1. Cild
(A - Alay beyi)

A;

A, Türk ve Sâmî alfabesinden türemiş birçok alfabenin ilk sesli harfi. Kalın geniş-düz, orta damak seslisi.

Eski Mısır, Sümer, Akad, Sâmîlerden kalma hiyeroglif sistemlerde A harfini gösteren bir çok işâret vardı. Sâmî hiyografilerinde öküzü A harfi işâretiyle gösteriyorlardı. Bunlardan Fenikeliler almışlar ve buna Alf, onlardan da İbrâniler alarak Aleph (Alef) demişlerdir. Arap dilinde "Elif", Yunanca'da Alpha olmuştur. Sâmî alfabesi ünsüz (konson) olduğu için A ünlüsü Arap dilinde hareke ile, yâni fetha ile gösterilir. Elif harfi ise tek ünlü harf olan hemzeden türemiştir. Araplardan "Alpha" olarak Yunanlılar, onlardan da Romalılar almışlardır.

Orhun-Yenisey, Uygur, Peçenek gibi eski Türklerin kullandıkları alfabelerde de, A harfi çeşitli şekillerde yazılmıştır. Göktürk alfabesinde Z işâreti ile gösterilen A harfi, kelime sonlarında mutlaka gösterilmiş, kelime içinde ise çok az yazılmıştır. Uygurlarda ise A harfi Arapçada olduğu gibi başta, sonda farklı yazılırdı. Pehlevî olan bu yazı Arâmî aslından gelmektedir. Daha sonraki Uygurların kullandığı Nasturî, Manihaî alfabeleri de hep Arâmî asıllıdır. A harfi Uygur alfabesinde şekil olarak değişik tarzlarda yazılmıştır. Arap harfleri ile Â sesi bâzan medli, bâzan medsiz, bâzan ayın harfi ile gösterilmiştir. Cumhuriyetin îlânından sonra kabûl edilen Latin alfabesindeki A harfi ile Türkçe A sesi karşılanmaya çalışılmış, ancak uzun A'lı (Â) olan kelimelerin yeni harflerle yazılması konusu tartışılmıştır. "Asmaktan", âsar ile asar (eserler) kelimesi birbirinden nasıl ayrılacaktır? Bu şimdilik halledilememiş bir meseledir. Bu konuda kabûl edilmiş herhangi bir kâide yoktur. Yazı yazan kimseler istedikleri gibi yazmakta, bâzısı iki A harfi yazmakta, bâzısı hiç koymamakta, bâzısı da bâzan yazmakta, bâzan yazmamaktadır. Bu durum yazıların anlaşılmasını güçleştirmektedir.

A harfi bir orta damak ünlüsü olup, ön taraftan, e, i, arka taraftan o, u harfleri arasından telaffuz edilir. A harfi tabii olarak telaffuz edildiği zaman, ses yolu gerilmez, bu yolun açık olmasından dolayı yedinci dereceye varır. Ağız biraz açılır, küçük dil geniz yolunu kapar, dil hafifçe öne kayarak soluğa yol verir. Solukta hiçbir maniyle karşılaşmadan ağız kovuğunda A sesi meydana getirilir. A harfine ağzın çeşitli durumlarına göre husûsiyetler kazandırılır; alçak, ince, düz, açık vb.

Türkçede normal A, orta uzunlukta, ağzın gerisinden çıkan ve kalın olarak söylenen A'dır. Telaffuzunda öne ve arkaya kaymış şekilleri de vardır. Bunlardan geniş A Tarançı, Volga; açık A İstanbul; yuvarlağa kaçan A ise Volga şivelerinde görülür.

A harfi ile bâzı tâbirler kısa olarak ifâde edilir. Bunlardan bâzıları şunlardır:

A : "Alay" kelimesinin kısaltılması: 2.P.A. (İkinci Piyâde Alayı)

A : Sıralamada birinci işârettir.

A : Avusturya'nın milletlerarası trafik işâretidir.

A: Elektrikte Amperin remzidir.

A: Astronomide Alpha grubu yıldızları gösterir.

A harfi yukarıda yazıldıklarından başka birçok nesneleri işâretlemede de kullanılır.

A VİTAMİNİ (Bkz. Vitaminler)

AB-I HAYAT;

Alm. *Lebenselexier Lebenswasser (n),* **Fr.** *Eau de Fontaine de jouvence,* **İng.** *Elixir of life.* Dirilik suyu. Ayrıca ab-ı hayvan, ab-ı Hızır, ab-ı cavidani, ab-ı zindegi, ab-ı İskender, ab-ı cüvan ve aynü'l -hayat da denilmektedir. Bazı rivayetlerde bu suyu, karanlıklar ülkesinde rastlayarak içen Hızır ile İlyas aleyhimesselamdır. Hızır aleyhisselamın ruhu, bazı velilere feyz vermiştir. Öldükten sonra, ruhu insan şeklinde görünüp, gariplere ve darda kalıp sıkıntıya düşenlere yardım etmektedir. Ab-ı hayatın kaynağı karanlıklar içindedir ve nerede olduğu bilinmemektedir. Hızır aleyhisselamın teyzesinin oğlu olan İskender-i Zülkarneyn de bu suyu karanlıklar ülkesinde aramış, fakat bulup kavuşamamıştır. Dünya tarihinde üç İskender'e rastlanmaktadır. Bunlardan birincisi İskender-i Zülkarneyn olup peygamber veya veli olduğu bilinmektedir. Yafes'in soyundan olan bu zat, Yemen'de yaşayan Münzir İskender ile Aristo'nun talebesi olan Makedonyalı İskender'den önce yaşamıştır. İbrahim aleyhisselamla birlikte haccetmiş, Hızır'ı kumandan yapmış ve dünyayı şirk ehlinden temizlemiştir.

İslami kaynaklarda, canlılık veren ve diriliğe sebeb olan başka bir sudan da bahsedilmektedir. Musa aleyhisselam genç arkadaşı ile (Yuşa aleyhisselam) ile birlikte Hızır'ı (aleyhisselam) iki denizin kavuştuğu yerde aramaya gitmiştir. Hızır'ı bulmasına alamet olarak da Allahü teala ona, zenbil içine tuzlanmış bir balık koymasını ve balığın canlanıp denize aktığı yerde o zatı bulacağını bildirmiştir. Bunun üzerine yolculuğa çıkmışlar, iki denizin birleştiği mevkide konaklamışlar ve dinlenmek için başlarını yere koyup uzanmışlardır. Bu anda sepetteki balık canlanıp bir yol bulup, denize gitmiştir. Bir rivayette Yuşa aleyhisselamın abdest suyundan damlayan sular bu canlanmaya sebep olmuştur. Yuşa aleyhisselam bunu unutmuş, tekrar yolculuğa başlamışlar daha sonra hatırlayınca geriye dönerek konakladıkları yerde hazret-i Hızır'ı bulmuşlardır. Artık hazret-i Musa ile Hızır aleyhisselamın arkadaşlığı başlamıştır. Hızır aleyhisselam, hazret-i Musa'ya Allahü tealanın kendisine bir ilim verdiğini bunu onun, bilmediğini; Musa aleyhisselamdaki bilgileri de kendisinin bilmediğini ve sabır etmesini söylemiştir. Hızır aleyhisselamdaki bu ilim ledünni bilgidir. Bu sebeple tasavvuf ehlinin ıstılahında Hızır bast-ı kalb, yani kalb genişliğinden kinaye olduğu için Ab-ı hayat da ilm-i ledün yerinde kullanılmıştır. Bunun için bir mürşidin (rehberin) sözleri ve nasihatları insanları hak yola çağırmada mühim rol oynar. Böylece ölü kalbler dirilmiş olur. Velilerin batınları yani kalbleri de ab-ı hayattır. Bunlardan bir damla nasibi olan ebedi hayatı bulmuş ve saadete kavuşmuş olur.

Bundan başka olarak, yine tarikat ehline göre, hakiki aşk ve gerçek sevgi de ab-ı hayattır. Çünkü kalpler aşkla dirilmiş ve Hakk'a yönelmişlerdir.

Şairlere göre ise, sevgilinin ağzından çıkan sözler de ab-ı hayatı andırır. Bu sözler, tıpkı mutasavvıflardaki gibi, ister mecazi (gerçek olmayan), ister hakiki aşkta olsun; saf, nazik ve latiftir. Aşık bu sözlerle dirilir.

Coğrafyada da ab-ı hayata yer verilmiştir. Bu durumda, Katip Çelebi ve Ebü'l - Fida'ya göre İbn-i Battuta Çin'deki Buzun veya Puzine (Wosung) Çayı için Ab-ı hayat veya Aynü'l-Hayat demektedir. Bu çayın kaynağı Pekin şehri yakınlarındaki Büzüne (Maymun) veya Kurt Dağıdır.

ABA;

Alm. *Aba, Dicker Wollstoff,* **Fr.** *Bure, Etoffe de laine,* **İng.** *Aba, Stout Coarse Woolen cloth.* Yünden dokunan, sonra dövülerek veya tepilerek yapılan, kalın, kaba bir kumaş. Bugün memleketimizde pek rastlanmaz. Bazı yörelerimizde çobanlar tarafından giyilen yünün serilip dövülmesiyle yapılan kalın keçe ise kepenek yapımında kullanılır. Kepenek, sırtta taşınan, başlıklı, kalın, paltoya benzeyen kolsuz bir giyecektir. Soğuk ve yağmur geçirmediği ve sıcak tuttuğu için çobanlar tarafından tercih edilir.

Eskiden abadan cübbe, hırka, çakşır ve terlik gibi giyecek de yapılırdı. Bazı tarikatlarda sabır makamında olan dervişlere aba giydirilirdi. O tarikatın mensupları arasında aba giyen dervişin sırtına el ile vurulurdu. Onu her gördükleri yerde sırtına vururlar, o da hareketlere sabr ederek zamanla olgunlaşır, başına gelen çeşitli sıkıntılara katlanarak, sabrı ve razı olmayı öğrenirdi. Bunun için "vur abalıya" sözü meşhur olmuştur.

Aba, fereci sıkıntılardan kurtulmak için giyilir. Bu durum peygamberlerde de vardır.

Hazret-i İbrahim ateşe, hazret-i Yusuf da kuyuya atılırken gömlek giymişler ve sıkıntıdan kurtulmuşlardır. Buna aba yani fereci denmiştir.

ABAKA HAN;

İran-İlhanlı Devletinin ikinci hükümdarı. Zulmü ile meşhur olan Hülagu'nun oğlu. 1234 senesinde doğdu.

Dedesi Cengiz Han ve babası Hülagu gibi kan dökücü ve zalim bir kimse olan Abaka Hanın çocukluğu ve gençliği, doğduğu yer olan Moğolistan'da geçti. 1256 senesinde, babasıyla birlikte İran'a geldi. Hülagu'nun 1258 senesinde Bağdat'ı yakıp-yıktığı ve sekiz yüz binden fazla müslümanı katlettiği sırada, onunla beraber bulundu. Babasının ölümü üzerine, hanedan temsilcileri tarafından hükümdarlığa seçildi. Hülagu, Bizans İmparatorunun kızını istemişti. Fakat kız yolda iken, Hülagu öldü. Abaka Han babasının yerine bu kızla evlendi.

Babasının Mısır Memluklerine ve Müslümanlara karşı başlattığı zalimane mücadeleye devam etti. Koyu bir budist olan Abaka Han, Bizans İmparatorunun kızıyla evli olduğundan, Müslümanlara karşı düşmanca, Hıristiyanlara karşı ise dostça bir siyaset takib etti. Bu davranışları, Avrupa'da memnuniyetle karşılandı. Bütün gayret ve çalışmalarına rağmen, Avrupalılarla birleşip Memlukler üzerine hakimiyet sağlayamadı. Ayrıca Kafkasya'da yaşayan kabileler üzerinde hakimiyet kurmak istediyse de önceleri muvaffak olamadı.

1243 Kösedağ Savaşından sonra Moğollar, Türkiye Selçukluları üzerinde hakimiyet kurmuşlar ve Anadolu'yu işgale başlamışlardı. Moğollar taraflısı görünerek Anadolu'yu daha büyük bir tahribattan

koruyan Pervane Muinüddin Süleyman, daha sonra Memluk hükümdarından yardım istedi. Bu davet üzerine Anadolu'ya büyük bir sefer düzenleyen SultanBaybars, Moğol ordusunu Elbistan'da bozguna uğrattı. Halkın sevgi gösterileri arasında Kayseri'ye kadar geldi. Moğol ordusunun yenilgiye uğradığını haber alan Abaka Han, büyük bir ordu hazırlayarak Anadolu'ya girdi. Bu sırada Melik Baybars, geri çekilip Suriye'ye döndü. Abaka Han ise hıncını Anadolu Türklerinden çıkardı. Kayseri ve Erzurum arasında yaptığı mezalimlerde binlerce masum kişiyi katlettirdi. Pervane Muinüddin Süleyman idam edildi (1277).

Abaka Han, batıdaki muvaffakiyetsizliğine rağmen, doğuda birçok galibiyetler elde etti. Burak komutasındaki büyük bir Çağatay ordusu, 1270 senesinde yenilgiye uğratıldı. Abaka Han, doğudan gelecek bazı hücumlarda üs olarak kullanabilmek için, devrin büyük ilim merkezi olan Buhara'yı 1273 senesinde yağmalatıp yıktırdı.

Dedesi Cengiz Han ve babası Hülagu gibi ilim ve medeniyet düşmanı, kan dökücü ve zalim olan Abaka Han, babasının kurduğu İlhanlı Devletinin sınırlarını güçlükle koruyabildi. Halk üzerindeki ağır vergi yükünü hafifleterek içeride huzuru sağlamak istediyse de, gayesiz ve kuru bir cihangirlik sevdası için pekçok İslam memleketlerini talan ve pekçok müslümanı şehid etmiş, ilmin ve faziletin yayılmasını engellemişti. Budizmin yayılmasına çalıştı ve birçok Budist tapınakları yaptırdı. 1282 senesinde Hemedan'da öldü. Bazı kaynaklar onun zehirlenerek öldürüldüğünü, bazıları ise tutulduğu bir hastalıktan kurtulamadığını kaydederler. Abaka Hanın ölümünden sonra yerine yeni müslüman olan kardeşi Ahmed Han (Teküdar) geçti.

ABANOZ (Diospyros ebenum);

Alm. *Ebenholz (n),* **Fr.** *Ebenier (m),* **İng.** *Ebony.* **Familyası:** Abanozgiller (Ebenaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Tabii yayılışı yoktur.

Tropik ve subtropik bölgelerin odunlu bitkileri. Çok ağır, siyah renkte bir odunu vardır. Vatanı Japonya, Malezya, Asya, Amerika ve Afrika olup, çeşidi çoktur.

Kullanıldığı yerler: Eskiden, gömme süs işlerinde, fırçacılıkta, piyano tuşları ve bıçak sapları yapılmasında, ince marangoz sanatlarında kullanılırdı. Çekmeceler, yazı takımları yapımında kullanılırken on altıncı yüzyılda yaygın olarak kaplama işlerinde faydalanılmaya başlandı. İnce tabakalar haline getirilebildiğinden bilhassa Fransa'da yaygın ince marangozluğun en önemli malzemesi oldu. Zamanla abanozun kullanılması ve buna dayanan ince sanat unutuldu.

ABANT GÖLÜ;

Türkiye'nin kuzeybatı kesiminde, Bolu ilinin güney batısında etrafı çamlık tepelerle çevrili, tabii manzarası çok güzel bir göl. Batı Karadeniz sıradağlarına dahil, Bolu, Düzce ve Mudurnu arasında uzanan Abant Dağlarının kuzey batısında olup, Bolu'nun 34 km güney batısında yer alır. Yüzölçümü 1.28 kilometrekaredir. Denizden yüksekliği 1298 metredir. Abant Deresi vadisinde heyelan sonucu meydana gelmiş set (tabii baraj) gölüdür. Suyunun bir kısmı Abant Deresi ile Bolu Çayına dökülür. Suyu tatlı ve durudur. Gölün suyu o derece berraktır ki, 20-25 m derinlikteki taşlar görülür. Etraftaki çamları ve yeşilliği bir ayna gibi aksettirir.

Gölün etrafı çam, kayın, gürgen ve köknar ağaçları ile süslüdür. Kuzeybatı bölümünde geniş bir alanı kaplayan yarı bataklık, hızla genişleyerek zamanla gölün daralmasına sebep olmuştur.

Kıyı boyunca 7600 m uzunluğunda bir gezinti yolu vardır. Gölde sandal, kayık ve motorla gezilir. Şiddetli kışlarda göl buz tutar. Etrafını çevreleyen dağlar kış sporlarına elverişli olmasına rağmen, bu yönde fazla bir faaliyet yoktur. Etrafında turistik oteller, dinlenme evleri ve halka açık piknik yerleri vardır.

Göl, İstanbul-Ankara yoluna 25 kilometreyi bulan asfalt bir yolla bağlıdır. Bu yolun her iki tarafı çam ormanıdır. Yayla havası, çam kokusu fevkalade manzarası ile görülmeye değer bir yerdir.

ABAZA HASAN PAŞA;

Sultan Dördüncü Mehmed Han devrinde Osmanlı tarihinin en büyük celali isyanını çıkaran asi reisi. Silahdar bölüğüne mensup kapıkulu süvarilerindendir. Anadolu'da Türkmen boylarının ağası olan Haydaroğlu Mehmed'in çıkardığı isyanı bastırarak meşhur oldu. Bu başarısı dolayısıyla Yeni İl Türkmen voyvodalığına tayin edildi. Ancak bir süre sonra görevden alınmasına kızarak isyan etti. Gerede ve Bolu arasındaki sahayı hükmü altına aldı ve bu sırada isyan etmiş olan İbşir Paşa ile birleşerek üzerine gönderilen Katırcıoğlu'nu yendi. Bunun üzerine isyanını önlemek gayesiyle yeniden Türkmen ağalığına tayin edildi.

Abaza Hasan Paşa, İbşir Mustafa Paşanın sadrazamlığı sırasında ona müşavirlik görevinde bulundu.

Ancak bir takım hadiselere sebeb olduğundan dolayı İbşir Mustafa Paşa idam edilince Abaza Hasan Paşa onun intikamını almak gayesiyle tekrar isyan etti. Osmanlı ordusu Macaristan seferinde iken büyük bir kuvvetle İstanbul üzerine yürüdü. İsyan hareketinin büyümesi üzerine Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa, Erdel'den İstanbul'a dönmek mecburiyetinde kaldı.Köprülü Mehmed Paşanın sadrazamlıktan azlini temin etmek üzere ileri harekata geçen Abaza Hasan Paşanın üzerine Anadolu serdarı Diyarbakır valisi Murteza Paşa gönderildiyse de, Hasan Paşa, gelen orduyu Ilgın civarında mağlub etti. Daha sonra kış bastırıp, ordunun iaşesini te'minde zorluk başgösterince, Abaza Hasan Paşa da ordusunu dağıttı. Bu esnada Murteza Paşa ile Halep valisi Tutsak Ali Paşanın tekliflerine kanarak Haleb'e gelen Abaza Hasan Paşa üzerine bir gece baskını yapıldı. Suç ortakları ile birlikte gerekli cezayı gördü (1658).

ABAZALAR;

Batı Kafkasya'nın Karadeniz sahillerinde oturan bir kavim. Abaza memleketi, Karadeniz'in doğu sahilini ve Kafkasya'nın batı kıyısını teşkil eden arazinin kuzey tarafındadır. Abazalar, Kafkas Sıradağlarının en yüksek yeri olan Elbürz Tepesinin batıya doğru olan kısmının üzerinde yerleşmişlerdir.

Abaza memleketinin iklim ve havası mutedil ve rutubetli olup, çok güzeldir. Dağ ikliminin toprağa verdiği rutubet, ülkenin verimini arttırmıştır. Vadileri ve bayırları çok münbittir. Mer'aları boldur. Ziraat gelişmiş, hayvancılık çok ilerlemiştir. Dağlarında her çeşit av hayvanı ve kürkü kıymetli pekçok hayvan yaşar. Evcil hayvanlar da vardır. Bilhassa çok güzel cins atlar yetiştirilir.

Abazalar mert yaratılışlı ve sağlam ahlaklı insanlardır. Sözünde durmak, vazifeden kaçmamak, misafire hürmet etmek adet ve şiarlarıdır. Abazalarda zina en büyük suç sayılır ve en büyük cezayı gerektirir. Zina yapanlar memleketi terke mecbur edilir yahut köle kabul edilerek satılır veya öldürülür. Abaza kadınlarının kocalarına hizmetlerinde adete çok dikkat ederler, onların yanına oturmazlar. Çocuksuzlara nazaran çocuklu kadınlar daha imtiyazlıdır.

Aralarında kıymet ölçüsü olarak top ve karış dedikleri sayı ve uzunluk ölçüsü kullanırlardı.

Abaza lisanı başlı başına bir dildir. Bu lisan Çerkez dili kökenli olduğu halde, Abaza dili Çerkez dilinden ayrılmıştır. Birbirlerine benzemezler. Hatta metod ve telaffuzları bile değişiktir. Abaza lisanının yazısı yoktur.

Kuzeyindeki yolun sapa olması ve güneyindeki dağların bir silsile takip etmesi, memleketi istilalardan devamlı korumuştur. Abaza arazisi, dik, geçilmesi ve çıkılması güç sarp bir yer olduğundan, bu dağlar arasında oturan halk çevre ülkelerdeki hadiselerden etkilenmemiştir. Bundan dolayı Abazalar kendi örf ve adetlerini uzun zaman korumuşlardır. Osmanlılarla yüzyıllardan beri münasebeti olan Abaza ülkesine ıslahat yapmak üzere aynı ülkede doğup büyümüş ve Osmanlı hizmetine girmiş bulunan Ferah Ali Paşa tayin edildi (1781). Ferah Ali Paşa ülkesine geldiği zaman bu memleketi hiç değişmemiş buldu ve burada dört yıl çalıştı. İmar edip, geliştirdi. Anapa Kalesini inşa etti ve büyük bir şehir haline getirdi. Anapa şehrinin kurulması bölgenin ticari faaliyetlerini artırdı. Abazalar ve Çerkezler, Ferah Ali Paşa ve adamlarıyla iyi münasebetlerde bulundular. Alınan çok iyi tedbirler neticesinde kabileler, Osmanlı Devletini artık yadırgamayıp, Müslüman oldular. Kurtuluşu İslamiyette buldular. Batıl alışkanlıklarını ve yabaniliklerini bırakan Abazalar, Osmanlı'nın itaatkar bir tebası haline geldiler.

1827 yılında Osmanlı donanması Navarin'de batırılınca, Ruslar büyük kuvvetlerle Osmanlı Devletine karşı savaş açtı ve hızla ilerleyerek Edirne önlerine geldiler. Bu savaş sonunda Çerkezistan, Abaza eyaleti ve Ahıska civarı Rusların eline geçti. Buradaki müslüman halk Osmanlı topraklarına göç etti. Abazaların nüfusu, Ferah Ali Paşa zamanında Çerkezlerle beraber 100.000 haneydi. Bunlardan ancak 80.000 kişi Osmanlı topraklarına göç edebilmiştir. Kalanların bir kısmı savaşlarda ölmüş ve etrafa dağılmış, çok azı da vatanlarında kalmışlardır.

Abazalardan bir çok zat Osmanlı hizmetine girmiştir. Bunlardan yalnız ikisi Abaza lakabıyla anılır. En meşhurları; Siyavuş Paşa, Süleyman Paşa, Hasan Paşa, Mehmed Paşa, İbşir Mustafa Paşa, Damat Ahmed Paşa, Mehmed Paşa, Abaza Mehmed Paşa ve Abaza Hasan Paşadır.

ABBADİLER (Abbadoğulları);

İspanya'da Endülüs Emevilerinin yıkılışından sonra kurulan emirliklerin en kuvvetlilerinden biri. Beni Lahm kabilesi mensuplarından Endülüslü kumandan Muhammed bin Abbad'ın oğlu kadı Ebü'l-Kasım Muhammed tarafından kuruldu. 1023 (H.414)te bağımsızlığını kazandı. 1091 (H.484)e kadar devam etti.

Abbadiler, İşbiliyye ve çevresinde hakimiyet kurdular. Ebü'l-Kasım Muhammed'in vefatından sonra

beyliğin başına oğlu Abbad geçti. Abbad, babasının Berberi Hanedanlarına karşı başlattığı savaşı sürdürdü. Devletinin topraklarını büyük ölçüde genişletti. Ölümünden sonra yerine oğlu El-Mu'temid geçti.

El-Mu'temid, saltanatının ilk yıllarında Beni Cevher Hanedanlığını ortadan kaldırarak, Kurtuba'yı yönetimi altına aldı. Ancak Kastille Kralı Altıncı Alfonso 1089 senesinde Abbadilere hücum ederek büyük bir yenilgiye uğrattı. Abbadi topraklarının büyük kısmını ele geçirdi. Bunun üzerine El-Mu'temid, Afrika'da hüküm süren Murabıtların Padişahı Yusuf bin Tafşin'den yardım istedi. Bu daveti kabul eden İbn-i Tafşin, Endülüs'ün Ez-Zellaka mevkiinde Altıncı Alfonso ile karşılaştı. Emri altındaki yirmi bin kişilik orduyla Alfonso'yu mağlub etti. Altıncı Alfonso canını zor kurtardı. Yusuf bin Tafşin, bu seferden sonra Afrika'ya geri döndü ise de, bir süre sonra İspanya'nın verimli topraklarını ele geçirmek için harekete geçti. Endülüs'e yürüyerek, 1090 senesinin Kasım ayında Gırnata'yı aldı. Bunu takiben İşbiliyye ve diğer şehirleri ele geçirdi. El-Mu'temid'i, Fas'ın Agmad kasabasına sürdü. Böylece bütün Endülüs müslümanları, Murabıtların himayesine alındı. Son Abbadi meliki olan El-Mu'temid, hayatının geri kalan kısmını Agmad kasabasında sefil ve acınacak bir halde geçirdi. Nihayet 1095 senesinde öldü.

Abbadi Hükümdarları	**Tahta Çıkış Tarihi**
Birinci Muhammed bin Abbad	1023
Abbad el-Mu'tedid	1042
İkinci Muhammed el-Mu'temid.	1069-1091

ABBAS BİN ABDÜLMUTTALİB;

Eshab-ı kiramdan ve Peygamber efendimizin amcalarından. Abdülmuttalib'in en küçük oğlu. Peygamber efendimizin doğumundan iki veya üç yıl önce Mekke'de doğdu. 652 (H. 32) senesinde Medine-i münevverede vefat etti.

Peygamber efendimiz, annesinin vefatından sonra dedesi Abdülmuttalib'in yanında kaldığı sırada, hazret-i Abbas ile birlikte büyüdü. Gençliğinde ticaretle uğraşan Abbas bin Abdülmuttalib, Peygamber efendimiz İslamiyeti anlatmaya başlayınca, karşı çıkmayıp, akrabalık gayretiyle O'na yardımda bulundu. Müslüman olmadığı halde Akabe biatinde Peygamber efendimizin yanında bulunup, orada te'sirli konuşmalar yaptı. Müslüman olmadan önce Kabe'yi ziyarete gelen hacılara su dağıtma "sikaye" ve onlara yemek verme "rifade" ve Kabe'nin tamiri vazifelerini yapardı. Müslüman olduktan sonra da bu vazifeleri devam ettirdi. Bedr Savaşına istemiyerek, Mekke'den kafirlerle birlikte geldi. Savaşta müslümanlar zafer kazanınca esir edilip, Medine'ye götürüldü. Kendisi ve kardeşinin oğulları için para verip kurtuldu. O yıl iman etmekle şereflendi. Müslüman olunca, Peygamber efendimiz onu Mekke'de vazifelendirdi. Mekke'de Müslümanlar onun himayesinde rahat ettiler. Mekke fethi hazırlıklarının tamamlandığı sırada Medine'ye hicret yani göç etmek için yola çıktı. Zülhuleyfe denilen yerde Resulullah'a kavuştu. Ailesini Medine'ye gönderip, Mekke'nin fethinde Peygamber efendimizin yanında bulundu. Peygamber efendimiz ona; **"Ey Abbas! Ben peygamberlerin sonuncusu olduğum gibi sen de muhacirlerin sonuncususun."** buyurdu.

Mekke'nin fethinden sonra yapılan Huneyn Gazasında da bulunan hazret-i Abbas, Peygamber efendimiz vefat edinceye kadar O'nun yanından ayrılmadı. Peygamber efendimiz vefat edince, cenaze tekfin ve gasl (yıkama) işleriyle ilgilendi. Hazret-i Ali yıkadı, hazret-i Abbas ve oğulları su döktüler. Kefenledikten sonra, hazret-i Aişe'nin odasına defnettiler. Hazret-i Ebu Bekr, Ömer ve Osman, halifelik zamanlarında hazret-i Abbas'a büyük ilgi ve hürmet gösterdiler. Hazret-i Ömer fetihlerden elde edilen ganimetlerden hazret-i Abbas'a hisse ayırdı. Hazret-i Ömer, Mescid-i Nebevi'yi genişletmek isteyince, Abbas genişletme sahasında olan evini ve yerini hediye etti. Hazret-i Ömer'in halifeliği zamanında Medine'de kuraklık olunca, hazret-i Ömer; "Ya Rabbi! Resulullah'ın amcası hürmetine sana yalvarıyor ve onun hürmeti için senden mağfiret ve ihsan diliyoruz." diye Abbas bin Abdülmuttalib'i vesile ederek dua etti. Halifenin emriyle o da dua edip, duası bereketiyle, daha duası bitmeden yağmur yağdı. Yağmur neticesinde meydana gelen seller sebebiyle Medine sokaklarından geçilemez oldu.

Abbas radıyallahü anh ömrünün sonuna doğru göremez oldu. Hazret-i Osman'ın şehid edilmesinden evvel Medine-i münevverede vefat etti. Cenaze namazını hazret-i Osman kıldırdı. Cennet-ül-Baki Kabristanına defnedildi.

Hazret-i Abbas, beyaz tenli, güzel yüzlü, yakışıklı, iri yapılı ve uzunca boylu idi. Sesi pek kuvvetli ve gür idi. Peygamber efendimize yakınlığı ve faziletlerinin çokluğundan dolayı herkes tarafından sevilir, sayılır ve hürmet edilirdi. Çok zengin ve cömert olup, ikram ve ihsanları boldu. Köleleri satın alıp hürriyetine kavuştururdu. Yakın akrabayı ziyaret etmeğe dikkat eder, muhtac olanlara yardımda bulunurdu. Kızlarından başka on erkek evladı vardı. Bunlardan Abdullah bin Abbas ilimde çok yüksekti. Abbasi halifeleri hazret-i Abbas'ın soyundandır. Peygamber efendimiz onun üstünlüğüyle ilgili

olarak buyurdu ki:

Abbas bendendir. Ben Abbas'danım.

Abbas amcamdır. Beni korumuştur. Ona eziyet eden, bana eziyet etmiş olur.

Bu, Abdülmuttalib oğlu Abbas'tır. Kureyş'te en cömerd ve akrabalık bağlarına en saygılı olandır.

Abbasoğullarından melikler olacak, ümmetimin başına geçecekler, Allahü teala dini onlarla aziz ve hakim kılacak.

Abbas radıyallahü anh buyurdu ki:

"Kendisine iyilik yaptığım hiç kimsenin kötülüğünü görmedim. Kendisine kötülük yaptığım hiç kimsenin de iyiliğini görmedim. Onun için herkese iyilik ve ihsanda bulunun. Çünkü bunlar sizi kötülüğün zararlarından korur."

Hazret-i Abbas, Peygamber efendimizden otuz beş hadis-i şerif rivayet etti. Rivayet ettiği hadis-i şeriflerden bazıları şunlardır:

Rab olarak Allah'ı, din olarak İslam'ı, peygamber olarak da Muhammed'i (aleyhisselam) **kabul eden, imanın tadını tadar.**

Allah korkusundan mü'minin kalbi ürperdiği vakit, ağacın yaprakları düşer gibi günahları dökülür.

ABBAS HİLMİ - I;

Mısır valilerinden. Babası Ahmed Tosun Paşadır. Vehhabiler üzerine sefer yapıp, onların fitne hareketlerine mani olmak için vazifelendirilen Mehmed Ali Paşanın çok sevdiği torunudur. 1813 (H.1228)te Cidde'de doğdu. Mısır'da yetişti.

Abbas Hilmi, amcası İbrahim Paşanın 1848 senesinde vefatı üzerine Mısır valiliğine tayin edildi. Bu sırada Osmanlılarda Tanzimat devri başlatılmış ve Mısır'da da Avrupa'nın tesiri ile bir takım reformlar yapılmaya başlanmış, Avrupai tarzda bazı müesseseler açılmıştı. Avrupalıların menfaatlerine olan işlere, Abbas Hilmi karşı çıktı. Reformlara uyularak açılan bu neviden bir takım kuruluşları kapattı. Bu kuruluşlarda misyoner gibi faaliyet gösteren pekçok Avrupalı danışman ve eğitimciyi vazifelerinden aldı. Devrin alimlerinden Tahtavi'yi 1850 senesinde Hartum'a gönderip, bir medrese açmasını istedi. Diğer taraftan masrafları kontrol altına aldığı gibi, vergilerde indirim yaparak halkın iktisadi durumunu oldukça iyi bir hale getirdi. Kahire'de bir harp okulu kurdu.

Tanzimatın Mısır'da uygulanması konusunda Osmanlı Devleti ile ortaya çıkan meseleleri çözmek üzere Fuad Efendi (Paşa) Mısır'a gönderildi. Fuad Efendi bu hususta bazı düzenlemeler yaptı ve şikayet konusu meseleleri halletti. Bu zamanda bir İngiliz şirketi, Kahire ile İskenderiye arasında demiryolu inşaatına başladı ve 1853'te tamamladı. Böylece İngilizler, kısa yoldan Mısır içlerine ulaşma fırsatını da elde ettiler.

Abbas Hilmi, dedesi Mehmed Ali Paşaya verilen fermanı değiştirerek, valiliğe, ailenin en yaşlısının geçmesi usulünü kaldırmak ve kendi yerine oğlu İbrahim Paşayı bırakmak istiyordu. Bu maksatla oğlunu Abdülmecid Hana damad yaptı. Fakat vefat etmesi ile bu işi gerçekleştiremedi. Abbas Hilmi, Kırım Harbinde Osmanlı sultanı Abdülmecid Hana yirmi bin kişilik bir ordu ve bir donanma göndererek yardımda bulundu. Bu yardımı gönderdiği sıralarda Kahire'deki köşkünde aniden öldü. Zehirlenerek öldürüldüğü de rivayet edilmektedir.

ABBAS HİLMİ - II;

Osmanlı Devleti tarafından Mısır'a gönderilen son hidiv. 14 Temmuz 1874 (H.1291) senesinde İskenderiye'de doğdu. Hidiv Tevfik Paşanın oğludur. Mısır'da prenslere ait mektepte okuduktan sonra İsviçre'de tahsil gördü. Kardeşi Mehmed Ali ile beraber Viyana'daki Theresianum okuluna devam etti. 1892'de babasının vefatı üzerine on sekiz yaşında Osmanlı Devleti tarafından Mısır hidivliğine getirildi.

Abbas Hilmi Paşanın genç ve idari işlerde tecrübesiz olması sebebiyle, Osmanlı hükumeti, Mısır'da senelerce Osmanlı Devleti Mısır fevkalade komiserliği yapan ve Mısır'ın idaresiyle ilgili işlerde tecrübesi ile tanınan Ahmed Muhtar Paşayı kendisine müsteşar-ı has tayin etti. Böylece İngiltere'nin, hidiv Abbas Hilmi Paşa üzerindeki tesir ve telkinleri önlenmek istendi. Fakat İngilizler, Mısır'ın içişlerine karıştılar ve Mısır'daki işgal kuvvetlerini arttırdılar. Mısır ordusundaki yüksek rütbeleri ele geçirdiler. Mısır idarecilerini elde etmeye başladılar. Osmanlı komiseri olan Gazi Ahmed Muhtar Paşa vazifesine devam ediyordu. Ancak İngiliz komiseri Lord Cromer ve ondan sonra yerine tayin edilen Lord Kitchener ön planda rol oynuyordu. Lord Kitchener, ekseriyetini Mısır halkından topladığı bir ordu ile Sudan'a saldırınca, İngilizler ile Fransızlar arasında uzun süren siyasi tartışmalara sebeb olan Paşoda

meselesi ortaya çıktı ise de, Fransız ve İngiliz ileri gelenlerinin savaş istememeleri üzerine kapanıp gitti.

İkinci Abdülhamid Hanın Abbas Hilmi Paşaya verdiği hidivlik fermanında, Mısır'ın idaresi ve hududları hakkında bazı değişikliklerden bahsedilmişti. O zamana kadar Mısır jandarması tarafından beklenen Akabe'nin Hicaz iline katılarak Osmanlı askerinin koruması altına verilmesi istenmişti. Bu durum, Akabe Körfezi ağzındaki Tran Adasının, Hindistan yolu üzerindeki çok elverişli bir deniz üssü haline gelmesi ihtimalinden dolayı, İngiltere'nin şiddetli itirazlarına ve uzun tartışmalara sebeb oldu. Sonra mesele Akabe'nin yine eski halinde kalması şeklinde ve İngilizlerin isteğine göre bırakıldı.

Vazifesinin ilk senelerinde İngilizlerin idaresine muhalif bir siyaset takib eden Abbas Hilmi Paşa, nazırların reisliğine Fahri Paşayı tayin etmek istedi. Bu sebeple Kahire'deki konsolos temsilcileri ile anlaşmazlığa düştü. Çok şiddetli bir hal alan bu anlaşmazlık, Riyaz Paşa tarafından kurulan nazırlar heyeti tarafından halledildi. Abbas Hilmi Paşanın, İngilizlere karşı muhalefeti de uzun sürmedi. Mısır daimi komiseri Ahmed Muhtar Paşa, Osmanlı Devletinin Mısır üzerindeki haklarının belli bir ölçüde, şeklen de olsa korunmasında büyük gayret göstermesine karşılık, Abbas Hilmi Paşa bu derecede istikrarlı bir siyaset güdemedi.

Abbas Hilmi Paşa, 1893'te Ahmed Muhtar Paşa ile İstanbul'a gitti. Sultan İkinci Abdülhamid Han onu alaka ile karşılayıp, hediyeler verdi. Abbas Hilmi Paşa, İstanbul'a geldiği senenin ertesi senesi Avrupa seyahatlerine çıkmaya karar verdi. Onun bu seyahatleri neticesinde Mısır'da idari bir boşluğun doğması tehlikesi vardı. Bu sebeple Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin Mısır hidivi üzerinde etkili olmaması için Ahmed Muhtar Paşadan bu seyahatlere mani olmasını istedi. Fakat Abbas Hilmi Paşa bütün ısrarlara rağmen seyahatten vazgeçmeyince, Osmanlı Devleti gittiği her Avrupa ülkesinde onu takip etmeye çalıştı.

Mısır'da ölçülü ve dengeli bir siyaset sürdüremeyen Abbas Hilmi Paşa'nın, hem Mısır'da hem de diğer dış ülkelerde muhalifleri artmaya başladı. Neticede çeşitli suikastlere maruz kaldı. 1894'te suikast yapmak üzere olan bir İtalyan, İskenderiyye'de yakalandı. 1914'te ise, İstanbul'da uğradığı bir suikastte yaralandı. Bundan sonra da Birinci Dünya Savaşı çıkması sebebiyle bir daha Mısır'a dönemedi. İstanbul'da ve Avrupa'da yaşadı. Birinci Dünya Savaşı esnasında Almanlarla işbirliği yaparak Fransızları müttefiklerinden koparmaya çalıştı ise de muvaffak olamadı. Birinci Dünya Harbinin başlaması ile İngilizler 19 Aralık 1914'te Mısır'ı himayelerine alıp, Osmanlıların Mısır'daki haklarını da sona ermiş saydılar. Abbas Hilmi Paşayı da hidivlikten azlettiler. Osmanlılar ise Abbas Hilmi Paşanın hidivliğini Lozan Antlaşmasına kadar geçerli saydılar.

Abbas Hilmi Paşadan sonra, amcası ve hidiv İsmail Paşanın oğlu olan Hüseyin Kamil, İngilizler tarafından Mısır'da sultan ilan edilerek hidivlik kaldırıldı. Böylece Mısır'ı Osmanlı idaresinden ayırarak kendi emellerine hizmet ettirdiler. 1923 senesinden sonra hayatını İstanbul ve Viyana'da geçiren Abbas Hilmi Paşa, Mısır'ın bağımsızlığa kavuşmasından ve Hüseyin Kamil'in yerine Fuad'ın kral olarak getirilmesiyle 1922'de hidivlik haklarını tamamen kaybetti ve malları müsadere edildi. Kendisi de, ömrünün son günlerini geçirdiği İsviçre'nin Cenevre şehrinde 1944 senesinde öldü.

ABBAS VESİM EFENDİ;

Osmanlılar zamanında on sekizinci asırda yetişen, hekim, hattat ve astronomi alimlerinden. Kambur Vesim Efendi ve Derviş Abbas Tabib isimleriyle de bilinen Abbas Vesim Efendi, on yedinci yüzyılın sonlarında doğdu. 1760 (H. 1174) senesinde İstanbul'da vefat etti. Kabri Edirnekapı dışındaki kabristandadır.

Küçük yaşta ilim tahsiline başlayan Abbas Vesim Efendi, Bursalı Tabib-i Sultani Ali Efendi ile babası Ömer Şifai Efendiden tıp, Yanyalı Es'ad Efendiden hikmet ve Farsça, Ahmed Mısri'den astronomi ve astroloji, Katibzade Mehmed Refi Efendiden tıp ve ta'lik yazı, ayrıca Latince ve Fransızca öğrendi. Bazı İtalyanca tıp metinlerini Türkçeye tercüme ettirerek, Avrupa'daki gelişmeleri takib etti. Bir ara tahsil maksadıyla Hicaz, Şam ve Mısır'a gitti. Bir çok ilmi araştırmalarda bulunup tıb alanındaki bilgisini geliştirdi. İstanbul'a dönüşünde Sultan Selim Camii civarında eczahane ve muayenehane açtı. İstanbul'da kırk sene müddetle doktorluk yapıp, hem insanlara hizmet etti hem de tıb alanındaki bilgisini arttırdı. Aynı zamanda tasavvufa yönelip Nakşibendiyye yolu büyüklerinden Mehmed Emin Tokadi hazretlerinden tasavvuf bilgilerini öğrendi ve tatbik etti.

Osmanlı tababetini (doktorluğunu) olgunluğa götürmekte büyük hizmeti olan Abbas Vesim Efendinin şahsi tecrübeleri ve verem hakkında en son keşiflere yakın araştırma ve incelemeleri vardır. Tıbbı iyice anlayabilmek için fizik, mekanik ve tecrübi kimyayı bilmenin gerekli olduğunu savunurdu. Bu konuda **Tıbb-ı Cedid-i Kimyevi** adlı bir eser yazdı. Ayrıca deontolojinin (tıp tarihi ve tıp ahlakı) gelişmesine ve uygulama şekline yön verdi. İbn-i Sina gibi eski tabiplerin eserlerinden ve kendi hocalarından öğrendiği bilgilerle, İstanbul'a gelen bazı batılı tabiplerin eserlerinden istifade ederek **Düstur-ül-Vesim fi**

Tıbb-il-Cedid vel-Kadim adlı eserini yazdı. Doğu ve batı tıbbını karşılaştıran ve mükemmel bir külliyat olan bu eser tıb tarihimiz bakımından önemlidir. İki cild ve 2083 sayfadan ibaret olan bu eserin birinci bölümünde baştan sona kadar organ hastalıkları, ikinci bölümünde kadın ve çocuk hastalıkları, üçüncü bölümünde şişler ve ülserler, dördüncü bölümünde basit ve bileşik ilaçlar anlatılmaktadır. 1748 yılında yazdığı bu eserin üç nüshasından biri Bayezid, ikisi de Ragıp Paşa Kütüphanesindedir.

Abbas Vesim Efendinin ikinci önemli eseri **Uluğ Bey Zici'**nin Türkçe şerhi olan **Nehc-ül-Büluğ fi Şerh-i Zic-i Uluğ'**dur. Açık Türkçe ile yazılmış olan bu eser, bütün tatbikata ait misalleri, İstanbul arz (enlem) ve tulüne (boylam) göre tertib etmiştir. Eski Türk takvimini incelemiş ve metinde olmayan İbrani ve Rumi takvimlerini ilave etmiştir. Bir derecenin sinüsünü bulmakta, Uluğ Beyin tarif ettiği Gıyasüddin Cemşid'e ait usulü çok güzel izah etmiştir. Bu eserin yazma nüshaları Bayezid Kütüphanesi 4646 ve Kandilli Rasadhanesi Kütüphanesi 247/1 numarada kayıtlıdır. Ayrıca astronomi ile ilgili **Risale-i Rü'yet-i Hilal** adlı eseriyle şiirlerinin toplandığı **Divan'**ı ve **Risalet-ül-Vefk** adlı eseri yanında Macar Georgios'tan tercüme ettiği **Vesilet-ül-Metalib fi İlm-it-Terakib** adlı bir farmakoloji kitabı vardır.

ABBASİLER;

Alm. *Abbasiden,* **Fr.** *Les Abbasides,* **İng.** *Abbasides.* Peygamber efendimizin amcası hazret-i Abbas'ın soyundan gelen ve Emevilerin yerini alan halifeler sülalesi. Bu hanedana ilk atalarına nisbetle "Haşimiler" de denilmektedir.

Abbasilerin iktidara gelmesi, Emevi idaresinden memnun olmayan grupların lider kadrolarının yoğun propagandası ve bunların etrafında toplanan büyük bir kitlenin faaliyeti neticesinde mümkün olmuştur. Gerçekten de Emevi hanedanından İkinci Velid'in halifelikten hal' edilmesiyle aile arasında iç mücadele ortaya çıkmış ve yıllardan beri Emevilerin hakim olduğu Suriye ikiye bölünmüştü. Neticede bu ihtilaf çok büyüdü ve son Emevi Halifesi İkinci Mervan, Dımaşk'ı terk ederek kendisine hilafet merkezi olarak Harran'ı seçti.

Emeviler arasındaki iç mücadeleler sırasında Abbasi Hanedanından Ali bin Abdullah'ın oğlu Muhammed, Humeyme'de gizli olarak halifeliğin kendi ailesine geçmesi düşüncesi ile faaliyetlerde bulunuyordu. Bu arada cemiyeti arasına sızmış olan muhaliflerini ortadan kaldırdı. Onun tesbit ettiği prensiplere göre bu hareket başarıya ulaştığında Ehl-i beytten her kim halife seçilirse ona razı olunacaktı.

Muhammed bin Ali'nin ölümünden sonra yerine geçen oğlu İbrahim çok teşkilatçı ve iyi bir idareciydi. Emevilere karşı çıkış hareketini yürütmesi için Ebu Müslim'i kendi tarafına çekerek Horasan'a gönderdi. Ebu Müslim'in Horasan'a giderek hareketin idaresini ele alması, Abbasiler için bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim bölgedeki elverişli durumdan faydalanan Ebu Müslim, kısa zamanda Horasan'ı Emevi tarafdarlarından temizledi. Ebu Müslim bundan sonra Rey'e yöneldi. Karşısına çıkan Emevi kuvvetlerini yendi. Nihavend'i ele geçirerek Irak'a yaklaştı.

Doğuda bu olaylar olurken Halife İkinci Mervan, İbrahim'i tutuklatarak Harran'da hapsettirdi. Vefatına kadar burada hapis hayatı yaşayan İbrahim, yerine kardeşi Ebü'l-Abbas'ı tayin ettiğini bildirmişti.

Ebü'l-Abbas Abdullah bin Muhammed yakınlarını da yanına alarak kendi tarafına geçmiş olan Kufe şehrine gitti. Horasanlılar, 28 Kasım 749 Cuma günü Kufe Camiinde Ebü'l-Abbas'a biat ettiler. Ebü'l-Abbas halife olarak okuduğu ilk hutbede hakimiyet hakkının Abbasilere aid olduğunu çeşitli delillerle izah etmeye çalıştı. Ebü'l-Abbas bundan sonra şiilerin çoğunlukta bulunduğu Kufe şehrinde durmayı kendisi için tehlikeli bularak karargahını Hammam-A'yen'e nakletti. Bu sırada Ebü'l-Abbas'ın, Abbasi hilafetinin kuruluşunda büyük rolü olan Ebu Seleme el-Hallal ile arası açıldı. Ancak Ebu Müslim'in yardımıyla onu da ortadan kaldıran Ebü'l-Abbas böylece hakimiyeti tamamen ele geçirdi.

Bu sırada, Halife İkinci Mervan, Suriye ve el-Cezire Araplarından topladığı büyük bir ordu ile harekete geçmişti. Ebü'l-Abbas'ın amcası Abdullah bin Ali, bu orduyu büyük Zap Irmağı kenarında karşıladı. 16 Ocak 750 tarihinde başlayan savaş, aralıksız on gün devam etti. Bu sırada Mervan'ın birlikleri arasında anlaşmazlık ve kumandanlar arasında ihtilafların çıkması üzerine Abdullah savaşı kazandı. Bu zafer, Suriye kapılarını Abbasilere açtı. Başta Dımaşk olmak üzere o havalideki bütün kaleler birer birer Abbasi ordusuna teslim oldu. Nitekim savaş sonunda Harran'a çekilen Halife Mervan burada da tutunamıyacağını anlayarak, Dımaşk'a oradan da Ürdün'deki Ebüfutrus'a kaçtı. Ancak onu takib eden birlikler, Yukarı Mısır'da Busir adı verilen yerde yetişerek kendisini çevirdiler. Halife Mervan ümitsizce girdiği mücadele sırasında öldürüldü (Ağustos 750). Aynı yılın sonlarında Vasıt'ta Emevi hanedanından İbn-i Hubeyre de teslim olunca, Emevi hilafeti tarihe karıştı. Ancak Emevilerden Abdurrahman bin Muaviye, İspanya'ya geçerek Endülüs Emevi Devletini kurdu.

Ağustos 750 tarihinde Mervan'ın öldürülmesi üzerine Ebü'l-Abbas es-Saffah'ın halifeliği, Endülüs hariç,

bütün İslam ülkelerinde kabul edilerek kesinleşti. Eski Enbar şehrini imar eden Es-Saffah, burayı devletinin hilafet merkezi yaptı. Halife Saffah dört yıl süren hilafeti boyunca, ülke içinde çıkan isyanlarla uğraştı. Nitekim onun hilafetini tanımak istemeyen Kuzey Afrika'da Berberiler, Basra ve çevresinde Hariciler, Fars'ta Bessam bin İbrahim, Sind'de Mansur bin Cumhur ve Maveraünnehr'de Ziyad bin Salih isyan etmişlerdi. Ancak Ebü'l-Abbas bu isyanların hepsini bastırarak oğlu Mansur'a iç problemlerini halletmiş sağlam bir devlet bıraktı. (754).

Hazret-i Abbas'ın torununun torunu olan halife Ebü'l-Abbas yumuşak huylu, ağır başlı, haya ve iyilik sahibi bir insan idi. Verdiği sözü mutlaka ve zamanında yerine getirirdi. Cömertliği dillere destan olup, bu hali dolayısıyla kendisine "Saffah" lakabı verilmiştir.

Hilafet makamında dört sene dokuz ay kaldıktan sonra vefat eden Halife Ebü'l-Abbas es-Saffah'ın ölümü ile yerine oğlu Mansur geçti (Haziran 754). Heybet, cesaret, ileri görüşlülük bakımından Abbasi halifelerinin en seçkinlerinden olan Mansur, henüz Saffah'ın hayatta olduğu dönemde bile onun güçlü bir desteği ve yardımcısıydı. Halife Mansur ilk olarak Bağdat şehrini kurarak başkent yaptı. Bazı halifeler, Samarra ve başka merkezlerde ikamet etmelerine rağmen, Bağdat asıl merkez olarak nihayete kadar devam etti. Bu arada yaptığı muharebeler ve kazandığı zaferlerle nüfuz ve itibarı devamlı artan Ebu Müslim gün geçtikçe halifeye olan bağlılığını azaltıyordu. Halife gönderdiği nasihat yollu mektupların bir işe yaramadığını görünce, Ebu Müslim'i öldürttü. Ebu Müslim'in öldürülmesi üzerine, bilhassa nüfuzunun kuvvetli olduğu Horasan ve başka yerlerde çeşitli isyanlar görüldü ise de hepsi bastırıldı.

Halife Mansur 775 senesinde hac etmek üzere giderken yolda hastalanarak vefat etti. Mansur, vakar ve güzel ahlak sahibi idi. Halka karşı gayet yumuşak ve hoşgörülü olmasına karşılık, devlete karşı hareket edenleri asla affetmezdi.

Mansur'un ölümünden sonra oğlu Mehdi halife oldu. O zamana kadar kuruluş dönemini geçirmiş olan devlet onun zamanında kuvvetlendi. Hazine zenginleşti ve halkın hayat seviyesi yükseldi. Devleti içerisinde ıslahatlarda bulundu. Fevkalade yargı işlerine bakmak için bizzat mahkeme kurduran ilk Abbasi halifesidir. Yolcuların barınması ve korunması için Mekke yolu üzerinde konaklama mahalleri yapılmasını emretti. Bunlardan mevcud olanlarını iyileştirdi, kullanılır hale getirdi. Bağdad ile diğer İslam beldeleri arasındaki posta işlerini düzene koydu. Ayrıca veziri Abdullah'a bütün valilere gönderilmek üzere, vergi veren kimselere haksızlık etmemeleri için talimatname yazdırdı.

Halife Mehdi döneminde Bizans'a karşı başarılı seferler düzenlendi. Bu arada Merv şehrinde ortaya çıkan ve ilahlık taslayan El-Mukanna'nın başlattığı isyan bastırıldı.

Mehdi'nin 785 yılında vefatı ile yerine oğlu Hadi halife oldu. Hadi; uyanık, gayretli, cömert, büyük işler yapmaya kabiliyetli, kuvvetli, tuttuğunu koparan cesur bir zattı. Ancak saltanat müddeti çok kısa sürüp 786 yılında vefat etti ve yerine kardeşi Harun Reşid halife seçildi.

Halife Harun Reşid dönemi (786-809), Abbasilerin en parlak zamanı oldu. O, Yahya bin Halid el-Bermeki'yi tam yetkiyle vezirliğe getirdi. Yahya, iki oğluyla birlikte devleti bir hükümdar gibi yönetti. Çıkan ayaklanmaları bastırdı. Bizans'a karşı olan seferlere büyük ehemmiyet veren Harun Reşid, bunlardan bazılarına bizzat kendisi de katılmıştır. 790 yılında Mısır'dan Kıbrıs üzerine yürüyen İslam donanması, Antalya açıklarında karşısına çıkan Bizans donanmasının büyük bölümünü batırmış ve donanma komutanlarını esir etmiştir. 797 yılında bizzat sefere çıkan Harun Reşid, Ankara'ya kadar ilerledi. Ancak İmparatoriçe İrene'nin isteği ve yıllık vergi vermelerini kabul ile sulh yapıldı. Fakat Nikeforos'un imparator olmasından sonra Bizans, antlaşmayı fesh etti. Bunun üzerine Halife, ikinci Bizans seferine çıktı. Kendisi Heraklea (Ereğli) Kalesi üzerine yürürken bazı komutanlarını da diğer kaleler üzerine gönderdi. İmparator Nikeforos, Halife'nin karşısına çıktı ise de, tutunamadı ve sulh istedi. Halife kış mevsiminin gelmesi üzerine imparatorla, yıllık haraç göndermesi şartıyla antlaşma yaptı.

Ancak sözünde durmayan imparator, ertesi sene Abbasilerin elindeki Tarsus üzerine büyük bir ordu gönderdi ve Tarsus işgal edildi. Huduttaki Bizans kaleleri sağlamlaştırıldı. Bu olaylar üzerine güçlü bir ordu ile Bizans üzerine üçüncü seferine çıkan Harun Reşid Ereğli, Tuvana ve daha bir çok kaleleri fethetti. Tuvana'da bir cami inşa ettirdi. Bu arada Balkanlarda da Bulgarlar tarafından sıkıştırılan İmparator, Halife'nin yaptığı fetihleri kabul etmek, tahkim ettirdiği kaleleri yıktırmak ve haraç vermek şartıyla yeni bir sulh yapmaya mecbur oldu (806).

Harun Reşid, devletin idari teşkilatında bazı değişiklikler yaptı. Vilayetleri küçülterek daha kolay idare edilir bir hale getirdi. Merkez teşkilatında bazı divanlar kurarak bunları vezire bağladı. Daha önce valilere bağlı kadıları müstakil hale getirdi. Ancak onlara merkezdeki baş kadıya (kadı-ül kudat) hesap verme mecburiyetini koydu. Bu dönemde başkadı, İmam-ı Azam hazretlerinin talebesi İmam-ı Yusuf rahmetullahi aleyh idi.

Harun Reşid, ilim ve sanata çok ehemmiyet veriyordu. Zamanında Bağdat, dünyanın en meşhur ve en muhteşem şehirlerinden biri haline geldi. Halifenin sarayında ilim ve fikir adamları, sanatkarlar toplanır ve onun huzurunda münazara ederlerdi. Halife onları maddi ve manevi bakımdan desteklerdi.

Harun Reşid, Horasan'da isyan çıkaran Rafi bin Leys'i ortadan kaldırmak üzere ordusunun başında giderken yolda hastalandı. Yerine oğlu Me'mun'u veliahd tayin ettiğini bildirdikten sonra, 24 Mart 809 tarihinde kırk dört yaşındayken vefat etti.

Harun Reşid'in ölümünden sonra oğulları arasında başgösteren halifelik kavgasında Emin'i Iraklılar, Me'mun'u ise İranlılar destekledi. Emin'in hilafet merkezine hakim olmasına karşılık, Me'mun da Horasan bölgesine yerleşerek bağımsız hareket etmeye başladı. Emin'in üç yıl kadar devam eden kısa halifelik müddeti kardeşi ile mücadele içerisinde geçti. Bu sebeple Emin dışa karşı askeri bir harekata girişemediği gibi, içte de idari, fikri ve imar sahalarında bir gelişme gösteremedi.

Emin'in 813 yılında öldürülmesi üzerine bütün ülke Me'mun'un halifeliğinde birleşti. Me'mun başta Irak olmak üzere imparatorluğun çeşitli bölgelerinde çıkan ayaklanmaları bastırdı. Sadece El-Bazz ve civarında başgösteren Babek ayaklanması sürdü. Me'mun hilafeti döneminde bilhassa Anadolu'yu fethetme gayesini ön planda tuttu. Bu sebeple 830 yılından itibaren devletin askeri kuvveti daha ziyade Anadolu'ya yöneltildi. Halife Me'mun fethettiği Bizans şehirlerine müslümanları iskan etmek ve böylece fetihleri daimi hale getirmek istiyordu. Ancak 833 yılında ölümü üzerine bu tasavvurunu gerçekleştiremedi.

Halife Me'mun, bilhassa saltanatının son yıllarında Türkleri birlikleri arasına almaya başlamış ve ölümünde bunların sayısı 8-10 bini bulmuştu. Nitekim Me'mun'un ölümünden sonra kardeşi Mu'tasım bu Türk kuvvetlerinin desteği sayesinde hilafet makamına geçti. Mu'tasım da ağabeyi gibi çeşitli Türk ülkelerinden birlikler getirmeye devam ederek kısa zamanda ordunun büyük kısmını Türklerden meydana getirdi. 836'da Samerra şehrini kurarak Türk birlikleriyle beraber hilafet merkezini oraya nakletti. Böylece 892 yılına kadar devam edecek olan Samerra devri başlamış bulunuyordu. Halife Mu'tasım döneminde yıllardan beri devam eden Babek isyanı bastırıldı. Bizans üzerine başarılı seferlere devam edildi. Dicle'ye yeni kanallar açtırıp ziraati geliştirdi. Dikkatli ve tutumlu idaresi sonucu, vefat ettiğinde haleflerine milyonlarca dinar ve dirhem bulunan dolu bir hazine devretti.

Halife Mu'tasım'ın ölümünden sonra (842), başa geçen Vasık (842-847), Mütevekkil (847-861), Muntasır (861-862), Müstain (862-866), Mu'tez (866-869), Mühtedi (869-870) ve Mu'temid (870-892) dönemlerinde devletin her köşesinde ortaya çıkan isyanlar, merkezi otoriteyi zayıflattı. Devlet içte ve dışta sarsıntılar geçirmeye başladı. Nitekim bu dönemde Kuzey Afrika'da siyasi bir güç olarak ortaya çıkan Fatimiler, doğuya doğru ilerlemeye başladılar. Karmatiler, Irak ve Hicaz bölgelerini tehdit ederken, Sacoğulları Azerbaycan'da bağımsızlık kazandılar. Ancak Abbasi hilafeti için bütün bunlardan çok daha kötü bir gelişme 945 yılında Büveyhilerin Bağdat'ı işgal etmeleri olmuştur. İranlı ve şii bir hanedan olan Büveyhiler, dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru Fars, Huzistan, Kirman ve Kuhistan bölgelerinde hakimiyet kurmuşlardı. Büveyhilerin Bağdat'ı işgalinden sonra Abbasi halifelerinin hiç bir maddi gücü kalmadı. İktidar, Büveyhilerin eline geçti. Büveyhiler, Abbasi halifelerini sadece dini bir lider olarak başta tutuyorlar ancak istediklerini tahttan indirip istediklerini çıkarıyorlardı. Bağdat artık İslam dünyasının bir merkezi olmaktan çıkmıştı. Bu durum yaklaşık bir asır kadar devam etti.

On birinci yüzyılın ortalarında Büveyhiler eski güçlerini kaybettiler. Bu dönemde Türk asıllı Büveyhi komutanı Arslan el-Besasiri, Bağdad'a hakim olarak hutbeyi Fatimi halifesi adına okutmaya başladı. Bu sırada İran'da güçlü bir devlet kurmaya muvaffak olan Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey, 1055 yılında Bağdat'a girerek Abbasi Hanedanını şii hakimiyetinden kurtardı ve Halife Kaim Biemrillah'a büyük hürmet gösterdi. Halife de Tuğrul Beye Sultan ünvanını vererek onun siyasi ve askeri hakimiyetini tanıdı. Selçuklular, Abbasi hilafetini siyasi bakımdan şii hanedanlarının tahakküm ve tehdidinden kurtarmakla kalmadılar; yeni bir öğretim müessesesi olan medreseleri kurarak fikri bakımdan da onlarla mücadeleye giriştiler. Böylece Selçuklular sayesinde Abbasi hilafeti Fatimilerin tehdidinden kurtulmuş oluyordu.

Zamanla Selçukluların zayıflamaları ve hilafete Muktefi (1136-1160) ve Nasır (1180-1225) gibi dirayetli şahısların geçmesi üzerine Abbasiler tekrar güçlenmeye başladılarsa da, eski kudretli hale gelemediler. Diğer taraftan Moğollar Cengiz Han idaresinde Çin'e karşı yaptıkları akınlardan sonra, 1218 yılından itibaren batıya yönelerek İslam dünyasını istila etmeye başlamışlardı. Harezmşahlar Devletini ortadan kaldıran Moğollar, Semerkant, Buhara, Taşkent, Harezm ve Belh gibi şehirleri yerle bir ettiler. Cengiz'in 1227 yılında ölmesinden sonra da Moğol istila hareketi devam etti. Nitekim torunu Hülagu 1258 yılının Ocak ayında Bağdad önlerine geldi ve şehri kuşattı. Mukavemetin çaresiz olduğunu gören halife Mu'tasım teslim oldu (10 Şubat 1258). Ancak Bağdat'a giren Moğollar, dünya tarihinin en büyük tahribatını yaptılar. Halife, yanındakilerle birlikte idam edildi. Dört yüz binden fazla Müslüman kılıçtan geçirildi. Mescidler medreseler yerle bir edildi. Milyonlarca İslam kitabı yakılarak

külleri Dicle Nehrine serpildi. Böylece beş asırdan beri devam eden Bağdat-Abbasi hilafeti sona erdi.

Mısır Abbasileri: Hülagu'nun zulmünden kurtulan otuz beşinci Abbasi halifesi Zahir'in oğullarından Ebü'l-Kasım Ahmed, 1261'de Mısır'a gitti. Orada hüküm sürmekte olan Türk sultanlarından Melik Baybars tarafından halife tanındı. Hilafet Osmanlılara geçinceye kadar halifeler bu zatın neslinden geldi. Kahire'deki Abbasi halifeleri, bazı Müslüman hükümdarlara hükümdarlık menşuru gönderiyorlar, fırsat buldukları takdirde siyasi hadiselere de karışıyorlardı. Nitekim 1412 yılında sultan Nasır'ın ölümü üzerine halife Adil, kendisini sultan ilan etti. Ancak sultanlığı üç gün sürdü. Sultan Müeyyed Şah tarafından makamından indirilerek öldürüldü. Bu arada bazı halifeler, sultanlara cephe almaları sebebiyle azlediliyorlardı. Bu durum 1517 tarihine kadar devam etti. Nihayet Yavuz Sultan Selim Han'ın 1517'de Mısır'ı fethetmesinden sonra halife bulunan Mütevekkil, kendi arzusuyla hilafeti bu padişaha teslim etti. Böylece hilafet, Osmanlılara geçmiş oldu.

Teşkilat: Abbasiler, devlet müesseselerini İslam esaslarına göre kurup teşkilatlandırmışlardır. Halifelik alameti olarak Abbasiler, yüzük, asa, hırka, hutbelerde adlarının okunması vb. şeyleri kullanmışlardır. Halife, divandaki tahtına bayram tebriklerinin dışında pek oturmaz, divanı vezirlerin idaresine bırakırdı. Divana bakan pencereli yüksek bir mahalden divan müzakerelerini dinleyip kendisi gözükmezdi.

Abbasilerde halifeden sonra vezirlik en büyük mevki idi. Bu tabir ilk defa Abbasilerde kullanıldı. Halifeden sonra gelen en önemli icra organı olması dolayısıyla geniş yetkilere sahipti. Zaman zaman mahkemelere başkanlık eder, savaşlara karar verir, hazineden gerekli gördüğü harcamaları yapar, valileri tayin ve azledebilirdi. Abbasilerde iki tip vezirlik vardı: **1) Vezir-i tefviz:** Halifenin azli ve veliahd tayininden başka bütün yetkilere sahipti. **2) Vezir-i tenfiz:** Sadece halifenin kendisine verdiği vazifelere bakardı. Bu gruptaki vezirler genellikle mahir katipler, basiretli ve parlak zekalı kişiler arasından seçilirdi. Merkezi idare, vezirlerin başkanlığında bir çok divandan yani vezirliklerden meydana geliyordu. Bu divanların en önemlileri devletin mali işlerine bakan **Divanü'l-harac, Divan-ı beytülmal,** askeri işlere bakan **Divanü'l-ceyş,** para basma işlerini yürüten **Divan-ı darü'd-darb,** haksızlıkların ve adli hataların görüşüldüğü **Divanü'l–mezalim,** resmi yazışmaları yürüten **Divanü'l-resail, Divanü't-tevki** ile posta ve gizli istihbarat hizmetlerini yürüten **Divanü'l-berid** idi.

Vilayetlerde ise halife adına icraya valiler yetkili idi. Ordu hazırlamak, askeri barındırmak, vilayetinde hukuki meseleleri halletmek, kadı ve hakimler ile vergi ve zekat işlerini yürütecek memurlar tayin etmek valilerin başlıca vazifeleri idi. Hilafet merkezinden uzak eyaletlere bilhassa hanedana mensub kişiler veya son derece güvenilir kumandanlar vali tayin edilirdi. Hilafet merkezi olan Bağdat ve diğer büyük şehirlerde asayiş, şurta teşkilatı tarafından sağlanırdı. Bu teşkilat; suç ve cinayetleri takip ederek, suçluları yakalayıp cezalandırmakla vazifeli idi. Teşkilatın başında bulunan ve **Sahibü'ş-şurta** yani emniyet müdürü denilen memurun derece ve selahiyetleri pekçoktu. Daha sonraları ehemmiyeti iyice artan bu makam, vezirliğe hatta mabeynciliğe yükselme basamağı haline geldi.

Merkez teşkilatındaki önemli görevlerden biri de hacipliktir. **Haciplik;** halifeyi suikastlere karşı korumak ve halkın önemli işlerle uğraşan halifeyi meşgul etmelerini önlemek için kurulmuştu. Bundan dolayı halifelere, halkın kendileriyle görüşmesi ve isteklerini iletebilmeleri için belli vakitler ayrılmış ve daireler tahsis edilmiştir.

Abbasi ordusunun esasını murtazıka (ücretli) denilen nizami ve daimi statüdeki muvazzaf askerler teşkil etmekteydi. Bunlar yaptıkları askeri hizmet karşılığında devlet bütçesinden maaş alırlar ve her türlü ihtiyaçları devlet tarafından karşılanırdı. Abbasi ordusunda normal, ücretli askerlerden başka bir de gönüllü askerler vardı. Kendilerine hazineden herhangi bir ücret veya maaş ödenmeyen bu askerler, sadece zekat ve ganimetten pay alırlardı. Komutanlara ise, maaş karşılığı olarak, toprak verilirdi ki, buna **ikta** denirdi. **İkta** ilk defa Peygamber efendimiz tarafından Temim-i Dari'ye verilmiş, daha sonra da İslam devletlerinde tatbik edilmiştir.

Abbasi ordusu şu beş gruptan meydana gelirdi: 1) Merkezde bulunan ve doğrudan halifeye bağlı olarak görev yapan muhafız birliği, 2) Büyük devlet adamlarının emrinde bulunan birlikler, 3) Vilayetlerde bulunan kuvvetler, 4)Garnizonlarda bulunan, Avasım ve Sugur adı verilen birlikler, 5) Yardımcı kuvvetler.

Abbasiler, savaş halinde yaklaşık olarak sayısı 100 bini aşan düzenli bir ordu çıkarabilmekteydiler. Bu ordu savaş alanında beşli tertibi esas alırdı. Bunlar, öncü (talid, mukaddime), merkez (kalbü'l-ceyş), sağ kol (meymene), sol kol (meysere) ve artçı (saka) düzeninde yeralırdı. Savaşlarda kullandıkları başlıca silah, araç ve gereçler; mızrak, topuz, ok, yay, kılıç, miğfer, kalkan, balta, zırh, merdiven ve mancınıkdan ibaret idi.

Abbasiler, kara kuvvetlerine olduğu kadar, deniz kuvvetlerine ve denizciliğe de büyük önem vermişlerdir. Muhtelif şehirlerde kurdukları tersanelerde Bizans gemilerinden daha büyük gemiler inşa etmişlerdir. Nitekim güçlü donanmaları ile her yıl Bizans üzerine sefere çıkmışlardır. Donanma

kumandanına **Emirü'l-bahr** adı verilirdi.

Abbasilerde adliye teşkilatı düzenli ve muntazam işleyen bir müessese idi. Her memlekette oradaki Müslümanların ekserisi hangi mezhepten ise, o mezhepten olan bir kadı vazife yapardı. Ancak zamanla her vilayette dört mezhebin de kadıları bulundurulmaya başlandı. Başlangıçta eyaletlerdeki kadılar vali tarafından tayin ediliyordu. Ancak daha sonra halifeler merkezde veya eyaletlerde kendi adlarına görev yapacak kadıları bizzat tayin etmeye başladılar. Harun Reşid devrinden itibaren ise, Kadıü'l-kudatlık müessesesi kuruldu ve bu göreve ilk olarak İmam-ı Ebu Yusuf getirildi. Kadıü'l-kudat hilafet merkezinde bulunur, bölgelerde ve çeşitli merkezlerde vazife yapacak kadıları tayin ederdi.

Kadılık teşkilatı içinde kadıların bakmaktan aciz oldukları davalara bakan ve mezalim mahkemeleri denen mahkemeler vardı. Bunlara bakan kadılara Sahibü'l-mezalim denirdi. Sahibü'l-mezalim olan kadılar, diğer kadılardan daha üstün ve geniş selahiyetlere sahip idiler. Bazı Abbasi halifeleri, ehemmiyeti icabı, mezalim mahkemelerindeki duruşmaları bizzat kendileri idare ederlerdi.

Yine adliye teşkilatına bağlı olmak üzere bir de **hisbe** teşkilatı vardı. Hisbe işini yapan vazifeliye "muhtesib" denirdi. Bu teşkilatın görevi iyiliği yaymak ve kötülükten vazgeçirmek (emr-i bil-ma'ruf nehy-i ani'l-münker), fazilet ve ahlak kaidelerinin muhafazasını, dinin emirlerine uyulmasını, çarşı ve pazarların düzen ve kontrolünü sağlamak, borçluların borçlarını ödemelerini temin etmek, ölçü ve tartıda hile yapılmasına mani olmak için hususi aletlerle esnafın ölçü ve tartı aletlerini kontrol etmek ve alış verişte fiyatları fahiş miktarda yükseltenleri cezalandırmak idi.

Abbasiler iktisadi bakımdan çok güçlü bir durumda idi. Bilhassa halifelerin, memleketin iktisadi meseleleriyle de yakından alakadar olmaları, ziraat, ticaret ve iktisad ile alakalı meselelere ehemmiyet vermeleri halkın refah seviyesini yükseltmiş ve devleti de güçlendirmiştir. Kazdırılan su arkları ve kanallarla Arabistan'a kadar olan geniş ve uzun arazinin tamamı sulanabilir hale geldi. Dicle ve Fırat'tan kanallar ile alınan sular, kireç ve tuğladan yapılan muhkem su kemerleri vasıtası ile Bağdad'a ulaştırıldı. Ziraate ehemmiyet verildi ve bu işle uğraşanlara kolaylıklar sağlandı. Faizsiz krediler ile çiftçiler desteklendi. Endüstriye gereken önem verildi. Fars ve Horasan'da demir, bakır kurşun ve gümüş madenleri işletilmeye başlandı. Yeraltı kaynaklarından, kükürt, tuz, ham petrol ve zift çıkarıldı. Sabun ve cam fabrikaları, kağıt, kumaş ve tuğla imalathaneleri kuruldu. Hilafet merkezi olan Bağdat'ta demirci, marangoz ve manifaturacı gibi her sanata ait çarşılar vardı. Kuyumculukta ve mücevher işlemeciliğinde bir hayli ilerleme oldu.

Abbasiler, çeşitli bayındırlık eserleri meydana getirdiler. Medreselerle birlikte mescidlerde de ilim meclisleri bulunurdu. Ebu Cafer Mansur devrinde Arapça, bir gramere kavuştu. Eski Yunan, Hind ve İran eserleri Arapçaya tercüme edildi. Me'mun devrinde Beyt-ül-hikme (İlim heyeti) kurularak bu işe hız verildi. Meşhur dört mezheb imamları Abbasiler devrinde yaşadılar. Öğrencileri de, hocalarının mezheblerini öğrettiler ve tasnif ettiler. Yine en büyük hadis kitapları olan **Kütüb-i Sitte** de bu devirde yazıldı. Dünyada ilk hukuk usul kitabını (Hukuk metodolojisini) yine bu zamanda İmam-ı Şafii, **Risale** ismiyle telif etti.

Yine Abbasiler devrinde birçok ilimlerin temeli atıldı. İmam-ı Muhammed Şeybani, **Siyer-i Kebir** kitabı ve bunun İmam-ı Serahsi tarafından yapılan şerhi ile devletler hukukunun; Maverdi ve Kadi Ebu Ya'la **Ahkam-us-Sultaniyye** adlı eserleri ile amme hukukunun; Endülüs alimlerinden Batruci bugünkü astronominin; Cabir bin Hayyan kimyanın; Harezmi de cebir ilimlerinin temelini kurdular. Bu devirde yüzlerce büyük alim yetişti. Bunlardan dört mezheb imamı hukukta; İmam-ı Eş'ari, İmam-ı Maturidi, İmam-ı Gazali kelamda; Razi, Kurtubi, Taberi, Beydavi tefsirde söz sahibi büyük alimlerden idiler.

ABBASİ HALİFELERİ

Halifelerin isimleri	Doğumu	Hilafeti	Vefatı
Ebül Abbas Abdullah Seffah bin Muhammed bin Ali bin Abdullah bin Abbas	722	749 (H.132)	754
Mensur Ebu Ca'fer bin Muhammed bin Ali	713	754 (H.136)	775
Mehdi bin Mensur	745	775 (H.158)	785
Hadi Musa bin Mehdi	762	785 (H.169)	786
Harun Reşid bin Mehdi	765	786 (H.170)	809
Emin Muhammed bin Harun	787	809 (H.193)	813
Me'mun bin Harun	786	813 (H.198)	833
Mu'tasım bin Harun	796	833 (H.218)	842
Vasık bin Mu'tasım	812	842 (H.227)	847
Mutevekkil bin Mu'tasım	821	847 (H.232)	861
Müstansır bin Mütevekkil	839	861 (H.247)	862
Müste'in bin Mu'tasım	836	862 (H.248)	865

Mu'tez bin Mütevekkil	847	865 (H.252)	869
Mühtedi bin Vasık	835	869 (H.255)	870
Mu'temid bin Mütevekkil	844	870 (H.256)	892
Mu'tedid bin Muvaffak bin Mütevekkil	857	892 (H.279)	902
Müktefi bin Mu'tedid	878	902 (H.289)	908
Muktedir bin Mu'tedid	895	908 (H.295)	932
Kahir bin Mu'tedid	899	932 (H.320)	934
Radi bin Muktedir	910	934 (H.322)	940
Mütteki bin Muktedir	910	940 (H.329)	944
Müktefi bin Mu'tedid	905	944 (H.333)	949
Muti' bin Muktedir	914	946 (H.334)	975
Tayı' bin Muti'	932	974 (H.363)	1003
Kadir bin İshak bin Muktedir	947	991 (H.381)	1031
Kaim bin Kadir	1001	1031 (H.422)	1075
Muktedi bin Ahmed bin Kaim	1056	1075 (H.467)	1094
Müstazhir bin Muktedi	1076	1094 (H.487)	1118
Müsterşid bin Müstazhir	1091	1118 (H.512)	1135
Raşid bin Müsterşid	1109	1135 (H.529)	1138
Müktefi bin Müstazhir	1096	1136 (H.530)	1160
Müstencid bin Muktefi	1124	1161 (H.555)	1171
Müstedi bin Müstencid	1142	1172 (H.566)	1179
Nasır bin Müstedi	1158	1180 (H.575)	1225
Zahir bin Nasır	1175	1225 (H.622)	1226
Müstensır bin Zahir	1192	1226 (H.623)	1242
Müsta'sım bin Müstensır	1212	1242 (H.640)	1258

Mısır'daki Abbasi Halifeleri

Müntasır Ahmed bin Zahir	(?)	1258 (H.656)	1261
Hakim Ahmed bin Hasen bin Ali	(?)	1261 (H.660)	1301
Müstekfi bin Hakim Ahmed	1285	1301 (H.701)	1338
Vasık bin Hakim Muhammed	(?)	1338 (H.740)	1348
Hakim Ahmed bin Müstekfi	(?)	1339 (H.741)	1352
Mu'tedid bin Müstekfi	(?)	1352 (H.754)	1367
Mütevekkil bin Mu'tedid	(?)	1361 (H.763)	1405
Mu'tasım bin Hakim	(?)	1377 (H.779)	(?)
Mütevekkil (tekrar)	(?)	1377 (H.779)	1405
Vasık bin Hakim	(?)	1383 (H.785)	1384
Mu'tasım (tekrar)	(?)	1386 (H.788)	(?)
Mütevekkil (tekrar)	(?)	1389 (H.791)	1405
Müste'in bin Mütevekkil	1392	1405 (H.808)	1430
Mu'tedid bin Mütevekkil	1380	1412 (H.815)	1441
Müstekfi bin Mütevekkil	(?)	1441 (H.845)	1450
Kaim bin Mütevekkil	(?)	1450 (H.854)	1459
Müstencid bin Mütevekkil	1392	1455 (H.859)	1479
Mütevekkil bin Ya'kub	1416	1479 (H.884)	1498
Müstemsik bin Ya'kub	(?)	1515 (H.922)	(?)
Ya'kub bin Müstemsik-billah	(?)	1516 (H.923)	(?)

ABC SİLAHLARI (Bkz. Kimyasal Silahlar, Nükleer Silahlar)

ABDAL (EBDAL);

Alm. *Abdal,* **Fr.** *Abdal,* **İng.** *Abdal.* Allahü tealaya yakın sevgili (evliya) kullardan biri. Arapçada, ikisi de "karşılık, birinin yerine geçen" manalarına gelen bedel ve bedil kelimelerinin çoğulu olmakla beraber, Türkçede teklik manada kullanılmıştır. Halkın açıkça bilmediği ve dünyanın nizamı (düzeni) ile vazifeli olan bu kimselerden biri vefat edince, yerine başka bir veli bedel kılındığından yani görevlendirildiğinden ve çok olduklarından "ebdal" sözü ile tanınmışlardır.

Ebdal olan mübarek zatlar yeryüzünde devamlı bulunur. Biri vefat edince yerine bir başkası geçirilir. Sayıları yine aynı olur. Allahü tealanın Müslümanlara ihsan ettiği kerametlerden birisi de halk arasında “Ebdal” lerin de bulunmasıdır. Hadis-i şerifte buyruldu ki: **“Allahü teala onların hürmetine yağmur yağdırır, ot bitirir, belayı def eder.”** Onların hususiyetleri hakkında da bir hadis-i şerifte: **“Kendilerine zulmedeni affederler. Kötülük edene iyilik ederler.”** Ebu Nuaym’ın merfu olarak

bildirdiği hadis-i şerifte de buyruldu ki: **"Ümmetim arasında her zaman kırk kişi bulunur. Bunların kalpleri İbrahim aleyhisselamın kalbi gibidir. Allahü teala, onların sebebi ile kullarından belaları giderir. Bunlara Ebdal denir. Bunlar bu dereceye namaz ve oruç ile yetişmediler."** İbn-i Mes'ud radıyallahü anh; **"Ya Resulallah! Ne ile bu dereceye vardılar?"** diye sorunca; **"Cömertlikle ve müslümanlara nasihat etmekle yetiştiler."** buyurdular.

Halk arasında **kırklar** olarak bilinen kimseler de yukarıda izah edildiği gibi Ebdal'dir.

ABDALİYE DEVLETİ;

Afganistan'da Abdali kabilesinin kurduğu devlet. Aslen bir Türk boyu olan Abdaliler, Gazneliler zamanında Müslüman oldular. Uzun süre dağlarda yaşayan bu Türk boyu, Babürlüler Devleti ile Safevi Devletinin arasının bozuk olduğu bir sırada, Tarnak ve Argandab vadilerine indiler. Bölgenin durumu itibariyle iki büyük devlet arasında yaşamalarına rağmen, kendi başlarına hareket ediyorlardı.

Bir süre sonra Herat eyaletinin yönetimini ele geçiren Abdaliler, üzerlerine gelen Safi Kuli Han komutasındaki İran ordusunu hezimete uğrattılar ve Nadir Şah devrine kadar bölgenin hakimi oldular. Nadir Şah, Safevi Devletini yıktıktan sonra, zamanın karışıklıklarından faydalanarak, Meşhed'i ele geçiren Abdalileri yenilgiye uğrattı. Nadir Şah, Abdalilerin askeri gücünden faydalanmak ve Gılzaler kabilesini kontrol altında tutmak için, onları Kandehar bölgesine yerleştirdi.

Abdalilerin reisi Ahmed Han, Nadir Şahın vefatından sonra Kandehar'ı ele geçirerek hükümdarlığını ilan etti (1747). Hindistan üzerine yürüyerek birçok şehri ele geçirdi ve Delhi'ye kadar ilerledi (1757).

Ahmed Şahın 1773 yılında ölümünden sonra yerine geçen oğlu Timur Şah, hükumetin merkezini Kandehar'dan Kabil'e nakletti. 1800'den 1842'ye kadar karışıklık ve kardeş kavgalarının devam ettiği Abdaliye Devleti, bu tarihte yeni Afgan Devleti emiri Dost Muhammed Han tarafından ortadan kaldırıldı.

ABDEST;

Alm. *Rituelle Waschung (f),* **Fr.** *Ablution (f),* **İng.** *Ritual Ablution.* İslamiyette ibadetlerden önce yapılan temizlik (hadesten taharet). Abdest kelimesi; "el suyu, el yıkama suyu" anlamında Farsça birleşik bir kelimedir. Arapçada ise "vudu" denir. Bu da temizlik, güzellik anlamındadır.

Vahiy meleği Cebrail aleyhisselam, ilk vahyi getirdikten sonra Mekke'nin yukarısındaki vadide Peygamber efendimizin yanında abdest aldı. O da melekten gördüğü gibi abdest aldı. Böylece İslamiyette ilk abdest alınmış oldu. Bundan sonra Cebrail aleyhisselam imam oldu, iki rek'at namaz kıldılar. Sonra melek göklere doğru yükselip gözden kayboldu. Peygamber efendimiz büyük bir ferahlık içinde evine döndü. Durumu hanımı hazret-i Hadice'ye anlattı; ona melekten gördüğü gibi abdest almayı öğretti ve iki rek'at namaz kıldırdı.

Böylece İslamiyetin başlangıcında abdest ve namaz ibadeti de yapılmaya başlandı. Abdestle ilgili olarak Kur'an-ı kerimin Maide suresi altıncı ayet-i kerimesinde mealen; **"Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman, yüzünüzü ve dirseklerinizle beraber ellerinizi yıkayın, başınızı meshedin ve ayaklarınızı da topuklarınızla beraber yıkayın..."** buyruldu. Bu ayet-i kerime ile abdestin, namaz ve diğer bazı ibadetler için lazım olduğu açıklandı.

Abdestin farzları, sünnetleri, edebleri ve bozan şeyleri vardır. Farzları dörttür: 1) Yüzü yıkamak, 2) İki kolu dirseklerle beraber yıkamak, 3) Başın dörtte birini meshetmek (yaş eli sürmek), 4) İki ayağı iki yandaki topuk kemikleri ile birlikte bir kere yıkamak.

Abdestin sünnetlerinden bazıları: Besmele ile başlamak. Yıkanacak yerleri sıra ile üçer kere yıkamak, yüzü yıkarken niyet etmek. Elleri bileklerle birlikte üç kere yıkamak. Ağzı, burnu ayrı ayrı su ile üç kere yıkamak. Dişleri bir şey ile oğmak, temizlemek, başın tamamını iki kulağı ve enseyi bir kere meshetmek. Yıkanan yerleri oğmak ve her uzvu birbiri ardından yıkayıp ara vermemek.

Abdestin edeblerinden bazıları ise şöyledir: Namaz vakti gelmeden abdest almak, kıbleye yönelerek abdest almak, abdest alırken konuşmamak, her uzvu yıkarken Kelime-i şehadet veya abdest dualarını okumak, ağıza ve buruna sağ el ile su vermek, burnu sol el ile temizlemek, su bol ise de israf etmemek, abdestten sonra sübha, yani iki rek'at namaz kılmaktır.

Sünnete uygun abdest almak için, önce eller bileklere kadar üç kere yıkanır. Parmak araları hilallenir. Sağ el ile ağza üç kere su verilip, misvakla veya parmakla dişler oğulur. Sonra burna üç kere su verilip, sol el ile temizlenir. Avuçlara su alınıp yüz üç kere yıkanır. Suyu yüze çarpmamak lazımdır. Önce sağ kol, sonra sol kol dirseklerle birlikte üç kere oğularak yıkanır. Kollar yıkandıktan sonra başın dörtte biri meshedilir. (Yaş el sürülür.) Başın hepsini kaplama mesh yapmak sünnettir ve çok sevaptır. Sağ ve sol elin şehadet parmakları ile iki kulağın delikleri meshedilir. Başparmaklar ile de kulakların

arkası, sonra da ellerin dış yüzü ile ense meshedilir. Bu meshler bir defa yapılır. Ense meshedildikten sonra, sol elin küçük parmağı ile, sağ ayağın küçük parmağından başlayarak, ayak parmaklarının arasını hilallemek suretiyle topuklarla birlikte önce sağ ayak, sonra sol ayak üç kere yıkanır. Her uzvu yıkarken, abdest dualarını okumalıdır. Bilmeyenler kelime-i şehadet söylerler.

Abdesti bozan şeyler: Önden ve arkadan çıkan şeyler (tabii ihtiyaç giderme, yellenme gibi). Ağız dolusu kusmak, kan ve katı kan; safra, mideden gelen yemek, ağız dolusu olursa abdesti bozarlar. Deriden çıkan kan, irin, sarı su, ağrılı çıkan renksiz su bozar. Yatarak veya bir yere yaslanarak uyumak, bayılmak, deli olmak ve sara tutmak, yürürken sallanacak kadar sarhoş olmak, namazda kahkaha ile gülmek.

Abdestsiz olarak namaz kılınmaz, Kabe tavaf edilmez, Kur'an-ı kerim ele alınmaz ve okunmaz, tilavet secdesi yapılmaz.

Peygamber efendimiz hadis-i şeriflerde buyurdu ki:

Müslüman abdest alınca, günahları kulağından, gözünden, elinden ve ayağından çıkar. Oturunca mağfiret olunmuş (bağışlanmış) **olarak oturur.**

Abdestli olarak ölen, ölüm acısı çekmez. Çünkü abdest imanlı olmanın alametidir. Abdest namazın anahtarı, bedenin günahlardan temizleyicisidir.

Amellerin en hayırlısı namazdır. Abdeste devam edenler ancak mü'minlerdir. Mü'min, gündüz abdestli olmalı, gece de abdestli yatmalıdır. Böyle yapınca Allahü teala onu korur. Abdestli iken yiyip içenin karnındaki yemek ve su zikr eder. Karnında kaldıkları müddetçe onun için istiğfar ederler (bağışlanmasını isterler).

Abdestin insan sağlığına pekçok faydaları vardır. Kan dolaşımını sağlayan damarların esnekliklerinin korunmasını temin ederek damar sertliği ve tıkanıklığını önler. Ağzın, burnun ve ensenin su ile teması, beyindeki kan dolaşımının güçlenmesini temin eder. Vücudun temel koruma sistemi olan beyaz kan hücrelerini (lenfositleri) vücuda dağıtan lenf damarlarının düzenli çalışmasını temin eder. İnsan vücudundaki statik elektriğin fazlasının atılmasını sağlar ve sinir sistemi rahatsızlıklarını önler.

Abdest cilt hastalıkları ve iltihapları için en güzel bir korunmadır. Mikroplar, parazitler vücuda hep deri yoluyla girerler, abdest buna mani olur. Solunum sisteminde önemli bir rolü olan burun, abdestte yıkanınca, toz ve mikropların vücuda girmesi önlenir.

Yüzün yıkanması da cildi kuvvetlendirir. Baştaki ağrıları ve yorgunluğu hafifletir. Damarları ve sinirleri harekete geçirir. Devamlı abdest alanlar ihtiyarlasalar bile yüzlerindeki güzellikler kaybolmaz.

ABDİ İPEKÇİ;

Gazeteci, yazar. 1929 senesinde İstanbul'da doğdu. İlköğrenimini gördükten sonra Galatasaray Lilesini bitirdi. Sonra bir müddet Hukuk Fakültesine devam etti. **Yeni Sabah, Yeni İstanbul** ve **İstanbul Ekspres** gibi çeşitli gazetelerde spor muhabiri, sayfa sekreteri ve yazı işleri müdürü olarak çalıştı. Ali Naci Karacan'ın çıkardığı **Milliyet** Gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü yaptı. Bir müddet sonra da genel yayın müdürü oldu. 1961 senesinden 1 Şubat 1979 tarihine kadar aynı gazetenin başyazarlığını da yürüten Abdi İpekçi, Türkiye Gazeteciler Sendikesi, Türkiye Basın Enstitüsü Başkanlığı, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti ve Uluslararası Basın Enstitüsünün ikinci başkanlığı, Basın Şeref Divanı genel sekreterliği gibi vazifelerde bulundu. Hayatı boyunca Atatürk ilkelerinin ve özellikle laikliğin savunuculuğunu yaptı. 1 Şubat 1979 gecesi İstanbul'daki evinin yakınlarında bir terörist tarafından öldürüldü. Abdi İpekçi'nin **Afrika, İhtilalin İçyüzü, Dünyanın Dört Bucağından** gibi eserleri vardır.

ABDİ PAŞA;

Osmanlı Devletinin Budin eyaletindeki son valisi ve meşhur Budin kahramanı. Asıl adı Abdurrahman'dır. Doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. Yeniçerilikten yetişti. Yüksek zekası ve kabiliyeti ile 1668 yılında Yeniçeri ağası oldu. Girit savaşlarında büyük kahramanlıklar göstermesi üzerine vezirlik rütbesine terfi etti. Bundan sonra sırasıyla; Bağdad, Mısır, Bosna ve Budin valiliklerinde bulundu. 1684 yılında Halep valiliğine, aynı yıl tekrar Budin valiliğine tayin edildi. Budin valisiyken az bir kuvvetle 1686 yılında doksan bin kişilik Haçlı ordusuna karşı durdu. Düşmanın teslim tekliflerini geri çeviren Abdi Paşa, 1686'da çıkarma harekatı yaparken şehid oldu. Bu sırada 80 yaşlarındaydı. Haçlı ordusu ancak bundan sonra şehre girebildi. Macarlar, Abdi Paşaya hürmet etmişler ve hatırasına kabrini imar ederek üzerine Türkçe ve Macarca Abdi Paşayı metheden ve şehadet tarihi bulunan bir mezartaşı koymuşlardır.

ABDİ PAŞA (Nişancı);

Osmanlı devlet adamı ve tarihçi. Asıl adı Abdurrahman'dır. İstanbul'un Anadoluhisarı semtinde dünyaya geldi. Doğum tarihi belli değildir.

Eğitim ve öğretimini Enderun-ı hümayunda tamamladı. 1648'de Saray-ı Hümayunun Büyük Oda kısmında ilk resmi vazifesine başladı. İki sene sonra Seferli Koğuşuna atandı. Bu vazifede 1659'a kadar kalan Abdi Paşa, Has Oda'ya tayin edildi. 1665'te tuğra çekme vazifesi verildi. 1668'de sır katipliğine getirilen Abdi Paşa ertesi sene Temmuz ayında vezirlik rütbesi ile nişancılık nasbına tayin edilerek saraydan ayrıldı. Uzun süre bu vazifede kalan Abdi Paşa Çehrin Seferi sırasında İstanbul kaymakamı oldu (1678). Ertesi sene dördüncü vezirliğe terfi etti. İkinci vezir iken 1682'de Basra valiliğine tayin edildi. On sene kadar çeşitli illerde valilik yaptı. 1690'da Kandiye, sonra Sakız muhafızlığına getirildi. Sakız muhafızı iken 1692 yılında vefat etti.

Abdi Paşa, devlet hizmetleri dışında **Vekayiname** adlı Osmanlı tarihi ile meşhur olmuştur. Bu eserini Has Oda'da vazifeliyken Dördüncü Mehmed Hanın isteği üzerine yazmaya başlamıştır. Eserin dili oldukça sade olup, üslubu güzeldir. Dördüncü Mehmed Han zamanı için birinci derecede kaynak olan bu eser, daha sonraki tarihçiler tarafından kullanılmıştır. Eser henüz yayınlanmamış olup, yazma nüshası Topkapı Sarayı Kütüphanesinde mevcuttur.

Abdi Paşanın, ayrıca edebi sahada da çalışmaları vardır. Abdi mahlası ile yazdığı şiirlerini bir **Divan**'da toplamıştır. Ayrıca Ka'b bin Züheyr'in **Kaside-i Bürde**'sine ve **Divan-ı Urfi**'deki bazı şiirlere şerhler yazmıştır.

ABDUH;

Mısırlı yazar ve din adamı. İsmi Muhammed Abduh olup, Abduh diye meşhur olmuştur. 1849'da Mısır'da doğdu. 1905'te yine burada öldü. İlk tahsiline Tanta'da başladı. Bir müddet sonra medreseyi terk ederek köyüne döndü ve ziraatle meşgul oldu. Babasının ısrarı ile tekrar tahsile başladı. 1866'da Kahire'ye giderek Cami-ül-Ezher Medresesine girdi. Bu sırada tasavvufla meşgul oldu. 1872'de Ehl-i sünnet itikadına aykırı sözleri yüzünden İstanbul'dan kovulup, Mısır'a gelen Cemaleddin Efgani ile tanışıp, onun derslerine devam etti. Onun din ve siyasette ıslah adını verdiği reformcu fikirlerinin tesirinde kaldı. Bu suretle İslam alimlerinin nakli esas alıp, aklı onun hizmetçisi yapan yolundan ayrıldı. Bundan sonra dini meselelerde İslam alimlerine bağlı kalmadan kendi görüşüyle konuşmaya ve hüküm vermeye başladı. Fransızcayı öğrenerek bu dille yazılmış eserleri okudu. Avrupalı müsteşriklerin (doğu ilimleri ile uğraşan Avrupalıların) tesirinde kaldı. Felsefi fikir ve yorumlarla yazılmış kitaplara yöneldi.

Mısır'da kaldığı müddetçe hiç ayrılmadan, devamlı Cemaleddin Efgani'nin konferanslarını takib eden Abduh, kitaplar neşretmeye ve Mısır'ın önde gelen gazetelerinden **El-Ahram'**da yazılar yazmaya başladı. 1879'da Dar-ül-ulum'a hoca olarak tayin edildi. Aynı yıl içinde dini ve siyasi konulardaki zararlı fikirleri sebebiyle hocası Cemaleddin Efgani Mısır'dan sürülünce, o da köyüne gönderildi. Hidiv İsmail Paşa çekilip, Hidiv Tevfik Paşa iktidara gelince, Muhammed Abduh önce **Matbuat** Gazetesi yazarlığına, daha sonra da tahrir heyeti reisliğine (başyazarlığa) tayin edildi.

1881'de meydana gelen Arabi Paşa isyanı ile alakasının görülmesi sebebiyle, önce hapsedildi, 1882'de de Mısır'dan çıkarıldı. Beyrut'a geldi. Fikirlerini yaymak için faaliyetlerde bulunduysa da, kendisine buradaki Ehl-i sünnet alimleri fırsat vermediler. Sonra Cemaleddin Efgani'nin daveti üzerine Paris'e gitti. 1884 yılı başında buluştular. Hocasıyla birlikte **El-Urvet-ül-Vüska** adıyla bir cemiyet kurup, bu isimle bir de gazete çıkardılar. Gazetenin, İslam dünyasında Arap milliyetçiliği fikirlerinin uyandırılmasında büyük tesiri oldu. Sekiz ay sonra gazetenin yayını durdurulunca, Efgani ile Abduh gizli konferanslar vererek, fikirlerini yaymak üzere birbirlerinden ayrıldılar. Tunus'a giden Muhammed Abduh, burada fikirlerinin propagandasını yaptı. 1885'te Beyrut'a döndü ve üç buçuk sene kalarak **Tevhid Risalesi**'ni yazdı.

Bazı kimselerin arabuluculuğuyla affedilen Abduh, 1888'de tekrar Mısır'a döndü. Hidiv Tevfik Paşa hükumeti onun zararlı fikirlerini bildiği için, mahkeme memurluklarında vazifelendirdi. Bir müddet sonra Cami-ül-Ezher Medresesi idare heyetine girdi. İlk iş olarak ders programlarını değiştirdi. Üniversite kısmındaki dersleri kaldırdı. Daha önce, Mason Reşid Paşanın tanzimat ile Osmanlı medreselerinde yaptığı gibi lise ve orta kısmındaki kitabların yüksek sınıflarda okutulmasını sağlayarak eğitim ve öğretimdeki kaliteyi düşürdü. Hocası ile masonluğa da giren Abduh, masonluğun Ezher'e girmesini temin etti. Bütün dinlerdeki insanların kardeş olduklarını iddia etti. 1899'da İngilizlerin desteği ile Mısır müftiliğine getirildi. Bu sırada banka faizinin caiz olduğuna dair fetva verdi.

İbn-i Teymiyye'nin zararlı fikirlerine sıkı bağlılığı bulunan Abduh, mezheb imamlarını taklitten (onların sözlerine bağlanmaktan) kurtulmayı ve serbest bir akılla hareket edilmesini istedi. **Medeniyet-i İslamiyye** kitabının müellifi (yazarı) Corci Zeydan onun hakkında: "Öncekilerin sözlerine bağlanmamış,

onların koyduğu kaidelere değer vermemiştir." der.

Abduh, ayet-i kerimelere batılılaşmaya uyacak şekilde kendi aklına göre mana vererek tefsir alimlerine muhalefet etti. Fil suresinde bildirilen Ebabil kuşlarına "sivrisinek", attıkları taşlara "mikrop" dedi. Musa aleyhisselamın asası ile denizi yarma mucizesini med ve cezir hadisesidir diye tevil etti. Zilzal suresindeki **"Zerre ağırlığında hayır yapan, karşılığına kavuşur."** mealindeki ayet-i kerimeyi tefsir ederken; "Müslüman olsun, kafir olsun, salih (iyi) amel işleyen herkes Cennet'e girecektir." diyerek Ehl-i sünnet alimlerinden ayrıldı. Ayet-i kerime ile göke çıkarıldığı bildirilen hazret-i İsa'nın öldüğünü ve ruhunun göke çıkarıldığını iddia etti. Kur'an-ı kerimden sonra İslamiyette en kıymetli kitaplar olan **Sahih-i Buhari** ve **Müslim'**deki bazı hadis-i şeriflerin zayıf veya uydurma olduğunu söyleyerek binlerce hadis alimine muhalefette bulundu. Asırlarca, medreselerde matematik, mantık, tarih ve coğrafya dersleri okutulduğu halde, İslam alimlerinin bu ilimlerden haberleri olmadığını, İslamı anlayamadıklarını söyleyerek, onları gözden düşürmeye çalışdı. Önce geçen İslam alimlerinin büyüklüğünü, üstünlüğünü anlayamadı. Her şeyi ben bilirim tavrı içerisine girdi. İslam alimlerinin din gayreti sebebiyle mes'eleleri kılı kırk yararcasına incelemelerini beğenmedi.

Abduh'un reformcu fikirleri, selefilik adıyla talebeleri ve sevenleri tarafından günümüze kadar devam ettirilmişdir. Bugün mezhepleri birleştirme ve mezheb sahibi alimler gibi dinde kendilerini yetkili görmek, Abduh'un hayranlarının en bariz (açık) hususiyetlerindendir.

Abduh'un fikirleri, talebelerinden bilhassa Reşid Rıza tarafından yayıldı. Yazdığı **Tefsir-i Menar**, Reşid Rıza tarafından tamamlanıp neşredildi. Reşid Rıza'nın, mezheb taklidini reddeden **El-Muhaverat** isimli kitabı, Ahmed Hamdi Akseki tarafından **Mezheblerin Telfiki ve İslamın Bir Noktaya Cem'i** adıyla ilk defa Türkçeye tercüme edildi. Aynı eser son olarak Hayreddin Karaman tarafından neşre hazırlanmış ve Diyanet İşleri Yayınları arasında yer almıştır.

Abduh'un zararlı fikirleri, selahiyetli alimler tarafından reddedilmiştir. Muhammed Hüseyin Zehebi, Ebu Hamid bin Merzuk, Yusuf Decvi, Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, Zahid-ül-Kevseri, Muhammed Hamdi Yazır ve Ahmed Davudoğlu bunların önde gelenlerindendir.

ABDULLAH BİN ABBAS;

Eshab-ı kiramın meşhurlarından. Resulullah efendimizin amcası hazret-i Abbas'ın oğludur. Annesi Lübabe binti Haris Hilaliyye olup, Halid bin Velid'in teyzesidir. Hicretten birkaç sene önce Mekke'de doğdu. 687 (H. 68) senesinde Taif'te vefat etti.

Abdullah bin Abbas doğduğu zaman, Peygamber efendimiz onu kucağına alıp; **"Allah'ım! Onu dinde fakih kıl ve Kitab'ını ona öğret."** diye dua etti. Küçük yaştan itibaren Peygamber efendimizin huzurunda ve hizmetinde bulunup iltifat ve ihsanlarına kavuştu. Hicretten sonra sekiz sene Mekke-i mükerremede kalan Abdullah bin Abbas, hicretin sekizinci senesinde Mekke'nin fethinden önce Medine'ye ailesiyle birlikte hicret etti. Aklı, zekası, çabuk kavrayışlılığı ile dikkati çeken Abdullah bin Abbas, Peygamber efendimizin sağlığında Kur'an-ı kerimin bir kısmını ezberledi. Peygamber efendimiz vefat ettiği sırada on üç veya on dört yaşındaydı. Eshab-ı kiramın büyüklerinin meclislerinde bulundu. İlim ve fazilette yüksek dereceye ulaştı. Hulefa-i Raşidin (Dört Halife) devrinde fetvalar verdi. Hazret-i Osman devrinde Afrika seferine katıldı. Bu seferde İslam ordusu adına kendisine elçilik vazifesi verildi. Hazret-i Osman'ın şehid edildiği günlerde, halifenin emriyle hac emirliği yaptı. Hazret-i Osman'ın şehid edilmesinden sonra hazret-i Ali'nin yanında yer aldı. Basra valiliği vazifesinde bulundu. Sıffin'de hazret-i Ali'nin kumandanlarından olup, onun şehadetinden önce istifa edip, Mekke'ye oradan da Taif'e gitti ve vefatına kadar burada kaldı.

Ömrünün sonlarında gözleri görmez oldu. Bunun için şu beyti söylemiştir: "Allahü teala gözlerimden görme nurunu aldıysa, dilim ve kalbimde, o nur devam ediyor. Kalbim parlaktır, aklım da kusurdan uzakta, dilimde ise kılıç gibi keskin bir tesir vardır."

Uzun boylu, güzel beyaz yüzlü, iri vücudlu bir zat olan Abdullah bin Abbas, sakalını kına ile boyardı. Allah korkusundan dolayı çok ağlaması sebebiyle yanaklarında göz yaşlarının bıraktığı izler görünürdü.

Abdullah bin Abbas, Eshab-ı kiram arasında ilminin üstünlüğü ile tanınmıştı. İlimdeki yüksekliği sebebiyle, kendisine **Bahr-ül-İlim** yani ilim deryası veya **Hibr-ül-Ümme** yani Ümmetin Alimi denildi. Bilhassa Kur'an-ı kerimin tefsiri ve ayet-i kerimelerin izahında yani tefsir ilminde yüksek bir dereceye sahipti. Bu vasfından dolayı **Tercüman-ül-Kur'an** denilmişti. Abdullah bin Abbas tefsir ilminden başka hadis, fıkıh, edebiyat ve sahabenin ihtilaf ettiği konularda ve diğer ilim dallarında mütehassıs idi. Abdullah ibni Mes'ud (radıyallahü anh), Abdullah bin Abbas hakkında; "O Sultan-ül-Müfessirindir." derdi. Abdullah bin Abbas'ın ayrı bir tefsir kitabı yoktur. Fakat tefsire dair pekçok rivayetleri vardır. Bu rivayetlerden bazıları kitaplar halinde toplanmıştır. Mesela tefsire dair nakledilegelen rivayetlerinden bir

kısmını Firuzabadi, **Tenvir-ül-Mikbas min Tefsir-i İbn-i Abbas** adlı eserinde toplamıştır. Hadis ilminde de bir derya olan Abdullah bin Abbas, 1660 kadar hadis bildirmiştir. Fıkıh ilminin direklerinden olup, fetvaları ciltler dolduracak kadar çoktur.

Abdullah bin Abbas'ın günlük çalışmaları, plan ve intizam içinde geçerdi. Hangi gün ne iş yapacağını önceden tesbit eder ve onlara eksiksiz uyardı.

Buyurdu ki: "İçinde haram olanın, yani haram yiyenin namazını Allahü teala kabul etmez."

"Benim için gecenin az bir vaktini ilme ayırmak, bütün geceyi ibadetle geçirmekten daha iyidir."

Her binanın bir temeli vardır. İslam binasının temeli de güzel ahlaktır."

"İnsanlara hayrı öğretenler için, denizdeki balıklara varıncaya kadar, her şey, Allahü tealadan mağfiret diler."

Peygamber efendimizden rivayet ettiği bazı hadis-i şerifler şunlardır:

Kur'an-ı kerime saygı göstermek, E'uzü okuyarak başlamakla olur ve Kur'an-ı kerimin anahtarı besmeledir.

Ölünün mezardaki hali, imdad diye bağıran denize düşmüş kimseye benzer. Boğulmak üzere olan kimse, kendisini kurtaracak birini beklediği gibi, meyyit de babasından, anasından, kardeşinden, arkadaşından gelecek bir duayı gözler. Kendisine bir dua gelince, dünyanın hepsi kendisine verilmiş gibi sevinmekten daha çok sevinir. Allahü teala, yaşayanların duaları sebebi ile, ölülere dağlar gibi çok rahmet verir. Dirilerin de ölülere hediyesi, onlar için dua ve istiğfar etmektir.

Allahü tealanın size verdiği sayısız nimetler için onu seviniz. Beni de Allahü tealayı sevdiğiniz için seviniz.

Kemal; doğru konuşmak ve doğrulukla iş görmektir.

Beş şeyden önce beş şeyi fırsat ve ganimet bil: İhtiyarlık gelmeden gençliği, hastalık gelmeden sıhhati, yoksulluk gelmeden zenginliği, meşguliyet gelmeden boş vakti ve ölüm gelmeden hayatı ganimet bil.

ABDULLAH BİN ABDÜLMUTTALİB;

Peygamber efendimiz Muhammed aleyhisselamın babası. Babası Abdülmuttalib (Şeybe)dir. Annesi Fatıma binti Amr'dır. Babasının onuncu oğludur. Yaklaşık olarak 553 veya 546 yılında doğdu. Peygamber efendimizin doğumundan yedi ay önce vefat etti.

Babası Abdülmuttalib o devirde Mekke hakimiydi. Zemzem kuyusunu yeniden ortaya çıkarıp, tamiri esnasında, on erkek çocuğa sahib olduğunda birini kurban etmeyi adamıştı. Arzusu gerçekleştikten sonra, gördüğü bir rüya üzerine adağını hatırladı. Kurban edilecek oğlunu belirlemek maksadıyla oğulları arasında kura çekti. Kura Abdullah'a çıktı. Abdülmuttalib, Medineli bir Arraf (kahin) tarafından teklif edildiği üzere, o günkü örfe göre diyet olarak kabul edilen on deve getirtti. Abdullah ile develer arasında kura çekti. Kura Abdullah'a çıkınca, deve sayısını on adet arttırdı. Develerin sayısı yüze ulaşınca, kura develere çıktı. Bunun üzerine yüz deveyi kurban ederek çok sevdiği oğlu Abdullah'ı kurtardı. Peygamber efendimiz hazret-i İsmail'i ve babası Abdullah'ı kastederek; "**Ben iki kurbanlığın oğluyum.**" buyurmuştur.

Abdullah bin Abdülmuttalib akranları arasında çok sevilen ve yakışıklı bir gençti. Onun alnında bir nur parlardı. Bu nur, Muhammed'in aleyhisselam nuruydu. Hazret-i Adem'den beri bütün dedelerinden ve babalarından intikal ederek gelen bu nur en son Abdullah'a erişmişti.

O nura sahib olabilmek için zamanın nice zengin ve namuslu kızları ona evlenme teklif etmişlerdi. Bu maksatla uzak memleketlerden gelenler bile vardı. Bu nur, Zühre oğullarının efendisi Vehb'in kızı Amine'ye nasib oldu. Abdullah bin Abdülmuttalib evliliğinden kısa bir müddet sonra ticaret maksadıyla yaptığı Şam seyahati dönüşünde Medine'de babasının dayıları olan Adi bin Neccar oğulları yanında bir ay hasta yattıktan sonra Peygamber efendimizin doğumundan yedi ay kadar önce vefat etti. Orada defnedildi. Mescid-i Nebi'nin Bab-üs-Sıddik kapısı hizasından, 500 metre kadar uzaklıkta bulunan kabir, mescidin 1976'da genişletilmesi sırasında yıkılmıştır. Abdullah'ın doğum tarihi ve vefat ettiği zaman kaç yaşında olduğuna dair çeşitli rivayetler vardır.

Hazret-i Abdullah ve Amine, İbrahim aleyhisselamın dinine göre ibadet ederlerdi. İslam alimlerinin ekserisinin bildirdiğine göre Allahü teala Peygamberimize lütuf ve ihsan olarak veda haccında anne ve babasını diriltti. Zaten mü'min olan anne ve babası, Peygamberimize iman ederek O'na ümmet oldular.

ABDULLAH BİN AMR BİN AS;

Eshab-ı kiramın büyüklerinden Amr bin As'ın oğlu. Annesi Rayla binti Münebbih'tir. Miladi 616 yılında hicretten yedi sene kadar önce Mekke'de doğdu. Babasından önce iman etti. Müslüman olmadan önce ismi As idi. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem, Abdullah olarak değiştirdi. Birçok seriyyede süvari olarak bulundu. Yermük Gazasına da katıldı. Bu gazada babası Amr bin As ordu kumandanlarındandı.

Abdullah bin Amr bin As (radıyallahü anhüma), Peygamber efendimizin yanında devamlı bulunup, bizzat işiterek çok ilim öğrenmiştir. Peygamberimizden (sallallahü aleyhi ve sellem) işittiği her şeyi yazmak için izin istemiş ve aldığı müsaade üzerine çok hadis-i şerif yazmıştır. Yedi yüz civarında hadis-i şerif rivayet etmiştir. Resulullah'tan bizzat işiterek rivayet ettiği hadis-i şerifleri **Sahife-i Sadıka** adı verilen bir mecmuada (küçük kitapta) toplamıştır. Günümüze kadar müstakil olarak gelmeyen **Sahife'**nin büyük bir bölümü Ahmed bin Hanbel'in **Müsned'**inde yer almıştır.

Arapçadan başka İbranice ile Süryaniceyi de bilen Abdullah bin Amr bin As, uzun boylu, yakışıklı bir zat idi. Ziraatle meşgul olurdu. Son derece cömert olup, eline geçeni dağıtır ve herkesi memnun ederdi. Kur'an-ı kerimi tamamen ezberlemişti. Gece sabaha kadar namaz kılar, gündüzleri oruç tutardı. Haramdan son derece sakınır, hatta mubahların çoğunu da terk ederdi. Kur'an-ı kerimi çok okurdu. Bazan gece lambayı söndürür, Allah korkusundan sabaha kadar ağlardı. Çok ağlamaktan dolayı ömrünün sonuna doğru gözleri görmez olmuştu. 684 (H. 65) tarihinde yetmiş iki yaşlarında Mısır'da vefat etti ve Amr ibni As Camii yanındaki evine defnedildi. Vefat tarihi ve yerine dair başka haberler de vardır.

Kendisinden Şuayb bin Muhammed, Said bin Müseyyib, Urve bin Zübeyr, Tavus bin Keysan, Ata, İkrime gibi alimler hadis-i şerif öğrenmişlerdir.

Hikmetli sözleri çok olup, buyururdu ki:

"Faydasız söz söylemeyiniz."

"Hayrın en iyisi; doğru söz, kötülüğü düşünmeyen kalb ve itaat eden hanımdır. Şerlerin (kötülüklerin) de en fenası; yalan söz, fena kalb ve itaat etmeyen hanımdır."

Abdullah bin Amr'ın rivayet ettiği (bildirdiği) hadis-i şeriflerden bazıları şunlardır:

İlmin azalması, alimlerin azalması ile olur. Cahil din adamları kendi görüşleri ile fetva vererek fitne çıkarırlar. İnsanları doğru yoldan saptırırlar.

Allah'a ve ahiret gününe iman eden, misafirine ikram etsin. Allah'a ve ahiret gününe inanan, komşusuna hürmet etsin. Allah'a ve ahiret gününe iman eden, ya hayır söylesin, yahut sussun.

Küçüğümüze acımayan, büyüğümüze hürmet etmeyen bizden değildir.

Cehennem'den uzaklaşıp, Cennet'e girmek isteyen, son nefeste Kelime-i Şehadet söylesin ve kendisine yapılmasını arzu ettiği şeyleri başkasına yapsın.

ABDULLAH BİN CAHŞ;

Eshab-ı kiramdan. Peygamber efendimizin halası Ümeyme ile Cahş'ın oğludur. Kız kardeşi Zeyneb, Peygamber efendimizin hanımlarındandır. Künyesi, Ebu Muhammed'dir. Peygamber efendimizi çok sevdiği ve bu muhabbet uğruna canını feda etmekten çekinmediği için El-Mücahidü fillah, yani "Allah Yolunun Fedaisi" lakabıyla anılırdı. 40 yaşlarındayken 625 (H. 3)te Uhud Muharebesinde şehid oldu.

İlk Müslümanlardan olan Abdullah bin Cahş da diğer Müslümanlar gibi müşriklerin (inanmayanların) eziyetlerine katlandı. Bu yüzden iki defa Habeşistan'a hicret etti. Dönüşde bir müddet Mekke'de kaldı. Sonra ailesiyle birlikte Medine'ye hicret etti. Peygamber efendimiz, Abdullah bin Cahş'ı 624'te Kureyş müşriklerini gözetlemek üzere gönderdiği ilk seriyyeye, yani askeri birliğe kumandan tayin etti. Bu sebeple İslam tarihindeki ilk birlik kumandanı olmakla meşhur oldu. Bu sefere memur edildiği zaman, ilk defa Emir-ül-Mü'minin sıfatı verildi. Abdullah bin Cahş birkaç kerre daha kumandan yapıldı. Bedr Gazası esirleri için Resulullah efendimiz hazret-i Ebu Bekr'e, Ömer'e ve Abdullah bin Cahş'a (radıyallahü anhüm) danıştı. Bedr ve Uhud Gazalarında büyük kahramanlıklar gösterip destanlaşan Abdullah bin Cahş, Uhud Gazasında şehid olmak istiyordu.

"Ya Rabbi! Bana zorlu bir (düşman) kafir gönder. Kıyasıya onunla vuruşayım. Cihadın hakkını vereyim. Sonra da ben onu değil o beni öldürsün, dudaklarımı, burnumu ve kulaklarımı kessin. Kıyamette böylece huzuruna geleyim. Bana; "Abdullah! Kulaklarını, burnunu ne yaptın?" diye sorduğun vakit; "Senin ve Resulünün yolunda toza ve toprağa bıraktım da huzuruna öyle geldim." diye cevap vereyim." diye dua etti.

Abdullah bin Cahş bu muharebede var gücüyle savaştı. Bir ara düşmana indirdiği darbelerden elindeki kılıcı kırıldı. Bunun üzerine Resulullah (sallallahü aleyhi ve sellem) kendisine bir hurma dalı verdi. Mucize olarak bu dal kılıç oldu.

Kahramanca çarpışan Abdullah (radıyallahü anh) bu savaşta şehid oldu. Dua ettiği gibi kulakları, dudakları ve burnu müşrikler (inanmayanlar) tarafından kesilip bir ipe dizildi. Şehid olduğunda 40 yaşlarındaydı. Uhud'da kendisi gibi şehid olan dayısı hazret-i Hamza ile aynı mezara defnedildi.

ABDULLAH BİN MES'UD;

Eshab-ı kiramın büyüklerinden. İlk iman edenlerin altıncısıdır. Babası Mes'ud, annesi Ümm-i Abd'dır. İbn-i Mes'ud ve İbn-i Ümm-i Abd isimleriyle meşhur olmuştur. Künyesi Ebu Abdullah veya Ebu Abdurrahman'dır. Mekkeli olup, doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 652 (H. 32)de Medine'de vefat etti. Kabri Cennet-ül-Baki Kabristanındadır.

Müslüman olmadan önce Ukbe bin Ebu Mu'ayt'ın koyunlarını güderdi. Bir gün koyun güderken Resulullah ve hazret-i Ebu Bekr kendisinden süt istediler. Süt olmadığını söylemesi üzerine, Peygamber efendimiz hiç yavrulamamış bir koyunun memesini sıvazladı, meme derhal şişti ve bol süt verdi. Bunu gören Abdullah bin Mes'ud derhal Müslüman olup, Müslümanların altıncısı olma şerefine kavuştu. Müslüman olduktan sonra Ukbe'nin yanından ayrıldı ve Peygamber efendimizin hizmetine girip yanında bulundu. Kur'an-ı kerimi iyi öğrendi. Pekçok hadis-i şerif dinledi ve ezberledi. Sahabe ve Tabiinden pekçok kimse ve hatta Ebu Hüreyre ile İbn-i Abbas bile kendisinden hadis-i şerif rivayet etmişlerdir. Hayatta iken Cennet'le müjdelendi.

Mekke'de Kur'an-ı kerimi ilk defa sesli olarak açıktan okuyan Abdullah bin Mes'ud idi. İnanmayanlar, kendisine çok eziyet ve işkence yaptılar. O, bundan vaz geçmedi. İşkenceler dayanılmayacak hale gelince izin ile iki defa Habeşistan'a hicret etti. Bedr, Uhud, Hendek, Yermük ve diğer gazalara iştirak etti. Hepsinde büyük kahramanlık ve fedakarlık gösterdi. Bedr Harbinde müşriklerin en azgını olan Ebu Cehl'i öldürdü. Biat-ı Rıdvan'da bulundu. Miladi 641 (H. 20) yılında Küfe kadılığına tayin olundu. Orada hazine muhafızlığı da yaptı. Hazret-i Ömer, İran halkına yazdığı mektupta; "İbn-i Mes'ud'u yanımda alıkoymayarak sizi kendime tercih ettim." demiştir. Hazret-i Osman'ın son zamanlarında Medine'ye döndü. 653 (H.32)te 60 yaşının üzerinde olduğu halde vefat etti. Abdullah bin Zübeyr ile oğlu, techiz ve tekfin ettiler. Cenaze namazını hazret-i Osman kıldırdı. Vasiyeti üzerine Cennet-ül-Baki Kabristanına defnedilmiştir.

Abdullah bin Mes'ud, Resulullah'ın huzurunda, meclislerinde sık sık bulunurdu. O derece ki, Resul-i ekremin Ehl-i beytinden olduğu sanılırdı. Resulullah'ın eşyalarını taşırdı. Onlara hürmetinden çok güzel giyinirdi. 70 sureyi Resulullah'ın mübarek ağızlarından işiterek ezberlemiştir. Asım, Hamza, Kisai, Halef, A'meş gibi meşhur kıraat imamlarının silsilesi İbn-i Mes'ud'da son bulmaktadır. Peygamber efendimiz, Abdullah bin Mes'ud'u Kur'an-ı kerim öğretenlerin başında sayardı. **"Kur'an-ı kerimi, İbn-i Mes'ud, Salim, Übey bin Ka'b ve Muaz bin Cebel'den öğrenin!"** buyururlardı. Resul-i ekrem Kur'an-ı kerimi ondan dinlemeyi çok severdi. Bir gün **"Nisa suresini oku, dinleyelim."** buyurdu. İbn-i Mes'ud; "Kur'an-ı kerim size indi. Biz O'nu sizden okuduk ve sizden öğrendik." dedi. Resul-i ekrem; **"Evet öyledir. Fakat ben Kur'an-ı kerimi başkasından dinlemeyi severim."** buyurdu. İbn-i Mes'ud okumaya başladı mealen; **"Halleri ne olacak? Her ümmetten bir şahit getireceğimiz zaman..."** (Nisa suresi: 41) ayet-i kerimesine gelince, Resulullah'ın mübarek gözlerinden yaşlar boşandı.

Abdullah bin Mes'ud, hadis ilminde en büyük alimlerdendi. Hadis rivayetinde çok büyük hassasiyet gösterirdi. Sekiz yüz kırk sekiz hadis-i şerif rivayet etti. Bildirdiği hadislerin çoğu Ahmed bin Hanbel'in **Müsned** adlı kitabında toplanmıştır. Buhari ve Müslim, İbn-i Mes'ud'un 64 hadisini ittifakla **Sahih**lerine almışlardır. Ayrıca Buhari 21, Müslim 35 hadisini müstakil olarak almıştır. Abdullah bin Mes'ud, fıkıh ve tefsir ilimlerinde de Eshab-ı kiramın ileri gelenlerindendi. Kufe'de yaptığı vazifelerden biri de dinini öğretmekti. Hanefi mezhebinin temeli İbn-i Mes'ud'a dayanır. Fıkıhla ilgili ictihadları, **Mevsuatü İbn-i Mes'ud** adlı eserde toplanmıştır.

Abdullah bin Mes'ud'u Peygamber efendimiz medh ederek buyurdu ki:

İbn-i Mes'ud'un sözüne, bilgisine sarılınız.

Kim Kur'an'ı, indiği andaki tazeliğiyle okumaktan hoşlanıyorsa, İbn-i Ümmi Abd (İbn-i Mes'ud) **gibi okusun.**

Siz İbn-i Mes'ud'un vücutça zayıf olduğuna bakmayın, mizanda hepinizden ağırdır.

Abdullah bin Mes'ud, Resulullah'ın sünnetine tamamen uyardı. Son derece misafirperverdi. Çok namaz kılardı. "Ben nafile oruç tutunca namaza zayıf kalıyorum. Halbuki namaz benim için nafile oruçtan daha kıymetlidir." derdi. Adalete çok dikkat ederdi.

Buyurdu ki: "Zalimi seven kimse, Kabe'de 70 yıl ibadet etse, yine de kıyamet günü Allahü teala onu o zalim ile beraber bulunduracaktır."

"Hayır eken çok mahsul alır. Şer (kötülük) eken nedamet (pişmanlık) biçer."

"Sıkıntısı olan kimse çok istiğfar okusun."

"Kişiye fakirlik zenginlikten, tevazu şöhretten daha iyi gelmedikçe, hakiki imana kavuşamaz."

"Hepiniz misafirsiniz. Mallarınız emanettir. Misafir gidici, mallar da sahibine kalıcıdır."

Peygamber efendimizden bizzat işiterek bildirdiği hadis-i şeriflerden bazıları şunlardır:

Said olan kimse başkalarından nasihat alandır.

Allahü teala doğruyu, Ömer'in dili ve kalbi üzerine indirdi. Ümmetimden Ömer'in razı olduğundan ben de razıyım.

Günahlardan tövbe eden, hiç günah işlememiş gibidir.

Dünyayı ahirete tercih eden kimseye Allahü teala üç tane bela verir: Kalbinden hiç çıkmayan sıkıntı, hiç kurtulamayacağı fakirlik ve doymak bilmeyen hırs.

Her derdin bir dermanı vardır. Yalnız ölümün çaresi yoktur.

Kişi sevdiği ile beraberdir.

Allahü teala güzeldir, güzeli sever.

Allahü teala dünyayı, sevdiğine de sevmediğine de verir. Ahireti ise ancak sevdiğine verir.

İki şeyden birine kavuşan insana gıbta etmek, buna imrenmek yerinde olur. Allahü teala bir kimseye İslam ilimlerini ihsan eder ve bu da her hareketini, bilgisine uygun yapar. İkincisi, Allahü teala birine çok mal verir. Bu kimse de malını Allahü tealanın razı olduğu, beğendiği yerlerde harcar.

ABDULLAH BİN MÜBAREK;

Tebe-i tabiinin büyüklerinden. Devrinin en büyük hadis ve fıkıh alimlerindendir. İsmi Abdullah, babasının adı Mübarek'tir. Babası Türk, annesi Harezmlidir. 736 (H. 118)da Horasan'ın Merv şehrinde doğdu. 797 (H. 181)de Bağdat yakınlarında Hif denilen yerde vefat etti; oraya defnedildi.

Abdullah bin Mübarek ilk tahsilini Merv'de yaptı. Sonra Bağdad'a gitti. Tabiinin büyüklerinden ve Hanefi mezhebinin kurucusu İmam-ı A'zam Ebu Hanife'den ilim öğrendi. Ayrıca zamanının diğer büyük alimlerinin derslerine de devam ederek hadis ve fıkıh ilimlerinde söz sahibi oldu. Zamanın ilim merkezlerinden olan Basra, Hicaz, Yemen, Mısır, Şam ve Irak gibi yerlere ilim için yolculuklar yaptı. Abbasi Halifesi Harun-ür-Reşid zamanında Misis ve Tarsus civarında Bizans'a karşı savaşa katıldı. Bir çok talebe yetiştirdi. Bunlardan bazıları; Abdürrezzak bin Hemmam, Abdurrahman bin Mehdi, Yahya bin Main, İshak bin Raheveyh'dir.

Peygamber efendimizin hadis-i şeriflerini Merv'de ilk tedvin eden (toplayan) alim olarak dikkat çekti. Yahya bin Main, Abdullah bin Mübarek'in kitaplarında yirmi binin üzerinde hadis-i şerif bulunduğunu nakleder. Dört bin kişiden hadis dinleyen ve bunların sadece bin tanesinden rivayette bulunan Abdullah bin Mübarek, hadis dinlemek ve öğretmek hususunda çok dikkatli davranırdı. Geçimini ticaretle ve cihad ederek temin ederdi. Defalarca hac ibadetini ifa etti. Ömrünün sonuna doğru bütün malını fakirlere verdi.

İlimde yüksek dereceye sahib olan ve pekçok kerametleri görülmüş olan Abdullah bin Mübarek; alim, zahid yani dünyadan yüz çeviren, edeb ve hikmet sahibi bir zattı. Kul haklarına çok dikkat ederdi. Allah için ilme çok ehemmiyet verirdi. Edepleri ziyadesiyle gözetirdi. Günün belirli bir bölümünü zikir, yani Allahü tealayı anmaya ayırırdı. İlminde son derece alçak gönüllü olan Abdullah bin Mübarek, zenginlere karşı kibirli davranmanın da, tevazuun, yani alçak gönüllülüğün bir gereği olduğunu söylerdi. Başkalarına el açmamak düşüncesiyle ticaretle uğraşır, alimleri, hadis talebelerini ve fakirleri himaye eder, her sene yüz bin dirhem gümüş dağıtırdı. Duası makbul sayıldığı için pekçok kimse onun duasını almak ister, kendisine yakın olmayı, Allahü tealaya yakın olma vesilesi sayardı.

Sehl Ali bin Abdullah Mervezi, Abdullah bin Mübarek'in derslerine devam ederdi. Bir gün; "Artık senin dersine gelmeyeceğim. Çünkü bugün gelirken senin cariyelerin dama çıkmış beni çağırıyorlardı. "Benim Sehl'im, benim Sehl'im!" diyorlardı. Bunların terbiyesini vermiyor musun?" dedi. Abdullah bin Mübarek, o gece talebesini toplayarak; "Sehl'in cenaze namazına gidelim." dedi. Gidip vefat etmiş buldular. Vefatını nereden anladınız dediklerinde; "Benim cariyem yok. O gördükleri Cennet hurileriydi.

Onu Cennet'e çağırıyorlardı." diye cevap verdi.

Buyurdu ki: "Birinin bir lira hakkını ödemek, bin lira sadaka vermekten daha hayırlıdır."

"Eğer gıybet etseydim, yani dedikodu etseydim, anamı, babamı gıybet ederdim. Çünkü sevablarımın onlara verilmesi daha hayırlı olur."

"İlmin başı niyet, sonra anlamak, sonra yapmak, sonra muhafaza, sonra yaymaktır."

"Müstehabları yapmakta gevşek davranan, sünnetleri yapamaz. Sünnetleri yapmakta gevşek davranmak, farzların yapılmasını zorlaştırır. Farzlarda gevşek davranan da marifete, Allahü tealanın rızasına kavuşamaz."

"Biz çok ilimden ziyade az da olsa edebe muhtacız."

"Allahü tealadan korkan kimselerle beraber ol. Bid'at sahipleriyle oturmaktan sakın."

"Alimleri hafife alanın ahireti, ümerayı (devlet adamlarını) hafife alanların dünyası, dostlarını hafife alanların mürüvveti yıkılır."

"Şüpheli bir kuruşu geri vermeyi binlerce lira sadaka dağıtmaktan daha fazla severim."

"İlimde cimrilik yapan kişiye Allahü teala üç bela verir: Ya ölür, ya ilmi gider, yahut unutur veya kendine ilmi unutturacak kimse ile arkadaşlık kurar öylece ilmi gider."

"Şu dört cümle, dört bin hadis-i şeriften seçilmiştir: Kadına güvenme, mala aldanma, mideni fazla doldurma, işine yarayacak kadar ilim öğren."

Eserleri:

Kitab-üz-Zühd ver-Rekaik; Peygamber efendimizin, Eshab-ı kiram ve Tabiinin ibadet, ihlas, tevekkül, doğruluk, tevazu ve kanaat gibi ahlaki konulara dair sözlerini ihtiva eder. 1971'de basılmıştır.**Kitab-ül-Cihad;** cihadın fazileti ve önemine dair yazılan ilk eserdir. 1971'de neşredilmiştir. **El-Müsned;** hadisle ilgili bir eserdir. **Kitab-ül-Birr ves-Sıla;** tasavvufla ilgilidir. **Es-Sünen-fil-Fıkh;** fıkh bablarına göre tasnif edilmiş hadis kitabıdır. **Kitab-üt-Tefsir;** bir rivayet tefsiridir. **Kitab-üt-Tarih;** hadis ricalinden bahseden biyoğrafik bir eserdir. **Kitab-ül-Erbain;** kırk hadis türünün ilk örneğidir.

ABDULLAH BİN ÖMER;

Eshab-ı kiramın büyüklerinden; fıkıh, tefsir, hadis ilminde en üstün olanlarındandır. En çok fetva veren ve "Fukaha-i Seb'a" adı verilen yedi Sahabiden biridir. Babası hazret-i Ömer, annesi Zeynep binti Maz'un Cümeyhi'dir. Hicretten on dört yıl önce 608'de Mekke-i mükerremede doğdu. Peygamber efendimize ilk vahiy geldikten üç sene sonra doğduğu da bildirilmiştir. 692 (H. 73)de aynı yerde vefat etti. Kabri Muhasseb'dedir.

Babası İslamiyetle şereflenince çocuk yaşta Müslüman olan Abdullah bin Ömer, İslam terbiyesiyle yetişti. Ailesiyle birlikte Medine-i münevvereye hicret etti. Yaşının küçüklüğü sebebiyle Bedr ve Uhud savaşlarına gitmekten Peygamber efendimiz tarafından men olundu. Bu sebeple ilk defa Hendek Savaşında bulundu. Mekke'nin fethi sırasında Resulullah efendimizin yanındaydı. Huneyn Savaşına (Muharebesine) katılarak büyük kahramanlıklar gösterdi. Taif Muhasarasında (kuşatmasında) öncü kuvvetleri arasında yer aldı. Mute ve Yermük Savaşlarında da bulundu. Veda Haccında Resulullah efendimizin yanında idi. Hazret-i Ebu Bekr'in hilafeti zamanında Halid bin Velid'in isyan halinde bulunan mürted (dinden dönen) kabilelere karşı açtığı sefere katıldı. Nihavend Savaşına, Kuzey Afrika fethine, Sa'id bin As kumandasındaki Horasan ve Taberistan seferine katıldı. Hazret-i Osman'ı halife seçen şurada halife olmamak şartıyla bulundu. Hazret-i Osman'ın şehid olmasından sonra halifelik işleri ile ilgilenmedi.

Hazret-i Muaviye'nin hilafeti sırasında Yezid bin Muaviye ile Bizans seferine katıldı.

Hazret-i Hüseyin ve Abdullah bin Zübeyr ile beraber Yezid'e biat etmedi. Hazret-i Hüseyin ve Abdullah bin Zübeyr'in, Yezid ve Haccac ile olan savaşlarına karışmadı. Hacca gitti ve orada vefat etti. Rivayete göre Haccac tarafından zehirli mızrakla yaralanarak şehid edildi. Mekke'de son vefat eden sahabi budur.

Abdullah bin Ömer, Peygamber efendimize çok bağlıydı. O'nun yolundan gitmek, ahlakıyla ahlaklanmak isterdi. Daima Peygamber efendimizin huzurunda durur, her nerede Resulullah'ın namaz kıldığını görse, orada namaz kılmadıkça rahat edemezdi. Çok cömerd, halim, selim bir zattı. Köle ve cariyelerinden hangisini Allahü tealaya ibadet eder görse, hemen onu azad etmek adetiydi. Hatta kölelerinin mahsus böyle görünerek kendisini aldattıklarını söylediklerinde; "Hayır için aldanmaktan iyi şey var mıdır?" buyurduğu rivayet edilir. Dünya malına gönül bağlamazdı.

Buyururdu ki:

"Ey Ademoğlu! Bedeninle dünyada ol, kalbinle ahireti bul."

"Kambur oluncaya kadar namaz kılsanız ve kıl gibi oluncaya kadar oruç tutsanız, haramdan kaçınmadıkça kabul olunmaz."

"Hikmet ondur, dokuzu sükut, biri de az konuşmaktır."

"İnsanın mahiyeti arkadaşından anlaşılır."

"Kendinden üsttekine hased, aşağıdakine tahakküm eden ehl-i ilim sayılmaz."

"Abdullah bin Ömer, Sahabe arasında muksirundan, yani binden fazla hadis rivayet edenlerdendi. Ebu Hüreyre'den sonra en çok hadis rivayet eden O'dur. Öğrendiği hadis-i şerifleri yazardı.

Abdullah bin Ömer toplam 2630 hadis-i şerif rivayet etmiştir.

Hadis ve fıkıh alimleri arasında Abdullah bin Ömer, Abdullah bin Abbas, Abdullah ibni Zübeyr ile Abdullah ibni Amr ibni As'a "Abadile-i Erbaa" (Dört Abdullah) ünvanı verilmiştir. Bu dört zat bir meselede ittifak edince; Abadilenin kavli denilir. Ancak fıkıh kitablarında "Abadile = Abdullahlar" denilince, ekseriya İbn-i Mes'ud, İbn-i Abbas ve İbn-i Ömer hazretleri kasdedilir.

Abdullah bin Ömer, Eshab-ı kiramın en büyük fıkıh alimlerindendir. Fıkıh alimlerinin fetvalarının çoğu ve Ehl-i sünnetin dört büyük imamından biri olan İmam-ı Malik'in fıkhi bilgileri, Abdullah bin Ömer'in fetvalarına dayanır. İnsanlara 60 sene fetva verdi. Fetva verirken çok dikkatli davranırdı.

Yüzüğünün taşında; **Abede'l-lahe lillah,** yani Allahü tealaya Allah için, halis ibadet eden yazılı idi.

Allah'tan başka kimseden korkmazdı. Bir gün yolculukta önlerine bir aslan çıktı. Yanındakiler çekinerek yürümediler. Abdullah bin Ömer, aslanın yanına gidip, kulağından tuttu ve onu yoldan kenara çektikten sonra dedi ki: "Resulullah'dan işittim: **"İnsanoğlu Allah'tan başkasından korkmazsa, Allahü teala ona hiçbir şeyi musallat etmez."** buyurdu.

Abdullah bin Ömer'in, Peygamber efendimizden bizzat işiterek bildirdiği bazı hadis-i şerifler:

İstediğini ye, istediğini giyin. İnsanı yanlış yola götüren israf ve tekebbürdür. (Yani kendini başkalarından üstün görmedir.)

Nasihat olarak ölüm yeter.

Can gargaraya gelmedikçe kulun tövbesi kabul olur.

Allah'ım senden sıhhat, afiyet ve güzel ahlak isterim.

Ancak iki kişiye gıpta edilir: Bunlardan birine Allahü teala servet vermiş, o da bu serveti hak yolunda sarf etmiştir. Diğerine de ilim vermiş, o da ilmiyle amel etmiş ve başkalarına da öğretmiştir.

ABDULLAH BİN REVAHA;

Peygamber efendimizin Eshab-ı kiramı içinde en çok sevdiği şairlerinden. Mute Harbinde şehid düşen üçüncü kumandan. İsmi Abdullah, künyesi Ebu Muhammed olup, Hazrec kabilesinin, Beni Haris kolundan, Revaha bin Sa'lebe'nin oğludur. Annesi Kebşe binti Vakıd'dır. Medineli olup, doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 629 (H. 8) senesinde Mute Muharebesinde şehid düştü.

Şairliğinin yanısıra çok etkileyici bir hitabet gücüne de sahib olan Abdullah bin Revaha, ikinci büyük Akabe biatında Müslüman oldu. Bedr, Uhud, Hendek ve Hayber muharebelerinde bulundu. Hendek Gazası sırasında Medine tarafına hendek kazılırken teşvik edici şiirler söyleyerek Eshab-ı kiramı coşturmuş, çalışmalarını hızlandırmıştı. 627 (H. 6)de Hudeybiye Müsalahasına (antlaşmasına) katılarak Biat-ı Rıdvanda bulundu (Bkz. Biat-ı Rıdvan). Resulullah efendimiz Hayber Seferinden önce dört kişilik bir seriyyenin kumandanı olarak Hayber'e gönderip; **"Hayber'i gözetle, halkın arasına karış, ne konuştuklarını ve ne yapmak istediklerini öğren."** buyurdu. Bu vazifeden döndükten sonra otuz kişilik bir heyetin başkanı olarak Hayber'e elçi gönderildi.

Hayber'in fethinde Resul-i ekremin maiyyetinde bulundu, fetihten sonra da Hayber mahsulünün ortakçı Yahudiler ile bölüşülmesinde yetkili kılındı. Hudeybiye Müsalahasının (antlaşmasının) imzalandığı yıl yapılamayan ve "Umretü'l - Kaza" olarak bilinen umreyi yapmak üzere Mekke'ye gitti. Umre süresince Peygamber efendimizin Kusva adlı devesinin yularını tutmuştu.

Mekke'ye girişte İslamiyeti ve Peygamberimizi medh edici (övücü), kafirleri zemmedici (kötüleyici) şiirler okudu. Hazret-i Ömer; "Ey İbn-i Revaha! Sen, Resulullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) önünde

ve Harem-i şerifte nasıl şiir okuyabiliyorsun?" deyince, Peygamber efendimiz; **"Ya Ömer! Ona mani olma. Allahü tealaya yemin ederim ki, onun sözleri, bu Kureyş müşriklerine ok yağdırmaktan daha çabuk, daha çok tesirlidir. Ey İbn-i Revaha devam et!"** buyurdu. Peygamber efendimiz biraz sonra hazret-i Abdullah bin Revaha'ya; **"Allahü tealadan başka ilah yoktur! Bir olan O'dur! Bu kuluna yardım eden O'dur! Askerlerini güçlendiren O'dur! Toplanmış olan kabileleri, bozguna uğratan da yalnız O'dur, de!"** buyurdu.

Abdullah bin Revaha 629 (H. 8)da Mute Savaşına da katıldı. Peygamber efendimiz bu savaşa giden ordunun başına Zeyd bin Harise'yi (radıyallahü anh) kumandan tayin etti. Zeyd bin Harise şehid olursa yerine Cafer bin Ebi Talib'in (radıyallahü anh) geçmesini, o da şehid düşmesi halinde Abdullah bin Revaha'nın (radıyallahü anh) kumandayı almasını emretti. Bizans İmparatoru Heraklius'un yüz bin kişilik ordusuyla, üç bin kişilik İslam ordusu Mute mevkiinde karşılaştılar. Abdullah bin Revaha mücahidleri gazaya teşvik edici çok güzel şiirler söyledi. Muharebe esnasında Zeyd bin Harise'nin ve onun arkasından da Cafer bin Ebi Talib'in şehid düşmesinden sonra sancağı ve kumandayı eline alan Abdullah bin Revaha da şehid oldu. Ondan sonra da Halid bin Velid (radıyallahü anh) kumandayı ele aldı (Bkz. Mute Harbi).

İslam dininin emirlerine son derece bağlı olan Abdullah bin Revaha dünya malına ve rütbesine kıymet vermezdi. Allahü tealaya ibadet etmekte ve Peygamber efendimizin emirlerini ne pahasına olursa olsun yerine getirmekte eşine az rastlanırdı. Bütün savaşlarda bulunan Abdullah bin Revaha, Resulullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) vahiy katiplerindendi.

Şairlikteki kudreti herkes tarafından bilinir ve takdir edilirdi. Resulullah efendimiz de onun şiirlerini çok beğenir, bunların düşmana ok atmaktan daha tesirli olduğunu beyan ederdi. Onun hakkında; **"Cenab-ı Hak, Abdullah bin Revaha'ya rahmet eylesin. Melaike (**melekler**) onun meclisiyle iftihar ederlerdi** (öğünürlerdi)**."** buyurmuştu. Şiirleri, **Divanu Abdullah bin Revaha ve Dirase fi Siretihi ve Şi'rihi** adıyla yayınlanmıştır.

ABDULLAH BİN SA'D BİN EBİ SERH;

Eshab-ı kiramın büyüklerinden ve Afrikiye diye anılan, Kuzeybatı Afrika'nın fatihi, büyük komutan ve vali. İsmi, Abdullah bin Sa'd bin Ebi Serh bin Haris bin Hubeyb el-Kureşi el-Amiri olup, künyesi Ebu Yahya'dır. Osman bin Affan'ın (radıyallahü anh) süt kardeşidir. Resulullah efendimizle (sallallahü aleyhi ve sellem) Medine'ye hicret etti. Ayrıca, vahy katibiydi. Sonra dinden dönerek, müşrik oldu. Mekke'ye geri döndü. Mekke'nin fethinde, Resul-i ekrem sallallahü aleyhi ve sellem, Abdullah bin Sa'd'ın ve Abdullah bin Hatal'ın Kabe-i muazzamanın altında bulunsalar bile öldürülmelerini emretti. Fakat Abdullah bin Sa'd, Osman bin Affan'ın yanına kaçtı. Hazret-i Osman da onu fetih tamamlandıktan ve herkes yatıştıktan sonra Resulullah'ın huzuruna götürdü. Resulullah efendimizden onun hakkında eman istedi. Peygamber efendimiz uzun müddet sükut etti. Sonra; **"Evet"** buyurdular. Abdullah bin Sa'd tövbe ederek, o gün Müslüman oldu. O günden sonra, onda hiç bir uygunsuz hareket görülmedi.

Abdullah bin Sa'd, Kureyş'in ileri gelenlerinidendi. Mısır'ın fethinde Amr bin As'ın ordusunun sağ kanadında komutan olarak bulundu. Buranın fethindeki bütün muharebelere katıldı. Hazret-i Osman, onu, Amr bin As'ın yerine Mısır valisi yaptı.

Rodos Adasının hazret-i Muaviye tarafından fethedilmesinden sonra, Rum imparatoru Kostantin bin Herakliüs, büyük bir kuvvet ve donanmayla, müslümanlarla denizde muharebe yapmak üzere yola çıktı. Bunu haber olan Osman bin Affan radıyallahü anh, mektuplar yazarak hazret-i Muaviye'ye Şamlılardan, Abdullah bin Sa'd'a da Mısırlılardan meydana gelen bir donanma hazırlamalarını bildirdi. Amr bin As'tan da, Abdullah bin Sa'd'ın hazırlığına yardım etmesini, mal ve silah bakımından gereken yardımı yapmasını istedi.

Şamlılardan ve Mısırlılardan meydana gelen İslam donanması, bütün ağırlıkları ile Akka sahilinde toplandı. Ayrıca Akka'dan içinde pekçok yiyecek, asker ve mühimmat bulunan 500 gemi daha temin edildi.

Rum imparatoru Kostantin ise bin gemi ile Kostantiniyye'den (İstanbul'dan) ayrıldı. İslam donanmasının hazırlıklar ve manevralar ile meşgul olduğu bir sırada, Rum donanması meydana çıktı. Şiddetle geçen savaş sonunda Rum donanması büyük bir hezimete uğradı. Rum İmparatoru yaralı olarak muharebe meydanından kaçtı.

İslam donanması zaferden sonra Akka sahiline demirledi. Abdullah bin Sa'd ve hazret-i Muaviye, halife hazret-i Osman'a Müslümanların muzafferiyetini Rum ordusunun hezimetini bildirdiler. Osman radıyallahü anh, bu haberden çok memnun oldu. Bir süre sonra Abdulah bin Sa'd'ı, Mısır valiliğine ve Afrikiye'nin fethine tayin etti. Mısır'a gelen Abdullah bin Sa'd 13 bin kişilik bir ordu ile Afrikiye üzerine

yürüdü. O sırada Afrikiye'nin Batı Trablus'tan Tanca'ya kadar olan bölgesi, Gregorios isimli bir Rum valisinin idaresi altında idi. İslam ordusu Batı Trablus'a girdi. Afrikiye'nin içlerine doğru ilerlerken, vali Gregorios'a elçi gönderilerek İslama davet edildi. Gregorios buna kızarak; "Ben dininize asla girmem." dedi. Bunun üzerine Abdulah bin Sa'd, ona tekrar elçi gönderdi ve; "Şayet Müslüman olmak istemiyorsan cizyeni ver." diye teklifte bulundu. Gregorios; "Bir dirhem bile isteseydiniz, yine vermezdim." cevabında bulundu ve Müslümanlarla muharebe için asker toplamaya başladı. Neticede iki ordu, bölgenin başşehri olan Subaytala yakınlarında karşılaştı. Gregorios'un ordusu 60.000 kişiydi. Bu arada, hazret-i Osman, Afrikiye fethine çıkan mücahidlerden haber alamadığı için, Abdullah bin Zübeyr komutasında bir birliği, hem haber getirmek, hem de mücahidlere yardımcı olmak gayesiyle Afrikiye'ye gönderdi. Abdullah bin Zübeyr'in kısa zamanda bölgeye gelip İslam ordusuna katılması Müslümanların cesaretini arttırdı. Günlerce süren çarpışmalar sonunda Rumlara büyük zayiat verdirildi. Gregorios öldürüldü. Subaytala şehri ele geçirildi. Bundan sonra Abdullah bin Sa'd, mücahidleri etraftaki şehirleri fethetmeleri için gönderdi. Şehirlerin bir kısmı sulh yoluyla, bir kısmı da muharebe yapılarak ele geçti. İslam ordusu, büyük ganimete kavuştu.

Abdullah bin Sa'd, bu seferi sırasında, bir yıl üç ay süreyle Afrikiye'de kaldı. Bu sefer sırasında yapılan gazalarda, müslümanlardan sadece üç kişi şehid olmuştu. Onlardan biri, şair Ebu Züeyb idi. Mısır'a döndükten sonra zafer müjdesini ve elde ettiği ganimetlerin beşte birini hazret-i Osman'a gönderdi. Geri kalan ganimeti mücahidler arasında paylaştırdı.

Abdullah bin Sa'd, 656 (H.36) senesinde, bir rivayete göre Askalan'da, bir rivayete göre de Remle'de vefat etti. Vefatından önce Allahü tealaya; "Ya Rabbi! Son amelimi namaz kıl!" diye yalvarmıştı. Bir gün sabah namazında, oturup sağına selam verdikten sonra, sol tarafına selam verirken ruhunu teslim etti.

ABDULLAH BİN SEBE';

Müslümanlar arasında ilk fitneyi çıkaran ve Eshab-ı kiram düşmanlığı aşılayan Yahudi dönmesi, "Sebeiyye" diye bilinen sapık yolun kurucusu. Aslen Yemenli olup, doğum tarihi belli değildir. Annesi San'alı siyahi bir Yahudidir.

Hazret-i Osman'ın halifeliği zamanında Yemen'den Medine'ye gelerek Müslüman olduğunu söyledi. Halifenin gözüne girmek istediyse de yüz bulamadı. Bunun üzerine her yerde halifeyi kötülemeye başladı. Fitne ve fesat çıkaracağı anlaşılarak Medine-i münevvere dışına çıkartıldı. Bunun üzerine gittiği Basra, Şam ve Kufe'de de Halife Osman'ın aleyhindeki faaliyetlere devam etti. Eshab-ı kiramın büyüklerinin aleyhinde uygunsuz sözler söyleyerek kardeşi kardeşe düşürmeye çalıştıysa da taraftar bulamadı. Mısır'a gelerek cahilleri etrafına topladı. "Hazret-i İsa'nın döneceğine inanıp da hazret-i Muhammed'in döneceğini yalanlayana şaşarım." diyerek, ric'at fikrini ortaya attı. "Halifelik hazret-i Ali'nin hakkıydı, hazret-i Osman onun hakkına tecavüz ederek zalimlik yaptı." dedi. Hatta hazret-i Ebu Bekr ve hazret-i Ömer'in hilafete geçmeye hakları olmadığını, onların ve diğer Eshab-ı kiramın zulüm işlediklerini ileri sürdü. Cahil kimselerden etrafına topladığı taraftarları vasıtasıyla Müslümanları halifeye karşı ayaklanmaya teşvik etti. Abdullah ibni Sebe' ve taraftarlarının yaptığı menfi propagandalar tesirinde kalarak Mısır ve Irak'tan Medine'ye gelen isyancılar hazret-i Osman'ı şehid ettiler.

Hazret-i Osman'ın şehid edilmesinden sonra halife olan hazret-i Ali zamanında da fitne ateşini körüklemeye çalışan Abdullah ibni Sebe', Kufe'ye giderek hazret-i Ali'ye yaranmak istedi. Abdullah ibni Sebe'in fitnenin başı olduğunu bilen hazret-i Ali, onu Medayin şehrine sürdü. Hazret-i Ali'ye sen tanrısın diyecek kadar ileri giden Abdullah ibni Sebe' ve adamları, Cemel ve Sıffin vak'asında Müslümanların karşı karşıya gelmesine sebep oldukları gibi, hazret-i Ali'yi de şehid ettiler. Hazret-i Ali şehid olunca; "O ölmedi. Bulutlara yerleşti, şimşek, yıldırım onun emri ile olmaktadır." diyen Abdullah ibni Sebe' daha nice düzmece sözleri ile cahilleri aldatıp Müslümanları içeriden yıkmaya çalıştı. İbn-i Sebe'in fikirleri başlangıçta pek kabul görmediyse de Müslümanlar arasına ayrılık ve fitne tohumları atılmış oldu. Ne zaman ve nerede öldüğü kesin olarak bilinmeyen Abdullah ibni Sebe', İslam ümmeti arasına kapanmaz bir ikilik ve fitne soktu. Fakat Ehl-i sünnet alimleri, ayet-i kerime ve hadis-i şeriflere dayanarak, Abdullah ibni Sebe' ve onun yolunda olanların yazdığı bozuk kitaplarına ve düzmece sözlerine çok sağlam cevaplar verdiler.

ABDULLAH BİN ÜMMİ MEKTUM;

Eshab-ı kiramın ilk iman edenlerinden. Resulullah'ın ikinci müezzini ve Medine valisidir. İsmi, önceden Husayn iken, Peygamber efendimiz "Abdullah" olarak değiştirdi. İsminin Amr olduğu da rivayet edilir. Annesi Ümmü Mektum Atike binti Abdullah el-Mahzumiyye'dir. Mekke'de ilk vahyin gelmesinden önce doğdu. 636 (H. 15) senesinde vefat etti.

İlk Müslümanlardan olan Abdullah bin Ümm-i Mektum, Mekke'de kafirlerin zulüm ve eziyetleri dayanılmaz hale gelince, Medineli Müslümanlara dini esasları öğretmek için Medine-i münevvereye

hicret etti. Ama olup, sesi çok gürdü. Sabah namazında, önce hazret-i Bilal, sonra İbn-i Ümmi Mektum ezan okurdu. Kafirler ile silahlı mücadele başlayınca, gazve ve seriyyelerde vazife aldı. Savaşlarda, gür sesiyle düşmanın moralini bozardı. Bazı savaşlarda Peygamber efendimiz onu Medine-i münevverede vali olarak bırakırdı.

Veda Haccına katıldı. Peygamberimiz Veda Hutbesini okurken, gür sesiyle hutbeyi tekrarladı. Hazret-i Ebu Bekr'in hilafetinde müezzinlik yaptı. Hazret-i Ömer devrinde de İslam ordusunda vazife aldı.

Abdullah bin Ümmi Mektum radıyallahü anh, Kur'an-ı kerimi ezbere bilenlerdendi. Kur'an-ı kerimin kıraatini öğretirdi. Sohbet aşığıydı. Evi, Mescid-i Nebi'ye uzakta olmasına rağmen daima namaza gelirdi. Mescide gelirken hazret-i Ömer yardım ederdi. Mücahid olup, her zaman cihadlara katılmak isterdi. Gözleri görmediği için fiilen katılamamaktan çok üzülürdü. İranlılarla yapılan harplerden Kadisiyye Savaşında bulundu.

636 (H.15) senesinde yapılan Kadisiyye Meydan Muharebesinde elinde sancak olduğu halde bir tepeye çıktı. Gür sesiyle düşmanın moralini bozdu. İbn-i Ümmi Mektum'un bu muharebede şehid olduğu veya dönüşünde vefat ettiği rivayet edilir.

ABDULLAH BİN ZEYD;

Ezan-ı Muhammediyyenin okunuşunu rüyasında görüp, Peygamber efendimize haber veren ve Sahib-ül-ezan lakabı ile meşhur olan sahabi. İsmi, Abdullah bin Zeyd bin Abd-i Rabbih'tir. Künyesi Ebu Muhammed, annesinin ismi Sade binti Küleyb bin Yesaf bin İnebe bin Amr'dır. Medine'nin ileri gelen kabilelerinden Hazrec'e mensup olduğu için Hazreci, Medineli ilk Müslümanlardan olduğu için Ensari nisbeleriyle bilinir. Miladi 591 senesinde Medine'de doğdu. 652 (H.32)de 64 yaşındayken Medine-i münevverede vefat etti.

İslamiyetten önceki Araplar arasında okuma ve yazmayı bilen az kimselerden biri olan Abdulah bin Zeyd radıyallahü anh, sevgili Peygamberimizin Mekke-i mükerremeden Medine-i münevvereye hicretlerinden üç ay kadar önce vuku bulan İkinci Akabe bi'atında bulunup, müslüman olma şerefine kavuştu. Bedr, Uhud ve Hendek gazalarında ve diğer bütün savaşlarda bulundu. Hicretin birinci senesinde (M.623) Peygamber efendimiz, Müslümanları namaza davet için ne yapayım, diye Eshab-ı kiram aleyhimürrıdvanla istişare etti. O güne kadar, "Essalatü Cami'a" denilmek suretiyle mü'minler namaza davet edilirdi. Eshab-ı kiramdan bazıları; "Namaz vakti gelince bir alem yani bayrak dikilsin, onu görenler birbirine haber verirler." dediler. Peygamber efendimiz bu fikri beğenmedi. Bazıları; "Yahudiler gibi boru çalınsın." dediler. Peygamberimiz bu fikri de beğenmedi. **"Bu, Yahudilerin işidir."** buyurdu. "Nakus yani çan çalınsın." diyenler oldu. Peygamber efendimiz; **"Bu, Hıristiyanların işidir."** buyurarak kabul etmedi. Yüksek bir yere ateş yakılıp, namaz vaktinin haber verilmesini teklif edenler oldu. Sevgili Peygamberimiz bunun mecusilere ait olduğunu bildirdiler. Bu sırada Abdullah bin Zeyd radıyallahü anh Peygamber efendimize gelerek; "Ya Resulallah! Bu gece rüyamda, üzerinde iki parçadan yeşil elbise bulunan ve elinde bir çan taşıyan kimse yanıma gelip beni dolaştırdı. Ona; Ey Allah'ın kulu! Bu çanı satar mısın? deyince; Ne yapacaksın? dedi. Onunla namaza davet edeceğiz, dedim. Bu sözüm üzerine; Ben sana ondan daha hayırlı olanı tarif edeyim mi? dedi. Olur. Nedir o? dedim. Kıbleye karşı durdu ve yüksek sesle ezanın mübarek kelimelerini okudu. Biraz durduktan sonra aynı kelimeleri tekrar ederek, sonuna doğru, "Kad kamet-is-salatü" cümlesini ilave etti" dedi. Bunun üzerine Resulullah efendimiz; **"İnşaallah bu rüya haktır! Bilal ile birlikte kalk da, gördüğünü ona öğret. Ezanı okusun. Çünkü, onun sesi seninkinden daha yüksek ve daha gürdür."** buyurdu. Hazret-i Bilal kalktı. Mescid-i şerifin yakınında bulunan yüksek bir dama çıkarak, ilk ezanı, öğretilen kelimelerle okudu.

Hazret-i Ömer, Bilal-i Habeşi'nin (radıyallahü anh) okuduğu ezan sesini işitince, koşarak Resulullah efendimizin huzuruna geldi. Hazret-i Bilal'in söylediği kelimeleri, aynen rüyasında gördüğünü arz etti. O gece, Eshab-ı kiramdan bazıları da aynı rüyayı görmüşlerdi. İşte bu sırada; **"Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrıldığınız zaman, hemen Allahü tealanın zikri olan namaza gidiniz. Alış-verişi bırakınız. Bu, bilirseniz sizin için daha hayırlıdır."** mealindeki Cum'a suresinin 9. ayet-i kerimesi nazil oldu. Böylece, ezan vahiy ile de bildirildi. İşte o günden sonra, her namaz vakti ezan okunması sünnet oldu.

Abdullah bin Zeyd, Sahib-ül ezan diye anılması dolayısıyla şu manadaki beytleri söylemiştir:

"Çok çok hamd ederim celal ve ikram sahibi olan Allah'a, ezandan dolayı. Getirdi onu bana, Allah'dan bir müjdeci. Ne muazzez, ne muhterem bir müjdeciydi o. Ard arda geldi üç gece. Geldikçe de artırdı nazarımdaki vakar ve hürmetini."

Abdullah bin Zeyd radıyallahü anh, 624 (H.2) senesinde yapılan Bedr Muharebesine ve diğer bütün harplere katılarak, büyük kahramanlıklar gösterdi. Mekke'nin fethinde Müslümanlar, Mekke-i

mükerremeye girdikleri zaman, Hazrec kabilesinin Harisoğulları kolunun bayrağını taşıdı. Bunun ardından Huneyn Gazasına da iştirak ederek, büyük yararlıklar gösterdi. Tebük Gazasına da iştirak eden Abdullah bin Zeyd radıyallahü anh, döndükten sonra, Peygamber efendimizin veda haccında da bulundu. Bu sırada bütün servetini ve hayvanlarını fakirlere sadaka olarak dağıttı. Kendisine, sadece binek olarak bir kısrak alıkoydu. Hazret-i Osman'ın hilafeti sırasında, 64 yaşındayken Medine-i münevverede vefat etti. Cenaze namazını hazret-i Osman kıldırdı. Cennet-ül Baki Kabristanında defnedildi.

Orta boylu olan Abdullah bin Zeyd, cömertliği ile tanınmıştı. Sıkıntı ve zaruret içinde yaşadığı halde, mallarını Allah yolunda sarf ederdi. Arazisi az olduğundan, hayvan besler ve bunları çoğu kere fakirlere tasadduk ederdi. Abdullah bin Zeyd'in, Müslüman olduktan sonra doğan Muhammed adında bir oğlu vardı.

Resulullah efendimize karşı muhabbeti ve bağlılığı çok fazla olan Abdullah bin Zeyd, pek az hadis-i şerif rivayet etmiştir. İmam-ı Buhari'ye göre, sadece ezan hakkındaki hadis-i şerifi; İbn-i Hacer-i Askalani'ye göre ise, altı veya yedi tane hadis-i şerif bildirmiştir.

Abdullah bin Zeyd şöyle buyurdu: Dünyada olup da ahiret hayatı yaşıyan insan, saadet içindedir. Bir insan yaşadığı müddetçe Allahü tealayı hatırından çıkarmayıp, O'na hep yalvarırsa, ahirette merhametine sebep olur. Böylece ahiret hayatı yaşamış olur."

ABDULLAH BİN ZÜBEYR;

Eshab-ı kiramdan. Aşere-i mübeşşereden, yani dünyadayken Cennet'le müjdelenen on Sahabi'den biri de Zübeyr bin Avvam'ın oğludur. Annesi, hazret-i Ebu Bekr'in kızı Esma'dır. 624 (H. 2) senesinde Medine'de doğdu. Hicretten sonra doğan ilk çocuktur. Adını Peygamber efendimiz koydu. 692 (H. 73)de Mekke-i mükerremede vefat etti.

Yedi yaşındayken babası tarafından Peygamber efendimize getirilen Abdullah bin Zübeyr radıyallahü anh, O'na biat etti. Henüz çocuk denecek yaşta babası ile birlikte Suriye'nin fethine katıldı ve Yermük Muharebesinde bulundu. 639 (H. 19)da Mısır'ın fethine katıldı. Hazret-i Osman'ın halifeliği zamanında Afrıkiyye (Tunus) Seferine de katılarak 20 bin mücahid ile 120 bin düşmana karşı kahramanca çarpıştı. Bu savaşta düşman kumandanı Romalı Gregor'u öldürerek zaferin kazanılmasında büyük bir rol oynadı. 650 (H. 30)de Kufe valisi Said bin As kumandasındaki ordu ile Horasan, Taberistan ve Cürcan'a yapılan sefere katılarak büyük yararlıklar gösterdi. Hazret-i Osman'ın emriyle Kur'an-ı kerimin nüshalarını çoğaltmak için kurulan dört kişilik heyette bulundu. Hazret-i Osman'ın evi isyancılar tarafından kuşatılınca, ileri gelen Sahabilerin oğullarıyla birlikte halifeyi büyük gayretle savundu. Fakat halife şehid edildi. Cemel Vak'asında babasıyla birlikte hazret-i Aişe'nin yanında yer aldı. Cemel Vak'asından sonra teyzesi hazret-i Aişe ile Medine'ye dönen Abdullah bin Zübeyr, hazret-i Muaviye'nin halifeliği sırasında Medine'de kaldı. Hazret-i Muaviye'nin vefatından sonra iktidara gelen oğlu Yezid'e biat etmeyip, hazret-i Hüseyin ile birlikte Mekke'ye geldi. Hazret-i Hüseyin Kufe'ye davet edilince, bu daveti kabul etmesini uygun görenlerden birisi de Abdullah bin Zübeyr idi.

Hazret-i Hüseyin'in Kerbela'da şehid edilmesinden sonra, Yezid'in adamlarını Hicaz'dan çıkararak halifeliğini ilan etti. Mekke ve Medine halkı ona biat etti. Böylece 680-681 (H. 61)de Abdullah bin Zübeyr bütün Hicaz'a hakim oldu. Bunun üzerine Yezid, Müslim bin Ukbe kumandasında büyük bir orduyu Abdullah bin Zübeyr üzerine gönderdi. Müslim, Harre Savaşı sonunda Medine-i münevvereyi ele geçirdi. Bu savaşta Medine halkından ve Eshab-ı kiramdan pekçok kimse şehid oldu. Müslim bin Ukbe, Mekke üzerine yürüdüğü sırada vefat etti. Yerine geçen Husayn bin Numeyr es-Sekuni 683 (H.64) senesinde, Abdullah bin Zübeyr'i Mekke'de 64 gün muhasara etti. Bu sırada Yezid'in ölüm haberi Mekke'ye ulaşınca, Husayn muhasarayı kaldırıp Şam'a döndü. Bu sırada Kabe-i muazzama yandı. Abdullah bin Zübeyr yeniden yaptırarak Hacer-ül-esvedi de içeri aldı. Peygamber efendimizin türbesini tamir ettirdi. Yezid'in vefatından sonra Hicaz, Yemen, Irak ve Horasan halkı Abdullah bin Zübeyr'e biat edip, halife olarak tanıdılar. Dokuz sene Mekke'de halife oldu. Adına para bastırdı.

Abdülmelik bin Mervan Emevilerin başına geçince, önce Irak'a asker sevk edip, Abdullah bin Zübeyr'in kardeşi Mus'ab'ı öldürttü. Sonra da meşhur Haccac bin Yusuf es-Sekafi'yi Hicaz'a gönderdi. Haccac 691 (H.72) yılında Mekke'yi kuşattı. Mancınıklarla şehri tahrib etti. Muhasara altı buçuk ay sürdü. Abdullah bin Zübeyr atılan bir taşla alnından yaralandı. Sonra Haccac'ın askerleri onun üzerine atılıp şehid ettiler.

692 (H.73) yılında şehid olduğu zaman validesi Esma o esnada sağ idi. Haccac'ın karşısına çıkarak, bir takım acı sözler söyledi. Abdullah'ın şehadetinden sonra, Abdülmelik bin Mervan Kabe'nin bir duvarını yeniden yaptırarak, Hacer-i Esved-i eski yerine koydurdu ve bugünkü şeklini verdi.

Abdullah bin Zübeyr, şecaat ve cesaretiyle birlikte çok ibadet ederdi. Namazda o kadar huzura dalardı ki, tarifi mümkün değildir. Babası onun hakkında; "İnsanların Ebu Bekr-i Sıddik'e en çok benzeyeni."

buyurmuştur.

Eshab-ı kiramın fıkıh, tefsir ve hadis alimlerinden ve "Abadile" (Dört Abdullah)den biri olan Abdullah bin Zübeyr, Resulullah efendimizden bizzat işiterek hadis-i şerif rivayet ettiği gibi, babasından, hazret-i Ebu Bekr, hazret-i Ömer ve hazret-i Osman'dan, teyzesi hazret-i Aişe'den, hazret-i Ali gibi Eshab-ı kiramın ileri gelenlerinden de hadis-i şerif rivayet etmiştir. Onun bildirdiği otuz üç hadis-i şerifin tamamı Ahmed bin Hanbel'in **Müsned** adlı kitabında yer almıştır. İslamiyette ilk olarak yuvarlak gümüş parayı Mekke-i mükerremede bastıran odur.

Resulullah'tan (sallallahü aleyhi ve sellem) işiterek rivayet ettiği bazı hadis-i şerifler şunlardır :

Benim mescidimde kılınan namaz, Mescid-i Haram hariç diğer mescidlerde kılınan namazlardan üstündür. Mescid-i Haram'da (Kabe'de) **kılınan bir namaz, burada** (peygamber mescidinde) **kılınan 100 namazdan efdaldir** (üstündür)**.**

Nikahı ilan ediniz.

Allah yolunda bir gece bekçilik yapmak, bin geceyi ihya etmekten ve bin gündüzü oruçlu geçirmekten daha efdaldir.

Şayet ümmetimden, Allah'tan başkasını dost edinseydim, Ebu Kuhafe'nin oğlunu (Ebu Bekr'i) **dost edinirdim. Ancak o, din kardeşim ve** (hicret esnasında) **mağaradaki arkadaşımdır.**

ABDULLAH CEVDET;

Osmanlı Devletinin son devirlerinde yaşamış siyaset adamı ve yazar. Jön Türkler hareketlerini başlatanlardan ve İttihad ve Terakki Cemiyetinin kurucularından. Babası Diyarbekir Birinci Tabur Katibi Ömer Vasfi Efendi olup, 9 Eylül 1869'da Arapkir'de doğdu. 1932'de İstanbul'da öldü.

İlk tahsilini Arapkir'de ve Hozat'ta yaptıktan sonra Mamüretü'l-Aziz (Elazığ) Askeri Rüşdiyesini bitirdi. Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisinden de mezun olduktan sonra Mekteb-i Tıbbiyeye girdi. Biyolojik materyalist fikirlerin tesirinde kaldı. Dinin insan üzerindeki fonksiyonlarını inkar eden ve her şeyi madde ile açıklamaya çalışan materyalist görüşlere yer veren bazı eserler yazdı.

Talebeyken 1889'da tıbbiyeli arkadaşları ile sonradan İttihad ve Terakki Cemiyeti adını alacak olan İttihad-ı Osmani adlı gizli cemiyeti kurdu. Siyasi faaliyetleri sebebiyle birçok defa tutuklandı. 1894'te Mekteb-i Tıbbiyeden mezun oldu. Haydarpaşa Hastahanesinde vazife aldı. Geçici olarak Diyarbakır'a vazifeli gönderildi. Orada İttihad-ı Osmani Cemiyetine Ziya Gökalp gibi pekçok kimseyi üye kaydetti. İstanbul'a döndükten sonra siyasi faaliyetlere devam ettiği ve devlete karşı olan faaliyetleri sebebiyle arkadaşlarıyla birlikte tutuklandı. 1896'da Bakanlar Kurulu kararıyla Trablusgarb'a sürüldü. Burada da siyasi faaliyetlere devam etti.

Mizan ve **Meşveret** adlı dergilere imzasız ve "Bir Kürt" takma adıyla yazılar gönderdi. Fizan'a sürüldü ise de oradan Tunus'a kaçtı. Paris'e geçerek Osmanlı Devletini yıkmak için faaliyet gösteren Jön Türklere katıldı. 1897'de Cenevre'ye giderek İttihad ve Terakki Cemiyetinin merkez komitesinde yer aldı. Çeşitli gazete ve dergilerde takma adıyla yazılar yazdı. 1899'da Viyana sefareti tabipliğine tayin edildi. 1903'te tekrar Cenevre'ye giderek bir matbaa kurdu ve **İctihad Mecmuası'**nı çıkarmaya başladı. 1904'te Osmanlı İttihad ve İnkılap Cemiyetinin kurucuları arasında yer aldı. Çeşitli gazete ve dergilerde yazdığı yazılarda Sultan İkinci Abdülhamid Han ve diğer hükumet erkanı hakkında çirkin ifadeler kullandı. 20 Ekim 1904'te İsviçre'den sınır dışı edilince, **İctihad Dergisi** ve kütüphanesini Mısır'a naklederek bölücü ve yıkıcı faaliyetlerine devam etti. Şura-yı Osmani Cemiyetinin idaresinde vazife aldı. Bu sırada İslam düşmanı ve müsteşrik Dozy'nin eseri **Essai Sur l'histoire de l'İslamisme** adlı kitabını **Tarih-i İslamiyet** adıyla tercüme etti. Bu kitapta Peygamberimize karşı saygısız ifadeler kullandığı için dindar insanların samimi duygularını rencide etti. Bu yüzden pekçok kimse tarafından, kendi yanlış fikirlerinden başkasını kabul etmeyen, Allah düşmanı manasında "Adüvvullah Cevdet" diye anıldı. Bozuk fikirlerine zamanın hakiki alimleri tarafından cevaplar verildi.

İkinci Meşrutiyetin ilanından ve İkinci Abdülhamid Hanın tahttan indirilmesinden sonra 1910 senesi sonlarında İstanbul'a dönen Abdullah Cevdet, İttihad ve Terakki ileri gelenleriyle arası açık olduğundan Cağaloğlu'nda İctihad Evi adını verdiği binaya yerleşerek **İctihad** Dergisini çıkarmaya devam etti. Aynı sene içinde kurulan Osmanlı Demokrat Fırkasının ikinci başkanı oldu. Bu fırka, Hürriyet ve İtilaf Fırkasıyla birleşince de, siyasi faaliyetlerini Kürt Teali Cemiyetine girerek devam ettirdi. Çıkardığı **İctihad** Dergisi, din ve devlet aleyhinde yazılar yazdığı için birçok defa kapatıldı. Bir ara İsviçre'ye giderek Osmanlı Devleti aleyhinde çalışan muhaliflere katılmak istediyse de isteği İsviçre hükumeti tarafından reddedildi. Daha sonra İttihadcıların desteğiyle çıkan **Hak** Gazetesinin yazarlarından oldu. Birinci Dünya Harbinden sonra yeniden siyaset ve yayın faaliyetlerine başladı. 1 Kasım 1918'den itibaren **İctihad** Dergisini yeniden çıkardı. Tekrar İttihadcıların aleyhinde yazılar yazdı. İngiliz Muhibler

Cemiyetini kurdu. Ayrıca İngilizlerle işbirliği yapan Kürdistan Teali Cemiyetinde de önemli roller aldı. **İctihad** Mecmuasıında dini tezyif edici yazılar neşr etmeye devam etti. Bir ara Sıhhıye Müdürü olduysa da bu vazifeden alındı. 25 Mayıs 1920'de bu vazifeye yeniden tayin edildi. Fakat yedi ay sonra tekrar alındı. Yeniden neşr etmeye başladığı **İctihad** Dergisinin 1 Mart 1922 tarihli 144. sayısında Bahailiğin yeni bir din olarak kabul edilmesini tavsiye etti. İstiklal Harbinden sonra **İctihad** Dergisinde yeni idareyi öven yazılar yazarak nüfuz kazanmak istedi. Bu mecmuada Türkiye'nin nüfus politikasıyla ilgili olarak; "Neslimizi ıslah etmek, kuvvetlendirmek için Avrupa'dan ve Amerika'dan damızlık erkek getirmek gerekir." şeklindeki iddiasının yer aldığı bir yazıyı kendi imzasıyla yayınladı. Bu yazısı bütün yurtta büyük ve derin bir nefrete sebep oldu.

Ömrünün sonuna doğru tamamen yalnız kalan Abdullah Cevdet 29 Kasım 1932'de öldü.

ABDULLAH HAN;

Maveraünnehr bölgesinde kurulan Şeybani Hanedanlığının büyük hükümdarlarından. İsmi, Abdullah bin İskender bin Ebü'l-Hayr'dır. 1533 (H.940) senesinde Aferinkend'de doğdu. Doğduğu zaman babası İskender Han, duasını almak için büyük alim Ubeydullah-ı Ahrar'ın talebesi ve zamanın alimi Hace Kasım Kaşani'ye götürdü. Hace Kaşani, Abdullah Hanın salih bir kişi olması için dua ettikten sonra; "Bu çocuk, ileride büyük bir sultan olacak." dedi ve belindeki deve tüyünden yapılmış olan kuşağını çıkarıp, Abdullah Hana sardı. Onun, alimler elinde terbiye edilmesini tavsiye etti. Aklı ve zekasının çokluğu, üstün kabiliyeti ile devrin kıymetli alimlerinden ders alarak çok iyi bir şekilde yetiştirildi. Kur'an-ı kerimi, akli ve nakli ilimleri ve devlet idaresini çok mükemmel öğrendi. Babasının, devlet erkanının, alimlerin ve çevresinin takdirini kazandı. İskender Han, oğlu Abdullah'a çok itimad ettiğinden, şehzadeliğinde devlet idaresiyle vazifelendirdi.

Babası tarafından Kermine bölgesine vali olarak tayin edilince, idarecilikteki kabiliyetini ortaya koydu. Bu bölgede ilk işi, topraklarına saldıran çevre beyliklerin hücumlarını önlemek oldu. Taşkent ve Semerkand hakimlerine karşı mücadele etti. Onları tesirsiz hale getirdi. Buhara ve Şehr-i Sebz istikametinde seferler yaptı. Abdullah Han, 1557 senesi ilkbaharında Buhara'yı alıp, payitaht yaptı. Babası, memleketin idaresini Abdullah Hana bıraktı. Babasının vefatına kadar, on üç sene onun namına ülkeyi idare etti. Babasının vefatından sonra Abdullah Han, ülke topraklarını, Kuzey Türkistan'a kadar genişletti. Onun hakim olması ile bu bölgelerdeki halk, sulh ve sükuna kavuştu.

Abdullah Han, sapık Safevilere ve Ruslara karşı, zamanın en büyük devleti Osmanlılarla münasebet kurdu. Hindistan'daki büyük İslam devleti Babürlüler (Gürganiler) ile de dostane münasebetlerde bulunup, müttefik oldular. Özbek Sultanı Abdullah Han ve Osmanlı sultanları, doğu ve batı Türklüğü ile Ehl-i sünnet Müslümanları birbirinden ayıran rafizi Safevileri ortadan kaldırmak istediler. Devrin en mükemmel silah ve tekniğine sahib olan Osmanlılar, Özbeklere ateşli silahlar, teknik alet ve edevat ile bunları kullanacak eleman gönderdiler. Abdulah Hanın Osmanlılardan aldığı teknik yardım, Özbeklerin hakimiyetini kuvvetlendirdi. Bu yardımlarla Safevilere, Rus ve asilere karşı daha da üstün duruma geçti. Ruslara karşı destanlaşan mücadeleler verdi.

Doğu ve Batı İslam alemini birleştirmek, Safevi-İran engelini aşmak ve Rusların Asya'ya yayılmasını önlemek için, Don-Volga kanalını açmaya teşebbüs edildi. Bu kanalla Osmanlılar, Don ve Volga nehirleri vasıtasıyla Hazar Denizine ulaşmak ve Asya'daki Ehl-i sünnet itikadındaki Türkler ile daha yakın münasebet kurmak istiyorlardı. Abdullah Han, 1587 senesinde Osmanlılara elçi göndererek, Ejderhan da denilen Astırhan Hanlığı arazisine sefer tertiplenmesini istedi. Osmanlılar, Ejderhan ve Kazan seferi olarak bilinen seferler düzenlediler. Abdullah Han ise, Rusların; Astırhan ve Hazar Denizindeki faaliyetleriyle, Orta Asya'ya yayılma teşebbüsü ile ciddi şekilde ilgilendi. Tabıl'daki Küçüm Hana maddi ve manevi yardımda bulundu. Başkurdistan'daki Nogaylı Urus Mirza'ya da külliyetli mikdarda yardımda bulundu. Rus aleyhdarı faaliyetleri başlattı. Rusların, daha on altıncı asrın sonlarında Orta Asya'da görünmesinin önüne geçti. İdil Nehrinin doğusundaki bütün memleketleri, Türkistan'ı nüfuzu altına aldı. 1588'de Safeviler üzerine sefere çıkarak Herat'ı fethetti. Sapıkları cezalandırıp, müslümanları rahatlattı. Kendisi Nişapur, Sebzvar ile diğer şehir ve kaleleri fethederken, oğlu Abdülmü'min de, İran'ın Meşhed, İsfehan ve daha bazı mühim şehirlerini zabtetti. 1594 (H.1003) senesi başında İstanbul'a bir elçi gönderip, muvaffakiyetlerini halife-i müslimine arz etti. Osmanlılar da, Abdullah Hana bir elçilik hey'eti ile birlikte, teknik yardım ve eleman gönderdiler. Abdullah Han 1595 (H.1004) senesinde, Semerkand'da 62 yaşında iken vefat etti. Kırk beş senelik hükümdarlığının; on üç senesinde babasının yerine, otuz iki senesinde de kendi namına icraatta bulundu.

On altıncı asırda Maveraünnehr ve Türkistan'da en büyük Özbek hanı olan Abdullah Han, memleket içinde merkeziyetçi bir idare, dışarda da güçlü ittifak sistemleri kurdu. Maveraünnehr'e sulh, sükun ve huzur getirdi. Adaleti ve refahı sağladı. İmara ehemmiyet verdi. Yaptırdığı cami, medrese, han, hamam, hastahane ve su sarnıçlarının sayısı bine ulaştı. Kermine ve Murata taraflarındaki çorak sahaları sulayarak, imar etti. Zerefşan ve Kaşka Derya'daki köprüleri yaptırdı. Ziraat gelişip, tahıl,

meyve, sebze ve bilhassa pamuk istihsali arttı.

Abdullah Han, halkın hem eğitim ve öğretimi, hem de refahı için büyük gayret sarfetti. Zamanında, medreseler, talebeler ile dolup taştı. Medreselerin ihtiyaçları, vakıflar tarafından karşılanırdı.

Medreselerde yetiştirilen tasavvuf ehli alimleri imar edilen yerlere iskan ederek, o mahallin, maddi ve manevi bakımdan kalkınmasını sağladı. Belh şehri çok mamurlaşıp, nüfusu arttı. Yeni mahaller kuruldu. Etrafı surlarla çevrildi. Başşehir Buhara, yol ağı ile örüldü. Kara ve deniz yoluyla, dünyanın her tarafıyla irtibat kuruldu. Buhara-Rusya, Belh-Hindistan ve daha başka ticaret merkezleriyle, ülkelerarası, deniz aşırı memleketlerle ticaret yapıldı. Bilhassa Özbekler ile Babürlüler arasındaki ticaret yolu emniyet altına alınıp, her mevsim, kervanlar çalışır hale geldi. Edres, kamka, kendek, kitat, zendeni adı verilen kumaşlar ihraç edilip; çay, baharat, deri, kösele, mutfak ve ev eşyası, süs eşyası, ateşli silahlar, Frenk kumaşları ithal edildi. Malların toplanıp mahzenlenmesi ve pazarlanması için, Maveraünnehr tam bir ticaret merkezi haline geldi.

Devrin evliya ve alimlerine, maddi ve manevi imkanlar sağladı. Arazi verdi. İslamiyetin yayılması için, Sibirya dahil, çevre memleketlere rehber alimler gönderdi. Maveraünnehr, Türkistan, Horasan ve havalisinde Ehl-i sünnet itikadının yayılması için çalıştı. Memleketinde medfun bulunan kıymetli şahsiyetlerin ve Belh'de medfun Eshab-ı kiramdan Ukaşe bin Muhsan'ın (radıyallahü anh) kabrini muhteşem bir şekilde imar ve tezyin ettirdi. Hace Ebu Nasr Parisa hazretlerinin de kabrini yaptırdı.

ABDULLAH REFET BEY;

On sekizinci yüzyıl Osmanlı şair ve hattatlarından. İsmi, Abdullah Refet olup, babası Rami Mehmed Paşadır. İstanbul'da doğdu. Doğum tarihi bilinmemektedir. 1774 (H. 1157) tarihinde hac dönüşü Vadi-i Fatıma denilen yerde vefat etti.

Abdullah Refet Bey, küçük yaşta ilim tahsiline başlayıp, Osmanlı terbiyesi ile büyüdü. Önce Çinicizade Abdurrahman Efendiden sülüs ve nesih yazıyı öğrendi. Sonra zamanının en değerli hattatlarından Mehmed Rasim Efendiden hüsn-i hattın (güzel yazının) inceliklerini tahsil ederek icazetname aldı. Kırma ta'lik, divani ve siyakat yazılarında eşsiz hüner sahibi oldu. Nevşehirli İbrahim Paşanın oğlu Mehmed Paşanın Divan Efendiliğinde, Divan-ı hümayun kaleminde bulundu. Yeniçeri katibi oldu. Sürre eminliği, her sene Mekke-i mükerreme ve Medine-i münevverede oturan seyyidlere, şeriflere ve ileri gelenlere dağıtılmak üzere Osmanlı padişahları tarafından gönderilen para ve hediyelerin dağıtılma vazifesiyle hacca gitti. Emanetlerin yerine ulaşmasını sağladı. Dönüşünde yolda vefat etti.

ABDULLAH ZÜHDİ;

Gazeteci, yazar. 1869'da İstanbul'da doğdu. 1890'da İstanbul'da Galatasaray Sultanisini bitirdi. **Saadet** Gazetesinde yazılar yazdı. **Tarik, Tercüman-ı Hakikat, İkdam** ve **Sabah** gazetelerinde çalıştı ve yazıları yayınlandı. Maarif Nezaretinde vazife aldı. 1897 Türk-Yunan Savaşında Dömeke'ye doğru yürüyen Türk ordusu içinde gazete muhabirliği yaptı. 1908'den sonra **Yeni Gazete**yi çıkardı. Ali Kemal'den sonra **Sabah**'ın baş muharrirliğini yaptı. 1920'de Matbuat Umum Müdürü oldu. Ömrünün sonuna doğru, Bab-ı Ali ile bütün münasebetlerini keserek antikacılıkla uğraştı. 1925'te İstanbul'da öldü.

Abdullah Zühdi, eserlerindeki kahramanlığı, işlediği konular, dil ve üslubu, anlatım tekniği ve anlattığı muhitler açılarından zaman zaman Tanzimat yazarlarına benzemekte, zaman zaman da Servet-i Fünun topluluğunun realizmi edebi dava yapan bir mensubuymuş gibi davranmaktadır. Servet-i Fununun dışında kalan edebiyatçılarla (Ahmet Rasim, Hüseyin Rahmi, Vecihi gibi) ortak yanları vardır ve çok yönlü bir edib ve gazetecimizdir.

Eserleri:

Güller, Dikenler (roman, 1896), **Rehgüzar-ı Matbuatta** (hikaye, 1896), **Şanlı Asker** (roman, 1897)**, Bir Gece** (roman, 1898), **Bahr-i Müncemid-i Cenubide** (roman, 1904) adlı eserleri dışında kalan beş telif ve değişik dillerden tercüme on yedi eseri daha bulunmaktadır.

ABDULLAH ZÜHDİ EFENDİ;

Osmanlıların son devrinde yetişen meşhur hattatlardan. İsmi, Abdullah Zühdi'dir. Babası, 1835 (H. 1251) senesinde Şam'dan Kütahya'ya gelen Temim-i Dari sülalesinden Nabluslu Abdülkadir Efendidir. Bu sebeple yazılarının altına;" Abdullah Zühdi min Sülaleti Temim-i Dari" yazardı. Şam'da doğdu. Doğum tarihi bilinmemektedir. 1878 (H. 1296) tarihinde Mısır'da vefat etti. Kurafe Kabristanında İmam-ı Şafii'nin (rahmetullahi aleyh) kabri civarına defnedildi.

Abdullah Zühdi Efendi, Kütahya'dan İstanbul'a geldikten sonra önce Eyyub Türbedarı Reşid Efendiden, sonra zamanının büyük hattatı Kazasker Mustafa İzzet Efendiden sülüs ve nesih öğrendi.

Nuruosmaniye Mektebine ve Mühendishane-i Berr-i Hümayuna yazı muallimi tayin edildi.

Sultan Abdülmecid Han zamanında Hicaz'da yeniden tamir edilen Harem-i şerifin kitabelerini yazmak için 1858 tarihinde hattatlar arasında açılan müsabakada, kendisi de hattat olan Sultan Abdülmecid Han yazıları gözden geçirirken Abdullah Zühdi Efendinin hattına hayran kaldı ve saraya davet ederek; "Allahü teala feyzini müzdad etsin. Sana kayd-ı hayat şartı ile yedi bin beş yüz kuruş maaş tahsis ettim ve seni Harem-i şerifin yazılarını yazmaya memur ettim." buyurdu ve Mecidi nişanı ile taltif etti. Bu muvaffakiyet ve padişahın fevkalade alakası henüz pek genç olan Abdullah Zühdi Efendinin en meşhur hattatlar arasına girmesine sebeb oldu.

Abdullah Zühdi Efendi bu şerefli vazifeyle Hicaz'a gitti. Sultan Abdülmecid Hanın vefatına kadar Medine-i münevverede kalarak Mescid-i Nebevi'nin tamir edilen kısımlarını güzel yazılarıyla süsledi.

Abdullah Zühdi Efendi daha sonraları İstanbul'a döndü. Oradan Mısır'a gitti. Hidiv İsmail Paşa ile tanıştı. Paşa, kendisine çok itibar etti. "Mısır Hattatı" ünvanı ile vazife verdi. Mısır'da cami ve resmi dairelerin kitabelerini yazdı. Mekteplerde hat hocalığı yaptı. Celi ve sülüs tarzında pek çok eserler bıraktı. Mısır'da yetişmiş hattatlardan pek çoğu Abdullah Zühdi Efendinin talebesidir. Devrin vezirlerinden İbn-ül-Emin Hasib Paşaya bir tek mushaf-ı şerif yazmıştır. Paşa'nın terikesinde (mirasında) bu mushaf-ı şerifin 300 altına satıldığı rivayet edilmektedir.

ABDULLAH-I DEHLEVİ;

Hindistan'da yetişen alimlerin ve evliyanın büyüklerinden. İnsanlara hak yolu anlatan ve kendilerine "Silsile-i aliyye" adı verilen büyük alim ve velilerin yirmi sekizincisidir. Peygamber efendimizin soyundan olup, seyyiddir. Gulam-ı Ali diye bilinir. Babasının ismi Abdüllatif'tir. 1745 (H. 1158)te Hindistan'ın Pencap eyaletinin Bitale kasabasında doğdu. 1824 (H. 1240) senesinde Delhi'de vefat etti.

Babası Abdüllatif Efendi, rüyasında hazret-i Ali'yi görerek onun emri ile adını Ali koydu. Annesi ise Abdülkadir-i Geylani'yi gördüğünden dolayı Abdülkadir koydu. Fakat kendisine rüyasında Peygamber efendimizin Abdullah diye hitab etmesi üzerine Abdullah diye meşhur oldu. Küçük yaşta dini ilimleri öğrenmeye başladı. On üç yaşına geldiğinde, babası onu Delhi'ye götürüp Nasıruddin Kadiri hazretlerinden ilim öğrenmesi için çalıştı. Ancak o sırada Nasiruddin Kadiri vefat ettiği için görüşmek mümkün olmadı. Delhi'de Abdülaziz Dehlevi, Hace Zübeyr gibi bir çok alimden tefsir, hadis ve fıkıh ilimlerini öğrenip, yüksek derecelere ulaştı. Yirmi iki yaşına geldiği zaman, zamanın en büyük alim ve velisi Mazhar-ı Can-ı Canan hazretlerini tanıdı. Kendisine talebe olmak istediğini bildirince; "Oğlum seni kabul ettim. Yalnız bizim yolumuz tuzsuz taş yalamak gibidir. Siz daha çok zevk verecek başka bir yola başvurunuz." dedi. Abdullah-ı Dehlevi; "Ben de tuzsuz taş yalamayı çok seviyorum." diye cevab verdi. Bunun üzerine Mazhar-ı Can-ı Canan onu kabul etti ve Nakşibendiyye yolunun edeplerini öğreterek tasavvufda kemale ulaştırdı. İlim ve tasavvufta yüksek derecelere ulaşınca Mazhar-ı Can-ı Canan hazretleri ona mutlak icazet (diploma) verdi ve talebe yetiştirmekle vazifelendirdi. Abdullah-ı Dehlevi, hocasının vefatından sonra talebe yetiştirmeye başladı. Alim ve salihlerden yüzlerce kimse gelip onun ilim meclisiyle ve sohbetiyle şereflendi. Bunların en başta geleni Bağdat'tan gelen Mevlana Halid hazretleridir.

Abdullah-ı Dehlevi hazretlerinin cömertliği dillere destandı. Talebelerinin bütün ihtiyaçlarını kendisi karşılardı. Hayası o kadar çoktu ki, insanlarla göz göze gelmemeye çalışırdı. Merhamet sahibi olup, kendine kötülük yapanlara bile dua ederdi. Haramlardan şiddetle kaçar, şüpheli olur korkusuyla mübahların (izin verilenlerin) fazlasını terk eder, dünyaya meyl etmezdi.

Sabah namazından ikindiye kadar tefsir, fıkıh ve hadis ilimlerini, ikindiden sonra, tasavvuftan **Mektubat-ı Rabbani, Avarif-ül-Mearif, Risale-i Kuşeyriyye** gibi eserleri okutur ve açıklardı. Pekçok kerametleri görülmüş olan Abdullah-ı Dehlevi hazretlerinin duası bereketiyle pekçok kimse muradına arzusuna kavuşur, hastalıklardan şifa bulurdu. Dillerde dolaşanlar toplansa ciltler doldurur. En meşhurlarından birkaçı şunlardır:

Talebelerinden Mevlevi Kerametullah, zatülcenb hastalığına yakalanmıştı. Abdullah-ı Dehlevi elini hastanın üzerine temas ettirdi ve hastalık, Allahü tealanın izniyle hemen geçti.

Bir gün Delhi'de, kıtlık, kuraklık oldu. Abdullah-ı Dehlevi hazretleri mescidin avlusuna çıkıp, kızgın güneşin altında oturdu ve ; "Ya Rabbi, Rahmetini istiyoruz. Yağmur yağdırman için yalvarıyoruz" diye dua etti. Bir saat sonra yağmur yağdı.

Abdullah-ı Dehlevi hazretleri binlerce alim ve evliya yetiştirdi. Bunların en meşhurları; Mevlana Halid-i Bağdadi, Ebu Sa'id Faruki, Mevlana Beşaretullah gibi zatlardır.

Allahü tealanın azabından çok korkardı. Buyururdu ki:

"Bir kere Cehennem azabı korkusu beni kapladı. Günlerce ağladım. O günlerde Peygamberimizi (sallallahü aleyhi ve sellem) rüyada gördüm. Buyurdu ki: "Sen bizi seviyorsun. Bizi seven Cehennem'e girmez."

Basur hastalığından 82 yaşında vefat etti. Vefatı esnasında, cenazesi taşınırken, Şah-ı Nakşibend hazretlerinin aşağıdaki beyitlerinin okunmasını vasiyet etti:

Huzuruna müflis olarak geldim.
Yüz güzelliğinden bir şey isterim.

Şu boş zembilime elini uzat,
O mübarek eline güvenirim.

Kerimin önüne azıksız geldim,
Ne iyiliğim var ne doğru kalbim.

Bundan daha çirkin, bir şey olur mu?
Azık götürürsün, o ise kerim.

Abdullah-ı Dehlevi buyurdular ki: "Dünya sevgisi, bütün kötülüklerin, günahların başıdır. Günahların başı da küfürdür."

"Nefsinin arzularına tabi olan, Allahü tealaya nasıl kul olur? Ey insan! Kime tabi isen onun kulu olursun."

Eserleri:

Makamat-ı Mazhariyye: Üstadı Mazhar-ı Can-ı Canan'ı anlatan en güzel eserdir. **Mekatib-i Şerife:** Çeşitli yerlere yazdıkları mektupları ihtiva eder. **Dürr-ül-Mearif**: Sohbetlerini ihtiva eder. Her üçü de İstanbul'da İhlas Vakfı tarafından neşredilmiştir.

ABDULLAH-I ENSARİ;

Tefsir, hadis, fıkıh alimlerinden ve evliyanın büyüklerinden. İsmi Abdullah, babasının ismi Ebu Mansur Muhammed bin Ali el-Ensari el-Hirevi, künyesi Ebu İsmail'dir. Eshab-ı kiramdan Halid bin Zeyd Ebu Eyyub el-Ensari'nin soyundandır. 1006 (H. 396) senesinde Herat'ta doğdu, 1088 (H. 481)de orada vefat etti.

Dört yaşındayken ilim öğrenmeye başladı. Dokuz yaşından itibaren Kadı Ebü'l-Mansur ve Caruzi'nin derslerine devam etti. Zamanının diğer alimlerinden çeşitli ilimleri tahsil etti. Gece-gündüz ilim tahsiliyle uğraştı. Geceleri kandil ışığında hadis-i şerif yazardı. Hadis-i şerif toplamak için çeşitli şehirlere gitti. Üç yüz hadis aliminden hadis dinledi. 300.000 hadis-i şerifi ezbere bilirdi. Hace Yahya İmari'den tefsir okudu. Ebü'l-Hasan Harkani'nin sohbetlerinde bulundu ve tasavvufta yetişti. Şeyhülislam idi. Büyük alim ve veli olup, pekçok kerametleri görüldü. Vaz ve derslerinde Ehl-i sünneti müdafaa eder, mezhepsizlik ve bid'atlerin kötülüğünü anlatırdı. Allahü tealanın rızasına kavuşturan yolda yürümek isteyenlerin evliyaya ve hakiki din alimlerine çok bağlı olmasını isterdi. O büyüklere dil uzatanların zavallılıklarını her defasında ifade eder ve; "Ya Rabbi! Her kimi felakete düşürmek istersen onu İslam alimleri üzerine atarsın. Ya Rabbi! Dostlarını öyle yaptın ki, onları tanıyan sana kavuşuyor ve sana kavuşamayan onları tanımıyor." buyururdu.

Kendisinden Ebü'l-Vakt Abdülevvel, Ebü'l - Feth Nasr bin Seyyar gibi alimler ilim öğrendi.

Abdullah-ı Ensari'nin güzel sözlerinden bazıları şunlardır:

"Malı seviyorsan yerinde kullan ki, sana sonsuz arkadaş olsun. Sevmiyorsan ye de yok olsun."

"Sabır; nefsi istenilmeyen bir şeyden, dili şikayetten alıkoymaktır. Sabır üç derecedir: Birincisi, Allahü tealanın nimetlerini ve azabını düşünerek günah işlemekten kaçınmaktır. İkincisi ibadete ihlas ile ve şartlarını yerine getirerek devam etmeye sabretmektir. Üçüncüsü de belalara sabretmektir."

Eserleri:

Menazil-üs-Sairin (Tasavvufa dairdir), **Şems-ül-Mecalis, Envar-üt-Tahkik, Tefsir-ül-Kur'an, Hulasa fi Şerh-i Hadis, Şerh-ut-Tearrüf li-Mezhebi Ehl-it-Tasavvuf, Menakıb-ı İmam-ı Ahmed bin Hanbel, Tabakat-üs-Sufiyye.** Molla Cami bu son eserden istifade ederek **Nefahat-ül-Üns** kitabını yazmıştır.

ABDULLAH-I İLAHİ;

Anadolu'da yetişen evliyanın büyüklerinden. İsmi Abdullah'tır. Molla İlahi, Şeyh-i Simavi olarak da bilinir. O zamanki Germiyan vilayetinin (Kütahya'nın), Simav kasabasında doğdu. Doğum tarihi bilinmemektedir. 1490 (H. 896) senesinde Rumeli Vardar Yenicesi'nde vefat etti. Kabri oradadır.

İlk öğrenimini doğum yerinde yapan Abdullah-ı İlahi daha sonra İstanbul'a giderek Zeyrek Medresesine girdi. Zamanın en meşhur alimlerinin derslerinde bulundu. Hocası Alaüddin Ali Tusi ile birlikte İran'a gitti. Kirman'da hocasının ve diğer alimlerin derslerine devam etti. Daha sonra Semerkand'a gidip devrin en meşhur velisi, Ubeydullah-ı Ahrar hazretlerine talebe olup, onun sohbetlerinde bulundu ve tasavvufta yetişti. İcazet (diploma) aldıktan sonra hocasının işaretiyle Buhara'ya gitti. Şah-ı Nakşibend hazretlerinin kabrini ziyaret edip, burada bir yıl kaldı. İbadetle meşgul oldu. Sonra Semerkand'a dönüp hocasının sohbetlerine devam etti. Ubeydullah-ı Ahrar hazretleri onu Anadolu'ya gitmek üzere vazifelendirdi. Yolda zamanın evliyasından Molla Abdurrahman Cami ile görüştü. Sonra memleketi olan Simav'a yerleşerek bir dergah kurdu. İnsanlara Allahü tealanın emir ve yasaklarını anlattı. Etrafına pekçok alim ve talebe topladı. Şöhreti kısa zamanda etrafa yayıldı. Osmanlı veziri ve kazasker Manisalı Çelebi Muhyiddin Efendinin ısrarı üzerine İstanbul'a gitti. Zeyrek Camiinin medresesine yerleşti. İstanbul'daki evliyanın büyüklerinden Şeyh Vefa ile görüştü. Bir müddet Zeyrek Camii Medresesinde ilim öğrettikten sonra Evrenoszade Ahmed Beyin isteği üzerine, yerine talebesi Seyyid Ahmed Buhari'yi bırakarak Vardar Yenicesi'ne gitti. Ömrünün sonuna kadar burada kalıp, insanlara İslam ahlakını öğretmekle meşgul oldu.

Emir Ahmed Buhari, Müslihiddin Tavil ve Abid Çelebi gibi büyük alimler yetiştiren Abdullah-ı İlahi, ilim ve ahlakta yüksek bir zat idi. Herkesin gönlünü alırdı. Sohbette bulunanlardan birinin bir sıkıntısı olsa onun halini bilirdi. Alçak gönüllü idi. Küçük-büyük, fakir-zengin, yanına kim gelse ayağa kalkardı.

Eserleri: Abdullah-ı İlahi'nin en meşhur eserleri şunlardır:

1) Keşf-ül-Varidat li Talib-il Kemalat ve Gayet-id-Derecat, 2) Meslek-üt-Talibin vel-Vasilin (Tasavvufi bir eser olup, Türkçe yazılmıştır.), **3) Zad-ül-Müştakin** (Tasavvuf ıstılahlarıyla ilgili bir eserdir.), **4) Esrarname, 5) Risale-i Vücud** (Vahdet-i vücud mevzuu ile ilgilidir, Arapçadır.), **6) Risale-i Ehadiyye, 7) Menazil-ül-Kulub.** Ayrıca, **Kenz-ül-Esrar, Necat-ül-Ervah, Risale-i Molla İlahi** veya **Risale-i Es'ile ve Ecvibe** ve **Mi'raciyye** adlı eserler de Molla İlahi'ye nisbet edilmektedir.

ABDURRAHMAN - I;

Endülüs Emevi Devletinin kurucusu. 731 (H.113)de Şam'da doğdu. Emevi halifelerinden, Hişam'ın torunudur.

Emeviler yıkılıp, idare Abbasilere geçince kaçarak beş sene kendisini gizledi. Bu süre zarfında Filistin, Mısır ve Afrika'da kendisine taraftar bulmaya çalıştı. Sonra Mısır yoluyla Fas'a ve oradan Endülüs'e geçti. Burada Berberi Zenata kabilesi ile Yemen'den gelip yerleşen kabileleri etrafında topladı.

756 senesinde Endülüs Valisi Yusuf el-Fihri'yi yenerek idaresine son verdi. Kurtuba'yı merkez yapıp orada yerleşti. Emir ünvanını alarak istiklalini ilan etti.

Memlekette asayiş ve güveni yerleştirdi. Tarım ve sanayii geliştirdi. Ticaret filosu kurarak İstanbul'a kadar ticari münasebetler kurdu. Camiler, yollar ve surlar yaptırdı.

Bu gelişmelerle beraber içte ve dışta bir çok ayaklanmalar oldu. İlk defa Fihriler ayaklandı. Fihrilerle yaptığı El-Musara Savaşında galib geldi. Bu sırada Abbasi halifesi Mansur, Abdurrahman-I'in üzerine bir ordu gönderdi. Abdurrahman-I, bu orduyu da yendi. 769 senesinde büyük bir Berberi ayaklanmasını bastırdı ve Endülüs'te iç huzuru sağladı.

777'de Frank İmparatoru Charlemagne, Pirene Dağlarını aşarak Endülüs üzerine sefere çıktı. Ancak ülkesinde karışıklıklar yüzünden bir netice elde edemeden geri döndü. Abdurrahman-I, Frankların bu hareketi üzerine 783'te onların müttefiki olan Saragossa Hakimi Hüseyin bin Yahya'yı cezalandırmak için sefere çıktı ve kendisini yakalatarak şiddetle cezalandırdı.

Abdurrahman-I'i en çok meşgul eden isyan; Şakya el-Berberi'nin Endülüs'te Fatımilerin desteğinde şii bir devlet kurmak maksadıyla yaptığı ayaklanmadır. Bu ayaklanma on sene süren bir mücadeleden sonra bastırıldı.

Emir Abdurrahman'ın kurduğu devlet, zamanla önemli büyük bir kültür, medeniyet ve ilim merkezi oldu. Avrupa'nın aydınlanması, fen ve teknolojide ilerlemesi, buradan aldığı kültür ve ilim sayesinde gerçekleşti. İslam dini İspanya'dan Avrupa'ya yayıldı.

Yumuşak huylu ve sabırlıydı. İlmi çok, fikrinde isabetli ve çabuk kavrayışlıydı. Çok temkinli olup, hareketlerinde seri ve kararlarını uygulamakta sertti. İşlerinde istişare eder, başkasına bırakmazdı. Rahatına düşkün değildi. Cesur ve atılgandı. Fakat ferdi, taşkın hareketlerden uzaktı. Edebiyata meraklı olup, kuvvetli bir şair ve hatipti. Cömert, tatlı dilli ve güler yüzlüydü. Beyaz elbise giymeyi ve başına sarık sarmayı severdi. Cenaze namazlarında bulunur, Cuma ve bayram namazlarında hutbe okurdu. Hastaları ziyaret eder, halkın arasına sık sık çıkarak onlarla görüşüp sohbet eder, dertlerini

dinlerdi. İslamiyete tam uyar, haramlardan, dinin yasakladığı şeylerden son derece sakınırdı.

ABDURRAHMAN - II;

Endülüs Emevi Devletinin dördüncü sultanı. 792 (H.176) senesinde Tuleytula'da doğdu. Babası Birinci Hakem'in vefatı üzerine 23 Mayıs 822 tarihinde otuz yaşında tahta çıktı.

İlk olarak iç isyanları ve karışıklıkları bastırdı. Sonra fetih ve gaza hareketlerine girişen Sultan Abdurrahman, ilk altı sene İspanyollara karşı, Kuzey Endülüs bölgelerine sefer yaptı. Frank topraklarında ilerliyerek, Narbon'a kadar fethetti.

826 senesinde yerli Berberiler ve gayri müslimler tarafından Takoronna şehrinde Tusil isminde bir Berberinin liderliğinde yapılan isyanı; Ganim komutasında gönderdiği bir ordu vasıtasıyla bastırdı. 844 senesinde Endülüs sahillerine saldıran Normanları büyük bir bozguna uğrattı. 848'de Mayorka Adasında oturan halkın çıkardığı isyanı bastırmak üzere üç yüz gemilik bir filo gönderdi. İsyan, ada fethedilerek bastırıldı. Böylece memleket sükun ve huzura kavuşturuldu. Kaleleri tekrar tamir ve inşa ettirdi. Bir tersane yaptırarak denizciliği geliştirdi.

Sultan Abdurrahman, otuz senelik iktidarı boyunca, memleketi adaletle yönetti. Müslümanlar ve gayri müslimler rahat içinde yaşadılar. Memleket imar edildi. Şehirlere su getirildi. Bilhassa adliye, vezirlik, hazine, maliye ile ilgili hizmetlere tayin olunacak kimselerin tesbitinde çok hassas davranırdı. Kadıların, alim, faziletli, dinin emirlerine uyan ve adaletli olanlarını tayin ederdi.

Kendisi mührüne şu yazıları yazdırmıştı: "Allahü tealaya kulluk eden ve O'nun hükümlerine razı olan, devletini halkı için yöneten hükümdarın mührü."

Sultan Abdurrahman, 851 (H.237) senesinde Kurtuba'da vefat etti. Vefatından sonra daha önce veliahd tayin ettiği oğlu Muhammed tahta geçti.

ABDURRAHMAN - III;

Endülüs Emevi Devletinin en büyük hükümdarı ve ilk halifesi.

891 (H. 278) yılı Ramazan ayında Kurtuba'da doğdu. Küçük yaşta babasını kaybetti. Dedesi Abdullah bin Muhammed onu yanına alarak sarayda terbiye edip büyüttü. Üçüncü Abdurrahman zeki, cesur, kültürlü, cömert, hoş görülü ve sağlam bir iradeye sahib olarak yetişti.

Üçüncü Abdurrahman tahta çıktıktan sonra, yarı bağımsız durumda olan prenslikleri ortadan kaldırdı. Başta Hafsoğulları ayaklanması olmak üzere, çıkan bütün isyanları bastırdı. Merkezi idareyi kuvvetlendirdi. Devletin posta, ordu, emniyet ve maliye gibi teşkilatını yeniden ele alıp, düzenledi. İnsanların her bakımdan rahat ve huzur içinde yaşamaları için gayret sarf etti.

Üçüncü Abdurrahman, içteki birliği sağladıktan sonra, her yıl sınırlarındaki hıristiyan krallıkların politik tutumlarını dikkatle takibe başladı. Devleti için en büyük tehlike kaynağı Leon Krallığı idi. İkinci Ordono'nun 913 yılında Müslüman topraklarına karşı hücumu ve Talevera'yı alarak halkını kılıçtan geçirmesi, büyük üzüntüye sebeb oldu. Bu olay üzerine Sultan, Ahmed bin Muhammed kumandasında kuvvetli bir orduyu Leon topraklarına gönderdi. Bu ordu Leon Krallığı topraklarına şiddetli baskınlar düzenledikten sonra geri döndü. 920'de bizzat sefere çıkan Abdurrahman, Osma ve San Esteban de Gormaz kalelerini ele geçirdi ve ardından birleşik Leon ve Navarra ordularını büyük bir bozguna uğratdı. 924 yılında Navarra'ya bir sefer daha düzenleyerek Pamplona'ya girdi. Bu olayı takib eden yedi yıl süresince Leon Kralı İkinci Ramiro'nun tahta çıkışına kadar Üçüncü Abdurrahman, topraklarında hiç bir saldırıya maruz kalmadı.

Öte yandan İspanya'da gizlice çalışmalarına rağmen kendilerine oldukça büyük sayıda tarafdar toplayan şii-Fatımiler, geniş bir propagandaya girişmişlerdi. Bunlar hemen hemen Sultan'ın aile çevresine kadar etki etmeye başlamışlardı. Fatımilerin bu faaliyetleri üzerine Kurtuba'da sünni Müslümanların reisi durumundaki Üçüncü Abdurrahman, bunların Kuzey Afrika'daki hakimiyetlerine son vermek gayesiyle harekete geçti. Güçlü donanmasını göndermek suretiyle Fatımilerin önemli sahil şehirlerini bombardıman ettiren Sultan, ayrıca yöredeki sünni aşiret ve boyları destekleyerek bir dizi ayaklanma başlattı. 931 yılında Cauta şehrini Fatimilere karşı üs olarak kullanmak gayesiyle tahkim ettirdi.

Üçüncü Abdurrahman, 928 yılında Halife, Emiri'l-mü'minin ve En-Nasır Lidinillah (Allah'ın dinine yardım eden) ünvanlarını aldı. Halife Abdurrahman en-Nasır gücünün ve şöhretinin zirvesindeyken 15 Ekim 961 (2 Ramazan 350)de Kurtuba'da vefat etti.

Tahta geçtiği andan, ölümüne kadar yaklaşık yarım asırlık devrede büyük bir devlet meydana getirmeye çalıştı ve bunda başarılı oldu. Kurtuba'da bütün iç savaşlara, Arap kabilelerinin rekabetine ve birbiriyle devamlı sürtüşen etnik gruplara rağmen haleflerine zengin ve huzurlu bir ülke bıraktı.

Sadakatsizlik gösterenleri silah kuvvetiyle yola getirdi. Fatimi tehlikesini soğukkanlılıkla ve usta bir siyasetle bertaraf etmeyi bildi. Kurtuba bir ilim ve kültür merkezi haline geldi.

Üçüncü Abdurrahman hırslı, azimli, çevresiyle istişare eder, özellikle edebiyatçı ve hukukçulara değer verirdi. Dini vecibelerini eksiksiz yerine getirirdi. Alimlere ve ilim ehline büyük yardım ve ihsanlarda bulunmayı adet haline getirmişti. Ayrıca başta Kurtuba olmak üzere ülkenin her tarafını cami, mescid, medrese, han, hamam ve çeşme gibi eserlerle süslemişti.

ABDURRAHMAN ARVASİ;

Doğu Anadolu'da yetişen evliyanın büyüklerinden. Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) soyundan olup, seyyiddir. Seyyid Abdullah'ın oğludur. Van'ın Müküs (Bahçesaray) kazasına bağlı Arvas köyündendir. On sekizinci (hicri on üçüncü) asırda yaşamıştır. Kabri Hoşab (Güzelsu)dadır.

Babası, henüz o doğmadan vefat etmiş olan Abdurrahman Arvasi'nin yetişmesine annesi çok ihtimam gösterdi. Küçük yaşından itibaren ilim tahsiline başladı. Yedi-sekiz yaşlarına geldiği zaman Arabi ilimlerde geniş bilgi sahibi oldu. Biraz büyüyünce, babasının talebeleri kendisini babası yerine koyup ondan okudular. Din ve fen ilimlerinde daha yüksek derecelere ulaştı. Ömrünü ilim ve tasavvufun yayılması için harcayan Abdurrahman Arvasi "Alim-i Arvasi", "Havas ve Avamın Mürşidi" yahud "Kutb-i Arvasi" diye meşhur oldu. Bir medrese ve bir dergahı Arvas'ta, bir medrese ve bir dergahı Hoşab'da olmak üzere iki medrese ve iki dergahı vardı. İstanbul, Mısır, Irak, Hicaz ve diğer yerlerde çözülemeyen meseleler onda hallolurdu. Abdurrahman Arvasi, Sultan İkinci Mahmud Han-ı Adli'nin iltifat ve ihsanlarına kavuştu. Kadiri ve Çeşti yollarında talebe yetiştirir, binlerce halk aşığı sohbetine gelir istifade ederlerdi. Nasihat ve irşad için uzak memleketlere mektuplar gönderirdi. Pekçok kerametleri görülmüştü.

Bir gün hanımı, Seyyid Abdurrahman Arvasi hazretlerine; "Efendim, gelenimiz, gidenimiz çok. Beylerin, paşaların, havassın ve avamın hanımları da geliyorlar. Büyük bir kapıya geldiklerini bildiklerinden, çeşitli elbiseler ve kıymetli entariler giyiyorlar. Benim üstümde ise sadece bu entari durur. Mümkünse bir entari daha yaptırsanız da arada bir onu giysem." dedi. Seyyid Abdurrahman Arvasi; "Sen git mutfağında teknedeki hamurla meşgul ol." buyurdu. Tekneyi hamurla değil altınla dolu buldu. Koşup efendisine geldi. Bir yandan ağlıyor, bir yandan da; "Beni affet, bundan sonra senden bir şey istemeyeceğim." deyip özür diliyordu.

Seyyid Molla Abdullah, Hacülharemeyn, Seyyid Molla Lütfullah, Seyyid Molla Efendi, Seyyid Molla Muhammedzade, Seyyid Molla Ubeyd, Seyyid Molla Abdülhamid, Seyyid Şeyh Muhammed, Seyyid Tahir, neslini devam ettiren oğullarıdır.

ABDURRAHMAN BİN AVF;

Eshab-ı kiramın büyüklerinden. Cennet'le müjdelenen on kişiden ve ilk Müslüman olan sekiz kişiden biri. Babasının ismi, Avf bin Abd-i Avf, annesinin ismi Şifa binti Avf'tır. Soyu, dedelerinden Kilab bin Mürre'de Resulullah efendimizle birleşmektedir. Müslüman olmadan önce ismi Abd-i Amr, Abdülkabe veya Abdülharis idi. Müslüman olduğu zaman Peygamber efendimiz tarafından Abdurrahman olarak değiştirildi. Fil Vak'asından on yıl sonra 580 senesinde Mekke'de doğdu, 651 (H. 31)'de Medine-i münevverede vefat etti.

Hazret-i Ebu Bekr'in teşvikiyle Müslüman olan Abdurrahman bin Avf, Müslüman olmadan önce ticaretle meşgul olurdu. Müslüman olduktan sonra müşriklerin (puta tapanların) çeşitli zulüm ve işkencelerine maruz kaldı. İlk defa Habeşistan'a, sonra da Medine-i münevvereye hicret etti. Peygamber efendimizin bütün gazalarında bulundu. Uhud Muharebesinde 20 yerinden yaralandı. Bu yaralarından birisi sebebiyle ayağı topal kaldı. Ayrıca 12 dişi kırıldı. Peygamber efendimiz onu Medine'de Sa'd bin Rebi ile kardeş yaptı. Sa'd bin Rebi ona malının yarısını teklif etti ise de, bu teklifi kabul etmedi. Medine'nin Kaynuka Çarşısında ticaret yaparak kısa zamanda çok zengin oldu. "Taşa uzansam, o taşın altında ya altına veya gümüşe rastladığımı görürüm." buyururdu.

Abdurrahman bin Avf, Resulullah'ın sağlığında Allah yolunda çok mal harcadı. Uhud Savaşı esirlerinden 31 tanesinin fidyelerini ödeyerek azad ettirdi. Muhtaçlara 40 bin dirhem altın ve Tebük Seferi için 500 at ve 500 yüklü deve verdi.

Tebük Gazasından dönüşte Resulullah efendimiz bir yere gitmişlerdi. O sırada Eshab-ı kiram sabah namazı geçiyor diye Abdurrahman bin Avf'ı imamete geçirdiler. Peygamber efendimiz gittikleri yerden dönerek ikinci rek'atte ona uydular ve namazdan sonra; **"Bir peygamber salih bir kimsenin arkasında namaz kılmadıkça ruhu kabz olunmaz."** buyurarak, Abdurrahman bin Avf'ın kıymetini ifade ettiler.

Dumet-ul Cendel'e giden orduya, Resulullah'ın emriyle kumandanlık yaptı. Resulullah'ın vefatından

sonra Eshab-ı kiramın (Peygamber efendimizin arkadaşlarının) müşküllerini hallederdi. Hazret-i Ebu Bekr ve hazret-i Ömer zamanlarında şura (danışma) üyesiydi. Ticareti de elden bırakmazdı. Hazret-i Ömer vefat ederken halifeliğe aday gösterdiği 6 kişiden biriydi. Bu adaylar arasında kendi hakkından feragat ederek (vaz geçerek) hakem oldu. Hazret-i Osman halife seçildi ve ilk önce kendisi biat etti. Hazret-i Osman zamanında sakin bir hayat yaşayan Abdurrahman bin Avf 651 (H. 31)de 75 yaşındayken vefat etti. Cenaze namazını halife hazret-i Osman kıldırdı. Cennet-ül-Baki Kabristanına defnedildi.

Çok cömert ve hayırsever bir zat olan Abdurrahman bin Avf, Peygamber efendimizin zamanında üç defa malının yarısını Allah yolunda verdi. Birinci defasında dört bin, ikinci defasında kırk bin dirhem ve üçüncü defasında kırk bin altın tasaddukta bulundu. İri yapılı, beyaz tenli, güzel yüzlü olup, sevimli idi. Her halinde ve işinde Resulullah'a (sallallahü aleyhi ve sellem) bağlı olan Abdurrahman bin Avf radıyallahü anh, Resulullah'ın feyz ve ilminden çok istifade etmiş, fazilet ve kemalat itibariyle yüksek dereceye kavuşmuştu. Allah korkusu, Resulullah sevgisi, doğruluk, iffet ve şefkatle doluydu. Dünya malına ve servetine hiç değer vermezdi. 65 hadis-i şerif rivayet etmiştir. Bazı büyük sahabiler kendisinden hadis-i şerif rivayetinde bulunmuşlardır.

Cennet'le müjdelenenlerdendi. Resulullah sallallahü aleyhi ve sellem onun hakkında; "**Göktekiler ve yerdekiler katında sen eminsin.**" buyurdu.

Resulullah'tan bizzat rivayet ettiği hadis-i şeriflerden bazıları:

Dikkat edin, Cennet için hazırlanan yok mudur? Kabe'nin Rabbine yemin olsun ki, Cennet'te tehlike diye bir şey yoktur. Cennet parlayan bir nur, etrafa yayılan bir kokudur. Binaları kuvvetlidir. Irmakları devamlı akar, bol ve kemale ermiş meyve yeridir. Orada huriler vardır. Cennet'te üzüntü ve keder yoktur. Nimetleri devamlıdır. Eshab-ı kiram; "Biz O'na hazırlanmışız." dediler. Bunun üzerine Resul-i ekrem: "**İnşaallah deyiniz.**" buyurdu ve cihadı anlattı.

Bir yerde veba hastalığının çıktığını duyduğunuz vakit oraya gitmeyiniz. Bulunduğunuz yerde veba görüldüğü vakit kaçarcasına oradan uzaklaşmayınız.

Serveti çoğaltanlar helak oldu. Ancak Allah'ın fakir kullarına verip, bu servet ile hayırlı amel işleyenler müstesna. Ne yazık ki bu gibiler de azdır.

ABDURRAHMAN BİN MEHDİ;

Basra'da yetişen büyük hadis ve fıkıh alimi. Tebe-üt-Tabiinin büyüklerindendir. İsmi, Abdurrahman bin Mehdi bin Hassan el-Basri el-Anberi'dir. Künyesi Ebu Said'dir. İnci ticaretiyle meşgul olduğu için El-Lü'lüi nisbesiyle bilinir. 752 (H.135) senesinde Basra'da doğdu. 813 (H.198) senesinde Basra'da vefat etti.

Küçük yaşta ilim tahsiline başlayan Abdurrahman bin Mehdi, Kur'an-ı kerimi ezberledi. Kıraat yani Kur'an-ı kerimi okuma ilmini öğrendikten sonra devrin tanınmış alimlerinin ilim meclislerine devam etti. On beş yaşından itibaren hadis öğrenmeye başladı. Şu'be, Malik bin Enes, Süfyan bin Uyeyne, Süfyan es-Sevri, Eymen bin Nabil, Cezir bin Hazım, İkrime bin Ammar, Mehdi bin Meymun gibi zatlardan hadis-i şerif dinledi ve rivayet etti. Hadis ilminde hafız derecesine ulaşıp yüz bin hadis-i şerifi senetleriyle birlikte ezberledi. Bu alimlerden fıkıh ilmi de öğrenip kendini yetiştirdi. Fıkıh ilminde imam sayılabilecek dereceye yükseldi. Onun zamanında Basra'da kadılık ünvanına ondan daha layık birinin bulunamaması, onun fıkıh ilmindeki derecesini göstermektedir.

Hadis ve fıkıh ilminde yüksek derece sahibi olan Abdurrahman bin Mehdi, ilim öğretip pekçok alim yetiştirdi. Ahmed bin Hanbel, Yahya bin Main, İshak bin Raheveyh ve Abdullah bin Mübarek gibi zatlar ondan ilim öğrendiler ve hadis-i şerif rivayet ettiler. 796 senesinden itibaren Bağdat'a yerleşti. Orada ilim öğretmekle ve hadis-i şerif rivayetiyle meşgul oldu. Basra muhaddislerinin ilmini, rivayet yollarını, şeyhlerin ve ravilerin hallerini iyi bilen hadis hafızı olarak tanındı. Bundan dolayı onun şöhreti her tarafa yayıldı. Onun Bağdat'taki ilim meclisleri büyük rağbet gördü. İmam-ı Malik'in fıkıh metodunun Basra ve yöresine yayılmasında önemli rol oynadı. Mu'tezile ve Cehmiyye fırkalarının Allah'ın sıfatları konusundaki bozuk fikirlerine şiddetle karşı çıktı. Müslümanlar arasında ihtilaf, fitne ve karışıklığa sebep olan bozuk fikir cereyanlarına karşı Ehl-i sünnet vel-cemaat itikadını savundu. Bu sapık fikirleri yaymaya çalışanlarla mücadele etti.

Yüksek ilim ve güzel ahlak sahibi olan Abdurrahman bin Mehdi, kuvvetli bir hafızaya sahip, titiz ve sika (güvenilir) bir hadis alimiydi. Zamanındaki bütün hadis alimleri onun üstünlüğünü kabul etmişlerdi. Ahmed bin Hanbel hazretleri onun için; "Sanki hadis için yaratılmıştır." derdi. Hadis-i şerifleri yazmaktan çok ezberlemeye önem verir, hadisleri manalarıyla değil lafızlarıyla rivayet ederdi. 20.000 hadis-i şerifi ezbere yazdırması onun hafızasının kuvvetliliğini ve hadis ilmindeki derecesini gösterir.

Abdurrahman bin Mehdi hazretleri ilmiyle amel eden, İslam dininin emirlerini nefsinde yaşıyan bir zat idi. Kahkaha ile gülmez, sadece tebessüm ederdi. Her gece Kur'an-ı kerimin yarısını okur, iki günde bir hatim ederdi. Onun sohbetine ve ilim meclisine gelenler huzurunda oturdukları zaman başlarında sanki kuş varmış gibi gayet edepli ve dikkatli otururlardı. Onun bulunduğu mecliste, ilim, edep ve ciddiyet hakimdi. Gece sabaha kadar ibadetle meşgul olurdu.

Abdurrahman bin Mehdi'nin rivayet ettiği hadis-i şeriflerden bazıları:

İlim hususunda birbirinize faydalı olunuz. Birbirinizden gizlemeyiniz.

İlimdeki hıyanet maldaki hıyanetten daha kötüdür.

Bütün çocuklar müslümanlığa elverişli olarak dünyaya gelir. Bunları, sonra anaları, babaları Hıristiyan, Yahudi ve dinsiz yapar.

Kıyamet gününde sizin ve babalarınızın isimleriyle çağrılırsınız. Onun için güzel isimler koyunuz.

Abdurrahman bin Mehdi hazretleri buyurdu ki: "İnsanın ilme olan ihtiyacı, yemeye içmeye olan ihtiyacından daha fazladır."

"Mü'minde küfürden sonra yalandan daha kötü bir haslet yoktur. Çünkü yalan, en şiddetli bir nifak (münafıklık) alametidir."

"Ehl-i sünnet vel-cemaat itikadına sarıl, Ehl-i bid'at ile oturup kalkma. Onların yanına gitmek onlara kıymet vermek olur."

ABDURRAHMAN GAZİ;

Osmanlı Devletinin kuruluşunda büyük hizmetleri geçen mücahid kumandan, fethi dillere destan olan Aydos Kalesinin fatihi. Doğum tarihi ve yeri bilinmemektedir. Ertuğrul Gazi zamanında başlayan cihad hizmetini Osman Gazi ve oğlu Orhan Gazi devirlerinde de devam ettirdi. Osman Gazi ve Orhan Gazinin gözü pek kumandanlarından ve silah arkadaşlarındandı.

Abdurrahman Gazi ve diğer mücahid gaziler, sonradan üç kıt'a ve yedi iklime hükmeden Osmanlı Devletinin kuruluşunda en önemli rolü oynadılar. Akça Koca, Samsa Çavuş ve Konur Alp, Akyazı, İznik ve İzmit ile meşgul olurken, Abdurrahman Gazi de İstanbul tarafındaki hisarlara akınlar düzenledi. Bursa fethedilinceye kadar, Bizans sınırında uç beyi olarak hizmetlerde bulundu.

1328 senesinde Orhan Gazi, Abdurrahman Gazi ile Konur Alp'i Aydos Kalesinin fethi ile görevlendirdi. Bu kalenin istihkamları çok sağlam olduğundan, kalenin fethi uzadı. Bu arada kale tekfurunun kızının gördüğü rüyadan sonra yazdığı mektup üzerine yapılan hareket neticesinde kale fethedildi. Orhan Gazi kale tekfurunun Müslüman olan kızını Abdurrahman Gazi ile evlendirdi. Abdurrahman Gazi bundan sonra İznik üzerine akınlarda bulundu.

Tarihe altın harflerle geçen bir çok kale fethine ve meydan muharebelerine iştirak eden Abdurrahman Gazi, 1329 senesinde vefat etti. Kabrinin Eskişehir yakınında kendi adı ile anılan köyde olduğu rivayet edilmektedir.

ABDURRAHMAN HIBRİ;

Osmanlı alimi, tarihçi ve şair. 1603 (H. 1012)te Edirne'de doğdu. 1676 (H.1087)da Serez'de vefat etti. Ulemadan Hüseyin Efendinin oğludur. İlk tahsilini Edirne'de, medrese tahsilini ise İstanbul'da yaptı. Medrese tahsilini tamamladıktan sonra çeşitli medreselerde müderrislik ve değişik şehirlerde kadılık yaptı. Siroz'da kadı iken vefat etti.

Din ilimlerinde ehil bir alim olduğu gibi, tarih ve edebiyata da vakıftı. Pekçok eser yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır:

1. Riyad-ül-Arifin; Hüseyin Vaizi'nin **Hadis-i Erbain** adlı eserinin tercümesi ve şerhidir.

2. Enis-ül-Müsamirin; on dört bölümden meydana gelen bu eser bir cilttir. Konusu tarih olup, Edirne'nin fethi ve fethinden sonraki hadiselerden bahseder. Ayrıca bu eserde Edirne'de yetişmiş olan meşhur zevatın hayatlarını kısaca yazmıştır. Edirneli Ahmed Efendi tarafından üç büyük cild halinde şerh edilmiştir.

3. Defter-i Ahbar; tarihe dair bir eser olup, altı defter ve bir hatimedir.

4. Hadayık-ul-Cinan; sekiz bab halinde olup, dini hikayeleri ihtiva eden bir eserdir.

5. Divançe,

6. Nücumdan Evkat-ı Hamseye Dair Risale,

7. Tarih-i Feth-i Bağdad,

8. Tarih-i Feth-i Revan.

ABDURRAHMAN NESİB EFENDİ;

Osmanlı Devletinin yüz yirmi ikinci şeyhülislamı. İsmi, Abdurrahman Nesib'dir. Babası, Üsküp kadısı Halil Feyzi Efendidir. 1842 (H.1258) tarihinde Üsküp'te doğdu. 1913 (H.1332)te İstanbul'da vefat etti.

Zamanının alimlerinden ilim tahsil etti. Liphovalı Kadı Süleyman Efendiden güzel yazı (hüsn-i hat) öğrendi. Muhammed Efendiden Rıfaiyye yolunun edeblerini öğrendi. Gülşeniyye yolu büyüklerinden Edirneli Şerefüddin Şuayb Efendinin sohbetlerinde bulunarak tasavvufta yükseldi. 1863'de İstanbul'a gelerek Fatih dersiamlarından Mustafa Şevket Efendinin talebeleri arasına girdi ve tahsilini tamamladı. Daha sonra Muallimhane-i Nüvaba (kadı, hakim yetiştiren okul) girerek maaşsız memur oldu. Burada stajını tamamlayıp, diploma aldı. 1868 senesinden itibaren Anadolu, Rumeli ve Mısır'da çeşitli vazifelerde bulundu. 31 Aralık 1911 tarihinde yetmiş iki yaşında olduğu halde, ittihatçıların iş başına getirdiği Musa Kazım'ın şeyhülislamlıktan ayrılması üzerine Said Paşa hükumetinde şeyhülislamlık vazifesine getirildi. 1912 senesinde Said Paşa kabinesi ile birlikte istifa ederek şeyhülislamlıktan ayrıldı. 1913 senesinde Bakırköy'deki evinde ibadet ve ilmi çalışmalarla meşgul iken vefat etti. Bakırköy Kabristanında annesinin yanına defnedildi.

İkinci Mecidi, Üçüncü Osmani nişanlarıyla taltif edilmiş olup, altmış yıla yakın memuriyeti esnasında çalışkanlığı, doğruluğu, alçak gönüllülüğü ve ehliyeti ile unutulmaz bir isim bırakmış olan Abdurrahman Nesib Efendi, hukuk ilmi yanında tasavvuf ilmine de aşina (hallenmiş) bir zattı. Muhyiddin-i Arabi'nin eserleri üzerinde çalışmalar yapmış bunlardan yaptığı tercümeleri neşretmiştir.

ABDURRAHMAN SUFİ;

Onuncu asırda yaşamış ünlü Müslüman astronomi alimi. İsmi Abdurrahman bin Ömer bin Muhammed bin Sehl es-Sufi olup, künyesi Ebü'l-Hasan'dır. Batı dünyasında Azophi İlbermosofim Jeber Mosphim Abu Hassin gibi isimlerle tanınır. 903 (H. 291) senesinde Tahran civarındaki Rey şehrinde doğdu. 986 (H. 376) senesinde vefat etti.

Zamanın alimleri arasında seçkin bir yeri olan Abdurrahman Sufi, aklının, zekasının keskinliği ve yapmış olduğu astronomik hesaplarla meşhur oldu. Büveyhi Hanedanından Melik Alaüddevle ve oğlu Şerefüddevle zamanlarında yaşadı. Büyük ilim merkezi olan Bağdat'taki ilmi çalışmalarını sürdürüp, astronomide yeni bir devir başlattı. Yazdığı **Kitabün fil-Kevakib-is-Sabite ve Kitab-ul-Amel bil-Usturlab** adlı eserleriyle doğulu ve batılı bilginlerin dikkatini çekti. Binlerce yıldızı, senelerce inceleyerek yerlerini tesbit etti. Yıldızların hacimlerini, yaklaşık olarak hesapladı. Görünen yıldızlar yanında görülmeyen sayısız yıldız olduğunu belirtti. Hazırladığı astronomik cetveller, kendisinden önce hazırlanmış olan cetvellerden daha düzenli ve doğruydu. Batlemyüs'ü (Ptolemy) tenkid etti, yorumladı ve yeni nazariyeler ortaya koydu. Ortaya koyduğu bilgileri, araştırma ve gözlemleriyle vesikalandırarak sağlam esaslar üzerine oturttu. Yıldız ve gezegenlerin yer ve şekillerini varlık halinde bizzat kendisi çizerek tesbit etti. Göklerin haritasını çizdi, renklendirdi ve onu yıldızlarla süsledi. Özelliklerini açıkladı. Yıldızların eski ve yeni isimlerini, Arapçadaki adlarını tesbit etti. Böylece İslam dünyasında astronomi ilminin terminolojisini meydana getirdi. Bu terimlerden doksan dört adedi günümüz modern astronomisinde kullanılmaktadır. Ayrıca bir de gökyüzünü andıran küre yaptırdı. Astronomi tarihi açısından büyük önem taşıyan Suver-ül-Kevakib adlı eserinde Müslümanların sabit yıldızlar hakkındaki doğru bilgilerini ortaya koydu. Bu eseriyle İslam ve batı ilim dünyasında derin izler bıraktı. Bu eseri Biruni üzerinde etkili oldu. Biruni başta olmak üzere ünlü kozmoğrafya bilgini Zekeriya Kazvini ve büyük astronomi alimi Uluğ Bey onun tesirinde kaldılar.

Abdurrahman Sufi'den, ortaçağ Avrupa dünyası ve Rönesans döneminde şu şekilde istifade edilmiştir. Sufi'nin **Suver-ül-Kevakib** eseri Latinceye tercüme edildi. Castilla-Leon Kralı Onuncu Alfonso astronomik faaliyetleri yoluyla Avrupa bilim dünyasında Sufi'yi tanıttı. Alman astronomi bilgini Petrus Agianus'un bazı eserleri ile onu batı dünyasında tanıttı. T. Hyde'nin, Uluğ Bey'in **Zic'ini tercüme ve tefsir etmesiyle Sufi'yi dolaylı olarak batıya tanıttı. Petrus Agianus, Sufi'nin Suver-ül-Kevakib** eserinin Arapçasını kullandı. Eserlerinden bazılarında yıldız ve burç isimlerini Sufi'den almış hatta yıldız haritalarından birine Sufi tarafından tarif edilen Arabi isimli yıldız kümelerinden bazılarına yer vermiştir. On dokuzuncu asırda Fransız bilgini J.J.A. Cauissin de Perceral, Abdurrahman Sufi'nin **Suver-ül-Kevakib adlı eserini bütünüyle Fransızcaya tercüme etti. Ayrıca eserin tamamı H.C.F.C. Schjellerup tarafından Fransızcaya tercüme edilerek 1874'te Description des étoiles fixes** adıyla Petersburg'da yayınlanmıştır. 1986 senesinde Frankfurt'ta yeniden basıldı. Diğer önemli eseri **Kitab-ul-Amel bil-Usturlab** 1962 senesinde Haydarabad'da neşredildi. Ayrıca 1985 senesinde

Fuat Sezgin tarafından diğer eserleriyle birlikte yayınlandı. Modern astronomide Abdurrahman Sufi'nin eserlerinden istifade edilmektedir. Günümüzde Nebulalardan biri, onun eserlerinin ışığında keşfedilmiştir.

Eserleri:

1) Kitab-ül-Ercuze fil-Kevakib-is-Sabite, 2) Kitab-üt-Tezkire, 3) Kitabu Metarih- uş-Şucaat, 4) Kitabu Suver-il-Kevakib, 5) Kitab-ül-Amel bil-Küret-il-Felekiyye.

ABDURRAHMAN ŞEREF;

Devlet adamı, tarihçi ve Osmanlı Devletinin son vak'anüvisti. 1853'te İstanbul'da doğdu. 1925'te öldü. İlk tahsiline Eyüp mahalle mektebinde başladı. Eyüp Rüşdiyesinde okudu. Bundan sonra 1873'te Mekteb-i Sultaniyi yani Galatasaray Lisesini bitirdi. Mahrec-i Aklam adlı mektebe umumi tarih hocası oldu. Bu vazifesinden sonra da Mekteb-i Sultanide daha sonra da, Muallim Mektebinde umumi tarih hocalığı yaptı.

Daha sonra Mülkiye Mektebine müdür oldu. Burada genel coğrafya, Osmanlı tarihi, İslam tarihi, istatistik ve ahlak dersleri okuttu. Sonra da Darülfününa devletler tarihi hocası oldu. Pekçok yerde hocalık ve müdürlük vazifeleri yaptıktan sonra, Defter-i Hakani Nezaretine, A'yan meclisi üyeliğine, Maarif Nazırlığına tayin edildi. İki defa Maarif Nazırı oldu. Bu vazifesinin yanında telif edilen eserleri tetkik komisyonu üyeliği, vak'anüvistlik, Tarih-i Osmani Encümeni Reisliği ve A'yan Heyeti ikinci reisliği gibi vazifeler verildi.

Birinci Dünya Savaşından sonra İttihat ve Terakki hükumeti iktidardan çekilince yeni kurulan Müşir İzzet Paşa kabinesinde önce Posta ve Telgraf Nazırı sonra da Devlet Şurası başkanı oldu. Salih Paşa kabinesinde önce vekaleten sonra da asaleten Maarif Nazılırlığı yaptı. Salih Paşa istifa edince açıkta kaldı. Kuvay-ı Milliye İstanbul'a gelip A'yan Heyeti kaldırılınca, Abdurrahman Şeref'in a'yan üyeliği sona erdi. Türkiye Cumhuriyeti Büyük Millet Meclisinin ikinci seçim devresinde, 1923'te İstanbul Milletvekili oldu. Ankara'ya gidip Kızılay'a başkan seçildi. Milletvekilliği sırasında hastalandı ve İstanbul'a döndü. 1925'te öldü. Mezarı Edirnekapı'dadır.

Devlet adamlığından ziyade tarihçiliği ile meşhur olan Abdurrahman Şeref, **saliseden bala**ya kadar bütün rütbeleri kazanmıştı.

Eserleri şunlardır:

Fezleke-i Tarihi Düvel-i İslamiye (İslam Devletleri tarih özeti), **Tarih-i Devlet-i Osmaniye, Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmaniye, Zübdet-ül-Kısas, Tarih-i Asr-ı Hazır** (Yaşadığımız asrın tarihi), **Harb-i Hazırın Menşei** (Birinci Dünya Harbinin sebeplerine dairdir), **Sultan Abdülhamid-i Sani'ye Dair, Tarih Muhasebeleri, Umumi Coğrafya-yı Umrani, İlm-i Ahlak ve İstatistik, Lütfi Tarihi**'nin sekizinci cildini hazırlamış ve **Tarih-i Osmani Encümeni** ve **Türk Tarih Encümeni** mecmualarında pekçok makaleleri neşredilmiştir.

ABDURRAHMAN TAGİ (TAHİ);

On dokuzuncu yüzyılda Anadolu'da yetişen evliyanın büyüklerinden. İsmi Abdurrahman olup Tagi, Tahi ve Nurşini nisbeleriyle bilinir. Üstad-ı azam ve Seyda isimleriyle meşhur olmuştur. 1831 (H. 1247) senesinde doğdu. Bitlis vilayetine bağlı Nurşin (Çukur) nahiyesindendir. 1886 (H. 1304) senesinde vefat etti. Kabri Nurşin'dedir.

Küçük yaştan itibaren ilim tahsiline başlayan Abdurrahman Tagi, fıkıh, tefsir, hadis vb. ilimlerde yetiştikten sonra evliyanın büyüklerinden Seyyid Sıbgatullah Arvasi'ye talebe oldu. Onun sohbetlerinde ve hizmetinde bulundu. Tasavvuf yolunda yüksek derecelere ulaştı. Seyyid Sıbgatullah hazretlerinin yüksek talebeleri arasında yer aldı. Hocası tarafından ona, talebe yetiştirmek üzere icazet verildi. Hocasının vefatından sonra insanlara Allahü tealanın dininin emir ve yasaklarını anlattı. Pekçok talebe yetiştirdi. Abdurrahman Tagi, Sultan İkinci Abdülhamid Hanın, asrının müceddidi olduğunu bildirdi.

Pekçok kerametleri görülen Abdurrahman Tagi hazretlerinin on dokuz halifesi vardır. Bunlar: Fethullah Verkanisi, Abdurrahman Nurşini, Molla Reşid Nurşini, Allame Molla HalilSiirdi'nin torunu Abdülkahhar, Abdülkadir Hizani, Seyyid İbrahim Es'irdi, Abdülhakim Fersafi, İbrahim Ninki, Tahir Abiri, Abdülhadi, AbdullahHurusi, İbrahim Çuhruşi, Halil Çuhruşi, Ahmed Taşkesani, Muhammed Sami Erzincani, Abdullah Subaşı, Halife Mustafa Bidlisi, Hacı Süleyman Bidlisi, Hacı Yusuf Bidlisi, Hacı Yusuf Köşki'dir.

Bunlardan Fethullah Verkanisi'nin halifesi Muhammed Ziyaüddin Nurşini, Abdurrahman Tagi'nin oğludur. Abdurrahman Tagi'nin sözlerini halifelerinden İbrahim Çukruşi toplayarak **İşarat** ismini vermiştir. Çok kıymetlidir. Abdurrahman Tagi'nin oğlu Muhammed Ziyaüddin Nurşini Adıyamanlı

Abdülhakim Hüseyni Efendinin hocasıdır.

ABDÜLAZİZ BİN MUHAMMED BİN SUUD;

Necid'de hüküm süren Suudoğullarının ikinci reisi. Babası, Vehhabiliği kuran Muhammed bin Abdülvehhab'dır. Beni Hanife kabilesindendir. 1721'de doğdu. 1765'te babasının yerine geçip Vehhabilerin ikinci reisi oldu. Babasının yolunu takib ederek otuz sene müddetle Vehhabiliği yaymak için çeşitli kabileler ile mücadele etti. Mekke'ye saldırıp, pekçok Müslümanın canına kıydı. Daha sonra Basra Körfezi sahillerine hücum ederek 1795'te Lahsa'yı ve Katif'i işgal ettirdi. Osmanlı Devletinin Bağdat Valisi Süleyman Paşa, Vehhabiler üzerine ordu gönderdi. Yapılan çarpışmalar neticesinde Vehhabilerle 1799'da bir antlaşma yapıldı. Bu antlaşma altı sene sürdü. Daha sonra tekrar Mekke üzerine yürüyen Abdülaziz, Mekke emiri Şerif Galib ile mücadeleye girişti. 1798'de Mekke'ye serbestçe girmeyi sağlayan Vehhabiler, Hicaz'da yayıldılar. Irak-Kerbela bölgesine oğlu Suud'u gönderen Abdülaziz bin Muhammed bin Suud, Kerbela'yı yağmalattı ve toplu katliamlar yaptırdı. 1803 senesinde Taif'i işgal ettirip, yağmalattırdıktan sonra, Mekke'ye hücum etti. Mekke emiri Şerif Galib'in kardeşi Şerif Abdülmü'min, Vehhabilerle anlaşarak kan dökülmesine mani oldu. 1803'te Mekke'ye girip dört gün kadar Mekke'de kalan Vehhabiler, Cidde üzerine hücum etiler. Bu sırada Cidde'de bulunan Şerif Galib, Cidde valisi Şerif Paşa ile birlikte Vehhabilere karşı koyarak onları mağlub etti. Bundan sonra Abdülaziz bin Muhammed bin Suud, Necid'e çekildi. Daha sonra da hücumlarına devam ederek Bahreyn ve Umman taraflarına hakim oldu. 1803'te Der'iyye'de öldürüldü.

ABDÜLAZİZ BİN SUUD;

Suudi Arabistan Devletinin kurucusu ve ilk kralı. Babası Abdurrahman bin Faysal'dır. 1880'de Riyad'da doğdu. 1902'de babasının ölümü üzerine Vehhabilerin başına geçti. Birinci Dünya Savaşında İngilizlerle birleşerek Osmanlılara karşı savaştı. O zaman Necid'de Suudoğullarından başka İbn-ür Reşid kabilesi de vardı. Bu kabile, Osmanlılara sadık kalıp, Türklerle birlikte İngilizlere ve Suudoğullarına karşı savaştı. Sulh olduktan sonra, Abdülaziz, İbn-ür Reşid'i gizlice şehid ettirdi. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Harbinden mağlub çıkınca, toprakları galib devletler arasında paylaşıldı. 1919 senesinin ilk aylarında İngilizler, Mekke'yi, Şerif Hüseyin'den alarak Vehhabilerin reisi olan Abdülaziz'e verdiler. 1926'da ise, Suud Krallığının kurulmasını sağladılar. Uzun zaman Suudi Devletinin krallığını yapan Abdülaziz de 1953'te öldü. Yerine oğlu Prens Suud geçti.

ABDÜLAZİZ DEBBAĞ;

Kuzey Afrika'da yetişen evliyanın büyüklerinden. İsmi Abdülaziz bin Mes'ud Debbağ'dır. Peygamber efendimizin soyundan olup hem seyyid, hem şeriftir. 1679 (H. 1090)da doğdu, 1720 (H. 1132)de vefat etti. Fas'ta yaşadı.

Kaynaklarda hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Seyyid Ahmed bin Abdullah'ın talebesidir. Abdülaziz Debbağ'ın menkıbelerini talebesi olan Ahmed bin Mübarek **El-İbriz** adlı eserinde toplamıştır.

Abdülaziz Debbağ buyurdu ki:

"Kulun düşüncesi, Allahü tealadan başkasına doğru yönelince, Allahü tealadan uzaklaşmış olur."

"Firdevs Cenneti'nde, bu dünyada işitilen veya işitilmeyen bütün nimetler mevcuttur. Cennet'in ırmakları Firdevs Cenneti'nden kaynayıp, çıkar. Bir ırmaktan su, bal, süt ve şerab olmak üzere dört türlü meşrubat (içecek) akar. Nasıl gökkuşağındaki renkler birbirine karışmadan durursa, bu dört meşrubat da birbirine karışmadan akar. Bu ırmaklar müminin isteğine göre akar. Hangisini isterse o akar ve onu içer. Bütün bunlar, Allahü tealanın iradesiyle olmaktadır."

ABDÜLAZİZ DEHLEVİ;

Hindistan'da yetişen hadis alimlerinin büyüklerinden. İsmi, Şah Abdülaziz bin Ahmed bin Abdurrahim Gulam Hakim-i Faruki Dehlevi el-Ömeri'dir. Babası meşhur alim Şah Veliyullah-ı Dehlevi'dir. 1746 (H. 1159)da Delhi'de doğdu. 1824 (H. 1239)te orada vefat etti. İngiliz idaresine karşı hürriyet meş'alesini ilk yakan kimselerden olduğu için, "Sirac-ül-Hind" lakabıyla da tanınır.

Babasından ve zamanının diğer alimlerinden ilim öğrendi. Hadis, tefsir, fıkıh, usul, akaid, kelam, mantık, matematik, geometri, astronomi, tarih ve coğrafya gibi akli ve nakli ilimlerde yüksek dereceye ulaşarak herkesin dikkatini çekti. Babasının vefatından sonra onun yerine ders vermeye ve talebe okutmaya başladı. Abdullah-ı Dehlevi'nin en büyük talebesi, maddi ve manevi ilimler hazinesi Mevlana Halid-i Bağdadi de, Abdülaziz-i Dehlevi'den hadis ilimlerinde icazet (diploma) aldı. Talebe yetiştirdi ve elliye yakın eser yazdı. İngiliz idaresine karşı direnmelerde büyük rol oynadı. Müslümanların düştüğü kötü ve zor durumların sebebinin, onların Kur'an-ı kerimden ve Peygamber efendimizin sünnetinden

ayrılmaları olduğunu anlattı.

Eserleri:

Abdülaziz-i Dehlevi hazretlerinin yazmış olduğu eserlerinin en kıymetlisi **1) Tuhfe-i İsna Aşeriyye**'dir. Farsça olan bu kitapta rafızi itikadında olan kimselerin bozuk yolda olduklarını vesikalarla isbat etmiştir. Bu eser ilk olarak 1849'da Delhi'de, 1988'de İstanbul'da İhlas Vakfı tarafından basılmıştır. Hindistan'da Muhammed bin Muhyiddin Eslemi tarafından Arapçaya tercüme edildi. Bu tercümeyi Irak alimlerinden Muhammed bin Ali Süveydi ve Seyyid Mahmud Şükrü Alusi kısaltmışlardır. Alusi'ninki **Muhtasar-ı Tuhfe-i İsna Aşeriyye** adıyla 1976 yılında İhlas Vakfı tarafından İstanbul'da basılmıştır.

Abdülaziz-i Dehlevi'nin diğer eserlerinden bazıları ise; **2) Tefsir-i Azizi, 3) Bustanü'l Muhaddisin, 4) Ucale-i Nafia, 5) Sırr-üş-Şehadeteyn, 6) Azizü'l-İktibas fi fedail-i Ahyari'n-Nas, 7) Mizan-ül-Akaid, 8) Fetava-i Aziz**'dir.

ABDÜLAZİZ HAN;

Osmanlı padişahlarının otuz ikincisi. Sultan İkinci Mahmud'un ikinci oğlu ve İslam halifelerinin doksan yedincisidir. 1830 yılında doğdu. Annesi Pertevniyal Sultan Hanımdır. İyi bir tahsil görerek yetiştirildi. Sultan Abdülmecid Hanın vefatından sonra 1861 yılında, 32 yaşında padişah oldu.

Abdülaziz Han, güçlü kuvvetli, ata sporlarından güreşe, ciride, ava meraklı, kahraman yapılı bir hükümdardı. Halk kendisini sevmekte, ikinci bir Yavuz olarak görmekteydi. Üzerinde durduğu en mühim mesele ordu ve donanmanın yeniden tanzim edilmesi, yeni usullere göre tekamül ettirilmesiydi. Avrupa'dan elde edilen kredilerin pek çoğu bu sahada sarf edildi. Donanma, dünyanın sayılı donanmalarından birisi oldu. Nizamiye, ihtiyat, redif ve müstahfız adıyla 700.000'i aşkın askeri bir kuvvet hazırladı. Bunların top ve tüfek ihtiyaçları için de modern tesisler kurdurdu.

Sultan Abdülaziz Han, zeki, anlayışlı ve dünya siyasetine vakıf olduğu için saltanatının ikinci yılında (1863) Mısır'ı ziyaret etti. Kalabalık bir heyetle beraber, Mısır'a yapılan bu gezi çok gösterişli oldu. Yavuz Sultan Selim'den sonra Mısır'a gelen ilk Osmanlı sultanına halk çılgınca sevgi gösterilerinde bulundu. Sultan Abdülaziz, Kahire'yi at üstünde dolaştı. Bu seyahat Mısır halkının Hilafet makamına olan bağlılığının güçlenmesini sağladı.

1867 yılında Paris'te açılan büyük bir sergiyi görmek için imparator Napolyon'un davetini kabul ederek Fransa'ya gitti. Oradan, İngiltere, Belçika, Almanya, Avusturya, Macaristan yoluyla memlekete döndü. Bu seyahatlerinde Fransa imparatoru Üçüncü Napolyon, İngiltere Kraliçesi Victoria, Belçika Kralı İkinci Leopold, Prusya Kralı Birinci Wilhelm, Avusturya İmparatoru ve Macaristan Kralı Birinci Fransuva-Josef, Romanya Prensi Birinci Karol ile görüştü. Sekiz ülkeye gitti. Beş hükümdarla görüştü.

Balkanlarda Rusya ve diğer devletlerin desteklemesi ile çıkan isyanlar, devrinin en mühim hadiselerindendir. Rumeli ve Girit'teki gayri müslim halkın ayaklanmaları devletin başına büyük gaileler açtı. Karadağ, Sırp, Bulgar ve Girit isyanları ile hükümet hem nüfuz, hem de mali bakımdan kayıplara uğradı. Karadağ'a yapılan savaşlar kazanılarak bu mesele bir müddet için kapandı. Sırbistan'da bazı kalelerdeki askerlerin geri çekilmesi ile anlaşma yapıldı. Girit'teki isyan, başarılı bir askeri harekat ile bastırıldı.

Mahmud Nedim Paşanın sadareti, hem dışta hem de içte devletin itibarının sarsılmasına sebeb oldu. Tarafdarı olduğu Rus Sefiri İgnatiyef'in tavsiyeleri ile hareket eden Mahmud Nedim Paşa, aldığı kararlarla Avrupa devletlerinin tepkisini çekti. Bilhassa devletin senelik ödediği borcunu beş sene müddetle ödenmeyeceğini bildirmesi üzerine Avrupa'da Osmanlılar aleyhine gösteriler yapılmasına yol açtı. Zaten Rusya'nın da istediği buydu. Nitekim, Ruslar bu karışıklıktan faydalanarak Balkanlarda Panislavizm propagandasını yaygınlaştırıp büyük huzursuzluklar çıkardılar. 1875 yazında Bosna-Hersek'te isyanlar çıktı. Bunu Rusya'nın teşviki ile 1876'da Sırbistan'ın Osmanlı Devletine savaş ilanı takip etti. Osmanlı Devleti sıkıntılar içinde olmasına rağmen Sırbistan'ı kısa sürede mağlub etti. Ardından Bulgaristan'da karışıklıklar çıktı ise de mahalli kuvvetlerle bastırıldı.

Sultan Abdülaziz Han, Balkanlardaki tehlikeli gelişmeyi önlemeye çalışırken daha önce görevlerinden azl edilmiş bulunan Hüseyin Avni, Midhat, Mütercim Rüşdi paşalar ile Hasan Hayrullah Efendi ihtilal hazırlığı yapıyorlardı. Bilhassa Hüseyin Avni Paşa, Mahmud Nedim Paşa tarafından azledilip, sürüldüğü için padişaha kin bağlamıştı. "Kinim dinimdir" diyen bu adam, padişahı tahttan indirip öldürmeye karar verdi. Londra'ya gidip İngilizlerle bu işi planladı. İkinci adam olan Midhat Paşa ise, batı kültüründen ve din bilgilerinden tamamen yoksun birisiydi. Tuna valiliği zamanında yaptığı işler, bilhassa İngilizler tarafından reklam edilerek şişirilmişti. İçki masalarında devlete ait kararlar alırdı. Memleketi kurtaracak tek insanın kendisi olduğuna inanırdı (Bkz. Midhat Paşa).

Hüseyin Avni, Midhat, Mütercim Rüşdi ve Süleyman paşalar, padişahın tahttan düşürülmesi için geniş

bir propagandaya giriştiler. Halkın gözünde Sultan'ı küçültmek için çeşitli iftiralar yaydılar. 30 Mayıs 1876 Cuma günü sabahı, saat 04.30'da harekete geçtiler. Taşkışla'dan gelen taburlarla, Mekteb-i Harbiyyenin 300 kadar talebesi, Dolmabahçe Sarayını çevirdi. Donanma da deniz tarafını kontrol altına aldı. Sultan Abdülaziz Han kayıkla alınıp, Topkapı Sarayına götürülerek, Sultan Üçüncü Selim Hanın şehid edildiği odaya hapsedildi. Sonra Fer'iyye Sarayına götürüldü.

4 Haziran 1876'da Avni Paşa, çoktan planlamış olduğu cinayeti saraydan elde ettiği adamlarına yaptırdı. Cezayirli Mustafa Pehlivan, Mabeyinci Fahri Bey, Yozgatlı Pehlivan Mustafa Çavuş ve Boyabatlı Hacı Mehmed Pehlivan, Sultan Abdülaziz Hanın kaldığı odaya zorla girdiler. Büyük mücadeleden sonra iki bileklerini kesip dışarı kaçtılar. Avni Paşa çığlıkları duyar duymaz, Kuzguncuk'taki yalısından Fer'iyye Sarayına geldi. Henüz ölmemiş olan Sultan Abdülaziz Han, pencereden çıkartılan adi bir perdeye sarılarak yakın bir karakola nakledildi. Ölüm raporunu imzalamak istemeyen iki doktordan birini Avni Paşa hemen Trablusgarb'a sürdü. Diğerinin de apoletlerini söktü. Üç pehlivana maaş bağlanarak gerçeği açıklamaları önlendi. Sultan Abdülaziz'in naaşını yıkayan imamlar, sonradan verdikleri ifadelerde, Sultanın iki dişinin kırık olduğunu, sakalının sol tarafının yolunduğunu, sol memesinin altında büyük bir çürüğün bulunduğunu belirtmişlerdir. Pehlivanlar da, yaptıklarını sonra itiraf etmişlerdir. İsmail Hami Danişmend 5 ciltlik **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi** adlı kitabında Sultanın ölüm sebebinin intihar olmayıp, cinayet olduğunu 31 delil ile izah etmektedir. İntihar eden bir kimsenin iki bileğini küçük bir makasla kendisinin derince kesmesi adli tıbba göre mümkün değildir. Sultanın cenazesi 5 Haziran 1876 günü büyük bir merasimle kaldırıldı. Babası Sultan İkinci Mahmud Hanın Çemberlitaş'taki türbesine defnedildi.

Sultan Abdülaziz Han, on beş senelik saltanat zamanını Dolmabahçe Sarayında geçirdi. Zamanında yeni asker elbiseleri kabul edildi. İlk defa posta pulu kullanıldı. Süveyş Kanalı açıldı. Sahillere deniz fenerleri kondu. İstanbul'da tramvay işletilmeye başlandı. Galata Tüneli yapıldı ve işletilmeye başlandı. Askeri Rüştiye Mektepleri ve Osmanlı Bankası açıldı. Devlet Şurası (Danıştay) ve Adliye Teşkilatı kuruldu. Mahkeme-i Nizamiye, İcra Cemiyeti, Ceza, Cinayet ve Hukuk Mahkemelerini havi İstinaf Mahkemesi, Temyiz Mahkemesi, gümrüklerle ilgili Rüsumat Eminliği, Merkez Bidayet Mahkemeleri teşkil edildi. Yine Abdülaziz Han zamanında vilayet ve sancaklar yeni bir teşkilata tabi tutuldu. Maliye Nezaretinin Muhasebe Meclisi genişletilerek Divan-ı Muhasebat (Sayıştay) kuruldu. Meclis-i Kebir-i Maarif ve Tapu Umum Müdürlüğü ve Meclis–i Hazain teşkil edildi. Ahmed Cevdet Paşa başkanlığında Mecelle Cemiyeti kuruldu. Maarif Teşkilat nizamları düzenlendi. Sultani Mektepleri (Liseler) ve Sanayi Mektepleri açıldı. Fransa İmparatoriçesi, Avusturya İmparatoru, İran Şahı, Sultan Abdülaziz'i ziyaret için İstanbul'a geldiler. Şark ve İzmir Demiryolları açıldı. Tıbbıye, Mülkiye, Orman ve Maden Mektepleri, Darüşşafaka Lisesi açıldı. İtfaiye Alayı teşkil edildi. Erzurum'un müdafaası için yapılan "Aziziye" tabyaları onun zamanında bitirildi.

Sultan Abdülaziz Han, Çırağan ve Beylerbeyi sarayları ile muhtelif yerlerdeki kasrları yaptırdı.

ABDÜLBAKİ ARİF EFENDİ;

Osmanlı alim, şair ve hattatı. İstanbul'un Kasımpaşa semtinde doğdu. Doğum tarihi kesin olarak belli değildir. Bazı kaynaklarda 1633'te doğmuş olmasının kuvvetli olduğu yazılıdır. Babası Tersane-i Amire mahzen katibi Ammizade Mehmed Efendidir.

Abdülbaki Efendi medrese tahsilini tamamladıktan sonra Memikzade Mustafa Efendiye mülazim (asistan) oldu. Bir müddet Harameyn Evkafı katipliği yapan Abdülbaki Efendi, sırası geldiğinde İstanbul'da Defterdar Yahya Medresesi Müderrisliğine kırk akçe yevmiye ile tayin oldu (1665). Buradaki görevini tamamladıktan sonra Şeyhülislam Minkarizade Yahya Efendinin yaptığı imtihanı birincilikle kazandı ve İbtida-i hariç payesiyle Malulzade Medresesine 1668'de müderris oldu. Abdülbaki Efendinin, vazifelerinde gösterdiği başarılar sayesinde süratle dereceleri yükseltildi. Sırasıyla Hüsrev Kethüda (1672), Sekban Ali (1673), Hayreddin Paşa (1675), Atik Murad Paşa (1676), Mahmud Paşa (1678), Atik Valide Sultan (1679), Süleymaniye (1680) medreselerinde müderrislik yaptı. 1681 senesinde Selanik kadılığına tayin edildi. 1683'te bu görevden alınan Abdülbaki Efendi dört sene kadar hattatlıkla meşgul oldu. 1687'de Bursa kadısı oldu. 1692'de Mekke payesi ile Kahire kadılığına getirildi. 1697'de İstanbul payesi alarak İstanbul kadılığına tayin edildi. Bu vazifede dört sene kaldıktan sonra 1702'de Anadolu, daha sonra da Rumeli kazaskeri oldu (1706). Bu görevden Antep ve Mudanya arpalık verilerek azl edildi. 1710'da tekrar Rumeli kazaskeri oldu. Sonra, Bursa'ya mecburi ikamete gönderildi. 1712'de tekrar İstanbul'a dönen Abdülbaki Efendi, 1713 yılında vefat etti. Eyüp Sultan Camii bahçesinde yatmaktadır.

Abdülbaki Efendi, kelam, ahlak, siyer, sarf, nahiv ve belegat ilimlerinde devrinin söz sahibi alimlerinden olup, Arapça, Farsça ve Türkçe şiirleri olan bir şair idi. Hat sanatını Mehmed Tebrizi'den öğrenen Abdülbaki Efendi, zamanının "imad"ı kabul edilen iyi bir ta'lik hatta sahipti. Birçok murakkaa ve kıt'a yazdı ve kitap çoğalttı. Pekçok talebe yetiştirdi. Katibzade Mehmed Refi Efendi, Vak'anüvis Raşid

Efendi, Şair Seyyid Vehbi, Şeyhülislam İshak Efendi, Ali Rumi önde gelen talebelerinden idi.

Eserleri: Abdülbaki Efendinin, edebiyat, sarf, nahiv ve kelam ilimlerinde yazdığı başlıca eserleri şunlardır:

1) Divan: Türkçe şiirlerinin yer aldığı eserin yazma nüshaları Süleymaniye ve İstanbul Üniversitesi kütüphanelerinde mevcuttur. **2) Mi'rac-name:** Manzum bir eserdir. Mirac kandili ile ilgilidir. Yazma nüshaları İstanbul Üniversitesi ve Süleymaniye kütüphanelerinde mevcuttur. **3) Siyer-i Nebi:** Peygamber efendimizin ecdadından itibaren, peygamberliğin dördüncü senesine kadar olan olayları manzum şekilde anlatmaktadır. Abdülbaki Efendi bitirmeden vefat ettiği için, eseri damadı Faiz Efendi tamamlamıştır. Yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphanesinde mevcuttur. **4) Menahic-ül-Usul-id-Diniyye ala Mevakıf-il-Makasıd-il-Ayniyye:** Kelam ilmi ve metodları hakkında yazılmış Türkçe bir eserdir. Kaynaklarda çok değişik isimlerde geçmektedir. Yazarın kendi hattıyla bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde mevcuttur. **5) Mukaddime-i Ahlak-ı Nasıri Mu'arrebi:** Nasiruddin Tusi'nin eseri olan **Ahlak-ı Nasıri'**nin mukaddimesinin Farsçadan Arapçaya tercümesidir. **6) Makale-i Kandiyye:** Sadrazam Fazıl Ahmed Paşanın Uyvar'da kazandığı başarı ve Kandiye'yi feth üzerine yazılmış manzum bir eserdir. **7) Ma'nel-Bid'a, 8) İmmün ve Nefsühu:** Nahiv ilmiyle ilgili Arapça bir risaledir. Atıf Efendi Kütüphanesinde bir nüshası mevcuttur. **9) Şerhu Kaside-i Abdullah Paşa. 10) Ta'ribü Risalet-il-İslam fil Hakikati vel-Mecaz. 11) Risale-i lam. 12) Tahmis-i Kaside-i Banet Su'ad.**

ABDÜLEHAD;

Hindistan'da yetişen evliyanın büyüklerinden. Derin alim, büyük veli, ikinci bin yılının müceddidi (yenileyicisi) olan İmam-ı Rabbani'nin babasıdır. Hazret-i Ömer'in soyundandır. İsmi, Abdülehad bin Zeynelabidin'dir. 1520 (H. 927)de doğdu. 1598 (H.1007)de Hindistan'ın Serhend şehrinde vefat etti.

Genç yaşında, Hindistan'ın büyük alimi Abdülkuddus'ün ilim meclisinde bulundu. Hocasının zahiri ve batını ilimlerdeki üstünlüğü onun yetişmesine vesile oldu. Hocasının emriyle ilim öğrenmek üzere başka diyarlara gitti. Dönüşünde hocasının vefat etmesi üzerine, tasavvuf ilminde yarım kalan tahsilini hocasının oğullarından Rükneddin Çeşti'nin sohbetinde tamamladı. Kadiriyye ve Çeştiyye yollarının esaslarını, inceliklerini öğrenerek, tasavvufta ilerledi. Hocasının önde gelen talebelerinden Şeyh Celal Tehaniseri'nin sohbetlerinde bulundu ve Kadiriyye yolunun ileri gelenlerinden Şah Kemal ile görüştü. Hocaları tarafından tam bir izinle ders okutmaya ve talebe yetiştirmeye vazifelendirildi. Yaptığı seyahatler esnasında pekçok ilim ve marifet sahibinin sohbetinde bulundu. Hindistan'ın meşhur kasabalarından Skendere'ye gidip ilim öğretti ve orada evlendi. Daha sonra memleketine dönüp vefatına kadar Serhend'de kaldı. Vaz ve nasihatler ederek ilim öğretti ve talebe yetiştirdi. Vefatı anında oğlu İmam-ı Rabbani'nin; "Ehl-i beyti sevmek, iman ile gitmeye sebeb olur." sözünü hatırlaması üzerine; "Allahü tealaya hamd ve şükürler olsun ki, o muhabbetle doluyum ve nimet deryasında yüzüyorum." dedi ve vefat etti.

Alçak gönüllü, alim ve fazıl bir zat olan Abdülehad hazretleri, geceleri taat ve ibadetle geçirir, Allah için göz yaşı dökerdi. Ömrünü Resul-i ekreme bağlılıkla geçirir, bir sünneti bile terk etmezdi. Abdülehad'ın yedi oğlu vardı. İmam-ı Rabbani dördüncü oğluydu.

Abdülehad hazretleri din bilgilerinde çok güzel kitaplar yazmıştır. Tasavvuf ile ilgili risaleleri vardır. Bu eserlerinden bazıları, **Künuz-ül-Hakayık, Mi'rac-ı Nebi, Risale-i Esrar-üt-Teşehhüd**'dür.

ABDÜLEHAD NURİ;

İstanbul'da yetişen evliyanın büyüklerinden. İsmi Abdülehad Nuri bin Muslihuddin, künyesi Ebü'l-Mekarim'dir. 1593 (H. 1002) senesinde Sivas'ta doğdu. 1651 (H. 1061) senesinde İstanbul'da vefat etti.

Üç yaşındayken Şemseddin Sivasi'nin (Kara Şems'in) iltifatlarına kavuşan Abdülehad Nuri'nin babası küçük yaşta vefat etti. Babasının vefatından sonra dayısı Abdülmecid Sivasi ve iki ağabeyi ile İstanbul'a geldi. Zamanın büyük alimlerinden din ve fen ilimlerini öğrendi. Abdülmecid Sivasi'nin huzurunda tasavvuf yoluna girdi. Kısa sürede kemale gelip, olgunlaşarak, icazet aldı. İnsanlara Allahü tealanın emir ve yasaklarını anlatmakla vazifelendirildi. Yirmi yaşından itibaren kitap yazmaya başladı. Peygamber efendimizin işaretiyle Midilli'ye gitti. Gayri müslimlerden yetmiş kişi onun vasıtasıyla İslamiyeti kabul etti. Midilli'de pek çok kimsenin hidayete ermesine ve doğru yola kavuşmasına vesile oldu. Kendisi için yaptırılan bir cami ve dergahta insanlara vaz ve nasihatlerde bulundu. Zamanın şeyhülislamı Yahya Efendinin isteği ile İstanbul'a getirildi. Kendisi için tahsis edilen Mehmed Ağa dergahına yerleşti. Bu dergahta yirmi sekiz sene müddetle insanlara vaz ve nasihatta bulundu. 1635 senesinden itibaren Ayasofya, Fatih ve Sultanahmed camilerinde vaz vermeye başladı. Vefatına yakın bütün derslerine ve vazlarına son vererek tamamen ibadet ve taate yöneldi. Yerine talebelerinden

Belbakizade Şeyh Abdülkadir Efendiyi bıraktı. 1650 (H. 1061) senesi Muharrem ayının sonunda hastalandı. Hastalığının yedinci günü vefat etti. Cenazesini, Dergah Camii İmamı Tatar Ali Efendi yıkadı. Yıkama esnasında Ali Efendi, cenazeyi hangi tarafa çevirmek istediyse, Abdülehad Nuri'nin bedeninin o tarafa çevrildiği görüldü. Cenaze namazını Azizzade Şeyh Abdülbaki Efendi kıldırdı. Eyyub Nişancasındaki dergahına defnedildi. Sevenlerinden Yusufağazade Mustafa Efendi kabrinin üzerine türbe yaptırdı.

Alim, faziletli ve evliya bir zat olan Abdülehad Nuri Efendinin pekçok kerametleri görüldü.

Padişah Sultan Dördüncü Mehmed Hanın ve diğer devlet adamlarının iltifatlarına kavuştu. Pekçok talebe yetiştirip ilim ve feyz kaynağı oldu.

Buyurdu ki: "Talebeyi celal ve kahr (sertlik) ile terbiye etmek, talebenin kemaline (olgunluğuna) sebeptir. Fakat her talebenin buna tahammülü olmadığından, nasibsiz kalmasınlar diye lütuf ve cemal ile (yumuşaklıkla) terbiye ederiz. Çoğunlukla talebe, kabiliyetine göre terbiye olunur."

"İki kalbin yok ki biri ile Allahü tealaya, diğeri ile Allahü tealadan başkalarına yönelesin."

ABDÜLEZEL PAŞA;

Osmanlı Devletinin son zamanlarında yetişen ve Yunan Harbinde (1897) şehid düşen kıymetli bir komutan. 1827 (H.1243) senesinde Konya'nın Hadim kazasında doğdu.

On altı yaşındayken er olarak orduya girip asker oldu. On iki sene kadar Arabistan'da kalıp, Osmanlı ordusunda sadakatla hizmet etti. Bu sadık ve gayretli hizmetleri neticesinde çok sevilip subaylık rütbesi verildi. 1853'te Hüsrev Paşanın yaveri olarak Kırım Muharebesine katıldı. 1857'de Karadağ, 1868'de Girid isyanlarını bastırmak için vazife aldı. Gösterdiği başarılar üzerine her vazifesinin akabinde bir rütbe, çeşitli nişanlar ve madalyalar verildi. 1872 senesinde binbaşı rütbesi ile Giresun taburuna tayin edildi. Bu taburla birlikte Sırbistan Muharebesine katıldı. Bu seferde, Aleksin mevkiindeki savaşta büyük kahramanlık gösterdi.

Plevne Muharebesine de katıldı. Bu sırada mirliva yani albay idi. Savaşta fevkalade kahramanlık gösterdi. İstanbul'a dönünce, İkinci Abdülhamid Han tarafından göğsüne Plevne madalyası takıldı. Bundan sonra, jandarma teşkilatına tayin edilerek Hicaz'a gönderildi. Bir müddet sonra tekrar İstanbul'a geldi ve paşalığa yükseldi.

Anadolu terbiyesi ile büyüyen ve erlikten paşalığa yükselen bu köylü çocuğu, dinin emirlerine bağlı salih bir müslüman idi. Kur'an-ı kerimi ezberlemişti. Sesi güzel olup, seri okurdu. Yakın dostları onun devamlı hatim okuduğunu ve buna aralıksız elli sene devam ettiğini söylemişlerdir. Memleketi Hadim'i ziyarete geldiğinde, dostlarından birine; "Cenab-ı Hak, hafızlık nimeti ve paşalık gibi iki rütbe bahşetti. Şimdi bir üçüncüsünü istiyorum, o da şehidlik rütbesidir!" diyerek şehid olma arzusunu dile getirmiştir.

Nitekim Abdülezel Paşa, 1897 senesinde vuku bulan Osmanlı-Yunan harbinde, Milona geçidine taarruz eden kuvvetlerin başında savaşırken şehid düştü. Önce Pürnartepe'ye defnedildi. Sonra Alasonya'ya naklolundu. Kahramanlıkları dilden dile anlatılan bu şehid kumandanın kabri üzerine, Sultan Abdülhamid Han bir türbe yaptırdı.

ABDÜLFETTAH - I AKRİ;

Büyük veli, doğru yolu göstericilerin önderlerinden. Mevlana Halid-i Bağdadi'nin seçilmiş talebelerindendir. İrşad sahibi olduğu gibi, fıkıh sahasında da alimdi. 1778 (H. 1192)de Bağdat'ta doğdu. 1865 (H. 1281) senesinde İstanbul'da vefat etti. Kabri, Üsküdar'da Nuh Kuyusu mevkiindedir.

Küçük yaşta Bağdat'ın tanınmış alimlerinden ilim öğrenmeye başladı. Çok zeki idi. Kısa sürede Kur'an-ı kerimi ezberledi. Gayretli çalışmalarıyla arkadaşlarının ve hocalarının dikkatini çekti. Genç yaşta fıkıh, tefsir, hadis ilimlerinde mütehassıs bir alim oldu. Tasavvufa yönelip, zamanın en büyük alim ve velilerinden Mevlana Halid-i Bağdadi hazretlerine talebe oldu. Hocasının her emrini yerine getirmek için canla başla çalıştı. Mevlana Halid-i Bağdadi hazretlerinin sohbetlerinde kemale, olgunluğa ulaştı. Hocası onu İstanbul'daki zamanın sultanına iki defa gönderdi. Bu yolculuklarının ikisinde de yaya gidip geldi. Genç yaşta icazet (diploma) aldı. Şeyh Abdullah-ı Herati vefat edince, onun yerine talebe yetiştirmeye ve ders vermeye başladı. Mevlana Halid-i Bağdadi'nin ilminin derinliği, evliyalık derecesinin üstünlüğü dünyanın her tarafına yayılmıştı. Dünyanın her tarafından talebeler, akın akın Mevlana Halid hazretlerinin ilminden istifade etmek için Bağdad'a geliyorlardı. İsteklilerin hepsinin Bağdad'a gitmesi mümkün değildi. Mevlana Halid hazretleri bunu telafi etmek için Abdülfettah-ı Akri'yi irşad vazifesiyle İstanbul'a gönderdi. İstanbul'a gelen Abdülfettah-ı Akri, Üsküdar semtinde Karacaahmet Kabristanı ile Bağlarbaşı arasında Nuh Kuyusu mevkiindeki dergaha yerleşti. Kısa zamanda ismi duyuldu. Devlet erkanından vezirler, komutanlar, paşalar, alimler onun sohbet ve ilim meclislerine devam edip talebe oldular. Senelerce hizmette bulunup vaz ve nasihat eden

Abdülfettah-ı Akri hazretleri birçok insanın ilahi nimetlere kavuşmasına vesile oldu. Vefatından birkaç gün evvel talebeleri ve tanıdıklarıyla helalleşti ve vasiyetini bildirdi.

1864 (H. 1281) senesi Muharrem ayının dokuzuncu Cuma günü vefat etti. Üsküdar'da Eski Valide Camii'nden Karacaahmed Mezarlığına çıkan yol ile, Selimiye-Bağlarbaşı Caddesinin kesiştiği köşedeki şeyhülislam Arif Hikmet Beyin kabristanına defnedildi. İstanbul'daki Eyyub Sultanda medfun bulunan Halid bin Zeyd Ebu Eyyub el-Ensari ve diğer Eshab-ı kiramdan sonra İstanbul'da medfun olan en büyük üç evliyadan biri olan Abdülfettah-ı Akri hazretlerinin mübarek kabri, sevenleri tarafından ziyaret edilmektedir. Diğer iki büyük evliya ise Edirnekapı-Eyüp arasındaki Murad-ı Münzevi ile Zeyrek'teki Muhammed Emin Tokadi'dir.

Din ve tasavvuf ilimlerinde büyük bir alim olan Abdülfettah-ı Akri hazretleri güzel ahlak nümunesiydi. Nefsinin hiçbir arzusunu yapmaz, nefsin istemediği şeyleri yapardı. Haramlardan şiddetle kaçar, şüpheli olur korkusuyla mübahların fazlasını dahi terk eder, dünyaya meyletmezdi. Dertlere ve sıkıntılara çok dayanıklı olup, gelen sıkıntıları gülerek karşılar, verenin Allahü teala olduğunu düşünerek sevinirdi. Hocasının emrettiği en zor işleri seve seve yapardı. Uzak yolculuklara bile yaya giderdi. Hocasının yanından hiç ayrılmaz, hizmetini ve evinin işlerini görürdü.

ABDÜLGANİ NABLÜSİ;

Osmanlılar devrinde yetişen, alimlerden ve evliyadan. İsmi, Abdülgani, babasının adı İsmail olup, Nablüsi diye meşhur olmuştur. 1640 (H. 1050) senesinde Şam'da doğdu. 1731 (H. 1143)de aynı yerde vefat etti ve oraya defnedildi.

Babası ona küçük yaşta Kur'an-ı kerim okumayı öğretti. On iki yaşına kadar İslam terbiyesiyle yetiştirdi. On iki yaşındayken babası vefat edince, ilim tahsiline başlayıp, zamanın en büyük alimlerinden edebiyat, fıkıh, tefsir, hadis, tasavvuf ve diğer ilimleri öğrendi. Nakşibendiyye yolunu Şeyh Sa'id Belhi'den talim eyledi. Yirmi yaşına geldiği zaman, ders okutmaya, talebe yetiştirmeye ve kitap yazmaya başladı.

Peygamber efendimizi metheden çok güzel bir şiir yazdığında, bazıları bu şiirin kendisine aid olmadığını iddia edip, inanmadılar. Bunun üzerine Peygamber efendimize bağlılığını ifade eden bir şerh (açıklama) ve ikinci bir şiir daha yazdı. Bir müddet sonra insanlardan uzak kalmak, dünyayı terk etmek için evinde inzivaya çekildi. Yedi sene sonra kapısını ilim öğrenmek isteyenlere tekrar açtı. Şöhreti çok yayıldı. Çok uzaklardan akın akın talebeler geldi. Çeşitli ilimlerde iki yüze yakın değerli kitab yazdı. 1664 senesinde İstanbul'a gelip bir müddet burada kaldı ve ders okuttu. Mısır, Bağdad ve Hicaz'a giderek ilminden istifade etmek için koşanlara dersler verdi. Tasavvufta ilerleyip, evliyalıkta yüksek derecelere erişti. Gerek zamanının meşhur evliyasını tanımak ve sohbetlerinde bulunmak, gerekse önceki evliyanın kabirlerini ve mukaddes makamları bulup ziyaret etmek için çeşitli yerlere seyahatlerde bulundu. 1688'de Bika'ya, bir sene sonra Lübnan, Kudüs ve Halilürrahman'a, 1693'te Mısır'a, 1696'da Hicaz ve 1700'de Trablus'a gitti. 1702'de yeniden Şam'a gelerek Salihiyye'ye yerleşti. Şam'daki Selimiyye Cami-i şerifinde ders okutmaya devam etti. Şam'da vefat etti.

Fıkıh, tefsir, hadis ilimlerinde emsali az bulunur alimlerden olan Abdülgani Nablüsi, güzel ahlak ve beğenilen sıfatlar ve huylar ile süslenmişti. Herkese iyilik yapmak için elinden geleni yapardı. Çok kerametleri görülmüştür.

Eserleri:

İslam aleminde çok kitab yazan alimlerdendir. **Kamus-ül-A'lam** ve **Esma-ül-Müellifin** kitaplarında 180'den fazla kitabının adı yazılıdır. Bazıları şunlardır: **Hadika** kitabı, büyük alim İmam-ı Birgivi'nin **Tarikat-ı Muhammediyye'**sinin açıklamasıdır. Ahlak, fıkıh ve tasavvuf bilgilerinden bahseder. **Keşf-ün-Nur an Eshab-il-Kubur** kitabında, evliyanın öldükten sonra da keramet sahibi olduklarını ve ruhlarından istifade edilebileceğini çok güzel izah etmektedir. **Hülasat-üt-Tahkik** kitabı; mezheblerin birleştirilemeyeceğini isbat etmektedir. İsmi geçen kitaplar, İhlas Vakfı tarafından İstanbul'da basılmıştır.

ABDÜLHAK HAMİD TARHAN;

Tanzimat döneminde batı tesirlerini Türk şiirine sokan şair, tiyatro yazarı ve diplomat. 5 Şubat 1851'de İstanbul'da doğdu. Babası, dedesi ve soyu ilim aleminde isim yapmış şahsiyetlerdi. Dedesi Abdülhak Molla, İkinci Mahmud ile Abdülmecid Hanın hekimliğini yapmış, şiir ve tarihle uğraşmıştı. Babası Hayrullah Efendi ise, meşhur bir tarihçi ve diplomattı.

Abdülhak Hamid ilk tahsiline Evliya Hoca, Behaeddin ve Hoca Tahsin Efendi gibi özel hocaların huzurunda başladı. Özellikle Hoca Tahsin Efendinin Abdülhak Hamid üzerindeki etkisi büyüktür Daha sonra Bebek Köşk Kapısındaki mahalle mektebi ile Rumelihisar Rüşdiyesine kısa süre devam etti.

Ailesi tarafından Paris'te eğitim yapması uygun görülünce ağabeyi Nasuhi Bey ile 1863 Ağustosunda Paris'e gitti. Orada özel bir koleje başladı. Kısa zamanda Fransızcasını ilerletti. 1,5 sene tahsilden sonra, yanlarına gelen babası ile İstanbul'a döndü. İstanbul'da Fransız mektebine başladı ve Fransızcasını ilerletmek için Babı ali'de tercüme odasına girdi. On dört yaşlarındayken, Tahran büyükelçiliğine tayin edilen babasıyla birlikte İran'a gitti ve 1,5 sene özel olarak Farsça dersleri aldı. Babasının 1867'de vefatı üzerine İstanbul'a döndü.

İstanbul'a döndükten sonra, önce Maliye mektubi, daha sonra sadaret kaleminde vazife yapan Abdülhak Hamid, buralarda Ebüzziya Tevfik ve Recaizade Mahmud Ekrem'le tanıştı. Sami Paşa'dan **Hafız Divanı'**nı okudu. Bu arada Tahran hatıralarını anlatan **Macera-yı Aşk** adlı ilk eserini yazdı ve meşhur **Makber** mersiyesini yazmasına sebeb olan Fatma Hanımla evlendi. 1876 senesinde hariciye mesleğini seçen Abdülhak Hamid Paris Sefareti ikinci katibliğine tayin edildi ve iki buçuk sene vazife yaptı. Bu arada Fransız edebiyatını yakından tanıma fırsatını buldu. Paris dönüşü bir süre açıkta kalan Abdülhak Hamid, 1881'de Poti, 1882'de Golos, bir sene sonra da Bombay başşehbenderliklerine tayin edildi. Bombay'da üç sene kaldı. Eşi Fatma Hanımın rahatsızlığının artması üzerine, İstanbul'a dönmek için yola çıktı ise de, Fatma Hanım Beyrut'ta vefat etti.

Abdülhak Hamid Bombay dönüşünde Londra elçiliği başkatipliğine tayin edildi. Fakat **Zeynep** isimli manzum piyesi yüzünden vazifeden alındı. Bir süre boşta gezdikten sonra edebiyatla uğraşmayacağına söz vermesi üzerine, tekrar Londra'daki eski görevine gönderildi. Bu gidişinde İngiliz olan Nelly Hanım ile evlendi. 1895 senesinde Lahey büyükelçiliğine iki sene sonra tekrar Londra elçiliği müsteşarlığına tayin edildi. Hanımının rahatsızlanması üzerine, 1900'de İstanbul'a dönen Abdülhak Hamid, 1906'ya kadar İstanbul'da kaldı. 1906'da Brüksel büyükelçiliğine tayin edildi. 1911'de hanımı Nelly'nin ölümü üzerine Belçikalı Lüsyen Lucienne Hanım ile evlendi. Balkan savaşları sırasında kabine tarafından azledilince İstanbul'a döndü. Maarif nezareti teklif edildi ise de kabul etmedi. Bir süre açıkta kaldıktan sonra ayan üyeliğinde bulundu. Mütareke yıllarında Viyana'ya gitti. Burada sıkıntılı günler geçirdi. Cumhuriyetin ilanından sonra anavatana döndü. 1928 senesinde İstanbul Milletvekili seçildi ve ölünceye kadar mebus olarak kaldı. Kendisine vatana üstün hizmet fonundan maaş bağlandı. Ayrıca belediye de, dayalı döşeli bir apartman dairesi verdi. 12 Nisan 1937'de İstanbul'da öldü. Mezarı Zincirlikuyu'dadır.

Abdülhak Hamid, Tanzimat sonrası bütün edebi ve siyasi devirleri yaşamış bir şairdir. Tanzimatı, meşrutiyetleri ve cumhuriyeti görmüştür. Bu devirlerdeki Tanzimat, Servet-i Fünun, Edebiyat-ı Cedide, Milli Edebiyat ve Cumhuriyet devri edebiyatlarını yakından tanıdı. Ayrıca uzun seneler doğuda ve batıda diplomat olarak bulunması her iki edebiyatı tanımasına sebep oldu. Bu sebeple Türk şiirine batıdan yeni konular, serbest düşünce ve şekiller getirdi. İlk başlarda Tanzimat ekolünün tesirinde kalmış sonra batıyı tanıyınca, klasik edebiyattan ayrılarak batı tekniği ile eser vermiştir. Edebiyatımızın yeni bir çehre kazanmasında Recaizade Ekrem daha çok teorik yönünü işlerken, Hamid yazdıklarıyla bunu uygulamıştır. Eserlerinde batı edebiyatından bilhassa Shakespeare ve Victor Hugo'nun tesirleri açıkça görülür. Şiirlerindeki başlıca konu romantik ve felsefi düşünceler, ölüm duyguları ve insan kaderi hakkındadır. Şiirlerinde pekçok yabancı kelime vardır. Batı yazarlarından etkilenerek yazdığı dramalar Türk tiyatrosuna felsefi düşünceyi sokmuştur. Kendisine son zamanlarda Şair-i azam (en büyük şair) ünvanı verilmiştir.

Abdülhak Hamid'in eserleri iki grupta toplanmaktadır:

Şiirleri: **Makber, Ölü** (1885), **Kahpe** (1885), **Bala'dan Bir Ses** (1911), **Validem** (1913), **Yadigar-ı Harb** (1913), **İlham-ı Vatan** (1918), **Tayflar Geçidi (**1919), **Garam** (1919), **Yabancı Dostlar** (1924).

Tiyatroları: Hamid'in tiyatroları mensur ve manzum olmak üzere iki kısımdır. Mensur tiyatroları: **Macera-ı Aşk** (1873), **Sabrü Sebat** (1875), **İçli Kız** (1875), **Duhter-i Hindu** (1876), **Tarık yahut Endülüs'ün Fethi** (1879), **İbn-i Musa** (1880), **Finten** (1898). Manzum tiyatroları: **Nesteren** (1878), **Tezer** (1880), **Eşber** (1880), **Sardanapal** (1908), **Liberte** (1913).

MAKBER'den

Eyvah! Ne yer ne yar kaldı.
Gönlüm dolu ah u zar kaldı.

Şimdi buradaydı gitti elden,
Gitti ebede, gelip ezelden,

Ben gittim, o hak-sar kaldı.
Bir guşede tarumar kaldı.

Baki o enis-i dilden eyvah,
Beyrut'ta bir mezar kaldı.

ABDÜLHAK MOLLA;

Hekim ve şair. 1786 (H. 1201)da İstanbul'da doğdu. 1853 (H. 1270)te vefat etti. Devrinin meşhur şahsiyetlerinden olup, pekçok ilim ve fikir adamı yetiştirmiş bir aileye mensuptur. Babası Osmanlı Devletinde Divan-ı hümayun haceganlığı vazifesinde bulunan şairliği ile de meşhur Mehmed Emin Şükuhi Efendidir.

Abdülhak Molla, büyük kardeşi Behçet Efendi gibi medrese öğrenimi yanında hekimlik (tıp) tahsili de yaptı. Eski sarayda hekim olarak vazife aldı. Halet Efendi hem onu hem de ağabeyi Behçet Efendiyi himaye etti. Ancak aleyhinde bulundukları gerekçesiyle, 1821'de Mustafa Behçet Efendi ile birlikte İstanbul'dan Keşan'a sürüldüler. Küçük kardeşleri Hızır İlyas Efendinin aracılığı ile bir sene sonra affedilip İstanbul'a döndüler.

Abdülhak Efendi bundan sonra Yeni Saray hekimliğine, 1827'de Asakir-i hassa hekimbaşılığına tayin edildi. Medresede yetişmiş olması sebebiyle ona o devrin ilim rütbelerinden Selanik sonra da Yenişehir Mollalığı; 1829'da Mekke payesi, 1832'de İstanbul payesi verildi. 1833'te hekimbaşılığa ve Mekteb-i Tıbbiyye-i Adliyye-i Şahane nazırlığına seçildi. 1836'da Anadolu kadıaskerliği payesi verildi. Fakat aynı sene payesi alınıp, hekimbaşılıktan çıkarıldı. 1839 (H. 1255)da yeniden vazife verilip Anadolu kadıaskeri ve ikinci defa hekimbaşı oldu. 1841'de Rumeli kadıaskerliği payesi verildi. 1845'te hekimbaşılığı vazifesinden ayrıldı. 1847'de Maarif Meclisi başkanlığına ve üçüncü defa hekimbaşılığa tayin edildi. 1852 senesinde de Reis-ül-ülema ünvanı verildi. Bu vazifeyi aldıktan bir sene sonra altmış yedi yaşında iken İstanbul'da Bebek semtinde vefat etti. Sultan İkinci Mahmud Han Türbesinin bahçesine defnedildi.

Abdülhak Molla, hekimliğinin yanında ayrıca şairliği ile de tanınmıştır. Divan edebiyatında kuvvetli şiirleri vardır. Bu şiirleri matbu değildir. Şiirlerinden başka eserleri şunlardır:

1. Tarih-i Liva: Elli bir yaprak olan bu vakayiname, İkinci Mahmud Hanın Rami Kışlasında bulunduğu zamana ait kayıtlardır. Matbu değildir.

2. Rüzname: Yazma olan bu eseri, Sultan İkinci Mahmud Hanın hastalığı ile ilgili olarak hekimbaşı sıfatıyla yazmıştır. O devirde yaptığı tıbbi incelemelerinden bahsetmiştir.

3. Hezar Esrar: Hekimlik ile ilgili bir eserdir. Ağabeyi Mustafa Behçet ile birlikte hazırlamıştır. Bu eser yarım kalmış, bilahare oğlu Hayrullah Efendi tarafından tamamlanıp, 1867'de yayınlanmıştır.

Abdülhak Molla bir takım tıbbi yeniliklerin getirilmesinde ön ayak olmuştur. Hekimbaşı iken Tıbbiyye okulunda yeni bir proje uygulandı. Salgın hastalıklara karşı karantina teşkilatını kurdurdu ve Çiçek aşısı yapılmasını mecburi hale getirdi. Bebek'te kendi yalısında bir eczahane açmış ve burada bir nükte olarak "Ne ararsan bulunur derde devadan gayrı" mısraını levha halinde asmıştır.

ABDÜLHAK ŞİNASİ HİSAR;

Cumhuriyet dönemi romancılarından, yazar. 1888'de İstanbul'da doğdu. **Münevver** ve **Hazine-i Evrak** gazetelerini çıkarmış olan Mahmud Celaleddin Beyin oğludur. Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi)den mezun olduktan sonra yüksek tahsilini Paris'te Ecol Libre des Science Politiques'te yaptı.

Küçük yaşta bir Fransız mürebbiyeden Fransızca, Tevfik Fikret'ten de Türkçe dersleri aldı. Çocukluğu Boğaziçi, Büyükada ve Çamlıca gibi İstanbul'un en güzel yerlerinde geçti.

Mektep ve çevresinin tesiri ve batılı tarzda eğitilmiş olmasının bir neticesi olarak; geçmişe karşı menfi görüş ve geçmişi hafife alış ve peşin hükümlerle dolu ruh ve kafa ile Paris'e giderek Jön Türklerin faaliyetlerine katıldı. Paris'te bulunan Fransız yazar ve şairlerle tanıştı. Bazılarının hayranı oldu. İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'a döndü (1908). Bir Fransız şirketinde memur olarak çalıştı. Stines Şirketinde Osmanlı Hükumetinin umumi katipliğini yaptı (1913 - 1920).

İstanbul'da çeşitli yerlerde çalıştıktan sonra, Ankara'da Hamdullah Suphi'nin tavassutu ile Balkan Birliği Cemiyetinde umumi katip ve dış işlerinde müşavir olarak çalıştı (1931-1945). Barış konferansı için Amerika'ya gitti. Dönüşte İstanbul'a yerleşti. Çeşitli bankaların idare meclis azalığında çalıştı. Hayatında hiç evlenmedi. Niçin evlenmediği sorulduğunda; "Oğlum olsa komünist, kızım olsa saçını uzatıp film yıldızı olur; evlenmek mi? Allah korusun!" demiştir. 3 Mayıs 1963'te vefat etti.

Abdülhak Şinasi, yazı yazmaya mütareke yıllarında başladı. **Dergah, İleri, Medeniyet, Ağaç, Türk Yurdu, Milliyet** ve **Dünya** gibi dergi ve gazetelerde tenkit ve deneme türünde yazılar yazdı.

Önceleri geçmişi tenkid eden Abdülhak Şinasi, Fransa'ya gittikten sonra, geçmiş zamanı övmeye başladı. Mazi şuurunu canlandırmaya çalıştı. "Bir millete yapılabilecek en sinsi ve en şeytani hücum, onun vicdanından mazisini almak, hafızasından mazisini yok etmektir." diyerek mazinin önemini

belirtmiştir.

Yazdığı romanlarda da geçmiş zamanın özlemini anlatır. Olaylara değil, zamana, mekana, eşyaya, duygu ve düşüncelere, insanlara ve onların kıyafetlerine çok değer verir. Üslubu şahsi ve orijinaldir. Dilde hiç bir zaman uydurukçaya gitmemiş, dilin ahenginden istifade etmesini bilmiş ve şiire kaçan bir dil kullanmıştır.

Eserleri:

Fehim Bey ve Biz, Çamlıca'daki Eniştemiz, Ali Nizami Bey'in Alafrangalığı ve Şeyhliği adlı romanları yanında, **Boğaziçi Mehtapları, Boğaziçi Yalıları, Geçmiş Zaman Köşkleri** gibi hatıra, deneme, şiir türünden eserler de vermiştir. **İstanbul ve Pierre Loti ile Yahya Kemal'e Veda** diğer eserlerindendir. Ahmet Haşim'le ilgili olarak; **Ahmet Haşim, Şiiri ve Hayatı** adlı eseri yazmıştır.

ABDÜLHAK-I DEHLEVİ;

Hindistan'da yetişen tefsir, hadis ve fıkıh alimlerinin büyüklerinden. Babası Seyfeddin bin Sadullah-el-Buhari et-Türki'dir. Muhaddis Dehlevi diye de bilinir. 1551 (H. 958)de Delhi'de doğdu. 1642 (H. 1052) senesinde Delhi'de vefat etti. Kabri oradadır.

Dedesi Buhara'dan gelerek Hindistan'a yerleşmiş olan Abdülhak-ı Dehlevi, ilk tahsilini babası Seyfeddin bin Sadullah'tan gördü. İki ay gibi kısa bir sürede Kur'an-ı kerimi ezberledi. Arapça, sarf, nahiv, **Kafiye** ve **Misbah** okudu. Maveraünnehr alimlerinin derslerine devam etti. Keskin zekası ve hafızasının sağlamlığıyla hocalarının takdir ve hayranlığını kazandı. Tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf ile zamanının fen ilimlerinde yüksek derece sahibi olup, on yedi yaşındayken tahsilini bitirdi. 1587'de Hicaz'a giderek iki sene, İbn-i Hacer-i Mekki hazretlerinin talebesi Ali Mütteki ve onun talebesi Abdülvehhab-ı Mütteki'den hadis ilimlerini okudu. Daha sonra Medine-i münevvereye giderek orada yerleşti ve Resulullah efendimizin pekçok manevi feyz ve bereketlerine kavuştu. Hindistan'a dönerek Muhammed Baki-billah hazretlerinin sohbetine kavuştu ve Ahrariyye yolunda kemale geldi. Kadiriyye yolu büyüklerinden Şehid Mustafa Multani'nin derslerinde bulundu. Ondan Kadiriyye yolunun inceliklerini öğrendi. Din ilimlerinin her sahasında eser yazdı. Hindistan'ın en büyük alimlerinden oldu. Çeşitli kademedeki devlet büyüklerine mektublar yazıp onlara nasihatlarda bulundu. İmam-ı Rabbani hazretlerinin sohbetleriyle şereflendi. Onun sadık talebelerinden oldu.

Abdülhak-ı Dehlevi'nin yazmış olduğu **Eşi'at-ül-Lemeat** kitabının dördüncü cildinde bulunan hadis-i şeriflerden bazıları şunlardır:

İnsanlara merhamet etmeyene, Allahü teala merhamet etmez.

İki arkadaştan Allah indinde daha iyi olanı, arkadaşına iyiliği daha çok olandır.

Allah, dünyalığı dostlarına da düşmanlarına da vermiştir. Güzel ahlakı ise yalnız sevdiklerine vermiştir.

Bir kimse sevmediği birisine bela ve sıkıntı geldiği için sevinirse, Allah bu kimseye de bu belayı verir.

Kibirden, hıyanetten ve borçdan temiz olarak ölen kimsenin gideceği yer, Cennet'tir.

İmanı üstün olanınız, huyu daha güzel ve zevcesine daha yumuşak olanınızdır.

Abdülhak-ı Dehlevi buyurdu ki:

"Peygamberler ve evliya öldükten sonra bunlardan yardım istemeği meşayıh-ı izam ve fıkıh alimlerinin çoğu caizdir dedi. Keşf ve kemal sahipleri bunun doğru olduğunu bildirdi. Bunlardan çoğu, ruhlardan feyz alarak yükseldiler. Böyle yükselenlere "Üveysi" dediler.

Dünya görünüşte süslüdür, yaldızlıdır ama aldatıcıdır, hilecidir. Kendini sevenlerin gönüllerini çalar. İman nuruyla bakılınca yakinen görülür ve anlaşılır ki, dünya işlerinin temeli sakat ve dayanıksızdır. Ahiret ise daimi ve sonsuzdur. Bu anlayışa erişen kimse, yüzünü geçici dünyadan çevirir, kalb gözünü sonsuzluk alemine döndürür ve yolculuk için lazım olan sevab azıklarını hazırlar."

Yüksek alim ve büyük bir evliya olan Abdülhak-ı Dehlevi insanların kurtuluşa, saadete kavuşmaları için birbirinden kıymetli yüzden fazla kitap yazmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

1) Tarih-i Hakkı, 2) Tarih-i Abdülhak, 3) Matla'ul-Envar, 4) Medaric-ün-Nübüvve, 5) Cezb-ül-Kulub, 6) Ahbar-ül-Ahyar, 7) Mektubat, 8) Şerh-u Sifr-üs-Seadet, 9) Merec-ül-Bahreyn, 10) Eşi'at-ül-Lemeat.

ABDÜLHAKİM ARVASİ;

Son asırda yetişen, zahir ve batın ilimlerinde kamil ve dört mezhebin fıkıh bilgilerinde mahir, büyük alim ve ruh bilgilerinin mütehassısı büyük veli. Allahü tealanın emir ve yasaklarını insanlara anlatan ve kendilerine Silsile-i aliyye adı verilen büyük alimlerin otuz dördüncüsüdür. Babası Seyyid Mustafa Efendidir. 1865 (H. 1281)te Van'ın Başkale kazasında doğdu. 1943 (H. 1362)te Ankara'da vefat etti. Kabirleri Ankara yakınındaki Bağlum kasabasındadır.

Babası Seyyid Mustafa Efendi ve bütün dedeleri, zamanlarının alim ve fadılları idiler. İmam-ı Ali Rıza bin Musa Kazım soyundan olup, seyyid oldukları Irak'taki şer'i mahkeme defterlerinde yazılıdır. Arvasi ailesi, altı yüz seneden beri ilim yaymakla ve en üstün insanlık meziyetlerinde nümune olmakla tanınmış ve halk arasındaki ayrılıkları gidermekte, milli birliği sağlamakta büyük vazifeler üstlenmiş ve bunları devam ettiregelmişlerdir.

İlk tahsilini babasının huzurunda gördü. Daha sonra Arvas'a giderek yüksek tahsilini zamanın en büyük alim ve evliyası Seyyid Fehim Arvasi hazretlerinin huzurunda tamamladı. 1300 hicri sene başında ilm-i sarf, nahv, mantık, münazara, vad', beyan, meani, bedi', belagat, kelam, usul-i fıkh, tefsir, tasavvuf, ulum-i hikemiyye yani hikmet-i tabi'iyye (fizik, biyoloji), hikmet-i ilahiyye, riyaziyye (yani matematik, geometri), hey'et (astronomi) gibi zahir ilimlerde icazet (diploma); tasavvufun Nakşibendiyye, Kadiriyye, Kübreviyye, Sühreverdiyye ve Çeştiyye yollarından hilafet aldı. Başkale'de otuz yıl kadar tedris ve irşad ile meşgul oldu. Yani ders okuttu ve insanlara Allahü tealanın emir ve yasaklarını anlattı.

1914 (H. 1332)te Birinci Dünya Harbi çıkıp Ruslar Doğu Anadolu'yu işgal edince, Başkale'den hicret edip, Irak'a, oradan Adana, Eskişehir ve 1919 (H. 1337)da İstanbul'a geldi. Eyyub Sultan'da önce yazılı medreseye, sonra Gümüşsuyu Tepesindeki Mürteza Efendi Dergahına yerleşti ve Kaşgari Hanekahı meşihatına tayin olundu. İslam halifelerinin ve Osmanlı Sultanlarının sonuncusu olan Sultan Vahideddin tarafından Medrese-i mütehassısın denilen İlahiyat Fakültesinde tasavvuf müderrisi yani ordinaryüs profesörü olarak 8 Zilkade 1919 (H. 1337) tarihli ferman ile tayin edildi.

Anadolu'da çarpışan Kuvay-ı Milliyenin galip gelmesi için para, mal ve dua ile yardım edilmesi, eli silah tutanların onlara katılmaları için milleti teşvik ederek çok kimseyi Anadolu'ya gönderdi. Çok yardım yapılmasına sebep oldu. Uzun zaman irşad, vaz ve tedris ile meşgul olup hayatının sonuna doğru İzmir'e gönderildi. Zor şartlar altında İzmir'de kaldığı sırada ihtiyarlığın da verdiği takatsizlikle hastalandı. Ankara'ya getirildi. Ankara'ya geldikten birkaç gün sonra 27 Kasım 1943 (H. 1362) tarihinde sıkıntılarla dolu dünyadan ahirete intikal etti. Ankara'nın kuzeyinde bulunan Bağlum nahiyesinde defnolundu. Kabri ziyaret edilmekte, huzurunda yapılan dualar kabul olunmaktadır.

Seyyid Abdülhakim Arvasi'nin üç oğlu ve iki kızı vardı. Kızlarından Şefia Hanım, hicrette Musul'da vefat etti. Enver Medeni de hicret esnasında 1918 (H. 1336)de Eskişehir'de vefat etti. İkinci oğlu Ahmet Neyyir Mekki Üçışık Efendi uzun zaman Üsküdar ve Kadıköy müftiliği yaptı. Kadıköy müftisiyken 1967 (H. 1387)de İstanbul'da vefat etti. Üçüncü oğlu Seyyid Münir Üçışık, İstanbul Belediyesinde satış memurluğunda çalışmış, doğruluğu, çalışkanlığı güzel ahlakı ile etrafının sevgisini kazanmıştı. 1979 (H. 1400)da İzmir'de vefat edip Ankara'nın Bağlum kasabasına defnedildi. İkinci kızı Maide Hanım, eski Van mebusu Seyyid İbrahim'in zevcesiydi. Seyyid İbrahim vefat etmiştir. Duası makbul, kalbi temiz, ruhu asil, merhameti bol, cömert, bir ahlak, ismet ve iffet numunesi olan Maide Hanım, Ankara'da damadı Seyyid M. Emin Garbi ve kızı Ümmü Gülsüm hanımefendi ile birliktedir.

Seyyid Abdülhakim Arvasi vücutça gayet mutedil ve kusursuzdu. Buğday tenliydi. Alnı geniş ve açıktı. Kaşları birer hilal gibi olup, kabarık ince ve ölçülüydü. Nur bakışlı gözleri iriceydi. Burnu ahenkli ve normalden büyükçeydi. Yüzü zaifçe olup sakalı sıktı. Bedeni iri yapılı olup, insana mutlak surette hürmet telkin edici bir vakar ve heybeti vardı.

Her hali ve hareketi ile İslamiyete uyardı. Çok mütevazi olup; "Ben" dediği işitilmemişti. Çok heybetli ve temkin sahibiydi. Çok misafir severdi. Yardım yapmaktan hoşlanırdı. Ziyaretlere gider, davetlere icabet ederdi.

Seyyid Abdülhakim Arvasi din bilgilerinde ve tasavvufun ince marifetlerinde derin bir derya idi. Üniversite mensupları, fen ve devlet adamları, çözülemez sandıkları güç bilgileri sormaya gelir; sohbetinde, dersinde bir saat kadar oturunca, cevabını alır; sormaya lüzum kalmadan o bilgi ile doymuş olarak geri dönerdi. Teveccühünü, sevgisini kazananlar, sayısız kerametlerini görürdü. Çok mütevazi, pek alçak gönüllüydü. Eyyub Sultan, Fatih, Bayezid, Bakırköy, Kadıköy, Beyoğlu'nda Ağa Cami-i şerifleri kürsilerinde senelerce ilim neşretmiştir. Vefa Lisesinde öğretmenlik yapmış, Sultan Selim Cami-i şerifi yanındaki Süleymaniyye Medresesinde, tasavvuf müderrisi (profesörü) iken **Er-Riyad-üt-Tasavvufiyye** kitabını yazmıştır. Tasavvuf hakkında risale büyüklüğünde müteaddid mektupları vardır. Mevlid okunmasının ve tesbih kullanmanın başlangıc ve meşruiyeti hakkında bir risale, **Rabıta-i Şerife Risalesi, Sahabe-i Kiram** ve **Ecdad-ı Peygamberi** risaleleri, **İslam Hukuku,**

Keşkul ve Sefer-i Ahiret isimli eserleri, Arabi, Farisi ve Türkçe şiirleri pek kıymetlidir.

Yetiştirdiği seçkin din adamlarının en selahiyyetlisi; çeşitli din ve fen kitaplarının yazarı, eczacı, kimyager ve emekli öğretmen albay Hüseyin Hilmi Işık beyefendidir. 1929'dan 1943 senesine kadar o büyük zattan ders almış, Arabi ve Farisi tercümeler yaparak gençliğe hizmet için çalışmıştır. Türkçe, Arabi, Farisi, Almanca, Fransızca ve İngilizcenin yanında, başka dillerde de çeşitli din kitapları neşretmiştir. Bütün ilim ve feyzini, Abdülhakim Arvasi'den aldığını eserlerinde belirtmektedir.

Abdülhakim Arvasi'nin kıymetli sözlerinden bazıları:

"Her peygamber, kendi zamanında, kendi mekanında, kendi kavminin hepsinden, her bakımdan üstündür. Muhammed aleyhisselam ise her zamanda her memleketde, yani dünya yaratıldığı günden kıyamet kopuncaya kadar, gelmiş ve gelecek, bütün varlıkların, her bakımdan en üstünüdür. Hiç kimse, hiçbir bakımdan O'nun üstünde değildir. Bu olamayacak birşey değildir. Dilediğini yapan, her istediğini yaratan, O'nu böyle yaratmıştır. Hiçbir insanın O'nu methedecek gücü yoktur. Hiçbir insanın O'nu tenkid edecek iktidarı yoktur."

"Hak tealanın hakimliğini tanıdığınız, emaneti ve emniyyeti bozmayarak çalıştığınız zaman, birbirinizi ne kadar sevecek, birbirinize ne kadar bağlı kardeşler olacaksınız. Sizin o kardeşliğinizden Allah'ın merhameti neler yaratacaktır. Kavuştuğunuz her nimet, hep Hakk'a imanın hasıl ettiği kardeşliğin neticesi ve Allahü tealanın merhamet ve ihsanıdır. Gördüğünüz her musibet ve felaket de; hep kızgınlığın, nefretin ve düşmanlığın neticesidir. Bunlar ise hakkı tanımamanın, zulm ve haksızlık etmenin cezasıdır."

"Büyüklerin sözü, sözlerin büyüğüdür."

"Evliyanın sözünde rabbani tesir vardır."

"İnsanı kaplayan sıkıntıların birinci sebebi, Hakk'a karşı şirk ve müşrikliktir. İlim ve fen ilerlediği halde, insanlığın ufuklarını sarmış olan fesad karanlığı hep şirkin, imansızlığın, vahdetsizliğin ve sevişmezliğin neticesidir. Beşeriyet ne kadar uğraşırsa uğraşsın, sevip sevilmedikçe, ızdırap ve felaketten kurtulamaz. Hakk'ı tanımadıkça, Hakk'ı sevmedikçe, Hak tealayı hakim bilip, O'na kulluk etmedikçe, insanlar, birbiri ile sevişemez. Hak'dan ve Hak yolundan başka her ne düşünülse, hepsi ayrılık ve perişanlık yoludur."

"Müslümanların öğrenmesi lazım olan bilgilere Ulum-i İslamiyye (Müslümanlık Bilgileri) denir. İslam dininin emrettiği bu bilgileri Resulullah aleyhisselam ikiye ayırmıştır. Biri, "ulum-i nakliyye", yani din bilgileri; diğeri "ulum-i akliyye" yani fen bilgileridir, buyurmuştur. Din bilgileri, dünyada ve ahirette, huzuru, saadeti kazandıran bilgilerdir.

Bunlar da ikiye ayrılır: "Ulum-i aliyye" yani yüksek din bilgileri ve "ulum-i ibtidaiyye" yani alet ilimleri. İslam ilimlerinin ikinci kısmı olan akıl bilgilerinin yani tecrübi ilimlerin iyi öğrenilmesi, ince ve derin din bilgilerinin kolay ve açık anlaşılmasına yardım eder. Riyazi fizik öğrenmek, din bilgilerini kuvvetlendirir. Astronomi, aritmetik ve geometri, dine yardımcı bilgilerdir. Tecrübi fizikteki (tecrübe ve isbat edilenlere esasen uymayan) birkaç yanlış teori ve hipotezden başka hepsi dine uymakta, imanı kuvvetlendirmektedir. İlahi fizik (metafizik) bilgilerinden, çürük, bozuk olanları dine uymaz. Bu ilimler öğrenilince, din bilgilerinin akli ilimlere uyan ve akli bilgilerle çözülmeyen yerleri ve sebepleri meydana çıkar ve akla uygun sanılmayan, aklın erişemediği mes'elelerin inkar edilemiyeceği anlaşılır."

"Kur'an-ı kerimden ve Resul aleyhisselamın hadis-i şeriflerinden sonra en kıymetli kitab, İmam-ı Rabbani hazretlerinin (kuddise sirruh) **Mektubat** kitabıdır. Hanefi mezhebinde en mükemmel ve en kıymetli fıkh kitabı, İbn-i Abidin'in **Dürrül-Muhtar** haşiyesidir. Şafiide **Tuhfet-ül-Muhtac** kitabıdır."

"İslam dini, Allahü tealanın, Cebrail ismindeki melek vasıtası ile, sevgili Peygamberi Muhammed aleyhisselama gönderdiği, insanların, dünyada ve ahirette rahat ve mesud olmalarını sağlayan, usul ve kaidelerdir. Bütün üstünlükler, faideli şeyler, İslamiyetin içindedir. Eski dinlerin görünür görünmez bütün iyiliklerini, İslamiyet, kendinde toplamıştır. Bütün saadetler, muvaffakiyetler ondadır. Yanılmayan, şaşırmayan, akılların kabul edeceği esaslardan ve ahlaktan ibarettir. Yaradılışında kusursuz olanlar onu reddetmez ve nefret etmez, İslamiyetin içinde hiçbir zarar yoktur. İslamiyetin dışında hiçbir menfaat yoktur ve olamaz."

"Son zamanlarda, tekkeler cahillerin eline düştü. Dinden, imandan haberi olmayanlara şeyh denildi. Din düşmanları da, bu şeyhlerin sözlerini, oyunlarını ele alarak dine hurafeler karışmıştır, İslam dini bozulmuştur, dedi. Halbuki bozuk tarikatçıların sözlerini, işlerini din sanmak, bunları tasavvuf büyükleri ile karıştırmak, çok yanlıştır. Dini bilmemek, anlamamaktır. Dinde söz sahibi olmak için, Ehl-i sünnet alimlerini tanımak, o büyüklerin kitablarını okuyup, iyi anlayabilmek ve bildiğini yapmak lazımdır. Böyle bir alim bulunmazsa, din düşmanları, meydanı boş bulup, din adamı şekline girer. Vazları ile, kitapları

ile, gençlerin imanını çalarak millet ve memleketi felakete götürürler."

"Temiz ve yeni elbise giyiniz. Gittiğiniz yerlerde, ahlakınızla, sözlerinizle, İslamın vekarını, kıymetini gösterdiğiniz gibi, giyiminizle de saygı ve ilgi toplayınız."

"Çeşitli, lezzetli yemeklerle ve tatlı, soğuk şerbetlerle bedenlerinizi rahat ve hoş tutunuz."

"Allahü teala, her şeyi bir sebep altında yaratmaktadır. Bu sebeplere, iş yapabilecek tesir, kuvvet vermiştir. Bu kuvvetlere, tabiat kuvvetleri, fizik, kimya ve biyoloji kanunları diyoruz. Bir iş yapmamız, bir şeyi elde etmemiz için, bu işin sebeplerine yapışmamız lazımdır. Mesela buğday hasıl olması için, tarlayı sürmek, ekmek, ekini biçmek lazımdır. İnsanların bütün hareketleri, işleri, Allahü tealanın bu adeti içinde meydana gelmektedir. Allahü teala sevdiği insanlara iyilik, ikram olmak için ve azılı düşmanlarını aldatmak için bunlara, adetini bozarak sebepsiz şeyler yaratıyor."

"Tek vakit namazımı kaçırmaktansa, bin kerre ölmeyi tercih ederim."

ABDÜLHAKİM HÜSEYNİ;

Son devir din adamlarından. Peygamber efendimizin soyundan olup, seyyiddir. Siirt'in Baykan ilçesine bağlı Kermat köyünde 1902 (H.1320) senesinde doğdu. Babasının hem imamlık yapması hem de medresede talebe okutması için davet edildiği komşu Siyanis köyüne taşındılar. Babası vazifesinin altıncı ayında vefat edince dedesi yanına aldı. Dedesi onu okutmak için alim ve tasavvuf ehli olan Muhammed Ziyaüddin Nurşini Efendinin ders halkasına gönderdi. Bu sırada sekiz yaşında bulunan Abdülhakim Hüseyni 14 yaşına kadar bu zattan ilim öğrendi. Hocası Nurşin'e taşınınca başka medreselerde ilim tahsiline devam etti. Daha ilmini tamamlayıp icazet almadan medreseler ve tekkeler kapatılınca Siyanis'e döndü. Komşu Taruni köyüne hem imamlık hem de talebe okutmak üzere davet edildi. Burada pekçok talebe yetiştirdi. Bu sırada hocası Muhammed Ziyaüddin Nurşini vefat etti. Abdülhakim Efendi hem ilmini tamamlamak, hem de tasavvufda ilerlemek için Muhammed Ziyaüddin Nurşini'nin talebelerinden Suriye'nin Hazne köyünde bulunan Şeyh Ahmed Haznevi'ye intisab etti. Onun sohbetlerinde bulundu. Daha sonra tekrar memleketine döndü. Fakat 14 sene müddetle gidip gelerek ilmini ve tasavvufdaki derecesini artırdı. Hocasından 34 yaşındayken ilim öğretmek üzere, 36 yaşındayken irşad için icazet aldı. Memleketine dönerek köyünde ve çevresindeki diğer kasabalarda İslam dininin emir ve yasaklarını anlatmaya başladı. Hep aynı yerde kalmayıp, ikametgahını devamlı olarak değiştirdi. Taruni ve Bilvanis köylerinden sonra Bitlis'in Narlıdere nahiyesine, oradan da Siirt'in Kozluk kazasına bağlı Gadiri köyüne yerleşti. Oradan da Şehiri'ye gelen Abdülhakim Hüseyni Efendi son olarak Adıyaman ilinin Kahta kazasına bağlı Menzil köyüne geldi. Bir yıl kadar kaldığı Menzil'de hastalandı. Tedavi için önce Diyarbakır'a, oradan da Ankara'ya gitti. Ankara'da yapılan ameliyattan sonra 25 Mayıs 1972 (H.1392)de vefat etti. Cenazesi Adıyaman'ın Kahta ilçesine bağlı Menzil köyüne götürülerek defnedildi.

Ömrü boyunca ilim öğrenmek ve öğretmekle meşgul olan Abdülhakim Hüseyni Efendi insanların imanlarını kurtarmaları için çalıştı. "Eskiden insanlar yıllarca gezer, kendilerine mürşid ararlardı. Şimdiki mürşidler kapı kapı dolaşıp Müslümanları imanlarının kurtulması için çağırıyor." sözüyle bunu ifade etmiştir.

Abdülhakim Hüseyni Efendi kendisine sorulan bazı suallere şöyle cevap vermişti:

İhlas nedir? sualine; "İhlas, illet ve gaye olmaksızın yalnız Allah için günahı terk etmek ve emirleri yerine getirmektir. Yani var gücünü Allah'ın emrine safr etmektir."

Teveccüh nedir? sualine; "Teveccüh, insanın kalben Allahü tealaya yönelmesidir."

Zahiri ve batını darbelere nasıl dikkat ederiz? sualine; "Açık ve gizli edebleri, Allah'ın emirlerini yerine getirmek, abdestli olmak, hasbelbeşer (insanlık icabı) bir günah olursa, hemen tövbeyi geciktirmemek, Selef-i Salihin'in eserlerini okumak, öğrendiğimiz İslami bilgileri bilfiil tatbik etmekle gözetiriz. Batını edepleri gözetmek ise bu zamanda çok zordur. Kalbi masivadan temizlemekle mümkün olur."

Abdülhakim Hüseyni Efendi vefat ettikten sonra oğlu Muhammed Raşid Efendi yolunu devam ettirmektedir.

ABDÜLHAKİM SİYALKUTİ;

Hindistan'da yetişen fıkıh ve kelam alimi. Babası Şemseddin Muhammed'dir. İmam-ı Rabbani hazretlerinin sınıf arkadaşı idi. 1657 (H. 1067) senesinde Siyalkut şehrinde vefat etti.

Zamanın alimlerinden akli ve nakli ilimleri öğrendi. Fıkıh ve kelam yanında birçok ilimlerde yüksek dereceye ulaştı. Çok kitap yazdı. Zamanının sultanlarına, devlet ileri gelenlerine, emirlere ve insanlara İslamiyetin emir ve yasaklarını çekinmeden söyledi. İlimdeki ince meseleleri hemen hallederdi. İmam-ı Rabbani hazretlerine çok hürmet ederdi. İmam-ı Rabbani hazretleri de Abdülhakim Siyalkuti için; "Bir

çok kıymetli kitaplar yazan, akli ve nakli ilimlerde (din ve fen ilimlerinde) Hindistan'da bir eşi bulunmayan Abdülhakim Siyalkuti" diye medh ederdi. Gençliğinde ve yaşlılığında ilim öğrenmeye, öğretmeye ve fetva vermeye devam eden Abdülhakim Siyalkuti, ilmin her şubesinde derin bilgi sahibiydi. Pekçok alim onun ilmindeki üstünlüğünü medh etmiştir.

Buyurdu ki: "Çok kimse vefat eden alimlerden istifade edildiğine inanmıyor. Kabir ziyareti; ölülerin ruhuna okumak, onlara dua etmek için yapılır diyor. Tasavvuf büyükleri ve fıkıh alimlerinden çoğu, kabir ehlinden yardım görüldüğünü kitaplarında ve sözleri ile haber verdiler. Hatta bunlardan çoğu, vefat etmiş alimin ruhundan istifade ederek yetiştiklerini, olgunlaştıklarını söylediler. Böylece olgunlaşanlara "üveysi" dendi. Dua eden, Allahü tealadan istemektedir. Duasının kabul olması için Allahü tealanın sevdiği bir kulunu vasıta yapmaktadır. Dileği veren, kendisinden istenilen Allahü tealadır. Kabirdeki veli ise, bir sebep bir vasıtadır. Bir cahil, bir ahmak, dileğini Allahü tealanın kudretinden beklemeyip, veli yapar, yaratır derse, bu düşünce ile ondan isterse bunu elbette yasak etmelidir. Peygamberlerin (aleyhimüsselam) kabirlerinde diri olduklarını herkes bilir ve inanır."

Eserleri:

Abdülhakim Siyalkuti'nin eserlerinden bazıları şunlardır: **1) Beydavi Haşiyesi, 2)** Sa'düddin Teftazani'nin **Şerh-ul- Akaid**'ine haşiyesi, **3) Mevakıf Şerhi'**ne haşiyesi, **4) Mutavvel Haşiyesi, 5- Ed-Dürret-üs-Semine fi İsbat-il-Vacib Teala**.

ABDÜLHALIK GONCDÜVANİ;

İslam alimlerinin büyüklerinden ve evliyanın önderlerinden. Allahü tealanın emir ve yasaklarını insanlara anlatan ve kendilerine Silsile-i aliyye adı verilen alimlerin dokuzuncusudur. Babası Abdülcemil Efendi alim bir zat olup, Malatyalıydı. İmam-ı Malik'in soyundandır. Kitaplarda doğum tarihine rastlanmamıştır. Buhara yakınlarındaki Goncdüvan kasabasında doğdu. 1180 (H. 575) senesinde aynı yerde vefat etti.

Babaları Abdülcemil, Hızır aleyhisselam ile arkadaşlık ederdi. Aralarında muhabbet olduğundan, Hızır aleyhisselam babasına; "Senin bir salih evladın dünyaya gelecektir. İsmini Abdülhalık koyarsın." buyurmuştu.

Abdülhalık Goncdüvani henüz beş yaşındayken Buhara'nın büyük alimlerinden olan Şeyh Üstad Sadreddin'den Kur'an-ı kerim öğreniyordu. Okuma esnasında mealen; **"Rabbinize tazarru ile gizli dua ediniz."** ayet-i kerimesine gelince, hocasına; "Bu gizli'nin hakikati ve kalp ile yapılan zikrin aslı nedir? Eğer zikir ve dua aşikar açık ve dil ile olursa riyadan korkulur. Araya riya girerse, hakkı ile zikredilmemiş olur. Kalb ile zikredersem; **"Şeytan insanın damarlarında kan gibi dolaşır."** hadis-i şerifi gereğince şeytan bu zikri duyar. Bu müşkülümü halledin." dedi.

Hocası, büyük alim, alimlerin sultanı, kalblere dokunan bu sözlere hayran oldu. "Oğlum, bu, kalb ilimlerinin konusudur. Allahü teala dilerse seni bu ilimleri öğretecek bir üstada ulaştırır. Kalb ile zikri ondan öğrenirsin, böylece bu müşkülün hallolur." buyurdu. Bu işaret üzerine Abdülhalık Goncdüvani, meselelerini halledecek zatı beklemeye başladı. Bir gün Hızır aleyhisselam yanına gelip Allahü tealayı gizli ve açık anmanın yollarını öğretti ve onu manevi evlatlığa kabul etti. Yirmi iki yaşındayken Hızır aleyhisselam onu, şaşırmışlara yol göstericilerin büyüklerinden olan Yusuf Hemedani'ye gönderdi. Manevi ilimleri hocasının sohbetiyle tamamladı. Onun vefatı ile insanlara, doğru yolu gösterme vazifesini devraldı. Çok talebe yetiştirdi; binlerce insanın doğru yolu bulmalarına sebeb oldu.

Abdülhalık Goncdüvani bir aşure günü birkaç dostu ile beraber otururken, sırtında hırka, omuzunda seccade olan biri gelip meclise oturdu. Bir müddet sonra üstada: "Hazret-i Resulullah buyurdu ki: **"Mü'minin firasetinden korkunuz. Çünkü o, Allah'ın nuru ile bakar."** Bu hadis-i şerifin sırrı nedir?" diye sordu. Abdülhalık hazretleri; "Sırrı budur ki, belindeki zünnarı kesip Müslüman olmakla şereflenesin." Adam şaşırıp; "Allah korusun, bende zünnar falan yok." dedi. Oradakilerden birisi, bu adamın üstündeki hırkasını çıkartınca, kafirlere mahsus olan zünnar ortaya çıktı. O zat tövbe etti ve Müslüman oldu.

Talebelerinden birine buyurdular ki: "Her kim farzları eda ettikten sonra dua ederse, duası kabul olur. Sen farzları yaptıktan sonra duada bizi hatırla. Biz de seni hatırlarız. Hem senin hakkında, hem de bizim için duanın kabulüne vesile olur."

Vasiyetnamesinde, manevi oğulları Hace Evliya-yı Kebir'e buyurdular ki: "Sana vasiyyet ederim ey oğul ki: Her halinde ilim, edep ve takva üzere ol! İslam alimlerinin kitaplarını oku! Fıkıh ve hadis öğren! Cahil tarikatçılardan sakın! Şöhretten kaç! Şöhrette afet vardır. Aslandan kaçar gibi cahillerden kaç! Bid'at sahibi, sapıklar ile ve dünyaya düşkün olanlar ile arkadaşlık etme! Helalden ye! Çok gülme! Kahkaha ile gülmek gönlü öldürür. Herkese şefkat ve merhamet et! Kimseyi hakir görme! Kimse ile münakaşa, mücadele etme! Kimseden bir şey isteme! Tasavvuf büyüklerine dil uzatma! Onları inkar

eden felakete düşer. Mayan fıkıh, evin mescid olsun!"

Tasavvufta meşhur olan, on bir temel kelime Abdülhalık Goncdüvani'nin sözlerindendir.

ABDÜLHAMİD HAN - I;

Osmanlı padişahlarının yirmi yedincisi ve İslam halifelerinin doksan ikincisi. Sultan Üçüncü Ahmed'in oğludur. Annesi Rabia Hatun'dur. 20 Mart 1725 günü Topkapı Sarayında (Saray-ı Cedid) doğmuş ve Ocak 1774 tarihinde ağabeyi Sultan Üçüncü Mustafa'dan sonra padişah olmuştur.

Birinci Abdülhamid Han, tahta çıktığı zaman devlet buhran içerisindeydi. Tahta çıkışından evvel başlamış olan Rus Harbi devam ediyor ve bir çok eyalette de isyanlar başgöstermiş bulunuyordu. Mali sıkıntı da mevcuttu. Birinci Abdülhamid Han bu güçlükleri başarıyla yenecek kudrette bir padişahtı. Saltanatı müddetince bu zorluklarla mücadele etti. İyi niyetli, dindar, gayretli bir insandı. Rus Harbine devam kararı verdi. Çünkü düşmana karşı hiç olmazsa bir muharebe kazanarak sulh yapmak istiyordu. Fakat Osmanlı ordusu Kozluca'da yenilmiş ve Serdar Muhsinzade Mehmed Paşanın yanında ancak 1200 kişi kalmış diğerleri dağılmıştı. Bu vaziyette Rusya'nın sulh şartlarını kabul etmekten başka çare yoktu. Türk temsilcileri Ahmed Resmi ve İbrahim Münib efendilerle Rus temsilcisi Prens Repnin arasında 21 Temmuz 1774'de Küçük Kaynarca Antlaşması yapıldı. Bu antlaşmaya göre Kırım, Kuban ve Bucak yalnız dini bakımdan halifeye bağlı olmak üzere müstakil oluyor; Yenikale, Kerç, Azak, Kılburun kaleleri Rusya'ya geçiyordu. Eflak, Boğdan ve Cezayir-i Bahr-i Sefid sahili gibi savaşta Ruslar tarafından işgale uğramış yerler ise Osmanlı Devletine geri veriliyordu.

Kaynarca Antlaşmasının ağırlığını arttıran en önemli maddesi, Rusların Türk topraklarındaki Ortodokslar üzerinde bir çeşit himaye hakkı iddiasında bulunabilecek tarzda hazırlanmış olanıdır. Antlaşmadan hemen sonra Avusturya, Osmanlı Devletinin zafiyetinden faydalanarak Boğdan Beyliğine bağlı Bukoniva'yı işgal etti (1775).

Saltanatının başında böyle kahredici bir durumu kabul ile barışı sağlayabilen Birinci Abdülhamid, savaş zamanında devletin çeşitli bölgelerinde çıkmış isyanları bastırmak ve askeri sahada ıslahatta bulunmak durumundaydı. İsyanları bastırmak üzere Kaptan-ı Derya Cezayirli Hasan Paşa ve ıslahat yapmak için de sadrazam Halil Hamid Paşa görevlendirildiler.

Kapıkulu'nun bazı ocaklarının ıslahı için Fransa'dan mühendisler getirtilmiş, Mühendishane-i Berri-i Hümayun (Devlet Kara Mühendishanesi) kurulmuş, yüzüstü bırakılan metruk haldeki İbrahim Müteferrika matbaası tekrar açılmıştır. Birinci Abdülhamid devrinde yapılan hayırlı işlerden birisi de, yerli malı kullanılmasının mecburi hale getirilmesidir.

Diğer taraftan Anadolu'da çeşitli karışıklıklar çıkmıştı. Her vilayette bir asi hüküm sürüyordu. Hele kapısız levent denilen binlerce asi Anadolu'yu yakıp yıkıyordu. Şam ve Mısır'da isyanlar başgöstermiş, İranlılar Osmanlı topraklarına saldırarak pekçok yeri kendi topraklarına katmışlardı. Hicaz'da ayaklanmalar birbirini takib etmişti.

Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla, Osmanlılarla Ruslar arasında tam bir sulh temin edilememiş, yalnız bir çeşit mütareke hasıl olmuştu. Bu antlaşma her iki tarafı da tatmin etmemişti. Osmanlılar olsun, Ruslar olsun Kırım üzerinde daha çok hakka sahib olmak istiyorlardı. Nitekim Kırım'da bağımsızlık ilan edildiğinde Devlet Giray Han, Babıali ile eski bağlılığın korunmasına taraftardı. Bunun üzerine Ruslar, asker sevkedip kendi adamlarından Şahin Giray'ı, han seçtirmişlerdi. Böylece Kırım Hanının tayininde çıkan anlaşmazlık, iki devleti yeni bir savaşa götürürken, Fransızların yardımıyla Haliç Aynalıkavak Kasrında 10 Mart 1779'da bir antlaşma imzalanmıştır. Küçük Kaynarca Antlaşmasının bazı maddeleriyle ilgili olan bu antlaşma Aynalıkavak Tenkihnamesi adıyla anılır. Tenkihnameye göre, Kırım bağımsız kalacak ve Ruslar buradan askerlerini çekecek; buna karşılık, Osmanlılar da Şahin Giray'ın hanlığını kabul edeceklerdi. Kafkaslardan güneye kadar Rus hakimiyetinin artmasını Osmanlı Devleti için büyük tehlike olarak gören Birinci Abdülhamid Han ve devlet adamları, Kafkasya'nın bazı bölgelerini Türk nüfuzu altına almayı tasarladılar. Bu sebeple Soğucak ve Anapa kalelerini tahkim ettiler. Buradaki Çerkez kabilelerini itaat altına almaya çalıştılar.

Şuursuz olarak Rus taraftarlığı yapan Şahin Giray aleyhinde Kırım'da isyan çıkınca, Ruslar buraya hemen asker gönderdiler. Binlerce Müslümanı şehid ettikten sonra yine Kırım'ı Şahin Giray'a bırakarak geri çekildiler. Daha sonra yeni bir bahaneyle tekrar Kırım'a girerek memleketi Rusya'ya bağladılar (1784). Bunun üzerine, tekrar bir Osmanlı-Rus Savaşı tehlikesi doğdu. Osmanlı Ordusu harbe hazır değildi. Bu sebepten Sultan Abdülhamid Han antlaşmayı bozmak istemedi. Rusya ile birkaç yıl gerginlikten sonra Koca Yusuf Paşa sadrazam oldu. Aslında 1781'de Rusya, Avusturya ile beraber bir tasarı hazırlamış ve bu tasarıya göre de Osmanlı Devletini taksime karar vermişlerdi. Yeni Sadrazam, Rusya ile mutlaka savaşmak istiyordu. İkinci Katerina'nın gösteri yaparak Kırım'ı ziyaret etmesine ve Avusturya İmparatoru ile görüşme yapmasına Babıali artık tahammül edemiyordu. Rus elçisi Sadarete çağrılarak Kırım'ın iadesi istendi. Elçinin uygun cevap vermemesi üzerine Rusya'ya savaş ilan edildi.

Rusların idaresi altındaki Kılburun Kalesine hücum ile 1786-1792 Osmanlı-Rus Savaşı başlamış oldu. Avusturyalılar da savaş açmadan Belgrad ve Sırbistan'a taarruz ettilerse de bir sonuç alamadılar. Bu vaziyet karşısında yalnız Ruslarla başa çıkamazken, iki düşmanla birden karşılaşılıyordu.

Serdar-ı Ekrem Sadrazam Koca Yusuf Paşa, önce Avusturya derdini halletmek istedi. Avusturya İmparatoru İkinci Josef'in saldırılarını önledikten sonra sınır aşılarak düşman kendi topraklarında ağır yenilgiye uğratıldı. İkinci Josef güç bela kaçabildi. Fakat Rus cephesindeki savaş aleyhte gelişiyordu. Kısmi başarılar Özi Kalesini kurtarmaya yetmedi. Özi Kalesi Ruslar tarafından alınınca tarihin en büyük mezalimine uğradı. Masum ve günahsız çocuklar, genç ve ihtiyar kadınlar dahil 30 bin civarında insan vahşice öldürüldü.

Sadrazam, Özi Kalesinin düştüğünü bildiren ve yapılan mezalimleri dile getiren telhisi okurken, padişah, kederinden felç olup çok geçmeden vefat etti (28 Mart 1789).

Birinci Abdülhamid Han, devlet işleriyle yakından ilgilenir, her konuda düşüncelerini dikte ederek vezirlere bildirirdi. Saltanatı boyunca hep liyakatlı sadrazam, ehil adam aramış ve onlara yetki verip ıslahatların yapılmasına uğraşmıştır. Halil Hamid Paşa, sadrazamlarının en değerlisidir. Abdülhamid Han, halka karşı merhametli ve çok dindar bir padişahtı. Halk arasında kerameti dahi yaygındı. Oğullarından ikisi, Dördüncü Mustafa ve İkinci Mahmud, padişah olmuşlardır. Birinci Abdülhamid Han, Eminönü Bahçekapı'daki imaretin karşısındaki türbede yatmaktadır. Bu türbede, Yeni Cami tarafındaki duvardaki dolapta Resul aleyhisselamın mübarek ayaklarının izleri bulunan taş vardır.

Sultan Birinci Abdülhamid Hanın, Beylerbeyi'nde bir cami ve mektep, Bahçekapı'da bir sebil, bir imaret, bir kütüphane ve bir türbe (Şimdi bunların yerinde Dördüncü Vakıf Han vardır.) Emirgan'da bir cami ile çeşme ve Medine'de yaptırdığı bir medrese başlıca eserleridir.

ABDÜLHAMİD HAN - II;

Osmanlı padişahlarının otuz dördüncüsü ve İslam halifelerinin doksan dokuzuncusu. Sultan Abdülmecid'in ikinci oğlu olup 1842'de Tir-i Müjgan Sultandan doğdu. On yaşında iken annesini kaybeden şehzade Abdülhamid, babasının emriyle Perestu Kadın Efendinin himayesine verildi. Özel hocalar tayin edilerek iyi bir eğitime tabi tutuldu. Arapçayı, Ferid ve Şerif efendilerden, Farsçayı kazasker Ali Mahvi Efendi ve Sadrazam Safvet Paşadan; tefsir, hadis, fıkıh ilimlerini Gümüşhanevi Ömer Hulusi Efendiden; Fransızcayı Gardet, Edhem ve Kemal paşalardan ve diğer din ve fen ilimlerini de sahasında üstad olan hocalardan öğrendi. Tahsilinden artan zamanlarını; ata binmek, silah kullanmak ve spor yapmakla değerlendirirdi.

Şehzade Abdülhamid'in zeka ve hafızasının son derece yüksek oluşu ile politik kabiliyeti, amcası olan Sultan Abdülaziz'in dikkatini çekti. Nitekim Sultan Abdülaziz Han, onun daha serbest bir ortamda yetişmesini sağladı. Mısır ve Avrupa seyahatlerinde yanında götürdü. Şehzade Abdülhamid de bu imkanlardan en iyi şekilde istifadeye çalıştı. Yabancı basını devamlı takib ederek dış devletlerin niyet ve emellerini ve gayelerine ulaşabilmek için uyguladıkları metodları çok iyi etüd etti. Ayrıca o, ticari faaliyetlerde de bulundu. Kendisinin marangoz atölyesi ile çiftliği vardı. Toprak işleriyle meşgul oldu. Koyun besletti. Üstübeç madenleri işletti. Son derece cömerd olan Şehzade, kazandığı paraları saltanatı sırasında din ve devlet işleri ile fakir ve yoksullara harc etti.

İngilizlerden para alarak düşmanın kuklası haline gelen Hüseyin Avni Paşa; Midhat, Mütercim Rüşdi, Mahmud Celaleddin ve Nuri paşalar, şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi ile anlaşarak 1876'da Sultan Abdülaziz'i tahttan indirdiler ve çok geçmeden de şehid ettiler. Yerine çıkardıkları şehzade Murad, rahatsızlığı sebebiyle ancak üç ay tahtta kalabildi. Bunun üzerine şehzade Abdülhamid otuz dört yaşındayken 31 Ağustos 1876 Perşembe günü Osmanlı tahtına oturdu.

Sultan Abdülhamid Han tahta çıktığında devlet en buhranlı günlerini yaşıyordu. Bosna-Hersek ve Bulgar ayaklanmalarına Sırbistan ve Karadağ muharebeleri de eklenmişti. Girit'te huzursuzluk had safhadaydı. Rusya, bu karışıklıkta devletten en büyük payı kapma sevdasıyla savaş hazırlıkları yapıyordu. Yeni Osmanlı Padişahı ise aktif bir siyaset takip ediyordu. Bütün hükümet üyeleriyle mabeyn personelini saraya davet ederek bir yemek verdi. Burada yaptığı konuşmada da milli birliğe duyulan ihtiyacı dile getirdi. Tersaneye giderek bahriyelilerle birlikte oturup asker yemeği yedi. Zaman zaman haber vermeden çeşitli camilere gidip, halkın arasında aynı safta namaz kıldı. Sultanın bu hareketleri asker ve halkın hoşuna gidiyordu. Nitekim herkeste ve özellikle orduda bir moral düzelmesi görüldü. Bunun neticesi olarak Sırp cephesindeki ordu önemli başarılar kazanmaya başladı. Osmanlı ordusu Belgrat'a girmek üzereyken büyük devletler işe karıştılar. Rusya'nın savaşa derhal son verilmesi konusundaki ültimatomu üzerine Sırbistan ile üç aylık ateşkes imzalandı. Diğer taraftan İngiltere, Şark Meselesinin İstanbul'da toplanacak bir konferansta ele alınmasını istedi. 23 Aralık 1876'da İstanbul'da toplanan Tersane Konferansından sonra batılı devletler Osmanlı Devletinin bağımsızlığını tehlikeye sokacak ağır hükümler taşıyan teklifler sundular. Bu toplantıdan bir gün önce

23 Aralık 1876'da Osmanlı Devletinde **Kanun-i Esasi** ilan edilmiş ise de batılılar bunu nazar-ı dikkate almamışlardı.

Tersane Konferansı kararlarını reddetmenin, devletini Rusya ile karşı karşıya bırakacağını bilen Sultan Abdülhamid Han, bu teklifleri kabul etmiş görünerek ortalığı yatıştırmak istiyordu. Ancak İngilizlerin kendilerini destekleyeceği vadine aldanan sadrazam Midhat Paşa, mecliste gayri müslimleri de kendi tarafına çekmek suretiyle Rusya aleyhine bir konuşma yaptı. Harb aleyhinde rey kullanacak olanları; peşinen vatan sevgisizliği ve ihaneti ile itham etti. Neticede meclis, Tersane Konferansı kararlarını reddetti. Ayrıca Sultan Abdülhamid'in devlet işleriyle çok sıkı bir şekilde ilgilenmesini siyasi geleceği açısından tehlikeli gören Midhat Paşa, onu tahttan indirmenin yollarını aramaya başladı. Hatta Osmanlı Hanedanını dahi ortadan kaldırmayı planlayan Midhat Paşa, konağında topladığı Namık Kemal, Ziya ve Rüşdi paşalarla kendi taraftarı olan diğer devlet ileri gelenlerine "Al-i Osman yerine Al-i Midhat denilse ne olur?" demişti. Yine sadareti müddetince Müslüman halkın çoğunlukta bulunduğu vilayetlere azınlıktan valiler tayin etmek ve Osmanlı ordusunun temeli durumundaki Harbiye Mektebine Rum talebe almak gibi Osmanlı Devletini temelinden yıkabilecek faaliyetler içerisindeydi. Onun bu zararlı icraatları üzerine Sultan Abdülhamid Han, **Kanun-i Esasi'**nin kendisine verdiği yetkiye dayanarak Midhat Paşayı sadrazamlıktan uzaklaştırdı ve yurd dışına sürdü.

Diğer taraftan Midhat Paşa sadrazamlıktan uzaklaştırılmış ancak Tersane Konferansı kararlarını mecliste reddettirmekle Osmanlı Devletini Rusya ile karşı karşıya getirmişti. Nitekim 24 Nisan 1877 günü Rusya, Osmanlı Devletine resmen harb ilan etti. Mali 1293 senesine rastladığı için **"93 Harbi"** denilen bu savaş, Edirne Mütarekesine kadar dokuz ay sürdü. Plevne'de Gazi Osman Paşa, doğuda Ahmed Muhtar Paşanın kısmi başarılarına rağmen savaş umumi bir bozgunla neticelendi. Ruslar Edirne'ye girdiler ve Yeşilköy'e kadar geldiler. Doğuda ise Kars düşmüş ve Rus kuvvetleri Erzurum'a yaklaşmıştı (Bkz. Doksanüç Harbi). Savaşlarda on binlerce Müslüman-Türk şehid olurken, bir o kadarı da İstanbul'a akın etti. Muhacirler bir plan içinde Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleştirilmeye çalışıldı. Bu sırada memleketin tek karar organı olan mecliste de tam bir anarşi hüküm sürmekte ve milletvekilleri hiçbir meselede bir araya gelememekte idiler.

Bu vaziyet karşısında Sultan Abdülhamid Han, İngiltere'yi devreye sokarak savaşın sona erdirilmesini sağladı. Arkasından devletin başına böyle bir felaketin gelmesine sebeb olan, savaşın bitmesi ile de bu durumda hiçbir mesuliyeti yokmuş gibi padişahı suçlamaya başlayan Meclis-i Meb'usan'ı süresiz kapattı (13 Şubat 1878). Bu arada Rusya ateşkesin sağlanmasından hemen sonra Osmanlı Devleti ile antlaşma imzalayarak galip gelmenin avantajını iyi kullanmak istiyordu. Nitekim 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefenos Muahedesi, Osmanlılar için çok ağır ve feci şartlar getiriyordu. 29 Maddelik antlaşmaya göre, batıda büyük bir Bulgaristan prensliği kurulacak, Makedonya, Batı Trakya, Kırklareli bir Rus kuklası olarak düşünülen bu otonom prensliğe verilecekti. Kars, Ardahan, Batum Rusya'ya verilip, Karadağ ve Sırbistan'ın istiklalleri kabul edilecekti. Ayrıca Osmanlı Devleti, Rusya'ya 245 milyon Osmanlı altını harb tazminatı verecekti.

Sultan Abdülhamid Han devleti için çok tehlikeli olan bu antlaşmayı kabul etmedi. Diğer taraftan Hind yolunun tehlikeye girdiğini gören İngiltere de, Paris Antlaşmasını ihlal ettiği iddiasıyla Ayastefenos Antlaşmasının milletlerarası bir konferansta gözden geçirilmesini istedi. Ayrıca İngiltere toplanacak olan bu konferansta Osmanlı Devletini desteklemek vadi ile bazı tavizler kopardı. Kıbrıs'ın idaresinin geçici olarak İngiltere'ye bırakıldığı antlaşma, 4 Haziran 1878'de imzalandı. Sultan Abdülhamid Han hükumetin bir oldu bitti ile imzaladığı bu antlaşmayı kabul etmemek için çok direndi. İngilizler askeri tehditte bulundular. Bunun üzerine Padişah, Kıbrıs'ta hükümranlık haklarına asla zarar verilmeyeceği konusunda İngilizlerden bir belge almak suretiyle antlaşmayı onayladı. Buna rağmen İngiltere 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Muahedesinde Osmanlılara vaad ettiği desteği vermedi. Her ne kadar Berlin muahedesi ile daha önce kaybedilen bazı topraklar geri alındı ise de Osmanlılar ümid ettikleri sonuca ulaşamadılar. Çünkü Kıbrıs'ın İngiltere'ye bırakılmış olması diğer devletlerin de bu konudaki faaliyetlerini arttırdı. İngiltere'nin teşvikiyle Bosna-Hersek'in idaresi Avusturya'ya bırakıldı. 1881'de Fransa Tunus'a, ertesi yıl İngiltere Mısır'a bir oldu bitti ile el koydular. Bulgarlar da 1885'te Doğu Rumeli eyaletini işgal ettiler.

Sultan Abdülhamid Hanın tahta çıktığı iki yıl içinde gelişen feci olaylarda padişahın sorumluluğu yok denecek kadar azdı. Çünkü bu sırada Osmanlı dış siyasetine yön veren devlet adamları yabancı diplomatların tesirinden çıkamıyorlardı. Devletin yüksek menfaatlerini bir kenara iterek yabancı devletlerin çıkarlarına alet olmuşlardı. Bu yanlış tutum dolayısıyla devletin dış itibarı sarsılmış, İstanbul ve Berlin kongrelerinde devlet adamları hakaret derecesine varan muameleye maruz kalmışlardı. Bu sebeple milletlerarası politikada devletin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü savunmayı birinci hedef gören Sultan Abdülhamid Han, hükümet üyelerinden bu hususta raporlar istedi. Ayrıca son yüz yıldır Osmanlı Devletinin başına gelen felaketlerin dış devletlerin piyonu olmuş Osmanlı devlet adamlarının basiretsiz tutumlarından kaynaklandığını anlayan ve Hüseyin Avni Paşa gibi İngilizlerden para bile

alanları gören Padişah, devlet hizmetinde çalışanları kontrol etmek üzere kuvvetli bir istihbarat teşkilatı kurdu. Nitekim Sultan Abdülhamid de bu teşkilatı; "Vatandaşı değil, hazineden maaş aldıkları, Osmanlı nimetiyle gırtlaklarına kadar dolu olduklar halde devletine ihanet edenleri tanımak ve takib etmek için" kurduğunu belirtmektedir.

Gerçekten de Sultan Abdülhamid'in bu tedbirleri almasındaki isabeti çok geçmeden görüldü. İngiliz taraftarı olup devletin ancak İngiliz yardımı ile kurtulabileceğine inanan Ali Suavi, Galatasaray Lisesi Müdürlüğünden azledilmesini hazmedemeyerek Çırağan Sarayına bir baskın düzenledi. Ali Süavi'nin hedefi, Sultan Abdülhamid Hanı saltanattan düşürmek ve yerine Beşinci Murad'ı tekrar padişah yapmaktı. Fakat Beşiktaş Zaptiye Amiri Hasan Paşa, kısa sürede isyanı bastırdı. Çıkan vuruşma sırasında Ali Suavi öldürüldü (20 Mayıs 1878).

Sultan Abdülhamid Han, amcası Sultan Abdülaziz'i şehid ettiren Midhat Paşa ve arkadaşlarının yargılanması için 27 Haziran 1881'de Yıldız Mahkemesini kurdurdu. Bu sırada suçluluğun verdiği bir duygu ile mahkemeye çıkmaktan korkan Midhat Paşa, İzmir'de Fransız Konsolosluğuna sığındı. Fransızlar, Midhat Paşayı teslim etmek istemedilerse de Padişah'ın sert direktifi karşısında duramayıp teslime mecbur kaldılar. Nitekim mahkeme sonucunda da suçlu görülen Midhat Paşa ve arkadaşları idama mahkum edildiler ise de, Padişah verilen cezaları müebbed hapse çevirdi.

Öte yandan devletin toparlanabilmesi için zamana ihtiyaç olduğuna inanan Abdülhamid Han, bilhassa savaşlardan kaçınma yoluna gitti. O, savaşlardan zaferle sona erenlerin dahi milleti yorup bitirdiği görüşündeydi. Saltanatı müddetince daima idareli davrandı. Devletin pekçok ihtiyaçlarını hazineden para almak yerine kendi kesesinden karşıladı. Padişah öncelikle devleti ekonomik alanda düştüğü borç bataklığından kurtarmak istiyordu. Alacaklı devletlerin başında İngiltere ve Fransa geliyordu. Rusya da, Berlin Muahedesine göre tazminat alacaklısı durumundaydı. Padişah, 20 Aralık 1881'de yayınlanan Muharrem Kararnamesiyle borçların ödenebilmesi için yeni bir formül buldu. Bu kararnameye göre devletin tütün, damga pulu, tuz, ipek, balık ve sigara tekelleri ile bazı imtiyazlı eyaletlerin maktu vergileri bu iş için kurulan Duyun-i Umumiye teşkilatına bırakılıyordu. Bu suretle İngiltere ve Fransa başta olmak üzere alacaklılar verdikleri borçları muntazam bir şekilde tahsil edebileceklerdi. Bunun karşılığında 278 milyon borcun 161 milyonu, yani yarısından fazlası Türkiye lehine siliniyordu. Alacaklılar alacaklarını belirli şekilde tahsil edebilecekleri için memnundular. Meselenin bu şekilde halli ve Osmanlı Devletinin üzerinden ekonomik baskının kalkması Sultan Abdülhamid'in büyük başarılarından biri oldu.

Osmanlı Devletine hasta adam gözü ile bakıldığı ve paylaşma hesapları yapıldığı bir devrede başa geçen Sultan Abdülhamid Hanın, devletin idaresini bizzat eline aldığı 1878'den sonraki dış siyaseti dahiyane bir mahiyet arz etmektedir. Padişah'ın dış siyaseti prensip itibariyle basit fakat uygulaması bakımından zordu. O, dünyadaki politik gelişmeleri yakından takip etmek üzere sarayda bir çeşit bilgi merkezi kurdu. Osmanlı ülkesiyle ilgili bütün dünyada çıkan yazılar ve dış temsilciliklerden Padişah'a gelen raporlar burada toplanır ve değerlendirilirdi. Abdülhamid Han, zaman zaman önemli gördüğü meselelerde yerli ve yabancı ilim adamlarından dış politika konusunda bilgi alırdı. Padişah'ın dış politikada hedefi Osmanlı Devletini savaştan uzak, barış içinde yaşatmak ve her bakımdan güçlü bir hale getirmekti. Devletler arası rekabetin Osmanlı Devleti üzerinde yoğunlaştığı bir devirde böyle bir siyaseti uygulamak gerçekten zordu. Padişah bilhassa Avrupa devletlerinin Türkiye üzerinde birbirleriyle çatışan çıkar ve ihtiraslarından faydalanmaya çalıştı. Bu sebeple milletler arası şartlar değiştikçe onun siyaseti de değişiyordu.

Sultan Abdülhamid Hanın İslam dünyasındaki itibarı pek fazlaydı. Doğu Türkistan ve Orta Afrika'daki Sultanlıklar bile onun adına hutbe okutup, para bastırıyor ve ona tabi oluyorlardı. Padişah'ın, Almanya İmparatoru ve Prusya Kralı İkinci Wilhelm ile şahsi dostluğu vardı. Avusturya ve Macaristan ile dostluk kurulmuş olup, İtalya ile münasebetler iyiydi. Sırbistan ve Romanya etkisizdi. Karadağ ve Bulgaristan prensleri ise, Padişah'a bağlıydılar. Yanya ve Girid vilayetlerine göz diken ve Osmanlı hududunda tecavüzkar faaliyetlerde bulunan Yunanistan'a ise, 18 Nisan 1897'de harp ilan edildi. Büyük devletler işe karışmadan Yunanistan'ın işini bitirmek isteyen Sultan Abdülhamid, başkumandan Edhem Paşaya yıldırım savaşı istediğini bildirdi. Avrupalıların altı ayda geçilemez dedikleri Tırhala-Çatalca hattını bir kaç günde aşan Osmanlı birlikleri, Dömeke önlerinde Yunan ordusunu büyük bir bozguna uğrattılar. Artık Atina'ya 150 km kalmış ve yol açılmıştı. Ancak Yunanistan'ın Osmanlılar eline geçeceğini anlayan Rusya başta olmak üzere Avrupa devletleri, Sultan Abdülhamid'den harbin durdurulmasını rica ettiler. Babıali 10 milyon altın savaş tazminatı ve işgal edilmiş olan Teselya'nın teslimi karşılığında mütarekeye hazır olduğunu bildirdi. Ancak mütareke sırasında işe karışan Avrupa devletleri tazminatın 4 milyon altına indirilmesini ve Türkiye'nin küçük bazı toprak parçaları ile yetinmesini sağladılar. Böylece Osmanlı Devleti, bütün hıristiyan devletlerin bir araya gelmeleri neticesinde, zaferle çıkmış olduğu bir harbin bile faydasını göremedi. Fakat Yunanlılar önemli ölçüde ezilmiş oldu.

Sultan Abdülhamid Hanın fevkalade akıllı ve tedbirli siyaseti ile bütün İslam alemini kendisine

bağladığını gören İngilizler, Osmanlı Devletinin iyiye gidişini durdurmak ve yıkmak için faaliyetlerini yoğunlaştırdılar. Bir taraftan Padişah aleyhine faaliyette bulunan İttihad ve Terakki Cemiyetini desteklerken, diğer taraftan Arabistan Yarımadasında bedevi kabilelerini ve Doğu Anadolu'da Ermenileri Osmanlı Devletine karşı kışkırttılar. Bu arada Osmanlı Devletinden Berlin antlaşmasının, Anadolu'da Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde ıslahat yapılmasını isteyen 61. maddenin kesinlikle tatbik edilmesini istediler. Bu uygulamanın ermeni muhtariyetini doğuracağını bilen Sultan Abdülhamid Han, İngilizleri yıllarca oyalıyarak böyle bir teşebbüse fırsat vermedi. Ayrıca ermenilerin, Avrupa devletlerinin dikkatlerini çekmek üzere giriştikleri isyanları anında bastırdı. Hatta bu iş için polis ve jandarmadan ziyade sivil halkı kullandı (1895-1896). Bunun üzerine Ermeniler bir arabaya yerleştirdikleri saatli bomba ile Padişah'ı Cuma namazından çıkışta öldürmek istediler. Fakat Abdülhamid Han, bu suikastten kurtuldu. Bütün bu faaliyetler onu, tatbik ettiği politikadan zerre kadar döndürmedi.

Anadolu'yu Ermenistan olarak görmek isteyen Fransız yazar Albert Vandal, bu Türk Hakanına "Le Sultan Rouge=Kızıl Sultan" diyerek iftiralar yağdırdı. Ne yazık ki bu satırlar Osmanlı ülkesindeki İslamiyet ve Türklük düşmanları tarafından da aynen alınarak Padişah'a karşı kullanıldı. Günümüzde dahi bazı gafiller bu iftiraları eserlerine koyarak genç nesilleri aldatmaktadır.

Sultan Abdülhamid Hanın kabul etmediği ve sonuna kadar direttiği önemli konulardan birisi de Filistin meselesiydi. Siyonistler, Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması için Sultan Abdülhamid'e başvurdular ve Osmanlı maliyesinin en büyük problemi olan dış borçların bir kalemde silineceğini bildirdiler. Padişah bu teklifi şiddetle reddettiği gibi, Yahudilerin çeşitli yollarla Filistin'e gelip yerleşmelerine engel olacak tedbirleri de aldı.

Bu arada İngilizlerin Arabistan'da Cemaleddin Efgäni ve meşhur casus Lawrens yolu ile hilafet meselesini kurcalamaya başlamaları üzerine, Sultan Abdülhamid de bölgeye büyük bir derviş kafilesi gönderdi. Aynı şekilde bir kafileyi de Hindistan'a gönderen Padişah, böylece İngilizlerin propagandalarını etkisiz kılmaya çalıştı. Padişah'ın bu faaliyetleri üzerine İngilizler onu saltanattan uzaklaştırmadıkça emellerine kavuşamıyacaklarını anladılar. Bunun için İttihad ve Terakki Cemiyetinin faaliyetlerine hız verdirdiler. Başta Adana olmak üzere memleketin çeşitli yerlerinde isyanlar çıkardılar. Neticede İttihad ve Terakki Partisine mensup bazı Türk subayları, Padişah'ı, **Kanun-i Esasi**'yi ilan etmeye zorladılar. İkinci Abdülhamid Han da 23 Temmuz 1908'de anayasayı tekrar yürürlüğe koyduğunu ilan etti. İkinci Meşrutiyet adı verilen bu olay, beklenenin aksine Osmanlı Devletinin dağılmasını daha da hızlandırdı. Avusturya-Macaristan imparatorluğu 1908'de Bosna-Hersek'i işgal ettiğini bildirdi. Aynı gün Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti. Bir gün sonra da Girit Yunanistan'a katıldığını açıkladı. Bu olaylar cereyan ederken 17 Aralık 1908'de yeni seçilen Meclis-i Meb'usan toplandı. En azılı Osmanlı düşmanları dahi mebus seçilerek meclise girmişti. Mecliste Osmanlı düşmanları daha etkiliydi.

Meşrutiyete göre Sultan, sadece sadrazam ile şeyhülislamı seçebiliyordu. Sadrazam da nazırları seçiyor, kabine güven oyu alırsa çalışıyor, meclis istediği zaman hükümeti düşürebiliyordu. Neticede devletin idaresi ehliyetsiz, tecrübesiz ellere geçti. Böylece çeşitli din, dil ve ırka mensup meb'usların hepsi Osmanlı Devletinden ayrılarak istiklallerini ilan etmek için her türlü gayr-i meşru vasıtalara başvuruyorlardı. Binlerce Müslümanın kanına giren Yunan, Sırp, Bulgar ve Ermeni çeteleri için umumi af ilan edildi. Osmanlı Devletinden kaçan ne kadar isyancı varsa, hepsine yeniden kapılar açıldı ve bunlar İstanbul'a geldiler. İngilizler, Ruslar ve diğer hıristiyan devletler, azınlıklara el altından bol miktarda silah gönderdiler.

İttihad ve Terakki Cemiyeti liderleri, yaptıkları acemi siyasetleri ile ortalığı birbirine karıştırmışlardı. Yapacakları icraatlarda kendilerine destek olması için, Selanik'ten avcı taburlarını getirerek taş kışlaya yerleştirdiler. Kendilerine karşı olanları çekinmeden öldürüyorlar, memlekette terör havası estiriyorlardı. Kısa zamanda halkın huzuru kaçtı. İttihatçılar lanetle anılmaya başlandı. Yine bunların baskısıyla hükumet alaylı subayları ordudan çıkarttı. Bu sırada bazı gazeteler, İttihatçılara karşı halkın dini duygularını galeyana getiren neşriyat yaparak, halkı ve orduyu isyana teşvik ediyordu. Rumi 31 Mart günü dördüncü avcı taburuna bağlı askerler gece yarısı isyan ederek subaylarını hapsettiler. Padişah Abdülhamid Han, isyanı Hüseyin Hilmi Paşanın gönderdiği bir telgraf sonucu öğrendi. İsyancılar sadrazamın azledilmesini, görevden alınan alaylı subayların tekrar orduya alınmasını istiyorlardı. Bunun üzerine Hüseyin Hilmi Paşayı sadrazamlıktan azl ederek yerine Tevfik Paşayı getirdi ve Müşir Edhem Paşayı da harbiye nazırı yaptı. Mabeyn başkatibi ile isyancılara isyandan vazgeçtikleri takdirde affedildiklerine dair bir hatt-ı hümayun gönderdi. Bunun üzerine isyan bir mikdar yatıştı. Ancak, ertesi gün yine alevlendi.

İsyanın Rumeli'deki yankısı büyük oldu. Hadisenin kim tarafından hazırlandığı belli olmadığı için, Sultan boy hedefi oldu. Üçüncü ordu ile gönüllü Bulgar müfrezesi ve Sırp, Yunan, yahudi, Arnavut çetecilerden müteşekkil bir ordu kurularak İstanbul'a sevk edildi.

Mevcudu on beş bine varan Hareket Ordusu, 24 Nisan'da Topkapı ve Edirnekapı'dan şehre girerek yol

üzerindeki askeri karakolları teslim aldı ve Harbiye Nezaretini işgal etti. Taksim kışlası ile Taşkışla'daki mukavemet, şiddetli top ateşi karşısında kırıldı. Bu arada Yıldız Sarayının işgali sırasında Sultan Abdülhamid Han kendisine sadık olan Birinci ordu ile, Hareket ordusuna karşı konulması hususunda yapılan teklifleri kabul etmeyerek; "Müslümanların halifesi olduğunu ve Müslümanı Müslümana kırdıramayacağını" söyledi. Eğer ülkenin en mükemmel ordusu olan Birinci Orduya, karşı koyma emri verilseydi, derme çatma olan Hareket ordusu bir anda dağıtılabilirdi. Padişah'ın emrine boyun eğen askerler silahların teslim edince, 25 Nisan günü Hareket Ordusu İstanbul'a hakim oldu. Mahmud Şevket Paşa, sıkıyönetim ilan ederek suçlu suçsuz bir çok insanı idam ettirdi. Yüzlerce Balkan çetesiyle saraya girerek kıymetli eşyaları yağmaladı. İttihad ve Terakki hakimiyetini devam ettirmek için İstanbul'da terör havası estirmeye başladı.

27 Nisan 1909 günü Ayan ve Mebuslar meclisi toplandı. Ayan'dan Gazi Ahmed Muhtar Paşa, kürsüye gelerek, önceden kararlaştırıldığı gibi Padişah'ın hal' edilmesini teklif etmişti. Bu teklif kabul edildikten sonra, yine Gazi Ahmet Muhtar Paşa, hal' kararının bir fetvaya istinad ettirilmesi lüzumuna işaret etmişti. Hal' fetvasının ilk müsveddesini mebuslardan Elmalılı Hamdi Yazır hoca yazmıştı. Fetvada Sultan Abdülhamid Hana 31 Mart İsyanına sebeb olmak, din kitaplarını tahrif etmek ve yakmak, devletin hazinesini israf etmek, insanları suçsuz oldukları halde idam ettirmek... gibi asılsız suçlar yükleniyordu. Fetva emini Hacı Nuri Efendi bu suçlamaların iftira olduğunu ileri sürerek fetvayı imzalamadı. Ancak Meclis, bu fetva gereği Sultan'ı hal' kararı aldı.

Nihayet, hal' kararını Padişah'a tebliğ için, Ayan ve Mebusanı temsilen bir heyet seçilmiş ve Yıldız Sarayına gönderilmişti.

Sultan Abdülhamid Hana hal'ini tebliğ için Yıldız'a gönderilen heyetin teşekkül tarzı ise, Türk tarihinin en yüz kızartıcı hadiselerinden birisi oldu. Bütün Osmanlı tebeasını temsil etmesi gerektiği iddiası ile teşekkül olunan hey'ette tek bir Türk yoktu. Bunlar; Yahudi Emanuel Karasso, Arnavut Esat Toptani, Ermeni Aram Efendi ve Padişah'ın uzun seneler yaverliğini yapmış olan katışık soydan Arif Hikmet Paşa idiler. Padişah, hal' kararını tebliğe gelenlerin kimler olduğunu, mabeyn başkatibi Cevad Beye sorup öğrenince; "Bir Türk padişahına, İslam halifesine hal' kararını bildirmek için bir Yahudi, bir Ermeni, bir Arnavut ve bir nankörden başkasını bulamadılar mı?!" demekten kendini alamadı.

İttihatçılar, o gece (27 Nisan 1909) Sultan Abdülhamid Hanı İstanbul'dan çıkararak, kontrol altında tutabilecekleri Selanik'e naklettiler.

Bu sırada hiçbir şeyini almasına izin verilmedi. Padişah'a yolculuğunda üç kızı ile oğullarının ikisi refakat etti. Selanik'te Alatini Köşkü kendisine tahsis edildi. Burada çok sıkı bir nezaret içinde acıklı yıllar geçirdi. Gazete okumasına dahi izin verilmedi.

Sultan Abdülhamid Han, Selanik'te üç yıldan fazla kaldı. Yunanistan'ın Osmanlı Devletine harb ilan etmesi üzerine, Büyük kabine denilen Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesi, Sultan Abdülhamid Han'ın Selanik'te muhafazası zorlaşacağından, İstanbul'a nakledilmesini kararlaştırdı. Sultan Reşad da bu kararı tasdik etti.

1 Kasım 1912 günü Loreley vapuru ile İstanbul'a getirilen Hakan-ı sabık (eski padişah), ikametine tahsis olunan Beylerbeyi Sarayına yerleştirildi.

Sultan Abdülhamid Han, Beylerbeyi Sarayında beş buçuk yıl yaşadı. Bu müddet zarfında, otuz üç yıl dahiyane bir denge siyaseti ile harp riskine sokmadan ayakta tutmaya çalıştığı devletin bir oldu bittiye getirilerek harb-ı umumi felaketine sürüklendiğine şahid oldu.

İngilizler ile Fransızların Çanakkale Boğazını zorladıkları günlerdi. Boğaz istihkamlarının dayanamayacağı ve düşman donanmasının Marmara Denizine geçebileceğinden endişe edildiği için bir tedbir olarak padişahın ve hükumetin Eskişehir'e nakli kararlaştırılmıştı. Durum Abdülhamid Hana bildirilince; "Ben Fatih'in torunuyum. Hiçbir vakit Bizans İmparatoru Kostantin'den aşağı kalamam. Dedem İstanbul'u alırken, Kostantin askerinin başında savaşa savaşa ölmüştür. Biraderim nereye giderse gitsinler. Fakat o ve hükumet, İstanbul'dan ayrılırlarsa bir daha dönemezler. Bana gelince; ben Beylerbeyi Sarayından ayağımı dışarıya atmam!" diye cevab verdi. Onun bu kararlılığı karşısında hükumet İstanbul'da kaldı. Böylece devletin daha o gün yıkılmasını önlemiş oldu.

Abdülhamid Han, Harb-ı Umuminin sonuna yaklaşıldığı 1918 yılının Şubat ayı başında hastalandı. Yetmiş yedi yaşındaydı. Şiddetli bir nezleye tutulmuş, yaşlılığından dolayı yatağa düşmüştü. 10 Şubat 1918 günü akşamı vefat etti ve Çemberlitaş'taki Sultan Mahmud türbesine defnedildi.

Sultan Abdülhamid'i tahttan indiren paşalar ise sonunda, memleketi düşman çizmeleri altında bırakarak kaçtılar. İlk olarak Enver Paşa, Talat Paşa, Doktor Behaeddin Şakir, Doktor Nazım, 30 Ekim 1918'de Mondros Antlaşmasını imza ettikten sonra, gece yarısı ülkeyi terkettiler. Talat Paşa, 1921'de kırk dokuz yaşında Berlin'de, Enver Paşa 1922'de kırk yaşında Türkistan'da, Cemal Paşa da 1922'de

elli yaşında Tiflis'te öldürüldüler.

Sultan Abdülhamid zamanında: Her vilayette mektepler, hastaneler, yollar, çeşmeler, yapıldı. Viyana'dan başka bir yerde eşi bulunmayan modern bir tıp fakültesi açıldı. 1876'da Mekteb-i Mülkiyeyi yaptırdığı gibi 1879'da da bir müze yaptırdı. 1880'de Hukuk Mektebi ve Divan-ı Muhasebatı (Sayıştay) kurdu. Beyoğlu Kadın Hastanesini yaptırdı. 1881'de Güzel Sanatlar Akademisi, 1883'te Yüksek Ticaret Mektebi, 1884'te Yüksek Mühendis Mektebi ve Yatılı Kız Lisesi açıldı. 1886'da Terkos Suyunu İstanbul'a getirtti ve Mülkiye Lisesini açtı. 1887'de Alman İmparatoru İstanbul'a geldiğinde, Sultan Ahmed Meydanında Alman Çeşmesi yapıldı. 1889'da Bursa'da İpekçilik Mektebini yaptırdı. 1891'de Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi ile Kağıthane'de bir poligon kurdurdu. 1890'da Bursa demiryolunu ve Aşiret Mektebini yaptırdı. 1891'de Üsküdar Lisesi ve Rüşdiyye Mektebleri ve yeni postane binası ve Osmanlı Bankası ile reji binalarını ve Yafa-Kudüs demiryolu ile Ankara demiryolu yapıldı. Yine 1892'de Hamidiye Kağıt Fabrikası, Kadıköy Havagazı Fabrikası ve Beyrut Limanı Rıhtımını yaptırdı. 1893'te Osmanlı sigorta şirketi, Küçüksu Barajı ve Manastır-Selanik demiryolu yapıldı. 1894'te Şam-Horan demiryolu ve Eskişehir-Kütahya demiryolu yapıldı. Yine 1894'te Hamidiye Yüksek Ticaret Mektebi ve Galata-Tophane Rıhtımı, Dolmabahçe Saat Kulesi inşa edildi. 1895'te Beyrut-Şam demiryolu, Darülaceze binası, mum fabrikası, Afyon-Konya demiryolu, Sakız Limanı Rıhtımı, şimdiki İstanbul Lisesi binası, İstanbul-Selanik demiryolu yapıldı. Ereğli kömür ocakları çalıştırıldı. 1896'da Tuna Nehrinde Demirkapı Kanalını, Kapalıçarşı tamirini yaptırdı. Akıl Hastanesini, 1900'de Medine-i münevvereye kadar telgraf hattı yaptırdı. 1902'de Hamidiye Hicaz demiryolu Zerka'ya kadar işledi. Kağıthane'deki Hamidiye suyu İstanbul'a getirildi. Yeni balıkhane, Haydarpaşa Rıhtımı, Maden Arama Mektebi, Şam'da Tıbbiye-i Mülkiye yapıldı. Haydarpaşa'da 1903'te Askeri Tıbbiye Mekteb-i Şahanesi, 1904'te Dilsiz ve Sağırlar Mektebi açıldı. 1904'te Bingazi'ye telgraf hattı yapıldı. 1905'te İstanbul-Köstence kablosu döşendi. Haydarpaşa İstasyon Binası yapıldı. Beşiktaş Tepesindeki Yıldız Sarayı ve önündeki camiyi yaptırdı. Velhasıl Avrupa'da yapılan yeniliklerin hepsini en modern şekilde yurdumuzda yaptırdı.

Ne yazık ki, 1909'da tahttan indirilince, bütün bu ilerlemeler durdu ve memleket kana boyandı. Abdülhamid Han, İstanbul-Eskişehir-Ankara ve Eskişehir-Adana-Bağdad ve Adana- Şam-Medine demiryollarını yaptırdığı zaman, başka memleketlerde bu kadar demiryolu yoktu. Din bilgileri, fen ve edebiyat ile ilgili pekçok kitap bastırdı. Köylere kadar kurslar açtırdı. Parasız kitaplar gönderdi. Harp gücünü kaybetmiş olan eski gemileri Haliç'e çekip Avrupa'da yapılan üstün evsaflı kruvazörler, zırhlılar ile donanmayı kuvvetlendirdi. Askeri, subayı öyle şerefli olmuştu ki, bir kahvenin önünden bir binbaşı geçerken, kahvede oturanlar ayağa kalkarak saygı gösterirlerdi. Öyle bereket vardı ki, bir binbaşının evinde pişen yemekten, bir mahalle fakirlerinin karnı doyardı. Bütün millet, sivil, asker, herkes birbirini severdi.

ABDÜLHAY CELVETİ;

Osmanlı Devleti zamanında yetişen mutasavvıflardan, şair. Edirne'de doğdu. Doğum tarihi belli değildir. Babası Celvetiyye yolunun büyüklerinden İbrahim Efendidir. Abdülhay Celveti, babasının yanında yetişti ve Celvetiyye yolunun adabını öğrendi. İlim tahsilini tamamladıktan sonra icazet aldı ve günümüzde Bulgaristan sınırları içinde kalan Akçakızanlık kazasında Alaeddin Efendi zaviyesi şeyhliğine tayin edildi. Edirne Selimiye Camii vaizi iken vefat eden babasının yerine, bu caminin vaizliği ile tekke şeyhliğine getirildi (1660). Bu vazifede uzun süre kaldıktan sonra 1686'da İstanbul'un Kadırga semtindeki Sokullu Mehmed Paşa Zaviyesine tayin edildi. 1688'de Eminönü Yeni Cami vaizliğine, 1691'de ise Üsküdar Aziz Mahmud Hüdai Dergahı şeyhliğine getirildi. Burada on dört seneden fazla kalan Abdülhay Celveti 1705 Kasımında vefat etti. Aziz Mahmud Hüdai Dergahının yakınındaki Halil Paşa türbesine defnedildi.

Abdülhay Celveti, ilmi ve şahsiyeti ile Celvetiyye yolunun büyüklerinden idi. Abdülhay mahlası ile birçok ilahi yazmıştır. Bazı ilahileri günümüzde söylenmesine rağmen, **Divan**'ı bulunamamıştır. Bilinen bazı eserleri şunlardır:

1) Feth-ül-Beyan li-Husul-in-Nasri vel-Fethi-vel-Eman: Arapça olup, Feth suresinin tefsiridir. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa kısmı 34 numarada kayıtlıdır. **2) Tefsir-i Ba'z-ı Süver-i Kur'aniyye:** Türkçedir. Meryem, Yasin, Feth, Rahman, Nebe', Naziat, Abese, Tekvir, İnfitar, Mutaffifin, Kevser surelerinin tefsiridir. Eserin yazma nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 2201 numarada kayıtlıdır. **3) Şerh-i Gazel-i Hacı Bayram-ı Veli:** Küçük bir risale olan eser İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 9771' de kayıtlıdır. 4) Manzum **Kaside-i Bürde** tercümesi (Nuruosmaniye, 3213).

ABDÜLHAY EL-HASENİ;

Hindistan'da yetişmiş olan alim ve tarihçi. İsmi, Abdülhay bin Fahrüddin bin Abdilali'dir. Peygamber efendimizin torunu hazret-i Hasan'ın soyundan geldiği için el-Haseni nisbesiyle meşhur oldu. 1869

(H.1286) senesinde Hindistan'ın Lüknov şehri yakınlarında doğdu. 1923 (H.1341) senesinde aynı yerde vefat etti. Kabri oradadır.

Dedeleri Moğol istilası sırasında Bağdat'tan Hindistan'a göçmüşler ve burada İslamiyeti yaymaya çalışmışlardır. Abdülhay Haseni ilk tahsiline doğduğu yerde başladı. Lüknov'daki devrinin tanınmış alimlerinden Arapça, fıkıh, tefsir ve akli ilimleri öğrendi. Daha sonra o zamanın önemli ilim merkezlerinden Bhopal'da hadisten tıbba kadar çeşitli ilimleri tahsil etti. Daha sonra Hindistan'ın önemli ilim merkezleri olan Delhi, Seharanpur, Diyobend, Paniput ve Serhend gibi yerlere gitti. Oralarda bazı alimlerin derslerini takib ederek icazet aldı. 1895 (H.1313) senesinde Lüknov'da yerleşti. Zamanının büyük bir kısmını ilmi çalışmaya ayırdı. Nedvet-ül-Ulema adıyla 1893 senesinde kurulan cemiyetin çalışmalarına katıldı. 1915 senesinde bu cemiyete müdür oldu. Ölümüne kadar Nedvet-ül-Ulema ve ona bağlı bir kuruluş olan Darülulum'da çalıştı. Arap, Fars, Urdu dil ve edebiyatlarıyla İslam sonrası Hindistan tarih ve medeniyeti, ilim ve telif hareketleri hakkında araştırmalar yaptı. Son günlerine kadar kitap yazmakla meşgul oldu. 2 Şubat 1923 (H.1341) tarihinde Lüknov'da vefat etti. Seyyid Alemullah'ın zaviyesinde, onun kabri yanına defnedildi. Ebül-Hasan Ali el-Haseni en-Nedvi ile Nedvet-ül-Ulema Cemiyeti eski başkanı Abdülali el- Haseni onun oğullarıdır.

Eserleri:

1. Nüzhet-ül-Havatır ve Behcet-ül-Mesami ven-Nevazır: Hicri birinci asırdan 14. asra kadar Hindistan'da yaşamış alim, evliya, edib, siyaset ve devlet adamlarının biyoğrafilerini içine alan bir eserdir. Arapça ve sekiz cilt olan bu eserde 4500 kadar kimsenin biyoğrafisi vardır. eserin birinci cildi hicri 1-7. asırlara, diğer cildler ise hicri sekizinci yüzyıldan başlamak üzere her bir cildi bir yüzyıla tahsis edilmiştir. Eserin ikinci cildi, İbn-i Hacer el-Askalani hazretlerinin **Ed-Dürerü'l-Kamine** adlı eserinin zeyli olarak 1931 (H.1350) senesinde Haydarabad'da neşredilmiştir. Yedinci cilde kadar olan diğer cildler 1947-1959 (H.1366-1378) yılları arasında, sekizinci cildi ise 1970 (H.1390) yılında Haydarabad'da basılmıştır.

2. Ma'arif-ül-Avarif fi Enva-il-Ulum vel-Mearif: İslamiyetin Hindistan'da yayılışından yirminci yüzyılın başlarına kadar Hindistan'da eğitim ve öğretim tarihi, din ve fen ilimleri, dil, edebiyat, tarih ve coğrafya alanındaki gelişmeler ve bu dallarda yazılan eserlerden bahseder. Bu kitab **Es-Sekafet-ül İslamiyye fil-Hind** adıyla neşredilmiştir.

3. Telhis-ül-Ahbar: Hadis alanında yazdığı bu eserde senedler verilmeksizin sadece hadis-i şerifler zikr edilmiştir. Sahih hadislerin bulunduğu bu eser, müellifin vefatından sonra **Tehzib-ül-Ahlak** adıyla neşredilmiştir.

4. Cennet-ül-Meşrik ve Matlau Nur-il-Müşrik: Hindistan'ın coğrafyası ile İslam sonrası tarihinin ele alındığı eserde Hindistan'da İngiliz hakimiyeti ve Hindistan bağımsızlık hareketlerine de yer verilmiştir. Eser, **El-Hind fil- Ahd-il-İslami** adıyla 1972 (H.1392) senesinde Haydarabad'da yayınlanmışdır.

5. Münteha'l-efkar.

6. Gül-i Rana.

Abdülhay el-Haseni'nin bunlardan başka Urduca, Arapça ve Farsça eserleri ve risaleleri de vardır.

ABDÜLKADİR CEZAYİRİ;

İslam kahramanlarından. 1808 (H.1223) yılında Maaskar şehri yakınında bulunan Kaytana çiftliğinde doğdu. Soyu hazret-i Hasan'a kadar uzanır. Yani şeriflerden idi. Baba ve dedeleri , Cezayir'in Vehran tarafında yaşayan şerefli, alim, faziletli, takva sahibi, herkesin sevib saydığı kimselerdi. Cedlerinden biri olan Seyyid Muhammed bin Abdülkadir, Barbaros Hayreddin Paşanın Cezayir'i fethine yardım etmişti.

Abdülkadir Cezayiri çocukluğunda ve gençliğinde sağlam bir din eğitimi gördüğü gibi, ata binip silah kullanmayı da öğrendi. 1826 yılında, Cezayir'den ayrılarak Mısır'a, oradan Hicaz'a gidip hac farizasını eda etti. 1829'a kadar orada kaldı. Fransızların Cezayir'e girdiğini haber alınca acele vatanına döndü. Vehran ve Müsteganem taraflarındaki halk ayaklanarak babasını emir seçtilerse de babası kabul etmeyip emirliği oğlu Abdülkadir'e verdi. Bu suretle Abdülkadir 1832 (H. 1248) senesi Receb ayında emir olup Fransızları Cezayir'den çıkarma çalışmalarına başladı.

Kuvvetli bir ordu kurarak Fransızları bir çok defalar yendi. Bu zaferlerini politakada da sürdürerek bir çok bölgeleri bu yolla ele geçirdi. Böylece Abdülkadir, Maaskar şehri merkez olmak üzere, Merakeş sınırına kadar olan bir ülkeye sahib oldu. Büyük sahranın bazı şeyhleri de kendisine tabi oldular. 30 Mayıs 1837'de Fransızlarla Tafna Antlaşmasını imzalayarak zaferini perçinledi. Bundan sonra kurduğu devletini güçlendirmek için faaliyetlerde bulundu. Ancak doğuda Osmanlılara tabi Ahmed Beyi yenen Fransızlar çıkardıkları hile ve fitnelerle Abdülkadir'in etrafındakileri etkilemeye başladılar. Buna rağmen

Abdülkadir, yeniden askerini toplayarak Fransızları denize kadar sürdü. İki yıl sonra Fransızlarla tekrar savaş başladı. Abdülkadir, ordusunun içindeki tefrika ve anlaşmazlıklar yüzünden Merakeş'e çekildi. Akrabası olan Merakeş Hakimi Abdurrahman ve Merakeş'in Müslüman halkının yardımıyla tekrar Fransızlarla savaştı. Ancak yine tefrika yüzünden ordusu kendisine yüz çevirdi. Bunun üzerine kendisine sadık adamlarıyla Büyük Sahra'ya çekildi. Burada tarafdarlarının çoğunun telef olması üzerine İskenderiye veya Akka'da kalmak şartıyla General Lamoriciére'ye teslim oldu(1847). Cezayir valisi Duc d'Aumele tarafından Fransa'ya gönderildi. Bir müddet Toulon'da Lamarque Kalesinde, sonra Pau ve nihayet Anboise Kalesinde bulunduruldu. Napolyon, imparatorluğunu ilan ettiği zaman Abdülkadir'e Osmanlı ülkesinde kalması için müsaade verdi. Abdülkadir İstanbul'a geldi. Sultan Abdülmecid Hanın iltifatına kavuşup, Bursa'da kendisine tahsis edilen konakta oturdu. Bursa'da 1855'de büyük bir zelzele olunca Şam'a geçti. 1860'da vuku bulan Şam Vak'asında yararlılıklarından dolayı Türk ve Fransız hükümetleri tarafından taltif edildi.1862'de hacca gidip iki sene Hicaz'da kaldıktan sonra İstanbul'a gelerek Abdülaziz Han tarafından birinci Osmani nişanıyla taltif edildi. Paris seyahati dönüşü Şam'da vefat etti. Kabri Muhyiddin-i Arabi Türbesi içindedir.

Abdülkadir cesur, akıllı ve dindar bir idareciydi. Fransızlarla yıllarca süren mücadelesinde askerlik kabiliyeti yanında siyasi dehasını da göstermiştir. Mizaç itibariyle merhametli olup, adaleti gözetirdi. Ancak gerektiğinde şiddet kullanmaktan çekinmezdi. İyi bir şair ve değerli bir fikir adamı olan Abdülkadir'in en önemli iki eseri **De la Fidélité des Musulmans a Observer Leurs Traitées d'alliance et les Autres** (kendi hayatı ve Müslümanlar arasındaki tefrikayı anlatan eseri) ile **Zikr-ül akıl ve Tenbih-ül-Gafilin'**dir (Tasavvufa dair bir eser).

ABDÜLKADİR ÇELEBİ;

Osmanlı Devletinin on ikinci şeyhülislamı. İsmi Abdülkadir bin Muhammed'dir. Ispartalı (Hamidli) Mehmed Efendinin oğludur. Bu sebeple Abdülkadir-i Hamidi diye bilinir. Isparta'da doğdu. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 1548 (H. 955) senesinde Bursa'da yetmiş yaşını geçmiş olarak vefat etti. Kendi yaptırdığı mescid ve medresenin bahçesinde Musa Baba kabrinin yanına defnedildi.

Abdülkadir Çelebi, fakir bir aileye mensub olduğu için ilk tahsilini memleketinde yaptı. Daha sonra Bursa'ya geldi ve Sultan Medresesinde hoca olan Molla Rükneddin Efendiden ilim tahsil etti. Hayali Çelebi ile ders arkadaşı idiler. Fıkıh ilminde üstün bir dereceye yükseldi. Maişetini temin için özel dersler verdi. Kanuni Sultan Süleyman Hanın yakınlarından Mustafa Ağaya ders verdi. Bu esnada ilim, edeb ve ahlakıyla dikkati çeken Abdülkadir Çelebi, Mustafa Ağa vasıtasıyla İstanbul'daki el-Hac Hasen Ağazade ve Davud Paşa medreselerine, daha sonra da Bursa'daki Sultaniye Medresesine müderris tayin edildi. İstanbul Sahn Medreselerinde müderrislik yaptı. 1520 (H. 927) senesinde Bursa kadılığına, aynı sene içinde Anadolu Kazaskerliğine tayin dildi. On dört yıl bu vazifede kaldıktan sonra, doğruluğu ve namusluluğunu çekemeyenlerin, hakkında çıkardıkları dedikodular sebebiyle, emekliye ayrıldı. Bir hac kafilesi ile hacca gitti. Dönüşünde hakkındaki söylentilerin kaybolduğu görüldü.

Abdülkadir Efendi, 1542 (H. 949) senesinde şeyhülislamlığa getirildi. Fakat hastalığı sebebiyle üç ay sonra bu vazifeden istifa ederek köşesine çekildi. Bursa'da ilim ve ibadetle hayatını sürdürdü. Orada bir mescid ve bir medrese inşa eyledi.

Abdülkadir Efendi, özü sözü doğru ve çok cömert idi. Şairliği de olup. şiirlerinde Kadri mahlasını kullanırdı. Şiirleri beş beyitlik gazeller halindedir. Alim ve faziletli kimselere çok önem verirdi. Bu sebepten evi alimlerin toplandığı bir mahfel haline gelmişti.

Abdülkadir Çelebi'nin fetvalarının toplandığı **Fetava-yı Kadiriyye** adlı eserinin yanında, şiirlerini ihtiva edenleri de vardır.

ABDÜLKADİR FEYYUMİ;

Mısır'da yetişen Şafii mezhebi alimlerinin büyüklerinden. İsmi, Abdülkadir bin Muhammed el-Feyyumi'dir. Doğum tarihi bilinmemektedir. 1613 (H. 1022)te Mısır'da vefat etti. Şemseddin-i Remli'den ve zamanının diğer alimlerinden din ve fen ilimlerini öğrenip bunlarda söz sahibi oldu. İlmi ve fazileti ile meşhur oldu. Bir çok kitap yazdı. Evliya arasında yüksek bir derecesi olan Abdülkadir Feyyumi, Allahü tealanın zat ve sıfatlarına ait bilgilerde yüksek marifet sahibiydi.

Eserleri:

1) Şerhü'l-Minhac; İmam-ı Nevevi'nin **Minhac** kitabına yazdığı büyük şerhtir. **2) Şerhü'l-Behce, 3) Şerhü'n-Nüzhe:** Matematik ilmine dairdir. **4) Şerhu'r-Ruhbiyye:** Feraiz (miras hukuku) hakkında yazılan ve **Ruhbiyye** diye meşhur olan manzumenin şerhidir. **5) Metnü'l-Lem' ve Şerhu Metni'l-Mukni:** Matematik ve cebir ilimlerine dairdir.

ABDÜLKADİR GEYLANİ;

Büyük İslam alimlerinden ve evliyanın meşhurlarından. Künyesi Ebu Muhammed'dir. Muhyiddin, Gavsü'l-Azam, Kutb-i Rabbani, Sultan-ı Evliya, Kutb-u Azam gibi lakaplarla anılmaktadır. Babası Ebu Salih Musa bin Abdullah, annesi Fatıma binti Ebu Abdullah Ümmü'l-Hayr'dır. Babasının ismi kaynaklarda farklıdır. Peygamber efendimizin soyundan olup, hem seyyid hem şeriftir. 1077 (H. 471)de İran'ın Geylan şehrinde doğdu, 1166 (H. 561)da Bağdat'ta vefat etti. Kabri Bağdat'tadır.

Önce doğduğu yer olan Geylan'da ilim öğrenmeye başladı. Küçük yaşta Kur'an-ı kerimi ezberledi. Daha sonra Bağdat'a gidip, zamanın meşhur alimlerinden ilim tahsiline devam etti. Fıkıh ilmini, Ebu Hattab Mahfuz, Ebü'l-Vefa, Ali bin Ukayl, Ebu Hüseyin bin Kadı Ebu Ya'la ve diğer fıkıh alimlerinden; hadis ilmini, Ebu Galib bin Bakıllani, Ebu Said Muhammed bin Abdülkerim, Ebu Cafer ve diğer hadis alimlerinden; tasavvuf ilmini ise, Ebu Salih hazretlerinden, Şeyh Ebu Sa'id Ali Mahzumi'den ve Ebü'l-Hayr Muhammed bin Müslim Debbas'tan tahsil etti. İlim tahsilini tamamladıktan sonra vaz ve ders vermeye başladı. Derslerine devam edenler arasında pekçok alim ve salih yetişti. Fıkıh ve hadis ilimlerinde müctehidlik derecesine yükseldi. Önceleri Şafii mezhebinde iken, Hanbeli mezhebinin ortadan kalkmak üzere olduğunu görerek Hanbeli mezhebine geçti. Böylece bu mezhep yayıldı. Bir ara vaz ve ders vermeyi bırakıp, yalnızlığı tercih ederek, inzivaya çekildi. Bütün vakitlerini ibadet ve nefis mücadelesiyle geçirdi. Bir müddet bu hayata devam eden Abdülkadir Geylani, tekrar ders , vaz ve fetva vermeye başladı. İki mezhepte de fetva verirdi. Pekçok kimse onun sohbetleri ile olgunlaştı; beş yüz Yahudi ve Hıristiyan onun huzurunda Müslüman oldu. Tam kırk sene on üç çeşit ilim ve fende ders verdi. Tasavvufta en yüksek dereceye ulaştı. Tasavvuftaki yoluna onun ismine izafeten "Kadiriyye" adı verildi. Ondan ilim ve feyz alan binlerce talebesi çeşitli memleketlere giderek İslamiyeti anlattılar. Pekçok kerameti görülen Abdülkadir Geylani, Bağdat'ta vefat etti. Cenaze namazını kılmak üzere görülmemiş bir kalabalık toplandı. Cenaze namazını oğlu Abdülvehhab kıldırdı. Bağdat'ta defnedildi.

İlmi ile amel ederdi. Konuşması gayet açık ve pek tesirliydi. Sorulan zor sualleri, rahatlıkla, doyurucu bir tarzda cevaplandırırdı. Bütün güzel huylar sanki onda toplanmıştı. Az konuşur, çok susardı. Kim olursa olsun, kapısını çalan herkesi kabul eder, geri çevirmezdi. Cuma günü hariç, evinden dışarı çıkmazdı. Doğruyu söylemekten asla çekinmezdi. Zamanın halifesi, Said isminde birini kadı tayin edince, minberde; "Müslümanlara en zalim birini kadı tayin ettin. Yarın alemlerin Rabbi huzurunda bakalım ne cevap vereceksin?" diye haykırdı. Orada bulunan halife bu doğru sözü işitince çok ağladı ve hemen adı geçen kadının vazifesine son verdi. Merhametsiz bir kimse onu görünce kalbi yumuşar, korku ve heybet hissederdi. Zayıflara yardım eder, fakirleri doyurur, misafirsiz gece geçirmezdi. Kendisine kötü davrananları affeder, köleleri satın alarak azad ederdi. Her gün bin rek'at namaz kılar, Müzzemmil ve Rahman surelerini okurdu. İhlas suresini en az yüz kere okur, her farz namazdan sonra hatim okumaya devam ederdi.

Abdülkadir Geylani pekçok kerametler göstermiş, manevi sahada yüksek makamlara kavuşmuştur. Zamanın imamı olup, asrının kutbu, o zamanda yetişen evliyanın en üstünü idi. İlim ve amelde eşi ve benzeri pek az bulunurdu. Kerametleri günümüze kadar mütevatir olarak nakledilmiştir.

Buyurdu ki: "Küçüktüm. Arefe günü çift sürmek için tarlaya gittim. Öküz ile tarlayı sürüyordum. Bir ara "Sen bunun için yaratılmadın ve bununla emir olunmadın." diye bir ses duydum. Korktum, hemen eve döndüm ve anneme gidip; “Beni Hak tealanın yolunda bulundur ve izin ver Bağdat'a gidip ilim öğreneyim.” dedim. Annem sebebini sorunca, işittiklerimi anlattım. Annem ağladı, babamdan miras kalan 80 altının 40 tanesini kardeşime ayırıp kalanını da koltuğumun altına dikip gitmeme izin verdi. Doğruluktan ayrılmamam için benden söz aldı; beni Bağdat'a uğurladı. "Haydi Allah sana selamet versin oğlum. Allah için senden ayrıldım. Kıyamete kadar bir daha yüzünü göremem." dedi. Küçük bir kafile ile Bağdat'ın yolunu tuttum. Hemedan yakınlarından eşkiya yolumuzu kesti. İçlerinden biri; “Ey fakir! Senin bir şeyin var mı?” dedi. Kırk altınımın olduğunu söyledim. İnanmadı. Alay ettiğimi zannederek bırakıp gitti. İkincisi gelince ona da aynı cevabı verdim. İki eşkiya, reislerine gidip durumu anlattılar. Reis beni çağırdı. Yanına gittim. Paran var mıdır? dedi. Kırk altınım olduğunu söyleyince, dediğim yeri söküp, altınları çıkardılar. Reisleri; "Niçin doğru söyledin?" deyince; "Anneme doğru olmak için söz verdim. Hıyanet edemem." diye cevap verdim. Eşkiyaların reisleri bunları duyunca çok ağladı. "Bu kadar senedir ben, beni yaratıp yetiştirene verdiğim söze hıyanet ediyorum." dedi. Tövbe etti. Kafilede bulunan diğer eşkiyalar da tövbe edip aldıkları malları geri verdiler."

Kadiriyye yolunun kurucusu ve büyük bir mürşid-i kamil olan Abdülkadir Geylani hazretleri buyurdu ki:

"İnsan kendini Kelime-i tevhide, yani "La ilahe illallah" demeye alıştırmazsa, ölüm döşeğinde iken onu hatırlaması ve söylemesi güç olur."

"Allah adamlarının huzurunda üç sıfatla bulunulur: Alçak gönüllülük, iyi geçinmek ve kötülüklerden arınmış bir kalp. Hakiki yaşamak; nefsin arzularını, haram ve zararlı isteklerini yerine getirmemek

demektir."

"Allahü tealaya en yakın olan, ahlakı güzel, kalbi rahat olandır. En üstün amel, kalbin Allah'tan başkasına yönelmemesidir."

"Bid'at yoluna sapmayınız! İtaat ediniz, muhalif olmayınız! Sabrediniz, sızlanmayınız! Sabit kalınız, ayrılıp dağılmayınız! Bekleyiniz ümit kesmeyiniz! Özünüzü günahtan temizleyiniz, kirletmeyiniz! Hele Mevlanızın kapısından hiç ayrılmayınız!"

"Kalbinde, bir kimseye düşmanlık veya sevgi hali bulursan, onu önce Kur'an-ı kerime, sonra dinin emir ve yasaklarına arz et! O kimse onlara göre sevimli ise, sen de sev! Kötü ise, sen de kötü gör! Hiç kimseyi kovma! Hiç kimseye darılma! Kimsenin aleyhinde konuşma!"

Abdülkadir Geylani hazretlerinin yazmış olduğu pekçok kıymetli eserlerinden bazıları: **1) Günyet-üt-Talibin, 2) Fütuh-ul-Gayb, 3) Feth-ur- Rabbani, 4) Füyuzat-ı Rabbaniyye, 5) Hizb-ül-Besair, 6) Cila-ül-Hatır, 7) El-Mevahib-ur-Rahmaniyye, 8) Yevakit-ül- Hikem, 9) Melfuzat-ı Geylani, 10) Divanu Gavsi'l A'zam'**dır.

Abdülkadir Geylani'nin hayatını ve menkibelerini anlatan pekçok eser yazılmıştır.

ABDÜLKADİR MERAGİ;

İran'da yetişen meşhur musiki nazariyatçısı ve bestekar. Güney Azerbaycan'ın Meraga şehrinde doğdu. Doğum tarihi belli değildir. Babası Musikişinas Gıyaseddin Gaybi'dir. İlk tahsilini babasından yapan Meragi, tahsilini tamamlamak için Tebriz'e gitti. Kısa zamanda meşhur olan Abdülkadir Meragi, Celayir hükümdarı Sultan Üveys'in sarayına alındı. Sultanlardan yakınlık gören Meragi uzun süre sarayda kaldı. Timur Hanın Azerbaycan'ı feth etmesi üzerine Bağdat'a, daha sonra sırasıyla Semerkant ve Herat şehirlerine gitti. Buralarda veliaht Timuroğullarından büyük ilgi gördü. Herat'ta çıkan bir veba salgını sırasında 1435'te öldü ve orada defnedildi.

Abdülkadir Meragi, musiki alanında devrinin bütün makamlarına vakıf, her konuda beste yapabilecek bir kabiliyette idi. Birçok musiki aletini çalmakta maheretliydi. Aynı zamanda Arapça, Farsça ve Türkçe şiirleri vardır. Meragi'nin yazmış olduğu eserlerin hepsi musiki ile ilgili olup, bazıları şunlardır: **1) Cami-ul-Elhan, 2) Mekasid-ül-Elhan, 3) Kenz-ül-Elhan, 4) Risale-i Fevaid-i Aşere, 5) Şerh-i Kitab-ül-Edvar, 6) Zübdet-ül-Edvar.**

ABDÜLKADİR ŞEYHİ EFENDİ;

on dokuzuncu Osmanlı Şeyhülislamı. İsmi, Abdülkadir'dir. Sultan İkinci Bayezid ve Yavuz Sultan Selim Han zamanlarında Kadıaskerlik yapan Müeyyedzade Abdurrahman Efendinin kardeşi Şeyh Abdülkerim Hacı Efendinin oğludur. Şeyhi adıyla meşhur oldu. 1514 (H. 920) senesinde İstanbul'da doğdu. 1594 (H. 1003) senesinde İstanbul'da vefat etti ve Eyyub Sultan civarında Yahya Efendi Dergahı bahçesinde babasının yanına defnedildi.

Abdülkadir Efendi, medrese tahsilini tamamladıktan sonra, Şeyhülislam Ebüssüud Efendinin hizmetinde mülazım (stajyer) olarak çalışıp icazet aldı. İlk olarak Gelibolu Sarıca Paşa Medresesi müderrisliğine tayin olundu. Bu esnada Ebüssüud Efendinin kızıyla evlendi. 1562 (H. 970) tarihinde Süleymaniye Medresesi müderrisliğine terfi ettirildi. Daha sonra 1566 tarihinde Şam, yine aynı sene içinde Mısır kadılığına, 1568'de İstanbul, 1569'da Bursa kadılığına tayin edildi. Arkasından Anadolu Kadıaskerliğine, 1571 (H.979)de da Rumeli Kadıaskerliğine getirildi. 1573'te mütekaid (emekli) oldu. 1583'te tekrar Süleymaniye Dar-ül-hadis müderrisliğine getirildi.

Abdülkadir Efendi, 1587 tarihinde Çivicizade Mehmed Efendinin vefatı üzerine Üçüncü Murad Han tarafından Şeyhülislamlığa tayin edildi. Bir yıl on bir ay bu vazifede kaldı. 1589 senesinde Yeniçeri askerinin başkaldırdığı Beylerbeyi ve Mehmed Paşanın öldürüldüğü sırada (Beylerbeyi Vak'ası) 250 akçe gündelik ile emekliye ayrılıp, evine çekildi. İbadet ve ilmi çalışmaları ile meşgulken vefat etti.

Abdülkadir Şeyhi Efendi alim, fazıl, ilmiyle amil ve güzel ahlak sahibi bir zat olup, ilim ve irfanıyla çevresini tenvir etti (aydınlattı). Eyüb'de kendi adıyla bir mescid yaptırmıştır. Daha sonraları burası Anadolu'dan İstanbul'a hafız olmak için gelen gençlere barınak olmuştur.

ABDÜLKAHİR BAĞDADİ;

İslam alimlerinin büyüklerinden. İsmi Abdülkahir bin Tahir bin Muhammed el-Bağdadi et-Temimi olup, künyesi Ebu Mansur'dur. Bağdat'ta doğdu. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 1029 (H. 420) senesinde İsferayin'de vefat etti. Vefat tarihinin 1037 (H. 429) olduğu da bildirilmiştir. Hocası Ebu İshak'ın yanına defnolunmuştur.

Bağdat'ta doğup yetişti. Çocukluğunda babası ile beraber Horasan'a gidip Nişabur alimlerinden ilim ve

hadis-i şerif öğrendi. Daha sonra İsferayin'e gidip Ebu İshak İsferaini'nin derslerine devam etti. Şafii fıkhında, derin alim oldu. Ayrıca kelam, feraiz, edebiyat, matematik ve diğer ilimlerde söz sahibi oldu. Hocasının vefatı üzerine onun talebelerine ders okuttu. On yedi ayrı ilimde ilim öğretirdi.

Abdülkahir Bağdadi, vera ve takva sahibi olup, haram ve şüpheli şeylerden sakınırdı. Dünyaya kıymet vermezdi. Önceleri çok zengin olup, bütün malını ilim yolunda sarf etmişti. Bir taraftan ders okuturken, diğer taraftan da kendinden sonra gelecek olanların istifade edeceği kıymetli eserler yazdı. Peygamber efendimizin ve Eshabının doğru yolu olan Ehl-i Sünnet yolundan ayrılan fırkalara cevaplar vererek onların bozuk fikirlerini çürüttü.

Eserleri:

1) El-Fark Beyne'l-Firak (Mezhebler ve fırkalarla ilgilidir), **2) Te'vilü Müteşabih-il-Ahbar, 3) Fedayih-ul-Mutezile, 4) Fedayih-ul-Kerramiyye, 5) El-Kelam fil-Vaid-il Fahir fil-Evaili vel-Evahir, 6) Mi'yar-un-Nazar, 7) Tafdil-ül-Fakir-is-Sabir alel-Ganiyy-iş-Şakir, 8) El-Milel ven-Nihal, 9) Et-Tahsil fi Usul-il-Fıkh, 10) Nefy-ü Halk-ıl-Kur'an, 11) Usul-üd-Din.**

ABDÜLKAHİR SÜHREVERDİ (Ebü'n-Necib);

Evliyanın büyüklerinden ve fıkıh alimi. Babasının adı Abdullah Bekri'dir. Hazret-i Ebu Bekr-i Sıddik'ın soyundandır. 1097 (H. 490) senesinde Sühreverd'de doğdu. 1168 (H. 563)'de Bağdat'ta vefat etti. Dicle Nehri kıyısındaki dergahına defnedildi.

Genç yaşında ilim tahsiline başlayıp Bağdat'a giderek fıkıh ilmini Nizamiyye Medresesinde hocalık yapan Es'ad Miheni'den; tasavvuf ilmini İmam-ı Gazali'nin biraderi Ahmed Gazali'den; hadis ilmini Ebu Ali Muhammed bin Nebhan'dan tahsil etti. İsfehan'a giderek Ebu Ali Haddad'dan hadis dinledi. Bir müddet insanlardan ayrılarak uzlet hayatı yaşadı. Daha sonra tekrar insanlar arasına girerek vaz ve nasihatleriyle onları Allahü tealanın rızasına çağırdı. Kadı Vecihüddin'den de hilafet aldı. Pekçok kimse onun ilim meclisinde ve sohbetlerinde yetişti. Birçok kerametleri görüldü. Şihabüddin es-Sühreverdi, İbn-i Asakir, Sem'ani, Abdullah bin Mes'ud, Abdullah bin Matar er-Rumi gibi zatlar ondan ilim öğrendiler. Bağdat'taki Nizamiyye Medresesinde ders vermesi için davet edildi. Bu daveti kabul edip, orada bir müddet hadis dersi verdi. Sonra Şam'a gitti. Kısa bir müddet Şam'da kalıp vaz ve nasihatte bulunduktan sonra Bağdad'a döndü. Hayatını ilim öğrenmek, öğretmek ve insanları Allahü tealanın rızasına kavuşturmak için çalışan Abdülkahir Sühreverdi, Bağdat'ta Dicle Nehri kıyısında talebeleri için dergah inşa ettirdi.

Abdülkahir Sühreverdi hazretleri buyurdu ki:

"Helali aramak farzdır. Yeryüzünde helal her zaman bulunur. Allahü teala kullarından helali aramalarını istedi. Ancak helal; bir yerde çok, diğer yerde azdır. Arayıp bulmak kula düşer."

"Allahü teala için sevmek, O'nun için buğz (düşmanlık) etmek, imanın en güvenilir ve sağlam kulplarındandır. Emr-i bi'l-maruf (iyiliği emretmek) ve nehy-i ani'l-münker (kötülüklerden sakındırmak) yapmak imkanı olan herkese, imkanı nisbetinde lazımdır."

Eserleri:

Abdülkahir Sühreverdi'nin yazdığı eserlerden bazıları şunlardır: **1) Adab-ül-Müridin, 2) Şerh'ül-Esma-ül-Hüsna, 3) Garib-ül-Mesabih lil-Begavi, 4) Musannefun fi-Tabakat- iş-Şafiiyye.**

ABDÜLKERİM CİLİ;

Bağdat'ta yetişen alimlerden ve evliyanın büyüklerinden. İsmi, Abdülkerim bin İbrahim bin Abdülkerim'dir. Takıyyüddin ve Kutbuddin lakablarıyla bilinir. Büyük evliya Abdülkadir-i Geylani hazretlerinin torununun oğludur. Bağdad yakınlarındaki Cil kasabasından olduğu için Cili nisbesiyle meşhur oldu. 1365 (H.767) senesinde Cil'de doğdu. 1428 (H.832) senesinde vefat etti.

Hayatı hakkında kaynaklarda yeterli malumat bulunmayan Abdülkerim Cili, eserlerinde Şerefüddin İsmail bin İbrahim el-Ceberti'den "hocam" diye bahs etmektedir. Bu bilgilerinden anlaşıldığına göre Zebid bölgesinde kalmış Ceberti'den ilim öğrenmiş ve feyz almıştır. Hanbeli mezhebine ve Kadiriyye tarikatine mensuptur. İlmi yönden oldukça verimli bir hayat süren Abdülkerim Cili eserlerinin büyük bir kısmında Muhyiddin ibni Arabi hazretlerinin tasavvufi eserlerini şerh etmiş, açıklamıştır. Tasavvufi meselelerde tamamen onun yolundan gitmiştir. **El-İnsan-ül-Kamil** adlı tasavvufi eserinde ruhu, kalbi, aklı ve nefsi ile mükemmelleşip maddi- manevi her şeyin yanı sıra ilahi vasıfları ve kudretleri kusursuz bir ayna gibi yansıtan insan-ı kamil konusunu izah ederken Muhyiddin ibni Arabi'den istifade etmiştir. Cili'ye göre insan-ı kamilin en mükemmel nümunesi hazret-i Muhammed aleyhisselamdır. Ondan sonra gavs ve kutub denilen veliler gelir.

Abdülkerim Cili yüksek dedelerinin yoluna sımsıkı bağlı olan, olgun ve kamil bir veli idi. Allahü tealanın

ve Allah dostlarının aşığı idi. Bu aşkla çok güzel şiirler söylemiştir. 1428 (H.832) senesinde Bağdat'ta vefat etmiştir.

Eserleri:

1) El-İnsan-ül-Kamil fi Ma'rifet-il-Evahir vel-Evail: Tasavvufa dair bir eserdir. **2) El-Kehfü ver-Rakim fi Şerh-i Bismillahirrahmanirrahim, 3) Menazır-ül-İlahiyye, 4) Sefer-ül-Garib, 5) Hakikat-ül-Yakin, 6) Meratib- ül-Vücud, 7) Şerhu Müşkilat-il-Fütuhat-il-Mekkiyye, 8) Kemalat-ül-İlahiyye fi Sıfat-il-Muhammediyye, 9) Namus-ül-Azam vel-Kamus-ül-Akdem, 10) Kabe Kavseyn ve Mültekan'namüseyn, 11) Ed-Dürret-ül Ayniyye, 12) El- İsfar, 13) Kenz-ülMektum, 14) Hakikat-ül-Hakayık, 15) Nevadir-ül-Ayniyye fil-Bevadir-il-Gaybiyye.**

ABDÜLKERİM NADİR PAŞA;

Osmanlı serdar-ı ekremlerinden. 1807'de Rumeli'nin Zağra'ya bağlı Çırpan kasabasında doğdu. Babası kale yamaklarından Ahmed Ağadır. Halk arasında memleketine nisbetle Çırpanlı Abdi Paşa diye meşhur olan Abdülkerim Paşa, genç yaşta İstanbul'a gelip Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusuna girdi. Eğitimini tamamladıktan sonra Harbiye mektebinin ilk açılış yıllarında Maçka kışlasında kurulan mekteb taburuna teğmen tayin edildi.

1835 senesinde askeri alanda yetişmek üzere Viyana'ya gönderildi ve beş sene kaldıktan sonra miralay rütbesi ile İstanbul'a dönerek erkan-ı harbiye reisliğine tayin edildi. O zamanlar Avrupa'da eğitim ve tahsil görenlere fazla itibar edildiğinden, tanzimatçıların himayesine mazhar oldu ve kısa zamanda yüksek rütbelere kavuştu. 1846 senesinde feriklik rütbesi ile Dar-ı şura-yı askeri azalığına, bir sene sonra da Mekatib-i askeriye nezaretine getirildi. 1847 senesinde de devletin mevcud beş ordusuna ilave olarak kurulan ve merkezi Bağdad'da bulunan altıncı orduya müşir rütbesi ile komutan tayin edildi. Daha sonra Bağdad, Diyarbekir ve Erzurum valiliklerinde bulundu.

1851 senesinde sadrazam Ali Paşa tarafından birinci ordu komutanlığına getirildi. 1853'te Osmanlı-Rus savaşı başladığında Anadolu ordusu komutanı idi. Ordusu ile Gümrü'ye kadar ilerledi ise de, geri çekilince azl edilerek önce Selanik, sonra da Rumeli valiliğine tayin edildi. Valiliği sırasında bizzat askerin başında eşkıya takibine çıkarak asayişi sağlamak için büyük gayret gösterdi.

1876 senesinde İstanbul'a çağrılan Abdülkerim Paşa, önce Meclis-i ali üyeliğine, sonra bahriye nazırlığına tayin edildi. Dört ay sonra da Derviş Paşanın yerine serasker oldu. Mahmud Nedim Paşa hükumetinin düşmesi ile sadarete gelen Mütercim Rüşdi Paşa hükumetinde yerini Hüseyin Avni Paşaya bıraktı. Kendisi ise tekrar serdar-ı ekremliğe tayin edildi ve ortaya çıkan Bulgar isyanını bastırmak üzere Rumeli'ye gönderildi. Bulgar isyanını bastırdı. Ancak Rusya'nın müdahalesi ve Sırbistan'ın da ayaklanması Osmanlı Devletini zor durumda bıraktı. Sırp isyanını bastırmakla vazifelendirildi ve Sırpları mağlub etti. Ancak bir yabancı devletin müdahalesinin olabileceğini düşünen İstanbul hükumeti, buna meydan bırakmayıp serdar-ı ekrem Abdülkerim Paşaya derhal Belgrad üzerine yürümesi ve Sırpları barışa zorlaması konusunda emir verdi. Yaptığı muharebeler neticesinde Sırp kuvvetlerinin büyük kısmının toplandığı ve en çok güvendikleri Alesinatz mevkiini ele geçirince şöhreti bir kat daha arttı.

İkinci Abdülhamid Hanın ilk zamanlarında çıkan 1877 Osmanlı-Rus Harbinin başında, Rumeli'de serdar-ı ekrem olarak Abdülkerim Nadir Paşa bulunuyordu. Düşmanın Tuna'yı kolaylıkla geçip Türklerin buna engel olamayışı bütün dünyayı şaşırttı. Nadir Paşanın bu başarısızlığı izahı kabil olmayan ve askerlik bakımından savunulamayacak bir hususdu. Bu sebepten Abdülhamid Han, serdar-ı ekremi divan-ı harbe sevk etti. Bunun üzerine önce Midilli ve daha sonra da Rodos'ta mecburi ikamete tabi tutuldu. 1883 senesinde Rodos'ta vefat etti.

ABDÜLKERİM SATUK BUĞRA HAN;

İlk Müslüman-Türk hükümdarı. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Babası Karahanlı hükümdar ailesinden Bezir Han idi. Babasının ölümü üzerine amcası ve üvey babası Oğulcak Kadır Hanın himayesinde büyüdü. Satuk Buğra on iki yaşlarında iken Maveraünnehr ve Horasan bölgesine hakim olan Müslüman Samanlı Devleti şehzadeleri arasında anlaşmazlık çıktı. Bunlardan Nasır bin Ahmed, Oğulcak KadırHanın ülkesine sığındı. Ona iyi muamele edip Artuç nahiyesinin idaresini verdi. Artuç Nasır bin Ahmed'in gayretleri ve gelip-giden Müslüman tüccarlar sayesinde bir ticaret merkezi oldu. Satuk Buğra da Artuç'un ziyaretçileri arasındaydı. Nasır bin Ahmed'le tanışıp ondan İslamiyeti öğrenerek Müslüman oldu. Abdülkerim adını aldı. Yirmi beş yaşına gelince Müslüman olduğunu açıklayıp, amcası ile mücadeleye başladı. Onunla Fergana Savaşını yaptı. İlk olarak Atbaşı kalesini zaptetti. Daha sonra üç bin kişilik bir orduyla Kaşgar üzerine yürüyüp fethetti. Amcası OğulcakKadırHanı öldürdü. Ülkede hakimiyeti sağlayıp birliği temin etti. Türk ülkelerinde İslamiyeti hızla yaydı. Ebü'l-Hasan Muhammed gibi İslam alimleri, Satuk BuğraHana yol gösterip teşvik ettiler.

Abdülkerim Satuk Buğra Han, daha sonra yaptığı savaşlarda; Yağma, Çiğil, Oğuz kabilelerinin yerleşmiş bulunduğu Türkistan şehirlerini birer birer ele geçirdi. Bu sırada Karahanlılar Devletinin doğu kısmına hakim olan Büyük Kağan Bazır Arslan Han Çinlilerden yardım alarak 924 yılında Abdülkerim Satuk Buğra Hana karşı savaş açtı. Satuk Buğra Han Müslümanların yardım ve desteğiyle, onunla Balasagun Savaşını yaptı ve galib geldi.

Bundan sonra 31 yıl hüküm süren Satuk Buğra Han, güzel ve adil idaresi ile binlerce kimsenin Müslüman olmasına vesile oldu. 955 (H.344) senesinde Kaşgar civarında bulunanArtuç kasabasında vefat edip oraya defnedildi.

Abdülkerim Satuk Buğra Handan sonra, oğulları devrinde de ülkesine pekçok İslam alimi gelip, İslamiyeti doğru olarak anlattılar ve yayılmasına çalıştılar. Kendisinden sonra Musa Tunga adında bir oğlu yerine geçti. Bundan sonra da bunun oğluBaytaşSüleyman Arslan hükümdarlık yaptı. Başka oğulları ve kızları olduğu da rivayet edilmiştir.

ABDÜLLATİF EL-KUDSİ;

Mısır'da ve Anadolu'da yetişmiş evliyanın büyüklerinden. İsmi, Abdüllatif bin Abdurrahman bin Ahmed bin Ganim el-Bedr es-Sadi'dir. Makdisi veya Kudsi nisbeleriyle şöhret bulmuştur. İbn-i Ganim ve İbn-i Benane diye de bilinir. 1384 (H.786) senesinde Kudüs'te doğdu. 1452 (H.856) senesinde Bursa'da vefat etti.

Küçük yaşta ilim tahsiline başlayıp önce Kur'an-ı kerimi ezberledi. Sonra medresede zahiri ilimleri okudu. Babasından, Abdülaziz Fernevi'den, Nasr et-Tunusi'den çeşitli ilimleri öğrendi. Zeka ve kabiliyetiyle hocalarının dikkatini çekti. 1412 (H.815) senesinde Mağrib'e (Tunus'a) gidip bir müddet orada ikamet etti. 1414 (H.817) senesinde hacca gidip tekrar Mağrib'e döndü. Tunus'un meşhur alimlerinden İbrahim el-Müserrati, Muhammed el-Mağribi, Abdurrahman bin el-Benna, Şerif Ebu Yahya, Ebir-Rikab, Ahmed bin Zagu, Fakih Ya'kub el-Ukbani, Kadı Ebu Abdullah Muhammed bin Merzuk gibi alimlerin meclislerinde bulunup ilim öğrendi. İlim tahsiline devam ederken tasavvufa karşı ilgi duyup tasavvuf ehlinden Şeyh Abdülaziz'in talebeleri arasına katıldı. Ondan talebe yetiştirme icazeti (izni) aldı. Daha sonra Kudüs'e döndü.

Zeyniyye tarikatinin kurucusu büyük veli Zeynüddin el-Hafi hacca giderken Kudüs'e gelince Abdüllatif el-Kudsi'nin evinde misafir kaldı. Zeynüddin el-Hafi'nin sohbetlerinden istifade eden Abdüllatif el-Kudsi, onunla birlikte hacca gitmek istedi. Fakat annesi hasta olduğu için Zeynüddin el-Hafi ona izin vermedi. Zeynüddin el-Hafi'yi kendisine mürşid kabul eden Abdüllatif el-Kudsi, hac dönüşü Zeynüddin el-Hafi ile birlikte Horasan'a gitti. Hocasının emriyle halvette bulundu. Daha sonra Cam şehrine gidip Şeyhülislam Ahmed Namık-ı Cami'nin türbesinde kırk günlük riyazet ve çileyi tamamladı. Tasavvufta yüksek derecelere kavuştuktan sonra hocası tarafından icazetname verildi. Hocasının emriyle talebe yetiştirmek ve insanlara Allahü tealanın emir ve yasaklarını anlatmak üzere Kudüs'e, Şam'a oradan da Anadolu'nun merkezi durumunda olan Konya'ya geldi. Mevlana Celaleddin-i Rumi, Şemseddin Tebrizi ve Sadreddin-i Konevi gibi evliyanın kabirlerini ziyaret edip manevi feyzlere kavuştu. Sadreddin-i Konevi hazretlerinin dergahında bir müddet irşad vazifesinde bulundu. Aldığı manevi bir işaret üzerine 1448 senesinde Bursa'ya geldi. Evliya Çelebi'nin "büyük bir asitane" diye övdüğü talebelerinden İranlı Hoca Bahşayiş tarafından 1449 tarihinde yaptırılan Zeyniyye Dergahında yerleşip, talebe yetiştirmekle ve insanlara İslamiyeti anlatmakla meşgul oldu. 1452 (H.856) senesi Rebi-ul-evvel ayının ilk günlerinde bir perşembe günü Bursa'da vefat etti. Kendisine ait olan dergahındaki kabrine defnedildi. Daha sonra kabri üzerine bir türbe yapıldı. Kabri halen ziyaret mahallidir.

Zeyniyye tarikatının Anadolu'da yayılmasını sağlayan Abdüllatif el-Kudsi, zahiri ve batını ilimleri şahsında birleştirerek hem tasavvuf erbabı derviş yetiştirerek insanların gönüllerini fethetti hem de zamanının büyük alimlerini yetiştirdi. Osmanlı devletinin kuruluş dönemindeki dini, ilmi ve siyasi yapının mimarlarından oldu. Taceddin İbrahim Karamani, Şeyh Vefa diye meşhur olan Muslihuddin Mustafa bin Ahmed ve Aşıkpaşazade onun yetiştirdiği alim ve evliyadandır. Ehl-i sünnet itikadından ayrılan çeşitli bozuk fırka ve tarikatlere karşı çıkan ve onlarla mücadele eden Abdüllatif el-Kudsi hazretleri, Ehl-i sünnet alimlerinin bildirdiği sağlam ölçülere titizlikle sarıldı. Sohbet ve nasihatleriyle talebelerine ve diğer insanlara doğru yolu gösterdi. Kimseye zarar vermemeyi, herkese iyilik etmeyi kendisine hayat prensibi olarak kabul etti.

Eserleri:

1. Tuhfet-ül-Vahib-il-Mevahib fi Beyan-il-Makamat vel-Meratib: Bu eserde, nefs, ruh, kalb, sır makamları ve birçok tasavvufi ıstılahlar açıklanmıştır. Eserin müellif tarafından yazılmış olan bir nüshası, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesindedir.

2. Hadi'l-Kulub ila Likai'l-Mahbub: İki kısımdan meydana gelen eserin birinci kısmında iman ve itikad konuları anlatılmış, ikinci kısmında ise Şeyh ve Mürid konularına yer verilmiştir. Kelam konularıyla

tasavvuf konuları aynı eserde ele alınmıştır. Yazma bir nüshası Süleymaniye kütüphanesinde vardır.

3. Keşf-ül İtikad fi Reddi ala Mezahib-il-İlhad: Bozuk fırka ve tarikatlara karşı reddiye olarak yazılmış bir eserdir. Cebriyye, Mutezile, Batıniyye, Dehriyye ve Hurufilik gibi pekçok bozuk ve sapık cereyanlar ele alınmış, tahlil ve tenkidleri yapılmıştır. Hululiyye, İbahiyye ve Melamiyye gibi cereyanların da tenkid edildiği bu eser, mezhepler ve tarikatler tarihini ilgilendirdiği gibi, on beşinci yüzyıldaki Osmanlı ülkesinin dini, ictimai ve siyasi yapısı hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesinde vardır.

4. Şifa-ül-Mute'allim fi Adabil-Muallim vel-Müteallim: Bu eserde hoca- talebe münasebetleri ele alınmış, ilim, ilmin fazileti, ilimlerin tasnifi hakkında bilgiler verilmiştir. Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesinde vardır.

5. Kitabu Emr-i bil-Maruf ve'n-Nehy-i anil-Münker: Tasavvufi irşaddan çok umumi manada tebliğ usul ve metodları anlatılmıştır. Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesinde vardır.

6. Manzumetü Nefhat-ül-Eshar ve Rihlet-ül-Esrar ala Menhed-il-Muhtar ila Meşhed-il-Envar.

ABDÜLMECİD EFENDİ;

Son Osmanlı halifesi. 29 Mayıs 1868'de İstanbul'da doğdu. Babası Sultan Abdülaziz, annesi Hayranıdil Kadındır. Babasının ölümü üzerine (1876), İkinci Meşrutiyetin ilanına kadar (1908) sarayda kapalı bir hayat yaşadı. Bu dönemde yabancı dil öğrendi. 4 Temmuz 1918'de amcasının oğlu Mehmed Vahideddin tahta çıkınca veliaht ilan edildi.

Birinci Dünya savaşından sonra Türk toprakları işgal edilince, Kuvay-ı Milliye lehinde beyanlarda bulundu. Bir ara Ankara'ya gitmesi söz konusu olunca İngilizler, Abdülmecid Efendiyi göz hapsine aldılar.

1 Kasım1922'deki bir kararla T.B.M.M. saltanatı kaldırınca, veliahtlık sıfatı kalmadı. 18 Kasım 1922'de halifeliğe seçildi. Emir-ül-mü'minin yerine "Halife-i müslimin" ünvanı verildi. Daha sonra 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanı ve 3 Mart 1924 tarihinde, halifeliğin kaldırılması üzerine Osmanlı Hanedanından olanların yurt dışına çıkarılması hakkında karar alındı.

Abdülmecid Efendi, bunun üzerine, hanımı, kızları, doktoru ile beraber Çatalca'dan trene bindirilerek İsviçre'ye gönderildi.

Ekim 1924'de Fransa'ya geçti. Nice şehrinde kendini ibadete vererek sakin bir hayat yaşadı.

23 Ağustos 1944'de Paris'te vefat etti. Naaşının, Türkiye'ye getirilmesi için yapılan başvurulardan bir netice alınamadı. On yıl bekletildiği Paris Camiinden alınarak, Medine'deki Cennet-ül Baki Kabristanına (1954) defnedildi.

ABDÜLMECİD HAN;

Osmanlı sultanlarının otuz birincisi ve İslam halifelerinin doksan altıncısı. Sultan ikinci Mahmud Hanın oğlu olup, 25 Nisan 1823 tarihinde Bezm-i Alem Valide Sultandan doğdu. Şehzadeliğinde iyi bir tahsil gördü. Fransızca öğrendi. Avrupa'da yayınlanan neşriyatı yakından takib eden Abdülmecid Han yenilik tarafdarıydı. Babasının 1 Temmuz 1839'da vefatı üzerine on yedi yaşında tahta çıktı.

Abdülmecid Hanın devlet idaresinde yeterli tecrübesi yoktu. Buna karşılık devlet erkanına güvendiğini, babasının başlattığı ıslahat hareketlerini devam ettireceğini ilan etti. Fakat bu sırada devlet ileri gelenleri arasındaki rekabet ve kıskançlık son safhada idi. Sultan ikinci Mahmud Hanın cenaze merasimi sırasında, Meclis-i vala-yı ahkam-ı adliyye reisi Koca Hüsrev Paşa, sadrazam Mehmed Emin Rauf Paşadan 2 Temmuz 1839'da mühr-i hümayunu zorla alıp, kendini sadrazam ilan ettirdi. Bu sırada Osmanlı Devleti, Mısır ile muharebe halindeydi. Bu sebeple genç padişah meseleyi kurcalamadı ve Hüsrev Paşanın sadrazamlığını kabul etti. Ayrıca Mısır meselesini halletmek istediğinden, Mısır valisi Mehmed Ali Paşaya Köse Akif Efendiyi göndererek affettiğini bildirdi; ordu ve donanmaya harekatı kesme emri verdi. Ancak bu sırada Nizib'te Osmanlı ordusunun Mısır ordusuna yenildiği haberi geldi. Kaptan-ı derya Ahmed Fevzi Paşa da, sadrazamın eski husumetinden korkarak, donanmayı Mısır'a götürüp teslim etti. Böylece ordusuz ve donanmasız kalan Osmanlı Devleti karşısında cesaret alan Mısır valisi, Sultan ile anlaşmaya yanaşmadı.

Sultan Abdülmecid Han, devleti bu zor durumdan kurtarmak için çareler aradı. Bu sırada Avrupa'dan yeni dönen Mustafa Reşid Paşa, Sultan'a Avrupa'nın yardımını sağlamak gibi bir bahaneyle Gülhane Hatt-ı Hümayunu adı ile meşhur olan **Tanzimat Fermanı'**nı yayınlatmaya muvaffak oldu.

Tanzimat Fermanı'nın yayınlanmasından sonra Mısır'a karşı İngiltere'nin ön ayak olması ile, Mehmed Ali Paşayı tutan Fransa dışarıda bırakılarak Osmanlı, İngiltere, Rusya, Prusya ve Avusturya devletleri

Londra'da bir araya geldi ve 15 Temmuz 1840'da Londra anlaşması imzalandı. Buna göre, anlaşmaya imza koyan devletler, Mehmed Ali Paşaya onar günlük iki ültimatom verdiler. Mehmed Ali Paşa bu ültimatomları kabul etmediğini bildirdi. Bunun üzerine İngiltere ve Avusturya tarafından desteklenen Osmanlı kuvvetleri, Mısır ordusunu yendi. Osmanlı askeri 16 Ekim 1840 günü Trablusşam'a, 4 Kasım günü Akka'ya, 13 Kasım günü Haleb'e, 29 Aralık günü Şam'a girdi. Londra anlaşmasına göre artık Mehmed Ali Paşanın Mısır'dan çıkarılması gerekiyordu. 27 Kasım 1840 günü Mısır ile İngiltere arasında yapılan anlaşma ile, Mehmed Ali Paşa, ikinci ültimatomun şartlarına uyacağını bildirince, İngiltere, Osmanlı Devletine ihanet ederek; Babıali'den Mısır ile Sudan'ın ırsi olarak Mehmed Ali'ye bırakılmasını istedi. Bundan maksadları, Mısır'ı yalnız bırakıp, şartların müsaid olduğu bir zamanda işgal etmekti. Bunun üzerine Reşid Paşa, Sultan Abdülmecid'e 24 Mayıs 1841 günü Mısır fermanını yayınlattı. Bu ferman, 1914 senesine kadar Mısır'ın bir çeşit anayasası olarak kalmıştır. Fermana göre Mısır, Osmanlı padişahı tarafından tayin edilen Kavalalı mensuplarınca idare edilecekti.

Mısır meselesi halledildikten sonra, 13 Temmuz 1841'de Osmanlı, İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya ve Prusya devletleri Londra'da tekrar bir araya gelerek, Boğazlar andlaşmasını imzaladılar. Kendi menfaatlerine aykırı olmasına rağmen bu antlaşmayı imzalayan Rusya, İngiltere'nin dostluğunu kazanarak sulh yolu ile Osmanlı topraklarını bölüşmek gayesinde idi. Fakat İngiltere, Fransa'yı Ortadoğu'da etkisiz hale getirip, Mısır mes'elesi ile Osmanlı Devleti üzerinde bir çeşit ekonomik, siyasi ve kültürel vesayet kurarak; elde ettiği imtiyazlı durumu paylaşmak istemediğinden, Rusya ile beraber hareket etmek istemiyordu. Ayrıca Hindistan ve Hind yolu için tehlikeli gördüğü Osmanlı Devleti'ni Rusya ile meşgul ederek, Hindistan'da ve Ortadoğu'da istediğini yapıyordu.

Mısır meselesinde yenilgiye uğrayan Fransa, Lübnan'daki Marunileri kışkırtarak, Dürzilerle çarpıştırdı. 1845 senesinde Osmanlı hükumeti bazı tedbirler alarak Fransız kışkırtmalarını önlemeye çalıştı. Lübnan dağlarında birisi Marunilere, diğeri de Dürzilere ait otonom iki kaza kuruldu ve bunlar Sayda valisine bağlandı.

Tahta çıkışının ilk senelerini iç ve dış olaylar ile uğraşmakla geçiren Sultan Abdülmecid, böylece devleti kısmen huzura kavuşturdu. Islahat işleri ve iç meseleler ile uğraşmak imkanını buldu. 24 Haziran 1844 tarihinde halka yakın olmak, beldeleri bizzat görmek için seyahatlar yaptı.

1848'de Avusturya'da Macarlar, Rusya'da ise Lehler bağımsızlık için ayaklandılar. İsyanı Avusturya ve Rusya çok kanlı bir şekilde bastırdı. Bu durum, Fransız ve İngiliz kamuoyunda Rusya aleyhine büyük bir tepkinin çıkmasına sebep oldu. Macar ve Leh milliyetçilerinin liderleri Osmanlı topraklarına girerek hükumetten sığınma hakkı istediler. Sultan Abdülmecid Han, kendisine sığınan mültecileri, Rusya ve Avusturya'nın savaş tehditlerine rağmen geri vermedi. Sultan'ın bu hareketi Osmanlı Devletinin itibarını çok artırdı. Rusya ve Avusturya'ya karşı Fransız ve İngiliz ortak desteğini sağladı. Nitekim çok geçmeden kutsal yerler mes'elesi ve Romanya'nın işgali dolayısıyla Rusya'ya savaş açan Osmanlı Devleti, bu devletlerin yardımını te'min etti. Böylece Rusya ile vuku bulan 1853-55 Kırım Harbi görünüşte parlak bir zaferle neticelendi.

Ancak cephedeki zafer, içeride Osmanlı Devletine pek pahalıya mal oldu. Batılı devletler yaptıkları yardımların karşılığı olarak Osmanlı ülkesinde Hıristiyanlara yeni haklar verilmesi için 1856 **Islahat Fermanı'**nı yayınlattılar. Ali Paşa hükumeti tarafından ilan edilen bu **Ferman'**ın hazırlanmasında İngiliz ve Fransız elçileri de bulunmuştu. Görünürde Osmanlı toplumunu ırk, din ve dil ayırımı gözetmeden kaynaştırmayı hedef alan Islahat Fermanı azınlıkların bağımsızlık hareketlerini hızlandırıp, devleti yıkılmaya doğru götürmekten başka bir işe yaramamıştır. Nitekim Ferman'ın yayınlanmasından çok kısa bir süre sonra Suriye'de ve Cidde'de Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında çarpışmalar başladı. Eflak, Boğdan ve Karadağ'da bağımsızlık gayesiyle isyanlar çıktı. Böylece Osmanlı Devletinin yeniden bir iç ve dış gailelerin içine düştüğü esnada Sultan Abdülmecid Han vefat etti (25 Haziran 1861). Kabri, Sultan Selim Camii bahçesindedir.

Abdülmecid Hanın genç yaşta tahta çıkışı ile saf ve temiz kalpli olması onun saltanatının hemen başında büyük bir hata yapmasına sebep oldu. Bu hata, Osmanlı tarihinde korkunç bir dönüm noktası olmuş ve bu muhteşem İslam devletinde bir yok olma devrinin başlamasına yol açmıştır. Bu hata; azılı ve sinsi İslam düşmanı olan İngilizlerin tatlı dillerine aldanarak İskoç masonlarının yetiştirdikleri cahilleri iş başına getirmesi ve bunların devleti içerden yıkmak siyasetlerini hemen anlayamamasıdır.

Diğer taraftan Abdülmecid Han devrinde başarılı işler de yapıldı. 1840'ta ilk olarak kağıt para çıkarıldı. 1844'te Mecidiye (Galata) Köprüsü yapıldı. 1848'de Beşiktaş'la Ortaköy arasında Küçük Mecidiye Camiini, Ortaköy iskelesi yanında Büyük Mecidiye Camiini yaptırdı. 1851'de Şirket-i Hayriyye denilen Boğaziçi vapurları işletilmeye başlandı. 1853'te başlayan Kırım Harbi sırasında ilk telgraf hattı İstanbul-Varna-Kırım hattı olarak döşendi. 1854'te Beykoz Kasrı, 1856'da Küçüksu Kasrı ile Dolmabahçe Sarayı yaptırıldı. Ayrıca İstanbul'un pekçok yerinde çeşmeler yaptırıp, eski eserleri tamir ettirdi.

Abdülmecid Hanın kardeşi Abdülaziz'den sonra oğullarından beşinci Murad Han, İkinci Abdülhamid Han, Beşinci Mehmed Reşad ve Altıncı Mehmed Vahideddin Han padişah olmuşlardır.

ABDÜLMELİK BİN MERVAN;

Emevi halifelerinin beşincisi. 646 (H. 26) yılında doğdu. Babası Mervan bin Hakem, annesi Aişe binti Muaviye bin Muğire'dir. Hazret-i Muaviye zamanında 16 yaşındayken Medine Divanı reisliğine tayin edildi. Uzun yıllar bu görevde kaldı. Babasının ölümünden sonra Şam hilafet makamına geçti. Ancak halifeliğini yalnız Suriye ve Mısır eyaletleri tanıdı. Bu sırada Şiileri etrafına toplayarak isyan eden Muhtar'üs-Sekafi ve Mekke'de hüküm sürmekte olan Abdullah bin Zübeyr, kendini halife olarak tanımadılar. Muhtar'ı, Abdullah bin Zübeyr'in kardeşi Mus'ab, Muhalleb bin Ebu Sufra ile birleşerek ortadan kaldırdı. Abdülmelik, Abdullah bin Zübeyr'i ve haricileri de meşhur Haccac vasıtasıyla bertaraf etti. Böylece bütün İslam memleketlerine hakim oldu. Devrinde, Bizanslılarla uğraşıp, Musa bin Nusayr, Tarık bin Ziyad gibi komutanlar vasıtasıyla Kuzey Afrika ve İspanya'da fetihleri devam ettirdi. Abdülmelik'in oğlu Abdullah 701 yılında Erzurum'u, ertesi sene Darende'yi fethetti. Böylece yapılan fetihlerle Abdülmelik, İslam ülkelerini, doğuda Hindistan'a, batıda İspanya içlerine kadar genişletti.

Abdülmelik, 21 sene hükümet sürüp 705 (H. 86) yılında vefat etti. Yerine oğlu Velid geçti.

Abdülmelik devrinde bir çok önemli işler yapıldı. İç muharebeler sebebiyle hasar gören Ka'be tamir edilerek bugünkü şekli verildi. İlk defa olarak, Arapça yazılı paralar basıldı. Devlet dairelerinde Arapçadan başka dil kullanılması yasaklandı. Posta ve haberleşme teşkilatları ıslah edildi. Din alimlerine önemli mevkiler verilerek ilmi çalışmaların gelişmesine yardımcı olundu. Farisi birçok divan Arabiye tercüme edildi. Birçok bayındırlık eserleri yapıldı.

Abdülmelik, ilmi ile amil, dini vecibelerini yerine getiren bir hükümdardı. Fıkıh, tefsir ve diğer din ilimlerinde söz sahibiydi. Rivayet edilir ki: Abdullah bin Ömer'e sordular:

"Sizler vefat ettikten sonra fıkhi meseleleri kime soralım?"

İbni Ömer; "Abdülmelik bin Mervan'a sorarsınız." diye cevab verdi.

Halife Abdülmelik vefat ettiğinde oğlu Velid'e, Atlas Okyanusundan Ceyhun Nehrine kadar uzanan siyasi, askeri ve idari bakımdan sağlam bir devlet bırakmıştı.

ABDÜLVADİLER;

Cezayir'de hüküm süren bir berberi devleti. Merkezi Tlemsan idi. Başlarında bulunan hanedanlara Beni Zeyyan denildiği için, Zeyyaniler de denilmektedir.

Abdülvad oğulları; Muvahhidlerin idaresi altında uzun süre göçebe olarak yaşadılar. Muvahhidlerin zayıflamasıyla itaattan vazgeçtiler. Reisleri Yağmurasan bin Zeyyad, 1235 (H. 633) senesinde Abdülvadiler Devletini kurdu.

Yağmurasan başarılı bir idareciydi. Kabilesini çölden getirerek Oran eyaletinin ovalarına yerleştirdi. Böylece kuvvetli bir devlet kurdu. Tekrar toparlanan Muvahhidler Devleti'ni yenerek ortadan kaldırdı. Fakat bu defa da güçlü Meriniler Devleti ile sınır oldular. Merinilere karşı Gırnata Sultanı ve Kastilya kralı onuncu Alfonso ile üçlü bir anlaşma imzaladı. Merini topraklarında uygun zamanlarda ilerlemeyi oğluna vasiyet ederek 1283 (H. 682) senesinde öldü. Yerine oğlu Ebu Sa'id Osman geçti. Bu dönemde Meriniler Tlemsan'ı uzun süre devam eden bir kuşatma altına aldılar ise de zaptedemediler. Buna rağmen Birinci Taşufin zamanında Meriniler, Tlemsan'ı iki sene süren bir kuşatmadan sonra zapt ederek Abdülvadileri idareleri altına aldılar. Bundan sonra Meriniler, Abdülvadiler hanedanından kendilerine bağlı olanları bu devlete emir tayin ettiler. Son Abdülvadi emirleri ise, Oran bölgesinde bulunan İspanyolların hakimiyeti altına girdi.

1517 senesinde Oruç ve Hızır (Barbaros Hayreddin Paşa) reisler Tlemsan'ı ele geçirerek zapt ettiler. İspanyollara sığınıp yardım alan Ebu Hemmu, Tlemsan'ı yedi ay kuşatarak geri aldı. Oruç Reis bu kuşatmada şehid oldu. Tlemsan tekrar Aldülvadilerin eline geçti.

Hızır Reis, Abdülvadilerin taht kavgalarından faydalanarak 1550 senesinde Tlemsan'ı tekrar kuşatarak ele geçirip Abdülvadi Devletine son verdi.

Abdülvadiler çok zengin olmamalarına rağmen, başkentleri Tlemsan'da camiler, mektepler ve muhteşem saraylar yaptılar. Tlemsan onlar zamanında önemli bir merkez haline geldi.

ABDÜLVAHİD BİN ZEYD;

Tebe-i tabiin devrinde Basra'da yetişen meşhur hadis, fıkıh alimi ve büyük veli. İsmi, Abdülvahid bin Zeyd (veya Ziyad)dir. Künyesi Ebü'l- Fadl'dır. "Şeyh-ul-Ubbad" ve Şeyh-us-Sufiyye" ünvanlarıyla bilinir.

Doğum tarihi bilinmemektedir. 793 (H.177) senesinde Basra'da vefat etti. Vefatı için başka tarihler de vardır.

Abdülvahid bin Zeyd (rahmetullahi aleyh), Hasen-i Basri hazretlerinin sohbetlerinde bulunup ondan ilim ve feyz aldı. Ayrıca, Tabiin devrinin meşhur hadis ve fıkıh alimleri olan Ebu İshak, A'meş, Asım-ül-Ahvel, Amr bin Meymun, Ebu İshak Şeybani gibi zatların da ilim meclislerinde bulundu. Onlardan hadis ve fıkıh öğrenerek, zamanında Basra'da yetişen hadis ve fıkıh alimlerinin ileri gelenleri arasında yer aldı. Öğrendiği ilimleri hemen çevresinde bulunan insanlara öğretmeye gayret etti. İlim öğretmek için ayrı bir zaman ayırmazdı.

Abdülvahid bin Zeyd hazretleri namaz ve ibadet saatleri haricinde günün her saatinde ilim öğretmeye çalışırdı. Bilhassa Cuma günleri Cuma namazından sonra evinin çevresi hadis ve fıkıh öğrenmek isteyenlerle dolardı. Bıkmadan yorulmadan saatlerce onlara ilim öğretir ve yetişmelerini isterdi. Bir anının bile boş geçmesini istemez ya öğrenir, veya öğretirdi. Abdurrahman bin Mehdi, Kays bin Havs, Yahya bin Yahya en-Nişaburi gibi alimler ondan ders alıp yetiştiler.

Abdülvahid bin Zeyd hazretleri Hasan-ı Basri ve Ata bin Ebi Rebah'tan hadis-i şerif rivayet etti. Ondan da Veki', İbn-üs-Semmak ve Ebu Süleyman Darani gibi alimler hadis-i şerif rivayetinde bulundular.

Yaşayış olarak tasavvufu yaşamakla beraber ilim olarak tasavvufun kurucularından sayılan Abdülvahid bin Zeyd, Fudayl bin İyaz, Ebü'l-Fazl ibni Zerrin gibi evliya zatları yetiştirdi.

Abdülvahid bin Zeyd hazretleri, dünyaya değer vermez, devamlı olarak ilim ve ibadetle meşgul olur, herkese iyilik etmeyi severdi.Herkes de onu sever, ona hürmet ederdi. Yaşayışı ve hikmetli sözleriyle birçok kimsenin hidayete ermesine ve Allahü tealanın rızasına kavuşmasına vesile olmuştu.

Basra'da kendilerine Bekkain adı verilen ve Allah korkusundan ağlayan zahidlerdendi. Malik bin Dinar'ın vazını dinlerken yüksek sesle ağlar, ağlarken kendinden geçerdi. Vezzan, onun bütün Basralılara yetecek kadar hüzne sahip olduğunu söylerdi. Devamlı olarak sevgi ve aşktan bahseden Abdülvahid bin Zeyd sevgi üzerinde fazla duran bir toplulukla beraber bulunurdu ve; "En üstün derece muhabbettir" derdi; ancak rızanın bundan da üstün olduğunu ifade ederdi. Allahü tealaya karşı olan kusurlarından dolayı çok üzülür; "O'na bütün insanların yaptığı kadar ibadet etsek yine Allahü tealanın bize ihsan ettiği nimetlere karşı şükrümüzü yerine getiremeyiz." derdi.

Abdülvahid bin Zeyd hazretleri ömrünün son zamanlarında çok takatsiz kalmış idi. Birgün namaz vakti girdiği halde hizmetçisi yanında bulunmadığı için abdest almaktan aciz kalmış ve Allahü tealaya; "Ya Rabbi! Bu anda namazı eda etmek için, çok aciz bulunuyorum. Şimdilik abdest alıp, namaz kılacak kadar bana sıhhat ihsan buyur da sonra hüküm yine senindir." diye münacaatta bulundu. Kısa bir müddet sıhhat bulup abdestini aldı ve namazını kıldı. Hastalığı tekrar fazlalaşıp 793 senesinde vefat etti.

Hadis ilminde sika (güvenilir) bir ravi (rivayet eden) olduğu birçok alim tarafından bildirilen Abdülvahid bin Zeyd hazretlerinin rivayet ettiği hadis-i şerifler **Kütüb-i sitte'**de vardır. Ebu Davud ve **Tirmizi'**nin bildirdiği ve onun rivayet ettiği hadis-i şeriflerden bazıları şunlardır:

Her kim şartlarına riayet ederek abdest alırsa, tırnaklarının altı da dahil olmak üzere vücudunun bütün azalarından günahları dökülür.

Taundan ölen kimse şehiddir.

Abdülvahid bin Zeyd hazretlerinin hikmetli sözlerinden bazıları ise şunlardır:

"Bir insanın günahları çok ise ve o da iyilikten bahsetse, onunla iyilik arasında bir deniz kadar uzaklık vardır." "Muhakkak ki her şeyin bir kestirme (yakın) yolu vardır. Cennet'in kestirme yolu ise cihad etmektir."

"Eğer nefsinizde Allahü tealaya karşı yaptığınız ibadetlerde bir isteksizlik ve tembellik hissederseniz, bir müddet kuvvetli ve iyi yemekleri yemeyi bırakınız. Tuz ve ekmekle yetinmeye çalışınız, oruç tutunuz. Bu şekilde yapmanız vücudunuzdaki bazı yağları ve fazlalıkları erittiği gibi, Allahü tealayı hatırlamanızı arttırır."

ABDÜLVEHHAB-I ŞA'RANİ;

Mısır'da yetişen İslam alimi ve evliyanın büyüklerinden. İsmi, Abdülvehhab olup, babasının ismi Ahmed'dir. İmam-ı Şa'rani ve Kutb-i Şa'rani lakablarıyla da meşhur oldu. 1493 (H. 898)te Mısır'ın Kalkaşend kasabasında doğdu, 1565 (H. 973)'de Mısır'da vefat etti.

Kahire'de küçük yaşta ilim tahsiline başladı. Henüz yedi yaşındayken Kur'an-ı kerimi ezberledi. Zamanının büyük alimlerinden maddi ve manevi ilimleri okudu. Zekası, çalışkanlığı ve anlayışıyla hocalarının gönlünü feth etti. Kendisine ilim öğreten ve feyz veren alimlerin arasında; şeyhülislam

Zekeriyya el-Ensari, Aliyyü'l-Havas, Efdalüddin, Muhammed Mağribi, Hasan Iraki gibi meşhur alimler de vardı. Genç yaşında hadis ve fıkıh ilimlerinde üstad oldu. Mısır'daki Şafii alimlerinin en yükseklerinden oldu. Tasavvuf ilminde de yetişerek pekçok velinin feyz ve teveccühlerine kavuştu. Zamanında yaşayan alimler ve halk onun derslerinde ve vazlarında bulunarak çok istifade ettiler. Ezher Camiinde civar yerlerden akın akın gelenlere ders verdi. Çok talebe yetiştirdi. Pekçok kerametleri görüldü. Kendisine zamanının kutbu (en büyük evliyası) olduğu bildirildi. Aleyhinde konuşanlar rüyalarında ikaz edilir ve düşmanlıktan vaz geçerlerdi.

Bunlardan biri, Şeyh Sa'deddin Sanadidi idi. Bu zat, Ahmet Bedevi'nin kabri yanında okunan mevlitte Şa'rani'nin bulunmasını hiç hoş karşılamamıştı. Kalbinden bu hali Ahmed Bedevi'ye şikayet etmişti. Gece rüyasında Resulullah'ın, Şeyh Şa'rani'yi kucaklayıp bağrına bastığını gördü. Şa'rani'nin iki memesinden süt akıyor ve mevlidde bulunanlar kana kana bu sütü içiyorlardı. Resulullah'ın karşısında duran Ahmed Bedevi de: "Yardım isteyen Abdülvehhab'ı ziyaret etsin" diyordu. Bu zat rüyadan uyanınca tövbe etti. Abdülvehhab Şa'rani'nin en yakın talebelerinden oldu.

Darda, sıkıntıda ve hasta olanların sığınağı ve manevi doktoru idi. Cenab-ı Hak, onun duaları bereketiyle belaları, sıkıntıları kaldırırdı.

Cinlere de fetva verirdi. Cinler müşkillerini 75 sualde toplayıp kendilerine getirdiler ve dediler ki: "Ey şeyhülislam, bizim alimlerimiz bunlara cevab veremedi ve bunların hakikatini ancak insanların alimleri bilir dediler." Onlara cevap olarak **Keşf-ül Hicab ver-Ran an Vechi Es'ilet-il Can** kitabını yazdı. Bu eser, yazdığı meşhur kitaplarından biridir.

Allahü teala Abdülvehhab-ı Şa'rani'ye pekçok ihsanlarda bulundu. O, güneşin batışından doğuşuna kadar cansız eşyanın ve hayvanların tesbihlerini duyardı. Allahü tealanın izniyle hiç bir mahluktan korkmazdı. Yılandan, akrepten, timsahtan, hırsızdan, cinden ve benzerlerinden korkmaz, dinin emirlerine ve yasaklarına uygun olarak onlardan uzak dururdu. Yavuz Sultan Selim Hanın Mısır'ı fethi sırasında hazır bulundu.

Resulullah efendimizin zahir ve batın ilimlerinde varisi olan Abdülvehhab-ı Şa'rani çok sayıda pek kıymetli kitablar yazdı. Bu kitabların en kıymetlisi dört mezhebin fıkıh bilgilerini bir araya topladığı **El-Mizan-ül-Kübra** adlı kitabıdır. Bu kitabında mezheblerin birleştirilemeyeceğini delilleriyle izah etmiştir. Evliya hayatlarını anlatan **Et-Tabakat-ül-Kübra** adlı eserinden başka, **El-Envar-ül- Kudsiyye** adlı eseri de vardır. **El-Ecvibet-ül-Merdiyye, El-Bahr-ül-Mevrud, Ed-Dürer-ül-Mensure, El-Kibrit-ül-Ahmer** de kıymetli eserlerinden bazılarıdır. **Esma-ül-Müellifin** adındaki kitapta pekçok eserinin isimleri yazılıdır.

ABDÜRRAHİM ARVASİ;

Doğu Anadolu'da yetişen evliyanın büyüklerinden. Peygamber efendimizin soyundan olup, seyyiddir. Seyyid Abdullah Arvasi'nin oğludur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Van'ın Müküs (Bahçesaray) kazasına bağlı Arvas köyünde doğdu. 1786 yılında Doğubayezid'de vefat etti.

Küçük yaşta ilim tahsiline başlayan Abdürrahim Arvasi, Arvas köyünde babasının medresesinde okudu ve sohbetlerinde bulunarak olgunlaştı. Zamanının fen ve din ilimlerinde söz sahibi , tasavvufta ise hal sahibi meşhur bir veli oldu.

1785 (H. 1199) senesinde, Doğubayezid'de İshak Paşa Sarayını yaptıran Çıldıroğullarının ileri gelenleri, Seyyid Abdürrahim'i davet ettiler. Zira, bu ailenin reisi İshak Paşa, ilim erbabı bir zattı. Alim ve velilere pek kıymet verirdi. Onların meclislerine katılmaktan zevk alırdı. Seyyid Abdürrahim, İshak Paşanın davetini kabul edip Doğu Bayezid'e gitti. Orada Ehl-i sünnet itikadının yayılması için çok çalıştı. Zira, o bölgenin halkı şiiliğe meyilliydi. Uzun münazaralardan ve mücadelelerden sonra Ehl-i sünnet yolunun üstünlüğünü herkese kabul ettirdi. Halk, Ehl-i sünnet olup huzura kavuştu. Kendi aralarında bulunan ayrılık ve düşmanlıklar sona erdi. Birbirlerine kardeş gözüyle bakıp fitne durduruldu.

Seyyid Abdürrahim, bu gayretinin yanı sıra dini ilimleri de öğretiyor, insanların ebedi saadete kavuşması için bütün gücünü harcıyordu. Bir gün talebelerine Mevlana Celaleddin-i Rumi hazretlerinin **Mesnevi**'sini okuyordu. O sırada talebelerin arasında bulunan İranlı bir şii ayağa kalkıp, Mevlana'yı ve **Mesnevi**'yi kötülemek maksadıyla "Ne okuyorsunuz?" diye sordu. Seyyid Abdürrahim "**Mesnevi** okuyoruz." buyurdu. İranlı, dinlemeye değmez anlamına gelen "**Meşnevi**" dedi. Bu söze son derece hiddetlenen hazret-i Seyyid, **Mesnevi-yi Şerif**'i rastgele açıp; "Şu beyti bir oku!" buyurdu. Orada:

"Mesnevi ra meşnevi mehan,

Ey sek-i gürgin bed kerdei."

Yani "Mesnevi'yi meşnevi diye okuma. Ey uyuz köpek! Kötü bir iş yaptın." yazılıydı. İranlı ve oradakiler

bu manalı söz karşısında şaşkına döndüler. İranlı şii, diyecek söz bulamadı, meclisi terk edip gitti. Talebeler, **Mesnevi**'den o beyti çok aradılar, fakat bulamadılar. Hocalarının büyük bir kerameti olduğunu anlayıp, Seyyid Abdürrahim'e tam bir teslimiyetle bağlandılar.

Seyyid Abdürrahim hazretlerinin bu ve benzeri kerametleri doğuda dilden dile dolaşarak uzun yıllar söylenegelmiştir.

Abdürrahim Arvasi 1786 'da Doğubayezid'de vefat etti. Kabri, sevenlerinin, ihtiyaç ve istek sahiblerinin ziyaretgahı olmuştur. Halen ziyaret edilmektedir. Sırt ağrısından muzdarib olanlar, sırtlarını kabir taşına sürtmekten taş yıpranmış, üzerinde Arvasi kelimesi ile vefat tarihi olan 1786 (H. 1200) ve Fatiha kelimesinden başka yazı kalmamıştır.

Seyyid Abdürrahim'in, Muhammed ve İbrahim isminde iki oğlu vardı.

ABDÜRRAHİM RUMİ;

Osmanlı devrinde yetişen mutasavvıflardan. Merzifon'da doğdu. Merzifon emiri Sarı Danişmend Emir Aziz Efendinin oğludur. İlk tahsilini Merzifon'da tamamladıktan sonra Amasya'da Akşemseddin ile beraber tahsiline devam etti. Osmancık Medresesinde müderris iken, gördüğü rüya üzerine Mısır'da bulunan Zeynüddin Hafi'nin yanına giderek ona talebe oldu. Daha sonra hocasıyla birlikte Herat yakınlarındaki Haf kasabasına gitti. Birkaç sene burada kaldıktan sonra hocasından icazet (diploma) alarak Merzifon'a döndü (1421). Hocası bu talebesi için: "Bir odun kütüğünü yaktık Diyar-ı Ruma attık" demiştir. Vefatına kadar burada talebe yetiştirmekle meşgul oldu. Şöhreti kısa zamanda Anadolu'ya yayılan Abdürrahim-i Rumi, Sultan İkinci Murad Hanın ricası üzerine Merzifon Çelebi Sultan Mehmed Medresesinde ücretsiz müderrislik yaptı. Vefat tarihi kesin olarak belli değildir. Muhtemelen 1446'da vefat etmiştir.

Abdurrahim Rumi, Rumi mahlası ile birçok şiir yazmıştır. Aşıkane manzumelere yer verdiği rivayet edilen **Divan'**ı henüz ele geçmemiştir.

Tövbe ya Rab hata rahına gittiklerime
Bilip ettiklerime bilmeyip ettiklerime

beytiyle meşhur oldu. **Divan'**ından başka **İrşad-ül-Enam, Divançe-i İlahiyat, Minhac-ül-İrşad** ve **Işıkname** isimli eserleri vardır. **Işıkname**'si İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 1359 numarada kayıtlıdır.

ABDÜRRAHİM TIRSİ;

Tasavvuf ehli ve şair. İznik, Tirse'de doğdu. Doğum tarihi belli değildir. 1512 (H. 912)de İznik'te vefat etti. Babası Bayezid Fakih, İsfendiyaroğulları'ndan olup, Bolu'ya yerleşmiştir.

Abdürrahim Tırsi, Kadiri tarikatında yetişmiş bir rehber olup, hocası evliyanın meşhurlarından Eşrefoğlu Rumi'dir. Köylerinin imamı iken İznik'e Eşrefoğlu Rumi'nin sohbetlerine de giden Bayezid Fakih, oğlu Abdürrahim Tırsi'yi de beraberinde götürürdü. Abdürrahim Tırsi, Eşrefoğlu Rumi'yi görünce onu çok sevip sohbetlerinden hiç ayrılmak istememiştir. Rivayete göre zaman zaman köyünden kaçıp onun sohbetine gitmiştir. Bu durum üzerine Eşrefoğlu Rumi; "Bu çocuğu bize veriniz, onu talim ve terbiye edelim." deyince, babası razı oldu. Böylece onu Eşrefoğlu Rumi büyütüp yetiştirdi. Rivayet edildiğine göre ona; "Sen ana rahmine düşeliden beri seni terbiye ederim, bu diyara gelmekten maksadım ancak sensin." demiştir.

Eşrefoğlu Rumi'nin vefatından sonra onun yerine geçen Abdürrahim Tırsi, hocasının manevi işareti üzerine, kızı Züleyha Hatun ile evlendi. Vefatına kadar İznik'te kalıp halkı irşad ile meşgul oldu. Vefatından sonra yerine oğlu Pir Hamdi Efendi geçti.

Abdürrahim Tırsi, Yunus Emre ve Eşrefoğlu Rumi'nin şiir söyleyiş tarzlarına benzer hece vezninde sade bir dille şiirler yazmıştır. Bu şiirlerinden bir kısmı ilahi olarak Kadiri dergahlarında okunmuştur. Bir **Divan**'ının olduğu da zikredilmektedir.

ABERASYON (Işığın Sapması);

Alm. *Aberration,* **Fr.** *Aberration,* **İng.** *Aberration.* Astronomide bir yıldızın gerçek yerinden farklı bir yerde görülmesi olayı. Eğer bir kimse bir yıldıza bakarsa, bakış doğrultusu, yıldızı kendisi ile birleştiren doğru ile çakışmaz. Bakış doğrultusu ile gerçek doğrultu arasında küçük bir açı farkı vardır. Bu fark; dünyanın dönmesinden, ışığın hızının sonlu olmasından ve atmosferdeki kırılmalardan meydana gelir. Eğer bakış açısı, dünyanın dönüşüne dik ise en büyük sapma açısı 20,47 yay saniye olarak bulunur.

Yıldızlardan gelen ışığın sapması, 1700'lerin başlarında James Bradley tarafından Y. Draconis yıldızının günlük yerdeğiştirmesini incelerken bulunmuştur. Bradley, yıldızın güneş doğarken

bakıldığında en güneyde ve yarı sene sonra ise güneş batımında bakıldığında en kuzeyde bulunduğunu tesbit etmiştir. Bu ve benzer gözlemlerden Bradley, yıldızın yerdeğiştirmesinin daima dünyanın dönme yönünde olduğunu tesbit etmiştir. 1729'da Bradley bunu doğru biçimde açıklamıştır. Bradley, dünyanın dönme hızından ve hesapladığı sapmalardan, daha önce elde edilmeyen bir hassaslıkla ışığın hızını hesaplamıştır. Bradley'in bu incelemesi, güneşin ve diğer yıldızların dünya etrafında döndüğü iddialarının ortadan kalkmasına sebep olan en son ilmi açıklama olmuştur.

Optikte, merceklerin kendilerinde bulunan hassalardan dolayı görüntüleri bozması olayına da "aberasyon" denir. Optik sapma, görüntünün kalitesini ve yerini ideal yerinden saptırır. Ana optik sapmalar; distorsiyon (çarpıtma), alanın eğriliği, astigmatizm, boyuna küresel sapma, büyütme bozukluğu ve kromatik sapmadır.

Distorsiyon: Merceğin, eşyanın bulunduğu uzaydaki konum bağlantılarını görüntü uzayında meydana getirememesidir. Açısal ayrılma ile büyütme oranında ve odak uzaklığında meydana gelen değişmelerden kaynaklanır. Bunun sonucu olarak eşya düzleminde kenarda bulunan doğru, eğrilmiş olarak görülür. Eğer görüntü çizgisi görüntü merkezine doğru konkavsa, merceğin negatif distorsiyonu var denir. Eğer dışarı doğru konkavlık varsa, merceğin distorsiyonu pozitiftir.

Alanın eğriliği: Merceğin, düzlemde bulunan bir eşyanın görüntüsünü düzlemde değil, bir eğrilikli yüzeyde meydana getirmesidir. Bunun bir türüne "astigmatizm bozukluğu" da denir.

Boyuna küresel sapma: Bir merceğin ışık geçiren bölgesinin yarıçapı ile odak uzaklığında meydana gelen değişimdir. Eğer bu sapma odak uzaklığı yanında büyükse, diğer mercek bölgelerinden gelen net olmayan görüntülerden dolayı net bir görüntü elde edilemez.

Büyütme bozukluğu: Mercekteki aynı merkezli daire bölgesinin farklı büyütmelerinden dolayı ortaya çıkar. Böyle bir bozukluğun mevcudiyeti, tam eksende bulunmayan bir cismin, hafif kuyruklu yıldız şekli gibi bulanık bir görüntüsünü meydana getirir.

Kromatik bozukluk: Merceklerde kırılma indisinin, dalga boyu ile değişmesinden meydana gelir. Bu ise ışığın saçılmasını beraberinde getirir. Enine kromatik bozukluk, gelen ışığın rengine (veya dalga boyuna) bağlı olarak görüntü büyüklüğünün değişmesine sebep olur. Aynı zamanda farklı renkler için odak uzaklığının değişmesini ortaya çıkarır.

ABHAZYA;

Kafkas Sıradağları ile Karadeniz arasına sıkışmış bir sahil şeridi olarak uzanan 8660 km2 genişlikte, 535.000 nüfuslu ülke. Sahil uzunluğu 240 km olup kişi başına düşen milli geliri 2500 dolardır. Başkenti Suhum şehridir.

Abhazların bilinen tarihi M.Ö. 331'e kadar uzanır. İlk Abhaz kralı ikinci Lawan, Abhazya'ya Batı Gürcistan'ı da katarak ilk Abhaz Krallığını kuran İkinci Lawan'dır. M.S. 3. ve 4. asırlarda Hıristiyanlar Abhazya'yı hakimiyetleri altına aldılar. Pitsunda şehrini dini merkez yaptılar. 5 ve 6. asırda Hıristiyanlık, Abhazya'nın resmi dini oldu. Asilzadeler Bizans kültürünün etkisinde kaldı. Yedinci asırda Abhaz kilisesine muhtariyet tanınarak, Pitsunda konsülü diğer konsüllerle eşit hale getirildi. Sekizinci asırda İslam ordularına karşı Gürcülerin yanında yer aldılar. Gürcü, dil ve kültürünün etkisine girip, Gürcü kilisesine bağlandılar. Onuncu asırda Bizans hakimiyetine girdiler. Daha sonra tekrar Müslümanların nüfüz sahası içine giren Abhazlar, Selçuuklular, Harezmşahlar ve İlhanlılara vergi verdiler. On beşinci asırda yeniden bağımsız oldular. On beşinci yüzyılın ikinci yarısında Osmanlının adil idaresini tercih ettiler. Başşehirleri Suhumkale adıyla Osmanlı şehirleri arasına katıldı. Abhazlar, İslamiyetle şereflenerek 1578-1810 yılları arasında huzur dolu günler yaşadılar. Müslüman olan Abhazlara Abaza ismi verildi. Birçok abaza, devlet adamı olarak Osmanlı Devletinin üst kademesinde vazife aldı (Bkz. Abazalar). Ruslar, 1810'da Suhumkale'yi, 1864'te Abhazya'yı işgal ettiler. Osmanlılar, Abhaz, Çerkes, Çeçen ve Kırımlıları bir konfederasyon şeklinde biraraya getirmeye çalıştılar. 1821-1824, 1830, 1840 ve sonrasında Şeyh Şamil, Muhammed Emin ve Maan Kats gibi liderlerin önderliğinde diğer Kafkas müslümanları ile birlikte Abhazlar da, Ruslara karşı kahramanca savaştılar. 1864 yılına kadar süren çete savaşlarında Abhazların yarısı şehid oldu. Rusların Abhazya'nın başına getirdikleri beyin Rus himayesinde kalmak teklifine halk karşı çıktı. Güçleri tükenene kadar savaştıktan sonra Osmanlı topraklarına göç ettiler. Rusya, Abhazya dahil Kuzey Kafkasyayı tamamen işgal etti. 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinde 1200 kişilik bir Abhaz birliği Suhumkale'yi Rus işgalinden kurtardı. Ancak hiçbir yerden yardım alamamalarına rağmen Ruslarla uzun zaman mücadele ettikten sonra şehri tekrar teslim etmek mecburiyetinde kaldılar. Ruslar Kafkas bölgesinin işgalinde kendilerine yardım eden hıristiyan Gürcüleri, Müslüman Abhazların yerlerine yerleştirdiler. 1917'deki Rus ihtilali sonrasında biraz rahatlayan Kafkas müslümanları, 1918'de Dağlık Kafkas Cumhuriyetini kurdular. Ancak aynı yıl içerisinde Abhazya, Gürcü ordusu tarafından işgal edildi. İşgal, 1921 yılında bolşeviklerin burayı bağımsız Sovyet-Sosyalist Cumhuriyeti ilan etmelerine kadar devam etti. Stalin döneminde Abhazya

Cumhuriyeti, çok küçük olduğu iddiasıyla Gürcistan'a ilhak edildi (1931). Gürcistan'a bağlı Özerk Abhazya Cumhuriyeti'nde halk Gürcüce öğrenmeye mecbur tutuldu. Türkiye'den kaçan Ermeniler Abhazya'ya yerleştirildi. Göçürülen Gürcü nüfusla birlikte ülkede Abhazların oranı gittikçe azaldı ve % 18 gibi bir rakama düştü. Abhazya aydınlarının % 80'i kurşuna dizildi. Binbir çeşit baskı ve zulüm, Sovyetler Birliği'nin çatırdamasına kadar devam etti. 25 Ağustos 1990 günü, Abhaz Parlamentosu, aldığı bir kararla Abhazya'nın bağımsızlığını ilan etti. Vladislav Ardzınba, cumhurbaşkanlığına seçildi. Gürcistan, Abhazya'nın bağımsızlığını tanımadı. Gürcistan'ın, özerk bölgeleri ilhakı yolundaki faaliyetleri ve Rusya federasyonunun da bunu desteklemesi otuza yakın Kafkas kavmini birliğe itti. 1991 yılında Abhazya'nın başkenti Suhum'da bir araya gelerek, Kafkas Halkları Konfederasyonu'nu kurma kararı aldılar. Gürcistan ve Ermenistan'ın kendilerini yutmasına mani olacak ve emniyetlerini sağlayacak güçlü ve caydırıcı bir orduyu Kafkas Barış Gücünü kurmaya karar verdiler. Abhazlar, Çeçenler, Adigeler, Kabartaylar, İnguşlar, Güney ve Kuzey Osetler, Abazinler, Sapsıglar, Çerkezler, Avarlar, Dargılar, Lezgiler ve Laklar konfederasyona taraftar oldular.

14 Ağustos 1992 günü Gürcistan kuvvetleri, içişleri bakanının kaçırılarak Abhazya'da saklandığı iddiasıyla başkent Suhumi'ye girdi. İstiklallerini korumak isteyen Abhazlar, diğer Kafkas kavimlerinden ve Türkiye'deki din kardeşlerinden aldıkları yardımlarla mücadeleye başladılar. Binlerce gönüllü, bu atayurdunu korumak için silah başına koştu mücadeleye katıldı (Ekim-1992).

ABİDE;

Alm. *Denkmal (n), Monument (n), Gedenkstein (n),* **Fr.** *Monument (n.),* **İng.** *Monument.* Önemli şahıslar veya hadiselerin hatırasını devam ettirmek düşüncesiyle yapılan mimari eserler, heykeller. İnsanlar, unutulmamaya, hatırlanacak eserler bırakmaya tarih boyunca çok önem vermişlerdir. Kazılardan çıkan eserler, Mısır'daki ehramlar, buna birer misaldir. Abideler, bulunduğu devrin mimarisine göre gelişme göstermişlerdir. Bazan mezarlık mimarisi olarak, bazan cami olarak, bazan da kahramanlığı ifade eden meçhul asker abidesi ve zafer takları olarak görülürler.

Memleketimizin her köşesi, atalarımızdan bizlere hatıra, miras olarak kalan abidelerle doludur. Yüzyıllardır eskimeyen camilerimiz, yıkılmayan köprülerimiz ve kalelerimiz, bunlardan sadece bir kısmıdır.

ABİDİN PAŞA;

Osmanlı devlet adamı ve şairlerinden. Arnavutluk ileri gelenlerinden Prevezeli Ahmed Dino Beyin oğludur. 24 Mart 1843 tarihinde bir Salı günü Preveze'de doğan Abidin Paşa, tahsilini tamamladıktan sonra, silahşörlük hizmetiyle saraya girdi. Bir süre sonra doğum yeri olan Preveze'de mutasarrıf muavinliği ve merkez kaymakamlığı yaptı. İzmir'deki vazifesinden sonra, Sofya mutasarrıflığı ve Bosna komiserliğinde bulundu. Bosna'dayken Devlet-i aliyyenin borçlanması, borsa muameleleri ve maliye hakkında yazdığı kitabını Maarif Nezaretinin izniyle bastırdı. 1877'de Rus Harbi sonunda Epir sınırı için Yanya'da toplanan olağanüstü komisyon başkanlığında, 1878'de de Diyarbekir, Elazığ ve Sivas illeri ıslahat işleri birinci komiserliği vazifelerinde bulundu. 1879'da Sivas ve Selanik illeri valiliklerine ve aynı sene vezirlik rütbesiyle Hariciye nazırlığına getirildi. Ayrıca Babıali'de çok önemli komisyonlarda bulunduğu gibi, emir üzerine mebusların halk tarafından birinci ve ikinci dereceden seçimine dair yapılacak tüzüğün taslağını hazırladı. Üç ay bu vazifede kaldıktan sonra, mecidi nişanıyla Adana valiliğine tayin edildi.

Dört sene dokuz ay kaldığı bu vazifedeyken Abidin Paşa, **Mesnevi-i Şerif'**i tercüme ve şerh etti. 1885 senesinde Sivas valiliğine tayin edildiyse de bir sene sonra Ankara valiliğine getirildi. Sekiz sene kadar bu vazifede bulunan Abidin Paşa, 1894 senesinde Cezayir-i Bahrisefid (Akdeniz adaları) valiliklerine atandı. 1906 senesinde Yemen işlerini ıslahla ilgili komisyonda görevli iken, 1908 yılında İstanbul'da vefat etti. Kabri, Fatih Camii bahçesindedir.

Abidin Paşa vazifeli bulunduğu yerlerde idareciliği ve davranışları ile kendini halka sevdirmişti. Ana dili Türkçeden başka Arapça, Farsça, Arnavutça, Fransızca ve Rumcayı çok iyi bilirdi. Rumca şiirleri İstanbul ve Paris'te yayınlanmıştır.

Abidin Paşa, **Mesnevi-i Şerif'**in birinci kıt'asının şerhini yapınca, bir nüshasını da Cevdet Paşaya göndermişti. Cevdet Paşa, onu, böyle bir şerhi, özellikle devrin diliyle yazmasından dolayı takdir etmiştir. Fakat Cevdet Paşa asıl konuya Abidin Paşanın; **"Mesnevi-i Şerif,** altı cildden ibaret olup, altıncı cildin nısfı sanisiyle yedi cild üzere bulunur." demesi üzerine geçmiş ve bütün mesnevilerin altı cild olduğunu belirterek düzme olan yedinci cild üzerinde geniş olarak durmuştur. Paşa, çeşitli cephelerden bu cildi ele almış ve Celaleddin-i Rumi hazretlerinin olmadığını isbat etmiştir.

Abidin Paşa da üçüncü defa bastırdığı encümenin birinci cildinde Cevdet Paşanın bu haklı tenkidi karşısında eski fikrinden dönmüştür.

Abidin Paşa, **Mesnevi** şerhinde, **Mesnevi**'nin birinci beyti olan:

Bişnev ez ney çün hikayet miküned,
Ez cüdayiha, şikayet miküned.

"Dinle neyden nasıl anlatıyor, ayrılıklardan şikayet ediyor." beytinin açıklamasını yaptıktan sonra, şerhine başlayarak, ney'in, insan-ı kamil olduğunu dokuz şekilde isbat etmektedir. Bunlardan birincisi şu şekildedir: "Neyden maksad, arif ve akıllı insandır ki, ağzından daima aşıkane, leziz ve manidar sözler çıkar. Bu beytin ikinci mısraında "Ez cüdayiha şikayet miküned" (Ayrılıklardan nasıl şikayet ediyor.) buyrulması, arifin, yani Allah adamının ruhani alemden ayrılıp dünyada bulunmasından, kendini gurbette hissetmesinden ve üzücü, daima değişip duran hadiselere giriftar olmasından şikayet etmesidir.

Mesnevi-i Şerif'in bu ilk beytinde Celaleddin-i Rumi kuddise sirruh işitme işiyle ilgili olan "Bişnev" (işit) emri ile söze başlamaktadır. Bundan maksadı, hem beyan buyurdukları ney'in sedası tabii olarak işitilmeye muhtaç, hem de işitme duyusunun diğer duyu organlarından ve uzuvlarından daha faziletli, değerli olmasındandır. İşitme organı ve duyusundan sonra uzuvların en kıymetlisi olan göz bile, yalnız bazı sınırlı ve maddi şeyleri görebiliyor. Kulak ise, maneviyatı, akıl ile idrak olunabilen şeyleri, yani ma'kulatı ve birçok hikmetleri işitebilmektedir. Allahü tealanın peygamberleri (ala nebiyyina ve aleyhimüssalevatü vetteslimat) bütün insanlık için iki cihanın saadetine vesile olan Allahü tealanın emir ve yasaklarını tebliğ için, tabii olarak işitenlerin, işitme duyusuna müracat ederlerdi. Göz, ışıksız vazifesini yapamamaktadır. Kulak ise zahiri yardımcılara muhtac olmayıp, daima binlerle çeşit ses ve sedayı işitip, idrak eder ve aklın nurunu malumatını her şeyden ziyade artırır ve insanın kadrini yüceltir.

Mesnevi'nin bu beytinden arifin, yani veliyy-i kamilin ney'e benzetilmesinde bazı hikmetler mevcuttur. Mesela, ney önce kamışlıkta bulunuyordu. Kesilmemişken daima büyüyüp gelişiyor, taze hayat buluyordu. Kesildikten sonra ise kurudu. İşte arifin ruhu da, ruhlar aleminde nihayetsiz manevi nimet ve lezzetlere mazhar iken, dünyaya gelince, adeta ab-ı hayat gibi olan o ruhlar aleminden mahrum kaldığından susuz kalmış kamış gibi kurudu.

Abidin Paşanın başka eserleri de vardır. Bunlar; **1) Alem-i İslam'ı Müdafaa:** Bir Hıristiyan papazın Kur'an-ı kerim hakkındaki görüşlerine cevaptır. **2) Meali-i İslamiyye:** İslam dininin değeri ve üstünlükleri hakkındadır. **3) Seadet-i Dünya:** Ahlakla ilgilidir. **4) Kaside-i Bürde Tercümesi**'dir.

ABİSEL HAYVANLAR;

Alm. *Tiefseetiere,* **Fr.** *Animaux des grands fonds,* **İng.** *Abysal animals.* Suların karanlık derinliklerinde yaşayan hayvanlar. Derinlik hayvanları olarak da bilinirler.

Güneş ışığı denizlerde ancak 200-300 metre derinliğe kadar ulaşır. Dolayısıyla bunun altındaki ışıksız bölgelerde hiçbir yeşil bitki yaşamaz. Fotosentezle besin üreten bitkiler olmayınca, canlı hayatın var olamayacağı zannedilir. Zira canlı varlıkların hayatlarını devam ettirebilmeleri için, gıda üreten bitkilere ihtiyaç vardır. Bugün kesin olarak bilinen; gıda üreten bitkilerin ancak ışıklı tabakalarda yetiştiğidir. Okyanuslarda böyle olduğu gibi, derin göllerde de durum aynıdır.

Eskiden derin deniz diplerinde ve göllerde hayatın mevcut olmadığı sanılırdı. Ancak bugün durumun hiç de böyle olmadığı bilinmektedir. Derinliklerde ve diplerde çeşitli hayvan türleri hayat sürmektedir. Bunlar çoğunlukla çöpçü cinsler olup, gıdalarını suların üst tabakalarından dibe çöken bitki ve hayvan artıklarından temin ederler. Bitki ve hayvan ölüleri, suların ışıklı tabakalarından karanlık diplere doğru çökerler. Bu çöküş sırasında saldırıya uğrayıp yenilmeyen her şey deniz dibine ulaşır. Dipler, sürekli bir gıda yağmuru altındadır. Ayrıca suların üst kısımlarında yaşayan bazı balıklar, kendilerine yem aramak için derinlere inerler. Bu arada derinlik balıklarına yem olurlar. Diplerdeki çürükçül bakteriler de, ölü organizmaları parçalıyarak imha eder, geriye bir şey bırakmazlar. Zamanımızda geliştirilen denizaltı araştırma cihazları ile bilim adamları okyanusların derinliklerine inerek, bir çok film ve resim çektiler. Derinlerdeki hayat sırlarını çözmeye başladılar. Bu cihazlardan biri, 1930'da William Beebe tarafından yapılan "Bathysphere" adlı su altı araştırma cihazıdır. Beebe, bununla 900 metreden daha derinlere indi. Auguste Piccard, 6 milden daha derine inen bir araştırma denizaltısı yaptı. 1963 senesinde Fransız Müslüman Jacgues-Yues Cousteau ve ekibi tarafından denizaltında önemli araştırmalar yapıldı. Kızıldeniz'de Roman bölgesi resifinde "Starfish House" isimli bir denizaltı hücresinde bir ay müddetle hiç deniz yüzeyine çıkmaksızın ekibiyle beraber çalıştı.

Su içindeki basınç, derinlikle doğru orantılı olarak artar ve bir noktadaki basınç her yönde aynı olur. Canlıların iç basıncının ayarlı bir şekilde bu dış basıncı dengelemesi, onları yaratan Allahü tealanın büyüklüğünü gösteren ibret verici bir olaydır. Çok derinlerde su basıncı tonlarca olmasına rağmen, burada yaşayan balıklar buna uyum sağlarlar. Eğer aniden su yüzüne çıkartılacak olurlarsa, infilak ederler.

Abisel hayvanların bir kısmı “sabit dip hayvanları” olup, suların diplerinde herhangi bir yere bağlı olarak yaşarlar. Bazıları ise “serbest dip hayvanları” olduğundan, diplerdeki kum ve çamurlarda sürünerek hareket ederler.

Bazı solucanlar, karındanbacaklılar, yassı solungaçlılar, bazı kabuklular, derisi dikenlilerden deniz kestanesi, deniz yıldızı, yılan yıldızı ve deniz hıyarları serbest dip hayvanlarına örnektir. Süngerler, mercanlar, borulu solucanlar, bazı yumuşakçalar, deniz laleleri ve tulumlular da sabit dip hayvanlarındandır.

Her hayvan çeşidi, kendine has bir derinlikte yaşar. Derinliklerin daimi karanlıklarında; deniz mercanları, mürekkep balıkları, ışık organlarına sahip balıklar, yakamoz olayına sebep olan küçük canlılar ve en diplerde çürükçül bakterilere rastlamak mümkündür. Derinlerde gözleri aşırı derecede gelişmiş hayvanlar olduğu gibi, gözleri görmeyen hayvan adedi de hayli kabarıktır. Görme eksikliği veya yokluğu başka duyuların gelişmesiyle giderilir. Bu tip balık ve hayvanlarda hassas duygu kollarına rastlanır. Derinlerde yaşayan balıkların organları yaşadıkları çevreye uygun olarak yaratılmıştır. Dişleri sivri ve uzundur. Bazı çeşitleri ise kendilerine has ışık yayarlar. “Fotofar” da denilen ışık organları birer bez olup, “Lüsiferin” ve “Lüsiferas” maddelerini salgılarlar. Bunlar ışık üretirler. Buna “Fosforışı” denir. Bu balıklar “etobur” olup birbirini yerler. Deniz ejderleri böyledir. Bazıları aşağı tabakalarda rastgele yüzen balıkları avlarlar. Fener balığı, başının üzerindeki ışık organını bir olta gibi kullanarak küçük balıkları aldatarak avlar. Bir kısmı ise yukarıdan aşağıya çöken ölü balıkları yer. Derin deniz diplerinin daimi karanlıklarında ışıldayan mürekkep balıkları da mevcuttur. Işık üreten organları fener görevi yaparlar. Denizin koyu karanlıkların da ışık organlarının parıltısı, ışıklandırılmış bir denizaltı şehrini andırır.

ABLUKA;

Alm. *Blockade (f),* **Fr.** *Blocus (m),* **İng.** *Blockade.* Etrafını çevirerek dışarı ile olan ilgisini kesme. Savaş zamanında, bazen de savaş olmadan bir ülkenin başka ülkelerden almakta olduğu yardımı, ikmal malzemelerinin sevkiyatını ve diğer bağlarını kesmek için hasmı tarafından uygulanan tedbirler. Savaş anında veya savaş hali olmadan, siyasi gerginlikler zamanında da uygulanır. Genellikle denizde alınan tedbirleri içine alır. Ablukayı zorlayan gemiler batırılır veya içindeki mallara el konulur.

Küba’da 1962 yılında Amerika’ya yönelik füze rampaları kurulmuştu. Bunun üzerine Amerika, Küba’ya abluka uyguladı. Küba’ya yeni füzeler getiren Sovyet gemilerini, denizden ve havadan aldığı tedbirlerle içeri sokmadı.

Mısır-İsrail Harbi başlamadan; Mısır, Akabe Körfezinin ağzını ablukaya alarak giriş ve çıkışı yasakladı. Böylece İsrail’in güneyindeki limanı olan Elrat’a giden ikmal yollarını kesmiş oldu.

Günümüzde ise Körfez ve diğer Orta Doğudaki çeşitli hadiselerde Amerika ve diğer devlet donanmalarının o civarda 1991, 1992 senesinde Irak'a uyguladıkları en önemli ablukalardandır.

ABSORBSİYON (Bkz. Soğurma)

ACELE İTİRAZ;

Alm. *Sofortige Beschwerde,* **Fr.** P*ourvoi immédiat,* **İng.** *Urgent appeal.* Ceza mahkemeleri kanununda, yargılama makamlarının ara kararlarını denetleme çarelerinden biri olan itirazın bir çeşidi. Acele itiraz, süreli olup kararın verilmesinden itibaren bir hafta içinde yapılır. Bu süre tefhim veya tebliğden itibaren başlar. İstisna olarak savcılar bakımından bir ay veya otuz gün olarak kabul edilmiştir. Kararı veren merciin bir üst veya hiç olmazsa onunla aynı derecede olan en yakın yargılama mercii acele itirazı inceleyerek, reddine veya kabulüne dair karar verir. Ancak kararı düzeltmeye yetkisi yoktur.

Acele itiraz istisna teşkil ettiğinden, bir itirazın acele olması için, kanunda açıkça gösterilmesi lazımdır.

ACEMİ OCAĞI;

Alm. *Janitscharenkorps,* **Fr.** *Corps des janissaires,* **İng.** *Janisary Corps.* Kapıkulu ocaklarına ve özellikle yeniçeri ocağına asker yetiştirmek için kurulan teşkilat. Rumeli’de arka arkaya elde edilen zaferler sonucu sınırları genişleyen Osmanlı Devleti daha fazla askere ihtiyaç duyuyordu. Mevcut kuvvetler ihtiyaca yetmiyor ve elde devamlı bir ordu bulunması gerekiyordu. Bu itibarla esirlerden faydalanmak gayesi ile 1362 senesinde kadıasker Çandarlı Kara Halil ile ulemadan Karamanlı Molla Rüstem’in gayretleriyle, Sultan Birinci Murad devrinde Pençik Kanunu gereğince Acemi Ocağı Gelibolu’da kuruldu. Daha önceleri savaşta esir alınanlar, kısa bir eğitimden sonra yeniçeri yazılıp savaşa gönderilirdi. Sultan Birinci Murad zamanında esirler önce Lapseki, Çardak ve Gelibolu arasında süvari askerlerini taşıyan gemilerde beş-on sene acemi oğlanı olarak çalıştıktan ve uzun bir

eğitimden geçtikten sonra Yeniçeri ocağına kaydedilmeye başlandı.

Acemi teşkilatına, acemi oğlanı iki şekilde alınırdı. Biri harpte esir edilen esirlerin beşte birinden, diğeri ise Osmanlı sınırları içinde yaşayan hıristiyan çocuklarından ki buna "devşirme" denirdi. Devşirme kanunu ile Hıristiyan tebea evladından asker toplanarak, gayri müslim olan Rumeli halkı yavaş yavaş Müslüman olacak ve bu askerlerle de Türk ordusu biraz daha kuvvetlenecekti. Kuruluşunda Gelibolu'da bulunan acemi ocağının merkezi fetihten sonra İstanbul'a taşınmıştır. Gelibolu ocağının başında Gelibolu ağası vardı. Gelibolu acemi ocağının mevcudu önceleri dört yüz idi; daha sonra beş yüz olmuştur. İstanbul acemi ocağının mevcudu ise önceleri üç bin kadardı. On altıncı asırda bu sayı dört bine çıktı. Yeniçeri mevcudu arttıkça acemilerin miktarı da artıyordu. On altıncı asır sonlarında Bostancılarla birlikte sekiz-dokuz bine çıkan acemilerin 17. asır başlarındaki adedi 9406 idi.

Acemi ocağı on yedinci asır ortalarından sonra ehemmiyetini kaybetti. Yeniçeri ocağı 1826 yılında Sultan İkinci Mahmud tarafından kaldırılınca bu ocak da kapanmış oldu.

Acemi oğlanı: Osmanlı Devleti zamanında esirlerden yahut devşirme ile hıristiyanlardan toplanan çocuklar meslek itibariyle Türk-İslam unsuruna ve milletine yabancı oldukları için acemi tabiri kullanılmıştır. Bu acemi neferler, asker ocağına yeni gelmiş, askeri talim ve terbiyeyi henüz öğrenmeye başlamış olanlardır.

Acemi oğlanları kırk evden bir hesabıyla devşirilirdi. Alınan oğlanların yaşları 10-20 arasında olurdu. Zeki ve kibar olanları saraya iç oğlanı olarak, kuvvetli olanları da bostancı ocağına alınırlardı. Acemi oğlanı alınan bölgenin halkı bazı vergilerden muaf tutulurdu.

Savaşlarda esir alınan veya devşirme usulüyle reayadan toplanan bu çocuklar, önce Türkçe ile İslami esaslar öğretilmek üzere 4-5 yıl Anadolu ve Rumeli'deki Türk çiftçi ailelerine verilirlerdi. Çiftçilik yapmayanlar acemi oğlanı olamazlardı. Çifti çubuğu olan köylüye verilen acemi oğlanlarının yoklamalarını yapmak için ikisi Rumeli'de ikisi Anadolu'da olmak üzere dört kişi görevlendirilirdi. Bunlara "Kethüda" denilirdi. Kethüdalar me'mur oldukları yerlere giderler; oradaki oğlanların verilen yerde çalışıp çalışmadıklarını kontrol eder ve yıllık vergilerini de bunları hizmetinde kullanan köylüden alırlardı.

Acemi oğlanlar, bulundukları çiftçinin yanındaki hizmetleri bitirdikten sonra İstanbul'a getirilirlerdi. Mensub oldukları yerlere göre Rumeli veya Anadolu Ağası'nın tezkeresi ile bunlara birer akçe ulufe tayin edilip yeniçeri yazılırlardı. Ulufeye yazılanlar, Yeniçeri ocağının malı olurdu.

Acemi oğlanları, padişah ve vezirlerin saray hizmetinde, ağa ve yeniçeri katipliklerinde, gemi ve oda hizmetlerinde, inşaat ve nakliye hizmetlerinde de çalıştırılırlardı.

ACEMİ OĞLANI (Bkz. Acemi Ocağı)

ACENTE;

Alm. *Agent (m); Agentur (f),* **Fr.** *Agence (f),* **İng.** *Mercantile Agent.* Kendisine verilen yetki dahilinde belli işleri yapmakla yükümlü kişi veya birimler. Ticari bir işletmeye müşteri bulmak işi ile uğraşan aracı. Acente, bağımsız bir tacir olarak ve bir sözleşmeye dayanarak belirli bir yer veya bölge içinde bir ticari işletmeyi ilgilendiren belli işlerde aracılık eder ve bunları o işletme adına yapar.

Halk dilinde birçok tacir yardımcılarına acente denilmekle beraber, bu kimseler acente vasfına haiz değillerdir. Artist acentesi, emlak acentesi, istihbarat acentesi namıyla iş yapan işletmeler, hukuken tellal veya simsardır. Tellalın acenteden farkı, acentenin işini yaptığı kişi veya firmaya daima bağlı olmasıdır. Öte yandan yabancı firmaların yurt içindeki umumi dağıtıcılarına (distribütör) da acente denmektedir. Bunlar kendi nam ve hesaplarına da alım satım yapabilirler.

Acenteler, bağlı olduğu işletmeye müşteri sağlayan aracı acentelerle, müvekkili namına sözleşme akdeden, akit yapan acenteler olmak üzere iki kategoride toplanabilir. Komisyoncu acenteler, sigorta acenteleri ve yabancı şirketlerin yurt içindeki umumi vekilleri acente hükmündedir.

Acenteler çalıştıkları bölgede tekel hakkına sahip olmanın yanı sıra, fevkalade masrafları taleb etme, ücret isteme ve alacağı ödenene kadar müvekkilinin malını hapis hakkına sahiptir. Buna karşılık vekili olduğu kişinin menfaatlerini koruma, talimata göre hareket etme, önleyici tedbirler alma, parayı zamanında gönderme, bilgi verme ve müvekkili ile rekabet etmeme gibi mükellefiyetleri de bulunmaktadır.

Acentelik bir mukaveleye bağlı olduğundan, sözleşme süresinin bitmesi, feshi ihbar etme, haklı sebepler, müvekkilinin veya acentenin ölümü veya ehliyetinin zevali ile sona erer.

ACIBAKLA (Lupinus);

Alm. *Lupine (f.),* **Fr.** *Lupin (m.),* **İng.** *Lupine,* **Familyası**: Baklagiller (Leguminosae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Akdeniz bölgesi, Bursa, Antalya ve Konya çevreleridir.

10-100 cm yüksekliğinde, sık tüylü, bir senelik bitkiler. Yapraklar el şeklinde parçalı, uzun saplı, 5-9 yaprakçıklıdır. Çiçekleri dik salkım durumunda, beyaz veya mavimsi renkli, çiçek taç yaprağı kelebek şeklindedir. Yahudi baklası diye de tanınır.

Memleketimizde beş türü bulunmaktadır.

Beyaz yahudi baklası: Beyaz çiçeklidir. 120 cm kadar yükseklikte, bir yıllık bir bitkidir.

Sarı çiçekli yahudi baklası: Vatanı, Orta ve Güney Avrupa'dır.

Mavi çiçekli yahudi baklası: Vatanı, Akdeniz çevresi memleketleridir.

Kullanıldığı yerler: Tohumlarının idrar söktürücü, kan temizleyici ve kurt düşürücü tesiri vardır. Bazı türlerinin kavrulmuş tohumları "sebze kahvesi" ismiyle kahve yerine kullanılmaktadır. Fakat alkaloid taşıyan türlerinin bu şekilde kullanılması tehlikelidir.

ACIÇİĞDEM (Colchicum autumnale);

Alm. *Herbstzeitlose. (f.), Krokus,* **Fr.** *Colchique.* **İng.** *Colchicum. Autumn crocuses.* **Familyası**: Zambakgiller (Liliaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Türkiye'de pek bulunmaz. Avrupa'nın sulak çayırlarında bol miktarda yetişir.

Boyu 10-30 cm yüksekliğe ulaşan, otsu ve yumrulu bir bitki. Sonbaharda morumsu pembe renkli, 6 parçalı çiçekler açar. Yaprak ve meyvaları ise ilkbaharda ortaya çıkar. Sonbaharda çiçek açtığından dolayı halk arasında "güz çiğdemi" olarak da bilinir.

Kullanıldığı yerler: Tıbbi önemi haiz bir bitkidir. Kullanılan kısmı yumru ve tohumlarıdır. Bileşiminde; sabit yağ, şekerler, tanen ve kolşisin ile demekolsin alkaloitleri mevcuttur.

Tohum ve yumruların idrar arttırıcı, terletici, müshil ve romatizma ağrılarını dindirici etkisi vardır. Alkaloitlerin çok yüksek zehirleyici özelliği olduğundan, bu droglar, dahilen ancak hekim kontrolünde kullanılabilir. Eskiden halk arasında romatizma ağrılarını dindirmek için haricen kullanılırdı. Bunun için bir tutam acı çiğdem tohumu, 2-3 diş sarmısak ile havanda iyice dövülür. Elde edilen sulu kısım da bir tülbente emdirilip, ağrıyan kısma sarılır. Bu pansuman birkaç gün arka arkaya tekrarlanır.

Acı çiğdemin başka zehirsiz çiğdem türleri, yemeklerde de kullanılır. Yumruları çiğ olarak, külde pişirilerek veya yemeğe katılarak (çiğdem pilavı) yenir. Çiğdem yumrusu yerine, yanlışlıkla acı çiğdem yumrusu yenirse tehlikeli zehirlenmelere sebeb olur.

Çiğdem yumrusunu acı çiğdem yumrusundan ayırmak için, gövdenin yumrudan çıkışına dikkat etmek gerekir. Çiğdem türlerinde gövde, yumrunun tam ortasından çıkar. Acı çiğdemde ise gövde, yumrunun yan tarafından çıkmaktadır.

ACIGÖL;

Göller Bölgesinin kuzeybatı kenarında, Afyon'un Dazkırı ilçesinin güneyinde bir göl. Türkiye'de bu isim ile anılan göllerin en büyüğü. Yüzölçümü 153 kilometrekare olup, uzunluğu 27 km'dir. En dar yeri 9 km'dir. Derinliği azdır. Ortalama 8 metredir. Gölün seviyesi denizden 836 m yüksekliktedir. Etrafı 1500-2000 metreyi bulan, volkanik kayalar ve kireç taşlarından meydana gelmiş dağlarla çevrilidir. Büyük Menderes çöküntü hendeğinin doğu ucundaki çanakta meydana gelmiş tektonik bir göldür. Her iki ucunda eski tabanını gösteren düzlükler vardır.

Acı ve tuzlu olan suyunda yüksek oranda, sodyum ve mağnezyum klorürleri ve sülfatları bulunur. Bu yüzden gölde balık yaşamaz ve kurak yaz aylarında beyaz bir görünüm alır. Göl, Kılıçgaga ve Flamingo gibi acı suları seven kuşların konaklama ve üreme yeridir.

Batı Anadolu'da diğer bir Acıgöl de Simav Çayının kaynak bölümündedir. Esas gölün alanı 5 kilometrekare kadar olmasına rağmen kışın çok genişlemektedir. Denizden yüksekliği 125 metredir ve derinliği azdır. Gölün fazla suları Simav Çayı ile boşalır. Gölde balık boldur.

Ayrıca Orta Anadolu'da bu adla iki göl vardır. Bunlardan biri Konya'nın Karapınar ve Ereğli ilçeleri arasında ve Karapınar'ın doğusunda yer alan 700 m çapında, suyu acı, tuzlu ve çok derin olan göldür. İkincisi ise Nevşehir'in 40 km güneybatısında yer alan küçük krater gölüdür.

ACIKARPUZ (Citrullus colocynthis);

Alm. *Koloquinte,* **Fr.** *Fruit de Coloquinte (f.),* **İng.** *Colocynth Apple, Bitter Apple.* **Familyası:** Kabakgiller (Cucurbitaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara, Ege, Akdeniz bölgelerinde denize

yakın kumluklarda.

Küçük bir karpuz görünüşünde, sürünücü bir bitki. Çiçekleri sarımsı yeşil renklidir. Meyvelerinin üzeri yeşil veya sarı renkli olup lekeli ve çizgilidir. Tadı acıdır.

Kullanıldığı yerler: Meyvelerinde rezin, acı maddeler, glikozitler bulunur. Eskiden beri tedavide kullanılır. Düşük dozlarda müshil ve idrar arttırıcı etkileri vardır. Yüksek dozda zehirlenmelere sebeb olur. Müshil olarak daha çok veteriner hekimlikte kullanılır.

ACIMARUL (Lactuca virosa);

Alm. *Giftlattich,* **Fr.** *Laitue virause,* **İng.** *Wild lettuce.* **Familyası:** Bileşikgiller (compositae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** İstanbul civarı.

Sapının alt kısmı batıcı tüylü, sarı çiçekli, beyaz sütlü, iki yıllık otsu bitki. Çiçekleri başak denen çiçek durumunda toplanmıştır. Başağı meydana getiren bütün çiçekler dilsi ve erdişi (erkek ve dişi birarada)dir. Yapraklarının dişli ve dişlerinin ucunun dikenli olmasıyla yenen maruldan ayrılır ve tadı acıdır. Süt borularına sahiptir. Boyu 1-2 metreyi bulan sürgünü kesilirse beyaz bir süt akar. Kuruyunca esmerleşen sütüne acı marul sütü denir.

Kullanıldığı yerler: Acı marul sütü eskiden ağrıları dindirmek için ameliyatlarda kullanılırdı. Bitki zehirli olup, narkotik ve yatıştırıcı etkiye sahiptir. Şimdi de yatıştırıcı olarak şuruplarda kullanılmaktadır.

Tabii olarak Avrupa, Kuzey Afrika ve Batı Asya'da yayılmıştır. Acı marul eskiden Avrupa ve Amerika'da sütü için yetiştirilirdi.

ACIMIK (Cephalaria syriaca);

Alm. *Syrien Schuppenkopf,* **Fr.** *Syrienne scabieuse,* **İng.** *Syrian Scabious.* **Familyası:** Fescitarağıgiller (Dipsacaceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Orta ve Güney Anadolu.

100 cm kadar boyda, bir senelik otsu bir bitki. Gövde ve dallar tüylü olup, üstte dallanmıştır. Yapraklar karşılıklı, kısa saplı, oval şekilli, kenarları dişli ve üzeri tüylüdür. Çiçekler tüp şeklinde, morumsu kırmızı renktedir. 12-20 çiçek biraraya gelerek bir küme meydana getirirler. Meyve önceleri yeşil, olgunlaşınca açık veya koyu kahverengidir. Pelemir olarak da bilinir.

Memleketimizde 12 kadar acımık türü bulunmaktadır. Bunlardan yalnız bir tanesi "Cephalaria syriaca" hemen bütün Anadolu'ya yayılmıştır. Orta ve Güney Anadolu'da yetiştirilmektedir.

Kullanıldığı yerler: Acımık meyveleri, memleketimizin bazı bölgelerinde (Kayseri, Erzincan) buğdaya karıştırılır. Acımık ihtiva eden buğday ile hazırlanan unlar acımsı bir tattadır. Acımık yağı zor kuruyan bir yağdır. Bu yağ dericilikte ve hayvanları yağlamakta kullanılır.

ACITIRFIL (Menyanthes trifoliata);

Alm. *Bitterklee*, **Fr.** *Tréfle d'ean, Ményanthe,* **İng.** *Bitter clover*. **Familyası:** (Menyanthaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Bütün Avrupa'ya yayılmasına rağmen seyrek rastlanır.

Yaprakları üç yaprakçıklı, çiçekleri soluk pembe renkli bir su bitkisi. Özellikle kuzeyde bataklıklarda, su çukurlarında, kuytu yerlerde, akarsu ve denizlerin kumlu kısımlarında rastlanır. Ovalardan, Alp Dağları yüksekliklerine kadar yetişir.

Acıyonca, üçyaprak, yosunyoncası gibi isimlerle de bilinir. 15-30 cm yükseklikte mayıs-haziran aylarında çiçek açan bir bitkidir. Yuvarlak bir ana dalı vardır. Genellikle sulak çayırlarda bulunur. Büyük ve parçalı düz yapraklara sahiptir. Parça yaprakçıkları ters yumurta şeklindedir. Beyazdan pembeye kadar renkli olan çiçekleri, en uçta sık salkım şeklinde bulunur. Çiçek tacı, nazik yıldız şeklindedir.

Kullanıldığı yerler: Sindirime yardımcı olan, iştah açıcı bir bitkidir. Karaciğer ve safra rahatsızlıklarında iyi bir etkisi vardır. Mide şişkinliği ve barsakta gaz toplanmasını önler, ateşi düşürür. Sinir sistemini teskin eder. Halk arasında sarılığa, kansızlığa karşı ve kan temizleyici olarak kullanılır. Haricen ekzamaya karşı ve karaciğer hastalıklarında tavsiye edilir.

ACTH;

Alm. *Nebenniere (f),* **Fr.** *Acth,* **İng.** *Acth.* Böbrek üstü bezinin dış bölümünden bazı hormonların, salgılanmasını tenbih eden ve ön hipofizden salgılanan hormonun kısaltılmış adı. Aslı Adreno Cartico Tropic Hormondur (veya kısaca Kortikotropin diye de adlandırılmıştır). Zaten ismi kendisini tarif etmekte olup "Adrenal bezin-dış kısmını-tenbih eden-hormon" kelimelerinin bir araya gelmesiyle hormonun adı konulmuştur. Stress gibi daha çok kortizon salgılaması icab eden hallerde, beyin hipofize ACTH salgılatır, bu da böbrek üstü bezini tenbih edip kortizon salgılamasını hızlandırır.

Normal kimselerde bu mekanizma aşırı olmaz. Çünkü ihtiyaç tamam olunca, kanda seviyesi yükselen kortizon hipofizi ACTH salgılamasını durdurması, yani ara vermesi istikametinde uyarır. Kortizon seviyesi lüzumlu kan seviyesinin altına düşünce bu defa hipofiz, beyin tarafından tekrar uyarılır ve ACTH salgılanır. Bu mekanizma herhangi bir hastalık olmadığı müddetçe bu şekilde devam eder.

ACUR (ACIR) (Cucumis flexuosus);

Alm. *Anguriengurke,* **Fr.** *Concombre russe,* **İng.** *Jamaica (Jerusalem) cucumber.* **Familyası:** Kabakgiller (Cucurbitaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Batı ve Güneydoğu Anadolu'da yetiştirilir.

Bir yıllık otsu ve sürünücü bir bitki. Çiçekleri sarı olan "acır" diye de tanınan) acur bitkisinin meyveleri hıyara benzer, fakat ondan daha sert, etli ve uzundur. Meyvesi silindirik, düz veya kıvrık olup, 4-8 cm çapında 30-50 cm uzunluğundadır. Olgunlukta 100 cm'ye ulaştığı olur. Meyvenin kabuğu beyazdan koyu yeşile kadar değişen renklerde olup üzeri hafif tüylü ve uzunlamasına çizgilidir.

Türkiye'de Batı ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yetiştirilen acur bitsininin, meyveleri tazeyken çiğ olarak yenilebildiği gibi yemeği de yapılır. Daha çok turşu yapımında kullanılır.

Kahramanmaraş bölgesinde, "Tüylü acur" ve "Hıta acur" olarak adlandırılan iki formu üretilmektedir.

Kullanıldığı yerler: Gençken salatalık gibi yenir. İçi oyulup iplere asılmak suretiyle kurutulan meyvesinden dolma yapılır. Turşuluk olarak da tüketilir.

ACYO (Aciyo);

Alm. *Agio,* **Fr.** *Agio,* **İng.** *Agio.* Para farkı. Eskiden madeni sikkelerin gerçek kıymetleri arasındaki fark bu kelime ile ifade edilirdi. Metal fiyatının düşmesi veya yükselmesi sebebiyle bir sikkenin fazlasına veya eksiğine işlem görmesinden ortaya çıkan farka "acyo" denirdi. Aynı kelime altın paranın aşınmasından dolayı kaybettiği değeri de ifade etmekteydi.

Bu kelime günümüzde ise genellikle iki ayrı manada kullanılmaktadır.

1) Döviz işlemleri söz konusu olduğunda bir paranın kambiyo değeri ile itibari değeri arasındaki fark.

2) Kredi işlemleri sırasında müşterilerden tahsil edilen faiz, komisyon ve haberleşme gelirleri.

AÇE DEVLETİ;

Alm. *Der Staat "Atcha",* **Fr.** *Etat "Atscha",* **İng.** *The state of Achin.* Hint Okyanusu'nun doğusundaki Sumatra Adasının kuzey kısmında, Cihan Şahın liderliğinde kurulan bir İslam devleti.

Açe Devletinin bulunduğu Sumatra Adası, eskiden beri ticaretle uğraşanların uğrak yeri idi. Açeliler Hintli bir prens tarafından idare edilirlerdi. Miladi 12. ortasında Açe'de İslamiyet yayılmaya başladı. Şah Cihan'ın 1205'te Açe Sultanı olmasından sonra ise Açeliler, gruplar halinde Müslüman oldular.

Sultan Ali Mugayyet Şah 1507-1522 döneminde Açelilerle adaya gelen Portekizliler arasında kanlı mücadeleler başladı.

Bu mücadele, Sultan Aleeddin Riayat Şah 1537-1571 zamanında da devam etti. Aleeddin Riayat Şah, Portekizlilere karşı Osmanlı sultanından yardım istedi. Osmanlı Sultanı İkinci Selim Han, Açe'ye iki gemi top, tüfek ve top yapacak ustalar gönderdi. Büyük alim ve ilim adamı Abdurrahman Efendi, yanında bulunan Türklerle Açe'de bir köy kurarak yerleşti. Açeliler bu yardımlar ile Malakka Yarımadasının büyük bir kısmını Portekizlilerden kurtardılar. Bu tarihten sonra Açe Sultanlığı Hollandalılar tarafından işgal edilinceye kadar Kuzey Sumatra'ya hakim oldu.

1876-1877 Osmanlı-Rus Harbinde (93 Harbi) yenilen Osmanlı Devletinin eski gücünü kaybetmesinden cesaret alan Hollandalılar, 1877-1881 yılları arasında Açe'yi tamamen işgal ettiler ve binlerce müslümanı şehid ettiler. Buna rağmen Hollandalılar, hiçbir zaman Açelilere tam anlamiyle hakimiyetlerini kabul ettiremediler. Bugün Endonezya Cumhuriyetinin bir parçası durumundadır.

Açe ahalisi ziraatle uğraşır. Biber, Hindistan cevizi ve pirinç yetiştirirlerdi. Kauçuk ağacı ile yağ hurması bahçeleri yaygındı. Müreffeh bir hayatları vardı. Açe ahalisi, inanç bakımından Peygamber efendimizin bildirdiği ve Eshab-ı kiramın naklettiği Ehl-i sünnet itikadında, amel bakımından da Şafii mezhebindeydiler. Evliyaya ve alimlere hürmetleri pek fazlaydı. 1877'den sonra Hollandalılar ve İngilizler, onları doğru yoldan ayırabilmek için yıllarca mezhepsiz ve sapık fikirlerin yayılması için gayret ettiler. Bunlara karşılık Osmanlı Padişahı İkinci Abdülhamid Han, İstanbul'dan gönderdiği sandıklar dolusu kitaplarla Endonezya'da İslamiyetin bugüne kadar doğru bir şekilde gelmesini sağladı.

AÇELYA (Azalea);

Alm. *Azalee, Azalie,* **Fr.** *Azalée,* **İng** *Azalea.* **Familyası:** Fundagiller (Ericaceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Ülkemizin her bölgesinde, süs bitkisi olarak ev ve bahçelerde yetiştirilir. Değişik renklerdeki bol çiçeklerinden dolayı çok beğenilen orman gülü. "Açalya" olarak da bilinir. Çiçekleri kokusuz olup, bol ve gösterişli olduğu için evlerde ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Kışın yapraklarını döken bu türlerin çiçekleri boru biçimindedir. Çiçekler yalnızca beş erkek organ taşır. Kültürü yapılan çeşitleri, Asya ve Kuzey Amerika'nın yüksek bölgelerinde yetişen türlerden üretilmiştir. Kuzey Amerika'da yetiştirilen çeşitleri arasında kokusuz beyaz çiçekli 3-6 m boyunda bir çalı olan R. arborencens, 0,5-2 m boyundaki R.colendulaceum ve 1-2 m boyunda pembe ve pembenin beyaza çalan tonlarında çiçekleri olan R. periclymenoides bulunur.

Kullanıldığı yerler: Süs bitkisi olarak ev ve bahçelerde yetiştirilmektedir.

AÇI;

Alm. *Winkel (m),* **Fr.** *Angle (m),* **İng.** *Angle* (Zaviye). Başlangıç noktaları aynı olan iki ışının meydana getirdiği noktalar kümesi.

O noktasına açının tepesi, Ox ve Oy yarıdoğrularına ise açının kolları denir. Açının gösterilişi tepe noktası ortada, kolları iki kenarda olmak suretiyle veya sadece tepe noktası yazılarak gösterilir. Ayrıca üzerine açı olduğunu belirtmek üzere " ^ " işareti konur. Mesela: x‘y, ‘ gibi.

Açılar genel olarak konveks ve konkav açı olmak üzere iki bölüme ayrılırlar.

Konveks açı: Bir düzlem bölge içerisindeki herhangi iki noktayı birleştiren doğru parçası, tamamen bu bölge içerisinde kalıyorsa böyle bölgelere konveks bölge, böyle bölge meydana getiren açılara da konveks açı denir.

Konkav açı: Bir düzlem bölge içerisindeki herhangi iki noktayı birleştiren doğru parçası tamamen bu bölge içerisinde kalmıyorsa, yani doğru parçası bir başka bölgede de bulunuyorsa, böyle bölgelere konkav bölge, böyle bölge meydana getiren açılara da konkav açı denir.

Açı ölçü birimleri: Dört çeşit açı ölçü birimi vardır. Bunlar: Derece (°), Grad (g), Radyan (rad) ve Milyem’dir.

Derece: Bir çemberin 1/360’ına bir derecelik yay, bu yayı gören merkez açıya 1 derecelik açı denir. 1° şeklinde gösterilir. Derecenin 1/60’ına dakika, dakinanın 1/60’ına da saniye denir. Sırayla 1' ve 1" şeklinde gösterilir.

1° = 60' = 3600"

Grad: Bir çemberin 1/400’üne bir gradlık yay ve bu yayı gören merkez açıya bir gradlık açı denir. 1g şeklinde gösterilir. Grad’ın 1/10’una desigrad, desigrad’ın 1/10’una santigrad, santigrad’ın 1/10’una da miligrad denir ve aşağıdaki şekilde yazılır.

$1^g = 10^{dg} = 100^{cg} = 1000^{mg}$

Radyan: Bir çemberin, yarıçap uzunluğundaki yayına bir radyanlık yay ve bu yayı gören merkez açıya bir radyanlık açı denir. Radyan’ın askatları yoktur.

Milyem: Bir çemberin 1/6400’üne karşılık gelen yaya bir milyemlik yay ve bu yayı gören merkez açıya bir milyemlik açı denir. m/ şeklinde gösterilir. Milyemin askatları yoktur. Bu açı ölçü birimi sadece topçuluk ve radar sistemleri gibi askeri gayeler için kullanılır. Bunun haricindeki mühendislik ve okullardaki matematik (geometri) derslerinde kullanılmaz.

Açı ölçülerinin birbirine çevrilmesi :

360° = 400^g = 2p rad = 6400 m/

180° = 200^g = p rad = 3200 m/

Açılar durumlarına göre özel isimler alırlar.

Tam açı: Bir ışının başlangıç noktası etrafında tekrar başlangıç konumuna gelinceye kadar döndürülmesi neticesinde meydana gelen açı. Ölçüsü 360° veya 400^g veya 2p rad’dır.

Doğru açı: Aynı doğrultuda ve O noktasına göre farklı yönlerde bulunan iki ışının meydana getirdiği açı. Ölçüsü 180° veya 200^g veya p raddır.

Dik açı: Ölçüsü doğru açının yarısına eşit olan açı. Ölçüsü 90° veya 100g veya p/2 rad'dır. Dik olduğunu belirtmek için açının köşesine, içerisinde nokta bulunan kare çizilir.

Dar açı: Dik açıdan daha küçük olan açı.

Geniş açı: Dik açıdan daha büyük olan açı.

Komşu açı: Tepe noktası ve bir kolu ortak olan açılardır.

Tümler açı: Bir dar açıyı dik açıya tamamlayan açı.

Bütünler açı: Bir açıyı doğru açıya tamamlayan açı.

Ters açılar: Tepe noktası ortak ve kolları birbirinin uzantısı olan açılardır. Her iki açı aynı ölçüye sahiptir yani birbirine eşittir.

Yöndeş açılar: Birbirine paralel iki doğruyu kesen rastgele bir doğrunun meydana getirdiği ve paralel doğruların ve paralel doğruları kesen doğrunun da aynı tarafında bulunan açılardır. Birbirlerine eşittirler.

İç ters açılar: Birbirine paralel iki doğruyu kesen rastgele bir doğrunun meydana getirdiği, paralel doğruların iç kısmında ve paralel doğruları kesen doğrunun ters yönlerinde kalan açılardır. Birbirine eşittirler.

Dış ters açılar: Birbirine paralel iki doğruyu kesen rastgele bir doğrunun meydana getirdiği, paralel doğruların dışında ve paralel doğruları kesen doğrunun ters yönlerinde bulunan açılar. Birbirine eşittir.

Karşı durumlu açılar: Birbirine paralel iki doğruyu kesen rastgele bir doğrunun meydana getirdiği, paralel doğruların iç kısmında ve paralel doğruları kesen doğrunun aynı yönünde kalan açılardır. Bu açılar birbirinin bütünleyeni durumundadır.

Yan durumlu açılar: Birbirine paralel iki doğruyu kesen rastgele bir doğrunun meydana getirdiği, paralel doğruların birinin iç, diğerinin dış kısmında ve paralel doğruları kesen doğrunun ters yönünde kalan açılar. Bu açılar birbirinin bütünleyeni durumundadır.

Merkez açı: Tepesi, bir dairenin merkezi ve kolları, dairenin yarıçapları olan açı.

Çevre açı: Tepesi, bir çember üzerinde bulunan ve kolları kiriş olan açı.

Kiriş-teğet açı: Bir çembere ait herhangi bir noktadan geçen teğet ve kirişin meydana getirdiği açı.

Açı ortay: Bir açının, tepesinden geçen ve açıyı iki eşit parçaya ayıran yarıdoğru.

AÇIK ARTIRMA VE EKSİLTME;

Alm. *Öffentliche Versteigerung und Submission,* **Fr.** *Vente aux enchéres et adjudication,* **İng.** *Sale by auction.* Devletin (genel bütçe - katma bütçe) ve mahalli idarelerin (il özel idaresi ve belediye) alım, satım, hizmet yapımı, kira, trampa ve taşıma işlerinde tahmin edilen bedeli Genel Bütçe Kanunu ile tesbit edilecek tutarı geçmeyen ve isteklilerin tekliflerini sözlü olarak belirttiği ihale usulleri.

Bu usulde ihale işlemleri içinde yer alan tahmini bedel tesbiti, onay belgesi düzenlenmesi, şartname, ilan ve geçici teminat alınması şartlarına uyulur. Artırmalarda uygun bedel, tahmin edilen bedelden aşağı olmamak üzere teklif edilen bedellerin en yükseğidir. Eksiltmelerde uygun bedel, tahmin edilen bedeli geçmemek şartıyla, teklif edilen bedellerin tercihe layık görülenidir.

Açık artırma veya eksiltmede teklif mektupla da yapılabilir. Bütün teklifler ihaleye ait artırma ve eksiltme kağıdına yazılır. Teklifler ihale komisyonu önünde yapılır. İhale sonucu karara bağlanır. İstekli çıkmadığı, isteklilerin belgeleri veya son teklifleri uygun görülmediği takdirde yeniden aynı usulle ihale açılır veya idare yararı görüldüğü takdirde ihalenin bitiş tarihinden itibaren 15 gün içinde iş pazarlıkla yaptırılabilir.

AÇIK DENİZ;

Alm. *Hochsee,* **Fr.** *Pleine (haute) mer,* **İng.** *High seas.* Kıyıya paralel çizilen ve belli uzaklıktan geçen hattın yani karasularının sınırı dışındaki deniz. Devletler umumi hukuku terimidir. Varsayılan bu hat ile kara arasındaki mesafeye “Karasuları” denir. Kıta sahanlığı ise, karasularının dışında, 200 m derinliğe kadar uzanan deniz yatağına ve deniz altı bölgelerinin toprak altına denir. Karasularımız 6 mil olarak kabul edilmektedir. 1982 tarihli Deniz Hukuku Konferansında karasuları 12 mile çıkarılmıştır. Ülkemiz bu anlaşmayı kabul etmediğini açıklamıştır.

Açık denizler hukuki rejiminin hareket noktasını “Açık denizlerin serbestliği” ilkesi teşkil eder. Her

devletin ticaret ve harp gemileri barış ve savaş anlarında açık denizlerde bulunabilir ve seyrüsefer yapabilir. Bu sahada balık avlamak ve deniz dibinden istifade etmek her devletin hakkıdır. Açık denizlerde gemilerde işlenen suç, o geminin bağlı olduğu devletin arazisinde işlenmiş gibidir. 1958 Cenevre Konvansiyonunun ikinci maddesine göre; açık denizler bütün milletlere açık olduğu için hiçbir devlet herhangi bir kesiminde kendi hakimiyetinin olduğunu ileri süremez. Buna rağmen bazı ülkeler sahillerinden 250 mil uzaklığa kadar olan deniz kısmını kendi sahası olarak kabul etmişlerdir.

Bir yandan hızla artan dünya nüfusu, öte yandan karadaki tabii kaynakların azalması ve hatta tükenmesi ihtimalinin ortaya çıkması madenler bakımından dikkati okyanus tabanlarına çekmiştir. Açık denizlerden faydalanmak, üstün teknoloji ve devlet olarak zengin olmayı gerektirir. Bu sebeplerden, günümüzde açık denizlerin nimetlerinden ancak bir kaç devlet faydalanabilmektedir. Açık denizlerin yatağı ve toprak altının hukuki rejimi, çözüm bekleyen bir mesele olarak dünya milletlerinin karşısındadır.

AÇIK KALP AMELİYATI (Bkz. Kalp Cerrahisi)

AÇIK LİMAN (Bkz. Serbest Bölge)

AÇIK OTURUM;

Alm. G*eichtssitzung (f), Öffentliche Debatte (f),* **Fr.** *Audience Publique,* **İng.** *Public Audience, panel discussion.* Herhangi bir konunun dinleyiciler ve izleyiciler önünde, müzakere veya münakaşası için tertiblenen ve herkese açık olan toplantı.

Açık oturumda tartışılacak konuların sınırları, oturumu yönetecek kişi tarafından tesbit edilir. Konuyla ilgili görüşleri savunacak olan konuşmacılar tanıtılır ve kendilerine söz verilir. Açık oturumu yöneten kişi, kurallara uymayan konuşmacının sözünü kesebilir. Oturum sonunda lüzum görülürse, konunun ve anlatılanların kısa bir özeti yapılır.

Açıklık, amme (kamu) vasfını haiz meclisler ve mahkemelerde ana kaidedir. Mahkemelerde oturumlar iki çeşittir: Oturumun herkese açık yapılmasına açık oturum denir. Buna aynı zamanda duruşmaların aleniliği prensibi de denir. Mahkemelerde oturumun açık yapılması anayasanın 141. maddesi ile belirtilmiştir.

Oturumların ikinci çeşidi olan kapalılık, usul kanunlarında ifade edilmiştir. Duruşmaların açık yapılması genel, kapalılığı ise istisnai kuraldır.

Buna karşılık, derneklerin, şirketlerin vb. yönetim toplantıları kapalı yapılmaktadır.

AÇIK OY;

Alm. *Offene Abstimmung,* **Fr.** *Scrutin libre,* **İng.** *Open vote.* Sözle veya işaretle oy sahibinin hangi yönde oy kullandığını gösterecek şekilde yapılan oylama. Bir kurul, meclis veya topluluğun karara varmak, düşüncesini belirtmek için bu topluluklara dahil üyelerin adı okunarak düşüncesinin sorulması veya kararını yazması biçiminde yapılan bir oy verme çeşidi. Anayasamız, parlamentoda hangi hallerde açık oylamaya başvurulacağını belirtmiştir. Genel ve mahalli seçimlerde, seçmenler arasında düşmanlık doğmaması ve seçime hile karıştırılmaması için gizli oy, açık tasnif prensibi uygulanır. 1950 tarihli seçim kanunu yapılıncaya kadar, Türkiye'de bu prensibin tersi uygulanmıştı. Yani oylama açık, tasnif gizli yapılmıştır. Bu hal Cumhuriyet Halk Partisinin yirmi yedi yıllık iktidarı döneminde uygulanmıştır.

AÇIK PİYASA İŞLEMLERİ;

Alm. *Offenmarkt. operationen (f),* **Fr.** *Opérations de marché ouvert,* **İng.** *Open market operations.* Ekonomik alanda, devletin enflasyonu önlemek veya para ve kredi hacmini daraltmak için aldığı tedbirler. Açık piyasa işlemleri ilk olarak on dokuzuncu asırda İngiltere ve Amerika'da tatbik edilmiştir. Daha sonra diğer memleketlerde de uygulanmıştır. Bugün dünya devletlerinde geniş ölçüde uygulanmaktadır. Açık piyasa işlemleri uygulandığında Merkez bankası, portföyündeki kıymetli evrakı satışa çıkarır. Bunları satın alan bankalardaki para, Merkez bankasına girer. Bankaların nakit hacmi ve kredi imkanları daralmış olur. Bunun önemli bir sonucu olarak talep azalır, dolayısıyla fiat artışları ve enflasyon yavaşlatılmış olur.

AÇISAL MOMENTUM (Bkz. İmpuls)

AÇLIK;

Alm. *Hunger (m),* **Fr.** *Faim (f),* **İng.** *Hunger.*İnsanda kan şekerinin (kandaki glikoz miktarı) belli bir

seviyenin altına düşmesi ile duyulan yiyecek arama ve yemek isteme hissi. Kan glikoz seviyesinin düşmesi, beyindeki bir merkezi uyarır ve kişiyi yemek yemeye sevk eder. Açlıkta yemek yemeyi istemenin başka bir sebebi de muhtemelen boş kalan midenin asit ifrazatının etkisiyle duyulan rahatsızlık ve ağrılı bir mide hissidir. Sigara (nikotin) beyne etki ederek açlık hissini azaltır.

Belirtileri: En karakteristik anormallik, kilo kaybıdır. İlerlediği zaman, kişinin yürüyen bir iskeletten farkı kalmaz. Özellikle kas dokusu erir. Kalori alamayanlar umumiyetle protein açlığı da çekerler. Müzmin açlıkta bitkinlik, bulantı, karın ağrıları, kramplar, baş ağrısı ve nefes alma zorluğu gibi haller görülür. Böyle kimseler kendilerini çok kuvvetsiz hissederler ve ufak bir işe tahammülleri yoktur. Soğuktan çok etkilenirler. Baş dönmesi de olabilir. Bacaklar ve karın şişer. Depresyondadırlar, kadınlarda adet olmaz. İshal bunların çoğunda şiddetlidir. Açlığın derecesine bağlı olmakla birlikte kilo kaybı süratlidir. Tam açlıkta, su da yoksa, 10-12 gün içinde ölüm vuku bulur. Su var ise, bedendeki yağ mikdarına göre haftalarca yaşanabilir. İlk beden ağırlığının üçte biri veya yarısı kaybedildiğinde yaşamak mümkün olmaz.

Kwaşiorkor olarak isimlendirilen protein açlığında, çocuklarda büyüme kusuru, iştahsızlık ve ishal olur. Kasları erir, fakat bacakları şişer. Derilerinde döküntü ve karaciğer büyümesi tesbit edilir. Kansızlık da vardır.

Tedavi: Açlığın tedavisi yeterli beslenmektir. Su ve tuz eksiklikleri de giderilmelidir; çünkü bunların eksiklik veya fazlalığında kalb, böbrek ve beyin bozuklukları olur. Açlıkta beden mukavemeti çok zayıflamış olduğundan mikrobik hastalıklar sık görülür. Bunlar da antibiyotikler ile tedavi edilmelidir. Sık sık ve az yemek, arasıra çokça yemek yemekten daha etkili olmaktadır. Kwaşiorkorlu çocuklara süt çok faydalıdır.

İktisadi bakımdan açlık yeteri kadar beslenememe veya uzun süre gıda mahrumiyeti olarak tarif edilebilir. Gıda yetersizliğinde yarım açlık, gıda mahrumiyetinde ise tam açlık söz konusudur. Dünyada milyonlarca insan, az veya çok eksik beslenmektedir. Afrika'da ise sömürgeci mücadelelerin getirdiği bitmeyen savaşlar açlığın başlıca sebepleri arasındadır.

Açlık problemi dünyanın her tarafında aynı oranda değildir. Milletleri açlık ve tokluk bakımından üç gruba ayırmak mümkündür. Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Avustralya'da olduğu gibi birinci gruptaki ülkelerde, besin maddelerinin üretimi nüfus artışını geçmektedir. İkinci gruptakilerde, nüfus artışı ile besin maddelerinin üretimi başa baştır. Latin Amerika ile bir kısım Afrika devleti ve ülkemiz bu durumdadır. Üçüncü gruba dahil ülkelerde ise üretim iptidai metodlarla yapıldığından, daima nüfus artışının altında kalmaktadır. Hindistan, Bangladeş, Afrika'nın bazı devletleri bu durumdadır. Üçüncü gruba halihazırda bir milyar insan girmekte olup bunlar açlık tehlikesiyle baş başadır. Birleşmiş Milletlerin çeşitli kuruluşlarının raporlarında; iki binli yılların başında açlık tehlikesinin dünya çapında ciddi bir kriz haline dönüşebileceği ve açlık probleminin enerjiden daha önemli bir konu haline geleceği ifade edilmektedir.

Yeterince besin üreten birinci gruptaki ülkelerde tarımla uğraşanlar nüfusun % 10-12'sini geçmemektedir. Ayrıca bu devletlerde ekili toprakların mikdarı artmamakta, bazı yerlerde aksine azalmaktadır. Bugün Amerika'da tarımla uğraşan altı milyon insan vardır. Birinci dünya savaşı sonunda bu mikdar on üç milyondu. Asrın sonunda aynı ülkede tarımla uğraşan nüfusun 3-4 milyona düşmesi beklenmektedir. Avrupa'daki durum da buna yakındır.

Dünyadaki insanların üçte ikisi kısmen fakir olan güney yarım kürede yaşamaktadır. Güney - kuzey arasındaki refah eşitsizliğinin giderilmesi için zaman zaman, milletlerarası toplantılarla bu mesele ele alınmaktadır. Rusya her ne kadar kuzeyde yer almakta ise de gıda sıkıntısı ve kıtlık çekilen ülkelerin başında gelmekte, süt ve et gibi gıdaları satın alabilmek için doktor raporu aranmaktadır.

Gıda sıkıntısı ve kıtlık en çok Afrika'da kendini hissettirmektedir. Son senelerde, Afrika'daki kuraklık ve çölleşme sebebiyle açlık tehlikesi büyük boyutlara ulaşmıştır. Milletlerarası teşkilatların gıda yardımları te'sirsiz kalmaktadır. Açlık bölgelerine giden yardım gönüllüleri yol kenarlarında ve ağaç diplerinde açlıktan ölenlerin cesetlerini toplayıp gömmekten başka bir şey yapamamaktadırlar. Açlığın kitle halinde ölümlere yol açtığı ülkelerin başında Uganda, Etyopya (Habeşistan) ve Somali gelmektedir. Açlık sebebiyle göçler de hızlanmıştır. Bir lokma yiyecek için binlerce kilometre yol yürüyenler yollarda büyük kayıplar vermektedirler.

Dünya açlık meselesinin halli için ilmi çalışmalara hız verilmiştir. Dünya Sağlık Teşkilatının yaptığı bir açıklamaya göre dünyayı tehdit eden gıda meselesinin tropikal bitki ve otlarla çözülebileceği ifade ediliyor. İnsanların besin maddesi olarak kullanmadıkları otların arasında; protein ve nişasta bakımından zengin, buğdayın yerini alabilecek ot ve benzeri bitkilerin bulunduğu da bildiriliyor. İnsanların yeryüzünde yaklaşık yarım milyon bitkiden yalnız 300 çeşidini tanıyıp kulllandığı, yakında 60-70 çeşit bitkinin daha gıda maddesi olarak satışa çıkacağı ifade edilmektedir.

Batı Almanya 20 milyon mark harcayarak yüzen bir buzul üzerinde istasyon kurarak Güney kutbunda yeni hammadde besinler arayacaktır. Buzul istasyonunun ömrü 8 sene olup, yazın -5, kışın -50 derece arasında 30 kişi çalışacaktır. Oturma, yatak ve çalışma odaları elektrik motorlarının çıkardığı ısı ile beslenen sıcak hava tesisi ile ısıtılacaktır.

Ekilmeye müsait toprakların muhafazası için en başta gelen tedbir, erozyonu (toprak aşınmasını) önlemektir. Bu ise ormanların muhafazası ve yeni orman sahalarının tesisi ile mümkündür. Açlık meselesi orman -erozyon- yağış meselesiyle orantılıdır. Ve orman varlığı en büyük rolü oynamaktadır. İnsanlar ormanların önemini anlayabilseler, ormanların tahribini ve yangınla zayiini önlemek için nöbet tutarlardı.

Açlıkla savaşta, tarımda üretimin arttırılması da şarttır. Bu ise endüstrinin geliştirilmesi ile ve bilhassa kimya endüstrisine önem vermekle olur. Kimyevi gübrelerin geliştirilmesi, toprağın güçlenip, veriminin artmasının ilk esasıdır. Gittikçe azalan tarım alanlarının bol bol gübrelenmesi, sulama imkanlarının olması, üstün nitelikte tohumların yetiştirilmesi, zirai mücadelenin tam yapılabilmesi için kimyevi ürünlere ihtiyaç vardır.

Halkın bilgi seviyesi ile, ekilen topraktan hektar başına alınan verim arasında yakın münasebet vardır. Japonya'da okuma-yazma oranı % 90'dır. Hektar başına 100 kilogram kadar gübre kullanılmakta ve 400 kilodan çok pirinç elde edilmektedir. Hindistan'da ise köylünün ancak % 30'u okuma yazma bilmektedir. Hektar başına iki kilogram gübre kullanılmaktadır. Verim ise Japonya'nın ancak üçte birine ulaşabilmektedir. Eğer Hindistan, pirinçten hektar başına Japonya kadar verim alabilse, açlığın önüne geçilmiş olur.

Açlığın önüne geçmenin bir diğer yolu da silahlanmaya ayrılan masrafları azaltarak, artan paranın halkın teknik ve kültürel bilgilerinin arttırılması ve endüstrinin geliştirilmesi için kullanılmasıdır. Bu iki esaslı konuya yönelmekle, dünyadaki açlık ortadan kalkabilir.

"Hudson İnstute" de yapılan araştırmaya göre dünyada ekime müsait bütün topraklar kullanılarak, sulama, gübreleme, ilaçlama ve tohum ıslahı ile zirai verim arttırılırsa, 35 milyar insanı beslemek kabil olabilecektir.

Açlığın bir diğer sebebi de israftır. Yalnız Türkiye'de senede 30 milyar liralık ekmek çöpe atılmaktadır.

Çevre kirlenmesi ve ekime müsait arazinin, yerleşme, sanayi vesair sebeplerle kullanılması ve ormanların tahribi ile dünya besin kaynakları süratle azalmaktadır. Gerekli tedbirler alınmazsa yirmi birinci asrın başlarında her sene 200 milyon insanın yeterli beslenememe sebebiyle ölmesi muhtemeldir.

Bütün her şeyi yaratan Allahü tealadır. Onların rızıklarını da veren O'dur. Allahü tealanın adeti şöyledir ki, her şeyi sebeplerle yaratmaktadır. Böylece madde alemine ve sosyal hayata da düzen vermektedir. Sebepsiz yaratsaydı, alemdeki bu nizam bu düzen olmazdı. Allahü teala rızkın teminine de çalışmayı sebep kılmıştır. O'nun emir ve yasaklarına tam uymak, zamanın teknik imkanlarını kullanarak verimin artması için çalışmak açlığın ortadan kalkması için tek sebeptir.

AD KAVMİ;

Hud aleyhisselamın peygamber olarak gönderildiği ve isyanları yüzünden rüzgarla helak edilen kavim. Bu kavim, Nuh aleyhisselamın oğullarından Sam'ın torunlarından Ad'ın neslidir. Yaşadıkları yer Ahkaf diyarı olup, Yemen'de Aden ile Umman arasındadır. Bu bölgeye Şihr de denilmiştir.

Nuh aleyhisselam zamanındaki tufandan sonra gemide bulunup kurtulanlar değişik bölgelerde yerleşip çoğaldılar. Ad kavmi de kendi arasında yirmi üç kabileden meydana gelen büyük bir Arap kavmi idi. Ad kavminin insanları, iri cüsseli, uzun boylu, kuvvetli, tuttuğunu koparan uzun ömürlü kimselerdi. Yaşadıkları bölgenin toprağı çok verimli, yağmuru boldu. Her taraf yemyeşil, bağlar, bahçeler, pınarlar, akarsular ile kaplı olan yerler "İrem Bağları" diye tanınmıştı.

Bu kavim büyük kayaları yontarak direk ve bu direkler üzerine çok gösterişli binalar yaptılar. Yaşadıkları bölgede her taraf akıl almaz süslere, göz kamaştıran güzelliklere sahipti.

Nuh aleyhisselam zamanındaki tufandan sekiz asır gibi bir zaman aradan geçmesi sebebiyle tufanı görüp, ibret alanlar ve bunları nesillere anlatanlar çoktan vefat etmişlerdi. Ad kavmi insanları sıhhatlerine, kuvvetlerine, zenginliklerine ve servetlerine bakarak her geçen gün kibirleniyor, büyükleniyor, taşkınlıklarını artırıyordu. Onların bu halleri Kur'an-ı kerimde mealen şöyle bildirilmektedir: **"Yer yüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve bizden daha kuvvetli kim var** (olabilir) **ki dediler."** (Fussilet suresi: 15)

Gün geçtikçe azan Ad kavmi, nihayet Samed, Samud, Sada ve Heba adlı putlara tapmaya başladılar. Bağ, bahçe, tarla, hayvan, mahsul ve nesillerinde şaşılacak bir bereket vardı. Dünya nimetleri

bakımından ulaşılması arzu edilen her şeye kavuşmuş olmaları, tamamen azmalarına sebep oldu. Zulüm ve işkenceye başladılar. Etraflarındaki kabilelere, zayıf ve kimsesizlere ağır zulümler yapıyorlardı. Zavallı kimseleri yüksek binalardan atmaktan zevk alıyorlardı.

Ad kavmi, bu azgın haldeyken, Allahü teala onlara ebedi seadet yolunu göstermek için Hud aleyhisselamı peygamber olarak gönderdi. Elli seneden fazla bir zaman bu kavmi imana çağırdı. Bu azgın kavmi Hud aleyhisselam devamlı Müslüman olmaya davet ettiği halde iman etmeye yanaşmadılar. İman edenler de korkularından imanlarını açıklayamadılar. Bunun üzerine kendilerine ağır azab geleceğini ve helak edileceklerini söyledi. Yine inanmayıp alay ettiler.

Nihayet gelecek olan azabın işaretleri görülmeye başladı. Üç sene yağmur yağmadı. Pınarlar kuruyup ağaçlar sararıp soldu. Meşhur İrem Bağları yok oldu. Hayvanlar susuzluktan telef oldu. İnsanlar da bir yudum suya, bir lokma ekmeğe muhtaç duruma düştüler. Devamlı bunaltıcı ve kuru bir rüzgar esiyordu. Tozdan göz gözü görmüyordu. Hud aleyhisselam ise onları durmadan iman etmeye davet ediyordu. Fakat inatlarından vaz geçmiyorlardı. Kadınları da kısırlaşıp hiç çocuk doğmaz oldu. Şiddetli kuraklık dört sene devam etti. Bundan sonra kendilerini helak eden azab geldi. Bir gün yurtları üzerinde her tarafı kaplayan siyah bir bulut göründü. Yağmur geliyor zannettiler. Hud aleyhisselam durumu bildirip tekrar imana davet etti ise de kabul etmediler. Buluttan şiddetli bir rüzgar esmeye başladı. Korkunç bir uğultusu ve dayanılmaz bir soğuğu vardı. Rüzgar estikçe şiddetlendi. İnsanları tutundukları taş ve ağaçlarla birlikte göklere fırlatıyor, sonra da bırakıveriyordu. Havada adeta saman çöpleri gibi savruluyorlardı. Azgın Ad kavminin insanları param parça oldu. Yerleri yurtları yıkılıp harabe halini aldı. Sonra da fırtına onların ölülerini süpürüp denize attı. Bu rüzgar, Kur'an-ı kerimde **rih-i akim, sarsar, azab-ı elim** ve **atiye** olarak bildirilmektedir. Kur'an-ı kerimde mealen; **"Hud** (aleyhisselam) **ve dinde ona tabi olanları rahmetimizle kurtardık. Bizim ayetlerimizi tekzib edip** (yalanlayıp) **mü'min olmayanların ise silsile ve köklerini kestik."** buyruldu (A'raf suresi: 72). Hud aleyhisselam, iman edenlerle birlikte Mekke'ye gitti. Bunlara "Ad-ı uhra" (ikinci Ad) denilmiştir.

AD KOYMA;

Yeni doğan çocuğa veya sonradan Müslüman olan kimseye isim koymak. Varlıkları belirtmek, şahısları diğerlerinden ayırmak için kullanılan kelimelere ad (isim) denmiştir.

Allahü teala, yeryüzünde yarattığı ilk insan ve ilk peygamber olan Adem aleyhisselama her şeyin ismini ve faydasını bildirdiğini Kur'an-ı kerimde haber verdi. Mealen; **"Allah, Adem'e bütün isimleri öğretti."** buyurdu (Bekara suresi : 31).

Tarihin her devrinde insanlar inanç ve adetlerine göre isimler kullandılar. Türklerin İslamiyeti kabulünden önceki isimleri, çocukluk ve gençlik dönemlerinde olmak üzere iki dönemde verilirdi. Doğumun hemen ardından çocuğa ad verilmez, bir yaşından sonra adetlerine göre büyük şölenler yapılır, oradaki en yaşlıları tarafından ad konurdu. Esas isim, gençlik çağında gösterilen bir kahramanlıktan sonra verilirdi.

İslamiyetten önce Araplarda herkes için adından başka bir de ilk erkek çocuğuna bağlı olarak baba olduğunu belirten bir künye verilirdi. Daha sonra kimin çocuğu olduğunu belirten neseb, doğum yerini gösteren nisbet, bir de o şahsın daha iyi tanınmasını sağlayan lakabı olurdu.

İslam dininde çocuğa, doğumu müteakip yedinci gün ad koymak müstehabtır. Doğduktan sonra hemen ölen çocuk; yıkanır, cenaze namazı kılınır ve ismi konur. Ad koymak, çocuğun babası üzerindeki haklarından biri olarak kabul edilmiştir. Çocuğa ad seçme ve ad koyma hakkı babaya aittir. Babası vefat etmiş ise bu hakkı anne kullanır. Peygamber efendimizin "Muhammed" adını dedesi Abdülmuttalib koydu.

Çocuğa ad koyarken yapılacak merasimde çocuğun babası, dedesi veya en yaşlı, ilmi en çok olan çocuğu kucağına alır, abdestli olarak kıbleye döner ve ayakta sağ kulağına ezan, sol kulağına kamet (ikamet) okur. Üç kere kulaklarına seslenerek koydukları adı söylerler ve böylece isim konmuş olur. Ardından şerbetler ikram edilir, tatlılar yenilir ve merasim sona erer.

Ad seçme hususunda İslam alimleri bazı hükümler koymuşlardır. Hem söylenişi, hem de manası güzel isimleri koymak müstehabtır. Çocuğa konulacak isimlerin en kıymetlileri olarak; Abdullah, Abdurrahman, Muhammed, Ahmed ve İbrahim isimleri bildirilmiştir. Bunlar, Allahü tealanın sevdiklerini hatırlatan isimlerdir.

Türkler, bilhassa Osmanlılar, Peygamber efendimize karşı duydukları derin saygı ve hürmet sebebiyle Muhammed ismini koymakla beraber bu ism-i şerifi söylerken hürmetsizlik olabilir endişesiyle Mehmed şeklinde söylemeyi uygun görmüşlerdir.

İslam adabına uymayan isimler kullanmak mekruhtur. Zira Peygamber efendimiz çirkin isimleri

değiştirirdi. İsyankar manasına gelen “Asiye” ismini Cemile olarak değiştirmiştir.

İsim koyma ile ilgili hadis-i şeriflerde buyruldu ki:

Siz kıyamet gününde hem kendi adınızla, hem de babalarınızın adı ile çağrılırsınız. Bunun için kendinize güzel adlar koyun.

Kötü isim alan bunu güzel isme çevirsin.

ADA;

Alm. *Insel (f.),* **Fr.** *Ile (f.),* **İng.** *Island*. Her tarafı sularla çevrili kara parçası. Okyanus, deniz, göl ve her çeşit akarsular içinde ada bulunabilir. Bir kara parçasının ada sayılabilmesi için etrafını çevreleyen denizin etkisinin karanın her yerinde görülmesi lazımdır. Avustralya’da denizin tesiri her tarafında görülmediği için ada sayılmamış ve kıta kabul edilmiştir. Sumatra, Borneo, Madagaskar, Grönland, Britanya, Japonya adaları başlıca büyük adalardır. Adaların toplam yüzölçümü 10 milyon kilometrekare ile Avrupa kıtasının yüzölçümüne yakındır.

Adalar tek adalar ve takım adalar olarak bulunurlar. Kıbrıs tek adadır. Endonezya Devleti ise bir çok adadan meydana gelen bir takım adalar topluluğudur. Meydana gelişlerine göre adalar; kıtalardan ayrılan, mercan, volkanik ve alüvyon adaları olmak üzere dörde ayrılır.

Kıtadan ayrılan adalar: Jeolojik devirlerde kıtalardan koparak meydana gelen veya bazı kara parçalarının çökmesi ile yahut denizlerin yükselerek bazı kara parçalarını kaplamasıyla meydana gelmiş adalardır. Madagaskar adası, jeolojik ikinci zamanda Afrika’dan; Britanya, dördüncü zamanda Avrupa’dan ayrılmıştır. Ege adaları, Ege kıtasının parçalanıp çökmesiyle; Korsika ve Sardunya adaları, Tiran kıtasının parçalanmasıyla meydana gelmiştir.

Mercan adaları: Okyanuslarda çok kalabalık sürüler halinde yaşayan poliplerin çıkardıkları kalkerlerin birikmesinden adalar meydana gelmiştir. Büyük Okyanus ve Hint Okyanusunda bu tip adalara sık rastlanır. Marshall ve Carolin adaları mercan adalarıdır.

Volkanik adalar: Deniz veya göl dibindeki volkanların püskürttüğü lavlar neticesi meydana gelmişlerdir. Batı Akdeniz’deki Stromboli Adası ile Büyük Okyanustaki Hawaii Adaları volkanik adalardır.

Alüvyon adaları: Nehirlerin sürükleme kuvvetinin azaldığı ve dolayısıyle beraberindeki taş parçacıklarını taşıyamadığı yerlerde belirirler. Daha çok nehirlerin ağızlarına yakın kısımlarda meydana gelen bu adaların üstten görünüşü, suyun geldiği tarafı ince olan bir elips şeklindedir. Bunlardan bazılarında ziraat alanları ve yerleşme yerleri kurulabilmektedir. Bu adalardan bazılarının yüksekliği 10 metreyi bulabilir. Fakat ekseri alüvyon adaları zamanla sular altında kalırlar.

Dünya Coğrafyasındaki Başlıca Adalar:

Adı	Yüzölçümü (km2)	Bulunduğu Yer
Grönland	2.175.000	Kuzey Buz Denizi
Yeni Gine	785.000	Büyük Okyanus
Borneo	750.754	Büyük Okyanus
Madagaskar	587.041	Hint Okyanusu
Baffin	476.067	Kuzey Buz Denizi
Sumatra	471.000	Büyük Okyanus
Filipinler	300.000	Büyük Okyanus
Yeni Zelanda	269.000	Büyük Okyanus
Honşu	230.000	Büyük Okyanus
Büyük Britanya	229.720	Atlas Okyanusu
Ellesmere	212.688	Kuzey Buz Denizi
Victoria	212.198	Kuzey Buz Denizi
Sulavesi	189.033	Büyük Okyanus
Cava	126.400	Büyük Okyanus
Küba	114.524	Atlas Okyanusu
Newfoundland	110.681	Atlas Okyanusu
Luzon	104.687	Büyük Okyanus
İzlanda	102.829	Atlas Okyanusu
Mindanao	98.681	Büyük Okyanus
Moluk Adaları	86.285	Büyük Okyanus
İrlanda	84.000	Atlas Okyanusu
Novaya Zemiya	82.600	Kuzey Buz Denizi

Hokkaido	78.508	Büyük Okyanus
Sahalin	73.290	Büyük Okyanus
Tasmanya	68.332	Büyük Okyanus
Banks	67.600	Kuzey Buz Denizi
Sri Lanka	65.610	Hint Okyanusu
Svalbard	62.423	Kuzey Buz Denizi
Bismarck Takımadaları	58.800	Büyük Okyanus
Devon	54.029	Kuzey Buz Denizi
Melville	42.395	Kuzey Buz Denizi
Souhampton	40.663	Kuzey Buz Denizi
Tayvan	35.961	Büyük Okyanus
Kyuşu	35.660	Büyük Okyanus
Hainan	33.670	Büyük Okyanus
Prince of Wales	33.229	Atlas Okyanusu
Vancouver	32.137	Büyük Okyanus
Sicilya	25.210	Akdeniz
Somerset	24.268	Kuzey Buz Denizi
Sardinya	24.084	Akdeniz
Kuril Adaları	20.000	Büyük Okyanus
Yeni Kaledonya	19.103	Büyük Okyanus
Fiji	18.272	Büyük Okyanus
Hawaii	16.500	Büyük Okyanus
Vanuatu (Yeni Hebridler)	14.760	Atlas Okyanusu
Bahamalar	13.935	Atlas Okyanusu
Falkland Adaları	11.960	Atlas Okyanusu
Jamaika	10.991	Atlas Okyanusu
Cape Breton	10.300	Atlas Okyanusu
Kıbrıs	9.251	Akdeniz
Porto Riko	8.897	Atlas Okyanusu
Korsika	8.720	Akdeniz
Girit	8.259	Akdeniz
Rodos	1.398	Ege Denizi

ADAÇAYI (Salvia officinalis);

Alm. *Salbei (f.),* **Fr.** *Sauge,* **İng.** *Sage.* **Familyası:** Baklagiller (Labiateae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Tıbbi adaçayı denen bu cinsi yetişmez. Güney Orta-Batı Anadolu'da tabii cinsleri yetişir.

Haziran-temmuz ayları arasında mavimsi-mor renkli çiçekler açan 30-60 cm boyunda, çok senelik kokulu bir bitki. Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir. Gövdeleri dik, odunsu ve dört köşelidir. Çiçekler üst yaprakların koltuğunda çiçek durumu meydana getirirler. Çiçekler, tüpsü ve uçları dudak şeklinde sarkmıştır.

Memleketimizde bu türü yabani olarak bulunmaz, bahçelerde yetiştirilmektedir. Vatanı Akdeniz bölgesidir. Güney ve Orta Avrupa'da yetiştirilmektedir.

Anadolu'da 70'in üzerinde diğer başka türleri tabii olarak yetişmektedir. Türkiye'de yetişen ve adaçayı olarak kullanılan diğer türlerinin başında Anadolu adaçayı, yönlü adaçayı, misk adaçayı, yabani adaçayı, yeşil adaçayı vs. gelir. Kimyasal madde muhtevaları değişmekle beraber, tıbbi adaçayı gibi kullanılırlar.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısmı, yaprakları, çiçekleri ve yapraklarından elde edilen uçucu yağdır. Bitki, % 2 uçucu yağ ihtiva eder. Bunun % 30'u tuyon, % 15'i sineoldur. Acı maddeler, kafur ve tanen bulunmaktadır.

Eski devirlerde ve günümüzde çok kullanılan faydalı bir bitkidir. Eskiden çoğu evlerin bahçelerinde yetiştirilirdi. Tıbbi adaçayının yatıştırıcı, midevi, idrar söktürücü, ter kesici, dezenfektan te'sirleri vardır. Gargara şeklinde boğaz ve burun hastalıklarında kullanılır. Yapraklarından elde edilen uçucu yağ, yüksek dozlarda kuvvetli bir zehirdir. Bal ve sirke ile karıştırılıp gargara yapınca diş ve dişetlerine, boğmaca ve bademcik iltihablarına iyi gelir.

ADAK (NEZR);

Alm. *Gelobde (n.),* **Fr.** *Voeu (m.),* **İng.** *Vow.* Bir kimsenin, dileğinin, isteğinin yerine gelmesi veya bir bela ve musibetin giderilmesi maksadıyla, Allahü teala için; namaz kılmak, oruç tutmak, kurban kesmek gibi farz veya vacib cinsinden başlıbaşına ibadet olan bir şeyi yapmayı söz vermesi, vazife

kabul etmesi. Adak kelimesinin Arapça karşılığı nezrdir.

Adağı yerine getirmek lazım olduğu, Kur'an-ı kerimde ve hadis-i şerifte bildirilmiş ve icma-ı ümmet (bu hususta Müslümanların söz birliği) hasıl olmuştur. Hac suresi yirmi dokuzuncu ayet-i kerimesinde mealen; **"Adaklarını yerine getirsinler."** buyrulmuştur. Peygamber efendimiz buyurdu ki: **"Kim taat** (ibadet) **olan bir şeyi nezr ederse** (adarsa) **onu yapsın. Günah olan bir şeyi nezr ederse onu yapmasın."** Bunun için adağı yerine getirmek vacibdir. Bazı alimler farzdır demişlerdir.

Adak edilen şeyin farz veya vacib olan bir ibadete benzemesi ve başlı başına bir ibadet olması lazımdır. Mesela; abdest almak adak yapılmaz. Çünkü abdest başlı başına bir ibadet olmayıp, başlı başına ibadet olan namazın şartıdır. Yine adak yapılan şey günah olmamalıdır. Mesela; filan kimseyi öldürmek, Allah için adağım olsun deyince, öldürmeyip, yemin keffareti verir. Yapması kendine zaten farz olan bir şey de adak yapılmaz. Adak edilen şeyin, adayan kimsenin mülkü olması ve başkasının malı olmaması lazımdır.

Adak iki çeşittir:

1. Şarta bağlı olmayan adak (Mutlak nezr): Bir şarta bağlı değildir. Bunu söylerken kasd etmese de, söz arasında dilinden çıksa yapılması şart olur. Allahü teala için, bir gün oruç tutmak üzerime borç olsun diyeceğine, bir ay oruç tutmak diye ağzından çıksa, bir ay oruç tutması lazım olur. Şarta bağlı olmayan adağı fakir de olsa hemen yapması lazımdır.

Adak (nezr) yemine benzemektedir. Bir kimse "Nezrim olsun" dese, neyi adadığını söylemezse ve niyet etmezse, yemin keffareti vermesi lazım olur. Allahü tealanın rızası için oruç tutayım dese, bir şey niyet etmese veya sadece nezre niyet etse, kaç gün olduğunu söylemese üç gün oruç tutması lazımdır.

2. Şarta bağlı olan adak (Mutlak olmayan nezr): Hastam iyi olursa, Allah için şu kadar sadaka vermek ve sevabını falan valiye bağışlamak adağım olsun diye bir şarta bağlanarak yapılan adaktır. İstenilen şart meydana gelince, adağı yerine getirmek lazım olur. Şarta bağlı olan adak, şart edilen şeye karşılık yapılmamalı, Allahü tealaya şükür olarak yapılmalıdır.

Adak kurbanı denilince, belli üç günde yani Kurban bayramının birinci, ikinci ve üçüncü günlerinde kesilmesi lazımdır. Bu günler gelmeden önce kesilirse, adak yerine getirilmiş olmaz. Ancak, kurban demeyip bir koyun kesmek nezredilince, kurban bayramı günleri dahil her zaman kesilebilir.

Adak olarak kesilen hayvanın etinden; fakir olsun, zengin olsun adak eden, anası, babası, evladı, hanımı veya kocası yiyemez.

Adak, ancak Allahü teala için yapılır. Evliya zatlardan birinin mezarına gidip; "Kaybolan malımı bulur veya hastamı iyi eder veya falan işimi görürsen, şu parayı, yemekleri senin için vereceğim, sana mum yakacağım." demek haramdır. Ancak adak yapmak isteyen bir kimsenin; "Ya Rabbi! Hastamı iyi edersen, falan velinin türbesi yanındaki fakirlere şu parayı veya şu hayvanı vermeyi senin için adadım. Sadaka sevabını da bu velinin ruhuna bağışladım." demesi veya böyle niyet etmesi gerekir.

Cahil kimselerin ölüler için para, mum ve benzeri şeyler adamalarının, bu suretle büyük zatlara yaklaşmak istemelerinin İslam dininde yeri yoktur. Allahü tealadan ayrı olarak bir ölüden bir şey beklemek imanın gitmesine sebep olur. Kiliseye, ayazmaya, mezara, türbeye gidip hazret-i İsa'dan, Meryem Ana'dan, evliyadan bir şey isteyen, dinden çıkar.

Temel atılırken, hasta iyi olunca, Allah için hayvan kesmeği adayıp, etini fakirlere sadaka vermek caizdir. Sadaka sevabı hasıl olur.

ADALE AĞRISI;

Alm. *Muskelschmerzen (m),* **Fr.** *Mal du muscle, Mialgie.* **İng.** *Pain in muscle, Myalgie. Mialgie,* Kaslarda görülen ağrı. Kaslardaki sinir uçları, kemiklerden fazla, deridekinden azdır. Derideki sinir yoğunluğu, adalelerde mevcut olmadığından, kaslara iğne yapmak veya kesmekle duyulan ağrı az olur. İltihap, ezilme, kan akımında bozulma; etkilendikleri kas bölgesinde, üstündeki deride ve bazan da bütün kol veya bacakta şiddetli ağrıya sebeb olurlar. Kas yaralandığında veya ağrılı bir hastalığa düçar olduğunda kasılma ve kramp olur. Sinir sistemi hastalığına bağlı kas kramplarında da ağrı olur. Tek bir kas yüzünden bütün bir kol ağrıdığında sebebini bulmak zor olabilir. Fakat bu halde de hasta olan kas hassasdır ve üstüne basınca, koldaki ağrı artar.

Darbe geçirmiş bir kas ağrılıdır, serttir, hassastır. Dinlenince ağrı hafifler; kası kullanınca ağrı artar. Kondisyonsuz biri aşırı iş yapınca hasıl olan kas tahribi en hafifidir. Bu ağrının sebebi bilinmemektedir. Kasda biriken kimyevi maddelerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Ağrı, ilk darbeden 4 ila 6 saat sonra başlar ve 48-72 saatte en üst düzeyine ulaşır. Hafif eksersiz, sıcak ve masajla ağrı geçebilir.

Ezilen bir kasın içinde kan toplanır ve bir kaç dakika içinde ağrımaya başlar. Günlerce veya haftalarca devam edebilir. Kasda kopma; lif kopması, bütün kasın kopması veya tendon kopması şeklinde olabilir. Kısmi kopma olan noktanın üstüne basınca, belirgin bir hassasiyet olduğu görülür. Kasın zarı bölününce yine hassasiyet olabilir, fakat esas belirtisi zarın bölündüğü yerden kasın dışarıya doğru kabarmasıdır. Bütün kas veya tendonu (kirişi) koptuğunda kas çalışmaz, kopan yerde hassasiyet vardır ve üstte kalan parça kasılır. Polimiyozit hastalığında kas iltihablanır. Ağrı, hassasiyet ve kuvvetsizlik olur. Bu hastalık, genellikle romatizmal hastalıklarda görülür. Özellikle çocuklarda ani bir şekilde başlayabilir. Kas içinde ve üstündeki deride şiddetli iltihap vardır. Ateş, kan sedimentasyonunda artma olur. Ayrıca mide, göğüs ve akciğer kanserlerinde ilk belirti olabilir. Ancak tümörle alakalı ise, yaygın tümörlerde daha çok görülür. Virüs hastalıklarında, “trişinöz” isimli parazit hastalığında da olur. Bu hallerde kısa sürer. Tipik özelliği üstteki kasların alttakilerden daha çok tutulmasıdır.

Yüksek ateşli sistemik hastalıklarda ve griplerde görülen kas ağrılarının sebebi bilinmemektedir. Tıpda “yerel miyozit” veya “fasitis” denilen kulunç, omuz bölgesi kaslarında virüs enfeksiyonlarından sonra yerleşir.

Bilinen en şiddetli ağrılardan biri de çalışan bir kasın kansız kalmasıyla meydana gelir. Daha ziyade damar sertliğinde olur. Bacakta olursa yürüme topallayarak ve çok ağrılı olur. Ayaktaki atardamarlardan nabız alınamaz. Diğer bacağa göre tansiyon farkı vardır.

Kan kanserlerinde de ağrı olur. Bu cins kanserler çok nadir görülür.

ADALET;

Alm. *Justiz (f), Gerechtigkeit (f),* **Fr.** *Justice (f.),* **İng.** *Justice.* Bir amirin, bir hakimin; memleketi idare için konulan kanun, kaide ve çizilen hudud içinde hareket etmesi. Hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme ve yerine getirmede doğruluk. Adalet anlayışı, çeşitli dünya görüşlerine göre değiştiği için, hakkındaki tarifler de çok değişiktir.

Adaletin dinimizdeki tarifi, kendi mülkünde olanı kullanmak demektir. Alemlerin bütünü, insanlar, melekler, cinler, bitkiler, cansız varlıklar, gökler, yıldızlar, madde ve mana alemlerinin hepsi, Allahü tealanın aciz, muhtaç mahlukları ve mülküdür. Bunların hepsinin sahibi O’dur. Allahü tealanın işleri içinde adalete uymayan bir şey olmaz.

Allahü teala, her memlekette, bulunan kulları için adaleti fazlasıyla yapmıştır. Akıl ve baliğ olmadan ölen Müslüman olmayanların çocuklarını Cehennem'e sokmayacaktır. Akıl ve baliğ, yani evlenecek çağa geldikten sonra İslamı duymadan ölenlere de azab yapılmayacaktır. Bu kişiler, İslam dinini işittikten sonra merak etmez, öğrenmez, inat edip inanmaz ise, o zaman ceza göreceklerdir. Allahü tealanın bütün insanlara peygamber gönderip doğru yola davet etmesi adalettir. Bazı insanları İslam memleketinde yaratması ihsandır. Adalet ile ilgili bazı hadis-i şerifler şunlardır:

Adil hükümdarın bir günü (bir gün adaletle hükmetmesi) **bir adamın kendi kendine altmış sene** (nafile) **ibadet etmesinden daha hayırlıdır.**

Üç kimsenin duası reddedilmez. Bunlardan biri de adil devlet adamıdır.

Çocuklarınız arasında adaleti gözetin.

Adalet güzeldir, amirlerde olursa daha güzeldir.

Sosyal adalet: Herkesin çalışması, bilgi ve kabiliyeti, gördüğü işi nisbetinde ve derecesinde hakkını alması; hiç kimsenin ezilip sömürülmemesi. Sosyal adalet, en küçük bir iş görene de, hayat hakkı tanımakdır. Çalışan herkesin asgari bir geçim şartına erişmesi, sosyal adaletin ilk şartıdır. Sosyal adaleti gerçekleştirmeye çalışan devlete “Sosyal devlet” denir. Fakat sosyal devlet ile Sosyalist devlet birbirinden tamamen farklıdır.

Sosyal adalet, sosyal eşitlik demek değildir. Herkesin aynı gelire sahib olması adalet değil, adaletsizlik olur. Bir sınıfta, çalışan-çalışmayan, bilen-bilmeyen bütün öğrencilerin sınıf geçmesi sosyal adalet değildir. Mutlak eşitlik, ne tabiatta, ne toplulukda, hiçbir yerde yoktur.

Hukukta eşitlik, aynı durum ve şartlar içinde bulunan herkesin aynı muameleye tabi tutulması manasındadır. Sosyal bakımdan, hele iktisadi yönden tam bir eşitlik aramak ve istemek, hem gereksiz, hem imkansızdır. Çünkü adalet kavramı ile bağdaştırılamaz. Çalışmak ve kazanmak imkanını herkese aynı şekilde vermek ve mevcudu kelle hesabıyla paylaştırmak değildir. Herkesin çalışmasının karşılığını görmesi hakkını elde edebilmesidir.

Sosyal adalet, milli gelirin en uygun şekilde taksimini sağlar. İstismarı, sömürücülüğü ortadan kaldırır. Sermayenin çok küçük ve belirli bir zümre elinde toplanmasını önler. Herkese kendi ölçüsünde hayat

hakkı verir. Sınıf ve zümreler arasında düşmanlık bulunmayan bir topluluk meydana getirir. Böyle bir toplulukta vatandaşlar, hal ve istikbal bakımından kendilerini emniyette hissederler.

Sosyal adaleti en iyi, en verimli olarak sağlayan din İslam dinidir. İslamiyet, her çalışan insana hakkını verir. Herkesin mülkünü korur. Özel teşebbüse, herkesin dilediği işi yapmasına geniş yer verir. Alın teri ile kazanılan bir kazanca kimseyi karıştırmaz. Kimse kimsenin malına-mülküne el uzatmaz, gasb etmez. Hatta başkasının malını -mülkünü muhafaza etmeği emir eder. Zenginlerin, fakirlere verdiği zekat, öşür, sadakalar hep sosyal yardım olup, ekonomik felaketleri önlemek için emir olunmuş, ilahi tedbirlerdir.

ADALET BAKANLIĞI;

Alm. *Justizministerium (n.),* **Fr.** *Ministrérede la Justice,* **İng.** *Ministry of Justice.* Adalet hizmetlerinin planlanması, yürütülmesi, koordinasyonu ve denetlenmesi ile hizmetlerle ilgili her türlü idari faaliyetleri yürüten bakanlık.

Adalet işlerinin yeniden düzenlenmesi için 1868 yılında Divan-ı Ahkam-ı Adliye Nezareti kurulmuştur. Nazırlardan birinin başkanlığında çalışmaları yürüten bu kurul, Adalet teşkilatında ilk yeniliktir. Mahkemelerin 1878 yılında; Şer'iyye ve Nizamiyye olarak ikiye ayrılmasından sonra da Adliye ve Mezahip Nezareti kurulmuş ve Nizamiyye mahkemeleri bu nezarete bağlanmıştır.

2 Mayıs 1911 tarihinde çıkarılan **Adliye ve Mezahib Nezareti Nizamname-i Dahili** kanunu, Adalet Bakanlığı'nın kuruluşuna temel oldu.

Bakanlık, görevlerini şu teşkilatla yürütür: Teftiş Kurulu Başkanlığı, Ceza İşleri Genel Müdürlüğü, Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü, Özlük İşleri Genel Müdürlüğü, Hakim ve Savcılar Yüksek Kurulu.

Bakanlığın muhasebe, yayın, levazım ve evrak vb. müdürlükleri diğer kuruluşlardaki benzerlerinin aynıdır.

Adalet bakanlığının görevleri: Ceza hukuku ile özel hukuktaki yeni gelişmeleri takip edip, lüzumlu kanun tekliflerini hazırlar. Gerekli hallerde kamu davası açılması için cumhuriyet savcılarına emir verir. Genel ceza ve tevkif evleri, iş esası üzerine kurulmuş ceza evleri ve ıslah evleri açar ve bunların idare şekline dair düzenlemeler getirir. İş güvenliğini sağlar ve bunun için gerekli tedbirleri alır. Mahkum ve tutukluların cemiyete kazandırılması için, bunların bakımını, barındırılmasını, okutulmasını ve çalıştırılmasını temin eder. Hükümleri infaz eder. Genel ve özel aflar ile ilgili çalışmalar yapar. Avukat ve noterlere ruhsat verir ve bunları denetler. Adli tıp müessesesi bu bakanlığa bağlıdır.

Hakim ve savcılar, bakanlığa bağlı olmakla beraber, bakanlık, hakim ve savcılar hakkında kararlar veremez. Bunlar hakkında Anayasada belirtilen ve kanunla kurulu bulunan Hakim ve Savcılar Yüksek Kurulu, karar verir. Bakanlığın mahkemeler üzerinde ancak idari yönden etkisi vardır; mahkemelerde alınan kararlarla ilgili hiçbir yetkisi yoktur. Kendi içerisinde, Merkez Teşkilatı, Teftiş Heyeti Başkanlığı, Savunma Sekreterliği gibi bazı bölümlere ayrılır.

ADALET MAHKEMELERİ (Bkz. Mahkemeler)

ADALET PARTİSİ (AP);

Alm. *Gerechtigkeitspartei (f),* **Fr.** *Parti de la Justice,* **İng.** *Justice Party.* 27 Mayıs 1960 ihtilalinden sonra Türk siyasi hayatında kurulan partilerden biri. İhtilalden sonra siyasi faaliyetler Türkiye'de 1 Nisan 1961'e kadar tatil edildi. Kurucu Meclis çalışmaya başlayıp, anayasa ve seçim kanunları hazırlanmaya başladıktan sonra yeni siyasi partilerin kurulmasına izin verildi. Adalet Partisi 11 Şubat 1961 tarihinde Ankara'da Emekli Orgeneral Ragıb Gümüşpala ve dokuz arkadaşı tarafından kuruldu.

Adalet Partisinin gayesi; genel olarak, sosyal güvenlik, milliyetçilik, şahsiyetçilik, köycülük, ferdi teşebbüscülük, ıslahatçılık, gelişme ve birlik ilkelerine dayanmaktadır. Ekonomik alanda karma ekonomiye ve hür teşebbüscülüğe taraftar bulunmakta ve ülkenin ekonomik gelişmesini hızlandıracak bir ortam içinde fert teşebbüsüne devlet kontrolü ile desteğin sağlanabileceği görüşünü savunmaktadır.

Kurulduğu yıl içerisinde altmış bir ilde teşkilatını tamamlayıp seçimlere katıldı. 1961 seçimlerinde nisbi seçim sisteminin uygulandığı milletvekili seçiminde Millet Meclisindeki 450 üyelikten 158'ini, aynı seçimlerde çoğunluk sisteminin uygulandığı Cumhuriyet Senatosunda 150 üyelikten 70'ini elde etti. Meclisin toplanmasından sonra eşit şartlarla CHP ile koalisyona ortak oldu.

Ragıb Gümüşpala'nın ölümü ile boşalan genel başkanlığa Kasım 1964'de Süleyman Demirel seçildi. Adalet Partisi, 1965'de yapılan genel seçimlerde geçerli oyların % 52'9'u olan 4.921.235 oyu alarak 240 milletvekili çıkardı. Genel başkan Süleyman Demirel'in başbakanlığında 1969 seçimlerine kadar

iktidarda kaldı. 1969'da yapılan seçimlerde ise geçerli oyların % 46'5'i olan 4.229.712 oy alarak 256 milletvekili çıkardı. 1970 Şubat ayı bütçe görüşmelerinde partili bazı milletvekilleri ve senatörler bütçeye red oyu vererek hükumeti düşürdüler. Bunlardan 41 kişi, partiden ayrılarak, Ferruh Bozbeyli başkanlığında Demokratik Partiyi kurdu.

Adalet Partisi 12 Mart 1971'de verilen muhtıra üzerine hükumeti bıraktı. Bundan sonra kurulan, partiler üstü mahiyet taşıyan dört hükumete 5, 7, 8, 13 bakan vererek katıldı.

1973 yılında yapılan seçimlerde geçerli oyların % 29,8'ini alarak 149 milletvekili, 1975 Ekim'inde yapılan kısmi senato seçimlerinde geçerli oyların % 40'81'ini alıp, seçilecek 60 sandalyeden 32'sini kazandı.

5 Haziran 1977 yılında yapılan milletvekili seçimlerinde 189 milletvekili, kısmi senato seçimlerinde ise 50 senatörlüğün 21'ini kazandı.

1965 seçimlerinden 12 Eylül 1980 Silahlı Kuvvetlerin idareye el koymalarına kadar geçen sürede Adalet Partisi Süleyman Demirel'in başkanlığında 6 defa hükumet oldu. Partilerin 16 Ekim 1981 tarihinde Milli Güvenlik Konseyi tarafından diğer partilerle beraber kapatıldı. 3 Temmuz 1992'de çıkarılan bir kanunla kapatılan diğer partilerle beraber açılmasına izin verildi.

ADALETNAME;

Padişah veya halifelerin; kanunları uygulamayan ve görevlerini kötüye kullanan devlet adamlarını uyarmak veya tahta çıktıkları zaman devleti adaletle idare edeceklerini bildirmek için yayınladıkları yazılı emir. Adalet hükmü.

Hüsn-i niyet sahibi hükümdarların İslamiyetten önceki devirlerde, adaletname türünden belgeler veya sözlü ifadelerle, idare ettikleri toplumları zulümden korumaya çalıştıkları görülmektedir. Resulullah efendimiz de, kendisine nazil olan Kur'an-ı kerimle ve hadis-i şerifleriyle insanlara zulmetmemeyi, adil davranmayı emir buyururlardı. Dini alem-şumul olduğu gibi, getirdikleri ve söyledikleri de bütün insanları içine alırdı. Veda hutbesi bu hususta bir örnek olarak söylenebilir. Hülefa-i Raşidin'in de, bu yolda güzel sözleri söyledikleri ve yazılı belgeleri verdikleri bilinmektedir. Ayrıca adaleti te'min etmek ve idare ettikleri insanların durumlarından haberdar olmak için, onlara kapılarını daima açık tuttukları da bilinen diğer bir hususdur. Halktan herhangi bir kimse, istediği zaman halifenin huzuruna çıkıp bizzat halifenin yaptığı bir işten veya diğer idarecilerden şikayetçi olabilir, hakkını rahatlıkla isteyebilirdi. Bu geleneğin devamı olarak sonraki devirlerde hükümdarlar, "Divan-ı Mezalim", "Divan-ı Adl", "Divan-ı Ala" gibi isimlerle mahkemeler kurarlar, bizzat kendileri halkın şikayetçilerini dinlerler ve gerekli tedbirleri alırlardı. Bu şekilde divan tertibine Halife Mehdi ile Nureddin Zengi'nin çok riayetkar olduğu bilinmektedir. Selçuklu sultanları ve diğer Türk sultanları da, adalet divanları teşkil edip tebealarının daha huzurlu bir hayat sürmesi için gayret gösterirlerdi.

Bütün güzel adet ve gelenekleri, en güzel şekliyle alıp uygulamakla tanınan Osmanlı hükümdarları da, insanları rahat bir ortamda huzur içinde yaşatmak gayretinde idiler. Devlet merkezindeki halkın durumunu yakından takibeden Osmanlı sultanları, ülke büyüyüp merkezden uzak yerlerde karışıklık ve yer yer haksız davranışlar görülmeye başlayınca, ilgili yerlerin idarecilerine adaletname adı verilen yazılı belgeler göndermeye başladılar.

Adaletnameler, üç bölüm halinde hazırlanırdı. Birinci bölümde; şikayetler sıralanır ve belgenin gayesi belirtilir. İkinci bölümde; şikayetlerin değerlendirilmesi neticesinde yasaklanan veya serbest bırakılan hareketler zikredilirdi. Üçüncü bölümde ise, emirlerin tatbik edilmemesi neticesinde verilecek cezalar yazılırdı.

Adaletnameler, kadılar tarafından şer'iyye sicillerine işlenirdi ve isteyen herkese ücretsiz bir nüsha verildiği gibi, harkesin dinleyebileceği bir meydanda okunması mecburi idi. Adaletnamelerde beylerbeyi, sancakbeyi, kadı gibi idarecilere, kimseye zulmetmemeleri ve zulmettirmemeleri emredilirdi. Ayrıca adaletnamelerde belirtilen hükümlerin uygulanıp uygulanmadığı, merkezden gönderilen müfettişler vasıtasıyla gizlice teftiş edilirdi.

Osmanlılarda bilinen ilk adaletname, Yavuz Sultan Selim Han devrinde Eflaklar için yayınlandı. Daha sonraları buhran büyüyüp anarşi arttıkça adaletname sayısı da arttı. Çıkarılan adaletnamelerde idareciler kontrol altında tutulmaya müslim-gayri müslim ayırmaksızın tebeaya huzurlu bir ortam sağlamaya çalışıldı.

Osmanlı adaletnamelerinin yayınlanmasına sebeb olan şeylerden bazıları şunlardır:

1. Vergi yolsuzlukları ve vergi olarak toplanan malların halka zorla uzak mesafelere kadar taşıttırılması, 2. Kadı naiblerinin sık sık teftişe çıkıp halkı rahatsız etmeleri, 3. Muhtelif devlet memurlarının; suçlulardan, kadılardan izinsiz cerime almaları, 4.Bid'atlerin yani sonradan ortaya çıkıp,

halkın dinine, itikadına uymayan şeylerin ve hurafelerin yaygınlaşması, 5.Memurlukların yakınlarına verilmesi veya fahiş fiyatlarla satış yapılması, 6. Rüşvet, 7.Timarlı sipahiler, beylerbeyiler, sancak beyleri, mütesellimler, subaşılar, kethüdalar, kadılar, naibler, kassamlar, amiller, muhassıllar ve mübaşirler gibi memurların halktan, ücretsiz yem ve gıda maddeleri almaları.

1516 senesinde yayınlanan Eflaklar (Karadağ-Romanya bölgesi sakinleri) adaletnamesinde yasaklanan suistimaller ve bid'atler sırasıyla şunlardır:

1. Semendire sancağını yazmış olan eminler tarafından yeni deftere sancak beyi için harman vaktinde her köyden belli mikdarda arpa, buğday tayin edilmiştir. Bunun dışında hiç kimse halktan fazla bir şey istemeyecektir. Bal, yağ, koyun, kepenek gibi şeyler almayacaklar, kadılar da bunları önleyeceklerdir. Fakat paraları ile almak isterlerse reaya ve Eflaklar da satmaktan çekinmeyeceklerdir.

2.Kanuna göre elli evden bir kişi olarak alınan hizmetçiye gelince, beyler daha çok hizmetkar istemekte ve daha uzun zaman hizmette tutmağa çalışmaktadırlar. Yahut sancak beyi hizmetkar yerine bazan para almak istermiş. Bu da yasak edilmiştir. Kanuna göre işlem yapılacaktır.

3.Padişah kapısına mahpus göndermek veya sair devlet hizmetleri için davar ve adam gerekirse lüzumu kadar alınacak, bu bahane ile fazla davar çıkarmak veya karşılığında para istemek gibi yollara gidilmeyecektir. Sancak beyinin, kendi hizmeti için davar ve adam istemesi yasaktır.

4. Eflakların hane başına ödedikleri flori resmini toplamak için gidenler, her yerin kadısı ile birlikte bu resmi toplayacaklar ve kendileri için hane başına sadece bir akçe florici, bir akçe katibi alacaktır. Ayrıca, bahşiş ve başka adlar altında, hiçbir şey istemeyeceklerdir.

5. Eflaklar, sancak beyine ev yapmak mecburiyetinde değillerdir. Ancak voyvoda için her nahiyede belli bir yerde nahiye halkı bir ev yapar ve tamirine bakar. Her gelen voyvoda orada oturur.

6.Voyvoda, halktan istediğini parası ile ala. Para cezası veya siyaset cezaları hususunda kadının izni olmadan kendiliğinden hareket etmeye ve reayayı tutuklamaya. Voyvodalar zorla ot, arpa, saman ve tavuk almayalar.

7. Eflakların çayırlarına, bahçelerine, tahıllarına ve terekelerine ve otlaklarına, sancak beyi ve adamları at salıverip zarar verdirmeyeceklerdir. Seyislerin reayadan yem ve yiyecek almasına müsade etmeyecektir.

8. Domuzlar bir kimsenin tımarında otlamıyorsa, otlak hakkı alınamaz.

9. Yeni gelen voyvodanın, primi (köy kethüdaları) birer karın yağ, birer kebe (kepenek) alması da yasaklanmıştır.

10. Muharebe zamanında sancak beyleri voyvodaları ve subaşıları, knezler. (nahiye kethüdaları) ve primikurlar, Eflakların zorla atlarını, silahlarını alıyorlarmış. Bu da men edilmiştir.

11. Hıristiyan köylerinde oturan Müslümanlardan hıristiyanlara zarar gelmiyorsa yerinde kalabilirler. Aksi halde yerlerinden göçürülecek. Müslümanlar bir arada oturacaklardır.

12. Bu adaletname ile eski Despot Kanunu da kaldırılmıştır. (Despot Kanunu, bazı davaları Eflakların kendi aralarında hal etmeleridir. Bu adaletname ile her türlü ihtilafın kadı ve sancak beyi marifetiyle halledilmesi emredilmektedir).

ADALI HALİL PEHLİVAN;

Son devir büyük Türk pehlivanlarından. 1871 yılında Edirne'nin Adaiçi bölgesindeki Kilise köyünde doğdu. Babası Kara Mehmed de meşhur bir pehlivandı. Adalı Halil, babasının teşvikiyle daha küçük yaşta güreşe başladı ve ilk güreş derslerini babasından aldı. Sonra Kırkpınar'da 26 sene başpehlivan olan meşhur Aliço'ya çırak oldu. Ondan güreşin bütün inceliklerini öğrendi. 1.98 boyunda, 125-130 kilo ağırlığında, devrinin en iri pehlivanlarından idi. Koca Yusuf ve Kurtdereli gibi yağlı güreşin ustalarıyla karşılaştı.

Adalı Halil Pehlivan, Kurtdereli Mehmed Pehlivanla beraber Avrupa'ya gidip, orada karşılaştığı bütün rakiplerini çok kısa zamanlarda yendi. Avrupa'da yenmedik rakip kalmayınca Amerika'ya geçti. Orada da bütün rakiplerini kısa zamanda yendi ve "Türk arslanı" diye anılmaya başladı. Hatta bir tanesinin kaburgalarını kırması üzerine halk galeyana gelmiş, ellerinden güç kurtulmuştur. Yurda döndükten sonra kazandığı Kırkpınar başpehlivanlığını 18 yıl korumuştur.

Edirne'de 1927 yılında vefat eden Adalı Halil'in kabri, Kasımpaşa Camii önünde bulunmaktadır. An'anevi Kırkpınar güreşlerine katılan pehlivanların, güreş başlamadan önce Adalı Halil'in kabrini ziyaret etmeleri, gelenek halini almıştır.

ADAMOTU (Mandragora autumnalis);

Alm. *Alraunwurzel,* **Fr.** *Mandragore,* **İng.** *Mandrake*. **Familyası:** Patlıcangiller (Solanaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Batı ve Güney Anadolu.

Mavimsi-mor renkli çiçekler açan, rozet yapraklı ve kazık köklü çok yıllık otsu bir bitki. Kökleri insana benzediği için, bu isim verilmiştir.

Kullanıldığı yerler: Kökleri % 0,3 oranında Hiyosiyaminlerle Skopolamin alkaloitlerini taşır. Bundan dolayı zehirli bir bitkidir. Ağrı kesici, yatıştırıcı, cinsel gücü arttırıcı etkileri vardır. Halen tedavide çeşitli preparatların terkibinde kullanılmaktadır. Rastgele kullanıldığında zararlı olur.

ADANA;

Türkiye'nin güney bölgesinde "Beyaz Altın" (Pamuk) ambarı ve en bereketli toprakları bağrında bulunduran bir vilayeti. Türkiye'nin yüzölçümü bakımından dokuzuncu, nüfus bakımından dördüncü büyük şehridir. Doğu Akdeniz bölgesinde; Kayseri, Kahramanmaraş, Gaziantep, Niğde, İçel (Mersin) ve Hatay illeri ile çevrilidir. 36°32´ ve 38°23´kuzey enlemleri ile 34° 42´ ve 36°42´ doğu boylamları arasında yer alır. Güneyinde Akdeniz vardır. Trafik numarası 01'dir.

İsminin Menşei

Batılı tarihçiler, "Adana" isminin "Adanüs" ten geldiğini ileri sürerler. Halbuki, Hitit zamanına ait yazılı metinlerde Adana'dan "Adania" olarak bahsedilir. Anadolu'nun ilk sakinleri olan Hitit'lerin kurduğu tarihi bir şehirdir. Bazı putperest milletlerin taptıkları Uranüs'ün oğlu olan Adanüs ile ilgisi ise sadece isim benzerliğidir.

Tarihi

Adana ve Çukurova bölgesi çok eski devirlerden beri insanların yaşadığı bir yerleşim merkezi olmuştur. Eski tarihi belgelerde "Klikya" olarak bahsedilen Çukurova'dan Boğazköy'den çıkarılan Hitit yazılı levhalarında, "Uru Adania" (Adana ülkesi) kaydı vardır.

M.Ö. 1333 tarihinde Hititler, Kızzıvatna Krallığının elinde bulunan Çukurova'yı ele geçirmişlerdir. Bölge, Hititlerden sonra Asurluların, Perslerin, Makedonya kralı İskender'in, Romalıların ve Bizanslıların eline geçmiştir.

Abbasiler devrinde bu bölge Türkleşmiş ve o günden bu yana Türkün vatanı olmuştur. Hazret-i Ömer zamanında İslam orduları Adana'ya geldiler. Abbasi devrinde, Horasan ve Türkeli'den göçen Türkmen oymakları ve beyleri bu bölgeye yerleştirildiler. Halife Harun Reşid zamanında yapılan Haruniye şehri, Türk gönüllülerinden teşekkül ettirildi. 758 tarihinde 100 bin kişilik ordu ile gelen Bizans İmparatoru bu bölgedeki Türk mücahidlerine yenilerek geri çekildi.

Bu bölgeye yerleştirilen Türkmenlerin çoğu Üçok koluna bağlı Yüregirler, Kınık, Bayındır, Salur, Çepni ve Eymür boyları ile Bozokların Bayatlar, Dögerler, Avşarlar ve Karkınlar boyları ve obaları idiler.

Yüregirlerin başında Ramazan Bey bulunuyordu. Abbasi Devleti kendi arasında bölünmeye başlayınca, bunu fırsat bilen Bizans İmparatoru 160 bin kişilik bir ordu ile bu bölgeye geldi. Müslümanların çoğunu kılıçtan geçirdi. Müslümanların bir kısmı dağlara çıktılar. Adana'da bulunan 4 bin Türk askeri şehri kuşatan 160 bin Bizans askerini yararak Tepebağ'a vardılar. Burada iki gün iki gece savaşarak hepsi şehid oldular.

Bizans'ın bu bölgeyi ikinci defa ele geçirmesi kısa sürdü. 1071 Malazgirt Zaferinden sonra Alparslan'ın oğlu Melikşah 1084'te Çukurova'nın tamamını yeniden Türk hakimiyeti altına aldı. Maveraünnehr tarafından gelen Türkler, Çukurova'ya yerleştiler. Dağlara çıkan diğer Türk boyları şehirlere indiler. Ramazan Beyin kurduğu beylik burasını Türk yurdu yaptı. Bu bölge, Suriye'deki Selçuklu Devletinden sonra da Konya'daki Anadolu Selçuklu Devletinin toprağı oldu.

Bizanslıların emrindeki Klikya Ermenileri bir ara bu bölgeye sahib oldu. Haçlı seferleri sırasında Fransız Lusignan Hanedanlığı Ermeni Hanedanını uzaklaştırdı. Fransız Lusignan Hanedanını da kısa bir müddet sonra Türk Memlük Devleti ortadan kaldırdı. Ramazanoğulları, Haçlı ordularını ve Bizans'ın emrindeki Klikya Ermenilerini yenerek, tarihten sildiler ve 1374'de Ermenilerin çoğunluk olduğu Kozan'ı (Sis) alarak bölgede tamamen Türk hakimiyetini sağladılar.

Osmanlılar devrinde ilk olarak Yavuz Sultan Selim, 1516'da Mısır seferine giderken 1517'de Ramazanoğulları Beyliğini devletine katınca Osmanlılara geçmiştir. 1608'de Pir Mansur'un kendi isteği ile emirlikten ayrılması üzerine, Adana önce Halep Beylerbeyliğine bağlanmıştır, 1886'da ise Halep Beylerbeyliği'nden ayrılarak şehir müstakil Adana Eyaleti olmuştur.

Osmanlı Devletinin yıkılması ve tarih sahnesinden silinmesi için iç ve dış düşmanlar ve beynelmilel

güçler Osmanlı Devletini Birinci Dünya Harbi'nin alevlerine kasten ittiler. Harbin neticesinde, Anadolu dahil, devlet bölünmüş ve işgal edilmişti. 18 Aralık 1918'de Fransızlar Adana'yı işgal ettiler ve kendilerine bağlı Klikya Ermeni krallığı kurmak üzere dışardan 100 bin Ermeni getirdiler. Fransız ve Ermeniler cana, mala, ırza tecavüz yaptıkları için bu insanlık dışı vahşete dayanamayan Adanalılar, silaha sarılarak Toroslarda Fransız ve Ermenilerle savaştılar. Türkleri esir edemeyeceklerini anlayan Fransızlar, 5 Ocak 1922'de Adana'dan çekildiler. Adanalıların vatan ve istiklalleri uğruna 18 Aralık 1918, 5 Ocak 1922 arasında yaptıkları mücadele başlı başına bir kahramanlık destanıdır.

Fiziki Yapı

Adana'nın % 49'u dağlar, % 23'ü eşik alanlar (hafif engebeli bölgeler), % 27,6'sı ovalarla kaplıdır.

Dağları: İlin kuzeybatı, kuzey ve kuzeydoğu bölümleri Orta Toros adıverilen dağ sistemi ile çevrelenmiştir. Orta Toroslar üzerinde üç ayrı dağ sırası vardır. Bunlar batıdan başlayarak Bolkar Dağları, Aladağlar ve Tahtalı Dağlarıdır.

Bolkar dağları batıda Taşeli Platosu, doğuda uzun bir oluk şeklinde uzanan ve Ecemiş koridoru adı verilen derin bir kanyon ile sınırlanır. Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan Bolkar Dağlarının uzunluğu yaklaşık 150 km, genişliği ise yer yer 40-50 km'yi bulur. Bolkar Dağlarının üzerindeki en önemli doruklar; Gavur Dağı (3337 m), Yıldız Tepe (3314 m), Meydan Dağı (3132 m) ve Hacıhalil Dağıdır (3107 m).

İlin en yüksek tepelerinin bulunduğu Aladağlar, kuzeydoğu yönünde yaklaşık 100 km uzanır. Genişliği ise 40 km civarındadır. Batıda Çakıt Suyu Vadisi ile Pozant ve Kırkpınar Dağlarından, Ecemiş Koridoru ile Bolkar Dağlarından ayrılır. Dağlar Zamantı Suyu, Eğlence Deresi, Çakıt Suyu ve bunların kolları ile parçalanmıştır. Aladağların üzerindeki en önemli doruklar: Demirkazık Tepesi (3756 m), Torosan Dağı ve Kaldı Dağı (3374 m), Kol Tepesi (3588 m)dir. Bunlardan Demirkazık Tepesi, Torosların da doruğudur.

Seyhan Irmağı ile Zamantı Suyu ve Göksu kolları arasında uzanan dağlar, Tahtalı Dağlarıdır. Kuzeydoğu-Güneybatı doğrultusunda uzanan bu dağların üzerinde Koç Dağı, Soğanlı Dağı, Bakır Dağı gibi doruklar sıralanır. Dağlar güneye doğru vadilerle parçalanmış ve geçilmez bir görünüş almıştır.

Ovaları: İlin kuzey kısmı hariç, ovalıktır. Güneyinde ise geniş Adana Ovası yer alır. Bu toprakların 3 ve 4. jeolojik devirlerde teşekkül ettiği jeoloji bilginlerince bildirilmektedir.

Toros Dağları, ovanın kuzey, kuzey-batı, kuzey-doğu ve doğu kısımlarda duvar gibi yükselir. İç Anadolu'dan gelen soğuk rüzgarları önler. Adana Ovası, ortasında bulunan Misis Tepeleri ile ikiye ayrılır. Kuzeydekine "Yukarıova" güneydekine ise, "Çukurova" denir. Halbuki, Adana Ovası, Çukurova olarak anılır. Çukurova 16 bölgeden ibarettir. Bunlardan 6 tanesi Yüregir, Misis, Osmaniye, Ceyhan, Yumurtalık ve Haruniye, Adana il sınırları içindedir.

Akarsuları: İlin en önemli iki nehri Ceyhan ve Seyhan'dır. Her iki nehrin su akımı düzensizdir. Seyhan üzerinde 1956 senesinde Seyhan Barajı yapılmıştır.

Ceyhan Nehri, Aksu ve Hurman çaylarının birleşmesi ile meydana gelir. Kadirli'de Adana ovasına giren, çakıl suyunu alır. Hürmüz Boğazı'nda İskenderun körfezine dökülür. Üzerinde Aslantaş barajı mevcuttur. Uzunluğu 509 kilometredir. Deliburun'da Akdeniz'e dökülmeden önce Akyayan, Akyatan ve Kakarat göllerini meydana getirir.

Seyhan ise Kayseri'den doğan Göksu ve Samantı çaylarının birleşmesi ile meydana gelir. Mersin Körfezi'ne dökülür. 560 km uzunluktadır.

Göller: Adana'da büyük göl yoktur. Deniz hareketlerinden meydana gelen lagün türü bir kaç göl ile Seyhan Baraj Gölü vardır. Lagün gölleri; Akyatan (39.6 km2), Akyayan (31.2 km2) ve Kakarot (18 km2)'dur.

İklimi ve Bitki Örtüsü

İklimi: Adana ovasının iklimi, Akdeniz iklimi hususiyetlerini taşır; yazları çok sıcak ve kurak, kışlar ise ılık ve yağışlıdır.

Dağlık bölgede ise, Akdeniz iklimi ile kara iklimi karışımı hüküm sürer. Yazın Toroslardaki yaylalara çıkılır. Bunların belli başlıları; Pozantı, Namrun, Gilek, Kızıldağ, Armutlu, Biricik yaylalarıdır.

Yağışlar yağmur şeklindedir. 20-30 senede bir kar yağar. Yağış mikdarı senede 625-700 milimetredir. Senelik yağışlı gün sayısı 49'dur.

Sıcaklık, -8,4 ile +45,6 santigrat derece arasında seyreder. En soğuk ay Ocak, en sıcak ay ise

Ağustos'tur. Yağışların yarısı (% 49) kışın olur. Yazın ise senelik yağışın % 5'i yağar.

Bitki Örtüsü: İl topraklarının % 29'u ormanlıktır. Ormanlar dağlık bölgelerde yer alır. Tipik bitki örtüsünü Akdeniz bitkileri teşkil eder, dağ yamaçlarını 700-800 m yüksekliğe kadar "Maki"ler, yüksek yerleri de kara çam ve sedir ağaçları kaplar. Kuzeyde bozkır ve fundalıklara rastlanır. Kuzey ve kuzeybatıdaki dağlarda "Alp bitkileri" görülür. Makiler kuraklığa uymuş bitkilerdir. Yaprakları sert ve cilalıdır. Kızılçam, karaçam, meşe, sedir, köknar, ardıç ve kayın ağaçları azdır.

Adana ilinde bitki yönü ile örtüsüz toprak yok denecek kadar azdır.

Ekonomi

Tarım: Türkiye'nin en gelişmiş tarım bölgesi olduğu gibi, modern tarım ağaçlarının en çok kullanıldığı ildir. Yüzölçümünün % 39'u tarıma elverişli ve çok bereketlidir.

Adana'nın bereketli ovalarından; traktör, diğer modern tarım araçları, sulama, gübreleme, ıslah edilmiş tohum ve ilaçlama ile senede bir kaç defa ürün alınmaktadır. Sulanan araziler her sene artmaktadır.

250 bin tona yaklaşan saf pamuk ile Türkiye'nin pamuk üretiminin dörtte biri buradan sağlanır. Pamuğun Akala ve Cocker türleri yetişir. Adana, pamuk ambarı olduğu gibi; tahıl, susam, kavun, karpuz, turfanda, sebze, arpa, yulaf, baklagiller, şeker kamışı, üzüm, incir, tütün, pirinç, yer fıstığı ve turunçgiller bakımından da önemli bir yer tutar.

Hayvancılık: Hayvancılık tarım kadar önemli değildir. Mer'a ve otlaklar azdır. Hayvancılık daha çok Toros dağları yamaçlarında görülür. Koyun, kıl keçisi, sığır, at ve deve yetiştirilir. Arıcılık da gelişmiştir.

Ormancılık: Ormanların çoğu dağların Akdeniz'e bakan yamaçlarında bulunur. Karaisalı, Saimbeyli ve Kozan'da orman zenginliği fazladır.

Ormanlardan her sene 150 bin metreküpten fazla tomruk ve 370 bin metreküp civarında yakacak odun elde edilmektedir.

Madenleri: 1960 senesinde kuzeyindeki Bulgar dağında petrol bulunmuştur. Karaisalı'da amyant, linyit, çinko ve krom, Kozan ve Osmaniye'de linyit yatakları vardır.

Enerji: Bölgedeki hidroelektrik ve termik santrallerinin senelik elektrik istihsali 7,5 milyon kwh olup santraller şunlardır: Seyhan, Aslantaş, Kadıncık I ve II hidroelektrik santralleri ile Mersin termik santrali.

Sanayi: Adana tarımda olduğu gibi sanayi sektöründe de çok gelişmiştir. Türkiye'nin imalat sanayii bakımından dördüncü gelişmiş ilidir.

Çeşitli dokuma ve giyim eşyası, kort bezi, pamuk ipliği, bitkisel yağ, sabun, un, deri, tütün, kereste, çimento, makarna, konserve, kimyevi maddeler, kauçuk, tarım alet ve makine, inşaat makineleri, taşıma araçları, yedek parça, klima cihazları, polimer ve suni elyafın ana maddesi olan "DMT", gıda ve mensucat maddeleri fabrikaları ile en önemli sanayi bölgelerimizden biridir.

Ulaşım: İstanbul-Bağdat demiryolu hattı Adana'dan geçer. Ceyhan ile Osmaniye arasındaki Toprakkale istasyonundan ayrılan bir hat İskenderun'a iner.

Karayolu ile İç Anadolu'ya, Gaziantep üzerinden Güneydoğu Anadolu'ya, Malatya üzerinden de Doğu Anadolu'ya bağlanır. Aydın, Isparta, Antalya, E-24 karayolu ile Adana'ya bağlanır.

Karataş İskelesi, Mersin ve İskenderun limanları ile deniz yolundan birçok bölgeye bağlanmış olur.

Adana'da, Adana ve İncirlik (askeri) olmak üzere iki büyük havaalanı vardır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfus: İstanbul, Ankara ve İzmir'den sonra, Türkiye'nin dördüncü büyük ilidir. 1990 sayımına göre nüfusu 1.934.907 olup, bunun 1.350.339'u ilçe merkezlerinde, 584.568'i köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 17.253 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 113'tür.

Eğitim: Okur-yazar oranı yüksek olan illerimizdendir. İlde, 8 anaokulu 1210 ilkokul, 175 ortaokul, 12 mesleki ve teknik ortaokul, 46 lise ve 46 mesleki ve teknik lise vardır (1990). Çukurova Üniversitesine bağlı, Ziraat, Tıp, Fen-Edebiyat, Mühendislik, Mimarlık, İşletme, Eğitim, İktisat Fakülteleri ve bunlara bağlı yüksek okullar vardır.

Örf ve adetler: Çukurova Türkmen köyleri gelenek ve göreneklerine bağlıdır. Erkek ve kadın şalvar giyer. Kadınları "Güdük" ismi verilen pamuklu hırka giyer ve başlarına yazma bağlarlar.

Dağ köylerinde erkekler yakasız gömlek giyerler. Şehirlerde örf ve adetler zayıflamıştır. Kına türküleri, bozlaklar ve halayları meşhurdur. Köy düğünlerinde davul zurna çalınır. Güreş, cirit ve at yarışları

yapılır. Halk oyunları: Adana Üçayağı, Mergi, Kaba Şirvani, Serçe, Adana Ağırlaması, Şenola, Hasandağı ve Halaylardır. Zengin bir folklora sahiptir. Ritm, dağ kısımlarında hızlı, ovalarda yavaştır.

Mahalli yemekleri ise: Adana kebabı, tike kebap, çiğ köfte, mantı, yüksük çorbası, salatası, dulavrat çorbası, tahinli turp salatası, etli kümbe, bayram kümbesi, lahmacun, süllüm, tirşik, şakıldaklı çorba, sini köftesi, sarmısaklı köfte ile kısır vs.dir.

Sosyolojik bakımdan "Pederşahi" aile tipi hakimdir. Kadın ev işlerinden başka tarımda ailenin en çalışkan üyesidir.

Halayı ünlüdür. Üzüntüler ise "ağıt" ile ifade edilir. Karacaoğlan ve Dadaloğlu'dan başka, Üçgözoğlu, Aşık Abdullah, Kul Halil, Kul Seyfi, Kara Osman, Aşık Mustafa başlıca ozanlarıdır.

Mahalli kıyafette 7 ana renk hakimdir. Kadınlar "Gazi" ismi verilen para dizisi ile iki "Mahmudiye"den meydana gelen "Efe"yi başlarına takarlar. Kadifeden "Yılık" giyerler.

Köylerde el sanatları, dokumacılık, heybe, çuval, kilim, çorap ve çadır üretimi yapılır.

Eskiden bu yöredeki tarım işçileri her akşam topluca şu duayı okurlardı: "Akşama hürmet, sabaha niyet, ağamıza devlet, hükumetimize nusret, kesemize bereket, Peygamber efendimize sallallahü aleyhi ve sellem salevat" diyerek Peygamber efendimize salevat-ı şerife getirerek işi bitirirlerdi.

Adana'da yetişen meşhurlar: Milli mücadelelerde pekçok milli kahraman ortaya çıkmıştır. Meşhur olanlar: Cemal Efe, Adil Efe, Kasım Hoca, Şehid Molla Kerim, Kara Fatma (Adile Onbaşı), Şehid Abdurrahman Efe, Ali Osman, Kara İsa, Molla Nasuh, Şehit Hacınlı Saim Bey ile Tufan Beydir.

İlçeleri

Adana ili 17 ilçeden meydana gelir.

Seyhan: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 672.121 olup, 642.321'i ilçe merkezinde, 29.800'ü köylerde yaşamaktadır. İl merkezini meydana getiren ilçelerden biridir. Toroslardan inip güneye akan Seyhan'ın batı kıyısında kurulmuştur. Adana'nın merkez ilçesiyken, 5 Haziran 1986 tarihinde 3306 sayılı kanunla ayrı bir ilçe haline gelmiştir. Yüzölçümü 420 km^2 olup nüfus yoğunluğu 1600'dür.

Yüregir: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 369.529 olup, 273.829'u ilçe merkezinde, 95.700'ü köylerde yaşamaktadır. İl merkezini meydana getiren ilçelerden biridir. Seyhan Nehrinin doğu kısmında kurulmuştur. Adana'nın merkez ilçesiyken 5 Haziran 1986 tarihinde 3306 sayılı kanunla ayrı bir ilçe haline gelmiştir. İlçe Yüreğir Ovasında kurulduğu için bu adı almıştır. Yüzölçümü 1532 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 241'dir.

Aladağ: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 23.207 olup, 4.990'ı ilçe merkezinde, 18.217'si köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 23 köyü vardır. Karaisalı ilçesine bağlı bucak iken, 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kanunla ilçe oldu. Eski ismi Karsantı idi.

İlçe toprakları dağlık olup, Aladağlar üzerinde yer alır. İlçe topraklarından kaynaklanan suları Seyhan nehri toplar. Dağlar ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi hayvancılık ve ormancılığa dayalıdır. Yaylacılık yöntemiyle küçükbaş hayvan besiciliği yaygındır. İlçe merkezi Kale Dağı eteklerinde kurulmuştur. Gelişmemiş bir yerleşim merkezidir.

Bahçe: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 27.983 olup, 16.009'u ilçe merkezinde, 11.974'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 14 köyü vardır. Yüzölçümü 241 km^2 olup nüfus yoğunluğu 116'dır. İlin kuzey doğusunda yer alır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Amanos Dağının kuzeyini meydana getiren bu dağlar, orman bakımından çok zengindir. Dağlardan kaynaklanan Huma Çayı, ilçenin batısından akan Ceyhan Nehrine karışır.

Ekonomisi hayvancılık ve ormancılığa dayalıdır. En çok kılkeçisi beslenir. Verimli arazisi yok denecek kadar az olduğu için, tarım gelişmemiştir. Az miktarda buğday, pamuk ve üzüm yetiştirilir.

İlçe merkezi, Amanos Dağlarının batı eteklerinde, Huma çayı vadisinde kurulmuştur. İlin en hızlı büyüyen ilçesidir. Adana-İslahiye-Suriye-Bağdat demiryolu ilçe merkezinden geçer. Eski adı Bulanık'tır. İlçe belediyesi 1933'te kurulmuştur.

Ceyhan: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 161.523 olup, 85.308'i ilçe merkezinde, 76.215'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 47, Köseli bucağına bağlı 17, Sağkaya bucağına bağlı 17 köyü vardır. Yüzölçümü 1427 km^2 olup nüfus yoğunluğu 113'tür.

İlin orta kesiminde Çukurova'da yer alır. İlçe toprakları düzdür. Güneydoğusunda Misis ve Uyuz dağları vardır. Ceyhan Ovası Çukurova'yı meydana getiren altı ovadan en büyüğüdür. İlçe topraklarını Ceyhan Irmağı ve kolları sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri pamuk, buğday, soya, susam, portakal, mandalina ve Karpuzdur. Tarıma bağlı sanayi gelişmiştir. Çok sayıda çırçır ve pamuklu dokuma atölyesi vardır. İlçe merkezi Ceyhan Ovasında, Ceyhan Nehri kıyısında kurulmuştur.

Düziçi: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 67.155 olup, 31.813'ü ilçe merkezinde, 35.342'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 24 köyü vardır. Yüzölçümü 511 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 131'dir.

İlin kuzeydoğudusunda yer alır. İlçe toprakları Ceyhan ırmağının suladığı verimli ovadan meydana gelir. Haruniye ovasından doğan Sabun Suyu Ceyhan'a karışır. İlçenin doğusunda Amanos Dağları yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri yerfıstığı ve pamuktur. Ayrıca buğday, arpa, mısır gibi tahıllar da yetiştirilir.

İlçe 1983 senesine kadar Haruniye adıyla, Bahçe'ye bağlı bucaktı. Pamuk üretiminin bölgede önem kazanması üzerine Haruniye hızla gelişmeye başladı. Bir süre sonra yakınındaki Hacılar köyü ile birleşti. 29 Kasım1983'te Bahçe ilçesinden ayrılarak Düziçi adıyla ilçe merkezi oldu. İlçe belediyesi 1956'da kurulmuştur.

Feke: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 21.751 olup, 4.669'u ilçe merkezinde, 17.082'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 26, Mansur bucağına bağlı 8 köyü vardır. Yüzölçümü 1335 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 16'dır.

İlin kuzeyinde yer alır. İlçe toprakları dağlıktır. Doğusunda Gezid Dağı, güneyinde Güllüce Dağı, batısında Tahtalı Dağları, kuzeyinde ise Feke Dağı yer alır. Dağlar orman ve su kaynağı bakımından zengindir. İlçenin en önemli akarsuyu Seyhan'ın bir kolu olan Göksu Çayıdır. Tarıma elverişli arazi Göksu Vadisinde yer alır.

Ekonomisi hayvancılık ve ormancılığa dayalıdır. Tarım ürünlerinde verim düşük ve çeşit azdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, soya ve üzüm olup, ayrıca az miktarda arpa, fasulye ve mısır yetiştirilir. Toroslardaki yaylalarda küçükbaş hayvan beslenir. Hayvancılığa bağlı olarak süt ürünleri, yapağı üretimi ile dokumacılık gelişmiştir.

İlçe merkezi Göksu'nun batısında Saimbeyli-Kozan karayolu üzerinde yer alır. İl merkezine 122 km mesafededir. Kurtuluş Savaşı öncesi Fransız işgaline uğrayan ilçe 1921'de işgalden kurtarıldı. İlçe belediyesi 1895'te kurulmuş olup, 1943'te yeniden örgütlenmiştir.

İmamoğlu: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 33.565 olup, 21.484'ü ilçe merkezinde 12.081'i köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 14 köyü vardır. Yüzölçümü 341 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 98'dir. Kozan'a bağlı bir bucak iken, Hocalar köyü ile birleşerek 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kanunla ilçe oldu.

İlin ortasında Çukurova'da yer alır. İlçe toprakları genelde düzdür. Topraklarını Ceyhan ve kolları sular. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, pamuk, arpa, narenciye, üzüm ve yerfıstığıdır. İlçe merkezi Cerpece Deresi kıyısında kurulmuştur.

Kadirli: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 114.091 olup, 55.061'i ilçe merkezinde, 59.030'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 73 köyü vardır. Yüzölçümü 1497 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 76'dır.

İlin kuzeydoğusunda yer alır. İlçe toprakları genelde düz olup, Ceyhan Ovasında yer alır. Kuzeyinde Dibek Dağları yer alır. Dağlardan kaynaklanan suları Keskin Suyu ile Sayrun Çayı toplar. Güneydoğusundan Ceyhan nehri geçer. Ceyhan Irmağı üzerinde kurulan Aslantaş Baraj Gölünün bir kısmı ilçe topraklarında kalır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, pamuk, ciğit, portakal, mandalina, yerfıstığı olup, ayrıca az miktarda mısır, üzüm ve soya yetiştirilir. Dağlık bölgelerde hayvancılık ekonomide önemli yer tutar. Küçükbaş hayvan besiciliği yaygındır.

İlçe merkezi, Çukurova'nın önemli yerleşim merkezlerindendir. Ceyhan Nehri kıyısında kurulmuştur. 1950'den sonra bölgeye olan göçlerden dolayı hızla gelişmiştir. İl merkezine 97 km mesafededir. Eski ismi Karspazarı iken, 1926'da Kadirli olarak değiştirildi. İlçe belediyesi 1876'da kurulmuştur.

Karaisalı: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 37.584 olup, 7.235'i ilçe merkezinde 30.349'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 5l, Çatlan bucağına bağlı 22 köyü vardır.

İlin batısında yer alır. İlçe topraklarının kuzeyinde Aladağlar, orta kesiminde hafif engebeli alanlar, güneyinde Çukurova yer alır. İlçenin başlıca akarsuları Seyhan Nehri, Çakıt Suyu, Körkün ve Eğlence

çaylarıdır. Seyhan baraj gölünün bir bölümü ilçe toprakları içinde kalır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, soya, arpa, pamuk, üzüm, portakal ve zeytindir. Ayrıca az miktarda mandalina ve yerfıstığı yetiştirilir. Dağlık bölgelerde hayvancılık ve ormancılık yapılır. Yaylacılık yöntemiyle küçükbaş hayvan besiciliği yaygındır.

İlçe merkezi Torosların eteklerinde kurulmuştur. Gelişmemiş bir yerleşim merkezidir. İl merkezine 48 km mesafededir. Ulukışla-Adana demiryolu ilçe topraklarından geçer. İlçe belediyesi 1906'da kurulmuştur. Kurtuluş Savaşından önce uğradığı Fransız işgalinden 3l Mart 1921'de kurtuldu.

Karataş: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 26.450 olup, 9.025'i ilçe merkezinde 17.425'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 31, Doğankent bucağına bağlı 23, Tuzla bucağına bağlı 16 köyü vardır. Yüzölçümü 922 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 28'dir. 16 köyü vardır.

İlin güneyinde yer alır. İlçe toprakları tamamiyle ovalıktır. İlin Akdeniz'e doğru çıkıntı yapan en güney bölümünde yer alır. Batısından Seyhan Irmağı, doğusundan Ceyhan Irmağı akar. Deniz kıyısında kumsetler ile deniz arasında lagün gölleri vardır. Sığ ve tuzlu olan bu göllerin etrafı bataklıktır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, pamuk, ciğittir. Lagünlerde kurulan dalyanlarda balıkçılık yapılır. Deniz kıyıları önemli turizm merkezlerindendir. İlçede turunçgil üretimi fazladır.

İlçe merkezi deniz kıyısında kurulmuş çevresindeki bataklık alanlarının kurutulmasıyla gelişmiştir. İl merkezine 50 km mesafededir. Akdeniz kıyısındaki tabii kumsallar boyunca otel ve moteller doludur. 1957'de ilçe oldu. İlçe belediyesi 1957'de kurulmuştur. İlin Yumurtalıktan sonra ikinci önemli limanıdır.

Kozan: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 117.704 olup, 54.451'i ilçe merkezinde, 63.253'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 74, Tepecikören bucağına bağlı 10 köyü vardır. Yüzölçümü 1772 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 66'dır.

İlin kuzeyinde yer alır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Kuzeyinde Orta Toroslar, güneyinde Çukurova'nın yukarı kesimleri yer alır. Dağlar ormanlarla kaplıdır. İlçe topraklarını sulayan başlıca akarsular; Kırıksu, Delice Suyu, Kilgen Çayı, Göksu ve Zamantı çaylarıdır. Kilgen çayı üzerinde sulama gayesiyle kurulmuş bir baraj vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, portakal, pamuk, ciğit, mandalina, arpa, üzüm ve yerfıstığıdır. Dağlık kesimlerde hayvancılık yapılır. İlçe topraklarında kurşun-çinko ve demir yatakları vardır.

İlçe merkezi Çukurova'nın kuzey kesiminde Sarıağaç Tepesi eteklerinde kurulmuştur. İl merkezine 72 km mesafededir. Eski ve zengin bir tarihe sahiptir. Eski ismi Sis'tir.

Osmaniye: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 174.875 olup, 122.307'si ilçe merkezinde, 52.568'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 17, Kaypak bucağına bağlı 9, Tecirli bucağına bağlı 14, Toprakkale bucağına bağlı 6 ve Yarpuz bucağına bağlı 1 köyü vardır. Yüzölçümü 974 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 179'dur. Merkez ilçeler dışında nüfus bakımından en yoğun olan ilçedir.

İlin kuzeydoğusunda yer alır. İlçe topraklarının batı kesiminde Çukurova, doğu kesiminde Amanos dağları yer alır. Dağlar; kayın, meşe, gürgen, sedir, kızılçam ve karaçam ormanları ile kaplıdır. Dağların yüksek kesimlerinde yaylalar vardır. İlçe topraklarını Ceyhan Irmağı ve Ilısu ile Akçasu çayları sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, ciğit, üzüm, portakal, pamuk, arpa, soya ve yerfıstığı olup, ayrıca az miktarda mandalina, mısır ve nohut yetiştirilir. Küçük çapta un, dokuma, tuğla ve kiremit fabrikaları ile çırçır ve yerfıstığı işleme tesisleri başlıca sanayi kuruluşlarıdır. Dokuma ürünlerinden bir kısmı yurt dışına ihraç edilir.

İlçe merkezi Ilıksu Çayının doğu yakasında kurulmuştur. Adana-Bağdat demiryolu ve Adana-Gaziantep karayolu ilçe merkezinden geçer. Göçmen aşiretlerin mecburi olarak Hacıosmanlı köyü ile çevresine yerleştirilmesi ile ortaya çıkmıştır. Daha sonraları Osmaniye adıyla anılmaya başlandı. İlçe belediyesi 1902'de kurulmuştur. İl merkezine 82 km mesafededir.

Pozantı: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 23.040 olup, 7.892'si ilçe merkezinde 15.148'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 8, Kamışlı bucağına bağlı 7 köyü vardır. Yüzölçümü 772 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 30'dur.

İlin batısında yeralır. İlçe toprakları dağlık olup, Orta Toroslar üzerinde yer alır. Dağlar derin akarsu vadileriyle yarılmıştır. İlçe topraklarını Körkün Çayı, Pozantı deresi, Çakıt Suyu sular. Dağlar üzerinde Adanalıların yazı geçirdiği serin yaylalar vardır. Dağlar; köknar, sedir, kızılçam ve karaçam ormanları

ile kaplıdır.

Ekonomisi hayvancılık ve tarıma dayılıdır. Koyun ve kılkeçisi besiciliği yapılır.Tarıma elverişli alanlar azdır. Başlıca tarım ürünleri üzüm ve buğdaydır. İlçe topraklarında krom yatakları vardır. Yazın Adanalıların yaylalara sayfiyeye çıkması ile ekonomisi canlanır.

İlçe merkezi, İç Anadolu'yu, Akdeniz kıyısına bağlayan tabii ulaşım yollarının geçtiği bir alanda kurulmuştur. Ulukışla-Adana demiryolu ile Ankara-Adana karayolu ilçe merkezinden geçer. İl merkezine 111 km mesafededir. Küçük yerleşim merkezi olan ilçenin belediyesi 1954'te kurulmuştur.

Saimbeyli: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 20.700 olup, 4.699'u ilçe merkezinde 16.001'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 26 köyü vardır. Yüzölçümü 1132 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 18'dir.

İlin kuzeyinde yer alır. İlçe toprakları dağlıktır. Doğusunda Dibek dağı, batısında Bakır Dağı yer alır. Dağlar derin akarsu vadileriyle parçalanmıştır. Dağların yüksek kesimleri köknar, kızılçam, karaçam ve sedir ormanları ile kaplıdır. Seyhan Irmağının başlıca iki kolundan biri olan Göksu ilçe topraklarını sular.

Ekonomisi hayvancılık ve tarıma dayalıdır. En çok koyun ve kılkeçisi beslenir. Tarım ürünleri ilçe halkının ihtiyacını karşılayacak seviyede olup, başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, baklagiller ve üzümdür. İlçe topraklarında demir yatakları vardır. Ormancılık gelişmiştir.

İlçe merkezi Göksu Çayının kıyısında kurulmuştur. Eski ismi Hacınlı'dır. Kurtuluş Savaşı sırasında büyük kahramanlık gösteren ve şehid olan Hacinli Saim Beyin hatırasına 1923'de Saimbeyli olarak değiştirildi. Adana'yı Pınarbaşı üzerinden Kayseri'ye bağlayan yol ilçe merkezinden geçer. İl merkezine 157 km uzaklıktadır. İlçe belediyesi 1929'da kurulmuştur.

Tufanbeyli: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 22.672 olup, 5.663'ü ilçe merkezinde 17.009'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 30 köyü vardır. Yüzölçümü 973 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 23'tür.

İlin kuzeyinde yer alır. İlçe toprakları dağlıktır. Orta kesimi çukur olan toprakları birbirine paralel olarak uzanan Tahtalı ve Binboğa dağları çevreler. Dağlar; köknar, kızıl çam, kara çam ve sedir ormanları ile kaplıdır. İlçe topraklarını Göksu çayı sular.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. En çok koyun ve kıl keçisi beslenir. Tarıma elverişli alanlar azdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, pancar, üzüm, nohut, fasulye ve arpadır. Ormancılık gelişmiştir. İlçe topraklarında çinko-kurşun yatakları vardır.

İlçe merkezi gelişmemiş bir yerleşim merkezidir. Eski ismi Höketçe sonraları Mağara idi. Milli mücadele ve Kuvay-ı milliye kahramanlarından Tufan Bey'e izafeten Tufanbeyli olarak değiştirildi. İl merkezine 194 km mesafededir. İlçe belediyesi 1958'de kurulmuştur.

Yumurtalık: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 20.957 olup, 3.583'ü ilçe merkezinde, 17.374'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 19 köyü vardır. Yüzölçümü 501 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 42'dir.

Adana'nın güneyinde yer alır. İlçe toprakları, alçak dağlarla çevrilmiş kıyı düzlüklerinden meydana gelir. Kıyı boyunca uzanan dar düzlükler Çukurova'nın güneydoğu kısmıdır. Bir kısmı Ceyhan'ın taşıdığı alüvyonların birikmesi ile meydana gelmiş delta olup, ilçenin başlıca tarım alanıdır. Kıyının bazı kesimlerinde ve tepelik alanlarda yer yer kızılçam ormanları vardır. En önemli akarsuyu Ceyhan nehridir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, pamuk ve arpa olup, ayrıca az miktarda portakal, mandalina, üzüm ve yerfıstığı yetiştirilir. Yumurtalık körfezinde kurulmuş olan dalyanlarda balıkçılık yapılır. Dalga kıranlarla çevrili Yumurtalık limanı genelde balıkçı barınağı olarak kulanılır. Suni gübre fabrikası ilçenin başlıca sanayi kuruluşudur. Kerkük'ten İskenderun körfezine kadar olan Türkiye-Irak petrol hattının ucu Yumurtalık'ın Gölovası köyü yakınlarındadır. Petrol kıyı açığında kurulu olan terminalle tankerlere yüklenir. Irak'tan gelen petrolün bir bölümü işlenmek üzere başka bir boru hattı ile Kırıkkale'de bulunan Orta Anadolu rafinerisine pompalanır.

İlçenin kıyılarında Adanalıların yazın büyük ilgi gösterdiği tabii kumsallar vardır. Kıyılarda bir çok özel ve kamu kuruluşlarına ait tatil sitesi, konut ve kamp yerleri vardır. İlçede yaz turizmi gelişmiştir.

İlçe merkezi İskenderun körfezi kıyısında kurulmuştur. Yazın nüfusu artan bir sayfiye yeri olup, nüfus bakımından ilin en küçük ilçesidir. Eski ismi Ayas olup, Cumhuriyetin ilanından sonra Yumurtalık olarak değiştirildi. İl merkezine 81 km mesafededir. İlçe belediyesi 1959'da kurulmuştur.

Tarihi Eserler ve Turistik Yerleri

Adana ili tarihi ve tabii güzelliklerle doludur.

Kaleler: Adana'da çok sayıda tarihi kale vardır. Ceyhan'dan, Tarsus'a kadar 40-50 dağ kalesi olup bunlardan meşhur olanları şunlardır:

Adana Kalesi: Abbasi Sultanı Halife Harun Reşid tarafından, eskiden kalan kale yıkıntıları üzerine 781'de yaptırılmıştır. 1836'da Adana'yı işgal eden Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından yıktırıldığı için bugün temellerinin bir bölümü kalmıştır.

Evliya Çelebi seyahatnamesinde; "Dört köşeli çevresi dört yüz adımdır. Yedi kulesi, iki kapısı vardır" der. İlk devirde yapılan kalenin bir duvarı nehire dayanmış olup, diğer üç kenarı hendeklerle çevrilidir ve 7 burcu vardır.

(Kestanbol) Ayas Kalesi: Ceyhan'ın 30 km uzağındadır. Yumurtalık ismiyle anılır. Kale ortaçağda yapılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman Han 1536'da tamir ettirmiş ve "Sahil Kulesi" ismi verilen bir kule ilave ettirmiştir.

Yılanlı Kale: Ceyhan'a 6 km uzaklıktadır. Halk arasında ismi (Şahmeran)'dır. Misis'e yakındır. Ortaçağda Haçlı seferleri esnasında kurulmuştur. Taş yapı ve 9 kuleli olup, tepe üzerindedir.

Anavarza Kalesi: Kozan'ın 22 km kuzeydoğusundadır. M.Ö. 9. asırda Asurlular tarafından yapılmıştır. 795 senesinde Abbasilerin eline geçmiştir. Sonra Ramazanoğulları'nın eline geçmiştir. On dördüncü asırda kullanılmaz olmuştur. Roma ve Bizans devrinde tamir edilmiştir. Justiniaus tamir ettirmiştir. Kozan ilçesinin Dilekkaya (Anabarza) köyü yakınındadır.

Toprak Kale: Toprak bir tepe üzerindedir. Osmaniye'nin 8 km batısında bulunan kale, Adana'nın doğusundadır. Çukurova'yı güneyden gelecek saldırılara karşı korumak için yapılmıştır. M.Ö. 3. asırda yapılmış olup Romalılar, Abbasiler, Selçuklular, Ramazanoğulları ve Osmanlılarca tamir edilmiştir. Duvarları ayaktadır.

Kozan Kalesi: Kozandadır. Asurlular tarafından yapılmıştır. 44 kulesi vardır. Çevresi yaklaşık 6 km'dir. Defalarca tamir görmüştür. Kısmen ayaktadır.

Cem Kalesi: Ortaçağdan kalmadır. Cem kale ismi sonradan verilmiştir. Roma çağı kalıntıları vardır. Kadirli yakınındadır.

Kurtlar Kalesi: Adana'nın doğusundadır. Ortaçağda yapılmıştır. Birçok kere tamir edilmiştir. Bahçe ilçesindedir. Bazı duvarları durmaktadır.

Sirkeli: Ceyhan yakınlarında Hitit Höyüğüdür. Kazılarda M.Ö. on ikinci asra ait eserler bulunmuştur.

Sis Kale: Ceyhan civarındadır. Ortaçağa aiddir. Geçen asır tamir gördüğü halde harabe halindedir.

Milvan Kale: Adana'ya 48 km uzaklıktadır. Karaisalı yakınlarındadır. Ortaçağda yapılmıştır. Halen yıkıntı halindedir.

Annaşa, Haruniye, Hemite, Bucak, Dumlu, Feke, Cardak, Kum, Savranda, Semen kaleleri ile Toprakkale, Adana'daki diğer kalelerdir.

Hasan Ağa (Kethuda) Camii: Eski caminin hemen arkasındadır. Planı, Mimar Sinan tarafından yapılmıştır. 1558'de Ramazanoğlu Piri Paşa zamanında Ramazanoğlu Halil Beyin kölesi Abdullah oğlu Hasan Kethüda ile azadlı köle Atike tarafından yaptırılmıştır (1501-1703). Klasik devir Osmanlı cami mimarisinin Adana'daki tek örneğidir. İnşası 25 sene süren camiin güney duvarında, 1671'de Çukurova'ya gelen Evliya Çelebi'nin imzası vardır.

Akça Mescid: Adana il merkezinin en eski binası ve Adana'da bulunan en eski Türk eseridir. 1409 senesinde Ağaca Bey isimli bir Türkmen ağası tarafından yaptırılmıştır. Tipik bir Selçuk mimari karakterini aksettiren kapısının, taş oyma motiflerinin ve cami içindeki minberinin büyük sanat değeri vardır. Minaresinin süsleri dikkat çekecek güzelliktedir.

Eski (Yağ) Cami ve Medresesi: Adana merkezinde ve çarşı içindedir. "Yağ Camii" ismi ile de anılır. Ramazanoğulları devrinde yaptırılmış olan bu cami Osmanlı devrinde esaslı bir bakım görmüştür. 1558'de Piri Paşa, caminin yanına bir de medrese ilave ettirmiştir. Sarı renkli taştan (küfeki) yapılmış giriş kapısı, on dört-on beşinci asrın bir san'at şaheseridir. İnşaatına 1501'de başlanmıştır. Bu cami yapılmadan önce aynı yerde kilise vardı.

Ulu Cami ve Medresesi: Ramazanoğulları tarafından yapılan en büyük ve meşhur bir camidir. Hala dimdik ayaktadır. Osmanlı devrinde tamirat görmüştür. İnşaatına 1513'de başlanmış ve inşaat 1541'de Piri Mehmed Paşa tarafından bitirilmiştir. Selçuklu, Memluk ve Osmanlı mimarisinin özelliklerini taşır.

Stalaktikli ve arabesk süsleme çift bordürle bezenmiştir. Bütün kemerlerinde, doğu avlu kapısının iç ve dış cephesinin yapımında siyah-beyaz mermerler kullanılmıştır. Mihrabı mermerdendir. Üst bölümlerinde bulunan yarım daire içinde on altı ve on yedinci asır çinileri dikkati çeker. Beyaz zemin üzerinde lacivert, kırmızı firuze renklerle stilize nar ve erik çiçekleri, hançer yaprakları ile süslü motiflerin sanat değeri yüksektir.

Alemdar Mescidi: 1748'de Alemdar Kul Mustafa Hasan Ağa yaptırmıştır.

Mestanzade Camii: 1682'de Mestanzade Hacı Mahmud Ağa yaptırmıştır.

Cuma Fakih Camii: 1541'de Cuma Fakih isimli bir zat yaptırmıştır.

Ali Dede Mescidi: 1704'de Ali Dede isimli bir şahıs adına Rakka valisi Mehmed Paşa yaptırmıştır.

Ceyhan-Ulu Camii: 1868'de Nogay Abdülkadir Ağa tarafından yaptırılmıştır.

Ceyhan Kurt Kulağı Camii: Ceyhan'a 12 km uzaklıkta 1601'de Haydar Ağa tarafından yaptırılmıştır. 1659'da Mimar Mehmed Ağa tarafından tamir ettirilmiştir.

Yeni Cami: Adana'dadır. 1724'de yapılmış, tek minareli ve Osmanlı mimari özelliğini taşır.

Küçük Mescid: Ramazanoğullarından Halil Bey tarafından 1482'de yaptırılmıştır. Bir ara depo olarak kullanılmıştır.

Yeşil Mescid: Gencizade Hacı Mahmud tarafından 1741'de yaptırılmıştır. Kubbesini örten yeşil kiremitleri nedeniyle bu adla anılmaktadır.

Kozan Hoşkadem Camii: Kadirli'dedir. 1448'de Mısırlı Türk-Memluk beylerinden Emir Abdullah Hoşkadem tarafından yaptırılmıştır.

Diğer camiler: Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde, Adana'da irili ufaklı 70 cami ve mescidin bulunduğunu yazmaktadır. Kemeraltı Camii ve Tahtalı Camii, Kadirli Hamidiye Camii, Bahçe Agimbey Camii bunlardandır.

Türbeler: Adana'da yer alan türbelerden bazıları şunlardır:

Ramazanoğlu Türbesi: Ulu Caminin bitişiğindedir. 1541'de Piri Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Oyma taş işçiliği ile süslüdür. Türbenin içi on altıncı yüzyıl çinileriyle kaplıdır. Türbede, Ramazanoğlu Halil Bey ile torunları Mustafa Bey ve Mehmed Şah yatmaktadır.

Şehid Duran Mezarı: Adana'nın kurtuluşunda Fransızlar'a karşı ilk verilen şehidin bulunduğu mezardır. Sed boyundadır.

Ağcabey Kümbeti: Bahçe ilçesindedir. Ağca Bey'in oğlu Mehmed Ağa'nın türbesidir. Annesi tarafından 1856'da yaptırılmıştır. Kesme taştan, kare biçiminde ve tek kubbeli olarak inşa edilmiştir.

Hanlar ve çarşılar; Gön Hanı: 1530'da Ramazanoğlu Piri Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Üç yüz altmış dükkanlı ve bedestenlidir. Hanın tamamı yıkılmıştır. Geriye sadece giriş kapısı kalmıştır. Eski kapı 1960'ta restore edilmiştir.

Tuz Hanı: Ulu Cami mahallesindedir. Kitabesinden 1497'de Ramazanoğlu Halil Bey'in yaptırdığı anlaşılmaktadır. Han düzgün taşlarla örülmüştür. Çeşitli zamanlarda tamir gören hanın bir bölümü yıkıktır. Batı köşesinde küçük bir mescid vardır.

Havraniye (Misis) Kervansarayı: Ceyhan ilçesine bağlı Havraniye köyündedir. Selçuklulardan kalma eski bir kervansarayın yerine Sultan Dördüncü Mehmed'in emri ile sadrazam Köprülü Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Günümüzde sadece giriş kapısı kalmıştır.

Kurt Kulağı Kervansarayı: Ceyhan ilçesinin Kurtkulağı köyü yakınında eski Halep kervanyolu üzerindedir. 1659'da Hüseyin Paşa tarafından Mimar Mehmed Ağaya yaptırılmıştır. Günümüze kadar sağlam olarak gelmiştir.

Soluhan Kervansarayı: Kozan ile Feke ilçeleri arasında eski Kozan-Kayseri kervanyolu üzerindedir. Selçuklu-Osmanlı mimari tarzı özelliklerini taşıyan bir handır.

Hamamlar, Çarşı Hamamı: Adana hamamlarının en eski ve en büyüğüdür. 1529'da Ramazanoğullarından Piri Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Çeşitli zamanlarda tamir gören hamam, 1945'de restore edilmiştir.

Irmak (Yalı) Hamamı: Eski Roma hamamı üzerine Ramazanoğullarından Halil Bey, 1494'te yaptırmıştır. Seyhan Nehri kıyısında olup, suyunu buradan alır.

Mestan Hamamı: 1682'de Ramazanoğullarından Mestanzade Hacı Mahmud Ağa tarafından

Mestanzade Camii'nin bir vakfı olarak yaptırılmıştır.

Yeni Hamam: 1720'de Musahalıoğlu Mustafa Bey tarafından yaptırılmıştır. Diğer hamamlara benzemektedir.

Diğer tarihi ve turistik yerlerden bazıları da şunlardır:

Taş Köprü: Seyhan Nehri üzerindeki şehrin iki yakasını birleştiren taş köprü, Romalılardan kalmadır. 3.10 m yüksekliğinde 13 m genişliğinde 21 gözlü ve taştan yapılmıştır. On yedinci asırda esaslı bir tamir görmüştür. Sultan Üçüncü Ahmed (1713) Adana valisine taşköprünün tamiri için ferman göndermiştir. 1847'de ise, Sultan Abdülmecid Han tamir ettirdi. Günümüzde yirmi bir gözden sadece on dördü kalmıştır.

Adana'nın sembolü olan kule, 1882'de Adana valisi Abidin Paşa tarafından yaptırılmıştır. Kare prizma şeklinde olup, 32 m yüksekliğindedir. Şehrin merkezinde olan kule, şehrin Fransız işgalinden kurtulmasında, genç kızların işlediği Türk bayrağının asılması ile bayrağa gönderlik etti.

Adana Bölge Müzesi: Kuruköprü semtindeki Rum kilisesinde, bir düzenleme neticesinde açılmıştır. Müzede 69 sikke, 2950 arkeolojik değeri olan eser, beş bin etnografik değeri olan eser, 3500 mühür, Osmanlı devrine ait 346 mahkeme kararı bulunmaktadır.

Misis Mozaik Müzesi: Adana'ya 20 km uzaklıkta ve Seyhan Irmağı kenarındadır. Hitit, Roma, Bizans, İslam (Arap, Selçuk ve Osmanlı) devirlerine ait pekçok tarihi eser vardır. Ayrıca dördüncü asırdan kalma bir kiliseden çıkarılan mozaikler burada saklanmaktadır.

Gastabala (Hieropolis): Osmaniye'nin 12 km kuzeyindedir. Hitit ve Asurlulardan kalma tarihi bir şehirdir.

Şar (Comana): Tufanbeyli'nin 20 km kuzeyindedir. Hitit, Roma ve Bizans devrinde önemli bir yerleşme merkezi idi. Hitit anıtı ile meşhurdur.

Kaplıcaları: Adana il sınırları içinde yedi kaplıca vardır. Bu kaplıcalar değişik hastalıklara iyi gelmektedir. Haruniye kükürtlü kaplıcaları cilt ve romatizma hastalıklarına iyi gelir. Kurttepe, Alihocalı, Misis ve Kodes içmeleri mide ve barsak hastalıklarına faydalıdır. Osmaniye yakınlarındaki Gebeli içmesinin suyu idrar söktürücü olarak bilinir. Tahtalıköy Kükürtlü Kaynağı cilt hastalıklarına ve isiliğe iyi gelir.

Mesire yerleri: Adana'nın zengin doğal güzellikleri vardır. Seyhan Barajı ve Sarıçam Koruluğu özellikle şehir merkezinin dinlenme yeridir. Kapız, il merkezinden 35 km uzaklıkta eşsiz güzellikleri ile tanınan bir yerdir. Çakıt Suyu, çam ormanları ve dağ dorukları Kapız'a ayrı bir güzellik verir. Aslantaş piknik yeri ve Karatepe milli parkı, Adana merkezine 122 km'dir. Burada bulunan açık hava Hitit Müzesi, çevrenin tabii güzelliğini tarih ile birleştirmektedir.

Anavarza: Ceyhan civarında eski çağların önemli bir şehridir. M.Ö. 6. asırda kurulmuştur. Asur, Roma, Bizans, Müslüman-Arap ve Türk devirlerine ait eserlerce zengindir. Kale, su kemerleri, anfi tiyatro, mozaikleri ve stadyum kalıntıları meşhurdur.

Arkadius devrinde Kilikya'nın Tarsus'tan sonra ikinci büyük şehri idi. M.S. 526'da çok şiddetli zelzele ile yıkıldı. Justinaus, şehri yeniden yaptırdı. Halife Harun Reşid devrinde şehir Müslümanların eline geçti. Sonra Ramazanoğullarına ve 1516'da Yavuz Sultan Selim Han devrinde Osmanlı Devletine katıldı.

Karatepe: Adana'nın 120 km kuzey doğusundadır. Hitit kralı Asitavandes tarafından M.Ö. 4. asırda kurulmuştur. Kale, kral evleri, heykel ve yazıları günümüze kadar gelmiştir.

Kadirli: Tarihi bir şehirdir. Kiliseden camiye çevrilen Ala Cami, ortaçağ yapısı Cem Kalesi ile Roma çağına ait kaya kabartmaları en meşhurlarıdır.

Sirkeli Kabartması: Adana-Ceyhan karayolunun 45'inci kilometresindedir. Hitit krallarından Muvattalish'in kayalar üzerine işlenen dev bir tasviridir. M.Ö. 1200 senesinde yapılmıştır.

Yaylalar: Adananın yazı sıcak ve bunaltıcı olur. Halkın bir kısmı yaz aylarında yaylalara çıkarlar. Yaylalar yemyeşil ve serindir. Başlıca yaylaları Pozantı, Nemrun, Zorkun, Horzum ve Börücek'tir. Nemrun Yaylası çok güzel manzaralıdır.

Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde Adana için şunları yazar: Ramazanoğulları Camii, dört büyük sütun üzerine oturan yüksek kubbeli olarak yapılmıştı. Kubbenin tepesindeki alemin parlaklığından gözler kamaşır. Caminin içi, dışı tamamen çinidir. Mihrap ve minberini tarif etmek güçtür. İçerisinde çok değerli avize ve kandiller vardır. Müezzin mahfeli, ince sütunlar üzerinde oturtulmuş bir köşk gibidir. Avlusu küçük, renkli taşlarla döşenmiştir. Avlunun çevresinde yirmi üç sütuna oturan yirmi

kubbeli ve halılarla döşeli bir sofa bulunmaktadır. Caminin sol yönünde, kurşun örtülü bir kubbe içinde Ramazanoğlu gömülüdür.

Evliya Çelebi, Adana'da ayrıca küçüklü-büyüklü 70 cami ve mescidin bulunduğunu söyler. Onun ifadesine göre Adana'da 8700 ev ve konak vardır (Yaklaşık olarak 40-45 bin nüfus). O devir için Adana, Anadolu'nun en büyük şehirleri arasında sayılır. Osmanlı Devletinin eyalet merkezlerinden biridir. Evliya Çelebi şöyle devam etmektedir: "Bilginleri çoktur. Halkı ehl-i sünnettir. Bir dar'ül kurra, üç dar'ül-hadis, kırk çocuk mektebi vardır. İki hamamı olup, biri yalı tarafında Paşa Hamamı, diğeri çarşı içerisinde Eski Hamamdır. On yedi han vardır. Çarşı içerisindeki Ramazanoğlu Hanı, yüz yirmi odalıdır. Etrafındaki üç yüz altmış dükkan dahi Ramazanoğlu yapısıdır. Ayrıca şehir içerisinde yüz otuz dükkan ve kale gibi büyük bir bedesteni vardır. Bunlar da Ramazanoğulları devrine aittir. Şehir, nehirden yüksek olduğundan dolaplar vasıtası ile alınan sular, şehre taksim edilir.)

Efsaneler: Türkiye'nin diğer illeri gibi, Adana da efsane, masal ve destanlar diyarıdır.

Şahmaran Efsanesi: Efsanede; "Misis yılanla, Ceyhan yelle ve Seyhan selle yok olacaktır" deniliyor. Misis yakınında, "Yılan Kalesi" vardır. Efsaneye göre, bu kalenin içi yılanlarla doludur. Geçmişte Misis Beyi çok hastalanır. Tabib bunun tedavisi için yılanların padişahı Şahmaran'ın gözü lazım der. Bunun Yılanlı Kale'de veya Misis'teki bir hamamda olduğunu söyler. Yılanların padişahı yakalanır, gözü çıkarılarak Misis Beyi tedavi edilir ve iyi olur. Efsaneye göre yılanlar bir gün Misis'e inerek intikam alacaklardır.

Adana'nın Fethi Destanı: Anadolu Selçukluları, Orta Asya'dan oba oba gelen Oğuz Türklerini uç beyi olarak yerleştirirdi. Üç yüz çadırla (hane) Anadolu'ya göç eden Ramazanoğlu aşireti de önce "Kilikya"ya (Çukurova) sonradan Çaldağı eteklerine yerleştiler.

Bir gün Adana'daki Bizans Tekfurunun oğlunun elindeki doğan uçar ve Ramazanoğlu obasının bir çadırı önüne konar. Tekfurun oğlu, doğanın peşinden gelir ve çadırdan çıkan güzel bir Türk kızına aşık olur. Tekfur, kızı ister. Obanın ileri gelenleri toplanır. Zira Müslüman kızın Hıristiyan bir erkek ile evlenmesi dinen mümkün değildir. Kız verilmezse bu bölgede yaşamaları ise zor. Bunun üzerine Tekfur'a bir tuzak hazırlarlar. Çaldağı eteklerinde düğün yaptırırlar. Muhafızlar eğlenip içki içerken Ramazanoğlu obasının genç erkekleri Tekfur'un muhafızları kıyafetinde şehre yaklaşırlar ve şehir halkı gelin alayını karşılasın diye haber gönderirler. Şehir halkı dışarıda toplanır. Ramazanoğlu erlerinin bir kısmı halkı kuşatır, diğerleri de şehri feth ederler. Böylece Adana, Türklerin olur. O günden bu yana Türk toprağı Adana'da daha nice kahramanlık destanları yazılmıştır.

ADAPAZARI (Bkz. Sakarya)

ADAPTASYON;

Alm. *Anpassung (f),* **Fr.** *Adaptation,* **İng.** *Adaptation.* Canlıların bulundukları muhite intibak etmeleri, uyum sağlamaları. Çeşitli asırlarda yaşamış biyologlar, bilgi, tecrübe ve inançlarına göre adaptasyonu değişik şekilde yorumladılar. Canlıların basitten mükemmele doğru değiştiğini ilk yazan, Fransız doktoru Lamarc'tır. Lamarc 1809'da neşrettiği **Filozofi Zoolojik** ismindeki kitabında; "Canlıların bir asıldan türeyebileceğini" yazdı. Fakat aynı asırdaki biyologlar, Lamarc'ın verdiği misallerin, hayvanların birbirine dönmesini değil, "adaptasyon"u gösterdiğini söylediler.

Paleontoloji mütehassısları, her çeşit canlının kendi çeşidi içinde değişebildiğini, bir canlının başka çeşit canlıya dönmediğini kabul etmektedir.

Askerlerin, bulunduğu araziye göre kendilerini uydurmaları, kamuflaj yapmaları, bir çok hayvanın bulunduğu çevreye ve mevsime göre rengini uydurması birer adaptasyondur. Bukalemunun bulunduğu yere rengini uydurması, çöllerde yaşayan hayvanların tüylerinin renginin çölde görünmeyecek şekilde olması hep adaptasyona misaldir. Kara kurbağa, üzerinde yaşadığı topraktan çok zor ayırt edilir. Göl kurbağası, üzerinde gezindiği yeşil yerler kadar yeşildir. Kutup ayısı ve kutup baykuşu, kar gibi beyazdır. Tropik balıklar, içinde saklandıkları parlak mercan kayalıkları gibi pırıl pırıldır. Kakum, kar tavuğu, kar tavşanının tüyleri kışın beyaz, yazın kahverengindedir. Bunlar gibi misalleri çoğaltmak mümkündür.

ADAPTÖR;

Alm. *Adapter, Netzgeraet,* **Fr.** *Adapteur,* **İng.** *Adapter.*

Alternatif akımı küçük değerde doğru akıma çeviren elektronik aletler. Elektronik cihazlar (radyo, teyp, hesap makinası) genellikle düşük değerdeki (3-12 volt arası) doğru akımla çalışır. Kullanma esnasında bu cihazlar pille çalıştırılacak şekilde yapılmışlardır. Fakat daha ekonomik olması bakımından bazı hallerde şehir ceryanı ile de çalıştırmak istenir. Bu durumda adaptör şu işi yapar. Önce transformatör

110 veya 220 V'luk şehir ceryanını, cihazın istediği voltaja düşürür. Bu voltaj alternatif bir voltajdır. Daha sonra diyotlar bu voltajı doğru akıma çevirirler. Ama hiç bir zaman adaptörden elde edilen doğru akım, pildeki kadar düzgün olmaz. Bu yüzden bazı radyolarda şehir ceryanı ile çalışma esnasında istenmiyen gürültüler meydana gelir. Transformatör istenen voltajda seçilerek **değişik çıkış voltajlı** adaptör yapılabilir.

ADASOĞANI (Urginea maritima);

Alm. *Meerzwiebel (f.),* **Fr.** *Bulbe de Scille (f),* **İng.** *Squill, root.* **Familyası:** Zambakgiller (Liliaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Fethiye, Gediz, Samsun, Çarşamba, Adana ve Tarsus çevreleri.

Ağustos-eylül ayları arasında beyaz-yeşil renkli çiçekler açan büyük soğanlı, çok senelik, otsu bir bitki. Yapraklarının hepsi uzun etli, yeşil renkli ve tabanda toplanmıştır. Çiçekleri 1-1,5 m uzunluğunda olan bir sapın ucunda salkım durumundadır.

Soğan, yapraklarının rengine göre "beyaz" (dişi) ve "kırmızı" (erkek) olmak üzere iki çeşide ayrılır. Anadolu'da yetişenleri beyazdır. Kırmızı çeşidi İspanya'da bulunur.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin soğan kısımları kullanılır. Çiçek açma mevsiminde (sonbahar) soğan topraktan çıkarılır. Üstündeki kabuklar çıkarıldıktan sonra, etli kısım uzunlamasına kesilerek güneşte kurutulur. Bu şekilde kullanılır. Soğanlarında müsilaj, şeker, tanen ve glikozit gibi maddeler bulunur.

Halk arasında siyatik ve romatizmaya karşı kullanılır. İdrar söktürücü özelliği varsa da, böbrekler ve barsaklarda tahriş edici etkisi vardır. Nefes darlığına karşı ve balgam söktürücü olarak kullanılır. Ayrıca bitkinin soğanlarından çıkarılan kalbi güçlendirici glikozitler, eczacılıkta kullanılır.

ADA TAVŞANI (Bkz. Tavşan)

ADDİSON HASTALIĞI (Bkz. Böbrek Üstü Bezi)

ADEM ALEYHİSSELAM;

Yeryüzünde yaratılan ilk insan ve ilk peygamber, bütün insanların babası. Allahü tealanın emri ile melekler çeşitli memleketlerden topraklar getirdiler. Çeşitli memleketlerden getirilen toprakları melekler su ile çamur yapıp insan şekline koydular. Bu şekilde Mekke ile Taif arasında kırk yıl yatıp "salsal" oldu yani pişmiş gibi kurudu. Önce Muhammed aleyhisselamın nuru alnına kondu. Sonra Muharremin onuncu Cuma günü ruh verildi. Her şeyin ismi ve faydası kendisine bildirildi. Boyu ve yaşı kesin olarak bildirilmedi. Allahü tealanın emri ile bütün melekler Adem aleyhisselama karşı secde ettiler. Uzun zaman meleklerin hocalığını yapmış olan İblis, kibirlenip bu emre karşı geldi ve Adem aleyhisselama karşı secde etmedi. "O çamurdan yaratıldı, ben ise ateşten yaratıldım. Ondan üstünüm." iddiasında bulundu. İblis (şeytan) kendini üstün görüp, kibirlenerek Allahü tealanın emrine uymayınca gadab-ı ilahiyyeye uğradı ve Cennet'ten kovuldu. Adem aleyhisselam kırk yaşındayken Firdevs adındaki Cennet'e götürüldü. Cennet'te bulunduğu sırada veya daha önce Mekke dışında uyurken sol kaburga kemiğinden hazret-i Havva yaratıldı. Allahü teala onları birbirine nikah etti. Cennet'te yerleşmelerini ve Cennet'in meyvelerinden dilediklerini yemelerini bildirdi. Fakat, Cennet'te bulunan bin ağaç için, "Bu ağaca yaklaşmayın, bu ağaçtan yemeyin." buyurdu. Adem aleyhisselam ve Havva validemiz, Cennet'te bin yıl kadar yaşayıp, İblisin yalan yeminine inanarak yasak edilen ağacın meyvesinden unutarak önce hazret-i Havva, sonra Adem aleyhisselam yedikleri için Cennet'ten çıkarıldılar. Adem aleyhisselam Hindistan'da Seylan (Serendib) Adasına, Havva ise, Cidde'ye indirildi. Birbirlerinden iki yüz sene müddetle ayrı kalan Adem aleyhisselam ve hazret-i Havva bu müddet içinde ağlayıp yalvardıktan sonra tövbe ve duaları kabul oldu. Hacca gelmeleri emrolundu.

Arafat Ovasında hazret-i Havva ile buluştu. Kabe'yi inşa etti. Her sene hac yaptı. Arafat Meydanında veya başka meydanda kıyamete kadar gelecek çocukları belinden zerreler halinde çıkarıldı. "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye soruldu. Hepsi; "Bela = Evet!" dediler. Sonra hepsi zerreler haline gelip beline girdiler. Buna "Ahd-ü-Misak" ve "Kalu Bela" denildi. Adem aleyhisselam ve hazret-i Havva daha sonra Şam'a geldiler. Burada yirmi defa ikiz evladı oldu. Bir defa da yalnız Şit aleyhisselam oldu. Neslinden kırk bin kişiyi gördü. Oğullarına ve torunlarına peygamber olarak gönderildi. Cebrail aleyhisselam kendisine on iki defa geldi. Kendisine on suhuf (forma) kitap verildi. Bu kitapta; iman edilecek hususlar, çeşitli diller ve lügatler, her gün bir vakit namaz kılmak, gusül boy abdesti almak, oruç tutmak, leş, kan, domuz eti yememek, tıb, ilaçlar, hesab, geometri gibi şeyler bildirildi. Ayrıca fizik, kimya, tıb, eczacılık, matematik bilgileri öğretildi. İbrani, Süryani ve Arap dillerinde kerpiç üstüne çok yazı yazıldı.

İlk insanlar, bazı tarihçilerin zannettiği gibi ilimsiz, fensiz, görgüsüz, çıplak ve vahşi kimseler değildi. Bugün Asya, Afrika çöllerinde ve Amerika ormanlarında tunç devrindekilere benziyen vahşiler yaşadığı

gibi, ilk insanlarda da bilgisiz basit yaşayanlar vardı. Bundan dolayı ne bugünkü, ne de ilk insanların hepsi için vahşidir denilemez. Hazret-i Adem ve ona inananlar şehirlerde yaşarlardı. Okuma-yazma bilirlerdi. Demircilik, dokumacılık, çiftçilik, ekmek yapmak gibi san'atları vardı. Altın üzerine para dahi basılmış, maden ocakları işletilip, çeşitli aletler yapılmıştı.

Adem aleyhisselamın hiç sakalı yoktu. İlk sakalı çıkan Şit aleyhisselamdır. Hazret-i Adem çok güzeldi. Siyah saçlı ve buğday tenliydi. On bir gün hasta yatıp, bir Cuma günü vefat etti. Adem aleyhisselam vefat edince, Cebrail aleyhisselam bir gömlek giydirdi. Şit aleyhisselama yıkamayı öğretti. Yıkayıp kefenlediler. Hadis-i şerifte buyruldu ki: **"Adem aleyhisselam vefat edince, melekler üç defa su ile yıkadılar. Onu defnettiler."** Sonra çocuklarına dönerek; **"Ey ademoğulları! Ölülerinize böyle yapınız dediler."** Şit aleyhisselam imam olup cenaze namazını kıldırdı. Adem aleyhisselamın kabri; Kudüs'te, Mina'da, Mescid-i Hif'te veya Arafat'tadır. Hayatını bildiren rivayetler birbirinden farklıdır.

Hazret-i Adem, Allah'a ilk hamd ve ilk tövbe edendir. Seçilmişlerin ilki, yeryüzünde Allahü tealanın ilk halifesidir. Birçok mucizeleri vardır. Bunlardan bir kaçı şöyledir:

Yırtıcı, vahşi hayvanlarla konuşurdu.

Susuz dağ ve taşlara elini vurunca, pınarlar fışkırır, temiz sular akardı.

Eline aldığı ufak taşlar, yüksek sesle Allahü tealayı zikrederdi.

Adem aleyhisselamın yaratılması, Cennet'te kalması, Cennet'ten çıkarılarak yeryüzüne indirilmesi, Kur'an-ı kerimde çeşitli ayet-i kerimelerde bildirilmiştir.

ADEMELMASI;

Alm. *Adams apfel (m),* **Fr.** *Pommed' Adam,* **İng.** *Adam's apple.* Gırtlağın, boyunda boğazın ortasında yer alan çıkıntısı.

Erkeklerde kadınlardan daha belirgindir. Bunun sebebi büluğ yaşından sonra erkeklik hormonu sebebiyle gırtlağın daha gelişmesi ve genişlemesidir. Bu durum sesin değişik bir hal almasında da rol oynar.

ADEM-İ MERKEZİYETÇİLİK;

Alm. *Dezentralisationismus,* **Fr.** *Décentralisationism,* **İng.** *Decentralizationism.* Mahalli idarelere geniş yetkiler tanıyan ve İkinci Meşrutiyetten sonra Prens Sabahaddin'in Türk idare sisteminde uygulanmasını teklif ettiği ve savunduğu prensip. Merkeziyetçi idare prensibinin zıttı.

Ortaçağ Avrupasında, feodal düzenin ortak özelliklerinin değişmesinden sonra gittikçe güçlenen merkezi idareler geniş halk kitlelerine hükmetmeye başladı. Mahalli idarecilerin ve kilisenin hükümranlık yetkileri kısıldı. Devlet idaresine tamamen merkeziyetçilik hakim olup güçlü bir devlet otoritesi ortaya çıktı. Bunun yanında halkın mahalli problemlerinin tesbiti için bölge temsilci meclisleri veya bölge temsilcileri teşkil edildi.

Osmanlı Devletinde de sancak beylerine, valilere ve kadılara geniş yetkiler verildi. Kadılar ilmiye sistemine göre tayinle gelen mahalli idarecilerdi. Kadıların veya yardımcı personelin yöre halkı tarafından seçilmesi veya denetlenmesi söz konusu değildi. Ancak ekonomik işlerde, kolluk görevinin yerine getirilmesinde, mali işlemlerin yürütülmesinde kadılar halkın ve esnafın temsilcisi sayılan kimselere başvurduğu takdirde bunlar kendilerine yardımcı olurlardı. Tanzimat devrine kadar geniş manada adem-i merkeziyet prensibine uyulmamakla beraber, mahalli idarecilere geniş yetkiler verilmesi Osmanlı Devletinde tamamen merkeziyetçi bir idarenin söz konusu olmadığını ortaya koymaktadır.

Tanzimat döneminde her sahada olduğu gibi, devletin idari yapısında da bazı değişiklikler yapılmasına ihtiyaç duyuldu. Tanzimat Fermanıyla gayri müslim vatandaşlara Müslümanlardan daha geniş haklar verildi. Osmanlı Devletinin parçalanmasını ve yıkılmasını isteyen Avrupa devletlerinin destek ve teşvikiyle gayri müslim vatandaşlar mahalli idarelerde söz sahibi olmak istediler. Onların istekleri doğrultusunda bazı mahalli muhassıllık meclisleri kuruldu. Fakat kısa bir müddet içnde bu uygulamadan vazgeçildi. Batılı devletler Tanzimat ve Islahat fermanlarında gayri müslimler için vad edilen reformların uygulanması ve merkeziyetçi sistemin terk edilmesi konusunda Babıali'ye yani Osmanlı hükumetine baskılarını arttırdılar. Batılı devletlerin baskılarıyla hazırlanan 9 Haziran 1861 tarihli **Lübnan Nizamnamesi** adem-i merkeziyetçiliğe doğru gidişin ilk müşahhas örneği oldu. Dini ve etnik çatışmaların hüküm sürdüğü Lübnan'da cemaatlerin yönetime eşit ağırlıkta katılmaları sağlandı.

Bu doğrultuda bütün Osmanlı İmparatorluğunu içine alacak idari yapının yeniden düzenlenmesi hususunda iki farklı görüş ortaya çıktı. Bir kısmı sınırları genişletilmiş vilayet ve livalara mali ve idari yetkiler verilmesini savunurken, bir kısmı adem-i merkeziyet prensibini Osmanlı tebeasının bölünmüş

olması dolayısıyla mahzurlu buldular. Bu tartışmalar sonunda hazırlanan 1864 tarihli **Vilayet Nizamnamesi** Fransız department sistemini andıran bir hüviyete sahipti. Merkeziyetçiliği ve adem-i merkeziyetçiliği bir denge içinde uygulamayı hedef alan 1864 nizamnamesi 22 Ocak 1871 tarihli **İdare-i Umumiyye-i Vilayet Nizamnamesi**nde merkeziyetçiliğin ağır basması yönünde değiştirildi. Nizamname hükümlerine göre vilayet sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da karyelere ayrılıyordu. Vilayet merkezinde valinin başkanlığında toplanan bir vilayet idare meclisi, kazalarda da kaza idare meclisi vardı. Hakim, mektupçu, defterdar, hariciye emuru, müftü ve gayri müslim ruhani reis meclislerin tabii üyeleriydi. Ayrıca meclislerde halkın seçtiği iki müslüman iki gayri müslim dört üye daha vardı.

Bazı vilayetlerde Avrupa devletlerinin destek ve müdahelesiyle yarı bağımsız bir statü uygulandı. Umumi vilayet sisteminin dışında kalan Yemen, Hicaz ve Mısır gibi yerler mahalli hanedanlar tarafından idare edildi. Osmanlı merkezi idaresi burada sadece asayişi temin etmekle meşgul oldu.

Avrupa devletlerinin Osmanlı Devletini parçalamak ve yıkmak emeline dayanan, gayri müslim unsurları tahrik ve teşvik ederek ve Osmanlı hükumetine baskı yaparak kurdukları adem-i merkeziyetçi idareler kısa zamanda merkezi devlet otoritesini zayıflattı. Bu sebeple merkeziyetçi idaye yönelik bazı reformcu uygulamalara gidildi. Birinci Meşrutiyetten sonra Osmanlı ülkesinin parçalanmasını önlemek isteyen Sultan İkinci Abdülhamid Han daha çok merkeziyetçi bir idare tarzını uygulamaya çalıştı. Onun devlet ve milletin faydasına olarak aldığı kararlara karşı çıkan bazı kimseler Avrupa'ya kaçarak adem-i merkeziyetçi bir idare tarzını hararetle savundular. Avrupa devletlerinden destek gören bu kimseler çıkardıkları gazeteler ve dergilerle Osmanlı Devletinin aleyhinde bulundular. Bunlardan birisi de Damad Mahmud Celaleddin Paşanın oğlu Prens Sabahattin'dir. Fransız yazarı Edmond Domolins'in fikirlerinden etkilenen Prens Sabahattin, Jön Türkler hareketinin önde gelenlerinden oldu. 1902 Paris Kongresinde Jön Türler ikiye ayrıldılar. Bir kısmı Ahmed Rıza'nın bir kısmı ise Prens Sabahattin'in etrafında toplandılar. Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti adıyla bir cemiyet kurdular. Avrupa devletlerinin teşvik ve destekleriyle Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan Devletiyle yine o devirde Osmanlı Devletinin hakimiyeti altında bulunan İşkodra, Yanya ve Kosova gibi vilayetlerden meydana gelen müstakil bir Arnavutluk Devletinin kurulmasını ve çeşitli unsurlara muhtariyet ve bağımsızlık verilmesini savundular. 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyetin ilanından sonra yurda dönen Prens Sabahaddin ve arkadaşları çeşitli gazeletelerde adem-i merkeziyet ve teşebbüs-i şahsi fikirlerini neşrettiler ve kendilerine taraftar topladılar. Prens Sabahaddin'in adem-i merkeziyetçi görüşlerini benimseyen gençler Nesl-i Cedid Kulübünü kurdular. Daha sonra İttihat ve Terakki Fırkasına muhalif olarak kurulan çeşitli unsurları bünyesinde toplayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası da Prens Sabahaddin'in adem-i merkeziyet ve teşebbüs-i şahsi fikirlerini savundu.

Prens Sabahaddin'in savunduğu adem-i merkeziyet prensibine göre; "Her şeyi devletten bekleyen osmanlı toplumunun gelişebilmesi için ferdiyetçi bir yapıya geçmesi gereklidir. Adem-i merkeziyetçilik ferdiyetçi yapıya geçilirken devlet düzeninin yenilenmesinde temel ilke olacaktır. Yeni yetişecek burjuva sınıfının teşebbüsçülüğünü engellemeyecek bir idare biçimi ancak İngiliz ve Amerikan örneğine uygun bir adem-i merkeziyet modeli olabilir. Buna göre yapılacak ıslahatla bütün tebeayı içine alan bir adem-i merkeziyet uygulanmalıdır. Seçimle gelecek belediye meclisi üyeleri mahalli idarede söz sahibi olmalıdır. Vilayet meclislerinde azınlıklar nüfusları oranında temsil edilmeli, Osmanlı tebeası arasında imtiyazlı hiçbir grup bulunmamalıdır. Jandarma teşkilatında her azınlık, nüfusu oranında yer almalıdır. Yalnız vali, mutasarrıf, defterdar, mahkeme reisleri merkezi idare tarafından tayin edilmelidir."

Prens Sabahaddin'e göre; "Bir toplumun, bir devletin temelini fertler teşkil eder. Toplumu kuran, ona varlık bütünlüğü ve yaşama gücü kazandıran fert olduğu için, sosyolojinin işe, fertleri ele alarak başlaması gerekir. Fert toplum için değil, toplum fert içindir.

Devletin idare biçiminin değiştirilmesiyle yenileşme ve reform olmaz. Reform ancak fert hayatının gelişimini durduran, özel teşebbüsü önleyen kurumların değiştirilmesi, yenilerinin kurulmasıyla olur. Türkiye'de yapılması gereken en önemli yenilik eğitim ve öğretim düzeninde olmalıdır."

Osmanlı Devletindeki geleneksel teşkilatlanmayı, çağdaş gelişmeye ayak uyduramamanın sebebi olarak gören ve eskiye ait değerleri inkara yönelen Prens Sabahaddin'in ilk bakışta parlak görünen adem-i merkeziyetçi fikirlerinin bazılarının uygulanması bile Osmanlı Devletinin parçalanmasına ve yıkılmasına sebeb olmuştur.

Cumhuriyet tarihinde 1921 Anayasasının 11-14. maddeleri vilayetlere muhtariyet ve manevi şahsiyet bağışladı. Vilayet şuralarına da mahalli konularda yetkiler verdi. Vali TBMM'nin temsilcisi olarak devletin işlerini görecekti. 1924 Anayasasında bu hükümlere ve benzerlerine yer verilmedi. Mahalli idarelerle ilgili düzenlemeler ise büyük ölçüde iktidara gelen siyasi partilerin tutumuna bağlı kaldı.

ADEN KÖRFEZİ;

Birleşik Yemen Cumhuriyetinin liman şehri olan Aden'in üzerinde bulunduğu körfez. Aden Körfezi, ticari, askeri ve strateji bakımından çok önemlidir.

Aden Körfezi, Roma, Eski Yunan, Pers ve nihayet İslam devletinin hakimiyetine girmiştir. Bir ara Portekizliler, bir süre Osmanlı Devleti Aden'e hakim olmuşlar, 1839 yılında İngilizler ele geçirmişlerdir.

İngilizler, Aden'i, Yemen'e 1968'de vermişler ve Yemen iç savaş ile Kuzey ve Güney olarak bölününce de Aden'e Güney Yemen sahib olmuştur. Güney Yemen'de komünist rejim kurulması ile Ruslar Aden'e yerleşmişler ve körfezde çok sayıda asker ve silaha sahib olmuşlardır.

Güney Yemen'de sosyalistlerin birbirleriyle 1986'da çatışmaya başlamaları üzerine, bir çok halk Kuzey Yemen'e sığındı. Sovyetler'deki gelişme ve değişmeler Güney Yemen'e de sirayet etti. 22 Mayıs 1990 Kuzey ve Güney Yemen'in birleşmesi üzerine Aden Körfezi, Birleşik Yemen Cumhuriyeti'nin kontrolü altına girdi.

ADENİN;

Alm. *Adenin,* **Fr.** *Adenine,* **İng.** *Adenine.* Purin sınıfı organik bir bileşik. Canlı hücrelerin temel bileşenidir. Nükleik asit ve benzeri biyolojik önemi olan bir çok maddede bağlanmış olarak bulunur. Molekül formülü $C_5H_5N_5$ tir. 1897'de Alman kimyacı Emil Fischer tarafından sentez yoluyla üretildi. Biyokimyasal rolleri çok önemli olan adenozinin ve deoksiadenozinin oluşumunda görev alır. Adenin bileşikleri arasında öldürücü kansızlığa karşı etkili olan B_{12} vitamini, adenozin trifosfat ve başka koenzimler vardır.

ADENOZİN DİFOSFAT (ADP);

Alm. *Adenosin diphosphat,* **Fr.** *Adenosin diphosphate,* **İng.** *Adenosin diphosphate.* Adenozinle iki molekül fosfat asidinin birleşmesinden meydana gelen dinükleotit. Adenozin trifosfatın hidroliz ürünüdür. (Bkz. Adenozin Trifosfat)

ADENOZİN TRİFOSFAT (ATP);

Alm. *Adenosin triphosphat,* **Fr.** *Adenosine triphosphate,* **İng.** *Adenosine triphosphate.* Adenozin difosfatın fosforillenmesiyle meydana gelen trinükleotit. Hayvan, bitki ve mikroorganizmalarda, enzimlerin katalizleyici etkisiyle gelişen bu koenzim enerji yönünden oldukça zengindir. Yüksek enerji kaynağı olan ATP; üç fosfat grubu, beş karbonlu bir şeker olan riboz ve adenin denen azotlu bir maddeden meydana gelmiştir. ATP molekülünün vazifesi, besin maddelerinin yakılmasıyla açığa çıkan enerjiyi, enerji harcayan hücre içi hadiselere taşımaktır. ATP, hücrenin kimyasal, osmoz ve elektriksel aktivitesini yerine getirmesi için adenozin trifosfataz (ADP) enzimiyle anorganik fosfata veya adenozin monofosfat (AMP) ile anorganik pirofosfata dönüşür.

ATP'nin metabolizma esnasındaki teşekkülü üç kaynaktan sağlanır. Bunlar mayalanma, krebs çevrimi veya fosforillemedir.

ADESE (Bkz. Mercek)

ADET (Bkz. Örf ve Adet)

ADET GÖRME;

Alm. *Menstruation (f),* **Fr.** *Menstruation periodique,* **İng.** *Menstruation period.* Rahimden belirli aralıklarla kan ve kanlı sıvının atılması; aybaşı. Kan görüldüğü andan, kesildiği güne kadar olan günlerin sayısına "adet zamanı" denir. Adet zamanı genellikle değişiktir. Bu olay devri olarak meydana gelmektedir. İki adet arası zaman genellikle 26-39 gün olduğu halde, bu sürenin daha uzun veya kısa olduğu da bilinmektedir.

Halk arasında aybaşı olarak bilinen bu hadise, ergenlik çağına ulaşan her genç kızda görülür. Bir kadında, adet görme olayı yaklaşık 45-55 yaşına kadar devam eder. Bundan sonra adet görme hali ortadan kalkar (Menopoz). Menopozdaki kadın çocuk doğuramaz. Adet kanaması, gebe (hamile) ve lohusa kadınlarda da görülmez. İlk adet görmeye "menarş" denir ve bu yaş genellikle 12-15 arasındadır.

Adet görme, kadınlardaki yumurtlama periyodunun bir parçasıdır. Çok az kadında adet görme (gün olarak) düzenlidir. Adetler arasındaki süre, bir kadının hayatında defalarca değişebilir. Bu değişikliğe sağlık bozukluğu sebeb olduğu gibi, çok çalışmak, çevre kirliliği ve bunalım da te'sirli olabilir. Adet

görmenin sona ereceği döneme doğru (menopoz), adet süresinde de değişiklik meydana gelir. Adet görme esnasında, vücut sıcaklığı, tansiyon, kan miktarında, kanı meydana getirenlerin oranında, nabızda ve vücudun diğer hareketlerinde değişiklikler olabilir. Akan kan miktarı bünyeden bünyeye değişebilir. Bir bünyedeki akan kan miktarının değişmesine, tedavi maksatlı ilaçlar, gebelikten korunma tedbirleri sebeb olabilir. Adet zamanı kaybedilen kan miktarı, 20 ila 60 gram arasında değişir.

Adet düzensizlikleri: Kadınlarda adet problemleri sık sık görülür. Adet düzensizliklerinin çoğunun sebebi basit olup, genel olarak tedavi olabilir.

Adet kesilmesi (Amenore): Adet görmeme halidir. Hamilelikte ve menopozda adet görmeme tabiidir. Bazan, doğum kontrol hapları da adetten kesilmeye sebeb olabilir.

Normal hallerin dışında olan adetten kesilmenin sebepleri; anoreksia nervosa, anemi, verem, hormon bozukluğu ve bazı müzmin hastalıklar olabilir. Gerekli tedavi yapılmalıdır. Üreme organları doğuştan bozuk olanlarda da adet hali görülmez. Eğer adetler, açıklanmayan bir sebepten kesilmiş ise, 16 yaşını geçtiği halde kız adet görmemiş ise, hamilelik ihtimali varsa, doktora müracaat edilmelidir. Sebebi tayin edildikten sonra, sebebe göre tedavi gerekir. Adet görmeme hastalığı için, melisa(oğul otu), kekik, adaçayı, maydanoz ve papatya gibi bitkiler demlenip içilirse fayda görülebilir.

Normal adet düzenindeki değişikliklere Disfonksiyonel kanama denir. Genellikle hormonal bozukluğun sonucudur. Bu hal anemiye (kansızlığa) sebeb olabilir. Eğer adet düzenindeki bozukluk üç aydan fazla sürerse doktora müracaat etmek gerekir. Muayene ve çeşitli testler ile, ciddi bir sebebin olup olmadığı araştırılır. Ciddi bir sebeb yoksa, doğum kontrol hapı veya hormon düzenleyici bir ilaç ile tedavi edilebilir. Eğer hastalığın sebebi sinir bozukluğu ise nane, adaçayı, papatya, rezene gibi teskin edici bitkilerin çaylarından istifade edilebilir. Yemeklerden sonra bir çorba kaşığı bala, çörek otu karıştırılıp yenirse şifaya sebeb olabilir.

Ağrılı adet görmeye “dismenore” denir. adet başladığında, karnın alt bölgesinde kramp şeklinde ağrı olur ve sırta doğru yayılır. Birkaç saat veya birkaç gün sürebilir. Genç kız ve kadınlarda daha çok görülür. İlk bebekten sonra genellikle geçer. Genç kızlardaki ağrı, rahim ağzının sertliğinden ileri gelmektedir. Anne olmuş kadınlarda adet sancısının sebebi, hastalığı veya yumurtalık tüplerinin müzmin iltihabı olabilir. Rahim içine konulan ve doğum kontrolüne yarayan araçlar da sancıya sebeb olabileceği gibi, psikolojik sebepleri dahi olabilir. Psikolojik olanlar telkin ile tedavi edilebilir. Diğer durumlar için gerekli tedavi uygulanır.

Adet kanamasının, daha fazla, daha uzun ve daha sık olmasına “menoraji” denir. Kanserler, iyi huylu urlar, rahim iltihabı hastalıkları, yumurtlama bozukluğu, hormonal dengesizlik, doğum kontrolüne yarayan hap ve aletler menorajiye sebeb olabilir. Doktor muayenesinden sonra konulan teşhise göre tedavi edilir. Önemli bir şey yoksa, kardeş kanı (Sangdragon) denilen kırmızı sakızı toz edip, sabah-akşam birer gram su ile yutulursa kanı keser. Günde beş gram alınabilir.

Adet bozuklukları için elektronik akupunktur aletinden de faydalanılabilir.

ADIYAMAN;

Doğu Anadolu’nun Yukarı Fırat kısmı ile Güneydoğu Anadolu bölgesinin Orta Fırat bölgesi arasında yer alan bir ilimiz. Diyarbakır, Urfa, Gaziantep, Kahramanmaraş ve Malatya illeri ile çevrilidir. 37o25' ve 38o10' kuzey enlemleri ile 37o25' ve 39o15' doğu boylamları arasında yer almaktadır. Adıyaman eski medeniyetlerin yatağı olan bir yerde kurulmuştur. Önceleri Malatya’ya bağlı bir ilçe iken, 1954 senesinde Malatya’nın iki idari bölüme ayrılmasıyla il olmuştur. Trafik kodu 02’dir.

İsminin Menşei

Cumhuriyet devrine kadar Adıyaman’ın ismi “Hısn-ı Mansur” (Mansur Kalesi) idi. Bu kale Emevi komutanlarından Mansur İbn-i Canena tarafından Bizans’a karşı yaptırılmıştır. Adıyaman ismi ise Vadi-i Leman, Vadüleman (Güzel vadi) isminin zamanla çevrilmiş şeklidir. Diğer bir rivayete göre ise “Adıman”dan, bunun da Hititlerce iskan edilen yer manasına “Etiman”dan gelmiştir.

Başka bir rivayete göre çok eski devirlerde Adıyaman’da putperest bir hükümdarın hak dine inanmış yedi oğlu varmış. Bu yedi genç putperest babalarının dinine inanmadıkları için öldürülmüşler. Bundan dolayı Adıyaman isminin “Yedi Yaman”dan geldiği söylenir. Bu yedi kardeşin mezarı Adıyaman’ın güneyindedir.

Tarihi

Adıyaman ilinde birçok tarihi büyük şehirlerin kalıntıları vardır. Şehrin tarihi çok eski devirlere dayanmaktadır. Bu bölge Anadolu’da tarihi devrini açan Hitit İmparatorluğu’nun ve Kargamış Hitit Krallığının bir tapınağı idi. Göç ve istila yolu üzerinde bulunan bu bölge birçok defa el değiştirmiştir. Mitanniler, Samiler, Babilliler, Asurlular, Medler, Persler, Filip oğlu İskender, Selevkaslar, Romalılara

tabi Kommagene Krallığı, Bizans, Suaniler, yedinci asırda Müslüman Araplar ve tekrar Bizanslılar arasında el değiştirmiştir.

1071 Malazgirt Zaferinden sonra Anadolu Selçuklu Türk Devletinin kurucusu ve Anadolu Fatihi Selçuklu Kutalmışoğlu Birinci Sultan Süleyman Şah'ın kumandanlarından Buldacı Bey, bu bölgeyi fethetmiştir. Birinci Haçlı seferinde elden çıkan bu toprakları Zengilerden Atabey Nusreddin Haçlılardan geri almıştır. Eyyubiler'e kısa bir müddet geçen bu bölge on üçüncü asır başında yeniden Anadolu Selçukluları'na bağlanmıştır. Bu asrın sonlarında İlhanlılar sonra da Memluklüler bu bölgeye hakim olmuşlardır. 1398'de Sultan Yıldırım Bayezid burasını Memluklülerden almıştır. Bayezid, Timur karşısında yenilince bu bölgeyi Dulkadiroğulları ele geçirmiş ve 1516'da Yavuz Sultan Selim yeniden burayı Osmanlı Devletinin topraklarına katmıştır.

Osmanlı Devletinde Samsad merkez olmak üzere Maraş (Dulkadir) beylerbeyliğine (eyaletine) bağlı bir sancak (vilayet) olmuştur. Tanzimattan sonra Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Malatya sancağının 5 kazasından biriydi. 1955'te Malatya'dan ayrılan 4 kaza ile merkezi Adıyaman olmak üzere yeni bir il teşkilatı kuruldu. Anadolu'da en eski bir Türk beldesi olan bu ilimiz tarihte pek çok savaşlara da sahne olmuştur.

Fiziki Yapı

Dağları: Adıyaman, Malatya dağları (Güneydoğu Torosları)nın güney yamaçlarında yer alır. Birbirine dayanıp sıkışmış sıralar halinde geniş bir yer kaplayan bu dağlar güneye indikçe alçalır ve Güneydoğu Anadolu düzlüklerine karışır.

Güneydoğu Torosların çıplak sırtlarının uzandığı kuzey kısmında yüksek tepeler bulunur. Akdağ (2551 m), Dibek Dağı (2549 m), Ulubaba Dağı (2533 m), Gördük Dağı (2206 m) ve Nemrut Dağı (2100 m) güney tarafı verimli ovalar ve yaylalar ile kaplıdır. En alçak yeri Fırat Nehri ile Göksun Çayının birleştiği yerdir. Burası 650 m yüksekliktedir. Toros Dağları, ili ikiye böler. Besni-Adıyaman-Kahta bölgesinin kuzeyi dağlık, engebeli ve çıplaktır. Güneyi ise ovalık ve yeşilliktir. Ortalama yükseklik 1000 m civarındadır. İlin yüzölçümünün % 52'si dağlıktır. Ayrıca Karadağ, Bozdağ ve Tucat Dağı da başlıca yüksek dağlarıdır. Köylerin çoğu dağlık bölgelerde kurulmuştur. Samsat, Besni, Gölbaşı ve Kahta ilçeleri de dağlık bölgelerde bulunan yerleşim merkezleridir.

Akarsuları: Akarsular, kuzeyden güneye doğru birbirine paralel akarlar. En önemlileri Fırat'tır. Güneydoğu Torosları dar boğazlarla yaran Fırat, kuzey - güney sonra da Kuzeydoğu-güneybatı yönünde akar. Kuzeyden Kahta (Cendere) (114 km) ile Göksun (118 km) Fırat'a karışır. Besni ve Çakal deresi ile Keysun, Eğin ve Kalburcu çayları ilin önemli akarsularındandır. Akarsuları derindir.

Gölleri: Çok sayıda irili ufaklı göle sahib olan ilin, Gölbaşı, Abdülharab ve Azaplı gölleri en önemlileridir.

İklim ve Bitki Örtüsü

Kuzeyi dağlık ve güneyi ovalık olan Adayıman'da iki değişik iklim hüküm sürer. Dağlık kuzey kısımda kışlar yağışlı ve soğuk, yazlar sıcak ve kurak geçer (kara iklimi özellikleri). Güneyde ise kışlar ılık ve yağışlı, yazlar kurak ve sıcak geçer. Senelik yağış ortalaması 835 milimetredir.

Yüksek yerlerde kış çok şiddetli geçer. Ovalık bölgede ise sıcaklık kışın -3,9 dereceden aşağı düşmez. Akdeniz ikliminin değişik deniz iklimi ile kara iklimi hüküm süren tek ilimizdir.

Adıyaman, Güneydoğu Anadolu'nun en yeşil ilidir. Ormanlık arazi % 17'dir. Kuzeydeki dağların yamaçlarında meşe bozuğu korusu ve meşe baltalığı, yükseklerde de çam vardır. Güneydoğu Anadolu'nun bitki örtüsü bakımından en zengin ilidir.

Ekonomi

Adıyaman'ın başlıca gelir kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Toprak tarıma elverişlidir ve tarım gittikçe modernleşmektedir. Bağ ve bahçe boldur, 25 çeşit üzüm yetişir. Bunlardan en meşhuru Besni'de yetişen "Peygamber Üzümü"dür. Bağcılıkta çok ileri gitmiştir. Tütün ekimi yapılmakta ve yüksek verim alınmaktadır. Şeker pancarı, pamuk, buğday, arpa, mercimek, nohut, pirinç, biber, afyon, sebze ve meyveler (İncir, dut, kayısı, zerdali ve armut) ile antepfıstığı yetiştirilir.

Kuruyemiş, pestil ve pekmezi meşhurdur. Pirinç, biber, kavun ve karpuz da oldukça fazla yetiştirilir. Besni pekmezi Anadolu'da isim yapmıştır. Halkın % 80'i tarımla uğraşır. Antepfıstığı önemli bir gelir kaynağıdır. Dağlarda bulunan 5 milyon yabani fıstık ağacı değerlendirildiğinde, Adıyaman büyük bir gelire sahip olacaktır. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ile Adıyaman ikinci bir Çukurova durumuna gelecektir.

Hayvancılık: Kıl keçisi sayısı koyun ve sığırdan fazladır. Tarımdan sonra ikinci gelir kaynağı

hayvancılıktır. Hayvancılık genellikle aile işletmesi şeklindedir.

Madenler: Adıyaman'da krom, bakır ve petrol çıkar. Adıyaman'daki petrol kuyularının sayısı 40'ı geçmiştir. Günlük üretim 1988 yılında 6430 varil civarındadır. Yeni kuyular açılmakta ve mevcut kuyuların istihsalini artırma çalışmaları yapılmaktadır. Bu kuyular, Adıyaman il merkezi, Kahta Toybelen ve Sarıdana, Batı Fırat-Çemberlitaş yakınlarındadır.

Sanayi: Adıyaman sanayi bakımından henüz gelişmemiştir. Sümerbank Adıyaman Pamuklu Dokuma Sanayii A.Ş. Fabrikası (1959), Adıyaman Tütün Bakımevi Peynir ve Tereyağı Fabrikası (kapasitesi düşüktür), Adıyaman Çimento Fabrikası, Et Kombinası ve Yem Fabrikası başlıca sanayi tesisleridir. Ayrıca Besni'de dokuma atölyelerinde "Savan" denilen bir yaygı dokunur. Küçük sanayi bir arada toplayan sanayi sitesi vardır. Madeni Eşya ve Makina Aksamı Fabrikası da ilin dördüncü fabrikasıdır. Halıcılık yeni yeni gelişmektedir. Yağ, un, tuğla, kiremit, çırçır, çeltik fabrikaları, Güney Gaz GPG dolum tesisi ve dokuma atölyeleri ile sanayi gelişme devresindedir. Kıl keçisi yününden dokunan kilimleri çok meşhurdur. Altı yüzü aşkın iş yerinden 210'unu dokuma ve deri işleyen atölye teşkil eder. Ayrıca 120 iş yeri gıda ve tütün, 110 iş yeri makina ve madeni eşyaya aittir.

Ulaşım: 66 kilometrelik bir yol ile Fevzipaşa-Malatya demiryoluna, 108 kilometrelik bir dağ yolu ile Malatya'ya, Fırat nehri üzerinde yapılan köprü ile Diyarbakır'a bağlanmıştır. Kahta bölgesinde Fırat üzerindeki köprü vasıtasıyla transit yol ile civar illere bağlanmıştır. Demiryollarından istifade için Gölbaşı ilçesine gitmek icab eder.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfus: Adıyaman'ın 1990 sayımına göre toplam nüfusu 513.131 olup, bunun 219.304'ü şehirlerde, 293.827'si köylerde yaşar. Kilometrekare başına 69 kişi düşmektedir. Adıyaman'ın yüzölçümü 7614 km^2dir.

Eğitim: Adıyaman il sınırları içinde 83 anaokul, 693 ilkokul, 39 ortaokul, 8 mesleki ve teknik ortaokul, 11 lise, 11 mesleki ve teknik lise ve 7 ilköğretim okulu vardır.

Örf ve adetler: Halkın % 80'i tarımla uğraştığından yazın bağ ve bahçelerine çıkarak sonbaharda evlerine dönerler. Düğünler eski usule göre yapılır. Köylerde çamaşır günü vardır. Halk oyunları; Ağır Halay, Düz Halay, Berde, Üç Ayak, Hava, Dile, Ağır Hava, Lorke, Pekmezo, Tırpano, Kudaro, Hasandağlı ve Dukuzoğlu'dur. Kadın ve erkeklerin giydikleri başlık, şalvar, gömlek, kemer, önlük, yelek ve hatta ayakkabı, çoraplar ayrı bir özellik gösterir.

İlçeleri

Adıyaman'ın biri merkez olmak üzere 9 ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 175.647 olup, 100.045'i ilçe merkezinde 75.602'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 44, Akpınar bucağına bağlı 11, Bağpınar bucağına bağlı 7, Koçali bucağına bağlı 8, Kuyucak bucağına bağlı 15 köyü vardır. Yüzölçümü 1702 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 103'tür.

İlçe toprakları engebeli alanlar ve yaylalardan meydana gelmiştir. İlçe merkezi bir vadide kurulmuştur. Şehir, Emeviler tarafından eski Perre kenti yakınlarında kuruldu ve etrafı Bizans saldırılarına mani olmak için surlarla çevrildi. Daha sonra Abbasiler zamanında tamir edilen kale, günümüzde harab vaziyettedir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, nohut, pamuk, tütün ve antepfıstığıdır. Tarım ürünleri daha çok Gaziantep'te pazarlandığı için, ilçede ticaret gelişmemiştir. Sümerbank Pamuklu Dokuma Sanayi, Peynir ve Tereyağ Fabrikası, Çimento Fabrikası, Madeni Eşya ve Makina Aksamı Fabrikası başlıca sanayi kuruluşlarıdır.

Eski ismi Hısn Mansur olan Adıyaman, Malatya'ya bağlı bir ilçe iken, 1954'te çıkarılan bir kanun ile il merkezi haline getirildi.

Besni: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 88.531 olup, 26.076'sı ilçe merkezinde 62.455'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 20, Çakırhöyük bucağına bağlı 16, Kızılin bucağına bağlı 7, Suvarlı bucağına bağlı 5, Şambayat bucağına bağlı 5 köyü vardır.

İlçe toprakları engebeli alanlar ve platolardan meydana gelir. Batısında Güneydoğu Toroslar yer alır. Doğu ve güneyi batı kesimine göre alçak olup, genelde plato özelliği gösterir. İlçenin en önemli akarsuyu Göksu Çayıdır. İlçenin doğu ve güneydoğusunda Besni ve Keysun ovaları yer alır.

Ekonomisi tarıma dayanır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, antepfıstığı, tütün, üzümdür. Hayvancılık ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. Küçük dokuma atölyelerinde savan adı verilen

geleneksel bir yaygı türü dokunur.

İlçe merkezi Güneydoğu Torosların güney eteklerinde ve Göksu'nun bir kolu olan Besni deresinin kenarında kurulmuştur. Kahramanmaraş-Adıyaman karayolu ilçe merkezinden geçer. İl merkezine 44 km mesafededir. Malatya'ya bağlı ilçe iken 1926'da Gaziantep'e, 1933'te tekrar Malatya'ya, 1954'te ise il haline getirilen Adıyaman'a bağlandı.

Çelikhan: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 21.391 olup, 8033'ü ilçe merkezinde, 13.358'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 16 köyü vardır. Yüzölçümü 584 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 37'dir.

İlçe toprakları dağlıktır. Güneydoğu Torosların bir kolu olan Malatya Dağları toprakların tamamını kaplar. Batısında Buzdağı, doğusunda ise Karlık dağı yer alır. Bu dağlar arasında akan Karaçay ilçenin en önemli akarsuyudur.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. En kıl keçisi beslenir. Hayvancılık ilkel yollarla yapıldığından verim düşüktür. Tarıma elverişli arazi çok azdır. Başlıca tarım ürünleri buğday ve armuttur.

İlçe merkezi Karaçay Vadisinde kurulmuştur. Köy görünümünde, gelişmemiş küçük bir yerleşim merkezidir. İlçe belediyesi 1954'te kurulmuştur. İl merkezine 60 km mesafededir.

Gerger: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 32.587 olup, 3.854'ü ilçe merkezinde, 28.733'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 36, Taraksu bucağına bağlı 7 köyü vardır. Yüzölçümü 702 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 46'dır.

Genelde engebeli alanlardan meydana gelen ilçe toprakları plato görünümündedir. Malatya Dağları ilçe topraklarının bir bölümünü kaplar. En önemli akarsuyu Fırat Nehridir. Fırat Nehri ve kolları çevresinde dar düzlükler vardır.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Mer'alarda çok sayıda kılkeçisi ve koyun beslenir. Kıl, deri, süt ve süt ürünleri elde edilen başlıca hayvansal ürünlerdir. Az olan tarıma elverişli arazide buğday ve arpanın yanında, az miktarda üzüm, nohut, mercimek, pamuk, elma, susam ve antepfıstığı yetiştirilir.

İl merkezine en uzak ilçe olup, Diyarbakır'a yakındır. Köy görünümünde olan ilçe, il merkezine 99 km mesafededir. İlçe belediyesi 1957'de kurulmuştur.

Gölbaşı: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 55.358 olup, 29.588'i ilçe merkezinde, 25.770'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 17, Belören bucağına bağlı 8, Harmanlı bucağına bağlı 5 köyü vardır. Yüzölçümü 784 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 71'dir.

İlçe topraklarının kuzeyinde Malatya Dağları yer alır. Dağlardan kaynaklanan suları Aksu Çayı ve Göksu Çayı toplar. Tektonik kökenli bir çukurda Gölbaşı, Azaplı ve İnekli isimli üç gölden meydana gelen Gölbaşı gölleri yer alır. Aksu Çayı Azaplı Gölünden doğar. Bu göllerin en büyüğü Gölbaşı Gölüdür.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve şekerpancarı olup, ayrıca az miktarda elma, nohut, antepfıstığı, mercimek ve susam yetiştirilir. Bağcılık gelişmiş olup, ilin en fazla üzüm yetiştirilen ilçesidir. Hayvancılık küçük çapta yapılır. İl topraklarında fosfat, linyit yatakları vardır.

İlçe merkezi, Gölbaşı Gölünün güneyinde kurulmuştur. Malatya ve Adıyaman'ı Kahramanmaraş'a bağlayan kavşak üzerindedir. İl merkezine 64 km mesafededir. Kuzeyinden Fevzipaşa-Malatya demiryolu geçer. 1958'de ilçe olan Gölbaşı'nın belediyesi de aynı sene kurulmuştur.

Kahta: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 94.928 olup, 40.281'i ilçe merkezinde, 54.647'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 27, Akıncılar bucağına bağlı 12, Damlacık bucağına bağlı 10, Narince bucağına bağlı 18 köyü vardır.

İlçe topraklarının kuzeyi dağlık, güneyi ise ovalıktır. Dağlardan güneye doğru inildikçe önce platolar daha sonra da geniş ovalar yer alır. İlçe topraklarını Kahta Çayı ile Kalburcu Çayı sular. Kahta Çayı üzerinde Kahta Barajı yapımı sürdürülmektedir. Kahta barajı ve Atatürk barajı tamamlandığı zaman ilçe topraklarının bir bölümü sular altında kalacaktır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, nohut, mercimek ve üzüm olup, ayrıca az miktarda pamuk, susam, antepfıstığı ve elma yetiştirilir. Dağlık bölgelerde küçükbaş hayvan besiciliği yapılır.

İlçe merkezi Nemrut Dağı eteklerinde kurulmuştur. İl merkezine 36 km mesafededir. İlçede her sene çok sayıda turistin ziyaret ettiği tarihi kalıntılar vardır. Belediyesi 1920'de kurulmuştur.

Samsat: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 11.451 olup, 2458'i ilçe merkezinde, 8993'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 17 köyü vardır. Yüzölçümü 339 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 34'tür.

İlçe toprakları genelde plato görünümündedir. İlçe topraklarını Fırat Nehri sular. Atatürk Barajında su tutulması üzerine ilçe topraklarının bir kısmı sular altında kalmıştır. Bu yüzden ilçe halkının bir bölümü başka yerlere göç etmiştir.

Tarım alanlarının büyük bölümünün sular altında kalması, gelişmemiş olan ilçe ekonomisini büyük ölçüde etkilemiştir. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve mercimektir.

İlçe merkezi, eskisinin Atatürk Barajı gölünün suları altında kalması üzerine 1988'de bugünkü yerine taşındı. Eski ilçe merkezi Fırat Nehri kıyısında idi. Belediyesi 1960'da kurulmuştur.

Sincik: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 19.524 olup, 2503'ü ilçe merkezinde, 17.021'i köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 12 köyü vardır. Kahta ilçesine bağlı bir bucak iken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kanunla ilçe haline getirildi.

İlçe toprakları genelde dağlıktır. Kuzeyinde Malatya dağlarının uzantıları yer alır. Dağlar küçük akarsular tarafından parçalanmıştır. Ekonomisi hayvancılık ve tarıma dayalıdır. En çok küçükbaş hayvan besiciliği yapılır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, nohut, mercimek ve üzümdür.

Tut: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 13.714 olup, 6466'sı ilçe merkezinde, 7.248'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 11 köyü vardır. Besni ilçesine bağlı bir bucak iken, 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kanunla ilçe haline getirildi.

İlçe toprakları engebeli alanlar ve platolardan meydana gelir. Kuzeyinde Akdağ yer alır. Topraklarını Göksu Çayı sular. Ekonomisi tarıma dayanır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, antepfıstığı, tütün ve üzümdür. Hayvancılık gelişmiştir. İlçe merkezi Akdağ eteklerinde kurulmuştur.

Tarihi Eserler ve Turistik Yerleri

Çeşitli ve en eski medeniyetlerin kurulduğu bu bölge tarihi ve tabii özellikleri bakımından çok zengindir.

Kaleler:

Adıyaman Kalesi: Sekizinci asırda Emevi kumandanı Mansur bin Cavene tarafından Bizans'a karşı savunma maksadıyla yaptırılmıştır. Şehrin tam ortasında yığma bir tepenin üzerindedir. Harun Reşid tarafından tamir ettirilen kale üç kapılıdır. Kapı kitabeleri meşhurdur. Günümüzde kale yıkıntı durumundadır.

Besni Kalesi: Hititler devrinde inşa edilen kale Besni ilçesindedir. Eti Krallığını kuran İnsend yaptırmıştır. Halen kale yıkıntı halindedir.

Gerger Kalesi: Gerger ilçesinin güneyindeki Oymaklı köyündedir. Berber kalesi adıyla da tanınır. Sarp bir kayalık üzerinde olmasından dolayı günümüze kadar bozulmadan gelmiştir.

Kahta Kalesi: Kahta'nın 20 km kuzeyindedir. Hitit devrinden kalmadır. Kahta Çayı ile çevrili sarp ve kayalık bir tepe üzerindedir. Üzerindeki kabartma heykeller Roma ve Bizanslılara aittir. Sultan Birinci Mahmud Han devrinde tamir edilmiştir. Anadolu'daki yazılı kayaların en büyüğü buradadır.

Keysun Kalesi: Besni ilçesinin Çakırhöyük bucağında geniş bir ovanın ortasında kurulmuştur. Sık sık savaşlara sahne olan kale, çok defa yıkılmış ve tekrar yapılmıştır. Kalenin höyüğü ve su kaynakları meşhurdur. Günümüzde surlarından sadece bir kaç parça kalmıştır.

Camiler: Çeşitli medeniyetlere merkez olan Adıyaman'da birçok cami ve ibadethane vardır. Meşhur camilerden bazıları şunlardır:

Çarşı Camii: 1557 senesinde Hacı Abdülgazi tarafından inşa edilmiştir. Çeşitli zamanlarda tamir gören camii ilk özelliklerini kaybetmiştir.

Kab Camii: Kab Mahallesinde olan cami 1768'de yaptırılmıştır. Daha sonra yıkılması üzerine 1923'de Hacı Mehmed Ali tarafından tekrar yaptırılmıştır. Kesme taştan olup düz bir ahşap tavanla örtülüdür.

Eski Saray Camii: 1638'de İbrahim Bey tarafından yaptırılmıştır. Bu sebeple İbrahim Bey Camii de denir. Çeşitli tarihlerde onarım gördüğünden bazı bölümleri eski özelliğini kaybetmiştir.

Ulu Cami: Adıyaman'ın en büyük camii olup, Dulkadiroğlu Alaüddevle tarafından yaptırılmıştır. Eski ismi Kebir idi. 1863'te yıkılması üzerine yeniden yaptırılan cami 1902'de baştan sona onarılmıştır.

Türbeler:

Abuzer-i Gıfari Türbesi : Adıyaman'ın 5 km doğusunda Ziyaret köyü girişindedir. Kapısındaki kitabe 1136 tarihlidir. Türbe, Dördüncü Murad'ın emri ile yapılmıştır. Yanında bir mescid vardır.

Mahmud-ı Ensari Türbesi: Adıyaman'ın 5 km doğusunda Ali Dağının yüksek bir tepesindedir. Kitabesi 1126 tarihlidir. Sultan Dördüncü Murad'ın emri ile Bağdad seferi dönüşünde Sahabeden

Mahmud-i Ensari adına yaptırılmıştır.

Adıyaman'da bulunan diğer tarihi yerlerden bazıları şunlardır:

Karakuş: Kahta'nın 12 km kuzeyindedir. Dört sütunlu bir dikilitaştır. Sütunların birinin tepesinde başı kopuk büyük bir kartal heykeli, batıdakinin tepesinde Mithrijates kabartması vardır. Öbür ikisinde heykel yoktur. Kommogene Krallığı devrine aittir

Cendere Köprüsü: Kahta'nın 18 km kuzeyindedir. Fırat Nehri üzerindeki tek gözlü taş köprü Romalılar veya Kommagene krallığı devrinden kalma olduğu sanılmaktadır. Köprünün ayakları sert kayalıklara oturtulmuş olup; boyu 30, su seviyesinden yüksekliği 18 metredir.

Göksu Köprüsü: Akpınar bucağına bağlı Gümüşkaya köyünün 3 km kuzeyinde Göksu çayı üzerindedir. Romalılar zamanında yapılmıştır. 150 sene kadar önce iki köy arasında çıkan otlak kavgası sırasında dinamitlenerek yıkılmıştır.

Pirin (Perre) Mağaraları: Eski devirlere ait yerleşme yeri (şehri) olan bu mağaralar 200'den fazladır. Mağaralardaki yontma ve oymalar oldukça mükemmeldir. O günün şartlarına göre mağaralar bölme bölmedir. Adıyaman'a 5 km uzaklıkta bulunan ve dünyanın en eski şehirlerinden olduğu tahmin edilen bu mağaralar, elle kazılmış, oyulmuş ve mesken olarak kullanılmıştır. Mağara duvarlarında elle çizilmiş resimler de vardır.

Nemrud Dağı Heykelleri: Kahta'nın 25 km kuzeyinde 2206 m yükseklikte Nemrud Dağı üzerindedir. Dünyanın sekizinci harikası olarak isimlendirilir. Sümer krallarından Göğsa (Gövsa) bu bölgeye yazları, yazlığa çıkardı. Birinci Antiochus buraya taştan bir anıtkabir yaptırmıştır. Antiochus'un mezarı 50 m yüksekliğindedir. Tabanı 150 metredir. Etrafında o devirde tapılan put heykelleri doludur. Bunlar, hepsini içine alan taş bir duvar ile çepeçevre sarılıdır. Bu taş heykeller M.Ö. birinci asırdan kalmadır. Nemrud Dağındaki bu taş heykellerin, Kur'an-ı kerimde bildirilen ve İbrahim aleyhisselamı ateşe atan Nemrud ile ilgisi yoktur. Bu taş heykeller, Kommage Krallığına ve taptıkları putlara aittir. Yığma taş ile yapılan taş heykeller, dünyanın en büyük açık hava müzesidir.

Haydaran kabartmaları: Adıyaman'ın 17 km uzaklığında Haydaran köyündedir. Kaya mezarlarının birinde kayalara ayrılmış bir kadın ve bir erkek kabartmasının arasında ışık sızan bir yıldız vardır.

Mesire yerleri: Adıyaman tabii güzellikler açısından çok zengin değildir. Gölbaşı ilçesindeki göl kıyılarının tabii manzarası bir hayli güzeldir. Değirmenli, Malatya-Gölbaşı yolu üzerinde meyvelik, sular ve küçük çağlayanlarla süslü bir mesire yeridir. Besni yakınlarındaki Çeşme ve Kurupınar, gezme ve dinlenme yeridir.

Kaplıcaları: Adıyaman'da Çörmük, Kurçay ve Korucan olmak üzere üç kaplıca vardır. Ayrıca, Bişor çeşmesinden maden suyu çıkmaktadır.

Çörmük Kaplıcası: Besni'ye 13 km uzaklıktadır. Basur ve romatizma hastalıklarına iyi gelir.

Kuruçay Kaplıcası: Besni ilçesi yakınlarındadır. Romatizma ve basura iyi gelir.

Korucan Kaplıcası: Çelikhan'ın 15 km doğusunda dağlık bir bölgededir. Çeşitli hastalıklara iyi gelir.

ADİ BİN HATİM-İ TAİ;

Eshab-ı kiramdan. Cömertliği ile meşhur bir şair olan Hatim-i Tai'nin oğludur. Ebu Ta'rif ismiyle de bilinir. Tebük'ün doğusunda yaşayan Tay kabilesinin reisi idi. 630 (H. 9) senesinde müslüman oldu. Hazret-i Ebu Bekr zamanında kavminin mürted olmasına (dinden dönmesine) mani oldu. Hazret-i Ömer zamanında Irak seferinde bulundu. Hazret-i Ali'nin sancaktarlığını yaptı. Cesareti ve cömertliğiyle meşhur oldu. Kufe'de yaşadı. 686 (H. 67) senesinde 120 yaşındayken Kufe'de vefat etti. Kabri oradadır.

Peygamber efendimizden 66 hadis-i şerif rivayet etti. Onun rivayet ettiği hadis-i şeriflerden **Sahih-i Buhari'**de 7, **Sahih-i Müslim**'de 5 tane vardır. Tamamı, Ahmed bin Hanbel'in **Müsned'**inde bulunmaktadır.

Rivayet ettiği bir hadis-i şerif şudur:

Sizden biriniz elbette Allahü tealanın huzurunda duracak, arada perde olmayacaktır. Allahü teala o kimseye; "Ben sana, nimet verip, servet vermedim mi?" diye soracak. Adam; "Evet!" diyecek. "Sana peygamber göndermedim mi?" diye soracak. Adam; "Evet!" diyecek. Sonra o kimse sağına bakacak Cehennem'den başka bir şey göremeyecek, soluna bakacak yine Cehennem'den başka bir şey göremeyecektir. O halde bir yarım hurma ile de olsa Cehennem'den korununuz. Buna da gücünüz yetmiyorsa tatlı dil ile, güzel söz ile konuşmaya

çalışınız.

ADİ BİN MÜSAFİR;

Irak'ta yetişen evliyanın büyüklerinden. Adeviyye yolunun kurucusudur. İsmi, Adi bin Müsafir bin İsmail bin Musa bin Mervan el-Emevi, künyesi Ebü'l-Fadl'dır. 1074 (H. 467) senesinde Ba'lebek civarında Beyt-i far denilen yerde doğdu. 1160 (H. 555) senesinde Hakkari'de vefat etti. Musul yakınında vefat ettiği de bildirilmiştir.

Zamanının alimlerinden din ve fen ilimlerini tahsil eden Adi bin Müsafir, tasavvuf yoluna girip Ukayl-i Münbeci, Hammad-i Debbas, Abdülkadir Şehrezuri, Abdülkadir-i Geylani, Ebü'l-Vefa Hulvani gibi meşhur evliyanın sohbetinde bulundu. İcazet aldı. Sonra Hakkari dağlarında bir dergah edinip orada ibadet ve irşadla (İnsanlara doğru yolu göstermekle) meşgul oldu. Çeşitli yerlerden gelenler hep onun dergahında yetişip irşadda bulundular. Abdülkadir-i Geylani daima onun üstün hallerinden anlatır; "Eğer peygamberlik çalışma ile elde edilseydi, Adi bin Müsafir mutlaka buna kavuşurdu." buyururdu.

İlk zamanlar seyyah gibi dağları, sahraları dolaşan Adi bin Müsafir, daha sonra insanları yetiştirmeye, güzel ahlakı, doğru itikadı öğretmeye başladı. Çok kerametleri görüldü. Yüksek halleri ve kerametleri kitaplarda yazılıdır. "Kükremiş aslanın yanında onun ismi söylense, aslan durur, duası sayesinde denizin dalgaları Allahü tealanın izniyle sükunet bulurdu." sözü onun hakkında meşhurdur.

Adi bin Müsafir rahmetullahi aleyh buyurdu ki:

"Edebini, edeb öğreten hocadan almayan, kendisine uyanları yanlış yola götürür."

"En küçük bid'atten bile kaçınmayandan, zararı dokunmasın diye siz kaçın."

"İlimden yalnız konuşma ile yetinen ve hakikatı ile sıfatlanmayan helak olur. İbadet yaparken fıkhın gereğini yerine getirmeyen, ibadet yapmış sayılmaz. Fıkıh bilgisi öğrenirken vera sahibi (şüphelilerden sakınan) olmayan aldanır. Kendisine lazım olan işleri yapan ise kurtulur."

"Elinden adet dışı şeyler zuhur eden birini görürseniz, o haline hemen aldanmayın. Hak tealanın emirlerini yapıp, yasaklarından kaçınmasını görünceye kadar dikkatli olun."

Eserleri:

1) İtikadu Ehl-is-Sünne, 2) Vesaya, 3) Adab-ün Nefs.

ADİ MUHAKEME USULÜ;

Alm. *Ordentliches Prozessverfahren (n),* **Fr.** P*rocedure ordinaire,* **İng.** *Ordinary judical procedure.* Kanunun özel bir muhakeme usulüne tabi tutmadığı, bütün hukuk davalarında uygulanan muhakeme (yargılama) usulü. Yazılı muhakeme usulü de denir. Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'nda özel muhakeme usulüne tabi haller hariç, anlatılan muhakeme usulü, adi muhakeme usulüdür.

Bu usul, sulh hukuk ve asliye hukuk mahkemelerinde uygulanan genel yargılama usulüdür. Özel ve istisnai hallerde uygulanan genel yargılama usulleri şunlardır: Basit muhakeme usulü, seri (hızlı) muhakeme usulü, şifahi (sözlü) muhakeme usulü.

Adi muhakeme usulünün özellikleri: 1) Taraflar, iddia, müdafaa, itiraz ve karşı davalarını kanun veya hakimin tesbit ettiği süre içinde mahkeme kalemine verecekleri ve diğer tarafa tebliğ ettirecekleri(ulaştıracakları) dilekçe ile bildirirler. Dava, dilekçenin hakim tarafından imzalandıktan sonra mahkeme kalemine verilmesiyle açılmış olur. 2) Dava dilekçesi karşı tarafa tebliğ edilirken, gelmezse de yokluğunda duruşmaya devam edileceği meşruhatı bildirilir. 3) Deliller, tebliği takiben tarafların hazır bulundukları açık celsede (oturumda) tartışılır. 4) Hüküm, tarafların yüzüne karşı verilse bile kanun yollarına (davanın yeniden incelenmesi için üst mercie başvurma) müracaat süresi, hükmün tebliği tarihinden itibaren başlar.

ADİ ŞİRKET (Bkz. Şirketler)

ADİLE SULTAN;

Osmanlı hanım sultan ve şairlerinden. Babası Sultan İkinci Mahmud Han, annesi Zernigar Kadın Efendidir. 1825 senesinde doğdu. Küçük yaşta annesini kaybetti. Sultan İkinci Mahmud, kızı Adile Sultanı çocukları yaşamayan başkadın Nevfidan Kadına büyütmek üzere verdi. O da Adile Sultanı kendi evladı gibi büyütüp yetiştirdi. Mükemmel bir tahsil ve terbiye gördü. 1845 senesinde Kaptan-ı derya Mehmed Ali Paşa ile evlendi. Sultan Abdülmecid devrinde bir seneye yakın sadrazamlık yapan Mehmed Ali Paşa 1868 senesinde vefat etti.

Adile Sultan, kocasının arkasından da kızının ölümü üzerine evine çekilmiş, her şeyi bırakarak kendini

ibadete vermiş ve fakir fukarayı beslemekle vakit geçirmiştir. Dindar, hassas, hayırseverliğiyle tanınmış ve ömrü boyunca herkesten daima hürmet görmüştür. Mektep ve fukara evlerini tamir ettirip, çocukların okuması için gayret sarfetti. Gelinlik kızlara çeyiz yaptırdı. Kurumuş çeşmelere su getirtti. Adile Sultan hayatının son günlerini Fındıklı'da bugün Güzel Sanatlar Akademisi olan Sahilsaray'da geçirdi ve 1898 senesi Ocak ayında vefat edince, kocası Mehmed Ali Paşanın Eyyub'deki türbesine defnedildi.

Yetmiş üç sene yaşadı ve bu süre zarfında, İkinci Mahmud, Abdülmecid, Abdülaziz, Beşinci Murad ve İkinci Abdülhamid'in saltanatını gördü. Başta babası olmak üzere kardeşleri ve yeğenleri tarafından sevilen ve devlet işlerine karışmayan Adile Sultan, aynı zamanda Osmanlı hanedanına mensup divan sahibi tek kadın şairdir. Özellikle Fuzuli ve Şeyh Galib'e nazireler ve Yunus Emre tarzında hece vezniyle şiirler yazmıştır. Şiirleri teknik bakımdan basit ifadeli gibi görünürse de samimidir. O, bu samimi sözleriyle kardeşi sultan Abdülaziz Hanın şehid edilmesine de ışık tutmuştur.

Nasıl yanmam ki ben oldu olanlar Şah-ı devrana,
Bilinmez oldu hali, kıydılar ol zıll-ı Yezdana.

Cihan matem tutup kan ağlasın Abdülaziz Hana,
Meded Allah mübarek cismi boyandı kızıl kana.

Nasıl hemşiresi bu Adile yanmaz o Hakana,
Ki kıydı bunca zalimler karındaş-ı cihanbana

Rıza virmezdi adl ü şefkati zulm-i müşirana
Bütün nar-ı firakı saldı kalb-i ehl-i imana.

Adile Sultanın bu mısraları Sultan Abdülaziz Hanın intihar etmeyip, öldürüldüğüne dair nice vesika yanısıra kıymetli bir şehadettir. Adile Sultanın basılmamış olan **Divan**'ının yazma nüshaları Üniversite ve Topkapı Sarayı Kütüphanelerinde mevcuttur. Atası Kanuni Sultan Süleyman Hanın şiirlerini, **Divan-ı Muhibbi** adıyla, ilk defa yayınlanmasını sağlamıştır.

ADİLE SULTANIN DİVAN'INDAN

Ya Resulallah!

Yüzün Mir'at-ı Zat-ı Kibriyadır ya Resulallah,
Vücudun mazhar-ı nur-ı Hudadır ya Resulallah,

Kabul eyle anı aşkından azad eyleme bir an,
Kapunda Adile kemter gedadır ya Resulallah.

Var iken destgirim sen gibi bir şah-ı zi-şanım,
Kime arz eyleyim, eyle meded hal-i perişanım,

Sözün makbul-i dergah-ı Hudadır ulu Sultanım,
Kapunda adile kemter gedadır ya Resulallah.

Sana ümmetliğim iki cihanda emr-i cazimdir,
Bilirsin halimi arz u beyan etmek ne lazımdır,

Nazar kıl lutf ile senden diğer kim çaresazımdır,
Kapunda Adile kemter gedadır ya Resulallah.

ADİLŞAHLAR;

Hindistan'da Bicapur Devleti hükümdarlık ailesi. Hanedanın ve devletin kurucusu olan Yusuf Adil, Behmenilerin hassa askerlerinden idi. Kabiliyetli olduğundan, İkinci Muhammed Şahın takdirini kazanarak yükseldi. Muhammed Şahın vefatından sonra, taht kavgalarından faydalanarak Bicapur'un idaresini eline geçirdi. Ailesiyle Bicapur'a gidip, 1490 (H. 896) senesinde Şah ünvanını aldı ve bağımsızlığını ilan etti.

Dekken'de Behmenilerin yıkılmasıyla Dekken devletleri denilen dört devlet ortaya çıkmıştı. Yusuf Adilşah bu devletlerle sık sık savaşlar yaptı. Ayrıca Hind Denizi ve Hindistan'da hakimiyet kurmak istiyen Portekizliler ile mücadele etti. Portekizlilerin sahile yerleşip üsler kurmasının önüne geçmek istedi. Fakat Portekizliler, Dekken devletleriyle olan mücadelelerden gereği gibi faydalanıp, sahilde üsler kurdular ve git gide kuvvetlendiler.

1504 senesinde Yusuf Adilşah, şiiliği, devletinin siyasetine esas olarak kabul edince, ülkede ayaklanmalar başgösterdi. Bidar ve Ahmednagar hanlarına yenilen Adilşah önce Beras, sonra da Haniş'e kaçtı. Bir sene sonra topladığı ordu ile Bidar Hanı Ali Berid'i yendi. Bicapur'u geri aldı ve ömrünün sonuna kadar diğer Dekken devletleriyle mücadele etti. Yusuf Adilşah'ın hükümdarlığının son

yıllarında Portekizliler Goa'yı ele geçirdiler.

Yusuf Adilşah 1516 senesinde vefat edince, yerine on üç yaşındaki oğlu İsmail Adilşah geçti. Fakat vefatından önce Kemal Hanı oğluna vasi tayin ettiği için, bir süre devleti Kemal Han idare etti. Kemal Han, Cuma hutbesini dört hak mezhepten Hanefi mezhebine uygun olarak okuttu. Ehl-i sünnet itikadına uymayı devletin resmi siyaseti olarak kabul etti. İsmail Adilşah tahta çıktığı sırada, Portekizlilerin ele geçirdiği Goa limanı geri alındı.

İsmail Adilşah 1521 senesinde Viceyanagar Devleti'nin elinde bulunan Rayçur Duab'ı geri almak için bir sefer düzenledi. İki ordu Krişna suyu kıyılarında karşılaştı. İsmail Adilşah askerlerini sudan geçmeye zorlayınca askerin pek çoğu boğuldu. Karşıya geçenler de öldürüldü. İsmail Adilşah bu savaşta kendi canını zor kurtardı.

Dekken devletleri sultanlarından Burhan Nizamşah, Ali Berid ve Alaüddin İmadşah 1525 senesinde birleşerek, Adilşahlara saldırdılar. İsmail Adilşah'ın başkumandanı Esad Han Lari Türk, bu birleşik orduyu Şalapur önlerinde bozguna uğrattı. İsmail Adilşah da babası gibi ömrünü diğer Dekken devletleri ile mücadele etmekle geçirdi.

1534 senesinde İsmail Adilşah'ın ölümü üzerine yerine geçen oğullarından Mallu ve İbrahim Adilşahlar dönemlerinde ülke iç karışıklıklar ve Dekken devletleri ile mücadele arasında kaldı. 1579'da Ali Adilşah'ın yerine hükümdar olan İkinci İbrahim Adilşah'ın dönemi Bicapur Devletinin en parlak yılları oldu. İbrahim Şah Hindistan'ın en büyük İslam Devleti olan Gürganiye Hanedanlığı ile iyi münasebetler kurdu. İkinci İbrahim Adilşah, Gürganiyye Sultanı Cihangir Şahdan oğul muamelesi gördü. Cihangir Şah, Adilşahları, Ahmednagar ve Gülkende memleketlerinin fethiyle vazifelendirdi. Adilşahlar, Gürganilerle beraber Dekken'de diğer devletlere karşı mücadele ettiler. Bu devirde Bicapur Devleti sınırları güneyde Maysor'a kadar genişledi. İkinci İbrahim Adilşah'tan sonraki hükümdarlar döneminde devlet yine iç karışıklıklar içerisine düştü. Bu dönemde Adilşahlar, Gürganilere karşı Merathalılara yardım ettiler. Bu olay üzerine Gürgani hükümdarı Evrengzib Alemgir Şah, 1686 senesinde ordusuyla Bicapur önlerine geldi ve şehri kuşattı. Kuşatma iki ay on iki gün sürdü. Bicapur'un düşmesiyle Adilşahlar Devleti tarihe karıştı. Son Adilşah hükümdarı İskender'e, Evrengzib çok iyi muamelede bulundu. Himayesine aldı ve yıllık maaş bağladı.

Hindistan'ın Dekken bölgesinde Bicapur'a iki yüz yıla yakın hakim olan Adilşahlar, bölgede Türk hakimiyetini kurdular. Uzun seneler Portekizlilerle mücadele ettiler. Muazzam san'at ve mimari eserleri inşa edip, kültür ve medeniyete hizmet ettiler. Fevkalade binalar, saraylar, camiler ve türbeler yaptılar. Bunlar arasında İkinci Ali Adilşah'ın Bicapur'da yaptırdığı cami çok meşhurdur.

Adilşahlar Hükümdarları

Yusuf Adil Türkmen	(1490-1510)
İsmail Adilşah	(1510-1534)
Mallu Adilşah	(1534-1535)
Birinci İbrahim Adilşah	(1535-1557)
Birinci Ali Adilşah	(1557-1579)
İkinci İbrahim Adilşah	(1579-1626)
Muhammed Adilşah	(1627-1657)
İkinci Ali Adilşah	(1657-1672)
İskender Adilşah	(1672-1686)

ADLİ MAHKEMELER (Bkz. Mahkemeler)

ADLİ MÜZAHERET;

Alm. *Armenrecht Einstwoilige Kostenbe - freiung (f),* **Fr.** *Assistance judiciaire gratuite,* **İng.** *Legal aid, judical assistance.*Mahkeme veya icra masraflarını ödeyemeyecek kadar fakir olup, haklarını arayamayacak veya müdafaalarını yapamıyacak olanlara devletin yaptığı yardım. Hukuk Usulü Mahkemeleri Kanunu'nca düzenlenmiştir.

Adli yardım talebi davanın açılacağı mahkemeye yapılır. Dilekçeye fakirlik belgesi de eklenir. Adli müzaheret harçlardan muafiyet, ücretsiz avukat te'mini gibi hususlarda yapılır. Bir ülkedeki davayla alakalı bazı hukuki muamelelerin yerine getirilmesi, bazı durumlarda, bir diğer devlet tarafından yapılması icab eder. Bu adli muamelenin başka bir devlet tarafından ifasına uluslararası adli müzaheret denir. Mesela, Türkiye'deki bir dava ile ilgili bir sanık Almanya'da bulunsa, Almanya'daki yargı organlarının bu sanığın ifadesini alması gibi ceza muhakemesiyle ilgili uluslararası adli müzaheret şöyle bir tasnife tabi tutulabilir:

1) Suçlular hakkındaki adli bilgilerin karşılıklı verilmesi.

2) Suçluların bir ülkede yargılanması sırasında gerekli bazı işlemlerin yabancı ülkede yapılması.

3) Suçluların yakalanması bakımından ortaklaşa polis faaliyeti.

4) Suçluların iadesi.

ADLİ SİCİL;

Alm. *Strafregister (n),* **Fr.** *Cassier Judiciaire,* **İng.** *Register of previous convictions.* Bir kimsenin mahkumiyeti olup olmadığının anlaşılması için konulmuş bir kayıt usulü. Bu usule göre, her adliye mahkemesinde aleyhinde ceza davası açılanlar hakkında zabıt katibi bir fiş tutar; bu fişe tahkikatın (soruşturmanın) veya mahkemenin neticesi yazılır. Şahıs mahkum olursa, bu fişin bir sureti o şahsın doğduğu yerin mahkemesine gönderilir. Bir kimsenin mahkumiyeti olup olmadığı Adalet Bakanlığı Adli Sicil Müdürlüğünden öğrenilebilir. Adli sicil, ceza ve haciz, iflas gibi hukuk muamelelerinde de tutulur.

Bir suçtan dolayı hüküm giymiş bir kimsenin adli sicil fişi, belli bir müddetin geçmesiyle adli sicilden çıkarılabilir. Bu durumda mahkumun hiçbir mahkumiyeti yok kabul edilir.

ADLİ TIP;

Alm. *Gerichtliche Medizin, Rechtsmedizin,* **Fr.** *Médecine légale,* **İng.** *Forensic medicine.* Adli soruşturmalarda insan hayatı ile ilgili ortaya çıkacak meselelerin çözümüyle uğraşan ve hukuka yardımcı olan bilim dalı. Türkiye'de bu vazife Adli Tıp Kurumu tarafından yürütülmektedir.

Adli tıp; mal ve hakkın kullanılması kudretinin tayini, evliliğin hükümsüzlüğü veya boşanma sebeplerinin araştırılması, iddet kesen hallerin bulunup bulunmadığının incelenmesi, ölüm halinin ve anının tesbiti, hastalık ve yaralanmalarda çalışma kabiliyetinin azalma derecesi ile işten kalma müddetinin belirtilmesi, Hukuki ehliyet ve ceza sorumluluğu hususlarının tayini, ırza geçme, yaralama, öldürme, çocuk düşürme olaylarında mahkemelerin sorularının cevaplandırılması, ölüm ve öldürme halinde ölünün muayene ve otopsisini yapmak vazifelerini yürütür.

Çok eski çağlardan beri hukuk ve ceza davalarında hekimlere başvuruldu. İlahi dinlerde ve çeşitli kanunlarda adli tıpla ilgili hükümler yer aldı. Hammurabi Kanunlarında adli tıpla ilgili hükümler vardır. Roma İmparatoru Hadrianus hamileliğin tayininde hekimlere başvurmayı şart koştu. Roma kanunlarında hekimler adli tıpla ilgili hususlarda sadece bilirkişi vazifesini değil aynı zamanda hüküm verme vazifesini de yürüteceği hükmüne yer verildi.

Ancak ortaçağ Avrupa'sında her hususta olduğu gibi adli tıpta da ilmi hakikatler kabul edilmeyip, adli tıbbın yerini büyü, efsun ve falcılık aldı.

İnsanların dünyada ve ahirette saadete kavuşmalarını gaye edinen İslam dininin doğuş, gelişme ve yayılması esnasında, her hususta ilmi hakikatlere yer verildiği gibi, adli tıp hususuna da önem verildi. İslam hukukunda adli tıpla ilgili hükümler yer aldı. Bazı hukuk ve ceza davalarında "Tabib-i Müslim-i Hazık" yani Müslüman, ihtisas yapmış doktorun reyine (görüşüne) baş vurulması şart koşuldu.

Adli tıp, sistemli bir bilim dalı olarak Avrupa'da ilk defa Fransa'da uygulanmaya başladı. Resmi olarak da 17. yüzyılda kabul edildi. Ders olarak 1650'de Leipzig Üniversitesinde Bohn tarafından okutulmaya başlandı. İngiltere'de ise ilk adli tıp kitabı 1788 senesinde Samue Farr tarafından yayımlandı.

Osmanlı Devletinde ise ilk adli tıp dersi Sultan İkinci Mahmud Han tarafından Tıbhane-i Amire adı altında kurulan ve daha sonra Mekteb-i Fünun-i Tıbbiyye-i Şahane adını alan öğretim kurumunda Dr. Serviçen tarafından verildi.

Daha sonraları Darülfünun (İstanbul Üniversitesi) Tıp Fakültesinde de **Adli Tıp** dersi okutuldu. Adli tıp hizmetleri de hükümet ve belediye tabipleri tarafından görüldü. 1933 Üniversite reformundan sonra İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinde bir Adli Tıp Enstitüsü kurularak, müdürlüğüne Prof. Dr. Saim Ali Dilemre getirildi. Bugün Türkiye'de Tıp ve Hukuk FFakültelerinde adli tıp dersleri verilmektedir.

Adli tıp hizmetlerinin teşkilatlanmasında dünyada üç sistem uygulanmaktadır. Birincisi; adalet veya sağlık bakanlığına bağlı bir adli tıp kurumu ve şubeleri kurularak; ikincisi, Tabipler Odasınca adli tıp konusunda bilirkişilik yapabilecek hekimlerin bir listesinin düzenlenerek olayın nevi ve önemine göre mahkemece bunlar arasından bilirkişi tayin edilerek; Üçüncüsü; her iki sistemin birleştirilmesiyle elde edilen bir karma sistem teşkil edilmektedir.

Türkiye'de 1908'den sonra Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesine bağlı olarak Tababet-i Adliye Şubesi adı altında kurulan ve faaliyet gösteren Adli Tıp Kurumu 1 Mayıs 1982 tarihli kanunla Adalet Bakanlığına bağlı Adli Tıp Kurumu adıyla teşkil edildi. Kanuna göre, kurumun gayesi adaletin ortaya çıkması için adli tıpla ilgili ilmi ve teknik konularda mahkemelere ve savcılara yardımcı olmaktır. Adli Tıp Kurumu merkez kuruluşu ve şube müdürlüklerinden meydana gelir. Merkez kuruluşunda bir başkan bir başkan

yardımcısı ve başkanlar kuruluyla, genel kurul, ihtisas kurulları, gözlem, kimyasal tahliller, biyoloji, fizik incelemeler ve trafik kısmı gibi uzmanlık daireleri vardır.

Ayrıca, Adalet Bakanlığınca uygun yerlerde birden fazla Adli Tıp Uzmanlık Dairesi açıldığı takdirde bu yerlerde Adli Tıp Grup Başkanlığı da kurulabilir. Adli Tıp Şube Müdürlükleri Ağır Ceza Mahkemelerinin bağlı oldukları yargı merkezlerinde kurulur. Şube Müdürlüklerinde vazifeli uzmanlar, adli tıpla ilgili olmak üzere otopsi muayene ve incelemeleri mecburi görülen hallerde yerine de gidip yaparak bu konularda rapor vermek, mahkemelere ve savcılıklara sözlü görüşlerini de bildirmekle sorumludurlar.

Adli Tıbbın kısımları şunlardır.

1) Ölüm, 2) Otopsi, 3) Ani ölüm, 4) Havasızlıktan ölüm, 5) Yara ve çürükler, 6) Gebelik, 7) Doğum, 8) Çocuk düşürme, 9) Çocuk öldürme, 10) Ahlaka karşı yapılan tecavüzler, 11) Zehirlenmeler, 12) Adli psikiyatri.

Yaralama, ölüm, gebelik teşhisi, zehirlenme, intihar gibi vak'alarda, hukuki aydınlatma bakımından ilk başvurulacak kişi hekimdir. Yurdumuzda büyük merkezlerde bu işler adli tıp uzmanları, bunların bulunmadığı merkezlerde de hükumet tabipleri tarafından yapılır. Hekimin branşı dışında kalan konularda adli tıp uzmanları, adli kovuşturmalarda kendi fikir ve tesbitlerini mütalaa ederler.

Ağzı alkol kokan yeni ölmüş birisinin alkol komasından mı, yoksa sarhoşken kafasını vurarak mı öldüğünü adli tıp ilmi aydınlatır. İntihar olayı gibi gözüken bir ölüm vak'asının ihtihar gibi verilmeye çalışılmış bir cinayet olabileceği daima düşünülmelidir. Katil zanlılarının hangisinin gerçek katil olduğunun ilmi metodlarla tesbitinde adli tıp uzmanları önemli görev yapar. Uzmanlar, bunun için, saç, diş, kan gibi insanın kendisine has hususiyet gösteren parçalarını ilmi metodlarla incelerler. Bu şekilde toplum içinde yaşayanların rahatı, hürriyetlerinin zedelenmemesi ve haklarının korunması için çalışan hukuk ilmine önemli bir yardım yapılmış olur.

ADLİYE (Adli Teşkilat-Adalet Teşkilatı);

Alm. *Justiz (f),* **Fr.** *Justice,* **İng.** *Justice Administration.* Adaleti sağlamakla görevli makamların tamamı. Günümüz devlet teşkilatında, adli teşkilat içerisinde yer alan makamların kuruluşu ve diğerleri ile olan münasebetleri, vazife ve selahiyetleri çeşitli kanunlarla düzenlenmiştir.

Adli teşkilatımızın tarihi seyri: Türklerin, İslamiyeti kabulden önceki zamanlarda kurmuş olduğu devletlerde, bağımsız bir adli teşkilat yoktu. Yargı, kanun koyma ve devlet işlerini yürütme, devlet başkanının şahsında birleşmişti.

İslamiyeti kabulden sonra kurulan Karahan, Gazne ve Selçuklu devletlerinde, adli teşkilatın, İslam hukukunun tesiriyle bağımsızlığa kavuştuğu görülür. İslam hukukunun esas alındığı eski adli teşkilat Osmanlı Devleti zamanında gelişmesini tamamladı.

Osmanlı Devleti adliye teşkilatının başında şeyhülislam bulunurdu. Şeyhülislamdan sonra gelen ikinci büyük makam, Kadıaskerliktir. Ordunun adaletle ilgili işlerine bakan bu makam diğer adli işlerde de üst yargı makamı ve şeyhülislamın yardımcısı idi. Birinci Murad zamanında kurulan bu makama ilk defa Bursa kadısı Çandarlı Kara Halil Paşa getirildi. 1480'den sonra kadıskerler, Anadolu ve Rumeli kadıaskerleri olmak üzere ikiye çıkarıldı. On yedinci yüzyıla kadar kadıaskerler veziriazamın teklifi üzerine tayin edilirdi. Daha sonra tayin yetkisi veziriazamın onayı olmak şartıyle şeyhülislama verildi.

Adalet teşkilatının üçüncü basamağında kadı bulunurdu. Kadılık, İslam hukukunun uygulanmasıyla görevli makamdı. Kadıya, dini hükümlere göre hükmetmesinden dolayı, "hakimü'ş-şer", denirdi. Başlangıçta İznik ve Bursa'da olmak üzere iki kadılık vardı. Daha sonra, ele geçirilen yerlerde yeni kadılıklar kuruldu. Kadı, şer'i mahkemelerin başı idi. Kadılar arasında yukarıdan aşağıya doğru inen dereceleme vardı. Bunlar başlıca iki sınıfa ayrılırdı. Birincisine kaza kadıları, ikincisine sancak ve eyalet kadıları denirdi.

Şer'i mahkemelerde kaza kadısı adına değişik görevlerde bulunan kimselere "naib" denirdi.

Osmanlı adalet teşkilatı tamamen bağımsız olup, adalet işleri, ilmiye sınıfının elinde idi. Kadı aynı zamanda belediye reisi idi. Mahkemeler, şeyhülislamın kontrol ve yetkisinde idi. Rumeli ve Anadolu kadıaskerleri şeyhülislamın yardımcıları idi. İkisi de Divan-ı hümayun üyesi, yani bakandı. Kadıaskerler ayrıca haftada 5 defa makamlarında yüksek davalara bakarlardı.

Rumeli civarındaki kadılar Rumeli, Anadolu (Asya) tarafındakiler Anadolu kadıaskerine tabi idiler. Kadı, dava esnasında müftiye danışabilirdi. Ancak bunun fetvası ile bağlı değildi. Müftinin fetvası adli sicile işlenir ve kadının teftişi de dikkate alınırdı. Bir kadının verdiği kararı ancak İstanbul'daki kadıaskerler, yahut Divan-ı hümayun temyiz edebilirdi. On sekizinci asrın başına kadar Osmanlı Devletinde siyasi, dini, mali, askeri, örfi ve şer'i bakımdan birinci derecedeki merci, Divan-ı hümayundur. Divan-ı hümayun öyle bir yerdir ki burada, dil, din, mezhep, milliyet bakımından insanlar arasında hiç fark

gözetilmezdi. Devletin her yerindeki kişiler haklarını aramak için Divan-ı hümayuna baş vurabilirdi. Bu durumda divan, bir yargıtay veya yüksek mahkeme manasına gelmektedir. Divan-ı hümayun üyeleri aynı zamanda yüksek adaleti bilen kimselerdi. Budin'deki vatandaşın İstanbul'da temyiz davası açması zordur. Herhangi bir haksızlığı halkın toplu olarak o bölgenin en büyük mülki amirine, yani sancak beyi veya bizzat beylerbeyine şikayet etme hakkı vardır. Mülki amire mutlaka müfettiş tahkikatı yaptırılır; bilerek veya rüşvetle haksız hükmettiği anlaşılan kadının istikbali mahvolurdu.

Tahsilsiz sadrazam olunabilirdi; ancak, medreselerin en yüksek kısmından mezun olmadıkça kadı olunamazdı. Memleket dahilinde 2500 kadar kaza (ilçe) vardı. Kadı; hakim, kaymakam ve belediye başkanı vazifelerini görürdü. Kazalar, nahiyelere bölünürdü. Nahiyedeki kadı yardımcısı olan naib, hakim, belediye başkanı ve nahiye müdürü vazifelerini görürdü. Sancak merkezlerinde (il) "molla" denilen büyük kadılar bulunurdu. Bunlar buraların hakimi ve belediye başkanı idiler. Eyalet merkezi olan büyük şehirlerde "büyük molla" denilen kadılar vazife görürdü.

Osmanlı Devletinde tevzi edilmeyen (yerine getirilmeyen) adalet, adaletsizlik sayılırdı. Osmanlı Devleti'nin hızlı yargıdaki şöhreti bütün dünyada biliniyordu. D'ohsson; "iki veya üç celse nadirdir. Ekseri davalar, bir celsede hükme bağlanır" demektedir. Ricault; "En mühim davalar bir saat içinde hükme bağlanır. Hüküm derhal infaz edilir. Avrupa'da olduğu gibi hükmü geciktirecek oyunlardan hiçbiri tatbik edilmez" demektedir.

Uyuşmazlık, mahkemeye gitmeden aile meclisi, eşraftan zatlar, esnaf kethüdaları (sendika başkanları) tarafından çözülürdü. Halkın yapısı ihtilaf çıkarmaya müsait değildi.

Kazasker mahkemesinde kararı bozulan kadı, çok kötü sicil almış olurdu. Terfi imkanı kapanırdı. Eğer bozulma sebebi kadının rüşvet alması ise, kadı ulema mesleğinden çıkarılırdı.

On altıncı yüzyıla ait bir teftiş evrakında, kadıların halka eziyet, rüşvet alma, kadılık bölgesini terketme, yazmış olduğu huccetlerde (delillerde) karışıklık olması, savaş zamanlarında ihmalkar davranma gibi sebeplerle görevlerden alındığı yazılmaktadır.

Şer'i mahkemelerin yanında müslüman olmayan tebeanın davalarına bakan mahkemeler de vardı. Tanzimatla birlikte ticaret mahkemeleri kurulmuştur. Yine Tanzimatla gelen yeniliklerden olarak, batı usulünde kurulan adliye teşkilatının bağlı olduğu en yüksek makam Adliye Nezareti olmuştur. Bu nezaret 1868'de kurulmuştur.

Cumhuriyet devrinde ise adliye teşkilatının başına 3 Mayıs 1920'de Adliye ve Mezahib Vekaleti getirildi. Daha sonra bu, Adalet Bakanlığına dönüştü (Bkz. Adalet Bakanlığı).

Son şekline göre adliye teşkilatımız:

1) Adalet Bakanlığı

2) Yüksek Hakimler ve Savcılar Kurulu

3) Anayasa Mahkemesi

4) Yargıtay

5) Ceza ve Hukuk Mahkemeleri

6) İş, Basın ve Gezici Arazi Kadastro Mahkemeleri şeklindedir.

ADLİYE KOMİSYONU;

Alm. *Justizkommission,* **Fr.** *Commission des tribuneaux,* **İng.** *Commission of justice.* Adli işlerle ilgili meclis. Mahkemeler teşkilatında, üyeleri Adalet Bakanlığı tarafından seçilen, bir başkan ile en fazla dört üyesi bulunan ve ağır ceza mahkemesi merkezinde, en yüksek dereceli hakimin başkanlığında kurulan, hakimlerden müteşekkil heyet, Encümen. Cumhuriyet Savcısı bu encümenin tabii üyesidir. Adalet Bakanlığına bağlıdır. Bu komisyon, adli teşkilatta hakim ve savcılar icra müdürü ve yardımcıları dışında kalan me'murların atama, nakil, disiplin cezası verme gibi özlük işlerini ve kanunlarda belirtilen diğer görevleri yerine getirir.

Adalet komisyonu: TBMM'de adaletle ilgili kanun teklif ve tasarılarını inceleyerek genel kurula sunan komisyon. Adalet komisyonu, kanunların hazırlanmasında hizmet gördüğü gibi adli yönden incelenmesi gereken bir çok konularda da görüş ve teklif beyan etmektedir. 6 Kasım 1982 tarihli yeni Anayasa ile Senato kaldırıldığı için Adalet komisyonu sadece Millet Meclisinde görev yapar.

Adli amir: Askeri suçlarda tahkikat işlerini yapan, ilk ve son tahkikatın açılmasına karar veren, cezaları (ölüm, tard ve ihraç cezaları hariç) infaz eden ve refakatlerinde askeri mahkemeler kurulması kanunen mümkün olan komutan, muadili makamlar ve üstleri.

Barışta Genel Kurmay Başkanı, harpte başkomutan en yüksek adli amir olup, diğer komutanlara adli amirlik yetkisi verebilirler.

ADNAN MENDERES;

Bir devre adını yazdıran büyük siyaset adamı. 1899'da Aydın'da doğdu. Babası, Katibzade ailesinden İbrahim Edhem Bey, Annesi Aydın'ın ileri gelen ailelerinden Haci Alipaşazadelere mensup Tevfika Hanımdır. Her iki aile de yüzyıllarca önce Rumeli'den gelip Anadolu'ya yerleşmişlerdir.

Tahsile İzmir İttihad ve Terakki Mektebinde başlayan Adnan Menderes, İzmir Amerikan Kolejinde eğitim gördü. Bir müddet ara verdikten sonra Ankara Hukuk Fakültesini bitirdi. 1916'da Birinci Dünya Harbine yedek subay olarak katıldı. Suriye'ye görevli giderken yolda, harbin bitmesi üzerine geriye döndü. İzmir'de görevlendirildi. İstiklal Harbi esnasında arkadaşları ile beraber Aydın'da **"Ayyıldız Çetesi"**ni kurdu. Daha sonra Söke'de Piyade Alay Yaveri olarak savaşa katıldı. Savaştan sonra "**İstiklal Madalyası"** aldı.

Fethi Okyar tarafından kurulan Serbest Fırkanın Aydın İlçe teşkilatını açarak il başkanı oldu. Bu parti kapatılınca CHP'ye girdi ve yine Aydın il başkanı oldu. 1931'de CHP Aydın milletvekili seçildi. 1945 yılına kadar TBMM'de komisyon raportörlüğü yaptı. 1945 yılında Saracoğlu Hükumetinin getirdiği toprak kanunu tasarısını şiddetle tenkid ederek 16 Mayıs 1945'te komisyondan istifa etti. Bir müddet sonra yaptıkları muhalefetten dolayı Adnan Menderes, Fuad Köprülü, Refik Koraltan, CHP'nin Disiplin Kurulu tarafından 12 Haziran 1945'te partiden ihrac edildiler. Celal Bayar ise hem partiden hem de milletvekilliğinden istifa etti. Bu hareketler Demokrat Partinin 7 Ocak 1946'da kurulmasına sebep oldu. Adnan Menderes, 1946 yılında Demokrat Partiden Kütahya milletvekili olarak meclise girdi. Parti içinde Celal Bayar'dan sonra ikinci adam durumuna geldi. Bu tarihten itibaren siyasi hayatın önemli şahsiyetleri arasında sayılır. 1946 yılında yapılan seçimlerde 62 milletvekili ile meclise giren Demokrat Parti içinde baş gösteren ayrılıkları çözümledi. 14 Mayıs 1950 seçimlerinin büyük bir ekseriyetle kazanılmasında büyük rolü oldu. Adnan Menderes 10 yıllık Demokrat Parti iktidarının tek başbakanıdır. Bu zamana kendi adını verdirdi. İktidarı zamanında beş hükumet kurdu. Bu 10 yıllık devre Türkiye'nin iç ve dış siyasetinde önemli olayların olduğu bir zamandır. Ziraatın makinalaşmasına, yol, baraj, modern fabrikaların yapılmasına, büyük şehirlerin imar edilmesine çok önem verildi. Sosyal alanda, sosyal sigorta sistemi geliştirildi. Büyük işçi hastaneleri yapıldı. Hafta tatili ücretli oldu, işçi sendikaları kuruldu. Kültür alanında büyük üniversiteler, teknik okullar, lise ve ortaokullar açıldı. Büyük çapta kalkınma hareketine girişildi.

Dış siyasette: Nato'ya giriş (18 Ocak 1952). Balkan Antlaşması (9 Ağustos 1954), Bağdat Paktı (24 Şubat 1955), Kıbrıs konusunda Zürich Antlaşmaları yapıldı.

Bilhassa 1960 yılında talebe hareketlerinin fazlalaşması, hoşnutsuz grubun devamlı memleketi hadiselere sürüklemesi; Silahlı Kuvvetlerin ihtilal yapmasına sebep oldu. 27 Mayıs 1960 günü Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koyduğunu millete ilan etti. Eskişehir'e gitmiş olan Adnan Menderes yanındakilerle beraber tutuklanıp Ankara'ya getirildi. Ankara'da Harp Okulunda bir müddet kaldıktan sonra yargılanmak üzere Yassıada'ya gönderildi. Yassıada'da Milli Birlik Komitesince kurulan Yüksek Adalet Divanı tarafından DP ileri gelenleri ile birlikte kuruluşu, usülleri ve kararları hala tartışılan bir mahkemede muhakeme edildiler. Sonunda idama mahkum oldu. Karar, Milli Birlik Komitesince onaylanınca 17 Eylül 1961'de İmralı Adasında idam edildi. 1990'da çıkarılan kanunla, itibarlarının iadesi karara bağlandı. Aziz naaşı, rahmetli Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın naaşlarıyla birlikte, İmralı'dan alınarak 17 Eylül 1990 tarihinde, başta Cumhurbaşkanı ve hükumet erkanı olmak üzere milletvekillerinin ve halkın katıldığı bir törenle İstanbul'da Adnan Menderes Bulvarı Topkapı çıkışında yapılan Anıt Mezara nakledilmiştir.

Türkiye Gazetesinde, 1 Eylül 1989'dan itibaren 15 gün yayımlanan, "Aydın Menderes Anlatıyor: İşte Hayatımız" başlıklı yazı serisinde, Aydın Menderes babası Adnan Menderes için şunları söylüyor:

"Rahmetli babam Allah korkusu ve millet sevgisiyle yaşardı. Adnan Menderes milletiyle bütünleşmiş bir liderdi. Kafasının içinde kabına sığmayan bir Türkiye vardı. Haksızlıkları sevmez, adam kayırma veya farklı muameleye çok kızardı. Büyük ideallerin ve hedeflerin insanıydı. Ufku çok genişti. Milletinde fani olmuştu. Çok inançlıydı. Her sabah evden okuyarak, dua ederek ayrılırdı. İnşaallah sözü olmadan konuşmazdı. Son derece güçlü ve enerjik bir insandı. Başkasının derdi yüzüne aynen aksederdi. 1957'de Ankara'yı sel bastığında, felaketzedelere bizzat yardım ederken, kendisi sel sularına kapılmaktan son anda kurtarılmıştı. İnsanların sıkıntı ve üzüntü çekmesini katiyyen istemeyen bir ruh haletine sahipti. Öfkesi aynen "mart karı" gibiydi. Katiyyen kin tutmayan, kızsa bile bir iki dakika sonra herşeyi unutan, onu telafi etmek için özürler dileyen, yollar arayan bir insandı. Öfkeli halinde bile ağzından incitici, kırıcı bir söz çıktığı görülmemiştir. Küfür, kötü söz söylediği, kendi emsalinin altındakilere kızdığı, yanında çalışanları kırdığı hiç vaki olmamıştır. Mütevazi idi ve son derece

duygusaldı. Mantıksız, muhakemesiz iş yapmaz, haksızlıkları sevmezdi. İman, inanç, Allah korkusu, edep, milleti sevmek ve onu büyük bilmek, insanlara hizmet en bariz vasıflarıydı."

ADRENALİN;

Alm. *Adrenalin (n),* **Fr.** Adr*énaline (f),* **İng.** *Adrenalin.* Böbreküstü salgı bezlerinin iç kısmından salgılanan mühim bir hormon. Buradan salgılanan diğer mühim bir hormon da "noradrenalin"dir. Adrenalin 1894; nodrenalin ise 1949'da keşfedilmiştir. Her iki hormon "katekolamin" denen maddeler sınıfından olup, bunlardan adrenalin, laboratuvarlarda sentez yoluyla elde edilen ilk hormondur. Bugün için laboratuvarlarda adrenaline; gerek yapı bakımından, gerekse te'sir bakımından benzeyen başka maddeler de sentez edilmiş ve tıbbi tedavi alanında ilaç olarak kullanılmıştır. Bunlardan bazıları; Metaraminol, efedrin, fenilefrin v.b.'dir.

Bu hormonlar (adrenalin ve noradrenalin) tesiriyle kalb atım sayısı, dolayısıyla nabız sayısı, atardamar kan basıncı, solunum hızı ve derinliği, metabolizma, kaslara giden kan mikdarı, kasların kasılma gücü ve kasların yorgunluk süreleri hep artar.

Yine bu hormonların te'siriyle vücudun tehlikelere karşı adaptasyonu ve başarısı yükselir.

İnsan ve çeşitli memeli hayvanlarda böbreküstü bezinden salgılanan bu iki hormonun oranları değişiktir. Çok asabileşme sırasında daha çok noradrenalinin salgılandığı, yapılan tedkiklerden anlaşılmaktadır. Kedide ve aslanda eşit oranlarda salgılandığı halde, sığır, tavşan ve kobaylarda % 85 adrenalin salgılanır. İnsanda bu oran % 90'dır. Ancak bu mukayesede düşündürücü olan bir misal var ki o da, hiç düşmanı yok veya kızmaz gibi bilinen balinada % 100 noradrenalin salgılanmasıdır.

Tıpta adrenalinin tedavi gayesiyle çok kullanıldığı hususlar şunlardır: Bazı sebeplere bağlı olarak durmuş olan kalbe, göğüs duvarı üzerinden uzun bir iğneyle kalb karıncığı boşluğuna doğrudan doğruya girilerek adrenalin zerkedildiğinde kalb yeniden çalışabilir.

Bronşiyal astımda özellikle nöbetler sırasında (ancak bir hekim tarafından ve onun kontrolünde) kullanılırsa bronş spazmının, bronş cidarındaki aşırı kanlanmanın ve şişliğin giderilmesine sebeb olur.

Ameliyatlarda çalışılan bölgelerdeki damarların üzerine damlatılırsa, damarların büzülmesine ve kan kaybının azalmasına sebeb olur. Bölgesel anestezik maddelere belli oranlarda katılarak, müdahale edilen satıhta, (anestezi) uyuşmanın daha uzun süre devam etmesini sağlar.

ADRES;

Alm. *Anschrift (f.),* **Fr.** *Adresse (f.),* **İng.** *Address.* Bir kimsenin veya hükmi şahsiyetin oturduğu, çalıştığı veya arandığında bulunabileceği yer. Mektup, havale türü evrak ve eşyanın istenilen yere ulaşabilmesi için adresin doğru yazılması lazımdır. Adres, ad-soyadı, mahalle, sokak, ev no, "posta kod numarası", kaza ve vilayet sırasıyla yazılır. Şayet bir başka ülkeye gönderiliyorsa, gönderilen ülkenin dilinde yazılması lazımdır. Gönderilen evrakın yazılan adreste bulunamıyacağı ihtimalini düşünerek, geri iade edilebilmesi için, gönderen kendi adresini de yazmalıdır.

Adres kataloğu veya adres kitabı: Büyük şehirlerde kullanılan ve o şehirde oturanların alfabetik sıraya göre adreslerini gösteren kitaplardır. Ayrıca belli bir sıraya göre, resmi dairelerin, okulların, sanayi kuruluşlarının, ticarethanelerin, sokakların, caddelerin ve benzeri yerlerin adreslerini gösteren kataloglar da mevcuttur.

ADRİYA DENİZİ;

Akdeniz'in bir parçası olan bu deniz, Balkan yarımadası ile İtalya Yarımadası arasında bulunur. Otranto Boğazı ile (genişliği 80 km) İyon denizine birleşir. Yüzölçümü 132 bin kilometrekaredir. Uzunluğu 800, en geniş yeri 220 kilometredir. Kuzey-batıdan, güney-doğuya doğru uzanır. Dilimizde bu denizin eski adı Venedik Körfezidir. Adriya ismini Po Nehrinin denize döküldüğü delta üzerindeki Adris şehrinden alır.

Derinliği azdır. Kuzey bölgede ortalama derinlik 70-80 metredir. Burada en derin yer Cara kuzey-doğusunda 243 metredir. Güney bölgede ise en derin yer Bocch Cattaro önünde 1251 metredir. Tuzluluk derecesi binde 35 ile 16 arasında değişir. Doğu sahilleri girintili ve çıkıntılıdır. Doğusunda Arnavutluk ve Yugoslavya, batısında İtalya vardır.

Adriya Denizinin doğu kıyılarının güneyi bataklık, batı kıyıları ise 150-200 m derinlikte kumsaldır. Her iki sahil de iyi limanlardan mahrumdur. Bu denizin en elverişli limanı Orta Avrupa yolu üzerinde bulunan Venedik limanıdır. Gel-git (med-cezir) hadiseleri ile 90-95 cm yükselir ve alçalır. Bu alçalma ve yükselme güneyde yarım metre, Venedik ve Trieste limanlarında ise bir metreyi bulur.

Adriya Denizinin doğu sahilleri, on dokuzuncu asır başlarına kadar Osmanlı Devletinin hakimiyeti

altında idi.

ADSORBSİYON (Bkz. Yüzeye Tutunma)

AERODİNAMİK;

Alm. *Aerodynamik (f.),* **Fr.** *Aérodynamique (f.),* **İng.** *Aerodynamics.* Gazların hareketlerini ve gazlar içerisinde hareket eden cisimlere etkilerini, hareket eden cisimlerin şekillerini inceleyen bilim dalı. Aerodinamik, mekaniğin bir koludur.

Herhangi bir cisim hava içerisinde hareket ettirildiğinde hareketine tesir eden değişik kuvvetler ortaya çıkar. İşte bu kuvvetlere "Aerodinamik kuvvet" ve planladığımız şekilde hareketini hava içerisinde devam ettirebilen cismin şekline de "Aerodinamik şekil" adı verilir. Hava içinde hareket eden cisimlere, havanın gösterdiği direnç kanunlarına varmak için iki yol vardır: Birinci yol; model cisimler hava içerisinde hareket ettirilir. İkinci yol; durmakta olan model cisimler üzerine hava yollanır. Birçok kolaylıkları olması bakımından laboratuvarlarda ve teknikte daha çok ikinci yol tercih edilir.

Aerodinamik, daha çok deneye bağlı bir ilimdir. Aerodinamik kuralları iki şekilde bulunur. Hesap ve teorilerle iddia edilenler, tecrübelerle hesaplanır veya tecrübelerle elde edilen ölçmeler ve sonuçlar üzerine yeni teoriler bina edilir.

Tecrübi aerodinamiğin en önemli deney aracı "rüzgar tüneli"dir. Denenecek uçak, roket, otomobil, hatta köprü ve bina modelleri önce rüzgar tünelinde denenir. Model, rüzgar tünelinde, deneme hızına göre şiddeti ayarlanan bir hava akımına tutulur. Modelin akım içerisindeki davranışı gözlenerek gerekli düzeltmeler yapılır ve modele aerodinamik bir biçim verilmeye çalışılır. Günümüzde, ses hızının üzerindeki akım hızlarında dahi çalışabilen rüzgar tünelleri inşa edilmiştir.

Aerodinamik denilince akla hemen havacılık ve uzay çalışmaları gelmektedir. Halbuki günümüzde aerodinamik, tahmin edemiyeceğiniz kadar geniş bir sahada kullanılmaktadır. Bunların başlıcaları, otomobil sanayii ve inşaat mühendisliği alanındadır. Yeni geliştirilen bir otomobil modelinin, ekonomiklik şartını sağlayabilmesi az yakıt sarfiyatıyla mümkündür. Bunun için model, rüzgar tünelinde denenerek hava akımına en az direnç gösterecek aerodinamik bir şekil bulunmaya çalışılır. Büyük asma köprüler ve yüksek gökdelenler inşa edilmezden önce, çevrelerindeki hava akımlarının dinamik etkileri model üzerinde incelenir. Ayrıca hava kirliliği meselesinde hava akımlarının rolü anlaşılmış olduğundan, şehir planları gelecekteki hava kirlenmesine karşı aerodinamik kurallarına göre yapılmaktadır.

Aerodinamik bilimi, kullanılış sahalarına ve akım hızlarına göre bölümlere ayrılabilir:

İç ve dış aerodinamik: Hacim itibariyle cismin dış hacminin akıma maruz kaldığı durumları inceleyen kola "dış aerodinamik" denir. Uçaklar, füzeler, mermiler, otomobil ve binalar bu kolun inceleme sahasındadır.

Yine hacim olarak hava akımının cismin içinden geçtiği ve iç hacmin söz konusu olduğu durumları inceleyen kola ise, "iç aerodinamik" denir. Kompresörler, havalandırma sistemleri, uçak motorları, bacalar, yanma odaları ve silah namluları gibi pek çok sahada uygulanmaktadır.

Namlu ve mermiler ile iç ve dış aerodinamik olarak adlandırılabilen ve ayrıca balistik olarak adlandırılan bilim dalında atalarımız öncülük yapmış ve bu bilimin temellerini atmışlardır. Çok uzaklara atılan ağır gülleler ve bunları atan toplar hala müzelerimizde hayranlık uyandırmaya devam etmektedir.

Akım hızlarına göre aerodinamik: Havaya göre hareket halinde olan cismin etrafındaki bu izafi hava akımının, ses hızının altında ve üstünde olmasına göre, aerodinamik değişik kısımlara ayrılmıştır. Ses hızının altındaki akımlara "Subsonik akımlar", ses hızı civarındaki akımlara "Transonik akımlar" denilmekte ve ses üstü akımlar da "Süpersonik" ve "Hipersonik" akımlar olarak iki kısımda incelenmektedir.

Bu arada "şok dalgası"ndan da bahsetmek gerekir. Suya atılan bir taşın meydana getirdiği dalgalar genişleyen halkalar şeklinde yayıldığı gibi, ses dalgaları da hava içinde, merkezi ses kaynağı olan ve yarıçapı ses hızına eşit bir hızla büyüyen küresel yüzeyler boyunca yayılır. Hava içerisinde hareket eden bir uçağın hızı ses hızına yaklaştıkça yayılma hızı sabit olan ses dalgaları üst üste binmeye başlar ve tek bir dalga yüzeyinde birleşirler. "Sıkışma dalgası" yahut "Şok dalgası" denilen bu dalga, uçağın uçuş yoluna yakın bölgelerde ciddi hasarlara yol açacak kadar yüksek enerjiye sahib olur. Bundan dolayı süpersonik uçuşlar köy, kasaba gibi meskun bölgeler üzerinden, ancak yüksek irtifalardan geçmek şartı ile yapılabilir. Sesten hızlı uçuş ile meydana gelen şok dalgası, yer yüzeyinde bir patlama sesi olarak duyulur. Uçak, ses hızının çok üstünde uçuyorsa, bu ses bize ulaştığında uçak sesin geldiği yerden çok daha uzak, daha ileride bir yerde olacaktır.

Levha üzerindeki akım: Bir yüzey üzerindeki hava akımı, bir alçak basınç bölgesi meydana gelmesine sebeb olur. Akımın hızının artışı ile, alçak basınç bölgesindeki basınç düşüşü doğru orantılıdır. İşte uçağı havada tutan, kanatlar üzerindeki bu alçak basınç bölgesidir.

Aerodinamik profil: Hava akımının yüzey üzerinde bir alçak basınç alanı hasıl edeceği belirtilmişti. Eğer bu alan, cismin üst yüzeyinde daha şiddetli ise, alt yüzeydeki basınç üsttekine galip gelerek cismin yükselmesini sağlar. Biz aynı hava kütlesini üst yüzde daha uzun bir yoldan, alt yüzde de kısa bir yoldan geçirirsek üst yüzde havanın izafi hızı daha fazla olacak ve basınç düşüşü de daha fazla olacaktır. Bu maksada, levhanın üst yüzünü bombeli yaparak ulaşabiliriz.

Aerodinamik profilin sahib olduğu kaldırma kuvvetini arttıran değişik açıklamalar mevcuttur. Bunlardan birisi profil ile akım arasındaki "hücum açısı" denilen açıdır. Kaldırma kuvveti bu açının kritik bir değerine kadar açı ile birlikte artar. Kanat sathının genişletilmesi de kaldırmayı arttırıcı tesir yapar. Bunun için "flap ve slat" adı verilen kanat yüzeyleri geliştirilmiştir. Bunlar kanat üzerindeki hareketli parçalardır.

Fizik, astronomi ve matematik ilimlerinde büyük araştırma ve keşifler yapmış olan İslam alimi Hazini (1118-1155) "Akışkanlar mekaniği" ilminin kurucularındandır. Biruni'nin (973-1049) kullandığı altı geniş, üstü dar konik bir kap biçimindeki alet ile, cisimlerin akışkanlar içindeki hareketini ve akışkanların sürükleme kuvvetlerini inceledi. Böylece mekaniğin bir kolu olan "Aerodinamik" biliminin gelişmesine de öncülük etti.

AEROSOL;

Alm. *Aerosol,* **Fr.** *Aérosol,* **İng.** *Aerosol.* Gaz içerisinde disperse olmuş (dağılmış) ve gazla sarılmış 10 mikrondan daha küçük çaplı sıvı veya katı parçacıklardan oluşan çok fazlı sistem.

Son yıllarda aerosoller köpük veya jel şeklinde hazırlanmaktadır. Aerosoller; itici gaz, çözücü ve aerosol kabından oluşur. Aerosol kabı sprey kabı olarak da bilinir. İçindeki sıvıyı bir sis veya köpük halinde saçmak üzere düşünülmüş ve genellikle madeni bir kutu veya plastik bir şişe biçimindedir. Eskiden böcek ilaçlarını püskürtmek maksadıyla geliştirilen aerosol kabı, günümüzde çok çeşitli ürünler için kullanılmaktadır. İtici gaz basınç altında tutulan sıvılaştırılmış gaz veya gazlar karışımıdır. Bu gazların kaynama noktası normal ısının altındadır. Bu sebeple itici gaz karışımı atmosfer ile temasa gelir gelmez sür'atla buharlaşır. Etken madde de saç veya cilt üzerinde kalır. Köpük ve toz aerosoller için de prensip aynıdır. İtici gaz olarak kullanılan maddelerin inert, kokusuz ve renksiz olmasına, toksik ve yanıcı olmamasına dikkat edilir. Bu amaçla fluorokarbonlardan trikloromonofluorometan, diklorodifluorometan çok kullanılmakla birlikte, son yıllarda ozon tabakasına verdiği zararlar sebebiyle terk edilip yerlerine propan, izobütan, n-bütan gibi gazlar veya karışımları kullanılmaktadır.

Aerosollerin başlıcaları oda deodoranları, bakterisit ve insektisitler, saç lakları ve traş kremleridir.

AF;

Alm. *Begnadigung (f), Amnestie (f),* **Fr.** *Amnistie (f), Pardon,* **İng.** *Pardon, Amnesty.* Suç işleyen bir kişinin takib edilerek ve cezalandırılarak kamu gücünün kullanılmasından, adalet ve genel fayda düşüncesiyle, vazgeçilmesi. Genel ve özel olmak üzere iki türlüdür.

Genel af: Sosyal fayda düşüncesiyle, bütün veya belirli bazı suçları ve hükmedilmiş ise cezaları bütün neticeleri ile birlikte düşüren bir yasama tasarrufudur. Bu tasarruf çıkarılan bir kanunla gerçekleştirilir.

Özel af: Kesinleşmiş bir cezayı büsbütün kaldıran, hafifleten veya hafif olmak şartıyla başka bir cezaya çeviren af müessesesi. Genel af kapsamına mahkeme safhasında olan suçlar girer. Özel af da ise cezanın kesinleşmiş olması lazımdır. Özel af, bütün mahkumları içine alabildiği gibi, af tasarrufunda gösterilen bir veya birkaç mahkumu içine alacak şekilde de olabilir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi kanunla özel affın her iki çeşidini de kullanabildiği halde, Cumhurbaşkanı yalnızca ikinci çeşidini kullanabilir. Türkiye'de 1923 yılından beri 8 genel, 25 özel olmak üzere 33 af çıkarılmıştır. En son genel af 1974 yılında çıkmıştır.

Meclisin af yetkisi 1982 Anayasasının 87. maddesinde, cumhurbaşkanının af yetkisi ise 104. maddesinde ifadesini bulmaktadır.

İslam hukukunda af müessesesi şahsi idi. Yani af, devlet tarafından değil, mağdurun veya yakınlarının eliyle yapılıyordu. Ayrıca padişahın, devlete karşı işlenen suçları affetmek için özel yetkisi vardı.

AFGANİSTAN

DEVLETIN ADI .....Afganistan Demokratik Cumhuriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Kabil

NÜFUSU 14.825.000 (1989)

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 657.500 km^2

RESMİ DİLİ ..... Puştu ve Farsça

RESMİ DİNİ ..... İslam

PARA BİRİMİ ..... Afgani

Merkezi Asya'da dağlık bir kara devleti. Doğu ve Batı Asya'yı birleştiren ana mihver üzerinde olup, Sovyetler Birliği, İran, Pakistan, Keşmir ve Çin ile çevrilidir. Geleneklerine bağlı 14 milyondan fazla nüfusu olan bir ülkedir.

Tarihi

Eskiden Türkistan'dan gelen Turan asıllı Kuşaniler, Afganistan'ı hakimiyetleri altına aldılar. Hazret-i Osman zamanında İslam orduları Kabil civarına kadar ulaştı. Miladi 627'de hazret-i Muaviye zamanında İslam orduları Herat, Belh ve Kabil şehirlerini fethettiler. Basra valisi Abdurrahman bin Samura kumandan idi. Bu tarihte Afgan halkı tamamen İslamiyeti seçerek müslüman oldu. Miladi 871'de Yakub bin Leys, Gazne'yi feth etti. Miladi onuncu asırda Gazneli Devleti kuruldu. Gazneli Devleti'nden sonra Afganistan'ın kuzeyi Selçuklularda kalıp, diğer kısmında Guriler Devleti kuruldu. Cengiz Han, Afganistan'ı ele geçirdi. Kurulan Tacik Devleti iki asır yaşadı. Timur Han bu devlete son verdi. Timur'un torunu Zahirüddin Muhammed Babür, Fergana'dan Kabil'e yürüdü ve şehri teslim aldı. Afganistan, Hint-Moğol İmparatorluğu ile İran arasında paylaşıldı.

İran Şahı Nadir Şah 1739'da Afganistan'ı ele geçirmek istedi. Suikastte ölünce, Nadir Şahın süvari birlik komutanı Ahmed Şah 1747'de yeni bir devlet kurarak Kabil'i başkent yaptı. Ahmed Şah ölünce karışıklıklar çıktı. Dost Muhammed karışıklıkları önledi ve 1835'te Afgan Emirliğini ilan etti. İngilizleri hezimete uğrattı ve 1857'de İngilizlerle antlaşma yaptı.

Ruslar 1868'de Semerkant ve Buhara'yı işgal ettiler. 1873 antlaşması ile Amu Derya (Ceyhun) Nehri Afganistan-Rusya sınırı oldu. Hindistan'da İslam devleti Gürganiye'yi yıkan İngilizler, on dokuzuncu yüzyılda Afganistan'ı işgal ettiler. Ülke sonra da Rusların istilasına uğradı. 1907 yılında İngilizler, Ruslarla anlaşarak Afganlılara yarı bağımsızlık verdiler. Emir Emanullah yönetiminde 1921 yılında tam bağımsızlığına kavuştu. Meşruti bir emirlik olarak idare edildi. 1964 yılında Muhammed Zahir Şah (1933-1973) bir anayasa hazırlatıp yürürlüğe koydu. Bu anayasa ile parlamento hükumeti kuruldu. Fakat 17 Temmuz 1973 tarihinde Muhammed Zahir Şahın İtalya'yı ziyareti sırasında General Muhammed Davud, askeri bir darbe ile hükumeti devirdi. 1964 Anayasasının yürürlükten kalktığını ilan edip, askeri bir konseyle memleketi idare etmeye başladı. Bu tarihten sonra Afganistan'ın siyasi tarihinde pekçok istikrarsızlıklar meydana geldi.

1978 yılına kadar icraatına devam eden Davud Han, 27 Nisan'da komünistlerin yaptığı bir darbe ile öldürüldü. Marksist Nur Muhammed Taraki hapisten çıkarılarak Afganistan Demokratik Cumhuriyetinin başkanlığına getirildi. Yeni komünist yöneticiler arasında kısa zamanda görüş ayrılığı ortaya çıktı. Dinine sıkı sıkıya bağlı Afgan halkı, idareci komünistlere karşı direnmeye başladı ve kısa zamanda birlik gerçekleşerek gerilla harbi şeklinde mücadeleye dönüştü. Ülkenin durumu 1979 yılında büsbütün karıştı. Bu yılın Şubat ayında Kabil'de ABD elçisi öldürülünce, Başkan Taraki, Mart ayında başbakanlığı Hafzullah Amin'e bırakmak zorunda kaldı. 16 Eylül'de saray darbesi sonucu başbakan Hafzullah Amin, Taraki'yi devirerek yönetimi ele geçirdi. Halk tarafından desteklenmeyen Amin, 28 Aralık 1979'da Rusya'ya giderek anlaşma imzaladı. Hemen arkasından Rusya, Kabil'e havadan asker indirdi. Memleketine ihanet ederek Rusları davet eden Amin öldürüldü. Rusya komünist rejimini uygulamak istediği bütün devletlerde olduğu gibi hemen kendisine bağlı Babrak Karmal'ı başa geçirdi. Rus askerlerinin mikdarı bir kaç günde 50 bini aştı. Zamanla bu mikdar 200 bini geçti. Halk, kitleler halinde Pakistan'a göçtü. Sovyet ordusunun Afganistan'ı işgal etmesi bütün dünya ülkeleri tarafından tepki ile karşılandı. Tek bir idare altında birleşen mücahidler, Rus askerlerine karşı uzun yıllar gerilla savaşı verdiler. Mücahidleri yenemeyen Rus birlikleri, Afganistan'ı terk etti ve bu işlem 15 Şubat 1989'da tamamlandı. Sovyet birliklerinin çekilmesi üzerine Muhammed Necibullah olağanüstü hal ilan etti. Bu sırada mücahidler Pakistan'da geçici bir hükumet kurdular. Sıbgatullah Müceddidi devlet başkanlığına getirildi. Fakat bir süre sonra mücahidler bölündü. Bu arada Müceddidi istifa etti, yerine Burhaneddin Rabbani getirildi. İç savaş devam etmektedir (1992).

Fiziki Yapı

Yüzölçümü 657.500 kilometrekare olan Afganistan, bölge yapısı, iklim ve bitki örtüsü bakımından geniş ölçüde farklılık gösterir.

Dik, karlı dağları, derin vadileri ve bitki örtüsü çok zayıf plato ve rüzgarlı çölleriyle kaba ve dalgalı bir arazi karakterine sahiptir. Ortalama yüksekliği 1220 metreyi geçer. Doğu-batı arası uzunluğu 1240, kuzey-güney arası 653 kilometredir.

Dağları: Dağ silsileleri, kuzey-doğudaki Vakhan koridorundan güney-batıya doğru ülkeyi ikiye ayırır. En önemli dağ silsilesi Himalayaların uzantısı olan Hindikuş'lardır. Bu dağlar kuzey ve güney Afganistan arasında adeta bir set teşkil eder. 2987 m yüksekliğindeki Şibar en önemli geçittir. Hindikuş Dağları batıya doğru alçalarak İran sınırına kadar uzanır. Paropamisus dağ silsilesiyle birleşir. Ülkenin tam ortasında Kuhi Baba Dağı vardır.

Diğer önemli dağları doğuda bulunur. Bunlardan Sefid Kuh, Akdağ, Kabil'in güneyinde Logar Vadisine, batıya doğru uzanır. Bu dağları stratejik önemi çok büyük olan Hayber Geçidi, Kabil'in güneyinde ikiye böler. Daha güneyde Pakistan'daki Süleyman Dağlarının kuzey uzantısı vardır.

Kavaja Amran Dağı, Kandahar bölgesi ve Pakistan sınırı arasında güney-batıya uzanır. Hindikuşlar'ın kuzeyi, Amuderya Nehrinin kolları tarafından sulanan steplerle kaplıdır.

Gölleri: Afganistan göl bakımından oldukça fakir bir ülkedir.

İklim

Afganistan'ın yazları sıcak ve uzun, kışları ise şiddetli derecede soğuk bir iklimi vardır. Güney - batı dışında yıllık yağış miktarı ortalama 1800 milimetredir. Yağışlar genellikle kasım ve nisan ayları arasında çoğunlukla kar şeklinde görülür. Kabil kış boyunca karlarla kaplıdır.

Afganistan'da kışın soğuğu, yazın sıcağından daha korkutucudur. Mevsim değişiklikleri oldukça ani olur.

Yazın küçük dereler kurur. Büyük nehir sularının esas kaynağını, yaza doğru yüksek kesimlerde eriyen karlar teşkil eder.

Tabii Kaynakları

Madenler: Çeşitli ve zengin maden yatakları vardır. Madenler devlet eliyle işletilir. Maden yatakları üç ayrı bölgede bulunur: Hindikuş dağlarının kuzeyi, Kabil çevresi, Kandahar'ın kuzeyi.

Önemli madenleri şunlardır: Kömür, demir, bakır, kurşun, çinko, sodyum, magnezyum sülfat, magnezyum klorat, krom, berilyum, sülfür, mika, talk, asbest ve mermer.

Yapılan sondajlar, Afanistan'da çok zengin tabii gaz yatakları olduğunu göstermiştir.

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Yüzölçümünün % 1'den daha azı ormanlıktır. Çeşitli tipte yaprak dökmeyen ve döken ağaç türleri güney ve doğudaki dağlık bölgelerdedir. Afganistan bir av diyarı olup, her çeşit yabani av hayvanlarına sahiptir. Dağ keçisi, ayı, tilki, kurt, leopar bol mikdarda bulunur.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Afgan vatandaşına Afganlı denir. Fakat Afganlıların ülkesi anlamına gelen Afganistan, on sekizinci yüzyıla kadar belirtilen saha için kullanılmadı. Tarihçiler bu bölgenin eski isminin "Arayanlılar Ülkesi" anlamına gelen "Aryana" olduğunu yazar.

Kabileler: Afganistan halkı çeşitli kabilelere mensuptur. Bunların başlıcaları şunlardır:

Peştun kabilesi: Bunlara Afganlı da denir. Bunlar on bir ve on ikinci yüzyılın başlarında Süleyman bölgesinden Peşavar ve Kabil'e doğru yayıldılar ve sayıları önemli ölçüde arttı. Şimdi nüfusun % 50-60'ını teşkil eden Peştunlar müslüman ve Ehl-i sünnet itikadındadır. Farisiye benzer bir dil olan Peştu dilini konuşurlar.

Duraniler: En önemli Peştu kabilelerindendir. Bu kabile mensuplarının ekseriyeti köylerde yaşayan çiftçi veya modern şehirlerde yaşayan me'murlardır. Daha çok Nangehar ve Baktya vilayetlerinde toplanmışlardır. Fakat büyük mikdarı Kandehar ve Herat illerinde, bir kısmı da Hindikuş'un kuzeyindeki sulak bölgelerde yaşar.

Tacikler: Diğer önemli etnik beyaz gruptur. İran kökenli olup, çoğu İran'daki gibi Farsça konuşurlar ve Ehl-i sünnet itikadında Müslüman olup, batıda yaşayanları şiidir. Köylerde yaşarlar ve tarımla uğraşırlar. Bir kısmı ise, sanat sahibi veya tüccardır. Taciklerin çoğu Kabil ve Herat illerinde yaşar. Bazı dağlı Tacikler, Hindikuş Dağlarının kuzeyinde, bir kısmı da İran sınırı boyunda bulunur.

Hazara: Üçüncü büyük etnik grup olup sayıları 600 bin kadardır. On üçüncü ve on beşinci yüzyıllar arasında bölgeye gelen Moğolların torunu olduklarına inanırlar. Bir çok kelimeleri Türkçe olup, kısmi bir Farsça konuşurlar ve şiidirler.

Türk ve Türk Moğol: Bu grup uzun zamandır Afganistan'da bulunmaktadır. Kuzeybatıda 200.000 civarında sayıları olup, göçebe hayatı yaşarlar ve sünni Müslümanlardır.

Batı Afganistan'da ayrıca sayıları yarım milyona yaklaşan çeşitli kabileler mevcuttur.

Etnik grupların içinde Afganlılar en büyük göç ve prestije sahiptirler. Tacikler genellikle tarımla uğraşmalarına rağmen devlet idaresinde, iş ve ticaret çevrelerinde önemli yer işgal ederler. Farsça genel lisan olarak kullanılır. Fakat Puştu dili de önemlidir. 1964 Anayasası resmi dil olarak Farsça ile Puştu dilini kabul etmiştir.

Din: Hemen hemen bütün Afganlılar müslümandır. Gerçek Afganlılar dahil, Tacikler, Özbekler ve Türkmenlerin yaklaşık % 80'i sünnidir. % 18'i şii, % 2'si ise İsmailiyye gibi bazı sapık fırkalara bağlıdır.

Nüfus dağılımı: Afganistan'da nüfus yoğun değildir. Şimdiye kadar hiçbir resmi nüfus sayımı yapılmıştır. 1972 senesine göre resmi çevreler 17 milyondan fazla nüfus olabileceğini tahmin etmişlerdir. % 2,3'lük bir yıllık nüfus artış hızına sahiptir. Halkın % 10'u şehirli, % 20'si göçebe ve yarı göçebe, % 70'i de çiftçidir

Şehirleri: Kabil, Kandehar, Herat, Celalabad, Mezar-ı şerif, Gazne, Baghlan'dır. Pul-i Humri ise önemli endüstri merkezidir.

Köy ve göçebe hayatı: Köy va aşiret gruplarına dayalı toplumlarda ailenin bütünlüğü ve bölünmezliği temel kuraldır. Aile, en yaşlı ve otorite kişi tarafından idare edilir. Köylerde aile tek katlı kerpiç ve etrafı duvarla çevrili ev veya küme evlerde oturur.

Şehir hayatı: Şehir ve kasabalarda yaşayanların hayatı, çiftçi ve göçebelerden çok modern ve oldukça teşkilatlıdır. Kadınlar, "Perdah" denilen peçe ve "Şadri" denilen çarşaf giyerler. Perdah 1959'da serbest bırakıldı ve kadınlar devlet dairelerine işe alınmaya başlandı.

Eğitim: 1946 yılında kanunla kurulan Kabil Üniversitesi; tıp, hukuk, siyasal bilimler, mühendislik, vb. gibi bir çok fakültelerden meydana gelir. 1963 yılında Celalabad'da, Nangehar Üniversitesi kuruldu. Ayrıca bir çok öğrenci de yurt dışında çeşitli ülkelerde yüksek öğrenim görmektedir. Erkeklerin % 10'u iyi eğitim görmüştür. Kadınlarda bu oran daha düşüktür. Bu durumu düzeltmek ve daha iyiye götürmek için gerekli tedbirler alınmaktadır.

Ülkede altı yıl süreli ilkokullara devam etme, 1955'den sonra 1960'lı yıllarda önemli ölçüde artmıştır. Okuma-yazma oranı düşüktür. Eğitim, her düzeyde parasızdır ve ilköğretim mecburidir.

Sanat ve edebiyatta İslam dininin etkisi çok büyüktür. Edebi lisan olarak Farisi kullanılır.

Ekonomi

Hızlı endüstrileşme hamlelerine rağmen, Afganistan önemli bir tarım memleketi olarak kalmıştır. İş gücünün % 85'i tarımla uğraşır. Tarım alanları küçük gruplar halinde olup, toprak ilkel metodlarla işlenir.

1956 yılında çıkan kanuna göre 5 yıllık kalkınma programlarıyla ekonominin modernleştirilmesine başlanmıştır. Plandaki ana konu; zirai teknoloji ve sulama imkanlarının geliştirilmesidir.

Buğday, mısır, pirinç, fasülye, bezelye, çavdar, darı, yonca, patates, soğan, lahana, patlıcan, kabak, kiraz, elma, erik, üzüm, zeytin, portakal, limon, muz, pamuk, şeker pancarı ve tütün başlıca tarım ürünleridir.

Hayvancılık: Koyun, keçi, deve, at ve eşek beslenen önemli hayvanlardandır. Dört çeşit koyun türü vardır. Bunlardan Gilzai cinsi yünü için, Türki cinsi et-yün-süt için, Arabi cinsi halı yünü için, Karakul cinsi derisi için beslenir.

Sanayi: Evlerde yapılan el işlerinden başka, Afganistan sanayi bakımından yeni gelişen bir ülkedir. Yalnız kumaş, çimento ve şeker fabrikaları önem arzeder.

Toplam yıllık kumaş üretimi kapasitesi 1,5 milyon metredir. Çimento üretimi yıllık 15.000 tondur. Evlerde dokunan halı ve ipek böceği vasıtalarıyla üretilen ipek ipliği önemli bir yer tutar

Su gücü ve sulama: 1930'dan itibaren hükumet, eski baraj ve su kanallarının imarı için önemli teşebbüslerde bulundu. Dışarıdan yabancı mühendisler getirerek kurulacak fabrikalar ve Kabil'in elektrik ihtiyacı için modern barajlar inşa ettirdi.

Bu barajlardan Jabal-us Siraj 2400 kw, Pul-i Humri 9000 kw, Çakivardak 4000 kw'lık enerji üretmektedir.

İkinci Dünya Savaşından sonra sulama gayesiyle Amerikan mühendislerine yaptırılan Angandab barajı 63.133, Kojaka barajı 72.846 hektarlık bir alanı sulamaktadır. Bu barajlardan önemli ölçüde elektrik

enerjisi de elde edilmektedir. Ayrıca Kabil nehri üzerinde kurulan Naplu, Sarabi ve Dorun isimlerinde üç baraj vardır.

AFİŞ;

Alm. *Anschlag (m),* **Fr.** *Affiche (f),* **İng.** *Bill board, poster, placard, bill.* Herhangi bir haberi; herkese duyurmak, reklam ve propaganda yapmak için duvar veya bu iş için hazırlanmış yerlere yapıştırılan el yazması veya basılı kağıt. Kelime Fransızca affiche'den dilimize geçmiştir. Baskı ve resim sanatlarının bulunmadığı, yahut henüz yayılmadığı, hele halkın çoğunun okuma-yazma bilmediği devirlerde ve yerlerde tellallarla yapılan ilanların yerini, son zamanlarda afiş almıştır.

Avrupa'da genel olarak on yedinci yüzyıla doğru daha çok tiyatro ve fuarların duyurulması maksadıyla görülen afişler, yavaş yavaş her türlü ticaret metaının geniş kitlelere duyurulması ve resmi işlerin halka bildirilmesi için kullanıldı.

Afiş genellikle bir yazı ve bir resimden meydana gelir. Resmi makamlar tarafından yapılan ve bir haberin duyurulması gayesini güden afişlerde resim bulunmaz. Reklam niteliğini taşıyan afişlerde ise genellikle resme büyük önem verilir ve yazı, resmin tamamlayıcısı olarak kullanılır.

Sanatçının zevkine göre afişlerin de türlü şekiller gösterebileceği tabii ise de, genel olarak afişler için bazı temel şartlar belirlenebilir. Afişte renk parçaları büyük, ayrıntılar az, kompozisyon kapalı ve dağınık olmalıdır. Yazı da resim kadar önemlidir. Bazan kötü bir yazı bütün bir afişin etkisini yok edebilir. Yazının düzenli ve resim ile ahenkli bir şekilde kaynaşmış olması gerekli olduğu gibi, çok az ve çarpıcı olması da şarttır. Satırlarla dolu olan resimler, sanat bakımından başarılı afiş sayılmaz, çünkü afiş kısa ve kesin bir ifade tarzıdır.

Radyonun yaygınlaşmasına kadar, afiş çok önemli bir yayın aracı olarak kullanılmıştır. Bugün afişin siyasi önemi gittikçe azalmaktadır. Bununla birlikte 1966 Çin Kültür Devrimi, afişin olağanüstü durumlarda yine politik gayelerle sahneye çıkabileceğini göstermiştir.

Günümüzde afiş genellikle şu iki gaye için kullanılmaktadır :

1) Tiyatro ve sinema gösterilerinin program ve saatlerini belirtmek. Bu durumda afiş, halkın söz konusu bilgiyi kolayca görebileceği yerlere (tiyatroların, sinemaların, resmi dairelerin girişlerine, kalabalık caddelere vb.) asılır.

2) Reklam yapmak.

Bu durumda afiş o konuyla ilgili olan herkese ulaşmak gayesi güttüğünden, daha bol sayıda asılmak, daha çarpıcı, daha canlı olmak gerekir. TV, basın ve radyo gibi öteki reklam yolları ile birlikte kullanıldığından afişli reklam günümüzde oldukça yaygın bir reklam vasıtası haline gelmiştir.

Afişlerde resme yer verilmesi on dokuzuncu yüzyılda litografi tekniğinin gelişmesiyle başlar.

1866 yılından itibaren rengin kullanılabilmesi, daha sonra fotoğrafın ve ofset baskı imkanlarının ortaya çıkışı, afişin bugünkü teknik seviyesine erişmesini sağlamıştır. Afiş de dekoratif san'atlar gibi çeşitli kurallara uymak zorundadır. Mesela; afişte halk tarafından yadırganmayacak bir dil kullanılması, olumsuz tepkiler doğurabilecek şeylerden kaçınılması, konunun açık seçik bir kompozisyonla belirtilmesi şarttır. Konu, renk oyunları, renk çelişmeleri, gölge ve ışık oyunlarıyla seyirciye çarpıcı bir şekilde sunulur.

Türkiye'de afiş sanatı özellikle İkinci Dünya Savaşından bu yana hatırı sayılır bir gelişme göstermiştir.

AFOROZ;

Alm. *Exkommunikation (f.),* **Fr.** *Excommunication (f.),* **İng.** *Excommunication.* Hıristiyanlık ve Yahudilikte dine karşı suç işleyen kimselere yetkili dini şahsiyetler veya meclisler tarafından verilen, dinden ve topluluklarından atma cezası.

Topluluktan çıkarma cezasına bütün eski dünya kavimlerinde rastlanmaktadır. Yahudiliğin ilk dönemlerinde ahdi bozan ve ahd kanunlarını çiğneyenler, Allah'ın lanetiyle cezalandırılmışlardı. Topluluktan ve sosyal bütün haklardan mahrum etme cezası olan "aforoz" ise, Ezra zamanında bağımsız bir müessese haline gelmiştir. İlk defa hahamlar tarafından uygulanan sinagogdan uzaklaştırma muamelesiyle bu ceza kesin şeklini almıştır. Söz konusu ceza, Talmudcular Amoraim zamanında (M.Ö. 200-500) üç şekilde ortaya çıkmıştır. Bunlar; fazla önemli olmayan yasakların çiğnenmesi sebebiyle verilen kınama cezası demek olan "Nezifa", cemaatle münasebeti yasaklayan, yas tutmaya mecbur eden "Niddui (küçük aforoz)" ve kişinin suç işlemekte ısrar etmesi durumunda uygulanan ve toplumdan atılmayı gerektiren "Herem (büyük aforoz)" denilen cezadır. Miladdan sonra 70 yılından itibaren süresiz olarak cemaatten çıkarılma cezasının uygulandığı bilinmektedir. Ünlü

filozof Spinoza, Yahudi kutsal kitaplarının orijinalliği hususunda şüphelerini dile getiren eserler yazdığı için aforoz edilmişti.

Aforoz cezası hıristiyanlığa da Yahudilikten geçmiş olduğu halde, hıristiyanlar bu cezanın kaynağının hazret-i İsa'nın günahkar birisi hakkındaki sözlerine dayandırırlar. Hıristiyanlıkta önceleri beddua şeklinde uygulanan aforoz cezası önemini kaybetmiş, zamanla topluluktan çıkarma şeklinde tatbik edilmiştir. Dördüncü yüzyılın sonlarından itibaren topluluktan tamamıyla çıkarma şeklinde değil, ıslah gayesiyle ve tövbe etmesi halinde suçluyu yeniden cemaate alma tarzında uygulanmıştır.

Aforoz bilhassa ortaçağda papaların elinde bir silah olarak kullanıldı. Çünkü bu çağ, hıristiyanlığın en korkunç ve en karanlık devridir. Bu devirde hazret-i İsa'nın telkin ettiği insanlık, merhamet, şefkat, iyilik ve güzellik esasları tamamen unutuldu. Bunun yerini taassup, kin, nefret ve düşmanlık aldı. Papalar makamlarını kuvvetlendirmek ve servetlerini arttırmak için akıl almaz yollara başvurdular. İlmin ve fennin karşısına dikildiler. Galile, Kopernik, Newton dünyanın döndüğünü, İslam alimlerinin yazdıkları kitaplardan öğrenip söylediler. Bu sözleri suç sayıldı ve Galile, papalar tarafından aforoz edildi. Vatanı için mücadele eden Jandark'ı sihirbazlıkla itham ederek diri diri yaktılar. Engizisyon mahkemeleri kurarak binlerce insanı aforoz ettikten sonra işkenceyle öldürdüler. 1077 yılında aforoz edilen Alman İmparatoru IV. Herny (Heinrich) affedilmek için Canossa'ya gelerek Papa Yedinci Gregory'nin kapısında günlerce yalın ayak karlar üzerinde bekledi.

On ikinci yüzyılda küçük aforoz (excommunicatio minor) ve büyük aforoz (excommunicatio mojor) ayırımı yapılmış; birincisi, suçluyu sadece dini merasimlere katılmaktan alıkoyduğu halde, ikincisi toplulukla ilgili bütün sosyal haklardan mahrum etmiştir.

Aforoz cezasını ancak papalar, yahut piskoposlar veya ruhani meclisler verebilirdi. Son kilise kanununda aforozu gerektiren suçlardan bazıları şu şekilde tesbit edilmiştir: Hıristiyanlıktan dönmek, başka bir mezhebe girmek, papaya saldırıda bulunmak, kutsal kabul edilen eşyayı korumayıp uygun olmayan yerlere atmak yahut bulunması gereken yerden başka bir yere nakletmek veya gizlemek, günah çıkaran kimsenin doğrudan doğruya dini nitelikteki sırrı ifşa etmesi, çocuk düşürme suçuna yardımcı olmak.

Ortodoks ve Ermeni kiliselerinde de aforoz cezası vardır. Protestanlıkta ve katoliklerdeki kadar ağır olmasa da, dini bir disiplin vasıtası olarak Kalvinci kiliselerde mevcuttur.

Hıristiyanlıkta aforoz, büyük ve küçük olmak üzere iki türlüdür:

Büyük aforoz: Bu cezaya uğrayanlar, cemaatten hiç kimseyle temas kuramaz, ayinlere katılamaz ve hıristiyan mezarlığına gömülemez.

Küçük aforoz : Yalnız kendi aile fertleriyle temas kurabilir ve bazı ayinlere katılabilir.

İslam cemiyetinde ruhban veya din adamları sınıfı bulunmadığı gibi, aforoz uygulaması da yoktur. İslamiyet'te günahkarların günahlarını ancak Allahü teala affeder. Herhangi bir suç işleyen kimse de mahkemelerde cezalandırılır. İslam hukukunda Müslümanı dini vazife ve ibadetlerden mahrum bırakma veya toplumdan uzaklaştırma gibi bir ceza bulunmamaktadır.

AFRİKA;

Dünyanın üçüncü büyük kıtası. Bütün karaların beşte biri büyüklüğündedir. Kuzeyde Akdeniz, batıda Atlas Okyanusu, güneyde ve doğuda Hint Okyanusu, kuzeydoğuda Kızıldeniz'le çevrilidir. Avrupa'dan Cebelitarık boğazı ile ayrılır. Kıyıları fazla girintili çıkıntılı olmayıp, toplam uzunluğu 30.500 km, yüzölçümü 30.319.000 km^2dir. Kuzey-güney doğrultusunda 8000 km uzunluğunda, doğu-batı doğrultusunda 7400 km genişliğindedir.

Tarihi

Afrika hakkında yeterli yazılı belge bulunmamasından dolayı kıt'anın tarihi hakkında uzun bir müddet yeterli bilgiye sahip olunamadı. Ancak yirminci asırda başlayan araştırmalar neticesinde kıtanın tarihi hakkında bilgiler elde edilmeye başlandı. Bu bilgiler daha ziyade kıt'anın kuzey kısımları ile ilgilidir. Güney ve Orta Afrika'nın tarihinin son yıllara kadar olan kısmı hakkında henüz kesin bir bilgi yoktur.

Mısır ve Nil Nehri boyunca yapılan araştırmalar neticesinde varlıklarını M.S. 4. asra kadar sürdürmüş olan medeniyet kalıntıları bulunmuştur. Habeşistan ve çevresinde Meroe; Gana'da ve Nijerya'da Yoruba; Doğu Akdeniz kenarlarında Fenike medeniyetleri hüküm sürmüştür. Eski Makedonya Kralı Büyük İskender Mısır'a kadar gelmiş ve Fenikelileri hakimiyeti altına almıştır. Daha sonra Romalılar, Kartacalıları yenerek Kuzey Afrika kıyılarını ele geçirmiştir. Bu kıtaya Afrika adı, Pön Savaşları esnasında verilmiştir. M.S. 429 yılında Vandallar, Afrika'ya geçerek kıtanın kuzey sahillerini ele geçirdilerse de kısa bir müddet sonra Romalılar tekrar hakimiyetlerine aldılar.

644 yılında kıtanın kuzey kısımları Amr bin As komutasında Müslümanlar tarafından fethedildi. İlk olarak İskenderiyye alındı. Daha sonra Bingazi de feth edilerek 670 yılında Kayravan şehri kuruldu. Emeviler zamanında kuzey Afrika tamamen Müslümanların eline geçti. Abbasiler devrinde bu bölgede müstakil Müslüman beylikler kuruldu. On ikinci asırda ise; Kuzey Afrika'ya Türkler de yerleşmeye başladılar.

Mısır'da kurulan Fatimi Devleti yıkıldıktan sonra Eyyubi Devleti kuruldu. Eyyubilerden sonra Memluklü Devleti buralara hakim oldu. 1517 senesinde Osmanlılar Mısır'ı, daha sonra Trablusgarb'ı, Barbaros kardeşler de Cezayir ve Fas'ı alarak Osmanlı idaresine kattılar. On dokuzuncu asır ve yirminci asır başlarına kadar bu bölgeler Osmanlı idaresinde kaldı. Bu tarihlerden itibaren İngiliz, Fransız ve İtalyanların istilasına uğrayan bu yerler, daha sonra bugünkü şeklini aldı.

Avrupa devletleri yeni çağda Afrika kıtasında sömürgecilik ve köle ticareti yapmışlardır. Günümüzde Afrika'da sömürge devleti kalmamıştır.

Fiziki Yapı

Afrika'nın en çok göze çarpan yer şekilleri, kıyılarda geniş ve düz çanaklar halinde görülen dağlardır. Geçilmesi güç olan bu dağların önünde, derin vadilerle kesilmiş olan, dar kıyı ovaları uzanır. Bu çanak ve kıvrık dolama şeklindeki dağların Büyük Sahra'da nerelere kadar uzandığı, henüz kesin olarak bilinmemektedir. Büyük Sahra'ya sokulan Nijer, Çad ve Nil dağları güneye doğru kesin bir sınır göstermezler ve ekvatorun kuzeyinde yükseklikleri 1000-2000 metreyi bulan ada şeklinde, kenarlarda birbirlerine yaklaşırlar. Afrika'nın güneyinde bu şekildeki dağlara rastlanır. Geniş bir saha kaplayan kıvrımlı Kongo Dağları buna en güzel misaldir. Kongo nehri bu dağları 400 kilometrelik bir geçit halinde aşarak Atlas Okyanusuna dökülmektedir.

Doğu Afrika'da ise, kıvrık ve dolama şeklinde dağlar yoktur. Bu bölge, büyük çöküntü hendeklerinin sıralandığı, geniş ve billuri kütlelerden meydana gelmiştir. Suriye çöküntü hendeği, Habeşistan yaylası, Kızıldeniz çöküntü hendeği bunların en önemlileridir.

Dağlar: Kıtada iki önemli sıradağ grubu vardır. Bunların büyüğü, kuzey ve batıdaki Atlas Dağlarıdır. Bu dağlar, Alp Dağlarını meydana getiren yer kabuğu hareketleriyle meydana gelmiş ve bu Alp Dağları silsilesine tabidirler. Yüksek Atlasları, Tel Atlasları ve Sahra Atlasları olmak üzere üç kısma ayrılır. Bu dağ silsilesinin en yüksek noktası 4300 metre ile Yüksek Atlas dağları üzerindedir. İkinci dağ grubu ise Afrika'nın güneyinde yer alan küçük sıradağlar halindedir. Kıtanın geri kalan kısmı geniş ve daha ziyade yüksek platolardan ibarettir. Bilhassa Habeşistan platolar bakımından çok zengindir.

Dağlar denize dik olarak bulunurlar. Ancak büyük sahra ortasındaki Akağlar (3000 m), Tibesti (3400 m), Kilimanjaro (5895 m) gibi dağlar yer yer bu platoları keserler.

Akarsular: Kıtada genellikle denize ulaşabilen akarsu sayısı azdır. Akarsular genellikle yüksek bölgelerde akarlar ve denize ulaştıkları yerlerde ya sert akıntılarla veya çağlayanlarla yüksekten dökülürler. İç bölgelerin suları uzun nehirlerle denize ulaşır. Aynı zamanda denize ulaşamıyan kapalı havzalar da mevcuttur. Böyle yerlerde yağmur suları sıcaklıkla buharlaşarak dengeyi sağlar. Bu havzaların en önemlisi Çad Gölü bölgesidir. Bu bölge Afrika kıtasının önemli bir bölümünü kaplar. Afrika kıtasının belli başlı nehirleri; Nil (6679 m), Nijer, Kongo, Oranj, Limpopo, Zambezi'dir. Nehirler iç bölgelere doğru ulaşım ve nakliyata elverişli değildir. Bu sebepten uluslararası ticaret bu bölgelerde pek fazla yapılmaz.

Gölleri: Kıtanın en büyük gölü, dünyanın dördüncü büyük gölü olan Viktoria'dır. Diğer önemli gölleri; Tanganika, Ngasa, Nasır baraj gölü, Kariba baraj gölleridir.

İklim

Afrika yaklaşık olarak 3050 km çevre sahillerinin uzunluğu ile en büyük tropikal bölgedir. Kıtaların içinde en sıcak olanıdır. Dünyada en yüksek sıcaklık Afrika kıt'asında Büyük Sahra'nın Trablus yakınlarında Aziziye bölgesinde 13 Eylül 1922'de 58 derece olarak kaydedilmiştir. Kıtada ortalama sıcaklık 21 derecedir. Kıtanın % 30'u çöl, % 9'u yarı kurak, % 33'ü üç aydan altı aya kadar ziraate imkan vermeyecek kadar kurak bölgedir.

Yağışın yoğun olduğu bölgeler batı Afrika sahilleri ile Madagaskar adasının doğu sahilleridir. Kamerun'un Biafre sahilinde yer alan Debundja'da yıllık yağış ortalaması 10410 mm olup, Afrika'da görülen en yüksek yağış alan yerdir. Diğer fazla yağış alan yerler; Guinea Cumhuriyeti (5850 mm), Liberya (4400 mm), Madagaskar Adası (3560 mm)dır.

Afrika'da büyük iklim değişiklikleri görülmez, iklim bölgeleri açıkça görülecek şekilde birbirlerine yaklaşırlar. Zira bunu engelleyecek dağ bariyerleri ve engebeli arazi yoktur. Bu iklim bölgeleri birer çift halinde Kongo havzasında toplanırlar. Bu bölgeden kutuplara doğru başlıca iklim kuşakları şunlardır:

Tropikal yağışlı iklim: Yıl içinde sürekli sıcak, yüksek nem ve bereketli yağmurların devamlı yağdığı bir iklim tipidir. Kongo havzasının kuzey ve merkez kısımlarını kaplar. Ayrıca; Sierra Leone, Ivorry ve Madagaskar'ın doğu sahillerinde de görülür. Bu iklim bölgesinde çok az ısı değişmeleri olur, yağışlı mevsim Mayıs ile Eylül ayları arasındadır.

Savan iklimi: Kuru ve yağışlı bir iklimdir. Sudan platosu ile Doğu Afrika'nın büyük bir bölümünü, Güney ve Merkez Afrika bölgesinde hüküm sürer. Yıllık yağış ortalaması 1400 mm civarında değişir. Bir çok yerde tropikal iklimi ile karışır. Yağmurun büyük bir bölümü güneşli bir havada yağar. Savan iklim tipi aşırı derecede günlük sıcaklıkları karakterize eder. Yağışlı tropikal iklim bölgelerinden daha fazla sıcaklık farklılıkları gösterir. Senenin en sıcak günleri ekseriya yağışlı mevsimden önce gelir.

Tropikal çöller iklimi: Çöl bölgelerinde görülür ve diğer iklim kuşaklarından daha fazla alanı kaplar. Bu iklim tipinin hakim olduğu çöllerin en büyüğü kuzeyden güneye 1600 km, doğudan batıya 4800 km uzunluğundaki Büyük Sahra'dır. Büyük Sahra, aynı zamanda dünyanın en büyük ve en kurak çölüdür. Senede ortalama 250 milimetreden daha az yağış alır. Güney yarımkürede yer alan Kalahari - Nabib çöllerinde ise, alize rüzgarları hakimdir. Bu bölgelerde, güneş enerjisini atmosferden kolayca kurtulup toprağa ulaşmasını te'min eden atmosferik olaylar sebebiyle gece ve gündüz arasında büyük sıcaklık farkları olur.

Subtropikal step iklimi: Atlas dağ platoları arasında ve güney Afrika platosunda görülür. Yıllık yağış ortalaması 150 ile 350 mm arasında fazla değişiklik göstermez. Yarı kurak Atlas arazilerinde yıllık yağış mikdarlarının büyük bir bölümü kışın düşer. Karroo bölgesinde ise en yağışlı mevsim yaz mevsimidir. Bu bölgelerde kışın donma olaylarına da rastlanır.

Nemli subtropikal iklim: Güney Afrika Cumhuriyeti'nin doğu bölgesinde; yağış sahillerde fazla, iç bölgelerde azdır. Durban bölgesinde yıllık yağış mikdarı, Maize Triangle'de sadece 530 mm iken, burada 1150 milimetredir. Yağışların çoğu yazın yağar.

Bitki ve Hayvanlar

Afrika'nın bitki örtüsü iklim bölgeleri ile sıkı irtibat halindedir. Ayrıca toprak ve su ile de sıkı münasebeti vardır. Kongo ve Gine körfezinin iç bölgelerindeki 600.000 kilometrekarelik bölge balta girmemiş ekvator ormanlarıyla kaplıdır. Kamerun'da 750 km kadar iç kısımlara sokulan bu ormanlar batıya doğru gittikçe 100-120 kilometreye kadar daralır. Daha sonra Gine'de yeniden genişler ve Sierra Leone'ye kadar sokulur. Ayrıca Victoria gölünün kuzey batısında dağ yamaçları adacıklar halindeki ormanlarla örtülüdür. Alçak kıyılarda, toprağın üzerinde kalan kökleriyle çamur dolu bataklıklarda yetişen ağaçlardan meydana gelen Mangrov ormanları mevcuttur.

Ormanlarda ağaçlar çok çeşitli ve sıktır. Güneş ışınları yapraklar arasından sızarak yere ulaşabilmektedir.

Ağaçların boyları 20-30 m yüksekliğinde olup, seyrek olan ağaçlar 60-70 m boyundadırlar. Tırmanıcı bitkiler, bu ormanlara insanların girmesine imkan tanımamaktadır.

Ekvator ormanları bol yağış alan savan bölgeleriyle kuşatılmıştır. Buralarda bol yağışlar sebebiyle yüksek boylu yeşil bitkiler yetişir. Akarsu kenarlarında muhtelif büyüklüklerde şerit halinde uzanırlar. Madagaskar Adası civarında da savan bölgeleri geniştir. Ekvator ormanlarında abanoz, pelesenk, Afrika cevizi ve maun gibi ağaçlar bol mikdarda bulunur. Ayrıca şeker kamışı ile muz önemli bitkilerdendir.

Çöl bölgelerinde ve kurak yerlerde pek bitki örtüsüne rastlanmaz. Nil Nehrinin havzasında ise çeşitli ziraate elverişli bölgeler vardır. Güney Afrika'da astropikal sert yapraklı bitkiler yer almaktadır. Güney - doğu'da ise kıyılar ormanlarla kaplıdır.

Afrika'da değişik iklimlerde değişik hayvanlara rastlanır. Ekvator ormanlarında bir çok memeli hayvanlar bulunur. Bunların arasında şempanze ve ukapia (bir zürafa çeşidi) ve zürafa grubunun bir kısmı Afrika'nın diğer bölgelerinde pek rastlanmaz. Goriller sadece Gabon ve Kamerun'un batı kısımlarında yaşarlar. Yaban sığırları ve antiloplar, ormanlarda yaşamalarına rağmen pek sık olarak görülmez. Yarasa ve sincap türleri çok görüldüğü gibi maymun çeşitlerinin bir çok türü en çok rastlanan hayvanlardandır. Başta baykuş, güvercin, sülün gibi kuşlar olmak üzere, çok sayıda kuş çeşidi vardır.

Bu kuşların bir kısmı, timsah, yılan, kertenkele, bukalemun, karada yaşayan kurbağalara vb. hayvanlara yem olmaktadır. Kaya pitonu (python) sekiz metreye ulaşan boyu ile Afrika kıtasının en büyük yılanıdır. Kobra, kara mamba gibi yılanlar son derece zehirli yılanlardır. Ormanlarda çok fazla zehirli yılan bulunmaktadır. Diğer tropikal bölgelerde olduğu gibi bu ormanlarda da pek çok böcek türü vardır. Sıtma mikrobu taşıyan anofel sivrisineği gibi hastalık taşıyanları da vardır. Savan ve tropikal step bölgeleri Afrika'nın en fazla hayvana sahip yerleridir. Filler, antiloplar, kobralar, gergedanlar,

zebralar, timsahlar, aslanlar, leoparlar ve kedigiller ailesinin birçok türü, vahşi köpekler, çakallar, kısaca her çeşit hayvan vardır. Kurulan bir çok hayvan çiftliklerinde vahşi hayvanlar ehlileştirilmektedir. Bölgede 2300 kuş çeşidi vardır. Ayrıca yırtıcı kuşlar step bölgelerinde yaşarlar. Tropikal çöl bölgelerinde ise bazı memelilere bilhassa gazel (ceylan) ve tavşan gibi hayvanlar ile bazı küçük kuşlara rastlanır.

Akdeniz bölgesinde ise, Güney Avrupa ve Asya'da görülen hayvanlardan yaban keçisi ve yaban dağ keçisi, maymun, kızıl geyik gibi hayvanlar bulunur. Diğer bölgelerde önemli bir hayvan türü yoktur.

Nüfus

Afrika, Okyanusyadan sonra kıtalar arasında en az nüfusu olan kıt'adır. 500 milyondan fazla nüfusa sahiptir. Dünyadaki zenci nüfusun merkezidir. Çeşitli mahalli diller ve kültürler vardır. Büyük Sahra'nın kuzeyinde Hamiler, güneyinde Samiler yaşarlar. Kuzeyde yaşayanların çoğu; dar burunlu, yassı dudaklı ve gür saçlıdır. Çoğunluğu müslüman ve sempatik insanlardır. Bir kısım zenciler koyu renkli, kıvırcık saçlı, kalın dudaklı, geniş burunlu insanlardır. Batı Afrika'daki Sudanlı zencilerin daha bariz yüz çizgileri vardır. Asyalılar ve Hindliler, doğu Afrika'da ve güney Afrika'nın Natal bölgesinde yaşarlar.

Nüfus kesafeti (yoğunluğu) bölgeden bölgeye değişir. Büyük Sahra gibi çöl bölgelerinde, çok az insan yaşamaktadır. Nil havzası, nüfus bakımından en kalabalık bölgedir. Bu bölge ticarete ve ziraate elverişli olduğundan kalabalık bir nüfusu vardır. Kıtanın en büyük şehri Kahire'dir.

Afrika'da tarihi eserler yeni yeni ortaya çıkarılmaya başlanmıştır. Kıtanın henüz ulaşılmayan ve keşfedilmeyen bölgeleri mevcuttur. Çok çeşitli mahalli lisanların yanında sömürgecilik sebebiyle yerleşen Fransızca, Portekizce, İngilizce, İspanyolca gibi Avrupa dilleri ile Arapça konuşulur. Kıtanın kuzey kısımlarında İslam dini, güney kısımlarında hıristiyanlık, iç kısımlarında puta tapıcılık hakimdir. Son yıllarda Afrika'da, İslamiyet hızla yayılmaktadır.

Ekonomi

Afrika'nın ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. İklim şartlarına göre ve sulama yapılan yerlerde tarım ve ekim çok mikdarda yapılır. Tropikal Afrika'da ticaret için tarım hızla artmaktadır. İhraç edilen ürünler arasında kahve, kakao, pamuk, fıstık, susam gibi ürünler başta gelir. Akdeniz iklimi olan yerlerde; zeytin, tütün, çay gibi bitkiler çok yetiştirilir.

Hayvanlardan sığır, keçi, koyun, at, deve beslenmektedir. Ayrıca av hayvanları da önemli yer tutar. Kıyı ve ırmak olan yerlerde balıkçılık oldukça ilerlemiştir. Açık deniz balıkçılığı da son derece gelişmiştir. Bazı yerlerinde denizlere kademeli inildiği için balıkçılık yetersiz yapılmaktadır. Afrika sularının iç kısmında binden fazla balık çeşidi bulunur. Bu kaynaklar değerlendirilmemektedir

Madenler ve sanayi: En çok altın, elmas, bakır üretilir. Diğer önemli madenler; krom, asbest, kobalt, demir, fosfat gibi madenlerdir.

Sanayi merkezleri: Güney Afrika, Zambia, Nijerya, Zaire, Akdeniz kıyılarıdır. Afrika'da önemli mikdarda el sanatları vardır.

Afrika'nın bol madenlerinden istifade eden Avrupalılar, buralarda sadece sömürgecilik yapmışlardır. Bugün zengin maden yatakları ve mineralleri ile Afrika bilhassa büyük devletlerin ilgisini çekmekte ve bunlar dolaylı olarak çeşitli siyasi hadiselere destek olmaktadırlar.

Ulaşım: Kuzey ve güney Afrika'da demiryolları çok fazladır. Fakat diğer yerlerde pek gelişmemiştir. Karayolları genellikle demiryollarının devamını meydana getirir. Havayolları 1950'den sonra oldukça gelişmiştir. Afrika'da milletlerarası hava limanları vardır. İç hatlarda hava yolları oldukça bağlantılıdır.

AFŞARLAR (Avşarlar);

On birinci yüzyıldan itibaren mühim roller oynamak suretiyle adlarını zamanımıza kadar yaşatmış Oğuz boyu. Bozokların Yıldızhanoğulları kolundandırlar.

Büyük Selçuklu Devletinin kuruluşundan önce diğer Oğuz boyları ile beraber, Kıpçak çölünde yaşarlardı. 1135-1136 yıllarında reisleri Arslanoğlu Yakub Bey kumandasında gelerek Huzistan'a yerleştiler. Yakub'dan sonra Afşarların başına Aydoğdu bin Küşdoğan geçti. Şumla lakabıyla anılan bu bey, Büyük Selçuklu Devleti'nin zayıflamasından faydalanarak, Huzistan'da Selçuklu hakimiyetine son verdi ise de, 1159'da Irak Selçuklu sultanı Melikşah gelerek tekrar Huzistan'a hakim oldu. Bu devrede Şumla da Melikşah'ın hizmetine girdi. 1194 yılında Abbasi halifesi En-Nasır li-Dinillah, veziri İbn-ül-Kassab kumandasında Huzistan bölgesine bir ordu gönderdi. İbn-ül-Kassab, Huzistan'ın başşehri Tuster'i ve birçok kaleleri zaptettikten sonra, Şumla'nın ailesini ve çocuklarını toplayıp Bağdad'a götürdü. Böylece Huzistan'daki, Avşar Şumla ve oğullarının hakimiyeti sona erip, ülke, halifenin topraklarına katıldı.

Diğer taraftan Malazgirt Savaşından sonra, Anadolu'ya Türkmenlerle beraber göç eden Afşarlar, Selçuklu Devleti'nin uç bölgelerine yerleştirilmişlerdi.

Nitekim Anadolu'da yerleşim yerleri arasında Avşar adı, Kayılardan sonra ikinci sırada gelmektedir. Bu yer adları Avşarların Türkiye'nin fetih ve iskanında Kayı ve Kınıklar gibi birinci derecede rol oynadıklarını göstermektedir. Yine kaynaklara göre Karamanoğulları Beyliğini kuran ailenin Avşar boyuna mensub olduğu belirtilmektedir. Osmanlı ve İran tarihinde önemli rol oynayan Avşarlar, Anadolu'ya on üçüncü yüzyılda göç edenlerdir. Bu ikinci göç hareketi sırasında Anadolu'ya gelen Avşarların bir bölümü, Akkoyunluların İran'ı ele geçirmesi üzerine, Mansur Bey önderliğinde İran'a giderek Huzistan'a yerleşti. Anadolu'da kalanlar ise; daha çok Malatya ve Doğu Anadolu'da bulunuyorlardı. Bunlardan büyük bir bölümü on altıncı yüzyıl başlarında İran'a göçerek Urmiye'den Herat'a kadar olan geniş bir bölgede yerleştiler ve Nadir Şah, 1736'da bunlardan Afşarlar hanedanını kurdu.

İran Afşarları; Mansur Beğ Avşarları, İmanlu Afşarı, Alplu Avşarı, Usalu Afşarı, Eberlu Afşarı olmak üzere, başlıca beş büyük oba idi.

Safevi hükümdarı Birinci Şah İsmail, Afşarları sınır koruyucusu olarak Horasan'a yerleştirdi. Safevilerin zayıfladığı bir dönemde, Afşarların lideri Nadir; Afşar, Celayir ve diğer Türkmenleri etrafında topladı ve İkinci Tahmasp'ın hizmetine girdi. İran topraklarından Afganları çıkarınca, nüfuzu arttı. Sonra İkinci Tahmasp'ı tahttan indirerek yerine Üçüncü Abbas'ı şah yaptı. Kendisini de saltanat vekilliğine getirdi. 1736'da da kendi şahlığını ilan etti. 1737'de Hindistan seferine çıkarak Delhi'ye kadar ilerledi. Bir suikasdden sonra idareyi sertleştiren Nadir Şah, Afşar ve Kaçar Beyleri tarafından öldürüldü. Horasan'ı yöneten torunu Şahruh'un ölümünden sonra İran Afşar yönetimi de sona erdi.

İran Afşarları günümüzde, Urmiye gölünün kuzey batısında Hemedan, Kirmanşah, Nişabur, Kerman'ın güneyinde dağınık halde yaşamaktadırlar.

Afşarlar, halis Türk olup, İran'dakiler hariç hepsi Ehl-i sünnet olup, Hanefi mezhebindedirler.

Afşarlar, güler yüzlü, iyimser, hayat dolu, sakin ve terbiyeli insanlardır. Kadınları çok çalışkandır. Ünlü Afşar kilimleri bu çalışkan kadınların el emeğidir.

Günümüzde yerleşik olmalarına rağmen bir kısmı adetlerini devam ettirmektedirler. Bugün Kayseri'nin Pınarbaşı kazasının merkez nahiyesine bağlı bir kısım köyler ile aynı kazanın Pazarören nahiyesi köylerinden pek çoğu, Sarız kazası ve Tomarza'nın Toklar nahiyesi köylerinin yarısından fazlası Avşarlara aittir. Ayrıca Adana'ya bağlı mağara kazası köylerinden Ayvad ve Ağdaş alanı köyleri de Avşarlar tarafından iskan edildiği gibi, Çukurova'da mevcut bazı Avşar köylerinden başka Kastamonu, Bolu, Muğla, Isparta ve Antalya yörelerinde pekçok Avşar köy adına rastlanır.

AFŞİN BEY (Bekçioğlu);

Selçuklu kumandanlarından. Doğumu, yetişmesi ve ölümü hakkında kaynaklarda fazla bilgiye rastlanmamaktadır. Horasanlı bir Türkmen ailesinden geldiği bilinmektedir. Afşin Bey, 1016-1021 seneleri arasında Çağrı Bey kumandasında batıya yapılan seferlere katıldı. 1064'te Emir Gümüştigin ile birlikte Anadolu'da gaza ile görevlendirildi. Malatya yakınlarında Bizans ordusunu bozguna uğrattı. 1067'de Kayseri'yi ele geçirdi ve Kilikya'ya girdi. Büyük Selçuklu sultanı Alparslan, Afşin Beyin bu zafer ve fetihlerini haber alınca, çok sevindi ve gazasını tebrik etti.

Daha sonra Alp Arslan, Afşin Beyi kendisine karşı isyan eden Erbasan'ı takib için vazifelendirdi. Anadolu'yu iyi bilen Afşin, akıncılarını toplayarak hızla Derbend'e hareket etti. Afşin'in üzerlerine geldiğini duyan Erbasan, Mihail ile anlaşarak İstanbul'a doğru kaçtı. Kendisini takib eden Afşin Bey, Denizli yakınında Honaz'ı fethetti. Boğaziçine kadar geldi ve pekçok ganimetle geri dönüldü.

Afşin Bey, 1071'de Malazgirt Zaferine de katıldı ve büyük hizmetleri oldu.

Gazalarda şöhret kazanıp, Anadolu'nun Türk yurdu olması ve İslamlaşması için çok hizmet eden Afşin Bey, Sultan Alparslan'dan sonra Melikşah'ın maiyyetine girdi. 1075 (H. 468)te Anadolu'dan Haleb'e gitti. Oradaki asilerin cezalandırılmasında vazife aldı. Afşin Beyin daha sonraki hayatını nasıl geçirdiği belli değildir. Kaynaklarda bu hususta bilgi bulunmamaktadır.

AFŞİN (Haydar bin Kavus);

Türk asıllı Abbasi kumandanı. Orta Asya'da Uşrusana'da doğmuş olup, doğum tarihi bilinmemektedir. Kan davası yüzünden Horasan'a oradan da Bağdat'a geldi. İslamiyeti kabul ederek Abbasi halifesinin hizmetine girdi ve Haydar ismini aldı.

Me'mun 822-823 (H. 207) senesinde Ahmet bin Ebu Halid kumandasındaki halifelik ordusunu, Afşin'in rehberliğinde, Türkistan'da Semerkand ile Fergana arasındaki Türklerle meskun bir bölge olan

Uşrusana'ya gönderdi. Halifelik ordusunun Uşrusana'ya geldiğini gören halk, endişe içine düştü. Ancak Afşin'in babası ve kardeşi Müslüman olunca, halkın çoğu İslamiyeti kabul etti. İslamiyetin getirdiği yaşayış şekli halk arasında hızla yayıldı.

Babasının vefatından sonra Haydar bin Kavus (Afşin), Uşrusana valisi oldu. Bölgede İslamiyetin yayılmasına çok hizmet etti. Bu hizmeti Halife Me'mun tarafından takdir edilerek, kendisine halifelik ordusunda vazife verildi.

Afşin, 830 senesinde Aşağı Mısır'daki Berka, El-Beşarud, El-Biyame ve El-Huf şehirlerindeki isyanları bastırdı.

Afşin, Mu'tasım zamanında da Abbasi halifeliğine isyan eden siyasi ve dini maksadlı asi ve bagileri cezalandırmak için vazifelendirildi. İran ve Azerbaycan'daki hürremiyye sapıkları, Babek'in başkanlığında isyan etmişlerdi. 816 senesinden beri isyan halinde olan Babek Hürremi üzerine gönderildi. Uzun çarpışmalarından sonra Babek'i yendi. Babek, 838'de yakalanarak idam edildi.

Halife Mu'tasım da, Afşin'i murassa, tac, hil'at ve külliyatlı mikdarda para ile mükafatlandırarak Sind Valiliğine tayin etti. Büyük itibar kazanan Afşin'in halifelik ordusundaki kumandanlık mevkii birinci dereceye yükseldi.

838'de Mu'tasım'ın Anadolu seferine katıldı. Amuriye savaşında ordunun sağ kanadına kumanda ederek zafer kazanılmasında büyük rol oynadı.

Afşin, Amuriye seferinden sonra, Sind valiliğine devam etti. Halife Me'mun ve Mu'tasım devirlerinde askeri muvaffakiyetler kazandı. Başta halife olmak üzere, devlet erkanı, ahali ve askerler arasında itibarı arttı. Ancak bazı şikayetler üzerine 840 senesinde mahkemeye verildi. Uyun'da bir yıla yakın hapis yattı. Hapis hayatı onu çok yıprattı. 841 senesinin ilkbaharında hapishanede vefat etti.

AFŞİN-ELBİSTAN TERMİK SANTRALI;

Kahramanmaraş ilinin Afşin ve Elbistan ilçeleri arasında kurulmuş olan Türkiye'nin en büyük termik elektrik santralı. TKİ ve MTA'nın ortak çalışmalarıyla Afşin-Elbistan linyit havzasında düşük kalorili bol miktarda linyit rezervi olduğu tasbit edildi. Bu linyitlerden faydalanarak bir termik santral kurulmasına karar verildi. 5000 MW'lik bir santralın kurulmasıyla bölgedeki linyitlerin altmış yılda tüketilebileceği hesaplanarak hazırlanan proje 1968 yılı yatırım proğramına alındı. 1973 senesinde santralın yapımına başlandı. Herbiri 344 MW gücünde dört ünite olarak planlanan santralın ilk ünitesi Temmuz 1984'te üretime başladı. Kömürün santrala ulaştırılması için bir nakil hattı kuruldu. Tam kapasiteyle üretime başladığında Türkiye toplam enerji üretiminin % 20'sini karşılayacak olan santralın diğer üç ünitesinin kademeli olarak 1992, 1993 ve 1994 senelerinde hizmete gireceği planlanmıştır. Tam üretime geçtiğinde havzadan 20 milyon ton linyit çıkartılarak 18,6 milyon tonu santralda kullanılacak, kalanı ise bölge halkının yakacak ihtiyacını karşılayacaktır.

AFT;

Alm. *Aphtein (f. pl.),* **Fr.** *Aphte (m.),* **İng.** *Aphtha; Aphtousfever.* Bir çoğunun asıl sebebi bilinmeyen, ancak bir virüsten dolayı ortaya çıktığı veya bağışıklık sisteminin bozukluğuyla ilgili olduğu sanılan, ağızda, dudaklarda ve dil sathında küçük ülserler (doku harabiyetleri) ile seyreden bir hastalık. Ekseriya sindirim bozuklukları ile birlikte bulunur. Çok ağrılıdır. Gülmeyi, konuşmayı, çiğnemeyi güçleştirir. Tedaviye rağmen 1-2 hafta sürer. Bazan biri iyileşirken biri yeniden çıkar. B ve C vitaminleri verilmesi faydalı olabilir; çünkü aftların çıkmasının vücut mukavemetinin düşük olmasıyla ilgisi vardır. Bu vitaminler özellikle C vitamini mukavemeti arttırır. Antibiyotikler fayda sağlamaz. Ancak, yeni bir hastalığın bunun üzerine eklenmesini önlerler. Gamaglobülin enjeksiyonu yapılırsa, belirtiler kısa sürede silinir. Çiğneme sırasındaki ağrıyı azaltmak için yemek öncesi düzeysel olarak ağrı kesici solüsyonlar sürülüp, 15-20 dakika ağrının duyulması önlenebilir. Tekrarlayan veya uzun süren aftlarda, ağızın karbonatlı ve tuzlu (veya şaplı) suyla çalkalanması, keza yaraların üzerine gliserin sürülmesi de iyileşmeyi hızlandırır. Özel (ağız için hazırlanmış) pomadlar vardır, kullanılması faydalıdır. Barsak solucanı tedavisinde kullanılan Leva misole(Ketrax) haplarından haftada iki gün arka arkaya bir defada üç tane münavebeyle haftalarca kullanılmasının iyi sonuç verdiği bildirilmektedir(Misale Pazartesi sabah 1 defada 3 tane, Salı sabah tekrar edip diğer 5 gün ara verilerek devam edilir.

AFYON (Opium);

Alm. *Opium (n.)*, **Fr.** *Opium,* **İng.** *Opium.* **Familyası:** Gelincikgiller (Papaveraceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Afyon, Isparta Uşak, Denizli. **Elde edildiği bitki:** Haşhaş (Papaver somniferum),

Haşhaş bitkisinin genç kapsüllerinin (meyvalarının) özel bir bıçakla enine çizilmek suretiyle dışarı çıkan ve hava ile temasta katılaşan sütüdür.

Kapsülden çıkan süt (lateks) önce beyazdır, sonradan koyu esmer bir renk alır. Afyon sakızı denen bu katılaşmış süt, yine özel bıçaklarla toplanır. Bu şekilde elde edilen afyon, çok eski zamanlardan beri ilaç ve keyif verici olarak kullanılmaktadır. Bu işler için Hindistan'da, Çin'de, Eski Mısır'da haşhaş başları kullanılmıştır. Hipokrat, eserlerinde haşhaştan bahsetmiştir. Plinius (M.S. 23), haşhaş başlarının çizilerek afyon elde edildiğini yazmıştır.

Opium deyimi de Yunanca opos (özsuyu)dan gelir. Romalı bilgin Dioskorides eserlerinde afyonu uzun uzun anlatmaktadır. Türk-İslam hekimlerinden Razi, İbn-i Sina ve İbn-i Zübeyr, afyonu öksürüğe karşı kullanmışlardır.

Afyonun bileşiminde yaklaşık % 20-25 oranında alkaloid vardır. Bundan başka reçine, kauçuk, yağ, mum, müsilaj ve asitler de vardır. Türk afyonlarının içinde % 10-25 nisbetinde alkaloid bulunur. Türk afyonu morfin bakımından dünyada en zengin afyondur. Türk afyonunda 25 çeşit alkaloid bulunur. Bu alkaloidlerin başlıcaları şunlardır:

Morfin: Afyonun en önemli alkaloididir. % 12'sini teşkil eder. Tıpta çok iyi bir ağrı dindiricidir. Keyf verici olarak kullanılması da yaygındır.

Kodein: Morfine göre daha az zehirlidir. Alışkanlık yapma özelliği morfinden daha azdır. Daha çok öksürük kesici olarak kullanılır.

Papaverin: Uyuşturucu (narkotik) etkisi fazla değildir. Kaslar üzerinde kasılmayı önleyici etkisi vardır.

Morfinde bundan başka tebain, narkotin, lavdanin, reaodin gibi alkaloidler de vardır.

Afyonun tıbbi kullanımından başka uyuşturucu olarak kullanımı da yaygındır. Özellikle içinde morfine karşı alışkanlık meydana getirmesi çok mühim bir sosyal hadise haline gelmiştir. Morfinman annelerin çocukları anne karnında bu maddeye alışmakta, doğunca morfin açlığı hissetmektedirler.

Afyon alkaloidlerinin elde edilmesinden sonra, bunların formüllerinde bazı değişiklikler yapılarak tedavide kullanılmıştır. Bu maddelerin keşfinden maksat; morfin ve diğer afyon alkaloidlerinin ağrı kesici, öksürük dindirici vs. faydalı te'sirlerinin arttırılması; alışkanlık yapıcı, kusturucu v.s. gibi zararlı ve istenmeyen etkilerinin ise azaltılmasıdır. Bu gayeyle bir çok sun'i veya yarı sun'i maddeler elde edilmiştir.

Toplumda her yaş ve sınıftan kişi morfin iptilasına tutulabilmektedir. Bu bakımdan haşhaş ekimi her ülkede hükumetin kontrolü altında yapılır. Afyon ticareti daima kontrol altına alınmaya çalışılmış ve çalışılmaktadır. Yurdumuzda önceleri yaygın olan afyon ziraati bugün çok sınırlı bir bölgede yapılır. Türkiye, kaçak afyon ekimi ve ticaretine karşı büyük bir başarı sağlamıştır.

AFYONKARAHİSAR;

Şifalı kaplıcaları, kaymak şekeri ve haşhaşı ile tanınan bir ilimiz. Eskişehir, Kütahya, Denizli, Uşak, Burdur, Isparta ve Konya arasında yer alır. 29° 40' ve 31° 43' doğu boylamları ile 37° 45' ve 39° 17' kuzey enlemleri arasındadır. Ege'nin Akdeniz'e ve İç Anadolu'ya açılan kapısı ve önemli bir kültür merkezidir. Afyon, İstiklal Harbinde mühim yer işgal etmiş, zaferlere sahne olmuş milli tarihimizde ve kahramanlık destanlarında asırlardır müstesna bir yeri bulunan tipik bir Anadolu şehridir. Trafik kod numarası (03)'tür.

İsminin Menşei

Selçuklular "Akroenos" ismi ile anılan bu bölgeyi feth edince, sarp kayalar üzerinde yükselen kaleye izafeten "Karahisar" (Karakale) demişlerdir. Kalenin etrafındaki şehrin ismi Karahisar olmuştur. Frikyalılar bu şehire "Sineda" derlerdi.

Türkler, Anadolu'da pekçok yere "Karahisar" ismi verildiğinden, burasının isminin diğerlerinden ayırd edilmesi için Selçuklu beylerinden Sahib Ataoğlu'na izafeten "Karahisar-ı Sahib" (Sahip Karahisarı) denmiştir.

Cumhuriyet devrinde bölgede yetişen haşhaştan elde edilen Afyon'dan dolayı ismi Afyonkarahisar olmuştur.

Tarihi

Afyon'un ilk sahipleri Hititlerdir. Pekçok höyüklerde Hititlere ait tarihi zenginlikler ortaya çıkarılmıştır. Afyon kalesini yapan Hitit imparatoru "Mürsil"dir.

Hititlerden sonra Sakarya boylarında hüküm süren Frikler (Frikyalılar) Afyon'a sahib oldular. Frikyalılar bu şehre "Sineda" ismini vermişlerdir. Afyon müzesi, Hitit ve Frikyalılara ait eserler bakımından en zengin olanıdır.

Frikyalılardan sonra Lidlar (Lidyalılar) bu bölgeye sahib oldular.

M. Ö. altıncı asırda Perslerin eline geçti. M.S. 4. asırda Makedonya Kralı Büyük İskender'in istilasına uğradı. Bunun ölümünden sonra Selevkosların, sonra da Bergama Krallığının eline geçti. M.S. 2. asırda Bergama Krallığı ile birlikte Roma İmparatorluğuna katıldı.

Roma İmparatorluğu M.S. 395 senesinde ikiye ayrılınca burası Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğunun elinde kaldı.

Müslüman Araplar ve İranlı Sasaniler Afyon'a kadar geldiler. Müslümanların meşhur kahramanlarından Battal Gazi'nin Afyon'da Bizanslılarla savaşırken 739 senesinde şehid olduğu rivayet edilmektedir.

Bizanslılar, Afyon'a "yüksek kale" manasına gelen Akronium (Akroenos) ismini verdiler

1071 Malazgirt Savaşından sonra Anadolu Fatihi ve Anadolu'daki Türk devletinin kurucusu Kutalmışoğlu Süleyman Şah bütün Anadolu gibi Afyon'u da feth etti. 1146'da Birinci Kılıçarslan, Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'u Bolvadin civarında yendi.

Birinci Haçlı Seferinde haçlı orduları Afyon'u geri aldılar. Afyon şehri civarında Türklerle Bizanslılar arasında büyük ve kanlı savaşlar oldu. Selçuklular, Afyon'u Bizanslılardan yeniden aldılar.

Selçuklu sultanı Alaeddin, Afyon şehrini imar ettirdi. Devlet hazinesi burada saklandı. Bu sebepten Selçuklu devrinde, Afyon'un bir ismi de "Hisar-ı Devlet", Devlet hazinesinin saklandığı hisar olmuştur.

Moğolların Anadolu genel valisi Timurtaş, taht şehri Konya'yı işgalden sonra Afyon'u kuşatmış, fakat Selçuklu veziri Sahib Ata şehri teslim etmemiştir.

On üçüncü asrın ikinci yarısında Sahib Ata Fahreddin Ali Bey, oğul ve torunları da asrın sonuna kadar Afyon valiliği yaptılar. Şehir sonra Germiyan Beyliğine geçti. 1390 senesinde Sultan Yıldırım Bayezid Han, Afyon'u Osmanlı Devletine kattı. 1402'de Timur Han burasını yeniden Germiyan Beyliğine verdi. Germiyanoğlu Yakub Beyin ölümü ve vasiyeti üzerine Afyon, Osmanlı toprağı oldu.

1451'de Kütahya'da bulunan Anadolu Beylerbeyliği'ne (eyaletine) bağlanarak, Karahisar-ı Sahib Sancağı ismini almıştır. 1685'te Hüdavendigar (Bursa) vilayetine bağlı sancak, Tanzimattan sonra Kütahya'ya bağlı bir ilçe olmuştur. 1914'te bağımsız sancak olan Afyon, Cumhuriyet devrinde Afyonkarahisar ismiyle il olmuştur.

Osmanlı devrinde yolların birleştiği ve ikmallerin yapıldığı bir üs olarak kullanılmıştır.

On yedinci asırda Celali isyanları, on dokuzuncu asırda Anadolu'nun an'anevi sanayiinin yıkılışı ile Afyon geriledi. 1833'te Kavalalı Mehmed Ali Paşanın birkaç ay işgalinde kaldı.

28 Mart 1921'de şehri Yunanlılar işgal etti. Sonra 7 Nisan 1921'de geri çekilip 13 Temmuz 1921'de yeniden aldılar.

Türk İstiklal Harbinin dönüm noktası olan Başkomutanlık Meydan Savaşı, Afyon'da cerayan etti. 27 Ağustos 1922'de, Afyon yeniden hakiki sahipleri olan Türklerin eline geçti... Yunanlılar 1 sene 25 gün süren işgallerinde Afyon'u aşırı derecede tahrib ettiler.

27 Ağustos'ta Afyon'un kurtuluş törenleri, 30 Ağustos Zafer Bayramında ise Dumlupınar'da törenler yapılır.

Fiziki Yapı

Orta Anadolu'yu Batı Anadolu'ya bağlayan, Ege'nin Akdeniz ve İç Anadolu'ya kapısı olan kara ve demiryollarının kavşak noktası durumunda bulunan Afyon, denizden 1000-1500 m yükseklikte çoğu püskürük kitlelerden meydana gelmiş bir arazi üzerindedir.

Yüzölçümü 14.230 kilometrekaredir. Coğrafi olarak 4 bölgeye ayrılır. Birinci Bölge: Merkez (Afyon) ile Bolvadin, Sincanlı ve Şuhut ilçelerini ihtiva eden ovadır. Buradaki akarsulardan Seyitler, Akarer, Kalı Çayı; İzzer Gölüne dökülür. İkinci bölge, Sakarya Irmağına yakın olan Emirdağ ovasıdır. Üçüncü bölge, Sandıklı Ovasıdır. Küfi Çayı bu bölgede doğar ve Büyük Menderes'e karışır. Dördüncü bölge, Dinar ve Dazkırı ovalarıdır.

Dağları: Yüksek ve intizamsızdır. Sultan Dağları, Torosların batıya doğru uzanan son kısımlarını teşkil eder. En yüksek yeri Topraktepe 2581 metredir. Kumanlar dağının en yüksek yeri Göktepe 2250 m, Emirdağ 2307 m, Sandıklı Dağı 2247 m, Akdağ 2446 m, Ahırdağı 1915 m, Kocatepe 1900 metredir. Afyon şehrinin tarihi kalesini üzerinde taşıyan Yalçınkaya (Sivritepe) 1200 metredir.

Ovaları: Akarçay Vadisinin kestiği Afyon Ovası, Şuhut, Sincanlı, Dinar, Emirdağ ve Sandıklı başlıca ovalarıdır.

Akarsuları: Seyitler Deresi, Akarca, Kalı ile Küfi çaylarıdır. Afyon akarsuları, Sakarya ve Porsuk ile Karadeniz'e, Büyük Menderes'in kolu Küfi Çayı ile Ege'ye akar.

Gölleri: Afyon, göl bakımından zengindir. Akşehir gölünün yarısı Afyon iline dahildir. Bu göl deniz seviyesinden 990 m, Eber gölü deniz seviyesinden 995 m yüksekliktedir. Karamık Gölü, Çapak Gölü ve yarısı Denizli ilinde olan Acıgöl bölgenin önemli gölleridir. Afyon, Akdeniz'in göller bölgesinin uzantısıdır.

İklimi ve Bitki Örtüsü

Denizlere uzak ve etrafı dağlarla çevrili olduğundan tipik bir kara iklimi hüküm sürer. Bununla beraber geçiş bölgesi özelliklerini de gösterir. Kışları karlı ve soğuk, yazları sıcak ve kurak geçer. Ağustos en kurak, nisan ve mayıs en fazla yağış alan aylardır.

Denizden yüksekliği 1015 m olan Afyon ve çevresi tipik bir bozkır iklimi gösterir. Hava devamlı serin olup, geceler yazın bile soğuktur.

Yağmur sık ve sağanak halinde yağar. Kışın bol kar yağar. Senenin 120-130 günü tamamen güneşli, gerisi bulutlu geçer. Yıllık yağışın ancak % 16'sı yazın yağar. Senelik yağış mikdarı 410-478 mm'dir. Rüzgarlar çok defa batıdan eser. Sıcaklığın ocak ayında -20 derecenin altına düştüğü günler olur. Temmuz'da ise sıcaklık 30 derecenin üstüne çıkar. 30 Aralık 1948'de sıcaklık -27,2 dereceye düşmüştür. Ocak ayının ortalaması 0,3, en sıcak ayın ortalaması ise 22,1 derecedir. Kaydedilen en yüksek sıcaklık 14 Ağustos 1960'ta olmuştur ve 37,8 derecedir.

Sulak ve verimli topraklara sahiptir. Başta haşhaş olmak üzere her nevi hububat, bakliyat ve sınai bitkiler yetişir. Meyve çeşitleri bakımından zengindir.

Afyon'da orman azdır. % 7 olup, 90.950 hektardır. Ormanlarında karaçam, akçam, meşe, kızılmeşe, palamut ve ardıç ağaçları mevcuttur.

Ekilip işletilmeyen yerlerde geniş otlaklar bulunur.

Ekonomi

Tarım: Afyon'un başlıca gelir kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Ziraat esas itibariyle hububat ekimine dayanır. Buğday, arpa ve ayçiçeği başta gelir. Endüstri bitkileri arasında ise haşhaş ile şeker pancarı çok önemli yer tutmaktadır. Baklagil ekimi de çok önemli yer tutar.

Ömer kaplıcalarında "Eşanjör" sistemi ile sera ısıtmacılığına geçilmiştir. Her sene ortalama 400 bin hektar arazi ekilmektedir. Bunun % 28'i baklagiller, % 6'sı sanayi bitkileri ve % 66'sı tahıllardır. Hububata ayrılan arazinin % 72'sinde buğday ekimi yapılmakta olup, Konya ve Ankara'dan sonra Afyonkarahisar buğday üretimimizde üçüncü sırada yer alır. Dinar'da çavdar, Bolvadin'de darı ekilir. Buğdaydan sonra en çok ekilen arpadır. Sulu arazilerde mısır ve yulaf yetiştirilir.

Yüz yirmi beş bin hektarlık sahada baklagil ekimi yapılır. Burçak ön sıradadır. Bu bitki kışlık hayvan yemidir. Çoğu Sandıklı'da olmak üzere nohut, mercimek, fasülye ve bol mikdarda patates istihsal edilir.

Şeker pancarı ekimi, son senelerde hızla gelişmektedir ve oldukça ileri seviyededir.

Sulak arazilerde sık, bahçelerde serpinti halinde armut, elma, erik, vişne, şeftali, dut ve kestane ağacı bulunur. Bunun senelik üretimi 6 bin ton civarındadır.

3740 hektarlık bağlardan bol üzüm alınır. Kavun ve karpuz da çok ekilen bitkilerdendir.

Haşhaş (Afyon): Afyon haşhaş ekimi bakımından Türkiye'nin en müsait yeridir. Bu ilde yetişen haşhaş bitkisinde % 12 morfin bulunur ve bu miktar dünyada birincidir. Haşhaş, Afyon halkının yiyeceği, yağı, ilacı, yakacağı ve hayvanları için küspesidir.

Afyon müzesinde Şuhut'tan çıkarılmış, M.Ö. 3. asıra ait "Syanada Sikkesi"nde haşhaş kabartması bulunması, haşhaşın çok eski devirlerden beri bu bölgede yetiştiğini göstermektedir. Her sene beş bin ton haşhaş ve beş ton afyon sakızı istihsal edilir. Ekilecek sahaların genişliği her sene devletçe tayin edilir.

Ayçiçeği, susam ve siyelek, toprağı çok yorar. Bunların yağ miktarı hiçbir zaman % 40'ı geçmez. Halbuki haşhaş gerektiği gibi preslenirse yağ miktarı % 55 olur. Haşhaş üretiminin arttırılması ile Türkiye'nin yağ ihtiyacının tamamı karşılandığı gibi dışarıya yağ ihracı da mümkün olacaktır. Haşhaş, Afyon'un sembolüdür.

Hayvancılık: Geniş otlaklara sahip olduğu için Afyon'da hayvancılık gelişmiştir. Hayvancılık bakımından Konya, Ankara, Sivas, Kars ve Ağrı'dan sonra gelir. 1,5 milyona varan hayvan sayısının %

64'ü koyundur. Koyunlarda "dağlıç" cinsi fazladır. Koyunu, tiftik keçisi, kıl keçisi ve sığır takib eder.

Bayat Yaylası, Sultan Dağlar, Emir Dağ, Hamatlı Dağ, Ahır Dağ ve Kamanlar Dağı otlakları meşhurdur. Kurban bayramlarında İstanbul'a gelen koyunların çoğu Afyon'dan gelir. Tavukçuluk hızla gelişmektedir

Madenler: Arazisi püskürük kitlelerden meydana gelmiş olan Afyonkarahisar'da Maden Tetkik Arama Enstitüsü tarafından demir, kükürt, kaolin, linyit, civa, grafit, kalay, kurşun ve manganez tesbit edilmiştir.

Türkiye maden bakımından çok zengin bir ülke olmasına rağmen madenlerin ancak yüzde 10 kadarı işletilebilmektedir. Afyon ilimizin durumu da buna paralellik gösterir. Yukarıda yazılan madenlerin çoğu toprak altındadır. Duğlak'ta antimon, Emirdağı-Sağırlar'da demir pek çok yerde linyit çıkarılmaktadır.

Afyon'un çeşitli yerlerinde kıymetli taş ocakları vardır. Kale, Ortasivri, Kızılburun, Ilıpınar, Topuzlu, Ciritkaya ve Ayazin'deki taş ocakları çok önemlidir.

Afyon'un en büyük tabii zenginliği mermerdir. İşcehisar, Somaki mermer ocakları M.Ö. 10. asırdan beri işletilmektedir. Romalılar devrinde "Sinada" (Şuhut) mermeri ismi ile şöhret yapan, beyaz, pembe, erguvani, leylaki, koyu menekşe ve mavi damarlı mermerler dünyanın en güzel mermerleridir. Mermer yataklarının çoğu işletilmemektedir. Roma surlarındaki, Sen Piyer kilisesindeki mermerler ve Ayasofya'daki sütunlar buradan getirilmiştir.

Avrupa'da Roma şehri başta olmak üzere eserlerin çoğu Afyon mermerinden yapılmıştır. Afyon'dan çıkarılan 12 renk mermerin en kalitelisi, beyaz renkli olanıdır. Afyon'da beş milyar metreküp mermer rezervi vardır.

İtalya, Afyon'dan işlenmemiş mermer alıp, en az bir kaç misli fiyatla işlenmiş olarak diğer ülkelere satmaktadır. Afyon mermeri işlenmiş olarak satıldığında mühim bir döviz kaynağı ve ihraç vasıtası olarak yurdumuz ekonomisine katkıda bulunabilir.

Sanayi: Afyonkarahisar, sanayi bakımından komşu illere nazaran geri kalmıştır. Son senelerde sanayisi gelişmektedir. Afyon'da halıcılık, dokumacılık ve küçük el sanatları yaygındır. Bir ara yaygın olan briket yapımı önemini kaybetmiştir.

Afyon Çimento Fabrikası: Senede 200 bin ton kapasitelidir. Bu fabrika, memleket ekonomisinde olduğu gibi Afyon ve civarının gelişmesinde de önemli rol oynamaktadır.

Afyon Şeker Fabrikası: 28 Ekim 1977'de açılan bu fabrika, Ortadoğu ve Balkanların en büyük ve en modern fabrikasıdır. Fabrika 5600 dönümlük arazi üzerindedir. Bine yakın işçi çalışmaktadır. 25 bin köylü ailesi ise şeker pancarı satarak bu yolla geçimini te'min etmektedir. Afyon şeker fabrikası Avrupa'nın da sayılı şeker fabrikaları arasındadır. Şeker pancarının yaprağı ve küspesi hayvancılıkla geçimini sağlayanlar tarafından besleyici birer yem olarak kullanılmaktadır.

Afyon (Çay) Kağıt Fabrikası: Daha önceleri Eber gölündeki saz ve kamışlar her sene yok olurken, bu fabrikanın kurulmasıyla kağıt ve karton olarak memleket ekonomisine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca bu göl kıyısındaki 40 köy yeni bir gelir kaynağına kavuşmuştur. 20 bine yakın köylü saz ve kamıştan para kazanırken bine yakın kişi de fabrikada iş sahibi olmuştur. 10 bin ton selüloz ve 6 bin ton kireç istihsal eden bu fabrika bundan daha fazla üretim için de imkanlara sahiptir.

Sincanlı Fabrikası: Türkiye Yapağı ve Tiftik A.Ş. tarafından Sincanlı ilçesinde 11.162 m^2 sahada 1 milyar 122 milyon liraya yapılan bu fabrika, 2 bin ton kirli yapağı işleyerek 1350 ton tiftik üretecek kapasitededir. Fabrika 1984 yılında faaliyete geçmiştir.

Yuntaş Ekmek Fabrikası: Hissesinin çoğu Afyon Belediyesi'ne aid olan bu fabrika günde 130 bin ekmek üretecek kapasitededir.

Afyonkarahisar Maden Suyu İşletmesi: Yıllık 50 milyon şişe maden suyu istihsal edebilecek kapasitededir.

Alkoloid Fabrikası: Bolvadin ilçesindedir. İlaç sanayinin hammaddesi olan Afyon sakızını işler.

Kaymaklı şeker ve lokum: Afyon'un sembolü haline gelen kaymaklı şeker ve kaymaklı lokum 1901 senesinde şekerci ustası Salih Şeker tarafından yapılmıştır. Manda sütü kaymağına şeker karıştırılarak yapılan bu şeker, halen torunları tarafından imal edilmektedir. Kaymaklı şeker, kakaolu, antep fıstıklı, fındıklı ve bademli olarak imal edilmektedir. Kaymaklı lokum ise, hindistan cevizli, çikolatalı ve cevizli olarak yapılmaktadır.

Sucuk imalatı: Yurdumuzda Kayseri'den sonra en çok sucuk üreten ilimiz Afyon'dur.

Ulaşım: Afyonkarahisar, Türkiye'nin en önemli ulaşım yollarının geçtiği bir mevkidedir. İzmir ve

Ankara'dan gelen demiryollarının kavşak noktasıdır. Dört yönden gelen demiryolu Afyon'da birleşir. Ayrıca Ankara-İzmir karayolu Afyon'dan geçer. Aydın ve Manisa istikametinden gelen demiryolları Afyon'a ulaşır. Demiryolu ile İstanbul'a 477, İzmir'e 320, Eskişehir'e 170 km uzaklıktadır. Karayolu ile ise İstanbul'a 452, Ankara'ya 275, İzmir'e 338 km mesafededir. Afyon hareketli bir trafik güzergahı üzerindedir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfus: Afyon ilinin toplam nüfusu 1990 sayımına göre 739.223 kişi olup, bunun 306.209'u şehirlerde, 433.014'ü köylerde yaşamaktadır. Nüfus yoğunluğu kilometrekarede 52 kişidir. Yüzölçümü 14.230 kilometrekaredir.

Örf ve adetler: Afyon gürültüsüz, tenha bir şehirdir. Örf ve adetleri ve dini inançları ile örülmüş manevi bir duvar içinde yaşar. Tarihi geleneğini çok iyi muhafaza etmiştir.

Ağıtları yaygındır. Bozlak tipi usulsüz türküler de çok söylenir. "İnce Mehmed" türküsü ilin meşhur bir türküsüdür.

Ege'nin "Zeybek", Akdeniz'in "Teke" ve Konya'nın "Kaşıkçı" gibi oyunları Afyon'da da oynanır. Köylerde genellikle yemekli toplantılar yapılır. Bunlara "Ferfene" denilir. Bir diğer adı da "Arabaşı"dır. Masraf, katılanlar arasında eşit olarak paylaştırılır. Köylerde an'anevi yaşayış devam etmektedir.

Yirminci asra kadar Mevleviliğin Konya, İstanbul ve Kütahya'dan sonra en mühim merkezi Afyon idi.

Afyon'un on bir köyü eski Türk boylarının adını taşır. Bu, Afyon'un çok eski bir Türk yurdu olduğunun delilidir.

Eğitim: Afyon'da okur-yazar nisbeti % 80 olup; il dahilinde 28 anaokulu, 590 ilkokul, 87 ortaokul, 16 meseleki ve teknik ortaokul, 15 lise, 31 ticaret ve endüstri-meslek lisesi, 2 kız meslek lisesi vardır.

Afyon'da 8 hastane vardır. Ayrıca ilde üç sağlık ocağı bulunmaktadır. 5600 kişiye bir doktor, 800 kişiye bir yatak düşmektedir.

Şehrin otel ve lokantaları boldur. Afyon yemekleri meşhurdur.

Yetişen Meşhurlar

Karahisari: Karahisari ismi ile anılan büyük hattat Ahmed Şemseddin Efendi (1468-1556)'nin, Süleymaniye ve Selimiye camilerini süsleyen yazıları vardır.

Dil bilgini Ahteri Muslihuddin Mustafa (Ahteri-i Karahisari, vefatı 1561) 40 bin kelimelik, Arapça- Türkçe lügatı olan **Ahter-i Kebir**'i hazırlamıştır.

Mevlevi şairi Divani Mehmed Çelebi ve babası Abapuşi Veli Afyon-Mevlevi Camiinde gömülüdür.

Afyon, asırlardır ilim ve kültür merkezi olmuş, bir çok ilim ve sanat adamı yetiştirmiştir.

İlçeleri

Afyon'un biri merkez olmak üzere on sekiz ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 144.276 olup, 95.643'ü ilçe merkezinde 48.633'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 39 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikte bir plato görünümündedir. Akarçay vadisinde geniş düzlükler vardır. Ekonomisi tarım ve sanayiye dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı, haşhaş, baklagillerdir. Hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. Şeker Fabrikası, Çimento Fabrikası, TCDDY Beton Travers Fabrikası, Yarıaçık Cezaevi, İplik Fabrikası, TSEK Peynir ve Tereyağ Fabrikası başlıca sanayi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi Hıdırlık Tepesi ile kalenin bulunduğu tepe arasında kurulmuştur. Daha sonraları batısında yer alan düzlüğe doğru genişlemiştir. İlçe merkezi İzmir-Konya, İzmir-Ankara, İstanbul-Antalya karayollarının kesiştiği noktadadır. Aynı zamanda Kütahya-Konya ve İzmir-Konya demiryolları da ilçe merkezinde kesişir. İlçe belediyesi 1867'de kurulmuştur.

Başmakçı: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 13.021 olup, 6574'ü ilçe merkezinde, 6447'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 13 köyü vardır. İlçe toprakları genelde düzdür. Kuzeydoğusunda Söğüt dağları yer alır. Dazkırı Ovasının ve Acı gölün bir kısmı ilçe sınırları içinde kalır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Gül yetiştiriciliği gelişmiş olup, 1989'da 550 ton gülçiçeğinden, 168 kg gül yağı elde edilmiştir. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, haşhaş ve şekerpancarıdır. Tavukculuk ekonomik açıdan önemli gelir kaynaklarındandır. Türkiye yumurta ihtiyacının yaklaşık % 10'unu Başmakçı karşılamaktadır.

İlçe merkezi Söğüt dağları ile Acıgöl arasında düz bir alanda kurulmuştur. Dazkırı ilçesine bağlı bir

bucak iken, 19.6.1987'de 3392 sayılı kanunla ilçe haline getirildi. İl merkezine 130 km mesafededir.

Bayat: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 9080 olup, 4450'si ilçe merkezinde, 4630'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 13 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikte platolardan meydana gelir. Akarsu vadilerinde geniş düzlükler vardır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri arpa, üzüm, buğday, şekerpancarı ve patatestir. Hayvancılık ikinci derecede geçim kaynağıdır. İlçe merkezi Ankara-Afyon karayolu üzerinde kurulmuştur. İl merkezine uzaklığı 45 kilometredir. Emirdağ ilçesine bağlı bir bucak iken 19 Haziran 1987 tarih ve 3392 sayılı kanunla ilçe haline getirildi.

Bolvadin: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 66.438 olup, 44.969'u ilçe merkezinde, 21.469'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 13 köyü vardır. Yüzölçümü 1.108 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 60'dır.

İlçe toprakları genelde düzdür. Kuzeybatı-güneydoğu istikametinde Emirdağları yer alır. Eber gölünün bir kısmı ilçe sınırları içinde kalır. Bolvadin Ovası çok verimlidir. Akarçay, ilçenin Çay ilçesi ile tabii sınırını teşkil eder.

Ekonomisi tarım ve buna bağlı sanayiye dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, haşhaş, buğday, arpa ve elmadır. Alkoloid fabrikası, un, tuğla ve ayakkabı fabrikaları başlıca sanayi kuruluşlarıdır. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli olup, koyun ve sığır beslenir.

İlçe merkezi ovanın kuzey ucunda Emirdağ-Çay karayolu üzerinde kurulmuştur. Bolvadin tarihi çok eski devirlere dayanır. İl merkezine 65 km mesafededir. İlçe belediyesi 1881'de kurulmuştur.

Çay: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 43.582 olup, 14.147'si ilçe merkezinde, 29.435'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 22 köyü vardır. Yüzölçümü 794 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 55'tir

İlçe toprakları dağlar ve platolardan meydana gelir. Güneydoğusunda Sultan dağları, güneybatısında Karakuş dağları yer alır. Eber Gölünün bir kısmı ilçe sınırları içinde kalır. Akarçay en önemli akarsuyudur. Topraklarının kuzeyi Afyon Ovasında kalır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı ve haşhaşdır. Dağlık kesimlerde küçükbaş hayvan besiciliği önemli gelir kaynağıdır. Seka Selüloz Malt Fabrikası, un ve tuğla fabrikaları başlıca sanayi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Topraktepe'nin kuzey eteklerinde kurulmuştur. Afyonkarahisar-Konya demir ve karayolu ilçenin kuzey kıyısından geçer. İl merkezine 48 km mesafededir. İlçe belediyesi 1902'de kurulmuştur.

Çobanlar: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 24.972 olup, 6675'i ilçe merkezinde, 18.297'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 10 köyü vardır. İlçe toprakları genelde düz olup, Afyon Ovasında yer alır. Topraklarını Akarçay sular. Seyidler Baraj Gölünün bir kısmı ilçe sınırları içinde kalır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, haşhaş, şekerpancarıdır. Küçük çapta hayvancılık yapılır. İlçe merkezi Afyon-Konya demiryolunun kuzeyinde Akarçay vadisinde kurulmuştur. İl merkezine 22 km mesafededir. Merkez ilçeye bağlı bucak iken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kanunla ilçe oldu.

Dazkırı: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 16.258 olup, 6677'si ilçe merkezinde, 9581'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 16 köyü vardır. İlçe toprakları Batı Toroslar'ın kuzeydoğu uzantıları ile engebelenmiş olup, batısında Beşparmak Dağları yer alır. Acıgöl'ün bir bölümü ilçe sınırları içinde kalır. Beşparmak Dağları ile Söğüt Dağları arasında Dazkırı Ovası yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı ve haşhaştır. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. En çok koyun, keçi ve sığır beslenir. Ev tezgahlarında halı ve kilim dokumacılığı yaygındır. İlçe topraklarında tuz, sülfat ve linyit yatakları vardır.

İlçe merkezi Denizli-Afyon kara ve demiryolu üzerinde kurulmuştur. Gelişmemiş küçük bir yerleşim merkezidir. 1959'da ilçe olmuştur. İl merkezine 237 km mesafededir. İlçe belediyesi 1958'de kurulmuştur.

Dinar: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 90.952 olup, 34.990'ı ilçe merkezinde, 55.962'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 35, Dombayova bucağına bağlı 13, Haydarlı bucağına bağlı 15 köyü vardır. Yüzölçümü 1286 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 71'dir.

İlçe topraklarının doğusu dağlık, batısı ise genelde düzlüktür. Kuzeydoğusunda Kumalar dağı, batısında Karakuş dağları yer alır. Dağlardan kaynaklanan suları Kufi çayı toplar Dinar ovası bu çaya karışan Suçıkan deresinin taşıdığı alüvyonlu topraklardan meydana gelmiştir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Ovada yetiştirilen başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, arpa, haşhaş ve baklagillerdir. Dağlık bölgelerde hayvancılık yapılır. Mermer işleme, un ve tuz üretimi, tarım

aletleri ve mobilya atölyeleri başlıca küçük sanayi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi Afyon-Denizli karayolu üzerindedir. Eski bir yerleşim merkezi olan Dinar, Frigyalılara başkentlik yapmıştır. Daha sonraki asırlarda da ticari ve dini bir merkez olmuştur. Nahiye iken Cumhuriyetten sonra ilçe merkezi haline getirildi. İl merkezine 93 km mesafededir. Nüfus bakımından merkez ilçeden sonra Afyon'un en büyük ilçesidir. İlçe belediyesi 1908'de kurulmuştur.

Emirdağ: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 55.543 olup, 21.144'ü ilçe merkezinde, 34.399'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 37, Davulga bucağına bağlı 19, Ümraniye bucağına bağlı 16 köyü vardır.

İlçe toprakları dağlar ve platolardan meydana gelir. Güney ve güneydoğusunda Emirdağ, kuzey ve doğusunda platolar yer alır. Dağlardan kaynaklanan suları Sakarya nehrine katılan küçük akarsular toplar. Düzlükler bu akarsu vadilerinin genişlediği yerlerde yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri arpa, üzüm, buğday, şekerpancarı ve patates olup, ayrıca az miktarda nohut, fasülye, soğan, elma, vişne ve haşhaş yetiştirilir. Yüksek kesimlerde hayvancılık başlıca gelir kaynağıdır. En çok koyun ve sığır beslenir.

İlçe merkezi Emirdağ eteklerinde bir akarsu vadisinde kurulmuştur. Eskişehir-Konya karayolu ilçe merkezinden geçer. İl merkezine 83 km mesafededir. Eski ismi Aziziye olup, 1932'de Emirdağ olarak değiştirilmiştir. İlçe belediyesi 1887'de kurulmuştur.

Evciler: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 10.375 olup, 5576'sı ilçe merkezinde, 4799'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 7 köyü vardır. Toprakları genelde düz olup, Dinar Ovası ile Çivril Ovalarının birleştiği noktada yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, arpa, haşhaştır. Hayvancılık ekonomik açıdan önemlidir. Küçükbaş hayvan ve sığır beslenir. İlçe merkezi ovanın orta kısmında kurulmuştur. Afyon-Denizli kara ve demiryolu ilçe topraklarından geçer. Afyon-Denizli karayolundan ayrılan bir yolla ulaşımı sağlanır. Dazkırı ilçesine bağlı bir bucak iken 1990'da ilçe haline getirildi.

Hocalar: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 17.216 olup, 2730'u ilçe merkezinde, 14.486'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 20 köyü vardır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Batısında Catma Dağı, kuzeyinde Ahır dağı yer alır. Bu dağların arasında Sandıklı ovasının uzantıları olan düzlükler yer alır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, haşhaş, vişne, buğday ve patatestir. Dağlık bölgelerde küçükbaş hayvan besiciliği yapılır. İlçe merkezi ovanın kuzey ucunda dağların eteklerinde kurulmuştur. Banaz ile Sandıklı İlçelerini bağlayan karayolu üzerindedir. Sandıklı ilçesine bağlı bucak iken, 1990'da ilçe merkezi haline getirildi.

İhsaniye: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 30.034 olup, 2253'ü ilçe merkezinde, 27.781'i köylerde yaşamaktadır. Merkez ilçeye bağlı 35 köyü vardır. Yüzölçümü 909 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 33'tür. İlçe toprakları alçak dağlarla çevrili bir platodan meydana gelir.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, patates, şekerpancarı ve ayçiçeği olup, ayrıca az miktarda vişne, elma, baklagil, haşhaş ve üzüm yetiştirilir. Hayvancılık önemli geçim kaynağı olup, koyun ve sığır beslenir. İlçe topraklarında mermer yatakları vardır.

İlçe merkezi Kütahya-Afyon demiryolu kıyısında kurulmuştur. Gelişmemiş, köy görünümünde bir yerleşim merkezidir. İl merkezine 36 km mesafededir. İlçe belediyesi 1959'da kurulmuştur.

İscehisar: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 22.143 olup, 10.071'i ilçe merkezinde, 12.072'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 14 köyü vardır. İlçe toprakları genelde düz olup, Afyon Ovasında yer alır. Kuzeyini Emir Dağlarının uzantıları engebelendirir. Seyitler barajının bir bölümü ilçe sınırları içinde kalır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, haşhaş, buğday, arpa ve baklagillerdir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. Yüksek kesimlerde küçükbaş hayvan besiciliği yaygındır. İlçe merkezi Afyon-Ankara karayolu üzerindedir. İl merkezine 24 km mesafededir.

Kızılören: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 14.696 olup, 3876'sı ilçe merkezinde, 10.820'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 10 köyü vardır. İlçe toprakları genelde düzdür. Batısında Akdağ olan ilçe toprakları, Sandıklı Ovasının güneyinde yer alır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, nohut, haşhaş, şekerpancarı, vişne ve patatestir. Yüksek kesimlerde küçükbaş hayvan besiciliği yapılır. İlçe merkezi Akdağ eteklerinde kurulmuştur. Afyon-Antalya karayolu ve Afyon-Isparta demiryolu ilçe merkezinin

doğusundan geçer. Sandıklı ilçesine bağlı bir köy iken, 1990'da ilçe haline getirildi.

Sandıklı: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 57.250 olup, 22.359'u ilçe merkezinde, 34.891'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 33, Karadirek bucağına bağlı 11 köyü vardır.

İlçe toprakları orta yükseklikte düzlüklerden meydana gelir. Bu düzlük dağlarla kuşatılmış olup, kuzeyinde Ahır Dağı, doğusunda Kumalar Dağı, güneybatısında Akdağ, batısında ise Catma Dağı yer alır. Sandıklı Ovasının denizden yüksekliği 1000 metredir. İlçe topraklarını Hamam Çayı sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, nohut, haşhaş, elma, vişne, patatestir. Hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. İlçe merkezi Sandıklı Ovasında Afyon-Antalya karayolu üzerinde kurulmuştur. Afyon-Isparta demiryolu ilçe merkezinden geçer. İl merkezine 62 km mesafededir. İlçe belediyesi 1869'da kurulmuştur.

Sinanpaşa (Sincanlı): 1990 sayımına göre toplam nüfusu 52.206 olup, 5503'ü ilçe merkezinde 46.703'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 35 köyü vardır. Yüzölçümü 859 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 61'dir. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Kuzeyinde İlbulak Dağı, güneyinde Ahır Dağı yer alır. İlçe topraklarının ortasında yer alan düzlük Sincanlı Ovası olarak adlandırılır. Bu ovayı Aksu Çayı sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, arpa, patates, elma, vişne baklagiller ve soğandır. Hayvancılık önemli gelir kaynakları arasındadır. İlçe topraklarında linyit yatakları vardır. İlçe merkezi Sincanlı Ovasında kurulmuştur. İl merkezine 32 km mesafededir. Merkez ilçeye bağlı bir bucak iken, 1953'te ilçe oldu. İlçe merkezi gelişmemiş küçük bir yerleşim merkezidir. İlçe belediyesi 1948'de kurulmuştur.

Sultandağ: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 22.921 olup, 5590'ı ilçe merkezinde, 17.331'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 13 köyü vardır. Yüzölçümü 709 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 32'dir.

İl toprakları genelde dağlıktır. Kuzeyinde Emirdağları, güneybatı kesiminde Sultan Dağları yer alır. Akşehir Gölü ve Eber Gölünün bir bölümü ilçe sınırları içinde kalır. Dağlardan kaynaklanan sular, bu göllere dökülür. Dağlar arasında geniş düzlükler vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, elma, patates, şekerpancarı, vişne, haşhaş, ayrıca az miktarda soğan, baklagiller ve üzümdür. Hayvancılık ekonomik açıdan başlıca gelir kaynakları arasında yer alır.

İlçe merkezi Afyon-Konya karayolu üzerinde, Sultan dağının eteklerinde kurulmuştur. Eski ismi İshaklı'dır. Gelişmemiş küçük bir yerleşim merkezidir. İl merkezine 68 km mesafededir. Bolvadin kazasına bağlı bucak iken, 1958'de ilçe oldu ve belediyesi aynı yıl kuruldu.

Şuhut: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 48.260 olup, 12.982'si ilçe merkezinde, 35.278'i' köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 37 köyü vardır. Yüzölçümü 1182 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 41'dir.

İlçe toprakları genelde düzdür. Batısında Kumalar Dağı, ortasında Şuhut Ovası yer alır. İlçe topraklarını Kali Çayı sular. Kali Çayı üzerinde kurulan Selevir Barajı'nın arkasında suni bir göl meydana gelmiştir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, şekerpancarı, buğday, patates, arpa, nohut ve haşhaş olup, ayrıca az miktarda elma, vişne, soğan, mısır, üzüm ve fasülye yetiştirilir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynaklarındandır.

İlçe merkezi Kali Çayı vadisinde kurulmuştur. İl merkezine 26 km mesafededir. Gelişmemiş bir yerleşim merkezidir. 1946'da ilçe oldu ve aynı sene belediyesi kuruldu.

Tarihi Eserler ve Turistik Yerleri

Afyon, beş bin senelik bir yerleşim merkezidir. Tarihi eserler bakımından çok zengindir. Hitit ve Frigyalılara ait tarihi kalıntılar, Selçuklu ve Osmanlı devrine ait zengin eserler vardır. Kaplıcaları dolayısıyla turizm bakımında da hareketlidir. Tarihi ve turistik eserlerinden bazıları şunlardır :

Afyon Kalesi: Afyon Kalesini Etiler yapmış ve Frigyalılar tamir ettirmişlerdir. Kale savunma bakımından olduğu gibi manzarası ve heybeti bakımından da göze çarpıcıdır. Kale 226 m yükseklikte dik, sivri ve kayalık, çıkılması zor bir tepe üzerindedir. Kartal yuvasını andıran bu kalenin kara ile irtibatı çok azdır. Kaleye kayaların oyulması ile yapılmış bir basamak ile çıkılır. Çıkarken, Etiler ve Frigyalılara ait eserlere rastlanır.

Kale, iç ve dış kale olmak üzere iki kısımdır. Kalenin en tepesinde “Kız Kalesi” vardır. Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat burada cami, ambar, cephanelik ve su sarnıcı yaptırmıştır. Selçuklu Devlet

Hazinesi bu kalede saklanırdı.

Kale M.Ö. 1350 senesinde Hitit Kralı Mursil-II tarafından Arzava Savaşı sırasında yaptırılmıştır. Başta Selçuklular ve Osmanlılar zamanında olmak üzere bir çok defa tamir ettirilmiş ve ilaveler yapılmıştır. Kaleye asırlar boyunca çeşitli isimler verilmiştir. Akreonos, Karahisar isimleri bunlardan en çok duyulanlarıdır. Bugünkü ismi Afyonkarahisar Kalesidir. Kalede en mühim tamirat ve ilaveleri Alaeddin Keykubat'ın emri ile lalası Bedreddin Gühertaş yaptırmıştır (1325).

Osmanlı devrinde Sultan İkinci Selim Han emriyle 1553'te Mahmud Bey yeniden tamir ettirmiştir. Bugün Kız Kalesi ve sarnıç dışındaki önemli yerleri yıkıktır. Kaleye güneyindeki sarp patika ile çıkılır.

Demir Kale: İhsaniye'ye 8 km uzaklıktaki Demirli köyünün kuzeyinde bulunur. Frigyalılar zamanında dağların içten ve dıştan kesilmesiyle yapılan güney duvarları bir depremde yıkılmıştır.

Gezler Kalesi: Sincanlı'ya 13 km uzaklıkta Gezler köyündedir. Günümüzde yıkık bir durumdadır.

Sandıklı Kalesi: Sandıklı yakınlarında 1325'de Germiyanoğlu Birinci Yakub Bey tarafından yaptırılmış olup, günümüzde kaleden bir duvar kalmıştır.

Toprakkale: Şuhut'a 6 km uzaklıktaki Senir köyü yakınlarındadır. 2000 metre yükseklikte bir tepenin üzerindedir. Günümüze yıkıntıları kalmıştır.

Ulu Cami: Selçuklu devrinin şehirdeki en önemli eseridir. Selçuklu valisi Sahib Ata Fahreddin Ali'nin oğlu Nusreddin Hasan Bey tarafından 1273 tarihinde yapılmıştır. Mimarı Emirhac Beydir. Caminin içindeki nakışlar Nakkaş Mahmud oğlu Hacı Murad'a aittir. Sonra yapılan tamiratta ilk şekil muhafaza edilmiştir.

Ulu Cami (Cami-i Kebir), tavanı düz ve 40 ağaç direklidir. Ağaçtan yapılmış minber ve mihrabı Selçuk stilindeki işlemelerle süslüdür. Ahşap camiler içerisinde en önemlisidir, damı topraktır.

Kuyulu Camii ve Minaresi: Selçuklu devrinin güzel eserlerinden biri olan bu caminin minaresi mineli tuğla ile yapılmıştır.

Ak Mescid: 1397'de Ketencioğlu Hacı Hamza tarafından yaptırılmış olup kesme taştandır. Tek şerefeli minaresi tuğladandır.

Arasta Mescidi: 1355'te Hacı İsmail bin Mehmed tarafından yaptırılmış olup, dükkanlarla çevrili olduğundan, Arasta Mescidi diye meşhur olmuştur. Kare biçimindedir. Minaresi kısa ve tek şerefelidir. Caminin kubbesi dört duvar üstüne oturtulmuştur.

İmaret Camii: Çarşı içinde, sadrazam Gedik Ahmet Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1795'te tamir görmüştür. Ters T biçiminde ve kesme taştandır.

Kabe Mescidi: Çavuşpaşa mahallesinde olan cami, 1397'de Hacı Mehmed bin Yusuf tarafından yaptırılmıştır. Kabe ölçülerinde yapıldığı için bu adla anılır. Duvarları bazalt taşındandır. Mihrabdaki alçı kabartmalar ilgi çekicidir.

Kubbeli Mescid: 1330'da Germiyanoğulları zamanında Hacı Ali bin İdris tarafından yaptırılmıştır. Kapısı ve Arapça kitabesi önemlidir. Kesme taştan kare biçiminde yapılmıştır.

Mısri Camii: 1483'te Sakkancıoğlu Evliya Kasım Paşa tarafından yaptırılmıştır. Kesme ve moloz taştandır. İki büyük kubbeyle örtülüdür. Mihrabında mavinin çeşitli tonlarında çiniler vardır. Minberi mermerdendir. Caminin yanında Akşemseddin'in halifesi Abdürrahim Karahisari'nin türbesi vardır.

Ot Pazarı Camii: 1590'da Tellalzade Süleyman Çavuş yaptırmıştır. Yıkılan minaresi 1958'de yeniden yapılmıştır. Kesme taştan ve kare biçimindedir. Minaresi tek şerefelidir. Mihrabı sonradan yapılmış ve beyaz mermerle kaplıdır

Mevlevi (Türbe) Camii: 710 senesinde İslam akınları sırasında yapılmıştır. 1844'te Sultan Abdülmecid Han ve 1905'te Sultan İkinci Abdülhamid Han tarafından tamir ettirilmiştir. İçinde Mevlevi şeyhlerine ait türbler vardır.

Yeni Camii: 1711'de Hacı Abdi Çavuş tarafından yaptırılmıştır. 1839'da Süleyman Şerif Paşa tarafından onarılması üzerine, Yeni Cami adını almıştır. Kesme taştan, kare biçimli ve tek kubbelidir. Şerefeli minaresi tuğladandır.

Yukarı Pazar Mescidi: Yukarı Pazar Mahallesinde 1264'de Karamanoğlu Yusuf Bey tarafından yaptırılmıştır. 1465'de Turgut bin İsmail tamir ettirmiştir.

Sultandağ Çarşı Camii: 1458'de yaptırılmıştır. Sonradan yıkılan cami, 1914'de aynı temeller üzerine yeniden inşa edilmiştir. Tek şerefeli minaresi tuğladandır.

Şuhut Kubbeli Mescidi: 1374'te Hamidoğulları'ndan Hızıroğlu Emir İbrahim tarafından yaptırılmıştır. 1863'teki depremde yıkılmış ise de 1864'te yeniden yapılmıştır.

Bolvadin Rüstem Paşa Camii: Sadrazam Rüstem Paşa tarafından, Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Sultan Abdülmecid Han zamanında tamir görmüştür. Üzeri sekiz pencereli bir kubbeyle örtülü olup, kalem işi süslerle bezenmiştir.

Sincanlı Sinan Paşa Camii: 1525'te Lala Sinan Paşa tarafından yaptırılmıştır. Minaresi tek şerefelidir. İki büyük kubbesi vardır. Bahçesinin kuzeyinde Lala Sinan Paşanın türbesi vardır.

Sandıklı Ulu Cami: 1378'de Aydemir bin Abdullah el-Necip tarafından yaptırılmıştır. 1526'da Abdullah bin Mustafa tamir ettirmiştir. Kale biçiminde olup, kalın duvarları moloz taşlarla örülmüştür. Minaresi tek şerefelidir.

Şuhut Ulu Cami: 1415'te Hamza Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1862'de tamir görmüştür. Duvarları kesme taştandır. İçinde 4 sıra 16 mermer sütun bulunmaktadır.

Gedik Ahmet Paşa Külliyesi: Cami, medrese ve hamamdan meydana gelen külliye 1472'de yapılmıştır. Beş kemerli bir revakla başlayan mihverde çift kubbeli, mihrab kubbesinin duvarları iki yan eyvanla genişletilmiş bir yapıdır. Patlıcan moru çinilerle süslenmiş burma minaresi, Türk mimarisinin şahane bir eseridir.

Döğer Kervansaray: İhsaniye ilçesi yakınında olup, eski Halep yolu üzerindedir. Sultan İkinci Murad Han devrinde yapılmıştır. İki bölümlü ve iki katlıdır. Osmanlı devrinin ilk mimari izlerini taşır.

Egret Hanı: Afyon-Kütahya yolu üzerindedir. 1278'de yapılmış olmasına rağmen, Selçuklu kervansaraylarına benzememektedir. Son yıllarda tamir edilmiştir.

Sahib Ata Kervansarayı: Sultandağ ilçesinde Çarşı Camii yanındadır. 1249'da Selçuklu Emiri Sahip Ata Fahreddin Ali tarafından yaptırılmıştır. İshaklı Kervansarayı olarak da anılır. Bahçesinde iki katlı köşk mescidi bulunmaktadır. Kervansaray beşik tonozlarla örülmüştür.

Taşhan: Çay ilçesindedir. Ebü'l-Mücahid Yusuf Han tarafından yaptırıldığından, bu isimle de anılır. Kare biçiminde olan han, 1278'de inşa edilmiştir.

Çifte Hamam: Sultandağ ilçesinde, Sahib Ata Kervansarayının yanındadır. Kadın ve erkek hamamları yan yana olduğu için bu isimle anılmıştır. Günümüzde yıkık durumdadır.

Kasımpaşa Hamamı: Mısri Camiinin bir vakfı olarak 1475'te Tuti Mezakoğlu Kasım Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1967'de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tamir ettirilmiştir.

Altınöz Köprüsü: Cirit Kayası eteğinde, Akarçay üzerindedir. Akkoyunlu beylerinden İlyas bin Oğuz tarafından yaptırılan köprü, altı kemerlidir. 1861'de tamir edilmiştir.

Kırkgöz Köprüsü: Bolvadin'in 6 km güneyinde Akarçay üzerindedir. Selçuklu devrina ait olan bu eser, Mimar Sinan tarafından tamir edilmiş ve ilaveler yapılmıştır.

Hititlere ait eserler: Afyon Müzesi ve Kalesinde ve muhtelif yerlerde Hititlerle ilgili zengin eserler vardır.

Frigyalılara ait eserler: Ayazin köyünde yüzlerce Frig mezarı odası, oyma tabut ve meskenler, Avdalaz ve Köşnüş kalesi, Demirli, Döger ve Leğen köyleri civarında kaleler, kuyu, mağara ve mezarlar. Arslantaş ve Yılantaş mezar odası. İhsaniye, Maltaş, Arslankaya, Yılankaya ve Kapıkayalar adıyla anılan kaya anıtlar.

Romalılara ait eserler: Ayazinler Metropolisi kayaya oyulu kilise (9-11. asırlara ait). Çavdarlı Höyükten Roma ve üstünde de Osmanlı devrine ait eserler çıkarılmıştır. Emirdağ'ın 10 kilometre doğusunda Hisarköy yakınlarında Romalılara ait "A Morium" kentinin kalıntıları vardır. Şuhut'ta Romalıların "Synada" kentine ait kalıntılar. Dinar'da Roma devrinin "Apameia" şehrinin kalıntıları vardır.

Müzeler, Arkeoloji Müzesi: Kalkolitik, Hitit, Frigya, Lidya, Roma ve Bizans devirlerine ait eserler vardır. Gedik Ahmet Paşa Külliyesinin Taş Medresesinde sergilenmektedir. Bu müze Orta Anadolu'nun en zengin müzesidir.

Türk-İslam Eserleri Müzesi: Bölgenin eski giyim eşyaları ile el sanatlarını sergilemektedir. Müzenin "sikke kolleksiyonu" çok zengindir. Müze, bölgenin tarihini aydınlatacak değerdedir.

Bolvadin evleri, tarih ve kültür hazinesidir.

Afyon Müzesi: 1933'te kurulmuştur. Sekiz bin ciltlik kitaba sahiptir. Müze dört kısımdır. Birinci kısım olan seramikler salonunda Hitit, Frig ve Roma çağından kalma zengin çanak ve çömlekler

bulunmaktadır.

Klasikler salonunda heykeller, meskukat salonunda para kolleksiyonu, etnoğrafya salonunda Kur'an-ı kerimler, levhalar, silahlar, kostümler, el işleri ve kapkacak teşhir edilmektedir.

Kurtuluş Savaşı Müzesi: Başkomutanlık Meydan Muharebesine sahne olmuş olayları dile getiren resim, tablo, harb malzemesi ve arşivi ile dolu olan bu müze eski belediye binasında kurulmuştur.

Zafer Anıtı: 27 Ağustos 1922'deki Afyon'un düşmandan (Yunan saldırısından) kurtuluşunu canlandıran bu anıtı, 1936 senesinde Avusturyalı heykeltraş Krippel yapmıştır.

Kocatepe Anıtı: 1953 senesinde, Kocatepe'de Başkumandanlık Meydan Muharebesinin yapıldığı yerde yaptırılmıştır.

Kaplıcaları: Bu ilimizin sıcak su kaplıcaları Türkiye'de ve milletlerarası çapta meşhurdur. Romalılardan önce de bu kaplıcalar bilinmekteydi. Türkiye maden ve kaplıcalar bakımından zengin bir ülke olup, bilinen kaplıca ve maden suyu 1500'den fazladır.

Selçuklu ve Osmanlılar Anadolu'da ve yayıldıkları her yerde hamamlar yapmışlar ve kaplıcaların etrafında tesisler kurarak bu şifalı sulardan bölge halkının istifadesini temin etmişlerdir.

Afyon'daki meşhur kaplıcalar:

Gazlıgöl: Afyon'a 21 km uzaklıkta Hamam Köyü'ndedir. Şifalı içme suları ile meşhurdur. Romatizma, siyatik, bel ve sırt ağrıları, nevralji ve kadın hastalıklarında banyolar; mide, böbrek rahatsızlıklarına ve safra kesesi taşlarına ise içmeler iyi gelir. Bu kaplıcaya yakın Uyuz ve Çoban pınarları bu suyun sızıntılarıdır.

Gecek: Afyon'a 18 km uzaklıkta Araplı Dereye yakındır. Eski Hamam (Büyük Hamam), Çelikli veya Kapıaltı ismi ile anılır. Küçük Hamam ise, Kükürtlü veya Hacethane adları ile bilinir. Kaplıcanın 68 odası, kamp kurulmaya müsait yeri vardır. Banyo tedavisi ile kadın hastalıkları, nevralji, romatizma, kırıklar ve metabolizma bozuklukları, cild ve sinir hastalıkları için faydalıdır. İçme tedavisi ise müzmin nezle ve boğaz iltihabına iyi gelir.

Ömerli: Afyon'a 16 km mesafededir. Suyun sıcaklığ 54 derecedir. Kaplıcada bulunan kabir taşında Ömer Dede isimli ermiş bir çobanın asası ile yeri kazarak bu kaynağın bulunduğu yazılıdır. Kaplıcanın 42 odası ve iki umumi havuzu vardır. Banyo tedavisi kadın hastalıkları, nevralji, romatizma, kırıklar ve metabolizma bozukluğuna iyi gelmektedir.

Hüdai: Türkiye'nin dünyaca ünlü kaplıcalarındandır. Sandıklı ilçesine 9 km uzaklıktadır. Çok yüksek derecede radyoaktiviteye sahiptir.

Şifa tesiri çok yüksektir. Kaplıcanın 32 odası, 9 adet umumi havuzu, iki çamur banyosu ve iki tabii saunası vardır. Banyo tedavisi romatizma, siyatik, böbrek ve kadın hastalıklarına iyi gelir. Çamur banyosu her türlü romatizma, nefrit, kırık-çıkık, çocuk felci, nevralji ve kadın hastalıklarına iyi gelir.

Heybeli: Bolvadin'e 30 km uzaklıktadır. Doğu, Batı ve Heybeli olmak üzere üç kaynağı vardır. İçme tedavisi barsak ve mide rahatsızlıklarına faydalıdır. Banyo tedavisi romatizma, nevralji, nefrit, kadın hastalıklarına iyi gelmektedir.

Diğer kaplıcaları ise; Kaya Hamamı, Uyuz Hamamı, Kınık Ilıcası ve Bülgüldek Hamamıdır. Kaplıcaların çoğu ve Afyonkarahisar maden suyu Hititlerden beri bilinmektedir.

Maden suları: Afyon sıcak su kaplıcaları ve maden suları ile meşhurdur. Türkiye Kızılay Derneği tarafından işletilen Afyonkarahisar maden suyu, asırlar önce "ekşi su" olarak tanınırdı. 1900 senesinde Belçikalı bir doktor bu suyun şifalı olduğunu Sultan İkinci Abdülhamid Han'a bildirmiş ve gerekli tahlillerden sonra 1903 senesinde bir ferman ile bu su işletmeye açılmıştır. Londra Maden Suları Fuarı'nda altın madalya kazanmıştır. Bu su dünyada eşi bulunmayan bir özelliktedir.

Maden suyu Afyon'a 23 km uzaklıktaki Gazlıgöl'de çıkar. Sıcak ve soğuk olarak iki çeşittir.

Mesire yerleri: Afyon'da Gecek Kaplıcası bölgesi, Keltepe yakınlarındaki Muttalip Bağları, Sandıklı yakınlarındaki Soğuk Pınar ve Yeşil Depir köyü çevresi halk tarafından sevilen mesire yerleridir.

Afyon eski bir Türk vatanı olup, tarihi eserleri, kalesi, kaymak şekeri, haşhaşı, kaplıca ve maden suları ile turizm için gerekli bütün şartları üzerinde taşıyan tarihi bir ilimizdir.

AGAR AGAR;

Alm. *Agar-Agar,* **Fr.** *Agar-agar,* **İng.** *Agar, agar-agar.* Özellikle Asya denizlerinde yaşayan çeşitli kızılsu yosunlarından çıkarılan jelatinimsi madde. Şekerli, helmeli ve kolloidal yapıdadır. Daha ziyade

bakteri kültürlerinde besi ortamı hazırlamak için kullanılır. Ayrıca et, balık ve tavuk konservelerinde, kozmetik, ilaç sanayilerinde ve dişçilikte faydalanılır. Pasta, tatlı, dondurma ve salata soslarında kıvam verici olarak kullanılır. Üretildiği başlıca ülkeler Japonya, Yeni Zelanda, Avustralya ve ABD'dir. Soğuk suda çözünmez, kaynar suda kolaylıkla çözünür. Ağırlığının yirmi katı kadar su çekebilme özelliği vardır.

AGEHİ;

Osmanlı şairi. Asıl adı Mansur Çelebi'dir. Rumeli'de Vardar Yenicesi'nde doğdu. Doğum tarihi bilinmemektedir. Medrese öğrenimi görüp Hoca Kaynı Mehmed Efendiden mülazım oldu. İstanbul ve Gelibolu'da müderrislik yaptı. Haslar kadılığında bulundu. Kadılıktan emekli iken İstanbul'da 1577 senesinde vefat etti.

Agehi, fazilet, irfan sahibi ve alimlerin yolunda idi. Zamanındaki akli ve nakli ilimlerde mahir olup, marifetler deryasının dalgıcı ve benzersiz olduğu gibi, güzel şiirleri ve hoş sözleri vardır. Agehi, gençliğinde bir müddet Piyale Paşa donanmasında bulunduğu için, gemici terimleriyle yazdığı kasidesiyle dikkati çekmiştir. Bu kaside yalnız san'at bakımından değil, denizcilik terimleri üzerinde araştırma yapacaklar için çok faydalı bir kaynaktır. Agehi bu kasidesiyle Kanuni Sultan Süleyman'ın iltifatına nail olmuş ve kendisine İstanbul'da şeref medresesi verilmiştir. Bu şiirin bir kaç beyti şöyledir:

Bad-ı aşkun alavand eyledi sabrum gemisin
İlevend oldı gönül tıflı senün derdinden

Hublar forsa kaçup sana kenar olmaz ise
Olma anlardan alarga bir iki gün katlan

Ey gönül nice yatursın bu liman-ı tende
Himmetün lengerin al mevsimidür aç yelken

Bu mısralarda görülen forsa, kenar, levend, alavand, lenger, liman alarga ve yelken gibi kelimeler, şiirin diğer mısralarında göze çarpan denizcilik terimlerinden bir kaç tanesidir. Metindeki levend kelimesinin ilevend telaffuzu, hem bir Rumeli ağzı, hem de Türkçe'nin l harfiyle başlayan yabancı kelimeler üzerindeki umumi tasarrufudur. Bu deyimleri divan şiirinin klasik yapısını bozmadan ustalıkla kullanmasıyla Agehi, on altıncı asır edebiyatına değişik bir hava getirmiş oldu. Bu yüzden de kasideye çok sayıda nazire ve tahmis yazılmıştır.

Agehi'nin, **Fetih-name-i Kal'a-i Sigetvar** adlı eseri, Kanuni Sultan Süleyman'ın Zigetvar Kalesini fethini anlatır. Bir de **Menakıb-ı İmam-ı Gazali** adlı bir eseri daha vardır. Bir divanda toplanmamış olan şiirleri çeşitli mecmualarda bulunur.

AGİK (Bkz. Avrupa Güvenliği ve İşbirliği Konferansı)

AGORA;

Alm. *Agora (f),* **Fr.** *Agora (f),* **İng.** *Agora.* Eski Yunan sitelerinde, önceleri toplantı yeri, sonraları dini, siyasi ve ticari merkez olarak kullanılan meydan.

Yunanistan'da site devrinde ticaret ve san'at zamanla gelişti. Bunun neticesi olarak, bu işle uğraşanlar toplu bir yer aradılar. Liman şehirlerini ve agora yakınlarını seçmeye başladılar. Evvelce toplanma yeri olarak kullanılan yerler; depo, satış yeri ve malların değiştirildiği binalar olarak kullanılmaya başlandı. Toplum hayatında olan gelişmeler, mimari sahada da tesirini gösterdi ve yepyeni bir mimari tarz gelişdi. İyonya tipi agoralar ortaya çıktı. Bunun ise üç tarafı revakla çevrili, bir tarafı caddeye açık idi. Şehrin bütün ana yolları agaroya açılırdı. Batı Anadolu'daki Miletos, Bergama, Assos gibi Yunan sitelerinde agoralar bulunuyordu.

Zamanla dört tarafı kapalı hale getirilen agoraların orta yerleri, seyyar satıcıların portatif tezgahlarını kurabilecekleri şekilde düzenlenmişti. Dini bakımdan çok saygı duyulan bir yer olan agora, bulunduğu şehrin de siyasi merkezi idi. Buraya girmek için insanın temiz ve suçsuz olması gerekiyordu. Drakon kanunlarına göre, buralara katiller giremezdi. Zamanla dini toplantılar agoradan kaldırıldı. Adli sahada ise, agora, site halkının bir sembolü idi. Halk, mahkemelerdeki oturumları buradan takib edebiliyordu.

Atina'da 1935'te bir okul inşası için yapılan kazılarda meydana çıkan Atina agorası ve Anadolu'nun Antalya çevresinde bulunan Perge, Side, Aspendos şehirlerinin agoraları en önde gelen agoralardandır.

AĞA;

Türk devletinde askeri ve sivil kuruluşlarda kullanılan bir unvan. Moğolca büyük erkek kardeş

manasındaki “aka” kelimesinden Türkçeleşmiştir. Bu manasından başka bazı lehçelerde baba, dede, amca, dayı, abla gibi yaşça büyük akrabalar için kullanılmaktadır. Ağa kelimesi unvan olarak kaanlar devrinden itibaren kullanılmıştır. Moğol prenslerine de aka unvanı verilmekle beraber, bu ünvan daha çok tanınan bir soydan olmayan fakat hizmetleri sayesinde önemli mevkilere yükselen devlet adamlarına verilmiştir. Timurlular devrinde ise, bu unvanın sadece kadınlara verildiği kaynaklardan anlaşılmaktadır.

Akkoyunlu Devletinde bey zümresine mensub olmayan vazifeliler "Ağa" ünvanını kullanmışlardır. Aynı şekilde Türk ve Moğol devlet teşkilatına bağlı kalan Safevi Devletinde de oymak ileri gelenleri, avcıbaşılar, darugalar, elçiler, saray hadımları bu unvanla anılmışlardır. Kaçarlar devrinde ise mülki memurlar için ağa ünvanı kullanılmıştır.

Osmanlılarda devlet teşkilatının genişleme ve gelişmesinden sonra ağa kelimesi, askeri teşkilatta çok kullanılan bir unvan haline geldi. Eyalet ve sancakların valileri olan paşa ve beylerden sonra merkez askeri teşkilatının bütün emirleri, saray kuruluşlarının başında bulunanlar ve ihtisab ağası gibi bazı kısım yöneticilerinin bu unvanı taşıdıkları görülmektedir. Ağa unvanı taşıyanların çok defa vazifeleri veya şekilleri ile tarif edilmeleri de, bu unvanın yaygın bir şekilde kullanılmasından ileri gelmiştir. Osmanlı Devletinde ağa unvanının kullanıldığı yerlerden bazıları şunlardır: Yeniçeri ağası, harem ağası, hazine ağası, kızlar ağası, silahtar ağa, rikabdar ağa, kol ağası, çuhadar ağası, iç ağası, tatar ağası.

On dokuzuncu asırda Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla başlayan yeniliklerden sonra, ağa unvanı yerini bazı unvanlar hariç, efendi ve bey unvanlarına bırakmıştır. 1934’ten sonra imtiyaz anlatan diğer kelimelerle birlikte ağa unvanı da kaldırılmıştır.

Halk arasında büyüklere ve büyük kardeşlere ağa denilmektedir. Memleketimizde genellikle bey kelimesiyle birleşmiş olarak büyük erkek kardeşe ağabey denilmektedir.

AĞA CAMİİ;

İstanbul’un Beyoğlu semtinde İstiklal Caddesi üzerinde, İstiklal Caddesi ile Sakızağacı Caddesi kavşağının köşesindeki cami. 1596 (H. 1005) senesinde Galatasaray Ağası Şeyhülharem Hüseyin Ağa tarafından yaptırılmıştır. Avlu içindeki bu küçük cami zamanla yıprandığından Sultan İkinci Mahmud Han tarafından tamir ettirilmiştir. Bu tamirden bir müddet sonra büyük bir yangına maruz kalan Ağa Camii, ikinci ve geniş çapta bir tamir daha gördü. Bu tamiri, Suzan hanım adında bir hayırsever hatun yaptırdı. İlk yapısı kubbeli olan bu caminin çatısı on mermer sütun üzerine oturtulmuştur.

1938 senesinde Evkaf idaresi tarafından yeniden tamir edilip, çinileri değiştirildi. Caminin içini süsleyen çiniler Kütahya’da yeniden yaptırıldı. Üst pencerelerine alçı çerçeveler içinde renkli camlardan üslub haline getirilen Türk çiçek tezyinatı yapılmıştır. Tavan ve duvar nakışlarında Osmanlı motifleri büyük bir başarıyla kullanılmıştır. Duvarlar alt pencerelere kadar mavi çiniler, pencere içleri de yeşil çiniler ile kaplanmıştır. Camideki yazılar, İsmail Hakkı Altınbezer tarafından yazıldı. Caminin zemini hususi olarak dokutulmuş Isparta halıları ile döşenmiştir.

Ağa Camiinde sanat değeri çok yüksek olan bir havuz ve fıskiye ile bir şadırvan bulunmakta idi. Caminin avlusunda bulunan mermer havuz ile havuzun ortasında bulunan mermer fıskiye, Eyüb’deki Otluk Bayırı Tekkesinden getirilmiştir. Tek parça mermerden olup, iki katlı kubbeler, oymalı şebekeler ile süslenmiş olup, su üstünde yüzen bir camiyi andıran fıskiye, Türk taş oymacılık sanatının ince ve eşsiz güzellikteki eserlerindendir.

Caminin şadırvanı, Mimar Sinan’ın eseri olup, Kasımpaşa’da harap bir hale gelmiş olan Sinan Paşa Camiinden getirtilmiştir. Mütareke yıllarında da harap duruma düşen cami yeniden tamir edilmiştir. Ağa Camiinin banisi Hüseyin Ağanın kabri, mihrab duvarının önündedir.

İstanbul’da Ağa Camii adıyla bilinen başka camiler de vardır. Bunlardan biri Üsküdar Doğancılar’da, Dönmedolap Sokağı ile Şair Naili Sokağı kavşağındadır. Bu cami daha çok ilk yaptırana nisbetle İsmail Ağa Camii adıyla tanınmıştır.

Ağa Camii adıyla bilinen bir diğer cami de Sultanahmed semtinde İshak Paşa Mahallesinin Kapuağası, Mustafapaşa ve Oğul sokakları arasında kalan ada üzerindedir. Halk arasında Kapuağası Camii olarak meşhurdur. Bir de Beşirağa Camii, Ağa Camii olarak zikredilmiştir.

AĞA HAN;

Hindistan’daki İsmaili fırkasının Nizari kolunun liderlerine verilen ad. İsmailiyye yirmi fırkaya ayrılan şiilerin bir fırkasıdır. Ağa Han unvanını ilk defa kullanan İran Şahı Hasan Ali Şahtır. Muhammed Ali Cinnah ve birçok Pakistan devlet başkanı bu fırkaya bağlı olup Ağa Hanı desteklemişlerdir. Hayatta olan son Ağa Han turizm yatırımcısı olarak bilinen Kerim Handır. Cenevre’de 1936 yılında doğmuştur.

Tahsilini Harward Üniversitesinde tamamlamıştır. Kerim Han, Ağa Hanlığa 1957 yılında geçmiştir (Bkz. İsmailiyye).

AĞAÇ;

Alm. *Baum,* **Fr.** *Arbre,* **İng.** *Tree.* Tek gövdesi bulunan, beslenmeyi ana ve yan köklerden alan 4-5 m boyundaki odunsu bitki.

Toprağa düşen tohumdan en önce fide meydana gelir. Fide bir yıl sonra fidan halini alır. Hücrelerinin çoğalmasıyla dal ve yapraklar, gövde ve kök olarak üç parçadan ibaret bir ağacın küçük bir modeli olur. Her yıl ağacın dallarında ve köklerinde yeni sürgünler çıkarken, gövdede de bir tane yıllık halka meydana gelir. Bu halkalar, ağacın enine büyüyerek yaptığı odun tabakasıdır. Yağışı bol yıllarda, geniş bir halka; kurak geçen yıllarda ise, ince ve küçük bir halka meydana gelir. Bu halkalardan ağacın yaşı kolayca anlaşılabilir.

Gövdesinden enine kesilen bir ağaç incelenecek olursa, en dışta kabuk, sonra yıllık halkaları meydana getiren hücre tabakaları ve en içte de öz kısım görülür.

Bir ağacın gerçekten canlı olan biricik kısmı, kabuğun altında odunun yüzeyindeki ince bir hücre tabakasıdır. Buna katman doku tabakası denir. Bu tabaka ağacı geliştiren ve büyümesini sağlayan tabakadır. Genç bir ağaca çivi çakıldığında veya ağaç bir dal verdiğinde, çivinin ve dalın yerden yüksekliği hiç değişmez.

Bütün canlı varlıklar gibi ağacın da dokularının arasında devamlı bir su dolaşımı olur. Bu su dolaşımının sağlanabilmsi için ağacın devamlı ve bol miktar suya ihtiyacı vardır. Çok büyük bir kayın ağacı, kuru ve sıcak bir günde 250 litre, küçük bir ayçiçeği ise 1 litre su harcar. Okaliptus ağaçları ise günde ortalama 400 litre su harcadıklarından bataklıkları kurutmada faydalanılır.

Ağacın ihtiyacı olan su, büyük ağaç türlerinde elli metrenin üzerinde bir yüksekliğe çıkmak mecburiyetindedirler. Acaba bu nasıl olur? Bu hadisede önemli olan birinci kuvvet kılcallık olayıdır. Odun boruları demetlerinde 10 metreye kadar etkilidir. İkinci kuvvet ise, kök basıncıdır. Bu basınç ile ağaçta su 30 metre kadar yüksekliğe çıkarılabilmektedir. Bir diğer önemli kuvvet de yapraklardan suyun buharlaşması (terleme) ile meydana gelen emme kuvvetidir. Buna Kohezyon gerilimi de denir. Terlemenin (transpirasyon) büyük kısmı gözeneklerle, az bir kısmı da diğer yüzeylerle sağlanır. Kohezyon kuvveti su moleküllerini birbirine bağlar. Bu gerilim, suyun kopmayan bir sütun halinde yükselmesini sağlar. 100 metreye kadar etkilidir. Sekoya gibi yüksekliği 100 metreyi bulan dev ağaçlarda su tepelere kadar kohezyon kuvvetiyle yükselir.

Bir ağaç kendi besinini doğrudan doğruya toprak ve havadan güneş ışığı vasıtasıyla üretir. Bu, hiç bir canlı hayvan vücudunun yapamadığı son derece karmaşık bir hadisedir. Yapraklardaki klorofil denilen yeşil madde sayesinde, havanın karbondioksitinden, güneş ışığı altında fotosentez denilen olay sonucunda kendisi ve diğer canlılara faydalı besinleri meydana getirir.

Her yaprak, kendini dışarıya karşı koruyacak çok etkili bir tabaka ile sıkı sıkıya örtülüdür. Hava, yaprakların altındaki çok küçük deliklerden girebilir. Suyun buharlaşması da, yine bu deliklerden (por) sağlanır. Yaprak ihtiyaca göre bu delikleri açar veya kapatır. Ağaç kabuğu çok etkili bir su geçirmeyici zırhtır. Bir ağaç, başından ayaklarına kadar, su buğusunun dışarı sızmasına karşı sırlanmıştır.

Ağaçlar günlük hayatın her kısmında son derece çeşitli ve o derece yaygın olarak kullanılır. Kağıt yapımından mobilya yapımına, meyvelerinin besin olarak kullanımından süs ağaçlarına kadar, sayısız denebilecek kullanılış yeri vardır. Büyük ağaç toplulukları olan ormanlar ise, bir memleketin iklimini, hatta ekonomisini etkileyecek kadar önemlidir.

Eski jeolojik devirlerde yaşamış, bugün nesli tükenmiş dev ağaçlara dünyanın bazı bölgelerinde nadiren rastlanabilmektedir.

Ağaçların boyları ve yükseklikleri bir hayli değişiklik gösterir. Boyları üç metreden yüz on metreye kadar; yaşları otuz-kırk yıldan beş bin yıla kadar olan ağaçlara rastlanmaktadır. Dünyanın en yaşlı ve yüksek ağaçlarından olan ve Amerika'da Sierra Nevada Dağlarında bulunan sekoyalar (Sequoia) yüz on metre yüksekliğe ve 6-9 m çapa erişebilir. Bunların yaşları da dört bin yılı bulmaktadır. Avustralya'da yüksek boylu ormanlar meydana getiren okaliptus ağaçları da yüz metreyi bulmaktadır. Ağaçların yaşları bir hayli farklılıklar göstermektedir. Son yıllarda dünyanın en yaşlı ağacının bir çam türü (Pirus aristata) olduğu belirlenmiştir.

Ağaçların gelişmesi için en elverişli şart bol yağmur olup, bu da tropik iklimlerde görülür. Tropikal iklimlerde kurak bölgelerin cüce bitkileri ağaç haline gelir.

Fırtınalar, seller, yıldırım, yangın gibi tabii afetler, usulsüz kesimler gibi insanların yaptığı tahripler, bitki

hastalıkları, ağaçların en büyük düşmanları olarak sayılabilir.

Türkiye'de yetişen bazı ağaçların yaşları:

Meşe, ıhlamur, köknar	1000 yıl
Kayın	900 yıl
Zeytin	400 yıl
Elma, armut	300 yıl
Akkayın	250 yıl

Türkiye'de yetişen bazı ağaçların yükseklik ve kalınlıkları:

	Boyu	**Çapı**
Köknar	75 m	3 m
Ladin	60 m	2 m
Melezağacı	53 m	16 m
Çam	50 m	1 m
Kayın	44 m	2 m
Meşe	53 m	4 m
Dışbudak	30 m	1.7 m

AĞAÇKAKAN (Picus);

Alm. *Spechtvögel,* **Fr.** *Pice,* **İng.** *Woodpecker*. **Familyası:** Agaçkakangiller (Picidae). **Yaşadığı yerler:** Kutuplar, Avustralya, Madagaskar ve Okyanusta'ki bir kaç ada hariç, dünyanın her yerinde yaşar. **Özellikleri:** Boyu cinsine göre 9 ila 50 cm arasında değişir. **Çeşitleri:** Yeşil, Küçük alaca, Orta alaca, Büyük alaca, Kara, Cüce, Döner boyun meşhurları olup, 200'den fazla türü vardır.

Ağaçkakangiller ailesinden, ağaçların kabuklarını gagalıyarak altlarında gizlenmiş tırtıl ve böceklerle beslenen, sivri gagalı hoş renkli kuşların genel adı. Ayakları dörder parmaklıdır. İkisi öne ikisi arkaya yönelmiştir. Keskin ve çengelli tırnaklarıyla ağaç gövdelerine sımsıkı tutunur. Dik ve sivri tüylerden meydana gelen, kıvrılmayan güçlü kuyruğunu da destek olarak kullanır. Kısa sıçramalarla ve hızla ağaç gövdelerine tırmanırlar.

Renkleri çeşitli olup, boyları cinslerine göre 9 ile 50 cm arasında değişir. Çok ürkek olduklarından tenha orman, park ve bahçeleri tercih ederler. Çoğunlukla ağaçlarda gagaları ile oydukları yuvalarda barınırlar.

Ağaçkakanların boyun kasları çok gelişmiştir. Beyinleri, güçlü kafatası kemikleriyle örtüldüğünden, gagalarıyla yaptıkları darbe sarsıntılarından korunurlar. Uzun, sert ve kuvvetli gagalarını bir keski (iskarpela) gibi kullanarak, ağaç kabuklarını didiklerler. Kabukların altında yaşayan tırtıl ve böcekleri bulup yerler. Ağaçkakanların dili uzun ve solucana benzer olup, hızla, gaga ucundan daha uzağa uzanabilir. Dilin dibi, ileri gidip gelebilen kıkırdaklı bir kısma bağlıdır. Bunun sayesinde dil rahatça ileri uzanıp çekilebilir. Ucu yapışkan ve kancalı olan dili ile, tırtıl ve böcekleri zıpkınlayarak kabuk altındaki galerilerinden çekip alırlar. Bazı çeşitlerinin dil ucunda ince, sert, dikencikler de vardır.

Ağaçkakan, gagasıyla ağaç gövdesine belli aralıklarla vurur. Yansıyan sesleri değerlendirerek kabuğun hangi noktasında tırtıl bulunduğunu keşfeder. Böylece boşuna delme zahmetinde bulunmaz. Ağaçkakanların kabuk altlarındaki böcekleri görmeden yerlerini kesin olarak tespit edebilmeleri merak konusudur.

Eşleşme devrelerinde kuru ağaç dallarını gagalayarak çıkardıkları tik-taklarla karşı cinslerini çağırırlar. Dişileri, 2-3 adet beyaz yumurta yumurtlarlar. Eşler, 16-18 gün kadar sırayla kuluçkaya yatar. Yavruların bakımıyla daha çok erkek ağaçkakan ilgilenir.

Ağaçlara zarar veren tırtıl, böcek ve kurtçukları yedikleri için çok faydalı olan bu hayvanlar, ilkbaharda yeşeren ağaçların kabuklarını odun kısımlarına kadar çember şeklinde didiklerler. Bu da ağaçların kurumasına sebep olduğundan, bahçıvanlar tarafından kovalanırlar. Bu kuşların bir de ceviz, badem gibi sert kabuklu ve iri taneli meyveleri ağaçların, kabuk çatlaklarına sıkıştırıp sonra da içlerini yemek gibi adetleri de vardır.

Ağaçkakanların en meşhur ve en güzel türü olan "yeşil ağaçkakan", Anadolu ve İran'da yaşamaktadır. Yeşil rengin hakim olduğu tüyleri, parlak ve çok güzeldir. Boyları 30 cm kadar olup, başlıca besinleri

karıncadır. Yaban arılarının balını yemeyi de çok severler. 6-7 yumurta yumurtlarlar. Erkek ve dişi sırayla 16-18 gün kadar kuluçkaya yatar.

AĞAOĞLU AHMED;

Türk siyaset adamı, gazeteci ve yazar. 1869 senesinde Karabağ'da doğdu. İlk ve ortaokulu Şusa, liseyi Tiflis'de bitirdi. 1889'da Paris'e giderek Sorbonne Üniversitesinin Tarih ve Filoloji bölümüne devam etti. Bu sırada İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenleri ile tanıştı. 1892'de Londra'da toplanan şarkiyat kongresine katılarak şiiliğin doğuşu ve gelişmesi hakkında bir tebliğ sundu. Fransa'da tahsilini tamamladıktan sonra Azerbaycan'a döndü (1894). Şusa ve Bakü'de öğretmenlik yaparken milli uyanış hareketine katıldı. Çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazdı. Rusya'da Türklerin haklarını korumak için "Difai" isminde bir siyasi dernek kurdu. Bakü'de **Terakki** Gazetesini çıkardı. Rusların baskısıyla İkinci Meşrutiyetin ilanı üzerine Türkiye'ye geldi (1909). Çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazdı. **Hakikat** Gazetesinin başyazarı oldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti genel merkez üyesi oldu. Afyonkarahisar mebusu seçildi (1912). Birinci Dünya Savaşından sonra Rusya'da ihtilal olunca, Azerbaycan'a gönderilen orduda kumandan müşaviri olarak bulundu. İran'da yapılan İngiltere-Azerbaycan görüşmelerine başkanlık etti. Paris'e barış konferansına giderken İstanbul'a uğradı. Fakat İngilizler tarafından tutuklandı. Önce Limni, sonra Malta'ya sürüldü. İki yıl sonra Ankara'ya döndü (1921). Matbuat umum müdürü ve **Hakimiyet-i Milliye** Gazetesi başyazarı oldu. İkinci devre Kars mebusu oldu. Serbest Cumhuriyet Fırkasını kurdu. Fırka kapatılınca siyasi hayattan çekildi. İstanbul Darülfünunda müderris oldu (1931). Çeşitli dergilerde yazılar yazan Ahmed Ağaoğlu 19 Mayıs 1939'da İstanbul'da öldü.

Arabi, Farisi ve Fransızcayı bilen Ahmed Ağaoğlu, Türk fikir ve siyaset hayatında 1912'den sonra etkili olmaya başlamıştır. Faaliyet ve yazılarının çoğunu Türk milliyetçiliği ve Türk kültürü üzerine yazarken, sonra Avrupa medeniyetini savunmaya başladı. Paris'te tanıştığı Mısır mason locası başkanı Cemaleddin Efgani'nin bozuk fikirlerine kapıldı.

Siyasi fikir ve düşüncelerinde, İttihat ve Terakki Cemiyetinin tesirinde kalarak, dini inançtan uzaklaştı. İslamiyeti batıl, bozuk inanç olan Budizm ve Brahmanizme benzeterek çöktüğünü, batı medeniyetinin ise bütün unsurları ile ayakta durduğunu savundu.

Eserleri:

İslam ve Ahunt, İslam'a Göre ve İslam'da Kadın, Üç Medeniyet, İngiltere ve Hindistan, Serbest İnsanlar Ülkesinde, Ben Neyim, Gönülsüz Olmaz vs.

AĞIR CEZA MAHKEMELERİ (Bkz. Mahkeme)

AĞIR SİLAHLAR;

Alm. *Schwere Waffen (f),* **Fr.** *Arma lourde,* **İng.** *Heavy arms.* Hafif silahlardan veya piyade silahlarından daha büyük çaplı, mürettebat tarafından kullanılan büyük top, obüs veya roketatar gibi modern savaş silahlarına verilen ad.

Namlu çapı 60 kalibreden (0,6 inç veya 15 mm) büyük olan silahlar ağır silahlar, daha küçük namlululular ise hafif silahlar olarak adlandırılır. Ancak bu kaidenin istisnaları vardır. Bir veya iki kişi tarafından kullanılabilmeleri sebebiyle 60 mm'lik bozokalar ve 89 mm'lik süper bazokalar gibi daha büyük taşınabilir roketatarlar, 57 mm'lik geri tepmesiz toplar bazan hafif silah olarak sınıflandırılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında ve savaşı takib eden yıllarda ağır silahlar çeşitli biçimlerde sınıflandırıldı. Bir sınıflandırmaya göre ağır silahlar iki kısma ayrıldı: 1) Bir yerden bir başka yere rahatça taşınabilen gezici veya sahra ağır silahları; 2) Bir sahil veya tahkimatlı bölge savunması için yerleştirildikten sonra, yeri pek nadir değiştirilen sabit veya mevzii ağır silahlar.

Ağır silahlar arazide kullanımlarına bağlı olarak dağ topları veya obüsleri, tank ve tanksavar topları ve uçaksavar silahları gibi birçok özel sınıflara da ayrıldılar. Her sınıfın kendine has ihtiyaçları ve ateşleme usulleri vardır. Ağır silahlar bazan da kullanıldıkları ordu birliklerinin adlarına göre, tabur, alay, tümen, kolordu ve ordu silahları biçiminde de sınıflandırıldı.

Ağır silahlar bugün de kullanılan bir sınıflandırmaya göre toplar, obüsler, havanlar ve roketatarlar olarak ayrılır. Aynı çaptaki ağır silahlardan uzun namlulu, uzun menzilli ve mermi yolu daha yatay olanlara **top;** namlusu ve menzili daha kısa ve mermi yolu yumuşak yay çizenlere **obüs;** çok kısa namlulu kısa menzilli ve yüksek bir açıyla ateşlendiği için mermi yolu firkete biçiminde olanlara **havan** adı verilir. Hem top hem de obüs özelliği taşıyan ara tipler ise obüs-top olarak adlandırılır.

Uçakların, uzun menzilli roketlerin ve güdümlü füzelerin geliştirilmesi daha karmaşık sınıflandırmaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Günümüzde ağır silahlar yerden yere, yerden havaya, havadan yere ve

havadan havaya şeklinde de sınıflandırılmıştır.

AĞIRLIK;

Alm. *Gewicht,* **Fr.** *Polds,* **İng.** *Weight.* Bir cisme etki eden yerçekimi kuvveti.

Ağırlık bir kuvvet olup; kg-kuvvet, gr-kuvvet, dyn ve newton birimleri ile ifade edilir. 1 kg-kuvvet= 1000 gr-kuvvet=9,81 newtondur. 1 gr-kuvvet= 981 dyn'dir. Ağırlık, kuvvet ölçen aletlerle, yani dinamometrelerle ölçülür.

Yerçekimi kuvveti, ekvatordan kutuplara doğru gittikçe artar. Yeryüzü seviyesinden yükseklere çıktıkça da yerçekimi kuvveti azalır. Bu sebepten dolayı da bir cismin ağırlığı sabit değildir. Gerçekte bu değişmeler çok azdır. Ekvatordaki ağırlığı 97,8 kg-kuvvet olan bir cisim, kutupta 98,3 kg-kuvvet yani 0,5 kg-kuvvet daha ağır gelir. İstanbul'da deniz kenarındaki ağırlığı 98 kg-kuvvet olan bir cisim, yerden 32 km yükseklikte 97 kg-kuvvet gelir.

Ağırlık ve kütle, farklı iki kavramdır ve farklı birimlerle ölçülürler. Kütle ile ağırlık kavramları arasında bir bağıntı mevcuttur. Ağırlık P, kütle m, yerçekimi ivmesi g ile gösterilirse, bu bağıntı: P=mg şeklinde ifade edilir.

Bir cismin ağırlık merkezi: Bir cismin en küçük parçalarına etki eden yerçekimi kuvvetlerinin bileşkesi, o cismin ağırlığını verdiği gibi, bu bileşkenin tatbik noktası da, cismin ağırlık merkezini verir.

Homogen olmak şartıyla bazı geometrik şekillerin ağırlık merkezleri şöyledir:

1) Dikdörtgen, kare, paralelkenar ve eşkenar dörtgende; köşegenlerin kesiştiği nokta.

2) Daire ve kürede, merkez.

3) Silindirde, eksenin ortası.

4) Üçgende, kenar ortayların kesiştiği nokta.

Ağırlık merkezinin tayinini ilk defa ele alan, Müslüman astronomi alimlerinin büyüklerinden Ebu Sehl Kuhi'dir. (1014 senesinde vefat etmiştir.) Basınç ve ağırlık merkezlerinin hesaplanmasında geometrik metodları kullandı. Ebu Sehl'in bu konudaki çalışmaları, ondan asırlar sonra 19. yüzyılda A.F. Mabius tarafından ele alınmıştır.

Günümüzde özellikle Batı bilim dünyasında ve onların tesiri altında kalan Doğulularda yaygın olan kanaate göre ünlü yerçekim kanunu, İngiliz bilim adamı Newton tarafından keşfedilmiştir. Halbuki, bu mevzuda ilk defa fikir ortaya atıp, incelemelerde bulunan İslam alimi Biruni'dir (973-1049). Bu hususu bilim tarihçisi Karl Boyer de, **History of Mathematics** adlı eserinde açıkça itiraf etmektedir.

Yine İslam alimlerinden Hazini (1118-1155), Biruni'nin yerçekimi konusundaki araştırmalarını geliştirerek, çekim kuvvetinin dünyanın merkezine olan uzaklıkla değiştiğini buldu. Böylece bir cismin, dünyanın merkezine olan uzaklığı değiştiğinde ağırlığının da değişeceğini ifade etti. Hatta **Mizan-ül Hikme** isimli eserinde, düşmekte olan cismin hızı, aldığı yol ve geçen zaman arasındaki münasebet üzerinde de geniş inceleme ve araştırmalarda bulundu. Bütün bunlar, İslam alimlerinin, asırlar önce, değerli birer ilim hazinesi olan pek çok eser ortaya koyduklarını göstermektedir.

AĞIRLIK ÇALIŞMASI;

Alm. *Geräteturnen,* **Fr.** *Travailler de poids,* **İng.** *Gymnastics with apparatus.* Halter, gülle ve Nautilus makinaları gibi aletlerle yapılan beden geliştirici çalışmalar.

Yarışmaya yönelik olmaktan ziyade bir çalışma sistemi olan ağırlık çalışmasını sporcular kuvvet ve dayanıklılıklarını artırarak, performanslarını yükseltmek için yaparlar. Atletizm, yüzme ve futboldan başka kuvvetin eğitim programları için önem taşıdığı diğer spor dallarında da bu çalışmadan yaygın olarak faydalanılır.

Ağırlık çalışması ayrıca vücudun fiziki görünümünü düzeltmek, forma girmek veya vücut geliştirme yarışmalarına hazırlanmak gayesiyle kas yapısını geliştirmek için yapılır. Ağırlık çalışmasından hastalık, yaralanma, veya uzun müddet hareketsiz kalınan durumlar sonrası rehabilitasyon gayesiyle de faydalanılır. Giderek artan direnç çalışmalarının uygulandığı bu tedavi, bir hekimin nezaretinde (gözetiminde) yapılır.

Ağırlık çalışmasının çeşidi ve ağırlığı umumiyetle uygulayan kişinin gayesine, yaşına, cinsiyetine, vücut ağırlığına ve tecrübesine göre değişir. Bu sebeple ağırlık çalışmalarının tecrübeli bir antrenör veya fizik tedavi uzmanının denetiminde yürütülmesi gerekir.

AĞIT;

Alm. *Lobgedicht (n), Trauerode (f),* **Fr.** *Ode Funéhre,* **İng.** *Dirge.* Ölünün arkasından, ölünün iyiliklerini, ölümünden duyulan acıları manzum olarak, belli bir makamla söylemek. Daha ziyade meşhur kimselerin ölümünden sonra veya toplu felaketlerden sonra daha çok kadınlar tarafından söylenir. Erkekler daha ziyade ağlayarak değil de, yazarak söylerler.

Türklerde ağıdın tarihi çok eskilere dayanır. Türklerde Orhun abidelerinde Bilge Kağan'ın ağzından kardeşi Kültigin'in ölümü ele alınır. Ayrıca eski Türklerde yuğ merasimlerinde kamlar veya bahşılar ölünün defni sırasında münasib bir zamanı gözleyerek kopuzları ile yas şiirleri terennüm ederlerdi. **Divanu Lugat-it Türk**'te "yug veya sagu" diye ağıttan bahsedilir. Alper Tunga'nın mersiyesi yanında başka mersiyelere de yer verilir.

Ağıdın makamı ve söylenişi bölgelere göre değişir. Ağıt törenine belli kişiler değil, her isteyen katılabilir.

Dünya milletlerinde ağıt, mersiye türünün ortaya çıkmasına sebeb olmuş ve şiirler yazılmıştır. Rivayete göre ilk mersiye, Habil'in ölümü üzerine hazret-i Adem tarafından söylenmiştir.

Hemen her millette görülen ağıdın İslamiyetten önce Araplarda mühim bir yeri vardı. Bunun için para ile hususi ağlayıcı kadınlar tutulmuştur. Ancak İslamiyet'in gelmesi ile sevgili Peygamberimiz sesli ağlamayı yasaklamış ve bunun ölü için eziyet olduğunu bildirmiştir. Buna rağmen, ölünün yakınları bu acı karşısında yine kendilerini tutamayarak sesli şekilde ağlamışlardır. Bu en çok propaganda vasıtası yapılarak, müslüman toplulukların merhametini sömürmek için şiilerde görülmektedir. Bu fırka güya Peygamber torunlarının derdiyle dertlenmek için muharrem ayinleri yapmışlardır. İran edebiyatında daha çok bu konuyu işleyen zamanla bizim edebiyatımızda da bir tür olarak gelişen **Maktel-i Hüseyn** kısaca **Maktel** adlı eserler yazılmıştır. Buna karşılık İran edebiyatında, Mevlid türünden eserler yazılmamıştır.

Sadece ölünün ardından değil, harplerin ortaya çıkardığı felaketler de ağıt şeklinde işlenmiştir. Bilhassa halk şairleri koşma nazım şekli ile uzun destanlar yazmışlardır. Bu durum yerine göre şahısların ölümü için de söz konusudur.

Türk edebiyatında mersiye türünün mühim yeri vardır. Padişahların, şehzadelerin ölümü ile pek çok mersiye yazılmıştır. Bu durum günümüze kadar devam edegelmiştir.

AĞIZ;

Alm. *Mund (m.),* **Fr.** *Bouche (f.),* **İng.** *Mouth.* Önde dudaklardan başlayıp, arkada geniz ve yutak boşluğu ile nihayetlenen, yanlarda yanakların, üstte üst çenenin ağız tavanını yapan sert ve yumuşak damak ile altta alt çenenin ağız tabanını teşkil eden yumuşak dokulardan ibaret en iç tabakanın sınırladığı boşluk.

Sindirim organı denilince ilk akla gelen ağızdır. Yiyecekler ağıza, dudak, dişler ve dil vasıtasıyla alınıp, burada ufaltılırlar. Tükrük vasıtasıyla kayganlaştırılıp, küçük lokmalar halinde yutulurlar.

Nişastanın sindirimi ağızda başlar. Nişastalı besinlerin ağızda uzun süre çiğnenmeleriyle tatlanmaları, tükrükde bulunan "Amilase" fermentinin nişastayı parçalayıp, küçük şeker moleküllerine ayırmasındandır. Tat ve koku organları ağıza giren maddenin vasfını kontrol eder. Besinlerin bozuk olup olmadığı da tat ve koku organlarınca anlaşılır.

Ağızdaki dişler, çene kemiklerindeki diş çukuru denen boşluklara oturmuştur. Ağız boşluğunun önde ve arkada olmak üzere iki deliği vardır. Ağız deliği denilen ön kısmını dudaklar çevirmişdir. Dudaklar kas ve epitel (örtücü) dokudan yapılı iki kıvrımdan meydana gelmiştir. Dudakların kalınlıkları ırka, yaşa ve cinse göre değişir. Yeni doğan çocuklarda dudaklar kalın ve büyüktür. Yaşlılarda, dişsizlerde dudaklar içeri doğru kıvrıktır.

Ağızın arka deliğine "boğaz" denir. Boğaz, ağız boşluğuyla yutak boşluğunu birleştirir. Boğazı, üstte yumuşak damak ve onun ortasındaki küçük dil ile altta dil sırtının arka bölümü sınırlar. Dişler ağız boşluğunu iki kısma ayırır. Bunlara ağız yayları denir. Dişlerin önünde ve yanda olanına ağız dalızı adı verilir. Arkadaki yay ise asıl ağız boşluğudur. Dişler birbirine değince, ağız ancak dilin sığabileceği bir boşluk halini alır. Alt çene üst çeneden ayrılacak olursa bu boşluk genişler. Ağız boşluğunun yan duvarlarını meydana getiren yanaklar, kas ve örtücü hücre dokularından teşekkül etmiştir. Dudak ve yanaklara ancak meme emen, besinleri çiğneyen canlılarda rastlanır.

Ağız boşluğunun içi mukoza denilen ve canlı hücrelerden meydana gelmiş bir zarla örtülüdür. Mukozanın altında sayıları pekçok olan küçük tükrük bezleri bulunur. Ağızda üç çift büyük tükrük bezi vardır. Bunlar da; çenealtı bezleri, dilaltı bezleri ve kulakaltı bezleridir. Bu üç çift tükrük bezi yine üç çift

kanallarıyla ağız boşluğuna salgılarını boşaltırlar. Ağıza dökülen salgıların bütününe tükrük denir.

AĞIZ KOKUSU;

Alm. *Mundgeruch,* **Fr.** *Mauvaise haleine,* **İng.** *Foul breath.* Bir insanın ağzından yayılan anormal koku. Normal bir insanın ağzı kokmaz. Hastalıklara göre insanın ağız kokusu da değişir. Hastanın kendisi tarafından duyulan ağız kokularından başka, hasta tarafından işitilmeyen ve çevre tarafından hissedilen ağız kokuları da vardır.

Bozuk ağız (özellikle diş ve diş eti) hijyeni, ağız içi kanserleri, bademcik iltihabları, sinüzit, aftlar, yemek borusu, mide ve alt sindirim sistemi rahatsızlıkları (keseleşme, gastrit, ülser, kabızlık, barsak tıkanması ve sindirim sistemi kanserleri); akciğer absesi, kanseri ve diğer ağır akciğer hastalıkları ağızda koku yapabilir. Bütün sistemler tarandığı halde sebebi anlaşılamayan ağız kokusu (nefes kokusu) vak'aları da vardır.

Birçok insanlar sabah kalktıklarında nefesleri fena kokar. Bütün gece tükrük ifrazı durur, dil hareket etmez. Bakteriler bu ortamda besin artıklarını daha kolay parçalar. Bakterilerin yaptığı bu işlemle fena bir koku meydana gelir. Akşam yatmadan dişleri fırçalamakla veya misvakla temizlemekle bu kötü koku kaybolur. Bazı ağız kokularında, sabah aç karna biraz maydonoz, bir domates veya yeşil bir sebze yemek veya karanfil ve nane şekeri çiğnemek kokuyu giderir veya hafifletir. Ağız gargaraları ağız florasını bozduğu ve ağzı kuruttuğu için kullanılmamalıdır.

Birkaç hastalıkta, ağızda karekteristik bir koku olur; ancak tıbbi teşhiste ağız kokusunun çok büyük önemi yoktur. Yine de bir çok acil vak'ada ilk teşhis için ağız kokusu yol gösterici olabilir. Mesela, şeker hastalığında hasta komaya girerse, ağzı aseton kokar. Aseton kokusu uzun açlıklarda da duyulur. Ancak açlıkla olanı her zaman vardır. Aseton kokusu, çürük elma kokusunu andırır. Üremi komasında nefes amonyak kokar. Amonyak kokusu, beklemiş idrar kokusuna benzer. Karaciğer abselerinde ve komasında nefes küf kokar. Akciğer vereminde de toprak kokusundadır.

AĞLAMA DUVARI;

Alm. *Klagemauer,* **Fr.** *Mur des lamentations,* **İng.** *Wailing Wall.* Yahudilerin, Süleyman aleyhisselamın Kudüs'te yaptırdığı Beyt-ül-Makdis (Mescid-i Aksa)ten kaldığına inandıkları ve kutsal kabul ettikleri duvar. Yahudilerin ha-Kotel ha-Ma'aravi (batı duvar) dedikleri bu duvar zamanla Hıristiyanlığın tesiriyle "Ağlama Duvarı" olarak adlandırılmıştır. Yaklaşık 485 m uzunluğunda olan Ağlama Duvarı, toprak seviyesinin üstünde yirmi dört büyük taş sırası ile yer altında kalan on dokuz taş sırasından meydana gelir. Yüksekliği toprak seviyesinden itibaren 18 m olup 6 metresi mabed alanının seviyesini aşmaktadır. Taşlardan bazılarının uzunluğu 12 m, yüksekliği 1 m, ağırlığı ise 100 tondan fazladır. 1967 Arap-İsrail (Altı Gün) Savaşına kadar sadece 30 metrelik kısmı ibadet için kullanılmaktaydı. Bugünkü haliyle duvarın en üstünde bulunan on bir sıra, İslami dönemden kalmadır. Geri kalan kısım ise hazret-i Süleyman zamanından kalma olmayıp Herod (Hirodes) dönemi mimari özelliklerini taşımaktadır.

On iki kabileye ayrılmış olan İsrailoğulları Süleyman aleyhisselamın vefatından sonra iki devlete ayrıldılar. On kabile İsrail devletini, diğer iki kabile ise Yahuda devletini kurdular. Azgınlaşarak hak yoldan ayrıldılar ve taşkınlık ettiler. Gadab-ı İlahiye uğradılar. İsrail devleti M.Ö. 721'de Asuriler, Yahuda Devleti de M.Ö. 586'da Babilliler tarafından yıkıldı. Asuriler, Babil Devletini işgal etti. M.Ö. 587'de Asuri Hükümdarı Buhtunnasar Kudüs'ü yakıp, yıktı. Yahudilerin çoğunu öldürdü, kalanlarını da Babil'e sürdü. İran hükümdarı Şireveyh, Asurileri yenince Yahudilerin tekrar Kudüs'e dönmelerine izin verdi.Yahudiler M.Ö. 520 senesinden sonra Mescid-i Aksa'yı yeniden imar ettiler. Önce Perslerin, sonra da Makedonyalıların idaresi altında yaşadılar. M.Ö. 63 senesinde Kudüs, Romalı kumandanı Pompey tarafından işgal edildi. Pompey de yahudileri dağıttı, şehri ve Mescid-i Aksa'yı yaktı, yıktı. Böylece Yahudiler, Roma Devleti hakimiyetine girdiler. M.Ö. 20 senesinde Romalıların Filistin'deki Yahudi Valisi Herod, Mescid-i Aksa'yı eski ölçüleri daha da genişleterek yeniden yaptırdı. Yahudiler daha sonra Roma hakimiyetine isyan ettiler. M.Ö. 70 yılında Romalı kumandan Titüs, Kudüs'ü tamamen yaktı, yıktı. Şehri viraneye çevirdi. Beyt-i Mukaddes (Mescid-i Aksa) de yandı. Sadece batı duvarı kaldı. Sonra Titüs'ün yaptırdığı ve 120 yılındaki tamiratta bu duvarın aynen kaldığı kabul edilir. Kudüs'ün doğu kesiminde Kubbetü's-Sahra Camiinin de bulunduğu Harem-i şerifin batı tarafında Tyropean Vadisinin kayalık tabanı üzerinde yer alan Ağlama Duvarı, M.S. 1. yüzyıldan itibaren Yahudiler tarafından Mukaddes kabul edilmeye başlandı. Yahudilerin önünde ibadet ettikleri bu duvar, Kudüs'ün ve Beyt-i mukaddesin yakılıp yıkılışını; esir olarak Romalılar tarafından başka ülkelere sürülüşlerini anmak; hatıralarını tazeleyip, kinlerini bilemek; mabede yeniden kavuşup Yahudi hakimiyetini kurmak hayali içinde dua ve gözyaşı ile yaslarını sürdürmelerini sağlamıştır. Bu duvar yüzyıllarca Yahudilerdeki milli ve dini şuuru ayakta tutmuştur. Yahudilerin inanışına göre, "Bu duvar yıkılmayacak ve Rab, mabedin batı duvarını asla terk etmeyecektir."

İlk zamanlarda duvarın yanında herhangi bir ibadet yeri yapılmamış, hatta Yahudilerin Kudüs'e girmeleri bile yasaklanmıştı. Fakat Ağlama Duvarı muhafaza edilmiş ve Mescid-i Aksa tamir edilmişti. Kudüs İslam hakimiyetine girdikten sonra, Yahudiler serbestçe Kudüs'e girebilmişler ve ibadet edebilmişlerdir. Ağlama Duvarı önüne gelerek dua etmişlerdir.

Osmanlıların Kudüs'ü fethetmelerinden ve İspanya'dan kovulan Yahudilerin Kudüs'e göçme veya burayı ziyaret etme imkanının doğmasından sonra Ağlama Duvarı Yahudiler için devamlı bir dua yeri haline gelmiştir. Osmanlılar yahudileri himaye ettikleri gibi Mescid-i Aksa'yı ve Ağlama Duvarını tamir ettirip, yıkılmaktan korumuşlardır. Bölgede Yahudi nüfusunun artmasından sonra Yahudiler Ağlama Duvarı önüne, sıralar, masalar koymak ve o bölgedeki evleri yıkmak istediyseler de Müslümanlar buna mani oldular. 1929 senesinde Ağlama Duvarı sebebiyle Müslümanlarla Yahudiler arasında olaylar çıktı. Birleşmiş Milletler Cemiyeti tarafından kurulan bir heyet, duvarın Müslümanların mülkiyetinde olduğuna ve Yahudilerin orada dua edebileceklerine karar verdi.

1948 senesinde Kudüs'ün doğu kesiminin Ürdün'ün eline geçmesi üzerine Yahudilerin bu duvarı ziyaret etmeleri yasaklandı. 1967 Arap-İsrail Savaşında Kudüs'ün doğu yakasının İsrail tarafından işgal edilmesi üzerine bu hadiseyi asker sivil bütün yahudiler duvarın önünde büyük bir coşkuyla kutladılar. 2000 yıllık İsrail rüyasının gerçekleştiğini ilan ettiler. Daha sonra ise duvarın bulunduğu bölgedeki mahalle yıkılarak geniş bir alan açıldı. Ağlama Duvarını Süleyman aleyhisselamın yaptırdığı mabedden bir kalıntı olarak kabul ettikleri kutsal bir mekan sayan Yahudiler, mabedin yıkılış yıl dönümü olmak üzere çeşitli vesilelerle dua ederler. Yahudilerin en büyük hedefi, bu mabedin eski ölçülerine göre yeniden yapılmasıdır. Beyt-i Mukaddesin eski ölçülerle yeniden yapılabilmesi için bugünkü Kubbetü's- Sahranın ve Mescid-i Aksa'nın yıkılması gerekmektedir.

AĞLEBİLER;

Tunus'ta İbrahim bin Ağleb tarafından kurulan devlet. Abbasi halifesi Harun-ür-Reşid, 800 senesinde emirlerinden İbrahim bin Ağleb'i, isyanların hiç eksik olmadığı Kuzey Afrika'ya vali tayin etti. İbrahim bin Ağleb, vali olunca, bölgedeki isyanları bastırarak duruma hakim oldu. Bundan sonra içişlerinde müstakil bir devlet başkanı, dış işlerinde ise halifeye bağlı hareket ederek Ağlebiler Devletini kurdu 801 (H. 185).

İbrahim bin Ağleb'in ilk yılları İdris bin İdris ve komutanlarından İmran bin Mahled'in isyanlarını bastırmakla geçti. İmran karşısında zor duruma düştü ise de halifeden gelen yardımlar ile savaşı kazanmaya muvaffak oldu. Böylece Tunus'ta fitne ve karışıklık sona erdi. Halk güven içinde yaşamaya başladı. Bu durum 812 senesinde İbrahim bin Ağleb'in vefatına kadar devam etti.

İbrahim bin Ağleb, fıkıh alimi, edib, hitabeti kuvvetli, ihtiyatlı, harp tekniklerini çok iyi bilen, halkına şefkatli, sözüne sadık ve adil bir zattı. Tunus, onun devrinde en rahat günlerini yaşadı.

İbrahim bin Ağleb'in vefatından sonra iç karışıklıklar, isyanlar ve sık sık iktidar değişiklikleri oldu. Bu ayaklanmalar Ağlebiler Devleti'ni yıkılma durumuna getirdi. 828 senesinde iç karışıklık ve ayaklanmalar sona erdi. Bu sırada Ağlebilerin başında Ziyadetullah bulunuyordu.

Ziyadetullah döneminde Sicilyalı komutan Euphemius'un tavsiyeleri ile bu ülkeye karşı cihad hareketi başlatıldı. Ziyadetullah, yüz gemiden meydana gelen donanmasını sahil şehirlerinin zabtına me'mur ederken, karadan da büyük kuvvetleri savaşa soktu. Hıristiyanlara üst üste darbeler indiren Müslümanlar, birçok kale ve şehri ele geçirdiler.

Ziyadetullah'ın ölümünden sonra başa geçen hükümdarlar devresinde zaman zaman iç isyanlar ortaya çıktı ise de, bunlar devletin birlik ve bütünlüğünü sarsacak kuvvette değildi. Ayrıca tahta geçen Ebu Ikal, Melik Muhammed, Ahmed, İkinci Ziyadetullah, İkinci Ebu Ikal ve Abdullah Ebü'l-Abbas gibi hükümdarların son derece iyi huylu, güzel ahlaklı, cömert, adil ve şefkatlı olmaları halkın kendilerine sıkı sıkıya bağlanmalarını sağlamıştır.

Melik Üçüncü Ziyadetullah döneminde ise, şii Fatimilerin propagandaları neticesinde ülkede parçalanmalar baş gösterdi. Fatimilerin tarafını tutan Ebu Abdullah eş-Şii, Ağlebi devlet adamlarının pek çoğunu kendi tarafına çekti. Böylece pekçok şehire sahib oldu. Daha sonra Fatimi Devletinin de sıkıştırması üzerine durumunu tehlikede gören üçüncü Ziyadetullah'ın tahtını bırakıp Mısır'a kaçması ile bir asır süren Ağlebi Hanedanı saltanatı sona erdi (904). Toprakları Fatimilerin eline geçti.

AĞRI;

Doğu Anadolu'da yer alan, tarih, efsane ve folklor diyarı bir ilimiz. Tarihi ve tabii zenginlikleri çok olan ve adı efsanelere, masallara karışan ve Türkiye'nin en yüksek dağı olan Ağrı Dağı bu vilayetimizdedir.

Yüksek Doğu Anadolu yaylalarının bir parçası olan bu bölge, tarih boyunca göç ve istila yollarının üzerinde yer almıştır. Türkiye'nin tepesi veya "dam"ı olan Ağrı, aynı zamanda kışı en şiddetli geçen

illerden birisidir.

Van, Bitlis, Muş, Erzurum, Kars illeri ile çevrilidir. 39°05' ve 40°17' kuzey enlemleri ile, 42°20' ve 44°30' doğu boylamları arasında yer alır. Trafik kod numarası (04)'tür.

İsminin Menşei

Ağrı ilinin ismi, Ağrı Dağından gelir. Bu bölgeye yerleşen Selçuklu Türkleri "Ararat Dağı"na "Eğri Dağ" ismini verdiler. Selçuk ve Osmanlı Türkleri, yerleştikleri her bölgeye Türkçe isimler verirlerdi. Sonradan gelen Türk boyları Eğri Dağa "Ağır Dağ" ismini takmışlardır. Zamanla Ağır Dağ, halk arasında "Ağrı Dağı" olarak benimsenmiştir.

Tarihi

Ağrı'nın bilinen tarihi M.Ö. 15. asra dayanır. M.Ö. 15. asırda, Hurri Mitana Krallığı bu bölgede bulunuyordu. Hititler ve Urartulardan sonra, Kafkasya'dan atlı göçebe olarak gelen Kimmenler M.Ö. 8. asırda bu bölgeye yerleştiler. M.Ö. 7. asırda Sakalar, 6. asırda Persler, 4. asırda Makedonya Kralı İskender, M.S. 6. asırda Hazer Türkleri, M.S. 642'de Müslüman Araplar, İlhanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, İranlı Türk Safevilerin eline geçmiş, Celaleddin-i Harzemşah ve Moğolların istilasına uğramış, zaman zaman da, Bizans ve Persler arasında el değiştirmiştir. 1515'te Ağrı, Yavuz Sultan Selim Han Çaldıran'da Şah İsmail'i yenince, Osmanlılara geçmiştir. Yavuz Sultan Selim'in tayin ettiği Tuğ Beyinin çocukları halen bu bölgede "Tugan", "Doğan" ve "Toğanoğlu" soyadı ile anılmaktadır.

Yavuz, Sultan Selim'in İstanbul'a dönüşünden bir müddet sonra İranlı Safeviler burasını geri almışlar, 1578'de Kanuni Sultan Süleyman Han bu bölgeyi tekrar Osmanlı Devletinin sınırlarına katarak merkezi Bayezid olan Van beylerbeyliğine bağladı. Tanzimattan sonra Bayezid sancağı olarak Erzurum vilayetine bağlandı. Cumhuriyetin ilanında il merkezi Doğu Bayezid idi. 1926'da Karaköse il merkezi, Doğu Bayezid ise ilçe oldu. 1938'de Karaköse ismi Ağrı olarak değiştirildi.

93 Harbinde (1877-1878) ve Birinci Dünya Harbinde Türkiye-Rusya ve İran arasında bölünmüş olan Ağrı, 1920 Kars, 1921 Moskova ve 1923 İran-Türk antlaşmaları neticesinde bütünüyle yeniden hukuki sahipleri olan Türklerin eline geçti. Ağrı, bin senelik bir Türk toprağıdır.

Fiziki Yapı

Ağrı ili, Kars, Erzurum, Muş, Bitlis, Van ve İran sınırı arasındadır. Ağrı, Türkiye'nin en engebeli illerinden biridir. 1000 m yükseklikten daha aşağı yerler çok azdır. Ortalama yükseklik 1000-1500 metredir. Erzurum-Kars Yaylasını Murat Havzasından ayıran Karasu-Aras'ın doğu ucunda kartal yuvası gibi dik duran Büyük ve Küçük Ağrı Dağları, Ağrı ilinin sembolü gibidir.

Dağlar: Geniş bir yay çizen dağ silsilesinin ucunda Ağrı Dağı (5137 m); Küçük Ağrı (3896 m), Aşağı Dağ (3274 m), Kara Dağ (3243 m), Tizli Dağı (3200 m) bulunur. Ayrıca Tendürek (3343 m), Aladağ (3250 m) ile Süphan Dağı, Kanlı Dağ ve Ziyaret Dağı başlıca dağlardır. Dağların büyük çoğunluğu üç bin metreyi aşar. Ağrı, Türkiye'nin en engebeli, en yüksek ve volkanik bölgelerindendir. Deniz seviyesinden yüksekliği 1640 metredir.

Ovalar: Bu bölge volkanik bir arazidir. Çöküntü neticesinde; Doğu Bayezid, Diyadin ve Eleşkirt ovaları meydana gelmiştir. Murad Vadisi, Karaköse ve Eleşkird Suyu Vadileri başlıca düzlüklerdir. Ağrı; Karasu ve Aras Nehirleri ile Tendürek ve Süphan Dağları ile çevrilidir.

Akarsular: Fırat Irmağının en uzun ve önemli kolu olan Murad Suyunun (Doğu Fırat) kaynakları Aladağ ile Çakmak dağıdır. Bu iki kol Karaköse'nin güneyinde birleşir ve Muş'a girer. Karasu, Aras, Murad suyu, Eleşkirt Çayı, Sarısu ve Balık Çayı başlıca akarsulardır.

Göller: Balık Gölü 25 kilometrekaredir. Şeyh ve Danilkel gölleri, yazın bataklık, kışın göldür.

İklimi ve Bitki Örtüsü

Arazinin volkanik oluşu, yağışların az, ısının çok düşük olması sebebiyle dağlar ve ovalar çıplaktır. Arazinin % 20'si mer'a ve otlak olup % 80'i ekime elverişli değildir. Su kenarlarında, söğüt ve kavak ağaçlarına rastlanır.

Kara ikliminin özelliklerini gösterir. Kışlar çok sert geçer, Türkiye'de en soğuk gün Ağrı'da 13 Ocak 1940'ta -43,2° olmuştur. Yazları sıcaktır, +39,9° olduğu olmuştur. İlk ve sonbahar kısa sürer. Türkiye'nin en soğuk ve en uzun kışı Ağrı'da geçer. Senenin 115-125 günü karla kaplıdır. Yağmur azdır, daha çok kar yağar. Yıllık ortalama yağış, 328-545 mm'dir.

Ekonomi

Tarım: Halkın başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Tarım ürünleri buğday, arpa ve şeker pancarıdır. Murad Suyu bataklığında pamuk, kendir, pirinç, mısır ve çavdar yetişir. Bataklıklarda kamış

fazladır. Su bakımından zengin olduğu halde ancak 23.522 hektar arazi sulanmaktadır. Doğu Bayezid, Patnos ve Tutak ovalarının sulanması için proje çalışmaları yapılmaktadır.

Hayvancılık: Ağrı ilinin en önemli gelir kaynağı hayvan ve hayvan ürünleridir. Koyun yetiştiriciliği başta gelir. Kırsal bölgelerde göçebeler çoğunluktadır. Geniş mer'a ve otlaklarda, yaylalarda koyun, keçi, sığır, manda beslenmektedir.

İlde, ata rağbet azalmıştır. Ağrı dağlarında yabani keçi, boz ve beyaz ayı, sansar, tilki, kurt ve tavşan; Köse Dağında büyük ve bol sayıda yılan vardır. Ağrı Dağında ise engerek yılanı çoktur. Yazın Tendürk Dağında göç eden av hayvanları kışın Ağrı dağının Kozlu bölgesine gelirler. Kozlu bölgesi devamlı güneş gördüğünden burada kar azdır.

Madenler: Ağrı ilinde asbest, kükürt, ponzataşı, tuz, maden suyu, sıcak su kaplıcaları, çimento taşı, kireç, tuğla ve kiremit hammaddesi ve Eleşkirt'te Linyit yatakları vardır. Ayrıca az mikdarda mermer yataklarına da rastlanmaktadır.

Sanayi: Yeni yeni gelişmektedir. Başlıca sanayii, 1984 yılında faaliyete geçen şeker fabrikası, Doğu Bayezid Yem Fabrikası, Ağrı Tuğla Fabrikası, Et-Balık Kurumu Kombinası, Peynir-Tereyağ Fabrikası, Un Fabrikası, halı-kilim ve hızar atölyeleridir.

Tiftik işi başlık, eldiven ve atkıları ile meşhurdur. Geometrik desenlerle süslü kilim, halı ve heybeler en çok Doğu Bayezid, Karaköse ve Tahiki köyünde yapılır ve çok meşhurdur. Diyadin hidroelektrik santralı ile Patnos ve Şekerovası barajları için ön çalışmalar yapılmaktadır.

Ulaşım: En önemli ulaşım yolu, Trabzon-Erzurum-Tebriz yoludur. Ağrı, İran transit yolu üzerindedir. Asya'ya açılan bir kapıdır. Gürbulak sınır kapısı ile İran'a girilir.

İkinci derece yolları, Doğu Bayezid-Iğdır-Kars yolu ile Ağrı-Patnos-Van ve Muş yollarıdır. Kışın bazı yerlerde ulaşım kızaklarla yapılır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Ağrı ilinin toplam nüfusu 1990 sayımına göre 437.093 olup, bunun 158.758'i şehirlerde, 278.335'i köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 11.376 kilometrekare olup, kilometrekareye 38 kişi düşer. Nüfusun temelini 93 Harbi denen (1877-1878) Osmanlı-Rus Harbinde Kars'tan göç edenlerle, Rusya'dan göç eden "Karapapaklar" ve İran'dan göç eden "Azeri Türkleri" teşkil eder.

Eğitim: İlde, 30 anaokulu, 663 ilkokul, 4 bölge yatılı okulu, 8 lise, 26 ortaokul, 7 Mesleki ve teknik ortaokulu, 4 Endüstri meslek lisesi, 4 İmam hatip lisesi, 1 Spor meslek lisesi, bir kız meslek lisesi, bir ticaret lisesi vardır. Ağrı, Hamur, Patnos ve Eleşkirt'te birer kütüphane bulunmaktadır. Okuma-yazma oranı % 60'tır.

Örf ve adetleri: Erkek ve kızları oldukça genç yaşta evlenirler. Erkek evlenme arzusunu sofrada çanak veya bardak kırarak belirtir. Düğünler çok gösterişli ve şaşaalı olur. Kız isteme, nişan, sini dönmesi, çeyiz açma, kına gecesi, düğün ve nikah muhakkak mahalli örf ve adetlere göre yapılır.

Kendine has zengin bir folklöre sahiptir. Oyunlar, davul ve zurna eşliğinde oynanır. Türküleri dokunaklı, içli ve ağırdır. Davul, zurnadan başka ney, tulum, dilli kaval, dilsiz kaval, el defi ve bağlama kullanılır. Halay ve bar oyunu meşhurdur. Ayrıca üçayak, çimeni çiçek, meyriko, gelin gel barı, hassiko, papbure, köylü kızı, basso, laççi, papuri, atabarı ve Ağrı sallaması belli başlı oyunlarıdır.

Abdigör, bölgenin en meşhur yemeğidir.

İlçeleri

Ağrı'nın biri merkez olmak üzere 8 ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 103.797 olup, 58.038'i ilçe merkezinde, 45.759'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 50, Cumaçay bucağına bağlı 24, Muratlı bucağına bağlı 24 köyü vardır. Yüzölçümü 1481 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 70'tir.

İlçe toprakları genelde dağlıktır. Başlıca akarsuları Taşlıçay ve Murat nehridir. Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. En çok küçük baş hayvan beslenir. Tarıma elverişli arazi çok azdır.

İlçe merkezi Erzurum-İran transit yolu ile Kağızman-Cumaçay-Kars yollarının kesiştiği noktada Taşlıçay ile Körçay arasında kurulmuştur. İl merkezi olmasına rağmen gelişmemiştir. Osmanlı Devleti zamanında Doğu Bayezid sancağına bağlı ilçe olup, ismi Karaköse idi. 1926'da Karaköse il merkezi oldu. 1938'de Karaköse ismi Ağrı olarak değiştirildi.

Diyadin: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 38.413 olup, 9.569'u ilçe merkezinde, 28.844'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 54 köyü vardır. Yüzölçümü 1274 km^2 olup, nüfus yoğunluğu

30'dur.

İlçe toprakları genelde dağlıktır. Güneyinde Aladağ, kuzeyinde Arı dağı yer alır. Bu iki dağ arası yüksek platolarla kaplıdır. Başlıca akarsuları Murat ırmağı ve kollarıdır. Bir çöküntü ovası olan Diyadin Ovası çok verimlidir.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. En çok yaylacılık yöntemiyle küçükbaş hayvan beslenir. Ovada şekerpancarı ve tahıl yetiştirilir. İlçe topraklarında kükürt yatakları vardır.

İlçe merkezi Murat Irmağı kıyısında kurulmuştur. İl merkezine 67 km mesafededir. Gürbulak sınır kapısına giden Ağrı-Doğubayezid karayolu ilçenin 10 km kuzeyinden geçer. İlçe belediyesi 1904'te kurulmuştur.

Doğu Bayezid: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 89.171 olup, 35.213'ü ilçe merkezinde, 53.958'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 69, Suluçam bucağına bağlı 16 köyü vardır. Yüzölçümü 2383 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 37'dir.

İlçe toprakları dağlıktır. Kuzeybatısında Aras Güneyi Dağları, güneybatısında Aladağ yer alır. Türkiye'nin en yüksek göllerinden olan Balık Göl (2241 m) ilçe topraklarında yer alır. Bu gölden doğan Balık Çayı ilçe topraklarını sular. Dağların eteklerinde yaylalar vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Sulanabilen arazide tahıl ve şekerpancarı yetiştirilir. Hayvancılık ekonomide önemli yer tutar. En çok koyun ve sığır beslenir. İlçe, İran'a yapılan canlı hayvan ticaretinin merkezidir. Yün, yapağı, deri, yağ ve peynir başlıca hayvan ürünleridir.

İlçe merkezi Küçük Ağrı Dağının 15 km güneybatısında Doğubayezid Ovasında kurulmuştur. Trabzon-İran transit yolu ilçeden geçer. İl merkezine 95 km mesafededir. Belediyesi 1893'de kurulmuştur.

Eleşkirt: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 41.748 olup, 9871'i ilçe merkezinde, 31.877'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 61, Tahir bucağına bağlı 8 köyü vardır. Yüzölçümü 1559 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 27'dir.

İlçe toprakları dağlıktır. Batı ve kuzeyi Aras Güneyi Dağlarıyla çevrilidir. İlçenin büyük bölümünü Eleşkirt-Karaköse-Diyadin Çukurunda yer alan Eleşkirt Ovası kaplar. İlçe topraklarını Murat Irmağının kolları olan dereler sular.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Yaylacılık yöntemiyle en çok koyun beslenir. Arıcılık gelişmiştir. Canlı hayvan ticareti ve süt üretimi önemlidir. Tarım Eleşkirt ovasında yapılır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı, patatestir. Halı ve kilim dokumacılığı gelişmiştir.

İlçe merkezi, Trabzon-Ağrı karayolu üzerindedir. İl merkezine 35 km mesafededir. Belediyesi 1923'te kurulmuştur.

Hamur: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 22.344 olup, 3154'ü ilçe merkezinde, 19.190'ı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 45 köyü vardır. Yüzölçümü 898 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 25'tir.

İlçe toprakları genelde dağlıktır. Güneyinde Aladağ, doğusunda Kandil Dağı, kuzeyinde Eleşkirt-Karaköse Ovasının devamı olan bir düzlük yer alır. Dağlardan kaynaklanan sular, ovayı suladıktan sonra Murat Irmağına katılır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday ve arpa olup, ayrıca az miktarda patates, soğan ve şekerpancarı yetiştirilir. Dağlık kesimlerde hayvancılık yapılır. En çok koyun ve sığır beslenir.

İlçe merkezi Erzurum-Ağrı-Van karayolu üzerindedir. İl merkezine 12 km mesafededir. İl merkezine yakın olması yüzünden gelişmemiştir. İlçe belediyesi 1958'de kurulmuştur.

Patnos: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 85.698 olup, 33.759'u ilçe merkezinde, 51.939'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 36, Dedeli bucağına bağlı 16, Doğansu bucağına bağlı 9, Sarısu bucağına bağlı 22 köyü vardır. Yüzölçümü 1421 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 60'tır.

İlçe toprakları dağlıktır. Kuzeydoğusunda Aladağ, güneyinde Süphan Dağı, batısında Top Dağı yer alır. Bazı bölümlerinde Aladağ ve Süphan Dağından çıkan lavlardan meydana gelen platolar vardır. Dağlardan kaynaklanan dereler, ilçe sınırları dışında Murat Irmağına katılır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı ve patates olup, ayrıca az miktarda soğan, kayısı ve elma yetiştirilir. Hayvancılık ekonomide önemli yer tutar. Hayvancılığa bağlı olarak peynir üretimi yaygındır.

İlçe merkezi, Muş, Bitlis ve Van'ı Ağrı'ya bağlayan karayolu üzerindedir. Askeri birliğin olması, ilçenin

gelişmesini sağlamıştır. İl merkezine 78 km mesafededir. İlçe belediyesi 1936'da kurulmuştur.

Taşlıçay: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 21.976 olup, 4555'i ilçe merkezinde, 17.421'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 36 köyü vardır. Yüzölçümü 798 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 28'dir.

İlçe toprakları 2000 metreden yüksek dağlık araziden meydana gelir. Kuzeyinde Perli Dağı, güneyinde Aladağ, güneybatısında Kandil Dağı yer alır. Dağların ortasında dalgalı düzlükler vardır. Dağlardan kaynaklanan suları Murat Irmağı ve başlangıç kolları toplar.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, patates ve arpa olup, ayrıca az miktarda sebze ve meyve yetiştirilir. Yaylacılık metoduyla çok sayıda küçükbaş hayvan beslenir. Yün, kıl, tereyağ ve peynir elde edilen başlıca hayvansal ürünlerdir.

İlçe merkezi Murat Irmağı vadisinde kurulmuştur. Eski ismi Aşağıtaşlıçay'dır. Gelişmemiş ve küçük bir yerleşim merkezi olan ilçeden Ağrı-Doğubayezit karayolu geçer. İl merkezine 32 km mesafededir. İlçe belediyesi 1954'te kurulmuştur.

Tutak: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 33.946 olup, 4599'u ilçe merkezinde, 29.347'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 81 köyü vardır. Yüzölçümü 1562 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 22'dir.

İlçe toprakları 1800-2000 metre yükseklikte dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Kuzeyinde Çakmak Dağı yer alır. İlçe topraklarından doğan sular, Murat Irmağına karışır. Bitki örtüsü step görünümünde olup, orman yönünden fakirdir.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. İklim şartlarının uygun olmaması yüzünden değişik tarım ürünü alınmaz. Başlıca tarım ürünleri buğday ve arpa olup, ayrıca az miktar nohut, mercimek, kavun ve karpuz yetiştirilir. Hayvancılık gelişmiş olup, en çok koyun ve sığır beslenir. Geleneksel olarak Arab atı yetiştiriciliği yapılır.

İlçe merkezi Murat ırmağı kıyısında kurulmuştur. Doğusundan Ağrı'yı Patnos üzerinden Bitlis ve Van'a bağlayan karayolu geçer. İl merkezine 40 km mesafededir.

Tarihi Eserler ve Turistik Yerleri

Ağrı değişik medeniyetlere merkez olmuş bir ilimizdir. Bu yüzden tarihi ve turistik zenginliklere sahiptir. Bunlardan bazıları şunlardır:

İshak Paşa Sarayı: Ağrı ilinin Ağrı Dağından sonra en çok ilgi çeken yeri İshak Paşa Sarayıdır. Bu saray Doğu Bayezid'in 5 km kadar uzağında eski Doğu Bayezid yanında Sarp kayalar üzerinde kurulmuş ve kartal yuvasını andıran 116 odalı bir saraydır. İçinde cami, hamam, atlar için ahırlar, su ve erzak depoları vardır.

Türk, Osmanlı ve Selçuklu mimarisinin en güzel örneklerinden biridir. Sarayda Selçuklu üslubu hakimdir. Dünyada kalorifer, su ve kanalizasyon teşkilatı olan ilk binadır. Bu sarayın yapılmasını 1685'te Doğu Bayezid Sancak Beyi Çolak Abdi Paşa başlatmış, oğlu Çıldır Valisi İshak Paşa ve onun oğlu Mehmed Paşa tarafından 1784'te bitirilmiştir. 7600 metrekarelik bir sahada yapılan bu sarayın inşaatı 99 sene sürmüştür.

Ruslar, Doğu Bayezid'i işgal ettiklerinde burasını karargah ve kışla olarak kullanmış ve kıymetli eşyalarını çalmışlardır. 13x6.5 metre ebadında som altından yapılan kapısı Moskova müzesindedir. Ayrıca binanın mühim yerlerini kasten tahrip etmişlerdir. Saray son senelerde yapılan tamirat ile tamamen yıkılmaktan kurtulmuştur.

Doğu Bayezid Kalesi: On dördüncü asırda yapılmıştır. Kayalıklar üzerindedir. Timur Han'ın zorlukla ele geçirdiği bir kaledir. Bugün tamamen harabe halindedir. Doğu Bayezid'in 8 km güneydoğusundadır.

Kan Kalesi: Tutak'ın 20 km güneydoğusunda bulunan Kalekulu köyü yakınlarındadır. Ne zaman ve kimin tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Bugün sadece temelleri kalmıştır.

Toprakkale: Eleşkirt ilçesine bağlı, Toprakkale köyündedir. Yıkık durumda olan kalenin ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Önünde bulunan cami, 1887'de yaptırılmıştır.

Küpkıran Kalesi: İl merkezine 20 km uzaklıktadır. Hanebegül Kalesi diye de bilinir. Yıkık durumdadır.

Havran Kalesi: Hamur yakınlarında olup, Selçuklu Devleti'nin son devirlerinde inşa edilmiştir. Yıkık durumdadır.

Diyadin Kalesi: Diyadin ilçesindedir. Kaleden günümüze çok az şey kalmıştır.

Ahmed Han Türbesi: İshak Paşanın katibi olan ve "Hani Baba" olarak tanınan bir İslam büyüğünün

kabridir. Bu türbenin yanında Evlad-ı Resul'e ait bir çok seyyid ve seyyidenin türbe ve kabirleri vardır. Seyyid Abdurrahim bin Abdullah Arvasi, Seyyid Muhammed Emin, Seyyid Şeyh Baba (Seyyid Abdülaziz), Seyyid İbrahim, Seyyid Muhammed, Seyyid Fehim, Seyyid Resul, Seyyide Hatice ve Seyyide Çiçek en çok ziyaret edilen kabirlerdendir. Aşağı Doğu Bayezid'in ise Seyyid Abdülkadir ve Seyyide Hanım türbeleri ziyaret edilen yerleridir.

Halidi Mabedi: Patnos'ta Anzavur tepede Halidi Mabedi isimli harabeler vardır.

Kaya Mezarları: Taşlıçay civarında kayalar içinde bulunan mezarlardır.

Yeraltı Kilisesi: Tutak'ın 20 km uzağındadır.

Meteor Çukuru: 90 sene önce düşen bir akanyıldızın (meteor) açtığı çukurdur. Derinliği 60, genişliği 25 metredir. Büyüklük bakımından Alaska'dan sonra dünyanın ikinci büyük meteor çukurudur. Doğu Bayezid'in Gürbulak bucağı ile Sarıçavuş köyü arasındadır.

Fışkıran Su: Doğu Bayezid yakınındadır. Yerden 12 m yüksekliğe su fışkırır.

Balık Gölü: Doğu Bayezid'in sinek yaylasında 2241 metre yükseklikte bir göldür. Yüzölçümü 25 kilometrekaredir. Alabalık ve sazan balığı boldur. Taşlıçay'a 40 kilometredir. Sandalla gezilir.

Ekşi Su: Doğu Bayezid'deki bu su hazmı kolaylaştırır. Müshil etkisi yapar. Kızıldere köyündeki Ekşi sudan başka Murad Su İçmeleri de sağlığa faydalıdır.

Diyadin Kaplıcaları: Yılanlı Davud, Köprü ve Tazekent kaplıcaları (çermikleri) binlerce seneden beri kullanılmaktadır. Akkoyunlu Beyi Uzun Hasan'ın oğlu Ziyaeddin Bey bu kaplıcaların civarında ilk tesisleri kurmuştur.

Köprü kaplıcasının tortuları Murat Nehri üzerinde tabii bir köprü meydana getirdiği için bu isim verilmiştir. Demir, kükürt, sülfat, kalsiyum ve bikarbonat bakımından zengin olan bu kaplıcalar, romatizma, cilt hastalıkları ile nefrite iyi gelir. Suyun sıcaklığı 60-70 derecedir.

Diğer eserler: Meya (Günbuldu) Mağaraları, Karlıca, Kız Kulesi, Havran Kalesi, Eski Kümbetler ve Patnos Höyüğünde Urartu Sarayı kalıntıları vardır.

Efsaneler: Bir kültür köprüsü olan Ağrı ile ilgili pek çok efsane vardır. Tarihin derinliklerinden bugünlere uzanan masallara, hikayelere ve şiirlere konu olan "Kerem ile Aslı"nın birbirini görüp aşık olmaları, Doğu Bayezid ile İshak Paşa Sarayı arasındaki "Keşiş Bahçesi"nde cerayan etmiştir. "Aslı"ya kavuşamayan "Kerem" çektiği bir "Ah" ile tutuşup kül olur. Bu külün başında günlerce bekleyen "Aslı" da külü saçı ile süpürürken tutuşup yanar külleri birbirine karışır.

Nuh Tufanı: Hazret-i Nuh'un gemisi Ağrı Dağına değil, Cudi Dağına inmiştir: Nuh Tufanı, başta Kur'an-ı kerim olmak üzere diğer mukaddes kitaplarda ve eski destanlarda yer almıştır. Kur'an-ı kerimin Hud suresi, Kamer suresi ve Mü'minun suresi "Nuh Tufanı" ile ilgili teferruatlı bilgileri haber vermektedir.

Yahudi din adamlarınca değişikliğe uğratılan "Tevrat"da hazret-i Nuh'un gemisinin Ağrı Dağına (Ararat dağına) indiği ifade edilir. Hak kitap ve hiç bir değişikliğe uğramıyacağı Allahü teala tarafından buyrulan Kur'an-ı kerimin Hud suresinin 44. ayetinde hazret-i Nuh'un gemisinin "Cudi Dağı"na indiği açıkça beyan edilmektedir. Bu açık ifadeye rağmen Nuh aleyhisselamın gemisinin başka yere indiğini söylemek bu ayet-i kerimeye uygun olmamaktadır. Cudi Dağının yeri ihtilaflıdır. Musul, El- Cezire, Şam, Nusaybin ve Amid (Diyarbakır) diyenler olmuştur. Ağrı Dağı diyenler olmadığı gibi, delil de yoktur. Ağrı Dağında hazret-i Nuh'un gemisini arama çalışmalarının altında başka gizli gayeler vardır. Hıristiyan emperyalizmi ve dış Ermenilerin kötü niyetleri gizlidir. Nitekim hazret-i İsa Allahü teala tarafından gökler alemine alındığından 6 sene sonra ahlak, fazilet, namus ve iffet timsali annesi hazret-i Meryem Kudüs'te vefat etti. Mübarek kabri Kudüs'te olduğu ve bu husus İslam kaynaklarında (eserlerinde) açıkça belirtildiği halde, Anadolu'yu bir Hıristiyan ülkesi olarak göstermek isteyen Hıristiyan emperyalizmi, bir kadının rüyasına dayanarak, Efes'i dini bir merkez haline getirmiştir. Efes ile hazret-i Meryem arasında bir bağ olmadığı gibi, Ağrı Dağı ile Nuh Tufanı'ndan kurtulan gemi arasında da hiçbir ilgi yoktur. Nuh Tufanından; Sümerlerin "Gılgamış Destanı"ndan, Amerika'daki Hopi Kızılderililerinin destanlarına kadar bütün eski destanlar da bahseder.

Eski Türkler, hazret-i Nuh'un gemisinin Altay Dağlarında, Uludağ'da, Hindular Veda'larda (dini kitaplarında) Himalayalarda, eski Yunanlılar Parnas'ta, Asuriler Nizir Dağında, Hıristiyan ve Yahudiler Ağrı Dağında olduğunu iddia ederler. Araplar, Ağrı Dağına "Haris"; Küçük Ağrı Dağına "Hırvayris" derlerdi.

Alm. *Schmerz (m),* **Fr.** *Douleur,* **İng.** *Pain.* İnsana ızdırap ve hoşnutsuzluk veren bir his.

Ağrı, vücudun herhangı bir yerindeki iltihabi bir reaksiyon veya kesilme, ezilme, iç organlardaki gerilmeler, barsak ve idrar yolları gibi düz adaleden yapılan organların kasılmasına sebeb olan iltihabi olmayan tahriplerle ortaya çıkar.

Uzun zaman, ağrı hissinin ayrı bir his olmadığı, derideki diğer his alıcılarındaki aşırı bir uyarılmanın neticesi olduğu zannedilmişti. Deriye fazla basınç yapıldığı veya 45 dereceden fazla sıcakla muamele edildiği takdirde ağrı hissinin ortaya çıktığı ileri sürülmüştü. Bunun sonucu olarak soğuk, sıcak ve basınç ağrılarından bahsedilmişti. Günümüzde bu görüşün doğru olmadığını ispatlayan bir çok zıt görüş vardır. Tecrübi olarak basınç ve temas alıcıları aşırı olarak uyarıldıklarında, ağrı hissi alınmamaktadır. Diğer hislerden ayrı olarak, ağrı hissi için özelleşmiş bir alıcı şimdiye kadar gösterilememiştir. Ağrı hissi, deride geniş bir ağ yapan çıplak sinir uçları tarafından alınır. Sinir lifleri, birbirleri ile sık bir ağ yaptıklarından ve birbirlerinin bölgelerine girdiğinden bir sinir lifinin ölmesi ile o bölgenin duyusu tamamen kaybolmaz. Parmak uçları ve dudakda sinir dallanması fazla olmadığından, ağrı hisseden noktalar daha kolay tesbit edilebilir.

Üç çeşit ağrı biliniyor: 1) Yüzeysel (sathi) ağrı, 2) Derin ağrı (kemik, kas, kiriş, eklemlerin ağrısı), 3) İç organların ağrısı (visceral ağrı).

Bunlardan ilk ikisine somatik ağrı da denmektedir.

Ağrı duyusunu alan sinir uçları, fiziki, mekanik ve kimyevi te'sirler ile uyarılabilirler. Çeşitli uyarılarla uyandırılan ağrının niteliği farklı olup, ayrı sinir lifleri tarafından iletilir. Mesela tırnak altı sıcak bir iğne ile uyarılınca önce ani batıcı bir ağrı duyulur. Bir kaç saniye sonra hissedilen ağrı ise yakıcı niteliktedir. Bunlardan başka bir de kas, kiriş, eklem ve bazı iç organların kimyevi ve mekanik uyarılmalarıyla ortaya çıkan, yüzeysel ağrıya göre yeri daha güç tesbit edilebilen, künt bir ağrı daha vardır. İç organları kesmek veya basmakla ağrı duyulmaz. Ancak buraları germek, organa gelen kan mikdarını azaltmak, kimyevi uyaranlarla uyarmak suretiyle bu tip ağrı (künt ağrı) meydana gelebilir. Kaslar, karaciğer, akciğer, kalb gibi organlarda ancak bahsettiğimiz gibi künt bir ağrı uyandırılabilmesine karşılık, bunları çevreleyen zarlarda aynen midenin yüzeyi gibi ağrı uyaranlarıyla ağrı husule getirilebilir. Ağrı hissi organizmayı zararlı etkilerden korumakla görevlidir. Bu sebeple ağrı alıcılarının en yaygın olduğu yer deri yüzeyidir.

Mide-oniki parmak barsağı ülserlerinde duyulan açlık ağrılarının sebebi ise, yaralı bölgede bulunan açık sinir uçlarının tuz asidi (HCl) etkisinde tahriş olarak uyarılmasındandır. Ağrılar, yüzeysel, derin ve iç organ ağrıları diye sınıflandırılmıştı. Bunlara ilaveten bir de psikolojik ağrılar vardır. Psikolojik ağrıların sebebi, kas gerginliğinin devamlı artmasıdır. Ağrı; sırtta, belde, karında hatta herhangi bir yerde olabilir. Bu hastalar "Her yanım ağrıyor" cümlesi ile şikayetlerine başlarlar. Bazan kas gerginliğinde bir artma bile olmadan ağrı duyulduğu gözlenir. Psikolojik ağrılarda ağrı hastanın hayalindedir. Vücudunda ağrı meydana getirecek hiçbir bozukluk yoktur. Hiçbir hastalığı bulunmadığını söylemek bir şeyi halletmez. Bu hastalarda ağrı kesen ilaçlar da çoğunlukla tesirsizdir.

Ağrılar kişiden kişiye de değişiklik gösterir. Aynı ağrılı olay, değişik kişilerde ayrı şiddette ağrıya sebeb olur (Ağrı eşiği). Dikkati başka yere çekmek bazan en şiddetli ağrıları bile unutturabilir. Hipnozla şiddetli kolikler bile geçirilebilmektedir. (Kolik; idrar yolu, barsak gibi adalesi düz kastan yapılı organların kasılmasında ortaya çıkan ve sancı da denilen çok şiddetli ağrılardır.)

Ağrının üç önemli karakteri vardır:

1) Ağrı ortaya çıktığı doku veya noktadan daha geniş bir alana yayılabilir. Mesela kalb ağrısı, çene, sol omuz, kol ve ele; bel ağrısı ise, bacak arkasına yayılabilir.

2) Ağrı ilgili olduğu organdan tamamen farklı bir yerde duyulabilir. Mesela safra kesesine bağlı ağrı sağ omuzda duyulabilir. Bacağı kesilen, kopan birinin sanki ayağı varmış gibi parmakları ağrıyabilir.

3) Ağrı eşiği (ağrıyı fark etme seviyesi) kişiden kişiye değişiklik arz eder. Aynı cins ve aynı derecede bir uyarana karşı etkilenme derecesi farklıdır. Ağrı eşiğinin alçalması-yükselmesi ile ağrının sebeb ve derecesi arasındaki ilgi mutlak değildir. Bazı ilaçlar, akupunktur, sıcak tatbikatı, anestezikler gibi fiziki tesirlerle, inanç, heyecan, kesif ilgi kendine güven, doktora itimat gibi psikolojik faktörler ağrı eşiğini yükseltir. Buna mukabil hastalık, açlık gibi mukavemeti düşüren haller, korku yorgunluk, endişe, uykusuzluk, üzüntü ve sıkıntı gibi psikolojik faktörler ise, ağrı eşiğinin düşmesine sebep olurlar.

AĞRI DAĞI;

Türkiye, İran ve Ermenistan sınırlarının kesiştiği noktada yer alan sönmüş volkanik bir dağ. Koyu renkli sert lav ve yanardağ kütlesinden meydana gelmiş bir dağdır. Merkezi bir lav püskürmesi neticesinde yükselmiş olup, Alp-Himalaya volkanik kuşağı üzerinde bulunmaktadır.

Kuzey ve doğu etekleri Aras Irmağının geniş alüvyon ovasından, güneybatı etekleri ise denizden 1500 m yükseklikte olan bir ovadan yükselir. Batısında bulunan alçak bir geçit, Ağrı Dağını Torosların doğu ucundan ayırır. Dağın birbirine 11,2 km uzaklıkta iki doruğu vardır. 5165 metre ile Türkiye'nin en yüksek dağıdır. Kar sınırı mevsime göre değişiklik gösterirse de, 4000 metrenin üstü devamlı karla kaplıdır. Doruğa yakın yerde 10 kilometrelik alanı kaplayan Türkiye'nin en büyük buzulu yer alır.

Ağrı Dağının 1500-3500 m arasında kalan kısmı geniş otlaklar ve ardıçlarla kaplıdır. Büyük bir bölümü ağaçsızdır. Su kaynağı yönünden oldukça fakirdir. Çok yağış almasına rağmen çatlaklar ve audezitik yapı, suyu hemen çeker. Sıcak yaz günlerinde, dağın yamaçları çöl halini alır.

AĞUSTOSBÖCEĞİ (Cicada plebeja);

Alm. *Zikade (f),* **Fr.** *Cicade,* **İng.** *Cicada.* **Familyası:** Ağustosböceğigiller (Cicadidae). **Yaşadığı yerler:** Sıcak bölgelerde özellikle Akdeniz ve Ege bölgesinin bağlık, zeytinlik alanlarında. **Özellikleri :** 3-5 cm boyunda tombul yapılı böcekler. Yalnız erkekleri öter. **Ömrü:** Türkiye'dekiler 4 yıl, Amerika'daki bir çeşidi ise 17 yıl yaşar. Hayatlarının çoğu toprak altında "nimfa" halinde geçer. Erginler, yaz mevsiminde eşleştikten sonra ölür. **Çeşitleri:** Çok çeşitleri olup, her türün kendine has ötüşü vardır.

Homojen kanatlılar (Hemoptera) takımından Cicadidae familyasına bağlı böcekler. Yaz mevsiminin tiz sesli çalgıcısı ağustosböceği görülmese de sesinden tanınır. Yaz günlerini çalgı çalmakla geçirip, kışın karıncadan yiyecek dilenme hikayesini hemen hemen herkes işitmiştir. Ağustosböceğinin gerçek hayatını bilenler, bu hikayede onun haksızlığa uğradığını anlarlar. Çünkü; ergin ağustosböcekleri yaz sonuna doğru çiftleştikten sonra ölürler. Bu yüzden yiyecek biriktirmek gibi bir endişeleri yoktur.

Dişi ağustosböceği, uzantılı yumurtlama borusuyla yumurtalarını ağaçların genç sürgün yarıklarının içine bırakır. Bunlardan altı hafta sonra "nimfa" adı verilen ve erginlere benzemeyen yavrular çıkar. Danaburnuna benzeyen bu yavrular, kazıcı ön ayaklarıyla toprağı kazarak altına gizlenirler. Toprak altında galeriler kazarak ağaç köklerini bulur ve öz suyu emerek beslenirler. Yıllarca toprak altında kaldıktan sonra erginleşmek için topraktan çıkar, ağaç gövdelerine tırmanırlar. Amerika'da yaşayan bir türün (Tibicana septendecium) nimfaları 17 yıl sonra topraktan çıkar. Türkiye'de yaşayanlar ise 4 yıl toprak altında kalırlar. Ağaç gövdesine tırmanan nimfalar kısa bir süre sonra sırtlarındaki çatlaktan örtülerini terk ederek iki çift kanatlı olarak çıkarlar. Kısa zamanda 3-5 cm boyuna ulaşarak erginleşirler. Başlarında iri iki petek gözden başka alınlarında üç tane de küçük nokta göz vardır. Antenleri kısa ve sert kıl gibidir. Ön kanatları, arka kanatlardan daha uzun yapılıdır. Çoğu arka bacaklarının yardımıyla sıçrayarak hızla havalanırlar. Gündüzleri yaprak aralarında gizlenirler. Hortumlarını ağaç filizlerine batırıp özlerini içerler. Özellikle söğüt sürgünlerinin özsuyunu emerler.

Erkek ağustosböceklerinin karınlarının altı sağlı sollu gergin bir zarla örtülüdür. Bunlar bir çift ses çıkarma organıdır. Kas yardımıyla bu zarları titreterek ses çıkarırlar. Dişilerinde ses çıkarma organı yoktur. Eş aramak için öten erkeklerin çıkardıkları bu ses çoğu zaman hayatlarına mal olur. Sesi duyan serçe ve diğer kuşlar, sesin geldiği noktaya hızla inerek ağustosböceğinin kanatlarını koparıp besili vücutlarını yerler. Amerikan yerlileri de ağustosböceklerini kızartarak yerler.

Ağustosböceklerinin memleketimizdeki en önemli zararlı türü Asma ağustosböceği (Hloropsalta viridissima)dir. Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bağlara çok önemli zararlar verirler. Çok çeşitleri olup, her türün kendine has bir ötüşü vardır.

Eğer mini mini ağustosböceğinin boyu, insanların ses çıkarmak için kullandığı araçlar kadar büyütülmüş olsa, yapılan ince hesaplara göre, çıkaracağı sesle camlar kırılır, duvarlar yıkılırdı.

AHALİ MÜBADELESİ;

Alm. *Bevälkerungsaustausch,* **Fr.** *Exchange de papulation,* **İng.** *Exchange of population.* 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması gereğince Türkiye'deki Rumlarla, Yunanistan'daki Türklerin büyük bölümünün karşılıklı değiştirilmesi.

Osmanlı Devletinin son zamanlarında meydana gelen Kırım, Doksanüç ve Balkan harplerinden sonra Anadolu'ya Kırım'dan, Kafkaslardan ve Balkanlardan pekçok Müslüman-Türk nüfus göç etti. Öte yandan Tanzimattan sonra gayri müslim tebeaya ve azınlıklara verilen imtiyazlar, özellikle Rumların ekonomik bakımdan güçlenmesi neticesini ortaya çıkardı. Bu sebeple Yunanistan'dan Anadolu'ya göç oldu. Rumlar özellikle İstanbul'da, Batı Anadolu'da, Trakya'da veKaradeniz kıyılarında yerleştiler. Ekseriyeti şehirlerde oturan ticaret ve sanatla meşgul olan Rumlar, dış ticarette ve imalat sanayiinde önemli yer tuttular. 1919 senesinde Batı Anadolu'daki imalathanelerin % 73'ü Rumların elindeydi.

OsmanlıDevletinin parçalanması, yeni devletlerin kurulması, kurulan devletlerin Müslüman-Türklere zulüm ve işkenceler yapmaları neticesinde Rumeli'den Türkiye'ye büyük göçler oldu. bu göçler 1911-12 Balkan Savaşları sonrasında hızlandı. 140 bini Yunanistan'dan olmak üzere 400 bin

Müslüman-Türk, Türkiye'ye geldi. 1919'da Batı Anadolu'daki Yunan işgalinden sonra yerli Rum ahali Yunan ordusuyla işbirliği yaptı. Yunan ordusunun yenilerek geri çekilmesi Rumların da büyük zarar görmesine, bir kısmının Yunanistan'a kaçmasına sebep oldu.

Lozan'da Yunanistan'daki Müslüman-Türk ahali ile Türkiye'deki Rum ahalinin karşılıklı mübadelesi yani değiştirilmesi konusu da ele alındı. 30 Ocak 1923'te imzalanan antlaşmaya göre; Batı Trakya'da yaşayan Türkler ile İstanbul'da yaşayan Rumlar dışında kalan bütün Türk ve Rum nüfus değiştirilecekti. Mübadele edilen ahali bir daha geri dönemeyecek, taşınır mallarını yanlarında götürebilecekler, taşınmazlarını ise karma komisyon denitiminde altın değerine göre tasfiye edebilecekti. Antlaşmanın uygulanması için iki ülkeden dörder, Milletler Cemiyeti Kurulunun seçtiği üç üyeden meydana gelen bir komisyon teşkil edildi. Komisyon ekim 1923'te çalışmaya başladı. Birinci yıl bir miktar ahali mübadele edildi. Fakat İstanbul'daki Rumların tesbiti hususunda anlaşmazlık çıktı. Yunanistan hileli yollara başvurarak, İstanbul'da oturan Rumların doğum yerleri ve İstanbul'a yerleştikleri tarih ne olursa olsun mübadele dışı bırakılmasını istedi. Türkiye ise bunların Türkiye kanunlarına göre tesbit edilmesini istedi.

Milletlerarası Adalet Divanı, Türkiye'nin görüşüne yakın bir karar aldıysa da Yunanistan bu karara uymadı. Batı Trakya'daki Müslüman-Türk ahalinin mallarına andlaşmalara aykırı olarak el koydu. Bu malları Rum göçmenlere dağıttı. Buna karşılık Türkiye de İstanbul'daki Rumların mallarına el koydu. İki ülke arasında bir müddet gergin bir hava hakim oldu. 1926 senesinde yapılan bir antlaşmayla el konan taşınmazlar meselesi çözümlendi.

Ahali mübadelesi 1923'ten 1927'ye kadar sürdü. Türkiye'de bu gayeyle mübadele, İmar ve İskan Vekaleti (Bakanlığı) kuruldu. Mübadele neticesinde 400 bin Müslüman-Türk, Türkiye'ye gelirken 1 milyonu aşkın Rum Yunanistan'a gitti. Mübadele sırasında giden Rumların yüzde sekseni Anadolu'dan yüzde yirmisi ise Trakya'dandı. 1927 senesine gelindiğinde İstanbul'da yaşayan 110.000 Rum kaldı. 1930 senesinde "İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi" adıyla Yunanistan'la imzalanan antlaşmayla Türk tebeası bile olmayan Rumlara, Türkiye'de aynen Türk vatandaşları gibi haklar tanındı. Antlaşmada "Mütekabiliyet" yani iki tarafın da bu hakları karşılıklı olarak kullanılması hükmü yer aldı. Türkiye'deki Rumlar bu hakları fazlasıyla kullandılar. Hatta Türkiye'de ticari hayatın köprü başlarını Rumlar tuttu. Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin takip ettiği tavizci dış politika sebebiyle, Türklerin Yunanistan'da aynı hakları kullanması bir tarafa, ellerindeki hakları antlaşmalara rağmen alındı. Yunanistan Batı Trakya Türklerine rahat zulmedebilmek için, Türklerin yaşadıkları bölgeyi birinci derecede askeri yasak bölge ilan etti.

Güneydoğu Rodoplarda bulunan Pomak Türklerine, Hıristiyanlaştırarak eritme siyaseti tatbik edildi. Pomaklara kesif bir surette kendilerinin aslen Türk olmadıkları telkini yapıldı. Pomaklar arasında Türkçe konuşmak yasak edildi. Diğer bölgelerde yaşayan Türkler arasında milli şuura hizmet eden gazeteler kapatıldı. Gazeteciler çeşitli bahanelerle hapsedilerek kendilerine işkence yapıldı. Cami, çeşme, mektep gibi dini ve hayri eserlerin yapılmasına müsade edilmediği gibi, eskilerin tamir edilmesine de binbir güçlük çıkartıldı. Bu yüzden o güzelim eserler zamanla harabe hale geldi. Sık sık imar planları değiştirilerek, açılacak yollara Türk-İslam eserleri isabet edecek şekilde çizildi. Türklerin elinde bulunan topraklar, toprak reformu bahanesiyle istimlak edilerek ellerinden alındı ve istimlak bedelleri ödenmedi. Türk-İslam mezarlıkları aynı şekilde istimlak edilerek ortadan kaldırıldı. Yerlerine de gazino ve sinema gibi eğlence yerleri yapıldı. Türk sözünü kullanmak yasak edilerek, suni bir surette Türk ve İslam ayırımı yapıldı. Böylece Müslüman Türkler arasına ikilik sokulmaya çalışıldı. Mahalli idarelere seçilmiş bulunan Türkler, Yunan emellerine hizmet etmedikleri takdirde, bunlara işten el çektirildi. Türklere memuriyet hakkı verilmediği gibi, Türklerden alış veriş yapılmasına çeşitli yollarla mani olundu. Türklerin tahsil imkanları çeşitli yollardan engellendi ve bu suretle onlar arasından münevver insanların yetişmesi engellendi. El altından ve çeşitli yollarla Batı Türklerinin Türkiye'ye göç etmeleri telkin edildi. Bu suretle Türk nüfusunun azalmasına azami gayret sarf edildi. Türkiye'de ise azınlık durumunda olan Rumlara karşı yumuşak bir politika izlendi.

Konuştukları dillere göre yapılan son nüfus sayımında (1965) Türkiye'de Rumca konuşan 48.000 kişinin olduğu ve 80.000 Rum-Ortodoks olduğu tesbit edilmiştir. Bu sayının sonraki yıllarda biraz daha azaldığı tahmin edilmektedir. Yunanistan'da ise yaklaşık 150.000 Türk bulunmaktadır.

AHAR;

Kağıdın yazı yazmaya çok elverişli olması için, üzerine sürülen madde. Ahar kelimesi, yemek yemek manasında kuvvet ifade ettiği gibi, kağıdın sağlam ve kullanışlı hale getirilmesi için bu maddenin sürülmesi sebebiyle de aynı isim kullanılmıştır. Bu işe de kağıdı aharlamak, aharlanan kağıda da aharlı kağıt denilmiştir.

Ahar; nişasta, şap ve yumurta akı maddelerinden yapılır. Elde edilen bu sulu madde kağıt üzerine sürülür veya kağıt bu maddeye batırılır. Böylece kağıt parlak görünür. Kaba, pürüzlü ve kalemin

yürümesine müsait olmayan kağıtlar, aharlanmak suretiyle yazı yazmaya son derece müsait hale getirilir. Eskiden bilhassa hat san'atında kullanılan kağıtlar aharlanırdı. Kağıdın aharlanmasında şu faideler elde edilir:

1) Kağıt cilalanmış olur.

2) Aharlanan kağıt üzerine mürekkeble yazılan yazıyı birkaç defa silip yeniden yazmak mümkün olur ve aharlı olduğu için kağıt yıpranmaz.

3) Aharlı kağıt üzerinde kalemin kayması gayet kolay olur.

4) Mürekkep de kolay ve kıvamında akar, kağıda tam siner.

5) Aharlı kağıt üzerine yazı kolay yazılır ve yazının keskinliğini sağlamak kolay olur.

6) Aharlı bir kağıt üzerine yazılan yazı hiç bozulmadan ve solmadan asırlarca muhafaza edilebilir.

Aharın pekçok çeşidi olup, bunlardan en basitinin yapılış şekli; pirinç unu ve nişasta suda ezilip kaynatılır. Elde edilen sıvı, bir sünger ile yazı kağıdı üzerine sürülür. Sonra yumurta akı şapla karıştırılarak bu da kağıdın üstüne sürülür. Kurutularak parlak bir kağıt elde edilir.

Diğer yapılış usullerinden bazıları da şöyledir: Beyaz şap, havanda dövülür ve su içinde eritilerek ateşte iyice kaynatılır. Elde edilen sıvı, bir kab içine dökülerek sıcak iken içine aharlanacak kağıt batırılıp çıkarılır ve bir yere serilerek gölgede kurutulur. Sonra bir mikdar su kaynatılır ve ayrıca bir çanak içinde bir avuç mikdarı nişasta ezilerek suya dökülür ve devamlı karıştırılarak nişasta kokusu kalmayıncaya kadar kaynatılır. Sonra bir teneke kab içine boşaltılıp, önceden şaplanıp kurutulmuş kağıtlar bu suya batırılır ve gölgede kurutulur. Bundan sonra da mühre vurularak yani cilalı bir taş veya madeni kağıt üzerine sürerek parlatılır. Bu ahar ne kadar beklerse o kadar iyi olur. Hatta bir kaç sene duran aharlı kağıtlar yazı yazmaya daha müsaid olurlar.

Daha çeşitli yapılış usulleri olan aharın yapılış usullerinin hepsinde esas madde nişasta, yumurta akı ve tutkaldır. Kalemin aharlı kağıt üzerinde kaymasına "kalemgir" denir. Kağıtları buna elverişli yapmak için aharladıktan sonra üstüne başka sıvılar da sürülür. Bu sıvılara "tıla" denir. Kağıdın güzel kokması için misk veya gül suyu gibi güzel kokular katılır. Böylece kağıt çok nefis kokar. Aharlı kağıtlara gül kırmızısı, gül pembesi, kanarya sarısı, filizi ve açık mavi renkler de verilirdi.

Hat sanatında yazının çeşidine göre kağıda sürülen aharın cinsi değişirdi. Kur'an-ı kerim yazmak için hazırlanan kağıtların her iki tarafı da aharın en incesi ile aharlanırdı. Levha, meşk ve buna benzer yazılar için kullanılan ve sadece tek tarafına yazı yazılacak olan kağıtların aharları bir kaç kat olmak üzere kalın sürülürdü. Bu kağıtlar üzerinde tashih gerekince kağıt bozulmadan yapılabilirdi. Talik yazı için kullanılacak kağıtlara sürülen ahar tabakası çok kalın olurdu. Talik yazı için ahar yapanlar kendilerine mahsus soğuk damga yapmışlardı ve hazırladıkları hususi kağıtları bu damga ile damgalarlardı.

AHDE VEFA;

Alm. *Pacta sunt servanda,* **Fr.** *Pacta sunt servanda,* **İng.** *Pacta sunt servanta.* Devletlerin katıldıkları milletlerarası antlaşmalara uyma mecburiyetinde olduklarını ifade eden hukuk kuralı. Bu antlaşmaya Latincede "Pacta Sunt Servanda" adı verilir. İç hukukta olduğu gibi devletler hukukunda devletleri bağlayıcı ortak bir müeyyide bulunmadığı için, devletler hukukunda, pozitif hukukun kaynağı olarak bu kaideyi kabul edenler vardır.

Bu kurala karşı bir diğer kural daha vardır ki, buna da Latince'de "Rebus Sic Stantibus" denir. Bu kural ise, antlaşma imzasındaki şartların sonradan değişmesi sonucu antlaşmanın da hükümsüz olması veya değiştirilmesi anlamındadır.

Ahd; iki tarafın sözleşmesi demektir. Bir taraf söz verirse vad olur. Buna göre ahde vefa, verdiği sözü yerine getirmek olur ki, bu, İslam hukukunda dini bir emirdir. Kur'an-ı kerimde İsra suresinin otuz dördüncü ayetinde mealen; **"Ahdi yerine getirin. Ahdi bozanlar sorumludur."** buyrulmaktadır.

Herhangi bir konuda verilen sözün yerine getirilmesi güzel bir huydur. Sözünde durmak insanın şerefini artıran iyi huyların başında gelir. Verdiği sözünde durmamak da çok çirkin bir hareket olup, Müslümanlara yakışmayan en kötü bir davranıştır. Peygamber efendimiz hadis-i şeriflerinde; **"Gadr eden** (ahdini bozan) **kimse, kıyamet günü kötü şekilde cezasını görecektir."** ve **"Münafıklık alameti üçtür; yalan söylemek, vadini yerine getirmemek, emanete hıyanet etmek."** buyurarak ahde vefanın önemini bildirmiştir.

AHDİ;

Osmanlı tezkirecisi ve şairi, hattat. Aslen Bağdatlı olup, doğum tarihi belli değildir. Babasının adı

Şemseddin'dir. Şemsi mahlası ile şiirler yazmıştır. Öğrenimini memleketinde tamamlayan Ahdi, Hüsrev adlı bir arkadaşı ile seyahate çıkmış, pekçok memleket gezmiş, devrin şairlerini görüp tanımış, arkadaşının yolculuk esnasında ölmesine rağmen, gezisini sürdürerek sonunda İstanbul'a ulaşmıştır. Kanuni Sultan Süleyman zamanında İstanbul'a gelen Ahdi, uzun müddet burada kalmış ve payitahtın büyüleyici havası içinde dolaşmıştır. Bu zaman zarfında ilim erbabı ve şairlerle tanışmış, toplantılara katılarak bilgi ve görgüsünü arttırmış, İstanbul'un güzelliklerini görmüştür. Bütün bunlar onun tezkiresi için temel teşkil edecek bilgileri hazırlamasına ve şairleri yakından görmesine sebeb olmuştur. Ayrıca İstanbul'un güzelliklerine alim ve şairlerin çokluğuna şahid olmuş bunlara eserinde övgü ile geniş yer vermiştir. Ahdi'nin İstanbul'daki mühim kazançlarından biri de Şehzade Selim'le yakınlık kurmasıdır. Bu yakınlık sayesinde onun yardımlarını görüp toplantılarına katılmıştır. Ahdi'nin seyahatı on yılın üstündedir. Daha sonra Bağdat'a dönen şair, hayatının sonunu memleketinde geçirmiş ve 1593 yılında vefat etmiştir.

Şiirleri ile de şöhret bulan Ahdi'nin divan teşkil edecek kadar şiirinin bulunduğunu Sadıki, **Mecma'ül-Havas** adlı tezkiresinde kaydetmektedir.

Manzumelerine çeşitli şiir mecmualarında rastlanmaktadır. Bağdatlı Ruhi'nin takdirini kazanan Ahdi, şiirlerinde Mehdi mahlasını kullanmıştır. Sülalece şiirle meşgul olan ailesinden başta babası, amcası ve kardeşleri olmak üzere tezkiresinde yer verdiği şairler bulunmaktadır. Asıl ününü **Ahdi Tezkiresi** diye anılan **Gülşen-i Şuara'**sı ile yapmıştır. **Latifi Tezkiresi**'ne zeyl yani ek gibi görülen ve üç ravza (bölüm) olarak ilk şeklini 1564 (H. 971) yılında alan **Gülşen-i Şuara,** Şehzade Selim'e sunulmuştur. Ahdi, ömrünün sonuna kadar boş durmamış, tezkirenin ilk şeklinde otuz yıla yakın zaman içinde, eserine eklemeler yapmış ve kendi çevresinde yetişen şairlere de yer vermiştir. Ahdi, başlangıçta üç ravza (bölüm) olarak ele aldığı **Gülşen-i Şuara**'yı dört ravzaya çıkarmıştır.

Tezkirenin birinci ravzasında devrin padişahına; başta Şehzade Selim olmak üzere öteki şehzade ve devlet büyüklerine yer verilmiştir. Bu kısımdaki şair sayısı on sekizi bulmaktadır. İkinci ravza, Kanuni devrinde şiir yazan yirmi beş ilim adamına ayrılmıştır. Bunların başında İbn-i Kemal gelmekte ve Derviş Çelebi ile son bulmaktadır. Tezkireye sonradan eklenen üçüncü ravza, Kanuni devrinin sancak beyleri ile defterdar efendilerine ayrılmıştır. Dördüncü ravzada 318 şaire yer verilmiştir. Ahdi bu şairlerden bir kısmı ile bizzat tanışıp, görüşmüştür. Bir kısmını da Sehi ve Latifi tezkirelerinden faydalanarak yazmıştır. Tezkirenin içindeki şairlerin toplamı 384'ü bulmaktadır, bunlardan 102 adedini sonradan eklemiştir.

Ahdi tezkiresinin en mühim tarafı, Bağdat civarında yetişen şairlerden haber vermesidir. Bunların çoğu diğer tezkirelerde bulunmamaktadır. Dili ağırdır. Bu ağırlık ele aldığı şairlerin mensub olduğu sınıflara göre değişiklik gösterir. Bilhassa devlet büyükleri ile tanınmış şairlerden bahsederken süslü sanatlı ifadelere yer verir. On beş yazması ile **Gülşen-i Şuara** edebiyat tarihimiz için mühim bir kaynak teşkil etmektedir. Fakat bu nüshaların bazısı üç ravzaya yer vermektedir. En iyi nüshası Fatih Millet Kütüphanesinde bulunanıdır. AE tarih 757 numaradaki bu nüsha, dört ravzalı olup, 377 şairi ihtiva etmektedir.

AHD-İ ATİK;

Alm. *Altes Testament (n),* **Fr.** *Ancien Testament,* **İng.** *Old Testament.* Hıristiyanlarca kutsal kabul edilen ve Kitab-ı mukaddesin ilk bölümünü teşkil eden Tevrat'tan alındığı bildirilen parçalar ile bazı Beni İsrail peygamberlerine isnad edilen hikayeler kısmı.

Kitab-ı mukaddes tek kitap değildir. Ahd-i Atik ismindeki kısmı Tevrat'tan alınan parçaları ihtiva eder. Ahd-i Cedid denilen ikinci kısmı ise, Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'nın yazdığı İncil kitaplarını ve Luka'nın **Resullerin İşleri** kitabı ve Havariler ile Pavlos'un yazdıkları mektupları ihtiva etmektedir. **Ahd-i Atik** üç kısımdan meydana gelmiştir. Birinci kısım; Musa aleyhisselama indirilen **Tevrat** zannedilen beş kitab olup, **Tekvin, Çıkış, Levililer, Sayılar, Tesniye**'dir. İkinci kısım; **Neviim** yani peygamberlerdir. Bu kısım da, ilk peygamberler ve son peygamberler olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlar; Yeşu', Hakimler, Samuel, Melikler, İşaya, Yeremya, Hezekiel, Hoşea, Yoel, Amos, Obadya, Yunus, Mika, Nahum, Habakkuk, Tsefanya, Hafgay, Zekeriyya ve Malaki'dir. Üçüncü kısım **Ketuvim** yani kitaplar, yazılardır. Bunlar; Davud aleyhisselam tarafından yazıldığı zannedilen **Mezmurlar** ile **Süleyman'ın meselleri**, **Neşideler neşidesi, Vaiz, Rut, Ester, Eyub, Yeremyan mersiyeleri, Daniel, Ezra, Nehemya** ve **Tarihler** gibi kitaplardır.

Günümüzde Tevrat'ın üç nüshası mevcud olup, Yahudiler ve protestanlarca kabul edilen İbranice nüsha, katolik ve ortodoksların kabul ettikleri Yunanca nüsha ve Samirilerce kabul edilen Samiri dilinde yazılmış nüsha. Bunlar **Ahd-i Atik'**in en eski ve en itimatlı nüshaları olarak bilinmelerine rağmen gerek aynı nüshanın içinde ve gerekse nüshalar arasında çok konularda tezatlar (çelişkiler) vardır. Hiç bir ilahi dinde bulunmayan, insanlara zulüm telkinleri, peygamberlerden bazılarına karşı çok çirkin ve

şanlarına yakışmayacak isnatlar bulunmaktadır. Bu durum **Tevrat** ile **İncil**'in tahrif edilmiş oldukları hususundaki **Kur'an-ı kerim**in hükmünü teyit etmektedir. Allahü teala buyurdu ki:

Yahudiler içinde okuma-yazma bilmeyenler vardır ki, Tevrat'ı anlamaz cahillerdir. Ancak bir takım kuruntu yığını uydurmalar düzer, sadece şüphe ve zanda bulunurlar. Artık büyük azab o kimseleredir ki, Tevrat'ı kendi elleriyle yazarlar da sonra biraz para almak için; "Bu Allah tarafındandır" derler. Ellerinin yazdıkları yüzünden büyük azap onlara. Kazanmakta oldukları günah yüzünden yazıklar olsun onlara (Bakara suresi : 78-79)**.**

AHD-İ CEDİD;

Alm. *Neues Testament (n),* **Fr.** *Nouveau Testament,* **İng.** *The New Testament.* **Kitab-ı mukaddes'**in sadece hıristiyanlara ait olan ikinci kısmı yani Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'nın yazdığı **İncil** kitapları ve Luka'nın **Resullerin işleri** kitabı ile Havariler ve Pavlos'un yazdıkları **Mektuplar**'dan meydana gelen kısımlar.

Ahd-i Cedid'i teşkil eden kitaplar aynı zamanda ortaya çıkmış ve aynı tarihte yazılmış olmayıp, **Ahd-i Atik**'te olduğu gibi uzun süre şifahi (sözlü) olarak nakledilmiş, daha sonra yazıya geçirilmişlerdir.

Bugünkü **Kitab-ı mukaddes'**in Ahd-i Cedid kısmında bulunan dört İncil; Matta, Yuhanna, Luka ve Markos tarafından yazılmışlardır. Bunlardan yalnız İsa aleyhisselamın teyzesinin oğlu Yuhanna, İsa aleyhisselamı görmüş fakat **İncil**'ini onun semaya (göğe) kaldırılmasından sonra Samos'ta yazmıştır. Luka ve Markos ise, İsa aleyhisselamı hiç görmemişlerdir. Bunlardan Markos, Petrus'un tercümanı idi. Petrus'tan işittiklerini Roma'da Yunanca yazmış, bu yazılarına **Markos İncili** denilmiştir. Luka ise Antakyalı bir papaz olup, İsa aleyhisselamı hiç görmemiş. İsa aleyhisselam göğe çıkarıldıktan sonra yahudi dönmesi olan Bolüs (Pavlos) tarafından İseviliğe alınmıştı. Bolüs'ün zehirli fikirleri ile aşılanarak **Luka İncili** adıyla elde bulunan dört İncil'den en yanlışını yazdı. Matta da havarilerden değildi. Yazdığı İncil'e Bolüs'ün fikirlerini karıştırdı. Yalnız **Matta İncili'**nin değil, **Yuhanna İncili'**nin de başkası tarafından yazıldığı veya değiştirildiği iddia edilmektedir. Kısaca bu dört İncil, hakkında birbirlerinden farklı bir çok rivayetler vardır. Bütün dünyanın birleştiği bir husus, bu dört İncil aynı hadiseleri başka anlatan ve insan eliyle yazılmış hikayelerden ibaret olduğudur.

İsa aleyhisselam hakkında **Kur'an-ı kerim**de bildirilen şeyle, **İncil'**lerin muhtevası arasında çelişkiler bulunmaktadır. Nitekim **Kur'an-ı kerim**'de hazret-i İsa'nın tevhid akidesini (Allahü tealanın birliğini) tebliğ ettiği ve kendisinin Allah tarafından İsrailoğullarına gönderilmiş bir peygamber olduğu bildirilmektedir. Nitekim mealen; **"Bir vakit Meryem'in oğlu İsa şöyle demişti: "Ey İsrailoğulları! Ben size** (gönderilen) **Tevrat'ın tasdikçisi ve benden sonra gelecek bir peygamberin müjdecisi olarak geldim ki, o peygamberin ismi Ahmed'dir." Sonra İsa onlara mucizelerle gelince; "Bu apaçık bir sihirdir" dediler"** buyrulmaktadır (Saf suresi: 6). Halbuki Ahd-i cedid (İnciller) onu (İsa aleyhisselamı) ilah olarak bildirmektedir. **Kur'an-ı kerim**de hazret-i İsa'nın öldürülmediği, çarmıha gerilmediği bildirilirken, İnciller onun çarmıha gerilişini tasvir etmektedir. Ancak **Barnabas İncili'**ni İnciller arasında mühim bir yeri vardır. Hıristiyanların reddetmeye çalıştıkları bu kitap asıl **İncil'**e en yakın olanıdır. Bunda hazret-i İsa'nın durumu **Kur'an-ı kerim**in haber verdiği şekilde anlatılmakta teslis fikri yer almamakta ve hazret-i Muhammed'in geleceği müjdelenmektedir (Bkz. Barnabas İncili).

Diğer taraftan İsa aleyhisselama gönderilen hakiki **İncil**'de, Muhammed aleyhisselamın geleceği ve isminin Ahmed olacağı yazılı iken, bugünkü İncillerde bu bilgi mevcut değildir. Zira Yahudiler gibi, Hıristiyanlar da kendilerine Allahü teala tarafından gönderilen ilahi kitabı gönderildiği şekliyle muhafaza etmemiş, onu tahrif etmişlerdir. **Ahd-i Atik** ve **Ahd-i Cedid,** Allahü tealanın kelamı değildir.

AHIRKAPI FENERİ;

İstanbul Boğazının batı ağzında Marmara'ya bakan büyük deniz feneri. Limandan ayrılıp Marmara'ya doğru dönünce, yüksek ve beyaz yapısı ile hemen görünür. Fener, Sultan Üçüncü Osman tarafından 1755 yılında kale burçlarından biri üzerine yaptırılmıştır. Pekçok tamir görerek günümüze kadar gelmiştir. Ahırkapı Fenerinin yüksekliği 40 metredir. Açık havada, her altı saniyede yanıp sönen ışığı 29 kilometreden görülür. Gece karanlığında gemilerin yollarını bulmalarında, karaya oturmamalarında büyük faydaları vardır. Herhangi bir sebeple arızalandığında, radyo haberleriyle denizcilere, yanmadığı duyurulur. Böylece muhtemel kazaların önüne geçilmiş olur.

Sultan Üçüncü Osman zamanında ticaret için Mısır'a gitmek üzere yola çıkan Hacı Kaptan yönetimindeki gemi, kötü hava şartlarından dolayı karaya oturdu. Bunu haber alan Sultan, Sadrazam Said Paşa ile beraber karaya oturan geminin yanına geldi. Padişah, kurtarma faaliyetlerine bizzat nezaret etti. Gemi mürettebatı salimen kurtarıldı. Gemicilerden biri Sultan'a, burada bir fener yapılırsa, kazalardan korunmanın mümkün olabileceğini söyledi. Sultan bu teklifi uygun bulup, derhal bir fener

yapılmasını ferman buyurdu ve kaptan-ı derya Süleyman Paşayı bu işe memur etti (vazifelendirdi). Böylece 1755 yılında fener yapılmış oldu.

AHISKALI ALİ HAYDAR EFENDİ;

Son devir din adamlarından. İsmi Ali Haydar, babasının ismi Şerif Efendidir. 1870 (H. 1288) senesinde Batum'un Ahıska kazasında doğdu. 1960 (H. 1380) senesinde İstanbul'da vefat etti.

İlk tahsilini memleketinde yapan Ali Haydar Efendi, bilahare Erzurum'a gelerek oradaki Bakırcı Medresesine devam etti. Daha sonra İstanbul'a gelerek Fatih Camiinde derslere devam etti ve tahsilini tamamladı. Bayezid dersiamlarından Çarşambalı Hoca Ahmed Efendiden icazet (diploma) aldı. Hocasının derslerine devam ederken kadı yetiştiren Medrese-i Kuzat'a girerek oradan da diploma aldı. Açılan imtihanları kazanarak Fatih Camiinde ders okutmaya başladı. Böylece Fatih dersiamları arasına girdi. 1909 senesinde Fetvahane'de vazife aldı. Fetva yazma vazifesini yürüttü. 1914 senesinde Sahn-ı Seman (Fatih) Medresesi fıkıh müderrisliğine tayin edildi. Bu arada Fatih Çarşamba'da Cebecibaşı Mahallesindeki Halidi dergahı şeyhi Ali Rıza Bezaz'ın sohbet ve derslerine devam etti. Ali Rıza Efendinin 1914 senesinde vefat etmesi üzerine Şeyh İsmet Efendi Dergahı postnişinliğine, vakıf şartı gereğince ve Ali Rıza Efendinin talebelerinin seçimiyle Ahıskalı Ali Haydar Efendi getirildi. Ancak iktidarda bulunan ittihadcılar onun bu hakkını gasb edip başkasına verdiler. Usulsüz yapılan bu tayin dergah mensupları arasında huzursuzluğa sebep oldu. Müridandan, Hafız Halil Sami Efendi tarafından yazılan bir dilekçe ile durum saraya intikal ettirildi. Nihayet 1919 senesinde, Ali Haydar Efendinin postnişinliği padişah tarafından tasdik edilerek vazifesi kendisine iade edildi. 1915 senesinde şeyhülislamlıkda yeni kurulan "Te'lif-i Mesail Hey'eti" reisliğine tayin edildi. 1916 senesinde Huzur dersleri başmuhataplığına getirildi. Bu dersler 1923 senesine kadar devam etti. Padişahlığın ve Şeyhülislamlığın kaldırılmasıyla açıkta kaldı ve dersiam maaşı ile iktifa etti.

Dini ve tasavvufi dersler vererek talebe yetiştirdi. Kur'an-ı kerimi çok okurdu. Nefse güvenmemeyi telkin ederdi. Ömrünün sonuna kadar talebelerine ders verdi ve insanlara nasihatte bulundu. 1 Ağustos 1960 (H. 1380) senesinde İstanbul'da vefat etti.

AHİ AHMED ÇELEBİ;

Osmanlılar devrinde yetişen ünlü tıb bilgini. İsmi, Muhammed bin Kemal'dir. Babası, Tebrizli Mevlana Kemal hekim idi. Ahi Çelebi diye meşhur olmuştur. Doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. 1523 (H. 930) senesinde Mısır'da vefat etti.

Babası tarafından yetiştirilerek iyi bir tahsil gören Ahi Ahmed Çelebi, yirmi sekiz yaşındayken babası ile İstanbul'a geldi. Babası, Fatih Sultan Mehmed Hanın hekimleri arasında yer aldı. Babasının vefatından sonra Hekim Kutbüddin ve Altuncuzade'nin derslerine devam etti. Bir çok araştırmalar yaparak daha önceki doktorların bilmedikleri ilaçları keşfetti. Fatih Sultan Mehmed Hanın yaptırdığı Darüşşifanın başhekimliğine tayin edildi. İkinci Bayezid, Hassa Emini olarak tayin edip, saraya aldı ve özel tabiplik makamına getirdi. Kendisini çekemeyenlerin uydurduğu bazı yalanlar üzerine vazifeden alındı. Fakat doğruyu öğrenen Sultan, onu vazifesine iade etti. Reisületibba yani doktorların başı olarak vazifelendirildi. Yavuz Sultan Selim Han ve Kanuni Sultan Süleyman Han zamanlarında da önemli vazifelerde bulundu. 1523 (H. 930) senesinde hacdan dönerken doksan yaşını aşkın olarak Mısır'da vefat etti. İmam-ı Şafii hazretlerinin kabri yakınına defnedildi.

Bilhassa üroloji (idrar yolları) üzerinde çalışmış olan Ahi Ahmed Çelebi, böbrek ve idrar torbasında meydana gelen taşlarla ilgili **Risale-i Hasat-ül-Kilye vel-Mesane** adlı eserini yazdı. Eserinde özellikle tabii ilaçları ve şifalı sularla banyo yapmayı tavsiye etti. Ayrıca İbn-i Nefis'in Arapça **El-Mucez** adlı bir tıp kitabını da Türkçeye tercüme etti. Tabipliği yanında cömert ve hayır sahibi bir kimse olan Ahi Ahmed Çelebi, İstanbul'da Yemiş İskelesi yakınlarında bir cami, Edirne'de bir medrese, mektep ve kendi adıyla anılan meşhur hamamı yaptırdı. Çorlu'ya bağlı üç, Hayrabolu'ya bağlı üç, Çelebi Çiftliği diye meşhur olan yirmi üç ve Anadolu'daki Şibli kazasına bağlı on bir köyün kendisine ait olan gelirini yaptırdığı eserlere vakfeyledi. Vakfnamesinde arazilerinden elde edilen mahsullerin fazlasının Medine-i münevvere fukarasının ihtiyaçlarını temin etmek üzere gönderilmesini şart koştu.

AHİ EVREN;

Anadolu'da Ahilik adlı esnaf teşkilatının kurucusu olan alim ve veli. İsmi, Mahmud bin Ahmed el-Hoyi, künyesi Ebü'l-Hakayık, lakabı Nasirüddin'dir. 1171 (H. 567) senesinde İran'ın batı Azerbaycan taraflarında bulunan Hoy kasabasında doğdu. 1262 (H. 660)de Kırşehir'de şehid edildi.

Zamanın en büyük alimlerinden olan Fahreddin-i Razi'nin derslerine devam ederek akli (fen) ve nakli (din) ilimleri öğrendi. Ahmed Yesevi hazretlerinin talebelerinin sohbetlerine devam ederek tasavvuf yolunda yüksek derecelere kavuştu. Şihabüddin-i Sühreverdi hazretlerinin sohbetlerinde bulundu. Bir

hac yolculuğu esnasında evliyadan Evhadüddin Hamid Kirmani ile tanışıp, onun talebeleri arasına katıldı ve vefatına kadar yanından ayrılmadı. Böylece tefsir, hadis, fıkıh, kelam ve tıp ilimlerinde derin alim, tasavvuf yolunda yüksek makam sahibi bir veli oldu.

Sadreddin-i Konevi hazretlerinin babası Mecdüddin İshak'ın daveti üzerine, insanlara dinlerini öğretmek, kardeşlik ve beraberliği aşılamak için Muhyiddin ibni Arabi ve hocası Evhadüddin'le birlikte Anadolu'ya gelen Ahi Evren, hocasının kızı Fatıma Bacı ile evlendi. Hocası ve kayınpederi Evhadüddin'le birlikte çeşitli Anadolu şehirlerini dolaştı. Vazlarında özellikle esnafa İslamiyet'i anlatarak dünya ve ahiret işlerini düzenli hale getirmeleri için nasihatlerde bulundu. Yaklaşan Moğol tehlikesine karşı Müslümanların kuvvetlendirilip teşkilatlandırılması için çalıştı. Hocasının vefatından sonra yerine geçti ve vekili oldu. Kayseri'ye yerleşti. Debbağlık yaparak (deri dabağlayarak) geçimini temin ettiği gibi Müslümanlara Allahü tealanın emir ve yasaklarını da anlattı. Bilhassa sanat sahibi kimseler arasında çok sevildi. Bugünkü manada esnaf teşkilatı diyebileceğimiz Ahilik (kardeşlik) müessesesini kurarak bir çok şehir ve kasabada teşkilatlanmasını sağladı. Hanımı Fatıma Bacı da kadınlar arasında bu faaliyetleri yapmış ve "Baciyan-ı Rum" adıyla meşhur olmuştur. Ahilik mensuplarının toplanıp sohbet edebilecekleri, birbirlerinin ilimlerinden faydalanacakları, gelen misafirleri ağırlayabilecekleri dergahlar kuruldu.

Ahi Evren'in yetiştirdiği talebeler gittikleri yerlerde zaviyeler inşa ederek, bilhassa esnafı bir çatı altında toplayıp teşkilatlandırdılar ve dışarıdan gelen misafirleri ağırladılar. Moğol tehlikesine karşı halkı uyandırmaya çalışarak, istilacıların önünden kaçıp gelen kimsesizleri barındırmak için ellerinden gelen gayreti gösterdiler. Moğollarla mücadelede devlet güçlerinin yetersiz kaldığı yerlerde esnaftan milis kuvvetleri teşkil edip **"Vatan sevgisi imandandır."** hadis-i şerifinde bildirildiği gibi vatanlarını, din ve namuslarını müdafaa için çalıştılar.

Anadolu Selçuklu Devletine karşı meydana gelen bir hadise bahanesiyle onun nüfuzundan rahatsız olan bazı kimselerin şikayeti üzerine Ahi Evren tutuklanıp hapsedildi. Beş sene hapiste kaldı. Bu sırada Moğollar Kayseri'yi muhasara ettiler. Ahi Evren'in teşkilatlandırdığı Ahiler, şehri kahramanca müdafaa etti. Ancak sürüler halinde gelen Moğollar bu müdafaayı kırıp bir çoklarını şehit, bir kısmını da esir edip şehre girdiler. Ahi Evren'in hanımı Fatıma Bacı da esirler arasındaydı. Ahi Evren beş yıllık tutukluluk süresini bitirdikten sonra Denizli'ye gitti. Bir müddet sonra Sadreddin-i Konevi hazretlerinin isteği üzerine Konya'ya gelip Müslümanlara İslamiyeti anlatmakla meşgul oldu. Şems-i Tebrizi'nin şehid edilmesinden sonra Kırşehir'e (Gülşehir'e) yerleşti. Vazlarındaki sadelik, herkesin anlayabileceği şekilde meseleleri izah ederek yazdığı kitaplar, kendisinde görülen kerametler, ahlakının güzelliği, dünya malına ehemmiyet vermeyip, yalnız Allahü tealanın rızası için çalışması, insanların sevgisini kazanmasına vesile oldu. Çevresine pekçok kimse toplandı. Herkesin korkarak kaçıştığı Evran ismindeki büyükçe bir yılanın kendisine itaat etmesi, herkesin gözü önünde bu kerameti göstermesi sebebiyle "Ahi Evran (yılanın kardeşi)" ve İslamiyete yaptığı hizmetlerinden dolayı "Nasirüddin" lakabı verildi. Moğollar, Ahi Evren'in nüfuzundan ve sevenlerinin çokluğundan korkuyor, ne pahasına olursa olsun öldürülmesini istiyorlar, bunun için Kırşehir emirine baskı yapıyorlardı. Nihayet Ahi Evren 1262 (H. 660) yılında Kırşehir'de şehit edildi. Şehit olduğu tarih hususunda farklı rivayetler vardır.

Talebeleri onun yolunu devam ettirdiler. İslam dininin yayılmasını tek gaye edinmiş olan Ahiler, Söğüt civarında, Bizans hududunda gelişmeye başlayan Osmanlı beyliği emrine koşuştular. Uçlara yerleşip tekkeler ve zaviyeler kurdular. İnsanlara Allahü tealanın dinini anlatıp, örnek ahlaklarıyla gayri müslimlerin Müslüman olmalarına vesile oldular. Osman Gazinin kayınpederi olan Şeyh Edebali bir Ahi şeyhiydi. Ahi Evren'in yolunda olan Ahiler, Allahü tealanın rızası ve O'nun dinini yaymak aşkıyla cihat eden Alperenleri ve gazileri yetiştirdiler.

Eserleri:

Allahü tealanın kullarına hizmet ve onlara din bilgilerini öğretmek için gayret eden Ahi Evren, yazdığı kıymetli eserlerle, insanlara nasihatlerinin devamlı olmasına gayret etti. Bu eserlerinden bazıları şunlardır: **1) Metali-ul-İman, 2) Tebsırat-ül Mübtedi ve Tezkiret-ül Müntehi, 3) Et-Teveccüh-ül-Etemm, 4) Menahic-i Seyfi, 5) Medh-i Fakr ve Zemm-i Dünya, 6) Ağazi Encam, 7) Mükatebat, 8) Yezdan-Şinaht, 9) Tercüme-i Elvah-ı Imadi, 10) Mürşid-ül-Kifaye.**

AHİD (Bkz. Ahde Vefa)

AHİDNAME;

Kuvvet, kudret sahibi bir hükümdar tarafından diğer kabile, devlet veya devletlere bazı haklar tanımak ve karşılıklı hakları garanti altına almak için tek taraflı hazırlanan belge.

İslamiyetin ilk zamanlarında Müslümanlar Medine-i münevvereye hakim olunca, Resulullah sallalahü aleyhi ve sellem kabilelere ahidnameler verdiler. Resulullah efendimizin Hıristiyan ve Yahudilere

verdikleri ahidnameler meşhurdur. Hazret-i Ebu Bekr ve hazret-i Ömer de ahidnameler vermişlerdir. Hazret-i Ebu Bekr kumandanlarından Halid bin Velid'e gönderdiği ahidnamesinde; "Ey Halid! Gizli ve açık her işinde Allahü tealadan kork. O'nun emirlerini yerine getirmekte büyük gayret göster. Allahü tealadan vazgeçip, O'ndan başkasına yönelenlerle ve İslamdan dalalete, cehalete ve şeytanın isteklerine dönenlerle cihat et. Hangi ırktan olursa olsun, İslamiyeti kabul edenin bu icabetini kabul et. Gerek iyilikle gerekse kılıçla, İslama davet olunan kimseye adaletle muamelede bulun. Allahü tealaya imana davet olunan kimse bu daveti kabul ederse ona asla zarar verme." buyurmuştur. Yine hazret-i Ömer, Kudüs ahalisine yazdığı ahidanesinde; varlıkları, hayatları, kilise, havra ve manastırları hakkında onlara teminat vermiştir. Daha sonra kurulan İslam devletlerinde de ahidnameler verildiği ve ahdedilen şeye, her türlü kötü şartlara rağmen, riayet edildiği görülmektedir.

Osmanlı sultanları da devletin kuruluşunun hemen başlarından itibaren çeşitli devlet ve topluluklara ahidnameler vermişlerdir. Osmanlı sultanları, ahidnamelerini iki nüsha olarak yazdırırlardı. Nüshaların biri Türkçe diğeri de taraf devletin dili ile olurdu. Osmanlı ahidnameleri umumiyetle ferman ve name-i hümayunlarda olduğu gibi, dokuz bölümden meydana gelirdi:

1)Tuğra. 2) Unvan, padişahın unvanını bildiren cümleler. Umumiyetle bu cümleler "nişan-ı alişan" veya "nişan-ı hümayun-i alişan..." ifadeleri ile başlardı. 3) Elkab; ahidname gönderilen kimsenin lakabı. 4)Dua; muhataba dua cümlesi. 5) Nakil ve iblağ, söz konusu olan meselenin evveliyatı ve yeni durumu ile ilgili ve bildirilmek istenen hususların izah edildiği cümleler. 6)Emir ve hüküm; karşı tarafa netice olarak bildirilen ilgili hükümler. 7) Tekid; hükümlerin yemin ile karşı tarafa bildirilmesi. 8)Hatime; bitirme cümleleri. 9) Tarih ve yer; ahidnamenin yazıldığı yer ve tarih kaydını bildiren son cümleler. Ahidnamelerin tekid kısmında yemin bulunuyorsa da bu şartlı yemin şeklindedir. Yani karşı tarafa gönderilen şartlara uyulduğu müddetçe hiçbir müdahale görmeyecek, aksi taktirde (ahdi bozduğunda) verilen söz yerine getirilmeyecek ve gerektiği zaman müdahale edilecektir.

Ahidnameler Amedi Kaleminde hazırlanarak tuğra çektirilirdi. Bir nüshası elde, diğeri ise karşı devlet nezdinde bulundurulur, resmi sicillerle tescil olunarak ayrıca, bir sureti ahidname defterlerine yazılarak, muhafaza olunurdu.

Herhangi bir sefer yani harp dolayısıyla veziriazam serdar-ı ekremlik (baş kumandanlık) vazifesiyle cepheye hareket ederken, adet olduğu üzere, bütün ilgili ahidnameler beraberinde götürülür ve lüzumu halinde bunlara bizzat müracaat olunarak; askeri, siyasi veya iki devleti ilgilendiren ve ahidnamelerle tesbit olunan konular ışığında hareket edilerek meseleler çözüme bağlanırdı.

1768 senesinde açılan seferde, sadrazamın reisülküttaba yazdığı bir emir gereğince, ahidnamelerin birer sureti adet olmadığı halde, ilk defa yazdırılıp İstanbul'da bırakıldı ve asıl ahidnamenin bulunduğu defterler ordu ile beraber götürüldü.

Ahidnamelerde devletlerarası ticari, siyasi, askeri ve harb hukuku ile ilgili mühim meseleler ile başta diplomatik kaideler, diplomasi hukuku ve devletlerarası hukuk sahalarında misli görülmemiş medeni davranışların parlak ve pek şanlı misalleri ortaya konulmuştur. Ahdnameler, Osmanlı adaletinin bütün insanlığa medeniyet ve hukuk sahasındaki başarılarının eşsiz nümuneleri olarak ışık tutmaktadır. Ahidnameler, milli arşivlerimizde ve bazı Avrupa arşivlerinde muhafaza edilmekte ve ilmi tedkiklere açık tutulmaktadır. Bir kısmı ise matbu veya el yazması halindeki Münşeat, Mücahedat ve Mukavelat mecmualarında bulunmaktadır.

AHİLİK;

Selçuklu Türklerinde dini ve milli birliğin muhafazasında, Osmanlı Devletinin kuruluşunda ve Osmanlı insanının yetişmesi ve terbiyesinde büyük hizmetler gören içtimai bir teşkilat. Arapça "kardeşim" manasına gelen ahi ile Türkçe "cömert, eli açık" manasında olan “akı” kelimeleri ile yakınlık göstermekte ise de hangisinden geldiği belli değildir. Her iki kelimeden de gelmesi ihtimal dahilindedir. Ahilik, 13. yüzyılda Anadolu'da yaşayan Türklerin esnaf ve sanatkarlarının birliğini, çalışma esas ve usullerini teşkil eden sosyo-ekonomik bir Türk kurumudur.

Ahilik, ihtiva ettiği hizmetler bakımından cömertlik, mertlik ve mürüvvet manalarına gelen fütüvvet teşkilatının daha da gelişmiş bir şekli olarak görülmektedir. Sonraları esnaf ve sanatkarlar birliğine unvan olarak verilmiştir. On birinci asrın ikinci yarısından itibaren Anadolu’ya girmeye başlayan Müslüman Türkler (Selçuklular), Türkistan’da ticaret ve sanayi merkezlerinde yaygın fütüvvet ilkelerini de beraberlerinde getirdiler. Bu ilkeler arasında bilhassa; Müslüman kardeşinin işini görmek, onun yardımında bulunmak, hata ve kusurlarını affedip, hüsumet ve düşmanlık beslememek, ayıp ve kusurlarını örtmek, kendisini başkasından üstün görmemek, musibete uğrayan düşman bile olsa sevinmemek başta gelmektedir.

Diğer taraftan Horasan ve Maveraünnehr’deyken Fahreddin Razi, Ahmed Yesevi ve Şihabüddin Sühreverdi gibi büyük alimlerden ders alan Ahi Evren (1171-1262) daha sonra Anadolu’ya gelerek,

Kayseri'de yerleşmiş ve halkı irşad vazifesine başlamıştı. Kayseri'de debbağlık yapıp, elinin emeği ile geçinen Ahi Evren, Türkistan'dan gelen bilhassa esnaf teşekküllerini bir çatı altında toplayıp teşkilatlandırdı. Fütüvvetnamelerden faydalanarak teşkilatın bir nevi yönetmeliğini yazdı. İslam ahlakını esas alan bu yönetmeliği esnaf ve sanatkar arasında tatbik etti. Onlar arasında İslam ahlakına dayalı bir birlik ve kardeşlik kurdu. Böylece "ahilik teşkilatı" ortaya çıktı. Diğer taraftan hocası Evhadüddin Kirmani'nin kızı olan hanımı Fatma Bacı da kadınları yetiştirip **"Baciyan"** grubunu teşkil etti.

Ahilik teşkilatı sayesinde Anadolu'da Rumlar ile Ermenilerin elinde olan sanat ve ticaret hayatına zamanla Türkler de katılıp, söz sahibi olmaya başladılar. Ayrıca ahiler, yaptıkları zaviyelerde Müslüman tüccar ve esnafın ahlaki terbiyesi ile de uğraştılar. Ahi zaviyeleri zamanla memleketin her tarafına yayıldı.

Ahiler, içtimai hayattaki bu hizmetleri yanında ihtiyaç halinde gazalara ve memleket müdafasına da katıldılar. On üçüncü asrın ilk yıllarında Çin'in kuzey-batısında katliamlara başlayan, kısa bir müddet içerisinde dünyanın siyasi haritasını alt üst eden ve Anadolu'ya doğru yaklaşan Moğol tehlikesine karşı tedbir aldılar. Moğolların önlerinden kaçıp gelenlere kucak açarak Anadolu insanını, Moğollara karşı gaza aşkı ile doldurarak; cihad yolunda Allahü tealanın rızasından başka bir şey düşünmeyen kimseler olarak yetiştirmeye çalıştılar ve bu insafsız düşman karşısında kahramanca mücadele ettiler.

Nihayet Moğollar, 1243 yılında Kayseri'yi muhasara edip, çetin bir muharebe sonunda şehri ele geçirince, binlerce ahiyi şehid ettiler. Anadolu'nun karışıklıklar içerisinde olduğu bu sırada, Ahi Evren'i de Kırşehir'de öldürdüler.

Kısaca sulhte muallim, muharebede asker olan ve Anadolu'nun her tarafına yayılmış bulunan ahiler, gerek Moğol zulmü ve gerekse başka karışıklıklarla sıkılan ve bunalan insanlara maddi ve manevi güç ve moral vererek Osmanlı Devletinin kuruluşuna kadar Anadolu'yu dini ve milli birlik içinde tutmaya muvaffak oldular.

Bu sırada Söğüt civarında gelişmekte olan Osmanlı Beyliğinin emrine koşan ahilerin bir kısmı, uçlara yerleşip zaviyeler kurdular. Doğudan bu mıntıkaya gelen Türkmenlerin erkeklerini ahi erkekleri, kadınlarını da Fatıma Bacının yetiştirdiği bacıyan grubu terbiye etti. Böylece üç kıtada altı asır at koşturacak olan istikbaldeki Osmanlı neslinin temelini attılar.

Bu esnada itibarlı bir ahi olan Şeyh Edebali, Osman Gazi ile yakın münasebetler kurup kızını ona verdi. Orhan Gazi ve Murad-ı Hüdavendigar ahilerden olup, vezirleri Alaeddin ve Çandarlı Kara Halil de ahi idiler. Böylece ahilerden bir kısmı alim, kadı olarak ilim sahasında, bir kısmı vali ve komutan olarak idari ve askeri alanda, bir kısmı da ticaret ve sanat alanında hizmet vermeye başladılar. Ahilerin İslamın emri olan, zamanın kıymetini bilmek, disiplinli bir hayata sahib olmak, istişare etmek, adil olmak ve adalet esaslarını aşıladıkları küçücük bir aşiret, kısa zamanda büyük bir devlet olmaya başladı.

Zaman zaman devletin yükünü hafifletici hizmetlerde de bulunan ahiler, Bursa'yı Düzmece Mustafa'nın hücumundan korudukları gibi, 1360 yılında idareleri altındaki Ankara'yı Sultan Birinci Murad'a teslim ettiler.

Bu hizmetlerine karşılık Osmanlılar, ahilere yardımcı olup hürmet göstererek halkı yetiştirmeleri için teşvikde bulundular. Bu yüzden daha sonra Birinci Murad'ın ahilerin başı olduğu ve kendisinden Ahi Murad diye bahsedildiği de bilinmektedir. Osmanlı Devleti kuvvetlenip Anadolu'ya hakim olduktan sonra, ahiler daha ziyade hayırsever bir cemiyet, bir esnaf teşkilatı şeklinde faaliyetlerini devam ettirdiler.

Ahiler arasında sanatın okumakla değil, ahinin yetişmesi için, üstattan öğrenmesi şartı getirilip; yamaklık, çıraklık, kalfalık, ustalık, yiğitbaşılık, ahi babalık ve kethüdalık safhalarından geçmesi şartı vardı. Gündüz işinde çalışan ahiler, akşamları kendilerine mahsus binalarda sohbetlere katılırlardı. Böylece ahilerin ahlaki terbiyesi ihmal edilmezdi.

Ahilerin kendilerine mahsus kıyafetleri vardı. On dördüncü asır seyyahlarından İbn-i Battuta, üstlerine hırka, başlarına sarık sarılı beyaz yünden bir külah ve ayaklarına mest gibi ayakkabı giydiklerini bildirmektedir. Ahiliğe kabul edilen namzede, şeyh tarafından şedd-i bend denilen ve ahiliğin nişanı kabul edilen bir kuşak kuşatılırdı. Ahiler kuşaklarında, büyükçe bir bıçak taşırlardı.

Ahilik teşkilatında şu mertebeler bulunurdu:

1) Teşkilata yeni giren yiğitler, 2) Ahi bölükleri (Altı bölük olup ilk üç bölüğe "eshab-ı tarik", diğer üçüne de "nakib" denirdi), 3) Halife, 4) Şeyh, 5) Şeyh-ül-meşayıh.

Ahilerin idare heyeti, her sanat kolunda, kendi azaları arasından seçilmiş beş kişiden meydana geliyordu. Kendilerine kadı tarafından seçimden sonra resmi vesika, icazet verilip, icraatları ve neticeleri büyük meclise bildirilirdi. Birlik idare heyeti her ay üç gün toplanırdı. İdare heyeti, birliğin

hazinesi mahiyetinde olan orta sandığını idare ederdi.

Ahilerin kendilerine has merasimleri vardı. Bunlardan bazıları şöyledir:

1. An'anevi Ahi Evren merasimleri: Senelik olup, Ahi Evren'in türbesinin bulunduğu Kırşehir'de yapılırdı.

2. Yol atası ve yol kardeşliği merasimi: Ahiliğe girmek talebinde bulunan gençlerin birliğe kabul edilmesi mahiyetindeki bir merasim olup, zamanla çırak kabul etme merasimi halini aldı.

3. Yol sahibi olma merasimi: Çıraklık müddetini tamamlayanların kalfalığa yükseltilmesi için yapılan merasimdi.

Ahilerin yönetmeliğine göre, ahinin üç şeyi açık olmalıydı: Eli açık, yani cömert olmalı; kapısı açık, yani misafirperver olmalı; sofrası açık, yani aç geleni tok göndermeli. Üç şeyi de kapalı olmalıydı: Gözü kapalı olmalı, yani kimseye kötü nazarla bakmamalı; kimsenin ayıbını görmemeli; dili bağlı olmalı, yani kimseye kötü söz söylememeli; beli bağlı olmalı, yani kimsenin namusuna ve şerefine göz dikmemeli.

Ahilik mensuplarının, takdir edilmelerinin yanında cezalandırıldıkları da olurdu. Fütüvvetnamelerde şu on sekiz şeyin ahiyi ahilikten çıkarma sebebi olduğu ayrıca Cehennemlik yapacağı yazılıdır:

1) Şarap içmek, 2) Zina yapmak, 3) Livata yapmak, 4) Dedikodu ve iftira etmek, 5) Münafıklık etmek 6) Gururlanıp kibirlenmek, 7) Sert ve merhametsiz olmak, 8) Hased etmek, kıskanmak, 9) Kin tutmak, affetmemek, 10) Sözünde durmamak, 11) Kadınlara şehvetle bakmak, 12) Yalan söylemek, 13) Hıyanet etmek, 14) Emanete riayet etmemek, 15) İnsanların aybını örtmeyip, açığa vurmak, 16) Cimrilik etmek, 17) Koğuculuk ve gıybet etmek, 18) Hırsızlık etmek.

Yine ahi yönetmeliği olan fütüvvetnamelere göre; ahi, helalinden kazanmalıdır. Hepsinin bir sanatı olmalıdır. Yoksul ve düşkünlere yardım etmeli, cömert olmalıdır. Alimleri sevmeli, hoş tutmalıdır. Fakirleri sevmeli, alçak gönüllü olmalıdır. Temiz, iyi kimselerle sohbet etmeli, namazını kazaya bırakmamalı, haya sahibi olup, nefsine hakim olmalı, dünyaya düşkün olanlarla beraber düşüp kalkmamalıdır. Bunlar asırlarca Osmanlı insanının ahlakının temel taşı olan hasletler haline geldi.

Osmanlı Devletinin bünyesinde bu hizmetleri hakkıyla yapmış sanat ve ticaret hayatını Osmanlının maddi ve manevi yapısına göre düzenlemiş olan ahilik teşkilatı diğer kıymetli müesseseler gibi bilhassa İngilizlerin desteklediği Mustafa Reşid Paşanın hazırladığı **Tanzimat Fermanı'**ndan sonra, büyük bir sarsıntı geçirmiş ve eski fonksiyonunu kaybetmiştir.

AHİRET;

İnsanın ölümü ile başlayıp, kıyametin kopması, ölülerin tekrar diriltilmesi, Mahşer'de hesaba çekilerek işlerine ve ibadetlerine göre Cennet'e veya Cehennem'e gönderilmesi ile devam eden ebedi (sonsuz) hayat. Öteki dünya. İslamiyette iman edilmesi lazım olan altı esastan beşincisidir.

Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem; **"İnsan ölünce kıyameti kopmuş olur."** buyurmaktadır. Ölü, kabre konunca onun ahiret hayatı başlar. Kabir hayatına "berzah alemi" de denir. Ölü orada bilinmeyen bir hayat ile rahat içinde olacak veya azab görecektir. **Münker ve Nekir** adındaki iki meleğin mezara gelip sual soracaklarını hadis-i şerifler açıkça bildirmektedir. (Bkz. Münker ve Nekir).

Kabirde, iman edenlere ve ibadetlerinde kusuru olmayanlara mükafat, iyilik ve nimetler verileceği gibi; kafirler ile günah işleyip tövbe etmeden ölen Müslümanlara da azab yapılacaktır.

Peygamber efendimiz buyurdu ki:

Kabir, ahiret konaklarının birincisidir. Ondan kurtulana sonraki konaklardan geçmek kolay olur. Kabirden kurtulamayana ondan sonraki konaklar daha zor olup, azabları da şiddetlidir.

Kabir, Cennet bahçelerinden bir bahçe yahut Cehennem çukurlarından bir çukurdur. (Bkz. Kabir)

Kıyametin ne zaman kopacağı bildirilmedi. Ancak Peygamber efendimiz birçok alametlerini haber verdi (Bkz. Kıyamet). İnsanlar ve bütün canlılar öldükten sonra tekrar dirilecektir. Kemikler, etler, çürüyüp toprak ve gaz olduktan sonra hepsi yine bir araya gelecek, ruhlar bedenlerine girip herkes mezardan kalkacaktır.

Bitkiler, havadan karbondioksit gazını ve topraktan su ile tuzları yani toprak maddelerini alıp bunları birleştiriyorlar. Organik cisimleri organlarımızın yapı taşlarını meydana getiriyorlar. Katalizör adı verilen maddeler ile, binlerce sene sürecek olan kimya reaksiyonları, bir kaç saniyelik zamanlarda yapılmaktadır. İnsanlar binlerce senelik işi bir kaç saniyede yapabildiklerine göre ve Allahü tealanın

toprak maddelerini, birkaç senede et, kemik maddelerine çevirdiği bugün bilindiğine göre, bu işi bir anda da yapabileceği fen yolu ile kolayca anlaşılabilir. İşte bunun gibi, Allahü teala, mezarda; su, karbondioksit ve toprak maddelerini birleştirerek organik maddeleri ve canlı uzuvları bir anda yaratacaktır. Öldükten sonra dirileceğimizi, Kur'an-ı kerim ve bütün peygamberler bildirmişlerdir. Bu bakımdan öldükten sonra dirilmeyi inkar etmek mümkün değildir. Kıyamet gününü inkar edenler için hazret-i Ali buyurdu ki: "Müslümanlar ahirete inanıyor. Kitapsız kafirler inkar ediyor. Tekrar dirilmek olmasaydı, inanmayan bir şey kazanmaz, Müslümanlar zarar etmezdi. Fakat kafirlerin dediği olmayınca onlar sonsuz azab çekeceklerdir."

Bütün canlılar diriltilip, kabirlerinden kalktıktan sonra **Mahşer** yerinde toplanacaktır. Her insanın amel defterleri uçarak sahibine gelecektir. Bunları her şeyin sahibi olan Allahü teala yapacaktır. Salihlerin, iyilerin defteri sağ tarafından; fasıkların, kötülerin arka ve sol tarafından verilecektir.

Herkesin amelleri, ahirete mahsus ve **Mizan** adındaki ölçü aletinde tartılacaktır. Herkes dünyadayken yaptıklarından hesaba çekilecektir. Allahü teala adaleti ile bazı küçük günahlar için de azap yapacak, dilediği müminlerin büyük ve küçük bütün günahlarını, lütuf ve ihsanı ile affedecektir. Kafirleri hiç affetmeyecektir. **Şefaat** haktır. Tövbesiz ölen müminlerin küçük ve büyük günahlarının affedilmesi için, peygamberler, veliler, salihler, şehitler, melekler ve Allahü tealanın izin verdiği kimseler şefaat edecek ve şefaatleri kabul edilecektir.

Ahirette, Peygamber efendimize mahsus olan **Kevser havuzu** vardır. Suyu sütten daha beyaz, kokusu miskten daha güzeldir.

Allahü tealanın emri ile Cehennem üzerine Sırat köprüsü kurulacak ve herkese bu köprüden geçmesi emrolunacaktır. Cennetlik olanlar, köprüden kolayca geçecek, Cennet'e gidecektir. Cehennemlikler ise, Sırat'dan geçerken ateş içine düşeceklerdir. Cennet ve Cehennem şimdi vardır. Sekiz Cennet ve yedi Cehennem vardır (Bkz. Sırat Köprüsü).

AHİRET KARDEŞLİĞİ;

Alm. Glaubensbruder, **Fr.** Confrérie des fréres de foi, **İng.** Brother in faith, co-religions. İki Müslüman arasında Allah rızası için, dünyada ve ahirette biribirlerine yardım etmek ve dua etmek üzere kurulan kardeşlik, dostluk. Buna Anadolu'da "ahiretlik" adı da verilmektedir.

İslamiyete göre ahiret kardeşliği iki erkek veya iki kadın arasında olur. Bir erkeğin yabancı kadınla ahiret kardeşi olması dinen caiz ise de ahiret kardeşi kendi kardeşi gibi mahrem olmaz. Yani nikah, evlenme ve konuşup görüşme hususunda yabancılar gibidir.

Peygamber efendimiz ahiret kardeşliği hususunda; **"Allah için ahiret kardeşliği yapan kimse ahiret gününde ana-baba bir kardeşinden daha faydalı yardımları ahiret kardeşinden görür. Bir kimse ahiret kardeşini ne kadar çok severse Allahü teala da o kimseyi o kadar çok sever."** buyurdu.

Ahiret kardeşi olan kimseler birbirlerine hediye verirler. Sevinçli ve üzüntülü zamanlarında birbirlerinin yanında yer alırlar. Birbirlerine hayrı tavsiye eder, kötülüklerden sakındırırlar. Kötü ve tehlikeli yollara düşmekten korurlar. Hayattayken birbirlerine yardımcı olan ahiret kardeşlerinden birisi öldüğü zaman, sağ olan vefat edenin ruhu için hayır ve hasenat yapar, ailesine ve çocuklarına yardımcı olur. Onların sıkıntılarını gidermeye çalışır. Ahiret kardeşi olan kimselerin aileleri de aynı münasebetleri devam ettirmeye çalışırlar.

Eski Türklerde büyük önem verilen "Tuz ekmek hakkı" anlayışının devamı olarak uygulanan ve dinimizin bildirdiği ahiret kardeşliği adıyla kurulan kardeşlik ve dostluk Anadolu'da "ahiretlik" veya "ahretlik" adıyla devam ettirilmiştir. Bilhassa genç kızlar ve kadınlar arasında görülen bu kardeşlik ahlak, kişilik ve huy benzerliği olan kişiler arasında kurulmuştur. Genç kızlar arasındaki ahiretlik anlaşması, genç kıza hayat boyu yalnız olmadığı anlayışını kazandırırdı. Günümüzde bu gelenek yok denecek kadar azalmıştır.

AHKAM-I ŞER'İYYE;

Alm. *Bestimmungen von Shariat (f),* **Fr.** *Ordonnances religieuses,* **İng.** *The rules of Shariat.* Bir işin yapılması veya yapılmaması gerektiğini bildiren ilahi hükümler. İnsanların dünya ve ahirette mes'ud olmaları için Allahü tealanın, peygamberleri vasıtasıyla gönderdiği emir ve yasakların bütünü.

Bütün insanlara her şeyden önce lazım olan; itikadı (imanı) düzeltmektir. Yani doğru bir iman sahibi olmaktır. İnanılacak şeylerle ilgili hükümlere "ahkam-ı itikadiyye" denir. Bunlar; ahkam-ı şer'iyyenin temelini teşkil eder. Ahkam-ı şer'iyyeye "ahkam-ı İslamiyye" de denir. Ahkam-ı şer'iyye, kişinin vazifelerini belirtmesi bakımından "ahkam-ı teklifiyye" veya "ef'al-i mükellefin" adını da alır. Bunlar sekizdir: Farz, vacib, sünnet, müstehab, mübah, haram, mekruh, müfsid. Beden, ahkam-ı şer'iyyeyi

yapmakla süslenince; nefis, dünya kötülüklerinden ve zararlarından kurtulur.

İslam dininde iman, muma benzer; ahkam-ı şer'iyye, mum etrafındaki fener gibidir. Mum ile birlikte fener de İslamiyettir. Fenersiz mum çabuk söner. İmansız İslam olmaz. İslam olmayınca iman da yoktur.

Ahkam-ı şer'iyyeyi bildiren ilme "fıkıh ilmi" denir. Fıkıh ilmi dört ana bölüme ayrılır:

İbadat: İbadetler olup, bu da beşe ayrılır: Namaz, oruç, hac, zekat ve cihad.

Münakehat olup evlenme, boşanma, nafaka ve bir çok dalları vardır.

Muamelat olup, alış-veriş, kira, şirketler, faiz, miras gibi bir çok dalları vardır.

Ukubat, yani had cezaları denilen grup olup, başlıca altı kısma ayrılır: Kısas, sarhoşluk, sirkat (hırsızlık), zina, kazf (iftira), mürted olmak (dinden çıkmak) cezalarıdır.

Ahkam-ı İslamiyyenin (fıkıh bilgilerinin) ibadat kısmını her Müslümanın öğrenmesi ve diğerlerini de başına geldiği zaman okuyup öğrenmesi şarttır. Bunlar zaruriyat-ı diniyye denilen, alim ve cahil herkesin bilmesi lazım gelen bilgilerdir.

Ahkam-ı İslamiyyenin kaynakları dörttür: Kur'an-ı kerim; Peygamber efendimizin mübarek sözleri, halleri ve işleri demek olan "sünnet"; alimlerin bir meseledeki ittifakları olan "icma" ve müctehid alimlerin dini delillerden hüküm çıkarması demek olan "kıyas"tır.

Haram işlememek ve bütün ahkam-ı şer'iyyeyi yerine getirmek kolaydır. Kalbi bozuk olana güç gelir. Nitekim bir çok işler vardır ki, sağlam insanlara kolaydır hastalara ise güçtür.

Ahmed Cevdet Paşa başkanlığında bir komisyon tarafından, Ahkam-ı İslamiyyenin, fıkıh bilgilerinin muamelat kısmı kanun şekline sokularak **Mecelle** adındaki kitab hazırlandı. **Mecelle;** Osmanlı Devletinde ve başta İsrail olmak üzere bazı Ortadoğu ülkesinde uzun zaman uygulanmıştır.

AHLAK;

Alm. *Moral, Sitten,* **Fr.** *éthique, morale,* **İng.** *Morality, ethics.* İstemeden, kendini zorlamadan insanda meydana gelen meleke, yani yerleşmiş huy, seciye, tabiat. İnsanın sözleri, hareketleri ve davranışları ahlakına bağlı olarak meydana gelir. Kötü huylardan kurtulup, iyi huylu olma yollarından bahseden ilme, Ahlak ilmi denir. Ahlak ilmi, İslamiyette sekiz yüksek dini ilimden biridir.

İnsanlar, iyiliğe, güzelliğe ve yükselmeye elverişli olarak doğarlar. Hiç kimsenin huyu yaradılışındaki gibi kalmaz. İyi veya kötü yönde değişir. Böyle olmasaydı, peygamberlerin gönderilmesine lüzum kalmazdı. Halbuki onlar insanları hep iyiye, doğruya çağırmışlardır. Peygamber efendimiz, "**Ahlakınızı iyileştiriniz."** buyurmuştur. İlim adamları çocuklarını terbiye etmişlerdir.

İyi ve güzel ahlakın temeli, ilahi vahye dayanan dindir. Ancak dine dayanan ahlak müessesesi insanların ruhlarını tatmin eder, huzura kavuşturur ve maddi-manevi yükselmelerini sağlar. Filozofların bir kısmı, ahlak müesseselerini hazza, zevke, nefse, maddi bir menfaate dayandırmak istemişlerdir. Halbuki bunların hiç biri ahlak için kafi bir dayanak ve insana huzur kaynağı olmamaktadır.

Adem aleyhisselamdan itibaren Allahü teala peygamberleri vasıtasıyla kullarına emirlerini ve yasaklarını ve beğendiği işleri bildirdi. İnsanlar, peygamberlere tabi olup, emirlere uydukları müddetçe, huzurlu ve rahat bir hayat yaşadılar, birbirlerini sevip saydılar. Emirlere uymadıkları vakit, huzursuz oldular, rahatları bozuldu, ahlaksızlık ve haksızlık, cemiyeti sardı. İnançsızlığın ve ahlaksızlığın umumi bir hal alması, cemiyetlerin yıkılmasına ve helakine sebep oldu. Nuh ve Lut kavimlerinin ve daha pekçok milletlerin helaki bu yüzden oldu.

İnsanlığın doğru yolu bulması, ahlaken yükselmesi, dolayısıyle dünyada ve ahirette huzura kavuşmaları için son peygamber olarak Muhammed aleyhisselam gönderildi. **"İyi huyları tamamlamak, yerleştirmek için gönderildim."** buyurdu. Böylece İslamiyet insanlığa temelinde Allah sevgisi, Allah korkusu ve her yaptığını, kimseden dünyevi bir menfaat beklemeden ihlas, yalnız Allah için yapma, nefsi kontrol etme ve ona hakim olma esasları bulunan en yüksek ahlak kaidelerini (kurallarını) sundu. **Et-ta'zimü liemrillah veş-şefekatü ala halkıllah**, yani Allahü tealanın emrine hürmet, saygı ve yarattıklarına merhamet, bu kaidelerin en önemlilerinden biridir. Müslümanların ahlak üzerindeki titizliği, İslam dininin kısa zamanda süratle yayılmasına sebep olmuştur. Müslümanlar her gittikleri yere adalet ve güzel ahlakı da götürmüşlerdir. İslam dini baştan başa ahlak ve fazilet dinidir.

İslam ahlakına göre huylar, güzel ve çirkin olmak üzere iki kısma ayrılır. Güzel huylara "ahlak-ı hasene" veya "ahlak-ı hamide", kötü huylara da "ahlak-ı kabiha" veya "ahlak-ı zemime" denir. Edep, haya, cömertlik, tevazu (alçak gönüllü olmak), ikram gibi huylar güzel; kibir, haset (kıskançlık), kin,

düşmanlık, cimrilik, sefihlik gibi huylar da çirkindir.

İslam alimleri, güzel ahlakı; "Güler yüzlü olmak, insanların kalbini kırmamak, kimseyle münakaşa etmemek, müslümanlara su-i zan (kötü zan)da bulunmamak, cömert olmak ve dine hizmet" diye tarif etmişlerdir. Güzel ahlaka sahip olmak için, kötü huyları teşhis etmek lazımdır. Bir kimse, bu teşhisi ya kendi yapar, yahud bir alimin, rehberin bildirmesi ile anlar. İnsan kendi kusurlarını zor anlar. Güvendiği arkadaşına sorarak kusurunu öğrenir. Sadık olan dost, onu tehlikelerden koruyan kimsedir.

Düşmanlarının kendisine karşı kullandıkları kelimeler de, insana ayıplarını tanıtmaya yarar. Çünkü düşman, insanın ayıplarını arayıp, yüzüne çarpar. Arkadaşlar ise, insanın ayıplarını pek görmezler. Birisi İbrahim Edhem hazretlerine, ayıbını, kusurunu bildirmesi için yalvarınca; "Seni dost edindim. Her halin, hareketlerin bana güzel görünüyor. Ayıbını başkalarına sor." dedi. Başkasında bir ayıp görünce, bunu kendinde aramak, kendinde bulursa, bundan kurtulmaya çalışmak lazımdır. **"Mü'min mü'minin aynasıdır."** hadis-i şerifinin manası budur. Yani, başkasının ayıplarında, kendi ayıplarını görür. İsa aleyhisselama, bu güzel ahlakını kimden öğrendin dediklerinde; "Bir kimseden öğrenmedim. İnsanlara baktım. Hoşuma gitmeyen şeylerden sakındım ve beğendiklerimi yaptım." buyurdu. Hazret-i Lokman Hakim'e; "Edebi kimden öğrendin?" dediklerinde; "Edebsizden!" dedi. Selef-i salihinin, Eshab-ı kiramın ve velilerin hayat hikayelerini okumak da iyi ahlaklı olmaya sebep olur.

Kendinde kötü huy bulunan kimse, buna yakalanmasının sebebini araştırmalı, bu sebebi yok etmeğe, zıddını yapmağa çalışmalıdır. Kötü huydan kurtulmak, bunun zıddını yapmak için çok uğraşmak lazımdır. Çünkü, insanın alıştığı şeyden kurtulması güçtür. Kötü şeyler nefse tatlı gelir.

İnsanın kötü şey yapınca, peşinden, nefse güç gelen şey yapmayı adet edinmesi de faydalı ilaçtır. Mesela, bir kötülük yaparsam, şu kadar sadaka vereceğim veya oruç tutacağım diye yemin etmelidir. Nefis bunları yapmamak için, onlara sebep olan kötü adeti yapmaz. Kötü huyların zararını okumak ve dinlemek, kötü kimselerden uzak durup, iyi kimselerle arkadaşlık etmek de çok faydalıdır.

Ahlak ile ilgili hadis-i şeriflerde Peygamber efendimiz buyurdu ki:

Allahü teala indinde kulların en sevgilisi, ahlakça en güzel olanıdır.

Sıcak su buzu erittiği gibi, iyi huy da hataları eritir. Sirke balı bozduğu gibi, kötü huy da hasenatı (iyilikleri) mahv eder, giderir.

İyi huylu olan, dünya ve ahiret seadetlerine kavuşur.

Bir kulun ibadetleri çok olsa da, kötü huyu, onu Cehennem'e götürür.

Allah katında kötü huydan büyük günah yoktur. (Çünkü kötü huyun sahibi, bunda günah olduğunu bilmez. Tövbe etmez. İşledikçe, günahı kat kat artar.)

Güzel ahlak; senden kesilen akrabanı ziyaret etmek, sana vermeyene vermek, sana zulmedeni affetmektir.

İçinizde en sevdiğim kimse, huyu en güzel olanınızdır.

Bir kimse tövbe ederse, tövbesini Allahü teala kabul eder. Kötü ahlaklı kimsenin tövbesi ise makbul olmaz. Zira bir günahtan tövbe ederse, kötü ahlakı sebebiyle, daha büyük bir günah işler.

İslam alimleri ahlak ilmine çok önem vermişlerdir. Ahlak ilmi, İslami ilimler arasında başlıbaşına bir ilimdir. Kur'an-ı kerimde, hadis-i şeriflerde ve İslam alimleri yazdıkları eserlerinde, insanların Allahü tealaya karşı, birbirlerine hatta hayvanlara ve cansızlara karşı nasıl davranacaklarını geniş olarak bildirmişlerdir. İslam alimleri ahlaka dair çeşitli kitaplar yazmışlardır. Haris el-Muhasibi'nin **Er-Riaye li Hukukillah'**ı, Ebu Talib-i Mekki'nin **Kut-ul-Kulub'**u, Maverdi'nin **Edeb-üd-Dünya ved-Din'**i, İmam-ı Gazali'nin **İhya'**sı, Celaleddin-i Devani'nin **Ahlak-ı Celali**'si, Hüseyin Vaiz-i Kaşifi'nin **Ahlak-ı Muhsini**'si, Kınalızade Ali Efendinin **Ahlak-ı Alai**'si bunlardandır. İslam alimlerinin ahlak kitaplarını inceleyen Avrupalılar ve diğer milletler hayran kalmışlar, bunları tercüme ederek, kendi milletlerinin de faydalanmalarını temin etmişlerdir.

AHLATŞAHLAR (Bkz. Sökmenliler)

AHMED ABDÜLHAK RADULEVİ;

Hindistan'da yetişen evliyanın büyüklerinden. İsmi, Ahmed olup, "Abdülhak, Nurulhak ve Kıdvet-ül-Evliya" lakabları ile de bilinir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Radul şehrinde doğdu. 1433 (H. 837) senesinde Radul'de vefat etti.

Küçük yaşından itibaren ilim tahsiline başlayan Ahmed Abdülhak Radulevi on iki yaşındayken Delhi'ye

gitti. İlim öğrenmekle meşgul olan ağabeyi Takıyyüddin'in talebesi olup, ilim öğrendi. Tasavvufa karşı ilgi duyup, Pani-püt şehrine giderek, Çeştiyye yolu büyüklerinden Celaleddin Pani-Püti'nin hizmetinde ve sohbetinde bulundu. Tasavvufta yüksek derecelere kavuştu. Çeştiyye yolunun Sabiri kolu onunla devam etti. Evdeh şehrine giderek Şeyh Fethullah Evdehi ile görüşüp sohbet etti. Kendisine bir kabir kazdı. Ölmeden önce ölümü yaşamak ve nefsin arzularını kırmak için bir müddet orada kaldı.

Namaz vakti girmeden önce camiye giden Ahmed Abdülhak Radulevi, caminin içini süpürür ve temizliğini yapardı. Allahü tealanın anıldığı yerlerde bulunmaktan çok hoşlanır, bundan manevi haz duyardı. Talebeleri, Allahü tealanın "Hak" ismi şerifini çok söylerler ve bu mübarek ismi söyleyerek can verirlerdi. Ahmed Abdülhak hazretlerinin hayatı ve halleri, İmam-ı Rabbani hazretlerinin babasının hocası olan Kutb-i Alem Abdülkuddüs tarafından yazılan **Nur-ül-Ayn** adlı eserde toplanmıştır.

Buyurdu ki: "Hallac-ı Mansur çocuktu. Dayanamadı ve sırları açığa vurdu. Öyleleri vardır ki, nehirleri yutarlar da bundan rahatsız olmazlar."

AHMED ARVASİ;

Zamanımız mütefekkir, eğitimci ve yazarlarından. Peygamber efendimizin torunu hazret-i Hüseyin'in soyundan olup, seyyiddir. Babası Van gümrük müdürlüğünden emekli Abdülhakim Efendi, annesi Cevahir hanımdır. Dedeleri, Van'ın Müküs (Bahçesaray) kasabasına bağlı Arvas (Doğanyayla) köyündendir. 15 Şubat 1932 (H. 7 Şevval 1350)de Ağrı ilinin Doğubayezid kasabasında doğdu. 31 Aralık 1988 (H. 22 Cemaziyel evvel 1409) tarihinde İstanbul'da vefat etti.

Ahmed Arvasi yedi yaşına geldiği zaman, babası Van'a tayin edilince ilk tahsiline Van'da başladı, Doğubayezid'de bitirdi. Ortaokula Karaköse'de başladı, Erzurum'da bitirdi. İmkansızlıklar yüzünden liseye devam edemediği için, Erzurum Erkek Öğretmen Okulu'na (sonra Nene Hatun Kız Öğretmen Okulu oldu) kaydoldu ve 1952 senesinde bitirerek, öğretmen oldu. Önce Konya'da sonra Ağrı'nın Molla Şemdin köyüne tayin edildi. Ahmed Arvasi, yaratılışı icabı çok cömertti. Öğretmenlik yaptığı köyün halkı çok fakir olduğu için, çocukların çoğu, kalem-defter alamazdı. Aldığı maaşın çoğunu fakir çocuklara harcardı. Buradan askere gitti. Askerlik vazifesini bitirdikten sonra tekrar öğretmenliğe döndü. 1958 senesinde Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji bölümünü bitirdi. Eğitim Enstitüsünde okurken, Anadolu'dan gelen saf temiz gençlerin Enstitüdeki menfi propagandalarla dinlerini, imanlarını kaybettiklerine çok üzüldüğünü söylerdi. Bunun için ilk kitabı olan **Kendini Arayan İnsan'**ı yazdı.

Pedagoji bölümünü bitirdikten sonra, Erciş Öğretmen Okulu, sonra da Balıkesir Savaştepe Öğretmen Okuluna tayin edildi. **İnsan ve İnsan Ötesi, Diyalektiğimiz Estetiğimiz, Eğitim Sosyolojisi** adlı eserlerini bu zamanda yazdı. Yorucu öğretmenlik hizmetleri yanında gençliğin kendi kültür ve medeniyetine sahip çıkmaları için devamlı eserler ortaya koydu. Konferanslar verdi, gazete ve dergilerde makaleler yazdı.

Balıkesir, Bursa, İstanbul Eğitim Enstitülerinde senelerce Türk Milli Eğitimine hizmet etti. **Doğu Anadolu Gerçeği** eserini yazdı ve 1979 yılında emekliye ayrıldı. Makaleleri; **Türk İslam Ülküsü** (üç cild) ve **Size Sesleniyorum** adlı kitabında toplandı.

Vefatından birkaç sene evvel kalp rahatsızlığına yakalandı. Çok yıpranmasına rağmen, konferans ve günlük yazılarına devam etti ve daima Türk-İslam Ülküsünü savundu.

Vaktinin çoğunu ibadet ve kitap okuyarak geçirirdi.

31 Aralık 1988 tarihinde, günlük makalesini yazarken, daktilosunun başında kalb krizinden vefat etti. 1 Ocak 1989 tarihinde, Fatih Camiinde kılınan cenaze namazından sonra, kendini sevenlerinin omuzunda kalabalık bir cemaat tarafından, İstanbul-Edirnekapı Kabristanlığına defnedildi.

Ahmed Arvasi, Türk Milli Eğitimine hizmet ederken vatan ve milletini seven çok değerli gençler yetiştirdi. Her şeyin faniliğini, dünyanın geçiciliğini, ebedi hayatın öldükten sonra başlayacağını, Allah ve Resulü'ne muhabbetin esas olduğunu gençlere ve tanıdıklarına hep söylerdi.

Kendisi görüşünü şöyle açıklar:

"Ben İslam, iman ve ahlakına göre yaşamayı en büyük saadet bilen, Türk milletini iki cihanda aziz ve mesud görmek isteyen ve böylece İslamı gaye edinen Türk milliyetçiliği şuuruna sahibim. Benim milliyetçilik anlayışımda ırkçılığa, bölgeciliğe ve dar kavmiyet şuuruna asla yer yoktur. İster azınlıklardan gelsin, isterse çoğunluktan gelsin her türlü ırkçılığa karşıyım. Bunun yanında şanlı Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem); "**Kişi kavmini sevmekle suçlandırılamaz.**" "**Kavminin efendisi, kavmine hizmet edendir.**" "**Vatan sevgisi imandandır.**" hadis-i şeriflerine bağlıyım. Yine şanlı Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem); "**İlim mü'minin kaybettiği malıdır. Nerede bulursa alsın.**" hadis-i şeriflerindeki mukaddes ölçüye bağlı olarak, hızla muasırlaşmak gereğine

inanmaktayım. Bu, Türk-İslam kültür ve medeniyetinin yeniden doğuşu olacaktır.

Asla, unutmamak gerekir ki, yabancı ideolojiler, yabancı ve istilacı devletlerin fikir paravanaları olup, milletleri içten vuran sinsi tuzaklardır. Bunu bildiğim, buna inandığım içindir ki, Türk milletini parçalama oyunlarına ve tertiplerine karşı durmayı, büyük bir namus ve vicdan borcu bilmekteyim."

AHMED ASIM (Mütercim);

Lügat, kelam, hadis ve Hanefi mezhebi fıkıh alimi. Gaziantep'te 1755 (H. 1169)te doğdu, 1820 (H. 1236)de İstanbul'da vefat etti. Antep Mahkemesi Başkatibi Cenani Efendinin oğlu olup, seyyidlerdendir.

Tahsiline Antep'te başladı. Abdullah Necib ve şair Kilisli Mustafa Ruhi gibi hocalardan Arapça, Farsça ve İslami ilimleri okudu. Antep mahkeme katipliğinde bir müddet çalıştı. Daha sonra 1789 yılında İstanbul'a geldi. Hayli para sıkıntısı çekti. Tercüme ettiği **Burhan-ı Katı'** lügat kitabını Padişah Üçüncü Selim'e takdim etti. Böylece Padişahın ihsanına kavuştu. Molla Gürani Medresesinde ders vermeye başladı. **Tuhfe-i Asım** adlı eseri yazdı ve İbrahim Halebi'nin **Siyer-i Halebi** adlı Arapça eserini Türkçeye tercüme ve şerh ederek padişaha takdim edip, hacca gitmek için izin aldı. 1802'de hacca gitti. Medine'de eski hocası Abdullah Necib Efendi ile karşılaşdı. Abdullah Necib Efendi kendisine büyük alim Firuzabadi'nin **Kamus-ul-Muhit**'ini tercüme etmesini teklif etti. İstanbul'a geldi. 1805'te **Kamus**'un tercümesine başladı. 1807'de Amir Efendi'nin yerine vak'anüvis oldu. Vak'anüvisliği esnasında Süleymaniye Medresesinde müderrislik yaptı. 1810 yılında **Kamus tercümesini** tamamlayarak Sultan İkinci Mahmud Hana takdim etti. **Kamus**'un bastırılması için Padişah emir verdi. Baskı 1814-1817 yılları arasında tamamladı. Ahmed Asım Efendi 1812 yılında Selanik kadılığına tayin edildi. Bu, onun son vazifesi oldu. 1820 senesinde Selanik'teki memuriyet müddeti biten Ahmed Asım Efendi, İstanbul'a döndükten kısa bir müddet sonra, Üsküdar'daki evinde vefat etti. Nuh Kuyusu Kabristanına defnedildi.

İlmi ile amel eden muhterem bir zat olan Seyyid Asım Efendi, mühim işlerde ehil kimselerle istişare (danışma) yapar, padişah ve devlet adamlarına uyarıcı nasihatlerde bulunurdu. Devlet işlerine ehliyetli kimselerin getirilmesini, ilim ve irfan sahiblerine gereken ilginin gösterilmesini sık sık anlatırdı. Müslümanların huzurunu bozan zorba ve eşkıyaya, rüşvetçi ve dalkavuklara fırsat verilmemesini, Avrupalılara ve gayri müslim vatandaşlara asla güvenilmemesini, hele örf ve adetlerde onlara benzemenin memleket için çok kötü neticelere yol açacağını bildirirdi.

Dinine bağlı, çok zeki ve çalışkan bir kimse olup, ömrünü ilim öğrenmek, öğretmek ve kitap yazmakla geçiren Ahmed Asım Efendinin şu eserleri vardır: **Tıbyan-ı Nafi' der-Tercüme-i Burhan-ı Katı'** (Farisiden Türkçeye çevirdiği lügattır). **El-Okyanus-ül-Basit fi Tercümet-il-Kamus-il-Muhit** (Arabiden Türkçeye en büyük lügattır. Hala değerini muhafaza etmektedir). **Muzhir-üt-Takdis bi Huruc-i Taifet-il-Fransis** (Fransızların Mısır'ı işgali üzerine El-Ceberti'nin Arapça Tarihi'nin tercümesi). **Merh-ül-Meali fi Şerhi Kasidet-il Emali** (Emali kasidesinin Türkçe şerhi). **Terceme-i Siyer-i Halebi** (Peygamber efendimizin hayatını anlatan bir eser). **Tuhfe-i Lügat-il Arab** (Arabi gramer kitabı). **Tarih-i Asım Vekayi-i Selimiyye** (Tarihe dair).

AHMED BİCAN;

On beşinci yüzyıl Türk alim, edib ve tasavvuf büyüklerinden. Gelibolu' da yaşadı ve orada vefat etti.

Babası Salih, katiplik yaptığından, oğulları **Muhammediyye** kitabının yazarı Mehmed ve Ahmed Bican "Yazıcıoğlu" diye şöhret buldular.

Ahmed Bican, hocası Hacı Bayram-ı Veli'nin "Bayramiye" yoluna mensub olup, dinine çok bağlı idi. Mensubu olduğu yolun icabı çok riyazet çekti. Vücudu çok zayıf olduğu için "Bican=cansız" lakabı takıldı.

En meşhur eseri, **Envar'ül-Aşıkin**'dir. Bu eseri, kardeşi Muhammed'in Arabi olarak yazdığı **Megarib-üz-Zeman** kitabının tercümesidir. Türklerin en çok okuduğu eserlerdendir. İstanbul'da, Kazan'da, Mısır'da ve daha birçok yerde tekrar tekrar basılmıştır.

Ravdat'ül-Ervah, adındaki Türkçe kitabı Peygamberlerin (aleyhimüsselam) hayatlarını anlatır. **Dürr-i Meknun, Munteha't-Taleb** adında iki eseri daha vardır.

Ahmed Bican, kozmoğrafya ilmini de öğrenmiş olup, **Acaib-ül-Mahlukat** adında kıymetli bir eser yazdı.

AHMED BİN HANBEL;

Ehl-i sünnetin amelde dört hak mezhebinden biri olan Hanbeli mezhebinin kurucusu. Künyesi, Ebu

Abdullah'tır. Babası Mervli olup, ismi Muhammed bin Hanbel'dir. Ahmed bin Hanbel, 780 (H. 164)de Bağdat'ta doğdu, 855 (H. 241)te aynı yerde vefat etti ve Bab-ı Harb Kabristanına defnedildi.

Ailesi Merv'den gelerek Bağdat'a yerleşen Ahmed bin Hanbel, küçük yaştan itibaren ilim tahsiline başladı. Bu sırada önemli bir ilim merkezi olan Bağdat'ta birçok alimden lügat, hadis, fıkıh, tefsir ve kıraat ilimlerini tahsil etti. Eshab-ı kiram ve Tabiinden gelen rivayetleri öğrendi. 15-16 yaşlarındayken akranları arasında ciddiyeti, çalışkanlığı, haramlardan kaçması, sabrı ve güzel ahlakı ile üstün oldu. İmam-ı A'zam'ın talebesi Ebu Yusuf'tan fıkıh ve hadis ilimlerini öğrendi. Üç sene müddetle zamanın büyük alimlerinden Huşeym'in derslerine devam etti. Basra, Kufe, Mekke-i mükerreme, Medine-i münevvere, Şam ve el-Cezire'ye giderek çeşitli alimlerden hadis ilmini öğrendi. Hadis ravilerini bizzat görerek kendilerinden hadis-i şerif dinledi. Mekke-i mükerreme ve Bağdat'ta İmam-ı Şafii'den ilim öğrendi. Hac yapmak için beş defa Mekke-i mükerremeye gitti. Abdürrezzak bin Hemmam'dan hadis-i şerif öğrenmek için Yemen'in San'a şehrine gitti; iki sene müddetle orada kalıp Abdürrezzak bin Hemmam'dan hadis-i şerif dinledi. Yezid bin Harun, Cerir ibni Abdülhamid, Velid bin Müslim, Veki', İbrahim bin Sa'd, Yahya bin Said Kattan, Süfyan bin Uyeyne gibi alimlerden de çeşitli ilimleri tahsil etti. Kırk yaşına geldiği zaman, ders okutmaya ve fetva vermeye başladı. Hadis ilminde ve fetvada baş vurulan kaynak oldu. Pekçok talebe yetiştirdi. Ondan ders alıp yetişen alimlerin sayısı 900 civarındadır. Hadis ilminde zamanının en büyük alimi olan Ahmed bin Hanbel, üç yüz bindan fazla hadis-i şerifi, rivayet edenlerle birlikte bilirdi.

En meşhur talebelerinden olan oğlu Salih bin Ahmed, babasının ictihadlarını, yazdığı mektuplarla yaydı. Diğer oğlu Abdullah bin Ahmed, babasının ictihadlarını nakletti. Böylece, Ehl-i sünnetin amelde dört hak mezhebinden birisi olan Hanbeli mezhebi kurulmuş oldu.

Ahmed bin Hanbel'in ilmi ve ahlaki üstünlüğünü pekçok alim meth eylemiştir. Hocası İmam-ı Şafii; "Bağdat'tan ayrıldığım zaman, orada Ahmed bin Hanbel'den daha alim ve fakih, haramlardan ve şüphelilerden onun kadar kaçan bir kimse bırakmadım." buyurmuştur. Ebu Davud Sicistani; "İki yüz meşhur alimle karşılaştım, Ahmed bin Hanbel gibisini görmedim. O, hiç bir zaman insanların daldığı dünya işlerine dalmazdı. Ancak ilimden bahis açılınca konuşurdu." demiştir. Ebu Zür'a da; "İlmin her dalında Ahmed bin Hanbel'in bir benzerini görmedim. Onun ilimde ulaştığı dereceye kimse ulaşamamıştır." Menha bin Yahya ise; "Ahmed bin Hanbel, her hayrı kendisinde toplamıştı. Çok alim gördüm, fakat, ilimde şüphelilerden sakınmada ve zühdde yani harama düşmek korkusuyla mübahların çoğunu terk etmekte onun gibi üstün birine rastlamadım." demek suretiyle methetmiştir.

Yaşadığı devir, yazılan hadis-i şeriflerin toplandığı bir devir olduğu için, pekçok muhaddis (hadis alimi) ondan rivayette bulundu. Zamanındaki hadis alimlerinin en yükseklerinden olan Ahmed bin Hanbel, otuz bin hadis-i şerifi içine alan **Müsned** adlı eserini 700 bin hadis-i şerif içinden seçerek yazdı. Büyük bir müfessir (tefsir alimi) olan Ahmed bin Hanbel'in hazırladığı tefsiri yüz yirmi bin hadis-i şeriften meydana gelmiştir. Üstad-ül-Müfessirin (müfessirlerin hocası) unvanıyla anılan Ahmed bin Hanbel'in eserleri müfessirler için feyiz kaynağı olmuştur.

Bağdat'ta mu'tezile bozuk fırkasına mensub olanların; "Kur'an-ı kerim mahluktur." sözüne karşı çıktığı için işkencelere maruz bırakıldı. Ehl-i sünnet itikadını bildirmekten bir an bile geri durmayan Ahmed bin Hanbel, Abbasi halifelerinden Mütevekkil zamanında işkencelerden kurtuldu. Yaptığı hizmetlerle zamanındaki ve sonraki asırlardaki insanlara rehber oldu.

Ahmed bin Hanbel'in vefatı yaklaşınca eliyle işaret etti ve diliyle de; "Hayır olmaz." dedi. Oğlu; "Babacığım bu ne haldir?" diye sorunca: "Şimdi tehlikeli zamandır, cevab zamanıdır. Dua ile imdad eyle; yatağın sağında, solunda oturanlar da dua etsinler. İblis yani Şeytan, yanıma gelip; "Ey Ahmed! Benim elimde can ver." diyor. Ben de; "Hayır olmaz! Hayır olmaz!" diyorum. Bir nefes kalıncaya kadar tehlike mevcuttur. Şeytanın aldatmasından emin olmak yoktur." buyurdu. Vefat haberi bütün Bağdat halkını ağlattı. Cenaze namazında yüz bine yakın kişi bulundu. Cenaze namazı kılınınca, kuşlar tabutun üstünde uçuşup kendilerini tabuta vurdular. O gün bu hadiseyi gören putperest, Yahudi ve Hıristiyanların pekçoğu Müslüman oldu.

Mezhebi: Ehl-i sünnet itikadı üzere amelde dört hak mezhepten biri olan Hanbeli mezhebinin imamı Ahmed bin Hanbel, talebelerinin ve kendisine sual soranların müşkillerini hallederken, ortaya koyduğu ve takip ettiği usuller Hanbeli mezhebinin temel kaideleri olmuştur. Ahmed bin Hanbel, bir meselenin hükmünü önce Kitab (Kur'an-ı kerim) ve sünnette araştırır, Kitab ve Sünnet'te bulamadığı bir meseleyi Eshab-ı kiramın ve Tabiinin icmaında yani bir mesele hakkındaki sözbirliğinde araştırırdı. O işle ilgili icma da yoksa Sahabe kavline (sözüne ictihadına) bakardı. Sahabe kavli varsa kendi ictihadına göre hüküm vermezdi. Sahabenin sözüne göre hüküm verirdi. Tabiinin yani sahabileri görenlerin büyüklerinden olan müctehidlerin ictihadını kendi fetvasına tercih ederdi. Bir mesele hakkında Sahabe ve Tabiine ait bir ictihad bulamazsa, zayıf ve mürsel hadislerle hüküm verirdi. Hadis-i şeriflerin birbirini kuvvetlendirmesine bakarak kendine has bir usulle ictihadda bulunurdu.

Hanbeli mezhebinde birçok alim yetişmiştir. Bu mezheb, Şam ve Bağdat taraflarında yayılmıştı. Şimdi azalmıştır.

Ahmed bin Hanbel hazretleri buyurdu ki:

"İlim, insanlara, ekmek ve su kadar lazımdır. İlim, rivayet ve kuru bilgi çokluğu değildir. İlim; faydalı olan ve kendisiyle amel edilen şeydir."

"Kulun kalbini ıslah etmesi yani kötülüklerden temizlemesi için iyilerle beraber olması kadar faydalı bir şey yoktur. Yine kulun fasıklarla yani açıkça günah işleyenlerle beraber olup, onların işlerine dikkat ve nazar etmesi kadar zararlı bir şey yoktur."

"Sizde olmayan meziyetlerle sizi medh eden kimsenin, sizde olmayan kötülüklerle de bir gün kötüleyeceğini unutmayınız."

"Tevekkül; her şeyi Allah'tan bilmek ve rızkı O'nun verdiğine inanmaktır."

Zühd nedir dediklerinde; "Zühd üç türlüdür. Cahilin zühdü, haramları terk etmektir. Alimlerin zühdü, helal olanların fazlasından sakınmaktır. Ariflerin zühdü, Allahü tealayı unutturan şeyleri terk etmektir." buyurdu.

Ahmed bin Hanbel'in rivayet ettiği hadis-i şeriflerden bazıları:

Kalbinde hardal tanesi kadar kibir (yani küfür) **bulunanı Allahü teala yüz üstü Cehennem'e atar.**

Faziletlerin en üstünü sana gelmeyene gitmen, vermeyene vermen ve kötülük edene iyilik etmendir.

İmanın en sağlam kulpu, Allah için sevmek ve Allah için buğz etmektir.

Eserleri:

1) Müsned: Otuz bin hadis-i şerifi içine almıştır. **2) Kitab-üs-Sünne, 3) Kitab-üz-Zühd, 4) Kitab-üs-Salat, 5) Kitab-ül-Vera vel-İman, 6) Fedail-üs-Sahabe, 7) Et-Tefsir, 8) En-Nasih vel-Mensuh, 9) Et-Tarih, 10) Vücubat-ül-Kur'an, 11) Kitab-ür-Reddi ale'l-Cehmiyye vez-Zenadıka, 12) El-Cerhu vet-Ta'dil, 13) Kitab-ül-İlel ve Ma'rifet-ür-Rical.**

AHMED BİN HÜLAGÜ (Teküder);

İran'daki İlhanlı (Moğol) Devletinin üçüncü hükümdarı. Birinci İlhanlı hükümdarı Hülagu'nun oğludur. Annesi Konkırat Beyinin kızı Kutuy Hatundur. Asıl ismi, Teküder'dir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Daha çocuk yaşta iken müslüman oldu ve Ahmed adını aldı. Abaka Hanın hükümdarlığı zamanında, Nihavend ve Dinever taraflarında, emrine verilen yerleri idare etti. 1282 senesinde, Abaka Hanın Hemedan'da ölmesi üzerine, bir müddet karışıklıklar başgösterdi. Bu sırada hanedan temsilcileri toplanarak Ahmed Hanı İlhanlı tahtına geçirdiler. Abaka Hanın oğlu Argun Han, istemeyerek onun hükümdarlığını kabul etti.

Ahmed Han, İlhanlı hükümdarı olunca, müslüman bir hükümdar olduğunu, İslam devletleriyle iyi münasebetler kurmak istediğini, müslüman devletlerin hükümdarlarına gönderdiği mektuplarla ifade etti. Memluklere karşı Abaka Hanın siyasetini takib etmek istemiyordu. Bunun için zamanın büyük alimlerinden Şirazlı Kutbüddin, Rudekli Behaüddin ve Şeyh Abdurrahman'ı, Memluk Sultanına elçi gönderdi. Müslümanların huzur içinde yaşamalarını temin etmek için elinden geleni yapacağını bildirdi.

Bu sırada Anadolu'yu idare eden Ahmed Hanın kardeşi Kongurtay, küfründe diretiyor, yağma ve zulme devam ediyordu. Bilhassa Karamanoğulları ve Eşrefoğulları topraklarındaki ormanları tahrib ettirip, pekçok Müslümanı öldürtmüş, binlerce kadın ve çocuğu esir alıp satmıştı. Bu arada Ahmed Hanın hükümdarlığını istemeyerek kabul eden ve tac giyme merasimine de katılmayan Abaka Hanın oğlu Argun, İlhanlı tahtının tek ve tabii mirasçısı olduğunu ileri sürerek Ahmed Hana baş kaldırdı. Ahmed Hanın yumuşaklık ve merhametinden istifade eden diğer putperest Moğol beyleri de Argun'u ona karşı tahrik ediyorlardı. Hatta Anadolu'nun idaresinden sorumlu olan Kongurtay bile Ahmed Hanı devirip yerine Argun'un geçmesini istiyordu. Kongurtay'ın bu kötü niyetini tesbit eden Ahmed Han, onu ve adamlarını öldürtmüş ve fitne ateşini durdurmak istemişti. Fakat Müslüman olan Ahmed Hanın hükümdarlığını kabul etmek istemiyen ve iman şerefiyle şereflenememiş olan diğer Moğol beyleri, Argun'u Ahmed Hana karşı kışkırtmaya devam ettiler. Argun da kendine yardımcı olacağını bildirenlerin teşvikiyle Ahmed Hana baş kaldırdı. Devletin devamını ve milletin huzurunu isteyen Ahmed Han, nihayet büyük bir ordu hazırlatarak, damadı Alinak'ın kumandasına verdi ve Horasan'da bulunan Argun üzerine gönderdi. Kendisi de orduyu takib ederek Horasan'a ulaştı. Şiddetli geçen savaşın başlarında vaziyete hakim olan Ahmed Han, Argun Hanı esir etti. Ancak askerlerinin yağmaya daldığı bir sırada toparlanan Argun Hanın kuvvetleri durumu lehlerine çevirdiler. Savaşın aleyhine

döndüğünün farkına varan Ahmed Han, Horasan sınırından Erran (Karabağ) tarafına kaçtı. Gittiği bölgenin insanlarından topladığı askerlerle durumu kurtarmak istediyse de başaramadı. İşi yağmacılık olan Karauna tümeni, Ahmed Han üzerine gönderildi. Ahmed Han yakalanarak şehit edildi.

Samimi bir Müslüman olan Ahmed Han, yumuşak tabiatlı ve merhamet sahibi idi. İlhanlı ülkesi, onun tahta geçmesiyle parlak bir dönem yaşadı. O, bütün gayret ve himmetini, müslümanların işlerini düzene koymaya ve onların huzur ve güven içinde yaşamalarına sarf etti. Çevredeki İslam ülkeleriyle sulh içinde yaşamağa çalıştı. İlme ve alimlere saygısı sonsuz olan Ahmed Han, alimlerle sohbette bulunur ve onlardan istifade ederdi. Bilhassa tasavvufa da meyli olan Ahmed Han, zamanının büyük mutasavvıfı Şeyh Abdurrahman'ın sohbetlerine katılıp istifade etmiştir.

AHMED CAFEROĞLU;

Türk dili araştırmacılarından. 17 Nisan 1899 yılında Azerbaycan'ın Gence şehrinde doğdu. Annesinin adı Güher, babasınınki ise İsmail'dir.

İlkokula Semerkant'ta başlayan Ahmed Caferoğlu, liseyi Gence'de bitirdi. Aynı yıl Kiew Yüksek Ticaret Okuluna kaydoldu. Üç sömestr devam ettikten sonra, 1917 yılı sonlarına doğru memleketine döndü. 1918 yılında Türkiye'den Nuri (Killigil) Paşa idaresinde Azerbaycan'a gelen İslam ordusuna gönüllü yazıldı ve topçu onbaşısı rütbesi ile görev yaptı.

1919 yılında Bakü Üniversitesi Türkoloji bölümüne bir sömestr devam etti. 27 Nisan 1920 yılında Rus ordularının Azerbaycan'ı işgali üzerine Türkiye'ye geldi ve İstanbulÜniversitesi Edebiyat Fakültesine kaydoldu. 1924'teEdebiyat Fakültesini bitirerek, aynı yıl İlahiyat Fakültesine memur oldu. 1925 yılında Alman hükumetinin verdiği bir bursla Berlin Üniversitesinde, bir sömestr W. Bang-Kaup, A. Von le Coq, Wasmer, Westermann'ın derslerine devam etti. Sonra Breslau Üniversitesinde okudu. 15 Mayıs 1929 yılında F. Giese'nin yönetiminde yaptığı **75 Azäbajğanische Lieder "Bajaty" in der Mundart von Gänğä nebst einer sprachlichen Erklärung"** (Gence Ağzında 75 Azerbaycan "Bayatı" Türküsü. Bir dil açıklaması ile) - Bk. MSOS. XXXII (1929) s. 55-79; XXXIII (1930) s. 105-129; (Ayrı basım) 18 Januar 1930 50 s. adlı çalışması ile, "Dr. phil" ünvanını almıştır. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Türk Dili Tarihi Müderris Muavini (Doçent) oldu. 1938 yılında Profesörlüğe yükseltildi. 1946 yılında M. Fuad Köprülü'den boşalan kürsü başkanlığına getirildi. Uzun seneler İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde Yeni Türk Filolojisi Kürsüsü Başkanı, Türkiyat Enstitüsü Müdürü olarak çalıştı; talebe ve ilim adamı yetiştirdi. Ahmed Caferoğlu, 1973 Temmuzunda emekliye ayrılmış, 6 Ocak 1975 günü ölmüştür.

Ahmed Caferoğlu'nun, 400'e yakın neşriyatı vardır. Bunlar arasında 8 ciltlik **Eski Anadolu AğızlarıÜzerine Derlemeleri**, 2 ciltlik **Türk Dili Tarihi, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Türk Kavimleri** Türkolog Ahmed Caferoğlu'nun belli başlı eserleridir.

AHMED CAMİ;

Horasan'da yetişen evliyanın büyüklerinden ve şeyhülislam. İsmi, Ahmed bin Ali Namıki Cami olup, künyesi Ebü'l - Hasan'dır. Eshab-ı kiramdan Cerir bin Abdullah'ın soyundandır. Horasan'ın Cam kasabasından olduğu için, Cami diye meşhur olmuştur. 1049 (H. 441)da doğdu, 1142 (H. 536)de vefat etti. Kabri, Meşhed ile Herat arasındaki yolun tam ortasında Türbe-i Cami bahçesindedir.

Ümmi yani okula gitmediği halde ilim sahibi olan Ahmed Namıki Cami, yirmi iki yaşında Allahü tealanın razı olduğu yola girdi. Tövbesini **Sirac-üs-Sairin** kitabında şöyle anlatır:

"Yirmi iki yaşındaydım. Allahü teala bana tövbe etmeyi nasib etti. Arkadaşlarla yiyip içerdik. Birgün içki getirmek sırası bendeydi. Kırk küp içkimiz vardı. Gittim, hiç birinde şarap yok. Şaşırdım kaldım. Sonra merkebi alıp şarap bulunan bağ tarafına gittim. Oradaki şarapları merkebe yükledim. Merkep yürümemekte inat ediyordu. Yürümesi için şiddetle dövüyordum ki, aniden bir ses işittim: "Ahmed niçin bu hayvanı incitirsin? Onu biz yürütmüyoruz. Arkadaşların özrünü kabul etmezse, biz kabul ederiz". Hemen yere kapandım ve; "Ya Rabbi! Tövbe ettim. Bundan sonra asla şarap içmeyeceğim. Emreyle merkep yürüsün. O insanlara mahcup olmayayım" diye yalvardım. Merkep yürümeye başladı. Arkadaşların yanına varıp şarabı önlerine koyduğumda bana sen de iç dediler. Ben tövbe ettim, dedim. Yine de bana içirmek için ısrar ettiler. Aniden kulağıma yine bir ses geldi. "Ya Ahmed! Ellerinden al, iç ve içtiğin bardaktan onlara da içir." Hemen alıp içtim. Şarap bal şerbeti olmuştu. Allahü tealanın kudreti ile şarap şerbete çevrilmişti. Orada bulunanlara tattırdım, hepsi tövbe ettiler ve dağıldılar. Dağa çıktım, uzun müddet insanlardan uzak durdum. İbadet ve nefs terbiyesi ile meşgul oldum. Nice seneler sonra bir gün kalbime; "Ahmed, Hak yolunda böyle mi giderler? Kavminden senin üzerinde hakları olan birçok insanı bıraktın." düşüncesi geldi. İnsanların arasına döndüm ve onlara doğru yolu göstermeye başladım. Bu kitabı yazdığım ana kadar 80 bin kişi elimde tövbe etti."

Ahmed Cami'nin oğullarından Zahiruddin İsa, babasının elinde 600 bin kişinin tövbe ederek doğru yolu

bulduklarını bildirmiştir.

Kendisine sordular ki: “Biz geçmiş velilerin kitaplarını, kerametlerini okuyor ve alimlerden dinliyoruz. Ama sizde meydana gelen haller çok azında meydana gelmiştir. Bunun sebebi hikmeti nedir?” Buyurdu ki: “Velilerin çektiği bütün sıkıntıları çektik. Allahü teala onlara ayrı ayrı verdiği kerametleri, ihsan ederek, Ahmed’e hepsini verdi. Her dört yüz senede bir, Ahmed isminde biri gelir, kendisine böyle ihsanlarda bulunulur ve bu ihsanları da herkes görür.”

Nitekim Ahmed Cami’den dört yüz sene sonra gelen İmam-ı Rabbani Müceddid-i Elf-i Sani Ahmed Faruki hazretlerine de Allahü teala böyle ikramlar hatta daha büyük makamlar ihsan eylemiştir. Bu, Allahü tealanın hususi bir ihsanıdır. Dilediğine nasib eder. O’nun ihsanı boldur.

Yüksek ilim ve fazilet sahibi olan Ahmed Namıki Cami, huzurunda okunan Kur’an-ı kerim ayetlerini üç-dört derece tefsir ederdi. Çok yüksek bir veli olup, pekçok kerametleri görüldü. Bütün mahlukata karşı çok merhametliydi. Çok cömert olup, herkese iyilik ederdi. Sıkıntısı olanlar ona müracaat ederlerdi. Uzun riyazetler (nefsin isteklerini yapmamak) ve mücahedelerden (nefsin istemediklerini yapmak) sonra insanlar arasına dönüp, bir taraftan onlara İslamiyeti anlatırken, diğer taraftan yüzlerce eser yazmıştı.

Ahmed Namıki Cami hazretleri buyurdu ki:

İyi arkadaş iki cihan için de büyük seadettir. Maksada çabuk ulaşmayı sağlar. İyi arkadaşa sahib olunca çok hamd etmeli, hep iyi kimselerle beraber bulunmalıdır ki, kıyamette pişmanlık çekilmesin. İnsanlara ulaşan her felaket, kötü arkadaş sebebiyle gelir. Ondan çok uzak durmalıdır. Bir kimsenin iyi arkadaş mı kötü arkadaş mı olduğunu anlamakta dikkat edilecek ölçü şudur: Gördüğünüz, görüştüğünüz kimse, sizin Allahü tealayı hatırlamanızı, O’nu dil ve gönül ile anmanızı sağlıyor, kalbinizi uyanık tutuyorsa, işte o, iyi bir arkadaştır. Ama beraber olduğunuz kimse, size cenab-ı Hakk’ı ve O’nun zikrini unutturuyorsa, o kimse, kötü arkadaştır. Ondan sakınmak lazımdır.

Ehl-i sünnet vel-cemaatten olmanın şartları hakkında çok mes’eleler vardır. Bu mes’eleler, namazı, orucu, haccı ve zekatı bilmek gibi farzdır. Bunlar, itikad doğru olup da namazda, oruçda ve diğer ibadetlerde bir noksanlık olursa ve bu noksanlık kasden olmazsa affedilebilir. Fakat Ehl-i sünnet vel-cemaat itikadında bir sarsıntı olursa, bid’at sahibi olunmuş olur ve bid’at sahibini Allahü teala affetmez, ibadetlerine ve iyiliklerine sevab verilmez.

Eserleri:

1) Ünsüt-Taibin, 2) Sirac-üs-Sairin, 3) Ravdat-ül-Müznibin ve Cennet-ül-Müştakin, 4) Bihar-ül-Hakika, 5) Es-Sırr-ül-Mektum, 6) Misbah-ül-Ervah, 7) Miftah-ün-Necat (Bu kitab, İhlas Vakfı tarafından neşr edilmiştir).

AHMED CEVDET (İkdamcı);

Osmanlıların son devrinde yetişen gazeteci ve yazar. İstanbul’un tanınmış tütün tüccarlarından Hacı Ahmed Efendinin oğludur. 1862’de İstanbul’da doğdu. İlk tahsilinden sonra Kaptanpaşa Rüşdiyesini bitirdi. Özel olarak Arapça, Farsça ve Fransızca dersler aldı. Bu arada Mülkiye ve Hukuk Mektebinden mezun oldu. Kendi gayretiyle Rumca ve Almanca öğrendi. Yirmi bir yaşındayken **Tercüman-ı Hakikat** Gazetesinde Mütercimlik yapmaya başladı. Aynı zamanda resmi gazete olan **Takvim-i Vakayi’**de yazılar yazdı ve bir müddet bu gazetenin yazı heyetinde bulundu. Daha sonra Tömbeki Rejisinde Osmanlı Bankasında çalıştı. **Sabah, Tarik** ve **Saadet** gazetelerinde baş yazılar yazdı. 1894 Temmuzunda **İkdam** Gazetesini yayınlamaya başladı. Bu gazeteyi uzun süre yayınlaması üzerine “İkdamcı Cevdet” diye meşhur oldu. Yayımcılıkla da uğraşan Ahmed Cevdet, İkdam Kütüphanesi adı altında birçok eser ve **Evliya Çelebi Seyahatnamesi'**nin ilk altı cildini neşretti.

İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra, İttihat ve Terakki Fırkasına muhalefette bulundu. 31 Mart Vak’asından sonra Avrupa’ya gitmek mecburiyetinde kaldı (1909). Cumhuriyetin ilanına kadar İsviçre’de yaşadı. Yayımını (neşriyatını) sürdüren **İkdam’**a buradan yazılar gönderdi. İstiklal Harbi yıllarında, gazetesi ile Milli Mücadeleyi destekledi. Bir ara gazetenin adı **İktiham** olarak değiştirildi ise de tekrar **İkdam** olarak yayın hayatına devam etti. Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye’ye dönen Ahmed Cevdet, gazetede yayınlanan bir yazı yüzünden İstiklal Mahkemesine verildi ise de, beraat etti. Ömrünün sonuna kadar siyasetle uğraşmadı. **İkdam** 31 Aralık 1928’e kadar 11.384 sayı yayınlandı. Ahmed Cevdet Ankara’da yapılan Birinci Matbuat Kongresine katıldığı gün kalp krizi geçirdi ve 27 Mayıs 1935’te vefat etti.

Ahmed Cevdet, gazeteciliğimizin gelişmesinde önemli rol sahibidir. Yazılarında sade dil kullanmıştır. Türkçülüğü ve Türkçeciliği dilinde ve düşüncelerinde değişmeyen hareket çizgisi olmuştur. **İkdam** Gazetesi de aynı fikri paylaşan pekçok yazarın toplandığı bir merkez ve yayın organı olmuştur. Zengin

iç ve dış haberleriyle; ciddi, seviyeli, ilgi çekici tefrika ve makaleleriyle kısa sürede gazeteyi okuyucularına sevdiren Ahmed Cevdet, **İkdam'**ı zamanın en çok satılan gazetesi haline getirmiştir. Ahmed Cevdet, İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra gazetesinde bazı yenilikler yapmış ve ilk defa rotatif baskı makinasını Türkiye'ye getirerek gazetesinin sayfalarını çoğaltmıştır. Böylece Türk gazeteciliğinde yeni ve faydalı taraflarıyla örnek olmuştur.

AHMED CEVDET PAŞA;

Osmanlı Devletinde on dokuzuncu asırda yetişen büyük devlet ve ilim adamı. 27 Mart 1822 (H. 1238)'de Tuna kıyısında bulunan Lofça kasabasında doğdu. Babası Lofça İdare Meclisi azasından İsmail Ağadır. İlk tahsilini Lofça'da yaptı. Yaradılıştan zeki ve kabiliyetli olduğu gibi, pek de çalışkandı. Dedesinin yardımı ile 1839 yılında İstanbul'a geldi. Medrese tahsiline başladı. Bu arada, matematik, astronomi, tarih ve coğrafya gibi ilimlerle de uğraşarak kültürünü artırdı. O zaman çok meşhur olan Murad Molla tekkesine tatil günleri giderek Farisi öğrendi ve Mevlana'nın **Mesnevi'**sini bitirdi. **Divançe**'sinde bulunan şiirlerin çoğunu bu tekkeye devam ettiği sırada yazdı.

1844'te 22 yaşındayken Çanat payesi ile Rumeli kaleminde kadı oldu. 1845 yılında müderris olarak İstanbul camilerinde ders vermek hakkını elde etti. 13 Ağustos 1850'de Meclis-i Maarif azalığı ile birlikte Dar-ül-Muallimin (Öğretmen okulu) müdürlüğüne getirildi. Bu mektebi kısa zamanda ıslah ederek, mektebe giriş ve imtihan usüllerini yönetmeliklerle tesbit etti. Encümen-i Daniş'e (Osmanlı Akademisi) 1851'de asli üye seçildi.

"Tarih-i Cevdet" namıyla şöhret bulan kıymetli eserinin üç cildini 1854 yılında bitirip Sultan Abdülmecid Hana sundu. Eseri çok beğenen Sultan, rütbesini yükseltti. Bir sene sonra da devletin resmi tarihçisi oldu.

Osmanlı Cihan Devletinin kanunlarını yapacak olan "Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye"ye 1861 yılında üye tayin edildi. 1866 yılında ilmiye sınıfından vezirliğe geçti. Halep vilayetine vali tayin edildi. Bir müddet orada kaldıktan sonra yeni kurulan "Divan-ı Ahkam-ı Adliye"ye başkan tayin edildi. Bu vazifede çok faydalı işler gördü; memleketin adliye ve hukuk sistemini devrin ihtiyaçlarına göre düzenlemeye çalıştı.

Ali Paşa, Fransız medeni kanununun tercüme edilerek Osmanlı Devletinde tatbik edilmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Buna karşı Ahmed Cevdet Paşa ve aynı düşüncede olanlar, İslam Hukukunun zengin ve tatbik edilmiş en kuvvetli dalı olan Hanefi fıkhının sistematik hale getirilerek kanunlaştırılması fikrini müdafaa ediyorlardı. Bu ikinci yani, Ahmed Cevdet Paşa ve arkadaşlarının fikirlerinin tatbiki için "Mecelle Cemiyeti" adıyla ilmi bir heyet toplandı. Memleketin en kıymetli hukuk alimlerinin iştirak ettiği bu meclis, Kur'an-ı kerimin hükümlerini kanun şekline sokup, bütün milletlerin kıymet verdiği **Mecelle** adındaki kitabı hazırlayarak, büyük hizmet etti.

Cevdet Paşa, 1879 yılında Maarif Nazırlığına tayin edildi. Sonra da, çeşitli valiliklerde, Adliye, Maarif, Dahiliye, Ticaret nazırlıklarında bulundu. Padişah'ın hususi encümenlerine iştirak etti. 26 Mart 1895'te vefat etti. Naşı, Fatih Camii bahçesine defnedildi.

Alim, fadıl, edib, tarihçi ve büyük devlet adamı Cevdet Paşa, muhtelif sahalarda pekçok eser vermiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

Tarih-i Cevdet: 12 cilttir. Osmanlı Devletinin 1774-1825 seneleri arasındaki tarihini anlatır.

Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa: 12 kısımdır. Cevdet Paşanın en tanınmış eseridir. Hazret-i Adem'den itibaren bir çok peygamberin (aleyhimüsselam), İslam halifelerinin, İkinci Murad'a kadar Osmanlı padişahlarının tarihinden bahseder.

Tezakir-i Cevdet: Devrinin siyasi, içtimai, ahlaki cephesini anlatmıştır.

Ma'ruzat: Sultan İkinci Abdülhamid'e 1839-1876 yılları arasındaki tarihi ve siyasi hadiseleri takdim etmek için hazırlanmıştır.

Mecelle: Ahmed Cevdet Paşa başkanlığında bir hey'et tarafından hazırlanmıştır. (Bkz. Mecelle).

Divançe-i Cevdet: Gençliğinde yazdığı şiirleri, Sultan İkinci Abdülhamid'in emriyle bu kitapta toplamıştır.

Kavaid-i Osmaniye: Fuad Paşayla birlikte yazdığı dil bilgisi kitabıdır.

Ayrıca **Belagat-ı Osmaniye - Kavaid-i Türkiye, Takvim-ül Edvar-Miyar-ı Sedad, Adab-ı Sedat fi-İlm-il-Adab, Hülasatül Beyan fi-Te'lifi'l -Kur'an, Asar-ı Ahd-i Hamidi, Hilye-i Seadet, Ma'lumat-ı Nafia** (**Faideli Bilgiler** adıyla İhlas Matbaacılık A.Ş. tarafından Latin harfleri ile bastırılmıştır.) adlı eserleri çeşitli mevzulardan bahsetmektedir.

AHMED DAVUDOĞLU;

Son devirde yetişen din adamlarından. Fakir bir çiftçi ailesinin çocuğudur. Babası Hasan Efendidir. 1912 senesinde Bulgaristan'ın Şumnu vilayetine bağlı Kalaycı köyünde doğdu. 1983'te İstanbul'da vefat etti.

İlk tahsilini doğduğu yerde, rüşdiye yani orta tahsilini köyüne yakın Ekizce köyünde bitirdi. Babası dini ilimlere ve alimlere son derece bağlı olduğundan onu orta tahsilinden sonra Şumnu'daki Nüvvab Mektebine gönderdi. Nüvvab Mektebinin dört senelik orta, beş senelik lise, üç senelik yüksek kısmını bitirdi. 1936 senesinde iki arkadaşı ile birlikte ihtisas için Mısır'a gitti. Orada beş sene kadar kalıp Ezher Üniversitesinin Şeriat Fakültesini (İslam Hukuku) bitirdi.

1942 senesinde Bulgaristan'a dönüp, Nüvvab Mektebinin lise ve yüksek kısımlarına öğretim üyesi olarak tayin edildi. 1944 senesinde Bulgaristan Ruslar tarafından işgal edilip, hükumet idaresi komünistlerin eline geçmesinden sonra, mektep müdürü istifa etti. Yerine Ahmed Davudoğlu tayin edildi. İki sene müddetle grevci talebelerle uğraşarak vazifesini sürdüren Davudoğlu, Şumnu Milis (yani komünist) kumandanı tarafından gizlice Türkiye casusluğu ile suçlandırılarak tutuklandı. Casus şebekesi kurmak ve işletmekle itham edilen Davudoğlu, yargılanmak üzere Sofya'daki Divan-ı Harbe gönderildi. Ağır ve işkenceli şartlar altında on yedi gün sorguya çekildikten sonra Sofya idaresine teslim edildi. İşkence ve yeni soruşturmalardan sonra, diğer tutuklularla birlikte Rosista Vadisindeki toplama kampına gönderildi. Bu kampta 4-5 ay kadar köleler gibi çalıştırılan Davudoğlu, hastalığı sebebiyle tahliye edildi ve Şumnu'daki Nüvvab Mektebi Müdürlüğü vazifesine iade edildi. Bir vesile ile müdürlükten istifa ederek, bir kaç sene öğretmenlik yaptı. Şumnu idaresinin baskısı ve güç şartlar altında vazifesini sürdüren Davudoğlu, Türk konsolosluğuna müracaat ederek iltica isteğinde bulundu. Aylarca uğraşıp bekledikten sonra 1949 senesi sonunda dört kişilik aile fertleriyle birlikte Türkiye'ye göç etmesine izin verildi.

Türkiye'ye göç ettikten sonra, ilk seneler bir hayli maddi sıkıntı çekti. Bilahare İstanbul Yedikule'deki Küçükefendi Camiine imam ve hatib tayin edildi. Daha sonra Diyanet İşleri Başkanlığında gezici vaiz olarak vazife aldı. Bu vazifede sekiz ay kaldıktan sonra Bursa Orhangazi Müftülüğüne tayin edildi. Üç sene sonra kendi isteği üzerine İstanbul Fatih Camii Kütüphanesi memurluğuna, bir müddet sonra da kütüphane baş memurluğuna getirildi. Fatih Kütüphanesi Süleymaniye Kütüphanesine ilhak edilince, Davudoğlu oranın memuru oldu. Aynı zamanda İstanbul İmam-Hatib okulunda ders okuttu. 1959 senesinde İstanbul Yüksek İslam Enstitüsünün açılması üzerine bu okula öğretim üyesi ve müdür yardımcısı olarak tayin edildi. On sene müddetle Arap Dil ve Edebiyatı öğretmenliği yaptı. Bir kaç sene müdür başyardımcılığı ve müdür olarak vazife yaptı, emekli oldu. 1967 senesinde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Konya'da açılan İl Müftüleri Seminerinde laikliğe aykırı konuştu iddiası ile hakkında açılan dava neticesinde 1 yıl ağır hapis cezasına çarptırıldı. 1983'te İstanbul'da vefat etti.

Zamanımızın ilim adamlarından olan Ahmed Davudoğlu, Bulgarca ve Arapça bilirdi. İslamiyeti içeriden yıkmaya yönelik, dinde reformculuk ve mezhepsizlik fitnesine karşıydı. Bu fikirleri ortaya atan Cemaleddin-i Efgani, Muhammed Abduh ve onların yolunda giden günümüz mezhepsizlerine ilmi cevaplar vermiştir. Böyle kimselerin yeterli dini tahsil görmediklerini, etrafın propagandalarına aldandıklarını yazılarında belirtmiştir.

Eserleri:

1) Selamet Yolları, 2) Ölüm Daha Güzeldi, 3) Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi, 4) Dini Tamir Davasında Din Tahripçileri, 5) İbn-i Abidin Tercümesi (Yarım kalmış olup, Mehmed Savaş ve Mazhar Taşkesenlioğlu tarafından tamamlanmıştır).

AHMED FAKİH;

Anadolu'da yaşayan mutasavvıflardan. Hoca Ahmed Fakih ve Sultan Hoca Fakih isimleri ile de bilinir. Hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi yoktur. Doğum tarihi ve yeri bilinmemektedir. Horasan'dan gelerek, Konya'ya yerleşti ve Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin babası Bahaeddin Veled'den fıkıh ilmini öğrendi. Bir ders esnasında hocasının ilmine olan hayranlığından kendini kaybederek dağlara çıkmış, ancak hocasının vefatından sonra Konya'ya dönmüştür. Bir ara Hicaz'a giden Ahmed Fakih, geri dönüşünde Kudüs'te bir müddet kaldı. Konya'da vefatına kadar Dervaze-i Ahmed denilen zaviyesinde yaşamıştır. Ölümünden sonra talebelerinden Şeyh Aliman Abdal, Ahmed Fakih adına Konya'da bir mescid yaptırmıştır. Kabri de bu mesciddedir.

Ahmed Fakih'in bilinen eseri **Çarhname'**dir. **Çarhname** 100 beytlik kasidedir. Eserin bilinen nüshası Bayezid Devlet Kütüphanesinin 5782 numarada kayıtlı Eğridirli Hacı Kemal'in derlediği "Çarhname-i Ahmed Fakih der bi Vefai-i Ruzigar" başlığı altındadır. Fakat 83 beytten sonraki kısmı yoktur. **Çarhname** dünyanın faniliğinden, dünya zevklerine kapılmanın yanlışlığından, kabir azabı ve mahşer

yerinden bahsederek ölümü hatırlatan, ahirete hazırlanmanın lazım olduğundan, bunun da kanaat ve alçak gönüllülük içerisinde yaşayıp ibadet etmekle ve güzel ahlakla olacağını açıklayan bir eserdir.

Çarhname'den bir bölüm:

.....

Vefa umma bu dünyadan i hanum
Anunla kılmagıl sen ahd ü peyman

Seni aldar bu dünya bi-habersin
Sözüm işit öğüdüm tut tab aldan

Ögüni dir kıyamet bil yakındur
Utan kim sana nazırdur yaradan

Hevaya uyma geç nefs arzusından
Bu nefs atınun ağzına ur uyan

Bu dünya bi vefadur bil hakikat
Seni göçürmedin ol sen göç ondan

.....

Açıklaması: Ey sultanım bu dünyadan vefa umma ve sen onunla kavilleşme (sözleşme). Sen habersizsin bu dünya seni aldatır. Sözümü dinle nasihatımın tamamını tut. Aklını topla, bil ki kıyamet yakındır. Utan, zira Allahü teala seni görücüdür. Nefsinin arzu ve isteklerinden vazgeç. Nefs atının ağzına gem vur. Bil ki bu dünya hakikaten vefasızdır. O seni göçürmeden sen ondan vazgeç.

AHMED FARUKİ (Bkz. İmam-ı Rabbani)

AHMED GAZALİ;

İslam alimlerin ve evliyanın büyüklerinden. Büyük İslam alimi İmam-ı Gazali hazretlerinin kardeşidir. İsmi, Ahmed bin Muhammed bin Muhammed bin Ahmed et-Tusi'dir. Künyesi, Ebü'l-Feth veya Ebü'l-Fütuh; lakabı Mecdüddin'dir. Gazali nisbesiyle bilinir. Tus'ta doğdu. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 1126 (H.520) senesinde Kazvin'de vefat etti.

İlk tahsilini memleketi olan Tus'ta yaptı. Zamanının alimlerinin pekçoğu ile görüşüp onların ilim meclislerinde ve sohbetlerinde bulundu. Şafii fıkhını tahsil etti. Birçok memleketler dolaşıp akli ve nakli ilimleri öğrendi. İlim ve fazilette üstün derecelere ulaştı. Irak'a gittiği zaman insanlar ilim ve fazileti sebebiyle ona aşık olup, vaz ve sohbetlerine koştular. Onun vaz ve nasihatlerini dinlemek için çok uzak yerlerden geldiler. Ahmed Gazali hazretlerinin vazları tesirli olup dinleyenlerin gönüllerini fethetti. Kendisi fıkıh ilmiyle meşgul olmasına rağmen, daha çok insanlara vaz ve nasihatleriyle faydalı olmaya çalıştı. Hafız Silefi onun için; "Hemedan'da onun vaz meclisinde bulundum. Aramızda dostluk ve muhabbet vardı. O, zamanındaki insanların en zekisi, en güzel ve metotlu konuşanı idi. O fıkıh ve diğer ilimlerde söz sahibiydi." demek suretiyle ilim ve faziletteki üstünlüğünü taktir etmiştir. Ahmed Gazali, bir ara Bağdat'a giderek Nizamiye Medresesi müderrisliğini bırakıp, inzivaya çekilen ağabeyi İmam-ı Muhammed Gazali'nin yerine bu medresede dersler verdi. Ancak daha sonra tasavvufa karşı istek ve arzusu fazlalaştığından, o da inziva ve halvet yolunu seçti. Çeşitli yerleri gezip tasavvuf erbabının sohbetlerinde bulundu. Ebü'l-Kasım el-Cürcani'nin talebelerinden Ebu Bekr en-Nessac'ın sohbetlerine katıldı. Tasavvufda, İmam-ı Gazali'nin marifet, şer'i hükümler ve ahlaki kaidelere uyarak Allahü tealanın rızasına kavuşulacağı anlayışına ilave olarak aşk ve vecde önem veren bir anlayışı yaymaya çalıştı. Yazmış olduğu **Sevanih-ul Uşşak** adlı Farsça eserinde bu anlayışı işledi. Hakim Senai, Ruzbehan-ı Bakli, Attar, Fahreddin-i Iraki gibi zatlar üzerinde tesirli oldu. 1126 (H.520) senesinde Kazvin'de vefat etti.

Ahmed Gazali hazretleri, ilim ve fazilet sahibi, güzel ahlaklı, güler yüzlü bir zat idi. Kerametler sahibi olup, va'zları gönülleri alıcı ve tesirliydi. Bir müşkille karşılaştığı zaman rüyasında Resulullah efendimizi görür, zor meseleyi arz eder, bu şekilde işin doğrusunu anlardı.

Buyurdu ki; "İlmin başka şeylere üstünlüğü iki şey sebebiyledir. Birincisi, ilmin bizzat kendisi tatlı ve lezzetlidir. İkincisi ve en önemlisi de, ilim insanı ahiret saadetine götürür ve Allahü tealaya yaklaştırır. İnsanlar için en önemli ve en kıymetli şey ahirette ebedi seadete kavuşabilmektir. En faziletli şey ise ahirette ebedi seadete ulaştıran şeydir. İlim insanı ahirette saadete ulaştırdığı için en hayırlı amel olmaktadır."

"La ilahe illallah" kelimesi en büyük kal'adır. Allahü tealanın birliğini bildiren yüce bir sözdür. Kim onu kendisine kal'a edinirse ebedi seadeti ve nimetleri elde eder. Kim de bu mübarek kelimeyi kendisine

kal'a edinmezse ebedi azaba düçar olur."

Eserleri:

1. Lübab-ül-İhya; İmam-ı Gazali hazretlerinin **İhya-ü-Ulumi'd-Din** adlı eserinin özetidir.

2. Sevanih-ül-Uşşak; Konusu aşk olan bir eserdir.

3. Et-Tecrid fi Tercemet-it-Tevhid.

4. Ez-Zahire fi İlm-il-Basire.

5. Sırr-ul-Esrar ve Teşkil-ül-Envar.

6. Havass-üt-Tevhid.

AHMED HAKİ İZLER;

Cumhuriyet devri Türk şairi. Türkistanlıdır. Doğum tarihi bilinmemektedir. Türkistan muharebelerinde bulunmuş ve burada yakınlarını kaybetmiş, uzun seyahatlerden sonra Konya'ya gelip yerleşmiştir. Her türlü gösterişten ve dünya mevkilerinden uzak durmuştur. Konuşmalarında daussıla (sıla hasreti) yani nostalji hissedilirdi. Çocukluğunun geçtiği maziye (geçmişe) hasret, Türkistan'ın istilasından dolayı nefret duyar ve memleketinin içine düştüğü kötü hali düşünürdü. Hafızası kuvvetli ve sağlamdı. Konuştuğu bir sözü icab etmedikçe tekrarlamazdı. Arap ve Fars edebiyatı ve lisanları ile Türkçenin bütün lehçelerine vakıftı. Anlaşılmayan beyitlerin anahtarı ondaydı. Bütün hurafeleri, batıl şeyleri rezil ederken, Fuzuli, Hafız-ı Şirazi ve Şa'd-i Şirazi'den sık sık şiirler okurdu.

Konya'nın Köprübaşı Mahallesinde Ovalıoğlu Camii bahçesinde hayatının son senelerini geçirmiş ve 1973'te vefat etmiştir. Kabri Üçler mezarlığındadır.

Hakıyem nar istemem,
Aldatıcı yar istemem.

Virane kalsın bu gönül,
Tamirine mimar istemem.

AHMED HAMDİ AKSEKİ;

Türkiye Cumhuriyetinin üçüncü Diyanet İşleri Başkanı. İsmi, Ahmed Hamdi'dir. Antalya'nın Akseki ilçesi Sülles (Güzelsu) nahiyesi Camii İmamı Mahmud Efendinin oğludur. 1887 (H.1304) senesinde babasının imamlık yaptığı nahiyede doğdu. 1951 (H.1370) senesinde Ankara'da vefat etti. Kabri, Cebeci Asri Mezarlığındadır.

Küçük yaşından itibaren ilim tahsiline başladı. Beş-altı yaşlarındayken Kur'an-ı kerim okumayı öğrendi. İlk Arapça derslerini Güzelsu nahiyesindeki Mecidiye Medresesinde Abdurrahman Efendiden aldı. On dört yaşındayken Ödemiş'e giderek Karamanlı Süleyman Efendi Medresesine girdi. Orada, Gerçekli İsmail Hasib Efendi ve Aksekili Hacı Mustafa Efendiden Arapça, Farsça, akaid, tefsir ve hadis dersleri okudu. Bu sırada mühür kazıyarak geçimini sağladı. 1905 senesinde İstanbul'a gelerek, Fatih Dersiamlarından Bayındırlı Mehmed Şükrü Efendinin derslerine devam etti. 1914 senesinde icazet (diploma) aldı. Ayrıca, Tokatlı Hacı Şakir Efendi ile Aksekili Hacı Mustafa Hakkı Efendiden özel dersler gördü. Ayrıca Mehmed Akif ile tanışıp ondan Arap edebiyatı ile ilgili bazı metinler okudu. Bir taraftan medrese tahsilini sürdürürken diğer taraftan Darülfünun'un Ulum-i Aliyye-i Diniyye Şubesine girdi. Bu fakültenin lağv edilmesi (kaldırılması) üzerine Darü'l- Hilafeti'l-Aliyye Medresesinin yüksek kısmına nakledildi. Son sınıfı burada okuyarak diploma aldı. Daha sonra Medresetü'l-Mütehassısının Felsefe, Kelam ve Hikmet-i İlahiyye Şubesine girdi. Ruus imtihanını kazanıp, otuz iki yaşındayken dersiam oldu. Sultan İkinci Abdülhamid Hana karşı kurulmuş olan İttihad ve Terakki Cemiyetinin Şehzadebaşı'ndaki kulübünün ilmi heyetine girdi. Temmuz 1912'de **Sebilürreşad Mecmuası'**nın muhabiri olarak Bulgaristan'a gitti.

Medresetü'l-Mütehassısının son sınıfındayken Mart 1916'da Heybeliada'da bulunan Mekteb-i Bahriyye-i Şahaneye din ve ahlak dersleri hocası olarak tayin edildi. 1916-1918 senelerinde muhtelif zamanlarda Aksaray Pertevniyal Valide Sultan, Dolmabahçe, Üsküdar Mihrimah Sultan camileri kürsü vaizliklerinde bulundu. Ağustos 1919'da Medresetü'l- İrşadın Vaizin Şubesi tarih felsefesi müderrisliğine, Şubat 1921'de İbtida-i Dahil Medresesi psikoloji müderrisliğine tayin edildi. Aynı yıl Eylül ayında bu vazifesi sosyoloji müderrisliğine çevrildi.

Anadolu'da gelişen milli mücadele hareketini vaz ve konferanslarıyla destekleyen Ahmed Hamdi Akseki, Ankara Lisesi din dersleri muallimliği yaptı. Bu vazifeyi yürütürken Mart 1922'de Umur-i Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti Tedrisat Umum Müdürlüğüne tayin edildi. Şer'iyye Vekaletinin ilga edilmesi (kaldırılması) üzerine Darülfünun İlahiyat Fakültesi hadis ve hadis tarihi müderrisliğine getirildi. Nisan

1924'te Diyanet İşleri Reisliği heyet-i müşavere azalığına tayin edildi. Daha önce kurulan Tarikat-ı Salahiyye Cemiyetinin üyesi olduğu ve bu cemiyetin faaliyetlerine katıldığı iddiasıyla 1925 senesinde Ankara İstiklal Mahkemesinde yargılandı. Suçsuz bulunarak beraat etti. 1939 senesinde Diyanet İşleri Reis Muavinliğine; M. Şerafettin Yaltkaya'nın ölümü üzerine 1947 senesinde Diyanet İşleri reisliğine getirildi. Bu vazifedeyken 9 Ocak 1951 senesinde Ankara'da vefat etti. Cebeci Asri Mezarlığına defnedildi.

Arapça, Farsça ve İngilizce bilen ve birçok ilimleri de tahsil etmiş olan Ahmed Hamdi Akseki, daha çok akılcı anlayışa ve felsefi düşünceye ilgi duymuştur. Bu sebeple meşhur mezhepsiz İbn-i Teymiyye'nin tesirinde kalmış; İslam alimlerinin büyüklüğünü anlıyamamış, aklı, dini konularda yanılmaz ölçü kabul eden, dinde reform (yenilik) yapılmasını isteyen ve din adamı perdesi altında İslamiyeti içeriden yıkmaya çalışan sicilli mason Cemaleddin Efgani ve Muhammed Abduh gibi kimselerin reformist fikirlerinin tesiri altında kalmıştır. Muhammed Abduh'un yetiştirmelerinden Mısırlı Reşid Rıza'nın, mezheb taklidini reddeden ve mezhepsizliği teşvik eden **Muhaverat** adlı kitabını, **Mezahibin Telfiki ve İslamın Bir Noktaya Cem'i** adıyla Arapçadan Türkçeye tercüme etmiştir.

Saltanat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerini yaşamış olan Ahmed Hamdi Akseki, Müslüman-Türk toplumunun uğradığı siyasi, sosyal ve kültürel değişiklikleri yakından takib etmiştir. İktisadi, siyasi ve kültürel bakımdan geri kalmış olan İslam ülkelerini ilerletmek için Kur'an-ı kerim ve hadis-i şerifler esas alınarak yeniden yorumlanmasını, reform yapılmasını savunmuştur. Her üç dönemde de kendisini destekleyen siyasi kadrolarla iyi geçinmeyi bilmiştir.

Eserleri:

1) İslam Dini: Dini bilgiler el kitabıdır. **2) Peygamberimizin Vecizeleri. 3) Mezahibin Telfiki ve İslamın Bir Noktaya Cem'i:** Talebeliğinde Mısırlı Reşid Rıza'dan tercüme ettiği bu eser daha sonra Diyanet İşleri Başkanlığınca sadeleştirilerek neşredilmiştir. **4) Dini Dersler, 5) Ahlak Dersleri, 6) Askere Din Kitabı, 7) Yavrularımıza Din Dersleri, 8) Köylüye Din Dersleri, 9) Yeni Hutbelerim, 10) Bir Misyonerle Müsahebe, 11) İslam Aleminin Gerileme Sebepleri.**

AHMED HAMDİ PAŞA;

Osmanlı sadrazamı. Eski sadrazamlardan Melek Ahmed Paşanın soyundan gelen ve sadrazam Hüsrev Paşanın kethüdası olan Yahya Beyin oğludur. 1826 senesinde İstanbul'da doğdu.Tahsilini tamamladıktan sonra, 1841'de Babıali'de eski kethüda kaleminde memuriyete başladı. Daha sonra sadaret mektubi kalemine tayin edildi. 1852'de serasker mektupçuluğuna getirildi ve on sene sonra Dar-ı şura-yı askeri dairesinde aza oldu. Burada 1868 senesine kadar kaldı ve derece derece yükselerek "recai" sırasına girdi. Aynı sene ula sınıfı evveli rütbesi ve 10.000 kuruş maaş ile Divan-ı ahkam adliye azalığına tayin edildi. Bir süre Hukuk dairesi riyaseti vekaletinde bulunduktan sonra bala rütbesi ile Evkaf-ı hümayun nezaretine getirildi ve birçok cami, medrese, mektep ve diğer hayır kurumlarını tamir ettirdi.

1871'de Aydın valiliğine tayin edilen Ahmed Hamdi Paşa, bir sene valilik yaptıktan sonra, önce Tuna valiliğine, Şirvanizade Rüşdi Paşanın sadrazam olması üzerine de tekrar maliye nezaretine getirildi. Hüseyin Avni Paşanın sadarete tayininden kısa bir süre sonra ikinci defa Aydın, buradan da Suriye valiliğine gönderildi. Fakat Şam'ın iklimi kendisine iyi gelmediğinden, istifa etti. 1877 senesinde Dahiliye Nezaretine (İçişleri Bakanlığına) tayin edildi.

93 Harbinin son günlerinde İbrahim Edhem Paşanın sadaretten ayrılması üzerine yerine Ahmed Hamdi Paşa getirildi. Ancak çok geçmeden Osmanlı ordularının kesin bir şekilde mağlubiyete uğramaları ve Edirne'de şartları çok ağır bir mütareke mukavelesinin imzalanmasından sonra sadaretten alınarak, üçüncü defa Aydın valiliğine gönderildi. Bir sene sonra Bağdad valiliğine tayin edildi. Altı ay sonra tekrar Aydın valiliğine nakledildi. Bu sırada Suriye valisi Midhat Paşanın istiklalini ilana hazırlandığı haberi sultana bildirilince, Hamdi ve Midhat paşaların yerleri değiştirildi. Ahmed Hamdi Paşa, Beyrut'ta teftiş için bulunduğu sırada 59 yaşında iken vefat etti. Beyrut'taki Mekteb-i sultani civarında defnedilip, üzerine bir türbe inşa ettirildi.

Yirmi dört gün gibi kısa bir süre sadrazamlık yapan Ahmed Hamdi Paşa, cesur, açık sözlü bir zattı. Sistemli bir tahsil görmemiş olmasına rağmen, üzerine aldığı vazifelerde, elinden geldiği kadar gayret göstermiştir.

AHMED HAMDİ TANPINAR;

Asrımız şair, yazar ve edebiyat tarihçisi. İstanbul'da 1901 yılında doğdu. Babası Hüseyin Fikri Efendinin Anadolu'nun çeşitli yerlerinde memurluk yapması sebebiyle ilk ve orta tahsilini Sinop ve Siirt rüşdiyelerinde (ortaokullarında), Vefa, Kerkük, Antalya sultanilerinde (liselerinde) tamamladı. Yüksek tahsil için İstanbul'a gelerek 1918'de Baytar Mektebine girdi ise de bir sene sonra Edebiyat

Fakültesine geçti. Burada edebiyat hocası olan Yahya Kemal'in tesiriyle şiirler yazdı. İlk defa 1921 yılında **Dergah Dergisi**'nde yazı yazmaya başladı. Edebiyat Fakültesinden mezun olunca, 1923 yılında Erzurum lisesi edebiyat öğretmenliğine tayin edildi. Yurdun bir çok bölgelerinde öğretmenlik yaptı. 1934 yılında İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde Estetik ve Sanat Tarihi okutma görevine tayin edildi. Birkaç sene bu vazifeyi yaptıktan sonra 1946 yılında tekrar Milli Eğitimdeki görevine döndü. Bir müddet bakanlık müfettişliği yaptıktan sonra 1948 yılında üniversitede göreve başladı. Birkaç defa Avrupa'ya seyahat etti. 1962 yılında enfarktüsten öldü. Kabri, Rumeli Hisarı Kabristanındadır.

Ahmed Hamdi Tanpınar, hocası Yahya Kemal'in de tesiri ile iyi incelediği doğu ve batı kültürlerini birleştirerek eserler vermiştir. Bir edebiyat tarihçisi olarak eski şiirlere saygı duymuş, kendi şiiri için ise, daima yenilik peşinde koşmuştur. Yurt sevgisi, yurt konularını şiirlerinde sembolizm havasında işlemiştir. Bununla birlikte, normal ölçülerinden ayrılan sanat, fikir ve günlük hayat konuları onun uzak durduğu konulardı.

Tanpınar, eserlerinde katı teklifler ile okuyucuyu bağlamak yerine düşünmeye, araştırmaya ve hissettirmeye çalışmıştır. Tabiat, sanat, şiir, vatan ve daha bir çok konuda teklifler, düşünceler ileri sürmüştür. Bunun için de her şeyden önce bir tarih şuuruna yaslanılmasına inanmaktadır.

Tanpınar, şiirlerinde önceleri hece veznini kullanırken, sonraları serbest vezni kullanmıştır. Rüya kelimesi onda mühim bir yer tutar. Şiirleri yanında unutulmaz nesirler de vermiştir. Yazılarında Necib Fazıl'da olduğu gibi, metafizik konulara ulaşmaya duyulan istek açıkça hissedilmektedir.

Eserleri:

Beş Şehir (deneme, 1946)**, Edebiyat Üzerine Makaleler** (1969), **19. Asır Türk Edebiyat Tarihi** (1949, 1966, 1967), **Tevfik Fikret; Hayatı, Şahsiyeti, Şiirleri ve Eserlerinden Parçalar** (1937), **Yaşadığım Gibi** (1970), **Yahya Kemal** (1962), **Yaz Yağmuru** (hikaye, 1972), **Abdullah Efendi'nin Rüyaları** (hikaye, 1943), **Huzur** (roman, 1972), Tercümeleri: **Alkestis** (Euripides'ten 1943), **Yunan Heykeli** (H. Lechat'dan 1945).

BURSA'DA ZAMAN'dan

Bursa'da, bir eski cami avlusu,
Küçük şadırvanda şakırdayan su.
Orhan zamanından kalma bir duvar,
Onunla bir yaşta ihtiyar çınar.
Eliyor dört yana sakin bir günü,
Bir rüyadan arta kalmanın hüznü.

İçinden gülüyor bana derinden,
Yüzlerce çeşmenin serinliğinden.
Ovanın yeşili göğün mavisi,
Ve minarelerin en ilahisi.
Bir zafer müjdesi burda her isim,
Sanki tek bir anda gün, saat, mevsim.
Yaşıyor sihrini geçmiş zamanın,
Hala bu taşlarda gülen rüyanın.

AHMED HAN - I;

Osmanlı padişahlarının on dördüncüsü, İslam halifelerinin yetmiş dokuzuncusu. Sultan üçüncü Mehmed Hanın oğlu olup, 1590'da Manisa'da Handan Sultandan doğdu. Şehzadeliğinde zamanın ileri gelen alimlerinden Aydınlı Mustafa Efendi eğitim ve öğretimi ile vazifelendirildi. Ayrıca Hocazade Ahmed ve Es'ad Efendiden ders alan şehzade Ahmed, babasının vefatı üzerine 1603'te henüz 14 yaşındayken Osmanlı tahtına geçti.

Sultan Birinci Ahmed Han tahta geçtiğinde, Osmanlı Devleti doğuda İran, batıda ise Avusturya ile harb halindeydi. Ahmed Han, Avusturya cephesi serdarlığına Sokulluzade Lala Mehmed Paşayı, İran cephesi serdarlığına ise Çağalazade Sinan Paşayı tayin etti. Lala Mehmed Paşa, Peşte ve Vaç kalelerini 1604'te ele geçirdikten sonra, 1605 senesi Ağustos ayında Estergon Kalesini kuşattı. Otuz beş gün süren muhasaradan sonra kale fethedilerek on seneden beri süren Alman işgaline son verildi. Bu zaferden sonra Uyvar, Weszgrim, Polata kaleleri Türklerin eline geçti. Bu sırada Tiryaki Hasan Paşayı serdar vekili olarak bırakıp İstanbul'a dönen Lala Mehmed Paşa vefat etti (1606). Avusturya, savaşı kaybettiğini anladığından, sulh istedi. Budin'de sulh müzakeresi yapıldı ve görüşmeler

neticesinde Zitvatoruk muahedesi imzalandı (11 Kasım 1606). Bu anlaşmaya göre, Kanije, Estergon, Eğri kaleleri Osmanlı Devletinde kalacak ve Avusturya bir defaya mahsus olmak üzere 200 bin kara kuruş ödeyecekti.

İran cephesine serdar tayin edilen Çağalazade Sinan Paşa ise, kış mevsiminin yaklaşması üzerine Kars'ta kaldı. 1605 Ağustos'unda, Azerbaycan'ı geri almak için Tebriz üzerine yürüdü ise de, Urmiye Meydan Muharebesinde Şah'ın ordusuna mağlub oldu. Üzüntüsünden ölen Çağalazade'nin yerine Ferhat Paşa, serdar tayin edildi. Diğer taraftan Safevi ordusu, Gence (1606) ve Şamahı'yı (1607) alıp Kür Irmağını aştı. Şirvan'ın önemli kısmını ele geçirdi. Şah'ın daha ileri gitmemesi üzerine savaş durgunluk devresine girdi.

Sultan Ahmed Han, Avusturya Savaşının sona ermesi ve İran cephesinde olayların durgunluk devresine girmesinden sonra iç meselelerin halli için harekete geçti. Anadolu'da ortalığı birbirine katan Celali eşkiyalarına karşı, sadarete getirdiği Kuyucu Murad Paşa ile Tiryaki Hasan Paşayı vazifelendirdi. Kuyucu Murad Paşa uyguladığı siyaset neticesinde, eşkiyaları birbirine düşürerek teker teker ortadan kaldırmayı başardı. Üç sene süren temizleme faaliyeti neticesinde Canbolatoğlu, Kalenderoğlu, Tavil ile kardeşi Me'mun, Muslu Çavuş ve Yusuf Paşa, ayrıca şekavet yapan kırk sekiz çete kuvvetlerinden tamamı tesirsiz hale getirildi. İsyanlar bastırıldıktan sonra Sultan Ahmed Han, köylünün yerlerine dönmesi ve ticaret sahiplerine kolaylık gösterilmesi için eyaletlere tavsiye yollu fermanlar gönderdi. Ayrıca "Adaletname" adı ile Anadolu'daki bütün fenalıkları, celaliliği doğuran sebepleri ve halkın ızdırabını dile getiren bir ferman çıkardı.

Bu sırada Safeviler Osmanlı hudud kalelerine saldırıda bulunuyordu. Bu sebeple Sultan Ahmed Han, 1610'da sadrazam Kuyucu Murad Paşayı İran üzerine serdar tayin etti. Murad Paşa Erzurum'a geldiği sırada Şah, Kanuni devrinde imzalanan Amasya Antlaşması üzerinden barış istedi. Kuyucu Murad Paşa, Şah'ın bulunduğu Tebriz üzerine gitti. Şehrin dışında 5 gün süren savaşta iki taraf da birbirine üstünlük sağlayamadı. Kışı geçirmek için Diyarbakır'a çekilen Murad Paşa buradayken rahatsızlanarak vefat etti (5.8.1611). Yerine Diyarbakır beylerbeyi vezir Nasuh Paşa getirildi. Nasuh Paşa, İranlılarla Osmanlı Devletine yılda 200 yük ipek vermeleri ve işgal ettikleri topraklardan çıkmaları şartıyla bir antlaşma yaptı (1611).

Sultan birinci Ahmed Han donanmanın güçlenmesine de önem verdi. Yeni kadırgalar yaptırarak donanmanın mevcudunu arttırdı. Kaptan-ı derya Halil Paşa, Akdeniz'in güvenliği için Malta ve Floransa korsanlarıyla başarılı savaşlar yaptı.

Sultan Ahmed Han 1617 senesinde rahatsızlanarak daha yirmi sekiz yaşındayken vefat etti. Cenazesinin yıkanması için hocası Aziz Mahmud Hüdai hazretleri davet edildi. Ancak o; "Sultanımı çok severdim. Şimdi dayanamam. İhtiyarlığım sebebiyle beni mazur görün." buyurdu. Talebelerinden Şaban Dede'yi gönderdi. Cenaze namazından sonra naşı kendi ismi ile anılan Sultan Ahmed Camiinin yanındaki türbeye defnedildi.

Ahmed Han, akıllı, zeki, münevver, hamiyyetli, azimkar bir padişahtı. Çocuk sayılabilecek bir yaşta tahta çıkar çıkmaz devlet işlerini hemen kavrıyarak, takipte çok titizlik gösterdi. Gayet kuvvetli, çok iyi binici ve atıcı, avcı ve silahşördü. Dindarlığı ve insanlara merhameti ile tanınan Sultan Ahmed Han, memleketin imarı için çok çalıştı. Bilhassa Mekke ve Medine'ye pekçok hayırlı hizmetler yaptı. O zamana kadar Mısır'da dokunan Kabe'nin örtülerini İstanbul'da dokuttu. İstanbul'da yaptırdığı hayırlı hizmetlerinin başında bugün yerli ve yabancı herkesin hayran kaldığı kendi ismiyle bilinen Sultan Ahmed Camii gelir.

Edebi kültürü çok yüksekti. Birçok Osmanlı padişahı gibi Birinci Ahmed Han da iyi bir şairdi. Şiirlerinde Bahti ve Ahmedi mahlasını kullanırdı.

Şu satırlar onun dine bağlılığının ifadesidir:

N'ola tacum gibi başumda götürsem daim
Kademi resmini ol hazret-i Şah-ı resulün
Gül-i gülzar-ı nübüvvet o kadem sahibidir
Ahmeda durma yüzün sür kademine o gülün

AHMED HAN - II;

Osmanlı sultanlarının yirmi birincisi ve İslam halifelerinin seksen altıncısı. Sultan İbrahim Hanın üçüncü oğlu olup, 25 Şubat 1643'te Hadice Muazzez Valide Sultan'dan doğdu. Şehzadeliğini sarayda geçiren Ahmed Han, iyi bir tahsil gördü. 22 Haziran 1691'de ağabeyi İkinci Süleyman Hanın ölümü üzerine Osmanlı tahtına geçti.

Kırk sekiz yaşında tahta geçen Sultan İkinci Ahmed Han, daha birkaç gün önce ordunun başında Avusturya üzerine sefere çıkan sadrazam ve serdar-ı ekrem Fazıl Mustafa Paşaya, sadaretinin

devamına dair bir ferman gönderdi. Belgrad önlerine ulaşan Fazıl Mustafa Paşa, Peter Varadin önlerinde bulunan Avusturya ordusu üzerine yürüdü. Orduya henüz Kırım kuvvetleri katılmamıştı. Bu durumu fırsat bilen Avusturya ordusunun kumandanı 25 Ağustos 1691 günü derhal taarruza geçti. Slankamen muharebesi adı verilen savaşın ilk anlarında Osmanlı askeri galip durumdaydı. Ancak sadrazam Mustafa Paşanın şehid düşmesi üzerine durum birden Osmanlı ordusu aleyhine döndü ve hezimetle neticelendi .

Slankamen mağlubiyetinden sonra ilerleyen Avusturya kuvvetleri Kasım ayında Varat Kalesini kuşattılar. Sultan, yeni sadrazam Arabacı Ali Paşayı sadaretten alarak, Diyarbakır valisi Hacı Ali Paşayı tayin ve Avusturya üzerine sefere memur etti. Bu sırada Avrupa devletleri Osmanlı-Avusturya Savaşının durdurulması için girişimde bulundular ise de, netice alamadılar. Diğer taraftan zamanında yardım ulaşmayan Varat Kalesi, Avusturyalılara teslim olmak mecburiyetinde kaldı.

1692 Haziranının sonlarına doğru sadrazam Hacı Ali Paşa Edirne'den hareketle Belgrad'a vardı. Kaleyi tahkim ve tamirden sonra, Avusturyalıların kışlağa çekilmeleri üzerine Edirne'ye döndü. Sadrazam, Avusturya ile uğraşırken, Venedik donanması da Girid'e asker çıkardı. Kaptan-ı derya vezir Damad Yusuf Paşanın donanma ile Hanya önlerine gelmesi üzerine Venedikliler muhasarayı kaldırarak geri çekildiler.

1693 yılı Mart ayı sonlarında Bozoklu Mustafa Paşa sadarete getirildi. Yeni sadrazam Temmuz ayında Avusturya seferine çıktı. Hedef, Erdel'i geri almaktı. Avusturya ordusunun Belgrad'ı kuşatması üzerine sadrazam Belgrad'a yöneldi. Kırım Hanı Selim Giray'ın Avusturyalılar'ın yardımına gelen bir orduyu mağlub etmesi üzerine, kuşatma kaldırıldı. Serdar-ı ekrem, çekilen düşmanı takible çok zayiat verdirdi ve 17 Eylülde Belgrad'a girdi. Kışın yaklaşması üzerine Osmanlı ordusu Edirne'ye döndü.

Stratejik önemi pek büyük olan Narenta Kalesi 28 Haziran 1694'te Venedikliler tarafından işgal edildi. Geri almak için yapılan teşebbüsler netice vermedi. Bu hadiseden bir süre sonra sefere çıkan Osmanlı ordusu Varadin Kalesini kuşattı. Ancak bu sırada, Malta, Floransa ve Papalık filolarından müteşekkil bir Venedik donanması Sakız'ı zaptetti. Buna çok üzülen Sultan İkinci Ahmed Han, sadrazama bir hatt-ı hümayun göndererek geri dönmesini ve Sakız adasının geri alınmasını emretti. Kaptan-ı deryalığa amcazade Mezemorta Hüseyin Paşa tayin edildi.

Öte yandan Osmanlı Devleti dış gailelerle uğraşırken içte de bazı hadiseler vuku bulmaktaydı. Irak ve Hicaz'da çıkan isyanlar ile Suriye'de Sürhan ve Maanoğullarının aleyhte faaliyetlerini Sultan Ahmed Han anında aldığı tedbirlerle önledi.

Bu sırada Sakız Adasının geri alınması için yola çıkan Hüseyin Paşa, ada açıklarında Venediklilerle çarpışırken Sakız'ın elden çıkmasının acısı ile üzüntüden hastalığı ağırlaşan Sultan Ahmed Han, 6 Şubat 1695 tarihinde fetih haberini alamadan, elli iki yaşında Edirne'de vefat etti. Naşı, İstanbul'a nakledilerek Kanuni Sultan Süleyman Hanın türbesine defnedildi.

Çok merhametli ve vatanperver olan Sultan İkinci Ahmed Han, hasta olduğu zamanlarda bile, devlet işlerinden asla el çekmezdi. Haftada iki gün yapılan divan toplantılarının dörde çıkarılmasını emretti. Toplantıları bizzat takib eder, yaptığı herhangi bir hatayı düzeltmekten çekinmezdi. Adil bir sultan olarak yaşayan Ahmed Han, milletini memnun etmek için elinden gelen her şeyi yapmaya çalışmıştır. San'atkarları korur, taltiflerde bulunarak daha iyiye ve güzele doğru yönlendirirdi. İyi bir hattat olan Sultan Ahmed Hanın yazdığı Kur'an-ı kerimler ve çoğalttığı kitaplar vardır. Diğer Osmanlı sultanları gibi aynı zamanda iyi bir şairdi.

AHMED HAN - III;

Osmanlı padişahlarının yirmi üçüncüsü, İslam halifelerinin seksen sekizincisi. Sultan dördüncü Mehmed Hanın oğlu olup, 31 Aralık 1673'te Rabia Gülnuş Emetullah Sultandan doğdu. Şehzadeliğini önce Topkapı, daha sonra da Edirne saraylarında geçiren Ahmed Han, iyi bir tahsil gördü. İlk dersini Sultani Mehmet Efendiden aldı. Seyyid Feyzullah Efendiden uzun yıllar ders gördü. Devrin büyük hat üstadı hattat Osman'dan yazı meşk etti. Ağabeyi Sultan İkinci Mustafa Han'ın çıkan cebeci isyanında tahttan indirilmesi üzerine 22 Ağustos 1703'te Osmanlı padişahı oldu.

Biat merasiminden sonra, İstanbul'a gelen Sultan Üçüncü Ahmed, Edirne vak'asında isyanı çıkaran elebaşıları büyük bir ustalıkla birbirine düşürerek ortadan kaldırdı. Baltacı Mehmed Paşayı sadarete getirdi. Devletin iç işlerini düzeltmek için çalışmalar yaptı. Karlofça Antlaşması yeni imzalandığı için, devlet barış içinde idi. Ancak bu sırada İsveç kralı on ikinci Şarl, Poltova'da Ruslarla yaptığı bir savaşı kaybederek, Osmanlı Devletine sığındı. Kralı takib eden Rus ordusu Osmanlı topraklarına girdi ve tahribatta bulundu. Bu durum üzerine Osmanlı Devleti Rusya'ya harb ilan etti. Nitekim Sadrazam Baltacı Mehmed Paşanın kumandası altındaki Osmanlı ordusu 9 Nisan 1711'de Rusya seferine çıktı.

Baltacı Mehmed Paşa, Rus Çarını Prut üzerinde Palcı mevkiinde kıstırarak, etrafını çevirdi. Esas niyeti

Rus ordusunu umumi bir taarruzla yok etmekti. Fakat yeniçerilerin isteksizliği yüzünden ciddi bir taarruz yapamadı. Rus çarı, sadrazama bir heyet göndererek, her şartı kabul edeceklerini bildirdi. İki taraf arasında andlaşma yapıldı. Rusya, Antlaşmaya göre, Lehistan ve Ukrayna işlerine karışmayacak, elinde tuttuğu Azak kalesini de Türklere bırakacaktı. Baltacı Mehmed Paşanın Rus ordusunu çevirmişken imha edememesi ve andlaşma şartlarının tatmin edici olmaması devlet adamlarını sadrazamın aleyhine çevirdi. Bunun üzerine Padişah Edirne'ye dönen Baltacı'yı, görevden alarak, yerine Damad Ali Paşayı getirdi.

Diğer taraftan Ruslar Antlaşmanın şartlarına uymak istemediler. Buna çok kızan Sultan Üçüncü Ahmed Han, yeni sadrazam Damad Ali Paşa kumandasında bir orduyu Rusya üzerine gönderdi. Kendisi de Edirne'ye kadar ordunun başında gitti. Bu durum karşısında Ruslar andlaşma şartlarına uymak mecburiyetinde kaldılar.

Venediklilerin 1714'te Karadağlıları isyana teşvik etmesi üzerine Sultan Üçüncü Ahmed Han, Mora üzerine bir sefer açtı. Ali Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu, Karlofça andlaşmasıyla Venediklilere verilen bütün kaleleri geri aldı. Ancak, Alman İmparatorluğu, Karlofça Antlaşmasına kefil olduklarını, yani Venedik'ten alınan yerler iade edilmedikçe barışı tanımayacağını bildirdi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Alman-Avustarya İmparatorluğuna harb ilan etti. İki ordu arasında Petervaradin'de yapılan savaşta Damad Ali Paşa şehid düşünce, ordunun maneviyatı bozuldu ve bozgun başladı. Bu durumdan faydalanan Avusturya ordusu kumandanı önce Tameşvar'ı daha sonra da Belgrad'ı zabtetti. Petervaradin mağlubiyeti üzerine Avusturya ile 1718'de Pasarofça Antlaşması imzalandı. Andlaşmaya göre Belgrad ve Semendire Avusturya'da kalmak üzere Sava Nehri sınır kabul edildi.

Pasarofça Antlaşmasından sonra Damad İbrahim Paşanın sadarete getirilmesi ile Osmanlı Devletinde 1730 yılına kadar süren yeni bir devir başladı. "Lale Devri" adı verilen bu dönemde, Sultan Ahmed Han ülke içinde huzuru sağlamak, orduyu kuvvetlendirmek, devleti maddi ve manevi en yüksek seviyeye çıkarmak için çalıştı. İstanbul'da ilk matbaa kuruldu. Yalova'da kağıt, İstanbul'da Tekfur Sarayında bir çini fabrikası açıldı. İstanbul'a davet edilen ve uzun seneler İstanbul'da kalarak orada vefat eden Comte de Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa), humbaracı ocağını ıslah etti. İstanbul'un su ihtiyacını temin için bir de bend yaptırıp derya-yı sim adını verdi (Bkz. Lale Devri).

Osmanlı Devletinde sulh ve huzur devam ederken, İran-Safevi Devleti son günlerini yaşıyordu. İran'a bağlı olan Dağıstan 1722'de Türk himayesine girmek istedi ve bu isteği kabul edildi. Kafkasya'yı tehdid eden Rusya'ya mani olmak isteyen Sultan Ahmed Han, hudud valilerine ferman göndererek hazırlıklı olmalarını istedi. Bu sırada İran cephesindeki ordu, 1723 yılında harekete geçerek Gürcistan, Güney Azerbaycan, Luristan, Erdelan, Kirmanşah ve Hemedan'ı ele geçirdi. 1725'de Osmanlı askeri Tebriz'e girdi. Gence, Revan ve Nahcivan alındı. 1727'de İran Şahı imzalanan bir andlaşma ile Osmanlı Devletinin bütün fetihlerini tanıdı.

1730 senesinde Nadir Şah İran hakimiyetini ele geçirerek, İran birliğini tekrar kurdu. Osmanlı Devletinin elinde bulunan önemli bazı eyaletleri geri aldı. Bu durum Damad İbrahim Paşanın düşmanlarını harekete geçirdi. Bazı devlet adamları, Padişah ve Damad İbrahim Paşanın İran üzerine sefere çıkmak üzere Üsküdar'a geçtikleri sırada yeniçerileri ayaklandırarak büyük bir isyan başlattılar. Asiler, Padişahtan ileri gelen devlet adamlarının bazısının idamını istediler. Listenin başında Damad İbrahim Paşa da vardı. Sultan Üçüncü Ahmed Han, en sonunda sadrazam İbrahim Paşa'nın idamına razı oldu. Zorbaların isteklerinin sonu gelmeyeceğini, kendisinin de tahttan ayrılmasını isteyeceklerini bildiği için, 2 Ekim 1730'da tahttan çekilerek, kendi eliyle yeğeni Şehzade Mahmud'u Osmanlı tahtına geçirdi. Kendisi köşesine çekildi.

Yirmi yedi sene hükümdarlık yapan Sultan Ahmed Han, saltanattan çekildikten sonra, ilim ve ibadetle meşgul oldu. Altmış üç yaşında iken 1 Temmuz 1736'da vefat etti. Yeni Camiide Turhan Valide Sultan Türbesine defnedildi.

Sultan Üçüncü Ahmed Han, ülkenin imarı için çok çalıştı. Aynı zamanda ilme ve ilim adamlarına çok değer verir ve onları korurdu. Sarayda dağınık yerlerde bulunan kıymetli kitapları bir araya toplayarak beyaz mermer havuzlu bahçede bir kütüphane inşa ettirdi. Annesi için Üsküdar'da Yeni Valide Sultan Camii ve bunun yanında bir sebil, çeşme, sıbyan mektebiyle bir imaret yaptırdı. Galata Kulesini tamir ettirdi. Topkapı Sarayının Bab-ı hümayun kapısı önünde yaptırdığı çeşme, Osmanlı mimarisinin şahane bir eseridir. Kağıthane, Çağlayan Kasrı önünde, Hasköy'de, Aynalı Kavak Kasrı civarında, Üsküdar'da, Üsküdar İskele Camii meydanında klasik tarzda dört cepheli olmak üzere pekçok çeşme inşa ettirdi. 1715'de Galatasaray haricinde bir cami, 1716'da Bebek Camii ile etrafındaki külliyeyi yaptırdı.

Derin bir sanat zevkine sahip olup, şair ve hattattı. Kur'an-ı kerimler yazdı. Yaptırdığı Sultanahmed Çeşmesine kendi şiirini bizzat yazdı. Ayrıca Ayasofya Camiine asılmış güzel levhaları vardır.

AHMED HASİB EFENDİ;

Osmanlı alimlerinden. Mü'minzade diye de bilinir. Bursa'da doğdu. Doğum tarihi belli değildir. Medrese tahsilini tamamladıktan sonra 1708'de devrin meşhur müderrislerinden Süleyman Efendiye muid (asistan) oldu. Şeyhülislam Ebu İshak İsmail Efendi tarafından imtihan edilerek 1716'da Esediyye Medresesinde müderrisliğe başladı. Daha sonra çeşitli medreselerde müderrislik yaptı ve 1735 Nisanında Bosna'ya tayin edildi. Tokat, Kayseri ve Manisa'da kadılık yaptı. Manisa kadılığından alınınca İstanbul'a geldi. Bir süre sonra İstanbul'da vefat etti (1752).

Ahmed Hasib Efendi birçok ilimleri haiz (ilimlere sahib) bir alim idi. Eserlerinden bazıları şunlardır:

1) Silk-ül-Leali-i al-i Osman: Osmanlı tarihi ile alakalı manzum olarak yazılmış bir eserdir. Eserde Fatih devri şairlerinden, tabiplerinden, şeyhlerinden, vezirlerinden ve ümeradan, bazı tarikat büyüklerinin menkibelerinden ve Fatih devrinde tamir edilen türbe, cami gibi binalarla bazı yeni yapılardan bahsedilir. Yazarın hattı ile olan eser Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi kısmı 596 numarada kayıtlıdır. **2) Ravzat-ül-Kübera:** Eserde 1703 Edirne Vak'ası anlatılmaktadır. Yazarın hattı ile olan nüsha Murad Molla Kütüphanesinde 1437 numarada kayıtlıdır. **3) Mecmua-i Tevarih:** Hekimoğlu Ali Paşanın 21 Nisan 1742'de tekrar sadarete gelmesi üzerine söylenen kaside, gazel, tebrik gibi şiir ve yazıların isteği üzerine bir araya getirilmesinden meydana gelmiştir. Eserin yazarın hattı ile olan nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi kısmında 3388'de kayıtlıdır. **4) Dergahname:** İstanbul'daki yedi tekkeden bahseden mesnevi tarzında 129 beytlik bir eserdir.

AHMED HAŞİM;

asrımız şair ve edebiyatçılarından. 1883'de Bağdat'ta doğdu. Sülalesinden birçok alim yetişmiştir. Babası devlet memuru olduğundan onunla beraber bulunamadı. 8 yaşında annesini kaybetti. 12 yaşına kadar düzgün bir tahsil görmedi. 1895'te İstanbul'a geldi. Babası önce Nümune-i Terakki Okuluna, ertesi sene de Galatasaray Sultanisine yatılı olarak verdi. Ahmed Haşim alışmadığı bu çevrede tamamen içine kapanık bir duruma düştü. Okulda en sevdiği ders edebiyat, en beğendi hoca da Ahmed Hikmet (Müftüoğlu) idi.

1907'de Sultani'yi bitirdikten sonra Reji idaresine girdi. Hukuk Fakültesine girmesine rağmen bitiremedi. Daha sonra İzmir Sultanisine Fransızca öğretmeni olarak tayin edildi. İki senelik bir çalışmadan sonra İstanbul'a dönerek Maliye Nezaretinde tercümanlık yaptı. Çeşitli dergiler neşretti. Birinci Cihan Harbine yedek subay olarak katıldı. Savaş dönüşü, Osmanlı Bankasında çalıştı. Aynı zamanda Güzel Sanatlarda ve Harp Akademilerinde ders verdi. 1921 yılında o ana kadar yazdığı şiirlerini toplayarak **Göl Saatleri** adı altında bastırdı.

1924 yılında Avrupa seyahatine çıktı. Paris'te **Türk Edebiyatının Bugünkü Eğilimleri** adlı bir makale yazdı. 1926'da ikinci şiir kitabı olan **Piyale**'yi neşretti. 1929'da Demiryolları İdare Heyetine girdi. 1932'de tedavi için Frankfurt'a gitti. Seyahat hatıralarını daha uzun bir kitapta toplayıp yayınladı. 4 Haziran 1933'te Kadıköy'de vefat etti.

Ahmed Haşim, 1908 sonrası ferdiyetçi şiir tarzının en büyük ustalarından idi. Şiire merakı okul sıralarında başlamış, ilk şiirlerini 1901 yılında **Mecmua-i Ebediyye**'de yayınlamıştır. Daha sonraki şiirlerinde Fransız Sembolizminin etkisinde kalmıştır. Bu etki, yayınlamış olduğu **Göl Saatleri** ve **Piyale** adlı kitaplarında açıkça görülmektedir.

1909 yılında Fecr-i Ati topluluğuna dahil oldu. Daha sonra tamamen sembolizmin etkisine girdi. Şiirle ilgili görüşlerini **Piyale** adlı kitabının başındaki mukaddimede özetlemiştir. Ona göre, şair ne bir hakikat habercisi, ne bir belagatlı insan, ne de bir kanun koyucudur. Şairin dili nesir gibi anlaşılmak için değil, duyulmak üzere vücud bulmuş ortak bir dildir. Daha sonra Yahya Kemal'in tesirinde kalmış ve birlikte halis Türk şiirini müdafaa ederek büyük hizmette bulunmuştur.

Ahmed Haşim nesir alanında da eser vermiştir. Nesirlerinin lisanı şiirlerininkinden daha sadedir.

Eserleri:

Şiirleri : **Göl Saatleri** ve **Piyale** isimli iki kitapta toplanmıştır.

Nesirleri ise; **Gurabahane-i Laklakan** (1928), **Bize Göre** (1928). **Frankfurt Seyahatnamesi** (1933).

MERDİVEN

Ağır ağır çıkacaksın bu merdivenlerden,
Eteklerinde güneş rengi bir yığın yaprak,
Ve bir zaman bakacaksın semaya ağlayarak...

Sular sarardı... Yüzün perde perde solmakta,

Kızıl hevaları seyret ki akşam olmakta...

Eğilmiş arza, kanar, muttasıl kanar güller,
Durur alev gibi dallarda kanlı bülbüller.

Sular mı yandı? Neden tunca benziyor mermer.
Bu bir lisan-ı hafidir ki ruha dolmakta,
Kızıl hevaları seyret ki akşam olmakta...

AHMED HİKMET MÜFTÜOĞLU;

Yazar ve diplomat. 1870 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Müftüoğlu Sezai Beydir. Dedesi Yunanlılar tarafından şehid edilen Mora Müftüsü Abdülhalim Efendidir. Dedesinin müftü olması sebebiyle Müftüoğlu adını almıştır.

Ahmed Hikmet, sık sık hastalanması sebebiyle okula muntazaman devam edememesine rağmen, Dökmecilerdeki Taş Mektebi ile Mahmudiye Vakıf ve Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesini bitirerek Galatasaray Mekteb-i Sultanisine girdi. Dördüncü sınıftayken ilk eserinin basılışı edebiyata ilgisini artırdı. 1888'de Galatasaray'ı bitirdi ve Hariciye Nezareti Umur-ı Şehbenderi Kalemine memur tayin edildi ve vazifesi dışında Fransızcadan roman tercümeleri yaptı. Marsilya, Pire ve 1890 yılında da Kafkasya'ya gönderildi. Sefaretlerde çalışan yazar, 1896'da İstanbul'a dönerek Umur-ı Şehbenderi Kalemi Ser-halifeliğine getirildi. Meşrutiyete kadar Hariciye Nezareti merkezinde çalıştı. Bir yıla yakın Nafia Nezaretinde, Ticaret Müdiriyet-i Umumiyesinde vazife aldı. Tekrar Hariciye Nezaretine dönerek 1912'de Peşte Başşehbenderi oldu. Bu tarihe kadar geçen zaman içinde Ahmed Hikmet, 1908 yılında Türk Derneğinin ve 1911 yılında da **Türk Yurdu'**nun kurucu üyesi olarak hizmet verdi. 1918'de İstanbul'a dönen yazar, 1924 yılında Halife Abdülmecid Efendinin Ser-karinliğine, iki yıl sonra da Hariciye Vekaleti Müsteşarlığına getirildi. Anadolu-Bağdat Demiryolları İdare Meclisi Azalığı ve Elektrik Şirketi İdare Meclisi Azalığı görevlerini de üstlendi. Ahmed Hikmet 19 Mayıs 1927 günü karaciğer kanserinden öldü.

Ahmed Hikmet'in edebiyat merakı daha lise yıllarında başlamıştı. Bu alandaki merakının, aileden gelen bir haslet olduğunu ifade eder. İlk olarak Asır Kütüphanesi neşriyatı arasında çıkan **Leyla Yahut Bir Mecnunun İntikamı** yayınlandı. Daha sonra Fransızcadan **Tuvalet ve Letafet** ve **Bir Riyazinin Muaşakası** adlarında iki eser tercüme ettiyse de, doğu ile batı kültürünün çok farklı olduğunu görerek bir daha eser tercüme etmedi.

Servet-i Fünun devrinde, **İkdam** ve **Servet-i Fünun** dergilerinde yazdığı hikaye ve nesirlerini 1901 yılında **Haristan ve Gülistan** adlı eserlerde topladı. Bu iki eserinde Ahmed Hikmet Müftüoğlu, daha iyi tesir yapmak, gönülleri heyecanlandırmak için mübalağalı bir üslub kullandığını, ağır ve anlaşılması güç Servet-i Fünun dilini işlediğini ve hayal mahsulü konular anlattığını bizzat kendisi söyler. Kendisinin de ifade ettiği sebeplerden dolayı bu iki eseri fazla itibar kazanamamıştır.

İkinci Meşrutiyetten sonra, zamanın modasına uyarak o da Turancılık edebiyatı akımına uymuştur. Bu akıma bağlı olarak yazdığı yazıların büyük kısmını **Çağlayanlar** (1922) adlı eserinde toplamıştır. Bu eserinde yazar arı Türkçeciliğe yönelmiş, fakat bu defa da kelime uydurma ve Servet-i Fünundan kalma hayalcilikten kendini kurtaramamıştır.

Gönül Hanım adlı romanı **Tasvir-i Efkar** Gazetesinde tefrika edilmiş ve 1970'de kitap olarak bastırılmıştır. Ahmed Hikmet, yazılarında daha ziyade kelime bulmaya ve üsluba dikkat ettiği için, konulara dikkat etmemiş ve bu yüzden zamanındakilerin ayarında bir edebiyatçı olamamıştır.

Eserleri:

Patates (ilmi, 1890), **Leyla yahud Bir Mecnunun İntikamı** (hikaye, 1891)**, Tuvalet yahud Letafet-i Aza** (tercüme ve ilaveler, 1892), **Bir Riyazinin Muaşakası yahud Kamil** (tercüme, roman, 1892), **Haristan ve Gülistan** (hikaye, 1901), **Gönül Hanım** (roman tefrikası, 1920), **Çağlayanlar** (hikaye, 1922).

AHMED İBNİ KEMAL (Bkz. İbn-i Kemal Paşa)

AHMED İBNİ KEMAL PAŞA;

Osmanlı devlet adamlarından. 1808 (H. 1223) tarihinde İstanbul'da doğdu. Babası sultan kethüdalarından Seyyid İbrahim Ağadır. 1886 (H. 1304) tarihinde İstanbul'da vefat etti. Süleymaniye Camii haziresine (bahçesine) defnedilmiştir.

Ahmed ibni Kemal Paşa, özel hocalardan ilim öğrendi. 1825 tarihinde Defterdar Mektupçu Kalemine girdi. 1829'da nüfus sayımı için Anadolu ve Rumeli vilayetlerine tayin olunan memurların gönderdikleri

defterleri tedkik ve icabını yapmak üzere tesis edilen Ceride Nezareti Başkatipliğine tayin edildi. 1834'te Hacelik, 1835'de Rabia rütbesi verildi.

Elçilikle İran'a gönderilen Vakanüvis Es'ad Efendinin dikkatini çekip takdirlerini kazandı ve bu meziyetlerinden dolayı Es'ad Efendi Ahmed Kemal Beyi Sefaret Sır Katipliği ve Tercümanlığına tayin ettirerek beraberinde Tahran'a götürdü.

İran dönüşünde, Mülkiye Nazırı Pertev Paşa tarafından sadaret mektubu kalemine getirildi. İstanbul'a gelen İran şehzadeleri ve sefaret görevlilerinin tercümanlığında kullanıldı. Daha sonra elçilikle Tahran ve İsfehan'a gönderildi.

Ahmed ibni Kemal Paşa, 1840 tarihinde Sadaret Mektubu Kalemi Mümeyyizliğine ve Farsça tercümanlığına tayin edildi. Devletlerle sürdürülen görüşmeler sonunda alınan kararlar üzerine düzenlenen Ferman-ı aliyi, Mehmed Ali Paşaya tebliğ için Mısır'a gönderildi.

Ahmed ibni Kemal Paşa Cizre Mütesellimi Bedirhan Bey'le Van sancağında Tabari namındaki Nesturi Kabilesi arasındaki çatışma sebebiyle, tarafları barıştırmak için 1843 tarihinde Cizre'ye gönderildi. Musul, Diyarbakır, Bağdad ve çevrelerini dolaştı.

Ahmed ibni Kemal Paşa, 1849 tarihinde Avrupa mekteplerinin mevzuatını ve eğitim sistemini tedkik etmek için Avrupa'ya gönderildi. Fransa, İngiltere ve Almanya'daki mekteplerin mevzuat ve eğitim metodlarını tedkik ederek rapor verdi.

1863'de Berlin sefirliği, daha sonra Karadağ komserliği, 1865'te Meclis-i Ali-i Tanzimat Azalığına ve şehzadelerin ders nezaretine, 1859'da Harem-i Hümayun Nezareti 1861'de Rütbe-i Bala ile Mearif Nezareti ile Takvimhane ve Matbaahane Nazırlığı, 1862'de Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye Azalığı, 1864'te ikinci defa Mearif Nezareti vekaletine tayin edilmiştir. Bir ara Brüksel'e gönderildi. 1868'de Şura-yı Devlet Azalığına getirildi. Bağdad'a gelen İran Şahının Mihmandarlığını yaptı. 1870'de vezirlik rütbesiyle Bağdat'a gönderildi. Aynı sene Evkaf-ı Hümayun Nazırı oldu. Bir çok devlet hizmetlerinde bulundu ve kendisine birinci rütbe-i Osmani nişanı verildi.

Ahmed ibni Kemal Paşa ilim sahibi, mütevazi bir zat olup; Arapça, Farsça ve Fransızca lisanlarında mahir, Almancaya da aşina idi. Nazırlık döneminde bir çok hayır eserleri yaptırmıştır.

Müntehabat-ı Şehname, Farsça konuşmaya ait **Risale-i Ta'limi Farisi** ve **Kavaid-i Farisiyye** gibi eserleri vardır. Türkçe ve Farsça şiirleri **Divan** halinde tertip olunmuştur. Bir beyti şöyledir:

İnsandır memerr-i vukuat-ı nik ü bed
Sabret Kemal mihnete in-niz begüzered

"İyi ve kötü pekçok hadisenin durağı insandır. Mihnete (sıkıntılara) sabret Kemal, bunlar da geçergider."

AHMED KABAKLI;

Günümüz edebiyatçılarından. 1924 Mayıs'ında Harput'un Gülbağlarında doğmuştur. "Kabaklı" soyadı Harputlu atalarının lakabından gelir.

Babası Ömer Efendiyi 1926'da, iki buçuk yaşında kaybetmiş; binbir güçlük içinde okuyup kendini yetiştirmiştir.

İlk, orta, lise tahsilini El-Aziz'de yaptıktan sonra 1944'te, İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu parasız yatılı imtihanını kazanarak, Edebiyat Fakültesi Türkoloji bölümünü bitirdi. 1948 - 1950 arasında akserliğini yaptı. 1951-56 arası Aydın Lisesinde edebiyat öğretmenliği yaptı. 1956 sonbaharında, bir yıllık eğitim stajı için Milli Eğitim Bakanlığınca Paris'e gönderildi. Dönüşünde Aydın'dan İstanbul Çapa Eğitim Enstitüsü edebiyat öğretmenliğine tayin edildi. 1958-69 arasında on bir yıl burada çalışan Ahmed Kabaklı, 1969 Mayısında İstanbul Yüksek Öğretmen Okulunda görevlendirildi. Aydın'da Edebiyat öğretmeni iken Ankara Hukuk Fakültesi'ne yazılan Kabaklı, 1959'da bu fakülteyi de bitirdi.

Kabaklı'nın ilk yazısı, 1947'de **Son Saat** Gazetesinde çıkan Yunus Emre'ye dair bir makaledir. Bu tarihten sonra **Hareket, Bizim Türkiye, Hisar** dergilerinde şiirler, polemik yazılar ve edebi makaleler yazmış bulunan Ahmed Kabaklı, 1956'da **Tercüman** Gazetesinin fıkra yarışmasını, Y. Kadri Karaosmanoğlu, Cihad Baban ve Kadircan Kaflı'nın teşkil ettikleri jürinin kararıyla kazandı. Bu gazetede 1961'den itibaren 20 sene kadar "Gün Işığında" başlıklı yazılarını yazmıştır. Halen **Türkiye** Gazetesinde aynı başlıkla yazılarına devam etmektedir (1992).

Kabaklı, ayrıca 1972 yılından beri Türk Edebiyat Cemiyeti adına **Türk Edebiyatı** dergisini yayınlamaktadır.

Ahmed Kabaklı'nın en büyük eseri **Türk Edebiyatı** üç cilt halinde yayınlanmıştır. Ayrıca Charles

Dickens'ten çevirdiği **Pikvik'in Maceraları** (1962) adlı tercüme bir mizah ve ibret romanı, Ahmed Rasim'den sadeleştirdiği **Şehir Mektubları** (Cild-1, 1971), 1001 Temel Eser dizisinin 70 numaralı eseri olarak çıkan, Aziz Efendi'den aktardığı **Muhayyelat-ı Aziz Efendi** (1973) adlı eserleri vardır. Diğer edebi eserleri **Mehmed Akif, Yunus Emre** ve **Mevlana** adlı monografilerdir.

İktisadi, sosyal eserleri ise: **Müslüman Türkiye, Mabed ve Millet, Kültür Emperyalizmi, Bürokrasi ve Biz, Bizim Alkibiades.** En son eseri olan **Temellerin Duruşması**'nda ise Cumhuriyet devri çeşitli yönlerden ele alınmıştır.

AHMED KUDSİ TECER;

asrımız tiyatro yazarı ve şairlerinden. 1901'de Kudüs'te doğdu. Orta tahsilini Kadıköy Sultanisi ve Halkalı Ziraat Okulunda, yüksek tahsilini de Edebiyat Fakültesinin Felsefe Bölümünde tamamladı. Paris'e giderek Sorbonne Üniversitesine devam etti. Türkiye'ye döndükten sonra çeşitli lise ve yüksek okullarda edebiyat dersleri okuttu. Maarif Müdürlüğü ve Talim Terbiye Üyeliğinde bulunduktan sonra bir dönem Adana milletvekilliği yaptı. Unesco'da kültür ateşesi olarak Türkiyeyi temsil etti. Yurda dönünce Galatasaray Lisesinde edebiyat öğretmenliği yaptı. Buradan emekli olduktan bir sene sonra 1967 yılında vefat etti.

Ahmed Kudsi Tecer, Cumhuriyet devri, Türk şiirine birçok yenilikler getiren Necib Fazıl, Ahmed Hamdi Tanpınar vb. ile aynı nesildendir. Şiirlerinde ferdiyetçi konuları, bilhassa ölüm, aşk ve ızdırap temalarını işlemiştir. Ayrıca memleket konularında şiirler yazmıştır. Bu şiirlerinde Türk folklorundan geniş ölçüde istifade etmiştir. Çekici ve zevkli üslubunda dil ahengine dikkat etmiş bilhassa, hece veznini en olgun şekle ulaştırmış bir şairdir. Daha ziyade koşma şeklini kullanmıştır. Serbest vezinde şiirler de yazmıştır.

Eserleri:

Tiyatroları: **Koçyiğit Köroğlu** (1942), **Köşebaşı** (1948), **Bir Pazar Günü** (1959), **Satılık Ev** (1961) olup, şiirleri 1932'de yayınlanan tek kitabında toplanmıştır.

UNUTAMAM SİZİ'den

Cenub'dan güneydoğuya ve şimale uzanan,
Sarıçiçek Yaylası, Uzun Yayla, Bozoğlan
Boga Dağları vardır.

Hey bu uçsuz bucaksız, çiçeği bol yaylalar,
Bu dağlar Toroslar'dan Kızılırmağa kadar,
Dumanlı sarp dağlardır.

Her yıl bütün oymaklar bu dağlara göçerler,
Uzun kervanlar geçer, geçer, geçer, geçerler,
Yolları albahardır.

Ne hoştur karları kalkıp yeşillenince dağlar,
Kimi göçünü çeker kimi yükünü bağlar,
Her oba bahtiyardır.

AHMED MEKKİ;

Son devirde yetişen büyük İslam alimlerinden. Alim, arif, veliyy-i kamil olan Seyyid Abdülhakim Arvasi'nin büyük oğludur. Annesi, büyük veli Seyyid Fehim-i Arvasi hazretlerinin torunu Aişe hanımdır. 1894 (H. 1314)te Van'ın Başkale kazasında doğdu. 1967 (H. 1387)de İstanbul'da vefat etti. Kabri, Ankara Bağlum'dadır.

Küçük yaştan itibaren ilim tahsiline başlayan Ahmed Mekki Efendi, medrese tahsilini bitirdikten sonra, ilim deryası olan babalarından zahiri ilimlerin inceliklerini tamamladı. İcazet alıp, vilayet mertebelerinde kemale erdi. Son derece edep, tevazu ile halk arasında Hak ile olan Ahmed Mekki Efendi, uzun yıllar İstanbul'da Üsküdar ve Kadıköy müftiliği vazifelerinde bulundu. Yüzlerce genci örnek teşkil edecek şekilde yetiştirdi. Cumartesi ve Pazar günleri öğleden sonra Fatih Camiinde vaz ve nasihatlerde bulundu. Bu vazlarında **Beydavi Tefsiri**'ni şerhleri ile birlikte baştan sonuna kadar dinleyenlere anlatıp izah etti. Bu şekilde başlayıp bitirmek babalarından sonra bir de kendilerine nasip oldu. İstanbu Kadıköy Müftisiyken vefat etti. Fatih'te Edirnekapı Kabristanına defnedildi. Defninden üç sene sonra, kabrinin bulunduğu yerden çevre yolu geçtiği için, Ankara'nın Bağlum kasabasına, babalarının yanına nakledildi. Nakil esnasında, üç sene geçtiği halde cesedinin hiç bozulmadığı gibi, kefeninin dahi kabre konulduğu gibi sağlam olduğu görüldü.

Zahiri ve manevi ilimlerde çok yüksek dereceye sahib olan Ahmed Mekki Efendi, sorulan suallere delil ve senet bulmadan cevap vermeyen, kitaba bakmadan söylemeyen, dünyada pek az eşi bulunan sağlam fetva kaynağıydı. Son derece edep, tevazu (alçak gönül) sahibiydi. Huzurunda bulunanlar onun gösterdiği edep ve yakınlıktan utanırdı. Çağrılan, davet edilen yere gider, ilim öğretmek için, talebelerine kendisi gider, tatlı diliyle okumak istemeyenleri ikna eder, onlara bir şeyler öğretmek için çırpınırdı. Arapça ve Farsçayı Türkçeden iyi bilirdi. Sevdiklerine yazdıkları Arapça ve Farsça mektuplar pek fasih ve beliğdir.

AHMED MİDHAT EFENDİ;

Devrinin büyük gazetecisi. İkinci Abdülhamid Han zamanında yazdığı romanlar ve yazılarla ün kazanmıştır. Ahmed Mithat Efendi 1844 yılında İstanbul'un Tophane semtinde doğdu. Babasını 5-6 yaşlarındayken kaybetti. Çocukluğu ve gençliği sıkıntılar içinde geçti. Bir ara Mısır Çarşısında aktar çıraklığı da yapan Ahmed Midhat Efendi, Taşhane'deki Sıbyan Mektebinde ve bir müddet de Rüşdiyede okudu. Rüşdiyeyi Niş'te tamamladı.

Ağabeyi ile Tuna vilayetine gelen Ahmed Midhat Efendi, Rusçuk'ta Vilayet Tercüme Dairesine girdi. Bu görevindeyken kendi gayreti ile Fransızca öğrendi. Midhat Paşa tarafından vilayette çıkarılan **Tuna** Gazetesinin başyazarlığına getirildi. Bu gazetede kendini yetiştiren Ahmed Midhat Efendi, Irak'ta bulunduğu sırada da **Zevra** Gazetesini kurdu. Bu gazetede iki yıl çalıştı.

İstanbul'a döndükten sonra **Ceride-i Askeriyye** Gazetesinin başyazarlığını yaptı. Bir yandan evinde kurduğu matbaasında bastığı **Dağarcık** adlı dergide yazılarını yayınlamaktaydı. Bu dergide çıkan bir yazısından dolayı Namık Kemal ve Ebüzziya Tevfik ile birlikte Rodos'a gönderildi. 1876 yılında İstanbul'a dönen Ahmed Midhat tekrar gazeteciliğe başladı.

Üss-i İnkılab adlı eseri ile Sultan İkinci Abdülhamid Hanın takdirlerini kazandı ve Matbaa-i Amirenin ve **Takvim-i Vekayi** Gazetesinin müdürlüklerine getirildi. Ona en büyük ün sağlayan çalışması 1878 yılında yayınlamaya başladığı **Tercüman-ı Hakikat** Gazetesidir.

1888'de Stockholm'de toplanan şarkiyatçılar kongresinde Türkiye'yi temsil etti. Bu görev dolayısıyla gittiği Avrupa'da üç ay kadar kalarak Avrupa'yı dolaştı. Görüp incelediklerini **Avrupa'da bir Cevelan** adındaki kitabında anlatmıştır.

1908 yılında İstanbul Darülfünunu Tarih Muallimliğine tayin edildi. Burada bir süre pedagoji okuttu. Tekrar yazı yazmak istediyse de, zamanın değişmesine ayak uyduramadığından yazamadı. 28 Aralık 1912'de nöbetçi olduğu okulda kalp sektesinden öldü.

Ahmed Midhat Efendinin yazıları belli bir alan içinde kalmamıştır. Nesir çeşitleri olan hikaye, roman, seyahat, hatıra ve tiyatro dallarında bir çok yazı yazmış ve eserler vermiştir. Ayrıca tarih, felsefe, din, biyoloji, coğrafya, astronomi, fizik, iktisat alanında da bir çok eser ve tercümeleri vardır. Edebiyatımıza iki yüze yakın eser kazandırmıştır.

İlk roman ve hikaye yazarlarımızdan olan Ahmed Midhat Efendi, bu iki tür arasında pek ayrılık gözetmemiştir. Aynı zamanda halk romancısı olarak da isim yapan Ahmed Midhat, İlkokul seviyesindeki bir çoğunluğa hitab etmiştir. Romanlarını, ilgi çekici, ders verici ve eğlendirici özellikte olmasına dikkat ederek yazmış, yer yer kendisini ortaya koyarak öğütler vermiştir. Romanlarında geçen olayları daha çok kendi zamanından seçmiştir. Bununla beraber tarihi ve gelenekle ilgili romanları da vardır.

Eserlerinden bazıları: **Parlamento Rezaletleri** (Bu eseriyle Genç Osmanlılara cephe almıştır.), **Hasan Mellah** (1874), **Hüseyin Fellah** (1875), **Pariste Bir Türk** (1876), **Üss-i İnkılab** (1877), **Henüz On Yedi Yaşında** (1880), **Dürdane Hanım** (1884), **Gönüllü** (1898), **Jön Türk** (1910).

AHMED MİRZA SULTAN;

Timurluların Semerkand'daki hükümdarlarından. İsmi Ahmed, babası, Timur Hanın torunlarından Sultan Ebu Sa'id bin Muhammed'dir. Annesi, Ordu Buga Tarhan'ın kızı idi. Semerkand'da 1451 senesinde doğdu. Mükemmel bir tahsil ve terbiye gördü. Devrin en büyük alimlerinden Silsile-i aliyyenin on sekizincisi, müslümanların gözbebeği Ubeydullah-ı Ahrar hazretlerinin sohbetinde bulunup, terbiyesinde yetişti. Ondan feyz aldı. Zahiri ve batıni ilimlerde derin alim oldu. İlm-i siyasetin, şahikasına yükseldi. Semerkand ve Buhara'nın idaresi verildi. Buraları, adilane bir şekilde idare etti. Şehzadeliğinde, Yunus Hanın kızı Mihr-Nigar Hanım ile evlendi.

Babası Ebu Sa'id Mirza, 1469 senesinde Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'la harp ederken vefat edince, Semerkand tahtına geçti. Akkoyunlulara mağlubiyetle dağılmaya yüz tutan Timuroğulları Devletine hakim oldu. Merkezi Semerkand olmak üzere, Maveraünnehr-Timurlu Devletinin başına

geçti. Yirmi beş sene hükümdarlık yaptı. Devrinde Orta Asya, Çok hareketli siyasi hadiselere sahne olmasına rağmen, ülkesini sulh ve sükun içerisinde idare etti. İktidarının ilk yıllarında isyan eden kardeşi Sultan Mahmud'u yendi. Bunun üzerine Sultan Mahmud, büyük bir orduyla kardeşi Sultan Ahmed Mirza'nın hakim olduğu Semerkand şehrini kuşattı. Ahmed Han, hocası Ubeydullah-ı Ahrar hazretlerinin duası ve tavsiyeleri ile kardeşinin kuvvetlerini bozguna uğrattı. Bundan sonra 25 sene adaletle hüküm sürdü. Sağladığı imkanlarla, devrinde pek kıymetli alimler, işinde mahir sanatkarlar ve devlet adamları yetişti. Sultan Ahmed Mirza hocası Ubeydullah-ı Ahrar hazretlerinin vefatından dört sene sonra 45 yaşındayken vefat etti (1494).

Ahmed Mirza, Allahü tealanın emirlerini eksiksiz yerine getirir, beş vakit namazını cemaatle kılardı. Tebeasına adaletle muamele ederdi. Hocası Ubeydullah-ı Ahrar'ın (kuddise sirruh) ve sohbet ehlinin meclisinde edeple otururdu. Hocasının meclisinde otururken, edebinden dizini bile değiştirmezdi. En yakınları yanında dahi bu edebini muhafaza eder, kimsenin yanında ayaklarını uzatmaz, asil ve vakurane hareket ederdi. Türkistan, Maveraünnehr ve diğer beldelerdeki alim ve velilerin hayat ve menkıbelerini anlatan ve okuyanın ihlasını arttıran **Reşahat** kitabında Sultan Ahmed Mirza'nın bu hali ile ilgili olarak şunlar anlatılır:

"Bir gün Sultan Ahmed Mirza, Hace Ubeydullah-ı Ahrar hazretlerini, Maturid köyünden ziyarete gelmişti. Huzuruna girince, geride, iki dizi üzerine edeple oturdu. Ubeydullah-ı Ahrar, ona çok iltifat etti. Buna rağmen Sultan Ahmed Mirza, onun heybeti karşısında tir tir titriyor, alnından ter damlaları dökülüyordu."

Her icraatını, Ubeydullah-ı Ahrar (kuddise sirruh) ile istişare eder, onun tavsiyesi ile hareket ederdi. Bütün icraatı, İslamiyete uygundu. Az konuşurdu. Çok cesurdu. Mükemmel ok kullanırdı. Harp talimi için sık sık ava çıkardı.

Sultan Ahmed Mirza, şehzadeyken, babası Ebu Sa'id onu, Yunus Hanın kızı Mihr-Nigar Hanım ile evlendirdi. Değişik zamanlarda Tarhan Beğim, Kutuk Beğim, Hanzade Beğim, Latife Beğim ve Habibe Sultan Beğim adlı hanımlar ile evlendi. İki oğlu olduysa da küçük yaşta vefat etti. Kara Göz, Rabia Sultan Beğim, Ak Beğim dedikleri Saliha Sultan Beğim, Ayşe Sultan Beğim ve Ma'sume Sultan Beğim adında beş kızı vardı.

AHMED MUHİB DRANAS;

Asrımız şair ve tiyatro eseri yazarlarından. Sinop'ta 1909 yılında doğdu. İlk ve orta tahsilini Ankara'da tamamladıktan sonra, önce Hukuk sonra Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümüne devam etti. Fakat ikisini de tamamlayamadı. 1938 yılından itibaren 4 sene kadar Halkevleri Kültür ve Sanat Yayın Müdürlüğü, daha sonra Çocuk Esirgeme Kurumu Yayın Müdürlüğü yaptı. Bir ara siyasetle de uğraşan Muhib Dranas, 1957 yılında Çocuk Esirgeme Kurumunun başkanı oldu. 1960 yılında ise Anadolu Ajansı yönetim kurulu başkanlığı görevinde bulundu.

Edebiyatta güzelliği ön planda tutan Dranas, az fakat öz şiirleri ile kendisinden söz ettirmiştir. İlk şiirini 15 Eylül 1926 tarihinde yayınlayan Dranas, Fransız şairlerinden Baudelarie'nin etkisinde kalmıştır. Şair, lirik bir şiir anlayışla hece veznine yeni bir anlayış getirmiştir. İlhamına modern resmin rehberlik ettiği şair, ilk şiirlerinde, konu bakımından Necib Fazıl ve Faruk Nafiz tesirindedir. Şiirleri insanı stepe çeker ve ekseriya hatıralara dayanır. Açık ve akıcı bir dili vardır. Üslubu tabii olup yapmacıktan uzaktır. Eserlerinde samimi ve konuşma lisanına yakın bir üslup kullanmaktadır. Halk şiir geleneğine fazla bağlı kalmakla beraber, hece akımını kendine göre değiştirerek, kendine has bir ifade tarzı ortaya koymuştur. Hecede yaptığı yeniliklerden biri durakları kaldırması ve gelenekte görülmeyen vezinleri kullanmasıdır. Fransızca'dan çevirdiği **O Böyle İstemezdi** adlı piyesi şehir tiyatrosunda oynandı. Şiirleri bir kitapta toplanmıştır. Ayrıca **Gölgeler** adlı tiyatro eseri ile piyes armağanını kazanmıştır. Şair 1980'de vefat etmiştir.

TESTİ

Dolu bir testi idim ben
Başaşağı ettiniz beni
Eh boşalıverdim derken
İyi mi ettiniz yani!

Sevgiler vardır içimde
Ezgiler vardı, iyilikler...
Boşaltıverdiniz, hem de
Düşürüp kırmaktan beter.

Hoş yine bir testiyim ben,
Yine varım ama bomboş

AHMED MUHTAR PAŞA;

93 Harbinin doğu cephesi kumandanı ve Osmanlı sadrazamı. 1839'da Bursa'da doğdu.

Bursa Askeri Lisesini bitirdikten sonra, İstanbul'da Harbiye'ye devam etti. Buradan 1861'de kurmay yüzbaşı olarak orduya katıldı. Hersek isyanının bastırılmasında ve Karadağ savaşlarında bulundu. Ostrok muharebesinde yaralandı. 1864'te Kozan'daki isyanı bastırmakla görevlendirildi. Bu görevden döndükten kısa bir süre sonra Sultan Abdülaziz Hanın oğlu Yusuf İzzeddin Efendinin öğretmenliğine memur edildi. Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati sırasında Yusuf İzzeddin Efendi ile beraber Padişahın maiyyetinde bulundu.

1870'te Yemen'in merkeze bağlanması için gönderilen ordunun başına geçirildi. Yemen'deki başarılarından dolayı mareşalliğe yükseltildi ve Yemen valiliği verildi. 1873'de kısa bir süre Nafia nazırlığı yapan Ahmed Muhtar Paşa, meşhur 93 Harbi başladığı sırada Erzurum'daki 4.Ordu Kumandanlığı vazifesinde bulunuyordu.

93 Harbi esnasında Zivin, Gedikler ve Yahniler muharebelerinde Rusları yendi. Kazandığı bu zaferler sebebiyle Sultan İkinci Abdülhamid tarafından "Gazi"lik ünvanı ve Murassa Osmani Nişanı verildi. Bu arada çok kıymetli altın bir kılıç da hediye edildi. Ahmed Muhtar Paşa, Yahniler Savaşından on bir gün sonra vuku bulan Alacadağ Muharebesinde kısmi başarılar elde ettiyse de, neticenin aleyhte olacağını düşünerek orduyu geri çekmiştir. Aynı harbin devamı esnasında Tuna cephesinde tehlikenin artması üzerine İstanbul'a davet edilerek, Çatalca hattı kumandanlığına getirildi. Bu görevden sonra Erkan-ı Harbiyye-i Umumiyye Reisliğine (Genelkurmay Başkanlığına) tayin edildi ve 1892'de Mısır fevkalade komiserliğine getirildi.

1908'de Meşrutiyetin ilanıyla Ayan Meclisi üyeliğine getirildi. Bu görevindeki ilk icraatı Mebuslar Meclisi toplantısında Sultan Abdülhamid Hanın hal' edilmesini teklif etmek oldu. Nitekim bu teklifin neticesinde Sultan tahtından indirildi. 1911'de Ayan Meclisi reisliğine tayin olan Ahmed Muhtar Paşa, 22 Temmuz 1912'de sadrazam oldu. Kurduğu kabinede, üç eski sadrazam nazır olarak bulunduğu için, "Büyük kabine" olarak zikredilir. Bu kabinede bulunan eski sadrazamlar; Kamil Paşa, Avlonyalı Ferid Paşa ve Hüseyin Hilmi Paşadır. Aynı zamanda kabinede, oğlu Mahmud Muhtar Paşanın bulunmasından dolayı "Baba-oğul kabinesi" olarak da anılır. Sadareti sırasında Balkan Savaşı başladı. Başarısızlıkları yüzünden sadaretten çekilmek zorunda kaldı.

1919 yılında İstanbul'da vefat eden Ahmed Muhtar Paşa, Fatih Camii avlusunda medfundur. Matematik, takvim ve astronomi alanlarında çalışmalar yapan Ahmed Muhtar Paşanın yazdığı eserlerden bazıları şunlardır:

Riyaz-ül-Muhtar ve Mirat-ül-Mikat ve'l- Edvar ve bu eserin zeyli **Mecmuay-ı Eşkali, Islahü't-Takvim, Takvimü's-Sinin, Takvim-i Mali, Sergüzeşt-i Hayatım'ın cildi sanisi, 1294-Anadolu'da Rus Muharebesi.**

AHMED NAİM BEY;

Asrımız ilim ve fikir adamlarından. Babanzade ailesinden Mustafa Zihni Paşanın oğludur. 1873 (H. 1290) yılında Bağdat'ta doğdu. 1934 (H. 1352)te İstanbul'da vefat etti.

İlk tahsilini Bağdat'ta yaptıktan sonra İstanbul'a gelerek Galatasaray Lisesine girdi. Buradan sonra Mülkiye Mektebini bitirdi. İlk olarak Hariciye Nezareti tercüme odasına girerek memuriyete başladı. İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra, Maarife (Milli Eğitim) geçerek Yüksek Tedrisat Müdürlüğü yaptı. 1912 yıllarında Galatasaray Sultanisinde Arapça okuttu. 1914'te Darülfünun'a geçerek felsefe grubu dersleri okuttu. Felsefe üzerinde Fransızcadan tercümeler yaptı. Darülfununda 22 yıl profesörlük yaptı. 1933 senesinde Darülfünun lağv edilince, kıymeti bilinmeyerek açıkta bırakıldı. Bunun üzerine emekliye ayrıldı. Evinde ilmi çalışmalar ile meşgul olmaya başladı. 13 Ağustos 1934 (H. 1352)te namaz kılarken kalp sektesinden vefat etti. Kabri, Edirnekapı Kabristanındadır.

Ahmed Naim Bey, dinine bağlı tam bir Müslüman idi. Arapça ve Fransızcayı iyi bilirdi. Felsefe alimi idi. Felsefi tabirlerin Türkçe karşılıklarını bulmakta benzeri yoktu. Tevfik Fikret ile Abdullah Cevdet'in İslam düşmanlıklarını hiç beğenmez, onları reddederdi. 1928 yılında bazı profesörlerin hazırladığı dinde reform isteyen, camilere sıra, sandalye konulmasını, müzik çalınmasını teklif eden raporu imzalamayan iki profesörden biriydi. Tevfik Fikret için; "Manevi en büyük destekten mahrum, bedbaht ölmeye mahkum bir kimsedir." derdi. Ahmed Naim Bey, kuru bir mütercim değil, aynı zamanda mütefekkirdi. İlmi tercüme hareketini başlatmıştı. Garb filozoflarından iki-üçü dışında hiçbir filozofun, Allahü tealanın varlığını inkar etmediğini söylerdi. Tevfik Fikret'in niçin dalalete düştüğüne şaşardı.

Eserleri:

1) Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi (Dördüncü cilde kadar tercüme ve iki cildini neşretti.

Ancak tamamlamadan vefat etti. Kalan ciltleri tamamlayanlar kendi şahsi görüşlerini esere sokmuşlardır.) **2) Ahlak-ı İslamiyye Esasları, 3) Dava-yı Kavmiyyet, 4) Felsefe Dersleri, 5) Hadis-i Erbain Tercümesi, 6) İlm-ün-Nefs** (psikoloji), **7) Mantık, 8) Temrinat**'tır.

AHMED PAŞA;

On beşinci yüzyıl divan şairlerinden. Doğum yeri ve tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Kuvvetli bir medrese tahsili gördü. Bursa Muradiye Medresesinde müderrislik (hocalık) yaptı. Daha sonra 1451 yılında Edirne'ye kadı (hakim) oldu. Aynı zamanda İkinci Murad Hanın şehzadelerine hocalık yaptı. Fatih Sultan Mehmed Han, Hocası'na hürmet ederek onu vezir rütbesiyle yanında bulundurdu. Birçok alim ve edibi padişaha tavsiye ederek onlara yardım etti. Bir ara azledildiyse de yazdığı **Kerem** adlı kasidesini padişaha takdim edince, Bursa'da Orhan Gazi ve Muradiye medreseleri mütevelliliğine gönderildi. İkinci Bayezid devrinde Bursa sancak beyi oldu. Bu görevde iken 1497 yılında vefat etti. Türbesi, Bursa'da yaptırdığı medresenin yanındadır. Ahmed Paşa, on beşinci yüzyılda Şeyhi'den sonra yetişen en büyük divan şairidir. Bazıları onu Şeyhi'den de üstün görmektedir. Şiir dilinin sadeliği ve sanat yönü ile devrindeki şairlerin üstünlerindendir. Kendisinden sonra gelen Abdülbaki ve Necati gibi şairlerde tesirleri görülmektedir. Devrinde sadece Anadolu'da değil aynı zamanda İran ve Türkistan'da da tanınmış ve zevkle okunmuştur. Şiirlerinde dini konulara az yer vermiştir. **Divan**'ı vardır**.** Aşağıdaki şu gazeli, sanatı için bir örnek teşkil edebilir.

Ey fitnesi çok kavli yalan yandım elinden
Bir nazile bin gönlüm alan yandım elinden

Sen şem gibi gayr ile mecliste gülersin
Ben akıdırım yaş ile kan yandım elinden

Her har ile sen sohbet edersin dün ü gün ben
Derdin ederim munis-i can yandım elinden

Ahmed çeke cevrini, göre lütfunu ağyar
Ey şefkati az şuh-ı cihan yandım elinden

AHMED PAŞA (Ankebut);

Osmanlı veziri. Enderunda yetişti. Mirahurluk ve Sancakbeyliğinde bulundu. Girit Seferine serdar olarak katılarak büyük yararlıklar gösterdi. Budin Beylerbeyliği ve Çanakkale Boğazı Muhafızlığında bulundu. Köprülü Mehmed Paşa, 1657'de Boğaz Seferine çıkınca İstanbul'da Sadaret Kaymakamı olarak kaldı. Karaman Beylerbeyliğinde de bulunan Ahmed Paşa, 1661'de Girit Serdarlığına getirildi. Girit'in fethinden sonra adada kalarak, adayı içten ve dıştan gelecek saldırılara karşı koruyup, huzuru temin etti. Vefatına kadar burada kalıp 1680 yılında Hanya'da vefat etti. Kandiye'de kiliseden çevrilme bir camisi vardır.

AHMED PAŞA (Bkz. Gedik Ahmed Paşa)

AHMED PAŞA (Kara);

Osmanlı veziriazamı. Arnavutluk'tan devşirilerek Enderun-ı hümayuna alındı. Burada yetişip Kapıcıbaşı ve Mir-i alem olduktan sonra 1521 yılında Yeniçeriağalığı ile vazifelendirildi. Rumeli Beylerbeyi oldu. 1543'te Macaristan Seferine iştirak etti.

İkinci vezir olarak Doğu Anadolu ve Gürcistan taraflarında fetihlerde bulundu. Kemah'ta İranlıları büyük bir mağlubiyete uğrattı (1549). Sokullu Mehmed Paşanın yerine Macaristan serdarlığına getirildi (1552). Tımaşvar'ı aldı. Eğri Kalesini muhasara etti ise de alamadı. Sulh yapıp Kanuni Sultan Süleyman'la birlikte İran Seferine katıldı (1553). Damad Rüstem Paşanın sadaretten azli üzerine veziriazamlığa tayin edildi (1553). Sefer dönüşünde suçlu görülerek bir divan toplantısı sonrasında arz odası önünde idam edildi (1555).

İyiliksever, cesur bir insan olan Ahmed Paşa, Yavuz Sultan Selim'in kızı Fatma Sultanla evli idi. İstanbul Topkapı'da inşa ettirmeye başladığı çinilerle süslü cami, ölümünden sonra tamamlandı. Kendisi de cami yakınına defnedildi. Ayrıca bir de medresesi vardır.

AHMED PAŞA (Şehla, Hacı);

Osmanlı sadrazamı, hattat. Alanyalı Cafer Ağanın oğlu. Cidde valisi Alaiyeli Hacı Bekr Paşanın yeğenidir.

Foça'da doğdu. Tahsilden sonra amcası Hacı Bekr Paşanın Cidde'deyken kethüdalığında bulundu. Daha sonra İstanbul'a gelerek büyük mirahur oldu. Vezirlik verilerek Aydın muhassıllığına tayin edildi

(1738). Bölgede eşkiyalık eden Sarıbeyoğlu'nun isyanını bastırmakla görevlendirildi ise de muvaffak olamadı. İvaz Mehmed Paşanın sadrazam ve serasker olması üzerine sadaret kaymakamlığına getirildi (1739). Aynı yıl nişancılığa tayin edildi. İstanbul'da çıkan bir isyanın bastırılmasında gösterdiği gayret neticesinde Padişahın takdirini kazanıp İvaz Mehmed Paşanın yerine sadrazam oldu (1740). Kendisinden beklenileni verememesi ve şahsi garezi sebebiyle başkalarıyla uğraşmasından dolayı vazifeden alınarak Rodos'a sürüldü (1742). Bir müddet sonra İçel sancağı arpalık olarak verilerek Rakka dolaylarında asayişin düzeltilmesi ile vazifelendirildi (1743). Aynı sene Sayda valisi, bilahare de Anadolu valisi ve Kars seraskeri oldu (1744). Bu vazifede iken İran kuvvetlerinin Kars'a hücumunu püskürttü. Hastalığı sebebiyle seraskerlikten ayrıldı. Haleb valiliği verildi. İkinci defa Anadolu valiliğine tayin edildi ise de 1745'te tekrar Halep valisi oldu. İki yıl sonra Diyarbekir sonra da Bağdat valiliğine tayin edildi. Asker arasındaki bir karışıklık sebebiyle istifa etti. Önce İçel sancağı arpalık olarak verildi (1748). Aynı yıl Mısır valiliği verildi ise de bilahare Adana'ya nakledildi (1750). Bu duruma üzülen Ahmed Paşa, Adana'ya gitmeyip İzmir'de ikamet etti. Bu halinden dolayı Padişah tarafından takdir edildi. Dördüncü defa Halep valiliğine tayininden (1752) bir sene sonra Halep'te vefat etti (1753).

Tedbirli, ilim aşığı, fikir ve görüşlerinde isabetli, iyilik yapmayı seven Ahmed Paşanın bir mektebi, çeşitli yerlerde çeşme ve hayratı vardır.

Sülüs ve nesihte Yedikuleli Abdullah Efendinin; talik yazısında Fındıkzade İbrahim Efendinin talebesi olan Ahmed Paşa bilhassa divani yazıda mahir, üstad idi.

AHMED PAŞA (Şeker);

Ressam. 1841'de İstanbul'da doğdu. Asıl ismi Ahmed Ali'dir. Tıbbiye talebesiyken resime olan kabiliyetiyle dikkati çekti. Resim öğretmenliği yardımcılığı verildi. Tahsiline Harbiye'de devam etti. Sultan Abdülaziz'in emri ile resim öğrenimi için Paris'e gönderildi (1864). Paris Güzel Sanatlar Okulunda tahsil gördü. Eserleri, Abdülaziz Hanın da ziyaret ettiği sergide teşhir edildi (1869-1870). Okulunu başarı ile bitirdi. Mükafat olarak üç aylığına Roma'ya gönderildi. 1871'de yurda dönünce saray yaverliği ve Tıbbiye Mektebi resim öğretmenliğine tayin edildi. Fransızcası çok iyi olduğu için yabancı misafirlere teşrifatçılıkla vazifelendirildi. İnsanlara karşı hoş davranışları sebebi ile "Şeker" lakabını aldı. İstanbul Mercan'daki evinde bir resim atelyesi kurdu. Meraklılara resim sanatını öğretti. Bu arada rütbesi ferikliğe kadar yükseldi. Türkiye'deki ilk resim sergisini Divanyolu'nda Maarif Nezareti binasında açtı. Burada kendi natürmort ve peyzajlarını sergiledi. Şeker Ahmed Paşa, 1907'de İstanbul'da öldü. Resimlerinde daha çok cansız varlıklara ve tabiat manzaralarına yer vermiştir.

AHMED RASİM;

Asrımız yazar ve gazetecilerindendir. Posta ve telgraf memuru olan Behaeddin Efendinin oğlu olup, 1864 yılında İstanbul'da doğdu. Doğmadan anne ve babası ayrıldığı için sıkıntılar içinde büyüdü. Annesinin ve akrabalarının yardımıyla, ilk mektebi sonra da 1883'te Darüşşafaka Lisesini birincilikle bitirdi.

Ahmed Rasim, okulu bitirdikten sonra bir müddet Posta ve Telgraf Nezaretinde memur olarak çalıştı. Ancak Ahmed Rasim, bu şekildeki bir memuriyetten sıkıldığı için, ayrıldı. İki defa Mearif Nezareti Teftiş Encümenine tayin edilmişse de, yine ayrıldı. Daha okul sıralarında iken ilgi duyduğu, hevesli olduğu yazarlık mesleğini 1927 yılına kadar aralıksız sürdürdü. Aynı sene İstanbul mebusu olarak meclise girdi. 21 Eylül 1933 tarihinde İstanbul'da vefat etti.

Ahmed Rasim, kalemi ile geçindiği için en çok eser veren yazarlardan biridir. Yazarlığa Ahmed Midhat Efendinin teşvikiyle başladı. İlk olarak **Tercüman-ı Hakikat** Gazetesinde Fransızcadan yaptığı bir tercümesi yayınlandı. Sonra sırasıyla, **Ceride-i Havadis, Tercüman-ı Hakikat, Ma'lumat** gibi gazetelere yazı yazmaya başladı. Bunun yanında **Güneş, Gülşen, Sebat, Hamiyyet, Şafak, Servet, Tanin, Tasvir-i Efkar** vb. dergilere yazı yazıyordu. Bazı yazılarında takma isimler kullanıyordu. Mesela Leyla, Feride, Hanımlara Mahsus gibi.

Ahmed Rasim, çeşitli konularda tarih, roman, şiir, otobiyografi, vb. birçok dalda eser vermiştir. İlkokullarda okutulmak için dört ciltlik bir **Osmanlı Tarihi** hazırlamıştır. Roman ve hikayeleri ilk acemilik devirlerine rastlar. Ahmed Rasim de bu roman ve hikayelerinde Ahmed Midhat Efendi gibi okuyucuya bilgi vermeye çalışmıştır. Şiirleri eski biçimde yazılmış şarkı ve gazellerden ibaret olup, Nedim'in tesirleri görülür. Fıkra ve hatıralarında ise İstanbul'un son yıllardaki halini tasvir etmiştir. Burada çeşitli insan tiplerini başarıyla tasvir etmiştir. Dünyayı ve insanları hoş ve gülünç tarafları ile ele alan Ahmed Rasim'in eserlerinde yaşama sevinci her şeye hakimdir. Edebi zevkte ve dilde orta bir yol tutma tarafdarıdır. Sayıca yüzden fazla olan eserlerinde canlı bir Türkçe kullanmıştır.

Romanları : **Meyl-i Dil** (1892), **Nakam** (1899), **Kitabe-i Gam (**1899), **Hamamcı Ülfet** (1922).

Fıkra ve makaleleri: **Tarih ve Muharrir** (1329), **Şehir Mektubları** (1316), **Eşkal-i Zaman** (1334),

Muharrir Bu Ya (1926), **Menakıb-ı İslam** (1325).

Hatıraları: **Gecelerim** (1312 - 1316)**, Fuhş-ı Atik Fuhş-ı Cedid** (1340), **Muharrir, Şair, Edib** (1342).

AHMED RATİB PAŞA;

Osmanlı kaptan-ı deryalarından. 1711'de Mora Yenişehiri'nde doğdu. Topal Osman Paşanın oğludur. 1733 İran savaşları sırasında babasının şehid düşmesi üzerine kendisine vezirlikle serdar-ı ekremlik verildi. 1735'te Mora Muhassılı, 1740'ta Rumeli Beylerbeyi oldu. Aynı sene Sultan Üçüncü Ahmed Hanın kızlarından Ayşe Sultan ile evlendi. 1743'te kaptan-ı deryalığa getirildi. Bir yıl bu görevde kaldı. Mora, Rumeli, Eğriboz, Aydın, Tırhala, Vidin ve Yanya valiliklerinde bulundu. 1758'de Mora'da vefat etti. Ahmed Ratib Paşa şair ve hattat olarak da tanınmış olup basılmamış bir **Divan'**ı vardır.

AHMED REFİK ALTINAY;

Türk tarihçisi ve yazar. 1880'de İstanbul'da doğdu. Babası Ürgüplü Ahmed Ağadır. Askeri Rüşdiye ve İdadisini bitirdi. 1898'de Mekteb-i Harbiyeden mezun oldu. Askeri okullarda coğrafya ve Fransızca dersleri verdi. 1908'de Harp Okulu tarih öğretmenliğine getirildi. **Tercüman-ı Hakikat** ve **Millet** gazetelerinin başyazarlığını yaptı. Balkan Savaşı sırasında Erkan-ı Harbiyye-i Umumiye tarafından sansür müfettişliğine getirildi. Savaş sonunda askerlik mesleğinden emekli oldu (1912). 1913'te bazı medreselerde tarih öğretmenliği yaptı. Birinci Dünya Savaşı sırasında yeniden orduya alındı. Bir süre sonra Sadrazam Mısırlı Said Halim Paşa ile araları açılınca arpa-saman memuriyeti ile Anadolu'ya tayin edildi. Savaştan sonra Darülfünunda Osmanlı tarihi dersleri verdi (1918). Türk Tarih Encümeni başkanlığına getirildi. 10 Ekim 1937'de ölen Ahmed Refik Altınay, Büyükada'ya defnedildi.

Ahmed Refik'in **Edebiyat Fakültesi Mecmuası, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, Harp Mecmuası, Yeni Mecmua** ve **Hayat Dergisi'**nde yayınladığı yazı ve belgeler Osmanlı tarihi için çok kıymetlidir. Eserlerinin en önemlileri şunlardır: **Anadolu'da Türk Aşiretleri** (966-1200), **Büyük Tarih-i Umumi, Köprülüler** (iki cild), **Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı, Türk Hizmetinde Kral Tököli İmre** (1683-1705), **Türkiye Tarihi, Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri.**

AHMED RESMİ EFENDİ;

Osmanlı devlet adamlarından ve tarihçi. 1700 senesinde Girit'te doğdu. Tahsilini tamamlamak üzere İstanbul'a geldi. Reisülküttablardan Mustafa Efendinin yanında yetişti ve daha sonra onun damadı oldu. Öğretimini tamamladıktan sonra devlet hizmetine girdi. Sırasıyla Selanik, İstanbul ve Gelibolu baruthaneleri nezaret görevleri ile kethüdalıklarda ve dış işleriyle alakalı vazifelerde bulundu. Sultan Üçüncü Mustafa'nın tahta çıkışını bildirmek üzere Avusturya'ya elçi olarak gönderildi (1757). Daha sonra maliye tezkirecisi ve Anadolu muhasebecisi olarak vazifelendirildi.

Prusya ile Rusya arasındaki yakınlaşmanın Osmanlı Devletine getireceği zararları incelemek, yolu üzerindeki himaye altındaki Lehlilere teminat vermek üzere elçi olarak Berlin'e gönderildi (1763). Bu vazifesini büyük bir titizlik ve dikkatle yapan Ahmed Resmi Efendi, İstanbul'a döndüğünde, sadaret mektupçuluğuna tayin edildi. Arkasından çavuşbaşı, matbah ve tersane emini ve ruznamçeci oldu. 1769'da sadrazam kethüdalığına getirildi ise de kısa süre sonra sadaret değişikliği yüzünden eski vazifesine döndü. 1771'de tekrar sadaret kethüdalığına atandı. Bu vazifede iken Osmanlı baş delegesi olarak Küçük Kaynarca Antlaşmasına katıldı. İstanbul'a dönüşünde matbah emaneti, şıkk-ı sani defterdarlığı, cizye muhasebeciliği ve ruznamçecilik vazifelerinde bulundu. 1783 Ağustosu sonlarında İstanbul'da vefat etti.

Ahmed Resmi Efendi, sefaretname ve biyografi eserleri ile tanınmıştır. Eserlerinden bazıları şunlardır:

1) Halikat-ür-Rüesa: Eserde Koca Nişancı Celalzade Mustafa Çelebi'den başlıyarak Ragıb Paşaya kadar olan reisülküttabların hal tercümesi anlatılmıştır. **2) Sefaretname-i Ahmed Resmi:** Eserde müellif, gittiği ülkelerin askeri, siyasi, ekonomik ve toplumsal durumları ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermiş, yol boyunca gördüğü yerler hakkında değerlendirmeler yapmıştır. Bu devletlerin Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini inceleyerek muhtemel gelişmelerle ilgili tekliflerde bulunmuştur. **3) Hamilet-ül-Kübera:** Eserde 39 tane kızlar ağasının hal tercümesi anlatılmıştır. **4) Hülasat-ül-İtibar:** 1768-1774 Osmanlı Rus Savaşı hakkında görüş, tenkit ve intibalarını anlatmaktadır. 1781'de yazılan eser üç sefer basılmıştır. **5) Zülaliyye, 6) Coğrafya-ı Cedid, 7) El-İstinas fi Ahval-il-Efras.**

AHMED REŞİD REY;

Osmanlı devri şairlerinden, devlet adamı, yazar. 1870 senesi başında İstanbul'da doğdu. Babası Çankırı mutasarrıfı Abdulah Şefik Efendidir. Anne tarafından Mollacıkzade ailesine mensuptur. İlk tahsilini Çankırı'da yapan Ahmed Reşid, babasının vefatı üzerine İstanbul'a gelerek Soğukçeşme Rüşdiyesinden mezun oldu. Mekteb-i Mülkiye-i Şahaneye devam etti. Bu arada edebiyata ilgi duyan

Ahmed Reşid, hocası Recaizade Mahmud Ekrem'in tesirinde şiirler yazdı. İlk şiirleri **Gülşen Dergisi'**nde yayınlandı. 1888'de Mülkiyeyi bitiren Ahmed Reşid bir sene kadar burada öğretmenlik yaptı.

Ahmed Reşid, 1890'da Mabeyn katipliği daha sonra sırasıyla Kudüs mutasarrıflığı, Manastır, Ankara, Halep ve Aydın valiliklerinde bulundu. 1912'de Kamil Paşa kabinesinde Dahiliye Nazırı oldu. Babıali Baskını ile kısa bir süre sonra kabine düşünce, ailesiyle önce Mısır'a, oradan Paris'e gitti. Mahmud Şevket Paşanın öldürülmesi olayında suçlu bulunarak gıyabında idama mahkum edildi. Birinci Dünya Harbi sırasında Cenevre'de bulunan Ahmed Reşid, 1919'da İstanbul'a döndü. Tevfik ve Damat Ferit Paşaların kurduğu hükümetlerde Dahiliye Nazırlığı yaptı. Delege olarak Paris'e gitti. Sevr Antlaşmasını imzalamayarak bakanlıktan istifa etti ve siyasi hayattan çekildi. Çeşitli dergi ve gazetelerde yazı yazan Ahmed Reşid Rey, 14 Ağustos 1955'te İstanbul'da öldü.

Ahmed Reşid önceleri Recaizade Ekrem ve Abdülhak Hamid tarzında şiirler yazmıştır. **Servet-i Fünun** ve **Mekteb**'te yazmaya başlayınca asıl kendi şahsiyetini bulmuştur. Parlak hayalleri olmakla birlikte, şiirlerinde duygudan çok mantık hakimdir. Sanat ve anlayış bakımından realizme yaklaşmak istemişse de romantizmden tam manasıyla ayrılamamıştır. Şiirlerini bir kitap halinde toplamamış olan Ahmed Reşid'in diğer eserleri şunlardır: **1) Nazariyat-ı Edebiye** (1912), **2) Racine Külliyatı** (1934-1935), Şiirlerinden sadeleştirilmiş bir örnek:

Valideme

Hani sen ... saçlarımı okşayarak,
Her gece yüreğinin sıcaklığında beni
Yatırırdın, ısıtırdın ... hani sen!
Şefkatli bakışına gülümseyen
Oğlunun uyuyan gözünü
Öpücüklerle kapatırdın, ancak

Hani sen ... sağlığını rahatını
Yavrunun masum neşesi için
Zevk alırdın feda etmekten
Görmesen oğlunu bir gün mesela
Değişir, heyacanlanırdın o gün
O gün örterdi üzüntü, saflığını.

.....

AHMED RIZA;

İttihat ve Terakki Cemiyetinin ve Jön Türkler hareketinin ileri gelenlerinden. 1859 yılında İstanbul'da doğdu. Birinci Meşrutiyetin Ayan Meclisi azasından ve Kırım Harbinde İngilizlerle yakından ilgilendiği için İngiliz Ali Bey diye meşhur bir zatın oğludur. Annesi ise, Avusturyalı bir kadındır.

Ahmed Rıza, ailesinden Avrupai bir eğitim gördü. Galatasaray Lisesini bitirdikten sonra Fransa'ya gitti ve ziraat tahsili yaparak Türkiye'ye döndü. Bursa Maarif müdürlüğü vazifesine tayin edildi. Bu sırada İbrahim Temo, Abdullah Cevdet gibi kişilerin tıbbiye talebesiyken gizlice kurdukları, daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alan İttihad-ı Osmani Cemiyetine üye oldu. 1884'te merkezi Paris'te olan Societe des Positivistes'e (Pozitivistler Birliğine) üye olarak, onların fikir ve görüşlerini yeni Türk fikir hareketinin parolası haline getirmeye çalıştı. 1889'da Fransa ihtilalinin yüzüncü yıl dönümü sebebiyle Paris'te açılan meşhur sergiyi gezmek bahanesiyle Avrupa'ya gitti. Yurda dönmeyerek Jön Türkler hareketinin başına geçti. Hayranı olduğu Fransız filozofu Auguste Comte'un:

"Pozitif bilimden başka bilim yoktur. İnsanlığa, hiçbir insan üstü varlığa dayanmayan ve insan sevgisinden doğan yeni bir insanlık dini gereklidir. Bu din pozitif (müsbet) sebeplerin üzerine kurulmalı, teolojiye (dini ilimlere) olduğu kadar metafiziğe de sırt çevirmemelidir. İnsanlık dini nereden geldiğimizi ve nereye gideceğimizi düşünmeden, kısa hayatımızı daha yaşanılır bir hale (pozitif hale) koyacaktır. Bu ise birbirimizi sevmekle, birbirimiz için yaşamakla gerçekleşecektir. İnsanlığı, bir insanı sevdiğiniz gibi seviniz." diyerek peygamberleri ve vahyi inkar eden, İslam kardeşliğini ve İslamiyetin cihad emrini yok sayan felsefi fikirlerini yaymaya çalıştı.

Avrupa'daki teşkilatın adını, Auguste Comte'un pozitivist felsefesinin parolası olan "Nizam ve Terakki" koymak istedi. Ancak Jön Türkler, bu ismi kabul etmeyip, İstanbul'daki İttihad-i Osmani Cemiyetinin İttihad'ının da bu cemiyetin isminde yer almasını istediler. Böylece İstanbul'dakilerin İttihad'ı ile Ahmed Rıza'nın Terakki'si bir araya getirilerek, "İttihad ve Terakki" Cemiyeti haline geldi.

Cemiyetin başına geçen Ahmed Rıza, Paris'e tahsil için gönderildi. Burada cemiyetin diğer üyeleri ile

birlikte **Meşveret Gazetesi**'ni çıkarmaya başladı. Çeşitli yollardan yurda gizlice sokulan bu gazeteyi bir ara Osmanlı idaresinin Fransa hükumetiyle olan diplomatik görüşmeleri neticesinde Paris'te çıkaramaz olunca, Cenevre'de neşretmeye başladı. Orada da takibata uğrayınca Brüksel'de çıkarmaya devam etti. Fakat Belçika hükumeti de Osmanlı Devletiyle olan münasebetleri sebebiyle gazetenin çıkmasına mani oldu. Ancak Belçika parlamenterlerinden M.Georges Lorand, gazetenin mesul müdürlüğünü üzerine aldı. Yıkıcı ve bölücü fikirleri yaymaya devam etmesi sebebiyle Ahmed Rıza Belçika'dan 1897 senesinde sınır dışı edildi.

Şahsi geçimsizliği ve sadece pozitivist fikirlere itibar etmesi sebebiyle Jön Türkler arasında bölünme oldu. Bir kısmı İstanbul'a döndü. Ahmed Rıza ise, Avrupa'daki grubun başında kaldı. İkinci Meşrutiyetin ilan edilmesine kadar hayranı olduğu Auguste Comte'un pozitivist fikirlerini yaydı ve Sultan İkinci Abdülhamid Han aleyhindeki faaliyetlere devam etti.

1908 yılında İkinci Meşrutiyet ilan edilince, İstanbul'a döndü. İttihat ve Terakki Partisinin önemli kişileri arasında ilk Mebusan Meclisine İstanbul'dan milletvekili seçildi ve Meb'usan Meclisi başkanı oldu. Bir müddet sonra Ayan Meclisi üyeliğine getirildi. Hareket Ordusunun İstanbul'u işgali ve İkinci Abdülhamid Hanın tahttan indirilmesinden sonra, Mebusan Meclisinin toplandığı Çırağan Sarayında çıkan bir yangın sebebiyle itibarını kaybetti.

İttihat ve Terakki Partisi liderlerinden fikirce ayrılmış olan Ahmed Rıza, Birinci Cihan Harbi sonunda Padişah Mehmed Vahideddin Han tarafından Ayan Meclisi başkanlığına getirildi. Mütareke devrinin ilk günlerinde bazı hareketleri sebebiyle Ayan Meclisi başkanlığından uzaklaştırıldı. Tekrar Paris'e gitti. İstiklal Harbi sona erince İstanbul'a döndü. Ömrünün son yıllarını, kendi köşesinde hiç birşeye karışmadan geçirdi. Başkalarını hor ve hakir gören, kibirli ve inatçı olduğu kadar geçimsiz bir kişiliğe de sahib olan Ahmed Rıza, 1930 yılında İstanbul'da Şişli Etfal Hastahanesinde öldü.

Büyük bir İslam düşmanı olan Ahmed Rıza, milletine de ihanet içerisinde idi. **Parti Gazetesi**'nin muhabirine söylediği; "Şarkta Hıristiyanlar, Müslümanlardan daha ziyade mağdur, mahkum ve mazlumdur. Ben onların da müsavi (eşit) haklara kavuşmaları için çalışıyorum. Fırka ise (İttihat ve Terakki Fırkası) bilakis Müslümanların taassubunu tahrik ederek Hıristiyanları mahkum bırakmak istiyor." sözleri onun bu hıyanetini açıkça göstermektedir. Ayrıca Şerafeddin Mağmumi **Hakikat-i Hal** isimli eserinde; "İttihat ve Terakki Cemiyeti, ihtilalden sonra dahi geniş ölçüde mason ve Yahudi karakterini muhafaza etmiştir. Bunun tesirinin mühim bir netice ve misali olarak Meclis-i Mebusan reisi Ahmed Rıza Beyin yemin sırasında, anayasanın koyduğu "Allah" kelimesini kullanmayı reddettiğini gösterebiliriz." diyerek, bu düşüncede olanların inançsızlığını ortaya koymuştur.

Ahmed Rıza, gayesini tahakkuk ettirmek için bazı eserler yazmıştır. Fransızca ve Türkçe olan bu eserlerden bazıları: **1) La Crise de L'Orient** (1907), **2) Tolerence Musulmane** (1897), **3) La Faillite Morale de la Politique Occidentale en Orient** (1922), **4) Hatırat, 5) Vazife ve Mes'uliyet** (Paris-1324), **6) Layihalar** (Londra-1312).

AHMED RİFAİ;

Evliyanın büyüklerinden. Rifaiyye yolunun reisi. İsmi, Ahmed bin Ali bin Yahya'dır. Peygamber efendimizin soyundan olup, seyyiddir. Beni Rifae kabilesine mensup olması sebebiyle Rifai denilmiştir. Baba tarafından İmam-ı Musa Kazım'a, anne tarafından Halid bin Zeyd Ebu Eyyub el-Ensari'ye dayandığı için "Zül-Alemeyn = yani İki sancak sahibi" lakabı verilmiştir. 1118 (H. 512)de Basra civarında doğdu. 1182 (H. 578)de aynı yerde vefat etti.

Ahmed Rifai yedi yaşındayken babası vefat etti. Dayısı Mensur Betaihi onu ihtimam ile büyüttü. Önce Kur'an-ı kerimi ezberledi. Daha sonra büyük alimlerden ilim öğrenmek için Vasıt şehrine gitti. Oradaki alimlerden bütün ilimleri öğrendi. Fıkıh, hadis, tefsir alimi olduğu gibi tasavvufta da yüksek derecelere ulaştı. Pekçok talebe yetiştirdi ve kıymetli eserler yazdı. Vefat etmeden önce Kelime-i şehadet getirdi ve; "Dünyada ahiret için çalışıp yorulan pişman olmaz, rahata kavuşur. Her hayır işleyenin ameli (ibadeti) kendisine sunulacaktır. Her kötü iş yapanın da ameli kıyamet gününde önüne çıkacaktır." buyurdu. Vefatında binlerce insan mübarek cenazesini taşımak için gayret gösterdi. Dedesinin türbesine defnedildi.

Ahmed Rifai, Allahü tealanın emirlerini harfiyyen yapar, yasaklarından titizlikle kaçardı. Namaz kılarken benzi sararır, kendinden geçerdi. "Namaza kalktığım zaman, sanki Allahü teala bana Kahhar sıfatıyla tecelli edecek diye korkuyorum." buyururdu. Alçak gönüllü olup, meclislerde baş köşeye geçmezdi. Daima az konuşur, konuştuğunda kalpleri harekete getirir, sohbetine doyulmazdı. Yolda rastladığı herkese hatta çocuklara bile selam verirdi.

İnsanlara ve diğer varlıklara çok merhamet ve şefkat gösterirdi. Bir gün paltosunun eteğinde evin kedisi gelip uyudu. Namaz vakti geldiğinde kediyi uyandırmaya kıyamadı. Bir müddet onu şefkatle

seyretti. Uyanmayacağını anlayınca, kedinin yattığı yeri kesti. O haliyle kalkıp namaza gitti. Geldiğinde kedi uyanıp oradan gitmişti. Kesik parçayı paltosuna tekrar dikti. Öyle ki kestiği yer hiç belli değildi.

Allahü teala, Ahmed Rifai hazretlerine pekçok harika ve kerametler ihsan etmiştir. Kürsiye çıkıp konuşmaya başlayınca, uzaktakiler de yakındakiler gibi işitirlerdi. Hac dönüşü Medine-i münevverede Peygamber efendimizin mübarek türbesini ziyareti esnasında şu mealdeki manzumeyi okudu.

Uzaktık, toprağını öpmek için efendim,
Kendim gelmez, vekil ruhumu gönderirdim.
Şimdi seni ziyaret nimeti oldu nasip,
Ver mübarek elini, dudağım öpsün Habib!

Şiir bitince, Peygamberimizin kabrinden mübarek elleri göründü. Seyyid Ahmed Rifai hazretleri son derece tazim ve hürmetle Peygamber efendimizin mübarek ellerini öptü. Bu kerameti pek meşhur olup, dilden dile günümüze kadar gelmiştir. Onun ilimdeki ve evliyalıktaki yüksek derecesini çekemeyenler ve düşmanları, kerametlerine çeşitli iftiralar katmışlardır. Ateşe girenler, yılanlarla oynayanlar kendisince makbul olmadığı gibi, böyleleriyle de alakası yoktur.

Buyurdu ki:

“Herkes bilir ki, dünya hayaldir ve dünyada ne varsa hepsi yok olmaya mahkumdur. Şeytanın vesvesesine aldanmamalı, kötülerin dostluğundan şiddetle kaçınmalı, onlarla sohbet etmemelidir. Yoksa sonu dünyada pişmanlık, ahirette ise üzüntü ve hasrettir. O halde bu kötü akıbetten sakınmalıdır. Çünkü orada pişman olmak fayda vermez, mazeret ve bahane de kabul edilmez.”

“Alimlere karşı hürmetli olmalı, onların huzurunda edebi muhafaza etmeli ve az konuşmalıdır. Onların hizmetiyle şereflenmeyi büyük kazanç bilmelidir.”

"Akıllı kimse, nefsini iyi idare edebilendir. Nefsini idare edemeyen ve insanlara güzel muameleden uzak olan cahildir.”

“Bizim halimizden (susmamızdan) anlamayan, istifade edemeyen, kavlimizden (konuşmamızdan) hiç anlayıp istifade edemez.”

“Kulluğun birinci şartı, nefsi tanımaktır. Halbuki, onu tanıyan pek azdır. Allahü teala, nefisten daha ahmak, daha çirkin ve ondan daha pis kokulu bir şey yaratmadı. İrfan sahipleri için, ondan daha dar bir zindan düşünülemez. Nefsini tanıyabilen, her tarafı emin olan; tehlikelerden korunmuş bir kaleye sığınmış olur. Tanıyamayan, hatta anlamak istemeyen için tehlike büyüktür. Onu anlamadıkça, şerrinden kurtulmak mümkün değildir.”

Eserleri:

1) El- Burhan-ül-Müeyyed, 2) Haletü Ehl-il-Hakika Maallah, 3) El-Hikem-ür-Rifaiyye, 4) En-Nizam-ül-Has li Ehl-il-İhtisas, 5) El Akaid-i Rifaiyye, 6) El-Mecalis-üs-Seniyye, 7) El-Eş'ar.

AHMED SAİD FARUKİ;

Hindistan’da yetişen evliyanın büyüklerinden. İsmi Ahmed Said bin Safi’dir. İmam-ı Rabbani hazretlerinin torunlarından ve Seyyid Abdullah-ı Dehlevi hazretlerinin talebelerinin üstünlerindendir. Künyesi Ebü’l-Mekarim, lakabı “Sirac-ül-Evliya (Evliyanın Işığı)”dır. Hazret-i Ömer’in soyundan olduğu için, “Faruki”, İmam-ı Rabbani’nin yolunda olduğu için “Müceddidi” ve “Serhendi” diye meşhur olmuştur. 1802 (H. 1217) senesinde Hindistan’ın Rampur şehrine bağlı Mustafa-abad şehrinde doğdu, 1861 (H. 1277) senesinde Medine-i münevverede vefat etti ve Cennet-ül-Baki Kabristanına defnedildi.

Ahmed Said-i Faruki, küçük yaşta ilim tahsiline yönelip, Kur’an-ı kerimi ezberledi. Seyyid Abdullah-ı Dehlevi’nin sohbet ve hizmetlerinde bulundu. Hocasının yanında tasavvufun yüksek derecelerine kavuştu. Zamanının alimlerinden din ve fen ilimlerini tahsil etti. Pek derin bir alim ve yüksek bir veli oldu. Otuz iki yaşındayken hocası tarafından talebe yetiştirmekle vazifelendirildi. Delhi’de uzun müddet kalıp, pekçok talebe yetiştirdi. 1856 (H. 1273)da ailesi ve yakınlarıyla birlikte Hicaz’a hicret etti. Said-i Faruki, Delhi’den ayrıldıktan sonra, İngilizler, Hindistan’da büyük bir fitne çıkardılar. Delhi şehri harabe haline döndü. Ahmed Said-i Faruki, Hicaz’da yerleşerek tasavvufun ince bilgilerini, kalbe ait yüksek marifetlerini, ilim ve edep aşıklarına sunmaya devam etti. Ömrünün sonuna kadar orada kaldı.

Ahmed Said-i Faruki’nin, Muhammed Mazhar, Mevlana Ebü’s-Seadet Muhammed Ömer, Mevlana Abdürreşid adlı üç oğlundan başka, Abdülhamid ve Ruşenara isimlerinde bir erkek ve bir kız evladı daha vardı. Son iki evladı küçük yaşta vefat ettiler.

Buyurdu ki:

"Meyyiti (ölüyü) ziyaret, onu hayatında iken ziyaret etmek gibidir. Ziyaret eden, yüzünü meyyitin

yüzüne döner. Ziyaret ettiği kimse büyük bir zat ise, dünyada iken kendisini ziyaret ettiğinde huzurunda nasıl duruyorsa, o edeb ile durur."

Eserleri:

1) Said-ül-Beyan fi Mevlid-i Seyyid-il-İnsi vel-Can, 2) Ez-Zikr-üş-Şerif fi İsbat-ı Mevlid-il-Münif, 3) İsbat-ül Mevlidi vel-Kıyam, 4)El-Fevaid-üz Zabıta fi İsbat-ir-Rabıta, 5) El-Enhar-ül-Erbea, 6) Tahkik-ul-Hakk-ul-Mubin fi Ecvibet-il Mesail-il-Erbein, 7) El-Hakk-ul-Mübin fi Redd-i alel-Vehhabin, 8) Mektubat-ı Ahmediyye.

AHMED SARBAN;

Anadolu'da yaşayan evliyanın büyüklerinden. Hayatı hakkındaki bilgiler oldukça karışıktır. Doğum tarihi ve yeri belli değildir. Bayramiye tarikatinin Melamiye şubesine mensup büyük alim ve velidir. Kanuni Sultan Süleyman'ın Irak Seferi sırasında Sarbanbaşı (devecibaşı) olarak katıldığından bu isimle bilinir. Sefer dönüşünde Aksaraylı Pir Ali Efendiye intisab ederek halifesi oldu. Hocasının vefatından sonra Hayrabolu'ya yerleşti ve burada talebelere ders verdi. 1545'te vefat etti ve adına yapılan türbeye defnedildi.

Ahmed Sarban, Ahmed ve Ahmedi mahlasları ile birçok şiir söylemiştir. Bu şiirlerinin toplandığı **Divan**, Üsküdar Selimağa Kütüphanesi 74 numarada kayıtlıdır. Ayrıca talebelerine yazdığı mektupları vardır. Ahmed Sarban divan şairi olmadığı halde Divan Edebiyatı nazım şekillerinden birçok türde başarılı örnekler vermiştir. Şiirlerinde daha çok vahdet-i vücud konusunu işler. Hece vezniyle yazdığı ilahilerinde ise samimi bir lirizm görülür.

Şiirlerinden bir örnek:

İy talib olan aşık seyretmeğe cananı
Dikkatle temaşa kıl her gördüğün insanı

Ayine-i insani bil suret-i Rahman'dır
Bu ayineye gel bak gör anda o Sultanı

Suretde görinmez can ger dirse münafıklar
Sen cana nazar kılsın görmek dileyen anı

.....

AHMED ŞEMSEDDİN MARMARAVİ;

Anadolu'da yetişen tasavvuf büyüklerinden. Akhisar'ın Gülmarmara kazasında 1435'te doğdu. İlk tahsilini Halveti yolunun büyüklerinden olan İsa Halife'den aldı. Zahiri ilimleri öğrendikten sonra Halveti şeyhi Alaeddin Uşşaki'den ilim öğrendi. Tahsilini tamamladıktan sonra Manisa'ya gitti ve burada talebe yetiştirmeye başladı. Bir ara İstanbul'a giderek tarikatler arasındaki ihtilafları bir neticeye bağladı. Bu yüzden kendisine Fete'l-Fityan, Ebü'l-fityan (Yiğitbaşı) lakabı verildi. Hocası Alaeddin Uşşaki'nin vefatı üzerine yerine geçti. Manisa'nın çeşitli camilerinde vazlar verdi. Seyyid Hoca Mahallesindeki türbesinin yanında bulunan tekkesinde talebe yetiştirdi. 1504'te vefat eden Ahmed Şemseddin tekkesinin yanındaki türbeye defnedildi.

Halvetiyye tarikatının Ahmediyye şubesinin kurucusu olan Ahmed Şemseddin Efendi tasavvufa dair birçok eser yazmıştır. Bazı eserleri şunlardır:

1. Cami-ul-Esrar: Mürşid-i kamil, muhabbetullah, alem, nefis gibi konuların işlendiği manzum bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi kısmı, 233 numarada ve Hüsrev Paşa kısmı 182 numarada yazma nüshaları vardır.

2. Risale-i Tevhid: Allahü tealanın peygamberler ve kitaplar göndermekteki gayesinin ne olduğunu açıklamakla başlayan eserde, telkin, zikir, tevhid, ilm-i hikmet konuları anlatılmaktadır. Eserin yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi kısmı, numara 438 ve Laleli kısmı, numara 1371'de kayıtlıdır.

3. Keşf-ül-Esrar: Yazar yukarıda adı geçen eserlerinde geniş olarak ele aldığı konuları, bu eserde talebelerinin anlıyabileceği şekilde yazmıştır. Yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphanesinde mevcuttur.

4. Risalet-ül-Hüda: Tasavvufi nasihatlardan meydana gelmiş bir eserdir. Bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi kısmı, 2688/6 numarada kayıtlıdır.

5. Kenz-ül-Hakayık: Allahü tealanın sıfatlarını anlatan bir eserdir.

6. Hurde-i Tarikat: Tarikat adabı ile ilgili bir eserdir. Tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa bölümü 438 numarada kayıtlıdır.

7. Mukaddimetü's-Salika: Eserde, Ehl-i sünnet itikadı, zahitler, batı uleması gibi konularda bilgi verdikten sonra hoca ve talebelerin hallerinden bahsedilir. Nüshaları Süleymaniye Kütüphanesinde mevcuttur.

8. Ravzat-ül-Vasılin: Allahü tealanın birliği ve mahlukatı yaratması ile alakalı bölümün ardından tevhid hakkında çeşitli suallere cevaplar verilmiştir.

9. Atvar-ı Seb'a.

10. İrfan-ül-Maarif.

AHMED VEFİK PAŞA;

Yazar, mütercim ve devlet adamı. 1822 (H. 1238)de İstanbul'da doğdu. Devlet adamı, edip, yazar ve mütercimler yetiştiren bir aileye mensuptur. Dedesi Yahya Necib Efendi, Divan-ı Hümayunda tercüman, babası Ruhuddin Mehmed Efendi, Paris birinci katipliğinde bulunmuştur. Ahmed Vefik, ilk tahsiline Mühendishane-i Berr-i Hümayunda başladı. 1834'te babasıyla beraber Paris'e gitti. Paris'te Saint Louis Lisesine devam etti. İstanbul'a dönünce 1837'de Tercüme Odasına memur girdi. 1840'ta elçi katibi olarak Londra'ya gitti. Daha sonra geçici olarak Sırbistan, İzmir ve Memleketeyn'e gönderildi. 1847'de baş mütercimliğe getirildi ve o yıl neşrine karar verilen **Devlet Salnamesinin** tanzimine memur kılındı. 1851 yılında Encümen-i Danişe üye seçildi ve aynı yıl Tahran elçisi oldu. 1854'te hiç anlaşamadığı Ali Paşa yüzünden geri döndü. Reşid Paşanın yardımıyla Meclis-i Vala-yi Ahkam-ı Adliyye üyeliğine seçildi. 1857'de Muhakemat Dairesi Başkanlığı, 1860'ta Paris Büyükelçiliğine tayin edildi. Bu vazife esnasında, hazret-i Muhammed'i (sallallahü aleyhi ve sellem) tiyatro konusu yapmak isteyen Fransızlara mani oldu. Daha sonra İstanbul'a döndü. 1861'de Evkaf Nazırı oldu. Ertesi sene 1862'de ilk Darülfununun "Tarih-i Hikmet" profesörlüğüne tayin edildi. Ancak Ali Paşanın ölümüne kadar 7 sene açıkta kaldı. 1872'de Mearif Nazırlığına tayin edildi. Aynı yıl istifa ederek Şura-yı Devlet Reisi oldu. 1877 yılında Petersburg İlim Akademisi kendisine azalık payesi verdi. 1878 yılında Edirne'den Meclis-i Mebusana girdi ve reis oldu. 1882'de başvekil oldu. Kısa bir müddet sonra azledildi. Bundan sonra köşküne çekilip 9 yıl herkesten uzak bir hayat yaşadı. 2 Nisan 1891'de vefat etti.

Ahmed Vefik Paşa, devlet adamlığı yanında, edebiyatımızda Molière'den tercüme ve adaptasyonları ile de tanınmıştır. Tercüme ve adaptasyonları asıllarından daha fazla tutulmuş ve okunmuştur. Bu tiyatro eserleri Türk tiyatroculuğunun gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Ahmed Vefik Paşa, Türkçe üzerinde de çok çalışmış ve eserleri ile Türk diline büyük hizmet etmiştir.

Eserleri :

Hikmet-i Tarih (Tarih Felsefesi), **Fezleke-i Tarih-i Osmani** (Kısa Osmanlı Tarihi), **Lehçe-i Osmani.** En meşhur ve mühim eseridir. **Şecere-i Türki:** Çağataycadan Anadolu Türkçesine aktarmadır.

Tercümeleri: Fransız edebiyatından yaptığı tercümeleri Viktor Hugo'dan **Hernani,** Voltaire'den **Micromega'nın Felsefe Hikayesi,** Fenelon'dan **Telemak** Le Sage'dan **Gil Blas Santillani'nin Sergüzeşti** adlı eserleri Türkçeye tercüme etti.

Moliére'in on altı eserini Türkçeye çevirmiştir. Bunların Türk örfüne yabancı olanlarını adapte, diğerlerini ise tercüme etmiştir. Eserleri arasında en çok adaptasyonları tutulmuştur. Bunlar **İnfi'al-i Aşk, Zor Nikah, Don Civani, Tabib-i Aşk, Adamcıl, Zoraki Tabib, Tartüf, Azarya, Yorgaki Dandini, Okumuş Kadınlar, Dekbazlık, Meraki, Kadınlar Mektebi, Savruk, Dudu Kuşları'**dır.

AHMED YEKDEST CÜRYANİ;

Evliyanın büyüklerinden. İsmi Ahmed'dir. Doğum tarihi bilinmemektedir. 1707 (H. 1119) senesinde Mekke'de vefat etti.

Ahmed Cüryani, 1658 (H. 1069) senesinde Cüryan'dan Hindistan'a gidiyordu. Yolda çoluk-çocuğunun taun (salgın veba) hastalığından vefat ettikleri haberini aldı. Bu acı haberden sonra yolda eşkiya kafileyi basıp, yanındaki mallarını aldılar ve sol elini bileğinden kestiler. Bu yüzden ona tek elli manasına "Yekdest" denildi. Ahmed Yekdest Cüryani çok üzgün bir halde Hindistan'ın Serhend şehrine gitti. Orada İmam-ı Rabbani hazretlerinin oğlu Muhammed Masum-i Faruki hazretlerini tanıyıp talebesi oldu. Sohbetlerinde ve derslerinde bulunup, tasavvufta yetişti. On bir sene hocasının kahvesini pişirip ona hizmet etti.

Evliyalık derecelerinde o derece yükseldi ki, Muhammed Masum-i Faruki'nin dokuz yüz bin talebesi

arasından yetiştirdiği yedi bin mürşid-i kamilden biri oldu. Hocası onu insanlara Allahü tealanın dinini anlatmak ve irşad etmek üzere Mekke'ye gönderdi. Ahmed Yekdest Cüryani otuz dokuz sene Mekke-i mükerremede kalıp bu vazifeyi yerine getirdi ve pekçok talebe yetiştirdi. Onun yetiştirdiği alimlerin bazıları; İstanbul'da medfun bulunan büyük evliyadan olan Mehmed Emin Tokadi, Tatar Ahmed Efendi, Hacı Muzaffer Efendi, Şeyhülislam Seyyid Mustafa Efendi, Dördüncü Mehmed Hanın baş çuhadarı Kahramanağa, Kadı Ziyaüddin Efendi, Ruznamecibaşı Muhammed Kumul Efendi, Muhammed Semerkandi ve Darüsseade Ağası Beşir Ağadır.

AHMED YESEVİ;

Orta Asya Türkleri arasında İslamiyeti yayan büyük alim ve veli. İsmi Ahmed bin Muhammed bin İbrahim bin İlyas olup, "Pir-i Türkistan, Hazret-i Türkistan, Hazret-i Sultan, Hace Ahmed, Kul Ahmed Hace" lakablarıyla da bilinir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Türkistan'ın Yesi şehrinde doğduğu için Yesevi diye meşhur olmuştur. 1194 (H. 590) senesinde Yesi'de vefat etti. Vefat tarihi hakkında başka rivayetler de vardır.

Küçük yaştan itibaren babasından feyz alan Ahmed Yesevi büyük alim Baba Arslan'ın talebesi oldu. Onun kalblere hayat ve huzur veren sohbetlerinde bulundu. Teveccühlerine kavuşarak kısa zamanda tasavvufdaki yüksek derecelere ulaştı. Küçük yaşta meşhur oldu. Baba Arslan hazretlerinin vefatından sonra onun manevi işaretiyle Buhara'ya giderek Ehl-i sünnet alimlerinin en büyüklerinden olan Yusuf-ı Hemedani'den manevi ilimleri tahsil etti. İcazet alıp talebe yetiştirmekle vazifelendirildi. Hocasının vefatından sonra bir müddet Buhara'da kalıp, talebe yetiştirmekle meşgul oldu. Bir müddet sonra talebelerin terbiye ve yetiştirilmesini Yusuf-i Hemedani'nin en büyük talebesi olan Abdülhalık Gondüvani'ye havale edip, Yesi'ye döndü. Türklere İslamiyetin emir ve yasaklarını anlatmaya ve talebe yetiştirmeye burada devam etti. Talebeleri günden güne çoğaldı, büyüklüğü ve kıymeti kısa zamanda Türkistan, Maveraünnehr, Horasan ve Harezm'e yayıldı. Zamanında bulunan alimlerin ve evliyanın en büyüklerinden, en üstünlerinden oldu. Dine olan bağlılığı sebebiyle, şaşırıp yoldan çıkmışlara sözleri kısa zamanda te'sirli oldu. Yetiştirdiği talebelerin her biri bir memlekete giderek, İslamiyeti doğru olarak öğretip yaydılar. Dergahı fakir, yetim ve çaresizler için sığınak yeri idi. Şöhretinin yayılması, pekçok kerametlerinin görülmesi, kendisini çekemeyenlerin dedikodularına sebep oldu.

Ahmed Yesevi hazretlerinin zamanında Türkistan'a ilk Türk-İslam devletlerinden Karahanlılar hakimdi. Bu devlet zamanında İslam dininin Seyhun Nehri boyları ile ahalisi göçebe olan Kazak-Kırgız, memleketlerinde kolayca yayılmasını sağladı. Sade bir Türkçe ile söyleyip yazdığı derin manalı "hikmet" denen sözleriyle tekke edebiyatının ilk temsilcilerinden oldu ve nasihatlerde bulundu.

Çocukluğundan itibaren Resulullah efendimizin sünnetine uymakta hiç gevşeklik göstermeyen Ahmed Yesevi, 63 yaşına geldiği zaman, yer altında bir çilehane yaptırıp girdi ve burada vefatına kadar devamlı ibadet ve Allahü tealayı düşünmekle meşgul oldu. Kendisini vefat etmiş, kabre konmuş şekilde hissederek Allah korkusu ile ibadetlerini yaptı. Burada evliyalık yolundaki makam ve dereceleri kat kat arttı. Pir-i Türkistan Ahmed Yesevi hazretleri, 1194 (H. 590) senesinde vefat etti. Türkistan'ın Yesi şehrinde, Seyhun Nehrinin sağ sahilinde defnedildi. Kabri üzerindeki muazzam türbeyi ve külliyesini Timur Han (1370-1405) inşa ettirmiştir.

Ahmed Yesevi hazretleri vakitlerinin çoğunu Allahü tealaya ibadet ve taat etmekle, talebelerine zahiri ve batını ilimleri öğretmekle geçirirdi. Kendisini ve talebelerinin ihtiyaçlarını karşılamak için sanatla uğraşır ve elinin emeği ile geçinirdi. Herkese iyilik eder, kimseye sıkıntı vermezdi. İnsanların saadet ve kurtuluşu için çalışırdı.

Ahmed Yesevi'nin sade bir Türkçe ile söyleyip, derin manalı veciz sözleri ve Hikmet adlı şiirleri **Divan-ı Hikmet** adlı eserinde toplandı. Sohbet tarzında ve sade Türkçe ile söylenen hikmetleri kısa zamanda doğuda Çin hudutlarından, batıda Akdeniz ve Marmara sahillerine kadar yayıldı. **Divan-ı Hikmet** aslında İslamiyeti ve İslam ahlakını öğreten bir ahlak ve din kitabıdır.

Ahmed Yesevi ayrıca Anadolu'daki Türk edebiyatının yeşerip, gelişmesine zemin hazırlamış ve Yunus Emre gibi şairlerin yetişmesine sebeb olmuştur.

Buyurdu ki: "Ey dostlar! Sakın ha cahil olanlarla dostluk kurmayınız."

"Gönlünde Allahü tealanın aşkını taşıyanlar dünya ile tamamen alakalarını kesmişlerdir. Bunlar halk içinde Hak ile olurlar. Bir an Allahü tealayı unutmazlar."

"Kafir bile olsa hiç kimsenin kalbini kırma. Kalb kırmak, Allahü tealayı incitmek demektir."

"Gönlü kırık zavallı ve garib birini görürsen, yarasına merhem koy, yoldaşı ve yardımcısı ol."

Gönül verme dünyaya

Sakın girme harama
Hakkı seven aşıklar
Hep helalden yemişler

Dünya benim diyenler
Cihan malın alanlar
Akbaba kuşu gibi
Haramlara dalmışlar

Hoca Ahmed bilmişsin
Hak yoluna girmişsin
Hak yoluna girenler
Cemalullah görmüşler

AHMED ZİYA AKBULUT;

Astronomi ve kozmoğrafya bilgini. 1869 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Rıza Beydir.

1887'de Harp Okulundan mezun olan Ahmed Ziya, Osman Nuri Paşa ve Hoca Ali Rıza beylerden resim dersi aldı. Gelişen sanat çalışmalarına paralel olarak müsbet ilimlere de merak sardı. Kısa zamanda matematik, astronomi ve menazir (perspektif) bilimi kollarında otorite olarak tanındı. Çeşitli okullarda matematik ve astronomi hocalığı yaptı. Bir müddet hazret-i Halid Camii muvakkitliğini yürüttü. 1927 yılında Baş muvakkit oldu. İnkılab Müzesi müdürlüğü ve Güzel Sanatlar Akademisi müdür muavinliği gibi görevlerde bulundu. 1938'de İstanbul'da vefat etti.

Eserleri:

1) Amel-i Menazir, 2) Ameliye-i Fenn-i Menazir, 3) Rub'u Dairenin Esami ve Usul-i Tersimi ve 1901 yılında başlayıp, ölümü olan 1938 yılına kadar neşrettiği **Takvim-i Ziya, 4) Rub'u Dairenin Suret-i İstimali.**

AHMED-İ BEDEVİ;

İslam alimlerinin ve evliyanın büyüklerinden. Babasının ismi Ali, annesinin ismi, Fatıma'dır. Kendisi, hem seyyid hem de şeriftir. Yani Peygamber efendimizin ((sallallahü aleyhi ve sellem) torunları Hasan ve Hüseyin'in (radıyallahü anhüma) soyundandır. Künyesi, Ebü'l-Fityan ve Ebü'l-Abbas olup, lakabı Şihabüddin'dir. Seyyid Bedevi diye tanınır. 1200 (H. 596) senesinde Fas'ta doğdu, 1276 (H. 675) senesinde Mısır'ın Tanta şehrinde vefat etti. Kabri orada olup, herkes tarafından ziyaret edilmektedir. Mısır'ın en büyük velilerindendir.

Dedeleri 692 (H. 73)de Arabistan'da çıkan kargaşalıklar üzerine Fas'a hicret ederek yerleşmiş olan Seyyid Ahmed-i Bedevi küçük yaşta ilim tahsiline başladı. Kur'an-ı kerimi ezberledikten sonra, kıraat ilmini öğrendi. İlim öğrenmek için çeşitli beldeleri dolaştı. Pekçok alim ve evliyanın ilim meclislerinde ve sohbetlerinde bulundu. Şafii mezhebi fıkhında derin alim oldu. Ailesiyle birlikte 1206'da Fas'tan çıkıp 1210'da Mekke-i mükerremeye geldi. Babası orada vefat etti. Ahmed-i Bedevi kendini ilme ve ibadete verdi. Irak'a giderek Ahmed Rifai, Abdülkadir Geylani, Hallac-ı Mansur, Sırri-i Sekati, Ma'ruf-i Kerhi, Cüneyd-i Bağdadi gibi büyük velilerin kabirlerini ziyaret etti. 1236'da Mısır'ın Tanta şehrine gitti. Orada ders okutu, vaz ve nasihatta bulundu. Büyük alimler, büyüklüğünü anlayıp ona talebe oldular. Sultan Baybars da bu talebeler arasındaydı.

Zamanının alimleri tarafından; "Sahili görülmeyen bir hakikat ve irfan denizidir." diye medh edilen, ömrünün sonuna kadar ilim öğreten, talebe yetiştiren ve halka vaz ve nasihatte bulunan Ahmed-i Bedevi, Mısır'ın Tanta şehrinde vefat etti. Kabrinin üzerine mükemmel bir türbe yapılıp, kendisini sevenler yakın ve uzak beldelerden ziyaretine gelmeye başladılar. Türbesinin bulunduğu camide her sene Rebiulevvel ayının birinci Cuma gecesi mevlid-i şerif okunması adet oldu. Bu gün mevlid-i şerifin okunması devam etmektedir. Bazıları bu uygulamaya son vermek istedilerse de, muvaffak olamadılar.

Yüzünü devamlı peçe ile örttüğü için bedevi denilen Ahmed Bedevi hazretleri, Kur'an-ı kerimi ezbere bilir, çok Kur'an-ı kerim okurdu. Ders ve sohbetleri haricindeki zamanlarda insanlardan ayrı olarak kendi halinde yaşar, uzun müddet oruç tutar, sadece bir zeytin ile iftar ve sahur ettiği çok olurdu. Kendisi uzun boylu, buğday benizli, kolları uzun, pazuları iri olup gayet heybetli idi. Sağ yanağında bir, sol yanağında iki beni vardı. Burnunun orta yeri hafif yüksekçe olup, yüzü büyükçe, gözleri sürmeli idi. Talebelerine teveccüh ederek, onların kalplerini temizler ve olgunlaştırırdı. Umumiyetle bir evin damında bulunur, ibadet ve taatle meşgul olurdu. Pekçok kerametleri görüldü. Birçoğu müstekil **Menakıbname**'lerde toplanmıştır. Bazı menkıbeleri şunlardır:

Bir gün gözlerinde bir şişkinlik hasıl oldu. Tedavi için oradaki bir çocuktan bir yumurta istedi. Çocuk; "Elinizdeki yeşil değneği verir misiniz?" deyince, Seyyid Ahmed Bedevi de verdi. Çocuk, annesine

giderek; “Dışarıda bir bedevi var, gözü ağrıyor, tedavi için benden bir yumurta istedi ve bu değneği verdi.” dedi. Annesi; “Şimdi evimizde yumurta yoktur.” dedi. Çocuk gidip durumu Ahmed Bedevi’ye bildirdi. Ahmed Bedevi de; “Git falan yerde vardır.” dedi. Çocuk o yere gidince orasını yumurta ile dolu buldu. İçinden bir tek yumurta alıp getirdi. O günden sonra bu çocuk Ahmed Bedevi’ye talebe oldu, yanından ayrılmadı ve büyük evliyadan oldu.

Bir adam omuzunda süt dolu kap ile Ahmed Bedevi hazretlerinin yanından geçerken, Ahmed Bedevi parmağı ile kabı işaret eder etmez kap yere düşüp süt tamamen döküldü. Bu hale canı sıkılan adam, yere dökülen süte bakınca içinde şişmiş bir yılan gördü. Bunu görünce çok sevindi. Çünkü kendisi ve çocukları muhakkak bir ölümden kurtulmuşlardı. Bu lütfundan dolayı Allahü tealaya hamd ve Ahmed-i Bedevi hazretlerine teşekkür etti.

Sağlığında kerametleri görüldüğü gibi vefatından sonra da kerametleri görülmüştür.

Bir seferinde Hace Halebi adında birisi, yanında kumaş gibi mallar olduğu halde Ahmed Bedevi’nin türbesinin bulunduğu camide okunan mevlidde hazır bulunmak üzere yola çıktı. Yolda yedi atlı yolunu kesip mallarını almak istediler. Hace Halebi, o anda Seyyid Ahmed Bedevi hazretlerinin ruhaniyetinden yardım istedi. Sözü henüz bitmeden, beyaz bir ata binmiş ve gözlerinden başka bir yeri görünmeyen cesur bir zat geldi ve eşkiyayı kovaladı. Hace Halebi o gelen zatı tanıdığını ve onun Ahmed Bedevi olduğunu söylemiştir.

Seyyid Ahmed-i Bedevi’nin **Salevat, Vesaya, el-İhbar fi Elfaz-ı Gayet-ül-İhtisar** ve başka eserleri vardır.

AHMED-İ DAİ;

Şair, edib ve alim. On dördüncü asrın ikinci yarısı ile 15. asrın ilk yarısında yaşamıştır. Dua edici, duacı manasına gelen Dai mahlasını kullanmıştır. Eserlerinden anlaşıldığına göre, Germiyan Beyi İkinci Yakub ve Osmanlı sultanlarından Emir Süleyman, Mehmed Çelebi ve İkinci Murad Han devirlerinde yaşamıştır. İkinci Murad Hana hocalık etmiş ve Germiyan (Kütahya) kadılığında bulunmuştur. Sehi Bey, **Heşt Behişt** adlı tezkiresinde onun için; “Ehl-i ilimden, her fenden haberdar, kadılık yapmış bir kişidir.” diye bahsetmektedir.

On dördüncü asırda ilim ve sanat sahasında bir hayli ilerleyen Aydınoğulları muhitinde yetişen Ahmed-i Dai; pekçok devlet adamı, alim ve şair ile görüşmüştür. Yaşadığı devrin ilimlerine vakıf nazım ve nesir sahasında pekçok eser yazmış, bunların çoğunu tanıdığı şehzade ve emirlere ithaf etmiştir.

Eserleri:

1) Terceme-i Tefsir-i Ebü’l-Leys Semerkandi; adından da anlaşılacağı gibi kıymetli bir tefsirin tercümesidir.

2) Miftah-ül-Cenne; sekiz kısımdan müteşekkil bir akaid kitabı olup, Arapçadan Türkçeye tercüme etmiştir.

3) Terceme-i Tabirname; aslı Arapça olan bu eser rüya tabiri ile ilgilidir. Arapçadan Farsçaya tercüme olan eseri, Ahmed Dai, Farsçadan Türkçeye çevirmiştir.

4) Terceme-i si Fasl fi’t-Takvim vel-Eşkal; Nasır-ı Tusi adıyla bilinen eserin tercümesidir. Eserin aslı Nasıreddin Tusi’ye aittir.

5) Teressül: En eski inşa misallerini içine alan Türkçe bir eserdir. Mektuplaşma nümuneleri ve kompozisyon kaidelerine yer vermiştir.

6) Terceme-i Tezkiret-ül-Evliya, Feridüddin-i Attar’ın Farisi **Tezkiret-ül-Evliya**’sının Türkçeye tercümesidir.

7) Terceme-i Tıbb-ı Nebevi; Hastalıklardan bahsettiği gibi sağlığın korunması ile ilgili hadis-i şerifleri de ihtiva etmektedir. Eserin aslını Ebu Naim Hafız-ı İsfehani yazmıştır.

8) Vesilet-ül-Müluk fi Ehli’s-Süluk; Ayet-el-kürsi’nin tefsiridir. Ayrıca Esma-i hüsna’nın manasını ihtiva etmektedir.

9) Divan; Farsça olup, on kaside ve yirmi dört gazelden ve diğer bazı şiirlerinden meydana gelmiştir.

10) Ukud-ül-Cevahir; Farsça bir lügat olup, manzumdur. Arapça kelimelerin Farsça karşılıklarını veren bu lügat, altı yüz elli beytlik beş kısa şiirden meydana gelmiştir. Bu eseri ikinci Murad Hana hocalık yaptığı sırada yazmıştır. Batı Türkçesinde en eski lügattır.

11) Camasb-name; Nasirüddin Tusi’nin aynı adlı eserinin tercümesidir.

12) Türkçe Divan.

13) Mutayabat; kısa şiirlerini içine alan bir eseridir.

14) Çengname; tasavvufi bir eserdir.

AHMEDİ;

Türk Divan Şiirinin kurucusu kabul edilen 14. yüzyıl şairi. Nerede ve ne zaman doğduğu hakkında kesin bir bilgi yoktur. Kütahya'da 1334 yılında doğduğu tahmin edilmekte ise de aslen Sivas ve Amasyalı olduğu da zikredilmiştir. İbn-i Arabşah, şairin 1413 yılında Amasya'da vefat ettiğini haber vermektedir. Asıl adı Tacüddin olup, şiirlerinde Ahmedi mahlasını kullanmış ve bununla şöhret bulmuştur. İlk tahsiline Anadolu'da başlamış, daha sonra Mısır'a gitmiş, büyük alim Ekmelüddin Baberti ile yine orada birçok alimden okumuştur. Molla Fenari gibi meşhur alimlerle arkadaşlık yapmış, sonra Anadolu'ya dönerek Kütahya'ya yerleşmiştir. Yazdığı şiirleri Germiyanoğlu şehzadesi Süleyman'a takdim etmiş ve iltifatlarına kavuşmuştur. Ankara savaşından sonra Timur Hanın da yakın ilgisini görmüştür. Daha sonra Süleyman'ın emri ile yazmış olduğu **Tervih-ül Ervah'**ı Çelebi Sultan Mehmed Hana takdim etmiştir.

Sanatı: On dördüncü yüzyıl divan şiirinin asıl kurucusu ve üstadı sayılır. Gerek divan şiiri ve gerek mesnevi tarzında eserler veren şair, dini konuları işlediği şiirlerinde, tasavvufa geniş yer vermiştir. Günlük hayatın diğer taraflarını konu alan şiirleri de vardır. Gazel, kaside ve mesnevilerindeki sanat seviyesi ve söyleyişi asrının öteki şairlerinden üstündür. Bir diğer özelliği de, çok eser vermiş olmasıdır. Her konudaki çok geniş kültürü, şark mitolojisi ve İran edebiyatı üzerindeki bilgisi, Ahmedi'ye hem kolay, hem de çok yazmak imkanını vermiştir.

Eserleri:

İskendername adlı eserini, Emir Süleyman'a sunmak için kaleme aldı. Bu eserde Makedonyalı İskender'e ait tarihi rivayetleri toplamıştır. Ancak Emir Süleyman'ın ölümü üzerine, Yıldırım Bayezid'in oğullarından Süleyman Çelebi'ye takdim etmiş ve eserin sonuna, **Dasitan-ı Tevarih-i Müluk-ı Al-i Osman** adlı manzum bir Osmanlı Tarihi yazmıştır. Bu kısmın tarih ve edebiyat bakımından büyük bir önemi vardır (ilk Osmanlı Tarihi olması bakımından). Her iki kısımla birlikte eser 10.000 beyte yer vermektedir.

Cemşid-ü Hurşid, İran şairi Selman Saveci'nin aynı isimli eseri temel alınarak yazılmıştır. 5000 beyte yer veren eser, telif hükmündedir. Çünkü Selman'ın eseri 2700 beyit tutarındadır. Bu durumda şair eserin Farscasını asıl almakla birlikte, kendisinden de pek fazla ilavelerde bulunarak eseri genişletmiş ve tercüme kokusunu ortadan kaldırmıştır.

Tervih-ül Ervah, 4000 beytlik büyük bir mesnevidir.

Divan, Ahmedi şiirindeki asıl sanatını bu eseri ile göstermiştir. Altı nüshası bulunan eser, dokuz bin beyt civarındadır.

Hayrat-ül-Ükala, Kaside-i Sarsari şerhi, Mirkat-ül-Edeb, Mizan-ül-Edeb, Mi'yar-ül-Edeb isimli eserlerinden başka birçok şiirleri de vardır.

Hevayı gör ki, nice hoş hevadur
Cihan, kuşlar ününden pür nevadur

Nikab ile gelir gülzara gonca
İrahmet ona kim ehl-i hayadur

Başına urdu nerkis, tac-ı zerrin
Bugün kim, lale, yakuti kavadur

Çiçeklerle çemen öyle bezenmiş
Ki cennet dir isen ana revadur

Heva, müşk-i hıta oldu, eğer sen
Mey-i gülrengi terk etsen hatadur

Gülü bülbül arasında işit kim
Gece, subha değin ne maceradur

AHMEDİYYE (Bkz. Kadıyanilik)

AHNEF BİN KAYS;

Tabiinin (Peygamber efendimizin arkadaşlarını görenlerin) büyüklerinden ve Horasan'ın fatihi ve hadis alimi. İsmi, Dehhak bin Husayn et-Tamimi es-Sa'di'dir.Künyesi Ebu Bahr, lakabı Ahnef'tir. Ayağı eğik veya ayaklarının arkası üzerine basarak yürümesinden dolayı Ahnef denilmiş ve bu lakabı ile şöhret bulmuştur. Bazı kaynaklarda isminin Sahr olduğu kayıtlıdır. Annesi, bir rivayete göre Amr bin Sa'lebe'nin kızıdır. Basra'da doğdu. Doğum tarihi bilinmemektedir.

Ahnef bin Kays, Resulullah efendimiz zamanında müslüman olduğu halde, mübarek yüzlerini görüp, sahabe olamadı. Kavminin önde geleni ve çok hilim sahibiydi.

Resulullah efendimizin davetçisi gelip, İslamiyete davet edince, O; "En güzel, en iyi bir şeye, güzel huylara çağırıyorsun, kötü huylardan uzaklaştırıyorsun. Bunları hiç duymamıştım." deyip Müslüman oldu. Kabilesi arasında tutulan, ilim, irfan sahibi, zeki bir kimse olduğu için, tavsiyesi üzerine kabile mensupları da müslümanlığı kabul ettiler. Bu haberi Resulullah efendimiz duyunca; **"Allah'ım! Ahnef'i bağışla."** buyurdu.

Ahnef bin Kays, halife hazret-i Ömer'i Medine'de, Basra halkından bazı kimselerle birlikte ziyaret etti. Halife herkesin halini hatırını sordu. O sırada Ahnef bin Kays, bir köşede abasına sarınmış bir halde konuşmadan duruyordu. Hazret-i Ömer ona; "Senin bir ihtiyacın yok mu?" diye sorduğunda o da beldelerinin verimsizliğini anlattı ve yardım diledi. Bunun üzerine hazret-i Ömer, Basra halkının çocuklarına beytülmaldan maaş bağladı. Vali Ebu Musa el-Eş'ari'ye, Basra'ya kanalla su getirtmesi için mektup yazdı. Hazret-i Ömer, ona karşı olan sevgi ve muhabbetinden dolayı, bir süre yanında kalmasını istedi. Ahnef bin Kays bu istek üzerine bir sene Medine-i münevverede kaldı. Sonra izin alıp Basra'ya döndü. Hazret-i Ömer, Ebu Musa el-Eş'ari'ye yazdığı mektubunda; "Ahnef bin Kays'ı kendine yakın yap. İşlerinde ona da danış. Onun sözlerine kulak ver" buyurmuştu.

İran imparatoru Yezdicürd, topraklarının büyük kısmı Müslümanların eline geçince, Merv şehrine gidip yerleşmişti. Yezdicürd buradan İran şehirlerine mektup yazarak, halkı isyan ettirdi ve antlaşmayı bozdurdu. Bunun üzerine Ömer bin Hattab, Ahnef bin Kays'a Horasan üzerine sefer düzenlemesi için emir verdi. Bir orduyla yola çıkan Ahnef bin Kays, İran şehirlerindeki isyanı bastırdı ve Horasan'a yürüdü. Önce Herat'ı fethetti. Buradan Merv eş-Şehcan'a yürüdü. Yezdicürd, Merv er-Ruz'a kaçtı. İslam ordusu Merv er-Ruz'a doğru yürüyünce, Yezdicürd Belh'e gitti. Burada da Yezdicürd'ün askerleri ile İslam mücahidleri arasında şiddetli bir muharebe oldu. Yezdicürdün ordusu yenilerek kaçtı. Allahü teala Müslümanlara Belh'in fethini ihsan etti. İslam mücahidleri Belh'in hemen akabinde Nişabur ve Toharistan'ı da aldılar. Ahnef bin Kays, bu fetihleri mektupla hazret-i Ömer'e bildirdi.

Daha sonra hazret-i Ömer, Ahnef bin Kays'a, Ceyhun Nehrini geçmemesini bildiren bir mektup gönderdi. Bu sırada Yezdicürd, Türk hakanından aldığı yardımla geri döndü. Ahnef bin Kays, Yezdicürd'ün aldığı yardım kuvvetiyle üzerine geldiğini öğrenince, askerin sırtını dağa dayayıp, nehri düşmanla arasına aldı. İslam ordusunun sayısı yirmi bin kadardı. Türk askerlerinden birisi meydana çıkıp er istedi. Derhal Ahnef bin Kays ortaya çıktı, onunla çarpıştı. Türk süvarisi öldü. Bunun üzerine arkasından sırayla iki asker daha çıktı. Ahnef bin Kays bunları da öldürdü. Türkler, o zaman savaş adeti olarak, üç süvari çıkıp karşı taraftan üç kişiyle çarpışıncaya kadar yerlerinden ayrılmazlar, ordu hücuma geçmezdi. Üç süvarileri de öldürülünce, durumu hakanlarına bildirdiler. O da bu durum hayra alamet değil deyip, ordusunu geri çekti.

Türk hakanını Müslümanlarla karşı karşıya bırakan Yezdicürd, fırsattan istifade ile, Müslümanların elinde bulunan Merv eş-Şehcan'a gitti. Orada bulunan Harise binNu'man komutasındaki küçük mücahid birliği, kalabalık düşman askerinden korunmak ve vakit kazanmak için, kaleye kapandı. Merv eş-Şehcan yakınlarında bir mağarada sakladığı hazinesini çıkartan Yezdicürd, Türk hakanının yanına dönerken, İranlılar hazinelerine el koydular. Yezdicürd de, Türk hakanının yanına gitti ve Türk illerinde ikamet etti. İranlılar hazineleri Ahnef bin Kays'a getirip teslim ettiler. Onunla antlaşma yaptılar. Kendi ülkelerinde mallarına sahib olarak Müslümanların idaresinde, kisralar döneminden daha rahat bir şekilde yaşadılar. Ahnef bin Kays kazanılan ganimetleri bir mektupla birlikte hazret-i Ömer'e bildirdi.

Hazret-i Ömer'in şehadetinden sonra, mecusiler, Yezdicürd'ün kışkırtmasıyla yaptıkları antlaşmayı bozdular. Halife Osman bin Affan bunun üzerine, Horasan bölgesine İbn-i Amir komutasında bir ordu gönderdi. İbn-i Amir, bölgeyi tanıdığı için Ahnef bin Kays'ı öncü birliklerin komutanı yaptı. İslam ordusu kısa zamanda isyanı bastırdı ve fethedilmeyen diğer yerleri de ele geçirdi.

Ahnef bin Kays, 686 (H.67) senesinde Kufe'de vefat etti. Cenaze namazını Mus'ab bin Zübeyr kıldırdı. Kufe sırtlarında Seviyye denilen semtte, Ziyad bin Ebih'in kabri yanında defnedildi.

Ahnef bin Kays buyurdu ki: "Ben şu hususlara dikkat ederim. Bunları istifade edeceklere söylerim. Başkasına değil. Birincisi, beni aralarına almak istemiyenlerin aralarına girmem. İkincisi, beni çağırmayan makam ve mevki sahiplerinin kapısına gitmem. İnsanların muhtac oldukları şeyi bana bağışlamalarını uygun görmem."

"Çok gülmek heybeti, çok şaka vakarı (ağırbaşlılığı) ve şahsiyeti giderir. İnsan, ne ile beraberse, onunla bilinir. Mesela çok güler ve çok şaka yaparsa hafif olarak bilinir."

"Kardeşlik çok ince bir şeydir. Onu korumazsan zarar gelebilir. Daima kızgınlığın zamanında kendine sahib olarak onu koru ki, sana haksızlık eden gelip senden özür dilesin. Olan ile yetin, fazlasını arama. Arkadaşının kusuruna bakma."

AHTAPOT (Octopus);

Alm. *Krake (f),* **Fr.** *Pieuvre (f),* **İng.** *Octopus.* **Familyası:** Ahtapotgiller (Octopodidae) **Özellikleri:** 2-3 cm ile 10 m arasında değişik büyüklükte olanları vardır. **Yaşadığı yerler:** Bütün denizler. **Çeşitleri:** Elliden fazla türü mevcuttur.

Kafadanbacaklılar sınıfından bir yumuşakça. Vücutları kısa ve yuvarlak yapıdadır. Bir çift gelişmiş gözleri vardır. Başının çevresinden 8 adet kol çıkar. Uzunlukları aynı olup, dipte kısa bir zarla birbirlerine bağlıdır. Her kolda iki sıra vantuz (yapışıcı safiha) bulunur. Yalnız “Eledone” cinsi ahtapotlarının kollarında tek sıra mevcuttur. Ahtapotlar gözleri ve beyinleri iyi gelişmiş, kabuksuz omurgasız hayvanlardır. Manto boşluklarında bulunan solungaçlarıyla solunum yaparlar.

Derin denizlerde kayalıklar arasındaki yarıklarda gizlenerek yaşarlar. Bütün denizlerde bulunmakla beraber, ılık sularda daha yaygındırlar. Boyları 2-3 santimetreden 10 metreye kadar değişik büyüklükte türleri vardır. Alaska’da yakalanan bir Pasifik ahtapotunun kol uzunluğu 10 metreye yaklaşmakta, ağırlığı 300 kg, gövdesinin çapı 46 cm gelmekteydi. Kol uzunluğu 3 m, çapı 22 cm olan bir ahtapotun ağırlığı 20 kg kadardır.

Ahtapotlar korkunç şöhretlerinin aksine çekingen ve ürkek canlılardır. İri hayvan veya insanların yaklaşmasıyla, en yakın kayaların yarıklarına kaçarak gizlenirler. Zeminde emici kolları üzerinde sürünerek hareket eder veya emdiği suyu sifonundan basınçla püskürterek jet sistemiyle hızla geri giderler. Bu şöyle olur: Manto boşluğuna alınan suyun, ağzı öne doğru olan karın kısmındaki huni şeklindeki sifondan dışarı atılmasıyla bir su akımı meydana gelir. Hayvan etki-tepki sistemine göre su akışının tersine olarak geri geri uzaklaşır. Sifonunu çevirerek öne ve arkaya doğru hareket ederek avlarını kovalar ve düşmanlarından kaçar. Düşmanlarını şaşırtmak için suya mürekkep fışkırtanlar da vardır. Mürekkep kesesi, hareketi sağlayan sifona açılır. Suya mürekkebin salınmasıyla etraf bulanır, bu arada ahtapot jet sistemiyle oradan hızla kaçar. Hareket halinde kollarını da kürek şeklinde kullanarak hızını arttırır. Tehlikesiz zamanlarda, kolları arasındaki perdemsi kısmı çırparak suda süzülerek de yüzebilir. Ahtapotların üstün bir renk değiştirme kabiliyetleri de vardır. Bunun sayesinde her çevrede rahatça gizlenirler ve renk değiştirme özelliklerinden dolayı “Deniz bukalemunları” olarak anılırlar. Florida yakınlarında yaşayan bir tür, bir kaç saniye içinde vücudunu kırmızı, yeşil, mavi, hatta beyaza bile çevirebilir.

Ahtapotlar, dipte kaya yarıkları arasına girerek gizlenir, yakından geçecek avları gözlerler. Yengeç, ıstakoz, midye ve istiridye gibi canlılarla beslenirler. Hızla üzerlerine atılarak yakalayıcı-emici kollarıyla yengeç ve ıstakozları yakalarlar. Sıkıp kabuklarını kırdıktan sonra keskin gaga biçimli bir çift nasırlı çene ve dişli dilleri (radula) ile avlarını parçalayıp yerler. Midye ve istiridyelerin kabuklarını açıp, tekrar kapanmalarına mani olmak için kabukların arasına taş sıkıştırıp, içlerini yerler. Bazan sahile kaçan yengeçleri avlamak için karaya çıkarak kolları üzerinde yürüdükleri de görülmüştür. Fakat nemli vücutlarıyla karada fazla kalamayıp, kısa sürede suya dönerler.

Ahtapotların tükürüğü zehirlidir. Bazıları avlarını tükürük bezlerinin zehiriyle felce uğrattıktan sonra yerler. Zehiri kullanırken, yengeç ve ıstakozun solungaçlarından içeriye akıtırlar. Daha çok hareket eden canlılara saldırdıkları müşahade edilmiştir.

Ahtapotlar, kaya oyuklarında kanca ile avlanabildiği gibi çarpma ve zıpkınla da avlanırlar. Fakat ahtapot ısırığı tehlikeli olduğundan dikkatle sakınmak lazımdır. Uyuşukluk ve halsizlik ile başlayan zehirlenme, soluk alma güçlüğü ve ölümle sonuçlanabilir. Akdeniz memleketleri halkı ve Çinliler ahtapot etini yerler. Yurdumuzda en çok Ayvalık kıyılarında avlanırlar.

Ahtapot ve mürekkep balıklarının gelişmiş bir beyni vardır. Fakat yapabildikleri işler sınırlıdır. Ahtapot, üzerinde çok inceleme yapılan bir hayvandır. Labirentleri aşmayı, değişik biçim ve ölçülerdeki hedefleri bulmayı, renkli örgü ve düğümleri çözmeyi başarabilmişlerdir. Bunun yanında ise, en lezzetli yiyecekleri olan bir yengeci, ağzı açık bir kavanozdan çıkarmayı akıl edememişlerdir.

Kemiksiz olduklarından vücut ve kollarını son derece inceltip çok dar aralıklardan geçebilirler. Yakalanmış ahtapotlar bu özellikleri sayesinde kafeslerinden sık sık kaçabilmektedir.

Ahtapotların yumurtasının her biri bir kapsülle muhafaza edilir. Yumurtaların 8-20 kadarı suda salkım şeklinde bir küme meydana getirir. Her kapsülün bir ucu taşa veya başka bir zemine bağlanır. Dişi ahtapot yumurtaların üzerine kuluçkaya yatar. Açlıktan ölme pahasına yumurtaları terk etmez.

Yumurta kapsülünden doğrudan doğruya erginlere benzeyen yavrular çıkar.

Dünya denizlerinde çeşitli büyüklük ve özellikte 50'den fazla ahtapot çeşidi vardır.

AHTERİ;

Osmanlı devri alim ve lügatçısı. Asıl adı Muslihiddin Mustafa bin Şemseddin'dir. Afyonkarahisar'da doğdu. Bu yüzden Karahisari nisbesi ile de tanınır. Ahteri mahlasıdır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Babası devrin meşhur hattatlarından Şemseddin Ahmed Çelebi'dir. Ahteri'nin çocukluğu ve hangi hocalardan tahsil gördüğüne dair kaynaklarda bir bilgi yoktur. Tahsilini tamamladıktan sonra Kütahya Haliliye Medresesine 15 akçe yevmiye ile müderris oldu ve ömrünün sonuna kadar müderrisliğe devam etti. Müderrislik hayatında büyük bir başarı göstermiş, ilmi, iktidarı ve cerbezesi ile kısa zamanda tanınmış ve Kanuni Sultan Süleyman devrinin sayılı alimlerinden olmuştur. 1560 senesinde Kütahya'da vefat etti. Kabri oradadır.

Ahteri; siyer, fıkıh, Arab edebiyatı ve lugat alanlarında çalışmalar yapmış ve çeşitli eserler yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır:

1) Ahteri: Ahteri- i Kebir olarak da bilinen Arapça-Türkçe bir lügat olup, en meşhur eseridir. On altıncı yüzyıldan beri Osmanlı medreselerinde okutulmuştur. Eser, yaklaşık 40.000 kelime ihtiva eder. Arapça kelimeler alfabetik olarak verilmiş; karşılıkları o devirde yaşayan Türkçe kelimeler yanında müteradifleri (eş anlamlıları) ile gösterilmiştir. Şevahid olarak (metindeki geçtiği şekliyle) maddebaşı alınan kelimenin geçtiği Arapça metne de yazılmıştır. Eserin birçok yazma nüshası vardır. **2) Cami-ül-Mesail:** Bazı fıkıh meselelerini ihtiva eder. **Ümm-ül-Feteva** diye de bilinir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesinin bazı bölümlerinde yazma nüshaları vardır. **3) Tarih-i Ahteri:** Peygamberlerin ve bazı İslam alimlerinin hayatlarına ait olan eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih kısmı 4211/1 numaradadır. **4) Hamil-ül- Muhadarat, 5) Şerh-i ale'r-Risalet-il-Kefevi fi'l-Edeb.**

AHUDUDU (Rubus idaeus);

Alm. *Himbeere (f),* **Fr.** *Framboise Common,* **İng.** *Rasberry bush.* **Familyası:** Gülgiller (Rosaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Ege, Marmara, Karadeniz bölgeleri.

Ağaç çileği ve sultan böğürtleni olarak tanınır. Haziran-temmuz ayları arasında beyazımtrak renkli çiçekler açan, 30-150 cm boyunda, çok senelik, dikenli, çalı görünüşünde bir bitkidir. Dağlık mıntıkaların orman ve korularında tesadüf edilir. Gövdesi dallı, dikenli ve yatıktır. Yaprakları 3-5 parçalı, sivri uçlu, yaprak sapı kıvrık dikenlidir. Çiçekler ekseriya dalların ucunda 5-10 çiçekli salkım halindedirler. Meyvesi etli ve birçok eriksi tipli meyvelerin biraraya gelmesi ile meydana gelmiş, küre biçiminde, kırmızı renkli ve güzel kokuludur. Meyveleri temmuz ve ağustos aylarında olgunlaşır. Çoğu çeşitleri bahçelerde yetiştirilir. Umumiyetle sonbaharda 1-1,5 m aralık bırakılmak suretiyle dikilir. Ahudutları her 6-7 senede bir yenilenmelidir.

Kullanıldığı yerler: Kullanılan kısmı, meyve, çiçek ve yapraklarıdır. Meyveler tamamen olgunlaştıkları zaman toplanır. Yapraklarında tanen, meyvelerinde ise organik asitler (malik asit, sitrik asit vs.) şeker, pektin, uçucu ve sabit yağlar bulunmaktadır. Yaprakları boğaz hastalıklarında gargara için kullanılır. Çiçeklerinden romatizma ve nikris (gut) hastalıklarında faydalanılır. Taze olarak, şeker ve böbrek hastalıklarında perhiz yiyeceği olarak istifade edilir. Halk arasında ishal ve ateşli hastalıklara karşı tavsiye edilir.

AIDS;

Alm. *Aids (n),* **Fr.** *Aids,* **İng.** *Aids.* Zamanımızın henüz çare bulamadığı korkunç hastalık. Kazanılmış bağışıklık yetersizliği hastalığı manasına gelen kelimelerin baş harflerinden meydana gelmiş olup, HIV (İnsan immun yetmezlik virüsü) denilen bir virüsle meydana gelir. İlk meydana gelişi ve halen en mühim bulaşma şekli ve yolu homoseksüel ilişkiler olmakla beraber gayrimeşru bütün cinsi münasebetler de bu hastalık için aynı riski taşımaktadır. Uyuşturucu müptelalarında (iğneyle zerk yapanlarda), ortak enjektör kullananlarda, kan ve kan ürünlerinin naklinde (bilhassa faktör 8 alan hemofili hastaları için) daima hastalık riski olduğu iyi bilinmelidir. Ayrıca hasta olan anneden bebeğine gerek rahim içinde plasentayla, gerekse doğumdan sonra emzirmeyle hastalık geçmesi mümkündür.

Hastalık son on yıl içinde teşhis edilmeye başlanmış olup sür'atle sayısı çoğalmaktadır. Hastaların çoğunluğu Amerika'da olup, bütün dünyaya buradan yayılmaktadır. Müslüman memleketlere çok sonra girmiş ve daha zor yayılma imkanı bulabilmektedir.

Dünya Sağlık Teşkilatı WHO'nun resmi açıklamasına göre, son on yılda (1993) AIDS'ten ölenlerin sayısı 366.455 olup, bunların 217.729'u Amerikalı, 92.922'si Afrikalı, 51.914'ü Avrupalı ve 1080 kişisi Asyalıdır. ABD'de AIDS'ten ölenler, Vietnam Savaşında ölen ABDasker sayısından fazladır. Dünya

Sağlık Teşkilatının tahminlerine göre, 10 yıl sonra AIDS'ten yılda on milyon kişinin ölmesi muhtemeldir (1993).

Oldukça öldürücü seyreden Aids hastalığına yakalananların % 80'i teşhis konulduktan sonraki iki yıl içinde eklenen çeşitli kanserlerden veya enfeksiyonlardan dolayı ölmektedir. Hastalığın kuluçka dönemi de çok uzundur. Bu durum teşhisin de çok geç konulabildiğini göstermektedir. Virüsün alınmasından hastalık belirtilerinin ortaya çıkmasına kadar 2-5 yıl kadar bir süre geçmektedir. Hastalığın vücutta meydana getirdiği en mühim değişiklik, bağışıklık sisteminin gittikçe bozulmasıdır. Vücut, gerek mikrobik ajanlara, gerekse kanser hasıl olmasına karşı immun sistemini çalıştıramamakta yani müdafaa ve mukavemet edememektedir. Bunun sonucu menenjit, zatürre, dizanteri, beyin iltihabı (ansefalit), mantar enfeksiyonları ve çeşitli kanser türleri ortaya çıkarak tabloyu ağırlaştırmaktadır.

Hastalığın kendisine has şikayet ve bulguları yoktur. Enfeksiyon ve kanser türlerine göre değişik belirtiler olabilir.

Ateş yükselmesi, gece terlemesi (3 aydan uzun süreli), kilo kaybı, halsizlik ve aşırı yorgunluk, yaygın beze büyümeleri (kasıkta ve en az 2-3 değişik yerde), öksürük ile birlikte bütün kan hücrelerinde (akyuvarlar, alyuvarlar, trombosit) azalma ile kendini belli eder.

Hastalığın kendisine mahsus kan testleri olup, bunlarla (ELİSA testi ve elektron mikroskobu ile) HİV antijeni ve Aids virüsü tesbit edilerek kesin teşhis konulabilmektedir.

Henüz virüse etkili bir ilaç veya koruyucu bir aşısı bulunamamıştır. Tedavi, eklenen enfeksiyonlara ve tümörlere karşı olmakta, dolayısıyla şifa meydana gelmemektedir.

Hastalıktan korunma çok daha önemlidir. Bunun için;

1) Kan nakillerini tedaviyi aksatmamak şartıyla en aza indirmeli, gereksiz kan nakillerinden kaçınmalı, kan ve kan ürünleri ihtiyacını yurt içi kaynaklardan temin edip, virüsün çok daha yaygın olduğu -gayri meşru ve gayri ahlaki cinsi münasebetlerin çok olduğu- ülkelerden ithali durdurulmalıdır. Zaruri durumlarda ise bu ürünlerde Aids taraması mutlaka yapılmalıdır.

2) Yurtdışından yeni gelmiş ve geldikleri ülkelerde uzun süre kalmış olanlar da (özellikle hastalık riski çok yüksek olan Amerika, Avrupa ve Afrika ülkelerinden gelenlerde) Aids taraması yapılmalıdır.

3) Zerk yoluyla yapılan tedavilerde disposıbıl (yani bir defalık kullanıma mahsus olan) enjektör, iğne ve diğer malzemelerin kullanımını mecburi hale getirip bu husus iyi denetilmelidir.

4) Uyuşturucu maddelerin takibi iyi yapılmalı; bu gibi kimseler ve bunlarla teması olanlardan kan almaktan kaçınmalıdır.

5) Keza homoseksüeller, fahişeler ile mesleği, adı ve ünü ne olursa olsun gayri meşru ve gayri ahlaki bir hayat düzeni olma ihtimali olan zümrelerden de kan almamalıdır. Bunun için kan alınacak (donör) kimselerin (özellikle gönüllülerin) daha önceki yaşayışları iyi tetkik edilmelidir.

6) Ahlaksızlık yuvaları kapatılmalı, gizli olanları takib edilmelidir.

7) Halka meşru münasebetin (yani evliliğin) faydaları anlatılmalı ve uyuşturucu maddelerle ilgili dini ve tıbbi eğitim yapılmalıdır. Keza, Aids sebepleri dürüst bir şekilde tam olarak duyurulmalıdır. (Bkz. Zührevi Hastalıklar)

AIR CONDITIONING;

Alm. *Klimaanlage (f),* **Fr.** *Climatisation,* **İng.** *Air Conditioning*. İnsana rahatlık vermek ve sanayi ürünlerinin imalatında müsait bir çevre sağlamak için hava şartlarının düzenlenmesi tekniği. Havanın sıcaklığını, nemini, sirkülasyon ve içindeki tozunu kontrol eden bir sistemdir. Bazı endüstriyel durumlarda, koku ve basınç gibi özellikler de kontrol edilir.

Havanın sıcaklık ve neminin çok veya ani değiştiği bölgelerde, evlerde air conditioning sistemi kullanılır. Dükkan, banka ve tiyatrolar; müşteri çekmek için havası düzenlenmiş kısımlara sahiptirler. Araçlarda da hava şartlarının düzenlenmesi önemlidir. Sanayide üretim sırasında yüksek kaliteli imalat için hava şartları kontrol edilir.

Tarihi: Ateşin ısıtma için kullanılması ile hava şartlarının değiştirilmeye başlaması bir tutulabilir. Bu, açık ocaklardan başlayarak, üretim için gerekli olan kapalı fırınların yapılması suretiyle geliştirilmiştir. Merkezi ısıtma sistemi ve kalorifer de bu çerçevede görülebilir. Yirminci yüzyılın başlarında kapalı hacimlerin tavanlarına rapdetilen düşük süratli pervaneler, daha önceleri çatılarda kullanılıp, havayı geçiren, fakat güneş ışığını geçirmeyen palmiye dallarının yerini almıştır. Daha sonra kuru çöl havasının ıslak kumaş yüzeylerden geçirildiğinde soğuduğu bulunmuştur. Buna buharlaştırmalı soğutma ismi verilmektedir. Hava şartlarının modern olarak düzenleyicisi olarak Willis H. Carrier

(1876-1950) kabul edilir. Sistemin fiziksel bileşimleri çoktan beri bilinmekteydi. Carrier, hava ve buhar karışımındaki enerji münasebetini ortaya koyarak, bileşimlerin fonksiyonlarının daha iyi tahmin edilmelerini sağlayacak bazı basitleştirici adımlar ileri sürmüştür. Yaz hava şartlarının düzenlenmesine 1920'lerde başlandığı söylenebilir. Bu tarihlerde buzdolabı da yaygınlaşmaya başlamıştır. ABD İllionois Üniversitesinde, mesken soğutma sistemi 1930'ların başlangıcında incelenmiştir. Yaz ve kış hava şartlarının düzenlenmesi ABD'de geliştirilmiştir. Otomatik kontrol, otomatik ateşlenen ocaklar ve kaynatıcılar, kompresörler ve ısı izolasyon malzemelerindeki ilerlemeler, bu gelişmede önemli rol oynamıştır. Her ne kadar mesken soğutmasındaki teknik 1930'larda nisbeten gelişmiş olmasına rağmen, ekonomik durum uygulamaya geçişi önlemiştir. Ancak 1940'ların sonlarında talep ve üretim dengeli duruma gelmiştir. 1950 ve 1960'ta gelişmiş ülkelerde pekçok meskenin bu rahatlığa sahip olduğu görülmektedir.

Kışın sıcaklık kontrolü: Kışın kontrol sistemi, otomatik şekilde ısıtıcı sisteme kumanda vererek, hava sıcaklığını istenilen seviyede tutar. Odadaki termostat, sıcaklığı kontrol ederek düşüş ve yükselişlerle sistemi uyarır. Eğer termostat, ısı için sinyal verirse, fırındaki ısıtıcı çalışır ve fırın dışındaki havayı ısıtır. Hava sıcaklığı 48° C olunca üfleyici harekete geçer ve ısınan havayı odaya üfler. Bu sıcak hava odadaki soğuk havanın yerini alırken, oda sıcaklığı yükselir. Eğer termostatta istenilen sıcaklığa erişilirse, ısıtıcı durur ve fırın soğumaya geçer. Üfleyici üflemeye devam eder, ancak üflenen havanın sıcaklığı düşer. Dolayısıyla termostat tekrar harekete geçer. Bu işler her gün defalarca tekrarlanır. İyi izole edilmiş bir meskende iyi bir sistem, hava sıcaklığını 0,5 ° C toleransla sabit tutabilir. Sistem uzun yıllar en düşük seviyede bakıma ihtiyaç duyulacak şekilde yapılmıştır.

Yazın sıcaklık kontrolü: Merkezi soğutma sisteminde oda sıcaklığı, yine odadaki termostatla kontrol edilir. Sıcaklığın yükselmesiyle termostat bir kompresörü devreye sokar. Soğutucu bir sıvı, soğutma dilimleri içinde hareket eder. Paralel olarak bir pervane oda havasını bu dilimler arasında hareket ettirir.

Kış ve yaz nem kontrolü: Soğuk iklimlerde, uzun donmalar bina içinin nemini düşük seviyelere getirebilir. Ancak meskenlerdeki banyo, yemek pişirme ve çamaşır yıkama gibi işlemler nemi arttırır. Çok soğuk havalarda, iyi kapatılmamış meskenlerde izafi nem % 20'nin altına düşebilir.

Açık hava sıcaklığı 16° C'ye eriştiğinde izafi nem istenen % 30-40 seviyesine gelir. Eğer meskende fazla su buharı açığa çıkarsa, nem rahatsız edici olabilir. Bunun için pencere açıp, açık havanın içeri gelmesi tavsiye edilir. Ancak hava sıcaklığı 16-27°C arasında iken, bu çeşit hava değişimi çözüm getirmez. Çünkü açık hava nemi de artık yükselmiştir. Bu durumda nem kontrolü arzu edilir.

Kış ve yaz hava sirkülasyon kontrolü: Odaya, hava, belirli bir doğrultuda ve arzu edilen bir şekilde fazla basınç kaybı ve hava gürültüsü olmaksızın sevk edilir. Bütün yıl olacak kontrol için pencere altları tercih edilen bir yerdir. Buralardan yukarı doğru gönderilen hava, kışın soğuk pencere yüzeylerindeki hava ile karşılaşır. Yazın ise oda havasından daha soğuk hava tavana doğru püskürtülür. Bu hava daha sonra aşağı seviyelere doğru iner.

Yeni gelen şartları düzenlenmiş hava, bulunan havanın yerini alırken, eski hava ısıtma fırınına veya soğutma spiraline sevk edilmek için alınır. Bu alınış yeri, hava hareketine uygun olarak seçilmelidir.

Kış ve yaz toz ve yabancı maddelerin kontrolü: En çok kullanılan hava filtresi ağ şeklindeki liflerden teşekkül eder. Bu liflerdeki yapışkan malzeme toz parçalarını tutar. Başka bir sistemde girişte toz parçacıkları elektriksel yüklü duruma getirilir ve daha sonra zıt elektrik yüklü bir plakta toplanır. Ancak bunun sonucu olarak filitreden hava geçişi yavaşlar. Soğutucularda giren havanın azalması ile, soğutma spiralinin yüzeyi donma noktasının altına iner. Bunun sonucu olarak hava akımı daha da azalır. Bu durumda sistem durdurulmalı, buz eritildikten sonra, hava filtresi değiştirilmelidir. Isıtma sisteminde de yapılacak tek iş, hava filitresinin değiştirilmesidir.

Oda hava şartları düzenleyicisi: En ucuz soğutma sistemidir. Bina kısmı, hava filitresi, pervane ve soğutma spiralinden meydana gelir. Sıcak nemli oda havası filtreden çekilir ve pervane vasıtasıyla soğutma spiraline üflenir. Bu arada hava soğutulur, nemi alınır ve tekrar odaya verilir. Soğutma spiralindeki sıvı, sıvı halden gaz haline geçerken dolaşan havadan ısı alır. Bina dış kısmı ise; kompresör, pervane ve yoğunlaştırıcıdan ibarettir. Kompresör soğutma spiralinden gelen düşük sıcaklık ve basınçtaki soğutucu gazın sıcaklık ve basıncını artırır ve yoğunlaştırıcaya gönderir. Pervane; dışarıdan gelen havayı yoğunlaştırıcının üzerine üfler. Dışarıdan gelen soğuk hava, yoğunlaştırıcıdan geçerken sıcak gazdan ısı alır. Bu gazın sıvı hale geçmesine sebeb olur. Kullanılan soğutma sıvısı, soğutma spirali kompresör ve yoğunlaştırıcının meydana getirdiği kapalı bir devrede hareket eder. Yoğunlaştırıcıyı soğutan pervane nisbeten soğuk dış havayı emer, havayı yoğunlaştırıcıdan geçirerek sıcak havayı dışarı atar. Kompresör ve iki pervane elektrik motoru ile tahrik edilir. Bu çeşit cihazlar nisbeten değişen düşük oda sıcaklığı sağlarken, gürültü çıkarırlar. Bu yüzden

mevcut sistemlerde bazı değişiklikler yapılarak daha pahalı merkezi soğutma sistemi elde edilir.

Kış ısıtma sistemi: Üç şekilde sınıflandırılabilir: Sıcak hava, kızgın hava, buharlı sistem. Sıcak havalı sistem, soğutma ile birleştirilerek beraberce tek bir sistem olarak sene boyunca hava şartlarının düzenlenmesi sağlanmış olur. Kızgın hava ve buharlı sistemin bütün sene sisteme uydurulması zordur. Bu durumda soğutma, genellikle, ayrı bir sistem olarak düzenlenir.

Merkezi soğutma sistemi: Genellikle iç ve dış olmak üzere iki kısma ayrılır. İç kısım filtre, pervane ve soğutma spiralinden teşekkül eder. Filtre ve pervane, ısıtma sisteminin parçasıdır. Sadece soğutma spirali ilave edilecektir. Bu sırada yoğunlaşan suyu toplamak ve dışarı atmak için kullanılan düzeni unutmamak gerekir.

Dış kısım, motor tahrikli kompresör, yoğunlaştırıcı için bir pervane ve yoğunlaştırıcıdan ibarettir.

Su soğutmalı yoğunlaştırıcılar yaygın olmakla beraber, çok ısı kullandıklarından sınırlandırılabilirler. Bu çeşit mesken soğutma sistemleri sınırlı nem kontrolü yaparlar. Nemin azalması, kompresörün çalışma süresine bağlıdır. Bu sınırlı kontrol, çoğu zaman kabul edilebilir.

Sınai ve ticari uygulaması: Hava şartlarının düzenlenmesi sanayide verimi artırmak ve kaliteyi yükseltmek için önemli olmaktadır. Bir matbaada kağıdın genişleme ve büzülmesinin kontrolü hakkındaki direnç kontrolü, tozsuz ortamda yapılan üretim bunlar arasındadır. Ayrıca çalışanların rahatlığının üretime etkisini de ilave etmek gerekir. Servis sunan müesseselerde de hava şartlarının düzenlenmesi, müşteri çekmesi yönünden çekici olmaktadır.

Gelecekte hava kirliliğinin çoğalması ile hava şartlarının düzenlenmesi daha önemli olacaktır. Bu suretle üretim de daha kontrollü yapılacaktır. Mesela çok renkli baskıda, nem kontrolü baskının üst üste yapılması yönünden önemlidir.

Bütün sene çalışan okullar, hava şartlarının kontrolünü gerektiren yerlerden biridir. Özel arabadan, toplu taşımacılığa kadar her türlü taşıma aracında bu düzenleme her geçen gün önem kazanmaktadır. Hastane ve bakım evlerinde ise hava şartlarının düzenlenmesi sağlık bakımından gereklidir.

Bilim adamlarının son zamanlarda yaptığı tespitler, ozon tabakasının incelmesinin mühim sebeplerinden birinin de klima cihazlarında kullanılan gazlar olduğunu ortaya çıkarmıştır. ABD hükumeti, halkı daha seyrek klima cihazı kullanmaya davet etmektedir. Mevcut metodlara ve kullanılan gazlara alternatif bulunamadığı takdirde, klima kullanımına ciddi tahdit (sınırlama) getirilmesi düşünülmektedir.

AİSOPOS (EZOP);

Eski Yunan fabl yazarı, masalcısı. Daha çok **Ezop** diye bilinir. Rivayetler arasında: M.Ö. 7 ve 6. yüzyıllarda yaşadığı; Mısır'da, Sisam Adasında veya Trakya'da doğduğu; Frigyalı zeki bir köle olduğu, azad edildikten sonra Doğu'ya yolculuk yaptığı yazılıdır.

Atinalıların "Aisopos masalı" diyerek söyleyegeldikleri milattan önceye ait masallar bu yazara dayandırılır. Bir başka görüş de, böyle bir kimsenin yaşamadığı yolundadır.

"Aisopos masalı" ile "fabl" eş anlamda kullanılır. Halk söyleyişi ve hayvan hikayecikleri olan bu fabllarla ibret ve ahlak dersi verilir. Önceleri bir edebi tür sayılmayan bu fabl (masal)lar, sonraki dönem şair ve yazarlarını, özellikle 17. yüzyıl Fransız şairi La Fontaine'i etkilemişitir.

Masallar, Türkçeye **Ezop Masalları** adıyla tercüme edilmiştir.

AİLE;

Alm. *Familie (f),* **Fr.** *Famille (f),* **İng.** *Family.* Nikahlanıp, evlenerek bir araya gelen erkek, kadın ve çocuklardan meydana gelen en küçük topluluk. Genel olarak büyük baba, nine, torunlar ve hizmetçiler ve evde bakılıp beslenilen kimseler de aile ferdlerinden sayılır. Kan, süt ve evlilikten doğan akrabalıklar katılınca, aile çevresi genişler. Erkeğin anası, babası ve kardeşleri ile kadının anası, babası ve kardeşleri en yakın akrabalardır.

İnsanlar cemiyet halinde yaşamak mecburiyetindedirler. Bu cemiyetin en küçük birimi ailedir. Bu bakımdan aile, toplumun temel taşıdır. Aile, insanların doğup büyüdüğü, yetişip geliştiği ve terbiye gördüğü topluluktur. Bu, topluluğun küçük - büyük fertlerinin olgunlaştığı, bir hayat okuludur. Aile içerisinde her ferd birbirinin bilgi ve tecrübesinden faydalanır. Bu faydalanma bir ömür boyu devam eder.

İnsanlık aile ile başlar. Yüce kitabımız Kur'an-ı kerimde bildirildiği gibi, bu aile, bir erkek ile bir kadından ibaretdir. Hucurat suresi on üçüncü ayet-i kerimesinde mealen: "**Ey insanlar! Biz sizleri bir**

erkek ile bir kadından yarattık. Birbirinizle tanışmanız için milletlere ve kabilelere ayırdık." buyrulmaktadır. Bugün yeryüzünde rastladığımız farklı renklere, kültürlere, milletlere ve gruplara rağmen, insanlar temelde bir tek ailenin çocuklarıdır. İlmin kesin olarak ortaya koyabildiği husus, farklı ırklara, renklere, kan gruplarına ve iskelet yapılarına rağmen bütün insanların bir ana-babadan çoğaldıklarıdır. Bu sebeple ilk insan ve ilk peygamber hazret-i Adem ile eşi hazret-i Havva yeryüzünde bulunan ve ilahi vahiy ile terbiye edilmiş olan ilk ailedir. İnsan nesli (soyu) onlardan çoğalmıştır. Buna göre, insanlık, ne Th. Habbes'in dediği gibi vahşi ve egoist bir canavar olan fertler ve ne de E. Durkheim'in dediği gibi özel hayata ve şahsiyete imkan ve fırsat tanımayan insan sürüleri demek olan klan ile başlamıştır. Bu görüşlerin bugün ilmi bir değeri kalmamıştır. Eski ve köklü bir müessese olan aile, değişik yer ve zamanlarda değişik görünüşler kazanmasına rağmen daima var olmuştur.

Aile, çeşitli dinlerde ve topluluklarda devirlere, bölgelere göre farklılık arz eder. Baba hakimiyetine dayanan aileler (ataerkil-pederşahi) yanında, ana hakimiyetine dayanan (anaerkil - maderşahi) aileler olduğu gibi, tek evli aile (monogami) ve çok evli aileler (poligami) de görülmüştür. İslamdan önceki topluluklarda genel olarak aile şöyledir:

Yahudilikte aile, baba hakimiyetine dayanırdı (ataerkildi). Hem sosyal hem de dini bir müessese olup, kadının miras hakkı yoktu. Çok evlilik vardı. İsrailoğullarının dışında biriyle evlenmemek esastı. Boşanma normal görülürdü. Bu sebeple boşanma çok olurdu.

Hıristiyanlıkta aile sadece dini bir müessese idi. Kocanın hakimiyeti esastı. Evlenen kadın ile erkek artık birbirinden ayrılamaz, boşanıp başkasıyla evlenen eş zina etmiş sayılırdı. Çok evlilik olmakla beraber, aileler daha çok tek evliliğe dayanırdı.

Romalılarda aile, sosyal ve dini bir kuruluştu. Ataerkil bir aile tipi hakimdi. Baba, ailenin reisi ve rahibi idi. İlk devirlerde, çocuklarını öldürme yetkisine bile sahipti. Evlatlık müessesesi vardı. Tek evlilik esas olup, çok evlilik yoktu.

Araplarda, Peygamber efendimizden önceki Cahiliye devrinde aile ataerkildi. Kadın ve çocukların değeri yoktu. Baba kız çocuklarını öldürme hakkına sahipti. Nitekim kız çocuklarını diri diri toprağa gömerlerdi.

İslamiyetten önce Türklerde: Aile yapısı ataerkildi; yalnız Roma'da olduğu gibi değildi. Fazla yaygın olmamakla beraber çok evliliğe rastlanırdı.

Bugünkü medeni hukukta aile: Koca, ailenin reisidir. Tek evliliğe izin verilir. Kadın da kocası gibi boşanma hakkına sahiptir.

İslam hukukuna gelince: İslam dini toplumun huzuru ve insan neslinin sağlıklı bir şekilde devamı için, ailenin gerekli olduğunu bildirmiştir. Bu sebeple nikahı helal kılarak, zinayı ve zinaya yol açan serbest ilişkileri yasaklamıştır. Kadına hiç bir dinin, hiç bir sistemin vermediği değeri vermiştir. Peygamber efendimizin Veda hutbesindeki nasihatlerinden biri: "**Kadınlarınıza eziyyet etmeyiniz! Onlar, Allahü tealanın sizlere emanetidir. Onlara yumuşak davranınız, iyilik ediniz.**" olmuştur. Başka bir hadis-i şeriflerinde de; "**Cennet anaların ayakları altındadır.**" buyurarak, kadını korumada eşsiz bir hassasiyet göstermiştir. Ancak erkekler "ailenin reisi" olmak bakımından kadınlar üzerinde (daha üstün) bir dereceye sahiptirler. Bununla beraber, erkeklerin meşru surette kadınlar üzerinde hakları olduğu gibi, kadınların da onlar üzerinde hakları vardır. Ailenin mutluluğu ve sosyal hayatın huzuru, aileyi meydana getiren kadın ve erkeğin, vazife ve sorumluluklarını bilip, uygulamasına bağlıdır.

Aile içinde kadın ve erkeğin birbirlerini anlayıp hoşgörü sahibi olmaları, aile saadeti için şarttır. Karşılıklı saygı ve vazifelerin ne olduğunun bilinmesi, yuvanın huzurlu olması için önemli hususlardır. Ailede disiplini baba sağlar. Baba adaletli davranırsa, ailede huzur olur. Akıllı kadın ve erkek birbirlerini üzmezler. Hayat arkadaşını üzmek, incitmek aile seadetinin bozulmasına sebeptir. Zalim, huysuz kimse, hayat arkadaşını devamlı üzerek asabını bozar. Sinirler bozulunca, çeşitli hastalıklar meydana gelir. Hayat arkadaşı hasta olan bir eş, mahv olmuştur. Saadeti sona ermiştir. Eşinin hizmetlerinden, yardımlarından mahrum kalmıştır. Ömrü, onun dertlerini dinlemekle, ona doktor aramakla, ona alışmamış olduğu hizmetleri yapmakla geçer. Bütün bu felaketlere, bitmeyen sıkıntılara kadın veya erkeğin huysuzluğu sebep olmuştur. Bunlardan uzak, seadetli bir yuvanın esası, karşılıklı güler yüz, hep tatlı söz, anlayış ve hoşgörüdür. Bunları ise dinimiz emretmektedir. Bunlara uyan dünya ve ahirette rahat eder.

Ana-baba ve çocuklar: Aileden gaye, neslin devamını sağlayan çocuktur. İnsanın öldükten sonra iyilikle anılması için; topluma faydalı bir eser, veya faydalı bir ilim yahut hayırlı evlat bırakması gerekir. Her şey bitip unutulduğu halde, bunlar unutulmaz ve ölen insanın hayırlı işinin devamını temin eder. O halde çocuğun örnek şekilde yetiştirilmesi, anne ve babanın ortak vazifesidir. Anne çocuğunu bizzat emzirip büyüttüğü, devamlı iyi ahlakı anlattığı gibi, bunların ev, yiyecek, giyecek ile manevi ve maddi

ihtiyaçlarını karşılamak da önce babanın vazifesidir.

İslamiyet, ahlak ve ilme en büyük kıymeti verip, cahilliği ve ahlaksızlığı reddeder. Onun için her anne ve baba, çocuğuna ilmi, ahlaki ve dini görevlerini öğretmelidir. Öğretmezlerse mes'ul olurlar. Çünkü, her çocuk sevmeyi, sevilmeyi, saygıyı burada öğrenir. Disiplin ve düzenli hayata burada alışır. Allahü tealaya inanmayı, Peygamber sevgisini, vatan-millet aşkını, gelenek ve göreneklerine saygıyı hep burada öğrenir. Çocuklar altı yaşlarına kadar kişilik özelliklerini aileden alırlar. Bu sebeple ailenin düzenli olması çok önemlidir. Aile hayatının düzenli olması, çocukların şahsiyetli ve güzel karakterli olarak yetişmesini sağlar. Terbiye etmek için anne - baba gerektiğinde evladına sertlik gösterebilir. Yalnız bu, masum yavrunun körpe vicdanında derin yaralar açan dayak şeklinde olmamalıdır. Fazla sertlik göstermek pekçok çocukta yalancılık, hile ve hareketlerinde dengesizlikler meydana getirir. Anne ve baba, kız ve erkek çocuklarını devamlı gözetmeli, bilhassa onları kötü arkadaştan korumak için çok gayret göstermelidir. Kötü arkadaş, çocuğun en büyük düşmanıdır.

Çocuklar küçük olsun, büyük olsun anne ve babalarına itaat ve hürmette kusur etmemelidir. Hayatın çeşitli zorlukları içinde onları büyütüp, her sıkıntıya katlanan anne ve babalar, her bakımdan hürmet ve itaate layıktırlar. Kur'an-ı kerimde mealen; "**Allahü tealaya ibadet ediniz.**" buyrulduktan sonra, "**Anne-babaya iyilik ediniz.**" (Bakara suresi : 83) diye emredilmiştir. Yine onlara "**Öf!**" demek bile (İsra suresi: 23) yasaklanmıştır.

Aile, ne kadar sağlam olursa, toplum o derece güçlü temeller üzerine kurulmuş olur. Bir milleti yıkmak isteyen iç ve dış düşmanlar, ilk tahribatlarına aileden başlarlar.

Alkol, uyuşturucu, kumar ve fuhşun en büyük tahribatı (yıkımı) aile ve nesiller üzerindedir. Toplumun temeli aile, ailenin temeli ise sadakat, iffet, haya, karşılıklı sevgi ve anlayış gibi manevi değerlerdir. Ailenin zayıfladığı, zedelendiği, vazifelerini yapamadığı zamanlarda gayri meşru serbest münasebetler artmakda, beden ve ruh sağlığı bozuk nesiller toplumu işgal etmektedir. Bu sebeple, TC Anayasası, ailenin, annenin ve çocuğun korunmasında devleti vazifeli kılmıştır.

Benliğinden, milli ve ahlaki faziletlerinden, örf ve an'anelerinden uzaklaşarak, ruhsuz, köksüz ve inançsız yetişen nesiller, aşağılık kompleksi içinde sapık fikir ve yabancı ideolojilerin esiri olmaya mahkumdurlar. Köklü, sağlam, milli ve manevi değerlerle teçhiz edilen (donatılan) ailelere dayanan milletler, her türlü felaketlere karşı göğüs gererler. Sağlam temellere dayanmayan aileler ve topluluklar, en küçük bir zorlama karşısında dağılırlar. Türk milletinin tarihi boyunca her sahada kazandığı zafer ve başarılarda, Türk ailesinin çok büyük payı vardır. Türk aile yapısı, her türlü kötülük ve tuzaklardan korunmalı, milli ve manevi yapısı kuvvetlendirilerek sağlıklı bir şekilde devamı sağlanmalıdır.

AİŞE-İ SIDDİKA;

Resulullah efendimizin mübarek hanımlarından. Hazret-i Ebu Bekr'in kızıdır. Annesi, Ümmü Ruman binti Amir'dir. Sıddika lakabıyla meşhurdur. Ümm-ül-Mü'minin ve Ümmü Abdullah künyeleriyle de bilinir. Hicretten sekiz sene önce 614'te Mekke-i mükerremede doğdu. Doğum tarihi için başka tarihler de bildirilmiştir. 677 (H. 57)de Medine-i münevverede vefat etti. Vasiyyeti üzerine Cennetü'l-Baki Kabristanına defnedildi.

Küçük yaştayken okuma-yazma öğrenmiş olan Aişe-i Sıddika radıyallahü anha çok zeki ve kabiliyetliydi. Öğrendiği ve ezberlediği bir hususu katiyyen unutmazdı. Bu sebeple Eshab-ı kiram birçok şeyleri ondan sorup öğrenirlerdi.

Resulullah efendimiz hazret-i Hadice'nin vefatından sonra Aişe-i Sıddika radıyallahü anha ile evlendi. Nikahı, Allahü tealanın emri ile yapıldı. Resulullah efendimiz vefat edinceye kadar sekiz sene onunla yaşadı. Hazret-i Aişe'nin çocuğu olmadı. Resulullah tarafından çok sevilir ve öğülürdü. Mescid-i Nebi inşa edilirken, yanına hazret-i Aişe için de bir oda yapıldı. Peygamber efendimiz, Aişe-i Sıddika'nın odasında vefat etmiş, oraya defnedilmiştir.

Medine-i münevverede Resulullah'ın gazalarına katılmış, diğer sahabi kadınları gibi yaralıların tedavisi ve onların bakımıyla meşgul olmuştur. Resulullah'tan en çok hadis-i şerif rivayet edenlerin ilk altısı içine girmektedir. Fıkıh ilminin kurucularındandır. Kadınlara ait dini hükümlerin çoğunu o bildirmiştir. "Fıkıh ilminin üçte birini o kurmuştur" sözü meşhurdur. O, devrin belli başlı alimlerinden ve fukaha-i seb'adan (yedi fıkıh aliminden) biridir.

Resulullah efendimizin vefatından sonra da Eshab-ı kiram, hazret-i Aişe validemize Ümm-ül-Mü'minin, yani müminlerin annesi olarak çok hürmet gösterdiler.

Hazret-i Ebu Bekr'in ve hazret-i Ömer'in halifeliği zamanında Müslümanlara nasihate devam eden hazret-i Aişe, hazret-i Ömer'e Resulullah'ın kabr-i şerifi yanında kendisi için ayırmış olduğu yeri verdi. Hazret-i Ömer vefat edince buraya defnedildi. Hazret-i Osman'ın isyancılar tarafından şehid

edilmesinden sonra halifeliğe seçilen hazret-i Ali zamanında, Abdullah ibni Sebe' ve adamlarının kışkırtmaları neticesinde meydana gelen Cemel (Deve) Vak'asından sonra hazret-i Ali, hazret-i Aişe'ye izzet ve ikramda bulundu ve kendisini Medine-i münevvereye gönderdi. Hazret-i Aişe'nin Deve Vak'asına çıkması harb etmek için olmayıp, ıslah etmek, fitneyi bastırmak içindi.

Ehl-i Sünnet alimleri ilimde ve ictihadda hazret-i Aişe'nin, hazret-i Fatıma ve diğerlerinden üstün olduğunu bildirmişlerdir. Abdülkadir-i Geylani kuddise sirruh, Aişe radıyallahü anha daha üstündür buyuruyor. İmam-ı Rabbani kuddise sirruh ise; "İlimde ve ictihadda Aişe, zühd ve dünyadan kesilmekte Fatıma daha ileridir." buyurmuştur.

Bazı doğru yoldan ayrılanlar kendisine iftira etmektedirler. Hazret-i Ali'yi sevmezdi diyorlar. Halbuki; "**Ali'yi sevmek imandandır.**" hadis-i şerifini, hazret-i Aişe haber vermiştir. Böylece onu sevdiğini ve herkesin de sevmesi lazım geldiğini bildirmiştir.

Hazret-i Aişe validemiz bütün İslam ilimlerine vakıf müctehid, edib, zühd ve vera sahibiydi. Resul-i ekrem efendimizden (sallallahü aleyhi ve sellem) 2210 hadis-i şerif rivayet etmiştir. Kendisinden de Eshab-ı kiram ve Tabiin'den bir çokları hadis-i şerif nakletmişlerdir.

Hazret-i Aişe'nin üstünlüğünü ve faziletini bildiren pekçok hadis-i şerif vardır. Bunlardan bazıları:

Aişe, Cennet'te de benim zevcemdir.

Resulullah'a en çok kimi seviyorsunuz? diye sorulunca; "**Aişe'yi!**" buyurdu. Erkeklerden kimi seviyorsun? denilince; "**Aişe'nin babasını.**" buyurdu.

Ya Aişe! Allahü teala sana iyilikler versin! Beni sevindirdiğin gibi, seni sevindiremedim.

Hazret-i Aişe'nin, Peygamberimizden rivayet ettiği hadis-i şeriflerden bazıları şunlardır:

Ey Aişe! Allahü teala kullarına lutf ile muamele edicidir. Her işte yumuşak davranılmasını sever.

Ey Aişe! Yumuşak ol; zira Allahü teala bir ev halkına iyilik murad ederse, onlara yumuşaklık kapısını gösterir.

Ey Aişe! Sana birisi istemeden bir şey verirse, kabul et, çünkü o, Allahü tealanın sana gönderdiği bir rızıktır.

Ey Aişe! Hiç hayasız söz söylediğimi işittin mi? Kıyamet gününde Allah katında en kötü insan, kötülüğünden kaçarak insanların terk ettiği kimsedir.

AJAN;

Alm. *Spion (m), Vertreter (m), Agent (m),* **Fr.** *Espion (m), représentateur, agent,* **İng.** *Spy, Representative, Agent.* Siyasette ve milletlerarası münasebetlerde bir partinin veya siyasi grubun mensubu veya bir ülkenin vatandaşı iken, karşı tarafa veya düşmana hizmet eden kimse. Ticari ilişkilerde alıcının veya satıcının işlerini takib ve menfaatlerini muhafaza maksadıyla faaliyet gösteren kişi veya firma. (Bkz. Acente). Ayrıca, ülkelerin kendi elemanlarından istihbarat veya bozgunculuk için karşı ülkelere gönderdikleri kişilere, Beden Terbiyesi bölgelerinde bir spor dalının resmi üyelerine, Deniz Müsadere Mahkemesinde devleti temsil edenlere ve bir kurumun diğer kurum nezdindeki temsilcilerinin hepsine de ajan denir.

Bir güvenlik örgütünün bazı şeyleri ortaya çıkarmak veya yıkıcı bir örgütün karşı taraf örgütlerinin içine soktuğu ve onları bazı eylem ve beyanlar için teşvik eden, kışkırtan ajanlarına da ajan provokatör denir.

Milletlerarası uyuşmazlıkları barışçı yollarla halletme sözleşmesi statüsünün 62. maddesi ile Milletlerarası Daimi Adalet Divanı statüsünün 42. maddesi, tarafların divan önünde ajan ile temsil edileceğini hükme bağlamaktadır.

Ajanlar, hükumetleri adına dava açmak, savunma yapmak ve yaptırmak, her türlü bildirimlerde bulunmak ve mahkemede hükumeti adına yapılan her türlü bildirimi kabul etmeye yetkilidirler.

AJANS;

Alm. *Nachrichtendienst (m),* **Fr.** *Agence d'informations,* **İng.** *News agency.* Dünya ve ülke çapında cereyan eden siyasi, ekonomik, ticari vs. hadiseleri gazete, basın yayın organları yanında, öteki müşterilerine ulaştırmak için haber toplama işlemlerini yerine getiren ve her türlü masraflarını abonelerine haber satarak karşılayan özel veya yarı resmi kuruluşlar.

İlk haber ajansı "Charles Havas" tarafından Paris'te "Agence Havas" adıyla kurulmuştur.

Dünyanın önemli ajansları:

Amerika'da, Associated Press (AP) ve United Press İnternational (UPI).

Fransa'da, Agence France Press (AFP).

İngiltere'de, Press Association (Press Ass.), BBS, Reuter.

Rusya'da, Telegrafnoe Agenstvo Soyuza Soyetov (TASS).

İsviçre'de, Agence Telegrafique Suisse.

Türkiye'de, Anadolu Ajansı (AA).

Türkiye'deki önemli haber ajanslarından bazıları:

Anadolu Ajansı: Osmanlıların son zamanlarında kurulan "Osmanlı Telgraf Ajansı" ve Birinci Dünya Savaşının ilk yıllarında kurulan Milli Ajansın kapanmasından sonra 6 Nisan 1920'de kurulmuştur. Gayesi, o zamanki kurtuluş mücadelemizi ve davamızı bütün dünyaya anlatmaktı. Bugün ise yurt dışındaki ajanslarla ilgi kurarak aldığı haberleri basın ve radyolara dağıtmakla görevlidir.

Ajans terimi geniş manada değişik girdilerin te'mini veya belli işlerin yürütülmesinde aracılık yapan ticari birimleri ifade etmek için de kullanılır. Bunlardan en meşhuru reklam ajanslarıdır. Bunlar reklam verenin her türlü reklam işlerini üstlendikleri gibi sadece hazır reklamların yayın organlarına ulaştırılmasında da aracılık yapabilirler,

Ankara Ajansı: Kısaca "Anka" olarak bilinir. 3 Mart 1972'de kurulmuştur. 1977'de anonim şirket haline dönüşmüştür. Yurt içi ve yurt dışında büroları, temsilcilikleri vardır.

Ulusal Basın Ajansı: Kısaca "UBA" olarak tanınır. 11 Şubat 1980'de kuruldu. Yurtdışında bazı kuruluşların Türkiye temsilciliğini yapmaktadır.

Ajans ismiyle tanınan başka büyük kuruluşlara örnek olarak Atom Enerjisi Ajansı, Uzay Ajansı, Teknoloji Ajansı. Bazı basın ve yayın organları da kendi adlarına ajans kurarak faaliyet gösterirler. Bunlar belli konularda bilgiler toplayan birer haberleşme merkezidirler.

AKA GÜNDÜZ;

Son devir hikaye ve romancısı; şair ve gazeteci. 1886 yılında Selanik'e bağlı Katerina ile Alasonya kasabaları arasındaki bir dağ köyünde doğdu. Asıl adı Enis Avni'dir. Önceleri Enis Avni, sonraları ise, Aka Gündüz adıyla eserler verdi. İlk tahsilini Serez'de İncili Mektebde ve Selanik'deki Şemsi Hoca Mektebinde tamamladı. Bir müddet Selanik Askeri Rüşdiyesine devam ettiyse de 1896 Yunan Harbi esnasında Eğrikapı Rüşdiyesine nakledildi. Daha sonra İstanbul'a gelerek Mekteb-i Sultanisinin idadi kısmı, Edirne Askeri İdadisi ve Kuleli Askeri İdadisinde okudu. Hastalığı sebebiyle Harbiyenin ikinci sınıfından ayrıldı. Paris'e giderek bir müddet Güzel Sanatlar Okulu ve Hukuk Fakültesine devam etti. Ancak hiç birini bitiremeden üç yıl sonra geri döndü. 1910 yılında Selanik'e sürgün edildi. Adana'daki Ermeni olayları üzerine oraya tayin olunan Bahriye Nazırı Cemal Paşanın maiyetinde on dört ay Vilayet Meclisi İdare Başkatibi olarak çalıştı. Aka Gündüz, 31 Mart Vak'ası üzerine gönüllü yazıldığı Hareket Ordusuyla İstanbul'a geldi. İşgal kuvvetleri tarafından Malta'ya sürüldü. Ankara Hükumetinin teşebbüsüyle yurda döndü. Cumhuriyetten sonra 1932 - 46 yılları arasında milletvekili oldu ve Kasım 1958'de Ankara'da öldü.

1920 yılında **Alay** Dergisini çıkardı. **Çocuk Bahçesi** ve **Genç Kalemler** dergilerinde çıkan yazılarıyla dikkati çekti. Sade dil görüşüne bağlı olup Milli Edebiyat akımı içinde yer almıştır.

Eserlerinde millet sevgisinin neticesi olarak geniş halk zümreleri ile bunların ızdırabları işlenmiştir. Cümleleri ateşli ve kısadır. Eserleri hayat tecrübesini verir. Yetmişe yakın eseri vardır.

Eserleri:

Türk Kalbi (hikaye, 1911), **Türk'ün Kitabı** (hikaye, 1911), **Kurbağacık** (hikaye, 1919), **Dikmen Yıldızı** (roman, 1927), **Odun Kokusu** (roman, 1928), **Tank-Tango** (roman, 1928), **Hayattan Hikayeler** (hikaye, 1928), **İki Süngü Arasında** (roman, 1929), **Yaldız** (roman, 1930), **Çapkın Kız** (roman, 1930), **Aysel** (roman, 1932), **Ben Öldürmedim** (roman, 1933), **Onların Romanı** (roman, 1933), **Kokain** (roman, 1935), **Üvey Ana** (roman, 1935), **Üç Kızın Hikayesi** (roman, 1933), **Aşkın Temizi** (roman, 1937), **Çapraz Delikanlı** (roman, 1938), **Zekeriya Sofrası** (roman 1938), **Mezar Kazıcılar** (roman, 1939), **Giderayak** (roman, 1939), **Yayla Kızı** (roman, 1940), **Bebek** (roman, 1941), **Bir Şoförün Gizli Defteri** (roman, 1943), **Eğer Aşk...** (roman, 1946)**, Sansaros** (roman, 1946), **Bir Kızın Masalı** (roman, 1954), eserlerinin belli başlılarıdır.

AKABE BİATLARI;

Medineli ilk Müslümanların, Peygamber efendimiz ile yaptığı itaat ve bağlılık sözleşmeleri. Peygamberimize ilk vahyin gelmesinin on birinci senesinde, birer sene ara ile Mekke ile Medine arasında yer alan Akabe mevkıinde yapıldı.

Birinci Akabe Biatı: Peygamberliğin bildirilmesinin on birinci senesinde Medine'den Mekke'ye Kabe'yi ziyarete gelen Hazrec kabilesinden altı kişi Peygamber efendimizin daveti üzerine müslüman oldu. Peygamber efendimizle görüşüp müslüman olan Hazrecli altı kişi bir sene sonra hac mevsiminde tekrar Mekke'ye geldiler.

O sene, müşrikler, Müslümanlara daha çok eziyet ettiler. Peygamber efendimizi, takip edip, O'nunla konuşan, iman eden herkese işkence yaptılar. Bu hali öğrenen Medineliler, Peygamber efendimizle haberleştiler ve gece buluşmaya karar verdiler. Gece olunca, buluştular. İtaat ve bağlılıklarını Peygamberimize arz edip, bütün emir ve isteklerine teslim olacaklarına söz verdiler. Bu sözün ardından da biat ettiler. Bu biata katılanların onu Hazrec, ikisi de Evs kabilesinden idi. Bu biat, İslam tarihine "Birinci Akabe Biatı" olarak geçti. Yapılan biatta, her iki kabileden orada bulunanlar; "Allahü tealaya ortak koşmayacaklarına, ayıplanmak ve rızık korkusuyla çocuklarını öldürmeyeceklerine, zina yapmayacaklarına, hırsızlık etmeyeceklerine, iftiradan kaçınacaklarına ve daha başka hususlara dair söz verip, taahhütte bulundular. Biat eden bu topluluğun reisi Es'ad bin Zürare radıyallahü anh idi. Sevgili Peygamberimiz, bu on iki kişiyi kabilelerine temsilci yaptı. Bunlar, kabilelerine İslamiyeti anlatıp, onlar adına Peygamberimize karşı mesul ve kefil olacaklardı. Es'ad bin Zürare radıyallahü anh da, bütün kabileler ve kabile reislerine, reis tayin edildi. Mus'ab bin Umeyr radıyallahü anh da onlara dini öğretmek üzere vazifelendirildi. Böylece Medine'ye döndüler. Artık orada gece-gündüz İslamiyeti yaymak için gayret gösterdiler. İslamiyet Medine'de sür'atle yayılmaya başladı. Evs ve Hazrec kabileleri müslüman oldu. Putlar kırıldı, her eve İslamiyet girdi. O seneye (M. 621) Sevinç Yılı manasında "Senetü's-Sürur" denildi.

İkinci Akabe Biatı: Mekkeli müşriklerin Müslümanlara zulmü son haddine vararak, dayanılmaz bir hal almıştı. Mekke'de hal böyleyken Medine'de, Es'ad bin Zürare ile Mus'ab bin Umeyr'in gayretli çalışmaları sayesinde, Evs ve Hazrecliler, Müslümanlara kucak açarak, onları bağırlarına basıp, bu uğurda her türlü fedakarlığı yapacak haldeydiler ve Resulullah efendimizin de bir an önce Medine'ye teşriflerini arzuluyor, O'nun uğrunda, mallarını ve canlarını esirgemeyeceklerine dair söz veriyorlardı. Sevgili Peygamberimiz, peygamberlik vazifesini tebliğ edeli 13 sene olmuştu. Hac mevsimi gelmişti. Mus'ab bin Umeyr ile beraber, Medineli 73 erkek ile 2 Müslüman kadın Mekke'ye geldiler. Hacdan sonra hepsi birinci biatta olduğu gibi, Peygamberimizle Akabe'de buluştular. Burada yapılan görüşmeler sırasında Medine'den gelen Müslümanlara Peygamber efendimiz İslamiyeti anlattı ve; "**Allahü tealaya ibadet etmeniz ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmamanız; kendim ve Eshabım için olan şartım, bizi barındırmanız, bana ve Eshabıma yardımcı olmanız, kendinizi savunduğunuz, koruduğunuz şeylerden bizleri de korumanızdır.**" buyurdu.

Yapılan konuşmalardan sonra, biat için gelenler arasından Bera bin Ma'rur; "Seni hak din ve kitap ile peygamber gönderen Allahü tealaya and olsun ki, çoluk çocuğumuzu koruyup, savunduğumuz gibi, seni de koruyacağız. Biz, ahde vefa ve sadakat göstermek, önünde, canlarımızı feda etmek arzusundayız. Bizimle biatlaş ya Resulallah!" dedi.

Bundan sonra biat edecek olanlar hep bir ağızdan; "Biz Peygamberimizden, mallarımız ziyan olsa da, yakınlarımız öldürülse de vazgeçmeyiz. O'ndan hiçbir zaman ayrılmayız. Bu yolda ölmek var, dönmek yok!" dediler. Sonra da sevgili Peygamberimize dönerek; "Ya Resulallah! Biz bu ahdimizi yerine getirirsek, bize ne vardır?" diye sual ettiler. Peygamber efendimiz o zaman; **"Allahü tealanın razı olması ve Cennet var!"** buyurdular. Orada bulunan her kavmin temsilcileri, kavimleri adına söz verdiler. İlk önce hazret-i Es'ad bin Zürare; "Ben, Allahü tealaya ve O'nun Resulüne verdiğim sözü yerine getirmek, canımla ve malımla O'na yardım hususundaki vadimi gerçekleştirmek üzere biat ediyorum." diyerek, Peygamberimizle müsafeha etti. Arkasından her biri, biatı bu şekilde tamamlayıp; "Allahü tealanın ve Resulünün davetini dinleyip, boyun eğerek kabul ettik." diyerek, sevinçlerini ve teslimiyetlerini arz ettiler. Böylece, Resulullah'ın uğrunda canlarını ve mallarını büyük bir teslimiyetle ve bağlılıkla ortaya koydular. Burada kadınlar ile yapılan biat sadece söz ile yapılmıştı.

Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem; "Allahü tealaya hiç bir şeyi ortak koşmamak, iftira, hırsızlık ve zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, yalan söylememek, hayırlı işlere muhalefette bulunmamak..." hususlarında onlardan söz aldılar. Bu biatlardan sonra Medine'ye hicret yapıldı (Bkz. Hicret).

AKADEMİ;

Alm. *Akademie (f.),* **Fr.** *Académie (f),* **İng.** *Academy.* Fikir veya bilim adamlarının toplanmasıyla

meydana gelmiş topluluk veya kuruluş. Akedom bahçesi adı verilen, Atina yakınlarındaki ağaçlık bir yerde, Eflatun, talebelerine ders verirdi. Eflatun'un okuluna bu sebepten Akademia adı verildi. M.Ö. ve M.S. 4. yüzyıla kadar geçen sekiz yıl boyunca, Eflatun'un görüşlerine bağlı olan kurumun adı Akademi olarak bilindi. Bizans İmparatoru Jüstinyen, M.S. 529 yılında bazı putperest okullarla birlikte burayı da kapatmıştır.

Yaklaşık 900 yıl sonra İtalya'daki Rönesans hareketi çerçevesinde, Cosimo de Medici 1442'de Florens'de Platon Akademisini tekrar canlandırdı. Sadece yarım asır sürmesine rağmen bu okul sonraları gelecek toplumlar için bir örnek teşkil etmiştir. 1582'de ise Florens'de İtalyanca bir lügat hazırlamak için Academia della Crusca kurulmuştur. Ayrıca 1636'da Kardinal Rişliyö tarafından Paris'te önemli bir edebiyat akademisi olan Academie Française kurulmuştur.

İlmi konularla meşgul olan akademilere bir örnek de 1603'te Roma'da kurulan ve Galileo'nun da ilk üyelerinden olduğu Academia des Linceidir. Paris'te de 1666'da kimyacı, fizikçi, anatomist, astronom ve matematikçiler "Academie des Sciences"i kurmuşlardır. Laboratuvar ve gözlem yeri olarak kraliyet kütüphanesinin odalarını kullanmışlardır. Buna paralel olarak İngiltere'de 1662'de benzer bir akademi kurulmuştur.

Güzel sanatlarla ilgili kurulan ve önde gelen bir diğer akademi ise, Roma'da 1593'te kurulan Saint Luke Akademisidir. Bu, daha sonra 1648'de kurulan Fransız kraliyet ve İngiliz kraliyet akademilerinin bir örneği olmuştur. 1768'de Londra'da bazı sanatkarlar tarafından İngiliz Kraliyet Akademisi kurulmuştur. Bu sanatkarların sayısı 40 olup, ressam, heykeltraş ve mimarlardan meydana gelmekteydi. Ayrıca bunların, önceleri 20, daha sonra 30 yardımcıları bulunmaktaydı. Bunların arasından yeni asil üyeler seçilmekteydi. Akademinin ilk başkanı, buranın tanınmasında büyük gayret gösteren Sir Joshua Reynolds'dur. Akademinin yıllık sergilerinde pekçok meşhur tablosunu sergilemiş ve akademiye bağlı okullar kurmuştur. Bunlarda da yine ilk dersi veren 1769'da kendisi olmuştur. Bu akademide yaz sergilerine ilaveten belirli bir ressamın veya bir okulun resimlerinin sergilendiği kış sergileri ihdas edilmiştir (1965'te Goya Sergisi).

Türkiye'de akademi: Yurdumuzda da akademi kelimesi son dönemlerde yüksek okullardan bazılarında isim olarak yer verilmişse de bugün kullanılmamaktadır.

Akademilerin en eskisi 1848'de Mekteb-i Fünun-ı Harbiye-i Şahane ismi ile kurulan Harp Akademileridir. 1877 yılında Mearif Nazırı Raif Paşanın teşebbüsüyle sanayi-i nefise öğretimi için bir okul açılması kararlaştırıldı. Fakat bu okulun açılıp açılmadığı, ne kadar devam ettiği kesin olarak bilinmemektedir. 1882 yılında şimdiki Mimar Sinan Üniversitesi (Sanayi-i Nefise Mektebi) Hamdi Bey tarafından kuruldu. Öğretime 1884 Mart'ında başlandı. Okul, önceleri Ticaret Nezaretine bağlıyken, 1887'de oradan ayrılarak Mearif Nezaretine bağlandı. Bu okul, sanatçı yetiştirmek maksadı ile açılmıştı. İlk talebeleri çok az olup hemen hemen hepsini Rum ve Ermeniler teşkil ediyordu. Şimdiki Eti Müzesi binasında öğretime devam eden bu okulun müdürlüğüne Hamdi Bey, ölünce de (1910) kardeşi Halil Edhem Bey tayin edildi. Okul zamanla genişletilerek programları ve yönetmelikleri hazırlandı. Zamanla bulundukları binalar dar geldiğinden çeşitli yerlere taşındı. Son olarak Fındıklı Sultan Sarayı ve daha sonra Mebusan Meclisi olarak bilinen binaya geçilmiştir. Buraya ilave atölyeleri yapılmış ve okulun adı Güzel Sanatlar Akademisi olan bu okulda; mimarlık, resim, dekoratif sanatlar ve heykel bölümleri yer almıştır.

12 Eylül 1980'den sonra Türkiye'deki akademi ve yüksek okullar, 30.3.1983 tarihli ve 2803 sayılı kanunla üniversite bünyesinde toplandılar. Günümüzde akademi adı taşıyan yüksek öğretim ve eğitim kurumları; Gülhane Askeri Tıp Akademisi, Harp Akademileri ile Polis Akademileridir. Bunlar 2803 sayılı kanunun dışında kalarak eğitim ve öğretimine eski şekilde, Akademi olarak devam etmektedirler.

AKAİD;

Alm. *Glaube (n.),* **Fr.** *Croyance (f.),* **İng** *Belief, creed*. İnanılacak şeyler, iman bilgileri.İbadeti değil, itikadı esas alan İslami kaideler. Akide kelimesinin çoğuludur. Akide kelimesinin kökü akd, yani düğümlemek demek olup gönül bağlamak anlamında kullanılır.

Allahü tealanın bildirdiği her din iki kısımdan meydana gelmiştir: 1) İtikadi (inanç) esaslar, 2) Ameli esaslar (emir ve yasaklar).

İtikadi esaslardan bahseden ilme, "akaid ilmi" denir. Bu ilme önceleri "fıkh-ı ekber", "ilm-i tevhid" daha sonra "ilm-i kelam" denmiştir (Bkz. Kelam). Kelime-i şehadet ve Kelime-i tevhid ile bunlara bağlı olan ve "Amentü" denilen imanın altı şartı, imanla ilgili bilgilerdir. Allahü tealanın zatı ve sıfatları, melekler, peygamberler, mukaddes kitaplar, ahiret, kabir, haşir ve neşir, Cennet ve Cehennem... hepsi bu ilmin konusudur.

Akaid ilminde söz sahibi olan alimlerin naklettikleri inanç esaslarına "itikadda mezheb" denir. İtikadda

doğru yolu gösteren mezheb tektir. Buna da “Ehl-i sünnet vel-cemaat mezhebi” denir. Diğerleri bozuk fırkalar olup, bunlara"Bid'at ehli" veya “fırak-ı dalle” yani sapık fırkalar adı verilmektedir. Peygamber efendimiz bir hadis-i şerifinde bu hususta şöyle buyurmaktadır: “**Ümmetim itikadda yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır; birisi kurtulup Cennet’e gidecek, diğerleri Cehenneme gideceklerdir. Kurtulan fırka, benim ve Eshabımın yolunda olan fırkadır.**”

Ehl-i sünnet ve cemaat mezhebini bildiren itikad imamları ikidir. Bunlar; İmam-ı Ebu Mansur Maturidi ile İmam-ı Ebü’l-Hasen Eş’ari’dir. Bu ikisinin bildirdiği iman esasları aynıdır.

Eş’ari ve Maturidi, Selef-i salihinin (daha önce gelen büyük İslam alimlerinin) bildirdikleri itikad ve iman bilgilerini açıklamışlar, kısımlara bölmüşler, insanların anlayabileceği şekilde açıklayıp, yazmışlardır. Bunların itikadları, inanışları; Eshab-ı kiramın ve Tabiinin ve sonraki alimlerin inanışlarıdır. (Bkz. Ehl-i Sünnet).

Akaid konusunda ilk eser yazan İmam-ı Azam Ebu Hanife’dir. Eserin ismi **El-Fıkh-ül-Ekber**’dir. En meşhur akaid kitaplarından biridir. Yazılan meşhur akaid kitaplarından bazıları şunlardır: **El-Fıkh-ul-Ekber, Akaid-i Nesefiyye, Akaid-i Adudiyye, Beyan-u Ehl-is-Sünneti vel-Cemaa, Usul-üd-Din, Emali Kasidesi, El-Akidetüt-Tahaviyye** vb.

AKALAR;

M.Ö. ikinci bin yılında Mezopotamya’da yaşayan en eski kavimlerden. Homeros’un destanlarında Akaların ismi Akhariler olarak geçmektedir. Akalar, en çok M.Ö. 1600 yılından sonra siyasi ve medeni alanlarda bir varlık gösterebilmişlerdir. Tepelere yaptıkları surlu şatolarda kral ve beyler otururlardı. En mühim yerleşim merkezleri Peleponnesos’daki Agrolis’te olup bunlardan özellikle Mykenai meşhurdur. Akaların M.Ö. 1400 yıllarında çok kuvvetlendikleri görülmüştür. Bu zamanda Girit, Sisam, Rodos, Kıbrıs ve Anadolu’ya kadar gelmişler, Çanakkale Boğazı’na sefer yaparak Troya’yı yıkmışlardır. Akalar’ın kurduğu devletler M.Ö. 1180 tarihine doğru başlayan Dorlar göçü ile son bulmuştur.

Mykenai kültürü denen Akaların kültürü, M.Ö. 1600 yılından sonra etkili olmuştur. Önceleri Girit kültürü etkisi altında kalan bu kültürün en önemli karakteristik yönü, kuyu ve kubbe mezarlarıdır. Yine aynı şekilde Girit kültürü etkisi altında kalan bir yazı sistemleri de vardır; ancak, bu yazı henüz okunamamıştır. Akalar, M.Ö. 1400’de Girit’i aldıktan sonra, kendi memleketleri olan Hellas’ı kültür merkezi haline getirdiler. Akalar’ın kültürü Ege’ye de yayılmış, fakat Dorlar göçünden sonra tamamen kaybolmuştur.

AKAMBER (Ambra grisea);

Alm. *Ambra, Amber (n),* **Fr.** *Ambre gris (m.),* **İng.** *Ambergris.* Kaşalot veya İspermeçet balinasından elde edilen bir madde. Bu bileşiğin teşekkülü hakkında çeşitli düşünceler vardır. Bunların kaşalot balığının gıdasını teşkil eden sefalopodların (kafadan ayaklıların) iyi hazmedilmemiş bakiyeleri oldukları düşüncesi kuvvetlidir. Zira, akamberin içinde ekseriya mürekkep balığı gibi sefalopodların sırt kısımlarına ait parçalar bulunur.

Akamber, Çin ve Japon denizleri ile Madagaskar, Bengal, Java ve Sumatra gibi tropik memleketlerin sahillerinde toplanır. Sudan hafif olduğundan denizin üstünde yüzer ve sahile atılır.

Akamber iç içe teşekkül etmiş, kül renginde, balmumu kıvamında bir maddedir. İçinde sarımsı lekeler görülür. Yoğunluğu 0.9 g/cm3 civarındadır. Tam bir erime derecesine sahip değildir. Kokusu hafiftir. Tadı aromatik ve yakıcıdır. Suda erimez. Yanarken özel bir koku neşreder ve bol bir kül bırakır.

Kullanıldığı yerler: Kalp kuvvetlendirici, kramp çözücü, iştah açıcı ve hazmı kolaylaştırıcı olarak eskiden beri kullanılmıştır. Parfümeri sahasında koku verici olarak kullanılır.

AKAN YILDIZ;

Alm. *Meteor (m.),* **Fr.** *Météore (m.),* **İng.** *Meteor.* Atmosfere giren meteor taşlarına verilen ad. Yıldızların soluk ışıklarıyla birer kandil gibi parladığı bulutsuz bir gecede gökyüzüne bakıldığı zaman, ansızın bir yıldızın yerinden koparak şimşek hızıyla gittiği ve kısa süre sonra kaybolduğu görülür. Bunlara akan yıldız adı verilir. Halk arasında yıldız kayması diye de isimlendirilen bu olayın esası, meteor denilen gök taşlarıdır.

İşte bu yıldız akması hadisesi, güneşin çekim kuvvetinin tesiriyle belirli yörüngelerde seyreden meteorların dünya atmosferine girmesiyle ortaya çıkar. Hepsi öyle sanıldığı gibi koca bir kamyon büyüklüğünde değildir. Büyük çoğunluğunun kütlesi birkaç miligramdan birkaç kilograma kadar değişmektedir. Uzayda büyük bir hızla seyrederken (yaklaşık olarak saniyede 12-72 km) dünya atmosferine girdikleri zaman atmosferi meydana getiren gaz molekülleriyle yaptıkları sürtünme sebebiyle akkor oluncaya kadar ısınırlar. Bu ısı yaklaşık olarak 2000°C’ye kadar yükselir ve cisim

yanmaya başlar. Bu yanma meticesinde akan yıldız kısmen veya tamamen gaz haline gelir. Bu sırada bazıları çok daha küçük parçalara bölünür ve hatta toz haline gelerek ortalığa dağılırlar.

Bu parçalanma esnasında büyük gürültü çıkaran ve çok uzak mesafelerden bile duyulabilen patlamalar da meydana gelebilir. Birkaç gramlık bir akan yıldızın parlaklığının çıplak gözle seçilmesi imkansızken, 10-100 kg arasındaki akan yıldızların bıraktığı izler ayınkine benzer parlaklıkta görülmektedir. Dev akan yıldızlar güneşe benzer parlaklıkta ışıklar yayarlar ve yeryüzünde düştükleri bölgeleri gün gibi aydınlatırlar.

Akan yıldızların nereden geldikleri veya başka bir deyişle nereden koptukları hakkında çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Son zamanlarda yapılan araştırmalardan elde edilen bilgilerde, bunların, dağılmış kuyruklu yıldızların parçaları oldukları kabul edilmektedir. Güneş sistemine de ait oldukları kabul edilir, çünkü hiçbirinin yeryüzünde Güneşten kurtulma hızı olan 26 mil/sn'den daha büyük bir hızla hareket ettiği gözlenmemiştir. Kanadalı gözlemciler, 10.000'den fazla akan yıldızın hızlarını, iyonlaşmış izlerden geri gönderilen radar şualarının akisleri yoluyla kaydetmişlerdir. Bu kayıtlarda kritik değeri (kritik değer veya kaçma hızı da denir 26 mil/sn'dir) aşacak hızın olduğu tek bir ana rastlamamışlardır.

Birçok meteor akışları, güneş etrafında kendilerini meydana getiren kuyruklu yıldızların yörüngelerinde dönme şeklinde olmaktadır. Meteorların yörüngeleri hakkında ilk kesin bilgi 1936 yılında elde edildi. Amerikalı astronom F.L. Whipple ve Harvord, iki istasyondan aynı anda meteor izlerinin fotoğrafına ait bir program hazırladılar. Zamanlamayı kolaylaştırmak için düzenli aralıklarla izlerin izdüşümlerini kesen, dönen kafesleri bulunan kameralar kullandılar. Her bir poz, meteorun güneş etrafındaki yörüngesinin hesabı için yeterli malumatı verdi. Binlerce meteor yörüngesi, bu metodla belirlenmiştir. Bu araştırmalarda bunların kuyruklu yıldız veya asteroid parçası oldukları iyice anlaşılmıştır. Meteorlar genel olarak demir ve nikel madenleri muhteviyatlıdır. Bazıları camlaşmış, garip şekildedir. Akan yıldızların büyük bir bölümü silislerin meydana getirdiği taş meteorlardır.

Meteor sağanağı, dünyanın yörüngesinin bir meteor yörüngesi ile çakıştığı noktaya vardığı belirli zamanlarda vuku bulur. Tıpkı paralel demiryolu hatlarının belli bir mesafedeki bir noktadan sonra ayrılıyormuş gibi görünmesine benzer biçimde birbirine paralel olarak yol alan meteorlar bir sağanak esnasında gökyüzünde bir noktadan çıkıyormuş gibi görülür. **"Radyan noktası"** denen bu noktanın yeri, dünyanın dönmesiyle sağanak süresince değişir. Bir sağanak veya onu meydana getiren bir akış, sağanak yüksekliğindeki takım yıldızların(burçların) arasına parlaklığın yerleşmesinden sonra adlandırılır. Mesela yıllık meteor sağanakları olarak, Perseus takım yıldızındaki parlaklıklarıyla, Perseidler ve Oriondaki parlaklığıyla Orionidler gösterilebilir.

Güneşin etrafında bir dönüşünü 33 yılda tamamlayan Leonidlerinkiler daha nadir sağanaklar arasında sayılırlar. 1799, 1833 ve 1866-67'de Leonidler, modern çağların en çok görülmeye değer sağanaklarına sebeb oldular. Dönme periyodu 6,5 yıl olan Jüpiter ailesinin Giacobini Zinner kuyruklu yıldızı üyesi ile birlikte olarak Draconid meteorları yirminci asrın en fazla yıldız yağmuru gösterilerini sunmuşlardır. Draconidler ile birlikte birçok gündüz sağanakları İngiltere'de Manchester Üniversitesinin büyük radyo teleskopu sayesinde tesbit edilmiştir. Meteor yağmurları daha çok Ağustos ve Kasım aylarında görülmektedir. 1839'da 20 Ağustos gecesi Napoli'de dört saat içinde binden fazla göktaşının düştüğü sayılmıştır.

Akan yıldızların ateşküresi adı verilen daha büyüklerinin düşüşü önce hafif bir parlaklıkla başlamakta, sonra bu parlaklık yıldırım veya top gürültüsünü andıran bir sesle infilak etmektedir. Bu patlama 100 km uzaklıktan bile işitilebilmektedir. 7 Ocak 1914'te doğudan batıya bütün Fransa'yı geçen ve Atlas Okyanusu'na düşen ateş küresi, üç defa patlamış ve gürültüsü patlama noktasından 200 km uzaklıktan bile işitilmiştir. Tarihte bilinen en büyük meteor (akan yıldız) 1908 yılı 30 Haziranında Sibirya'nın Tunguska bölgesinde ormanlar içine düştü ve yüzlerce km2 genişliğinde dev bir çukur açtı. Bu göktaşının patlaması 900 km uzaklıktan duyuldu ve meydana getirdiği yer sarsıntısı 5000 kilometrelik bir sahaya yayılmıştır. Atmosfere dağılan toz parçacıkları bulutlar meydana getirmiş, geceleri ay ışığında çok güzel beyaz geceler birbirini takip etmiştir.

Büyük meteorların yeryüzüne düşmesi neticesinde "Meteor kraterleri" meydana gelir. Yirminci asırda bu şekilde iki düşüş belirli bir mesafeden takib edilmiş ve krater yerleri daha sonra bulunmuştur. Bunlardan birisi Sibirya'ya düşen meteordur. İkinci düşme 12 Şubat 1947'de güney-doğu Sibirya'ya oldu. Bu meteor taşı atmosferde birçok parçacıklara ayrılmıştı. Krater sahası, 100 ton nikel-demir karışımı parçacıklar tarafından açılmıştır. Daha büyük parçaların ilk düşüşte olmaması meteor taşının dünya atmosferi ile çarpışıp, bu yüzden daha fazla yoğunlukta ısındığı fikrini verir.

Sibirya'ya düşen bu büyük göktaşı boş bir bölgeye düşmüştü. Meskun bölgelere düşseydi, korkunç bir facia meydana gelebilirdi. O zaman bilginler; "Böyle dev bir göktaşı, Londra'ya düşmüş olsaydı, bu şehirden hiç bir iz kalmazdı." demişlerdir. Tıpkı yüzlerce kiloton bir atom bombasının infilakı gibi te'siri olurdu. Göktaşının kendisi bir tarafa bırakılırsa, hızının yapacağı rüzgar bile herşeyi alt-üst etmeye

yeterlidir. Dünyaya her yıl irili ufaklı iki milyon tona yakın göktaşı düşmesine rağmen bugüne kadar büyük bir facianın vuku bulmaması gerçekten çok düşündürücüdür. Yıldız kaymasını seyretmek göze zarar verdiğinden bu hususta dikkatli olmalıdır.

AKARSULAR;

Alm. *Fluss (m), Strom (m),* **Fr.** *Eau courante,* **İng.** *Stream.* Yağmur, kar, kaynak, buz sularının belli bir yatakta toplanması ile yeryüzünün eğimi boyunca akan su.

Akarsular; yağmur, kar, kaynak ve göl ayaklarından beslenirler. Bütün akarsular meyil ve yerçekimi sebebiyle devamlı iniş aşağı akarlar. Akarsuların hızı; taşıdığı suya, yatağın eğimine, daralıp genişlemesine göre farklıdır. Yatak daraldıkça su çoğalır ve hız artar. Hız, kıyılarda ve suyun dibine yakın yerlerde daha az; yatağın yüzüne doğru olan kısımda ise daha fazladır. Akarsular ilk başlangıç yerlerinde hızlı akarlar. Denize, koya ve göle döküldükleri yerlerde ise hızları yavaşlar.

Akarsuların beslenen havzalarına yakın olan yerlerine akarsu yukarı yatağı denir. Bu bölgelerde suyun az, hızın fazla, derinliğine oyma çok olduğundan büyük kazanlar, çavlanlar, çağlayanlar meydana gelir.

Akarsuların, ortalarında kalan yerlerine orta yatak ismi verilir. Bu bölümün şekli tekneye ve U harfine benzer. Yeni karışan su kollarıyla bu alanda su fazlalaşır, meyl azalır. Bunun için de suyun hızı buralarda düşer. Tortulaşma başlar. Suların en hızlı aktığı noktaların birleştirilmesiyle ortaya çıkan çizgiye akarsu hız çizgisi denir. Hız çizgisi akarsuyun ortasında olduğu gibi bazan sağa ve sola saptığı da görülür. Bu durum suyun orta yatağında meydana gelir, nehir ağızlarında birikir ve deltalar meydana gelir. Akarsuların hızı ve aşındırması bu yatakta azaldığı için, sular sert bölgelere rastlayınca, akım yönünü değiştirirler ve yumuşak bölgelere doğru akarak kıvrımlar ve dirsekler meydana getirirler. Bu dirsek ve kıvrımlara Menderes adı verilir. Menderesler, akarsuların uzamasına ve yatakların genişlemesine sebep olur. Bazan iki menderes arasında kalan kısımlar aşınarak birleşirler ve akarsuların ortasında adacıklar meydana gelir.

Akarsuların döküldükleri deniz ve göllere yakın olan yerlere Aşağı yatak denir. Bu kısımlarda su fazla, hız az, yığın biriktirme oldukça kuvvetli, taşıma ve aşındırma ise azdır. Yukarı yataktan gelen çakıl, kum ve alüvyonlar burada çökelirler. Bu sebepten akarsuların aşağı yatakları yükselir, yollarını değiştirirler. Akarsuların döküldükleri denizler sakinse, sürükledikleri, kum, çakıl, alüvyon gibi maddeler nehir ağızlarında birikir ve deltalar meydana gelir. Suların döküldüğü denizler hareketli ise, sürüklenen maddeler birikmez ve gitgide akarsuyun ağzı oyulur. Bu oyulmalara **haliç** denir.

Bir akarsuyun herhangi bir noktasından bir saniyede geçen suyun miktarına (m3 olarak) o **akarsuyun debisi;** debinin bir yıl içindeki sürekli değişmelerine de **akarsu rejimi** denir.

En küçük akarsuya **dere,** derelerin birleşmesiyle **çay,** çayların ve derelerin birleşmesiyle **ırmaklar, nehirler** meydana gelir. Bu ırmak ve nehirlerin bir çoğu okyanuslara ve onların kolu olan denizlere dökülerek kaybolup giderler. Bazıları da okyanus ve denizlere değil, göllere dökülerek yok olurlar.

Akarsularda erimiş çeşitli madensel tuzlar ve karbonatlar vardır. Suların hayat kaynağı olması sebebiyle, Adem (aleyhisselam) zamanından beri insanlar akarsulardan istifade etmişlerdir.

Bugün olduğu gibi o zamanlarda da büyük yerleşim merkezleri akarsu boylarında veya deniz kıyılarında kurulmuştur. İnsan hayatı için su çok büyük önem taşır. İçme suyundan ayrı olarak ve çevre temizlikleri, zirai ve sanayi üretimi, taşımacılık, spor, dinlenme yerleri için suya ihtiyaç vardır. İnsanların medeniyet seviyeleri yükseldikçe suya olan ihtiyaçları da artmaktadır.

Kıyı akarsuları en kısa yoldan denize dökülürler. Step ve çöl gibi kurak yerlerdeki akarsular çoğu zaman sızma ve buharlaşma ile sularını kaybederek denize ulaşırlar. Bazıları ise buharlaşmalar ile veya suyu emen yatak içinde sızmalarla sularını kaybederler veyahutta yeraltına dalarak bir zaman orada akarlar.

Bütün akarsuların akımı; yağışlara, sızma ve buharlaşmaya, kar ve buzların erimesine göre değişir. Bu değişme iklimle sıkı sıkıya ilgilidir. Akarsuyun havzasındaki suyun çok bulunmasına akarsuyun kabarık hali, az bulunmasına ise çekik hali denir. Akarsuyun aktığı yere **yatak,** kenarlarına akarsu kıyısı, akarsuyun sularının toplandığı alana da **akarsu beslenme havzası (çevriği)** adı verilir. Yurdumuzdaki akarsular, yapısı itibariyle çok sık yön değiştirirler ve kesin dirsekler meydana getirirler.

Sınırlarımızda denizlere dökülen akarsularımız:

Karadeniz'e dökülen akarsularımız; Çoruh, Yeşilırmak, Kızılırmak, Sakarya nehridir.

Ege Denizine dökülenler: Meriç, Gediz, Büyük ve Küçük Menderesler.

Akdeniz'e dökülenler; Dalaman, Aksu ve Köprü çayları, Göksu, Asi, Seyhan ve Ceyhan ırmaklarıdır.

Marmara Denizine dökülen, Susurluk'tur.

Sınırlarımızın dışındaki denizlere dökülen nehirlerimiz: Fırat, Dicle Basra Körfezine; Aras ve Kuru nehirleri de Hazar Gölüne dökülür.

Akarsularımızın Uzunlukları

Aras	1059 km
Asi	380 km
B.Menderes	584 km
Ceyhan	509 km
Dicle	1900 km
Fırat	2800 km
Gediz	401 km
Kızılırmak	1355 km
Meriç	490 km
Sakarya	824 km
Seyhan	560 km
Yeşilırmak	519 km

Yeryüzünde Bellibaşlı Büyük Akarsuların İsim ve Uzunlukları

Mississippi (Missouri ile beraber)	6730 km
Nil	6660 km
Amazon	6480 km
Obi	5200 km
Yenisey	.5200 km
Kongo	4640 km
Volga	3690 km
Tuna	2860 km

Yurdumuzda akarsuların aktıkları havzalarda genellikle orman yoktur. Ormanlara sahib olunmaması ve devamlı tahribi bugünkü duruma düşmenin başlıca sebeplerindendir. Yurdumuzda ormanları geliştirmek; derelerimizi ve çaylarımızı bulanık akmaktan kurtaracak, sel ve taşkınlar azalarak insan ve hayvan kayıplarının önüne geçecektir.

AKARYAKIT GEMİLERİ;

Alm. *Tanker (m),* **Fr.** *Bateau-citerne,* **İng.** *Tank-ship.* Deniz yollarında petrol taşıyan gemiler. Enerji ihtiyacının büyük bir bölümünü karşılayan petrol, belli ülkelerde çıkmaktadır. Petrolü olmayan devletlere nakli için büyük tankerlere ihtiyaç duyuldu. Bunun üzerine gemi sanayiinde ileri devletler birbirleri ile yarışırcasına dev tankerler imal ettiler. İlk zamanlar 5000 ton kapasiteli yapılan tankerlerin tonajları zamanla 500 bin tona çıkarıldı. Bugün ise bir milyon ton petrol taşıyabilen dev tankerlerin yapımına çalışılmaktadır. Petrol gemisi, sarnıç gemisi, tanker de denilen akaryakıt gemilerinin boyu 400, eni 60, su içindeki derinliği 30 metreyi bulur. Böyle bir gemi Ortadoğu petrol limanlarından doldurduğu akaryakıtı Güney Afrika'dan dolaşarak 15 günde Avrupa'ya taşıyabilmektedir.

Akaryakıt gemisi yapılırken, sür'at, güvenlik ve ucuza mal etme gibi hususlar gözönünde tutulur. Bu bakımdan geminin hemen hemen bütün hacmini büyük depolar kaplar. Bu depolar, geminin taşıdığı akaryakıt mikdarı ne olursa olsun dengeyi sağlayacak şekilde yerleştirilmiştir. Petrolü ve ateşi geçirmeyen enine bölmelerle "sarnıç" denilen daha küçük bölümlere ayrılmıştır. Yükleme ve boşaltma, merkez depodan başlayarak petrolün doğrudan doğruya depolara akıtılması şeklinde yapılır. Bir kompütör, petrolün geldiği boru şebekesinin vanalarına kumanda ederek, otomatik olarak dengeli biçimde dağılmasını sağlar.

AKASYA (Acacia);

Alm. *Akazie (f.), Robinie (f)*, **Fr.** *Acacia (m),* **İng.** *Wattle, Acacia.* **Familyası:** Baklagiller (leguminosae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Yalnız park ve bahçelerde yetiştirilir.

Kışın yaprağını döken ağaçlardan. Sıcak ve ılıman bölgelerin odunsu veya otsu bitkileridir. Çiçekleri başak veya salkım şeklinde bir araya toplanmışlardır. Yaprakları birleşik bir sap üzerindedir.

Çeşitleri ve kullanıldığı yerler: Memleketimizde yalancı akasya (Robinia pseudoacacia) bulunmaktadır. Çiçekleri salkım şeklinde olup kendine has bir kokusu vardır. Bunlardan elde edilen esans, parfümeride kullanılır. Yalancı akasyanın meyveleri yeşil fasülyeye benzer. Olgunlaşınca koyu kahverengi renk alır. Dalları dikenli, gövdesi boz esmer renktedir. Kerestesi pek fazla kullanılmaz.

Yurdumuzda yol kenarlarında, park ve bahçelerde sık rastlanır.

Batı ve Orta Afrika'nın step bölgelerinde, Senegal'de, üst Nil Vadisinde, Habeşistan ve Tankanika'da yetişen diğer bir akasya türü de Senegal akasyasıdır (Acacia Senegal). 6 m kadar yükseklikte olan bu ağaçların gövde ve dallarından ara zamkı elde edilir. Bu zamkın meydana gelmesine sebeb bir bakteri faaliyetidir. Yağmur mevsiminden sonra kurak ve sıcak havalar gelince ağacın kabuğu yarılarak zamk dışarı çıkar ve katılaşır. Bunun bileşiminde arabin, jelatinsi madde, tanen ve şeker vardır. Zamk; merhem ve pastillerin yapımında, göğüs ve sindirim organları hastalıklarında kullanılır. Ayrıca, boya, matbaa, dokuma sanayiinde kullanılır. Önemli bir yapıştırıcı maddedir.

Diğer bir akasya cinsi kateşu akasyası (Acacia catechu) dır. Vatanı; Hindistan, Seylan, Sumatra, Java, Borneove, Batı Afrika'dır. Sarı çiçekli, dikenli, 10 metreye kadar yükselen ağaçtır. Ağacın gerçek odun kısımlarının suda kaynatılmasıyla elde edilen sıvıya ağaç özü denir. Elde edildiğinde acı olan ağaç özü sonra tatlılaşır. Diş tozlarının ve diş sularının yapımında kullanılır.

Tropik ve Akdeniz çevresi memleketlerinde yetişen diğer bir akasya da farnasian akasyası (Acacia farnasiana) dır. Vatanı Batı Hindistan olan bu ağacın boyları küçüktür. Çiçeklerinin bileşiminde uçucu yağ olduğu için parfümeride önemli bir yeri vardır. Akasya esansı olarak kullanılır.

AKBABA (Vultur);

Alm. *Geier (m),* **Fr.** *Vautour (m),* **İng.** *Vulture.* **Familyası:** Akbabagiller (Vulturidae) ve Yenidünya akbabasıgiller (Cathartidae). **Yaşadığı yerler:** Avrupa, Asya, Afrika ve Güney Amerika'nın Yüksek dağlık bölgeleri. **Özellikleri:** 60-116 cm uzunlukta. İki kanat ucu arası 2,5 m, ağırlığı 7 kg'dır. **Ömrü:** 100-118 sene. Esaret hayatında 30 yıl kadar yaşar. **Çeşitleri:** En meşhurları; kara, kızıl, rahib, tepeli, leş akbabasıdır.

Başı ve boynu genellikle çıplak veya ince seyrek tüylerle örtülü, dağlık yerlerde yaşayan, iri, yırtıcı bir kuş. Gündüz avlanır ve çoğunlukla leş ile beslenir. Üst gagalarının ucu çengel gibi kıvrıktır. Gagada burun deliklerinin bulunduğu üst kısım ince bir deri ile örtülüdür. Ayak parmakları çok kuvvetli ve çengel tırnaklıdır. Büyük kanatlarıyla en yükseklere kadar uçarlar. Çoğunlukla 6500 metreye kadar çıktıkları olur. Erkekleri dişilerinden büyüktür. Yırtıcı kuşlar içinde akbabalardan daha büyüğü yoktur. Görme ve koku alma duyusu çok kuvvetlidir. Gözlerinde biri uzağı, diğeri yakını görmeğe yarayan ayrı iki odak noktası vardır. Bıkıp usanmadan çok yükseklerde süzülüp leş ararlar. Sırtlanlar gibi bunlar da tabiatın sıhhıye me'murlarıdır. Leşleri tüketerek salgın hastalıkları önlerler.

Akbabaları tam manasıyla yırtıcı saymak zordur. Leş ve kemik iliklerini canlı yiyeceklere tercih ederler. Pek azı canlı hayvanlara saldırır. Aşırı açlık zamanlarında hasta sığırlara saldırdıkları ve kuzuları kaptıkları görülmüştür. Zaman zaman bitkisel besinleri yiyenler de vardır. Palmiye akbabası, leş ve su yüzeyinde yüzen balıklarla beslenir. Yağ palmiyelerinin meyvalarına da düşkündür. Kuzu akbabaları, kemiklerin içindeki iliği yemek için kemikleri yükseklerden kayalara bırakarak kırarlar. Kara kaplumbağalarının kabuklarını da bu usülle kırarak etlerini yerler.

Bir-iki yumurta yumurtladıklarından çoğalmaları yavaştır. Akbabaların çoğunun gagaları o kadar zayıftır ki, et çürümemiş ise parçalayamazlar. Akbabaların her türü, ölü hayvanların belli bir kısmıyla beslenir. Dolayısıyla türlerin beraber yaşadığı bölgelerde bir leşin başına üşüştüklerinde, birbirleriyle yiyecek çekişmesi olmaz. Boyun ve başları kel olduğundan, leşleri didiklerken tüylerine kan ve pislik yapışmamış olur. Çıplak boyunlarına ve başlarına bulaşan mikroplar güneş ışınları tarafından öldürülür.

Akbabalar ürkek hayvanlardır. Diğer yırtıcı kuşlardan çekinirler. Leşin başında başka bir yırtıcı kuş veya çakal, sırtlan gibi bir hayvan varsa onun çekilmesini beklerler. Ancak o gittikten sonra leşin yanına sokulurlar.

Leşçil akbabalar eski Mısırlılar tarafından mukaddes sayılırdı. Bugün de Hindistan'da Zerdüşt inancındaki insanlar, akbabayı "göklerin kutsal kuşu" olarak kabul eder. Ölülerinin vücudunu günahlara bulaşmış kabul ettiklerinden, akbabaların yemesi için yüksek dağ doruklarına bırakırlar.

Yeni Dünya (Amerika) akbabaları (Cathartidae): Hepsi leş yiyici ve yağmacıdır. En yükseklerde uçan kara kuşlarıdır. 7000 metreden daha yükseklere çıkanları vardır. En önemli özellikleri yuva yapmamalarıdır. Yumurtalarını dağ ve kuru ağaç zirvelerindeki kovuklara bırakırlar. 1-2 yumurta yumurtlarlar. Tepeli akbabaya "kondor" da denir. Andrean kondoru (Vultur gryphus) ve Kaliforniya kondoru (Gymnogyps californianus) 7.500 metreden daha yükseklere çıkabilirler. Kanat açıklıkları 3 metre kadar olup vücut ağırlıkları 10 kg kadardır. İyi bir hedef olduğu için avcılar tarafından kolaylıkla avlanır. Bu bakımdan nesli hayli azaltılmıştır. Yediği leşlerden saatlerce ayrılmaz. O kadar çok yer ki, havalanması için koşması gerekir. Leş hayvanı olmalarına rağmen bazan kuzu ve süt danalarına da

saldırdıkları olur.

Kral akbaba, kara akbaba, hindi akbaba en iyi bilinen Yeni Dünya türleridir.

Eski Dünya akbabaları (Vulturidae): Akbabagiller olarak da bilinirler.Yeni dünya akbabalarına benzer görünürlerse de anatomik olarak kartallarla akrabadırlar. Yeni dünya akbabalarından en önemli farkları yuva yapmalarıdır. Erkekler dişiden daha büyüktür. Kaz akbabası, leşçil akbaba, kuzu akbabası, rahip akbabası ve palmiye akbabası meşhur türleridir.

AKBIYIK SULTAN;

Sultan İkinci Murad Han ile Fatih Sultan Mehmed devrinde yaşayan evliyanın büyüklerinden. İsmi, Ahmed Şemseddin'dir. Doğum tarihi bilinmemektedir. 1456 (H.860) senesinde Bursa'da vefat etti. Yaptırdığı dergahın yanındaki türbesine defnedildi.

Akbıyık Sultan, Hacı Bayram-ı Veli'nin talebelerinden idi. Mal ve mülk ile meşguliyeti sebebiyle, hocası bir gün ona; "Yavrum dünya fani (gelip geçici)dir. Mal, mülk elde kalmaz. Ne kadar mal olsa, murad alınmaz. Gafil olma, geri dönülmez. Baki (devamlı) olan işle meşgul olman lazımdır." dedi. Akbıyık Sultan da; "Hocam! Dünya ahiretin tarlasıdır. Dünya malı ile meşgul olmak icab etmez mi?" deyince, hocası; "Evladım, mademki, dünyayı terk edemiyorsun, öyle ise bizi terk et." buyurdu. Akbıyık Sultan dışarıya çıkarken, sarığı kapıya ilişip başından düştü. Bunu, hocasının kerameti bilip, bir daha başına bir şey giymedi.

Akbıyık Sultan, gönlü Allahü tealanın sevgisi ile dolu olarak kendi halinde yaşadı. Mal ve mülk ile meşgul olmadığı halde, serveti gittikçe arttı. Bu arada Alaeddin Ali el-Arabi'nin derslerini dinledi ve ilim tahsiline devam etti.

Daha sonra, hocası Hacı Bayram-ı Veli tarafından tekrar talebeliğe kabul edildi. Tasavvuf yolunda yüksek derecelere kavuştu. Hacı Bayram-ı Veli'nin sekiz meşhur halifesinden biri oldu. Varna Seferine iştirak etti. İstanbul'un fethi sırasında, Akşemseddin ile beraber Sultan'ın yanında bulundu. Sultan İkinci Murad Han'ın 1437 senesinde kendisine verdiği köyün gelirleri sayesinde, malının hesabını bilmiyecek kadar zengin olan Akbıyık Sultan, bütün servetini sadaka olarak dağıttı. Bursa'da yaptırdığı imarette, fakirleri ve garipleri yedirir, muhtaç olanlara yardımda bulunurdu.

İstanbul'da bir, Bursa'da iki mahalle ve dergahı, Akbıyık adıyla anılan camisi bulunmaktadır.

AKCİĞERLER;

Alm. *Lunge (f),* **Fr.** *Pumon (p),* **İng.** *Lungs.* İnsandaki solunum sisteminin en önemli organları. İnsandan başka birçok omurgalı hayvanlarda da akciğerler solunum organı olarak görev yaparlar. Soluk alındığında burun ve ağızdan giren hava, nefes borusu ve bronşlardan geçerek akciğerlere girer. Toplardamarlarla gelen karbondioksiti fazla olan kan (kirli kan) burada temizlenir.

Göğüs boşluğunda bulunan ve göğüs kafesi vasıtasıyla korunan akciğerler, gene koruyucu bir zar olan akciğer zarı (plevra) ile sarılmışlardır.Yeni doğan bir bebeğin akciğerleri, parlak pembe renktedir; daha sonra grileşmeye başlar ve yaş ilerledikçe koyulaşarak, sonunda hemen hemen bütünüyle siyah bir renk alır. Bu koyulaşmaya, solunumla alınan havadaki tozlar ve öteki maddeler yol açar. Şehirde yaşayan ve sigara içenlerin akciğerleri, kırlık yerlerde yaşayanların ve sigara içmeyenlerinkine göre daha siyahtır.

Akciğerlerin yapıları esnek ve süngerimsidir. Biri sağ, diğeri sol olmak üzere iki tanedir. Sağ akciğer lob denilen üç parçadan meydana gelmiştir. Sol akciğerin bir parçası eksiktir, yani iki lobtan yapılmıştır. Eksik parçanın yerine kalb (yürek) yerleşmiştir. Bunun için sağ akciğer sol akciğerden büyüktür. Yetişkin insanlarda sağ akciğer yaklaşık 700, sol akciğer de yaklaşık 600 gram civarındadır.

Akciğerlerin iç yüzlerindeki giriş yerlerinden (hiluslarından); bronşlar, atardamarlar, toplardamarlar ve akkan (lenf) damarları çıkar. Akciğerlere giren bronşlardan sağdaki üç, soldaki iki kola ayrıldıktan sonra loblara doğru yönelir. Bunlar da birçok dal ve dalcıklara ayrıldıktan sonra lobçuklara giderler.

Akciğerler ortalama 1 cm3 hacmindeki birçok parçacıklardan meydana gelmiştir. Altıgen biçiminde olan bu parçalara lobçuk (lobulus) denir. Sağ akciğerde yaklaşık 800, sol akciğerde de 700 kadar lopçuk vardır. Herbiri bir cm çapındadır. Lopçuğa gelen bronş dalcığı birçok bronşcuklara ayrılır. Bronş dalcıkları, üzüm salkımını andıran hava peteklerinde sona erer. Her petek, üzüm taneleri biçiminde "alveol" adı verilen keseciklerden meydana gelmiştir. Alveoller, havayla temas edebilen 55-100 m2lik bir yüzey meydana getirirler.

Nefes alıp vermede akciğerlerin görevlerine gelince: Nefes alındığı zaman, hava burundan ve ağızdan girer. Yutak, gırtlak, nefes borusu ve bronşlardan geçerek akciğer keseciklerine (alveollere) gider. Alveollerin görevi, vücutda metabolizmanın artık ürünü olarak açığa çıkan karbondioksiti atmakdır.

Karbondioksit, dokulardan akciğere, alyuvarların üzerinde ve kanda erimiş olarak gelir. Alveollerde nefes alma sırasında, havaya karbondioksit geçer; temiz havadan da alyuvarlara oksijen geçer. Daha sonra nefes verme ile akciğerde karbondioksit miktarı artmış olan hava atılır ve yeni bir nefes ile temiz hava alınır. Oksijenlenmiş kan, bedenin öteki bölümlerine akar. Alyuvarlar, oksijeni dokularda bırakıp, karbondioksidi alarak toplardamar tarafına geçer. Bu geçiş, kılcal damarlar ağı "kapiller ağ" vasıtasıyla olur. Halk arasında yanlış bir tabir olmakla beraber oksijenlenmiş kana temiz kan; oksitli kana ise kirli kan demek alışkanlık haline gelmiştir.

Akciğerlerin hacmi kişiden kişiye değişirse de, bütünüyle şişmiş bir akciğerin hacmi, yetişkin bir kişide ortalama 6500 cm3tür. Bu hacimdeki havanın hepsi nefes vermeyle bir seferde atılamaz. Yetişkin bir kişide en derin nefes verme hareketi sırasında çıkarılan ortalama hacim 3500 cm3 civarındadır. Buna “soluk verme hacmi” denir. Normal bir nefeste ise ortalama 500 cm3 hava alınıp verilebilir.

Normal bir kimse dakikada 12-14 defa nefes alıp verebilir. Bu sürede de 6-7 litre hava teneffüs eder.

Solunum hareketleri, istek dışı olan otomatikleşmiş hareketlerdir. Ancak istekle de solunum durdurulup başlatılabilir. Nefes alma hareketi bir balonun şişirilmesi gibi aktiftir, yani enerji harcanarak yapılır. Nefes verme ise, aynı balonun sönmesi gibi pasiftir. Nefes alıp verme hareketlerinde kaburgalararası kaslar ve diyafram kası rol oynar. Diyafram kası en önemli solunum kası olup, göğüs boşluğunu karın boşluğundan ayıran yassı ve kubbe biçimi bir kastır. Diyafram kasıldığı zaman aşağı doğru iner, aynı anda kasılan kaburgalararası kaslar da göğüs kafesini yükseltir. Böylece göğüs kafesi genişler ve hava akciğerleri doldurur.

Akciğerlerin ve solunum yollarının çok çeşitli hastalıkları vardır (Bkz. Astım, Bronşit, Zatürre).

AKCİĞERLİ BALIKLAR (Dipnoi);

Alm. *Lurchfische (m),* **Fr.** *Dipneustes,* **İng.** *Lungfishes.* **Familyası:** Balçıkbalığıgiller (Lepidosirenidae), Boynuzdişligiller (Ceratodidae). **Yaşadığı yerler:** Avustralya, Güney ve Batı Afrika ile Güney Amerika’nın tatlı suları. **Özellikleri:** Hem solungaç hem de akciğer solunumu yapabilirler. **Çeşitleri:** Tropikal Afrika’da “Senegal balçık balığı”, “Nil balçık balığı”, Avustralya’nın Burnett ve Mary ırmağında “Akciğerli barramunda”, Güney Amerika’da “Karamaru” adındaki balıklar.

Solungaç solunumu yapmakla beraber ihtiyaç duyulduğunda hava solunumu da yapabilen tatlı sularda yaşayan ilgi çekici balıklar takımı. Vücutları uzunca yapılı ve yuvarlakçadır. Sırt ve anal yüzgeçleri bulunmaz. Göğüs ve karın yüzgeçleri zeminde sürünmeye yarayacak biçimdedir. Bazılarının vücudu büyük yuvarlak pullarla örtülüdür. Pulsuz gözükenlerinde de deri altında küçük yuvarlak pullar mevcuttur. İskeletleri yeşil renkli olup, kısmen kıkırdak, kısmen kemiklidir. İki metre boyunda ve 15 kilogramdan ağır olanları vardır.

Akciğerli balıkların burun delikleri ağız boşluğuna açılır. Solungaçlarından başka, kısa bir tüple yemek borusunun alt bölgesine bağlı bir veya ik adet akciğerleri vardır. Bunlar gerçek akciğer değildir. Etrafları bol miktarda kılcal damarlarla örülmüş hava keseleridir. İstenildiği zaman akciğer görevi yaparlar. Yaşadıkları çevrenin suyu kuruduğu zaman balçığa gömülerek akciğer solunumu sayesinde kurak mevsimi atlatırlar. Hem solungaç, hem de akciğer solunumu yaptıklarından “çift solunumlu” anlamına gelen “Dipnoi” ismiyle de anılırlar.

Çoğunun nesli tükenmiş olmasına rağmen; bugün Avustralya, Güney Amerika ile Güney ve Batı Afrika’nın tatlı sularında yaşayan akciğerli balıklar vardır. Gündüzleri çoğunlukla su diplerinde göğüs ve karın yüzgeçlerine dayanarak dinlenir veya yavaş yavaş sürünerek yer değiştirirler. Balık, kurbağa ve sümüklü böcek gibi su hayvanlarını avlayarak beslenirler. Zaman zaman su yüzeyine çıkarak hava solumak suretiyle oksijen ikmali yaparlar. Akciğerlerini hava ile doldururken, geceleri çok uzaktan duyulan horultulu sesler çıkarırlar. Kendilerine yaklaşılınca yılan gibi tıslar ve ısırırlar.

Kurak mevsimlerde sular çekilmeye başlayınca, akciğerli balıkların herbiri kendine balçık içinde bir tünel kazarak içine yerleşir. Tünelin üzerinde havanın girişine yarayan gözenekli bir kapak bulunur. Balık, çamurdan koza içinde mukuslu bir sıvı ifraz eder. Bunun sayesinde derisinin kuruması önlenmiş olur. Balık, kozasında derin bir uykuya dalar. Vücut fonksiyonlarını da yavaşlatır. Akciğerli balıklar gerekli oksijeni yuvanın üstündeki delikten almaya devam ederler. Yaz uykusu süresince gerekli enerji için kendi kas dokularının bir kısmını eriterek harcarlar. Bu suretle yağmurların tekrar başlayıp, akarsuların canlanmasına kadar hayatlarını sürdürürler. Kas dokusunun besin olarak harcanması sonucu bir mevsim içinde 3 santimlik bir boy kaybı olur. Bazan uzun süren kuraklık dönemlerinde vücutlarının yarısını eritirler. Afrika akciğer balıklarının, çamur kozalarında dört yıldan fazla yaşadığı tesbit edilmiştir.

Dişiler yumurtlamak için su dibinde bazan bir metreden daha derin delikler açarlar. Yumurtalarını buraya bırakırlar. Erkekleri yumurtalara bekçilik yapar ve onları yüzgeçleriyle yelpazeleyerek su akımı

meydana getirmek suretiyle havalandırırlar. Yumurtalar 10 gün içinde açılarak yavrular çıkar.

Akciğerli balıkların eti lezzetlidir. Yerliler avlayıp yerler. Bilhassa yaz uykusunda iken kozalarını bularak onları rahatça yakalarlar. Bazan da toprağı kenarlardan oyarak kozayı toprak tabakayla beraber uzaklara naklederler. Koza içinde uyuyan balık bunun farkına varmaz.

Abiyogenez (Kendiliğinden oluş) fikrinin savunucularından olan Aristo, Cnidos yakınlarındaki bir gölde bulunan balıkların suların kurumasıyla kaybolduklarını (öldüklerini), aylar sonra yağmur sularıyla dolan gölde, tatlı su kefallerine benzer balıkların yüzdüğünü gördü. Bu balıklar yumurtalardan çıkmadığına göre, çamur ve kumlardan meydana gelmiştir dedi. Cansız maddelerde canlıyı meydana getiren aktif bir özün var olduğunu söyledi. Aristo ve taraftarlarının "Abiyogenez" fikirleri sonradan gelen fen adamları tarafından deneylerle çürütüldü. Pasteur, bu deneylerinden dolayı ödül kazandı.

Aristo'nun kuraklıktan sonra gölde gördüğü balıklar yukarıda bahsedilen çift solunumlu balıklardandı. Suların kurumasıyla balçığa gömülmüş ve akciğer solunumu yapmışlardı. Gölün yağmur sularıyla dolmasıyla balçıktan çıkarak solungaç solunumuna tekrar dönmüşlerdi.

AKÇAAĞAÇ (Acer);

Alm. *Spitzahorn (n),* **Fr.** *Erable,* **İng.** *Maple.* **Familyası:** Akçaağaçgiller (Aceraceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Karadeniz bölgesi.

Kışın yaprağını döken ağaçlardan. Yaprakları ele benzer, sapları uzundur. Akçaağaç yarı gölge ağacıdır. Filizden büyür ve en fazla 600 sene yaşayabilir. Gövdeleri silindir şeklinde, kabuğu yeşilimsi, üstü düz ve parlaktır.

Memleketimizde bu cinsin 10 türü yetişir. Dere kenarlarında, park ve yol kenarlarında yetiştirilir.

Kullanıldığı yerler: Kerestesi mobilya imalinde çok kullanılır. Dayanıklı ve parlak renkte olup serttir. Kerestesinde bulunan düğme biçimindeki urlar güzel ve süslüdür.

AKÇAKOCA;

Osmanlı akıncı beyi. Doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir.

Akçakoca, Osman Gazinin yakın arkadaşı ve kumandanlarındandı. Sakarya çevresi ile İzmit taraflarına akınlar yaptı ve bir çok Bizans kalesini fethetti. Ermenipazarı ve Kandıra'yı aldı. Konur Alp ve Abdurrahman Gazi ile beraber Samandra ve Aydos kalelerini fethetti.

Osman Gazinin oğlu Orhan Beye şehzadeliğinde lalalık eden Akçakoca, İzmit üzerine akınlarda bulunurken 1328'de Kandıra yakınında vefat etti. Daha sonra İzmit fethedilince, Akçakoca'nın ismine nisbetle buraya Koca-ili denildi.

Akçakoca'nın oğlu Hacı İlyas ve torunu Gebze kadısı Fazlullah, Osmanlı Devletinde önemli hizmetlerde bulunmuşlardır.

AKÇE;

Alm. *Asper (m),* **Fr.** *Aspre,* **İng.** *Small silver coin, Asper.* Genel olarak gümüş (beyaz) parayı ifade eden para birimi. İlk defa Selçuklular tarafından kullanılmıştır. Osmanlılarda 1341 yılında Alaeddin Paşa tarafından Orhan Bey namına ilk gümüş Osmanlı parası, beyaz sikke anlamında "Akçe-i Osmani" adıyla bastırılmıştır. İlk basılan akçe altı kırat ağırlığında idi. Sonraki yıllarda aynı ağırlığı koruyamamıştır.

On beşinci asırdan sonra para karşılığı olarak kullanılan akçeye çeşitli adlar verilmiştir (lala yürgüç akçesi, avarız akçesi, geçer akçe ve kalp akçe). Ayrıca değer düşüşüne uğraması sonucu piyasada "züyuf akçe, kırpık akçe, kızıl akçe ve çil akçe" adları altında tedavül edilmiştir. "Çürük akçe" deyimi ile kullanılan para ise bakır sikkeyi ifade etmektedir (Bkz. Sikke).

AKDENİZ;

Alm. *Mittelmeer (m),* **Fr.** *Méditerranee,* **İng.** *Mediterranean sea.* Kuzeyinde Avrupa, güneyinde Afrika, doğusunda Asya'nın yer aldığı dünyanın en büyük iç denizi. Çanakkale Boğazı ile Marmara Denizine buradan İstanbul Boğazı ile Karadeniz'e, Cebelitarık Boğazı ile Atlas Okyanusuna, Süveyş Kanalı ile Kızıldeniz'e, dolayısıyla Hind Okyanusuna bağlanır. Yüzölçümü 2.971.000 kilometrekaredir. Batıdan doğuya uzunluğu 3755 km, kuzeyden güneye genişliği 741 kilometredir. Düzgün bir derinliğe sahip olup, ortalama derinliği 1400 metredir. En derin yeri Mora Yarımadasının Matapan Burnu civarındaki bölgedir ve derinliği 4400 metredir. En dar yeri Sicilya ile Tunus arasındadır. Buradan itibaren Doğu ve Batı Akdeniz diye iki bölüme ayrılır.

Kıyı şekilleri, kuzeyde çok düzensiz olmasına rağmen güneyde düzenlidir. Kuzeyde bulunan önemli yarımada ve körfezler, İberik, İtalya, Mora ve Anadolu yarımadaları ile Tiren, Adriya, Ege denizi büyük körfezleridir. Güney kıyıları, Afrika'nın birçok yerindeki alçak platolar tarafından desteklenmiştir. Bu da düzenli olmasını temin eder.

Batı Akdeniz'de iki büyük ada olan Sardunya, Korsika, ayrıca Belear adaları, Tuscan ve Lipari takım adaları ve Elba küçük adaları bulunur. Bu bölgenin doğu kenarı dikkate değer volkanik hareketlere sahne olmaktadır. Bilhassa Vezüv, Etna ve Lipari adalarındaki Strompoli volkanları önemlidir.

Doğu bölgesi batı bölgesinden daha fazla adaya sahiptir. Bunlardan Girit, Kıbrıs, Malta, Rodos, Adriya denizinin doğu sahillerindeki Delmation adaları ve Ege denizindeki pekçok küçük adalardır.

Rüzgarlar genellikle kuzeyden eser. Fırtınaları şiddetli olmadığı gibi, dalga uzunlukları da fazla değildir. Med ve cezir olayları önemsiz derecededir. Yağışlar az ve sıcaklık sebebiyle buharlaşma fazla olduğundan, tuzluluk oranı yüksektir. Bu oran binde 37-39 arasında değişir. Akdeniz ile Karadeniz ve Atlas Okyanusu arasında mevcud olan akıntılarda tuzluluk oranının önemi büyüktür. Tuzlu olan Akdeniz suları Cebelitarık Boğazında alt akıntı ile Atlas Okyanusuna, Atlas Okyanusunun az tuzlu suları üst akıntı ile Akdeniz'e akar. Bu akıntılar sırasında Akdeniz'e saniyede 1.750.000 metreküp su girerken, 1.680.000 metreküp su çıkmaktadır. Karadeniz'in suları ise boğazlar üzerinden Akdeniz'e akar; çünkü Karadeniz'in suları daha bol ve az tuzludur. Akdeniz'den saniyede 6.100 metreküp su Karadeniz'e akarken, 12.600 metreküp su geri dönmektedir.

Akdeniz'e bir çok nehir dökülür. Bu nehirlerin en büyüğü Mısır'daki Nil Nehridir. Diğer önemli nehirler ise, İtalya'daki Po ve Tiber, Fransa'da Rhone (Ren), Yunanistan'da Vardar, Türkiye'de ise Büyük ve Küçük Menderes, Gediz, Göksu, Seyhan ve Ceyhan nehirleridir. Bu nehirlerin hemen hepsinin ağızlarında deltalar teşekkül etmiştir.

Akdeniz'e kıyısı olan ükleler: Güneyde Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır; kuzeyde Türkiye, Yunanistan, Arnavutluk, Yugoslavya, İtalya, Fransa; kuzey-batıda İspanya; doğu'da Suriye, Lübnan ve İsrail'dir.

Yazları sıcak ve kurak, kışları da genellikle ılık ve yağışlıdır. Yıllık yağış mikdarı kuzey kıyılarında daha fazladır. Güney kıyılarında daha azdır. Rüzgarlarından karayel meşhurdur. Adriyatik ve Fransa sahillerinde alçak basınç yerleştiği zaman düzenli esen kuzey rüzgarları dikkate değer birçok mahalli rüzgarlar meydana getirir. Bunun bir benzeri memleketimizde esen meltem rüzgarlarıdır. Bazan Afrika'dan esen toz yüklü rüzgarlar Akdeniz'in iklimine tesir ederler.

Akdeniz'de yoğun bir şekilde balık avcılığı yapılmaktadır. Ton balığı, kırmızı mercan balığı avlanan önemli balık türleridir. Dünyada sünger avcılığının en çok yapıldığı denizlerden birisi Akdeniz'dir. Türkiye'de sünger avcılığı Bodrum çevresinde gelişmiştir. Bol tuz yatakları mevcuttur Tuz, ticaret malları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Yurdumuzda da tuz üretiminin büyük bir kısmı İzmir Çamaltı tuz yataklarından sağlanır.

Akdeniz çok eski çağlardan beri çeşitli medeniyetlerin beşiği olmuştur. Dünya devletlerinin hemen hemen hepsi bütün deniz bölgesinde hakimiyetlerini sürdürmek, dünya deniz yollarına sahip olmak istemişlerdir. Eski çağlardan bugüne kadar bu uğurda mücadeleler devam etmiştir. Bilinen tarihi bilgilere göre bölgeye ilk hakim olan Fenikelilerdir. Daha sonraları Kartacalılar, Yunanlılar ve Romalılar hakim olmuşlardır. Yedinci yüzyılda müslümanlar Akdeniz'e tamamen yayıldılar. İspanya'da, Avrupa'nın en büyük kültür merkezini kurdular. Avrupa ilminin kaynağı, İspanya'da Müslümanların kurduğu Endülüs Devletidir.

Ortaçağ'da Akdeniz'de barbar korsanlar kol geziyordu. Siyah zemin üzerinde iki tane kafatası resmi bulunan bayrakları olan bu korsanlar, Akdeniz'de yolcu ve ticaret gemilerine, sahildeki şehirlere saldırırlardı. Güçsüz insanları insafsızca öldürüyorlar, sağ olarak ellerine geçenleri forsa yapıyorlar veya esir pazarlarında satıyorlardı. Bu azgın canilerin içerisinde Rodos Adasına yerleşmiş bulunan Saint Jean Şövalyeleri en insafsızlarıydı.

Osmanlıların İstanbul'u fethinden sonra, Barbaros Hayreddin Paşa, Turgut Reis gibi kıymetli kaptanı deryalar Akdeniz'i bir Türk gölü haline getirerek Akdeniz'de huzur, sükun ve refahı temin ettiler. Böylece din, dil, ırk, milliyet farkı ne olursa olsun, insanlar Akdeniz'de rahatça dolaşabiliyorlar, ticaret yapabiliyorlardı. Osmanlıların buraları fethetmelerindeki gayeleri, Akdeniz'deki adalara yerleşen insanlara rahat vermeyen şövalye ve soyguncuları ortadan kaldırmak, İslamiyetin adaletini, insanlara verdiği huzuru bilmeyenlere öğretmekti. Bu huzur ve sükun, Osmanlı Devletinin zayıflayıp yıkılması ile son buldu. Bugün büyük devletler Akdeniz'de hakimiyet kurma gayreti içerisindedirler. Bu ise dünya milletlerini özellikle Akdeniz'e kıyısı olan milletleri son derece tedirgin etmektedir.

AKDENİZ OYUNLARI;

Akdeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında toplumsal ve kültürel yakınlaşmayı sağlamak gayesiyle olimpiyat kuralları çerçevesinde çeşitli dallarda yapılan spor müsabakaları. Akdeniz oyunlarının düzenlenmesi fikri, ilk defa 1948'deki Londra Olimpiyatları sırasında Milletlerarası Olimpiyat Komitesi Asbaşkanı ile Mısır Olimpiyat Komitesi Başkanı Muhammed Tahir Paşanın; Türkiye, Yunanistan, İtalya, Fransa, Yugoslavya, İspanya, Lübnan ve Suriye Milli Olimpiyat Komitesi temsilcilerine yaptığı teklifle gündeme geldi. Teklifi görüşmek üzere Mısır'da bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda Türkiye'yi Burhan Felek temsil etti. Görüşmeler neticesinde 23 maddelik bir statü hazırlanarak Milletlerarası Akdeniz Oyunları Komitesi kuruldu. Merkezi Atina'da bulunan komite, oyunlarda uyulacak kuralları belirledi. Buna göre her dört senede bir Akdeniz ülkelerinin amatör sporcuları arasında, Akdeniz'e kıyısı olan bir şehirde yapılmakta ve 15 gün sürmektedir.

İlk Akdeniz oyunları Mısır'ın İskenderiye şehrinde 5-12 Ekim 1951'de yapıldı. Daha sonra sırasıyla İspanya (1955), Lübnan (1959), İtalya (1963), Tunus (1967), Türkiye (1971), Cezayir (1975), Yugoslavya (1979), Fas (1983), Suriye (1987) ve Yunanistan'da (1991) düzenlendi.

Oyunlarda günümüze kadar 27 dalda yarışmalar yapıldı. Bunlardan atletizm, futbol, basketbol, boks, jimnastik, eskrim, güreş, sutopu ve yüzme her oyunda yer alırken, bazı dallarda bir sefer yarışma yapıldı. 12. Akdeniz Oyunlarından itibaren okculuk ve rugby yarışma branşı olarak yer alacaktır.

Türkiye, 1951'den bu yana yapılan oyunların hepsine katıldı. Otuz dört sporcunun yer aldığı 2. Akdeniz Oyunlarında 10 altın, 3 gümüş ve 5 bronz olmak üzere toplam 18 madalya kazandı. 28 Haziran 13 Temmuz arasında Yunanistan'ın Atina şehrinde yapılan 11. Akdeniz Oyunlarına 18 ülke katıldı. Yirmi üç dalda yapılan müsabakalar sonunda İtalya 168, Fransa 139, Türkiye 46, İspanya 110, Yugoslavya 38, Yunanistan 60, Cezayir 17, Mısır 35, Fas 20, Suriye 11, Kıbrıs Rum kesimi 4, Lübnan 3, Tunus 6, Arnavutluk 8 madalya kazandı.

Akdeniz Oyunları

Yıl	Şehir	Ülke	Katılan Ülke Sayısı
1951	İskenderiye	Mısır	11
1955	Barselona	İspanya	10
1959	Beyrut	Lübnan	13
1963	Napoli	İtalya	13
1967	Tunus	Tunus	12
1971	İzmir	Türkiye	14
1975	Cezayir	Cezayir	15
1979	Split	Yugoslavya	15
1983	Kazablanka	Fas	16
1987	Lazkiye	Suriye	18
1991	Atina	Yunanistan	18

Akdeniz Oyunlarında Madalya Dağılımı (1991)

Ülke	Altın	Gümüş	Bronz	Toplam
İtalya	500	403	338	1241
Fransa	322	316	228	866
Yugoslavya	198	172	163	533
İspanya	143	209	272	624
Türkiye	129	78	111	318
Mısır	92	143	152	387
Yunanistan	73	117	161	351
Fas	28	31	50	109
Tunus	27	34	46	107
Cezayir	27	27	46	100
Suriye	17	19	52	88
Lübnan	10	23	40	73
Arnavutluk	4	6	10	20
Kıbrıs R.K.	3	2	1	6
Libya	-	1	6	7
San Marino	-	1	-	1
Monako	-	-	1	1
Malta	-	-	-	-

AKDİKEN (Rhamnus cathartica);

Alm. *Gemeiner Kreuzdorn (m),* **Fr.** *Nerprun (m.) Alaterne,* **İng.** *Common Buckthorn.* **Familyası:**

Cehrigiller (Rhamnaceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Bolu, Trabzon civarı.

Mayıs-haziran aylarında, sarı-yeşil renkli, küçük çiçekler açan bodur bir ağaç. Orman ve koru kenarlarında bulunur. Dalları karşılıklı, uçları diken halindedir. Yaprakları karşılıklı ve saplıdır. Çiçekler küçük demetler halinde bir araya toplanmıştır. Küre şeklinde ve bezelye büyüklüğündeki meyvası evvela yeşil, olgunlukta morumsu-siyah renk alır.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısmı taze meyvalarıdır. Meyvelerinde yağ, renkli maddeler, şeker ve glikoz vardır. İyi bir müshildir. Şurubu yapılır. Müshil ilacı olarak kullanılır. Bunlardan başka meyvelerinen yeşil bir boya da hazırlanır. Memleketimizde yetişmekte olan bir Akdiken çeşidi de "Cehri" adıyla anılır. Bu cins sadece memleketimizde yetişir.

AKHUNLAR;

Beşinci yüzyılda Batı Türkistan ve Afganistan bölgelerinde devlet kuran bir Türk kavmi. Akhunlara Çinliler "Ye-ta", Araplar "Haytal", Bizanslılar ise "Eftalitler" demektedirler. Akhunların 5. yüzyıl başlarında Sibirya'daki Hun-Türk imparatorluğunun yıkılması neticesinde batıya göç ederek bu bölgeye yerleşen Hiungnuların bir kolundan oldukları tahmin edilmektedir. Buraya yerleştikten sonra İran'daki Sasaniler ile savaşarak topraklarını genişlettiler. Sasaniler, Akhun saldırılarına Behram Gur zamanında karşı koydular. Onun ölümünden sonra Akhunlar, İran'a baskılarını artırdılar. Akhun İmparatoru Aksungur Han, himayesine aldığı Firuz'u, Sasani tahtına çıkardı (459). Bu yardımına karşılık Telekan ve Tirmiz şehirlerini aldı. Kuzey Hindistan'a düzenlediği bir seferle Guptalar Devletini yıktı ve Pencab'ı ele geçirdi (470).

499 yılında İran'da Mejdek taraftarlarının çıkardığı isyanda tahtını kaybeden Sasani hükümdarı Kubad, Akhunlara sığındı. Akhun hükümdarı Toraman 30.000 kişilik bir kuvvet göndererek isyanı bastırdı ve Kubad'ın tekrar tahtına çıkmasını sağladı. Toraman ve oğlu Mihrikula dönemlerinde Akhunlar güçlerinin zirvesine ulaştılar. Kuzey Hindistan ile Orta Asya'da Karaşar ve Kandehar dolayları ülke topraklarına katıldı. 515'te Toraman'ın ölümü üzerine yerine geçen oğlu Mihrikula 530 yılına kadar sürdürdüğü akınlarla Pencap bölgesini tamamen ele geçirdi. Budizm inancına şiddetle karşı çıkan Mihrikula, Hunların bu inancı benimsememeleri için sıkı tedbirler aldı. Çok sayıda buda tapınağını yıktırdı.

Ancak Orta Asya'da Göktürklerin ve batıda Sasanilerin giderek güçlenmeleri, Akhunların hakimiyetlerini uzun müddet korumalarına imkan vermedi. Göktürkler, Sasanilerle birleşerek Pencap dışında bütün Akhun topraklarını aralarında pay ettiler (563-567). Akhunlar, küçük beylikler halinde uzun müddet varlıklarını devam ettirdiler. İslamiyetin yayılması esnasında Arablar, Toharistan bölgelerinde Akhunlara rastlamışlardır. Bunlar, Sasanilere karşı müslüman Arapların saflarında yer almışlardır. Afganistan'daki Dürraniler ile Kalaç Türkleri, Akhunların soyundandırlar.

AKIL;

Alm. *Verstand (m.), Vernunft (f.),* **Fr.** *Raison (f.), Sagesse (f.),* **İng.** *Wisdom, Reason, Mind.* Doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden, faydalıyı zararlıdan ayırmaya yarayan kuvvet, ölçü aleti.

Akıl; insan, melek ve cinde bulunur. Diğer canlılarda akıl yoktur. İnsanı hayvandan ayıran en önemli fark akıldır. Hayvanlar sevk-i tabii (iç güdü) denilen bedenlerinin arzu ve isteklerine göre hareket ederler. Akılları olmadığı için faydalı ile zararlıyı birbirinden ayıramazlar. İnsan ise, aklı sayesinde, faydalı isteklerini yerine getirir, zararlı olanlardan sakınır.

Akıl, dünya işlerinde ve kullar arasındaki münasebetlerde iyiyi kötüden ayırmada, bir ölçü aletidir. Fakat çok kere yanıldığı da görülmektedir. Bu sebeple akla çok güvenmenin sonu pişmanlık olur. Bunun için, dinimiz işlerimizi yaparken, istişare etmeyi (ehline, bilene danışmayı) tavsiye etmiştir. Peygamber efendimiz; "**İstişare eden pişman olmaz, iktisad eden darlık görmez.**" buyurmuştur. Aklın dünya işlerinde isabetli, doğru karar vermesinde istişarenin faydası büyüktür. Geniş düşünmeye ve zihnin açılmasına yardımcı olur.

Dünya işlerinde bu durumda olan akıl, Allahü tealaya ve ahirete ait bilgilerde yalnız başına doğruyu bulamaz. Din bilgileri akıl ile bulunmaz. Akıl bunları anlamaya yardımcı olur. Yani bunları anlamak, doğruluklarını, kıymetlerini kavramak için akl lazımdır. İslamiyette aklın ermediği şey çoktur. Fakat aklın kabul etmediği hiç bir şey yoktur. Aklın erişemediği ve ulaşamadığı bu konularda inanmasından başka çare yoktur. İnsan, kendisini yaratan büyük kudret sahibi Allahü tealanın varlığını aklı sayesinde anlayabildi. Fakat O'na giden yolu bulamadı. Bu yol peygamberler ve onların getirdiği dinlerden öğrenilir. Ahiret bilgileri, Allahü tealanın beğenip, beğenmediği şeyler ve O'na ibadet şekilleri aklın çerçevesi dışında, insan dimağının üstündedir. Bunlar, akıl ile bilinebilselerdi, peygamberlerin gönderilmesine lüzum kalmazdı. Peygamberlerin gönderilmesi ile, insanların bilmiyorduk diye özr ve

bahane göstermeleri önlenmiştir.

Akıl çok şeyi anlar. Fakat her şeyi anlıyamaz. Anlaması da kusursuz tam değildir. Çok şeyleri peygamberler bildirdikten sonra anlar. Akıl, peygamberlerin gönderilmeleri ile tam hüccet (delil) olmuştur. Yani o büyüklerin gönderilmeleri ile akıl her şeyi öğrenebilmiştir. Akıl göz gibidir. Yani insanın aklı gözü gibi zayıf yaratılmıştır. Allahü teala gözümüzden faydalanabilmemiz için güneş ışığını yaratmıştır. Akıl da yalnız başına manevi şeyleri, faydalı ve zararlı şeyleri anlıyamayacağından, Allahü teala peygamberleri ve din ışığını yaratmıştır. Akıl nasıl hareket edeceğini, dünya ve ahiretde rahat etme ve huzura kavuşma yollarını bunlardan öğrenmiştir.

Akıl, anlayamadığı konularda zorlanırsa, yanılmaya mahkumdur. Nitekim eski Yunan felsefecilerinden sonra gelenler öncekilerin yanlışlarını çıkarmış, birbirlerini beğenmemişlerdir. Eflatun ve Aristo gibi eski Yunan felsefecilerinin de yanıldıklarını ve bu yüzden medeniyetin asırlarca geri kalmasına sebep olduklarını asrımızdaki fen adamları bildirmektedir (Bkz. Aristo). İbn-i Sina, Farabi gibi İslam filozofu denen kimseler de aklın eremeyeceği işlerde akıllarına güvenerek konuştukları için doğru yoldan ayrılmışlar, Ehl-i sünnet itikadının dışına çıkmışlardır. Yetmiş iki sapık fırkanın ortaya çıkması da akıllarına fazla güvenip yanılmaları sebebiyle olmuştur.

Yalnız akla uyup, yalnız ona güvenip, aklın ermediği şeylerde yanılan kimse felsefecidir. Eski Yunan felsefecileri akılları eren şeylere inanıp, akıllarının ermediklerine, anlayamadıklarına inanmadılar. Aklın erdiği şeylerde ona güvenip, aklın ermeyeceği, yanılacağı şeylerde İslamiyetin bildirdiklerine uyan yüksek insanlara da "İslam alimi" denir. İslam alimleri akılları ile anlayabildiklerini anlattılar. Anlayamadıklarına öylece inandılar. Anlayamadıklarına aklımız ermediği için anlıyamadık dediler. Dinimizin bildirdiklerini akıl ersin ermesin isbat ettiler. Bu bilgilere akıl ermediği için karşı gelmediler. Böylece kabir azabına, sırat köprüsüne, kıyametteki teraziye hemen inandılar. Akıl ermediği için olmaz demediler. Çünkü Kur'an-ı kerime ve hadis-i şerife uydular, aklı bu iki temel kaynağa bağladılar.

Aklın insan hayatında yeri büyüktür. İnsanlar işlerini akılları ile düşünüp karar vererek yaparlar. Yaptıkları işlerden dinen ve hukuken mesul (sorumlu) olmaları akıl sebebiyledir.

Akıl birkaç çeşittir.

Akl-ı mead: Ebedi rahata kavuşmak, Cennet'te ebedi kalmak ve Cehennem azabından kurtulmak için halini ıslah etmeyi, düzeltmeyi düşünen ileri görüşlü akıl. Dünyaya değil ahirete değer veren akıl. Akl-ı mead, peygamberlerde (aleyhimüssalevatü vetteslimat) ve evliyada bulunur. Ölümü düşünmek ahirette olacak şeyleri öğrenmek ve ahiret derdi ile şereflenmiş olanlarla birlikte bulunmak akl-ı meadı kuvvetlendirir. Bir kimsenin nefsi mutmainne olunca, yani bütün varlığı ile Rabbine dönüp İslamiyetin emirlerine baş kaldıramaz hale gelince, aklı da, akl-ı mead olur.

Akl-ı meaş: Yemek, içmek, evlenmek, helal, haram demeden kazanmak ve eğlenmek gibi hep bedenin rahatını ve nefsin menfaatini düşünüp, ahireti düşünmeyen akıl; akl-ı meadın zıddı. Akl-ı meaş, dünyanın geçici lezzetlerine bakarak, (büyüklenmek, kıskanmak, kendini beğenmek, kin ve düşmanlık gibi) halleri kalp hastalığı saymaz. Akl-ı meaş kısa görüşlüdür. Akl-ı meaşı, mala düşkün ve dünyaya bağlı olanlar beğenir.

Akl-ı sakim (Sakim akıl): Düşündükleri şeylerde ve yaptıkları işlerde yanılan ve pişmanlığa sebep olan akıl; hastalıklı, illetli, kısa görüşlü akıl. Akl-ı sakim, bazan doğruyu bulur, bazan yanılır. Yanılması daha çok olur. En akıllı denilen kimse, mütehassıs (uzman) olduğu dünya işlerinde bile çok hata eder. Bu sebeple din ve sonsuz olan ahiret işlerinde sakim akla güvenilmez. Düşündükleri şeylerde ve yaptıkları işlerde yanılır. Hepsi üzüntüye ve pişmanlığa, zarara, sıkıntıya sebep olur.

Akl-ı selim (Selim akıl): Hiç yanılmayan, hata etmeyen akıl. İşlerde huccet (delil) olan ve doğruyu gösteren bu akıldır. İslamiyetin hak ve doğru olduğu bu akıllar için pek meydanda, aşikar ve apaçıkdır. İsbat etmeğe lüzum olmadığı gibi, tenbih etmeğe, haber vermeğe de ihtiyaç yoktur. Selim akıl, pişman olacak, zarar görecek iş yapmaz. Her başladıkları işde muvaffak olurlar. Selim akıl, en üstün derecede peygamberlerde aleyhimüsselam bulunur. Onlardan sonra, Eshab-ı kiramda (Peygamberimizin arkadaşları), Tabiin (Eshab-ı kiramı gören büyükler), Tebe-i tabiin (Tabiini görenler) de peygamberlere yakın derecede bulunur.

Akıl ve zeka: İsviçreli Claparede, zekayı; "Yeni icab ve vaziyetlere zihnin en iyi şekilde uymasıdır." diye tarif etmiştir. Amerikalı Terman ise; "Zeka, umumi fikirlerle düşünebilmektir." demiştir. Alman psikolog ve pedagoglarından William Stern; "Zeka, problemleri çözebilme kuvvetidir." diye tarif etmiştir. Bergson ise şöyle demiştir: "İlk insanların ve her asrın, geri kalmış kısımları; tabiata uymak, hayvanlar ve kendileri arasında ilişki kurmak için aletler yapmıştır. Bu aletler, zeka ile yapılmıştır." Buradan anlaşılıyor ki, alet yapmak, teknikte ilerlemek akla değil, zekaya alamettir.

Görülüyor ki, zeka, düşünebilme kuvvetidir. Bu kuvvet yardımı ile insan bilinen şeylerden

bilinmeyenleri çıkarır. Delilleri bir araya toplayarak aranılan şeyleri bulur. Bu melekeyi (zekayı, düşünebilme alışkanlığını) kazanmak için malum (bilinen) şeyler yardımı ile meçhul olan (bilinmeyen) şeyleri bulmağa çalışmak, matematik, geometri problemleri çözmek lazımdır. İnsanların zekaları birbirinden farklıdır. Zekanın en üstün derecesine (Deha) denir. Zeka, test usulü ile ölçülür. Yirminci asrın tanınmış psikologlarından Amerikalı Terman, test usulü ile zeka ölçmesini ilk olarak Osmanlılar yaptı demektedir.

Düşünebilme kuvveti olan zeka, düşüncelerinde isabetli ve doğru olabilmesi için akıl lazımdır. Zeki insan, düşüncelerinin doğru olabilmesi için bir takım prensiplere muhtaçtır. Akıl bu prensipleri idare eder. O halde, her zeki insan akıllı değildir. Zeki bir kimse, büyük bir kumandan olabilir. Akıllı insanlardan öğrendiklerini yeni harp şekillerine uydurarak büyük zaferler elde edebilir. Fakat aklı az ise, bir hata ile başarıları felakete dönebilir. Napolyon'un zeka fışkıran askeri planları, zaferleri herkes tarafından bilinir. Akılsız hareketlerinin sonucu olarak Suriye'den nasıl kaçtığı da tarihlerde yazılıdır. Avrupa'da bugünkü modern kimyanın babası denilen Fransız Lavoisier de öyle yanlış şeyler söyledi ki, mütehassısı (uzmanı) olduğu kimya ilmine yaptığı zarar, hizmetlerini aşmaktadır. (Bkz. Zeka)

Peygamber efendimiz akıl ile ilgili olarak buyurdular ki:

Akıllı insan, Allah'a itaat eden insandır.

Kişinin aklı tamam olmadıkça imanı tamam olmaz. Dini de müstakim (doğru) **olamaz.**

Her şeyin bir direği vardır. Mü'minin direği ise akıldır. Kişinin ibadeti aklı nispetindedir.

Aklı olmayan, güzel ahlaka sahib olamaz.

Allah indinde en sevimliniz, akılca en üstün olanınızdır.

Aklın alameti (işareti) **nefse galib ve hakim olmak ve öldükten sonra lazım olanları hazırlamakdır. Ahmaklık alameti, nefse uyup, Allah'tan af, merhamet beklemektir.**

AKIL-BALİĞ;

Akıllı ve ergenlik çağına giren, evlenecek yaşa gelmiş olan kimse. Akıl baliğe mükellef de denir. Çocuk, yedi ile on beş yaş arasında akıllı olur. Büluğa (ergenlik çağına) girmeleri daha sonradır. Erkek çocuklar on iki, on beş yaş arası balig (ergen) olurlar. Balig olduklarının alametleri, işaretleri vardır. Bunlardan en mühimi ihtilam olup (rüya görüp) meninin gelmesidir. Kız çocuklarının büluğa (ergenlik çağına) ermeleri, yani baliga olmaları dokuz ile on iki yaşları arasında olur. Baliga (ergen) olduklarının en açık işareti, en az üç gün devam eden kan görmeleridir. Buna "hayz kanı" denir. On beş yaşını tamamladıkları halde ergenlik alametlerinden birisini görmeyen erkek ve kız dinen büluğa ermiş, ergen olmuş sayılır. Böyle erkeğe mürahık; kıza mürahıka denir. Bunlara ait ayrıca hükümler vardır. Yedi veya on yaşında olan gösterişli kızlar ve on beş yaşını dolduran veya baliga (ergen) olan bütün kızlar, kadın hükmündedir (Bkz. Ergenlik).

Çocuğun işlerinden sorumlu olması ve dini vazifeleri yapmakla mükellef (yükümlü) olması büluğ çağına girmesi ile başlar. Ancak büluğ çağına girmeden önce çocuğa imanın, İslamın şartları, diğer lüzumlu bilgiler ve Kur'an-ı kerim öğretilmiş olmalıdır. Çünkü bir Müslüman çocuğu, küçükken anasına, babasına tabi (bağlı) olarak Müslümandır. Büluğ çağına girince, anasının babasının dinine tabi olması devam etmez. İslamiyeti bilmeden, ondan haberi olmadan büluğ çağına girerse, İslamiyetle ilgisi kalmaz. Bu hal üzere ölürse, ahirette sonsuz olarak Cehennem'de kalır. Anası-babası da çocuğuna dinini öğretmedikleri için ahirette hesaba çekilirler.

AKIM (Bkz. Elektrik Akımı)

AKIM TRANSFORMATORU;

Alm. *Strömungstransformatör (m),* **Fr.** *Transformateur de courant,* **İng.** *Current transformer.* Ölçü aletini yüksek voltaj hattına bağlayabilmek ve ölçme alanını genişletmek için kullanılan alet. İyi bir izolasyonla korunmuş olan akım transformatoru yüksek voltaj hattından geçen akımı belli bir orana düşürerek ölçer. Umumiyetle akım transformator sekonderleri 5 amperliktir. Bu duruma göre 2000 amperlik akım transformatoru akımı 400 defa küçülterek alete verir. Yani çevirme oranı 400/1'dir.

Bu durum aynı zamanda 5 amperlik ampermetre ile 2000 Amper ölçülmesi demektir.

Akım transformatoru normal bir transformator gibi primer (birinci taraf), sekonder (ikinci taraf) sargılardan meydana gelir.

Primer sargı, birkaç turluk kalın bakır tel veya bara (dikdörtgen kesitli iletken) olup, yüksek voltaj hattı ile seri bağlanır. Sekonder ince bakır telden olup transformator oranına göre çok turdan meydana gelir.

**şEKIL VAR!!!

Akıncı kanununa göre, eğer bir akıncı beyi bir şehir fethederse buradaki gayrimenkuller padişaha (devlete) ait olur; beylere de bu bölgenin köyleri timar olarak dağıtılırdı. Umumiyetle Akıncı beyleri de timarlardan elde ettikleri gelirleri hayır müesseseleri kurarak buralara vakfederlerdi.

Akıncıların kullandıkları silahlar da, süratle hareket etmelerine mani olmayacak şekildeydi. En çok kullandıkları silahlar, kılıç, kalkan, pala, mızrak ve bozdoğan denilen başı yuvarlak kısa saplı bir cins topuzdu. Akıncıların zırh kullananlarının sayısı oldukça azdı.

AKIŞKANLAR;

Alm. *Flussigkeiten (e), Flüssing,* **Fr.** *Fluide, liguide,* **İng.** *The fluid.* Belli bir şekilleri olmayıp, içinde bulundukları kabın şeklini alan sıvı ve gaz halindeki maddelere verilen isim.

Bu maddelerin hareketlerini ve özelliklerini inceleyen bilim dalına "Akışkanlar mekaniği" adı verilir. İslam alimlerinden Hazini (1118-1155) sıvı ve gazların fiziki özellikleri üzerinde yapmış olduğu araştırmalar sebebiyle "Akışkanlar Mekaniği" ilminin kurucularındandır.

AKİF MEHMED PAŞA;

On dokuzuncu asır Osmanlı Devlet adamı ve şairi. 1787 senesinde Yozgat'ta doğdu. Devrin kadılarından Ayıntabizade Mehmed Efendinin oğludur. Altı yaşında iken babası ile hacca gitti. Hac dönüşü ilk tahsiline Yozgat'ta başladı. Tahsilini tamamladıktan sonra Yozgat ayanı Cabbarzade Süleyman Beyin divan katipliğinde bulundu. Süleyman Beyin vefatı üzerine İstanbul'a gitti. Amcası Reis-ül-küttab Mustafa Mazhar Efendinin yardımı ile Divan-ı Hümayun kalemine katip oldu (1814). Başarılı çalışmalarndan dolayı kısa zamanda arka arkaya terfi etti. 1825'de amedci, 1827'de beylikçi, 1832'de de Reis-ül-küttab oldu. Üç sene sonra efendi ünvanı ve vezirlik rütbesiyle Hariciye nazırlığına getirildi. 1836 senesinde hastalığı sebebiyle vazifeden alındı. Bir sene sonra kendisine daima rakip gördüğü Pertev Paşanın azli ile boşalan Mülkiye nazırlığına getirildi. Bir sene kadar bu görevde kaldıktan sonra hastalığı sebebiyle tekrar nazırlıktan alındı ve Kocaeli mutasarrıflığına tayin edildi. Halkın şikayeti üzerine 1840 senesinde azledilerek, önce Edirne'de daha sonra da Bursa'da ikamete mecbur edildi.

Şehzade Abdülhamid Hanın doğumu münasebeti ile sultana sunduğu bir tarih üzerine İstanbul'a dönmesine izin verildi. Süleymaniye'deki konağında ve Boyacıköy'deki yalısında ikamet etti. 1844 senesinde hac farizasını yerine getirmek için Hicaz'a gitti. Hac dönüşü İskenderiyye'de hastalanarak 1845'te vefat etti.

Kindar, kavgacı, ıkbalperest ve geçimsiz gibi sıfatlarla değerlendirilen Akif Paşa, zamanında batı te'sirine tamamen açık olan bürokratların hışmına uğradı. Çevresinde meydana gelen hadiseler sürekli azil ve sürgünler onu çeşitli tepkilere sevketti. Akif Paşanın geçinemediği ve sevmediği en önemli rakibi Pertev Paşa idi. Aralarında geçen çekişmeleri anlatmak ve kendisini temize çıkarmak için **Tabsıra** adlı eserini yazdı. Ancak, Pertev Paşanın, kendisine düşmanlık beslemediği ve zaman zaman yardım ettiği anlaşılmaktadır. **Tabsıra'**da öne sürülen suçlamalar, Pertev Paşanın haksız yere öldürülmesine sebeb olmuştur.

Akif Paşanın, devlet adamlığı yanında şairliği ve edebiyatçılığı da meşhurdur. Onun Avrupai Türk edebiyatı ile hiç bir münasebeti yoktur. O, Tanzimat devri edebiyat alemine; ilmini, bir iki değişik şiirini ve özellikle nesirdeki üslub sadeliğini kabul ettirmiştir. Bu durumu, Türk edebiyatının kendi içinde sadeleşip, duygu ve düşüncelerini Türk diline mahsus yerli üslublarla ifade etme hadisesinin bir devamıdır. Buna rağmen hadise, tanzimatçılarca Avrupai bir yenilik gibi görülmüştür. Akif Paşa, torununun vefatı sebebiyle on birli hece vezniyle söylediği lirik mersiyenin, Avrupa şiir tarzı ile hiç alakası yoktur. Bu mersiye bütünüyle aşık tarzında 6+5 veya 4+4+3 duraklı milli hece üslubuyla, halk dörtlükleriyle ve yine halk şiirinin an'anevi yarım kafiyeleriyle söylenmiştir.

Tamamiyle beşeri bir duyguyu dile getirdiği için, sevilen bu mersiyenin Türk halk şiirinde benzerleri vardır. Bu şiir, Fransızca ve İngilizceye tercüme edilmiştir. Bu mersiyenin dışındaki şiirlerini divan şiiri tarzında yazmıştır. Bunlar arasında **Adem Kasidesi** mühim yer tutar. Paşa bu kasidede; varlıktan nefret eder ve ondan kurtulmaya çalışır. Kasidenin adından da anlaşılacağı üzere onun yokluğa dönüşü mevcudatın yokluktan yaratılma inancına dayanır. Eserin yazılmasında imparatorluğun o günkü hali ve Paşanın başına gelen felaketler de rol oynamıştır. Bütün bunların yol açtığı bedbinlikler eski şiirin mücerred ve süslü ifadesi ile ortaya konmuştur.

Adem Kasidesi: Psikolojik, metafizik ve estetik olmak üzere üç cephe gösterir. Hayattan bıkmış, muzdarip, kötümser görüşlü ve ümidsiz bir ruh halini ortaya koyduğu kaside, zamanında konu yönünden yenilik kabul edilmiştir. Akif Paşanın bu şiirde kullandığı tema daha sonra Hamid ile Recaizade Ekrem ve Servet-i Fünuncular tarafından da işlenmiş, böylelikle Akif Paşa bir yol gösterici

olmuştur.

Nesir sahasında, **Tabsıra'**sında ve Şeyh Müştak'a yazdığı mektubun dilindeki sadelik ve akıcılıkla tanınan Akif Paşa'ya yeni nesrin öncüsü gözüyle bakılmıştır.

Akif Paşanın küçük bir **Divan'**ı vardır. Bu divan, Münşeat'ı ile birlikte 1843'te İstanbul'da ve 1845'te Mısır'da **Münşeat-ı el-Hac Akif Efendi ve Divançe** adı altında basılmıştır. Eserin yazma nüshası, Üniversite Kütüphanesi 2597 numarada kayıtlıdır.

Diğer eserleri şunlardır: **Tabsıra, Eser-i Akif Paşa** (Muhtelif mektupları), **Muharrerat-ı Hususiyye-i Akif Paşa, Risalet-ül-Firasiyye ves-Siyasiyye.**

AKİHİTO;

Japonya imparatoru. 23 Aralık 1933'te doğdu. Japon imparatoru Hirohito'nun büyük oğludur.

18 Eylül 1988'de Japon imparatoru Hirohito'nun ağır hasta olduğu ilan edilince, kabinenin isteği üzerine 22 Eylül 1988 günü imparator ilan edildi.

Akihito, 1944'te Japon veliaht prenslerinin orduya katıldığı yaşa gelince, babası izin vermediği için bu geleneğe uymadı. İkinci Dünya Savaşından sonra Japonya, ABD kuvvetleri tarafından işgal halinde iken Gakuşuin Lisesine devam etti. Bir yandan da ABD'li bir kadından dersler aldı. Tenis ve at sporlarının yanında, ileride makaleler yazacağı deniz biyolojisine çalıştı.

1952'de veliaht prens ilan edildi. Siyasal bilimler öğrenimi görmek için Tokyo'daki Gakuşuin Üniversitesine girdi. 1953'te ilk defa yurt dışına çıkarak Londra'da Kraliçe İkinci Elizabeth'in taç giyme törenine katıldı.

1959'da halktan biri olan Şoda Hiçiko ile evlenerek 1500 yıllık Japon geleneğini yıktı. Şoda Hiçiko, katolik öğrenimi görmüştü. Akihito ise Şinto idi. Hiro ve Aya adlı iki oğlu ile Nori adlı bir kızı oldu. Tahta çıktıktan sonra da imparatorluk geleneklerinde köklü değişiklikler yapacağını açıkladı.

AKİK;

Alm. *Achat (m),* **Fr.** *Agate,* **İng.** *Agate, carnelian.* Değerli bir taş. Her rengi bulunan bu kıymetli taş Yemen'de çıkar. Akik-i Yemani diye meşhurdur. Bir deyişe göre, güneş ışınlarının dik vurduğu yerde kıymetli taş meydana gelir.

Akiklere daha çok volkanik arazilerde rastlanır. Bizde Yementaşı adı verilen kırmızı taşların bir kısmı da akik çeşididir. Kimyasal bileşimi: SiO2 olup sertliği 7'dir. Büyüklerinden, tabak, fincan, kase, hokka, kol düğmeleri ve çok muteber olan tesbihler yapılır. Küçükleri ise yüzük taşları yapımında kullanılır. Osmanlılar zamanında İstanbul'da bu sanat dalı ile uğraşan ustalar vardı. Bunların yaptıkları kase, fincan ve tabaklar, haddeli tesbihler çok makbul sayılırdı. Koyu al ve eflatun renkli tesbihler, lacivert fincanlar en çok aranan cinslerdi. Akiklerin, İsviçre'de daha ince bir tarzda yapılmış olanları pek makbul sayılmazlardı. Türkiye'de yapılanlar, iptidai aletlerle oyularak yapıldıkları halde, değerli sayılıp daha çok tutulurlardı.

AKİKA;

Yeni doğan çocuk nimetine karşılık Allahü tealaya şükretmek niyetiyle kesilen hayvan.

Akika hayvanı kurbanlık hayvan gibidir. Kurban için caiz olmayan koyun, akika için de kesilmez. Akika her zaman kesilebilir. Kurban bayramında da kesilebilir. Yeni doğan çocuğa yedinci gün isim koymak, saçlarını kesip saçlarının ağırlığı kadar altın veya gümüş sadaka vermek, kız çocukları için bir, erkek çocukları için iki koyun kesmek çok sevabtır. Saçları kesilmeden tahmini ağırlığı kadar altın ve gümüş sadaka verilebilir. Akika, çocukların kazalardan, belalardan, hastalıklardan korunmasına sebep olur.

Peygamber efendimiz nübüvvetten yani peygamber olduğu bildirildikten sonra kendisi için akika kesti. Hicretin sekizinci senesinde de oğlu İbrahim dünyaya gelince, yedinci günü, saçlarının ağırlığı kadar gümüş sadaka verdi ve iki koç kesti.

AKİT;

Alm.*Vertrag (m.),* **Fr.** *Contrat (m.),* **İng.** *Contract.* İki veya daha çok kişinin karşılıklı ve birbirine uygun irade beyanlarıyla meydana gelen ve taraflara yani akde katılan kimselere karşılıklı haklar sağlayan ve borçlar yükleyen bir anlaşma.

Akitler, çeşitli şekillerde sınıflandırılabilir.

Hukuki sahalara göre: Borç akitleri (borçlanma münasebeti doğuran akitler), alım-satım, kira, emanet

akitleri.

Şekillerine göre;

1. Adi akitler: Herhangi bir şekle bağlı kalmaksızın teşekkül eden akitler. Ödünç verme, ısmarlama ve kira akitleri.

2. Şekle bağlı akitler: Tamamlanması belli bir şekil şartının varlığına bağlanmış akitler. Gayrimenkul malların satışı ve evlenme akitleri gibi. Akitler, kanunun istisnaları dışında şekle bağlı değildir.

Akit çeşitleri sınırlı değildir. Kanunda aranılan şartlara riayet edilerek istenilen çeşitte akit yapılabilir. Akdin konusu üzerinde taraflara geniş bir serbestlik tanınmış olmakla birlikte, akitler, kanunun emrettiği hukuki kaidelere, ahlaka, amme (kamu) düzenine, şahsiyet haklarına aykırı ve yerine getirilmesi imkansız olamaz.

Akitten doğan borçların yerine getirilmesi gerekir. Çünkü akit, tarafları bağlayıcı kuvvettir. Akitten doğan borcunu yerine getirmeyen tarafa karşı hukuk mahkemelerinde dava açılabilir. İcra yoluna başvurulabilir.

İslam hukuku: İslam hukukunda da akit, taraflara borçlar yükleyen ve haklar sağlayan bir anlaşmadır. **Mecelle**'de akit; "İki tarafın bir hususu icab ve kabul yoluyla kabul etmeleri, sözleşmeleri." diye tarif edilmiştir. İcab, taraflardan birinin bir şeyi teklifi; kabul, karşısındakinin onu ayrılmadan önce kabul etmesidir. Yani akit, icabla başlar, kabul ile biter. Buna göre akit tek taraflı olmaz. Akitin yapılabilmesi için, icab ve kabul denilen beyandan başka, tarafların akıllı ve mümeyyiz (iyi ile kötüyü, faydalı ile zararlıyı birbirinden ayırabilen) olması ve akde konu olan şeyin belli ve mütekavvim yani kullanılması mubah (dinen serbest) ve mümkin olması lazımdır. Akitler, şahıslar bakımından bazı sonuçlar doğurur. Mesela alış-veriş akdinde satanın malı, satın alanın da bedeli teslim etmesi borçları doğar. Buna karşılık, satan bedele, satın alan da mala sahib olma hakkını kazanır. İslam hukukunda akitler, bir tarafa veya daha çok iki tarafa borç yükler. Hibe, ariyet gibi akitlerde, taraftlardan biri borç altına girer. Öbür tarafa alacaklıdır. Kira, alış-veriş gibi akitler ise, her iki tarafa borç yükler.

İslam hukukunda değişik bahisler içerisinde yer alan akdin çeşitli kısımları vardır. Bunlar, fıkıh ve diğer İslam hukuku kaynaklarında geniş olarak anlatılmıştır.

İslam hukukunda akitler genellikle şekli şartlara bağlı değildir. Çoğunluğunu Avrupalı hukukçuların teşkil ettiği, bazı hukukçuların aleyhde iddialarına karşılık, İslam hukukunda geniş bir akit yapma hürriyeti vardır. Yalnız nassların (ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerin), kıyas ve icmaın yasakladığı akitler yapılamaz. Mesela, ağaçta belirmemiş meyveyi satmak, akıllı olmayan küçük çocuğun alış-verişi, koyun üstündeki yünü ve canlı koyunun derisini satmak, denizdeki balığı yakalamadan önce satmak batıldır, haramdır.

AKKADLAR;

Alm. *Akkader,* **Fr.** *Akkadien,* **İng.** *Akkad, Accad.* Milattan önceki üçüncü bin yılda, Mezopotamya'da yaşamış Sami asıllı bir kavim. Bu kavmin asıl yurdu Arap Yarımadasıdır. Sümerlerden tip bakımından ayrılırlar. Ele geçen resimlerde uzun sakallı, kısa entarili oldukları göze çarpmaktadır. Akkadlar, Mezopotamya'nın kuzeyinde, sonradan Akkad adı verilen bölgeye yerleşmişlerdir. Sümerler ve Elamlar ile birlikte Akkadların Mezopotamya'da on bir siteleri vardı. Akkadların en kalabalık oldukları bölge, Fırat'ın Dicle'ye dirsek yaptığı bölgedeki Siparra şehriydi. Akkadlar, burada çoğalarak Sümerlerin savaş usüllerini öğrenmiş, sonra Sümerlerin sitelerine saldırıp memleketin bir kısmını ele geçirmişlerdir. Akkadlar, Sümer kralı Lugalza tarafından yeniden Sümerlerin hakimiyetleri altına alınmışlar ise de bu esaretleri uzun sürmemiş, Sargon'un liderliğinde ayaklanıp Sümerleri yıkmışlardır. Sargon, bundan sonra Anadolu'nun doğusunu, Akdeniz'e kadar uzanan bölgeleri alarak, Asur ve Elam krallıklarına da son vererek ilk çağların büyük komutanları arasına girmiştir. Sargon'un soyundan gelen komutanlar da bu başarıları devam ettirmişlerdir. Akkadlar iyi teşkilatlanamadıkları için yer yer kargaşalıklar çıkmış, ordu zayıflamış, nihayet M.Ö. 2300 yılında Sümerler tarafından ortadan kaldırılmışlardır.

Akkadlar, Sümer kültürünü kabul etmişler ve geliştirmişlerdir. Akkad kralları kendilerini tanrı kabul ediyor ve halkın kendilerine tapınmasını istiyorlardı. Akkadlardan kalan eserler arasında Aram-Sin'in Diyarbakır taraflarında bulunan, bugün arkeoloji müzesinde muhafaza edilen stelesi çok önemlidir. Akkadların sanat eserlerinden çok azı ele geçmiş durumdadır. Dil ve yazı olarak da Sümer yazı ve dilini kullanmışlardır.

AKKOR LAMBA (Bkz. Lamba)

AKKOYUNLULAR;

Bir Türk oymağının İran ve Doğu Anadolu'da kurduğu devlet. Akkoyunluların ne zaman ve hangi yolla Anadolu'ya geldikleri bilinmemektedir. Bazı tarihçilere göre on ikinci asırda Maveraünnehr veya Azerbaycan'dan Doğu Anadolu'ya gelip, Urfa, Mardin ve Bayburt bölgelerine yerleştiler. Akkoyunluların soyu, Oğuz Hana kadar uzanmaktadır. Eski Oğuzların Bayındır boyunun bir oymağı oldukları da söylenmektedir. Bundan dolayı da Akkoyunlu Hanedanı "Bayındır" veya "Bayındırıyye" adları ile anılır. Bayraklarında koyun ambleminin olması, Karakoyunlular gibi, bunların da Orta Asya'da mühim roller oynayan Kon (Koyun) ilinden geldikleri ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Akkoyunlular, hanedanlığının asıl kurucusu olarak görülen Tur Ali Bey zamanında tarih sahnesine çıktılar. Moğollar arasında başgösteren saltanat kavgasının, devletin siyasi kudretini yok etme durumuna getirmesinden faydalanan Türkmen beylerinden Tur Ali Bey, Anadolu, Irak ve Suriye hududlarına akınlarda bulundu. Tur Ali Bey zamanında Akkoyunlulara bu beyin şöhretinden dolayı Tur Alililer de denildi. Tur Ali Bey, müttefik Türkmen beyleri ile Trabzon'a akınlar düzenledi. Bu akınları durdurmak isteyen Trabzon hükümdarı üçüncü Alexios, kız kardeşi Maria Despina'yı Ali Beyin oğlu Kutluğ Beye vererek, Akkoyunlular ile akrabalık kurdu. Bu suretle Akkoyunlu akınlarından imparatorluğunu koruyabildi.

Anadolu'da Moğol hakimiyetinin kalkmasından sonra Sotay, Çoban ve Celayir hanedanları nüfuz mücadelesine başladılar. Bu mücadele sırasında Akkoyunlular, Musul ve Diyarbakır taraflarında hakimiyet kuran Sotayoğullarının hizmetine girdiler. Bu hanedanın zayıflamasından sonra Artukoğulları ile işbirliği yaparak bölgedeki bazı kale ve şehirleri zapt ettiler. 1362'de Ali Beyin ölümü ile başa geçen Kutlu Bey zamanında Akkoyunlu oymağı gitgide kuvvetlendi. Türkmen boy ve aşiretlerinin katılmasıyla Horasan, Fırat, Kafkas Dağlarından Umman Denizine kadar uzanan büyük bir devlet haline geldiler.

Kutlu Bey, Erzincan emiri Mutahharten'i Eratnaoğullarının saldırılarından korudu. Fakat araları bozulunca Mutahharten, Akkoyunluların devamlı mücadele içinde bulundukları Karakoyunlular ile birleşerek, Akkoyunluları mağlup etti. Bu mağlubiyet üzerine Kutlu Bey, Kadı Burhaneddin'e sığınmak mecburiyetinde kaldı.

1389'da Fahreddin Kutlu Beyin ölümünden sonra Akkoyunlu tahtına Ahmed Bey geçti. Ahmed Bey zamanında Erzincan emiri Mutahharten ile Akkoyunlular arasındaki mücadele devam etti. İki hükümdar arasında yapılan muharebede başlangıçta Mutahharten ağır bir yenilgi aldı ise de bir süre sonra Karakoyunlu Kara Mehmed Bey ile ittifak kurarak Akkoyunlulara tekrar saldırdı ve ağır bir yenilgiye uğrattı. Ahmed Bey, Kadı Burhaneddin'e sığındı. Ahmed Bey kısa zamanda tekrar eski gücüne ulaştı. Bir müddet sonra Akkoyunlu tahtını ele geçiren Kara Yülük Osman Bey ile Kadı Burhaneddin'in arası açıldı. Yapılan bir savaşta Osman Bey, Kadı Burhaneddin'i esir alarak öldürttü. Osman Bey, Kadı Burhaneddin hakimiyetindeki Sivas'ı zaptetmek istedi ise de şehir halkının Osmanlı sultanı Yıldırım Bayezid'den yardım istemesi sonucu şehzade Süleyman Çelebi'nin ordusuyla gelmesi üzerine muvaffak olamadı.

Anadolu'da istediği gibi bir beylik kuramayan Kara Yülük Osman Bey, Mısır meliki Berkuk'un hizmetine girdi. Ancak Melik'in ölümü ve Anadolu'da Memluklere ait bazı yerlerin Yıldırım Bayezid tarafından feth edilmesi üzerine Osman Bey, Timur Hana sığındı. Timurluların Anadolu'ya yaptığı seferlere katıldı. Ankara Savaşında Timur Hanın yanında yer aldı. Timur Han, Anadolu'dan çekilirken, Kara Osman Beye Diyarbakır ve havalisi bırakıldı. Bundan sonra Osman Bey, bütün gücüyle Akkoyunluları toplamaya çalıştı ve bunda muvaffak olarak 1403'te Akkoyunlu Devletini kurdu. Ömrü mücadele ile geçen Osman Bey, 1435'te Karakoyunlularla yaptığı savaşta iki oğlu ve bazı torunları ile birlikte öldürüldü.

Osman Beyden sonra başa geçen Ali Bey, kısa bir süre sonra tahtı Hamza Beye bırakmak mecburiyetinde kaldı. Uzun süre Karakoyunlularla uğraşan Hamza Beyin 1444'te ölümünden sonra Akkoyunlu Devletinde iktidar kavgaları başladı. Bu kavgaların neticesinde Uzun Hasan, Akkoyunlu tahtını ele geçirdi. Uzun Hasan'ın iktidara gelişinden sonra Akkoyunlular fevkalade önem kazandılar. Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah, Maveraünnehr hükümdarı Ebu Said Miranşah ve Horasan Hükümdarı Hüseyin Baykara'yı yenerek topraklarını ele geçiren Uzun Hasan bu suretle Fırat havalisinden Maveraünnehr'e kadar uzanan büyük ve kuvvetli bir devlet kurmuş oldu. Bundan sonra kendine rakip olarak Osmanlıları gören Uzun Hasan, bu devletin düşmanları ile işbirliğine başladı. Bir taraftan batılılarla ve bilhassa Venediklilerle antlaşmalar yaparken, diğer taraftan Karamanoğullarını destekleme gayesiyle Osmanlı topraklarına akınlarda bulundu. Bu olaylar üzerine iki devlet arasında 1473'te yapılan Otlukbeli Muharebesinde Fatih Sultan Mehmed Hana mağlub olarak kaçtı. Bu mağlubiyet üzerine devletin merkezini Tebriz'e nakletti.

Uzun Hasan'ın ölümünden sonra iç karışıklıklar iyice alevlendi. Bu karışıklıklar, devletin yıkılmasına kadar devam etti. Uzun Hasan'ın torunları Elvend Mehmed Bey ve Murad Bey arasındaki taht kavgası ve herbirinin bir yerde hükümdarlıklarını ilan etmeleri, Akkoyunlu Devletinin parçalanmasını hızlandırdı. Doğuda kuvvetlenmeye başlayan Şah İsmail, sistemli olarak Akkoyunlulara hücum ederek, bu devletin

1508'de yıkılmasında en büyük amil oldu.

Akkoyunlu beyliğinin esas teşkilatı, kendinden önceki Türk ve İslam devletlerinin aynıdır. Devlet, hanedan üyelerinin ortak mülkü sayılırdı. Hanedana mensub şehzadelerden biri diğerlerinin başı olur ve ona "Ulu Bey" veya "Han" denirdi. Diğer şehzadeler ona bağlı olarak ülkenin herhangi bir yerinde geniş selahiyetlere sahib olarak hüküm sürerlerdi. Hükümdar ölünce vasiyyet edilen şehzade başa geçerdi. Belirli bir veraset usulünün olmaması, devleti her zaman karışıklığa götürebiliyordu.

Akkoyunluların devlet teşkilatı, Selçuklu ve İlhanlılar taklit edilerek teşkil edilmişti. En yüksek idari mercii "Büyük divan" idi. Büyük divana, Sahib-i Divan başkanlık ederdi. Divanda ayrıca "Sahib" adını taşıyan vezirler ile büyük divana bağlı her biri bir bakanlık düzeyindeki divanları cezai ve askeri işlere bakan adl ve arz veya arizi divanlarının nazırları, kazasker ve pervaneci bulunurdu. Şehzadeler ve büyük boyların beyleri de bu divanın üyesiydiler. Bu beylerin en büyüğü hükümdarın katılmadığı seferlere "Emir-i a'zam" ismiyle kumanda ederdi. Büyük beylerin herbiri bir şehzadeye "Atabek" olurdu.

Uzun Hasan zamanına kadar, Akkoyunlu ordusu, hükümdarın maiyyet kuvvetiyle diğer boy beylerinin kuvvetlerinden ibaret olup, atlı idi. Uzun Hasan Osmanlı Devleti'nin teşkilatını taklid ederek, yeni bir ordu kurdu. Ordu, Hassa Nökerleri ismiyle 30.000 kişilik bir kuvvetten kurulmuştu. Orduda bu hassa kısmından başka, azaplar, dirlik sipahileri, çeriler (Türkmen kuvvetleri), deveci, yamacı, ra'd endaz gibi gruplar da vardı. Hassa askerleri devamlı ve aylıklı idi. Diğer gruplar ise harp zamanı orduya katılırlardı. Akkoyunluların bayrağı beyaz renkteydi.

Devamlı mücadeleler yüzünden Akkoyunlularda medeniyet ve kültür bakımından kayda değer bir ilerleme görülmedi. Bununla birlikte, Tebriz'de Uzun Hasan Camii, Mardin'de Kasım, Hamza ve Cihangir mirzaların yaptırdığı zaviye, mescid ve medreseleri ile Bayındır Beyin Ahlat'ta yaptırdığı medrese, cami ve hamam Akkoyunlulardan günümüze intikal eden belli başlı eserlerdir.

Akoyunlu Hükümdarları

Hükümdarlar	**Tahta Çıkışı**	**Ölümü veya Hal'i**
Tur Ali Bey	(?)	1362
Fahreddin Kutlu	(?)	1389
Ahmet Bey	(?)	(?)
Kara Yülük Osman	1403	1435
Sultan Hamza	1435	1444
Sultan Cihangir	1444	1453
Uzun Hasan	1453	1478
Sultan Halil	1478	1478
Sultan Yakub	1478	1490
Sultan Baysungur	1490	1493
Sultan Rüstem	1493	1497
Ahmed Gövde	1497	1497
Sultan Murad	1497	1498
Elvend Mehmed Bey	1498	1498
Muhammed Mirza	1498	1502
Sultan Murad (tekrar)	1502	1508

AKMEDRESE;

Karamanoğullarından Alaeddin oğlu Mehmed'in kardeşi Ali Bey tarafından 1409 yılında Niğde'de yaptırılan medrese. Yapımında kullanılan beyaz kalker taşlarından ve taç yapısındaki mermerden dolayı bu isimle anılmaktadır.

Topkapı Sarayı Kütüphanesindeki vakfiyesinden anlaşıldığına göre; Hanefi ve Şafii mezheplerine göre tedrisat yapmak için inşa edilerek vakfedilmiştir. Ayrıca yine bu vakfiyeden anlaşıldığına göre, medreseye gelir temini için bu vakfa Niğde Bedesteni, yanıbaşında bir han, bir çifte hamam, çok sayıda dükkan, arazi, değirmen, bağ ve daha başka gelir kaynakları vakfedilmiştir.

İki katlı medreselerin en güzel örneklerinden olup, dış çizgileri, bilhassa ön cephesinin değişik manzarası ile tanınmıştır. Dört köşeli bir planı vardır. Medresenin üst örtüsü taş döşenerek düz dam şeklinde dışarıdan görülmektedir. Giriş katının her köşesinde bir büyük oda bulunmaktadır. Girişin karşısında iki kat yüksekliğinde ve avlu genişliğinde ana eyvan vardır. Avluyu çevreleyen iki katlı revakların ardında sekizer medrese odası bulunur. Ön cephede kapının her iki tarafında, alt kattan merdivenlerle çıkılan birer loca bulunur. Bu locaların önü, içinde birer çift kemerciği ve sütunu bulunan, iki kemerle açılmaktadır. Bu durum, kapının üst kısmına güzel bir manzara kazandırdı. Bu localardan

sadece bir tanesi günümüze kadar gelmiştir. Kapının üstündeki yazıların bulunduğu kısım mermerden yapılmıştır.

Yapı, günümüze kadar sağlam olarak gelmesine rağmen, zaman zaman tamirat da görmüştür. Geç devirlerde yapılan tamirat sırasında cepheye güzel görünüm kazandıran ikiz pencereler bozulmuş ve yerlerine sade, kemersiz pencereler yapılmıştır. Ama son yıllarda yapılan restorasyon sırasında bu pencereler tekrar eski şekline çevrilmiştir.

Tamamen Karamanoğullarının mimari tarzını temsil eden yapı, bugün Niğde Müzesi olarak kullanılmaktadır.

AKRABA;

Alm. *Verwandte (p.),* **Fr.** *Parenté,* **İng.** *Relative.* Kan ve evlilik yoluyla olan hısımlık. Kan yoluyla meydana gelen akrabalıkta; anne, baba, kardeşler en önce gelenlerdir. Kardeşler kız ve erkek olabilir. Bunların büyüğüne, kız ve oğlan olmasına göre “abla”, “ağabey” denir. Babanın ve annenin annelerine “nine” veya “anneanne, babaanne”, babalarına ise “dede” denir. Annenin kız kardeşine “teyze”, erkek kardeşine “dayı”, babanın erkek kardeşine “amca”, kız kardeşine ise “hala” ismi verilir. Bunların çocukları ise, teyzeoğlu, dayıoğlu amcaoğlu, halaoğlu diye anılır.

Evlenmeden meydana gelen akrabalık ise, biraz daha karışıktır. Bu akrabalığın esasını karı - koca teşkil eder. Bunlar iki ayrı aileden gelmişlerdir. Kızın annesi, babası erkeğe “damat”, erkeğin annesi ve babası da kadına “gelin” derler. Kocanın kız kardeşi gelin için “görümce”, erkek kardeşi de “kayın” olur. Kızın, kız kardeşi erkek için "baldız," erkek kardeşi de "kayınbirader" olur. Kadın kocasının, koca da karısının anne ve babasına kayınpeder, kayınvalide derler. Buradaki kayın, kaim yani “yerine geçen” manasına kullanılmaktadır.

İki kız kardeşle evlenen erkekler birbirlerine “bacanak” derler. Kardeşlerin hanımları ise birbirlerinin “eltisi”, eşlerin anne ve babaları birbirlerinin “dünürü” olur. Çocuklar; dayı, amca ve erkek kardeşlerin eşlerine “yenge” der.

Türk-İslam aile yapısında bir de süt kardeşliği vardır. Bu aynı anneden süt emenler arasında olan yakınlık ve akrabalıktır (Bkz. Süt Kardeşlik).

İslam dininde, akraba ziyaretine “sıla-i rahm” adı verilmiştir. Akrabaya yardım ve iyiliğin çok sevab olduğu da Kur’an-ı kerimde ve hadis-i şeriflerde bildirilmiştir. Allahü teala mealen buyurdu ki:

Akrabana, yolcuya, düşküne, hakkını ver. Elindekini israf etme. (İsra suresi: 26)

Onlar, Allah’ın gözetilmesini emrettiği şeyleri gözeten (akrabalık bağlarını koparmayıp onlara iyilik eden)**, Rablerinden sakınan ve hesabın kötü olmasından korkan kimselerdir.** (Ra’d suresi: 21)

Peygamber efendimiz buyurdu ki:

Allahü tealadan korkun, akrabanızı ziyaret edin, onlara yardım edin. Çünkü sıla-i rahm eden, yani akrabayı ziyaret ve onlara yardım sizin için dünyada bereket, ahirette ise günahlara mağfirettir.

Ey ümmetim! Beni peygamber olarak gönderen Allahü tealaya yemin ederim ki, fakir akrabası varken, başkalarına verilen zekatı Allahü teala kabul etmez.

Ömrünün uzun olmasını ve rahat yaşamayı seven sıla-i rahm yapsın.

Sıla-i rahm; ailede muhabbetin, malda servetin artmasına ve ömrün uzamasına sebeptir.

Sıla-i rahm yapan demek, dostlarından ve akrabasından gördüğü iyiliğe karşı ona iyilik yapan değil, kendisinden kesilen akrabasını arayıp, ziyaret ve iyilik edendir.

Bu sebeple, İslam dininde akraba ziyareti Müslümanın en önemli vazifeleri arasındadır. Hiç olmazsa selam göndererek, tatlı mektup yazarak gönüllerinin alınması gerekmektedir. Selamın ve mektubun ve sözle ve para ile olan yardımın mikdarı ve zamanı bildirilmemiştir.

Akraba ziyaretine devam edenlerin kavuşacağı faydalar şunlardır: 1) Allahü teala razı olur. 2)Melekler sevinir. 3)Şeytanlar üzülür. 4)Ömrü ve rızkı artar. 5) Ölmüşleri sevinir. 6)Vefatından sonra da ziyaret ettiği kimseler buna hayır dua ederler.

AKREDİTİF;

Alm. *Akkreditiv (n),* **Fr.** *Accréditif,* **İng.** *Letter of credit (L/C).* Bir bankanın, belirli bir para tutarı için, üçüncü bir şahıs lehine, kefaleti altında, muhabiri nezdinde açtırdığı itibar hesabı.

Bankalar genellikle yurt dışından mal getirtmek isteyen ithalatçılara, yurt dışından malı gönderen ihracatçının parasını alacağı muhabir bankası nezdinde kredi açar. Bu işlem için genellikle, ithalatçının bankası (Türkiye'deki banka), muhabir bankaya bir akreditif mektubu (letter of credit) yazar. Müşterinin de, bankaya bir taahhütname niteliğinde mektup tevdi etmesi gerekir.

Akreditifte, kredi emrini alan muhabir bankaya "creditant", krediyi açan muhabir bankaya "crediteur", krediyi alan şirkete "crédité" adı verilir.

Başlıca akreditif türleri; gayrikabili rücu akreditif, kabili rücu akreditif, teyit edilmiş ve teyit edilmemiş akreditif olmak üzere dörttür.

AKREP (Scorpio);

Alm. *Skorpion,* **Fr.** *Scorpion,* **İng.** *Scorpion.* **Familyası:** Akrepgiller (Scorpionidae). **Yaşadığı yerler:** Sıcak ve nemli bölgeler. **Özellikleri:** Boyları 13 milimetreden 22 santimetreye kadar değişir. **Ömrü:** 5 yıldan fazla. **Çeşitleri:** 600'den fazla türü vardır.

Genellikle sıcak ve nemli bölgelerde yaşayan, vücutları sert kitin bir tabaka ile örtülü, kıvrık ve kalkık kuyruğunda zehir iğnesi bulunan eklembacaklıların genel adı. Taşların altında, duvar yarıklarında, kurumuş ağaç kabukları altında veya yer altında kazdıkları dehlizlerde rastlamak mümkündür. Karlı bölgeler hariç hemen hemen her yerde yaşarlar. Yalnız yaşamayı severler. Yassı halkalardan teşekkül eden vücut; başla kaynaşmış bir gövde, karın ve kuyruk (telson) olmak üzere üç bölümden meydana gelir. Gövdede önden arkaya doğru büyüklükleri artan, uçları çift çengelli dört çift yürüme bacağı bulunur. Gövdeye bağlı karın kısmı ise 7 geniş halkadan meydana gelmiş, alt yüzeyinde birinci halkada kapaklı bir adet cinsiyet açıklığı, ikinci halkada dokunum ve iz bulma görevi yapan bir çift tarak organı, 3, 4, 5 ve 6. halkalarda "kitap trakeleri" adını alan solunum organına ait birer çift olmak üzere toplam dört çift solunum deliği (stigma) vardır. Karın kısmından sonra 6 adet dar ve yuvarlaksı halkalardan meydana gelen ve bir yay gibi sırta doğru bükülebilen akrebin kuyruğu, eğrilmiş bir zehir iğnesi veya mızrağını taşıyan şişkin halka ile biter. Akrep, yürüdüğünde kuyruğunu kaldırır. Düz ve kaygan yüzeylere tırmanamaz. Halk arasında vücudunun son bölümü her ne kadar akrebin kuyruğu olarak biliniyorsa da, gerçekte karın kısmının daralan uzantısıdır. Çünkü içinden barsak geçmekte olan telsonun sondan bir önceki halkasında dışkılık son bulmaktadır.

Akrepler çok eski devirlerden beri görülmektedir. 400 milyon yıllık taşlarda akrep fosillerine rastlanmaktadır. Güneşte kurudukları için gün boyunca çatlaklarda gizlenip, gece örümcek ve böcek avlamaya çıkarlar. Başlarının üst tarafında iki büyük orta göz ve ön kenarında 2-5 çift yan göz bulunmasına rağmen, gececi olduklarından gözlerinde görüntü net olarak meydana gelmez. Daha ziyade dokunum ve duyu organı olan bir çift taraklarını hassas bir radar gibi kullanıp, avlarının titreşimlerini hissederek, yerlerini tesbit ederler. Ayrıca başlarının her iki yanında avlarını yakalayıp ağza getirmede kullandıkları, uçları pensli bir çift kıskaçları vardır. Kıskaçlarının üzeri duyu kılları ile kaplanmış olup, bu kıllardan bazıları ses titreşimlerine, bazıları dokunma veya hava akımlarına hassastır. Avlanmada taraklar gibi, bunların da önemli rolü olduğu muhakkaktır. Kıskaçların şekli ve büyüklüğü akrep türlerine göre değişir. Ağızlarının önünde pensli bir çift de küçük kelisere (zehir çengeline) sahiptir. Bunlar, besini çiğnemeye ve parçalamaya yararlar.

Akrep avını güçlü kıskaçlarının makası ile yakalayarak sıkar ve hemen başının üzerine kaldırarak kuyruğundaki zehir iğnesi ile sokar. Ölen avını ezip parçalayarak vücut sıvılarını kuruyuncaya kadar emer. Akrepler, uzun süre (1 sene kadar) açlığa ve susuzluğa dayanabildiği gibi, kopan organlarını yenileyebilmekte ve radyasyon ışınlarına aşırı derecede dayanabilmektedir. Üç hafta süreyle bir buz kalıbında dondurulan akrep, buz eritildiğinde hiçbir şey olmamışçasına yürüyüp normal hayatına dönmüştür.

Çiftleşme sonucu dişi akrep, erkeğini yer. Erkeklerden daha büyük olan dişiler, "ovovivipar"dır, yani yumurtlamayıp doğururlar. Yumurtaları yumurtalıklarında gelişerek açılır ve yavrular canlı olarak doğarlar. Dişi akrep; 60 kadar yavru doğurur. Yeni doğan yavruların ayaklarında tırnak olmayıp vantuz vardır. Bunun sayesinde annelerinin sırtına tırmanıp rahatlıkla tutunurlar. İlk deri değişimine kadar (15-20 gün) hiçbir şey yemeyerek annelerinin sırtında barınırlar. Vücutlarındaki enerji ile geçinirler. Deri değişiminden sonra annelerini terk ederler. Akrepler, ömürleri boyunca yedi kere deri değiştirirler. Çoğu doğduktan 1 yıl kadar sonra, bazıları ise 5 yılda erginleşirler.

Bugün dünyada boyları 13 milimetreden 22 santimetreye kadar değişen 600 kadar akrep türü bulunmaktadır. Akrepler aç gözlü hayvanlardır. Tropik bölgelere gidildikçe boyları ve zehirlerinin tesirliliği artar. Dış iskelet görevi yapan dış kabukları genellikle koyu renklidir.

Bir çift salgı bezinde üretilen zehir, güçlü kasların kasılmasıyla iğnenin açtığı yaraya hızla boşaltılır. Zehiri iğnesinden 10 cm uzağa fışkırtabilir. Akrep zehirleri "Hiyosiyanik" ve "Karbilamin" den meydana gelmiş olup tatsız, kokusuz ve asidiktir. Tesiri hayvanların çeşidine göre değişir. Kuşlar, akrep zehirine

karşı dayanıksızdır. Güvercin ve serçeler hemen ölür. Kurbağa ve balıklar oldukça dayanıklıdır. Mürekkep balıklarına zehirleri etki etmez. İnsanı öldürebilecek kadar zehirleri kuvvetli olanları vardır. Türkiye'de akrepten ölüm nadir görülür. Ölenler daha çok zayıf ve hastalıklı insanlardır.

İnsanı akrep sokunca sokulan yer kızarır ve şişer. Ateş yükselir, kalb atışı yavaşlar, terleme ve sayıklama, solunum darlığı, çarpıntı ve kusma görülür. Akrep sokmasında ilk tedbir, sokulan yeri her iki tarafından sıkıca bağlamak ve yarayı çizerek emip tükürmektir. Yarayı her emişten sonra ağzı süt veya zeytinyağı ile yıkamalıdır. Emen kimsenin ağzında diş çürüğü, çatlak veya yara bulunmamalıdır. Aksi takdirde zehir buradan kana geçer. Sokulan yere amonyaklı bez koymalı ve acilen serum yaptırmalıdır (Bkz. Akrep ve Yılan Sokması).

Dünyanın bazı bölgelerinde, özellikle Siyam'da akrepler insanlar tarafından kızartılarak yenmektedir. Maymunlar, akrebin zehirli kuyruğunu kopardıktan sonra büyük bir iştahla yerler.

AKREP VE YILAN SOKMASI;

Alm. *Skorpion und. Schalangenbiss (m),* **Fr.** *Morsure de scorpion ou de serpent,* **İng.** *Scorpion and snake bitting.* Her iki hayvanın zehirlerini, sokarak veya ısırarak vücuda bırakmaları. Zehir akıtılan bölgede ileri derecede ağrı ve kaşıntı ortaya çıkar. Şiddetli vak'alarda başağrısı, kusma, solunum ve dolaşım güçlüğü, kalb durması nihayet ölüm meydana gelebilir. Böyle bir durumda belirtiler ne olursa olsun insan ilk tedavisini yapabildiği kadar hemen kendi yapmalıdır. Sokulan yer, aleve tutulmuş veya ispirtoya batırılmış jilet veya bıçak ile hafifçe yarılıp, emilir ve tükürülür. Ancak emen kimsenin dudaklarında ve ağzında yara olmamalıdır. Burası hemen, çok sulu (yüzde on) çamaşır suyu veya (yüzde bir) permanganat ile yıkanmalıdır. Sokulan yerin yukarısı bir şey ile sarılıp sıkılır. Böylece zehirin kan yoluyla kalbe ve vücudun diğer bölgelerine gitmesi önlenmiş olur. Yalnız yarım saatten fazla sıkılmaz. Isırılan yere kızgın maddelerin sürülmesinin hiçbir faydası yoktur. Sokulan veya ısırılan uzuv hareket ettirilmemelidir.

Akrep serumu, yılan serumu deriye veya adaleye şırınga edilir. Serumun cinsi, yılana, hastanın ağırlığına ve aradan geçen zamana göre değişir. Isıran yılan belli ise bu yılan zehirine; yılan tipi belli değilse, o bölge yılanlarının zehirlerine karşı hazırlanmış karma antidot serumların bulunmasına çalışılmalıdır. Yalnız bu antidotların da istenmeyen etkilere yol açabileceğinden, gelişi güzel kullanılmamaları gerektiği bilinmelidir. Akrep ve yılan sokana afyonlu ilaçlar verilmez. Antibiyotik ve ağrı kesici ilaçlar verilir.

AKRİLİK BİLEŞİKLER;

Alm. *Acrylic-Zusammensetzungen,* **Fr.** *Composées acrylique,* **İng.** *Acrylic compounds.* Sentez yoluyla elde edilen plastik, reçine ve yağların genel adı. Kullanılan akrilik, bileşiğin türüne ve prosesin şartlarına bağlı olarak, sert ve saydam, yumuşak ve esnek katılar veya yapışkan, koyu kıvamlı sıvı ürünler elde edilebilir. Kalıplanmış yapı malzemeleri, optik gereçler, mücevherat, yapıştırıcılar, kaplama malzemeleri ve dokuma elyafı gibi çeşitli bileşiklerin hammaddesi akrilik bileşiklerdir. Mesela orlon ve akrilan, akrilik ipliklerin, pleksiglas da cam benzeri akrilik maddelerin ticari adıdır. (Bkz. Polimer, Reçineler)

Poliakrilik adıyla bilinen polimerler ailesinin temel üyeleri akrilik ve metakrilik asitlerdir. Bu asitlerin metil esterleri, peroksit katalizörler eşliğinde kolayca polimerleşir.

Akrilik asit: CH_2= CH COOH formülü ile gösterilen organik bir asit olup propenoik asit de denir. Sanayide, asetilen ve karbon monoksitle suyun nikel katalizör eşliğinde tepkimesi veya akrilonitril bileşiklerinin hidrolizi ile elde edilir. Polimerlerin üretiminde başlangıç maddesidir.

Akrilik Boya: Akrilik reçinesinden elde edilen sentetik boyadır. Akrilik çabuk kuruyabilen ve boya maddelerine kolay karışabilen bir maddedir. Hem suluboyanın saydam parlaklığını, hem de yağlı boyanın kıvamını verir. Isı ve diğer bozucu etkilere karşı yağlıboyadan daha dayanıklıdır.

AKROBASİ;

Alm. *Akrobatik (f),* **Fr.** *Acrobatie,* **İng.** *Acrobaties.* Belli bir süre üzerinde çalışılarak kazanılan canbazlık haraketleri.

Akrobat, tehlikeyi umursamayan, halkı eğlendirmek ve seyircilere imkansız gibi görünen bir çok hareketleri başarmak için çok defa hayatını tehlikeye atan bir sirk sanatçısıdır. Gerçi akrobatların başına bir kaza geldiği pek seyrek görülür. Bunun sebebini, antrenman yapmış ve numaralarını büyük bir titizlikle hazırlamış olmalarında aramak gerekir.

Sirklerde veya müzikhollerde yapılan akrobatik numaralar, hüner, esneklik, cesaret ve soğukkanlılık

ister. Akrobatlar mesleklerine pek genç yaşta başlıyarak hazırlanırlar. İlk başarılarını boş bir salonda veya boş bir sirkte elde ederler. Altlarına gerilmiş bir ağ veya gövdelerine takılı bir ip, yüksekte bulundukları sırada düşecek olurlarsa bu düşüşü yumuşak bir inişe çevirir ve tıpkı dağcıların tırmanışı süresince olduğu gibi onların güvenliğini sağlar. Filimlerde düblörlük yapan otomobil cambazları da tehlikeyi azaltmak gayesiyle bazı tedbirlere başvurmaktadırlar.

Hava akrobasisi : Hafif savaş uçakları tarafından çeşitli maksatlarla normal uçuş durumları dışında daha çok hava savaşlarında sık sık başvurulan ustaca manevralardır. Çeşitli şekilleri vardır. Bunların başlıcaları:

Laping (Clooping) : Bu hareket uçağın tırmanabileceği yeterli sür'ati kazandıktan sonra yalnız irtifa dümeninin kullanılması ile düşey bir daire çizerek uçmaktır.

Düşey 8 (Kübün 8): Birbiri arkasına yukarı ve aşağıya doğru luping yapılarak düşey 8 meydana getirilir.

Tono (Tonneau): Bir uçağın yatay olarak uçarker uzunluk (boy) ekseni etrafında sağa veya sola doğru devir yapması. Birbiri arkası sıra bir kaç kere (tur) olabilir. İrtifa ve istikamet dümenlerinin uygun şekilde kullanılmasıyla yapılan tonoda uçak istikametinden çok az ayrılır.

Ters uçuş : Uçağın üstü aşağıya gelmek üzere yatay olarak uçuş yapması.

Immelman : Hareket yarım bir lupinge benzer. Lupinge başlar gibi başlanır, dairenin yukarı kısmında tepede terste iken uçak döndürülüp düz duruma getirilir.

Burgu (Vrille) : Uçağın ağırlık merkezi yakınından geçen düşey bir eksen etrafında dönerek düşmesi.

Rötörman : Uçak düşük süratlerde düz uçuştayken ters uçuş durumuna getirilir ve uçak burnu daldırılır ve irtifa dümeni ile burun aşağıya çekilerek aksi tarafından çıkılır.

Şandel : Bu hareket hem uçağı 180° geriye döndürmek, hem de irtifa almak için kullanılır.

Pike : Uçağın burnu aşağıda olarak dalış şeklidir. Daha çok havadan yerdeki hedeflere bomba atmak için kullanılır.

Bu manevraların hepsi uçağın sahib olduğu enerjiye bağlı olarak yapılan manevralardır. Yani, uçağın süratine ve irtifasına bağlı olan manevralardır. Eğer sürat düşük, irtifa fazla ise burnu aşağıya verip irtifa kaybederek, pike durumunda sürat artırılır ve manevralar için uygun sürat kazanılır.

Akrobasi hareketleri, özellikle harp pilotları tarafından hava muharebelerinde, düşman uçağına en kısa yoldan yaklaşıp uygun silahı ateşleyip düşürebilmek için kullanılır. Ayrıca bu hareketler pilotun uçağa hakimiyetini artırır. Bunun için bütün pilotlar tarafından bilinmek zorundadır.

Akrobasi hareketleri havacılık bayramlarında ve gösteri uçuşlarında gösteri maksadıyla duman bırakan birçok uçaklar tarafından yapılmaktadır. İlk akrobasi hareketleri 1913 yılında Fransız pilotu Pegout tarafından yapılmıştır. Milletlerarası ilk akrobasi yarışması, 1934 yılında Paris'te yapılmış ve Alman pilotu Fieselen birinci olmuştur.

AKROMEGALİ;

Alm. *Akromegalie (f),* **Fr.** *Acromegalie,* **İng.** *Acromegaly.* Büyüme çağını tamamlamış, yani artık boy uzaması durmuş kimselerde veya daha ileri aşlarda iskeletin bilhassa çıkıntılı kısımlarının (alın, elmacık kemikleri, burun, çene, dil, dudaklar, dirsek, diz, el ve ayak parmak ve eklemleri gibi) büyümesi sonucu ortaya çıkan hastalık. Büyüme hormonunun aşırı salgınlanmasına sebeb olan bir hipofiz hastalığına bağlıdır. Bu genellikle bir hipofiz tümörüdür.

Hastalık, genellikle daha önce kullanıldığından daha büyük başlık, eldiven, çorap, ayakkabı giymek zorunda kalınca farkedilmeye başlar. Çirkin bir fizyonomi ortaya çıkar.

Eğer bu hastalık boy uzaması durmadan önce başlarsa, boy da normalden fazla uzar. Hatta bu durumdaki hastalar tedavi edilirse, ilerde çirkin, çıkıntılı yerleri belirgin durum ortaya çıkmaz. Sadece uzun boylu iri yarı olur ki buna "devlik hastalığı" yani "Jigantizm" denilir. Her iki halde de iç organlarda büyüme olur. Tümörün görme sinirine baskısı sonucu görme bozuklukları ve körlük olabilir.

Tedavi, büyüme hormonunun aşırı salgılanmasını durdurmaya yönelik olup, ya tümör X ışınlarına tabi tutularak öldürülmeye çalışılır veya cerrahi olarak çıkartılır. Hastalık durdurulsa bile ileri yaşta meydana gelen çirkin görüntüler geri yok edilemez. Onun için erken teşhis çok mühimdir.

AKROPOLİS;

Eski Yunan şehirlerinin en yüksek noktasında yer alan, idari, askeri ve dini yapıların bulunduğu

savunmaya yönelik merkezi kısım.

Eski Yunanistan'da şehirlerin kuruluşu dini bir mana taşıdığından, tanrıların oturacağı yerler inşa etmek, Yunan şehir planlamasının temel özelliklerindendi. Akropolis adı verilen binaların bir tepe üstünde olması hem dini hem de askeri açıdan önemliydi.

Akropolislerin en meşhuru M.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen Atina Akropolisi'dir. Sarp ve surla çevrili bir tepenin üzerinde bulunan bu akropolis, şehrin koruyucu tanrıçası olarak kabul edilen Athena'nın evi olarak yapılmıştı. Bugün bu Akropolisten, kutsal bölgenin giriş kapısı Propylara, Athena'nın asıl mabedi ve aynı zamanda Delos Birliğinin hazinesinin saklandığı yer olan Parthenon, tarım tanrılarına özellikle Erikhtonios'a adanan Erekhtheion ile Athena Nike Tapınağı kalmıştır. Çeşitli kazı ve restorasyon çalışmaları neticesinde günümüze kadar gelen, Türkiye'deki Perganon Akropolisi de dünyadaki sayılı Akropolislerdendir.

AKSARAY;

İç Anadolu bölgesinde Tuz Gölünün doğusunda yer alan ilimiz. Ankara, Nevşehir, Konya, Niğde ve Kırşehir arasında yer alır. Niğde'ye bağlı bir ilçeyken, 15 Haziran 1989 tarihinde il oldu. Trafik kodu 68'dir.

İsminin Menşei

Aksaray'ın bölgeye Türkler yerleşmeden önceki ismi Archelais Garsaura idi. Selçuklular bölgeyi fethedince, burası bir müddet Taksara ismiyle anıldı. 1170'te Selçuklu Sultanı İkinci Kılıç Aslan, beyaz mermerden bir saray yaptırması üzerine Aksaray diye anılmaya başlandı.

Tarihi

Aksaray, çok eski devirlerden beri bir yerleşim merkeziydi. Önemli bir ticaret merkezi olan şehir, sırası ile Asur, Hitit, Kapadokya Krallığı ve Roma İmparatorluğunun egemenliği altına girmiştir. 666'da İslam orduları tarafından fethedildi. Bir süre Bizans ve İslam hakimiyeti arasında el değiştiren Aksaray, 1076'ta Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından Selçuklu topraklarına katıldı. 1318'de Anadolu Selçuklu Devletinin yıkılması ile yöre Karamanoğullarının hakimiyeti altına girdi. İlk defa 1398'de Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı topraklarına katılan şehir, on beşinci asırda kesin olarak Osmanlı yönetimi altına girdi. Fatih Sultan Mehmed Han, İstanbul'u fethedince, Aksaray halkının bir bölümü İstanbul'a yerleşti ve bu yere Aksaray semti adı verildi.

Aksaray, Osmanlı Devleti zamanında Konya vilayeti Niğde sancağına bağlı kaza merkeziydi. 1924'te il merkezi yapılan Aksaray, 1933'te ilçe merkezi olarak Niğde'ye bağlandı. 15 Haziran 1989'da tekrar il merkezi haline getirildi.

Fiziki Yapı

İç Anadolu bölgesinin Orta Kızılırmak bölümünde yer alan Aksaray'ın toprakları plato ve ovalarla kaplıdır. Dağlık bölgeleri az olup, en yüksek noktası olan Hasan Dağ 3268 metredir. Diğer önemli dağı ise kuzeyde yer alan Ekecek Dağı (2137 m)dır.

İl merkezinin batısında Obruk Platosu, kuzeyinde ise Kızılırmak Platosu yer alır. Obruk Platosunun yüksekliği ortalama olarak 1000-1500 metredir. İl topraklarının güney doğusunda Aksaray Ovası yer alır. Bu ova Konya Ovasının devamıdır.

Aksaray'ın önemli akarsuyu yoktur. Melendiz Çayı ve Karasu küçük akarsulardır.

Tuz Gölünün 400 km^2lik bölümü Aksaray topraklarında yer alır. Gölün bu bölümü genellikle bataklıklardan ve tuzlardan meydana gelir. Bu kesimde gölün derinliği en çok bir metredir. İl toprakları üzerinde irili ufaklı krater gölleri de vardır. Mamus'un Baraj Gölü, sulama gayesiyle Uluırmak üzerinde kurulmuş bir göldür.

İklim ve Bitki Örtüsü

Aksaray ilinde kara iklimi hüküm sürer. Yazları kurak ve sıcak, kışları yağışlı ve soğuk geçer. Kar az yağar. Aksaray'ın yıllık yağış ortalaması 340-348 mm arasındadır.

İl, bitki örtüsü bakımından zengin değildir. Dağlık bölgelerde ormanlara rastlanır. Obruk ve Kızılırmak platosu bozkır bitkileri dışında çıplaktır.

Ekonomi

Aksaray ilinin ekonomisi tarıma ve hayvancılığa dayalıdır. Başta buğday olmak üzere arpa, şeker pancarı, burçak, mısır, patates, soğan, fasülye, keten, kenevir, üzüm ve elma yetiştirilir.

Platolardaki geniş otlaklarda çok sayıda koyun beslenir. Koçaş Devlet Üretme Çiftliği il merkezine 25 km uzaklıktadır.

Tarımsal üretim yanında, bazı yörelerde halı ve kilim dokumacılığı yapılır. Taşpınar köyünün halıları çok meşhurdur.

Aksaray'da un, süt, yem gibi gıda sanayi tesisleri yanında, madenlere dayalı sanayi ve metal eşya, makina imalatı da gelişmiştir. İlin tek ağır sanayi kuruluşu Otomarsan'ın dizel motor fabrikasıdır. Seramik sanayiinde kullanılan kaolin belli başlı madenidir.

Ulaşım: Aksaray ili ulaşım açısından bir kavşak noktası olan Konya- Kayseri ve Ankara-Adana karayollarının kesiştiği yerdedir. Niğde'ye 115 km, Ankara'ya 226 km, İstanbul'a 684 km, Adana'ya 292 km uzaklıktadır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

1990 sayımına göre Aksaray'ın toplam nüfusu 329.383 olup, 144.409'u şehirlerde, 184.974'ü bucak ve köylerde yaşar. Yüzölçümü 7802 km^2 oluup, nüfus yoğunluğu 42'dir.

İlçeleri

Aksaray'ın Merkez, Ağaçören, Eskil, Gülağaç, Sarıyahşi, Ortaköy ve Güzelyurt olmak üzere yedi ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 193.139 olup, 92.038'i ilçe merkezinde, 101.101'i köylerde yaşamaktadır. Merkez ilçeye bağlı 21 bucak, 165 köy vardır. Yüzölçümü 4302 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 45'tir.

Denizden 980 m yükseklikte olan Aksaray, eski kervan yolları üzerinde kurulmuştur. Bağları, bahçeleri, meyveciliği ve halıları ile meşhurdur.

Ağaçören: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 18.182 olup, 3546'sı ilçe merkezinde, 14.636'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 27 köyü vardır. Yüzölçümü 485 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 37'dir. Daha önceleri Ankara'nın Şereflikoçhisar ilçesine bağlı bucak iken, Aksaray'ın il olması üzerine, bu ile bağlanarak, ilçe haline getirilmiştir.

Eskil: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 21.958 olup, 16.335'i ilçe merkezinde, 5603'ü köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 1101 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 15'tir. Sultanhanı bucağına bağlı bir köy iken, 1990'da ilçe merkezi oldu. Tuz Gölü yakınlarındadır. Şekerpancarı üretimi ile meşhurdur.

Gülağaç: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 19.742 olup, 4067'si ilçe merkezinde, 15.675'i köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 512 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 39'dur. 1990'da ilçe merkezi yapılmıştır. Gülpınar kasabası ile Ağaçlı kasabasının birleşmesinden meydana gelmiştir.

Güzelyurt: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 17.156 olup, 4070'i ilçe merkezinde, 13.086'sı köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 422 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 41'dir. Bucak merkezi iken, Aksaray'ın il olması üzerine ilçe olmuştur.

Ortaköy: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 46.419 olup, 17.255'i ilçe merkezinde, 29.164'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 18, Balcı bucağına bağlı 11 köyü vardır. Yüzölçümü 613 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 76'dır. İlçe toprakları güney kesimleri dışında genellikle düz ve az engebelidir. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. Meyvecilik, sebzecilik ve halı dokumacılığı gelişmiştir.

Sarıyahşi: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 12.787 olup, 7078'i ilçe merkezinde, 5709'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 6 köyü vardır. Yüzölçümü 367 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 35'tir. Ankara'nın Şereflikoçhisar ilçesine bağlı bir köy iken, Aksaray'ın il olması üzerine, bu ile bağlanarak ilçe merkezi haline getirildi.

Tarihi Eserler ve Turistik Yerleri

Aksaray Kalesi: Kale, Karamanoğlu Mehmed Bey zamanında Emir-ül-Umera Ali Bey Çelebi tarafından, Mimar İslamoğlu Hoca İbrahim'e yaptırılmıştır. Kaleden günümüzde Ulu Caminin güneyindeki surlardan kalıntılar kalmıştır.

Keçi Kalesi: Aksaray-Adana yolunun 35. kilometresinde çevreye hakim bir tepe üzerindedir. Kale duvarları harçsız büyük taşlarla yapılmıştır. İç kale yontma taş ve tuğladandır. Günümüzde harap bir haldedir.

Orta Kuyu Kalesi ve Harabesi: Eskil kazasının bir yaylası olan Orta Kuyu'da yer alır. Günümüzde harabe halindedir. Eski devirlere ait olduğu tahmin edilmektedir.

Tavşanlı Kale: Taşpınar bucağının kuzeyinde bir tepe üzerinde yer alır. İçi mağaralarla doludur. Hititler devrinden kalma bir eserdir. Roma ve Bizans döneminde yapılan kale surlarından günümüzde hiçbir şey kalmamıştır. Bazı kaynaklarda ismi İbiz Kalesi olarak geçer.

Zincirli Kale: Yaprakhisar köyünün yakınında bir tepe üzerinde olup, harabe halindedir. Eski kaynaklarda Yaprakhisarı adıyla geçmektedir.

Eyüphisar Kalesi (Kale Balta): Kale Balta köyünün kuzeyinde bir tepe üzerinde kurulmuştur. Günümüzde harabe halindedir. Kale taşları çevre köylerde ev yapımında kullanılmıştır.

Aksaray: Beyaz mermerden yapıldığı için bu isim verilmiştir. İl, ismini bu saraydan alır. Saray, İkinci Kılıç Arslan tarafından yaptırılmıştır.

Eğri Minare (Kızıl Minare): Adını minaresinin renginden ve eğriliğinden alan bu caminin kimin tarafından ve ne zaman yapıldığı belli değildir. Bir kaç kere tamirat görmüştür. 92 basamak olan minare, İtalya'daki Piza Kulesi gibi eğridir. İnce bir silmeyle ikiye ayrılmış gövdenin altı zikzak bezemeli, üstü ise mavi yeşil çinilerle kaplıdır.

Selime Camii: Selime köyünde bulunan bu camiye Selimiye Camii ve Hamza Bey Camii de denilmektedir. 1524'te, Oruç Beyin oğlu Hamza Bey tarafından yaptırılmıştır.

Ulu Camii: Karamanoğlu devrinde Sultan Mehmed Bey (1408) zamanında yapılmıştır. Yapı dikdörtgen planlıdır. Mihrap önündeki iki kubbe dışında çapraz tonoz örtülüdür. Zengin bezemeli, ağaç minber üçüncü Kılıç Arslan'ın yıkılan camisinden getirilmiştir.

Bedriyye Medresesi: Danişmendoğullarından Nizameddin Yağıbasan'ın oğlu Bedreddin Yusuf tarafından yaptırılmıştır. 1327'de yıkılan medresenin yerine kesme taştan iki katlı yedi odalı bir medrese inşa edildi. Medrese özel idare tarafından müderris Kadızade İbrahim Efendinin oğullarına satılmış olup, halen Kadıoğullarının mülkündedir.

Beramuni Medresesi: Gündoğdu Mahallesinde olan medrese, günümüzde yıkılmış olup, sadece kapısının sol kanadı kalmıştır. Medresenin yapıldığı tarih ve yaptıranı gösteren kitabe bulunmamaktadır.

Zincirli Medresesi: On dördüncü asır yapısıdır. Çini mozaik kaplı güney eyvanının yanındaki iki oda kubbelidir. Günümüzde müze haline getirilmiştir.

Cemaleddin-i Aksarayi Türbesi: Ervah Kabristanındadır. Büyük alim Cemaleddin-i Aksarayi burada medfundur. Günümüzde harap bir haldedir. Türbenin yanında iki odalı tekke vardır.

Somuncu Baba Türbesi (Hamid-i Aksarayi): Aksaray Kabristanının ortalarındadır. Türbenin üstü açıktır. 1980'de tamir ettirilerek bugünkü hale getirilmiştir. Yıldırım Bayezid Han zamanında Bursa Ulu Camii yapımı sırasında, somun yapıp işçilere verdiği için Somuncu Baba lakabıyla meşhur olmuştur. Somuncu Baba büyük alim ve evliya bir zattı. Aynı zatın Darende'de de bir türbesi olduğu rivayet edilmektedir.

Hangah ve Darphane: Şıh Hamid Mahallesinde Baba Yusuf Türbesi karşısındadır. Danişmendoğullarından Melik Mahmud Arslan Gazi yaptırmıştır. İlhanlı mimari tarzında tuğla ile yapılmıştır. Para basılan yerleri durmaktadır.

Alay Han: Ankara-Kayseri karayolu üzerindedir. Sultanlar tarafından yapılan hanların ilk örneklerindendir. Hanın avlusu yıkılmıştır. Kapısında iki gövdeli bir arslan figürü vardır.

Sultan Han: Konya-Aksaray karayolu üzerindedir. Dıştan kulelerle desteklenmiş görkemli bir kaleyi andıran han, Birinci Alaeddin Keykubat zamanında yapılmıştır. Üçüncü Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında, vali Şerafeddin Ahmed bin Hasan tarafından tamir ettirilmiştir. Yaklaşık 5000 metrekarelik bir alana kurulu olan hanın yazlık ve kışlık bölümleri vardır. Günümüzde yıkıntı halindedir.

Ağzı Kara Han: Alaeddin Keykubat devri eserlerindendir. Sathi kabartmalar halinde geometrik motiflerle bezenmiş bir kapısı vardır. Avlusunun ortasında bulunan köşk mescid muhteşem bir eserdir.

Aşıklı Höyük: İl merkezinin 25 km doğusundadır. Çok eski devirlere ait kalıntılar mevcuttur.

Acem Höyük : İl merkezinin 18 kilometre kuzeybatısındadır. Günümüzde burada bir köy bulunmaktadır. M.Ö. 3000 yılından beri yerleşim merkezi olarak kullanılmıştır.

Ağaçaltı Kilisesi : Dokuzuncu asra aittir. Ihlara Vadisindedir. Daniel Kilisesi adıyla da bilinir. Ayrıca Ihlara Vadisinde Pürenlisekli Kilisesi, Kokar Kilise, Yılanlı Kilise ve Kargedik Kiliseleri de vardır.

Tabii güzellikleri : Akrasay ili güzel manzaralı, dağlar, vadiler ve şifalı kaplıcalara sahiptir. Başlıca tabii güzellikleri şunlardır:

Ihlara Vadisi : Aksaray'a 30 kilometre mesafede olan bu vadi, 10 kilometre uzunluktadır. Vadide bulunan kaynak suları, elma bahçeleri ve kayalara oyulmuş manastırlar vardır.

Hamamboğazı Tuzlusu Kaplıcası : Aksaray-Nevşehir-Ankara kavşağının kuzeyindedir. Toprak alkali, bi karbonatlı ve çok karbondioksitli olan bu su, karaciğer ve safrakesesi hastalıklarıyla metabolizma rahatsızlıklarına faydalıdır.

Ziga Kaplıcası: Aksaray'a 40 km uzaklıkta Yaprakhisar köyü yakınlarındadır. Romatizma rahatsızlığına ve karın içi hastalıklarında faydalıdır. İçildiğinde mide, barsak, karaciğer ve safrakesesi üzerinde çok iyi tesirleri olduğu tesbit edilmiştir.

AKSELEROMETRE;

Alm. *Beschleunigungsmesser (m),* **Fr.** *Accélérométré,* **İng.** *Accelerometer.* Bir hareketin ivmesini ölçmeye yarayan alet. Sarkaç tipi akselerometreler genel olarak bir kütle ve bir yaydan meydana gelir. Kütle, ivme ile orantılı olarak yer değiştirir. Kütlenin bu yer değiştirmeleri grafikle kaydedilerek, hareketin ivmesi incelenir. Elektrik akselerometreleri de vardır.

AKSİYOM;

Alm. *Axiom (n),* **Fr.** *Axiome (m.),* **İng.** *Axiom.* Doğru olduğu herkes tarafından kabul edilen önerme. Postulat, doğruluğu mantıki olarak kabul edildiği halde, doğruluğu da yanlışlığı da ispatlanamayan önermedir. Aksiyomlar, mantıki işlemler için yeni teorem ve ispatların elde edilmesinde kullanılırlar. Ancak postulatların aksiyomlardan ayrılması kesin değildir. Aksiyom, matematiğin ve diğer ilimlerin bütün dallarında mevcuttur. Mesela cebirde çok bilinen bir aksiyom: "Bir eşitliğe eşit şeyler eklenince veya çıkarılınca eşitlik bozulmaz." ifadesidir. Her ilimde kullanılan "Bir bütün, parçalarından büyüktür." ifadesi de bir aksiyomdur.

Matematik aksiyomların temeli, bilginin ana ilkesi olan **özdeşlik** ve **çelişmezlik** prensipleridir. Aksiyomlar, matematik yapının temel taşları sayılırlar. Ancak, aksiyom olarak alınan bir önermenin doğruluğunu göstermek çok kolay veya güç olduğu için onun aksiyom olarak alındığı zannedilmemelidir. Bir matematiksel yapıyı kurarken seçilen aksiyomlar bir sistemi meydana getirirler.

"İki şey ayrı ayrı bir şeye eşitse, o iki şey de kendi aralarında eşittir." ifadesi de bir aksiyomdur. Yani, x=a ve y=a ise x=y olacağı açıktır. M=50 ve N=50 ise M=N yazılacağı anlaşılır.

AKSON;

Alm. *Achsensylinder,* **Fr.** *Axone,* **İng.** *Axon*. Uçlarında asetilkolin veya noradrenalin gibi mediatör denilen kimyasal ileticiler salgılanan sinir hücresi uzantıları. Akson uçlarında salgılanan mediatör maddeler, kendisini takib eden aksonu, adaleyi veya organı tenbih eder veya tersine teskin eder.

AKŞEMSEDDİN;

Osmanlılar zamanında yetişen büyük evliya ve İstanbul'un manevi fatihi. İsmi, Muhammed bin Hamza'dır. Saçının sakalının ak olması veya beyaz elbiseler giymesinden dolayı Akşeyh veya Akşemseddin lakablarıyla meşhur olmuştur. Evliyanın büyüklerinden Şihabüddin Sühreverdi'nin neslinden olup, soyu hazret-i Ebu Bekr-i Sıddik'a kadar ulaşır. 1390 (H. 792) senesinde Şam'da doğdu. 1460 (H.864)da Bolu'nun Göynük ilçesinde vefat etti.

Küçük yaşta ilim tahsiline başlayan Akşemseddin Kur'an-ı kerimi ezberledi. Yedi yaşında babası ile Anadolu'ya gelip, o tarihte Amasya'ya bağlı olan Kavak nahiyesine yerleşti. Alim ve veli bir zat olan babası vefat edince, tahsiline devam etti. Genç yaşta akli ve nakli ilimlerde akranlarından daha üstün derecelere ulaştı. İlim tahsilini tamamladıktan sonra, Osmancık'a müderris oldu. İlim öğretmekle ve nefsinin terbiyesiyle meşgulken, tasavvufa yönelip, Ankara'da bulunan zamanın büyük velisi Hacı Bayram-ı Veli'ye talebe olmak üzere gitti. Fakat ona talebe olamadı. Halep'te bulunan Şeyh Zeynüddin'e talebe olmak için Haleb'e giderken, gördüğü bir rüya üzerine Hacı Bayram-ı Veli'ye talebe olmak üzere Ankara'ya geri döndü. Hacı Bayram-ı Veli tarafından kabul edilip, onun sohbetinde tasavvuf yolunun bütün inceliklerini öğrendi ve Hacı Bayram-ı Veli'den icazet (diploma) aldı. Aynı zamanda tıp ilminde de kendini yetiştiren Akşemseddin, bulaşıcı hastalıklar üzerinde çalıştı. Araştırmalar sonunda **Maddet-ül-Hayat** adlı eserinde:

"Hastalıkların insanlarda birer birer ortaya çıktığını sanmak yanlıştır. Hastalıklar insandan insana bulaşmak suretiyle geçer. Bu bulaşma gözle görülemiyecek kadar küçük fakat canlı tohumlar vasıtasıyla olur." diyerek, bundan beş yüz sene önce mikrobun tarifini yaptı.

Pasteur'un teknik aletlerle Akşemseddin'den dört asır sonra varabildiği neticeyi dünyada ilk defa haber verdi. Buna rağmen mikrop teorisi yanlış olarak Pasteur'a mal edilmiştir. Aynı zamanda ilk kanser

araştırmacılarından olan Akşemseddin, o devirde seratan denilen bu hastalıkla çok uğraştı. Sadrazam Çandarlı Halil Paşanın oğlu Kazasker Süleyman Çelebi'yi tedavi etti. Ayrıca hangi hastalıkların hangi bitkilerden hazırlanan ilaçlarla tedavi edileceğine dair bilgiler ve formüller ortaya koydu.

Akşemseddin, zahiri ve batını ilimleri bilen birçok alim yetiştirdi. Oğulları Muhammed Sa'dullah, Muhammed Fazlullah, Muhammed Nurullah, Muhammed Emrullah, Muhmmed Nasrullah, Muhammed Mir-ul-Huda ve Muhammed Hamdullah ile Harizat-üş-Şami Mısırlıoğlu, Abdurrahim Karahisari, Muslihuddin İskilibi ve İbrahim Tennuri bunlardan bazılarıdır.

Fatih Sultan Mehmed Han muhteşem ordusuyla İstanbul'un fethine çıktığında, Akşemseddin, Akbıyık Sultan, Molla Fenari, Molla Gürani, Şeyh Sinan gibi meşhur veliler ve alimler de talebeleriyle birlikte orduya katıldılar. Akşemseddin hazretleri savaş esnasında Sultan'a gerekli tavsiyelerde bulunarak, yeni müjdeler veriyordu. Kuşatmanın uzaması ve Sultan'ın ısrarı üzerine ve Allahü tealanın izni ile fethin ne gün olacağını bildiren Akşemseddin, Sultan şehre girerken yanında yer aldı. Fetih ordusu İstanbul'a girdikten sonra İslamiyetin harple ilgili hukukunun gözetilmesini genç Padişah'a hatırlattı ve buna göre hareket edilmesini bildirdi. Sultan'ın Eshab-ı kiramdan Ebu Eyyub el-Ensari'nin kabrinin bulunduğu yeri sorması üzerine:

"Şu karşı yakadaki tepenin eteğinde bir nur görüyorum. Orada olmalıdır." cevabını verdi.

Daha sonra orası kazıldı ve Eyyub Sultan'ın (radıyallahü anh) kabri ortaya çıktı. Fatih Sultan Mehmed Han, Ebu Eyyub el-Ensari'nin kabr-i şerifinin üzerine bir türbe,yanına bir cami ve ilim öğrenmek için gelen talebelerin kalabileceği odalar inşa ettirdi. Sultan, Akşemseddin'den İstanbul'da kalmasını istediyse de, Akşemseddin Padişah'ın bu teklifini kabul etmedi.

Akşemseddin, İstanbul'un fethinden sonra, Göynük'e yerleşti ve vefatına kadar orada kaldı. Göynük'e yerleştikten sonra, bir taraftan ahiret hazırlığı yapıyor, diğer taraftan da küçük oğlu Hamdullah'ın ilim ve terbiyesi ile meşgul oluyordu. "Bu küçük oğlum, yetim, zelil kalır, yoksa, bu zahmeti çok dünyadan göçerdim." derdi. Bir gün hanımının; "Göçerdim dersin yine göçmezsin!" demesi üzerine; "Göçeyim!" deyip mescide girdi. Akrabasını ve evladını toplayıp, vasiyetini yaptı. Helallaşıp veda etti. Yasin-i şerifi okumaya başladı. Sünnet üzere yatıp temiz ruhunu teslim etti (1460). Göynük'teki tarihi Süleyman Paşa Caminin bahçesine defnedildi. Daha sonra oğullarının kabri ile beraber bir türbe içine alındı.

Buyururdu ki: "Her işe besmele ile başla. Temiz ol, daim iyiliği adet edin, tembel olma, namaza önem ver. Nimete şükür, belaya sabret. Dünyanın mutluluğuna mağrur olma. Ömrüm uzun olsun dersen, kimseye kızma, eziyet etme. Kimsenin nimetine haset etme. Senden üstün olan kimsenin önünden yürüme. Tırnağını asla dişinle kesme. Çok uyumak kazancın azalmasına sebeb olur. Akıllı isen yalnız yolculuğa çıkma. Gece uyanık ol, seher vakti Kur'an-ı kerim oku. Zikrin daima hamd-i Hüda (Allahü tealaya hamd etmek) olsun. Hem Cehennem azabından endişeli ol. Hasedi terk et, kendini başkalarına medh etme. Namahreme (harama) bakma, harama bakmak gaflet verir. Kimsenin kalbini kırma. Düşen şeyi alıp (temizleyerek) yersen fakirlikten kurtulursun. Edepli, mütevazi ve cömert ol. Cünüb kimse ile yemek yemek gam verir. Yalnız bir evde yatmaktan sakın. Çıplak yatmak fakirliğe sebep olur."

Eserleri:

1) Risalet-ün-Nuriyye: Tasavvufa ve tasavvuf ehline dil uzatanlara cevab mahiyetindedir. Arabça olup, kardeşi Hacı Ali tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. **2) Def'ü Metain, 3) Risale-i Zikrullah, 4) Risale-i Şerh-i Ahval-i Hacı Bayram-ı Veli, 5) Malumat-ı Evliya, 6) Maddet-ül-Hayat, 7)Nasihatname-i Akşemseddin.**

AKTİFLEŞME ENERJİSİ (Bkz. Tepkime)

AKTİMUR BEY;

Ertuğrul Gazinin torunu ve Gündüz Beyin oğlu. Doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. Aktimur Bey, ecdadı gibi cesur olup, amcası Osman Gazinin emrinde askeri ve idari işlerde hizmet etti.

Karacahisar'ın fethinde büyük kahramanlıkları görüldü. Aykut Alp ile birlikte Selçuklu Sultanı İkinci Alaeddin Keykubat'a gönderildi. Sultan'ın, Osman Gaziye gönderdiği beylik alameti olan menşur ve sancağı getirdi.

Bazı kaynaklarda Aktimur Beyin 1306 Koyunhisar savaşında şehit düştüğü yazılı ise de, onun 1315 yılında Bursa'nın tamamen kuşatıldığı sırada Kaplıca tarafındaki kalelerden birine kumandan tayin olunduğu bilinmektedir. Nitekim 10 yıl boyunca Bursa Kalesini sıkıştıran Aktimur Bey, şehrin fethini kolaylaştırdı. Orhan Gazi, Bursa'nın fethini müteakib Aktimur Beye Kandıra'yı verdi. Aktimur Beyin bu tarihten sonraki faaliyetleri hakkında bir bilgi yoktur. Söğüt'teki kabir Aktimur Beyin makamıdır.

Aşıkpaşazade, eserinde Aktimur Beyi; “Ki o, gayet bahadır, yarar erdi. Ak demir ki, demiri tutsa mum ederdi; kuvvetle taşı ovsa (sıksa) un ederdi. Dönmez idi yüzü, yüz kişiden, korkudan titrerdi adını işiten.” sözleriyle anlatmaktadır.

AKTİNİTLER;

Alm. *Aktiniden (f),* **Fr.** *Actinite,* **İng.** *Actinide series.* Periyodik tabloda, 89 atom numaralı Aktinyumla başlayıp 103 atom numaralı Lavrensiyumla biten ve 7. periyodda yer alan elementler dizisi. Bu elementler sırasıyla Aktinyum (Ac), Toryum (Th), Protaktinyum (Pa), Uranyum (U), Neptunyum (Np), Plutonyum (Pu), Amerikyum (Am), Kuriyum (Cm), Berkelyum (Bk), Kaliforniyum (Cf), Einsteinyum (Es), Fermiyum (Fm), Mendelevyum (Md), Nobelyum (No) ve Lavrensiyum (Lw)dur. Hepsi de kolaylıkla çekirdek bozunmasına uğrayan kararsız ve ağır metallerdir. Sıranın ilk dört elementi Aktinyum, Toryum, Protaktinyum ve Uranyum gibi atom numarası daha küçük olanları tabiatta bulunurlar. Diğerleri ise tabiatta bulunmazlar ancak suni olarak çekirdek parçalanmaları ile ele geçerler.

Aktinitlerin bütün izotopları radyoaktiftir. Bu sebepten Toryum, Uranyum gibi elementler nükleer enerji üretiminin geleceği açısından büyük önem taşırlar. Plutonyumdan sonraki daha ağır atom numaralı aktinitler ise, Termonükleer ısı ve nötron üretimi gibi bilimsel araştırmaların yanında, kanser tedavisinde de kullanılmaktadırlar.

Aktinitler dizisinin başında yer alan elementlerin 3+, 4+ gibi yükseltgenme basamakları vardır. Bunlardan Uranyumun 3+, 4+, 5+, 6+ gibi yükseltgenme basamakları ve her basamakta çeşitli bileşikleri oluşturduğu bilinmektedir.

AKTİNOLİT;

Alm. *Aktinolith (m),* **Fr.** *Actinolite,* **İng.** *Actinolite.* Kalsiyum, mağnezyum ve demir silikatlarının tremolit-aktinolit-ferrotremolit dizisinde yer alan amfiibol minerali. Bu serideki mineraller, bölgesel ve az değişime uğramış kayalıklarda bol bulunur. Aktinolit ve tremolit, zamanla klorite veya karbonatlara dönüşebilir. Serinin mağnezyumca zengin minerallerinin ince ve ipek görünümündeki lifleri, gerilme ve ısıya dayanıklı olduğundan asbest olarak kullanılır. Bu seride yer alan ve mücevher olarak değerlendirilen nefrit bir yeşim cinsidir.

AKTİNYUM;

Alm. *Aktinium,* **Fr.** *Actinium,* **İng.** *Actinium.* Periyodik tabloda 3B grubu. 7. peryodda yer alan 89 atom numaralı radyoaktif element.

1899 yılında pechblend adlı Uranyum filizlerinden uranyum ve radyumun ayrılması sırasında ele geçmiştir. İlk defa A. L. Debierne ile birlikte Pierre ve Marie Curie tarafından bulunmuştur. Aktinyum, uranyum filizlerinin ekstraksiyonundan (bir çözücü ile çekip alma) veya radyum -226’nın çekirdek reaksiyonlarından elde edilir. Ac -227 ve Ac -228 olmak üzere iki izotopu vardır. Aktinyum 227 daha kararlıdır, yarı ömrü 21,7 yıldır. Karanlıkta mavi bir ışık yayarak parıldar. Oksidasyon basamağı 3+’dır. Kimyasal özellikleri yönünden nadir toprak metallerinden tantan’a benzer.

AKUPUNKTUR;

Alm. *Akupunktur,* **Fr.** *Acupuncture,* **İng.** *Acupuncture.* Mikroplardan arındırılmış madeni iğnelerin deriye batırılması ile gerçekleştirilen eski bir tedavi metodu. Akupunktur: "acus" iğne ve "punctura" batırma kelimelerinden meydana gelmiş olup, "iğne batırma ile yapılan tedavi" demektir. Uzakdoğu menşeli bir tedavi sanatıdır. Son yıllarda yapılan bilimsel araştırmalar, akupunktur tedavisinin ilmi temelleri olduğunu ve hormon hastalıklarından, immün sistem hastalıklarına kadar hemen her hastalığın tedavisinde başarılı olduğunu göstermiştir.

Tarihi: 2500 yıl öncesine kadar uzanan akupunktur tedavisinin merkezinin Çin olduğu söylenmektedir. Eski Çin felsefesine göre, “alem” birbirine iki zıt “şey”den yapılmıştır. Alemin dengesi; bu iki zıddın, karşılıklı ve sürekli hareket içinde bulunmasıyla sağlanır. Bu iki zıt “şeye” Yin ve Yang denir. Mesela bu zıtlar; az-bol, çürük-sağlam, soğuk-sıcak, boş-dolu, aç-tok, pozitif-negatif, vb. Kararlı bir sistemde Yin-Yang dengededir.

İnsan vücudunda da Yin ve Yang dengesi mevcuttur. Bu denge halinde insan sağlıklı ve sıhhatli olmaktadır. Yin ve Yang dengesinin bozulması ile hastalıklar ve ağrılar ortaya çıkmaktadır. Akupunktur tedavisinin temel prensibinde, bu dengeyi korumak yatmaktadır.

İnsan vücudunda, akupunktur noktaları bulunmaktadır. Bu noktalar el ve ayak uçlarından başa kadar bütün vücudu saran ve “meridyen” adını alan on iki çift çizgi ile birleştirilmiştir. Bu meridyenler üzerinde

yaklaşık 365 civarında akupunktur noktası bulunmaktadır.

Akupunkturun ilmi temelleri: Akupunkturun ilmi olduğu şu teorilerle açıklanmaya çalışılmaktadır.

1) Yin-Yang teorisi: Çinlilerin ortaya attıkları bu teori, vücudun bütün fonksiyonlarında görülür. Açlık-tokluk, asit-baz dengesi, sempatikotoni-parasempatikotoni vb.

2) Yansıyan ağrı: İç organlardaki boşlukların ağrılarının deriye yansıması (mesela, kalp ağrısının sırta ve kola vurması gibi) bilimsel bir hakikat olup, derideki özel noktalarda (akupunktur noktaları) ağrı yaparak (yani iğne batırarak) iç organların görevlerini etkilemek mümkün olabilir.

3) Akupunktur noktalarının varlığının histolojik olarak gösterilmesi ve Kirliun Fotoğrafi Tekniği ile resimlerinin çekilmesi.

4) Akupunkturun bir çeşit hipnoz olmadığı; çünkü hem küçük çocuklarda, hem de hayvanlarda uygulanmakta ve iyi sonuç alınmaktadır. Cerahi işlemler için uyuşturma, hipnozla insanların % 10'unda sağlanırken, akupunkturla % 70-95 başarılı olunmaktadır.

Elektronik akupunktur: İğneli akupunktur tedavisinin temel prensiblerinden hareketle elektronik akupunktur yapılmıştır. Elektroniğin tıpta uygulanması sonucu ortaya çıkan bu alet iğnesiz, doktor nezaretine gerek duymadan her yerde ve her zaman uygulanabilmektedir. Hastaya zarar vermemekte ve iğne akupunkturu kadar da başarılı olmaktadır. Elektronik akupunktur ile astım, bronşit, öksürük, adet bozukluğu ve kadın hastalıkları, baş ağrısı, migren, sinüzit, nezle, boyun tutulması, kireçlenme, sinir ağrıları, bacak felci, bayılma, barsak ve böbrek hastalıkları, basur, diş ağrısı, dirsek mafsal ağrıları ve kireçlenmesi, diz mafsal ağrısı ve kireçlenmesi, el ve kol felci ve adale ağrısı, göz yorgunluğu, gastrit-ülser, işitme zorluğu, kulak çınlaması, ishal, idrar kaçırma, kabızlık, kaburgalardaki sinir ağrıları, kusma ve bulantı, karaciğer hastalığı, kramp, kulunç, bel ağrısı, mide sarkması, mesane iltihabı, omuz ağrısı, romatizma, siyatik, şeker hastalığı, tansiyon yüksekliği, umumi halsizlik, uykusuzluk, terlemeyi önleme, yüz felci, depresyon, çarpıntı, bacak şişliği gibi çeşitli hastalıklar tedavi edilmektedir.

Akupunkturun vücuda yaptığı etkiler: İnsan vücudunda kendi kendini tedavi etme hassası mevcuttur; fakat vücut çeşitli tesirler sebebi ile kendini tedavide aciz kalır. Bu durumda, muhtelif tedavi usulleri ile vücuda yardımcı olunur.

Akupunktur da bir tedavi usulü olup, vücuda yardımcı olduğu hususlar şunlardır:

1. Çevresel ve merkezi sinir sistemini ve buna bağlı olan kas sistemini elektronik şoklarla uyararak sinirlere ve kaslara aktivite ve canlılık kazandırır.

2. Beyin ile kas ve organlar arasındaki irtibatı sağlayan sinir sistemindeki uyuşukluğu ve rahatsızlığı tedavi ederek organların normal çalışmasını sağlar.

3. Organların hücrelerindeki enerji dengesini düzenliyerek organın normal çalışmasını sağlar.

4. Vibrasyon tesiri ile kasılmış kasları gevşeterek, sıkışmış olan sinir ve damarları rahatlatır.

5. Motor sinir sistemine tatbik edildiğinde kaslarda meydana gelen kasılmalarla genişlemiş olan damarların hareketini hızlandırır.

6. Sinir sistemi yardımı ile adalenin kasılıp gevşemesi, damarlar üzerine pompa tesiri yapar ve kan dolaşımı düzenlenmiş olur.

7. Akupunktur noktaları, aynı zamanda vücudun tamir ve bakım servisi durumunda olan ve endorfin, enkafalin, histamin gibi maddeleri üreten merkezlerin bulunduğu bölgeler olduğu için, bu noktaların elektronik şoklarla uyarılması ilgili merkezlerin üretimini hızlandırır ve vücudun kendi kendini tedavisi kolaylaşır.

8. Vücut, ağrı kesici maddeleri kendisi üreterek kendi kendisinin ağrısını kesme imkanına sahip olduğu için, elektronik şoklar, ağrıyan bölgede bu üretimi artırarak ağrının kısa zamanda kesilmesini sağlar.

9. Ağrı kesici ilaçlar gibi vücudun her yerini uyuşturmaz. Sadece ağrıyan bölgenin ağrısını keser.

AKUSTİK;

Alm. *Akustik (f),* **Fr.** *Acustique,* **İng.** *Acoustics.* Ses bilimi ve teknolojisi. Cami, tiyatro, konferans salonu gibi yerlerde sesin en az yankı ve en çok netlikle dinleyici kitlelere ulaştırılması büyük önem taşır.

Bir odanın akustiği, düzensiz yankılardan dolayı güzel bir sesi, bir konuşmayı bozarak sinir bozucu yapabilir. Ses yükselticiler, hoparlörler veya sesle ilgili herhangi bir sistemden çok şeyler beklenirken sonuç hayal kırıklığı olabilmektedir. İşte burada asıl problemin oda akustiği olduğu ortaya çıkmaktadır.

Akustik konusunda çalışmalara daha önceki devirlerdeki İslam mimarisinde olduğu gibi, Selçuklu ve Osmanlı mimarisinde de çok rastlanır. Binlerce insanın ibadet ettiği camilerde yankı özellikleri en ince noktalarına kadar incelenmiştir. İmamın sesinin dört bir köşeden duyulabilmesi için bütün tedbirler alınmıştır. Ecdat yadigarı bu ulu ibadethanelerde bugün de hiç bir yayın cihazına lüzum görülmeden ses her taraftan rahatça işitilebilmektedir.

Büyük Türk Mimarı Sinan'ın, Süleymaniye Camiini yaptığı sıralarda, bu meşhur sanat adamını çekemeyenler, kendisini Kanuni Sultan Süleyman'a; "Cami yapılırken kubbenin altına yan gelip nargile fokurdatır, bu ne iştir?" diye şikayet etmişlerdi. Padişah ani olarak cami inşaasını teftişe gitti. Hakikaten Mimar Sinan'ı, nargilesi yanında kubbenin altında bir mindere oturmuş gördü. Çatık bir yüzle Sinan'a;

"Bre bu ne hal Koca Sinan?" diye sordu. Mimar Sinan sükunetle; "Padişahım, dedi. Kerem edip şu nargileyi bir gözden geçirseniz."

Kanuni, gözünü nargileden tarafa çevirince hayret etti. Çünkü, nargilenin üstünde tömbeki yoktu, fokurdayan, sadece su idi. Sinan, padişaha dönerek şu sözleri söyledi:

"Şevketlüm, bu nargileyi burada sırf fokurtusundan faydalanmak için bulunduruyorum. Bu ses bana, bu camide okunacak Kur'an-ı kerim seslerinin, caminin her tarafına yayılması ve her tarafta aynı şekilde işitilmesi için icab eden tedbirleri almama yardım eder." Büyük sanatkar, böylece akustik tertibatı alıyordu.

Avrupalılarda ise akustik konusunda ilk ciddi çalışma, Harward Ünversitesi konferans salonunun akustiğinin çok bozuk olduğunu fark eden W.C.W. Sabine tarafından yapılmıştır (1900).

Ses yansıması: Kısa uzaklıklarda yansıyan ses, ana sesin bir devamı gibi duyulur. Bu, tam olmayan yankıdır. Sesin çıkış noktasıyla yansıdığı nokta arasında uzun bir mesafe varsa "tam yankı" teşekkül eder. Boş bir odada konuşulduğu yahut yüründüğü zaman ayak sesleri veya konuşma sesi dağılmadan geri döner. Yankıya yol açan böyle bir oda, mesela bir müze salonu "canlı oda" olarak; eşyanın ve yapım malzemesinin yankıyı en aza indirecek şekilde düzenlendiği bir oda ise "ölü oda" olarak isimlendirilir. "Yankısız salon"lar, özel maddelerle yapılmış ve döşenmiş ölü odalardır. Tamamen ses emici maddelerden yapılmış bu salonlarda her türlü sesli cihazın, mesela hoparlör, mikrofon gibi aletlerin kalite denemeleri yapılır.

Akustik yardımıyla sesin yansıma özelliklerinin bilinmesinden faydalanılarak deniz derinliklerini ölçmek de mümkün olmuştur.

Yankı zamanı: Bir sesin işitilmesi ile bu sesin bir veya daha fazla yansımasından doğan yankının duyulması arasında geçen zaman yankı zamanıdır. Bu terim akustik mühendislerince, verilen kapalı bir salonun akustik özelliklerini hesaplamada kullanılır. Bu zaman, bir ses dalgasının değerinin bir milyonda birine düşmesi için gereken zamandır. "Canlı" bir odanın yankı zamanı saniyelerce sürebilirken, ses emici eşyalarla kaplanmış bir ölü odanın yankı zamanı bir saniyenin küçük bir parçasıdır. Yankı zamanının uzun olduğu bazı kapalı yerlerde ses etkili ve renkli bir duruma gelir. Bu da yapılışa bağlı olan bir akustik özelliğidir. Bu olayın en iyi örneğine camilerimizde rastlanır.

Yankı zamanı, odanın hacmiyle doğru orantılı olup, etraftaki eşya ve duvarların ses absorbsiyon gücü ile de kısmen ters orantılıdır. Absorbsiyonu bulmak için, yüzeyin alanı aynı yüzeyin ses absorbsiyon katsayısı ile çarpılır. Bütün yüzeylerin bu şekilde hesaplanmış olan değerlerinin toplamı ise, odanın toplam ses emme gücünü ortaya koyar.

Ses emiciler: Absorbsiyon katsayılarına bakıldığında, bazı maddelerin diğerlerinden daha iyi ses emdiği görülür. Bu, maddeye yöneltilen ses enerjisinin, emilen enerjiye oranına bakılarak bulunur. Pürüzsüz yüzeylerin absorbsiyon katsayısı düşüktür.

Bazı yüzeylerin absorbsiyon katsayıları:

Sıvalı yüzeyler: 0,03

Tahta kaplamaları: 0,10

Halılar: 0,25

Celotex denilen özel izolasyon maddesi: 0,60

Pürüzü hiç olmayan bazı yerlerde absorbsiyon katsayısı 0 civarındayken, bazı özel ses izolasyon maddelerinde 1,00'a ulaşır.

Bir ses kayıt stüdyosunda kaydedilen ses için yankı zamanı hayati önem taşır. Sesin ön planda olduğu tiyatro, konferans salonu gibi yerlerde yankı zamanının düşük tutulması istenir. Buralarda yankı zamanı bir saniyenin altında olmalıdır. Ses kayıt stüdyolarında yankı zamanı bir saniyenin çok

altındadır.

AKÜMÜLATÖR;

Alm. *Akkumulator (m),* **Fr.** *Accumolateur,* **İng.** *Accumulator.* Elektrik enerjisini kimyevi enerjiye çevirerek depolayan ve depolanan kimyevi enerjiyi istendiğinde elektrik enerjisi olarak dışarı verebilen araç. Akümülatöre "akü" de denir. Pratikte kullanılan aküler başlıca iki kısma ayrılır: Asitli (kurşunlu) ve bazlı (demir-nikelli) akü.

Asitli aküler : İlk olarak 1859'da yapılmıştır. Bugün hala kullanılmaktadır. Dolmuş (şarjlı) durumdayken, pozitif elektrot (PbO2), negatif elektrot ise saf kurşundan ibarettir. Her iki elektrodun içine daldırıldığı elektrolit denen sıvı seyreltilmiş sülfirik asit (H2SO4) eriyiğidir. Akünün dış kabı ise kurşunla kaplanmış tahtadan, camdan veya bakalittendir. Pozitif elektrot koyu kahverengi; negatif elektrot ise gri renktedir. Pozitif elektrod, yüzeyi arttırmak için birbirine bağlı düşey ve yatay kaburgalardan meydana gelen levhalar halindedir. Bu levhalar formasyon denen işlemle PbO2 tabakası ile kaplanır. Negatif elektrod ise hücrelerine hamur halinde PbO doldurulmuş ızgara şeklindedir. İlk doldurma esnasında PbO, hidrojen iyonları sebebiyle gözenekli Pb haline gelir. Levha sayısı çok olduğu zaman (+) ve (-) levhalar kendi aralarında paralel olarak bağlanır. Dış tarafta negatif elektrod bulunması için negatif levha sayısı bir fazla alınır. Levhalar arasına seperatör denen kağıt veya plastik levhalar konularak levhaların aralığı muhafaza edilir ve birbirleriyle teması önlenir. Akülerin doldurulması ve boşaltılması hallerinde meydana gelen reaksiyonlar genel olarak şöyle gösterilir:

$$Pb+PbO_2+2H_2SO_4 \underset{\longleftarrow}{\longrightarrow} 2PbSO_4+2H_2O$$

Boşalma (deşarj) esnasında reaksiyon sağa doğru, dolma (şarj) esnasında ise sola doğru meydana gelir.

Boşalma durumunda elektrodların ikisi de sülfat haline geçerler. Sülfirikasit eriyiğinin konsantrasyonu azalır. Dolma esnasında ise eriyiğin konsantrasyonu artar; yani su azalır. Dolayısıyla yoğunluk artar Dolma ve boşalma esnasındaki konsantrasyon dolayısıyla özgül ağırlıktaki değişme, akünün yük durumunu tespit etmekte kullanılır. Bu maksatla özgül ağırlık areometre ile kontrol edilir. Asit ne kadar hafifse, areometre o kadar derine batar. Dolmuş aküde yoğunluk, takriben 1,2 gr/cm3 civarında olmalıdır. Boşalan aküde ise 1,16 gr/cm3den daha düşük olmamalıdır.

Bir kurşunlu akünün elektrodları arasındaki potansiyel farkı; eriyiğin yoğunluğuna, dolma-boşalma durumuna ve çekilen akıma bağlıdır. Dolmuş durumda akünün potansiyel farkı 2 volt civarındadır. Bu değer boşalırken düşer. Pratikte takriben 1,8 voltun altında boşaltma yapmamak uygundur. Bu değerin altına düşünce sülfatlaşma denen PbSO4 kristalleri teşekkül eder ve levhalar sertleşir. Ayrıca bir aküyü uzun süre boş bırakmak da sülfatlaşmaya sebeb olur. Dolma işlemi sonuna doğru potansiyel farkı 2,8 volta kadar yükseldiğinde, negatif elektroda gelen hidrojen iyonları birleşecek PbSO4 molekülü bulamayınca asit teşekkülü azalır ve hidrojen kaçmaya başlar. Buna akünün boşalması (kaynaması) denir.

Boşalma sırasında bir akünün verebileceği elektrik miktarına akünün kapasitesi denir. Seri bağlı bataryada kapasitesine, paralel bağlılarda ise hepsinin toplamına eşittir. Kapasite amper-saat (Ah) birimi ile ölçülür. Boşalırken çekilen elektrik miktarının, doldurulma esnasındaki elektrik miktarına oranına Ah (amper-saat) verimi denir. Bunun yanında aküden alınan enerjinin, doldurulurken verilen enerjiye oranına (watt-saat) verimi denir. Kurşunlu akülerde Ah verimi % 90, Wh verimi % 70-80 civarındadır.

Bazlı (demir-nikelli) aküler: Pozitif elektrod Ni (OH)2, negatif elektrod ise demirdir. Elektrolit KOH, kabı ise demir saçtan yapılmıştır. Levhaları asitli aküler gibi ızgara şeklindedir. Bu akülerde reaksiyonlar şu şekilde cereyan eder:

$$Fe+KOH+2Ni(OH)_3 \underset{\longleftarrow}{\longrightarrow} Fe(OH)_2+KOH+2\ Ni\ (OH)_2$$

Boşalmada sağa doğru, dolmada sola doğru olan reaksiyon vereyan eder. Bazlı akülerde konsantrasyon değişmez. Bazlı akü gerilimi 1,5 volt civarındadır. Boşalırken 1,1 volta kadar düşer. Dolmada ise 1,8 volta kadar yükselir. Bazlı akülerin her iki verimi de diğer tip akülerden daha düşüktür ve maliyeti daha fazladır. Buna rağmen hafif ve dayanıklıdır.

Demir-nikelli akülerin yanında, demir yerine kadmiyum kullanılan aküler de vardır. Son zamanlarda

gümüş-çinko üzerinde de çalışmalar vardır.

Akülerin kullanılma alanları: Kurşunlu akülerin kullanılma alanları kendinden hareketli, hareketli ve durgun olmak üzere sınıflandırılır. Bu sınıflandırmaya göre farklı şekillerde yapılırlar. Kendinden hareketli olanlar motora ilk hareketi vermek için otomobil ve kamyonlarda kullanılır. Hareketli olanlar, tramvayların ve maden ocaklarındaki lokomotiflerin çalıştırılmasında ve trenlerdeki havalandırma ve ışıklandırma sistemlerinde gerekli gücü sağlamakta kullanılır. Bunlarda pozitif levhalar daha kalındır. Çünkü çok sık yüklenip boşaldıklarından etkin madde kaybı büyük olur.

Üçüncü sınıf olan durgun aküler ise hastahane, telefon santralleri, demiryolu işaret merkezlerinde ve yedek bir güce ihtiyaç duyulan pek çok yerde elektrik gücü sağlamakta kullanılır. Bu türlerde uzun ömürlülük önemlidir. Hacim ve ağırlık ikinci plandadır.

AKVAMARİN;

Alm. *Aquamarin (m),* **Fr.** *Aique-marine,* **İng.** *Aquamarine.* Beril mineralinin, mücevher olarak kullanılan soluk mavi-yeşil renkli türü. Berilin en bol bulunan türlerinden olan akvamarin (veya akuamarin), pegmatit kayaçların içinde, zümrütten daha iri ve daha parlak kristaller halinde bulunur. Brezilya'da çıkartılan tümüyle saydam bir akvamarin kristali 110 kg gelmiştir. En zengin akvamarin yatakları Brezilya'dadır. Ayrıca Sovyetler Birliği'nde, Madagaskar'da, Srilanka'da Hindistan'da ve ABD'nin bazı bölgelerinde akvamarin yatakları mevcuttur.

AKVARYUM;

Alm. *Aquarium (n),* **Fr.** *Aquarium,* **İng.** *Aquarium.* Su hayvanlarının ve bitkilerinin inceleme veya gösterme, seyrettirme gayesiyle içine konduğu kap. Akvaryumlar, tam tanınmayan su hayvanlarının veya bitkilerinin ilim adamları tarafından incelenmesi için kullanıldığı gibi, bunların halka tanıtılması veya evlerde süs balıkları yetiştirilmesi gibi maksatlarla da kullanılır. Çinliler çok eski zamanlardan beri akvaryumu bilmekte ve halen de süs balıkları yetiştirerek ticaretini yapmaktadırlar.

Evde bir akvaryum kurmak çok kolay ve zevkli bir iştir. Cam kavanozlar en basit akvaryumlardır. Ağzı dar akvaryum küvetinin içine normal hava basıncı ile daha az oksijen girer. Geniş ağızlı akvaryumlar daha sıhhidir. Akvaryumlar, genellikle dikdörtgen prizma şeklindedir.

Akvaryumlar, ısı, ışık, besin, tatlılık ve tuzluluk bakımından barındırdığı canlıların tabii yaşama ortamına uygun hazırlanmalı, aynı zamanda akvaryumda hayvan ve bitkiler arasında biyolojik denge bulunmalıdır. Böyle dengeli bir akvaryumda suyu sık sık değiştirmeye lüzum yoktur.

Akvaryum sun'i ve tabii yollarla aydınlatılmalı ve suyun sıcaklığı, içindeki canlıların yaşama muhitine uygun hazırlanmalıdır. Balıklar genelde 21-27 dereceler arasında yaşarlar. İdeal akvaryum ısısı 24 derecedir.

Balıklar, ağızlarından aldıkları suyu solungaçlarından geçirirken solungaçlardaki kılcal damarlarla suyun oksijenini alıp çevreye karbondioksit verirler. Akvaryumdaki yeşil bitkiler ışık karşısında karbondioksidi kullanarak kendilerine besin üretir ve oksijen verirler. Böylece sudaki balıkların solunumuna yardımcı olurlar. Akvaryum suyunda oksijen azaldığı taktirde balıklarda solunum yetmezliği belirir. Aşırı karbondioksit birikimi balıkların ölümüne sebep olabilir.

Akvaryumda dipte biriken karbondioksit gazını dışarı atmak ve muhite oksijen kazandırmak için, havalandırma sistemine ihtiyaç duyulur. Bitkice zengin akvaryumlarda havalandırmaya pek ihtiyaç duyulmaz. Akvaryumun temizliği için bir kaç su salyangozu ile çöpçü balığı da koymalıdır. Böyle akvaryumlarda yılda bir veya iki defa su değiştirmek yeterlidir. Su değiştirilirken balıklar bir kepçe ile su dolu başka bir kaba aktarılmalıdır. Balıkları zedelememek için tutmaktan sakınmalıdır. Musluk suyu direkt olarak doldurulmaz. Ancak iyice kaynatıldıktan ve kaptan kaba aktarılıp havalandırıldıktan sonra akvaryuma boşaltılmalıdır. Bu arada bitkilerin zedelenmemesine dikkat etmelidir.

Balıkların beslenmesi için akvaryum mağazalarından paketlenmiş kuru yemler almak en uygunudur. Bu yemleri, küflenmemesi için kuru yerlerde saklamalıdır. Kıyılmış kurtçuk gibi canlı yemler de zaman zaman verilebilir ancak bunu aşırı hale getirmemelidir.

Akvaryumlarda en çok melek balığı, siyam kavgacı balığı, değişik renklerde sazan balığı yetiştirilir.

1853 yılında ilk canlı akvaryum Londra'da halka açılmıştır. Napoli, Monaco, San Fransisko, Şikago ve Florida'da da halka açık gelişmiş akvaryumlar vardır. Akvaryumculuk, Avrupa'ya Çin ve Japonya'dan geçmiştir.

AKYUVARLAR;

Alm. *Weisses Blutkörperchen (n), Leukozyte,* **Fr.** *Globule blanc, leucocyte,* **İng.** *White corpuscle,*

leucocyte. Kanın beyaz veya renksiz hücreleri. Akyuvarlar mikroplara karşı vücudumuzun başlıca koruyucusudur. Bunların birkaç çeşidi olup bir kısmı direkt mikrobu yutma görevini üstlenirken bir başka çeşidi de mikroplara karşı dolaylı savunmayı sağlayan korunma maddelerini (antikorları) yapmaktadır.

Çeşitleri: Çekirdekleri tanecikli olanlar (granülositler): Bunların asıl görevi, giren mikrobu yutmak ve sindirmek (fagositoz)dur. Granülositlerin de alt çeşitleri vardır. Bunlar boyalarla boyanmalarına göre Nötrofil, Bazofil ve Eozinofil lökositler olarak adlandırılırlar.

Lenfositler ve plazma hücreleri: Bu tip hücrelerin görevleri dolaylı savunma sağlayan maddeleri yapmaktır. Bu maddelere "Antikor" ismi verilir. Çekirdekleri hücreye göre küçüktür.

Monositler: Bunlar da, vazifeleri mikropları yutmak olan akyuvarlardır. Çekirdekleri böbrek veya fasülye tanesi biçimindedir.

Bir yer zedelenince akyuvarlar oraya üşüşürler. İçeri giren bakterinin üzerine saldırırlar. Bu akyuvarlardan bazıları ölse bile yerlerini hemen yenileri alır. Yaranın çevresinde biriken akyuvarlar, bakteriler ve ölü hücrelerle birlikte irin (cerahat) adını alarak yaradan dışarı akarlar.

Normalde bir mm3 kanda bulunan akyuvar sayısı 4-10 bin arasındadır. Bulaşıcı hastalıklarda bu sayı çok fazla artar ve bir mm3 kanda 30.000-50.000'i bulur. Özellikle streptokok, stafilokok, gonokok denilen mikrop gruplarının yaptığı hastalıklarda akyuvar sayısı çok artar. Kan kanserlerinde akyuvar sayısı çok daha fazladır. Hatta bütün kemik iliğini akyuvarlar ve bunların ana hücreleri istila edebilir. Ancak bu akyuvarlar görev yapamaz durumda, başıboş üreyen ve kanser hücresi niteliğini almış hücrelerdir. Sebebi bilinmeyen bazı hastalıklarda da akyuvar sayısının aşırı arttığı görülür.

Akyuvarlar, kemik iliğinde yapılır. Kemik iliğindeki nötrofillerin sayısı dolaşımdakilerden çok fazladır. Dolaşıma girip de hayatları boyunca dolaşımda kalanların ömürleri 30 saat kadardır. Kandaki akyuvar sayısı saatten saate değişir. Sabahları azdır, öğleye doğru en yüksek seviyesine ulaşır.

Akyuvar azalmasına "Leukopeni" denir. Bazı hastalıklarda, akyuvarların azaldığı görülür. Bazı kansızlıklarda (anemilerde), kan kanserlerinin bazı tiplerinde, insan bağışıklık sistemini tutan bir kısım habis hastalıklarda, mikrobik hastalıkların bazılarında ve bazı antibiyotikler ile değişik ilaçlar te'siriyle akyuvar sayısı normalin altına iner. Granülositlerin kemik iliğinden direkt kana verilmesine karşı lenfositler dolaşım sistemine lenf (akkan) yollarından girip kana karışırlar. İnsanda, yalnız göğüs akkan kanalı yoluyla 3.5 milyar lenfositin dolaşıma geçtiği hesaplanmıştır. Lenfositler de büyük ve küçük olmak üzere iki çeşitte ele alınabilir. Küçük lenfositler allerji reaksiyonlarından sorumludur.

AL-İABA (Bkz. Ehl-i Beyt)

ALABALIK (Salmo trutta var. fario);

Alm. *Forelle (f),* **Fr.** *Truite,* **İng.** *Trout.* **Familyası:** Alabalıkgiller (Salmonidae). **Yaşadığı yerler:** Deniz ve tatlı suların temiz, soğuk ve dipleri çakıllı kısımlarında yaşarlar. **Özellikleri:** 20-100 cm boyunda, 25 kilograma kadar ağırlıkta olanları vardır. Türkiye'de en büyükleri 10 kilogramdır. Çoğunun boyları da 25-30 santimetredir. **Çeşitleri:** Anadolu, Avrupa, deniz, göl, dağ, gökkuşaklı, çelikbaş, dere alası alabalıkları meşhurdur.

Kemikli balıklar takımının Salmonidae familyasının deniz ve tatlı sularda yaşayan türlerinin genel adı. Vücutları yanlardan hafifçe yassılaşmış, genellikle mekik şeklindedir. Sırt yüzgeçlerinin gerisinde bulunan "adipoz" adını alan yağ yüzgeçleri alabalık için karakteristiktir. Başları çıplak olup pulsuzdur. Vücutları küçük, sert pullarla örtülüdür. Aynı populasyonun bireyleri arasında renk ve desen bakımından farklılıklar görülür. Bu çeşidin bireyleri; cinsiyete, yaşa, alınan besin ve yaşama ortamına göre değişiklikler gösterirler.

Renkleri, lacivertten açık sarıya kadar değişir. Genellikle sırtları yeşil, karın kısımları sarı veya gümüşidir. Pullar kırmızı-siyah beneklidir. Gözleri son derece kuvvetlidir. Yemini görerek alır. Çok sür'atli hareket ettiklerinden göç dönemlerinde engelleri aşabilirler. Anadrom balıklardır. (Üremelerini tatlı sularda yaparlar.)

Deniz ve tatlı su alabalıkları yumurtlamak için göl ve nehirlerden göç ederek doğdukları nehirlerin yukarı kısımlarına dönerler. Deniz alabalığı da som balığı gibi senelerce denizde yaşadıktan sonra yumurtlama mevsiminde tatlı sulara hareket eder. Dik çağlayanları aşar. Dik engelleri aşmak için bükülerek kuyruğunu çenelerinin arasına sıkıştırıp bırakır ve zemberek gibi boşanarak yukarı sıçrar.

Üreme dönemlerinde renkleri değişir. Erkek fertler daha parlaktır. Dişi bireyler daha mat renklidir. Tabii sularda 1 kilogram alabalık, 1900 - 2000 arasında yumurta bırakır. Yumurta bırakma yerleri kaynak ağızları, killi, kumlu ve çakıllı bölgelerdir. Çukura, portakal renginde ve nohut büyüklüğünde olan

yumurtalarını bıraktıktan sonra, erkeği gelip spermalarını üzerine boşaltır. Sonra yumurtladığı çukurları erkeği ile beraber kum ve çakıllarla örterek yumurtalarını gizler. Ekim-Şubat ayları arasında yumurtlarlar. 2-3 ay zarfında yumurtalardan yavrular çıkar.

Alabalıklar obur ve yırtıcı hayvanlardır. Küçük balık, solucan, balık yumurtaları, hatta kendi cinsinin küçüklerini ve su üstünde gezinen, uçuşan böcekleri yakalayarak yer. Çok hareketli olduklarından avlanmaları zordur. Özel avlanma metodları vardır. Kışı, yaşadıkları suların derinliklerinde geçirirler. Diğer su balıkları gibi su içmezler. Su ihtiyaçlarını solungaçlarından su geçmesiyle (osmozla) sağlarlar. Tuzlu suda yaşayanları ise su içer. Göç zamanlarında vücutları bir çok değişikliğe uğrar. Yaşadıkları çevreye çabuk uyum sağlayıp kolayca renk değiştirdiklerinden “Balıkların bukalemunu” olarak da adlandırılırlar.

Alabalık, en lezzetli tatlı su balığıdır. Kılçıklarının azlığı ve karın boşluğunun küçüklüğü sebebiyle eti boldur. Proteince zengin olduğundan sağlıklı beslenmede üstün vasıflı bir gıdadır. B ve D vitaminleri ile iyod ve fosfor bakımından zengindir. Alabalık, halk arasında, kırık, çıkık, siyatik ve kemik ağrılarında tedavi için kullanılmaktadır.

Ülkemiz deniz ve akarsularında alabalık mevcuttur. Doğu Anadolu, Karadeniz, Akdeniz bölgesinin yüksek yerlerindeki akarsularda ve Aras, Çıldır, Uludağ, Sapanca göllerinde bulunduğu gibi, Abant gölünde de alabalık üretimi yapılmaktadır. Alabalık, sun'i balıkçılıkta, en çok tercih edilen balık çeşididir. Özellikle gökkuşağı alabalığı Türkiye şartlarında 10-12 ayda 250 gram ağırlığa ulaşabilmektedir. Ülkemizde yetiştirme yoluyla elde edilen alabalık iç tüketime sunularak ve ihracatı yapılarak ülkemiz ekonomisine büyük katkıda bulunmaktadır.

Alabalıkların on kadar türü bilinmektedir. Anadolu alabalığı (Salmo trutta var.macrostigma), Avrupa alabalığı, ırmak alabalığı (S. trutta var. fario), deniz alası (Salmo trutta), göl alası (S. trutta lacustris) en tanınmışlarıdır.

ALACAHÖYÜK;

Çorum’a bağlı Alaca ilçesinin kuzeybatısında yer alan höyük. Önemli Hitit merkezlerinden olan bu höyük, 310 m genişliğinde 20 m yüksekliğindedir. Çok eski devirlerin önemli doğu - batı yolu üzerindedir.

İlk olarak 1835’de W.G. Hamilton tarafından gezilen Alacahöyük, o zamandan beri çeşitli araştırma ve kazılarla hakkında bilgi edinilmeye çalışılan bir yerdi. Buradaki kazılar esaslı olarak 1935 yılında Türk Tarih Kurumu adına yapılmaya başlandı. Bu araştırmaların neticesinde höyükte, dört kültür çağı ve on dört yapı katı tesbit edildi.

Birinci kültür çağı denilen dönem M.Ö. 3200 - 2600 yıllarını içine alır. Bu kültür çağına ait olan höyükte kerpiç, kamış, ince ağaç dallarından yapılmış evlerin kalıntıları ile mezarlar ve çanak çömlek bulundu.

İkinci kültür çağının dönemi ise, M.Ö. 2500 - 2100 büyük bir yangın neticesinde ortadan kalkmıştır. Burada sadece on dört kral mezarı bulunabilmiştir.

Üçüncü kültür çağı olan devre, M.Ö. 2000-1200 yıllarına rastlamakta olup, Hititlere aittir. Bu devrede dört yapı katı göze çarpar.

Eski Hitit çağına rastlayan yapı katında temel taşları ufaktır.

Evler, bakır çağının son yapıları yakılıp yıkıldıktan sonra kurulmuştur. Evlerin kiler ve fırınları arasında bulunan sokaklar, eski Hitit çağının şehircilik sistemi yönünden bir fikir verir. Orta Hitit çağında bir tapınak meydana çıkarılmıştır. Ayrıca şehrin büyük kanalizasyonu, sokakları, kaldırımları ve özel evleri bu çağdaki gelişmeleri iyice ortaya koyar.

Büyük Hitit çağının ilk devresi, çift kapılı Hitit tapınağı veya sarayı ile meşhurdur. Bu tapınakta; üstü açık bir avlu, avluyu çevreleyen salonlar, odalar, taş tabanları yerinde bulunan çift sıra sütunlar ve heykel tabanı bulunmakta olup, bunlar Hitit dini yapılarının özelliğini taşıyan kalıntılardır. Büyük Hitit çağının ikinci devresine ait olarak ise sfenksli kapı ortaya çıkarılmıştır. Kapının sağ ve sol tarafı kabartmalarla tezyin edilmiştir. Bu kapı şimdi Ankara müzesine getirilmiştir. Yine bu devrede Alacahöyük; çanak, çömlek, bakır, tunç, kurşun ve altın araçlar, küçük figürler gibi ele geçen eserlerle küçük san’atlar bakımından da gelişmiş olduğunu sergilemiştir.

Dördüncü kültür çağı yani son kültür çağında Alacahöyük; Frigler ile Osmanlılar ve bunların arasındaki medeniyetlere sahne olmuştur. Friglere ait önemli eserler olmamakla beraber, bunları takib eden medeniyetlere ait binalar, çanak, çömlek, para vs. gibi eserler, yapılan kazılar sonucu ortaya çıkarılmıştır.

Arkeolojik bakımdan önem kazanan Alacahöyük’te yapılan kazılar neticesinde bulunan eserler bugün

orada yapılmış olan müzede sergilenmektedir.

ALACAK;

Alm. *Forderung (f),* **Fr.** *Creance,* **İng.** *Debt, Claim, Credit.* Bir kimsenin, bir alış-veriş veya bir iş karşılığı yahut başka yollarla hak edip, henüz eline geçmeyen para veya mal. Alacak bir hak olup, bir kimseye, diğer bir kimseyi, o anda veya daha sonra bir şey vermeye veya yapmaya veya yapmamaya zorlama yetkisi verir.

Bu hakkın sahibine alacaklı denir. Alacak hakkı kanundan (tazminat, nafaka gibi) veya sözleşmeden (akitten) veya bir iş karşılığı olarak doğar. Derhal ifası istenen alacağa "mu'accel alacak" belli bir müddet sonra alınacak olan alacağa "müeccel (acil olmayan) alacak", bir şartın tahakkukuna veya fesh olmasına bağlı olana "şarta bağlı alacak" denir. Alacak, adi (te'minatsız) veya te'minatlı (rehinle sağlanmış) olabilir. Alacak, aynı hukuki bağıntının aktif yönünü; borç ise pasif yönünü ifade eder.

Alacak davası: Alacaklı tarafından borçlusuna karşı açılan ve konusu borçludan alacağın alınması olan davadır.

Alacağın temliki: Bir kimsenin alacağını, üçüncü bir şahsa devretmesidir. Kanun veya akit ile veya işin mahiyeti icabı olarak menedilmiş olmadıkça borçlunun rızasını aramaksızın alacaklı, alacağını bir üçüncü şahsa temlik edebilir. Alacağın temliki yazılı şekilde yapılmadıkça muteber olmaz. Alacaklı, alacağını temlik ettiğinde borçlu bunu temlik edilen kimseye ödemek mecburiyetindedir. Ancak nelerin temlik edilebileceği kanunla tesbit edilmiştir. Mesela, bir kiracı, kiraya verene (mal sahibine) haber vermeden kiralanan şeyi başkasına devredemez.

Alacağın haczi: Cebri icra yolu ile takib olunan borçlunun üçüncü şahıslardaki alacağının, takipte bulunan alacaklı lehine haczedilmesidir. Kanunen devir ve temlik olunamıyan alacaklar haczedilebilirler.

Alacaklının temerrüdü: Alacaklının, borçlunun ifasını kabul etmemesi veya borçlunun borcunu ifa edebilmesi için alacaklının evvelce yapması gereken muameleleri yapmamasıdır. Haklı bir sebep olmaksızın borçlunun usulüne uygun olan ifasını reddeden veya borcun ifa edileceği kendisine bildirildiği halde, ifa için daha evvel yapması lazım gelen hazırlığı yapmayan alacaklı mütemerrid olur.

Alacaklılar toplantısı: İflasa tabi bir kimsenin iflasına karar verilmesinden sonra iflas edenin haczi kabil bütün malları ve borçlarından teşekkül eden iflas masasının idare ve tasfiyesi için lüzumlu kararları almak üzere alacaklıların yaptıkları toplantı.

ALAEDDİN ALİ ÇELEBİ;

Osmanlı Devleti zamanında yetişen meşhur müderris, hattat ve **Hümayunname** yazarı. Asıl adı Alaeddin Ali bin Salih'tir. Bazı kaynaklarda adı Salihzade er-Rumi şeklinde geçer. Filibe'de doğdu. Doğum tarihi bilinmemektedir. Fatih döneminde doğduğu tahmin edilmektedir. İyi bir tahsil gören Alaeddin Çelebi, Edirne'de devrinin meşhur alimlerinden ve Rumeli Kazaskeri Abdülvasi bin Hayreddin Hızır Efendiden ders aldı. Abdülvasi Efendiden müderrislik diploması aldığından dolayı Vasi Alisi diye meşhur oldu. Hat sanatını Şeşkalem Şükrullah Halifeden öğrendi.

Alaeddin Ali Çelebi müderrisliğe Edirne Siraciye Medresesinde başladı. Sonra Bursa'ya tayin olarak sırasıyla; Bayezid Paşa, Ferhadiye ve Hüdavendigar medreselerinde müderrislik yaptı. Uzun yıllar kaldığı Bursa'dan 1537'de Edirne Halebiye Medresesine tayin edildi. Kısa bir süre sonra Edirne Atik (Saatli) Medresesi müderrisliğine getirildi. Yüksek ilmi ile dikkati çeken Ali Çelebi, bir sene sonra Fatih Sahn Medreselerinden Başkurşunlu Medresesi müderrisliğine tayin edildi. Aradan bir sene geçmeden altmışlı paye ile, Edirne İkinci Bayezid Medresesine gönderildi. 1542'de pek gözde bir makam olan Bursa kadılığına tayin edildi. Bu görevdeyken vefat etti (1543). Emir Sultan Camii bahçesindeki türbeye yakın bir yerde defnedildi.

Alaeddin Ali Çelebi'ye asırlar boyu sürmüş bir şöhret kazandıran göz kamaştırıcı üslup ve imajlarla işlenmiş **Hümayunname** isimli eseridir. Eser **Kelile ve Dimne'**nin tercümesidir. Uzun bir çalışmanın neticesinde meydana gelen **Hümayunname'**nin yazılış yeri ve tarihi kaynaklarda farklı gösterilmekte ise de, Alaeddin Ali Çelebi eserini Atik Medresesinde iken yazmaya başladığını ön sözünde bildirmektedir. **Kelile ve Dimne'**nin, Hüseyin Vaizi-i Kaşifi'nin **Envar-ı Süheyli** adıyla Farsçaya çevrilmiş şeklinin tercümesi olan **Hümayunname** edebi açıdan ve muhteviyat yönünden Farsça aslını çok aşmıştır. Alaeddin Çelebi, **Envar-ı Süheyli'**yi üslup yönünden yeni baştan işlemiş, muhteviyatını (içindekileri) tasviri tablolar, ayet ve hadisler, Arapça ve Farsça şiirler ve manzum parçalarla zenginleştirmiştir. Türk nesir alanında eşi görülmemiş ve daha sonra da seviyesine erişilemiyecek bir şaheser olan **Hümayunname** asırlar boyu devam eden büyük bir ilgi ve takdir görmüştür.

Hümayunname, yabancı müelliflerin de dikkatini çektiğinden bazı bölümlerini eserlerine tercüme etmişlerdir. Türk dili ile ilgili kitap yazan ve bu kitaba **Hümayunname**'den parçalar alan Arthur Cumley Davids, Ali Çelebi'nin bu eserinin Türk edebiyatında nesirin en güzel örneği olduğunu, ince düşünce ve üslup güzelliği ile işlenmiş masal ve hikayeler içinde bir ahlak sistemi kurduğunu söylemektedir. Edebiyatımıza ahlaki, içtimai ve siyasi terbiyeye dönük nasihat ve düşüncelerle doldurulmuş olan **Hümayunname** çeşitli dillere çevrilmiştir.

Hümayunname, sadece edebiyat alanında meşhur olmamış ayrıca minyatür sahasında da kendini göstermiştir. Farsça Kelile ve Dimne'ler üzerinde meydana gelen minyatür geleneğine karşı, **Hümayunname** etrafında Osmanlı üslubuna bağlı yeni bir minyatür sahası doğmuştur. Eserin minyatürlü yazmasının Topkapı Sarayı Revan Kütüphanesi 843 numarada kayıtlı olan nüshası 208 varaktır.

ALAEDDİN ALİ SABİR;

Hindistan'da yetişen evliyanın büyüklerinden. İsmi Ali Ahmed Sabir olup, lakabı Alaüddin'dir. Babası Şah Abdurrahim'dir. Feridüddin-i Genc-i Şeker'in talebesi, yeğeni ve damadıdır. 1196 (H. 592) senesinde Herat'ta doğdu. 1291 (H. 690) senesinde Hindistan'ın Gwalyar şehrinde vefat etti.

Annesi asil bir aileye mensuptu. Babası Abdülkadir-i Geylani neslindendi. Seyyid Alaeddin Ali Ahmed Sabir daha beş yaşında iken babası vefat etti. Babasının vefatından sonra dayısı Feridüddin-i Genc-i Şeker'in yanına verildi. Dayısı ilim öğretilmesi ve yetiştirilmesi işini üzerine aldı. Alaeddin Ali Ahmed Sabir, üç senede ilim tahsilini bitirdi. Çok oruç tutup, mücahede (nefsin istemediklerini) yaparak nefsini terbiye ile meşgul oldu. Kendi hücresine (odasına) çekilip, günlerce murakabe (nefsini kontrol etme) halinde kaldı. Tasavvufun yüksek derecelerine kavuştu. 1226 (H. 623)da Feridüddin-i Genc-i Şeker onu vekili olarak vazifelendirdi. Hocasının emriyle 1252 (H. 650)de insanlara İslam dininin emir ve yasaklarını anlatmak üzere Gwalyar'a gitti. Gwalyar halkı ona karşı çıktılarsa da gördükleri kerametleri ve ilimdeki üstünlüğü karşısında pişman olup büyüklüğünü anladılar. Karşı çıkanlar da zelzele neticesinde helak oldular. Alaeddin Ali Ahmed Sabir bir çok talebe yetiştirdi. Vefatına yakın Şemsüddin-i Türki'yi yerine halife bıraktı.

Alaeddin Ali Ahmed Sabir'in zahiri ve batını ilimlerde emsali yoktu. Haramlardan, şüphelilerden, dünyaya düşkün olmaktan sakınır; dünyaya düşkün olanlarla beraber olmaktan uzak dururdu. Ettiği dua hemen kabul olurdu. Zamanında bulunan evliyanın baş tacı, hakikatı arıyanların yol göstericisi idi. Keşf ve kerametleri çoktur. Bunlar **Gülzar-ı Sabiri** adlı eserde toplanmıştır.

ALAEDDİN-İ ATTAR;

Buhara'da yetişen evliyanın büyüklerinden. Adı, Muhammed bin Muhammed Buhari'dir. Silsile-i aliyye denilen büyük alim ve velilerin on altıncısıdır. Şah-ı Nakşibend Buhari'nin hem talebesi, hem damadıdır. Buhara'nın Çağanyan nahiyesinde 1400 (H. 802)de vefat etti.

Babası, Buhara'nın zengin eşrafından olan Alaeddin-i Attar çocukluğundan itibaren zenginliğine rağbet etmeyip, fakirler gibi yaşamaya çalıştı. Küçük yaştan itibaren medrese tahsiline başladı. Babasının vefatından sonra, Şah-ı Nakşibend Behaeddin-i Buhari'ye talebe oldu ve onun kızıyla evlendi. Bu büyük zatın sohbetinde yetişerek tam bir veli oldu. Hocasına teslimiyet ve bağlılıkla hizmet etti. Hocasının emriyle nefsini terbiye etmek için odun topladı ve pazarda elma sattı.

Şah-ı Nakşibend Buhari hazretleri henüz hayatta iken, bütün talebesinin yetiştirilme işini Alaeddin-i Attar'a bıraktı ve buyurdu ki: "Alaeddin, bizim yükümüzü çok hafifletti." Çok talebe yetiştirdi. Seyyid Şerif Cürcani, Muhammed Parisa, Yakub-i Çerhi gibi alim ve veliler Alaeddin-i Attar'ın yetiştirdiği talebelerdendi. Seyyid Şerif Cürcani diyor ki: "Alaeddin-i Attar hazretlerinin sohbetine kavuşunca, Rabbimi tanıyabildim. O zamana kadar cahildim."

Buhara'da, Allahü tealanın Cennet'te zamansız ve mekansız olarak görüleceğini isbat etti.

Hastalıkları esnasında talebelerine, birlik ve beraberliği, Peygamber efendimizin yolundan ayrılmamayı ve sohbete devam etmeyi tavsiye etti. Nakşibendi yolunun "Alaiyye" kolu onunla başlar. Dünya malına meyletmezdi. Buyururdu ki:

"Hakikat, zenginliğin gösterişinden korkmak ve titremek gerektirir. Zenginlik taslamamalı, Allahü tealanın verdiğine şükretmelidir."

"Bir alimi ve evliyayı ziyaret etmekten maksat, Allahü tealaya yönelmektir. O büyüklerin ruh-ı şeriflerini tam bir yönelme ile ziyaret etmek, cenab-ı Hakk'ın rızasına kavuşmaya vesiledir. Nitekim görünüşte, halka tevazu, hakikatta Hakk'a tevazudur. Çünkü insanlara tevazu göstermek, Allahü tealanın rızası için ise makbuldür."

“Evliya ile sohbet, aklın artmasına sebeptir.”

Son nefeslerinde buyurdular ki: “Dostlar ve azizler gitti. Kalanlar da gider. Elbette o alem bu dünyadan aladır (üstündür).”

Eyyub aleyhisselamın sabrı ile alakalı bir eseri vardır.

ALAEDDİN BEY;

Osmanlı Devletinin kurucusu Osman Gazinin oğlu. Annesi Şeyh Edebali’nin kızı Bala Hatundur. Doğum yeri ve tarihi kesin bilinmemektedir. 1333 (H.733) tarihinden sonra vefat etti. Bursa’da babası Osman Gazinin yanında medfundur.

Alaeddin Bey, dedesi Şeyh Edebali’nin terbiyesinde büyüdü. Daha sonra Yenişehir’e babası Osman Gazinin yanına gidip cihad ve gaza ile meşgul oldu.

Babasının vefatından sonra Orhan Bey, hükümdarlığı ağabeyi Alaeddin Beye teklif etti. Fakat Alaeddin Bey; “Gel kardaş atamızın duası ve himmeti senünledir. Anınçün kendi zamanında seni askere koşmuş idi. Hem ulema dahi bunu kabul ettiler.” cevabıyla hakimiyeti daha layık olan kardeşi Orhan Gaziye bıraktı.

Orhan Gazi, beyliğin idaresini eline alınca, Alaeddin Bey, onun en büyük yardımcısı oldu. Nizam ve kanunlar ortaya koyup, deletin sağlam temeller üzerine kurulmasına çalıştı. Çandarlı Kara Halil Paşa ile birlikte "yaya" ve "müsellem" birliklerinin kurulmasını temin etti. Aşıkpaşazade'nin yazdığına göre Orhan Gazinin vezirlik teklifini kabul etmeyen Alaaddin Beye Bursa ile Mihalic arasında bulunan Kete mıntıkasındaki Kotra arazisinin mülkiyetini verdi. Ömrünün sonuna kadar münzevi bir hayat yaşadı.

Bursa’da bir cami yaptıran Alaeddin Bey, Kükürtlü’de bir tekke ve Kaplıca civarında ikinci bir mescid bina ettirmiştir.

Bursa'da yaptırdığı Alaaddin Bey Camii, cami, fetihten sonra yapılan ve şehirde Türk hakimiyetinin sembolü olan ilk eserdir. Cami, kuzey tarafında üç bölümlü son cemaat yeriyle birlikte tek kubbeli klasik biçime uyarken, Bursa’da kanatlı (zaviyeli) ters T planlı camilerde yeni bir gelişmeye öncülük etmiştir. Bu plan şeması, Selçuklu döneminin kubbeli medreselerine kadar uzanır. Osmanlıların Bursa’da bu planda ilk bina ettiği cami Alaeddin Camiidir.

Cami 8,20x8,20 metre ölçüsünde, kare planlı asıl ibadet alanı ile kuzey yönünde buna ekli üç kemerli, üzeri kubbelerle örtülü bir son cemaat yerinden meydana gelmektedir.

ALAEDDİN CAMİİ;

Konya’da Alaeddin tepesinde, 13. asırdan kalma Selçuklu Camii. Caminin inşasına Sultan Birinci Mes’ud zamanında başlanmış ve Sultan Alaeddin Keykubad devrinde 1220 (H. 617) senesinde son şeklini almıştır. Bu sebeple Alaeddin Camii olarak anılmaktadır.

Caminin kuzey cephesindeki kitabeler, yapının tarihçesi hakkında pek çok bilgi vermektedir. Camide bulunan kitabelerden anlaşıldığına göre, caminin mimarı, Dımaşklı Mehmed bin Havlan olup, cami inşaatına nezaret etmekle ise, Emir Ayaz El-Atabeg görevlendirilmiştir. Bu cephedeki kitabelerden birinde Kerimeddin Erdişah ismine rastlanmaktadır. Bu ustanın kimliği hakkında bir bilgi olmamasına rağmen, çiniden yapılmış bu kitabede ismi zikredildiği için, camide kullanılan çinilerin ustası olması muhtemeldir. Caminin içindeki ahşap minberin kitabesinden ve Altunba vakfiyesindeki bilgilerden anlaşıldığına göre; daha önce Sultan Birinci Mes’ud tarafından burada bir cami yaptırılmış ve sonra bu cami Sultan Mes’ud’un oğlu İkinci Kılıçarslan tarafından genişletilmiş ve Alaeddin Keykubad zamanında da son halini almıştır.

Cami çeşitli devirlerde tamirler görmüştür. Arşiv kayıtlarında on altıncı asırda yapılan tamirattan bahsedilmektedir. Yine bu tamirattan bir tanesinin, doğu tarafında bulunan kapının üstündeki kitabede 1889-1890 yıllarında Sultan İkinci Abdülhamid Hanın fermanıyla yapıldığı yazılmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ve İkinci Dünya Savaşı sırasında cami, depo olarak kullanılmak üzere ibadete kapatılmıştır. Daha sonra ise bulunduğu tepenin toprağının kayması ve caminin çevresindeki yapı örtüsünün ortadan kalkmasıyla duvarların çatlamasından ve yapının tehlike arzetmesinden dolayı tekrar kapatılarak tamirata alınmıştır.

Cami, mimari olarak düzensiz bir plana sahiptir. Aynı düzensizlik, kullanılan malzemesinde de görülmektedir. Yapı malzemesinin uzaklardan getirildiğini haber veren kaynaklar vardır. Hemen hemen kendisinden önceki her devri içine alan malzemenin kullanılmış olması göze çarpan bir özelliğidir.

Caminin genişliği 86 metre, boyu 57 metredir. Binanın üzeri eski yapılardan alınmış 62 sütun üzerinde

duran düz çatı ile örtülüdür.

Alaeddin Camiinin en muhteşem yeri, Kuzey cephesidir. Kuzey cephesinde irili ufaklı 21 küçük pencere bulunmaktadır. Kesme taştan yapılmış olan portal, Selçuklu mimarisinin birçok özelliklerini biraraya getirir. Girişin iki yanında sivri kemerli iki hücre bulunur. Hücre alınlığını geometrik süslemeler kaplar. Portal kemeri iki renkli mermerden olup, girift süslemeleri vardır. Kapının iki yanından gelen şerit süslemeler de kemerin kilit taşı üzerinde birleşir.

Kuzeyde, avlu içinde camiye bitişik iki türbeden dıştan ongen planlı ve külahla örtülmüş olanı İkinci Kılıç Arslan tarafından yaptırılmıştır. İçinde İkinci Kılıç Arslan, Birinci Keyhüsrev ve Alaeddin Keykubad'ın mavi üzerine beyaz kabartmalı kitabeyle süslü sandukaları vardır. Sonradan yapılmış sekizgen planlı diğer türbenin üzeri açıktır ve tamamlanamamıştır. Mermerden yapılmış sade ve güzel bir portali vardır.

ALAEDDİN KEYKUBAD - I;

Anadolu Selçuklu sultanı, Sultan Birinci Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğlu. Doğum tarihi bilinmemektedir. Çok iyi bir tahsil ve terbiye ile yetiştirildi. Türk-İslam an'anesine göre Emir Seyfeddin, Ay-Aba ve Emir Bedreddin Gevhertaş kendisine atabek tayin edildi. Ana dili olan Türkçenin yanında, Farsça, Rumca ve Arapça öğrendi. Ayrıca yüksek İslami ilimleri ve astronomiyi öğrendi. 1205'te Tokat'ın melikliğine (valiliğine) tayin edilerek devlet idaresini öğrendi ve tecrübe sahibi oldu. Babasının vefatı üzerine Sultanlığa ağabeyi birinci Keykavus seçildi. Bunu kabul etmeyip tahta geçmek isteyen Keykubad, Erzurum meliki Tuğrul Şah ile anlaşarak Kayseri'deki ağabeyinin üzerine yürüdü. Fakat taraftarları ağabeyi ile birleşince Ankara Kalesine sığındı. Keykavus, Ankara Kalesini kuşatarak Keykubad'ı ele geçirdi ve Malatya'daki Minşar Kalesine hapsetti.

Keykavus'un ölümü üzerine 1220 yılında tahta çıktı. Onun genişleme ve büyük devlet haline gelme siyasetine devam etti. Önce, Ermenilerle Doğu Latinler arasındaki çatışmadan faydalanarak Ermenilerin elindeki Kalonoros Kalesini aldı. Yeniden inşa edilen ve sağlam surlarla çevrilen şehre Sultan'ın ismine izafeten Alaiye (Alanya) ismi verildi.

Bu sırada Artuklulardan Diyarbekir hükümdarı olan Mes'ud'un Keykubad adına okunan hutbeyi kaldırması üzerine buraya Mubarezeddin Çavlı kumandasında bir ordu gönderdi. Bu ordu, Mes'ud'un ordusunu yendi ve Çemişgezek gibi bazı kaleleri ele geçirdi. Ayrıca, Eyyubi hükümdarı Melik Eşref'in yardımcı olarak gönderdiği kuvvetleri de bozguna uğrattı. Bundan sonra, Eyyubilerle iyi geçinmek isteyen Alaeddin Keykubad esir aldığı Eyyubi kumandanlarını serbest bıraktı. Aynı şekilde Melik Mes'ud'u da bazı hediyeler mukabili yerinde bıraktı.

Sultan Alaeddin, Trabzon-Rum İmparatorluğunun gücünü kırmak için Sinop'ta bir donanma kurdu. Bu arada Selçuklu tüccarlarının şikayetleri üzerine Kastamonu emiri Hüsameddin Çoban'ı Karadeniz donanmasıyla Kırım Seferine memur etti. Emir Çoban önemli bir ticaret şehri olan Sugdak'ı fethetti. Şehirde bir cami inşa ettirdi ve askerlerini yerleştirdiği bir garnizon kurdu. Ruslar, Sugdak'ın Selçuklu hakimiyeti altına girmesini tanımak zorunda kaldılar.

Güneyden gelen ticaret yollarını tehdit eden küçük Ermenistan krallığını cezalandırmak üzere Mübarezeddin Çavlı ve Mübarezeddin Ertokuş kumandasında bir ordu göndererek İçel'i devletin toprakları arasına kattı. 1226-28 tarihleri arasında Mengücüklerin başına geçen Davud Şah bin Behramşah'ın Anadolu Selçukluları aleyhine Tuğrul Şah, Harezmşah Celaleddin Mengüberdi ve İsmaili reisi Alaeddin'le ittifak ettiğini duyan Alaeddin Keykubad, bunlara karşı harekete geçerek Erzincan, Kemah ve Şebinkarahisar'ı devletine kattı. Bu esnada Celaleddin Mengüberti Ahlat'a saldırdı. Bunun sonucu Yassıçimen'de 1230'da vuku bulan savaşta Celaleddin'i büyük bir yenilgiye uğrattı ve Erzurum'u kolayca ele geçirdi. Ancak Türk ve Müslüman devletler arasında vuku bulan bu savaşlar, Anadolu'ya doğru harekete geçen Moğolların işini kolaylaştırmaktan öte bir işe yaramadı. Bilhassa Harezmşahların gücünün kırılması, Moğollar önünde durabilecek önemli bir kuvvetin ortadan kalkmasına sebeb oldu.

Nitekim Gergoman Noyan komutasındaki Moğollar Sivas'a kadar gelerek, buraları yakıp yıktılar. Selçuklu kuvvetleri, Moğolları Erzurum'a kadar takip ettiyse de yetişemedi. Bu Moğol akınının, Gürcü kraliçesi Rosudan'ın tahrikiyle meydana geldiğinin anlaşılması üzerine, Gürcistan'a sefer düzenlendi. Gürcülerle yapılan savaşlarda, Gürcü kuvvetleri bozguna uğratıldı ve yapılan anlaşmayla Gürcistan'da bazı kaleler, Anadolu Selçuklu Devletine bırakıldı.

Moğol tehlikesini gören Alaeddin Keykubad, doğu sınırlarını sağlamlaştırdı. Bu sağlamlaştırma esnasında Ahlat feth edildi. Ancak bu fetih, Eyyubilerle arasının bozulmasına yol açtı. Eyyubilerin gönderdikleri orduyu, Torosların güneyinde yenerek, Harput ve Urfa'yı ele geçirdi. Vefatından önce gelen Moğol elçilerini ustaca idare ederek, Anadolu'yu Moğol istilasından kurtardı. 1237'de Kayseri'de

vefat etti.

Alaeddin Keykubad, büyük bir siyasetçi ve asker olduğu kadar da ilim adamıydı. Alimleri sarayında toplar, onları korurdu. Saltanatı müddetince Anadolu'da geniş çapta imar hareketlerinde bulundu. Yaptırdığı kervansaray, kale ve sarayların kalıntıları Anadolu'nun muhtelif yerlerinde hala bulunmaktadır.

ALAİYE BEYLERİ;

Alaiye'nin (Alanya), Anadolu Selçuklu Sultanı Birinci Alaeddin Keykubat tarafından fethinden sonra, 1293-1471 yılları arasında burada hakimiyet sürmüş olan beylere verilen ad. Alaiye beyleri, önce Karamanoğullarına, sonra da Memluklere bağlı kaldıklarından, beylik olarak kaydolunmamıştır.

Anadolu Selçuklularının son zamanlarında, Alaiye'yi Karamanoğulları zaptettiler. 1293 senesinde Kıbrıs Kralı Alaiye'ye asker çıkardı. Bunun üzerine Karamanoğlu Mecdüddin Mahmud Bey, Memluk Sultanı Melik Eşref Selahaddin adına hutbe okutmak suretiyle tehlikeyi atlattı. Alaiye, 1427 senesinde Karamanoğulları tarafından beş bin altın mukabilinde Memluk Devletine satıldı. Bundan sonra Alaiye, memluk sultanının yüksek hakimiyetini tanımak suretiyle Karamanoğlu Mahmud Beyin torunları tarafından idare edildi.

İlk Alaiye beyi, Savcı bin Şemseddin Mehmed'dir. Emir Savcı'dan sonra yerine oğlu Emir-i azam Karaman bin Savcı, Alaiye beyi oldu. Bu da babası gibi Memluk sultanının himayesindeydi.

Lütfi Bey, kardeşi Emir Savcı'yı öldürüp Alaiye beyi oldu. Lütfi Bey de Karamanoğulları tehlikesine karşı Memluk hakimiyetini tanıdı.

Lütfi Bey, Karamanoğullarının sık sık devam eden taarruzlarından bıkıp, Osmanlıların yardımını sağlamak için, kızkardeşini, vezir-i azam Rum Mehmed Paşa ile evlendirdi.

Lütfi Bey, vefat edince, yerine kardeşi Ali Beyin oğlu Kılıç Aslan, Alaiye Beyi oldu. Kılıç Aslan, Osmanlıların, Karamanoğullarının topraklarını fethe başladıklarından, Karamanoğullarının taarruzlarından kurtuldu. Fakat Gedik Ahmet Paşa tarafından Alaiye muhasara edilince, Kılıç Aslan, şehri kendi isteği ile teslim etti. Fatih Sultan Mehmed, Kılıç Aslan'a Gümülcine sancağını dirlik olarak verdi. Böylece Alaiye Beyliği sona erdi 1471 (H. 876).

On dördüncü asırda Alaiye'de gemi yapan tezgahlar vardı. Kereste ihracatı en önemli ticaret geliri idi. Güney Anadolu, Mısır, Rodos ve diğer memleketlerle ticari münasebeti bulunan Alaiye, Antalya'dan sonra en zengin ve en işlek bir pazar yeri idi. Bundan dolayı Alaiye beyleri ve halkının mali durumları gayet iyi idi.

ALAN;

Alm. *Flache (f.),* **Fr.** *Aire (f.),* **İng.** *Area.* Matematikte; sınırlı, kapalı yüzeylerin ölçüsü. Şekilleri farklı olan pek çok yüzeyin alanları (mesela) daire şeklindeki bir yüzeyle, kare şeklindeki bir yüzeyin ölçüleri yani alanları birbirine eşit olabilir.

Herhangi bir yüzeyin alanını hesaplamak; temel prensip olarak, yüzeyi birim yüzey ölçüsüne (alanlara) ayırmak ve birim alanların sayısını tespit etmekle olur. Bu işlemin tatbiki, çok zor hatta bazı büyük arazi, küre yüzeyi gibi eğri yüzeyler için mümkün olmayabilir veya yapılan işlem doğru netice vermeyebilir. Bu sebepten dolayı bazı geometrik şekillerin alanlarının hesaplanması için formüller geliştirilmiştir.

Birim alan, bir kenarı bir birim olan karedir ve buna bir birim kare denir. Ölçü sembolünün üzerine 2 rakamı koymak suretiyle $(birim)^2$ ifade edilir. Alan biriminin askatları ve katları sırasıyla yüzer yüzer küçülür ve büyür. 1 m^2nin askatları:

$1m^2 = 100\ dm^2 = 10000\ cm^2 = 1000000\ mm^2$ dir.

1 m^2nin katları ise; $1\ dam^2 = 100\ m^2$, $1hm^2 = 100\ dam^2 = 10000\ m^2$, $1km^2 = 100\ hm^2 = 10000\ dam^2 = 1000000\ m^2$.

Yüzeylerin alanlarını hesaplamak için uygulanacak bir metod, yüzeyi, alanlarının hesabı bilinen geometrik şekillere ayırmaktır. Alanları bilinen geometrik şekillere ayrılmış yüzeyin alanı bu alanların toplamıdır.

Herhangi bir yüzey, alanları hesaplanabilen geometrik şekillere ayrılamıyorsa, bu durumda yüzeyin alanı, integral hesabı ile bulunabilir.

f(x) eğrisi, x ekseni, x=a veya x=b doğruları ile sınırlı bölgenin alanı.

$$A = \int_a^b f(x)dx$$

integralinin hesaplanması ile bulunur.

f(x) ve g(x) eğrileri arasındaki alan ise:

$$A = \int_a^b |f(x) - g(x)|\, dx$$

integralinin hesaplanmasıyla bulunabilir.

Çeşitli geometrik şekillerin alan formülleri:

Üçgen : A= ah/2 (h: yükseklik, a: taban)

Dirkdörtgen: A=a.b (a: uzun kenar, b: kısa kenar)

Kare : A = a^2(a : kenar uzunluğu)

Paralelkenar : A = a.h (a: taban, h: yükseklik)

Daire: A = πr^2 (π : pi sayısı, r: yarıçap)

Elips : A = π .a.b (a: uzun yarıçap, b: kısa yarıçap)

Küre : A = $4\pi r^2$ (p : pi sayısı, r: yarıçap)

Silindir yan yüzeyi: A = 2π rh (p: pi sayısı, r: yarıçap, h: yükseklik)

ALARM;

Alm. *Alarm (m),* **Fr.** *Alarme,* **İng.** *Alarm, alert.* Tehlikeli bir durumu bildirmek için verilen işaret. Alarm durumu: Doğacak tehlikeli bir durumda tehlikeyi önlemek için devamlı hazır vaziyette (teyakkuz) uyanık olmak. Bu hal ancak askeriye, itfaiye ve zabıtada görülür. Alarm, çeşitli işaretlerle (siren, düdük, TRT vs.) ile yapılır. Ayrıca otomatik olarak ev ve arabalara da tehlike anında haber veren ışıklı ve sesli alarm cihazları yerleştirilir. Bunlar belirli bir zaman içinde kendiliğinden, yaklaşma veya dokunma anında tehlikeyi haber verirler.

ALASKA;

Kuzey Amerika'da Asya'ya doğru uzanmış bir yarımada. ABD'nin 40. ve en geniş eyaleti. Yüzölçümü 1.518.807 km2, nüfusu ise 521.000'in üzerindedir. Başkenti Juneau (nüfusu 6000)dur.

Alaska'nın Kuzey-Batısı'nın dağlık, ikliminin çok sert ve ulaşımın çok güç olması yüzünden insanların yaşamasına pek elverişli değildir. Buna karşılık güney kısmının okyanusa açılması, yeraltı zenginliklerinin ve petrolün bol olması, stratejik durumunun önemi sayesinde Kuzey Kutbunun kalabalık ve çekici bölgeleri arasına girmiştir.

Alaska, Danimarkalı Bering tarafından 1741 yılında keşfedildi. 1799'da ABD ve Rusya'nın ortaklaşa kurduğu bir şirket vasıtasıyla, bu iki devletin sömürgesi haline geldi. Bu sömürgeciliğin kendisine faydalı olmadığını anlayan Rus Çar'ı İkinci Aleksandır tarafından 1867 yılında ABD'ye satıldı.

Alaska, Büyük Okyanus kıyısında Alaska Körfezi, Batıda Aleut adalarına ulaşır. Doğuda kıyı adaları ile sınırlanır. Kıyıları çok girintili çıkıntılıdır. Toprakları yeraltı madenleri yönünden çok zengindir. 400.000 kilometrekareyi aşan büyük bir kısmı bataklıklarla kaplıdır. Buralar yaşayışa elverişli olmadığı gibi, faydalanılması da mümkün değildir.

Alaska, Kuzey Amerika'nın kuzeyinde batıya doğru bir yarımada şeklinde uzanır. Batıya doğru uzanan burnu ile Asya arasında Bering Boğazı yer alır. Güneyi dağlık, Yukon ırmağının aktığı çukur ve düzlüklerle kaplıdır. Kuzeyi ise tepelik ve yaylalıktır. Güneyde kar ve buzullarla kaplı olan dağlar, genç ve sıradağlar halinde uzanırlar. En yüksek noktası Mac Knley 6193 metredir. En kuzeyde Brooke

Dağları vardır. Bunların en yüksek noktası da Michelson doruğu olup yüksekliği 2816 metredir.

Alaska Dağlarının Güney batı kısmına doğru Aleut Sıradağları uzanır. Aleut Takımadaları da bu dağların bir devamı ve uzantısı olarak bilinir. Aleut Sıradağlarında tesiri fazla volkanik yanardağlar mevcuttur.

Göller ve akarsular bakımından zengindir. Bering Denizine dökülen Yukon (uzunluğu 3300 m) Irmağı ile Kuskovin Nehri önemli akarsularıdır. Yarımadanın hemen başlangıcında yer alan İllima ve Clark gölleri de sayılı büyük göllerdendir.

İklim bakımından çeşitli özelliklere sahiptir. Güney ve güneybatısında Büyük Okyanus iklimi, Kuzey kutup bölgesinde kutup iklimi, ortasında ise kara iklimi hakimdir. Yağış mikdarı bölgelere göre değişir.

Alaska'nın toprakları çok, nüfusu ise azdır. Kilometrekare başına 0,2 kişi düşer. Büyük şehirleri, Anchorge, Fairbonks ve Spenart'tır. Nüfusunun yarıdan fazlasını beyazlar teşkil eder. Bunun yanında Eskimo ve Kızılderililer, Çinli ve Filipinliler de vardır. Eskimolar her geçen gün şehirlere gelip buralara yerleşmektedirler. Kızılderililer, kabileler halinde olmayıp köylerde yaşarlar. Halk Hıristiyan olup, protestan mezhebine bağlıdır.

Doğal kaynakları bakımından çok zengindir. Önemli madenleri altın, platin, kok kömürü ve kalaydır. Orman alanları oldukça geniştir. ABD'nin ihtiyacını karşılayabilecek kapasiteye sahiptir. Ham petrol üretiminde Texas'ın ardından ikinci sırada yer alır.

Balıkçılık, kömür işletmeciliği ve konservecilik son derece gelişmiş olup, kürk ihracatında da çok ileridir.

Alaska'da ayı türleri, bizon, fok balığı ve evcil büyük baş hayvanlar bulunur. Süt, önemli bir gelir kaynağıdır. Çiftlik ürünlerinin yıllık değeri 5 ile 6 milyon dolar civarındadır. Hayvani besin olarak yumurta ile sebzelerden patates ve kabak önemli yer tutar.

Ulaşım bakımından geridir. Güney kısmında Seyvart ve Fairbonks arasında tek bir demiryolu ile ABD ve Kanada'yı birbirine bağlayan karayolu vardır. Ulaşım genellikle uçak ve deniz taşıtlarıyla yapılır.

ALAŞIM;

Alm. *Legierung (f),* **Fr.** *Alliage,* **İng.** *Alloy.* Bileşik veya çözelti halinde iki yahut daha fazla elementten meydana gelmiş metal niteliğinde madde. Alaşımların bileşimine giren elementler ekseriya metaldir. Bunun yanında az sayıdaki bir çok ametal alaşımın bileşiminde bulunur. Mesela çeliğin en önemli elemanlarından biri olan karbon bir ametaldir. Bundan başka alaşımların yapısında azot, oksijen ve kükürt gibi ametaller de az miktarda yer alırlar. Alaşımlar metallere iletkenlik, esneklik, dayanıklılık vs. gibi daha iyi özellikler kazandırmak amacıyla yapılır.

Alaşımların hazırlanmasında en yaygın metod, alaşımı meydana getiren elementlerin bir arada eritilip uygun şekilde soğutulmasıdır. Alaşımların çok azı, metallerin cevherlerinden elde edilmeleri esnasında hazırlanabilir (ferrokrom gibi). Sanayide kullanılan maddelerin çoğu birer alaşımdır. Alaşımlar iki grupta toplanır:

1. Demir alaşımları (Çelikler) : Bu alaşımlar çok önemlidir. Çeliklerde % 2'den az karbon bulunur. Pik ve işlenebilir demirlerde ağırlık olarak karbon oranı, % 2 ile % 5 arasında değişir. Çeliklere, karbondan başka ihtiva ettiği maddelere bağlı olarak özel isimler verilir. En çok kullanılan paslanmaz çelikler % 18 krom, % 8 nikel ihtiva ederler (Bkz. Demir, Çelik).

2. Demirsiz alaşımlar: Bu alaşımların esasını bakır teşkil eder. Bakır oranı % 57 ile % 70 arasında değişir. Bronz, pirinç bu tür alaşımlardandır. Kalay, kurşun ve alüminyum metallerinin alaşımları çok kullanılır. Alüminyum alaşımları hafif olmaları sebebiyle uçak sanayiinde büyük önem taşır. Altın, gümüş, platin gibi değerli metallerin meydana getirdiği alaşımlar ise özel bir önem taşır.

Kolay eriyen alaşımlar deyimi, erime noktası kalayınkinden (232°C'den) daha düşük olan alaşımlar için kullanılır. Bu tür alaşımların çoğu, erime noktaları düşük olan kalay, kurşun ve bizmut gibi metallerin karışımıdır. Kolay eriyen alaşımlar ateşin sıcaklığı ile harekete geçip otomatik olarak su püskürten yangın emniyet sistemlerinde ve metallerin lehimlenmesinde yaygın olarak kullanılır.

ALAÜDDEVLE SEMNANİ;

Horasan'da yetişen evliyanın büyüklerinden ve tefsir, fıkıh, hadis, kıraat ve tasavvuf alimi. İsmi, Ahmed bin Muhammed bin Ahmed bin Muhammed el-Beyanbeki es-Semnani'dir. Ebü'l-Mekarim künyesi ve Rükneddin, Alaüddin, Alaüddevle lakaplarıyla bilinir. Semnan padişahının oğlu olduğu için, Alaüddevle Semnani diye meşhur olmuştur. 1261 (H. 659) senesinde Horasan'ın Semnan vilayetine bağlı Beyanbek Sufiabad köyünde doğdu. 1336 (H. 736) senesinde aynı yerde vefat etti. Kabri

Sufiabad'dadır.

Zengin ve kültürlü bir ailenin çocuğu olan Alaüddevle Semnani, köklü bir aile terbiyesi aldı. Amcası İlhanlı sarayında vezir, babası ise Bağdad valiliği yaptığı için on beş yaşından itibaren İlhanlı sarayına girdi. İlhanlı hükümdar namzedi ve Horasan bölge valisi olan Argun Hanın emrinde çalışıp onun yakın adamlarından oldu. Yirmi beş yaşına geldiği zaman, dünya servetine ve dünya makamlarına karşı nefret duymaya başladı. Tasavvuf büyüklerinin hayatlarını okuyup, geçmiş günahlarına tövbe etti. Kendini dünya lezzetlerinden alıkoyup, Rabbine ibadete verdi. Hastalığı sebebiyle devlet vazifesinden ve İlhanlı başşehri Tebriz'den ayrılarak memleketi olan Semnan'a döndü. Servetini fakirlere sadaka olarak dağıttı. Sekkakiyye Dergahını tamir ettirerek Ahi Şerefüddin Semnani'nin sohbetlerinde bulundu. Zamanın alimlerinden fıkıh, kelam, hadis ve tefsir ilimlerini tahsil etti. Ehl-i sünnet akaidini (Peygamber efendimiz ve arkadaşlarının itikadını) Ehl-i sünnetin karşısında bulunan sapık fırkalar ile bazı felsefi akımların fikir ve görüşlerini inceledi. Ehl-i sünnet düşmanlarına cevap verdi. Hac ibadetini yerine getirmek üzere Mekke-i mükerremeye gitti. Orada pek çok İslam alimiyle görüşüp sohbetlerinde bulundu. Hac dönüşü Bağdat'a giderek büyük veli Nureddin Abdurrahman İsferaini'nin talebesi oldu. Onun sohbetlerinde kemale erip, tasavvuftaki Kübreviyye yolundan icazet (diploma) aldı. Hocası tarafından talebe yetiştirmekle vazifelendirildi. Memleketi olan Semnan'a dönerek insanlara Allahü tealanın emirlerini anlatıp, yasaklarından sakındırmaya gayret etti. Kısa zamanda şöhreti yayılıp, binlerce kimse gelerek onun sohbetlerinden istifade etti. Pekçok alim ve evliya yetiştirdi. Bir kaç defa daha hacca gitti. İlhanlı Hükümdarı Ebu Said Bahadır Han ile Horasan emirleri arasındaki anlaşmazlığı gidermek için arabuluculuk vazifesinde bulundu. İlhanlı hükümdarı Olcaytu ve Emir Nevruz ile görüştü. Safiyyüddin Erdebili gibi büyük zatlarla karşılaşıp sohbetlerinde bulundu. Bir çok seçkin talebe, zengin bir kütüphane ve bir dergah bırakarak, 1336 (H. 736) yılında Semnan vilayetinin Sufiabad kasabasında vefat etti. Sufiabad'daki Ahrar haziresinde defnedildi.

İlim ve irfan sahibi bir zat olan Alaüddevle Semnani, Kur'an-ı kerimi çok okurdu. Güzel ahlak sahibi, vakarlı ve heybetli idi. Söylediği sözler insanlara tesir ederdi. İsar sahibi yani başkalarını kendine tercih ederdi. Kazancını fakirlere verirdi.

Buyurdu ki:

"Şimdiki aklım olsaydı, vaktiyle devlet işlerini ve memuriyeti terk etmez, o makamda riyasızca ibadet eder, mazlumları himaye eder, insanların hizmetinde bulunurdum."

"İnsan vücudunda amellerin tohumu, yenilen lokmadır. Bir kimse bir lokmayı gaflet içinde yerse, lokma helalden de olsa, ondan insanların fayda görmesi mümkün değildir."

"Tasavvuf; Resulullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) sünnet-i seniyyesine uymak, fazla konuşmayı, fazla yemeyi ve fazla uykuyu terk etmektir."

"En büyük savaş, konuşurken ve yerken nefis ve şeytanla olan harptir. Eğer onlara galib gelirsen kurtulursun."

Eserleri:

Alaüddevle Semnani tasavvuf başta olmak üzere fıkıh, kelam, hadis, tefsir ve ahlak ilimlerinde Arapça ve Farsça olarak üç yüz kadar eser yazmıştır. **1) Adab-ül-Halvet, 2)Beyanüz Zikr-il-Hafi, 3) Tefsir-ül-Kur'an-il-kerim** (13 cild), **4) Sırr-ul-Bal fi Etvar-i Süluk-i Ehl-il-Hal, 5) Şekaik-ud-Dekaik, 6) El-Urvet-ül-Vüska, 7) Füsus-ul-Usul vel-Felah, 8) Fevaid-ül-Akaid, 9) Medaric-ül-Mearic, 10) El-Makalat fit-Tasavvuf, 11)El-Mükaşefat, 12) Mevarid-üş-Şevarid, 13) Behçet-üt-Tevhid, 14) Tuhfet-üs-Salihin, 15) Feth-ul-Mübin, 16) Salvet-ül-Aşıkin, 17) Meşairu Ebvab-il-Kuds** günümüze kadar gelen eserlerinden bazılarıdır.

ALAY;

Alm. *Festzug, Umzug, Regiment,* **Fr.** *Foule, Cortège, parade, bande, regiment, moguerie,* **İng.** Procession, parade, crowd, regiment, mockery. Türkçede tören veya gösteri gayesiyle bir araya gelen topluluğa; başında bir albayın bulunduğu tabur ile tugay arasındaki askeri birliğe; Osmanlılarda askeri ve mülki merasimin tertip ve düzenine verilen ad. Bir kişiyi mizaha almak, küçümsemek manalarına da gelir.

Başında bir albayın bulunduğu, taktik ve kontrol için taburlar, bölükler ve takımlara bölünerek teşilatlanan bir alay aynı sınıftan olan ve aynı silahları kullanan en büyük birliktir. Her alayın bir sancağı vardır.

Sultan İkinci Mahmud Han tarafından 1826 senesinde kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediyyenin 12.000 kişilik kuvvetinin tamamı, İstanbul'da bulunan sekiz tertibe bölünmüştü. Daha sonra imparatorluğun başka bölgelerinde de tertipler kuruldu. 1828 senesinde "tertip" terimi "alay"a çevrildi.

Her alay üç taburdan meydana geliyor, komutanlığını miralay (albay) rütbesinde bir subay yapıyor, ayrıca yardımcı bir kaymakam (yarbay) bulunuyordu. 1831'de bir alayın dört taburdan kurulması ve dördüncü taburun avcı taburu olması kabul edildi. Arkasından iki alaydan meydana gelen livalar (tugaylar) kuruldu.

Sultan İkinci Abdülhamid Han zamanında, bulundukları bölgenin güvenlik ve savunmasını yürütmek üzere Hamidiye Alayları teşkil edildi. İkinci Meşrutiyetten sonra piyade alayları üç taburdan meydana gelmeye başladı. Süvari alayları altı bölükten, topçu alayları ise 12 bataryadan ibaretti. Cumhuriyet döneminde ise bir piyade alayı üç piyade taburundan, bir tanksavar bölüğünden, bir piyade hava bölüğünden, bir muhabere takımı ve piyade hafif koluyla bir alay karargahından teşkil edildi. Bir topçu alayı ise iki veya daha fazla topçu taburundan meydana geldi.

Alay kelimesinin başına ve sonuna getirilen eklerle bir hayli tabir, terim ve deyim meydana gelmiştir. Alaylı, alay beyi, alay emini, alay katibi, alay imamı, alay müftisi, alay çavuşu, alay-ı hümayun, alay köşkü, alay kanunu, alay meydanı, alay meclisi, alay erkanı, alay sancağı, alay bağlamak, alay göstermek, alaya binmek, mevlid alayı, valide alayı, sürre alayı, kılıç alayı, selamlık alayı, Hırka-i seadet alayı, baklava alayı, amin alayı, kadir alayı, bayram alayı, mızraklı alayı, hassa alayı, düğün alayı, bunların belli başlılarıdır.

İslamiyetten önce örf, adet ve geleneklerine düşkün olan Türkler, müslüman olduktan sonra da İslamiyetin yasak etmediği adet ve geleneklerini sürdürdüler. Müslüman olduktan sonra, dinin ışığında pekçok güzel adet ve gelenekler ortaya koyarak İslamiyetin emirlerini toplum olarak yaşamaya ve yaşatmaya gayret gösterdiler. Osmanlılar zamanında, daha önceki müslüman-Türk devletlerinde görülen bazı merasim ve gelenekler aynen devam ettirildiği gibi, yeni ilaveler de yapıldı. Bu merasimlere umumi olarak **alay** adı verilirdi. Saray erkanı ile halkın kaynaşmasına vesile olan bu alaylar, halktan büyük ilgi görür ve çok ihtişamlı olurdu.

Padişahın tahta çıktığı gün, sabahın erken saatlerinde Topkapı Sarayı-Akağalar Kapısında biat merasimi yapılırdı. Padişah, hazine-i hümayundan çıkarılan tahta oturur, teşrifata (protokole) riayet olunarak, başta hanedan mensupları olmak üzere bütün rütbe sahipleri, birliğin ve kuvvetin sembolü olan padişahı selamlayarak yerlerini alırlardı. Bu merasim, büyük bir sessizlik içinde cereyan eder, mızıka çalınmazdı.

Bayram gümlerinde de buna benzer bayram alayı veya muayede denilen bayramlaşma merasimi yapılırdı. Bayramlaşma merasimini, Babıali teşrifat kalemi idare ederdi. Herkes yerini aldıktan sonra, padişah, mızıka-i hümayun efendilerinin; "Aleyke avnullah" ve; "Mağrur olma padişahım, senden büyük Allah var." sesleri arasında tahta oturur ve bu esnada mehteran bölüğü tarafından hünkar marşı çalınırdı. Teşrifata uygun olan bu merasim, son zamanlarda umumiyetle Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonunda icra edilirdi.

Bu merasimlerden başka şu alaylar yapılırdı:

Beşik alayı: Haremde kus-i şadımani çalınınca, enderunlular doğum olduğunu anlarlar, kurbanlar hazırlanırdı. Her koğuşun önünde kurban kesilirdi. Padişah, Çinili Köşkün içinden altın serperdi. Mehter takımı marşlar çalarak bu sevince iştirak eder, doğan şehzadenin veya sultanın ismini öğrenen şairler tarih düşürmekte yarışırlardı. Hazine kahyası darbhaneye giderken gümüş kabartmalı beşik ısmarlardı. Kısa zamanda yapılan beşik, alayla saraya getirilir, harem kapısında kızlarağasına verilirdi. Hazine kahyası ve maiyetindekilere padişah tarafından ihsanda bulunulurdu.

Sürre alayı: Osmanlılar zamanında hac mevsiminde Mekke ve Medine'ye saraydan ve halktan gönderilecek hediyeleri yollamak üzere düzenlenen merasimdir. (Bkz. Sürre Alayı).

Hırka-i saadet alayı: Ramazan ayının on beşinde yapılırdı. Hazine kahyası vezirlere, divan çavuşları vasıtasıyla davetiyeler gönderirdi. Ayrıca ilmiye sınıfı mensuplarına mülki ve askeri erkana da haber giderdi. Merasimden önceki gece padişah, süngerlerle Hırka-i saadetin bulunduğu sandukayı ve dolapları silerdi. Padişah, sabah namazını Hırka-i saadet dairesinde kılar, öğleden evvel hasodalılar, Hırka-i saadetin gümüş yaldızlı sandukalarını altın anahtarla açarlar, yedi kat ipek kadife üzerine som sırma ve incilerle işlenmiş bohçaların şeritlerini çözerlerdi. İkinci mahfaza bundan sonra padişahın yanında bulunan altın anahtarla açılırdı. Hırka-i saadet sandukasının açılışında, silahdar, çuhadar, rikabdar, dülbentdar ağa, anahtar ve peşgir ağaları, hasodalılar, saray imamları da hazar bulunurlardı. Bu esnada güzel sesli müezzin ve çavuşağaları Kur'an-ı kerim okuyarak ziyarette bulunanlara ayrı bir manevi haz verirlerdi. Ziyareti evvela padişah, sonra sırayla diğerleri yapardı.

Baklava alayı: Ramazan-ı şerifin on beşinci günü gayet muhteşem bir surette yapılan Hırka-i saadet alayından sonra yeniçeri ocağı neferlerine baklava verilirdi. Bu uygulama ilk olarak Kanuni Sultan Süleyman Han zamanında, harplerden zaferle dönen orduya pilav, zerde ve yahni gibi yemeklerle ziyafet verilmekle başlandı. Askeri, gazaya teşvik etmek maksadıyla çekilen bu ziyafetler sonraki

padişahlar zamanında da devam etti. Ramazan-ı şerifin on beşinci günü İstanbul'da bulunan askerlerin her on neferine bir tepsi baklava ikramı adet oldu.

Bu alay yapılırken yeniçeri ortaları, saka, usta ve karakullukçuları ile diğer zabitler sarayın orta kapısının iki tarafındaki divan yeri sofasından ilerideki mutfaklar önünde futa denilen ipekli peştemallara bağlı olarak hazır bulunan baklava tepsileri hizasında yer alırlar. Bu sırada ortakapı açılıp babüsseadede bekleyen silahdarağa, sağ koltuğunda anahtar ağası, sol koltuğunda başlala ile akağalar kapısından çıkar. Kilerci baltacısıyla, palüdeci ağadan başkasını kapının önünde terk ederek bu iki kişiyle baklava tepsileri hizasına yanaşırdı. Kilercibaşı baltacısıyla palüdeci, padişah için hazırlanan bir tepsi baklavayı alır silahdara verirdi. Bunu müteakib askerden ikişer nefer sarılı baklava tepsilerini yeşil yollu sırıklara geçirirlerdi. Hazır oldukları orta kapıya işaret olununca kapı açılırdı. Her bölüğün usta, saka, mütevelli, odabaşı, karakullukçu ve bayrakdarı bölüklerinin önüne düşerek baklavacılar da arkadan gelerek alay ile kışlalarına giderlerdi. Ertesi gün ise tepsi ve futalar, saray mutfağına (matbah-ı amireye) gönderilirdi.

Adalet ve ihsanla altı yüz sene hüküm sürmüş ve insanlığın kurtuluş ve refahı için gayret göstermiş olan Osmanlıların askere ihsan ve bahşişinin küçük bir bölümü olan baklava alayı, yeniçeri ocağının kaldırılmasına kadar devam etti. 1826'daki son baklava alayı sırasında yeniçerilerin İstanbul halkını inciten taşkınlıkları, ocağın halk nazarında itibarını büsbütün kaybettiren son sebeplerden biri olmuştur.

Kadir gecesi alayı: Ramazan ayının son günlerinde bulunan Kadir gecesinde Hırka-i saadet dairesinden Ayasofya Camiine kadar bütün yol boyları meşalelerle aydınlatılırdı. Alayın önünde yirmi kadar meşale ve onun arkasında kırmızı-yeşil kırk kadar fenerle hasekiler yürür ve böylece Ayasofya Camiine gidilir ve padişahın imamı namaz kıldırırdı. Son padişahlar zamanında Kadir gecesi alayı saltanat kayıklarıyla gidilerek Tophane'deki Nusretiye Camiinde yapıldı.

Yılbaşı tebriki alayı: Hicri yılbaşı olan Muharrem ayının ilk günü, padişah Çinili Köşke gelir, saray ağalarına Muharremiye adıyla bahşiş ve ihsanda bulunurdu. Ayrıca helvahanede yapılan ve kaselere konulan kırmızı renkli şekerlemeler ikram edilirdi. Muharrem ayının üçüncü günü umumiyetle Çırağan Sarayına rikab (özengi) ısmarlanır, sadrazam ve şeyhülislam, padişah tarafından huzura alınarak tebrikler kabul edilirdi.

Mevlid alayı: Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) dünyaya teşrif ettiği gün olan Rebi-ul-evvel ayının on ikinci gecesinde Balıkhane köşkünde, ertesi gün de Sultan Ahmed Camiinde mevlid okunurdu.

Kılıç alayı: Yıldırım Bayezid Han zamanında ilk defa Niğbolu Zaferinden sonra yapılmaya başlanan bu alayda, devrin ileri gelen alimi tarafından padişaha kılıç kuşatılırdı. Kılıç alayı usul olarak padişahın cülusunu takib eden günlerde taç giyme merasimine benzer ve halkta büyük bir çoşkunluğa sebeb olurdu. Talebeler yollara dizilir, Edirnekapı'da muhteşem bir çadır kurulur, yabancı devlet temsilcileri geçenleri buradan seyrederlerdi. Padişah onları arabadan selamlardı. Padişahın arabasını başta sadrazam olmak üzere bütün nazırlar (bakanlar), meclis reisleri ve saray erkanının arabaları takib ederdi. Alay, Eyyub Sultan'a varınca arabalardan inilir ve yürüyerek Eyyub Sultan'ın (radıyallahü anh) türbesine gidilirdi. Burada yeni padişaha kılıç kuşatılır ve dua edilirdi.

Alay-ı Hümayun: Padişah sefere giderken, seferden dönerken, sefere gideni uğurlarken, seferden dönen orduyu karşılarken saraydan Davutpaşa'ya kadar tertib edilen alaylardı. Osmanlıların haşmet devirlerinde bu alaylar büyük bir ihtişamla yapılırdı.

Sadaret alayı: Sadrazamlara, sadaret mührü vermek için tertiplenen alaydır. Tanzimata gelinceye kadar sadaret mührü Hırka-i saadette verilirdi. Bu münasebetle sadrazama has odabaşı vasıtasıyla yeniden samur kürk giydirilirdi.

Sadaret alayı, merasimi Beşiktaş'ta başlar, denizden Sirkeci'ye gelinirdi. Önde mabeyn başkatibi, onu takiben yaverler ve en arkada sadrazam ata binmiş olarak halkın önünden geçerek Babıali'de divan odasına gelirlerdi. Başkatib, sadaret mektupçusuna atlasa sarılı nameyi öperek verir, o da gür bir sesle okurdu. Daha sonraki devirlerde bu merasim arabalarla yapıldı.

Selamlık alayı: Padişahın Cuma namazı için camiye gitmesi anında tertiplenen alaydır. Sultan İkinci Abdülhamid Han, Cuma selamlığını Yıldız Camiinde yaptırırdı. Ermeniler böyle bir selamlık esnasında suikast tertibinde bulunmuşlardı.

Valide alayı: İlk defa dördüncü Murad Hanın annesi için tertiplenen bu alay daha sonraki devirlerde an'ane haline geldi. Tahta çıkan padişah, annesini eski saraydan yeni saraya getirtirdi. Sultan ikinci Mahmud Hanın annesine yapılan alay pek gösterişli olmuştu. Valide Sultanı yeni sarayda önce saray mensupları, sonra padişah karşılar ve tebrik ederdi.

Amin alayı: Osmanlı Devletinde ana okuluna başlayan çocuklar için yapılan merasim (Bkz. Amin

Alayı).

Alayla alakalı terim ve deyimler de şunlardır:

Alay arabası: Alaylarda padişahların bindikleri arabaya verilen addır. Buna saltanat arabası da denilirdi. Muhteşem olan bu arabayı ihtişamı bir kat daha arttıran atlar çekerdi. Seyislerin elbiseleri de sırmalıydı.

Alaya binmek: Resmi sıfatı haiz olanların bayramlarda ve resmi günlerde yapılan alaylara iştirak etmeleri demektir. Vaktiyle alaylara atla katıldıkları için bu tabir kullanılırdı.

Alay bağlamak: Ordunun düşman karşısında harekete geçmek üzere, emir ve kumandayı beklemesi veya merasimde alayın tamamen tertip ve tanzim edilmiş olması demektir.

Alay elbisesi: Alaylarda ve diğer merasimlerde giyilen resmi elbiseye verilen ad.

Alay kanunu: Alaylarda ve seferlerde padişahın huzurunda tertiplenen ve büyük geçit törenlerinde ve hükümetçe tesbit edilmiş olan diğer merasim ve alaylarda; vezirler, alimler, devlet ricali ile askeri erkanın tertip (porotokol) ve kıyafetlerine dair kanundur.

Alay meydanı: Topkapı Sarayında ortakapı ile babüsseade arasındaki sahaya verilen ad. Ayrıca bir bayrağın veya büyük bir resmi binanın önünde askeri geçit yapmaya ve merasim için toplanmaya mahsus geniş saha ve meydana da bu ad verilirdi.

Askeri teşkilat birimi olan alayla ilgili terim ve deyimler de şöyledir:

Alay beyi: Vaktiyle miralay yani albay rütbesinde olan vilayet merkezlerindeki jandarma kumandanlarına verilen addı. 1908'de İkinci meşrutiyetin ilanından sonra bu tabir terk edilerek yerine alay kumandanı tabiri kullanıldı.

Alay çavuşu: İki manada kullanılırdı: Birincisi; padişahların bir yere gidişinde geçit resimlerinde önden gidip yol açan divan-ı hümayun çavuşlarıydı. İkincisi; birlikteki yazılı ve sözlü emirleri askerlere bildiren çavuşlardı. Bunlar, tellal gibi yüksek sesle bağırarak verilen emirleri tebliğ ederlerdi.

Alay emini: Yüzbaşıdan büyük binbaşıdan küçük, askeri katip sınıfından bir vazifelinin ünvanıydı. Alay katipliğinden terfi ederek alay emini olanlar, alayın idari ve hesap işleriyle meşguldüler. Diğer askerler gibi resmi elbise giyerlerdi. Ancak bunların elbiselerinin şerit ve yıldızları diğer askerlerin elbiseleri gibi sarı olmayıp beyazdı. Alay eminleri binbaşılığa terfi ettikten sonra diğer askerler gibi yükselirlerdi. 1908'de bu ünvan teşkilattan kaldırıldı.

Alay erkanı: Başta miralay (albay) olmak üzere alayı teşkil eden taburların binbaşılarıyla alay müftileri ve alay katipleri gibi yüksek rütbeliler hakkında kullanılan bir terimdi.

Alay imamı: Alayın birinci taburunun imamına verilen addı. Teşrifatta (protokolde) yüzbaşıdan önce gelirdi.

Alay katibi: Alayın yazı ve hesap işlerini gören askerin adıydı. Tabur katipleri terfi ederek alay katibi olurlar, alay katipliğinden de alay eminliğine terfi edilirdi.

Alay meclisi: Alay işleri hakkında icab eden kararları vermeye yetkili meclise verilen addı. Miralayın başkanlığında alayı teşkil eden taburların binbaşılarıyla alay müftisinden ve alay katibinden teşekkül ederdi.

Alay müftisi: Alay imamının üstü olan rütbe sahibi, sarıklı askere verilen addı. Teşrifatta (protokolde) binbaşıdan önce gelirdi. Askerlere dini vazifeleri öğretmek ve onların suallerine cevap vermek için taburlarda tabur imamı, alaylarda ise alay müftisi bulunurdu. Bu vazife Osmanlı Devletinin sonuna kadar devam etmiştir.

Alay sancağı: İki manaya gelirdi: Birincisi, bir alaya mahsus olan sancak demekti. İkincisi, resmi günlerde gemileri donatmak için asılan rengarenk bayraklar hakkında kullanılan bir tabirdi.

Alaylı: Vaktiyle mektep mezunu olmayıp erlikten yetişen askerler hakkında kullanılırdı. Bir mektep bitirmeden meslek içinde yetişen diğer devlet memurları için de bu tabir mecazi olarak kullanılmıştır.

ALAYBEYİ (Bkz. Alay)

2. Cild
(Alay köşkü - Atlaskemiği)

ALAY KÖŞKÜ;

Osmanlı Sultanlarının Babıali önünden geçerek alayları seyretmeleri için yapılan köşk. Buradan padişahın geçmekte olan asker ile İstanbul halkını seyrettiği gibi, onların da padişahı selamlama fırsatı bulmalarından dolayı bu köşke "Selam Köşkü" de denilmektedir.

Topkapı Sarayını çeviren surun Soğuk Çeşme kapısı (Bugün Gülhane Parkının Divanyolu üzerindeki giriş kapısı) tarafında bulunan ve Bab-ı Ali denilen kapının karşısındaki köşe kulesi üzerine inşa edilmiştir.

Daha önce Sultan İkinci Murad Han zamanında aynı yerde yaptırılan köşkün yerine yaptırıldığı sanılmaktadır. Bugünkü yapı, pencere kemerlerinde Hattat Keçecizade İzzet Molla tarafından yazılan manzum kitabeden anlaşıldığına ve ebced hesabına göre; köşkün 1819-1820 yıllarında inşa edildiği ortaya çıkmaktadır.

Dolmabahçe Sarayının yapımından sonra, padişahın burada ikamet etmeye başlamasıyla Alay Köşkü de Dolmabahçe Sarayında yol kenarında bulunan Pembe Köşk'e yerini devretmiştir. Alay köşkü de, yakınlarında yaptırılan Telgrafhanenin emrine verilmiştir. Daha sonra ise, telgrafhanenin buradan taşınmasıyla uzun müddet boş kalmıştır. Cumhuriyetten sonra da zaman zaman değişik maksatlarla kullanılmış olup, 1960 yılında yapılan tamirat neticesinde bazı bölümleri kaldırılmıştır. Alay Köşküne son olarak da Topkapı Sarayına ait bir kolleksiyon konulmuştur.

Ampir üslubunda yapılmış köşkün, üzeri kabartma süslü yedi cephesi vardır. Ahşap olarak inşa edilen köşkün dış cephesi ise mermer kaplıdır. Köşkün üstü ise 12 dilimli bir külah ve onun altında bir kubbe ile örtülüdür. Bu örtü, geniş ve dışarı çıkıntılı saçaklarıyla, yapı ile birleşir.

Köşkün en üst kısmında sağda üç büyük ve bir küçük, solda iki yan oda vardır. Taht odasının sağında; biri surlara açılan iki oda bulunur. Ayrıca Taht odasının önünde Gülhane Parkına bir rampa ile ulaşılan genişçe bir sofa ile antre vardır. Taht salonu dışarı çıkıntılı taş konsollar üzerine oturmaktadır. İkinci katta ise iki oda vardır. En alt kat ise bodrumdur. Burasının Gülhane Parkına bakan on dört penceresi ile iki kanatlı iki kapısı vardır.

Köşkün pencere kemerlerini, Hattat İzzet Molla'nın yazıları süslemektedir. Pencereleri ise demir parmaklıklarla süslüdür. Yapının üstünü örten külahın altında bulunan kubbenin içi ve sofanın tavanı kalem işi süslemelerle tezyin edilmiştir.

ALBATROS (Diomedea exulans);

Alm. *Albatros (m),* **Fr.** *Abatros hurleur (m),* **İng.** *Wandering albatros.* **Familyası:** Fırtınakuşugiller (Procellariidae). **Yaşadığ yerler:** Atlantik Okyanusunda. **Özellikleri:** Uzun kanatlı, beyazımtrak bir kuş. Suda uyur ve avlanır. **Çeşitleri:** On üç türü bilinmektedir. Büyük gezginci albatros, dalgalı albatros, kara ayaklı albatros meşhurlarıdır.

Güney ve Atlantik denizlerinde yaşayan iri gövdeli dar uzun kanatlı göçmen kuşların birkaç türünün genel adı. Ucu kıvrık çengelli keskin gagalarının üzeri sert kemiksi levhalarla örtülüdür. Gaganın üst tarafında dışarı açılan borumsu burun delikleri bu takımın karakteristik özelliklerindendir. Büyük gezginci albatros (Diomedea exulans), dünya deniz kuşlarının en irisidir. Beyaz vücudu 1 metreden uzun, 10 kilogramdan ağırdır. İki kanat ucunun arası 3,5-4 metredir.

Kanatları hariç albatrosların vücutları beyazdır. Pek az gri ve kahverengi olanları vardır. Hayatlarının çoğunu açık denizlerde saatlerce avlanmakla geçirirler. Uzun müddet kanat çırpmadan süzülerek uçabilirler. Kısa ayakları perdelidir. Mürekkep balığı ve küçük balıkları avladıkları gibi leşleri de yediklerinden bu kuşa yersiz olarak "Deniz leş kartalı" adı da verilmiştir. Albatroslar açık deniz kuşları olup suda uyur ve beslenirler. Ancak yumurtlamak ve kuluçkaya yatmak için karaya çıkarlar. Eşler birbirlerine son derece saygılı ve centilmendir. Saatlerce birbirlerine sevgi gösterilerinde bulunurlar. Dişi albatros senede bir tek beyaz yumurta yumurtlar. Eşler nöbetleşerek kuluçkaya yatarlar. Eşlerden birisi denizde iken diğeri yumurtanın üzerinde bir hafta kadar oturabilir. 80 günlük kuluçka devresinden sonra çıkan yavruyu 8-9 ay sindirilmiş besinleri gagasına kusarak itina ile beslerler. Korku ve tehlike anlarında midelerindeki küf kokulu sarı yağı, ağız ve burunlarından püskürtürler. Bu sıvıyı savunma aracı olarak kullandıkları gibi, tüylerini yağlamada da kullanırlar. Koku alma duyuları kuvvetlidir. Etleri yenmez. Dalgalı Albatros (Diomedea irrorata), Galapagos takım adalarında açık araziler üzerine koloniler halinde kuluçkaya yatar. Büyük albatroslar ancak 9-10 yaşında erginleşerek üremeye başlarlar.

Bazı kuş sistematikçileri, albatrosları, Fırtınakuşugiller familyasından ayırarak Albatrosgiller (Diomedeidae) ailesinde incelerler.

ALBAY (Bkz. Rütbe)

ALBERTİ, Leon Battista;

İtalya'da mimari sahada Rönesans hareketlerinin öncülüğünü yapan mimar ve heykelci. Floransa'nın varlıklı tüccar-bankacı bir ailesine mensub olan Alberti Leon Battista, ailesinin Floransa dışına sürgün edildiği sırada 1404 senesinde Cenova'da doğdu. Matematik öğrenimini babasından gördü. Padova'da hukuk ve fen bilimleri öğrenimi yaptıktan sonra 1428'de kilise hukuku üzerine doktorasını yaptı.

Hukukçuluk mesleğini sevmediği için 1432'de hümanistleri destekleyen Roma Papalık Başmahkemesinde sekreter oldu. Kilisenin ileri gelenlerinden biri, Alberti'ye aziz ve şehitlerin hayat hikayelerini öncelikli Latinceyle yeniden yazma vazifesini verdi. Bundan sonra Alberti'nin geçimini kilise sağladı. Rahipliğe getirilerek papalıktan aldığı sekreterlik maaşının yanısıra Floransa piskoposluğuna ait Gangalandi Manastırından da papazlık maaşı almaya başladı. İlgisini ve mesaisini tamamen dünyevi konulara yönelterek gösterişli bir hümanist ve teknik yazılar dizisi ortaya çıkardı. Ailesinin sürgün kararı yürürlükten kalkan Alberti, Dördüncü Eugenus'un papalık maiyetiyle birlikte Floransa, Bologna ve Ferrara'ya gitti.

Floransa'da heykelci Danetello ve Mimar Brunellechi ile kurduğu yakın ilişki neticesinde resimde perspektifi sistemleştirdi. 1436 senesinde **Resim Üzerine** adlı kitabında ilk defa üç boyutlu bir görüntünün, iki boyutlu bir levhaya veya duvar yüzeyine resmedilmesine dair kuralları açıkladı. İtalyan resim ve kabartma sanatını doğrudan ve derinden etkileyen kitap, perspektife dayalı Rönesans üslubunun ferah ve geometrik düzenli kusursuz mekanının ortaya çıkmasına sebeb oldu. Daha sonraları ressam Piero Della Francesca ve Leonardo gibi kimseler onun çalışmasını iyice geliştirdiler. İzdüşümsel perspektifte Alberti'nin İlkeleri temel taşı olarak kaldı.

Kristof Colombo'ya ilk yolculuğunda yol gösteren haritayı sağlayan Kozmograf Paolo Toscanelli ile kurduğu dostluk da Alberti'nin coğrafya ve astronomi alanında çalışmasını sağladı. Alberti'nin bu bilim dalına yaptığı katkı kendi türünde ilk eser olan bir incelemesidir. Bu incelemede Roma örnek alınarak bir toprak parçasının ölçülerek haritasının çıkarılmasına dair kuralları belirledi. Yerleşim merkezlerinin ve kırsal alanların planlarının çiziminde temel teşkil eden bu kurallar Alberti'nin Rönesans hareketlerindeki etkisini gösterir.

Alberti, Roma'ya döndükten sonra V. Nicolaus'un mimarlık danışmanı oldu. **Mimarlık Üzerine** adlı eserini yazdı. Hayatının son yirmi yılında mimari düşüncelerini birçok önemli yapıda uyguladı. Floransa'da Sta. Maria Novella Kilisesi ve Rucellai Sarayının cephelerinde bu tesir görülür. 1450-1460 seneleri arasında yoğun biçimde mimarlıkla uğraştı. Rönesans İtalyası'nın değişik kent ve saraylarını gezdi.

Anıt plan ve maketleri de yapan Alberti, Rimini'de cephesi zafer takı biçiminde işlenen Malatesta Tapınağı (S. Francesco Kilisesi), Mantova'da S. Sebastiano ve S. Andrea kiliselerinde de mimari üslubunu ortaya koydu.

Edebiyatla ilgili eserleri arasında, komediler, diyaloglar ve **Aile Üzerine** adlı bir inceleme kitabı da yer alır. Bu kitap Rönesansın ahlak ve siyaset anlayışı üzerine yazılmış önde gelen eserlerdendir.

Alberti Leon Bottista, 1472 senesinde Roma'da öldü.

ALBİNİZM;

Alm. *Albinismus (m),* **Fr.** *Albinisme (n.m.),* **İng.** *Albinism.* Deride, saçlarda ve gözlerde buraların normal rengini veren boya maddesinin irsi olarak yokluğu. 20.000'de bir insanda görülür.

Genel albinizmde deride pigment (boya maddesi melanin) yoktur. Saçlar kar beyazdır. Gözün irisi pembe, tam ortadaki papilla kırmızıdır. Astigmatizma ve ışıktan korkma bunlarda çok olur. Zeka ve fiziki bakımdan gerilik bu hastalığa eşlik edebilir.

Sebep: Derinin boya hücreleri olan melanositlerin melanin boyasını üretememeleridir. Bunun da tirozinaz enziminin irsi yokluğundan kaynaklandığına inanılmaktadır.

Tedavisi: Boya hücrelerinden, tirozinaz enziminin üretilmesi için bir yol bulunmadıkça tedavi edilmesi mümkün olamayacaktır. Bu arada güneş ışığından kaçınmak ve göz hastalıkları için doktor kontrolünde olmak bir çok zorluğu ortadan kaldıracaktır.

Albinizmle alakalı, iki cilt hastalığı daha vardır. Bunlar kısmi albinizm ve vitiligodur. Kısmi albinizmde beyaz odaklar olur. Vitiligoda, vücudun çeşitli bölgelerinde renk yoktur. Nüfusun yüzde biri ile üçünü etkiler. Bu beyaz alanlar değişik büyüklükte olup, koyu boyalı kenarları vardır. Tekrar çok nadiren renklenebilir.

ALBÜMİN;

Alm. *Albumin (m.),* **Fr.** *Albumine (f.),* **İng.** *Albumin.* Basit proteinlerin bir sınıfı. Hayvan ve bitki dokularında bol miktarda bulunur. Tabiatta, bir protein çeşidi olan globulinlerle birlikte bulunan albumin, proteinlerin çoğunluğunu teşkil eder. Proteinler içinde en iyi bilineni olup kolayca elde edilir. Isıtıldığında pıhtılaşmasından ve seyreltik tuzlu suda çözünmesinden albümin olduğu anlaşılır. Moleküllerinde,diaminoasitler ve dikarboksilli asitler bulunur. Bunlar birbirleriyle dengelidir. Organik madde olması sebebi ile karbon, hidrojen, oksijen ve azot ihtiva eder. Ayrıca % 1,6 ile 2,2 oranında kükürt bulundurur. Albümin zayıf kalevi (bazik) özellik gösterir. Suda, seyreltik tuzlu suda, seyreltik asit ve baz çözeltilerinde çözünür. Organik çözücülerde çözünmezler. Albüminin en meşhurları; yumurta akında bulunan ovalbumin, sütte bulunan laktalbumin, kanda bulunan serumalbumin, kaslarda bulunan miyalijin (miyojen) ve pankreasta bulunan insülindir.

Hayvan kanındaki albümin, fiziksel ve kimyasal özellikleri yönünden bütünüyle insan albüminine benzer.

ALBÜMİNÜRİ;

Alm. *Albuminurie (f.),* **Fr.** *Albuminurie (f.),* **İng.** *Albuminuria.* İdrarda albümin bulunması. İdrarın bulanık, zaman zaman kanlı olması ve sancı ile çıkması; böbreklerde iltihabın olduğunu gösterir. Hastanın ayakları şişer, şiş yerlere parmakla basıldığında iz kalır. Bu iz hemen kaybolmaz. Albüminüri şüphesi bulunan hastanın idrarı cam hunideki pamuktan süzülür. Deney tüpünün yarısına kadar süzülmüş idrar konur. Üzerine, beşte biri kadar, koyu tuzlu su konur. Çalkalayıp, yukarı kısmı ısıtılır.

Tüpteki ısıtılan karışım bulanmazsa bir şey yok demektir. Bir kaç damla asit konup tekrar ısıtıldığında yine bulanmadığı görülür.

Isıtıldığında bulanırsa, bir damla asetik asid (sirke ruhu) konur. Bulanıklık tekrar erirse, yirmide bir sulu nitrat asidi (HNO3) damlatılıp ısıtılır. Tekrar bulanırsa, aseto-solübl albümin var demektir. Bulanmazsa, önceki bulanıklığın fosfat olduğu anlaşılır.

Asetik asit damlatılınca, bulanıklık erimezse, albümin var demektir.

Sağlam insan idrarında da, yorgunluk ve başka sebeplerle albümin bulunabilir. Albümin bulunan kimsenin böbreklerini kontrol etmek lazımdır. Bunun için idrarda silendir ve kan serumunda üre aranır.

Ateşli hasta yalnız süt ile idrar söken sıvılar içmelidir. Tuz ve fazla su hastaya verilmez. Zira bunlar böbrekleri yorar. Hastanın ayağındaki şişler inmeden, ateşi düşmeden yemek verilmez. Bunlar kalmayınca önce günde bir litre süt verilir. Sonra muhallebi ve tuzsuz ekmeğe başlanır. Daha sonra patates haşlaması ve sütlaç verilir.

ALÇI;

Alm. *Gips,* (m), **Fr.** *Platre,* **İng.** *Plaster of Paris.* Kalsiyum sülfat hemihidrat ($CaSO_4.1/2\ H_2O$) bileşiği olan ve ıslatılıp kurutulduğunda sertleşerek çabucak donan, beyaz renkli ince toz. Alçı, alçı taşı denilen kalsiyum sülfat dihidratın ($CaSO_4\ .\ 2H_2O$) öğütülüp 190 °C de suyunun % 75'i çıkıncaya kadar ısıtılmasıyla elde edilir. Toz halinde olan alçı su ile pasta haline getirildiğinde bir kaç dakika içinde sertleşir. Karışım yaklaşık 100 kg alçı 19 kg sudan meydana gelimelidir. Suyun fazlası gözenekli, azı da kırılgan bir yapı meydana getirir. Alçıya donmayı gecikritici madde eklendiğinde kaba veya ince sıva adını alır. Alçıya, alçı taşından sıva ve çimento yapmak üzere ilk defa Paris yakınlarında kullanılmış olmasından dolayı Paris sıvası adı da verilir.

Alçı 18. yüzyılda pişmiş toprak kapların yapımında kalıp olarak kullanılıyordu. Günümüzde ise tavan süsleme işlerinde ve tıpda kırık ve çıkıkların tedavisinde yaygın olarak kullanılmaktadır.

Alçı harcı: Alçı, tebeşir tozu ve beyazlatıcı maddenin tutkalla karıştırılmasıyla elde edilen beyaz, akışkan bir kaplama malzemesi. Oymalı mobilyaların ahşap ve taş yüzeylerin boyanmaya hazır hale getirilmesinde kullanılır.

Alçı işi: Mimarlıkta yapının dışında veya içinde uygulanan ince alçı işçiliği. Alçı işinde kullanılan malzemenin bileşiminde genellikle alçı taşı, kireç ve ince kum bulunmaktadır. Bunların miktarları uygulanan metoda göre değişmektedir. Bunlar süsleme işlerinde ve boyanabilir düzgün yüzeyler eldesinde kullanılmaktadır.

Alçı işinin en güzel örneklerini İspanya'da İslam eserlerinin iç ve dış süslemelerinde ve 19. yüzyılda İngiltere'de yapılan binaların dış süslemelerinde görmek mümkündür.

Alçı taşı: Jips olarak da bilinir, kalsiyum sülfat dihidrat ($Ca\ SO_4\ .\ 2\ H_2O$) yapısındadır. Kristalleri iyi gelişmiş 2 sertlikteki jips türüne selenit, lifli parlak türüne ise atlas taşı denir. Jips deniz tuzundan çökelmiş veya anhidritinin yüzey veya yeraltı sularınca hidratlaşması sonucunda oluşmuştur.

Jips ham olarak gübre, kağıt ve dokuma malzemelerinde dolgu maddesi portland çimentosu üretiminde geciktirici olarak kullanılır. Kavrularak alçı, mermer sıvası ve çimento gibi malzemelerin yapımında kullanılır.

Jips üreticisi ülkeler ABD, Kanada, Fransa, İtalya, Sovyetler Birliği ve İngiltere'dir. Türkiye'nin pek çok bölgesinde jips yataklarına rastlanmaktadır. Başlıca jips yatakları Ankara'nın Şereflikoçhisar, Beypazarı, Ayaş ilçelerinde Niğde'nin Ulukışla, Balıkesir'in Susurluk, Eskişehir'in Sivrihisar, Denizli'nin Honaz ve Erzurum'un Aşkale ilçelerinde bulunmaktadır.

ALDEHİTLER;

Alm. *Aldehyd (m),* **Fr.** *Aldehyde (m),* **İng.** *Aldehyde.* Yapılarında karbonil grubu bulunan organik bileşiklerden, karbonil grubuna bir hidrojenin bağlı olduğu bileşikler. Karbonil grubunun diğer ucuna alkil veya aril grubunun bağlanmasıyla alifatik ve aromatik aldehitler meydana gelir. Bunların en basit misalleri formaldehit (H-CH=0), asetaldehit (CH_3-CH=O) ve benzaldehit (C_6H_5- CH=O)dir.

Aldehitler genel olarak yüksek sıcaklıklarda alkollerin dehidrojenasyonundan elde edilebilirler, aldehit adı da buradan gelmektedir. Ayrıca primer alkollerin yükseltgenmesi de aldehitleri verir. Birçok aromatik aldehit tabiatta bol miktarda bulunur (benzaldehit bademde, vanilin vanilyada, cinnamaldehit tarçında). Kendilerine has özel kokuları vardır.

Aldehitler yapılarındaki karbonil grubu sebebiyle birçok reaksiyona kolaylıkla iştirak edebilirler. Kolayca yükseltgenerek karboksilli asitleri, indirgenerek alkolleri verirler.

Formaldehit ve asetaldehit gibi aldehitler kolayca polimerleşir.

Bu basit aldehitler, birbirine bağlanarak on binlerce molekül ihtiva eden ve polimer adı verilen uzun makromolekül zincirleri oluşturur. En çok kullanılan plastik maddeler, bir aldehit (bilhassa formaldehit) ile başka türden moleküllerin polimerleşmesiyle elde edilmiştir. Mesela formaldehit ile fenolin polimerleşme ürünü bakalit, formaldehit ile ürenin polimerleşme ürünü ise formikadır.

Polimerlerin bileşeni, plastiklerin, boyaların, ilaçların, çözücülerin ve parfümlerin hammaddesi olan aldehitlerin çoğu sanayide büyük mikyasta üretilmektedir. Aldehitlerin çoğunun fizyolojik etkileri de vardır. Mesela aldehit grubu ihtiva eden fizyolojik bileşiklerden retinen, A_1 vitamininin yükseltgenmesiyle teşekkül eder ve görme olayında önemli rol oynar. B_6 vitamini grubundan olan pridoksal fosfat ise temel hayati olaylara katılan aldehitli bir koenzimdir. Formaldehit, proteince zengin maddelerin bozulmasını önlediği için gıda sanayiinde katkı maddesi olarak kullanılır. Glikoz gibi basit şekerlerin (aldozlar ya da aldoheksozlar) ve steroit yapısındaki tabii veya sun'i hormonların çoğunda bir aldehit grubu bulunur.

Formaldehitin % 40'lık sulu çözeltisine formalin adı verilir. Bir formaldehit polimeri olan paraformaldehit, antiseptik ve böcek öldürücü olarak kullanılmaktadır.

ALEM;

Türk-İslam sanatında cami, medrese, türbe gibi kubbeli yapıların, minare külahlarının, sancakların üzerine yerleştirilen tepelikler. Ayrıca bayrak, sancak, alamet ve bir kavim veya topluluğun tanınmış ve şöhretli kişileri için kullanılan bir tabirdir.

Araplarda sancak manasınadır. Umumiyetle altında toplulukların birleştiği alamet ve sancaklara, bu hususta kullanılan timsali işaretlere denir. En eski zamanlardan beri ordu ve asker topluluklarının bir işareti olmak üzere alemler kullanılmıştır.

Türkler önceleri alem olarak at kuyruğundan tuğlar, boynuz, kurt sureti ve hilal şekillerini kullanmışlardır.

Osmanlılarda alem aynı zamanda silah olarak kullanılan bir nevi balta (teber)dır. Muhtelif şekilleri olur. Uçları dar yüzlü bir kama veya dört köşe bir süngü şeklinde mızrak gibi uzunca saplı bir silah olup, mızrak vazifesini de görür. Bunların bazılarının üzerinde altın kakmalı yazılar ve süslemelere rastlanır. Yeniçeri ordusunda "sancak alemi" olarak da kullanılırdı.

Osmanlılarda beyaz, kırmızı, yeşil ve sarı olmak üzere muhtelif renkte bayrak yapılmış ve kullanılmıştır. Sancak karşılığı olarak da alem tabirini kullanmışlar ve sancağı taşıyanlara da alemdar demişlerdir. İlk Osmanlı bayrağı, Selçuklu Sultanı Alaeddin tarafından Osman Gaziye gönderilen alemin beyaz renkte olmasından dolayı beyaz idi. Bu beyaz sancak, Osman ve Orhan Gazi zamanlarında kırmızı harb bayrağı kullanılmasına rağmen, Yavuz Sultan Selim devrine kadar muhafaza edilmiştir. Yeşil sancak ise, Fatih devrinde padişahın gemiye bindiği zaman geminin arkasına takılmak üzere kullanılırdı. Osmanlı bayraklarına hilal konması Orhan Gazi devrinde

başlamıştır. Üç hilal ise, Fatih'in ilk sikkelerinde ve bundan sonraki yeşil sancaklarda kullanılmıştır. Ay yıldızın bayrağa konulması Sultan Üçüncü Selim zamanında olması kuvvetle muhtemeldir.

Bazı tekke bayraklarının alemlerinde o tekkenin mensub olduğu tarikat pirinin ismi yazılıdır. Bu yazılar umumiyetle bakır veya pirinçten kesme veya gümüş kakma usulüyle yazılmış ve yaldızlanmıştır. Alem tabiri daha ziyade dini, içtimai ve resmi mahiyetli olan işaretler için kullanılır.

Alem, aynı zamanda cami, türbe, medrese, çarşı, imaret ve bunlara benzer dini ve içtimai binaların kubbeleri tepesine ve minare külahlarıyla, minberler ve şadırvanlar gibi mimari kısımlarının ahşap çatıları üstüne bazan süs bazan da mimari bir eleman olarak konulan tepeliklerdir. Bunlar düşey bir eksene geçirilmiş boncuk gibi yuvarlak şekilde bir kaç parçadan ve onların tepesine takılmış ay veya iki uçları dışarıya doğru kıvrılmış bir boynuz ve bunlara benzer şekillerle son bulan elemanlardır.

Eski Türkler umumiyetle çadır ve binaların tepesine gerek süs olarak ve gerekse nazara karşı moncuk (veya boncuk) denen tepelikler koyarlardı. Öteden beri devam eden bu geleneğe diğer inşai ve bedii sebeplerin katılması, alemlerin bugüne kadar devam etmesine sebeb olmuştur. Türkler İslamiyetle şereflendikten sonra, moncuk tabiri yerine daha İslami buldukları alem sözünü almışlardır.

Alemler güzel görünmenin yanısıra mimari bir mecburiyetin neticesi olup, kurşun levhaların tepedeki birleşme noktasını örterler. Estetik açıdan da dikkati tepede toplayıp, sanki kubbe veya minare semaya yükseliyormuş gibi bir his verirler. Kubbe ve minarelerin alemleri binanın büyüklüğüne uygun bir şekilde yapılır. Alemi meydana getiren parçalar aşağıdan yukarıya doğru küp, alt bilezik, armut, boyun, üst bilezik ve ay gibi isimler alırlar. Alemlerin en çok dikkat çeken yeri ay kısmıdır. Bunların boynuz, hilal, nal, zombah, yaprak ve Mevlevi sarığı şeklinde olanları vardır.

Gerek sancak, gerek kubbe ve gerekse minare külahları tepelerine takılan alemler çeşitli zaman ve memleketlere göre çok çeşitli şekiller almıştır.

ALEM (Bkz. Dünya)

ALEMDAR MUSTAFA PAŞA;

Osmanlı sadrazamlarından. Rusçuklu Hasan Ağa'nın oğlu olup, doğum tarihi bilinmemektedir. Yeniçeri ocağından yetişti. 1768-1774 Osmanlı-Rus harbinde bölüğünün bayrağını taşıdığından Alemdar veya Bayraktar ünvanı verildi. Rusçuk ayanı Tirsinikli İsmail Ağa'nın hizmetinde bulundu. Kendini kabul ettirerek hazinedarlığa yükseltildi.

Devlete karşı isyan eden Vidin voyvodası Pazvandoğlu Osman'ın kuvvetlerini yenince, şöhreti etrafa yayıldı. Bu zaferden dolayı rütbesi yükseltildi. Tirsinikli İsmail Ağa ölünce, Rusçuk ayanlığına getirildi (1806). Bu görevde iken Deliorman ayanı Yılıkoğlu Süleyman'ın ayaklanmasını bastırdı. Rusların Hotin'i alıp, İsmail Kalesini kuşattıkları sırada gönderdiği kuvvetlerle kaleyi muhasaradan kurtardı. Bükreş üzerine yürüyen Rus kuvvetlerini durdurdu. Bu başarıları sonunda vezirlik rütbesiyle, daimi Silistre Valiliği ve Tuna Seraskerliği Vazifesi verildi.

Alemdar Mustafa Paşa, düşmanlarla devamlı temasları neticesinde, devletin askeri ve idari yapısında ıslahatın gerekli olduğuna kesin inananlardandı. Üçüncü Selim Han, ıslahat hareketlerine başlıyacağı sırada Kabakçı isyanı ile yeniçeri zorbaları tarafından tahttan indirildi. Yerine Sultan Dördüncü Mustafa padişah oldu. Sultan Üçüncü Selim'i seven, ıslahat hareketlerinin yapılmasını arzu eden ve devletin çeşitli yerlerinde görevler yapmış olan Galib, Refik, Ramiz, Behiç ve Tahsin efendiler Alemdar'ın himayesi altına sığındılar. Tarihte "Rusçuk Yaranı" diye geçen bu altı kişi Üçüncü Selim'i yeniden tahta çıkarmak için çalışmalara başladılar. Alemdar Mustafa Paşa, 19 Temmuz 1808'de Kabakçı Mustafa'yı cezalandırmak için İstanbul'a geldi. Zorbalar ortadan kaldırılmaya, fesatçılar sürülmeye başlandı. Onun bu faaliyetlerinden memnun fakat nüfuzunun artmasından endileşelenen sadrazam Çelebi Mustafa Paşa, kendisinden geriye dönmesini isteyince, Alemdar 28 Temmuz günü on beş binden fazla askerle Babıali'yi bastı. Sadrazamın mührünü alarak, ordugahını gönderdi. Sultan Selim'i tahta çıkarmak için saraya gitti. Fakat orada gerekli tedbirler alınmadığı için, Sultan Üçüncü Selim zorbalarca şehit edildi.

Hizmetkarlarının yardımı ile kurtulan Şehzade Mahmud, Alemdar tarafından padişah ilan edildi. Sultan İkinci Mahmud, padişah olur olmaz, Alemdar'a sadaret mührünü verdi. Alemdar, ıslahata tarafdar olmayanları, isyancıları temizledi. İstanbul'un asayişi sağlandı. Bu sırada Rumeli ve Anadolu'da valiler başlarına buyruk olmuşlardı. Anadolu ve Rumeli'de vazifeli bütün ayanlar devlet işlerini görüşmek üzere İstanbul'a davet edildi. Görüşmeler neticesinde ayanlar ile devlet arasında kurulacak münasebetlerin şeklini ihtiva eden bir senet imzalandı. Bu senede "Sened-i ittifak" denildi (Bkz. Sened-i İttifak).

Alemdar Mustafa Paşa, daha sonra askeri ıslahata başladı. "Sekban-ı Cedid" ismiyle talimli bir askeri teşkilat kurdu. Selimiye Levend kışlaları tamir edilerek askerler buraya yerleştirildi. Bu durum

yeniçerileri rahatsız etti. Ayrıca sanatla uğraşan askerleri talime mecbur etmesi hoşnutsuzluğu arttırdı."Alemdar vak'ası" olarak tarihe geçen isyandan önceki gece ziyafetten dönen Paşa'ya, maiyeti, yol açmak için halkı kamçı ve sopalarla dağıttılar. Bu esnada yaralananlar, kahve kahve dolaşarak yeniçerileri isyana teşvik ettiler. Gece yarısı kışlalarından hareket eden 400 kadar isyancı yeniçeriye, yağmacılık hırsıyla pekçok serseri katıldı. İsyancılar önce yeniçeri ağası Mustafa Paşayı öldürdüler. Sonra sadrazam Alemdar Mustafa Paşanın köşkünü sardılar. Alemdar, zorbalara teslim olmaktansa, sonuna kadar karşı koymaya karar verdi. İmdadına gelecek yardımdan ümidini kesince, vaktiyle mensup olduğu 42. bölük odabaşısını çağırttı. Haremini ocağın namusuna emanet ederek ona teslim etti. Yanında sadece baş haremi ile sadık harem ağası kaldı. Alemdar'ın bulunduğu kuleye, kalabalık bir yeniçeri grubunun hücum etmesi üzerine, daha önce koydurduğu barut fıçısının üzerine tabancası ile ateş etti ve büyük bir patlama oldu. İsyancılardan beş yüz yahut sekiz yüz kişi bir anda havaya uçup öldü. 15 Kasım 1808'de dumandan boğulan Alemdar Paşa ile iki sadık adamının cesedi iki gün sonra enkaz altından çıkarıldı. Cesedi sokaklarda sürüklendikten sonra, Etmeydanı'nda baş aşağı asıldı. Sonra da parçalanmış olan kemikleri, Yedikule dışında bir hendeğe atıldı. 1908'den sonra kurulan Tarih-i Osmani Encümeni tarafından Alemdar'ın kemikleri Gülhane parkı karşısındaki Zeynep Sultan mezarlığına taşıtıldı.

ALEMGİRŞAH (Bkz. Evrengzib)

ALEV;

Alm. *Flamme (f.),* **Fr.** *Flamme (f.),* **İng.** *Flame.* Birbiriyle temas eden iki gaz arasında, yanma reaksiyonunun meydana geldiği alan. Eğer alev sürekli olursa, bunun sebebi; iki gazdan birinin belirli ve sınırlı bir yerden devamlı çıkması, ikincisinin ise bu yeri sürekli çevirmesidir. Havada kesilmeden meydana gelen alevlerde, çeviren gaz havanın oksijenidir. Öteki gaz ise zaten var olup bir borudan çıkan hidrojen, asetilen, bütan, havagazı gibi yanıcı gazlar veya yüksek sıcaklıkta uçucu olan ispirto, gaz yağı, mazot, aseton v.b. gibi maddelerin durmadan çıkan buharlarıdır. Yüksek sıcaklıkta bozunmakta olan bir maddeden o anda meydana gelen yanıcı bir gaz da olabilir. Yanan odun ve mum gibi. Yanıcı gaz ile oksijen arasında meydana gelen olay bir redoks olayıdır.

Alevin sıcaklığı yanan maddenin tabiatına bağlıdır. Tabii (doğal) gazın alevinin sıcaklığı 1860 derece civarındadır. Hidrojen alevi 2800 derece, asetilen alevi ise 3300 derecededir.

Alev denemesi: Bir gaz alevinin karakteristik renk oluşturmasına dayanan kalitatif (nitelik) analiz metodu. Bir platin tel numune çözeltisinin içine batırılır ve bu tel aleve sokulursa tuzun ihtiva ettiği metale bağlı olarak bir renk meydana gelir. Sodyum sarı, potasyum menekşe, lityum kırmızı, baryum yeşil, kalsiyum tuğla kırmızısı ve stronsiyum kırmızı renk verir.

Renk denemesinden faydalanarak bir maddenin miktarının analizi yapılabilir. Bu analizde kullanılan alete, Alev Fotometresi (Flame Photometry) denir. Bu yolla alkali ve toprak alkali metallerin analizi yapılabilir.

ALEV MAKİNASI;

Alm. *Flammenwerfer,* **Fr.** *Projecteur de flammes,* **İng.** *Flame-thrower.* Harpte düşman mevzilerine mazot veya kalınlaştırılmış benzin alevi püskürtmeye yarayan, hücum silahı. Bir veya daha çok yakıt deposu, itici kuvveti sağlayan gazla dolu bir silindir, depolarla bağlantılı esnek bir hortum, hortumun ağzına yerleştirilmiş ve püskürtülen yakıtı tutuşturacak bir mekanizmayla donatılmış tetikten meydana gelen alev makinasının çeşitli tipleri vardır. Piyade birlikleri tarafından kullanılan taşınabilir alev makinası, yaklaşık 40 m uzaklığa kadar etkili olan 10 saniye boyunca sürekli püskürtmeye yetebilecek miktarda yakıt alabilmektedir. Tank taretlerine yerleştirilen daha büyük ve ağır tipleriyse yaklaşık 90 m uzaklığa 60 saniye müddetle yakıt püskürtebilmektedir. Uzun mesafeli tek ateşleme yerine kısa müddetli çok sayıda ateşleme yapabilen alev makinaları da vardır.

Richard Friedler tarafından geliştirilen alev makinaları ilk defa 1900'lerde Alman ordusunda kullanıldı. Biri küçük, biri büyük tipte olan ve Flammenwerfer adıyla anılan bu makinalardan küçüğü 18 cm uzaklığa alev püskürtebilecek gaz basıncına sahipti. Büyük model taşınmasındaki güçlüğe rağmen tesiri sebebiyle yaygın olarak kullanıldı. Bu makinalar 36 metreyi aşan bir uzaklığa 40 saniye müddetle alev püskürtebiliyordu. Alman ordusu silahları arasına alınan alev makinasının Birinci Dünya Savaşında müttefiklere karşı kullanıldığında umulanın ötesinde etkili olduğu görüldü.

Kısa bir müddet sonra İngiliz ve Fransız orduları da kendi geliştirdikleri alev makinalarını kullandılarsa da tam etkili olamadılar. Alev püskürtme uzaklıkları ve püskürtme müddetleri sınırlı olan bu alev makinalarının etkileri karşı birlikleri dehşete düşürmekle sınırlı kaldı.

Sonraki yıllarda dünyanın önemli askeri güçlerinin hepsi gerek sırtta taşınan, gerek tanklara

yerleştirilen tipte alev makinaları kullandı. İngiliz ve ABD ordularında napalm, yakan alev makinaları kullanıldı. Kalınlaştırılmış bir benzin türü olan napalm, çok yüksek bir ısı verir ve değdiği yere pelte gibi yapışır.

Alev makinaları en çok hücum sırasında düşmanın kamuflaj malzemelerini yakmak, mevzilerindeki çalılıkları yoklamak veya silah depolarını ortaya çıkarmakta kullanılır. Özellikle İkinci Dünya Savaşında Japonların Pasifik Adalarında hindistan cevizi kütükleriyle yaptıkları sığınaklarda ve mağaralardaki savunmalarına karşı etkili oldu. 1950'lerde ABD ordusunun kimyasal savaş birlikleri yakın mesafelerdeki korunaklı mevzilere karşı kullanılmak üzere hafif, tek atışlık alev makinaları geliştirmişlerdir.

ALEVİ;

Alm. *Alide (m),* **Fr.** *Aloaui (m.),* **İng**. *Alawi.* Hazret-i Ali'yi seven, halis Müslüman. Alevi kelimesi üç manada kullanılmıştır.

Hazret-i Ali'nin her asırda bulunan torunlarına denir. Kaynak kitaplarda hazret-i Hasan ve Hüseyin'in çocuklarına denilmektedir. Sonraları, hazret-i Hasan'ın çocuklarına "şerif", hazret-i Hüseyin'in çocuklarından olanlara "seyyid" denildi.

Hazret-i Ali'yi sevip, onun yolunu doğru ve iyi öğrenip ona uyarak bu yolda gidenlere "Alevi" denilmiştir. Bunlar, Eshab-ı kiramın hepsini sever. Bu, Ehl-i sünnetin inanç yoludur.

Hazret-i Ali'ye sevgi ve bağlılık iddiasıyla ortaya çıkan siyasi bazı fırkalar da alevi ismini kendilerine siper olarak kullandılar. Zamanla bu fırkalar hakiki alevileri unutturdular. Rafizi, Karmati, Hurufi gibi Eshab-ı kiram düşmanlığı yapan siyasi gayeli fırkalar, müslümanlara kendilerini hep alevi olarak tanıttılar. Bu bozuk fırkalara, Ehl-i sünnet alimleri eserleriyle, sultanlar da devlet gücüyle irşadda bulundular.

ALFA IŞINLARI (Bkz. Radyoaktivite)

ALFA TANECİĞİ;

Alm. *Alphateilchen (n),* **Fr.** *Particule alpha,* **İng.** *Alpha particle.* Radyoaktif elementlerin çekirdeğinden yayınlanan pozitif yüklü tanecik. Alfa taneciği helyum elementinin çekirdeği olup pozitif yüklü iki protondan (p) ve yüksüz iki nötrondan (n) meydana gelmiştir. Radyoaktif bir element bir alfa taneciği neşrettiği zaman, elementin atom numarası 2, kütle numarası ise 4 azalır. Böylece alfa (a) taneciği neşreden bir element başka bir elemente dönüşmüş olur. Meslela atom numarası 84, kütle numarası 210 olan polonyum-210, alfa taneciği salarak alfa bozunmasına uğradığında, atom numarası 82 olan kurşun- 206'ya dönüşür.

Alfa taneciğinin hızı, dolayısıyla enerjisi ve çekirdekten ayrıldıktan sonra ne kadar yol alabileceği bozunan çekirdeğin özelliğine bağlıdır. Bir alfa taneciği, ışık hızının onda biri kadar yüksek bir hızla çekirdekten fırlamasına mukabil, maddeye nüfuz gücü çok yüksek olmadığından havada ancak 3-13 cm arasında yol alabilir. Bu da yaklaşık 4-10 milyon elektron volt arasında değişen bir enerji miktarına karşılık gelir.

Alfa taneciği yayan başlıca elementlere, atom numarası 83 olan bizmuttan daha ağır elementler ve atom numarası 60 olan neodim ile atom numarası 71 olan lutesyum arasında yer alan nadir toprak elementleri arasında rastlanır. Alfa bozunmasıyla yarılanma süresi (yarı ömür) yaklaşık bir mikro saniye ile milyarlarca yıl arasında değişir.

ALFABE;

Alm. *Alphabet,* **Fr.** *Alphabet,* **İng.** *Alphabet.* Bir dildeki sesleri karşılayan işaretlerin belli bir sıraya göre dizilmesinden meydana gelen harfler topluluğu. Alfabedeki ilk iki harf Arapçada elif, ba; Yunancada alfa, beta olarak telaffuz edilmiştir. Daha sonra bu iki harfin hecelerinin birleşmeleri neticesinde "alfabe" kelimesi ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyet devrinde A, B ve C seslerinin hece olarak birleştirilmesi ile "Abece" de denilmiştir.

Adem aleyhissselam, ilk insan ve ilk peygamberdir. Kendisine Allahü teala tarafından kitap gönderilip, fizik, kimya, tıb, eczacılık, matematik bilgileri öğretildi. Süryani, İbrani ve Arabi dillerle kerpiç üstünde çok kitap yazıldı.

Bu durumda, bilinen ilk şekli ile yazı insanoğlu ile vardır. Semavi kitaplar göz önüne alınırsa, ilk suhufun hazret-i Adem'e geldiği görülür. Şu halde söz ve yazı, ilahi kaynaklıdır. Zamanla insanlığın yazıdan uzaklaşması, dünyanın çeşitli yerlerinde bölünerek hayat sürmeleri, onları ilkel duruma

düşürmüş, ilim ve fenden uzaklaştırmış hatta yazıyı bile unutmalarına sebeb olmuştur. Fakat daha sonra kendisini toplayan insanoğlu, yaşadıkları bölgeye ve düşüncelerinin keskinliğine göre resimden başlıyarak yazıya doğru bir yol takib etmiştir. Kazılardan elde edilen bilgilere göre en eski yazı şekli fil dişi üzerine kazılmış kaba resimlerdir. Bunların ilerlemesi ile hiyegrolif yazısına geçilmiştir. Neticede belirli işaretler, yapılan eşyaya delil sayılarak ses, harf olarak ortaya çıkmıştır. Bu şekilde sesin karşıladığı kelimeler daha çok resmi yapılmayan , zamir ve fiil gibi kelimelerde kullanılmıştır. Gerçekte Fenikeliler her türlü kelime için harfleri kullanmışlar ve ilk defa alfabeye ulaşmışlardır.

Eski devirlerde kullanılan yazı ve benzerlerine aid işaretler, yapılan kazılarla ortaya çıkarılmış ve uzmanlar tarafından çözülmüştür. Alfabetik olmayan Çin, Japon ve Hititler'in kullandıkları sistemlerde bazı işaretler vardı. Sümer, Asur, Babil yazı sisteminde ise çivi yazılı 4-5 vokal işareti bulunurdu. Eski İranlılar çivi yazısını 39 işarete indirerek alfabetik yazı sisteminin başlangıcını koydular. Eldeki bilgilere göre en ilkel alfabenin M.Ö. 2000 yıllarında kullanıldığı kabul edilmektedir. Halbuki ilk insan olan Adem (aleyhisselama) kitap gönderilmişti. Onlar okuma yazmasını biliyorlardı.

Yapılan araştırmalarda 1905 yılında Sina Yarımadasında bulunan bir kitabe ancak yıllar sonra okunabildi. Bunun Sami ailesinden bir dile aid olduğu M.Ö. 1800-1500 yıllarında kullanıldığı sanılmaktadır. Kazılardan çıkan yazılı anıtlara göre alfabeyi ilk olarak Sami ırkının kullandığı biliniyorsa da en eski belgeler Fenikelilere aittir. Eski Sami alfabesinde kullanılan harflerin bir çoğunun anlamı bugün bilinmemektedir. Eski Samice'de harfler birbirine bitişmez, sağdan sola yazılırdı.

Sami alfabesi kuzey ve güney alfabesi olarak önce ikiye ayrılmış, bunlardan da çeşitli alfabeler doğmuştur.

Tanınmış alfabe çeşitleri:

Yunan alfabesi: Yunan alfabesi, Sami alfabesinden faydalanılarak meydana getirilmiştir. Samiler, sadece sessiz harf kullanıyorlardı. Yunanlılar sesli harfler de eklemek suretiyle alfabelerini geliştirdiler.

Latin alfabesi: Yunan alfabesini İtalya'ya götürüp tanıtanlar Etrüksler olmuştur. Latin alfabesi, Yunan Alfabesi üzerinde bazı değişikliklerin yapılması ile meydana gelmiştir. Ne var ki, Latin alfabesi önceleri büyük harf olarak kullanılıyordu, sonraları küçük harfler de kullanılmaya başlandı. Elyazısı olarak gelişmesi çok daha sonradır.

Arap alfabesi: Arap alfabesinin temelini Sami alfabesi meydana getirir. Araplar, dillerinin ihtiyacını karşılamak üzere bu alfabeye ayrıca altı harf eklemişlerdir. Arapçada sesli harflerin yerini "hareke" denilen (üstün, esire ve ötüre) gibi işaretler almıştır.

Okuma-yazma öğrenme (Öğretim):

Okuma öğretimi metodları : Çocuklarla yetişkinlere okuma-yazmayı öğretmek için, bugüne kadar çeşitli metodlar kullanılmıştır. Bunların bazıları birbirinden tamamen farklı prensiplere dayanmaktadır. Halen kullanılmakta olan metodların çoğu çeşitli tenkitlere uğramış veya yerine diğer bir metod kabul edilmiştir. Bu metodlar, tarihi gelişimleri ile beraber incelenirse; şu metodların ortaya çıktığı görülür:

Alfabe metodu: Alfabe metodu, Grek-Romen medeniyetinden, orta çağın sonuna kadar hemen bütün dünyada kullanılmış bir metoddur. Bu metodun dayandığı prensip şöyledir: Kelimeleri tanıyıp telaffuz edebilmek için önce harfleri tanımak gerekmektedir. Mesela öğrenci (Ali) kelimesini öğrenebilmek için (a, l, i) harflerinin herbirini öğreninceye kadar tekrar edilir. Türkçe'yi öğrenebilmek için 29 harfin ayrı ayrı telaffuzunun ve yazılmasının öğrenilmesi, sonra da bunların birbirleriyle birleştirilerek heceler meydana getirilmesi gerekir. Heceler birbirleriyle birleştirilerek kelimeler, kelimeler birbirleriyle birleştirilerek cümleler meydana getirilmek suretiyle okuma-yazma öğrenme sağlanmaktadır. Buna diğer bir adla tüme varım metodu denilmektedir.

Arap harfleri de yüz yıllarca bu metodla öğretilmiştir. Çocuklarda harflerin kolayca kavranabilmesi için harfler çocuğun en çok dikkatini çeken şekillere benzetilmiş, harf böylece çocuğun zihnine nakşedilmiştir. Mesela; (elif) mertek gibi, (be) çanak gibi, (te) ve (se) de ona benzerler, (cim) orak gibi, (ha) da ona benzer, (hı) da ona benzer şeklinde gösterilirdi. Şimdi de Latin harflerinin öğretiminde aynı usul takib edilmekte, çocukların harfleri kolay öğrenebilmesi için harfler, çocukların dikkatini çeken şekillere benzetilmektedir. Böylece çocukların harfleri kavrayıp yazmalarında kolaylık sağlanmış olmaktadır.

Bu metoda yapılan başlıca itiraz şudur; çocuklara harflerin yazımı ve telaffuzunun öğretilmesi elde edilen neticeye göre çok fazla olduğu şeklindedir. Çocuğun manasını bilmediği bir çok şekille, uzun zaman sık sık tekrarlar yaptırılmakta olduğundan, çocukta okuma hevesini azaltmaktadır. Bunu telafi için harflerin karşılarına çocuğun en çok tanıdığı hayvan ve araçların resimleri yapılarak çocuğun dikkati çekilmeye çalışılmıştır. Mesela; (a) harfinin karşısına (at resmi), (b) harfinin karşısına (balık) resmi gibi. Bu teknik yüzlerce senedir kullanılmaktadır. Zamanla geliştirilerek çocuğun dikkatini çekici,

daha cazip, zevkli okuma ve ders kitapları hazırlanmıştır.

Hece metodu: Hece metodunun öğretiminde temel unsur hecelerdir. Bu bakımdan diğer metodlardan farklıdır. Heceler öğretildikçe, yeni yeni kelimelere sonra cümlelere geçilmektedir.

Bu metodu savunanlara göre, bazı harfler (sessiz harfler) kendi başına okunamazlar. Bunların okunabilmeleri için ön veya baş taraflarına sesli bir harf gelmek suretiyle okunurlar. Öğretiminde yine çocukta çağrışım meydana getirebilmek için basit heceler ve hecelerin karşısına, hece ile en yakın ilgili resimler konmaktadır.

Mesela, "Araba" kelimesini öğretmek için, a'nın karşısına hayret içinde ve korku ifadeli bir resim, ra hecesini öğretmek için (ra) ile başlayan bir ismin resmi konuyor. Bu metodu savunanların ileri sürdüğü çeşitli fikirlere karşı, tenkid edenler de bulunmuştur.

Kelime metodu: Bu metodun öğretiminde de temel prensib, kelimelerin öğretiminden hareket ederek, cümlelerin öğretimine geçilir. Her kelimenin dikkat çekici bir mana ifade etmesi bakımından, çocuğun okumayı kolayca öğreneceği savunulmaktadır. Bilhassa, çocuğun okuduğu ders kitaplarında yeni kelimeler yanına, çocuk zihninin çağrışım yapacağı resimler konmak suretiyle dikkati daha çok çekilmekle okuma kolaylığı sağlanmakta, okuma şevk ve merakının arttırıldığı iddia edilmektedir. Bu metodu savunanlar olduğu gibi, tenkid edenler de vardır. Bunlar, bu usulün okuma öğrenimini yavaşlattığını ileri sürmektedirler.

Cümle metodu: Bu metodun öğretilmesinde; cümle, bütünü ile çocuğa öğretilmektedir. Fakat cümlelerin seçiminde özellikle ilk anlarda kısa, çocuğun dikkatini çeken ve merak ettiği cümleler seçilmektedir. Mesela; Ali okula gel, cümlesi gibi. Çocuğun okuma - yazmayı öğrenebilmesi için, 20-25 değişik cümle seçilmektedir. Bu cümlelere geçilmeden önce çocuğun elinin alışması için değişik çizgi çalışmaları yaptırılmakta, düz, dik ve yuvarlak çizgileri çizmeğe alıştıktan sonra, cümle okuma ve yazımına geçilmektedir. 10 cümleye varıldığında yavaş yavaş, cümleler içindeki kelimeler tanıtılmaya başlanılmaktadır. Cümlelerin öğrenildiği kanaatine varıldığında, cümleler bölünmekte, kelimeler ayrı ayrı öğretilip, yazdırılmaktadır. Değişik kelimeler yanyana getirilerek yeni cümleler kurulmakta, aynı zamanda kelimeler, heceletilmek veya değişik renkte, yazılmak suretiyle heceler tanıtılmaktadır. Yavaş yavaş heceler de bölünerek harfler tanıtılmak suretiyle okuma-yazma öğretimi yapılmaktadır. Buna "tümden gelim metodu" denir. Son zamanlarda bazı tenkitlere uğramasına rağmen bu metod yaygın haldedir. Yurdumuzda da öğretim bu metodla yapılmaktadır. Tabii ki, bu metodun öğretiminde dikkat çekici resimlerden faydalanılmaktadır. Lakin bu metod daha ziyade Çin veya Arap harflerine uygundur.

Alfabeler yapılırken bir dildeki birbirine yakın sesler aynı işaretle gösterilmiştir. Böyle olmadığı takdirde alfabedeki harf sayısı artacağından karışıklıklara yol açar. Ancak bu gibi bir alfabe dilin araştırılması ve incelenmesinde söz konusudur. İşte ilmi araştırmalar için bir dilde bulunan bütün sözler ayrı ayrı gösterilir, bir sıraya göre dizilir. Bir dildeki bütün seslerin gösterilerek bir sıra halinde meydana getirdiği harflerin tamamına ise "transkripsiyon alfabesi" denir.

Türklerde alfabe: Türkler, çeşitli yerlerde ve yerleştikleri sahalarda başka başka alfabeler kullandılar. Sesin ifadesi olan harf denen işaretler itibaridir, iğretidir, takmadır. Aynı ses ayrı alfabelerde, değişik ler ile yazılır. Türkçedeki a sesi, Orhun alfabesinde € Uygur alfabesinde ***W***, Orta Asya, Hindistan ve Anadolu ve Batı Türklerinin kullandığı Arab-İslam alfabesinde I, Kiril alfabesinde A, Latince menşeli Türk alfabesinde A işareti ile gösterilir. Alfabeye, İslam dininin kabulüyle Osmanlı terbiyesinde yetişen yaşlıların hala kullandıkları şekliyle, Elifba, Ebced de denilmiştir.

DİKKATTT!!!!!!

YUKARIDAKİ ORHUN, UYGUR VE ARAB ALFABESİNDEKİ A HARFİNİN KARŞILIKLARI ORJİNAL ŞEKLİ ÇİZİLEREK PİKAJ YAPILACAK.!!!!!!

birliğin az çok bozulduğu, Türklüğün bilhassa dini açıdan dağılmaya yüz tuttuğu bir devir olarak karşımıza çıkmaktadır. Uygurlardan sonra Türklük, İslam medeniyetine dahil olmuştur. İslamiyet, Uygurlar zamanında görülen dağınıklığı gidermiş, Türklüğü kurtarmış ve milleti yeniden bir bütün haline getirmiştir. Karahanlılarla başlayan ve Selçuklularla yeniden tesis edilmeye çalışılan birliğin ve bütünlüğün gerçekleşmesi de İslam dini sayesinde olmuştur. Ancak bu iki devleti birbirinden ayıran en mühim şey birincisinin Türkçeye verdiği değerdir. Selçukluların bunun yanında belirtilmesi gereken hizmetlerinden biri alfabede birliği sağlamış olmalarıdır. Zaten bu büyük devlet, tarihe mal olurken İslami - Türk yazısını Türk birliğinin kurulabilmesi için en mühim unsurlardan biri olarak miras bırakmıştır.

Selçuklulardan sonra her beylik Türkçe sayesinde tutunmaya ve hükmetmeye çalıştı. Böylece anlatım ve ifadede birlik ile Türkçeye verilen değer önde geldi. Dil düşüncesinin yanında alfabede de birlik sağlandı ve her beylik İslami-Türk yazısını kullandı. Bu o devirde bütün Türk illerinde durum aynı idi. Beylerin sınırları olsa bile yazı birliği bütün Türklüğü birleştiriyordu. Bu doğu ve batı Türklüğü için de söz konusu idi.

Bugün Türk dünyası dil ve din birliğine sahiptir. Fakat alfabede birliği kaybetmiştir. Bu birlik, Rusya'daki Türkler arasında bile mevcut değildir. Ancak onlar da görülen çözülme üzerine yazıda birlik tarafına yönelmişlerdir.

Türklerin tarih boyunca kullandığı alfabeler:

Göktürk (Orhun) alfabesi: Metinleri Orta Asya'daki Orhun Nehri kıyısında bulunduğu için Göktürk veya Orhun ismi ile anılır. Orhun'da yerleşen Türkler tarafından kullanıldığı için de Türük, Türk Alfabesi denir. Türklere mahsustur ve Esik Kurgan yazısına benzer. Hunlar, Göktürkler ve sathi olarak da Asya ve Avrupa'ya yayılan Türk kavimleri, kullanmıştır. Bu alfabede resmin göze hitabettiği ve ses haline geldiği açıkça görülür. Göktürk alfabesi otuz sekiz harften meydana gelir. Dördü sesli olup, sekiz sesi karşılar, gerisi sessizdir. Ayrıca ok, ko, uk, ku, ük, kü, nç, nd, gibi heceler ayrı haflerle gösterilmiştir. Sesli harfleri, sessizler okutur. Sağdan sola doğru yazılır. Tonyukuk, Kül Tiğin ve Bilge Kağan hatırasına yazılıp, dikilen Orhun Abideleri bu alfabenin şaheser nümunesidir. Bunlar ayrıca Türkçenin bilinen ilk yazılı metinleridir.

Uygur alfabesi: Göktürklerden sonra Türkistan'da devlet kuran Uygurlardan adını alır. Uygurlar ve Türkistan'daki Türkler kullandı. On sekiz işaretten meydana gelir. Dördü sesli, gerisi sessizdir. Harfler umumiyetle birbirine bitişiktir, çok defa başta, ortada ve sonda olmak üzere üç şekli vardır. Sağdan, sola doğru yazılır. Sekizinci asırdan, on ikinci asra kadar yaygın, on beşinci asra kadar mevzii bir şekilde görülür. Bu yazının katiblerine, bakşı, bakşıgeri veya serbahşı adları da verilmiştir.

Arap-İslam alfabesi: Türklerin topluca İslamiyeti kabulünden, yani 10. asırdan sonra geniş bir sahada bütün Türk-İslam devletleri tarafından kullanıldı. Arap Alfabesi yirmi sekiz harf olmasına rağmen Türklerin kullandığı İslam harfleri otuz bir ile otuz altı harften meydana gelir. Sağdan sola doğru yazılan bu alfabe bütün Türklüğü kucaklamış ve Türkçenin çeşitli lehçelerinde, pekçok kitap, kitabe yazılmıştır. Muazzam ve kesintisiz abidevi eserler bu alfabe ile verildi. Türkiye, İslam alemi ve dünyanın her yerindeki kütüphane ve kitapseverlerin kitaplıklarında İslam harfleriyle yazılmış milyonlarca Türkçe eser mevcuttur. Dünyanın en büyük ve muazzam arşivi, Türk - İslam alfabesiyle yazılan Türkçe evraklarla doludur.

Kiril alfabesi: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği hududları içinde yaşayan Türkler tarafından kullanılmaktadır. Kiril Alfabesi, ihtiyari olmayıp, Rus ve komünist emperyalizmin zoraki tatbikidir. Komünist idare Türklere tek bir alfabe kullandırmayıp, milli birliği bozmak için on sekiz Türk boyuna değişik işaretli alfabe kullandırmaktadır. Sun'i bir Slav alfabesidir. Otuz sekiz harftir. On biri sesli, gerisi sessizdir. Soldan sağa doğru yazılır. Kullanma alanı Rusya'daki Türkler içindir.

Latin alfabesi: Bu alfabe 1925 yılında ilk defa Azeri Türklüğü tarafından kullanılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra; 1928'de Türkiye'de kullanılmaya başlandı. Günümüzde Türkiye ve Avrupa Türkleri kullanır. Latin asıllı yirmi dokuz harfden meydana gelir. Sekizi sesli, gerisi sessizdir.

Türkler; Orhun-Türk, Uygur-Sogd, Arab-İslam, Kiril-Slav ve Latin alfabelerinden başka Sogd, Mani, Brahmi, Süryani, Rum, Slav vs. gibi alfabeleri de kısmen kullanmışlardır.

ALGORİTMA;

Alm. *Algorithmus (m),* **Fr.** *Algoritme (m),* **İng.** *Algorithm.* Matematikte sayılarla yapılan her türlü hesaplamanın sistematik metoduna verilen genel isim.

Algoritmanın kurucusu dokuzuncu yüzyıl başlarında yaşayan Müslüman-Türk matematik alimi Ebu Abdullah Muhammed bin Musa el-Harezmi'dir. Matematikçiler için temel olan **Kitab-ül Muhtasar fi**

Hesab-il Cebri ve'l-Mukabele adlı eseri meşhurdur. Kitabın aslı, Oxford'daki Bodliana kütüphanesindedir. Matematikteki şöhreti on altıncı yüzyılda Avrupa'yı etkisi altına almıştır. Harezmi'nin ismi Avrupa'da türlü şekillerle söylenmiştir. Latince'de "Alkhorismi" şeklinde söylenerek bulduğu metod Algoritma (algorizme) olarak literatüre geçmiştir.

Halen kullanılmakta olan; toplama, çıkarma, çarpma, bölme sayılarını en büyük ortak bölenlerini ve en küçük ortak katlarını bulmak gibi bilinen bütün aritmetik işlem metodları birer algoritmadır. Hesap makinalarına yerleştirilen, çeşitli işlemlere ait programlar da birer algoritmadır.

ALIÇ (Crataegus);

Alm. *Eingriffliger Weissdorn (m),* **Fr.** *Aubépine,* **İng.** Quick, *Hawborn, Black thorn.* **Familyası:** Gülgiller (Roseceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara, Karadeniz, Orta ve Doğu Anadolu Bölgeleri.

Halk arasında yemişen olarak da bilinen bir meyve. Bitkisi 3-4 m yükseklikte, nisan, mayıs aylarında çiçek açan ağacımsı bir bitkidir. Yaygın olanı Comonogyna türüdür. Yaprakları ters yumurta şeklinde olup, dibe kadar 3-5 parçalıdır. Yaprak kenarları düzgün olmayıp, testere dişi gibidir. Çiçekleri pembemsi beyaz ve kuvvetli kokuludur. Meyveleri yumurta biçiminde, dışı kırmızı, içi sarı ve tek çekirdeklidir. Unsu bir tada sahib olan bu meyveler çanak yapraklarıyla çevrilmiştir. Bitkinin bütünü açık bir biçimde acı bademi andıran bir kokuya sahiptir. Çalılık, çit, koruluk ve orman kenarlarında rastlanır. Sık sık bahçelerde koruma çiti olarak da yetiştirilir.

Kullanıldığı yerler: Meyveleri genellikle çocuklar tarafından yenir ve pazarda ipe dizilmiş olarak satılır. Eskiden beri çiçekleri tansiyon düşürücü olarak kullanılmaktadır. Yine çiçek, yaprak ve meyvelerinden yapılan çayın, sinir sistemini yatıştırıcı, kan basıncını düzenleyici, idrar söktürücü etkileri vardır. Zehirli bileşikler taşımadığı için rahatça kullanılabilir. Özellikle çiçekleri çay olarak kaynatılarak içilir.

ALIN;

Alm. *Stirn (f.),* **Fr.** *Front (m.),* **İng.** *Forehead.* Kaşların üstünden saç bitim mahallinin başlangıcına kadar yüzün ön kısmı.

Alın derisinin hemen altında yağ dokusu ve bunun da altında kaslar bulunur. Bu kaslar mimik kaslar grubundandır. İnsan yüzünün şaşma, hoşnutsuzluk, endişe, korku gibi çeşitli ifadeler almasına mimik denir. Bunun için gerekli kasılmaları sağlıyan kaslara "mimik kaslar" adı verilir.

Alın kemiği içinde küçük bir çift kanalla burun boşluğuna açılan bir çift odacık (sinüs) mevcuttur. Bu boşlukta iltihab olmasına "sinüzit" denir. Baş ağrılarının bir çok türü alın bölgesinde hissedilir. Ancak bunlar sinüzite bağlı olabildiği gibi; göz, beyin ve sinir sistemine aid de olabilir. Hatta yorgunluk, uykusuzluk gibi durumlarda da bu bölgede baş ağrıları hissedilebilir.

ALINLIK;

Alm. *Stirnschmuck, diadem,* **Fr.** *Fronton,* **İng.** *Frontal, pediment.* Mimaride, yapı girişindeki portalin sütunlarla taşınan çatısı üzerinde yer alan üçgen ve yarım daire biçimli alın duvarı veya kapı ve pencereler üstünde kullanılan süsleme unsuru.

Alınlık tablası adını alan üçgen duvar, yüzeyi sutunlarla taşınan yatay bir silme dizisinden meydana gelen saçaklık üzerinde yer alır. Üçgen yüzeyin eğik kenarları üstüne eğimli bir korniş oturtulur. Alınlık, daha çok Yunan tapınaklarında, Roma, İspanyol mimarilerinde ve Rönesans döneminde kullanıldı.

ALIŞ VERİŞ (Bkz. Bey' ve Şira)

ALİ BEY;

Osmanlı devlet adamı ve tiyatro yazarı. İstanbul'da 1844 senesinde doğdu. Babası Halep ve Şam kethüdalıklarında bulunmuş Yusuf Cemil Efendidir. İlk öğrenimini özel hocalardan ders alarak yaptı. Küçük yaşta Fransızca öğrendi. On dört yaşında Babıali Tercüme Odasına memur girdi ve on sene kadar çalıştı. Sonra Sıhhiye Meclisi Azası, 1873'te ise Karantina Başkatibi oldu. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşından önce Varna'ya mutasarrıf tayin edildi. Savaşın Osmanlı aleyhine dönmesi üzerine, İstanbul'a geldi. Bir süre sonra Düyun-ı Umumiye Müfettişi olarak doğu vilayetleri ve Irak'ta görev yaptı (1885). Irak'tan Hindistan'a giden Ali Bey, kısa süre sonra İstanbul'a döndü. 1890-1893 tarihleri arasında Trabzon'da valilik yaptı. Sonra tekrar Düyun-ı Umumiyede çalışmaya başladı ve buranın direktörü oldu. Ölünceye kadar aynı görevde kalan Ali Bey, "Direktör" lakabıyla meşhur oldu. 3 Şubat 1899'da İstanbul'da öldü. Anadoluhisarı'ndaki Göksu Mezarlığına defnedildi.

Ali Bey, Türk tiyatrosunun kurulmasında büyük gayret ve çaba harcamıştır. Başta tiyatro olmak üzere mizah ve seyahat edebiyatı alanlarında eser vermiştir. Tanzimat'tan sonra çıkarılan ilk mizah

mecmuası **Diyojen**'de yayınlanan yazıları, Türk mizah edebiyatının o devirdeki en güzel örnekleri olarak kabul edilir. Tiyatroları genelde komedi türündedir. Tiyatro dili bakımından Ahmed Vefik Paşanın izindedir. Ondan farklı olarak, özellikle halk konuşmalarına yaklaşmış, günlük konuşmalardan ve Türk dilini renklendiren pekçok klişe ve deyimlerden de faydalanmıştır.

Ali Beyin eserlerinden bazıları şunlardır: **1) Kokana Yatıyor yahut Madam Uykuda:** (Tek perdelik komedi 1870), **2) Tosun Ağa** (Üç perdelik komedi, 1870), **3) Ayyar Hamza** (1871), **4) Müsafir-i İstiskal** (Tek perdelik komedi, 1871), **5) Geveze Berber** (İki perdelik komedi, 1873), **6) Gavo Minar ve Şürekası** (Üç perdelik komedi (1889), **7) Evlenmek İster Bir Adam** (Tercüme roman 1897), **8) Lehcet-ül-Hakayık** (Mizah sözlüğü, 1897), **9) Seyahat Jurnali** (Hindistan gezisine ait notlar, 1897), **10) Seyyareler** (Mizahi hikaye 1897).

ALİ BİN ABBAS EL-EHVEZİ;

Onuncu yüzyılda yetişen meşhur Müslüman tıp alimi. Adı, Ali bin Abbas el-Ehvezi olup, künyesi Ebü'l-Hasen'dir. Batı dünyası Haly Abbas adıyla tanımıştır. İran'da Cündişapur'un güneybatısındaki Ehvez'de doğdu. Doğum tarihi bilinmemekte ve hayatı hakkında kaynaklarda fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Aslen Zerdüşt dinine mensub bir ailenin çocuğu olmasına rağmen, müslüman olmuş ve 994 (H. 384) senesinde vefat etmiştir. Ali bin Abbas, Avrupa'nın ve Latinlerin tanıdığı ilk Müslüman tabiplerdendir.

Ali bin Abbas, İslam bilginlerinin tıp sahasında en çok temayüz edenlerin başında gelmektedir. Devrine göre en zor ameliyatları başarıyla yapan iyi bir cerrahtı. Yunanlıların bilmedikleri pekçok tıbbi mühim keşifler yaptı. Tecrübe ve deneylerini birleştiren kabiliyetli bir hekimdi.

Ali bin Abbas'ın tıbbi görüş ve metotlarının ağırlık noktasını, bugün hıfzısıhha denen sıhhati muhafazanın esaslarını incelemek ve tesbit etmek teşkil etmiştir.

Eserlerinde; sıhhatin korunması hususunda en tesirli metodun, ölçülü ve lüzumu kadar gıda almak ve beden hareketleri yapmak olduğunu ifade etmiştir. Bilhassa yemekten önce yapılan sporun çok faydalı olduğunu söylemiştir.

Ayrıca epilepsi denilen sara hastalığını incelemiş ve en ince ayrıntılarına varıncaya kadar tedkik etmiştir. Vardığı ilmi neticeler, asırlarca tıp dünyasına yol göstermiştir. Hatta çağlar boyunca yapılan tarihi araştırmalar neticesinde bu hastalık üzerinde en ayrıntılı ve çağına göre en sağlam bilgileri Ali bin Abbas vermiştir.

O, Arabistan Yarımadasında görülen bazı göz hastalıkları üzerinde de araştırmalar yapmış ve kendine göre mühim tedavi yolları tesbit etmiştir.

Bu meşhur İslam cerrahı, tıbbi araştırmalar yaparken, kılcal damarlardaki kan dolaşımını da keşfetmiştir. Batılı bazı ilim adamları, bu ve benzeri bir çok ilmi keşifleri kendilerine malederek, insanlığı asırlar boyunca aldatmışlardır. Mesela, kılcal damarlardaki kan dolaşımının kaşifi İngiliz bilgini Harvey olarak gösterilmiştir. Halbuki Ali bin Abbas, ondan çok önceleri, damarların büzülme ve genişleme özelliğini açıklarken, kılcal damarlardaki kan dolaşımını anlatmış ve isbat etmiştir. Ayrıca atar ve toplar damarlar arasında kılcal damarlar şebekesinin varlığından da bahsetmiştir.

Ali bin Abbas, ayrıca jinekoloji (kadın ve doğum) ile ilgili konularda da orijinal incelemelerde bulunmuştur. Öyle ki, modern araştırmacılar; bu incelemelere hayranlıklarını ifade etmekten geri duramamışlardır. Hipokrat ve ondan sonrakiler, çocuğun kendi hareketi ile dünyaya geldiğini kabul ederlerken, Ali bin Abbas bu görüşü yıkmış, doğum olayının çocuğun hareketi ile değil, rahimdeki adalelerin sıkışıp gerilmesiyle gerçekleştiğini tesbit edip, ilim dünyasına açıklamıştır. Ayrıca ceninin ana rahminde geçirdiği muhtelif dönem ve safhaları, muhtaç olduğu gıdayı ve bunun ana rahminde nasıl sağlandığını uzun uzadıya anlatarak, kıymetli bilgiler ortaya koymuştur.

Ali bin Abbas, cerrahi sahada da meşhur ve öncü olmuştur. İnsan bedeniyle ilgili birçok cerrahi ameliyatı tek tek ele alıp incelemiş ve ameliyat yoluyla tedavi usullerini anlatmıştır. Kendine has cerrahi metodlarla, hemen hemen bütün insan uzuvlarını ameliyata tabi tutmuş, kırık kemiklerin yeniden kaynamasını sağlayıp, çıkıkların yerine oturtulup tedavi edilmesini de maharetle tatbik etmiştir.

Ali bin Abbas, 10. asırda ilk defa alt karın kanserleri hakkında yazılar yazdığı gibi kanser ameliyatları da yapmıştır. Bu ameliyatlar hakkında; "Tabipler, bu hususta nadir olarak yardımda bulunabilirler. Tümörün organdan tamamen ayrılmasını sağlamalı, köklerinden, geride bir şey kalmaması için tümörden muayyen bir mesafe uzaklaşacak şekilde etrafı kesilmeli ve temizlenmelidir." derken, kanser ameliyatının bugünkü şekline ışık tutmuştur.

Eserleri:

Ali bin Abbas'ın yazdığı eserlerin en meşhuru Batıda Liber Regius (hükümdar kitap) diye tanınan, **Kamil-üs-Sınaat-it-Tıbbiyye'**dir. Bu eser, asırlarca doğu ve batı dünyasında tabiplerin, tıp alimlerinin başta gelen müracaat kaynağı olmuştur. Onun bu eserinde verdiği bilgiler, tamamen pratik müşahadelere yani bizzat tecrübelere dayanıyordu. Ali bin Abbas, öncelikle, zamanından önceki tıp bilginlerinin eserlerini dikkatle gözden geçirerek, araştırmalar ve incelemeler yaptı. Fevkalade ilmi, ama açık bir üslup ve düzen ile tıp araştırmalarının temelini ve metodunu inceledi.

Kamil-üs-Sınaa, esas itibariyle iki ana bölüm olmak üzere yirmi makaleden ve bunların alt bölümlerinden meydana gelmektedir. Eserin birinci ana bölümü, yani ilk on makalesi daha ziyade nazari tıp hakkında bilgi vermekte; ikinci ana bölümünde, yani ikinci on makalesinde de tababetin esasları üzerinde durmaktadır. Bu makalelerden birisi, cerrahi ile ilgili tam yüz on bölüm ihtiva etmektedir.

Ali bin Abbas, bu eserinde, eski Yunanlı tabiplerden Hipokrat, Calinus (Galen) ve Aripposius'u inceleyerek, bilgilerini ilmi tenkide tabi tuttu ve yanıldıkları noktaları gösterdi. Hipokrat'ı, çok kısa bilgi vermekle, üslup ve ifadesinin kapalılığı yüzünden, Calinus'u da doldurma bilgilere yer vermekle tenkit etti.

Eserinde, meseleleri açık bir ifadeyle ve kolay anlaşılan bir üslubla ortaya koyan Ali bin Abbas, bir konuda bilgi verirken mevzuun tarihi geçmişi üzerinde de durmuş ve kendi orijinalitesini tartışma götürmez bir açıklıkla ortaya koymasını bilmiştir. Tıb tarihi araştırmacıları, onun sadece tıp alanındaki çalışma metodunu değil; eczacılık sahasındaki ilmi araştırma anlayışını da hayranlıkla zikretmişlerdir.

Ali bin Abbas, yine bu meşhur eserinin ikinci makalesini eczacılık konusuna hasretmiş ve elli beş kısımda hemen hemen bütün ilaçları, ilaç yapılacak hammaddeleri ile etki ve özelliklerini incelemiştir. Onuncu makalesinde de tertip halindeki ilaçların nasıl yapılacağını, bunların özellikle; gıdalarla tedaviyi esas alarak, tabii ilaçların kullanılmasını tavsiye etmiştir. Tedavi bu yoldan hasıl olmadığı takdirde, ilaçların hazırlanıp tatbik edilmesini teklif etmiştir. Yani ilaç kullanılması ikinci planda tatbik edilecektir. Esas olan, tabii gıdalarla hastalıkları tedavi etmektir. İlaçlar ancak zaruret halinde verilebilir, kullanılabilir.

Ali bin Abbas, bu meşhur eserinin mukaddimesinde, hekim ve cerrah olmak isteyenlere tavsiyelerde de bulunup; "Tabip, her şeyden evvel kalp ve beden temizliğine çok dikkat etmeli, daima Allahü tealanın rızasını gözetmeli, hayatını O'nun rızasına uygun geçirmeye çalışmalıdır. Tatlı dilli ve nazik olmalıdır. Hayatı, yaşayışı örnek alınacak derecede ölçülü olmalıdır. Her türlü günahtan, kir ve pisliklerden uzak durmalı, hastasının kendisine açıkladığı şahsi meselelerini hiç kimseye söylememelidir. Çünkü, nice hastalar vardır ki, kendilerinde zuhur eden hastalıkları, babalarına ve en yakınlarına bile söylemezken tabibe çekinmeden söylerler. Bu hastalıkların bazısı çok mahrem olabilir. Tabip olacakların dikkat edeceği diğer hususlar da şunlardır: Hekim olacak kimse, daima hastanelerde hastalara hizmeti gözetmeli, hastalık bulunan mahalleri arayıp, hastalıkların tedavi yollarını araştırmalıdır. Özellikle tabib-i hazık (uzman) olanların görüşlerine sık sık başvurmalı, onların tecrübe ve bilgilerinden faydalanmasını bilmeli ve buna çok önem vermelidir. Müşahede ettiği, incelediği hastalık alametlerini okuyup öğrendiği bilgilerin ışığında değerlendirmeli, hocalarının konsültasyonuna da başvurmak suretiyle; doğru, sağlam bir teşhis ve tedavi yolunu tutmalıdır. Yaptığı işin ne ölçüde mes'uliyetli olduğunu iyi düşünüp, idrak etmelidir. Böylece onlar hekimlikte en olgun seviyeye ulaşacak, herkesin sevgi ve güvenini kazanacaklardır..." demektedir.

Ali bin Abbas, ayrıca özetle şu altı prensibe uyulmasını eserinde sık sık belirtir:

1. Hastalarla daima beraber olup, hastalıkları tanımak. Böylece, ihtiyaç anında pratiğe kolayca geçebilmek mümkün olabilecektir.

2. Hastaları evlerinde, yerlerinde ziyaret edip, hal - hatır sorup, onlara sıcak alaka göstermek.

3. Otorite olan hocalarının verdiği bilgilere uymak, daima onlardan istifade yollarını aramak suretiyle çeşitli hastalıkların teşhisini hakkıyla kavramak.

4. Hastaların değişik hallerini iyi tetkik etmek; yani hastalığın ayrı ayrı merhalelerini, seyir halini, alametleriyle beraber iyi tanımak.

5. Uygulama ve davranışlarıyla hastanın güvenini, itimadını kazanıp ona moral vermek. Böylece psikolojik olarak da sür'atle iyileşme ümidi içinde olmasını sağlamak.

6. Hocaları ve meslekdaşlarıyla birlikte daima hastaların proplemlerine eğilerek, onlarla ilgilenmek.

Tıp tarihçilerinin ifadesine göre, İbn-i Sina'nın **Kanun'**undan üstün olan bu eser, müellifin dehasını göstermektedir. Sırf bu yüzden Orta çağlarda, hemen batılıların dikkatini çeken ve batı bilim çevrelerinde çok derin tesirler bırakan bu eser, 1078'li yıllarda ölen Kostantin el-Afriki (Constantine

d'Africain) tarafından Latinceye tercüme edildi. Fakat Kostantin el-Afriki, eseri Latinceye tercüme ederken kimden tercüme ettiğini belirtmemiş ve kendine ait gibi göstermiştir.

Görüldüğü gibi Ali bin Abbas, modern tıbbın hemen her şubesinde erişilmeye çalışılan ana prensipleri derin bir kavrayışla ta o devirde tesbit etmiş ve ilmi sistemi yerleştirmiştir.

Alimler, tıp alanında çok eser telif etme yolunu tercih ederken, o tek ve pek kıymetli bir eser bırakarak, hem İslam, hem de Avrupa tıp aleminde derin ve köklü tesirler icra etmiştir. Onun ve diğer müslüman alimlerin ilmi çalışmaları olmasaydı, tıp ilminin sahası, çağlar boyunca hemen hemen karanlık kalacak ve belki de modern merhalelere kolay ulaşılamayacaktı. Tıptaki bu derin otoritesinden dolayı hemen hemen hiç tenkide uğramayan Ali bin Abbas, yüzyıllar ötesinden modern tıbbın temellerini atmış oldu. Bütün bu sebeplerden dolayıdır ki, ortaya koyduğu sağlam prensip ve nazariyeler hala incelemelere tabi tutulmakta, insanlığa yeni bir takım ilmi ipuçları vermektedir. Fakat Avrupalıların bu nazariye ve prensipleri çalarak, kendilerine mal edip, asıl sahibini asırlarca gizlemeleri, insanlık ve ilim tarihi açısından hoş bir şey değildir.

Kamil-us-Sınaa'nın güzel bir nüshası Irak Müzesi Kütüphanesinde olup, siyah ve kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Frankfurt'ta faaliyet gösteren "Instıtute für Geschichten Arabisch Islamischen Wissenschaften (IGAIW)" tarafından orijinal bir yazması esas alınmak suretiyle 1987 yılında iki cild halinde nefis bir faksimile baskısı yapılmış, dünyanın muhtelif önde gelen kütüphanelerine gönderilmiş, ilim adamlarına ve ilim akademilerinin tetkikine yeniden arz edilmiştir.

ALİ BİN ABDULLAH BİN ABBAS;

Abbasi hilafetinin kurucuları Seffah ve Mansur'un dedesi. Kaynaklarda Ebu Muhammed, Ebu Abdullah ve Ebü'l-Fadl ve el-Medeni künyelerinin olduğu bildirilmiştir. Rivayete göre, 660 (H.40) senesi Ramazan-ı şerif ayında doğup, Şam mıntıkasında Medine-i münevvere yolu üzerinde Şerad denilen yerde 736 (H.118) tarihinde vefat etti. Resulullah sallallahü aleyhi ve sellemin amcası hazret-i Abbas'ın, oğlu Abdullah'tan torunudur. Annesi Kında kabilesinden, Zür'a binti Müşerrih bin Ma'dikerib'dir. Tabiinin büyüklerindendir.

Ali radıyallahü anh bir gün Abdullah bin Abbas'ı öğle namazında göremeyince, yanındakilere; "İbn-i Abbas niçin gelmedi?" diye sordu. Onlar da bir çocuğunun olduğunu söylediler. Ali radıyallahü anh namazı kılınca, orada bulunanlara; "Haydi İbn-i Abbas'a gidelim." dedi. İbn-i Abbas'ın yanına varınca, tebrik edip; "Bir çocuğunun olduğunu duyunca Allahü tealaya şükrettim. Oğlun mübarek olsun. İsmini ne koydun?" diye sordu. Abdullah ibni Abbas; "Sen isim vermeden bize isim vermek yakışır mı?" dedi. Hazret-i Ali çocuğu getirmesini söyledi. İbn-i Abbas çocuğu getirince, kucağına alıp, damağını parmağıyla ovalayarak tahnik yaptı. Hayır duada bulunup; "İnsanlar ve sultanlar sana hizmet edeceklerdir." dedi. Çocuğu, Abdullah ibni Abbas'a verirken; "Al bu melikler babasını, ismini Ali, künyesini künyem olan Ebü'l-Hasan koydum." dedi. Ali bin Abdullah halife Abdülmelik bin Mervan'ın isteği üzerine bu künyesini Ebu Muhammed şeklinde değiştirmiştir.

Ali, Abdullah ibni Abbas'ın en küçük çocuğu idi. Vakar ve heybet sahibi olup, gayet uzun ve cüsseli idi. Yolda giderken, bir binek üzerine bindiği ve yanındakilerin de yürüyerek gittikleri sanılırdı. Sesi gür ve pek yakışıklı idi.

Hicazlılar kendisine çok hürmet ederlerdi. Hac veya ömre için Mekke-i mükerremeye gittiğinde, Kureyşliler Mescid-i Haram'daki ilim meclislerini ve dini sohbetlerini bırakırlar, ona olan hürmet ve saygılarından, meclisine gelirlerdi. Harem'den çıkıncaya kadar o kalkarsa kalkar, otururşa oturur, yürürse yürürlerdi. Emevilerden Velid bin Abdülmelik, Suriye'de Şerad denilen yerde Humeyme adlı köyü, Ali bin Abdullah'ın mülkiyetine verdi. O da Hicaz'dan ayrılıp, ailesiyle birlikte buraya yerleşti. Çocuklarının çoğu burada dünyaya geldi. Emevilerle daima sulh halinde olup iyi geçiniyordu. Devamlı ibadetle meşgul oluyor ve onlardan herhangi bir talepte bulunmuyordu. Kendisi sakin bir zat olmasına rağmen, oğlu Muhammed pek hareketli birisi idi. Humeyme'de boş durmamış, Abbasi hilafetine zemin hazırlayan faaliyetlerde bulunmuştu.

Ali bin Abbas'ın çok namaz kılmaktan dizleri nasırlaşmıştı. Bu sebeple ona çok ibadet eden ve dizleri nasırlaşmış manasına Züs-Safinat denirdi. Ali bin Abbas'ın ibadete bu derece düşkünlüğüne sebeb olan hadise şöyledir: O, Abdurrahman bin Eban bin Osman'ın çok ibadet yaptığını görmüştü. Bunun üzerine kendi kendine; "Ben, Resulullah'a daha çok yakınım, benim ondan daha çok ibadet yapmam lazımdır." dedi ve kendisini ibadete verdi.

Babası Abdullah ibni Abbas, Ebu Hüreyre, İbn-i Amr, Abdullah bin Cübeyr, Abdullah bin Mervan bin Hakem'den rivayette bulundu. Kendisinden de çocukları, Muhammed, İsa, Süleyman ve Minhal bin Amr,Sa'd bin İbrahim, Zühri, Habib bin Ebi Sabit, Eban bin Salih ve başkaları rivayette bulunmuştur. Az hadis-i şerif rivayet etmiştir. Hadis-i şerif rivayetinde sika (güvenilir)dır.

Rivayet ettiği hadis-i şeriflerden ikisi şunlardır:

Ali bin Abdullah babasından rivayet etti. Resulullah sallallahü aleyhi ve sellem buyurdu ki: **"Verdiği rızıklarla beslediği için, Allahü tealayı seviniz. Allahü tealayı sevdiğiniz için beni seviniz. Beni sevdiğiniz için, Ehl-i beytimi seviniz."**

"Kim istigfara (Allahü tealadan af ve magfiret istemeye) **iyi sarılırsa, Allahü teala, ona her türlü keder ve sıkıntıda bir ferahlık ve rahatlık, darlık zamanında ise, çıkış ihsan eder. Onu hiç ummadığı yerden rızıklandırır."**

ALİ BİN EBU TALİB;

Peygamber efendimizin amcası Ebu Talib'in oğlu, Hulefa-i raşidinin ve Cennet'le müjdelenen on kişinin dördüncüsü. Resulullah'ın damadı, Ehl-i beytin, Ehl-i abanın birincisidir. Künyesi Ebü'l-Hasen ve Ebu Türab'dır. Puta tapmadığı için Kerremallahü Vecheh; kahraman ve cesur olmasından, dönüp dönüp düşmana saldırmasından dolayı Kerrar; Allahü tealanın arslanı manasına Esedullah-il-Galib ve Haydar; Allahü tealanın takdirine razı olduğu için Mürteda (Mürteza) lakablarıyla anıldı. Annesi, Peygamber efendimize kendi çocuğu gibi bakan Fatıma binti Esed'dir. 599 senesinde yani hicretten 23 yıl önce Mekke'de doğdu. Doğum tarihi hakkında başka rivayetler de vardır. 660 (H. 40)ta Kufe'de vefat etti. Necef'te defnedildi.

Beş yaşından itibaren Peygamber efendimizin yanında yaşayan Ali radıyallahü anh on yaşındayken Müslüman olmakla şereflendi. Bu konuda farklı rivayetler vardır. Müslüman olması şöyle anlatılır:

Bir gün Resulullah ile hazret-i Hadice'nin beraber namaz kıldığını gördü. Namazdan sonra; "Bu nedir?" diye sordu. Resul-i ekrem sallallahü aleyhi ve sellem; "**Bu Allahü tealanın dinidir. Seni bu dine davet ederim. Allahü teala birdir, ortağı yoktur. Lat ve Uzza isimli putları terk etmeni emrederim.**" diye cevab verdi. Ali radıyallahü anh; "Önce babama bir danışayım." dedi. Resulullah ona; "**İslama gelmezsen, bu sırrı kimseye söyleme.**" buyurdu. Hazret-i Ali ertesi sabah, Resulullah'ın huzuruna gelerek; "Ya Resulallah! Bana İslamı arz eyle." diyerek Müslüman oldu. Müslüman olanların üçüncüsü, çocuklardan ise birincisidir.

Hazret-i Ali, İslamiyeti kabul ettikten sonra, bütün Mekke devrini teşkil eden on üç sene Peygamber efendimizin yanında, O'nun huzur ve hizmetlerinde bulundu. Peygamber efendimizin sevgi ve iltifatlarına kavuştu. Mekkeli müşriklerin bütün eza ve cefalarına katlanarak Peygamber efendimizin en yakın yardımcılarından oldu.

Resulullah'a (sallallahü aleyhi) ve sellem hicret için müsaade edilince, her tehlikeyi göze alarak, O'nun yatağına yatıp, hiç kimseden çekinmedi. Ertesi gün kendisine emanet edilen şeyleri sahiplerine verip, Mekke-i mükerremeden yola çıktı ve Peygamber efendimize Kuba'da yetişti.

Mescid-i Nebevi'nin inşaatında çok gayret gösterdi. Bedr, Uhud, Hendek ve diğer bütün gazalarda bulundu ve fevkalade gayret ve kahramanlık gösterdi. Yalnız Uhud Gazasında on altı yerinden yara aldı. Pekçok gazada Resulallah sallallahü aleyhi ve sellem sancağı hazret-i Ali'ye teslim etmiştir.

Hazret-i Ali, Hudeybiye Antlaşmasında sulh şartlarının yazılmasında vazife aldı. Hayber Gazasında bulunup, büyük kahramanlıklar gösterdi. Bu savaşta, ağır bir demir kapıyı kalkan olarak kullanmıştır. Huneyn Gazasında da büyük kahramanlıklar gösteren hazret-i Ali, Tebük Gazasında, Resulullah efendimiz tarafından vazifeli olarak Medine'de bırakıldığı için bulunamadı. Daha sonra Yemen Muharebesinde ordu kumandanı olarak vazifelendirildi. Mekke-i mükerreme feth edilince, Kabe'deki putları imha vazifesi ona verildi.

Peygamber efendimiz vefat edince, o yıkayıp kefenledi. Bu son mübarek vazife, ona ve hazret-i Abbas, Üsame bin Zeyd, Fadl ve Kusem'e nasib oldu. Definden sonra halife seçilen Ebu Bekr'e biat edip onun devlet işlerini yürütmede istişare ettiği zatlardan oldu ve kadılık (hakimlik) görevlerinde bulundu. Hazret-i Ömer'in halifeliğine de biat edip, halifenin danışmanı ve hakimliğini yaptı. Hazret-i Osman'ın da halifeliğine biat edip, hilafet işlerinde onun vezirliğini yaptı.

Hazret-i Osman'ın şehit edilmesinden sonra 656 (H. 35) Zilhicce ayında halife oldu. Hazret-i Osman'ı şehit edenlerin cezalandırılmaları hususunda çıkan ictihad ayrılıklarından dolayı karşı karşıya gelen iki ordu arasında tam anlaşma olmuştu ki, Abdullah bin Sebe' ismindeki Yahudi, gece karanlığında grubu ile birlikte Basralıların üzerine saldırdı. Gece karanlığında kimse ne olduğunu anlayamadı. Üç gün savaş devam etti. Cemel (Deve) Vak'ası olarak bilinen bu hadisede Aişe-i Sıddika esir alınınca, hazret-i Ali hürmet ve ikram edip kendi askerleri arasında bulunan kardeşi Muhammed bin Ebu Bekr ile Medine'ye gönderdi. Bir sene sonra Sıffin denilen yerde hazret-i Muaviye'nin ordusu ile yüz günde doksan meydan muharebesi yaptı. Askerlerinden yirmi beş bin, karşı taraftan kırk beş bin kişi şehid oldu. Karşı taraftan gelen sulh teklifi ile antlaşma olunca, ordusundan yedi bin kişi ayrıldı. Bunlara

harici denildi (Bkz. Hariciler).

660 (H. 40) senesinde Ramazan-ı şerif ayının on yedinci Cuma günü sabah namazına giderken İbn-i Mülcem adlı bir harici tarafından başına kılıçla vurularak şehit edildi. Kabirleri Necef denilen yerdedir.

Halifeliği devrinde zuhur eden fesatçılarla mücadele ettiğinden, sükun ve huzur bulamamıştır. Hükumet idaresinde hazret-i Ömer'in yolunu tutmuştur. Her işin emniyet ve istikamet dairesinde yapılmasına çalışır, halka şefkat gösterirdi. Her tarafta askeri birer merkez vücude getirmişti.

Hakkında bir kaç ayet-i kerime nazil olup, pek çok hadis-i şerifle medhedildi. Ehl-i sünnetin gözbebeği, evliyanın reisi, kerametler hazinesidir. Adalet, ilim, cömertlik, merhamet ve diğer yüksek faziletleri kendisinde toplamıştır. Peygamber efendimiz hazret-i Ali'ye cömertlerin sultanı manasına **Sultan-ül-eshiya** buyurmuşlardır.

Buğday benizli, orta boylu, uzun gerdanlı, güler yüzlü, iri siyah gözlü, geniş göğüslü, iri yapılı ve sık sakallı görünüşe sahib olan hazret-i Ali, ilim ve amel bakımından en yüksek derecede idi. Allah korkusundan devamlı ağlardı. Namaza durunca, alem alt-üst olsa, haberi olmazdı. Bir harpte ayağına saplanan oku, namazda çıkardıkları halde haberi olmamıştı.

Hazret-i Ali'nin hazret-i Fatıma'dan Hasan, Hüseyin ve Muhsin adında 3 erkek, Zeyneb ve Ümmü Gülsüm adında iki kızı olmuştur. Hazret-i Fatıma'dan sonra evlendiği hanımlarından 15 erkek, 16 kız çocuğu olmuştur.

Hazret-i Ali, fevkalade beliğ ve fasih konuşurdu. Peygamber efendimizden sonra, onun derecesinde beliğ hutbe okuyacak bir başkası yok idi. Arap lisanının ilk kaidelerini koyan odur. Bu sebeple Kur'an-ı kerimin lisanına herkesten çok aşina idi. Devamlı Peygamber efendimizin yanında bulunması ve onun feyizli nurlarına ilk kavuşanlardan olması sebebiyle Kur'an'ın hükümlerini en iyi bilen o idi. Tefsire dair birçok rivayetler bildirmiştir. Bilhassa ayetlerin iniş sebepleri konusunda birçok rivayetleri vardı. Bu konuda buyuruyor ki: "Sorunuz, bana ne sorarsanız, size cevabını veririm. Allah'ın kitabını bana sorunuz. Vallahi bir ayet yoktur ki, ben onun gecede mi, gündüzde mi, kırda mı, dağda mı nazil olduğunu bilmiyeyim." Bu sebeplerden dolayı, hakkında birçok rivayet olup, anlaşılması güç meselelerde, onun rivayeti tercih edilmiştir. Hacc-ı Ekber'in kurban bayramı olduğuna dair olan rivayeti gibi.

Hazret-i Ali, Ehl-i beytten olması sebebiyle, Peygamber efendimizin sünnetine herkesten daha fazla vakıftı. Bu hususta herkesin müracaat kapısıydı. Bizzat Resulullah efendimizden duyarak yazdığı bir hadis sahifesi vardı. Bu sahife, **Sahifetü Ali bin Ebi Talib** adıyla 1986'da yayınlanmıştır. Kendisinden 586 hadis-i şerif bildirilmiştir. Bunlardan 20 tanesi hem **Buhari**'de, hem de **Müslim**'de bulunur. Bundan başka 9 hadis-i şerif **Buhari'**de, 15 hadis **Müslim**'de, tamamı da Ahmed bin Hanbel'in **Müsned** adlı kitabında vardır.

Hazret-i Ali, Eshab-ı kiramın en büyük fıkıh alimlerindendi. Halledilemeyen mevzular ona havale edilirdi. Hatta hazret-i Ömer buyurur ki: "Şayet hazret-i Ali olmasaydı, Ömer helak olurdu." Fıkha dair bildirdiği hükümler, **Mevsuatü Fıkhı Ali bin Ebi Talib** adıyla yayınlanmıştır.

Hazret-i Ali'nin hikmetli sözleri birçok kitaplarda toplanmıştır. Bunlardan **Emsalü İmam Ali, Gurer-ül-Hikem ve Dürer-ül-Kilem** adlı eserler basılmıştır. Bu kitaplardaki sözlerinde hazret-i Ali buyuruyor ki:

"İnsan bilmediğinin düşmanıdır."

"Allahü tealaya yemin ederim ki, beni yalnız mümin sever ve bana yalnız münafık buğz eder."

"Cahil, bilmediğini sormaktan utanmasın. Alim, içinden çıkamayacağı bir meselede en iyisini Allahü teala bilir demekten sakınmasın."

"Amellerin en zoru üçtür; nefsin hakkını verebilmek, her halde Allahü tealayı hatırlayabilmek, din kardeşine bol bol ikramda bulunabilmektir."

"Takva, hataya devamı bırakmak, aldanmamaktır."

"Kalpler kaplara benzer. Hayırlı olanı hayırla dolu olanıdır."

"Bana bir harf öğretenin kölesi olurum."

Fazileti, üstünlüğü ile ilgili birçok hadis-i şerif bildirilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

Allahü teala bana dört kişiyi sevmemi emr etti. Ben de onları seviyorum. Bunlar kimlerdir denildikte; **Ali onlardandır. Ali onlardandır, Ali onlardandır ve Ebu Zer, Mikdad ve Selman**'dır, buyurdu.

Ben ilmin şehriyim, o şehrin kapısı Ali'dir.

Ali'ye bakmak ibadettir. Ali'yi inciten beni incitmiş gibidir.

Kızım Fatıma'yı Ali'ye vermeyi Rabbim bana emreyledi. Allahü teala her peygamberin sülalesini kendinden, benim sülalemi de Ali'den halk etmiştir.

Münafıkların kalbinde dört kimsenin muhabbeti toplanmaz; Ebu Bekr, Ömer, Osman ve Ali (radıyallahü anhüm)**.**

Ehl-i beytim Nuh aleyhisselamın gemisi gibidir. Onlara tabi olan selamet bulur. Olmayan helak olur.

Hazret-i Ali'nin Peygamberimizden (sallallahü aleyhi ve sellem) rivayet ettiği bazı hadis-i şerifler şunlardır.

Günah işleyen biri, pişman olur, abdest alıp, namaz kılar ve günahı için istiğfar ederse (bağışlanmasını dilerse)**, Allahü teala o günahı elbette affeder. Çünkü, Allahü teala** (Nisa suresi, 109. ayet-i kerimesinde mealen); **"Biri günah işler veya kendine zulmeder, sonra pişman olup Allahü tealaya istiğfarda bulunursa, Allahü tealayı çok merhametli ve af ve mağfiret edici bulur."** buyurmaktadır.

Üzerinde farz borcu olan kimse, kazasını kılmadan nafile kılarsa, boş yere zahmet çekmiş olur. Bu kimse, kazasını ödemedikçe, Allahü teala onun nafile namazlarını kabul etmez.

Malınızın zekatını veriniz. Biliniz ki, zekatını vermeyenlerin, bunu vazife kubul etmeyenlerin namazı, orucu, haccı ve cihadı ve imanı yoktur.

Peygamber efendimiz hazret-i Ali'ye buyurdu ki: "**Ya Ali! Altı yüz bin koyun mu istersin, yahut altı yüz bin altın mı veya altı yüz bin nasihat mı istersin?"** Hazret-i Ali dedi ki; "Altı yüz bin nasihat isterim." Peygamber aleyhisselam buyurdu ki; **"Şu altı nasihata uyarsan, altı yüz bin nasihata uymuş olursun.**

1. Herkes nafilelerle meşgul olurken, sen farzları ifa et. Yani farzlardaki rükunleri, vacipleri, sünnetleri, müstehabları ifa et.

2. Herkes dünya ile meşgul olurken, sen Allahü tealayı hatırla. Yani din ile meşgul ol, dine uygun yaşa, dine uygun kazan, dine uygun harca.

3. Herkes birbirinin ayıbını araştırırken, sen kendi ayıplarını ara. Kendi ayıblarınla meşgul ol.

4. Herkes, dünyayı imar ederken, sen dinini imar et, zinetlendir.

5. Herkes halka yaklaşmak için vasıta ararken, halkın rızasını gözetirken, sen Hakk'ın rızasını gözet. Hakk'a yaklaştırıcı sebep ve vasıtaları ara.

6. Herkes çok amel işlerken, sen amelinin çok olmasına değil, ihlaslı olmasına dikkat et!"

ALİ BİN İSA EL-CERRAH;

Abbasi Devletinin büyük vezirlerinden. İsmi, Ali bin İsa bin Davud el-Cerrah olup, künyesi Ebü'l-Hasan el-Vezir'dir. 859 (H.245) senesinde doğdu. 945 (H.334) senesi Zilhicce ayının son Cumasında gece yarısı Bağdad'da vefat etti. Evinin bahçesine defnedildi.

Ali bin İsa, Halife Muktedir-billah'a iki defa vezir oldu. İlk defa 913 senesi Muharrem ayında vezirliğe getirildi ve üç sene on bir ay vezirlik yaptı. Sonra bu görevden alındı ise de, 927 senesinde tekrar vezir oldu ve vefatına kadar bu vazifede kaldı. Halk gelir, dert ve sıkıntılarını, hiç çekinmeden kendisine anlatırdı. Onları çok iyi karşılar, muamelesinde hiç sertlik görülmezdi. Hatta namaz hazırlığı yapıp, tam çıkıp gideceği zaman gelenleri kırmaz, gönül kırıklığı ile; "Ya Rabbi! Ben sana taat için yola çıktım. Ama muhtaç olan kullarının işini bitirebilmek için gene geri kaldım." derdi. Müslümanlara hizmet etmenin, Allah'a hizmet etmek demek olduğunu çok iyi bilirdi.

Ali bin İsa, tasarrufları ile devletin maliyesini ıslah etti. Halife Muktedir'e, Bağdat ve daha başka vakfa müsait geliri olan yerlerin, Haremeyn'e ve sınır boylarına vakfedilmesini teklif etti. Bağdat'taki emlakın geliri on üç bin dinarı buluyordu. Ali bin İsa'nın bu teklifi, Halife tarafından kabul edildi. Bu vakıflar için Divan-ül-Beri ismi verilen hususi bir defter tutturdu.

Kötülük nedir bilmezdi. Vezirliği müddetince herkese iyilik yaptı. Çünkü Müslümanlığın; Allah'ın emirlerini yapmak, yarattıklarına merhamet etmek olduğunu çok iyi biliyordu. Bu düşüncede olan bir insanın, insanlara zulüm ve eziyet ettiği tarihte görülmemiştir.

Suli, onun hakkında şöyle demektedir: "Zühdü, Kur'an-ı kerimi hıfzetmesi ve dini bilgisi bakımından

öyle bir vezir bilmiyorum. Gündüzlerini oruçla, gecelerini ibadetle geçirirdi. Önceleri, divanda katiplerin yaptığı işleri bizzat kendisi yapardı. Medine-i münevverede bulunan Eshab-ı kiramın torunlarına ikramda bulunmayı çok severdi. İnsanlara hiç ayırım yapmadan fakir, zengin, itibarlı demeden adaletle muamele etti. Zayıfların hakkını kuvvetliden aldı. Her bakımdan iffet sahibi bir zat idi."

İdareciliği yanında akli ve nakli ilimlerde de alim olan Ali bin İsa'nın birçok eseri vardır: **Divanu Resail, Meani-ul-Kur'an-il-Kerim, Cami-ud- Dua, Kitab-ul-Küttab** ve **Siyaset-ül-Memleketi ve Siret-ül-Hulefa** eserlerinden bazılarıdır.

ALİ BİN İSA EL-KEHHAL;

Göz hastalıkları hakkında ilk defa kitab yazan Müslüman tıp alimi. Müslümanlar arasında "Kehhal", Avrupa'da ise "Hally Jesu" isimleriyle meşhur olmuştur. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. 1039 (H. 430) senesinde Bağdat'ta vefat etti.

Ali bin İsa el-Kehhal'ın, İslam aleminde ve batıda meşhur bir tıp alimi olarak bilinmesinin sebebi, yazmış olduğu **Tezkiret-ül-Kehhalin** adlı eseridir. On dokuzuncu asrın ortalarına kadar bir benzeri yazılmamış olan bu eserde, eski eserlerin tetkikinden elde ettiği, o devrin tıp alimlerinden öğrendiği ve uygulama sırasında elde ettiği bilgileri toplamıştır. Eser üç ana bölümden meydana gelmiştir:

Birinci bölümde; gözün anatomisi, fizyolojisi, tabakaları, damar ve sinirlerin incelenmesi, her bir tabakanın başlangıç ve sonu, sağladığı faydalar ve beslenme kaynakları anlatılmaktadır.

İkinci bölümde; gözün dış hastalıkları ve tedavileri, göz kapağı, gözyaşı bezleri, kornea ve uveanın hastalıkları ve tedavileri, katarakt ve ameliyatı hakkında bilgi verilmektedir. Bu bölümde trahom hastalığına da yer verilmiş, gözde arpacık çıkması, göz kapağının büyümesi ve şeklinin bozulması durumları esaslı bir şekilde incelenmiştir. Göz kapak içi derisine ait on üç hastalıktan optalmi esaslı bir şekilde ele alınmış bu tür hastalıklarda yumurta akı, süt gibi maddelerin, çinko külü ve uyuşturucu bir madde ile kullanılabileceğini bildirmiştir. Optalmi devam ettiği takdirde trahomun ortaya çıkabileceğini ileri sürmüştür.

Eserin üçüncü bölümünde ise gözün iç hastalıkları ve tedavileri, billur cisim ve albümin hastalığında gözün değişiklikleri, miyop, hipermetrop, gece körlüğü; saydam tabaka, retina, görme siniri, ağtabaka ve iris hastalıkları, şaşılık ve görme hastalıkları hakkında bilgi verilmekte ve yüz otuz iki çeşit hastalığın tarifi yapılmaktadır.

Eser; hijyenle ilgili bazı tavsiyelerin yanında 141 basit ilacın göze etkilerini açıklayan bir kısımla son bulmaktadır. Eserin en orijinal yerlerinden biri de o güne kadar bilinen lokal anesteziklerin yanı sıra ağrılı ameliyatlarda ilk defa Mandragora (adamotu) ve Opium (afyon) buharı gibi genel anestezi yapan maddelerin yardımıyla göz ameliyatlarının nasıl yapılacağını tarif etmiş olmasıdır.

Ali bin İsa el-Kehhal'in bu önemli eseri, İslam aleminde ve Avrupa'da tanındı. Latinceye tercüme edildi. Tıp tarihçileri, on dokuzuncu asrın ortalarına kadar gözle ilgili daha mükemmel bir eserin yazılmadığını ifade etmektedirler. Eser, Arapça olup, Hindistan'da Hazinetü'l-Mearif Yayınevi tarafından neşredilmiştir.

ALİ BİN MEYMUN EL-MAĞRİBİ;

Kuzey Afrika'da yetişmiş olan evliyadan. İsmi, Ali bin Meymun bin Ebu Bekr el-İdrisi'dir. Babası İbn-i Meymun diye bilinen İşbiliyeli Muhammed'dir. Künyesi Ebü'l-Hasan'dır. Haşimi, Kureşi, Mağribi ve el-Gumari nisbeleriyle bilinir. Bazı kaynaklarda Peygamber efendimizin torunu hazret-i Hasan'ın soyundan bir aileye mensub olduğu bildirilmektedir. 1450 (H.854) senesinde Kuzey Afrika'nın Gumare bölgesinde doğdu. 1511 (H.917) senesinde Şam'da vefat etti.

Genç yaştan itibaren ilim tahsiline başlayan Ali bin Meymun el-Mağribi, ailesinden ayrılarak Fas'a gitti. Orada Ebu Zeyd Abdurrahman el- Hamidi'den Maliki fıkhı ve diğer İslami ilimleri okudu. Ayrıca matematik ve gramer öğrendi. İlimde yüksek dereceye ulaştıktan sonra bir müddet ders okutup talebe yetiştirdi. Bir müddet kadılık yaptı. Kuzey Afrika'nın sahil şeridindeki istila ve zulmünü fazlalaştıran Portekizlilere karşı cihada katılmak üzere memleketine döndü. Portekizlilere karşı yapılan savaşlara aktif olarak katıldı. Peygamber efendimizin sünnetinin ciddi bir şekilde çiğnendiğini söylediği için bölge kabileleriyle arası açıldı. Çeşitli suçlamalarla hapse atıldı. Hapishaneden çıktıktan sonra babasından doğuya gitmek üzere izin istedi. Doğuya gitmek üzere memleketini terk etti. İspanyol akınlarının tehdidi altında bulunan Kuzey Afrika'yı dolaştı. Bölgedeki şartlar her türlü batıl itikadın yayılmasına uygun bir zemin hazırlamıştı. Ali bin Meymun bu bozuk inanışlara karşı giriştiği mücadeleyi sürdürdü. Gezdiği yerlerde tasavvuf büyükleriyle tanışıp sohbetlerinde bulundu. Tasavvufa yönelip Güneybatı Tunus'un Nifvaze Vahası Tüzer kasabasında Şaziliyye yolu büyüklerinden Ahmed bin Muhammed ed-Debbasi'ye intisab edip, ona talebe oldu. Dört ay müddetle hizmetinde bulunup, tasavvufta yüksek

derecelere kavuştu. Hocasının izni ile doğuya gitmek üzere yola çıktı. Mısır'a uğradıktan sonra, hac vazifesini yerine getirdi. Hac vazifesini yaptıktan sonra Şam'a geldi. Orada insanlara Allahü tealanın emir ve yasaklarını anlatıp doğru yola gelmelerine çalıştı. Lübnan ve Beyrut'a geldi. Burada talebesi Muhammed bin Arrak ile karşılaştı. Aralarında Alvan el-Hamevi'nin de bulunduğu talebeleriyle birlikte Sultan İkinci Bayezid Han zamanında Anadolu'ya geldi. Altı ay kadar Bursa'da kalıp irşadda bulundu. İrşadla vazifeli olarak talebelerini Bursa'da bırakarak tekrar 1505 senesinde Şam'a döndü. Muhyiddin ibni Arabi hazretlerinin kabrinin bulunduğu Salihiyye'ye gitti. Burada kaldığı dört sene içinde ilim öğretti ve insanlara vaz ü nasihatlerde bulundu. Ehl-i sünnetin dört mezhebine mensub kadı ve müftüler onun ilim meclislerine devam ettiler. Talebesi Muhammed bin Arrak'ın tavsiyesi üzerine Beyrut yakınlarındaki Mecdel Mauş adı verilen köye yerleşti. Ömrünün son seneleri burada geçti. 1511 (H.917 Cemaziyelahir) senesi Eylül ayında vefat eti. Vasiyyeti üzerine hiçbir şahsın mülkü olmayan bu köyde defnedildi.

Ali bin Meymun el-Mağribi İslamiyete uymakta çok titiz idi. "Yanıma gelen Sultan Bayezid de olsa İslamiyetin bildirdiği şekilde davranırım." buyururdu. Kim olursa olsun ziyaretine gelenlere ayağa kalkmaz, kendisi için de kalkılmasını istemezdi. Yanına bir ilim sahibi gelse ona hürmeten, altına bir koyun postu sererdi. Bid'atlerden son derece kaçınır, kimsenin kınamasından çekinmezdi. Sert bir mizaca sahib olup heybetli idi. Talebelerinin en ufak gevşekliğine müsamaha etmez, gördüğü her eksikliği hemen düzeltirdi. Devlet adamları ve halktan hediye kabul etmezdi. Bir kimsenin kendisini övmesine veya kötülemesine aldırış etmez, kendisini kötüleyenlere karşı sükut ederdi. Keramet gösterilmesini tasvib etmezdi. Pekçok kerametleri görülmüştür. Onun kerametleri ve menkibeleri talebelerinden Alvan-el-Hamevi'nin yazdığı **Mücli'l-Hüzn ani'l-Mahzun fi Menakıbı'ş-Şeyh Ali bin Meymun** adlı menakıbnamede toplanmıştır. Onun talebelerinden Muhammed bin Arrak, Arrakıyye, Alvan el-Hamevi de Alvaniyye yollarını kurmuşlardır.

Ali bin Meymun el-Mağribi'nin hikmetli sözlerinden bazıları:

"Halinin onda dokuzu susmak, biri de konuşmak olsun."

"Kendisine kurtuluşa ermiş bir kimsenin nazarı (bakışı) erişip de iflah olmayan (kurtulamayan) kimseye şaşarım."

"Ev ancak, içinde olana fayda verir."

Eserleri:

1) Beyanü Gurbeti'l-İslam: Doğu ve batı İslam dünyaları arasındaki dini, sosyal, kültürel farklılıklar anlatılmıştır. Eser, Ali bin Meymun'un bazı risaleleriyle birlikte Suriye'de Zahiriyye Kütüphanesinde ve Kahire'de Darü'l-Kutubi'l-Mısrıyye'de bulunmaktadır. **2) Tenzihü's-Sıddik an Vasfi'z- Zındık:** Muhyiddin ibni Arabi hazretlerinin üstünlüklerini anlatan ve onun sözlerini açıklayan bu eser, on kadar risaleyle birlikte Fas'ta Hizanetü'r- Rabat'ta bulunmaktadır. **3) Beyan-ül-Ahkam fi's-Seccadeti vel-Hırkati ve'l- A'lam, 4) Ta'zimü'ş-Şeair min-el-Cevami vel-Mesacid vel-Menasir, 5) Tenbihü'l-Gabi fi Tenzihi İbni'l-Arabi, 6) Risaletü'l-İhvan min Ehli'l- Fıkh ve Hameleti'l-Kur'an, 7) Er-Risaletü'l-Meymuniyye fi Tevhidi'l- Cürumiyye, 8) Sefinet-ün-Necat, 9) Şerhü Erbe'in en-Neveviyye, 10) Mevahibü'r-Rahman fi Keşfi Avrati'ş-Şeytan, 11) Mebadiü's-Salikin ila Makamati'l-Arifin.** Bu son iki eser, Süleymaniye Kütüphanesinde mevcuddur.

ALİ EKREM BOLAYIR;

Osmanlı Devletinin son zamanlarında yetişen devlet adamı ve şair. İstanbul'da 1867 senesinde doğdu. Babası Namık Kemal'dir. Dört yaşında iken Hobyar Mahalle Mektebine başladı. İlk tahsilini tamamladıktan sonra bir sene kadar Fatih Askeri Rüşdiyesine devam etti. Özel derslerle idadi tahsilini tamamlayan Ali Ekrem, babası Rodos Mutasarrıfıyken Arapça, Farsça ve Fransızca öğrendi. Oğlunu asker yapmak isteyen Namık Kemal, bir dilekçe ile Sultan İkinci Abdülhamid Hana müracaat etti ise de, dedesi buna mani olarak padişahtan Şura-yı Devlete veya Hariciye Nezaretine tayinini rica etti. Sultan bu iki teklifi kale almayıp, Ali Ekrem'i Mabeyn'e aldı.

Ali Ekrem, Mabeyndeki görevine başladığında 20 yaşındaydı. On sekiz sene bu vazifede çalıştı. 1906'da Kudüs Mutasarrıflığına, Meşrutiyetin ilanından sonra da Beyrut valiliğine tayin edildi. Bu vazifede üç gün bulunduktan sonra istifa etti. 1908 Eylülünde Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz Adaları) valisi oldu. Bir sene sonra görevden alınınca İstanbul'a döndü. 1910'da Darülfünunda Edebiyat Müderrisi oldu. 1912'de tekrar Akdeniz Adaları valiliğine tayin edildi. Balkan Savaşları sırasında Yunanlılara esir düştü ise de esareti kısa sürdü ve İstanbul'a döndü. Tekrar Darülfünun'a müderris oldu. 1919'da edebiyat dersi, Maarif Nazırı tarafından kaldırılınca, Galatasaray Lisesi Edebiyat Öğretmenliğine tayin edildi. Ancak bu vazifeyi kabul etmedi. Said Bey Maarif Nazırı olunca Galatasaray Lisesi Edebiyat Öğretmenliğini kabul etti. 1922'de Yahya Kemal'e vekaleten üçüncü defa

Darülfünun'a tayin edildi. Birkaç ay sonra asil olarak ders vermeye başlayan Ali Ekrem, buranın üniversiteye çevrildiği tarihten 1933'e kadar bu vazifede kaldı. Diğer taraftan da Maltepe Askeri Lisesinde edebiyat dersleri veriyordu. Darülfünun'dan ayrıldıktan sonra bu vazifesine devam etti. Ali Ekrem 27 Ağustos 1937'de öldü ve Zincirlikuyu Asri Mezarlığına gömüldü.

Ali Ekrem, daha on yaşında iken şiirler söylemeye başlamıştı. Babası bazı mısralarını düzelterek ona yardımcı oldu. 17-18 yaşlarında iken düzgün manzumeler yazıyordu. İlk neşredilen eseri "**Dağ**" adlı mensuresidir. Önceleri İlham, sonra da Ayın Nadir takma isimlerini kullandı. **Servet-i Fünun**'da yazmaya başladıktan sonra asıl şahsiyetine kavuşan Ali Ekrem, bir süre sonra Tevfik Fikret'le aralarında ayrılık çıkınca **Servet-i Fünun**'u bırakarak **Malumat**'a geçti.

Ali Ekrem'in dili ihtişamlı olduğu için Türkçülük cereyanına katılmadı. Bazı manzumelerinde tekellüflü (ağır) bir dil kullanmış, tamlamalara bağlı kalmıştı. Dile hakim olan şair, 1908'den sonra hece vezni ile şiirler yazdı ise de bu vezni aruzdaki gibi başarıyla kullanamamıştır. Gerçekleri romantik bir tarzda ifade etmek onun bariz özelliklerindendir.

Ali Ekrem Bolayır'ın başlıca eserleri şunlardır: **1) Zilal-i İlham** (1909): 1888-1908 seneleri arasında yazdığı şiirleri içine alan bir eserdir. **2) Kaside-i Askeriye** (1908): Namık Kemal'in **Hürriyet Kasidesi**'ne nazire olarak yazılmış 41 beytlik bir kasidedir. **3) Ana Vatan** (1921): Hece vezni ile yazılmış milli duyguyu işleyen şiirlerden meydana gelmiştir. **4) Şiir Demeti** (1925): Küçük çocuklar için dini, milli ve eğitici mahiyette şiirlerin yer aldığı bir eserdir. **5) Ruh-ı Kemal** (1908), **6) Kırmızı Fesler** (1908), **7) Lisan-ı Osmani** (1914), **8) Ordunun Defteri** (1918), **9) Vicdan Alevleri, 10) Lisan-ı Nazm, 11) Lisan-ı Nesr, 12) Mesalik-i Edebiye, 13) Tair-i İlahi, 14) Barıa, 15) Engel, 16) Sükut, 17) Eğlenirken.**

Şiirlerinden bir örnek

KÜÇÜK ALİM

Sakarya'nın suyu berrak
Aynasında Türk yüzü ak,
Durma, durma coşkun su ak;
Müjde götür Türk ilinden
Cennetteki Alime sen.

.....

Sakarya'nın suyu kara
Gece urmuş ak yollara ...
Zeyneb kimden kimi sora?
Ey Sakarya bana bildir,
Küçük Alim sende midir?

Köyde bir gün dedi bana:
Gitmek düştü nişanlına
Gelemezsem... benden yana
Sakın dökme gözyaşını,
Sulanamaz şehid kanı!

.....

Sakarya'nın suyu kızıl,
Akar durur harıl harıl.
Sakarya pek yaman bu yıl:
Her dalgası bir kefendir,
Dudağından kan belirir!

.....

Ey Sakarya, sularından
Küçük Alim zaman zaman
Bana gülüp diyor: Vatan!
Koca ırmak, gök aynası
Ne güzelsin kuruyası!

ALİ EMİRİ;

Son devir münekkitlerinden. 1857'de Diyarbakır'da doğdu. Seyyid Mehmed Şerif Efendinin oğludur. İlk tahsilini Diyarbakır'da Sülukiyye Medresesinde yaptı. Amcası Fethullah Feyzi'den Farisi öğrendi.

Mardin'e dayılarının yanına giderek bazı müderrislerden üç yıl ders aldı. Arabi ve Farisiyi öğrendi. 1875'te telgrafçı oldu. Beşinci Murad'ın padişah olması üzerine bir cülusiyye kaleme aldı. 1878'de Diyarbakır'a gelen Abidin Paşanın yanına Müsavvid olarak girdi. Abidin Paşa ile birlikte Harput, Sivas ve Selanik'e gitti. Daha sonra Kozan sancağı aşar müdürlüğü ile Adana aşar nezareti başkatipliği yaptı. Elazığ ve Erzurum defterdarlığında, Yanya, İşkodra maliye müfettişliklerinde, Halep defterdarlığı ile Yemen maliye müfettişliğinde bulundu. 1908'de İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra emekliye ayrılıp Milli Tetebbular Encümeni, Tasnif-i Vesaik-i Tarihiyye Encümeni başkanlığı ile Tarih-i Osmani Encümeni üyeliği yaptı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dairesi Tasnif Komisyonu başkanlığında iken "Ali Emiri Tasnifi"ni meydana getirdi. 23 Ocak 1924'te öldü. Kabri, Fatih Camii Haziresindedir.

Hayatı boyunca gittiği her yerde kıymetli kitapları topladı ve 16.000 cildi ihtiva eden kütüphanesini Fatih'te Feyzullah Efendi Medresesinde kendi adına kurduğu Millet Kütüphanesine bağışladı. Ölünceye kadar da bu kütüphanenin müdürlüğünü yaptı. Yaptığı diğer bir hizmeti de, Kaşgarlı Mahmud'un o zamana kadar ele geçmeyen **Divanü Lügat-it-Türk** adlı eserini bulması ve ilim alemine sunmasıdır.

Bazı telif eserleri: **Levamiu'l Hamidiyye, Cevahir-ül-Müluk, Tezkire-i Şuara-yı Amid, Ezhar-ı Hakikat,** Lütfi Paşa'nın **Asafnamesi.**

ALİ FEHMİ CABİÇ;

Bosna-Hersek Müslümanlarının dini lideri ve edebiyatçı. 1853'te Mostar'da doğdu. Babası Mostar müftüsü Şakir Efendidir. Tahsilini doğduğu yerde tamamlayan Ali Fehmi, babasının vefatı üzerine Mostar müftülüğüne tayin edildi (1884). Bir taraftan vazifesine devam ederken, bir taraftan da talebe yetiştirdi.

Ali Fehmi, 1899'dan sonra siyasete atılarak Avusturya İmparatorluğundan muhtariyet elde etmek isteyen Bosna-Hersek Müslümanlarının lideri oldu. Bu yüzden bölgeyi işgal etmiş olan Avusturya makamları tarafından görevden alındı (1900). Çalışmalarına devam etmek için altı kişilik bir heyetle İstanbul'a geldi (1902). Bu durumu fırsat bilen Avusturya hükümeti, Ali Fehmi'nin memleketine dönmesine müsade etmedi. O da İstanbul'a yerleşti. İlmi ile kısa zamanda İstanbul'un meşhur alimlerinin takdir ve itibarını kazandı. Bir süre Meclis-i Maarif üyeliği yaptı. O zamana kadar İstanbul'da okutulmamış olan Müberred'in **El-Kamil'**ini okutmaya başladı. 1906'da Darülfünun Arab Dili ve Edebiyatı müderrisliğine tayin edilen Ali Fehmi, Osmanlı Meclis-i Meb'usanındaki Arab ülkeleri mebuslarına hitaben Bosna ve Hersek'in durumunu anlatan bir broşür neşretti. Broşürdeki görüşleri Babıali'nin o günkü siyasetine ters düştüğünden Darülfünun'daki görevinden alındı (1908). 12 Ağustos 1918'de vefat etti. Edirnekapı Mezarlığına defnedildi.

Ali Fehmi Cabiç, Arab dili ve edebiyatı alanında çeşitli eserler yazmıştır. Bilinen eserleri şunlardır: **1) Hüsn-üs-Sahabe fi Şerhi Eşar-is-Sahabe:** Eshab-ı kiramın şiirlerinin şerh edildiği bir eserdir. Açıklanan şiirin yanında ayrıca o sahabinin kısaca hayat hikayesi vardır. **2) Tilbet-üt-Talib fi Şerhi Lamiyyeti Ebi Talib:** Arapça olan eser, Ebu Talib'in söylediği "Lamiyyeti Ebi Talib" adlı şiirin açıklamasıdır. Eser İstanbul'da Ruşen Matbaasında basılmıştır.

ALİ FEHMİ KARAMANLIOĞLU;

Türk dili doçenti. 31 Mayıs 1932 tarihinde İstanbul'da doğdu. Süleymaniye Mimar Sinan İlkokulundan sonra İstanbul Erkek Lisesinde okudu ve 1949 yılında mezun oldu. 1954 yılında İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdi ve aynı yıl Eski Türk Dili Kürsüsüne asistan oldu. 1959 yılında doktor ünvanını aldı. 1960-1962 yılları arasında Hamburg Üniversitesinde çalıştı. 1964-1966 yıllarında vatani vazifesini yapanAli Fehmi Karamanlıoğlu 1968 yılında doçent oldu.

Küçük yaştan itibaren böbrek rahatsızlığı geçiren Karamanlıoğlu'nun hastalığı 1967 yılında nüksetmiş, bundan sonraki hayatı tedavilerle geçmiş, buna rağmen yurt dışında çeşitli ilmi toplantılara katılmıştır. Bu hastalıktan 16 Ocak 1973 yılında vefat etmiş olup, Zincirlikuyu Mezarlığında medfundur.

Karamanlıoğlu, **Nehc-ül-Feradis'in Dil Hususiyetleri Üzerinde Bir Çalışma** (1954) adlı mezuniyet tezinden başka, 1959 yılında **Kıpçak Türkçesi Üzerine Bir Gramer Denemesi** adlı doktora tezi vardır. **Seyf-i Sarayi, Gülistan Tercümesi** ise 1968 yılında hazırladığı doçentlik çalışmasıdır. Bu eseri 1978 ve 1989 yıllarında basılmıştır.

Türk Dili Nereden Geliyor Nereye Gidiyor adlı eserinde Türkçenin meselelerini ele alanKaramanlıoğlu'nun yayın hayatı bir hayli zengindir. Sıhhatinin müsait olmamasına ve ömrünün kısalığına rağmen eser ve makalelerinin sayısı seksenin üzerindedir.

ALİ FUAD BAŞGİL;

Cumhuriyet devri Türk hukukçusu, profesör. Samsun'un Çarşamba kazasında 1893 senesinde doğdu. Tahsilinin bir kısmını burada ve İstanbul'da yaptı. 1914'te Birinci Dünya Harbine katılarak dört yıl Kafkas cephesinde savaştı. Savaştan sonra 1920 senesinde Fransa'ya giderek Gronoble Üniversitesi Hukuk Fakültesinde lisansını tamamladı. Bundan sonra Paris'te bir taraftan doktorasını bitirmeye çalışırken, diğer yandan Sarbon Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Koluna devam etti ve 1929 senesinde mezun oldu. Bu arada Paris Siyasi ilimler Okulunu da bitirdi. Daha sonra Lahey Devletler Hukuku Akademisi Kurslarını tamamladı. Boğazlar Meselesine dair teziyle 1928'de hukuk doktoru oldu.

Bu parlak ve muvaffakiyetli tahsil hayatından sonra 1929 senesinde yurda döndü. Önce Maarif Vekaleti Yüksek Tedrisat Umum Müdür Muavinliğine, sonra Ankara Hukuk Fakültesi Esas Teşkilat Hukuku (Anayasa) profesörlüğüne getirildi. 1933 ders yılı sonunda, Darülfünunun ilgası ile, yeni üniversite kurulması sırasında Yüksek İktisad ve Ticaret Mektebi Müdürlüğüne getirildi. Bunun yanında İş Hukuku profesörlüğünü yaptı. 1937'de Cenevre'de Hatay'ın bağımsızlığı için yapılan toplantıda Türk hey'etinin danışmanlığını yaptı. 1947 senesinde, Siyasal Bilgiler Mektebi Müdürlüğüne ve Esas Teşkilat Hukuku profesörlüğüne tayin edildi. Berlin'de yapılan Devlet ve İdare İlimleri Akademisi Kongresine, Alman Hükumetinin davetlisi olarak gitti. Bundan başka Beynelmilel İdari İlimler Enstitüsünün ilmi komitesi azası sıfatıyla Enstitünün Nis, Madrid, İstanbul ve Lizbon kongrelerine iştirak etti.

Ayrıca Ali Fuad Başgil, 1952'de Pakistan Karaçi'de, 1959'da Ürdün Kudüs'te toplanan Umumi İslam Kongrelerinden başka 1959'da Viesbaden Hukuk Kongresinde Türkiye'yi temsil etti.

1960 ihtilalinden sonra siyasete atıldıysa da bunun mizacına uymadığını görerek vazgeçti. 17 Nisan 1967'de öldü.

Eserleri:

1) Hukukun Ana Mes'ele ve Müesseseleri. 2) Esas Teşkilat Hukuku Dersleri (I, II, III), 3) Din ve Laiklik, 4) "La question des Détrois" (Ses origines, son évolution sasolution à la conférence de Lausanne), **5) "La Vie Juridique des Peuples" (**Türkiye Anayasası ve Siyasi Rejimi : Türkçe - Fransızca) **6) Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri, 7) İlmin Işığında Günün Mes'eleleri, 8) Demokrasi Yolunda, 9) 27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri, 10) Gençlerle Başbaşa, 11) Türkçe Mes'elesi, 12) Hürriyet ve Demokrasi, 13) Cihan Sulhu ve İnsan Hakları, 14) Vatandaş Hakları ve Bunun Te'minatı. 15) Seçim Sistemimizin Kıymeti ve Eksiklikleri, 16) Vatandaş Hak ve Hürriyetleri ve Anayasamızın Eksikleri.**

ALİ FUAD CEBESOY;

Türk asker ve siyaset adamı. 1882'de İstanbul'da doğdu. Ferik İsmail Fazıl Paşanın oğlu, 93 Harbi komutanlarından Müşir Mehmed Ali Paşanın torunudur. 1902'de Harp Okulunu, 1905'te Harp Akademisini bitirdi. 1907'de kolağası (önyüzbaşı) oldu. Rumeli'de, meşrutiyeti yeniden kurmak için ordu içinde yapılan gizli çalışmalara katıldı. 1909-1911 yılları arasında Roma'da askeri ateşe olarak bulundu. Balkan Savaşları sırasında Yanya Savunmasında gösterdiği üstün gayret sonucu kaymakamlığa (yarbay) yükseltildi. Birinci Dünya Savaşında önce miralay (1915), Sina cephesinde İngilizlerin Tellü'ş-Şeria saldırısına karşı gösterdiği başarılı savunmayla da mirliva (tuğgeneral) oldu. Kafkas ve Filistin cephelerinde savaştı.

Birinci Dünya Savaşının mağlubiyet ile neticelenmesi ve vatanın düşman işgaline uğramasından sonra Anadolu'nun kurtuluş hareketine katıldı. Anadolu'da ilerleyen Yunan kuvvetleri karşısında ilk çete birliklerini kurdurarak savunma cephelerinin ortaya çıkmasında büyük rol oynadı. Sivas Kongresi sonunda (9 Eylül 1919) Batı Anadolu Umum Kuva-i Milliye Komutanlığına getirildi. TBMM açılınca (23 Nisan 1920) Ankara'dan milletvekili seçildi. 24-25 Haziran 1920'de teşkil olunan Batı Cephesinin ilk komutanlığına getirildi. Ancak Yunanlılara karşı başlattığı bir taarruzun başarısızlıkla neticelenmesi üzerine bu görevden alınarak Moskova büyükelçiliğine getirildi. 16 Mart 1921'de TBMM hükumeti adına Moskova Antlaşmasını imzaladı. Ankara'ya döndükten sonra (2 Haziran 1922) TBMM ikinci başkanı seçildi. 1923'te ikinci defa Ankara milletvekili olarak meclise girdi. 23 Ekim 1923'te meclisten izinli sayılarak, Konya'da 2. Ordu Müfettişliğine tayin oldu.

Cumhuriyetin ilanı ile asker milletvekillerinden siyasi ve askeri görevlerinden birini seçmeleri istendiği zaman Ali Fuad Cebesoy, 30 Ekim 1924'te 2. Ordu Müfettişliğinden ayrılarak meclise döndü. 17 Kasım 1924'te Kazım Karabekir Paşa, Refet Bele, Adnan Adıvar ve Rauf Orbay beylerle birlikte Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurdu. 3 Haziran 1925'te partinin kapatılmasından sonra bir süre siyasetten uzak kaldı. 15 Haziran 1926'da Kemal Atatürk'e karşı girişilen İzmir Suikastıyla ilişkili olduğu iddiasıyla tutuklandı. İstiklal Mahkemesinde görülen

muhakemesi sonucu beraat etti.

1933'te Konya'dan milletvekili seçilerek yeniden meclise girdi. 1950 yılına kadar Konya ve Eskişehir milletvekilliği ile bu arada bayındırlık (1939-1943) ve ulaştırma (1943-1946) bakanlıkları görevlerinde bulundu. 1950 seçimlerinde Demokrat Parti listesinden bağımsız aday oldu. Önce Eskişehir, sonra da Demokrat Parti İstanbul milletvekili seçildi (1950-1960). 27 Mayıs ihtilalinden sonra siyasi hayattan çekildi. 10 Ocak 1968'de İstanbul'da vefat etti. Vasiyeti üzerine Geyve yakınında adını taşıyan kasabanın tren istasyonu yanındaki cami avlusuna gömüldü.

Başlıca eserleri: **Birüssebi-Gazze Meydan Muharebesi ve 20. Kolordu, Milli Mücadele Hatıraları, Moskova Hatıraları, General Ali Fuad Cebesoy'un Siyasi Hatıraları, Sınıf Arkadaşım Atatürk.**

ALİ FUAD TÜRKGELDİ;

Tanzimat devri siyaset adamlarından ve tarihçi. 1867'de İstanbul'da doğdu ve 1935'te yine burada vefat etti.

Tanzimat devri Dahiliye müsteşarlarından Celal Beyin torunu ve Tercüme odası Mühimme müdürü Cemal Beyin oğludur. Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi ile lisan mektebini bitirdi. 1895'te ise Hukuk Mektebinden mezun oldu. Hindli Hoca İskender Efendiden Farisi ve Farisi edebiyatını öğrendi. 1881'de mülazemetle Dahiliye mektubi kalemine girdi. Bu resmi vazifesi yanında tahsiline de devam etti. Pekçok komisyonlarda çalıştıktan sonra, çalıştığı kaleme müdür; 1901 senesinde Dahiliye Mektupçusu oldu. 1903 senesinden itibaren Dahiliye müsteşarlığına vekalet etti. Meşrutiyetin ilanında bu iki vazifeyi yapmaktaydı. 1908 senesinde Sadaret Mektupçusu, 1909'da Dahiliye müsteşarı oldu. Bu vazifedeyken Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesi, sonra Hüseyin Hilmi Paşanın Meclis-i vükela'da teklifi ve Sultan Reşad'a tavsiyesiyle 1912'de Mabeyn baş kitabetine tayin edilmiştir. Sultan Reşad'ın vefatına kadar ve Vahdeddin Hanın tahta geçmesinden sonra da bu vazifede kaldı. Sonra da Damad Ferid Paşanın ikinci sadaretinde Kuvay-ı milliyeyi asi ilan eden Hatt-ı hümayuna itirazı üzerine sadrazamla araları tamamen açılarak Şura-yı devlet, Maliye ve Nafia Dairesi riyasetine nakil suretiyle 1920'de saraydan çıkarıldı. Tevfik Paşanın son defa sadarete gelmesini müteakib aynı sene içinde sadaret müsteşarlığına tayin olunarak İstanbul hükumetinin ilgasına kadar bu vazifede kaldı.

Ali Fuad'ın tarihle ilgili bazı eserleri vardır. Bunlar; **Rical-i Mühimme-i Siyasiye, Ma'ruf Simalar, Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye, Evdar-ı Islahat, Tarihi Fırkalar, Afaki Fırkalar** ve **Görüp İşittiklerim** isimli hatıratıdır.

ALİ HAYDAR EFENDİ;

Son devir Osmanlı hukuk alimi. Gürcüzade Mehmed Emin Efendinin oğludur. 1853 senesinde Batum'da doğdu. 1935 senesinde İstanbul'da vefat etti.

İlk tahsilini doğum yeri olan Batum'da gördükten sonra İstanbul'a geldi. Hünkar imamı Hafız Reşid Efendiden okudu. Medreset-ül-kudatı (Hukuk Fakültesini) birincilikle bitirdi. Yirmi yedi yaşında Burdur kadılığına tayin edildi. Daha sonra Uşak ve Denizli kadılıkları yaptı. 1883'te İstinaf Mahkemesi azalığına, sonra Mekteb-i Hukuk-i Mecelle ve Usul-i Muhakemat-ı Hukukiyyenin ameliyat-ı tatbikiyyesi dersini okuttu. İstanbul-Bidayet Mahkemesi İkinci Hukuk Dairesi başkanlığına tayin edildi. Zamanla Bidayet Mahkemesi birinci reisliğine terfi ettirildi. Ehliyetinden dolayı 1898 tarihinde İstinaf Mahkemesi hukuk kısmı reisi, 1900'de Temyiz Mahkemesi azası, 1907'de Temyiz-i Hukuk Dairesi reisi oldu. 1911 tarihinde padişahın emri ile uzun müddet yaptığı ilmi çalışmalarının karşılığı olarak birinci rütbeden maarif nişanı aldı. 1914 tarihinde Fetvahane-i ali eminliğinde bulundu. Gayretli çalışmaları neticesinde padişahın emri ile haiz olduğu Osmanlı nişanı üçüncü rütbeden birinci rütbeye yükseltildi. Kazaskerlik payesi ile ömrünün sonuna kadar adliye nazırlığında bulundu. Soyadı kanunundan sonra Arsebuk soyadını aldı. 1837'de doğup 1903'te vefat eden Büyük ve bu evliliklerinden dört erkek, üç kız çocuğu olmuştur. Oğullarının ikisi kendisi gibi hukuk mesleğini seçmişlerdir.

Eserleri:

Ali Haydar Efendinin en meşhur eseri, dört büyük cilt halinde birkaç kere basılmış ve Arapçaya da çevrilmiş olan **Dürer-ül-Hükkam fi Şerh-i Mecellet-ül-Ahkam** adlı **Mecelle** şerhidir. **Erazi Kanunu Şerhi** ve **Evkafta Muvadaa, Risale-i Mefkud** ve **İntikal Kanunu Şerhi** gibi eserleri de vardır.

ALİ HAYDAR EFENDİ (Büyük Nasuhizade);

Osmanlı hukuk alimi. Rumeli eşrafından seraskerlik dairesi katiplerinden Pirlepeli Mehmed Numan Efendinin oğludur. 1837 senesinde İstanbul'da doğdu. 1903'te İstanbul'da vefat etti. **Mecelle** şarihi Ali Haydar Efendiden ayırdedebilmek için bu zata "Büyük" lakabı verilmiştir.

Küçük yaşta ilim tahsiline başlayan Ali Haydar Efendi, Fatih Camiinde Şeyh Mustafa Efendiden fıkıh

ve tefsir okudu. Bir taraftan da Rüşdiye tahsili gördü. Tikveşli Yusuf Efendinin cami derslerine devam ederek icazetname (diploma) aldı. Rüşdiye'den sonra, kadı yetiştirilmek için kurulan Muallimhane-i Nüvvab'ı birincilikle bitirdi. Ayrıca Arab ve Fars edebiyatı ile astronomi ve biyoloji okudu. Aynı mektepte fıkıh ve feraiz müderrisliği yaptı. Sırasıyla, Bosna müfettişi hükkamlığı, Bosna, Tuna, İzmir kadılıkları, Tuna ve İzmir Divan-ı Temyiz başkanlığı, Meclis-i tedkikat-ı Şer'iyye ve Şuray-ı Devlet Tanzimat Daire üyeliği vazifelerinde bulundu. 1884 senesinde Hukuk Mektebi Mecelle profesörlüğü yaptı. 1885'te kurulan Meclis-i Kebir-i Maarif başkanlığına tayin edildi. 1900'de Hukuk mektebindeki Mecelle dersini, **Mecelle** şarihi olan Ali Haydar Efendiye bırakarak, bu mektebin Usul-i fıkıh muallimliği ve Şarki Rumeli İslam cemaati nazırlığı yaptı. 28 Kasım 1903'te Koska'daki evinde vefat etti. Üsküdar'da büyük dedeleri Nasuhi Efendi Kabristanına defnedildi.

Aldığı işi mükemmel yerine getiren, tevazu ve nezaket sahibi olan Ali Haydar Efendi, fesahat ve belagatta üstün idi. Türk, Arap, İran edebiyatına vakıf olup, gazelleri vardır.

Eserleri:

1) Romanya, Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ile Bosna-Hersek ve Karadağ'da bulunan Müslümanların mezheb durumlarına dair meşihat makamının emri üzerine yazdığı **Risale;** 2) Şarki Rumeli ile Bulgaristan'da bulunan İslam cemaatinin vakfiye işleriyle, müftileri ve cemaat meclisleri hakkında **talimname;** 3) **Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye şerhi,** 4) Hukuk Mektebinde okuttuğu **Usul-i Fıkh.**

ALİ KUŞÇU;

İslam aleminin büyük astronomu ve kelam alimi. İsmi, Alaüddin Ali bin Muhammed el-Kuşçu'dur. Babası Muhammed, ünlü Türk sultanı ve astronomi alimi Uluğ Beyin kuşçusu idi. Bu yüzden ailesi Kuşçu lakabıyla meşhur oldu. Ali Kuşçu'nun doğum yeri ve tarihi kesin olarak bilinmemekte olup, 15. yüzyılın başlarında Semerkant'ta doğduğu kabul edilmektedir.

Uluğ Beyin hükümdarlığı sırasında Semerkant'ta ilk ve dini öğrenimini tamamladı. Küçük yaşta matematik ve astronomiye karşı aşırı bir ilgi duydu. Devrinin en büyük alimleri olan Uluğ Bey, Bursalı Kadızade Rumi, Gıyaseddin Cemşid ve Muinüddin Kaşi'den astronomi ve matematik dersleri aldı. Bu büyük alimlerden aldığı ilimlerle yetinmeyip daha fazlasını öğrenme arzu ve isteği ile kimseye haber vermeden sinesinde ünlü alimlerin toplandığı Kirman'a gitti. Kirman'da bulunduğu sırada akli ve nakli ilimler üzerinde çalışmalara devam edip, burada **Hallü Eşkal-i Kamer** (Ay Safhalarının Açıklanması) adlı risaleyi ve **Şerh-i Tecrid** adlı eserini hazırladı.

Kirman'dan tekrar Semerkant'a dönen Ali Kuşçu, **Zic-i Uluğ Bey'**in hazırlanması çalışmalarına katıldı. Kadızade Rumi'nin ölümü üzerine Uluğ Bey tarafından Semerkant Rasathanesine müdür tayin edildi.

Uluğ Beyin öldürülmesinden sonra Semerkant Medresesindeki dersleri ile rasathanedeki çalışmalarına son vererek Semerkant'tan ayrılıp Tebriz'e, bir müddet sonra da, Uzun Hasan'ın elçisi olarak İstanbul'a geldi. Fatih Sultan Mehmed Han, onun değerli bir ilim adamı olduğunu kısa bir görüşmeden sonra anladı ve ondan Osmanlı Devleti hizmetine girmesini rica etti. Bu teklif üzerine Ali Kuşçu elçilik vazifesini tamamladıktan sonra tekrar İstanbul'a geldi. İlim adamlarına çok büyük ilgi ve hürmet gösteren Fatih Sultan Mehmed, Ali Kuşçu'ya bu ikinci yolculuğu sırasında her konak menzili için bir altın hediye vermiştir. Ali Kuşçu İstanbul'a geldikten sonra, Ayasofya Medresesine müderris tayin edildi. Fatih, Ali Kuşçu'ya bu görevi yanında kendi hususi kütüphanesinin müdürlük vazifesini de verdi. İstanbul medreselerinde astronomi ve matematik ilimlerinde Ali Kuşçu'nun çalışmaları neticesinde büyük gelişmeler görüldü. Derslerine İstanbul'un meşhur alimleri de katılırlardı. İlim sahasında hizmet ve adları ile ün yapmış olan Hoca Sinan Paşa, Molla Lütfi ve Ali Kuşçu'nun oğlu Mirim Çelebi gibi alimler onun derslerinde yetiştiler. Ali Kuşçu, yalnız telif eserleri ile değil, çalışma ve yol göstermesiyle devrini aşan büyük bir alimdir. Uzun seneler Osmanlı ilim ve irfan alemini aydınlatan Ali Kuşçu 1474'te İstanbul'da vefat etti. Eyyub Sultan Kabristanına defnedildi.

Ali Kuşçu'nun yazdığı eserlerden bazıları şunlardır:

Risale fi'l-Hey'e (Astronomi Risalesi). 1457 yılında Semerkant'ta Farsça olarak yazmıştır. Osmanlı mühendishanesinde 19. asır başlarında ders kitabı olarak okutulmuştur.

Risale fi'l-Fethiyye (Fetih Risalesi): Astronomiden bahseden bu eser, bir önceki eserin eklerle Arabi'ye çevrilmişidir. Bu eserde ekliptiğin eğimini hesap eden Ali Kuşçu, 23°30'17" olarak bulmuştur. Bugün bulunan değer ise 23°27' dır. Bu iki değer arasında küçük fark, Ali Kuşçu'nun astronomideki üstün bilgisini ortaya koyar.

Risale fi'l-Hesap: Matematik kitabıdır.

Risale fi'l-Muhammediyye: Cebir ve hesap konularından bahseder. Eserin son sahifesinde Ali

Kuşçu'nun kendi el yazısıyla bir imzası ve eserin 1472 yılında bittiğini belirten bir kayıt vardır.

Bunlardan başka **Uluğ Bey Zici'**ne yazdığı şerh çok kıymetli ve en mühim eseridir.

ALİ MÜNŞİ;

Osmanlı Saray hekimlerinden. Hayatı hakkında fazla bilgi olmayan Ali Münşi, Bursa'da doğdu. Doğum tarihi belli değildir. Bursalı Ali Efendi adıyla tanınır. Medrese tahsilini tamamladıktan sonra Bursa'daki Yıldırım Bayezid Darüşşifasında Mevlevi hekimlerden Ömer Şifa Dede'den tıp tahsili yaptı. Bazı medreselerde müderrislik yaptıktan sonra İstanbul'da tıp alanındaki maharetleriyle kısa zamanda üne ulaştı ve saray hekimliğine tayin edildi. Daha sonra Galata Sarayı Hastalar Dairesi Başhekimliğine atandı. Birçok yabancı dil bilen Ali Münşi Genç yaştayken İstanbul'da vefat etti (1733).

Ali Münşi, tıp alanında birçok eser yazmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: **1) Cerrahname:** Hastalıklarla ilgili olan eserin nüshaları Süleymaniye (Halet Efendi, Nr. 751) ve Nuruosmaniye (Nr. 3545) Kütüphanelerinde vardır. **2) Bidaat-ül-Mübtedi:** Alfabetik sıraya göre ilaçların tarif ve terkipleri anlatılan eserin nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi (Hamidiye Nr. 1006) ve Nuruosmaniye Kütüphanesinde (Nr. 3465) bulunmaktadır. Eserde ayrıca maden sularının şifa özelliklerinden bahsedilir. **3) Kitab-ı Münsiht Tercümesi, 4) Kuradat-ül-Kimya, 5) Risale-i Panzehir. 6) Risale-i Fevaid-i Narcil-i Bahri.**

ALİ NAKİ;

On iki imamın onuncusu. Peygamber efendimizin soyundan olup, ilim, takva, ahlak, şecaat ve asalet bakımından zamanındaki insanların en üstünlerindendir. Hazret-i Ali ve hazret-i Fatıma'nın evladından İmam-ı Muhammed Cevad Takiy'in oğludur. Künyesi, Ebü'l-Hasen-i Askeri'dir. Hadi lakabı ile meşhur oldu. 829 (H. 214) senesinde Medine-i münevverede doğdu. 868 (H. 254)'de Bağdat'ın Samarra nahiyesinde vefat etti.

Seyyid Ali Naki'nin imamlığı otuz üç yıl altı ay yirmi yedi gündür. Hasen-i Askeri, Hüseyn ve Cafer adında üç oğlu ve bir kızı vardı. İmam-ı Ali Naki'nin üstün halleri ve menkibeleri menakıb kitablarında yazılıdır.

ALİ NİHAD TARLAN;

Edebiyat tarihçisi, şair, metinler şerhi profesörü. 1898 yılında İstanbul'un Vezneciler semtinde doğdu. Babası üçüncü ordu muhasipliğinden emekli Mehmed Nazif Beydir.

Aslen Dağıstanlı bir aileden olan Ali Nihad Tarlan'ın dedesi Hacı Ali Efendi, Erzurum'a göç etmiştir. Babası Nazif Efendi dürüst, çalışkan, okumaya meraklı ve şair bir zat olup, 1927 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

İlk olarak elifba cüzünü babasından, daha sonra Farsça **Gülistan ve Bostan**'ı okumuştur.

Babasının vazifesi icabı Ali Nihad Tarlan Manastır'a gelmiş ve Rehber-i Mearif adlı özel okulda okumuştur. Babasının Selanik'e tayini üzerine oradaki Fransız okulunda okumuş, İstanbul'a dönünce Vefa İdadisine yazılmıştır. Bu devreleri Fransız edebiyatına iyice daldığı ve tercümeler yaptığı zamanlardır. Ancak Münir adlı bir arkadaşı sayesinde yeniden Fars edebiyatına yönelmiştir. Askerliğini Dördüncü Sahra Topçu Şubesi ile Şube-i Mahsusada yapmış, vazife olarak Osmanlı Kanunlarını Farsçaya tercüme etmiştir. Bu arada Darülfünun'un (Üniversite) Fransızca ve Farsça bölümlerini 1920 yılında da Edebiyat Fakültesini bitirmiştir. 6 Nisan 1919 tarihinde Gazi Osman Paşa İdadisine Fransızca öğretmeni tayin edilmiş, daha sonra sıra ile; Beşiktaş, Vefa, Davud Paşa, Galatasaray ve Nişantaşı sultanileri ile Kabataş Erkek Lisesi, Maltepe ve Kuleli Askeri Liselerinde; Nartibros, Esayan ve Bezezyan gibi Ermeni azınlık okullarında Farsça, Fransızca, edebiyat ve Türkçe öğretmenliği yapmıştır. 20.8.1933 tarihinde İ.Ü. Edebiyat Fakültesine metinler şerhi doçenti olarak tayin edilmiş ve 1.7.1941'de profesörlüğe yükseltilmiştir. 1.8.1972 tarihinde emekliye ayrılmıştır.

Fatma Leman Hanımla evlenmiş, bu evlilikten Adnan Siyadet Tarlan olmuştur. Hanımını 1973 yılında kaybeden Ali Nihad Tarlan, 1978 yılı 30 Eylül'ü Ekime bağlayan gece vefat etmiştir. Kadıköy Osmanağa Camiinde kılınan namazdan sonra İçerenköy Kabristanına defnedilmiştir.

Çok yönlü bir hoca olan Ali Nihad Tarlan, ilim ve fikir adamı olup, aynı zamanda şairdir. Arap, Fars, Fransız ve Türk dil ve edebiyatlarına hakkıyla vakıf olmuş son devrin en büyük metinler şerhi hocasıdır. Şiirin esasını ilmin meydana getirdiği fikrinde olan Tarlan, hakiki sanat eserinin; ilim, kültür, kabiliyet ve heyecanın müşterek mahsulü olduğunu iddia eder. Türkçenin yanısıra Farsça şiirler de yazan Ali Nihad Tarlan'ın tasavvufi tarafı ağır basar. O, bu hususta; "Tasavvufta, şer'i bilgi ve imana aykırı bir şey yoktur..." demektedir. Şiirlerini aruz, hece ve serbest vezinle yazmıştır. Ayrıca tarih

düşürmede üstaddır.

Milli meselelere de sıkı sıkıya bağlı olan Ali Nihad Tarlan, 1922 yılında hazırladığı İslam Edebiyatında **Leyla ve Mecnun Mesnevisi** adlı doktora tezi ile Türkiye'de ilk edebiyat doktorudur. Kültür meselelerinde Türkiye Cumhuriyeti adına dış ülkelere gitmiş, Cento ve İranoloji Kongresi davetlerine katılmıştır.

Türklüğü en iyi şekilde temsil etmiş; 1971'de 2500 şehinşahlık törenlerinde Şah Rıza Pehlevi'nin, kendisine gelerek; "Üstad! Mevlana Celaleddin-i Rumi Türk mü, yoksa Fars mı idi?" sorusuna karşılık olarak; "Buna benim cevap vermem gerekmez, zaten siz cevap veriyorsunuz." karşılığını vermiştir. Bunun üzerine Şah'ın "Yani nasıl?" diyerek ikinci sorusuna karşı da; "Siz zaten Rumi diyorsunuz, cevabı kendiniz verdiniz." diyerek mukabelede bulunmuştur.

Yayınlanmış eserleri:

1) Şeyhi Divanını Tedkik, 2) Fuzuli Divanı Şerhi, 3) Divan Edebiyatında Muamma, 4) Metin Tamiri, 5) Divan Edebiyatında Tevhidler, 6) Hayali Bey Divanı, 7) Necati Bey Divanı, 8) Ahmed Paşa Divanı, 9) Zati Divanı, 10) Mevlana, 11) Mehmed Akif ve Safahat, 12) Edebi San'atlar, 13) Güneş Yaprak, 14) Kuğular, 15) Makaleler (1990) yayınlanmış olanlardır.

İslam Edebiyatında **Leyla ve Mecnun Mesnevisi** ise yayınlanmamış doktora tezidir. Ayrıca pekçok dergi ve mecmualarda makaleler neşretmiştir. Son olarak hazırlamaya çalıştığı **Edebiyat Lugatı'**nı bitirmeye ömrü vefa etmemiştir.

ALİ PAŞA (Mehmed Emin);

Islahat Fermanı'nı hazırlayan ve yürürlüğe koyan Osmanlı sadrazamı. 1815 senesinde İstanbul'da doğdu. Babası Mısır çarşısında attarlık ve kapıcılık yapardı. Geçimini sağlamak için çalışmak zorunda kaldığından iyi ve devamlı bir tahsil göremedi. Daha sonra vüzeradan birinin yardımıyla divan-ı hümayun kalemine girdi. Burada kendisine Ali, lakabı verildi. Ali yedi sene kadar divan-ı hümayun mühimme tercüme kalemlerinde çalıştı ve Fransızcasını ilerletti.

1835 senesinde sefaret ikinci katibi olarak Viyana'ya gitti ve bir buçuk sene burada kalarak diplomatlık mesleğini öğrendi. Ali'nin bundan sonra icraatlarında buradayken kapıldığı Avrupai fikirlerin etkisi daimi olarak görüldü. 1837'de divan-ı hümayun tercümanı oldu. 1838'te Reşid Paşa Londra elçiliği ile vazifelendirilince, Ali Efendi'yi de sefaret müsteşarı olarak yanında götürdü. Reşid Paşa 1846'da sadrazam olunca kendisiyle aynı fikirleri paylaşan Ali Efendiyi hariciye nazırı yaptı.

Bu dönemde Reşid Paşa vasıtasıyla mason olan Ali Paşaya 1848'de vezirlik ve müşirlik rütbesi verildi. 1852'de Reşid Paşa görevden azledilince yerine Ali Paşa getirildi. Bu menfaat çatışmaları üzerine iki paşanın arası açıldı. Aynı yıl mukaddes makamlar meselesi yüzünden azledilen Ali Paşa, İzmir valiliğine tayin edildi. Kırım savaşı sonunda toplanan Viyana konferansına Osmanlı delegesi olarak katılan Ali Paşa, Mustafa Reşid Paşanın 1855'te dördüncü sadaretinden istifa etmesi üzerine ikinci defa bu makama getirildi. Bu sadareti sırasında Osmanlı Devleti'nin başına büyük gaileler açacak olan ve gayr-i müslimlerdeki istiklal ateşini körükleyen **Islahat Fermanı'**nı yürürlüğe koydu (1856). Bu ferman yayınlandığında, Fransız elçisi bile; "Osmanlı Devleti'nin bu kadar fedekarlıkta bulunacağını hiç ummuyorduk" diyerek hayretini ifade etmiştir. Mason Mustafa Reşid Paşa bile bu kadarına dayanamıyarak, bu fermanın hainler tarafından Avrupa'ya verilen memleketi tahrib vasıtası olduğunu belirten bir raporu Abdülmecid Han'a sunmuştur (Bkz. Islahat Fermanı). Nitekim fermanın ilanı üzerinden henüz bir yıl geçmeden ülkenin dört bir yanında isyanların patlak vermesi üzerine istifa etmek zorunda kaldı.

Bundan sonra, birbirlerine düşmanlık gösterilerinde bulunan, ancak Osmanlıyı batının kuklası yapmak gayesinde birleşen Mustafa Reşid ile Ali Paşa, oturdukları koltuğu nöbetleşe doldurarak devletin bu en önemli mevkiini ellerinde tuttular. Ali Paşanın bilhassa beşinci sadareti döneminde (1867) Belgrad'ı Sırplara teslim etmesi ve Girid'de hıyanet derecesine varan imtiyazları, ıslahat adı altında gerçekleştirerek adanın elden çıkmasına sebep olması, aleyhinde büyük bir infialin doğmasına sebep oldu. Ali Paşa 1871 senesi Eylül'ünün yedisinde Bebek'te bulunan yalısında öldü.

Ali Paşa, hırslı ve kaprisli bir adamdı. Tenkit edilmekten hoşlanmazdı. Rakiplerine karşı acımasızdı. Mevkiini muhafazada aşırı derecede hassasiyet gösterir, bu sebeple padişahın huzurunda bulunurken kan-ter içerisinde kalır ve konuşurken elleri ayakları titrerdi. Cevdet Paşa'nın bildirdiği gibi hariciye nezaretinde devlete sadık olan memurları azl ederek yerlerine devlete düşman olan ermenileri tayin etmesi onun mevkiine ne kadar düşkün olduğunu gösterir. Yedi sene hariciye nezaretine, beş defa da sadarete geldi. Sekiz sene üç ay on dokuz gün sadarette kaldı.

ALİ PAŞA (Moldovancı);

On sekizinci yüzyıl Osmanlı sadrazamlarından. Kastamonu'nun Daday kazası Sorkun köyündendir. Doğum tarihi belli değildir. İstanbul'a geldikten sonra Bostancı Ocağına girdi. Bostancıbaşılığa kadar yükseldi. 1762'de vezirlikle Rumeli beylerbeyliğine atandı. Daha sonra Bosna, Diyarbakır, Anadolu, Konya, Adana, Maraş beylerbeyliklerinde bulundu. 1768 Rus Seferi sırasında Bender seraskerliğinde bulundu. 1769'da Yaş muhafızlığına ve aynı yıl içinde Hotin seraskerliğine tayin edildi.

Ali Paşanın burada bulunduğu sırada Hotin üzerine gelen Rus kuvvetlerini mağlub etmesi şöhretini artırdı. 12 Ağustos 1769'da Yağlıkçızade'nin yerine vaziriazam ve serdar-ı ekrem oldu. Ancak Ali Paşa, Rusların tekrar taarruzları ve Hotin önündeki muvaffakiyetsizliği sebebiyle aynı sene içerisinde azl olunarak yerine Halil Paşa tayin edildi (12 Aralık 1789). Gelibolu'ya sürgün edilen Ali Paşa, 1770'te Seddülbahir muhafızlığıyla Boğaz seraskerliğine tayin edildi. 1772'de ihtiyarlığı dolayısıyla emekli edilerek Tekirdağ'a gönderildi. 1773'te burada vefat etti. Kaynaklarda Ali Paşanın çok cesur, fedakar ve gayretli bir zat olduğu yazılıdır.

ALİ PAŞA (Seydi);

Osmanlı kaptan-ı deryalarından. Doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. Cezayir'de kaptan oldu. Daha sonra İstanbul'a gelerek Kapı Kethüdası oldu. Akdeniz Filosu Komutanlığı yaptı. 1806-1812 Osmanlı-İngiliz Savaşı sırasında İngiliz donanmasının Marmara Denizine girmesi üzerine vezirlikle kaptan-ı deryalığa getirildi (1807). İstanbul kıyılarını ve Çanakkale Boğazını toplarla tahkim ettirdi. Çanakkale Boğazına giren İngiliz donanmasını topa tutarak büyük kayıplar verdirdi. Daha sonra Silistre valiliğine tayin edildi. Ancak Alemdar Mustafa Paşa ile arasının açık olması dolayısıyla bu görevi kabul etmedi. Bu sebeple Mısır'a sürüldü. İskenderiye'ye indiği gün vefat etti (1809).

ALİ RAMİTENİ;

İslam alimlerinin ve evliyanın büyüklerinden. Silsile-i aliyye diye bilinen büyük alimlerin ve velilerin on ikincisidir. "Azizan" ve "Pir-i Nessac" isimleri ile meşhurdur. Buhara'ya on beş kilometre olan Ramiten adında büyük bir kasabada doğdu. 1328 (H. 728)de Harezm'de vefat etti. 1315 (H. 715) ve 1321 (H. 721) tarihlerinde vefat ettiği de bildirilmiştir.

Ramiten'de ilim tahsiline başladı. Çok kısa zamanda ilim yolunda mertebeler katetti. O devrin en büyük alimi olan Hace Mahmud İncirfagnevi'nin derslerine büyük bir aşkla devam etti. Hocasının iltifatlarına kavuştu. Manevi ve maddi ilimlerde kemale erdi. Böylece zamanının en büyük alimlerinden, yol göstericilerinden oldu. Harezm'e gidip yerleşti. İnsanlara İslamiyetin emir ve yasaklarını anlattı. Pekçok talebe yetiştirdi. Harezm sultanı da onun sohbetinde bulunarak talebeleri arasına girdi. Kerametleri pekçoktur. Bunların bir kısmı kitaplara geçmiştir.

İki oğlu olup, ikisi de din ve fen ilimlerinde söz sahibi idiler. Hace Azizan, vefatından sonra talebelerle meşgul olmayı küçük oğlu İbrahim'e bıraktı. Büyük oğlu da büyük alim idi. İnsanlara doğru yolu gösterme vazifesi niye büyük oğluna verilmedi diye bunları tanıyanlarda bir düşünce hasıl oldu. Büyük alim Hace Ali Ramiteni bu düşünceleri anlayıp buyurdu ki: "Büyük oğlum bizden sonra fazla yaşamaz. Kısa zamanda bize kavuşur". Gerçekten kendisinin vefatından on dokuz gün sonra büyük oğlu da babalarına kavuştu.

Buyurdu ki: "Allahü tealaya hiç isyan etmediğiniz bir dille dua ediniz ki, duanız kabul olsun."

"İki halde kendinizi sakının: Söz söylerken ve yemek yerken."

"Halkı Hakka davet eden kimse, canavar terbiyecisi gibi olmalıdır. Canavar terbiyecisi, nasıl uğraştığı hayvanın huyunu ve istidadını (kabiliyetini) bilip de ona göre davranırsa, o da öyle."

"Talebenin, maksadına kavuşması için çok çalışması, nefsini terbiye etmek için çok uğraşması lazımdır. Fakat bir yol vardır ki, nefsi itminana (Rabbinden razı olmaya) kavuşturup, ruhu kısa zamanda yüksek derecelere kavuşturur. O da; Allahü tealanın sevgili kullarından birinin gönlünü kazanmaktır. Zira onların kalbi, Allahü tealanın nazar ettiği yerdir."

Farisi şiirlerinden bir kıt'a;

Birisiyle oturup kalbin toparlanmazsa,
Kalbindeki dünya derdini senden almazsa,
Onun ile sohbetten etmez isen teberri,
Sana yardıma gelmez azizandan hiç biri.

ALİ RIZA;

On iki imamın sekizincisi, Peygamber efendimizin soyundan olup, ilim, takva, ahlak, şecaat ve asalet bakımından zamanındaki insanların en üstünlerindendir. Künyesi Ebü'l - Hasen Essani, lakabı Rıza,

Sabir, Razi'dir. İmam-ı Musa Kazım'ın oğludur. 770 (H. 153) senesinde Medine-i münevverede doğdu. 818 (H. 203) senesinde Tus yani Meşhed'de vefat etti. Abbasi halifesi Me'mun onu çok sever-sayardı. Kızkardeşi Ümmü Habibe'yi ona, kızı Ümm-ül-Fazl'ı da Ali Rıza'nın oğlu Muhammed Cevad'a vererek ona akraba oldu. Kendisi Merv şehrindeyken, İmam-ı Ali Rıza'yı halef seçerek herkese biat ettirdi ve paralara ismini yazdırdı. Bağdat'taki Abbasioğullarına; "Ben, İmam-ı Ali Rıza'dan daha faziletli bir zat görmediğimden, kendisini halef tayin ettim yani yerime geçmek üzere namzed tayin ettim." diye yazdı. Fakat İmam-ı Ali Rıza hazretleri ondan daha önce vefat etti. İlim ve takvada yüksek bir zat olan İmam-ı Ali Rıza'nın sohbetlerinde pekçok alim ve evliya yetişti. Bayezid-i Bistami ve Ma'ruf-i Kerhi gibi zatlar İmam-ı Ali Rıza'nın sohbetlerinde kemale geldiler. Çok kerametleri görüldü. Üstün halleri menakıb kitablarında yazıldı. 818 (H. 203) senesinin Ramazan-ı şerif ayının yirmi üçüncü Cuma günü Tus'da vefat etti. Cenaze namazını halife Me'mun kıldırdı. Harun Reşid'in kabri yanına defn edildi. Kabr-i şerifi ziyaret edilmektedir.

Tıpla ilgili bir risalesi ve kendine nisbet edilen bazı eserleri vardır.

ALİ RIZA PAŞA;

Osmanlı sadrazamlarından. 1860'ta İstanbul'da doğdu. Babası nizamiyeden emekli Jandarma Binbaşısı Tahir Beydir. 1885'te kurmay yüzbaşı olarak Harp Akademisini bitirdi. Askerlik bilgi ve becerisini artırmak üzere hükümetçe Almanya'ya gönderildi (1887). Üç yıl orada kaldıktan sonra binbaşı rütbesiyle yurda döndü. Erkan-ı Harbiye Mektebinde harp tarihi okuttu. 1895'te miralay olan Ali Rıza Paşa, Harran'da çıkan isyanı bastırmakla görevlendirildi. 1897'de bir süre Manastır vali ve komutanlığı görevinde bulunduktan sonra Yemen ayaklanmasını bastırmaya memur edildi (1905). Bu görevi sırasında müşirliğe yükseldi. İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra (1908) ayan meclisi üyeliğine getirildi. Meşrutiyet kabinelerinde iki defa Harbiye Nazırlığı yaptı. Balkan Harbine (1912) Batı Ordusu Komutanı olarak katıldı. Mondoros Mütarekesinden sonra kurulan Tevfik Paşa kabinesinde (11 Kasım 1918) Bahriye Nazırı olarak vazife yaptı.

Sivas Kongresinden sonra Milli Mücadele taraftarlarının baskını sonucu Ferid Paşa hükumetinin düşmesi ile Ali Rıza Paşa sadrazamlığa getirildi (2 Ekim 1919). Son Osmanlı meclisi mebusanının İstanbul'da toplanmasını sağladı. Ancak İstanbul'daki merkezi hükumetin Anadolu'daki Kuvay-i milliye hareketi ile birleşmesini istemeyen işgal kuvvetlerinin zoru ile 3 Mart 1920'de istifa etti.

Ali Rıza Paşa 21 Ekim 1920'de kurulan Dördüncü Tevfik Paşa kabinesinde Nafia ve Dahiliye nazırlıklarında bulundu. TBMM'nin saltanatı kaldırması (1 Kasım 1922) üzerine son Osmanlı hükumeti olan Tevfik Paşa kabinesinin diğer üyeleriyle birlikte o da istifa etti (3 Kasım 1922).

Ali Rıza Paşa 31 Ekim 1932'de vefat etti. İçerenköy Mezarlığına defnedildi. Devletin güç zamanlarında önemli vazifeleri başarıyla yerine getiren Ali Rıza Paşayı Vahideddin Han çok takdir ederdi.

ALİ SEMERKANDİ;

Osmanlı Devletinin kuruluş devrinde Anadolu'da yaşamış olan evliyanın büyüklerinden. Babasının ismi Yahya olup, soyu hazret-i Ömer'e dayanır. 1320 (H. 720) senesinde İsfehan'da doğdu. 1457 (H. 862) senesinde Ankara'nın Çamlıdere kazasında vefat etti.

Küçük yaşından itibaren ilim tahsiline başlayıp, Kur'an-ı kerimi ezberledi. Zamanının alimlerinden akli ve nakli ilimleri tahsil etti. Genç yaşında tefsir, hadis, fıkıh ve tasavvuf ilimlerinde yüksek derecelere kavuştu. Tahsilini tamamladıktan sonra, Mekke-i mükerremeye gitti. Kabe-i muazzamada yıllarca imamlık yaptı. Manevi bir işaretle Medine-i münevvereye geldi. Resulullah efendimizin kabr-i şerifinde yedi sene türbedarlık hizmetinde bulundu. Peygamber efendimizin manevi işaretiyle oradan Anadolu'ya gitmek üzere ayrıldı. Gittiği yerlerde İslamiyeti öğretmek için uğraştı. Akdeniz sahilindeki Alanya'ya oradan da bugünkü Ankara'nın Çamlıdere havalisine geldi. Burada yerleşip insanlara, Allahü tealânın emirlerini bildirmek, yasaklarından sakındırmak için yıllarca çalıştı. Pekçok talebe yetiştirdi. Kerametleri görüldü. Zamanla şöhreti yayılıp, Osmanlı Devletinin başşehri olan Bursa'ya ulaştı. Padişah, Ali Semerkandi'yi Bursa'ya davet etti. Ali Semerkandi Bursa'ya geldiğinde Padişah ona ikram ve iltifatlarda bulundu. Bursa'da kalmasını istediyse de, kabul etmeyerek Çamlıdere'ye döndü. Orada vefat etti.

Çamlıdere kabristanının ortasındaki kabrini ziyaret edenler, ondan çok feyz almaktadırlar. Türbesinin kapısından girilince tam karşıdaki büyük sandukalı kabir ona, etrafındaki kabirler de talebelerine aittir. Ali Semerkandi'nin Karaman'da vefat ettiği söyleniyorsa da o zat başkadır

---

ALİ SEYDİ BEY;

Osmanlı Devletinin son devirlerinde yetişen devlet adamı ve yazarlarından. 1870 Martında Erzincan'da doğdu. Babası süvari kumandanı Üzeyir Paşadır. Tahsiline Erzincan'da başlıyan Ali Seydi, Askeri

Rüşdiyeyi ve Mülkiye İdadisini bitirdi. Tahsili sırasında şiirler yazdığından okulun önde gelen şairleri arasında yer alıyordu. Mülkiyenin yüksek kısmından 1891'de mezun oldu. Aynı sene Şura-ı Devlet Kaleminde memur olarak vazifeye başladı. Bir yandan da Numune-i Terakki Mektebi ve İdadilerde hendese, hesap, tarih, kitabet ve imla hocalığı yaptı. Bir süre sonra Hazine-i Hassa Nezareti Tahrirat Kalemi mümeyyizliğine tayin edildi. Daha sonra Arazi-i Seniyye başkatipliği üyesi olarak Bağdat'a gönderildi (1896). Bu vazifede iken Bağdat'ın çeşitli okullarında vazife yaptı. Aşiretler arasında bazı ihtilafları halletmekle görevlendirildi. Bu vazifeyi başarı ile yapınca 1900 Martında İstanbul'a döndü.

Ali Seydi Bey, vazifelerinde gösterdiği başarılardan dolayı sırasıyla Hazine-i Hassa Tahrirat Kalemi Mümeyyizi (1901), Baş Mümeyyiz (1904), Baş Müfettiş (1907) oldu. Bu vazifelerdeyken çeşitli rütbe ve nişanlarla mükafatlandırıldı. Sultan İkinci Abdülhamid Hanın tahttan indirilmesinden sonra Hazine-i Hassanın Maliye Nezaretine bağlanmasıyla, bir süre açıkta kaldı. Bir süre sonra hizmeti göz önünde tutularak Dahiliye Nezareti Müfettişliğine tayin edildi (1909). Aynı sene Sultan Reşad'ın emri ile kurulan Tarih-i Osmani Encümenine daimi üye seçildi. 1913-1919 seneleri arasında sırasıyla Adana Vali Vekilliği, Dahiliye Nezareti Teftiş Heyeti Umum Müdür Vekilliği, Bolu ve Çatalca Mutasarrıflığı ve Elazığ Valiliğinde görev aldı. Daha sonra Mekteb-i Mülkiyede öğretmenlikte bulundu. Trabzon Mebusu olarak meclise girdi ise de aynı senenin Ekim ayında vefat etti.

Ali Seydi Bey, eserleri ile Türk eğitim ve fikir hayatına önemli hizmetlerde bulunmuştur. Ona göre ilerlemek için halkın kültür seviyesini yükseltmek ve batının ilim ve fen alanındaki buluşlarını öğrenmek lazımdır. Bu yüzden ders kitabı mahiyetinde irili ufaklı birçok kitap yazmıştır. Alfabe değişikliğine karşı çıkarak, bunun getireceği zararları anlatan küçük bir risale de yazmıştır.

Ali Seydi Beyin yazdığı eserlerden bazıları şunlardır: **1) Resimli Kamus-i Osmani:** Lügat türünde bir eser olan kitapta 40.000 madde başı vardır. **2) Seci' ve Kafiye Lugatı, 3) Defter-i Galatat, 4) Musavver Dairet-ül-Mearif, 5) Latin Hurufu Lisanımızda Kabil-i Tatbik midir?:** Alfabe değişikliğine karşı yazdığı risaledir. **6) Resimli Yeni Lugat, 7) Güldeste-i Bedayi, 8) Kitabet Dersleri, 9) Hükumat-ı İslamiyye Tarihi, 10) Mekatib-i İdadiye Şakirdanına Mahsus Devlet-i Osmaniyye Tarihi, 11) Tarih-i Umumi, 12) Musahabat-ı Ahlakiyye.**

ALİ SÜAVİ;

Osmanlı Devletinin son zamanlarında yetişen yazar ve ihtilalci. 1839 senesinde İstanbul'un Cerrahpaşa semtinde doğdu. Babası Çankırı'nın Çay köyünden olup, İstanbul'da yerleşmiş kağıt mühreciliği (parlatmacılığı) yapan Hüseyin Ağadır. Davutpaşa İskele Rüşdiyesinde bir kaç sene okuyan Süavi, medrese tahsili görmemiş olup, cami dersleriyle kalmıştı. Bu sebeple daha sonraları cami vaizliği yaptığı dönemlerde halkın diliyle ve çok kere de mantıkiyle konuşurdu. Süavi, Sami Paşanın maarif nazırlığı sırasında girdiği imtihanda başarı göstererek, Bursa Rüşdiyesine muallim-i evvel tayin edildi. Ancak ahlaki düşüklüğü dolayısıyla hakkında yapılan şikayetler artınca, bir sene sonra Bursa'dan ayrılmak mecburiyetinde kaldı. Bir müddet Rüşdiyede baş muallimlik vazifesinde bulundu. Bu sırada hacca giden Ali Süavi, dönüşte Sami Paşanın himayesiyle Filibe Rüşdiyesine hoca olarak tayin edildi. Daha sonra Sofya'da ticaret mahkemesi reisliği, Filibe'de tahrirat müdürlüğü yaptı.

1867 senesinde İstanbul'a dönen Süavi, bir taraftan Şehzade Camiinde vazlar veriyor, diğer taraftan Filip Efendinin **Muhbir** adlı gazetesinde yazarlık yapıyordu. Bir süre sonra devlet aleyhinde şiirler yazmaya başladı. Bu durum, gazetenin kapatılmasına ve Ali Süavi'nin Kastamonu'da ikamete mecbur edilmesine yol açtı. Kastamonu'dayken Mustafa Fazıl Paşanın daveti üzerine kaçıp Paris'e gitti. Paris'te Mustafa Fazıl Paşa ve arkadaşlarıyla yapılan toplantıdan sonra, burada alınan karar üzerine **Muhbir** Gazetesini çıkarmak için Londra'ya gitti. Gazetenin daha ilk nüshalarından itibaren kararlaştırılmış hedeflerin dışına çıktığı görüldü. Bu yüzden Yeni Osmanlılar ve diğer erkan ile arası bozuldu. Namık Kemal ve Ziya Beyin desteklerini çekmeleri üzerine gazete kapanmak zorunda kaldı.

Londra'da bir İngiliz kızı ile evlenen Ali Süavi, sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra İstanbul'a geri döndü. Sultan İkinci Abdülhamid Hanın mabeyn feriki olan İngiliz Said Paşanın yardımı ile Galatasaray Sultanisine müdür tayin edildi. Kötü idaresi ile mektebi karıştırması, perişan tavırları ve Türk halkının örf ve adetlerine uymayan davranışları yüzünden kısa zaman sonra bu görevden azl edildi. Bu olaydan sonra Abdülhamid Hana ve idaresine düşman kesilen Ali Süavi, Sultan'ı tahttan indirmeye ve yerine beşinci Murad'ı padişah yapmaya karar verdi. Bu konuda İngilizlerin de desteğini sağladı. Bunun için gizli olarak çalışmaya başladı. Etrafına topladığı beş yüz kadar göçmen ile 20 Mayıs'ta Beşinci Murad'ın bulunduğu Çırağan Sarayı'nı basarak, beşinci Murad'ı dışarı çıkardı. Bu sırada yetişen Beşiktaş muhafızı Hasan Paşanın vurduğu bir sopa darbesiyle Ali Süavi olay yerinde öldü (1878). Yıldız Sarayı civarında bir yere gömüldü. Bugün yeri kaybolmuştur. İngiliz olan karısı Mary, olay gecesi yalıda bulunan belgeleri yaktıktan sonra derhal kendisini bekleyen gemi ile Londra'ya kaçtı (Bkz. Çırağan Vak'ası).

Ali Süavi daima ön safta bulunmak isteyen, övülmeyi seven, yalan söylemekten çekinmeyen ve dostluğuna güvenilmeyen bir kişiliğe sahipti. Onun bu şahsiyetini iyi değerlendiren İngilizler, kendisini istedikleri biçimde yetiştirmişler ve kullanmışlardır. Nitekim o, rejim meselesinde İngiliz parlementarizmine benzeyen bir meşrutiyet arzusunu daimi olarak dile getiriyordu.

Diğer taraftan klasik medrese tahsili bile görmeyen Süavi, belli çevrelerce muhaddis ve hatta müctehid gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Süavi, dinde reform yapmak gerektiğini, hutbenin her milletin kendi dilinde okunmasını ısrarla savunmuştur. Süavi'nin bu fikirleri daha sonra Cemaleddin Efgani adlı yine bir İngiliz ajanı tarafından geliştirilecektir.

Namık Kemal'in Abdülhak Hamid'e gönderdiği bir mektubunda, Ali Süavi hakkında söylediği şu sözler bir hayli düşündürücüdür: "Ali Süavi hiç de senin tahminin gibi bir adam değildi. Bir çehre nümayişine aldanmışsın. Onunlu iki sene arkadaşlık ettim. O öyle bir adamdı ki, garazkar ve dünyada misli görülmedik bir şarlatandı. Ben her şeye öyle kolay inanmadığım halde, bana kendini yedi-sekiz dil biliyormuş gibi gösterdi. O kadar cahil, cehaletiyle beraber o kadar mağrurdu. Türkçe üç satır bir şey yazsa, aleme maskara olurdu."

Ali Süavi'nin bilinen eserleri; **Kamus-ül-Ulum vel-Maarif, Ali Paşa'nın Siyaseti, Hukuk-üş-Şevari ve Hive Hanlığı'**dır.

ALİ ŞEFKATİ;

Jön Türklerden. Türk siyasetinde masonluğun önde gelen simalarındandır. Babası İzmir gümrük memuru Reşid Efendidir. Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi yardımcılarından iken, İkinci Abdülhamid Hanı tahttan indirip yerine Beşinci Murad'ı geçirmek için çalışan Skalyeri Aziz Bey Komitesine girdi. Komitenin gizli çalışmalarına katıldı. Ali Suavi'nin Çırağan Vakasından sonra bu gizli derneğin de meydana çıkması üzerine Avrupa'ya kaçtı. Napoli ve Cenevre'de **İstikbal** adlı gazeteyi çıkardı (1879-1881). İslamiyet ve hanedan düşmanı çevreler tarafından büyük ilgi gördü ve desteklendi. Bir müddet eski Mısır Hidivi İsmail Paşanın sekreterliğini yaptı. 1895'te **İstikbal**'i Londra'da çıkarmaya başladı. Aynı zamanda Osmanlı idaresine karşı **Hayal** adında bir de mizah dergisi çıkardı. 1896'da Paris'te sefalet içerisinde öldü. Pere Lachaise Mezarlığına gömüldü.

ALİ ŞİR NEVAİ;

Türklüğün Çağatay sahasında bilgin ve devlet adamı. 1441'de Herat'ta doğdu. Timur Hanın meliklerinden Sultan Ebu Said'in vezirlerinden olan babası Kiçkine Bahşi, Ali Şir Nevai'nin terbiye ve eğitimine çok önem verdi.

Sultan Hüseyin Baykara ile mektepte ders arkadaşıydı. İkisinden hangisi devlet idaresine geçerse, diğerini unutmamak üzere aralarında sözleşmişlerdi. Ali Şir, bir müddet Horasan'da, sonra da Semerkant'ta tahsil ile meşgul oldu. Bir hayli zaman sonra, Hüseyin Baykara Herat'ta tahta geçti. Verdiği sözü yerine getirmek için Ali Şir'i arattırdı. Semerkant'ta olduğunu öğrendi. Maveraünnehir meliki Ahmed Mirza'ya yazarak Ali Şir'in kendisine gönderilmesini istedi. Ali Şir, Sultan Ahmed'in yardımıyla Herat'a geldi. Hüseyin Baykara tarafından yakın ilgi ile karşılanarak önce mühürdarlığa, sonra da vezirliğe tayin edildi. Ali Şir, boş vakitlerini kitab okuma, inceleme ve araştırma yapmakla geçirdi. Bu sebepten çevresi alimler ve edipler cemiyeti haline gelmiş idi. Edip ve şairler ile bütün ilim, sanat, hüner sahiblerine yardım ederdi. Böylece maarif ve sanayinin gelişmesine yardımcı oldu.

Sultan Hüseyin kendisini çok severdi. Hatta, Herat'ta bulunmadığı zamanlar, yerine Ali Şir vekalet eder, onun namına fermanlar çıkarırdı. Bir müddet sonra siyasetten usanıp, istifa etmek istemiş ise de Sultan razı olmamış, ısrarı üzerine Esterabad valiliğine tayin etmiş idi. Ali Şir Nevai orada da çok durmayıp vazifeden ayrılarak kendisini ilim ve sanata verdi (1490). Sultan ona daima ihsanlarda bulunurdu. Şehzadeler de Ali Şir'in meclisinden eksik olmazlardı. 1501 (H. 906) yılında vefat etti. Mezarı Herat'tadır.

Ali Şir Nevai, devlet ve siyaset adamlığı yanında her şeyden önce bir şair ve alimdi. O devirde örnek gösterilen İran edebiyatını Türk geleneklerine uygun hale getirmeye çalıştı. Türkçeye büyük hizmetlerde bulundu. Ayrıca güzel sanatların hemen hepsi ile meşgul olmuş; hattat, nakkaş ve benzeri sanatçıları korumuştur.

Ali Şir, tarih, edebiyat ve lisanda söz sahibi idi. Türkçe ve Farsça şiir yazmasının yanında Arapça'yı pek iyi öğrenmişti. Şiirlerini Türkçe ve Farisi yazdığı için Züllisaneyn (iki dil sahibi) ismiyle tanınır. Meşhur alim Molla Cami onunla şiir sohbetleri yapardı. Molla Cami, İran insanının yetişip aydınlanması için eser yazarken, Ali Şir Nevai de ona paralel olarak Türk insanının yetişmesi için çalıştı. Gerçekte her iki edebiyatçı ve alim de, inanç ve fikir yönünden aynı şeylere yer vermişlerdir.

Ali Şir Nevai, Kaşgarlı Mahmud'dan sonra Türk diline hizmet eden en büyük Türk edebiyatçısıdır.

Muhakemet-ül-Lugateyn (iki dilin muhakemesi) adlı eserinde Türkçe ile Farsçayı karşılaştırmış ve birçok yerlerde Türkçenin üstünlüğünü göstermiştir. Bu eserini Türkçeyi bırakıp, Farsçayı üstün görenleri uyarmak için yazmıştır. Kendisinden sonra gelen birçok şairi etkilemiş, ona nazire yapan, onun görüşlerini savunan pek çok şair görülmüştür. Türkçe şiirlerinde Nevai, Farisi şiirlerinde Fani mahlasını kullanmıştır.

Hayrat ve iyilikleri de çok olup, bir çok medreseler ve binalar yaptırmıştır. Büyük bir kütüphanesi olup, bu kütüphaneden pek çok kişi istifade etmiştir.

Eserleri:

Ali Şir Nevai'nin dördü Türkçe, biri Farsça olmak üzere beş divanı vardır. Türkçe divanlarının genel adı **Hazain-ül-Maani'**dir. Türkçe divanlar, sırasıyla; **1) Garaib-üs-Sıgar:** Çocukluğunda yazmış olduğu şiirlerden meydana gelmiştir. **2) Nevadir-üş-Şebab:** Gençliğinde yazdığı şiirleri ihtiva etmektedir. **3) Bedayi-ül-Vasat:** Olgunluk devresine ait şiirleri bu eserde toplamıştır. **4) Fevaid-ül-Kiber:** Yaşlılığında söylemiş olduğu şiirlere ayrılmıştır.

Ali Şir Nevai'nin diğer eserleri şunlardır: **1) Hayret-ül-Ebrar:** İslam ahlakı, tasavvuf, iman, adalet, doğruluk, ilim, cehalet, yiğitlik, edeb gibi konular üzerine yazılmış, manzum makale ve hikayelerden müteşekkil bir mesnevidir. **2) Ferhad ve Şirin. 3) Leyla ve Mecnun:** Nevai'nin üçüncü mesnevisidir. Bu mesnevi, Nizami'nin ve Hüsrev-i Dehlevi'nin izinde yazılmış olmakla beraber, olayların psikolojisi, tasviri ve sosyal hayat içinde işleyişi bakımından tamamiyle orijinal, milli ve mahalli bir eser görünüşündedir. Hikayede şahısların ve olayların tasviri, kelimelerle yapılan bir tablo halinde, adeta Orta Asya hayatını ortaya sermektedir. **4) Seb'a-i Seyyare:** Bu mesnevi, meşhur Sasani Hükümdarı Behram-ı Gur'un hikayesidir. Daha çocukken babası tarafından Medain'den çıkarılan ve babasının ölümünden sonra çıkan taht kavgaları arasında, bir ordu ile Medain'e gelerek hükümdar olan Behram-ı Gur'un yaptığı savaşlar, av maceraları bu mesnevinin mevzuunu teşkil etmektedir. **5) Sedd-i İskenderi:** Bu mesnevi, Zülkarneyn aleyhisselamın hayatını, fetihlerini, kahramanlıklarını ve adaletini anlatan bir İskendernamedir. Beş mesnevisinden meydana gelen **Hamse'**si ile Türk edebiyatında ilk hamse yazan da Ali Şir Nevai'dir. **6) Lisan-üt-Tayr:** Büyük alim Feridüddin-i Attar'ın Mantık-ut-Tayr'ına nazire olarak yazılmış, 3500 beytten meydana gelen tasavvufi bir eserdir. **7) Muhakemet-ül-Lügateyn, 8) Mecalis-ün-Nefais:** Bu eser, Türk edebiyatında ilk defa Ali Şir Nevai tarafından yazılan bir şairler tezkeresidir ve pekçok şair tarafından örnek alınmıştır. **9) Mizan-ül-Evzan:** Türkçe olup, bu eserde, Orta Asya Türk nazım şekilleri hakkında bilgiler ve örnekler verilmektedir. **10) Nesaim-ül-Mehabbe:** Orta Asya'da yaşayan velilerin hayat ve menkıbelerini anlatan bir **Tezkiret-ül-Evliya**'dır. Tasavvufun Türkler arasında nasıl karşılandığı, büyük velilerin Türklerden nasıl saygı ve sevgi gördüğü, Türk tasavvufu hakkında bilgiler veren bu eserde, özellikle halk psikolojisi bakımından önemli çizgiler vardır. **11) Nazm-ül-Cevahir** (Türkçe), **12) Hamset-ül-Mütehayyirin, 13) Tuhfet-ül-Müluk** (Farisi), **14) Münşeat** (Türkçe), **15) Sirac-ül-Müslimin, 16) Tarih-ül-Enbiya** (Türkçe), **17) Mahbub-ül-Kulub fil-Ahlak, 18) Seyf-ül-Hadi ve Rekabet-ül-Münadi.**

ALİAĞA RAFİNERİSİ VE PETROKİMYA KOMPLEKSİ;

İzmir'in Aliağa ilçesinde kurulmuş olan Türkiye'nin en büyük ham petrol arıtma tesislerinden biri ve Türkiye'nin ikinci petrokimya tesisi.

Rafinerinin kurulmasına 1965 senesinde karar verildi. 1969 senesinde SSCB'nin teknik ve mali işbirliğiyle yapımına başlandı. Bu işbirliği anlaşması çerçevesinde SSCB tesisin finansmanı için gerekli 24,5 milyon dolar krediden başka makina yağı tesisleri dışındaki bütün tesisler için gerekli mühendislik hizmetlerini ve makina donanımını sağladı.

Rafinerinin yakıt bölümü 1972 senesinde, makina yağı bölümü ise 1974 senesinde işletmeye açıldı. İlk açıldığında ham petrol işleme kapasitesi 3,5 milyon ton olan Aliağa Rafinerisinin kapasitesi 1981'de 4,5 milyon tona, 1983'te 6 milyon tona çıkarıldı.

Aliağa Petrokimya Kompleksinin hammaddesi olan naftayı sağlamak gayesiyle 1987'de işletmeye açılan yılda 5 milyon ton kapasiteli yeni ham petrol ünitesinden sonra rafinerinin kapasitesi yılda 10 milyon tona ulaştı. Ayrıca rafinerinin bünyesinde yılda 275 ton baz makina yağı üreten Türkiye'nin tek makina yağı kompleksi ile 2400 m3/gün F.F.C. (dönüşüm), 2400 m3/gün kapasiteli reformer (oktan yükseltici) 4350 m3/gün kapasiteli kükürt giderme üniteleri bulunmaktadır. Türkiye'de talep fazlası olan ve düşük fiyatla ihraç edilmek zorunda kalınan fueloili değerli beyaz ürünlere çevirecek olan Hidrokraking ve tamamlayıcı üniteleri projesinin 1993'te tamamlanması planlanmıştır.

İzmit Yarımca'da bulunan petrokimya tesislerinin talebi karşılayamaz hale gelmesi üzerine Aliağa Rafinerisinin yanında Türkiye'nin ikinci petrokimya kompleksinin yapımına 1974 senesinde başlandı.

Kompleksin enerji tesisleri 1983-1984'te tamamlandı. 1985 senesinde başlayarak fabrikaların birer birer devreye girmesiyle üretime başladı. Gerçek kapasitesi 1.825.000 ton olan kompleks, 1987'de 701.828 ton, 1988'de 810.341 ton, 1989'da 840.326 ton petrol türevi üretti. ALPET Aliağa Petrokimya Sanayii ve Ticaret A.Ş. adıyla Petkim Holdinge bağlı bir ortaklık durumuna getirilen komplekste 5000 kişinin üzerinde, mühendis, memur ve işçi çalışmaktadır.

Aliağa Rafinerisinde, ulusal şebekeden bağımsız olarak elektrik üreten şebekeler de vardır. Rafineriye bağlı olan Aliağa Termik Santrali motorinle çalışmaktadır ve kurulu gücü 130 MW, yıllık üretimi ise 360 GW/saattir. Aliağa'da termik santraldan başka 60 MW kurulu gücü 180 MW/saat üretim kapasitesi olan bir çevrim santrali ile 140 MW kurulu gücü, 840 GW/saat üretim kapasitesi olan bir otoprodüktor santralı da yapılmaktadır.

ALİÇO;

Kırkpınar başpehlivanlarından. 1844 yılında Bulgaristan'da, Plevne'den güneybatıdaki Orhaneli'ne giden yol üzerinde bulunan Ozikoviça köyünde doğdu. Pomak asıllıdır. Güreşe Deliorman'da başladı. 1864 yılında Kırkpınar'da güreşirken yakın köylüsü olup kendisinden önce Sultan Abdülaziz tarafından saraya alınmış olan Kavasoğlu İbrahim Pehlivanın aracılığı ile saraya girdi. Padişaha bağlılığı ve iyi hizmeti dolayısıyla sarayda şamdancıbaşılığa kadar yükseldi.

Kavasoğlu'ndan sonra saray başpehlivanı oldu. Yirmi yedi yıl üst üste Karkpınar başpehlivanlığını kazanarak bu alanda kırılması güç bir rekorun sahibi oldu. Bilhassa elense ve tırpanlarıyla meşhurdur. Gayet kuvvetli bir pehlivan olup, sekiz saat güreş etse yorulmak nedir bilmezdi.

Aliço, Sultan Abdülaziz'in padişahlıktan indirilişine kadar (30 Mayıs 1876) sarayda kaldı. Sultanın ölümünden sonra saraydan ayrıldı. Yaşlılık günlerini Malkara köyünde bekçilik yaparak geçirdi. 56 yaşında iken kendi yetiştirmesi olan Adalı Halil'in meydan okumasını kabul etti. Kendisinden 25 yaş daha küçük bulunan çırağını Gelibolu'da bir düğün güreşinde yarım saat içinde yendi. Bu arada birçok güreşçi yetiştiren Aliço, 1922'de İpsala'da vefat etti.

Aliço, 190 cm boyunda 120-130 kilo ağırlığında, kolları kalın ve göğsü geniş bir pehlivandı. Gerek güreş meydanlarında ve gerekse meydan dışı hayatında mertliğin, doğru sözlülüğün, cesaretin ve yiğitliğin bütün özelliklerini taşımış ve göstermiş olmasından dolayı Rumeli'de adeta efsaneleşmiştir.

ALİFATİK BİLEŞİKLER (Bkz. Hidrokarbon)

ALİM;

Alm. *Wissenschaftler (m),* **Fr.** *Savant,* **İng.** *Savant, Scholar.* Geniş bir genel kültür sahibi olup, belli bir mevzuda da derinleşerek yetişmiş, mütehassıs (uzman) kimse. İnsanların bütün ilim dallarına vakıf olması normal olarak imkansızdır. Her geçen gün ilerleyen ve değişen fen bilgilerinin bile, ancak sadece bir veya bir kaç dalında geniş bilgi sahibi olunabilmektedir.

Bazı kabiliyetli kimseler, temel din bilgilerinde ve fen bilgilerinde iyi yetişerek bir çok ilim dallarında araştırma yapacak veya yaptırabilecek seviyeye gelebilmektedir. Gerçekte alim; bilgisi arttıkça görüş açısı büyüyen ve bilgisi dışındaki konular hakkında hüküm vermekten kaçınan, bildiklerinin doğruluğunu devamlı tedkik eden kimsedir. Bir alimin öğrendiği bilgiler; din ve fen bilgileri olmak üzere iki kısımdır. Fen bilgileri; matematik, mantık ve tecrübi bilgilerdir. Bunlar zamanla değişebilirler. Bu ilimlerde mütehassıs kimseye "fen alimi" denir. İslam dinine ait bilgiler ise hiç bir zaman değişmez. Bu bilgiler dünya ve ahirette huzur ve saadeti kazandıran bilgilerdir. Yüksek din bilgileri ve yardımcı ilimler, yani alet ilimleri olmak üzere ikiye ayrılır. Yüksek din bilgileri; tefsir, usul-i kelam, kelam, usul-i hadis, hadis, usul-i fıkh, fıkh ve İlm-i ahlak olmak üzere sekizdir. Alet ilimleri ise on iki olup, böylece din bilgileri yirmi olmaktadır. Kolları ile beraber bu bilgiler sekseni bulmaktadır. Yukarıda sayılan ilimlerden ihtisas alanı fıkıh bilgisi olana "fakih" yani fıkıh alimi, kelam bilgisi olana "kelam alimi" denir. Bu ilimlerin hepsini kendisinde toplayana "müctehid alim" denir. Din alimi olmak için dinin temel ilimlerini, bütün incelikleri ile bilmek, fen ve edebiyat üzerinde de en üst eğitim seviyesinde bilgi sahibi olmak lazımdır. Ancak böyle kimselere "İslam alimi" denir. Bunların dışındaki alimlerin sözleri lehte ve aleyhte senet kabul edilmez. Eshab-ı kiramın hepsi, mezheb reisleri ve İmam-ı Gazali, İmam-ı Rabbani gibi zatlar hakiki İslam alimleridir.

Dini bilgiler, temel kaynaklardan ihlasla nakil yapan ve sözü sened olan alimlerin kitaplarından okunup öğrenilmelidir. Rastgele öğrenilen bilgiler insanı şaşırtır, felakete götürür. Peygamber efendimiz alimlerle ilgili olarak buyurdu ki:

Alimin uykusu ibadettir.

Alimlerin mürekkebi şehidin kanından ağırdır.

Alimler peygamberlerin varisleridir.

Ümmetimin alimleri Beni İsrail'in peygamberleri gibidir.

Alim, yeryüzünde Allahü tealanın güvendiği kimsedir.

ALİSİLİK BİLEŞİKLER (Bkz. Hidrokarbon)

ALİŞAR HÖYÜK;

Yozgat'ın 45 km güneydoğusunda, Alişar köyünün kuzeyinde bulunan bir höyük. Bir çukura kurulan höyüğün eni 520 metre, boyu ise bir kilometreye yakındır. Burası ilk defa 1927 yılında Şikago Üniversitesinden Vonder Osten başkanlığında bir heyet tarafından kazılmıştır. Çok düzenli olarak yapılan kazı işi 1932 yılına kadar aralıksız devam etmiştir. Sonunda eski, doğu-batı, güney - kuzey yollarının birleştiği merkeze yakın yerde Alişar Höyük meydana çıkarılmıştır. İç Anadolu'nun kronolojisini, eski kültürlerin birbirlerine geçişlerini ve devirlerini doğruya yakın olarak ancak bu kazılardan öğrenmek mümkün olmuştur.

Höyüğün ilk kuruluşundaki hali (M.Ö. 3200 - 2600) dörtgen planlı, kerpiç duvarlı, düz damlı evleriyle basit bir köy görünümündedir. Bundan sonraki devirlerde şehrin iç kalesi olduğu, evlerin belirli bir plana göre yapıldığı ve bazılarında duvarların içten ve dıştan sıvandığı görülür. Bu devirde şehir surla çevrilmiştir. Mezopotamya ile kültür alış verişinin bu devirde başladığı anlaşılmaktadır.

Üçüncü devirde ise, iki sur da, yani iç kale ve dış kale kuvvetlendirilmiş, iç kalenin alanı genişletilmiştir. Bu devir, M.Ö. 2200-2000 yılları arasında olup, Hitit çağına kadar devam eder.

Dördüncü devre gelince, Alişar'ın gelişmeleri iyice seçilebilmektedir. M.Ö. 2000-1500 yılları arasında Alişar büyük bir şehir hüviyetine bürünmüştür. Eski tunç çağının tersine, Hititler alt şehri yurtlandırmışlardır, yine alt şehir eski Hitit çağını karakterlendiren büyük bir surla sağlamlaştırılmıştır. Şehir, geniş planlı kale kapıları, yeraltı yolları ve yer yer kulelerle kuvvetlendirilerek savunmalı bir hale getirilmiştir. Büyük Hitit çağında (M.Ö. 1400 - 1200) önemini kaybetmeyen höyük, yine küçük bir yerleşme alanı olmuştur.

Beşinci devirde M.Ö. 1200 - 700 yıllarında Alişar'da, Hitit - Frig Kültürü görülür. Artık bu devirden sonra alt şehir önemini kaybetmiştir. Bundan sonra şehirde ortaya çıkan eserler Frig kültürünün ağırlığını ortaya koymuştur. Bu çağda iç kale eski temelleri üzerine yeniden yapılmışsa da M.Ö. 19. yüzyıla ait olan ilk yapı katının iç kale suru bir yangınla ortadan kalkmıştır.

Frig devrinden sonra önemini iyice kaybeden Alişar; Med, Pers, Helenistik çağ, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı devirlerini yaşamışsa da bu devirlerden söz edilebilecek önemli izler yoktur.

ALİTERASYON (Bkz. Kafiye)

ALİVRE;

Alm. *Lieferungsverkauf (m),* **Fr.** *Vente àlivrer,* **İng.** *Short-selling.* Satılacak mal ortada yok iken, ilerideki bir tarihte teslim edilmek üzere yapılan vadeli satış işlemi. Malın tesliminin sonra yapıldığı satış işlemi olarak da bilinir.

Tahvil ve ticaret borsalarında sık rastlanan bu tür satışlar, genellikle spekülatif gayelere yöneliktir.

ALİZARİN (Bkz. Kök Boya)

ALİZELER;

Alm. *Passatwind (m),* **Fr**. *Alizé (f),* **İng.** *Trade Winds.* Tropikal bölgelerdeki denizlerde sürekli ve düzenli olarak esen bir takım rüzgarların genel adı. 30° kuzey ve güney arz derecelerindeki yüksek basınçlı kuşaklardan ekvatora doğru eserler. Bu rüzgarlar dünyanın kendi ekseni etrafındaki hareketinden dolayı sapma yaparlar. Bu sebepten kuzey yarımkürede kuzeydoğudan, güney yarımkürede ise güney-doğudan eserler. Atlas Okyanusunda ve Büyük Okyanusun doğusunda devamlı bulunurlar. Alizelerin başladığı 30 derecelik güney ve kuzey arz derecelerinde hava açık ve berraktır. Son buldukları ılık ve tropikal bölgeler olan ekvatorda hava bulutlu, yağmurlu ve kasvetlidir. Alize rüzgarlarının yeryüzüne dik doğrultuda kalınlığı 1500 metreyi geçmez. Yükseklerde üst alizeler veya ters alizeler denilen rüzgarlar ekvatordan kutuplara doğru akarlar. Bu ters alizeler tropikal bölgelere yaklaştıkça azalırlar. Yaz aylarında sıcaklık etkisiyle Hint Okyanusu ve Çin Denizinde alizelerin yerine denizden karşıya doğru Muson rüzgarları eser.

Alizeler, saatte ortalama 16-24 km hızla, düzenli esen, estiği yerde havanın açmasına sebep olan

rüzgarlardır. Bu sebeptendir ki yelkenli gemilerin kullanıldığı zamanlarda gemiciler tarafından çok istifade edilirdi. Hatta Amerika kıt'asına Kristof Kolomb bu rüzgarların yardımı ile ulaşmıştır.

ALKALİ;

Alm. *Alkali (n.),* **Fr.** *Alcali (m.),* **İng.** *Alkali.* Metal bileşiklerinin bazıları için kullanılan isim. Arapça al-gili kelimesinden gelen bu terim; simya ilminde bitki küllerinden elde edilebilen sodyum ve potasyum oksitlerini ifade etmek için kullanılırdı. Bu oksitler suya atıldığı vakit hidroksit haline dönerler. Meydana gelen çözelti, turnusolu maviye döndürür; asitlerle reaksiyon vererek nötral tuz meydana getirir ve deriyi tahriş eder (Bkz. Baz). Bütün alkali metaller benzer bileşikler meydana getirirler.

Kimya endüstrisinde alkali terimi, sodyum hidroksit (kostik soda), sodyum karbonat (soda külü), potasyum karbonat (kalya taşı), potasyum hidroksit ve ayrıca baryum, kalsiyum, mağnezyum ve amonyumun hidroksit ile karbonat bileşikleri için kullanılır.

Alkalilerden yalnız sodyum karbonat tabii olarak bulunur. Alkaliler, sabun, petro-kimya, cam, deri, kağıt ve gübre gibi birçok sanayide kullanılır.

ALKALİ METALLER;

Alm. *Alkalische metalle,* **Fr.** *Metaux alcalins.* **İng.** *Alkali metals.* Elementlerin periyodik tablosunda 1A grubunu meydana getiren elementler. Bunlar artan atom numaralarına göre sırasıyla lityum (Li), sodyum (Na), potasyum (K), rubidyum (Rb), sezyum (Cs) ve fransiyum (Fr)dur. Alkali metaller diğer elementlerle bilhassa oksijenle birleştiklerinde alkalileri yani bazları meydana getirdiklerinden, alkali metal adını alırlar.

Yerkabuğunun sırasıyla % 2,6'sını ve % 2,4'ünü meydana getiren sodyum ve potasyum, alkali metallerin tabiatta en bol bulunan iki üyesidir. Diğer alkali metallerin yerkabuğundaki miktarları gittikçe azalır. Mesela tabii radyoaktif bir element olan fransiyumun yerkabuğundaki toplam miktarının 25 gr civarında olduğu tespit edilmiştir.

Alkali metaller çok aktif olduklarından tabiatta serbest halde bulunmazlar. Bulundukları minerallerde +1 değerlikli iyonlar halindedirler. Kayatuzu (NaCl) ve silvet (KCl) gibi suda çözünebilen basit bileşikleri, alkali metallerin üretiminde hammadde kaynaklarıdır. Bu tuzların eriyiklerinin elektrolizinden metalik sodyum ve potasyum elde edilir. Alkali metaller mika ve zeolitler gibi daha karmaşık mineral yapılarına da katılır.

Alkali metaller ısı ve elektrik iletkenliklerinin yüksekliği, kesilme yüzeylerinin gümüş beyazı parlaklığında olması, tel halinde çekilebilme ve dövülebilme özellikleriyle genel metalik karakterleri taşırlar. Alkali metaller bıçakla kesilebilecek kadar yumuşaktır.

Alkali metallerin birinci iyonlaşma enerjileri (bir atomdan bir elektron koparabilmek için verilmesi gereken en düşük enerji miktarı) diğer elementlerinkinden küçüktür. Elektron alma eğiliminin bir ölçüsü olan elektronegatiflikleri de en düşük seviyededir. Alkali metallerin erime ve kaynama sıcaklıkları civa ve gazlar dışında bütün elementlerinkinden daha düşüktür. Bu da kristal örgülerinin gevşek yapıda olmasından ileri gelir. Alkali metallerin kimyasal aktiflikleri çok yüksek olduğundan ametallerle kolayca bileşik verirler. Havadaki oksijen ve su buharıyla bile hızla tepkimeye girdiklerinden, gaz yağı ve petrol eteri gibi hidrokarbonların içinde saklanırlar. Su ile şiddetli tepkime vererek baz ve hidrojen gazı meydana getirirler.

$2Na + 2H_2O \rightarrow 2NaOH + H_2$

Alkali metaller oksijenle basit oksitleri (mesela Na_2O), peroksitleri (mesela Na_2O_2) ve süperoksitleri (mesela NaO_2) meydana getirebilir. Elektron verme eğilimleri oldukça yüksek olan alkali metaller güçlü birer indirgendir.

Alkali metallerin sanayide yaygın bir kullanım sahaları vardır. Nükleer reaktörlerde ısı aktarımı için, ısı iletkenlikleri yüksek olan sıvı sodyum ve sıvı lityum kullanılır. Uzay araçlarında yakıt olarak kullanılan sezyum tuzlarından ayrıca ışık yükseltici lambalarda, kızılötesi lambalarda ve spektrofotometrelerde de faydalanılır. Potasyumun sun'i gübre üretimindeki önemi oldukça büyüktür. Alkali metaller ayrıca muhtelif alaşımlara da katılmaktadır.

Alkali Metallerin Bazı Özellikleri

	Lityum	Sodyum	Potasyum	Rubidyum	Sezyum	Fransiyum
Atom numarası	3	11	19	37	55	87
Atom ağırlığı	6,94	22,99	39,1	85,47	132,91	223
Erime noktası(°C)	179	97,8	63,65	38,89	28,5	-
Kaynama noktası(°C)	1317	892	753,9	688	671	-

Yoğunluğu (20°C'de)	0,534	0,97	0,862	1,53	1,79	-
Elektron düzeni	Is22s1	(Ne)3s1	(Ar)4s1	(Kr)5s1	(Xe)6s1	(Rn)7s1
Alevinin rengi	kırmızı	sarı	mor	k.kırmızı	mavi	-
Özgül ısısı(cal/g°c)	1,05	0,33	0,188	0,088	0,057	-
Atom yarıçapı (°A)	1,52	1,85	2,31	2,44	2,62	-
Yükseltgenme potansiyeli(°E)	3,04	2,71	2,92	2,92	2,92	-

ALKALOİTLER;

Alm. *Alkaloide,* **Fr.** *Alcaloide,* **İng.** *Alkaloid.* İnsan ve hayvanlar tarafından alındıklarında bariz (açık) fizyolojik etkileri olan, büyük kısmı bitkilerde bulunan karmaşık yapılı bileşikler. En çok bilinen alkaloitlere örnek olarak Morfin, Nikotin, Striknin, Efedrin ve Kinin verilebilir.

Alkaloit ismi ilk defa 1805 yılında morfinin baz karakterinde olduğunu gösteren Saturner'den sonra Meissner tarafından teklif edildi.

Tam bir tarifini yapmak mümkün olmamakla beraber, alkaloitler genellikle şu özelliklere sahiptirler:

1. Nebati (bitkisel) kaynaklıdırlar (çok azı hayvani kaynaklıdır).

2. Zayıf baz özelliğindedirler. Bundan dolayı, amonyak benzeri bir karakter göstererek asidlerle tuz yaparlar. Alkaloit kelimesi alkali benzeri (alkalimsi) anlamındadır.

3. Azot ihtiva ederler.

4. İnsan ve hayvanlarda fizyolojik bazı tesirleri vardır.

Bugün bin dolayında alkaloit çeşidi bilinmektedir. Alkaloitler daha çok bitkilerin Patlıcangiller (Soeleneceae), Gelincikgiller (Papaveraceae), Kökboyalarıgiller (Leguminoceae) familyalarında ve daha az olarak da Gülgiller (Roseceae), Buğdaygiller (Graminaceae), Nanegiller (Labitae), Topluçiçekgiller (Compositae) familyalarındaki cinslerinde bulunurlar. İhtiva ettikleri kimyasal halkalara göre, Kinolin, İzokinolin, Piridin alkaloitleri olarak da adlandırılırlar.

İnsanlar çok uzun yıllardan beri alkaloitleri iksir, ilaç, sıcak içkiler, yara lapası, zehir olarak kullanmaktadır. 1803'de Deresna, afyondan morfini elde etti. Bugün birçok alkaloit, laboratuvarlarda sentetik olarak elde edilmektedir.

Alkaloitlerin çoğu renksiz ve kristal yapıdadır. Zamk şeklinde ve renkli olanları da vardır. Hakiki alkaloitler zehirlidir. Yapıları çok karmaşıktır.

Bazı alkaloitlerin fizyolojik etkileri açıkça bilinmektedir. Mesela kinin, sıtma hastalığının tedavisinde; morfin, şiddetli ağrıların giderilmesinde kullanılmaktadır.

Alkaloitlerin alınma miktarları da önemlidir. Az miktarı ilaç olarak fayda sağlayan alkaloitlerin çoğunun aşırı miktarları öldürücüdür. Mesela striknin'in az miktarı solunum ve dolaşım sistemleri üzerinde uyarıcı etki gösterip kişiye ferahlık sağlarken, çok miktarı solunum felci ve dolayısıyla ölüme sebep olur. Striknin günümüzde köpek zehiri olarak kullanılmaktadır.

Alkaloitlerin bazılarının istenmeyen bir özelliği de alışkanlık yapmalarıdır. Alışkanlık yapan alkaloitlerin başlıcaları; morfin, kokain ve nikotindir.

Alkaloitlerin fizyolojik etkileri tıpta büyük ehemmiyet taşır. Ağrı kesici olarak kullanılan alkaloitler, haşhaştan üretilen morfin ve türevleridir. Bunlardan kodein genellikle alışkanlık yapmaz, ancak diasetil morfin veya eroin bağımlılık yapar. Kinidin alkaloitlerinden kinkona kalp atışlarını düzenleyen bir kalp uyarıcısıdır. Nikotin, sitisin ve koniin ise solunum uyarıcı olarak kullanılır. Ancak baldırandan elde edilen ve zehirli olan koniin fazla kullanıldığında teneffüs yollarını felç ederek ölüme yol açar. Uygun dozda verilen atropin de solunum uyarıcı bir alkaloittir, ancak beyinde yan etkilerinin olduğu ifade edilmektedir. Kan damarlarını büzücü etkisi olan alkaloitlerden ergonovin, doğumdan sonra dölyatağı kanamalarını azaltmak için kullanılır. Efedrin bilhassa nezle, soğuk algınlığı, saman nezlesi ve bronşiyal astım gibi hastalıklarda çok sık kullanılan ilaçların bileşiminde bulunur. Yerel uyuşturucu etkisi olan kokainin istenmeyen yan etkileri olduğu için, genellikle molekül yapısında değişiklik yapılarak elde edilen türevleri daha güvenli ve etkin biçimde kullanılmaktadır. Farmokologların (ilaç bilimcilerin) alkaloitler üzerindeki çalışmaları elde edilen sentetik alkaloitlerde faydalı özelliklerin devam ettirilmesi ve istenmeyen özelliklerin bertaraf edilmesi amacına yöneliktir. Sıtma savaşının en etkili silahlarından biri olan kinin, kinkona alkaloitlerindendir. Kas gevşetici alkaloitlerin en iyi bilinen örneklerinden biri, Güney Amerika Yerlilerinin ok zehiri olarak kullandıkları kurardır. Sitriknin de bu alkaloite benzer etkiler gösterir ve her ikisi de tıpta kullanılır. Liserjik asit dietilamidi, meskalin ve psilosibin gibi alkaloitler, şuuru etkileyerek halisunasyonlara yol açarlar. Morfin gibi ticari ehemmiyeti olan alkaloitlerin bitkilerden elde edilebilmesi için, bu maddelerin sulu çözeltilerinin hazırlanması gerekir. Dokulardaki alkaloitler ya sulu asit çözeltileriyle muamele edilerek çözünür tuzlara

dönüştürülür veya önce alkolle işleme sokulup sonra yağ, mum ve reçinelerle birlikte çözülüp asitlendirilir. Çözeltideki alkaloitleri ayırmak için, genellikle alumina ve silika gibi katıların adsorpsiyon niteliklerinin değişik olmasına dayanan kromatografi metotlarına başvurulur. Ayrıca tuzların kristalleşme şartlarının değiştirilmesiyle de alkaloitler birbirinden ayrılabilir.

Afyon iline bağlı Bolvadin Afyon Alkaloitleri Fabrikasında haşhaş kapsülünden; morfin hidroklorür, etil morfin hidroklorür, kodein ve kodein fosfat üretilmektedir.

ALKAME BİN KAYS;

Tabiinin, yani Peygamber efendimizin arkadaşlarını görenlerin büyüklerinden; tefsir, hadis ve fıkıh ilimlerinde büyük alim. Künyesi, Ebu Şibl'dir. Peygamber efendimiz hayattayken doğdu fakat O'nu göremedi. 681 (H. 62)de Kufe'de vefat etti.

İlimdeki üstünlüğü alimler tarafından sözbirliği ile bildirilen Alkame bin Kays, Eshab-ı kiramın büyüklerinden olan hazret-i Ebu Bekr, hazret-i Ömer, hazret-i Osman ve hazret-i Ali, hazret-i Aişe, Abdullah bin Mes'ud, Huzeyfet-ül-Yemani, Selman-ı Farisi, Halid bin Velid'i (radıyallahü anhüm) görüp onlardan ilim öğrendi ve hadis-i şerif rivayet etti. Hazret-i Ali ile birlikte 658 (H. 38)de Nihavend'de haricilere karşı savaştı. Horasan'daki savaşlara katıldı. Kur'an-ı kerimi ve fıkıh ilmini Abdullah bin Mes'ud'dan öğrendi. Çok sayıda alim yetiştirdi. Ehl-i sünnet itikadının ve din bilgilerinin nakl edilmesi ve öğretilmesi hususunda büyük hizmetleri oldu. İmam-ı A'zam Ebu Hanife hazretleri ilmini onun talebeleri zincirinden almıştır. Hal ve hareketleriyle hocası Abdullah bin Mes'ud'a çok benzeyen Alkame bin Kays'ın sesi çok güzeldi. Kur'an-ı kerim okurken onu dinleyenler kendinden geçerdi. Alkame bin Kays, tefsir ilminin büyük imamlarındandı. Hadis ilminde hafız derecesinde idi. Yani yüz bin hadis-i şerifi rivayet eden kimselerle birlikte ezbere bilirdi. Rivayet ettiği hadis-i şerifler, **Kütüb-i Sitte'**de yer almıştır.

Alkame bin Kays'ın Abdullah bin Mes'ud'dan rivayet ettiği hadis-i şeriflerden bazıları şunlardır:

Mü'min ta'n etmez (kötülemez), **lanette bulunmaz ve müstehcen konuşmaz.**

Kalbinde hardal tanesi kadar imanı olan hiç bir kimse Cehennem'de ebedi kalmaz.

Şüphesiz ki Allah güzeldir, güzelliği sever. Kibir, hakkı inkar ve insanları tahkir etmektir.

ALKAN (Bkz. Hidrokarbon)

ALKEN (Bkz Hidrokarbon)

ALKİL;

Alm. *Alkyl (n),* **Fr.** *Alkyle,* **İng.** *Alkyl.* Bir alkan molekülünden bir hidrojen atomunun koparılmasıyla türeyen ve genel formülü, C_nH_{2n+1} olan tek değerli grup. Alkil grubu genellikle R ile gösterilir. Birer alkil olan metil (CH_3-), etil (C_2H_5) ve propil (CH_3-CH_2-CH_2-) grupları birer alkan olan metan (CH_4), etan (C_2H_6) ve propandan (C_3H_8) türemiştir.

Alkilleme: Petrol rafinasyonunda, alken (olefin) moleküllerine alkil gruplarının eklenmesi işlemidir. Gaz halindeki bir alkenler karşımının, alkil grupları veren gaz halindeki bir alkanla birleşerek yüksek oktanlı sıvı benzine dönüştüğü bir yoğunlaşma tepkimesi alkillemenin en mühim misallerindendir. Tepkime sırasında, küçük alkil grupları daha büyük moleküller teşekkül ettirecek biçimde birleşerek benzin gibi sıvı bir ürün verir.

Alkilleme, hidrokarbonların parçalandığı kraking işleminin tam tersidir.

ALKİN (Bkz. Hidrokarbon)

ALKİT REÇİNELERİ;

Genellikle örtü boyaları olarak kullanılabilecek ürünler veren, yağ ve yağ asitleri ile poli asit ve poliollerin kondensasyon ürünü polimerler.

1927'den itibaren kuruyan yağların yağ asitleri ile üretilen alkitlerin havada kuruyarak dayanıklı filmler verdiği tespit edilmiş ve sınai uygulama gittikçe gelişerek alkit reçineleri bugünkü önemli yerini almıştır.

Alkit reçinelerinin sınıflandırılmasında bünyenin önemli bir bölümünü yağ veya yağ asidi teşkil ettiğine göre, yağ yüzdesi bir kıstas olarak kullanılmaktadır. Mesela % 35-45 arası az, % 46-55 arası orta, % 56-70 arası çok ve % 70'in üzeri çok fazla yağlı tipler olarak sınıflandırılabilir.

Alkit üretim prosesleri:

1)Yağ asidi metodu: Yağ asitleri, polihidrik alkol ve dibazik asit toplam şarjı 210-250oC'ye ısıtılıp bu sıcaklıkta istenilen özelliklere erişene kadar tutulur. Eğer polihidrik alkol ve dibazik asit, yağ asidi ilavesinden önce ısıtılırsa, şiddetli bir viskozite artışı olur. Ürünün molekül tartısı değişimi çok geniş seyreder. Ayrıca kurutucu ilavesinden sonra stabilliği düşük olur ve film halinde de yüzeyde erken kuruma görülür.

2) Yağ asidi metodu: Yağ asitleri yağ, poliol ve dibazik asit yine 210-250oC'ye ısıtılıp bu sıcaklıkta istenilen özelliklere erişilinceye kadar tutulur. Monogliserid metoduna oranla üst kısmı çabuk, iç kısımları yavaş yavaş kuruyan filmler elde edilir. Ayrıca reaksiyon esnasında kısmi gellenme tehlikesi mevcuttur.

3) Yağla seyreltme metodu: Diğer metodlardan biriyle hazırlanmış alkide yüksek sıcaklıkta yağ ilavesiyle gerçekleştirilir. Ürünün fırça ile sürülmeye yatkınlığı yükseltir. Fakat filmler yumuşak ve dayanıksızdır. Renk de çabuk bozulur.

4) Alkoliz veya monogliserid metodu:Önce yağ ile çoğunlukla gliserin bazen de diğer bir poliol ile kısmi eterler hazırlanır. Geriye kalan hidroksil grupları da sonradan dibazik asitle reaksiyona sokulur. İlk kademe katalizörsüz olarak ancak 280°C civarında veya katalizörle 230-240°C civarında gerçekleştirilir. İlk kademenin tamamlandığı, yağın metanolde çözünmemesine karşılık, meydana gelen monogliseridin, hacminin iki katı metanolde çözünmesinden anlaşılır. Bundan sonra sıcaklık 200°C civarına düşürülüp, dibazik asit ve bazan da bir miktar daha poliol ilave edilip, sıcaklık 230-250°C'ye yükseltilir. Ürün istenilen özelliklere erişene kadar bu sıcaklıklarda tutulur.

İmalatı etkileyen faktörler:

İmalatı etkileyen faktörler arasında hammaddeler, ana reaksiyonlar, ilave sırası, karıştırma hızı ve vasıtaları, reaksiyon sıcaklığı ve ortamı ile katalizörler sayılabilir.

Hammaddeler başlıca polibazik asitler, polihidrik alkoller ve yağ asitleridir. Polibazik veya daha doğrusu dibazik asitler arasında en çok kullanılanları aromatik asitlerden ftalik asit izomerleri ve başlıca ftal anhidrittir. Doymamış maleik anhidrit ve fumarik asit de önemlidir. Alifatik asitlerin karboksil grupları arasındaki karbon zincirinin uzunluğu oranında gliserinle yumuşak ürünler vermesine karşılık, böyle bir zincire sahip olmayan moleik asit ve karboksil gruplarının benzen halkasına sıkı bağlı ve pozisyon değiştirme imkanından mahrum olduğu ftalik asit izomerleri sert ve kırılgan reçineler vermektedir. Alkit reçinelerinin en mühim monobazik maddesi ise yağ asitleridir. Bunların hemen hepsi bitkisel yağlardan yani gliseritlerinden elde edilirler. En önemlileri stearik, oleik, linol, linolen, oleostearik, risinol ve dehitrate risinol olan yağ asitleridir.

Alkitlere ilave edilen kurutucular, yağda çözünebilen, Co, Mn, Zn ve Pb vs. tuzlarıdır. Genellikle % 0,1-%1 oranında ilave edilirler

---

ALKOLİZM;

Alm. *Alkoholismus (m),* **Fr.** *Alcoolisme,* **İng.** *Alcoholism.* Alkollü içkilere kişinin fiziki ve ruhi sıhhatine zarar verecek şekilde olan tutkunluk. Bu, insanın ekonomik ve sosyal hayatında da tesirli olur. Alkolik, alkolün kendisine zararlı olduğunu bildiği halde içmekten, kendini alamayan kişidir.

Alkole karşı düşkünlüğün başlaması, sinir gerginliğini yok etmek için içme ihtiyacının duyulmasıyla olur. Bunun arkasından yalnız olunduğu zaman alkole meyil ve uzun sarhoşluk devreleri gelir.

Alkole alışkanlık kazanmış kişinin kontrolü kaybetmesi ve davranışlarını özürlerle kapatmak istemesi kritik devrede olduğunun işaretleridir. Saldırgan olur, içki depolar ve sabahları alkol alma alışkanlığını kazanır. Bu noktadan sonra işini de ihmal etmeye başlar ve kendisinde titremeler, düşünme yetersizliği baş gösterir.

Alkol alışkanlığının soya çekime bağlı olduğu söylenmişse de bugün bütün dikkatler olayın ruhi (psikolojik) ve sosyal (toplumsal) sebeplerine çevrilmiştir.

Alkolizm ve aile hayatı: Pekçok söz sahibi kişilere göre alkolizmin kökeni, annenin çocuğu fazla koruyucu ve zevke düşkün olduğu bozuk aile düzeninde yatmaktadır. Alkolü haram kılan, yani yasaklayan dinimiz aynı zamanda aileyi de sağlam bir temele oturtarak bu yönden de alkolizmi önlemiştir.

Bozuk aile düzeninden toplum içine çıkan genç, hayal kırıklığına uğramakta ve insanlara kızıp küsmekte ve hatta depresyona itilmektedir. Bütün bunlarda son çare alkolde aranmaktadır. Hayal kırıklıklarının ve sinir gerginliklerinin ortadan kaldırılması için alkolün seçilmesinde, babanın da alkol alan biri olmasının büyük etkisi vardır.

Bütün kötü sonuçlarıyla birlikte şüphesiz alkolizmin aile hayatına ve bütün cemiyete indirdiği en büyük darbe (ister erkek olsun, isterse kadın), kurbanlarını zinaya itmesidir. Bunun dört mühim mediko-sosyal sebebi vardır:

1) Alkolik kendini din ve sair cemiyet kurallarıyla kontrol edememektedir.

2) Alkolik kişi gittikçe artan bir cinsi iktidarsızlığa düşmekte ve psikolojik olarak da kendisini bunun aksini ispatlamak zorunda hissetmektedir.

3) Bunun aksine olarak alkol, şahısta önüne geçilemeyen cinsi dürtülere sebeb olmaktadır.

4) Alkoliklerde hayalperestlik artmakta bu hayallere de en çok kadın konu olmaktadır.

Şahsiyet ve alkolizm: Öteden beri tartışılan bir konu alkoliklerin ortak özelliklerinin bulunup bulunmadığıdır. Çok değişiklik göstermekle birlikte ekseri alkoliklerde genellikle şu özellikler bulunur:

1) Gözle görünür bir samimiyet ve kaynaşmanın altında derin bir güvensizlik ve insanlardan uzak durma.

2) Can sıkkınlığı ve yalnızlık hissi olarak ortaya çıkan depresyon hali. Bu sırada intihar sık sık akla gelen bir fikirdir.

3) Alkolik devamlı isteklerde bulunur. Başkalarının onun ihtiyaçlarını ve isteklerini karşılamasını çok tabii bulur.

4) Alkolik, ana-babasına ve arzularını yerine getirmeyenlere karşı merhametsiz ve çoğunlukla saldırgandır.

Alkolün etki ve zararları: Alkollü içkiler tesirlerini ihtiva ettikleri etil alkol ile sağlarlar. Bu maddenin az miktarı (kan seviyesi 100-200 mg/cc iken) zahiri olarak canlılık sağlar zannedilirse de daha çok alınır ve 200-300 mg/cc kan seviyesine ulaşırsa depresyon ve fiziki güçlerin yönlendirilmesinde güçlükler ve azalmalar olur. Kişiye ve bünyeye göre değişmekle beraber mikdarın daha da arttırılması ve 500 mg/cc'yi bulmasıyla nefes alma güçleşebilir ve hatta ölüme sebebiyet verebilir. Bunlar alkolün birden alınmasında ortaya çıkan belirtilerdir. Devamlı alanlarda ise vücut işleyişinde kalıcı bozukluklar olur.

Alkoliklerin en az 1/4'i karaciğer yetersizliği, beslenme yetersizliği ve mide rahatsızlıklarıyla karşı karşıyadır. Ruhi durum bozuklukları ise bunlarda çok daha yaygındır. Alkolikler, hem alkolün iştahı azaltması, hem de maddi durumlarının genellikle bozulmuş olmasından dolayı iyi beslenemezler. Bu da eklenince alkolün vücuttaki tahribatı açıkça görülür.

Alkolizmin erken devresinde hastalar ekseri normal ağırlıktadır veya kilo fazlalığı vardır. İleri devrelerinde gözle farkedilen bir zayıflama görülür. Hastalar iyice zayıfladıklarından sık sık enfeksiyon hastalıklarına yakalanırlar. İştahları yoktur ve iştahlarının olmayışının sebebi; hem alkolün merkezi sinir sistemine hem de barsak kanalına yaptıkları zararlı te'sirlerdendir. Vitamin B12 ve folik asid eksikliği sebebiyle alkoliklerde kansızlık başgösterir. En hafif vak'alarda bile karaciğerde toksik (zehirli) yağ birikimi olur. Bazı hastalarda alkolik hepatit (karaciğer iltihabı) ortaya çıkabilir. Müzminleşmiş alkol alımı, karaciğer sirozuna sebebiyet vermektedir. Bilhassa günde 80 gram alkol alanlar (ve daha fazlasını alanlar) bu tehlikeye maruzdurlar. Günde 160 gr alanlarda ise tehlike son derece fazladır. Östrojen denilen ve kadınlarda erkeklerden daha yüksek yoğunlukta bulunan bir hormonun yıkımı karaciğerde olur. Alkoliklerde karaciğer harabiyeti sebebiyle bu hormonun yıkımı azaldığından kandaki konsantrasyonu yükselir ve erkek alkoliklerde erkeklik hislerinin azalmasına sebebiyet verir.

Midede asit salgılanmasını arttırarak mide ve onikiparmak barsağı ülserlerinin gelişmesine yol açabilir. Akut gastritlere (had mide rahatsızlıklarına) alkol alanlarda sık sık rastlanmaktadır.

Uzun seneler devamlı alkol alanlarda müzmin pankreas iltihapları ortaya çıkar ve sık sık bu hastalığın tekrarlaması sonucu tam bir pankreas yetmezliği gelişir. Tam pankreas yetmezliği ise alınan gıdaların sindirimini ve barsaklardan emilimini bozar. Vücutta vitamin ve yumurta akı maddeleri yetersizlikleri başgösterir. Şeker hastalığının ortaya çıkışını kolaylaştırır.

Alkoliklerde verem nisbeti genel topluma nazaran daha yüksektir. Ayrıca böbreklerde de toksik etki yapıp nefrite yol açabilmektedir. Çok mühim bir tesiri de çevre sinirlerine olan toksik tesiri ve bunun sonucu polinevrit denilen sinir iltihaplarına sebeb olmasıdır.

Alkol, kalb hastalarına da zehirli etki eder, kalp kasları önce hacim genişlemesine uğrar ve sonra kalp yetmezliği meydana gelir. Koronerler (kalbi besleyen damarlar) de spazma ve göğüs ağrılarına sebeb olur. Alkol genel olarak damar sertliğini hızlandıran faktörlerdendir. Alkoliklerde ruhi bozukluklara da rastlanır. Kronik alkolizmde zeka geriler. Öğrenme kapasitesi zayıflar ve hafıza kusurları ortaya çıkar.

Alkoliklerde ahlak duygusu da çok zayıflamıştır. Zalim ve bencil olurken ailesine karşı vazifesini

tamamiyle unutmuştur. Mes'uliyet duygusu kaybolmuştur.

Tedavisi: Ani alkol hastalığı, yani aşırı sarhoşluk halinde şok durumu ortaya çıkmazsa bir tedavi gerekmez. Şok ortaya çıkarsa hemen hastane bakımı gerekir. Müzmin alkol hastalığında ise tehlike çok ciddidir ve çeşitli usüllerle tedaviye çalışılır:

a. Antabuse adlı ilaç, alkollü içkiyi kullanma halinde son derece te'sirli etkiler meydana getirir. Bu şekilde alkolün kendisine yaramadığına inanan kişi alkolden soğur. İlacın tesirli olması için düzenli olarak her gün alınması gereklidir. Antabuse tedavisinin mutlaka uygun bir klinikte ve yetkili doktor kontrolünde yapılması (en azından başlatılması) hayati ehemmiyeti haiz bir husus olduğu unutulmamalıdır. (Bkz. Antabuse)

b. Alkolün pençesinden kurtulanların pek çok ülkede kurduğu alkoliklere yardım "Alcholics Anonymus" teşkilatı hem alkolden kurtulmada hem de alkole dönmeme savaşında kişilere yardım etmektedir.

c. Piskoterapi (ruhsal tedavi)nin de tedaviye yardımcı olduğu sanılmaktadır.

Alkolizm ve bira: Gençleri alkolizme iten yolun önemli bir başlangıç noktası, serbest bira satışı ve reklamlarıdır. Ülkemizde henüz lise çağında binlerce genç, birayı alkollü içki saymayan bir yasal uygulama ortamında okul çevrelerine yakın birahaneleri doldurmaktadır. Alkoliklerin tedavisinde de alkoliği aldatan ve tedaviyi aksatan biradır. Dejenere ailelerde, ailenin bütün fertlerinin bir arada "su gibi" bira içmeyi normal görmeleri, olayın bir başka korkunç yüzüdür.

"Alkolsüz bira" olarak vasıflandırılan bira ise sadece "alkol nisbeti düşürülmüş bira" olup, çok alkollü biraya ve diğer içkilere geçiş devresi için sinsi ve ticari bir tuzaktır.

Alkol testi: Alkol aldığından şüphelenilen kişinin kanındaki alkol miktarını tespit etmek maksadıyla polisler tarafından tatbik edilen bir testtir. Teste tabi tutulan kişinin üfleyerek verdiği nefes, test cihazının içindeki potasyum bikromat ve sülfürik asit çözeltisinden geçirilir. Nefesteki alkol miktarıyla orantılı olarak çözeltinin görünüşünde değişiklik meydana gelir. Kandaki alkol oranı 100 mililitrede 80 miligramın üstüne çıktığı zaman trafiğe çıkmak tehlikeli olur.

Peygamber efendimiz içki ile ilgili olarak buyuruyor ki:

Şerab içmek büyük günahların en büyüğüdür. Bütün kötülüklerin anasıdır, başıdır.

Şerab içenle arkadaşlık etmeyiniz! Cenazesine gitmeyiniz! Buna kız vermeyiniz ve onun kızıyla evlenmeyiniz! Muhakkak biliniz ki, şerab içen kıyamet günü, mezardan yüzü kara, gözleri mavi olarak kalkar. Dili sarkmış, pis kokulu olur. Herkes, bunun pis kokusundan kaçar.

Şerabda deva, ilaç hassası yoktur. Hastalık yapar.

ALKOLLER;

Alm. *Alkohol (m.),* **Fr.** *Alcool,* **İng.** *Alcohols.* Karbon atomuna doğrudan doğruya -OH grubunun bağlı olduğu organik bileşikler. -OH grubunun bağlı olduğu karbon atomuna C veya H atomları bağlı olabilir.

Alkollerin sınıflandırılması ve adlandırılmaları:

1. Alifatik alkoller, düz zincirli alkollerdir. İki sınıfta incelenebilir:

Mono alkoller: Bileşiğin yapısında bir tek hidroksil (-OH) grubu vardır.

Poli alkoller: Bileşiğin yapısında birden fazla -OH grubu vardır. Bu -OH gruplarının herbiri farklı karbona bağlıdır.

A. Mono alkoller: Doymuş hidrokarbonlardan türemiş olanların genel formülü CnH2n+1-OH (R-OH) şeklindedir. Bir alkil (R) grubuna bir -OH grubunun bağlanmasıyla teşekkül etmektedirler. Mono alkoller üç ayrı sınıfta toplanır:

a) Primer (birincil) alkoller: -OH grubu bir uçtaki karbona bağlı olup bu karbona en az iki H atomu bağlı olur. CH3 -CH2-OH gibi.

b) Sekonder (ikincil) alkoller: -OH grubu aradaki herhangi bir karbona bağlı olan alkollerdir. -OH grubunun bağlı olduğu karbona bir H atomu bağlı olur. CH3-CHOH-CH3 gibi.

c)Tersiyer (üçüncül) alkoller: -OH grubu H'sı olmayan karbona bağlıdır. (CH3)3COH gibi.

Mono alkollerin adlandırılması:

Türediği parafinin sonuna ol - eki veya alkilin isminden sonra "alkol" kelimesi getirilerek adlandırılırlar:

CH3-OH metanol (metilalkol)

C2H5-OH etanol (etil alkol)

C3H7-OH propanol (propil alkol)

C4H9-OH bütanol (butil alkol)

Dört karbonlu bir alkol primer, sekonder veya tersiyer olabilir. Farkı belirtebilmek için ol-ekinden önce -OH grubunun bağlı olduğu karbonun numarası söylenmelidir:

CH3-CH2-CH2-CH2-OH Butan-l-ol (primer)

CH3-CH2-CHOH-CH3 Butan-2-ol (sekonder)

Önemli mono alkoller:

a) Metil alkol (metanol, karbinol): CH3OH

Elde edilişi:

Metanol ilk defa 1661'de odunun kuru kuruya damıtılmasıyla elde edildi. Damıtma ürününde % 1,5-3 metanol, % 10 asetik asit, % 0,5 aseton ve başkaları bulunmaktadır.

Endüstride, karbonmonoksit ile hidrojenin reaksiyonundan elde edilir.

400°C, 200 atm.

CO+2H2 ¾¾¾¾¾¾¾¾® CH3OH

ZnO/CrO3

Bu metodla saf metanol elde edilirse de sıcaklığın 30-40 derece yükselmesi halinde n- propanol ve izobutanol teşekkül edebilir.

Özellikleri : Saf metanol 64,6 derecede kaynayan akışkan bir sıvı olup, parlak olmayan mavimsi bir alevle yanar. Bütün organik çözücülerde her oranda çözünür. Fraksiyonlu destilasyonla sulu çözeltisinden % 99'luk bir saflıkta elde edilir. Susuz (mutlak) metanol elde etmek için Mg kullanılır:

2CH3OH+Mg ® (CH3O)2Mg+H2

(CH3O)2Mg + H2O ® 2CH3OH + MgO

Çok az miktardaki metanol canlı organizma için zehirdir. Kalıcı yaralar, bozukluklar meydana getirir. Mesela 25 gram metanol içilirse gözler kör olur.

Kullanılışı: Endüstride çözücü ve motor yakıtlarının bir bileşeni olarak geniş çapta kullanılır. Formaldehit ve anilin boyalarının elde edilişinde kullanılır. Ayrıca metillendirme vasıtası olarak organik sentezlerde ve alkolün içilmezliğini sağlamada yaygın olarak kullanılır.

b) Etil alkol (etanol): C2H5OH (Bkz. Etil alkol).

c) Propil alkoller (propanoller): C3H7OH

İki tane yapı izomeri vardır; n-propanol ve izopropanol. n-propanol, CH3-CH2-CH2-OH hoş kokulu, renksiz, 97.2 derecede kaynayan bir sıvıdır. Metanol sentezi yanında bir yan ürün olarak ve füzel yağı içinde bulunur. Ticari olarak oxo prosesi denilen işlemle hazırlanır. İzopropanol, (CH3)2-CH-OH, 82.4 derecede kaynayan renksiz bir sıvıdır. Asetonun katalitik hidrojenasyonu ile elde edilebilir:

+2H

CH3-CO-CH3 ¾¾¾® CH3 - CHOH-CH3

(Ni)

Ticari olarak propenin sülfürik asit içinde tutulması ve bunu müteakip meydana gelen esterin hidrolizi ile elde edilir.

Propanol ve izopropanol çözücü olarak sık kullanılır. İkisi de toksiktir.

B- Poli alkoller: Bu sınıf bileşikleri temsil eden en basit örnekler, dihidrik alkol (etilen glikol), trihidrik alkol (gliserin) ve tetrahidrik alkol (eritritol)dür:

CH2OH-CH2OH (Etilen glikol)

CH2OH-CHOH-CH2-OH (Gliserin)

CH2OH-CHOH-CHOH-CH2OH (Eritritol)

Bu bileşiklerin hidroksil grubu arttıkça eter ve alkoldeki çözünürlükleri artar. Polialkollerin bazısı kıymetli tabii ürünlerin birer bileşenidir. Mesela gliserin yağlarda bulunur. Daha yüksek polialkoller mesela pentiol ve hexitoller karbonhidratlar kimyasında önemli yer tutar.

Etilen glikol:

Elde edilişi:

1) Mono alkollere benzer olarak 1, 2 dihalojen alkanlardan sulu potasyum hidroksit veya alkol metal karbonat yardımıyla hidrolizle elde edilebilir. Misal 1, 2 - dibromoetan etilenglikol verir.

2) Etilen glikol endüstriyel olarak etilenden aşağıdaki metotlarla elde edilir.

a-Etilen, klorlu sudan geçirilir. Meydana gelen etilen klorohidrin sodyum bikarbonat sulu çözeltisiyle hidroliz edilir.

b-Etilenoksidin soğuk, sulandırılmış hidroklorik asitle muamalesiyle elde edilir.

Özellikleri: Etilenglikol renksiz, kaynama noktası 198 derece olan vizkoz (kıvamlı) tatlımsı bir yağdır. Su ve alkolde her oranda karışır, 1, 2 - glikollerin kimyasal özellikleri mono alkollerinkine benzer. Etilen glikolün biraz derişik sülfürik asitle veya derişik fosforik asitle ısıtılmasıyla kıymetli bir çözücü olan dioksan elde edilir.

Kullanılışı: Etilen glikol, onun monometil eteri, monoetil eteri ve dioksan kıymetli çözücüdürler. (Misal, vernikler ve selüloz asetatlar için.) Etilen glikol antifriz olarak, gliserin yerine sık sık kullanılır.

Gliserin:

Poli alkollerin en önemlisi ve hemen hemen hayvani ve nebati yağların tamamında görülen gliseridlerin bir bileşenidir. İlk olarak zeytin yağının hidroliz ürünü olarak keşfedildi. (1779).

Elde edilişi:

1. Yağların sülfürik asit veya sodyum hidroksitle hidrolizi ile,

2. Alkolik fermantasyonda bir yan ürün olarak,

3. Sentetik olarak, tabi gazın kraking (termik parçalanma) ürünlerinden propilen başlangıç materyali alınarak,

4. Allil alkolün hidrojen peroksitle WO3 katalizörlüğünde hidroksillenmesiyle elde edilir.

Özellikleri: Gliserin tatlımsı ağdalı, K.N. 290 derece olan renksiz bir sıvıdır. Su ve alkollerde her oranda karışır fakat eterde hemen hemen hiç çözünmez. Susuz gliserin şiddetli bir şekilde soğutulduğunda kristallenir. (E.N. 18°C). Üçlü bir alkolün göstermesi beklenilen kimyasal davranışı gösterir. Gliserinin hafif oksitlenmesi sonucu hem birincil hem de ikincil OH grupları gliseraldehit ve dihidroksi aseton teşkil edecek şekilde değişirler.

Kullanılışı: Gliserin yaygın bir ticari uygulama alanı bulmuştur. Ecza endüstrisinde merhem, diş macunu imalatında ve kozmetikte kullanılır. Kumaş dokumada bir amil olarak ve tütün endüstrisinde son mamülün nemini muhafaza edici olarak kullanılır. Gaz saati ve araba radyatörlerinde sulu çözelti içinde bir antifriz olarak kullanılıp bir fren sıvısı olarak bilinmektedir. Daktilo şeritlerinde higroskop olarak kullanılır. Gliserinin en önemli kullanılma alanlarından biri de patlayıcı madde endüstrisidir. Nitrogliserin ve dinamit endüstrisinde kullanılır. Bunlara ilaveten alkid reçineleri üretiminde bir başlangıç materyalidir. (Bkz. Gliserin).

2. Aromatik alkoller:

Aromatik alkoller yan zincirde OH- grubu bulundurduğundan aril grubu ve alifatik alkol grubu bileşiği gibi düşünülebilirler. Misal:

Fenil metanol, C6H5-CH2OH, renksiz, hoş kokulu bir sıvı olup KN. 205 derecedir. Suda az çözünür. Elde ediliş reaksiyonu aşağıdaki gibi gösterilebilir.

C6H5-CH2Cl+Na2CO3+H2O ® C6H5-CH2 OH+

NaHCO3+NaCl

Fenil etanol, C6H5-CH2-CH2OH, gül yağının en fazla olan bileşeni olup, esterleri parfümeride çok kullanılır.

ALLAHÜ TEALA;

Varlığı muhakkak lazım olan, ibadet edilecek hakiki mabud olan ve bütün varlıkları yaratan. Esma-i

hüsnadan yani Allahü tealanın doksan dokuz isminden ilki.

Her varlığın yaratanı, sahibi, hakimi Allahü tealadır. O'nun hakimi, amiri, üstünü yoktur. Her üstünlük, her kemal sıfat O'nundur.

Allahü teala zatı ile vardır. Varlığı kendi kendiyledir. Şimdi var olduğu gibi, hep vardır ve hep var olacaktır. Varlığının önünde ve sonunda da yokluk olamaz. Çünkü O'nun varlığı lazımdır. Yani Vacibül-vücud'dur. Allahü teala birdir. Yani şeriki, benzeri yoktur.

Dünya aleminde ve ahiret aleminde bulunan her şeyi yokken O yaratmıştır. Her maddeyi, atomları, molekülleri, elementleri, bileşikleri, organik cisimleri, hücreleri, hayatı, ölümü, her reaksiyonu, her kuvveti, hareketleri, kanunları, ruhları, melekleri, canlı cansız her varı yoktan var eden ve hepsini her an varlıkta bulunduran O'dur. Alemlerde olan her şeyi hiçbiri yok iken yarattığı gibi, kıyamet zamanı gelince yine bir anda her şeyi yok edecektir.

O'nda hiç bir kusur, hiç bir noksan sıfat yoktur. Dilediğini yapabilir. Bir karşılık için yapmaz. Bununla beraber her işinde hikmetler, faydalar, lütuflar, ihsanlar vardır. Kullarına iyi olanı, faydalı olanı vermeye, kimisine sevab, kimisine azab yapmaya mecbur değildir. O, sözünden dönmez. Bütün canlılar iman etse, O'na hiç bir faydası dokunmaz. Bütün alem, inançsız olsa, azgın ve taşkın olsa, karşı gelse, O'na hiçbir zarar vermez. Kul bir şey yapmak dileyince, O da isterse o şeyi yaratır. Kullarının her hareketini, her şeyi yaratan O'dur. O dilemezse, yaratmazsa hiç bir şey hareket edemez.

Allahü teala üzerinden, gece, gündüz ve zaman geçmesi düşünülemez. O'nda hiçbir değişiklik olmayacağı için geçmişte gelecekte şöyledir, böyledir denilemez. Allahü teala hiç bir şeyle birleşmez. Allahü tealanın zıddı, tersi, benzeri, ortağı, yardımcısı, koruyucusu yoktur. Anası, babası, oğlu, kızı, eşi yoktur. Allahü tealaya "baba", "Allah baba" diyenin imanı gider, Müslümanlıktan çıkar. Herkese şah damarlarından daha yakındır. Bu yakınlığı, insan aklı anlayamaz. Allahü teala zatında ve sıfatlarında birdir. Hiçbirinde değişiklik başkalaşmak olmaz.

Allahü tealayı, İslamiyetin bildirdiği isimler ile anmak, söylemek lazımdır. Allah adı yerine tanrı kelimesi kullanılamaz. Çünkü tanrı "ilah, ma'bud" demektir. Başka dillerdeki Dieu, Gott ve God kelimeleri de, "ilah, ma'bud" manasına kullanılabilir. Allah adı yerine kullanılamaz.

Allahü tealanın isimleri sonsuzdur. Binbir ismi var diye meşhurdur. Yani binbir tanesini insanlara bildirmiştir. Muhammed aleyhisselamın dininde, bunlardan doksan dokuzu bildirilmiştir. Bunlara Esma-i hüsna denir. (Bkz. Esma-i Hüsna).

Müslümanlar, Cennet'te Allahü tealayı zamansız ve mekansız ve cihetsiz olarak göreceklerdir.

Allahü tealanın yüce zatının hakikatini kimse bilemez. O, akla hayale gelenlerin hepsinden uzaktır. Hiç biri O değildir. Ancak Kur'an-ı kerimde, bizzat kendisinin açıkladığı sıfatlarını isimlerini ezberleyip, uluhiyetini, büyüklüğünü bunlarla tasdik ve ikrar etmelidir. Akıllı ve büluğ (ergenlik) çağına gelmiş kadın ve erkek her Müslümanın Allahü tealanın sıfatlarını, doğru bilmesi ve inanması lazımdır. Bilmemek büyük günahtır.

Allahü tealanın sıfatları on dörttür. Altısına "Sıfat-ı Zatiyye" sekizine de "Sıfat-ı Subutiyye" denir.

Zati sıfatlar: Bu altı sıfatın hiç biri, varlıkların hiç birinde yoktur. Yalnız Allahü tealäya mahsusturlar. Bunların sonradan yaratılan varlıklara hiçbir surette bağlılıkları da yoktur.

Zati sıfatlar şunlardır:

Vücud: Allahü teala vardır. Varlığı ezelidir. Vacib-ül-vücuddur, yani varlığı muhakkak lazımdır.

Kıdem: Allahü tealanın evveli yoktur.

Beka: Allahü tealanın sonu yoktur. Hiç yok olmaz. Ortağı olmasının imkanı olmadığı gibi, zat ve sıfatlarının yokluğu da imkansızdır.

Vahdaniyet: Allahü tealanın zatında, sıfatlarında ve işlerinde ortağı yoktur.

Muhalefetün-lil-Havadis: Allahü teala zatında, sıfatlarında ve işlerinde hiç bir mahlukatın (yarattıklarının) hiç birine benzemez.

Kıyam bi-Nefsihi: Allahü teala zatı ile kaimdir. Durmak için bir yere muhtaç değildir. Zira her ihtiyaçtan münezzehtir, uzaktır. Bu kainatı yoktan var etmeden önce, zatı nasıl ise, sonsuz olarak hep böyledir.

Subuti sıfatları: Bu sekiz sıfat, Allahü tealanın varlığını göstermekte, zatında, sıfatlarında ve işlerinde kemal, üstünlük bulunduğunu ve hiçbir kusur, karışıklık ve değişiklik olmadığını bildirmektedir.

Subuti sıfatlar şunlardır:

Hayat: Allahü teala diridir. Hayatı, mahlukların hayatına benzemeyip, zatına mahsus olan hayat, ezeli ve ebedidir (başlangıcı ve sonu yoktur).

İlim: Allahü teala her şeyi bilir. Bilmesi mahlukatın bilmesi gibi değildir. Bilmesinde değişiklik olmaz. Ezeli ve ebedidir.

Sem': Allahü teala işiticidir. Vasıtasız, ortamsız işitir. Kulların işitmesine benzemez. Bu sıfatı ve her sıfatı ezeli ve ebedidir.

Basar: Allahü teala görür. Bu görme aletsiz ve şartsızdır.

İrade: Allahü tealanın dilemesidir. Her şey, O'nun dilemesi ile olur. İradesine engel olacak hiçbir kuvvet yoktur.

Kudret: Allahü tealanın gücü yeticidir. Hiçbir şey O'na güç gelmez.

Kelam: Allahü teala söyleyicidir. Söylemesi alet, harfler, sesler ve dil ile değildir.

Tekvin: Allahü teala yaratıcıdır. O'ndan başka yaratıcı yoktur. Herşeyi O yaratır.

ALLENDE GOSSENS;

Salvador; Şili eski devlet başkanı. Varlıklı bir aileden gelen Allende'nin babası hukukçuydu. 26 Temmuz 1908 tarihinde Valparaiso'da doğan Allende, ilk ve orta tahsilden sonra 1926 senesinde girdiği Santiago'daki Şili Üniversitesinden mezun olup, 1932'de tıp diploması aldı.

Genç yaşında siyasetle ilgilenmeye başladı. Üniversite yıllarında Marksizme yönelip, çeşitli siyasi faaliyetlerde bulundu. 1933 senesinde Şili Sosyalist Partisi kurucuları arasında yer aldı. Hem doktorluk yaptı hem de siyasetle meşgul olmaya devam etti. 1935 senesinde milli sağlık sistemiyle ilgili bir kitap yayımladı. 1937 senesinde milletvekili seçildi. 1939-1942 seneleri arasında Başkan Pedro Aguirre Cerda'nın kurduğu Halk Birliği (UP) hükümetinde Sağlık Bakanı olarak vazife yaptı. Bu vazifesi sırasında sosyal sağlık hizmeti teşkilatını kurdu. İşçi ve ana-çocuk sağlığı ile ilgili kanunlar hazırladı. Şili'nin tıp meselelerini incelediği ikinci kitabını yayınladı. 1943 senesinde Sosyalist Partinin genel sekreterliğine seçilen Allende, 1945'te senatör seçildi. Daha sonra senato başkanı oldu. Daha önce yasaklanan Komünist Partinin kurulması ve bütün siyasi tutukluların serbest bırakılması hususunda gayret sarf etti. 1952 senesinde, Sosyalist Parti, Komünist Parti ve Demokratik Partinin adayı olarak başkanlık seçimine katıldı. Dört adayın katıldığı bu seçimde sonuncu oldu. Bazı iç sebeplerle Sosyalist Partiden ayrılıp Sosyalist Halk Partisini kurdu. Başkanlık seçimlerinden kısa bir müddet önce tekrar Sosyalist Partiye döndü.

1958 senesinde yapılan başkanlık seçimlerine ikinci defa katıldı, bu seçimde ikinci olabildi. 1964 başkanlık seçimlerinde ise kesin bir yenilgiye uğradı. 1966 senesinde senato başkanlığına seçilerek 1969 senesine kadar bu vazifeyi sürdürdü.

1970 başkanlık seçimleri öncesinde sosyalist, komünist ve radikal partiler toprak reformunun yapılması, bakır madenlerinin ve sanayinin devletleştirilmesi, sağlık hizmetlerinin yeniden düzenlenip yaygınlaştırılması, eğitim reformu gibi hedefleri ihtiva eden bir program çerçevesinde anlaşarak Halk Birliğini kurdular. Başkanlık seçiminde Allende'yi aday gösterdiler. Eylül 1970'te yapılan seçimlerde oyların yüzde 36,3'ünü alarak 3 Kasım 1970'te başkanlık vazifesine başladı.

Şili Devletini ve toplumunu sosyalist ilkeler doğrultusunda yeniden teşkilatlandırmaya başladı. Birçok sanayi kolunu devletleştirdi. Toprak reformunu hızlandırdı. Köylü kooperatiflerine toprak dağıtılmaya başlandı. Asgari ücreti yüzde 35 arttırıp sanayide önemli ücret artışları sağlandı. Özel şirketler devlet tarafından satın alındı. Başta bakır olmak üzere ülkenin madenleri tamamen devletleştirildi. Halka parasız sağlık hizmeti ve ilaç sağlamak üzere ülke çapında kampanya başlatıldı. Devlet tahvilleriyle bankaların hisse senetleri satın alınarak bankacılık denetim altına alındı. Çin Halk Cumhuriyeti ve Küba ile sıkı diplomatik ilişkiler kuruldu.

Ekonomide bir yıllık bir büyüme görüldüyse de sonra durum kötüleşti. Şili'nin ABD ile olan ilişkileri gerginleşti. ABD idaresi Şili'ye verdiği kredileri kesti ve iktisadi ambargo uyguladı. Dünya bakır fiyatlarının düşürülmesi, Şili'nin bu en önemli ihraç ürününden elde ettiği gelirlerde büyük bir düşüşe sebeb oldu. Öte yandan Allende idaresinin küçük ve orta işletmeleri devletleştireceği ve tüccarları mülksüzleştireceği yolundaki haberler halk arasında paniğe yol açtı. Piyasadan mal çekilerek karaborsa ve kıtlıklar körüklendi. Enflasyon yükseldi, ülkeden kaçış hızlandı. Neticede Şili ekonomisi büyük bir bunalıma girdi. Geniş halk kitlelerini içine alan orta tabakanın Allende idaresine karşı muhalefeti şiddetlendi. Kadınlar tencereli protesto gösterilerinde bulundular. Esnaf ve sanatkarlar ve kamyon sahipleri Ekim 1972'de büyük çapta greve gittiler. Ülkede bir ay boyunca hayat felce uğradı. Bu sıkıntılı durumda Silahlı Kuvvetleri yanına almayı hedef alan Allende içinde üç generalin de yer

aldığı yeni bir hükumet kurdu. Bütün bu gelişmelere rağmen Allende'nin idaresindeki Halk Birliği, Mart 1973'te yapılan seçimlerde oy oranını yüzde 43,4'e çıkardı. Askerler hükumetten çekildiler.

Allende idaresinin son ayları iktidar ve muhalefet taraftarları arasında şiddetli tartışmalarla geçti. Askeri müdahale söylentileri yaygınlaştı. Haziran ayında bir darbe girişimi oldu. Askerler hükümete alındı ve olağanüstü hal ilan edildi. Fakat kamyon sahipleri Temmuzda yeniden greve gittiler. Allende yönetimine bağlılığıyla tanınan Genelkurmay Başkanı Pratts 24 Ağustos 1973'te istifa etti ve yerine Augusto Pinochet geçti. 11 Eylül günü Pinochet ve emrindeki ordu komutanları Allende'ye bir muhtıra vererek istifa etmesini ve yarım gün içinde kendilerine teslim olmasını istediler. Allende Pinochet ve diğer komutanların bu isteğini kabul etmeyince, başkanlık sarayı kuşatıldı. Allende başkanlık sarayına saldıran askerlerle giriştiği çatışma sırasında öldürüldü. Dört kişilik bir askeri cunta iktidara el koydu.

ALLERJİ;

Alm. *Allergie (f), irritation,* **Fr.** *Allergie, irritation,* **İng.** *Allergy, irritation.* Çeşitli yollarla vücuda dışarıdan giren yabancı bazı maddelere karşı organizmanın göstermiş olduğu tepkiye bağlı belirtiler. Bu tepki normal insan vücudunda da vardır ve müdafaayı sağlar. Allerji bir aşırı tepki reaksiyonudur. Bu aşırı tepkiyi gösteren bünyelere de "Allerjik bünye" denir.

Allerjiyi meydana getiren maddeler (antijenler), ağız ve zerketme yolu ile vücuda girebildikleri gibi; bazıları, temas yoluyla da girebilir.

Ağız yolundan girerek allerji yapan bellibaşlı maddeler: Yumurta, balık, çilek, pastırma, sucuk, salam, tahin helvası, kaymak, süt ve sütlü besinler, çikolata gibi kakaolu besinler, kinin ve çeşitli ilaçlar, çiçek tozları, mantarlar, parfüm ve ev tozları ile birlikte alınan gözle görülmeyen böcekler.

Enjeksiyon (zerk) yoluyla girenler: Tetanoz, difteri, dizanteri ve buna benzer koruyucu serumlar, tedavide kullanılan bazı ilaçlar (penisilin allerjisi gibi)

Deri ve solunum yollarına temas ile allerji yapanlar: Parfüm ile çeşitli ilaç ve kozmetikler, deterjanlar, tüyler, lastik ve plastik eşya, mobilya cila ve boyaları, mücevherat, güneş, sıcak veya soğuk ve kıl kurdu denilen asalak, bazı bitki özsuları, çam ağaçlarından damlayan terebentin maddesi, ilkbaharda meyve ağaçlarının çiçeklerinde bulunan sarı polen tozları.

Bunlardan başka allerjiye sebeb olan çeşitli madde ve olaylar da vardır. Hatta denilebilir ki, günlük hayatta karşılaşılan her türlü madde hassas kimselerde allerjiye sebeb olabilir. Vücudun çeşitli yerlerindeki gizli yahut belirli iltihaplardaki mikropların saldığı maddelerin allerjik belirtilere sebeb olduğu bilinir. Bazı kişilerde güneş ışınlarına karşı allerji belirtileri görülür.

Bir antijen (yabancı madde) ile ilk karşılaşmada bağışıklık cisimleri (Antikor) husule gelir, vücut bu antijenle ikinci defa karşılaşınca, antijenle-bağışıklık cisimleri arasında bir reaksiyon meydana gelir ve bu reaksiyon neticesinde vücutta histamin denilen bir madde açığa çıkar. Bu madde damarları genişlettiğinden damarlarda kan göllenir, kalbe kan gidişi azalır. Kişide bir kendini kaybetme ve hayati fonksiyonların azalması durumu ortaya çıkar (anafilaktik şok). Bu şok hali her allerjik olay için kaide değildir. Bu durum, kısa zamanda vücuda çok miktarda hassas olduğu maddenin girmesi hallerinde ortaya çıkar. Buna en iyi örnek, penisilin zerkleridir.

Derideki kaşıntılı yerde üzeri kırmızı, bazan ince kabuklu, hudutları intizamsız deri kabartıları şeklinde kendini belli etmektedir.

Allerjik hastalıklardan en çok bilinenleri ekzama ve serum hastalığıdır. Bunlara astım ve allerjik rinit'i (bahar nezlesi) de eklemek lazımdır. Bu sonunculardan astım, çeşitli allerjik maddelerin teneffüsü ile ortaya çıkar. Bahar nezlesi ise ilkbaharda çiçek tozlarının burun iç yüzeyine teması ile olur. Serum hastalığı çeşitli hastalıklara karşı bağışıklamada verilen serumların zerkinden birkaç hafta sonra ortaya çıkar. Allerji hadisesinin psikolojik yönü de vardır. Sıkıntılı durumların allerjik bazı reaksiyonları şiddetlendirdiği kabul edilmektedir. Bilhassa astım ve saman nezlesinde bu durum sık görüldüğü gibi, çok kurdeşen vak'asında da hadisenin öncesinde sıkıntılı bir durum tarif edilmekte ve tedaviyi bu istikamette seçmek iyi netice vermektedir.

Allerjik hadiselerin önlenmesinde, çeşitli yollar denenebilir. Kişi hangi maddeye karşı hassas ise o madde ile temasını önlemek birinci yoldur. Şahis, çeşitli allerjik maddelerle temasa getirilir. Bu yoldan bir teşhise varılabilir. Allerjik hadise ortaya çıktıktan sonra ise bazı ilaçlarla tedaviye geçilir. Bu işte kullanılan ilaç ve maddelerin başlıcaları şunlarır: Başta antihistaminikler, kalsiyum, kortizonlu ilaçlar, C vitamini. Ayrıca rejim tatbiki de mutlaka lazımdır. Tesbit edilmiş allergen ve antijenlerden uzak durmalıdır. Allerjiyi yapan bir iltihab ise bunun tedavisi yapılmalıdır.

ALLOTROPİ;

Alm. *Allotropie (f),* **Fr.** *Allotropie,* **İng.** *Allotropy.* Kimyasal elementlerin bazı özel şartlarda farklı biçimler göstermesi özelliği. Mesela oksijen molekülü iki atomdan meydana gelmişken ozon molekülü üç oksijen atomundan meydana gelmiştir. Oksijenin bu allotropik biçimleri değişik özelliklere sahib olup değişik şartlarda ortaya çıkar. Ozon atmosferin yüksek tabakalarında bulunur ve güneşten gelen ultraviyole ışınlarını süzer; buna karşılık oksijen atmosferin yakın katmanlarında bulunur.

Karbonun tanınmış mühim allotropları elmas ve grafittir. Grafitte karbon atomları arasındaki bağlar grafitin yumuşak ve hatta bir yağlayıcı olmasına sebebiyet verir. Buna mukabil elmasta karbon atomları arasındaki bağlar elmasın bilinen en sert madde olmasına yol açar.

Allotropinin ortaya çıktığı mühim bir misal de fosfor elementindedir. Fosfor elementinin beyaz fosfor ve kırmızı fosfor olarak bilinen iki allotropunun fiziki özellikleri farklıdır.

Allotropi yapısal (bünyevi) bir olaydır. Mesela a-kükürtte atomlar ortorombik sistemde bir kristalristal yapısı vermek üzere gruplaşırken b-kükürtte gruplaşma monoklinik sistemde ortaya çıkar. Diğer taraftan elmas kübik sistemde, grafit heksagonal sistemde kristalleşir.

Bazı elementler belirli sıcaklıklarda allotropik dönüşümler gösterirler. Mesela a-demir 912°C'de b-demire dönüşür. Bazan karşılıklı dönüşümde farklı metotlar kullanılır. Mesela beyaz fosfordan kırmızı fosfora geçmek için ısıtma yeterlidir. Fakat ters yönde dönüşüm için buhar fazından geçmek gerekir. Ozondan oksijene geçiş de ısıtma yolu ile sağlanabilir; ters yöndeki dönüşümse elektrik deşarjı, güçlü elektrik alanı vs. gerektirir.

ALMA - ATA;

Kazakistan'ın başşehri. 1854'te Verni adıyla kurulan şehir 1917'ye kadar Semireç Rus askeri hükümetinin merkezi oldu. Şehir Trans-Alay Dağlarının kuzey eteklerinde, 700-900 metre yükseklikte, Bolşaya ve Malaya Almaatinka nehirlerinin ovaya kavuştuğu noktada yer alır. 1854'te askeri üs kurulduktan sonra büyük bir nüfus akınına uğradı. 1906'da nüfus 27.000'e ulaşmıştı. 1921'de şehre Kazakçadaki Almati'den alınan Alma-Ata ismi verildi. Bu isim çevrede bulunan çok sayıdaki elma ağacından gelmektedir. 1929'da Kazakistan başşehrinin Kızıl Ordadan Alma-Ata'ya taşınması ve 1930'da Türkistan-Sibirya Demiryolunun yapımının tamamlanması hızlı bir büyümeye yol açtı. 1926'da 46.000 olan nüfus, 1939'da 221.000'e yükseldi. 1990 'lardaki nüfusu 1 milyonun üzerine çıkmıştır.

Alma-Ata bugün mühim bir sanayi merkezidir. Sanayi üretiminin büyük kesimi tarım alanındadır. Hafif sanayi ürünlerinden deri ve dokuma sanayileri diğer mühim sanayilerdendir. Alma-Ata'nın gelişmesi daha çok kültür ve bilim kuruluşlarına bağlıdır. Kirov adıyla kurulan üniversite ile eğitim, ekonomi, politeknik, tarım ve tıp enstitüleri en önemli yüksek öğretim kuruluşlarıdır. Alma-Ata Puşkin Halk kitaplığı, Doğa Müzesi ve yedi tiyatrosuyla mühim bir kültürel merkezdir. Ayrıca, bir botanik bahçesi, birkaç stadyum ve sürekli bir Ekonomik Başarılar Sergisi vardır.

Alma-Ata düzenli planlaması, geniş ve ağaçlı sokakları, park ve bahçeleri ile eski Sovyetlerin dahi en güzel şehirlerinden biriydi.

ALMAN ÇEŞMESİ (Bkz. İstanbul)

ALMANAK;

Alm. *Almanach (m), Jahrbuch (n),* **Fr.** *Almanach,* **İng.** *Almanac.* Ay, hafta ve gün takvimlerini, güneşin doğuş ve batışını, med-cezir hadiselerini, güneş ve ay tutulmalarını vb. ihtiva eden kitab veya tablolar.

Ortaçağda ve Yakınçağın başlarında Türk ve İslam devletleri bilim ve teknikte çok ileri durumdaydılar. Medreselerde, rasathanelerde müsbet ilimlerin tahsili yapılıyordu. İslam alimleri, bu ülkelerde astronomi ve matematik dallarında bazı levha ve cetvelleri ihtiva eden eserler hazırlamışlardır. Bu eserlerde, senenin hava durumu, güneş ve ay tutulmaları, bazı astronomik hesap cetvelleri bulunurdu. Bunlar özellikle takvim şeklinde hazırlanıp hükümdarlara takdim edilirdi. İşte yüzyıllar önce hazırlanan bu eserler ilk almanaklardır. Türkiye'de ise almanak çeşidinin ilk örnekleri olarak Ebüzziya Tevfik'in yayınladığı **Takvim-i Ebüzziya** gösterilebilir.

Avrupa'da almanakların kullanılması ise on altıncı yüzyıla rastlar. Matbaanın kullanılmaya başlamasından sonra periyodik olarak yayınlanmaya başlamıştır. Almanaklarda pratik bilgiler, senenin önemli olayları, fıkralar, hava tahminleri vb. bulunuyordu.

Bugün çeşitli konularda, küçük takvim türü ansiklopedi haline getirilen pek çok almanaklar basılmaktadır. Bunlarda, yılın ay, gün, hava durumu, astronomik olaylar, çeşitli istatistik bilgiler, geçmiş önemli olaylar, pratik bilgiler, önemli adresler gibi konular bulunmaktadır. Almanaklar, yılda bir yayınlanır. İçindeki takvim bilgileri, bir önceki yılın olaylarını hatırlatır.

ALMANYA (Bkz. Birleşik Almanya)

ALONJ;

Alm. *Allonge (f),* **Fr.** *Allonge,* **İng.** *Allonge.* Bono, çek veya poliçeye, arkalarında işlem yapmak için yer kalmadığında yapılması gereken diğer işlemler için eklenen kağıt. Hukuki olarak, "alonj" üzerine yapılacak işlemler, senet üzerine yapılan işlemler ile aynı hükümlere tabidir. Herhangi bir sözleşme yahut benzeri belgeler üzerinde işlem yapmak maksadıyla eklenen belgeler de alonj niteliğindedir.

ALP;

Yiğit, kahraman, cesur ve bahadır anlamlarında Türklerde kullanılan bir ünvan. Bu kelimeye Orhun Kitabelerinde, Uygur alfabesinde, **Kutadgu Bilig'**te ve **Divanü Lügatü't-Türk'**te; Alp tigin, Alp-tuğrul, Alp-Kutluğ, Alp-Er Tunga ve Alp-Tulug Öge gibi pekçok şekillerde rastlanmaktadır.

Alp kelimesini Gazneliler devrinden itibaren müslüman emirlerin ve hükümdarların da kullandıkları görülmektedir. Gazneliler Devletinin kurucusu Alp Tegin, Büyük Selçuklu hükümdarı Alp Arslan, Karahanlı emirlerinden Alp-er Han, Anadolu Selçukluları Devletinde Mahmut Alp ve Nuh Alp bunların en tanınmışlarıdır. Osmanlılarda ise Ertuğrul Gazinin oğlu Gündüz Alp dikkati çekmektedir.

Türklerin İslamiyeti kabulü ile İslamın gaza inancı ve Türklerin Alplik ruhu cihad yolunda birleşerek kaynaşmıştır. Nitekim bundan sonra cihad eden müslüman Türklere Alp Gazi ve Alperenler denilmeye başlanmıştır.

Mücahid dervişler de denilen bu Alperenler, Osmanlı Devletinin kuruluşunda ve genişlemesinde büyük rol oynamışlardır. Bunlar daha ziyade devletin sınırlarında ve uç bölgelerinde yaşamışlar, buradaki gayri müslim unsurlarla temasa geçerek İslamiyetin yayılmasında etkili olmuşlardır. Devlet sınırları genişledikçe Alperenler de uçlara doğru kaymaya devam etmiştir.

Aşıkpaşazade'nin Alplerin adab ve levazımından bahsettiği 64 beytlik bir şiirinin baş kısmı şu şekildedir.

Kani ol kim ister alplik adını,
Almak ister düşmeninden dadını.

Düşmeni kahreyleyip basmak diler,
Başını at yanına asmak diler.

Gelsün işitsün ki alplik nicedür,
Alplerin sermayesi gör kim nedür?

Eydeyim bir bir sana ahvalini,
Kim bilesin Alp erenler halini.

Bu güzel parçaya göre alplere dokuz şey gerekir. Muhkem yürek, bazu kuvveti, gayret, iyi bir at, hususi libas, yay, iyi bir kılıç, süngü ve yar-ı muvafık (sadık ve uygun dost).

ALP TİGİN;

Gazneli Devletinin kurucusu. Samanoğulları Devletinin hizmetindeyken orduda en küçük dereceden başlayarak Hassa ordusu kumandanlığına ve hacibü'l-hüccablığa kadar yükseldi. Abdülmelik'in hükümdarlığı esnasında fiilen idareyi eline aldı. Vezirliğe Ebu Ali el-Bel'ami'yi tayin ettirdi. Fakat vezir, tamamen Alp Tigin'in tesiri altında kaldığından ondan kurtulmak için Horasan valiliğine gönderilmesini sağladı (961). Abdülmelik'in ölümü üzerine çocuk yaştaki kardeşi Mansur hükümdar oldu. Bunun iktidara getirilmesini Alp Tigin istememişti. Bu sebepten Belh şehrine çekildi. Burada Samaniler tarafından üzerine gönderilen orduyu yenerek Gazne'ye gitti (962). Gazne'deki yerli hanedanlığı devirerek müstakil bir devlet kurdu. Ölümü hakkında kesin bir tarih yoksa da bazıları 963 de öldüğünü kabul ederler. Vefatından sonra yardımcısı ve damadı olan Sebüktekin, yerine geçti. Bunun oğlu meşhur Mahmud Sebüktekin zamanında, Gazne Devleti en parlak devrini yaşamıştır.

ALPAKA (Lama glama pacos);

Alm. *Paco,* **Fr.** *Alpago, alpaca,* **İng.** *Alpaca.* **Familyası:** Devegiller (Camelidae). **Yaşadığı yerler:** Peru, Bolivya, And Dağları ve dolayları. **Özellikleri:** Deveden küçüktür. Tüyleri çok uzun ve yün gibidir. **Ömrü:** 40-50 sene. **Çeşitleri:** Evcil ve yabanileri vardır.

Devegiller ailesinin "Lama" cinsinden bir memeli türü. Lamadan daha ufak olup, biraz daha koyu renklidir. Pako da denir. Omuz yüksekliği bir metre kadardır. Sarımtrak, ipeğimsi yününün tüyleri 60 cm kadar uzunlukta olup yere değecek kadar sarkarlar. Yünü çok kıymetli olup dokumacılıkta kullanılır.

Yününden yapılan kumaşa da “alpaka” denir.

Alpakanın; Peru, Bolivya, Arjantin ve Şili’nin dağ ve çayırlarında yabani yaşayan “Guanako”dan evcilleştirildiği tahmin edilmektedir. Alpakalar, And Dağlarının yükseklerinde yaygındır. Daha alçak bölgelerde yaşayanlar zayıf yapılı ve az tüylü olurlar. Peru ve Bolivya’da çeşitli renkte alpakalar yetiştirilir. Kara alpakaları gür tüylü olduklarından makbuldür. Çimenli yumuşak nemli toprakları tercih ederler. Su birikintilerinde yürümekten zevk alırlar. Ayakları neme karşı çok hassastır. Nemsiz topraklar, alpakalarda çeşitli ayak hastalıklarına sebep olurlar. Her zaman gübresini ayrı bir yere yığın yapar. Yığın yeteri kadar yükselince, yanıbaşına yeni bir yığın yapar. Hintliler, gübresini tezek olarak kullanırlar.

Develer gibi göğüs ve ayakları üzerine oturarak dinlenirler. Dinlenme esnasında hülyaya dalmış gibi geviş getirirler. Devegillerin diğer türleri gibi boynuzsuz, safra kesesiz ve midesi üç gözlüdür. Devegillerde midenin “kırkbayır” bölümü bulunmaz. Çiftleşme mevsiminde erkekler birbirleriyle şiddetli bir şekilde döğüşür. Dişi 10-11,5 ay sonra bir yavru doğurur. Güney Amerika’da, eti ve yünü için evcil sürüler halinde çok sayıda beslenir. 7 yaşını geçen alpakalar, genellikle kesilip yenirler. İnkalar tarafından da Güney Amerika’da beslenmişlerdir.

ALPARSLAN;

Selçuklu Devleti hükümdarı, Türk milletinin en büyük kahramanlarından. Selçuklu Devletinin kurulmasında önemli rolü olan Horasan valisi Çağrı Beyin oğludur. 20 Ocak 1029’da doğdu. İyi bir tahsil gördü, sayısız zafer kazanarak mertliği ve iyi kumandanlığı ile ün saldı. Babasının ölümünden sonra Horasan valisi oldu. Amcası Tuğrul Bey, 4 Eylül 1063’te öldüğü zaman vasiyeti üzerine Selçuklu tahtına Alparslan’ın ağabeyi Süleyman getirildi, fakat Türk beyleri buna itirazda bulundular ve Alparslan’ı hükümdar tanıdılar.

Alparslan 27 Nisan 1064’te büyük bir törenle tahta çıktı. Amcasının vezirliğini yapan ve Süleyman’ın tahta çıkmasını isteyen Amidülmülk Kündiri’yi azledip, büyük bir devlet adamı olarak tarihe adı geçen Nizamülmülk’ü vezir tayin etti. Başına buyruk beylerle mücadeleye girişen Alparslan, hepsini bir bayrak altına toplamayı başardı. Böylece Selçuklu Devleti kuvvetlendi.

1064 yılının sonuna doğru Alparslan, Bizans İmparatorluğu’nun üzerine yürüdü. Gürcistan’ı zaptetti. İsyan eden kardeşi Kavurd’u itaate zorladı. 1065’te Amuderya ırmağını geçti, o bölgedeki hükümdarla anlaştı. Alparslan’ın beyleri, Anadolu’da akınlar yapıp sayısız zafer kazandılar. Selçuklu Sultanının gittikçe kuvvetlenmesi Bizans İmparatorluğu’nu telaşlandırdı. İmparator Romanos Diyojenes ordusunu toplayıp sefere çıktı. Palu’ya geldiğinde Malatya’da bıraktığı ordusunun Türkler tarafından perişan edildiği haberini aldı. Geri dönmeye mecbur kaldı.

1070 yılında Alparslan, Horasan ve Irak ordularının başında Azerbaycan’a girdi, sınırdaki kaleleri fethetti. Van gölünün kuzeyinden geçerek Malazgirt önüne vardı, kale teslim oldu. Diyarbekir'den Elcezire’ye girdi, Urfa’yı kuşattı. Mısır’da birbirleriyle mücadele eden Fatımi komutanları, Alparslan’ı Mısır’ı almaya teşvik ediyorlardı. 1071 yılında Selçuklu ordusu Halep’te toplandı.

Alparslan’ın Mısır Seferine çıktığını öğrenen Bizans İmparatoru Diyojenes son bir hamle yapmayı düşündü. Azerbaycan’a kadar giderek Türk kalelerini zapta ve Türkleri Anadolu’dan atmaya karar verdi. Rumeli’de yaşayan Peçenek ve Oğuz Türklerini de ordusuna kattı. 13 Mart 1071’de 200.000 kişilik Bizans ordusu İstanbul’dan yola çıktı. İmparator, halkına büyük zaferle dönmeyi vad etmişti. Diyojenes ve ordusu yol boyunca katliam yaparak Erzurum yoluyla Malazgirt’e ulaştı. Haleb’i teslim aldığı sırada Bizans ordusunun gelmekte olduğunu öğrenen Alparslan, Mısır Seferinden vazgeçip kuzeye doğru yola çıktı. Bizans ordusunun harekatını günü gününe haber alarak, vaziyetini ona göre ayarladı. Musul, Rakka, Urfa yoluyla Diyarbekir ve Bitlis’e ulaştı. Ordusundan on bin kişilik bir kuvvet ayırıp Ahlat’a gönderdi. Bizans kuvvetleri ile ilk çarpışma Ahlat’ta oldu. Bizanslılar bozuldu. Buna iyice kızan imparator, Malazgirt Kalesine hücum edip, içerde yaşayan kadın-çocuk, ihtiyar ne varsa hepsini öldürdü. Malazgirt’e doğru devamlı yol alan Alparslan 24 Ağustos günü Malazgirt’in doğusundaki Rahva Ovasına ulaştı. Ahlat’a gönderilen kuvvetlerin gelmesi ile kısa bir zamanda karşısına çıkmasına şaşıran Bizans İmparatoru da, ordusunu Rahva Ovasının öbür tarafında düzene koydu. Anlaşma tekliflerinin reddetilmesi üzerine savaş hazırlıkları başladı.

26 Ağustos Cuma günü askerlerini toplayan Alparslan atından inerek secdeye vardı ve; “Ya Rabbi! Seni kendime vekil yapıyor; azametin karşısında yüzümü yere sürüyor ve senin uğrunda savaşıyorum. Ya Rabbi! Niyetim halistir; bana yardım et; sözlerimde hilaf varsa beni kahret!” diye dua etti. Sonra atına binerek askerlerine döndü ve; “Ey askerlerim! Eğer şehid olursam bu beyaz elbise kefenim olsun. O zaman ruhum göklere çıkacaktır. Benden sonra Melikşah’ı tahta çıkarınız ve ona bağlı kalınız. Zaferi kazanırsak istikbal bizimdir.”

Bu sözler orduyu coşturdu. Büyük şevkle ileri atıldılar. Alparslan son derece kurnazca bir harp taktiği

planlamıştı. Hilal şeklinde yaydığı ordusuyla akşama kadar Malazgirt meydanında dövüştü. Şaşkına dönen Bizans ordusu, hilalin içine düştü. 200.000 kişilik koca ordu perişan oldu. İmparator esir edildi (Bkz. Malazgirt Meydan Muharebesi).

Sultan Alparslan savaştan sonra huzuruna getirilen imparatoru, hiç ümid etmediği şekilde affetti. Bizans imparatorunun harp tazminatı ödemesi, her yıl haraç ve ihtiyac halinde Selçuklu ordusuna asker göndermesi karşılığında barış andlaşması yapıldı. Fakat Diyojenes, İstanbul'a geri dönerken, Bizas tahtının el değiştirmesi, andlaşmayı geçersiz kıldı. Alparslan da, Selçuklu şehzadelerini Anadolu'yu fetihle görevlendirdi. Türkler, kısa zamanda Anadolu'ya hakim oldular.

Sultan Alparslan, Malazgirt zaferinden sonra 1072 senesinde çok sayıda atlı ile Maveraünnehr'e doğru sefere çıktı. Türkleri bir bayrak altında toplamak istiyordu. Ordunun başında Buhara'ya yaklaştı. Amuderya nehri üzerinde bulunan Hana kalesini muhasara etti. Kale komutanı, batıni sapık fırkasına mensup Yusuf el-Harezmi, kalenin fazla dayanamayacağını anladı ve teslim olacağını bildirdi. Hain Yusuf, Alparslan'ın huzuruna çıkarıldığı sırada Sultan'a hücum edip, hançer ile yaraladı. Yusuf'u derhal öldürdüler. Fakat Sultan Alparslan da aldığı yaralardan kurtulamadı. Dördüncü günü, 25 Ekim 1072 tarihinde; "Her ne zaman düşman üzerine azmetsem, Allahü tealaya sığınır, O'ndan yardım isterdim. Dün bir tepe üzerine çıktığımda, askerimin çokluğundan, ordumun büyüklüğünden bana, ayağımın altındaki dağ sallanıyor gibi geldi. "Ben, dünyanın hükümdarıyım. Bana kim galip gelebilir?" diye bir düşünce kalbime geldi. İşte bunun neticesi olarak, cenab-ı Hak, aciz bir kulu ile beni cezalandırdı. Kalbimden geçen bu düşünceden ve daha önce işlemiş olduğum hata ve kusurlarımdan dolayı Allahü tealadan af diliyor, tövbe ediyorum. La ilahe illallah Muhammedün resulullah!..." diyerek şehid oldu. Tahran yakınlarındaki Rey şehrine defnedildi. Yerine oğlu Melikşah geçti.

Sultan Alparslan saltanatı müddetince İslam dinine hizmet etti. İslamiyet'i içten yıkmaya çalışan gizli düşmanlara ve batıni, şii hareketlerine karşı çok hassastı. Hatta bir defasında; "Kaç defa söyledim. Biz, bu ülkeleri Allahü tealanın izniyle silah kuvveti ile aldık. Temiz müslümanlarız, bid'at nedir bilmeyiz. Bu sebepledir ki, Allahü teala, halis Türkleri aziz kıldı." demişti.

Alparslan, büyük tarihi zaferlerinin yanısıra, medreseler kurmak, ilim adamlarına ve talebeye vakıf geliri ile maaşlar tahsis etmek, imar ve sulama te'sisleri vücuda getirmek suretiyle de hizmetler yaptı. İmam-ı a'zam'ın türbesini, Harezm Camii'ni ve Şadyah kalesi gibi pek çok eser inşa ettirdi. Zamanında; İmam-ı Gazali, İmam-ül-Haremeyn Cüveyni, Ebu İshak eş-Şirazi, Abdülkerim Kuşeyri, İmam-ı Serahsi gibi büyük alimler yetişmişti

---

ALPARSLAN TÜRKEŞ;

Türk devlet ve siyaset adamı. Asıl adı, Hüseyin Feyzullah'dır. Türkeş'in ataları Kayserilidir. Büyük dedesi Arif Ağa, Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesinin Yukarı Köşkerli köyünden göç ederek Kıbrıs'a yerleşti. Alparslan Türkeş de Kıbrıs'da 1917 yılında dünyaya geldi.

Türkeş, ilk ve orta öğrenimini Lefkoşe'de yaptı. İngiliz işgal idaresi altında duyduğu vatan ve hürriyet hasreti ile ailece Türkiye'ye göç edip, İstanbul'a yerleşti.

Küçük yaşlarından itibaren askerlik mesleğine gönül veren Türkeş, 1933'te Kuleli Askeri Lisesine girdi ve 1936'da başarı ile mezun oldu; Harp Okuluna geçdi. 1938 yılında Harp Okulunu bitirerek, Piyade Asteğmeni rütbesiyle, Piyade Atış Okuluna girdi. 1939 yılında teğmen rütbesiyle ordu saflarına katıldı. Orduda hizmetleriyle muntazam terfi aldı. Harp akademisi imtihanlarını kazanarak, başarılı bir öğretimden sonra Kurmay subay oldu.

1948'de Genel Kurmaylıkça açılan imtihanlarda muvaffakiyet göstererek Amerika'ya tahsile gönderildi. Orada Amerikan Piyade Okulu ve Amerikan Harp Akademisi tahsilini iyi derece ile bitirdi.

1955'te Kurmay Binbaşı olan Türkeş, Amerika'da Washington'da bulunan "Daimi Grup" nezdinde, Türk Genel Kurmayı'nın temsil hey'eti üyeliğine getirildi; 1957 yılı sonuna kadar bu vazifeyi başarı ile ifa etti.

Türkeş bu süre içinde "University of America" (Amerikan Üniversitesi)'ne devam etti ve "İnternational Economic" öğrenimi gördü. Yurda dönen Türkeş, 1959'da Almanya'ya Atom ve Nükleer Okulu'na gönderilerek, bu okulu da başarı ile bitirdi. 27 Mayıs 1960 tarihine kadar Avrupa'da çeşitli NATO toplantılarında ve askeri manevralarında Türk Genel Kurmayı temsilcisi olarak bulundu.

27 Mayıs 1960 ihtilalinde aktif rol oynayan Alparslan Türkeş, ihtilal hükümetinde Başbakanlık müsteşarlığı yaptı. Daha sonra "Milli Birlik Komitesi"nde çıkan ihtilaflar üzerine emekliye ayrılarak Türkiye'nin Hindistan büyükelçiliğine müşavir olarak tayin edildi. 1963'te tekrar yurda döndü.

1965'de CKMP'den Ankara milletvekili seçilen Alparslan Türkeş, 1969'da partinin adının Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirilmesinden sonra, parti genelbaşkanı olarak aynı yıl Adana milletvekili oldu. 1980 Eylülü'ne kadar parlamenterliğini devam ettirdi.

Kendisini seven gençlik ve parti mensuplarınca "Başbuğ" ünvanıyla anılmaya başlanan Türkeş, görüşlerini ve fikirlerini "Dokuz ışık doktrini" adını verdiği; "Milliyetçilik, ahlakçılık, ilimcilik, toplumculuk, hürriyetçilik, gelişmecilik ve halkçılık" adı altında topladı. 12 Eylül 1980 tarihine kadar 1975'de dörtlü sonra üçlü koalisyon hükümetlerinde (I. ve II. Milliyetçi Cephe hükümetlerinde) başbakan yardımcılığı görevlerinde bulundu.

12 Eylül 1980 harekatından sonra tutuklandı. Yargılama sonucu 11 yıl hüküm giymesiyle sonuçlandı. Ankara Sıkıyönetim mahkemesi tutuklu kaldığı süreleri dikkate alarak salıverilmesine karar verdi. Askeri Yargıtayda temyiz edilerek beratına karar verildi. Eski siyasetçilere siyaset yasağının 6 Eylül 1987'deki halkoylamasıyla kaldırılmasından sonra Milliyetçi Çalışma Partisi'ne (MÇP'ye) girdi ve genel başkanlığa seçildi. Alparslan Türkeş 20 Ekim 1991'de yapılan milletvekili erken genel seçimlerine partisinden istifa ederek, Refah Partisi listesinden (RP) bağımsız Yozgat milletvekili aday adayı olarak seçimleri katıldı. Milletvekili seçilerek Büyük Millet Meclisine girdi. Daha sonra 19 milletvekili arkadaşı ile Refah Partisinden ayrıldı. Daha sonra Milliyetçi Çalışma Partisine geçerek Genel Başkan oldu.

Tuğrul, Ahmet, Ayzıt, Umay, Selcen, Çağrı ve Ayyüce isminde altı çocuğu olan Türkeş'in yirmiye yakın basılı eseri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: **Dokuz Işık, 1944 Milliyetçilik Olayı, Türkiye'nin Meseleleri, Yeni Ufuklara Doğru, 27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler, Temel Görüşler.**

ALPLER;

Güney Avrupa'da yer alan büyük dağ silsilesi. İsviçre, Kuzey İtalya ve Fransa'nın pek çok bölümünde görülür. Avusturya'nın hemen hemen hepsini kaplar ve Almanya'nın güneyinde önemli yer tutar. Coğrafi olarak 44°-48° kuzey enlemleri ve 5°-18° doğu boylamları arasında bulunur. Ekvator'dan ve Kuzey kutbundan hemen hemen aynı uzaklığa sahiptir. 207.000 kilometrekarelik bir alanı kaplar.

Alpler baştan başa İtalya'yı geçen Apeninleri, Yugoslavya kıyısında uzanan Dinar Alplerini, Balkan ve Karpat dağlarını içine alır. Bazı fasılalarla Anadolu'da Toroslarla devam ederek, İran'a geçer ve oradan Orta Asya'ya uzanır.

Alp Dağları kendi içinde üç kısma ayrılır: Batı, Orta ve Doğu Alpler. Batı Alp Sıradağlarında Maritime, Cotian, Dauphine, Graian ve Pennine Alpleri önemlilerindendir. Maritime Alpleri, Rivyera kıyıları ve İtalya ovaları boyunca yükselir ve 3000 metrenin üzerinde zirvelere sahiptir. Pennine Sıradağları en dikkat çekicisi olup, 96 km civarında uzunluğa ve Alplerin en çok görmeye değer tepelerine sahiptir. Batı ucunda, Fransa ve İtalya'nın birleştiği yerde Mont Blanc Tepesi mevcuttur. Karlarla kaplı bu tepe deniz seviyesinden 4810 metre yükseklikte olup Avrupa'nın en yüksek tepesidir. Pennine Alplerinin diğer ucundaki Monte Rosa 4634 m yüksekliktedir. İsviçre ve İtalya sınırında bulunan Matterhorn ise bıçak gibi yükselerek 4478 metreye ulaşır.

Orta Alplerin bir kolu da Rhine (Ren) Nehri Vadisinin kıyısındaki Bern Alpleridir. Finsteraarhorn (4274 m), Aletschorn (4195 m) ve Jungfrau (4158 m) gibi dünyanın en güzel tepelerine sahiptir. Yaklaşık 30 km ayrı ve paralel bulunan Pennine ve Bern Alpleri İsviçre'nin en önemli manzaralarını oluştururlar. Orta Alplerin, Lepontine, Tödei, Glarus, Bernia, Albula ve Silvretta önemli kollarıdır.

Doğu Alpler, daha az yüksek tepelere sahib olmalarına karşılık güzellikleri yönünden dikkati çeker. Bavyera Alpleri, Julian ve Carnic Alpleri önemli kollarıdır. Dolomitler, ufalanan kalkerli yarları ile meşhurdur. Doğu Alplerde vadiler, sık ormanlara sahip olduklarından, toprak tarıma çok az müsaittir.

Alp vadileri oldukça değişiktir. Bazıları sayısız şelalelerin mevcut olduğu nehirleri barındıran dik yamaçlı, bazıları da, ana dağlara paralel uzanan geniş vadiler şeklindedir. Bunlardan kısa ve geçişi te'min eden vadilere de rastlanır.

Kar çizgisinden yukarıda olan tepelerde buzullara ve buz kesmiş kar taneciklerinden meydana gelen bölgelere rastlanır. Bu buzullar içinde en büyüğü 25,6 kilometre boyunda ve 1689,6 kilometrekarelik bir alanı kaplayan Aletsch'dir. Bu buzulların yataklarına buz nehri denir. Yüksek dağlara ve kutup bölgelerine münhasır olan bu dikkat çekici buz nehirleri ilk defa Alpler'de incelenmiştir. Hareketleri yavaş yavaş ve karmaşıktır. Dünyanın diğer bölgelerinde de olduğu gibi yavaş yavaş çekilmeleri yerkürenin ısındığına işaret etmektedir. Bazı bölgelerde 1000 metrelik yüksekliğe kadar inmekte ve daha aşağılarda dağların sırtlarında kaybolmaktadırlar. Buzullar pek çok V şekilli vadiyi genişleterek U şekline getirmişlerdir. Ayrıca arazide buzulların eriyerek bıraktıkları toprak ve taş artıklarına rastlanır.

Buzullardan kalan diğer bir iz de göllerdir. Maggiore ve Como güneyde İtalya'da bulunan çok güzel turistik göllerdir. Cenevre, Lucerne ve Constanceis güzel olmakla beraber dağlık bölgede bulunurlar. Cenevre gölü, Okyanusdaki gel-git olaylarına benzer fakat menşei tamamen farklı olan bir olaya sahiptir. Olayın sebebi atmosferik basıncın değişmeleridir.

Avrupa'nın bazı önemli nehirleri Alpler'in erimiş karlarını taşırlar. Rhone nehri Batı Alpler'den çıkıp

Fransa'da denize dökülür. İtalya'nın önemli nehri olan Po da Alplerden beslenir ve doğu yönünde Lambardy Ovalarından geçerek, Adriyatik'e dökülür. Alp derelerinin birleşmesinden meydana gelen Rhine Nehri ise, kuzey yönünde vadiler arasında dolaşarak akar.

Okyanus ve kara rüzgarlarının sınırında bulunan Alpler'de, iklim genel olarak ılımandır. Ancak yer ve yükseklikliere göre farklı iklim şartları tarıma elverişli değildir. Yağış ortalamaları oldukça yüksektir. En çok yağış 3000 mm ile Conia'dadır. 2900 m yükseklikteki bölgelerde devamlı kar yağışları bulunur. Bu sebeple kayak ve spor müsabakalarına elverişlidir.

Alplerdeki bitki örtüsü çok zengin ve çeşitlidir. İki bin yüz metrenin üstünde çiçek veren bitki çeşidine rastlanmıştır.

Güney kıyılarda hurma tipi ve yarı tropikal bitki türlerine rastlanır. Bu bölgeye zeytin şeridi denir. Vadilerde ve alçak yamaçlarda meşe, kayın, akçaağaç gibi ağaçlar vardır. Yükseklerde çam, karaçam ve ladin hakimdir. Bunların üzerinde çayırlık bölge bulunur. 2430-2895 m arasında bitkiler kaybolurken karlı bölgeler başlar.

Alplerde genellikle dağların yüksek kesimlerinde birkaç hayvan türüne rastlanır. Ağaç çizgisinin üstünde Alp çayırlarında bulunan bir ara nesli tükenmeye yüz tutan vahşi keçi, boyları 60 santimetreye kadar ulaşan dağ faresi en çok rastlanan hayvanlardır. Bunların dışında av ve vahşi hayvan olarak çeşitli türde tavşan, tilki ve az görülen kahverengi ayıya rastlanır. Avrupa bizonu, uzun tüylü vahşi öküz ve kurdun nesli tükenmiştir.

Kuş türleri de oldukça boldur. Orman tavuğu, ağaç kakan, keklik ve su kuşları bunlar arasındadır. Kartallara, kuğu kuşlarına ve yırtıcı kuşlara yüksek tepelerde rastlanır. Kızılca, karga ve kuzgun da bulunur. Orman tavuğuna ise kar sınırında rastlanır. Göl ve akarsuları ise, alabalık ve diğer tür balıklarla doludur.

Dağlarda çeşitli geçitler mevcuttur. Eskiden kullanılan geçitlerin yanında Montegnevre Geçidi (1854 m), Mont Cenis Geçidi (2082 m), Küçük St. Bernard Geçidi (2188 m), Büyük St. Bernard Geçidi (2472 m), Orta İsviçre'de Simplon (2008 m) ve St. Gotthard (2112 m) geçitleri vardır. Nisbeten doğuda ise İtalya'yı Avusturya'ya birleştiren Brenner (1370 m) geçidi mevcuttur. Bütün bunlara yaklaşık 50'den daha fazla geçidi de ilave etmek gerekir.

Daha sonra yapılan yol, köprü, tünel ve geçitlerle Fransa ve İtalya birbirine bağlanmıştır. 1965'te tamamlanan 11,6 kilometrelik Mont Blanc tüneli, dünyanın en uzun otomobil tünelidir.

Alplerde önemli bir endüstri yoktur. Madencilik önemli sayılmaz. Kuzeybatı Yugoslavya'da civa ve bazı yerlerde kurşun çıkarılır. Bazı yerlerde kaya tuzu oldukça fazladır. Demir, bakır, çinko, altın, gümüş ve kömür ise, sınırlı mikdarda bulunur. Nisbeten çok olan akarsular, hidroelektrik enerji elde etmede kullanılır. Yayla kısımlarda tahıl ve patates yetiştirilir. Hayvan ve ilgili mamüller nisbeten dağlık bölgelerden üretilip elde edilir. Özellikle İsviçre peyniri meşhurdur. Ahşap oymacılığı, saat imalatı ve mükemmel harita baskıcılığı da mühim yer tutar. Önemli başka bir endüstri kolu da turizmdir. Manzara ve sağlıklı iklim, turistleri çeken bir unsurdur. Alçak vadiler, karlı tepelerden gelen rüzgar tarafından serinletilir.

İsviçre, milletlerarası bir oyun sahası olarak kış sporlarının merkezidir. Dağcılık da buralar için çekiciliği olan ayrı bir spordur.

ALTAY DAĞLARI;

Orta Asya'da, Sibirya'nın güneyinde Moğolistan ile sınır teşkil edecek şekilde uzanan büyük bir sıradağ. Moğol lisanında altın anlamına gelir. 48°-50° arası kuzey arz enleminde, 81°-90° arası doğu boylamında bulunur. Genel olarak pekçok kırık ve bükülmeler arasında aşınmış ve düzlenmiş alanların sivrilmesi ile meydana gelmiş oldukça yüksek dağlardır. Rusya'daki Beluha Doruğu 4.506 m ile Altay Dağlarının en yüksek noktasıdır.

Yapı ve şekil bakımından iki kısma ayrılır: Birinci kısım, Sovyet toprakları içinde yer alan Kuzeybatı Altay dağlarıdır. Bunlar bir çok sıradağlardan sarp yüksek tepelerden meydana gelmiş, karışık bir yapıya sahiptirler. İkinci bölümüne ise "Moğolistan" veya"Güney Altaylar" denmektedir. Dış Moğolistan içlerine doğru 1700 kilometre uzunluğunda uzanan, yükseklikleri biraz daha az olan (3000-3500 m) bu sıradağlar kıvrımlı-kırık bir yapıya sahiptirler.

Dağların yüksek yerlerinde büyüklü küçüklü pekçok buz gölleri vardır. Ayrıca etrafında büyükçe denebilecek göller de bulunmaktadır. Güneyindeki Marka ile kuzeyindeki dar fakat çok uzun olan Telezker gölü bunlardan en önemlileridir.

Altaylar'da bulunan vadiler çok verimli olup, buralarda sık çam ormanlarına rastlanır. Alçak yerler ekseriya step, daha yukarılar ise dağ çayırlıkları halindedir. Bunların üstünde ise her zaman kar ve

buzla kaplı kayalık yüksek yerler bulunmaktadır.

Maden bakımından Sibirya'nın en zengin yeridir. Altın yatakları çoktur. Eski devirlerden beri zengin madenleri ile tanınmıştır. Bugün taşkömürü ve linyit yanında, demir, bakır madenleri çıkarılır ve endüstrisinde kerestecilik önemli bir yer tutar. On dokuzuncu asırda hayvancılık çok gelişmiş iken, bugün mer'aların azalması sebebiyle önemini kaybetmiştir. En çok beslenen hayvanlar; at, koyun ve sığırdır.

ALTAY DİLLERİ;

Alm. *Altaische Sprachen (n),* **Fr.** *Langues Altaiques,* **İng.** *Altaic Languages.* Orta ve Doğu Asya'daki Türk, Moğol, Mançu, Tonguz dillerini içine alan, yeni araştırmalara göre Japon ve Kore dillerinin de dahil bulunduğu diller topluluğu ve ailesi. Bu dillerin bir aile meydana getirdiği teorisi ilk defa Fin bilgini Strahlanberg tarafından ortaya atılmış; Castren, Ramsted, Poppe gibi bilginlerin çalışmaları neticesinde kesinleşmiştir.

Altay dilleri ailesi; Hind - Avrupa, Çin - Tibet dil ailelerinden sonra dünyanın üçüncü büyük dil ailesidir. Altay dillerini konuşanların % 17'si Birleşik Devletler Topluluğu'nda, % 6.50'si Çin Halk Cumhuriyeti'nde, % 3.55'i başka ülkelerde, % 72,65'i ise kendi topraklarında yaşarlar.

Altay dilleri, 19.878.368 kilometrekarelik bir sahada konuşulmaktadır. Bu alanın doğu-batı arasındaki mesafesi 9360 kilometreyi bulur.

Altay dillerine ait ilk yazılı belgeler sekizinci yüzyıldan itibaren görülmeye başlar.

Türk dili: Bilinen ilk yazılı belgeleri; Bilge Tonyukuk (M.S. 725), Kül-İç-Çor (719-723), Kültigin (732), Bilge Kağan (735) adlarına dikilmiş olup, **Göktürk** veya **Orhun Abideleri** adı ile anılırlar. Bunlardan önce **Yenisey Mezartaşları** gelir. Ancak bunlarda bir alfabe değil 158 civarında işaret bulunduran resim-yazı görülür.

Moğol dili: En eski yazılı belgesi M.S. 1225 yılına aittir ve **Yesunke Taşı** olarak tanınır.

Tonguz dili: Eski yazılı belgeleri ölü olan Çuçen diline aittir. Bunlar M.S. 1413 ve 1433 yıllarından kalmadır.

Kore dili: En eski yazılı belgeleri 1443 yıllarından kalma ufak parçalardır. Bu dil Altay dilleri arasında üzerinde en az çalışma yapılandır.

Japon dili: İlk yazılı belgeleri hemen hemen Türkçe ile aynıdır. Bunlardan 712 yılında yazılan **Nihon Şoki** küçük bir belgedir. Bundan sonra en önemli belge olarak **Man'yoşu** gelir.

Altay dillerinin yaşı, teori olarak, 8972 civarında olup, bu rakam Ana Altaycaya aittir. Bundan ayrılışlar başlayınca; Türkçenin 8352, Moğolcanın 7112, Tonguzca'nın 5872 sene önce ayrılmaya başladığı iddia edilmektedir. Altay ailesine mensup diller, sahib oldukları hususiyetler bakımından az çok şekil, yapı, sentaks ve ses özelliği itibariyle bugün de yakınlık gösterirler.

Asıl Altay toprakları küçük olmasına rağmen bu dilleri konuşan topluluklar, doğuya, daha geniş olarak da batıya yayılmıştır. Akın eden ordularla birlikte Altay dilleri, başta Türkçe olmak üzere, Balkanlara, Anadolu'ya, Doğu Avrupa'ya, Kuzey Afrika'ya, İran'a, Hindistan'a yerleşmiştir. Bugün 300 milyondan fazla insan bu dilleri konuşmaktadır.

ALTERNATİF AKIM (Bkz. Elektrik Akımı)

ALTERNATÖR (Alternatif Akım Jeneratörü);

Alm. *Wechselstromgenerator (m),* **Fr.** *Alternatuer,* **İng.** *Alternator.* Alternatif akım (dalgalı akım) üreten alet. Başlıca iki kısımdan meydana gelmişlerdir:

1. Sabit kısım, stator (indüklenen).

2. Stator içerisindeki bir milin ekseni etrafında dönebilen kısım. Buna rotor (indükleyen) denir.

Stator, akım makaralarından meydana gelmiştir. Her makara üzerindeki sarım bir önceki makaraya göre ters yönlüdür. Alternatif akım, indüklenme suretiyle statordan hasıl olur. Rotor, dört kutuplu bir elektromıknatıstır. Kutup sayısı 4'ten fazla da olabilir. Rotorun dönme ekseni üzerinde iki bilezik ve bunlara temas eden birer fırça bulunur.

Alternatörlerin dinamolardan bir çok üstün tarafları vardır. Alternatör ile daha büyük voltajlar (gerilimler) elde edilebilir. Dinamolarda akım, fırçalarından alınır. Büyük voltajların üretilmesi esnasında toplaç şeritleri arasında hasıl olan kıvılcımlar ve ark, fırçaların tahrip olmasına sebeb olur. Voltajı daha fazla artırmak mümkün olmaz. Buna mukabil alternatörlerde elektrik akımı doğrudan doğruya statorun uç

kısmından alınır. Elektrik akımının ve elektrik enerjisinin uzak mesafelere nakledilmelerinde alternatörlerin meydana getirdiği alternatif akımlar kullanılır. Alternatif akımda elektron akışının yönü, İngiliz sisteminde saniyede 50 defa değişir. (Türkiye'de bu sistem kullanılmaktadır.) Akımın bir saniyedeki yön değiştirme sayısına, frekans dendiği için akımın frekansı 50 (1/sn=hertz)dir. Amerikan sisteminde ise alternatif akım frekansı 60 hertz'dir. Alternatörleri genelde dizel motorları, buhar veya su türbinleri, gaz motorları çalıştırır. Böylece mekanik enerji şekil değiştirerek ve belli bir miktar kayba uğrayarak elektrik enerjisine çevrilmiş olur. Teknolojide kullanılan alternatörlerde statorla, rotorun vazifeleri terstir. Yani rotor sabit kalmakta, stator ise rotor etrafında döndürülmektedir.

ALTI YEDİ EYLÜL OLAYLARI;

1955 senesi Eylülünde Yunanistan'ı protesto etmek için tertiplenen gösteriler sırasında Rum yurttaşlara saldırılar şeklinde ortaya çıkan olaylar.

Kıbrıs meselesinin milletlerarası alanda yeniden gündeme gelmesi Türk kamuoyunu tedirgin etti. Yunanlılara karşı tepkiler arttı. Altı Eylül günü Selanik'te Atatürk'ün evinin bombalandığı haberi bütün yurtta yayıldı. Bu haber üzerine İstanbul'un çeşitli semtlerinde toplanan kalabalıklar Yunanistan'a karşı protesto gösterilerine başladılar. Protesto gösterileri kısa zamanda azınlıkların, özellikle Rumların ev ve işyerlerine yönelik saldırı ve yağmalama şekline dönüştü. Gelişen olaylar daha sonra kilise ve mezarlıkları da hedef aldı. Aynı anda İzmir'de ve Ankara'da da olaylar çıktı. İzmir'deki Yunan konsolosluğu yakılmaya çalışıldı. Olayların bastırılması için polis müdahalede bulundu. Fakat başarılı olamayınca askeri birlikler duruma müdahale etti. Olaylar neticesinde beş bin kadar ev ve iş yeri tahrip edildi. Binlerce kişi gözaltına alındı. Bunların büyük bölümü daha sonra serbest bırakıldı. Bir kısmı ise askeri mahkemelerde yargılandı. Hükümet önce İstanbul ve İzmir'de, ardından Ankara'da sıkıyönetim ilan etti. İçişleri Bakanı Namık Gedik vazifesinden istifa etti. Muhalefet, can ve mal güvenliği kalmadığı gerekçesiyle hükümeti sert bir dille tenkid etti.

27 Mayıs 1960 ihtilali sırasında Yassıada yargılamalarında olaylardan sorumlu olduğu iddia edilen Demokrat Partililer yargılanarak çeşitli cezalara çarptırıldılar.

ALTIN;

Alm. *Gold (n),* **Fr.** *Or (n),* **İng.** *Gold.* Kimyada Au sembolü ile gösterilen yumuşak, parlak sarı renkte metalik bir element. Atom numarası 79, atom ağırlığı 196,967, erime noktası 1063°C, kaynama noktası 2966°C ve 20°C'de özgül ağırlığı 19,3 g/cm^{3}tür.

Altının parlak sarı rengi, asitlere karşı dayanıklılığı, tabiatta serbest halde bulunabilmesi ve kolay işlenebilmesi gibi özellikleri, insanların ikçağlardan beri ilgisini çekmiştir.

Tarihi: Tarihte bilinen kayıtlara göre Mısır hükümdarları zamanında M.Ö. 3200 yıllarında, altın darphanelerde eşit boyda çubuklar halinde çekilerek para olarak kullanıldı.

Peru'da M.Ö. 2000 yılına ait altın zinet eşyaları kalıntılarına rastlanmış olup, Amerika Kıtasındaki Aztekler ve Inkaların da altına tutkun oldukları bilinmektedir.

Altına önem verenler arasında; Yunanlılar, İranlılar, Makedonyalılar, Asuriler, Sümerler ve Lidyalıları saymak yerinde olur.

M.Ö. 550 yıllarında ise Lidya Kralı Krezos, altını para olarak (sikke) bastırmış ve altının para olarak basılması ile de ticaret artmıştır. Şehirler zenginleşmiş ve dünya yeni bir refah devresine girmiştir.

Türk boylarında İskit ve Sormatların (M.Ö. 1000) milli kahramanları konu alan altın toka yapımında ileri oldukları bilinmektedir. Dördüncü ve dokuzuncu yüzyıl aralarında ise altın kase, vazo işçiliğinde en güzel örnekleri vermişlerdir. Bu eserlerden bir kısmı New York, Morgan kolleksiyonunda teşhir edilmektedir. Türkler müslümanlığı kabul ettikten sonra altından eşya yapımını azaltmışlardır. Altın eşyayı sadece süs olarak kullanmışlardır.

Bulunuşu: Altın, dünyanın geniş bir bölümünde düşük konsantrasyonlarda bulunur. Yer küresinin tahminen 0,001 ppm (milyonda bir)ini teşkil eder. Kalaverit (Au_2Te_4), silvanit ($Au_2Ag_2Te_6$) ve krennerit (Au_8Te_6) mineralleri olduğu gibi bakır ve kurşun minerallerinde de eser miktarları bulunabilir.

Volkanik kuvarsların içinde, akarsuların kumlu yataklarında toz ve külçe halinde bulunur.

Elde edilişi: Altın cevherleri, "metalik altın ihtiva eden cevherler" ve "bileşikleri halinde altın ihtiva eden cevherler" olarak sınıflandırılır.

Metalik altın ihtiva eden cevherlerden altın elde etmek için altın ihtiva eden küçük kuvars parçaları öğütme değirmenlerinde hamur haline getirilir. Bu hamur içinde altın tanecikleri kolloidal halde dağılır.

Buradaki ürün malgama tekniği ile ayrıştırılır. Malgamalanmış hamurun konsantrasyonu artırılarak çok seyreltik sodyum siyanür çözeltisiyle işlenir. Sodyum siyanür altın ile reaksiyona girerek kompleks bileşik meydana getirir:

4Au+8NaCN+2H2O+O2 ® 4NaAu(CN)2+4NaOH

Kompleks bileşikteki altın metalik çinko ile çöktürülür:

2Na+Au (CN)2+Zn ® 2Au+Na2Zn(CN)4

Bu çökeltideki altın ve gümüş dışındaki maddeler, Kal metoduyla alınır. Gümüş de nitrik ve sülfürik asit etkisiyle çözülerek geriye saf altın kalır.

Bileşikleri: Altın bileşiklerinde +1 ve +3 değerlikli halde bulunur. Bütün bileşiklerinden kolayca metalik hale indirgenebilir.

Altının, AuCl, Au2S, AuCN gibi +1 değerlikli bileşikleri sulu çözeltilerde kararsız olup, +3 değere yükseltgenir veya metalik hale indirgenir. Bununla beraber sodyum ve potasyum siyanür ile verdiği kompleks tuzlarının sulu çözeltileri hazırlanabilir ve endüstride özellikle kaplamacılıkta kullanılır.

Organik tuzları da bilinmekte olup kararsızdırlar.

Altının +3 değerlikli bileşikleri genellikle kararlıdır.

AuCl3 su, alkol ve eterde çözünür, fotoğrafçılıkta ve kaplamada kullanılır.

AuBr3 alkol ve eterde çözünür. Bazı kimyasal analizlerde kullanılır.

Altın hidroksit, Au(OH)3, ışığa karşı hassas kahverengi bir tozdur. Suda çözünmez, hidroklorik asit ve diğer asitlerde çözünür. Yaldız yapımı ve kaplamacılıkta kullanılır.

Altının organik bileşikleri genellikle dialkil tuzlarıdır. Bu tuzlar R2AuX şeklindedir. Burada R organik molekül X ise halojen, kükürt, azot veya oksijendir.

Kullanılışı: Bugüne kadar yeryüzünden çıkarılan bütün altının yarıdan fazlası hükümetlerin ve merkez bankalarının elindedir. Gerek her ülkede kağıt para emisyonunun güvencesi olarak, gerek milletlerarası bir ödeme aracı olarak eskiden beri büyük ehemmiyet taşıyan altın, metalle çalışan zanaatçıların gözünde de değerini korumaktadır. Kuyumculukta altının genellikle gümüşlü, palladyumlu, bakırlı veya platinli alaşımları çok kullanılır.

Elektrik iletkenliği yüksek (bakırın yaklaşık %70'i oranında) olan ve kolayca kimyasal tepkimelere girmeyen altın en çok elektrik ve elektronik sanayilerde bağlantıların,terminallerin, baskı devrelerinin, transistörlerin ve yazı iletken sistemlerin kaplanmasında kullanılır. Üstüne düşen kızılötesi ışınların yaklaşık yüzde 98'ini yansıtarak geri çevirebilen ince altın levhalar, uzay elbiselerinin başlığındaki göz deliklerinde zararlı ışınlardan korunmayı ve sun'i uyduların yüzeylerinde sıcaklığın denetlenebilmesini sağlar. Büyük büro binalarının pencerelerinde de gene ince levhalar halinde altın kullanılması, yalnız estetik açısından değil, bu yansıtıcı yüzeyin çevreyle ısı alış-verişini büyük ölçüde azaltmasından kaynaklanır. Lal camlara parlak kırmızı rengini veren, camsı kütlenin içinde kolloidal halinde dağılmış olan çok az miktardaki altındır.

Alaşımları: Altının bazı özelliklerini (kullanış gayesine göre) değiştirmek için çeşitli alaşımları yapılır.

Altın-gümüş alaşımları: % 75 altın, % 25 gümüş alaşımı yeşil renkte olup mücevher yapımında kullanılır.

% 40 altın % 60 gümüş alaşımı beyaz renkte ve serttir.

Altın-nikel alaşımı: Mücevher yapımında kullanılan beyaz altının esasını teşkil eder. Bu alaşımda % 80 altın, % 16 nikel, % 3 çinko ve % 1 bakır kullanılır.

Altın-bakır alaşımı: Para basımında yaygın olarak kullanılır. Kolayca işlenebilir.

Altın-palladyum alaşımı: Kolayca işlenebilir. En fazla sertlik gösterenler % 60-65 palladyum ihtiva edenlerdir. Düşük sıcaklıklardaki yüksek direnci sebebiyle potansiyometre yapımında kullanılır.

Altın ayarı: Altının kimyadaki saflığı "yüzde" ile, mücevhercilikteki saflığı ise "karat" veya "ayar" terimleriyle ifade edilir. Buna göre 24 ayar (veya karat) altın % 100 saf altını, 22 ayar ise % 91, 6 saf altını ifade etmektedir. 22 ayar altının % 8,4'ü diğer metaller ile tamamlanmıştır. Altına gümüşün ilavesi yeşilimsi, nikel ve platinin ilavesi beyaz, çinkonun ilavesi sarı ve bakır ilavesi de bakır miktarına göre sarıdan kırmızıya kadar değişen renkler kazandırır.

Altın işi: Altından yapılan heykel, kap, kacak, mücevher süsleme ve paraların hepsine verilen ad. Altın metallerin en yumuşağı ve en kolay biçimlendirilebilenidir. 10 gr altın dövülerek 11 m^2'lik ince bir levha

veya çekilerek 570 m uzunluğunda ince bir tel elde edilebilir. En rahat çalışılabilen metal olarak kalemle işlenerek, kakılarak, dövülerek, oyularak, kabartılarak, dökülerek varak haline getirilip ahşap, metal, deri ve parşömen gibi başka eşyaları kaplamada da kullanılmıştır.

Altın standardı: Standart para biriminin, belirli bir ağırlıkta altın olarak kabul edildiği veya para değerinin belli ağırlıkta altının değerine denk tutulduğu para sistemi. Ülke içinde altın standardının benimsenmesi, milletlerarası seviyede de altın standardının uygulanması sonucunu getirir. Altın standardında ya altın sikkeler kanuni olarak para dolaşımına girer veya kağıt para, istendiğinde sabit bir fiyatla altına çevrilebilir.

Hiçbir ülkede altın standardı uygulanmasa da milletlerarası seviyede altın standardı sistemi yürürlükte kalabilir. Bu durumda, ya altının kendisi veya sabit fiyat üzerinden altına çevrilebilen bir para birimi milletlerarası ödeme aracı olarak kullanılır. Bu sistemde, ülkeler arasındaki döviz kurları sabittir. Döviz kurları, altının bir ülkeden ötekine taşınma maliyetini aşarak sabit altın paritesinin üzerine çıkar veya altına düşerse, kurlar resmi seviyeye dönünceye kadar, ülkeden ülkeye büyük miktarlarda altın sikke ve külçe giriş veya çıkışı gerçekleşir.

Altın standardı ilk defa 1821'de İngiltere'de kondu. Birçok devre geçirdikten sonra 1937'ye gelindiğinde tam altın standardını sürdüren hiçbir ülke kaldı. İkinci Dünya Harbi sonrasında, döviz kurlarının ekseriya dolara veya altına göre ayarlandığı bir sisteme geçildi. 1958'de yeniden bir tür altın standardı sistemine dönüldü. Buna göre, önde gelen Avrupa ülkeleri milletlerarası ödemelerde kendi paralarının altına veya dolara serbestçe çevrilebilirliğini garanti ediyorlardı. Milli seviyede altın standardına dönüş ise hiç görülmedi.

Altın suyu: Kral suyu olarak da bilinir. Hacimce bir birim derişik nitrik asit ile üç birim derişik hidroklorik asitten oluşan karışımdan meydana gelir. Bu karışım altını çözebildiğinden altın suyu adı verilmiştir.

Altın suyu veya kral soyu kimyasal çözme işlemlerinde bazı demir cevherlerini, fosfatlı kayaçları, curufları, nikel-krom alaşımlarını, antimonu, selenyumu ve civa, arsenik, kurşun ve kobalt sülfürleri, çözünürlüğü az olan sülfürleri çözmek için kullanılır.

ALTIN BOYNUZ (Bkz. Haliç)

ALTIN PORTAKAL FİLM ŞENLİĞİ (Antalya);

Alm. *Film Festival für goldene Orange,* **Fr.** *Festival de film de l'orange d'or,* **İng**. *The Golden Orange Film Festival,* Türk sinemasının en iyi filmlerinin yarıştığı, en uzun ömürlü film şenliği. Antalya Belediyesi tarafından organize edilir. Şenlik, ilk defa 1964 yılında yapıldı. O tarihte değişik sanat faaliyetlerinin yer aldığı bir şenlikti. 1967'den sonra yapılan şenliklerde film yarışmaları ve değerlendirmeleri ön safhaya geçti. Altın Portakal Film Şenliği 1976'dan sonra uluslararası bir özellik kazandırılmak istendiyse de, düzenleme aksaklıkları yüzünden bu karardan iki yıl sonra vazgeçildi.

Altın Portakal Film Şenliği, 1979 yılında sansür kurulunun yarışmaya katılan bazı filmleri yasaklayıp, bazılarını makaslaması üzerine film yapımcılarının hepsi şenliği boykot etti. Sadece kısa metrajlı film yarışmaları yapılabildi. 1980'de ise 12 Eylül askeri müdahalesinin olması ve bütün yurtta sıkıyönetimin uygulanması üzerine şenlik iptal edildi.

Altın Portakal Film Şenliği 1979 ve 1980 yılları hariç, 1964 yılından günümüze kadar her yıl yapılmıştır.

Yarışmanın mükafatı olan Altın Portakal; en iyi üç filmle, en iyi yönetmen, senaryo yazarı, görüntü yönetmeni, film müziği bestecisi, erkek ve kadın oyuncu, yardımcı erkek ve kadın oyuncular ile stüdyoya verilmektedir. Mükafat, elinde portakal tutan Aphrodite, küçük heykel biçimindedir. Şenlikte ayrıca para mükafatları da dağıtılmaktadır.

Yıllar itibariyle bu şenlikte ödül alan en iyi film, yönetmen, kadın ve erkek oyuncular şunlardır:

1964

Film :	Gurbet Kuşları (Halit Refiğ)
Yönetmen :	Halit Refiğ
Kadın oyuncu :	Türkan Şoray
Erkek oyuncu :	İzzet Günay

1965

Film :	Aşk ve Kin (Turgut Demirağ)
Yönetmen :	Atıf Yılmaz

Kadın oyuncu : Fatma Girik

Erkek oyuncu : Fikret Hakan

1966

Film : Bozuk Düzen (Haldun Dormen)

Yönetmen : Memduh Ün

Kadın oyuncu : Selma Güneri

Erkek oyuncu : Ekrem Bora

1967

Film (üç dalda) :

Zalimler (Yılmaz Duru)

Bir Millet Uyanıyor (Ertem Eğilmez)

Güzel Bir Gün İçin (Haldun Dormen)

Yönetmen : Yılmaz Duru

Kadın oyuncu : Fatma Girik

Erkek oyuncu : Yılmaz Güney

1968

Film : İnce Cumali (Yılmaz Duru)

Yönetmen : Yılmaz Duru

Kadın oyuncu: Türkan Şoray

Erkek oyuncu : Fikret Hakan

1969

Film : (Ödül verilmedi)

2. Film : Bin Yıllık Yol (Yılmaz Duru)

Yönetmen : (Ödül verilmedi)

Kadın oyuncu: Hülya Koçyiğit

Erkek oyuncu : Cüneyt Arkın

1970

Film : Bir Çirkin Adam (Yılmaz Güney)

Yönetmen : Ertem Eğilmez

Kadın oyuncu : Belgin Doruk

Erkek oyuncu : Yılmaz Güney

1971

Film : Ankara Ekspresi (Muzaffer Aslan)

Yönetmen : Muzaffer Aslan

Kadın oyuncu : Filiz Akın

Erkek oyuncu : Fikret Hakan

1972

Film : Zulüm (Atıf Yılmaz)

Yönetmen : Atıf Yılmaz

Kadın oyuncu : Zeynep Aksu

Erkek oyuncu : Murat Soydan

1973

Film:	Hayat mı Bu (Orhan Aksoy)
Yönetmen :	Nejat Saydam
Kadın oyuncu :	Hülya Koçyiğit
Erkek oyuncu :	Tarık Akan

1974

Film :	Düğün (Lütfi Akad)
Yönetmen :	Lütfi Akad
Kadın oyuncu :	Perihan Savaş
Erkek oyuncu :	Hakan Balamir

1975

Film :	Endişe (Şerif Gören)
Yönetmen :	Şerif Gören
Kadın oyuncu :	Hülya Koçyiğit
Erkek oyuncu :	Erkan Yücel

1976

Film :	Deli Yusuf (Atıf Yılmaz)
Yönetmen :	Atıf Yılmaz
Kadın oyuncu :	Adile Naşit
Erkek oyuncu :	Cüneyt Arkın

1977

Film :	Kara Çarşaflı Gelin (Süreyya Duru)
Yönetmen :	Zeki Ökten
Kadın oyuncu :	Semra Özdamar
Erkek oyuncu :	Kemal Sunal

1978

Film :	Maden (Yavuz Özkan)
Yönetmen :	Atıf Yılmaz
Kadın oyuncu :	Hale Soygazi
Erkek oyuncu :	Tarık Akan

1981

Film : (Ödül verilmedi)

2. Film:	Ah Güzel İstanbul (Ömer Kavur)
Yönetmen :	Erden Kıral
Kadın oyuncu :	Meral Orhonsay
Erkek oyuncu :	İhsan Yüce

1982

Film :	Çirkinler de Sever (Sinan Çetin)
Yönetmen :	Ömer Kavur
Kadın oyuncu :	Nur Sürer
Erkek oyuncu :	Genco Erkal

1983

Film :	Faize Hücum (Zeki Ökten)
Yönetmen :	Zeki Ökten
Kadın oyuncu :	Hülya Koçyiğit
Erkek oyuncu :	Genco Erkal

1984

Film :	Bir Yudum Sevgi (Atıf Yılmaz)
Yönetmen :	Atıf Yılmaz
Kadın oyuncu :	Hale Soygazi
Erkek oyuncu :	Tarık Akan

1985

Film :	Dul Bir Kadın (Atıf Yılmaz)
Yönetmen :	Sinan Çetin
Kadın oyuncu :	Zuhal Olcay
Erkek oyuncu :	Hakan Balamir

1986

Film :	Aaahh! Belinda (Atıf Yılmaz)
Yönetmen :	Atıf Yılmaz
Kadın oyuncu :	Müjde ar
Erkek oyuncu :	Kadir İnanır

1987

Film :	Muhsin Bey (Yavuz Turgul)
Yönetmen :	Ömer Kavur
Kadın oyuncu :	Türkan Şoray
Erkek oyuncu :	Şener Şen

1988

Film :	Gece Yolculuğu (Ömer Kavur)
Yönetmen :	Ömer Kavur
Kadın oyuncu :	Gülşen Bubikoğlu
Erkek oyuncu :	Aytaç Arman

1989

Film :	Uçurtmayı Vurmasınlar (Tunç Başaran)
Yönetmen :	Halit Refiğ
Kadın oyuncu :	Nur Süer
Erkek oyuncu :	Tarık Akan

1990

Film :	Karılar Koğuşu (Halit Refiğ)
Yönetmen :	Halit Refiğ
Kadın oyuncu :	Hülya Koçyiğit
Erkek oyuncu :	Tarık Akan

1991

Film :	Gizli Yüz (Ömer Kavur)
Yönetmen :	Yavuz Özkan
Kadın oyuncu :	Sumru Yavrucuk
Erkek oyuncu :	Erem Bora

1992

Film :	Cazibe Hanımın Gündüz Düşleri
Yönetmen :	İrfan Tözüm
Kadın oyuncu :	Lale Mansur
Erkek oyuncu :	Mehmet Arslantuğ

ALTINKAYA BARAJI VE HİDROELEKTRİK SANTRALI;

Samsun iline bağlı Bafra ilçesinde Kızılırmak Nehri üzerinde kurulmuş olan baraj ve hidroelektrik santralı. Aşağı Kızılırmak projesinde yer alan ve kaya dolgu tipinde yapılan Altınkaya Barajının göl alanı 74.5 km2dir. Su toplama hacmi 5 milyar 673 milyon m3tür. Elektrik enerjisi üretimi için ve taşkın önleme maksadıyla yapılmış olan barajın yapımı 1988'de tamamlandı. Altınkaya Barajının suları herbiri 175 MW'lık (toplam 700 MW) dört üniteyi beslemektedir. Dört üniteden meydana gelen ilk iki ünitesi 1987, diğer ikisi 1988 senesinde devreye giren hidroelektrik santralından yılda 1 milyar 632 milyon KWh enerji üretilmektedir.

ALTINORDU;

Alm. *Goldene Horde (f.),* **Fr.** *Horde d'Or (f.),* **İng.** *Golden Horde.* Doğu Avrupa'da ağırlık merkezi Volga boyunda olmak üzere 1241 yıllarında Cengiz Hanın torunu Batu Han tarafından kurulan Türk Moğol devleti. Cengiz Han batıya yapılacak sefer işlerini büyük oğlu Cuci'ye vermiş idi. Cuci'nin erken ölümü üzerine, oğullarından Batu Han, Macaristan'a kadar giderek orada kalan yerleri işgal etti. Bu arada 1240 yılında Cengiz'in yerine geçen Ögeday Kağan ölmüştü. Onun ölümünü duyan Batu Han, Macaristan'a kadar feth ettiği yerleri kendisi yönetmek istedi. Aşağı Volga'da Saray şehrini kurarak kendisine merkez yaptı.

Batu Han, hukuken Büyük Moğol kağanına tabi olmasına rağmen, içeride bağımsız olarak hareket ediyordu. Aşağı ve Orta Volga bölgelerini, Harezm ve Azerbaycan'a kadar Kafkasları ve Kıpçak bozkırlarını alarak Altınordu Devletine kattı. Batu'nun 1255 yılında ölümü üzerine yerine oğlu Sertak, iki sene sonra da Batu Hanın kardeşi Berke Han geçti. Berke Han, Moğol prensleri arasında ilk müslüman olanıdır.

Berke Han, Mısır sultanı Baybars'la anlaşarak 1262 yılında Bağdat'ta Müslümanlara zulmeden Hülagu'nun üzerine yürüdü ve onu yenerek bozguna uğrattı.

Berke Han zamanında Moğollar arasında İslamiyet hızla yayıldı. Bilhassa Kıpçak ve Koman Türklerinin meskun olduğu bölgelerdeki Altınordu Devleti Moğolları, Müslüman olduktan sonra Türklerin kültürlerinin etkisinde kaldılar. Dillerini unutup Türkleştiler (Bkz. Berke Han). Berke Han'dan sonra da müslüman hükümdarlar başa geçti. Özbek Han (1313-1341) ve daha sonra gelen hükümdarların hepsi müslümandı. Özbek Han, İslamiyet'i devletin resmi dini olarak kabul ettirdi. Sarayberke'yi başkent yaptı. 1359 yılında Canıbek Hanın vefatından sonra Altınordu Devletinde iç karışıklıklar başladı ve devlet zayıfladı. Bu durumdan Ruslar istifade edip Dimitriy Donskoy komutasında, Altınordu Devletinin ordusunu yendiler (1380). Daha sonra başa geçen Toktamış Hanın sağladığı birlik, 1395 yılında Timur Han'ın Altınordu üzerine yaptığı seferlere kadar devam etti. 1398'de Timur Hanın bu ülkeye yaptığı seferden sonra Toktamış Han, Litvanya Beyinin yanına sığınmak zorunda kaldı. Bundan sonra şehzadeler arasında taht kavgaları başlayıp devlet bir kaç parçaya bölündü. Devlete ait topraklarda; Büyük Altınordu Devleti (1432-1502), Astrahan Hanlığı (1466-1557), Kazan Hanlığı (1445-1552), Kırım Hanlığı (1430-1783) ve Özbek Hanlığı kuruldu.

Altınordu Devletinin parçalanması, Ruslara yaradı. Küçük knezlikler halinde yarı vahşi bir vaziyette yaşayan Ruslar, güçlü Altınordu kuvvetlerinin baskısından kurtulunca, 1481'de bağımsızlıklarını ilan ettiler. Altınordu kalıntısı devletlerin birbirine karşı rekabetlerinden istifade ile güçlenerek hepsini teker teker ortadan kaldırdılar.

Altınordu Devletinde, Müslüman olmadan önce Moğol kanunları Müslümanlığı kabul ettikten sonra da İslam kanunları tatbik edilmiştir. Hükümdar kardeşlerine dokunulmayıp, onlara önemli mevkiler verilirdi. Devlet, derebeylikler şeklindeydi. Yüz, bin, onbin gibi askeri birliklerin komutanlarının toplanmasıyla meydana gelen "kurultay", önemli devlet kararlarını alırdı. Ekonominin temeli aile idi. Her aile kendine

gösterilen arazide çalışır, başka yere taşınamaz idi. Mahsulün belli mikdarını bağlı olduğu beye verdikten sonra kalanını pazarda satabilirdi.

Şehirler çok gelişmiş ve buralarda birçok saraylar yapılmıştı. Avrupa ticaret yolları bu şehirlerden geçtiği için ticaret çok ilerlemişti. Başkent Saray şehri 100.000'i aşkın insanı barındırırdı. Bu şehir, Timur Hanla yapılan savaşta yıkıldı. Bayrakları, beyaz zemin üzerine kırmızı bir hilal ile bir damga idi.

Altınordu devletinin kültür ve medeniyeti, Rus imparatorluğuna oldukça fazla tesir etmiştir. Zira Ruslar, Altınordu devletinin mirasına konmuşlardır. Ruslar'ın ordu düzeni, para birimi, vergi sistemi Altınordu devletinden alınmadır. Bu tesirler sonucu Türkçeden de Rus diline birçok kelime geçmiştir.

ALTIPARMAKLILIK;

Alm. *Polydactyly,* **Fr.** *Polydactylie,* **İng.** *Polydactyle.* Tıpta parmakların beşden fazla olması. Sebebi belli değildir. Bazılarında ana karnında iken altı parmak teşekkül etmektedir. Buna "anomali" denir. Daha bebek organları teşekkül etmeden önce herhangi bir sebeple hücreler normalden sapmakta ve ana karnındaki embriyoda anormal organlar teşekkül etmektedir. Hayat boyu altı parmağın büyük bir zararı yoktur. Eğer istenirse ameliyatla alınabilir.

İrsi olup olmadığı kesin değildir.

ALTİMETRE;

Alm. *Altimeter (n.),* **Fr.** *Altimétre,* **İng.** *Altimeter.* Deniz seviyesine göre bir yerin yüksekliğini ölçebilen özel bir barometre. Barometreler basıncı mm civa olarak göstermelerine mukabil; altimetre, yüksekliği doğrudan doğruya metre cinsinden gösterir. Deniz seviyesinden itibaren yukarıya doğru her 10,5 m çıkıldıkça barometre 1 mm civa basıncı kadar düşme gösterir.

Bir dağın eteğindeki basınç ile tepesindeki basınç bir değildir. Tepedeki basınç daha azdır. Altimetre 800 metreyi gösteriyorsa, o yerin yüksekliği deniz seviyesinden itibaren 800 metredir. Havanın nem ve sıcaklığına bağlı olarak atmosfer basıncı % 0.1'den az değiştiğine göre, altimetre ile yükseklik ölçerken yapılabilecek hatanın % 0.1'den az olması beklenir.

Basıncın yükseklikle düşmesi:

0-700 m	arasında her	10,5 metrede	1mm civa
700-1400 m	arasında her	12 metrede	1mm civa
1400-2000 m	arasında her	13 metrede	1mm civa
2000-2600 m	arasında her	14 metrede	1mm civa
2600-3100 m	arasında her	15 metrede	1mm civa
3100-3600 m	arasında her	16 metrede	1mm civa
3600-4100 m	arasında her	17 metrede	1mm civa
4100-4500 m	arasında her	18 metrede	1mm civa
4500-4900 m	arasında her	19 metrede	1mm civa
4900-5000 m	arasında her	20 metrede	1mm civa

ALTUNCUZADE;

Fatih Sultan Mehmed Han devri hekimlerinden. İsmi, Şeyh Salih'tir. Doğum ve vefat tarihleri belli değildir. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Tıb ve botanik ilimlerinde mütehassıs olup, faziletli, salih, dinin emir ve yasaklarına tam uyan, haram ve şüphelilerden sakınan bir zat idi. Çok Kur'an- ı kerim okurdu. İlmi, irfanı ve faziletleri sebebiyle Fatih Sultan Mehmed Hanın ikram ve iltifatına kavuştu.

Bevliye uzmanı olan Altuncuzade sonda yapmış ve sondanın ucunu gittikçe kalınlaştırmak suretiyle hastaların idrar yollarındaki iltihabı boşaltmaya muvaffak olmuş, böylece Türk tıb tarihinde haklı bir ün kazanmıştır. Taşköprüzade (1495-1561) **Şakayık-ı Nu'maniye'**sinde bu hususta şunları nakleder: "Hocalarımdan birisinin idrar yolunda bir et parçası meydana gelip idrarını yapamadığından çok ızdırap çekiyordu. Bu hususta müracaat ettiği hekimler, tenasül uzvunun kesilmesini söylediler. Bunun üzerine Altuncuzade'ye gidip, durumu anlattı. Altuncuzade birbirinden farklı özel yapılmış iğnelerden önce incesini, sonra kalınını o zatın mesanesine batırıp çıkardı. Buna bir gün bir gece devam edip, et parçasının delinmesini sağladı ve idrar yolunu açtı. Böylece o zatın rahata kavuşmasına vesile oldu."

Sondanın kullanılması bundan daha eskidir. Altuncuzade, eski bilgilere dayanarak hastalığın özelliğine göre sonda yapmıştır. Otlardan ilaç yapmada eşsiz maharet sahibidir. Devamlı çalışma neticesinde ilaç imalini ilerletmiştir. Ağır hastaları, fevkalade ilaç ve tedavi usulleri tatbik ederek, sıhhate kavuşturduğu bilinen Altuncuzade, **Hassat-ül-Kilye vel-Mesane** adlı eserin yazarı hekim Ahi Çelebi'nin hocasıdır.

ALÜMİNYUM;

Alm. *Aluminium,* **Fr.** *Aluminium,* **İng.** *Aluminium.* Periyodik sistemin 3A grubunda bulunan metalik bir element. Atom numarası 13, atom ağırlığı 27, yoğunluğu 25°C'de, 2,698 g/cm3, erime noktası 659,7°C, kaynama noktası 2057°C'dir. Bütün bileşiklerinde +3 değerlidir. Sanayide demirden sonra ikinci derecede önemli bir element olup dünya ve ayın yüzeyinde bol miktarda bulunur. Tabiatta elementel halde bulunmayıp, bileşikler halinde bulunur. Bileşikleri yerkabuğunun % 8'ini teşkil eder ve bolluk sırasında üçüncü gelir. Hemen hemen bütün kayalar özellikle volkanik kayalar % 60 alüminyum ihtiva eden alümino silikat mineralleridir. 1825 yılında Hans Oersted, metalik alüminyumu; alüminyum klorürü, potasyum amalgaması (potasyum civa karışımı) ile ısıtmak ve sonra da civayı destillemek (buharlaştırmak) suretiyle, metalik parlaklık gösteren bir toz halinde elde etmiştir:

AlCl3 + 3K(Hg) ® 3KCl + Al (Hg)

Özellikleri: Saf alüminyum gümüş gibi beyaz-parlak, (hava ile temasta hemen oksidlenerek matlaşır) yumuşak ve dayanıksızdır. Buna karşılık diğer elementlerin az miktarları ile yaptığı alaşımları sert ve dayanıklıdır. Alüminyum alaşımları işlenebilir, dövülebilir, kaynakla eklenebilir, üzerine cila ve boya yapılabilir. Yüzeyinde meydana gelen oksit tabakası koruyucu görevi yapar. Bu oksidin kalınlığı 2,5.10-5 milimetreden daha az olduğu halde çok kuvvetli koruyucudur. Bu oksid tabakası, eritildiği zaman daha da kalınlaşır ve erimiş haldeki alüminyum metalini dahi korur. Yani metalin daha ileri oksidasyonuna (yanmasına) mani olur. Bu sebepten ince alüminyum varakı, hidrojen alevinde bile yakmak mümkün değildir. Alüminyum oksijen hamlacı ile de bu koruyucu oksid sebebiyle kesilemez.

Alüminyum mağnetik değildir, elektrik ve ısı iletme özelliğine sahiptir. Çoğu kimyasal maddelere ve bazı asitlere karşı dayanıklı olmasına rağmen hidroklorik aside ve alkalilere karşı çok aktiftir. Yüzeyindeki alüminyum oksit halindeki film tabakası alkali ortamda çözünmektedir. Alüminyumun oksijenle birleşmesi esnasında yüksek miktarda ısı açığa çıkar. İnce toz alüminyum kafi miktarda oksijen ile karıştırılırsa patlayıcı bir karışım elde edilir.

Tabiatta bulunuşu: Alüminyum, alüminyum silikat halinde korkayaçlarda, feldisplatlarda, feldispatotitlerde ve mikalarda, tunçların parçalanmasıyla teşekkül eden killi topraklarda, boksitte ve demirce zengin lateritte bulunur. En mühim alüminyum cevheri olan boksitte % 52 nispetinde alüminyum oksit bulunur. Boksit kayaçları fiziksel görünüm açısından bileşime bağlı olarak büyük farklılıklar gösterir. Sarımsı beyazdan griye veya pempeden koyu kırmızıya kadar değişen renklerde ve kilden kayaca kadar değişen biçimlerde olabilir. Hemen hemen her kıtada boksit minerali blunmuştur. ABD, Avustralya, Hindistan, Endonezya, Malezya, Çin, Sovyetler Birliği, Gana, Yunanistan, Yugoslavya, Macaristan, İtalya ve Fransa'da büyük boksit mineralleri mevcuttur. Metalik alüminyum elde edilmesi için ancak % 45 veya daha büyük oranda alüminyum oksit ihtiva eden toprağımsı boksit cevherleri elverişlidir. Yüzde 40-60 nispetinde alumina ihtiva eden gibsit ve böhmit adlı iki mineral, günümüzde ekonomik açıdan işlenmeye değer görülmektedir.

Boksit dışında başka alumina kaynakları da mevcuttur. Bunların başlıcaları alumina killeri, davsonit, alunit, alüminyum ihtiva eden kiltaşları, korkayaçlar ve saprolit ile sillimanit mineralleridir. Doğu Avrupa ülkeleri boksit dışındaki cevherlerden faydalanma yoluna gitmişlerdir.

Madencilikte kullanılan boksit bugüne kadar büyük ölçüde yüzeyde veya yüzeye yakın katmanlarda bulunmuştur. Dolayısıyla, cevheri saran ince toprak ve kayaç katmanlarının kaldırılması dışında bir işlem gerektirmeyen açık kuyulardan çıkartılır.

Alüminyumu bileşikleri halinde ihtiva eden ve endüstriyel öneme sahip Turkuaz, Al2(OH)3 PO4.H2O, kriyolit (buztaşı), Na3AlF6, zımpara taşı, Al2O3 (saf olmayan), korendon, Al2O3, kaolin, Al2O3.2SiO2.2H2O önemli minerallerindendir.

Elde edilişi: Alüminyumun çok çeşitli mineralleri olmasına karşılık, dünya alüminyum üretiminin hemen hemen tamamı boksit minerallerinden sağlanır.

Saf alüminyumun eldesi için iki kademeli işlem yapılmaktadır. Birinci işlem boksit filizinin içindeki demir ve silisin Bayer metoduna göre arıtılmasıdır. Bunun için alüminyumun amfoter özelliğinden faydalanılır. Ham boksit sıcak NaOH çözeltisi ile muamele edilir. Alüminyum oksit alüminat iyonu Al(OH)4, ayrıca silisyum oksid de silikat iyonu vererek çözeltiye geçer. Çözeltideki alüminat ilave edilen alüminyum hidroksit kristali ile aşılanarak alüminyum hidroksit halinde çöktürülür.

Buradan alınan çökelti yıkanır ve 1093 °C'de ısıtılarak suyu alınır. Beyaz alüminyum oksit tozu (alümin) elde edilir.

İkinci işlem saflaştırılmış olan alüminyum oksidin (alümin) Hall Heroult metoduna göre 1000 °C sıcaklıkta ergimiş kriyolit (sodyum alüminyum florür) banyosunda çözülerek bir doğru akım etkisinde bırakılmasıdır. Bu işlemde 750 kg alüminyum elde etmek için (100.000 amperlik akım uygulanır) 750

kg grafit elektrot harcanır.

Bileşikleri: Normal şartlarda alüminyum, bileşiklerinde +3 değerliklidir. Ancak yüksek sıcaklıklarda alüminyumun +1 veya +2 değerlikli olduğu gaz bileşikler de elde edilmiştir.

Alüminyum bileşiklerinin birçoğu sanayide önemli kullanım alanlarına sahiptir. Alüminyum üretiminin yanısıra yalıtkanların, bujilerin ve daha pekçok ürünün yapımında da kullanılan alumina, ısıtıldığında su buharını yüze tutmasını sağlayan gözenekli bir yapı kazanır. Alüminyum oksitin, ticari adı aktifleştirilmiş alumina olan bu türü, gazların ve kimi sıvıların suyunun alınmasında kulanılır; birçok kimyasal proseste katalizör taşıyıcısı olarak görev yapar.

Önemli diğer bir alüminyum bileşiği alüminyum sülfattır. Bu bileşik sülfürik asitin hidratlı alüminyum oksite etki ettirilmesiyle elde edilen renksiz bir tuzdur. Kağıt yapımında, boya tutkalı ve yüzey astarı olarak yaygın biçimde kullanılır; tek değerlikli metallerin sülfatlarıyla birleşir ve şap olarak bilinen hidratlı çift sülfatları meydana getirir. En mühim olanı, potasyum şapı veya kısaca potas şapı olarak bilinen potasyum alüminyum sülfattır $KAl(SO_4)\ 12H_2O$. Bu çift tuzlar başta ilaç, takstil ve boya üretimi olmak üzere geniş bir kullanım alanına sahiptirler.

Eritilmiş alüminyumun gaz halindeki klorla tepkimesi sonucunda meydana gelen alüminyum klorür ($AlCl_3$), Friedel-Craft tepkimelerinde katalizör olarak kullanılarak pekçok değerli organik bileşiğin sentezinde yer alır. Yaygın adı alüminyum hidroklorür olan $AlCl_3H_2O$ bileşiğinden, derideki gözenekleri sıkıştırma özelliğinden dolayı lokal ter önleyici veya deodorant olarak faydalanılır. Alüminyum hidroksit, $Al(OH)_3$, su geçirmez kumaş yapımında alüminatlarla birlikte çeşitli alüminyum bileşiklerinin elde edilmesinde kullanılır. Alüminyumun hidrojenle meydana getirdiği alüminyum hidrür, AlH_3, önemli bir indirgen olarak tetrahidro alüminatların elde edilmesinde faydalanılan polimerize bir katıdır. Lityum alüminyum hidrür, $LiAlH_4$, bileşiği ile organik kimyada mühim bir kullanım alanına sahiptir. Mesela aldehit ve ketonların alkollere indirgenmesinde bu bileşikten faydalanılır.

Alaşımları ve kullanıldığı yerler: Dur alüminyum, alüminyumun önemli alaşımlarındandır. % 4,5 bakır, % 1,5 mağnezyum, % 0,6 mangan ihtiva eder. Makina parçaları yapımında kullanılır.

Alüminyum çeliği: % 5 alüminyum bulunan bir çelik türüdür. Dinamo ve transformatör yapımında kullanılır.

Alüminyum bronzu : % 10 alüminyum, % 90 bakır ihtiva eder. Gemi ve makina yapımında kullanılır.

Alüminyum-mağnezyum alaşımı % 5 mağnezyum ihtiva eden bir alaşımdır.

Alüminyumun kaolen, feldispat gibi mineralleri seramik, porselen, çimento sanayiinin temel maddeleridir.

Elmastan sonra gelen en sert mineral korendon (Al2O3)dur. Korendonun içinde krom bulunursa yakut, kobalt bulunursa safir ve akvamarin meydana gelir. Bu taşların değeri berraklıkları ve renklerinin yoğunluğu ile artarak elmas değerine ulaşır.

Tren rayları, ağır makina manivelaları gibi ağır iş gören kısımların çatlak ve kırıkları alüminyum kaynağı ile tamir edilir. Alüminyum kaynağı toz halindeki alüminyum ve demir oksidin karıştırılarak yüksek sıcaklığa maruz bırakılmasıyla elde edilir.

Alüminyum ençok taşımacılık ve mimaride kullanılmaktadır. Uçak kanatları ve gövdesi, vagon, otomobil karoseri ve küçük deniz araçları yapımında yaygın olarak kullanılır.

Alüminyum ayrıca alaşım dökümleri, silindir başları, yağ tavaları ve çeşitli motorlarda kullanılır.

Günümüzde Fransızların, boksidi, bir ark fırınında karbon etkisiyle işleyerek elde ettikleri alüminyum daha ucuza mal olmaktadır.

Dünya alüminyum üretiminde ABD % 45 ile başta gelmektedir. Onu Sovyetler Birliği % 10, Japonya % 9, Almanya % 7, Fransa % 4.5 ile takip etmektedir.

Alüminyum tuncu: Yüzde 4 ila 5 arasındaki bir nispette ve daha az miktarlarda başka metalleri de ihtiva eden bakır esaslı alaşım. Korrozyona karşı dayanıklı olan alüminyum tuncu pek çok makina parçasının ve aletin yapımında kullanılır. Altını andıran görünümü ve kararmaya karşı direnci sebebiyle kuyumculuk ve mimaride de kullanım alanına sahiptir. Yüksek sıcaklıklarda yükseltgenmeye ve bilhassa seyreltik asitlerce korrozyona mukavim olması sebebiyle, asitle temizleme donanımlarında ve seyreltik asitle teması gerektiren işlerde de emniyetle kullanılır. Yumuşak çelikle karıştırılabilecek dayanıklılıkta olması sebebiyle, kağıt yapım makinaları, bağlantı vidaları, ağır hizmet dişli çarkları, metal biçimlendirme kalıpları, makina yatakları vb. teçhizatta kullanılır. Metalik ark işlemiyle

kaynaklanmaya ve özel eritcilerle lehimlenmeye müsaittir.

Alüminyum tuncunun, alüminyum muhteviyatı yüzde 8'e kadar olanları, soğuk çekmeyle, kimya tesislerinde ve yağ arıtımevlerinde kullanılan basınç kazanlarının ve ısı değiştiricilerin yapımında faydalanılmak üzere boru veya levha biçiminde çekilebilir. Yüzde 8'den fazla alüminyum ihtiva eden alaşımlarda demir ve mangan da bulunabilir. Soğuk çekme işlemine yatkınlığı az olan bu alaşımlar, sıcak çekme, kalıptan geçirme ve dövmeye elverişlidir. Bu alaşımların nikelli olanları sağlamlık ve korrozyona dayanıklıkları gibi özellikleri dolayısıyla gaz türbinlerinin kompresör paletlerinde kullanılır. Yüzde 10 civarında alüminyum ihtiva eden alaşımlar gemi pervaneleri gibi birçok sağlam malzemenin üretiminde kullanılır.

ALÜVYON;

Alm. *Alluvion (f),* **Fr.** *Alluvion (f),* **İng.** *Alluvium.* Akarsular tarafından taşınan kil, kum, çakıl gibi kütle parçalarının, suyun akış hızının azalması sonucu elverişli yerlere birikmesiyle meydana gelen tortular. Alüvyonlar, geniş vadilerin bir çoğunda tabanda geniş yer kaplar veya daha geniş yerlere yayılarak, alüvyon ovalarını teşkil ederler. Büyük ve küçük Menderesler, Gediz, Seyhan, Ceyhan ırmaklarının vadileri alüvyon ovalarıdır. Alüvyonlar aynı zamanda "alüvyon gölleri" denilen küçük göller de meydana getirirler. Bafa, Köyceğiz, Meriç vadisi gölleri gibi. Alüvyonların nehir deltasında meydana getirdikleri göllere ise "Delta gölleri" denir.

Alüvyonlar, eski ve yeni olmak üzere iki gruba ayrılırlar: Eski alüvyonlar, nehrin suları kabardığı zaman su altında kalmayan, akarsu kenarında bulunan verimli arazideki alüvyonlardır. Buralar insanların yerleşmesine müsait yerlerdir. Yeni alüvyonlar ise, henüz gelişmekte olup, zaman zaman su baskınlarına uğrayan yerlerdeki alüvyonlarıdır.

ALVARLI MUHAMMED LÜTFİ EFENDİ;

Erzurum'da yetişen din adamlarından. İsmi, Muhammed Lütfi olup, babası Hoca Hüseyin Efendidir. Alvar İmamı veya Efe Hazretleri diye meşhur olmuştur. 1868 (H.1285) senesinde Erzurum'un Hasankale (Pasinler) ilçesinin Kındığı köyünde doğdu. 1956 (H.1375) senesinde Erzurum'da vefat etti.

İlk tahsilini babası Hoca Hüseyin Efendiden gördü. Daha sonra Erzurum'a giderek tanınmış bazı alimlerin derslerini takib etti. 1891 senesinde Hasankale'nin Sivaslı Camiine imam tayin edildi. Aynı sene içinde Bitlis'e giderek tasavvuf ehlinden Muhammed Pir-i Küfrevi'ye intisab etti. Hasankale'ye dönerek bir müddet vazifesine devam etti. Daha sonra Erzurum'un Dinarkum köyüne giderek imamlık yaptı. Rusların Erzurum ve çevresini işgale başlamaları üzerine Şubat 1916'da babasıyla birlikte Erzurum'a geldi. Rus istilası süresince Tercan'ın Yavi köyünde imamlık yaptı. Rusların çekilmeye başlamaları ve Ermenilerin katliama girişmeleri üzerine Yavi ve komşu köylerden topladığı altmış kişilik bir kuvvetle Ermenilere karşı koydu. Oyuklu köyü yakınlarında Ruslara ait bir silah deposunu ele geçirdi. Daha sonra Türk ordusuna katılarak 12 Mart 1918 günü orduyla birlikte Erzurum'a girdi. Aynı gün babası şehid düştü. Erzurum'un kurtuluşundan sonra tekrar Hasankale'ye dönen Muhammed Lütfi Efendi, Hasankale'ye bağlı Alvar köyü halkının isteği üzerine oraya yerleşti. Halk arasında "Alvar İmamı" ve "Efe hazretleri" ünvanlarıyla tanındı. 1939 senesine kadar bu köyde kalıp insanlara İslam dininin emir ve yasaklarını anlattı. Bu seneden sonra Erzurum'a giderek bölge halkının irşadı ile meşgul oldu. 12 Mart 1956 (H.1375) senesinde vefat etti. Cenazesi Alvar köyüne götürülerek oraya defnedildi.

Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler yazan Alvarlı Muhammed Lütfi Efendinin şiirleri ölümünden sonra oğlu Seyfeddin Mazlumoğlu tarafından derlenerek **Hulasatü'l-Hakayık** adıyla neşredilmiştir. Bu divanda çeşitli nazım şekilleriyle söylenen yedi yüzü aşkın şiir vardır.

ALYUVARLAR;

Alm. *Rote Blutkörperchen Allıvion (f),* **Fr.** *Globule rouge (f.),* **İng.** *Red blood cell.* Kırmızı kan hücreleri. Alyuvarlar (eritrositler) dolaşım sistemi içinde oksijen ve karbondioksit taşırlar. Bu taşıma işlemi, alyuvarların ihtiva ettiği hemoglobin vasıtasıyla olur. Alyuvarlar bikonkav (iki taraftan içe çökük) disk şeklinde hücrelerdir.

Alyuvarlar kemik iliğinde yapılırlar. Memelilerde dolaşıma geçmeden evvel çekirdeklerini kaybederler. Bu bakımdan tam bir hücre karakteri taşıdıkları söylenemez. İnsanda, dolaşımda ortalama hayat süreleri 120 gün kadardır. Yaklaşık bir dakikada 150 milyon alyuvar tahrib olur. Erkekte 1 mm3'de 5-5,5 milyon, kadında ise 4,5-4,8 milyon kadar bulunur. Yetişkinlerde alyuvar yapımı akyuvarlar ve trombositlerle beraber kırmızı kemik iliğindedir. Ceninde ise (ana karnındaki bebekte); başlangıçta (gebeliğin ilk dört ayında) karaciğer ve dalakta teşekkül eder. Beşinci aydan sonra kemik boşluklarında kemik iliği meydana gelir ve buralar alyuvar teşekkülünde ilk sırayı alırlar. Yetişkinlerde kemik iliği dışı

alyuvar ve diğer kan hücreleri yapımı; kemik iliğinin haraplandığı veya çalışmasının engellendiği durumlarda olur.

Kemik iliğini baskılayan çeşitli hastalıklarda (enfeksiyon, zehirlenme, kan kanseri veya diğer kanserlerin buralara atlaması gibi) kansızlığa sebeb olurlar (imalat eksikliğine bağlı kansızlık). Bu durumda kemik iliğinden kana geçen normal alyuvar sayısı hızla azalır.

Dolaşımdaki alyuvar mikdarının korunması, alyuvar yapımının geri kontrol sistemi ile denetlenmesi asıtasıyla olur. Burada dolaşımdaki alyuvar miktarı normalin altına inince kemik iliği uyarılır. Böylece kırmızı kan hücrelerinin eksikliği giderilmiş olur. Yine aynı şekilde alyuvarlar kanda normal seviyenin üstüne çıkınca kemik iliği yavaşlatılır. Bu ayarlama "eritropoietin" adı verilen ve böbreklerden salgılanan bir hormon ile olur. Deniz seviyesinden yükseklere çıkıldıkça havanın oksijen mikdarının azalmasına bağlı olarak kanda alyuvar mikdarı artar. Yine yükseklikde kanda alyuvar yaşama süresi de artar. And ve Himalaya Dağlarında, 6000 metreden daha yükseklerde yaşayanlarda alyuvar sayısında bariz bir artma görülürken; aynı zamanda akciğerlerdeki karbondioksit kısmi basıncında belirgin bir düşme vardır.

Alyuvar yapımına "eritropoiesis" denir. (Eritro, kan; poiesis, yapım demektir). Alyuvar yapımı eritropoietin adlı bir hormon tarafından düzenlenir. B12 vitamini, B6 vitamini, demir yetmezliklerinde ve çeşitli iç salgı bezleri bozukluklarında, alyuvar yapımında anormallikler görülür.

Alyuvarların kuru maddesinin % 90'ını hemoglobin meydana getirir. Hemoglobin aynı zamanda kana kırmızı rengini veren maddedir. Alyuvarların zarlarının dışında bir de "Glukokaliks" denilen tabaka vardır. Kan gruplarının tayini bu tabakaya göre olur. Alyuvarlar 3-4 aylık olduklarında dalakta parçalanırlar. Parçalanan alyuvarlardan açığa çıkan demir tekrar kan yapımında kullanılmak üzere kemik iliği tarafından alınır.

ALZHEİMER HASTALIĞI (Bkz. Bunama)

AMALGAM;

Alm. *Amalgam (n.),* **Fr.** *Amalgame (m),* **İng.** *Amalgam.* Çok kuvvetli çözme özelliğine sahip olan civanın, metaller ile yaptığı karışım (alaşım).

Sıvı civa, birçok metali, özellikle bakır, gümüş, altın ve alkalimetalleri (lityum, sodyum, potasyum, ...) çözer. Amalgam; katı, yumuşak veya sıvı olabilir. Civa, bazı metal olmayan maddeler ile de amalgam verir. Amalgamın sertliği ve yumuşaklığı ilave edilen metalin miktarına bağlıdır.

Amalgamın en belirgin özelliği; içlerinde çözünmüş olan metalin aktifliğinin azalmasıdır. Mesela, su ile çok şiddetli reaksiyon veren sodyum, amalgamda oldukça yavaş reaksiyon verir. Gümüş amalgaması dişçilikte dolgu maddesi olarak kullanılır. Yine kalay amalgaması eskiden ayna yapımında kullanılırdı. Metalurjide, çeşitli metaller amalgam yapılarak ayrılır. Kimyasal reaksiyonlarda amalgam, katalizör olarak kullanılır.

Amalgamların çoğu ısıtılınca civanın buharlaşmasından dolayı bozunur. Fakat bakır amalgaması ısıtılınca yumuşar, soğuyunca tekrar sertleşir.

AMANOS DAĞLARI;

Akdeniz bölgesinin doğusunda, Dış Toroslar'ın güneybatıya doğru uzantısı olan sıradağlar. Kahramanmaraş yakınındaki Ahır dağının güneyinden başlayarak İskenderun Körfezinin doğusundaki Hızır Burnuna kadar devam eder. Uzunluğu 175 km olup yaklaşık olarak 4000 kilometrekare yer kaplar. Bu dağlara Gavur Dağları, Elma Dağı, Amanus Dağı, Kızıldağ, Nur Dağları gibi isimler verilmişse de, 1941 yılında toplanan Coğrafya Kongresi "Amanos Dağları" adı verilmesini uygun görmüştür.

Amanos Dağları, 1500-2200 m yükseklikte dik yamaçlı sıradağlar halinde uzanırlar. En yüksek noktası Düldül dağıdır (2600 m). Yalnız etrafındaki bölgelerle arasında elverişli geçitler vardır. Bu geçitlerin çoğu akarsuların araziyi aşındırdığı bel ve boyun yerlerindedir. Bunlar tarihi çağlarda önemli geçitler olmuştur. Bunların en önemlileri: Toprakkale-İskenderun demiryolunun geçtiği, Dara olarak da bilinen "Amanos Geçidi" ve İskenderun'un kuzeyindeki "Sakaltutan" geçididir. Bunlardan başka, Bahçe ile Kaypak arasındaki geçit ve İskenderun'u Irak'a bağlayan yolun geçtiği Beylan geçidi önemli geçitlerdendir.

Amanos Dağlarının her tarafında Akdeniz iklimi hakimdir. Yaz aylarında yüksek yerler serin olur. Ortalama yağış 1000 milimetrenin üstünde olup, yükseklere çıkıldıkça mikdar artar. Yağışın en bol olduğu mevsimler kış ve ilkbahardır. Bitki örtüsü bakımından zengindir. Dağın batı yamaçlarında 900

metreye kadar olan bölümde sık makilere rastlanır. Daha yükseklerde ise çok zengin ormanlar vardır.

Amanos Dağları, orman ve maden bakımından çok zengindir. Pek fazla yabani zeytin ağaçları vardır. Dağın etekleri ile yüksek yerlerdeki düzlüklerde verimli topraklar bulunur. Bölge halkı kerestecilik, kömür işletmeciliği, odunculuk, bağcılık ve hayvan yetiştiriciliği ile uğraşır.

Yaz aylarında İskenderun, Mersin ile çevresi çok sıcak olur. Amanos dağlarının eteklerinden yükseklere çıkıldıkça hava serinler. Havası serin, suyu çok güzel olan yüksek yerlerdeki yaylalara yazın halk akın eder. Son senelerde buralarda pekçok turistik tesis yapılmıştır.

AMASYA;

Tarih boyunca şehzadelerin, bilginlerin (alimlerin) ve sanatkarların yetiştiği ve barındığı bir ilimiz. Bu özelliğinden dolayı “Kubbet-ül-Ulema” yani “alimlerin toplandığı yer” ismi verilmiş olup, bu tabir eski pekçok kitapda geçmektedir.

Amasya, Yeşilırmak’ın açtığı dar boğaz üzerinde, deniz seviyesinden 400 m yükseklikte, dağ, ova-su ve yeşilliğin kucaklaştığı şirin ve tarihi değer taşıyan bir ildir. Yeşilırmak, şehrin ortasından akar. Nehrin batısı eski şehirdir.

Amasya; Yozgat, Tokat, Çorum ve Samsun illeri ile çevrilidir. 35° 03' ve 36° 02' doğu boylamları ile 39°50' ve 41° 02' kuzey enlemleri arasında yer alır. Trafik numarası (05)'tir.

İsminin Menşei

M.Ö. birinci asırda Amasya’da yaşayan tarih ve coğrafya bilgini Strabon’a göre Amazonların kraliçesi Amasis, Amasis şehri manasına gelen “Amaseia” ismini vermiştir.

Diğer bir rivayete göre Amasya şehrinin dağlarında elmas madeni çıktığından “Elmasiye” olan bu ismi zamanla Amasya olmuştur. Fransız seyyahı Parrot’un hatıralarında Amasya isminin “Amasiye”den geldiği ortaya atılmıştır. Amasya isminin “Elma diyarı” manasına gelen "Emasiye"den geldiği rivayeti üzerinde de durulmaktadır.

Bir başka rivayete göre Amasya’yı fetheden Danişmend Ahmed Gazi’nin eşi Ümmü Asiye bu şehirde, oturduğu için “Amasya” ismi ona izafeten verilmiştir. En doğrusu da budur.

Tarihi

Amasya'nın tarihi M.Ö. 4000 senelerine dayanmaktadır. Hititlerden sonra Asurlar bir süre Amasya’yı işgal ettiler. Hitit başkenti Hattuşaş, Amasya’nın güney batısındadır.

M.Ö. 6. asırda Pers ve M.Ö. 4. asırda Makedonya Kralı Büyük İskender’in istilasına uğradı. Pontus krallığının başkenti Sinop’a taşınmadan önce Amasya idi. M.Ö. 1. asırda Romalılar Mitridat’ı yenince Amasya, Roma İmparatorluğuna geçti. M.S. 355’te Roma İmparatorluğunun devamı olan Bizans’ın eline geçti. 712’de Araplar, İslam ordularıyla Amasya’yı fethettiler. Fakat bir süre sonra Bizanslılar Amasya’yı geri aldılar. 1071 Malazgirt savaşından kısa bir süre sonra Danişmendoğlu’nun başkenti oldu. Melik Danişmend Ahmed Gazi Amasya’yı fethetti.

Daha sonra Türkiye Selçuklularının hakimiyetine geçen Amasya'ya bilahare İlhanlılar hakim oldu. İlhanlı genel valisi Timurtaş'ın Mısır'a kaçmasından sonra yetine tayin edilen Büyük Şeyh Hasan vekaleten Alaaddin Eratna'yı Anadolu'ya gönderdi. Bir müddet sonra, Eratna bağımsızlığını ilan ederek Eratna Beyliğini kurdu. 1360'da Şadgeldi, Eratna Beyliğinden ayrılarak Amasya'da Amasya Beyliği'ni kurdu.

Yıldırım Bayezid 1393’te Amasya’yı Osmanlı Devletine kattı. Osmanlılar devrinde “Şehzadeler şehri” olarak isim yapmıştır. Osmanlı sultanlarından İkinci Murad ve Yavuz Sultan Selim Han Amasya’da doğmuşlardır. Fatih Sultan Mehmed Han 8 yaşında iken Amasya valisi olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman Han sık sık Amasya’ya gelmiştir. İkinci Bayezid şehzadeliğini Amasya’da geçirmiştir.

1402 Ankara Savaşını Timur Han kazanınca, Amasya’nın teslim olmasını istedi. Amasya teslim olmadı. Timur’un Amasya halkını cezalandırmasını, Amasya’daki alimlere sorduğu 10 sual kurtardı. İlyas Çelebi, Timur’un sorduğu on suali bilince, Timur, Amasya halkını bağışladı. Amasya, Osmanlı Devletini ikinci defa kuran Çelebi Sultan Mehmed'in üssü oldu. Devlette birliğin sağlanmasından sonra Amasya, sancak merkezi oldu. Bir ara Rum eyaletinin de merkez sancağı vazifesi gördü. Sultan İkinci Murad ve İkinci Bayezid gibi Osmanlı sultanları ve bazı şehzadeleri Amasya'da sancağa çıkıp, bir taraftan idare tecrübelerini arttırırken, diğer taraftan Amasya'nın geniş kültür muhitinin ilminden istifade ettiler.

Osmanlı idaresi altında Amasya, bir çok tarihi hadiselere şahit oldu. Osmanlı Devleti ile İran Safevi Devleti arasındaki ilk barış da, 29 Mayıs 1555'te Amasya'da yapılmıştır.

Tanzimattan sonra Sivas'a bağlı bir sancak haline getirilen Amasya, İstiklal Harbinde mühim bir yer işgal etmiş, Sivas Kongresine burada karar verilmiştir. Meşhur Amasya Tamimi Türkiye'nin bütün şehirlerine buradan duyurulmuş ve Amasya Protokolü burada imzalanmıştır.

1773 ve 1841'de şiddetli deprem, 1915'te büyük bir yangın Amasya'yı büyük çapta harab etmiştir.

Fiziki Yapı

Karadeniz Bölgesinin orta bölümünde bulunur. Yüzölçümü 5520 kilometrekaredir. Dağ, su, ova ve yeşillikler diyarıdır.

Dağlar: İl topraklarının % 54'ünü dağlar kaplar. Önemli dağları: Taşlıdağ (2058 m), Akdağ (2044 m), Kuşpınarı (1763 m), Tavşandağı (1909 m), İnegöl Dağı (1873 m)'dır. Kazıklı, Kunduz, Ereğli ve Karaömer diğer dağlarıdır.

Ovalar: İl topraklarının % 20'sini ovalar kaplar. Önemli ovaları: Suluova, Taşova ve Gümüşova'dır. Suluova'nın 1987'den sonra 15 bin hektarlık alanı sulanabilir hale getirilmiştir.

Akarsular: Amasya'nın en önemli akarsuyu Yeşilırmak'tır. Yeşilırmak, Sivas'ın Köse dağından doğar. Kayabaşı mevkiinde 256 km uzunluğundaki Çekerek çayı ile birleşir. Yozgat'tan doğan Çekerek çayına Amasya'da Ezinepazar ve Zara dereleri dökülür. Yeşilırmak'ın Çekerek çayı ile birleşmeden önceki ismi Tokat veya Tozanlı suyudur. Çekerek çayı ile birleşip Amasya'nın içinden geçer. Ladik Gölünden çıkan ve Suluova'da Gümüşsuyu ile birleşen Tersakan Çayını alarak Tokat, sonra da Samsum ilinden geçerek Karadeniz'e dökülür.

Yeşilırmak, Amasya'nın candamarıdır.

Göller: Taşova ilçesinde Borabay Gölü turistik bir yerdir. Etrafında dinlenme yerleri mevcuttur. Küçük bir krater gölüdür. Etrafı kayalıktır ve gölde alabalık bulunur.

Merzifon ilçesinde Küçük Kamışlı Bataklığı en büyük bataklıktır.

İklimi ve Bitki Örtüsü

Karadeniz ile İç Anadolu iklimi arasındadır. Yazları sıcak, kışlar mutedil, yüksek yerlerde soğuk geçer.

Sıcaklık alçak yerlerde +38° ile -10° arasındadır. 10 Aralık 1965'de -11,8 derece olmuştur. Kar ve yağmur yağmasına rağmen az yağış alan bir bölgedir. Senelik metrekareye düşen yağış mikdarı 350-400 milimetredir. Yüksek yerlerde kışın ısı -40°'ye kadar düşer. İklimi, Karadeniz ikliminin karasal etkilerle biraz değişikliğe uğramış şeklidir.

Amasya ilinin topraklarının % 16'sı orman, % 54'ü mer'a ve % 30'u ekime müsaittir. Dağ yamaçları karaçam, kayın, ardıç ağaçlarıyla kaplıdır.

Ekonomi

Tarım: Irmak ve derelerin meydana getirdiği koridor halindeki vadilerde yapılır. Bu vadiler akarsuların getirdiği alüvyonlu topraklarla zengindir. Taşova ve Suluova en bereketli yerleridir. Tahıllardan en çok buğday ekilir.

Tütünü kalitelidir. Turhal civarında ise bol mikdarda şekerpancarı yetiştirilir. Meyve ve sebzesi çoktur. Bamyası meşhurdur. Sultani cinsi taze iken tüketilir, kara bamya ipe dizilerek kurutulur ve bütün sene kullanılır.

Elması meşhurdur, küçük cinsine "misket" büyük cinsine "kabak" denir. Misket güzel kokuludur. Ayrıca mısır, fasulye, pamuk, nohut, arpa, haşhaş, kenevir, patates yetişir. Üzüm bağları ve bostan bakımından zengindir.

Hayvancılık: Arazinin yarısından fazlası otlaktır. Üçte ikisi ekime elverişlidir. Mer'alar fazladır. 550 bin baş hayvan bu mer'alarda otlar. Ayrıca, arıcılık, ipekböcekçiliği yapılır. Bir zamanların ünlü ipek kozacılığı yerini kiraza terk etmiştir.

26.048 dekarlık bir sahada kurulan, Gökhöyük Devlet Üretme Çiftliğinde meyvacılık ve hayvancılık yapılmaktadır.

Sanayi: Amasya ilinde sanayi gelişmemiştir. Şeker fabrikası, tuğla, kiremit, un, iplik, tekstil ve maya fabrikaları ve Amasya Motor Yenileme Sanayii vardır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

1990 sayımına göre Amasya'nın toplam nüfusu 357.191 olup, 162.544'ü şehirlerde, 194.647'si köylerde yaşamaktadırlar.

Örf ve adetler: Örf ve adetlerinde Osmanlı devrinin tesiri büyüktür. Amasya'nın özel oyunu Sinsin'dir. Meşhur yemekleri keşkek ve Amasya çöreğidir.

Eğitim: Amasya ilinde okuma-yazma oranı % 75'tir. 8 lise, 16 mesleki ve teknik lise, 35 ortaokul, 10 mesleki ve teknik ortaokul, 456 ilkokul, 28 anaokulu ve eğitim meslek yüksek okulu vardır. Osmanlılar devrinde 18 medrese mevcud idi. Bu yüzden Amasya'nın bir ismi Medine-ül-Hükema (Hekim ve bilgi sahiplerinin şehri)dir. Ayrıca Fatih devrinde hastanesi ile ün yapmış ve Sabuncuoğlu gibi meşhur hekimler yetiştirmiştir.

22 spor klübü vardır. Türkiye çapında pekçok sporcu yetiştirmiştir. Dünya, Avrupa ve Olimpiyat şampiyonu Hamid Kaplan, Amasyalı'dır.

Amasya'da bir devlet hastanesi, bir SKK hastanesi, bir verem savaş dispanseri ve çok sayıda sağlık ocağı vardır.

Yetişen meşhurlar: Osmanlı sultanlarından İkinci Murad ve Yavuz Sultan Selim Han, Şeyhülislam Zembilli Ali Efendi, tarihçi ve musikişinas Şükrullah, hattat Şeyh Hamdullah, bilgin Müeyyetzade, Abdurrahman Çelebi ve İlyas Çelebi, Çelebi Mehmed ve İkinci Bayezid Han bunlardandır.

Osmanlı tarihinin büyük sadrazamlarından Köprülü Medmed Paşanın damadı ve İkinci Viyana Muhasarasının bahtsız kahramanı Merzifonlu Kara Mastafa Paşa, bölgeden çıkan en tanınmış şahsiyettir.

İlçeleri

Amasya'nın biri merkez olmak üzere 7 ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 121.082 olup, 57.288'i ilçe merkezinde 63.794'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 37, Akdağ bucağına bağlı 9, Doğantepe bucağına bağlı 18, Ezinepazarı bucağına bağlı 29 köyü vardır. Yüzölçümü 1718 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 70'dir.

İlçe toprakları genelde düzdür. Doğusunda Sakarat Dağı, batısında Yeşilırmak Vadisinin meydana getirdiği Amasya Ovası yer alır. Topraklarından kaynaklanan suları Tersakan ve Yeşilırmak toplar.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı, tütün, keten ve elmadır. Küçük çapta mera hayvancılığı yapılmaktadır. Yağ, yem, un ve meyva suyu fabrikaları başlıca sanayi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Tersakan Suyunun Yeşilırmak'a karıştığı yerin 2 km güneyinde kurulmuştur. Yeşilırmak, şehri ortadan ikiye böler. İlçenin kuzey bölümü Ferhat dağı ile Yeşilırmak arasında sıkışmıştır. Güney bölümü ise Lokma Dağı eteklerine doğru geniş bir alana yayılmıştır. Sivas-Samsun ve Samsun-Ankara karayolu ile Sivas-Samsun demiryolu ilçeden geçer.

Göynücek: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 20.992 olup, 2678'i ilçe merkezinde, 18.314'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 28, Gediksaray bucağına bağlı 16 köyü vardır. Yüzölçümü 569 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 37'dir.

İlçe toprakları genelde dağlıktır. Güneybatıdan kuzeydoğuya doğru birbirine paralel olarak uzanan Karadağ ile Buzluk dağları arasında Çekerek Çayı vadisi yer alır. Dağlar gür ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday ve arpa olup, ayrıca az miktarda baklagiller, elma, ayçiçeği, üzüm ve kiraz yetiştirilir. Dağlık bölgelerde sığır ve koyun beslenir.

İlçe merkezi Çekerek Çayının batı kıyısında kurulmuştur. İl merkezine 40 km mesafededir. Göynücek, Ilısu, Gediksaray bucakları ve Mecitözü'ne bağlı bazı köylerin birleşmesiyle 1954'te ilçe merkezi oldu. Belediyesi 1954'te kurulmuştur.

Gümüşhacıköy: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 35.225 olup, 14.170'i ilçe merkezinde, 21.055'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 20, Gümüş bucağına bağlı 14, Saraycık bucağına bağlı 12 köyü vardır.

İlçe toprakları genelde dağlıktır. Kuzeydoğusunda Tavşan Dağı, güneybatısında Eğerli Dağı, batısında İnegöl Dağı yer alır. Bu dağlar arasında akan Gümüş Suyu, Köseler Deresi, İnegöl Suyu ve Hamamözü Suyu çevresinde düzlükler vardır. Toprakların orta ve doğu kesimi ovalıktır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, arpa, baklagiller, tütün, ayçiçeği ve kendirdir. Akarsu boylarında elma ve sebze yetiştirilir. Hayvancılık ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. Yaylalarda koyun, düzlüklerde sığır beslenir. Tavukculuk ve arıcılık gelişmiştir. İlçe topraklarında mangenez yatakları vardır.

İlçe merkezi, Samsun'u Ankara ve İstanbul'a bağlayan karayolunun 3 km güneyinde Tersakan çayı

kıyısında yer alır. İl merkezine 68 km mesafededir. İlçe belediyesi 1890'da kurulmuştur.

Hamamözü: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 8303 olup, 1557'si ilçe merkezinde, 6746'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 15 köyü vardır.

İlçe toprakları dağlıktır. Doğusunda Kandil ve Saray, güneyinde Eğirce, kuzeyinde İnegöl Dağları yer alır. Dağlardan kaynaklanan suları Kızılcaören ve Hamamözü Çayı toplar.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, arpa, tütün ve kendirdir. Yaylalarda koyun beslenir.

İlçe merkezi dağlar arasında Kızılcaören Çayı vadisinde kurulmuştur. İl merkezine 95 km mesafededir. Gümüşhacıköy ilçesine bağlı bucak iken, 1987'de ilçe merkezi haline getirildi.

Merzifon: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 67.448 olup, 40.431'i ilçe merkezinde, 27.017'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 25, Alıcılı bucağına bağlı 14, Sarıbuğday bucağına bağlı 25 köyü vardır. Yüzölçümü 939 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 72'dir.

İlçe topraklarının kuzeyi ve batısı dağlık olup, orta ve doğu kesimi ovalıktır. Kuzeyinde Tavşan Dağı, güneyinde Çakır Dağı yer alır. Başlıca akarsular, Tersakan Çayı, Gümüşsuyu ve Solhan Çayıdır. Merzifon Ovasını Tersakan Çayı sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı, arpa, ayçiçeği, tütün, mercimek, kiraz, elma olup, ayrıca az miktarda üzüm, kendir ve nohut yetiştirilir. Hayvancılık ekonomide önemli yer tutar. En çok koyun ve sığır beslenir. Ayçiçeği yağı üreten Meroy Yağ Fabrikası başlıca sanayi kuruluşudur.

İlçe merkezi, Tavşanlı Dağlarının batı yamaçlarında kurulmuş olan şehrin etrafı bağ ve bahçeliktir. Eğri-büğrü sokakları, cumbalı tipik Anadolu evlerinin bulunduğu eski mahallelerin yanısıra bugün modern binaların inşa edileceği planlı şehirleşme sahalarının teşkili hızla ilerlemektedir. Şehir yakınında bulunan askeri hava üssünün ilçenin gelişmesine, ticaretin ilerlemesine büyük katkıları olmuştur. İl merkezine 47 km mesafededir. Belediyesi 1884'te kurulmuştur.

Osmanlı tarihinin büyük sadrazamlarından Köprülü Mehmed Paşanın damadı ve İkinci Viyana Muhasarasının bahtsız kahramanı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, şehrin yetiştirdiği en tanınmış şahsiyettir. Ayrıca Sultan İkinci Murad zamanında yaşayan meşhur alim ve mutasavvıf Abdurrahim-i Merzifoni de burada ilim neşrinde bulunmuştur. Pekçok tarihi esere sahip olan ilçede, Çelebi Sultan Mehmed Medresesi (1416), Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Camii (1666), Dürri Mehmed Efendi Medresesi (1773), Çelebi Mehmed ile oğlu İkinci Murad'ın birer cami ve hamamı, Taceddin Paşa Camii bulunmaktadır.

Suluova: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 49.374 olup, 36.223'ü ilçe merkezinde, 13.151'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 41 köyü vardır. Yüzölçümü 465 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 106'dır.

İlçe topraklarının doğusunda Taşlıdağ, batısında ise Merzifon Ovasının devamı olan Suluca Ova adıyla da bilinen Suluova yer alır. İlçe topraklarından kaynaklanan sular, Tersakan çayına katılır. Bu çayın üzerinde kurulan Yedikır Barajının arkasında suni bir göl meydana gelmiştir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, arpa ve elma olup, ayrıca az miktarda ayçiçeği, baklagiller, kiraz ve üzüm yetiştirilir. Hayvancılık, ekonomide önemli yer tutmakta olup, büyükbaş hayvan besiciliği yaygındır. Şeker fabrikası ve et kombinası ilçenin başlıca sanayi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi Taşlıdağ eteklerinde, Suluova'nın doğu ucunda kurulmuştur. Amasya-Samsun demir ve karayolu ilçe merkezinden geçer. 1954'te kurulan Şeker Fabrikası, ilçenin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Eski ismi Hakala ve Suluca'dır. İl merkezine 26 km mesafededir. İlçe belediyesi 1987'de kurulmuştur.

Taşova: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 54.767 olup, 10.197'si ilçe merkezinde, 44.570'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 23, Destek bucağına bağlı 9, Esençay bucağına bağlı 6, Teke bucağına bağlı 17 köyü vardır. Yüzölçümü 1010 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 54'tür.

İlçe toprakları genelde dağlıktır. Orta ve doğu kesiminde alçak düzlükler vardır. Kuzeyinde Canik Dağları, güneyinde Sakarat Dağı, batısında Karaömer Dağı yer alır. Topraklardan kaynaklanan suları ilçenin doğu sınırını çizen Yeşilırmak toplar. Başlıca akarsuları, Destek Çayı ve Gökdere'dir. Yeşilırmak Vadisinin genişlediği bölümde Taşova adıyla bilinen düzlük yer alır. Borabay gölü ve Uluköy Baraj Gölü başlıca gölleridir. Hasan Uğurlu Baraj Gölünün bir kısmı ilçe toprakları içinde kalır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri; şekerpancarı, buğday, arpa, üzüm, tütün, elma ve

baklagiller olup, ayrıca az miktarda kiraz ve ayçiçeği yetiştirilir. Hayvancılık gelişmiştir.

İlçe merkezi Yeşilırmak kıyısında kurulmuştur. Gelişmemiş bir yerleşme merkezi olup, eski ismi Yemişenbükü'dür. Daha sonra yeraldığı ovaya izafeten Taşova ismini aldı. Amasya-Erzincan karayolu ilçenin güney kıyısından geçer. İl merkezine 49 km mesafededir. Belediyesi 1944'te kurulmuştur. Taşova, Tokat'ın Erbaa ilçesine bağlı bir köy iken, 1944'te Tokat'ın bir ilçesi oldu. 1953 senesinde Tokat'tan ayrılarak, Amasya'ya bağlı bir ilçe haline getirildi.

Tarihi Eserler ve Turistik Yerleri

Amasya eski hüviyetini koruyabilen nadir bir ilimizdir. Tarihi eserleri ve turistik yerleri oldukça fazladır. Şehirdeki tarihi eserlerin en meşhurlarından kırkının, 26'sı Osmanlı ve 8'i Selçuklu devrine aittir. Abideler bakımından Türkiye'nin en zengin köşelerinden biri olmasına rağmen, bunların çoğu bakımsızlık sebebiyle harabe haline gelmiştir.

Amasya Kalesi: Amasya'nın kuzeyinde Herşane dağı üzerindedir. Herşane, Han veya Pontus kralı Mithradetes tarafından yapıldığı rivayet edilir. Kale civarında cami, sarnıç, zindan, burç, mahzenler vardır. Helkıs, Saray, Maydonos ve Meydan kapıları vardır.Kale, Yeşilırmak'a dimdik inen kayalık bir tepenin üzerinde kurulmuştur. Aşağıya doğru uzanan surlar ırmak boyunca devam ederek şehri kuşatan surlarla birleşir. Evliya Çelebi kaleyi şöyle anlatır: "Beş köşeli olup, surlar üzerinde 41 tane kule vardır. Kale içinde saray, cephanelik, su sarnıcı, ırmağa inen gizli yollar vardır. Kale aşağı ve yukarı olmak üzere ikiye ayrılır. Bu kale Roma, Bizans, Selçuk ve Osmanlı devirlerinde tamir görmesine rağmen, bugün bir enkaz yığını halindedir.

Bayezid Camii Külliyesi: Sultan İkinci Bayezid Han tarafından 26 sene valilik yaptığı bu şehre hediye olarak 1486'da yaptırılmıştır. Caminin kapısı, mihrabı ve minberi üzerindeki yazıların san'at değeri çok yüksektir. Darülhadis, darüşşifa, medrese, kütübhane ve imareti ile büyük bir külliyedir. Kütübhanede 20 bin cild eski eser ile papirüs kağıdı üzerine yazılmış Kur'an-ı kerimin kufi yazılı ilk nüshaları bulunmaktadır.

Bayezid Paşa Camii: Kuş Köprüsü yanındadır. Sadrazam Necmeddin Halil Bayezid Paşa Amasya sancak beyi iken 1414'te yaptırmıştır. Cephesi mermer, çevresi taştandır. Minber süsleri sanat bakımından çok kıymetlidir. 1892'de tamir görmüştür.

Burmalı Minare Camii: Şehrin güneyinde olup, Selçuklu emiri Necmeddin Ferruh tarafından 1237-1247 seneleri arasında yapıldığı tahmin edilmektedir. 1590 zelzelesinden 1602 ve 1730 yangınlarından sonra bir çok defa tamir edilmiştir. Caminin minaresi Türkiye'de sayıları nadir olan burmalı minarelerdendir.

Çilehane Camii: 1413'te Osmanlı emirlerinden Yakub Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1964'de Vakıflar Genel Müdürlüğü camiyi restore ettirmiştir. Tekke ve cami olarak iki bölümden meydana gelmiştir.

Fethiye Camii: Kuba Dede Camii adıyla da anılır. Kilise iken 1116'da Danişmendli Fethi Gazi tarafından camiye çevrilmiştir. 1884'teki tamiri sırasında minare ilave edilmiştir. 1939'da zelzeleden yıkılmıştır. Kiliseden çok az bir bölüm kalmıştır. Sonra tekrar tamir ettirilmiştir.

Gök Medrese Camii: 1267'de Amasya Beylerbeyi Emir Seyfeddin Torumtay tarafından yaptırılmıştır. 1926-1977 yılları arasında müze olarak kullanılmıştır. Selçuklu san'atının en güzel örneklerindendir. Kesme taştan yapılmıştır.

Mehmed Paşa Camii: Şehzade Ahmed'in lalası, Mehmed Paşa tarafından 1486'da yaptırılmıştır. 1939'daki depremden sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir. Ağaç oymacılığının güzel bir örneği olan kapısı, Amasya müzesindedir. Mermer minberi, Türk mimarisinin en güzel taş minberlerindendir.

Saraçhane Camii: 1372'de Amasya Emiri Şadgeldi Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1951'de tamir edilmiştir. İç duvarlar kalem işleriyle süslenmiştir.

Sofular Camii: Sofular Mahallesinde olup, 1502'de Beylerbeyi Abdullah tarafından yaptırılmıştır. Darülhadis olarak yaptırılan bir Osmanlı eseridir.

Kilari Selim Ağa Camii: 1483'te saray kilercisi Selim Ağa tarafından yaptırılmıştır. Depremlerde harab olan cami pekçok defalar tamir edilmiştir. Kesme taştandır.

Şamlar Camii: Küçük Ağa Camii ve Ayas Ağa Camii de denilir. İlk olarak Danişmendli Melik Gazi tarafından yaptırılmıştır. Yıkılan cami, 1495'te Kapıağası Ayas Ağa tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Kare planlı ve tek kubbeli olan cami, moloz taştandır.

Abide Hatun Camii: Merzifon'un Bahçekent köyünde, on yedinci asrın başlarında Sadrazam Kara

Mustafa Paşanın annesi Abide Hatun tarafından yaptırılmıştır.

Çelebi Mehmed Camii: Sultan İkinci Murad Han tarafından 1411'de babası adına Merzifon'da yaptırılmıştır. Medrese Önü Camii diye de bilinir. Doğu kapısının kanatları ağaç oymacılığının güzel bir örneğidir.

Köprülü Mehmed Paşa Camii: Gümüşhacıköy'de 1660'da sadrazam Köprülü Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1939 depreminde yıkılan cami, 1948'de yeniden inşa edilmiştir. Caminin içi kalem işiyle süslüdür.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Camii: Merzifon'un en büyük camii olup, sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından 1667'de yaptırılmıştır. Kesme taştandır. Camiyi üç sıra pencere aydınlatır.

Yörgüç Paşa Camii: Gümüşhacıköyü ilçesinin Gümüş köyündedir. 1429'da Amasya Beylerbeyi Yörgüç Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1946'da tamir görmüştür.

Gök (Mavi) Medrese: Amasya Beylerbeyi Seyfeddin Torumtay tarafından 1266-1267 senesinde yaptırılmıştır. Cami, medrese ve kümbetten ibarettir. Üstü açık olan medreseyi mavi çiniler süslediği için Gök Medrese denilmiştir. Yuvarlak kaideler ve süslü minareleri vardır. Mimarı Ebu Müslim Neccar'dır. Mozaik çinilerle süslü kümbetin kırık pramidleri az rastlanan eserlerdendir.

Bimarhane (Darüşşifa): İlhanlı Sultanı Olcayto'nun eşi Yıldız Hatun tarafından kölesi Abdullah oğlu Amber Lala için 1309'da yaptırılmıştır. Tek katlı bir tıp medresesi olarak inşa edilmiştir. Hastaların müzikle tedavi edildiği ilk akıl hastanesidir. Giriş yeri çiçek ve yaprak motifleriyle süslüdür. Bu şifa yuvası o devirde büyük üne sahipti. Burada çok kıymetli hekimler yetişmiş ve pek çok hasta tedavi edilmiştir.

Hilafet Gazi Medresesi: Birinci Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Emir Mücahid Hilafet Alp ibni Tuli tarafından 1210'da Fahreddin Ali el-Buhari ve talebeleri için yaptırılmıştır.

Kapı Ağa Medresesi: Büyükağa Medresesi diye de bilinir. 1488'de İkinci Bayezid'in kapıağası Abdülmuin oğlu Hüseyin Ağa yaptırmıştır. Osmanlı mimarisinde benzeri çok az bulunan bir eserdir.

Haliliye Medresesi: Gümüşköyü'nde Halil Paşa tarafından 1415'te yaptırılmıştır. 12 odalı bir medresedir.

Sultan Mesud Türbesi: Sultan Mesud ve bazı şehzadelerin kabirlerinin bulunduğu bir türbedir. Selçuklu devrinin son eserlerindendir. Geometrik motiflerle süslüdür. Türbenin bir benzeri yoktur.

Kadılar Türbesi: Amasya'nın batısındadır. Anadolu'da bir benzeri bulunmayan bir yapıdır. Tek bir lahid içinde 4 kadının (hakimin) kabri vardır. Selçuklu eseridir.

Şadgeldi Paşa Türbesi: 1382'de yapılmıştır. İçinde Amasya emiri Şadgeldi Paşanın kabri vardır.

Şehzadeler Türbesi: 1410'da Çelebi Sultan Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Türbede birçok Osmanlı şehzadesi yatmaktadır.

Hilafet Gazi Türbesi: 1226'da Hilafet Alp ibni Tuli için yapılmıştır. Bitki motifleri ve geometrik şekillerle süslenmiş kümbet taş işçiliği bakımından çok kıymetlidir.

Torumtay Türbesi: Gök Medrese Camii karşısındadır. 1279'da Beylerbeyi Seyfeddin Torumtay tarafından yaptırılmıştır. Selçuklu eserlerinin en güzelidir. İki katlıdır ve yarım merdivenlerle çıkılır. Türbede üç çocuk, 9 sanduka bulunmaktadır.

Bedesten: Ekin Pazarı yakınlarındadır. 1483 senesinde Sultan İkinci Bayezid'in Kapıağası Hüseyin Ağa yaptırmıştır. Dört cephesinde birer kapısı vardır. Ön tarafı kesme taştan, diğer duvarları moloz, taş ve tuğla karışımıdır.

Ezine Pazarı Hanı: Amasya-Tokat yolu üzerindedir. 1238'de Valide Sultan Melike Mahperi Hatun tarafından yaptırılmıştır.

Arasta (Bedesten): Gümüşhacıköy ilçesindedir. 1669'da sadrazam Köprülü Mehmed Paşa yaptırmıştır. Dört kapısı vardır. Üstü açık bir yolun iki yanında uzanan altışar dükkandan meydana gelmiştir.

Büyük Hamam: Gümüşhacıköy ilçesinde olup, 1658'de sadrazam Köprülü Mehmed Paşa yaptırmıştır.

Çifte Hamam: Merzifon'dadır. 1388'de Birinci Murad Han yaptırmıştır. Duvarları taş, tavanı ahşaptır.

Hızır Paşa Hamamı: Sünbül hamamı diye de bilinir. On beşinci asırda Hızır Paşa yaptırmıştır.

Kara Mustafa Paşa Hamamı: Merzifon'dadır. 1678'de sadrazam Kara Mustafa Paşa tarafından

caminin vakfı olarak yaptırılmıştır.

Çağlayan Köprüsü: Danişmendli İltekin Gazi tarafından eski bir köprünün ayakları üzerine kurulmuştur. Turhal yolu üzerindedir. Kemerleri kırmızı tuğladan 70 m uzunluğunda 4 m genişliğindedir. Köprünün yanında İltekin Gazi'nin mezarı vardır.

Kuş (Künç) Köprüsü: Bayezid Paşa Camii karşısında Yeşilırmak üzerindedir. Sultan İkinci Gıyaseddin Mes'ud'un kızı Hundi Hatun'un yaptırdığı bu köprü Selçuklu eseridir. 1938'de tamir edilmiştir.

Terziköy Kaplıcaları: Amasya-Zile yolu yakınında olup, il merkezine 27 km uzaklıktadır. Romatizma, felç, mide, barsak, sinir, safra kesesi, böbrek ve kadın hastalıklarına iyi gelir.

Hamamözü Kaplıcaları: Gümüşhacıköy ilçesindedir. Romatizma ve bazı deri hastalıklarına iyi gelmektedir.

Gözlek Kaplıcası: Amasya'ya 20 km mesafede Çekerek ırmağı kenarında bataklık bir bölgededir. Kükürtlü suyu romatizma ve deri hastalıklarına iyi gelmektedir.

Mesire yerleri: Amasya tarihi zenginlikleri yanında tabii güzellikleri de olan bir ilimizdir.

Borabay Gölü: Amasya il merkezine 65 km uzaklıktadır. 900 m boyunda 300 m eninde 30 m derinliğinde bir krater gölüdür. Etrafı çam, kestane ve salkım söğütlerle süslüdür. Gölde alabalık avlanır.

Sarlayuk Şelalesi: Merzifon ile Gümüşhacıköy ilçeleri arasındaki Doluca köyü yakınındadır. Çınar, pelit, kavak, söğüt ve çam ağaçları ile kaplıdır. Şelalenin altında basamak halinde 1.5 m derinliğinde iki havuz vardır. Havuzların etrafında piknik yerleri bulunur.

Çakallar Mesiresi: İl merkezine 2 km uzaklıktadır. Bağlık ve bahçelik olup, piknik alanları vardır.

Yeşil Yenice (Gölbaşı): 3.000 metrekarelik bir alanı kaplar. 800 yaşında olduğu tahmin edilen bir çınar yanında geniş bir havuz vardır. Kuzey yamacı teras biçimindedir.

Karakaya Mesiresi: Suları bol ve kirazı güzel bir yerdir. Ferhat su yolu buradan geçmektedir. Şehrin üst tarafında bağlık bir yerdir.

Ziyaret kasabası: Ayva ağaçları ile süslü bir piknik yeridir. Amasya'ya 7 km uzaklıktadır.

Pehlivan Çayırı: Merzifon yakınında yeşillik bir mesire yeridir.

Germece Oluk: Merzifon'un Paşa deresinde bir mesire yeridir.

AMAZON HAVZASI;

Güney Amerika'da Brezilya'da Amazon Nehrinin suladığı veya sular altında bıraktığı büyük bir havza. İki eski fakat yüksek olmayan kristal plato arasındaki genç ve çökelmiş bir ovadan ibarettir. Kuzeyde Guiana yaylaları, batıda Andean Cordillera ve güneyde Brezilya yaylası ile çevrilidir. Pekçok bölge deniz seviyesinden 60 m yüksekliktedir. Ancak bazı yerler 120–140 metreye kadar yükselir.

Amazon'da en çok dikkati çeken ekvatoral ormanlardır. Sık orman hemen hemen tüm bölgeyi halı gibi kaplar. Alçak bölgeler yükseklere nazaran daha çeşitli bitki ve hayvana sahiptir.

Havzanın su basmayan ormanlarında mobilyacılıkta kullanılan sert ağaçlar yetişir. Sulanan arazideki Mahogani ve Brezilya cevizi gibi ağaçlardan inşaat kerestesi olarak istifade edilir. Bölgedeki ağaçların ortak özelliği, güneş görebilmek için, boylarının çok uzun olmasıdır. Bölgede ormanların yanında çok geniş çayırlara da rastlanır.

Havzada çeşitli böcek, sürüngenler ile kuşlar bulunur. Büyük memeliler ise azdır.

İklim: Amazon havzasının iklimi insanlar için elverişli olmayan bir karaktere sahiptir. İki mevsim halinde görülür. Birisi üç ile beş ay süren kurak, ikincisi de bol yağmurlu geçen yağışlı mevsimdir. Bölgenin metrekareye düşen yıllık yağış oranı 2000-3000 mm arasındadır. Sıcaklık ise gündüzleri 27 ile 32; gece de 21 ile 27 derece arasında değişmektedir. Eylül ve Kasım ayları arası ılık geçer. Kuraklık bu aylarda yerini yağışlı mevsime terkeder.

Amazon'un doğu havza kesimleri boyunca rüzgarlar doğu ve kuzeydoğudan kuvvetli eserler. Aralık-nisan arasındaki yağmurlu mevsim nemli havanın ekvatora ve güneş ışığının dünya yüzeyine dik geldiği kısımlara doğru enleme bağlı hareketi ile aynı zamana rastlar.

Nüfus: Havza'da 4 milyon insan yaşar. Bu nüfusun 75.000 kadarı kızılderilidir. 50.000'i Brezilya'da yaşamaktadır. Safkan kızılderili sayısı çok azdır. Bunlar bölgenin haricindeki yerlerde yaşarlar. En çok

nüfus toplulukları, Amazon ağzında Belem-a ile Braganca'dan uzanan sahillerde görülür. Marajo adasından, Amapa'ya kadar uzanan yerlerde nüfus kalabalıktır. İkinci büyük topluluk da, Amazon Nehri boyunca, Rio Negro'nun kavşak noktasında ve Manaus şehri civarında yerleşmiştir.

Amazon Nehrinin kenarlarında kurulmuş önemli bir şehir yoktur. Manaus ve Santrarem gibi bazı şehirler ise, büyük kolların Amazon Nehrine döküldüğü yerlerde kurulmuştur.

Amazon'un keşfi: Burası ilk defa 1540-1541 yıllarında İspanyol Francisca ve Orellana tarafından keşfedildi. On altıncı yüzyılın ilk yıllarında İspanyollar ve Portekizliler; altın ve gümüş aramak, kızılderilileri köle olarak kullanmak için Güney Amerika kıtasını alt üst ettiler. Bu arada büyük bir alan keşfedilmiş oldu.

Amazon'un birçok Avrupalı tarafından on dokuzuncu asır boyunca ve sonra incelemesi yapıldı. En önemli inceleme 1960 yılında ABD ile Brezilya'nın ortaklaşa yaptıkları projedir. Bu incelemenin sonunda Amazon'un alanının tahminlerin üstünde olduğu ortaya çıktı.

Amazon'un ekonomisi: 1839'da kauçukların kükürtle sertleştirme işleminin keşfedilmesinden sonra Amazon bölgesinin önemi fazlalaştı. Bu keşif bölgenin önemli bir tabii kaynağının endüstride geniş ölçüde kullanılmasını mümkün kıldı. 1930 tarihinden itibaren Japon göçmenler karabiber üretimini tanıttılar. Tetrafirme'nin sağ kesiminde başarıyla karabiber yetiştirildi.

1950'li ve özellikle 1960'lı yıllarda Amazon'da daha değişik gelişmeler oldu.

Son senelerde Belem'in dış kenarında bütün Amazon'un ihtiyacını karşılayacak Çimento fabrikası, Manaus'ta bir petrol rafinerisi, Belem'in iç kesimlerinde küçük sanayi bölgeleri ve inşaat malzeme fabrikası kuruldu. Amazon'un bu şekilde gelişmesi, Brezilya ekonomisine büyük fayda sağladı. Sanayinin gelişmesi ve sorumsuz kesimler neticesinde Amazon ormanları çok azaldı. Eski duruma getirmek için 1990'da başlayan çalışmalara milyarlarca dolar ayrıldı.

AMAZON NEHRİ;

Güney Amerika'da And Dağlarından doğup, Atlas Okyanusuna dökülen 6275 km uzunluğunda büyük bir nehir. Havzası 5.318.100 kilometrekaredir. Havzasının genişliği ve suyunun çokluğu bakımından dünya nehirlerinin birincisi, uzunluğu bakımından ise ikincisidir.

Nehrin büyük bir kısmı Brezilya sınırları içinde akarak, kollarıyla birlikte ülke arazisinin yarısını sular. Havzasında yer alan dünyanın en büyük ovasına ismini verir. Nehir kendisine karışan kollarıyla dünyanın en büyük akarsu şebekesi meydana getirir.

Amazon Nehri, batıdan doğuya ekvator çizgisine yakın bir mecra takib eder. Nehrin iki kıyısının arasındaki uzaklık 10 kilometreye ulaşır. Deltasında denize döküldüğü yer, karşıdan karşıya iki motorlu bir uçakla bir saat on beş dakika sürer. Denize akıttığı su mikdarı saniyede 216.332 metreküp olup, dünyadaki bütün nehirlerin akıttığı su miktarından daha fazladır. Nehrin saniyedeki akış hızı, Mississippi Nehrinin akış hızının 12 katıdır.

Amazon'un kaynakları pekçok ve dağınıktır. Genelde, kabul edilen kaynak, nehir ağzından 6240 km uzaklıkta Peru'daki And Dağlarıdır. Buradaki buzlu dağlardan gelen Apurimac ve Maranun nehirleri Amazon Nehrine karışırlar. Asıl Amazon Nehrine Brezilyalılar "Rio Amazonas" derler. Manaus'ta Rio Negro ile birleştiği yerden üst tarafa akan yere "Rio Solimeos" adı verilir. Amazon'un kollarından başlıcaları kendi başlarına birer nehir gibidirler. Bazıların uzunlukları şöyledir:

Sağ kolları: Xingu 2900 km, Tapajos 2900 km, Madeira 3380 km, Purus 3220 km, Jurua 2400 kilometredir.

Sol kollar: Japura 2400 km ve Negro 2250 kilometredir.

Amazon ilk bakışta bir nehir değil, daha çok üzerinde büyük tonajlı gemilerin seyrettiği deniz-nehir veya denizin kocaman bir uzantısı görünümünü verir. Denizle birleştiği kısımda irili ufaklı adaların meydana getirdiği 240 kilometrekare genişliğindeki halici ile karaya girmiş Atlas Okyanusu'nun bir körfezi gibi kabul edilir.

Amazon'un kendisi ve Perus, Jurua ve Madeira gibi büyük kolları boyunca nehir taşımacılığı çok fazladır. Su seviyesinin en yüksek olduğu Nisan-Ağustos devresinde taşımacılık daha da önemlidir.

Amazon'un ve kollarının aşağı kısımlarında taşımacılığın en iyi zamanını okyanus gel-gitleri (med-cezir) belirler. Gel hareketleri ile yukarı doğru taşımacılık, git hareketleri ile aşağı doğru taşımacılık kolaylaşır.

Bütün sene boyunca ulaşıma açık olan Amazon, Atlas Okyanusu'ndan 1600 km içerde olan Manaus'a kadar büyük şileplere geçit verir.

AMBALAJ;

Alm. *Packung (f),* **Fr.** *Emballage (m),* **İng**. *Packing.* Bir malı, eşyayı değişik malzeme ve araçlarla sararak, paket yaparak bir kaba veya sandığa yerleştirerek taşınabilir, saklanabilir ve tanınabilir hale koyma işi, sarmalama, sandıklama işlemi.

Eski devirlerde en çok rastlanan ambalaj şekli cam veya şişe içine saklamak olmuştur. Yine bu devirlerde çok kullanılan bir ambalaj yolu da tahta sandıklar ve sazdan sepetlerle yapılmış ambalajlardır. Ambalajlamada asıl gelişme, Napoleon devrine, 1809 yıllarına atfedilir. Bu yıllarda askerin kötü beslenmesinden ve yiyeceklerin besin zehirlenmesine sebep olduğundan şikayet eden Napoleon, bu meseleyi halledene mükafat vadetmişti. Ertesi yıl Peter Durand adlı bir İngiliz, yiyecekleri saklamak için metal kutuları kullanan bir metod geliştirmek için ilk patenti aldı. Bu patent konserve kutularının başlangıcı sayılır.

1850'li yıllarda kağıt fiyatları, kağıdı ambalaj malzemesi olarak kullanabilecek kadar ucuzlamıştı. O yıllardan itibaren kağıdın ambalaj malzemesi olarak kullanımı başladı. Daha sonra 1880'lerde oluklu mukavva yapan makinalar geliştirildi. Bu tarihten sonra kağıt ve mukavvanın ambalaj malzemesi olarak kullanılması çok yaygınlaştı. Son yüzyılda hem ambalajlama tekniklerinde, hem ambalaj maddeleri ve sanayiinde büyük gelişmeler oldu. Plastik maddelerin ortaya çıkışı ile bu konuda çok büyük ilerleme kaydedildi.

Ambalajlamanın başlıca gayesi, satılan eşya yahut besin maddelerini temiz tutmak, dış etkilere karşı korumak ve zedelenmesini önlemektir. Mala alım satım kolaylığı sağlamak da ambalaj yapmanın gayeleri içinde yer almaktadır. Günümüzde ise, ambalaj; malı korumak maksadını çok aştığından, bir pazarlama ve sürüm aracı, başlı başına bir endüstri halinde ön plana çıkmıştır.

Ticari eşyanın cazip gösterilmesi, üzerinde müşterinin malı tanımasına yardımcı olacak bilgilerin yer alması; bu eşyanın sürümünü kolaylaştırmaktadır. Çeşitli maddelerden göz alıcı şekillerle yapılmış ambalajlarla piyasaya arzedilen güzellik müstahzarları, tıbbi malzeme ve ilaçlar, mücevher, kadın ve erkek giyim eşyaları ile gıda maddeleri, rekabet piyasası içinde müşteri tarafından tercih edilmektedir. Cazip ambalajla satışa arzedilen bir malın, ondan üstün niteliklere sahip fakat ambalajsız veya zevksiz bir şekilde ambalajlanmış aynı maldan daha çok satıldığı tecrübe ile sabittir.

Ambalaj yapımında, selofan, seluloid, mukavva, deri, bez, ağaç, teneke, bakalit, plastik madde ve cam gibi çeşitli malzemeler kullanılmakta ve bu konudaki sanayi büyük bir gelişme içinde bulunmaktadır.

Ambalaj maliyetleri ilaç, kozmetik, az değerli işlenmiş gıda maddeleri gibi bazı mal çeşitlerinde asıl mamul değerinin üstüne bile çıkabilmektedir. Ambalaj malzemesi olarak petrol türevleri ve plastiklerin kullanılmasının yaygınlaşmasına paralel olarak çevre kirlenmesi konusunu önemli boyutlara çıkarmıştır. Bu sebeple son yıllarda çevreyi kirletmeyen veya geri alınıp tekrar kullanılabilen türden ambalajlara dönüş eğilimi doğmuştur.

Ambalaj sanayiinde kağıt, ahşap, plastik gibi değişik malzeme üreticisi firmalar ve firma grupları arasında çetin bir rekabet yaşanmakta, bu sırada ambalajın mamule ve kişilerin sıhhatine etkisi konu edilmektedir.

AMBARGO;

Alm. *Embargo (n),* **Fr.** *Embargo (m),* **İng.** *Embargo.* Bir devletin aldığı iktisadi, siyasi veya askeri sebeplerle, umumiyetle ülkeler arası mal alım-satım ve naklini yasaklayan tedbirler. Ambargo kelimesinin kaynağı, "durdurmak, önlemek, tahdit etmek" manasına gelen İspanyolca "embargar" kelimesidir.

İktisadi maksatla uygulanan ambargo, bir ülkenin bir diğer devleti iktisadi bakımdan zor duruma düşürmek ve belirli mal ve hizmetleri üretmesi ve tüketmesine engel olmak için o ülkeye belirli malların ihracat ve satışını durdurmasıdır. Bu maksatla uygulanan ambargoya 1982 yılında ABD'nin Sovyet Rusya'ya tabii gaz boru hattını inşa için gerekli malzeme ihracatını önlemesi örnek olarak verilebilir.

Siyasi ve askeri maksatlı ambargo örnekleri olarak, 1974 Kıbrıs Barış Harekatından sonra ABD'nin Türkiye'ye askeri malzeme ve teçhizat satışını yasaklaması ile son İran-Irak savaşında, Suriye'nin Irak petrol boru hattını kesmesi 1991 ve 1992 yıllarında Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi üzerine Irak'a uygulanan ambargo verilebilir. İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD-İngiltere ve Fransa'nın düşmana faydalı olabilecek tarafsız ülke gemilerinin taşıdığı hamuleye el konulması da askeri ambargo uygulamaları arasında sayılabilir.

Bir ülkedeki kitap, dergi ve gazete gibi yayın araçlarının ithal ve satışının yasaklanması, ülke içi ambargo örneği olarak verilebilir. Ayrıca çeşitli beynelmilel kuruluşların kararları ile de dünya çapında ambargo uygulanmasına gidilebilir. Beynelmilel suçların önlenmesine (uyuşturucu maddeler) ilişkin

antlaşmalarla da ambargo kararları alınabilir. Bu tür ambargolara kollektif ambargo denilmektedir. Limanlarda bulunan yerli ve yabancı gemilerin alıkonulması da, mal nakil ve sevkiyatını önleme hedefine yönelik ambargolardır.

Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi, ambargolarda bir devletin kamu düzenini, ülke sınırlarını ve ekonomisini korumak, yabancı devletlere zarar vermek, mislen mukabelede bulunmak, karşı tarafa baskı yapmak ve cezalandırmak gayeleri güdülmektedir. Ancak bazı tatbikatlar beynelmilel andlaşmalarla (Lahey sözleşmesi gibi) önceden belirlenir. Mesela bir savaş başlaması halinde bir devletin hasım ülkeye ait gemilerin limanlarını terketmeye uygun bir süre içinde izin vermesi gerekmektedir.

AMBARLI TERMİK SANTRALI;

İstanbul-Avcılar'da kurulu Türkiye'nin en büyük termik elektrik santrallerinden. Kuruluş çalışmalarına 1964 senesinde başlandı. İlk ünitesi 1967'de, diğer üniteleri de 1970-71'de faaliyete geçti. Toplam beş ünitesi olan Ambarlı Termik Santralinin kurulu gücü 630 megawattır. Santral tam kapasite ile çalıştığı zaman günde 14 milyon, yılda 4-4,5 milyar kilowat saat elektrik enerjisi üretmektedir.

İpraş, Ataş ve Aliağa rafinerilerinden getirilen fuel-oil ile çalışan santral, kurulu güç bakımından Demirköprü Hidroelektrik Santralının ardından Keban Hidroelektrik Santralı ile birlikte Türkiye'nin ikinci büyük santralıdır. Üretilen elektrik enerjisi bakımından ise Kebandan sonra ikinci sırada gelir. Ambarlı'da üretilen elektrik enerjisi Trakya'ya ve İstanbul'a gönderilmekte, İstanbul'un elektrik ihtiyacının karşılanmasında önemli yer tutmaktadır.

AMBER (Bkz. Akamber)

AMBER AĞACI (Liquidambar orien);

Alm. *Amberbaum (m),* **Fr.** *Arbre d'ambre,* **İng.** *Sweet Gum-tree.* **Familyası:** Sığalaağacıgiller (Hamamelidaceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Muğla (Marmaris, Köyceğiz, Fethiye) ve Antakya.

Ortalama 8-10 m boyunda, çınara çok benzeyen tek evcikli bir ağaç. Günlük veya sığala ağacı adı ile de tanınan Amber ağacı, nisan-mayıs ayları arasında çiçek açar. Sıcak iklimi, rutubetli ve bataklık yerleri seven, bir ağaç. Yaprakları saplı ve el şeklindedir. Erkek çiçekler kürevi gruplardan ibaret salkımlar teşkil ederler. Dişi çiçekler ise saplı ve sarkık kürecikler halindedir. Meyve oldukça sertleşmiş ve odunlaşmıştır.

Kullanıldığı yerler: Bu ağaçlardan, gövdeleri üzerinde uzunluğuna yaralar açmak suretiyle Sığala yağı veya Mia denilen kıvamlı bir balsam elde edilir. Bu balsam bütün balsamlarda olduğu gibi, bir reçine bir uçucu yağ ve sinnamik asit ihtiva etmektedir. Reçine, balsamın % 30-40'ını teşkil eder. Sığala yağı akıcılığı az olan gri renkli bir sıvıdır.

Sığala yağının mart ayından itibaren sekiz ay süre ile üretimi yapılmaktadır. Bu yağ ağacın salgı hücrelerinde meydana gelir. Salgı hücreleri bitkide tabii olarak fakat az miktarda bulunmaktadır. Ağaçlarda yaralama sonucu balsam meydana gelir ve bu yaralama sırasında salgı hücrelerinin sayısı da artar. Yaralama kepçe gibi bıçaklarla yapılmaktadır. Yara yeri 15-20 günde bir derinleştirilmektedir. 3-4 yaralamadan sonra balsam teşekkül eder. Ağacın kabuk kısmı, odun kısmına kadar sıyrılmak süretiyle balsam toplanır. Bir kazanda yarım ile bir saat kaynatılır. Böylece kabuklardan ayrılan balsam, dibe çöker, kabuklar suyun üzerinde kalır. Bu kabuklar yabalarla alınarak bir preste sıkılır ve akan balsam ile su havuzlarda toplanır. Bir süre dinlendirilince, balsamın bir kısmı dipte, bir kısmı suyun üstünde olmak üzere toplanarak sudan ayrılır. Kazanın dibinde kalan balsam ile havuzlarda biriken balsam birleştirilir ve böylece ticarete çıkarılır. Kalan yongalar kurutulduktan sonra "buhur" veya "günlük" adı altında satılmaktadır.

AMBERPARİS (Berberis vulgaris);

Alm. *Gemeiner Sauerdorn (m),* **Fr.** *Epine-Vinette berberi,* **İng.** *Common berberis.* **Familyası:** Kadıntuzluğugiller (Berberidaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** İstanbul ve Trakya'da, değişik bir tipi de Doğu Karadeniz'de yetişir.

Kadın tuzluğu, diken üzümü, karamuk isimleriyle de bilinen bitki. Anavatanı Kuzey Afrika'dır. Kafkasya'dan Avrupa'ya kadar geniş bir sahada yetişir. Bu bitkiyi Avrupalılar İspanya'daki müslümanlardan öğrenmişlerdir. Mayıs-haziran ayları arasında, sarı renkli ve kokulu çiçekler açan, 1-3 metre boyunda, dikenli ve çalı görünüşünde bir ağaçtır. Çit kenarlarında ve sırtlarda bulunur. Yaprakları kısa saplı, derimsi, kenarları batıcı ve dişlidir. Kısa sürgünlerin altında, boyları aşağı yukarı yaprakların yarısı kadar olan 3 parçalı dikenler bulunur. Meyvaları 2-3 tohumlu, etli, uzunca, oval

şekilli, kırmızı renkte ve ekşi lezzetlidir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kök, yaprak ve meyveleri kullanılır. Kök ve yapraklarından bir çok alkaloit elde edilir. Mükemmel bir antiseptiktir. Çolumbamin, palmatin, oxyacanthin ve berberin adlı maddeleri ihtiva eder. Meyvalarında elma ve limon asitleri vardır. Ayrıca meyvaları şurup ve reçel yapmakta kullanılır. Kökler tonik (kuvvet verici), damar daraltıcı, safra söktürücü ve müshil olarak kullanılır.

AMBÜLANS;

Alm. *Krankenwagen (m),* **Fr.** *Ambulance,* **İng.** *Ambulance.* Hasta ve yaralıları hastaneye, ilk yardıma müsait olan bir yere veya devamlı ve yeterli tıbbi bakımın uygulanacağı sağlık merkezlerine taşımakta kullanılan; içi özel olarak techiz edilmiş araç.

Hastanın bulunduğu yer savaş veya tatbikat alanı, ev, trafik güzergahı, spor salonu veya plaj vs. olabilir. Bu yüzden değişik şekilde teçhiz edilmiş ambülanslar ve ambülans personeli vardır. Ambülans görevini yapan araç, iptidai araçlar olabileceği gibi (Eski savaşlarda bu gayeyle hayvanlar kullanılırdı.); uçak, helikopter veya deniz motoru olabilirse de genel olarak ambülans olarak otomobil veya minibüs kullanılmaktadır. Trafik güzergahlarında ambülanslara geçiş üstünlüğü verilmekte ve zaruri hallerde ekseri trafik kurallarını ihlal etmelerine izin verilmektedir. Ambülans bazan hekimi ve ilk yardım imkanlarını hastanın bulunduğu yere taşımakta da kullanılır.

Ambülansların bazıları sadece hasta veya yaralıyı taşımaya yaradığı halde bir kısmı bazı cerrahi müdahaleleri yapmaya, kan ve serum transfuzyonuna, oksijen vermeye uygun şekildedir.

Ambülanslar üzerinde tanıtıcı işaretler olup, uzaktan tanınmalarına yarar. Özel sirenleri ise trafikte önceliği almalarını sağlar. Milletlerarası anlaşmalarla harblerde saldırılardan muaf tutulmaları karar altına alınmıştır.

AMEL;

Alm. *Handlung, Tat, Arbeit, Durchführung (f.),* **Fr.** *Action (f.),* **İng.** *Act, action, work, deed.* İnsanın bilerek veya düşünerek yaptığı iş, hareket ve davranış. Dini manası; Allahü tealanın yapın veya yapmayın diye emrettiği işlerle, yapılıp yapılmamasını insanlara bıraktığı işlerdir. Dünya ve ahirette ceza ve mükafat konusu olan bütün işler ameldir. İyi ameller insanı dünyada ve ahirette rahata kavuşturur. Kötü ameller ise, iki alemde ceza ve eziyet görmeye sebeptir.

Kur'an-ı kerimde ve hadis-i şeriflerde imandan sonra hemen salih (iyi) amelin kıymetinden bahsedilmektedir. Allahü teala buyurdu ki: **"Erkek ve kadından her kim mü'min** (imanlı) **olarak salih amel işlerse, işte onlar Cennet'e girerler, orada hesapsız olarak rızıklandırılırlar."** (Mü'min suresi: 40) "**Kim Rabbine kavuşmak isterse, salih amel işlesin ve Rabbine ibadet etmekte hiç ortak koşmasın."** (Kehf suresi: 110)

Bir kimse hakkı ile salih (güzel, iyi) amel işlerse Allahü tealanın rızasına ve sevgisine kavuşur. Bu ameller, insanı günahlardan ve çirkin işleri yapmaktan korur.

Ameller başlıca üç kısma ayrılır:

Taat (ibadet) **olan ameller:** Allahü tealanın ve Peygamber efendimizin begendiği işler olup, bunlar farz, vacib, sünnet ve müstehablardır. İslam dininin bildirdiği amelleri yapanlar çok sevab kazanır. İmanı olmayanların farzları kabul olmaz. Yani bunlara sevab verilmez. Farzları yapmıyanların da sünnetleri kabul olmaz. Bunlar Peygamber efendimize tabi olmuş (uymuş) olmaz.

Allahü tealanın açıkça yapılmasını emrettiği işler farzdır. Namaz kılmak, oruç tutmak vb. böyledir. Yine Allahü tealanın emri olup, açıkça emretmediği emirlerine vacib denir. Kurban kesmek, vitir namazı kılmak gibi. Allahü tealanın açıkça bildirmeyip yalnız Peygamber efendimizin yapılmasını övdüğü veya devam üzere yaptığı veya yıpılırken görüp mani olmadığı amellere "sünnet" denir. Sünneti beğenmiyen Müslümanlıktan çıkar. Beğenip de yapmamak suç değildir.

Peygamber efendimizin ara sıra yaptıkları ve beğendikleri ameller ise, "müstehab" veya "mendub" adını alır. Bunlardan bazıları şunlardır: Yeni doğan çocuğa yedinci gün isim koymak, güzel giyinmek ve güzel koku sürmek gibi.

Ma'siyet (günah) **olan ameller:** Allahü tealanın ve Peygamber efendimizin beğenmediği şeyler olup, haram ve mekruhlardır. Allahü tealanın yapmayınız dediği şeylere "haram" denir. Bütün haramları işlemek günahtır. Haramdan iyi niyetle yani Allahü tealadan korkarak sakınan, vazgeçen sevab kazanır. O'nun emri olduğunu düşünmeden veya başka bir sebeble haram işlemezse sevab

kazanmaz. Yalnız günahından kurtulur.

Peygamber efendimizin beğenmediği ve ibadetlerin sevabını azaltan şeylere "mekruh" denir. Ancak bir haram işlemekten kurtulmak veya mekruh işlemeden farz veya vacibin yapılması mümkün olmadığı zamanlarda, mekruh işlenebilir. O da haram işlemek veya farzı terketmek günahından kurtulmak içindir.

Dinimizde yasak olmayan bir işi veya başlanmış olan bir ibadeti bozan işlere "müfsid" denir. Namazda gülmek, oruçlu iken bilerek bir şey yemek ve içmek v.s. gibi. Bu yapılan ameller namazı ve orucu bozarlar.

Mübah olan ameller: Bunlar günah veya sevab olduğu bildirilmemiş işlerdir. Yapılması emredilmeyen ve yasak da edilmeyen işlere "mübah" denir. Mübahlar iyi niyet ile güzel düşünceler ile yapılınca taat (ibadet) olur. İnsan sevab kazanır. Kötü niyetle yapılırsa veya bunları yapmak bir farzı vaktinde eda etmeğe mani olursa, günah olurlar. Koku sürünen, iyi giyinen kimse, dünya lezzeti için veya gösteriş yapmak, öğünmek için veya kendini kıymetlendirmek için, yahut yabancı kadınları, kızları avlamak için şık giyinirse, günah işlemiş olurlar. Dünya lezzetini tatmak için olan niyetine azab verilmez ise de, ahiret nimetlerinin azalmasına sebep olur. Bir kimse, sünnet olduğu için koku sürünür, şık giyinirse, camiye saygı için, camide yanında oturan müslümanları incitmemek için, temiz olmak için, sıhhatli olmak için, İslam'ın vakarını şerefini korumak için niyet edince her niyeti için ameline ayrı ayrı sevablar verilir. Her mübah işte hatta yemede, içmede, uyumada iyi niyet etmeği unutmamalıdır.

Sevgili Peygamberimiz buyurdu ki : **"Allahü teala sizin suretlerinize, mallarınıza bakmaz. Kalblerinize ve amellerinize bakar."** Yani Allahü teala insanın yeni temiz elbisesine, hayrat ve hasenatına, malına, rütbesine bakarak sevab vermez. Bunları ne düşünce ile ne niyetle yaptığına bakarak sevab ve azab verir.

Ameller niyete göre iyi veya kötü olur.

Bildiği ile amel eden kimseye Allahü teala bilmediğini öğretir.

Amellerin kabul olması ihlasa yani bütün işleri, yalnız Allahü tealanın rızasına sevgisine kavuşmak için yapmağa bağlıdır.

Amelle ilgili bazı ıstılahlar vardır. Bunlar amel defteri, amel-i kalil, amel-i kesir, amel-i salih ve amelde mezhebtir.

Amel defteri: Dünyada insanların yaptığı bütün işlerin yazıldığı ve kıyamet günü herkesin toplandığı yer olan Arasat meydanında herkese verilecek olan defterdir. Allahü teala buyurdu ki: **"Biz azim-üş-şan insan için sahifesi açılmış olarak kendisine vasıl olan** (ulaşan) **kitab** (amel defteri) **göndeririz."** (İsra suresi : 13)

Amel-i kalil: Namaz kılarken bir rükünde bir uzuvla (organla) yapılan ve namazdan sayılmayan bir veya iki hareket. Namazda Amel-i kalil mekruhtur.

Amel-i kesir: Namaz kılarken bir rükünde namazdan sayılmayan ve bir uzuvla ardı ardına yapılan üç hareket veya iki elin bir hareketi. Namazdan olmayan fazla hareketler namazı bozar.

Amel-i salih: İslam dininin beş şartını iyice yerine getirmek.

İnsan kabre konulduğunda amel-i salihleri güzel surette, güzel kokulu ve güzel elbiseli olarak yanına gelir. "Beni bilmez misin?" der. O da der ki: "Sen kimsin ki, Allahü teala seni benim şu garib olduğum zamanda bana ihsan eyledi." O da der ki: "Ben senin salih (amelinim) işlerinim. Korkma, mahzun olma. Biraz sonra Münker ve Nekir melekleri gelirler ve sana sual ederler. Onlardan korkma!" der.

Amelde mezheb: İctihad derecesindeki derin alimlerin Kur'an-ı kerim, hadis-i şerif ve Eshab-ı kiramın işlerini esas alarak ortaya çıkardıkları hükümlerin, amellerin hepsi.

Ehl-i sünnet Müslümanlar, ibadet ve amelde (yapılacak işlerde) dört hak mezhebe ayrılmışlardır. Bunlar: Hanefi, Şafii, Maliki ve Hanbeli mezhebidir. Bu dört mezheb itikadda (inanç bakımından) bir birinden ayrı değildir. İman ve inanışları birdir. Yalnız amel bakımından aralarında bazı ufak şeylerde ayrılmışlardır. Bu da müslümanlar için kolaylıktır (Bkz. Mezhep).

AMELİYAT;

Alm. *Operation (f),* **Fr.** *Opération,* **İng.** S*urgical Operation.* Bir operatörün teşhis veya tedavi gayesiyle hastanın vücudu üzerinde yaptığı kesme, yarma ve dikme işlemleri. Cerrahi müdahale, sirüji 1500 sene öncesinden beri aynen kullanılan ve genel bir müdahaleyi ifade eden "cerrahi" kelimesi, ameliyat tekniklerini ve bununla ilgili diğer bilgileri anlatan bir ilimdir.

Tıbbi konulardaki eski bilgilerin çoğu ameliyatlar ile ilgilidir. Eski Yunan ve Roma medeniyetlerinden yazılagelmiş eserlerde o zamanlar yapılan basit ameliyatlardan bahsedilmektedir. Yunan ve Romalılar, "Trocar" adı verilen kalın, içi delikli iğnelerle karın ve göğüs boşluklarında toplanmış sıvıları boşaltıyorlardı. Müslüman doktorlardan Zekeriyya Razi ve Ali bin İsa el Kehhal; göz ameliyatını fenni usullerle ilk defa yapan hekimlerdir.

Endülüs alimi Ez-Zehravi, otuz ciltlik tıp ansiklopedisinde çeşitli ameliyat tekniklerini ve aletlerini tarif edip, çizerek "Cerrahinin Babası" ünvanını almıştır (Bkz. Zehravi).

Ameliyatı yapan doktora genel olarak "cerrah" veya "operatör" denir. Ameliyat, başlı başına bir ihtisas işidir ve aynı zamanda büyük tecrübe ve görgü gerektirir. Defalarca ameliyatlarda bulunmayan ve bu konuda ihtisaslaşmayan bir hekim basit müdahaleler dışında yalnız başına ameliyat yapamaz.

Genel tababette apse, çıban açılması, fazla derin olmayan kesik, sıyrık ve yaralanmaları dikmek her hekimin rahatlıkla yapacağı işlemlerdir. Bunlara ameliyat değil, "küçük cerrahi müdahale" adı verilir.

Ameliyatlar tatbik edildiği organlara göre önem ve hayatiyet arzederler; yani bir mide ameliyatında ölüm oranı yüzde beş ise, beyin ameliyatlarında bu oran yüzde 30-60 olabilmektedir. Tıbbın bütün gayret ve ilerlemiş teknolojisine rağmen ameliyatta ölüm tehlikesi (mortalite) her zaman için mevcuttur.

Cerrahlar için basit ameliyatların başında apandisit, mide ameliyatları, safra kesesi ameliyatları gelir. Kemik ameliyatları, kalp, akciğer ve beyin ameliyatları büyük güçlük arzederler.

Yakın zamana kadar genel cerrahi alanı içinde sayılan birçok cerrahi dallar ayrı birer mütehassıslık haline gelmiştir. Bunlar arasında estetik cerrahi, kalp-damar cerrahisi, ortopedi, çocuk cerrahisi, beyin cerrahisi vb. sayılabilir.

Ameliyatlarda genel prensip mümkün olduğu kadar asıl organ ve dokulara zarar vermeden ve en az miktarda sun'i malzeme kullanarak yapmaktır. Ameliyat yapılacak organın durumu; ameliyatın şeklinde ve ameliyat sonrasında kötü sonuçların ortaya çıkmasında çok büyük önem taşır. Bu sebeplerden dolayı bir ameliyattan önce, bir değil bir kaç cerrahın fikir birliğinin olması gerekir. Her ameliyatı mümkün olduğu kadar o konuda ihtisaslaşmış merkezlerde yaptırmalıdır.

Zamanımızda çocuk cerrahisi ve yaşlılar cerrahisi, habis hastalıklar cerrahisinde uzmanlaşmış cerrahlar yetişmektedir. Her cerrah belli bir daldaki ameliyatları defalarca yapmak suretiyle bu sahada uzmanlaşmakta ve böylece ameliyatlardaki ölüm oranı giderek düşmektedir.

AMELİYATHANE;

Alm. *Operationssaol (m),* **Fr.** *Salle dé Operation,* **İng**. *Operating Theatre.* Bir hastanın ameliyat yapıldığı yer. Bu yerin; ameliyat yapan doktorun (operatör) rahat çalışmasını sağlayacak, hastayı tehlikeye atmayacak ve mikrop girmeyecek şekilde inşa edilmesi ve hergün temizlenmesi gerekir. Hastahanenin diğer bölümlerinden buraya geçişler daima hijyenik (sağlığa uygun) yollarla temizlendikten sonra yapılmalıdır.

Ameliyathanede kullanılan bir çok uçucu gaz karışımı, patlayıcı olduğundan burada yapılan hareketler statik elektriğin birikmesine ve sonunda ani elektrik boşalmalarına sebeb olmamalıdır.

Ameliyata hazırlık: Hasta, hemşire ve operatör ameliyathaneye girmeden önce tamamen temizlenir. Özel ve steril eldiven, başlık, maske, ayakkabı ve elbiseler giyerler.

Hasta ameliyat odasına mikrop ve bakteri geçmiyecek şekilde yapılmış kapılardan geçirilerek alınır. Ameliyattan sonra işlemler tersine yapılır. Ameliyatta kullanılan aletler sterilize edilir. Hastaya yapılan anestezi (bayıltma) bazan ameliyathaneye girmeden önce de uygulanabilir. Bunun psikolojik yönden hastaya olumlu etkisi vardır. Ayrıca anestezinin ameliyathane dışında yapılması aynı anda anestezi yapılmış başka bir hastanın ameliyatına imkan tanır.

Temiz oda teknolojisi: Ameliyat sırasında çevredeki havada bulunabilecek bakterilerin sebeb olacağı enfeksiyonları önlemek için saf hava kullanılır. Fakat kalça eklem ameliyatı gibi derin yaraların enfeksiyonu tam önlenememektedir. Son zamanlarda ameliyathanenin havasının hepsinin sterilize olarak temin edilmesi sağlanabilmiştir. Bu teknolojiye ilaveten ameliyathane, cam bölmelerle ayrılarak, operatör haricindeki kişilerin mümkün mertebe uzakta kalması sağlanır. Sterilize hava yukarıdan ameliyat masası üzerine üflenir; oradan aşağıya doğru ve kenarlardan yukarıya doğru emilmek suretiyle tekrar dışarı atılır. Ameliyathanede insan vücudu da havayı kirletir. Bu bakımdan vücut iyice maskelenmelidir.

Bakım odası: Ameliyattan hemen sonra hasta, temiz ve uygun hararet ve nemde havası olan yoğun bakım odasına alınır. Her türlü enfeksiyona karşı hasta burada birkaç gün kalır. Bilhassa yanma hadiselerinde yara açık kalacağı için böyle bir oda zaruridir. Bu odalardan emilen hava filitrelenerek,

enfeksiyonun, hastanenin diğer bölümlerine geçişi önlenir.

Ameliyat masaları: Ameliyat masası her şeyden önce basit ve kolayca temizlenebilir, yüksekliği ayarlanabilir olmalıdır. Bazı ameliyat masaları o kadar kullanılışlıdır ki, hasta, oturarak anestezi odasına girer.

Anesteziden sonra aynı masa ile ameliyathaneye alınır. Daha sonra bu masa ile bakım odasına götürülür. Ameliyat masasında istenilen diğer bir özellik de baş ve ayaklarının kaldırılıp, indirilebilmesidir. Masalar aynı zamanda röntgen çekimine müsait olmalıdır. Son zamanlarda başa, bele, kalçaya ve dize gelen kısımlar, elektrik-hidrolik olarak tek tek hareket ettirilebildiği için operatöre ameliyat kolaylığı sağlanmıştır.

Ameliyathane aydınlatması: Odanın ışıklandırılması kusursuz olmalı, ancak ışık kaynağı odanın sıcaklığını lüzumundan fazla çoğaltmamalıdır. Ameliyat masası üzerindeki aydınlatma hareketli bir lambadan sağlanmalı ve normal çalışma aydınlatmasından 20 kat daha fazla olmalıdır. Ameliyat masası muhtelif açılardan aydınlatılırsa operatörün gölgesi hasta üzerine düşmez.

Uzun süren ameliyatlarda operatör tezat renklere çok bakarsa gözü aşırı derecede yorulur. Bu sebeple operatörün gözünü alan her türlü rengi ortadan kaldırmak lazımdır. Ameliyathane koyu olmayan mat bir renge boyanmalı, metal aletler yüzey işlemine tabi tutulmuş, mat görünümlü, olmalıdır.

Ameliyathanenin gün ışığı gibi aydınlatılması lazımdır. Eskiden ameliyathanelere pencere açılmazdı. Günümüzde ise modern ameliyathanelerde gün ışığı görebilecek şekilde büyük pencereler vardır.

AMENTÜ;

İman etmek için inanılması lazım olan esaslar. İman esaslarını kendinde toplayan kelime veya söz. İmanlı olmanın altı şartı.

Amentü kelimesinin lügat manası: "İman ettim, tasdik ettim, güvendim" demektir. Amentü'de bildirilen altı şeyin manalarını bilip, beğenip kabul eden kimseye müslüman denir. Her Müslümanın çocuğuna ezberletip, öğrettiği amentü duası şöyledir:

Amentü billahi ve melaiketihi ve kütübihi ve rusulihi vel-yevmil ahiri ve bil-kaderi hayrihi ve şerrihi minallahi teala vel ba'sü ba'del mevt hakkun eşhedü enla ilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühu ve resulühü.

Amentü'deki iman esasları altıdır:

1. Allahü tealaya inanmak: Allahü teala, hakiki ma'bud ve bütün varlıkların tek sahibidir. Dünya ve ahiret alemlerinde bulunan her şeyi yoktan var eden ancak Allahü tealadır. Her üstünlük ve bütün kemal sıfatlar O'nundur. Bütün noksan sıfatlardan uzakdır. Zaman ve mekanlı değildir. O'nun zıddı, tersi ve benzeri, ortağı, yardımcısı, koruyucusu yoktur. Anası, babası, oğlu, kızı, eşi yoktur. O, "Bir"dir. Yani benzeri yoktur. O'nda hiç bir surette değişme olmaz. Ezeli ve ebedidir. Bütün bunlara kesin olarak inanmak lazımdır.

2. Allahü tealanın meleklerine inanmak: Melekler, nurani varlıklardır. Diridirler, akıllıdırlar, emindirler. İnsanlarda bulunan kötülükler meleklerde yoktur. Günah işlemezler, emirlere isyan etmezler, Emrolundukları işleri yaparlar. Erkek veya dişi değildirler. Yemeleri, içmeleri yoktur. Evlenmezler. Çocukları olmaz. Allahü tealanın kıymetli kullarıdır. Meleklerin varlığını inkar etmek, onlara düşman olmak, Allahü tealaya karşı gelmek olur. (Bkz. Melekler)

3. Allahü tealanın indirdiği kitaplarına inanmak: Peygamberlere inen kitapların hepsi haktır, doğrudur. Allahü teala bu kutsal kitapları bazı peygamberlere, melekle okutarak, bazılarına ise, yazılı olarak, bazılarına da, meleksiz işittirerek indirdi. Bu kitapların hepsi Allahü tealanın sözleridir. Ebedi ve ezelidirler. Sonradan yaratılmış değildirler. Bunlar meleklerin veya peygamberlerin kendi sözleri değildir (Bkz. Kitap ve Kur'an-ı kerim).

4. Peygamberlere iman: İnsanları, Allahü tealanın beğendiği yola kavuşturmak, doğru yolu göstermek için gönderilmişlerdir. Bu peygamberlerin hiç bir kötü huyu, beğenilmeyecek hali yoktur. Peygamber olmadan önce ve sonra büyük, küçük hiçbir günah işlemezler. Yeni din getiren peygamberlere Resul, yeni din getirmeyip, insanları önceki dine davet edenlere Nebi denir. Emirleri tebliğ etmekte, duyurmakta ve insanları Allahü tealanın dinine çağırmakta Resul ile Nebi arasında bir ayrılık yoktur. Peygamberlere iman etmek, aralarında hiç fark görmiyerek hepsinin doğru sözlü olduğuna inanmak demektir. Onlardan birine inanmayan hiç birine inanmamış olur. Peygamberlerin sayısı belli değildir. Yüz yirmi dört binden çok olduğu meşhurdur. Bunlardan üç yüz on üç veya üç yüz on beş adedi resuldür. İlk peygamber hazret-i Adem, son peygamber Muhammed aleyhisselamdır. Kur'an-ı kerimde

yirmi sekiz peygamberin ismi geçmektedir Bunlardan Zülkarneyn, Lokman ve Üzeyr'in peygamber olup olmadıkları belli değildir (Bkz. Peygamber).

5. Ahiret gününe, yani öldükten sonra dirilmeye, ebedi bir hayatın olduğuna inanmak: Ahiretin başlangıcı insanın öldüğü gündür. Kabirde "Münker ve Nekir" adlı melekler sual soracaklardır. Kıyamet kopacak, sonra herkes dirilecek, dünyada yaptıkları her türlü kötülük ve iyilikten hesap sorulacaktır. Bütün insanlar, Sırat Köprüsünden geçecektir. Cennet iyiler (müminler) için ve Cehennem kötüler (kafir ve günahkarlar) içindir. Her ikisi de şimdi vardır (Bkz. Ahiret).

6. Kadere, hayır ve şerrin Allahü tealanın takdiriyle olduğuna inanmak: İnsanlara gelen hayır ve şer, fayda ve zarar, kazanç ve ziyanların hepsi Allahü tealanın takdir etmesi iledir. Allahü tealanın bir şeyin varlığını (var olmasını) dilemesine **kader** denir. Zamanı gelince meydana gelmesine de **kaza** denir. Kaza ve kader kelimeleri birbirinin yerine de kullanılmaktadır.

Bu inanılacak altı şeye veya birisine insan inanmaz ise müslüman olamaz. Çocuk bu altı şeyi öğrenmez ve inandığını söylemezse baliğ olduğu (ergenlik yaşına geldiği) zaman Müslüman sayılmaz (Bkz. Kaza ve Kader).

AMERİKA;

Dünyanın ikinci büyük kıtası. Kuzey ve güney kutuplar arasında yer alan, doğusunda Atlas Okyanusu, batısında Büyük Okyanus, kuzeyinde Kuzey Buz denizi bulunan kara parçasıdır. Kuzeyden güneye olan uzunluğu 16.000 kilometre olup, yüzölçümü ise 42.000.000 kilometrekaredir.

Tarihi

Amerika'yı ilk olarak 12 Ekim 1492'de Kristof Colomb keşf etmiştir. Yaptığı seferlerde Bahama ve Antil adaları ile Orta Amerika kıyılarını buldu. Ancak buraların yeni bir kıta olduğunu anlıyamadı. Ameriko Vespuçi buraya yaptığı seferlerde yeni bir kıta olduğunu anlamış ve "Yeni Dünya" ismini vermiştir. 1507'de Alman coğrafyacılar bu kıtaya Amerika ismini vermişlerdir.

Amerika kıtası coğrafi bakımdan; Kuzey, Orta ve Güney Amerika olmak üzere üçe ayrılır.

Kuzey Amerika

Kanada'nın kuzeyinden başlayıp Orta Amerika'nın sınırında Panama Cumhuriyeti'ndeki Punta Mariato noktasına kadardır. Yüzölçümü kıta yüzölçümünün dörtte biri kadardır. Bu adaların toplam yüzölçümü 23.491.000 kilometrekaredir. Dünyanın en büyük adası olan Grönland bu kıtadadır. Kıyılarında çok ada ve yarımada vardır. Bunların yüzölçümü kıta yüzölçümünün dörtte biri kadardır. Bu adaların toplam yözölçümü dört milyon kilometrekareyi bulur.

Kuzey Amerika'da ne zamandan beri hayatın var olduğu bilinmemektedir. Ancak ilk olarak 25.000 yıl kadar önce Kızılderililerin Asya'dan Kuzey Amerika'ya göç ettikleri ileri sürülmektedir. Eskimolar ise 605 sene önce Kuzey Amerika'ya gelip yerleşmişlerdir.

Kuzey Amerika'ya Avrupa'dan ilk gelen İskandinavyalılar, Grönland'a yerleşmişlerdir. Günümüzde Grönland dışında Avrupalıların yerleştiği kolonilerin hepsi bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

Fiziki Yapı

Kuzey Amerika yapısı bakımından tabanı kuzeyde olan bir ters üçgene benzer. Kuzey-güney doğrultusunda 6440 kilometre uzunluğunda ve Doğu-batı doğrultusunda 7889 km genişliğindedir. Kıt'anın Güney Amerika'ya bağlanan bölgesi körfezlerle çevrili olup, bunların en uzunu Meksika Körfezidir.

Kıtanın en bariz özelliği, belkemiği sayılan Kayalık dağları ve batı kıyılarında Alaska'dan Meksika'daki Sierra Madre Dağlarına kadar uzanarak kıvrılan "Cordillera" dağ kuşağıdır. Doğu Appalash Dağları Atlas Okyanusuna paralel olarak uzanırlar. Appalash dağlarının batısında Kanada içlerine kadar uzayan bölgenin altında ve Büyük Göllerin güneyinde verimli topraklar vardır. Kuzey Amerika'nın iç kısımlarındaki ovaların batı bölümlerine "Büyük Ovalar" adı verilir. Mississippi Vadisi de ovaların merkezi kabul edilir.

Kuzey Amerika'daki ırmakların en uzunu olan Mississippi ve Missouri, ABD'nin orta bölgesini tamamen kaplarlar. St. Lawrence Irmağı ise Atlas Okyanusuna dökülür. Birleşik Amerika ile Kanada arasında bulunan göller dünyanın en büyük gölleridir. En önemlileri; Superior, Michigan, Erie, Ontario, Huron, Winnipeg gölleridir.

İklimi ve Bitki Örtüsü

Kuzey Amerika'nın iklimi bölgelere göre değişiklik gösterir. New Mexico ve Arizona eyaletlerinin kurak

çöllerinde değişik iklimler görülür. Büyük Okyanus ve Alaska Akıntısının tesiri ile ABD ve Kanada'nın batı kıyılarında yağışlı ve yazın kurak bir iklim hakimdir. Doğu kıyılarının iklimi de Golf Stream sıcak su akıntısı tarafından ılımanlaştırılır. İç bölgelerin alçak kısımlarında düzensiz bir yağış vardır. Güneyindeki körfezlerle ABD'nin Atlas Okyanusu kıyısındaki bölgeler ise her an yaz kasırgası tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Bitki bakımından Kuzey Amerika çok zengin bir kıtadır. Grönland, Alaska ve Kanada'da tundralar bulunur. Kuzeybatı kısımların iç bölgelerinde dünyanın en büyük ağacı "Sekonya" yetişir. İğne yapraklı ağaç ormanları Kanada ve Güneydoğu ABD'nin orta kısımlarında çokça görülür. Doğudaki kıyılar ile iç kısımların en belirgin ağaç türleri kışın yapraklarını döken ağaçlardır. Kuzey Amerika'da bulunan çöllerin bitki örtüsü ise kaktüs, çalı gibi bitkilerdir. Kıtanın iç kesimlerinde ve ovaların büyük bölümünde ziraat ile uğraşılır.

AMERİKA

Nüfusu _____ 650 milyon

Yüzölçümü _____ 42 milyon km^2

En yüksek noktası _____ Aconcagua (6960 m)

En alçak noktası _____ Ölü Vadi (deniz seviyesinden 90 m aşağı)

En uzun nehri _____ Mississippi (6780 km Missuri ile beraber)

En büyük gölü _____ Superior

Ortalama yükseklik _____ 625 m

İklim ve bitki örtüsünün gösterdiği değişikliğe bağlı olarak çeşitli hayvanlara rastlanır. Batıdaki ormanlarda geyikler, kuzey bölgelerde de kutup ayısı, fok, mors gibi soğuk bölgelerin hayvanları yaşar. Kuzey Amerika'da çok sayıda timsah ve maymun da vardır. Bir zamanlar bilhassa batı ABD'de görülen yaban sığırlarının sayıları son yıllarda azalmaya başlamıştır. Ayrıca balık türleri bol bulunur. Bilhassa som balığı meşhurdur. Dünyanın en büyük ve zehirli yılanları bu kıtada yaşar.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Kuzey Amerika nüfusu Doğu Asya ve Avrupa'da yaşayanlardan azdır. Dünya nüfusunun % 12'sini barındırır. Buna rağmen ABD'nin kuzeybatı ve Kanada'nın güneybatı bölgeleri kilometrekare başına düşen nüfus bakımından dünyada ön sıraları alırlar. Bundan başka Chicago bölgesi ve Meksika körfezine doğru olan bölgeler de oldukça kalabalıktır. Los Angeles, San Fransisco ve Mexico da Büyük Okyanus kıyısının kalabalık yerleşim yerleridir. Grönland ve Kuzey Kanada'nın içlerinde nüfus çok azdır. Nüfus hızla artmaktadır. Nüfus devamlı hareket halindedir. Nüfusun bugüne kadar hızla artmasına sebep, yapılan göçlerdir. Göçlerin büyük bir kısmı Avrupa'dan diğer bir kısmı da Afrika'dan yapılmıştır. Bugünkü hızlı artışın sebebi ise, ileri hayat şartlarıdır.

Dil ve din: ABD'de İngilizcenin, Amerikan İngilizcesi denilen çeşidi konuşulur. Kanada'da ise geçerli lisan Fransızcadır. Ancak bazı yerlerde İngilizce de konuşulur. Kuzey Amerika'nın güneyinde ve Meksika'da İspanyolca konuşulurken, Kızılderililer ve Eskimolar aralarında kendi lisanlarını kullanırlar.

Din bakımından kıta ekseriyetle Hıristiyandır. ABD halkının çoğu protestan, İspanyolca konuşulan yerlerin halkı katoliktir. İslamiyet ise gittikçe yayılmaktadır.

Ekonomi

Kuzey Amerika bakır, demir, kömür, petrol, bakımından diğer kıtalardan daha zengindir. Kıta tabii gaz ve hidroelektrik enerjileri üretiminde dünyada en önde gelir. Kuzey Amerika'da başlıca kömür yatakları ABD ve Kanada'dadır. Ayrıca zengin petrol, demir, kükürt, nikel ve uranyum yatakları vardır. Dünyanın en önemli uranyum kaynaklarından birisi de Kanada'dadır. Petrol gibi önemli madenler ABD ve Kanada'da; kurşun, çinko ve gümüş yatakları da Meksika'da bulunur.

Kanada ayrıca mısır, pamuk, arpa, pirinç üretiminde önde gelir. Et hayvanları bakımından da zengindir. Kıtanın özellikle kuzey kıyılarında ve Büyük Göller bölgesinde yaygın olarak balıkçılık yapılır.

Kuzey Amerika'da ulaşım çok ileri olup, hava, demir ve karayolları büyük ölçüde gelişmiştir. Ayrıca dünyanın en modern haberleşme sistemine sahiptir. Her gün 2000 çeşit gazete yayınlanmaktadır.

Güney Amerika

Fiziki Yapı

Yaklaşık olarak 17.832.000 kilometrekaredir. Kuzey-güney doğrultusunda 7200 km uzunluğunda, doğu-batı doğrultusunda 5300 km genişliğindedir. Kıtada belli başlı dört yüksek bölge vardır. Bunlar; And ve Guyena dağları ile, Patagonya ve Brezilya yaylalarıdır. And Dağları, dünyanın en uzun sıra dağlarıdır. Güney Amerika'nın batı kıyılarını tamamen çevirirken, Bolivya platosu denen yüksek bir bölgeyi meydana getirirler. En yüksek tepe olan Aconcagua, Bolivya sınırları içerisinde ve denizden 6969 m yüksekliktedir. Tepelerinde bir çok göl vardır. Bunların en büyüğü Peru-Bolivya sınırındaki Titicaca gölüdür. Güney Brezilya'daki İguassu ve Paraguay'ın güney sınırını çizen Parana Irmakları su debisi fazla olan ırmaklardır.

İç bölgelerde bulunan Amazon Irmağı ise, dünyanın saniyede en fazla su taşıyan ırmağıdır. Amazon bölgesi uzun ve tropik ağaçlarla kaplıdır. Bu bölgenin bir çok yeri de bataklıktır.

Güney Amerika göller bakımından fakirdir. Bunların en büyükleri Titicaca ve Poopo gölleridir. Her ikisi de denizden bir hayli yüksektir.

İklimi ve Bitki Örtüsü

Güney Amerika'nın yer şekillerinin farklılık göstermesi kıt'ada çeşitli iklim tiplerinin bulunmasına sebep olur. Ekvator tipi, tropikal, ılıman ve soğuk iklim görülür. Amazon bölgesi, kuzeydoğu ve kuzeybatı kıyılarıyla Şili'nin güneybatısı bol yağış alan bölgeleridir. Kıtanın güneydoğu bölgelerinde denizin tesiriyle en soğuk ayda bile sıcaklık sıfır derecenin üstündedir. Kıtanın doğu ve batı kıyılarında Okyanus akıntıları iklimi etkiler. Peru akıntısı kıtanın güneybatı kıyısını soğutur.

Amazon havzası, "Selva" denilen büyük tropikal ormanlarla örtülüdür. Ormanlar çok geniş bir alana yayılmıştır. Bu ormanlarda kauçuk, ceviz ağaçları ve sert odunlu ağaçlar vardır. Kıta diğer ağaç çeşitleri bakımından da çok zengindir. Patagonya'da bozkır bitkileri, Amazon havzasının güneyindeki ormanlarda da bol mikdarda çam ağacı bulunur. Şili, çam ve yaprakları dökülen ağaçların meydana getirdikleri sık ormanlarla kaplıdır.

Güney Amerika'da çok çeşitli hayvan türleri bulunur. Memelilerden, jaguarlar, pumalar, maymunlar, tapirler ve kan emen yarasalar gibi vahşi hayvanlarla, sürüngenlerden yaygın olarak görülen boa yılanları, zehirli yılanlar ve timsahların çeşitli türleri sayılabilir. Kıta, kuş türleri bakımından da zengindir. Ayrıca bilhassa güney bölgelerde çeşitli gayeler için "Lama" denilen bir hayvan yetiştirilir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Güney Amerika kıtasının nüfusu yaklaşık 300 milyonun üzerindedir. Kıtanın kuzeyindeki kıyı bölgelerde küçük topluluklar halinde Caribler ve Aramak yerlileri yaşarlar. Kıtanın yerlileri, an'anelerini ve hayat şekillerini devam ettirmektedirler. Güney Amerika nüfusu zenci ve beyazlardan müteşekkildir. Kıtada fakirlik yaygındır. Dünyadaki beslenme yetersizliği görülen belli başlı bölgelerden biri de burasıdır.

Ekonomi

Güney Amerika'nın toplam üretiminin yarısını tek başına Brezilya gerçekleştirir. Onu Arjantin ve Venezuela takib eder. Arjantin'de bol mikdarda büyük ve küçük baş hayvan beslenir. Brezilya kahve yetiştirmede dünyanın önde gelen ülkelerindendir. Kıtada liman inşası ileridedir. Arjantin deniz yoluyla çok mikdarda tahıl ve et ihraç eder. Venezuela, dünyanın en önemli petrol yataklarından birine sahiptir. Ayrıca, Arjantin, Brezilya, Ekvador, Peru ve Kolombiya'da petrol yatakları bulunmuştur. Kıtanın en önemli yer altı kaynağı kolombiyumdur.

Güney Amerika'da bilhassa kıtanın batı kısmı demiryolu yapımına müsait değildir. Çok zor şartlar altında demiryolları inşa edilmiştir. Demiryolları yapımındaki güçlük yüzünden su yollarından büyük ölçüde istifade edilir. Nakliyatın büyük bir kısmında uçak kullanılır. Hemen hemen her şehirde hava alanları vardır.

Orta Amerika

Amerika kıt'asının iki yarısını birbirine bağlayan dar bölge. Yüzölçümü 600.000 kilometrekaredir.

Fiziki Yapı

Orta Amerika'nın güneybatısı dağlıktır. Dağlar kuzeydoğuya gittikçe alçalır. Kıt'anın güneybatı kıyıları ovalık olmakla birlikte, bunlar dağlar ile deniz arasında dar bir şerit halinde bulunurlar. Panama Kanalı Orta Amerika'nın en dar yerindedir. Bu kanal, Atlas Okyanusu ile Büyük Okyanusu birbirine bağlar.

Orta Amerika dağlarının en bariz özelliği, jeolojik bakımından yeni meydana gelmiş olmasıdır. Volkanik bir bölge olan Orta Amerika'da 250 kadar yanardağ vardır. Kıtada sık sık deprem olur. Bölgedeki bütün önemli şehirler hemen hemen deprem kuşağı üstünde bulunurlar.

Orta Amerika'da dağların yamaçları denize doğru uzandığından akarsular sadece kıyı ovalarını sular ve en kısa yoldan denize dökülür. Bundan dolayı bölgede mühim denebilecek akarsu yoktur.

Bölgenin başlıca gölleri : Nikaragua sınırları içerisinde batıda bulunan Managua ve Nikaragua gölleridir.

İklimi ve Bitki Örtüsü

Orta Amerika'da tropikal iklim görülür. Rüzgarlar bölgede devamlı tesirlidir. Bu yüzden kıyı bölgelerinde ılıman iklim hakimdir. Bölgedeki vadilerde de ılıman iklim görülürken, yüksek bölgelerin iklimi soğuktur.

Orta Amerika'da iklime bağlı olarak bilhassa tropikal ürünler yetişir. Kahve ve muz bölgenin başlıca ürünleridir. Karayib Denizine doğru olan kısımlar balta girmemiş sık ormanlarla örtülüdür. Bu ormanlarda bol miktarda kauçuk, maun, sedir ve palmiye ağaçları vardır.

Orta Amerika'nın en çok rastlanan hayvanları maymun ve papagandır. Bölgenin kuzey kısımlarında yabani olan kurt, geyik, tavşan, sincap gibi hayvanlara rastlanır.

Ekonomi

Orta Amerika, Kuzey Amerika gibi maden bakımından çok zengindir. Bölgenin bir çok yerinde bol mikdarda altın, gümüş, bakır, kalay, kurşun, demir, çinko ve kömür çıkarılır.

Orta Amerika'nın ekonomisi büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayanır. Bölgede elde edilen ciklet hammaddesi ve şeker ihracı sayesinde gelir sağlanır. Hindistan cevizi yetiştirilmesi ve arıcılık ileri metotlarla yapılır. Ayrıca çok mikdarda muz yetiştirilir. Orta Amerika'nın çoğu yerlerinde sığır beslenir.

Bölgenin iç ulaşımı yetersizdir. Bunda bölgenin yüksek ve engebeli olmasının büyük rolü vardır. Taşımacılık daha ziyade hayvanlarla, dış ticaret ise denizyolu ile yapılır.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ (ABD)

DEVLETİN ADI ..... Amerika Birleşik Devletleri

BAŞŞEHRİ ..... Washington

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 9.363.123 km^2

NÜFUSU 252.063.000 (1991)

RESMi DİLİ ..... İngilizce

DİNİ .....Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ..... Amerikan doları

Ormanları, çölleri, dağları, yüksek düzlükleri ve verimli ovaları ile çeşitli özellikleri bulunan dünyanın en büyük ülkelerinden biri. Kıta üzerinde bulunan ABD; doğuda Atlas Okyanusundan batıda Büyük Okyanus'a kadar 4.500 km genişliğindedir. Kuzey sınırını Kanada, güneyini ise Meksika körfezi çevirmektedir. Saatte 96 km hızla giden bir tren, ülkenin bir ucundan öbür ucuna 48 saatten fazla bir zamanda varabilir.

Alaska ve Hawai'yi de içine alan ABD'nin 9 milyon kilometrekareden fazla yüzölçümü vardır. Alaska, Kanada'nın kuzeybatısındadır. Hawai ise, Büyük Okyanusda olup, kıta üzerindeki ABD'nden 3.200 kilometre uzaklıktadır. Alaska 50 eyaletin içinde yüzölçümü en fazla olanıdır. Ülkenin güney tarafında bulunan Teksas ikinci gelmektedir. Teksas başlı başına Fransa'dan büyüktür. Alaska ise Teksas'tan iki kat daha geniştir.

Tarihi

12 Ekim 1492'de Kristof Kolomb Amerika kıt'asını keşfettikten sonra ilk olarak İngilizler 1607'de Virgina'da Jamestown'a yerleştiler.

Büyük ekonomik fırsatlar, dini ve siyasi özgürlük haberlerinin çekiciliği ile bir çok ülkeden göçmenler giderek Birleşik Amerika'ya akın ettiler. Göçler en çok 1880-1914 yılları arasında oldu. 1820 ile 1973 yılları arasında ABD 46 milyondan fazla göçmen kabul etmiştir. Bunların çoğu Avrupa'dan olmakla beraber, Latin Amerika, Asya, Afrika, Avustralya ve Kanada'dan da fazla mikdarda gelenler oldu. Bugün Kuzey Amerika'nın ilk yerlileri olan Kızılderililerden 1.360.000'e yakın bir nüfus kalmıştır (1987). Bunların çoğu batıda yaşamakla beraber, güney, kuzey, orta bölgelerde de Kızılderili vardır. 300'den fazla birbirinden ayrı Kızılderili kabilesinden en büyüğü, güneybatıdaki "Navaho" kabilesidir. On yedinci asır başında kızılderili nüfusu Avrupa'nın o tarihteki nüfusundan fazla idi. Ancak bu millet soy kırımına

tabi tutuldu. Zenciler Amerika'ya önce Afrika'dan köle olarak getirilmiştir.

Abraham Lincoln'un 1863'teki **Kölelerin Azad Edilmesi Bildirisi** ile bunların hür oldukları, 1865'te Amerikan Anayasası'ndaki on üçüncü değişikliğin onaylanması ile kabul edildi. Bunların torunları şimdi nüfusun yaklaşık % 12'sini meydana getirirler. Zenciler ülkenin her tarafına dağılmışlardır. Chicago şehrinde zenci nüfusu bugün 1940'takinin üç katı yaklaşık olarak iki milyondur. Zenci nüfusun en fazla olduğu yer New York eyaletidir. 20 yılda bir milyona yakın bir artışla 2.402.000 olmuştur.

Avrupalıların göçleri sonunda Amerika'da çeşitli koloniler kuruldu. 4 Temmuz 1776'da 13 Amerikan kolonisi **İstiklal Beyannamesi**ni imzaladılar. İngilizlerle yapılan bağımsızlık savaşlarını kazanarak istiklallerini kazandılar. Böylece ABD kurulmuş oldu. 1787'de ilk Anayasası hazırlandı ve George Washington ilk Cumhurbaşkanı seçildi. Önceleri Philadelphia'da bulunan federal başkent 1801'de Washington'a nakledildi. 1803'de Leousinia Fransa'dan, 1801'de Florida İspanya'dan satın alınarak ABD topraklarına katıldı. 1860'da kölelik konusundaki anlaşmazlıklar neticesinde Güney Carolina ve altı güney eyaleti birlikten ayrıldı ve bunlar Amerika Konfedere Eyaletlerini kurdular. 1861'de başlayan güney-kuzey içsavaşı 1 Ocak 1863'te güney eyaletlerdeki köleleri hürriyete kavuşturan bir beyannamenin yayınlanması ve buna bağlı olarak 9 Nisan 1865'te Konfedere Eyaletlerin teslim olması ile sona erdi. Bu savaş ABD'ye Guam ve Porto Riko'yu kazandırdı. 1867'de Alaska Rusya'dan 20 milyon dolara satın alındı. 6 Nisan 1917'de Almanya'ya savaş ilan edilerek Birinci Dünya Harbine katıldı. 7 Aralık 1941'de Japonların Hawai'deki Pearl Harbour üssüne saldırması üzerine ABD İkinci Dünya Savaşına da katıldı ve galip devlet olarak çıktı.

Fiziki Yapı

Amerika Birleşik Devletlerinin toprakları birbirinden farklı beş bölgeye ayrılır: Atlas Okyanusu kıyısındaki ovalar, Appalachian Dağları, içteki geniş düzlükler, batıdaki düzlükler, Pasifik Okyanusu kıyı sıradağları ve bunlarla deniz arasında kalan dar şerit.

Atlas Okyanusu kıyısındaki ovaların denizden yüksekliği oldukça fazladır. Güneye doğru gidildikçe genişleyen bu ovalar nüfus bakımından çok kalabalıktır.

Ovalar: İç ova, bölgenin tarıma elverişli ve tarımın yapıldığı en büyük bölgedir. Appalachian Yaylasından kayalık dağlara kadar uzanan bu bölgede dünyanın en büyük çiftlikleri bulunur. Yalnız eskiden buzlarla kaplı olan ovanın kuzeyi tarıma elverişli olmadığından pek tarım yapılmaz. Ovada Superior Gölü kıyısındaki Ozok yaylası, Güney Missouri'deki ova, Hito yaylaları gibi yaylalara da rastlanır. Burada bütün suları kolları ile toplayan Mississippi Irmağı bölgenin en büyük hayat kaynağıdır.

Yaylalar: Batıdaki düzlükler, yaylalar çok dağlıktır. Yükseklikler yer yer 4000 metreyi geçer. Bu dağlar Appalachian Dağlarından kopmuşlardır. Batı Okyanus kıyılarındaki kıyı dağlarına kadar uzanırlar. Dağların kuzeyinde kalan bölge ise, Amerika'nın en kurak yeridir. Yer yer tam bir çöl görünümündedirler.

Dağlar: Pasifik Okyanusu sıra dağları Amerika'nın batı kıyısı boyunca güneye doğru uzanır. Dağlar kıyıya sarp olarak inerler. Bu sebepten ovalar çok dardır. Nüfus buralarda fazladır. Doğudaki kıyı ovasından sonra en fazla nüfus bu bölgededir. Bölgedeki Sacramento ve San-Jook'ın ırmaklarının akdığı vadiler, hem yerleşim hem de verim bakımından çok önemli yerlerdir.

Appalachian Dağları, zamanla pekçok değişikliğe uğramıştır. Yer yer yayla görünümündedirler. Büyük bir kısmı tarıma elverişli değildir. Şehirler daha ziyade kömür ve petrol olan bölgelerde toplanmıştır. Güneyde, Florida'dan Meksika'ya kadar uzanan, tarım bakımından çok zengin bir ova vardır.

İklim

ABD'de çok değişik iklimler görülür. Doğu ve batı kıyılarındaki sıradağlar, okyanusların iç kısımların iklimine te'sir etmesini önlediklerinden, bu kıyı şeritleri hariç bütün ülkede kara iklimi hakimdir.

Orta kısımlar çok yüksek olduğundan, mevsimler arasında pek fazla sıcaklık farkı yoktur. Appalachian Dağları mühim bir engel meydana getirmezler. Yaz mevsiminde orta bölgelere alçak basınç hakim olmasına rağmen, okyanustan gelen nemli hava Appalachianlar tarafından engellenmediği için orta bölgeler yaz mevsiminde bol bol yağış alırlar. Batı taraflarında yağış azalır.

Atlantik Okyanusuna kıyı olan şeridin güney kısmı nisbeten yağışlı ve ılıman olmasına rağmen, kuzeyi daha serin olup kışları pek şiddetli geçer.

Meksika körfezine bakan güney kısım açık ve düz olduğundan bu kısımlarda tropikal iklim hakimdir. Burada yazlar sıcak, kışlar ise ılımandır. Her mevsimde bol yağış görülür. Alaska kıyı şeridi, denizden etkilenen bir iklime sahib olmasına rağmen, iç kısımlarında çok şiddetli soğuklar görülür.

Tabii Kaynaklar

Su: Amerika'nın gelişmesinde suyun çok büyük rolü olmuştur. Batıdaki çöllük bölgeler dışında, ülkenin her tarafında bol tatlı su vardır. Mississippi, Ohia, Hudson ve Colorado gibi büyük nehirler binlerce kilometrelik tarım alanı olan verimli vadileri sularlar. Daha ilk günlerde iyi işleyen bir tarım sisteminin kurulması, endüstrinin gelişmesi hep bol su kaynakları ile mümkün olmuştur.

Bugün şehirlerde günlük ihtiyaç için harcanan su, çiftçilerin tarlalarını sulamakta kullandıkları suyun % 63'ü, endüstride kullanılan tatlı suyun % 93'ü ve elektrik üretimi için kullanılan suyun hemen hemen hepsi Amerika'nın nehir ve ırmaklarından sağlanır. İlk zamanlarda insan ve ticari eşya taşımacılığında önemli yeri olan nehirlerin bugün de yük taşımada önemli yeri vardır.

Ormanlar: ABD topraklarının yaklaşık üçte biri ormanlıktır. Bunun 240 milyon hektardan fazlası ticari nitelikte olup başta kereste, reçineler ve diğer ürünler ülkenin en büyük endüstri kaynaklarıdır. Orman ürünleri çok yaygın olarak kullanılır.

Birleşik Devletler ormanlarının yaklaşık 91 milyon hektarı, kanun gereğince, halkın faydalanması için "milli orman" olarak ayrılmıştır. Korunan bu ormanlar Amerikalılara geniş tatil alanları sağladığı gibi akar sular için gerekli su bölümü çizgisi ve yabani hayvanlar için de barınak olur.

Maden ve Mineraller: ABD kendi temel endüstrisi için gerekli metal ve mineral bakımından çok zengindir. Ülke kendi çelik fabrikaları için yılda 80 milyon tondan fazla demir üretir. Çelik, diğer 200.000 kadar ürünün yapımı için gereklidir. Demir cevherinin dörtte üçü, büyük göllerden Superior gölü bölgesinden çıkar. Her ne kadar derecesi yüksek cevherin büyük bir kısmı kullanılmış bulunuyorsa da daha yüzyıllarca yetecek kadar düşük demir cevheri vardır.

Amerika'nın başlıca tabii kaynaklarından ikincisi kömürdür ve bol mikdarda bulunmaktadır. Yüzlerce yıl yetecek geniş rezervleri vardır. Kömürün büyük bir kısmı elektrik üretimi için kullanılır ve ülkenin elektrik enerjisinin yarısı bu şekilde elde edilir. Plastik ve diğer sentetik maddelerin imali yanında kimya endüstrisinde de çok mikdarda kömür kullanılır.

Birleşik Devletlerdeki petrol kuyularından yılda 3.200.000.000 varilden fazla petrol çıkarılır. Gaz ve benzin gibi petrol ürünlerinin üretimi, işlenmesi ve pazarlanması Amerika'nın en büyük endüstrilerinden biridir.

Ülkede enerjinin %33'ten fazlasını, doğal olarak elde edilen veya kömürden çıkarılan havagazı sağlar. Doğal gaz, evleri ısıtmak ve endüstride kullanılmak üzere büyük borularla gaz alanından binlerce kilometre uzaklıktaki şehir ve kasabalara taşınır.

Amerika'da büyük ölçüde çıkarılan öteki maden ve mineraller arasında çinko, bakır, gümüş ve sun'i gübre üretiminde kullanılan fosfat vardır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Birleşik Devletlerde her on yılda bir geniş ölçüde nüfus ve endüstri sayımı yapılmaktadır. 1790'da ilk sayım yapıldığında bu genç devletin nüfusu 4 milyondan az olup, çoğu doğu kıyısında yaşıyordu. Bugün 250 milyondan fazla nüfusu vardır. Son 20 yıl içinde pekçok insan ülkenin batı ve güney bölgelerine göç etmiştir.

Şehirler: Büyük Okyanus kıyısındaki California nüfus bakımından en büyük eyalettir. Atlas Okyanusu kıyısındaki New York eyaleti ikinci gelmektedir. Diğer bir batı eyaleti olan Colorado'da ise, ülkenin gösterdiği artışın hemen hemen iki katı oranında bir nüfus artışı olmaktadır. Arizona'nın nüfusu 1960'tan bu yana iki kat artarken, Nevada'nın ki, aynı müddet içinde üç katına varmıştır. Bir güney eyaleti olan ve güzel iklimi ile tanınan Florida'nın nüfusu 1960'tan bu yana takriben % 100 oranında artmıştır.

New York şehri Amerika'nın en büyük şehri ve dünyanın en büyük limanıdır. 1988 nüfusu 7.346.350 idi. Aynı zamanda, banliyölerin nüfusu yaklaşık 2 milyondur.

California'da Los Angeles 3.402.342 (1988) nüfusu ile ikinci büyük şehirdir. Chicago 2.994.100 nüfusu ile üçüncüdür. Yaklaşık 1.700.00 nüfuslu Philadelphia dördüncüdür. Philadelphia'nın Amerika tarihinde önemli bir yeri vardır. Çünkü Bağımsızlık Beyannamesi ile Birleşik Devletler anayasası burada onaylanmıştır.

Ülkenin başkenti Washington yaklaşık 637.000 nüfusa sahiptir. Ülkenin başkenti olarak özel bir şekilde planlanıp inşa edilmiştir.

Eğitim: Bir asır evvelinde yüzde yirmi olan okuma-yazma bilmeyenlerin oranı, bugün % 1'dir. Okul ve üniversitelere kayıtlı öğrencilerin sayısı 60.000.000 kadardır. Fen ve matematik derslerine, yabancı dillere verilen önem artmakta ve öğrencilerin diğer milletlerle çeşitli kültürler hakkında bilgilerinin

genişletilmesine çalışılmaktadır. Öğretimde televizyon ve filimlerden geniş ölçüde faydalanılır. Eyaletlerin bir çoğunda 7-16 yaş arası için eğitim parasız ve mecburidir.

Sosyal güvenlik: İşçi 65 yaşında emekli olduğunda, daha önceki kazançları ile ilgili bir orana göre kendisine emekli aylığı bağlanır. 62 ile 64 yaşları arasında emekli olanların aylıkları daha azdır.

Din: Kendi ibadethanesini ve dinini seçme ve kendi vicdanına göre ibadet hürriyeti her Amerikalının hakkıdır. Birleşik Devletler Anayasası'nda yapılan ilk değişiklik şöyledir: "Kongre, belirli bir dinin mecburi olması için veya ibadet hürriyetini yasaklayan bir yasa yapamaz." Her eyaletteki Amerikalılar aynı ibadet hürriyetine sahiptirler.

Bütün ülkede 219 mezhebe bağlı 331.000 yerel kilise grubu vardır. Dünyadaki bütün batıl inançların merkezi bu ülkedir. İslam, budist, Rus Ortodoks ve Yunan Ortodoks dahil, yeryüzündeki belli başlı dinlerin tamamı Birleşik Amerika'da temsil edilmektedir. İslamiyet'i kabul edenlerin sayısı günden güne artmaktadır.

Siyasi Hayat

Yönetim biçimi: Amerika Birleşik Devletleri 50 eyaletten meydana gelen bir federal birliktir. Ulusal hükumetin merkezi, District of Colombia'dır. Anayasa, ulusal hükumetin bünyesinin ana hatlarını tesbit eder. Yetkileri ile faaliyetlerini belirtir. Kendine has anayasa ve yetkilere sahib olan her eyalet de öteki işlerden sorumludur. Her eyalet; yönetim bakımından şehir, kasaba, nahiye ve köylere ayrılmıştır. Her eyaletin seçimle gelmiş kendi hükumetleri vardır.

Hükumet: Amerika'da hükumet, "halk hükumetidir", halk tarafından kurulur. Kongre üyleri, başkan, eyalet yetkilileri, kasaba ve şehirleri yönetenler, halk tarafından seçilirler. Hakimler de, doğrudan doğruya halk tarafından seçilir veya seçilmiş yetkililer tarafından tayin edilir. Kamu görevlileri, görevlerini iyi yapmadıkları veya kanunları ciddi bir şekilde ihlal ettiklerinde, görevden uzaklaştırılabilirler.

Anayasa, kişilerin hak ve hürriyetlerini teminat altına almaktadır. Ve bu hak ve hürriyetler, 1791'de Anayasa'ya eklenen ve **İnsan Hakları Beyannamesi** adı verilen ilk on değişiklikte belirtilmektedir.

Anayasa, hükümetin yetkilerini üçe ayırmıştır: Başında Başkan olan **yürütme,** Senato ve Temsilciler meclisi olmak üzere Kongre'nin her iki kanadını ihtiva eden **yasama** ve başta Yüksek Mahkeme olmak üzere **yargı.** Anayasa, her birinin yetkisini sınırlamakta ve birinin gereğinden fazla yetki sahibi olmasını engellemektedir.

Eyalet hükümetlerinde de, sistem, federal hükumet sisteminin hemen hemen aynıdır.

Her eyalette yürütme kuvvetinin başında bir vali vardır. Eyalet hükumetleri düzeni koruma, çocuk ve gençlerin eğitimi, yol inşaatı gibi işlere bakar. Federal hükumet, milli ve milletlerarası ve birden fazla eyaleti ilgilendiren meselelerle uğraşır. Vatandaşların günlük hayatını etkileyen kanunlar, şehir ve kasabalardaki polis teşkilatı tarafından uygulanır. FBI diye bilinen Federal Soruşturma Bürosu; eyalet sınırlarını geçen suçluları, federal kanunlara aykırı hareket edenleri araştırır ve takib eder.

Federal hükumet: ABD Başkanı, genel seçimle dört yıllık bir süre için seçilir. Seçilen Başkan, sürenin sonunda bir devre daha seçilebilir. Başkanın Amerika'da doğmuş ve yaşının en az otuz beş olması gerekir. Yılda 200.000 dolar üzerinde maaş ve ilaveten masrafları için de 50.000 dolar alır; fakat bunların toplamı üzerinden gelir vergisi öder. Ayrıca seyahat ve misafir ağırlama masrafı olarak vergiye tabi olmayan 100.000 dolar alır.

Başkan, Kongre tarafından onaylanmış bir kanun tasarısını "veto" eder veya bunu imzalamayı reddederse; Kongre'nin her iki kanadı tarafından üçte iki oyla alınan bir karar bu vetoyu hükümsüz kılar ve tasarı kanunlaşır. Başkan; federal hakimleri, büyükelçileri, yüzlerce hükümet yetkilisini tayin eder. Başkanın ölümü, istifa etmesi veya kalıcı olarak sakatlanması halinde görevi seçime kadar başkan yardımcısı yürütür.

Birleşik Amerika Anayasası uyarınca, görev süresi tamamlanmamış bir Başkan, ancak görevi kötüye kullandığı iddiasının, yeterli delile dayanılarak, Temsilciler Meclisinde üyelerin üçte iki çoğunluğunun tasdik etmesi ile görevden alınabilir. Bugüne kadar yalnız bir Amerikan Başkanı görevi kötüye kullanmakla suçlanmıştır. O da 1868'de muhakeme edilerek beraat eden Andrew Jackson'dır. Ancak 1974'te Başkan Richard Nixon dahil, yüksek makamda birçok yetkilinin karıştığı seçim kampanyasında kanundışı para toplama olayı mahkemeye intikal etti. Watergate olarak adlandırılan bu olayda Nixon, mahkemeye çıkmadan istifa etti ve yerine Gerard Ford geçti.

Yasama kolu olan Kongre; Senato ve Temsilciler Meclisi'nden meydana gelir. Senatörler 6 yıl, Temsilciler Meclisi üyeleri ise iki yıl için seçilirler. Senatör ve Temsilciler aday olmak istedikleri sürece

tekrar seçilebilirler.

Elli eyaletin her biri, Kongre'ye iki senatör gönderir. Senatonun üçte biri, her iki yılda bir seçilir. Senatör seçilmek için adayın otuz yaşını doldurması ve seçilmesinden en az dokuz yıl önce Amerikan vatandaşı olmuş bulunması şarttır.

Temsilciler Meclisinin 435 üyesi vardır. Her eyalet, kendi nüfus oranına göre belli sayıda üyeye sahiptir. Eyaletler aşağı-yukarı eşit nüfuslu seçim bölgelerine ayrılır ve her bölgenin seçmenleri Kongre'ye bir temsilci üye seçerler. Bir üyenin en az yirmi beş yaşında ve en az yedi yıllık Amerikan vatandaşı olması gerekir.

Bir tasarının kanun olabilmesi için hem Senato hem de Temsilciler Meclisi tarafından tasdik edilmesi gerekir.

Dış siyaset: Ülkenin kuruluşundan beri dış siyasetin yönetiminde başlıca söz sahibi Başkan olmuştur. Bununla birlikte, yetkileri sınırsız değildir. Giriştiği taahhütlerin Kongre tarafından tasdik edilmesi gerekir.

Amerika, Birleşmiş Milletlerin Anayasası uyarınca kurulan Kuzey Atlantik Anlaşması Teşkilatı (NATO), Amerika Devletleri Teşkilatı (OAS) gibi bölge savunma gruplarına ve barış ile gelişmeyi destekleyen diğer kuruluşlara da katılmıştır.

Amerika'nın yönetimindeki topraklar: Karaipler denizinde 9000 kilometrekarelik bir ada olan Porto Riko, Amerika Birleşik Devletlerine bağlıdır. 3.410.000 nüfusu ABD vatandaşıdır. Valilerini ve yasama meclislerini kendileri seçerler.

Yine Karaipler denizinde Virgin Adaları 1917'de Danimarka'dan satın alınmıştır. Adanın yüz bin nüfusu ABD vatandaşı olup, valilerini ve tek yasama organı olan Senato'yu kendileri seçerler. Virgin Adalarında 346 kilometkare tutan elli küçük ada vardır.

Panama'da; kanalın iki tarafında sekiz kilometre uzunluğunda bir kara şeridi olan Panama Kanalı Bölgesi, iki ülke arasındaki antlaşmalar uyarınca, 1904'ten 1978'e kadar Amerika'nın kontrolü altındaydı. 7 Eylül 1978'de iki ülkenin liderleri bölgenin % 65'ini 31 Aralık 1989'da ve geri kalan kısmını da 2000 yılında Panama'nın kontrolüne veren yeni bir antlaşma imzaladılar. Birleşik Devletlerin kanalın savunması ve işletilmesindeki sorumluluğu da bu tarihte Panama'ya devredilecektir.

Ekonomi

Tarım: Amerika, çok yumuşak bir iklim ve bol verimli topraklara sahiptir. Amerika kıt'ası üzerindeki toprakların % 47'si tarıma elverişli arazidir. 152 milyon hektar arazi ekilmekte ve 560 milyon hektar arazi de mer'a olarak kullanılmaktadır. Ekilen arazinin yaklaşık 20 milyon hektarı sulanmaktadır. Amerika'da yaklaşık olarak 2.300.000 çiftlik vardır. Bunların ortalama büyüklüğü 184 hektardır. Fakat doğudaki çiftlikler çok daha küçük olup, işin çoğunu aile fertleri yapmaktadır. Son elli yıl içinde çiftliklerde yaşayanların sayısı büyük ölçüde azalmıştır. Bugün sadece 6.200.000 kişi çiftliklerde yaşamaktadır. Bununla birlikte üretimde çok büyük bir artış vardır. Başlıca ürünleri mısır, buğday, pamuk, tütün ve meyvadır.

Sun'i gübre, zararlı ot ve böcekleri kontrol altına almak veya yok etmek için kimyevi maddeler kullanımı, bitki ile hayvan hastalıklarını kontrol altına almada geliştirilmiş metodlar, çiftliklerin verimini çok arttırmıştır. Çiftlik ürünlerini dondurma, konserve, saklama, paketleme ve pazarlamada modern usuller, israf ve bozulmayı önlemekte ve tüketiciye bozulabilir besin maddelerini yalnız mevsiminde değil bütün yıl boyunca elde etme imkanı vermektedir. Mısır, yulaf, pamuk, pirinç, soya fasülyesi ve tütün, yetiştirilen başlıca tarım ürünleridir.

Balıkçılık: Amerika, en büyük balık üreticisi ülkeler arasında yer alır. Tahminen 250.000 balıkçı vardır. Tutulan balığın yarısından fazlası insan gıdası, geri kalanı hayvan maması olarak veya endüstri ve ihraç için balık yağı çıkarmada kullanılır.

Endüstri: 20 milyon kadar Amerikalı imalat işlerinde çalışır. Bunlardan yaklaşık beş milyonu elektrikli gereçler ve ulaşım araçları dışında kalan makine imalatı ile uğraşır. Her birinde bir milyondan fazla işçinin çalıştığı diğer endüstri bölümleri arasında gıdaların işlenmesi (konserve vb.), giyim, madeni eşya, elektrikli makinalar, tahta işleri ve mobilya, dokumacılık, matbaacılık, yayıncılık ve kağıtçılık vardır. Yeni Alaska Eyaletinin başlıca imalatı konserve, balık ve kereste; Hawai'nin ise, şeker, konserve ve ananastır.

Bugün endüstri süratle artan nüfusun ihtiyacını karşılamak için daha az zamanda, daha az insan gücü kullanarak, daha çok üretimde bulunmaktadır. Amerikan ekonomisinin bir bütün olarak 1987'deki mal ve hizmetin yıllık üretim değeri gayr-i safi milli hasıla olarak 4.486.176.000.000 dolardı. Amerikan endüstrisi daha ziyade ülkenin doğusunda yerleşmiştir. Fakat batı ve güneyi de artık tarıma dayanan

bölgeler olmaktan çıkmaktadır. Endüstri yayılmakta, merkez fabrikalarından uzakta ve tabii kaynaklara, pazarlara ve yetişmiş işçilerin bulunduğu yerlere yakın modern fabrikalar kurulmaktadır.

Haberleşme: Radyo, gazete ve televizyon önemli haberleşme araçları haline gelmiştir. Ülke yayınlarının hemen hepsi özel kuruluşlar tarafından yapılmaktadır. Hükumet, ülke içinde yayın yapmaz ve programların konusunu kontrol etmez. Yüzlerce istasyon İngilizceden başka dillerde yayın yapar. Aynı zamanda kamu güvenliği, havacılık, endüstri, deniz ve kara nakliyatının ihtiyaçlarına hizmet eden özel maksatlı istasyonlar vardır. 1989 sonuçlarına göre ABD'de 64.986.000 satışlı 1.616 günlük gazete, 17.561 radyo ve 6.387 televizyon istasyonu bulunmaktadır. Radyo alıcı sayısı 515.496.000, televizyon alıcısı ise 195.795.000'dir.

Ulaşım: En çok rağbet gören ulaşım aracı otomobildir. 139.000.000'dan fazla araba çalışmaktadır ve kullanılan benzin yılda 300 milyar litreyi geçer. Bugün yılda 10 milyon otomobil, kamyon ve otobüs üretilmektedir.

Amerika'nın her tarafındaki sert kaplama yüzeyli olan yolların uzunluğu 6.243.340 km civarındadır. Diğer yollar ise bir milyon kilometreden fazladır. 68.400 kilometrelik eyaletler arası geniş sür'at yolları, başlıca Amerikan şehirlerini birbirine bağlamıştır.

Şehirler arası ulaşım ve taşımacılıkta demiryolları önemini korumaktadır. Demiryollarının uzunluğu 296.497 kilometredir. Ayrıca St. Lawrence-Büyük göller su yolunun dışında 41.000 kilometrelik bir iç su yolu ağı da bulunmaktadır.

Uçakla yolculuk rağbet görmektedir ve yılda 500.000.000'den fazla insan uçakla yolculuk yapmaktadır. Ülkede 12.700 sivil havaalanı, 37 karayolu şirketi vardır. Yirmi altı bölgesel kontrol merkezi şehirlerarası hava trafiğini idare eder.

Dış ticaret: Birleşik Devletlerin başlıca ihraç malları arasında makine, tarım ve otomotiv ürünleri ile uçak, kimyasal maddeler, yiyecek (kahve dahil), demir ve çelik ürünleri gelir. 1990 yılında Birleşik Devletlerin ihracatı 392.627.400; ithalatı ise 516.717.500 dolar olmuştur. Son yıllarda ticaretteki bu dengesizlik çoğunlukla 1974'te dünya piyasasında petrol fiatının üç kat artması ile başlayan petrol ithali giderindeki artışlardan kaynaklanmaktadır.

Yeryüzü bilimleri: ABD'li bilim adamları son bir kaç yıldır, birçok önemli konuda ilerlemeler kaydetmişlerdir. Yeryüzünde çok çeşitli tabii kaynaklar ile çevre incelemeleri konusunda önemli uygulamaları olabilecek özellikler ve olayları gözlemek ve kaydetmek için karada ve uzayda kullanılmak üzere yeni araçlar geliştirilmiştir. Dünyanın uydu tarafından incelenmesi, ürün tahmini ve ürünün sağlığının takibi, su kaynaklarını kirleten şeylerle; su baskını alanlarının tesbiti ile kara ve su planlamasında kullanılacak çeşitli haritaların hazırlanması için büyük yardım vad etmektedir.

Uzay: 1958'deki ilk uydusundan bu yana ABD Ulusal Havacılık ve Uzay İdaresi (NASA) insanlı ve insansız olarak yüzlerce uzay aracını uzaya göndermiştir.

Bunlardan bazıları inceleme aletlerini dünya üzerine çevirir, diğerleri ise uzay boşluğunu inceler. Bazıları da yakın incelemeler için Jüpiter ve Satürn gibi uzak gezegenlerin yanından uçarlar. Bu uçuşların sonuçları teknolojide tamamiyle yeni sahalar açmıştır. ATS-6 gibi tecrübi haberleşme uyduları, sağlık ve tıbbi yardımı yaygınlaştırmada ve Birleşik Devletlerin uzak bölgelerinde yaşıyanlara üniversitelerden radyo ve video yayınları ile eğitim programını ulaştırmada yeni usüller getirdiler. ATS-6, Hindistan hükumeti tarafından daha önce hiç televizyon görmemiş yüzlerce köylüye sağlık, tarım ve mesleki kabiliyet sağlamak üzere eğitici programlar yayınlamada kullanılmıştır.

Ayın üzerine inmek için yapılan tarihi altı Apollo uçuşu bir gezegenin insan tarafından incelenmesini sağlamıştır. Astronotlar Ay'dan 360 kg ağırlığında kaya ve başka maddeleri alarak dünyaya getirmişlerdir.

İnsansız olarak yapılan diğer gezegenlerarası araştırmalarda, Mariner 10 uzay gemisi, güneşe en yakın gezegen olan Merkür'ün yanından üç kere geçerek bu gezegenin dünya ve ay ile olan benzerliklerini ortaya çıkarmıştır. Mariner 9 ise bir yıla yakın süre Merih yörüngesinde uçmuş ve iki Viking uzay gemisinin uçuşu ile 1976'da Merih'e inişlerini hazırlamıştır. Viking uçuşları Merih yüzeyinin fevkalade fotoğrafları ile dünya şartlarının daha iyi bir şekilde anlaşılmasına yol açacak meteorolojik ve jeolojik bilgi sağlamıştır. 1973 ve 1974 yıllarında Pioneer 10 ve 11 uzay gemileri Jüpiter gezegeninin ilk defa yakın fotoğraflarını çekmişlerdir. Pioneer 10 gezegen yolculuğuna bizim güneş sistemimiz dışında devam ederken, Pioneer 11, etrafındaki halkalarla esrarengiz bir gezegen olan Satürn'e doğru yola çıkarak 1979 Eylül'ünde oraya varmıştır.

1978 Aralık ayında, aynı yıl daha önce bir tarihte atılmış iki Pioneer uzay gemisi Venüs'e ulaşmıştır. Birinci uzay gemisi Venüs etrafında yörüngeye girmiştir. Ve hala bu yörüngede gözlemlerini

sürdürmektedir.

İkinci uzay gemisi ise beş ayrı bilimsel parçaya ayrılarak Venüs'ün atmosferine girmiş ve gezegenin yüzeyine inmiştir.

Üçlü ekipler halinde dokuz astronot 1973 Mayıs'ından 1974 Şubatına kadar dünya yörüngesindeki uzay istasyonu Skylab'de çalışmıştır. Projenin vaktinden evvel sona erdirilmemesine sebep olabilecek birçok teknik problemlere rağmen elektronik, yerbilimleri, güneş fiziği, tıp ve biyoloji alanlarında elde edilen bilgiler dolayısı ile Skylab, 1970'li yılların en verimli bilim mühendislik projesi olmuştur.

Voyager, 1980 Kasımında Satürn yörüngesinde uçarken bilim adamlarını hayrete düşüren bilgi toplamış, üç yeni ay ile gezegenin etrafını çevreleyen bin veya daha fazla halka keşfetmiştir. 1986'da Üranüs'e ulaştığı gibi 1989'da da Neptün'e ulaşacak olan Voyager 2'nin Satürn yakınından geçmesi, yeni keşifler ve harikulade fotoğraflar sağlayacaktır.

Amerika'nın sonuncu en önemli uzay programı, uluslararası katılmalar ile daha ekonomik ve daha sık uzay uçuşlarına imkan sağlayacak, yeniden kullanılabilir bir uzay aracı olan, uzay mekiğidir. 1984 yılı başlarında uzay mekiği başarı ile seyahatini tamamlayıp, dönmüştür.

1986 uzay mekiği, uçuşunu gerçekleştirdiği sırada Atlas Okyanusu üzerinde infilak etti. Bu hadise, insanlı uçuşların bir süre ertelenmesine sebeb oldu. Uzay mekiği programı 1989'da devam etti ve beş sefer yaptı.

AMERİKAN FUTBOLU;

Oval bir topla elle oynanan, futboldan çok rugby'ye benzer sert bir oyun. İlk defa 1872 yılında Amerika'nın Harvard Üniversitesinde oynandı. Amerika'da büyük ilgi görmekle beraber diğer ülkelerde fazla yaygın değildir.

Oyuncular birbirleriyle temas halinde bir bakıma kavga ederler. Baş ve eklem yerlerini korumak için, oyuncular maç esnasında özel bir kıyafet giyerler. Oyun, on bir oyuncu ve çok sayıda yedekten meydana gelmiş iki takım arasında oynanır. Oyun esnasında ölen futbolcular bile olabilir. 1905'te bu oyundan Amerika'da 18 kişi ölmüştür.

Maç, yarımşar saatlik iki devre halinde oynanır. Topu taşıyana yol açmak için rakip oyuncuların düşürülmesi serbesttir. Oyun ayak vuruşuyla başlatılır. Top, elle sahanın her tarafına ulaştırılır. Topu ayakla sürmek yasaktır. Süren oyuncu cezalandırılır ve top karşı takıma verilir. Rakip takımın kale çizgisi topla geçilirse 6 sayı alınır. Eldeki top, bırakılıp yere değmeden şutlanır veya yere konularak vurulur. Bu esnada top, rakip kalenin yan direklerinin arasından (yatay direğin üstünden) geçirilirse, 3 sayı kazanılır. Oyun sahasının boyutları 91x49 metredir. Kale, "Y" biçimli bir sapanı andırır. Kale direklerinin düşey ayak yüksekliği 3 m, yan direklerinin arası 6,66 m'dir.

AMERİKYUM;

Alm. *Americium,* **Fr.** *Americium,* **İng.** *Americium.* Aktinitler serisinden radyoaktif bir element. Am kimyasal sembolüyle gösterilir. Atom numarası 95 olup periyodik tablonun III-B grubunda bulunur. Tabiatta tabii halde rastlanmaz. İlk defa 1944'te T.Seaborg ve arkadaşları tarafından nükleer bir reaktörde, plutonyum-239'dan amerikyum-241 izotopu halinde elde edildi. Bilinen bir çok izotopundan en uzun yarı ömürlü olanı Am-243 olup yarı ömrü 7950 yıldır. Am-246'nın yarı ömrü ise 25 dakikadır. En önemli izotopu Am-241'dir.

Elementin elde edilmesinde önce Pu-241 saflaştırılır. Birkaç ay bekletilen Pu-241 bozunarak Am-241'e dönüşür. Daha sonra Am-241 plutonyumdan muhtelif saflaştırma prosesleri ile izole edilir. Saf amerikyum bileşiği ilk defa 1945'te B.B. Cunningham tarafından elde edilmiştir.

Amerikyum sulu çözeltilerinde +3,+4,+5 ve +6 değerliklerini alır. Asitli sulu çözeltilerde Am+3 pembe; Am+4 (çok kararsız) açık pembe, $AmO2^{+}$ sarı, AmO2+2 açık kahverengidir.

Amerikyum gümüş beyazlığında bir metaldir. Normal havada çok yavaş kararır. Erime noktası 995°C, özgül ağırlığı 13,67'dir.

Elektron düzeni (Rn) $5f^{7}7s^{2}$ ile gösterilir.

Amerikyum-241 izotopu sanayide akışkan yoğunluklarının ölçümünde, kalınlık ölçmede, uçak yakıtı göstergelerinde, uzaklık ölçüm cihazlarında kullanılmıştır. Burada Am-241'in gamma ışımasından faydalanılır. Amerikyum ayrıca izotop güç kaynaklarında kullanılan kuriyum-242'nin üretimi için

başlangıç materyeli olarak kullanılır.

AMEŞ;

Tabiin (Peygamber efendimizin Eshabını görenler) devrinin büyük hadis, fıkıh ve kıraat imamlarından. İsmi, Süleyman bin Mihran el-Kahili el-Esedi el-Kufi'dir. Gözlerinden çok yaş aktığı ve görmesi zayıfladığı için Ameş lakabı ile meşhur olmuştur. 680 (H. 61)de başka bir rivayette hazret-i Hüseyin'in şehid olduğu gün Kufe'de doğdu. 765 (H. 148)de vefat etti.

Kufe'ye hicret edip yerleşmiş olan Ameş, burada en son vefat eden Sahabi Abdullah bin Ebi Evfa ve Enes bin Malik'le görüşüp hadis-i şerif rivayet etti. İmam-ı A'zam Ebu Hanife'nin ilim meclisinde bulunup ondan pekçok mesele sorup öğrendi. Tabiinden, İbrahim en-Nehai, İbn-i Şihab ez-Zühri ve diğer hadis alimlerinden hadis-i şerif rivayet etti. Rivayet ettiği hadis-i şeriflerin sayısı bin üç yüzdür. Hadis ilminde hafız (100.000 hadis-i şerifi ravileri ile birlikte ezbere bilen), sika (güvenilir) bir zat olup, ilmi ve fazileti yüksek idi. İlimdeki yüksekliği sebebiyle ona "Allamet-ül-İslam" denilirdi. Hadis ilminde yüksek bir derecesi olan Ameş, Kufe'nin ileri gelen fıkıh alimlerindendi. Kıraat (Kur'an-ı kerimi usulune uygun okuma) ilminde on imamdan sonra, meşhur olan dört kıraat imamından biriydi.

Ameş, alim ve zahid bir zat olup, yediği lokmanın helalden olmasına çok dikkat eder, şüphelilerden sakınırdı. Hep ölümü düşünür, ona hazırlıklı olmak için çalışırdı. Çok ibadet ederdi. Yetmiş üç seneye yakın bir zaman bütün namazlarını cemaatle ve birinci safta kılmıştı. Sohbetlerinde herkes müsavi idi. Yani zenginler, fakirler, hatta sultanlar bile aynı safta bulunurlardı.

Buyurdu ki:

"Halkın işi-gücü fitne fesad olunca, kötüleri başlarına geçer."

"İçinizde Allahü tealaya asi olanlar (karşı gelenler), işledikleri o çirkin işlerin isli bir duman olup, yüzlerine çökeceğinden, mahşer günü halkın önünde başlarına böyle bir hal geleceğinden niçin korkmazlar."

AMETAL (Bkz. Element)

AMFETAMİN;

Alm. *Amphetamin,* **Fr.** *Amphêetamine,* **İng.** *Amphetamine.* Uyarıcı etki yaparak beynin etkinliğini artırdığından insan ve hayvanlarda çoğu zaman doping maksadıyla kullanılan ilaçların ilk örneği. İlk defa 1927'de sentez edildi ve soğuk algınlığı için, bronşları genişletici etkisi sebebiyle, ilaç olarak kabul edildi. Bu etkilerinden başka, kalp atışının hızlanması, idrar torbasındaki iç büzgen kasların kasılması, gözbebeği büyümesi, sempatik sinir sistemini desteklemesi gibi etkileri vardır. Merkezi sinir sistemi seviyesinde amfetaminin temel fonksiyonu uyanıklık sağlayan (noo-analeptik) maddelerinkiyle aynıdır. Uyku ihtiyacını azaltırken paradoksal uyku yüzdesini düşürür. Yorgunluğu gidererek vücut aktifliğini artırır. Ayrıca açlık hissini körelttiğinden iştah kesici bir madde olarak da düşünülmüştür. Kalbe zarar vermeleri ve bilhassa alışkanlık meydana getirebilmeleri sebebiyle, iştah azaltıcı olarak kullanılmaları pek tavsiye edilmez.

Amfetamin, belirli sinirsel çöküntülerin ve bir ölçüde bazı zihin bozukluklarına eşlik eden daha ciddi çöküntülerin belirtiye yönelik tedavisinde fayda sağlar. Kronik alkolizmde, hastanın alkolden kaçınmasını sağlamak üzere psikolojik telkine yardımcı olan ilaçlardan biridir.

İstenmeyen yan etkilerinden bazıları aşırı uyarılmadır. Buna ilaveten uykusuzluk, sinirlilik, kusma ve ishal gibi belirtiler ortaya çıkabilir. Hatta yüksek dozlar şuur kaybı veya ölüme de götürebilir.

Tıbbi kullanım maksadından saptırılarak kimi spor karşılaşmalarından ve zihinsel çalışmalar sırasında doping etkisi sağlamak maksadıyla alınan amfetaminler, günümüzdeki uyuşturucu maddeler arasında önemli bir yer tutar. Bu durumda diğer uyuşturucularla, özellikle barbitüriklerle beraber kullanılır. Ya damardan şırınga ile enjekte edilir veya ağız yoluyla damla şeklinde alınır.

Amfetamin, kimyasal olarak rasemik fenil izopropil amin olarak bilinir ve $C_9H_{13}N$ formülüne sahiptir. Saf haldeyken renksiz, uçucu bir sıvıdır. Ağır bir kokusu ve yakıcı bir tadı vardır. Tıpta umumiyetle sülfat veya fosfat bileşiği halinde kullanılır. Sülfat bileşiği benzedrine adıyla piyasaya sürülmüştür. Dexedrine adıyla piyasaya çıkarılmış olan dekstroamfetamin ise, amfetaminin iki gotik izomeri içinde en etkili olanıdır. Amfetamin grubundan öbür ilaçlar arasında, metafetamin ve benzfetamin de sayılabilir.

AMFİBOLLER;

Alm. *Hornblenden, Amphibole,* **Fr.** *Amphiboles,* **İng.** *Amphiboles.* Muhtelif oranlarda değişik silikatlar

ihtiva eden kayaç mineralleri grubu. Bütün silikat minerallerinde olduğu gibi, amfibollerin kristal yapısındaki temel birim SiO_4 dörtyüzlülerinin teşekkül ettirdiği çift zincirlerdir. Çift zincir grupları ise, kendilerine paralel ve bitişik olan öbür zincir çiftlerine kristal içindeki Na, Ca ve Mg, Fe^{+2}, Fe^{+3}, Al iyonlarıyla bağlanır.

Amfiboller inosilikat yapısında minerallerdir. En belirgin özellikleri, yaklaşık 55° ve 125° lik açılarla kesişen, hemen hemen kusursuz prizma biçimindeki iki yarılma düzlemidir. Amfibollerin çoğu uzun kristaller meydana getirir. Bu kristallerden bazısı iğnemsi, bazısı da lifsidir. Kristalleri lif biçiminde olan ribekit, kümingtonit, antofillit ve tremolit gibi amfibollerin hepsine birden asbest veya amyant ismi verilir. Amfibollerin kristal yapısı umumiyetle ya ortorombik veya monoklinal sistemdedir. Amfibollerin bileşimi birinden öbürüne mühim farklılıklar gösterir. Silisyum (Si) ve oksijenin (O) yanı sıra bileşimlerinde sodyum (Na), kalsiyum (Ca), mağnezyum (Mg), demir (Fe), alüminyum (Al), fluor (F) ve hidrojen (H) bulunabilir. Amfibol grubunun genel kimyasal formülü şöyle gösterilebilir: $(Na,Ca)_{23}$ $(Mg,Fe^{+3},Al)_5$ $(Si,Al)_3$ $O_{22}(OH,O,F)_2$ veya $(Mg, Fe^{+2}, Fe^{+3}, Al)_7$ $(Si, Al)_8$ $O_{22}(OH,O,F)_3$.

Amfibollerin sertliği 5 ila 6 arasında, özgül ağırlıkları ise 2 ila 3,4 g/cm^3 arasında değişir.

AMFİZEM (Bkz. Fıçı Göğüs)

AMFOTERLİK;

Kimyada, bir maddenin hem asitlerle hem de bazlarla tepkimeye girebilme özelliği. Amfoter maddeler, asitler karşısında baz gibi davranarak proton alır veya elektron çifti verirler. Bazlar karşısında ise asit gibi davranarak proton verir veya elektron çifti alırlar. Mesela su amfoter bir maddedir. Bir asit olan hidrojenklorürle tepkime verdiği gibi, biz baz olan amonyakla da tepkime verir:

$$H_2O + HCl \longrightarrow H_3O^+ + Cl^-$$

$$\longleftarrow$$

$$H_2O + NH_3 \longrightarrow NH_4^+ + OH^-$$

$$\longleftarrow$$

Birinci tepkimede su, hidrojen klorürden bir proton alarak baz gibi davranmışken, ikinci tepkimede amonyağa bir proton vererek asit gibi davranmıştır.

Çinko, alüminyum, krom, kalay ve kurşun amfoter maddelerdir. Bunların hidroksitleri de amfoter özellik gösterir.

AMİDİ;

İslam alimlerinin büyüklerinden. İsmi, Ali bin Muhammed bin Salim es-Sa'lebi'dir. Künyesi, Ebü'l-Hasan veya Ebü'l- Kasım, lakabı Seyfüddin'dir. Amidi nisbesiyle meşhur olmuştur. 1156 (H.551) senesinde Amid'de (Diyarbakır) doğdu. 1233 (H.631) senesinde Şam'da vefat etti.

İlk tahsilini kendi memleketinde yaptı. Önce **Kur'an-ı kerim** okumayı öğrendi. Kıraat ilmini memleketindeki meşhur kıraat alimlerinden okudu. Tahsilini tamamlamak üzere Bağdat'a gitti ve Hanbeli mezhebi alimlerinden İbnü'l-Menni'den fıkıh, cedel ve münazara ilimlerini okudu. O devrin büyük hadis alimi İbn-i Şatil'in derslerini dinledi. Şafii mezhebi fıkıh alimlerinden Şeyh Ebü'l-Kasım bin Fudlan'dan Şafii mezhebi fıkıh bilgilerini öğrendi. Önceleri Hanbeli mezhebini taklit etmekteyken Şafii mezhebine göre amel etmeye başladı. Kelam mantık gibi akli ilimleri öğrendi. Bu ilimlerle ilgilenmesi çevresindekiler tarafından yanlış yorumlandığı için, Bağdat'tan ayrılarak Şam'a gitti. Kelam, mantık, fıkıh usulü ilimleri üzerine çalışmalarına orada devam etti. Bir müddet sonra kelam ve fıkıh usulü ilimlerinde zamanının en meşhur alimlerinden oldu.

Şam'dan Mısır'a giderek İmam-ı Şafii'nin kabri yanındaki Nasıriyye Medresesine müderris oldu ve ders okuttu. Ayrıca Kahire'nin Zafir Camiinde ders verdi. Pekçok kimse derslerine devam edip, ondan icazet aldılar. Mısır halkı kendisinden çok istifade etti. Fakat kendisini yanlış anlayıp aleyhinde bulunanların tutumları sebebiyle Mısır'dan Hama'ya gitti. Hama Hükümdarı Melik Mansur'dan himaye gördü. Melik Mansur ona yüksek bir vazife verdi. Böylece iki sene kadar Hama'da kaldı. Şam emiri El-Melikü'l-Muazzam Şerefeddin İsa'nın daveti üzerine Şam'a gitti. On yıl kadar Aziziye Medresesinde müderrislik yapıp ilim öğretti. Bu medresede verdiği dersler çok dikkati çekti. Fakat o sıralarda El-Melik-ül-Eşref'in işgal ettiği Diyarbekir'in eski hükümdarı ile gizlice mektuplaştığı ileri sürülerek vazifesinden alındı. Sonra Medrese-i Adliye yanındaki evine çekilip, ömrünün son zamanlarında münzevi bir hayat yaşadı. 9 Kasım 1233 (4 Safer 631) tarihinde Şam'da vefat etti. Kasiyun Dağı

eteğindeki kabristana defnedildi.

Amidi güzel yüzlü, gayet güzel ve fasih konuşan meşhur bir alimdi. Şafii mezhebi fıkhında geniş ilim sahibi idi. Müdekkik bir alim kuvvetli bir hatip ve iyi bir müderris idi. Özellikle hilaf ve cedel ilminde eşi yoktu. Hilaf ilminde kendine has bir usul ortaya koymuş, bu sahanın en büyük isimlerinden Es'ad bin Muhammed el-Mihleni ve Şerif el-Meragi'nin eserlerini şerh ederek metotlarını takviye etmiştir. Kendisinden önceki Ehl-i sünnet kelam alimlerinin eserlerini incelemiş, kelam ile felsefeyi birbirine karıştıran, hatta imanlarının esasını felsefe üzerine kuran bozuk fırkaların Ehl–i sünnet itikadına uymayan inanış ve fikirlerini tenkit etmiştir. Bu bozuk fırkalara karşı Ehl–i sünnet ve'l-cemaat itikadını müdafaa ederken ve onların sapık fikirlerini çürütürken, onların felsefelerine de geniş cevaplar vermiştir. Şimdi kendilerine Selefiyye adını verenlerin iddia ettiği gibi Amidi kelam ile felsefeyi birbirine karıştırmamış, bilakis kelam ilmini kendisine karıştırılan felsefi düşüncelerden temizlemiştir.

Şafii mezhebinin meşhur alimlerinden Şeyhülislam İzzeddin bin Abdüsselam, Amidi için şöyle demiştir: "Ben ondan daha iyi ders veren birini görmedim. Uslubu tatlı ve gayet fasih konuşan bir hatip idi. **El-Vesit** adlı eseri gayet güzel izahlar ile okuturdu. Biz münazara usulünü ondan öğrendik. Bir zındık münazara için gelse onun karşısına Amidi çıkardı. Çünkü bu hususta ehliyet ve kabiliyet sahibi o idi." Amidi, İmam-ı Gazali hazretlerinin **El-Vesit** adlı eserini ezberlemişti.

Eserleri:

Amidi hazretlerinin kelam, fıkıh, mantık ve hikmet ilimlerine dair yazdığı yirmiden fazla eser vardır. Bazıları şunlardır:

1) El-İhkam fi Usuli'l-Ahkam, fıkıh usulüne dair bir eserdir. Kahire'de ve son olarak İbrahim el-Acuz'un eklediği haşiyelerle birlikde dört cild olarak Beyrut'ta basılmıştır. **2) Ebkarü'l-Efkar,** kelam ilmine dair olup basılmamıştır. Çeşitli yazma nüshaları vardır. **3) Gayetü'l-Meram fi İlmi'l-Kelam,** muhtasar bir kelam kitabıdır. **4) Risale fi İlmillah, 5) Kitabü'l-Cedel, 6) Dekaiku'l-Hakaik fi'l-Mantık,** mantık ilmine dairdir. **7) Rumuzü'l-Künuz, 8) Menaihü'l-Keraih, 9) Kitabü'l-Bahir fi Ulumi'l- Evail vel-Evahir, 10) Et-Tercihat fi'l-Hılaf, 11) Lübab-ül-Elbab, 12) Keşf-üt-Temvihat.**

AMİK GÖLÜ;

Akdeniz bölgesinde Amik Ovasının çukur kesiminde bulunan bir göl. 100 kilometrekarelik olan yüzölçümü, suyunun dışarıya akıtılması sonucunda küçülerek son yapılan ölçümlerde 60 km^2ye düşmüştür. Deniz seviyesinden yüksekliği 81 metredir. Derinliği azdır. Suyun azaldığı ve çoğaldığı zaman arasında su seviyesi 2 m fark eder. Etrafı düz ve bataklıktır. Ocak-Nisan arası göl ve bataklık genişler. Yazın daralır, hemen hemen yok olur.

Göle; Karasu, Muratpaşa ve Afrin çayları dökülür. 13 kilometre uzunluğunda Küçük Asi Çayı (Karadere) ise gölün bir kısım suyunu Asi ırmağına boşaltır. Göl alanı küçültülerek kazanılmış topraklar, sulama kanallarıyla değerlendirilmiştir. Gölün suyu tatlıdır.

AMİK OVASI;

Antakya şehrinin kuzeyinde çukur bir düzlük. Ortasında Amik Gölü, doğusunda Kurt, batısında Amanos Dağları ile Akdeniz, kuzeyde İslahiye ve güneyinde Kuseyir Yaylası ile çevrilidir. Kuzeyde daralırken güneyde genişler. Antakya-Maraş çukurunun genişlemiş bir parçasını teşkil eder. Yüzölçümü 900 kilometrekareden fazladır. Uzunluğu 90 km, güneyde genişliği 30-35 km, kuzeyde ise 18-20 kilometredir. Bir çöküntü hendeği ovasıdır.

Tarıma son derece elverişlidir. Toprağı çok verimlidir. M.Ö. 4000 senesinden beri muhtelif milletlerin yerleşme alanı olmuştur. Dümdüz ovada pekçok höyükler vardır. Bu höyükler askeri savunma için yapılmıştır. Reyhanlı yakınındaki "Teel Cüdeyde" isimli höyükte yapılan araştırmada tabandan tepeye kadar 14 kültür katına rastlanmıştır. Bu höyüklerde altı bin senelik bir tarih hazinesi saklıdır.

Deniz seviyesinden 150 m yükseklikteki bu bereketli topraklar, her türlü tarıma elverişlidir. Buğday, arpa, yulaf, darı, pirinç, nohut, fasülye, mercimek, pamuk, yer fıstığı, kavun, karpuz, üzüm, zeytin ve çeşitli sebzeler yetiştirilir.

AMİL;

Alm. *Steuereinnehmer, [im isl. staat]* **Fr.** *Percepteur (m.),* **İng.** *Collector of revenues.* Herhangi bir bölgede zekat, haraç, öşr ve ganimetlerin tahsili (toplanması) için İslam devleti tarafından vazifelendirilen ve yerine göre dinin emirlerini öğreten memur. Amil, İslam tarihinde adı sık geçen bir tabir olup, muhtelif İslam devletlerinde ve farklı devirlerde değişik manalarda kullanılmıştır.

Amil, lügatta bir işi yapan, işleyen kimse manasındadır. Kur'an-ı kerimde çoğul olarak, zekat toplayan

tahsildar manasında geçmektedir. Kur'an-ı kerimde mealen; "**Sadakalar** (zekat) **Allahü tealadan bir farz olarak, ancak fakirlere, miskinlere,** (zekat toplayan) **amillere, kalbleri müslümanlığa ısındırılmak istenilenlere,** (efendisinden kendisini satın alıp, borcunu ödeyince azad olacak mükatep) **kölelere, borçlulara, cihad ve hac yolunda olup, muhtac kalanlara, yolda kalmışlara mahsustur. Allahü teala alimdir, hakimdir."** buyruldu. (Tevbe suresi: 60)

Peygamber efendimiz Medine-i münevvereye hicret ettikten sonra, çeşitli kabile ve bölgelere amiller tayin etti. Bu amiller, Müslümanlara namaz kıldırıyor, zekatlarını topluyor, davalarını hallediyor, İslamiyeti öğretiyor ve valilik de yapıyorlardı. Medine'de bulunan amiller, umumiyetle gelen zekatların kayıtlarını tutar, muhafaza ve yerlerine dağıtma işine bakarlardı.

Peygamber efendimiz Attab bin Üseyd'i Mekke'ye amil yaptığında kendisine günlük bir dirhem yevmiye tayin etmişti. Bu, İslam tarihinde amiller ve valiler için konulan ilk ücrettir.

Hazret-i Ebu Bekr halife olunca, Peygamber efendimizin tayin ettiği amilleri yerinde bıraktı. Arabistan Yarımadasını bazı bölgelere ayırdı.

Hazret-i Ömer devrinde İslam devletinin sınırları genişleyince, idarede kolaylığı sağlamak, gelirleri iyi takib etmek için, memleket büyük idari bölgelere ayrıldı ve buralara amiller tayin edildi. Tayin edilen amiller, halife namına gittikleri bölgeleri idare ettiler. Zekatları haraç ve cizyeleri topladılar. Vilayetlerde amil adı altında vali, katip, divan katibi, zabıta, ve hakim adı altında memurlar görev yaptılar.

Amil olacak kimsede; hür ve Müslüman olmak, emanet ve doğru sözlülük, tamahkar olmamak, insanlar arasında kin ve düşmanlığa yol açmamak, kuvvetli hafıza sahibi olmak, nefsin arzu ve isteklerine uymamak gibi bazı şartlar aranırdı. Amil, vazifeye başlamadan önce mal beyanına tabi tutulur ve kaydettirilirdi. İşin sonunda amilin serveti ile beyanı karşılaştırılırdı. Fazlalık varsa, mahkeme yoluyla geri alınırdı.

Hazret-i Ömer, bir gün hutbesinde, cemaate şöyle hitab etti: "Ey müminler Allahü tealaya yemin ederim ki, bu memurları sadece vergilerinizi toplamaları için göndermiyorum. Onları size dininizi de öğretmeleri için gönderiyorum. Allahü tealaya yemin olsun ki, kime bunun haricinde muamele yapılırsa, bana haber versin. Onun hakkını alıp, gerekeni yapayım."

Emeviler devrinde sadece zekat tahsildarlarına "amil" denildi. Abbasi ve sonra gelen Türk-İslam devletlerinde amil ünvanı farklı manalarda kullanıldı. Mesela; Gaznelilerde maliye me'muru olarak kullanıldı. Doğu İslam memleketlerinde olduğu gibi, batıdaki Kuzey Afrika ve Endülüs'te de amil ünvanı kullanılmıştır.

AMİL ALKOL;

Alm. *Amyl alkohol (m),* **Fr.** *Amyle alcool,* **İng.** *Amyl alcohol.* Genel formülü $C_5H_{11}OH$ olan ve sekiz izomeri bilinen organik bir bileşik. Bilinen sekiz izomeri içinde en önemlisi izoamil alkoldür (K.N.131°C). Genellikle patates ve tahılların fermentasyonundan elde edilirler. Fuzel yağı içinde de amil alkol mevcuttur. Çeşitli işlemlerle (ekstraksiyon, destilasyon ve kurutma gibi) fuzel yağından alınır. Ayrıca kimyasal metodlarla sentezleri yapılabilir.

AMİL ASETAT;

Alm. *Amylacetate,* **Fr.** *Amyle acetate,* **İng.** *Amyl acetate.* Herhangi bir amil alkolün veya amil alkoller karışımının asetik asit ile meydana getirdiği esterlerin hepsi için kullanılan genel ad. Bütün amil asetatlar renksizdir. Akışkan, nötral bir sıvı olup hoş meyva kokuludur. Bu sebepten bazı amil asetatlar, parfümeri ve kozmetikte esans olarak kullanılır. Amil asetatın mümkün olan sekiz izomerinden altı tanesi ticari maksatla üretilir. Genel formülü $CH_3CO_2C_5H_{11}$ şeklindedir. Amil asetata muz yağı da denir.

Amil asetat ilaç sanayii ve parfümeri haricinde endüstride çözücü olarak kullanılır. Ticari önemi de bu sebeptendir. Deri ve diğer sanayide, selülozik örtü boyalarının çözülmesinde ve inceltilmesinde kullanılır.

AMİL ÇELEBİOĞLU;

Edebiyat tarihçisi, metinler şerhi profesörü, şair. 20 Nisan 1934 tarihinde Karaman'da doğmuştur. Babasının adı Ali Rıza, annesinin adı Fevziye'dir. Soy bakımından Celaleddin-i Rumi'ye oradan da hazret-i Ebu Bekir'e dayanır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitirmiş ve Sanat Tarihi Bölümünden sertifika vermiştir. İlk öğretmenliği Konya Erkek Lisesinde olup, 1964-65 yıllarında müdür muavinliği görevinin yanında Edebiyat ve Sanat Tarihi dersleri vermiştir. 1965 yılında Konya Selçuk Eğitim Enstitüsüne Türk Edebiyatı öğretim görevlisi olarak tayin edilmiş,

1966-71 yıllarında İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk Edebiyatı Kürsüsünde asistanlık yapmıştır. Karşılaştığı güçlükler sonunda bu fakülteden ayrılarak 1971 yılında Erzurum A. Ü. İslami İlimler Fakültesi İslam Milletleri Dilleri ve Edebiyatları Bölümüne asistan olarak atanmış ve aynı yıl Yazıcıoğlu'nun **Muhammediye'**si üzerine hazırladığı doktorasını üstün başarı ile vermiştir. **Sultan İkinci Murad Devri Mesnevileri** adlı tezini bitirerek 1976'da doçent olmuş, 1977-82 yılları arasında Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmış ve buradayken 1982 yılında profesörlüğe yükseltilmiştir. 1982-83 yıllarında Marmara Üniversitesi Eğitim Fakültesi dekanlığı yapmış, idari işlerin verdiği huzursuzluk sebebi ile bu vazifeden ayrılmak mecburiyetinde kalmıştır. 1990 yılına kadar bu üniversitenin gerek Fen-Edebiyat, gerek Eğitim Fakültelerinde Eski Türk Edebiyatı derslerini yürütmüş, lisans, lisans üstü ve doktora derecelerinde pekçok talebe yetiştirmiş, 1990 yılında Hacca gitmiş ve elim Tünel Hadisesinde vefat etmiştir.

Şiirlerinde umumiyetle **Hayrani** mahlasını kullanan Çelebioğlu, yerine göre **Çelebi** mahlasını da kullanmıştır. Şairliği daha ziyade hayatı hafife alan, zahiri hayata aldananlara karşı bir tepki niteliğinde ve halk şiiri tarzındadır. Bununla birlikte klasik edebiyatımızın ölçüleri içinde aruzla şiirler de yazmıştır. **Hafifleme** başlığını taşıyan şiirinin ilk ve son dörtlükleri aşağıdadır.

Şu dünyaya aciz çıplak gelenler,

Tüysüz tavukları yolduk sanırlar.

Kendine gülmeyip ele gülenler,

Aslında ham iken olduk sanırlar.

.....

Sözünü sakınmaz Çelebi bir dem,

Namerdin lütfunu sayarlar kerem,

Kuyruksuz hayvanlar geçinir adem,

İnsanlığa ölçü kılık sanırlar.

Devamlı arayan ve sorular soran Prof. Dr. Amil Çelebioğlu, ilmi araştırmalarının yanında edebiyat sahasında pekçok eserin sahibi olmuştur. Mesleği icabı işe atasının **Mesnevi'**sinden başlamış, S. Nahifi Efendinin manzum **Mesnevi Tercümesi'**ni Farsça aslı, Osmanlı Türkçesi ile Nahifi Tercümesinin eski ve yeni harfli şeklini vermiş ve bu metni günümüz diline nesir halinde aktarmıştır. Ayrıca halk edebiyatı sahasında bilmece ve ninniler üzerine hazineler bırakmıştır. Her biri bir küçük kitap olacak şekilde neşrettiği makalelerinin yanında belli başlı eserleri şunlardır:

1) Mesnevi-i Şerif (Aslı ve sadeleştirilmişiyle manzum Nahifi Tercümesi 1967-72, üç cilt halinde), **2) Ramazanname (**1974), **3) Muhammediye (**1975), **4) Türk Bilmeceler Hazinesi** (Y. Ziya Öksüz ile birlikte 1979), **5) Türk Ninniler Hazinesi (**1982), **6) Erzurumlu İbrahim Hakkı (**1989), **7) Ali Nihad Tarlan (**1990).

AMİL NİTRİT;

Alm. *Amylnitride,* **Fr.** *Amyle nitrite* **İng.** *Amyl nitrite.* Sarımsı renkte, iç açıcı bir kokusu bulunan bir sıvı. Damar açıcı etkisi vardır. Çok uçucu olup, göğüs ağrı nöbetlerinin tedavisinde kullanılır. İzoamil nitrit, bir ölçüde diazonium ve isonitrozo bileşiklerinin elde edilmesinde kullanılır. İzoamil nitrit elde etmek için, izoamil alkol içinden nitrik asit buharı geçirilir veya 26 kısım potasyum nitrit 15 kısım su ve 30 kısım sülfürik asit karışımı içinden distile edilerek alınır.

Formülü $C_5H_{11}ONO$ olup yoğunluğu, 0,877 g/cm^3, kaynama noktası 148 derecedir. Suda çözünmez, fakat alkol, eter, asetik asit kloroform veya benzende çok çözünür. İzoamil nitrit, metal-asit karışımı ile kolayca indirgenir. Amonyak ve izoamil alkole dönüşür. Potasyum hidroksit vasıtasıyla hidroliz edilirse, potasyum nitrat ve izoamil alkol elde edilir.

AMİN ALAYI;

Osmanlı Devletinde 4-7 yaş arasındaki çocuklara "elif-ba" ve ahlak bilgilerinin öğretildiği ilk mektebe başlatılırken yapılan merasim. Bu merasimin bir kandil günü olmasına bilhassa dikkat edilirdi. Bu mümkün olmazsa, pazartesi veya perşembe günleri yapılırdı.

Merasime bir gün önceden evin temizliğiyle başlanırdı. Ayrıca ailenin mensupları Kapalıçarşı'ya giderek, okula başlayacak çocuğa ve mahalledeki fakirlerin çocuklarına gerekli eşyaları alırlardı.

Bundan başka aile yadigarı rahle de cilaya verilirdi.

Amin alayı yapılacağı gün, sabah namazından sonra çocuğa yeni elbiseleri giydirilir, hazırlık tamamlanınca ailece Eyüb Sultan'a gidilir ve burada dua edilirdi. Eve dönüldükten kısa bir süre sonra, okul çocukları ile ilahiciler gelirdi. Her okulun ayrı bir ilahicisi vardı. Semtte, amin alayı bir seyir vesilesiydi. O gün sokaklarda bir bayram havası ve görülmedik bir kalabalık olurdu.

Mektebe gidecek çocuk, evinin kapısında göründüğü anda ilahiciler ilahi okumaya başlarlar ve ilahilerin uygun yerlerinde alayda hazır bulunan Aminciler de "amin! amin!" diye nakarat yaparlardı. İlahi sona erince mahallenin hocası duaya başlar, çevrede bulunanlar büyük bir huşu içinde, çömelerek duayı sessizce dinlerdi. Hocanın duası sona erince, ilahiler okunmaya başlanır, amin nidaları göğe yükselirdi. Bu sırada mahallenin bekçisi, çocuğu hazırlanmış olan midilliye bindirir, yedeğine geçer, okulun kalfası ve müzakerecisi de atın iki tarafına geçerek alay hareket ederdi.

Amin alayı belirli teşrifat kaidelerine bağlıydı. En önde giden, atlas yastık üzerindeki sırmalı kesesiyle elif-bayı taşırdı. Onun arkasından, başının üzerinde rahle ve çocuğun okulda oturacağı minderi götüren uzun boylu birisi giderdi. Bunu okula gidecek çocuk takib ederdi. Çocuğun arkasında okulun hocasıyla ilahiciler, aminciler bulunurdu. Amincilerin arkasında da ikişer ikişer el ele tutuşan mekteb talebeleri gelirdi. Alayı çocuğun babası, davetliler, akrabalar ve yakın dostlar tamamlardı.

Yolda ilahiciler okumaya devam eder, aminciler de münasip yerlerde "amin" derlerdi. Bu topluluk sonunda okul kapısına varır; çocuk hemen içeri girmez burada zamanın padişahına dua edilir ve gülbank okunurdu. Gülbank'ı müteakip hoca tekrar dua eder, nihayet çocuğun bir elinden okul kalfası, diğer elinden de kapıcı tutar ve doğruca hocanın yanına çıkarlardı.

Çocuk hocanın önüne geldiğinde elini öper, karşısında diz çökerdi. Bu arada, kalfa da elif-ba cüzünü rahleye açardı. Daha sonra hoca Besmele-i şerif'i takiben Elif harfini gösterir ve ilk dersini verirdi.

Amin alayları eski devirlerde kısaca böyle olur ve çocuk ilk dersi bu şekilde alırdı.

AMİNE HATUN;

Peygamber efendimizin mübarek annesi. Kureyş kabilesinin Zühreoğulları kolundan Vehb bin Abdi Menaf'ın kızıdır. Annesi Abdüddaroğullarından Berre binti Abdüluzza'dır. Üç batın ileride soyu Peygamberimizin baba tarafı ile birleşir. Medine'de doğdu. M. 577'de Medine ile Mekke arasındaki Ebva denilen yerde vefat etti. Kabri oradadır.

Amcası Vüheyb ibn Abdi Menaf'ın yanında büyüyen Amine, güzelliği ve terbiyesi ile Kureyş içerisinde emsalsiz idi. 14 yaşındayken Abdülmuttalib'in oğlu Abdullah'la evlendi. Abdullah'ın alnındaki nur zifaf gecesi Amine'nin alnına geçti. Bu hale bütün Kureyş kadınları imrendiler. Kısa bir müddet sonra alemlerin efendisine hamileyken, kocası Abdullah vefat etti. Kocasının ölümüne çok üzüldü. Hatta bir şiirinde:

Hiç beklenmedik anda, aldı onu eceli,

Halbuki o çok cömert, çok merhametli idi.

demiştir.

Amine, Resulullah'a hamile olduğu esnada ve dünyayı teşrifi esnasında hiç sıkıntı ve doğum sancısı çekmedi. Kendisine hazret-i Asiye, hazret-i Meryem'in ruhaniyetleri ile, melekler yardım ettiler.

Rüyasında çocuğunun ismini Muhammed koyması istendi. Peygamber efendimiz hakkında bir de rüya gördü. Bu rüyayı Peygamber efendimiz şöyle anlatmışlardır:

Ben ceddim İbrahim'in duası, İsa'nın müjdesi ve annemin gördüğü rüyayım. Annem rüyasında Şam saraylarını aydınlatan bir ışığın kendi içinden çıktığını görmüş idi. Peygamberlerin anneleri böyle rüyalar görürler.

Amine, hazret-i Abdullah'tan başka kimse ile evlenmedi. 20 yaşında iken Abdullah'ın mezarını ziyaretten dönerken, Medine ile Mekke arasında Ebva denilen yerde vefat etti. Bu esnada alemlerin efendisi henüz altı yaşındaydı. Son anlarında Alemlerin Efendisini bağrına basarak şunları söylüyordu:

Her yaşayan ölür, eskir her yeni,

Her yaşlanan elbet oluyor fani.

Ben de öleceğim bir gün elbette,

Lakin kalacaktır adım dillerde.

Çünkü senin gibi hayırlı evlat,

Bıraktım geriye ne büyük nimet.

Böylece Alemlerin Efendisi, hem öksüz, hem de yetim kaldı. Bundan sonra dedesi, Abdülmuttalib ve sonra amcası Ebu Talib'in himayesine girdi.

Hazret-i Abdullah ve Amine, hazret-i İbrahim'in dinine göre ibadet ederlerdi. İslam alimlerinin ekserisinin bildirdiğine göre; Allahü teala, Peygamberimize lütuf ve ihsan olarak, Veda haccında anne ve babasını diriltti. İkisi de Resulullah'a iman ettiler. O'nun ümmeti oldular.

AMİNLER;

Alm. *Amin,* **Fr.** *Amine,* **İng.** *Amine.* Amonyaktaki hidrojenin veya hidrojenlerin yerine alkil (R-) veya aril (Ar-) gruplarının girmesiyle meydana gelen bileşikler. Genel olarak ikiye ayrılırlar. 1) Alifatik aminler, 2) Aromatik aminler.

Alifatik aminler: Alifatik aminler de ikiye ayrılır.

A) Monoaminler: Bu sınıf, amonyaktan türemiş olup, amonyaktaki hidrojen atomlarının yerine alkil gruplarının girmesi ile meydana gelmiştir. Amonyağa bağlanan alkil sayısına bağlı olarak üç sınıfa ayrılır:

a) Primer amin RNH_2 (birincil amin).

b) Sekonder amin R_2NH (ikincil amin).

c) Tersiyer amin R_3N (üçüncül amin)

B) Diaminler: Bir alifatik bileşiğin iki ucuna birer amin ($-NH_2$) grubunun girmesiyle elde edilen bileşiklerdir.

Metilen diamin, $H_2NCH_2NH_2$, tetrametilendiamin (putresin), $H_2N(CH_2)_4NH_2$ ve pentametilendiamin (kadaverin) bu gruba ait birkaç misaldir.

Kimyasal olarak alifatik aminler amonyağa çok benzerler. Oldukça kuvvetli bazlar olup, asitlerle tuz vermek üzere reaksiyon verirler:

$$\underset{\text{metil amin}}{CH_3\text{-}NH_2} + HCl \rightarrow \underset{\text{metil amonyum klorür}}{(CH_3\text{-}NH_3)Cl}$$

Aminlerin bazik özelliği, amin grubuna bağlı olan alkil sayısına bağlıdır. Sekonder aminler, primer veya tersiyer aminlerden daha baziktir.

Trimetil amin ve etilamin gaz olup, suda kolayca çözünür. Bunların dışındaki aminler genellikle sıvı olup, amonyağın kokusuna benzer kokuları vardır. Fakat daha hafiftir. Karbon sayısı çok fazla olan aminler katı olup kokusuzdur. Oda sıcaklığında suda çözünmezler. Aminler bir çok hususlarda amonyağa benzerler. Fakat bunların tutuşabilirliği amonyaktan kolayca ayrılmasını sağlar. Ayrıca alkil amonyum tuzları etanolde çözündüğü halde amonyum tuzları etanolde çözünmez.

Aromatik aminler: Saf aromatik aminler, karışık aromatik aminler, şeklinde gruplandırmak mümkün olduğu gibi, primer, sekonder ve tersiyer aminler şeklinde de gruplandırılırlar.

Aromatik aminler alifatik aminlere nisbeten çok daha zayıf bazdır. Birincil aminler renksiz sıvılar veya kristal katılar olup, suda az çözünürler. Bazı ikincil ve üçüncül aromatik aminler hoş kokulu oldukları halde diğerleri alifatik aminler gibidir.

Bazı aromatik aminler hayvan ve insanda tümör (kanser) yapmaktadır.

a) Primer amin: Amino benzen de denilen anilin olup formülü $C_6H_5NH_2$'dir.

b) Sekonder amin:

$$C_6H_5\text{-}NH_2 + ICH_3 \rightarrow \underset{\text{N - metil anilin}}{C_6H_5\text{-}NH\text{-}CH_3} + HI$$

Bu bir alifatik-aromatik (karışık) amin olup diğer adı fenil-metil amindir. Kaynama noktası 196 derecedir.

Fenil amonyum klorürün anilin ile olan reaksiyonundan difenil amin elde edilir.

Difenil amin renksiz yaprakçıklar şeklinde olup erime noktası 53 derecedir. Güzel kokuya sahiptir.

c) Tersiyer amin: Saf olanı yani üç tane fenil grubu bulunduran tersiyer amin trifenil amindir $(C_6H_5)_3N$. Bu, renksiz kristaller halindedir. Erime noktası 127 derecedir. Hemen hemen herhangi bir bazik özellik göstermez ve tuzu yoktur.

Karışık yani alifatik - aromatik aminlerin tersiyeri dimetil anilindir. Dimetil anilin sıvı olup kaynama noktası 194 derecedir. Anilinden daha baziktir.

Kullanılışları: Aminlerin kullanımı oldukça yaygındır. Misal olarak etanol aminlerin bazı kullanılışları verilecektir. Bunlar mono etanolamin dietanolamin ve trietanolamini kapsarlar.

Monoetanolamin; madeni yağ, mum ve reçineyi suda eriterek sabunu meydana getirir. Bu çeşit eriyikler tekstil üretiminde, metal kesiminde ve evde kullanılan parke cilalarında faydalıdırlar. Monoetanolamin, bir asid gaz absorbe edici olarak kullanılır ve tekstil imalatındaki son işlemlerde, deterjan ve böcek ilacı imalatında kullanılır. Suda çözünmüş dietanolamin karbondioksidi diğer gazlardan ayırmak için ayrıca sanayide boya ve temizlik maddelerinin elde edilmesinde kullanılır. Bir sentetik ağrı dindirici dietanolaminden yapılır. Trietanolamin de, otomobil radyatörlerine konan anti-frize karıştırılarak, paslanmaya karşı, dokuma sanayiinde elyafların yağlanmasında sabun olarak ve parke cilasında kullanılır. Ayrıca kozmetik, böcek ilacı ve petrolden çıkan kimya maddelerinde asit te'sirini azaltıcı olarak kullanılır.

AMİNO ASİTLER;

Alm. *Aminosäure,* **Fr.** *Amino acide,* **İng.** *Amino acids.* Amino ($-NH_2$) grubu ihtiva eden ve proteinlerin temel yapı taşları olan organik bileşikler sınıfı. (Bkz. Protein)

AMİP (Amoeba);

Alm. *Amöbe,* **Fr.** *Amibe,* **İng.** *Ameba.* **Familyası:** Amipgiller (Amobidae). **Yaşadığı yerler:** Su ve su birikintilerinde bağımsız, insan ve hayvanlarda parazit olarak yaşarlar. **Özellikleri:** Mikroskobiktir (gözle görülmez). **Çeşitleri:** Bağımsız veya asalak yaşayan çok çeşidi vardır. Tatlı su amibi (Amoeba proteus) ve Dizanteri amibi (Entamoeba histolytica) en çok tanınanlarıdır.

Tatlı su birikintilerinde, çamurlarda, denizlerde bağımsız veya insan ve hayvanlarda asalak olarak yaşayan tek hücreli hayvancıklar. Mikroskobik olup çok küçüktürler. Bununla beraber yarım milimetre çapında olup, yaşadığı sularda beyaz noktalar şeklinde çıplak gözle de görülebilen çeşitleri vardır.

Amiplerin vücut yüzeyini saran ince bir hücre zarı, iç kısmını dolduran stoplazma (sıvı madde) ve ortada bir çekirdeği vardır. Çok çekirdekli olan amiplere de rastlanır.

Psodopod denilen yalancı ayak uzantıları ile akar gibi hareket ederler. Hareket edeceği zaman vücudunun bir kısmı uzamaya başlar. Biraz sonra stoplazması bu kök gibi uzayan kısmın içine akar. Böylece amip ileriye doğru yol almış olur.

Amip, hayati faaliyeti için gerekli enerjiyi, yalancı ayaklarla sararak vücuduna aktardığı besinlerden sağlar. Amipler, besin olan nebati ve hayvani zerrelerle, yiyecek olmayanları ayırır. Genellikle iki akışkan kol, yiyecek maddesini sararak birleşir ve böylece yiyecek, vücudun içine aktarılmış olur. Besin, vücutta "besin kofulu" (havuzcuğu) içinde sindirildikten sonra "boşaltım kofulu" ile artık madde ve fazla sular vücut dışına pompalanarak atılır.

Amipler çekirdek ve stoplazmaları ortadan uzayıp iki parçaya ayrılarak ürerler. Yeni yavru amipler gelişerek eski büyüklüğe ulaşır. Sonra onlar da ortadan bölünerek yeni amipler meydana getirirler. Kötü iklim ve yaşama şartlarında amip, hayati faaliyetini minimum seviyede yavaşlatıp, vücudunu salgıladığı bir örtü ile sarıp yuvarlak küre haline dönüşür. Buna "kist" denir. Amibin yaşadığı su birikintisi kuruyunca "kist" şekline dönüşmüş olan amip ölmez. Rüzgar bu kistleri sürükleyerek çevreye dağıtır. Kist, aylarca yağmur mevsimini bekler. Uygun sulu bir muhite düşünce çevresindeki zar erir, amip yeniden faaliyete geçer. Birbiri ile birleşerek üreyen amipler de vardır. Göl suyundan bir bardak numune alınıp, mikroskop lamı üzerine damlatılıp incelendiğinde, amiplere rastlamak oldukça zordur. Çünkü amipler çoğunlukla ya yaşadıkları muhitin su yüzeyinde hareket eder veya çamurda bulunur yahut da alınan numunenin kenarlarında toplanırlar.

Mikroskopta lam üzerine damlatılan bir damla göl suyunda eğer amip örneklerine rastlanırsa, hareketlerini ve beslenmelerini incelemek oldukça ilgi çekicidir.

İnsanların barsak boşluğunda yaşayan dizanteri hastalığı amili (etkeni) olan amip zararlıdır. Dizanterinin bu amip tarafından yapılan türüne "Amipli dizanteri" denir. İnsan bu mikroorganizmaları taşıyan besinleri yemekle bunları vücuduna alır.

AMİR;

Alm. *Leiter, Gebieter (m),* **Fr.** *Chéf, commandant,* **İng**. *Superior, chief, commander.* Makam ve memuriyet itibariyle emretmek selahiyetine haiz kimse. Bunun emri altındakilere "memur" ve "maiyet" denir. Bilhassa, askerlikte disiplinin te'mini ve devamı için amirlik büyük önem taşır. Amir, rütbe ve kıdem itibariyle üst derecededir. Aynı zamanda ast ile arasında doğrudan doğruya bir hizmet münasebeti (ilişkisi) vardır. Üstlükte ise sadece rütbe ve kıdem itibariyle üst derecede bulunmak vardır. Aynı bölükteki bölük komutanı yüzbaşı, üsteğmenin hem amiri hem de üstüdür. Başka bir birlikte çalışan üsteğmenin ise sadece üstüdür. Amir maiyyetinden mutlak bir itaat bekler ve ister ki, bunda da haklıdır. Bununla birlikte astlarının saygı ve güvenini kazanarak, onların ahlak ve ruh yönünden de iyi yetişmelerini sağlaması lazımdır. Maiyetinin şerefini, haysiyetini, sağlığını ve özlük haklarını korumağa da mecburdur. Emri altında çalışanlara, hizmet ve münasebeti olmayan işi yaptıramaz. Onlardan menfaat te'min edecek istek ve talepte bulunamaz.

AMİRAL;

Alm. *Admiral (m),* **Fr.** *Amiral (m),* **İng.** *Admiral.* Deniz kuvvetlerinde bir rütbe. Kara ve hava kuvvetlerindeki general rütbesiyle eşdeğerdedir. Tuğamiral, Albaydan sonra ilk rütbedir. Sıra ile; Tümamiral, Koramiral, Oramiral rütbeleri gelir. Her rütbede bekleme süresi dört senedir. Bu zaman sonunda amiral bir üst rütbeye terfi edebilir.

İzmir'in ilk fatihi ve Anadolu Selçuklu Devletinin müstakil İzmir Beyi "Çaka", Türklerin ilk amiralidir.

Osmanlı cihan devletinde ilk zamanlar, amirale "Derya Beyi" denirdi. Sultan Abdülhamid Han zamanında amiral rütbeleri sırasıyla; Riyale, Patrona, Kapudane-i Hümayun ve Kaptan Paşa'dır.

AMİTLER;

Alm. *Amiden (f),* **Fr.** *Amides,* **İng.** *Amides* Genel formülü:

FORMÜL VARR!!!!!!!!!!!!! (1)

olan bileşikler sınıfı. Asitlerdeki (OH) yerine bir NH_2 (amin) grubunun girmesiyle meydana gelirler. Açil grubuna:

FORMÜL VARR!!!!!!!!!!!!! (2)

amin grubunun girmesiyle organik amitler elde edilir.

FORMÜL VARR!!!!!!!!!!!!! (3)

grubuna amido denir.

Karboksilli asitlerin amonyum tuzlarının kurukuruya ısıtılması ile, nitrillerin kısmi hidrolizi ile, asid klorür veya asid anhidritlere amonyak veya amonyum karbonatın etkisiyle veya esterlerin amonyak ile ısıtılmasıyla amitler elde edilir.

Formamit hariç bütün amitler erime noktaları düşük olan kristalize katılardır. Amitler, kimyasal olarak kararlı zayıf asittirler. Suda, alkolde veya hidroksil grubu bulunduran diğer çözücülerde genellikle çözünürler.

Amitler alkali veya asitlerle kaynatıldıkları zaman kolayca hidroliz olarak asid ve amonyağa dönüşürler.

Nitrit (nitröz) asidi ile amitler aşağıdaki gibi bozunma reaksiyonu verir:

$$R\text{-}CONH_2 + ONOH \rightarrow R\text{-}COOH + N_2 + H_2O$$

Formamit ($HCO.NH_2$) oda sıcaklığında yağımsı bir sıvı olup suda kolayca çözünür, kısmi bozunma ile yaklaşık 210 derecede kaynar. Asetamit, beyaz, nem çekici kristal yapıda bir katı olup, 82 - 83 derecede erir ve 222 derecede kaynar. Genellikle amonyum asetatın destilasyonu ile elde edilir. En çok kullanılan amittir. Alkolleri denature etmede (içilmeyecek hale getirmede), suyun çözme kabiliyetini geliştirmede ve bir çok anorganik reaksiyonda ortam olarak (erimiş halde) kullanılır.

Poliamitler, naylonlar gibi uzun zincirli moleküllerdir. Bir polimer zincirde belli aralıklarla amit grubu:

FORMÜL VARR!!!!!!!!!!!!! (4)

şeklinde bulunur.

Bazı sulfonik asitlerin amitleri veya bunların türevleri tıpta çok önemlidir. Bunlara sülfa ilaçları denir. Sulfanil amit bu ilaçların ilki olup çok geniş çapta kullanılmaktadır. İlaç dışındaki sulfonik asidlerin amidleri karboksilli asitlerin amitlerinden çok daha önemlidir. Sulfonik asitlerin amitleri, genel reaksiyonuna göre elde edilir:

$$R\text{-}SO_2Cl + 2NH_3 \text{ ® } RSO_2NH_2 + NH_4Cl$$

Birkaç anorganik asit amidi bilinir. Mesela; nitrat asidinden elde edilen nitramit ($H_2N\text{-}NO_2$) ve sülfat asidinden elde edilen sulfamik asit ($H_2N\text{-}SO_3H$) bunlardandır.

AMMAR MUSULİ;

on birinci asır Müslüman tıp alimi. İsmi, Ammar bin Ali el-Musuli olup, künyesi Ebü'l-Kasım'dır. Batı dünyasında Canamusali adıyla tanındı. Önceleri Irak'ta, sonra Mısır'da oturdu. Mısır'da hüküm süren Fatımi devleti hükümdarlarından Hakim Biemrillah devrinde yetişti. Hayatı hakkındaki bilgiler azdır. Doğum ve vefat tarihi bilinmemektedir. On birinci yüzyılda yaşamıştır. Kitabında, Horasan, Medine, Diyarbakır, Kufe, Kahire, Tunus gibi uzak ülkelere seyahat ettiğini ve gittiği yerlerde çeşitli göz ameliyatları yaptığını yazmaktadır.

İslam aleminde yetişen ve önde gelen göz hastalıkları tabib ve cerrahlarından olan Ammar, yaptığı yerinde teşhis, tedavi ve ameliyat metodlarıyla tanındı. Özellikle gözün görmemesine sebeb olan katarakt hastalığını tedavi için keşfettiği altı çeşit ameliyat usulü üzerinde durdu. Ortaya koyduğu bu çok mühim ameliyat usulleri, kendi zamanına kadar bilinmiyordu. Yaptığı katarakt ameliyatı tekniği üzerinde yapılan araştırmalar sonucu, modern tıbbın elindeki modern alet ve edevat ile yapılan katarakt ameliyatları ile, Ammar'ın metodu birbirine çok yakın ve benzer bulundu. Hatta modern katarakt ameliyatları ile onun metotlarının prensip itibarıyla aynı kaidelere dayanmakta olduğu isbat edildi.

İki yüz elli sene sonra yaşayan tabip İbn-i Ebi Usaybiya, Ammar hakkında şunları söylemektedir: "O, meşhur bir göz tabibi ve sözü çok edilen bir zat idi. Göz hastalıklarının tedavisinde tecrübe ve ameliyatlarda büyük maharet sahibiydi. Hakim Biemrillah zamanında Mısır'da bulundu. **Kitab-ül-Müntehab fi İlac-il-Ayn** adlı eserini Hakim Biemrillah için kaleme aldı."

Eser 43 varak, yani 86 sahifedir. Ammar, bu eserinde yaptığı ameliyatları anlatmaktadır. Mükemmel bir tertip içerisinde, son derece veciz bir lisan ile yazılan eser, tarihi bir girişten sonra, görme organının anatomisine yer vermektedir. Daha sonra çiziklerden başlayarak göz kapağı hastalıkları anlatılmıştır. Bu bölümden sonra; göz pınarlarına, göz derilerine, göz bebeğine ve son bölümde de gözün daima nemli bulunmasına temas edilmiş ve göz sinirleri ele alınmıştır. Eserde, önce hastalıkların isimleri ve bunlarla ilgili açıklamalar bulunmaktadır. Daha sonra sebebi ve tedavi şekli yer almaktadır. Müellif, tedaviye önce, genel bir tedavi metoduyla başlanmasını tavsiye etmekte, daha sonra göz ile ilgili mahalli tedavi şekli anlatılmaktadır. En son tedavi şekli olarak ameliyat ele alınmaktadır. Kitabın ismine uygun bir şekilde, genellikle bir hastalık için tek bir tedavi şekli verilmektedir. Anlatım kısa olmasına rağmen, açık, gayet net ve anlaşılabilir şekildedir.

Ammar, eserinde mevcut bilgilere kendi tecrübelerini katarak bildirmiştir. Eserin mühim yönü, okuyanların bugün bile dikkatini çeken katarakt ameliyatlarıdır. Burada zikre değen ve dikkati çeken şey, kendi tarafından bulunan metal, içi boş iğne gibi bir aletin kullanılmasıdır. Ayrıca, göz bebeğinin ışığa karşı olan tepkisi ile kataraktın ameliyata müsaid olup olmadığına dair karar verme tekniği geliştirmesidir. Aslında benzer teknik aynı zamanda yaşıyan Ali bin İsa ve İbn-i Sina tarafından kullanıldıysa da, Ammar tarafından geliştirilerek tatbik edilmiştir.

Ammar'ın **Kitab-ül-Müntehab fi İlac-il-Ayn** adlı eserinin tek yazma nüshası, İspanya'da Escoriala'nın, S.Lorenzo Kraliyet Manastır Kütüphanesinde bulunmaktadır. Eser Nathan Mathi tarafından 1279 senesinden sonra İbraniceye çevrilmiş, ayrıca 1905 yılında da Almanca tercümesi yapılmıştır.

On ikinci asırda yaşayan Gafıki, tıp alanında yazdığı **Mürşid** adlı eserinde Ammar'dan fazlasıyla faydalanmışdır. On üçüncü asrın ikinci yarısında yaşayan Hamalı Selahaddin, yazdığı **Nur-ul-Uyun** adlı kitabında, katarakt ameliyatı ile ilgili kısmı Ammar'ın eserinden aynen almıştır.

AMMAR BİN YASER;

Eshab-ı kiramın büyüklerinden. Anne ve babası ilk İslam şehididir. Babası Yaser, aslen Yemenlidir.

Mekke'ye gelip yerleşti. Sümeyye (r. anha) ile evlendi. Bu evlilikten Ammar dünyaya geldi. Doğum tarihi kesin bilinmemektedir. Fakat kendisi; "Ben yaşça Resulullah efendimizin akranı idim." demiştir. 657 (H. 37)de Kufe'de vefat etti.

Ammar radıyallahü anh ilk Müslümanların otuzuncusudur. Mekke'de Müslüman olduğunu ilk açıklayanlardandır. Babası Yaser, oğlu Abdullah ve Annesi Sümeyye, müşrikler tarafından görülmedik şiddetli işkence ile şehid edildiler. Ammar radıyallahü anh kafirlerin dediğini kalbiyle tasdik etmeyip diliyle söyledi. Kafirlerin elinden kurtulup, Resulullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) yanına geldi. Kafirlerin eza ve cefasından ağladı. Resulullah sallallahü aleyhi ve sellem, iki mübarek eliyle gözünün yaşını sildi ve teselli buyurdu.

Bu hadise üzerine; **"Kim Allah'a küfrederse, onlara şiddetli bir azab vardır. Ancak kalbine iman yerleşmiş olduğu halde** (küfür kelimesini söylemeye) **zorlanıp, sadece diliyle söyleyenler müstesna."** mealindeki Nahl suresinin 106. ayet-i kerimesi nazil oldu. Resulullah sallallahü aleyhi ve sellem de hazret-i Ammar'a; **"Müşrikler eziyet ederlerse yine böyle söyle."** buyurdular.

Ammar bin Yaser, Mekke devrinde gördüğü işkenceler karşısında Habeşistan'a hicret edenler arasında yer aldı. Daha sonra Mekke'ye ve Medine'ye hicret etti. İslamiyet'te mescid yapılmasına ilk teşebbüs eden o idi.

Ammar bin Yaser radıyallahü anh Bedr, Uhud, Hendek, Tebük gazası dahil, Resulullah efendimizin katıldığı bütün gazalarda bulundu. Her gazada kahramanca savaştı. Resulullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) yanından hiç ayrılmadı. Hazret-i Ebu Bekr-i Sıddik zamanında da aynı şecaat ve cesaretle döğüştü. Yemame'de mürtedlere (dinden dönenlere) karşı savaştı.

Hazret-i Ömer devrinde Kufe valiliği yaptı. Bir sene dokuz ay mükemmel idare etti. Hazret-i Ali devrinde, hazret-i Ali'nin ordusunda Sıffin Muharebesine katıldı. 657 (H. 37) senesinde 94 yaşında şehid oldu. Cenaze namazını bizzat hazret-i Ali kıldırdı. Elbisesi ile yıkanmadan Kufe Kabristanlığına defnedildi.

Ammar bin Yaser, hadis-i şerifleri en doğru bilenler arasında sayılmaktadır. Şöhretini, dünyaya düşkün olmamasına ve haramlardan sakınmasına, insanlar üzerinde bıraktığı itimada, davasına sadakatle bağlılığına borçludur.

Uzun boylu, buğday tenli, ak sakallı, nur yüzlü bir zattı. Altmış iki hadis-i şerif rivayet etmiştir. Rivayet ettiği hadis-i şeriflerden bazıları şunlardır:

Dünyada iki yüzlü olanların, kıyamet günü ateşten iki dilleri olur.

Ebu Vail şöyle anlattı: "Ammar bin Yaser bize kısa bir hutbe okudu. Hutbeyi okuyup, indikten sonra kendisine, hutbeyi gayet kısa okuduğunu söyledik. Bunun üzerine şöyle dedi: "Resulullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem), şöyle buyurduğunu duydum: **Bir kimsenin namazının uzun, hutbesinin kısa olması, onun fıkıh bildiğine alamettir. Namazı uzun, hutbeyi kısa yapınız.**"

Hazret-i Ammar hadis-i şerifle medh olundu: **Cennet üç kişiye müştaktır** (şiddetli arzu duyar). **Bunlar; Ali, Ammar ve Selman'dır.**

AMME DAVASI;

Alm. *Öffentliche Klage (f),* **Fr.** *Poursite de La republiquge,* **İng.** *Public prosecution.* Suç işlediği sanılan kişinin (sanığın, maznunun) ceza yargı makamları önünde kovuşturulmasını saglamak üzere amme (Kamu) adına Cumhuriyet savcısının açtığı dava (Ceza Muhakemeleri Kanunu 147 mad.)

Mahkeme yoluyla cezai tahkikatın başlaması savcının kamu davası açmasına bağlıdır. Tahkikata mahkeme doğrudan doğruya başlayamaz. Devlet bir şahıs hakkında ceza istemek hakkını savcı vasıtasıyla kullanır. Hukuk mahkemelerinin aksine Ceza mahkemelerinde davayı açan, zarara giren değil, savcıdır. Savcı takibi şikayete bağlı suçlar (hakaret, zina) hariç, ceza gerektiren bir fiilin işlendiğini duyduğunda, takibat yapmaya mecburdur. Takibi şikayete bağlı suçlarda ise, takibat (soruşturma) yapması için mağdurun şikayette bulunması gereklidir. Soruşturma sonunda savcı gerekli görürse amme davası açar veya takipsizlik kararı (kovuşturmaya gerek olmadığına ait karar) verir.

AMME HİZMETİ;

Alm. *Öffentlicher Dienst (m),* **Fr.** *Service public.* **İng.** *Public service.* Bir amme (kamu) idaresi tarafından doğrudan doğruya veya diğer özel müesseselerce böyle bir idarenin denetimi altında, ammenin genel ve ortak ihtiyaçlarını sağlamak için yapılan hizmet ve faaliyetler.

Bu hizmetler, ya devlet kurumları veya devletin gözetimi altında özel müesseseler tarafından yerine getirilir. Eğitim-öğretim, milli güvenlik , savunma, haberleşme, ulaşım, sosyal güvenlik, adalet, sağlık

hizmetleri gibi sayısız benzeri hizmetler, devlet tarafından yapılan amme hizmetleri arasındadır. Özel eğitim ve öğretim kurumları, özel hastaneler ve imtiyaz suretiyle işletilen işletmeler, özel kurumlarca yapılan amme hizmetlerine misal gösterilebilir.

İmtiyaz: Devletin bir faaliyetin kamu hizmeti olarak yürütülmesine karar vermekle beraber, bu iş için gerekli sermayeyi yatırmak istemediği veya te'min edemediği veya devletin bu faaliyeti teknik ve ticari yönden iyi yönetemeyeceği endişesinden dolayı faaliyetin yürütülmesinin bir sözleşme ile özel kişilere bırakılması. Bir köprünün özel müesseselerce yapılması ve gelirinin belli müddet belirli müesseselere bırakılması gibi. Galata köprüsü, tramvay ve ilk telgraf hattı yabancı şirketlere imtiyaz verilmek suretiyle yaptırılmıştır. Ammenin menfaatine olan yatırımlar için sermaye bulmanın güçlük çekildiği günümüzde imtiyaz meselesi yine söz konusu olmaktadır.

Amme hizmeti idare hukuku tarafından düzenlenmektedir. Devamlılık esastır. Bu görüşden hareketle memurlara grev hakkı tanınmamıştır. Herkes amme hizmetlerinden eşit şekilde faydalanma hakkına sahiptir. Amme hizmetinin görülmesi esnasında hakkı ihlal olanlar idare mahkemelerine başvurabilirler.

Amme hizmetlerinin kurulması, işlemesi ve kaldırılması kanunlarla düzenlenir.

AMME HUKUKU;

Alm. *Öffentliches Recht (n),* **Fr.** *Droit Poblique,* **İng.** *Public Law.* Devletin kuruluş ve teşkilatını, devlet sıfatıyla gösterdiği faaliyetleri ve bu faaliyetlerin yerine getirilmesi (ifası) dolayısıyle devletle şahıslar arasında meydana gelen bağ ve münasebetleri tanzim ve şahsın devlet karşısında haiz olduğu hak ve yetkileri tayin eden hukuk şubesi.

Amme hukuku, insanların, doğuştan gelen vazgeçilmez hak ve hürriyetlere sahip olduğunun kabul edilmesinden beri, bu hak ve hürriyetleri devlete ve diğer insanlara karşı korur ve bunların karşılıklı ilişkisini tanzim eder. Amme hukukunun tarihi gelişimi fertlerin faydasına olmuştur. Ferdin, hak ve hürriyetleri faydasına devletin yetkileri sınırlandırılırken, hak ve hürriyetlerin gerçekleşmesi için devlete yeni yeni vazifeler yüklenmiştir.

Amme hukuku terimi, özel hukukun zıddı olarak kullanılmaktadır. Yürürlükte olan hukuku (mer'i hukuku), Özel hukuk ve Amme hukuku olarak ayırmak Roma hukukuna kadar dayanır. Özel hukuk; fertler ve özel nitelikteki bazı kuruluşlar arasındaki ilişkilere ait kuralları; Amme hukuku ise, devlet ve kamu müesseseleri hukukunu ve bunların fertlerle olan münasebetlerini tanzim eder.

Bu ayırım mutlak manada değildir. Birçok hukuk kollarında Amme hukuku ve Özel hukuk birbirine girmiş durumdadır. İkisi arasındaki hudut kesin değildir. Yirminci yüzyılda Amme hukuku alanı büyüme eğilimi göstermiştir. Sosyal devlet anlayışı, devletin vazifelerini ve dolayısıyla Amme hukuku tarafından düzenlenen sahayı genişletmiştir. Mesela; eskiden özel hukuka giren iş hukuku ve sosyal güvenlik hukuku Amme hukukuna dahil olmuştur.

Amme hukukunu, Özel hukukdan ayıran başlıca hususlar şunlardır:

1. Devlet ve kamu müesseseleri, hukuki ilişkilerde amme kudretinden gelen hakimiyet hakkını kullanarak faaliyet gösterirler. Özel hukuk ilişkilerinde ise hakimiyet hakkının kullanılması söz konusu değildir.

2. Özel hukukta, taraflar arasındaki ilişkilerde eşitlik esası bulunduğu halde, Amme hukukunda, devlet ve kamu kuruluşları ve bunlarla fertler arasında eşitlik yoktur; burada aksine, üst-ast (mafevk-madun) münasebeti vardır.

3. Özel hukuk ilişkilerinde şahsi menfaatler söz konusu olduğu halde, Amme hukukunda Amme menfaati söz konusudur.

Amme hukukunun çeşitli dalları:

1. Anayasa hukuku
2. İdare hukuku
3. Mali hukuk (Vergi hukuku)
4. Ceza hukuku
5. Ceza usül hukuku
6. Medeni usül hukuku
7. Devletler umumi hukuku
8. İş hukuku

9. Sosyal güvenlik hukuku

Fakat iş hukuku ve sosyal güvenlik hukuku en son yapılan tasnifle tekrar özel hukuk arasında kabul edilmiştir.

AMONYAK;

Alm. *Ammoniak (n),* **Fr.** A*mmoniaque (f),* **İng.** *Ammonia.* Havadan hafif, renksiz, bazik özellikte bir gaz. Amonyak ve tuzları ticari üretimlerde ve işlemlerde çok geniş bir uygulama alanına sahiptir. Mesela gübre yapımında, patlayıcıların imalinde, soğutucularda ve klimada kullanılır. Bundan başka sentetik fiber imalatında, sulfa ilaç sentezinde, suyun saflaştırılmasında kullanılır. Kimyasal formülü NH_3'tür.

Amonyak ortaçağda geyik boynuzundan elde edilirdi. Joseph Priestley, alkali hava dediği amonyak gazını; amonyum klorür (nişadır) ile kireçi ısıtarak elde etti (1774).

Tabiatta bulunuşu: Amonyak, atmosferde ve yağmur suyunda genellikle karbonat gibi eser miktarda bulunur. Ayrıca humusça zengin topraklarda, deniz suyunda, bitkilerde ve canlı sıvılarında (idrarda) bulunur. Sebze ve hayvan materyallerinin nitrifikasyonu (nitratlaşması) ile de meydana gelir.

Elde edilişi: Laboratuvarlarda, sodyum hidroksitin amonyum tuzları ile reaksiyonundan veya nitritlere su etki ettirmekle elde edilir. Çok miktarda amonyak, koklaştırma esnasında havagazı fabrikalarında elde edilir. Endüstride sentetik olarak elementlerinden (azot ve hidrojenden) de elde edilir. Elde edilen toplam amonyak miktarının % 85'i sentetik metodladır.

Özellikleri: Erime noktası -77,7 derece, kaynama noktası -33,4 derecedir. Amonyak molekülü, yapısı piramit şeklinde olan polar bir moleküldür. Sıvı amonyak su gibi çözücü özelliğe sahiptir. Amonyak ısıtıldığı zaman elementlerine ayrışır. Amonyağın oksitlenmesinden nitrat asidi elde edilir. Bu madde de gübre sanayiinin temelidir. Amonyak gazı suda çok çüzünür. Bu çözünmenin sonunda Amonyum (NH^+_4) iyonu ve hidroksit (OH^-) iyonu meydana gelir.

Amonyum tuzları: Bu tuzlar, amonyak gazının veya sudaki çözeltisinin elde edilecek tuzun asidi ile reaksiyona girmesinden elde edilir.

Amonyum klorür: Nişadır olarak bilinen bu tuz amonyak gazına veya çözeltisine hidroklorik asidin etki ettirilmesiyle elde edilir.

$$NH_3 + HCl \rightarrow NH_4Cl$$

Amonyum klorür, tıpta üşütme ve öksürük tedavisinde, kuru pil yapımında, boya ve diğer amonyum tuzların imalinde kullanılır.

Amonyum nitrat (NH_4NO_3): Çok önemli bir azot gübresidir. Nem çekicidir. Gübre olarak imal edilirken içine kalsiyum karbonat, dolomit, amonyum sülfat, çözünebilen potasyum ve fosfor bileşikleri karıştırılır. Amonyum nitrat askeri gaye ile de imal edilir.

Amonyum sülfat $(NH_4)_2SO_4$: Kömürden, gaz ve koklaştırma fabrikasyonu esnasında bol miktarda elde edilir. İyi bir azotlu gübredir. Az miktarda tıbbi maksatlar için de kullanılır.

Amonyum fosfat : Üç çeşit amonyum fosfat vardır:

1. $(NH_4)H_2PO_4$ Primer amonyum fosfat.

2. $(NH_4)_2HPO_4$ Sekonder amonyum fosfat.

3. $(NH_4)_3PO_4$ Tersiyer amonyum fosfat.

Monoamonyum fosfat da denilen $NH_4H_2PO_4$ bileşiği kabartma tozu olarak kullanılır. $(NH_4)H_2PO_4$ (monobazik) ve $(NH_4)_2HPO_4$ (dibazik) tuzları yanmaz kağıt imalinde, tekstil ve orman sanayiinde kullanılır.

Amonyak karbondioksit ile üre ve amonyum bileşiklerini verir.

AMORTİSÖR;

Alm. *Stossdämpfer (m),* **Fr.** *Amortisseur (m.),* **İng.** *Shock absorber.* Makinalarda çalışma sırasında meydana gelen sarsıntı ve titreşimlerin şiddetini ve etkisini azaltmak için kullanılan elemanlar. Amortisörler hareket yönüne ters, hız ile orantılı bir direnç gösterirler. Böylece sarsıntı ve titreşim

doğuran enerjiyi ısıya çevirerek yutarlar. Her türlü darbeli çalışan makinalarda (tekstil makinaları, presler, iş makinaları, kaldırma makinaları...) kullanılmalarına rağmen, en yaygın kullanma alanı araçlardır.

Araç süspansiyon sistemleri ve yaylar: Yayların araç süspansiyon sistemlerinde kullanılmaları geçen yüzyıla kadar dayanır. İlk kullanılan yaylar kalın çelik yaylardı. Bunların yoldan gelen darbeleri bir ölçüde yutmaları, daha hızlı ve rahat yolculuk yapma imkanını ortaya çıkarmıştı. Daha sonraları halk arasında makas olarak bilinen yaprak yayların büyükten küçüğe doğru yerleştirilmesi ile meydana gelen yaylar, geniş kullanım alanı bulmuştur. Bu yayların ön ve arka dingil ile şasi arasında kullanılmasıyla araç gövdesi dolaylı olarak dingillere oturtulmuş olur. Böylece yoldan gelen sarsıntılar kadar, aracın kalkma ve fren sırasındaki sarsılmaları da yumuşatılmış oluyordu. İlk defa 1928'de otomobil imalatındaki bir uygulamayla süspansiyon sistemi her bir tekerleğe bağımsız olarak uygulanmış, yani dingil kullanılmasından vaz geçilerek her tekerlek ayrı olarak yataklanmıştır. Böylece bir tekerlek tarafından alınan darbe diğerine iletilmediğinden seyahat rahatlığı artırılmıştır.

Bugün helezon yaylar, burulma çubukları, yaprak yaylar gibi kullanılan bir çok yay tipi vardır. Genellikle ön tekerlekler için helezon yaylar kullanılırken, arka dingil yaprak yaylardan yapılan makaslar üzerine oturtulur.

Yaylar enerji depolama kabiliyetleri yüksek olan elastik elemanlardır. Bu özellikleri, dolayısıyla yol sathından alınan darbeleri, boyut değiştirerek ve enerji depolayarak şasiye iletmeden alırlar. Fakat yalnız başlarına kullanıldıklarında ilk anda depoladıkları enerjiyi sonra geri verirler ve bir salınım hareketine sebeb olurlar. Bu salınımın sadece bir kısmı yayın rijitliği, yani iç moleküller sürtünmesi dolayısıyla ısıya çevrilerek yutulur ve salınımın durması zaman alır. Eğer bu salınımların devam etmesine müsaade edilirse araçta da sallanmalar görülür.

Bilhassa İkinci Dünya Savaşı sırasında metalurji sahasındaki son ilerlemeler yayların enerji depolama kabiliyetlerini, yani elastikiyetlerini arttırmış ve araç süspansiyon sistemlerinde yaylar yanında enerji yutma kabiliyetleri yüksek amortisörlerin kullanılması bir ihtiyaç halini almıştır. Bugün amortisörler, araç süspansiyon sistemlerinde geniş bir şekilde kullanılmaktadır.

Amortisörlerin rolü: Amortisörler, araç süspansiyon sistemlerinde yaylarla birlikte kullanılarak yoldan tekerleklere gelen sarsıntı ve titreşimlerin araba şasisine iletilmeden emilmesini sağlarlar. Burada amortisörlerin rolü yaylardan daha değişik bir karakter gösterir.

Bu sistemlerde yay tarafından depolanan enerji, salınımlar halinde şasiye iletilmeden amortisörler tarafından emilir. İşte bu prensibe dayanarak yolun düzensizliklerinden dolayı meydana gelen darbe ve salınımları, yaylar, araç gövdesine iletmiyerek depolarlar. Amortisörler ise hareket yönüne ters doğrultuda gösterdikleri direnç ile gerek ilk anda tekerlekten gelen enerjiyi ve gerekse yayda depolanan enerjiyi yutarak ısıya çevirirler. Böylece sarsıntıları yok ederler.

Amortisörler, sadece aracın konforu için gerekli elemanlar değillerdir. Aynı zamanda tekerleklerin yolu iyi kavramaları gibi önemli bir fonksiyonu da yerine getirirler. İyi bir amortisör virajda savrulmayı önler. Tekerleklerin yere iyi basmalarını ve zıplamamalarını sağlayarak hem çekişi artırır, hem de fren yapıldığında duruş mesafesini kısaltır.

Amortisörlerin yapısı, tipleri: Genel olarak amortisörlerin çalışma prensibi sürtünme yoluyla herekete karşı bir direnç göstererek, hareket enerjisinin ısıya dönüştürülüp, yutulması esasına dayanır. Amortisörler "kuru" ve "akışkan esaslı" tipler olmak üzere iki ana bölüme ayrılırlar.

Kuru tipler, yaylar ve lastiklerde olduğu gibi cisimlerin iç moleküler sürtünmesine dayanarak veya doğrudan birbirine sürtünen cisimlerde olduğu gibi dış sürtünme esasına dayanarak sarsıntı ve titreşim doğuran hareket enerjisini ısıya çevirerek yutarlar.

Akışkan tipleri ise sıvı veya gaz esaslı olabilirler. Sıvı tiplerde daha çok yağ kullanılır. Yağların iç moleküler sürtünmesi olan yüksek viskozite (kıvamlılık) özelliğine dayanılarak basınç altındaki yağın dar kanallardan geçmeye zorlanmasıyla sıkışan moleküllerin arasındaki sürtünme yardımıyla ısıya çevrilen enerji yutulur. Gaz esaslı tipler de aynı prensibe göre çalışırlar. Gaz olarak daha çok hava kullanılır.

Amortisörlerin bu iki ana esasa bağlı, sanayi ve araçlarda kullanılan bir çok tipleri vardır. Araçlarda geniş bir kullanılma alanı bulması dolayısıyla en çok tanınan teleskopik tipdir.

Teleskopik tip hidrolik amortisörler: Bu tip amortisörler tekerlek kısmına bağlı içi yağ dolu silindir ve arabanın gövdesine bağlı çubuk piston grubu olmak üzere iki ana parçadan meydana gelirler. Silindir kısmının dış zarfı iki kat olup ara kısım yedek yağ deposu vazifesini görür. Piston çubuğuna silindirin üst tarafına geçen koruyucu toz tüpü ve silindir içinde işleyen piston bağlıdır.

Bu tip amortisörlerin çalışma şekli şöyledir: Eğer tekerlek bir darbe alırsa, amortisörün bu sıkışma stroku esnasında silindirin alt kısmındaki süpap kapanır. Yağ basıncı piston üzerindeki süpabı açar ve yağ pistonun üst kısmına geçer. Bu kısımda aynı zamanda piston çubuğu bulunduğundan fazla yağ bir boru vasıtasıyla yedek depoya gönderilir. Bu borunun ucunda bir supap daha mevcuttur. Bu işlem sırasında amortisör yukarı doğru olan yay hareketini yumuşatır, darbeyi söndürür, amortisörün aşağı doğru tepkisi lastiği yola bastırır, zıplamasını önler.

Tekerleğin düşmesi sırasında amortisör şöyle çalışır: Amortisörün açılması esnasında yağ önce silindirin alt başındaki süpaptan içeri girer. Piston üzerindeki süpap tek taraflı olduğundan kapanır ve piston üstündeki yağ ince borudan geçerek yedek depoya ve oradan silindire girer ve geri gelme mukavemetini te'min eder. Bu işlem sırasında amortisör tekerleğin düşmesi ile yayın birden boşalmasını önler, darbeli açılımı frenler, tekerleğin yola yumuşak bir hareketle oturmasını sağlıyarak, zıplamasına engel olur.

Görüldüğü gibi yağın ince boru ve süpaplardan geçmeye zorlanması amortisörün hareketini, ters yönünden bir direnç göstererek sarsıntı doğuran enerjiyi ısıya çevirip yutmasına imkan sağlar. Dikkat edilecek diğer bir husus da amortisör içinde ısınan yağın her zaman bir yönde hareket etmesi ve böylece kendini ve cihazı soğutmasıdır.

AMPER;

Alm. *Ampere (n),* **Fr.** *Ampére (m),* **İng.** *Ampere.* Elektrikte akım şiddeti birimi. Birim zamanda geçen elektrik yükü miktarına elektrik akımının şiddeti denir. Bir iletkenin belli bir kesitinden saniyede bir kulonluk elektrik yükü geçerse, akım şiddeti bir amper olur. Akım şiddeti I = Q / t formülüne göre hesaplanır.

Q: Elektrik yükü miktarı (kulon),

t : Zaman (saniye),

I: Akım şiddeti (amper).

Elektrik yükü birimi olarak kulon (coulomb) kullanılmaktadır. Bir elektronun yükü 1,6 x 10^{-19} kulondur. Yani 6,28x10^{18} elektronun yükü 1 kulondur.

Bir amperin binde birine **"miliamper"**, milyonda birine **"mikroamper"** denir.

Bir şimşek veya yıldırımdaki akımın şiddeti 100.000 ampere ulaşırken, yüksek frekansla çalışan elektronik devlerelerde akım şiddeti mikroamper mertebesindedir.

AMPERMETRE;

Alm. *Amperemeter, (n),* **Fr.** *Ampéremétre (m),* **İng.** *Amperemeter.* Bir iletkenden geçen elektrik akımının şiddetini ölçen alet. Akım şiddeti birimi "Amper"dir. Akım şiddeti aletten doğrudan doğruya okunur. Kadran; amperin askatlarına göre bölümlere ayrılmış cetveldir. Düşük şiddetteki elektrik akımını ölçen alete de "Galvanometre" adı verilir. Bir ampermetrenin ölçebileceği akım sınırlıdır. Daha büyük akımları ölçebilmek için "şönt" ismi verilen muhtelif akım bölücü dirençler kullanılır. Şöntler cihaza dıştan bağlanacak şekilde özel olarak manganlı metalden imal edilmiştir. Ampermetreden okunan değer ile şönt üzerinde yazılı değer çarpılırsa devreden geçen akım ölçülmüş olur.

Kullanma sahası farklı ve yapılış esaslarına göre isimlendirilmiş değişik ampermetreler vardır.

Döner çerçeveli ampermetre: Elektromagnetik bir ampermetredir. Çalışma prensibi: Daimi bir mıknatısla bu mıknatısın kutupları arasında uygun bir eksen etrafında dönen bobinden (çerçeve) meydana gelmiştir. Akım geçtiği zaman bu akımın şiddetiyle orantılı bir magnetik alan meydana gelir. Çerçeve arasında bulunduğu kutuplardan biri tarafından çekilirken, diğeri tarafından itilir ve akımın şiddetine göre döner. Yani akım ne kadar şiddetli ise çerçevenin dönme açısı o kadar büyük olur. Bobine gelen akım kesildiğinde spiral bir yay, bobini eski durumuna getirir. Döner bobine tesbit edilen gösterge, kadrandan akım şiddetinin okunmasını sağlar.

Yumuşak demirli ve sabit bobinli ampermetre: Genellikle düşük frenkanslı alternatif akımların ölçülmesinde kullanılır. Esas olarak yumuşak demirden yapılmış silindir şeklindeki sabit bir bobinden meydana gelir. Yumuşak demir, bir göstergeye bağlı olup bobinden akım geçmeye başlayınca, hareket ederek göstergeyi akım şiddetini gösteren bölmeye getirir. Yapılışı basit olduğundan ekonomiktir ve yaygın olarak kullanılır.

Termik ampermetreler: Bu tip ampermetreler, akımın iletkenden geçerken hasıl ettiği ısı esasına dayanır. Uçları sabit bir tel, akımın hasıl ettiği ısı ile uzar, bu uzama, telin uçları sabit olduğu için kıvrılma şeklinde olur. Bu telin ortasında bir telle bağlı olan makaranın merkezinde bulunan bir

gösterge vardır. Telin akımla ısınması ile makara çekilir ve gösterge kadran üzerinde hareket eder. Modern termoelektrik ampermetrelerde termo elektrik kulp tarafından verilen akım şiddeti bir galvanometre ile ölçülür. Bu tür ampermetreler radyo, TV ve elektronik aletlerdeki yüksek frekanslı akımların ölçülmesinde kullanılır.

AMPLİFİKATÖRLER (Yükselteçler);

Alm. *Verstärker (m),* **Fr.** *Amplificateur*, **İng.** *Amplifier.* Girişine uygulanan elektriki işareti (sinyal) yükselten elektronik devreler. Burada yükseltece uygulanan işaretler, mikrofonun elektriğe çevirdiği ses, pikabın çevirdiği basınç değişikliği, teyp kafasının elektriğe çevirdiği manyetik enerji ve benzeri, yükseltilmesi istenen elektriki işaretlerdir. Ayrıca görüntü de kameralarda elektrik işaretine çevrilebilir. Bunlardan bir çeşit yükselteç olan "video", yükselteçlerle istenilen seviyeye çıkarılabilir. Bu amplifikatörler (yükselteçler) şöyle sınıflandırılabilir:

A) Kullanma yerlerine göre:

1. Ses frekans yükselteçleri: Frekansı 3 MHz (Mega Hertz) ile 20 kHz (Kilo Hertz) arasındaki ses sinyallerini yükseltirler.

2. Yüksek frekans yükselteçleri: Frekansı 3 MHz ile 30 MHz arasındaki elektriki sinyalleri yükseltirler.

3. Orta frekans yükselteçleri (IF intermedial Frekans) : Frekansı 300 kHz ile 3000 kHz arasındaki sinyalleri yükseltirler.

4. Video (görüntü) yükselteçleri: Bu tip yükselteçler televizyon ve video gibi görüntü veren cihazlarda, sadece belli bir frekans sınırı içerisinde elektriki işarete çevrilen görüntüyü yükselterek, istenen seviyeye getirirler.

5. İşlem yükselteçleri: (Operasyonel amplifikatör - OPAMP). Bu tip yükselteçler sanayide, tıpta ve bir çok sivil-askeri gayeli cihazlarda elektrik işaretine çevrilen herhangi bir fiziki işlemi veya olayı istenen seviyeye kadar yükseltirler. Daha sonra bu elektriki işaret, ya fiziki bir olaya (analog) veya rakamlarla ifade edilen bilgiye (dijital) dönüştürülür.

6. Güç yükselteçleri : Bu tip yükselteçler, elektriki işaretleri(hoparlör, televizyon ekranı gibi) kumanda edebilecek seviyeye kadar yükseltir.

B) Çalışmalarına göre:

1. A sınıfı çalışan yükselteçler: Bu sınıfta çalışan yükselteçler, girişe uygulanan elektriki işareti herhangi bir bozulmaya uğratmadan yükseltirler. Bu tip yükselteçlerde verim düşük olmakla birlikte % 30-40 girişi aynen yükselttiklerinden tercih edilirler. Çünkü sesin herhangi bir bozulmaya uğramaması istenir. Girişte sinyal yokken besleme kaynağından enerji harcaması olur.

2. B sınıfı çalışan yükselteçler: B sınıfı yükselteçler girişe uygulanan işaretin sadece bir alternansını yükseltirler. Güç istenen yerlerde kullanılırlar. Verimleri % 60-70 civarındadır. Buna karşılık sinyali bozduğundan, tek başına ses yükseltici olarak kullanılmazlar. Pus-pull veya simetrik çıkışlı olarak iki adet B sınıfı yükselteç ard arda bağlanarak kullanılır. Girişte sinyal yokken besleme kaynağından çok az bir akım çekerler.

3. C sınıfı çalışan yükselteçler: Bu yükselteçler girişine uygulanan işaretin sadece bir kısmını yükseltirler. Verimleri oldukça yüksektir. (% 80-85). Fakat giriş sinyalini bozarlar. Özellikle, yüksek frekanslı vericilerde ve alıcıların orta frekans (I.F) yükselticisi olarak kullanılırlar. Girişte sinyal yok iken besleme kaynağından akım çekmezler.

Bir ses dalgasının, ısının, görüntünün, basınç değişikliğini elektrik işaretine çeviren veya bunların tersini yapan elektronik devre elemanlarına "transduser" denir. Bu, elektrik işaretlerini yükselteçlerle kullanabilecek duruma getirir. Mikrofonun elektrik işaretine çevirdiği ses dalgası, yaklaşık olarak sese benzer. Bu işaret bir de yükselteçle değişikliğe uğradığından ses dalgasının aynısını hoparlörden işitmemiz mümkün olamaz. İleri teknoloji sayesinde buna çok yaklaşılmakla birlikte, mutlaka bir farklılık olacaktır. Bu farklılık; mikrofon, yükselteç ve hoparlörün kalitesi ile yakından ilgilidir. Mesela, sesin derinliği yok olur veya basınç (düşük frekanslı) ses sinyallerini mikrofon daha düşük elektrik işaretine çevirerek, sonuçta hoparlörden bu frekanstaki sesler duyulmaz olurlar.

Hi-Fi denilen, sesin özelliğine bağlı olarak kazanç sağlayan yüksek sadakatli (High-Fidelity) olanları yanında kaybolan derinliği kazandırmak için stereo denilen yükselteçler yapılmıştır. Bunun da yeterli olmadığı yerlerde sesin derinliğini artıran eko cihazları geliştirilmiştir. Stereo sistemler iki ayrı yükselteçten başka bir şey değildir. Burada temel prensip şudur: İnsan bir orkestranın karşısında iken kendine göre sağ taraftaki enstrumanları (çalgı aletleri) sağ kulağı ile daha fazla, sol kulağı ile daha az duyar. Sol taraftaki çalgı aletlerini sol kulağı ile daha fazla, sağ kulağı ile daha az duyar. Bu sese bir

derinlik verir ve sesin yönü belli olur. İşte stereo sistemde bu etki aynen korunur. Şöyle ki; sağ tarafta bir mikrofon konur, bunun sinyali sağ kanal yükselteci ile yükseltilip, sağ taraftaki hoparlöre gönderilir. Sol tarafa konulan mikrofonun sinyali de sol kanal yükselteci ile yükseltilip sol hoparlöre verilir. Böylece dinleyici sanki orkestranın karşısında imiş gibi olur.

Sese daha fazla derinlik kazandırmak için kuadrofonik (4'lü sistem) geliştirilmiştir. Burada sahneye dört ayrı mikrofon konur, her mikrofonun sinyali dört ayrı yükselteçle dört ayrı hoparlöre uygulanır. Bu dört hoparlör dört köşeye konur ve dinleyici tam ortada dinlerse sesin derinliğini daha iyi duyar.

AMPUL (Bkz Aydınlatma)

AMPÜTASYON;

Alm. *Amputation (f),* **Fr.** *Amputation,* **İng.** *Amputation.* Kol veya bacağın, bir daha düzelmesi beklenmeyen ölü kısmını veya bedeni hızla ölüme sürükleyen bir hastalığından dolayı hastalıklı kısmının üstünden kesmek. Kısaca gangrenli kısmı kesip atmak. Şu üç halde ampütasyona başvurulur: Gangren, kontrol edilemeyen enfeksiyon ve ağrıyı dindirmek.

Gangren, dokunun beslenememekten dolayı ölmesidir. Damar tıkanıklığından hasıl olur. İltihaplar, enfeksiyon, damar hastalıkları, travmalardan sonra görülür. Tıkalı damarların açılması, rekonstrüksiyonu tercih edilir. Ancak bu yapılamıyorsa ve beslenememekten, yani dokuların kansız kalmasından dolayı meydana gelmiş hasar bir daha geri döndürülemeyecek derecede ise tedavi ampütasyondur. Ampütasyon yaranın kapanabileceği en yakın sağlam bölgeden yapılır.

Ampütasyon seviyesini belirlemekte en uygun usül cildin kan akım hızını hesaplamaktır. Cild içine Xenon-133 vererek bunun uzaklaşma hızı hesablanmakla kılcal damarların açıklığı ve akımı hesaplanabilir. Kabaca cilt rengi, sıcaklığı, tansiyon, nabız ölçümleri dokunun beslenmekte olduğunu gösterebilecek kriterlerdir.

Fazla gangrende hasta dokunun debridmanı, yani temizlenmesi, serumlar, hiperborik oksijen tedavisi uygulanmaktadır. Bütün bunlara rağmen adele nekrozu, yani ölümü ileri derecede ise ampütasyona gidilir.

Ani damar tıkanıklığında hasar geniş bir alanda ise ampütasyonda acele edilmelidir. Zira ölü dokuların saçtığı zehir bütün bedeni etkiler. Bunun belirtileri nabız, solunum gibi hayati bulguların bozulması, zihni melekelerin bozulması, böbrek faaliyetinin bozulmasıdır.

AMR İBNİ AS;

Eshab-ı kiramın meşhurlarından. Büyük kumandan. İsmi Amr bin As, künyesi Ebu Abdullah ve Ebu Muhammed'dir. Annesi Nabiga binti Harmele'dir. Peygamber efendimizin doğumundan bir kaç sene sonra Mekke'de doğdu. 664 (H. 43)te Mısır'da vefat etti.

630 (H. 8)da Mekke'nin fethinden altı ay önce Halid bin Velid ile Medine'ye gelerek Müslüman oldu. Hazret-i Ebu Bekir ve hazret-i Ömer'in de yer aldığı üç yüz kişilik ordunun başında kumandan olarak Zat-üs-Selasil Gazasına gönderildi. Mekke fethinde ve Huneyn gazasında bulundu. Peygamber efendimiz tarafından Umman valiliğine tayin edildi. Hiç azlolunmadı. Hazret-i Ebu Bekir'in halifeliği zamanında mürtedlerin (dinden dönenlerin) yola getirilmesinde büyük kahramanlıklar gösterdi. Hazret-i Ebu Bekir tarafından Şam'ın fethine gönderildi. Başkumandan Halid bin Velid'in idaresinde cereyan eden Yermük Muharebesinde büyük kahramanlıklar gösterdi ve Şerahbil ile beraber ordunun sağ kanadını idare etti. Yermük Muharebesi, İslam ordusunun zaferiyle bitti. Amr ibni As, Ecnadin'de Rum ordusunu bozguna uğratarak bütün Ürdün ve Filistin'i zaptetti. Hazret-i Ömer'in halifeliği sırasında Filistin valiliğine tayin edildi. Daha sonra Mısır'ın fethi için vazifelendirildi. Mısır'ı feth edince, oranın valiliğine tayin edildi. Amr bin As, Mısır'ı feth ettikten sonra, Kuzey Afrika'ya yönelerek, Trablusgarb ve Siyre'yi feth etti. Hazret-i Osman zamanına kadar Mısır valiliği vazifesinde kalan Amr ibni As, hazret-i Osman'ın müşaviri oldu. Hazret-i Muaviye'nin halifeliği sırasında yeniden Mısır valisi oldu. Ömrünün sonuna kadar bu vazifede kaldı. 664 (H. 43)te 93 yaşındayken Mısır'da vefat etti. Cenaze namazını oğlu Abdullah kıldırdı. Mukattam mevkiine defn edildi.

Müslüman olduktan sonra bütün ömrünü İslam dinini yaymak için savaş meydanlarında geçiren Amr ibni As, orta boylu, cesur, edib ve beliğ idi. Çok fasih bir Arapça ile Kur'an-ı kerim okurdu. Akıllı, bilgili, siyasette usta ve asker bir sahabi olan Amr bin As, askeri dehası yanında, devlet idaresinde de dahi idi. Mahkemelerin tanzimi, vergi toplanması gibi işlerde büyük başarıları görülmüştü. Fustat şehrinde ilk minareli camiyi yaptırdı. Kahire ile Kızıldeniz arasında on dokuz kilometrelik bir kanal açtırarak Hicaz bölgesine gemilerle yiyecek sevketti.

Amr bin As, Resulullah efendimizden çok hadis-i şerif rivayet etti.

Resulullah sallallahü aleyhi ve sellem, Amr ibni As için buyurdular ki: **"Amr ibni As, Kureyş'in salihlerindendir." "Allah'ım, Amr ibni As'a rahmet et, zira o hem seni seviyor hem de Resulünü."**

Amr ibni As anlatır: Resulullah bana; **"Elbiseni giy, silahını kuşan ve bana gel."** diye haber gönderdi. Gittiğimde; **"Seni asker üzerine göndermek isterim. Allahü teala sana selamet ve ganimet versin ve çok salih mal ile dön."** buyurdu. Ey Allah'ın Resulü! Ben mal, para için değil, İslama olan rağbet ve arzumdan Müslüman oldum dedim. **"Ey Amr, salih mal, salih kimsede ne güzeldir."** buyurdu.

AMRE BİNTİ ABDURRAHMAN;

Medine'de yedinci ve sekizinci yüzyıllarda yetişmiş olan hadis ve fıkıh alimi kadın Tabii. İsmi, Amre binti Abdurrahman bin Sa'd bin Zürare el-Ensariyye en-Neccariyye'dir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 724 (H.106) senesinde Medine'de vefat etti.

Amre bint-i Abdurrahman hazret-i Aişe'nin yanında yetişti. Hazret-i Aişe, Ümmü Seleme, Hamne bint-i Cahş, Rafi bint-i Hadic (radıyallahü anhünne) gibi sahabiyelerden hadis-i şerif rivayet etti. Hadis-i şeriflerin toplanması maksadıyla Emevi halifelerinden Ömer bin Abdülaziz tarafından çıkarılan fermanda onun rivayetlerinin yazılması özellikle istendi. Bütün Cerh ve ta'dil alimleri tarafından sika (güvenilir) ve huccet (delil) olarak kabul edilen Amre binti Abdurrahman'dan, Urve bin Zübeyr, kız kardeşinin oğlu Ebu Bekr bin Hazm, Zühri, Amr bin Dinar, kendi oğlu Ebü'r-Rical Muhammed bin Abdurrahman ve torunları hadis-i şerif rivayet ettiler.

Hadis ve fıkıh ilimlerine büyük hizmeti olan Amre binti Abdurrahman, kardeşleri, çocukları, yeğenleri ve torunlarıyla tam bir alimler ve raviler (rivayet edenler) ailesi teşkil etmiştir. Zühri'nin "İlim denizi" olarak vasıflandırdığı Amre binti Abdurrahman'dan rivayet edilen hadis-i şerifler, başta Kütüb-i Sitte olmak üzere muteber hadis kitaplarında yer almıştır. Amre bint-i Abdurrahman 724 (H.106) senesinde Medine'de vefat etmiştir.

Rivayet ettiği hadis-i şeriflerden bazıları:

Hazret-i Aişe'nin şöyle dediğin işittim: "Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem, sabah namazı farzından önceki iki rekat sünneti o kadar hafifletirdi ki, ben gönlümden; Acaba Resulullah sallallahü aleyhi ve sellem Fatiha suresini okudu mu? derdim."

Resulullah sallallahü aleyhi ve sellem, Aişe'nin (radıyallahü anha) yanındaydı. Bu sırada hazret-i Aişe bir insan sesi işitti ki, o insan, Peygamberimizin zevcelerinden Hafsa'nın (radıyallahü anha) evine girmek için izin istiyordu. Aişe dedi ki: "Ya Resulallah! Şu adam evinize girmek için izin istiyor!" Resulullah sallallahü aleyhi ve sellem; **"Zannediyorum ki o, Hafsa'nın süt amcası filan kimsedir."** buyurdu. Hazret-i Aişe; "Süt amcan filan hayatta olsaydı, benim yanıma girebilecek miydi?" diye sordu. Resulullah sallallahü aleyhi ve sellem; **"Evet girebilirdi. Çünkü süt, veladet ve nesebin haram kıldığı her şeyi haram kılar."** buyurdu.

AMRİ;

On altıncı asır divan şairi. Asıl adı Amr olup, İkinci Bayezid Han devri şeyhülislamlarından Abdülkerim Efendinin azadlı kölesi ve evlatlığıdır. Doğum tarihi ve yeri bilinmemektedir. Abdülkerim Efendi, tahsil ve terbiyesi ile ilgilenmiş ve iyi şekilde yetişmesini sağlamıştır. Tahsilini tamamladıktan sonra bir süre mülazımlık vazifesinde bulunan Amri, Serfiçe kadılığına tayin edilmiştir. Serfiçe'den sonra nerelerde kadılık yaptığı bilinmemektedir. Son olarak tayin edildiği Vize kadılığında iken 1523 veya 1524 senesinde vefat etmiştir.

Amri, şakayı seven, hoş şohbet ve nüktedan, güzel ahlaklı, iyi huylu bir zat idi. Kadılık yaptığı yerlerde verdiği doğru kararlarla halkın güvenini ve sevgisini kazanmıştı. İyi insanlarla görüşüp sohbet etmekten hoşlanırdı. Mizacının gereği, Allahü tealaya aşık olanların hallerini ve aşk duygularını ortaya koyan şiirler yazmıştır.

Amri'nin günümüze kadar ulaşan şiirlerinden meydana gelen divanındaki gazellerinin büyük bir kısmı kısa vezinlerle yazılmıştır. Bu durum onun az sözle çok şey ifade etmeye müsait karakterinin bir tezahürüdür. Şiirleri tabii, akıcı ve anlaşılması kolay şiirler olup, Yunus Emre tarzında şiirler de yazmıştır. Şiirlerine zamanındaki bir çok mecmuada yer verilmiştir. Firaki, Cinani, Behişti gibi şairler tarafından tahmis ve tanzir edilmiştir. Divanından, gazel kıt'a ve müfredlerden meydana gelen küçük bir örneği Mehmed Çavuşoğlu tarafından 1979'da neşredilmiştir. **Divan**'ından başka eseri yoktur.

AMSTERDAM;

Hollanda'nın başşehri. Resmi başşehir olmakla beraber hükümet merkezi değildir. Amsterdam Amstel ve İj nehirlerinin kavşağında kurulu bir liman şehridir. Şehrin alanı 167 km^2, metropoliten alan 458 km^2dir. Kuzey Denizine bir kanalla bağlanmış olup 90'a yakın adadan meydana gelmiştir.

Amsterdam 13. yüzyılda Amstel Nehrinin çığırını kesen bir bend üstünde kurulmuş bir köydü. Ticaret gemileri daha o dönemde Baltık Denizine kadar uzanıyor, kuzey ülkeleri ile Flandre arasındaki bağlantıyı sağlıyordu. Böylece Amsterdam geleceğin ticaret merkezlerinden olmaya namzet olmuştu. 17. yüzyılda dünyanın finans merkezi olan Amsterdam bugün de Hollanda'nın en mühim sanayi ve toptan ticaret merkezidir.

Amsterdam'ın ortaçağdan kalan kesimi dar sokakları ile önemli bir trafik sıkışıklığı meydana getirmekte ve metropoliten alan büyüdükçe dış kesimden şehir merkezine yönelen akım git gide artmaktadır. Bu yüzden birçok işletme, şehir dışına taşınmıştır.

Eski mahallelerin yenilenmesi, burada oturan fakir kimselerin banliyölere doğru göç etmesine sebep olmuştur. Şehirdeki işgücü açığının büyümesi binlerce yabancı işçinin Amsterdam'a yerleşmesine yol açmıştır. Batı Avrupa'nın diğer eski şehirlerinde olduğu gibi 20. asrın ortalarından sonra doğum oranı azalırken, ölüm oranı artmıştır. Göç nedeniyle de nüfus yıldan yıla azalmaktadır. Şehrin nüfusunu talebeler, yaşlılar ve dışardan gelen işçiler meydana getirmektedir. 1940'larda nüfusu 800 binlerin üzerindeyken 1980'de 700 bin civarına, 1988'de 692 bine düşmüştür.

Şehrin nüfus gidişatı böyle olmakla beraber sanayi etkinlikleri hala çok çeşitlidir. Amsterdam elmas yontuculuğu bakımından dünyanın en ünlü şehridir. Basın ve yayın sektörü de çok gelişmiştir. Kimya ve petrokimya sanayileri, tekstil, madeni eşya ve makine sanayileri ile taşıt araçları sektöründeki üretimin büyük bir kısmı Amsterdam'da yapılır. Ayrıca gıda sanayisi de çok gelişmiştir.

Amsterdam büyük bir sanayi merkezi olmanın ötesinde, finansman merkezi olarak daha büyük bir önemi haizdir. 17. yüzyılda kurulan Amsterdam Kambiyo Bankası çok geçmeden Avrupa'nın en büyük takas merkezi haline geldi. 1602'de kurulan Hollanda Doğu Hindistan Kumpanyası, çağımızdaki hisse senedi işlemlerinin temelini atmıştır. Bugün bile Avrupa'da en fazla yabancı hisse senedi ve tahvilin kayıtlı olduğu borsa, Amsterdam borsasıdır. Bu sebeple New York, Londra ve Zürich gibi en büyük mali şehirler arasındadır.

Amsterdam'a yılda yaklaşık 1,5 milyon turist gelir. Turistler için otellerin yanında birçok pansiyon ve gençlik hoteli hizmet verir. Müzeleri, Artis Hayvanat Bahçesi, Su sporu tesisleri turistlerin ilgisini çeken başlıca yerlerdir. Amsterdam ayrıca kongre ve sergi turizminde de dünya çapında bir merkezdir.

AMUDERYA (CEYHUN);

Batı Asya'da, Batı Türkeli'nin en büyük akarsuyu. Tacikistan'da Hindikuş Dağlarından doğar. Vahş ve Pyanc ırmaklarının birleşmesiyle meydana gelir. Dağlık alandan aldığı kollarla büyüyerek bölgeyi terk ettikten sonra kuzeybatıya yönelir. Tacikistan Cumhuriyeti ile Afganistan arasındaki sınırın bir bölümünü çizer. Aral gölüne dökülünceye kadar olan uzunluğu 2500 kilometredir. Aral gölüne dökülmeden önce 11.000 kilometrekarelik deltasında kollara ayrılır. Sulama için faydalanıldığından deltaya geldiğinde suyu çok azalır ve ancak sularının beşte biri ulaşabilir. Önceleri bataklık olan delta, kurutularak verimli topraklarından istifade edilmektedir.

Nehrin iki kıyısı birbirinden çok farklıdır. Nehir devamlı sağa yüklendiği için kıyıyı altından oyup üst katların çökmesine sebeb olmuştur. Burada, alınan bütün tedbirlere rağmen yerleşim mümkün olmamıştır. Sol taraf ise kıyı boyu çok alçaktır. Bir şerit halinde bulunan bu kıyı yerleşmeye müsaid olup, nüfus fazladır.

Nehrin su seviyesinde, kasım ve mart ayları arasında büyük fark görülmez. Yüksek dağlardaki karların erimesi ile temmuz ayında su seviyesi çok artar. Bu ayda nehrin geçirdiği su saniyede 5000 metreküpe ulaşır. Suyun bu şekilde fazlaca artması, kurak ve yağışsız bir zamana rastladığından, nehir boyunca ekim için istifadeye sebeb olur.

Ceyhun Havzası; kuzeyden Seyhun Havzası, doğuda Tarım Havzası, güneyde ise İndus ve Hilmand havzaları ile çevrilidir. 465.500 kilometrekareyi bulan yüzölçümünün 290.000 kilometrekaresi dağ sıralarından meydana gelir. Havzanın dağlık kesimleri ardıç ve kavak, aşağı kesimleri ise söğüt, cehri ve iğde ağaçları ile örtülmüştür. Orta kesimlerinde de söğüt ve kavak türlerinden meydana gelmiş tugay ismi verilen sık sazlıklarla kaplı ormanlar mevcuttur. Irmakta mersinbalığı türleri ile bol mikdarda sazan ve alabalık bulunur.

Nehir havzasındaki taşkınlıkları önlemek için ırmak üzerine karmaşık bir baraj ağı kurulmuştur.

AMUNDSEN, Roald;

Norveçli kaşif. 1872'de doğdu. Denize karşı olan aşırı tutkusu ve maceracı ruhu sebebiyle kuzey ve güney kutuplarını baştan başa dolaştı. Seferlerine genç yaşta başladı ve en önemli seferlerini, 1903'ten sonra gerçekleştirdi. 1903'lerde bir küçük gemiyle magnetik kutup noktasını John Ross'tan daha büyük bir kesinlikle tesbit etti. Ayrıca Baffin Körfezinden Bering Boğazına geçen ilk denizci oldu. Kuzey Kutbuna ulaşmayı defalarca denedi. Ancak bu işi Robert E. Peary daha önce başardı. Kuzey Kutbuna yaptığı yolculuklardan birinde bunun farkına varan Amundsen, Antarktika'ya yöneldi. Yarışma sonunda İngiliz Scott'u geçerek 14 Aralık 1911'de Güney Kutbuna vardı. Scott dönüş yolunda hayatını kaybetti.

Amundsen, Kuzey Kutbuna ulaşmayı birçok defa denedi. Ancak yaptığı denemelerin hiç birinde başarıya ulaşamadı. 1925'te elverişsiz hava şartları sebebiyle uğradığı başarısızlıktan sonra, 1926'da bir balonla maksadına ulaştı. Amundsen, keşif tarihinin en dikkat çekici kişilerinden biridir. Kuzey Kutbunda kaybolan İtalyan kaşifi Nobile ve arkadaşlarını, Latham adlı su uçağı ile ararken, 18 Haziran 1928'de kutupta kayboldu.

Araştırmalarını kitap halinde neşretmiştir. Bunlardan bazıları: **1) To the North Magnetic Pole** (Kuzey Magnetik Kutba Doğru), **2) The South Pole** (Güney Kutbu), **3) My Life as an Explorer** (Bir Araştırmacı Olarak Hayatım).

AMUR NEHRİ;

Doğu Asya'daki büyük nehirlerden ikincisi. Kara Ejder olarak bilinir. Uzunluğu 4.486 kilometre, havzası ise 1.843.000 kilometrekaredir. Şilka ve Argun adındaki iki nehir kolunun birleşmesi ile meydana gelmiştir. İki kolun birleştiği yerden itibaren uzunluğu 3.000 kilometredir.

Amur adını aldıktan sonra, Habarovsk'a kadar, Çin'in Herlung - Kiang eyaleti ile Sovyetler Birliği'ne ait olan Amur ve Ebrie eyaletleri arasında uzunca bir sınır çizer. Düzlüğe indikten sonra, Sovyetler Birliği sınırları içinde akar. Japon Denizi ile Obiotsk Denizlerini birleştiren Tatar Boğazında Büyük Okyanusa dökülür.

Geniş bir alanı kaplayan Amur Havzasında muson iklimi hüküm sürer. Amur'a soldan ve sağdan katılan kolların sularından dolayı, özellikle yazın suyu çok boldur. Bu mevsimde ulaşım için nehirden faydalanılır. Yıllık ortalama debisi saniyede 10.900 metreküptür. Kışın Sibirya'dan esen soğuk rüzgarlar yüzünden senenin altı ayında nehir buzlarla kaplıdır. Bu yüzden kışın nehir ulaşımından istifade edilemez. Amur, balık bakımından çok zengindir. Irmakta ticari değeri olan yirmi beşden fazla balık türü yaşar. Bu balıklardan istifade etmek için, havzada fabrikalar kurulmuştur. Amur havzası, hidroelektrik santrallarının kurulması için elverişli olmasına rağmen, üzerinde fazla baraj kurulamamıştır.

AMYANT;

Alm. *Amiant (m),* **Fr.** *Asbeste, Amiante (m),* **İng.** *Asbestos.* Lifli yapıya sahip mağnezyum ve kalsiyum silikatların hidrate haline verilen isim. M.Ö. 5. yüzyıldan beri bilinmektedir. Isıya dayanıklı olup, hamlaç alevinde eriyebilir. Cevherden özel değirmen taşları arasında öğütülerek çıkarılır. Yün şekline getirilir. Bundan sonra çeşitli maksatlarla kullanılır. Lifler eğirilir, örgü yapılır ve sıkıştırılır. Bu işlemler yapılırken yardımcı madde olarak, pamuk, metalik teller, lastik, çimento vb. kullanılır.

Amyantın günümüzde 3000'den ziyade kullanma sahası vardır. Liflerinden ateşe dayanıklı elbiseler, izole elektrik kabloları, fren astarı, perdeler, izole dolaplar, plakalar yapılır. Isı ve elektriği iletmediği gibi, kimyasal maddelere karşı da dayanıklıdır.

Amyant ikiye ayrılır: 1) **"Serpatin"** (yılantaşı) amyantı ($Mg_3Si_2O_5(OH)_4$), 2) **"Amfibal"** amyantı $(MgFe)7Si_8O_{22}(OH)_2$).

Yılantaşı amyantının lifleri yaygın ve esnek olup elbise yapımında daha çok kullanılır. Aynı zamanda dünya amyant üretiminin takribi % 90'ını yılantaşı amyantı teşkil eder.

Dünyadaki her cins amyant üretimi 1930'da 338.783 ton, 1950'de 1.200.000 ton ve son zamanlarda takribi 2.000.000 ton olmuştur.

Bugün evlerimizin çatılarında, soba arkasında ısıyı duvara iletmemek için kullanılan amyantın kanser yapan bir madde olduğu bilinmektedir. 1900 yılında Dr. Montague Murray bir amyant işçisinin ölümüne amyant liflerinin sebep olduğunu bulmuştur. 0,1-1 mikron çapında ve 5 mikron uzunluğundaki amyant lifleri solunum yoluyla akciğerlere girdiğinde ciğer yüzeyinde fiziksel etki yaparak parçalanma ve yaralanmalara sebep olmaktadır. Bunun sonucu da bronşlarda kasılmalar olur. Bu etki amyant sanayiinde çalışanlarda görüldüğü gibi büyük yerleşim merkezlerinde de görülmektedir. Büyük şehirlerdeki bu zararın kaynağı amyant karışımlı çatı kaplamaları ve fren balatalarıdır. Kanser yapma

bakımından mavi amyant (Crocidolit) önde gelmektedir. İnsanda etkisini ise 9-25 sene içinde göstermektedir.

Almanya'da bir yılda fren balatalarından havaya 13.000 kg amyantın yayıldığı tesbit edilmiştir. Hamburg'da bir fabrikada çalışan işçilerden 20 tanesi son dokuz yılda amyantın meydana getirdiği kanserden ölmüş, 70 kişide de kanser belirtisi görülmüştür. Newyork'ta, ölen 3.000 kişide yapılan otopsiler neticesinde 1440'ının amyant liflerinin meydana getirdiği akciğer kanserinden öldüğü anlaşılmıştır.

İnsan sıhhati için tehlikeli olduğundan İngiltere 1975'te amyant ithalini yasaklamıştır. İsveç, Hollanda ve Danimarka da amyant kullanımı genelde durdurulmuştur. Amerika Birleşik Devletleri amyantla çalışan sanayi kollarını zehirli iş alanı olarak ilan etmiştir.

Dünya amyant üretiminin yarısından çoğunu % 60 ile Kanada yapar. Önemli ölçüde üretim yapan diğer memleketler, Rusya, Güney Afrika Birliği, Güney Rodezya, ABD, Fransa ve Japonya'dır. Türkiye'de az miktarda amyant Ege bölgesinin iç kısımlarında bulunmaktadır.

ANABİYOZ;

Alm. *Anabiose,* **Fr.** *Anabiose,* **İng.** *Anabiosis.* Uzun veya kısa bir süre sükunet halinde bulunduktan sonra tekrar aktif hayata dönüş. Anabiyoz, bazı hayvanların kuraklık ve don gibi yaşamalarına uygun olmayan zamanları latent halde geçirmeleri olayıdır. Belirti göstermeden, gizli olarak var olma haline latent durum denir. Bu durumda hücreler içlerindeki su miktarını buharlaştırarak minimuma indirirler. Oksijen tüketimini de azaltırlar. Kurumuş olanları rüzgarla savrulur. Hava akımlarıyla dünyayı dolaşır, kuş tüylerinin arasında, pantolon paçalarında seyahat ederler. Dış şartlar tabii hale gelince nem ve ısı alarak aktif hayata dönerler. Bir hücrelilerde bu özellik başarı ile yürütülür. Çok hücreli hayvanlarda anabiyoz durumuna geçebilen en başarılı grup tardigratlardır (Bkz. Tardigrat).

ANABOLİZMA;

Alm. *Aufbauender Stoffwechsel (m),* **Fr.** *Anabolisme,* **İng.** *Anabolism.* Organizmada meydana gelen yapıcı olaylar. Vücuda alınıp sindirilmiş besin maddelerinden, canlı hücre stoplazmasının karışık yapılı maddelerinin meydana getirilmesi hadiseleridir. Özümleme olarak da bilinir. Latince bir kelimedir. Metabolizmanın iki safhasından biri olup diğeri de zıttı olan katabolizmadır. Yani metabolizma, canlı organizmada veya canlı hücrede meydana gelen bir takım anabolik (yapıcı) ve katabolik (yıkıcı) kimyasal hadiselerin toplamından ibarettir. Vücut görünürde mühim bir değişikliğe uğramıyor veya çok uzun zaman (aylar-yıllar) sonra fark edilebilecek bir değişiklik gösteriyor gibi görünüyorsa da beyin ve omirilik dışında kalan organların dokuları bütün hücrelerini zamanla değiştirmektedir. Eski hücreler yıkılmakta ve yerlerini yenileri almaktadır. Mesela alyuvarların ortalama 120 günlük bir ömrü olup sonra parçalanmakta, kemik iliğinden yeni alyuvarlar imal edilip kana salınmaktadır. Bu şekilde günde ortalama 200 milyar alyuvar tahrip olur. Diğer bütün hücreler de buna benzer bir değişime uğrar. Bu yıkım-yapım hadiseleri birbirini takip ederken eğer yapım yani anabolizma, yıkım(katabolizma)dan daha fazla olursa vücutta gelişme-büyüme husule gelir (Çocuklarda, gençlerde, sporcularda olduğu gibi). Yaşlılarda ve hastalarda ise tam tersi olur.

Orta yaşlarda anabolik ve katabolik faaliyetler denge halinde olduğundan, genellikle (anormal beslenme şartları olmadıkça) boy ve ağırlık (adale kitlesi, kemik ve iç organlar) değişmez. Ancak vücuda yağ ilavesi veya kaybına bağlı olarak kilo değişiklikleri olabilir.

ANADOLU;

Alm. *Anatolien (n),* **Fr.** *Anatolie,* **İng.** *Asia Minor, Anatolia.* Türkiye topraklarının yaklaşık % 97'sini içine alan Asya kıtasından batıya doğru uzanmış büyük bir yarımada. Küçük Asya olarak bilinir. Anadolu toprakları "Eski Dünya" adı verilen kara kitlesinin ortasında, Asya kıtasının batısında yer almaktadır. Eski dünyayı çevreleyen Atlas Okyanusunun bir kolu karalar arasından sokularak Anadolu'nun üç yanını kaplar. Güneyinde Akdeniz, Suriye ve Irak, doğusunda İran ve SSCB, kuzeyinde Karadeniz, batısında Marmara ve Ege Denizi bulunur.

Anadolu, kuzey yarım küresinde, ekvator ile kutup arasında ortaya yakın bir yerdedir. Bir dikdörtgen görünümünde olup, genişliği 550 km, uzunluğu ise 1600 kilometreye yakındır. Yüzölçümü, 755.688 kilometrekaredir. 27°58' ile 44°48' boylamları arasında yer alır. Bu iki uç arasında 1 saat 15 dakikalık bir saat farkı vardır.

Coğrafi özellikleri: Anadolu'nun ortalama yüksekliği 1130 metredir. Sıradağlar kuzey ve güney kenarları boyunca, doğu-batı doğrultusunda, geniş yaylar çizerek uzanır. Anadolu'nun orta kısımlarında geniş yüksek düzlükler bulunur. Bu düzlükler kuzey ve güney sıra dağlarını birbirinden ayırır. Kuzeyde ve güneyde yer alan dağlar doğuda birbirine karışarak sıkışır. Bu sebepten

Anadolu'nun doğu bölgesi daha yüksek ve dağlıktır. Batıda dağlar sıklaşırsa da yükseklikleri fazla değildir. Bunlar denize dik olarak uzanırlar. Aralarında ovalar yer alır. Gediz Ovası, Menderes Ovası gibi. Ayrıca büyük ırmak ağızları yakınında da ovalar vardır. (Adana Ovası, Kızılırmak, Yeşilırmak deltaları gibi).

Yüzey şekilleri: Yüzey şekilleri bakımından birbirinden oldukça farklı beş bölgeye ayrılır: Kuzey, Güney, Doğu, Batı ve İç Anadolu bölgeleri.

Kuzey Anadolu: Bu bölgede dağlar, Marmara bölgesinden başlayıp Güney Kafkasya'ya doğru gittikçe yükselir. Karadeniz'e paralel bir kaç sıra halinde uzanırlar. Kızılırmak ve Yeşilırmak deltaları bu bölgenin önemli ovalarıdır. Ovaların hemen girişindeki kıyı dağlarının yüksekliği Rize Dağlarında 3500, Kaçkar Tepesinde ise 3932 metreyi bulur. Bu bölgede İç Anadolu ile geçidi sağlıyan iki yer vardır. Bunlar, Trabzon ile Gümüşhane arasındaki Zigana Geçidi (2025 m), Bayburt ile Aşkale arasındaki Kop Dağı Geçidi (2390 m)dir.

Kıyı dağlarının gerisinde Ilgaz ve Köroğlu dağları vardır. Gökırmak vadi oluğu kıyı dağları ile iç sıra dağlarını birbirinden ayırır.

Güney Anadolu: Toros Dağlarının bulunduğu bu bölgenin genel görünümü dağlıktır. Kıyı bölgesinde Toroslar, Amanos Dağları ile başlayıp, Van Gölünün güneyine kadar uzanır. Batı Toroslar adını alan bu dağlar, Antalya Körfezinin kuzeyinde göller bölgesinde sıkışırlar. Buradaki Bey Dağları (3069 m), Elmalı Dağları (3025 m), Geyik Dağı (2900 m) yüksekliğe ulaşırlar.

Orta Toroslar, İçel bölgesinde yayla görünümü alırlar. Burada Taşeli Yaylası vardır. Bu dağlar kuzeydoğuya gidildikçe yükselerek Ala Dağların Demirkazık Tepesinde 3756 metreye ve Bolkar Dağının Medetsiz Tepesinde 3524 metreye ulaşır. İç Anadolu'yu Adana Ovasına bağlayan Gülek Boğazı (1050 m) bu bölgededir. Bölgenin doğu kesiminde ise dağlar iyice yükselir. Cilo Dağında Reşko Tepesinin yüksekliği 4168 metreye ulaşır.

Batı Torosların iki kanadı arasında Antalya, Orta Toroslarla Amanos Dağlarının arasında Adana ve Amanos dağlarının doğusunda Amik Ovaları yer alır.

Doğu Anadolu: Anadolu'nun en yüksek bölgesi olup ortalama yükseklik 1500-2000 m arasında değişir. Sınır üzerindeki dağlarla İran'dan ayrılır. Bu bölge batıya doğru yavaş yavaş alçalarak İç Anadolu'ya bağlanır. Yüksek yaylalar, ovalar, tek sıradağlarla kaplı bölgenin yüzey şekilleri çok çeşitlidir.

Karasu-Aras dağ sırasını meydana getiren Munzur Dağlarının yüksekliği 3500 metreyi bulur. Bu dağlar Erzincan'ın güneyinden başlayıp Erzurum'un Palandöken dağlarıyla Aras Vadisini takib eder. Sönmüş bir volkan olan Ağrı Dağına ulaşıldığında yükseklik 5137 m ile Anadolu'nun en yüksek yerine varılır. Tendürek (3660 m), Süphan (4058 m), Nemrut (2828 m) Dağı bu bölgededir. Deniz seviyesinden 1600 m yüksekte, 3713 kilometrekare yüzölçümü ile Anadolu'nun en büyük gölü olan Van Gölü yine bu bölgededir.

İç Anadolu: Diğer bölgelere nazaran çok az dağlık bir bölgedir. Kuzey Anadolu Dağları ile Toroslar arasında yer alır. Anadolu'nun en geniş ovaları bu bölgede olup ortalama yükseklik 1000 metredir. Bölgenin kuzeyini çevreleyen dağlar (Kösedağı, Yıldızdağı), Kuzey Anadolu dağlarına, güneydekiler de Tahtalı dağı, Tecer ve Hınzır dizisi, Toros dağlarına paralel olarak uzanır. Arada kalan ise Çamlıbel ve Akdağ dağlarıdır.

İç Anadolu'nun Kızılırmak batısında kalan kısmı birbirinden farklı iki bölüme ayrılır. Güneyde Konya bölümü yüksek yaylalarla birbirinden ayrılmış ovalardan meydana gelir. Bu ovaların çukur yerlerinde yazın kuruyan sığ göller vardır. İç Anadolu düzlüklerinin güneydoğu kenarı boyunca çok eski volkanlara da rastlanır. Kayseri'nin güneyindeki Erciyas Dağı (3917 m) bunların en önemlilerindendir.

Batı Anadolu: Denize dik inen dağlar arasında, doğu-batı istikametinde oluk biçiminde uzanan ovalar yer alır. Gediz, Büyük ve Küçük Menderes, Bakırçay nehirlerinin geçtiği bölgelerde aynı ismi taşıyan ovalar vardır. Bölgenin en önemli dağları, Emirdağı (2307 m), Türkmendağı, Domaniç Dağı, Uludağ (2543 m), Sandıklı Dağları, Murat Dağı (2309 m), Eğrigöz Dağıdır. Kozak, Yurt ve Bozdağlar, Ege bölgesinde büyük ovalar arasına girmiş dağlardır.

Batı Anadolu'nun kuzeyindeki Marmara bölgesi Ege'den farklı görünümdedir. Buradaki ovalar doğu-batı istikametinde, fakat oluk şeklinde değildir. Adapazarı, Pamukova, İnegöl ovaları düzlükleri, Sapanca, İznik, Apolyont ve Manyas gölleri çukurları meydana gelir.

Denizler ve kıyılar: Anadolu'nun kuzeyinde Karadeniz, güneyinde Akdeniz vardır. Bu iki denizi birbirine bağlıyan Marmara kapalı bir deniz gibidir. Marmara, Çanakkale Boğazı ile Ege'ye, İstanbul Boğazı ile Karadeniz'e açılır. Karadeniz kıyı dağları denize paralel uzandığından kıyılar fazla girintili

çıkıntılı değildir. Tuzluluk fazla olmayıp binde 17-18 arasındadır.

Akdeniz kıyılarında dağlar denize paralel uzandığından Karadeniz kıyılarına benzer. Kıyıların uzunluğu 1500 km civarındadır. Suyun tuzluluğu ise Karadeniz'in iki katı olup, binde 39'dur. Akdeniz'in bir uzantısı olan Ege denizinde dağlar kıyılara dik olarak iner. Bu sebepten çok girintili çıkıntılıdır. Ege denizinde irili ufaklı pek çok ada olup kıyı uzunluğu 2800 km kadardır.

Marmara Denizinin yüzölçümü 11.000 kilometrekare, kıyı uzunluğu ise 1200 kilometreye yaklaşır.

Akarsu ve göller: Akarsular genellikle Anadolu'nun etrafını çevreleyen denizlere dökülür. Bir kısmı ise sınırları geçtikten sonra diğer denizlere ulaşır. Güneydoğu Anadolu'nun iki büyük nehri olan Dicle, Fırat nehirleri Basra Körfezine dökülür. Doğu Anadolu'nun önemli akarsuları Aras, Kara Murat ve Çoruh'tur. Karadeniz'e dökülen Yeşilırmak, Sakarya, Kızılırmak, Orta Anadolu'nun büyük nehirleridir. Ayrıca Harşit, Melet, Bartın, Filyos gibi küçük akarsular da Karadeniz'e dökülür.

Susurluk, Biga ve Gönen çayları Marmara'ya; Gediz, Küçük ve Büyük Menderes Ege denizine dökülür. Seyhan, Ceyhan ve Göksu ırmaklarından başka da Dalaman, Eşen çayları Akdenize dökülür.

Göller: Doğu Anadolu'daki Van Gölü 3713 kilometrekare yüzölçümüyle Türkiye'nin en büyük gölüdür. Van Gölünün doğusunda Erçek ve Kars'ın kuzeyinde Çıldır gölleri yer alır. Güneydoğu Toros bölgesinde Hazar Gölü, daha güneyinde Hatay'a yakın Amik gölleri bulunur. Orta Anadolu'daki Tuz Gölü 1500 kilometrekarelik yüz ölçümü ile Anadolu'nun ikinci büyük gölüdür. Bu bölgedeki pekçok gölden en önemlisi Akşehir Gölüdür. Batı Torosların iç taraflarında ise Beyşehir, Eğridir ve Burdur gölleri yer alır. Sapanca, İznik, Polyont ve Manyas ise; Marmara bölgesinin en önemli gölleridir.

Son yıllarda barajların yapılmasıyla oldukça büyük baraj gölleri meydana gelmiştir. Bunlardan Keban, Karakaya, Atatürk, Demirköprü, Hirfanlı, Sarıyar, Seyhan önemlidir.

İklim

Yüzey şekillerinin çeşitliliği, özellikle kıyı dağlarının denize paralel olması sebebiyle bölgeler arasında büyük iklim farkları vardır. Üç tarafı denizle çevrili olduğundan kıyılarda ılık deniz, iç kısımlarda ise kara iklimi hakimdir.

Akdeniz ikliminin te'sirinde bulunan güney kısımlarda yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlı geçer. Ege bölgesinin tamamında, Marmara bölgesinin kuzeyinde sıcaklık düşer. Karadeniz bölgesinde ise daha ılımlı ve yağışlı deniz iklimi hüküm sürer. Orta Anadolu'da ise step iklimi hakimdir. Burada yazlar sıcak ve az yağışlı, kışlar da soğuk ve karlı geçer. Doğu Anadolu'nun yüksekliği fazla ve dağlık olduğundan, yazlar serin, kışlar çok soğuk ve karlıdır. Güney Doğu Anadolu bölgesinde yazlar kurak ve sıcak geçer, kışlar ise fazla soğuk değildir.

Rüzgarlar: Anadolu'da genel olarak yazın poyraz adı verilen kuzey rüzgarları eser. Azor antisiklonundan doğan ve Tuna boylarından geçtikten sonra Karadeniz kıyılarını tesiri altına alıp İran'a geçen bu akım Anadolu'yu oldukça etkiler. Bu ana akımın rüzgarları serin ve kuru olmakla beraber yüzey şekillerinin etkisiyle yükseldikleri yerlerde yağmur meydana getirirler. Bu rüzgarlar yeryer İç Anadolu'ya sokulursa da asıl etkileri Bogazlar, Marmara ve Ege denizinde görülür.

Kış aylarında Sibirya üzerinden gelen yüksek basınç, Doğu Anadolu ile İç Anadolu'yu etkiler. Kış aylarında Atlantik üzerinde beliren alçak basınç, etkilerini genellikle kıyı bölgelerinde gösterir. Denizden gelen soğuk rüzgarlarla karadan gelen soğuk rüzgarların karşılaşması, özellikle kıyı bölgelerinde yağışlara sebeb olur.

İlk ve sonbahar rüzgarları çeşitli olur ve devamlılık göstermez. Marmara ve İstanbul çevresinde poyraz ile lodos nöbetleşe eser.

Bu genel rüzgarların yanında meydana geliş sebeblerine göre özel isimler alan bir takım mahalli rüzgarlar da vardır. Bunlar kıyılarda görülen deniz ve kara rüzgarları ile dağ ve vadi rüzgarlarıdır. Bu cins rüzgarların en önemlisi İzmir bölgesinde esen İmbat rüzgarlarıdır.

Yağış: Türkiye'de yıllık yağış mikdarında bölgelere göre büyük farklar vardır. Ayrıca, bölgelerdeki yağışların mevsimlere dağılışı da farklıdır. İç Anadolu'da 40 mm altına düşen yağışlar kıyılarda ve kenar dağlarda 700 milimetreyi aşar. Doğu Karadeniz bölgesinde ise 2500 milimetreyi bulur.

En çok yağış genellikle kışın görülür. Ege ve Akdeniz bölgeleri ile Doğu Toroslarda durum böyledir. Kuzey kıyılarında en fazla yağış sonbahardadır. İç kısımlarda ise ilkbahara rastlar. Memleketimizde başlıca üç yağış tipi görülür:

Karadeniz tipinde, yazları dahil her mevsim yağışlıdır. En az yağış mayıs ayındadır. En çok yağış ise ekim ayında görülür.

Akdeniz tipinde, yazlar kurak, kışlar ise yağışlı geçer. En fazla yağış, aralık ve ocak aylarında görülür.

Kara tipinde, en çok ilkbaharda mayıs ayında olur. Kış aylarında genellikle kar şeklindedir.

Bitki Örtüsü

Anadolu'nun tabii bitki örtüsü üç grupta toplanır.

Karadeniz bitki örtüsü: Burada hakim bitki örtüsü ormandır. Deniz seviyesinden 2000 metre yüksekliğe kadar ormanlar vardır. 1200 metreye kadar olan kesimde meşe, gürgen, kestane ve çınar gibi yapraklarını döken ağaçlar; daha yukarılarda ise köknar, sarıçam, ladin, çam gibi iğne yapraklı ağaçlar yer alır. Kıyı dağlarının iç kısımlarında ise step bitki örtüsü hakimdir.

Akdeniz bitki örtüsü: Burada orman örtüsü daha seyrektir. Eteklerden 2200 metreye kadar orman örtüsü çıkar. Ağaçların çoğunluğu karaçam, katran ve sedir çeşitleridir. Güney bölgesinin dağlık kısımlarında yazları kuruyan otlaklara, dağ yamaçlarında kuraklığa ve sıcağa dayanan makilere rastlanır. Fıstık çamları ve zeytin ağaçları bölgeye has bitkilerdir.

Stepler (Bozkırlar): Memleketimizin iç kısımlarında stepler hakimdir. Ormanlar genellikle dağ yamaçlarında ve küçük parçalar halindedir. Su kenarlarında söğüt ve kavak ağaçlarına rastlanır. Bölgenin hakim bitkisi, yabani buğdaygiller ve soğanlı bitkilerdir. İlkbaharda yeşil kalan çayırlar geniş yer kaplar.

Hayvanlar

Eskiden yaşadığı bilinen hayvanların hiçbirinin nesli kalmamıştır. Ayı, kurt, çakal, sansar, tilki, tavşan en çok rastlanan hayvanlardır.

Güney Anadolu dağlarında nadir de olsa benekli parslara rastlanır. Birçok bölgede bol sayıda yaban domuzu, tavşan, dağlık yerlerde dağ keçisi bulunur. Kuş çeşitleri pekçoktur. Yılana fazla rastlanır. Zehirli olan engerek yılanı, sıcak ve kuru yerlerde seyrek olarak bulunur. Zararsız olan kara yılanı her tarafta görmek mümkündür.

Tarihi

Anadolu, çok eski devirlerden beri bilinip, insanların yaşadığı bir toprak parçasıdır. Doğu ve batı, Asya ve Avrupa kıtalarının köprüsü mahiyetinde olduğundan, çeşitli kavim, devlet, kültür ve medeniyetleri bünyesinde barındınmış ve daima göçlere, istilalara uğramıştır. Hattiler, miladdan önce 2500-2000 yılları arasında Anadolu'dan Mezopotamya'ya kadar önemli bir medeniyeti temsil ettiler. M.Ö. 2000 yıllarında Anadolu'da Hititlerin oturduğu kabul edilir. Hititler, Orta Anadolu'da M.Ö. 1850'de devlet kurarak genişlediler. Anadolu'nun tamamına yakın kısmına hakim oldular. Arkeolojik kazılarda bulunan kültür ve medeniyet eserleri meydana getirdiler. Yapılan kazılarda Alacahöyük ve Bogazköy'de Hitit eserleri bulundu. Hititler zamanında Anadolu; batıdan İyonlar, doğudan Asurlular, Urartular, güneydoğudan Hurriler ve Mitanniler'in istilasına uğradı.

M.Ö. 1000 yılında ise, Anadolu; Hititler, Asurlular, Urartular, Frikyalılar, Lidyalılar, Medler ve Perslerin hakimiyetine girdi. Daha sonra Anadolu'nun tamamı Romalıların eline geçti. Romalıların M.S. 395 yılında ikiye ayrılmasıyla, Anadolu Bizanslıların payına düştü. Bizanslılar devrinde Anadolu; Partlar, Sasaniler, Haçlılar ve Moğolların taarruz ve istilasına uğradı. On birinci yüzyıldan itibaren Anadolu toprakları Türk kavimlerinin akınına uğramaya başladı. Anadolu'nun büyük kısmını ele geçiren Selçuklular, bölgenin Türkleşip, İslamlaşmasında çok hizmet ettiler. On üçüncü yüzyıldan itibaren Anadolu toprakları Osmanlı hakimiyetine girdi.

Anadolu, Osmanlı Devletinin son zamanına kadar taarruz ve istilaya uğramadı. Yirminci yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya savaşından mağlub olarak çıkması üzerine, Anadolu toprakları bir çok Avrupa devleti tarafından istila edildi. İstiklal harbi sonunda bütün Anadolu toprakları düşmandan temizlendi ve başkent Ankara olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruldu.

ANADOLU BEYLİKLERİ;

Malazgirt Zaferinden sonra, Anadolu'da kurulan Türk beyliklerinin genel adı. Bu beylikler, tarihi kaynaklarda Tavaif-i Müluk ismiyle geçmektedir. Malazgirt Zaferinden sonra, birçok akıncı beyi, Anadolu'yu Türk toprakları haline getirmek için seferler düzenledi. Bu beyler elde ettikleri bölgelerde, ilk Türk beyliklerini kurdular. Üsküdar'a kadar Anadolu topraklarının büyük bir kısmı bu beyliklerin eline geçti. Beyler, Selçuklu sultanını hükümdar tanımakla beraber iç işlerinde tam bağımsız bir haldeydiler. Bunlar; Bitlis ve Erzen'de Dilmaçoğulları (1085-1394), Ahlat'ta Ermenşahlar (1100-1207), Diyarbekir'de İnaloğulları (1098-1183), Erzincan, Kemah ve Divriği'de Mengücükler (1072-1277) Erzurum'da Saltuklular (1072-1202)'dan ibaretti. Bu beyleri bir düzene sokmak için çalışan Büyük Selçuklu Devleti sultanları başarılı olamadılar. Bununla birlikte beyliklerin ekserisi sonraları Türkiye

Selçuklularının hakimiyetine girdiler.

Alaeddin Keykubad'ın saltanatının sonlarına doğru merkez ile uçlar arasında münasebetler gevşemeye başladı. 1220'den sonra Moğol istilasının Ortadoğu üzerinde yoğunlaşması, Bizans sınırında büyük değişikliklere sebep oldu. Moğol akınlarına karşı koyamayan Türkmen aşiretlerinin, Selçuklu topraklarına yönelmeleri üzerine, Selçuklu sultanı bunları Bizans sınırına yerleştirdi. İkinci Gıyaseddin Keyhüsrev'in Kösedağ Savaşında yenilmesinden sonra, merkezi idare iyice zayıfladı. Son Selçuklu veziri Muinüddin Pervane'nin ölümüyle, düzenli devlet idaresi de ortadan kalktı. Anadolu'da idareyi ele geçiren Moğol valilerinin zulümleri ve koydukları ağır vergiler, halkı huzursuz etti. Neticede Selçuklu Devletinin hiç bir fonksiyonunun kalmaması halkı kuvvetli bir beyler etrafında toplanmaya teşvik etti.

Nitekim gaziler ve onlara katılan çeşitli aşiretlerle bazı Türkmen beyleri, karışıklık devresi içinde hakimiyet kurarak birer hanedan haline geldiler. Aydın, Karesi, Menteşe, Saruhan, Germiyan, Çoban ve Osmanoğulları bu şekilde kurulan beyliklerden bazılarıdır. Eşref, Sahib Ata, İnanç, Hamid ve Candaroğulları gibi diğer beylikler ise; Selçuklu veya İlhanlılar tarafından mükafat olarak malikhane tarzında verilen arazilerde, bazı komutanların, istiklallerini ilan etmeleriyle ortaya çıktılar.

Beylikler kuruluşlarından hemen sonra buhranlı bir devreye girdiler. Bunun sebebi ise, İlhanlıların, Anadolu valileri ile baskılarını arttırmaları idi. Emir Çobanoğlu Timurtaş, Ebu Said Bahadır Han tarafından affedilip Anadolu'ya ikinci defa vali olunca, beylikler bağlılıklarını belirtmek için İlhanlılar adına akçe bastırdılar. Daha önce affedilen Emir Timurtaş, 1324'te babası gibi öldürülmekten korktuğundan Memluklülere sığındı. Vali olarak Büyük Şeyh Hasan tayin edildi ise de kendisi gelmeyip, yerine Alaeddin Eretna'yı vekil olarak gönderdi. Ebu Said Bahadır Hanın ölümü ile çıkan kargaşalıktan faydalanan Eretna, 1343'te Timurtaş'ın oğlu Şeyh Hasan'ı yenince, hükümdarlığını ilan etti ve bir beylik haline geldi. Bu hadiseler neticesinde Anadolu'da İlhanlı hakimiyeti tamamen çöktü.

İlhanlı baskısının, Anadolu beyliklerinin üzerinden kalkması üzerine beyler rahat bir nefes aldılar. Anadolu şehirlerinde imar hareketlerini hızlandırdılar. Diğer taraftan, sınır boylarında olan Osmanoğulları, Aydınoğulları, Saruhanoğulları, Menteşeoğulları ve Karesioğulları, Bizans topraklarına yaptıkları seferleri sıklaştırdılar. Osmanoğullarının, akınlarda büyük başarılar elde etmesi, Anadolu'daki diğer beylikleri rahatsız etti ve onları bu beyliğin büyümesine engel olmaya sevk etti.

Yıldırım Bayezid Han, başarılı muharebeler neticesinde Germiyan, Hamid, Menteşe, Aydın, Saruhan ve Candaroğulları beyliklerini Osmanlı topraklarına kattı. Bu sırada Timur Han'ın Ortadoğu'ya doğru hareketi, toprakları kaybolan beylerin ona sığınmasına yol açtı. Yıldırım Bayezid'in Ankara muharebesinde mağlub olmasıyla bazı beylikler yeniden kuruldu. İkinci Murad Han zamanında Anadolu beyliklerinin çoğu Osmanlı topraklarına katıldı. Fatih Sultan Mehmed Han ise Anadolu'da birliği tekrar tesis etti. Fatih, 1461 senesinde Trabzon seferi ile Candaroğulları Beyliğini ortadan kaldırdı. Karaman beyliğinin topraklarının ekseriyetini Osmanlı hakimiyeti altına aldı. Bu fetihlerden sonra, Karaman beyinin oğulları ile Kastamonu sancakbeyi olarak bırakılan Candaroğlu Kızıl Ahmed Bey, Uzun Hasan'dan yardım istediler. Ancak beyliklerinin başına geçmeye muvaffak olamadılar. İshak, Pir Ahmed, Kasım Beylerin mağlub edilmeleriyle de 1471'de Karaman Beyliğinin bütün toprakları Osmanlı Devletine katılmış oldu.

Dulkadiroğulları ve Ramazanoğulları, Osmanlı-Memluk rekabetinden faydalanarak, mevcudiyetlerini bir süre daha korudular. Ancak, Yavuz Sultan Selim Han'ın Mısır seferi sırasında Osmanlı hakimiyetini kabul ettiler. Böylece Anadolu'da Osmanlı Devletinin mutlak hakimiyeti kurulmuş ve Tevaif-i Müluk adıyla anılan beylikler devri sona ermiş oldu.

Beylikler devrinin en önemli özelliği, kültür faaliyetlerinde ortaya çıkmış ve her beylik kendi merkezini bu açıdan zenginleştirmeye çalışmıştır. Eski Anadolu Türkçesi dil yadigarları bu faaliyetlerin neticesinde ortaya konmuş ve çok sayıda eser yazılmıştır. Bazı beyler, kültür faaliyetlerini teşvik ederken, bir kısım beyler de bizzat eserler vermişlerdir.

Malazgirt Zaferinden Sonra

Kurulan Beylikle

Beyliğin Adı	**Merkezi**	**Kuruluş-Yıkılış Tarihi**
Ahlatşahlar	Ahlat	1100-1207
Artuklular	Mardin-Amit-Harput	1102-1408
Danişmendliler	Sivas-Malatya	1071-1177
Mengücükler	Erzincan	1080-1277

Saltuklular	Erzurum	1080-1201
Dilmaçoğulları	Bitlis-Erzen	1085-1192
İnaloğulları	Amid	1098-1183

Türkiye Selçukluları Devletinin Yıkılmasından Sonra Kurulan Anadolu Beylikleri

Beyliğin Adı	Merkezi	Kuruluş-Yıkılış Tarihi
Aydınoğulları	Birgi	1299-1403
Candaroğulları	Kastamonu-Sinop	1291-1461
Dulkadiroğulları	Elbistan-Maraş	1339-1521
Eretna Beyliği	Kayseri	1335-1381
Eşrefoğulları	Beyşehir	1288-1326
Germiyanoğulları	Kütahya	1300-1429
Hamidoğulları	Bolu-Eğridir-Antalya	1300-1392
Çobanoğulları	Kastamonu	1203-1320
İnançoğulları	Ladik-Denizli	1277-1368
Karamanoğulları	Karaman	1256-1483
Karesioğulları	Balıkesir	1300-1336
Menteşeoğulları	Balat-Beçin	1300-1425
Osmanoğulları	Bilecik-Bursa	1299-1922
Ramazanoğulları	Adana	1378-1608
Sahib Ataoğulları	Afyonkarahisar	1285-1349
Saruhanoğulları	Manisa	1302-1410
Taceddinoğulları	Niksar	1348-1428
Alaiye Beyliği	Alaiye	1293-1471
Kadı Burhaneddin Devleti	Sivas	1381-1398
Pervaneoğulları	Sinop	1277-1322

ANADOLU EYALETİ;

Osmanlı Devletinin iki önemli taşra teşkilatından biri. Daima vezir rütbesinde Beylerbeyi tarafından idare edilirdi. Protokolde; Mısır, Budin ve Rumeli eyaletlerinden sonra dördüncü sırada yer almaktaydı. Rumeli eyaletinin 1362 senesinde kurulmasından sonra, 1393'te de Anadolu eyaleti kuruldu. Eyaletin merkezi önceleri Ankara idi.Yıldırım Bayezid Han 1393'te Kara Timurtaş Paşayı Ankara'ya Anadolu valisi olarak tayin etti. Fatih Sultan Mehmed Han, tahta çıkınca o zaman Anadolu beylerbeyi olan İsa Beyi bu görevden alarak yerine İshak Paşayı tayin ettikten sonra beyliğin merkezi Kütahya'ya taşındı. Kanuni Sultan Süleyman'ın şehzadeleri Bayezid ve Selim'in Kütahya'yı idare ettikleri 1550-1558 ve 1562-1566 seneleri arasında Anadolu eyaletinin merkezi tekrar Ankara oldu.

Sultan İkinci Bayezid devrindeki kayıtlara göre, Anadolu eyaletinin aşağıdaki on yedi sancaktan meydana geldiği görülmektedir: Kütahya, Saruhan (Manisa ve yöresi), Hüdavendigar (Bursa ve çevresi), Aydın, Menteşe (Muğla ve çevresi), Bolu, Hamid (Isparta ve çevresi), Ankara Kengırı (Çankırı ve çevresi), Kastamonu, Karahisar-ı sahip (Afyon ve çevresi), Kocaeli (İzmit ve çevresi), Biga, Karesi (Balıkesir ve çevresi), Sultanönü (Eskişehir ve çevresi), Alaiye (Alanya ve çevresi), Teke (Antalya ve çevresi).

Anadolu eyaleti, 16. asrın sonlarına kadar on yedi sancağını muhafaza etmiştir. Daha sonra üç sancağı başka yerlere bağlanmıştır. Önce Alaiye sancağı Kıbrıs eyaletine, daha sonra Biga ve Kocaeli sancakları ayrı zamanlarda Kapdan Paşa eyaletine bağlanmıştır.

İkinci Bayezid Han devrinde yapılan tahrirlere göre, Anadolu eyaletinde 103'ü zaim ve 7.500'ü sipahi

olmak üzere 7.603 timar sahibi vardı ve 5.372 cebelü ile birlikte bu sırada Anadolu beylerbeyinin emri altında savaşa iştirak edebilecek sipahi adaylarının mevcudu 12.975 civarında idi. Kanuni Sultan Süleyman devrinde yapılan tahrirlere göre, Anadolu eyaletinde 160 kaza, 154 nefs-i şehir ve kasaba, 12.527 köy, 1887 cemaat bulunmakta idi. 1560-1580 seneleri arasında 5.372 olan cebelülerin sayısı 10.025'i bulmuştur. Bu da timar sahiplerinin harbe götürmek mecburiyetinde olduğu cebelü adedinin büyük ölçüde arttığını göstermektedir. Anadolu eyaletinin sancak sayısı on dörde indirildiğinde 298'i zeamet ve 7.188'i timar olmak üzere 7.486 kılıç timar sahibi bulunuyordu.

1533-1534 senesinde on yedi sancaklı Anadolu eyaletinin akçe olarak senelik genel hasılat toplamı ve bu hasılatın hak sahibi muhtelif zümreler arasında paylaşılma tarzı şu şekildeydi:

Padişah hasları 26.195.423

Sipahi timarları 34.620.736

Bazdar timarları 401.788

Mustahfız timarları 2.138.059

Müsellemlere terk edilen gelir 1.243.316

Piyadelere terk edilen gelir 1.413.964

Canbazlara terk edilen gelir..... 30.000

Selatin evkafı 5.399.995

Amme evkafı ve emlak 6.341.679

Yekün 79.784.960

1609 senesinde on dört sancaklı Anadolu eyaletinde 195 zeamet, 7166 timar olmak üzere toplam 7.311 kılıç ve cebelüleri ile beraber 17.000 asker bulunuyordu. On yedinci asırda ve daha sonraki asırlarda eyalet teşkilatı değişinceye kadar durum bu şekilde devam etmiştir. Anadolu eyaleti, 1825'te çok küçülmüş, yine Kütahya merkez olmak üzere Afyonkarahisar, Sultanönü ve Ankara'dan ibaret kalmış, hatta kısa bir süre sonra Afyon da hariç bırakılmıştır. Eyalet, 1864'te idari teşkilatta yapılan değişikliklerden sonra vilayetlere ayrıldı.

ANADOLU HİSARI;

Yıldırım Bayezid Hanın İstanbul Boğazının en dar yerinde yaptırdığı ilk hisar. Göksu deresi ile deniz arasında kireç ve şist katmanlarından meydana gelen tepenin üzerindedir. Eski kaynaklarda **"Güzelhisar, Güzelcehisar, Yenihisar, Yenicehisar, Akhisar"** isimleriyle de zikredilmektedir.

Bizans'a Karadeniz yoluyla yardım gelmesini önlemek maksadıyla inşa edilmiştir.

Anadolu Hisarı, asıl kale, iç kale duvarları ve üç kuleden meydana gelir. Asıl kale, dikdörtgen bir plan üzerine yükselen bir kuledir. Kule, üzeri toprakla örtülü yüksekçe bir kayanın üzerine oturtulmuştur. Dört katlı olan bu kuleye bugün güneybatıda bulunan bir kapıdan girilmektedir. İç kale duvarları ise 2-3 metre kalınlığında asıl kaleyi kuzey-batı ve kuzey-doğudan çevreler. Üzerinde dört kule vardır. İç kale duvarının kapısı, kuzeydoğudaki kulenin kuzeyindedir. Stratejik bakımdan yeri ustalıkla seçilen kapıyı, batıdan gelen düşmanın görmesi imkansızdır. Dış kale surları, çok kemerli ve çokgen bir surdur. İç kale surları ile güney-doğu ve kuzey-batıdan birleşir; üzerindeki 3 kule ile korunur. Surların güneyindeki bazı kısımları bugün yıkılmış haldedir. Kuleler ise, bedeninden mazgallar bulunan duvarlar üzerinde kuzeyde, kuzey-batıda ve batıda, çevreye ve yollara hakim silindir biçiminde yapılardır.

Anadolu Hisarının Osmanlı tarihinde önemli bir yeri vardır. Yıldırım Bayezid Han, Ankara Savaşında mağlub olunca oğlu Süleyman Çelebi bir süre burada saklanmıştır. Sultan İkinci Murad Han devrinde, Haçlı ve Macar ordusunu durdurmak üzere yola çıkan ordunun Rumeli'ye geçmesinde bu hisardan faydalanılmıştır. Sultan İkinci Murad Han Yalova yoluyla buraya gelmiş, Çandarlı Halil Paşa da, karşı kıyıdan top ateşiyle padişahı korumuş, Papalık ve Venedik donanmasına rağmen rahatlıkla karşı kıyıya geçilmişti. İstanbul'un fethinden önce Rumeli Hisarı inşa edilmeden bu kale tahkim edilmiş, böylece iki hisar ile boğaz kontrol altında bulundurulmuştur. 1452'de Sultan İkinci Mehmed tarafından yapılan değişiklikler, Anadolu Hisarının mukavemetini inanılmaz şekilde arttırmıştır. Böylece daha önceleri müdafaa maksadıyla yapılan kale, boğazın transit nakliyatını men ettiği gibi, taarruz vasıtası haline de gelmiştir. Kalede, hepsi Kocaeli sancağından olmak üzere 200 asker vardı. Barut depoları, deniz kenarında bulunurdu.

İstanbul'un fethinden sonra şehre, Karadeniz'den gelecek saldırıları karşılamak üzere kullanılmıştır. Karadeniz'in tamamen Osmanlı Devletinin hakimiyetine geçmesinden sonra (16. asır) ehemmiyetini kaybetmiştir. Ancak on yedinci ve on sekizinci asırlarda Rus Kazaklarının Boğaz'a kadar uzayan akınlarının karşılanmasında Anadolu Hisarından faydalanılmıştır. Daha sonra ehemmiyetini iyice kaybetmiş, duvarına dayanmış ahşap evler ile hisar romantik bir hal almıştır.

Anadolu Hisarı, yerleşme alanı olmaya Fatih Sultan Mehmed Han devrinde başlamıştır. Fatih Sultan Mehmed buraya, sultan mahfilli bir cami yaptırmıştır. Hisar civarına önce askerler yerleştirilmiş, daha sonra sivil halk da iskan edilmeye başlanmıştır.

ANADOLU LİSESİ (Bkz. Kolej)

ANADOLU MEDENİYETLERİ;

Alm. *anatolische Zivilisationen (f),* **Fr.** *Civilisations d'Anatolie,* **İng.** *Anatolian Civilisations.* Anadolu'da tarih boyunca kurulan medeniyetler. Anadolu isminin ortaya çıkışı konusunda iki rivayet vardır. Birincisi; Romalıların buralara hakim oldukları devirde Kızılırmak ile Ege Denizi arasındaki bölgeye "Thema Anatolica" (Doğu Bölgesi) ismini vermişlerdir. Zamanla Thema Anadolica isminin yerine sadece Anatolica kullanılmış ve batı literatürüne bu şekilde geçmiştir. Müslüman Türklerin buraya yerleşmeleri ile bu kelime değişerek Anadolu şeklini almıştır.

İkinci görüş ise; Anadolu Selçuklu Devleti Sultanı Kılıç Arslan'ın bir seferi esnasında vuku bulan bir hadisedir. Selçuklu ordusunun sıcak bir yaz günü yürüyüşü sırasında, askerler çok susamışlardı. Verilen istirahat sırasında ordugaha gelen ihtiyar bir kadın, askerlere ayran dağıtıyordu; elindeki testiden bütün asker içmiş ve mataralarını doldurmuştu. Yaşlı kadın hala; "Evlatlarım ayran için. Mataralarınızı doldurun." diyordu. Her bir asker de; "Ana dolu!", "Ana dolu!" demelerinden ordunun bulunduğu yere daha sonraları "Anadolu" denilmeye başlanmış. Bu da zamanla şimdi üzerinde yaşadığımız topraklara isim olmuştur.

Anadolu'da insanların toplu olarak yaşamaya başlamasıyla birlikte, devletler kurulmaya başlamış ve farklı medeniyetler birbiri ardına ortaya çıkmıştır. Asırlarca devam eden bu devletler zinciri, Anadolu'nun yeryüzünün medeniyet beşiği olmasına sebep olmuştur.

Bilinen tarihi kayıtlara göre bugünkü devlet şekline uygun ilk olarak Hatti Devleti ortaya çıktı (M. Ö. 2500 - 2000). Hattiler, Mezopotamya tesiri altında olmalarına rağmen, kendilerine mahsus bir medeniyet ortaya koydular. An'ane, mitoloji ve sanat bakımından büyük bir varlık gösteren Hattilerin tesiri Anadolu'da uzun süre devam etti. Küçük krallıklardan meydana gelen Hatti devleti, idareci sınıfın etkisiyle kendisine has bir sanat ortaya koydu. Alacahöyük, Horoztepe ve Mahmatlar bölgelerinde yapılan kazılarda, Hattilerin san'at gücünü ortaya koyan kalıntılar çıkmıştır.

M.Ö. 1750 ile 1200 yılları arasında Anadolu'da hüküm süren Hitit Devleti ise, Hint-Avrupa ırkları topluluğuna mensupturlar. Hititler M.Ö. 15 ve 14. asırlarda o zamanki dünyanın egemenliğini Mısır Devleti ile paylaşıyordu. Hititlerin ilk merkezi olan Kaneş (Kültepe)te bulunan çivi tabletler, Anadolu'daki ilk yazı örnekleridir. Hititler; Mitoloji, örf ve adet, kültür, sanat alanlarında tamamen Hattilerin tesiri altında kalmışlardır. Mimari alanda özel bir tarz geliştirmişlerdir. Hitit sanatının bugüne kadar gelebilen eserleri arasında saraylar, tapınaklar, heykeller ve etrafı duvarlarla çevrili şehirler gelmektedir. Eski Anadolu oymacılığının en güzel örnekleri Hitit devrinden kalmadır. Oymalar; taş, tunç, demir ve altın üstüne yapılmıştır. Hitit medeniyeti, klasik medeniyete (Yunan - Roma Medeniyeti) tesirde bulunmuştur.

Hurri Devleti ise, Hititlerle çağdaş olup, kültür ve medeniyet sahalarında Hititlerin ve Mısırlıların te'sirinde kalmışlardır. Bugüne kadar yapılan kazılar sonunda Hurrilerde taş oymacılığı ve çanak çömlekçiliğin çok ileri bir seviyede olduğu görülmektedir.

Urartular ise, şimdiki Van, İran ve Azerbaycan'ın birleştikleri yerlerde medeniyet kurmuşlardır. Sami, Hind, Avrupa ve Hatti dilinden başka Hurricenin bir lehçesini de kullanırlardı. Maden işleme sanatında oldukça ileriydiler; bunların madeni eserleri Frigya (Phrygia) Etrüsk şehirlerinde bulunmuştur.

M.Ö. 1275'ten sonra Anadolu'ya gelen ve siyasi sahada M.Ö. 750'den sonra kendilerini gösteren Frigyalılara ait Gordion, Pazarlı, Alişar, Alacahöyük ve Boğazköy'de ortaya çıkarılan san'at eserleri dönemin mimarlığını ve bina tekniğini ortaya koymaktadır. Frigyalılar Geç-Hitit ve Helen tesiri altında sanat eserleri ortaya koymuşlardır. Bu sanat eserleri arasında çeşitli renklerde, insan ve hayvan figürleri, geometrik motiflerle süslü, pişmiş topraktan levhalar, geometrik motifli ya da aslan, geyik gibi figürlerle süslü seramikler dikkati çekmektedir. Frigyalıların maden, ağaç işçiliğinde, dokumacılıktaki eserleri Helenlere tesir etmiştir.

M. Ö. 700 - 300 arasında Batı Anadolu'da hakimiyet kuran Lidyalıların merkezi Sard kasabası

kalıntıları hala mevcuttur. Burada bulunan Lidya kral mezarları yüksekçe olup, mozak tipindedir. Lidyalılar zaman zaman İon şehirlerine hakim olmuşlarsa da, fazla bir tesirleri olmamıştır.

Likyalılar (Lykia), Lidyalılarla aynı devirlerde Güneybatı Anadolu'da hüküm sürmüşlerdir. Bunlardan günümüze kadar sağlam olarak Fethiye'de Kaya Mezarları ayakta kalmıştır.

İon Medeniyeti, Batı Anadolu'da M. Ö. 1050-300 arasında Mısır, Fenike, Assar ve Hitit te'sirinde olarak görülmüştür. En parlak dönemleri M. Ö. 650-545 arasındadır. Felsefe alanında ileri olan bu toplum içinde Thales, Anaximandras ve Anaximanes gibi hala meşhur olan filozoflar yetişmiştir. Felsefi sistem olarak Grek felsefesini etkilemiştir. Sağlam bir mimari tarz geliştiren İonyalılar, Avrupa mimarisini büyük ölçüde etkilemiştir.

İskender'in M. Ö. 333'te Pers hükümdarı Dara'yı mağlub edinceye kadar, Anadolu'da Pers hakimiyeti görülür. Perslerin Anadolu'ya yerleşmeleri ile İonyalıların Anadolu'daki varlıkları silinmiştir. Anadolu'daki Pers satrapları bağımsız krallar gibi hareket ettiklerinden, burada dünya çapında eserler meydana getirmişlerdir.

İskender'in Anadolu'yu istilasıyla buradaki Hellen şehirlerine bağımsızlıklarını geri vermiştir. Yarımadada tekrar dünya çapında eserler vücuda gelmeğe başlamıştır. Bergama, Efes, Milet, Didim'deki mimari eserler, Roma san'atına büyük ölçüde te'sir etmiştir.

M. Ö. 30 ile M.S. 395 arasında Anadolu'da Roma medeniyeti hakim olmuştur. Romalıların tuğlaları harçla birbirine bağlama usulüyle yaptıkları, geniş hacimli ve kubbeli binalar, Anadolu'da eskiye nazaran daha tekamül etmiş yapıların inşasına yol açmıştır. Böylece Anadolu o zamanın en mamur ülkelerinden biri haline gelmiştir.

Anadolu'da M. S. 330-1453 arasında Geç Roma sanatı ve Erken Hıristiyan sanatının bir karışımı olarak meydana gelen Bizans sanatı, mimari bakımdan yeni bir merhaledir. Mimari gelişme, en mükemmel mahsullerini M. S. 330'da kurulan Konstantinopolis (İstanbul)'de vermiştir. M. S. 532-539 arasında inşa edilen, merkezi kubbeli bir bazilike olan Ayasofya, hala dünya mimarisinin en önemli eserlerindendir (Bkz. Ayasofya).

1071'den sonra Anadolu'yu fethe başlayan Müslüman Türkler, burayı ikinci anayurt kabul ederek hiç ayrılmayacak şekilde yerleşmişlerdir. Buradaki Türk kavimleri, hoşgörüye dayanan idareleri ile tamamen Anadolu'ya hükmettiler. Selçukluların Anadolu'ya hakim olmalarıyla, yeni bir imar hareketi başladı. Önceden mevcud olan ticaret yolları üzerine inşa edilen kervansaraylarla, Anadolu'da ticari hayat iyice canlandı. Selçuklu sanatı, Arab ve Acem sanatından etkilenmekle beraber kendisine mahsus Ortaasya'dan beri gelen mimari özellikleri de bünyesinde toplamıştır. Selçukluların Diyarbakır'dan İstanbul Boğazına kadar uzanan sahada yüzlerce saray, cami, mescid, imaret, han, hamam, darüşşifa, medrese, hankah, türbe, künbed, çeşme, sebil, kervansaray, kale ve surları görülmektedir. Bu yapıların cepheleri, kapıları, pencere kenarları en güzel ve renkli yazılar ile süslenmiş, camilerin kubbe kenarları, minber ve mihrapları Türk çinileri ile kaplanmıştır. Şadırvanlar Türk mermer işçiliğinin, kapı ve pencere kapakları Türk kakmacılık ve oymacılığının en güzel örneklerini vermiştir. Türbeler, Türk çadırının taş binalara uygulanmış şeklidir. Kuzey Avrupa'da görülen gotik mimarideki tuğla süslemeleri, Haçlı seferleri sırasında Anadolu'dan alınarak kullanılmıştır, yani Selçuklu menşelidirler.

Camilerde ve diğer yapılarda pencerelerin katlar halinde sıralanması, Türk mimari mahsulü olup, başka İslam ülkelerinde uygulanmamıştır. Kubbe inşaatında Selçukluların ortaya koydukları en mühim yenilik ana duvarlardan kubbeye geçişin müselles sahalar ile teminidir ki, bu durum mimari tarihinde "Türk üçgenleri" adı ile anılmaktadır. Bu üslub Osmanlılar zamanında değişik şekiller altında geliştirilmiştir. Selçuklu stilinde daha ziyade basık olan mihrablar, Osmanlılar devrinde camilerin azametine paralel olarak yükselmiş ve incelmiştir.

1299'dan sonra altı asırdan fazla yeryüzünde hüküm süren Osmanlı Devleti, Selçukluların kültür ve sanatını geliştirmiş ve yeni bazı şekiller kazandırmışlardır. Türk yapı sanatında, Selçuklularda toplu mekana doğru bir ilerleme başlamış ve Osmanlı mimarisinde Mimar Sinan'ın inşa gücüyle tamamen bütünlüğe kavuşmuştur. Mimar Sinan'ın meydana getirdiği cami stili, model olarak sonraki mimarlara örnek olmuştur. Ancak Süleymaniye ve Selimiye o kadar eşsiz eserler olarak meydana gelmişlerdir ki, hiç bir mimar o büyüklükte ve mekan bütünlüğünde bir cami yapmağa cesaret edememişlerdir. Mimar Sinan, Selimiye ile merkezi bina tipinin yeryüzündeki en başarılı örneğini vermiştir. Osmanlı mimarisi, türbe, medrese, kütüphane, köşk, konak, saray, hamam, işhanı ve su kemeri, köprü inşaatında da hem mimari, hem de mühendislik açısından eşsiz eserler meydana getirmişlerdir (Bkz. Osmanlı Devleti).

Bugün Anadolu'nun dört bucağı Osmanlı eserleriyle doludur. Bunlardan bazıları bakımsızlıktan, ilgisizlikten harabe haline gelmiştir. Gelecek nesillere mirasın ulaşabilmesi ancak bu eserlere sahip çıkmakla mümkün olacaktır.

ANADOLU SELÇUKLULARI (Bkz. Türkiye Selçukluları)

ANAFLAKSİ;

Alm. *Anaphylaxie,* **Fr.** *Anaphylaxie,* **İng.** *Anaphylaxis.* Ani gelişip bütün vücudu tutan, ürtiker, nefes darlığı, şok ve nadiren kusma, karın ağrıları ile kendini gösteren bir allerjik, aşırı duyarlık reaksiyonu.

Vücutta allerjik cevap meydana getiren yabancı maddelere allerjen denir. Bunlar arasında; polenler (çiçek tozları), mantar sporları, ev tozu, hayvan tüy ve deri döküntüleri, besinler, ilaçlar, serumlar, sun'i besin boyaları, kozmetikler, virus, bakteri ve parazitler sayılabilir. Allerjik bir kimsede allerjenler deri, ağız veya solunum yoluyla vücuda girdiğinde bunlara karşı immünglobulin E antikorları meydana gelir. Bu allerjenler iki veya üç hafta sonra vücuda tekrar girdiğinde kandaki mast hücresi yüzeyindeki antikorlar ile birleşir ve neticede mast hücresinde depo edilmiş kimyasal aracı maddelerin hücre dışına salınmalarına sebep olur. Bu maddeler düz kas kasılmalarına, damar genişlemelerine yolaçarak anaflaksi belirtilerini ortaya çıkarır. En sık sebep olan maddeler yabancı serum ve proteinler, bazı ilaçlar, böcek sokmalarıdır.

Allerjenle karşılaştıktan tipik olarak 1 ila 1,5 dakika sonra hastada bir rahatsızlık hissi ve kızarma olur. Çarpıntı, kaşıntı, öksürük, nefes darlığı, kulaklarda kızarma gibi belirtiler görülebilir. Solunum belirtisi olmamasına rağmen şok tablosu gelişebilir. Şok belirtileri 1-2 dakika içinde gelişip ölüme yol açabilir.

Anaflaksiden korunma:

Daha önceden bir ilaca karşı reaksiyon göstermiş olan bir kimsede bu ilaçtan kaçınılır, mümkünse başka bir ilaç uygulanır. Bununla birlikte bu tip bir reaksiyon göstermemiş olan hastalarda da anaflaktik ölümler olabilir. Anaflaksi tehlikesi eğer ilaç damar yolu ile kullanılıyorsa çok daha ciddidir. Bu bakımdan şüpheli durumlarda başlangıçta ağız yolu seçilmelidir. İlaç hekim denetiminde verilmeli ve en az 30 dakika hasta yanında kalınmalıdır. Anaflaksiye yatkın insanlar bu tip bir ihtimale karşı yanında hazır, dolu adrenalin şırıngası taşımalı ve ilk tedavisini kendisi yapabilmelidir. Anaflaksiye yol açan penisilin dışındaki diğer ilaç tedavilerinde cilt testi yapmak güvenilir değildir.

Tedavi: Acil adrenalin tedavisi gereklidir. Adrenalin salgılanan kimyasal aracı maddelerin dokulara olan tesirlerini geriye dönüştürür.

Yaygın kaşıntı, ürtiker, üst solunum yolu ödemi, hırıltılı solunum, bulantı, kusma gibi belirtilerde cilt altına sulandırılmış adrenalin zerk edilir. Eğer vücuda zerk edilmiş bir madde anaflaksiye yol açmışsa, bu maddenin dolaşıma geçmesini engellemek için enjeksiyon bölgesinin üzerinden bir turnike uygulanır ve o bölgeye cilt altı adrenalin uygulanır. Hafif reaksiyonlarda bu tedavi yeterli olabilir.

Daha şiddetli belirtilerde adrenalin tekrarlanabilir, damardan antihistaminik ilaçlar, kortizon verilebilir. Tansiyon düşüklüğü, şok gibi dolaşım sistemi belirtileri varsa damardan bol sıvı verilir, bacaklar yukarı kaldırılır.

Ağır belirtileri olan hastalar tedavi sonucunda iyileştikten sonra tekrarlama ihtimaline karşı 24 saat hastanede tutulmalıdır.

ANAFOR;

Alm. *Wirbel (m),* **Fr.** *Remous (m),* **İng.** *Eddy.* Bir yöne doğru akmakta olan bir sıvı veya gazın, bir engel ile karşılaştığında, geri dönerek ve çukurlaşarak yaptığı girdap. Bir köprünün üstünde durup, aşağıda akan suya bakıldığında, köprünün ayaklarına çarpan suyun, bir çevrinti yapıp çukurlaşarak döndüğü görülür. Akan su, büyük bir hızla geldiğinde (anafor durumu) dibe doğru koni biçiminde bir çukur meydana gelir. Bu durumda dönüş hareketi de o ölçüde hızlanır. Okyanuslarda ısı değişimi ile rüzgarların hareketinde bir “dönme” meydana gelir ve “siklon” adı verilen büyük çukurlar halinde anaforlar ortaya çıkar. Böyle bir anafora yakalanan gemiler, anafor çukurunun huni biçimindeki geniş çevresinde döne döne dibe giderler.

Alman bilgini Weizsacker 1943 yılında “büyük anaforlar içinde küçük anaforlar; küçük anaforlar içinde daha küçük anaforlar meydana geldiğini” bildirdi. Onun ortaya attığı “Anafor Teorisi” günümüz bilim dünyasında “iç içe anaforlar” olarak bilinmektedir.

ANAHTAR;

Alm. *Schlüssel (m),* **Fr.** *Clé (f),* **İng.** *Key.* Kapı, çekmece, sandık, dolap, çanta gibi kapalı kalması gerekli şeylerin kilitlerini açmak için kullanılan maden veya ağaçtan yapılmış alet. Somun sıkmak ve gevşetmek için kullanılan alete de denir. Çok eski zamanlarda ağaçtan olanları olduğu gibi, madenden yapılanları da vardı. Takıldıkları yerin kıymetine göre değişik şekilde ve kıymette yapılır. Bazıları altın ve gümüş işlemeli yapılırdı. Şekil itibariyle de kullanıldıkları yere göre değişiktir. Anahtarın büyüklüğü,

şekli, yuvarlak, yassı, içi kovan şeklinde boş veya dolu olabilir. Dişleri, kilit içindeki yerlerini hareket ettirmek suretiyle kilidi açar ve kapar.

Somun anahtarının hepsi madenden yapılır. Şekilleri ise çok değişiktir. Sabit olanları olduğu gibi ağızları genişleyip daralan tipleri de vardır. Teknik ilerledikçe kilit cins ve şekilleri değiştikçe, anahtar cins ve şekilleri de artmaktadır.

ANAKONDA (Eunectes murinus);

Alm. *Anakonda,* **Fr.** *Anaconda,* **İng.** *Anaconda.* **Familyası:** Boagiller (Boidae). **Yaşadığı yerler:** Tropik Güney Amerika'da su kenarlarındaki ormanlarda bulunur. **Özellikleri:** 8-10 metre uzunluktadır. Ağaçlara tırmanır, arasıra suya dalar. Bazan bitkiler arasında yarı yarıya suya gömülü olarak saatlerce kalır. Kuş ve memeli hayvanlarla beslenir. İnsanlara da saldırdığı olur. Avlarını suya çekerek veya sıkarak öldürür. **Ömrü:** 30-40 yıl. **Çeşitleri:** Boa yılanlarının suda yaşayan tek türüdür.

Pullu sürüngenler takımının Boagiller familyasından bir yılan çeşidi. Güney Amerika'da And dağlarının doğusundaki tropik ormanlardaki göl ve nehir kıyılarında yaşar. Beden rengi çevre renklere uyum sağlar. Derisi sarımsı yeşilden koyu yeşile kadar değişmektedir. Vücudunun her yanı, düzenli aralıklarla dizili yuvarlak, siyahımsı halka ve lekelerle bezenmiştir. Genelde boyu 8-10 metre olmakla beraber 12 metreyi bulanları da vardır. Ağaçlara iyi tırmanır ve suda iyi yüzücüdür. Bazan suyun yüzünde tembel tembel sürüklendiği görülür. Çoğunlukla kıyılardaki ağaçların üzerinde bulunur. Diğer boa yılanları gibi zehirsizdir.

Suya gelen memeli ve kuşlara pusu kurar. Yakaladığı avlarını sıkarak öldürür. Daha irilerini ise suya sürükleyerek orada boğar. Sonra yutar. Rastgele insanlara da saldırdığından yerliler, bundan çok çekinir ve nefret ederler.

Yumurtalar dişi anakondanın karnında açıldığından, yavrularını canlı olarak doğurur.

ANALİTİK GEOMETRİ;

Alm. *analytische Geometrie (f),* **Fr.** *Géometrie analytique,* **İng.** *Analytical geometry.* Geometrik çalışmaya cebrik analizi tatbik eden ve cebrik problemlerin çözümünde geometrik kavramları kullanan bir matematik dalı. Bütün bunlar kartezyen sistem denilen bir koordinat sisteminin kullanılmasıyla mümkündür. Kartezyen kelimesi, batıda analitik geometride ilk ilmi çalışmayı yapan René Descartes'tan gelmektedir.

Uzay analitik geometride temel bir konu, bir eğrinin veya belirli şartlar altında herhangi bir doğru veya noktanın kendi hareketiyle meydana getirdiği yüzeyin denklemidir. Denklem, eğriyi meydana getiren her bir nokta kümesi tarafından sağlanan sayısal terimlerle ifade edilir. Mesela, merkezi başlangıçta olan birim yarıçaplı daire, başlangıçtan, birim uzaklıktaki noktalar kümesidir. Bir çember üzerindeki herhangi bir nokta (x,y) koordinatlarına sahipse, birim yarıçaplı çemberin denklemi :

x2 + y2 = 1 olur.

Bu denklem, çember üzerindeki her noktanın koordinatları tarafından sağlanır. Benzer şekilde x2 + y2= 4 denklemi merkezi başlangıçta ve yarıçapı iki birim olan çemberin denklemidir.

Bazı geometrik ifadeler eşitsizliklerle ifade edilebilir. Mesela; x2 + y2 < 1 yukarıda tarif edilen çemberin içindeki bütün noktaları; x2 + y2 > 1 denklemi de dışındaki bütün noktaları ifade eder. 1<x2 + y2<4 eşitsizliği x2 + y2 = 1 ve x2 + y2 = 4 denklemi bu iki çember arasındaki alanın noktalarını gösterir. Analitik geometri, x ve y eksenlerine bir noktada dik olan üçüncü bir z ekseni ile genişletilir. x,y ve z eksenleriyle gösterilen bir denklem yüzey ifade eder. Mesela, x2+y2+z2 = 1 merkezi başlangıçta yarıçapı bir birim olan kürenin denklemidir. Yüzeylerin ve eğrilerin önemli özelliklerini araştırmada kullanılan analitik geometri metodları son üç asırda bilimin en önemli araçlarından biri haline gelmiştir.

Çeşitli geometrik şekillerin denklemleri:

İki noktadan geçen doğru denklemi:

$y-y_1=m(x-x_1)$

m:doğrunun eğimi

Çember : $(x-x_0)2 + (y-y_0)2 = r2$

(x_0, y_0): Çemberin merkezinin koordinatları,

r : yarıçap.

$$\text{Elips : } \frac{(x-x_0)^2}{a^2} + \frac{(y-y_0)^2}{b^2} = 1$$

Küre : $(x-x_0)^2 + (y-y_0)^2 + (z-z_0)^2 = r^2$

ANALİZ;

Alm. *Analyse (f),* **Fr.** *Analyse (f),* **İng.** *Analysis.* Bir madde içerisindeki bütün veya bir kaç komponentin miktar ve muhtevasını ortaya koyma.

Kimyasal analiz sırasıyla kalitatif ve kantitatif olmak üzere iki basamakta tamamlanır. Bir maddenin hangi bileşenlerden (element veya bileşiklerden) meydana geldiğini bulmaya yarayan analiz dalına **"kalitatif"**; bu bileşenlerden her birinin ne yüzdede olduğunu bulmaya yarayan analiz dalına da **"kantitatif"** analiz denir.

Kantitatif analiz, metodlar yönünden klasik ve modern olmak üzere ikiye ayrılır. Klasik metodlar maddenin ağırlık ve hacim özelliklerine dayanan metodlardır. Maddenin ağırlığı göz önüne alınarak yapılan analize **"gravimetrik"**, hacim göz önüne alınarak yapılana da **"volumetrik analiz"** denir. Gravimetrik ve volumetrik analizlerin her ikisi de günümüzde çok kullanılmaktadır. Bilhassa fen ve şehirciliğin gelişmesiyle, medeniyeti tehdit etmeye başlıyan çevre mes'elelerinin tesbiti çalışmaları bu metodların önemini bir kat daha artırmıştır.

Modern metodlara İnstrumental metodlar da denilmekte olup, 1930 yılından sonra hızlı olarak gelişmeye başlamıştır. Bu metodlar, maddenin ışık absorbsiyonu, ışık emisyonu, mağnetik, elektrik, radyoaktiflik gibi özellikleri üzerine kurulmuştur. Bu gün sadece bir özellik üzerine kurulmuş olan metodlar ciltlerle kitap doldurulacak kadar çoğalmıştır. İnstrumental analiz klasik analizden daha hassas, daha az zaman alıcı ve daha kolay olmakla beraber, sonuçlarının değerlendirilmesi bakımından uzman kimyacılara ihtiyaç gösterir.

Bir analiz için uygulanacak analiz metodu madde miktarına bağlı olarak değişir. 50 mg'dan daha fazla madde miktarı ile yapılan analize **"makro analiz"**, 10-50 mg arasındaki miktarla yapılan analize **"yarı - mikro analiz"** 1-10 mg arasındaki miktarla yapılan analize **"mikro analiz"**, 0,001-1 mg arasındaki miktarla yapılan analize **"ultra-mikro analiz"** ve 0,001 mg'ın altında kalan miktarla yapılan analize de **"sub-mikro analiz"** denir. Mikro, ultra-mikro ve sub-mikro analizlere ilmi çalışmalarda başvurulur.

Bilimin, teknolojinin, kliniklerin ihtiyaçlarına göre çeşitli cihaz ve metodlar geliştirilmiştir. Mesela: Şeker fabrikalarında ayarlanmış polarimetreler yardımıyla şekerpancarındaki şeker oranı ölçülebildiği gibi, kliniklerde kan ve idrardaki üre, şeker, azot ayarlı araçlarla tayin edilebilmektedir.

ANALİZ;

Alm. *Analyse (f),* **Fr.** *Analyse (f),* **İng.** *Analysis.* Hesaplamanın esas olduğu matematiğin en önemli kolu. Limit kavramı üzerine kurulmuştur. Eğri, yüzey ve fizik problemlerini bünyesine alarak gelişti. Bu tür konular, özel veya farklı değer kümeleriyle meşgul olan cebir ve aritmetiğin dışındaki problemlerdir. Bununla beraber, sonsuz kümelerin limit değerlerini kural haline getirme işlemlerini ihtiva ederler.

Analizin temel kavramı bir sonsuz dizinin limitidir. Pratikte bir fonksiyonun limiti, özellikle türev, integral ve diferansiyel denklemlerin çözümü şeklindeki problemlerde görülür. Modern matematiğin te'sirli bir sahası olan analiz, matematik kuvvetlerin düşüncesi üzerine kurulmuştur.

Ana konularından biri, diferansiyel ve integral hesaptır. Gerçel sayı sistemlerinin en iyi kullanıldığı sonsuz dizi ve seriler, analizin tafsilatlı çalışma formüllerini ihtiva eder. Fonksiyonlar teorisi, fonksiyonların grafiklerinin dışındaki özelliklerini yorumlamak suretiyle özel bir şekilde kurulmuştur. Diferansiyel ve integral denklemler, tabiattaki pek çok fizik kanunlarının ifadeleridir. Değişimler hesabı, maksimum ve minimum problemlerinin çözümünün ileri konularıdır. Diferansiyel geometri, hesaplamanın geometriye olan yaygın bir uygulamasıdır.

ANANAS (Ananas sativus);

Alm. *Ananas (f),* **Fr.** *Ananas,* **İng.** *Pineapple. Ananas.* **Familyası:** Ananasgiller (Bromeliaceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Yetişmez.

Kısa gövdeli, rozet yapraklı, tropik bölge bitkilerinden. Çiçek yapısı üçlüdür. Çanak ve taç yaprakları vardır. Bileşik meyveleri çomak (spadix) tipi çiçek durumlarında meydana gelir. Meyvenin yenen kısmı etlenmiş olan çiçek eksenidir. Münferit meyvaları üzümsü meyva tipindedir ve çekirdeksizdir. Ananasın

üretimi sebze üretimi gibidir.

Vatanı, Orta Amerika'dır. Memleketimiz ve Avrupa için lüks meyvelere dahildir.

Kullanıldığı yerler: Yenen meyvelerinden dolayı üretimi yapılır. Tohumları un ve nişasta bakımından zengindir.

ANAOKULU;

Alm. *Kindergarten (m),* **Fr.** *Ecole Maternelle,* **İng.** *Kindergarten.* İlk öğretim çağına gelmemiş 0-6 yaş grubundaki çocukların bir arada olabildikleri bakım, oyun ve eğitim yeri. Anaokulları, çocukları okul düzenine hazırlayan, okul öncesi bilgi ve görgülerin öğretildiği yerdir.

1915 yılına gelinceye kadar Osmanlılarda da buna benzer bir eğitim, mahalle mektepleri, sıbyan mektepleri gibi isimler altında verilirdi. İstanbul'da nisbeten ana okullarına benzeyen mahalle mektebi, fethi müteakib, Fatih Camii yanında kuruldu. Beş ve altı yaşlarındaki kız ve erkek çocukları buralara devam ederek okuma-yazma öğrenirlerdi (Bkz. Mahalle Mektebi).

1915 yılından sonra yürürlüğe giren Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanun-ı Muvakkatı ile ilk mektepler bünyesinde ana okulları açıldı. Daha sonra, Cumhuriyet döneminde çıkarılan Ana Okulları ve Ana Sınıfları Yönetmeliği ile ilkokullar bünyesinde açılan ana okullarının, Kız Meslek Liselerinde de döner sermayeli ana okulların açılmasına imkan verildi. Ayrıca özel sektöre de ana okulu açma izni verildi.

1980'den sonra Türkiye genelinde ana okulları, kreş, çocuk yuvası, çocukevi gibi yerler özel ve kamu kuruluşları tarafından işletilmektedir. Bunlardan 0-3 yaş grubundaki çocuklar için, açılmış olanlara kreş; 3-6 yaş grupları çocukları için açılanlara Yuva ve çocuk evi ismi verildi.

Bu okulların denetimleri İl Milli Eğitim Müdürlüğü ile Sağlık ve Sosyal Hizmetler Müdürlükleri tarafından yapılmaktadır. Milli Eğitim Müdürlüklerine bağlı olanlara ana okulu, Sağlık ve Sosyal Hizmet Müdürlüklerine bağlı olanlara ise çocuk evi ismi verilmektedir. Bu okulların her ikisi ilkokul öncesi eğitim vermektedir.

Kanunlara göre, ana okullarında çalışan yönetici ve öğretmenlerin yüksek öğrenim görme şartı vardır. Kurucular için ise, böyle bir şart yoktur.

Yapılan son 1989-90 istatistiklerine göre, ana okullarından 0-6 yaş grubundaki çocuklardan yüzde 1'i, 3-6 yaş grubundaki çocukların ise yüzde 2'si faydalanabilmektedir.

ANARŞİ;

Alm. *Anarichie, Gesetzlosigkeit (f),* **Fr.** *Anarchie,* **İng.** *Anarchy*. Bir toplumda otorite ve düzenin bulunmaması; buhran. Komutan yokluğu, yönetici, idare edici bir otoritenin bulunmaması, manasındaki Fransızca "Anarchie" kelimesinden gelir.

Anarşizim, hükumet idaresi bulunmayan, ferdiyetçi bir toplum kurmayı hedef alan bir teoridir. Anarşizim, devletin lüzumunu inkar eder. Beşeri münasebetlerde devlet otoritesini tamamen veya kısmen ortadan kaldırmayı gaye edinir.

Anarşinin tarihi çok eskilere dayanır. M.Ö. 342 - 270 yılları arasında yaşayan Yunanlı filozof Zeno anarşist felsefenin ilk mümessilidir. Her çağda kendine tarafdar bulan bu felsefe, tarih boyunca, toplumları ve devletleri tehdid etmiştir. Amerikalı başkanlardan William Mc Kinley, J. Kenedy, Rus Çarı İkinci Aleksandr, Avusturya İmparatoriçesi Elizabeth, Osmanlı padişahlarından Genç Osman, Üçüncü Selim Han, Abdülaziz Han, Türkiye başbakanlarından Nihat Erim, İtalya kralı Umberto, anarşistler tarafından öldürülen belli başlı büyük devlet adamlarıdır. Anarşizm devlete yönelik bir hareket olduğundan, hedef olarak özellikle devlet başkanlarını ve birinci derecedeki idarecileri seçer.

Anarşi bilhassa 18 ve 19. yüzyıllarda Avrupa ve Amerika'da yayılmış ve bir fikir akımı haline gelmiştir. İngiliz William Godwin, Fransız J.P. Proudhon bu akımın güçlü savunucularıdır. On dokuzuncu yüzyıl sonlarında Rus anarşisti Bakunin, fiili önderlik yaparak şiddet hareketlerini başlatmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası nükleer dengenin kurulmasıyla sıcak harbi göze alamayan büyük devletler, ekonomik ve politik isteklerini gerçekleştirmek için anarşiyi silah olarak seçtiler. Birçok devleti iç savaşa sürüklediler ve neticede anarşi uluslararası bir nitelik kazandı.

Anarşist unsurlar, başvurdukları eylemlerle, devlet otoritesini sarsmak ve teröre kargaşa ortamı hazırlayarak, ülkeyi yönetilmez hale getirmek için çalışıp mevcut düzenin değişmesine zemin hazırlarlar. Bu duruma düşmüş bir ülke üzerinde menfaati bulunanlar, birbirleriyle kıyasıya çarpışmaktadırlar. Bu hal ise o ülkenin iç savaşa sürüklenerek parçalanmasına sebep olmaktadır.

Uluslararası anarşi 1950 - 60 yılları arasında planlı bir hazırlık dönemi geçirdi. Bilhassa 70'li yıllarda bir çok devletin başına bela olan anarşi, 1980'de doruk noktasına ulaştı. Bu dönemler içerisinde

anarşinin, Güney Amerika, Ortadoğu, Batı Avrupa, Afrika ve Asya ülkelerine yayıldığı görülmektedir.

Anarşinin bu kadar yaygınlaşmasında bazı devletlerin rolü ve desteği olduğu gibi, aşağıdaki hususların da tesiri olmuştur:

Uluslararası ulaşım ve haberleşmenin gelişmesi.

Teknolojik gelişmelerin yeni cihaz ve silahların yapımında kolaylıklar sağlaması.

Uluslararası anarşi örgütlerinin en büyük mali kaynağı olan silah ve uyuşturucu madde kaçakçılığında bazı devletlerin destek olması.

Uluslararası terör örgütleri arasındaki, istihbarat, eğitim, malzeme sağlanması ve eylem konularında işbirliğinin gelişmesi.

Kendi ülkelerini zarara sokmadıkça, anarşi karşısında hükumetlerin ve halkın hareketsiz kalmaları.

Batılı demokratik ülkeler ile diğer demokratik ülkelerdeki idarenin anarşinin gelişmesi için uygun imkanlar sağlaması.

Batılı toplumların kendi hükumetlerinin anarşiye karşı aldıkları tedbirleri kabul etmeyip karşı çıkmaları.

Batıdaki toplumların, anarşi örgütlerinin ve bunların ardındaki güçlerin propagandasının etkisinde kalmaları.

Mevcut siyasi rejimlere karşı, devletlerarası platformda cepheler teşkil edilmesi.

Hükumetlerin müsamaha ve geniş fikirliliğinden faydalanılarak, çeşitli sosyal ve ekonomik konuların sömürülmesi.

Günümüzün dünyaca meşhur anarşistlerinden biri de çakal adıyla tanınan Carlos Marigella'dır. Birçok olaya karışan bu uluslararası terörist, bir el kitabında şöyle demektedir: "Büyük şehirlerin girişine yerleşin. Gelişmekte olan bütün ülkelerde köyden şehre bir akın vardır. Fakir ve iş arayanlara gecekondular vererek kendinize bağlayın. Giriş ve çıkışları kontrol edin. Elektrik, su, yol gibi altyapının gelmesini engelleyin. Böylece olayları gayet rahat sömürebilirsiniz..."

Ülkemiz, stratejik önemi ve tabii zenginlikleri ile sürekli olarak yabancıların ilgisini çekmektedir. Bu yüzden, eski tarihlerden beri dış mihraklı anarşi hareketlerine sahne olmuştur. Sultan İkinci Abdülhamid Hana günün meşhur anarşisti Belçikalı "Jorris" tarafından suikast düzenlenmiştir. Hadiseler "İttihat ve Terakki" zamanında daha da artarak devam etmiştir. Sadrazam Mahmud Şevket Paşa anarşistler tarafından vurulmuştur.

Birinci Dünya Savaşına gelinceye kadar binlerce insan anarşik hadiseler yüzünden öldürülmüştür. Savaş esnasında yavaşlayan hareketler Cumhuriyet devrinde de devam etmiş ve bilhassa 70'li yıllarda alabildiğine artmıştır.

Ülkemizde, 26 Aralık 1978 - 11 Nisan 1983 tarihleri arasında 40.000 civarında olay olmuş ve 5634 kişi hayatını kaybetmiştir. Ayrıca olaylarda 11.268 kişi de yaralanmıştır.

15 Ağustos 1984 tarihinden 9 Nisan 1990 tarihine kadar geçen sürede 25 subay, 24 astsubay, 238 er ve erbaş, 13 polis şehit düşmüş, aynı dönemde 57 köy korucusu, 13 muhtar, 17 öğretmen PKK tarafından acımasızca öldürülmüştür. Çoluğu çocuğuyla, kadını ve erkeğiyle, yaşlı ve genciyle, sivil halktan 579 yurttaşımız da aynı dönemde PKK teröristlerince öldürülmüştür. Öldürülen PKK sayısı 610'dur.

Temmuz 1992 sonuna göre 500 bölücü örgüt militanı ölü olarak ele geçmiştir. Sağ olarak yakalananların sayısı 800'dür.

Son 5 yılda (Temmuz 1992 sonuna göre) 2500 PKK militanı ölü veya sağ yakalandı. 4200 kalaşnikof otomatik tüfek, 2000 piyade tüfeği ve binlerce tabanca ele geçirildi. Son 5 yılda 830 asker, polis ve korucu şehit oldu. 850 sivil öldü. PKK Nisan 1992'den bu yana militan sıkıntısı çekmektedir. İçişleri Bakanlığına göre PKK 1988'de 315; 1989'da 802; 1990'da 801; 1991 yılında 1165 terör olayı meydana getirmiştir.

ANASON (Pimpinella anisum);

Alm. *Anis,* **Fr.** *Anis (m),* **İng.** *Anise.* **Familyası:** Maydanozgiller (Umbelliferae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu.

Haziran-ağustos aylarında, beyaz renkli çiçekler açan, 50-60 cm yüksekliğinde, bir senelik bitki. Gövde dik, silindir biçiminde, içi boş, çok dallı, tüylü ve üstü çizgilidir. Alt yaprakları uzun saplı, oval veya kalb biçimindedir. Çiçekler bileşik şemsiyelerde toplanmışlardır. Meyveleri armut şeklinde küçük, üzeri

tüylü, yeşilimsi sarı renklidir.

Başta Ege bölgesi olmak üzere bütün Anadolu'da bahçelerde yetiştirilir. Kültür anasonunun vatanının Anadolu olduğu tahmin edilmektedir.

Kullanıldığı yerler: Kullanılan kısmı, meyvaları ve yapraklarıdır. Meyveleri tamamen olgunlaştıktan sonra toplanır ve gölgede kurutulur.

Meyvalarında nişasta, müsilaj, sabit ve uçucu yağ bulunmaktadır. Uçucu yağ miktarları bitkinin cinsine ve yetiştiği yerin şartlarına bağlıdır. Uçucu yağın % 80-90'ı anetoldür. Anetol, zehir etkili fakat bu etkisi çok olmayan bir maddedir. Meyvelerinden su buharı distilasyonu ile elde edilen anason yağı, hemen hemen renksiz ve karakteristik kokuludur. Anason tıpta midevi, bağırsak gazlarının teşekkülünü önleyici, hazmı kolaylaştırıcı ve göğüs yumuşatıcı olarak kullanılır. Ayrıca nefes darlığı, öksürük ve kalb çarpıntısı rahatsızlıklarında da etkilidir. Anason yüksek dozda alındığında baş ağrısı, uyuşukluk, görme zorluğu yapar. Daimi kullananlarda anisizm hastalığına sebeb olur. Bilhassa çocuklara uyku vermede, midede teşekkül eden gazları gidermede çok faydalıdır. Bebekler için bir çay kaşığı tohum bir bardak suya olmak üzere çay olarak hazırlanır. Yemeklerden önce veya süte katılarak bir kaç çay kaşığı verilir. Büyükler % 1-2'lik çayını günde 2-3 bardak alabilir.

ANATOMİ;

Alm. *Anatomie (f),* **Fr.** *Anatomie,* **İng.** *Anatomy.* Canlı varlıkların şekil ve yapılarını inceleyen, bir temel tıb bilimi dalı. Bu bilim, tıbbın temeli kabul edilen ana bilimlerden olup, aynı zamanda tıb tahsilinin önemli derslerinden biridir.

İslam tıbbının en büyük alimlerinden olan İbn-ün-Nefis (1210-1288) anatomi ile ilgili olarak "İnsanoğlu yaratıldığından itibaren bedeninin iç kısımlarını merak etmiştir" dedi. Dolayısıyla anatomi tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. M.Ö.3000 yıllarında İskenderiye'deki okulda insan vücudu üzerinde çalışmalar yapıldığı tesbit edilmiştir.

İslamiyet'de insan bedeni kıymetli olduğundan ve onun cesedine de önem verilmesi gerektiğinden insan vücudu üzerinde anatomi çalışmaları yapılmamıştır.

İslam tıb alimlerinden El-Cahız (vefatı 868), iç yapısını araştırmak için hayvan bedenlerini parçalamıştır. Gebe olan hayvanların karınlarını açarak embriyoların yerlerini, sayılarını ve pozisyonlarını araştırmıştır. Bitki,hayvan ve minerallerin karakterlerini ve tabiatlarını müşahade etmekten ve deneyler yapmaktan bahseden ilk müslüman alimdir. **Kitab-ül-Hayvan** isimli eserinde hayvan psikolojisinden, intibaklarından ve çeşitli durumlarından bahsetmiştir.

İslam memleketlerinde yetişen Yuhanna, İbn-i Masaveyh Nasturi (v. 857) halife Mu'tasım'dan anatomik çalışmalar için maymunlar almıştır. İnsan bedeni hakkında daha çok bilgi elde etmek için bunlar üzerinde operasyonlar yapmıştır.

Fransız müellifi P.S. Andre, İslam tabiblerinin Sicilya'da anatomi öğrettiklerinden bahsetmiştir.

Müslüman tıb alimleri, eskiden gelen anatomi bilgisini zenginleştirmişlerdir. Ahmed bin Mansur on beşinci yüzyılda yaşamış ve **Teşrih-i Mansuri** adlı resimli anatomi kitabında Yunan literatüründe bulunmayan figürler, diyagramlar, insan bedenine ait çeşitli kısımlar sergilenmiştir. On birinci yüzyılda Abdüllatif Muraffahuddin Ebu Muhammed Abdüllatif bin Yusuf Bağdadi (1161-1231), Galen'in (Calinos) alt çenenin tek kemikten yapılı olduğuna dair iddiasını eleştirmiştir. Binlerce insan kafatasını incelemiştir. İmam-ı Gazali hazretleri buyuruyor ki: "Astronomi ve anatomi bilmeyen; Allahü tealanın varlığını ve kudretini anlayamaz."

Yine Müslüman anatomistler insan kafatasının 8 kemikten meydana geldiğini ortaya koymuşlardır. Halbuki Galen 7 kemikten meydana geldiğini ileri sürmüş idi. Kulak içinde üç kemikçiğin varlığını ilk defa keşfeden de Müslüman anatomistlerdir. Onlar, gözün yapısını çok iyi biliyorlardı ve oftalmolojide çok ilerdeydiler. Batının da saygı ile bahsettiği meşhur hekim Ebu Bekr Muhammed Razi (854-932) göz ameliyatını fenni usullerle yapan ilk hekimdi. Ömrünün son zamanlarında gözleri görmüyordu. Kendisini ameliyat için gelen doktora, gözün anatomisi ile ilgili sorduğu suallere iyi cevap alamayınca, ameliyattan vaz geçti. "Gözün yapısını bilmeyen bir doktor nasıl ameliyat yapabilir?" dedi. İbn-i Masaveyh de, **Daghal-ül-Ayn** adlı bir göz hastalıkları kitabını yazmıştır. Diğer bir önemli oftalmoloji kitabı, talebesi olan Huneyn ibni İshak'ındır. Sinirlerin yapılarının beyninkine benzediğini ilk ortaya koyandır.

Ebü'l-Farec; sinirlerin içinde hislerin ve hareketlerin aktığı kanalların bulunduğunda ısrar etmiştir.

Şam'dan Alaeddin el-Kureyşi; gıdanın, bedenin ısısının devamında kullanıldığını bulmuştur. Bu fikir batıda çok daha geç anlaşılmaktadır. Ebu Sehl Mesihi isa bin Yahya Cürcani; gıdanın, mideden çok

barsaklardan emildiğini göstermiştir.

Türkistanlı Müslüman tabip Ali bin Ebi'l-Hazm (İbn-ün-Nefis 1210-1288) küçük kan dolaşımını William Harvey'den üç asır önce açıkladı ve şemasını çizdi. Her ne kadar Galen ve İbn-i Sina da kan dolaşımını izah etmek için uğraşmışlarsa da muvaffak olamamışlar ve bu konunun teferruatlı keşfi İbn-ün-Nefs'e nasib olmuştur. Akciğerleri ve kan dolaşımını incelikleriyle açıklamıştır. Kalbin içinde kan damarları olduğunu ilk defa farkeden odur. **Eş-Şamil fit-Tıb**, **Şerhu Teşrih-il-Kanun** kitaplarında belirtildiğine göre zamanın sultanı Zahir Baybars'ın haçlılarla yaptığı savaşlarda öldürülen binlerce düşman bedeni üzerinde gözleyerek anatomi çalışması yapmıştır.

Endülüs İslam medeniyetinin saçtığı ilim ışıklarıyla zuhur eden Rönesans devrinin meşhurlarından Leonardo da Vinci, insan bedeni üzerinde diseksiyonlar yaparak bu çağı açmıştır.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğundaki tıb fakültelerinde organ yapısı bakımından insana sıkı benzerlik gösteren at üzerinde anatomi dersleri yapılmaktaydı. Zamanla üniversitelerde yapılan değişikliklerle Türkiye'de anatomi dersleri insan cesedi üzerinde yapılmağa başlanmıştır. Halen tıp fakülteleri ikinci sınıflarında anatomi pratikleri insan cesedi üzerinde yapılmaktadır.İnsan vücudu üzerindeki bütün dokular, kemikler, sinir, adale, iç organlar v.b. kadavra denilen ve özel işlemler sonucu muhafaza edilmiş insan cesedi üzerinde tetkik edilmektedir.

İnsan Anatomisinin Bölümleri

Sistematik anatomi: Vücudun bütün sistemlerini ayrı ayrı inceleyen bilimdir. Kemikbilim (Osteologia), Kasbilim (Myologia), Sinirbilim (Neurologia) bunlara örnek olarak gösterilebilir.

Topoğrafik anatomi: Daha önceleri, tıbbi, cerrahi veya uygulamalı anatomi denilen bu dal, vücudun herhangi bir bölgesinde doku katlarını sırayla deri, adale, damar, sinir ve kemik katları olarak inceler. Cerrahi işlemlerde topoğrafik anatomiyi bilmenin büyük önemi vardır.

Patolojik anatomi: Organların normalden, sapmalarını inceleyen dal. Çok önemli olduğundan dolayı bugün fakültelerimizde ayrı bir temel bilim dalı olarak okutulmaktadır. Bir organda kanama, kalb adalesinde geçirilmiş bir enfarktüs, akciğerlerde geçirilmiş bir tüberküloz (verem) kalıntısı, bir urun (tümörün) habis olup olmadığı bu bilim tarafından açıklanır. Kişi hayatta iken ortaya çıkarılamayan hastalıklar veya şüpheli ölüm sebepleri, patolojik anatomi uzmanları tarafından bulunmakta ve bu şekilde adalete de yardım edilmektedir.

Anatominin önemli olan bu bölümlerinden başka Radyolojik, Mikroskopik, Artistik, Komperatif (mukayeseli) anatomi gibi bazı bölümleri de vardır.

NOT: BURAYA SAĞLIK ANSİKLOPEDİSİ 1. CİLD 32. SAYFADAKİ RESİM KONULACAK.!!!!!!!!!!!!

ANAVATAN PARTİSİ (ANAP);

Alm. *Mutterlandspartei,* **Fr.** *Parti de la Mére Patrie,* **İng.** *Motherland Party.* Cumhuriyet devri siyasi partilerinden. 12 Eylül 1980 Harekatı'ndan sonra siyasi faaliyetlere son verilip partiler kapatıldı. Üç senelik bir aradan sonra siyasi faaliyetlere müsaade edilince, Turgut Özal ve 38 kurucu arkadaşı 21 Mayıs 1983'de Anavatan Partisi'ni kurdu. Partinin genel başkanlığına Turgut Özal getirildi. Çok kısa bir zamanda halk tarafından benimsenen Anavatan Partisi, 6 Kasım'da yapılan seçimlerde büyük bir çoğunluk sağladı. İştirakin çok fazla olduğu bu seçimlerde, 18.214.104 geçerli oy kullanıldı. Bu oyların 7.832.827'sini (% 45.15) alan ANAP, 400 milletvekilinden 211'ini çıkararak Meclis'te çoğunluğu sağladı. Cumhurbaşkanı tarafından, parti genel başkanı olan Turgut Özal'a hükumet kurma görevi verildi. Başbakan olan Turgut Özal, kendisinin ilk, Cumhuriyetin 45'inci hükumetini 7.12.1983'de kurdu. 25 Mart 1984 yılında yapılan mahalli idareler seçiminde, geçerli oyların % 41,6'sını alarak 54 vilayet merkez belediyelerini ve 300'ün üzerinde ilçe belediyeliklerini kazandı. ANAP, 26 Mart 1989'da yapılan mahalli seçimlerde oyların % 21,8'ini aldı ve üçüncü parti durumuna düştü.

29 Kasım 1987'de yapılan seçimlerde 23.923.624 geçerli oyun 8.681.835'ini (% 36.29) olarak 292 milletvekili ile çoğunluğu sağladı. Turgut Özal, Cumhuriyet'in 46'ıncı hükumetini kurarak 31 Aralık 1987'de Güvenoyu aldı. Turgut Özal'ın 9 Kasım 1989'da Cumhurbaşkanı seçilmesi ile boşalan ANAP Genel Başkanlığı'na, 17 Kasım 1989'da yapılan 1. Olağanüstü genel kongrede, kongreye katılan toplam delegelerin 739'unun oyunu alarak Yıldırım Akbulut seçildi. 15 Haziran 1991'de yapılan parti genel kongresinde, A.Mesut Yılmaz kongreye katılan 1170 delegenin 631'inin oyunu alarak ANAP genel başkanı ve Başbakan oldu. 20 Ekim 1991'de yapılan milletvekili erken genel seçiminde, ülke genelinde kullanılan oyların % 24'ünü alarak 115 milletvekili çıkardı. Büyük Millet Meclisinde iktidar partisi iken Ana Muhalefet Partisi durumuna düştü.

15 Haziran 1991'de yapılan 3. ANAP Büyük kongresinde genel başkanlığa Mesut Yılmaz 631 oy alarak seçildi. Yıldırım Akbulut'un başbakanlıktan istifası üzerine 17 Haziran 1991'de hükümeti kurmak üzere başbakanlığa atandı.

Partinin genel olarak düşünceleri ve yapmak istedikleri :

Memleketin iktisadi, sosyal, kültürel refahını te'min etmek. Devletin müdahalelerini asgariye indirerek hür teşebbüsü desteklemek. Ağır işleyen bürokrasiyi azaltmak, kambiyo ve ithalata liberasyonu getirmek. Enflasyonu düşürmek, ihracatı artırmak, dış politikada Türkiye'nin itibarını artıracak tedbirleri almak. Büyük halk kitlesini meydana getiren ve "orta direk" tabir edilen kesimi kalkındırmak. Milliyetçi, muhafazakar, manevi değerlere saygılı olmak.

ANAYASA;

Alm. *Grundgesetz (n), Konstitution (f),* **Fr.** *Constitution,* **İng.** *Constitution.* Devletin esas kuruluşunu, devletin kişilerle ve kişilerin birbirleriyle olan münasebetlerindeki temel hak ve hürriyetlerini belirten, tanınan bu hak ve hürriyetlerinin kısıtlanmasını engelleyecek yasama ve yargı sistemini kuran temel kanun. Anayasaya aykırı kanun çıkarılamaz ve hiç bir kimse ve organ, kaynağını anayasadan almayan bir devlet yetkisi kullanamaz.

Anayasada umumiyetle devletin temel siyasi ve idari organizasyonu ile vatandaşların temel hak ve hürriyetleri, devlete karşı vazife ve mükellefiyetleri tesbit edilir. Birçok ülkede anayasa bu maksatla teşkil edilmiş kurum (Kurucu Meclis) tarafından hazırlanmıştır. Anayasanın bazı maddelerinin değiştirilemeyeceği anayasa hükmü olarak yer almıştır.

Anayasının çeşitli hükümleri arasında çok geçen ve varlığı özellikle belirtilen kuruluşlara "Anayasal Kuruluşlar"; Anayasanın bütün hükümlerinin normal biçimde işlemesine "Anayasal düzen"; çıkan kanunların ve yöneticilerin icraatlarının anayasaya uygun olmasına "Anayasa'nın üstünlüğü"; anayasanın vatandaşlara tanıdığı temel haklara ise "Anayasal haklar" denir.

Avrupa'da ilk yazılı Anayasa 1628 yılında İngiltere'de hazırlanmıştır. Türkiye'de ise ilk yazılı Anayasa rejiminin temeli; 1808 **Sened-i İttifak,** 1839 **Gülhane Hatt-ı Humayunu** ve 1856 **Islahat Fermanı** ile atılmıştır. İlk yazılı Anayasa **1293 Kanun-i Esasisi** adı altında Midhat Paşa ve aynı düşüncede olanların gayret ve çalışmaları ile 23 Aralık 1876'da Sultan İkinci Abdülhamid Han tarafından ilan edilmiştir. Yeni Anayasa, padişah tarafından tayin edilen Ayan üyeleri ile seçimle gelen meb'uslardan kurulu iki meclisli bir parlamento meydana getirmiştir. Meclis-i Ayan ve Meclis-i Meb'usandan oluşan meclise, "Meclis-i Umumi" adı verilmiştir.

O zamanki parlamentoda Meb'usların % 40'ı Türk'tü. Türk olmayanların çoğu ise Osmanlı Devletini parçalamak için açıktan faaliyet gösteriyorlardı. Meb'uslar arasındaki derin anlaşmazlık ve Osmanlı Devletini bölme ve yıkma faaliyetlerinin tehlikeli bir noktaya gelmesi üzerine, 1877 Şubat başında Padişah, Anayasa'da yer alan bir maddeye dayanarak meclisi tatil etti. Böylece Anayasa'yı yürürlükten kaldırmış oldu.

Hareket Ordusunun İstanbul'a gelmesi ve İttihat Terakkici'lerin iktidarı ele geçirmeleri üzerine 23 Temmuz 1908'de Anayasa yeniden yürürlüğe kondu. 1908'de faaliyete geçen meclis, Osmanlı Devletinin bölünmesini ve yıkılışını önleyemedi. Hatta daha da hızlandırdı.

Sultan İkinci Abdülhamid Han, yaklaşan Birinci Dünya Harbinde tarafsız kalarak, harbin sonunda güçsüz kalan taraflardan kaybedilen Osmanlı topraklarının bir kısmını yeniden ele geçirmeyi devletin temel politikası yapmıştı.

1908'de zorla iktidar olan İttihat ve Terakki ise, Almanya'nın galip geleceğine inanarak emr-i vakiler ile savaşa sokarak Osmanlı Devletinin yıkılmasına sebep oldu.

İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin İstanbul'u 16 Mart 1920'de işgali üzerine, ikinci Osmanlı Meclisi 18 Mart 1920'de tatil kararı aldı. 11 Nisan 1920 günü Sultan Vahideddin Han meclisi fesh etti. 23 Nisan 1920'de Ankara'da çalışmalarına başlayan Türkiye Büyük Millet Meclisi, bir Anayasa'nın hazırlanması çalışmalarına hemen başladı. Temsili rejimin bir uygulama şekli olan "Meclis Hükümeti" sistemini getiren 24 maddelik bir Anayasa kabul edildi. Bu Anayasa, 1921 **Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'**dur.

İstiklal Harbi'nin kazanılmasından sonra, devletin kuruluşunu ilgilendiren temel değişikliklerin olmasından dolayı yeni bir Anayasa hazırlandı. 24 Mayıs 1924'te **Resmi Gazete'**de neşredilerek yürürlüğe giren bu Anayasa 105 maddeden ibaret olup, tek meclisli parlamento getirdi. Silahlı Kuvvetlerin 27 Mayıs 1960 günü yönetimi ele almasına kadar bu Anayasa yürürlükte kaldı. Bu zaman zarfında esasa ve şekle ait bazı değişiklikler yapıldı.

27 Mayıs 1960'ta işbaşına geçen Milli Birlik Komitesi TBMM'ni feshetti. 6 Aralık 1960 günü seçilen

"Kurucu Meclis", 27 Mayıs 1961'de yeni Anayasa'yı kabul ederek, 9 Temmuz 1961'de halk oyuna sundu. 6 milyon 348 bin 191 evet oyu (% 61.50) ile kabul edildi. Hayır diyenler ise 3 milyon 934 bin 370 idi (% 38.50). Yeni Anayasa, 3 Temmuz 1961 günü 344 sayılı kanun olarak **Resmi Gazete'**de neşredilip yürürlüğe girdi. Bir başlangıç, 157 madde ve 11 geçici maddesi bulunan ve iki meclisli bir parlamento getiren Anayasa'daki ilk değişiklik 8 sene sonra 6 Kasım 1969'da yapıldı. 1961 Anayasasında en önemli geniş değişiklikler 12 Mart 1971 muhtırasından sonra oldu. 10 yıllık uygulamanın ışığı altında 11, 15, 19, 22, 26, 29, 30, 32, 38, 46, 60, 64, 89, 111, 114, 119, 120, 121, 124, 127, 134, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 149, 151 ve 152. maddeleri olmak üzere 35 maddesi değiştirildi. 12 Eylül 1980'de Türk Silahlı Kuvvetlerinin idareye el koymasından sonra, bazı istisnai maddelerle yeni Anayasa'nın 7 Kasım 1982 tarihinde kabulüne kadar yürürlükte kalmıştır.

1982 Anayasası "Danışma Meclisi" ve "Milli Güvenlik Konseyi"nce hazırlandı. 7 Kasım 1982 günü halk oyuna sunuldu. 1.626.431 "red" oyuna karşılık (% 8.63), 17.215.559 "Evet" oyu ile (% 91.37) kabul edilmiştir. Başlangıç, 177 madde ve 16 geçici maddeden ibarettir. Anayasa'nın genel esasları, 1. kısımda, 1-11 maddelerinde belirtilmiştir. Üçüncü kısım, Cumhuriyetin temel organlarını ve çalışma esaslarını tesbit etmektedir. Dördüncü kısım, mali ve ekonomik hükümlerdir. Beşinci kısım, çeşitli hükümler, altıncı kısım geçici maddelerdir; yedinci kısım ise son hükümlerdir.

Anayasa'nın 146-153. maddelerinde belirtilen "Anayasa Mahkemesi"; çıkarılacak kanun, kanun hükmünde kararname ve TBMM iç tüzüğünü Anayasa'ya şekil ve esas bakımından uygunluğunu denetler.

1982 Anayasası'nda Cumhuriyet Senatosu kaldırılmıştır. 143. madde ile de Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuştur.

ANAYASA MAHKEMESİ;

Alm. *Verfassungsgerichte (f),* **Fr.** *Cour constitutionnel,* **İng.** *Constitutional court.* Kanunların, kanun hükmündeki kararnamelerin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi içtüzüğünün anayasaya şekil ve esas bakımından uygunluğunu denetleyen mahkeme. Anayasa değişikliklerini ise sadece şekil bakımından inceler ve denetler.

Anayasa Mahkemesi, ilk defa 1961 anayasası (madde: 145-152) ile hukukumuza girmiş, 1971'de bazı değişikliklere uğramıştır. 1982 anayasasında da yer alan Anayasa Mahkemesi'nin görev ve yetkileri yeniden tanzim edilmiştir.

Anayasa Mahkemesi on bir asil üye ve dört yedek üyeden kurulur. Cumhurbaşkanı, iki asil ve iki yedek üyeyi Yargıtay, iki asil bir yedek üyeyi Danıştay, birer asil üyeyi Askeri Yargıtay, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ve Sayıştay genel kurullarınca kendi başkan ve üyeleri arasından üye tam sayılarının salt çoğunluğu ile her boş yer için gösterecekleri üçer aday içinden; bir asil üyeyi ise Yüksek Öğretim Kurulunun kendi üyesi olmayan Yüksek Öğretim Kurumları öğretim üyeleri içinden göstereceği üç aday arasından; üç asil ve bir yedek üyeyi ise üst kademe yöneticileri ile avukatlar arasından seçer. Anayasa Mahkemesi, asil üyeleri arasından gizli oyla ve üye tamsayısının salt çoğunluğu ile dört yıl için bir başkan ve bir başkan vekili seçer. Üyeler, asli görevleri dışında resmi veya özel hiç bir görev alamazlar. Altmış beş yaşını doldurunca emekliye ayrılırlar.

Görev ve yetkileri: Kanunların, kanun hükmündeki kararnamelerin ve TBMM iç tüzüğünün anayasaya şekil ve esas bakımından uygunluğunu denetler. Anayasa değişikliklerini ise sadece şekil bakımından inceler ve denetler. Cumhuriyet Başsavcılığının açacağı dava üzerine siyasi partilerin kapatılmasını karara bağlar. Olağanüstü hallerde, sıkıyönetim ve savaş hallerinde çıkarılan kanun hükmündeki kararnamelerin anayasaya aykırılığı için Anayasa Mahkemesine dava açılamaz.

Cumhurbaşkanını, Bakanlar Kurulu üyelerini, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Başkan ve üyelerini, Başsavcılarını, Cumhuriyet Başsavcı vekilini, Hakimler ve Savcılar yüksek kurulu ve Sayıştay Başkanı ve üyelerini görevleriyle ilgili suçlardan dolayı Yüce Divan sıfatıyla yargılar.

Anayasa mahkemesine iptal davası açabilenler: Cumhurbaşkanı, iktidar ve anamuhalefet partileri meclis grupları, TBMM üye sayısının en az beşte biri tutarındaki üyeler. İktidarda birden fazla siyasi partinin bulunması halinde, iktidar partilerinin dava açma hakkını en fazla üyeye sahip olan parti kullanır.

Dava açma süresi: İptali istenen kanun, kanun hükmündeki kararname veya içtüzüğün **Resmi Gazete'**de yayınlanmasından başlıyarak altmış gün sonra düşer.

Anayasa Mahkemesinin kararları kesindir. İptal kararları gerekçesi yazılmadan açıklanamaz.

Anayasa Mahkemesi bir kanun veya kanun hükmündeki kararnamenin tamamını veya bir hükmünü iptal ederken, kanun koyucu gibi hareketle, yeni bir uygulamaya yol açacak biçimde hüküm tesis edemez. (Anayasa 146-153).

ANDIZ (Juniperus drupacea);

Alm. *Steinfructiger Wacholder,* **Fr.** *Genévrier de Syrie,* **İng.** *Juniper of Syria.* **Familyası:** Servigiller (Cupressaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Toroslar.

Toroslar'dan Lübnan'a kadar olan bölgede 1300-2000 metre yüksekliklerde yetişen bir bitki. İğne yaprakları oldukça büyük olup, 2-3 cm uzunluğunda 3 mm eninde, üçlü halka dizilişlidir. Büyük, mavi veya mor renkli kozalakları vardır.

Kullanıldığı yerler: Kozalaklarından marmelat ve andız pekmezi yapımında faydalanılır. Andız kökü mideye ve dimağa kuvvet verir. Köklerinin kaynatılmasıyla elde edilen lapası, halk arasında romatizma ve siyatik ağrılarına karşı kullanılmaktadır. Ayrıca mide, yarım ve tam baş ağrılarına karşı da faydalıdır.

ANDLAR;

Güney Amerika'nın Pasifik sahilleri boyunca uzanan 8.900 km ile dünyanın en uzun ve yüksek dağ silsilelerinden biri. Venezuela, Kolombiya, Ekvador, Peru, Bolivya, Şili ve Arjantin'in bazı kısımlarını kaplar. Andlar, güneyden kuzeye doğru; Patagonya Andları, Orta Andlar, Peru Andları, Ekvador Andları, Kolombiya Cordilleraları ve Venezuela Cordilleraları olmak üzere altı bölüme ayrılır.

Kıtanın batısındaki kıyı şeridini kuzeyden güneye doğru ikiye ayıran bu sıradağ silsilesi, Andların en yüksek yerleridir. Buradaki Aconcagua tepesi (6.960 m) Orta Andlar'da yer alır. Ekvador'dan Şili'deki Velgarasio'nun doğusundaki Uspallata Geçidi'ne kadar en alçak nokta 3.048 metredir. Venezuela, Kolombiya, Ekvador ve Bolivya gibi Güney Amerika devletlerinin başşehirleri And Dağlarının yüksek yerlerinde kurulmuştur.

And Dağlarının birçok yerinde faal ve sönmüş volkanik tepeler vardır. Güney ve Orta Peru, Güney Şili, Ekvador ve Kolombiya'da 70 kadar aktif volkan mevcuttur. Andlardaki topraklar gençtir ve arazinin dik eğimi yüzünden su ve rüzgarla büyük bir aşınmaya uğrar. Bazı bölgeler ise tamamen kayalıktır.

Andlar, dünyanın en büyük meteorolojik bariyerlerinden birini teşkil eder. 40° enlemin üstündeki Andlarda, hakim durumunda olan batı rüzgarlarından dolayı çok yağmur yağar. Deniz seviyesinden 914 metre yüksek olan bölgenin sıcaklık ortalaması 28° ile 24° arasında değişir. 910-1830 m arasında sıcaklık 24° ile 18°, 1830-3050 m yükseklikte 18°-12°, 3050-3960 m arası ise çok soğuk olup karla kaplıdır.

Andlarda yaşayan hayvan türleri ve bitkiler yüksekliğe göre değişir. Bitki örtüsü 35° enleminde iki farklı bölgeye ayrılır. Güneyde kalan bölge, servi ve yaprak dökmeyen ağaçlarla kaplıdır. Kuzeyde ise, Bolivya'ya kadar çölümsü bir bitki örtüsü görülür. Bolivya'nın kuzeyinden itibaren tropik orman kuşağı başlar. Kolombiya'da ise 2500-3500 m arasında tarıma elverişli bir bölge yer alır.

Andlarda çıkan madenler, dünyada ön sıralarda yer alır ve bölgede madencilik sanayinin gelişmesine sebep olmuştur. Bakır, Şili ve Peru'da; kalay Bolivya'da; gümüş, kurşun ve çinko Bolivya ve Peru'da; kömür ve demir Şili, Peru, Kolombiya'da; platin ve zümrüt Kolombiya'da; altın ise Peru, Ekvador ve Kolombiya'da çıkarılır. Andların doğu kesiminde zengin petrol yatakları mevcuttur.

Andlarda nüfus; kesafet (yoğunluk) ve ırk bakımından değişiklik gösterir. Arjantin, Şili, Kolombiya ve Venezuela'nın yüksek kısımlarında hakim nüfus mestizo denilen melezlerdir. Peru, Ekvador ve Bolivya'da saf kan Kızılderililer nüfusun yarısından fazlasını teşkil eder. Arjantin ve Şili Andlarında nüfus seyrektir. Fakat Orta ve Kuzey Andlarda nüfus yoğundur.

ANDORRA

DEVLETIN ADı	Andorra Prensliği
BAşşEHRI	Andorra la Vella
NüFuSU	55.000
YüZöLçüMü	468 km^2
RESMi DILI	Katalanca
DiNI	Katolik
PARA BIRIMI	Fransız Frangı ve

İspanyol Pesetası

Pirene Dağlarında yer alan özerk prenslik. Güney ve batıda İspanya, kuzey ve doğuda Fransa ile çevrilidir. Yüzölçümü 468 kilometrekaredir.

İspanya'daki Emevi hakimiyeti yavaş yavaş kaybolduğu sırada, bölgeye 803'te giren Charlemagne'nin oğlu Birinci Louis 819'da Andorra'ya bağımsızlık verdi. On üçüncü asırda Andorra, biri İspanya'da diğeri Fransa'da bulunan iki prensin idaresine bağlandı. Fransız devrimi sırasında bu düzen değişti ise de, 1806'da Napolyon tarafından tekrar kuruldu. O günden beri Andorra Urgel piskoposu ve Fransa devlet başkanı tarafından ortaklaşa idare edilir.

Andorra topraklarının çok az kısmı ekonomi, koyun yetiştiriciliği ile kereste ve tütün üretimine dayalıdır. Sanayiini kereste ve tütün fabrikaları ile çok sayıdaki hidroelektrik santralları meydana getirir. İkinci Dünya Savaşından sonra ticaretin önem kazanması neticesinde, Andorra uluslararası bir pazar haline gelmiştir.

Andorra'nın fiziki yapısı, hava ve demiryolu ulaşımına elverişli değildir. İyi bir karayolu ağı ile Fransa ve İspanya'ya bağlanmıştır.

Andorra uluslararası alanda, iki yönetici tarafından temsil edilir. Yasama, yürütme ve yargı yetkisi, bu iki yöneticidedir. En yüksek yönetim organı, halk tarafından seçilen Valiler Genel Konseyidir. Fakat bu organın yasama yetkisi yoktur. Eğitim, posta, telgraf gibi kamu hizmetleri İspanya ve Fransız hükumetleri tarafından yürütülür. Diğer hizmetler Genel Konseyin sorumluluğundadır.

ANDROMEDA;

Alm. *Andromeda,* **Fr.** *Andromede,* **İng.** *Andromeda.* Samanyolu'ndan daha uzakta ve çok daha büyük bir galaksi. On dokuzuncu asrın ortalarına kadar bunun uzakta bulunan çok büyük bir yıldız kümesi mi yoksa parlak bir gaz kütlesi mi olduğu kesinlik kazanmamıştı. 1864'de Sir William Higgins, bunun tayf'ının devamlı, bundan dolayı da ışığının yıldız ışığı olduğunu ortaya çıkardı.

Samanyolu sistemine dahil olmadığını ve Andromeda'nın başka bir yıldızlar grubuna dahil olduğunu, 1920'de Edwin Hubbe 254 cm'lik teleskobunu kullanarak göstermiştir. Bu grubun parlak yıldızları büyük teleskopların yardımı ile alınan fotoğraflarda görülmüştür. Bilhassa ABD'nin Palomar Tepesindeki yansıtıcı teleskoplar ile yapılan çalışmalardan iyi neticeler alınmıştır.

Yapılan gözlemler neticesinde Andromeda'nın dünyaya olan uzaklığının iki milyon ışık yılından daha fazla olduğu anlaşılmıştır. Başka bir deyişle şu anda teleskoplarla görülebilen yıldız kümesi, bu galaksinin iki milyon yıl önceki halidir. Şu andaki durumu ise ancak iki milyon yıl sonra gözlenebilecektir. Bundan dolayı Samanyolu'ndan daha büyük olduğu anlaşılmıştır. Çapı tam 180.000 ışık yılı olan Andromeda Galaksisi'nin, içinde 300 milyar yıldız barındırdığı hesaplanmıştır. Büyük, spiral kollu bir elips biçimindedir. Bu kadar büyük bir uzaklıkta bulunmasına rağmen çıplak gözle sadece zayıf bir ışık lekesi olarak görülür. Görünen büyüklüğü ayın yarısı kadar olup, büyük bir teleskop olmaksızın sadece merkezi görülebilir.

ANDROPOV, Yuriy Vladimiroviç;

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği eski devlet başkanlarından ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreterlerinden.

Bir demiryolu işçisinin oğlu olan Andropov 15 Haziran 1914 senesinde Nagutskoye'de doğdu. Bir müddet telgraf operatörlüğü ve film makinistliği yaptıktan sonra Volga Irmağında kayıkçılık yaptı. Daha sonra bir teknik okula, ardından da Petrozavodsk Üniversitesine girdi. Yaroslav bölgesinde Genç Komünistler Birliğinin (Komsomol) teşkilatlandırıcıları arasında yer aldı. Çalışmaları üstlerinin dikkatini çekince yeni kurulan Karelo-Fin Özerk Cumhuriyeti Komsomol Teşkilatının başına getirildi. Almanların bölgeyi işgal etmesi üzerine, Alman hatlarının gerisindeki bölgede gerilla birliklerini teşkilatlandırdı. Savaş sırasında gösterdiği başarılar sebebiyle Petrozavodsk Parti Teşkilatının sorumlusu oldu. 1951 senesinde Moskova'ya alınarak Komünist Parti sekreteryasının idari kadrosunda vazife verildi.

Temmuz 1954 ile Mart 1957 arasında Sovyetler Birliğinin Macaristan Büyükelçiliği vazifesinde bulundu. Sovyetler Birliğinin Macaristan'ı işgal hareketinin düzenlenmesinde önemli rol oynadı. Ardından Moskova'ya dönerek Komünist Partisi içinde aktif rol alarak hızla yükseldi. Mayıs 1967'de parti lideri Leonid Brejnev tarafından gizli haber alma servisi KGB'nin başına getirildi. Aynı zamanda Politbüro yedek üyeliğine de seçildi. 1973'te Politbüronun asil üyesi oldu. 1976'da orgeneral rütbesine yükseltildi. KGB başkanlığı sırasında baskıcı bir politika takib ederek rejim aleyhtarı olan kimseleri şiddetle sindirdi. Komünist Parti Genel Sekreteri Leonid Brejnev'in sağlık durumunun giderek bozulması üzerine onun yerine hazırlandı. Mayıs 1982'de KGB başkanlığından istifa etti. Siyasi ağırlığı daha çok olan bir vazife almak gayesiyle sekreteryadaki eski vazifesine döndü. Leonid Brejnev'in

ölümünden sonra 12 Kasım 1982'de Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından genel sekreterliğe ve Prezidyum Başkan (Devlet Başkan)lığına seçildi.

Kısa süren vazifesi sırasında ülkesinin ağır işleyen okonomik sisteminde reformlar yapmaya, dış iişkilerde katı bir çizgi izlemeye çalıştı. Çin'e karşı uzlaşmaya yatkın bir tutum aldı. Ticari ve askeri konularda ABD ile Batı Avrupa'nın ayrılıklarından faydalanmaya çalıştı. Sağlığının bozulması üzerine ağustos 1983'ten sonra halk arasında görülmedi. 9 Şubat 1984'te Moskova'da öldü. Onun ölümü üzerine yerine statükoya sıkıca bağlı, eski kuşak yüksek devlet görevlilerinin dostu ve Andropov'un eski rakibi olan Konstantin Çernenko geçti.

ANEMİ;

Alm. *Blutarmut (f),* **Fr.** *Anémie (f),* **İng.** *Anemia.* Kandaki kırmızı kan hücrelerinin eksikliği. Kansızlık. Anemi, çeşitli sebeplerle ortaya çıkabilir. Olayı meydana getiren sebep ne olursa olsun, hadise alyuvarların içinde bulunan hemoglobin maddesinin toplam ağırlığının düşmesidir. Bu da, ya dolaşımdaki alyuvar sayısında veya alyuvarlardaki protein mikdarındaki azalmanın işaretidir. Tek başına alyuvar sayısının normal olması anemi olmadığını göstermez. Alyuvar sayısı normal olduğu halde anemi olabilir ve bunun belirtilerini gösterir. Aynı zamanda bir çok hastalığın gidişi esnasında kansızlık tabloya eklenir ve ana hastalığın belirtilerine bir de anemi belirtileri ilave edilir.

Sebepleri: Demir eksikliği, alyuvar yapımının normalin altında oluşu, alyuvar yıkımının ve kaybının normalden fazla olması en önemli sebepleridir. Bundan başka B_{12} vitamininin eksikliği, folik asid eksikliği, kemik iliğini istila eden habis hastalıklar (kanser hücreleri) de aneminin sebepleri olarak bilinirler. Şekli bozuk alyuvar yapımı da anemiye sebeb olur.

Anemi, hastada çeşitli ve kendine has belirtiler ortaya çıkarır. İlk göze çarpan belirti solukluktur. Bu, en çok dudaklar, göz kapaklarının iç kısımları, avuç içlerinde kendini belli eder. Çarpıntı, baş dönmesi, halsizlik, iştahsızlık diğer büyük belirtilerdir. Aneminin kendine has bir belirtisi de "kaşık tırnak" denilen tırnakların kendine has bir şekil alması halidir.

Hastaya iştahı az olduğu için sevdiği yemekler verilmelidir. Beyin, kemik iliği ve suyu, kan yapımını kolaylaştırdığı için faydalıdırlar. Yumurta sarısı, karaciğer ve dalak ızgarası hastalara çok verilir. Sebzelerden ve yeşil bitkilerden tere, ıspanak, yeşil lahana, hindiba, maydanoz, kuru meyveler, patates, fasulye, havuç ve mercimek de fayda sağlayan maddeler vardır. Hastaya demiri, iyotu bol şeyler, mersin balığı, hamsi verilir. Karaciğer hülasaları, folik asit ve B_{12} vitamini de bazı anemilerde faydalı olur. Doktor gözetimindeki ilaç tedavisi ile hastalar uzun bir sürede iyileşebilirler. Ancak habis hastalıklara bağlı anemilerde ilaçların faydasız kalması, hatta tümör ve lösemi hücrelerinin gelişmesini te'min ettiği için bazı antianemik maddelerin bu tür hastalıkları daha da ilerletici olması dolayısıyle yeterli kan verilerek yardımcı olunur.

ANEMOMETRE;

Alm. *Anemometer (n),* **Fr.** *Anemometre,* **İng.** *Anemometer.* Rüzgarın hızını ölçen alet. Rüzgar hızının doğrudan doğruya ölçülmesi pratik olmayıp, meydana getirdiği fiziki etkiden faydalanılarak ölçülür. Hızın, basınçta meydana getirdiği değişiklik, sıcak cisimlerin hava akımı içerisinde soğuması, hız ve basınç değişmesinden ses hızının değişmesi bu fiziki etkilerden bazılarıdır. Ancak, genel olarak anemometreler havanın sürükleme etkisinden faydalanılarak yapılmışlardır.

Mesela, dönen yarım küre şeklindeki kapakçıklardan meydana gelen anemometre, rüzgar kuvvetinin çukur yüzde, tümsek yüze nazaran daha fazla olması prensibiyle çalışır. Bu kuvvetlerin farklılığı sonucu kapakçıklar düşey eksen etrafında dönerler ve kurulan bir mekanizma ile dönme enerjisi, elektrik enerjisine, dolayısıyle elektrik akımına çevrilerek uzak bir istasyonda dahi rüzgar hızının ölçülmesi sağlanır. Bu tür anemometre 7-160 km/saat arasındaki hızları ölçer. Ancak, rüzgar hızının ani azalması, hemen kapakçıkların dönüş hızına etki etmeyebilir. Bu sebepten meydana gelen hata % 30'a kadar varır. Dolayısıyla böyle bir anometre ani hız değişikliklerini tam olarak gösteremez.

Diğer bir mekanik anemometre türü pervaneli tiptir. Bir çeşit rüzgar değirmeni şeklindedir. Eğer hız çok düşükse, yataklandırma sun'i elmasla yapılır. Bu tür, 1-40 km/saat'lik rüzgar hızlarını ölçmekte kullanılır.

Saatteki hızı 7 km'den daha düşük rüzgar hızlarının ölçülmesinde ise, ısı kaybı prensibine göre çalışan anemometreler kullanılır. Bunlardan bir çeşidi, ısıtılan bir tel, elektrik güç kaynağı ve akım ölçmeğe yarayan bir cihazdan ibarettir. Hava akımı ile ısı kaybı arttığı zaman, telin sıcaklığı düşer ve bunun sonucu olarak düşen direnç daha çok akım geçmesine yol açar. Böylece daha fazla ısı üretilerek ısı kaybına karşı bir denge teşekkül ettirilir. Geçen akımın ölçülmesinden hava akımının hızına geçilir. Bu şekildeki ısı kaybı ile çalışan anemometreler dar hacimlerdeki hava akımının ölçülmesinde

kullanıldıkları gibi, ölçüm sırasında akımda değişiklik yapmazlar.

Başka bir tür hız ölçümü de, hava içindeki ses hızını ölçerek yapılır. Durgun havadaki ses hızının sabit olması sebebiyle, bunda olacak herhangi bir sapma rüzgar hızının bir ölçüsü olur.

ANESTEZİ;

Alm. *Anesthesie(f),* **Fr.** *Anesthesie (f),* **İng.** *Anesthesia.* Acı hissinin, dolayısıyla ağrının belli zaman için bertaraf edilmesi. Yunanca'da "duyarsızlık, ağrısızlık" manasına gelen "anestesia" kelimesinden alınmıştır.

Tıbbın en önemli keşiflerinden biri de ameliyat esnasında meydana gelen ağrıların narkoz vasıtasıyla bertaraf edilmesidir. Ameliyatın plana uygun yapılması için anesteziden daha önemli bazı şartlar vardır. Bunlar: Ağrı hissi ve şuurun giderilmesi, müdafaa reaksiyonlarının bastırılması, iskelet kaslarının gevşetilmesi olarak sayılabilir. Bugün bu vazifeleri yapabilecek tek bir narkoz maddesi olmadığından bir çok madde karıştırılarak verilir. Narkozun ilk keşfedilmesi 1842-1847 yıllarına rastlar. 1840 yıllarında Valerius Cordus, di-etileteri keşfetmiştir. 1842 yılında cerrah Long, ABD'de di-etileteri kullanarak ameliyat yapmıştır.

İnsanlığın fiziki acıya karşı giriştiği mücadelenin geçmişi eldeki kaynaklardan edinilen bilgiye göre 1000 yıl öncesine dayanır. Yunanlılar uyku getiren ilaçlardan, doğulular haşhaştan, Güney Amerika yerlileri çeşitli kokulardan faydalanarak acıya karşı koymaya çalışmışlardır. Uzun yıllar baldıran, patlıcangillerden bazı bitkiler, belladon yaprakları acının yok edilmesinde kullanılagelmiştir. Nihayet 1844'te diş doktoru Vells, ABD'nin Harfort şehrinde kendisini azotprotoksit ile narkoz etmiş ve tamamen ağrısız olarak bir dişini çektirmiştir.

Eter, kloroform, siklopropan, halothan, metoksifluran, enfluran gibi maddelerin keşfiyle bugünkü modern anestezi gelişmiştir.

Anestezi, genel anestezi (umumi narkoz) ve lokal anestezi olarak ikiye ayrılır:

Genel Anestezi: Narkoz, solunum yolu ile de verilebilir. Bu hallerde gaz, ağız ve buruna takılan bir maske cihazı ile doğrudan akciğerlere yollanır. Bir de boruyla verme usulü vardır. Boruyla verme usulünde ağızdan sokulan lastik bir boru hastanın soluk borusuna kadar itilerek gazın doğrudan doğruya bronşlara gönderilmesi sağlanır. Küçük çocuklarda narkoz maddesi bazan makat yoluyla verilebilir. Bu yolun dezavantajı, hastanın ne kadar madde aldığının tayin edilmesinin zor olmasıdır. Nihayet narkoz maddesi vücuda şırınga edilerek de verilebilir. Şırınga yoluyla doğrudan damara verilen narkotikler genellikle barbitürik asid türevleridir. Bugün modern narkozda genel anestezi hali damara ilaç verilerek sağlanır; bu halin devamı ise solunum yolundan gaz tatbiki ile te'min edilir.

Günümüzde narkoz için kullanılan aletler çok gelişmiştir. Modern aletler hem kullanılacak gazı istenen ölçüde ayarlarlar, hem de hastanın durumuna göre anestezik karışımı belli oranlarda değiştirebilirler.

Lokal Anestezi: Şuurun kaybedilmeden belli bir bölgenin duyusunun ortadan kaldırılmasıdır. Bu iş, omuriliğe ilaç zerki ile yapılabildiği gibi, deriye etilen klorür buharı vererek de ifa edilebilir. Yine bugün en çok kullanılan lokal anestezi usulü, lokal anestezik maddeyi bir sinirin bölgesine şırınga ederek hissin önlenmesidir.

En çok kullanılan lokal anestezikler: Procain, propitocain, lidocain. Bunlar enjeksiyon anestezisinde; etilen klorür ise, yüzey anestezisinde kullanılır.

ANGİOGRAFİ (Anjiyo);

Alm. *Angiographie (f),* **Fr.** *Angiographie (n.f),* **İng.** *Angiography.* Damarların X ışınları kullanılarak incelenmesi ve filminin çekilmesi. Kan veya lenf damarları bu şekilde incelenebilir. Damarlar direkt röntgen filmlerinde görülecek kadar kontrast (kesif) değildir. Ancak içlerine X ışınlarını geçirmeyen yani radyoopak bir madde zerkedildiği zaman çekilen filmlerde damarlar görülebilir hale gelir. Angiografi, damarlardaki anevrizmaları (genişleme, balonlaşma), trombus (tıkaç) gibi sebeple (içten) veya tümör veya komşu bir organın tazyiki ile (dıştan) tıkanmalarını, bu damarların yine bir tümör veya başka bir organ te'siriyle itilerek yer değiştirmelerini ortaya çıkarır. Angiografi zor fakat teşhis değeri diğer filmlere göre çok yüksektir. Herhangi bir organa ait bir damarın darlığını veya tam tıkanıklılığını ancak angiografiyle anlamak mümkündür. Mesela kalbi (yani kalb adalesini) besleyen damarlar olan koroner arterlerin daralma veya tıkanmasını en iyi gösteren metod koroner anjiografidir. Keza tansiyon yükseklikllerinin en mühim sebeplerinden biri olan böbrek atardamarının darlığını en iyi Renal Angiografi ortaya çıkarır.

Pratikte ve halk arasında angio denildiği zaman akla hemen koroner angiografisi gelmektedir. Halbuki vücuttaki hemen bütün organ ve sistemlere ait kan damarlarının ve lenf damarlarının da angiografisi

yapılabilmekte ve ait olduğu organ veya sistemin adıyla anılmaktadır. Beyin damarlarına ait (Serebral Angiografi), akciğerlere ait (Pulmoner Angiografi), koronerlere ait (Koroner Angiografi), böbreklere ait (Renal Angiografi), karaciğer-dalak incelenmesi için (Splenopofrtografi, Hepatit partografi, Hepatik orter angio grafisi vs.), barsakların incelenmesi için (Çoliak Angiografi) bilinen angiografilerdir. Ayrıca lenf damarlarının ve lenf sisteminin incelenmesi için, lenfangiografi yapılmaktadır. Bir de safra yollarına opak madde verilerek koledok ve safra kanalları ağacının incelenmesi vardır. Buna her ne kadar kolanjigrafi deniliyorsa da isminden başka ilgisi yoktur. Çünkü istisnai olarak verilen ismin aksine incelenen kanallar damar değil safra yollarıdır.

Angiografide esas, cilt yoluyla ilgili damara giden ana damara ulaşıp bir kateter ile girmek ve röntgen skopi ekranında (veya televizyon ekranında) takib ederek ilgili organın ilgili damarına girerek oraya radyopak madde zerkedildikten sonra seri filmler çekmektir.

Buraya kadar anlatılandan anlaşıldığı kadarıyla angio denildiği zaman sadece teşhise yönelik bir tıbbi teknik anlaşılmaktadır. Halbuki tedaviye yönelik (terapötik) angiografi de yapılmaktadır. Bilhassa habis tümörlerin (kanser gibi) tedavisinde kemoterapötik ilaçların kateter aracılığı ile direkt olarak, tümör içine zerk edilmesi hem tedaviyi daha te'sirli yapmakta, hem de doku tahrip edici etkiye sahip olan kanser ilaçlarının sağlam dokulara olan yan etkilerinin daha az olmasına sebeb olmaktadır.

Keza balon anjioplastisi denilen metodla ucunda balon bulunan sondayı damar içinden daha önce geçirilmiş olan kılavuz kateterin içinden geçirerek kanayan bir damarın kanayan odağını kapatacak şekilde balonu şişirmek mümkün olabildiği gibi, koroner arterlerin bilhassa tam tıkanmamış kısımlarını yine balon metoduyla açmak da mümkün olmaktadır. Tedavi amaçlı angionun başka çeşitli kullanılma alanları da vardır.

ANGLİKANİZM;

Alm. *Anglikanismus*, **Fr.** *Anglicanisme,* **İng.** *Anglicanism.* İngiltere'nin resmi kilisesi olan Anglikan kilisesine has doktrin ve kurumlar. İngiltere'nin resmi mezhebi.

Hıristiyanlık, Roma ve Bizans imparatorluklarının resmi dini olduktan sonra, Hıristiyanlık adı altında büyük bir taassubla akla sığmaz zulümler yapılmaya başlandı. İnsanların tüylerini ürperten Engizisyon mahkemeleri kurarak yüz binlerce insanı, haksız yere ve çok kereler servetlerini ele geçirmek için işkenceler yaparak öldürdüler. Hıristiyanlar içinde bu zulümlere isyan edenler çıktı. Luther Martin ismindeki papaz, 1517 yılında papaya isyan etti. Protestanlık mezhebini kurdu. Luther Martin ve Calvin (Kalven) Hıristiyanlıkta son değişiklikleri yapıp, İsa aleyhisselamın Havarilerinden işitilen doğru şeylere yalanlar da katarak birbirine uymayan inciller meydana getirdiler. Böylece hıristiyanlık ismiyle akıl ve hakikat dışında bir din meydana geldi.

Luther'in kurduğu protestanlık ilk zamanlarda İngiltere'de fazla ilgi uyandırmadı. İngiltere, Katolik mezhebine bağlılığına devam etti. Yalnız bu durum uzun zaman devam etmedi. Nihayet 1534'de İngiltere kralı Sekizinci Henry, Papaya isyan etti. İsyan sebebi ise, karısı Catherine'den boşanıp Anne Boleyn adlı bir kadınla evlenmesini papanın kabul etmemesi idi. Bunun üzerine kral katolik kilisesi ile ilgisini keserek protestanlık esasına uygun Anglikan kilisesini kurdu ve papalığın imtiyazlarını kaldırarak kendisini İngiliz kilisesinin büyüğü olarak ilan ettirdi. Altıncı Edward devrinde 42 maddelik bir inanç belgesiyle İngilizce olarak bir ibadet tüzüğü meydana getirildi. Elisabeth tahta geçince, katoliklik ile protestanlık arasında bir orta yol durumunda olan Anglikanizmin inanç belgesini yeniden yazdırarak 39 maddeye indirdi (1563). Sonraki asırlarda çeşitli grublara ayrılan anglikanizm mensupları protestan ve katolik kiliselerine yakınlaşma eğilimi gösterdiler. Halen İngiltere'nin resmi dini ve mezhebidir. Hıristiyanların bütün fırkalarının ister katolikler, ister protestanlar, isterse anglikanlar olsun hepsinin hak din olan İslamiyet'e karşı çirkin hücumları vardır. Bunlar birbirlerine de düşmandırlar. Hepsi politik menfeatler uğruna birbirlerinin gözlerini oymaktadırlar. Luther fırkası ile Kalvin fırkası ve diğer protestan fırkalarının birbirlerine olan düşmanlıkları, katoliklerle protestanların birbirlerine olan düşmanlıklarından daha az değildir

---

ANGLOSAKSONLAR;

Alm. *Angelsachse (m),* **Fr.** *Anglo-Saxon,* **İng.** *Anglo-Saxon.* Germen kavimlerinden Anglar, Sakslar ve Jutlar'a verilen isim. Bu kavimler, bugünkü İngiliz milletinin çekirdeğini meydana getirmişlerdir.

Beşinci ve altıncı yüzyıldan itibaren, bu kavimler, Almanya'dan göç ederek adaların çeşitli bölgelerine yerleşmişler ve ayrı ayrı krallıklar kurmuşlardır. Bunların sayıları, Kent, Sussex, Wessex, East, Anglia, Mercia ve Northumtna olmak üzere yediyi bulmuştur. Bu sayı zaman zaman değişmiştir. Nihayet Wessex Kralı Egbert (802 - 839) diğerlerini hakimiyetine alarak birliği sağlamıştır.

Wessexlerin kurdukları hükümetin esası, Germen örf ve adetlerine dayanmakta, halk; asilzadeler, hür çiftçiler, yarıhür olanlar ve kölelerden meydana gelmekte idi. Daha sonra aristokrat bir zümre gelişerek

hakimiyeti eline geçirmiştir.

Anglosakson adı altında birleşen bu Germen kavimleri, adalara geldikleri zaman puta tapıyorlardı. Daha sonra hıristiyanlığı kabul etmişlerdir.

Anglosaksonlar İskandinavya'dan gelen Vikinglerle savaşmışlar, bunları yenerek siyasi bütünlüklerini korumuşlardır. Bu bütünlük Norman prensi William tarafından 1066 tarihinde adaların istilasıyla son bulmuştur. Anglosaksonlar İngilizlerin dil ve edebiyatına, hukukuna, çeşitli örf ve adetlerine tesir etmişlerdir.

Anglosakson hukuku: Beş ila sekizinci yüzyıllar içinde kralların koyduğu kanunlardan meydana gelmiştir. Bu kanunlarda cezalara ait hükümler, özel hukukla ilgili maddeler çok fazladır. Cezalar içinde ölüm cezası da vardı. Fakat çoğu para cezası idi. Özel hukukta ise anlaşmazlıkla ilgili hükümler, evlenme ve mülkiyet meseleleri vardı. Bunlardan başka amme ve idare hukukuna yer verilmektedir. Anglosakson hukuk sisteminin İngiliz hukukuna tesiri olmuştur.

ANGOLA

DEVLETIN ADı Angola Halk Cumhuriyeti

BAşŞEHRI Luanda

NüFUSU 10.284.000 (1991)

YüZöLçüMü 1.246.700 km^2

RESMi DILI Portekizce

DİNİ Katolik

PARA BİRİMİ Angola Kwanzası

Afrika'nın güneybatısında yer alan kıyı ülkesi. Kuzeyde ve doğuda Zaire, güneydoğuda Zambia ve güneyde Namibia ile çevrilidir. Ülkenin batısında Atlas Okyanusu bulunur. Kuzeyden güneye, 1.300 kilometre, doğu-batı doğrultusunda ise, 1.080 kilometredir.

Tarihi

Orta Amerika'da yaşayan Bantu halkı, 1500 yıllarında göçle bu ülkeye yerleşmişler ve çeşitli krallıklar kurmuşlardır. 1483 yılında Portekizli ilk araştırmacılar, bölgede yerliler tarafından kurulmuş olan Bakongo Krallığı ile çeşitli yakınlıklar kurdular. Diğer Angola krallıklarında olduğu gibi burada da yerli halk demir ve bakır işlemeyi bilmekteydi.

Portekizliler 1575 yılında güneye doğru inmişler ve esir ticareti karlı olduğundan, sömürgecilikten ziyade bu işle uğraşmışlardır. Özellikle 1648-1836 yılları arasında Angolalı esirler satılıp çalıştırılmak üzere Brezilya'ya gönderilmiştir. Esir ticaretinin ortadan kalkması ile Portekizliler Angola'yı daha iyi tanımış, sınırlarını çizmiş ve 1918'den itibaren kendi kontrolü ile kurulan bir hükumetle ülkeyi yönetmeye başlamışlardır.

Yirminci yüzyılın ilk yarısında Angolalılar, yerli veya Portekiz kültürüne uyabilen diye iki grupta mütalaa edilmiştir. 1930'dan itibaren Portekiz sömürge olarak kullandığı Angola'da kontrolü yoğunlaştırdı. Bu durum 1951'e kadar devam etti. Bu yıl tenkitleri önlemek gayesiyle sömürge idaresi yerine deniz aşırı vilayet idaresini getirdi. 1961-1962 arasında Portekiz'e karşı şiddet hareketleri, binlerce Afrikalı ve Avrupalı'nın ölümüne sebep oldu. Yerliler açık savaşta zaferden ümidi kesince, gerilla hareketi başlattılar.

Milliyetçi hareketler, kabile ve yerel duruma bağlı olarak üç grupta teşekkül etmiştir: Dr. Agostinho Neto'nun yönettiği "Angola'nın hürriyeti için Halkçı hareket (MPLA), pek çoğu Angola'da yetişmiş kişilerden meydana gelmektedir. Uzun yıllar merkezini Zaire'de bulunduran ve Holden Roberto tarafından "Angola'nın Hürriyeti İçin" cephesi ikinci gruptur. "Angola'nın tüm bağımsızlığı için Milliyetçi Birlik (UNITN)"de başka bir grubu meydana getirmektedir.

Nisan 1974'te Portekiz, Angola'ya bağımsızlık vermek istediğini bildirmişse de gruplar arası çatışma devam etmiş, hatta ayrılma istekleri de baş göstermiştir. Ekim 1974'te karşılıklı bir anlaşma ile ateş-kes sağlanmıştır. Her ne kadar Ocak 1975'te bir geçiş hükumeti kurulmuşsa da, bağımsızlık isteyen grupları bir araya getirmek mümkün olmamış ve savaş devam etmiştir.

Milliyetçi iki grub, Sovyet yanlısı (MPLA) ile anlaşınca, Kasım 1975'te bağımsızlık ilanı gerçekleştirilmiştir. Biri Lunda ve diğeri Humbo'da olan iki hükumet ilan edilmiştir. MPLA, Sovyet silahları alırken, Kübalı askerler tarafından da desteklenmiştir. Daha sonra MPLA ülkede hakimiyet sağladıysa da gerilla harbi devam etmiştir. "Afrika Ülkeleri Topluluğu" Şubat 1976'da Sovyet yanlısı

MPLA'nın hükumetini tanımıştır. Ülke daha sonra Aralık 1976'da Birleşmiş Milletler'e kabul edildi.

Güney Afrika Cumhuriyeti'nin himayesinde bulunan ve bağımsızlığı için Birleşmiş Milletlerde verilen karar 1989'da gerçekleşti. "Namibya" bağımsız oldu.

Fiziki Yapı

Angola, sahilden yükselen ve 1200-2400 metreyi bulan yüksek yaylalardan meydana gelir. Bunlardan en geniş alanı kaplayanı, ülkenin ortasında yer alan Bie yaylasıdır. Ülkenin en yüksek yeri, 2619 metre ile Moko Dağı'dır. Angola, akarsu yönünden zengindir. Kongo, Kubango ve Kuanza ırmakları önemli nehirleridir.

Ülkenin kuzeyi tropikal ormanlarla kaplı, güneyi ise tamamen çöldür. Ülkenin genelinde tropikal iklim hüküm sürer. Yaylalarda yağış, kıyılara göre çok fazladır. Sıcaklık mevsimlere göre çok az değişir.

Tabii Kaynakları

Angola topraklarının % 40'ı ormanlarla kaplıdır. Ormanlarda çeşitli yabani hayvanlar yaşıyorsa da, bilinçsiz avlama neticesinde bir çok hayvan nesli tükenmek üzeredir.

Angola, büyük petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahiptir. Ayrıca demir, manganez, bakır ve kobalt yatakları vardır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Angola nüfusunun çoğunluğunu yerliler meydana getirir. Nüfusunun büyük kesimi kırsal bölgelerde yaşar. Bağımsızlıktan sonra, ülkede yaşayan Avrupalılar'ın sayısı çok azalmıştır. Okuma-yazma oranı çok düşüktür. İlk üniversite olan Luanda Üniversitesi, 1963'te Portekizliler tarafından kurulmuştur. Resmi dili Portekizce olmasına rağmen bir çok yerel lehçe kullanılır. Halkın çoğunluğu geleneksel dinlerine inanır.

Ekonomi

Angola, petrol ve diğer maden kaynaklarına dayanan karma bir ekonomiye sahiptir. Ülke ekonomisi, İkinci Dünya Savaşından bu yana dikkati çekecek derecede ve devamlı gelişmiştir. Tarım ürünleri en önemli ihracat maddeleri arasındadır. Dünyanın en fazla kahve üreticilerindendir. Diğer önemli tarım ürünleri; pamuk, şeker, kenevir ve bitkisel yağdır. Balıkçılık ve orman ürünleri ekonomide önemli yer tutar.

Ulaşım : Angola'da karayolu ağı, ülkenin hemen her tarafını kaplar. Karayollarının uzunluğu 72.300 km civarındadır. Demiryolları ise, 2952 kilometredir. Bir uluslararası havaalanı ile çok sayıda küçük yerel havaalanı mevcuttur. Atlas Okyanusu kıyısında üç önemli limanı vardır.

ANİLİN;

Alm. *Anilin,* **Fr**. *Aniline,* **İng**. *Aniline.* Kauçuk, boya, ecza, patlayıcı madde yapımında ve daha birçok endüstride geniş ölçüde kullanılan organik bir madde. Havada kahverengiye dönüşen, renksiz, yağımsı, zehirli, tadı acı, kokusu hoş bir sıvıdır. 184,4 derecede kaynar ve -6 derecede donar.

Anilin 1826'da Otto Unverdorben tarafından İndigo denilen kimyevi maddenin bozunma ürünleri arasında keşfedildi. Anilin ismi indiogonun Sanskritçe karşılığından gelir.

1856 yılında William H. Perkin ham anilinin kromik asitle reaksiyonundan kinin elde etmek isterken leylak renginde ilk sentetik boyayı elde etti ve böylece anilin, ilk defa ticari maksatla kullanılmaya başlandı.

Anilin üretiminin yaklaşık % 65'i kauçuk veya lastik üretiminde (işlemi hızlandırmak, lastiğe uzun bir ömür ve iyi bir kalite vermek için) kullanılır. Diğer kullanma sahaları ise değişik renklerde boya (anilin boyalar), vernik, mürekkep ve fotoğraf malzemesi yapımıdır. Anilin bütün sülfo ve diğer bazı ilaçların temel maddesi olup aynı zamanda birçok roket yakıtının bileşenlerinden biridir.

Anilin, kömürün damıtılması sonucu meydana gelen ürünlerde bulunduğundan, anilini ihtiva eden boyalar, kömür katranı boyaları diye adlandırılır. Anilinin ticari üretimi hemen hemen tamamen benzenden yapılır. Benzen molekülündeki (C_6H_6) bir hidrojen atomu yerine NH_2 getirilerek anilin ($C_6H_5NH_2$) elde edilir.

Hala kullanılan orijinal bir üretim metodunda önce nitrobenzen ($C_6H_5NO_2$) elde edilir ve bu bileşik indirgenerek aniline dönüştürülür. Bu maksatla benzene nitrik asit ve sülfirik asit ilave edilerek nitrobenzen meydana getirilir. Bundan sonra buna, hidroklorik asit gibi bir katalizör mevcudiyetinde

demir parçacıkları ve sıcak su ilave edilerek işlem tamamlanır.

Anilin elde etmek için bir başka metod daha vardır. Önce, benzen ile bakır bir klorür (Cu_2Cl_2) ve bakır bir oksit (Cu_2O) karışımı yüksek basınçta ısıtılarak benzen klorür elde edilir. Benzen klorüre yüksek basınç ve sıcaklıkta katalizör vasıtasıyla amonyak etki ettirilerek anilin elde edilir.

Anilin baskı: Anilin mürekkeplerin mumlu kağıt, plastik, metal levha gibi emici olmayan yüzeylere uygulanmasına dayanan kabartma baskılara denir. Baskı mürekkebi, alkolde, gomalakta veya benzer türde herhangi bir uçucu maddede çözünmüş pigmentleri ihtiva eden bir çözeltidir. Hızla buharlaşarak kuruduğu ve besinlerle doğrudan temas eden ambalaj baskılarında kullanılmasında mahzur bulunmadığından tercih edilmektedir. Baskı işleminde, silindire sarılan esnek kauçuk kalıplardan faydalanılır.

Anilin zehirlenmesi: Anilin buharlarının teneffüs edilmesi veya deriye teması ile ortaya çıkan kronik (sürekli) zehirlenme durumu. Burada kanda alyuvarların oksijen taşıyan maddesi hemoglobinin yapısı değişir. Dudak, kulak, burun gibi uç noktalar morarır. Yürüyüş bozuklukları (sarhoş gibi yürüme), yüzde solukluk ve başağrısı gibi belirtiler görülür. Daha çok anilin fabrikaları işçilerinde rastlanır. Koma durumu olursa, açık havaya çıkartılmalı, oksijen koklatılmalı ve suni solunum yaptırılmalıdır.

ANİZET (Pimpinella anisetum);

Alm. *Anisett,* **Fr.** *Anisette,* **İng.** *Anise.* **Familyası:** Maydanozgiller (Umbelliferae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Doğu Anadolu bölgesi (Erzincan, Sivas) Tokat ve Kayseri.

Dağlık bölgelerde sonbaharda ekilen iki yıllık bir bitki. Umumiyetle 50 cm yüksekliğindedir. Şemsiye görünümünde olup, dipten başlayarak dallanır. Çiçekler bileşik şemsiyelerde toplanmışlardır. Soğuğa, mantar hastalıklarına, rüzgara ve kuraklığa dayanıklıdır. Meyvelerindeki uçucu yağ miktarı % 8.3-8.5 arasındadır. Anizet, kötü tabiat şartlarına dayanıklı olması, yüksek mahsül verimi, meyvalarındaki uçucu yağ zenginliği dolayısıyla değerli bir bitkidir.

Kullanıldığı yerler: Meyvelerinden su buharı distilasyonu ile elde edilen uçucu yağı, hemen hemen renksiz ve karakteristik kokuludur. Mide-bağırsak gazlarının teşekkülünü önleyici, hazmı kolaylaştırıcı ve göğüs yumuşatıcı olarak kullanılır. Çocuklara uyku vermede ve gazlarını gidermede çok faydalıdır.

ANJİN;

Alm. *Angina,* **Fr.** *Angine,* **İng.** *Angina.* Agzın içinde, yutağın başlangıcında, sağ ve solda bulunan bademciklerin iltihabı.

Çok rastlanan bu hastalık, kendi yaptığı ziyandan çok, vücudun başka yerlerinde çeşitli organlarda meydana getirdiği dolaylı bozukluklar (komplikasyonlar, iltihablar) sebebiyle oldukça önemlidir. Anjin en çok 5-15 yaş grubunun hastalığı olup, orta yaş ve sonrasında pek rastlanmaz.

1. Hastalık sebebi: Hemolitik streptokok denilen mikrop grubu başta olmak üzere çok çeşitli bakteriler.

2. Hastalığın seyri: ani titreme ile kol ve bacaklarda ağrılar başlar. Ardından ateş 39-40 dereceyi bulur. Nabız 120'yi aşar. Yutkunma güçlüğü, boğazda kulağa vuran şiddetli ağrı vardır. Muayenede bademcikler kırmızımtrak şiş, kıvrımları arasında cerahat toplanmış halde görülür. Küçük dil, yumuşak damak ve yutak, şiş, kırmızı veya iltihablıdır. 3-4. günlerde ateş normale düşer ve genellikle hastalık geçer.

3. Komplikasyonları: Bu hastalığın en önemli tarafı, vücudun başka yerlerinde yapabildiği bozukluklar, yani komplikasyonlarıdır. Bunlar arasında en başta gelenleri şunlardır: Sinüzit, boyun ve çenealtı bezlerinde iltihablanma, boğazda bademcikler çevresinde abseleşme. Bu sayılanlar anjinin yakın komplikasyonlarıdır. Anjin bir de uzak organlarda olan bozukluklara sebeb olur. Bunlar:

a) Ani böbrek iltihabı (akut glomerulonefrit) ve bunun müzminleşmesi ile devamlı böbrek iltihabı (kronik glomerulonefrit). Sonuncusu da devamlı yüksek tansiyona ve böbrek yetmezliğine (üremiye) sebeb olabilir.

b) Ateşli romatizma: Kız çocuklarında daha sık görülür. Vaktinde ve yeterli tedavi yapılmazsa, ilerde kalp kapak yetmezliklerine sebeb olabilir (kalb romatizması).

c) Toplardamar iltihabları: Daha çok boyun, baş ve yüzdeki toplardamarlarda görülür. Öldürücülük oranı yüksektir.

4. Tedavisi: Yatak istirahatı yapılmalı, ılık sulu gıdalar verilmelidir. Gargara olarak % 2 karbonat solüsyonu ile ağız çalkalanmalıdır. İltihaba karşı doktor tavsiyesinde antibiyotikler, ağrılara karşı da

aspirin veya novalgin verilmelidir.

Her bademciği ameliyatla almak gereksizdir. Ancak sık sık iltihablanırsa; romatizma veya böbrek iltihabına (nefrite) sebeb olmasın diye alınması uygun olur.

ANKA;

edebiyat ve tasavvufta yer alan efsanevi kuş. Arapların anka, İranlıların simurg adını verdikleri kuş, Türkçede her iki şekliyle birlikte zümrüdüanka ve hüma yahud umay olarak adlandırılır. Efsanelere göre Kafdağı'nın tepesinde direkleri abanoz, sandal ve öd ağacından yapılmış köşke benzer bir yuvada yaşar. Başı, yassı burunlu yırtıcı bir hayvan başı gibidir. Cüssesi çok büyük olup, uçtuğu zaman hava kararır. Uçarken sel sesine veya gök gürültüsüne benzer sesler çıkarır. Göz kamaştırıcı bir parlaklığa sahiptir. İnsan gibi konuşur ve düşünür. Bilgisi ve hünerleri çok fazladır. Tüyleri ile yaraları iyi eder. Efsanelerde merhametli oluşuyla bilinen iyi kalpli ankanın yanısıra, canavar tabiatlı ikinci bir anka da vardır.

Anka, tasavvuf ve edebiyatta değişik manalarda kullanılmıştır. Tasavvufta, ankanın efsanevi özelliklerinden istifade edilerek bazı tasavvufi görüşler temsili olarak onunla anlatılmıştır. Anka tabirinin tasavvufa yerleşmesini **Mantık-ut-Tayr** adlı eserinde geniş olarak ele alan Feridüddin-i Atar sağlamıştır. Ona göre anka birlik-çokluk gibi iki zıt kavramı ifade eder. İbn-i Arabi ise ankayı bir toz yığını ve zerrecikleri olarak düşünmektedir.

Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında anka, efsanevi özellikleri ve değişik adlarıyla çeşitli teşbih, mecaz ve mazmunlar halinde geniş kullanma sahasına sahiptir. Özellikle divan edebiyatının manzum ve mensur metinlerinde iyi özellikleri ile zikredilir. Renkli tüyleriyle bir cennet kuşu kabul edilerek zümrüdüanka diye bahsedilmiştir. Yükseklerde uçması ve kolay avlanamayışı yüzünden ulaşılması çok zor durumları ifade etmek için kullanılmıştır. Sevgili, adı herkes tarafından iyi bilindiği halde, kendisini görenin olmaması, gözle görülmeyişi veya ona ulaşma zorluğu sebepleriyle ankaya benzetilmiştir. Onun aşığa iltifat etmesi ve yakınlık göstermesi ise aşığın başına "devlet kuşu" konması olarak kabul edilmiştir.

Ankanın en meşhur özelliği, kimseye muhtaç olmadan kendi başına yaşadığı için kanaati temsil etmesidir. Bu yüzden kanaat sahiplerine "ankameşreb" veya "ankatabiat" denir. Yine bu özelliği sebebiyle kimseden birşey beklemeden darda kalan herkese yardım eden bir varlık hüviyeti kazanmıştır.

Anka, tekke edebiyatında da çeşitli mazmunlar halinde geniş olarak yer alır. Halk hikaye ve masallarında zümrüdüanka adıyla, masal kahramanlarına yardım eden bir kuş olarak rastlanır.

Huma kuşu yükseklerden seslenir;

Sen ağlama ala gözler ıslanır.

ANKARA;

Türkiye Cumhuriyetinin başkenti, ikinci büyük şehri. Nüfus bakımından İstanbul'dan, yüzölçümü bakımından da Konya'dan sonra ikincidir. Bolu, Çankırı, Kırıkkale, Kırşehir, Konya, Aksaray ve Eskişehir arasında yer alır. 38°33' ve 40°47' kuzey enlemleri ile 30°52' ve 34°06' doğu boylamları arasındadır. Batıdan doğuya, kuzeyden güneye transit yolların düğüm noktasıdır. Büyük bir kısmı İç Anadolu bölgesinde, diğer kısmı da Batı Karadeniz bölgesindedir. Telefon kod numarası (4)tür.

İsminin menşei

Ankara ismi için muhtelif rivayetler vardır. Her millet kendine göre mana vermiştir. Frigyalılar (gemi çıpası) manasına gelen "Amküra" demişlerdir. Romalılar "Aneyre" demişler, Yunanlılar (koruk) manasına gelen "Agurida" veya (hıyar) manasına gelen "Anguri" ismini vermişlerdir. M.Ö. üçüncü asırda "Appoloyons" isimli bir tarihçinin Ankara ile ilgili iddiaları doğru değildir. Bu tarihçiye göre, Galatlarla Pontus birleşerek Mısır'a sefer yapmışlar. Kazandıkları zaferin hatırası olarak bir gemi çıpasını alıp dönüşlerinde Ankara'yı kurmuşlardır. Halbuki Ankara, Frigya ve Hitit devrinde bilinen bir şehirdir. Frikçe'de "Ank" (kıvrıntı) manasına gelir. Persler ve İlhanlılar, Farsça üzüm manasına gelen "Engür", Araplar "Enguriye" ismini kullanmışlardı. Selçuklular "Zatül Selasil", Osmanlılar ise "Angara" ve nihayet "Ankara" demişlerdir.

Tarihi

Ankara'nın geçmişi çok eski devirlere dayanır. Nitekim Bağlum, Çubuk Barajı ve Maltepe'deki kazılarda eski çağlara ait eşyalar bulunmuştur. Alatlıbel ve Etiyokuşu, eski çağlardan kalma köylerdir. Ankara'nın bilinen tarihi Hititlere dayanır. Hitit İmparatorluğu Anadolu'ya hakim olunca, Ankara'ya 160 km uzaklıktaki Hattuşaş'ı (Bogazköy) başkent yaptı; bu sebepten Ankara Kalesinde Hititlere ait izler

vardır.

Hitit İmparatorluğunun yıkılışından sonra M.Ö. sekizinci asırda Anadolu'ya hakim olan Frigyalılar, Ankara'ya sahip olmuşlardır. Frigyalılar şehirlerini yığma topraklarla yapılmış tepeler (höyükler) üzerine kurmuşlardır. Orman Çiftliği civarında 20'ye yakın yığma tepede Frigyalılara ait mezar ve eşyalar bulunmuştur. Frig kralı Gordius'un oğlu Midas, Ankara'yı genişletmiştir. Ankara, Avrupa-Asya arasında göç, ticaret ve fetih yolları üzerinde olduğundan, Lidyalılar, Persler, Galatlar, Bergamalılar, Makedonya kralı Büyük İskender'in ve Romalıların istilasına uğramıştır. Roma İmparatorluğu (M.S. 189-395) idaresi altında iken Roma'nın bölünmesi üzerine 395-684 arasında Doğu Roma (Bizans) idaresinde kalmıştır. 684 senesinde İslam ordusu Ankara'yı ele geçirmiştir. Ankara kalesinde pekçok Eshab-ı kiramın kabirleri vardır (yerleri belli değildir). Abbasiler devrinde, Halife Harun Reşid zamanında Ankara bütünüyle feth edilmiştir. Bundan sonra Ankara zaman zaman müslümanlarla Bizanslılar arasında el değiştirmiştir.

1071 Malazgirt Meydan Savaşında Alparslan Bizans ordularını yenip bozguna uğratınca, Selçuklu Türkleri hızla Anadolu'yu feth ettiler. 1073'de Ankara'yı ele geçirdiler. Bizanslılar, Ankara'yı geri almak için iki defa saldırdılarsa da hezimete uğradılar. İlhanlılar, Selçuklu ülkesini istila edince, Ankara 40 sene İlhanlıların elinde kaldı. 1210 Moğol istilasında Sultan İkinci Gıyaseddin Keyhüsrev, Ankara kalesine sığındı. 1341'de Anadolu'da çıkan karışıklıklarla "Ahi Teşkilatı" Ankara'nın siyasi iktidarını ele geçirdi. Huzur ve güven sağlandı. 1354'te Ahiler kendi istekleri ile Ankara'yı Orhan Gazi zamanında oğlu ve Rumeli fatihi Süleyman Paşaya devrettiler. Böylece Ankara 1354'te Osmanlı Devletinin toprağı oldu.

İstiklal Savaşı'nda Milli mücadelenin merkezi, karargahı, 23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisinin çalışma yeri, 13 Ekim 1923'de de yeni cumhuriyetin başkenti olmuştur.

Fiziki Yapı

Ankara ili Orta Anadolu yaylasının kuzeyinde, İç Anadolu'nun yukarı Sakarya bölgesinde yer alır. Dünyanın nüfusu ve kapladığı yer bakımından en hızlı büyüyen şehirlerinden biridir. Bozkırda modern bir başkenttir. Ortalama yüksekliği deniz seviyesine göre 900-1000 metredir. Ovaları azdır, platoları ve dağları yüzölçümünün % 80'ini teşkil eder. Ovaları ise yüzölçümünün % 15'ine yakındır. Platolardaki ormanlık saha gittikçe artmakta ve 300 bin hektara yaklaşmaktadır.

Dağları: Dağları çok yüksek olmayıp, en yüksek dağı 2034 metre ile Yıldırım Dağıdır. Kuzey kısmı diğer yönlere göre daha yüksek ve dağlıktır. Bu kısmını Batı Karadeniz bölgesinden gelen Köroğlu dağları kaplar. Ankara'nın başlıca dağları şunlardır: İdris Dağı (1992 m), Aydos Dağı (1879 m), Abdüsselam Dağı (1610 m), Elma Dağ (1761 m), Mire Dağı (1635 m), Dinek Dağı (1742 m), Hızır Dağı (1688 m), Çile Dağı (1440 m), Yıldırım Dağı (2035 m).

Ovaları: En geniş ovası 300 km uzunluğunda ve 10-15 km genişliğinde Ankara Ovasıdır. Doğusunda Hüseyingazi Dağı ve yaylası vardır. Çubuk ovası 20 km uzunluğunda ve 15 km genişliğindedir. 300 kilometrelik bir yer kaplar. Haymana Ovası ve yaylası, Mürted Ovası, 20 km uzunluğunda ve üç kilometre genişliğinde bir ovadır. Mühim vadileri ise Balaban Deresi, Kılıçözü (Çoraközü ve Boraközü), Kızılırmak, Sakarya, Hamamözü, Kızılözü ve Çoruközü vadileridir.

Akarsuları: Ankara, doğuda Kızılırmak ve batıda Sakarya nehirlerinin çizdiği kavisler içinde bulunur. Diğer akarsular ise, bu nehirlerin kollarıdır.

Sakarya: Eskişehir'in Çifteler kazasının yakınlarında çıkan Sakarya Nehri, Polatlı ilçesi sınırları içinde Porsuk Çayı ile birleşir. Sarıyar Baraj Gölünden sonra tekrar batıya doğru yönelir. Sakarya'nın Ankara ili içinde uzunluğu 168 kilometredir. Ankara Çayı, Kirmir Suyu, Seben Çayı, Ilıcaözü, Elvanlı, Nal ve Pınarbaşı, Çoruhözü, Balaban dereleri, Deliceırmak ve Akkuşanözü suları Sakarya ile birleşir.

Kızılırmak: Kızılırmağın 256 kilometrelik kısmı Ankara il sınırları içinde akar. Hirfanlı Barajından sonra Şereflikoçhisar-Bala Keskin-Kırıkkale ve Kalecik ilçelerinden geçer.

Ankara Çayı: Ankara iline ait en büyük akarsudur. Çubuk, Hatip ve İncesu çaylarının birleşmesinden meydana gelir. Çağlayık'ta Sakarya ile birleşir.

Göl ve barajları: Ankara ili göl ve baraj bakımından zengin sayılır.

Tuz Gölü: Türkiye'nin ikinci büyük gölü olan Tuz gölünün bir bölümü Ankara sınırları içindedir. Derinliği az ve tuz oranı yüksektir (% 32 tuz). Ortalama derinlik 50-70 santimetredir. Yazın bir kısmı buharlaşır ve çekilen suların yerine tuz tabakası kalır. Yüzölçümü 1500 kilometrekaredir.

Emir Gölü: Uzunluğu 5-6 km, genişliği 250-300 m olan bir set gölüdür. Dar ve dolambaçlıdır. Suyu tatlıdır ve balığı boldur.

Mogan Gölü: 6 km uzunluğunda ve 1 km genişliğindedir. Derinliği 4 metreyi aşmaz. Tuzlu bir göldür. Su sporları tesisleri vardır. Su sporlarına elverişlidir. Gölde sazan, kefal ve sardalya balıkları üretilir. Kışın bazı yerleri tuz tabakasıyla örtülür. Bazı yerleri ise bataklıktır.

Hirfanlı Barajı: Kırşehir sınırında 1958'de yapılan bu barajda 6 milyar metreküp su birikir. Yüzölçümü 263 kilometrekaredir. Kızılırmak üzerinde kurulmuş en büyük barajdır.

Sarıyar Barajı: Ankara-Eskişehir sınırına yakın Sarıyar köyünde ve Sakarya Nehri üzerinde kurulmuştur. 3 milyar metreküp su birikir. 1956'da yapılmıştır. Yüksekliği 108 metredir.

Çubuk-I ve Çubuk-II barajları: Çubuk Çayı üzerinde Ankara'nın suyunu karşılamak için kurulmuştur. Çubuk-I 1936'da, Çubuk-II 1964'te inşa edilmiştir.

Bayındır Barajı: Bayındır Deresi üzerinde kurulan toprak dolgulu bir barajdır. Toplanan su, içme suyu olarak kullanılır. Yüzölçümü 8 kilometrekaredir. 1965'te faaliyete geçmiştir.

Kurtboğazı Barajı: Kurtboğazı deresi üzerinde kurulmuştur. 1967 yılında içme suyu ve sulama maksadıyla yapılmıştır. Yüzölçümü 5 kilometrekaredir.

Kesik Köprü Barajı: Kızılırmak üzerinde toprak kaya dolgusu olarak ve sulama maksadıyla 1966 yılında yapılmıştır. Yüzölçümü 6.5 kilometrekaredir.

İklim ve Bitki Örtüsü

Genellikle kara ikliminin hüküm sürdüğü Ankara'da farklı iklimler vardır. Güneyde İç Anadolu'nun hususiyeti olan step-bozkır iklimi, kuzeyde ise Karadeniz bölgesinin yumuşak ve yağışlı özelliği görülür. Ankara ilinin kışları çok soğuk ve yazları da çok sıcaktır. Yıllık ısı değişikliği 40°C ile -24,9°C arasındadır. Ortalama yağış ilçelerde farklıdır. Yağış 300 mm ile 540 mm arasında, havadaki nem oranı ise % 40-79 arasında değişir. Gece ve gündüz arasındaki sıcaklık farkı fazladır. Tuz gölüne inildikçe yağış azalır. Ortalama karlı gün sayısı bir ayı geçmez. İlin büyük kısmında bozkır (step) bitkileri görülür. İlbaharda yeşil olan arazi yazın sararmış ve kurumuş otlarla kaplıdır. İlin kuzey ve kuzeybatısında deniz ikliminin tesiri görülür ve bu bölge geniş ormanlarla kaplıdır. Yağmur bulutlarını ormanlar ve kuzeydeki dağlar çekerek güneye inmesini önler. Ormanların çoğu korular ve baltalık orman halindedir. Yüzölçümünün % 10'u ormanlıktır. Arazinin yüzde 15'i çayır ve mer'adır. Tahıl ise en geniş araziyi kaplayan bir bitki örtüsüdür.

Ekonomi

Ankara'da yapılan tarım daha çok tarla ürünlerine dayanır. Konya'dan sonra Türkiye'nin ikinci büyük tahıl (buğday) ambarıdır. Geniş ekim alanına sahiptir. Buğdaydan başka, yulaf, arpa, baklagiller, sanayi bitkileri, şeker pancarı, yumru bitkiler, sebze ve meyve çeşitleri, patates oldukça çok yetiştirilir. Sakarya ve buna dökülen akarsuların vadilerinde pirinç ekilir. Armudu ve üzümü meşhurdur. Polatlı, Haymana, Ş. Koçhisar, Bala ve Çubuk'ta buğday ekimi yaygındır. Arpa, yulaf, şekerpancarı, kavun, karpuz ve sebze üretimi de tarımda çok önemli bir yer tutar. Fasulye, yem bitkileri, mercimek, çeltik, ayçiçeği yetiştirilir. Meyvacılık pek yaygın değilse de armut, elma, kayısı, kiraz, vişne, erik ve ceviz gibi meyvalar yetiştirilir. En çok yetiştirilen meyve üzümdür.

Hayvancılık: Ankara hayvancılık bakımından önemli bir ilimizdir. Tiftik keçisinin diğer bir ismi de "Ankara keçisidir". Tiftik keçisinin anavatanı Ankara'dır. Amerika ve Afrika'ya Ankara'dan gitmiştir. Yünü makbul olan Ankara keçisi, dünyaca üne sahiptir. Ankara ilinde tiftik keçisi, kıl keçisi, koyun (ak ve karaman cinsi) ve sığır beslenir. Tarımda motorlu araçların artışı yüzünden at ve manda sayısı gittikçe azalmaktadır. Kümes hayvanı yetiştiriciliği de önemli bir yer tutar. Ankara'nın balı da çok meşhurdur ve üretimi yüksektir.

Madenler: Madencilik bakımından pek zengin sayılmaz. Buna rağmen bazı madenler vardır. Nallıhan'da çıkarılan linyit 150 bin tona yaklaşmıştır. Bala, Beypazarı civarında demir, Nallıhan ve Beypazarı'nda linyit; Ayaş ve Bala'da alçı taşı, Çubuk ve Nallıhan'da mermer; Haymana, Kalecik ve Polatlı civarında manganez mevcuttur. İl dahilinde molibden, volfram, bentonit, trona, feldispat, kil, manyezit, perlit, tuz, pomza taşı vardır.

Sanayi: Sanayi ve ticaret bakımından memleketimizin başta gelen merkezlerindendir. Sanayi, imalat ve gıda kolunda oldukça gelişmiştir. Un, makarna, şeker, yağ, dokuma fabrikaları, süt, tereyağı, et kombinaları, deri ve trikotaj tesisleri vardır. Çimento, tuğla, kiremit ve inşaat makinaları imal eden fabrikalar hızla artmaktadır. Merkezi ve ilçelerinde fabrika sayısı oldukça fazladır. Şehir, 1956'dan bu yana "Enterkonnekte" enerji sistemine bağlıdır. İlin enerji ihtiyacının çoğu Hirfanlı, Sarıyar, Kesikköprü, Çatalağzı ve Çayırhan hidroelektrik santrallarından karşılanır. Ankara ilinde tehlikeli boyutlara ulaşan hava kirliliği son yıllarda alınan tedbirlerle azaltılmıştır.

Ulaşım: Kara, hava ve demiryolu bakımından çok önemli bir kavşak noktasıdır. İstanbul'a Bolu

üzerinden kara yolu ile 438 kilometredir. Coğrafi durumu sebebiyle doğudan batıya, kuzeyden güneye giden yol güzergahlarının kavşak noktasıdır. Edirne-Hatay (E-5) karayolu ile İzmir-Ağrı (E-23) karayolu Ankara'dan geçer. Köy ve ilçelere bağlanan karayolları muntazamdır. Yolsuz köyü yoktur. Vasıtalarının çokluğu bakımından İstanbul'dan sonra ikinci sırayı alır. Esenboğa hava limanı, Türkiye'nin Yeşilköy'den sonra ikinci büyük hava alanıdır. Yurt içi ve yurt dışı hava ulaştırmasında önemli bir yeri vardır. Mürted, Etimesgut ve Güvercinlik hava alanları, askeri maksadlarla kullanılmaktadır. Ulaşım bakımından olduğu gibi, haberleşme bakımından da kavşak noktasıdır. Ankara ilinde son senelerde yapılan kavşaklar ve yollar ile trafik rahatlamıştır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Ankara'nın nüfusu 1990 sayımına göre 3.236.626 olup, 2.836.719'u il ve ilçe merkezlerinde, 399.907'si köylerde yaşamaktadır. Nüfusu hızla artmakta olan Ankara'nın 1927'de nüfusu 75.000 idi.

Örf ve adetler: Ankara ili folklor, türkü, oyun, töre, mani bakımından çok zengin ve diğer illere göre farklıdır. Zeybek oyunu meşhurdur. Cirit ve tura gibi sportif oyunları, 400'e yakın türküsü vardır. Kadın ve erkeklerin hususi kıyafetleri mevcuttur. Erkekler "yemeni" denilen ayakkabı ve "poşu" denilen sarık, kadınlar üç etekli entari giyerler. Kendine mahsus yemekleri vardır. Ankara tavası, tiritli köfte ve tandır böreği meşhurdur. Folklorda Oğuz boylarının te'siri görülür. Evlenmede kız beğenme, isteme, takı, çeyiz asma, kına gecesi ve düğün, kendi adetlerine göre farklılık gösterir.

Yetişen meşhurlar: Hacı Bayram-ı Veli, Ankara'nın Zülfadl = Zülfazl (Solfasol) köyünde doğmuştur. Esas ismi Numan'dır. Tahsilini bitirince Ankara'da Melike Hatun'un yaptırdığı Kara Medresede müderris oldu Hamidüddin-i Aksarayi'nin (Somuncu Baba) daveti üzerine giderek, bu zattan tasavvuf bilgilerini öğrendi. Bayram günü buluştukları için hocası ona Bayram ismini verdi. Beraber Şam'a, sonra da hacca gittiler. Osmanlı sultanlarından İkinci Murad Han, Hacı Bayram-ı Veli hazretlerine çok hürmet ve itibar ederdi. Keramet ve ilim sahibi büyük bir İslam alimi ve velidir. Türbesi Ankara'daki Hacı Bayram-ı Veli Camii girişindedir. Ankaravi İsmail Resuhi Efendi (Büyük din alimlerinden) Mesnevi Şerhi ile meşhurdur. Yahya Efendi, üç defa şeyhülislam olmuştur. Şeyhülislam Ankaralı Zekeriyya Efendi"nin oğludur. Alim ve devrinin şairlerindendir. Şaban Şifai, meşhur tıp bilgini, şair ve tarihçidir.

Eğitim: Ankara'nın okulsuz köyü yoktur. İlde 159 anaokulu, 1587 ilkokul, 250 ortaokul, 28 mesleki ve teknik ortaokul, 85 lise, 90 meslekii ve teknik lise olmak üzere beş üniversite ile bunlara (Hacettepe, Ankara, Gazi, Ortadoğu ve Bilkent) bağlı fakülte ve Silahlı Kuvvetler eğitim merkezleri vardır.

İlçeleri

Ankara'nın 24 ilçesi vardır. Bunların yedi tanesi il merkezini meydana getirir.

Altındağ: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 422.668 olup, 417.616'sı ilçe merkezinde, 5.052'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 7 köyü vardır. İl merkezinin kuzey kesimini meydana getirir. Köyden kente göçün çok olduğu Ankara'ya ilk gelenlerin yerleşmeleri ile nüfusu hızla artan Altındağ, 1953'te Ankara'ya bağlı ilçe haline getirildi. Ankara belediyesine bağlı bir şube iken 1984'te yapılan düzenleme ile Ankara Büyük Şehir Belediyesine bağlı bir ilçe belediyesi haline geldi.

Çankaya: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 714.330 olup, 712.304'ü ilçe merkezinde 2026'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 3 köyü vardır. İl merkezini meydana getiren ilçelerden biridir. Cumhuriyetten önce bağlık küçük bir yerleşim merkezi olan ilçe, Cumhurbaşkanlığı konutunun burada inşa edilmesi üzerine önem kazandı. Ankara'nın, üst gelirli kimselerin yerleştiği lüks bir yeri haline geldi. Çankaya belediyesi 1984'te yapılan düzenleme ile Ankara Büyük Şehir Belediyesi'ne bağlı bir ilçe belediyesi haline geldi.

Etimesgut: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 70.800 olup, 69.960'ı ilçe merkezinde, 840'ı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 2 köyü vardır. İl merkezinin batı kesimini meydana getirir. 9 Mayıs 1990'da 3344 sayılı kanunla ilçe merkezi oldu.

Keçiören: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 536.168 olup, 523.891'i ilçe merkezinde 12.277'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 2, Bağlum bucağına bağlı 6 köyü vardır. Yüzölçümü 198 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 2.708'dir.

Ankara'nın başşehir olduğu yıllarda ilçe, bağlarla kaplı sayfiye yeri idi. 1950'den sonra yoğun göç hareketinin te'siri ile Ankara'dan ayrı olarak hızla gelişti. Bir süre sonra da il merkezi ile birleşerek orta gelirli kesimin yerleştiği bir semt haline geldi. Çankaya'dan sonra en çok nüfusa sahip ilçedir. 1984'te yapılan düzenleme ile Ankara Büyük Şehir Belediyesi'ne bağlı bir ilçe belediyesi haline geldi. İlçenin kuzey kesiminde kırsal nitelikli yerleşim birimleri vardır.

Mamak: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 410.359 olup, 400.733'ü ilçe merkezinde, 9626'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 7 köyü vardır. Yüzölçümü 161 km^2 olup, nüfus

yoğunluğu 2549'dur. İlçe toprakları orta yükseklikte dalgalı düzlüklerden meydana gelir. İlçe topraklarını İnce su deresi, Karanlık, Hatip ve Bayındır çayı sular. Bayındır çayı üzerinde Ankara'nın su ihtiyacını karşılamak için kurulan barajın bir bölümü ilçe sınırları içinde kalır. MKE Gaz Maske Fabrikası ile süt ürünleri fabrikası başlıca sanayi kuruluşlarıdır. Yoğun göçe maruz kalan ilçe büyük bir hızla gelişerek il merkezi ile birleşti. 1983'te Çankaya ilçesinden ayrılarak ilçe merkezi oldu. 1984'te yapılan düzenleme ile Ankara Büyük Şehir Belediyesine bağlı bir ilçe belediyesi haline geldi.

Sincan: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 101.118 olup, 91.016'sı ilçe merkezinde 10.102'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 9,Yenikent bucağına bağlı 6 köyü vardır. Yüzölçümü 420 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 241'dir.

İlçe toprakları dağlarla çevrilidir. Kuzeydoğusunda Karyağdı dağı, doğusunda Ayaş dağı yer alır. İlçe topraklarını Ankara çayı sular. Yoğun göçe maruz kalan Sincan hızla büyüyerek il merkezi ile birleşti. F-16 uçakları montaj fabrikası, başlıca sanayi kuruluşudur. Eskişehir-Ankara demiryolu ilçe merkezinden geçer. 1983'te ilçe merkezi oldu. 1984'te yapılan düzenleme ile Ankara Büyük Şehir Belediyesine bağlı bir ilçe belediyesi haline geldi. Sincan belediyesi 1956'da kurulmuştur.

Yenimahalle: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 351.436 olup, 343.951'i ilçe merkezinde 7485'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 13 köyü vardır. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Kırsal kesimlerde yaşıyanlar tarımla uğraşır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve ayçiçeğidir. 1950'den sonra yoğun göçe maruz kalan ilçe hızla gelişerek il merkezi ile birleşti. 1984'te yapılan düzenleme ile Ankara Büyük Şehir Belediyesine bağlı bir ilçe belediyesi haline geldi.

Akyurt: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 12.535 olup, 3533'ü ilçe merkezinde 9002'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 17 köyü vardır. Çubuk ilçesine bağlı bir bucak iken, 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kanunla ilçe merkezi oldu. İlçe toprakları orta yükseklikte plato görünümündedir. Çubuk Ovasının bir kısmı ilçe sınırları içinde kalır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri arpa, buğday ve baklagillerdir. Meyvecilik gelişmiş olup, en çok elma ve armut yetiştirilir. İlçe merkezi Çubuk Ovasının güneybatı kesiminde kurulmuştur.

Ayaş: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 20.806 olup, 6427'si ilçe merkezinde 14.379'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 21 köyü vardır. Yüzölçümü 1158 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 18'dir. İl merkezinin batısında yer alır. İlçe toprakları engebeli düzlüklerden meydana gelir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı olup sebzecilik gelişmiştir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. İlçe merkezi Ayaş belinin batı eteklerinde kurulmuştur. İl merkezine 60 km mesafededir. Eski İstanbul-Ankara karayolu ilçeden geçiyordu.

Bala: 1990 sayımına göre toplam nüfusu, 37.612 olup, 6236'sı ilçe merkezinde 31.376'sı köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları Yukarı Sakarya bölümünün güneydoğusunda yüksek bir plato görünümündedir. Toprakları yer yer verimsiz ormanlarla kaplıdır. Balaban deresinin vadisi ilin en uzun ve en geniş vadisidir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday ve ayçiçeğidir. Hayvancılık gelişmiş olup, çok miktarda koyun beslenir. İlçe merkezi Kartal yaylasında on dokuzuncu asırda Kafkasya'dan gelen göçmenler yerleştirilerek kuruldu. 1880'de Ankara'ya bağlı kaza oldu. Ankara-Kırşehir karayolu üzerindedir.

Beypazarı: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 45.977 olup, 26.225' i ilçe merkezinde 19.752'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 45, Karaşar bucağına bağlı 6, Kırbaşı bucağına bağlı 8, Uruş bucağına bağlı 4 köyü vardır. Yüzölçümü 1.868 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 25'tir.

İlçe toprakları genelde dağlıktır. Kuzeyinde Köroğlu Dağları güneyinde Sündiken Dağları yer alır. Bu dağların ortasında Kimir Suyunun açtığı Beypazarı Ovası vardır. Sakarya Irmağı Beypazarı'nın Eskişehir ile olan sınırını çizer. Sakarya Nehri üzerine kurulan Sarıyar Barajının gerisinde meydana gelen sun'i gölün bir kısmı ilçe sınırları içinde kalır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, pirinç olup, sebzecilik gelişmiştir. Ayrıca elma, armut, ceviz, badem, üzüm gibi meyveler de yetiştirilir. Küçükbaş hayvan besiciliği yaygın olan ilçede en çok koyun ve tiftik keçisi beslenir. Tavukçuluk arıcılık ve ipekböcekciliği gelişmiştir. İlçe topraklarında zengin demir ve kömür yataklarının olduğu tespit edilmiştir.

Beypazarı, Hititler zamanında kurulmuş eski bir yerleşim merkezidir. Eski İstanbul-Ankara karayolu üzerinde olup, il merkezine 102 km mesafededir. İlçe belediyesi 1890'da kurulmuştur.

Çamlıdere: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 19.365 olup, 10.075'i ilçe merkezinde 9290'ı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 22, Peçenek bucağına bağlı 17 köyü vardır. Yüzölçümü 625 km^2

olup, nüfus yoğunluğu 31'dir.

İlçe toprakları tamamen dağlık olup, Köroğlu dağlarının üzerinde yer alır. Dağlar karaçay ve kolları ile parçalanmış olup, ormanlarla kaplıdır. Ekonomisi arıcılık ve ormancılığa dayalıdır. İlçe merkezi 18 kilometrelik bir yolla Ankara-Zonguldak karayoluna bağlanır. 1954'te ilçe olmuştur. İlçe belediyesi ise 1904'te kurulmuştur.

Çubuk: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 51.964 olup, 22.935'i ilçe merkezinde, 29.029'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 70, Sirkeli bucağına bağlı 14 köyü vardır.

İlçe toprakları doğu-batı istikametindeki dağların engebelendirdiği bir platodan meydana gelir. Kuzeyinde Aydos Dağı, güneybatısında Müre Dağı, güneydoğusunda İdris ve Karbasan Dağları yer alır. Batısından kaynaklanan suları Koca Çay, doğusundan kaynaklanan suları ise Çubuk Çayı toplar. Çubuk Vadisinde meydana gelen Çubuk Ovası 250 km^2 genişliğindedir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri arpa, buğday, baklagillerdir. Çubuk Çayı kıyılarında sebze ve meyvecilik üretimi yapılır. En çok elma ve armut yetiştirilir. İlçede mermer ve perlit yatakları vardır.

İlçe merkezi Çubuk Ovasının güney ucunda Çubuk çayının iki yakasında yer alır. İl merkezinde 30 km mesafededir. Cumhuriyetten sonra ilçe olan Çubuk'un belediyesi 1922'de kurulmuştur.

Elmadağ: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 38.032 olup, 19.490'ı ilçe merkezinde 18.542'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 14 köyü vardır. Yüzölçümü 573 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 66'dır. İlçe topraklarını Elmadağı engebelendirir. Dağlardan kaynaklanan suları Balaban deresi toplar. Bu derenin kenarında meyvecilik yapılır. En çok elma üretilir. Ayrıca buğday ve arpa ekimiyle bağcılık da yapılır. MKE'ye bağlı Barut fabrikası başlıca sanayi kuruluşudur.

İlçe merkezi, Ankara-Kırıkkale kara ve demir yolu üzerindedir. Eskiden Asi Yozgat ve Küçük Yozgat adlarıyla bilinen Elmadağı, Çankaya ilçesine bağlı bucak iken 1960'da ilçe oldu. İl merkezine 39 km mesafededir. İlçe belediyesi 1944'de kurulmuştur.

Evren: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 6928 olup, 3810'u ilçe merkezinde, 3118'i köylerde yaşamaktadır. Şereflikoçhisar'a bağlı bir köy iken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kanunla ilçe merkezi oldu.

Gölbaşı: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 43.522 olup, 25.123'ü ilçe merkezinde 18.399'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 29 köyü vardır. Yüzölçümü 1111 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 39'dur. İlçe toprakları genelde düzdür. Mogan ve Emir gölleri ilçe sınırları içinde yer alır.

İlçe merkezi Mogan Gölünün kuzey kıyısında kurulmuştur. Köy iken 1945'te Çankaya'ya bağlı bir bucak merkezi oldu. 1955'te Gölbaşı'ndan Ankara-Konya karayolu geçince, transit ulaşıma yönelik bir konaklama merkezi halini aldı. 1975'ten sonra göl çevresinde kamu ve özel kuruluşlar tarafından dinlenme tesisleri kuruldu. Hızla büyüyen ilçe Ankara'nın bir banliyösü haline geldi. 1983'te ilçe olan Gölbaşı'nın belediyesi 1965'te kurulmuştur. İl merkezine 16 km mesafededir. İlçe topraklarında linyit ve zengin kil yatakları vardır.

Güdül: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 18.698 olup, 5504'ü ilçe merkezinde 13.194'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 26 köyü vardır. Yözölçümü 419 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 45'tir. İlçe toprakları İç Anadolu'nun stepleri ile Karadeniz bölgesinin dağlık alanları arasındaki geçiş kuşağında yer alır. İlçe topraklarından kaynaklanan suları Kimir çayı toplar. Bu akarsuyun vadisinde düzlükler vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şeker pancarı ve üzüm olup, ayrıca az miktarda elma, armut, pirinç, nohut ve mercimek yetiştirilir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. En çok kıl keçisi ve sığır beslenir. İlçe merkezi Kimir çayı vadisinin güney yamaçlarında kurulmuştur. Gelişmemiş küçük bir yerleşim merkezi olan Güdül 1957'de ilçe olmuştur. İl merkezine 82 km mesafededir. Belediyesi 1903'te kurulmuştur.

Haymana: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 55.527 olup, 9144'ü ilçe merkezinde 46.383'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 53, İkizce bucağına bağlı 5, yenice bucağına bağlı 25 köyü vardır. Yüzölçümü 2976 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 19'dur. İlçe toprakları genelde platolardan meydana gelmiştir. Cihanbeyli platosunun bir devamı olan ilçe topraklarının büyük bölümünü Haymana platosu meydana getirir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Tarım modern aletlerle yapılır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa şeker pancarı ve baklagillerdir. Hayvancılık gelişmiş olup en çok merinos koyunu ve sığır beslenir. İlçe topraklarında manganez yatakları vardır. İlçe merkezi Haymana platosu üzerinde Babayakup deresi

kıyısında yer alır. İl merkezine 73 km mesafededir. İlçe belediyesi 1887'de kurulmuştur.

Kalecik: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 25.043 olup, 10.051'i ilçe merkezinde 14.992'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 20, Çandır bucağına bağlı 21, Hasanyaz bucağına bağlı 14 köyü vardır. Yüzölçümü 1318 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 19'dur. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Dağların ortasında Kızılırmak vadisi yer alır. Batısında Karbasan dağı, güneyinde İdris dağı vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, bağday, elma ve armut olup, ayrıca az miktarda baklagiller ve ayçiçeği yetiştirilir. Hayvancılık gelişmiştir. Topraklarında bentonit ve mermer yatakları vardır. İlçe merkezi Ankara-Çankırı-Kastamonu karayolunun, 5 km güneyinde kurulmuştur. Gelişmemiş yerleşim merkezi olan Kalecik il merkezine 67 km mesafededir. Ankara-Zonguldak demiryolu kasabanın doğusundan geçer. İlçe belediyesi 1878'de kurulmuştur.

Kazan: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 21.837 olup, 6.509'u ilçe merkezinde 15.328'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 31 köyü vardır. Yenimahalle ilçesine bağlı bir bucak iken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kanunla ilçe merkezi oldu.

Genelde ovalık olan ilçe topraklarının batısında Ayaş dağları yer alır. İlçe topraklarını Kurtboğazı deresi sular. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, baklagiller ve ayçiçeğidir. Hayvancılık gelişmiştir. İlçe merkezi Ankara-İstanbul karayolu üzerinde ve Kurtboğazı deresi kıyısında kurulmuştur.

Kızılcahamam: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 34.456 olup, 12.856'sı ilçe merkezinde, 21.600'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 42, Celtici bucağına bağlı 33, Güven bucağına bağlı 18, Pazar bucağına bağlı 13 köyü vardır. Yüzölçümü 1712 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 20'dir. İlçe toprakları dağlık ve ormanlıktır. İlçe topraklarından kaynaklanan suları Kimir Çayı ve Kurtboğazı Deresi toplar. Kurtboğazı Deresi üzerinde Ankara'nın içme suyunu karşılamak için kurulmuş bir baraj yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı, pirinç, armut, elma, üzüm olup ayrıca az miktarda baklagiller yetiştirilir. Arıcılık, ormancılık ve hayvancılık gelişmiştir. En çok Ankara keçisi beslenir. Turizm ve ticaret ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır.

İlçe merkezi Ankara-İstanbul karayolu üzerinde yer alır. Eski bir kasabadır. İlçe merkezi 1880'de Demiröreni'den Pazar'a, 1915'den sonra da ismi Kızılcahamam olarak değiştirilen Yabanad'a taşındı. İl merkezine 64 km mesafededir. İlçe merkezi yaylası ve şifalı menba suları ile iyi bir dinlenme yeridir. İlçe belediyesi 1915'te kurulmuştur.

Nallıhan: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 36.779 olup, 11.638'i ilçe merkezinde, 25.141'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 56, Beydibi bucağına bağlı 13, Çayırhan bucağına bağlı 6 köyü vardır. Yüzölçümü 1978 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 19'dur. İlçe toprakları genelde dağlık olup, Köroğlu Dağlarının güney batı uzantıları üzerinde yer alır. Sakarya Nehri üzerinde kurulan Sarıyar ve Gökçekaya Barajlarının arkasında meydana gelen sun'i göllerin bir kısmı ilçe toprakları içinde kalır. Dağlardan kaynaklanan suları Aladağ Çayı ve Nallısu Deresi toplar.

Ekonomisi tarım ve ormancılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, arpa, üzüm, elma ve armut olup, ayrıca az miktarda baklagiller yetiştirilir. Hayvancılık gelişmiştir. En çok Ankara keçisi ve koyun beslenir. Karaçamdan meydana gelen ormanlardan tomruk elde edilir.

İlçe merkezi Nallı su deresinin vadisinde kurulmuş olup, 1599'da Bağdat seferinden dönen Nasuh Paşa'nın kurduğu hanın çevresinde gelişmiştir. Eski Ankara-İstanbul karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 157 km mesafededir. İlçe belediyesi 1865'te kurulmuştur.

Polatlı: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 99.965 olup, 60.158'i ilçe merkezinde 39.807'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 43, Temelli bucağına bağlı 18, Yenimehmetli bucağına bağlı 26 köyü vardır. Yüzölçümü 3.789 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 26'dır. İlçe toprakları genelde orta yükseklikte dalgalı düzlüklerden meydana gelir. İlçe topraklarından kaynaklanan suları Sakarya ırmağı ve kolları toplar.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, yulaf, şeker pancarı, mercimek, nohut, üzüm ve ayçiçeği olup, ayrıca az miktarda fasülye, elma, armut yetiştirilir. Hayvancılık önemli gelir kaynakları arasında yer alır ve en çok merinos koyunu ve Ankara keçisi beslenir. Sanayinin gelişmediği ilçede MKE'ye bağlı inşaat ve kazı makinaları fabrikası ile un fabrikaları vardır.

İlçe merkezi Ankara-İzmir karayolu üzerinde yer alır. İstanbul-Ankara demiryolu da ilçe merkezinden geçer. Polatlı ve çevresi eski bir yerleşim merkezidir. Hitit ve Frigler devrinde "Gordion" önemli merkez idi. İstiklal Savaşı'nda Yunan ordusu Polatlı sınırına kadar yaklaşmış ise de, hezimete uğrayarak geri dönmüştür. Sakarya Muharebesinde Türk ordusunun karargahı Alagöz'den Polatlı'ya nakledilmiştir.

İlçe belediyesi 1926'da kurulmuştur.

Şereflikoçhisar: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 60.701 olup, 37.534'ü ilçe merkezinde 23.167'si köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları orta yükseklikteki dalgalı düzlüklerden meydana gelir. En yüksek noktası Küçükdağ Tepesidir. (1648 m). Topraklardan kaynaklanan suları Kızılırmak ve Peçeneközü çayı toplar. Tuz Gölünün kuzeydoğu bölümü ile Hirfanlı Barajının bir bölümü ilçe sınırları içinde kalır. Tabii bitkisi step olup, ormanlık arazi yoktur.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, baklagiller, üzüm, elma, ayçiçeği ve armuttur. Hayvancılık önemli gelir kaynaklarından olup, merinos koyunu ve Ankara keçisi yetiştirilir.

İlçe merkezi Peçeneközü deresi kıyısında kurulmuştur. Ankara-Konya kavayolu, ilçe merkezinden geçer. İl merkezine 126 km mesafededir. Aksaray'a bağlı iken 1933'te Ankara'ya bağlandı. İlçe belediyesi 1886'da kurulmuştur.

Tarihi Eserler ve Turistik Yerleri

Ankara ili tarihi eserleri ve tabii güzellikleri bakımından oldukça zengindir. Çok eski devirlerden zamanımıza kadar gelen çeşitli devirlere ait tarihi zenginliklerin başlıcaları şunlardır :

Ankara Kalesi: Frigya Kralı Midas tarafından M.Ö. sekizinci asırda yaptırılan kalenin; Galatlar, Romalılar, Bizanslılar ve İslam orduları tarafından genişletildiği, Selçuklular tarafından tamir edildiği biliniyor. Kalede Hititlere ait eserlerin bulunuşu, Hititler zamanında yapıldığına işarettir. Eshab-ı kirama ait çok sayıda kabirlerin bulunduğu, fakat zamanla izlerinin kaybolduğu tahmin edilmektedir. Ankara kalesinin iki burcu vardır. Kuzeyde'ki burç kısmen tamir görmüştür. Burada Türk bayrağı dalgalanır. Güneydeki burç ise tamire muhtaçtır. Kaleden Ankara şehrinin yüzde doksanını seyretmek mümkündür.

654 senesinde İslam ordusu Ankara Kalesini fethetmiş, Harun Reşid zamanında ise Ankara ilinin tamamı Bizanslılardan alınmıştır. Ancak 1101'de tekrar Bizansın eline düşmüş, 1073'de ise Selçuklular kaleyi ve şehri yeniden almışlardır.

Ankara Kalesi başlı başına bir tarihtir. Kale iç ve dış olarak iki kısımdır. Dış kale eski Ankara'yı yürek biçiminde kuşatır. İç kale dört katlıdır. Ankara taşı ve spoliyen taşından yapılmıştır. Dış kapı ve Hisar kapısı olarak iki kapısı ve 42 kulesi vardır. Kalede 17. asırda 86 top, 170 çeşme ve 3 bin kuyu vardı. Deniz seviyesinden yüksekliği 978 metredir.

Eskiden Ankara kalesinden inen surlar ovaya kadar yayıldığından, eski Ankara, surlar içinde kalırdı. Bugün bu surlardan hiç eser kalmamıştır. Eski Ankara'da dar sokaklar, dik ve kıvrıntılı yollar, kerpiç ve ahşap evler çoğunluktadır. Son senelerdeki hızlı şehirleşme sebebiyle, eski Ankara'ya ait evler, mezarlıklar, çeşmeler, hatta cami ve medreseler kaybolup gitmiştir. Eski Ankara; Hacıbayram, Çankırı Kapı, Ulus ve İtfaiye Meydanı, Erzurum Caddesi ve Kayabaşı Mahallesi ile sınırlıydı.

Elmadağ menbaları muntazam kanallarla eski Ankara'ya ve hatta şehrin kale kısmına kadar çıkartılmıştır. Kayaş vadisi ve Üregel köyü civarındaki Hanım Pınar'ı, Cebeci ve alt kısmının su ihtiyacını karşılamıştır. Şehirde valilik yapan Abidin Paşa ise Atpazarına su çıkartmıştır. Eskiden bugünkü Ulus Meydanında büyük bir mezarlık bulunuyordu. Eski Ankara'dan birkaç cami ve eser hariç, hemen hemen hiçbir şey kalmamıştır.

Evliya Çelebi'nin kaleminden Ankara şöyle anlatılır: "6600 kadar mamur hanesi vardır. 200 aded sebili, 200 dükkanı bulunur. Süslü bir bedesteni, dört tane zincirli kapısı vardır. Çarşılarının ekserisi yüksek yerlerde kurulmuştur. Uzun çarşı, Atpazarı, Kalealtıpazarı çok kalabalık olan pazarlardandır. Ana caddeleri, mahalle arası sokaklarına temiz, beyaz taştan yapma kaldırım döşelidir. Ayan ve eşrafı bilgin, şairleri çok fazladır. Bini aşkın iyi yetiştirilmiş ve Kur'an-ı kerimi ezberinde tutabilen çocukları bulunmaktadır. Kadınları rengarenk yumuşak ferace giyip, gayet edepli gezerler. Tiftik keçisinin pastırması lezzetli ve nefis kokuludur. Çünkü keçileri, dağlarında pırnar yaprağı yerler. Tiftik keçisi beyaz, süt gibi olup, onun gibi beyaz bir mahluk dünyada yoktur."

Gavur Kalesi: Haymana yakınında olup, Hitit devrinden kalmadır. M.Ö. 1450'de yapılmıştır, üzerinde Hitit kıyafetlerini belirten kabartmalar yer almaktadır.

Kalecik Kalesi: Kalecik ilçesindedir. Romalılar devrinden kalmadır. Sarp bir tepe üzerindedir.

Camiler: Selçuklu ve Osmanlı devirlerinden kalma çok sayıda cami vardır. Meşhur camilerden bazıları şunlardır:

Hacı Bayram Camii ve Türbesi: 1427'de büyük alim Hacı Bayram-ı Veli tarafından Hemedanlı Ebu Bekr Mehmed'e yaptırılmış ve 16. asırda Mimar Sinan tarafından tamir edilmiş, zarif bir de minare eklenmiştir. Caminin yanında bulunan Hacı Bayram-ı Veli ve yakınlarının bulunduğu türbe, 1947'de

yapılmıştır. Caminin mihrabı açık mavi ve siyah çinilerle süslüdür. Ceviz oymalı minberi beş köşeli yıldız motifleriyle işlidir. Ahi Şerafetullah türbesi ise caminin karşısında bulunmaktadır.

Ahi Elvan Camii: Samanpazarı semtindedir. 1382'de Ahi Elvan Mehmed Bey tarafından yaptırılmıştır. Sultan Çelebi Mehmed 1413'te camiyi tamir ettirmiştir. Ceviz oyma minberi, Türk oymacılığının şaheseridir.

Alaaddin Camii: Ankara Kalesi içinde 1198'de Selçuklu Sultanı İkinci Kılıçarslan'ın oğlu ve Ankara valisi olan Muhiddin Mes'ud Şah tarafından yaptırılmıştır. Önünde tarihi bir çeşme vardır. 1361'de Lülü Paşa, 1434'te de Şerife Sünbül Hanım tarafından tamir ettirilmiştir. Ankara'nın en eski camisidir. Ceviz ağacından yapılmış olan minberi, Türk oyma sanatının nadide eserlerindendir.

Aslanhane (Ahi Şerafeddin) Camii: Atpazarı semtindedir. 1290'da Ahi reislerinden Şerafeddin tarafından yaptırılmıştır. Dış duvarlarında bulunan arslan figürleri yüzünden bu isim verilmiştir.

Cenabi Ahmed Paşa Camii (Yeni Cami): Öncebeci semtinde olup, 1566'da Anadolu Beylerbeyi Cenabi Ahmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Yeni Cami ve Ahmediye Camii adlarıyla da tanınır. 1802, 1887 ve 1940'da tamir görmüştür. Beyaz mermerden yapılmış minber ve mihrabı çok güzeldir. Caminin sol tarafında bulunan türbelerde Azimi ve Cenabi Ahmed Paşa türbeleri yer alır.

Hacı Musa Camii: Demirtaş Mahallesinde olup, 1461'de Hacı Musa tarafından yaptırılmıştır. 1923'de tamir gören cami, dikdörtgen şeklinde kerpiç duvarlıdır.

İki Şerefeli Cami: Ulucanlar semtindedir. 1674'te Resul Efendi tarafından yaptırılmıştır. Bu yüzden Resul Efendi Camii diye de bilinir. Minaresi iki şerefeli olduğu için bu ismi almıştır.

Karacabey Camii: 1440'ta İkinci Muradın komutanlarından Karacabey tarafından Mimar Ebubekir oğlu Ahmed'e yaptırılmıştır. Caminin yanında bir imaret bulunur. Bu yüzden İmaret Camii diye de bilinir. Bahçenin sağ tarafında Karacabey'in türbesi vardır.

Karanlık Mescid: On altıncı yüzyılda Elhac Hasan tarafından yaptırılmıştır. Sabuni Mescid adıyla da anılır. Küçük mihrabı geometrik desenlerle süslüdür. Kapısı ile kitabesi, İstanbul Türk-İslam Eserleri Müzesinde bulunmaktadır.

Saraç Sinan Mescidi: Atpazarı'ndadır. Sultan İkinci Gıyaseddin zamanında 1288'de Elhac Siraceddin tarafından Mimar Yusuf bin Kulhasan'a yaptırılmıştır. Caminin yanındaki türbede sekiz sanduka vardır.

Zincirli Cami: 1687'de Şeyhülislam Ankaralı Mehmed Emin Ankaravi tarafından yaptırılmıştır. 1879, 1911 ve 1937 yıllarında üç kez tamir görmüştür. Alt kısmı kırmızı Ankara taşından yapılmıştır. Üst kısmı tuğla, çatısı da ahşaptır. Minberi çiçek ve geometrik şekillerle süslenmiştir.

Bünyamin Camii: Alaş'tadır. On altıncı asırda Şeyh Bünyamin Ayaşi için yapılmıştır. Caminin kuzeydoğusunda Şeyh Bünyamin'in türbesi vardır.

Akşemseddin Camii: Beypazarı'nda, Şeyh Akşemseddin adına yaptırılmıştır. Bir kaç defa tamir görmüştür. Minaresi tek şerefelidir. Alt katında dükkanlar vardır.

Kurşunlu Cami: Beypazarı'nda Sadrazam Nasuh Paşa tarafından 17. yüzyılda yaptırılmıştır. Kubbesi kurşunlu olduğu için bu isimle anılmaktadır.

Maltepe Camii: Cumhuriyet devrinde yapılmış olup, klasik Osmanlı mimari özelliklerini taşır.

Kocatepe Camii: Yeni yapılan camilerdendir. 1967 senesinde inşasına başlanan cami, 1986'da ibadete açıldı. 3500 metrekarelik bir alanı kaplayan caminin bir konferans salonu, kitaplığı, çarşısı ve büyük bir otoparkı vardır. Türkiye'nin namaz kılma alanı olarak en büyük camisidir.

Türbeleri: Ankara'da bulunan türbeler taş ve tuğladan yapılmış sade türbelerdir. Başta Hacı Bayram-ı Veli hazretleri olmak üzere, Ahi Şerafeddin, Gülbaba, Karyağdı Karacabey, Yörükdede, Şeyh Behaeddin, Kesikbaş, Ahmed Taceddin, Şeyh Sadreddin, Şeyh Mustafa Karababa ve Kadı Çelebi türbesi bulunan büyük zatlardan bazılarıdır.

Hanlar: Ankara'da çok sayıda han vardır. Kurşunlu (Mahmud Paşa) Kervansarayı, Yeni Pirinç Hanı, Çengelli Han, Çukur Han, Taşhan, Bakırhan, Suluhan, Tuzhan, Pembehan, Attarbaşıhan, Nasuhpaşahanı ve Ayazaik bunlardan başlıcalarıdır. Bugün bu hanların çoğu yıkıntı halindedir.

Hamamlar: Ankara'nın çeşitli yerlerinde tarihi hamamlar vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Eski Hamam: Ulus'ta olup, 15. asırda yapılmıştır.

Karacabey Hamamı: 1444'te Varna Muharebesinde şehid olan Karacabey adına yaptırılmıştır. Çeşitli zamanlarda tamir görmüştür.

Şengül Hamamı: On sekizinci asırda yapılmıştır. İstiklal mahallesindedir. On dokuzuncu asırda tamir görmüştür. Çifte hamam durumundadır.

Medreseler: Selçuklu devrinde ilim merkezi olan Ankara, Osmanlı devrinde de bu durumunu muhafaza etmiştir. Özellikle Fatih devrinde Ankara'da ilim en yüksek noktasına ulaştı. Melike Hatunun yaptırdığı Kara Medrese meşhurdur. Hacı Bayram, Zincirli, İpekçioğlu, Kağnı Pazar, Mermerzade, Aliağa, Sevdediye, İbadullah, Doğanbey, Minharoğlu, Seyfeddin, Karabey, Kethüda, Saz Abdullah, Taşköprüzade, Sarı Hatip, Mustafa Paşa, Sarı Kadın, Ayazade, Seyfiye, Yeğenbey, Yeşil İlahi, Saraç Sinan ve Sultan Alaaddin Ankara'da bulunan medreselerin önde gelenlerini teşkil ederler.

Ankara evleri: Eski Ankara evleri mimari, iç düzeni ve süslemeleri ile Türk mimarisinin en seçkin örnekleridir. Dolap kapakları, tavan ve raflardaki ağaç oymacılığı Türk oymacılık san'atının şaheserleridir. Fakat bu evler yok denecek kadar azalmıştır. Eski san'at eserleri bugün yerini beton yığınlarına bırakmıştır.

Çankaya Atatürk Müzesi: Atatürk'ün oturduğu köşk olup, içinde Atatürk'ün kullandığı eşya ve mobilyalar muhfaza edilmektedir. Cumhurbaşkanlığı köşkünün bahçesindedir. Eski bir bağ evidir.

Anıtkabir Müzesi: Atatürk'ün yattığı bu yer, müze haline getirilmiştir. Atatürk'ün eşyaları, 3113 kitabı ve belgeleri, kendisine hediye edilen kılıç ve şiltler burada bulunmaktadır. Projesini Ord. Prof. Emin Onat ve Doç. Orhan Arda hazırlamıştır. 1944 - 1953 yılları arasında yapılmıştır. Büyük lahdin mermeri tek parça ve 42 ton ağırlığındadır.

TBMM Müzesi: 23 Nisan 1920-1923'de ilk Büyük Millet Meclisinin bulunduğu binada bu devre ait eşyalar sergilenmektedir.

Anadolu Medeniyetleri Müzesi: Cumhuriyetin ilk senelerinde "Hitit Müzesi" olarak kurulan bu müze daha sonra "Arkeoloji Medeniyetleri Müzesi" oldu. 1967'de zenginleştirilerek "Anadolu Medeniyetleri Müzesi" olmuştur. Anadolu'nun muhtelif bölgelerindeki kazılarda ele geçen eserler burada sergilenmektedir.

Kurşunlu Han ve Mahmud Paşa Bedesteni tamir edilerek müze haline getirilmiştir. Alacahöyük, Kargamış, Aslantepe ve Sakargözü kabartmaları bulunmaktadır. Yontma taş ve cilalı taş devrine ait eserler de bulunmaktadır.

Etnoğrafya Müzesi: 1928'de kurulmuştur. Atatürk'ün naşı 1938'den 1953'e kadar 15 sene burada kalmıştır. Bu müze, Türk-İslam eserleri bakımından çok zengindir. İşlemeler, dokumalar, altın ve gümüş işlemeli elbiseler, 17. asırda Ankara evlerinin döşenmiş hali, Selçuklu ve Osmanlı ahşap işçiliği, folklor, tarihi zengin kolleksiyonlar, bakır eşyalar, Türk yazı san'atına ait eserler, tarikat mensuplarına ait eşyalar bu müzeyi süslemektedir.

Diğer müzeler: Ankara müzeler bakımından çok zengindir. Devlet Demiryolları Müzesi, Sağlık Müzesi, Hayvanat Müzesi, Tabiat Tarihi Müzesi, bu müzelerden bazılarıdır.

Anıtlar: Ulus Mdanında Zafer Anıtı, Etnografya Müzesi ve Orduevi önünde Atatürk Anıtları, Yenişehir'de Güvenlik Anıtı ve Polatlı'da Sakarya Şehidleri Abidesi başlıcalarıdır.

Milli Kütüphane:Türkiye'nin en büyük ve en modern kütüphanesidir. Çok değerli eski eserler vardır. Nükleer saldırı dahil her türlü tehlikeye karşı korunabilecek şekilde inşa edilmiştir. Birbirinden değerli el yazma eser özel kasalarda saklıdır. Dünyaada tek nüshası bulunan Muradname buradadır.

Augustus Tapınağı: Tapınak iki bölümdür: Birinci bölüm, Frigyalılar zamanında "Men" adına M.Ö. 2. asırda yapılmıştır. İkinci bölüm; Galat Kralı Pylamenes tarafından M.S. 10. yılda Roma İmparatoru Augustus adına yapılmıştır. İlk yapıldığında 4 duvardan ibaretti. Sonradan çevresi sütunlarla kuşatıldı. Manisa'daki Artimes Tapınağına benzer. Kitabede, Augustus'un 57 senelik iktidarı anlatılır. Bu tapınak, Hacı Bayram Camii'ne bitişiktir. Osmanlılar devrinde burası medrese olarak kullanıldı.

Tulianus Sütunu: M.S. 4. asırda dikilmiştir. Ulus semtinde Hükumet Meydanındadır.

Roma Hamamı: M.S. 3. asırda Roma İmparatoru Caracalla tarafından yaptırılmış olup, 500 sene hamam olarak kullanılmış ve M.S. 8. asırda yangın neticesi yıkılmıştır. Çankırı Caddesi üzerindedir. Hamamda pek çok eski para bulunmuştur. Soğuk ve sıcak olarak iki kısımdır.

Gordion: Polatlı yakınında, Yassıhöyük köyündedir. M.Ö. 8. asırda Frigya'nın başkenti olmuştur. Hitit, Asur ve Frigya devrinin önemli bir şehri idi. 1950 senesinde yapılan kazılarda Frigyalılara ait saray, Hitit mezarlığı ve Midas'ın mezarı bulundu. Midas, eşek kulaklı olarak tasvir edilmiştir. Frigya krallığına son veren Kimmerler ile Perslerden şehri alan Galatlar (M.Ö. 278) bu şehri yakıp yıktılar. Efsaneye göre bu şehrin Zeus tapınağında çözülmesi zor bir düğüm vardı. M.Ö. 33'te Makedonya Kralı İskender, bu düğümü kılıcı ile keserek çözdü. Efsaneye göre bu düğümü çözen Asya'ya hakim olacaktı.

Elmadağ: Ankara'ya 25 km uzaklıkta bulunan ve kışın devamlı karla örtülü olan Elmadağ'daki "Elmadağ Dağ Evi" ve "Elmadağ Kayak Merkezi" kışın Ankaralıların en çok uğradığı yerlerden biridir. Burada kış sporları çok yapılır.

Kızılcahamam: Selçuklu mimarisinin hususiyetlerini taşıyan hamamları vardır. Çam ormanları ile çevrili vadi, memba suları ile yazın ideal bir dinlenme yeridir. Kaplıcaları romatizma, nevralji, nefrit ve kadın hastalıklarına iyi gelir. İçmeleri ise mide, karaciğer ve safra kesesi hastalıklarına şifalıdır. Maden suyu meşhurdur.

Haymana, mağara ve kaplıcaları: Turistlerin gezdiği yerler arasındadır. Kaplıcaları, çocuk felcine, kadın hastalıklarına, romatizma ve nefrite iyi gelir. İçmeleri ise idrar yolu hastalıklarına faydalıdır.

Atatürk Orman Çiftliği: Yüzme havuzu, hayvanat bahçesi ve çeşitli tesisleri ile bir gezinti mahallidir.

Gençlik Parkı: Şehir merkezinde bulunmaktadır. Çay bahçeleri, gazinoları, havuzu, lunaparkı ve diğer eğlence yerleri ile Ankaralılar için ideal bir dinlenme merkezidir.

Gezilecek turistik yerler: Çubuk Barajı, Gölbaşı, Karagöl, Söğütözü, Ayaş Beli, Dikmen (Çuldağ), Beyman Ormanları, Sarıyar barajı, Soğuksu, Beypazarı Tekedağı, Karagöl ormanı, Deliktaş ormanı, Milli Park, Çamkoru önemli turistik yerlerdir.

Kaplıcaları: Ayaş kaplıcası romatizma, nevralji, kadın hastalıkları ile kırık ve çıkıklara iyi gelir. Ayaş İçmesi ise safra taşı ve böbrek kumları olan hastalar için istifadelidir. Karakaya Kaplıcaları romatizma, nefrit, kadın hastalıkları, çocuk felcine şifalıdır. Karakaya İçmesi mide rahatsızlıklarına iyi gelir. Beypazarı Kaplıca ve İçmeleri de çok faydalıdır.

ANKARA SAVAŞI;

Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid ile Timur Hanın 1402 yılında Ankara'da yaptıkları savaş.

Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid Han, Anadolu beyliklerini hakimiyeti altına aldığı zaman bu ülkelerin beyleri, o zaman batıya doğru gelmekte olan Timur Han'a sığınmışlardı. Ayrıca Timur'dan kaçan Karakoyunlu Hükümdarı Kara Yusuf ile Tebriz hükümdarı Ahmed Celayiri de, Yıldırım'a iltica etmişti. Bu beyler her iki Türk sultanını birbiri aleyhine kışkırtıyorlardı. Neticede bu kışkırtma ve tahrikler, sünni iki Türk hükümdarını Ankara'nın Çubuk Ovasında karşı karşıya getirdi.

Osmanlı sultanının güç ve kuvvetini iyi bilen, Maveraünnehr'deki en kudretli ve zırhlarla mücehhez kuvvetlerini getiren Timur'un ordusu yüz altmış bin idi. Ayrıca 32 fili vardı. Buna karşılık Osmanlı ordusunun mevcudu yetmiş bin idi. Timur'un kuvvetleri adedce Osmanlılardan çok fazla olduğu için, Yıldırım Bayezid Han ordu kumandanlarına muvaffak olmak için fedakarane gayrette bulunmalarını söyledi.

Osmanlı ordusunun merkezinde padişah ve vezir-i azam ile şehzadeleri Mustafa, Musa ve İsa çelebiler bulunuyorlardı. Sağ kolda Anadolu kuvvetleri, Kara Tatarlar ve onların sağında okçular, sol kolda Rumeli kuvvetleri ve Sırp birlikleri ile ihtiyatta Amasya sancak beyi Şehzade Mehmed'in kuvvetleri yer alıyordu. Timur'un ordusunun sağ kanadında iki oğlu Miranşah ve Emirzade Mehmed ve emirler, merkezde hükümdarın kendisi, sol kanatta ise diğer iki oğlu Şahruh Bahadır ve Halil Sultan ile diğer emirler yer almışlardı.

Savaş Timur ordusunun saldırısıyla başladı. Başlangıçta savaşta üstün görünen taraf Osmanlılardı. Bilhassa yeniçeriler ile Osmanlı sağ kolunda timarlı sipahilerin üstün gayretleri üzerine Timur Han bu mevkilere tekrar kuvvetler sevketti. Ancak bu sırada Osmanlı ordusu iki ihanet ile karşı karşıya kaldı. Sol kolda yer alan ve daha önceden Timur'la anlaşan Kara Tatarlar, Osmanlı kuvvetlerini arkadan vurmaya başladılar. Sağ koldaki bir kısım timarlı sipahiler de bu sırada Timur'un ordusunda çarpışan beylerini görerek karşı saflarda yer aldılar. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı ordusunun sağ ve sol kanadı çöktü. Şehzade Süleyman, Çelebi Mehmed ve Sırp despotu kuvvetlerini toplayarak geri çekilmeye başladı. Yanındaki şehzadeleri ve yeniçerilerle akşama kadar muharebeye devam eden Yıldırım Bayezid ise, çekilmeye çalışırken esir düştü.

Timur Han, kendisini iyi karşıladı ve tesellide bulundu. Bir Osmanlı padişahına yaraşır şekilde, izzet ve ikram eyledi. Ancak esaret zilletini çekemeyen Yıldırım Bayezid Han, kederinden ve nefes darlığından, 44 yaşında vefat etti(l403). Kabri Bursa'dadır. Timur Han, ölüm haberini alınca "Yazık oldu, büyük bir mücahidi kaybettik." dedi.

ANKARAVİ İSMAİL RÜSUHİ EFENDİ;

Anadolu'da yetişen büyük velilerden. İsmi, İsmail bin Ahmed, lakabı Rüsuhi'dir. Ankara'da doğduğu için Ankaravi nisbesiyle meşhur olmuştur. Doğum tarihi belli olmayıp, on altıncı asrın ikinci yarısında

doğduğu bilinmektedir. 1630 (H. 1040) senesinde İstanbul'da vefat etti.

İlk tahsilini doğum yeri olan Ankara'da yapan İsmail Rüsuhi, zamanın alimlerinden din ve fen ilimlerini tahsil etti. Arabça ve Farsçayı öğrendi. Bu ilimlerde yükseldikten sonra tasavvufa yöneldi. Bayramiyye yoluna girip feyz aldı. Halvetiyye yolundan da icazet alıp talebe yetiştirmekle vazifelendirildi. Bu sırada gözlerinden rahatsızlanıp okuyup yazamaz hale geldi. Gözleri açıldığı takdirde daima Kur'an-ı kerim, hadis-i şerif ve velilerin sözleriyle meşgul olacağını nezretti (adadı). Bir velinin teveccühüyle rahatsızlığı geçince **Fütuhat-ı Ayniyye** adlı **Fatiha-i Şerife Tefsiri**ni yazdı. Konya'ya giderek Mevleviyye yolu büyüklerinden Bostan Çelebi'nin sohbetlerinde bulundu ve bu yolda ilerledi. 1610 senesinde İstanbul'a gelerek Galata Mevlevihanesinde insanlara İslamiyetin emir ve yasaklarını anlatmakla vazifelendirildi. Vefatına kadar bu vazifede kalıp, 1630 (H. 1040) senesinde İstanbul'da vefat etti. Galata Mevlevihanesi bahçesinde defnedildi.

Din ve fen ilimleri ile tasavvuf yolunda yüksek derece sahibi olan Ankaravi İsmail Rüsuhi Efendi, ilmiyle amil, güzel ahlak sahibi, faziletli bir zattı. Çok ibadet eder, dünyaya önem vermezdi. Zamanındaki devlet adamları kendisini sever, ilmini takdir eder, hürmette kusur etmezlerdi. İlim ehli ile sohbetlerde bulunur, Allahü tealanın dinini anlatmayı bir köşeye çekilip ibadet ve taatle meşgul olmaktan üstün tutardı. Aynı zamanda şair olan İsmail Rüsuhi Efendi, şiirlerinde Rüsuhi mahlasını kullanırdı.

Eserleri:

Yazmış olduğu eserlerden bir kısmı şunlardar: **1) Şerh-i Mesnevi:** Mesnevi şerhlerinin en meşhurlarından olup, altı cilt halinde yazılmış ve basılmıştır. **2) Minhac-ül-Fukara:** Tasavvuf konularından ve evliyanın hallerinden bahseden bu eser nesir olup, Türkçedir. **3) Zübdet-ül-Füsus, 4) İzah-ül-Hikem:** Şihabüddin Sühreverdi'nin **Heyakil-ün-Nur** adlı eserinin Türkçe tercümesi ve şerhidir. **5) Miftah-ül-Belaga ve Misbah-ül-Fesaha, 6) Fütuhat-ı Ayniyye fi Tefsir-i Suret-il-Fatiha, 7) Misbah-ül-Esrar, 8) Nisab-ı Mevlevi, 9) Şerhul-Kasidet-it-Taiyye el-Müsemmat bil-Mekasıd-il-Aliyye, 10) Şerhu Hadis-i Erbain, 11) Şerhu Füsus-ül-Hikem, 12) Mecmuat-ül-Letaif, 13) Şerhu Kasidet-ül-Mimiyye vel-Hemziyye.**

ANKARAVİ MEHMED EMİN EFENDİ;

Osmanlı şeyhülislamlarından kırk dördüncüsü ve Hanefi mezhebi fıkıh alimlerinden. İsmi Muhammed bin Hüseyn'dir. Ankaravi nisbetiyle veya Ankaralı Mehmed Emin Efendi diye meşhur olmuştur. 1619 senesinde Ankara'da doğdu. Babası Hüseyn Efendi alim bir zat idi. İlk tahsilini babasından yaptıktan sonra İstanbul'a gelen Mehmed Emin Efendi, akli ve nakli ilimleri öğrendi. Şeyh-ül-İslam Yahya bin Zekeriyya'nın hizmetinde bulunup mülazım (stajyer müderris) oldu. İlmi üstünlüğe ulaştıktan sonra, bazı medreselerde müderrislik yaptı.

Mehmed Emin Efendi, Sultan Dördüncü Mehmed Han zamanında sırasıyla Yenişehir, 1665 senesinde Bursa, 1668 senesinde Mısır, 1670 senesinde İstanbul kadılığı yaptı. Aynı sene içinde Anadolu kadıaskerliğine yükseltildi. Altı sene kadar bu vazifede kaldıktan sonra Ankara kadılığına tayin oldu. Orada hem kadılık, hem ilim öğretmekle meşgul oldu. 1686 senesinde, Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi vazifeden alınınca, onun yerine Şeyhülislamlık makamına yükseltildi. Bu şerefli ve yüksek vazifeyi bir sene bir ay yürüttükten sonra 1687'de İstanbul'da vefat etti. Sultan Selim Camii yakınında, Kovacı Dede Camii önündeki kabristana defnedildi.

Ankaralı Mehmed Emin Efendi, din ve fen ilimlerinde yüksek derece, fıkıh ilminde de özel ihtisas sahibi idi. Bir hükmü vermeden önce bütün fetvaları ve nakilleri araştırır ve hükmünü öyle verirdi. Cömerd ve kerem sahibi olan Mehmed Emin Efendi, İstanbul'da bir medrese inşa ettirmiştir. Şeyhülislamlığı ve kadılığı esnasında adalet ve doğruluk üzere hükmetmiş, tevazu sahibi bir alimdi.

Fıkıh ilmindeki derecesi çok yüksek olan Mehmed Emin Efendinin **Fetava el-Ankaraviyye ve Mecmu'a-i Fetava** adıyla bilinen fetvalarını topladığı bir eseriyle birlikte, **Tefsiru Ayet-il-Kürsi** adlı eseri vardır. **Tenvir-ul-Ebsar** adlı esere yazdığı haşiyesi de meşhurdur.

ANKES;

Alm. *Kassenbestand (m),* **Fr.** *Encaisse,* **İng.** *Encaisse.* Taahhüdleri karşılamak üzere bulundurulan nakit rezerv. Ekonomi literatüründe iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan birisi, herhangi bir taahhüdü yerine getirmek için hazır tutulan para anlamındadır. Diğeri ise, emisyon yapmaya yetkili olan bankaların çıkardıkları banknotlara karşılık olarak kasalarında hazır olarak bulundurdukları gümüş ve altın.

Bankaların mevduatları ile her an ödemeye hazır bulundurdukları likit aktifler arasındaki orana ise "Ankes oranı" denir. Ankes oranının ne kadar olacağı her ülkenin ilgili mevzuatına göre değişir.

ANKET;

Alm. *Umfrage (f), Rundfrage (f),* **Fr.** *Enquéte,* **İng.** *Survey, Survey Research, Public Opinion Research, Opinion Poll, Interview.* Araştırma tekniklerinden biri. İktisadi, siyasi, sosyal vb. sahalarda karar verme sırasında karşılaşılan belirsizlikleri ve bilgi eksikliğini gidermek, problemleri teşhis etmek, aydınlatmak, çözüm bulmak için başvurulan sistematik ve planlı bilgi toplama faaliyeti. Öteki temel bilgi toplama yöntemleri gözlem ve deneydir (Bkz. Gözlem, Deney). Anketler, uygulandıkları araçlar itibariyle değişik isimler alabilir. Telefonla anket, postayla anket vb.

Anket tekniğinde, ihtiyaç duyulan bilgilere sahip kişilere sözlü veya yazılı sorular sorulur, bunları cevaplamayı kabul eden kişilerin verdikleri cevaplar alınır, kaydedilir, değerlendirilir ve bir sonuca varılır. Anket, bu bakımdan araştırmacı ile bilgi sahibi kişiler arasında bir haberleşmedir.

Haberleşme sırasında önceden hazırlanmış belli bir soru (anket) formunun bulunmasına bağlı olarak yapısal anket ve yapısal olmayan anket ayrımları yapılır. **Yapısal olmayan anketlerde,** anketör önceden ana hatları belirlenmiş olan soruları, görüşmenin akışına uygun olarak, gerekli gördüğü şekilde sorar.

Yapısal görüşmelerde, soruların farklı şekilde ifade edilmesinden doğabilecek yanlış anlamalar, sorulardan bir kısmının sorulmasının unutulması, ilave sorular sorulması, soruların değişik kişilere sırası değiştirilerek sorulmasının yol açabileceği olumsuz etkiler önlenebilir.

Anket sırasında cevaplayanın soruların ne maksadla sorulduğunu (araştırmanın amacını) bilip bilmemesine bağlı olarak **dolaylı** ve **dolaysız anketler**den bahsedilebilir. Cevaplayıcının cevabını açıkça bilemediği veya bildiği halde ifade edemediği veya ifade edebileceği halde cevaplamak istemeyeceği veya cevaplama esnasında samimi ve gerçek cevapları vermeyeceğinden şüphe edilen durumlarda araştırmanın maksadı gizlenmelidir. Bu türden anket teknikleri arasında, üçüncü kişi, kelime çağrışım, cümle tamamlama, hikaye tamamlama ve tematik algılama teknikleri sayılabilir.

Yüzyüze anket için anketör ile cevaplayıcı doğrudan karşı karşıya gelir. Anket formunun çok uzun olduğu, yüksek bir cevaplandırma oranının ve cevaplamada çabukluk gibi hususların önem kazandığı, çok değişik bilgilerin toplanacağı hallerde sıkça kullanılır. Yüzyüze ankette cevaplayıcılardan cevap alma hızı ayarlanabilir. Cevaplayıcılara soru sorma yanında, onlara şekil, nümune, maket vs. gibi nesneleri gösterme ve görüşme yerinde gözlem yapma imkanı da bulunur. Şahsi münasebet sayesinde cevaplayıcının işbirliğinin kazanılması daha kolaylaşır. Görüşme hem soru sayısı hem de süresi itibariyle uzun tutulabilir.

Postayla anket uygulamasında yazılı bir anket formu herhangi bir vasıta ile (posta olması şart değil) cevaplayıcıya ulaştırılır, cevaplar da yine herhangi bir araç ile araştırmacıya geri iletilir. Arada bir anketörün bulunmaması, cevaplayıcıların özel konularda daha serbest ve açık davranmalarını kolaylaştırır. Postayla ankette cevaplama oranı ekseriya düşük olur. Ancak ilgi çekecek bir konu, sorular ve görünüş, nisbeten kısa bir anket formu, bir hediye veya sonuçları cevaplayıcıya bildirmek vaadi, cevaplama ve geri postalamayı kolaylaştırıcı boş zarf gönderilmesi, cevaplayıcıların önceden kendilerine anket için başvurulacağı konusunda uyarılmaları, hemen cevap vermelerinin rica edilmesi, gibi tedbirlerle cevaplama oranı arttırılabilir.

Telefonla anket bir bakıma yüz yüze ankete benzer, ancak aradaki bağlantı telefonla sağlanır. Anında cevap almak istenen, araştırmanın çok kısa sürede tamamlanmasının arzulandığı hallerde tercih edilir. Anketörler merkezi bir yerde bulunduklarından daha kolaylıkla kontrol edilebilirler ve bu yoldan yüzyüze görüşmedeki önemli sakınca olan uydurma anketler önlenebilir. Telefonla anket, bazı durumlarda öteki anket türlerinde yardımcı araç olarak da kullanılır.

Anket yöntemiyle toplanan bilgilerin değeri, bilgi alınan kişilerin seçimindeki doğruluk, isabet ve objektifliğe bağlıdır. Araştırma sonuçlarına yöneltilen itirazların önemli bölümü araştırma örneğinin seçilmesiyle ilgilidir. Kimlerle görüşüleceğinin belirlenmesi işlemine "örnekleme" adı verilir. Araştırmada kendilerine başvurulacak birimlerin tamamına araştırma terminolojisinde "ana kütle", bunlar arasından maksada uygun olarak seçilen birimlerin oluşturduğu alt kümeye "örnek" adı verilir.

Örneklemede, basit tesadüfi örnekleme, zümrelere göre örnekleme, kota örneklemesi, kolayda örnekleme, tek veya çok kademeli örnekleme, eşit veya farklı ihtimalli örnekleme, sistematik örnekleme, kasıtlı örnekleme vb. gibi değişik usüller takib edilebilir.

Örneklemede bir önemli konu da **örnekleme oranı'**dır. Esas olarak araştırmanın getirdiği sonuçlara ne derece güvenilebileceği ile ilgili olmakla beraber örnekleme oranının araştırmanın maliyeti ile de münasebeti vardır. O yüzden konu, bir optimum bulma meselesidir. Genel bir kaide olarak, örnekleme oranının büyümesine paralel olarak sonuçların daha güvenilir hale geleceği, buna mukabil, bilgi

toplama maliyetlerinin hızla yükseleceği söylenebilir.

Anket formu (Soru formu), anket yönetiminde bilgi toplamada kullanılan ve belli sorulardan meydana gelen formdur. Anket yönteminin başarısı, anketörlere olduğu kadar, anket formunun doğru ve mükemmel düzenlenmiş olmasına da bağlıdır.

Soru formunun başına, konuyu açık olarak ortaşa koyan, cevaplayıcının ilgisini çekecek, onu işbirliğinde bulunmaya teşvik edecek bir açıklama yerleştirilmelidir.

Daha sonra formda yer alacak soruların hazırlanmasına geçilir. Bir anket formunda kullanılabilecek sorular değişik özellikler arzeder. Başlıca soru tipleri olarak, açık uçlu sorular, iki şıklı sorular ve çoklu seçim soruları zikredilebilir.

Açık uçlu sorular, herhangi bir cevap alternatifi ihtiva etmeyen, nisbeten kısa sorulardır. Cevaplayıcı ekseriya genel mahiyetteki bu sorulara serbestçe cevap verir, yük daha ziyade cevaplayıcıdadır. Bu tip soruların kullanılması halinde soru sayısının sınırlı tutulması, gerekiyorsa cevaplayıcıdan açıklaması beklenen fikir ve cevapların hacmi ve sayısının belirtilmesi ve mümkünse, soru formu üzerinde kodlamayı kolaylaştıracak boşluklar bırakılması iyi olur.

İki şıklı sorular, genellikle evet-hayır türü sorular olarak da bilinir; cevaplayıcının iki şıktan birini seçmesini gerektiren soru tipidir. Bu tip soruların kullanılması sırasında, cevaplayıcıyı şıklardan birini seçme şansını artıracak etkilemelerden sakınmak, olumsuz cevap şıkkı için, kolay ve kaçamak cevap vermeyi engellemek için açıklama yapılmasını istemek, cevaplayıcının gerçekten baskı altında kalmadan cevap vermesini sağlamak için eğer imkan olursa, “fikrim yok” veya “bilmiyorum” gibi ilave şıklar bulundurmalıdır.

Çoklu seçim sorularında, muhtemel cevap şıklarının tamamı cevaplayıcıya verilip, bunlar arasından bir veya daha fazlasını seçmesi istenir. Bu tip soruların hazırlanması nisbeten güç olmakla beraber, cevaplandırma sırasında cevaplayıcının işi kolaylaştırılmış olur. Bu tip soruların kullanılması sırasında, alternatif cevaplardan hiçbirinin atlanmamasına, yani bütün mümkün hallerin kaydedilmesine, seçim yapılacak şık sayısı sınırlanacaksa (kaç şık cevaplandırılacaksa) bunun belirtilmesine, şıkların kavram olarak da mükerrer olmamasına, her şıkkın sadece bir hususla ilgili olmasına, dikkat edilmelidir. Çoklu seçim tipi sorularda da cevaplamayı zorlamasız hale getirmek için "bilmiyorum", "fikrim yok" veya "diğer, (açıklayınız) ..... " tarzında şıklar ilave edilmelidir.

Anket yönteminin uygulanmasında cevaplayıcılarla temas sırasında bazı hususlara dikkat edilmesi, tecrübeli araştırmacılar tarafından tavsiye olunmaktadır. Cevaplayıcıları küçük gören bir tavıra kapılmamalı, ifadeler düzgün olmalı ve çok ağdalı olmamalı, argo ve halk ağzı kullanılmamalı, ikili anlam taşıyan söz ve ifadelerden sakınılmalı, iki olumsuz ifadenin peşpeşe kullanılması gibi anlamayı zorlaştırıcı etkilerde bulunulmamalıdır.

Soru formunun biçimi ve görünüşü de üzerinde durulacak bir konudur. Soru formunda mümkün olduğunca az söz kullanılmalı, ifadeler sade olmalı, bilinen, sık sık dile gelen kelimeler tercih edilmeli, rahat ve hatasız okunabilir olmalıdır.

Soru formunda yer alan sorular mantıki bir sıra takib etmeli, cevaplandırılması zaman alan ve zor olan sorularla, hassas konularla ilgili sorular tercihan sonlara yerleştirilmeli, birbiriyle ilgili, bağlantılı olan sorular gruplandırılmalı, şekil olarak birbirine benzer veya aynı olan soru tipleri kısa tutulmalı, soru aralarına ve uygun yerlere ilgiyi canlandıracak, cevap vermeyi iyileştirecek açıklamalar ve talimatlar kolayca farkedilebilecek şekilde yerleştirilmeli ve son olarak, soru formu düzenlenirken, bu formla toplanacak bilgilerin nasıl değerlenip, analize hazırlanacağı daha başlangıçta araştırmanın planlanması sırasında göz önünde tutulmalıdır.

ANNE SÜTÜ;

Alm. *Muttermilch (f),* **Fr.** *Lait de Mére,* **İng.** *Mother milk.* Kadının çocuğunu beslemek için memelerinden gelen besleyici beyaz sıvı. Yeni dünyaya gelen çocuğun hayatiyetini devam ettirebilmesi beslenmesine bağlıdır. Bebek için iyi beslenmede en önemli besin anne sütüdür.

Anne sütünü basit bir sıvı olarak görmemek lazımdır. Eğer anne sütü, yeterli mikdarda geliyorsa, çocuğa ilk altı ay hiçbir ek gıda vermeye gerek yoktur. Anne sütü, çocuğun gelişimi için gerekli bütün maddeleri ihtiva etmektedir.

Anne sütü yeni doğan bebeğin ve süt çocukluğu devrelerinin en ideal besinidir. 1970’lere kadar sun’i mamalar ve inek sütü ile beslenme giderek artmışsa da, son yıllar içinde anne sütü ile beslenmenin önemi daha iyi anlaşılmıştır.

Bu sütteki proteinlerin hazmı oldukça kolaydır. İnek sütündekilerin ise daha zordur. İnek sütünde, iyi

kaynatılmadığı takdirde allerjiye (ekzama, ishal, kansızlık) yol açan bir madde (B. lakto globülin) vardır. Anne sütünde ise böyle bir madde yoktur. Anne sütünde laktofferin isimli bir madde, bağırsaklarda mikropların çoğalmasını önler ve vücut için gerekli olan demirin daha kolay emilmesini sağlar. İnek sütünde ve hazır mamalarda ise böyle bir madde yoktur.

Ayrıca anne sütünde, bebeği mikrobik hastalıklara daha dayanıklı hale getiren immünglobulinler ve lizozim isminde bazı maddeler vardır. İnek sütünde ise bu maddeler yoktur.

Anne sütü ile beslenen bebeklerin, anne sütü ile beslenmeyen bebeklere nazaran daha az ishal oldukları bir gerçektir. Çocuk için enerji kaynağı olan laktoz isimli madde, anne sütünde inek sütüne oranla daha fazla miktardadır.

Anne sütündeki mineraller (kalsiyum, fosfor v.s.) yeterli ve dengeli olduğu halde, diğer sütlerde bu denge yoktur.

Anne sütünün yağı, inek sütünden oldukça üstündür. Linoleik asit isimli madde, anne sütünde bulunur ve bu asit bulunmadığı hallerde çocuğun büyümesi yavaşlamakta, ciltte kuruluk ve kalınlaşma olmaktadır.

Anne sütünün yağı, kolay hazmedilmektedir. Çünkü bu hazmı kolaylaştıran lipaz isimli madde, süt mideye inince etkili olmaktadır. Halbuki mamalarda ve diğer sütlerde bu madde bulunmamaktadır.

İlk beş günlük anne sütü “ağız” veya “ağuz” (tıp dilinde kolostrum) çok zengin bir gıdadır. Kolostrumda, çocuk için çok önemli olan laktoferrin ve bifidium faktör veya diğer adıyla bifidus faktörü bol bulunmaktadır.

Çocuğun emzirilmesi anne sağlığı açısından da mühimdir. Yapılan araştırmalar göstermiştir ki, meme kanserleri, çocuklarını emzirmeyen kadınlarda, emzirenlere oranla daha fazladır.

Çocuk dünyaya geldikten sonra, iki saat içinde anne, çocuğunu emzirmelidir. Böylece anne sütünün gelmesi oldukça çabuklaşmaktadır. Süt çocuklarında böbrekler tam fonksiyon göstermediği için fazla tuzun atılması ancak fazla su atılması ile olur. Fazla tuz alınması çocuklar için tehlikeli olan su kaybına sebeb olabilir. Anne sütündeki tuz ve mineral miktarı inek sütünün üçte biri kadardır. Eğer annenin sütü yoksa veya miktar olarak yetersizse ve bir hekim tarafından karar verilmişse (çocuğun kilo almadığı tesbit edilerek) ancak o zaman uygun terkipte hazırlanmış mama ve inek sütü verilmelidir.

Anne sütüyle beslenenlerde, ilk aylarda pişik, grip, farenjit ve süt allerjisine, ilerleyen yaşlarda da astıma daha az rastlanır.

Bütün bunlardan başka, çocuk ruh sağlığı için önemli olan anne-çocuk sevgi ve yakınlığı kadının çocuğunu emzirmesi ile başlar.

Anne Sütünü Artırıcı Tıbbi Bitkiler

Anason: Anne sütünü artırıcı özellikte olup, günde 0,5-1 gr alınabilir. % 1-2' lik çayından günde 2-3 bardak içilebilir. Gaz giderici olduğu için anneye ve bebeğe iyi gelir.

Sütotu: Bir çay kaşığı kadar ufalanmış sütotunun üzerine kaynar su dökülür, on dakika kadar bekletilip süzülür ve taze taze içilir. Tatlandırıcı olarak bal veya şeker katılabilir.

Rezen meyvesi (Raziyane): Toz halindeki rezeneden 0,5-1 gramlık haplar yapılarak günde 3 defa yutulur. Hap yapmak için bal, leblebi unu veya meyan balı kullanılır. İnfüzyon halinde de kullanılabilir. 2 gram toz rezene kaynar suya atılır, beş dakika kadar hafif ocakta tutulur ve karıştırılır, sonra tülbentten süzülerek çay gibi içilir. Rezene içen annenin sütü, çocuğun gazını da giderir.

ANNİBAL;

Meşhur Kartacalı kumandan ve devlet adamı. Hannibal ismi ile de bilinir. Babası Hamilkar Barka, Sicilya’da Romalılarla savaştığı sırada M.Ö. 247’de Kartaca’da doğdu. Birinci Pön Savaşını kaybeden babası, onu Romalılardan nefret edecek biçimde yetiştirdi. Dokuz yaşındayken babası ile beraber İspanya’ya gitti. Çok genç yaşta general oldu. M.Ö. 221 yılında Kartaca ordusunun başına geçti. Annibal, küçüklükten beri almış olduğu Roma düşmanlığı ile Kartaca-Roma arasındaki husumeti alevlendirdi. İspanya’da fetihlere devam ederek Roma’ya bağlı tek yer olarak kalan Saguntum şehrini ele geçirdi. Böylece Roma ile aralarında uzun yıllar devam edecek olan İkinci Pön Savaşı başladı.

Kardeşi Hasdrubal’ı İspanya’da bırakan Annibal, yüzbin asker ve 37 filden meydana gelen büyük bir orduyla Alp Dağlarını geçerek Kuzey İtalya taraflarına ulaştı. Romalıların gönderdiği Sikipon komutasındaki orduyu Ticinus’da, Sempronius komutasındaki orduyu Trebbia’da, Flaminius komutasındaki orduyu Trasimeno’da, dördüncüsü ve en mühimi olarak da Paulos Emilus komutasındaki orduyu da Cannes’de yendi. Annibal’ın bu başarısını çekemeyen Kartaca Senatosu,

yardım göndermedi. Annibal, Roma topraklarında tam 14 sene kaldı. Romalılar bu zaman zarfında yıpratma savaşı yaparak zayiat verdiriyorlardı. Annibal birçok başarılar elde etmesine rağmen Romaya direk hücum etmeye cesaret edemedi. Bu arada Romalılar, Annibal'ı Roma topraklarından uzaklaştırmak için önce İspanya'ya asker göndererek Kartacalılardan geri aldılar. Sonra, Annibal'ın İspanya'ya gitmesinden faydalanarak Kartaca'ya asker çıkardılar. Bu durumda sıkışan Kartacalılar, Annibal'ı geri çağırdılar. Annibal geri döndü. Zama mevkiinde Romalılarla yapılan savaşı kaybetti. M.Ö. 202 yılında barış yapıldı.

Annibal bundan sonra bütün gücüyle Kartaca'yı kalkındırmaya çalıştı. Ancak Kartacalıların kuvvetlenmesini istemeyen Romalılar, Kartacalılardan Annibal'ın kendilerine teslim edilmesini istediler. Bu durum karşısında Annibal, Suriye'deki Tir şehrine kaçtı. Dostu olan Suriye Kralı Üçüncü Antiyohus'tan yardım istedi. Fakat umduğunu bulamayınca Girit'e, oradan da Bitinya Kralı Prusius'a iltica etti. Romalıların tazyiki üzerine **Prusius'**un kendisini Romalılara teslim edeceğini anlayan Annibal, yanında taşıdığı zehri içerek intihar etti. Mezarının Gebze yakınlarında olduğu kabul edilmektedir.

ANOFEL (Bkz. Sivrisinek)

ANONİM ŞİRKET (Bkz. Şirketler)

ANOT (Bkz. Elektroliz)

ANSİKLOPEDİ;

Alm. *Enzyklopädia (f),* **Fr.** *Encyclopédie,* **İng.** *Encyclopedia.* Birçok bilginin sistematik ve çoğu zaman alfabetik sıra ile düzenlenmesinden elde edilen müracaat veya el kitabı. Bu isim, bazan ilmin belirli bölümünün teferruatlı ve sistemli bir şekilde incelendiği kitaplar için de kullanılmaktadır. Ansiklopediler, lügatlar gibi yalnız bir kelimenin çeşitli manalarını veren eserler değildir. Çok değişik konular hakkında oldukça geniş ve olaylara dayanan bilgiler verirler. Mümkün olduğu kadar tarafsız hazırlanmaları beklenirse de, ister istemez hazırlayanların fikir ve kanaatleri muhtevalarından belli olur. Bu insanlık zaafından kurtulabilen yok gibidir.

Ansiklopedinin iki önemli özelliği : Konuların metodik düzenlenmesi ve her şeyi içine almasıdır. Kelime olarak eski Yunancadaki dairesel eğitim veya bugün genel eğitim dediğimiz bir kelimeden gelmektedir. Buradaki bilgiden, bilinmeye değer bilgi manası anlaşılmalıdır. Ansiklopediden de, hazırlayanların önemli kabul ettiği konular hakkında kesin bilgi vermesi beklenir.

Tarihi tetkiklerden anlaşıldığına göre ilk ansiklopedinin Platon'un talebelerinden Speksippus tarafından M.Ö. dördüncü asırda yazıldığı tahmin edilmektedir.

Ortaçağda, bütün bilgilerin tek bir ciltte toplanması için büyük gayretler sarfedilmiştir. Bunlardan biri Dominikli yazar Beauvais'li Vincent tarafından hazırlanmış olup, yazarın ifadesiyle zamanın bütün bilgilerini ihtiva etmekteydi.

On yedinci asrın sonlarında ve 18. asrın başlarında alfabetik sıraya göre düzenlenmiş ansiklopedilerin yayınlandığı görülmektedir. Bunlardan ilki, 1704'te İngilizce olarak yayınlandı. Daha sonraki senelerde yayınlanan ansiklopediler, 1751-1772 arasında 17 cilt ve ilave iki cilt halinde yayınlanan ortak bir çalışma sonucu, bir yazar yerine pekçok mütehassıs kişi tarafından hazırlanan ve genel sistemi yayınlayanlar tarafından tesbit edilen bir eser olarak ortaya çıkmıştır. Bu yol modern ansiklopedileri hazırlatanların hemen hepsi tarafından benimsenmiştir. Böylece ansiklopedi daha doğru bilgiler verirken eserin daha geniş ve tarafsız olması da sağlanmıştır.

İngilizlerin meşhur **Encyclopedia Britannica'**sı, Fransızların **Encyclopédie'**si ile hemen hemen aynı zamanda yayınlanmıştır. 1768-1771 arasındaki ilk baskısından itibaren kendine has bir özelliğe sahib olmuştur. Büyük ikinci baskısı 1910-1911'de yayınlanmıştır. 1929'daki 14. baskısından itibaren 24 cilt olarak ABD'de yayınlanmaktadır.

Ansiklopedi yayını, 19. yüzyılda yayılmış ve hemen hemen her ülke, kendi ansiklopedisine 20. yüzyılın ortasında sahib olmuştur. Başlıca **Enciclopedia İtaliana** (İtalyanca, 1925), **Enciclopedia Universal İlustrada** (İspanyolca), **Encyclopedia Americana** (İngilizce) ve 30 cild olarak ve 1957 - 1960 arasında ikinci baskısı yayınlanan **Bolşaya Sovetskaya Entsiklopedya** (Rusça) 93 cild olarak yayınlanmıştır.

Almanya ise 18. asır geleneğine sadık kalarak **Grosse Brockhaus** adlı eserin 16. baskısını **Brockhaus Conversationslexion** ismi altında yayınlamıştır. 1961'de yayınlanan **Meyers Neunes Lexicon** ise bunun bir taklididir. Ancak bu iki eser için, normal lügatlarda bulunan kelimeleri ihtiva ettiklerinden ansiklopedik lügat olarak sınıflamak yerinde olur. 1935'te kurulan **"Encyclopedia**

Françoise” 21 ciltlik bir eser olarak planlanmıştır. Lügat ansiklopedi olarak ün yapmış olan İtalyan **Dizionaria Enciclopedica** ve Fransız, **Larousses**'u da önemli eserlerdir.

İslam dünyasında ve Türkiye'de ansiklopedi : Müslümanlar ansiklopedi karşılığında Külliyat, Dairat-ül-mearif, Muhit-ül-mearif, Kamus, Mevdua, Tabakat ve Mevsu'at gibi isimler kullanmışlardır.

İslam tarihinde ve Osmanlı Devletinde yapılan ansiklopedi çalışmalarının pek azı genel ansiklopedi niteliğindedir. Genel ansiklopedi niteliğini kazananların bazıları şunlardır:

Farabi'nin **İhsau'l-Ulum** ve **Et-Ta'lim-us-Sani'**si, İbn-i Sina'nın **Eş-Şifa'**sı, **Resail-i İhvan-ı Safa**, Ebu Hayyan Tevhidi'nin **Risale fi'l-Ulum'**u, Şah Veliyyullah Dehlevi'nin **Huccet-ullah-il-Baliga'**sı, Nev'i'nin **Netayicü'l-Fünun'**u, Taşköprüzade'nin **Miftah-us-Seade'**si (Bu eser müellifin oğlu tarafından **Mevduat-ul-Ulum** adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.); ayrıca Katip Çelebi'nin **Keşf-üz-Zünun'**u, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın **Marifetname'**si, Şemseddin Sami'nin **Kamus-ul-A'lam'**ı, Emrullah Efendinin **Muhit-ul-Mearif'**i (1900), Mehmed İzzet'in **Rehber-i Umur-i Beytiyye'**si (3 cilt, 1908), Ali Seydi'nin **Musavver Dairet-ul-Mearif'**i, Ahmed Rıfat'ın **Lugat-ı Tarih ve Coğrafya'**sı (1881), Batrik el-Bustani'nin **Dairet-ul-Mearif'**ini (1900) saymak gerekir.

Özel manada ansiklopedik eserler çok daha fazla telif edilmiştir. Bunlar değişik isimler altında toplanmışlardır. Daha ziyade kullanılan tabir "tabakat"tır. İbn-i Sa'd'ın **Tabakat'**ı, İbn-i Subki'nin **Tabakat-ül-Kübra'**sı, İbn-i Cülcül'ün **Tabakat-ül-Etibba ve'l-Hükeması'**nı zikredebiliriz. Ayrıca tıp sahasında İbn-i Sina'nın **El-Kanun fi't-Tıp,** Zekeriya Razi'nin **El-Havi'**si, edebiyat sahasında Kaşgarlı Mahmud'un **Divanü Lugat-it-Türk'**ünü sayabiliriz.

Cumhuriyet devrindeki ansiklopedik çalışmalara gelince; ilk yayınlanan ansiklopedi **Hayat Ansiklopedisi'**dir. Daha sonra 1940'ta **İslam Ansiklopedisi** yayınlanmıştır. 1943'te **İnönü Ansiklopedisi,** (1950'den sonra Türk Ansiklopedisi olarak yayınını tamamlamıştır). 1961'de Hayat Yayınlarının hazırladığı **Hayat Ansiklopedisi,** 1968'de Arkın Kitabevinin çıkardığı **Cumhuriyet Ansiklopedisi** ilk genel ansiklopedilerdir. Son yıllarda ise genel ve özel birçok ansiklopedi çıkarılmaktadır.

Türkiye Gazetesi Yayın Topluluğu tarafından çıkarılan **Rehber Ansiklopedisi**, **İslam Alimleri Ansiklopedisi**, **Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi**, **İslam Tarihi Ansiklopedisi**, **Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, Sağlık Ansiklopedisi, Evliyalar Ansiklopedisi** bunlardan bir kaçıdır. Hepsi telif eserdir.

ANTABUSE;

Alm. *Antabus,* **Fr.** *Antabuse,* **İng.** *Antabuse.* Alkolün esiri olmuş şahısları, alkolden soğutmak için kullanılan bir ilaç. İçindeki maddeden dolayı disülfiram olarak da bilinir. Bu madde alkolün metabolizmasını değiştirir. Organizmada alkolden asetaldehid meydana getirir. Bu madde zehirlidir. Antabuse kullanan kişi, çok az alkol bile olsa, çok rahatsız edici belirtiler ortaya çıkar ve hasta alkolden tiksinir. Fazla miktarda alkol almış ve komanın eşiğinde olan hastaya antabuse verilmez. Hastadan habersiz vermemelidir. Hastanın arzusu ile verilir. Antabuse, her gün kullanmak gerektirdiği halde, vücudda adale içine konan ve bir defalık konunca altı ay-bir sene hastada etkili olan preparatları da vardır.

ANTALYA;

Akdeniz sahilinde turizm bakımından çok gelişmiş bir ilimiz. Ülkemizin muz ve portakal bahçesi olarak isimlendirilen Antalya; Akdeniz kıyısında, İçel (Mersin) Konya, Isparta, Burdur ve Muğla illeri ile çevrilidir. İl toprakları 36°06' ve 37°27' kuzey enlemleri ile 29°14' ve 32°27' doğu boylamları arasında yer alır. Üç tarafı yüksek dağlarla çevrilidir. Güzel iklimi, verimli toprakları, orman zenginliği, sahillerinin güzelliği tarihi yerleri ile en zengin şehirlerimizden biridir. Antalya'ya "Türkiye'nin Riviera"sı denilmektedir. Trafikteki numarası (07)dir.

İsminin Menşei

Bergama Kralı İkinci Attalos tabii güzellikleri çok zengin olan bu bölgede bir şehir kurulmasını istemiş ve kurulan bu şehre "Antalela" ismini vermiştir. Türkler bölgeyi feth edince, şehrin ismini Antalya olarak değiştirmişlerdir.

Tarihi

Antalya'nın tarihi çok eski devirlere dayanır. Karain mağaralarında milattan önce yaşıyanların eşyalarına rastlanmıştır. Hitit devrinde "Irkların Ülkesi" manasına gelen "Pantilya" ismi ile anılırdı. M.Ö. 7 ve 8. asırlarda bu bölgeye yapılan göçler sebebiyle bölgenin nüfusu çoğaldı.

M.Ö. 700-546 arasında Lidyalılar, sonra Persler ve M.Ö. 333'te Makedonya Kralı Büyük İskender'in

eline geçti. M.Ö. 2. asırda da Romalılar'ın hakimiyetine girdi. Roma imparatoru Antonius, Antalya'yı Mısır Kraliçesi Kleopatra'ya hediye etmiş, Kleopatra da Antalya ormanlarındaki Sedir ağaçlarından kuvvetli donanma hazırlamıştır. Pamfilya ve Klikya bölgedeki Roma hakimiyetine karşı çıkarak bağımsız oldular. Roma'nın parçalanmasından sonra ise buraya Doğu Roma (Bizans) hakim oldu.

1071 Malazgirt Savaşından sonra Antalya Türklerin eline geçti. Bizanslılar birkaç defa Antalya'yı geri almak istemişlerse de, 1206-1207'den sonra Antalya günümüze kadar devamlı Türk toprağı olarak kaldı.

Antalya'nın ilçesi olan Alanya, Selçuklular zamanında kış aylarında devletin başkenti olmuştur. İlhanlıların saldırmaları ile Selçuklular zayıflayınca, Antalya, Hamidoğulları ve Tekelioğullarının idaresinde kalmıştır. Osmanlı Devleti, Anadolu'da birliği temin edince 1391'de Sultan Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlı Devletine katılmıştır. Osmanlı devrinde Konya'ya bağlı (Teke Sancağı) olarak Cumhuriyet devrine kadar gelmiştir.

Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Harbinde yenik sayılmasından sonra, İtalyanlar tarafından işgal edildi. İtalyanlar 9 Temmuz 1922'de buradan ve Anadolu'dan çekildiler.

Fiziki Yapı

Antalya, güneyinde dik yamaçlarla kesilen Akdeniz ve kuzeyde ona paralel uzanan Toroslar ile çevrilidir. İlin % 70'i dağlıktır. Ovalar % 13'tür. Yaylaları güzel olup, Tekeli ile Gidev yaylası meşhurdur. Kıyılarının uzunluğu 450 kilometredir. Körfezin batı sahillerine dağlar dik olarak indiği için, girinti ve çıkıntısı fazladır. Sahillerde deniz derindir. Körfezin doğu kıyısında, dağlar sahile paralel olduğundan denizde büyük bir kumsal şerit vardır. Bu sahiller Türkiye'nin en güzel manzaralı kıyılarıdır.

Dağları: Batı Toros Dağları karalar içine girmiş Antalya Körfezinin iki kıyısını takib eder. Kuzeyde birbirine yaklaşan bu dağlar, güneyde yelpaze gibi birbirinden ayrılır. Körfezin batısındaki Tahtalı dağları bir duvar gibi yükselir. Tahtalı Dağları, Bey Dağları ile birbirine paralel olup aralarında Alakır Çayı yer alır. Başlıca dağları; Akdağ (3069 m), Şeytan Dağı (2403 m), Geyik Dağı (2890 m), Kızılca Dağı (2591 m), Alaca Dağ (2336 m), Kuhu Dağı (2409 m), Bey Dağı (3069 m) ve Yıldız Dağı (2619 m)dır.

Ovaları: Antalya'da Elmalı, Manavgat, Kasaba, Alara, Alanya ve Finike ovaları vardır. Bu ovalar su bakımından zengin ve bereketlidir.

Akarsuları ve gölleri: Akarsuların hepsi Torosların güney yamaçlarından çıkar ve güneye doğru akarlar. Bazıları güzel çağlayanlar meydana getirirler. Önemli akarsuları ve gölleri şunlardır:

Aksu Çayı: Isparta'dan gelen fabrika deresi, Kovada gölünden çıkan dere ile birleşerek Aksu ismini alır. Perge harabeleri doğusundan gelerek Antalya körfezine dökülür.

Köprü Su Çayı: Anamas Dağlarından Belkıs (Aspendos) harabelerinin doğusundan geçip, Antalya Körfezinde denize ulaşır.

Manavgat Çayı: Gembos Ovasının doğusundaki dağlardan çıkar; Karapınar sularını alıp, Handos'ta dar bir boğaza girer. On iki kaya deliğinden sonra çağlayan meydana getirir. İkinci bir çağlayandan sonra Gökböget Gölcüğüne dökülür. Manavgat Çağlayanını meydana getirdikten sonra, Antalya Körfezine dökülür (Saniyede 155,5 metreküp su akıtır).

Düden Çayı: Antalya'nın 30 km kuzeyinden doğar. Bazan yer altından, bazan da yer üstünden akar. Birçok şelaleler meydana getirir. Kırkgöz'de yerin altına girer. 10 km sonra yer yüzüne çıkar ve 3 km sonra tekrar bir mağara tüneline girer. Tüneldeyken yeraltı suları karışır. Lara plajında 50 m yükseklikten denize dökülür.

Diğer akarsuları; Gazipaşa, Alara, Alakır, Karpuz, Dim, Kargı, Korkuteli ve Karaman çaylarıdır.

Karagöl: Elmalı Ovasının tabanında yer alır. Yüzölçümü 21 kilometrekaredir. Yazın suları azalır derinliği azdır.

Söğüt Gölü: Antalya ve Burdur arasındadır. Yüzölçümü 40 kilometrekaredir. Derinliği azdır. Denizden yüksekliği 1345 metredir. Kışın donar, yazın etrafı sazlık ve bataklıktır.

Avlan Gölü: Yüzölçümü 10 kilometrekaredir. Derinliği azdır. Elmalı ovasının güneyindedir.

Ova Gölü: Kaş'ın batısında küçük bir göldür.

Oymapınar Barajı: Manavgat Çayı üzerinde kurulmuştur. Yüksekliği 185 metredir. Kapasitesi; 300 milyon metreküp sudur. Yüzölçümü 470 hektardır. Enerji ve sulamada kullanılır. Buradaki hidroelektrik santralin kapasitesi arttırılmaktadır.

Alakır Barajı: Alakır Çayı üzerinde kurulmuştur. Yüzölçümü 469 hektar, kapasitesi ise 80 milyon metreküp sudur. Sulama maksadıyla kullanılır.

Korkuteli Barajı: Korkuteli Suyu üzerinde kurulmuştur. Sulama maksadıyla kullanılır.

İklimi ve Bitki Örtüsü

Antalya ilinde Akdeniz iklimi hüküm sürer. Yazları sıcak ve kurak geçer. Yazın öğleden sonra meltem rüzgarı ile sahiller biraz serinler. Kış bol yağışlı geçer. Dağlara kar yağar. Antalya, sahilinde denize girilirken, dağlarında kayak yapılan dünyanın sayılı şehirlerinden biridir. Sıcaklığı -4.3°C ile 43.4°C arasında değişir. Kışın 10 dereceden aşağı soğuk çok nadirdir. Yağış ortalaması metrekareye 1070 milimetredir.

Antalya'nın topraklarının % 60'ı ormanlıktır. Ormanı en çok olan illerimizden biridir. Çam ağaçları çoğunluktadır (Kızılçam ve karaçam). Kaş ve Elmalı arasında sedir ağaçları bulunur. 500 m aşağılarda makiler vardır. Makilerle çam ormanları arasında meşe ağaçları bulunur. Maki bölgesinde sarmaşık, defne, yemiş, sarıağaç, mersin ağacı, çitlembike çok rastlanır. Ayrıca lavanta, kekik, nane ve veronika gibi bitkiler bulunur. Ovalarda her türlü Akdeniz ürünleri yetişir.

Ekonomi

Tarım: Antalya ekonomisi tarım ve turizme dayanır. Verimli topraklarında çeşitli tarım ürünleri yetişmektedir. Tarım ürünleri içinde en çok buğday, arpa ve yulaf yetişir. Ayrıca pamuk, susam, soğan, yer fıstığı, nohut, 35 bin hektar üzerinde sebze yetişir. Seracılıkta en ileri olan ilimizdir. 32 bin hektarlık seralarda domates, biber, fasulye, patlıcan, hıyar, kavun ve karpuz yetiştirilir. Yurt içi ve dışında satılır. Meyvecilikte çok ileridir. En çok muz, portakal yetişen ilimiz Antalya'dır. Mandalina, limon, greyfurt Antalya'nın başta gelen gelir kaynağıdır. Zeytincilik oldukça gelişmiştir. Meyvecilikte çok ileri durumdadır. Elma, armut, erik, ayva, şeftali, kayısı, üzüm, iğde, keçiboynuzu, kızılcık ve diğer meyveler yetişir.

Tarımda sulama, gübreleme, ilaçlama ve modern araç kullanmada en üstün seviyededir. Orman ürünleri bakımından zengindir. Reçine üretiminin dörtte birini Antalya ilimiz sağlar. Tomruk ve direk üretimi fazladır. Avakado ve pikan cevizi yetiştirilmesi için çalışmalar yapılmaktadır.

Hayvancılık: Mer'aların azalması sebebiyle hayvancılık gelişmemiştir. Keçi ve koyun azalırken sığır artmaktadır. Antalya balıkçılık bakımından da zengindir. Akkaya, kuzubalığı, çıplak leka, lakuz, orfoz, akya, mercan, fargri, tranca, çipura balıkları ile istakoz, karides, mürekkep balığından supya, klamanya ve ahtapot vardır.

Madenleri: Antalya, yeraltı kaynakları (madenleri) bakımından zenginse de, bu madenlerden krom, borit, alüminyum ve mangenez az mikdarda işletilmektedir. Boksit, fosfat, bitümlisist ve mermer yatakları henüz işletilmemektedir.

Sanayi: Antalya sanayi sektöründe pek gelişmemiştir. Adana hem tarım hem sanayide geliştiği halde, Antalya sadece tarım sahasında gelişmiştir.

Başlıca sanayi tesisleri, Antalya, Elektrometalürji Sanayi T.A.Ş.'nin Ferrokrom ve Karpit Fabrikası, Pamuklu Dokuma Fabrikası, pil, bahçe traktörü, kiremit, tuğla, mobilya, un, çırçır, konserve, bisküvi, yağ, meyve ve sebze fabrika ve atelyeleridir.

Antalya'nın enerji ihtiyacının mühim bir kısmı (150 milyon kw/s) Kepez hidroelektrik santralinden karşılanır. Belediyenin de enerji santralı vardır.

Ulaşım: Antalya ulaşım bakımından en yoğun ilimizdir. İstanbul, İzmir ve Ankara'dan ve diğer büyük şehirlerden Antalya'ya devamlı otobüs seferleri yapılmaktadır. Antalya'yı, bu şehirlere bağlayan yollar muntazamdır. Antalya ile ilçelerinin karayolları düzgündür. Antalya limanına her tonajda gemi yanaşır. Bu liman, aynı zamanda ihracat ve ithalatta mühim bir yer tutar. Ayrıca Alanya, Fenike ve Kaş iskeleleri her mevsim bağlantılıdır. Antalya Havaalanı yılda 300 bin yolcu kapasitelidir. Bu oran 2,5 milyon yolcu kapasitesine çıkarılmak için çalışmalar sürdürülmektedir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

1990 nüfus sayımına göre toplam nüfusu 1.132.211 olup, 602.194'ü şehirlerde, 530.017'si köylerde yaşamaktadır. İlçe ve köylerde yaşamaktadır.

Örf ve adetler: Folklor, örf ve adetlerde Türkmen ve Göçmen yörüklerinin tesiri büyüktür. Çadır, heybe ve kilimin bölgede büyük yeri vardır. Halk müziğinde bozlak, koşma ve ağıt ağır basar. Halk oyunları olarak; Teke zortlaması, Herdem oyunu, Zehir oyunu meşhurdur. Herdem oyununu kadınlar oynar. Bu yörenin kendine has mahalli kıyafet ve yemekleri vardır.

Meşhur yemekleri: Arap aşı, külle, domates civesi, laba, tandır kebabı, hibeş, turunç ve patlıcan reçeli, güleviz, saç kavurma ile ayrandır.

Ahi teşkilatı bu vilayette büyük iz bırakmıştır.

Eğitim: Antalya'da 40 anaokulu, 997 ilkokul, 92 ortaokul, 14 mesleki ve teknik ortaokul, 23 lise ve 24 mesleki ve teknik lise vardır. Okuma-yazma nisbeti % 85'tir. Akdeniz Üniversitesine bağlı tıp fakültesi, Eğitim Fakültesi ve Meslek Yüksek Okulu vardır. İl dahilinde 4 müze bulunmaktadır. Hastane sayısı 18'dir. Her türlü spor dalında sporcu yetişmiştir. 1964 Tokyo Olimpiyatları'nda güreşte birincilik kazanan İsmail Ogan Antalyalıdır.

İlçeleri

Antalya'nın biri merkez olmak üzere on beş ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 448.773 olup, 378.208'i ilçe merkezinde, 70.565'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 12, Aksu bucağına bağlı 21, Çakırlar bucağına bağlı 12, Dağ bucağına bağlı 2, Döşemealtı bucağına bağlı 22 köyü vardır.

İlçe toprakları genelde ovalıktır. Batısında Beydağları yer alır. Antalya Ovasını Aksu Çayı ve kolları sular. Kıyı ovasının ardından Batı Toroslar yükselir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri: Bugday, arpa, mısır, baklagiller, pamuk, susam, turunçgiller, meyva ve sebzedir. Seracılık yaygındır. Turizm ve sanayi ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. Dokuma, yağ, un, konserve, süt fabrikaları ve Ferrokrom işletmesi başlıca sanayii kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Antalya Ovasında, Körfezin yaptığı yarım ay şeklindeki girinti kısmının en yüksek noktasında kurulmuştur.

Akseki: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 30.229 olup, 11.023'ü ilçe merkezinde 19.206'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 16, Cevizli bucağına bağlı 11, Geriş bucağına bağlı 13, Güzelsu bucağına bağlı 5 köyü vardır.

Taşeli platosunda yer alan ilçe toprakları genelde dağlıktır. Kuzeyinde Orta Toroslar, güneydoğusunda Geyik dağları yer alır. Toroslardan doğan Manavgat Çayı ilçe topraklarının orta kesimindeki dar bir vadiden akar.

Ekonomisi hayvancılık ve ticarete dayanır. Ekime müsait arazisi azdır. Üzüm, incir, peynir, tereyağı ve bal başlıca gelir kaynağıdır. Ormancılık ve el sanatları da gelişmiştir. Yörede üretilen nergis soğanı ihraç edilir.

İlçe merkezi Antalya-Konya karayolu üzerindedir. İl merkezine 88 km mesafededir. Eski ismi Marulya'dır. Ayranları ve buz gibi suları ile Alabalık vadisi, Gültepe Yaylası, Altınbeşik Yeraltı Gölü meşhurdur. İlçe belediyesi 1864'te kurulmuştur.

Alanya: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 129.106 olup, 52.460'ı ilçe merkezinde, 76.646'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 47, Demirtaş bucağına bağlı 19 köyü vardır. Yüzölçümü 1545 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 84'tür.

İlçe toprakları kıyıda yer alan ova ile bunun gerisinde yükselen dağlardan müteşekkildir. Ortalama 40 km^2 genişliğindeki ova, dağlardan kaynaklanan Oba ve Dim çaylarının getirdiği alüvyonlardan meydana gelmiştir. Kuzey kesimde Geyik Dağları yer alır.

Ekonomisi tarım ve turizme dayalıdır. Alanya ovasında başta turunçgiller olmak üzere pamuk ve muz yetiştirilir. Seracılık yaygındır. Tabii güzellikleri ve tarihi eserler yönünden zengin olan ilçede turizm önemli gelir kaynağıdır. Özellikle motelcilik ve kıyı pansiyonculuğu yapılır.

İlçe merkezi deniz kıyısında, Antalya-Mersin karayolu üzerindedir. En önemli tarihi eseri olan Alanya kalesi Kanderi burnu üzerindedir. İlçe 1471'de Fatih Sultan Mehmet devrinde, Gedik Ahmed Paşa tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. Selçuklu sultanlarının kışlık başkenti olan ilçeye, Alanya kalesini yaptıran Alaeddin Keykubad'a izafeten "Alaiye" ismi verilmiş, daha sonra bu isim Alanya halini almıştır. İl merkezine 148 km mesafededir. İlçe belediyesi 1872'de kurulmuştur.

Elmalı: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 35.324 olup, 12.384'ü ilçe merkezinde 22.940'ı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 31, Akçay bucağına bağlı 10, Gölova bucağına bağlı 7 köyü vardır. Yüzölçümü 1594 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 22'dir.

İlçe toprakları genelde dağlıktır. Güneybatısındaki Akdağ, güneyinde Susuz ve Kohu dağları, doğusunda Beydağları yer alır. Bu dağların ortasında Elmalı Ovası yer alır. Bu ovada Karagül sazlığı ve Avlan Gölü vardır. Dağlar ormanlarla kaplıdır. Ormanlarda Katranağacı olarak bilinen Lübnan sediri

yaygındır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, nohut, şekerpancarı olup, az miktarda yulaf, fasulye ve ayçiçeği de yetiştirilir. Meyvecilik gelişmiş olup, en çok üretilen meyve elmadır. Hayvancılık ekonomik açıdan önemlidir. En çok kıl keçisi, koyun ve inek beslenir.

İlçe merkezi Elmalı Dağının güney eteklerinde kurulmuştur. Korkuteli-Finike yolu ilçe, merkezinin doğu kıyısından geçer. İl merkezine 127 km mesafededir. Eski ismi Alimola'dır. İlçe belediyesi 1904'de kurulmuştur.

Finike: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 34.576 olup, 6.700'ü ilçe merkezinde 27.876'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 15 köyü vardır. Yüzölçümü 655 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 53'tür.

İlçe toprakları kıyıda yer alan ova ile bunun gerisinde yükselen dağlardan müteşekkildir. Kuzeyinde Kohu Dağı, kuzeydoğu ve doğuda Beydağları, orta kesimde Alacadağ yer alır. Alacadağın etekleri ormanlarla kaplıdır. Finike Ovası, küçük akarsuların taşıdığı alüvyonlu toprakların birikmesi ile meydana gelmiştir. Ovayı Başgöz ile Alakır çayları sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. En çok turunçgil ve sebze yetiştiriciliği yapılır. İlçe portakalı ile meşhurdur. Seracılık çok gelişmiştir. Ayrıca az miktarda buğday, arpa ve elma yetiştirilir. Finike Körfezi kıyıları turizm yönünde gelişmektedir.

İlçe merkezi deniz kıyısında kurulmuştur. Gelişmemiş bir yerleşim merkezidir. Antalya-Fethiye sahil yolu ilçeden geçer. İl merkezine 111 km uzaklıktadır. İlçe belediyesi 1918'de kurulmuştur.

Gazipaşa: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 40.840 olup, 13.697'si ilçe merkezinde 27.143'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 38 köyü vardır. Yüzölçümü 931 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 44'tür.

İlçe toprakları Taşeli platosunun güneyinde yer alır. Kıyıda küçük bir ova ve hemen arkasından yükselen dağlık alan ve platolardan meydana gelir. Dağlar ormanlarla kaplı olup, yüksek düzlükler ise step görünümündedir. Ova, akarsuların taşıdığı alüvyonlu toprakların kıyıdaki bir koyu doldurması ile meydana gelmiştir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri muz, turfanda sebze, pamuk, turunçgiller, yer fıstığı, üzüm ve elmadır. İç kesimlerde hayvancılık ve ormancılık başlıca ekonomik uğraştır. Kıyı kesiminde, küçük çapta yapılan balıkçılık ve turizm geçim kaynaklarındandır. İlçe topraklarında bazit ve kuvarsit yatakları vardır.

İlçe merkezi deniz kıyısında Antalya-Mersin karayolu üzerinde kurulmuştur. İl merkezine 179 km mesafededir. Eski ismi Selinit'dir. 1921'de ilçe olan Gazipaşa, 1926'da bucak haline getirildi ise de 1948'de tekrar ilçe yapıldı. Tarihi ve tabii güzellikleri bakımından zengin bir ilçedir. İlçe belediyesi 1948'de kurulmuştur.

Gündoğmuş: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 20.409 olup, 4.554'ü ilçe merkezinde 15.855'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 14, Güzelbağ bucağına bağlı 11, Köprülü bucağına bağlı 10 köyü vardır. Yüzölçümü 1323 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 15'tir.

İlçe toprakları genelde dağlıktır. Kuzey, kuzeydoğu ve doğusunda Batı Torosların kolu olan Geyik Dağları yer alır. Bu dağlardan kaynaklanan Alara çayı vadisinde yer yer düzlükler vardır. Dağlar ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünü buğday olup, ayrıca az miktarda arpa, antep fıstığı elma, pamuk, baklagil ve turunçgil yetiştirilir. Hayvancılık ekonomide önemli yer tutar. En çok kıl keçisi ve koyun beslenir. Toros yaylalarında Meracılık yöntemiyle yapılan hayvancılıktan peynir, süt, tereyağ, kıl ve deri elde edilir. El san'atlarından kilim, heybe, çadır ve çuval dokumacılığı yapılır. İlçe topraklarında aliminyum, barit ve zımparataşı yatakları vardır.

Büyük bir köy görünümünde olan ilçe il merkezine 139 km mesafededir. Eski ismi Eksere olup, Akseki ilçesine bağlı bir köy idi. 1936'da ismi Gündoğmuş olarak değiştirildi ve ilçe merkezi haline getirildi. Belediyesi 1936'da kurulmuştur.

İbradı: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 17.126 olup, 4.215'i ilçe merkezinde 12.911'i köylerde yaşamaktadır. Manavgat'ın bazı köylerini de sınırları içinde alarak 1990'da ilçe oldu. Eski ismi Aydınkent'tir.

İlçe toprakları genelde dağlıktır. Kuzeyinde Şeytan Dağı yer alır. Manavgat Çayı ilçe topraklarını sular. Dağlar ormanlarla kaplıdır. Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Tarıma müsait alanlar azdır. Tereyağı, bal, peynir, üzüm, incir başlıca gelir kaynağıdır. Ormancılık ve el sanatları gelişmiştir. İlçe merkezi

Şeytan dağı eteklerinde kurulmuştur.

Kale: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 20.656 olup, 13.973'ü ilçe merkezinde 6.863'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 9 köyü vardır.

Teke yarımadasının güney bölümünde yer alan ilçe topraklarının kuzeyinde Beydağları yer alır. Dar olan kıyı kesiminde ise Derme Ovası yer alır. Derme Ovası, Derme Çayının taşıdığı alüvyonlu toprakların birikmesi ile meydana gemiştir. İlçe topraklarının diğer kısımları genelde platoluktur. Dağlar gür ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri portakal, elma ve buğdaydır. Seracılık yaygın şekilde yapılmaktadır. Dağ köylerinde ormancılık başlıca gelir kaynağıdır.

İlçe merkezi, Derme Çayının denize karıştığı yerde kurulmuştur. Antalya-Muğla karayolu ilçe merkezinden geçer. Kaş ilçesine bağlı bir bucakken, 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kanunla ilçe oldu.

Kaş: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 40.469 olup, 4560'ı ilçe merkezinde 35.909'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 33, Kalkan bucağına bağlı 16 köyü vardır.

Teke Yarımadasının güney bölümünde yer alan ilçe topraklarının, kuzeybatısında Akdağ Muğla ile tabii sınırı çizer. Dar olan kıyı kesimin batısında Eşen Ovası yer alır. Eşen Ovası ise Kocaçayın (Eşen Çayı) taşıdığı alüvyonlu toprakların birikmesi ile meydana gelmiştir. İlçe topraklarının diğer bölümleri genelde akarsularla engebelenen bir platodur. Dağlar kızılçam, sedir, ardıç ve karaçam ormanları ile kaplıdır.

Ekonomisi tarım ve turizme dayanır. Başlıca tarım ürünleri portakal, elma, buğday olup ayrıca arpa, ciğit ve pamuk da yetiştirilir. Kıyı kesimlerde seracılık yaygındır. Dağ köylerinde ormancılık önemli geçim kaynağıdır. İlçe yat turizmi bakımından önemli kıyılarımızdan olup, Kalhan'da bir yat limanı vardır.

İlçe merkezi Teke Yarımadasının güneyinde bir koyun kıyısında kurulmuştur. Eskiden ilçe merkezi Demre Çayı vadisindeki Kasaba ovasının kıyısındaydı. Andifli ise, Kaş kasabasının limanı idi. Cumhuriyetten sonra iskele önem kazanınca ilçe merkezi buraya taşınarak, Andifli'nin ismi Kaş olarak değiştirildi. İl merkezine 189 km mesafededir. İlçe belediyesi 1923'te kurulmuştur.

Kemer: 1990 sayımına göre toplam nüfus 23.268 olup, 8449'u ilçe merkezinde 14.819'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 8 köyü vardır.

İlçe toprakları genelde dağlıktır. Batısında Tahtalı dağı yer alır. Dar kıyı düzlüğünün hemen ardından dağlar yükselir. Dağlar gür ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarım ve ormancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, turunçgiller, baklagiller, pamuk, susamdır. Seracılık yaygındır. Dağlık bölgelerde ormancılık ve küçük baş hayvancılığı yapılır.

İlçe merkezi deniz kıyısında Muğla Antalya karayolu üzerinde kurulmuştur. Merkez ilçeye bağlı bir bucak iken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kanunla ilçe haline getirildi.

Korkuteli: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 46.115 olup, 13.381'i ilçe merkezinde 32.734'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 27, Bozara bucağına bağlı 10, Kızılendağ bucağına bağlı 12 köyü vardır. Yüzölçümü 2471 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 19'dur.

İlçe toprakları genelde dağlıktır. Batısında Akdağ ve Elmalı dağı, doğusunda ise Beydağ yer alır. Bu dağlar arasında Korkuteli ovası ve Bozova yer alır. Ovaları, Korkuteli çayı ve Bingeçit dereleri sular. Korkuteli çayı üzerinde sulama amaçlı bir göl vardır. Dağlar ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, elma, şekerpancarı, nohut, ayçiçeğidir, Tarıma müsait olmayan bölgelerde kılkeçisi ve koyun, beslenir. Yem fabrikası başlıca sanayi kuruluşudur.

İlçe merkezi Korkuteli Çayının kıyısında kurulmuştur. Antalya'yı İzmir'e bağlayan en kısa yol ilçe merkezinden geçer. İl merkezine 67 km mesafededir. İsmini Osmanlı hanedanından Şehzade Korkut Sultan'dan alır. Deniz seviyesinden 1020 m yüksekliktedir. İlçe belediyesi 1914'te kurulmuştur.

Kumluca: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 44.834 olup, 17.166'sı ilçe merkezinde 27.668'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 18, Altınkaya bucağına bağlı 6 köyü vardır. Yüzölçümü 1253 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 36'dır.

İlçe toprakları dağlıktır. Akdeniz'e dar bir kıyısı vardır. Kuzeyinde Beydağları, doğusunda Tahtalı dağı yer alır. Dağlardan kaynaklanan suları Alakır Çayı toplar. Bu akarsuyun topladığı alivyonlardan meydana gelen Finike Ovasının doğu bölümü ilçe sınırları içinde kalır. Alakır Çayı üzerinde sel

taşkınlarını önlemek için bir baraj kurulmuştur.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri portakal, buğday, elma, arpa ve limon olup, ayrıca az miktarda yer fıstığı, ciğit ve pamuk yetiştirilir. Seracılık gelişmiştir. Yüksek kesimlerde küçük baş hayvan besiciliği yapılır.

İlçe merkezi Antalya-Muğla karayolu üzerinde kurulmuştur. İl merkezine 93 km mesafededir. Sarıkavak isimli bir köy iken, 1858'de Iğdırmagardıc ismi ile nahiye oldu. 1958'de Kumluca adıyla ilçe oldu. İlçe belediyesi 1958'de kurulmuştur.

Manavgat: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 115.731 olup, 38.498'i ilçe merkezinde, 77.233'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 58, Beşkonak bucağına bağlı 9, Taşağıl bucağına bağlı 14 köyü vardır. Yüzölçümü 2283 km^2 olup,nüfus yoğunluğu 51'dir.

İlçe toprakları dağlık olup, Batı Toroslara bağlı dağlar yer alır. Kuzeyindeki Dumanlı Dağı en yüksek noktasıdır (2405 m). Bu dağlar arasında derin bir vadide Köprü Suyu akar. Diğer önemli akarsuyu Manavgat Çayı olup, bu çay üzerinde elektrik üretmek için Oyma pınar barajı kurulmuştur. Akdeniz kıyısında ise dar düzlük alanlar vardır.

Ekonomisi, tarım ve turizme dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, ciğit, pamuk, turunçgiller, yulaf ve arpa olup, ayrıca az miktarda yer fıstığı ve elma yetiştirilir. Seracılık gelişmiştir. Tabii güzelliği ve zeygin tarihi eserleri ile ilgi çeken ilçeye, yerli yabancı çok sayıda turistin gelmesi turizmi geliştirmiş ve önemli gelir kaynağı haline getirmiştir.

İlçe merkezi Mersin-Antalya karayolu üzerinde ve deniz kıyısında yer alır. İl merkezine 78 km mesafededir. İlçe belediyesi 1913'de kurulmuştur.

Serik: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 84.755 olup, 23.106'sı ilçe merkezinde, 61.649'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 42, Gebiz bucağına bağlı 18 köyü vardır. Yüzölçümü 1353 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 63'tür.

Güney bölümü hariç ilçe toprakları dağlıktır. Kuzeyinde Kuyucak dağı yer alır. Dağlar kızılçam, sedir ve karaçam ormanları ile kaplıdır. Dağlarda hayvancılık açısından önem taşıyan yaylalar vardır. Aksu Çayı ve Köprü Suyu ilçe topraklarını sular. Güneyinde verimli düzlükler vardır.

İlçe ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri ciğit, buğday, pamuk, yulaf, arpa, portakal limondur. Seracılık gelişmiştir. Dağlık bölgelerde kıl keçisi ve koyun beslenir. Turizm gelirleri ekonomide önemli yer tutar. Deniz kıyısında bazı turistik tesisler vardır.

İlçe merkezi Mersin-Antalya karayolu üzerinde deniz kıyısında yer alır. İl merkezine 33 km mesafededir. İlçe belediyesi 1926'da kurulmuştur.

Tarihi Eserler ve Turistik Yerleri

Antalya tarihi eserler bakımından çok zengindir. Bu tarihi eserler eski devirler, Selçuklu ve Osmanlı eserleri olarak sınıflandırılır.

Alanya Kalesi: Kale mimarisinin bir şaheseridir. Deniz kıyısında bir kartal yuvasını andırır. Eski devirlerden kalma bir kalenin yerinde Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad yaptırmıştır. Bu yüzden Alaiye Kalesi adıyla da anılır. 1955'de tamir gören kalenin içinde bir cami, bir bedesten, Akşebe Sultan Tekkesi, Aya Yorgi Kilisesi ve tepenin en yüksek kısmında bir saray bulunmaktadır.

Alara Kalesi: Antalya-Alanya yolu üzerinde, Alara çayı yanında tek bir tepe üzerinde kurulmuştur. Kıyıdan 10 km kadar içeridedir.

Kızıl Kule: 1225'de Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad kale burcu olarak yaptırmıştır. Sanat değeri çok yüksektir. Sinop Kalesini yapan mimar Kettari Reha oğlu Ebi Ali tarafından yapılmıştır. Alanya'da olan kule beş katlıdır. Her yönü 12,5 m olarak 8 köşelidir. İki katı kırmızımtrak taştan, diğer katlar kırmızı tuğladan yapılmıştır. Her yüzde gözetleme yeri, mazgallar, zift ve haşlama delikleri vardır.

Yivli Minare Camii: 1238'de yaptırılmıştır. Selçuklu devrinin bir şaheseridir. Antalya'nın sembolüdür. Minarenin alt kısmı taştan ve kare şeklindedir. Üst kısmı yuvarlak ve yivli olup, tuğladan yapılmıştır. Caminin üst kısmı mavi çinilerle kaplıdır. Caminin yanında mevlevihane, medrese ve iki türbe ile bir külliye vardır. Cami, etnoğrafya müzesi olarak kullanılmaktadır.

Ahi Yusuf Mescidi: 1249'da Ahi Yusuf adına yaptırılmıştır. Kesme taştan yapılmış olan mescid, kare biçimindedir. Mescidin yanında Ahi Yusuf'un türbesi vardır.

Bali Bey Camii: Sultan İkinci Bayezid devri vezirlerinden Bali Bey tarafından yaptırılmıştır. Sekizgen kasnak üzerinde büyük bir kubbesi vardır.

Korkut Camii: Kesik Minare, Cumanun Camii, Cihannüma Camii ve Cami-i Kebir de denilir. Beşinci asırda Panaghia Kilisesi olarak yapılmıştır. Sultan İkinci Bayezid'in oğlu Sultan Korkut tarafından camiye çevrilmiştir. 1869'da bir yangın sonucu yıkılmıştır.

Mehmed Paşa Camii: 1593-1607 tarihleri arasında Tekeli Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Duvarlar küfeki taşındandır. Üç kapısı vardır. 1866 ve 1926 yıllarında iki defa tamir görmüştür.

Emir Bedreddin Camii: Selçuklu devrine ait ahşap bir camidir. Andızlı Camii de denir. Alanya'dadır.

Müsellim Camii: 1796'da Hacı Osmanoğlu Hacı Mehmed Ağa tarafından yaptırılmıştır. Caminin dış pencere alınlıkları ile içte kubbe kasnağına kadar olan bölüm mavi-beyaz Kütahya çinileriyle, mihrabı yeşil sırlı çinilerle kaplıdır.

Murad Paşa Camii: 1570'te Kuyucu Murad Paşa tarafından yaptırılmıştır. Minaresi iki şerefelidir. Yan duvarları İznik çinileriyle süslüdür.

Ömer Paşa Camii: Elmalı ilçesindedir. Kitapçı Ömer Paşa tarafından 1608'de yaptırılmıştır. 1870 ve 1955'te tamir görmüştür.

Kale Camii: Alanya'da Sultan Alaeddin Keykubad zamanında yapılmıştır. 1530-1566 seneleri arasında eski temeller üzerinde Kanuni Sultan Süleyman tarafından yeniden yapıldığı için Sultan Süleyman Camii ismi ile de anılır.

Karatay Medresesi: 1250'de Celaleddin Karatay tarafından yaptırılmıştır. Yapı, mihrabı sebebiyle Karatay Camii ayrıca Darüssüleha isimleri ile de anılır.

Ulu Cami Medresesi: Kimin tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Halk arasında imaret olarak bilinir.

Atabey Armağan Medresesi: 1239'da Atabey Armağan tarafından yaptırılmıştır. Günümüzde sadece girişin alt bölümü kalmıştır.

Emir Sinaneddin Medresesi: 1319'da Hamidoğullarından Emir Sinaneddin tarafından Korkuteli yakınlarında yaptırılmıştır. Kesme taştan ve iki katlıdır.

Şadırvanlı Medrese: Elmalı'da olup, on dokuzuncu asır başlarında yapılmıştır. Günümüzde kütüphane olarak kullanılmaktadır.

Evdir Han: Korkuteli yakınında, Selçuklu Sultanı Birinci İzzeddin Keykavus tarafından yaptırılmıştır.

Alara Han: Alanya-Konya karayolu üzerinde Selçuklu devrinin en güzel kervansaraylarındandır. 1231'de Alaeddin Keykubad tarafından yaptırılmıştır.

Kırkgöz Han: Sultan İkinci Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından yaptırılmıştır. Antalya-Burdur yolu üzerindedir.

Şaropsa Han: Antalya-Alanya yolu üzerindedir. Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında yaptırılmıştır. Zengin süslemeleri olmayan bir yapıdır.

Deniz Feneri: Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın 1720'de yaptırdığı bu fener Alanya'da bir tepe üzerindedir. Akdeniz'deki gemilere uzun seneler yol göstermiştir.

Tekelioğlu Kütüphanesi: Tarihi bir eser olup, içinde çok kıymetli el yazması eserler vardır.

Bedesten: Selçuklu tuğlasıyla yapılmıştır. Alanya Kalesi'nin malzeme deposu olarak kullanılmıştır. 38x36 metre ebadında bir avluya bakan 26 oda vardır.

Selçuklu Tersanesi: Alanya'dadır. Selçuklular tarafından gemi inşaası için yapılmıştır. Beş büyük gözlüdür. 700 senelik olmasına rağmen kale içinde büyük yelkenli gemiler yapılmaktadır.

Antalya Bölge Müzesi: 1923'te kurulmuş ve 1972'de yeni binasına taşınmıştır. Tarih ve tarih öncesi devirlere ait kıymetli eserlerle doludur.

Kara İn: Yağça köyündedir. 1894 senesinden bu yana yapılan araştırmalara göre eski devirleri aydınlatan, bunun gibi zengin bir mağara, dünyanın hiçbir yerinde yoktur. Burada 50 bin sene öncesine ait eşyalar bulunmuştur.

Perge: Antalya yakınındadır. M.Ö. 7. asırda kurulmuş eski bir şehirdir. Stadyum ile tiyatrosu oldukça büyüktür. Stadyumu 27.000 kişiliktir. Perge'nin tarihte önemli bir yeri vardır. Ticaret yolu üzerinde idi. 1207'de Selçuklu Sultanı Birinci Gıyaseddin Keyhüsrev feth etmiştir.

Aspendos (Belkıs): Antalya'nın 48 km doğusundadır. Roma İmparatoru Antonius tarafından M.Ö. ikinci asırda yaptırılan 20.000 kişilik tiyatrosu meşhurdur. Dünyada, günümüze kadar en iyi korunmuş

tiyatrodur. O zamanlar bir sahil şehri idi. Bu tiyatroya Belkıs (Balkız) Tiyatrosu da denir. Su kemerleri ve binaları dikkat çekicidir.

Side: M.Ö. 7. asra ait bir şehirdir. 20.000 kişilik tiyatrosu, pazarı (agora) ve çeşitli heykelleri meşhurdur. Side kelimesi nar manasına gelir. Resim ve figürlerde nar resmine çok rastlanır. Eski Yunanca'da side (nar) kelimesi yoktur. Side şehrini eski Yunanlılardan önceki kavimler kurmuştur. Side müzesinde çok sayıda tarihi eser vardır. Şehrin giriş kapısı bulunmuştur. Surlar yıkıktır, ana cadde kalıntıları ve antik çağa ait iki ev ortaya çıkarılmıştır. Evler avlu etrafında ve zeminleri mermer döşelidir. Avlu ortasında sarnıç, kuyu ve havuz vardır. Side tiyatrosu Silyon, Perge ve Aspendos gibi yamaçlarda olmayan düz arazide kurulmuştur.

Termessos: Halen, Roma İmparatorluğu ve Bizans devrine ait kalıntılar ve tiyatrosu vardır.

Hadrianus Kapısı: Roma İmparatoru Hadrianus'un Antalya ziyaretinin hatırası olarak yapılmıştır. Mermerden yapılmış bir kapı olup şehir merkezindedir.

Altınkaya: Bu ilçede antik çağa ait 1500 kişilik tiyatro vardır.

Sillion Harabeleri: Serik ilçesindedir.

Elge (Zerk) Harabeleri: Serikte'dir. Dağ şehridir. Surları, stadyumu, tiyatro, tapınak ve su yolları ile mağaraları meşhurdur.

Termessos (Güllük): Gizli dağ yolları, dehlizler, 4200 kişilik tiyatro ve heykelleri meşhurdur.

Anvi Harabeleri: M.Ö. 9. asırda yaşayanların kalıntılarıdır.

Hıdırlık Kulesi: Romalılar tarafından "ışık kulesi" olarak yapılmıştır. 14 metre olup iki katlıdır.

Demre (Myra): Demre Çayı kenarındadır. M.Ö. 5. asırda kurulmuş olup bazı kalıntıları bulunmuştur.

Bağyaka (Limira): M.Ö. 7. asırda kurulmuş bir Lidya şehridir.

Kınık (Ksantos): Kaş ilçesi yakınlarındadır. M.Ö. 7. asra ait bir şehir kalıntısıdır.

Noel Baba: Hıristiyanlarca tanınan ve "Noel Baba" olarak isim yapan Saint Nicolas'ın Kaş'ın Gelemiş köyünde doğduğu, hatta yaşadığı kesin değildir. Bu hıristiyan din adamının, bu ilçede heykelinin dikilmesi hıristiyan emperyalizmine malzeme olmuştur. Çok sayıda hıristiyan Noel Baba'nın efsane olduğuna inanır.

Akseki'deki tarihi kalıntılar: Antik çağa ait şehirler, kale ve burçlar ile köprü ayaklarıdır.

Turistik yerleri: Antalya, Türkiye'nin ve dünyanın sayılı turizm merkezlerinden biridir. İklimi, lezzetli ve her mevsimde bulunan meyve ve sebzeleri, sahil ve ormanlarının şahane güzelliği, sahillerinde denize girilirken aynı anda dağlarında kış sporları yapılabilmesi ile turizme çok müsaittir. Kaş'tan Gazipaşa'ya kadar olan sahil şeridi turistik te'sislerle doludur.

Kaplıcalar ve içmeler:

Demre İçmesi: Kükürtlü olup mide ve bağırsak hastalıklarına iyi gelir.

Korkuteli İçmesi: Çeşitli hastalıklara karşı şifalı bir sudur.

Sarı Su İçmesi: Ilıca köyündedir. Karaciğer, mide, bağırsak ve safra kesesi rahatsızlıklarına iyi gelir.

Sınat Deresi Kaplıcası: 25 derecelik sıcaklıkta bir sudur. Çeşitli hastalıklara faydalıdır. Ilıca köyünün yakınlarındadır.

Milli parklar: Tabii güzelliklerin yaşaması için bazı yerler milli park olarak korunmaktadır. Köprülü Kanyon Milli Parkı 14 km uzunluğunda ve 100 m genişliğindedir. Bey Dağları Milli Parkı, Sahil Milli Parkı ve Termesses Milli Parkının tabii ve tarihi zenginlikleri muhafaza altına alınmıştır. Türkiye'nin en büyük parkı 170 bin metrekare olarak Antalya'da yapılmaktadır. Ulaş Dinlenme Parkı piknik için çok müsaittir.

Mağaralar: Antalya mağaralar bakımından çok zengin bir ilimizdir. ABD ve Yugoslavya mağara turizmi ile büyük gelir sağlamaktadır. Türkiye dünyàda en çok mağaraya sahip olan ülkedir. 40 bin mağaranın ancak 20 bini tesbit edilmiştir. Diğerlerine henüz ulaşılamamıştır. Antalya'da 20 mağara vardır.

Antalya mağaraları içinde göller, nehirler, uçurumlar, gözsüz balıklar, yarasalar ve çeşitli hayvanlar mevcuttur. Bazı mağaraların havası, bazısının çamuru veya suyu şifalıdır. Dolayısiyle çeşitli hastalıklara iyi gelmektedir.

Damlataş Mağarası: Sarkıtları bir harika olan Damlataş Mağarası, Alanya'dadır ve astım hastalığına

iyi gelmektedir.

Antalya Mağarası: Alanya yakınındadır. İçinde kayıkla gezilir. Bir deniz mağarası olan bu fosforlu mağara, güneş ışınlarının yansıması ile çok güzel manzaralıdır.

Düdencik Mağarası: Akseki'dedir. Türkiye'nin en derin mağarasıdır. Uzunluğu 60 metredir.

Yoldağı Mağarası: Kalkan'dadır. 54 mağaradan meydana gelir.

Diğer mağaralar: Sakalsultan, Demirciler, Yalancı Dünya, Dumanlı, Kada İni, Öküz İni, Beldibi, Yoldağı ve Korsanlar mağaralarıdır. Bazılarında çok eski çağlara ait izler vardır.

Çağlayanlar: Antalya çağlayan ve şelaleler bakımından da oldukça zengindir. 60 metre yükseklikten dökülen Düden Çağlayanı ile Manavgat, Homa ve Uçarsu ve Kayabükü çağlayanları en meşhurlarıdır. Yedi oluklar mevkiinde 13 çağlayan vardır. Antalya'da toplam 29 çağlayan bulunmaktadır. Kadınyan uçurumu Antalya içindedir.

Deniz altı eserleri: Antalya, deniz altı eserleri bakımından da zengindir. Dünyanın bilinen en eski gemisi Kaş ile Keora köyü arasındaki Uluburun'da bulunmuştur. Finikelilere ait 3200 senelik bir teknedir. 40 m derinlikte olan bu gemi, Türk ve ABD'li deniz arkeologları tarafından incelenmektedir.

Yanartaş (Meşale) "Çıralı": Olimpiyatlarda yakılan meşalenin başlangıcı sayılan bu alev, Finike'ye 7 km mesafede 350 m yükseklikte bir tepede binlerce seneden beri devamlı yanmaktadır. Tepenin bir yarığında yer altından gelen bu ateş hiç sönmemiştir. Çeşitli efsaneleri vardır.

Antalya evleri: Kaleiçi semtindeki evlerin aslına uygun restore ettirilip turistik mahiyette kullanılması planlanmaktadır. 20 ev, 115 yataklı konaklama tesisi haline getirilecektir.

Sarnıçlar: Alanya sarnıçlar şehridir. Kale evlerinde hala sarnıçlar vardır. Akşebe Mescidi ve Mecdüddir sarnıcı meşhurdur. Sarnıç, 20-22 m boyunda ve 13 m enindedir. Bugün bile kullanılmaktadır.

Alanya Müzesi: Çok zengin eserlere sahip bir müzedir.

ANTARKTİKA;

Dünyanın beşinci büyük kıtası. Yüzölçümü 14.107.637 kilometrekaredir. Güney kutbu etrafında her tarafı karla kaplı, daima fırtınalı ve buz kütleleri ile çevrili bir kara parçasıdır. Antarktika, Ross ve Wendel deniz körfezleri ile Antarktika Yarımadası hariç ana hatlarıyle hemen hemen çember şeklindedir.

Güney kutbunda ilk araştırmalar 1772-1775 seneleri arasında Kaptan James Cook komutasında bir İngiliz ekibi tarafından yapılmıştır. Daha sonra 1819'da İngiliz William Smith güney Shetland adalarını keşfetti. Amerikalı N. Brown Palmer, Ozleans geçidini ve daha sonra yarımada olduğu anlaşılarak, Palmer adını alan kuzeybatı sahilini buldu.

1820 ile 1830 yılları arasında Antarktika'nın araştırılması için daha çok çalışma yapıldı. Fabian von Bellngshausen adlı bir Rus araştırmacı kıtayı dolaşmış ve 1821 yılında bir çok ada keşfetmiştir. 1823'te İngiliz gemicisi James Weddell kendi adı ile anılan denizi buldu. Fransız araştırmacı Dumont d'Urville 1840'da Adelie Sahili'nin haritasını çizdi. ABD deniz yüzbaşısı Charles Wilkes, 1838-1842 yılları arasında yaptığı araştırma sonucunda Antarktika'nın bir kıta olduğunu ortaya koydu. Kıt'anın Hint Okyanusu kıyısında gördüğü kıyıya onun adı verildi.

Sir James Clark Ross, 1839-1843 tarihleri arasında kendi adıyla anılan, buzlardan tamamen arınmış, bir su kütlesi buldu. Daha sonra yoluna devam ederek Victoria toprağına ulaştı. Ancak Ross, karaya hiç ayak basmamıştır. 1895 yılında Norveçli Leonand Kristensen, Ceupe adası yakınında sahile bir ekip çıkardı ve bu ekip bir kış kıt'ada kalarak geri döndü.

On dokuzuncu yüzyılın son on yılından itibaren kıt'aya yapılan keşif gezileri artırıldı. Kaptan Robert Falcon Scott, İsviçreli Nils Ofto Gustar, Ernest Henry Shacleton ve Jean Charcot gibi bir çok araştırmacı kıt'anın bir çok yerlerini keşfettiler.

1911'de Norveçli Roald Amundsen, Alman Wilhelm Filcner, İngiliz Robert Scott, Avurturyalı Dauglas Mawon ve Japon It Nobu Shiruse'den meydana gelen bir ekip kıt'aya çıktılar. Hepsinin hedefi Güney Kutbu idi. Kutba ilk defa Amundsen ulaştı. Arkasından Mc Murdo Sound da kutba vardı. Ancak dönüşte yiyeceklerin bitmesi ve hayvanların yorulması yüzünden donarak öldüler.

Uçakların kullanılması Arktik ve Antarktika'nın keşfinde yeni bir devir açmıştır. Sir Hubert Wilkins ilk defa Antarktika üzerinde başarılı uçuşlar yaptı. 1928-30 yılları arasında Richard E. Byrd keşif uçakları ile seferler yapmış ve Amundsen'in üs kurduğu yere yakın bir yerde "**Küçük Amerika Üssünü**"

kurmuştur. Kendi adıyla anılan, kıt'anın doğuya doğru olan kısımlarını keşfeden Byrd, müteaddid defalar uçak ve gemi ile kıt'aya seferler yaptı.

1926'dan 1937'ye kadar Norveçliler de çeşitli kısımların haritalarını yapmak için çalışmalarda bulundular. Queen Mand arazisinin detaylı haritasının yapılmasından sonra kayalık sahil boyunca buzlu olmayan göller bulundu. Bunlar yaz güneşinin yeter derecede buzlanmayı önlediği sahil boyundaki çöküntülere akan, eriyen karların sebep olduğu göllerdir.

1923'ten 1939'a kadar kıtada yeni yeni, geniş yerler bulundu. 1935'ten itibaren Ellworth çeşitli uçuşlar yapdı ve bu uçuşlar esnasında kendi adı ile anılan bölgeyi buldu. İngilizler bölgede çeşitli araştırmalara devam ettiler. Bu çalışmalar İkinci Dünya Harbi sırasında bir durgunluğa girdi.

Amerikalı Richard H. Cruzen askerlerle birlikte kıtaya gitti. Antarktik Yarımadası ve Wedali Denizi kısmı dışında bütün Antarktik sahillerini içine alan sahanın havadan haritasını çizdi.

Daha sonra İngilizler, Norveçliler, İsveçliler, Fransızlar çeşitli araştırmalar yaptılar ve Antarktik'te çeşitli üsler kurdular.

Uluslararası Jeofizik Yılı münasebetiyle yapılan toplantılarda araştırma ekiplerinin kurulması teklif edilerek bu ekipler için bir çalışma programı hazırlandı. Kurulan ekiplerde çeşitli devletlerden ilim adamları katıldı ve kıt'anın bir çok yerleri keşfedildi. Programın 31 Aralık 1958'de başarıyla bitmesinden sonra, ilmi araştırmaların devam ettirilmesi için "Antarktika'yı Araştırma Özel Komitesi" (SCAR) denilen milletlerarası bir komisyon kuruldu.

Antarktika Antlaşması döneminde, uluslararası işbirliğiyle düzenlenen ilmi projeler artmıştır. Ayrıca ülkeler tek tek düzenledikleri projelerle araştırmalarını sürdürmektedirler. Kıta kıyılarında yaşayan hayvanları korumak için 1982 senesinde Antarktika Deniz Hayatını Koruma Konvansiyonu kuruldu.

Günümüzde var olan antlaşmalar çerçevesinde, kıt'ada bulunan kaynaklardan düzenli biçimde faydalanmak için bazı çalışmalar yapılmaktadır.

Kar ve buz örtüsü dışındaki yerlerin ortalama yüksekliği diğer kıt'alara göre iki misli olup, ortalama 1830 metredir. karaların üzerindeki buz ve kar kütlesinin kalınlığı ortalama olarak 2000 m civarındadır. En yüksek nokta 4270 metreyi bulur.

Antarktika dünyanın en soğuk bölgesidir. Sahil kenarları, iç kısımlara ve yükseklere göre daha sıcaktır. 1960 yılında 3962 metre yükseklikteki Vostok istasyonunda -88,3 derece okunarak dünya soğukluk rekoru tespit edilmiştir. En soğuk aylarda ortalama sıcaklık kıyıda -20°C ile -30°C, iç kesimde ise, -40°C ile -70°C arasında değişir. Yağışlar kar şeklindedir.

Sıcaklık donma noktasının üstüne pek çıkmadığından bitki ve hayvan yönünden en kısır kıt'adır. Sadece kuzeye bakan, güneşe doğru olan kaya ve yamaçlar üzerinde son derece küçük bitki şekilleri bulunur. Botanikçiler kıt'anın kenarları boyunca ve dağların yakınlarında 400 kadar çeşitli yosun türüne rastlamışlardır.

Kıtanın 20° ve 80° boylamlarıyla Antarktika yarımadası ve Shetland arası İngiltere egemenliği; Ross Dependency bölgesi Yeni Zelanda egemenliği; Avustralya Antarktik Bölgesi, Macquarie Heard ve Mc Donald Avustralya egemenliği; Marion ve Prens Edward adaları Güney Afrika Cumhuriyeti egemenliği; Kerguden ile Crozet takımadası, yeni Amsterdan, Adelie arazisi Fransa egemenliği; Bouvet, S. Pierre adası Norveç egemenliği; Ross ve Falklanda arasındaki bölge ise ABD egemenliği altındadır.

ANTEN;

Alm. *Antenne (f),* **Fr.** *Antenne,* **İng.** *Antenna.* Elektromanyetik dalgaları yaymak veya yakalamak için kullanılan elektronik devre elemanı. Antenler vericilere bağlı olarak kullanıldıklarında, enerjilerini, frekansı ayarlanabilir bir "güç osilatörü"nden alırlar. Küçük bir kısmı ısıya çevrilip harcanan enerjinin geri kalan bölümü, anten tarafından boşluğa yayılır. Alıcılarla birlikte kullanılan antenlerin vazifesi ise, boşluktaki elektromanyetik enerjiyi yakalayıp, bunu bir transmisyon hattı vasıtasıyla alıcı devreye iletmektir.

Alıcı ve verici antenleri, fiziki özellikleri nazara alındığında, farksızdırlar. Hatta, bir anten aynı anda hem alıcı hem de verici vazifesi görebilir.

Uzun mesafeler arasında bilgi (ses, görüntü vb.) taşınması kablo ile yapıldığında zor ve masraflıdır. Ayrıca, uzun hatların çekilmesi ve daimi bakımının getirdiği bir çok teknik problem vardır. Bilgi taşınması işinde elektromanyetik dalgalardan istifade edildiğinde, bu dalgaları yüksek enerji ile atmosfere (veya uzay boşluğuna) bırakabilecek elemanlar gerekir. Yine, boşlukta yayılmakta olan elektromanyetik dalgalardan maksada uygun olanını yakalayıp kuvvetlendirdikten sonra alıcı cihaza aktarmak icabeder. İşte anten, bu iki temel ihtiyaca cevap veren elemandır.

Antenlerin genel çalışma prensibi, alternatif akımın bir iletkenden geçerken elektromanyetik alan meydana getirmesi ile ilgilidir. Paralel iki iletkenin meydana getirdiği elektromanyetik alanlar, birbirlerinin te'sirlerini yok ederler. Bu duruma mani olmak için antenler hususi şekilde ayarlanmış bir çift iletkenden imal edilirler.

Elektronik özellikleri açısından anten, seri rezonans devresine eşdeğerdedir. Seri rezonans devresinde en fazla akım rezonans frekansından geçer. Akımın fazla olması, anten etrafındaki elektromanyetik alanın fazla olması demektir. Dalga boyu ile yayılan elektromanyetik enerjinin frekansı arasında şu bağıntı vardır:

$C/f = \lambda$

Bu formülde, λ (Lamda) yayılan enerjinin dalga boyunun metre cinsinden değeri; C, ışık hızı (3.108 m/s); f ise Hertz cinsinden frekans değerini ifade eder.

En fazla elektromanyetik enerji antenin boyu dalga boyuna eşit olduğunda yayılır. Düşük frekanslarda kullanılan antenler daha basit ve yapımı kolaydır. Buna karşılık boyları büyük olur. Frekans yükseldikçe antenler küçülür; fakat karmaşık bir hal alır ve yapımı zordur.

Antenden, elektromanyetik enerjinin uzaya yayılışı: Alternatif akım, yönü ve şiddeti zamana göre değişen bir akımdır. Yani antenin boyu dalga boyuna eşit olduğundan antenin bir ucu zamanla hem artı (+) hem de eksi (-) olmaktadır. Bu durumda, antendeki akım da bir ileri, bir geri doğru akmaktadır. Elektron akışı eksiden artıya doğru iken, elektriki alan artıdan eksiye doğrudur.

Antende akım ortada en fazla, uçlarda (açık devre olduğundan) sıfırdır. Buna karşılık gerilim uçlarda en fazla, ortada sıfırdır.

Antenler teoride şu beş kritere göre sınıflandırılırlar:

1. Kullanılma şekli: Alıcı, verici;

2. Kullanılma yeri: Radyo, TV, radyoteleskopi v.b.;

3. Fiziki şekil: Parabolik, Vi vb.;

4. Yayın yönü: Omnidireksiyonel (Her yöne dönük), direktif (tek yöne dönük);

5. Yayın frekansı: VHF, UHF vb.

Pratikte ise antenler iki ana bölümde incelenirler:

1. Çeyrek dalga antenleri (Markoni anteni): Uzunluğu dörtte bir dalga boyunda olan antenlerdir. Diğer dörtte birlik kısımları ise topraktan tamamlanır. Antenin özelliği kısa olması ve taşınabilen verici ve alıcılarda kullanılmasıdır. Antende meydana gelen elektriki ve manyetik alanlar yarım dalga antenin aynıdır. Fakat 1/4'lük kısmı toprak altında imiş gibi devresini tamamlar. Anten giriş dirençleri yaklaşık 36 ohm civarındadır. Genellikle dikey olarak kullanılırlar.

2. Yarım dalga antenleri (Hertz anteni): Bu antenler yarım dalga uzunluğundadır. Genlik modülasyonlu alıcı ve vericilerde kullanılır. Yerden oldukça yükseğe yatay olarak kurulurlar. Bunlar orta ve yüksek frekanslarda geniş kullanma alanları bulurlar. Yüksek frekanslarda dikey olarak da kullanılabilirler.

Yarım dalga antenleri çok yerde kullanıldığından bazı ilaveler yapılarak değişik tipte yarım dalga antenler geliştirilmiştir. Bunlardan en önemlisi birçok TV yayınlarında kullanılan "Dipol" antendir.

Dipol anten: Ortadan beslemeli yarım dalga boyunda bir antendir. Frekans modülasyonlu FM/UKW alıcı ve vericilerde de yaygın olarak kullanılır. Yatay ve dikey olarak kullanmak mümkündür.

Dipolun empedansı 73 ohm'dur. Antenin kalınlığı arttıkça dipolun empedansı azalır. Antenin giriş uçları arasındaki mesafe arttıkça empedansı artar.

Katlanmış dipol: Katlanmış dipol antenin uzunluğu bir tam dalga boyundadır. Empedansı yaklaşık 300 ohm kadardır. Antenin yapıldığı iletkenin çapı (d), iletkenlerin eksenleri arasındaki mesafe (a) arttıkça empedans azalır. Giriş uçları arasındaki mesafe (s) arttıkça empedans artar.

Yagi dizisi: Katlanmış dipolle birlikte iki veya daha fazla elemana sahib olan diziye "çok elemanlı yagi dizisi" denir. En basit dizi; üç elemanlı bir yansıtıcı, bir dipol ve bir yönlendiriciden meydana gelir. Diziye ilave edilen elemanlar genellikle yönlendirici elemandır ve dipole belirli mesafelerde yerleştirilir. Bu elemanlar antenin kazancını arttırır, fakat yön önem kazanır. Yani, dizinin alış yönü tek yöndür, yansıtıcı, gelen sinyali esas antene yansıtır.

Antenlerde bulunan önemli özellikler:

Yön: İstenen en önemli özelliklerinden biri olup, yayının olduğu doğrultu ile ilgilidir. Özellikle yüksek frekansta ve yönlendirilmiş vericilerde, alıcı anteni verici antenine doğru olmalıdır.

Güç: Antene gelen sinyallerin kayba uğratılmadan alıcıya tam güçle nakledilmesi, antenin direnci, antenle alıcıyı birbirine bağlayan iletken(transmisyon) hattın, direnci ve alıcının giriş direncinin birbirine eşit olması ile mümkündür. Eğer bu üç elemandan (yani anten direnci, iletkenin direnci, alıcının giriş direnci) biri diğerine uymuyorsa, araya empedans (elemanın alternatif akıma karşı gösterdiği direnç) ayarlayıcı transformatörler koymak gerekir.

Polarizasyon: Yayınlanan dalganın polarizasyonu elektriki alanın hareket yönü olarak tarif edilir. Elektriki alan toprak yüzeyine dik olarak hareket ediyorsa "dikey polarizasyonlu anten" denir. Elektriki alan toprak yüzeyine yatay olarak hareket ediyorsa buna da "yatay polarizasyonlu anten" denir.

Verici anteni yatay polarizasyonlu ise alıcı antenin de yatay kurulması gerekir. Aksi takdirde verimli bir alış yapılamaz. Düşük ve orta frekanslarda dikey polarizasyonlu antenler kullanılır. Çünkü yerden yansıyan dalgalar da bu durumda iş görmektedir. Yüksek frenkansta ise yatay polarizasyon tercih edilir. Sebebi ise, tabii ve kaynağı insan olan gürültü ve parazitlerden daha az etkilenmesidir. VHF (çok yüksek frekans) ve UHF (ultra yüksek frekans)da yatay veya dikey polarizasyon yeterli gelmektedir. Dikey polarizasyonlu bu antenlerde, diğer istasyonların karışmaları daha az olur. 100 MHz'in altındaki frekanslarda dikey polarizasyonlu antenler daha faydalı olmaktadır. Engebeli arazide daha çok dikey polarizasyon etkilidir. Yatay polarizasyonda antenin yerden yüksekliği çok önemli değildir. Özellikle frekans modülasyonlu ve puls (darbe) modülasyonlu sinyallerin yayılmasında yatay polarizasyon çok kullanılır.

Anten sistemindeki kayıplar:

1. Antene yakın olan bina, ağaç, dağ ve benzeri maddeler antenden alınan enerjinin bir kısmını emerler. Bu elemanlar özellikle antenin uç kısmından uzak tutulmalıdırlar.

2. Antenden yayılan güç, antenin yayın direnci (antenin yayılan frekansa gösterdiği direnç) ile orantılıdır ve akımının karesi ile yayın (radyasyon) direncinin çarpımına eşittir. ($I^2a.Rr$). Antenin yayın direncini azaltan tesirler, yayılan faydalı gücü de azaltır.

3. Antende ısı olarak harcanan kayıp güç vardır. Bu da antenin omik direnci denilen (doğru akıma karşı gösterdiği direnç) dirençle anten akımının karesinin çarpımına eşittir. ($I^2a.Ro$). Bu direnç ne kadar küçük olursa boşa harcanan enerji de o kadar az olur.

4. Bir ucu topraklı antenlerde iyi topraklama yapılmadığında da kayıplar meydana gelir. Bunun için topraklamanın, büyük bakır levhaları toprağa gömerek yapılması gerekir.

5. Anten yakınlarındaki iletken yüzeyler antenden çıkan enerjiyi antene geri yansıtır. Bu sebeple anten, mümkün olduğu kadar metal çatı ve binalardan, direklerden uzak bulundurulmalıdır.

6. Anteni yalıtan izolatörler, elektrik akımını mümkün olduğu kadar az geçirmelidir. Tam yalıtkan yoktur, her yalıtkan belli frekans ve voltajda bir sızıntı akımı geçirir. Rutubetli havalarda izolatör kayıpları artar. Bu sebeple iyi cins yalıtkanlar kullanılmalıdır. En iyi yalıtkan iyi porselendir.

7. Anten etrafındaki hava, yüksek voltaj te'siriyle iyonize olarak antenden toprağa akım geçirir. Buna "krona kaybı" denir. Antenin uzunluğu arttıkça uçları arasındaki voltaj farkı azalır.

Her tip antenin kendine göre faydalı ve zararlı tarafları vardır. Bu sebeple ilim adamları çalışmalar yaparak çok değişik tipte (fakat temeli yukarda anlatılan iki esas tipte olmak üzere) antenler geliştirmişlerdir. Radar antenleri, parabolik antenler, horn antenler bunlara misaldir. Antenin boyunu uzatmak için antene seri bobin; boyunu kısaltmak için ise seri kondansatör bağlanır. Bunlar ayarlı yapılarak, anten uzunluğu hassas olarak ayarlanabilir.

ANTEPFISTIĞI (Pistacia vera);

Alm. *Pistazie (f), Pim Pernuss,* **Fr.** *Pistache, Pistachier,* **İng.** *Pistachio.* **Familyası:** Antepfıstığıgiller (Anacardiaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Gaziantep, Urfa civarı.

5-10 m boyunda bir ağaç. Reçine ihtiva eder. Yaprakları 3-5 yaprakçıklıdır. Çiçekleri bir cinsli ve erdişidir. Meyveleri tek tohumlu, kırmızımtrak renkli, uzunca ve eriksidir.

Vatanı Asya'dır. Memleketimizde Güney Anadolu'da bilhassa Gaziantep ve Urfa civarında yetiştirilmektedir. Batı Anadolu'da yabani olarak çok yetişen çitlenbik (celtis) ağaçları üzerine de aşılanmaktadır.

Meyvenin yenen kısmı yağlı tohumlarıdır. Tohumlarında yağ, sakkaroz, proteinli maddeler ve nişasta

vardır.

Kullanıldığı yerler: Besin bakımından zengindir. Çerez olarak kavrularak yenir. Eskiden öksürüğe karşı kullanılırdı.

ANTİBİYOGRAM;

Alm. *Antibiogramm,* **Fr.** *Antibiogramme,* **İng.** *Antibiogram.* Belli bir mikrop veya bir kaç türünün gelişmesini ve üremesini hangi antibiyotiğin önleyeceği veya hangi oranda azaltacağını ortaya koyan biyolojik metod. Bir mikrobun alt gruplarının veya sonraki değişik döllerinin antibiyotiklere karşı aynı cevabı vermediği bilinmektedir. Halbuki muayyen bir mikroba veya bir mikrobun muayyen dölüne karşı hangi antibiyotiğin (veya antibiyotiklerin) te'sirli olduğunu bilmek hem tedavi olan hasta açısından, hem ekonomik açıdan, hem de sağlıklı toplum açısından önemlidir. Hasta daha çabuk tedavi olur. Daha az antibiyotik (dolayısıyla para) harcanır ve daha ilerisi için direnç kazanmış mikrop dölleri bırakılmamış olur.

Bazan antibiyogram veya mikrop cinsini belirlemek imkansız olabilir. Hasta organ veya hastalıklı materyalden numune alınamaz veya enfeksiyon çok şiddetli olduğu için beklemeye tahammül olmayabilir. Böyle durumlarda (yani antibiyogram elde edilemeyecek veya gecikecek durumlarda) kuvvetli antibiyotiklerden (veya hasta sistem için özellik kazanmış antibiyotiklerden) ikisi kombine olarak kullanılır. Bu arada bir yandan mümkün olursa, antibiyogram çareleri yine (her ihtimale karşı) aranır. Kullanılan antibiyotikler enfeksiyonu kısmen hafifletir, mikrobun üremesini kısmen azaltır, fakat tam müessir olmazsa, antibiyogram sonucunda belirlenen müessir antibiyotiklere geçilir.

Antibiyogram yapılırken, çeşitli antibiyotik mayilerinin içine şüpheli mikroplar konulur. Mikrobun hangi sıvıda ne derece ürediği, hangisinde üremediği anlaşılır. Neticeler standardize edilir. Genellikle mikroplar (antibiyogramda kullanılan antibiyotiklere karşı) etkilenenler, az etkilenenler ve dirençli olanlar diye derecelendirilir.

Antibiyogram yapımında halen en çok disk metodu kullanılmaktadır. Bu usülde mikrop petri kutusu içinde hazırlanan katı (jeloz) besi yerine ekildikten sonra üzerine çeşitli antibiyotik sıvılarına batırılmış yuvarlak kağıt parçaları konulur. Besi yerinde üreyen mikrop etkili olan antibiyotiğin çevresinde üremediğinden yasak bölge meydana gelir. Yasak bölgenin genişliği antibiyotiğin te'sir kuvvetinin fazlalığına işarettir. Eğer antibiyotikli kağıdın hemen etrafında dahi (çepeçevre) mikrop kolonileri ortaya çıkabilmişse, mikrobun bu antibiyotiğe dirençli olduğu gösterilmiş olur.

Antibiyogramın verdiği neticelerin inandırıcı ve güvenli olabilmesi için besi yerinin, besi değerinin, mikrobun üreme gücünün, mikrop ekiminin standart değerlere göre olması gerekir.

Antibiyogram sonuçlarına göre bile tedavi yapılmış olsa, mikropların direnç kazanmaması için, hastalık belirtileri tamamen kaybolunca kadar hatta düzeldikten 1-2 gün sonra bile tedaviyi kesmemek ve kısmamak lazımdır.

ANTİBİYOTİKLER;

Alm. *Antibiotikum,* **Fr.** *Antibiotiques,* **İng.** *Antibiotics.* Bir mikroorganizma tarafından (bakteri, mantar, virüs, vb.) yapılan ve başka mikroorganizmaları öldüren veya üremelerine mani olan maddeler. Sayıları yüzleri bulan ve çoğu ticarette kullanılmayan antibiyotiklerin bir kısmı tabii maddelerden yarı sentetik olarak imal edilmektedir. Bugün bu yarı sentetik maddeler de antibiyotik genel ismi altında kullanılmaktadır. Tabii olanlar bitkilerde, özellikle küf mantarlarında bulunurlar. Mikroplu hastalıklara karşı kullanılan te'sirli ilaçlardır. Antibiyotikler yıllar öncesinden biliniyordu. Zaman zaman insan vücudundaki bakterilerden bazıları bunlarla yok edilmeye çalışılıyordu. Buna en iyi örnek, yurdumuzun doğu bölgesinde, çıbanların peynir küfü ile tedavi edilmesidir. 1929 yılında İngiliz doktoru Sir Alexander Flemming (1881-1955) tarafından penisilinin keşfine kadar bu alanda fazla bir ilerleme kaydedilememiştir. Bir küf parçasının tesadüfen bir bakteri kültürünün içine düşmesi antibiyotiklerin keşfine yol açtı. Sir Alexander Flemming, küfün, yakınındaki bakterileri öldürdüğünü ve bu küfün çok bulunan penicillum cinsinden olduğunu gördü. Daha sonraki araştırmalarda bu küften meydana gelen kimyasal maddelerin insan vücuduna zarar vermediği ortaya çıktı. Antibiyotiklerdeki bu gelişme; zatürre, zatülcenb, frengi gibi çok önemli hastalıkların tedavisinde büyük kolaylıklar sağladı.

İkinci Dünya Savaşı sırasında bu araştırmalara hız verildi. Antibiyotiklerin bol ve ucuz bir şekilde elde edilmesine başlandı. Zamanla kimyasal olarak da antibiyotikler elde edildi. Mesela kloramfenikol bu şekilde elde edilen bir antibiyotiktir.

Sayıları gittikçe artan antibiyotiklerin varlığına rağmen hastalık yapıcı mikroorganizmalar tamamen mağlub edilememiştir. Mikroorganizma, antibiyotiğe tabii olarak mukavim olabildiği gibi, bu mukavemeti sonradan da kazanabilmektedir.

Bugüne kadar bilinen antibiyotiklerin hiç biri virüslere etkili değildir. Şu halde virüs hastalıklarında antibiyotikleri kullanmak faydasızdır. Hatta mukavim bakteri ve çeşitli mantarların çoğalmalarına sebeb olabileceği için zararlıdır. Enfeksiyon hastalıklarının bir bölümü virüslere bağlı olduğuna göre, her ateşli hastaya hemen antibiyotik vermek yanlıştır. Herhangi bir antibiyotik bir hastalığın tedavisinde kullanılmadan önce, bu hastalığı doğurabilen mikroplara karşı bir kültür ortamında denenmeli, bunlardan en etkili olanı seçilmelidir. Yani bir antibiyogram yapılmalıdır. Antibiyogram yapılamıyorsa, o hastalık için en uygun ilaçları vermelidir. Mesela bademcik iltihabında penisilin veya eritromisin verilmesi çok denenen ve sonuç alınan bir yoldur. Bazı antibiyotikler vücudumuzda vitamin sağlayan bakterileri de yok ettiklerinden, bunları uzun zaman kullanmak doğru değildir. Mutlaka kullanmak gerektiğinde birlikte B kompleks vitaminlerini de vermelidir. Antibiyotikler, uygun dozda ve yeterli süre alınmalıdır. Hastalık belirtilerinin kaybolmasından en az üç dört gün sonraya kadar antibiyotiğe devam etmelidir. Küçük doz ve kısa süreli antibiyotik alımından hem bir fayda sağlanamaz, hem de bakterilerde mukavemet gelişmesine fırsat hazırlanmış olur.

Etki sahasını genişletmek maksadıyla, iki antibiyotiğin beraber verilmesi bazan doğru değildir. Çünkü biri diğerinin etkisini azaltabilir. Burada genel kaide şudur. Bakteriyi öldürücü bir antibiyotik ile bakterinin üremesini durdurucu diğer bir antibiyotik beraber kullanılmaz. Prensip olarak birbirleri ile olan ilişkileri şüpheli olan, veya bilinmeyen iki antibiyotiği birlikte kullanmamalıdır.

Bazan iki antibiyotiğin beraber kullanımı (kombinasyonu) teorik olarak mümkin olsa bile, yan te'sirlerinden dolayı kombine etmemelidir. Mesela gentamisin ile sefalosporin grubu birlikte verilirse, böbrek yetmezliği yapabilirler (böbrek kanalcıklarındaki tahribattan dolayı). Her antibiyotik, her hastaya verilmemelidir. Bir böbrek yetmezliğinde tetrasiklin verilirse, üremiye yol açabilir (ürenin kana karışması). Hangi antibiyotiklerin böbrek veya karaciğer hastalıklarında kullanılmayacağı iyice bilinmelidir. Çoğu defa korkusuzca verilen kloramfenikolün, iki üç ay sonra kemik iliğindeki kan hücrelerinin tahribine bağlı derin bir anemiye (kansızlığa) sebeb olabileceği düşünülmelidir.

Bazı antibiyotikler belirli yaşlarda verilmemelidir. Mesela altı yaşından küçüklere tetrasiklin grubu antibiyotikler verilmemelidir. Altı yaşından küçüklere tetrasiklin verildiği zaman, dişlerde kalıcı bir bozukluğa (şekil bozukluğu, renk değişimi, büyümenin durması gibi) sebeb olabilir. Tetrasiklin ve etki sahası geniş diğer antibiyotiklerin yüksek dozda ve uzun süreli kontrolsüz kullanılması, ağızda veya vücudun herhangi bir yerinde mantar hastalıklarının ortaya çıkmasına sebeb olabilir.

Bazı antibiyotikler; ilaçlarla, yemeklerle, meyve suları ile veya sütle alınmamalıdır. Süt ve antiasit mide ilaçları ile alınamayacak olanlara misal; Tetrasiklin grubu.

Meyve suyuyla alınmayacak ilaçlar:

Ampisilin, amoksisilin, eritromisin baz, penisilin.

Yemeklerle beraber veya süt ile alınamayacak ilaçlar:

Metranidazol (müstahzarları: Metrajil tablet) Nalidiksik asit müstahzarları: (Naligram, negram), verem ilaçları (Etambutol, paraaminosalisilikasit, streptomisin, INH cycloserin, Rifampisin) ve eritromisin gibi...

Antibiyotiklerin pek çoğunu hamilelik esnasında almak çok mahzurludur. Bazıları, ana karnındaki çocukta bir çok sakatlıkların meydana gelmesine sebeb olur. Eğer mutlaka antibiyotik vermek gerekiyorsa, penisilin, Spiramicin (rovamycin), ampisilin veya sefalosporin grubu bir antibiyotik gebeliğin ilk üç ayında verilebilir. Gebeliğin dördüncü ayından sonra penisilin ve sefalosporin grubu antibiyotikler çok dikkatli kullanılmalıdır.

ANTİFRİZ;

Alm. *Frostschutz, mittel (n),* **Fr.** *Antigel,* **İng.** *Antifreeze.* Bir motorun soğutma suyuna katılan bir madde. Suyun donma sıcaklığını düşürüp, motorun soğuk havalarda zarar görmesini önlemek gayesiyle katılır. Bazan başka bir sıvının donma sıcaklığını düşüren bir faktörü belirtmek için de antifriz deyimi kullanılır.

Su donma sıcaklığına yaklaştığı zaman, diğer maddelerin tersine genleşir. Radyatör, silindir blokları ve diğer motor parçaları, genleşerek donan suyun meydana getirdiği basıncın te'siriyle çatlayabilir. Bu tehlikeleri önlemek için soğutma suyuna sıvı antifriz olarak **etanol, metanol ve etilen glikol** katılır. Antifriz, kışın beklenen en düşük sıcaklıkta donmayı önleyecek miktardadır. Antifriz ne kadar artarsa donma sıcaklığı o kadar düşer.

Antifriz olarak kullanılan etanol ve metanol buharlaştığından sudaki miktarları azalır. Bunun için antifriz ayarını iyi yaptırmalıdır. "Permanent" yani etilen glikol antifrizler daha te'sirlidir. Ancak çok pahalıdır. Piyasada kullanılan antifrizlere genellikle bir pas önleyici ve bir de su pompası yağlayıcısı eklenir.

Bazı böcekler kış mevsimi yaklaştığı zaman donmaya karşı korunmak için gliserol (glycerol) salgısını artırırlar. Gliserol organizmadaki sıvının donma sıcaklığını düşürür.

ANTİGUA VE BARBUDA

DEVLETİN ADI .... Antigua ve Barbuda

BAŞŞEHRİ ..... Saint John's

NÜFUSU 86.000 (1990)

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 442 km^2

RESMİ DİLİ ..... İngilizce

DİNİ ..... Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ..... Doğu Antiller Doları

Küçük Antil Adaları arasında yer alan üç adadan meydana gelmiş bir ülke. Antil Denizinin doğusundaki Antigua, Barbuda ve Redonda adalarında kurulan devletin yüzölçümü 442 kilometrekaredir. Redonda Adasında yerleşim yoktur.

Antigua Adasının bilinen tarihi 1493'te Kristof Kolomb'un adaya ayak basmasıyla başlar. 1632'de İngilizlerin eline geçen ada; yirminci asra kadar sömürge halinde kaldı. 1958'de Batı Hind Adaları Federasyonu'na katıldı. 1967'de Antigua, İngiltere karşısında bir tür dominyon statüsü kazandı. 1978'de ülkede bağımsızlık hareketleri başladı. Yapılan görüşmeler neticesinde 1981'de bağımsızlık ilan edilerek Antigua ve Barmuda Devleti kuruldu. Birleşmiş Milletlere ve Doğu Antiller Devletleri Örgütüne üye oldu.

Devleti meydana getiren adaların en büyüğü olan Antigua'nın yüzölçümü 280 kilometrekaredir. Bu adada dağ ve akarsu yoktur. En yüksek yeri Bopgy doruğu olup, 405 metredir. Kıyıları girintili çıkıntılıdır. Barbuda adasının yüzölçümü 160 kilometrekaredir. Düz ve ağaçlı bir mercan adasıdır. Üçüncü adası olan Redonda ıssız ve kayalık bir ada olup, fosfat yatakları bulunur.

Adalarda tropikal iklim hakimdir. Senelik sıcaklık ortalaması 27°C, yağış ortalaması ise, 1118 milimetredir.

Antigua ve Barbuda'nın nüfusunun büyük kısmını Afrika'dan getirilen zenciler meydana getirir. Halkın büyük çoğunluğu Anglikan Kilisesine bağlıdır.

Antigua ve Barbuda, İngiliz Uluslar Topluluğunun bağımsız bir üyesidir. Yasama organı iki meclisten meydana gelir. Temsilciler Meclisi üyeleri beş yılda bir seçilir. 17 kişi olan senato üyeleri ise devlet başkanı olan genel vali tarafından atanır.

Antigua ve Barbuda'nın ekonomisi tarıma ve turizme bağlıdır. Sanayi henüz gelişmemiş olup, genelde tarım ürünlerinin işlenmesine dayalıdır. Sanayi ürünleri arasında gıda, giyim, boya, mercek, ahşap ve kağıt yer alır. Ülke dış ticaretinin büyük bir kısmını ABD ve İngiltere ile yapar.

Adalarda ulaşım büyük ölçüde motorlu araçlarla sağlanır. 380 kilometrelik kara yolu ağı mevcuttur. Coolidge havaalanı uluslararasıdır. Ülkenin en önemli limanı St. John's'tır.

ANTİJEN (Bkz. Antikor)

ANTİKA;

Alm. *Antiquität (f),* **Fr.** *Antiquite,* **İng.** *Antique.* Eski zamanlardan kalma, tarihi değeri olan ve nadir bulunan eşya. Antika, İtalyanca bir kelimedir. Osmanlılarda antika yerine "Giranbaha tuhaf tefarik" (Pahası ağır, az bulunur, hoşa giden mümtaz eşya) tabiri kullanılırdı. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren dilimizde kullanılmaya başlandı ve sonra da yerleşti.

Tarih boyunca kurulan devletlerin ata yadigarlarını muhafaza etmeleri, saklamaları, antikaya duyulan önemi arttırmıştır. Ayrıca bazı insanlarda eski eserlere karşı aşırı merak vardır. Bunların neticesinde paha biçilmez antika kolleksiyonları meydana gelmiştir. Devletlerin yıkılması, yangın, sel, deprem gibi felaketler, bunlardan pek çoğunun harab olmasına sebeb olmuştur. Bir de kıymetini bilmiyen, ata yadigarının ehemmiyetini anlamıyan mirasçıların eline düşenler tamamen elden çıkmıştır.

Osmanlı Devletinin kuruluşundan yıkılışına kadar muhafaza edilebilen eserler, müzelerimizde saklanmaktadır. Bunların hepsi birer tarihtir. Kazılarda çıkan pek çok eşya, kıymetini bilemediğimiz için veya çalınarak yurt dışına kaçırılmaktadır. Pekçok eserimiz bu sebeplerden dünya devletlerinin müzelerini süslemektedir.

Günümüzde hemen hemen her devlet antika eserlerin memleket sınırları dışına çıkarılmasını yasaklamıştır. Devletler, antika eşyalarla müzeler kurup geliştirerek turizmini geliştirmek için uğraşmaktadır.

İslam, Türk, ilkçağ ve Osmanlı eserleri sayesinde yurdumuz, dünyanın en zengin antika kolleksiyonlarına sahip ülkesidir.

Antika toplayan, satın alan ve satan, yani ticaretini yapan kişilere antikacı denir. Antikacılar; tarih, sanat tarihi, arkeoloji gibi ilimlerde bilgileri olan kimselerdir. Türkiye'de 19. yüzyılda antikacılık müstakil meslek haline geldi. Daha önceleri müstakil olmamakla beraber, çeşitli eşyanın ticaretini yapan kişiler tarafından alınıp satılırdı. Bilhassa, Kapalıçarşı İç Bedesten esnafı, bu işle meşgul olurdu. Halen İç Bedesten'de antika eşyalar satılmaktadır.

Antika eşyanın değeri, tarihi olması kadar aid olduğu dönemin sanatını yansıtmasıyla da ilgilidir. Bu bakımdan yüksek bedellerle alınıp satılmaları bu piyasayı oldukça genişletmiştir. Günümüzde milletlerarası çapta faaliyet gösteren müzayede firmaları rekor sayılacak değerde antika eşya satışları yapmaktadır.

Değerlerini ancak uzmanların ve piyasanın tayin etmesi sebebiyle antika, kişiler ve hatta şirketler için bir yatırım aracı haline gelmiştir. Zaman zaman antika eşya alım-satımı ile uluslararası finans hareketleri hakkında iddialar ortaya atılmaktadır. Bu iddialar, müzayede firmalarının daha da şöhret kazanmasına yardımcı olmaktadır.

ANTİKOR;

Alm. *Antikörper,* **Fr.** *Anticorps,* **İng.** *Antibody.* Vücuda giren herhangi bir yabancı maddeye karşı vücudun meydana getirdiği savunma maddeleri. Mikrop, toksin (mikropların salgıladığı zehirler) veya herhangi bir yabancı madde vücuda girdiğinde, vücut otomatik olarak bu maddeleri yok etmek için koruyucu maddeler imal eder. İşte bunlara "Antikor" denir. Vücut için yabancı olan ve antikor yapımına sebeb olan maddelere de "Antijen" denir.

Antikorla olan savunma, akyuvar hücrelerinin yaptığı hücresel savunmaya benzemez. Her antikor "spesifik"tir; yani, belli mikrop, toksin veya maddeye karşı özel olarak imal edilir ve ona etkilidir. Antikorların bir kısmı mikrobu çökeltir, bazıları birbirine yapıştırarak etkisizleştirir, bir kısmı ise eritir. Toksinlere yapılan antikorlara ise "antitoksin" denir. Antikorları esas olarak "Plazma hücreleri" denilen bir çeşit akyuvar grubu imal eder.

Vücuda aşı yolu ile zayıflatılmış veya öldürülmüş mikrop verilirse, vücut bu mikropların maddelerine karşı antikor yaparak o mikrobun hastalandırıcı olanına karşı da mukavemet kazanmış olur. Bu duruma "bağışıklık" denir. Bağışıklığı sağlayan, antikorlardır.

ANTİLLER;

Kuzey Amerika ile Güney Amerika arasında ve Orta Amerika'nın doğusunda bulunan adalar topluluğu. "Antil Adaları" da denir. Kristof Kolomb'un bulduğu ve "Batı Hindistan" adını verdiği adalar bu adalardır. Pizigana haritasında "Antilia" olarak yazılıdır. Antiller, Güney ve Kuzey Amerika arasında, tropikal kuşağın kuzey yarımküreye düşen yerindedir. Dışı doğuya doğru bir yay görünümünde olan bu adalar, Karayib Denizini Atlas Okyanusundan ayırır.

Adalar arasında Filorida, Windward, Mona, Anegada gibi bir takım boğazlar da vardır.

Antiller, büyük ve küçük olmak üzere ikiye ayrılır. Büyük Antiller; Küba, Jamaika, Haiti, Porto Rico ve Virjin adalarını da içine alarak çevresindeki adalardan meydana gelir. Küçük Antiller ise, kuzeyden Bahama adalarından başlayarak, güneyde Venezuella'ya kadar uzanan adalardır. Bunların başlıcaları; Bahama, Caicos, Türk ve Jungtern adalarıdır. Bu adalar, 1000 kilometreye varan bir uzunluğa yayılmışlardır.

Antiller, ilk zamanlarda Amerika ile beraber iken, sonradan tektonik olaylar neticesinde, sulara gömülerek kaybolan bir kara parçasının su yüzünde kalan bölümleri durumuna gelmişlerdir. Adaların hemen hepsi dağlıktır. Toprak, umumiyetle kalkerleşmiştir. Çok volkanik bir alan halindedir. Antiller, yeryüzünün en çok depreme uğrayan yerlerindendir.

Adaların iklimi tropikaldir. Denize yakın bölgeleri daha da sıcaktır. Yıllık ortalama ısı 22 ile 27°C arasında değişir. Yıl boyunca esen rüzgarlar Atlas Okyanusunun rutubetini taşır. 3000 metreye ulaşan dağlar bu rüzgarları tuttuğu için bol yağış alır. Atlas Okyanusu'na bakan bölgeler, baştan başa sık ormanlarla kaplıdır. Rüzgar tutmayan yerleri kuraktır. Kuraklık kışın daha da fazlalaşır. Buralarda şiddetli kasırgalar ve fırtınalar olur.

Antillerin ormanlarında egreltiotları, bambu ağaçları, hurmalar, kurak yerlerinde çam, selvi ağaçları ile

ardıçlar yer alır. Kalkerli arazide kaktüsler, savan otları görülür. Şekerkamışı, kahve, tütün, kakao, muz, pamuk, ananas gibi bitkiler yetişir.

Elde edilen reçine, kauçuk gibi kıymetli ürünler önemli hammaddeleri meydana getirirler.

Antillerde tropikal iklim hayvanları çoktur. Zehirli yılanlara az rastlanır.

Antiller ilk defa İspanyollar tarafından işgal edildi. İşgalden sonra, ağır işlerde çalıştırılmak üzere Afrika'dan milyonlarca zenci getirilip köle olarak çalıştırıldı. Ayrıca buraların yerli halkı olan kızılderilileri de önce köle olarak çalıştıran İspanyollar, sonra bunları soy kırımı ile yok etmişlerdir. Bu sebepten adaların bugünkü nüfusu beyazlar ve zencilerden meydana gelir. Bir ara İngilizler, Barbados, Jamaika, Trinidad adalarını; Fransızlar ise Martinique ve Guadeloupe'yi işgal etmişlerdir. En büyükleri Curaçao olan altı ada da Hollanda'ya aittir. Bugün Antillerde; Küba, Haiti ve Dominika olmak üzere, bağımsız üç devlet vardır. Hayat düzeyi genellikle düşüktür. Çalışma alanları dardır. Ülke ekonomisinin temeli tarımdır. Şekerkamışı, kakao, tütün, pamuk, meyve, kereste, kauçuk ve petrol ile asfalt başlıca ihraç maddeleridir. Adalarda ulaşım işleri zayıftır.

Küba ve Dominika'da yabancı dil İspanyolca olup, Haiti, Guadeloupe ve Martinique'de Fransızca; Bahama'larda ise İngilizcedir. Kimi yerlerde yerli dillere de rastlanır. Bunlar Güney Amerika dil ailelerine mensuptur.

ANTİLOPLAR (Antilopinae);

Alm. *Antilopen (f),* **Fr.** *Antilopines,* **İng.** *Antelopes.* **Familyası:** Boynuzlugiller (Bovidae). **Yaşadığı yerler:** En çok Afrika ve Güney Asya. **Özellikleri:** Geviş getiren, halkalı boynuzlu, zarif vücutlu, iyi koşucu hayvanlar. **Ömrü:** 10-12 sene. **Çeşitleri:** Keseli, kara, su, orman antilopları, ceylan ve impalalar meşhurlarıdır.

Çift tırnaklı, geviş getiren, zarif ve süratli hayvanların meydana getirdiği bir alt familya (Antilopinae). Boynuzları halkalı, çoğunlukla yukarı ve geriye doğru kıvrıktır. Burun delikleri dışında suratları kıllarla kaplı, orta veya küçük bedenlidirler. Ağır bir misk kokusu yayan, güçlü göz salgı bezlerine sahiptirler. Genellikle Afrika ve Güney Asya'nın çöl, ova ve ormanlarında yaşarlar. Pekçok türü vardır. Büyüklükleri yaban tavşanından öküz büyüklüğüne kadar değişir. Boynuzlarının büyüklüğü de cinslere göre farklıdır. Yalnız ve çekingen yaşayanları olduğu gibi, çoğunluğu sürüler halinde yaşarlar. Tehlike anında kaçarlar, fakat uzun süre koşamazlar. Ot, kök, yaprak ve bodur bitkileri yiyerek beslenirler. Su ihtiyaçlarını, yedikleri nemli bitkilerden sağladıklarından pek nadir su içerler. Erkekleri boynuz tokuşturmayı sever. Dişileri yılda bir yavru doğurur. Yavru doğar doğmaz annesini takip etmeye başlar.

Antilopun en çok bilinen türleri, Amerika antilopu, Develand, Cüce antilop, Dört boynuzlu antilop, Kudu, Gnu, Orongo (Çiru), Ceylan, İran Ceylanı, Hint Ceylanı ve İmpaladır. Üç sıçrayışta 20-25 m mesafeyi aşabilirler.

Samur antilopları: Antilopların içinde en güzeli olmamakla beraber en heybetlisidir. Daha çok otla beslenir. İsteyince çok hızlı koşar. Güneş alabilen seyrek ağaçlı ormanları sever. Yaralandığı ve köşeye sıkıştırıldığı zaman vahşice döğüşür ve çok tehlikeli olur. Dişisinin ve erkeğinin, arkaya doğru uzanan 160 cm uzunlukta harika boynuzları vardır. Bu boynuzları her zaman kendini korumak için silah olarak kullanır. İri kulakları ve dik tüylü bir yelesi vardır. Yaklaşık olarak 225 kg ağırlığındadırlar.

Güney Afrika, Rodezya, Doğu Afrika'nın kıyı bölgelerinde on ile yüz başlık sürüler halinde yaşarlar. Her sürüde yetişkin bir erkek samur antilop bulunur.

Su antilopları: Bunlar suyu çok severler ve ırmak boylarında kalabalık olarak yaşarlar. Sürü, beş-altı başlık olabildiği gibi bazan yüze kadar çıkar. Erkeklerinde uzun ve kıvrık boynuzlar bulunur. Karada yaşamalarına rağmen çok iyi yüzerler. Tehlike anında derin sulara girerler. Kendilerini takip eden köpeklere de orada saldırırlar. Eti lezzetsiz ve lif lif olduğundan avcılar tarafından nadiren avlanırlar.

Orman antilopu: Diğer adıyla semerli antilop yalnız yaşamayı sever. Gece hareketli olduğundan gündüz ağaçların ve çalıların arasında dinlenir. Çok ürkektir, yaralanınca çok tehlikeli olur.

Küçük Afrika antilopları: Afrika'da büyük bir grubu meydana getirirler. Renkleri kahverengi ile gri-mavi arasında değişir. Erkek ve dişiler boynuzludur. Erkeklerin boynuzları dişilerinkinden daha uzun olup, 15 cm kadar olabilir. Yüzlerinde kendilerine has guddeleri vardır. Bunlardan gelen kokuyu dallara sürerek yaşadıkları alanları kokularıyla işaretlerler. Bu antiloplar yeşilliklerle beslenirler. Arka ayakları üzerine dikilerek dallara ve yabani üzümlere uzanırlar. Bunlar aynı zamanda böcek ve yılan da yerler.

Büyük Afrika antilopları: Afrika'da pek çok büyük antilop bulunur. Büyük eland bunlardan en büyüğüdür. Kuvvetli bir yapıya sahip olup, ağırlığı 900 kilograma kadar varır. Erkek ve dişilerin her ikisi

de hafif spiral boynuzlara sahip olup, omuzlarında tümsekler mevcuttur. Ayrıca derilerinin sarkık olması kendilerine mahsustur. Vücut büyüklüklerine göre, nispeten hızlı hareket ederler. Yetişkin elandların 2 m yüksekliğindeki çalılıkları atladıkları görülür. Küçük sürüler halinde Güney ve Doğu Afrika'da yaşarlar.

ANTİMON;

Alm. *Antimon*, **Fr.** *Antimoine,* **İng** *Antimony.* Kimyada Sb formülüyle gösterilen bir element. Tabiatta mineraller halinde bulunur. Çok eskiden beri bilinen bir elementtir. Atom numarası 51 ve atom ağırlığı 121,75'dir. Yoğunluğu 4,6 gr/cm^3tür. Periyodik cetvelde 5A grubunda bulunur.

Kimyasal olarak daha ziyade metalik özelliklere sahipse de metallere benzemeyen bazı davranışları da vardır. Dört çeşit allotropu mevcuttur.

1. En çok bilineni ve en kararlı olanı, kristal halinde olup kırılgan, gümüş renginde metaldir. Erime noktası 630 ve kaynama noktası 1380°C dir. Özgül ağırlığı 6,7 gr/cm^3tür.

2. Gri antimon, oda sıcaklığında kararlıdır.

3. Sarı antimon, Sb_4 şeklindedir -90°C de kararlıdır.

4. Siyah antimon, antimon triklorürün elektrolizinden elde edilir. Hafif bir darbe ile patlar ve gri antimona dönüşür.

Bulunuşu: Antimon mineralleri dünyada geniş bir alana yayılmış olarak bulunur. Türkiye, Çin, ABD, Çokoslovakya Avusturya, Yugoslavya, Meksika, Kanada, Kuzey Afrika ve Bolivya antimon üreticisidir.

Stibnit (Antimon sülfür Sb_2S_3) antimon kaynağı olarak en önemli mineraldir. Antimonun diğer mineralleri antimon oksit ve antimon oksi sülfürdür.

Elde edilişi: Antimon Sb_2S_3'ün demir parçaları ile eritilmesinden elde edilir. Yüksek kalitedeki antimon elektrolizle elde edilir.

Bileşikleri: Antimon, bileşiklerinde -3, +3, +5 değerliklerini alabilir.

Metal antimon havada kavrulursa Sb_2O_3 (antimon trioksit) meydana gelir. Antimon trioksit amfoterdir. Bu yüzden asit ve bazlarla reaksiyon verir. Sb_2O_4 (antimon tetraoksit) ise asit oksittir ve bazlarla reaksiyon verir. Antimon pentaoksit (Sb_2O_5) suda az çözünür. Fakat bazda çözünür.

Stibin denilen antimon hidrür (SbH_3) zehirli ve renksiz bir gazdır.

Kullanıldığı yerler: Antimon alaşımlarda kullanılır. Kalay, kurşun gibi yumuşak metaller antimon ile sert alaşımlar verir. % 6-8 arasında antimon ihtiva eden kurşun alaşımları sert ve aside dayanıklıdır. Sülfat asidi etki etmez. Bu alaşımlardan batarya (akümülatör) plakları, matbaa harfleri yapılır. Ayrıca sezyumla beraber katot lambaları yapımında ve kızılaltı ışınları bulucusu olarak kullanılan fotosellerin üretiminde kullanılır. Oksitleri ise, saydam olmayan sır yapımında, cam ve seramiklere renk vermede kullanılır.

Antimonun bileşiklerinden antimon sülfür cephane ve kibrit yapımında, antimon trioksit ile antimon triklorür aleve dayanıklı kumaş üretiminde, gene antimon trioksit hem pigment hem de yanmayı yavaşlatan eleman olarak boyalarda ve plastiklerde kullanılır. Boyalarda pigment olarak kullanılan birçok antimon bileşiği vardır; organik tuzlarından antimon-potasyum tartarat (tartar emetik) dokuma sanayiinde boya sabitleştirici, tıpta da balgam söktürücü ve kusturucu olarak kullanılır. Yine antimonun bazı organik bileşikleri de çeşitli tropikal hastalıkların tedavisinde kullanılır.

Antimon zehirlenmesi: Ağız veya teneffüs yoluyla alınan bazı antimon bileşiklerinin vücut dokuları ve fonksiyonları üzerindeki zararlı etkileri. Antimon zehirlenmesinin belirtileri arsenik zehirlenmesininkine benzer.

Antimon zehirlenmesi, iyi emaye kaplanmamış paketler içinde satışa sunulan ve emaye kaplamadan çözünen antimon oksitle karışmış olan asitli meyve sularının içilmesiyle ortaya çıkar. Solucan ve mantar hastalıklarının tedavisinde ve kusturucu olarak kullanılan tartar emetik gibi ilaçların arka arkaya kullanılması da zehirlenmeye yol açabilir. Buna mukabil antimonun sanayideki kullanımı, antimon bileşikleriyle çalışan iş yerlerindeki ağır zehirlenme olayları ile bağlantılı görülmemektedir.

ANTİTOKSİN;

Alm. *Antitoxin (n),* **Fr.** *Antitoxine,* **İng.** *Antitoxin.* Vücuda giren bir bakteriyel toksini (zehir) yok etmek

için, kan plazmasında meydana gelen bir madde. Zehire karşı koyan antikorlara "antitoksin" denir. Her bir bakteriyel toksinin kendine has antitoksini vardır. Bu antitoksin, kendi toksini (zehiri) ile birleşir ve zehiri tesirsiz hale sokar.

Antitoksinler, toksinleri etkisiz hale getirmelerinden dolayı tıpta önemli uygulama alanı bulmuştur. Mesela difteri botulizm (gıda zehirlenmesi) ve tetanos gibi hastalıkları önlemekte antitoksin tedavisinden faydalanılır. Bu tedavi edici antitoksinler, at vb. hayvanlardan üretilir.

ANTLAŞMA (Muahede);

Alm. *Abkommen (n),* **Fr.** *Traité,* **İng.** *Treaty, Agreement.* Pakt, antlaşma. Milletlarası ve devletler hukukunda yapılan sözleşme; pakt. **"Anlaşma"** ifadesi ise daha çok bir iç hukuk deyimi olarak kullanılır.

Antlaşmalar, politik alandaki önemli meselelerin halli için yapılır. Yapılış şekline göre; "Barış antlaşması", "Dostluk ve işbirliği antlaşması", "İttifak antlaşması" gibi isimler alırlar.

Antlaşmaların ve anlaşmaların yapılması, muhtevası ve bunların tasdiki her ülkenin kendi hukuk düzenine göre değişik şekillerde işlemler görür. Türkiye'de "Milletlerarası münasebetlerin yürütülmesi ve koordinasyonu" hakkındaki kanunla, milletlerarası ilişki, müzakere ve imza yetkisi tesbit edilmiştir. Bu husus anayasada da yer almaktadır. Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ve milletlerarası toplantılarda yapılacak antlaşmaların onaylanması, TBMM'nin kabul edeceği bir kanunla olur. Usulüne göre yürürlüğe konulan milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar aleyhine Anayasa Mahkemesinde dava açılamaz.

Antlaşmaların metninde, maddelere geçilmeden önce "dibace" denilen bir giriş kısmı bulunur. Bu bölümde anafikir ve antlaşmanın niteliği açıklanır. Daha sonra, maddeler ayrıntıları ile belirtilmek suretiyle yer alır. Maddelerden sonra son hükümler bulunur ki, burada antlaşmaların nasıl yürürlüğe gireceği, imzalı nüshaların nerede saklanacağı, hangi lisanların geçerli olduğu gibi hususlar belirtilir.

Antlaşmalara ek olarak protokoller de yapılabilir. Protokollerde antlaşmanın ihtiva ettiği alanda ve konularda başka ilave hususlar yer alır.

ANTOLOJİ;

Alm. *Anthologie, Blütenlese (f),* **Fr.** *Anthologie,* **İng.** *Anthology.* Seçme şiirleri veya nesirleri biraraya toplayan kitap. Antoloji kelimesi Türk edebiyatında 1929 senesinden sonra kullanılmaya başlanmıştır. Daha eski devirlerde bu şekilde hazırlanan eserlere; nazire mecmuaları, mecmualar, güldeste, cönk, müntehabat, nümuneler gibi çeşitli isimler verilirdi.

Ancak bunlar arasında saha itibariyle farklılıklar vardı. Mesela şiir mecmuaları daha ziyade Divan Edebiyatını ilgilendirirken, diğerleri bunun dışında kalmışlardır. Yapılan araştırmalara göre, Anadolu Divan Edebiyatı'nda antoloji sayılabilecek ilk eser, Ömer ibni Mezid'in hazırladığı **Mecmuat-ün-Nezair'**dir. 1436'da hazırlanan bu kitapta on üç, on dört ve on beşinci yüzyıl başlarında yaşamış 83 şaire ait 397 şiir vardır.

Şair Eğridirli Hacı Kemal'in 1412'de bitirdiği **Cami-ün-Nezair'**de 266 şairin 29461 beyiti toplanmıştır. Bu eserde on üç, on dört, on beşinci yüzyıllarda yaşamış şairlerin kaside, gazel ve Divan Edebiyatının diğer nazım şekil ve türlerine ait örnekler bulunmaktadır.

Edirneli Nazmi'nin 1523'te hazırladığı **Mecma-ün-Nezair'**de 243 şaire ait 3356 gazel vardır. Kanuni Sultan Süleyman'ın hizmetçilerinden Pervane bin Abdullah'ın 1560'ta hazırladığı mecmua, Topkapı Sarayının Bağdat Köşkü Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Peşteli Hisali'nin iki ciltlik **Metali-ün-Nezair** adındaki mecmuasının kendi elyazısı ile hazırlanmış bir nüshası Nuru Osmaniye Kütüphanesindedir.

Batı edebiyatındaki manasıyla antolojiler Tanzimattan sonra yazılmıştır. Refik ile Tevfik'in üç cild olarak hazırladıkları **Letaif-i İnşa** adlı eserde, Divan Edebiyatı yazarlarının mektuplarından seçmeler vardır. Ziya Paşanın hazırlayıp 1874'te İstanbul'da neşrettiği üç ciltlik **Harabat,** Namık Kemal'in bu esere kendi şiirlerinin alınmaması üzerine hazırladığı **Tahrib-i Harabat,** Ebüzziya Tevfik'in hazırladığı ve arka arkaya altı defa basılan **Nümune-i Edebiyat-ı Osmaniye** adlı eserler, bu devrin en önemli antolojilerindendir. Ayrıca **Müntehabat-ı Asar-ı Osmaniye** adlı eserin de antolojiler içinde mühim bir yeri vardır. Yine bu devrin önemli antolojilerinden biri de, 1881 yılında yayınlanan Emin Osman'ın **Hadikat-ül-Üdeba** adlı eseridir. Edebiyat-ı Cedide devrinde yazılanlar ise pek o kadar önemli değildir.

İkinci Meşrutiyetten sonra basılan antolojilerden en önemlisi, Bulgurluzade Rıza'nın üç cildlik **Bedayi-i Edebiye** adlı eseridir. Bunun birinci cildinde tanzimat edebiyatı şairlerinden, ikinci cildinde tanzimat

edebiyatı nesircilerinden seçme parçalar, üçüncü cildinde vecize ve hikmetli sözler yer almıştır.

Reşid Süreyya'nın 1910 yılında neşrettiği **Edebiyat-ı Cedide'**de şair ve nesircilerden seçilmiş nazım ve şiirler vardır. Midhat Cemal Kuntay'ın **Nefais-i Edebiyye** adlı eserinde şiir ve nesirlerden seçmeler bulunmaktadır. Süleyman Bahri ile Refet Avni'nin hazırladıkları **Resimli Müntehabat-ı Edebiyye** ve Ahmed Cevdet'in yayınladığı **Asar-ı Nefise** önemli antolojilerdendir. Yine Prof. Fahir İz'in hazırladığı **Eski Türk Edebiyatında Nazım I-II** ile **Eski Türk Edebiyatında Nesir** adlı eserler ve Prof. Dr. Faruk K. Timurtaş'ın Osmanlı şiirinden seçtiği **Osmanlı Türkçesi Metinleri II,** Osmanlı Türkçesi metinlerine yer veren en son antolojilerdir.

Bazı yabancıların hazırladığı Türk Edebiyatı Antalojileri de vardır. Edebiyatçı Gibb, **A History of Ottoman Poetry,** yani Osmanlı Şiirinin Tarihi'ni hazırlamıştır. Yazar, bu eserinde hazret-i Mevlana Celaleddin-i Rumi'den Ziya Paşaya kadar olan bütün şairlerden derleme yapmıştır.

Cumhuriyetten sonra yetişen edebiyatçılar da antolojiler hazırlamışlardır. Tahir Alangu'nun **Türk Hikayecileri Antolojisi,** Mehmed Kaplan'ın **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi,** Kenan Akyüz'ün **Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi,** N. Halil Onan'ın **İzahlı Divan Şiiri Antolojisi,** P. Naili Boratay'ın **İzahlı Halk Şiiri Antolojisi,** Şükrü Kurgan'ın **İzahlı Divan Şiiri Antolojisi** ve Eflatun Cem Güney'in **Halk Şiiri Antolojisi,** Cumhuriyet Devrinin önemli antolojilerindendir. Yaşar Nabi, Vasfi Mahir gibi bazı edebiyatçılar da, yeni ve eski şiirlerimizden derlemeler yapmak suretiyle antoloji sahasında eserler vermişlerdir.

ANTRAKİNON;

Alm. *Anthraquinon (n),* **Fr.** *Anthraquinonique,* **İng.** *Anthraquinane.* Kapalı formülü $C_{14}H_8O_2$ olan, antrasenin en önemli kinon türevi. Birçok boyarmadde ve pigment sınıfının ana maddesidir. Sanayide, antrasenin yükseltgenmesiyle veya benzen ile ftalik anhidritin kondensasyon ürününde su giderilmesiyle elde edilir.

şEKIL VAR!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

Antrakinon yükseltgenmeye karşı son derece kararlıdır. Buna mukabil kolayca indirgenerek çeşitli ürünlere dönüşebilir. Mesela sodyum ditiyonitin alkali çözeltisi, antrokinonu antrahidrokinona indirger. Antrahidrokinon ise alkali metallerle suda çözünebilen tuzlar verir. Antrakinonların tekne boyası olarak kullanım alanı bulması bu kimyasal tepkime ile gerçekleşir. Ayrıca, antrakinonun sülfolanması, nitrolanması ve halojenlendirilmesiyle çeşitli ürünler elde edilir.

Antrakinon kristalleri sarı renkli prizmalar şeklindedir. Erime noktası 286°C ve kaynama (süblimleşme) noktası 380°C'dir. Özgül ağırlığı 1,438 gr/ml'dir. Antrakinon suda çözünmez ancak alkol, eter ve aseton gibi çözücülerde çözünür.

Antrakinon boyaları: Antrakinon molekül yapısına dayalı boyar maddeler grubudur. Bu gruptaki boyar maddeler, çeşitli dokuma elyafına uygulanma tekniklerine göre sınıflara ayrılırlar.

Antrakinon asit boyalarının terkibinde $-SO_3H$ grubu bulunur. Bu grup hem boyanın suda çözünmesini hem de yün ve ipek elyafı üstünde sabitleşmesini sağlar. Böylece mordan kullanmaya gerek olmadan yün ve ipek lifleri bu boyar maddelerle boyanabilir.

Antrakinon dağılım boyalarında asit boyalarındaki suda çözünebilir gruplar yoktur. Bu boyalar, uygulama banyosuna katılan ve boyanın kalloidal halde dağılmasını sağlayan sabun veya benzeri katkı maddeleriyle naylon ve sun'i ipek gibi liflerin üzerinde tutunabilir.

Antrakinon tekne boyaları, renklerin canlılığı, güneş ışığı ve yıkama ile solmama özellikleriyle çok değerli boyar maddelerdir.

ANTRASEN;

Alm. *Anthracen,* **Fr.** *Anthracène,* **İng.** *Antracene.* Alizarin boyaların yapımında kullanılan, maden kömürü katranının son damıtma ürünlerinden bir hidrokarbon. Formülü $C_{14}H_{10}$ olup üç tane aromatik halkadan meydana gelmiştir. Antrasen 213°C de eriyen 351°C'de kaynayan beyaz, kristal yapıda bir katıdır. Çözeltileri mavi bir fluor ışıllık gösterir. Antrasenin sentez yoluyla elde edilmesinde en çok başvurulan metot, dibrom metanın alüminyum klorür eşliğinde benzenle kondanse edilmesidir (yoğunlaştırılmasıdır). Antrasenin orta halkası katılma ve yükseltgenme tepkimelerine daha müsait olup meydana gelen türevler 9,10- konumunda olur. Mesela kromat asidi ile yapılan yükseltgenmede boyarmadde ve pigment üretiminde önemli bir ara ürün olan 9,10- antrakinon elde edilir. Bu reaksiyon antrasene, uzun süre büyük bir teknik önem verilmesine sebeb oldu. Ancak antrakinonun sentez yoluyla üretimi, bu tekniğe olan ilgiyi azalttı.

ANTREPO;

Alm. *Zollager, Entrepot,* **Fr.** *Entrepot,* **İng.** *Warehause.* Genellikle ülkelerin gümrük binalarına yakın olan bir tür depo. Bu depoda; gümrük vergisine konu olup henüz vergi ve resimleri ödenmemiş mallar korunur veya tamamlanması gerekli bazı küçük işlemler yapılır.

ANTROPOLOJİ;

Alm. *Anthropologie (f),* **Fr.** *Anthropologie,* **İng.** *Anthropology.* Zamanımızdaki insanı ve fosilleşmiş insan iskeletlerini sistemli, mukayeseli yollarla ve fiziki görünüşlerinin her cephesi ile inceleyen bilim dalı. Bu bilim dalı ile uğraşan kimseye antropolog denir.

Antropoloji, insanı somatik yani beden bakımından ele almıştır. İnsanın kültür bakımından incelenmesini etnolojiye, geçmişte yaşamış topluluklar açısından incelenmesini ise, tarih öncesi bilimlerine bırakmıştır. İnsanlar, dil, din, ırk ve kültür bakımından farklı oldukları gibi; renk, kafatası, göz, yüz, burun, dudak, diş, saç ve vücut şekli bakımından ve ayrıca, çekiklik ve göz kapak kıvrımlarına göre de farklılık gösterir.

Dünyadaki çeşitli ırk ve milletlerin kendilerine has morfolojik yapıları birbirlerinden farklıdır. Hatta biyolojik bakımdan bile (kan grupları gibi) farklılık gösterirler. Bazı millet ve ırklar birbirleriyle karışarak eski özelliklerinden bir kısmını kaybetmişlerdir.

Antropoloji mütehassıslarından bazıları, eski çağlardan kalma insan iskeletleri ile maymun iskeletleri arasındaki kısmi benzerliğe bakarak, insan ile maymun arasında ırsi bir münasebet kurmağa çalışmışlarsa da, ilmi bir delil ve senet gösterememişler ve nazariyelerini isbat edememişlerdir. Hücredeki DNA moleküllerinin yapısı, gösterdiği faaliyetler, mesela, bir insanın parmak izinden göz rengine, sesinden saçına kadar bütün bilgilerin DNA'larda; bir elektronik beyne bilgi kaydeder gibi kodlanmış olmasının anlaşılmış olması, insanın yapısının nazariyeler ile çözülemiyeceğini göstermektedir. İskelet yapısı bakımından insana en çok benzeyen hayvanın maymun olduğu **Marifetname'**de ve **İbn-i Haldun Tarihi** mukaddimesinde de yazılıdır. Fakat hiç bir zaman bir türün değişerek, diğer türe dönüşmesi görülmemiştir.

Hayvanlarda insandaki gibi insani ruh ve aklın bulunmaması, insanla hayvan arasındaki pek çok farkların esasını teşkil etmesine rağmen, materyalist (maddeci, inkarcı) düşünce mensubu bazı felsefecilerin insanın maymundan geldiği nazariyesini (görüşünü) kesin ve isbatlanmış bir gerçek imiş gibi kabul etmeleri ve yoğun propagandaları, ilmi kabul edilmemiş ve her devirde reddedilmiştir.

Buradaki incelik; nazariye (görüş) ile hakiki ilim arasındaki farktadır. Nazariye ile ilim ayrı şeylerdir. Nazariyenin ilmi hüviyet kazanabilmesi için, isbat şarttır. Bu güne kadar insanın maymundan veya mevcut maymunların insandan geldiğini ispatlayan hiçbir ilmi delil ortaya konmamıştır. Aksine; ilmi gelişmelerin tamamı, Kur'an-ı kerim'in bütün insanların ilk ceddinin Adem aleyhisselam olduğunu bildiren hükmünü tasdik etmektedir. (Bkz. Darvinizm)

ANYON (Bkz. İyon)

AORT;

Alm. *Aorta,* **Fr.** *Aorte,* **İng.** *Aorta.* Vücudumuzun en büyük atardamarı. (anaatardamar). Kalbin sol karıncığından çıkar. Kalbten çıkınca sola ve arkaya doğru bir yay çizer. Bu kemer yapan aort bölümüne **"Aort kemeri"** denir. Aort kemeri üzerinden kollara ve başa giden atardamarlar çıkar. Aort daha sonra aşağıya devam ederek göğüs kafesinin içinden geçer. Bu bölümüne de **"Göğüs aortu"** denir. Göğüs aortu diyaframı geçince **"Karın aortu"** adını alır. Karın boyunca devam eden aort, bel bölgesine gelince bacaklara giden uç dallarını vererek son bulur.

Aort çok sağlam bir damardır. Yirmi atmosfer basınca mukavemet eder. Lokomotifler, 10-16 atmosferlik buhar tazyiki ile işlediğine göre, yanmaktan korunabildiği takdirde bu damarlar lokomotif boruları yapılabilecektir..

Kan, sol karıncıktan kesik kesik aralıklarla geldiğinden, kalbin her kasılmasında bir miktar kan aorta atılır ve aort şişer. Kalbin gevşemesinde sol karıncıktaki basınç, aorttaki basıncın altına düşünce aortun kapakçıkları kapanır. Aort elastiki olduğundan, sol karıncıktan atılan kanın hepsini birden damarlara gönderemez; birazını şişerek depo eder. Tekrar eski durumuna geldiğinde kan akımının devamlılığını sağlar. Bunu, depo ettiği kanı damarlara göndererek yapar. Bu işlemler, kalbin gevşemesi esnasında olur. Kalbin kasılması (sistol) esnasında, sol karıncık basıncı aorttan yüksek olunca kan tekrar aorta atılır. Sistol sırasında aorta atılan kan kütlesi, damarlarda merkezden çevreye yayılan bir basınç dalgası meydana getirir. Bu basınç dalgası geçtiği yerlerdeki damarların duvarlarını

genişletir. Genişleme elle hissedilebilir. Bu basınç dalgasına “nabız” denir.

Basınç dalgasının hızı damar cidarının elastiki olmasına ve damar çapının cidar kalınlığına oranına bağlıdır. Aort üzerinde kanın hızı 4 m/sn; baldırdaki damarlarda ise 10 m/sn’dir. Buna göre kalbin sıkışması bilekte 0,1 sn gecikmeyle hissedilebilmektedir.

APANDİSİT;

Alm. *Blinddarmentzündung (f),* **Fr.** *Appendicite,* **İng.** *Appendicitis.* Kalın barsakla ince barsağın birleştiği yerdeki kör barsağın ucunda bulunan “Appendix” denilen kısmın iltihabı. Kör barsağın alt ucunda bulunan 0,5-1,5 cm kalınlığında ve uzunluğu 2-20 cm arasında değişen çıkıntısına “Apandis” (Lat. Appendix vermiformis) denir.

Had apandisit iltihabı (Akut apandisit) en sık rastlanan acil vak'alardan biridir. Apandisit bebeklerde görülmez. Çocuk büyüdükçe görülmeye başlar. 10-17 yaş arası en sıktır. Daha sonra azalır. Ergenlik çağından evvel erkek ve kız çocuklarda aynı sıklıkta görüldüğü halde, bundan sonra 25 yaşına kadar erkeklerde kadınlara göre daha sık görülür. (erkek/kadın oranı 3/2). 25 yaşından sonra erkeklerdeki sık görülme azalır ve giderek sıklık oranı etşitlenmeye başlar.

Belirtileri: Başlangıçta ağrı göbek etrafında, karnın üst tarafında veya bütün karında yaygın olabilir. Bu appendisin cidarlarının gerilmesinden doğan bir ağrıdır. Ağrı orta şiddette ve devamlıdır. Akut apandisit başladıktan 6-8 saat veya daha fazla bir zaman geçtikten sonra ağrı karnın sağ alt tarafına yerleşir. Bu ağrı apandisitin ilk belirtilerindendir. Apandisitin ikinci erken belirtisi iştahsızlıktır. Hastalara sorulunca belirtilerin başlamasından önceki öğünde hatta daha önceki öğünlerde de iştahlarının olmadığını, yemek yiyemediklerini anlatırlar. Eğer hasta, iştahının iyi olduğunu ve bol yemek yediğini söylerse, apandisit olma ihtimali azalır. Apandisitin üçüncü erken belirtisi bazı hastaların devamlı dışkılama ihtiyacı duyması, fakat bunu yapsa bile rahatlayamamasıdır. Bazı hastalar bunu kabızlık olarak niteler ve rahatsızlıklarının kabızlıktan ileri geldiğini zannederler. Böyle bir durum ortaya çıkınca, dışkı barsak taşı, barsak kurtları, meyve çekirdekleri, yutulmuş yabancı cisimler ve diş v.s. parçaları apandis kanalını tıkamaları, bu kanal içinde salgı, dışkı ve mukus birikmesine ve mikropların daha kolay yerleşip üremesine zemin teşkil ederler. Burada kolayca üreyen mikroplar ise apandis duvarına yerleşecek zamanı kollarlar.

Bu ilk belirtilerin ardından bulantı ve kusmalar başlar. Akut apandisitte belirtilerin meydana çıkış sırası da önemlidir. Önce iştahsızlık ve yalancı kabızlık, sonra ağrı ve nihayet bulantı-kusmalar olur. Kusmalar ağrıdan önce başlarsa, apandisit teşhisi şüpheye düşer. İshal olması da teşhisi şüpheye düşürür. Yüksek fakat düzensiz bir ateş vardır.

Had apandisit iltihabı tehlikeli bir hastalıktır. Eğer delinme olursa iltihabi hadise karın zarına (periton) intikal eder ve karın zarı iltihabı (peritonite)na yol açarak ölüme bile sebeb olabilir. Apandisitin tedavisi cerrahi müdahale iledir. Bazı gecikmiş ve içeride iltihabi doku meydana gelmiş vak'alarda ise tıbbi tedavi uygulanır. Genellikle ilk ağrıların başlamasından 24-36 saat içinde hastaların ameliyat edilmesi gerektiği kabul edilmektedir.

APARTMAN;

Alm. *Wohnhaus (n), Apartment,* **Fr.** *Appartement,* **İng.** *Flat.* Çok katlı, birden fazla aileyi barındıran bina. Dilimize Fransızca " l' Appartement"tan geçen bu kelime, bu dilde ve İngilizcede bir evin birkaç odadan müteşekkil, meskene müsait kısmı anlamındadır. Ancak bu manada Türkçede, apartman dairesi olarak isimlendirilirken, apartman, çok katlı ve birden fazla aileyi barındıran binaya verilen isimdir. Çok katlı apartman tipi binaların ortaya çıkması, şehirleşmenin yoğunlaşması ile başlar. Ülkemizde ve Avrupa’da yer darlığı ve arsa fiatlarının yüksek olduğu şehir merkezlerinde, apartman önceden beri görülmekteydi. Ancak, bugün bir mesken topluluğu ortaya getirmesi yönünden olduğu gibi, inşaat malzemesi ve ısı tasarrufu sağlaması sebebiyle şehrin dış bölgelerinde de rastlanmaktadır.

Memleketimizde apartman tipi binaların hemen hemen hepsi betonarme olarak yapılmaktadır. Tercih sebebi ucuz olmasıdır. Belediyeler; sınırları dahilinde yapılacak apartmanları proje safhasından itibaren denetledikleri gibi, sığınak, araba parkı, ısı tecridi ve asansör gibi konularda uyulması mecburi olan şartları da koyabilmektedir.

Bir apartman; apartman daireleri yanında, kapıcı ve kalorifer dairesi ile sığınak ve garajdan ibarettir. Bazı apartmanlarda sakinlerin beraber kullandıkları mescit, çamaşırhane ve teras gibi kısımlar da bulunabilir.

Apartman dairesinde, yaşamada en çok zorluk çeken çocuklar olmaktadır. Bunlar dört duvar arasına sıkışıp kalmaktadırlar. Bunu önlemek için bazı apartmanlarda çocukların ortak oynayabilecekleri çocuk odası da planlanmaktadır.

APENİNLER;

İtalya Yarımadasını baştan başa kateden önemli sıra dağlar. Toplam uzunluğu 1470 km civarında olup, genişliği 45 ile 140 km arasında değişir. Apeninler, kuzey, orta ve güney olmak üzere üç kısımda incelenir.

Kuzey Apeninler

Martime Alplerinin batı ucunda uzanırlar. Cenova körfezi kıyısını sınırlayan ilk bölümüne Ligurian Alpleri denir. Kayalar, mermer ve kalkerlerden ibarettir. En yüksek noktası Monte Blue 2300 m civarındadır. Güney kısımları denizden sarp şekilde yüksektir. Daha aşağıları bağ, zeytin, meyve, sebze için elverişlidir. Girintili olan kıyılar sayısız sayfiye yerlerine sahiptir. Sıradağlar bazı geçitleri ile kesişirler. En önemlilerinden biri Milano ve Cenova arasındaki demir ve kara yolunun geçtiği Giovidir.

Sıradağlar, Tuscan Apeninleri olarak güneydoğu istikametinde devam ederler. Monte Cimove'de 2365 metreye ulaşırlar. Dağ dizileri Po ve Akdeniz'e dökülen nehir yatakları ile ayrılarak, yer yer sık ormanlar ile kaplıdır. Kayalar kalker ve sert yapılı olup, bazı yerlerde mermerler gözükür. Kış yağmurları esnasında yamaçlarda meydana gelen heyelanlar, köyler için zararlı olmaktadır. Tuscan Apeninlerinin tepeleri, mineral ve kimyevi maddeler bakımından oldukça zengindir.

Umbrican Apeninleri güneye Scheggia Geçidine doğru uzanır. Monte Nerone'de 1670 metreye kadar ulaşırlarsa da, alçak olup Tiber Nehrinin ana kolları tarafından bir çok yerde bölünürler. Terni ve Folligno'dan gelen demiryolu, dağları geçerek doğu sahillerinde Ancona'ya varır.

Orta Apeninler

Roma ve Umbro Apeninlerini içine alıp geniş paralel diziler halinde Sangro vadisine kadar güneye doğru uzanırlar. Sarp ve birbirinden yarlarla ayrılmış geniş platolar vardır. Doğu dağ dizilerinden çıkan kısa ve ufak nehirler, doğrudan doğruya Adriyatik Denizine dökülür. Paralel diziler arasındaki dar uzun vadiler, esas olarak Tiber'e açılırlar. Orta Apeninlerin batı kenarlarındaki volkanik tepelerdeki buhardan istifade edilerek büyük bir jeotermik enerji istasyonu kurulmuştur. Demiryolları, dağları kolaylıkla aşamaz. Roma'dan gelen bir hat aktarmalı olarak bu dağları aşabilir. Apeninlerin en yüksek tepesi olan Corno Dağı (2914 m) Orta Apeninlerde yer alır.

Güney Apeninler

Devamlı dizilerden ziyade, geniş depresyonlar tarafından ayrılmış bir dizi halinde Sangro'dan itibaren güneye doğru Neopolitan Alpleri şeklinde devam ederler. Kuzeyde Montagne Delmatere tepesi 2300 metreye kadar ulaşır. Daha güneyde ise Lucanian Apeninleri vardır. Bunların yükseklikleri 2100 metreye kadar varır. Naples körfezi etrafında volkanik faaliyetli dağlar tekrar ortaya çıkar. Yanardağlardan Vesuvius ve Campmi Flegrei en önemlilerindendir. Güney kıyılarına çok sayıda kısa nehirler akar. Bir kaç demiryolu batı ve doğu sahillerini birbirine bağlar.

Apeninler-Alpine-Himalyan dağlar grubunun bir parçasıdır. Her ne kadar merkez ve kuzey kesimlerinde çok fazla parçalanma olmuşsa da genel olarak kıvrımlı bir yapıya sahiptir. Kayaların yapısında büyük değişiklikler vardır. Kuzeydeki dağlar ekseriya zayıf kum taşı ve killi topraktan ibaret iken, merkez Apeninlerin tepeleri zayıf ve kireç taşından teşekkül etmiştir. Güneydeki dağlarda granit hakimiyeti görülür. Yer yer kireç taşı, kum ve killi topraklar da bulunur.

Apeninlerin birçok kısımları, her ne kadar yazın çıplak ve kurak ise de, kışın soğuk-sert ve karla kaplıdır. Kış selleri boldur. Derelerin yazın yatakları kurur. Bir zamanlar çoğu kesif çam, kayın ve meşe ormanlarıyla kaplı olan arazinin büyük kısmı son asırda kesilmiş ve yamaçlar çıplak bırakılmıştı. Geniş sahalar seyrek makilerle örtülüdür. Daha yüksek kısımlar, bilhassa Orta Apeninler, keçi ve koyun meraları halindedir. Son senelerde yamaçlar sertleştirilmiş, otlaklar ıslah edilmiş, daha aşağı yamaçlar üzerinde kestane ormanlıkları meydana getirilmiştir. Adriyatik denizine bakan doğu yamaçları daha verimli ve iklimi mülayimdir. Fakat buralar yarımadanın kapalı tarafında olup, batıdan daha az yağmur alır. Apeninler'in büyük bir kısmında nüfus çok fazladır.

Halkın bu yerlerde oturduğu evler taştan olup, ya vadilerde veya tepe üzerlerinde çok sık durumdadır. Halk iptidai bir ziraat şekli uygular.

Apeninler; Balkan ve İberik yarımadaları ile karşılaştırıldığında, bitki bakımından zengin değildir. Çok az mahalli bitki örtüsüne sahiptir. Bölgenin büyük bir bölümü jeolojik bakımdan yenidir. Apeninlerin etekleri Akdeniz tipi bitki örtüsüne sahiptir. Yamaçlarda ise Akdeniz bitki türlerine rastlandığı gibi, Orta Avrupa bitki cinsleri de bulunur.

Apeninlerin orta ve aşağı yamaçlarının büyük bir kısmı ormanlardan temizlenmiştir. Denizden 390 m yüksekliğe kadar yetişebilen zeytin ağaçları ile narenciye ve üzüm, Apeninlerin başlıca ürünleridir. 330 ile 1350 m arasında meşe ağaçları ve diğer cinsleri dışbudak, kestane nevi ağaçlar vardır. Kestaneler

genellikle geniş arazilerde bulunur. 1320 ile 2330 m arasındaki bölgelerin hakim bitki örtüsü akgürgen olup, bu ağaç geniş yer kaplar. Çalılıklar ve otlaklar çok yaygındır. Son iki bölge arasında konik yapraklı siyah çamlar, yarımadanın bilhassa güney kısımlarında bulunur.

Avrupa'nın diğer dağlık bölgelerinde yaşıyan memeliler burada da yaşarlar. Kırmızı geyik, yaban kedisi, dağ tavşanları, dağ keçileri, kurt en çok rastlanan hayvan cinsleridir.

APSE;

Alm. *Abszess,* **Fr.** *Abcés,* **İng.** *Abscess.* İrin yapıcı özellikteki mikropların vücudun bir dokusunda yerleşerek, orada, içinde cerahat dolu bir boşluk yapması. Apse, iltihabın bir çeşidi olup, özelliği, dokunun eriyip içini cerahatın doldurmasıdır. Bazan da bir yaralanma, bir damarın bağlanması veya tıkanması sonucu ölü bir tabaka teşekkül eder ve buraya mikroorganizmaların yerleşmesi ile irin dolu bir boşluk meydana gelebilir.

Apseler iki türlüdür: Sıcak apse, soğuk apse.

Sıcak apse: Bu tip apsede ateş yükselir, ağrı, zonklama olur. Bu tür apse her zaman bir veya birkaç mikroptan dolayıdır, yani sebep mikroorganizmadır. Sıcak apsenin dört ana belirtisi: Sıcaklık, kırmızılık, ağrı ve şişkinliktir (Latince Calor, Rubor, Dolor, Tumor). Apsenin çevresi sert, ortası ise oynak ve yumuşaktır.

Soğuk apse: Verem hastalığında görülen bir apse türüdür. Öyle ki el şişkinlik üzerine konulunca sıcaklık alınamaz ve basmakla ağrı uyandırılamaz. Daha doğrusu sıcak apsedeki kat'i iltihap belirtileri yoktur. Fakat şişlik açılırsa, sıcak apsedeki gibi bir apse muhteviyatının olduğu görülür.

Soğuk apsenin iki özelliği vardır:

1. İçinde irin yapıcı mikroplar ve irinleşme yoktur. Apse muhteviyatını harab olmuş doku materyali meydana getirir.

2. Apsenin menşei ile görüldüğü yer arasında her zaman doğrudan bir münasebet yoktur. Mesela bel omurlarının soğuk apsesi (omurga veremi, pott hastalığı) kasıkta bir apse ile kendini belli edebilir.

Sıcak apselerin tedavisi, cerrahi müdahale iledir. Bu tedavi, apse yerinin açılması, irinin boşaltılması ve antibiyotikli merhemler ile muamele ve ilave olarak uygun antibiyotiklerin verilmesidir.

Soğuk apselerde ise verem ilaçları kullanılır. Bazan (mesela böbrek vereminde) olayın yayılmasını önlemek için cerrahi işlem yapılabilir.

ARA MAL;

Alm. *innerbetriebliche Güter,* **Fr.** *Biens Intermediaires,* **İng.** *Intermediate Goods.* Başka bir malın üretiminde kullanılan mallar. Bir malın hem ara mal hem de nihai (son) mal olması mümkündür. Bu durum, üretim vetiresinin niteliğine göre değişir. Mesela kok kömürü sobada yakmak için kullanıldığında "nihai mal" fonksiyonu görürken, aynı kömür demir-çelik üretiminde kullanılırsa "ara mal" niteliği kazanır.

ARABA VAPURU;

Alm. *Fähre (f),* **Fr.** *Bac,* **İng.** *Ferryboat.* Denizlerde, göllerde, büyük nehirlerde, tren ve motorlu taşıtların bir kıyıdan diğer bir kıyıya götürülmesi için özel olarak yapılan vapur. Tren taşımak için yapılanlara özel olarak ray döşenir, yükleme ve boşaltma yapılacak iskeleler de rayla döşeli olduğundan işlem kolayca yapılır. Araba vapurlarının ön ve arkası, iniş ve binişlerin kolayca yapılabileceği şekilde yapılmıştır. Vasıtalar hiç zorluk çekmeden rahatça vapurun içine girebilirler.

Araba vapurları bu günkü şekliyle ilk defa 1869 yılında Şirket-i Hayriye'nin yetkilileri tarafından düşünülmüş, planları çizilmiş ve İngiltere'ye sipariş verilmiştir.

İstanbul'a getirilen vapurlar, Kabataş-Üsküdar arasında çalışmaya konuldu. Daha sonra Sirkeciye'de araba vapuru iskelesi yapılarak 1870'de vapur sayısı üçe çıkarıldı. İstanbul'da Kabataş-Üsküdar, Sirkeci- Harem arasında yüz seneden fazla hizmet gören arabalı vapurlar, 1988 yılında kaldırıldı. Sirkeci-Harem hattı tekrar kondu. Tren için olanlar ise ilk şekli gibi devam etmektedir. Bugün, araba vapurları Çanakkale-Eceabat; Van-Tatvan; Kartal-Yalova; Darıca-Yalova arasında çalışırlar. Ayrıca daha modern ve büyük olanları İstanbul-İzmir, Mersin-Kıbrıs, İstanbul-İtalya arası seferler yaparlar.

Bugün uzak mesafelere gidip gelecek, fazla mikdarda vasıta taşıyacak şekilde gelişmiş vapurlar yapılmaktadır. Teknolojik sahadaki gelişmelere paralel olarak her geçen gün daha mükemmelinin inşası için çalışmalar devam etmektedir.

ARABALAR;

Alm. *Wagen, Kutsche (f),* **Fr.** *Voiture, charrette,* **İng.** *Vehicle.* Tekerlek üzerinde giden, hayvan veya insan gücü ile yürütülen, eşya ve insan taşımaya yarayan taşıt. İnsanların arabayı yapmasında, tekerleğin bulunmasının önemli rolü vardır. Eldeki en eski bilgilere göre arabanın ilk olarak Türkler tarafından Asya'da yapıldığı anlaşılmaktadır. Yapılan araştırmalara göre ise, M.Ö. 2500 yıllarından itibaren Orta Asya'da kullanılmaya başlanmış ve oradan yayılmıştır. İlk zamanlar savaş arabaları şeklinde büyük önemi vardı. Fakat manevra kabiliyetinin az olması bu önemini kaybettirdi. Yalnız yük ve yolcu taşımacılığında kullanılmaya başlandı. Asya ve Önasya'da kullanılış tarihi bilinmeyecek kadar eski olmasına rağmen, Avrupa'da ortaçağda kullanılmaya başlanmıştır.

Umumiyetle dört veya iki tekerlekli olan arabaların en basit şekli, elle yürütülen ve hafif eşyaları taşımak için kullanılan el arabası denen tek tekerlekli arabadır. Arabalar iki bölümden müteşekkildir: 1) Alt yapı, 2) Üst yapı. Alt yapı; hemen hemen her arabada aynıdır. Esas olarak tekerlekleri birleştiren "dingil" ve koşum hayvanlarının bağlandığı "ok"tan meydana gelir.

Dört tekerlekli arabalarda, arkada kalan büyük tekerlekler sabit bir dingille bağlanırlar; öndeki tekerlekler ise, dönme işlemlerini kolaylaştırmak gayesiyle daha küçük ve okla beraber dönebilecek şekilde yapılırlar.

Üst yapıları kullanılma maksatlarına göre istenildiği gibi yapılabilir. İnsan nakli ve eşya nakli için olmak üzere iki ana bölüme ayrılabilen üst yapılar, muntazam yapılmış sandık, ağaç sürgünlerinden örülmüş bir sepet veya kafes biçiminde olur.

Arabalarda tekerlekleri levha şeklinde veya merkezine parmaklıklarla tutturulmuş bir çemberden ibarettir. Tekerleklerin etrafında aşınmayı azaltmak için çelik veya lastik çemberler takılıdır.

Arabalar umumiyetle atlara, öküzlere, mandalara çektirilir. Hayvanlar oka bağlanırlar. Sarsıntıyı azaltmak için alt yapısı ile üst yapısı arasına tekerleklerin hizasına gelecek şekilde "yay" sistemi yerleştirilir. Bilhassa yolcu taşıyan arabalar da yay sistemine önem verilip süslü olarak yapılmışlardır.

İlk arabalar, yük taşımağa mahsus öküzler tarafından çekilmiş ve atların arabaya koşulması, öküzden sonra başlamıştır. Türklerin kullandığı arabalara Çinliler, "Keçi arabası" demişlerdir. Bu araba dört tekerlek üzerine oturtulmuş bir çadırdan ibaretti. Türkler, savaşlarda atı tercih ettiklerinden, savaş arabalarını Çinliler kullandılar.

Osmanlılarda önceleri arabaya binme hakkı padişaha, şeyhülislama ve kadıaskere tanınmıştı. Bir de Avrupa'ya gönderirken, elçilerin yanına devletin şerefiyle ilgili iki mükellef araba verilirdi. Bu arabalardan birisinde elçi, padişahın mektubunu götürür, ikinci araba ise hediyeleri taşırdı. Daha sonra vezirler ve ileri gelenlerin arabaları oldu. Fakat gene de ata karşı büyük muhabbeti olan Türkler, ata binmeyi tercih ettiler.

Osmanlı padişahlarından bazıları kendileri için tahsis edilen arabalara bindiler. Oğlu Yavuz Sultan Selim Han lehine tahttan feragat eden Sultan İkinci Bayezid Han, 1512 tarihinde, Bayezid'deki eski saraydan bir arabaya binerek Edirne kapısına kadar oğlu ve askerler tarafından teşyi edilmiştir. Yavuz Sultan Selim Han bu teşyi esnasında, payitaht kapısına kadar araba yanında edeble yürümüş, babasının nasihatlerini hürmetle dinlemiştir.

Kanuni Sultan Süleyman Han yetmiş iki yaşında Zigetvar seferine çıkarken, saraydan Davutpaşa'ya kadar beyaz bir atın üzerinde gitti. Sonra iki beygirle çekilen dört tekerlekli, üstü örtülü ve yanları yeşil perdelerle kapalı bir arabaya bindi ve öylece sefere devam etti. Zigetvar'da vefat ettiğinde de mübaret cesedi aynı araba ile yola çıkarıldı.

İstanbul'un binek arabaları; saray, konak ve kira arabaları olmak üzere üç kısım idi. Binek arabalarından saray arabaları, Saray-ı hümayun için bir ihtiyaç olmuştu. Valide, Haseki ve Hanım Sultanlar şehir sokaklarında dolaştırılmayıp; sayfiye, yalı, köşk ve kasırlarına; ya harem-i hümayun kayıkları ile veya saray arabaları ile gitmişlerdir.

Saray arabalarının başında saltanat arabası gelmektedir. Sultan İbrahim, Sultan İkinci Mahmud, Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz hanlar şehir içinde gezintilerini meşhur saray saltanat arabası ile yaptılar. Sultan İkinci Abdülhamid Han da Cuma selamlığına bu araba ile giderdi. Namazdan sonra da bizzat kendi kullandığı saray faytonu ile ikametgahı olan Yıldız Sarayı'na dönerdi.

Saltanat arabası Cuma selamlığında gayet yavaş gider; yaverler arabayı, iki yanı sıra yürüyerek takib ederlerdi. Hırka-i şerif ziyaretinde ise araba sür'atli gider, yaverler de atlı olarak takib ederlerdi. Saltanat arabasında padişahın karşısında daima zamanın seraskeri olan müşir otururdu.

Saltanat arabası, çift çift dört atlı, arabacı oturağı sırmalı, bordürleri altın yaldızlı muhteşem bir faytondu. Sultan Abdülhamid Han arabanın körüğünü daima yarı açık bulundururdu. Arabayı

arabacıbaşı kullanırdı. Yanında bir de ispir otururdu. Arabayı çift çitf çeken dört attan soldakilerin üzerine de birer süvari neferi bindirilirdi. Bu dört kişi; kırmızı veya yeşil çuhadan som sırma işlemeli cebken - ceket, kenarları sırmalı pantolon ve siyah çizme giyerlerdi.

Sultan Abdülhamid Hanın Cuma namazı dönüşünde kendi sürdüğü saray faytonunda arabacı oturağı yoktu. Önü açık dizginler, ufki bir maden çubuk üstünden geçerdi. Arabacıbaşı bu faytonu cami avlusuna getirir, kendisi saraya yaya dönerdi. Gayet sade fakat son derece zarif bir araba idi. Bunun da körüğü yarı açık olurdu.

Saltanat arabasından başka, diğer, saray arabaları umumiyetle kapalı, sade kupa arabalardı. Arabacıları ve ispirleri daima siyah temiz elbise ve siyah çizme giyerlerdi. Saray arabaları İstabl-ı Amire denilen has ahırda muhafaza edilirdi. Kadrosu kalabalık bir teşkilat olup, amirleri İstabl-ı Amire müdürü idi.

Konak arabalarına da saray arabaları gibi aynı boyda aynı renkte ikiz denilecek çok bakımlı atlar koşulurdu. Zamanın yüksek devlet ricalinin ve zenginlerinin birer ve hatta bir kaç binek arabası olurdu. Konak sahipleri arabalarının bakımı, kullanılması ve muhafazası için konaklarında özel kişiler görevlendirmişlerdi.

Kira arabaları ise, umumiyetle eski, az bakımlı konak arabalarının emekliye ayrılmışlarıydı. Konak arabalarında ve kira arabalarında plaka yoktu. Kira arabası oldukları, belediye dairesince verilen numaraların fenerleri üzerine yazılmasıyla anlaşılırdı.

On dokuzuncu asırda Osmanlı sarayının atları ve arabaları, eski tüfekhane yerinde yapılan İstabl-ı Amire'ye nakledilmişti. 1881 yılı Eylül ayında İstabl-ı Amire'deki büyük yangında Sultan İkinci Mahmud Hana ve daha eski sadrazamlara ait altın ve gümüş işlemeli çok sanatkarane yapılmış saltanat arabaları ve alay günlerine mahsus altın işlemeli mücevherli, incili eyer ve araba takımları tamamen yanmıştır.

Bugün Topkapı Sarayında iki eski taht-ı revanla, kafesli eski bir araba ve Sultan Abdülaziz, Sultan İkinci Abdülhamid Han ile Sultan Beşinci Mehmed Reşad'a ait arabalar teşhir edilmektedir. At koşumları ve eyer kısmında da geçen asra ait bazı saray eyerleri bulunmaktadır.

Yük arabaları ise şehrin günlük hayatında fetihten beri ihtiyaç olmuştur. Konakların, sarayların her türlü inşaatların, çarşıların, pazarların çeşit çeşit ağır yükü arabalarla taşınmış, yazın sayfiyelere çıkanlar, göç eşyalarını iskelelere yük arabalarıyla indirmişlerdir. Yük arabalarına çarşı arabası da denir. Kağnılar eskiden çok yaygın bir şekilde kullanılan öküz ve mandalar tarafından çekilen arabalar idi. İstiklal Harbinde milletin dini ve vatanını müdafaa için yaptığı mücadelede, silah ve cephane nakliyesinde çok kullanıldı ve bu harbin adeta sembolü haline geldi.

Saltanat arabalarının kendileri gitmiş, tarih olan isimleri ise gelecek nesillere yadigar kalmıştır. Daha düne kadar en lüks taşıt olan bu arabalar bugün tarih olmuştur.

Saltanat arabaları dairesinde bulunan bu arabaların hepsi başlı başına bir sanat şaheseridir. Sultan Abdülhamid Hana ait olan ve bazı kısımları altından yapılan araba, Yıldız Sarayı yağma edilirken (1909), parça parça sökülerek, parçalayanlar tarafından zimmete geçirilmiştir.

ARABESK;

Alm. *Arabeske,* **Fr.** *Arabesque,* **İng.** *Arabesque.* İslam san'atlarında motifleri birbirine girişik ve iç içe geçme olan bezeme tarzına Avrupalıların verdikleri genel isim. Arabesk san'atı dar anlamda; başı, ortası ve sonu olmayan iki planlı yayvan güzel bir çiçek süslemesidir. Sınırsız olarak bir düzlemi kaplıyacak biçimde yayılır. Bu çeşit süslemeler daha çok sanatçının hayal gücüne dayanır. Avrupa'ya Arablardan geçmiş ve Avrupalılar Arablara ait manasında arabesk ismini vermişlerdir. Halbuki bu tarz yalnız Arablarda değil, bütün İslam memleketlerinin süsleme san'atlarında görülür. Zaten Arabcada buna zuhruf veya nakş; Farsçada ve Osmanlıcada girift denilmektedir.

Arabesk ismi verilen girift bezeme tarzı, Arablardan çok daha eski bir tarihe dayanır. Bunun ilk örnekleri Orta Asya'dan Avrupa'ya göç eden Sakalar ve Sarmatların süsleme san'atlarında görülmektedir. Önceki devirlere has olan helezon şeklindeki ilk bezemelerin hayvan şekillerine benzetilmesi, bunların boynuz ve mafsallar gibi birbirlerine sarılan kıvrımlı şekiller almasından doğmuştur.

Yunanlılar ve Romalılar da bu gibi bezemeler kullanmışlardır. Pompei evlerinin duvarlarındaki nakışlarda böyle girift bezemelere rastlanır. Eski Mısır'da Batlemyuslar devrinde dokunan kumaşların üzerinde de arabeskli nakışlar görülür. Avrupa'da, bilhassa İtalya'da Rönesans devrinde, arabesk türü süslemeler çok kullanılmıştır. Avrupa'da Rönesansdan itibaren on dokuzuncu asrın başlarına kadar el yazmalarında, duvarların, mobilyaların, metal eşyanın, çanak - çömleğin süslemelerinde kullanılmıştır.

Arabeskin umumi olarak iki çeşidi vardır: Birbiri içine girmiş çiçek ve yapraklardan meydana gelmiş bezeme tarzı, diğeri de birbiri içinden geçerek karışık şekiller alan geometrik bezeme tarzıdır.

ARABİ AYLAR;

Alm. *Mondmanate (f),* **Fr.** *Mois Lunaire,* **İng.** *Lunar Months.* Hicri takvimlerde kullanılan aylar. Uzunluk bakımından iki türlü sene vardır: Şemsi sene, Kameri (Hicri) sene. Şemsi sene, güneş senesi olup, dünyanın güneş etrafında bir kerre döndüğü zamandır. 365, 242 gündür. Kameri sene ise, Ay'ın Dünya etrafında 12 kere döndüğü zaman olup, 354, 367 gündür. Güneş yılı Kameri yıldan 10,875 gün daha uzundur. Bu farkdan dolayı Şemsi sene 32,5 olunca Kameri sene 33,5 oluyor. Kameri sene adedi 32,58/33,58 = 0,97023 ile çarpılınca, Şemsi sene olur. Bir arabi ay, hilalin görülmesi ile başlar ve ikinci görünmesine kadar devam eder. Önceden hesab ederek hangi gün görülebileceği anlaşılır ise de esas olan gözle görülmesidir. Hilal, yani yeni ay, doğduğu geceden önceki gecelerde hiç bir yerden görülemez. Ay, yer küresinin etrafında dönerken, her ay bir kerre, ay ile güneş, yer küresinin aynı tarafında olarak üçü bir doğrultuda bulunurlar. Bu hale "içtima-i neyyireyn" denir. Bu halde iken, ayın bize karşı olan yüzü, güneşi görmediği için karanlık olur. Bu sebepten ay görünmez. Ayın görünmediği zamana da "muhak" denir. İçtima zamanı, ilmi esasa göre hazırlanmış takvimlerde her ay için yazılıdır. İçtimadan sonra, ay muhaktan kurtulup, güneş batarken, batı tarafından ufuk üzerinde hilal şeklinde görülür. Ay muhaktan kurtulduğu zamanda, hangi memlekette güneş batmakta ise, yalnız o tul (meridyen) derecesindeki memleketlerden görülebilir.

İslam dininde ibadetlerin bu arabi aylara göre yapılması emredilmiştir. Bunun sebeplerinden biri, Ramazan ayıdır. Zira Ramazan ayı hicri kameri aylardan olup, miladi seneye göre her yıl, 10-11 gün evvel başlamaktadır. Böylelikle 33 senede tam bir devir yaparak senenin bütün günlerinde oruç tutulmuş olmaktadır. Miladi seneye göre Ramazan ayı başlasa idi, kuzey yarımkürede yazın oruç tutulurken aynı anda güney yarımkürede yaşayanlar kışın oruç tutacaklar veya bunun aksi olacaktı.

Yurdumuzda 1925 yılında kabul edilen Miladi takvimden önce kameri takvim kullanılırdı.

Hicri takvimde kullanılan Arabi ayların adları sırasıyla şunlardır:

1) Muharrem, 2) Safer, 3) Rebiülevvel, 4) Rebiülahir, 5) Cemazilevvel, 6) Cemazilahir 7) Receb, 8) Şaban, 9) Ramazan, 10) Şevval, 11) Zilkade, 12) Zilhicce.

Arabi ayın ilk gününü bulmak: Herhangi bir arabi ayın ilk gününün hangi gün olduğunu bulmak için muhtelif (çeşitli) usuller vardır. Bunlardan en sıhhatli olan üçü; ışık, Uluğ Bey ve el-Kindi usulleridir.

Işık usulü : Hangi hicri senenin hangi ayının hesabı yapılacaksa sene adedinden bir noksanı 4,367 ile çarpılır. Bulunan sayının, tam sayısına aranılan aya mahsus rakam ilave edilir. Çıkan rakam yediye bölünür. Kalan, Cuma'dan itibaren gün adedi olur.

On iki Arabi ayın herbirine ait rakamlar :

Muharrem : 8, Safer : 2, Rebiülevvel : 4, Rebiülahir : 5, Cemazilevvel:7, Cemazilahir : 1, Receb : 3, Şaban : 4, Ramazan : 6, Şevval : 7, Zilkade : 2, Zilhicce : 3.

1376 hicri senesinin Ramazan-ı şerif ayının ilk günün hesabı :

1375 x 4,367 = 6004,625

Ramazana ait adet 6 olduğundan,

6004 + 6 = 6010 ve 6010/7 = 858 ve burada kalan 4'dür.

Toplamı yediye bölünce 4 kalır. Cuma gününden itibaren haftanın dördüncü günü Pazartesi olur. Böylece Ramazan-ı şerif'in birinci gününün Pazartesi olduğu anlaşılır.

Peygamber efendimiz; **"Hilali görünce oruca başlayınız!"** buyurdular. Hilalin doğması, görmekle değil hesapladır ve hesap, sahih olup, hilal hesabın bildirdiği gecede doğar. Fakat o gece görülmeyip bir gece sonra görülebilir. Oruca hilalin doğduğu gece değil, görüldüğü gece başlamak lazımdır. Hilal, doğduğu geceden önceki gecelerde hiç bir yerden görülemeyeceği için, Ramazan-ı şerif, hesapla bulunan günden önce başlayamaz. O gün veya bir gün sonra başlar.

Kindi usulü: Herhangi Arabi ayın birinci gününü bulmak için, hicri kameri sene adedi sekize bölünür. Kalan, aşağıdaki cedvelde, birinci satırda bulunup, bundan aşağıya inince, ay hizasındaki rakam, Cumadan itibaren gün adedi olur.

(şekil varrrrrrrrrr)(1)

Uluğ Bey usulü: Önce hicri senenin birinci ayı olan Muharrem ayının birinci günü bulunur. Muharrem ayının birinci gününü bulmak için, bilinen hicri sene sayısı daima 210 adedine (sayısına) bölünür. Bu taksimin bakisinin, yani kalanının birler basamağındaki (en sağındaki) rakam bakiden çıkarılır. Kalan sayı birinci cetvelde, birinci sütunda, yani, baki sayısının birler basamağı atılmış hali sütununda bulunur. Buradan sağa doğru gidilir. Cetvelin birinci satırında yer alan ve baki sayısının birler basamağını gösteren rakamın altındaki sütunda rastlanan sayı, Pazardan itibaren sayılarak, Muharremin birinci günü olur. Mesela 1316 hicri senesinin Muharreminin birinci gününü bulmak için;

$$\frac{1316}{210} = 6\frac{56}{210}$$ 'dur.

Baki (kalan) 56'nın birler basamağındaki 6 rakamı 56'dan çıkarılınca 50 kalır. Birinci sütundaki 50'den sağa gidilince, 6 rakamına ait sütunda 1 bulunur. Sene başının Pazar günü olduğu anlaşılır. Herhangi bir ayın birinci gününü bulmak için, önce bu senenin birinci günü bulunur. İkinci cetvelde, Muharrem hizasındaki, yani birinci satırdaki sene başı günü rakamının bulunduğu sütunda, aranılan ay hizasındaki rakam, bu ayın birinci gününün Pazardan itibaren sayısı olur. Mesela 1316 senesi Ramazan ayının birinci günü bulalım: Bu senenin başı Pazar günü, yani haftanın birinci günü olduğu için, ikinci cedvelin birinci satırında 1 rakamının bulunduğu sütunda, Ramazan hizasında 6 bulunduğundan, Ramazanın birinci günü, Pazardan itibaren altıncı Cuma günüdür.

Diğer taraftan verilen hicri bir yılı miladi yıla çevirmek için en basit usul şudur: Verilen hicri yıldan yüzde üçü çıkarılır. Sonuca 621 eklenir. Mesela ikinci bin yılın yenileyicisi İmam-ı Rabbani hazretlerinin h.1034 olan vefat tarihinin miladi karşılığını bulalım.

1034 x 3 = 3102 (% 3'ü 31'dir.)

1034 - 31 = 1003

1003 + 621 = 1624 (Bu tarih 1034 hicri yılının miladi karşılığıdır.)

(şekil)varrr!!!!!!!!!(2)

ARABİ PAŞA;

Mısır'ın on dokuzuncu yüzyıl savunma bakanlarından. Mısır'ın İngilizler tarafından 1882'de işgaline sebep olan ayaklanmanın liderliğini yaptı. 1839'da aşağı Mısır'da doğdu. Çiftçi bir ailenin çocuğudur. Hidiv Said Paşa zamanında alaydan yetişerek subay oldu. 1875 yılında suistimal suçundan yargılanıp yarı maaşla emekliye sevkedildi. Bunun üzerine Mısır'da Türk ve Çerkez subaylarına karşı kurulan gizli bir teşkilata girdi. Aynı zamanda Ezher'de verilen derslere devam etti. Bu sırada Cemaleddin Efgani ve Abduh gibi reformistlerin tesirinde kaldı.

Hükumetteki yabancı tesirlerden kurtulmak isteyen Mısır hidivi İsmail Paşa, Arabi Paşanın desteğini alabilmek için onu alay komutanlığına getirdi. Batılılar, İsmail Paşayı hidivlikten alarak yerine Tevfik Paşayı getirdikleri sırada Arabi Paşa da mirlivalığa yükseltildi (l879).

1881'de Savunma Bakanlığına getirilen Arabi Paşa, bütün Avrupalı memurların işlerine son verdi. Ancak çıkan karışıklıkları önleyemedi. Neticede İngilizler İskenderiye'yi işgal etti (1882). Esir edilen Arabi Paşa divan-ı harbe verilerek önce idam sonra müebbet hapse mahkum edildi ve Seylan Adasına sürüldü. 1901 senesinde, Hidiv Abbas Hilmi Paşa tarafından affedilerek Mısır'a döndü ve 1911 senesinde Kahire'de vefat etti.

ARABİSTAN;

Asya kıtasının güney batısında bir yarımada. Batısında Kızıldeniz ve Akabe Körfezi, güneyinde Hint Okyanusu, doğusunda Umman Denizi ve Basra Körfezi, kuzeyinde Irak ve Ürdün yer alır. Kızıldeniz'i Hint Okyanusuna bağlayan Bab'ül-Mendeb Boğazı ile Afrika'ya yaklaşır. Toplam kıyılarının uzunluğu 9000 km, yüzölçümü 2.590.000 kilometrekaredir.

Arabistan'da; Suudi Arabistan, Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen olmak üzere yedi devlet yer almaktadır.

Fiziki Yapı

Arap Yarımadası, yüzey şekilleri bakımından Afrika kıtasının kuzey bölümüne benzer. Batı kıyılarının çoğu, birikintiler, lagünler (deniz kulakları) ve mercan teşekküleri sebebiyle denizden yanaşılamayacak haldedir. Bu kıyılardan itibaren iç kısımlara doğru genişliği yer yer 80-100 kilometreyi bulan kıyı düzlükleri bulunur. Kenar dağları, Tihame Dağı gerisinde dik yamaçlar halinde önemli yükseklikleree ulaşırlar. Yarımadanın en yüksek yerleri Yemen tarafında bulunur. Tihame (2750 m), kuzey batıda

Hudhur (3140 m) ve güneyde Sabir (3600 m) belli başlı dağlardır. Dağlardan doğuya gidildikçe yavaş yavaş yükseklik düşer. Ancak fay basamaklarında eğim artar. Bundan dolayı Yemen ve Asir'den başka yerlerde deniz tarafından bakıldığında, bu kesimler yüksek dağ görünümündedir. İç kısımlarından bakıldığında ise kümbet ve alçak sırtlar şeklinde görülür.

Mekke'nin kuzeyinde ve Aden bölgesinde eski devirlerde püskürmüş genç volkanlar ve geniş lav örtüleri vardır. Bu dağlar arasında, bilinen en son püskürme 1256 yılında olup, Medine şehri bile lav seli tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Lavların örttüğü alanlar çöl halinde olup, iki bölgede geniş yer kaplarlar. Bunlardan bir tanesi, Akabe Körfezi kenarındaki dağlardan Hadramut'a kadar olan bölge; diğeri ise, Necd bölgesinde temel dağların bulunduğu bölümdür.

Yarımadadaki en önemli vadi, batıdan doğuya doğru uzanan Vadi-i Hadramut'tur. Yarımadanın batı bölümü, biri Yemen, diğeri Hicaz olmak üzere iki kısma ayrılır. Asıl Hicaz, kıyı düzlüklerini Necid platosundan ayıran kenar dağlardır. Ancak Kızıldeniz ile Necd arasında kalan Akabe körfezinin kuzey tarafındaki Mekke çevresine kadar uzanan bölgeye de Hicaz denilmektedir.

Arab yarımadasının merkez bölümü, yüksekliği bir çok yerlerde 1800 metreden fazla olan Necd dağları ve ortalama 1000 m yükseklikteki çöl bölgeleri ile kaplıdır.

Arabistan çölleri: Arabistan Yarımadasının yarısı çöllerle kaplıdır. Bu çöller çeşitli özellikler taşır ve değişik isimler alırlar. İç bölgelere doğru gidildikçe uçsuz bucaksız ve düz yaylalar ile çöller ve kumluklara rastlanır. Kuzeyde, uzunluğu 600, genişliği ise 300 km kadar olan Nufud çölü vardır. Buralarda develerin dahi zor yürüyebileceği kumluk yerler mevcuttur.

Çöllerde devamlı akan ırmaklar yoktur. Şiddetli akan sellerden meydana gelen sular vadilerden akarlar. Vadiler yılın büyük bir kısmında kuru bir akarsu yatağı olarak kalır.

Suriye Çölü: Suudi Arabistan'ın 30° kuzey kesimini kaplar. Batıdaki dağlık bölge sınırından Mezopotamya'nın batı sınırına kadar uzanır. Suriye Çölü çalılıklarla kaplıdır. Hurma ağaçlarının yetişmesine müsait bazı sulak yerleri vardır.

Dehna Çölü: Nufud Çölüne bitişiktir. Güneye doğru bir şerit halinde uzanır. Uzunluğu 600 genişliği ise 50 km kadar olup, kızıl kumlarla kaplıdır. Kum tepelerinin yüksekliği yer yer 100 metreyi aşmaktadır.

Rub'ul-hali Çölü: Güneyde büyük kum yığınlarının bulunduğu çöldür. Oldukça ıssız bir yerdir. Buralarda su olmadığı için bitki ve hayvanlara pek rastlanmaz.

Necd Çölü: Çöller arasında en sulak olanıdır. Hemen hemen bütün şehirler bu bölge etrafında toplanmıştır. Bu bölgelerde sulama yapılabildiği için geniş ölçüde hurma yetişir. Toprakları oldukça bereketlidir. Burası aynı zamanda petrol yatağı bakımından da zengindir. Son yıllarda büyük mikdarda petrol bulunmuş ve bunları işlemek için modern tesisler kurulmuştur.

Akarsular: Yüksek akışlı akarsuları azdır. Derin oyulmuş vadilere rağmen yağış güneybatıda fazla olduğu için buralarda ziraat yapılmaktadır. Bazı yerlerde sağanak yağmurdan dolayı meydana gelen sellerin oyduğu vadilerde, geçici akarsulara rastlanır. Akarsuları az olmasına rağmen, yeraltı suları boldur. Pekçok yerde kuyular kazılarak su elde edilir. Kuyu suları hafif ılık ve çok az tuzludur.

En çok kuyu Tayman vahasında bulunur. Basra körfezine doğru uzanan vadiler ise yeraltı sularının bol olduğu yerlerdir. Pekçok kuyu kazılmıştır.

İklim

İklimi dünyanın en sıcak ve kurak iklimlerinden birisidir. Geceyle gündüz arasındaki sıcaklık farkı yüksektir. Yağışlar güney kısımlarında nisbeten boldur. Fakat iç kısımlar hemen hemen hiç yağış almaz. Buralara çoğu seneler hiç yağmur düşmez. Bu sebeple düzenli akarsular yoktur. Dağlara düşen yağmurlar vahalarda yeryüzüne çıkarak bazı bitki türlerinin yetişmesini sağlar. İklimi müsait bazı bölgelerde tarım yapılır. Suudi Arabistan'a düşen yağmur 150 milimetreyi geçmez. Hicaz, Yemen dolaylarında ise yıllık yağmur mikdarı 500 milimetreye yaklaşır. Yazın çöllerde ısı çok yüksektir. Umman'a daha çok yağmur yağar, bazı kışlar kar yağdığı da olur.

Tabii Kaynakları

Petrol, altın ve inci ; Arabistan halkının geçimini sağlayan en önemli gelir kaynaklarıdır. Basra Körfezi kıyılarında 400 km uzunluktaki bir şerit boyunca uzanan topraklardan elde edilen petrol sayesinde Arabistan, Bahreyn Adaları, Kuveyt ve Katar büyük ölçüde zenginleşmiştir. Basra Körfezinden bol mikdarda inci elde edilir. Dünyanın en değerli incileri burada çıkar. Altın madenciliği, Arabistan'ın en büyük endüstrilerinden birisidir. Yabancı şirketlerin yardımıyla fazlaca altın elde edilir.

Ekonomi

Ziraat sulamayla yapılır. Ekili alanlar azdır. Yetiştirmiş oldukları ürünler ve mahsüller yeterli olmadığı için sebze ve meyva gibi yiyecek maddelerini dışardan satın alırlar.

Halkın başlıca gelir kaynağı hurmadır. Büyük alanlarda hurma yetiştirirler ve dışarıya satarlar. Yemen'in yüksek yerlerinde Moka kahvesi yetiştirilir ve ihraç edilir. Halkın ucuz kahve ihtiyacı ise, Brezilya'dan satın alınmak suretiyle karşılanır. Tarım ürünlerinden arpa, buğday, darı, susam, soğan, sebze, bakla, tütün, kayısı, badem, incir, üzüm gibi mahsüller yetiştirilir.

Hayvancılık genellikle bedeviler tarafından yapılmaktadır. Çok sayıda deve beslenir ve büyük bir kısmı dışarıya satılır. Taşımacılıkta yer yer eşek ve katırdan faydalanılır. Sığır, koyun ve keçiyi ihtiyaçları kadar beslerler. Kıyı kısımlarında balıkçılık yapılmaktadır.

Ulaşım, Arabistan'da eskiden olduğu gibi develerle sağlanmaktadır. Yeni yeni düz yollar yapılarak otomobille ulaşıma önem verilmektedir. Son senelerde demiryollarının önemi artmıştır. İkinci Abdülhamid Hanın, 1902 (H.1320)de yaptırdığı Hamidiye-Hicaz demiryolu Zerka'ya kadar işledi. Abdülhamid Han, Adana-Şam-Medine demiryolunu yaptırdığı zaman, başka memleketlerde bu kadar demiryolu yoktu. Riyad'ı Şam'a bağlayan Hicaz demiryolu, 1908'de Osmanlılar tarafından tamamlanmış, fakat Birinci Dünya Savaşında ağır hasara uğramıştır. Bazı yerlerinde ulaşım hava yolu ile yapılır. Deniz yolunu kullanan hacılar, Cidde limanından istifade ederler. Eski meşhur limanlar bugün kumlarla dolmuş ve canlılıklarını kaybetmişlerdir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Yarımadanın nüfusu otuz milyon civarındadır. En büyük yerleşim merkezleri; Mekke, Medine, Riyad ve Cidde'dir. Riyad'da ve Cidde'de nüfus bir milyondan fazladır. Yerli nüfusu Sami boyundan olanlar teşkil eder. Yaşayan ahalinin en ilgi çekicileri bedevilerdir. Göçebe hayatı yaşayan, sağlam, dayanıklı insanlar olan Bedeviler çok zor hayat şartları altında bile hayatlarını devam ettirirler. Geçimlerini deve, keçi, koyun gibi hayvanları beslemekle sağlarlar. Bazıları çadırlarda, bazıları da otu bol yerlerdeki konaklarda yaşarlar. Bedevi kabilelerini Şeyhler (Reisler) idare ederler. Bedevilerin kendilerine has bir hayat tarzları olup, yaşantıları gayet basittir. Giyinişlerine önem vermezler. Entari ve başlarına kefiye giyerler; bazıları ayakları çıplak olarak gezerler.

Tarihi

Müslüman Arapların tarihte büyük devletlerden birini kurmaları üzerine Arap kelimesi Arabistan'da yaşayan herkes için kullanılmıştır. Fakat çeşitli etnik grublar bulunduğundan, yarımadada yaşayanlara Arab yerine Arabistanlı demek yerinde olur.

İslamiyetten önce Arabistan: İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren Arabistan'da çok sayıda kabile yaşamıştır. Bunlar bazan birleşmişler bazan ayrılmışlardır. Güney Arabistan'da Main, Seba, Kataban ve Hadramut krallıkları kurulmuştur. Yerleşim yerlerinin verimli olmaması sebebiyle bu devletlerin gelir kaynakları daha çok ticarete dayalı idi. M.Ö. 2. asırda kurulan Himyer Devleti ile bölgede çarpışmalar olmuş, sükunet ancak M.S. 3. asırda sağlanabilmiştir. Altıncı asırda Güney Arabistan'ın idaresi Ebrehe'nin eline geçti. Bu asırda Mekke ve çevresine Kureyş kabilesi hakimdi. Zulüm ve vahşetler hüküm sürüyordu. Arablar kendi elleriyle yaptıkları putlara tapıyor, bunlara isimler koyuyor ve evlerinde bulunduruyorlardı. Putların en büyüğü Hübel, Mekke'de Kabe'nin içine konmuştu. Aya, yıldızlara, güneşe tapanlar da çoğunlukta idi. Cahiliyet devri olarak kabul edilen bu devir; karanlık, kaba ve vahşetlerle doluydu. Kız çocukları diri diri toprağa gömülürdü. Kumar, içki, zina son derece yaygındı. Bu devir; kötülüklerin en çok olduğu, eşi emsali görülmemiş suçlar, kötü fiillerin işlendiği kara bir devirdi.

İslamiyetten sonra Arabistan: Hazret-i Muhammed 610 yılında İslam dinini tebliğe başladı ve 13 yıl Mekke'de İslamiyeti yaydı. 622 yılında Allahü tealanın izin vermesi ile Medine'ye hicret etti. Orada İslam dininin esaslarına göre bir devlet kurdu. 630 yılında Mekke'yi feth etti. Mekke'den sonra Taif ve diğer bir çok kabilenin müslümanlara katılmaları neticesinde, Arap Yarımadasının tamamına yakını Müslümanların hakimiyetine girdi. İslamiyetin gelmesiyle cahiliye dönemi son bularak, kız çocukları diri diri gömülmekten kurtuldu. Kız kardeşle evlenmek kaldırılıp, zina, içki, kumar, faiz gibi cemiyetleri mahveden zararlı işler yasaklandı. Peygamber efendimizin 632 yılında vefatından sonra, hazret-i Ebu Bekir halife oldu. Onun zamanında fetihler devam ederek; Bahreyn, Irak'ın bir kısmı ve Suriye'nin bir bölümü fethedildi.

Hazret-i Ömer devrinde ise Irak, Suriye, Filistin ve Mısır alındı. Devletin bir çok müessesesi tanzim edildi. Hazret-i Osman devrinde de Afrika, Kafkasya, Horasan ve civarı fethedilerek devletin sınırları genişledi. Hazret-i Ali zamanında devletin başkenti Küfe'ye nakledildi. Emeviler devrinde İspanya fethedilerek, Fransa içlerine seferler yapıldı. Abbasiler devrinde ise İslam memleketleri imar edildi ve ilim yayıldı. Abbasilerden sonra Arabistan çeşitli İslam devletlerinin idaresine girdi. Nihayet 1517 yılında Yavuz Sultan Selim Han; Suriye, Mısır ve Arab yarımadasını Osmanlı idaresine dahil etti.

Yüzyıllarca Arap Yarımadası Osmanlı idaresinde kaldı. On sekizinci asırdan itibaren İngilizlerin kışkırtmasıyla yer yer Vehhabi denilen bozuk inanışlı kimseler Necd bölgesinde isyanlar çıkardılar. Bu isyanlar Mısır valisi Mehmed Ali Paşa tarafından bastırıldı. Arab yarımadası 1845 yılında Mısır valiliğine bağlandı. Yirminci asrın başlarında İbn-i Su'ud, İngilizlerin desteğiyle Osmanlılara karşı ayaklandı ve Arab yarımadasının Osmanlı idaresinden çıkmasına sebeb oldu.

Birinci Dünya Savaşından sonra tamamen Osmanlı idaresinden çıkarak bugünkü şeklini aldı.

A'RAF;

Cennet ile Cehennem arasında yer alan surun (engelin) yüksek kısımları. Bu engel sebebiyle birinin tesiri diğerine geçmez.

Ahirette, hesab gününde A'raf'ta kalanlara A'raf eshabı denir. Bunlar, günahları sebebiyle Cennet'e geç girecek olanlardır.

Kur'an-ı kerimde mealen buyruldu ki:

A'raf üzerinde bir takım kimseler vardır ki, onlar Cennet ehlini (mü'minleri) **yüzlerinin beyazlığı ile, Cehennem ehlini, yüzlerinin siyahlığı ile tanırlar. Cennet ehline selamün aleyküm diye seslenirler. A'raf ehli** (henüz) **Cennet'e girmemişler, fakat oraya girmeyi** (şiddetle) **arzu ederler. Gözleri cehennemliklere çevrildiği zaman; "Ey Rabbimiz! Bizi zalimlerle** (kafirlerle) **beraber** (Cehennem'e) **koyma derler**."

A'raf eshabı (ehli) **yüzlerinin** (karalığından) **tanıdıkları dünyadayken kafirlerin ileri gelenlerine; "Çokluğunuz** (yahud topladığınız mallar, hak söze yahut halka karşı yaptığınız) **kibriniz** (büyüklenmeniz) **size fayda vermedi** (diye) **seslenirler.** (A'raf suresi : 46, 47, 48)

A'raf ehlinin kimler olduğu hakkında değişik rivayetler vardır. Bunlardan birisi şöyledir: A'raf ehli sevabları ile günahları eşit olup, iyilikleri Cehenneme girmelerine mani olan, fakat Cennet'e girmelerine de yetmeyen müminlerdir. Sonra Allahü tealanın ihsanı ile Cennet'e girerler. Cennet'e en son girecek olanlar bunlardır.

ARAFAT;

Mekke-i mükerreme şehrinin yirmi beş kilometre güneydoğusunda, haccın farzlarından biri olan vakfenin yapıldığı yer (alan).

Adem aleyhisselam ile Havva validemiz Cennet'ten ayrılıp yeryüzüne indirildikten sonra, Arafat'ta buluşmuşlardır. Bu güne "Arefe" bu yere de "Arafat" dendi. Arafat'ın hududu Batn-ı Urene üzerinde yükselen dağdan (Vadiyi Urene hariç) Vasıke doğru uzanan Urene Dağlarına ve bu dağların Arafat Vadisi ile birleştiği yere kadar olan sahadır. Peygamber efendimizin Arafe günü vakfeye durduğu ve mübarek hutbesini okuduğu yer ise, Arafat ortalarında "Nabit" denilen yüksekçe bir tepedir. Bugün burası Cebel-ür-rahme diye bilinmektedir. Adem aleyhisselam ile Havva validemiz, Cebrail aleyhisselamın yol göstermesiyle Arafat Ovasında buluştular. Adem aleyhisselam Arafat Ovasının ortasında bulunan Cebel-i rahme Tepesi üzerinde iken, Allahü tealadan rahmet ve mağfiret dileyip duası kabul oldu. Onun için bu tepe, Cebel-i rahme diye anıldı.

Peygamber efendimiz buyurdu ki: **"Arafat'ın hepsi vakfe yeridir. Mina Vadisinin hepsi kurban kesilecek yerdir."** Arafe günü, Arafat'ın Vadiy-i Urene denilen yerinden başka herhangi bir yerinde öğle ve ikindi namazlarından sonra bir mikdar vakfeye durmak şarttır. Vakfe, Arafat'ta bulunmak demektir.

Allahü teala Kur'an-ı kerimde mealen buyurdu ki: "(Hac mevsiminde ticaretle) **Rabbinizden rızık istemenizde bir günah yoktur. Arafat'tan** (orada vakfeden sonra seller gibi) **boşanıp** (hep birlikte) **aktığınız zaman Meş'ar-i Haram'ın yanında Allah'ı zikredin. O, size nasıl hidayet ettiyse, siz de O'nu öylece anın."** (Bakara suresi : 198). Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem de buyurdu ki: **"Arefe günü Allahü teala Arafat'ta vakfe yapanlardan razı olur. Sonra onlarla meleklere karşı iftihar ederek: Bunlar ne istediler ki işlerini bırakıp burada toplandılar."** der.

Arefe günü veya gecesi Arafat'ta bulunmayan veya Arafat'tan geçmeyen hacı olmaz.

ARAL GÖLÜ;

Batı Türkistan'da Özbekistan ile Kazakistan arasındaki göl. Büyük kısmı Özbekistan'a dahildir. Asya'nın ikinci, dünyanın dördüncü büyük gölüdür. Yüzölçümü 64.500 kilometrekare ile 68.700 kilometrekare arasında değişir. Büyüklük sırasına göre; Hazar, Superior (Kuzey Amerika), Viktorya (Afrika) göllerinden sonra gelir.

Jeolojik “Diluvyal devirde” Aral Gölünün yüzeyi daha yüksekte olup güney tarafından Hazar Denizi (gölü) ile bağlantısı vardı. Karakum, Kızılkum ve Üstyurt çölleriyle çevrilidir. Gölün bulunduğu bölgede yazları çok sıcak geçen kurak bir iklim hüküm sürer. Akarsuların göle su taşımalarına rağmen buharlaşma, gelen sudan daha fazladır. Bu bakımdan göl gittikçe küçülmektedir.

En derin yeri 68 metrelik bir çukurdur. Geri kalan kısmının derinliği 20 metreyi geçmez. Gölün denizden yüksekliği 48, Hazar denizinden yüksekliği 78 metredir. Genişliği 228 ve uzunluğu 420 kilometredir. Tuzluluk derecesi düşüktür (% 0,0103).

Gölün batı kıyıları dik, doğu ve güney kıyıları düz ve yassı, kuzey kıyıları girintili çıkıntılıdır. Aral Gölüne Amuderya ve Siriderya nehirleri dökülür. Ayrıca etrafındaki yüksek dağların su kaynakları ile beslenir. Etrafı çöl olduğundan göl kenarında şehir yoktur. Göle Taşkent-Orenburg demiryolu yakındır.

Aral Gölünde irili ufaklı pekçok ada ve adacıklar vardır. Bol mikdarda balık bulunur. Bilhassa sazan balığı bakımından çok zengindir. “Hazar’ı Aral’a Birleştirme Projesi” üzerinde çalışılmaktadır. Bu projeye göre, Obi ırmağının suları Aral’a akıtılarak, Aral Gölü ile Hazar Denizi bir kanalla birleştirilmek istenmektedir.

Aral Gölü etrafında nüfus kesafeti (yoğunluğu) azdır. Bunlar da Aral gölünde balıkçılıkla uğraşanlardır. Amuderya ve Siriderya nehirleri aşırı derecede alüvyon taşıdıklarından göl dolmakta ve küçülmektedir. Karadeniz-Hazar Denizi ve Aral Gölü birbirine yakın ve aynı çizgi üzerindedirler. Aral Gölü çevresi beş bin senelik bir devrede Türkler için mühim bir yerleşim merkezi olmuştur.

ARAP CAMİİ;

İstanbul’da yapılan en eski cami. Emevi kumandanlarından Mesleme bin Abdülmelik tarafından 717 senelerinde İstanbul-Karaköy’de yaptırıldı. Mesleme bin Abdülmelik büyük bir ordu ile Çanakkale’den Gelibolu, Edirne sonra İstanbul’a geldi. Galata’yı ele geçirerek yedi sene kaldı. Çok sıkıntı ve hastalık çektiklerinden buraya "Kahr köyü" ismini verdiler. Şimdi "Karaköy" denilmektedir. Muhyiddin-i Arabi hazretleri, **Müsamere** kitabında Mesleme’nin İstanbul seferini uzun anlatmaktadır. Mesleme çekilince Rumlar verdikleri sözü bozup camiyi kilise yaptılar. Dördüncü Murad Han zamanına kadar kilise olarak kalıp 1637’de eski yeri keşfolunarak mescide çevrildiği **Fezleke-i Tarih-i Osmani**’nin yüz altmış altıncı sayfasında yazılıdır. Birinci Sultan Mahmud Hanın annesi Saliha Sultan, camiyi 1735’te yeniledi. 1807 yangınında yanıp, yeniden tamir edildi.

Galata semtinin en büyük camiidir. Cami, dikdörtgen şeklinde ve ahşap tavanlıdır. Mihrab duvarına bitişik dört köşe minare ve minarenin altından geçen dehliz, caminin en karakteristik kısımlarıdır. Üç kapısı vardır. Caminin bütün özelliklerinin en güzeli ve değerlisi mihrabında toplanmıştır. Buradan caminin bugünkü haliyle, on üçüncü yüzyılda yapıldığı açıkça anlaşılır. Arab üslubunu hatırlatmak için bir de son cemaat yeri eklenmiştir.

ARAP EDEBİYATI (Bkz. İslami Edebiyat)

ARAPLAR;

Nuh aleyhisselamın en büyük oğlu Sam’ın neslinden yani Sami ırkına mensub büyük bir kavim. Arab, lügatte "güzel" demektir. Coğrafya terimi olarak; Arabistan Yarımadasında doğup büyüyen, oranın iklimi, havası, suyu ve gıdası ile yetişen ve onların kanından olan kimselere verilen addır. Araplar, beyaz ve buğday benizli olur.

Araplar tarihte; Hicaz, Yemen, Mısır, Kuzey Afrika, Irak, Suriye ve Filistin bölgelerinde yaşamış, bir çok devletler ve medeniyetler kurmuşlardır. Kendilerine, imana ve hak yola davet etmek için Allahü teala tarafından bir çok peygamber gönderilmiştir.

Nuh aleyhisselamın oğlu Sam’ın neslinden olan Araplar; Arab-ı Baide, Arab-ı Aribe, Arab-ı Müsta’ribe ve Arab-ı Müsta’cime olmak üzere dört kısma ayrılır:

Arab-ı Baide; Nuh aleyhisselamdan sonra, Arabistan Yarımadasında yerleşen, geçmiş peygamberlerin zamanlarında kendileri ve nesilleri ortadan kalkmış Arablardır. Ad, Semud ve Amalika kavimleri bunlardandır.

Arab-ı Aribe; Baide Araplarından sonra Yemen’de yerleşen Kahtan evlatlarına denilmiştir. İsmail aleyhisselamın Kahtanoğulları neslinden olan Cürhümlülerden kız alıp, bütün evladı, ana tarafından Kahtan neslinden olduğu için, bazı tarihçiler bütün Araplar Kahtan neslindendir demişlerdir. Aslında Arab-ı Baide denilen birinci kısım Araplardan başka bütün Arap kabileleri iki kısım olup, birinci kısım Kahtan’ın, ikinci kısım ise İsmail aleyhisselamın neslindendir. Kahtan’ın neslinden Seba, Himyer, Evs ve Hazreç kabileleri gelmiştir.

Arab-ı Müsta'ribe; İsmail aleyhisselamın on iki evladının Arab-ı aribe ile karışmasından meydana gelen kabiledir. İsmail aleyhisselamın oğullarının her birisi bir kabilenin atasıdır. Kayzar en meşhuru olup, Peygamber efendimizin büyük atasıdır. Kayzar'dan sonra gelen kabileler, Mezopotamya'ya ve Hire taraflarına yayılmıştı. Asurluların zulüm ve işkenceleri yüzünden Kayzaroğullarından ve Resul-i ekremin yirminci dedesi Adnan'ın oğlu Mead, Mekke civarına yerleşti. Bunun torunu olan Mudar ve Rebia'dan gelen kabileler bölgede çok meşhur oldu.

Rebiaoğulları kabilesinden meydana gelen bir çok büyük kabile Irak taraflarına yerleşti. Beni Hanife, Beni Zehl, Beni Esed, Beni Kahil, Beni Saleb ve Beni Abdilkays taifeleri, Rebiaoğulları kabilelerinin meşhurlarıdır.

Mekke, Medine ve Hicaz bölgesinde yerleşmiş olan Araplar ise, Mudaroğulları kabilesindendi. Çoğu Mekke'de otururdu. Arabın en fasihleri olduklarından, bütün Arap kabilelerinin en üstünü sayılırlardı. Mudaroğullarından birçok kabile meydana gelmiştir. En meşhuru Beni Kays Geylan kabilesi idi. Bu kabileden de; Beni Hilal, Beni Bahile, Gatafan, Beni Abs, Beni Fezare, Beni Zibyan, Beni Selim ve Hevazin kabileleri meydana geldi. Hevazin kabilesi, Beni Kays'ın en büyük kabilelerindendir.

Çeşm bin Beni Bekr, Sakif, Nasr bin Muaviye, Ed bin Tanca bin İlyas kabileleri de Hevazin kabilesinden meydana gelmiştir. Ed bin Tanca kabilesinden de en meşhurları; Beni Temim ve Beni Hanzala bin Malik olmak üzere ondan fazla kabile meydana geldi.

Beni Huzeyl kabilesi, Müdrike bin İlyas bin Mudar'ın oğlu olan Huzeyl'in neslinden gelen kabiledir. Bu kabileden de Beni Sa'd adında bir kabile hasıl oldu. Beni Esed bin Huzeyme bin Müdrike ve Beni Kinane bin Huzeyme bin Müdrike kabilelerinden de bir çok kabileler ortaya çıktı. Bu kabilelerin hepsine Kinani denirdi. Meşhurları; Beni Medlec, Beni Gıfar, Beni Melkan ve Dayil taifeleriyle, Peygamber efendimizin soyundan gelmiş olduğu Nadr bin Kinane kabilesi idi. Nadr'ın lakabı Kureyş olduğundan daha sonraları bunun neslinden olan bütün kabile ve taifelere Kureyş, Kureyşi ve Kureşi denilmiştir. Kureyş kabilesi de; Haşimi, Emevi, Nevfel, Abdüddar, Esed, Teym, Mahzum, Adiy, Cumah ve Sehm adında on kola ayrılmıştı. Peygamber efendimiz Kureyş kabilesinin Haşimoğulları sülalesindendi. Peygamber efendimizin nesli de kızı Fatıma'nın oğulları Hasan ve Hüseyin'den (radıyallahü ahnüma) çoğalarak bugüne kadar devam etmiştir. Hasan'ın (radıyallahü anh) evladına Şerif; Hüseyin'in (radıyallahü anh) evladına Seyyid denir.

Arab-ı Müsta'cime; Arapların İslam dininin doğmasından sonra, bu dini yaymak ve Allahü tealanın ismini yüceltmek için dünyanın diğer memleketlerine giderek başka milletlere karışmasından meydana gelen Araplardır. Peygamber efendimizin vefatından sonra, Eshab-ı kiramın hepsi, sonra da evladı, İslam dininin verdiği gayretle doğuda Hindistan ve Çin'e, batıda Atlas Okyanusu ve İspanya'ya, Afrika'da Büyük Sahra ve Sudan çöllerine, kuzeyden Suriye, Irak, Kıbrıs, İstanbul ve Hazar denizine kadar yayıldılar.

Tarihte bir çok devletler ve medeniyetler kurmuş olan Arap kavmine zaman zaman kendilerini hak yola ve kurtuluşa davet eden peygamberler gönderilmiştir. Bu peygamberlerin davetine uymayan Arab kabileleri, Allahü teala tarafından çeşitli şekillerde helak edilmişlerdir. Arabların İslamiyetten önceki devrine Cahiliyye devri denir. Bu devir, kötülüklerin en çok olduğu, eşi emsali görülmemiş suçlar, kötü fiillerin işlendiği kara bir zamandır.

Nesep, soy ilmi Araplar arasında çok önemli olup, her Arap kendi aslına ve nesline çok önem verirdi. Sülalesini kuşaktan kuşağa, hal tercümeleri ile ezberletip, çocuk ve torunlarına öğretirlerdi.

Araplar arasında cömertlik üstün bir vasıf olarak kabul edilirdi. Hac mevsiminde Mekke'ye gelen misafirlerin ağırlanması ile Kabe hizmetlerine çok önem verilirdi.

Bugün Arabistan Yarımadasında Arap soyundan kimse kalmamıştır. Mekke ve Medine'de oturanlar, dışarıdan gelip yerleşenlerin neslidir.

ARAS DAĞLARI (Bkz. Karasu-Aras Dağları)

ARAS IRMAĞI;

Doğu Anadolu'nun kuzey kısmında doğup aldığı birçok kollarla büyüyerek, Türkiye içinde 441 km yol kat ettikten sonra, Kafkasya'nın güneydoğusunda Mugan önünden geçerek, Hazar Denizine dökülen ve bütün uzunluğu 920 km olan ırmak.

Bingöl Dağları ile Palandöken Dağlarından inen kollarla beslenip büyür. Şahvelet, Nalbant ve Sakaltutan dağlarından gelen kollarla kuvvetlenir. Topçu ve Sakaltutan dağları arasındaki bir vadiden Pasinler Ovasına girer. Pasin Çayı ile birleşir. Bir çok dar vadi ve ovalardan geçerek Türk topraklarından çıkar ve 140 kilometrelik kısmı Türk-Rus sınırını teşkil eder. Daha sonra İran topraklarına girer. İran-Azerbaycan sınırına kadar akar. Sarısu ve Kura ırmağı ile birleşip Hazar

Denizine dökülür.

Aras'ın geçtiği vadiler bölgeye göre oldukça ılımlıdır. Bu vadide ılık iklim bitkileri yetişir. Aras'ın geçtiği vadi, Erzurum ve Kars yaylasında tabii bir yol vazifesi görür. Aras Irmağından, Pasinler ve Iğdır ovalarının sulanmasında faydalanılır. Akışı düzensiz olduğundan ulaşıma elverişli değildir. Irmakta bol alabalık vardır.

Aras Irmağı ile ilgili birçok efsaneler vardır. Aras vadisi ilk çağlardan beri yerleşim merkezi olmuştur. İranlılar, Nehr-i Aras, Araplar Al-Ras derler. İlk ismi Arakses'tir. Aras'tan eski tarih kitaplarında ve din kitaplarında bahsedilir. Rivayetlere göre Aras Vadisinde bin şehir ve beş bin köy kalıntısı vardır. Aras; Nil, Dicle ve Fırat'tan sonra dördüncü kutsal akarsu olarak kabul edilir.

Eski çağlardan bu yana çeşitli millet ve devletler Aras Vadisinde yaşamışlardır. Arkeolojik bakımdan dünyanın en zengin bölgelerinden biridir. Bu vadi, bin seneye yakın zamandan beri Türklerin elindedir.

ARASAT MEYDANI (Bkz. Mahşer)

ARAZİ (Bkz. Toprak Hukuku)

ARAZİ KANUNNAMESİ (Bkz. Kanunname, Toprak Hukuku)

ARBİTRAJ;

Alm. *Arbitrage (f),* **Fr.** *Arbitrage,* **İng.** *Arbitrage.* Farklı piyasalarda, yurt içinde ve yurt dışında ortaya çıkan fiyat dalgalanmalarından faydalanmak gayesiyle döviz, değerli maden ve kıymetli evrak alım-satımı yapmak. Mesela yabancı paraların kur farklarından kazanç sağlamak gayesiyle, bir dövizin ucuz olarak satıldığı bir piyasadan alınıp, pahalı olduğu bir piyasada satılması "Arbitraj" işlemidir.

ARDAHAN;

Doğu Anadolu'da yer alan bir ilimiz. Kars iline bağlı ilçeyken 1992 senesinde il merkezi oldu. Artvin, erzurum illeri ve Gürcistan sınırıyla çevrilidir. Trafik numarası 74'tür.

Tarihi

Ardahan çok eski bir tarihe sahiptir. İlk bilinen sakinleri Hurrilerdir. Daha sonra Hititlerin hakimiyetine girdi. Bölge daha sonra Urartuların işgaline uğradı. Asurlular ve Babiller bölgeye hakim olmak istedilerse de başarılı olamadılar. M.Ö. 7. asırda Perslerin istilasına uğradı. M.Ö. 4. asırda Makedonya Kralı İskender, Persleri yenerek burasını ele geçirdi. M.S. 395'te Roma ikiye bölününce, bu bölge de bütün Anadolu gibi Bizans İmparatorluğunun payına düştü. Sultan Alparslan 1068'de Ardahan'ı fethederek Türk topraklarına kattı. Böylece 1071 Malazgirt Zaferinde önce Anadolu'nun ilk fethedilen parçalarından biri de Ardahan olmuştur.

Ardahan, Türk hakimiyetine girdikten sonra sırsıyla İlhanlılar, Celayirliler, Timurlular, Karakoyunlular ve Akkoyunlular bölgeye hakim oldular. Akkoyunlu İmparatorluğu yıkılınca, bölge Safevilerin eline geçti. Kanuni Sultan Süleyman Hanın ilk yıllarında bölge Osmanlı hakimiyeti altına girdi. Ardahan Kalesi uzun yıllar Osmanlı topraklarını Kafkasya'dan gelen saldırılara karşı koymada yardımcı olmuştur. 1878 Ayestefanos Antlaşmasıyla Rusya'ya verilen bölge, 1918 Brest-Litovsk Antlaşmasıyla geri alındı. 26 Nisan 1919'da Gürcülerin işgaline uğradı. Gürcistan'ın Kızılordu tarafından işgali üzerine Gürcistan Hükümeti, 23 Şubat 1921'de Ardahan, Çıldır ve Posof'u Türk Hükümetine bıraktığını açıkladı. Doğu sephesi birlikleri de aynı gün harekete geçerek, bölgeyi Türk topraklarına kattı. Cumhuriyetin ilk yıllarında il iken, 1926'da Kars iline bağlı bir ilçe durumuna getirildi. 1992 senesinde tekrar il oldu.

Fiziki Yapı

İl topraklarının büyük kısmı dağlar ve yüksek yaylalarla kaplıdır. Akarsu vadileri boyunca uzanan ovalar vardır.

Dağlar: Ardahan il toprakları, genelde iki bin metreyi aşan dağlık bir arazide yer alır. Topraklarının büyük kısmını güneybatı-kuzeydoğu doğrultulu Yalnızçam Dağları engebelendirir. Yalnızçam dağ silsilesinin en yüksek noktası Güze Dağı (3167 m)dır. Güneybatısında yer alan ve Çıldır Gölüne kadar uzanan Allahüekber Dağları bazı bölgelerde Kars'la tabii sınırı meydana getirir. Çıldır Gölünün doğusunda yer alan akbaba Daı (3026 m) Gürcistan sınırında bir yay gibi uzanır. Plato alanında yer yer yükselen dağ kütleleri kabak Dağında 3054 metreye ulaşır.

Ovaları: Akarsular boyunca devam eden vadiler bazı yerlerde genişleyerek ovaları meydana getirir. Başlıca ovaları şunlardır: **Ardahan Ovası:** Kura Irmağı ve kollarının taşıdığı alüvyonlarla meydana gelmiştird. Ortalama 1800 m yükseklikteki ovada sert iklim şartları yüzünden tarım sınırlı olarak yapılır.

Zengin çayır örtüsü hayvancılığı ön plana çıkarmıştır. **Göle Ovası:** Göle ilçesinde yer alan ova, 2000 m yüksekliktedir ve 150 km'ye yakın bir alanı kaplar. Anadolu'nun en soğuk bölgelerinden olan ova, tarıma elverişli değildir. Ovanın gür otlarla kaplı çayırları, önemli bir hayvancılık alanıdır. Ayrıca fazla büyük olmayan Zaruşad, Haçuvan ve Henak ovaları da vardır.

Akarsuları: Ardahan ili karasu yönünden zengindir. İl topraklarını Kura Irmağı sular. Dağlardan kaynaklanan suları taşıyan küçük akarsular Kura Irmağına katılır. Gürcistan'da Kura Irmağına katılan Posof Çayının bir kısmı Gürcistan-Türkiye tabii sınırın meydana getirir. Çıldır Gölünün sularını boşaltan Cara Deresi, il topraklarından çıktıktan sonra Kars Çayına dökülür.

İklim ve Bitki Örtüsü

İklim: Ardahan ilinde sert bir yüksek yayla iklimi hakim sürer. Sibirya yüksek basınç merkezinin tesiri altında olduğundan, kış yedi ay devam eder. Kar yağışı fazla olduğundan, toprak uzun müddet karla kaplı kalır. İlkbahar ve sonbahar mevsimleri yok denecek kadar kısa sürer.

Bitki örtüsü: İl topraklarının büyük kesimi çayır ve mer'alarla kaplıdır. Orman yönünden fazla zengin değildir. Dağ eteklerinde çam ağaçları yer alır.

Ekonomi

Ardahan ilinin ekonomisi hayvancılık ve tarıma dayanır. Sanayi ve turizm sektörü fazla gelişmemiştir.

Hayvancılık: Geniş mer'a ve çayırlarındaki zengin bitki örtüsü hayvancılığın gelişmesini sağlamıştır. En çok sığır ve koyun beslenir. Koyun yetiştiriciliğinde mor ve ak karaman, sığır besiciliğinde ise yüksek verimli Doğu Andolu kırmızısı vezavod veya kalakan türleri hakimdir. Arıcılık gelişmiştir.

Tarım: Elverişsiz iklim şartları tarla tarımını engeller. Akarsu boylarında tarım yapılır. Buğday, arpa, çavdar ve az miktarda patates yetiştirilir.

Sanayi: Ardahan'da sanayi fazla gelişmemiştir. İlde hayvancılığa bağlı olarak süt toplama merkezleri, küçük çaplı mandıralar yer alır. En büyük sanayi kuruluşu Karset'tir. Bu kuruluş hayvan besiciliği ve hayvan ürünleri imalatı yapar.

Ulaşım: Ualşım karayoluyla yapılır. Demiryolu bağlantısı ve havaalanı yoktur.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfusu: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 170.117 olup, 34.038'i şehirlerde, 136.079'u köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 6107 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 28'6dir.

Örf ve adetler: Eski devirlerden bu yana pekçok kavim, millet ve medeniyetlerin gelip geçtiği bu bölgede Türk-İslam kültürü hakimdir. Giyim ve kuşamda Kafkasya'dan gelen Türkmen, Kıpçak, Azeri ve Kumanların tesiri hakimdir. Kadınlar başlarına yazma biçiminde leçik veya vala, evli kadınlar gümüş para ve boncuklarla işlenmiş puşi bağlarlar. Boylama denilen entari kullanırlar. Önleri düğmeli gofta ile düğmesiz pilati gömlek giyerler. Erkekler kara yünden örülen kalpak giyerler. alt kısma Azeri veya Ardahan şalvarı, sırta açık renkli kumaştan uzun kollu bileksiz ve yakasız "köynek" giyilir. İnce deriden yapılan bacağı ve ayağı iyice saran "civeki" denilen çizme kullanılır.

Eğitim: Ardahan ili eğitim bakımından bölge ilerine nazaran oldukça iyi sayılır. Okur-yazar oranı yüksektir. Okulsuz köy yoktur.

İlçeleri

Ardahan'ın biri merkez olmak üzere altı ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 52.574 olup, 16.761'i ilçe merkezinde, 35.813'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucaına bağlı 25, Hasköy bucağına bağlı 20, Yalnızçam bucaına bağlı 15 köyü vardır. Yüzölçümü 1241 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 42'dir. İlçe toprakları dağlıktır.

Kuzeyinde ve batısında Yalnızçam Dağları ile Uğurlu Dağ, güneybatı-kuzeydoğu istikametinde uzanan Ardahan Ovası, Kura Irmağı ve kollarının taşıdığı alüvyonlu topraklardan meydana gelmiştir.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığıa dayalıdır. En çok sarı yetiştirilen ilçede, süt, yoğurt, tereyağ ve peynir başlıca hayvani ürünlerdir. İlçede arıcılık enstitüsü, bir sun'i tohumlama merkezi vardır. Ovada buğday, arpa, çavdar ve patates yetiştirilir.

İlçe merkezi, Ardahan Ovasında, Kura Irmağının iki yanında kurulmuştur. eski bir yerleşim merkezidir. Şehir nüfusunun büyük kısmını askeri birlikler meydana getirir. Cumhuriyetin ilk yıllarında il merkeziyken Ardahan 1926'da Kars'a bağlı ilçe oldu. 1992 senesinde tekrar il merkezi haline getirildi. Belediyesi 1293'te kurulmuştur.

Çıldır: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 24.296 olup 2119'u ilçe merkezinde, 22.177'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 7, Kurtkale bucağına bağlı 12 köyü vardır. Yüzölçümüa 1416 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 17'dir. İlçe toprakları dağlıktır. Kuzeyinde Allahüekber Dağları, doğusunda Akbaba Dağı, orta kısmında Çıldır Gölü yer alır. Başlıca akarsuyu Kura Çayıdır.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. En çok mor karaman ve ak karaman türü koyun ve sığır beslenir. Zengin bitki örtüsü sebebiyle arıcılık gelişmiştir. Başta peynir olmak üzere süt ürünleri ve bal önemli gelir kaynağıdır.

İlçe merkezi denizden 1947 m yükseklikte bulunan Çıldır Gölü yakınlarında Kura Çayı kenarında kurulmuştur. Çok eski bir yerleşim merkezidir. Ardahan-Arpaçay karayolu ilçeden geçer. Kars'a bağlı bir ilçeyken, 1992'de Ardahan'ın il olması üzerine buraya bağlandı. İlçe belediyesi 1924'te kurulmuştur.

Damal: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 11.240 olup, 2326'sı ilçe merkezinde, 8914'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 15 köyü vardır. İlçe toprakları dağlar ve dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. İklim şartlarının elverişsizliği yüzünden tarım az yapılır. Yaylacılık metoduyla çok sayıda koyun ve sığır beslenir. Hanak ilçesine bağlı bir bucakken 1992 senesinde ilçe merkezi haline getirildi.

Göle: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 44.953 olup, 7542'si ilçe merkezinde, 37.411'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 31, Çayırbaşı bucağına bağlı 24 köyü vardır. Yüzölçümü 1420 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 32'dir. İlçe toprakları dağlık olup yüksek bir platodan meydana gelir. Güneyinde Allahüekber Dağları, kuzeyinde Uğurlu Dağı yer alır. Dağların kuzey yamaçları ormanlarla kaplıdır. Toprakların orta kesiminde yer alan Göle Ovası denizden 2000 m yüksekliktedir. Başlıca akarsuyu Kura Çayıdır.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Geniş otlaklarda çok sayıda sığır beslenir. Koyun yetiştiriciliği önemli düzeyde yapılır. Canlı hayvan ticareti yaygın olarak yapılır. Süt Endüstrisi Kurumuna bağlı bir süt toplama merkezi vardır. Mandıra ve süt işleme merkezlerinin sayısı çoktur. Az miktarda arpa, buğday ve patates üretimi yapılır.

İlçe merkezi, Oltu-Ardahan karayolu üzerindedir. Kars'a bağlı bir ilçeyken Ardahan'ın 1992 senesinde il olması üzerine buraya bağlandı. Denizden yüksekliği 2280 metredir. İlçe belediyesi 1926'da kurulmuştur.

Hanak: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 18.393 olup, 3082'si ilçe merkezinde, 15.311'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 25 köyü vardır. İlçe toprakları dağlar ve dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Batasında Yalnızçam Dağları, kuzeydoğusunda Keldağı yer alır. Dağlardan kaynaklanan sular, küçük dereler vasıtasıyla Kura Çayına katılır.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. İklim şartlarının elverişsiz olması yüzünden sadece buğday, arpa ve patates yetiştiriliri. Yaylacılık metoduyla çok sayıda sığır ve koyun beslenir. İlçe merkezi, Yalnızçam Dağlarının güney eteklerinde bir dere kıyısında kurulmuştur. Kars-Posof karayolu ilçeden geçer. 1958'de ilçe olan Hanak'ın belediyesi aynı sene kurulmuştur. Eski ismi Ortahanak'tır. Kars'a bağlı bir ilçeyken Ardahan'ın 1992'de il olması üzerine buraya bağlandı.

Posof: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 18.661 olup, 2208'i ilçe merkezinde, 16.453'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bğlı 26, Binbaşı Eminbey bucağına bağlı 22 köyü vardır. Yüzölçümü 607 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 31'dir. İlçe toprakları akarsu vadileriyle derin biçimde parçalanmış dağlık alanlardan meydana gelir. Yalnızçam Dağları toprakları engebelendirir. Dağlardan kaynaklanan suları Posof Çayı toplar. Posof Çayı Vadisinde düzlükler vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri patates, arpa, buğday ve elma olup, az miktarda armut ve fasulye yetiştirilir. Hayvancılık gelişmiş olup, önemli gelir kaynağıdır. Yaylacılık metoduyla en çok koyun beslenir.

İlçe merkezi, Posof Çayı Vadisinin kuzey yamaçlarında kurulmuştur. Gelişmemiş bir yerleşim merkezidir. Ormanları ve güzel yaylaları vardır. İlçe belediyesi 1923'te kurulmuştur. Kars iline bağlı bir ilçeyken 1992 senesinde Ardahan il olunca buraya bağlandı.

Tarihi Eserler ve Turistik Yerleri

Ardahan, tarihi eserler ve tabii güzellikler bakımından zengindir. Tarihi eserlerin büyük kısmı harap durumda veya yıkılmıştır. İlk yapılış şeklini koruyan eser çok azdır.

Ardahan Kalesi: Merkez ilçede Kura Irmağının kıyısığında yapılmıştır. 1556'da yeniden tamir ettirilen kale, günümüzdeki halini almıştır. Yapısı Anadolu ve Rumeli hisarlarına benzemektedir. Surların uzunluğu 745 m olup, 14 kulesi mevcuttur.

Şeytan Kalesi: Çıldır ilçesinde Yıldırımtepe köyünün kuzeydoğusundadır. Kalenin içinde çeşitli yapı yıkıntıları vardır. Kalenin kuzeyi dik kayalık, güneyi ise derin dere yatağıdır.

Mesire yerleri: Ardahan ili, yaylaları ve gölleri bakımından zengindir. İlin havası temizdir. Çıldır Gölünün kıyısında kamp kurma ve balık tutma imkanı vardır. Göle ve Posof ormanları gezilmeye değer güzel yerlerdir.

ARDIÇ (Juniperus);

Alm. *Wacholder (m),* **Fr.** *Geniévre,* **İng.** *Juniper*. **Familyası:** Servigiller (Cupressaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Akdeniz bölgesi-Orta Anadolu

Kışın yapraklarını dökmeyen daimi yeşil ağaçlardan. Yaprakları küçük pulsu veya iğne şeklinde olup 1-2 cm uzunluğundadır. Bir evcikli veya iki evcikli bitkilerdir. Ardıç yemişi diye anılan kozalakları dişi ağaçlar üzerinde bulunur. Ardıç türleri kozalaklarının büyüklüğüne, rengine ve özellikle her kozalağın içinde bulunan tohumlarının sayısına göre birbirinden ayırt edilir.

Çeşitleri ve kullanıldığı yerler: Sıcak iklimlerde ve korunmuş alanlarda ağaç gibi büyümesine karşılık, soğuk bölgelerde çalı manzarasındadırlar. Genel olarak odunu yumuşak ve dayanıklıdır. Kurşun kalem yapılır. Kerestesi de demiryolu traversi olarak kullanılır.

Bütün Kuzey Yarımküre'de yetişen 60 türü vardır. Memleketimizde 8 ardıç türü yetişmekte olup önemlileri şunlardır:

Katran ardıcı (Juniperus oxycedrus): Trakya ve Anadolu'da yaygındır. Çalı veya küçük bir ağaç şeklindedir. Yaprakları üçlü ve batıcıdır. Kozalakları kırmızımsı olup iki tohumludur. Dallarından elde edilen katranı cilt hastalıklarında kullanılır.

Adi ardıç (Juniperus communis): Memleketimizde Trakya bölgesinde tesadüf edilen çalımsı veya küçük ağaçlardandır, yaprakları batıcıdır. Kozalakları mavimsi siyah renkli, üç tohumludur. İdrar söktürücü olarak kullanılır.

Bodur ardıç (Juniperus nana): Memleketimiz dağlarında, özellikle Kuzey Anadolu dağlarında geniş topluluklar meydana getirir. Kozalakları mavimsi siyah renklidir. Yenir ve idrar söktürücü özelliktedir.

Kokar ardıç (Juniperus foetidissima): Doğu Akdeniz Bölgesi ağacıdır. Memleketimizin dağlık yerlerinde yetişir. Sürgünleri dört köşeli, kozalakları mavimsi siyah renkli, 1-2 tohumludur. Yapraklar ezildiği zaman fena kokular çıkarır.

Yüksek ardıç (Juniperus excelsa): Memleketimizin dağlık bölgelerinde yetişir. Sürgünleri dört köşeli değildir. Kozalakları mavimsi siyah renkli, 4-6 tohumludur.

Finike ardıcı (Juniperus phoenicea): Batı ve Güney Anadolu'da yetişen çalımsı, bodur ağaçlardandır. Kozalakları kızılımsı kahverengi, 4-9 tohumludur.

ARDIÇ KUŞLARI (Turdus-Monticola);

Alm. *Rötel,* **Fr.** *Merle,* **İng.** *Thrush.* **Familyası:** Karatavukgiller (Turdidae). **Yaşadığı yerler:** Kutuplar hariç dünyanın her yerinde. **Özellikleri:** 20-26 cm uzunlukta, göçücü kuşlardır. Gagaları oldukça uzun, yandan basık ve ön uçları hafifçe kertiklidir. **Ömrü:** 25 sene kadardır. **Çeşitleri:** Gerçek, gök, kaya, kolyeli, ökse ardıç en meşhurlarıdır.

Karatavuk ailesinden tombul vücutlu ve güzel ötücü kuşlar. Gaga ve bacakları uzuncadır. Eski ve Yeni dünya kıtalarında yaşarlar. Orman ve nemli çayırları severler. Gerçek ardıç kuşunun başı gri, sırtı kahverengi, kuyruğu siyah, göğsü beyaz olup üzerinde damla gibi siyah lekeler vardır. Uzunluğu 26 cm kadardır. Asya ve Avrupa'da orman kenarları ve parka benzer yerlerde, nemli çayırlarda yaşarlar. Sürü hayatını çok severler. Hızlı ve sinirli bir uçuş tarzı vardır.

Ardıç kuşunun ilk görünmesi baharın müjdecisidir. Sonbaharda güneye doğru göç ederler. İlkbahar başlangıcında tekrar kuzeye dönerler. Saatte 48 km hızla uçar (kırlangıç, ardıçın iki misli hızla uçar). Ağaç üstünde, kovuk ve yarıklarda yuva yapanları olduğu gibi, toprak üstüne kuranları da vardır. Yuvaların üstü açıktır. Her defasında 4-6 adet benekli yumurta yaparlar ve senede iki defa kuluçkaya yatarlar. Kuluçka süreleri 13-14 gündür. Yavruları iki hafta içinde gelişip uçar. Senede 1-2 defa kuluçka olurlar.

Böcek, salyangoz ve kurtçukları yerler. Fakat besinlerinin % 70'i üzüm nevinden tohumlardır. Adını, ardıç tohumuna olan düşkünlüğünden almıştır. Gayet obur olup, üzüm yemeğe de düşkündür. Bağ bozumu zamanı gayet semiz olur. Kolaylıkla avlanan bir kuştur. Eti pek lezzetli ve makbüldür. Kara tavuk gibi ziraat için zararlı kuşlardandır.

Bülbül, ardıç bülbülü, buğdaycıl bülbül, nar bülbülü de bu aileden(familyadan)dır.

AREFE;

Zilhicce ayının dokuzuncu günü, Kurban bayramından bir önceki gün. Lügatte "tanıma" manasına gelir. Başka günlere ve Ramazan bayramından önceki güne Arefe denmez. Müslümanlığın beş şartından birisi de hali vakti yerinde olan zenginlerin hacca gitmesidir. Haccın şartlarından biri ise; Arefe günü Arafat'ın Vadiy-i Urene denilen yerinden başka herhangi bir yerinde, öğle ve ikindi namazlarından sonra vakfeye durmaktır.

Bu ibadet bir gün önce olursa, hac kabul olmaz. O bakımdan haccın kabulü, Arefe gününün doğru olmasına bağlıdır. Arabi aylar gökteki hilalin görülmesi ile başlar. Hilalin görülmesi hesap ile anlaşılan gün veya bir sonraki gündür. Hiçbir zaman bir önceki gün değildir.

Arefe, İslam dininin kıymet verdiği günlerdendir. Bu hususlarda Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem buyurdu ki:

Arefe gününe hürmet ediniz! Çünkü Allahü tealânın kıymet verdiği bir gündür.

Arefe gecesi ibadet edenler Cehennem'den azad olur.

Arefe günü ibadet edenlerin iki senelik günahları affolur. Biri geçmiş senenin, diğeri gelecek senenin günahıdır.

Arefe günü bin ihlas okuyanın bütün günahları affolur ve her duası kabul olur. Hepsini besmele ile okumalıdır.

ARENA (Bkz. Boğa Güreşi)

AREOMETRE (Bkz. Hidrometre)

ARGON;

Alm. *Argon,* **Fr**. *Argon,* **İng.** *Argon.* Soygazlardan bir element. Sembolü Ar, erime noktası -189 derece, kaynama noktası -185,7 derecedir. Üç tane izotopu vardır. Atom numarası 18'dir. Elektron dizilişi (Ne) $3S^2 3P^6$dır. Kuru havada % 0,93 (ağırlıkça) oranında bulunmaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere kuru havada azot ve oksijenden sonra çokluk bakımından üçüncü elementtir. Havanın karbondioksit miktarından 30 kat fazladır.

Argon asal gaz olduğu için kimyasal reaksiyona girmez. Tek atomlu bir gazdır. Daima sıfır değerlikli atomlar halinde bulunur.

Tarihçesi: 1892 yılında Lord Rayleigh, hem hava azotunun, hem de kimyasal yoldan elde edilen saf azotun yoğunlunu hassas olarak ölçtü. Hava azotunun yoğunluğunu daima 1,2567, saf azotunkini de 1,2505 gr/lt olarak buldu. Arada bir fark vardı ki, bunun olmaması gerekirdi. Lord Rayleigh ve arkadaşı Sir William Ramsey, şu fikri savundular: Havada, azotun yanında yoğunluğu azotun yoğunluğundan büyük meçhul bir gaz vardır. Ramsey, havadaki azot ve oksijeni kimyasal yolla ortamdan aldı ve geriye bir gazın kaldığını gördü. Geriye kalan gazın molekül ağırlığını 39,94 olarak buldu. Ayrıca bunun yeni bir element olduğu, spektroskopik metodlarla tesbit edildi. Bu elemente etkin olmayan anlamına gelen Argon ismi verildi. Asal gazlar içinde ilk keşf edilen elementtir. Bundan hemen sonra da kripton, xenon ve neon bulundu.

Kullanılışı: Elektrik lambalarının doldurulmasında, ideal inert atmosfer meydana getirmede, ark teşekkülünü önlemede ve gaz kromotografisinde (taşıyıcı gaz olarak) kullanılır.

ARI (Apis);

Alm. *Biene (f),* **Fr.** *Abeille,* **İng.** *Bee.* **Familyası:** Arıgiller (Apidae). **Yaşadığı yerler:** Dünyanın çiçekli alanları. **Özellikleri:** 15-25 mm boyunda. Vücut genellikle çok tüylü. Çoğu soliter(yalnız), az bir kısmı cemiyet hayatı yaşar. **Ömrü:** Bal arısının faal işçileri 6 hafta, erkekler 5-6 ay, bey arı 4-5 yıl yaşar. **Çeşitleri:** Bal, çömlekçi, mazı, kağıt, tarla, kazıcı, testereli, sondajcı arı çeşitleri meşhurdur.

Zar kanatlılar (Hymenoptera) takımının, çoğunlukla arıgiller (Apidae) familyası türlerine verilen genel ad. Bütün böceklerde olduğu gibi, vücutları baş, göğüs ve karın olmak üzere üç bölümden meydana gelmiştir.

Başın yanlarında bir çift petek göz, tepe kısmında üç adet nokta (osel) göz ve bunların yakınında da koku alma ve dokunma organı olarak kullanılan bir çift anten yer alır. Ağız organları, yalayıp emici, bazılarında kemiricidir. Göğüs kısmından, üç çift eklemli bacak ve iki çift az damarlı, şeffaf kanatlar

çıkar. Ön kanatlar, arka kanatlardan daha büyüktür. Arka kanatların ön kenarlarında bir sıra kıl çengel bulunur. Uçuş esnasında çengeller ön kanatlara bağlanarak kanat çiftleri birlikte hareket ederler.

Dişilerde, karın kısmının arka ucunda içeri çekilebilen yumurtlama borusu bulunur. Bununla yumurtalar istenilen yerlere (petek, bitki veya hayvanların içlerine) bırakılır. Testereli arılarda yumurta koyma boruları isminden de anlaşılacağı gibi testere şeklinde dişlidir. Bazı arılarda bu borunun yumurtlamayla ilgisi yoktur. Zehirli iğne şeklini almıştır. Sokmaya ve bağlı olduğu zehir bezinin salgılarını akıtmaya yarar.

Yaban arılarının çoğu yalnız yaşarlar. Bal arıları, cemiyet hayatı yaşayan, polen ve balla beslenen çok faydalı böceklerdir.

Bal arısı (Apis mellifica): Cemiyet hayatı en düzenli hayvan bal arısıdır. Dünyanın her tarafına yayılmış olmakla birlikte anavatanı Batı Asya veya Anadolu olarak bilinir. Yabani şekilde yaşayan iki türü daha bulunmakla birlikte, evcilleştirilen sadece “Apis mellifica” olarak bilinen türdür.

Arıların hayatları hakkında en iyi bilgi onları kovanlarında veya kovanlarının yakınlarında gözlemekle elde edilebilir. Kovan içine bakıldığında dikey vaziyette asılmış balmumu tabakaları ve onların üzerlerinde petek yapmaya çalışan arılar görülür. Balmumu tabakasının her iki yüzeyinde de petek hücreleri bulunur. Balmumu, işçi arıların karın halkalarının arasındaki bezlerden salgılanır. İşçi arılar orta ayaklarında bulunan balmumu çubuğu ile balmumunu toplayarak ağıza götürür. Çeneleri arasında çiğneyerek kullanılabilecek kıva getirir. Karın yüzeyleriyle de cilalıyarak altıgen prizma şeklinde binlerce petek yaparlar.

Petekler altıgen prizma şeklinde olup, en az balmumuyla en çok balı depo edebilecek şekilde imal edilirler. 500 gram balmumundan otuz beş bin petek yapılıp, içine 10 kg bal saklanır.

Yapılan petekler kuvvet ve hafiflik bakımından birer harikadır. Duvarları santimetrenin 1/500’ü inceliğinde olup kendi ağırlığının 30 mislini taşıyabilir. Altıgen prizma aynı zamanda dışarıdan zorlamaya karşı en dayanıklı şekildir. Petek hücreleri o kadar muntazamdır ki, on sekizinci asırda yaşamış Fransız bilim adamı Remaur, bu hücrelerin çaplarının milletlerarası bir ölçü olarak kullanılmasını teklif etmiştir.

Bütün petekler aynı büyüklükte değildir. İhtiyaca göre değişik konum ve şekillerde olurlar. Bir kısmı polen (çiçek tozu) veya balla doldurulmuştur. Boş olanlara ise, bey arı tarafından birer adet yumurta bırakılır.

Arılar, boruya benzer emici dilleriyle nektar da denen bal özünü çiçeklerin taç yapraklarının diplerinden emerler. Midelerinin ilk bölümü olan “bal midesi”ne aktarırlar. Burada midenin özsuları balözünün şekerlerini daha basit şekerlere çevirirken, başka maddeler de katılır. Toplanan balözünün gerilere gitmesine mani olmak için bal midesinin sonunda bir vana (valv) sistemi bulunur. Bu vanadan sonra sindirim enzimleri ihtiva eden “asıl mide” gelir. Bunun da arka ucu boşaltım organlarına bağlıdır. Ancak hayatı için lüzumlu çok az miktarda balözü, bal midesinden sindirim midesine aktarılır.

Balözü ile kovana dönen arı, bal midesindeki bu tatlı sıvıyı genç işçilerin ağzına kusar. Onlar da bunu ağızlarındaki salgılarıyla karıştırır ve kendi aralarında dilden dile geçirerek içindeki suyun bir kısmını buharlaştırırlar. Sonra boş peteklere doldururlar. Artık bu sıvı, zevkle yediğimiz baldır. Yuvada görevli diğer işçi arılar, peteklere dolan balı daha fazla buharlaştırmak için, petek hücrelerinin üzerinde devamlı kanat çırparak hava akımı sağlarlar. Depolama sırasında da baldaki suyun bir miktarı daha buharlaşarak bal yoğunlaşır. Bu işlemlerden sonra peteklerin ağzı, balmumu kapağı ile iyice kapatılır.

Bir kovanda 50-60 bin kadar arı bulunur. İyi bir mevsimde bir kovandan günde 1 kg bal üretilir. Yarım kilo bal için 37 bin arı yükü bal gerekir. Bal arılarında düzenli bir cemiyet hayatı mevcuttur. Bir bal arısının yalnız başına 2-3 günden fazla yaşayamadığı gözlenmiştir. İki tanesi ancak bir hafta kadar yaşayabilmiştir. Bir kovanın kurulabilmesi için de, en az 40 bal arısına ihtiyaç vardır. Bunların arasında da yumurtlayan kraliçe ana arının olması şarttır.

Petekler arasına göz atıldığında bütün hücrelerin bal ile doldurulmadığı, bir kısmında yumurta ve bazılarının içinde “sürfe” adı verilen kısa tombul, beyaz kurtçuk bulunduğu görülür. Sürfelere “larva” veya “tırtıl” da denir. Bunlar arının bebek devresidir. Arı cemiyetinde yaş esasına göre düzenli bir iş bölümü vardır.

Yumurtalar 3 günden sonra çatlayarak açılır, içinden gözsüz (kör) ve bacaksız larva çıkar. Larvaların hepsi ilk 3-4 gün, hizmetçi arıların yutak altı bezlerinden salgılanan, vitamin ve proteince zengin arı sütüyle (royal jelly = kraliyet peltesi) beslenir ve hızla büyürler. Bu beslenme devresinden sonra larvalar, çiçek tozuyla karıştırılmış bal yerler. Bu bal - polen karışımına “arı maması” denir. Çiçek tozu, arılar için gerekli bütün proteinleri ihtiva eder. Bal ise, çeşitli vitamin, şekerler, protein ve sindirime yardımcı enzimlerce zengindir. Arı maması, dadı arıların midelerinde kısmen sindirildikten sonra

yemeleri için larvaların yanına bırakılır.

Larvaların çoğu polen-bal karışımı ile beslenmeye başlarken birkaç tanesi ise arı sütüyle beslenmeye devam eder. Bu beslenme farkı, larvanın gelişiminde harikulade bir değişiklik yapar. Bal ve çiçek tozu ile beslenen larvalardan daima işçi veya erkek arılar gelişir. İşçi arılar dişi oldukları halde kısırlaşmışlardır, yumurtlayamazlar. Yumurtlama organları, arı iğnesine dönüşmüştür. Arı sütüyle beslenmeye devam eden dişi larvalardan ise kraliçe arılar meydana gelir. Kraliçe (Bey) arılar hem yumurtlama organlarına, hem de eğri zayıf bir iğneye sahiptir. Erkek larvalar, biraz daha büyükçe petekler içinde bulunur.

Üç günlük yumurtalardan çıkan kurtçukların her biri günde 1000-1300 defa beslenir. 24 saat içinde ilk ağırlığının 5 katı büyür. Altı günde 1570 kere büyür. Beşinci günün sonunda pupa (koza) devresine girer. Bakıcı arılar kozaya giren hücreleri balmumu kapağı ile kapatırlar. Pupa devrine giren larvanın kısa bir süre sonra ipek salgı bezleri çalışmaya başlar. Ağzından çıkan ince ipliklerle etrafına ipekten bir koza örer. Koza içinde vücudu yavaş yavaş kanatlı arıya dönüşür. 12 günlük koza devresinin sonunda kapağı yırtarak genç bir arı olarak dışarı çıkar. Eğer hücreleri yırtıp çıkan erginler gözlenebilirse bunların arasında işçi, erkek ve kraliçe arı görülebilir. Erkek arılar, işçilerden; kraliçe ana arı ise hepsinden daha iridir.

İşçi arılar: 14-15 mm boyundadırlar. Küçük gözleri, polarize ışığa karşı hassastır. Petek gözler ise, bizim göremediğimiz morötesi ışınlara karşı hassastır. Su, nektar ve bal emmek için boru şeklinde dilleri, koklama ve dokunmak için antenleri, saldırı ve korunmak için iğneleri, uçmak için iki çift kanatları, tutunmak ve yürümek için üç çift bacakları mevcuttur. Her ayak ucunda iki sivri çengel ve bunların arasında yapışıcı birer yastık vardır. Ön bacaklarında petek gözlerini temizlemek ve vücudunun ön kısmına yapışan çiçek tozlarını toplamaya yarayan kıllardan meydana gelmiş fırçalar ile bunların arasında birer anten temizleme cihazı yer alır. Orta bacaklarında ise, balmumunu toplamaya yarayan birer çubuk ile ön ayak ve göğüse yapışan çiçek tozlarını toplamaya yarayan polen fırçası görevi yapan kıllar mevcuttur. Arka bacaklarda ise çiçek tozlarını doldurmak için birer kıl sepetçik bulunur. Ayrıca vücutlarında yer çekimini, rüzgar hızını, kovan sıcaklığını, uçuş sıcaklığını ölçmeye yarayan hassas duyu organları mevcuttur. Esas itibariyle kısır dişilerdir. Altı hafta (40 gün) kadar yaşarlar (kışın 5-6 ay dayanırlar). Kancalı iğneleri vardır. Beyinleri, erkek arılardan daha büyükçedir. Arı kovanının bütün işlerini yaş esasına göre işçi arılar yaparlar. Çiçek tozu, balözü toplar, petek yapar, larvalara bakar, kovanı temizler ve havalandırırlar. Dışarıdan saldıran düşmanlara iğneleriyle karşı koyarlar. Her arı cemiyetinin kendilerine has kokuları vardır. Kovan nöbetçileri bu kokuyu taşımayan fertleri içeri sokmazlar.

Erkek arılar: İlkbaharda ortaya çıkarlar. İşçilerden iri kafalı olmalarıyla ayrılırlar. Sayıları bir kaç yüz (200-300) kadardır. 3-6 ay kadar yaşarlar. Tek işleri kraliçeyle (ana arıyla) çiftleşmektir. İşçi arılar tarafından beslenirler. İşçi arıların çok iyi gördüğü sarı renge karşı kördürler. Morötesi ışığa karşı ise son derece hassastırlar. Bu özelliklerini zifaf uçuşu esnasında yön bulmada kullanırlar. Sonbahar başlangıcında kraliçeyle yaptıkları “zifaf uçuşu”ndan sonra artık kovan için yük olmaya başlarlar. Sonbahar sonlarında işçi arılar tarafından kovandan atılır veya öldürülürler.

Arı beyi (Kraliçe-Ana arı): Kovanda tektir. Boyu 18-20 mm kadardır. 4-5 yıl kadar yaşar. Kovanda yumurtlayabilen tek dişidir. Tek işi yumurtlamaktır. Ortalama olarak dakikada 2, günde 2500 ve ömrü boyunca iki milyon yumurta yapabilecek durumdadır. Kendisinin, yumurta ve yavrularının bakımı, dadı işçi arılar tarafındn sağlanır. Arı sütüyle beslenir, bakım ve temizliği yapılır. Arı sütü, işçi arıların yutak altı bezlerinin ürettiği vitamin ve proteince zengin bir madde olup, çiçek tozu ve balla karıştırılarak kraliçeye yedirilir.

Kovandaki en mühim arı olduğu halde, kovan idaresiyle alakası yoktur. Yalnız bir çeşit hormon salgılayarak kovandaki arıların davranışlarını kontrol altında tutar. Bu hormonları işçi arılar, kraliçenin vücudunu tımar ederek temizlerken ağzından alır ve ağızdan ağıza yiyecek değiştirme esnasında koloniye yayarlar. Hormonun kolonide yayılışı, kraliçenin hayatta olduğunu haber verdiğinden, kovandaki faaliyetler normal devam eder. Kovanın gerçek idarecileri işçi arılardır. Nerede ne zaman balözü toplanacağına, kraliçe arının nereye yerleştirileceğine, yeni bir koloni kuracak arıların ne zaman kovandan çıkarılacağına karar veren hep onlardır. Balmumu hazırlamak, yumurta ve yavruların bakımı, kovanın temizlik ve savunması hep onlara aittir. Kraliçe arının kararlarda hiç rolü yoktur.

Hücresini yırtıp çıkan genç kraliçe, rakip kraliçe larvalarını iğneleyerek tahrip eder. Kozadan çıktıktan 7 gün sonra kovanın bütün erkeklerini peşine takarak “zifaf uçuşu” için havanın çok yükseklerine çıkar. Zayıf, yaşlı iyi beslenememiş erkekler çok geçmeden kraliçeyi takipten vazgeçip boşlukta kaybolur. Geride sadece yorulmak bilmez bir grup kalır. Kraliçe, zifaf uçuşunda altı veya daha fazla erkekle eşleşir ve eski kraliçenin yerini almak üzere kovana döner.

Eski kraliçe, yeni kraliçenin hücresini yırtıp çıkmasından bir hafta önce işçilerin yarısına yakınını alarak

yeni bir kovan kurmak için kovandan ayrılır. Bu toplu halde kovandan ayrılmaya “oğul verme” denir.

Zifaf uçuşunda kraliçe ile eşleşen erkekler, kraliçenin ömrü boyunca vücudunda depolayacağı milyonlarca sperm aktarır. Kraliçe bu spermleri vücudundaki özel bir bölmede (sperm kesesinde) ömrü boyunca canlı olarak muhafaza eder. Spermler, kraliçenin yaşadığı müddetçe yumurtlayacağı yumurtaları aşılamaya (döllemeye) yarar. Kraliçe, istediği zaman döllenmiş, istediğinde döllenmemiş yumurta yumurtlayabilme özelliğine sahiptir. Sperma kesesini büzdüğü taktirde, yumurta kanalından geçen yumurta döllenir. Döllenmemiş yumurtalardan hep erkek arılar çıkar. Bu çeşit döllemesiz çoğalmaya partenogenez denir. Döllenmiş yumurtalardan ise dişi arılar çıkar. Ancak larva dönemindeki beslenme durumu bunun işçi veya bey arı olmasına te’sir eder. Döllenmiş yumurtadan çıkan larva, şayet arı sütü ile beslenirse, iri bey arı; aksi halde küçük kısır işçi arı halinde gelişir.

Arılar yapacakları bütün şeyleri nasıl öğrenirler? İşçiler çiçeklerin yerini keşfetmeyi, nektar emmeyi, polen toplamayı, bal petekleri yapmayı, larvalara bakmayı ve düşmanları iğnelemeyi nasıl öğrenirler? Balarısı mühendis gibi petek yapar. Silindir yapsaydı aralarında boşluk kalırdı. Altıgen prizmalar arasında yer ziyan olmuyor. Dörtgen olsaydı hacimleri daha az olurdu. Bunu insanlar okumakla, öğrenmekle anlıyor. Öğrenmeyen anlayamıyor. Arıya bunu bildiren kimdir?

Bütün bunları, onu yaratan kendisine “ilham” etmektedir. İlhama “içgüdü” de denir.

Arılar yapacakları şeyleri diğer arılardan öğrenmezler, bir arı bu kabiliyetleri ile doğar.

Gözleri açık olarak uyur. Başındaki iki anteni ile koku alır ve bunları dokunma organı olarak da kullanır. Bacakları aynı zamanda tat alma organıdır. Arı, diliyle olduğu kadar bacaklarıyla da tat alır. Bal arıları, kelebekler ve daha başka böcekler morötesi (ultraviole) ışınlara karşı duyarlıdırlar. Kuşlar ve yarasalar, insanlar gibi morötesi ışınları göremezler. Gözleri sadece kendileri için faydalı olanı görebilecek biçimde tanzim edilmiştir. Küçük osel gözleri polarize ışığı görmekte kullanılır. Başın yanlarındaki petek gözler ise morötesi ışığa karşı hassastır.

Parlak çiçekler, bal arısına daha güzel bir manzara içerisinde görünür ve onu cezbederler. Son araştırmalar, çıplak göze pek renkli görünmiyen çiçeklerin bile arılara morötesi ışınlarla rengarenk göründüğünü açıklamıştır. Arılar bu kabiliyetleri sayesinde bulut arkasındaki güneşi bile görürler ve kovanların ve çiçeklerin yerini hesap ederler. Yalnız bu üstünlükleri için arılar bir bedel ödemek zorundadır. Ultraviole alanında kazandıklarını bir yerde kaybederler. Bu yüzden onlar yeşil ve kırmızıyı göremezler. Yeşil otlardan meydana gelen bir çayır onlara gri görünür. Çiçekler bu renksizliğin içinde parlak renkleriyle ortaya çıkarlar. Zaten onlara insanlar gibi renkli görmenin ne faydası olabilir ki? Onlar için esas mesele balözüyle dolu çiçekleri görebilmektir. Kırmızı ve yeşili görememeleri onlar için zarar değil faydadır. Kırmızı renkli çiçekler daha çok kelebeklere hitap eder. Bal arıları çoğunlukla mavi renge düşkündür. Kırmızı haricindeki renkler de kendilerini cezbederler. Bizim sarı olarak gördüğümüz bir çiçeğin dış kenarları morötesi ışığı aksettirdiğinden arıların gözünde değişik renkte gözükür. Sadece ortası sarı olarak netleşir ve arıyı doğrudan nektar kaynağına çeker. Bizim için beyaz olan bir çiçek, ultraviole sayesinde arılar için renklidir. Hatta morötesi ışığın diğer renklerle karışımından ortaya çıkan ve bizim tamamen yabancısı olduğumuz çeşitli renk harmonileri de arılar için manalar ifade eder.

Yaban tarla çiçek arısı (Bombus terestris): Uzunluğu 15-24 mm kadardır. Koyu kahverenkli tıknaz vücudları tüylü olup, özellikle tarlalarda çiçekli alanlarda uçuşurlar.

Yuvalarını toprak altında kurarlar. Petekleri balmumundan yapılmış yuvarlak kürelerden meydana gelir. Uzun borulu çiçeklerin tozlaşmasında önemli rol oynarlar. Kraliçe ve işçi arıların arka bacaklarında çiçek tozu toplama sepetçiği vardır. Midelerinin bir bölümünü bal midesi olarak kullanırlar. Halk arasında; “toprak çiçek arısı”, “kadife tüylü arı” veya “yaban arısı” olarak bilinmektedir. Bombus cinsinin bir kaç türü vardır. Cemiyetleri 50 ile 200 kadar bireyden meydana gelir.

Sarıcalı kağıt yaban arısı (Polistes gallicus) : 15-20 mm uzunlukta, vücutları sarı-siyah bantlarla süslü yaban arılarına yaz ve sonbaharda evlerin çevrelerinde rastlanır. "Eşek arıları" olarak da bilinirler. Dinlenme halinde kanatlarını üst üste getirerek sırtlarına yapıştırır. Antenleri oldukça kalın, ağız parçaları çiğneyicidir. Bal yapmazlar. Avını yakalamada ve savunmada kullandığı zehirli iğnesinin ucu çengelsiz ve sivridir. Avladıkları tırtıl ve böcekleri çiğneyerek larvalarını beslerler. Kağıttan yapılı petekleri bir binanın köşesine veya saçak altına bir sapla bağlıdır.

Kazıcı yaban arısı (Sphecidae): Vücutları ince uzun yapılıdır. 15 mm uzunluktadır. Arka kısımları kırmızı koyu renklidir. Yalnız başına(soliter) yaşar. Balözü ve polenle beslenirler. Larvaları ise tırtıl ile beslendiği için etçildir. İlkbahardan sonbahara kadar görülürler. Bilhassa açık kumlu arazileri severler. "Kum eşek arısı" olarak da tanınırlar.

Yaban arısı toprağa bir delik açar ve hemen tırtıl avına çıkar. Yakaladığı böcek veya tırtılın karnına yumurta borusunu batırır. Büyük bir ustalıkla avının sinir boğumlarını delerek onu felçleştirir.

Hareketsiz fakat canlı tırtılı kazdığı deliğe getirir ve oraya bir yumurta bırakır. Daha sonra deliği kapatır. Yumurtadan çıkacak larva, bu tırtıldan beslenerek gelişir. Gelişimini tamamlayan yabani arı gelecek yıl delikten çıkar. Anne arı ise kışı geçiremeyip öldüğünden yavrularının çıkışını hiç bir zaman göremez.

Sondajcı yaban arısı (Ichneumonidae): Çok çeşitli türleri vardır. Uzun antenli, ince narin vücutludurlar. Bazı dişilerin çok uzun, delici yumurtlama boruları (Ovipositor) karekteristiktir. Erginler balözü ve çiçek tozu (polen) ile beslenmelerine rağmen, larvaları, başka böceklerin tırtıllarında parazit yaşarlar.

Sondajcı yaban arısının dişisi, yumurtlama döneminde ağaç kabukları altında gizlenmiş tırtıl avına çıkar. Kabuğun 2-4 cm altındaki tırtılı duyargaları ile keşfeder. Milim şaşmadan delici yumurta borusu ile kabuğu delerek yumurtasını tırtılın vücuduna bırakır. Bu yaban arısının duyarlılığı şaşılacak derecededir. Kabuk altındaki kurtçuğun vücudunda başka bir böceğin yumurtasını taşıyıp taşımadığını da keşfeder. Böyle taşıyıcı tırtıla yumurtasını bırakmak için boş yere kabuğu delme zahmetine katlanmaz.

Yumurtadan çıkan kurtçuklar evvela tırtılın vücudundaki yağlı besinleri yerler. Gelişimlerinin sonlarında ise organlarını da yiyerek tırtılın ölümüne sebep olurlar. Gelişen yavru arı, dış dünyaya çıkmak için içten dışa doğru kabuğu delme ameliyesine girişir. Yavru arı dalın dış dünyaya bakan kısmını tayin etmekte yanılmaz. Bu yaban arılarının bazı türleri tırtıl kontrolünde ve haşerat mücadelesinde kullanılmak için üretilmektedir.

ARIKUŞU (Morops apiaster);

Alm. *Bienenfresser,* **Fr.** *Guépier,* **İng.** *Bee-eater.* **Familyası:** Arıkuşugiller (Menapidae). **Yaşadığı yerler:** Asya, Afrika ve Güney Avrupa. **Özellikleri:** 26 cm boyunda, yeşil-sarımtrak renkli, arıya düşkün bir kuş. **Çeşitleri:** 24 türü bilinmektedir.

Tüyleri çok canlı renkli, uzun ve hafifçe kıvrık gagalı kuşlar. Kuyruklarının orta telek tüyleri uzamıştır. Erkek ve dişileri birbirine benzer. Çoğu tropikal bölgelerde yaşar. Büyük Sahra'nın güneyindeki kumsallarda Nübye arı kuşu (M. nubicus) sürüleri yaygındır. Bu tür, tüylerinin canlı renkleri ve uzun kuyruk telekleriyle arı kuşlarının en güzel temsilcileridir. Ilıman bölgedekiler, düzenli göç ederler. Bazı tropikal türler de besinlerin azalıp çoğalmasına bağlı olarak yer değiştirirler.

Böceklerden en çok arı, yaban arıları ve başka zar kanatlılarla beslenirler. Avlarını çoğunlukla havada uçarken kaparlar. Arıların iğnelerini koparmadan yerler. Az ağaçlı kumsal yamaçlarda açtıkları yuvalarda koloni halinde yaşarlar. Arkadaş canlısıdırlar. Aynı kumsalda bine yakın kuş toplanır. Hatta aralarında farklı türler de bulunabilir. Uçarken birbirlerinden ayrılmamak için sesler çıkarır; beraber avlanırlar.

Dişiler, haziran ayında beyaz renkli 2-5 yumurta yumurtlar. Eşler nöbetleşe kuluçkaya yatarlar. Arıkuşları, arılara ziyan verdiklerinden arıcılar tarafından kovalanıp, öldürülürler.

ARI SOKMASI;

Alm. *Bienenstich (m),* **Fr.** *Piqure d'abeille,* **İng.** *Bee-Sting.* Arının kuyruğunda gizli olan iğnesini vücuda saplaması. Arılar iğnelerini batırdıklarında iğneleri çatallı olduğundan geriye çıkaramazlar. İğne deride kalır ve arı da ölür. Yaban arılarında durum böyle değildir. Onlar defalarca sokabilirler. Arı zehirinde histamin denilen kaşıntıya yol açan maddeyle beraber deri hücreleri arasındaki bağ dokusunu eritecek zehirin yayılmasını kolaylaştıran hyaluronidase enzimi vardır. Yine seratonin maddesi ağrıya, kinin de sancı ve şişkinliğe sebeb olan maddelerdir. Arı soktuğunda, önce iğnesi pens ile ucundan çekilerek çıkarılır. Sokulan yere üç misli sulandırılmış amonyakla ıslatılmış pamuk konur. Amonyak yeterli sonuç vermeyebilir. Ayrıca % 1'lik potasyum permanganatlı su ile de yıkanır ve buz veya soğuk kompres konur. Amonyak yoksa bir kibrit çöpü yanarken söndürülür. Kıvılcım kalmayıncaya kadar beklenir. Ucu kızgın iken yaraya konup, soğuyuncaya kadar hafif bastırılır. Bu işlem iki defa daha yapılıp üçe tamamlanır.

Fazla miktarda arının sokması insan için çok tehlikelidir. Ağız boşluğuna giren ve orayı sokan arı ise gırtlakta şişmeye sebeb olur (Anjionörotik ödem). Bu olay ise solunum yetmezliğine sebeb olarak insanı ölüme götürebilir. Böyle tehlikeli durumlarda mümkünse hemen hekime başvurmalı, imkan yoksa kortizonlu ve antihistaminikli iğneler yapılmalıdır. Keza önceden aynı şekilde sokularak bu zehirlere karşı aşırı duyarlı olmuş kişilerde de durum çok önemlidir. Böylelerinde lokal (mevzii) tedbirlere ilaveten hemen Adrenalin (Epinefrin) şırınga edilmeli, kortizon ve antistamin zerkleri yapılmalı ve mümkünse hemen hekime başvurmalıdır.

ARISÜTÜ;

Alm. *Bienenmilch (f),* **Fr.** *Lait d'abeille,* **İng.** *Bee milk.* İşçi arıda, beynin iki yan tarafındaki guddelerden salgılanan akıcı, beyazımsı, ekşimsi bir sıvı. İşçi arılar aktif hayatlarının altıncı gününden itibaren arısütü salgılamaya başlar. Salgılama 10-12. güne kadar devam eder. Sonra tükürük bezleri artık körelir ve salgılama olmaz. Arısütü kovanda besleyici olarak kullanılır. Bakıcı işçi arılar bunu kurtçukların doğacağı peteklerin dibine bırakır. Yumurtadan çıkan larvalar, ilk 3-4 gün arı sütü ile beslenir ve hızla büyüyerek ilk ağırlığının 1000 misline erişirler. Bey arı hücrelerindeki larvalar bir müddet daha arısütü ile beslenerek yavaş yavaş farklılaşır ve bey arıyı meydana getirirler. Normal gıda ile beslenen larvalardan ise işçi arılar meydana gelir.

Larva safhasının üçüncü gününden sonra larva kemik bir pensle alınır. Bundan sonra kemik, tahta veya plastik bir spatülle (bir çeşit çubuk) hücrenin içindeki arı sütü toplanır. Bu toplama işi özel emici bir aletle de yapılabilir. Kullanılan malzemenin tamamen mikropsuz (steril) olması lazımdır. Çünkü arısütü mikroplar için çok iyi bir üreme ortamıdır. Bir bey arı hücresi 100-250 mg arısütü ihtiva eder. Yani bir gram arısütü elde edilmesi için 4-10 hücreye ihtiyaç vardır. Bir kovan yılda ancak 170-200 gr arısütü verebilir. Arısütü, gayet koyu kıvamlı, yoğun süt kıvam ve renginde, havada esmerleşerek katılaşan bir maddedir.

Arısütünün bileşiminde proteinler, yağlar, mineraller (kalsiyum, kükürt, fosfor, magnezyum, demir, çinko, bakır, arsenik vb.) vitaminler (bilhassa B kompleksi) bulunmaktadır. Bu maddelerin yüzde oranları mahsülün alındığı güne, mevsime ve arının aldığı gıda cinsine göre çok değişir.

Kullanıldığı yerler: Yüzde bir oranında balla karıştırılmak suretiyle verilir. Gençleştirici, büyümeyi arttırıcı, cildi tazeleyici olarak, ayrıca krem ve pomat halinde güzellik müstahzarlarında kullanılır.

ARİF BEY (Bkz. Hacı Arif Bey)

ARİF HİKMET BEY;

Yüz beşinci Osmanlı Şeyhülislamı. İstanbul'da 1786'da doğdu. 1859'da aynı yerde vefat etti. Sultan Üçüncü Selim zamanı kazaskerlerinden İbrahim İsmet Beyin oğludur. Tahsilini tamamladıktan sonra, sırasıyla Kudüs, Mısır ve Medine kadılıklarında bulundu. Mevleviyet payesi aldı. 1831'de uhdesine İstanbul payesi verilmesiyle İstanbul kadılığına getirildi. Aynı sene nakiplik görevine ve 1833'te Anadolu payesiyle Anadolu kazaskerliğine yükseldi. Daha sonra vazifeden ayrıldı. Evinde bir müddet istirahattan sonra, 1838'de Rumeli payesiyle Rumeli sadareti uhdesine verilmekle beraber Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye üyeliğine getirildi. İki sene sonra teftiş görevi ile Rumeli'ye gönderildi. Dönüşünde Dar-ı Şuray-ı Askeri (Askeri Şura)'ye memur oldu. 21.11.1846 tarihinde Mekkizade Mustafa Efendinin yerine şeyhülislam oldu. 7 sene 41 gün görevini adalet ve hakkaniyetle yerine getirdikten sonra 21.3.1854'te Şeyhülislamlıktan ayrıldı. Evine çekilerek ibadet ve ilmi mütalaalarla meşgul iken, 1859'da vefat etti. Kabri, Üsküdar'da Nuh kuyusu Mezarlığındadır.

Arif Hikmet, zamanın en büyük alimlerindendi. Herkes tarafından sevilip sayılırdı. Hatta Sultan Abdülmecid Han onu Şeyhülislamlığa getirdiği zaman, hakkında Sadrazama şöyle yazmıştı: "İnsanlıktaki fazileti ve iyi huyları, kısaca olgunluğunu herkesin bildiği, Arif Hikmet Efendi..."

Arapça ve Farsçaya vakıftı. 1851'de Türk dilinin geliştirilmesi için kurulan Encümen-i Daniş'e üye olmuştu. 5000-7000 ciltlik bir kütüphaneyi Medine'de vakf etmiştir.

Şeyhülislam olduğu zaman şu beyti söyledi:

Hikmetinden Arifa olmaz sual,

Şeyhülislam eyledi Yezdan beni.

İstanbul'da bulunan ve her sene Ramazan ayında ziyarete açılan sevgili Peygamberimizin mübarek Hırka-i şerifini muhafaza eden mendilin üzerinde yazılı olan şu kıta ona aittir:

Hırka-i hazret-i Fahr-i Resule

Atlas-ı çarh olamaz paye endaz

Yüz sürüp zeyline takbil ederek

Kıl Şefi-i ümeme arz-ı niyaz

Manası: Atlas, Peygamber efendimizin hırkasının yanında, ayak altına serilen serginin süsü bile olamaz. Onun eteğini öpüp yüz sürerek Peygamber efendimize halini arz et ve O'nun şefaatini dile.

Eserleri:

1) Divan: 997 Arapça, 621 Farsça, 2032 Türkçe beyti ihtiva etmektedir. Natlar, mesneviler, gazeller ve kıt'aların bulunduğu **Divan** 1866 yılında **Divan-ı Eş'ar** adıyla Litoğrafya ile basılmıştır. **2) Mecmuat-üt-Teracim:** Meşhur kişilerin hal tercümelerini ihtiva edecek şekilde hazırlamaya başladığı bu eseri, tamamlanmamıştır. **3) Zeyl-i Keşf-uz-Zünun:** Katib Çelebi'nin meşhur eserini tamamlar mahiyettedir. Müsveddeleri Bağdatlı İsmail Paşaya geçmiş, o da bundan istifade ederek **İzah-ul-Meknun** adlı **Keşf-üz-Zünun** zeylini yazmıştır. **4) Tezkire-i Şuara:** 1834 senesine kadar olan iki yüz on şairin hal tercümesini veren bir eserdir. **5) El-Ahkam-ül-Meriyye fil-Araziyy-il-Emiriyye. 6) Hulasat-ül-Makalat fi Mecalis-il-Mükalemat. 7) Tezkire-i Arif Hikmet.**

ARİF NİHAD ASYA;

Yazdığı sayısız şiirlerle Milli Edebiyat akımı içerisinde müstesna yeri olan son devir şairlerimizden. 1904 yılında Çatalca'da doğdu. Yüksek Öğretmen Okulu Edebiyat Bölümünü bitirdi. Birçok ilimizde edebiyat öğretmenliği ve lise müdürlükleri yaptı. 1950'de Seyhan milletvekili olan şair, sonra tekrar öğretmenliğe döndü. 1959'da Kıbrıs'a gönderildi ve orada iki yıl kaldı. 1962'de emekliye ayrılan Arif Nihad Asya, 1975 yılında vefat etti.

Dürüst karakteri, kibarlığı ve mertliği ile tanınan Arif Nihad, aşk derecesinde vatanını seven, milli ve manevi değerlerine bağlı ve müsamahalı bir mizaca sahib olmasıyla, bulunduğu her çevrede sevilen bir insandı.

Geniş anlamda bir "toplum için sanat" şairi olan Arif Nihad Asya, dar açılı bir ideolojiye hizmet etmeyişi ile gerçek yerini bulmuştur. O, her kıymete "önce sanat" endişesi içinde bakmıştır.

Arif Nihad Asya'nın şiir dili, halk dilinden, herkesin anlayabileceği gerçek bir Türkçeden meydana gelir. Türkün büyük zaferlerini, insanımızın ince ruhluluğunu, askerimizin kahramanlığını zevk ve inançla söyleyen bir şairimizdir.

Eserleri:

Heykeltraş (1924), **Yastığımın Rüyası** (1930), **Bir Bayrak Rüzgar Bekliyor** (1946), **Rubaiyyat-ı Arif** (1956), **Kıbrıs Rubaileri** (1964), **Nisan** (1964), **Kubbe-i Hadra** (1956), **Emzikler** (1964), **Kökler ve Dallar** (1964), **Yürek** (1968), **Aynalardan Kalan** (1969), **Şiirler** (1971), **Basamaklar** (1971).

Nesir olanlara gelince; **Kanatlar ve Gagalar** (1945), **Enikli Kapı** (1964), **Terazi Kendini Tartamaz** (1967), **Onlar Bu Dilden Anlar** (1970), **Aramak ve Söyleyememek** (1976), **Kanatlarını Arayanlar** (1976) belli başlı eserleridir.

FETİH MARŞI

Yelkenler biçilecek, yelkenler dikilecek;

Dağlardan çektiriler, kalyonlar çekilecek.

Kerpetenlerle surun dişleri sökülecek!

Yürü!.. Hala ne diye oyunda oynaştasın!

Fatih'in İstanbul'u fethettiği yaştasın.

Sen de geçebilirsin yardan, anadan, serden...

Senin de destanını okuyalım ezberden...

Haberin yok gibidir taşıdığın değerden...

Elde sensin, dilde sen; gönüldesin, baştasın...

Fatih'in İstanbul'u fethettiği yaştasın.

Yüzüne çarpmak gerek zamanenin fendini!

Göster: Kabaran sular nasıl yıkar bendini!

Küçük görme, hor görme -delikanlım- kendini!

Şu kırık abideyi yükseltecek taştasın;

Fatih'in İstanbul'u fethettiği yaştasın.

Bu kitaplar Fatih'tir, Selim'dir, Süleyman'dır;

Şu mihrab Sinanüddin, şu minare Sinan'dır.

Haydi artık uyuyan destanını uyandır!

Bilmem neden gündelik işlerle telaştasın...

Kızım, sen de Fatih'ler doğuracak yaştasın!

Delikanlım, işaret aldığın gün atandan,

Yürüyeceksin... Millet yürüyecek arkandan!

Sana selam getirdim Ulubatlı Hasan'dan...

Sen ki burçlara bayrak olacak kumaştasın,

Fatih'in İstanbul'u fethettiği yaştasın!

Bırak bozuk saatler yalan yanlış işlesin!

Çelebiler çekilip haremlerde kışlasın!

Yürü aslanım, fetih hazırlığı başlasın...

Yürü, -hala- ne diye kendinle savaştasın?

Fatih'in İstanbul'u fethettiği yaştasın!

ARİF-İ RİVEGERİ;

İslam alimlerinin ve evliyanın büyüklerinden. Silsile-i aliyye diye bilinen büyük alimlerin onuncusudur. Aslen Buharalıdır. Buhara'ya 30 kilometre uzaklıkta bulunan Rivgir kasabasında doğdu. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 1209 (H. 606)da Rivgir'de vefat etti.

Medrese tahsili görüp, zahiri ilimlerde büyük gayret ve çalışma gösterdi. Bu tahsil sırasında büyük alim ve veli Abdülhalık-ı Gondüvani ile tanışıp onun sohbetlerinde bulundu. Abdülhalık Goncdüvani ile tanışması şöyle oldu:

Arif-i Rivegeri, bir gün çarşıda büyük alim Abdülhalık-ı Goncdüvani'ye rastladı. Baktı ki, şeyh yüklenmiş evine erzak götürüyor. Edeple yaklaşarak eşyaları taşımak için izin istedi. Şeyh yükünü Arif'e verdi ve beraberce eve gittiler. Eşyaları bıraktıktan sonra; "Bir saat sonra gel, yemeği beraber yiyelim." davetini aldı. Rivegeri evden ayrıldıktan sonra kendisinde bir boşluk hissetti. Kalbindeki bu boşlukta sadece Abdülhalık-ı Goncdüvani'ye karşı bir hizmet aşkı vardı. Bir saat sonra eve gitti. İltifatlar görüp evlatlığa kabul edildi. Hocası tarafından mânevi ilimler ve evliyalık yolunun esasları öğretilmeye başlandı. Arif-i Rivegeri, hep bunlarla meşgul olup, medreseye ve eski hocasına dönmedi.

Arif-i Rivegeri'yi her görüşünde eski hocası azarlıyor, hakaret ediyor, medreseye dönmesi için baskı yapıyordu. O, her seferinde mukabele etmiyor, hiç sesini çıkarmıyordu. Bir gece eski hocası kendisine ve bir Müslümana yakışmayacak bir günah işledi. Ertesi gün o, Arif'i gördüğünde yine hakarete başlayınca, Arif-i Rivegeri ona şunları söyledi: "Hocam niye hep benim gibi gariple uğraşırsın? Sen dün gece büyük bir günah işledin; kendi hatanız yetmiyormuş gibi, beni de doğru yoldan ayırmak mı istiyorsun?" Bunu duyan eski hocası çok utandı. Eski talebesinin durumunu anladı, tövbe etti. Abdülhalık-ı Goncdüvani'ye gidip talebe oldu.

Arif-i Rivegeri hocası Abdülhalık Goncdüvani hazretlerinin derslerini ve sohbetlerini ihlasla ve dikkatle takib ederek zahiri ilimlerde büyük alim, batını ilimlerde çok üstün bir veli oldu. Abdülhalık Goncdüvani hazretlerinin hayatları boyunca, hizmetiyle şereflendi. Hocasının vefatından sonra onun yerine irşad makamına geçip, talebelere ders vermeye başladı. Pekçok kimsenin hidayete ve yüksek evliyalık makamlarına kavuşmasına vesile oldu. Uzun bir ömür sürdü. 1209'da Rivgir'de vefat etti. Kabri oradadır. Ziyaret edenler onun ruhaniyetinden istifade etmekte, onu vesile ederek Allahü tealaya dua edenler, muradlarına kavuşmaktadırlar.

Zamanının bir tanesi olan Arif-i Rivegeri hazretleri herkese yumuşak davranır, kimsenin kalbini kırmazdı. Nefsinin istediklerini yapmaz, istemediklerini yapardı. Haramlardan şiddetle kaçar, harama düşmek korkusuyla mübahların fazlasını terk ederdi. Peygamber efendimizin sünnetlerine sıkı sıkıya sarılır, sünnet-i seniyyenin yaşanması için çok gayret gösterirdi. Onun bu gayretine karşılık Allahü teala da kendisine büyük makamlar ihsan etti.

ARİSTO (Aristoteles);

Eski Yunan filozofu. Babası Nikomakhos, Makedonya Kralı II. Amyntas'ın sarayında hekim idi. Aristo, 17 yaşından 37 yaşına kadar Eflatun (Platon)'un talebeliğini yaptı. Eflatun ruhların nakline inanırdı.

Teslis inancını ilk olarak ortaya çıkaran budur. Eflatun'un yanında özellikle mantık ve metafizik alanlarında çalıştı. Ayrıca hukuk, matematik, astronomi ve tıb alanlarında çalışmalar yaptı. (Bkz. Eflatun)

Hocası Eflatun'un ölümünden sonra gezgin bir hayat sürdü. Daha sonra Makedonya'ya döndü. Kral Filip'in oğlu İskender'in öğretmeni oldu. İskender tahta çıktığı zaman şöhreti daha da yayıldı. Atina'da Apollon Lykeion Tapınağı yanında bir okul yaptırdı. Ondan sonra bu seviyede açılan okullara lise adı verildi. İskender'in ölümü üzerine itibarını kaybetti. Dinsizlikle suçlandı. O da buna kızarak Ağrıboz Adasındaki Khlasis'e gitti ve ertesi yıl burada 62 yaşında öldü.

Hellenistik devirde Aristo'nun düşünce ve okuluna önem verilmemiştir. Fakat daha sonra Skolastik devirde Aristo'nun eserleri önem kazanarak resmi metinler haline gelmiştir. Eserleri, Aristo'nun konuşmalarından notlar alınarak 4 grupta toplanmıştır:

1. Felsefe yazıları: Ruh, gökyüzü, fizik üzerine sekiz kitaptan meydana getirilmiştir. Tarih, hayat ve hayvanlarla ilgili düşünceleri de bu kitablarında toplanmıştır.

2. Mantık yazıları: Daha sonra buna Organon adı verilmiştir. Yorumla ilgili, Kategoriler, Topikler, Metafizik ve Sofut Helenler üzerine 14 kitaptan meydana gelmiştir.

3. Pratik felsefe yazıları : Atinalıların anayasası gibi.

4. Şiirler.

Aristo, Eflatun'un görüşlerinden pek ayrılmadı ama, yer yer onunkilerden farklı görüşler ortaya koydu. Derslerini yürüyerek anlattığı için kurduğu felsefe ekolüne de "Peripatos" (Meşşai : Yürüyen) adı verildi. Aristo'nun ilk çağda Eflatun kadar tesiri görülmez. Ancak 5 ila 15. yüzyıllarda Avrupa'da en fazla onun tesiri olmuştur. İlk yüzyıllarda batıda tek bilinen Aristo mantığı idi. On ikinci yüzyıla kadar Aristo'nun eserleri din dışı olarak okutulmuş; bu yüzyıldan sonra Aristo'nun mantığından istifadeye çalışılmıştır. Ancak Rönesans hareketleriyle ve Endülüs'ün tesiri ile ilimde yeni yeni buluşlar ve ilerlemeler kaydedilince, Aristo'nun fikirleri çürütülmüştür. Farabi, İbn-i Sina, İbn-i Rüşd ve El-Kindi gibi kimseler İslam inancına, yani kelam bilgileri arasına Aristo'nun fikirlerini yerleştirmeye uğraştılar. Fakat İmam-ı Gazali gibi büyük İslam alimleri bunlara karşı çıkarak, gerekli cevabı verdiler. Nitekim Aristo, bütün felsefeciler ve tecrübeleri, hayalleri ile izaha kalkışan bütün maddeciler gibi, akıl ile izah edilemeyen konuların çoğunda yanılmıştır. Bir yandan bir çok hakikatleri meydana çıkarırken, bir taraftan da ilmin gelişmesine mani olmuştur. Meşhur Alman kimyageri Prof. Fritz Arnd'ın İstanbul'da çıkan Türkçe **Tecribi Kimya** kitabında; "Fen ve ilim terakkisinin hemen hemen bin beş yüz sene içinde durmuş olması, kısmen Aristo felsefesinin kabahatidir." yazısı bu durumu en güzel şekilde izah etmektedir.

Aristo'nun felsefesi: Aristo, diyaloga yer veren karşılıklı konuşma tipi yazılar yazmıştır. Ancak bu yazılar zamanla kaybolmuş ve geriye yalnızca ders ve araştırma notları kalmıştır. Aristo, hocası Eflatun'un idealar fikrinden hareket etmiştir. Eflatun idealarını bir gerçek kabul ederken, Aristo bunu kabul etmemiştir. Ona göre sadece elimizle tutup, gözümüzle gördüğümüz varlıklar gerçektir. Yine ona göre fikirlerimiz, bu fikirlerin ilgili olduğu şeylerden, duyulardan ayrılamaz. Eflatun'un idealar fikrine karşı çıkmakla beraber, o da idea kavramından hareket eder: Bütün varlıklar madde ile şekilden meydana gelmiştir. Şekil, aktif bir ideadır; maddeye niteliklerini veren odur. Bu sebeple gözle göremediği ideaları inkar yoluna gitmiştir.

Tanrı fikri : Aristo bütün evrenin en alt maddesini teşkil eden dört unsura (hava, toprak, ateş, su) beşinci bir unsur ilave eder. Bu unsura Aithera = Ether ismini vermiştir. Ona göre dört unsur nesneleri meydana getirir. Ether ise gök tabakalarını meydana getirmektedir. Bu tek sınırlı ve sonsuz uzayın merkezinde yeryüzü bulunmaktadır. Gökler dünyayı sarmakta ve hepsinin durmadan hareketini ve düzenini sağlayan kendisi hareketsiz olan nihai kuvvet olan tanrı vardı. Avrupa'da bu görüşlerini astronomi sisteminin temeli kabul ettilerse de, Kopernik gibi bazıları, İslam kaynaklarından mesela Batruci, İbn-i Şatır gibi alimlerin kitaplarından aldıkları bilgilere dayanarak bunu reddettiler.

Aristo'ya göre dünya ve madde daimidir (kadimdir). Bugün fen adamları tecrübi esaslara dayanarak dünyanın ve maddenin daimi olmasının imkanı olmadığını ispat etmişler ve Aristo'nun bu düşüncesini çürütmüşlerdir.

Ahlak bilgisi: Aristo, ahlak bilgisinde ilmi kesinliğin yeri olmadığını söylemiştir. Pratik olarak "faziletin ne olduğunu bilmek yerine, iyi bir insan olmanın önemi" üzerinde durmuştur.

Ruh: Psikolojide Aristo, ruhu, vücudun şekli olarak, yani cisim olarak tarif etmektedir ve ruhun kadim olduğunu ve başkasına geçtiğini (tenasüh) iddia etmektedir. Bütün bu ruhun cisim olması ve kadim olduğu iddiası ve tenasüh nazariyeleri günümüzden önce İmam-ı Gazali tarafından, günümüzde de

müsbet ilim tarafından çürütülmüştür.

Bilim: Aristo, tabiat bilgilerinin tarifi ve sınıflandırılmasındaki çalışmaları ile bilinir. Bu konulardaki bilgisi ve metodu dikkati çekmektedir. Tabiattaki türlerin tanınması ve tarif edilmesi konusunda başarılı olmuştur. Kendisi ve okulu tabiat bilimlerinin ayrı bir ilim kolu olarak kurulmasını sağlamıştır.

Mantık: Mantıkta Eflatun'un yolunda devam etmiştir. Aralarındaki fark, Eflatun gerçeği idealarda, Aristo ise nesnelerde aramıştır. O, gerçek düşüncenin formlarının (suretlerinin) aynı zamanda hakikatinin de formları olduğunu kabul etmiştir. Daha da ileri giderek formal mantığı kurmuştur. Kendisinin bu konuda yaptığı değişiklik her şeyi münakaşa alanına itmesidir. Bu, bazı sembol ve değişkenlerin kullanılması sonucunu doğurmuştur. Modern sembolik mantığın nüvesini teşkil eden değişkenlerin kullanılması, Aristo'dan alınmıştır.

ARİSTOKRASİ;

Alm. *Aristokratic,* **Fr.** *Aristocratie,* **İng.** *Aristocracy.* Üstün soylular yönetimi, seçkinlerin veya en iyilerin egemenliği. Yunanca "aristo" en iyi; "Kratos" iktidar, manalarına geldiğinden en iyi iktidar demektir. Bugün aristokrasi bir devlet idare şekli değildir. Bu kelime şimdi siyasi olmaktan çok sosyal bir mana ifade etmekte ve soylu sülaleleri ve onların devamını ifade eden kont, baron, prens gibi manalarda kullanılmaktadır.

Aristokrasi bir azınlık idaresidir. Aynı şekilde bir azınlık idaresi olan monarşi ile başlangıçtan itibaren eş anlamdadır; demokrasinin zıddıdır. Eski Yunan şehir idarelerinde zamanla aristokratik bir idareye geçiş olmuştur. Bu geçiş, asillerin etkisi ile olmuş ve krallık, dini - askeri - kazai, üç imtiyazı üç kişilik bir heyetin eline vermek mecburiyetinde kalmıştır. Bu üç kişi ya kral ailesinden, ya asil aileler arasından kendilerine eşit kimseler tarafından ölünceye kadar veya belli bir süre için seçilirlerdi.

Bazı devirlerde devletlerin idare tarzı şeklinde hakim olmuş, uzun zaman devlet yönetiminde baş rolü oynamıştır. Roma Cumhuriyetinde, 18. yüzyıl İngiltere idaresinde olduğu gibi.

ARİTMETİK;

Alm. *Arithmetik (f),* **Fr.** *Arithmétique (f),* **İng.** *Arithmetic.* Matematik biliminin sayıları, bunların arasındaki bağıntıları ve işlemleri konu alan dalı. (Bkz. Matematik). Aritmetik kelimesi sayı anlamına gelen Yunanca "arithmos"tan gelmektedir. Sayı, özellikle hesap ve ölçü işlemlerine uygulanır.

Günümüzde kullanılan sayı sistemi 10 tabanına göre olup, Arap rakamlarına dayanmaktadır.

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9

DİKKAT!!!!!! BURAYA ARABİ RAKAMLAR PİKAJ OLARAK BU RAKAMLARIN TAM ALTINA KONULACAK.!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

Romen sayıları :

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X

Seyrek olarak kullanılırsa da dört işlemleri mümkün olmadığı için terk edilmiştir. Bu sistemde sıfır sayısı da bulunmaz.

Pozitif sayılar için temel prensipler: İki kümenin elemanları eşleştirilerek bir eleman haline getirilirse esas sayılar elde edilir. Bu şekilde elde edilen bir kümenin elemanları 1, 2, 3, 4, ... n şeklinde ise o zaman kümenin "n" tane sayı ihtiva ettiği söylenir. Böyle elde edilen sayılar tabii sayılar olarak bilinir. a elemanlarından meydana gelen bir A kümesi ile b elemanlarından meydana gelen bir B kümesi birleşerek a+b elemanlarından bir küme meydana getirilirse; a ve b'ye toplanan ve bu şekilde yapılan işleme de toplama işlemi adı verilir. + işareti artı diye okunur.

Toplama işlemiyle ilgili kurallar:

Toplamanın:

1. Değişme özelliği : a+b=b+a

2. Birleşme özelliği : a+(b+c) = (a+b)+c

Eğer a=b+k eşitliğini sağlayan pozitif bir k sayısı varsa; a, b'den büyüktür denir. a>b şeklinde gösterilir. Eğer a ve b herhangi iki pozitif sayı ise a=b, a<b veya a>b olur.

Ardarda yapılan toplama işlemiyle bir ikinci onluk sistem işlemi tarif edilebilir. 5+5+5 şeklindeki bir işlem 3x5 şeklinde gösterilebilir. Böylece yapılan işleme **çarpma** işlemi denir. 5 sayısı çarpılan, 3

sayısı **çarpan**, işlemin sonucu da **çarpım** diye isimlendirilir. x sembolü **çarpı** diye okunur. Genellikle a.b veya basitçe ab şeklinde de yazılabilir.

3. Çarpma işleminin değişme özelliği: ab=ba

4. Çarpma işleminin birleşme özelliği: a(bc)=(ab) c

5. Çarpmanın toplama üzerine dağılma özelliği: (a+b)c=ac+bc

Ardarda toplanan k kadar a'nın ka yazıldığı gibi, ardarda çarpılan k kadar a da ak şeklinde yazılır. Burada a **taban**, k de **üs** diye adlandırılır.

Aşağıdaki formüller çarpma tanımından çıkarılabilir:

6. $a^m.a^n=a^{m+n}$

7. $(a^m)^n= a^{mn}$

8. $a^m.b^m=(ab)^m$

9. $a^m/a^n=a^{m-n}$ (m>n)

Bölme işlemi: Eğer üç pozitif a, b ve c sayıları arasında ab=c eşitliği sağlanıyorsa a ve b'ye, c'nin bölenleri ve a ile b, c'yi böler denir. b=a/c şeklinde yazılır.

Bölmede bir sayısı etkisiz elemandır ve bütün pozitif sayıların bölenidir. Eğer c sayısı, her biri birden büyük pozitif bir sayı olan a, b sayılarının bir çarpımı şeklinde ab ile gösterilirse c'ye asal olmayan sayı denir. Kendinden ve birden başka sayıya bölünmeyen sayılar **asal sayılardır**. 2, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 17, 19, 23, 29...

Pozitif sayılardan meydana gelen bir kümede bütün sayıları bölen en büyük sayıya ortak bölenlerin en büyüğü (o.b.e.b.) denir. Pozitif bir m sayısı diğer bir çok sayıların bir katı ise bu sayıya en küçük ortak katsayı adı verilir.

Bayağı kesirler: Bazı problemlerde bütün ölçüler her zaman tam sayılarla ifade edilemezler. Genel olarak d.(1/d)=1 özelliğinden faydalanarak kesir birimi 1/d şeklinde gösterilir. a/d kesrinde d'ye **payda,** a'ya da **pay** denir. a/d pozitif kesri eğer a<d ise **basit;** a>d ise **bileşik kesir** ismi verilir. Pozitif sayılar ve kesirler bazan pozitif rasyonel sayılar diye de isimlendirilir.

Genelde bütün pozitif rasyonel sayılar için geçerli olan yukarıda gösterdiğimiz ilk beş kural, bayağı kesirler için de geçerlidir. Kesir tanımından kolayca görüleceği gibi paydaları aynı olan iki kesir, toplamı verilen kesirlerin paylarının toplamı ile aynı paydadan meydana gelen bir kesirdir. Farklı paydalara sahip kesirleri toplamak için mesela a/d ve b/c kesirinde d ve c sayılarının en küçük ortak katları bulunur. m=k.d=f.c eşitliğini sağlayan k ve f sayıları bulunduktan sonra işlem şöyle olur:

a/d=ka/kd=ka/m; b/c=fb/fc=fb/m

böylece a/d+b/c=ka/m+fb/m=(ka+fb)/m

İki kesirin çarpımı ve bölümü aşağıdaki gibi tariflidir.

(a/d).(b/c)=(ab)/(bc), (a/b):(c/d)= (a/b).(d/c)= (ad/bc)

İrrasyonel sayılar: a/b şeklinde ifade edilemeyen sayılardır. 3€5, €2 gibi sayılar ve p (pi) bunlardandır.

İrrasyonel sayılarla ilgili formüller:

FORMÜLLER VARRR!!!!!!

1-2-3-4. FORMÜLLER SIRASIYLA YAZILACAK

Onluk sistem: Bütün sayılar on'un kuvvetleri şeklinde ifade edilebilir. Mesela 32158= 3.104+2.103+1.102+5.101+8.100 taban olarak 10'luk sistemin kullanılması ellerde 10 parmağın olmasından ileri gelmektedir.

Dikkat!!!!! BURAYA ESKİ ÇAĞLARDA MEZOPOTAMYA'DA YAŞAMIŞ OLAN BABİLLİLERİN KULLANDIKLARI ÇİVİ YAZISI RAKAMLARI KONULACAK. REHBER ANSİKLOPEDİSİ S 351'DE MEVCUT.

ARİYET (Bkz. Emanet)

ARİZONA;

ABD'yi meydana getiren eyaletlerden biri. Ülkenin güney batısında dağlık bir bölgedir. 295.000 km2lik bir alana ve 3 milyonun üzerinde bir nüfusa sahipir. Fiziki coğrafya bakımından iki bölgeye ayrılır: Üstü düz ve yanları dik tepelerin, volkanik dağ kalıntılarının ve büyük kanyonların bulunduğu Colorado platosu (2000-3500 metre yükseklik) ile çöl düzlüğü üzerinde birbirinden kopuk dağların yükseldiği güneydeki havza ve otlak kesimi. Eyaletin başlıca özelliği kurak ve çölsü görünümüdür.

Başlıca gelir kaynaklarını bakır, altın, gümüş, çinko ve kurşun madenleri ile sulamayla yapılan pamuk, meyve, sebze ve yem bitkileri ziraati meydana getirir.

Şehirleşme oranı % 80'dir. Başşehri Phoenix'tir. Arizona, İspanyol-Meksika uygarlığının izlerini taşıyan eyaletlerdendir. Kızılderililer eyalet topraklarında geniş fakat çorak sahalarda toplanmıştır. Arizona ayrıca dünyada benzerine rastlanmayacak kadar tabiat güzelliklerine sahip bir eyalettir. Büyük (Grand) Kanyon ve Meteor Crater büyük bir turistik cazibeye sahiptir. Başlıca yüksek öğretim kurumları Arizona Üniversitesi ile Arizona Eyalet Üniversitesidir.

ARJANTİN

DEVLETİN ADI . . . . . Arjantin Cumhuriyeti

BAŞŞEHRİ . . . . . Buenos Aires

NÜFUSU 32.617.000 (1991)

YÜZÖLÇÜMÜ . . . . . 2.780.092 km^2

RESMİ DİLİ . . . . . İspanyolca

DİNİ . . . . . Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ. . . . . Arjantin Pesosu

Arazi ve nüfus bakımından Güney Amerika'nın ikinci büyük ülkesi. Kıtanın incelen güney parçasının en büyük bölümünü işgal eder. Arjantin, topraklarının büyüklüğü bakımından dünyanın sekizinci ülkesidir. Batı yarım küresinde ise; Kanada, ABD ve Brezilya'dan sonra dördüncü büyük memleketidir. Arjantin tarafından idare edilen topraklar (Falkland adaları, diğer bazı Güney Atlantik adaları ve Antarktika'nın bir bölümü) hariç, ülke tahminen Brezilya'nın 1/3'ü kadar geniştir. Arjantin toprakları 22°-52° güney enlemleri ile 54°-74° batı boylamları arasında yer alır. Kuzeyden güneye ölçülen maksimum uzunluğu yaklaşık 3700 kilometredir. En fazla genişliği yaklaşık olarak 1500 kilometredir. Sahil uzunluğu ise 2500 kilometreye yaklaşır. Başkent ve önemli bir şehir olan Buenos Aires, Güney Amerika'nın başta gelen limanlarındandır.

Tarihi

Amerika kıtası keşfedildikten sonra Avrupa devletleri hızla bu kıtada koloniler kurmaya başladılar. 1536'da Arjantin'e gelen İspanyollar bugün Buenos Aires olarak bilinen yerde ilk koloniyi kurdular. Fakat şehre yerleşme ancak on sekizinci yüzyılda oldu. Arjantin 1776'ya kadar İspanya'ya bağlı Peru Genel Valiliğince idare edildi. Bu seneden sonra La Plata Genel Valiliği kuruldu ve Buenos Aires genel valiliğin başkenti oldu.

1806'da Buenos Aires'in İngilizler tarafından kısa bir müddet işgal edilmesi, Arjantin'in istiklal mücadelesi için bir başlangıç olmuştur. 1808'de Napoleon'un İspanya'ya girmesi bağımsızlık mücadelesini hızlandırdı. Ülke 1812'ye doğru istiklalini kazandıysa da, 1816 yılına kadar müstakil bir devlet olduğu resmen ilan edilmedi. İstiklal hareketinin baş lideri ve kahramanı, Şili'nin de kurtarılması için öncelikle sorumlu bir kimse olan General Jose de San Martin'dir.

İkinci Dünya Harbi esnasında Arjantin hükumetlerinin gizli ve kamufle edilmiş Nazi tarafdarı tutumları, Amerika Birleşik Devletleri ve batı yarım küresinin diğer ülkeleri ile münasebetlerinin gerginleşmesine ve Arjantin'in Pan-Amerikan Konseyinden çıkarılmasına sebep oldu. Resmiyette bütün harp esnasında tarafsız kalan Arjantin, 1945 ilkbaharında müttefikler tarafına girdi. Geniş ölçüde ABD'nin desteği sebebiyle o sene sonuna doğru Birleşmiş Milletler üyesi oldu ve teşkilatın mes'elelerinde önemli bir rol oynadı.

Harpten sonra general olan Juan Domingo Peron kendine kuvvetli bir pozisyon hazırlamayı başarmış ve 1946 Şubatında Arjantin Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Eşi Eva Duvarte de Peron'un yardımıyla enerjik ve sert bir idare kurmayı başararak, zamanında, siyasi desteğini silahlı kuvvetlerden almaya

çalışan sınıflara sözünü geçirmesini bilmiştir. Basını bir devlet organı haline getirmiş ve totaliter bir rejimin başkanı olarak kendisine daha büyük yetki vermesi için anayasayı değiştirmiştir.

İşçi sınıfları arasında çok sevilmiş ve hatta kahraman olarak tanınmıştır. Fakat askeri bir darbe ile 1955'te devrilmiş, uzun seneler sürgünde yaşamış ve bilahare dönerek 1973'te devlet başkanı olmuştur. Bir yıl sonra ölmesi üzerine İsabel Peron olarak tanınan üçüncü karısı devlet başkanı oldu. Ülkenin birlik ve beraberliğini sağlıyamayınca 1976'da ordu tarafından devrildi.

Arjantin'in eski devlet başkanlarından General Galtier İngiltere'ye ait, fakat kendilerine çok yakın olan Falkland adalarını Nisan 1982'de işgal etti. İngiltere ile olan savaşı Arjantin kaybetti ve adaları İngilizler tekrar geri aldılar. Gerek yapılan savaş ve gerekse bu durumda bazı devletlerin uyguladıkları ekonomik ambargo, Arjantin'in iktisadi durumunu çok sarstı. Bu durumda askeri idare 1983 yılı sonlarında seçime giderek idareyi sivillere teslim etti. Böylece yedi sene süren askeri idareden sonra normal idare tekrar tesis edildi. 1930'dan bu yana Arjantin'de hiçbir sivil idare 6 seneden fazla iktidarda kalamamıştır. 1819 yılından bu yana 46 devlet başkanından sadece ikisi, askeri darbesiz seçimle görevini devir-teslim etmiştir. 1989'da Raul Ricardo Alfonsin'in yerine Carlos Menem (El Turco) seçilmiştir.

Fiziki Yapı

Arazi: Fiziki görünümü ve bölgeler bakımından Arjantin dört önemli fiziki bölgeye ayrılır: Kuzeyde yelpaze şeklinde uzanan batı bölgesi, güneyde Buenos Aires, tabii ağaçtan yoksun fakat bol çayırlarla örtülü olan Pampalar gerçekten büyük düzlüklerdir. En güney kısım istisna, Pampa bölgesinin tamamına yakın kısmı düzdür. Bununla beraber Atlantik'ten Andların eteklerine kadar gözle farkedilemeyecek bir yükselme vardır. Bunlar batıda muazzam bir engel meydana getirirler.

Hiç büyük nehir yoktur. Dağlardan akan sularla inen alüvyonlar, Pampaların hemen her tarafında geniş ve verimli topraklar meydana getirir. Burası dünyanın ziraate en müsait topraklarıdır. Arjantin demiryolu ağının büyük kısmı buradadır ve nüfusun yarıdan çoğu bu bölgede yerleşmiştir. Bu bölge ayrıca Arjantin motorlu vasıtalarının ve hayvanlarının çoğuna ve üretim kapasitesinin de hemen hemen hepsine sahiptir.

İkinci önemli fiziki bölge Gram Chaco olarak bilinen kuzey kesimdir. Sahanın hakim özelliği bir drenaj (akıntı-sulama) probleminin olmasıdır. Yağmur sezonunda bölgenin çoğu nehirlerin taşmasından bataklık halini alır.

Andlar, ülkenin üçüncü fiziki bölümünü teşkil ederler. Bunlar geniş bir sıra halinde kuzeydeki kurak Bolivya platosundan Güney Patagonya'nın buz örtülü dağlarına kadar uzanırlar. Bu bölgenin kuzey kesimi geniştir ve denize ulaşamayan nehirler tarafından sulanan büyük bölgeleri içine alır. Bu bölge tuz depoları, tuzlu gölleri, soğuk ve silip süpüren iklimi ile tanınır. Aconcaqua dağı batı yarım küresinin en yüksek tepesidir. Orta Arjantin'de dağ bariyeri daralır ve burada Şili ile olan hududu meydana getirir. Andlar yükseklik bakımından güneye doğru alçalır. Bu dizinin Patagonya kesiminde birçok güzel göller vardır.

Dördüncü önemli fiziki bölge Patagonya'dır. Burası Arjantin topraklarının 1/4'ten fazlasını meydana getirir. Esas itibariyle verimsiz, soğuk ve platoyu süpürüp götüren rüzgarları, son derece sisli ve hemen hemen hiç yazı olmayan bir bölge diye karakterize edilir. Arjantin'in ekonomisi bakımından Patagonya, koyun yetiştirme bölgesi olarak önemli olup, insanların yerleşmeleri bakımından çoğu yerleri elverişli değildir. Güney Amerika'nın en güney ucunda olan Tierra del Fuego adası siyasi olarak Arjantin ve Şili arasında ikiye bölünmüş olup, Patagonya'nın genel fiziki özelliklerini taşır.

Nehirler: Önemli nehirleri çok değildir. Kuzeydoğudaki Rio de La Plato sistemi üç büyük akarsuya sahiptir. Uruguay nehri; Brezilya ile Uruguay arasında tabii bir sınır meydana getirir. Paraguay ve Brezilya arasında hudut meydana getiren Parana nehri; Pilkomayo'nun bir koludur. Paraguay ile diğer bir sınırı meydana getiren Paraguay nehri de büyük nehirlerdendir. Güneye doğru önemli nehirler Rio Colorado ve Rio Negro'dur. Her ikisi de Atlantik'e dökülür.

İklim

Arjantin'in en kuzeyinde küçük bir kısım tropik bölge içine düşerse de, ülkenin çoğu orta enlemlerdedir. Buenos Aires'de sıcaklık 9 dereceden, Temmuz'da 23 dereceye çıkar. Güney Patagonya'da ise Okyanusa yakın olduğundan ısı 2 ila 13 derece arasında bulunur. Güney Amerika'nın en sıcak yeri 48 derece ile Gran Chaco'dur. Yağmur mikdarı da bütün ülkede geniş ölçüde değişir. Yağışlar doğu kesiminde ve Atlantik kıyısı boyunca çoksa da, kurak olan Pampaların ilerisinde azalır ve Andların etekleri arasında fark edilmeyecek mikdarda düşer. Ziraat ancak sulama ile mümkündür.

Tabii Kaynakları

Subtropikal kuzey bölgesi bu yörelere mahsus tabii özel bitki örtüsüne sahiptir. Bölgeye has palmiyeler, kendisinden tanin çıkarılan kıymetli Quebrocha ağacıdır. Daha az yağmur alan bölgelerde dikenli çalılıklar vardır. Arjantin ormanlarının çoğu kuzey eyaletlerinde bulunur. Andların daha aşağı kısımlarında geniş kereste ormanları da vardır. Pampalar ise her çeşit otlarla örtülüdür. Patagonya'nın çoğu verimsizdir.

Kuzey Kordilleraların hayvanları arasında lama ve cinsleri mevcuttur. Kuzeyde, daha aşağı kesimlerinde Jaguarlar, pumalar, maymun ve tavşanlar bulunur. Pampaların tabii hayvanları tilki, geyik ve yaban domuzudur Patagonya'da da; tilki, geyik ve pumalara rastlanır. Çok sayıda kuş türü mevcuttur. Nehirler, göller ve sahil sularında çok çeşitli balıklar vardır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfus ve başlıca büyük şehirleri: Nüfusun en önemli bir kısmı büyük şehirler ve hemen onun etrafındaki bölgelerde toplanmıştır. Arjantin nüfusunun yarıya yakını Buenos Aires içinde ve civarda oturur. Bu durum, şehri güney yarımküresinin ve Latin Amerika'nın en büyük şehirlerinden biri yapmıştır. Diğer önemli şehirleri Rosario, La Plata, Santa Fe ve Bahia Blanca'dır. Arjantin nüfusunun % 70 kadarı şehirlerde oturur.

Son yıllardaki ortalama nüfus artışı Amerika Birleşik Devletleri ile aynıdır. Böylece Latin Amerika'nın birçok kısımlarında olan nüfus patlaması Arjantin'de yoktur.

Arjantin halkının hemen hepsi Avrupa asıllıdır. Batı yarımküresinde, bu durum Kanada hariç en yüksek orandır. Kızılderililer ile beyazlardan meydana gelen Mertizolar 1869 nüfus sayımına göre 1/4 oranında beyazları geçmişti. O zamandan beri olan köklü değişmeler 1880'den sonra İspanya ve İtalya'dan gelen büyük göç dalgalarıyla izah edilmektedir.

Din: Arjantinlilerin % 90'dan fazlası Roma Katolik Kilisesi mensubudur. Kilise, anayasaya göre imtiyazlı bir mevkiye sahiptir. Anayasa, Cumhurbaşkanının ve yardımcısının Roma Katolik Kilisesi mensubu olmasını ön görür. 1853'ten 1930'a kadar siyasette kilise çok az rol oynamıştır. 1930'da yapılan muhafazakar devlet darbesinden sonra kilisenin siyasi nüfuzu artmaya başlamış ve 1943 askeri idarelerinden sonra da gözle görülür derecede gelişmiştir. 1954-1955'lerde kilise ile Başkan Peron arasındaki münasebetler bozuldu. 1955'de Peron'un düşürülmesinde kilisenin muhalefeti şüphesiz önemli bir faktör olmuştur.

Dil: Arjantin'in dili İspanyolca'dır. Hiçbir yerli grub ana dili meydana getirecek yeter sayıya sahip değildir. İspanyolcanın telaffuzu bilhassa Buenos Aires bölgesinde İtalyanların geniş akınıyla az çapta da olsa etkilenmiştir. İngilizce, Fransızca, İtalyanca ve diğer yabancı diller şehirlerde fazla mikdarda konuşulur. Fakat bu her şeyden önce ülkenin eğitim sistemi seviyesinin genel olarak yüksekliğini, üst sosyal tabakanın kozmopolit görünümünü aksettirir.

Eğitim: Arjantin, Latin Amerika'da okur-yazar seviyesi en yüksek olan bir ülkedir. Ülke, 19.000'den fazla ilkokula sahiptir. 6 ile 14 yaş arasında çocukların okula gitmeleri mecburidir. Milli bütçesinin % 14 kadarını eğitime harcar. Eğitimde nüfus başına harcadığı mikdar herhangi bir Latin Amerika ülkesinin iki katından daha fazladır. Arjantin altı milli üniversiteye sahiptir. En eskisi on yedinci asırlara kadar uzanan Cordoba'dır. En meşhuru 1821'de kurulmuş olan Buenos Aires Üniversitesidir. Tıp eğitimi ileridir.

Sosyal durum: Arjantin'de sosyal yapı, Buenos Aires ile iç kısımlar arasında çok farklıdır. Sosyal durum ve başkentin faaliyetleri son derece kozmopolit bir karışıklığı aksettirmektedir. Taşra toplumları an'anelerine daha çok bağlıdır.

Kültürel hayat: Kültür gelişmesi bakımından Arjantin, Güney Amerika'nın en gelişmiş ülkelerinden biridir. Kültürde esas te'sir İspanyolların olup, bunu, Fransız kültürü takib eder. Çok yakınlarda olan İtalyan göçünün büyük dalgası da kültürüne önemli katkıda bulunmuştur. Kültürün sanat yönü çok gelişmiştir. En azından Buenos Aires'de en modern Avrupa tarzını her zaman görmek mümkündür.

Siyasi Hayat

Hükumet: Arjantin bazan diktatör hükumetler ile idare edilmesine rağmen, Latin Amerika'nın en demokratik ülkelerinden biridir.

Arjantin yapı bakımından federal cumhuriyet bir idareye sahiptir. Ülke 23 eyalet ve bir federal bölgeye ayrılmıştır.

Yürüklükte olan anayasa 25 Mayıs 1953'te yürürlüğe girmiştir. Latin Amerika'nın en uzun ömürlü anayasasıdır. Lisan ve genel durumlar ile Arjantin anayasası daha ziyade ABD'ninkine benziyor ise de tatbikatı Latin Amerika devletlerine mahsus olan bir temayülle devlet idarecilerinin elinde değişiklik

göstermiştir.

Yönetim biçimi: Yürütme yetkisi, 46 üyeli senato ve 187 milletvekilli çift meclisli kongreye aittir. Senatörler her eyalet ve federal bölgeden iki tane olmak üzere halk tarafından seçilir. Milletvekilleri nüfus esası üzerine seçilir. Esas icracı halk tarafından altı senelik bir devre için seçilen başbakandır.

Her Arjantin eyaleti bizzat kendi anayasası ve hükumet mekanizmasına sahiptir. Eyalet valileri halk tarafından altı senelik bir devre için seçilir

Ekonomi

Arjantin ekonomisi daha çok tarıma dayalıdır. Kişi başına milli gelirin Latin Amerika devletleri arasında en yüksek olduğu yer Arjantin'dir. Arjantin, Meksika ve Venezuela ile birlikte Güney Amerika'nın en büyük petrol çıkaran ülkesidir. Petrol ve doğal gaz ihtiyacının hepsini kendi kaynaklarından sağlar. Buna karşılık zengin kurşun, çinko, gümüş altın, bakır, kalay, bizmut, kobalt, berilyum, manganez, tunsten ve uranyum kaynaklarından çok az faydalanılmaktadır.

Enerji üretimi, ülke ihtiyacını karşılamaz. Yeterli hidroelektrik santralları olmaması, bu ihtiyacın karşılanması için petrol ve doğal gaz üretimine ağırlık verilmesine sebep olmuştur.

Arjantin topraklarının ancak % 13'ü tarıma elverişlidir. Buenos Aires, Santa Fe ve Cordoba eyaletlerinde tarım çok gelişmiştir. Ülkede en fazla buğday üretilir. Bunun yanında soya fasulyesi, pamuk, ayçiçeği, keten tohumu, şeker kamışı, akdarı, mısır, patates ve hayvan yiyeceği olarak yonca önemli üretim maddeleridir.

Hayvancılık da ekonomide önemli rol oynar. Büyük baş hayvan yetiştiriciliği gelişmiştir. Pampalarda sığır, Patagonya'da ise koyun yetiştiriciliği yapılır. Sığır eti üretiminde dünyada üçüncü sırayı alan Arjantin, yün üreticiliğinde de çok ileridir.

Arjantin'de sanayi, birinci ve ikinci dünya savaşları arasında gelişti. Sanayileşme, şehirlerin sür'atle büyümesine sebeb olmuştur. Sanayi ürünleri arasında; petrol ürünleri, demir, çelik, çimento, otomotiv, elektrikli ev aletleri, sanayi makinaları ve donanımı, vagon, gemi, sigara, şeker, işlenmiş deri, selüloz yer almakdadır.

Ulaşım: Arjantin gelişmiş bir iç taşımacılık sistemine sahiptir. Demiryolu uzunluğu 43.200 kilometreden fazla olup, iyi bir demiryolu ulaşımı sağlar. Demiryolları, arazinin düz ve demiryolu inşası kolay olduğundan fazla yapılmıştır. Hükumet daha sonra karayolu yapımını teşvik etti. Ülke genelinde ancak dörtte biri asfaltlanmış 210.000 kilometreyi aşkın bir karayolu ağı vardır. Bilhassa Pampalarda 160.000 kilometreden fazla karayolu şebekesine sahiptir. Karayollarının çoğu demiryollarına paralel yapıldı ve devlet tarafından demiryolları ile rekabet eden bir taşıma sistemi kuruldu.

Arjantin'in iç ve dış hatlarda iyi bir hava yolları şebekesi vardır. Buenos Aires havaalanı, şehirden uzak mesafede olmasına rağmen, dünyanın en iyi alanlarından biridir. Nehir trafiği bilhassa yük taşımacılığı için Uruguay ve Parana nehirleri üzerinde önemlidir. Parana üzerindeki Rosario geniş bir iç limandır. Buenos Aires, Atlantik üzerinde dünyanın en işlek limanlarından biridir. La Plato ve Bahia Blanca diğer önemli limanlarıdır.

Dış ticaret: Arjantin dış ticaretinin başlıcaları, bütün ihracatın % 94'üne yakınını teşkil eden ziraat ve hayvan mamülleridir. Bu ihracatın başlıcası et, hububat, yağlı tohumlar ve yün olup, yarıdan fazlası Avrupa'ya yapılır. Belli başlı alıcısı; İngiltere, Flemenk ve Batı Almanya'dır. İthalatın ihracattan fazla olması, Arjantin hükumetleri için daima problem olmuştur. Son yıllardaki enflasyon ise memleket ekonomisini oldukça kötü duruma düşürmüştür.

ARK KAYNAĞI (Bkz. Kaynak)

ARK LAMBASI (Bkz. Lamba)

ARKEOLOJİ;

Alm. *Arkeologire (f),* **Fr.** *Archéologie,* **İng.** *Archeology.* Eski zamanları, bütün abidelerine ve maddi kalıntılarına bakarak inceleyen, tarihe yardımcı olan bir bilim dalı. Yunancadaki arkhaios, eski ve logos, bilim kelimelerinden gelir. Arkeolojinin inceleme sahasına her türlü san'at eserleri, şehir kalıntıları, abideler ve çeşitli eşyalar girer. Bu malzemelere dayanarak eski çağların tarihini canlandırmaya çalışır.

Arkeolojinin temeli, insan tarafından yapılmış elle tutulan her eseri inceleyerek, herbiriyle insanlık tarihinin bir safhasını ortaya çıkartmaktır. Arkeologlar, bu incelemeleri esnasında filoloji, antropoloji, jeoloji, etnografya, coğrafya, nümismatik, sanat tarihi gibi yardımcı ilim dallarından geniş çapta

faydalanırlar.

Arkeolojik bir eserin ortaya çıkarılması için başlıca dört safha vardır:

1. Keşif : Tarihi belgeler, mahalli adetler, rastgele buluşlar veya gerektiğinde yapılan sondajlarla toprak yüzeyinin metodlu bir şekilde taranmasıdır.

2. Kazı : Eski arkeologlar sadece eşya aramakla yetinirlerdi. Şimdi ise bölgenin tarihi incelemesi yapılmaktadır. Kazı ile üzerinde çalışılan bölgenin yerleşme alanları, mezarları, kuyuları, temel hendekleri ortaya çıkarılır.

3. Buluşların teknik incelenmesi : Bu safhada ele geçen eşyanın üslub ve estetik incelenmesi yapılarak, yapıldığı yer ortaya çıkarılır. Günümüzdeki en son teknik buluşlardan da (radyoaktivite) faydalanarak, bulunan eşyanın yapılış senesi ve yeri tespit edilmektedir.

4. Kalıntıların korunması : Yeryüzüne çıkarılan bir çok eşya ışık, ısı ve iklim şartlarının tesiriyle hemen bozularak dağılmaktadır. Bunun önüne geçmek için, temizleme ve restorasyon atölyelerinde, kimyevi bazı işlemler sonucu bunlar muhafaza altına alınmakta ve böylelikle eski eserler korunabilmektedir.

Arkeolojik çalışmaların başlangıç tarihi bilinmemekle beraber, insanoğlu, çok eski devirlerden beri geçmişini incelemeye başlamıştır. Rönesansta arkeolojik çalışmalar sanat tarihi ile beraber mütalea edilir şekilde gelişmiştir. Fransız Caylus ve Alman Winckelmann, arkeolojiyi ilgi çekici ilim haline getirmiştir. Winckelmann, aynı zamanda arkeoloji ilminin kurucusudur. K.O. Müller adındaki Alman arkeolog, eserlerin metotlu olarak nasıl inceleneceğine dair ilk defa çok esaslı kaideler ortaya koymuştur. Müller'e göre eserler yapıldıkları çağlara, kullanma maksatlarına göre; bundan başka cinslerine göre de tasnif edilmelidir ki, eserin mahiyeti tam olarak anlaşılabilsin. Bu görüşleriyle Müller, arkeolojinin gelişmesinde yeni adımlar atmıştır.

Arkeolojinin en çok tekamül ettiği çağ on dokuzuncu asrın sonu ile yirminci asrın başı olmuştur. Ön Asya'da kullanılan çivi yazısının okunması, hiyeroglifin çözülmesi; eski medeniyetlere alakanın artmasına sebep olmuştur.

Mısır'da ve Mezopotamya'da başlayan kazılar da Orta Asya medeniyetlerini ortaya çıkartmıştır. Bu bölgede kazılar yapan Alman, Fransız, İngiliz arkeologların ortaya çıkardıkları saraylar, tapınaklar, kitaplıklar ve yazılı belgeler, Yunan sanatının eski çağlardan kalma yegane medeniyet eseri olmadığı sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Sualtı arkeolojisi: 1950'den sonra ilmi temellere dayalı olarak Sualtı arkeolojisi kazıları da başlamıştır. Dalgıç elbiselerinin bulunması, bu alanda önemli ilerleme kaydedilmesine sebep olmuştur. Narbonne'deki Augustus tapınağının 13 parça mermer sütunları ve lentoları deniz altından çıkarıldı.

Türkiye'de ilk ilmi Sualtı arkeolojisi çalışmaları, G. Bass başkanlığında Antalya-Gelidonya bataklığında başlatılmış oldu. Bu çalışmalar Bodrum-Yassıada batağı çalışmaları ile halen devam etmektedir.

ARKHİMEDES (Bkz. Arşimet)

ARKTİK (Bkz. Kuzey Kutup Bölgesi)

ARMSTRONG, Neil;

Ay'a ilk defa ayak basan insan. ABD'nin Ohio eyaletinin Wapakonata kentinde 5 Ağustos 1930'da doğdu. Purdue Üniversitesini bitirdi. 1949-1952 yıllarında uçak gemilerinde pilot olarak görev yaptı. Kore savaşlarına katıldı. Milli Uzay ve Havacılık Teşkilatına 1955'te girerek deneme pilotu oldu. Feza ile ilgili çalışmalara katıldı. 1962 yılında astronot görevi verildi. Apollo 5, 8, 11 projelerinde görev aldı.

16 Temmuz 1969 saat 09.32'de, arkadaşları Aldrin Edwin, Collius Mike ile birlikte Apollo-11 içinde Ay yolculuğuna çıktı. Apollo'nun fezaya atılışını Florida'da 55 ülkeden 3493 muhabir ve bir milyona yakın insan takib etti. Apollo-11 kalkışından 102 saat 47 dakika sonra Ay'a iniş yaptı. Ay'da gerekli incelemeleri yaptıktan sonra başarı ile dünyaya döndü.

Neil Armstrong 1971 yılında Cincinati Üniversitesinde mühendislik bilimleri profesörü olarak ders vermeye başladı.

Ay'a inişten tam 14 yıl sonra Şubat 1983'te Armstrong, bir konferans vermek için Mısır'a gitti. Konferansın sonuna doğru dışarıdan gelen bir sesi duyan Armstrong, büyülenmiş gibi yerinde dura kaldı. Bütün dikkatiyle daha önce işittiğini tahmin ettiği bu sesi dinledi. Duyduğunun ne olduğunu sorduğunda, "Ezan sesi" olduğunu söylediler. Armstrong ise; "Bu ses, Ay'a ilk ayak bastığımda duyduğum, ürperdiğim sestir. Önceleri kulaklarımın uğuldadığını zannetmiş, fakat bu sesi daha sonra

tekrar duyarak titremiştim!" diye cevab verdi. Bazı kaynaklarda kendisinin Müslüman olduğu bildirilmektedir.

ARMUT (Pyrus communis);

Alm. *Birne (f),* **Fr.** *Poire,* **İng.** *Pear.* **Familyası:** Gülgiller (Rosaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Her yerde.

Memleketimizin her yerinde yetişen küçük çekirdekli, tatlı sulu, lezzetli bir meyve. Çiçekleri beyazdır. Elma ve ayva ile aynı özelliğe sahiptir. Yenilen etli kısmı çiçek ekseninin etleşmesinden meydana gelmiş "yalancı meyva" kısmıdır. İçinde bulunan şekerli maddeler, A, B_1, B_2 ve C vitaminleri sayesinde besleyici ve ferahlık vericidir.

Ana yurdu Önasya ve Anadolu'dur. Avrupa'ya Anadolu'dan yayılmıştır. Tarihi kayıtlara göre Etiler zamanında armut yetiştirildiği anlaşılmaktadır.

Armut, çekirdekten aşı ile üretilir. Tabii olarak yetişen "ahlat" (Pyrus elaeagnifolia) denilen yabani armut ağaçlarına iyi cins aşı yapmak suretiyle de elde edilir.

Kökü, kazıkkök biçiminde olduğundan; derin toprak, kireçli ve kuvvetli yer ister. Bakımı gerektiren meyva ağaçlarındandır. Bakımı yapılmadığı takdirde asalakların dadanmasıyla çeşitli hastalıklar meydana gelir. Kurağa en dayanıklı ağaçlardandır. Bir ağaçtan 50-400 kg kadar meyve alınır.

Başlıca üç çeşidi vardır:

a) Kış armudu: Ankara armudu, Azdavay armudu, Malatya armudu, Tokat (çiçek) armudu, sarı armut gibi çeşitleri bulunur.

b) Güz armudu: Hacı Hamza, Hamidüsükkari gibi çeşitleri vardır.

c) Yaz armudu: Göksulu, Ürüngüs, Akça armut gibi çeşitleri mevcuttur.

Kullanıldığı yerler: Ekonomik değeri olan, besleyici özellikte, sulu ve leziz bir meyvedir. Mideyi kuvvetlendirir. Hazmı kolaylaştırır, ferahlık verir. Halk arasında barsaklardaki parazitlere karşı kullanılır.

ARNAVUTLUK

DEVLETİN ADI .... Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Tiran

NÜFUSU 3.300.000 (1991)

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 28.748 km^2

RESMİ DİLİ ..... Arnavutça

DİNİ ..... % 70 İslamiyet, % 70 Hıristiyan ve ateist

PARA BİRİMİ..... Lek

Balkan yarımadasının en küçük devleti. Doğusunda ve kuzeyinde Yugoslavya, güneydoğusunda Yunanistan, batısında İon ve Adriya denizi bulunur. 42°39'-39°38' kuzey enlemleri ile 19°16'-21°04' doğu boylamları arasında yer alır. Kuzeyden güneye 340 km, doğu-batı doğrultusunda en geniş yeri 155 kilometredir.

Tarihi

Arnavut halkı, M.Ö. 2000 yıllarında Balkan Yarımadasına yerleşen İlliryalıların torunlarıdır. İllirya M.Ö. 167 yılında Romalılar tarafından zaptedildi ve 500 yıl Romalılar tarafından yönetildi. Ancak bu bölgenin iç kısımlarında yaşayan İlliryalılar, Romalıların baskılarına uzun müddet karşı koydular. İşte bunlar, Roma İmparatorluğunun 395'te parçalanmasından sonra Arnavutluk ve Arnavut adlarını aldılar ve Doğu Roma İmparatorluğunun bir parçası oldular.,

1468 yılında Osmanlılar Arnavutluk'u zaptettiler ve uzun müddet burayı idareleri altında bulundurdular. Osmanlı Devletinin adil idaresinden mennun olan Arnavutlar kendi istekleri ile 17. yüzyılda İslamiyeti kabul ettiler. Dini yaymak için gayret gösterdiler. Osmanlılar burada askeri teşkilat kurdular ve süvari birlikleri teşkil ettiler. Arnavutlar zamanla kendi kültürlerini bırakarak Osmanlı kültürünü benimsediler. 1912'de Osmanlı idaresinden ayrıldılar. Ancak tam müstakil olmayıp, büyük devletlerin kontrolü altında kaldılar. Birinci Dünya Savaşından sonra 1925'te cumhuriyet ilan edildi. Ancak cumhurbaşkanı olan Zoğu, 1928'de cumhuriyeti krallığa dönüştürdü. Bu sıralarda bir ekonomik krize girdi ve nihayet İkinci Dünya Savaşında İtalyanlar tarafından işgal edildi. 1944 yılında, komünistler hükumeti kontrol altına

alarak, komünist bir idare kurdular. 1961 yılına kadar Rusya ile sıcak münasebetlerde bulundular. 1961'de Rusya ile bağlılıklarını keserek Çin ile anlaştılar. Böylece Çin ile ittifak kuran ilk Avrupa devleti oldular. Ancak son yıllarda Çin ile de yakınlıklarını dondurdular. Daha sonra Yugoslavya ve bazı Avrupa ülkeleriyle ticari ve diplomatik münasebetler kurdular. 1976 Aralık ayında kabul ettiği yeni anayasa ile Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti adını aldı. Devlet başkanlığına Arnavutluk Emek Partisi Genel Sekreteri Enver Hoca Getirilidi. 1985'te Enver Hoca'nın ölümü üzerine Emek Partisi genel sekreterliğine getirilen Ramiz Alia aynı zamanda Devlet Başkanı da oldu. 31 Mart 1990'da yapılan ilk çok partili seçimleri Emek Partisi kazanmasına rağmen ülkede iç kargaşalık başladı. Bunun üzerine çok sayıda halk ülkeden göç etti.

Fiziki Yapı

Yüzey şekilleri: Arnavutluk dağlık bir ülke olup, yarıdan fazla bölgesinin yüksekliği 1000 metreyi geçmektedir. Alplerin uzantısı olan Dinar Alpleri, Arnavutluk'ta önemli bir yer kaplar. İç tarafta dağlar arasında vadiler bulunur. Batıya doğru gittikçe dağlar yüksekliklerini kaybederler. İç Arnavutluk'un kenar dağları kalkerlerden meydana gelmiştir. Dağların en yüksek yeri Korab olup 2750 metredir.

En önemli akarsuları Drina ve Semendi'dir. Bu ırmaklar Yugoslavya topraklarından çıkarlar, Arnavutluk'tan Adriya Denizine dökülürler.

İklim

Arnavutluk küçük bir ülke olmasına rağmen arazi yapısının çeşitliliğinden dolayı farklı iklim bölgelerine sahiptir. Başlıca üç farklı iklim tipi görülür: Birincisi; güney kesimlerde yer alan kışları ılık ve yağışlı, yazları sıcak ve kurak Akdeniz iklimidir. İkincisi; kuzey ve iç kısımlarda görülen nemli iklimdir. Üçüncüsü ise; kuzeydoğu kesimlerinde görülen, yazları yağışlı ve ılık, kışları sert ve kurak geçen Alp iklimidir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Dil: Arnavutluk dili, Hint-Avrupa dil ailesine mensuptur. Eski İllirya dili, fakirliği sebebiyle Arnavutluk'u hakimiyeti altına alan bir çok ülke dilinin te'siri altında kalarak zenginleşti. Arnavutluk dilini zenginleştiren diller; Yunanca, Latince, Türkçe, Slav ve Roma dilleridir.

Nüfus: Arnavutluk halkının tamamı aynı ırktandır. Ahlak yapısı ve alışkanlık yönüyle birbirlerine bağlılıkları halkının ortak özelliklerindendir. Halkın bir kısmını Yunan, Romen, Bulgar ve Türkler teşkil eder. Dil olarak Latince, Yunanca, Türkçe ve Slavik Romanca konuşulur.

Arnavutluk halkı iki gruba ayrılır : Gheg ve Tosk. Gheg olan halkın çoğunluğu Müslümandır. İkinci Dünya Harbine kadar halkının % 80'i Müslüman, % 20'si Hıristiyan idi. Komünist idarenin tahakkümü altına girdikten sonra dini inanç ve yaşayışları yasaklandı. Böylece halk dinlerinden koparıldı. Yeni nesiller dinsiz olarak yetiştirildi. Bütün dini ibadethaneler kapatıldı. İki bin cami ve mescit ve yüze yakın kilise yakılıp yıkıldı. Sadece Tiran'da Etem Bey Camii ile Jirakostra'daki cami yıkılmadı. Bunlar ise, dinsizlik propagandası için müze olarak kullanıldı.

Tabii Kaynakları

Arnavutluk topraklarının üçte biri ormanlarla kaplıdır. Akdeniz kıyısındaki düzlükler makiliktir. Arnavutluk'ta üç binden ziyade bitki türü çeşitli sanayilerde ve tıpta kullanılır. Sayıları azalan yabani hayvanlar koruma altına alınmıştır.

Dağlık toprakları maden kaynakları bakımından zengindir. Düşük kaliteli linyit kömürü, petrol ve doğal gaz önemli enerji kaynaklarıdır. Ayrıca, krom, nikel, bakır, demir, kurşun, kükürt, çinko boksit yatakları da vardır.

Ekonomi

1925 ve 1939 yıllarında ekonomik olarak İtalya'ya bağlıydı. 1938- 1944 yılları arasında ziraat ve endüstri zayıfladı. 1945-1955 yılları arasında hükumet, ziraatin kuvvetlenmesi için çalışmalar yaptı ve bu sahada kalkındı. 1960 yılından sonra kollektif ziraate başlandı. Şeker ve dokumacılıkta biraz ilerlediler. Komünizm idaresi gelince halkın yapmış olduğu ziraat planı geçersiz sayılarak komünistler kendi planlarına göre kollektivizme dayanan ziraat sistemi getirdiler. Komünist partisinin başa geçmesiyle başgösteren çeşitli ekonomik problemler çözülmediği gibi, daha da çıkmaza girdi.

Endüstri: 1945-1947 yılları arasında komünist idare tarafından alelacele devletleştirilen sanayi kuruluşları birinci ve ikinci beş yıllık kalkınma planlarının uygulandığı yıllarda % 20 üretim artışı gösterdi. 1961-1965 yılları arasında uygulanan 3 yıllık kalkınma planında bu artış % 6'ya düştü.

Ziraat: 1945-1955 yılları arasında hükumetin büyük toprakları küçük parçalar halinde köylülere dağıtılarak kollektif ziraate geçilmesini hedef alan kararı önceleri köylülerce kabul edilmedi, ancak bu

hususta ısrarlı olan idarenin baskısı ile 1960'lı yılların ortalarında Arnavutluk topraklarının % 60'ında kollektif ziraate geçildi.

Dış ticaret: İç ve dış ticaret sıkı bir devlet kontrolü altındadır. Dış ticaretinin % 90'ını sosyalist ülkelerle yapan Arnavutluk, büyük ölçüde mineral, zirai mahsuller, işlenmiş ve yarı işlenmiş mamul madde ihraç ederken; makina ve sanayi hammaddesi ithal etmektedir.

Ulaşım: Arnavutluk'ta, kara ve demiryolu ulaşımı gelişmiştir. Demiryolu hattı ülkeyi boydan boya geçer. Adriya denizinde önemli limanlar bulunur. Tiran yakınındaki Rinas Havaalanı Arnavutluk'un tek milletlerarası havaalanıdır.

ARND, Fritz;

Yirminci asrın büyük kimyagerlerinden. 1885'te doğdu. Kimya öğrenimini Freiburg Üniversitesinde gördü. 1908 Breslau Üniversitesinde profesör oldu. Birinci Dünya Savaşı yıllarında (1915) memleketimize geldi. Ülkemizde akademik kimya öğrenimini başlatmak ve geliştirmek için çağrılmıştı. İstanbul'da Darülfünun'da uzun yıllar kimya profesörlüğü yaptı. İstanbul'un işgal kuvvetlerinin eline geçmesi ile, 1918 yılında memleketi Almanya'ya döndü. 1934 yılında İstanbul Üniversitesine Ordinaryus profesör olarak davet edildi. İyi Türkçe konuşurdu. İkinci defa gelişinde 21 yıl süreyle Türk kimyagerlerinin akademik yetiştirilmesi, eğitimlerinin düzenlenmesi görevinde yılmadan çalışmıştır. 1955 yılında Almanya'ya geri döndü. Hamburg'da 1969 yılının sonunda öldü. Kıymetli din kitapları yazan Hüseyin Hilmi Işık, 1936 senesinde, Arnd'ın yanında çalışarak organik bir cisim keşfetti. Bu buluş, İstanbul Fen Fakültesi Dergisi, 1937 senesi, ikinci cildin ikinci sayısında ve Berlin'de çıkan 1937 yıl ve 2519 sayılı Almanca **Zentrall Blatt** kimya kitabında "Işık Hilmi" adı ile yazılıdır.

Profesör F. Arnd, İstanbul'da çıkan Türkçe **Tecribi Kimya** kitabında Aristo için şöyle diyor: "Fen ve ilim terakkisinin, hemen hemen bin beş yüz sene içinde durmuş olması kısmen Aristo felsefesinin kabahatidir."

Türkçeye tercüme edilip, İstanbul Üniversitesinde uzun yıllar okutulan Anorganik ve Organik kimya kitapları vardır.

AROMATİK BİLEŞİKLER;

Alm. *Aromatische Verbindungen (f),* **Fr.** *Composées aromatiques,* **İng.** *Aromatic compounds.* Benzen, benzen türevleri ve naftalin, antrasen gibi benzen halkası ihtiva eden bileşikler sınıfı.

On dokuzuncu asrın ikinci yarısından beri ekseriya nebati kökenli büyük sayıdaki organik bileşikler diğer bileşiklerden farklı olarak karakteristik hoş bir kokuya sahip olmaları sebebiyle aromatik bileşikler diye adlandırılmıştır. Bu bileşikler, keklik üzümü yağı, kumarin, benzoik asit, simol ve anilin dahil, halen aromatik bileşikler diye anılmaktadır.

Alman kimyacı Friedrich Kekule, benzen için aşağıdaki yapıyı teklif ettikten sonra aromatik bileşikler diğer bileşiklerden yapı bakımından farklandırılmıştır. Kekule'nin bu görüşünü diğer kimyacılar da geliştirdi; altı karbon atomu ve altı hidrojen atomu heksagonal bir yapı verecek şekilde bağlanmıştır. Her karbon atomuna bir hidrojen atomu ve her bir karbon da iki karbon atomuna bağlıdır.

FORMÜL VAR!!!!!! (1)

FORMÜL VAR!!!!!! (2)

Benzendeki altı tane CH grubu fonksiyon bakımından eşdeğerdir. Elektronlar karbon atomları arasında değişebilir. Bu bakımdan benzen için yukarıdaki iki gösterme şekli söz konusu olur.

Aromatik bileşikler kapalı bir benzen halkası çekirdeğini (C_6H_5) ihtiva ederler. Benzen çekirdeği bazı karbonlar arasında doymamışlık demek olan çift bağlar varlığı ile gösterilir. Hückel teorisine göre konjuge (4n+2)p elektronu ihtiva eden, halkalı, düzlem organik moleküller aromatiktirler. Bu şartlardan birisi olmadığında aromatiklik vuku bulmaz. n= 0,1,2,.... olabilir. Doymamış bağları bulunan bileşikler reaksiyona rahat girerken, aromatik bileşikler girmezler. Asetilen gibi alifatik doymamış bir bileşik, bromla rahat reaksiyona girdiği halde benzen bromla oda sıcaklığında yavaş reaksiyon verir.

Alifatiklerle aromatikler arasındaki bir diğer fark bağlı gruplar durumundaki davranışlardır. Alifatik halojenürler (bir hidrokarbon zinciri ile hidrojenin yerine geçmiş bir halojen atomundan müteşekkil) kaynar alkali sulu çözeltisi ile reaksiyon verir. Halbuki aromatik halojenürler aynı muamele altında inerttirler (etkilenmezler). Benzen molekülü yalnız başına alifatik bileşiklerle kıyas edildiğinde çok kararlıdır. Mesela etilen C_2H_4 (alifatik bir bileşik) bazik ortamda 0°C'de bile potasyum permanganat ile reaksiyona girerken, benzen 100°C'de dahi değişikliğe uğramaz. Buna rağmen aromatiklik için en iyi

ölçü aromat halkasına bağlı olan protonların “H-NMR”da olefinik protonlara göre 1-2 ppm daha aşağı alanda rezonans olmalarıdır.

Aromatik bileşikler aynı zamanda birbirine katılmış iki veya üç benzen çekirdeği bulunan bileşikleri de ihtiva ederler. Mesela, naftalin iki, antrasen ise üç benzen çekirdeği ihtiva eder.

Flor, klor, brom, iyot ve birçok fonksiyonel grubun benzendeki bir hidrojenin yerine geçmesiyle birçok aromatik bileşik türer. Bunların içinde en çok bilinenleri karboksilli asitler (COOH grubu ile karakterize), ketonlar (CO grubu ile karakterize), fenoller (OH ile karakterize) aminler (NH_2 ile karakterize) ve nitro bileşikleri (NO_2 ile karakterize)dir.

AROMATİK BİTKİLER;

Alm. *Aromatische Pflanzen (f),* **Fr.** *Plantes aromatiques,* **İng.** *Aromatic plants.* Kokulu bitkiler; Eski Yunanca’da “aroma” nebati veya hayvani çeşitli maddelerden yapılan "koku" manasına gelmektedir. Koku alma hissini etkileyen ve gaz haline geçmiş bir maddeye aroma denebilir. Bu maddeleri ihtiva eden nebati veya hayvani maddelere de “aromatik maddeler” denir.

Aromatik bitkiler, “uçucu yağ” (eterik yağ) taşıyan bitkilerdir. Uçucu yağlar, bitkilerden su buharı damıtması ile elde edilen, oda sıcaklığında sıvı olan, bazan donabilen, uçucu, kuvvetli kokulu ve yağımsı karışımlardır.

Aromatik bitkilerden elde edilen uçucu yağlar açıkta bırakılınca, oda sıcaklığında bile buharlaşabildiklerinden ve güzel kokulu olduklarından “esans” ismiyle de anılırlar. Esans denmesinin bir başka sebebi de parfümeride (ıtriyatçılıkta) kullanılmalarıdır.

Aromatik bitkiler, daha çok, sıcak iklimli bölgelerde yetişmektedir. Tropik ve subtropik bölgelerle, ılıman iklim kuşağının sıcak bölgelerinde de aromatik bitkiler bulunmaktadır. Memleketimizi de içine alan Akdeniz bölgesi, kokulu bitkiler açısından en zengin bölgelerden birisidir.

Bazı bitki familyaları uçucu yağ taşıyan cinsleri sebebiyle önem kazanmışlardır. Narenciye, nane, kekik, lavanta, anason, gül, karanfil vb. türler değerli uçucu yağ, dolayısıyla koku kaynaklarıdır. Eczacılıkta ve sanayide kullanılan uçucu yağların çoğu Akdeniz bölgesi bitkilerinden elde edilmektedir. Memleketimiz uçucu yağ veren bitkiler açısından çok zengin bir ülkedir.

Aromatik bitkide kokuyu meydana getiren uçucu yağlar, bitki organlarının herhangi birinde olabilir. Misal olarak çiçekte “lavanta çiçeği”, taç yapraklarda “gül”, yapraklarda “nane”, meyvede “anason”, otsu kısımda “kekik”, kabukta “tarçın kabuğu” ve kökte “kediotu kökü” verilebilir.

Uçucu yağlar bitkide biyolojik bir olaya katılmak için meydana gelmiş değillerdir. Bunlar belki de bitkinin faydasız metabolizma ürünlerinin atılmasında rol oynuyorlar. Bazı araştırıcılara göre uçucu yağlar koruyucu ajandırlar. Bitkinin yaralanması sonucu meydana gelen reçineleri çözücü olarak görev yaparlar. Uçucu yağların, böcekleri kaçırıcı veya çekici görevleri olduğunu savunanlar da vardır.

Böcekleri kaçırıcı nitelikte olanları, yaprak ve çiçeklerin korunmasına yardım eder, çekici etkide olanları ise, tozlaşmada yardımcı olurlar.

Aromatik bitkide kokuyu meydana getiren uçucu yağlar çok sayıda bileşiğin karışımından meydana gelmişlerdir. Bu sebeple kimyasal yapı bakımından büyük farklılıklar gösterirler. Uçucu yağlarda bulunan çeşitli maddeler 4 grupta toplanabilir:

a) Terpenik maddeler,

b) Aromatik maddeler,

c) Düz zincirli hidrokarbonlar,

d) Azot ve kükürt taşıyan bileşikler.

Büyük çoğunluğu terpenik maddelerden meydana gelmiştir. Bir kısmında da aromatik diziden maddeler çoğunluktadır. Uçucu yağları tanımak için Sudan-III boyası kullanılır. Bu boya ile turuncu bir renk verirler.

Kullanıldığı yerler: Eczacılıkta kullanılan uçucu yağlar en başta lezzet ve koku değiştirici olarak kullanılırlar. Bununla beraber tedavi edici etkisi olan uçucu yağlar da vardır. Hemen hemen bütün uçucu yağlar antiseptik, yani hastalık yapıcı mikroplara karşı koruyucu özelliktedir. Bazıları da antibiyotiktir.

Tedavide uçucu yağlar şuralarda kullanılır: Solunum ansiteptiği (okaliptüs yağı), idrar söktürücü (ardıç esansı), mantar hastalıklarına karşı (kekik yağı), barsak parazitlerine karşı (kenopod esansı), mide

salgısını artırıcı (nane yağı), gaz söktürücü (anason yağı), adet söktürücü (sabin yağı).

Uçucu yağların bir çoğu zehirli (toksik) etki gösterir. Mukozaları tahriş eder, sinir sistemini uyuşturur.

ARPA (Hordeum sativum);

Alm. *Gerste (f),* **Fr.** *Orge,* **İng.** *Barley.* **Familyası:** Buğdaygiller (Gramineae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu'nun her yeri.

En önemli hububatlardan birisi. Arpanın tarihçesi çok eskilere dayanmaktadır. Eski Mısır hiyerogliflerinde ve piramitlerinde arpa resimlerine rastlanmaktadır. Genellikle ılıman ve sıcak iklimleri seven arpanın anavatanı Önasya'dır. Buğday kadar verimli olmamakla birlikte kıraç ve verimsiz topraklarda, farklı iklim şartları altında yetiştirilebildiği için dünya hububat üretiminde önemli bir yer tutmaktadır. Arpanın zirai işlemleri diğer buğdaygillerle aynıdır. Üstelik daha kısa bir zamanda ve daha erken yetişmektedir. Ekimin yapıldığı mevsime göre ikiye ayrılır.

Yazlık arpa: Genellikle yazların çok kısa sürdüğü yüksek ve soğuk bölgelerde ilkbaharda ekilir.

Kışlık (Güzlük) arpa: Alçak ve ılıman bölgelerde sonbaharda ekilir.

Arpanın ekim alanı buğdaya nazaran çok geniştir. Buğdayın yetişmediği yüksekliklerde (2500 metre) yetiştiği gibi, 70° kuzey paraleline kadar olan yerlerde de yetişir. Kuvvetli ve sulak topraklarda buğdaydan daha fazla verim alınabilir. Bu yüzden köylüler en kuvvetli tarlalarına arpa ekerler ve bu tarlalara arpalık derler.

Arpa başakları, uzun kılçıklı ve tek çiçeklidir. Yaprakları buğdaydan daha geniştir. Boyu bir metre kadardır. Yeşilken biçilerek hayvan yemi olarak kullanıldığı gibi, samanı da çok makbüldür. 12'den fazla türü mevcut olan arpa, başak şekillerine göre iki ana grupta toplanabilir:

Hordeum distichum türünde başaklar iki sıralıdır. Taneleri az fakat dolgundur. Genellikle malt imali için yetiştirilir. Arabistan'da ve benzer iklim özelliklerini taşıyan bazı bölgelerde tabii olarak yetişen yabani arpanın da başakları iki sıralıdır.

Hordeum polysticum türünde başaklar çok sıralı, genellikle 5-6'lıdır. Hayvan yemi olarak yetiştirilir.

Kullanıldığı yerler: Besin değeri çavdardan yüksek, buğdaydan düşüktür. % 69 nişasta, % 0.7 protein ihtiva eder. Genellikle hayvan yemi olarak kullanılmaktadır. Bazı yerlerde unundan ekmek de yapılmaktadır. Fakat kepeği tam olarak alınsa bile buğdaya nazaran sindirimi çok zordur. Malt imalinde iki sıralı arpa tercih edilir.

Dünyada arpa üretimi(milyon ton olarak):

1979 ..... 158.215
1980 ..... 160.118
1981 ..... 152.301
1982 ..... 164.259
1983 ..... 171.828
1985 ..... 176.435
1986 ..... 180.441
1990 ..... 181.248

Türkiye'de arpa üretimi (milyon ton olarak)

1981 ..... 5.900
1982 ..... 6.400
1983 ..... 5.425
1984 ..... 6.500
1985 ..... 6.500
1986 ..... 7.000
1987 ..... 6.900
1988 ..... 7.500

1991 ..... 7.000

ARPACIK;

Alm. *Gerstenkom,* **Fr.** *Orgelet,* **İng.** *Sty.* Göz kapağının, bilhassa gençlik yıllarında vuku bulan ağrılı bir iltihabı. Arpacık, iç ve dış arpacık olarak ikiye ayrılır:

Dış arpacık: Kirpik yağ bezlerinin (moll bezleri) cerahatlı iltihabı. Göz kapağı ve kulak önünde bulunan lenf (akkan) düğümleri şişer. Arpacığın biri iyileştikten sonra, arkasından bir ikincisinin meydana gelmesine ve bunu diğerlerinin takib etmesine sık olarak rastlanmaktadır.

İç arpacık: Göz kapağı kıkırdağı içindeki yağ bezlerinin iltihaplanmasıdır. Bu bezler meibom bezleridir. Göz kapağının iç kısmı görülmedikçe iç arpacık iltihabını görmek mümkün değildir. Hastalık ekseriya sekel (araz) bırakmadan iyileşir. Bazı hallerde ise göz kapağı absesi teşekkül edebilir. Bu olayın meydana gelmesi halinde ağrı ve gerginlik hissi dayanılmaz hal alabilir. Ekseri çabuk iyileşir. Fakat çok çabuk da bir ikincisi teşekkül eder. Bilhassa müzmin göz kapağı iltihaplarında sık sık arpacık olur.

Tedavisi: Arpacık çıktığında ve göz kapakları çapaklandığında tedavi etmek için, bir cezve suda yarım çay kaşığı asid borik kaynatılır. Sıcak asid borikli suya pamuk batırılır. Sırt üstü yatan hastanın gözü üstüne konur. Soğuncaya kadar 2-3 dakika bu pamuk göz üstünde durur. Koyarken pamuğun dayanabilecek kadar sıcak olması lazımdır. Antibiyotikli göz merhemleri de arpacığa iyi gelir.

ARPAEMİNİZADE SAMİ;

On sekizinci asır Osmanlı şair ve hattatı. Asıl adı, Mustafa'dır. Arpaemini (Ticaret Bakanı) Osman Efendinin oğlu olduğundan Arpaeminizade diye şöhret buldu. İstanbul'da doğmuş olup, doğum tarihi belli değildir. Tahsil hayatından sonra haceganlık mesleğine girdi. Sıra ile Arpaeminliği katipliği, evkaf muhasebeciliği ve şehreminliği vazifelerinde bulundu. 1725'de piyade mükabelecisi, 1730'da ise İsmail Asım Efendinin halefi olarak Sultan Birinci Mahmud zamanında vak'anüvis tayin edildi ve bu vazifedeyken 1733 senesinde İstanbul'da öldü. Yeni Ali Paşa Camii bahçesindeki mezarlığa defnedildi.

Arpaeminizade Sami, hattatlığından çok şairliği ile tanındı. Duygulu bir şair olan Sami'nin dili ağırdır. Anlatımında ilk bakışta bir kapalılık görülür. Renkli bir anlatıma sahib olan şiirlerinde söylemek isteneni anlamak için biraz düşünmek lazımdır. Sanat yapmayı ön plana aldığından, manaya ait san'atlara çokça yer vermiştir. Şiirlerinde daha çok tasavvufi aşk ve hikmet konularını işlemiştir. Şiirlerinde Baki, Naili, Fehim, Vecdi ve Nabi'nin te'siri görülür. Bu divan şairlerinin te'sirini kendi şiir anlayışı içinde eritmiştir. Encümen-i şuaranın içinde yeralan, Leskofçalı Galip, Yenişehirli Avni ve Namık Kemal'e te'sir etmiştir. Bir bakıma Naili ile Galib arasında bir köprü sayılmaktadır.

Sami'nin bilinen iki eseri vardır. Birisi şiirlerinin toplandığı **Divan**'ıdır. Bu eser, Mısır Bulak Matbaasında 1837 senesinde basılmıştır. Diğeri ise; **Tarih-i Vekayi'**dir. Bu eserinde 1730'dan 1733 senesine kadar gelen Osmanlı tarihini yazmıştır. Eser, 1784 senesinde **Tarih-i Sami** ve **Şakir ve Subhi** adıyla basılmıştır. Basılan bu eserin 1-70 varakları Şami ve Şakir'e aittir.

ARPALIK;

Osmanlılarda devlet memurlarına vazifeleri sırasında maaşlarına ilaveten, görevden ayrıldıktan sonra ise tekaüd veya ma'zuliyyet maaşı olarak tahsis edilen gelir.

Arpalığın ne zaman ve ne gaye ile ihdas edildiği kesin olarak bilinmemektedir. On altıncı asrın başlarında verilmeye başlanan arpalığın, memurluğu dolayısıyla at beslemek durumunda olanlar için konduğu tahmin edilmektedir. Arpalık kendisinden başka kalabalık maiyyeti, uşak ve hizmetkarları bulunanlara masrafları gözeltilerek bağlanırdı. Bu aylık önceleri yeniçeri ağası, bölük ağası gibi askeri şahıslara verilmekte iken, sonraları şeyhülislam, kazasker, müderris gibi yüksek ilmiye sınıfına, sultan hocalarına, güç vazifelerde bulunan idare amirlerine, on yedinci asırdan itibaren de vezirler ile ümeraya verilmeye başlandı.

Arpalık, ya belli bir kaza veya sancağın senelik gelirinin bir kısmı tahsis olunmak veya hazineden belli bir gündelik verilerek olurdu. Bunun birincisine **Bervech-i arpalık dirlik,** ikincisine **Bevech-i arpalık ulufe** denilirdi. Arpalığın en fazlası; idare amirleri için senelik 100.000, ilmiye sınıfı için 70.000, yeniçeri ağaları için 58.000, saray mensupları için ise 19.999 akçe idi. Ulufe olarak verilenlerin senelik toplamı da bu değerleri aşmazdı.

Arpalık sahibi olanlar, bizzat arpalık olarak tahsis edilen kazaya gitmeyip yerine bir naib gönderdikleri gibi, bazan da kendileri giderlerdi. Sultan Üçüncü Selim, bozulan ilmiyenin ıslahına teşebbüs ettiği sırada, arpalık sahibi olan ma'zul vilayet kadıları ile kazaskerlerden, vilayet kadılarından mazereti olmayanların bizzat arpalıklarına giderek hakimlik etmeleri ve sakat ve ihtiyar olanların da arpalıklarını

iltizama vermeyip emanet suretiyle beşte bir üzerinden ehliyetli dürüst naiblere vermelerini havi neşrettiği fermanda; cahil kimselere naiblik verilmemesini ve imtihansız hiç kimsenin yeniden kadılığa tayin edilmemesini emretti.

Arpalık, birçok suistimallere meydan verdiği için on sekizinci asırda kaldırılarak aylığa bağlandı. Bu durum daha sonra genişliyerek arpalık maaşı; tanzimattan sonra, isim değişikliği ile **tarik maaşı** ve en son olarak **rütbe maaşı** adını aldı. Meşrutiyetten sonra ise ilmiye sınıfına da, diğer devlet memurları gibi muntazam aylık ve emekli maaşı bağlandı. Böylece arpalık tarihe karışmış oldu.

ARRHENİUS, Svante August;

Meşhur İsveçli fizikçi ve kimyacı. Hayatı boyunca çağın önde gelen bütün bilim adamları ile tanıştı. Dost kazanmakta bir dahi olarak tanınmıştı. Bununla beraber mesleğinin ilk basamakları kendini kabul ettirmek için yaptığı mücadelelerle doludur.

Arrhenius 22 yaşında (1881) elektriğin sulu çözeltilerinden geçişi ile ilgili bir çok deney yaptı. Doktorasını hazırlamak için bu deneylere devam etmeye karar verdi. Upsala Üniversitesindeki Laboratuvarında çalışırken, iki yıl içinde, çeşitli konsertrasyonlarda yüzlerce çözelti üzerinde çok geniş bilgiler topladı. Bunlara dayanarak, sulu çözeltilerin yüklü türler, yani iyonlar ihtiva ettiği hipotezini ileri sürdü. Bu, fevkalade bir görüş idi. Profesörleri bu hipotezi kendi fikirlerinden o kadar farklı buldular ki, Arrhenius'a doktora ünvanını istemeyerek verdiler.

Arrhenius yılmadı ve tezinin örneklerini öbür bilim adamlarına gönderdi. Bu köklü fikirleri sadece bir kaç kişi ciddiye aldı. Ancak, Alman bilgini Ostwald o kadar heyecanlandı ki, Arrhenius ile tanışmak için İsveç'e gitti. Bu bilim adamı tarafından cesaretlendirilen Arrhenius, Almanya ve Hollanda'ya giderek oralarda incelemeler yaptı. 1889'da "Sulu Çözeltilerde Maddelerin Dissosiyasyonu Üzerine" başlıklı çalışmasını yayınladı.

Leipzig Üniversitesine profesör olmak üzere davet edildi. Fakat Stockholm'da bir lise öğretmeni olarak çalışmayı tercih etti. Teorisi hala genel olarak kabul edilmiş değildi. Kendisi ile aynı fikirde olmayanlar, onun tekliflerini "vahşi iyonların göçü" diyerek küçümsüyorlardı. Arrhenius'un 1893'te Stockholm'da profesör olması bile uzun tartışma konusu oldu. Bu problemi, Almanya'daki bilim adamlarından gelen şiddetli bir protesto çözebildi. Profesör olarak tayin edilmesinden iki yıl sonra rektör seçildi ve Nobel mükafatını kazandı.

Böylece uzun bir süre sonra da olsa hak ettiği başarısının sonuçlarını görüyordu. Kendisine Berlin'de Kimya Profesörlüğü teklif edildi. Fakat o sırada İsveç kralı Fizikokimya Nobel Enstitüsünü kurdu ve 1905 yılında Arrhenius bu enstitünün direktörü oldu. 1927 yılında ölümüne kadar, yorulmaz bir deneyci ve son derece çok yönlü bir bilim adamı olarak çalıştı.

Arrhenius'un bilimdeki başarısını, onun yalnız parlak bir bilim adamı olmasında değil, fakat aynı zamanda kendi görüşlerine olan inancında aramak doğru olur. Sulu çözeltilerin özelliklerini anlayışı, çağının düşüncelerinden o kadar ileri idi ki, eğer teorisinin faydalılığı üzerindeki inancı bu kadar kuvvetli olmasa idi, kolayca bir kenara atılabilirdi. Sulu çözeltilerin iyonik modeli, anorganik kimyanın çehresini belirli şekilde değiştirmiştir.

ARSENİK;

Alm. *Arsen,* **Fr.** *Arsenic,* **İng.** *Arsenic.* Kimyada As sembolü ile gösterilen ve metal ile ametal arasında bir özelliğe sahip bir element. On üçüncü yüzyılda element olarak elde edildi ve özellikleri aydınlatıldı.

Atom numarası 33, atom ağırlığı 74,91'dir. Periyodik cedvelin 5A grubunda, fosfor ile antimon arasında olup, ikisinin arasında özellikler gösterir. Arsenik, bileşiklerinde 5+, 3+ ve -3 değerlikleri alabilir.

Bulunuşu: Yerkürenin kabuğunda çok az bulunan ve geniş olarak dağılmış bir elementtir. Yer kabuğunda kalay ve antimon nisbetinde bulunmaktadır. İşlenmemiş verimli topraklarda milyonda bir kaç kısım arsenik bulunmaktadır. Fakat buralarda da, arsenik ihtiva eden pestisitlerin bir kaç yıl kullanılmaları sonucu arsenik derişimi bir kaç yüz misli artmaktadır. Deniz suyunda milyonda on oranında bulunmaktadır. Bazı elementel arsenik yatakları biliniyorsa da, arseniği, arsenit ve arsenat gibi filizleri şeklinde bulunduran mineraller daha yaygındır. En çok bulunan mineral arsenopirit, FeS_2FeAs_2'dir. Tabiatta bulunan diğer bileşikleri realgar, As_4S_4, orpigmen As_2S_3 ve arsenikli nikel sülfür, NiAsS'dir.

Özellikleri: Arseniğin üç allotropu mevcuttur. Bunlardan gri arsenik metalik halde bulunur ve kararlıdır. Bunun yoğunluğu büyüktür. Sarı arsenik ametalik halde olup dört atomlu As_4 moleküllerden meydana gelir ve uçucudur. Bu, arsenik buharının ani soğutulması ile elde edilir. Amorf olan siyah arsenik,

arsin'in (AsH_3), ısı ile bozunmasından elde edilir.

Gri arsenik, ısıyı çok iyi, elektriği ise, bakırın % 5'i kadar iletir. Metalik olan gri arsenik 610 derecede sıvı hale geçmeden katı halden doğrudan buhar haline geçer (süblimleşir). 36 atmosfer basınç altında 814 derecede erir. Özgül ağırlığı 5,7 gr/cm^3tür.

Arsenik, 400 derecenin üstünde yanar ve arsenik trioksit, As_4O_6 verir. Kükürt, halogen ve metallerle reaksiyon verir.

Bileşikleri:

Oksitleri:

1. Arsenik trioksit (As_2O_3). Su ile arsenit asidini, $HAsO_2$ verir. Özgül ağırlığı 3,87 gr/cm^3tür. Alkalilerde çözündüğünde arsenit tuzlarını verir. Şiddetli zehir olup, 0,06 ile 0,2 gram arası insanı öldürür.

2. Arsenik pentaoksit. Beyaz renktedir. Su ile arsenat asidini, H_3AsO_4 verir.

Halojenli bileşikleri: Arsenik, halojenlerle AsX_3 ve AsX_5 şeklinde iki tip bileşik verir.

Arsenat ve arsenit bileşikleri arsenat $(AsO_4)^{3-}$ ve Arsenit (AsO_2) köklerinin çeşitli metallerle verdiği bileşiklerdir. Bunlar çeşitli maksatlarla kullanılır. $Na_3\ AsO_4.12H_2O$ bileşiği matbaa mürekkebi, tekstil boyaları ve böcek öldürücü olan kalsiyum ve kurşun arsenatların üretiminde kullanılır. Potasyum di hidrojen arsenat, KH_2AsO_4 sinek kağıdı, böcek öldürücü, tekstil boyamada ve derinin korunmasında kullanılır. Bu maksatlar için sodyum meta arsenit, $NaAsO_2$ de kullanılır. Bakır arsenitler bir böcek öldürücü olan paris yeşilinde ve bir pigment olan scheele yeşilinde kullanılır.

Sülfürleri: Arsenik, kükürt ile $As_4S_3As_4S_4$ (kırmızı arsenik), As_2S_3 (sarı arsenik) ve As_2S_5 verir. Bunlar asidik özellikte olup, kuvvetli bazlarla çözünür. Kırmızı ve sarı arsenik sülfürler pigment olarak kullanılır.

Organik bileşikleri: Arseniğin karbon ile yaptığı organik bileşikler bir çok yollarla elde edilebilir. En basit yolu arsenik halojenür ve grignard bileşikleri kullanmaktır.

Arseniğin bileşikleri zehirli ve tatsızdır. As_2O_3 dişçilikte kullanılır. Arsenik mide ve vücudun diğer kısımlarında mahalli (yerel) iltihaplanmalara sebep olur. Arsenik zehirlenmelerine karşı kalsiyum, mağnezyum ve demir hidroksitleri kullanıldığı gibi İngiliz tuzu, $MgSO_47H_2O$ da kullanılır. Bunlar çözünmeyen arsenikleri teşekkül ettirirler. Böylece zehir etkisini yok ederler.

Arsenik bileşikleri M.Ö. 5. yüzyılda tıbbi maksatlarla kullanılmıştır. 1909'da Paul Ehrlich arsenik ihtiva eden bir organik bileşiğin frengi hastalığını tedavi ettiğini buldu. Şimdi bu bileşiklerin yerini antibiyotikler aldı.

Arsenik kurşunun sert alaşımlarının yapılmasında, cam endüstrisinde kullanılmaktadır.

Arsenik zehirlenmesi: Çeşitli arsenik bileşiklerinin vücut dokuları ve fonksiyonları üzerindeki zararlı etkileridir. Arsenikli bileşikler, böcek ve tarım ilaçları, fare zehiri, bazı kanser ilaçları, boya, duvar kağıdı, seramik gibi çeşitli ürünlerin imalatında kulanılır.

İnsanda arsenik zehirlenmesi, genellikle arsenik -3- oksit (arsenik anhidrit), bakır asetoarsenit, kalsiyum veya kurşun arsenat gibi arsenik bileşikleriyle hazırlanmış böcek ilaçlarının ağız veya teneffüs yoluyla alınmasından meydana gelir. İlaçlı meyve ve sebzelerin yıkanmadan yenmesi de zehirlenmeye yol açacak seviyede arseniğin vücutta birikmesine sebeb olabilir.

Arseniğin zehirli etkilerinin, vücuttaki bazı enzimlerle birleşerek hücre metabolizmasına bozucu etkide bulunmasından ileri geldiği zannedilmektedir. Arsenik zehirlenmesi, ya bir kerede alınan yüksek dozda arsenikten (akut zehirlenme) veya küçük dozlarda ard arda alınmaktan (kronik zehirlenme) kaynaklanır. Akut zehirlenmenin başlıca belirtileri mide bulantısı, kusma, ağız ve boğazda yanma ve şiddetli karın ağrılarıdır. Bunu takiben dolaşım bozukluğu ve kalp yetersizliği başlar ve birkaç saat içinde zehirlenme ölümle neticelenebilir. Kronik zehirlenme ise, yavaş yavaş güçten düşme, boşaltım bozuklukları, deride tümör meydana gelmesi, şuur bozukluğu, sinir sistemi bozukluğu, kansızlık ve tırnaklarda tipik çizgilerin belirmesiyle belli olur. Akut arsenik zehirlenmesinde ilk iş mideyi yıkamak ve zaman kaybetmeden demirkaprol ilacını almaktır. Arsenik-3- oksit renksiz ve tatsız bir tozdur. Adli tıpta kimyasal araştırma tekniklerinin geliştirilmesine kadar cinayet amacıyla en çok kullanılan zehirlerin başında geliyordu.

ARSLAN (Bkz. Aslan)

ARŞ VE KÜRSİ;

Allahü tealanın yarattığı en büyük varlık, yedi kat göklerin ve Kürsi'nin üstünde olup madde aleminin sonu maddesizlik aleminin başlangıcı. **Arş;** sözlükte; "taht, köşk, gölgelik" gibi manalara gelir. Arş, yerin yapısında olmadığı gibi göklerin yapısına da benzemez. Yere ve göğe benzer tarafı yoktur.

Arş-ı Mecid de denilenArş, mahlukların en şereflisidir. Her şeyden daha saf ve nurludur. Bunun için ayna gibidir. Allahü tealanın büyüklüğü orada görünür. Bunun içindir ki ona **Arşullah** denir. Namazın kıblesi Kabe olduğu gibi, duanın kıblesi de Arş-ı İlahidir. Bunun için duada eller kaldırılıp avuç içleri yukarı açılır.

Kur'an-ı kerimde Arş ile alakalı bilgi verilmiştir. Mü'min suresi 7. ayetinde mealen buyruldu ki: "**Hamele-i Arş melekleri ve Arş'ın etrafında tavaf eden** (dönen) **melekler Rablerini tesbih ederler ve vahdaniyyetini** (birliğini) **tasdik ederler ve müminler için mağfiret isterler."**

Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem de buyurdu ki: **"Yedi sınıf kimseyi Allahü teala hiçbir gölge bulunmayan günde Arş'ın gölgesinde gölgelendirir: Adaletli devlet reisini; gençliğini ibadetle geçireni; kalbi mescidlere bağlı olanı; Allah rızası için birbirini sevip bir araya gelen ve bu sevgi ile ayrılanı; güzel bir kadın kendini çağırdığı zaman; "Ben Allah'tan korkarım!" diyeni; sağ elinin verdiği sadakayı sol eli bilmeyecek şekilde gizli vereni ve yalnızken Allahü tealayı anınca Allah korkusundan ağlayan kimseyi."**

Kürsi; Allahü tealanın azameti, kudreti ve büyüklüğünü gösteren ve Arş'ın altında olduğu bildirilen Allahü tealanın yarattığı en büyük varlıklardan biridir. Kürsi madde aleminden olup göklerden ayrı olarak yaratılmıştır. Kur'an-ı kerimde Kürsi ile alakalı bilgi verilmiştir. Bekara suresi 255. ayetinde mealen buyruldu ki: "**O'nun** (Allahü tealanın) **kürsisi göklerden ve yerden geniştir."**

ARŞIN;

Alm. *Arschin, Elle,* **Fr.** *Archine,* **İng.** *Ell.* Metrenin resmen kabulüne kadar kullanılan uzunluk ölçüsü birimi ve aleti.

Kullanıldıkları yerlere ve uzunluklara göre arşın:

1. Çarşı arşını: Daha çok çarşı ve pazarda kullanılırdı. Metre hesabıyla çarşı arşını 68 cm'dir.

2. Bina ve mimar arşını: 75,8 cm'dir. Bu arşının uzunluğunda zamanla değişiklikler oldu. Üçüncü Selim Han abanoz ağacından bir mimar arşını yaptırdı. Bunun ölçü olarak kullanılmasını istedi ve kütüphaneye kaldırttı.

Değerli kumaşları bilhassa ipekleri ölçmede "endaze" kullanılırdı (endaze 65,25 cm'dir).

Türkiye'de 26 Mart 1931 tarih ve 1782 sayılı kanunla, arşın ölçü birimi kaldırılıp, yerine metre sistemi kabul edildi. 1933'ten sonra da arşının bütün çeşitleri tamamen ortadan kaldırılıp metre sistemine geçildi.

ARŞİMET;

Eski Yunan fizik ve matematikçisi. M.Ö. 287-212 yılları arasında yaşadığı tahmin edilmektedir. Sicilya'nın Syracuse şehrinde doğdu. Babası, Pheidias bir astronomdur. İskenderiye'de ders görmüş olup, Öklid'in (Euclid) talebesidir.

Arşimet kendisini meşhur yapan mekanik buluşlara hiç kıymet vermemiş, bunları normal ilmi çalışma olarak kabul etmişti. Hatta, küre yapımı hariç, bunlar hakkında herhangi bir belge bırakmayı reddetmiştir. Güneş ışınlarını bir noktaya toplayan bir ayna yaparak, bu ayna vasıtasıyla Romalılara ait gemileri yaktığı söylenirse de böyle bir aleti keşfetmesi muhtemel, fakat Roma donanmasının imhasında kullandığı şüphelidir. Hieron ile ilgili olan bir hikaye daha önemlidir. Hikayenin birine göre, Syracuse kralı Hieron kendisine altından bir taç yapan kuyumcunun buna gümüş katmasından şüphelenir. Bu şüphe üzerine ünlü bilgin Arşimed'e başvurarak tacı bozmadan hilenin varlığını ortaya çıkarmasını ister. Arşimet konuyu uzun uzun düşünür. Bir gün banyo yaparken vücudunun su içinde kalan kısımlarında bir hafiflik hissederek şaşırır. Suyun, içine batan cisimlere bir kaldırma kuvveti tatbik ettiğini keşfeder. Bu buluşunun heyecanı içersinde sokağa fırlayarak "Eureka! Eureka!" "Buldum! Buldum!" diye bağırmıştır. Taca konan ilave alaşımın; tacın ve taca eşit ağırlıktaki altın ve gümüşün bir kap suya ayrı ayrı konularak taşan su miktarının ölçülmesiyle bulunabileceğini bulmuştur. Mekanikteki çalışması "Bana bir destek noktası verin, dünyayı yerinden oynatayım" sözü ile meşhur olmuştur. Bir kürenin hacmi ile yüzeyi arasındaki bağıntı, buluşlarından en önemlisi olarak telakki edilir.

Onun yaptığı söylenen mekanik makinalar hakkındaki rivayetler değişiktir. Yaptığı su vidası günümüzde hala Mısır'da tarlaların sulanmasında kullanılmaktadır.

M.Ö. 212'de Syracuse'un Marcellus tarafından alınmasını takib eden genel katliamda, Arşimet kum üzerindeki bir matematik şekliyle uğraşırken bir Romalı asker tarafından yanlışlıkla kılıçla öldürülmüştür.

Filozof'un kendi arzusuna uyularak, mezarı bir silindirin içine alınmış bir küre ile işaretlenmiştir.

ARŞİMET PRENSİBİ;

Tamamı veya bir kısmı bir akışkanın (sıvı veya gaz) içine batırılan cisimlere, yukarı doğru yönlenmiş bir kaldırma kuvveti etki eder. Bu kuvvet, cismin akışkana batmasıyla yer değiştiren akışkanın ağırlığına eşittir.

Yer değiştiren akışkanın hacmi, cismin batan kısmının hacmine eşittir. O halde hacmi (V) olan bir cisim, özgül ağırlığı (g) olan bir sıvıya tamamen batmış vaziyette ise, bu cisme etki eden kaldırma kuvveti:

F= V.g olur.

Cismin ağırlığı (G), sıvının kaldırma kuvvetinden büyük ise cisim batar. Bu durumda cismin özgül ağırlığı (g^I), sıvının özgül ağırlığından büyüktür.

ŞEKİL VAR (1)

YAZıDAKI VE şEKILLERDEKI (RO) HARFLERINE DIKKAT EDELIM.!!

Cismin ağırlığı, sıvının kaldırma kuvvetine eşit ise, cisim sıvının içinde her yerde dengede kalabilir. Bu durumda cismin özgül ağırlığı sıvının özgül ağırlığına eşittir.

ŞEKİL VAR (2)

Özgül ağırlığı, sıvının özgül ağırlığından küçük olan cisimler ise bir kısmı batmış vaziyette yüzerler. Batan kısmın hacmi (V_B) ile gösterilirse: $F=V_B.g$ olur. Yüzen cisimler denge halinde olduklarından F=G'dir.

ŞEKİL VAR (3)

Serbest bırakılan bir balonun, hava içinde kendiliğinden yükselebilmesi için, özgül ağırlığı havadan daha küçük olan Helyum ve Hidrojen gibi gazlarla şişirilmiş olması gerekir.

Kaldırma kuvvetinin sebebi, sıvı içine batmış olan cismin bütün yüzeylerine bu sıvı tarafından tatbik edilen basınç kuvvetleridir. Basınç, derinlikle orantılı olarak artar. Mesela ekseni düşey vaziyette olacak şekilde sıvıya batırılmış olan bir silindirin yan yüzeylerine etki eden basınç kuvvetleri (F_2, F_4, ...) birbirini dengeler. Halbuki alt yüzeyi daha derine batmış olduğundan bu yüze etki eden basınç kuvveti (F_3), üst yüze etki eden basınç kuvveti (F_1)den daha büyüktür. (F_3) ve (F_1) kuvvetlerinin bileşkesi ise yukarıya doğru olup, "sıvının kaldırma kuvveti"ne eşittir.

ŞEKİL VAR (4)

Şu halde, akışkanın cisme tatbik ettiği basınç kuvvetlerinin bileşkesi kaldırma kuvvetini verir. Kaldırma kuvveti, daima yerçekimi kuvvetine ters yönde olduğu için, akışkanlar içine batmış olan cisimlerin ağırlıklarında, boşluğa nisbetle bir azalma hissedilir.

İslam alimlerinden Ebu Sehl Kuhi (?-1014) "Basınç ve ağırlık merkezlerinin hesaplanması" konusu üzerinde çalıştığı gibi "Arşimet prensibi" üzerinde de araştırmalar yaparak derin tetkiklerde bulundu.

Bilhassa fiziğin "Dinamik" ve "Hidrostatik" konularındaki çalışmalarıyla tanınan İslam alimlerinden birisi de Hazini'dir. (1118-1155). Hazini, Arşimet kanununun sadece sıvılar için geçerli olmadığını, gazlar için de geçerli olduğunu ifade etti. Havanın da bir kaldırma kuvveti bulunduğunu ve hava içinde bulunan bir cismin ağırlığının, kaldırma kuvveti sebebiyle azalmış olduğunu, ağırlıkdaki bu azalmanın ise havanın yoğunluğuna göre değişeceğini söyledi.

ARŞİV;

Alm. *Archiv,* **Fr.** *Archives,* **İng.** *Archives.* Bu kelime bütün dünyada: a) Kurumların gerçek ve tüzel kişilerin faaliyetleri sonucu meydana gelen ve bir gaye ile saklanan dokümantasyon, b) Sözkonusu dokümantasyona bakan kuruluş, c) Bunları barındıran yerler manasında kullanılmaktadır.

Arşiv kelimesinin kökü, eski Yunanca "arkheion" kelimesinin Latinceye geçmiş hali olan "archivum"dur.

Mana itibariyle arşiv; resmi dairelerin, çeşitli müesseselerin veya kişilerin işlerini yürütürken, muamelesi tamamlanmış ve muhafazası icab eden vesikaların düzenli bir şekilde, belirli kaidelere göre bir araya getirilerek saklandığı yerdir. Arşivler, vesikaların çıktığı yerler olan devletin, şehrin veya müessesenin, ailenin hizmetinde oluşuna göre devlet arşivi, şehir arşivi, özel arşiv, aile arşivi gibi isimler alırlar.

Arşiv malzemesinin çekirdeğini, devlet dairelerinde, büyük müesseselerde günlük muameleler esnasında çıkan yazışmalar ve dosyalar meydana getirir. Fakat bütün bu kağıtlar arşiv malzemesi değildir. Toplanan malzeme arşivlerde mütehassısları tarafından seçilip belirli kaidelere göre tasnif edilerek saklanır. Bu sınıflandırmanın sonradan istifade sırasında kolaylık sağlayacak şekilde olmasına dikkat edilir. Arşivleri teşkil eden malzeme, kesinliği olan dökümanlar olduğu için, geçmiş faaliyetlerin yaşayan ve gerçek delilleridir.

Arşivin dökümanları çoğunlukla kil tabletler, tunç tabletler, papirüsler, parşömenler, el ile, daktilo ile yazılmış veya matbaada basılmış kağıt belgelerdir. Bunlardan başka mikrofilmler, fotoğraflar, ses bantları, video kasetleri gibi önemi haiz dokümanlar da arşiv belgesi olabilir.

Bir şeyin arşiv malzemesi olabilmesi için üzerinden en az 30 yıl geçmesi kaidesi kabul edilmiştir. Türkiye'de arşiv terimi, tarifteki manayı aşan bir biçimde kullanılmakta ve her türlü dökümantasyonu içine alan bir anlam da taşımaktadır.

Arşivin tarihi çok eski milletlere kadar dayanır. Eski Mısır ve Roma'da bir çok devlet, tapınak ve aile arşivlerine sahipti. Mezopotamya'nın Nippur şehrinde, M.Ö. 2000 yılından başlayarak tablet halinde belgelerin saklandığı bir devlet arşivi bulunmuştur. Hattuşaş (Boğazköy)'ta yapılan kazılar sonucunda da, M.Ö. 1800-1200 yılları arasında Hititlere ait muharebe, antlaşma, kanun, kral yıllıkları ve daha bir çok belgelerin saklandığı büyük bir devlet arşivi ortaya çıkarılmıştır. Bu arşiv muhtevasının önemli bir kısmı İstanbul, bir kısmı da Ankara arkeoloji müzelerindedir.

Avrupa devletlerinden Fransa, 1790 yılında ilk "Fransız Milli Arşivi"ni kurdu. İngiltere'de devlet adamları mevkilerinden ayrılırken kendi zamanlarına ait resmi evrakı beraberlerinde götürmeleri adettendi. Resmi evrakın dağınıklığını önlemek için İngiltere'de 1838'de "Public Record Office" kuruldu. Alman devlet arşivi ise 1867'de kurulmuştur.

Türk-İslam devletlerinde ötedenberi yazılı ve yazısız kağıda hürmet fevkalade idi. Bilhassa kul hakkı geçmesi tehlikesi sebebiyle devlet evrakının muhafazasına daha çok ehemmiyet verilirdi. En büyük Türk-İslam devletlerinden biri olan Osmanlılar da aynı ananenin devamı olarak devlet evrakını en müstesna yerlerde muhafaza etmişlerdir. Ortadoğu ve Balkanlarda asırlarca hüküm süren Osmanlı İmparatorluğunda devletin ilk devirlerinden başlayarak, resmi evraklar, ehemmiyet derecesine bakılmaksızın kese, torba ve sandıklarda belli usul ve düzenlere göre büyük bir titizlikle saklanmıştır. "Maliye defterleri hazinesi" ile "Defterhane hazinesi" devletin önemli hazinelerindendi. Çok değerli kayıtlar ve belgeler bu hazinelerde saklanırdı. Osmanlı Devletinde, devlet dairelerindeki evrakların düzenli muhafaza edilmesi, hakkında çeşitli direktiflerin verilmesi bu vesikaların muhafazasındaki ehemmiyeti göstermektedir. 1785'te Birinci Abdülhamid Hanın Reis-ül-küttab'a gönderdiği emirde, evrak ve defterlerin muhafazasına dikkat edilmesi istenilmektedir. Osmanlı arşivleri, Türkiye için olduğu gibi, dünya milletleri için de en sağlam ve geniş olanıdır. Üç kıtaya yayılıp, çeşitli dil, din ve ırktaki insanları asırlarca idare eden Osmanlılar, arşivlerinde bu milletlere ait bilgileri titizlikle kağıt üzerine geçirip saklamışlardır.

İstanbul'un fethine kadar Bursa ve Edirne'de arşivler teşekkül etmiştir. İstanbul'un fethinden sonra, ilk arşiv Yedikule civarında yapıldı. Topkapı Sarayının inşasından sonra, Divan-ı hümayunun yanında bir arşiv yapıldı. On altıncı yüzyılda yüksek bir seviyeye ulaştı. Belgeler en küçük bir müsveddeye kadar atılmadan, torba, sandık, kılıf muhafaza hatta atlas içine kondu. Arşiv malzemeleri kurutulmuş mahzen depolarda saklandı.

Osmanlılarda, Divan-ı hümayundaki vesikalar kağıt veya defter şeklinde tanzim edilirdi. Defterler ciltlenir, senelere göre tanzim ve tasnif edilir, hususi odalarda saklanırdı. Bu odalara Mahzen-i evrak adı verilirdi. Yaprak halindeki vesikalar dürülüp keselere konurdu.

Mühim vesikalar, fermanlar ise, atlas keselere ve muhafazalara yerleştirilirdi. Her dairede günün evrakı, bir tomar, her ayınki bir torbaya, her yılınki ise bir sandığa konurdu. Sandıkların üzerine de muhteviyatı gösteren etiketler yapıştırılırdı. Defterhane hazinesi, Divan-ı hümayun toplantılarının düzenli devam ettiği zamanlarda, Kubbealtı dairesinin yanında bulunmaktaydı. Sonraları toplantılar önemini kaybedince, hazine, Topkapı Sarayının birinci kapısındaki Bab-ı hümayunun üst kısmına taşındı. Daha sonra da Sultanahmet'te "Saray-ı atik" denen mahzene ve Babıaliye yakın olan "Tomruk dairesi"ne aktarıldı. Sarayın bir kısım evrağı Kubbealtı'nın bitişiğindeki "Dış hazine" binasında toplanmıştır. Maliye belgeleri de, Sultanahmet'teki "Eski Çadır Mehterleri" kışlasında muhafaza edilmekteydi. Bütün kanun, nizam, ferman ve emirler defterlere geçirilir, tasdik edilir, saklanırdı. Eski

defterlere bakmak icab ettiğinde bunları bulup hemen getirecek görevliler vardı.

Devlet arşivi, padişahın, vezir-i azamlardaki mührüyle mühürlenen üç hazineden biri idi. Hükumetin her toplantısından sonra konuşulanlar yazılır; bu mühür ile mühürlenirdi. Bir defterin arşivden çıkması sadrazamın yazılı emri ile olurdu. Arşiv dışında ne kadar kaldığı da kaydedilirdi.

Osmanlı devlet belgeleri çok iyi tutulur, sağlam kağıtlara, silinmez mürekkeple yazılır ve çok iyi muhafaza edilirlerdi.

Defter emini, istenen defter ve vesikayı, milyonlarca defter ve vesika arasından bir kaç dakika içinde bulabilirdi. Çünkü en iyi şekilde ve fevkalade tasnif edilmişlerdi.

Osmanlı Devletinde modern manada milli arşivcilik konusunda ilk ciddi teşebbüs, devrin maliye nazırı Safveti Paşa'nın 1845'te Enderun'daki tarihi vesika ve defterleri bir tertib içine almaya çalışması ile görülür. Tam manasıyla modern arşivcilik ise, 1846'da "Hazine-i Evrak Nezaretinin" kurulmasıyla başlar ve bugünkü Başbakanlık Arşivi'nin çekirdeğini teşkil eder. Aynı sene Bab-ı Ali'nin iç kısmında yüksekçe, rutubetsiz bir yer seçilerek ve özel olarak imal edilen tuğla ile mükemmel bir bina yapıldı. Nezaretin başına Hazine-i Evrak Nazırı olarak sadaret mektupçusu Esseyyid Hasan Muhsin Efendi tayin olundu. Türkiye'de modern arşivciliğin mimarı bu zattır denilebilir. Hasan Muhsin Efendi, emrindeki ekip ile kıymetli çalışmalar yaptı. Devletin mühim işlerine ait mahrem sayılacak, devletin sırlarını ifşa etmeyecek şekilde emin memurların tayin edilmesi gerektiği karara bağlandı. Arşive dahil olacak vesikaların tertibi ve arşivin çalışma tarzını belirten arşivcilik talimatını hazırladı. Bunu 1849'da "Hazine-i Evrak Nizamnamesi" adı ile yayınlayarak Türk arşivciliğini belli bir düzene soktu. Bu arşivde, her türlü muahedeler, hatt-ı hümayunlar, iç ve dış meselelere ait belgeler, Divan-ı hümayun defterleri, meclis takrirleri, mazbatalar, kanunlar ... v.s. saklanıyordu. Nezaret, bir süre sonra "Hazine-i Evrak Müdürlüğü" ünvanını almış ve Osmanlı Devletinin sonuna kadar bu isimle devam etmiştir.

1922 senesinde "İcra Vekilleri Hey'eti Riyaseti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti"ne bağlı, İstanbul'da "Mahzen-i Evrak Mümeyyizliği" kuruldu. 1923'te "Hazine-i Evrak Mümeyyizliği"ne çevrildi. 1927'de "Hazine-i Evrak Müdür Muavinliği" adı altında Başvekalet müsteşarlığına bağlandı. 1933'ün Mayısında 2187 sayılı Teşkilat Kanunu gereğince, Ankara'daki Evrak Müdürlüğü ile İstanbul'daki Hazine-i Evrak Müdürlüğü, "Başvekalet Evrak ve Hazine-i Evrak Müdürlüğü" adı altında birleştirildi. 1937'de Hazine-i Evrak'ın adı "Arşiv Dairesi Müdürlüğü"ne dönüştürüldü. 1943'te "Başvekalet Arşiv Umum Müdürlüğü" haline çevrildi. 9.3.1954 tarih ve 6330 sayılı Başbakanlık Kuruluşu Hakkındaki Kanun çerçevesinde "Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü"kuruldu ve Başbakanlık Merkez Teşkilatı içine alındı. 1976 yılında Başbakanlık Müsteşarlığına bağlı olarak "Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı" kuruldu. Bu dairenin görevi, Başbakanlıkta Cumhuriyet döneminde biriken evrakın tanzimidir.

Bugün yüz milyonlarca Türkçe ve Osmanlı Devletine ait arşiv malzemesi, Osmanlıdan ayrılan devletlerde kalmıştır. Mesela, Kudüs Françisten Manastırında 2644 Türkçe vesika mevcuttur. Romanya arşivlerinde 210.000 vesika olduğu biliniyor. Bunun yanında milyonlarca vesika çürütülmüş, yakılmış ve 1931'de vagonlar dolusu Bulgaristan'a satılmıştır. 500.000 kadar Türkçe defter ve vesika Bulgaristan'dadır. Bir kısım evrak da anbalaj kağıdı olarak esnafa intikal etmiştir.

"Tarih-i Osmani Encümeni" milli tarih araştırmaları için Topkapı'dan çıkarılan evrakın tasnif edilmesi zaruretini duymuş ve bu işi Ali Emiri Efendinin başkanlığındaki bir heyete havale etmişti. 1918 - 1921 yılları arasında çalışan Ali Emiri, padişahlara göre kronolojik, 1921'de Mahmud Kemal İnal, devlet teşkilatlarına ve yapılan işlemlere göre, Adliye, Askeri, Bahriye, Maliye vs. gibi adlarla 22 başlık altında topladı. 1932'de muallim Cevdet İnançalp'in tasnifi ise İbn'ül-emin tasnifinin aynı olmakla beraber bu başlıklar 16'ya indirilmiş ve bunlara sonradan "Vilayat-ı Mümtaze" eklenmiştir. 1936'da Macaristan'dan getirtilen arşiv uzmanı Lagos Fekete eski tasnifleri bırakarak kısaca "Eskiyi olduğu gibi kurma, yeniden canlandırma" olarak adlandırılan sistemi uyguladı. Bütün bu tasnif çalışmaları, işin büyüklüğü karşısında neticesiz kaldı. Son yıllarda milli bir mesele haline gelen arşivlerimiz, özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi, yeniden ele alınmış ve genç bir kadro ile tasnif işlerine hız verilmiştir.

Türkiye'deki önemli arşivler:

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Bugün memleketimizde en zengin arşiv, İstanbul-Cağaloğlu'ndaki Başbakanlık Osmanlı Arşividir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki arşiv malzemesi Osmanlı İmparatorluğunun merkez teşkilatı, kuruluşları olan Divan-ı hümayun, Bab-ı asafi ve bab-ı defteri ve bu ana kuruluşlara bağlı olan kalem ve dairelere ait olan defterler ile evrakı içine almaktadır. Topkapı Sarayı Arşivinin devamı niteliğinde bulunan ikinci Abdülhamid Hanın Yıldız Sarayı Arşivi de, Osmanlı Arşivinin bir bölümünü meydana getirmektedir. Ayrıca Sultan Abdülaziz Han ve Beşinci Murad Han devirlerine ait malzeme de bulunmaktadır. İmparatorluğun sona ermesi üzerine resmi dairelerin ve kaldırılan dairelerin evrağı da buraya intikal etmiştir.

Şu anda 100 milyonun üzerinde tarihi vesika bulunduran “Başbakanlık Osmanlı Arşivi” yalnız Türkiye’nin değil, Osmanlı İmparatorluğunun sona ermesinden sonra kurulan 20’den fazla devletin de ana arşivi durumundadır. Burada bulunan defterlerin listesi çeşitli zamanlarda kısmen de olsa yayınlanmıştır.

2. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi: Tanzimattan önce padişahlarla ilgili evrak ve defterlerin, azil ve idam edilen veya mallarına el konulan devlet adamlarının evlerinde bulunan bu gibi belgelerin sarayda saklanması usuldendi. Bu arşivde, en eskisi Orhan Gazi zamanına kadar giden 10.726 defter ve 12.724 vesika vardır. Arşivin A’dan H’ye kadar harflerle başlayan maddeleri ihtiva eden iki fasikül **Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Kılavuzu** (1938 - 1940) adıyla neşredilmiştir.

3. Tapu Kadostro Genel Müdürlüğü Arşivi : Ankara’da bulunan bu arşivde on altıncı yüzyılın son tapu tahrir defterleri ile 1848’den sonraki tapu kayıtları muhafaza edilmektedir.

4. Şer’iyye Sicilleri Arşivi: Şer’i mahkemelerin verdiği dava ve karar defterleriyle, merkezden verilen emirlere ait vesikaları muhafaza etmektedir. 1941’de Adalet Bakanlığı tarafından Milli Eğitim Bakanlığına devredilmiştir. Ankara'daki Milli Kütüphanede muhafaza edilmektedir. Bunların Şer’iyye Sicilleri adıyla katalogları yayınlanmıştır. Ankara'daki şer'iyye sicillerinden başka İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivinde de bir kısım şer'iyye sicilleri muhafaza edilmektedir.

5. Vakıflar Arşivi: Vakıflar Genel Müdürlüğüne bağlı olarak faaliyet gösteren Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde ve Vakıflar Bölge Müdürlükleri bünyesindeki arşivlerde vakıf kayıtları ile ilgili belgeler muhafaza edilmektedir.

6. TBMM Arşivi: 1920 yılından beri çıkan yasalar, tutanaklar vs. saklanmaktadır.

Ayrıca devlet daireleri, belediyeler, okullar, özel kuruluşlar ve ailelerin arşivleri de vardır.

ARTERİOSKLEROZ (Bkz. Atardamar Sertliği)

ARTEZYEN;

Alm. *Artesischer Brunnen (m),* **Fr.** *Pwts Artésien,* **İng.** *Artesıan Well.* Su sızdırmayan iki veya daha çok sayıdaki yeraltı tabakaları arasında kalan basınçlı suların sondaj usulüyle yeryüzüne tazyikli bir şekilde çıkmasını sağlayan kuyu.

Tazyikli su çıkan kuyulara Fransızcada, -Fransa’nın Artois köyü civarında 12. yüzyıllarda çok miktarda bulunduğu için- artois denmektedir. Türk kültürünün Fransız kültürü etkisinde kaldığı Tanzimat döneminde bu kelime Türkçeye “artezyen” olarak girmiş ve yerleşmiştir. Çanak şeklinde olup taşıdığı suyla kuyuyu besleyen bölge, geçirimli olan üst kısımlardan giren su ile beslenir. Zamanla su ile dolan bu bölgede bir basınç meydana gelir. Bölgenin çukur kısmına yeryüzünden sondaj ile bir kuyu açılırsa, fizikte çok iyi bilinen bileşik kaplar prensibine göre su yeryüzüne tazyikli bir şekilde çıkar. Suyun tazyiki, su geçirmez bölgenin durumuna ve kuyunun açıldığı yere bağlıdır. Su geçirmeyen bölgenin açık olan ve suların dolmasını sağlayan uç kısımlarına “beslenme bölgesi” denir.

Artezyen kuyuları sondaj aletleriyle arazi delinerek ve delinen kısma demir borular konmak suretiyle inşa edilir. Bu boruların su seviyesi boyunca kalan kısımlarında pekçok delikler bulunur. Deliklerin işletme esnasında tıkanmaması için boru ile sondaj deliği arasında kalan boşluk içten dışa doğru büyüklükleri küçülecek tarzda çakıl ve iri kum ile doldurulur.

Bazı petrol kuyularından petrolün fışkırması artezyen kuyusundan suyun fışkırmasına benzer. Artezyenden farklı olarak petrol fışkırmasına, petrol yatağında bulunan gazların basıncının da tesiri vardır.

ARTİSTİK PATİNAJ (Bkz. Patinaj)

ARTRİT (Bkz. Eklem İltihapları)

ARTROSKOPİ;

Vücuttaki eklem boşluklarına, soğuk ışık kaynağına bağlı optik bir aletle girerek eklem yapılarını görüp inceleme esasına dayalı ortopedik bir muayene ve tedavi usulü.

Diğer endoskopik sistemlerle birlikte gelişmiştir. İlk kez 1920'de Dr. Bircher tarafından diz ekleminde kullanılmıştır.

Eklem boşluğu bir gaz veya sıvı ile doldurulup daha görünür hale getirildikten sonra optik aletle eklem içine girilir. Optiğin ucundan direkt gözle inceleme yapıldığı gibi daha çok video kamera bağlanıp aynı

anda ekrandan izleme yolu tercih edilmektedir.

Bu sırada başka bir aletle eklem içine girilip yine eklem açılmadan eklem içindeki bozukluklara müdahale etme esasına dayanan **Cerrahi Artroskopi** yöntemi de günümüzde bütün dünyada ve yurdumuzda hızla gelişmektedir.

Diz, omuz, kalça gibi eklemlerde kullanılan bu yöntem ile eklem kesilmeden, ameliyat gerekmeden birçok hastalık başarı ile tedavi edilebilmektedir.

ARTUKLULAR; üç kol halinde Hısnıkeyfa ve Amid (Diyarbekir), Mardin ve Meyyafarikin (Silvan) ve Harput'ta hüküm süren bir Türkmen hanedanı. Hanedanın atası ve isim babası olan ve Oğuzların Döğer boyuna mensub bulunan Eksük oğlu Artuk, Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın kumandanlarındandı. Anadolu'nun fethine katılıp, Yeşilırmak Vadisine kadar ilerledi. Anadolu'nun Türkleşip, İslamlaşmasına hizmet etti. Sultan Melikşah döneminde Karmatileri itaat altına almak için Bahreyn seferine çıktı. Melikşah'ın kardeşi Tutuş, ona gördüğü hizmetler karşılığı olarak Filistin'in idaresini verdi. Bununla beraber Kudüs'te kısa bir müddet hüküm süren Artuk Bey, 1091 senesinde vefat etti.

Artuk Beyin ölümünden sonra oğulları, Haçlılar ve onlarla işbirliği yapan Fatımilerin baskıları sonucu bu bölgede fazla kalamadılar. Oğullarından Muinüddin Sökmen, Mezopotamya emirleri arasındaki çekişmeden faydalanarak ele geçirdiği Hısnıkeyfa'da Hanedanın birinci kolunu kurdu (1102).

1. **Hısnıkeyfa (Hasankeyf) Artukluları** (1102 - 1281)

Sökmen, 1102 yılında Hısnıkeyfa'da tesis etmiş olduğu beyliğini sağlamlaştırmak için Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'a bağlılığını arzetti ve onun hizmetine girdi. Sultanın emri üzerine kardeşi İlgazi ile birlikte bazı ayaklanmaları bastırdı. Yeğeni Yakuti 1103 yılında Mardin'i ele geçirdi. Bu sırada Urfa, Antakya, Trablus ve Kudüs gibi şehirleri ele geçiren Haçlılar, Mardin ve Harran yörelerine de taarruzda bulunuyorlardı. Sökmen Bey, emir Çökermişle birlikte Haçlıların bu faaliyetlerine karşı harekete geçerek Urfa Haçlı Kontu Joscelin ile Kudüs Kralı Baudouin'in kumandasındaki Haçlı ordusunu büyük bir bozguna uğrattılar. Joscelin ve Baudouin'in esir edildiği savaşta Haçlılardan 30 bin kişi öldürüldü. Böylece Haçlı ilerlemesine mani olan Sökmen, Dımaşk Atabegi Tuğtekin'e yardıma giderken yolda hastalanarak 1104 yılında vefat etti.

Sökmen'den sonra yerine geçen oğlu İbrahim Bey, muktedir bir hükümdar olamadı. O, daha çok Mardin'de hakimiyetini tesis eden amcası İlgazi'ye tabi oldu. Daha sonra Davud ve Kara Arslan dönemlerinde Anadolu Selçuklularına tabi olan Artuklular, Nureddin Muhammed devrinde Eyyubi hakimiyeti altına girdiler. 1231 yılında Hısnıkeyfa ve Diyarbekir üzerine sefere çıkan Eyyubi Hükümdarı Melik Kamil, Artukluların bu şubesine son verdi. Hükümdarlığını kaybeden Hısnıkeyfa kolunun son Artuklu emiri Melik Mes'ud, Moğollar tarafından öldürüldü. Hısnıkeyfa ve Amid Artuklularına kurucusundan dolayı Sökmenliler de denir.

2. **Harput Artukluları** (1185 - 1233)

Artuk Beyin torunu Belek bin Behram 1112 yılında Harput ve Palu'ya hakim olarak bölgede kendi beyliğini kurmuştu. Amcaları Sökmen ve İlgazi ile birlikte bütün ömrünü haçlılarla cihada sarfeden Belek Beyin gösterdiği kahramanlık İslam aleminde destanlaşmıştır. Belek Bey, 6 Mayıs 1224'de muhasara altında tuttuğu Menbiç kalesinden atılan bir okla şehid edildi (Bkz. Belek Bey).

Belek Beyin ölümünden sonra Harput, 1185 yılına kadar Hısnıkeyfa Artuklularının idaresi altında kaldı. Bu tarihte Artuklu hükümdarı Nureddin Muhammed'in ölümü üzerine oğulları arasında başgösteren saltanat mücadelelerinde İkinci Sökmen hakimiyeti ele geçirdi. Bu durum üzerine diğer oğlu İmadeddin Ebu Bekr, Harput ve çevresine hakim olarak, beyliğini ilan etti. Ebu Bekr, 1204 yılında ölünce yerine Nizameddin İbrahim geçti. Nizameddin İbrahim'in ölümünden sonra Harput Artukluları Eyyubilere tabi oldular. 1185 yılında ise Anadolu Selçuklu kumandanlarından Kemaleddin Kayar, Eyyubileri Harput civarında bozguna uğrattıktan sonra şehri alarak Artukoğulları Beyliği Harput şubesine son verdi.

3. **Mardin Artukoğulları** (1106 - 1409)

Artuk Beyin ölümünden sonra beş yıl kardeşi Sökmen ile beraber Kudüs valiliğinde bulunan Necmeddin İlgazi buradan ayrıldıktan sonra Selçuklu meliki Dukak'ın yanına giderek Haçlılarla mücadeleye atıldı. Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar döneminde dört yıl Bağdat şahneliği görevinde bulundu. İlgazi bu vazifeden alındıktan sonra yeğeni İbrahim'in elinden Mardin'i zabtederek burada Mardin Artukoğulları veya İlgaziler denilen Artukoğulları kolunu kurdu.

Mardin'den sonra Nusaybin'i ele geçiren İlgazi, Sultan Tapar'ın emriyle Haçlılara karşı düzenlenen 1112 seferlerine katıldı. Emir Mevdud komutasında olarak Urfa'nın kuşatmasına katılan İlgazi, kalenin zaptına muvaffak olamadı. Ancak Harran Haçlıların elinden alındıktan sonra İlgazi'ye devredildi.

1117'de Haleb'i alan İlgazi, buranın idaresini oğlu Timurtaş'a verdi. Antakya Haçlıları üzerine sefer düzenleyip, 1119'da şehir civarında yapılan muharebede büyük bir zafer kazandı. Bu savaşta Antakya kontu Rogen dahil Haçlı ileri gelenleri öldürüldü. Akdeniz sahiline kadar ilerlenip, çok ganimet alındı. İlgazi, Haçlıları kuzeyde de takib edip, Göksun'a kadar ilerledi. Böylece Haçlıların kuvveti kırıldı, karşı tedbir almalarının önüne geçildi. Selçuklu Sultanı Mahmud, İlgazi'nin muzafferiyetinden ziyadesiyle memnun olup, 1120'de Meyyafarikin'i ona verdi.

1122 senesinde vefat eden İlgazi, adaleti, ihsanı ve halka hizmeti ile meşhurdu. Diğer memleketlere nazaran Mardin ve Halep'te vergileri hafifletmek suretiyle halkın sevgisini kazandı. Hakim olduğu bölgede Asayiş, nizam ve intizamı sağlayan İlgazi, imar faaliyetlerine de büyük önem verdi.

İlgazi'nin ölümünden sonra oğullarından Süleyman, Meyyafarikin'e; Timurtaş, Mardin'e; yeğeni Süleyman da Haleb'e hakim oldular. Bu sırada diğer yeğeni Belek de, Harput ve Palu civarında kendi beyliğini kurdu. Süleyman'ın ölümünden sonra Hüsameddin Timurtaş, Mardin şubesine daha geniş bir şekilde sahib oldu. Timurtaş'ın 1154 yılında ölümünden sonra yerine oğulları arasında en liyakatlisi olan Necmeddin Alp geçti. Bu bey döneminde Mardin Artukoğulları ile Hısnıkeyfa Artukluları arasında sıkı bir dostluk ve işbirliği sağlandı. Güneydoğu Anadolu Bölgesi bu sayede imar ve medeniyet yolunda ilerledi. Necmeddin Alpı yirmi iki yıl saltanat sürdükten sonra 1176 senesinde vefat etti. Necmeddin Alpı dönemi Artukoğullarının en parlak yılları oldu. Bundan sonra Artuklu ülkesi önce Eyyubiler, sonra da Moğolların baskısı altında kaldı. Moğollara bağlı olarak saltanatlarını devam ettiren silik beyler döneminden sonra Mardin Artukoğulları 1408 yılında Karakoyunlular tarafından ortadan kaldırıldı.

Artuklular, Büyük Selçuklu Devletine tabi olduklarından, devlet teşkilatı, müessesesi ve idare tarzı Selçuklulara benziyordu (Bkz. Selçuklular). Devletin temel siyaseti cihad, Haçlılar ve İslam alemindeki sapık ideolojiler ile mücadele idi. Anadolu'nun Türkleşip İslamlaşmasında büyük hizmetleri geçti. Artukluların hakim oldukları bölgelerde Türklerden başka Arab, Süryani, Rum, Ermeni ve bir miktar da Yahudi vardı. Her millet kendi lisanını konuşurdu. Türkler ve Araplar Müslüman, Ermeni ve Rumlar Hıristiyan, Süryaniler kendi mezheblerinde, Yahudiler ise musevi idiler. Artuklu hükümdarları ve devlet adamları ilme meraklı olup, ilim ve irfan müesseseleri kurup, alimleri himaye ettiler. Sofiyye-i aliyyeden fıkıh alimi Şihabüddin-i Sühreverdi, Artuklulardan çok hürmet görüp; **Elvah el-İmadiyye** adlı eserini İmadüddin Ebu Bekr'e arz etti. Kemaleddin Ebu Salim, Ebu Ali el-Sofi, Cezeri ve Bedi'uzzeman eserler yazıp, Artuklu hükümdarlarına ithaf ettiler. Ayrıca, pekçok alim, nakli ve akli ilimlerde eserler yazdılar.

Artuklu hükümdarları saray ve şehirlerde kurdukları kütüphanelerde binlerce cildlik kitaplar toplamışlardır. Artukluların inşa ve imar faaliyetleri, mimari eserleri çok meşhur idi. Artuklular, Orta Asya ve İslam alemindeki mimariyi birleştirip kaynaştırarak kıymetli eserler inşa ettiler. Artuklu ülkesindeki iktisadi yükselişe paralel olarak ihtiyaca ve lüzumuna göre; hükümdar, devlet adamları, hanedan mensupları ve hayırseverler; cami, medrese, imaret, zaviye, türbe, hastane, hamam, çarşı, han, köprü, kervansaray, kale ve surlar ile memleketi süsleyip, medeniyet diyarı haline getirdiler. Bunlardan en meşhurları:

Mardin'de Emineddin ve Cami' el-Asfar da denilen Necmeddin külliyeleri, Harput, Silvan, Mardin, Koçhisar (Kızıltepe) Ulu Camileri, Harput Alacalı Cami, Mardin'de Latifiye de denilen Abdüllatif Camii, Bab-es-Sur da denilen Melik Mahmud Camii; medreselerden ise Mardin'de Hatuniye de denilen Sitti Radviyye, Ma'rufiye, Şehidiye, Melik Mensur, Altunboğa, Zinciriyye de denilen Sultan İsa, Harzem'de Tacüddin-i Mes'ud, Diyarbekir'de Mes'udiyye ve Zinciriyye medreseleri; hamamlardan Mardin'de Maristan, Radviyye, Yeni Kapı ve Ulu Cami. Harput'ta dere hamamları, Hısnıkeyfa, Haburman Botaman Suyu, Deve Geçidi köprüleri, ayrıca Hısnıkeyfa Sarayı, Diyarbekir İçkal'a Sarayı, Mardin'de Firdevs Köşkü, Silvan'da Darü'l-Acemiyye Sarayı, Diyarbekir'de Ulu Beden, Yedi Kardeş Burçlar, Harput Kal'ası ve zamanın tahribatına uğramış pekçok eser inşa ettirdiler. Bunlardan bazıları hala kullanılıp, hizmet vermektedir. Artuklu şehirlerinden Mardin, Diyarbekir, Hısnıkeyfa (Hasankeyf), Meyyafarikin (Silvan), Duneyser (Koçhisar, Kızıltepe), Nusaybin, Dara, Harput ve Haleb havalisindeki Artuklu eserlerinin mimari yapısı, sanatkarlığı, zarifliği, tezyinatı, kullanılan malzemenin seçimi çok ustaca olup, şaheser mahiyettedir.

Hısnıkeyfa ve Amid Artuklu Hükümdarları

Mu'inüddevle Birinci Sökmen ..... (1098 - 1105)

İbrahim bin Sökmen ..... (1105 - 1108)

Rüknüddevle Davud ..... (1108 - 1144)

Fahrüddin Kara Arslan ..... (1144 - 1167)

Nureddin Muhammed ..... (1167 - 1185)
Kutbüddin İkinci Sökmen..... (1185 - 1200)
Nasırüddin Mahmud ..... (1200 - 1222)
Mes'ud Rükneddin Mevdud..... (1222 - 1232)

Harput Artukluları

İmadüddin Birinci Ebu Bekr..... (1185 - 1203)
Nizameddin İkinci Ebu Bekr ..... (1203 - 1223)
Nizameddin İbrahim (takriben) ..... (1223 - 1230)
İzzeddin Ahmed (takriben) ..... (1230 - 1234)

Mardin İlgazileri

Necmeddin Birinci İlgazi ..... (1104 - 1122)
Hüsameddin Timurtaş ..... (1122 - 1152)
Necmeddin Alpı ..... (1152 - 1176)
Kutbüddin İkinci İlgazi ..... (1176 - 1184)
Hüsameddin Yülük (Yavlak) Arslan..... (1184 - 1201)
Nasırüddin Artuk Arslan ..... (1201 - 1239)
Necmeddin Birinci Gazi..... (1239 - 1260)
Muzaffer Fahrüddin Kara Arslan ..... (1260 - 1292)
Şemseddin Birinci Davud ..... (1292 - 1294)
Necmeddin İkinci Gazi..... (1294 - 1312)
İmadüddin Ali Alpı .....(1312)
Şemseddin Salih ..... (1312 - 1364)
Mensur Birinci Ahmed ..... (1364 - 1368)
Salih Mahmud .....(1368)
Muzaffer İkinci Davud ..... (1368 - 1376)
Zahir Mecdeddin İsa ..... (1376 - 1406)
Şihabeddin İkinci Ahmed..... (1406 - 1408)

ARTVİN;

Doğu Karadeniz bölgesinde yer alan bir serhat şehri. Dik bir yamaç üzerine kurulan, tarihi ve tabii güzellikleri ile göz kamaştıran Artvin; kuzeydoğusunda Gürcistan sınırı, güneydoğusunda Kars, güneyinde Erzurum, batısında Rize ile çevrilidir. Kuzeybatısında Karadeniz'e, ortalama 50 kilometrelik kıyısı vardır. İl toprakları 40°35' ve 41°32' kuzey enlemleri ile, 41°07' ve 42°26' doğu boylamları arasında yer alır. 7.436 kilometrekarelik yüzölçümü ile en küçük illerden biridir. Trafik numarası (08)'dir.

İsminin Menşei

Artvin'in ismi üç bin senelik tarihi boyunca çeşitli defalar değişmiştir. Artvin ismi, bu şehri kuran Türk İskit Beyinin adından gelmektedir. Osmanlı Devleti zamanında Liva olan şehir, 1923'te Rize'ye bağlı ilçe, 1936'da Çoruh ismiyle il ve 1956'da ilin adı Artvin olmuştur.

Tarihi

Artvin çok eski bir yerleşim yeridir. M.Ö. 3000 yıllarında Orta Asya'dan göç ile gelen Türk kavimlerinden Hurriler, Artvin'e yerleştiler. Anadolu'ya ilk gelen Türk kavimlerine tarihçiler; Guti, Guta, Şatu, Kut, Kas isimlerini verirler. Artvin'deki Hurriler M.Ö. 2000 senesinde güneye Mezopotamya'ya indiler. Alparslan'ın 1071 Malazgirt Zaferine kadar Türklerin Anadolu'ya göçleri devam etti. Son olarak

Dokuz Oğuzlar 1071'de, büyük bir kitle halinde gelip Anadolu'ya yerleştiler.

Orta Asya asıllı Oğuz koluna ait Gutiler, Mezopotamya'ya inerek Akkadların yerine devlet kurdular. At kültürünü yayan (atı nakliye için ilk kullanan) bunlardır.

Kastlar da bir Oğuz koludur. Mezopotamya'da Gutilerden sonra ikinci Oğuz devletidir. Bitlis'teki Gusi Yaylası, Antalya'da Kuzköy, Güneydoğu Anadolu'da Gogusos Kalesi ilk Oğuz göçünden kalmadır.

İlk Oğuz göçünden sonra ikinci büyük Oğuz göçü İskit adı altında başlar. M.Ö. 680 senesinde İskit Türkleri Artvin'e ve Çoruh vadisine yerleştiler. Tarihi vesikalar o devirde en medeni topluluğun İskitler olduğunu bildirir. M.Ö. 250 senesinde Horasan'a gelen Arsaklılar Türk kavmi, M.Ö. 149'da Artvin'i ele geçirdi. Sonra Yunan kültürü ile Yunanlılaşmış, aslında Pers asıllı olan Pontus Krallığı şehri eline geçirdi. Bizans ile Sasaniler arasında el değiştirdi. Hazret-i Osman zamanında Emir Habib bin Mesleme emrindeki İslam ordusu, Erzurum Yaylasında Bizans ordusunu yenerek, Çoruh Vadisi ve Artvin'i İslam devletine kattı. Daha sonraları Romalılar, Persler, Emevi ve Abbasiler bu bölgeye hakim oldular. Abbasi halifeliğine bağlı Oğuz Beyliği kuruldu. Artvin 1071 Malazgirt Savaşından sonra Selçuklu Türklerinin eline geçti. Esasında şehir daha önce Türkleşmişti. Selçuklulardan sonra buraya sırasıyla; Moğollar, İlhanlılar, Celayirliler, Karakoyunlular, Timurlular, Akkoyunlular ve Safeviler hakim oldular.

Fatih Sultan Mehmed Han zamanında Osmanlı Devleti sınırları içine alındı. 1878 Osmanlı-Rus Savaşında Rusya tarafından işgal edildi. 43 sene anavatandan ayrı kaldı. Türk İstiklal Savaşında Kazım Karabekir Paşa, Ermeni ordusunu yenince, Artvin 7 Mart 1921'de yeniden anavatana kavuştu.

Fiziki Yapı

Dağlar: Artvin, Türkiye'nin en dağlık bölgesidir. % 80'i dağlıktır. Doğu Karadeniz dağlarının doğusunda yer alır. Başlıca büyük dağları Kaçkar Dağı (3932 m), Kükürt Dağı (3334 m), Gül Dağı (3131 m) ve Karçal Dağı (3428 m)dır. Kars sınırında ise Yalnızçam Dağları (2957 m) bulunur. Arsiyon Dağı (3170 m), Parmak Dağı (2900 m), Çadır Dağı (3054 m), Kurt Dağı (3224 m) diğer yüksek dağlarıdır.

Çoruh Irmağının vadisi Artvin'i ikiye böler. Arazi çok engebelidir.

Ovaları: Artvin'de mühim ve büyük ovalar yoktur. Ova sayılan bir kaç düzlük vardır. Sundura deresinin Karadeniz'e döküldüğü yerde alüvyonlu bir saha ile Zeytinburnu'nda 3-4 kilometrekarelik bir düzlükten ibarettir. Artvin'de pekçok vadi vardır. Fakat dar ve derin olduğu için ekime pek müsait değildir. Vadilerin en büyüğü 100 km uzunluğundaki Çoruh Vadisi ile Berta, Ardanuç, Barhal ve Murgul vadileridir.

Akarsuları: Artvin ilinin en önemli akarsuyu Çoruh Irmağıdır. Artvin içindeki diğer akarsular ise Çoruh Irmağına dökülürler. Erzincan'ın Mescit Dağlarından çıkan Çoruh Irmağı Gümüşhane ve Erzurum'dan da geçer. Erzurum'dan geçerken Tortum ve Oltu çayları Çoruh'a karışır. 442 kilometrelik Çoruh Irmağının 150 kilometresi Artvin'den geçer. Bu ırmak Rus sınırından girip Batum'un güneyinde denize dökülür. Artvin'in diğer akarsuları ise; Murgul Deresi, Ardanuç Suyu, Berta Deresi, Deviskel Deresi ve Klaskur Deresi olup, hepsi de Çoruh Irmağı ile birleşirler.

Göller: Mühim ve büyük göl yoktur. Fakat "Karagöl" ismi verilen buzul göller vardır. Başlıcaları Horasan Dağı dibinde bulunan Karagöl, Ardanuç yakınında iki karagöl ile Şavşat ve Borçka yakınındaki Karagöllerdir. Şavşat yakınında yerden kaynayan göle ise Akgöl denir. Bu göllerin hepsinde bol mikdarda alabalık vardır.

İklim ve Bitki Örtüsü

Artvin'de iki farklı iklim görülür. Karadeniz kıyıları ılık ve yağışlıdır. İç kısımlar ve dağlık bölgelerin iklimi serttir. Kıyılarda yaz ve kış arasında büyük ısı farkı yoktur. Dağlık iç bölgede kışlar kar yağışlı ve yazları serin geçer. Sıcaklık -4 ile +23 derece arasındadır. Yağış farklılıklar gösterir. Hopa'da 2.069 milimetre iken, Yusufeli'nde 296 milimetredir. Kafkas Dağlarının sağladığı imkanla Hopa'da Akdeniz iklimi hüküm sürer.

Artvin ilinin üçte biri ormanlıktır. Ormanlar daha çok deniz kıyısındadır. Ekilen arazi 35.000 hektardır (çay bahçeleri dahil). Arazi kışın beyaz, yazın ise yemyeşildir. Vadiler, meyveliktir. Karadeniz sahilinde turunçgiller, zeytin ve çay yetişir.

Ekonomi

Tarım: Artvin'in ekonomisi tarıma dayanır. Ekime müsait arazinin az olmasına rağmen nüfusun % 80'i tarımla uğraşır. Fakat gelirin ancak % 30'u tarımdan sağlanır. Artvin'de en çok çay, patates, buğday, mısır, arpa, fasülye, soğan, tütün, pirinç; meyve olarak da; fındık, portakal, mandalina, elma, armut, üzüm, ceviz, kestane, kiraz, vişne, şeftali, erik ve kayısı yetişir.

Tarım henüz modern hale gelmemiştir. Zengin su potansiyeline rağmen sulama tesisleri çok azdır. Traktör ve teknik zirai araçların sayısı fazla değildir. 15 bin dönüm üzüm bağı vardır.

Hayvancılık: Mer'a ve otlakların azlığı ve karlı günlerin çokluğu sebebiyle hayvancılık gelişmemiştir. Komşusu Kars'da ise hayvancılık çok ileridir.

Ormancılık: Artvin orman bakımından çok zengindir. Yüzölçümünün % 35'e yakını ormanlıktır. Her sene 300 bin metreküp inşaat kerestesi ile 500 bin ster yakacak odun istihsal edilir. Ormanları ağaç cinsleri bakımından zengin ve verimlidir. Ormanlarında kızılağaç, kayın, gürgen, meşe, kestane, ladin, köknar, ardıç ve sarı çam bulunur.

Madenleri: Türkiye'nin en zengin bakır madeni rezervine sahip ili Artvin'dir. Murgul ve Kuvarskan'da bulunan bakır madenleri, Karadeniz Bakır İşletmeleri tarafından işletilmektedir. Ayrıca betonit, manganez, kurşun ve linyit yatakları vardır. Fakat bunlar henüz işletilmemektedir.

Enerji: Artvin, elektrik enerjisini Hopa termik santralı ile Tortum ve İkizdere hidroelektrik santrallarından temin eder. Ayrıca enterkonnekte sisteme bağlıdır.

Sanayi: Artvin'de sanayi muayyen kollarda sınırlıdır. Etibank'a bağlı Bakır İşletmeleri, kamu ve özel sektöre ait lif levha fabrika ve atölyeleri (senelik toplam istihsal 70 bin ton), çay ve kereste fabrikaları, mobilya, dokuma, gıda ve metal eşya imalathaneleri vardır.

Ulaşım: Ulaşım bakımından yetersiz olan Artvin'de demiryolu ve hava alanı yoktur. Ulaşım, denizyolu ve karayoluna dayanır. Hopa limanı her türlü gemilerin yanaşmasına elverişlidir. Sahildeki karayolu iyi kalitededir. Fakat içlere doğru giden yollar stabilize yollardır. Köyler ile kentler arasındaki yollar yetersizdir. Hopa limanının yükleme ve boşaltma kapasitesi 500 bin tona yakındır. Hopa-Artvin-Göle-Kars-Doğubeyazıt-Gürbulak yolu ile İran'a mal taşınır. Artvin-İstanbul 1361 km, Artvin-Ankara 997 km, Artvin-İzmir 1357 kilometredir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

7436 kilometrekare yüzölçüme sahib olan Artvin'in, 1990 nüfus sayımına göre toplam nüfusu 212.833 olup, bunun 66.097'si şehirlerde, 146.736'sı köylerde yaşamaktadır. Nüfus yoğunluğu 29'dur.

Eğitim: Okur-yazar oranının en yüksek olduğu illerimizden birisi de Artvin'dir. Okur-yazar nisbeti % 90'dır. İlde 23 anaokulu, 479 ilkokul, 48 ortaokul, 8 mesleki ve teknik ortaokul, 9 lise, 12 mesleki ve teknik lise vardır. Bütün köylerde ilkokul vardır. Yüksek tahsile devam edenlerin sayısı, nüfusuna göre diğer illerden daha fazladır.

Örf ve adetler, folklor: Artvin'in kendisine mahsus zengin bir kültür ve folklor mirası vardır. Halk edebiyatı, el sanatları, eğlence, yemek ve kıyafet bakımından oldukça zengindir. Artvin'den yüzlerce şair yetişmiştir. Zuhuri, İzni, Keşfi, Didari, Efkari ve Ali Fahri gibi aşık ve şairler başlıcalarıdır. Halk oyunlarında Erzurum, Kars. Karadeniz ve Kafkasya'nın tesiri büyüktür. Başlıca oyunları : Sarıçiçek, Atabarı, Karabağ, Kubak, Uzundere, Delihoron ve Düzhoron'dur.

İlçeleri

Artvin'in biri merkez olmak üzere 7 ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 33.183 olup, 20.306'sı ilçe merkezinde, 12.877'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 14, Ortaköy-bucağına bağlı 5, Zeytinlik bucağına bağlı 13 köyü vardır. Yüzölçümü 1052 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 32'dir.

İlçe toprakları genelde dağlıktır. Toprakları sulayan Çoruh Nehri bu dağlık araziyi ikiye böler. Çoruh Vadisinde yer yer düzlükler vardır. Dağlar sık bir ormanla kaplıdır. Çok değişik ağaçlarla kaplı bu ormanlar aynı zamanda bir av sahasıdır.

Ekonomisi tarıma bağlıdır. Başlıca tarım ürünleri tahıl, mısır, fasülye, tütün, zeytin ve meyvedir. Hayvancılık ve ormancılık ekonomide önemli yer tutar. En çok sığır ve koyun beslenir. Arıcılık gelişmiş olup, balı meşhurdur. Lif ve levha fabrikası ilçenin tek sanayi kuruluşudur.

İlçe merkezi Çoruh Nehrinin iki yakasında dağların eteklerinde yer alır. İlçe belediyesi 1923'te kurulmuştur.

Ardanuç: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 17.782 olup, 5052'si ilçe merkezinde, 12.730'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 37, Aşağıırmaklar bucağına bağlı 11 köyü vardır. Yüzölçümü 969 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 18'dir.

İlçe toprakları dağlıktır. Dağlar derin akarsu vadileriyle parçalanmıştır. Doğu ve güneyinde Yalnızçam Dağları yer alır. Dağlarda birçok yayla vardır. İlçe topraklarından kaynaklanan suları Ardanuç suyu

toplar. Karagöl adıyla bilinen üç ayrı göl bulunur.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. En çok sığır ve koyun beslenir. Hayvani ürünler Bülbülan Yaylasında pazarlanır. Tarıma elverişli arazi azdır. Akarsu vadilerinde buğday, arpa, tütün, ve mısır yetiştirilir. Küçük dokuma atölyelerinde şal denilen yünlü kumaşlar dokunur.

İlçe merkezi Ardanuç Suyu kenarında kalenin bulunduğu tepenin eteklerinde kurulmuştur. İ1 merkezine 42 km mesafededir. İlçe belediyesi 1945'te kurulmuştur.

Arhavi: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 18.351 olup, 10.048'i ilçe merkezinde, 8303'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 21, Ortacalar bucağına bağlı 8 köyü vardır. Yüzölçümü 314 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 58'dir.

İlçe toprakları genelde dağlıktır. Dar bir kıyı şeridinin hemen ardından dağlar yükselir. Dağlar kayın, gürgen, kızılağaç, ladin, köknar ormanları ile kaplıdır.

Ekonomisi tarım ve ormancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri çay, fındık, meyve ve mısırdır. Ayrıca az miktarda buğday ve arpa yetiştirilir. Kıyı kesimlerinde balıkcılık yapılır. Dokumacılık yaygındır. Çay fabrikası ilçenin tek sanayi kuruluşudur.

İlçe merkezi, Arhavi Çayının Karadeniz'e döküldüğü düzlükte Karadeniz kıyı yolu üzerinde kurulmuştur. Rize-Hopa karayolu ilçe merkezinden geçer. İl merkezine 79 km mesafededir. İlçe belediyesi 1946'da kurulmuştur. Tabii güzelliği eşsiz olan bir ilçedir.

Borçka: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 30.329 olup, 6102'si ilçe merkezinde 24.227'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 19, Camili bucağına bağlı 5, Muvalı bucağına bağlı 7 köyü vardır.

İlçe toprakları, Doğu Karadeniz kıyı dağları ile kaplı bir alanda yer alır. Dağlar akarsu vadileriyle derin bir şekilde parçalanmıştır. En önemli akarsuyu Çoruh Nehridir. Aralık köyü yakınındaki Karagöl ilçenin tek gölüdür. Dağlar kayın, ladin, kızılağaç, kestane, meşe, köknar ormanları ile kaplıdır.

Ekonomisi hayvancılık ve tarıma dayalıdır. Ekime elverişli alanların az olması sebebiyle, tarım sınırlı olarak yapılır. Başlıca tarım ürünleri; mısır, tahıl, çay, tütün, fındık, patates ve elmadır. En çok sığır beslenir. İpekböcekciliği gelişmiştir. Borçka Devlet Kereste Fabrikası ilçenin tek sanayi kuruluşudur.

İlçe merkezi, Çoruh Irmağı kıyısında kurulmuştur. Hopa-Artvin karayolu ilçeden geçer. İlçe belediyesi 1927'de kurulmuş olup, 1928'de ilçe yapılmıştır.

Hopa: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 30.862 olup, 11.507'si ilçe merkezinde 19.355'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 17, Kemalpaşa bucağına bağlı 10 köyü vardır. Yüzölçümü 289 km^2 olup, nufüs yoğunluğu 107'dir.

İlçe toprakları dar bir kıyı şeridi ile hemen ardından yükselen dağlarla kaplıdır. Güneyinde Balıklı Dağları yer alır. Dağların denize bakan yamaçları gür ormanlarla kaplıdır. Bol yağış aldığından toprakları yemyeşil bir görünüme sahiptir.

Ekonomisi tarım ve tarıma bağlı sanayiye dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri çay, fındık olup, ayrıca az miktarda elma, armut, pirinç ve turunçgiller yetiştirilir. İlin en çok çay üretimi yapılan ilçesidir. İlçe merkezinde ve Kemalpaşa bucağında birer çay fabrikası vardır. Kıyı kesimlerde balıkçılık yapılır.

İlçe merkezi Karadeniz kıyı yolunun bittiği yerde, deniz kıyısında kurulmuştur. İlçe tarım ve sanayi ürünlerinin satıldığı bir ticaret merkezidir. Karadeniz Bakır İşletmelerine bağlı Çakmakkaya te'sislerinden borularla Hopa limanına akıtılan derişik bakır, gemilerle Samsun'a gönderilir. İl merkezine 69 km mesafededir. İlçe belediyesi 1923'te kurulmuştur.

Murgul: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 11.951 olup, 4278'i ilçe merkezinde 7673'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez'e bağlı 9 köyü vardır. Borkça ilçesine bağlı bucak iken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kanunla ilçe merkezi haline getirildi.

İlçe toprakları genelde dağlıktır. Dağlar ormanlarla kaplıdır.Topraklarında bulunan bakır yatakları çok eski zamandan beri işletilmektedir.

İlçe ekonomisi bakır madenciliğine ve buna bağlı imalat sanayiine dayalıdır. Etibank tarafından çıkarılan bakır Hopa limanından gemilerle Samsun'a gönderilir. Çevreye yayılan bakır tozları ve Murgul Deresine akıtılan yıkama suları önemli ölçüde çevre kirliliğine sebeb olmaktadır. Murgul Vadisinde tarım yapılır ise de, bakırın sebeb olduğu çevre kirliliği verimi % 80 oranında düşürmüştür. Hopa ilçesine 20 km mesafededir.

Şavşat: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 33.315 olup, 4850'si ilçe merkezinde 28.465'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 35, Meydancık bucağına bağlı 14, Veliköy bucağına bağlı 12 köyü

vardır. Yüzölçümü 1317 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 25'tir.

İlçe toprakları dağlıktır. Kuzey ve kuzeybatısında Karaçal Dağı, doğu, güney ve güneybatısında Yalnızçam Dağları yer alır. Topraklarından kaynaklanan sular ilçe sınırı dışında Çoruh Nehrine karışır. Berta Suyu vadisi, dağları derin biçimde parçalamıştır. Dağlar sarıçam ve köknar ormanlarıyla kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Ekime elverişli arazisi az olmasına rağmen elde edilen ürün fazladır. Başlıcatarım ürünleri patates, elma, buğday ve armut olup, ayrıca az miktarda arpa, mısır ve fasülye yetiştirilir. Hayvancılık ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. Çok sayıda koyun beslenir. Arıcılık gelişmiştir. İlçe topraklarında çinko, bakır, kurşun, feldispat ve manganez yatakları vardır.

İlçe merkezi Ardahan-Kars karayolu üzerinde kurulmuştur. İl merkezine 67 km mesafededir. Eskiden Satlel adlı küçük bir köy iken Cumhuriyetten sonra Yeniköy adıyla bilinen bugünkü yerine taşındı. İlçe belediyesi 1928'de kurulmuştur.

Yusufeli: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 37.060 olup, 3954'ü ilçe merkezinde, 33.106'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 23, Demirkent bucağına bağlı 6, Kılıçkaya bucağına bağlı 10, Öğdem bucağına bağlı 6, Sarıgül bucağına bağlı 8 köyü vardır. Yüzölçümü 2327 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 16'dır.

İlçe toprakları dağlıktır. Dağlar derin akarsu vadileriyle parçalanmıştır. Büyük bölümünü Doğu Karadeniz dağları kaplar. Dağlardan kaynaklanan suları Çoruh Nehri toplar. Önemli akarsuları Altıparmak ve Oltu çaylarıdır. Dağlar, ladin, köknar ve sarıçam ormanları ile kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri patates arpa ve buğday olup, az miktarda meyve ve sebze yetiştirilir. Çayırlarla kaplı yaylalarda hayvancılık yapılır. Sığır ve koyun en çok beslenen hayvanlardır. Arıcılık gelişmiştir. Ormancılık ve orman ürünlerinin işlenmesi ekonomide önemli yer tutar. İlçe topraklarında kaolin yatakları vardır.

İlçe merkezi Altıparmak Çayı vadisinin Çoruh Vadisine açıldığı kesimde kurulmuştur. İsmi, Osmanlı Padişahı Abdülaziz Hanın oğlu Şehzade Yusuf İzzeddin'e izafeten verilmiştir. Gelişmemiş bir yerleşme merkezidir. İl merkezine 81 km mesafededir. İlçe belediyesi 1950'de kurulmuştur.

Tarihi Eserler ve Turistik Yerleri

Artvin, tarihi ve tabii güzellikleri bakımından zengin bir ilimizdir. Karadeniz'in Antalya'sıdır. Turizme çok müsaittir. Gerekli yatırımlar sağlanırsa, çok kıymetli bir turizm merkezi olabilir. Borçka'da asırlık ormanlar, Şavşat ilçesi göllerinde, su yüzünde Yunus balıkları gibi gösteri yapan alabalıklar, senenin 12 ayında buzları erimeyen Altıparmak Dağları ve bunlara çarpan bulutların yağmur ve buz haline gelişinin gözle görülüşü, buradan ve diğer dağlardan akan buz gibi suları, Hopa koyu ve sahilin tabii güzelliği, derin vadiler ve koyu bir yeşillik, romatizmaya iyi gelen kaplıcaları ile Artvin çok güzel bir ildir. Yarlık Yaylası, Kafkasör mesire yeri, Gemya Dağı, Hopa-Sarp arası, Hatila Deresi görülecek yerlerdir. Artvin ilinde çok sayıda şifalı su vardır. Fakat bunların hepsinde yeterli tesis kurulmamıştır. Otingo Çermiği, Zeytinlik Çermiği (mide ve barsak hastalıklarına), Ilıca Köy Çermiği (romatizma hastalıklarına) ve Ciskaro Maden Suyu önemlileridir. Yalnız Hasan Maden Suyu, Acısu, Erenköy İçmesi (Borçka), Oruçlu İçmesi, Çirit Düzü ve Meşeli Maden Suları (Şavşat) diğer şifalı sulardır.

Kaleler: Artvin'de çok sayıda kale vardır. Artvin Kalesi, Köprübaşı semtinde Çoruh köprüsünün yanındadır. Şimdiki kale bu eski kalenin harabeleri üzerinde Osmanlı Devleti zamanında yapılmıştır. Ardanuç Kalesi, Adakale köyü yakınında olup, Gagratlılar tarafından yapılmıştır. Ferhatlı Kalesi, Ardanuç'un Ferhatlı köyündedir. Gürcü Kraliçesi Tamara'nın yaptırdığı Parik Kalesi, Şavşat'a 16 kilometre uzaklıkta Balıklı köyündedir.

Ayrıca Boselt, Kuvarshan, Melo, Şatlel, Ustamis, Babilhan, İşhan, Öğdem, Aşbişen, Nihah, Orşnak, Vecenkert, Petrikisman, Kalmaklı, Kalarçet, Yukarı Hud ve bunlara ilaveten on kale vardır.

Camiler, Salih Bey Camii: Korzul Mahallesinde Sancak Beyi Salih Bey tarafından 1793'te yapılan caminin sanat değeri çok yüksektir. İskenderpaşa Camii, Orta Mahalle Camii, Çarşı Camii ve Balcıoğlu Camii, Hopa'da Sugören Köyü Camii, Borçka'da Muratlı Köyü Merkez Camii, Şavşat'ta Cevizli, Yusufeli'de Kılıçkaya ve Demirkont camilerinin sanat değeri yüksektir.

Ortaköy Cuma Camii: Yüksek bir tepede eski bir kilise yıkıntısı üzerine inşa edilmiştir. Hamamlı Köyü Camii, kilise iken camiye çevrilmiştir.

Ayrıca Artvin'de cami haline getirilmiş 8 kilise vardır. Hamamlı (Dolisane) Camii girişinde güneş saati vardır. Tibet Kilisesi 1920 senesine kadar cami olarak kullanılmıştır.

Türbeler: Artvin'de Ardanuç yakınında Camandar Baba Türbesi, Seferpaşa Türbesi, Şavşat yakınında

Zor Mustafa Bey Türbeleri yer alır.

Ayrıca Artvin'de Türklerin yaptığı pek çok tarihi köprü ve kemer vardır.

ARUZ;

İslamiyet dairesi içine giren milletlerin edebiyatlarında yer alan şiir ölçüsü. "Yön, çadır direği, dar yol, bulut, ölçü ve örnek olan şey" gibi başlıca manaları yanında, beytin ilk mısraının sonlarına da aruz denmiştir. Beyt "ev ve çadır" demektir. Çadırı ayakta tutan ölçüdür. Bu bakımdan, çadır direği en uygun manadır.

Önceleri Arap şiirinde açık ve belirgin şekilde olmayan aruz veznini edebi bir ilim olarak İmam Halil bin Ahmed 701-775 (H.81-155) tedvin etmiş, sistemleştirmiş, böylece nazım ilmi kurulmuştur.

Aruzda harflerin harekeli ve sakin oluşu göz önüne alınmış, kısa ve uzun hece ayrımı yapılmıştır. Bu hecelerden cüzler, cüzlerden de vezinler ortaya çıkmıştır.

Cüzler, kısa ve uzun hecelerin belirli sayıda bir araya gelmesinden ortaya çıkar. Buna "tef'ile" de denir. Vezindeki parça ve bölüme "tef'ile" veya "cüz" denmektedir. Tef'ilelerin birleşmesinden de vezinler ortaya çıkmıştır.

İmam Halil aruzun esası olmak üzere 8 tef'ile tesbit etmiştir. Bu cüzlere "efa'il ve tefa'il" adı verilir. Bunlar: 1) Feulün, 2) Failün, 3) Mütefailün, 4) Müstefilün, 5) Mefailün, 6) Failatün, 7) Müfaaletün, 8) Mefulatü cüzleridir.

Arap Edebiyatında Nazım

Araplardaki ilk nazım şekilleri olarak görülen recez ve kasid'in birinci beytleri mutlaka kafiyelidir ve nazım; ahengini, vezin ve kafiye gibi iki temel unsurdan alır. Ayrıca kelimelerin mısra ve beyt içinde seçilerek yerine konulması üçüncü bir sebeptir. Araplar kasidenin yanında en çok **recez** nazım şekillerini kullanmışlardır. Zamanla İslam dairesine giren milletlerin edebiyatları ile temasta bulunmaları, konularda çeşitlilik, "rubai" ve "mesnevi" gibi yeni nazım şekillerinin ortaya çıkmasına sebeb olmuştur.

İslam medeniyeti dairesine giren milletler bu medeniyetin sunduğu değerleri almışlar veya az çok değiştirerek kendi bünyelerine uydurmuşlardır. Her millette şiir olduğuna göre bu dairenin içine girinceye kadar, bu milletler kendi ölçü ve birimlerini de getirmişlerdir. Bu dairenin içine ilk giren millet İranlılardır. Daha sonra Türkler, Hintler ve diğer bazı milletler de dahil olmuştur. İşte aruz İran'a bu şekilde geçti ve İran şiirinin, bilhassa İslamiyeti kabulden sonra ortaya çıkan yeni Farsça diye adlandırılan devrin şiirde veznini teşkil etti.

Ses yapısı ve hece teşkili bakımından Farsçanın aruza daha kolay adapte olduğu görüldü. İran nazmı, Arap nazım birimi olan beytin yanında, İslam öncesi edebiyatında olduğu gibi, mısraı birim kabul etti. Ayrıca aruz, İran edebiyatında bazı değişikliklere uğradı. Fars zevkı, Arap şiirinin bazı bahirlerini kabul etmeyerek, bir seçme ve tercihte de bulundu.

Her millette olduğu gibi Türklerde de İslamiyetten önce şiir vardı ve vezni parmak hesabı denen hece vezni idi. İslam medeniyeti içine girince, hece yanında aruz da kullanıldı. Ancak Türkler aruzu doğrudan Araplardan değil, İran yolu ile aldılar. Ayrıca her iki milletin nazım şekillerini de kullandılar. Farslarda olduğu gibi Türklerde de nazım birimi mısra idi. Türk edebiyatında aruz, intibak devrinde büyük bir eser olan **Kutadgu Bilig**'de görüldü. Burada **Şehname**'de olduğu gibi "Faulün, Faulün, Faulün, Faul" vezni kullanılmıştı. Dikkat edildiğinde bu veznin milli vezin olan heceye yakınlığı hemen görülür. İslam öncesi devreden günümüze kadar gelen hece vezni içinde on bir heceli vezin en çok kullanılanlar arasındadır. **Kutadgu Bilig**'de de işe buradan başlanmıştır. Zaten eserin içindeki dörtlükler nazım şeklinde de eskiye yer verildiğini açıkça göstermektedir. Buradan hareketle edebiyatımızda tuyuğ, murabba ve şarkı gibi nazım şekillerinin ortaya çıktığı da bir gerçektir. Hatta halk edebiyatı şairleri her iki vezne de yer vermişlerdir. Yunus Emre gibi şairler ise hece ve aruzla şiir yazdılar. Ayrıca on yedinci asır şairlerinden Aşık Ömer ve Katibi gibi şairlerin de her iki vezni kullandıkları görülür. Bu ikili durum daha sonraki asırlarda hem divan, hem de halk şairlerinde devam edecektir.

Türk edebiyatı içinde aruzun yerleşmesi ilk zamanlar Farsça ve Arapçayı bilen, yüksek tabaka da denen havass arasında görülmüştür. Bunlar işe; ilk önce bildikleri yabancı dilde ve aruz vezni ile şiirler yazmakla başlamışlardır. Farsça, kolaylığı ve Türkçe ile aynı bölgede bulunup yan yana yaşaması sebebiyle Arapçaya galebe çalmış, böylece ilk şiirlerde Farsça yer almıştır. Daha sonra Türkiye Selçuklularının son devirlerinde yavaş yavaş ortaya konan mülemmalar, belki bir noktada Türkçeyi aruza alıştırmış, neticede okur-yazar zümresi aruzu Türk şiirine getirmiştir. Ancak Hoca Dehhani gibi saray şairleri Farsçaya hakim olduklarından, Türk şiirine doğrudan doğruya aruzu getirmeyi

başarmışlar ve aruzla gazeller yazmışlardır. Böylece aruzun nazma tatbiki başlamış ve bu konuda yazılan eserler daha sonra verilmiştir. On beşinci yüzyıldan itibaren aksamadan devam eden aruz vezni, 19. yüzyılda en mükemmel şekle ulaştı. Hatta tiyatro eserlerine bile uygulandı. Edebiyat-ı Cedide ve onları takib eden Fecr-i Ati topluluklarında serbest müstezada bile tatbik edildiği görüldü. Ancak 19. yüzyılın sonunda, aruzun mükemmel şekle ulaştığı bir zamanda, heceye rağbetin artması ile aruz hakkında münakaşalar ortaya çıktı ve bu vezne, karşı bir hareket başladı. Halbuki Türkçe en başarılı aruz örneklerini bu devrede veriyordu. Milli edebiyat cereyanının heceyi öne geçirme gayreti aruzu geride bıraktı ve bu veznin en son temsilcisi Yahya Kemal oldu.

Aruz vezninin esasını hecelerin mahiyet ve durumu (uzunluk-kısalık, kapalılık-açıklık hususları) teşkil etmektedir. Aruz vezninde, hecelerin sayısına bakılmaz, kalitesine (keyfiyetine) önem verilir. Bu bakımdan aruz, keyfi (qualitatif) bir ölçüdür. Halbuki hece vezni sayıya bağlı olup, kemmi (quantitatif)dir.

Aruzda hece çeşitleri:

1. Açık heceler - Kısa heceler; **De-re, di-ri, a-da, i-ni, ı-**şık, **a-**li gibi.

2. Kapalı heceler - Uzun heceler; **Has-ret, ha-la, ha-li, sen-sin, ley-la,** sa-**ba,** se-**sin** vs.

3. Bir buçuk (kapalı ve açık-uzun ve kısa) heceler; **derd,** di-**yar.**

Yalnız, kapalı uzun hece **n** ile biterse, bir uzun hece kabul edilir. Bir buçuk hece (– .) olmaz: Ci-**han**, de**run**, dil-**hun**, ner-**min**, der-**man**, han-**man**, ta-**nin**, zer-**rin** gibi. Az da olsa aruz kaidesi dışına çıkarak, bazı şairler bu durumdaki bir heceyi bir buçuk olarak kullanmışlardır.

Bir de mısra sonundaki hece, açık olsa bile, kapalı hükmündedir. Söy-**le**, se-**se** gibi.

Aruzdaki hece durumu göz önüne alınınca, Türk dilinde hecelerin daha çok açık tarafta kaldığı görülür. Bunun yanında Türkçede kapalı hece meydana getiren uzun seslerin bulunmayışı, Arapça ve Farsçaya göre, Türk nazmının aruza uymasında bir hayli geride kalmasına yol açmıştır. Bu iki dile nisbetle Türkçede aruz bazı hususları da beraberinde getirmiştir. İslami daire içine giren Türkçe, bir taraftan kültür ve inanç kelimelerini alırken, uyumu sağlayabilmek için kendi içinde de bazı hususlara yer vermiştir. Bilhassa 16. yüzyıla kadar geçen üç yüz senelik bir zamanda bu durumlar oldukça fazla görülmüş, bir yandan aruza uydurulmada kendine göre hayli yol almış, diğer taraftan yabancı dillerden alınan kelime ve tamlamalar gitgide Türk şiirini daha da ileri götürmüştür. Aruzla söylenen Türk şiirinin ahengindeki bu düzelme, zamanla daha da gelişmesine rağmen aşağıdaki hususlar görülegelmiştir.

Aruzun Türkçeye tatbikinde görülen belli başlı hususlar şunlardır:

1. Vasl: Ulama da denilen bu husus, sessizle biten bir kelimeden sonra, sesli bir harfle başlayan ikinci bir kelime arasında görülür. Bu, kapalı bir hecenin açılması içindir.

Allah/ adın zikr idelüm evvela

Vacib/ oldu cümle işde her kula.

beytinde veznin “failatün” olması için Allah ve vacib kelimelerinde görülür. Aslında (-) iken ulama yapılınca, (Allahadın, vaciboldu) (- . - -) durumuna düşer ve kapalı hece açılmış olur.

2. İmale: Buna uzatma da denir. Kısa ve açık bir hecenin uzatılarak kapatılmasıdır. Dilimizde uzun ses bulunmadığı için Türkçe kelimelerde görülen bu durum aruz için bir hata sayılmasına rağmen, göz yumulmuş ve hemen her şairde görülegelmiştir.

Ben didükçe / böyle kim kıl / dı Nedim'i/ natüvan

Gösterür engüşt ile meclisteki mina seni

- . - . /- . - -/. . - ./- . - (Ben didükçe böyle kim kıldı Nedim'i natüvan) mısraı; (- . - -/- . - -/- . - -/- . -) Ben didükçe böyle kim kıldi Nedim'i natüvan) şekline çevrilmiştir. Ayrıca ikinci mısradaki, meclisteki kelimesinde yine son hece (-ki), (-ki) olarak uzatılmış ve bir başka imaleye yer verilmiştir.

3. İmale-i memdude: Med adı da verilen bu uzatma asıl imaleye nisbetle sesçe daha çok uzatılır. Arapça ve Farsça kelimelerde bulunan bir uzun heceyi, bir uzun bir kısa olmak üzere, iki hece şeklinde okumaktır. Az olmakla birlikte Türkçe kelimelerde de rastlanır. Sadece uzun hecelerde değil, sonu iki sessizle biten hecelerde de imale-i memdudeye yer verilir. Hece sonlarındaki elif-nun harflerinden sonra yapılırsa aruz için kusurdur. Böyle olmakla birlikte en meşhur şairlerimiz bile buna göz yummuşlardır.

Nedim:

Nazdan hamuşsun yoksa zebanın duymadan

İstesen bin dastan söylersin ebrularla sen

derken, (naz) ve (muş) hecelerinde imale-i memdude denen iki adet bir buçuk heceye yer vermiştir. Ayrıca ikinci mısradaki dastan kelimesinde, ilk hece (das) şeklinde okunarak imale-i memdudeye yer verilmiştir. Yine Fuzuli'nin:

Aşk derdiy/le hoşem el / çek ilacum/dan tabib

— . ——/— . — —/ — . ——/— . —

Kılma derman/ kim helakim/ zehr-i derma/nındadur

— . — —/ — . — —/ — . — —/ — . —

Üç failatün bir failün cüzünden meydana gelen beytin birinci mısraındaki ilk cüzünde bulunan aşk (– .) kelimesi bir buçuk hece alınmıştır. Ayrıca Şeyh Galib:

Ey Hızr-ı fütadegan söyle

Bu sırrı idüp iyan söyle

Ketm etme yegan yegan söyle

Gam defterinin tamamı yok mu?

derken;

Mef u lü / me fa i lün / fe u lün

— — . / . — . —/ . — —

vezninde söylediği tardiyenin ilk üç mısrasındaki fütadegan, iyan, yegan kelimelerinde son heceler hep bir buçuk hece (– .) değerinde kullanılmıştır.

Türkçe kelimelerde de bir buçuk heceye yer verilerek imale-i memdude yapıldığı görülmüştür. Bôl bol, bir bir kelimelerindeki birinci hecelerin söylenişi gibi.

4. Zihaf: Arapça ve Farsçada yer alan ve uzun okunması gereken heceleri kısa okuma olup, mühim bir aruz kusurudur. Baki'nin:

Baş eğmezüz edaniye dünya-yı dun içün

Allahadur tevekkülümüz i'timadumuz

"Mefulü failatü mefailü failün" veznindeki bu beytinde ilk mısraının ikinci cüzündeki edaniye kelimesinin üçüncü hecesi zihaf için edaniye şeklinde okunmuştur.

Türk şiirinde hezec, recez, remel, muzari, müctes, hafif, mütekarib bahirlerine ait kırka yakın vezin kullanılmıştır. Yalnız bu vezinler kullanılırken, bazıları bir kısım nazım şekillerinde yer almıştır. Bunun yanında, yukarıda da zikrettiğimiz gibi, hece veznine uygun vezinlere öncelik verilmiştir.

Şiirimizde En Çok Kullanılan

Aruz Kalıpları Şunlardır

1. Me fa i lün me fa i lün me fa i lün me fa i lün

. – – – / . – – –/ . – – –/ . – – –/

Sakın terk-i edebden kuy-i mahbub-ı Hudadur bu

Nazargah-ı ilahidür makam-ı Mustafa'dır bu

Nabi

Celaleddin-i Rumi'den dehen tolup olup pür fen

Bilüp ahbar-ı ahbarı tolu esrar-ı didaram

Muini

Hayal-i yar ile her şeb benim rü'yalarım vardır

Başumda say-ı zülfünden uzun sevdalarım vardır

Şemsi

2. Me fa i lün me fa i lün fe u lün

. – – – / . – – –/ . – –

Sunulmadı bana kahve dime sen
Nasibün var ise gelir Yemen'den

Nabi

3. Mef u lü me fa i lün mef u lü me fa i lün

– – ./ . – – –/ – – ./ . – – –/

Tiz olma te'emmül kıl her hale tahammül kıl
Allah'a tevekkül kıl tedbiri bozar takdir

Kemalpaşazade

4. Mef u lü me fa i lü me fa i lü fe u lün

– – ./ . – – ./ . – – ./ . – –

Yelkenle gelür baga levendane benefşe
Tüller takınır başına merdane benefşe

Şemsi

Tuti gibi hoş nükteler öğretdi zekanın
Baki gibi üstad-ı sühen-pervere cana

Baki

5. Mef u lü me fa i lün fe u lün

– – . / . – . – / . – –

Dil hasret-i gamla lal kaldı
Galib gibi bi-mecal kaldı
Gönderdiğim arz-ı hal kaldı
Elan bir ihtimal kaldı
İnsafın o yerde namı yok mu?

Şeyh Galib

6. Müs tef i lün (Dört adet)

– – . –

Karşında ben pervaneyim sen şem'-i tabansın bana
Aşkınla ben divaneyim sen afet-ı cansın bana

Kanuni (Muhibbi)

7. Müs tef i la tün (İki adet)

– – . – –

Gencinen olsam viran idersin
Ayinen olsam hayran idersin

Şeyh Galib

8. Müf te i lün me fa i lün

– . . – / . – . –

Aşk ile kendüden gider aşıka bir nida gelür
Yazusı yok kitab okur alim olur çıka gelür

9. Fa i la tün fa i la tün fa i la tün fa i lün

– . – – / – . – – / – . – – / – . –

Mürde ihya eyledin ey can safa geldün safa
Eyledün giryanunı handan safa geldün safa

Şemsi

10. Fe i la tün fe i la tün fe i la tün fe i lün

. . – – / . . – – / . . – – / . . –

Doğuyor ömrüme bir yirmi sekiz yaş güneşi
Sana baktıkça olur gönlüm uçan kuşlara eş

Cenab Şehabeddin

11. Müf te i lün fa i lün

– . . – / – . –

Kendimi cem eyledim bahr-ı musaffa gibi
Gökte süreyya gibi levh-i mualla gibi

12. Mef u lü fa i la tün (Müs tef i lün fe u lün)

– – ./ – . – – (– – . – . – –)

Sözüm sirayet itse Mecnun-ı na-murada
Kuşlar kebab olurdu başındagı yuvada

Hayali

13. Mef u lü fa i la tü me fa i lü fa i lün

– – ./ – . – . / . – – ./ – . –

Aldın hezar bütgedeyi mescid eyledin
Nakus yerlerinde okutdun ezanları

Baki

14. Me fa i lün fe i la tün me fa i lün fe i lün

. – . – / . . – – / . – . – / . . –

Gamınla ülfetimiz var süruru n'eyleyelim
Safa-yı hatırımız yok huzuru n'eyleyelim

Naili

15. Fe i la tün me fa i lün fe i lün

. . – – / . – . – / . . –

Yine bir afitaba düştü gönül
Şeh-i ali-cenaba düştü gönül

Hayreti

16. Fe u lün fe u lün fe u lün fe ul

. – – / . – – / . – – / . –

Ne mir ü ne paşaya et iltica
Rahim ü kerim çün Hudadır Huda

Şeref Hanım

17. Mü te fa i lün fe u lün (Fe i la tün fa i la tün)

. . – – – / . – – (. . – – / – . – –)

Ne beyan-ı hale cür'et ne figana takatım var

Ne reca-yı vasla gayret ne firaka kudretim var

Vasıf

ARYÜS (Arius);

Hıristiyanlıkta bir mezhep kurucusu. Miladın 270. yılında doğdu, 336 yılında öldürüldü. Teslise (Trinite) inanmadığı için, 312'de öldürülen Antakya piskoposu Lucian'ın talebesi olan Aryüs Libyalıdır. Hakiki Hıristiyanlıktan ayrılan kiliseye karşı gelmesi ile meşhurdur.

Hazret-i İsa'nın hak olan dini, kısa zaman sonra Yahudiler tarafından sinsice değiştirildi. Bolüs adındaki bir Yahudi, hazret-i İsa'ya inanır görünüp gökten inen İncil'i yok etti. Dört havari, yeniden İnciller yazdılarsa da, bunlara da Bolüs'ün yalanları karıştı. Uydurma İnciller zamanla çoğaldı. Bizans İmparatoru Konstantin önceleri putperestken, sonradan Hıristiyan oldu ve bütün İncillerin birleştirilmesini emretti. Konstantin, İncil'e önceki dini olan putperestlikten de bazı şeyleri sokturmuştu.

Aryüs, bu yeni İncil'in yanlış olduğunu, Allah'ın bir olup, İsa aleyhisselamın onun oğlu değil kulu olduğunu söyledi. İznik'te 325'te toplanan papazlar, Aryüs'ü aforoz ettiler, Aryüs Mısır'a kaçtı. Aryüs'e bağlı olanlar yok edilmeye başlandı. Konstantin pişman olup Aryüs'ü İstanbul'a davet ettiyse de gelirken öldürüldü.

ARZ VE TALEP;

Alm. *Angebet und Nachfrage (f),* **Fr.** *Offre et demande,* **İng.** *Supply and demand.* Bir malın üreticilerinin (müstahsilleri) belirli piyasa fiyatları ile satmaya hazır oldukları mal miktarına "arz" denir. Aynı şekilde bir malın tüketicilerinin (müstehlikler) belirli piyasa fiyatları ile o maldan almaya hazır oldukları miktarlara da "talep" denilmektedir.

Malı üretenlerin piyasadaki arz miktarını etkileyen başlıca faktör, piyasa fiyatıdır. Fiyatlar yükseldikçe normal bir durum olarak arz artar. Yüksek fiyatlar, daha yüksek maliyetlere katlanarak daha fazla mal istihsaline imkan verdiğinden piyasa fiyatları ile arz miktarı arasındaki münasebet doğru orantılıdır.

Talebi etkileyen temel faktör de malın piyasa fiyatıdır. Ancak arzın tersine fiyatlar düştükçe, tüketicilerin almaya hazır olduğu miktarlar artar. Dolayısiyle, piyasa fiyatı ile talep arasındaki alaka ters orantılıdır. Ancak diğer malların fiyatları, tüketicilerin tercihleri ile gelirin de talep üzerinde önemli etkisi vardır.

Bir mal piyasasında arz ve talebin esnek olup olmaması, başlıca üretici ve tüketicilerin piyasa fiatlarındaki değişmeye karşı, satmaya ve almaya hazır oldukları miktarlardaki değişmeyle alakalıdır. Esnek talep veya arz halinde, arz ve talep miktarları piyasa fiyatındaki en küçük bir değişme karşısında farklı hale gelir. Buna karşılık, esneksiz talep ve arz durumunda, fiyat ne kadar değişirse değişsin arz ve talep miktarlarında değişme yoktur.

Bir malın arz ve talebi bir başka ifade ile o maldan satılmaya hazır olunan miktarla, alınmaya hazır olunan miktarlar belirli bir piyasa fiyatında dengeye gelir. Bu fiyatın altındaki fiyatlarda talep fazlası; üstündeki fiyatlarda arz fazlası husule gelir. Talep fazlası durumunda arz yeterli olmayacak, tüketiciler istediği malı te'min etmek için daha yüksek fiyatlarla aynı miktarda malı satın almaya hazır olacaklardır.

Arz fazlası olunca bu durumda üreticiler stokları önlemek için daha düşük fiatlarda aynı miktar malı satmayı kabul edecekler, böylece fiyatlar düşecektir.

Bir ekonomide tek bir malın arz ve talebinin yanısıra toplam arz ve talepten de söz edilebilir. Toplam arz ve talep dengesi belirli bir fiyatlar genel seviyesinde sağlanır. Toplam arz fazlası işsizliğe, toplam talep fazlası ise enflasyona yol açar. Toplam arz-talep dengesine "iktisadi istikrar" adı verilir. İslamiyette de alış-verişler arz ve taleb usulüne göre yürür.

ARZUHALCİ;

Alm. *Strabenschrciber,* **Fr.** *Requerant,* **İng.** *Street letter writer.* Eskiden adliye veya belediye gibi devlet dairelerinin yakınında, köşebaşlarında; halkın dilekçe, mektup yazmak gibi işlerini yapan kişi.

Arzuhalcilik karlı ve geçerli bir meslekti. Osmanlılarda arzuhalcilik bir teşkilata bağlı olarak, resmi müsaade ile yapılırdı. Arzuhalci olmak isteyen bir kimse, Arzuhacibaşı, Divan-ı hümayun çavuşları, ocağın zabitlerinden çavuşlar emini ve katibinden müteşekkil bir kurul önünde imtihan verir; kazandığı takdirde arzuhalciliğe kabul edilirdi. İmtihanda, kanun bilgisi ve yasak edilen şeyleri bilmek gibi vasıflar aranırdı.

Arzuhalcinin yegane sermayesi; küçük bir masa ile bir kaç divit veya kamış kalem, bir mikdar kağıt, zarf ve kurutma tozundan ibaretti. Genellikle bunlar güngörmüş, namuslu, hukuki meseleleri iyi bilen, ihtiyar halkın sempatisini kazanmış kişilerdi. Halkın her çeşit ihtiyacına cevap veren arzuhalcilerde, bazan acelesi olanlar için hazır yazılmış mektuplar bulunurdu. Bugün eski divitler yerine daktilolar kullanan arzuhalcilere, Hükumet Konağı ve Vergi Daireleri yakınlarında nadir de olsa rastlamak mümkündür.

AS (Bkz. Kakum)

ASABE (Bkz. Feraiz)

ASABİYE (Bkz. Sinir Hastalıkları)

ASAF HALET ÇELEBİ;

Günümüz şair ve yazarlarından. 1907'de İstanbul'da doğdu. Özel hocalardan ders aldı. Sekiz sene Galatasaray Sultanisinde okudu. Adliye Meslek Mektebini bitirerek Üsküdar Asliye Ceza Mahkemesi katibi oldu. Uzun süre Devlet Deniz Yollarında çalıştı. İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünde kitaplık memuruyken, 1958 senesinde öldü. Beylerbeyi Küplüce Mezarlığına gömüldü.

Divan edebiyatı ile Fars edebiyatını çok iyi bilirdi. 18 yaşına kadar klasik edebiyatımıza uygun şiirler yazdı. 1937'den sonra batı tarzı şiir yazmaya başladı. Şiirleri üç kitapta toplandı. Şiirleri daha çok Ahmet Haşim'in şiirlerini andırıyordu. Ona göre şiir; "Kelimelerin bir araya gelmesinden hasıl olan büyük bir kelimeden başka birşey değildir."

Şiirleri çeşitli dergilerde yayınlandı.

Eserleri: He, Lamelif, Om Mani Padme Hum, Mevlana, Molla Cami, Eşrefoğlu Divanı, Divan Şiirinde İstanbul, Naima, Mevlana ve Mevlevilik, Seçme Rubailer, Ömer Hayyam vs. dir.

ASAF MEHMED PAŞA;

Osmanlı devlet adamlarından ve şairlerinden. Sadrazam Topal Osman Paşazade Ratib Ahmed Paşanın oğludur. Doğum tarihi ve yeri bilinmemektedir. Sarayda tahsil görüp yetişti. Devrine göre tahsilini tamamladıktan sonra kapıcıbaşı olarak memuriyete atıldı.1757 senesinde Beylerbeyi rütbesiyle Köstendil mutasarrıflığına tayin edildi.1763 senesinde Hotin Muhafızı oldu. Daha sonra orduda çalışmaya başladı. 1768'de vezirlikle Selanik Valisi oldu. Bir sene sonra da Halep valiliğine tayin edildi ve bir sene kadar görev yaptıktan sonra Vidin valiliğine getirildi. 1771'de Belgrat, 1775'te İnebahtı, 1776'da Konya, 1778'de ikinci defa Halep'te valilik yaptı. İkinci defa Halep Valisiyken aynı zamanda Bender Muhafızlığı görevini de üstlendi. 1780 senesinde Rumeli Valisi oldu ve aynı sene Belgrat'tayken vefat etti.

Asaf Mehmed Paşa iyi bir idareciydi. Şiirle meşguliyeti az olmakla birlikte, şairane ve hakimane şiirleri vardır. Asafi mahlasıyla şiirler yazan Asaf Paşanın şiirleri o devrin bazı mecmualarında yayınlanmıştır.

ASAKİR-İ MANSURE-İ MUHAMMEDİYE;

Sultan İkinci Mahmud'un yeniçeri ocağını ortadan kaldırmasından sonra bu teşkilatın yerine tesis edilen ordunun adı. Sultan Mahmud Han, bir anarşi yuvası haline gelen Yeniçeri ocağını, 1826'da Ağa Hüseyin Paşanın da desteğiyle lağvetti. Bu durum, Osmanlı tarihinde "Vak'a-i hayriyye" adıyla anıldı. Lağvedilen ordunun yerine Peygamber efendimizin adına izafeten "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" teşkilatını kurdu. Ağa Hüseyin Paşayı serasker ünvanıyla bu teşkilata komutan tayin etti. 7 Temmuz 1826'da bu teşkilata ait bir kanunname hazırlattı.

Bu ordunun teşkilatlanmasına ilk olarak İstanbul'da "tertip" adı verilen sekiz alayın kurulmasıyla başlandı. Sekiz alayın ikisi Serasker kapısında, diğer altı alay ise, o zamanlar inşası devam eden Davud Paşa ve Üsküdar kışlalarındaki barakalarda iskan edildi. Hazırlanan nizamnameye göre kimliği belirsiz kimselerle, dönmeler bu teşkilata alınmayacaktı. Şartları elverişli ve yaşları on beş ile otuz arasında bulunanların kaydı yapıldı. On beş yaşından küçük olanlar için, Şehzadebaşı'ndaki eski acemi ocağı kışlası talimhane olarak tahsis edildi.

Yeni ordunun ilk mevcudu 12.000 kişi olup, 1500'er kişilik sekiz tertibe ayrılmıştı. Mevcud sekiz tertibin hepsine birden kumanda eden bir baş binbaşı vardı. Her tertibin mevcudu binbaşı, kolağaları, topçubaşı, arabacıbaşı, mehterbaşı, imamlar, hekim, cerrah vb. ile beraber 1527 kişiyi buluyordu. Her tertip, "saf" adıyla on beş kısma taksim olunup, her biri yüzbaşıların kumandasında idi. Ayrıca her safta bir de top bulunurdu. Bu toptan topçubaşı sorumlu idi. Yüzbaşının rütbe olarak altında iki yüzbaşı mülazımı, bir sancaktar, bir çavuş ve onbaşı bulunurdu.

Bu sistem 1828'de değişikliğe uğrayıp tertip tabiri Alay'a, saf tabiri de Bölük'e çevrildi. Bu süre içinde teşkilat büyüdü ve iki alaya bir Mirliva kumanda etmeye başladı. Ordu aynı zamanda Üsküdar ve İstanbul olmak üzere ikiye ayrılıp, her kısmın başına Ferikler tayin edildi. Yeni ordunun seraskerlikten sonra gelen en yetkili makamı Asakir-i mansure nezaretiydi. Ordunun maaş gibi işlerinden nazır mesuldü. Yeni ordunun giderleri Mansure hazinesi adıyla kurulan ve yeni gelir kaynakları olan bir hazineden sağlanırdı.

Asakir-i Mansure ordusunun kuruluşundan iki sene sonra Rusya ile savaş başlamasına rağmen, ordunun teşkilatlanmasına devam edildi. 1834'te ordunun subay ihtiyacını karşılamak üzere Harbiye Mektebi açıldı ve Avrupa'ya talebe gönderildi. Aynı sene Asakir-i Mansure tabiri yerine Asakir-i Nizamiye denildi ve bu tabir uzun süre kullanıldı. 1836'da şimdiki askeri teşkilatımızda olduğu gibi belirli bir süre askerlik hizmeti yapılmasını öngören "Redif" teşkilatı kuruldu. 1879'da seraskerliğin yerini harbiye nezareti aldı ise de, 1884'te tekrar seraskerliğe döndürüldü. 1908'de ise harbiye nezareti, kesin olarak seraskerliğin yerini aldı.

ASAL GAZLAR (Bkz. Soygazlar)

ASALAKLAR (Parazitler);

Alm. *Parasit,* **Fr.** *Parasite,* **İng.** *Parasite.* Bir canlının içinde veya üstünde yaşayan ve onun sırtından geçinen varlıklar. Dünyadaki bütün canlılar beslenir, çoğalır ve nesillerini devam ettirirler. Canlılar yaşayabilmek için, çok defa diğer canlılarla yarışmak ve savaşmak mecburiyetindedirler. Bazıları ise yaşayabilmek için, uyum ile başka canlılardan istifade durumundadır. Böyle canlılara asalak(parazit); bu yaşama durumuna da asalaklık (parazitlik) denir. Parazitlik, canlılar arasındaki münasebetlerin bir çeşididir. Bir ortak yaşama şekli olup, birarada yaşayan iki bireyden biri, diğeri zararına ortaklıktan faydalanır. Asalaklığa "tufeylilik" de denir. Parazitin istifade ettiği canlıya "konak" denir. Virüs, riketsiya, bakteri, mantar gibi bitkiler dünyasının alt gruplarında da parazitlik vardır. Fakat parazitlik denince daha çok hayvanlar dünyasındaki durum anlaşılmaktadır. Bitkisel parazitlere "fitoparazit"; hayvansal parazitlere de "zooparazit" denir.

Hayvansal asalaklar (Zooparazitler): Parazitlerin bir kısmı, bazı hayvan ve insanlarda asalak olarak yaşarlar. Bir kısmı ise hayatlarının belirli bir bölümünü hayvan türlerinde, diğer bir bölümünü ise insan vücudunda geçirirler. Parazitler gelişmeleri esnasında morfolojik ve fizyolojik değişmeler geçirerek olgunlaşırlar. Parazitin gelişmesi için bir konağa ihtiyacı vardır. Gelişmeleri esnasında bazan bir, bazan da birden fazla konak kullanırlar. Parazitin, konak vücudunda bulunuşu üç şekil içinde gösterilebilir:

1- Bazı parazitler için ancak bir tür canlı konak olabilmektedir. Bazı sivrisineklerin yalnız insan kanını tercih etmeleri gibi.

2- Parazitlerin bazıları muhtelif konaklarda yaşayabilir. Kenelerin birçok hayvan ve insanda asalaklık yapabilmeleri gibi.

3- Birçok durumda insan, parazitin tesadüfen yerleştiği bir konaktır.

Parazitlerin muhtelif çeşitleri vardır. Parazit bir canlı bütün hayatı boyunca mecburi olarak bir konakta yaşayabilir, tesadüfen bir konağa yerleşebilir yahut da bütün hayatı süresince parazit olarak yaşaması gibi devamlılık arzedebilir. Mesela bit ve uyuz böceği insanda devamlı parazit halinde yaşar. Bundan başka özel olarak belirli bir hayvanın belirli dokularında ve organlarında yaşayabilen parazitler olduğu gibi, doku ve organlarda gezici olarak yaşayan parazitler de bulunmaktadır.

Parazitlerin, konağın dış yüzeyinde veya deri altında bulunmasına dış parazitlik denir. Bit, tahtakurusu, uyuz böceği gibi.

Parazitin sindirim yolları, idrar yolları, safra yolları gibi boşluklarda, karaciğer, akciğer gibi dokularda ve kanda olmak üzere konak vücudunun içinde yaşaması genel olarak iç parazitlik olarak adlandırılır.

İç parazitlerle meydana gelen parazitliğe infeksiyon denir.

Parazitlerin bulaşması; kirlenmiş toprak veya su, parazitin olgunlaşmamış dönemini ihtiva eden besin, kan emen diğer bir parazit, parazitin bulunduğu hayvan, parazitli şahıs ve bunun elbisesi, yatağı, diğer eşyası ve çevresi ile olur.

Parazitin insana bulaşması direkt veya dolaylı yoldan olur. Parazit, insan vücuduna muhtelif yerlerden girebilir. Barsak parazitleri bilhassa ağız yolundan vücuda girerler. Solunum yollarıyla veya idrar yollarından bulaşanlar da vardır.

Bir kısım parazitlerin konak organizma üzerinde zehirli ve allerjik etkileri olmasına mukabil, bazı parazitler ise yaşadıkları organizmada besin kaybı, kansızlık, şok, kanser, iltihab vb. gibi önemli

etkilere sebeb olabilirler.

Sayıları çok kabarık olan asalakları kabaca sınıflandırmak mümkündür:

A) Protozoonlar: 1- Kamçılı protozoonlar: Leishmania tropica (Bkz. Şark çıbanı). Giardia intestinalis (Bkz. Lambliyazis). Trichomanas vaginalis v.s. gibi.

2- Amipler: Entamoeba histolytica (Bkz. Dizanteri). Entamoeba coli v.s. gibi.

3- Sporozoonlar: Plasmodiumlar (Bkz. sıtma). Toxoplazma gondii gibi.

4- Kirpikli protozoonlar: Balantidium coli.

B) Helmentler: 1- Trematoda'lar: Pasciola hepatica, Schistosomalar v.s. gibi.

2- Cestoda'lar: Diphyllobothrıumlatum, Hymenolepis nana ve diğer tenya türleri (Bkz. Tenya). Kist hidatik (Bkz. Kistler) v.s. gibi.

3- Nematodalar: Ascaris lumbricoides (solucan). Enterobius vemiculoris (Bkz. Kılkurdu). Trichuris trichiura, Trichinella spiralis (Bkz. Trişin).

C) Arthropodalar: Carcoptes scabiei (Bkz. Uyuz). Pediculus humanus (Bkz. Bit) v.s.

Solucanlar: En mühimi Ascaris lumbricoides'tir. Boyları 15-30 cm arasında değişir. Yuvarlaktırlar, her iki uçları sivridir. Kirli beyaz veya kırmızımtrak sarı renktedirler. Ara konakçısı yoktur. Dışkı ile çıkan döllenmiş yumurtaları dışarda uygun ısı, nem ve oksijen bulduklarında 2-3 haftada gelişirler. Bu yumurtalar, besinler ve sularla mideye gelince larvalar açığa çıkar. İnce barsaklara, oradan karaciğere, oradan da kalb ve akciğerlere gelirler. Bronşlarla gırtlağa, oradan da yutularak tekrar barsağa gelip yerleşirler ki, bu süre 90 gün kadardır. Yurdumuzda çok sık rastlanır. Barsağı tıkayabilir, kanamalara sebeb olabilir ve delebilirler. Sindirimi bozarlar, allerjik etkiler yaparlar (kurdeşen, öksürük, yüzde kızarma vb.), iltihaba sebep olabilirler. İştah bozuklukları, karın ağrıları, ishal yaparlar. Ağızdan, burundan, gözyaşı kanallarından dışarı çıkabilirler. Karaciğerde iltihaba ve sarılığa yol açabilirler. Teşhis, bizzat kendisinin veya yumurtalarının mikroskop altında görülmesiyle konulur.

Tedavide; en çok piperazihe tuzları kullanılır. Hekim tavsiyesine göre hareket etmelidir.

Korunmada; temizliğe riayet, çiğ sebze ve meyvelerin iyi yıkanıp yenilmesi ve sağlık eğitimi önemlidir.

Bitkisel asalaklar (Filoparazitler): Kendilerine lüzumlu olan organik besin maddelerini üzerinde yaşadıkları diğer bitkilerden, onların zararına sağlayan organizmalardır. Parazit bitkiler havstor (emeç) adını alan sömürme organlarını besleyici bitkinin iç kısımlarına gönderirler.

Bitkiler aleminde parazit organizmalara başta bakteri ve mantarlar olmak üzere, bazı kamçılılar, su yosunları ve yüksek bitkilerde rastlanır.

Parazitler ekseriya, belirli bitkilerde, hatta bazan tek bitki türünde yaşayacak tarzda özelleşmişlerdir.

a) Yarı parazitler: Klorofil ihtiva eden ve fotosentez yapabilen bitkiler olup üzerinde parazit olarak yaşadıkları bitkiden (konaktan) yalnız su ve suda erimiş maddeleri alırlar. Birçok meyve ağaçlarına zarar veren ökseotu böyle yarı parazit bitkilere misaldir.

b) Tam parazitler: Bütün besinlerini üzerinde yaşadığı konak bitkiden alan, klorofilsiz ve yaprakları puslu gelişme gösteren bitkilerdir. Cistus (laden) türlerinin altında yaşayan kırmızı renkli puslu yaprakları ile dikkati çeken gelin parmağı da tam bir parazittir. Tarla ve bahçe bitkileri üzerinde yaşayarak bu bitkilere zarar veren canavar otu da önemli parazit bitkilerdendir.

c) Parazit mantarlar: Parazit mantarlar konak bitkinin ya üzerinde dış parazit veya dokuları içinde iç parazit olarak yaşarlar. Asma yapraklarında külleme hastalığına sebep olan külleme mantarı bir dış parazittir. Bu mantar yaprakların yüzeyini örümcek ağı gibi örterek emeçlerini doku içine gönderir. Yine asmalarda "mildiyo" adı ile anılan önemli bir hastalığa sebep olan mildiyo mantarı bir iç parazittir.

d) Parazit bakteriler: Bakterilerden bir kısmı insan, hayvan ve bitkilerde parazit olarak yaşayarak önemli hastalıkların sebebi olurlar. Meyve ağaçlarındaki bitki kanseri, sığır ve koyunlardaki şarbon, ruam, insanlarda verem, kolera, zatürre, difteri hastalıklarına sebeb olurlar.

Netice olarak asalaklar, insan, hayvan ve bitkiler üzerinde yaşayan ve yaşadığı canlının aldığı gıdalara ortak olarak onunla birlikte beslenen canlılardır. Genellikle bütün ömürlerini bu canlılar üzerinde yaşıyarak geçirirlerse de hayatının belli bir bölümünü bir canlı sırtında geçirdikten sonra o canlıyı terkederek başka canlılar üzerine geçen parazitler de vardır. Dış parazitler dediğimiz parazitler genel olarak bu çeşittendirler.

ASANSÖR;

Alm. *Aufzug, Lift (m),* **Fr.** *Ascenseur,* **İng.** *Lift.* İnsanları veya yükleri, yüksek veya alçak yerlere dikine indirip çıkarmaya yarayan ve bir platform kabinden meydana gelen makine düzeni. Çok eski çağlarda bile insanlar ağır yükleri kaldırmak için makinelerden yararlanma yoluna gitmişlerdir. Romalı Mimar Vitarius'un M.Ö. 26'da yazdığı eserden anlaşıldığına göre, milattan 236 yıl önce Roma'da yük kaldırmak için bir takım makinalardan yararlanılmaktaydı. Bunun gibi Roma İmparatorlarının saraylarında da iner-çıkar dolaba benzer yapılar vardı.

On sekizinci yüzyılda, Velayer adında bir Fransız mimarı, "Uçan Mobilya" adını verdiği bir aracı insanların istifadesine sundu. Bu araç bir karşı ağırlık vasıtasıyle dengede tutulmaktaydı. Hareket etmesi için de bir kölenin veya uşağın kolu çekmesi gerekiyordu. Edoux adında bir Fransız mühendisi de 1867'de yeni tür bir kaldırma makinası yaptı ve buna "asansör" adını verdi.

Asansör, kullanılış biçimlerine ve gayelerine göre yük ve insan asansörleri; el, hidrolik, hidro elektrik ve elektrik asansörleri gibi çeşitlere ayrılır.

Hidrolik asansör: Hidrolik asansörler, sıvı basıncı ile çalışmaktadır. Odacık, kalın bir piston üzerine oturtulmuştur. Piston kolu, binanın yüksekliği kadar yerin altına sokulmuş bir silindirin içine girer. Silindire güçlü pompalarla sıvı gönderilir ve piston yukarı doğru yükselmeye başlar. Asansör aşağıya indirilmek istendiğinde piston üzerindeki sıvı basıncı azaltılır. Hidrolik asansörler, pek yüksek binalarda kullanılmamaktadır. Elektrik gücü ile işleyen asansörlerin gelişmesiyle bunlar önemini kaybetmiştir.

Elektrikli asansör: Elektrik gücüyle işleyen çeşitli büyüklük ve güçlerde olan çok geniş kullanım alanı bulan makinalardır. Bunların sayesinde 90-95 katlı, hatta daha yüksek binaların en üst katlarına kadar kısa bir süre içinde çıkılabilmektedir. Bu elektrikli asansörlerin mekanizması oldukça basittir. Hesaplar ve uygulamalar sonucu çapı ve mukavemeti tesbit edilmiş bir çelik halatın ucunun biri asansör odasının tavanına, bir ucu da karşı ağırlık adı verilen bir demirden ağırlığa bağlanmaktadır. Çelik halat, boşluğun tepesinde bir takım makaralardan meydana gelen bir palanga sistemi içinden dolaşır. Bunun ağırlığı aşağı-yukarı asansör odacığının ağırlığı kadardır. Karşı ağırlık sayesinde, motora binen yük hafifler. Karşı ağırlık ile asansör hemen hemen dengede durur.

Asansör odacığına girilip kapılar kapandıktan sonra, çıkılmak istenen katın düğmesine basıldığında elektrik motoru harekete geçer. Halatların üzerine dolandığı planga sistemindeki makaralar döner. Halat dönmesiyle, asansör boşluktan yukarıya doğru çekilmiş olur.

Elektrikli asansörlerde her türlü kaza ihtimaline karşı çeşitli tedbirler alınmıştır. Asansörün halatlarının kopması durumunda, kılavuz raylara yakın olan çelik pençeler, otomatik olarak yerlerinden fırlayarak içinde, odanın gidip geldiği boşluğun çevresindeki dikey rayları tutar. Ayrıca bundan başka odacığın alt kısmına düşüşteki sertliği gidermek maksadıyla içinde yağ bulunan çelik pistonlu silindirler de yerleştirilmiştir.

ASAYİŞ (Bkz. Anarşi)

ASBEST (Bkz. Amyant)

ASELSAN;

Elektronik alanda Türkiye'nin en büyük kuruluşu. Askeri Elektronik Sanayiinin kısaltması olarak bu isim kullanılır. Kasım l975'te Türk Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı önderliğinde Türk ordusunu modern cihazlarla donatmak gayesiyle kurulmuştur. Kurulduğunda sermayesi l0 milyar olup ortakların iştirak miktarları şöyledir:

	%
Türk Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı	70.275
Türk Deniz Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı.....	13.5
Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı	12.4
PTT	1.8
OYAK	0.375
Türk Polis Teşkilatını Güçlendirme Vakfı	1.75

Aselsan, yatırımını tamamladıktan sonra 1980 yılından itibaren üretim faaliyetlerine geçmiştir. Fabrika l38.000 m^2 arazi üzerinde 46.000 m^2 kapalı alana sahiptir. Devam eden tevsi yatırımları ile bu miktar devamlı artmaktadır.

Son olarak hisse senetleri çıkararak halka satılmıştır.

Aselsan'da yapılan elektronik ürünler, Türk ordusunda, güvenlik kuvvetlerinde, bir çok özel ve kamu kuruluşlarında mükemmel haberleşme bağlantıları sağlıyarak kullanılmaktadır.

Aselsan ürünleri; 4600 serisi VHF/FM telsizleri, 4200/4500 serisi VHF/FM telsizleri.

Yukarıda belirtilen iki grup ürünün yanısıra, Aselsan aşağıdaki cihazları da yapmaktadır:

Avionik cihazlar- 4800 serisi UHF/VHF-FM Sımpleks /Dupleks Sentezörlü Telsizler-Sayısal Ses Şifreleme Cihazları, Telefon Şifre Cihazları, Topçu Atış Kontrol Sistemleri, Merkezi Alarm Sistemleri, Bilgisayar Denetimli Alarm Sistemleri, Bilgisayar Denetimli Siren Sistemleri, Elektronik Eğitim Setleri, Elektronik Sahra Telefonu, Endüstriyel Elektronik Cihazlar, Da Motor Kontrol Cihazları, Akü Şarj Cihazları, Kesintisiz Güç Kaynakları (UPS), Baskı Devre Kartları, Lehim Pastaları (Asel l2/Asel 32/Asel 42), Kalın Film Hibrid Devreler, Sayısal Veri Terminali, Araç Sireni.

ASESLER;

Osmanlı Devletinde şehirlerde geceleri dolaşan güvenlik kuvveti. Ases teşkilatı İlhanlılardan Selçuklulara oradan da Osmanlılara geçti. Bu teşkilata İlhanlılar Devletinde "emaret-i ases" denirdi. Osmanlılarda Fatih Sultan Mehmed döneminde kurulan aseslik teşkilatının başında, yeniçeri ocağını meydana getiren ortalardan yirmi sekizinci ortanın çorbacısı bulunurdu. Bu çorbacıya asesbaşı denirdi. Bugünkü manada emniyet müdürüne karşılık gelmektedir.

Asesbaşı idaresindeki asesler, geceleri asayişi temin etmek için dolaşırlar, yasak yerlerde rastladıkları şüpheli kişileri yakalarlar, kimliklerini soruştururlar, suçlu olanları cezalandırırlardı. Suçsuz olanları ise yasak yerlerde dolaştıklarından ötürü para cezasına çarptırırlardı. Yeniçeri ağasının yakaladığı kimselerin hapsi ile asesbaşı ilgilenirdi. İstanbul içindeki Tomruklar ile Babacafer zindanları da asesbaşının emri altındaydı.

Asesbaşı, merasimlerde ve kapıkulu ocaklarının sefere çıkışlarında beş yüz kadar olan maiyeti ile yolun iki tarafına dizilerek düzeni sağlardı. Vezir-i azam divanında ve vezir-i azamın İstanbul'da kol gezdiği zamanlarda bir kısım asesiyle birlikte asesbaşı da bulunurdu. Narh denetiminde subaşıyla birlikte sadrazama yardımcı olurdu.Yeniçerilere ulufe dağıtımına Muhzır Ağa ile birlikte müşahit olarak katılırdı. Elçi karşılama ve kabul resimlerinde protokolde yer alırdı.

Asesbaşı, başına yeşil çuhadan çatal kalafat, arkasına zağra yakalı ve yeşil divan kürkü, bacağına ak çakşır, ayağına da sarı yemeni giyerdi. Devlet merkezi olan İstanbul'da, biri Galata'da diğeri Suriçi'nde olmak üzere iki asesbaşı vardı. Fakat Suriçi asesbaşısı üstün dereceliydi. Asesbaşı Babıali'de bulunduğu için kendisinin yeniçeri ağası dairesinde bir emir eri bulunurdu. Yeniçeri ağası asesbaşına bu emirleri ile emir gönderirdi. Diğer şehir ve kasabalarda da ases adı altında emniyet teşkilatı ve buna ait vergiler vardı.

ASETATLAR;

Alm. *Acetat,* **Fr.** *Acétates,* **İng.** *Acetates.* Karbon, oksijen ve hidrojen ihtiva eden bir kısım kimyasal bileşikler. Asetat terimi selüloz asetatdan elde edilen tekstil iplikleri anlamında da kullanılır.

Asetatların üretimi:Asetatların üretiminde asetik asit (CH_3COOH) temel madde olarak kullanılır. Asidin sodyum oksitle reaksiyonundan sodyum asetat; kalsiyum oksitle reaksiyonundan kalsiyum asetat; mağnezyum karbonat ile reaksiyonundan mağnezyum asetat ve kurşun oksitle reaksiyonundan kurşun asetat elde edilir. Çinko ve manganın sülfürlerinin asetik asitle reaksiyonundan da bu metallerin asetatları elde edilir. Asetik asit çözeltisinin mağnezyum, çinko ve demir gibi bazı metallerle direkt muamelesinden de bu metal asetatlar elde edilebilir. Ester olarak adlandırılan bazı asetat türleri asetik asidin bir alkolle reaksiyonundan elde edilir. Mesela etilarefat esteri asetik asidin etil alkolle muamelesinden elde edilir. Esterlerin kendilerine has hoş kokuları vardır.Halbuki diğer asetatların böyle bir hoş kokusu yoktur.

Özellikleri: Genel olarak, metal asetatların erime noktaları yüksektir ve bunların sulu çözeltileri de elektriği iletir. Ester asetatların sudaki çözeltileri ise elektriği iletmez. Çünkü bu bileşikler iyonik bileşikler değildir.

Orta büyüklükteki bazı asetatlar hayvan dokularında yağ asitlerine dönüşebilmektedir. Keza hayvan

dokularında kolesterole de dönüşebilmektedir.

Kullanılışları: Asetatların geniş bir kullanma sahaları vardır. Bakır asetat Paris yeşili imalatında kullanılır. Diğer metal asetatlar bazı baskı işlemlerinde, demir ve alüminyum asetatları ise boyamada mordant olarak kullanılırlar. Yanmaz özellikli selüloz asetat, tekstil ve fotoğraf filmi imalinde kullanılır (Bkz. Selüloz). Triasetattan, tekstil ipliklerinde şekillerini koruyan ve büzülmeye karşı mukavim olan ürünler elde edilir.

Polivinil asetat, yapıştırıcılarda kullanılan bir plastiktir. Etil asetat ve amil asetat gibi uçucu esterler boya ve laklar için çözücü olarak kullanılırlar. Nitroselüloz ve film teşkil edici diğer bileşikler için iyi bir çözücü olan butil asetat lak ve vernik endüstrilerinde kullanılır. Amil asetat tat verici olarak kullanılır.

ASETİK ASİT;

Alm. *Acetlysaure,* **Fr.** Acide acétique **İng.** *Acetic Acid.* Karboksilli asitlerin en önemlisi olan ve sirke asidi yahut sirke ruhu da denilen bir organik bileşik. Kapalı formülü $C_2H_4O_2$, daha açık olarak ise CH_3COOH şeklindedir. Kimyada etanoik asit olarak da adlandırılır. Saf asetik asitin bir diğer ismi de glisial asetik asittir.

Saf asetik asit, renksiz, keskin ve iğneleyici kokuya sahib olup, 16,7 derecede donar 118 derecede kaynar. Su ile her oranda karışan asetik asit su çekicidir. Metalleri aşındırır, deriyi tahriş eder.

Elde edilişi: Teknik olarak çok geniş ölçüde elde edilişi iki metodladır:

1. Çeşitli meyve sularındaki şeker, mayaların etkisiyle etil alkole (şarap) döner. Alkol de Micoderma Aceti denilen bakteri yardımı ile asetik aside dönüşür:

$C_6H_{12}O_6$ glikoz (Maya) $2C_2H_5OH+2CO_2$

¾¾¾®

$C_2H_5OH+O_2$ M.Aceti $CH_3COOH+H_2O$

¾¾¾®

Buradaki asetik asit miktarı takriben % 5 kadardır. Buna sirke denir. Bu karışım yiyecek olarak kullanılır. Eğer buradan asetik asit elde edilmek istenirse, etil asetat vasıtasıyla sudan çekilir. Elde edilen etil asetat-asetik asit karışımı destilasyona tabi tutularak safa yakın asetik asit elde edilir.

2. Sentetik üretim olup, Birinci Dünya Harbi sırasında gerçekleştirilmiştir. Başlangıç maddesi asetilendir:

CaC_2+2H_2O ® $Ca(OH)_2+C_2H_2$ (Asetilen)

$C_2H_2+H_2O$ ® $CH_3CH=O$ (Asetaldehid)

$CH_3CH=O+1/2\ O_2$ (Mn) CH_3COOH

¾¾¾®

Bu iki tekniğin dışında asetik asit, karbon monoksitin metil alkolle reaksiyonundan, etil alkolün oksidasyonundan da elde edilebilir.

Kullanılışı: Asetik asit, asetik anhidrid ve aset asidi esterlerinin imalatında kullanılır. Daha ziyade asit olarak, çözücü olarak, plastiklerin, lastiklerin, asetat liflerinin, eczaların, boyaların, böcek öldürücü ilaçların başlangıç maddesi olarak kullanılır.

Asetik asit ecza endüstrisinde önemli kimyasal maddedir. Mesela aspirinin elde edilmesinde bol miktarda harcanır. Aset anhidrid ile asetik asit, selülozdan selüloz triasetat elde etmede kullanılır. Selüloz triasetatdan, asetat iplikleri elde edilir. Selüloz asetattan, fotoğraf filimleri ve ışığı geçirici kağıtlar elde edilir. Asetik asitten yapılan etil asetat vernik imalinde kullanılır. Asetik asit, mikrop ve haşere öldürücü olan bakır asetat ve bakır aseto arsenitin başlangıç maddesidir. Asetik asit matbaacılıkta kullanılan metal asetatların başlangıç maddesidir.

ASETİLEN;

Alm. *Acetylen,* **Fr.** *Acetyléne,* **İng.** *Acetylene.* Alkin diye adlandırılan doymamış hidrokarbon ailesinin ilk ve en önemli üyesi. 1836'da Edmond Davy tarafından keşfedildi. Formülü C_2H_2 veya açık olarak HC"CH'tır. Karbonlar arasındaki bu üç bağ, alkinlerin karakteristik özelliğidir.

Asetilen, renksiz ve yanıcı olup, karakteristik kokuya sahiptir. Molekül ağırlığı 26,02 g olup, molekülünün % 7,75'i H_2 ve % 92,25'i karbondur. Basınç altında ve düşük sıcaklıkta sıvılaştırılabilir. Asetilen molekülü yüksek enerjiye sahiptir. Elementlerine ayrışırken verdiği ısı 54.800 kaloridir. Durgun halde, özellikle basınç altında, çok tehlikelidir. Basınç altında patlama ve parlama tabiatından dolayı asetilen özel kaplarda taşınmalıdır. Böyle olursa tehlike en aza indirilmiş olur. Taşıma işinin emniyetli olması için çeşitli metodlar geliştirilmiştir.

Metodlardan birinde asetilenin taşındığı silindirik kap içerisine porözlü (sünger gibi) katı bir madde konur. Bu suretle silindirik kabın herhangi bir yerinde gazın toplanmasının önüne geçilmiş olur.

Başka bir metod ise, bir çözücüde çözülerek taşınmasıdır. Çözücü olarak aseton kullanılır. Aseton kendi hacmi kadar asetilen çözer. Bu teknikle asetilen 17-18 atmosfer basınç altında emniyetle taşınabilir. 1891 yılında F.F.H. Moisan, kalsiyum karbit (CaC_2)'in elektrik fırınlarında geniş ölçüde elde edilmesini geliştirdi. Böylece Asetilen bol miktarda elde edilmeye başlandı. Asetilen elde etmek için kalsiyum karbid su ile muamele edilir:

CaC_2+2H_20 ® $Ca(OH)_2+C_2H_2$

İkinci Dünya Savaşından sonra başka önemli metodlar da geliştirildi. Bunlardan biri, tabii veya petrolden elde edilen hidrokarbonların takribi 1500° C'lik fırınlardan geçirilmesi ile asetilen elde edilmesidir:

C_2H_6 ¾¾® $C_2H_2 + 2\ H_2$

Kullanılışı: Asetilen az oksijenle yakılırsa isli, yeterli oksijen ile karıştırılıp yakılırsa parlak bir alev verir. Bu özelliğinden dolayı da eskiden aydınlatmada kullanılırdı. Bu gün asetilenin aydınlatmada kullanılması yok gibidir. Saf oksijen ile beslenen hamlaçlarda 3000°C'lik alev elde edilir ki, bu alev metallerin kaynak yapılmasında ve demir kütüklerin eritilerek kesilmesinde kullanılır.

Reaksiyona girme bakımından ve ucuz oluşu sebebiyle bir çok organik maddelerin elde edilmesinde asetilen kullanılır. Elektrik enerjisi fazla, petrol rezervleri az olan ülkelerde asetilen hammadde olarak tercih edilen bir materyaldir. Ençok kullanıldığı alanlardan birisi aset aldehit elde edilme işlemidir.

Asetilen su ile, civa sülfat ve sülfürik asitin katalitik etkisiyle aset aldehidi verir.

FORMÜL VAR!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

Aset aldehit oksidasyonundan da asetik asit elde edilir.

Asetilenden, etil alkol, vinil esterleri, vinil eterler, butadien, halojenlendirilmiş bileşikler, akrilonitril (vinilsiyanür) elde edilir.

Elde edilen küçük moleküllerin her birinden büyük moleküllü (polimer) fiber, plastikler, sentetik kauçuklar, lastikler ve ilaçlar elde edilir.

ASETON;

Alm. *Azeton,* **Fr.** *Acétone,* **İng.** *Acetone.* Kimyasal ve sınai önemi olan organik bir çözücü, alifatik (düz zincirli) ketonların ilk üyesi. Renksiz, kokulu, akışkan bir sıvıdır. 56,3°C'de kaynar. Şiddetli yanıcıdır. Donma noktası -95°C'dir. Alkol, su ve eterle her oranda karışabilir. Kimyaca ismi, propanon veya dimetil ketondur. Çözücü özelliklere sahip olduğundan çok kullanılır. Birçok yağları, reçineleri, selüloz nitrat ve selüloz asetatı çözer. Bu özelliğinden dolayı aseton, patlayıcı madde ve sentetik iplik fabrikasyonunda geniş ölçüde kullanılır. Çok sayıdaki önemli kimyasal reaksiyonları ile laboratuvarda ve sanayide birçok organik maddeler yapmak mümkündür.

Fizyolojik olarak idrarda ve kanda mevcuttur. Özellikle şeker hastalarının idrarlarında çok miktarda bulunur ve bundan dolayı idrarın aseton kokması teşhiste çok yardımcı bir bulgudur. Genel olarak ketonlar, his duyusunu ve kan basıncını azaltır. Aseton, etil alkolden (rakı, şarap ve birada bulunan) daha az zehirli olmasına rağmen sarhoşluk ve uyku meydana getirir. Fakat bu özelliğinin kuvveti eter ve kloroformunkinden daha azdır. Alkali (bazik) ortamda aseton; klor, brom ve iyotla muamele edilirse; kloroform, bromoform ve iyodoform elde edilir. Aseton, uyuşturucu sulfonal grubu ilaçların başlangıç maddesidir. Hem iyi bir çözücü hem de organik reaksiyonların bir başlangıç maddesi özelliklerine haiz olduğu için ticari maksatla geniş çapta elde edilir.

Elde edilişi:

1. Kalsiyum asetatın kurukuruya ısıtılmasından elde edilir:

$(CH_3COO)_2$ ® Ca CH_3-CO-CH_3+$CaCO_3$

2. Nişasta ihtiva eden tahılların bir çeşit bakteri (A, Fernbahc'in bulduğu) vasıtasıyla fermantasyonundan elde edilir. Bu fermantasyondan elde edilen karışımda altı kısım butil alkol, üç kısım aseton ve bir kısım da etil alkol mevcuttur.

3. Saf asetik asit ısıtılmış metalik oksitler ($A1_2O_3$) üzerinden geçirilirse, aseton, su ve karbondioksit verecek şekilde bozunur:

$$2\ CH_3COOH \xrightarrow[\text{Isı}]{(MeO)} CH_3\text{-}CO\text{-}CH_3 + CO_2 + H_2O$$

4. İzopropil alkolden hidrojen çıkarmakla veya izopropil alkolü oksitlemekle aseton elde edilir.

ASFALT;

Alm. *Asphalt,* **Fr.** *Ashalte,* **İng.** *Asphalt.* Viskoz (az akışkan, lizüci) halden katı hale kadar değişkenlik gösteren siyah ve kahverengi organik bir madde. Esas olarak bir hidrokarbon olan asfaltın, kimyasal bileşimi oldukça karışık ve değişken olup, petrolün destilasyonundan veya tabii yataklardan elde edilir. Bugün yaygın olarak kullanılan asfalt, petrolün rafinasyonundan elde edilen yan üründür. Maden kömürünün damıtılması esnasında elde edilen siyah madde zifttir.

Asfalt; yolların, hava alanlarının kaplanmasında, çatı izolasyonunda, su ile irtibatlı olan yapılarda su geçirmezlik sağlamada kullanılır. Yapışkan özelliği vardır. Boya sanayiinde, akü imalatında, su kanallarını kaplamada ve kil tuğlalarını yapıştırmada kullanılır. Asfalt genellikle petrolün oksidasyonu neticesinde teşekkül etmiştir. Yani petrol menşelidir. Çamur ve göl halinde (Bermudez kara gölünde ve Trinidad'daki kara gölde) bulunduğu gibi, yer altında kaya aralarında sert halde de bulunur. Sert haldekiler yer altından maden çıkarılır gibi çıkarılır. Ayrıca kum taşlarında ve killer arasında da bulunur.

ASGARİ GEÇİM İNDİRİMİ;

Alm. *Steuerfreiheit des Existenzminimums,* **Fr.** *d'existence minimum,* **İng.** *Minimum living allowance, Exemptions for dependents.* Bir kişinin geçinebilmesi için gerekli olan ve vergiye tabi tutulmayan en az gelir miktarı.

Bütün vergi sistemlerinde, verginin ödeme gücüne (iktidara) göre alınmasının bir sonucu olarak yapılan bu indirimin seviyesi; ülkenin ekonomik durumuna, ihtiyaçların zaman içindeki gelişimine, kamu gelirlerinin yeterli olup olmamasına bağlı olarak değişir. Asgari geçim indirimi, esas itibariyle bir kişinin fizyolojik varlığını idame ettirmesi için gerekli gelir miktarı ise de, gelişmiş ülkelerde bu indirim tutarının ferdin bütün ihtiyaçlarını karşılaması için, medeni asgari, hatta daha da ileri gidilerek kültürel asgari olması gerektiği ileri sürülmüştür. Az gelişmiş ülkelerde, asgari geçim indirimi tesbit edilirken, meseleye vergi idaresi yönünden bakılmakta ve ancak vergiyi toplama maliyetine değmeyecek gelirlerin vergi dışı bırakılmasına imkan veren bir indirim haddi belirlenmesi yoluna gidilmektedir.

Asgari geçim indirimi, genellikle bütün gelir vergisi mükelleflerine götürü bir miktar olarak uygulanır. Uygulamada, aile durumu gözönüne alınır; eş ve çocuklar için tedricen azalan tutarlar tesbit edilir. Türkiye'de asgari geçim indirimi, 1980 sonrası vergi reformu ile kanundan kaldırılmış ve yerini, özel indirim ve sakatlık indirimi olmak üzere iki tür indirim almıştır. Özel indirim, sadece ücret gelirleri elde eden mükelleflere tatbik edilmekte ve tutarı her yıl değişmektedir. Böylece asgari geçim haddinin tatbikinden ziyade emek ve sermaye gelirleri arasında ayırım prensibi uygulanmak istenmektedir.

ASGARİ ÜCRET;

Alm. *Mindestlohn (m),* **Fr.** *Salaire minimum (m),* **İng.** *Minimum wage.* İşverenin, işçiye ödemek zorunda olduğu en düşük ücret. Asgari ücretin tesbitinde, işçinin, asgari ölçüler içinde insan haysiyetine yaraşır şekilde yaşama ve çalışma imkanı nazara alınır. Asgari ücretin altında ücret tesbiti mümkün değildir. Bir başka ifade ile asgari ücret, işçi ve işverenin aralarındaki sözleşme hürriyetini tahdit eden bir kayıtlamadır.

Asgari ücret başlıca, emek arzının, emek talebinden fazla ve böylece emek fazlası olan gelişmemiş ülkelerde, teşkilatlanmamış ve düşük ücretli emek kitlesini korumak gayesini güder. Milletlerarası Çalışma Teşkilatının (ILO) tavsiyeleri ile birçok ülke tarafından uygulanmaktadır.

Türkiye'de asgari ücret uygulaması 1036 sayılı İş Kanunu (1951) ile başlamıştır. Ne var ki, 1967 yılına kadar mahalli komisyonlar aracılığı ile yapılan tesbitler başarılı olamamış ve bütün işçilerin asgari ücretten faydalanmaları temin edilememiştir. 1967 yılından bu yana (931 sayılı İş Kanunu ile) asgari ücretler, işçi-işveren ve hükümet temsilcilerinin katıldığı merkezi bir komisyon tarafından bütün işçileri

kapsayacak bir biçimde iki yılda bir kararlaştırılmaktadır. Çıraklar ve tarım işçileri için ayrı ücret tesbiti yoluna gidilmektedir. Tesbit yapılırken işçinin başlıca fizyolojik ihtiyaçları ve fiyat indeksleri dikkate alınmaktadır.

1982 Anayasasının ücrette adalet başlığını taşıyan 55. maddesi, asgari ücretin tesbitinde ülkenin ekonomik ve sosyal durumunun gözönünde bulundurulması gerektiğini ifade etmektedir.

ASHAB-I SUFFA (Bkz. Ehl-i Suffa)

ASIM BİN BEHDELE;

Tabiin (Peygamber efendimizin Eshabını görenler) devrinde yetişen, Kur'an-ı kerimin kıraatini, yani okunuşunu bildiren meşhur yedi kıraat imamından beşincisi. Asıl adı Asım bin Behdele Ebu Necud el-Esedi el-Kufi, künyesi Ebu Bekr'dir. Babasının adı Abdullah, künyesi Ebu Necud olup, İmam-ı Asım diye meşhurdur. Kufe'de doğdu. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Vefat tarihi hakkında çeşitli rivayetler vardır. 744 (H. 127) tarihinde vefat ettiği bildirilmektedir.

Zamanın önemli İslam ilim merkezlerinden biri olan Kufe'de yetişen Asım bin Behdele, Eshab-ı kiramdan Abdullah bin Mes'ud, Ammar bin Yasir, Huzeyfet-ül-Yemani, Ebu Musa el-Eş'ari, Selman-ı Farisi, Zeyd bin Erkam radıyallahü anhüm gibi kimselerin sohbetlerinde bulundu.

Asım bin Behdele, Ebu Abdurrahman es-Sülemi, Zi'r bin Hubeyş ve Ebu Amr Şeybani'den kıraat ilmini öğrendi. Üçü de Abdullah bin Mes'ud'dan o da Resulullah efendimizden öğrendi. Ebu Abdurrahman es-Sülemi'den sonra Kufe'de kıraatte reislik Asım bin Behdele'ye intikal etti. İmam-ı Asım'ın kıraat usulü iki talebesi vasıtasıyla yayılmıştır. Bunlar, Hafs bin Süleyman ve Ebu Bekr Şube'dir. Hafs, kıraati doğrudan doğruya İmam-ı Asım'dan almıştır. Bugün yeryüzünde bulunan Müslümanların çoğu, İmam-ı Asım kıraatinin Hafs rivayeti üzere okumakta, mushaflar da bu kıraat üzerine basılmaktadır. İmam-ı Asım'dan kıraat ilmini öğrenenler sadece bu iki kimse olmayıp, onun tedris halkasında yetişip başkalarına ilim öğretenler pek çoktur.

Kıraat imamlarının üçüncü tabakasında yer alan Asım bin Behdele, kıraat ilminde her bakımdan hüccettir yani senettir. Bunda bütün alimler görüş birliğine varmışlardır. Kıraat ilminde yüksek bir alim olan Asım bin Behdele, hadis ilminde de sika (güvenilir) bir ravidir. Eshab-ı kiramdan hadis rivayetinde bulunmuştur. Rivayet ettiği hadis-i şerifler **Kütüb-i Sitte** adı verilen altı hadis kitabında ve diğer hadis kitaplarında yazılıdır. Kelam ve fıkıh ilminde de devrinin alimleri arasında yer alan İmam-ı Asım'ın lügat ilminde ve Arapçanın gramer bilgisi olan nahvde de yüksek bir yeri vardır.

Asım bin Behdele sesi çok güzel olup, çok tatlı Kur'an-ı kerim okurdu. Her kelimenin ve her harfin hakkını verirdi. Kur'an-ı kerimin belagat ve fesahatını, yüce manasını canlandırmak hususunda öyle güzel bir edası, öyle bir okuyuş tarzı vardı ki, eşine çok az rastlanırdı. Çok fasih konuşurdu. Güzel ahlak sahibi, ibadetlerine çok düşkün, gayet alçak gönüllüydü. İlim öğrenmeye ve öğretmeye aşıktı. Bu hususta talebesinin ayağına bile giderdi. Nitekim talebesi olan Süfyan-ı Sevri'ye gider, bazı hususlarda onun fetvasına baş vururdu. Ömrünün sonuna doğru gözlerini kaybetmiş ama olmuştu.

Buyurdu ki :

"Tevazu, evinden çıktığın zaman karşılaştığın herkesi kendinden daha hayırlı görmendir."

ASİ IRMAĞI;

Akdeniz bölgesinde bir nehir. Lübnan'da Baalbek yakınında El-Bika'dan çıkar. Anti Lübnan dağlarının dar boğazlarından hızla akar. Humus şehri yakınlarında geniş bir göl ve bataklık meydana getirir. Hama Ovasından sonra Türkiye-Suriye sınırı olur ve Türk topraklarına girerek Amik Ovasına gelir. İstikamet değiştirerek önce batıya, sonra geniş bir kavis çizerek güneybatıya doğru akar. Akış hızı azalır ve sulamaya elverişli hale gelir. Yazın azalan suyu kışın oldukça fazlalaşır.

Amik Gölünün sularını boşaltan Karasu (Küçük Asi), Harbiye Çağlayanının suları ile beslenir. Asioğlu Vadisinde akışı tekrar hızlanır. Karasu'ya akan Asi Irmağı, dar bir boğazdan geçerek Antakya'dan geçer. Burada ünlü Harbiye Çağlayanlarını meydana getiren ve gür kaynaklarla beslenen Defne Suyu karışır. Daha sonra genişliği 30-40 metreyi bulur. Samandağ'ın güneyinde Akdeniz'e dökülür. Denize döküldüğü yerde geniş bir delta meydana getirmiştir. Irmağın denize döküldüğü yerde eskiden "Jüverdiye" isimli bir liman şehri vardı. Şimdi bu şehir, kıyıdan içeride kalmıştır.

Asi Irmağının uzunluğu 380 km olup, bunun l00 kilometresi Türkiye'dedir.

ASİMPTOT;

Alm. *Asymptote (f),* **Fr.** *Asymptote (f),* **İng.** *Asymptote.* Matematikte bir fonksiyonun eğrisine yaklaşan,

fakat eğriyi kesmeyen doğru. Bir eğrinin asimptotu o eğrinin sonsuz uzaklıktaki bir noktasına ait teğetidir.

Asimptotlar iki çeşittir:

a) Koordinat eksenlerine paralel asimptotlar: Bir y=f(x) fonksiyonu verildiğine göre Lim x®a f(x)=¥ ise x=a doğrusu 0y eksenine paralel asimptotdur. Aynı şekilde Lim x®¥ f(x) = b ise y=b doğrusu 0x eksenine paralel asimptotdur. Bu tür asimptotların belirtilmesinde genellikle bir zorluğa rastlanmaz. Mesela bir rasyonel fonksiyonun paydasının (pay ve paydada ortak bulunmayan) çarpanlarının kökleri, 0y eksenine paralel asimptotları verir.

Misal: y = 3x-2

¾¾

x-1

ŞEKİL VAAAAAR!!!!!!!!!!!! (1)

fonksiyonunun asimptotları;

düşey asimptot: x=1 doğrusu ve

yatay asimptot: y=3 doğrusudur.

b) Eğik veya eğri asimptotlar: Bu tip asimptotlar

Lim f(x) $\rightarrow$ ± ¥ ise mevcut olabilir. Her lim f(x) $\rightarrow$ ± ¥ için eğik asimptotun mutlaka bulunması gerekmez yani lim f(x) $\rightarrow$ ¥ şartı, eğik asimptot için gerek fakat yeter değildir. Eğer eğik asimptot varsa bu y=mx+n şeklinde bir doğrudur. Burada m, eğik asimptotun x ekseniyle yaptığı açının tanjantı olup, asimptotun eğimidir.

Misal: y = $\frac{x(x^2+1)}{x^2 - 4}$

fonksiyonunun asimptotları;

ŞEKİL VAAAAAR!!!!!!!!!!!! (2)

düşey asimptotları:x = -2 ve x = 2 doğruları ve eğik asimptotu: y = x doğrusudur.

Herhangi bir fonksiyonun düşey asimptotları varsa, fonksiyon, asimptot doğrularını teşkil eden noktalarda süreksizdir.

ASİT;

Alm. *Säure (f),* **Fr.** *Acide,* **İng.** *Acid.* Sulu çözeltilerinin tadı ekşi olan, bazı indikatörlerin (belirteçlerin) rengini değiştiren (mesela mavi turnusolu kırmızılaştıran) maddelerin ortak adı. Asidin en basit tanımı böyle olup daha yaygın olarak, sulu çözeltilerine proton (H^+) veren maddeler şeklinde tanımlanır.

Asitlerin sulu ortama verdiği H^+ iyonu tek başına bulunamaz. Bu proton, bir H_2O molekülü ile birleşerek H_3O^+ (hidronyum, veya hidroksonyum) iyonu meydana getirir. Varlığı spektroskopik metodlarla ispatlanan hidroksonyum iyonu üç su molekülü ile birleşerek $H_9O^+_4$ iyonunu meydana getirir. Fakat kolaylık olsun diye H^+ şeklinde gösterilir.

Asidin yukarıdaki genel tarifinden başka çeşitli ilim adamları tarafından ortaya atılan tarifleri bulunmaktadır. Çünkü eski kimyacılar, "Asit ve bazın iyi tarif edilmesiyle kimyanın birçok problemi çözülmüş olacaktır." demişlerdir. Bugüne kadar yapılan pekçok tarif arasında en çok kullanılanlar şunlardır:

1. Arrhenius'a (1887) göre asit; mavi turnusolu kırmızı yapan, bazı metallerle verdiği reaksiyonda H_2 gazı çıkaran, suda çözündüğü zaman ortama H^+ veren ve ekşi lezzette olan bir maddedir.

2. Lowery-Bronstedé'e (1923) göre asit; proton verebilen maddedir. Başka bir ifade ile asitler sulu çözeltide baz ve proton meydana getiren maddelerdir. Asidin verdiği proton, ortamda serbest halde kalamayacağından bir maddenin asit özelliği gösterebilmesi için proton alıcı veya verici bir ortama

ihtiyaç vardır. Yani ortamın kendisinin baz özelliği göstermesi gerekir. Protonun bağlandığı maddeye baz denir. Sulu çözeltide:

HA ¾® A^- + H^+

¬¾

(Asit) (Baz) (Proton)

dengesi vardır. Mesela HCl'nin su ile tepkimesi

şöyledir:

HCl + H_2O ¾® H_3O^+ + Cl^-

¬¾

Asit 1 Baz 2 Asit 2 Baz 1

Buna göre, su bir bazdır ve konjuge asidi de H_3O^+dır. (Bir asit ve onun proton kaybetmiş bazına konjuge asit-baz çifti denir).

NH_3 zayıf bir bazdır. Su ile tepkimesi şöyledir:

¾®

NH_3 + H_2O ¬¾ NH_4^+ + OH^-

Baz 1 Asit 2 Asit 1 Baz 2

Burada su proton verdiğinden asit gibi davranmıştır.

Bronstedé teorisi klasik teoriye göre daha şumüllü (kapsamlı) olup, analitik kimyada daha çok kullanılır.

3. Lewis'e (1916) göre asit; bir elektron çifti alabilen maddelerdir. Bu teori susuz ortamda ve proton ihtiva etmeyen asitlerin reaksiyonlarının açıklanmasında yararlıdır:

A + : B ® A:B

Asit Baz Tuz

Tarihi: Sirkenin orta derecede asetik asit ihtiva ettiği bilinmekteydi. Annibal'ın Alp kayalarını fillerine geçit temin edebilmek için, sirkeden elde ettiği asetik asitle çatlatmak istediği söylendiği gibi, Kleopatra'nın bir inciyi sirkede çözdüğü iddia edilir. Modern kimya bu iki hikayeye az ihtimal vermektedir.

Ortaçağdaki kimyacılar asetik asitten daha kuvvetli bir asit bilmiyorlardı. Normal olarak elma suyundan veya şaraptan elde edilen sirkede % 5 ila % 6 oranında asetik asit vardır. Bu sirkenin buharlaştırılması ile sınırlı aktiflikte asetik asit elde ediliyordu. Sekizinci asırda Müslüman fen alimi Cabir, nitrik asidi bulmuştur. Nitrik ve hidroklorik asitlerinin karışımına, altın metalini erittiği için "Kral Suyu" ismi verilmiştir. Sülfirik asit ise 10. asırda başka bir Müslüman fen alimi Razi tarafından keşfedilmiştir.

Asit kuvveti

Asitlerin kuvveti:

Asit + H_2O ¾® H_3O^+ + Baz

¬¾

dengesinin durumu ile ölçülür. Bu dengenin sağ tarafa oluşu asidin kuvvetli olduğunu gösterir. Bir asit, suya miktar olarak, ne kadar çok proton verebiliyorsa o kadar kuvvetlidir. HC1, $HC1O_4$, HNO_3 ve H_2SO_4 gibi asitler kuvvetlidir. CH_3COOH gibi zayıf asitler ise suda çözündükleri zaman suya, nisbeten çok az proton verirler ve genellikle bu tür asitlerin asitliği, H^+ molar konsantrasyonunun logaritmasının ters işaretlisi demek olan pH derecesi ile gösterilir. (Bkz. pHÖlçeği)

Asit Türleri: Molekül başına tek bir hidrojen atomu ihtiva eden aside monobazik asit denilirken molekül başına iki veya çok hidrojen atomuna sahib olanlara, hidrojen atomu sayısına bağlı olarak (Latince iki, üç ve çok anlamındaki ekler kullanılarak) dibazik, tribazik veya polibazik gibi isimler verilir. Mesela sülfürikasid H_2SO_4, dibazik; fosforik asit H_3PO_4 ise tribaziktir.

Asitler yapılarına göre de anorganik ve organik asitler olarak ikiye ayrılır. Anorganik asitler de, hidro asitler (HCl, HBr, H_2S) ve oksi-asitler (H_2SO_4; HNO_3, H_3PO_4) şeklinde iki sınıfa ayrılır. Hidroasitlerin kuvvetliliği hidrojenin bağlı olduğu elementin yarıçapının büyüklüğü ile orantılı olarak artar. Mesela halojenler grubunda en kuvvetli asit HI'dır. Oksi asitlerde ise kuvvetlilik aynı elementin yükseltgenme basamağıyla ortantılı olarak artar. Mesela HCl; $HClO_3$, $HClO_4$ asitleri içinde en kuvvetlisi perklorat ($HClO_4$) asididir.

Organik asitler R-COOH genel formülü ile gösterilen karboksilli asitlerdir. Bunlara misal olarak asetik asit CH_3COOH (buna sirke asidi de denir), formik asit HCOOH (kırmızı karıncada bulunan yakıcı bir asit) söylenebilir.

Adlandırılmaları: Anorganik asitler veya mineral asitleri, ihtiva ettikleri etkili elemanlara göre adlandırılır. Mesela suda çözünen HCl hidroklorik veya hidrojen klorür şeklinde adlandırılır. Bu metot diğer halojenli asitler için de geçerlidir.

Oksijenli asitlerin adlandırılmasında oksijen kelimesi geçmez. Fakat hidrojen ve oksijenin dışında asidi meydana getiren diğer elementlerin isimlerinden yararlanılır. Eğer hidrojen ve oksijenin dışındaki element aynı olduğu halde, oksijen yüzdesi farklı olan iki çeşit asit varsa, bu durumda özel adlandırma kullanılır. H_2SO_4 sülfürik asit, H_2SO_3 sülfüröz asidi gibi. (ik) hecesi çok oksijeni, (öz) az oksijeni anlatır.

Tuzlarda ise (öz) eki (it); (ik) eki de (at) olur. Na_2SO_3, sodyum sülfit, Na_2SO_4 sodyum sülfat gibi. Oksijen yüzdesi daha az ise -hipo- kelimesi başa alınarak adlandırılır. Oksijen yüzdesi fazla ise (per) kelimesi kullanılır. HClO, hipoklorit ve $HClO_4$, perklorat gibi. Bir başka asidden bir su kaybı ile elde edilen asit "piro" eki getirilerek adlandırılır. Pirosülfürik asit $H_2S_2O_7$ gibi. İki sülfürik asit molekülünden bir su molekülünün ayrılmasıyla meydana gelir. Organik asitler ise türediği parafininin isminin sonuna (oik) eki getirilerek adlandırılır. Ayrıca bu asitlerin özel adları da vardır.

Özel Adı:	Kimyaca Adı:	Formülü:
Valerik Asit	Pentanoik Asit	$C_4H_9CO_2H$
Kapraik Asit	Heksanoik Asit	$C_5H_{11}CO_2H$

Kimyasal özellikleri:

1. Hidrojenden aktif metallere etki ederler:

$Zn + 2HCl \rightarrow ZnCl_2 + H_2$

2. Bazlarla nötralleşme reaksiyonu verirler:

$HCl + NaOH \rightarrow NaCl + H_2O$

3. Bazik oksitlerle reaksiyon verirler:

$H_2SO_4 + CaO \rightarrow CaSO_4 + H_2O$

4. Tuzlarla reaksiyon verirler:

$2\,NaCl + H_2SO_4 \rightarrow Na_2SO_4 + 2HCl$

Asitler ve bazlar sadece teorik kimyacıların ilgi alanına girmediği gibi sanayi kimyasında ve günlük hayatta da büyük ehemmiyet taşırlar. Hatta canlıların vücudunda gelişen kimyasal hadiselerin hemen hepsi hücrenin veya bütün organizmanın asit-baz dengesiyle yakından alakalıdır. Toprağın ve suyun asit veya baz niteliğinde olması da bitki ve hayvanlar için hayati ehemmiyet taşır.

Nötrleşme: Bir asit ile bir baz tepkimeye girerek birbirlerini nötrleştirdiklerinde, asidin hidronyum iyonları (H_3O^+) ile bazın hidroksil iyonları (OH^-) birleşerek su meydana getirir. Eğer iki maddenin mol sayıları (daha doğru olarak eşdeğer gram sayıları) eşitse, su kolay kolay iyonlarına ayrışmadığı için, tepkime her iki madde tükenene kadar devam eder. Böylece çözelti nötr hale gelir. Sodyum hidroksit ile hidroklorik asit arasındaki tepkimeyi gösteren;

$NaOH + HCl \rightarrow NaCl + H_2O$

eşitliği sadeleştirilerek

$OH^- + H^+ \rightarrow H_2O$

biçiminde yazılabilir. Görüldüğü gibi asidin protonu ile bazın hidroksiti birleşerek nötr olan suyu meydana getirmektedir. Asit ve bazın diğer iyonları ise tuz (NaCl) yapmıştır.

Hidroliz (Bkz. Hidroliz)

İyonlaşma Sabiti: Çok az iyonlaşan zayıf bir HA asidinin ayrışma denklemi:

$$HA + H_2O \rightleftharpoons H_3O^+ + A^-$$

eşitliğiyle, bu tepkimenin denge sabiti ise:

$$K_a = \frac{[H_3O^+]\,[A^-]}{[HA]}$$

ifadesiyle gösterilir. Köşeli parantezler molar derişimleri gösterir. Ka ise iyonlaşma sabitidir. Ka ne kadar büyük olursa iyonlaşma o derece fazladır.

ASİT BOYALAR (Bkz. Boyarmaddeler)

ASİYE BİNTİ MÜZAHİM;

Hazret-i Musa'yı bebekken Nil Irmağından kurtarıp, büyüten, sonra da onun peygamberliğine inanan hanım. Fir'avn'ın hanımıdır. Yusuf aleyhisselama iman eden Reyyan bin Velid'in neslindendir. Kavminin seçkin kadınlarından olup, iffet ve cemal sahibiydi.

Mısır'da ilahlık iddiasında bulunan Fir'avn, gördüğü bir rüya üzerine İsrailoğullarından doğacak bütün erkek çocukların öldürülmesini emretti. Bu sırada Musa aleyhisselam dünyaya geldi. Musa aleyhisselamın annesi, onu öldürülmekten kurtarmak için, Allahü tealanın ilhamıyla bir sandığa koyarak Nil ırmağına bıraktı. Akıntıyla sürüklenen sandık Fir'avn'ın sarayının bahçesine ulaştı. Irmağın suları üzerinde sandığın sürüklendiğini gören saray vazifelileri, sandığı alıp Fir'avn'ın hanımı Asiye'ye götürdüler. Hazret-i Asiye, sandığın içinden çıkan ve akıllara durgunluk verecek güzellikteki çocuğa karşı muhabbet ve acıma hissi duydu. Fir'avn ise o çocuğu öldürtmek istedi. Hazret-i Asiye'nin ısrarlı isteği üzerine onu evlad edindiler. Büyüyüp erginliğe ulaşan Musa aleyhisselam, bir ara Mısır'dan ayrılıp Medyen'e gitti. Bir müddet sonra Medyen'den dönüşte Allahü teala tarafından peygamber olarak vazifelendirildi. Fir'avn ve adamları Musa aleyhisselamın peygamberliğini kabul etmediler. Hazret-i Asiye ise Musa aleyhisselamın peygamberliğine iman etti. Bir müddet imanını gizledi. Gizli gizli Allahü tealaya ibadet etti. Onun gizlice iman ettiğini öğrenen Fir'avn, vazgeçmesi için tehdidde bulundu. Fir'avn, bütün tehdid ve eziyetlere rağmen imanından dönmeyen hazret-i Asiye'yi ellerinden ve ayaklarından dört direğe bağlatıp sırt üstü yere yatırttı. Göğsü üzerine değirmen taşı koydurdu. Bu eziyetler ve işkenceler esnasında; "Ya Rabbi! Benim için nezdinde Cennet'te bir ev yap! Beni cahil Fir'avn'dan, batıl kötü amelinden ve zalim olan bu kavmin şerrinden koru!" diye dua etti. Allahü tealä tarafından kendisine; "Başını kaldır!" diye ilham olundu. Başını kaldırıp baktığında, gözünden perde kaldırılıp Cennet'te kendisi için beyaz inciden yapılmakta olan köşkü gördü. Artık yapılan eziyetlerden acı duymuyor, Cennet'te kendisi için hazırlanan köşkü seyrediyor ve gülüyordu. Asiye'nin imanını Fir'avn'ın akıl almaz işkenceleri bile söndürememiş, bilakis onu daha kuvvetlendirmiş, gelecek nesillere örnek olmuştur.

Bu duruma iyice kızıp sinirlenen Fir'avn, hazret-i Asiye'nin üzerine daha büyük kaya atılması ve böylece çok elem verici büyük işkence ve eziyyet yapılmasını emretti. Fakat o kaya cesedi üzerine atıldığında, hazret-i Asiye çoktan ruhunu teslim etmişti.

ASKER;

Alm. *Soldat,* **Fr.** *Soldot,* **İng.** *Soldier.* Askerlik mükellefiyeti altına giren erbaş ve erlerle özel kanunlarla Türk Silahlı Kuvvetleri'ne intisab eden ve resmi bir kıyafet taşıyan şahıs. Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu, askeri böyle tarif etmektedir. Kelimenin aslı Arapça olup, yazılışı eskr'dir. Bilahare dilimize asker olarak yerleşmiş ve ordu deyimi ile birlikte öz malımız olmuştur.

Asker (eskr) kelimesi; mensuplarından beklediği hasletleri ifade etmekte olup, herbir harfin kapsadığı anlam aşağıdaki gibidir:

a. Kelimenin ilk harfi olan "E" Ulviyet-i ruhiye anlamını taşır. Bu deyim herşeyden önce askerin yüksek

bir ruh yapısına malik olduğunu ifade eder. Bu ruhi yapıyı kazandıran kaynak, kendini aynı gayeye adamış, kalpleri heyecanla çarpan kişilerin toplandığı asker ocağıdır.

Bu ocakta bütün ruhlar temizlenir, geliştirilir, yükseltilir ve yüceltilir.

Şan, şeref, haysiyet, namus, vatan, millet ve hürriyet gibi yüksek duygularla yoğrularak bütünleştirilir. Bu yolda hayatı ve ölümü bile hiçe sayan bu ruh yüksekliği, bütün insanlarla ilgili iyi niteliklerin koruyucusu olarak örnek insanı meydana getirir.

b. Kelimedeki "S" harfinin ifade ettiği anlam ise selamet-i fikriyedir.

Bu deyim doğru ve salim bir fikre sahib olmak anlamını taşır. Bir asker için doğruluk ve mertlik esastır.

c. Asker kelimesindeki "K" harfi ise, keramet-i tabiyedir. Bu deyim, taktik buluculuk ve seziş anlamına gelir.

İlmi esaslara dayanan, buluculuğu ve insiyatifi esas alan askerlik sanatı en açık ifadesini tabiye (taktik ve strateji) kaidelerini en iyi şekilde bilmek ve uygulamakla kendisini gösterir.

Asker her türlü hal ve şartlar içerisinde kendisini gerekli olan duruma; buluculuğu, sezişi ve taktik mahareti ile en iyi biçimde uydurmasını bilen kimsedir. Başka bir deyimle önceden görüş maharetine tabiye (taktik) kabiliyeti ile ulaşmış olur.

d. Asker kelimesinin son harfi olan "R" harfi, riyazat-ı bedeniyye (vücut dayanıklılığı) demektir. Asker, ruhi gelişmesi ile birlikte vücutça da gelişmek mecburiyetindedir.Askerin vücut yapısı, her türlü tabiat şartlarına, yokluk ve zorluklara alışmış olmalıdır.

Asker kelimesinde dile getirilmiş olan üstün vasıflar, esas itibariyle, dünyaya ün salmış bulunan Türk askerinin damarlarındaki asil kanda mevcuttur.

ASKERİ MAHKEMELER;

Alm. *Militär gericht (n),* **Fr.** *Tribunal Militaire,* **İng.** *Military court.* Asker kişilerin, askeri suçları ile, bunların asker kişiler aleyhine veya askeri yerlerde yahut askerlik hizmet ve görevleriyle ilgili işledikleri suçları, kanunda gösterilen görevlerini ifa ettikleri sırada veya kanunda gösterilen askeri mahallerde askerlere karşı işledikleri suçlara bakmakla görevli mahkemeler. Tümen, kolordu, ordu, kara, deniz ve hava kuvvetleri komutanlıkları ile Genelkurmay Başkanlığı katında Milli Savunma Bakanlığı'nca kurulur. İki askeri hakim ve bir subay üyeden meydana gelir. Her askeri mahkemede bir askeri savcı ile yeteri kadar askeri savcı yardımcısı bulunur.

Askeri Disiplin Mahkemesi: Asker kişilerin disiplin suçlarına ait davalara bakan mahkeme. Alay, tümen, kolordu, Jandarma Genel Komutanlığı ve Deniz, Hava, Kara Kuvvetleri Komutanlıkları ile Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarlığı ve Genel Kurmay Başkanlığında kurulur. Bir başkan, iki üye olmak üzere üç subaydan meydana gelir.

Askeri Yargıtay: Askeri mahkemelerde verilen karar ve hükümlerin son inceleme makamı. Ayrıca asker kişilerin yasa ile belirlenen bazı davalarına ilk ve son derece mahkemesi olarak bakar.

Askeri Yüksek İdare Mahkemesi: Asker kişileri ilgilendiren ve askeri hizmet ile ilgili idari işlem ve eylemlerden doğan uyuşmazlıkların ilk ve son derece mahkemesi olarak yargı denetimini ve yasalarla belirlenen diğer görevlerini yapan, bağımsız yüksek bir mahkeme. Buna Askeri Danıştay da denir.

ASKERİ MÜZE;

Alm. *Armeemuseum,* **Fr.** *Musee Militaire,* **İng.** *Military Museum.* Askeriyeye ait tarihi malzemelerin teşhir edildiği yer. Askeri Müzenin kuruluşu çok eskidir. Yalnız, başlangıcı bugünkü müze anlayışından uzaktır. Fatih Sultan Mehmed Han, İstanbul'u fethedince Topkapı Sarayı bahçesi içindeki Aya İrini Kilisesini camiye çevirtmedi. Burası silah ve mühimmat hazinesi olarak kullanıldı. Buraya "Cebehane" ismi verildi. O zamandan Üçüncü Ahmed devrine kadar Cebecilerin kontrolü altında silah ve mühimmat deposu olarak muhafaza edildi.

Üçüncü Ahmed Han bir "Askeri Müze" kurulması gerektiği düşüncesinden hareketle; 1726 senesinde, Cebehane'deki silah ve gereçlere düzen vermek için "Dar-ül-Esliha"yı kurdurdu. Bu tarih Askeri Müzenin, müze anlamına uygun kuruluş tarihi olarak kabul edilmiştir. Dar-ül-Esliha, Üçüncü Selim Han ve İkinci Mahmud Han zamanlarındaki yeniçeri ayaklanmaları sırasında yağmalandı. Özellikle 1826'da yeniçeriliğin kaldırılması sırasında buradaki eşyaların da yeniçerilere aid olduğu düşünülerek bir çok kıymetli eşya tahrib edildi. İkinci Abdülmecid Han zamanında "Harbiye Ambarı" adını aldı. Tophane- i Amire müşiri Fethi Ahmed Paşanın gayretiyle "Müze-i Askeri" adıyla yeniden kuruldu ve daha sonra adı "Asar-ı Atika-i Müze-i Hümayun" olarak değiştirildi.

Müze; harp silah ve gereçlerini ihtiva eden “Mecmua-i Asar-ı Esliha-i Atika” ve arkeolojik eserleri ihtiva eden “Mecmua-i Asar-i Atika” adlı iki bölümden meydana gelmişti. Mecmua-i Asar-ı Atika bölümü daha sonra Osman Hamdi Bey tarafından Çinili Köşke taşınarak bugünkü “Arkeoloji Müzesi”nin temeli atılmıştır. Abdülaziz Han zamanında önemini kaybeden müze, tekrar Harbiye Ambarı haline gelmiş ve Kıyafethane bölümü buradan alınarak Sultanahmed’deki Elbise Ambarı denilen yere götürülüp “Yeniçeri Müzesi” adı altında sergilenmiştir.

İkinci Abdülhamid zamanında Ahmed Muhtar Paşanın başkanlığında kurulan heyetin hazırladığı projeler Sultan’a arz edilmiş ve İkinci Abdülhamid Hanın emriyle, Yıldız Sarayı bahçesinde büyük bir silah müzesi kurulması kararlaştırılmıştır. Fakat bu çalışmalar da neticesiz kalmış ve İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra Tophane Müşiri Ali Rıza Paşa aynı projeyi uygulamak için Padişah'tan izin aldıktan sonra Ahmed Muhtar Paşanın başkanlığında bir kurucu Müze Komisyonu teşkil edilmiştir. Bu komisyon İstanbul içinden ve dışından çeşitli silahların toplanmasını sağlamış, fakat bina seçimi yapılmadığından bunlar Aya İrini Kilisesinde toplanmıştır. Daha sonra Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa, Ahmed Muhtar Paşayı “Esliha-i Askeriye Müzesi”ni kurmakla görevlendirmiş ve kendisini ilk Askeri Müze müdürü olarak tayin etmiştir. 1908-1923 yılları arasında müdürlük yapan Ahmed Muhtar Paşa, müzenin adını “Müze-i Askeri-i Hümayun” olarak değiştirmiş, kütüphane, atış poligonu kurmuş ve Yeniçeri Mehterhanesini aslına uygun olarak “Mehterhane-i Hakani” adıyla faaliyete geçirmiştir. Bu arada yayın hayatına da giren Askeri Müze, Ahmed Muhtar Paşa’nın oğlu Sermet Muhtar (Aluş) Bey tarafından Fransızca ve Türkçe olarak hazırlanan üç ciltlik **Müze Rehberi’**ni ve Mehter müziği notalarını **“Mehterhane-i Hakani Notaları”** adıyla yayınlamıştır. Müzenin adı daha sonra “Askeri Müze” olarak değiştirildi.

İkinci Dünya Harbi sırasında savaşın Türkiye’ye sıçrayabileceği düşünülerek kıymetli eşyanın bir kısmı Ankara’ya ve diğer kısmı 1944’de Niğde’ye gönderilmiş, 1948’de müze olarak Maçka Kışlası verilmiş, 1949’da bütün eşyalar İstanbul’a geri getirilmiş, 1949-1955 yılları arasında bütün eşyanın sayımı, devir ve teslimi yapılmış ve envanter kayıtları yenilenmiştir. 1955 yılında Maçka Kışlası, Teknik Üniversiteye devredilmiş ve buradaki eşyalar eski Harbiye Jimnastikhanesine taşınmıştır. Daha sonra Harbiye Yedek Subay Okulundaki modern binasına taşınan “Askeri Müze”, muhteşem tarihimizin silah, araç-gereç ve kıyafetlerini modern müzecilik anlayışına uygun olarak sergilemektedir.

Müzede çok çeşitli silahlar bulunmaktadır. Bunlar arasında kılıçlar, topuzlar, tüfekler, zırhlar, kalkanlar, toplar, oklar ve her türlü ateşli silahlar en fazla olanlardır. Ayrıca birçok ünlü kişinin silahı, çeşitli askeri giyim eşyaları, sancak ve kıymetli ganimetler müzeyi süslemektedir. Bunların yanında, güzel bir kütüphanesi de olan Askeri Müzede, haftanın belirli günlerinde mehter marşları halka açık olarak mehter bölüğü tarafından icra edilmektedir.

ASKERİ OKULLAR;

Alm. *Militärschulen,* **Fr.** *Ecoles militaires,* **İng.** *Military Schools* . Türk silahlı kuvvetlerinin subay ve astsubay ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan eğitim kurumları. Ordunun subay ihtiyacını yetiştiren okullar, askeri liseler ile harp okullarıdır. Askeri liseler, Kuleli (İstanbul), Işıklar (Bursa), Deniz Lisesi (İstanbul), Maltepe (İzmir) askeri liseleridir. Eğitim ve öğretim süresi bir yılı hazırlık olmak üzere dört yıl olan bu okulları bitiren öğrenciler Harp Okullarına alınırlar.

Harp okulları: Kara Harp Okulu (Ankara), Deniz Harp Okulu (İstanbul), Hava Harp Okulu (İstanbul). Bu okullara her sene askeri liseleri bitirmiş öğrenciler ile sivil liselerin fen ve matematik bölümünü bitirmiş öğrenciler arasından imtihanla lazım olduğu kadar öğrenci alınır. Eğitim ve öğretim süreleri dört yıldır. Harp okullarının yanı sıra Gülhane Askeri Tıp Akademisi bünyesinde askeri tabip yetiştiren askeri tıp fakültesi kurulmuştur.

Harp okullarını bitiren öğrenciler, teğmen rütbesiyle subay sınıf ve atış okullarında bilgi ve becerilerini arttırırlar. Silahlı kuvvetler hesabına fakülte veya yüksek okulları bitiren subaylar ile yedek subay adayları, bağlı oldukları sınıf ve branşlarla ilgili bilgi ve becerilerini arttırmak için bu okullarda eğitim görürler. Eğitim süreleri, sınıf özelliklerine göre üç ayla bir yıl arasında değişmektedir.

Astsubay hazırlama okulları, sivil ortaokulları bitirenler arasından imtihanla öğrenci alırlar. Bunların eğitim ve öğretim süreleri üç yıldır. Astsubay Hazırlama Okulları; Genelkurmay Başkanlığına, kara, deniz, hava kuvvetleri komutanlıkları ile Jandarma Genel Komutanlığına bağlı muhtelif yerlerde vardır. Astsubay Sınıf Okullarına, Astsubay Hazırlama Okulları ile sivil liseleri bitirenler arasından imtihanla öğrenci alınır. Bu okullarda öğrenciler, uzmanlık alanlarını temel alan eğitim ve öğretimi görürler. Öğretim süresi bir yıldır.

Harp Akademileri; Genelkurmay Başkanlığı kuruluşunda askeri akademik eğitim-öğretim yapan, Silahlı Kuvvetlere komutanlık ve karargah subayı niteliklerine sahip kurmay subay ile taktik ve stratejik seviyede sevk ve idare elemanı yetiştiren, kamu ve özel kesimin yüksek seviyedeki yöneticilerini milli

güvenlik konularında hazırlayan, özellikle stratejik düzeyde araştırma ve geliştirme yapan bir bilim ve ihtisas kuruluşudur.

Harp Akademileri; Kuvvet Harp Akademileri (Kara-Deniz-Hava), Silahlı Kuvvetler Akademisi ile Milli Güvenlik Akademisinden oluşur.

ASKERİ ŞURA;

Alm. *Militärrat,* **Fr.** *Conseil de revision,* **İng.** *Recruiting board*. Yalnız barış zamanında askeri meseleler ve Silahlı kuvvetlerle ilgili konularda görüş bildirmek ve diğer kanunlarla kendisine verilmiş olan işleri yapmakla görevli kurul. 22 Nisan 1341 tarih (1925) ve 636 sayılı kanunla "**Şura-yı Askeri"** adıyla kuruldu. Bazı değişiklikler geçirdikten sonra 17 Temmuz 1972 tarih ve l6l2 sayılı kanunla yeniden teşkilatlandırıldı.

Şura her yıl Başbakanın veya Genelkurmay Başkanının başkanlığında, Milli Savunma Bakanlığı, Kuvvet Komutanları, Ordu Komutanları, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri, Donanma Komutanı ve Şura üyeliğine tayin edilen Orgeneral ve Oramirallerin iştirakiyle toplanır. Askeri Şura üyeleri, kendilerinin, kendilerinden kıdemli veya aynı kıdemde olan general ve amirallerin terfi veya emeklilikleri ile ilgili toplantılara katılamazlar.

Askeri Şuranın Genel Sekreteri, Genel Kurmay İkinci Başkanı'dır.

ASKERLİK;

Alm. *Wehrdienst,* **Fr.** *Servise Militaire,* **İng.** *Military service*. Türk vatanını, istiklal ve cumhuriyetini korumak ve kollamak için harp sanatını öğrenmek ve yapmak mükellefiyeti. Askerlik deyince akla asker gelir. Asker; askerlik mükellefiyeti altına giren erbaş ve erlerle, özel kanunlarla Türk Silahlı Kuvvetlerine intisab eden ve resmi bir kıyafet taşıyan şahsa denir.

Dünya tarihine, askerliği şan ve şerefle yazmış tek millet Türklerdir. Yaratılışlarındaki asalet, İslamın şerefiyle birleşince askerlik tarihinin unutulmaz destanlarını yazmışlardır. Asker deyince Türk, Türk deyince asker akla gelmiştir. Dünya orduları içinde çeşitli muharebe usullerini en iyi bilen ve uygulayan Türk askeri, yıldırım harbinin de ilk ve en güzel örneklerini iman, cesaret ve kabiliyeti ile çok defa ortaya koymuştur. Türk askerinin karşısında ekseriya tek milletin ordusu değil, müttefik ordular zor dayanmış ve ekseri mağlub olmuşlardır. Birinci Kosova, Niğbolu, İkinci Kosova, Varna, Mohaç Meydan muharebeleri ve İstiklal Harbi bunun en güzel örnekleridir.

Türk milleti ve Türk askeri normal zamanlarda ana karakterinin gereği olarak barış severdir. İnsan sevgisi ile doludur. Ülke savunmasında ve savaşta kükremiş arslan gibi cesur ve mücadelecidir. Onu bu hale getiren hiç şüphesiz kutsal bir gaye için savaşmaktan çekinmemesi ve "kalırsam gazi, ölürsem şehid" inancıdır.

Türk ordusunda hizmet görmüş olan Fransız Conte de Bonneval, Türk askeri için; "Türk askeri kahraman, sabırlı, yorulmak bilmez, kanaatkar ve ateş karşısında emsalsizdir. Usta ve muktedir bir komutan, bu askerlerle, dünyanın bir kutbundan diğer kutbuna muzaffer olarak gidebilir." demiştir.

Askerlik kanununa göre, Türkiye Cumhuriyeti uyruklu sağlam her erkek, askerlik yapmakla görevlidir. Bu hizmet yirmi yaşına girince başlar. 41 yaşına girince sona erer. Yirmi yaşına girdiği Ocak ayından kırk bir yaşına girdiği Ocak ayına kadar geçen yirmi bir yıllık süreye "Askerlik Çağı" denir. Bu çağ üç devreye ayrılır:

I. Yoklama devri: Asker olabilecek bir insanın askerlik çağına girdiği yılın Ocak ayının birinci gününden, Askerlik Şubesinden gönderilinceye kadar geçen süreyi içine alır. İlk ve son yoklama olmak üzere ikiye ayrılır. İlk yoklamada, kimlik, adres ve askere alınacakların miktarları tesbit edilir. Bu 1 Nisan ile 15 Mayıs tarihleri arasında yapılır. Son yoklama yirmi yaşına girince başlayıp askerlik kararı aldırmayı içine alır. Bu 1 Temmuz 31 Ekim tarihleri arasında olur.

2. Muvazzaflık devri: Askerliğine karar alınmış şahsın, Askerlik Şubesinden sevk tarihinden başlayarak terhis tarihine kadar devam eder. Bu süre kanunla belirlenir.

3. Yedeklik devri: Askerin terhis olduğu zamandan 41 yaşına girilen senenin Ocak ayının birinci gününe kadar olan devredir. Bu devre içinde eğitimin tazelenmesi, yeni silahların öğretilmesi için kısa sürelerle askere çağrılabilir. Seferberlik ilanında ise tekrar askere alınabilirler.

Terhisten sonraki üç ay içinde, diğer seneler ilan edilen zamanda Askerlik Şubesine uğramayan yükümlüler cezalandırılırlar.

Er ve erbaşlar için muvazzaflık süresi on beş aydır. Bu zaman, Bakanlar Kurulu kararıyla iki ay kısaltılıp uzatılabilir. Yüksek öğrenim görmüş olanlar on iki ay yedek subaylık, silahlı kuvvetlerin

ihtiyacı dışında kalanlar altı ay askerlik yaparlar.

Bedelli askerlik: Yabancı bir ülkede bir yıl süreyle işçi veya iş veren olarak bulunanlardan askerlik çağına girenlere uygulanan sadece temel eğitim (iki ay) şeklindeki askerlik hizmetidir. Şartları taşıyanlar, her sene hükumetçe tesbit edilen Türk lirası karşılığı yabancı ülke parasını, askerliğe başvuru tarihinden başlıyarak 32 yaşını tamamladıkları yılın sonuna kadar ödeme mecburiyetindedirler. 27 Nisan 1986 yılında bedelli askerlikle ilgili bir kanun çıkarıldı. Bu kanunun çıktığı tarihten önce bakaya ve yoklama kaçağı olanlar, 1988 Nisan ayı sonuna kadar müracaat ettiklerinde bedelli askerlikten (üç aylık temel eğitim) hükumetçe belirlenen ücreti ödemek şartıyla istifade edebileceklerdi.

Aynı kanuna göre; Silahlı Kuvvetlerin ihtiyacından fazla asker geldiğinde istekli olanlar kura karşılığı bedelli askerlik yapabilmektedirler.

Döviz karşılığı askerlik yapanlar için Temel eğitim süresi 2 ay, bedelli askerlik yapanlar için Temel eğitim süresi 3 aydır.

Askerlikle İlgili Tanımlar

Yükümlü: Askerlik hizmetini 1111 sayılı Askerlik Kanunu'na göre yapmak mecburiyetinde olan erkek Türk vatandaşına yükümlü denir. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan her erkek 1111 sayılı Askerlik Kanunu'nun birinci maddesi gereğince askerlik yapmaya mecburdur.

Saklı: 20 yaşına girmiş oldukları halde isimlerini nüfus kütüğüne yazdırarak nüfus cüzdanı almamış olanlara saklı denir.

Yoklama kaçağı: Mazereti olmaksızın kanuni süresi içerisinde son yoklamasını yaptırmayanlara yoklama kaçağı denir.

Bakaya: Kanuni mazereti olmaksızın celbe icabet etmeyerek sevkini yaptırmayanlar ile celbe icabet ederek sevkini yaptırdıkları halde kıt'alarına katılmayanlara veya geç katılanlara bakaya denir.

Firar: Kıt'asından veya vazifenin isbatı vücut etmeye mecbur ettiği mahalden izinsiz altı günden fazla uzaklaşmaya firar denir.

İzin tecavüzü: İzin müddetini mazeretsiz altı gün geçirmeye izin tecavüzü denir.

Hava değişimi tecavüzü: Hava değişimi müddetini mazeretsiz altı gün geçirmeye hava değişimi tecavüzü denir.

Ertesi yıla terk: Kanuni mazeretleri sebebiyle müteakip yıl işlem göreceklere yapılan işleme ertesi yıla terk denir.

Sevk tehiri: Kanuni mazeretleri sebebiyle silah altına alınma işleminin geciktirilmesine sevk tehiri denir.

Yükümlü sayısı (esnan): Askerlik görevini yapanlar dahil olmak üzere halen muvazzaflık hizmetlerini yapmak için kıt'alarda bulunanlar, yedeğe alınmış yedek subay ve astsubaylar, yoklama kaçakları, bakayalar, kanuni sebeplerle sevkleri tehir edilenler ve askerlik şubelerinde yabancı kütük defterlerine kayıtlı olan yabancı personelin tamamına esnan denir

---

ASLAN (Felis leo);

Alm. *Löwe,* **Fr.** *Lion,* **İng.** *Lion.* **Familyası:** Kedigiller (Felidae). **Yaşadığı yerler:** Afrika, Arabistan, İran ve Hindistan bölgeleri. **Özellikleri:** 2 m uzunluk, 1 m yükseklik. Erkeği 250 kg, dişisi 150 kg ağırlıkta. **Ömrü:** 25-30 sene. **Çeşitleri:** Meşhurları Senegal, Kap, İran, Hindistan ve Berber aslanı.

Kedigiller ailesinin en büyük etoburu. Geniş alınlı, güçlü çeneli, uzayıp çekilebilen tırnaklı, sarımtrak kısa ve yatık tüylüdür. Kuyruğunun ucu püsküllüdür. Erkek aslanın başının etrafı uzun ve güzel bir yele ile süslüdür. Omuzlarının üzerine kadar dağılan bu perçem, kızdığı zaman kabarır.

Görkemli yelesi, olağanüstü kuvveti, azamet ve cesaretinden dolayı "Hayvanlar Kralı" olarak tanınır. Yelenin boyun ve göğsü sarış şekline göre; Berber aslanı, Senegal aslanı, İran aslanı, Hindistan aslanı, Kap aslanı gibi çeşitlere ayrılırlar.

Aslanın dili büyük ve diken gibi sert kıllarla örtülü olduğundan, yalarken avının derisini ve iri kemiklerin etini sıyırır. Bu dehşetli hayvan, pençesi ile avladığı canlı hayvanlarla geçinir. Kendi avından karnını doyurunca geriye kalanı terk edip, bir daha o leşi yemez. Hayvanat bahçelerinde bulunan aslanlara günde 5-6 kg taze öküz veya dana eti verilir.

Aslan; kuvvet, çeviklik ve cesaret sembolüdür. O kadar kuvvetlidir ki, kuyruğunun bir darbesi ile bir

insanı devirebilir. Bir pençe darbesi ile de bir atın bel kemiğini kırar. Gece, dere ve ırmak kenarlarındaki sazlıklarda pusuya yatarak su içmeye gelen ceylan, maymun ve zebra gibi hayvanları bekler ve 60-70 km hızla avının üzerine hücum ederek yakalayıp, parçalar. Dolaşmasına ve avlanmasına mani olan sık ağaçlı ormanlardan kaçınır. Bütün gününü gölgede uyumak ve kendine çektiği muhteşem ziyafeti tembel tembel sindirmekle geçirir. Gece bastırınca birden canlanır; zira aslan için avlanmanın tam zamanıdır. Genellikle tek başına, bazan da bir kaç aslan beraber avlanır. Aslanlar aç gözlü değildir, av için kendi aralarında döğüşmezler. Bir kaç aslan aynı avdan beraberce karınlarını doyururlar. Erkeğinden daha ufak-tefek olan dişi, en az erkek aslan kadar yırtıcıdır.

Bir sıçrayışta 4-5 m uzağa atlar. Fil ve gergedandan başka büyük hayvanların hepsine saldırır. Kükremesi dehşetli ve korkunç olup, geceleri kükrediği zaman yarım saatlik mesafedeki hayvanlar bile korku ve heyecandan ürkerler.

Aslanın kuvvet ve cesaretine rağmen; insanlar, üstü dal ve otlarla örtülü bir çukura düşürmek gibi bazı tuzaklarla onu yakalarlar. Bazı Afrika yerlileri etini yerler. Birçok bölgelerde de tüyünden halı dokurlar. Aslan acıkmadıkça hiç bir hayvana saldırmaz. Kendisine hücum edilmedikçe insanlara dokunmaz. Böyle olmakla beraber bir defa insan etinin tadını aldı mı, insanlar için ciddi bir tehlike teşkil eder. Tarihe geçmiş insan avcısı aslanlar vardır. Aslan ehlileştirilebilir. Birçok oyun öğretilebilir, fakat gerçek manada evcilleştirilemez.

Çiftleşme mevsimleri değişiktir. Dişi aslan çiftleşmeden 108 gün sonra 3-4 (bazan altı) yavru doğurur. Yavrular gözleri açık doğarlar. Yavrularını üç ay emzirir. Önceleri baş ve ayakları benekli sırt ve kuyrukları enine çizgilidir. Zamanla bu lekeler kaybolur. Anne ve babaları tarafından üç yaşına kadar korunarak yetiştirilirler. Üç yaşını dolduran erkek yavruların yeleleri çıkmaya başlar, yedi yaşında olgunlaşırlar.

İnsanoğlu mümkün olduğu kadar aslanı, bulunduğu yerden uzaklaştırmıştır. Mısır, Asur ve Pers hükümdarları, aslanlarla savaşmayı sembolik görev olarak kabul etmişlerdir. On yedinci yüzyılda bir Moğol hükümdarı 100.000 askerle aslanları avlamıştır. 40 yıllık bir dönem içinde Romalılar, Roma'ya 50.000'den fazla aslan getirmişti.

Geçen yüzyılın sonlarında Afrika ve Hindistan'ın bazı bölgeleri hariç, her yerde aslanların nesli tükendi. İnsafsızca katledildiler. Güney Afrika'da çiftliklerin ve medeniyetin yayılmasıyla, 1860 sonuna kadar vuruldular, tuzağa düşürüldüler ve zehirlendiler. En kibar cinslerinden olan siyah yeleli Kap aslanının soyu tüketildi. Bugün bazı ülkelerde özel kanunlarla nesilleri korunmaya çalışılmaktadır.

ASLANAĞZI (Antirrhinum majus);

Alm. *Löwenmaul.* **Fr**. *Müflier (m),* **İng**. *Snapdragon.* **Familyası**: Yüksekotugiller (Scrophulariaceae).

Yazın çiçek açan kısa ömürlü, otsu bitkilerden. Bahçe ve parklarda yetiştirilen güzel ve renkli çiçekleriyle tanınmış bir süs bitkisidir.

ASLANPENÇESİ (Alchemilla vulgaris);

Alm. *Frauenmantel Taumentel*, **Fr**. *Manteau de Notre-Dame Alchémille vulgaire*, **İng.** *Lady's mantle.* **Familyası:** Gülgiller (Rosaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Nemli bölgelerde yetişir.

Mavi-yeşil filizlere, yarım daire şeklinde katlanmış çepeçevre testere dişine sahip yaprakları olan bitki. 10-15 cm yükseklikte, mayıs-haziran aylarında çiçek açar. Yeşil küçük çiçekleri vardır. Çayır ve otlaklarda dere kenarlarında ve bütün Avrupa'da rastlanır.

Kullanıldığı yerler: Çiçekli bitki veya yalnız yaprakları yazın toplanır. Özellikle taninli maddeler yanında, acı yağ ihtiva eder.

Bu bitki esas olarak düz kasları büzüştürücü olarak etkilidir. Bu sebepten kadın hastalıklarında, kanamalarda ve ishalde kullanılır. İyileşmeyen yaralarda dışarıdan banyo olarak ve diş etlerinin kanamasını durdurmada gargara olarak da kullanılır.

ASLİYE MAHKEMELERİ (Bkz. Mahkemeler)

ASMA (Vitis vinifera);

Alm. *Rebe, Weinrebe,* **Fr.** *Vigne,* **İng.** *Vine.* **Familyası:** Asmagiller (Vitaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara, Ege, Karadeniz ve Akdeniz bölgeleri.

Mayıs-haziran aylarında çiçek açan çok senelik ağaçsı bir bitki. Gövde üzerindeki kabukları zamanla koyulaşır ve şeritler halinde ayrılarak dökülür. Sarmal durumdaki yaprakların taban kısımları kalb biçiminde ve saplıdır. Küçük yeşilimsi renkli ve kokulu çiçekleri bileşik salkım tarzındadır. Çok sayıda

tohum ihtiva eden meyveleri küremsi veya yumurtamsı şekildedir. Meyveleri sarıya bakan yeşilimtrak ve siyah renktedir. Bazı cinsleri çekirdeksiz meyve verirler. Sert ve kahverengi tohumları yağ ihtiva eder.

Kullanıldığı yerler: Üzüm meyveleri tartarik asit, tartaratlar, şekerler (Fruktoz ve dekitroz), pektin, vitaminler (A,B_1,B_2 ve C), % 2 potasyum ve kalsiyum ditartarat ihtiva eder. Üzüm meyvelerinin ekonomik değeri çok yüksektir. Taze ve kuru olarak yenildiği gibi, usaresinin mayalanması ile sirke elde edilir. Üzüm meyveleri kuvvet vericidir. Asmanın yaprakları da kan dindirici ve kuvvet verici özelliktedir.Halk arasında, asmadan baharda akan su (asma yaşı), deri ve göz hastalıklarına deva olarak kullanılır. Tohumlarından elde edilen üzüm yağı ishale karşı tavsiye olunmaktadır.

ASMA BİTİ (Bkz. Filoksera)

ASMA KÖPRÜ (Bkz. Köprü)

ASPİR (Carthamus inctorius);

Alm. *Förber safflor,* **Fr.** *Carthame,* **İng.** *False saffron, safflower.* **Familyası:** Bileşikgiller (Compositae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Orta ve Güney Anadolu.

Temmuz-eylül ayları arasında turuncu renkte çiçekler veren, 60 cm kadar yükseklikte, 1-2 senelik, tüysüz bir bitki. Yapraklar mızraksı, sapsız, gövdeyi sarıcı, kenarları dişli ve dişlerin uçları dikenlidir. Çiçeklerin hepsi tüp şeklinde ve erdişil (erkek ve dişi)dir. Meyveler 6-7 mm uzunluğunda koni şeklindedir.

Vatanı Arabistan olan bir kültür bitkisidir. Orta ve Güney Anadolu'da yetiştirilmektedir. Anadolu'da yetişen yabani türleri de vardır. Yalancı Safran olarak da bilinir.

Kullanıldığı yerler: Aspir çiçekleri "yalancı safran" ismi altında bir boya maddesi ve hakiki safranın saflığının giderilmesinde kullanılan bir materyal olarak pek eskiden beri tanınmaktadır. Tohumlarından elde edilen yağ ise çok acı ve lezzetli olup; dahilen müshil, haricen ise romatizmaya karşı kullanılır. Otsu kısımları ve meyve küspesi hayvan yemi olarak pek mühimdir.

Çiçeklerinden kartamin ve izokartamin isimli 2 kristalize glikozit elde edilmiştir. Meyvelerinde şeker, protein ve sabit yağ vardır. Aspir tohumlarından elde edilen yağın verimi % 16,5 kadardır. Yağ elde edildikten sonra kalan küspe hayvan yemi olarak kullanılır.

Yünlü aspir (Carthamus lanatus): Çiçekleri altın sarısıdır. Yaprakları yapışkan, derin parçalı, üzerleri tüylü ve kokulu bir türdür. Trakya ve Bilecik çevrelerinde rastlanır.

Kullanıldığı yerler: Yünlü aspir, terletici, kurt düşürücü, adet söktürücü özelliklerinden dolayı tedavide de kullanılmaktadır.

ASPİRATÖR;

Alm. *Aspirator,* **Fr.** *Aspirateur,* **İng.** *Aspirator.* Sıvı ve gaz halindeki akıcı maddeleri ve tozları çekip emmeye yarayan aletlere verilen isim.

Aspiratörlerden çeşitli sahalarda istifade edilmektedir. Evlerde temizlik maksadıyla kullanılan "Elektrik süpürgeleri" bir cins aspiratördür. Mutfakta yemek kokularının giderilmesi için de aspiratörler kullanılmaktadır. Ayrıca modern marangoz atölyelerinde talaş ve tozların atölye dışındaki depoya aktarılması işini yapan aspiratörler olduğu gibi, tıpta ve cerrahide kullanılan özel şekilde imal edilmiş aspiratörler de vardır.

ASPİRİN;

Alm. *Aspirin,* **Fr.** *Aspirine,* **İng.** *Aspirin.* Asetil salisilik asitten (CgH_8O_4) ibaret bir müstahzar.

Yurdumuzda reçetesiz satılan aspirinin her türlü ağrıya karşı kullanımı halk arasında çok yaygındır. Salisilik asit, bir cins söğüt ağacının bitki özünde, keklik üzümü yağında, keçisakalı bitkisinin (Spiraea ulmaria) çiçeklerinde tabii halde bulunur. Salisilik asidin asetil türevine (kimyasal olarak formülüne asetil kökü getirilmiş olanına) aspirin denildi.

Aspirin ilk olarak 1853'te Carl Gerhardt tarafından elde edildi. Tıbbi özellikleri ise 1899'da Heinrich Dresser tarafından keşfedildi.

Aspirinin kullanıldığı yerler:

1. Ağrı kesici ve ateş düşürücü olarak son derece yaygın kullanılır.

2. Damar içi pıhtılaşma meylinin görüldüğü durumlarda, bu pıhtılaşmayı önlemek için kullanılır. Bu durumlar üç ana gruptur:

a) Damar duvarı arızaları: Damar sertliği, frengi, tromboflebit,yaralanma ve ezilmeler.

b) Kan akımının yavaşlaması: Kalb yetmezlikleri, varisler, siroz, şoklar.

c) Kan muhteviyatının değişmesi: Siroz, yetersiz oksijen, gebe ve lohusaların ameliyatları, bazı habis tümörler, iltihabi hastalıklar. Bu durumlarda aspirin, damar içi pıhtılaşmayı önlemede koruyucu olarak kullanılır.

3. Romatizmal hastalıklarda kullanılabilir; ancak tedavi edici dozunda yan etkiler fazla olduğundan bugün tercih edilmez.

Aspirinin yan etkileri: Midede kanamalar yapar, akciğerlerde hava yollarını daraltır. Aspirine karşı vücutta allerji olabilir, kan pıhtılaşma zamanını yükseltir ve kanamalara sebeb olabilir. Beynin bazı bölgelerini uyararak bulantı-kusma yapabilir, bazı ilaçların etkilerini, dolayısıyla yan etkilerini arttırır.

Kullanılmadığı yerler: Mide ve oniki parmak barsağı ülserleri, kan pıhtılaşmasını sağlayan trombositlerin çok azaldığı durumlar, karaciğer ve böbrek yetmezliği, allerjik astım, iç kulak arızaları.

Salisilat zehirlenmesi: Yüksek doz aspirin veya salisilat derivesi alındığı zaman ortaya çıkan belirtilerdir. Bu belirtiler:

1. Aşırı nefes alma,

2. Baş dönmesi,

3. Bulantı, kusma,

4. Kramplar,

5. Kulakların uğultusu,

6. Görme ve işitme bozukluğu,

7. Şaşkın ve dağınık bir hal.

Zehirlenme ağırsa, bu belirtilere kaba bir titreme, çırpınma, ileri derece nefes darlığı, müthiş ter boşaltma, vücutta su azalması, aşırı ateş, koma eklenebilir.

Zehirlenme tedavisinde yapılacaklar: Teneffüs edilen gaz karışımına % 5-10 karbondioksit katılır. Toplardamar yoluyla sodyum bikarbonat verilir. İdrar söktürücüler verilir. Delilik ve çırpınma (ihtilaç) hali çoksa; haloperidol, piperidon adlı ilaç maddeleri verilir.

ASSUAN (Asvan) BARAJI;

Mısır'ın en büyük barajı. Çok eski bir tarım ülkesi olarak bilinen Mısır'ın can damarı Nil Nehridir. Bu nehrin getirdiği alüvyonlu topraklardan meydana gelen Nil Deltası, iki çöl arasında çok geniş ve verimli bir arazidir. Her yıl mevsimlik su taşmalarıyla ekili alanlar zarara uğramakta, hem de sınırlı su kaynaklarına sahib olan ülke bu su potansiyelinden yeterince faydalanamamaktaydı.

Yukarı Nil bölgesinde tarihi ve turistik bir şehir olan Assuan yakınlarında ilk baraj 1902 yılında yapıldı. Bu baraj, 1912 ve 1934'te yükseltilerek 44 m yüksekliğe eriştirildi. Son olarak yapımı 1970'te tamamlanan Büyük Assuan Barajı (Sedd-ül-Ali) Ocak 1971'de resmen açıldı. Eski barajın 6 km güneyinde yer alır. 164 milyar metreküplük muazzam bir su kapasitesine sahib olan bu dev baraj, Nil Nehrini kontrol altında tutar. Barajın arkasındaki Nasır Gölünde biriken su, Belçika büyüklüğünde bir alanı kaplamaktadır. Bu su sayesinde çölün kenarında yer alan susuz ve kurak alanlardaki geniş topraklar tarıma elverişli hale getirilmiştir.

Su, güneşli iklim, kimyasal gübreler ve modern usullerin kullanılması, Mısır tarımcılığını yüksek üretim seviyesine çıkarmıştır.

ASTATİN;

Alm. *Astatin,* **Fr.** *Astatine,* **İng.** *Astatine.* Halojenler sınıfından bir element. Peryodik cetvelin 7A grubunda bulunur. Elektron dizilişi (Xe) $4f^{14}5d^{10}6s^{2}6p^{5}$tir. Bileşiklerinde -1, +1, +5 ve +7 değerliklerini alabilir. At sembolüyle gösterilen Astatin'in atom numarası 85, atom ağırlığı ise 210'dur. Astatin tabiatta radyoaktif bozunma sıraları içerisinde çok az oranda bulunur. Yakın zamana kadar bu elementin var olması gerektiği kabul edildiğinden Eka-İyod olarak adlandırılmaktaydı.

Astatin, elementel halde iken At_2 molekülleri halinde bulunmaktadır. İyod kadar olmamakla beraber

uçuculuk özelliği vardır. Normal şartlarda katı bir maddedir.

ASTEROİT;

Alm. *Astero'id,* **Fr.** *Asteroi'de (m),* **İng.** *Asteroid.* Güneş etrafında dönen, gezegene benzer küçük cisimlere verilen ad. Bunlar planetoidler veya mini planetler olarak da adlandırılırlar. Halihazırda 1600'den fazla asteroitin yörüngeleri tesbit edilmiş ve binlercesi de gözlenmiştir. Mars ve Jüpiter arasında yer alan birkaç asteroit hariç, bu küçük planetler güneş etrafında bir elips şeklinde dönmektedirler. Hemen hemen Mars yörüngesinde her ne büyüklükte olursa olsun keşfedilmeyen asteroit yok gibidir. Diğer taraftan Jüpiter'in üzerindeki bölgede, gözlem yoluyla bilinenlerinden daha değişik nadir büyüklükte asteroitler de vardır.

Bode Kanunu, Mars ile Jüpiter yörüngeleri arasında başka bir gezegenin varlığına işaret etmiş ve Uranüs'ün keşfi de bu hipotezi kuvvetlendirmiştir. 1 Ocak 1801'de İtalyan Giuseppe Piazzi tarafından beklenmeyen bir cisim gözlendi. Yedinci "yıldız" sınıfına girebilecek bir cisim, her gece diğer yıldızlara göre yerini değiştiriyordu. Bu cismi altı hafta devamlı izleyen Piazzi bunun acayib bir kuyruklu yıldız olduğunu zannetmişti. Bu arada hasta olan Piazzi, iyileştiğinde cismi gözetlenebilecek bir durumda bulmadı. Bu haber Almanya'ya ulaştı. Bunun eksik olan gezegen olduğuna inanıldı. Piazzi de buna "Ceres" ismini verdi.

Ancak Ceres'in tekrar keşfi genç bir Alman matematikçisi Karl F. Gauss tarafından oldu. Göttingen Üniversitesinde bulunan Gauss, bir yörüngeyi sadece üç gözetlemede hesab edecek bir metot geliştirmişti. Bundan sonra başka gezegenin keşfi beklenmekteydi. Bu sebepten Heinrich W.M. Olbers'in 28 Mart 1802'de Ceres'i ararken başka bir cisme rastlaması büyük şaşkınlığa yol açtı. Olbers bunu "Pallas" olarak isimlendirdi.

Bu olaydan sonra astronomlar yeni asteroitler peşinde koştular. 1 Eylül 1804'de Karl L. Harding "Juno" ismini verdiği yeni bir cisim buldu. Bu keşiften sonra yeni üç asteroidin yörüngelerini inceleyen Ulbers, bunların yörüngelerinin birbirlerini Virgo yıldız burcunda kestiğini müşahede etti. Bundan hareket ederek, bunların parçalanmış bir gezegenin kalıntıları olabileceği hipotezini ileri sürdü ve diğer parçalar için araştırmaya geçti. 29 Mart 1807'de dördüncü bir tane daha keşfederek "Vesta" ismini koydu.

Pek sıkı bir çalışma, daha sonraki yıllarda beklenilen sonucu vermedi. Sebebi ise yeterli derecede sönük cisimlere bakılmamasıydı. 1845'te 10. mertebede beşinci bir asteroit, "Astrea" Karl Hencke tarafından "Berlin"de keşfedildi. 1847'de üç tane daha bulunurken, bundan sonraki her sene yenileri bulundu.

Müşahade metodları: On dokuzuncu asrın ortasına kadar göğün sönük yıldızlarını gösteren fotoğrafik bir atlası yoktu. Ancak bazı ayrık noktalar için 7. veya 8. mertebeden daha az sönük cisimleri gösterenler vardı. Bu sebepten asteroit keşfi peşinde koşanlar göğün bir bölgesinin resmini yapmak ve daha sonra değişiklikleri tesbit etmek için tekrar resmini çıkarmak ve bu iki resmi karşılaştırmak zorundaydılar.

1891'de gök fotoğrafçılığı oldukça ilerlemiş ve müşahede metodunu değiştirecek duruma gelmişti. Kameralı bir teleskop göğün seçilen kısmına çevrilerek bir tahrikli saat harekete geçirilirdi. Fotoğraf süresi iki ile üç saat kadar devam edebilirdi. Bu arada gözetleyen kimse bir klavuz yıldızı teleskobun geniş çizgilerinin kesiştiği yerde muhafaza ederdi. Bu gerçekte her türlü gök fotoğrafı için büyüklüğü ve odak uzaklığı ne olursa olsun gerekli olmaktadır. Farklı kırılmalar, titreşimler ve benzerleri, görüntülerin düzensiz olması sonucunu doğurur.

Bu şekilde çekilen fotoğraflarda yıldızlar yuvarlak nokta şeklinde görülürler. Bu noktaların büyüklüğü yıldızın büyüklüğüne ve parlaklığına göre değişir. Bu bölgedeki herhangi bir asteroit sırasında yıldızlar arasında hafifçe hareket eder. Fotoğrafta ise bu kısa noktalar arasında bir iz şeklinde görülür. Konumu yıldızlara göre kolayca belirlenebilir. Bir veya iki hafta aralıkla yapılacak üç gözetleme genel olarak, ön yörünge hesabı için yeterlidir.

Bu metodun bir mahzuru asteroitlerin nokta olarak değil de, çizgi olarak görülmesidir. Bu sebepten ışığı sönük bir asteroidin belirlenmesi oldukça zor olur. Bu husus metodda değişiklik yapılarak önemli miktarda önlenebilir. Asteroidin muhtemel hızı hesaplanarak tahrik saati o kadar azaltılır. Böylece asteroit nokta olarak görülürken yıldızlar çizgiler çizerler. Bu metodlarla daha sönük asteroidler de tesbit edilebilir.

Bir asteroidin yörüngesi üç gözlem ile tesbit edilebilirse de daha kesin hesaplar için pekçok haftalara yayılmış en azından beş veya altı gözleme ihtiyaç duyulur. Asteroitler önce keşfedildikleri yıla göre isim alır ve bunu iki büyük harf de takip eder. Mesela 1932 HA gibi. Yörüngenin kesin olarak ortaya çıkmasından sonra kendisine daimi bir numara verilir. Asteroitler ilk keşfedildiklerinde, eski Yunan isimleri verilmesi adet olmuştu. Ancak asteroitler bulundukça yeterli isim bulunamadığı için şehir,

memleket ve hatta insan isimleri de verilmiştir. Günümüzde keşfedilen asteroitlerin pek çoğuna artık bu tür bir isim verilmektedir.

Fiziki özellikleri: Halen en büyük asteroitlerden ancak birkaç tanesinin çapları ölçülebilmiştir. 1894-1895 yılları arasında Edward E. Barnard 36. Lick Refraktör'ünü kullanarak bazı asteroitlerin çapları hakkında aşağıdaki değerleri elde etmiştir:

Ceres, 781 km, Pallas 499 km, Vesta 391 km ve Juno190 km (diğer gözlemcilerin elde ettiği değerler bunlardan biraz farklı olabilir).

Asteroitlerin ekserisinin çaplarını hesaplamada tek yol, Dünya ve Güneş'ten belli uzaklıktayken parlaklıklarını gözleyip, incelemektir. Birim alandaki yansıma güçleri (albedo'ları= beyazlık derecesi)ne göre astronom; belli uzaklıkta o derecede bir parlaklıkta gözükebilmesi için asteroidin büyüklüğünün ne olması gerektiğini hesab eder. Bu yolla çapı 1 km'den az olan asteroitlerin çapı dahi hesaplanabilir. Daha ufak çaplı asteroitlerin çaplarını hesaplamaya dair bir usul konmamıştır. Zira çok ufak asteroitlerin sayısı oldukça çoktur.

Kütle: Böyle cisimlerin kütlelerinin ölçülmesinde tek yol onun çekim kuvvetinin başka bir cisme etkisinin gözlenmesiyle yapılan hesaplamadır. Fakat böyle bir etki herhangi bir asteroit için gözlenmemiştir. Bununla beraber eğer Ceres (en büyük asteroit)in Ay ile aynı yoğunluğa sahib olduğu kabul edilirse, kütlesinin Dünya'nın 1/7,200'i olması gerekmektedir. Bilinen ve bilinmeyen bütün asteroitlerin kütleleri toplamının Dünya kütlesinin 1/500'nden daha az olması gerektiği hesap edilmiştir.

Şekil: Asteroitlerin ekserisinin, küreden daha düzensiz şekillerde olduğu kabul edilir. Çok sayıda asteroitte fotometrelerle yapılan araştırmalarda, gözlenen asteroitlerin parlaklıklarındaki periyodik değişmeler bize bu kanaatı vermektedir. Diğer taraftan periyodik değişmeler göstermeyen asteroitler de vardır. Bu değişmeler asteroidin düzensiz şekilde hareketleri gözönüne alınarak açıklanabilir.

Bazı durumlarda bu değişmeler, farklı bir yansıtma gücüne sahip asteroidin değişik durumlarından ortaya çıkabilir. Denilebilir ki, bir dağ tepesi alınıp uzaya fırlatılırsa istenilen büyüklükte ve şekilde bir asteroit elde edilirdi.

Yüzey şekilleri: Asteroitlerin yüzeylerindeki yerçekimi herhangi bir gezegendeki yer çekiminden daha azdır. Zira asteroitlerin kütleleri çok küçüktür. Dünyada 45 kg bir cisim Ceres asteroidinde 1,8 kg gelir.

Yörüngeler: Her asteroidin yörüngesi, odaklarından birinde Güneş bulunan bir elipstir. Bilinen bütün asteroidler gezegenlerde olduğu gibi Güneş etrafında saat yelkovanının ters yönünde hareket ederler. Mamafih bazı asteroitlerin yörüngeleri oldukça fazla farklılıklar göstermektedir.

Asteroitlerin bulunduğu kuşak (yöre): Asteroitlerin ekserisi, Mars'ın yörüngesi ile Jüpiter'in yörüngesi arasında kalan bölgede bulunmaktadır. Yalnız bu alan asteroit yörüngeleri ile muntazaman doldurulmuş değildir. Jüpiter'in Güneş etrafında devir süresi 11,86 senedir. Bu sürenin 1/3'i, 2/5'i ve 1/2'i müddetince Güneş etrafında dönen bir asteroidin yokluğu ilgi çekicidir. Bu durumun bir rezonans etkisi (ses yansıması) olduğuna inanç kuvvetlidir. Eğer boş kuşaklara bir asteroit girecek olsa, her devri esnasında Jüpiter'in etkisine maruz kalarak yörüngesinde düzensizlikler meydana gelecek ve neticede yörüngesi Jüpiter'in yörüngesine yaklaşacak veya uzaklaşacaktır. Yani bu kuşaktan çıkacak ve bu kuşaklar (bölgeler) sonunda yine boş kalacaktır. Güneş'ten Jüpiter'in devir süresinin 1/4, 1/5, 3/5, 3/7'si kadar uzaklıktaki kuşakların da yukardaki kuşaklara nazaran daha az süre de olsa boş yani asteroitsiz kalmakta olduğu tesbit edilmiştir. Buna benzer boşlukların niçin 2/3, 3/4 gibi daha büyük kesirlerde bulunmadığı kesin olarak anlaşılmamıştır. Bu kesirler yakın değerlere sahip asteroit yörüngelerinin çoğunluğu matematik olarak beklenenin üzerindedir. Her halükarda, bütün asteroit yörüngelerinin Jüpiter'in yörüngesine; diğerlerine nazaran vaki olan bu yakınlığının sebebi en büyük kütleli gezegen olmasıdır.

Eksantrik yörüngeler: Mars ve Jüpiter'in arasındaki kuşakta bulunan asteroitlerin yörüngeleri, gezegenlerine benzer. Yani, Güneş etrafında takib ettiği yol tam bir elips şeklinde olmayıp aşağı yukarı dairevidir. Fakat bazı asteroitlerin yörüngeleri eksantriktir (dış merkezlidir). Bu tür asteroitler Güneş etrafında yassı bir elips şeklinde yol takib eder. Bu esnada da Mars'ın yörüngesi içine veya Jüpiter'in ötesine kadar gidebilirler. Yörünge eksantrikliği 0-1 arasındaki rakamlarla gösterilir. 0 eksantrikliğe sahip bir yörünge tam daire şeklindedir. Eksantriklik 1'e yaklaştıkça artar.

Yörünge değişiminin başka bir çeşidi ise ekliptik'e (Dünya'nın Güneş etrafındaki yörünge düzlemi) olan eğilmesi (meyli)dir. Birçok asteroit Dünya ile aynı yörünge düzleminde hareket eder ve dolayısıyla eğilme derecesi 0'dır. Fakat bazılarının yörüngeleri meyillidir. Asteroitlerin % 7 kadarının eksantriklikleri 0, 25'ten büyük ve % 6 kadarının da eğilme derecesi 20 dereceyi aşar. Çoğunlukla eksantrik bir yörüngeye sahip asteroidin eğilme derecesi de yüksek derecededir. Mesela, Hidalgo 0,65'lik bir eksantrikliğe ve 43'lük eğime sahiptir. Hidalgo, yörüngesinin Güneş'ten en uzak olduğu

noktada Satürn'ün yörüngesine yaklaşır. Aşağı yukarı 1,5 km çapa sahip bir asteroit olan Icarus'un 0,79'luk bir eksantrikliği ve 21 derecelik bir eğimi vardır. Yörüngesinin Güneş'e en yakın noktasında Icarus ve Hidalgo ve daha birkaç asteroidin yörüngesi kuyruklu yıldızların izlediği yörüngelere benzer. Aslında kuyruklu yıldızlarla, böyle asteroitler arasında bir ilişki kurulabilir. Belki de Hidalgo bir kuyruklu yıldızın çekirdeği idi ve kuyruğu kendisinden koptu.

Dünya'nın yakınından geçen asteroitler: Icarus ve ondan daha büyük olan Erar, Dünya'dan birkaç milyon km uzaklıktan geçmiştir. Dünya'ya daha da fazla yanaşan bir takım ufak asteroitler olmuştur. Hermes'in 1937 yılında Dünya'nın 800.000 km ötesinden geçtiği tesbit edilmiştir. Bu tür asteroitler çok hızlı geçerler. Çok güçlü teloskoplarla bile çok kısa bir an görülebilir ve kaybolurlar. Aynı zamanda Dünya'nın çekim kuvvetinden de etkilenirler. Bu asteroitlerden bazıları şimdi görülememektedir ve tekrar görülmeleri ihtimali vardır. Bazı ufak asteroitler, Dünya ile çarpışabilecek bir yakınlığa kadar gelmişlerdir. Zamanla belki böyle bir çarpışma vuku bulabilir.

Truva asteroitleri: Birkaç tane asteroit Güneşten Jüpiterle aynı mesafede hareket ederler. Bu duruma uzay (gök) mekaniğinde klasik bir problem olan "üç cisim problemine" bir tür çözüm teşkil eder. Sözkonusu problem: Her üçünün birbirine olan hareketlerinin etkilerinin belirlenmesi ile ilgilidir. Bu problem iki basit durumda çözülmüştür. Bunlardan birincisi cisimlerin eşkenar üçgenin düşey şeklinde yer aldığı zamanki durumdur. Diğeri ise , cisimler sabit bir sistem meydana getirdikleri zamanki durumdur.

1904 yılında Alman astronom Max Wolf, pozisyonu bu tarife uyan Achilles Asteroidi'ni keşfetti. Bu asteroit Güneş'ten Jüpiterle aynı uzaklıkta ve Jüpiter'in 60° önünde bulunmak suretiyle Güneş, Jüpiter ve Achilles bir eşkenar üçgen teşkil etmektedir. Wolf'un bu keşfinden bu zamana kadar geçen zamanda Achilles'in yakınlarında birtakım asteroit daha bulunmuştur. Jüpiter'in 60° arkasında da başka bir grup asteroit bulunmuştur. Bunlar da Güneş ve Jüpiterle başka bir eşkenar üçgen meydana getirirler. Bu asteroitlere Truva asteroitleri ismi verilmiştir. Hiçbiri 12 kadirden daha parlak değildir. Fakat bu asteroitlerin büyüklerinin bu kadar uzak mesafeden bu derece parlak görünmeleri, onların129 km çap civarında olmalarını gerektirmektedir. Özellikle Satürn'ün etkisinden dolayı Truva asteroitleri Jüpiter'den sabit uzaklıkta kalamazlar, bir miktar ileri geri hareket ederler. Yörüngeleri yüksek eğilme derecelerine, fakat düşük eksantrikliğe sahiptirler. Belki mevcut Truva asteroitlerinden bazıları bu pozisyonlarından kopabilir, fakat onların pozisyonuna çok yakın olarak dolaşan başka asteroitler bu gruba dahil olabilirler.

Asteroidlerin meydana gelişi: Japon Astronom Kiyotsugo Rigakushi Hirayama, asteroit yörüngelerini uzun uzun inceledikten sonra, yörüngeleri müşterek bir merkez olarak kabul edilen (bilinen) bazı gruplar buldu. Bu gruplara genellikle "aileler"gibi isimler verildi. Hirayama beş aile tarif etmiş ve eksik numaralılara ve iyi tanınanlara yeni isimler de ilave etmiştir. Hirayama her bir grubun daha büyük özel bir kütlenin parçalanması sonucu meydana geldiğini öne sürdü. Böylece bu konuda Olbers'in bunların basit tek bir planetin parçalanması sonucu meydana geldiğini ileri süren hipotezini çürütmüştür. Böyle bir parçalanma hadisesi olduğunda herhangi bir parçanın yörünge şekli ile ilgili bir mesele olmadığı isbat edilebilir. Böyle bir durumda her parça Güneş etrafındaki müteakip dönme anında parçalanma noktaları arasından geçmek mecburiyetinde olacaktı. Bu parçaların yörüngesi başka gök cisimlerinin etkisiyle değişmedikçe bu hadise böylece devam edecektir. Şimdiye kadar bulunan böyle bir ortak nokta yoktur. Bundan sonrası şayet ilk asteroitlerin hepsinin müşterek noktadan geçtikleri gibi, çağlar boyunca asteroit yörüngeleri hesaplanarak bozulmanın ne kadar olduğunu göstermek günümüzde matematikçi astronomi aliminin vazifesidir.

Asteroitlerin nasıl meydana geldikleri hakkındaki bilgiler henüz kesinleşmemiştir. Güneş sisteminin meydana gelişi hakkındaki bilgiler, asteroitlerin meydana gelmesi hakkındaki bilgiden daha fazladır. Asteroitlerin meydana gelişi hakkında bilinen şeyler zamanla kesinleşebilecektir. Halihazırda asteroitlerin meydana gelişinde kabul edilen teori Gerart P. Qiper teorisidir. Her gök cismi gibi asteroitlerin de sonradan var oldukları, bir başlangıçlarının bulunduğu ilmi bir gerçektir.

Sonuç: Asteroitler konusu Dünya'nın her yerinde artan bir alaka görmektedir. Zira astronomlar için mesafe tariflerinde referans noktası olarak çok faydalıdırlar. Güneş paralaksının (Güneş merkezinde Dünya'nın yarıçapı ile birleşen açı, ihtilaf-ı manzar) doğru olarak hesaplanmasında buna ilaveten Dünya'nın Güneş'ten gerçek uzaklığının hesaplanmasına yardımcı olmaktadır. Bu sebeple Amerika ve Avrupa'da asteroitler hakkında geniş araştırmalar yapılmaktadır.

ASTIM (Asthma brongchiale);

Alm. *Asthma,* **Fr.** *Asthme,* **İng.** *Asthma.* Krizler halinde gelen bir nefes darlığı. Astım krizi, kısa veya uzun süreli olabilir. Kriz bronşların (akciğere hava götüren borucukların) daralması ile başlar. Bronşların daralması üç mekanizma ile olur. Bunlardan en önemlisi bronş cidarındaki düz kasların

kasılarak bronşu daraltmasıdır. Diğerleri ise bronş iç yüzeyinin su çekerek şişmesi ve akışkanlığı az yapışkan bir balgam ifrazıdır.

Ortaya çıkışı bakımından astım iki kısma ayrılabilir: Birinci tip astım; dış tesirler karşısında meydana gelir. Allerjiktir. Bu kişilerde genellikle ailevi olarak astıma bir meyil vardır. Astım daha çok allerjik hastalıklara meyli olan kişilerde görülür. Kişi allerji yapıcı müessir madde ile (toz, polen vb.) her karşılaştığında kriz ortaya çıkar (Bkz. Allerji). Bu tip astım daha çok görülür.

İkinci tip astım: Allerji ve ailevi özellikler bahis konusu değildir. Daha çok 40 yaşından sonra ortaya çıkar. Ortaya çıkış sebebi belli olmamakla beraber, bünyevi özellik olup, hastanın vücudunda meydana gelen bir takım maddelere karşı, tepki göstermesi sonucu ortaya çıkar.

Astıma sebeb olan allerjenlerin çoğu organik maddelerdir. Bunların başında çiçek tozları (polen) ve ev tozları gelir. Ev tozu içinde ise allerji ve astıma en çok sebeb olan etken insan vücudundan dökülen deri kepeklerini yiyerek yaşayan ve uyuz böceğine benzeyen (0,3 mm x 0.2 mm ebadında) bir böcek olup, en çok şiltelerde ve yatak odasındaki halıların tozlarında bulunur. Bilhassa gece ortaya çıkan astım nöbetlerinde ilk sebeptir. Bu böcekler ılık ve nemli yerlerde yaşamayı severler. Ev tozlarında bulunan diğer mühim amiller ise çeşitli tüyler (tavşan, kedi, köpek, fare vs.) ve mantar sporlarıdır.

İnorganik maddelere karşı meydana gelen allerjiler çok kere astım nöbetini uyandıracak ağırlıkta olmaz. En dikkati çeken maddeler, aspirin ve fabrika bacası dumanlarındaki kimyasal maddelerdir. Psikolojik gerilimler de astım nöbetine sebeb olabilmektedir.

Astımda belirtiler: En önemli belirtisi nefes darlığıdır. Güçlük daha çok nefes vermededir. Kuru ve inatçı bir öksürük vardır. Yapışkan, saydam ve miktarı az bir balgam çıkaran hasta bundan sonra rahatlar. Solunum daralır ve hışırtılı bir ses çıkar. Kriz çok ağır olursa hastada morarma görülebilir. İlhitabi bronş ve akciğer hastalıklarının tabloya eklenmesi veya böyle bir zeminde astım nöbeti çıkması daha zor durumlara yol açabilir.

Yapılacak şeyler: Hastanın krize sebeb olan maddeyle temasını önlemek ilk yapılacak iştir. Astım krizi geldiğinde burna çekilen ilaçlarla hasta kendini rahatlatmalıdır. Epinefrin, aminofilin, kortizon bu tip ilaçlardandır. Bunlardan epinefrinin zerki gerekir ve astım krizinde hastayı çok rahatlatır. Allerji yapıcı maddeye karşı kişiyi duyarsızlaştırmak (desensitizasyon) veya duyarlılığı azaltmak (hiposensitizasyon) işlemleri de birinci tip astımda faydalı olmaktadır.

Ülkemizde son yıllarda yapılan araştırmalara göre bir milyon dolayında kişi astım tedavisi görmektedir. Bunun dört katı kadar da gizli astımlı vardır. Allerjik astım hastalığı daha çok Doğu Karadeniz bölgesinde yaygındır. Böyle hastaların sigara içmemesi, yün örmemesi, evcil hayvan beslememesi, fabrika bacalarının çok olduğu yani hava kirliliğinin fazla olduğu ve ılık-nemli bölgelerden uzak bölgelere yerleşmesi, ev tozlarından uzak olması (sık sık ev temizliğinin hastanın evden uzakta olduğu bir sırada yapılması gibi), toz tutan eşyaların azaltılması, ev temizliğinin daima aspire etme (emme) özelliği olan elektrikli makinalarla yapılması, yastık, yatak ve eşyaların tüy, yün gibi şeyler yerine plastik maddelerle (sun'i sünger gibi) doldurulması, daha önce dokunduğu anlaşılan ilaç terkiplerinin daha sonra kullanma mecburiyetinde olduğu ilaçların içinde bulunup bulunmadığının araştırılması şüpheli ilaçlardan kaçınılması tavsiye edilmektedir.

ASTIRAHAN HANLIĞI;

Altınordu Devletinin parçalanmasıyla İdil Nehrinin, Hazar Denizine döküldüğü yerdeki Astırahan (Astrahan, Ejderhan, Astragan) şehri ve çevresinde kurulan Türk hanlığı. Altınordu Hanı Küçük Muhammed'in torunu Mahmud oğlu Kasım Han tarafından 1466'da kuruldu.

Astırahan Hanlığının merkezi Astırahan şehri, en mühim ticaret yolu üzerindeydi. Zengin devletler ile göçebe kabileler buraya ticarete geldiğinden çok zenginleşmişti. Zenginliği yüzünden devamlı saldırılara maruz kalan Astırahan Hanlığında ahalinin büyük bir kısmı kendi beylerine bağlı ve göçebe hayatı yaşadıkları için merkezi hükumete olan bağlılık zayıflıyordu. Bu sebepten içte istikrar sağlanamadı ve hanlık uzun yaşamadı.

Kasım Han (1466-1490) ile, kardeşi Abdülkerim Han (1490- 1504) devirlerinde Altınordu ve Rusya devletleriyle ittifak kurulduğundan sakin bir hayat yaşandı. 1502'de Altınordu Devleti yıkılınca, Kırım Hanlığı ve Nogaylar Astırahan'ı kendi topraklarına katmak için harekete geçtiler. 1525 yılına kadar devam eden mücadeleler ve sık sık hanların değişmesi hanlığı yıprattı. Hüseyin Han, 1523'te Kırım Hanlığı ile anlaşma sağladı ise de, doğuda genişleme siyaseti güden Rusların baskılarına maruz kaldı. Astırahan'ın Rusların eline geçmesi ihtimaline karşı Kırım Hanlığı bu ülkeye tekrar saldırılarda bulundu. 1549'da Astırahan'a giren Sahibgiray Han, şehri tahrib ettiği gibi pek çok ahali ile birlikte Yağmurcu Hanı da esir aldı. Yağmurcu Han ancak Osmanlı Devletinin müdahalesi ile esaretten kurtularak, tekrar hanlığına kavuşabildi.

Kırım, Kazan ve Astırahan Hanlıklarının aralarındaki mücadeleler, Rusların işine yaradı. 1552'de Kazan Hanlığını ortadan kaldıran Rus çarı Dördüncü İvan, ardından Astırahan'a bir ordu göndererek hanlığı kendine bağladı. 1554'te Rusların tahta çıkardığı Derviş Ali Han, 1556'da yine Ruslar yüzünden tahtını bırakıp kaçmak zorunda kaldı. Çünkü Ruslar, ani bir baskınla Astırahan'ı tamamen ele geçirerek hanlığına son verdiler.

Astırahan Hanları

Kasım bin Muhammed bin Küçük Muhammed 1466-1480

Abdülkerim (Kasım'ın biraderi) 1480-1509

Hüseyin bin Canibek bin Mahmud Han 1509-1532

Ak Kübek bin Murtaza bin Ahmed 1532-1533

Abdurrahman bin Abdülkerim 1533-1537

Derviş Ali bin Şeyh Hayder bin Şeyh Ahmed 1537-1539

Yağmurca bin Berdibek bin Murtaza 1539-1554

Derviş Ali (2. defa)..... 1554-1556

ASTİGMATİZMA;

Alm. *Astigmatismus,* **Fr.** *Astigmatisme,* **İng.** *Astigmatism.* Gözün saydam tabakasının eğrilik bozukluğundan doğan göz kusuru. Gözün saydam tabakasında yatay ve dikey olmak üzere iki meridyen vardır. İki meridyenin ışığı kırmalarının farklı olmaları göze paralel gelen ışınların bir noktada toplanmamasına sebeb olmakta, dolayısıyla sarı lekede teşekkül eden resim bulanık olmaktadır. Böyle bir göz kusuruna astigmatizma diyoruz.

Astigmatizma düzenli (regular) veya düzensiz (irregular) olabilir. Düzenli astigmatizm de kaideye uygun veya kaideye aykırı diye iki kısma ayrılır: Kaideye uygun astigmatizmde dikey (vertical) eksen, kaideye aykırı astigmatizmde yatay (horisontal) eksen daha eğridir.

Astigmatizmada göz, aynı düzlemde yatay ve dikey doğruları eşit netlikle göremez. Mesela, kaideye uygun astigmatizmde vertikal eksen daha eğri, horisontal eksen ise normal eğrilikte olduğu için, göz yatay doğruları normal gördüğü halde buna dikey olan başka bir doğruyu bulanık görür. Çünkü dikey meridyende eğrilik daha fazladır. Dolayısıyla dikey meridyende kırılma daha fazla olmaktadır. Bir merkezden türlü yönlere çizilen doğrulara bakan bir göz, bunlardan bazılarını kısa görür.

Hafif astigmatizma belirti vermeyebilir veya ancak gözün uzun süre kullanılmasında astigmatlık belirtileri ortaya çıkar. Astigmatizmalı çocuk, okuduğu kitabı gözüne yakın tutmaya meyillidir. Net görmenin sağlanması için miyoplukta olduğu gibi kaşlar çatılır. Baş ağrısı, kaş çatmaya ve gözün uyum özelliğinin sık kullanılmasına bağlıdır.

Astigmatlık çok önemli göz kusurlarından değildir. Silindir biçimi mercekler kullanarak görme kusuru düzeltilir. Kendi haline bırakılırsa baş ağrılarına ve bir süre okumayı takiben görüşün bulanıklaşmasına yol açabilir. Astigmatlara verilen gözlüklerin camlarından birisi yerinden çıkarsa, yerine takılacak cam, öncekiyle aynı açıda yerine oturtulmalıdır. Aksi takdirde daha önemli göz kusurlarına yol açabilir.

Düzensiz astigmatizma ise, saydam tabakanın eğriliğinin düzenli olmamasıyla ortaya çıkar. Burada saydam tabakadaki kırılma hataları basit merceklerle düzeltilemez. En iyi çözüm, kontakt lens kullanmaktır.

ASTRAGAN;

Alm. *Astrachan,* **Fr.** *Astrakan,* **İng.** *Astrakhan.* Dünya piyasasında en eski ve en çok aranılan bir kürk çeşidi. Adını, Hazar Denizi kıyısındaki önemli bir ticaret merkezi ve limanı olan, büyük çoğunluğunu Tatar ve Kazakların teşkil ettiği 300.000 nüfuslu Astrahan şehrinden alır. Dünya astragan üretiminin yarıdan fazlası burada yapılmaktadır. Astragan postları Afganistan, İran, Besarabya ve Güney Afrika'da yetiştirilen Buhara koçlarından elde edilmektedir. Bu koçlara kuzuyken astragan denir. Astragan kuzuları, kara, gümüşi, parlak renkte, sık ve kıvırcık tüylü, beneklidirler. Kaliteli astragan elde etmek için kuzular 10-15 günlük olmadan kesilir. Hayvan büyüdükçe, renginin güzelliği ve parlaklığı azalır, kıvırcık bukleler kaybolur.

Astragan çeşitli kalitelerde olabilir. "Kıvırcık astragan" elde etmek için kuzular doğumdan sonra birkaç gün içinde kesilirler. İpek gibi yumuşak ve parlak, ama kıvırcık olmayan "breitschwanz" ise, ölü veya

erken doğan kuzulardan elde edilir.

Astragan kürkleri, bilinen vizon, tilki, ayı gibi vahşi ve etle beslenen hayvanların kürklerine benzemez. Bunlar birbirine yapışmış, keçeleşmiş, ince, parlak ve kıvırcık bir yapağı yumağı gibidir.

ASTROFİZİK;

Alm. *Astrophysik (f),* **Fr.** *Astrophysique,* **İng.** *Astrophysics.* Gök cisimlerinin ve olaylarının fiziksel ve kimyasal özelliklerini , yapılarını inceleyen astronomi dalı. Bu incelemeler için tek bilgi kaynağı gök cisimlerinden yayılan ışık ve diğer elektromanyetik dalgalardır. Bu dalgaları tesbit eden aletler vasıtasıyla toplanan bilgiler fizik ve kimya bilimlerinde elde edilen sonuçlarla karşılaştırılarak değerlendirilir ve yorumlanır.

Astrofiziğin doğuşu ve tarihçesi:Gök cisimlerinin birbirine göre konumlarını mevzu eden **konumsal astronomi** (Pozisyon Astronomisi), tarih kadar eskidir denilebilir. İnsanoğlu ışıklarını görebildiği bazı gökcisimlerinin gökyüzünde hareket etmediklerini, bazılarının ise bunlara göre yerlerini kısa sürede değiştirdiklerini görmüştür. Buna dayanarak **sabit yıldızlar** ve **gezegenler** arasında bir farklılık olduğunu anlamışlardır.Yaratılışındaki merak ve araştırma arzusu, onu, bu cisimlerin ne olduğunu anlamak için çalışmaya sevk etmiştir. Bilhassa Müslümanlar, insan tabiatındaki bu merak ve araştırma arzusunu Kur'an-ı kerimdeki: **"Yerleri, gökleri, canlıları, cansızları ve kendinizi inceleyiniz! Gördüklerinizin içini, özünü araştırınız. Bütün bunlarda yerleştirmiş olduğum kuvvetimi, kudretimi, büyüklüğümü ve hakimiyetimi bulunuz, görünüz, anlayınız!"** mealindeki emirlerine uygun olarak kullanmışlar, gökyüzünü devamlı incelemişler ve astronomi ilminin doğru ve sağlam temellere oturmasını sağlamışlardır.

Bu yöndeki araştırmalar gök cisimlerinin **kadir (magnitude)** olarak anılan, görünen parlaklıklarına göre sınıflanmış ve **astronomik fotometri** biliminin doğması ile ilerlemiştir. Gelen ışığın **bolometrik** (hassas sıcaklık ölçme usulleriyle) incelenmesi yoluyla gök cisminin sıcaklığı tahmin edilebilmiştir. Fotometrik incelemeler sayesinde, bir yıldızın uzaklığı da biliniyorsa, yaydığı toplam enerji veya **entrensek** (bünyesel) **parlaklık** hesaplanabilmektedir. Parlaklığın zamanla değişmesi yıldızın meydana gelmesi ve gelişimi hakkında bir fikir verir. Bu tür incelemeler **nova** ve **süpernova**ların, gökte yanıp söner gibi görünen **pulsar** (pulsating star) adı verilen yıldızların meydana gelmesine ışık tutmuştur. Yine bu incelemeler göstermiştir ki, gökcisimleri arasındaki büyük açıklıklar boş değildir. Bu açıklıklar **uzay tozu** (plazma) denilen katı parçacıklarla ve hafif gazlarla doludur. Toz ve gazlar mavi ışığı kırarak gökyüzünün mavi ve uzak yıldızların kırmızı görünmesine sebeb olurlar. Uzay tozu içindeki kristaller manyetik alanların etkisiyle yönlenerek meydana gelirler veya yönlenirler. Bu yönlenme ışığının **polarizasyonuna** yol açar. Ayrıca yer atmosferi de ışığın bir bölümünü absorbe eder (yutar) ve dünya üzerindeki bir gözlemciye ulaşan ışık, kaynağının özelliklerini tam olarak göstermez. Ancak, gök cisimlerinin özellikle güneş ve ayın, çeşitli dalga boylarındaki ışıklarını inceleyen yüzey fotometresi sayesinde yakın yıldız ve gezegenlerin yapıları hakkında oldukça değerli bilgiler elde edilmiştir.

Spektroskopik (Tayf) gözlemler: Gök cisimlerinden gelen ışığın değişikliğe uğramadan tesbit edilmesi uzay araçlarının ve istasyonlarının bulunması ile mümkün olmuştur. I. Newton ve W.H-Wollaston (1802) ile başlayıp ve J. Von Fraunhofer (1817) ve G. Kirchoff (1861) tarafından sürdürülen çalışmalarla cisimlerin belirli dalga boylarında elektromanyetik dalga yaydıkları ve bu dalga boyuna sahip radyasyonu yuttukları bulunmuştur. Her bir elementin ve molekülün yaydığı ışık veya elektromanyetik dalga spektrumu (tayfı) o element veya moleküle has bir yapıya sahiptir. **Yıldız spektroskopisi** (tayfı) incelemeleriyle yıldızlarda mevcut maddelerin cins ve miktarlarını ve sıcaklıklarını tahmin etmek mümkün olmaktadır. Mesela, güneşin görünen ışık tayfında sodyum atomuna has karanlık çizgiler vardır. Bunları ilk olarak Wollaston gözlemiş ve Fraunhofer ise A.B.C.D.... harfleri ile isimlendirmiştir. Bu sebeple **Fraunhofer çizgileri** diye anılırlar. Fraunhofer D çizgisi yaklaşık 5900 A° (Angstrom=10^{-10}m) dalga boyu civarında sodyum atomuna ait absorbsiyon çizgileridir.

Güneşin fotosfer tabakasından çıkan sürekli tayf, dış tabakalarda buhar halinde, fakat sıcaklığı daha az olan sodyum atomları tarafından yutulur.

Bu olay Kirchoff tarafından "Bir radyasyonu iyi yayan cisimler, aynı radyasyonu iyi emerler." sözleriyle ifade edilmiştir. Yıldızlar yaydıkları radyasyona göre sınıflandığında, belirli gruplar meydana getirdikleri görülmüştür. Bu gruplar Hertzsprung-Russel (H-R) diyagramında gösterilmektedir.

Spektroskopik incelemelerde yıldızı meydana getiren maddelerin türü yanında, **alev fotometresi** ve **atomik absorbsiyon** aletlerindeki gibi, bağıl miktarlarını da belirlemek mümkün olmaktadır. Her yıldızın kendine has bir tayfı bulunmakta ve bu tayflar da sınıflama ve tanımada yardımcı olmaktadır.

Bazen, tayfta görülen ışık çizgilerinin ince yapısı değişebilmekte, mesela çizgi genişleyebilmekte, daha ince çizgilere ayrılmaktadır. Bu olay manyetik alan etkisi sonucu meydana gelmekte ve zaman etkisi adı ile anılmaktadır. Güneş tayfının incelenmesine ise **spektrohelioğrafi** denir.

Astrofizikte ileri gelişmeler: Astrofizik, 1930'lu yıllara kadar görünen ışık bandı üzerinde yapılan incelemelere dayanmakta idi. Görünen ışık radyasyonunun incelenmesi için büyük teleskoplar yapıldı. Bu arada uzaydan yüksek nüfuz kabiliyetine sahip **kozmik ışınlar** geldiği, bunların çok yüksek enerjili atom çekirdekleri, proton, nötron ve elektronlar olduğu anlaşıldı. Kozmik ışınların dalga-tane karakteri üzerindeki tartışmalar sürerken uzaydan radyo dalgaları da tesbit edildi ve gök cisimlerinden gelen, görünen ışık dışındaki radyasyonu inceleyen **radyo-astronomi** bilim dalı gelişti. Bu konuda araştırma yapmak için büyük radyo teleskoplar yapıldı.

Bu konudaki incelemeler 1960 yılında radyo dalgaları yayan binlerce gök cisimlerinin bulunması ile sonuçlandı. Bunlardan bazıları görünen ışık da yaymaktadır. Bu sebeple bunlara kuasar adı verilmektedir.

Günümüzde astrofizik incelemelerde esas olan, gök cisimlerinden gelen her türlü radyasyon, uzay tozu içerisinden geçerken ve bilhassa atmosferde büyük değişikliklere uğrayabilmeleridir. Bu ışınların atmosfer dışında "Uzay istasyonlarında" incelenmesi halinde kaynaklarının özellikleri hakkında daha doğru bilgi edinilmesi mümkün olacaktır.

ASTRONOMİ;

Alm. *Astronomie (f),* **Fr.** *Astronomie,* **İng.** *Astronomy.* Dünyamızın da içinde bulunduğu kainatı, (gezegenler, güneş, ay, güneş sistemi, yıldızlar, kuyruklu yıldızlar, akan yıldızlar, asteroitler, galaksiler vb) konu alan ve bu cisimlerin yapılarını, bulundukları yerleri, hareket kanunlarını,meydana gelişlerini, zamanımıza kadar geçirdikleri değişiklikleri, gelecekte meydana gelebilecek olayları ortaya koymaya çalışan ilim. Astronomi genel olarak gök cisimlerinin hareketlerini incelerken 19. yüzyılda ortaya çıkan astrofizik, gök cisimlerinin fiziksel özellikleriyle ilgilenmektedir.

Astronominin tarihçesi: Gece ve gündüzün değişmesi, mevsimlerin birbirini takip etmesi, yıldızlı gecelerde gökyüzünün görünüşü, güneşin, ayın ve diğer gök cisimlerinin doğup batması, bazılarının bütün sene görülmesi gibi hususlar, tarih boyunca insanların dikkatini gökyüzüne çeken noktalar olmuştur. Hareketleri yıldızların genel hareketinden farklı olan gök cisimleri, gezegenler olarak sınıflandırılmış ve bu meyanda Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter ve Satürn ilk keşfedilen gezegenler olmuşlardır. Bu arada Güneş ve Ay'ın gezegenlerin genel hareketlerini takip etmediği de tesbit edilmiştir.

Bilinen ilk astronomik gözlemler Babiller zamanında yapılmış, gece ve gündüzün 12 saate bölünmesi bu devirde gerçekleştirilmiştir. Mısırlılarda astronomi bilgisi daha ileriydi. Piramitler'in şuurlu ve kesin bir astronomik yönlendirme ile inşaası, günümüzde bile hayret edilecek bir tarzda yapılmış olmaları, eski Mısırlıların astronomi bilgisi hakkında genel bir fikir vermektedir.

Eski Yunan'da Thales ve Pythagoras gibi matematikçiler astronomi ile ilgilenmişlerdir. İskenderiye'de yaşayan Eratosthenes M.Ö. 3. yüzyılda dünyanın çevresini oldukça kesin bir şekilde hesaplamıştır. M.Ö. 2. yüzyılda yaşamış olan Hipparchus, ilk çağın tanınmış astronomlarından birisidir. İleri sürdüğü Güneş merkezli astronomik teori daha önce ortaya atılmış ise de, (Aristorchus teorisi) Hipparchus yıl ve ayın uzunluklarını da dikkate şayan bir hassaslıkla belirlemiş, oldukça hassas bir yıldız haritası ve kataloğu hazırlamıştır. Yaklaşık 850 yıldızın yerini ve tarifini vermiş, yıldızları parlaklıklarına göre sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırma günümüzde bile kullanılmaktadır. Ayrıca, Ay'ın hareketinde Güneş'in çekiminden dolayı meydana gelen düzensizlikleri de tesbit etmiştir. Daha sonra M.S. 2. yüzyılda yaşayan Ptolemi Hipparchus'un tesbitine dayanarak bir kainat sistemi kurmuş ve bu Ptolemy (Batlemyus) Teorisi 1400 yıl geçerliliğini korumuştur.

İslamiyet'in yayılması sırasında geniş fetihlerde, antik çağın büyük coğrafyacılarının, astronomlarının yazmış oldukları eserler Müslümanların ellerine geçmiş ve incelenmiştir. Müslüman ilim adamları, Ptolemi astronomisinin ilmi yanıyla da ilgilenmişlerdir.

Halife Me'mun incelemeleri kolaylaştırmak için, M.S. 827'de Ptolemy'nin **Al-Masgest** adlı kitabını Arapçaya tercüme ettirmiştir. Bu eser İslam aleminde **El-Mecisti** olarak tanınmaktadır. Yine Me'mun'un emri ile M.S. 832'de ileri gelen ilim adamlarından bir heyet, Sincar sahrasında 1 derecelik meridyen yayının uzunluğunu tesbit etmişlerdir. Bu astronomik gözlemleri yapan heyetde:

Ebü't-Tayyib Sened İbni Ali, Ahmed İbni Abdullah El Mervezi, Ahmed İbni Muhammed en-Nihavendi, Ali bin İsa el-Usturlabi, Ebu Ali Yahya ibni Mansur, Halid ibni Abdülmelik el-Merverruzi, Ebü'l-Abbas el-Fergani, Ömer İbnü'l-Faruk Han et-Taberi, Ebu Bekr Muhammed İbni Faruk, Sabit bin Kurre'nin

bulunduğu bildirilmektedir.

Bu devirde yaşayan ünlü bir Türk matematikçisi ve astronomi alimi, Halife Me'mun'un büyük itibarını kazanmış olan Ebu Abdullah Muhammed bin Musa el-Harezmi'dir.

El-Harezmi'nin batı dillerine de tercüme edilen çeşitli eserleri vardır. Bunlardan birisi**: Zic-ül-Harezmi** olup Halife Mansur zamanında Muhammed bin İbrahim-ül-Fezari tarafından Hintçeden tercüme edilmiş olan **Zic**'in değiştirilmiş şeklidir. Bu astronomik tablolar uzun yıllar astronomlar tarafından kullanılmıştır.

Ebü'l-Hasan isimli başka bir ilim adamı Akdeniz'in uzunluğunu 44 derece boylam uzunluğunda bulmuştur. Bu uzunluğu Ptolemy 60 dereceden büyük olarak kabul etmiştir.

Büyük astronom Ebu Reyhan el-Biruni M.S. 980'de dünya çapını tayin etmiş, **El-Kanun** isimli eserini yazmıştır. Bu yüzyılda yaşıyan değerli iki ünlü astronom Ebü'l Vefa ve İbn–i Yunus'tur. İbn–i Yunus (950-1008) Kahire'de Cebel-i Mukattam Rasathanesinde yapmış olduğu rasatlar sonunda dört ciltlik **Zic-i Hakimi** adlı astronomik cetvellerini hazırlamıştır. Bu cetveller 13. asra kadar kullanılmıştır.

On birinci yüzyılda yetişmiş matematikçi, astronom ve şair olan Ömer Hayyam, Nizamülmülk'ün sağladığı maddi yardımlarla Nişapur'da bir rasathane kurmuştur. Bu rasathanede tunçtan yapılmış dünya ve gök küreleri, su ve kum saatleri, astronomide kullanılan çeşitli aletler ve kütüphanesinde Ptolemy, El-Battani, El-Harezmi, İbn-i Yunus ve El-Biruni'nin astronomik tabloları (Zicleri) bulunmaktaydı. Ömer Hayyam, halen Paris Milli Kütüphanesinde bulunan **Zic-i Melikşahi** adlı eserinde 100 yıldızın gök koordinatlarını vermiştir.

Bediuzzaman el-Usturlabi lakabı ile anılan Ebü'l-Kasım Hibetullah adındaki astronom da Ömer Hayyam'ın çalışma arkadaşı olmuştur. Usturlabi lakabı, bu astronoma, usturlabların (Bir astronomi aleti) teori ve imalindeki ustalığından ötürü takılmıştır.

Endülüs'te yetişen İslam alimlerinin büyüklerinden Batruci (1217) eserleriyle modern astronominin temeli olan Helyo-Sentrik Planet sistemini ilk defa kuran kişi oldu. Kopernik, Batruci'nin ve İbn-i Şatır'ın bu temel prensiplerini kitaplarından okuyarak kendine mal etti ve Avrupalılar yanlış olarak modern astronominin kurucusu olarak Kopernik'i gösterdiler. On üçüncü yüzyılın en ünlü matematikçisi ve astronomu olan Nasireddin Tusi, 1201 yılında Horasan'ın Tus şehrinde doğmuştur. Tusi, Hülagu'nun yardımıyla Azerbaycan'da Meraga (Rumiye Gölünün doğusunda) şehrinde bir rasathane kurmuştur. Rasathanenin çatısında açılan bir aralıktan güneşin, ayın ve yıldızların hareketleri takib ediliyordu. Ayrıca rasathanede parlak yıldız ve gezegenleri gün ışığında bile gözlemeye elverişli yeraltı mağara ve kuyuları bulunuyordu. Bugün modern rasathanelerde de fotoğraf odaları yeraltına inşa edilmiştir.

Rasathanede bir kısmı bizzat Tusi tarafından keşf olunmuş bir kısmı da eski aletlerin geliştirilmiş şekilleri olan birçok alet bulunuyordu. Bu rasathanenin idaresini üzerine alan Tusi; Irak, Suriye ve Türkistan'dan, güvendiği alimleri de yanına davet etmiştir. Şam'dan Müeyyidüddin Urzi, Musul'dan Fahrüddin Meragi, Tiflis'ten Fahrüddin Ahlati, Kazvin'den Necmüddin Dübeyrani, Halep'den Muhyiddin Mağrıbi ve Şing Sing diye anılan Çinli Fao-Mum-çi bunlardandır.

Nasireddin Tusi 12 senelik bir çalışmadan sonra 1269'da **Zic-i İlhani** adlı eserini tamamlamıştır. Astronomi alanında diğer önemli eserleri, **Tahrir-ül Mecisti** ve **Tezkire fi İlmil Hey'et'**dir.

Tusi ekolüne mensup bir çok matematikçi ve ast ronom arasında en meşhuru Semerkant'ta yaşamış olan Gıyaseddin Cemşid el-Kaşi'dir. Bu Astronom, Tusi'nin **Zic-i İlhani** adlı eserini yeniden düzenlemiştir.

On beşinci yüzyılın en meşhur astronomu Timur Hanın torunu Uluğ Beydir. Uluğ Bey, Tusi'nin **Zic-i İlhani'**sinin zamanındaki rasatlara uymadığını hocalarından öğrenince Kadızade ve Gıyaseddin Cemşid'i Semerkant'ta bir rasadhane kurmaya memur etmiştir (1420). Önce Cemşid'in sonra Kadızade'nin ölümünden sonra astronomik ölçmeler Ali Kuşçu tarafından tamamlanarak **Zic-i Gürgani** (veya **Zic-i Cedidi Sultani**) meydana gelmiştir. Bu eser 1018 yıldızın gök koordinatlarını ihtiva etmekteydi. Batıda birkaç asır kullanılan bu cetveller ve açıklamalar sayesinde, Tusi'den üç buçuk asır sonra (1627'de) **Kepler, Tabulac, Rudolphinac** adlı asronomik cetvelleri neşretmiştir. Yine bu eser **(Zic–i Gürgani)** 1841-1853'lerde A. Sidillot'un **"Prolegomenes des Tables astronomiques d'ouloug Bey"** isimli tercümesiyle Avrupa'ya girmiş ve uzun zaman Pozisyon Astronomisinin ana kitabı olarak kullanılmıştır.

Semerkant Rasathanesinin Uluğ Bey tarafından bulunan coğrafi koordinatları tul (boylam)= 90°15' arz (enlem)= 39°37' 23" dir. Uluğ Beyin başlangıç meridyeni olarak nereyi aldığı bilinmemektedir. Rasathanenin bu günkü koordinatları tul (boylam)= 64 derece 37'54" doğu, arz (enlem) = 39° 38' 47" kuzeydir. Coğrafi enlemin belirlenmesindeki 1'24"lik küçük fark Uluğ Beyin o zamanki aletlerle ne kadar hassas ölçme yaptığının delilidir. On beşinci asrın başlarında Semerkant'ta doğan Ali Kuşçu, üstatlarının ölümünden sonra genç yaşında rasathaneyi idare etmiş ve **Zic-i Gürgani'**nin

tamamlanmasında büyük hizmetleri olmuştur. Uzun Hasan'ın İstanbul elçisi olan Ali Kuşçu, görevi bittikten sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından davet olunmuş, İstanbul'a gelmiştir. Birçok astronom yetiştirmiş ve çeşitli eserler yazmış olan Ali Kuşçu 1474 yılında İstanbul'da ölmüştür (Bkz. Ali Kuşçu).

Ali Kuşçu'dan sonra torunu Mirim Çelebi ve daha sonra Takiyüddin el-Rasid astronomi alanında çeşitli çalışmalar yapmışlardır.

Buna karşılık bütün ortaçağ boyunca Avrupa'da bu bilgilere karşı çıkılmış, dünyanın bir tepsi gibi düz olduğu, etrafının denizlerle çevrili olduğu sabit bir fikir halini almıştır. Bu durum Kopernik'e kadar devam etmiştir.

Modern astronominin gelişimi: Gök cisimlerinin hareketlerinin güneşin merkez olarak kabul edilerek basitçe açıklanmasını Kopernik (1473-1543) Batruci ve İbn-i Şatır'ın eserlerinden alarak yapmıştır. Ptolemy ve Kopernik'in sistemlerinin eksik noktası, fiziksel bir temelinin olmamasıydı. Galileo (1564-1642) ve Newton (1642-1727) bu sistemin kinematik tarafları yanında dinamik yönlerini de açıklayarak, modern astronomiye bir temel kurmuşlardır. Bunlar yıllar önce okullar açmışlar, rasathaneler kurmuşlardır. Bu hususta temel kitaplar yazmış, Türk-İslam alimlerinin kitaplarından istifade etmişlerdir. Bu İslam bilginlerinden biri El-Batruci'dir. El-Batruci'nin **Astronomi Prensipleri** adını taşıyan kitabı batıda asırlarca en önemli kaynak kitap kabul edilmiştir. El-Batruci'nin bu kitabı, o zamana kadar bilinen ve esası Ptolemy'nin görüşleri olan astronomi bilgilerinde bir ihtilal meydana getirmiştir. El-Batruci, Helyo-sentrik gezegen sistemini ilk defa bulan kişi olarak modern astronominin ilk kurucusu sayılmaktadır. El-Batruci, Ptolemy'nin merkezi daire çevresi üzerinde devreden küçük daire ve dış merkezli sistemini tenkit etmiş ve Ptolemy'nin bu sisteminin her hangi ilmi temele dayanmadığını ispat etmiştir. El-Batruci'ye göre her gezegenin kendi kutupları vardır. Yıldızların eşit zamanlarda eşit olmayan kavisler yaptığını bildirerek yıldızlar küresinin üç hareketi olduğunu, bunların birincisini boylam, ikincisini enlem ve üçüncüsünü de günlük olarak vasıflandırdı. Birçok batılı astronom El-Batruci'nin fikirlerinden çok istifade etmişlerdir. Bunlardan birisi de günümüzde hemen herkesin modern astronominin kurucusu kabul ettiği Kopernik'tir. Batılı çevrelerce ileri sürüldüğü gibi; "Kopernik Arapça bilmez, eserleri okuyup anlayamazdı." görüşü isabetli değildir. Çünkü bizzat Kopernik'in yazdığı **De Revolitionibus Arbium Coeleftium** kitabı El-Batruci ve El-Bettani'nin fikirlerine dayandırılmıştır. Ayrıca onun El-Batruci'nin fikirlerini iyi bildiğini Venedik'te 1496'da basılan **Regiom-ontanus** adlı kitabı da ispat etmektedir. Bütün bunlara ilave olarak, Kopernik gibi bir araştırmacının, birçok yerleri El-Batruci'ye atfedilen 12, 13 ve 14. asırlarda Latin bilginlerince yazılan astronomi kitaplarını okumadığı düşünülemez.

Modern astronomiye yardımı bulunanlardan biri de Johannes Keppler (1571-1630)dir. Bulduğu, üç **"Gezegensel Hareket Kanunu"** aşağıdaki gibidir:

1. Gezegenler, odaklarının birinde güneş bulunan bir elips yörünge üzerinde hareket ederler.

2. Gezegenler, güneş etrafında hareket ederken, güneş ile gezegeni birleştiren doğru, eşit zamanlarda eşit sahalar tarar.

3. Gezegenlerin dönüş periyotlarının kareleri güneşe olan ortalama mesafelerinin (elipsin büyük eksenin yarı uzunluğu) küpleri ile orantılıdır.

Keppler, bu kanunları, deneme-yanılma metodu ile 20 yıl araştırmış olup, Newton 1687'de yerçekimi kanunlarını ortaya koyuncaya kadar mekanik bir temelden yoksun kalmışlardır. Jüpiter etrafında dönen kendi uydusu üzerinde Galileo tarafından 1610'da kendi yaptığı teleskopla gözlendiği halde, Kopernik'in kainat sistemi görüşü ancak 1627'de geçerlilik kazanmıştır.

Dünyanın hareketinin hassas bir biçimde incelenmesi, bir zaman ölçüsü sisteminin tesbit edilmesini mümkün kıldı. Güneşin uzaklığı yaklaşık olarak belirlendi ve dünyanın yörüngesinin çapı, trigonometrik esaslara dayanılarak bazı yıldızların uzaklıkları hesab edildi. Bu, yıldız sisteminin gerçek büyüklüğünün ve onun kainata nisbetle özel yerinin tasavvur edilmesine sebeb oldu. Alman astronom Johann Gottfried'in daha önce Fransız bilim adamı Le Verrier tarafından, teorik olarak söylenen, Neptün gezegeninin varlığının doğrudan doğruya gözlemle belirlenmesi, Galileo ve Newton mekaniğinin önemini bir kere daha ortaya koydu.

Dünyanın önemli şehirlerinde rasat istasyonları kuruldu ve idaresi meslekten yetişen kimselerin eline verildi. Meşhur Greenwich istasyonunun ilk idarecisi John Flamsteed (1646-1719) ve Paris'inki Jean de Cassini (1625-1712) olmuştur. Flamsteed'den sonra Greenwich'e Edmund Halley (1659-1742) gelmiş, kuyruklu yıldızların yörüngelerinin çok büyük, basık elipsler olduğunu göstermiştir. St. Helena'da, on yıllık bir çalışma ile, ilk defa güney yarımküresinin yıldızlarının haritasını yapmıştır. Halley'in uzun basık yörüngesi, gök cisimlerinin eş merkezli daire yörüngeler çizdiği teorisini de yıkmıştır.

Samanyolu'nun dikkatle incelenmesi neticesinde William Herschel (1732-1822) yıldızların yeni bir dağılışını tesbit etti. 1918'de Harlow Shapley yıldız sisteminin merkezinin güneş olmadığını ve hatta güneşin merkezden otuz beş ışık yılı uzakta olduğunu iddia etmişti.

Kainatın (evrenin) merkezi, güneşin de içinde bulunduğu, samanyolu diye bilinen büyük bir yıldız grubu veya galaksi olarak kabul edildi. Merkezi galaksi görüşü sonra terkedildi. 1924'te Edwin Hubble (1889-1953) Andromeda nebulasının gerçekten bir gaz ve toz bulutu olmadığını, fakat samanyolundan iki milyon ışık yılı uzakta bir galaksi olduğunu ileri sürdü. Neticede birçok yıldız sistemi ortaya çıkarıldı. Diğer galaksilerden gelen ışığın atreoskopik çalışmalarının başlatılması neticesinde uzaktaki galaksilerin hepsinin bizim galaksimizden uzaklaştığı anlaşıldı. Bu durumda bir süre Samanyolu'nun kainatın merkezi olduğu faraziyesi kabul gördü. Fakat astronomlar böyle faraziyelere güvenilemeyeceğini öğrenmişlerdi. İzafi mekaniği (fizikte cisimlerin hareketleri ile ilgili olayları inceleyen ilim) gelişmesi ile kainatın hakikatle her galaksiden aynı şekilde görüldüğünü ortaya çıkardı.

Öte yandan güneş sisteminin orijini (kaynağı) hakkında ilk teori, **"gaz bulutu hipotezi"** Alman filozofu E. Kant (1724-1804) tarafından ortaya atılmış ve Fransız astronom ve matematikçisi P.S Laplace tarafından detaylı bir şekilde geliştirilmiştir. Bu teoriye göre güneş ve gezegenler önce disk şeklinde dönen dev bir gaz bulutu halindeydi. Gezegenler de yıldızların çekim kuvvetiyle güneşten kopan parçalardan meydana gelmişti. Fakat daha sonra gezegenlerin soğuk taneciklerin birleşmesinden meydana geldiğini kabul eden teoriler ortaya atıldı. Giderek bu konu astronomiye fiziğin tatbikine imkan verdi ve yıldızların fiziksel incelenmesi, Astrofizik (gökfiziği) bilim dalını ortaya koydu.

Modern astronomi: Modern astronomi, modern teknolojinin gelişmesine paralel olarak ilerledi. Çünkü medern astronomların keşifleri, cihazlarda bir ilerleme olmaksızın geliştirilemezdi. Mesela, yıldızların içinin ayrıntılı modelleri hızlı kompütürler olmaksızın tesbit edilemezdi. Yeni dev teleskoplar, hassaslığı gittikçe artan cihazlar ve yörüngelerde dönen kozmik uydular gelecekte daha hızlı ilerleme vaad etmektedirler. Modern astronomi, kabaca birçok genel konulara ayrılabilir. Güneş, güneş sistemi, yıldız içi ortamı, galaksiler ve galaksi harici sistemler gibi.

Modern astronominin teknikleri: Modern astronominin temel teknikleri, astronometri, fotometri ve spektroskopi'dir.

Modern Astronominin Dalları

Astrofizik: Gök cisimlerinin terkibini, enerji kaynaklarını ve spektrumlarındaki enerji dağılımını inceler.

Gök mekaniği: Gök cisimlerinin hareketlerinden doğan olaylarla ilgilenir.

Kozmoloji: Evrendeki galaksilerin genel dağılımını ve bunun sebeplerini araştırır.

Astronometri: Gök cisimlerinin pozisyonlarının doğru olarak gezegenlerin ve yıldızların hareketleriyle, yıldızların uzaklığıyla ve bu çalışmalardan elde edilebilecek herhangi bir bilgiyle ortaya konulmasıdır.

Fotometri: Tam spektroskopi diye de adlandırılabilir. Uzaydan gelen radyasyonun yoğunluğunu ölçer.

Spektroskopi: Gök cisimlerinden radyasyon çıkışına daha ayrıntılı bakmaktır.

Astronomların Kullandığı Başlıca Aletler

Optik teleskop: Astronomide çok eskiden beri tanınan bu alet, yeryüzü platformlarından gök cisimlerinin gözlenmesinde kullanılır. Son zamanlarda yalnız güneş sistemi gezegenlerinin değil, andromeda gibi çok uzaktaki galaksilerin bile rahatlıkla gözlenebildiği dev optik teleskoplar yapılmıştır.

Radyo teleskop: Modern astronominin en önemli buluşu sayılan bu alet, gök cisimlerinin yaydığı radyasyonun incelenmesinde kullanılır. Uzayın kulağı diye adlandırılan bu alet sayesindedir ki, varlıkları ancak yaydıkları radyo dalgalarıyla anlaşılabilen pulsar ve quasarların keşfi mümkün olabilmiştir.

Tayfçeker: Gök cisimlerinin sepektrumlarının belirlenmesinde kullanılan bir alettir.

Fakat, günümüz modern astronomlarının kullandığı bütün cihazlar bunlardan ibaret değildir. Dünyanın çevresinde dönen yapma uydulardan, mikrobilgisayarlara kadar sayısız modern techizat artık modern astronominin emrine girmiş bulunmaktadır.

Astronominin Başlıca Çalışma Sahaları

Güneş: Astronomik çalışmaların ilk safhası en yakın olan güneştir. Teleskobun keşfinden binlerce sene önce Çinli astronomlar güneşteki lekeleri tesbit etmişlerdi. Harun Reşid zamanında, on dört ve on beşinci asırlarda İslam alimleri de bu hususta önemli çalışmalar yapmışlardır. 16. yüzyılda Galileo

küçük teleskobu ile bazı tesbitler yapmıştır.

Günümüzdeki astronomik araştırmalar, büyük ölçüde, güneşin radyasyon ve magnetik alanı ile dünyanın magnetik alanı ve atmosfer arasındaki etkileşimi incelemektedir. Gerçekte Güneş, yıldızlar hakkında detaylı bilgi alabilmek açısından oldukça önemlidir. Çünkü bize en yakın yıldız güneştir.

Güneş spektrumunu inceleyerek, güneşi meydana getiren elemanların sıcaklığını tesbit etmek mümkün olmaktadır. Güneş genel olarak dört bölümde incelenir.

Güneşin içi: Gotosferin altında enerjinin konveksiyon yoluyla dışarıya iletildiği geniş bir bölge vardır. Bu bölgenin altında enerjinin dışarıya radyasyonla iletildiği diğer bir geniş bölge bulunmaktadır. Güneşin çekirdeğinden gelen enerji, hidrojen atomlarının helyum atomlarına dönüşmesiyle nükleer füzyon sonucu meydana gelir. Radyasyon ve konveksiyonla enerjinin dönüşümü ve nükleer reaksiyonlar günümüzde teknik ve tecrübi astronominin uğraştığı konulardır.

Güneş rüzgarı: Korana akımının dış sınırı herkesin tahmin edebileceği gibi çoğunlukla nasıl tanımlandığına bağlıdır. Korana akımının ötesinde devamlı dışa radyasyon ve elektirik yüklü parçacıkların akışı vardır. Bazan kromosferdeki patlamalar esnasında küçük parçacıkların oluşturduğu büyük bulutlar güneşden ayrılır. Devamlı radyasyon ve parçacıklarının akımı arasıra bu bulutlarla birlikte güneş sisteminin derinliklerine doğru, güneşin manyetik alanının çekilmesini takibeden güneş rüzgarlarını meydana getirir.

Fotosfer: Güneşin görünen yüzüdür. Bu tabakada meydana gelen lekeler, güneş incelemelerinin ana konularından birini teşkil eder. Güneş lekeleri büyük faaliyetlerin vüku bulduğu bölgelerdir. Kendilerini çeviren fotosferden daha serindirler. Bunlar güneşin genel magnetik alanıyla ilgilidirler. Sözü edilen bölgelerde magnetik alanın şiddeti yüksektir. Güneş lekelerinin sayısının artarak maksimuma erişmesi ve daha sonra tekrar azalması şeklinde gözlenen leke periyodu yaklaşık on bir yıl sürmektedir.

Maksimum faaliyet sırasında sık sık dünyanın atmosferine de tesir eden jeomağnetik fırtınalara sebeb olan büyük bir radyasyon akışı mevcuttur. Bu radyasyon akımları insanlı uzay yolculuklarından radyo dalgalarına kadar birçok şey için zararlı olduğundan güneş lekeleri dikkatle izlenmektedir.

Kromosfer ve korona: Fotosferin ve güneş atmosferinin üstünde kromosfer bulunur. Bu bölge çok şeffaf olup, üstte bulunan koronaya kadardır. Birinci beyazı olan korona, güneş tutulması sırasında en iyi bir şekilde görülür.

Koronanın sıcaklığı çok yüksektir. İçindeki madde iyonize olarak bulunur. Koronadaki sıcaklığın enerji kaynağı, güneş fiziğinin en önemli problemlerinden biridir.

Güneş sistemi: Sistemin doğru yapısı Endülüslü büyük bilgin Nureddin el-Batruci'nin helyo-sentrik gezegen sistemi teorisini geliştiren Kopernik tarafından çözülmüştür. Onun teorisi giderek gerçeğin birer parçası olunca, astronomlar ilgilerini daha çok güneş sistemindeki gök cisimlerinin fiziksel özelliklerine yönelttiler.

Ay, Dünya ve gezegenler: Ay konusunda cevaplandırılması beklenen birçok soru vardır. Mesela, Ay ve Dünya meydana gelişlerinden itibaren iki gezegenli bir sistem midir veya Ay, jeolojik zamanlarda Dünya'dan ayrılmış bir parça olabilir mi veyahut Dünya'nın çekim kuvvetine kapılmış bir gezegen midir? gibi.

Dıştaki gazlı gezegenlerle karşılaştırıldıklarında, bunların yapısının Dünya gibi oldukça yoğun olduğu görülür. İç gezegenler hakkında son yıllarda çok ilgi çekici bilgiler elde edilmiştir. Venüs'ün atmosferindeki büyük karbondioksit kuşağının sebeb olduğu sera tesiriyle, bu gezegenin yüzey ısısının çok yüksek olduğu anlaşılmıştır. Hatta bir uzay ilim adamının ortaya attığı tezde Venüs atmosferinde patlatılacak birçok hidrojen bombasının gezegenin atmosferindeki karbondioksit kuşağını parçalayınca, gezegenin yüzeyine nüfuz eden güneş ışınlarının artık dışarıya yansıyıp sera etkisinin kaybolacağı ve bu suretle yüzey ısısının büyük ölçüde düşeceği ileri sürülmüştür. Amerikalıların Mars'a gönderdiği Mariner aracının yolladığı fotoğraflarda, bu gezegenin yüzeyinin Ay'daki gibi kraterlerle kaplı olduğu tesbit edilmiştir. Aynı araç, Mars'ın eğer bir manyetik alanı varsa, çok zayıf olması gerektiğini ve güneşten gelen yüklü parçacıklarla bombardımandan Mars'ın yüzeyini korumada çok az faydası olduğunu belirlemiştir. Ayrıca gezegenin yüzeyinde atmosfer basıncı Dünya'dakinin yüzde biridir. Dış gezegenlerden Jüpiter üzerinde yoğun araştırmalar yapılmaktadır. Yapısı ağır gazlardan teşekkül etmiş bu gezegen, kuvvetli manyetik alanı ve şiddetli iç ısısı ile dikkati çekti. Bu yüzden de Jüpiter'in orijini ve tabiatı hakkında bir hayli tartışmalar olmuştur.

Diğer gaz yapılı gezegenler; Satürn, Uranüs ve Neptün, Jüpiter kadar yoğun incelenmemiştir. Güneş sisteminde bilinen en uzak gezegen olan Plüton modern astronomi için başka bir muammadır.

Kuyruklu yıldızlar: Kuyruklu yıldızların donmuş su, metan, amonyak ve diğer gazlarla birlikte bir

miktar katı döküntülerden meydana geldiği düşünülmektedir. Böyle küçük döküntü yığınları güneş sisteminin gözle görülebilir hudutları dışında meydana geleceği için, güneşin çekim kuvvetiyle tutunacağı tahmin edilmektedir. Gezegenlerin sebeb olduğu düzensizlikler bazan bu metallerin bir kısmının güneşe doğru kuyruklu yıldız şeklinde sapmasına sebeb olur.

Eğer bu fikirler doğruysa, güneş sistemini meydana getiren orijinal materyalın bir kısmı kuyruklu yıldızlarda mevcuttur. Aynı zamanda güneş sisteminin dışındaki böyle nesnelerin nümuneleri uzun süreler boyunca uzayın büyük bir bölümünün önemini anlatacaktır. Bu yüzden kuyruklu yıldız materyalinin ayrıntılı incelenmesi, astronomlar için büyük bir önem taşır. Çünkü bu çalışmaların başarıya ulaşması, güneş sisteminin orijininin ve tekamülünün açıklanması demek olacaktır.

Yıldızlar: Astronomi çalışmalarının ikinci önemli sahası Samanyolu ve diğer galaksileri meydana getiren yüz milyarlarca yıldızın incelenmesidir. Eski çağ Avrupalıları yıldızları gök kubbede asılı küçük ışıklar sanırlardı. Yunan astronomları yıldızları güneşler olarak değerlendirdi. Daha sonraki yıldızların kızgın gaz tabakalarından meydana geldiği tesbit edildi ise de, insanoğlu son zamanlara kadar yıldız enerjisinin kaynağını öğrenememiştir.

Bütün bunlardan başka astronominin ilgilendiği önemli konulardan biri de kuasarlardır. Büyüklük ve uzaklık bakımından uzaydaki en büyük gök cisimleri olarak tahmin edilen kuasarların varlığı, ancak yayınladıkları radyo dalgalarıyla tesbit edilebilmiştir. Kuasarların büyüklüğü hakkında değişik tahminler yapılmıştır. Hatta bu dev gök cisimlerinin bir galaksi kadar büyük olduğu bile ileri sürülmüştür.

Astronomi uydusu IRAS 1983 yılı içinde uzaya gönderilmiş, hala dünya çevresinde 906 km yükseklikte dönmektedir. Bir turunu 103 dakikada tamamlayan uydu, her döndüğünde gökyüzünün bir dilimini taramaktadır. Bu esnada elde ettiği bilgiler yeryüzündeki bilgisayarlara kaydedilmektedir. IRAS ile şimdiye kadar 200.000'den fazla gök cisminin gözlemi yapılarak beklenilenden daha fazla bilgi elde edilmiştir. Başlıca mühim bilgiler: Dünyaya yakın en az beş yeni kuyruklu yıldızın bulunduğu, Güneş'e en yakın gezegen olarak bilinen Merkür'den daha içerde Güneş çevresinde dolanan 2 km çapında mini bir gezegenin varlığı, Mars'la Jüpiter gezegenleri arasında yer alan asteroid kuşağında, 100 milyon km genişliği olan bir alanda yaygın ince tozların bulunması, yıldızlar arası uzayda pekçok bulunan ve kendi içinde burgu halinde dönen toz bulutlarının varlığı, gezegen sistemlerine sahip olabilecekleri düşünülen 50 civarında yıldızın tesbit edilmesi.

Bize en yakın yıldızların bile gezegen sistemlerinin var olup olmadığını doğrudan tesbit etmek, Dünya yüzeyindeki gözlem aletleriyle mümkün değildir. Zira en büyük gezegen Jüpiter en yakın yıldızlardan gözlendiğinde, Güneş'in toplam ışığının bir milyarda birbuçuğunu yansıtır. En güçlü teleskopun bile, Güneş'in ışığı ile Jüpiter'in yansıttığı ışığı ayırt etmesi, imkansızdır. Astronomi uydusu Dünya atmosferinin dışında dolandığından gerekli bilgileri toplıyabilmektedir. 1990 yılında bir uzay mekiğiyle uzaya gönderilen ve dünya çevresinde bir yörüngeye oturtulan Hubble Uzay Teleskobu astronomi biliminde büyük ufuklar açmıştır. Son derece gelişmiş bir cihaz olan bu teleskopla milyarlarca ışık yılı uzaklıktaki galaksiler ve kuasarlar rahatlıkla gözlenebilecek ve bir manada astronomi yeniden yazılmaya başlanacaktır.

Yirmi birinci yüzyılda uzay gemileri ile gök kubbemizin keşfi hızlandıkça ve Dünyanın çevresinde dönecek büyük uzay istasyonlarından çok daha geniş ve doğru bilgiler elde edildikçe, astronomi ilmi daha çok gelişecek ve bir yerde tahmine dayanan bilgiler artık tecrübelerle sabit olacaktır.

Başka bir ifade ile astronomi, gelecek yüzyılların coğrafyasıdır. Astronomiden Kur'an-ı kerimde de bahsedilmekte, insanların dikkatleri çeşitli ayetlerle yıldızlara, göklere, gök cisimlerine vb. çekilmektedir. Kur'an-ı kerimin birçok yerlerinde mealen; **"Sizden evvel gelip geçenlerin hayatlarını, gittikleri yolları ve başlarına gelenleri, gözden geçirip onlardan ders alınız. Yerleri, gökleri, canlıları ve kendinizi inceleyiniz. Gördüklerinizin içini, özünü araştırınız. Bütün bunlarda yerleştirmiş olduğum kuvvetimi, kudretimi, büyüklüğümü ve hakimiyetimi bulunuz, görünüz, anlayınız."** buyurulmaktadır.

Yine Kur'an-ı kerimin birçok yerinde, inanmayanlar, neden akıllarını kullanmadıkları ve neden yerleri, gökleri ve kendilerini inceliyerek düşünmedikleri ve böylece imana kavuşmadıkları için azarlanmaktadır. Daha önceki asırlarda yaşıyan müslümanlar bu emirlere uymak için ilme çok ehemmiyet vermişlerdir. Özellikle astronomi üzerinde çok çalışmışlardır.

ASTRONOT;

Alm. *Weltraumfahrer (m),* **Fr.** *Astronaute,* **İng.** *Astronaut.* Uzaya gönderilen araçları kullanmak ve gerektiğinde uzayda ve dünya dışı gökcisimlerinde yürümekle görevlendirilen insan, uzay adamı. Astronot deyimi bilimsel literatüre 1959 yılında başlayan uzay çalışmalarıyla girmiştir. Ruslar ise astronot karşılığı olarak **kozmonot** kelimesini kullanırlar. Uzaya fırlatılan ilk araçlarda insan

bulunmuyordu. Bu insansız uzay araçları yeryüzündeki üslerden idare ediliyor ve hareketleri tamamen elektronik haberleşme sistemleriyle ayarlanıyordu. Dünyamızın etrafında yörüngeye oturtulan uydulardan Venüs ve Mars gibi uzak gök cisimlerine gönderilen araştırma sondalarına kadar bir çok uzay aracı bu sınıfa girer.

Altmışlı yılların başında insanlı uzay uçuşları başlatılınca, Yuri Gagarin ve Alan Shepard uzaya giden tarihin ilk astronotları oldular. Yuri Gagarin "Vostok", Alan Shepard Freedom-7 adı verilen ve günümüzde pek ilkel kabul edilen uzay araçlarıyla, yüzlerce kilometre yükseklikte dünya çevresinde dönmüşlerdi. Önceleri uzaya sadece bir astronot gönderilirken, "Gemini" projesiyle iki ve hatta üç uzay adamı birden uzaya fırlatıldı. Altmışlı yılların sonunda bütün bu çalışmalar Apollo programıyla zirveye çıktı ve dünya tarihinin en büyük olaylarından biri gerçekleşti. Ay'a insan göndermeyi hedefleyen bu proğram, Apollo 11 projesiyle başarıya ulaşınca, Astronot Neil Armstrong, Ay'a ilk defa ayak basan insan ünvanını kazandı. Armstrong'u Edwin Aldrin takip etti. Günümüzde astronotlar uzay mekikleriyle birçok defa uzaya gidip gelebilmekte ve dünya çevresinde dönen uzay laboratuvarlarında her çeşit deney yapabilmektedir. Rusu kozmonotu Romanenko, uzayda 326 gün kalarak ulaşılması güç bir rekor kırmıştır. Ancak Rus uzay adamı dünyaya dönen uzay kapsülünden sedye ile çıkarılmıştı. Kozmonot kalsiyum eksikliği ve kas erimesi yüzünden ayakta duramayacak hale gelmişti.

Astronotlar bir hayli uzun süren tecrübe ve testler sonucu seçilmektedirler. Çeşitli tıbbi testlerden geçen tecrübeli pilotlar, havasız ve ağırlıksız ortamlara uyum gösterebilmekten, sessizlik odalarına, psikolojik testlerden özel uçuş denemelerine kadar sayısız imtihana tabi tutulmakta ve başarılı olanlar astronot olmaya hak kazanmaktadır. Apollo projesi gibi çok önemli uzay uçuşlarında görev alacak astronotlar ise daha önce dünya çevresine kadar uzanan uzay uçuş tecrübesinden de geçirilmektedir. Mesela Apollo 11'in astronotları Armstrong, Aldrin ve Collins, Ay yolculuğuna çıkmadan yıllarca önce Gemini roketleriyle uzaya fırlatılmışlardı.

Son yıllarda bilim adamları, öğretmenler ve hatta sade vatandaşlar arasından da astronot yetiştirilmektedir.

Astronotların her şeyden önce, beden ve özellikle ruhi bakımdan da son derece sağlıklı olmaları gerekir. Çünkü zaman zaman kendi ağırlığının 15 katına eşit basınçlara dayanabilecek, dünyadan binlerce kilometre uzaktayken içinde bulundukları araçta meydana gelebilecek tehlikeli bir arıza karşısında bile paniğe kapılmayıp, soğukkanlılığını korumasını bilecektir.

Uzaya giden bir astronot için giydiği özel elbise, onu uzaya taşıyan roket kadar büyük bir önem taşır. Çünkü bu özel elbise olmadan astronotların ne uzayda ne de ay üzerinde veya herhangi bir gezegende yürümeleri ve bir araçtan ötekine geçebilmeleri mümkün değildir. Çünkü uzayda atmosfer olmadığından, başka türlü nefes alamazlar ve basınçsızlıktan kanlarının dışarı fırlamasını engelleyemezler. Ayrıca bu elbiseler onları şiddetli sıcak ve soğuklardan muhafaza ettiği gibi, tehlikeli radyasyonlardan ve minik göktaşlarından da korur.

Bu çok özel uzay elbisesi iç içe tam 15 kattan meydana gelmiştir. Bu katlar içinde yer alan bazı cihazları sayacak olursak yeterli bir fikir vermiş oluruz:Oksijen tüpü, soğuk su dolu tüp ve su pompası, telsiz, sağlık araçları kontrol cihazı, uzay iç çamaşırı, çevresinde dolaşan incecik soğuksu boruları ve basınç ayar tertibatı.

İnsanoğlu Mars gibi uzak gezegenlere ulaştığında, uzay elbiseleri daha da gelişecek, yeni şartlara göre daha da mükemmelleşecektir. Milyonlarca kilometre uzaklıktaki bu gezegene yapılacak yolculuk aylarca sürebilecek ve bu yolculuğa çıkan astronotların ilk olarak çok sıkı psikolojik testlerden geçmesi gerekecektir.

Bir uzay bilimcinin deyimiyle, Mars yolcusuyla ölüm arasında uzay aracının duvar kalınlığı kadar mesafe vardır. En yakınındaki tam teşekküllü hastane, milyonlarca kilometre uzaklıktadır. Uzay gemisinin pencerelerinden dışarıya baktığında dünya simsiyah uzayda bir nokta gibi görünmektedir.

Fakat her şeye rağmen güneş sistemini keşfe çıkan astronotların karşılaştığı zorluklar, Arabistan sıcaklarına alışmış ilk Müslümanların Anadolu ve Kafkasları fethederken karşılaştıklarından fazla olmayacaktır.

ASUR;

Alm. *Asuren,* **Fr.** *Assyrie,* **İng.** *Assyria*. M. Ö. 3000 yıllarından M. Ö. 612'ye kadar Dicle'nin batı kıyısındaki Asur şehri merkez olarak kurulan ve gittikçe genişleyen bir devlet. Bu devlet zamanla Mezopotamya, Elam, Suriye ve Mısır'a hakim oldu. Asur Devleti istiklalini kazanmadan önce Sümer, Akkad, Subar, Kut ve üçüncü Ur hanedanı hakimiyeti altında kaldı. Sonradan gelen Sami kavimleri yerli kabilelerle kaynaşarak Asurluları meydana getirdiler.

Asur tarihinde beş devlet kuruldu. Bunlar eski, orta ve yeni Asur çağlarında hükümran olmuşlardır.

Eski Asur çağı: Bu çağ M.Ö. 2100-1800 yılları arasındadır. Kral İllusuma (M.Ö. 2000) Asurluları müstakil bir devlete kavuşturdu. Kendinden sonra da İrisum ve İkunum bağımsızlığı sağlamlaştırarak memleketi imar ettiler. Bunlardan sonra Asurlu Birinci Sargon, devletin sınırlarını doğuya doğru iyice genişletti ve Anadolu ile olan ticareti geliştirdi. Bu çağa ait tarihi bilgiler ancak kazılarda bulunan eserlerden öğrenilmektedir.

Orta Asur çağı: Asur'un siyasi ve kültürel bakımdan hayli değişik olan bir çağıdır. Asur Kralı Asur-Uballit, eski Asur çağının sonlarında Babil ve Mitanni krallıklarının nüfuzu altında kalmış olan devletini bunlardan kurtardı. Hititlerle birlik olup, Mitanni Krallığını ortadan kaldırdı. Kendisinden sonra hükümdar olan Enlil-Narasis (M.Ö. 1340-1326), Adadnararis (M.Ö. 1310-1281), Birinci Salamannasar (M.Ö. 1280-1256), Birinci Tukulti Ninurta (M.Ö. 1255-1218) zamanlarında Asur büyümeye, yükselmeye devam etti. Ancak bir müddet sonra durgunluk devresine girdi. Bu devirde Babil'le devamlı mücadele halinde olan Asur, Babil'e vergi verir duruma geldi. Ancak, Aşşur Reş-işi (M.Ö. 1149-1117) Tıglatpileser-I (M.Ö. 1117-1090) Asurluları tekrar büyük devlet haline getirdiler.

Orta Asur çağı uzun bir süre devam etti. Hukuk, kültür ve dil alanlarında daha çok Babil etkisinde kalmıştır. Bu devrin en büyük özelliği, gelenek halinde yürürlükte olan hukuki esasların, M.Ö. 1100 yıllarında bir hukuk kitabı halinde derlenmesidir.

Yeni Asur çağı: Bu çağda devleti idare eden hükümdarlar orta Asur çağından beri devam eden hanedanın soyundandırlar. Bunlar kısa aralıklar dışında imparatorluğu geliştirmişlerdir. Bu devir devamlı toprak kazanma ve savaşların olduğu bir devirdir. Bu zamanın ünlü kralı olan Asurbanipal zamanında savaşlar devam ederken kültür alanında büyük gelişmeler görüldü. Bu hükümdarın eski eserleri toplayarak meydana getirdiği kütüphane, bir çok eserin günümüze kadar gelmesini sağladı. Ancak Asur'un bu ihtişamı kısa sürdü. Ülke, Asurbanipal'in ölümünden sonra Med, Babil ve diğer devletlerin hücumuna uğradı (M.Ö. 612). Son defa toplanan Asur kuvvetleri Harran Ovasında düşmanla olan mücadeleyi kaybederek yenildi ve imparatorluk tarihe karıştı.

Asurluların dilleri eski Sami dilinin bir koludur. Kullandıkları çivi yazısını Samilerden önce Irak'ın güneyinde yerleşen Sümerlilerden öğrendiler. Irak topraklarında bir yıldan fazla Samilerle beraber bulunan Sümerlilerin Asur edebiyatı üzerinde büyük tesirleri olmuştur.

Asurlular devamlı münasebette bulundukları devletlerin sanatlarının tesiri altında kalmışlarsa da, kendilerine has milli özellik gösteren bir karakterleri vardır. Sanat, İmparatorluğun yükselmesine bağlı olarak gelişmiştir. Asur'da belli başlı yapı tiplerinin önemlileri, özel evler, saraylar, tapınaklar ve kalelerdir. Özel evler, ortada büyükçe bir holün etrafında yer alan büyük odalar şeklindedir.Saraylar ise evler topluluğuydu. Asurlular puta taptıklarından tapınaklara özellikle önem verirlerdi. Kaleler çok kalın yapılır ve ayrıca takviye edilirdi. İç ve dış kale olmak üzere iki kale bulunur ve bunlara belli aralıklarla kule konurdu.

Bugüne kadar yapılan kazılardan ele geçen eserlere göre Asurlular pekçok sanat kolunda ileri gitmişlerdir. Boyalı çanak ve çömlekler, taş kaplar, çeşit çeşit mühürler, aletler, eşyalar, silahlar, maden sanat eserleri kazılarda bulunanlardan bazılarıdır.

ASYA;

Alm. *Asien,* **Fr.** *Asie,* **İng.** *Asia.* Dünyanın en büyük kıtası. Doğuda Pasifik Okyanusu, kuzeyde Kuzey Buz Denizi, güneyde Hint Okyanusu, batıda Avrupa kıtası ile çevrilidir. Avrupa kıtası ile olan sınırı kesin tespit edilmiş değildir. Eskiden Don Nehri, Asya ile Avrupa arasında sınır olarak kabul edilirdi. Daha sonra Ural Dağları sınır olarak kabul edilmeye başlandı. Bugün bu kabul yaygın ise de, Ruslar bu sınırın Ural Dağlarının doğusunda bulunan Ob kıvrımlı dağlarında olduğu iddiasını ileri sürmektedirler. Afrika ile, Süveyş Kanalı vasıtasıyla ayrılan Asya kıtasının, Okyanusya kıtası ile olan sınırı da Avrupa ile olan sınırı gibi ihtilaflıdır. Asya ile Okyanusya arasında bulunan irili ufaklı pekçok ada, bu sınırın tespitinde mesele olmaktadır. İşte bu sebeptendir ki kıtanın yüzölçümünü bildiren rakamlar 43,7 milyon km^2 ile 44,7 milyon km^2 arasında değişmektedir. Doğu-batı uzunluğu yaklaşık olarak l0.000 km, kuzey-güney uzunluğu ise 8300 kilometredir.

Dünyadaki kara parçalarının yaklaşık üçte birini teşkil eden kıta, nüfus bakımından da dünya nüfusunun yarısından fazlasını üzerinde barındırır. Her ırktan insanın ve her nevi iklimin bulunduğu kıta, genel olarak dört coğrafi bölgeye ayrılır: a)Kuzey Asya, b) Orta Asya, c) Güney Asya, d) Ön Asya (Anadolu, İran, Arabistan, Suriye, Lübnan...)

Tarihi

Asya kıtasının tarihi, tarih öncesi devirlere uzanmaktadır. Çeşitli kazılar ve arkeolojik araştırmalar

neticesinde ele geçen iskelet, çömlek ve diğer eşyalar üzerinde yapılan incelemelerden insan neslinin bu kıtada, diğer kıtalardan çok daha önceleri var olduğu, türlü medeniyetler kurdukları ve ilk insanın bu kıtada ortaya çıktığı anlaşılmıştır. Kur'an-ı kerimde de ilk insan ve ilk peygamber olan Adem aleyhisselamın yasak edilen meyveden unutarak, önce hazret-i Havva'nın ve sonra kendisinin yemesini müteakib, Cennet'ten çıkarılarak, yeryüzüne indirildiği; Adem aleyhisselamın Hindistan'da Serendip (Seylan) Adasına, hazret-i Havva'nın da Cidde'ye bırakıldığı ve iki yüz sene ağlayıp yalvarmalarından sonra tövbe ve duaları kabul edilerek Arafat ovasında buluştukları ve bunlardan çoğalan insanların Asya kıtasından yeryüzüne dağıldıkları haber verilmektedir.

Kıtanın tarihi, coğrafi bölgeleriyle ilgilidir. Orta Asya'nın bilinen ilk devleti Hun Devletidir ki, 500 sene hüküm sürdükten sonra dağıldılar. Meşhur Orta Asya göçleri meydana geldi. Çeşitli Türk devletlerinin hakim olduğu bölge halkı, Moğol İmparatoru Cengiz'in istilası neticesinde batıya göç etmek mecburiyetinde kaldı. Cengiz'in ölümünden sonra biraz azalan Moğol mezalimi daha sonra, Timur Hanın (1370-1405) başa geçmesiyle adalete dönüştü. Timur Han, İslamiyetin adaletini Anadolu'dan Pasifik Okyanusuna kadar yaydı. Kurulan Gürganiyye Devleti 19. asra kadar devam etti. Daha sonra Gürganiyye Devleti İngilizlerin fitne ve fesadı ile yıkıldı. Ruslar, Orta Asya'yı; Çin ise Moğolistan, Doğu Türkistan, Tibet ve Çungarya'yı istila ettiler. Sovyet Cumhuriyetler Birliği yirminci asırda parçalandı ve Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan ettiler.

Hindistan'da bilinen ilk büyük krallık M.Ö. 582 senelerinde Saisunagalar tarafından kurulmuştur. Büyük İskender'in M.Ö. 327'de istila ettiği Hindistan'da, bu zamanların en büyük devletini Budistler kurdular. Sekizinci asır başlarında (711) Müslümanlar buralara kadar gelerek İslamiyeti yaydılar. Uzun zaman bu beldeye hakim olarak devletler kurdular. Son İslam devletinin yıkılmasından sonra başta İngilizler olmak üzere bazı devletlerin sömürgesi olan Hindistan, ancak 1947 yılında bağımsızlığına kavuşabildi.

Doğu Asya'da, tarihi en iyi bilinen memleket Çin'dir. Tarihi hakkında bilinen en eski bilgiler M.Ö. 1050 senelerine kadar uzanmaktadır. Çeşitli medeniyetlerin kurulduğu Çin, Ön Asya'daki Mezopotamya'ya benzemektedir. 1854 senesine kadar dışarı ile (Çin hariç diğer ülkelerle) irtibatı olmayan Japonya hakkında fazla bir bilgi elde edilememiştir.

Ön Asya tam manasıyla medeniyetlerin beşiğidir. M.Ö. Mezopotamya'da Akkadlar, Sümerler, Babil, Hititler, Asurlar, Persler zamanımıza kadar eserleri kalabilen medeniyetler kurmuşlardır. Perslerden sonra kurulan Roma İmparatorluğu ve devamı olan Bizans (Doğu Roma İmparatorluğu)bölgeye hakim oldu. İslamiyetin Mekke'den bütün dünyaya yayılmaya başlamasıyla birlikte bütün devletler ve medeniyetler yerini İslam devletlerine ve İslam medeniyetine bıraktı. Peygamber efendimiz zamanında başlayan ve büyük boyutlara ulaşan İslamiyetin yayılması ve insanların hak dini öğrenmeleri, Hulefa-i raşidin (4 büyük halife) Emeviler, Abbasiler, Selçuklular ve Osmanlılar devrinde bütün dünyaya ulaştı. Atlas Okyanusundan Çin'e kadar, Hindistan'da Pencap'a, kuzeyden güneye her yere İslamiyetin adaleti, huzur, emniyet ve saadeti götürüldü. Birinci Dünya Savaşına kadar Osmanlıların ve Müslümanların elinde bulunan Ön Asya, çeşitli entrika ve harplerle parçalandı. Bu işte en büyük rolü İngilizler ve onlarla içli dışlı olup birlikte hareket ederek Ortadoğu'yu ele geçiren bölücü gruplar oynadı.

Fiziki Yapı

Kıtanın jeolojik yapısı üçe ayrılır: Yaşlı kayalardan meydana gelen birinci tabaka, genç kayalardan meydana gelen ikinci tabaka ve 10 ila 70 milyon yıl öncesine ait olduğu tahmin edilen üçüncü jeolojik zamana ait kıvrımlardan meydana gelen üçüncü tabaka. Yaşlı kayalar; Sibirya, Çin, Arabistan ve Hind yarımadalarını meydana getirirler. Genç kayalar; Ural Dağlarından başlayıp bir S harfi şeklinde Gobi Çölünü geçerek Malezya ve Borneo'da son bulurlar. Üçüncü jeolojik zamana aid genç kıvrımlar; Türkistan'dan başlayıp, Tibet Yaylasına ve Himalayaları meydana getirdikten sonra Sumatra adalarına kadar uzanırlar. Bu kıvrımlarda birleşen yüksek dağlar, Asya'nın yüzey şekilleri bakımından en dikkati çeken yerleridir. Kafkas Dağlarının bazı tepeleri 5600 metreyi geçer. Pamirlerde, Hindikuş ve diğer dağların birbirine en çok yaklaştıkları noktada yükseklik 6100 metreyi aşar. Karakurum, Tienşan, Kunlunşan, Himalayalar belli başlı dağ silsileleridir. Himalayalar en önemli sıradağlardır. Yükseklikce fazla olmasının yanında geniş Hint ovalarının ardından birdenbire yükselmeleri dikkati çeker. Kançencanga Dağının yüksekliği 8585 m olup, kavurucu bir iklime sahiptir. Dünyanın en yüksek tepesi olan ve 8848 metreyi bulan Everest Tepesi de bu sıradağlardadır.

Üçüncü jeolojik zaman kıvrımları bulunan yerlerde sık sık depremler ve volkanik patlamalar olur. Türkiye, İran, Pakistan Japonya bu hat üzerinde olup, son senelerde buralarda meydana gelen depremler büyük zararlara sebeb olmuştur.

Dünyanın en yüksek ve en kalabalık dağ silsileleri arasında yine dünyanın en büyük yaylaları yer almaktadır. Bunlardan en meşhuru Tibet Yaylası ve Orta Sibirya Yaylasıdır. Doğu Türkeli Yaylası, Pamir Yaylası, İran Yaylası, Stannovay ve Andır yaylaları da önemli yaylalardır.

Akarsular yönünden oldukça zengin olan Asya'nın belli başlı akarsuları büyük alüvyon ovalarının

meydana gelmesini sağlarlar. Sibirya'da Kuzey Buz Denizine dökülen İrtiş ve Yenisey ırmakları büyük bir alüvyon ovası meydana getirirler. Doğudan batıya uzanan bu düzlüğün uzunluğu 2400 kilometredir. Pakistan'daki İndus, Hindistan'daki Ganj ve Brahmaputra ırmakları, Çin'deki Hoank Ho ve Yang Çe ırmakları alüvyon ovaları meydana getiren büyük nehirlerdir.

Yenisey, Obi ve İrtiş ile Yang Çe, İndus, Hindistan'daki Ganj ve Brahmaputra en uzun ırmaklarıdır. Asya'da uzunlukları fazla, suları bol olan nehirlerden, sulama için suların depolanması ve hidroelektrik enerjisi te'mininde çok istifade edilir. Ayrıca tarım ve sanayinin ilerlemesinde geniş ölçüde faydaları olmaktadır. Nehir taşımacılığı gelişmiştir.

Kıtada önemli yaylaların ve ırmakların yanısıra, önemli ovalar da mevcuttur ki, bunlardan bazıları; Batı Sibirya Ovası, Ganj Ovası, Mezopotamya, Pencap, Çin ve Turan ovalarıdır. Hazar Denizi, kıtanın tek iç denizidir. Bazı coğrafyacılar Hazar Denizini göl olarak da kabul ederler. Aral Gölü, Baykal Gölü, Balkaş Gölü, Isık ve Van gölleri kıtanın önemli göllerinin başında gelirler.

İklim

Her türlü iklimin görüldüğü Asya kıtasını dört iklim kuşağına ayırmak en uygun yoldur. Bunlar; kuzey ve kuzeydoğu Asya, Orta Asya, güney ve güneydoğu Asya ile Akdeniz ve Ekvator bölgesidir. Kıtanın kuzeyinde bulunan Kuzey Buz Denizi ve Kuzey Kutbu, bölgenin iklimini tamamen etkiler. Deniz, senenin birkaç haftası haricinde don halindedir. Irmaklar ancak yazın iki üç ay akabilir. Kalan zamanlarda don halindedir. Kuzeyi teşkil eden Sibirya bölgesinde sıcaklık kışın -50 dereceye kadar düşmekte, yazın ise, en sıcak mevsimde ancak l5 dereceye çıkabilmektedir.Kuzey kuşaktan hemen sonra gelen Orta Asya sert bir kara iklimine sahiptir. Tibet Yaylasının Himalaya ve diğer dağ silsilelerinin bulunduğu bölgede sıcaklık farkları çok yüksektir.Kara ikliminin bir başka özelliği olan yağışların az olması da haliyle mevcuttur. Güney ve Güneydoğu Asya bol yağışlı ılıman Muson iklimine sahiptir. Yağışlar mevsimlere göre değişiklik arz etmekte olup, yağışlarda en büyük tesir, yazın denizden karaya esen muson rüzgarlarıdır. Kışın tam aksi istikamette, yani karadan denize doğru esen muson rüzgarları, Hindistan'dan çıkıp denizi aşarak, Japonya'nın üzerinden geçerken, Japon adalarına bol yağmur yağmasına sebeb olurlar.

Ön Asya'da Akdeniz kıyılarında bulunan bölgelerde, ılıman Akdeniz iklimi hüküm sürer. Yaz mevsiminde çok sıcak olan bu bölge kış aylarında ılıman ve bol yağışlı olur. Ekvator bölgesindeki adalarda ise, bütün sene boyunca ortalama sıcaklığı 27°C olan ekvator iklimi hakimdir. Asya kıtasının en sıcak bölgesi Arabistan ve Irak bölgesidir. Bağdat'ta yazın sıcaklık gölgede 50 dereceye kadar çıkar.

Her yönde olduğu gibi yağışlarda da büyük farklılıklar göze çarpar. Yağış ortalaması kuzeybatıdaki çöllerde sıfırdır. Cava, Sumatra, Borneo adaları ile Birmanya'nın bulunduğu güneydoğuda yağış ortalaması 3000 milimetreyi geçer. Akdeniz kıyıları genellikle kış aylarında bol yağış alır. Hindistan ve Birmanya'da yaz mevsimi boyunca devam eden yağışların arkasından sık sık kış kuraklığı gelir. Kurak mevsimin uzun olduğu bölgelerde mahsul yılda ancak bir defa ekilir. Yağışlar olmadığı zaman ekim yapılamadığından mahsul seneye kalmaktadır. Bu sebepten Hindistan ve Çin'de yağışların yetersiz olmasından dolayı zaman zaman büyük kıtlıklar olmuştur. Kurak mevsimin uzun olmadığı bölgelerde bir yılda iki defa mahsul alınabilir.

Tabii Kaynakları

Bitki örtüsü: Bitki örtüsü, tabii olarak iklime bağlı olduğu içindir ki, Asya kıtasının bitki örtüsü de iklimi ile çeşitlilik arz eder. Kuzey Buz Denizi yakınlarında, buz ve soğuktan dolayı sadece buzlar eridiği zaman ortaya çıkan yosun ve bir iki çeşit bitkiden müteşekkil bir bitki örtüsü mevcuttur. Hiç ağaç bulunmayan bu ovalık bölgede bulunan bu tip bitki örtüsüne "tundra" adı verilir. Tundra bölgesinin güneyinde Tayga denilen bölge yer alır. Meşe, çam, ladin vs. ağaçlarından meydana gelen bu balta girmemiş ormanlık bölge, kıtayı doğudan batıya bir yeşil kuşak gibi aşar. Bu Tayga bölgesinin güneyinde Orta Asya'nın tipik karakteri olan bozkırlar ve çöller şeridi uzanır. Bu şeridin güney sınırı olan Orta Asya dağ silsilelerinin akabinde bulunan Muson bölgesinde yaprak döken ağaçlar bol bulunur. Bu daha ziyade kıyı bölgeleridir.

Hayvanlar: Kuzey Buz Denizi kıyılarında ayıbalığı (fokbalığı), deniz ayısı, kutup ayıları ve bazı deniz kuşları bol miktarda bulunur. Sibirya ormanlarında ren geyiği, boz ayı, kurt, tilki, vaşak, kutup geyiği, sincap gibi orman hayvanlarına çok sayıda rastlanır. Bozkırlarında ceylan, karaca, at, deve, tarla faresi, dağ sıçanı, bıldırcın, bağırtlak, kırlangıç, çavuşkuşu gibi hayvanlar yaşar. Orta Asya çöllerinde ise kertenkele, yaban eşeği ve çöl geyiği gibi hayvanlar yaşamaktadır.Hindistan ve Çin, hayvan çeşidinin bol olduğu yerlerdir. Fakat ne yazık ki, bilgisizce ve usulüne uygun olmadan yapılan avlanmalar, çoğu hayvanın neslini tüketmiş, çoğunun ise tükenmeye yüz tutmasına sebeb olmuştur. Kaplan ve panda, nesli azalan hayvan türlerinin başında gelmektedir. Çakal, misk kedisi ve fravun

faresi, yaygın haldedir. Hindistan'da maymun, geyik, karaca, Hint gergedanı, Hindistan filleri, kartal, tavuskuşu, papağan, sülün, yalı çapkını, turna, balıkçıl, timsah, kobra yılanı ve komoda başta gelen hayvan türlerindendir. Tropikal bölgelerde maymun çeşitleri boldur. Arabistan'da ceylan sürüleri meşhurdur. Arab atı, bu bölgeye mahsus dünyanın en iyi cins atıdır ve kıymetlidir.

Madenler: Maden bakımından oldukça zengin olan Asya kıtasında dünyada nadir bulunan uranyumdan, en bol bulunan kömüre kadar bütün madenler çıkarılmaktadır. Arabistan Yarımadasında, Sibirya'da ve Tibet Yaylasında petrol; Sibirya'da elmas, demir, petrol, kurşun; doğuda, altın, demir, mangan; Hindistan'da alüminyum, mika, mangan, demir; Pakistan ve Afganistan'da krom en önemli madenlerdendir.

Nüfus

Asya'nın 3 milyarın üzerinde olan nüfusu, dünya nüfusunun % 60'ını teşkil eder. Dünyanın en kalabalık kıtası ünvanına da sahiptir. Asya nüfusunun % 55'i Muson bölgesinde yaşamaktadır. Sibirya nüfus yoğunluğunun en az olduğu bölgedir. En fazla olduğu bölge kilometrekareye 1155 kişi ile Cava Adası, ikinci olarak 385 kişi ile Hindistan ve Çin'dir. Siyah, beyaz ve sarı ırkın herbirinden çok sayıda insan kıta üzerinde yaşamaktadır. Dünyanın en büyük şehirlerinin bulunduğu yerler Muson Asyasındadır. Tokyo ve Şanghay nüfus itibariyle dünyanın en kalabalık yerleri sayılabilir. Çin,Hindistan, Japonya nüfus yoğunluğu bakımından en kalabalık yerlerdir. Büyük şehirleri Pekin, Seul, Tokyo, Tiyenşan, Ankara, Delhi, Karaçi, Bağdat, Dakka, Bombay ve Şam'dır.

Ön Asya'dan, Hindistan'a kadar olan bölgede ve kuzey bölgelerde beyaz ırk, Güneydoğu ve Filipinlerde siyah ırk ve Orta ve uzak Doğu'da sarı ırk bulunur. Karma olan ırklar da bu kıtada mevcuttur. 40'tan ziyade ayrı devletin kurulu olduğu Asya kıtasında konuşulan diller de farklılık arz eder.

Ana dil ailelerinin hepsinin bulunduğu (Sami, Hind-Avrupa, Ural-Altay, Çin-Tibet)Asya, konuşulan farklı lisan çokluğu bakımından Amerika ve Afrika'dan sonra üçüncü kıtadır. Arapça, Türkçe, Rusça, Farsça, Çince, Japonca, Bengali, Hint lisanları kullanılan genel lisanlardır. Bunlardan Çince, dünyada en fazla kullanılan lisandır. Bundan sonra İngilizce gelmektedir. Dini inanışları da çok farklı olan Asya halkı, İslamiyet, Hinduizm, Budizm, Konfiçyüsizm, Taoizm, Şintoizm ve Hıristiyanlık dinlerine bağlıdırlar. Hindistan'da Müslümanlar ve ineğe tapan budistler ekseriyeti teşkil eder. Halkın kültür seviyesi genel olarak oldukça düşüktür. Halkın çoğu şehirlerde yaşamasına rağmen toprağa bağlı bir hayatları vardır. Halkın göçebe hayatı yaşayanları genel nüfus içerisinde küçümsenemeyecek kadar çoktur. Sosyal hayatın çok zayıf olduğu Asya'da (bilhassa Orta Asya ve Kuzey Asya'da) hayat standartları çok düşüktür.

Ekonomi

Asya'nın ekonomisi temel olarak tarıma dayalıdır. Asya'nın büyük bir kısmı tarım için pek elverişli değildir. Buna rağmen nüfusun yarısından çoğu tarımla uğraşır. Modern tarım araçlarından ziyade iptidai aletlerle tarım yapılır. Alüvyonlu ve volkanik topraklarda özel usüllerle senede bir kaç defa ürün alınabilmektedir. Böylece dünya nüfusunun yarısından fazlasını beslemek mümkün olmaktadır. Rusya topraklarında devlet çiftliklerinde tarım yapılır. Bu bölgede, tanınan yeni haklarla şahsi mülkiyete doğru gidilmektedir. Buğday, yulaf ve çavdar başlıca ürünlerdir. Sulamanın yapıldığı Taşkent ve Semerkant'ta pamuk üretimi pek fazladır. Orta Asya ve Kafkaslarda ayçiçeği üzüm ve çay yetiştirilir.

Güneybatı Asya'da da tarım, halkın uğraştığı en büyük iştir. Afganistan toprağının çorak olması verimi düşürmektedir.Türkiye, İran ve Irak, tahıl ve sebzenin bol yetiştiği yerlerdir.

Nüfusun kalabalık olduğu muson Asyası'nda tarım çok küçük çiftliklerde yapılır. Genel olarak tarım elle yapılır. Modern usüllerle ilaçlama ve gübreleme yapılmaz. Bunun yanında Japonya'da fenni usüllerle tarım yapılır. Dönüm başına Hindistan'dakinin üç katı pirinç elde edilir. Pirincin çoğu Bangladeş, Hindistan, Birmanya, Tayland, Kamboçya, Vietnam ve Çin'deki büyük vadilerde yetişir. Dünya pirinç üretiminin % 90'ı bu bölgede üretilir.

Hindistan ve Çin'de şekerkamışı, şekerpancarı, sebze, Güneybatı Asya'da ise muz en önemli ürünlerdir. Kauçuk üretimi önemli ölçüdedir. Sibirya ve Hindistan ormanlarında ormancılık yapılır. Balıkçılık da oldukça önemli bir yer tutar. Rusya hariç diğer memleketlerin balık üretimi dünya üretiminin % 37'sini teşkil eder. Büyük Okyanusta açık deniz balıkçılığı yapılmaktadır. Kıt'ada ulaşım imkanları oldukça kısıtlıdır. Orta ve Kuzey Asya bu hususta çok geridir. Bu bölgenin en önemli ulaşım yolu Sibirya'daki Tayga orman kuşağında bulunan demiryoludur. Diğer bölgelerde kağnı, yaygın bir ulaşım aracıdır. Güney bölgelerde bilhassa Çin ve Hindistan'da bisiklet yaygındır.

AŞAR (Bkz. Öşür)

AŞÇIBAŞI;

Saraydaki mutfak hizmetleri amiri. Tarihi metinlerde “aş başçı, aş başçısı, aş işçisi, hansalar ve ahçıbaşı” olarak geçer. Selçuklularda aşçıbaşına “emir-i çaşnigir” denirdi. Vazifeleri, matbah yani mutfağın sevk ve idaresi ile yemeklerin pişirilmesine nezaret etmek, hükümdarın sofrasını kurdurup, kapucubaşının kontrolünde yemekleri huzura çıkarmaktı. Yemekleri mutlaka vaktinde, usulünce takdim edilmesinden, yemeklerin temiz ve bilhassa zehirlenmelere karşı emin olmasından kapucubaşı ile beraber mesuldü. Bu vazifeleri “yamak” denilen yardımcı, işçi ve hizmetçiler ile yapardı.

Aşçıbaşı ve hizmetleri hakkında Balasagunlu Yusuf Has Hacib’in **Kutadgu Bilig’**de kıymetli malumat vardır. **Kutadgu Bilig’**de bu hususta şunlar yazılıdır:

“Bu işe (aşçıbaşılığa) mükemmel ve temiz ruhlu bir insan lazımdır. İnsanlar arasından doğru, dürüst ve seçkin bir kimse bulunmalı ve yemek içmek işini ona bırakmalıdır. Zira, gönülden bağlı olan bir kimse (sadık) doğru ve dürüst insan, tenini, canını ve başını beyine feda eder. Beyler için her türlü tehlike boğazdan gelir. Bu bakımdan beyler her yerde kendilerini gözetmeli ve fakat yemek içmek işinde ise ihtiyat gözünü bilhassa açmalıdır. Ahalinin başında bulunan kimsenin birçok düşmanı olur. İşte bu bakımdan aşçı güvenilir, doğru ve kamil bir kimse olmazsa yemek işinde beylerin durumu tehlikeye girer. Bu iş için (aşçılık) çok eski ve emektar bir hizmetkar lazımdır ki, acıyı, tatlıyı ve diğer yemeği hem vaktinde hazırlasın hem de beyini korusun. Zira, ihsanı devamlı bir bey, hizmeti uzun ve emeği çok olan kimseye güvenebilir. Aşçıbaşının gözü tok ve gönlü zengin olmalı, temiz olduğu gibi, yüzü ve gözü de ay gibi parlamalıdır. Yine o, takva sahibi, din ve şeriati (İslamiyet) tanır bir kimse olmalıdır ki, böyle insanlardan doğruluk gelir. Aşçı temiz olursa temiz yemek verir ve bunlar da seve seve yenilir. Açgözlü kimse ise yemeğe hasis davranır ve onu berbat eder. Yemek temiz olmazsa insanın boğazında kalır. Temiz olmayan kimseyi yemekten uzak tutmalıdır. Aşçının yüzü ve kıyafeti güzel, tavrı iyi, saçı sakalı da düzgün ve tıraşlı, yakışıklı ve özü sözü bir olmalıdır. Eğer aşçıbaşı, dürüst biri olmazsa onun yamakları (yardımcıları) da dürüst olmaz. Aşçıbaşı akıllı ve bilgili olmalı, yemek vakti gelince elini çabuk tutmalı; usul ve erkanı dairesinde hizmeti ile girip çıkarken daima önüne bakmalıdır. İşte aşçıbaşı böyle bir kimse olursa, sofra ve kapları iyi idare eder. Beyi de ondan şüphe etmeden yemeğini yiyebilir.”

AŞÇIZADE HASAN ÇELEBİ;

Osmanlı Devleti alim ve divan şairlerinden. 16. yüzyılda yaşamıştır. İsmi Hasan Çelebi olup, “Aşçızade” lakabı ile meşhurdur. Gelibolu’da doğan Aşçızade’nin, doğum tarihi belli değildir. Aşçızade, devrindeki birçok alimlerden ders alıp çeşitli ilimleri okudu. Karamani Kerez Seydi’ye talebe oldu. Daha sonra Edirne’de Sultan Bayezid Han Medresesindeyken, hocasının mu’idi (yardımcısı) oldu. Bu hizmetinden sonra sırasıyla; Gelibolu, Tokat ve İznik medreselerinde müderrislik yaptı. Bundan sonra da Edirne’de Üç Şerefeli medreselerinin birinde ve sonra Sahn-ı seman Medresesinde müderris oldu. Çok kimseler ondan ilim ve feyz alıp, çok istifade etti. Daha sonra Bursa kadılığına tayin edildi. Uzun müddet adaletle hükmederek, beldeyi şenlendirip şereflendirdi. Bu vazifeden ayrılarak ikinci defa Sahn-ı seman Medresesinde müderris oldu. Ağır ve şiddetli bir hastalık olan nekrise yakalanınca emekli oldu. 1535 senesinde vefat etti. Bursa’da Zeyniler Tekkesinde medfundur.

Aşçızade Hasan Çelebi, fazilet ve marifet sahibi, ilim ve hikmet kaidelerini iyi bilen her ilimde mahir yüksek bir alimdi. Sözleri gayet fasih ve beliğdi. Yumuşak huylu, lütuf ve ihsanları bol ve cömertti. Güler yüzlü bir kimse olduğundan, herkes meclislerinde bulunmaktan büyük zevk alırdı. Tabiatı, yaradılışı hoş, sözleri tatlı ve güzeldi. Zamanının eşsiz zatlarından biriydi. Şiirlerinin toplandığı bir **Divan**'ı vardır. Farisi olarak da şiir yazmıştır. **Riyazi, Sehi** ve **Latifi** tezkirelerinde şiirlerinden örnekler vardır. Şu beyti pek meşhurdur:

Nice tahrir ideyim vasfını derd ü elemün

Bağrı yufka kağıdun gözleri yaşlu kalemün

Manası: Derdin, üzüntünün niteliklerini yazamam ki, kağıdın bağrı yufka (üzüntüye tahammülsüz), kalemin de gözü yaşlıdır (dertten bahsedilince hemen ağlamaya başlıyor).

AŞERE-İ MÜBEŞŞERE;

Peygamber efendimiz tarafından Cennet'e girecekleri dünyadayken müjdelenen on Sahabi (Peygamberimizin arkadaşı). Aşere-i mübeşşere şunlardır: Hazret-i Ebu Bekr, Ömer, Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Abdurrahman bin Avf, Said bin Zeyd, Sa'd bin Ebi Vakkas, Ebu Ubeyde bin Cerrah (radıyallahü anhüm).

Ahmed bin Hanbel'in **Müsned'**inde bildirdiği hadis-i şerifte Peygamber efendimiz buyurdu ki: **"Ebu Bekr Cennet'tedir. Ömer Cennet'tedir. Osman Cennet'tedir. Ali Cennet'tedir. Talha Cennet'tedir.**

Zübeyr Cennet'tedir. Abdurrahman bin Avf Cennet'tedir. Sa'd ibni Ebi Vakkas Cennet'tedir. Said ibni Zeyd Cennet'tedir. Ebu Ubeyde ibn'ül-Cerrah Cennet'tedir."

Muhammed aleyhisselamın ümmetinin en üstünleri O'na iman ederek, mübarek yüzünü görmekle şereflenen Eshab-ı kiramdır. Eshabın da en üstünleri Hudeybiye'de Resulullah efendimize biat edip söz verenlerdir. Bunların da en üstünleri Bedir Savaşında bulunanlardır. Bunların da en üstünleri ilk Müslüman olan kırk kişidir. Bunların da en üstünleri Aşere-i mübeşşere; bunlardan en üstün olanları da, Hulefa-i raşidin yani dört halife olup, üstünlük sırasıyla hazret-i Ebu Bekr, hazret-i Ömer, hazret-i Osman ve hazret-i Ali'dir.

AŞI;

Alm. *Impstoff, Impfung,* **Fr.** *Vaccin,* **İng.** *Vaccine.* Vücuda önceden belli maddeler (canlı mikrop, ölü mikrop, mikrop antijenleri gibi) vererek kişide belli hastalıklara karşı özel dayanıklılık durumu geliştirme işlemi.

Mikropların vücuda girip çoğalmalarına “enfeksiyon”, vücuda yabancı olup da vücutta karşı reaksiyon uyandıran maddelere de “antijen” denir. Vücutta yabancı maddeye karşı çıkan savunma maddelerine “antikor” denmektedir. Başta çeperleri olmak üzere mikropların maddeleri vücut için iyi birer antijendirler.

Birçok enfeksiyon hastalığında, hastalığı geçirdikten sonra, kişide, o hastalıklara karşı bir dayanıklılık durumu (bağışıklık) ortaya çıkar. O halde, bu hastalıklara karşı sun’i tedbirlerle kişilere bağışıklık kazandırmak imkanı vardır.

Bu bağışıklık kazandırma; ya insan vücuduna zararsızlaştırılmış, etkisizleştirilmiş antijenleri münasip yollarla vererek veya başka bir bünyenin (insan, at, sığır) o mikroba karşı yaptığı antikorları alıp vermekle (serumları ile) olur. Bu işlerden birincisine aktif bağışıklama, ikincisine de pasif bağışıklama denir.

Aktif bağışıklık: Antijen verilir. Vücut kendi gayretiyle antijene karşı savunma maddelerini, yani antikorlarını hazırlar.

Pasif bağışıklık: Başka organizmada, o mikroba karşı meydana gelmiş antikorlar (gamma globulinli serum) verilir. Tesiri çok çabuk başlar, ama bir kaç hafta gibi çok kısa bir zaman devam eder. Aktif bağışıklamada ise (aşılama ile) bağışıklık süresi yıllarla ölçülür.

Bakterilerce ifraz edilen (salınan) zararlı maddelere, diğer bir deyişle bakteri zehirlerine toksin (ekzotoksin) denir. Toksinlerin zararsızlaştırılmasıyla, bakterilerin toksinlerine karşı da aşılar yapılmıştır. Bunlardan en başta gelenleri difteri ve tetanos aşılarıdır (toksoit).

Mikropları genel olarak dört ana grupta toplamak mümkündür. Bunlar: Bakteriler, mantarlar, virüsler ve parazitlerdir. Bu mikroorganizmalardan virüsler hariç, diğerleri canlılık özellikleri gösterirler. Bunların kendi başlarına hayatlarını devam ettirebilme ve üreme özellikleri vardır. Virüsler ise kendi başlarına yaşama özellikleri olmayan, hücreler içine girerek ancak onlarda üreyebilen varlıklardır. Virüs, kendisi için gerekli maddeleri, içinde parazit olarak yaşadığı hücreye yaptırır.

Başarılı bir şekilde bağışıklık kazandırmak, virüs hastalıklarına ve bakteri toksinleri ile olan hastalıklara karşı mümkündür. Bakterilerin üremesi ile olan enfeksiyon hastalıklarında başarı o kadar fazla değildir.

Buna göre antiviral, antibakterial ve antitoksin bağışıklıklarından söz etmek mümkündür.

Difteri, tetanos, şarbon, botulizm (konserve gıda zehirlenmesi) gibi hastalıkların belirtileri; bakteriler değil, bakterinin salgıladığı ekzotoksinler sebebiyle ortaya çıkar. Ekzotoksinin sebep olduğu hastalıklarda vücut savunma maddelerini, yani antikorlarını bakteriye karşı değil de, toksinlere karşı yapar. Böylece antitoksik bir bağışıklık ortaya çıkar. Bakteri toksinleri ile meydana gelen hastalıklarda hasıl olan bağışıklık uzun sürelidir. Toksinlere karşı olan bağışıklık, zehirliliği giderilmiş toksinlerin (toksoitlerin) zerk edilmesi ile olur. Böyle imal edilen toksoitler vücuda zerk edilince kişide bağışıklık yapar, ama hastalık belirtileri meydana getirmez. Toksoit kullanımı en çok tetanos ve difteri hastalıklarına karşı kazanılan bağışıklıkta mühimdir.

Virüs hastalıkları da uzun süreli bağışıklık bıraktığı için bunlarda da aktif bağışıklık kazanmak mümkündür.

Virüs aşıları ikiye ayrılır:

1. Canlı aşılar: Hastalandırıcılığı azaltılmış, ancak çoğalma kabiliyetini koruyan virüslerle olur. Bu tip aşıların en önemlileri; çiçek, çocuk felci, kuduz, kızamık, kabakulak aşılarıdır.

2. Ölü aşılar: Çoğalma özelliği yok edilmiş virüslerle yapılır. Canlı ve ölü aşıların avantajlı ve

dezavantajlı tarafları vardır. Canlı aşılar, ölü aşılardan daha uzun süreli bağışıklık bırakırlar; ancak, canlı virüs aşılarının en önemli dezavantajı, virüsün hastalandırıcılık özelliğini yeniden kazanmasıdır.

Bakterilere karşı meydana gelen bağışıklık, çeşitli bakteriler arasında çok değişiklik gösterir. Ruam, yumuşak yara gibi hastalıklara hiç bağışıklık gelişmemesine karşılık, boğmaca da ömür boyu bağışıklık gelişebilir. Bakterilere karşı geniş etkili aşılar, şimdilik kolera ve tifüs hastalıkları için yapılmaktadır. Mantar ve parazitlere karşı aşı geliştirmek çok zor olup henüz pratiğe yansımamıştır. Köpek kisti hastalığına karşı aşı çalışmaları yapılmaktadır. Son yıllarda pratiğe sokulan en mühim aşı, Hepatitis-B virüsüne karşı geliştirilen aşıdır. Bu virüs; nükseden karaciğer iltihabına, siroza ve karaciğer kanserine sebeb olan bir hastalığa yol açtığından, aşısı da çok mühimdir.

Pasif bağışıklık: Bir hastalık amiline (etkenine) karşı, kendi vücudu yerine başka bir bünyede yapılmış antikorların verilmesi ile kişide ani başlayan geçici bir bağışıklığın hasıl olmasıdır. Pasif bağışıklık ancak bir kaç hafta devam eder. Koruyucu mekanizma, antikor verilir verilmez başladığı için, aktif aşıdaki gibi bir ön gecikme dönemi yoktur (yaralanmalarda tetanos serumu yapılması gibi).

Toksinlerle olan hastalıklarda, antitoksini havi serum zerki çok etkili olur. Burada vücuttaki toksinleri nötralize edecek büyük bir antitoksin kitlesinden hemen faydalanmak mümkün olur. Kızamık ve bulaşıcı karaciğer iltihabı gibi belirli bazı virüs hastalıklarında serum verilmesi; korunmayı ve hastalık belirtilerinin hafiflemesini temin edebilir.

Gebeliğin erken devresinde annede teşekkül eden antikorların cenine geçmesi ile meydana gelen pasif bağışıklık; bebeği, hayatın ilk aylarında bir çok enfeksiyon hastalıklarından korur. Anne kanıyla geçen antikorlar sayesinde olan bağışıklık, annenin sütü, özellikle ilk süt (kolostrum)'ten geçen antikorlarla da kuvvetlendirilir. Bu bağışıklık çocuk 4-6 aylık olunca kaybolur.

Yaygın Olarak Kullanılan Aşılar

Difteri aşısı: Difteri mikrobunun toksininin zararsız hale getirilmesiyle yapılır. Koruma değeri % 95'tir.

Boğmaca aşısı: Ölü boğmaca bakterisinden elde edilen bakteri aşısıdır. Koruma değeri % 85'tir.

Tetanos aşısı: Tetanos mikrobunun toksininin zararsız hale getirilmesiyle yapılır. Difteri aşısı gibi bu da toksoit aşıdır. Koruma değeri % 100'dür. Difteri, boğmaca ve tetanos aşıları karma aşı olarak (DBT) bir arada yapılabildikleri gibi ayrı ayrı da yapılabilir. Aşı küçük yaştaki çocuklara kas içine 0,5-1 ml yapılabilir. Ateş yükselmesi, lenf bezi şişmesi, huzursuzluk gibi yan etkiler görülebilir.

Çocuk felci (Polio) aşısı: Çocuk felci virüsünün etkisiz hale getirilmesiyle elde edilen bir canlı virüs aşısıdır. Ağızdan damla şeklinde verilen ve cilt altına enjekte edilen çeşitleri vardır. Ülkemizde ağızdan verilen şekli uygulanmaktadır. Koruma değeri % 85-90'dır. Yaz aylarında bu aşıyı yapmamak gerekir.

Kızamık aşısı: Canlı virüs aşısıdır. Koruma değeri % 95'tir. Üst kola kas içine 0,5 ml uygulanır. Aşıdan 7-10 gün sonra ateş, göz nezlesi, döküntü olabilir.

Kızamıkçık aşısı: Canlı virüs aşısıdır. Bir yaşından ergenliğe kadar yapılabilir.

Kabakulak aşısı: Canlı virüs aşısıdır. Bir yaşından sonra yapılır. Kızamık, kızamıkçık ve kabakulak aşısının bir arada yapılan karma şekli vardır. Ülkemizde yaygın olarak kullanılmamaktadır. Koruma değeri % 95 civarındadır.

BCG aşısı: Verem hastalığına karşı kullanılan bir canlı bakteri aşısıdır. Sol omuza deri içine 0,1 ml yapılır. Yeni doğan çocuklara ilk ay içinde yapılır. İleri yaşlarda PPD (Tüberkülin) testi menfi ise yapılır. Aşıya bağlı deri altı apsesi, lenf bezi şişmesi görülebilir.

Özel Gayeyle Yapılan Aşılar

Kuduz aşısı: Canlı virüs aşısıdır. Kuduz olma ihtimali olan bir hayvan tarafından ısırılan insanlara yapılır. Kuduz virüsünün ördek embriyosunda üretilmesinden elde edilen aşı, 12-14 gün üst üste karından zerk edilir. Nadiren yan etkileri olabilir. 1980 yılından beri insan hücre kültürlerinde üretilen bir kuduz aşısı geliştirilmiştir. Yan etkisi yoktur ve fasılalarla 5 defa uygulanır, çok pahalıdır.

Hepatit-B aşısı: B tipi bulaşıcı karaciğer iltihabı (viral hepatit, sarılık) hastalığına karşı kullanılır. Pahalı olması sebebiyle yaygın olarak kullanılmamaktadır. Hastalıkla karşılaşma ihtimali yüksek olan kişilere (sağlık personeli) yapılmalıdır. Yan etkisi yoktur, bağışıklama için üç aşı gerekmektedir.

Canlı çiçek aşısı: Aşılama, vaccinia virüsünden (çiçek aşısı virüsü) hazırlanan canlı aşı ile yapılır. Bu virüse karşı vücutta ortaya çıkan bağışıklık çiçek hastalığına karşı da korunma sağlamaktadır. Aşı ile lokal (bölgesel) vaccinia hastalığı meydana getirilir. Aşı olarak hastalandırıcılık kabiliyeti azaltılmış, canlı vaccinia aşıları tercih edilir. Bu aşıları, ışıktan korumalı ve soğukta muhafaza etmelidir. Bu aşı 1978'de ülkemizde kaldırılmıştır. Birçok ülkede mecburi olmaktan çıkarılmıştır. Artık dünyada çiçek

hastalığı görülmemektedir.

Berlin Prusya kraliyet eczacısı ve hekim olan Casper Neuman'ın Almanca eserinde, Türk tababet ve kültür tarihi bakımından önemli kısımlar vardır. Çiçek aşısını "Türkiye'de kullanılan çiçek aşısı metodu" deyimi ile anlatmaktadır. Çok uzun zaman Türkler tarafından kullanılan çiçek aşısı, ancak 1700 yıllarından sonra İngiltere'de mahkumlarda denemek suretiyle kullanılmaya başlanmıştır.

Türk usulü çiçek aşısı 1745'ten sonra İngiltere'den Rusya'ya İsveç'ten İtalya'ya ve Fransa'ya kadar yayıldı. Bu yayılmanın yanında 1796 yılında Edward Jenner tarafından Vaccination şeklinde inekten alınarak insana aşılama usulünün bulunmasına yol açmıştır. Jenner, yeni usulü tatbike başlayıncaya kadar Türk usulü çiçek aşısı yapıyordu.Ve çiçek aşısını bulan Jenner değil, Türklerdir.

Aşılamada Uyulması Gereken Genel Kurallar

1. En erken aşılama yaşı: Her aşının kendisi için en uygun zamanda yapılması gerekir. Bir aşının belirtilen zamandan önce yapılmasının hemen hiç bir yararı olmayabilir. Mesela kızamık aşısı için durum böyledir. 15 aylıktan önce kızamık aşısının yapılmaması tavsiye edilmektedir. Bir salgın durumunda altıncı ayını doldurmuş kızamık geçirmemiş veya kızamık aşısı olmamış bütün çocukların aşılanması faydalı olur. Ancak bu bebeklere yapılan aşının da 15 aylıktan sonra tekrarlanması gereklidir.

2. En son aşılama yaşı: Difteri boğmaca aşılarının yan etkileri yaşla birlikte artma göstermektedir. Bu sebeple altı yaşından büyüklere boğmaca aşısı yapılmamaktadır. Difteri her yaşta öldürücü olabilen bir hastalıktır. Bu sebeple altı yaşından büyüklere de yapılması gerekir, (dozu azaltılır).

3. Rapeller arası süre: Bazı aşılarda yeterli bağışıklık sağlamak veya sağlanan bağışıklığın aynı düzeyde devam etmesini sağlamak için aşının belirli aralıklarla pekiştirme "rapel" dozları şeklinde verilmesi gerekir. Rapellerin yapılmasında herhangi bir sebeple gecikme olursa, aşı programına yeniden başlanmasına veya fazladan bir doz aşı yapılmasına gerek yoktur; programa bırakılan yerden devam edilir. Bunun aksine, teklif edilenden daha kısa bir süre geçtikten sonra ayapılan rapel aşıları sayılmamalı, teklif edilen zaman geldiğinde tekrar edilmelidir.

4. Aynı anda birkaç aşı yapma: Ölü aşılar aynı zamanda değişik yerlerden yapılabilir. Bir ölü aşı ile bir canlı aşı aynı anda değişik yerlerden uygulanabilir. Canlı virüs aşıları aynı gün uygulanabilirler, ancak aynı gün uygulanmadıklarında en az bir ay ara ile verilmeleri gerekir. DBT, kızamık ve polio (çocuk felci) aşıları ikisi veya üçü bir arada aynı günde yapılabilir.

5. Ateşli hastalıklarda: Ateşli hastalığı olanlara iyileşene kadar aşı yapılmamalıdır. Hafif üst solunum yolu hastalığı gibi durumlarda ateşin kontrol altına alınmasından sonra aşının geciktirilmesine gerek yoktur.

6. Gebelikte: Genel olarak, gebelik süresince canlı virüs aşıları yapılmaz. Salgında gebeliğin ilk üç ayından sonra yapılabilir. Gebe kadınların çocuklarına bütün aşılar yapılabilir.

7. Daha önce aynı aşıya karşı aşırı duyarlılık göstermiş olanlar aşılanmaz.

8. Erişkinlerde aşılama: Difteri ve tetanos bağışıklığının devamı için her on yılda bir tetanos, difteri rapelinin yapılması gerekmektedir. Çocukluklarında kızamıkçık geçirmemiş kadınlara da gebe kalmadan önce kızamıkçık aşısı bulunabilirse yapılmalıdır.

9. Yaz aylarında aşılama: Bu aylarda ağızdan çocuk felci aşısı yapılmaması teklif edilmektedir. Aşıların taze olarak bulunabildiği, ishallerin olmadığı yerlerde yaz aylarında aşı yapılmasında hiçbir mahzur yoktur.

10. Aşıların saklanması: Aşının üretildiği yerden bozulmadan uygun sıcaklıkta aşı yapılacak kişiye ulaştırılması gereklidir.

AŞI (Bitki);

Alm. *Aufpropfen,* **Fr.** *Grefee,* **İng.** *Graft.* Bitkilerde uygulanan tohumsuz bir üretme şekli. Çoğaltılması istenilen çeşitten, bir gözün veya "aşı kalemi" adı verilen bir dal parçasının "anaç" adı verilen diğer bir bitki üzerine yerleştirilip tutturulmasıdır.

Meyve çeşitleri, genel olarak, tohumla üretildiklerinde çeşit karakterini kaybederek, yabanileşmeye doğru yönelmektedirler. Onun için, aşı usulü ile üretmek mecburiyetinde kalınmaktadır. Üretilmesi istenilen, kaliteli, bol verimli ve hastalıklara dayanıklı meyve çeşitlerini, aşılamak yoluyla çoğaltmak imkanı sağlanmaktadır.

Bağ-bahçe ziraatinde kullanılan birçok aşı şekilleri vardır. Bunlardan en çok kullanılanları, göz ve

kalem aşılarıdır.

Göz aşıları: Meyve ağaçlarının çoğaltılmasında, kalem aşılarına nisbetle daha çok uygulanmaktadır. Göz aşıları, küçük fidanlarda kullanılmaktadır. Yapıldıkları zamana göre biri sürgün (yaprak aşısı), diğeri de durgun aşı olmak üzere ikiye ayrılır:

Sürgün göz aşısında, göz anaca takıldığı yıl uyanır ve aynı yıl sürgün verir. Aşıya, yerine göre, mayıs sonu veya haziranın ilk haftalarında başlanır ve temmuza kadar devam edilir. Aşı sürgünlerinin, kışın şiddetli soğuklardan zarar görmeleri tehlikesi vardır. Onun için, sürgün göz aşısı, kışları ılık geçen yerlerde yapılır.

Durgun göz aşılarında; anaç üzerine takılan göz, aynı yıl tutar, fakat kışa girildiğinden uyanmayıp, ertesi ilkbaharda sürer. Daha çok, kışları soğuk geçen yerlerde uygulanır. Durgun göz aşısı, yaz sonlarında (ağustos-eylül) yapılır.

Göz aşısının yapılışı: Toprak seviyesinden 15 santim yükseklikten itibaren, aşı çakısının ucu ile anacın kabuğu (T) şeklinde kesilir. Kesik kısmın iki kenarındaki kabuk, aşı çakısının tırnağı ile yerinden kaldırılır. Bundan sonra üzerinde aşı gözlerinin bulunduğu kalem ele alınır. Bir gözün üst ve altında bir parmak kadar bir kısım bırakıldıktan sonra, gözün altı hafif odunlu olarak kesilir. Anacın tepesinin daha yüksek tarafında iki anacın kesilen kısmına yukarıdan aşağıya doğru sürülerek yerleştirilip, rafya ile sarılır. Göz aşılarının tutup tutmadıkları, aşıdan 15-20 gün sonra belli olur.

Kalem aşıları: Göz aşısı yapılamayacak kadar kartlaşmış olan meyve ağaçlarına kalem aşıları yapılır. Kalem aşılarında, üzerinde 2-3-4 göz bulunan bir dal parçası (kalem) kullanılır. Kalem aşılarının yapılış şekillerine göre çok çeşitleri vardır. Pratikte en çok kullanılanları; kakma aşı, çoban aşısı, yarma aşı ve İngiliz aşısıdır.

1. Kakma aşı: Fidanlarda, gözden yapılmış, göz aşılarının tutmayanlarına ilkbaharda kakma aşı yapılır. Kakma aşı en çok baş parmak kalınlığındaki anaçlara uygulanmaktadır. Aşılanacak anacın tepesi, toprak seviyesinden itibaren bir karış yükseklikten hafif meyilli olarak kesilir. Anacın tepesinin daha yüksek tarafında iki bıçak kesimi ile (V) şeklinde bir oluk açılır. Aşı kaleminin ucu anacın oluğuna uyacak şekilde yontulur, hazırlanan kalem, anacın oluğu içerisine, anaçla kalem kabukları birbirine denk gelecek şekilde yerleştirilir; rafya ile iyice bağlanır ve yara yerleri aşı macunu ile hava almayacak şekilde sıvanır.

2. Çoban aşısı: Çoban aşısı, kalınlaşmış anaçlara tatbik edilir. Anaç düzgün olarak kesilir ve üzeri perdahlanır. Kalemler 10-15 santim boyunda 2-3 gözlü olurlar. Kalemin en altındaki gözün karşı tarafından, bir taraflı olarak yontulur ve üzerinde oturmayı kolaylaştırmak için, kertik yapılır. Hazırlanmış kalem, evvelce kuru kalemle anacın kabuğu içerisinde açılmış olan yuvasına yerleştirilir. Anaçla kalem iyice bağlanır ve bütün yara yerleri aşı macunuyla sıvanır.

3. Yarma aşı: Gövdesi bilek kalınlığında olan ve bu şekilde diğer aşılar uygulanamayan yumuşak çekirdekli meyve türlerinde yapılmaktadır. Anacın tepesi kesilir ve üzeri perdahlanır. Anacın tepesine yarma aşı usturası dikey bir şekilde konarak üzerine tahta tokmakla yavaş yavaş vurularak, anacın tepesi yarılır. Üzerinde 2-4 göz bulunan kalem de alttaki gözün iki yanından başlanarak düzgün bir şekilde yontulur. Kalem takılırken, anacın ve kalemin kabuklarının birbirine denk gelmesine dikkat edilir. Aşı yeri bağlanır ve yaralı kısımlar aşı macunu ile sıvanır.

4. İngiliz kalem aşısı: Kış aylarında cemakanda yapılan bir aşıdır. Anaç ile aşı kaleminin aynı kalınlıkta olmasına dikkat edilir. Anacın tepesi vurulur ve aşı bıçağı ile anacın tepesinden itibaren 3-4 santimlik bir kısmı, bir taraflı olmak üzere dikine kesilir. Üzerinde 4-5 gözü bulunan ve anaçla aynı kalınlıktaki kalemin alt ucu, anaçtaki gibi kesilir ve kalemin kesik kısmı anacın kesik kısmı üzerine oturtulur. Rafya ile bağlanır ve macunla sıvanır.

AŞIK ÇELEBİ;

Türk şair ve bilginlerinden. Asıl adı Mehmed'dir. Soyu Peygamber efendimize kadar ulaşır. Büyük babası Seyyid Muhammed Natta, Emir Buhari ile birlikte Bursa'ya gelmiş ve burada yerleşmiştir. Sultan Bayezid kızını Emir Buhari'ye verirken, veziri Halil Paşa da kızını Seyyid Natta'ya vermiş, Ebu İshak medrese ve zaviyesini onun için yaptırmıştır. Aşık Çelebi'nin babası Seyyid Ali, babası gibi müderrislik yapmamış, tahsilini tamamlayarak, kadılıklarda bulunmuştur. Aşık Çelebi 1519 (H.926) yılında Prizen'de doğdu. Tahsilini devrin önde gelen ilim adamlarından Süruri, Taşköprüzade, Arabzade Abdülbaki Efendi, Ebüssü'ud, Emir Gisu ve Muhyiddin Fenari'nin yanında tamamladıktan sonra, kadılık yolunu tutup Silivri, Priştine, Süfrice ve Narda kadılıklarında bulunmuş, sonra hakkında yapılan şikayet üzerine Alaiye kadılığına gönderilmiştir. Dedesi Müeyyedzade vasıtasıyla devrin tanınmış şairleriyle dostluklar kurmuş, bunun sonunda yazdığı **Meşair-üş-Şuara** adlı eserini 1568 yılında Sultan İkinci Selim Hana takdim etmiştir. Ayrıca Taşköprizade'nin **Şakaik** adlı eserine yaptığı

zeylini, ilavesini sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'ya sunmuştur. Kendisine mükafat olarak, Üsküp kadılığı verilmiş ve 1571 (H.979)'da vefat edinceye kadar bu vazifede kalmıştır.

Kuvvetli bir medrese tahsili gören Aşık Çelebi, birçok kıymetli edebi, tarihi ve dini eserler vermiştir. Yukarıda ismi geçen eserlerinden başka, Bursa'nın güzelliğini anlatan **Şehrengiz-i Bursa;** şiirlerini topladığı **Divan, Zigetvarname, Terceme-i Ravdat-üş-Şüheda, Terceme-i Ravd-ül-Ahyar, Ehadis-i Erbain** (Kırk hadise dairdir.) İmam-ı Gazali'nin **Nesayıh-ı Müluk** adlı eserin tercümesi yanında, birçok tercüme ve telifi vardır. Fakat daha çok **Meşair-üş-Şuara** adlı eseri ile tanınmıştır. Bu eseri yazarken, gezip dolaşarak devrin şairleri ile temas kurduğu gibi, kendinden önce yazılan tezkireleri görmeyi de ihmal etmemiştir. Anadalu Türkçesi ile yazılan dördüncü tezkiredir. Bu eserini Çernova kadısıyken 1568 yılında ebced usulüne göre tertip etmiştir. Eser sadece bir şairler tezkiresi değil, aynı zamanda devrin sosyal hayatını canlı bir üslupla dile getiren bir kaynaktır.

AŞIK EDEBİYATI;

Anadolu'da 16. yüzyıldan sonra, şehirlerde, esnaf teşekküllerinde, asker ocaklarında, kervansaraylarda, konaklarda gelişen halk edebiyatından farklı orta tabaka edebiyatı.

İslamiyetten önceki Türklüğün milli sözlü edebiyatı içinde daha çok Kam, Bakşı ve Ozanlar yer almışlardır. Aynı zamanda birer halk hekimi ve sihirbaz vazifesini de üstlenen bu kimseler, İslamiyet, sihri ortadan kaldırdığı ve modern hekimliğin yolunu gösterdiği için eski itibarlarını kaybettiler. Önceleri hikaye, destan ve kahramanlık şiirlerini terennüm ettiler. Zamanla ortaya çıkan aşık edebiyatının ortaya çıkmasına sebeb oldular. Böylece, halk şairi de denen aşıklar ortaya çıkmış oldu. Buna paralel olarak devam eden yüksek zümre yani divan edebiyatından ayrı bir edebiyatın hazırlanmasında rol oynayan aşıklar, daha ziyade hece ölçüsünü kullandılar. Kendilerini, irticalen yani dile geldiği gibi, saz eşliğinde, bir de kalabalık halk önünde söyleme yönünden, divan şairlerinden üstün görürlerdi. Halk da aynı görüşte olmasına rağmen, divan şairleri tarafından pek rağbet görmediler. Ancak orduda yetişenler ve sarayda görülen halk şairleri bilhassa saray tarafından destek gördüler. Hatta sarayda bilhassa hanımlar arasında halk şiiri tarzında şiir söyleyenler de görüldü.

On yedinci asra kadar ellerinde saz olan halk şairleri bu yüzyıldan sonra, çöğüre rağbet ettiler. Böylece aşık ve saz şairi yanında aynı manada çöğürcü kelimesi de ortaya çıktı. Fakat 19. yüzyılda başlayan garpçılık hareketi ve Cumhuriyet dönemlerinde bu zümre eski rağbetini gitgide kaybetti. Sadece memleketin iç kesiminde eski hayat tarzına yer veren kısımlarda aşıklara rastlanmış oldu.

Günümüzde varlıklarını sürdüren aşıkların belirli toplantı yerleri vardır. Halk şairleri, köy, kasaba, göçebe gibi topluluklarda güç hayat şartları içerisinde yetişmişlerdir. Büyük şehirlerde yaşayan halk aşıkları ise Divan edebiyatından etkilenerek özelliklerini büyük ölçüde kaybetmişlerdir. Aşıklar eserlerini sazlarıyla beraber, hem çalarak hem de söyleyerek meydana getirirlerdi. Her aşık bir ustanın yanında yetişir, yetişme esnasında ustasından öğrendiklerini etrafa yayardı. Geçimlerini ya zengin olanların yardımlarıyla veya toplulukta sanatını icra ettikten sonra toplanan paralardan temin ederlerdi. Aşıklar çeşitli tasniflere tabi tutulmuşlardır. Kısaca aşağıdaki şekilde gösterilebilirler:

Şehir ve kasaba şairleri: Bunlar Divan şiirinin etkisinde kalmış ve belli bir süre tahsil görmüşlerdir.

Köy şairleri: Büyük şehirlerden uzak kalmış şairlerdir. Sanatlarını köy düğünü ve meclislerde icra ederlerdi.

Göçebe çevrelerinin şairleri: Güneydoğu Anadolu'da bulunan aşiret beylerinin hizmetinde bulunan şairlerdir.

Mezhep ve tarikat şairleri: Daha ziyade kızılbaş şairleri ile Hacı Bektaş-ı Veli'nin yolundan ayrılmış olan Bektaşi şairleridir.

Yunus Emre, Hacı Bayram-ı Veli ve Eşrefoğlu gibi tekke şiiri içinde yer alan mutasavvıfların şiirlerindeki özellikleri, sonradan gelenler zamanla değiştirmişler ve kaynağını Şah İsmail'in şii inançları ve kültüründen alan yarı politik bir aşık edebiyatı meydana getirmişlerdir. Şah İsmail'in ve Tahmasb'ın Osmanlı padişahlarıyla yaptığı savaşlar esnasında Pir Sultan Abdal, Kul Himmet gibi bazı şairler bu edebiyatın Anadolu'da temsilciliğini yapmışlardır.

Aşık edebiyatının sözlü ve yazılı olmak üzere iki kaynağı vardır. Sözlü kaynak, aşık edebiyatını öğrenenlerin hafızalarıdır. Bunlar aşık edebiyatını, bir yerden bir yere ve nesilden nesile yaymayı vazife bilirler.

Yazılı kaynaklar ise, okuma-yazma bilen aşıkların veya herhangi bir meraklının beğendiği şiirleri yazdıkları defterlerdir. Bu çeşit defterlere cönk veya sığır dili denirdi (Bkz. Cönk).

Aşıkların meydana getirdikleri eserler, hikaye ve şiir olmak üzere iki kısma ayrılır:

a) Hikayeler: Aşıkların anlattıkları, nesir ve nazım karışımı hikayelere, Türk Edebiyat tarihinde halk hikayesi adı verilir. Bu hikayelerin, son devirdekiler hariç, müellifleri belli değildir. Hikayelerde kahramanlık, aşk ve halk şairlerinin hayatları anlatılır.

b) Şiirler: Aşık edebiyatında şiir, hem aşıklar tarafından meydana getirilir, hem de başkalarınınki nakledilirdi. Şiir, aşık edebiyatında konuları bakımından; destan, güzelleme, koçaklama, taşlama, ağıt, tenkit, iyilik telkini, nasihat ve şikayet gibi ahlaki konuları işleyen manzumeler olmak üzere kısımlara ayrılır.

Aşık edebiyatı, dil, üslup ve vezin bakımından Divan edebiyatından ayrılır. Aşıklar halkın konuştuğu dil ile yazmışlar ve söylemişlerdir, saray tarafından ilgi görmüşlerdir. Eserlerinde çok az Arabi ve Farisi kelimeler kullanmışlardır. Hakim olan vezin, hece veznidir. Ancak aruz vezni de yer yer kullanılmıştır.

Aşık edebiyatı aslında sözlü bir edebiyattır; zira, aşıklar, şiirlerini yazmazlar, söylerlerdi. Onların şiirleri daha çok şiir meraklıları tarafından tertib edilen cönklerde yer almıştır.

AŞIK ÖMER;

On yedinci yüzyıl halk şairlerinden. Doğum yeri ve tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 1630 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Şiirlerinden birinde "Vatan-ı aslimiz Aydın ilidir." diyen şairin bir ordu şairi olduğu ve Bursa, Varna, Bağdat, Sinop ve Kırım gibi pekçok yeri dolaştıktan sonra, ailesi ile birlikte Konya'nın Hadim ilçesine bağlı Gözleve'ye yerleştiği tahmin edilmektedir. İstanbul'da 1707 yılında vefat ettiği ve Yemiş İskelesinde bir türbeye gömüldüğü rivayet edilir.

Aşık Ömer, halk şairleri arasında en çok okunan ve kendisinden sonra gelenlerin isminden çok bahsettikleri bir şairdir. Eserlerinden onun iyi bir tahsil gördüğü ve Farisi bildiği, Mevlana'nın **Mesnevi'**sini, Hafız'ın **Divan'**ını okuduğu anlaşılmaktadır. Şiirlerinde Kuloğlu, Kayıkçı Mustafa gibi şairlerin tesirleri görülmektedir. Hece vezninden başka, zaman zaman aruzla da şiir yazmıştır. Aşıkane ve sufiyane mahiyetteki bazı manzumeleri bir tür ilahi gibi uzun zaman tekke ve zaviyelerde terennüm edilmiştir. Asker ocağında bulunması sebebiyle, hem serhat boylarının serbest ve maceralı hayatını, yaşayarak dile getirmiş, hem de klasik şiirin mecaz, vezin, kafiye, mazmun ve edebi sanatlarını kullanarak o çevrelerin havasını yansıtmıştır. Bazı şiirlerinde Adli mahlasını kullanmıştır. Bir köy ve aşiret şairi olmadığı için, şiirlerinde Karacaoğlan'da bulunan açık lisana hiç ulaşamamıştır. Ancak 18. yüzyıl ile birlikte devrin diğer şairleri divan şiirinde başlayacak olan mahallileşme cereyanına tesiri vardır. Bunun yanında divan şiirinin bu kabil şairlere tesirini söylemek lazımdır. Zaten 17. asrın ikinci yarısından sonra, divan ve halk şiiri arasında bir yakınlaşma görülmektedir. Aşık Ömer'i bu cepheden görmek lazımdır. Kelime kullanmakta, kafiye biçiminde usta bir şairdir. Geriye bırakmış olduğu 2 binden fazla şiirle Türk Edebiyatında en çok yazan şairlerden biri olmuştur. **Divan**'ı 1872 yılında **Aşık Ömer Divanı** adı ile tertib edilmiştir. Aşağıdaki dörtlükler onun **İstanbul Destanı**'ndan alınmıştır:

Coşkun sular gibi çağladım aktım,

Bülbül gibi ah u efganımız var.

Şadırvan altlarında seyrine baktım,

Ahırkapusu'nda seyranımız var.

Cibali'de içtim aşkın dolusun,

Baştanbaşa seyreyledim yalısın,

Tüfekçiler zapteylemiş delisin,

Unkapanı gibi mizanımız var.

AŞIK PAŞA;

On dördüncü asrın ünlü mutasavvıf şairlerinden. 1272'de Kırşehir'de doğdu. Babası Muhlis Paşa, Osman Gazi'nin maiyetinden, alim ve fazıl bir zat olup, Ehl-i sünnet itikadındaydı. Asıl adı Ali olup, Sultan Osman ve Orhan Gazi zamanlarında yaşadı. Din ve tasavvuf bilgilerini Kırşehirli Şeyh Süleyman Efendiden öğrendi. Devlet işlerinde ehliyet sahibi olan Aşık Paşa, bir süre Mısır'da elçi olarak bulundu. Mısır dönüşü 1333'te Kırşehir'de vefat etti. Mimari bakımdan bir şaheser olan türbesi Kırşehir'de olup, halk tarafından ziyaret edilmektedir.

Orhan Gazi zamanında şöhret sahibi olmuştur. En meşhur eserlerinden olan **Garibname;** muhabbet, marifet, ruhun vasıfları ve hasletleri ve benzeri dini ve tasavvufi konulara dair on bab (kısım) üzerine tertib edilmiş kıymetli bir kitaptır**.** Türk tasavvuf edebiyatının büyük eserlerindendir. Çoşkun bir şiir kitabı olmaktan çok, mantık ve düşünüşe dayanan öğretici bir eserdir. Eserin her babı yani bölümü bir sayıyla ayrılmıştır. Birinci babda Allahü tealanın birliği, ikinci babda çift olan şeyler, üçüncü babda üç

sayısını esas alan hususlar, dördüncü babda mevsimler vs. gibi hususlar yer almaktadır. Bu durum ona kadar her babda, ayrı ayrı işlenmektedir. Eserin dili oldukça sadedir ve 12.000 beyte yakındır. Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin **Mesnevi'**si gibi aruzun "Failatün Failatün failün" kalıbıyla yazılmıştır.

Maarifname, Divan-ı Aşık ve **Kitab-ı Aşık** adlarıyla da anılan **Garibname**'de **Mesnevi'**den alınmış hikayeler de bulunmaktadır. Aşık Paşa daha çok Senai, Attar, Mevlana ve Sultan Veled'in tesirinde kalmıştır. Ayrıca, Süleyman Çelebi'ye tesir ettiğini **Mevlid** adlı eserde açıkça görmek mümkündür. **Garibname'**den başka **Fakrname, Vasf-ı Hal, Kimya Risalesi** belli başlı eserlerini teşkil eder. Ayrıca şiirleri de vardır.

Risale-i fi Beyani's-Sema isimli mensur bir eseri ise, Manisa'da Muradiye Kütübhanesinde bulunmaktadır.

Paşa lakabı, babasının ilk evladı olduğundandır. Resmi rütbe değildir. Aşık Paşanın en mühim yönü Türkçe aşkı ile eser vermesidir. Bu yönü ile o Türçecilik şuuru (bilinci) ile ortaya çıkan, dilimizin işlenmesi fikrini ileri süren ilk şairlerimizdendir.

AŞIK VEYSEL ŞATIROĞLU;

Saz şairi. 1894'te Sivas'a bağlı Şarkışla ilçesinin Sivrialan köyünde doğdu. Babasının ismi Ahmed, annesinin Gülizar'dır. Yedi yaşında çiçek hastalığına yakalandı ve bir gözü kör oldu. İkinci gözüne de perde indi. Fakat az da olsa görüyordu. Bir gün inek sağarken yanına babası gelmiş aniden dönmesi ile gören gözüne değneğin ucu batmış ve o gözü de kör olmuştur.

Saz şairliğine meraklı olan babası, zaman zaman yörenin şairlerini saz çalmak için evinde toplardı. Babası sonunda Veysel'e bir saz alarak, halk şiirlerini öğretip, saz dersleri aldırdı. Veysel'in ilk saz hocası Çamşıhlı Ali'dir. 1919'da 25 yaşında evlenen Veysel, iki sene sonra anası ve babasını kaybetti. Hanımı kendisini terk edip başkası ile evlenince, ikinci defa evlendi ve bu hanımından yedi çocuğu oldu.

Veysel, 1933 senesine kadar usta malı şiirleri çalıp söylerdi. 1933'ten sonra kendi şiirlerini çalıp söylemeye başladı. Köyünden hiç çıkmayan Veysel, 1933 senesinden sonra bütün Türkiye'yi gezmeye başladı.

Halk ozanlarından Karacaoğlan, Emrah, Dertli'yi usta olarak bilir ve severdi. Bir süre Köy Enstitülerinde saz öğretmenliği yaptı.

1952 senesinde İstanbul'da büyük bir jübile yapıldı. 1965 senesinde TBMM'ce "Anadilimize ve milli birliğimize yaptığı hizmetlerden dolayı" özel bir kanunla vatani hizmet tertibinden maaş bağlandı. 78 yaşlarındayken 1973 senesinde öldü.

Aşık Veysel'in diğer ozanlardan farklı tarafı, toprak sevgisinin ağır basması ve Yunus Emre'nin de tesirinin bulunmasıdır.

Son şiiri **"Dostlar Beni Hatırlasın"** adını taşımaktadır:

Ben giderim adım kalır

Dostlar beni hatırlasın

Düğün olur bayram gelir

Dostlar beni hatırlasın

Can kafeste durmaz uçar

Dünya bir han, konan göçer

Ay dolanır yıllar geçer

Dostlar beni hatırlasın

Can bedenden ayrılacak

Tütmez baca yanmaz ocak

Selam olsun kucak kucak

Dostlar beni hatırlasın

Ne gelirdim ne giderdim

Günden güne arttı derdim

Garip kalır yerim yurdum

Dostlar beni hatırlasın

Açar solar türlü çiçek

Kimler gülmüş kim gülecek

Murat yalan ölüm gerçek

Dostlar beni hatırlasın

Gün ikindi akşam olur

Gör ki, başa neler gelir

Veysel gider adı kalır

Dostlar beni hatırlasın

AŞIKPAŞAZADE;

On beşinci yüzyılda yaşamış Osmanlı tarihçilerinden. 1400 yılında Amasya'da doğdu. Asıl adı Ahmed Aşıki'dir. Aşık Paşanın soyundan geldiği için, Aşıkpaşazade ismiyle tanınmıştır. Hayatı hakkında çok az bilgi vardır. 1914 yılında kendi adı ile anılan tarihi yayınlanınca dikkatleri üzerine çekti. Buradaki bilgilere göre, Aşıkpaşazade, şehzadelerin taht kavgası esnasında, Çelebi Sultan Mehmed Hanın Musa Çelebi'ye karşı gönderdiği orduya katıldı. Yolda hastalanarak, Geyve'de elimizde bulunan ilk yazılı **Osmanlı Tarihi**'nin müellifi Yahşi Fakih'in evinde istirahat için kaldı. Bu esnada Yahşi Fakih'in eserini okuma fırsatını elde etti.

Yine tarihinden anlaşıldığına göre, Aşıkpaşazade Anadolu ve Rumeli'de birçok seferlere katılmıştır. Hac için çıktığı yolculuk esnasında Konya'da Sadreddin Konevi Tekkesiinde bulunan Şeyh Abdullah Makdisi'den feyz aldığı ve ondan manevi ilimleri öğrendiği bilinmektedir. Aşıkpaşazade, İstanbul'un fethinde de bulundu ve kitabında bu hadiseye yer verdi. Fatih semtinde büyük dedesi Aşık Paşa adına bir mescit yaptırdı. Seksen yaşındayken eserini yazmaya başladı. 100 yaşının üzerindeyken vefat ettiği anlaşılmaktadır. Mezarı muhtemelen büyük dedesi Aşık Paşa adına inşa ettirdiği cami bahçesindedir.

Aşıkpaşazade'ye eserini yazma fikri, ilk defa Yahşi Fakih'in evindeyken geldi. Ankara Savaşına kadar olan kısmını Yahşi Fakih'in eserinden yazdı. Geri kalan kısmını da duyup gördüklerine göre kaleme aldı. Eseri, ilk defa, İstanbul Arkeoloji Müzesi kitaplağındaki nüshası esas alınarak, 1914'te İstanbul'da yayınlandı. Daha sonra tenkitli ve 11 nüshası karşılaştırılarak 1928-29'da yeniden neşredildi.

Daha ziyade gazaya giden askerin maneviyatını arttırmak için yazdığı eserinde sade, dini, milli hislere hitab edici bir üslup kullanan Aşıkpaşazade hadiseleri zaman zaman tahlile tabi tutar. Anonim tarihlerden farklı özelliği ise, Osmanlı padişahlarının birer mücahid gazi oldukularını belirtmesi, Osmanlı Devletinin kuruluşunda ve bilhassa Anadolu'da İslami Türk kültürünün yerleşmesinde büyük rol oynayan, abdalan-ı Rum, Gaziyan-ı Rum, Baciyan-ı Rum gibi ahi kuruluşları hakkında bilgi vermesidir. Eserlerinden en önemlisi kendi adını taşıyan **Aşıkpaşazade Tarihi** isimli bu tarih kitabıdır.

Aşıkpaşazade'nin anlatış tarzı hakkında aşağıdaki parça iyi bir örnektir.

Osman Gazinin rüyası:

Osman Gazi niyaz itdi ve bir lahza ağladı. Uyku galib oldu. Yatdı, uyudu. Gördi kim, kendülerinün arasında bir aziz şeyh var idi. Hayli kerameti zahir olmuş idi. Adı Derviş idi. Ve illa dervişlik batınında idi. Dünyası ve nimeti, davarı çok idi. Ve sahib-i çerağ u alem idi. Misafirhanesi boş olmaz idi. Ve Osman Gazi dahi gah gah gelür idi. Bu azize konuk olur idi.

Osman Gazi kim uyudı, düşinde gördi kim bu azizün koynından bir ay doğar, gelür Osman Gazi'nün koynına girer. Bu ay kim Osman Gazi'nün koynına girdüği demde göbeğinden bir ağaç biter. Dahi gölgesi alemi tutar. Gölgesinün altında dağlar var ve her dağun dibinden sular çıkar. Ve bu sulardan kimi içer, kimi bahçeler suvarur ve kimi çeşmeler akudur.

Andan uykudan uyandı. Sürdi. Geldi. Şeyh'e haber virdi. Şeyh eyidür:

Oğul Osman! Sana muştulık olsun ki, Hak teala sana ve neslüne padişahlık virdi. Mübarek olsun, dir. Ve benüm kızum Mal Hatun senün helalün oldı." didi. Ve hemandem nikah idüp kızını Osman Gazi'ye virdi.

AŞINMA (Bkz. Erozyon)

AŞİR;

Yol emniyetini temin edip, tüccarın mallarını koruyan ve şehir dışında durarak, Müslüman tüccardan ticaret malının zekatını, Müslüman olmayandan ise, gümrük denilen vergiyi toplayan ve İslam devletince tayin olunan memur.

Aşir, Müslümanlardan % 2,5, zımmilerden % 5, harbilerden ise mütekabiliyet esasına göre alırdı. Şayet harbilerin ne kadar aldığı bilinmiyorsa % 10 alırdı.

İslam tarihinde, aşir tayini ve gümrük vergisi alınması ilk defa hazret-i Ömer zamanında oldu.Ziyad bin Hudayr anlatır: "Halife hazret-i Ömer'in öşür almak için tayin ettiği şahıslardan biri de bendim. Şehir dışında durarak tüccarın bana gösterdiği mallardan, Müslümanlardan kırkta bir, zımmiden yirmide bir, harbiden de onda bir alırdım."

Hür, Müslüman ve muktedir olma şartlarını taşıyan aşirin Müslüman tüccardan aldığı, ticaret malı zekatıdır. Aşirlerle zekat toplanması, Müslüman tüccarın bu ibadeti yapmasına yardımcı olmak içindir. Aşirler, İslam devletinde yaşayan zımmi (gayri müslim vatandaş) ve harbi (İslam hükumetinden izin alarak Müslüman memleketine giren) tüccarın, her çeşit ticaret malından da vergi alırlar. Zımmiden alınan verginin adı cizyedir. Harbiden alınan ise, gümrük vergisi durumundadır. Her ikisi de, cizyenin sarf edildiği yerlere sarf edilir.

Aşirlik şartlarını taşıyanın, Müslüman ve zımmi tüccarın elinde bulunan maldan öşür alabilmesi için; zekat nisabını (ölçüsünü) doldurması, üzerinden bir sene geçmesi, ticaret için olması ve tüccarın kendi malı olması şartı vardır. Bu şartlardan biri eksik olursa, o maldan bir şey alınmaz.

Borcu, mevcut malından çok olandan da bir şey alınmaz. Yalnız harbi tüccarın durumu böyle değildir. Onun borcunun çok olması veya elindeki malın kendisine aid olup olmamasına bakılmaz. Gümrük vergisi alınır. Çünkü bu vergi, ondan himaye edilmesine karşılık alınır. Ayrıca harbinin İslam memleketine ilk geldiğinde malı üzerinden bir sene geçmesi şartı da yoktur. Ancak bir sene içinde iki defa vergi alınmaz.

Müslüman ve zımmi tüccar, aşire elinde bulunan mal için; "Ben ticarete niyet etmedim, bu benim değildir, o emanettir." yahut "Ortak maldır, ben sadece bu malın bekçisiyim. Bu malın zekatını bulunduğum yerden çıkmadan fakirlere dağıttım." derse, yemin etmesi ile sözü kabul edilir. Bütün bu durumlarda tüccarın sözü, beraat makbuzu göstermeden, sadece yemin etmesiyle kabul edilir.

AŞİRET MEKTEBİ;

İkinci Abdülhamid Han tarafından 1892'de aşiret çocuklarının eğitimi için İstanbul'da açılan mektep.

On sekizinci ve 19. yüzyıllarda batılı büyük devletler imparatorluk dışındaki İslam cemiyetlerini siyasi ve ekonomik hakimiyetleri altına almışlardı. Osmanlı devlet adamları emperyalist batı tehlikesinin imparatorluğa yaklaştığının farkındaydılar. Bilhassa milliyetçilik propagandası etkisinde kalabilecek, imparatorluğun merkezinden uzak ve İngiliz menfaatlerinin büyük olduğu Araplarla meskun bölgeleri için tehlike mevcuttu. İşte Sultan İkinci Abdülhamid Han bu tehlikeleri önlemek ve aşiretlerin yoğun ve hakim olduğu bölgeleri muhafaza etmek için bunların reislerinin ve ağalarının çocuklarını Osmanlı kültürüyle yetiştirerek devlete ve saltanata bağlamak maksadıyla Aşiret Mektebi açılmasını faydalı buluyordu. Ayrıca bu fikrin gerçekleşmesi sonucunda büyük bir kısmı aşiret halinde yaşayan ve Arapça konuşan halk tek otorite olarak halifeyi tanımış ve ona itaat etmiş, dolayısıyla ülkede din birliği temin edilmiş olacaktı. Nitekim bu gaye ve düşüncelerle nizamnamesi ve programı hazırlanan Aşiret Mektebi, 21 Eylül 1892 tarihinde açıldı. Mektebe ilk olarak Halep, Bağdat, Suriye, Musul, Basra, Diyarbekir, Trablusgarp vilayetlerinden ve Kudüs Bingazi ile Zur sancaklarından dörder talebe alındı. Bu çocukların kabiliyetli ve muteber ailelerin çocukları olması ve 12 ile 16 yaş arasından seçilmesi şart koşuldu. Bunlar fevkalade bir ihtimamla yetiştirildiler. Daha sonraki senelerde sayıları arttırıldı. İki yıllık öğretim programı daha sonra beş yıla çıkarıldı. Kur'an-ı kerim, fıkıh, ilmihal gibi din bilgileri yanında, zamanın fen bilgileri, Fransızça, Türkçe, coğrafya, tarih, edebiyat ve askeri dersler okutuldu.

Aşiret mektebine başlangıçta sadece Arap aşiret reislerinin çocukları alınırken, sonraki yıllarda Doğu Anadolu ve Arnavutluk bölgelerindeki aşiret çocukları da kabul edilmeye başlandı. Böylece mektep bütün aşiretlere hitab eder duruma geldi. Aşiret mektebinden mezun olan çocuklar, Harbiye ve Mülkiye mekteplerine gönderildiler. Bu mektepte yetişen aşiret çocukları, aşiretlerine döndükleri ve aşiret reisleri olduklarında, içinden yetiştikleri halkın Osmanlı Devletine sadakatini temin ettiler. Aşiret Mektebi 1907 senesinde o günkü siyasi fikir ve akımların tesirine girmesi sebebiyle kapatıldı.

AŞİYAN;

"Yuva" manasında Farsça bir kelime olup şair Tevfik Fikret'in evinin adı. Rumeli Hisarı'ndaki Kayalar

Mezarlığı üstünde Göksu'nun tam karşısında Boğaz'a hakim olarak 1906 senesinde inşa edilmiştir.

Evin planını Tevfik Fikret kendisi çizmiştir. Bodrumu ile beraber üç kattır. Aşiyan'ın kuzeye bakan duvarı ve bodrum katı kagir, öteki duvarları ise ahşaptır. Bodrum katında kiler, mutfak, çamaşırlık ve yemek odası vardır. Birinci kattaki iki kapının biri giriş, diğeri bahçe kapısıdır. Bu katta büyük bir salon, bir hol ve üç oda bulunur. İkinci katta da Tevfik Fikret'in çalışma odası, banyo ve yine üç oda yer alır. Bu katın güney kısmını tahta parmaklıklı bir balkon çevirir. Çalışma odası tahta bir köprüyle Fikret'in öğretmenlik yaptığı Robert Kolej'in bahçesine bağlıdır. Tevfik Fikret bu çalışma odasında, **"Bir Lahze-i Teahhür"** isimli, İkinci Abdülhamid Hana suikast düzenleyen Belçikalı terörist Jorris'i öven şiirini yazmıştır.

Aşiyan, İstanbul Belediyesince daha sonra satın alınmış, "Edebiyat-ı Cedide Müzesi" ismiyle düzenlenerek 19 Ağustos 1945'te halkın ziyaretine açılmıştır. Halen müze olan Aşiyanın birinci katındaki büyük salon Abdülhak Hamid ile Recaizade Mahmud Ekrem'e, diğer salon da Edebiyat-ı Cedide yazarlarının eserlerine ayrılmıştır

---

AŞURE GÜNÜ;

Hicri senenin ilk ayı olan Muharrem ayının onuncu günü. Muharrem ayı, Kur'an-ı kerimde kıymet verilen aylardan biridir. Aşure bu ayın en kıymetli günüdür. Allahü teala bir çok duaları bugün kabul etmiştir. Hazret-i Adem'in tövbesinin kabulü, Nuh aleyhisselamın gemisinin tufandan kurtulması, Yunus aleyhisselamın balığın karnından çıkması Aşure günü olmuştur. İbrahim aleyhisselam Nemrud'un hazırlattığı ateşte o gün yanmadı. Aşure gününde İdris aleyhisselam diri olarak göğe çıkarıldı. Yakub aleyhisselam o gün hazret-i Yusuf'a kavuştu ve gözleri açıldı. Eyyub aleyhisselam hastalıktan iyi oldu. Hazret-i Musa Kızıldeniz'den geçti, Fir'avn ve askerleri Kızıldeniz'de boğuldular. İsa aleyhisselamın doğumu, Yahudilerin elinden kurtulup göğe çıkarılması hep Aşure günü olmuştur.

Nuh aleyhisselam tufandan sonra pişirdiği rivayet edilen aşure bugün de adet olarak devam etmektedir. Bunu ibadet olarak kabul etmek yanlıştır. Zira Muhammed aleyhisselam ve Eshab-ı kiram böyle yapmadı. Bunu ibadet sanmak bid'attir ve günahtır. Çünkü Muhammed aleyhisselamın yaptığı veya emrettiği şeyleri yapmak, ibadet olur. Din kitaplarının yazmadığı, İslam alimlerinin bildirmediği şeyleri yapmak sevab olmaz, günah olur.

Aşure günü oruç tutmak sünnettir. Peygamber efendimiz buyurdu ki: **"Bir kimse, Aşure günü oruç tutsa, Allahü teala ona bir şehid sevabı verir. Aşure günü oruçlu olan için, yedi gök ehlinin sevabını yazar. Aşure günü bir mü'mine iftar verene, ümmet-i Muhammed'in hepsine iftar vermiş gibi sevab yazılır. Aşure günü bir yetimin başını okşayana Allahü teala o yetimin başındaki kıllar kadar Cennet'te derece verir."**

Yahudiler, hazret-i Musa'nın Muharrem'in 10. günü hürriyetine kavuştuğuna inanırlar ve o gün oruç tutarlar. Bu sebeple Müslümanların onlara benzememek için Muharrem'in 9, 10, 11. günleri oruç tutmaları gerekir.

Şiiler, "Muharrem'in onuncu günü" hazret-i Hüseyn şehid edildiği için matem tutarlar. İslamiyette matem tutmak yoktur. Nitekim; Resulullah'ın Taif'te mübarek ayaklarının kanadığı, Uhud'da mübarek dişlerinin kırıldığı, yüzlerinin kana bulandığı ve vefat ettikleri günlerde de matem tutulmaz.

AT (Bkz. Avrupa Topluluğu)

AT (Equus caballus);

Alm. *Pferd (n),* **Fr.** *Cheval,* **İng.** *Horse.* **Familyası:** Atgiller (Equidae). **Yaşadığı yerler:** Evcilleri olduğu gibi, Amerikan bozkırlarında "Mustang"ve Altay dağlarının her iki yanındaki açık arazilerde "Prezevalski" denen yabani atlar sürüler halinde yaşar. **Özellikleri:** Küçük başlı ve kısa kulaklıdır. Yelesi ve kuyruk ucu uzun kıllıdır. Midilli atları koç iriliğindedir. **Ömrü:** 40-60 sene. **Çeşitleri:** En meşhuru Arap, İngiliz ve Midilli atıdır.

Tek tırnaklılar takımının, Atgiller familyasından bir memeli. Erkeğine aygır, dişisine kısrak, yavrusuna tay, yumurtaları çıkarılmış, iğdiş edilmiş olana da beygir denir. Hepsine genelde at adı verilir. Arabide binek ve yük hayvanı olan ata; dabbe, matiyye, semend, tusen-i sütur denir. Cenk atına da rahş denir. Hepsi otla beslenir. Geviş getirmezler. Memeleri kasık bölgesinde arka ayaklarına yakındır. Üçüncü parmakları geniş bir tırnakla çevrilmiş olup " toynak" adını alır. Bunun üzerine basarak yürürler. İnsanlara hizmet eden hayvanların en kabiliyetlisi ve kıymetlisidir. İnsanların, eski harp meydanlarındaki yardımcısı, yük taşımada hizmetçisi, yarış, cirit, çit atlama ve av sporlarında neşe ve zevk ortağıdır. Silah gürültüsüne ve bando sesine rahatlıkla alışır.

At, cesur ve atılgan olduğu gibi sahibine son derece itaatkardır. Sahibi dilerse dolu dizgin, dörtnala

koşar, isterse aheste yürür, isterse durur. Her durumda sahibini memnun etmeye dikkat eder. Yorgunluğa bakmaksızın kendini çatlatmak pahasına da olsa olanca gayret ve kuvvetini itaat uğruna sarf eder. Bugün Amerikan bozkırlarında yaşayan Mustang adıyle anılan vahşi atlar, İspanyolların Amerika'ya götürdükleri ehli atlardan kaçanlardan yabanileşenlerdir. Az yiyecekle yetinip, her türlü iklim şartlarına dayanırlar.

Tarpan adıyla anılan Avrupa yaban atının (E. caballus gmelini) 1876'dan beri nesli tükendi. Bugün eski dünyada hala neslini devam ettiren yanlız bir yaban atı vardır. Bu at Orta Asya Moğolistan'ının soğuk ve ıssız ovalarında yaşar. Asya yaban atı veya Prezevalski dendiği gibi Moğolistan yaban atı da denir. Altay dağlarının her iki yanında yaşar. Siyah kısa ve dik yeleleri ile, ağır ve iri başları, küçük kulakları, uzun kıllı kuyrukları ile evcil atlardan farklılık gösterirler. Renkleri kırmızımtrak kahverengi olup çekici bir görünüşleri vardır. Burun kısımları beyazdır. Kışın kılları uzayarak soğuktan korunurlar.

Evcil atlar: Tahminen 4000 seneden beri insanlara hizmet etmektedir. Bugünkü modern atların Asya yaban atından türediği şüphelidir. Bazı zoologlar Avrupa yaban atından türediğini ileri sürmektedirler. Evcilleştirilmiş atların birçok soyları vardır. Bugün küçük Midilli atları ile Safkan Arap atlarının soy kütüğü kesin olarak bilinmemektedir.

Atlar 40-60 sene yaşar, bazı kısraklar 25 yaşına kadar doğurur. On bir ay gebe kalır ve genellikle bir yavru doğururlar. Yavrunun gözleri açık olarak doğar ve birkaç dakika sonra ayağa kalkarak annesini takibe başlar. Yük çekme ve taşıma atları, kalın bacaklı, iri cüsselidir. Binek ve yarış atları ince uzun bacaklıdır. Atlar arasında hased yok ise de, birbirlerine gıpta etmek huyları vardır. Bu da yarışta, hendek ve çit atlamada kendini gösterir. Birbirlerine imrenerek daha hızlı koşup öne geçmek isterler. Saatte 60-70 km hızla koşanları vardır. Atların tüy renkleri çeşitli olup, renklerine göre çeşitli isimler alırlar. En tanınmışları: Ak, akçıl, kır, al, alakı, geyik kırı, çil yeşil, al pekmez köpüğü, doru, hurma dorusu vs.'dir.

Erkek eşek ile kısrak eşleştirilirse katır elde edilir. Aygır (erkek at) ile dişi eşeğin birleşmesinden de barda denen katır çeşidi elde edilir. Her iki melez de üremezler. Katır, bardadan daha dayanıklıdır.

Arap atı: Çok dayanıklı mükemmel bir binek ve yarış atıdır. Arabistan'a geçen Orta Asya ve Anadolu Türk atlarından türemiştir. İngiliz atlarından daha dayanıklı olup, 24-28 saat hiç su içmeden yol alabilir.

İngiliz atı: İyi bir binek ve yarış atıdır. Özellikle yarış için yetiştirilir. Arab aygırı ile İngiliz yerli kısraklarının çiftleştirilmesinden türetilmiş bir soydur. Arab atından daha uzun bacaklıdır.

Midilli atı: Küçük, sakin ve dayanıklı bir at çeşididir. Keçi veya koç iriliğindedir. Çocuklar için iyi bir binek hayvanıdır. Hafif gezinti arabalarına koşulduğu gibi maden ocaklarında da istifade edilir. Shetland, İslanda ve Norveç midillileri meşhurdur.

At yetiştiriciliği: Asya, Avustralya ve Amerika'daki geniş bozkırlarda hala vahşi at sürüleri yaşamaktadır. Evcil atlar haralarda yetiştirilir. Ülkemizde ilk hara 1913'te Aziziye'de kuruldu. Türkiye'nin ilk modern harası ise 1924'te açılan Karacabey harasıdır.

AT MEYDANI;

On dokuzuncu asra kadar, bugünkü Sultanahmet Parkının bulunduğu alana verilen ad. Bizans döneminde burada bir hipodrom bulunuyor, araba ve at yarışları yapılıyordu. İstanbul'un fethinden sonra da ehemmiyetini koruyan at meydanı, at yarışları, cirit oyunları, sünnet düğünleri ve bayram şenliklerine sahne oldu. Çevrede İbrahim Paşa Sarayı, Sokullu Mehmed Paşa Konağı, Sultan Ahmed Camii gibi güzel eserler inşa edilerek meydana Osmanlı mührü vuruldu. Sultan Dördüncü Mehmed zamanında sipahilerle yeniçeriler arasında anlaşmazlık çıktı (1648). Yeniçeriler, Sultanahmed Camiini karargah yapan sipahileri dağıttı. At Meydanı Vak'ası adı verilen bu hadiseden sonra saray üzerinde ocak ağalarının tesirleri arttı. Daha sonra Meydan, Çınar Vak'ası ve Vak'a-i Hayriye hadiselerine sahne oldu. Sultan Abdülaziz zamanında park haline getirilen meydanda Dikilitaş, Burmalı (veya Yılanlı) Sütun ve Örme Sütun gibi Bizans kalıntısı tarihi eserler bırakıldı. İstanbul'da ilk yerli mallar sergisi 1863'te burada açıldı. İkinci Abdülhamid Hanı ziyarete gelen Alman İmparatoru Üçüncü Wilhelm tarafından burada bir çeşme yaptırıldı. Avrupa devletlerince teşvik edilen Yunanlıların İzmir'i işgali bu meydanda toplanan binlerce insan tarafından protesto edildi (1919). Bugün Sultanahmet Meydanı adı ile anılmaktadır.

AT YARIŞLARI;

Alm. *Pferderennen,* **Fr.** *Course de chevaux,* **İng.** *Horse-race.* Belli mesafelerde at ile yapılan yarış. Safkan atlarla yapılır. Mesafeler değişik olup düz arazide l000-1400-l600-2000-4800 metredir.

At yarışlarında iyi cins atlar kadar "Jokey" denen binicileri de önemlidir. Jokeyler, çocuk denecek yaşta binicilik eğitimine başlarlar. Ata, yarış esnasında güçlük vermemeleri için kilolarına çok dikkat edilir.

Vücud ağırlıklarının 50 kiloyu geçmemesi arzu edilir. Müsabakalarda özel bir elbise giyerler. Yarışta, elleri hariç, kamçı ve üzengilerini kullanabilirler.

Dörtnal koşusu düz arazide veya çit, hendek, toprak, duvar gibi engellerle kesilmiş bir pist üzerinde yapılır. Başka bir yarışma olan tırıs koşusunda at, gidişini hiç terk etmemek zorundadır. Aksi halde yarışı paralel bir pistte otomobille takib eden hakemler tarafından yarışma dışı bırakılır.

At yarışlarında başlama işareti özel tabanca ile hakem tarafından verilir. Yardımcılar tarafından bir hizaya dizilen atlar; önlerine gerilmiş olan lastik şerit kalkar kalkmaz veya içinde bekledikleri hücrelerin kapıları açılır açılmaz koşuya başlarlar.

Varışta hakemler atların birbirine bir baş, boyun veya bir at boyu farkıyla geçişlerini dürbünle gözlerler. Kazanan atı tesbit etmek için bazan fotoğraflara başvurmak gerekir. Zamanımızda elektronik cihazlarla yarış bitimleri gayet net olarak tesbit edilebilmektedir. Handikaplı koşularda atların taşıyacakları değişik ağırlıklar ve koşacakları farklı mesafeler, onların yaşını ve gücünü denkleştirmek imkanı verir.

Yarış sahası oval veya 2x600 m düz kenarlı ve yarı çapı 150 m olan bir elipstir. Koşu yeri genel olarak çimenlidir. Bitiş yerine yakın seyirciler için tribün ve saha vardır.

ATABEGLER;

Selçuklu Devletinde şehzadeleri eğitip yetiştiren ve zamanla devlet kuran yüksek rütbeli memurlar. “Atabeg” ünvanı ilk defa Selçuklularda kullanıldı ise de daha önceki Türk-İslam devletlerinde de bu vazifeyi gören memurlar vardı. Osmanlılarda ise şehzadeleri yetiştirmekle vazifeli kimselere lala denirdi (Bkz. Lala).

Türkler, neslin, devamını sağlayan çocuğa çok önem verdikleri gibi, onun terbiyesi ve yetişmesi hususunda da hassasiyet gösterirlerdi. Devletin devamının teminatı kabul ettikleri şehzadelere daha çok ehemmiyet verirlerdi. Bu düşünceler içinde olan Selçuklu hükümdarları, oğullarına, dini, milli, manevi ilimlerin yanında; idari, mali, askeri ve siyasi işleri öğretmek için ümeradan birini atabeg (atabey) ünvanıyla muallim tayin ederler ve istikbalin hükümdarlarını en iyi şekilde yetiştirmeye çalışırlardı. Atabegler, büyük işler başarmış, mühim vazifelerde bulunmuş, şahıslar arasından seçilirdi. Küçük şehzadelere vasi ve mürebbi olan ve doğrudan büyük sultana, yani Selçuklu Devletine bağlı bulunan bu atabegler, başında bulundukları idari sahada yarı müstakil bir hükümdar naibi durumundaydılar. İdari, mali ve askeri bütün selahiyetleri ellerinde bulunduran atabegler, şehzadenin sultan olma durumunda da, onun veziri, kumandan ve müşaviri olurlardı.

Devletin güçlü olduğu zamanlarda merkezi otoriteye bağlı ve faydalı olan atabegler, Sultan Melikşah’ın oğul ve torunları arasındaki otorite boşluğundan istifade ile idarelerindeki vilayetlerde, yaşları küçük şehzadeler adına değil kendi başlarına hareket ettiler. Bu şekilde bağımsızlıklarını ilan eden atabegler kendi aralarında da topraklarını genişletmek için mücadeleye giriştiler.

En meşhur Selçuklu atabegleri; Tug Tigin, İldeniz, İmadüddin Zengi, Muzafferüddin Salgur, Emir Sipehsalar, Gümüş Tigin Candar, Emir Atabeg Kara Sungur, Aksungur ve Anuş Tigin’dir. Bunlar arasında, elde ettikleri nüfuzlarından istifade ile devlet kuranlar oldu. Atabeylerin kurdukları devletler arasında en meşhurları: Dımaşk Atabegliği (Tuğtiginliler), Zengiler (Musul Atabegliği), İldenizliler, Salgurlular, Beğtiğinliler (Erbil Atabegliği)dir (Bkz. İlgili maddeler).

ATAİ (NEV’İZADE);

On yedinci yüzyıl Osmanlı şairi, tarihçi ve Hanefi mezhebi fıkıh alimi. 1583 senesinde İstanbul’da doğdu. Adı Ataullah olup, Nev’i diye meşhur Yahya bin Pir Ali bin Nasuh’un oğludur. Bu sebepten Nev’izade diye tanınmıştır.

Atai, küçük yaşta ilim tahsiline başlayıp, ilk tahsilini babasından aldı. Sonra, Kafzade Feyzullah Efendiden ilim öğrendi. Ahizade Abdülhalim Efendiden akli ve nakli ilimleri tahsil edip, yüksek ilmi dereceye yükseldi. 1605 senesinde İstanbul Canbaziye Medresesi müderrisliğine tayin edildi. 1608 senesinde müderrislikten ayrılıp kadılık mesleğini seçti ve Lofça’ya kadı tayin edildi. 1610 senesinden sonra sıra ile; Babaeski, Varna, Rusçuk, Silistre, Tekfur Dağı, Hezargrand, Tırnova, Tırhala, Manastır ve Üsküp kadılıklarında bulundu. 1634 senesinde kadılıktan alınınca İstanbul’a döndü. 1635 (H. 1044) senesinde İstanbul’da vefat etti. Şeyh Vefa Tekkesi bahçesinde, babasının yanına defnedildi.

Nev’izade Ataullah Efendi, alim ve fazıl bir zat olup, evliyanın büyüklerinden Üsküdar’da medfun Aziz Mahmud Hüdayi’den manevi feyz aldı. Güler yüzlü hoş sohbetti. Kadılık yaptığı sürede doğruluktan, adaletten ayrılmadı.

Fıkıh ve tarih ilminde mütehassıstı. Şiir de yazan Atai, bilhassa Fuzuli ve Baki’nin tesiri altındadır. Mesnevi sahasında bir hamse meydana getirmişse de şiir dili oldukça ağırdır. Birçok kıymetli eserleri

vardır. Eserlerinin bazıları şunlardır:

1. Hadaik-ül-Hakayık fi Tekmilet-iş Şakayık: Eserlerinin en önemlisi ve en meşhur olanıdır. Kanuni Sultan Süleyman Handan yaşadığı zamana kadar yetişen ulema ve meşayihin hal tercümelerini anlatır.

2. El-Kavl-ül-Hasen fi Cevab-il Kavl li-Men: Fıkıh kitabı olup, Arabidir.

3- Divan: Yahya Efendiye ithaf etmiş olduğu bu eserinde, kaside, gazel ve diğer nazım türlerinde şiirleri vardır.

Mesnevi sahasında ise:

1) Alemnüma (Saki-name), 2) Nefhatü'l Ezhar, 3) Sohbet-ül-Ebkar, 4) Heft Han, 5) Hilyet-ül-Efkar adında beş eseri vardır ve bunlar bir hamse meydana getirirler.

ATARDAMAR SERTLİĞİ;

Alm. *Erterien verkalkung (f),* **Fr.** *Arteriosclerose,* **İng.** *Arteriosclerosis, atherosclerosis.* Atardamarların iç yüzlerinde yağ ve diğer bazı maddelerin birikimine bağlı olarak meydana gelen ve vücuttaki bütün damarları ilgilendiren bir damar rahatsızlığı.

Önce kalbe yakın büyük atardamarlardan başlar ve zamanla diğer damarlar da hastalığa iştirak eder. Kalbi besleyen damarların (koronerlerin) ileri derecede daralmasıyla kalp şikayetleri başlar ve tedavi cihetine gidilmezse, tıkanma ile enfarktüs krizi meydana gelir ve umumiyetle birinci veya ikinci krizde ölüme sebeb olur.

Amerika Birleşik Devletlerinde her yıl yarım milyondan fazla ölümün sebebini koroner atherosklerozun teşkil etmesi sebebiyle, üzerinde oldukça çalışılan bir konudur. Bu, bütün ölümlerin % 33'üne karşılık gelir. Avrupa memleketlerinde de ölümün ilk sebepleri arasındadır. Türkiye'de, kesin istatistikler olmamakla birlikte, orta derecede bir sebeb olarak kabul edilmektedir. Gelişmişlik derecesi arttıkça, bu sebeb ilk sıralara tırmanmaktadır.

Damar sertliği sadece kalp damarlarını değil, beyin, böbrek ve çevre damarlarını da ilgilendirir. Beyin damarlarının kireçlenmesine bağlı ölümler yine ABD'de kalp hastalıkları ve kanserden sonra üçüncü sırayı alır. Enfarktüs vak'alarının % 100'ünde beyin kanamaları ve şeker hastalığı vak'alarının ise % 50'sinde ölüm sebebi damar sertliğidir.

Damar duvarlarında çeşitli faktörlerin tesiriyle bir zedelenme meydana gelir. Normalde damar duvarına yapışmayan trombositler bu zedelenmiş bölgelerde kümeler yaparlar. Her yapışan trombosit bir çok müessir madde ifraz eder ve damar duvarındaki kas liflerinin çoğalmasına sebeb olur. Bu bölgelere kolesterol, fibrin ve kalsiyum birikmesiyle damar ileri derecede daralır. Daha ileri safhalarda damarın tamamen tıkanmasıyla, damarın beslendiği bölge kansız kalır ve bu durum organına göre belirti verir. Kalpte, göğüs ağrısından şoka kadar giden kalp bozuklukları olur ve gecikilen vak'aların yarısında, canlı ilk bir saat içinde ölür. Beyinde olursa çeşitli felçler ortaya çıkar. İlk krizlerden sonra bu hastaların çok dikkatli takipleri gerekir.

Mikroskop altında bakılırsa aterom (damar sertliği) plaklarındaki kolesterin ile birlikte bağ dokusu ve kireç birikimi görülebilir. İnsan vücudu bir çok hayvanlardan farklı olarak kolestrini (kolesterol) bulamazsa kendisi üretir. Çünkü cinsiyet hormanları dahil bir çok mühim maddeye yapıtaşı teşkil eder. Bu yüzden damar sertliğinde sadece kolesterini suçlu tutmak uygun değildir. Esasen bilim adamları arasında damar sertliği mekanizması sebepleri arasında görüş birliğine varılmamıştır. Karaciğerde sentez edilen safra asidi ve safra boyaları serbest kolesterin haline döner. Esterleşen kolesterinin toplam kolesterine oranı normalde % 70'dir. Bu nisbetin azalması karaciğer kifayetsizliğini gösterir ki damar sertliğinde rol oynar.

Karaciğerde yağ toplanmasını azaltan ve yağları karaciğerden atan maddelere lipotropik maddeler denir. Kolin, Netiyonin, inositol ve B_{12} vitamini bunlardan olup fosfolipid metabolizmasını düzenler. Bu maddelerin de değişmeleri bozulunca, kolesterin seviyesi yükselir. Yağ ve kolesterin muhtevası ve damar sertliğine etkisi en çok olan madde domuz etidir.

Yapılan araştırmalar insanların tamamına yakın kısmının, damar sertliğinin ilk safhalarını geçirdiklerini göstermiştir. Üç yaşından büyüklerin hepsinde aortta bu tip bir bozukluğun mevcut olduğu; 20 yaşından büyüklerin hepsinde ise koroner damarlarda bu bozukluğun bulunduğu anlaşılmıştır. Damar genişliğinin yüzde sekseni kapanmadan genellikle belirti ortaya çıkmaz. Belirti çıkması umumiyetle kırk yaşından sonradır.

Damar sertliğini kolaylaştıran faktörler (Risk faktörleri):

1. Hiperlipidemi: Kanda yağ miktarının fazla olmasıdır. Burada suçlanan yağlı madde kolesteroldür. Normalde 100 milimetre kanda 230-250 mg kolesterol bulunur. Bunun 250 miligramı aşması tehlikeli addedilerek kontrol altına alınır.

2. Yüksek tansiyon,

3. Şeker hastalığı,

4. Sigara içmek,

5. Şişmanlık,

6. Hipotiroidili guatr.

Bunlar tesirleri oldukça fazla olan risk faktörleridir. Erkeklerde damar sertliği kadınlardan üç misli fazladır. A grubu kana sahip olanlar diğerlerinden daha çok risk altındadırlar. Hareketsiz kişiler hareketlilerden daha çok hastalığa tutulurlar. Hamileliklerinde preeklampsi denilen rahatsızlığı geçiren kadınlar daha risklidirler.

Tedavi

1. Kan kolesterolü yüksek olan bir şahıs, doktor kontrolü altında tutulmalıdır. Önce yukarıdaki hastalıkların mevcud olup olmadığı araştırılır; varsa tedavi edilir.

2. Kolesterol düşürücü perhiz yapılır. Bunun için margarin ve hayvani yağları kesin olarak yememelidir. Mesela, yumurta sarısı, süt, beyaz peynir, kaymak, tereyağı, beyin, iç organ etleri, havyar, çikolata, ceviz, fındık, badem, hurma vb. yasaktır. Sıvı nebati yağ kullanılmalıdır. Ayçiçek yağı, mısır yağı, pamuk yağı, soya yağı gibi. Bu yağların hidrojenizasyon yolu ile elde edilen margarinleri, yüksek sıcakta hidrojenlendirildiklerinden vücud ısısında kafi miktarda moleküllere ayrılamazlar. Küçük zerrecikler halinde kanda dolaşırlar. Bu ise damar sertliği için çok uygun bir zemin teşkil eder. Bu hususta kaydedilmesi zaruri olan bir bilgi vardır. Dünyaca meşhur bazı tıp mecmualarında, az miktardaki alkolün damar sertliğini önleyebileceği ileri sürülmüştür. Fakat şimdiye kadar hiçbir araştırmada, alkolün damar sertliğini önleyici olduğu tesbit edilememiştir. Çünkü kolesterol seviyesindeki artış, damar sertliğinin anahtar mekanizması değildir. Öyle olmuş olsaydı alkolün bu hastalığı önlemesi gerekirdi. Kısacası, damar sertliğinin mekanizması hakkında son söz söylenmeden yetersiz araştırma neticelerine göre kesin gibi konuşanlar ilme aykırı bir davranış içindedirler. Alkol direkt olarak karaciğerde yağ metabolizmasını bozarak çeşitli hastalıklara sebeb olmaktadır. Çeşitli düşüncelerle alkolü tavsiye edenlere kesinlikle güvenmemelidir. Nazari küçük faydaları vardır iddialarına güvenerek vücudu tamamen harap eden alkolü kullanmamalı, çok daha tehlikeli hastalıklara tutulmamalıdır.

ATARDAMARLAR;

Alm. *Arterie, Schlagadez,* **Fr.** *Artere, aorte,* **İng.** *Artery.* Kalpten pompalanan kanı, vücudun organ ve dokularına dağıtılan kan damarları. Atardamarlar, dolaşım sisteminin başlıca elemanlarındandır. İnsanlarda dolaşım sistemi, bir büyük bir de küçük dolaşım olmak üzere iki kısımda mütalaa edilir.

Büyük dolaşım sistemi, temizlenmiş kanı çeşitli organ ve dokulara götürür; kirlenmiş kanı tekrar kalbe getirir. Küçük dolaşım sistemi ise, kalbe gelen kirli kanı akciğere götürüp, orada temizlenen kanı kalbe getirmektedir. Kalb her iki dolaşım sistemi için pompa vazifesi görür.

Kalbin sağ karıncığından akciğerlere, sol karıncığından da vücudun diğer bölgelerine ve organlarına kan götüren damarlara atardamar, aynı yerlerden ters yönde ve kalbin sağ ve sol kulakçığına kan getiren damarlara ise toplardamar denir. Büyük dolaşım sisteminde, dokularda atardamarlar ile toplardamarlar arasında, kılcal damarlar denilen gözle görülemeyecek incelikte damarlar bulunur. Kan ile doku arasındaki madde alış verişi kılcal damarlar bölgesinde olur.

Büyük dolaşım sisteminin en büyük atardamarı Aort atardamarı (yani ana atardamardır). Aort, kalbin sol karıncığından çıkar. Küçük dolaşım sisteminin en büyük atardamarı ise akciğer atardamarıdır. Akciğer atardamarı kalbin sağ karıncığından çıkar.

Atardamarlar genellikle vücudun derin kısımlarında bulunurlar. Bu yaradılış özelliği, insanı birçok kazada kan kaybından korumaktadır. Çünkü, atardamarlarda kan basıncı yüksek olduğundan yaralanmalarda tazyikli, yani fışkırır tarzda kan akar, dolayısıyla zor pıhtılaşma olur. Pıhtılaşmanın kolay olması için kanın durgun olması mühim bir faktördür. Genel tababette ölçülen (tansiyon yükselmesi, düşmesi vs. olarak nitelendirilen) kan basıncı da atardamar basıncıdır. Aorttaki basınç ince atardamarlardakinden daha fazladır. En büyük atardamarlarda kapakçıklar vardır. Atardamarlar, gevşeyip kasılma kabiliyetindeki düz kaslardan yapılıdır. Kesilen bir atardamardan akan kan, parlak kırmızı renktedir ve kalbin her atımına uyarak kesik kesik akar. Toplardamarlar ise deriye yakın

yerlerden seyreder. Kesilen toplardamardan akan kan, koyu kırmızı renkte olup, akışı devamlılık gösterir.

Bütün dillerde atardamarlara, bulunduğu bölge ve organa göre isim verilmiştir. İstisnai olarak bazı atardamarların devamına, sanki başka bir atardamarmış gibi isim verildiği de olmuştur.

ATASÖZLERİ;

Alm. *Sprichwort,* **Fr.** *Proverbe,* **İng.** *Proverb.* Yüzyıllarca süren bir zaman dilimi içinde, tecrübeler sonucunda çeşitli sebeplerle söylenerek, sayısız hikmetleri küçük ve kısa sözler haline getiren, dedelerden torunlara kalan ibretli, özlü ve kısa sözler.

Atasözleri, herhangi bir olay ve konu karşısında bazı ortak düşünceleri, tecrübeleri, tenkitleri, teklifleri, nasihatleri vb. ifade için kullanılırlar. Bunlar bir toplumun meydana getirdiği ortaklaşa değerlerdir. Türk folklörü içinde atasözlerinin büyük bir yeri vardır. Milletimiz, atasözü yönünden zengin bir kaynağa sahiptir. Birbirinden güzel ve manalı sayısız atasözümüz vardır. Bu sözlerin derlenip toparlanması ve yazıya geçirilmesi çok büyük dikkat ve incelik ister. Araştırmacılar, konuyla ilgili çalışmalar yapmakta ve kıymetli eserler hazırlamaktadırlar.

Atalarsözüne eskiden, "darb-ı mesel", yahut kısaca "mesel" denilirdi. Sonraları bu ifade "Atasözü" şeklinde klişeleşti. Türk atasözleri ilk defa Kaşgarlı Mahmud'un **Divanü Lügat-it-Türk** isimli eserinde derlenip toplanmış ve pekçok atasözü bir araya getirilmiştir.

Her milletin kendine has atasözleri vardır. Bunlar o milletin inanç, kültür ve medeniyetlerinin tesiri altında şekillenmişlerdir. İfade ettiği mana genellikle söylenen kelimelerin anlamlarında aranmaz. Bu sözler herhangi bir konu ile ilgili çok geniş bir düşünce ve fikir atmosferi doğuran, ince, zarif ve nükteli ifadelerdir. "Ağaç yaş iken eğilir" sözü; aslında terbiye ve eğitimin küçük yaşlarda başlaması gerektiğini, huy ve alışkanlıkların insan hayatında henüz çocukken şekillenmeye başladığını ifade eder.

Diğer atasözleri de böyledir. Atasözleri ile deyimler ve kelam-ı kibar (büyüklerin sözleri) birbirine karıştırılmamalıdır. Atasözleri bir hüküm ifade eden ve toplumun ortaklaşa meydana getirdiği sözlerdir. Kelam-ı kibar ise, büyükler tarafından söylenip, söyleyeni belirli, eğitici ve öğretici, doğru yolu gösterici sözlerdir. Bunlara vecize de denir.

Atasözleri, daima doğru yol göstererek, öğüt ve nasihat verir. İnsanları, günaha, isyana, hırsızlığa ve kötülüğü davet ve teşvik edici sözler, umumiyetle bazı düşman güçler tarafından söylenilmiş ve kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Bunlar bir müddet için kullanılsalar da neticede unutulup giderler. Mesela "Devlet malı deniz, yemeyen domuz." "Akçası ak olanın bakma yüzünün karasına.", "Erliğin onda dokuzu kaçmaktır.", "Pire itte bit yiğitte bulunur." gibi uydurma ve zararlı sözler böyledir.

Çoğu atasözlerinin mutlaka bir "dar" bir de "mecazlı" manaları vardır. Dar anlam, çürütülmez bir gerçeğe, bir deneye dayanır. Mecazlı anlam ise, onlara eski-yeni, her meseleye uyabilen bir yorum ve izah alanı sağlar. Atasözleri uslup yönünden; dili sade ve güzel kullanışın en az kelime ile en geniş manaları ifade edişin birer şaheseridir. Bunlarda yersiz ve gereksiz kelime bulunmaz.

Türk atasözlerinde divanlar, mesneviler ile nasihat eserlerinde çok rastlanır. Ayrıca başlı başına atasözlerine yer veren eserler de vardır. Yazmaların dışında; Şinasi'nin **Durub-i Emsal-i Osmaniye,** Ahmed Vefik Paşanın **Müntehabat-ı Durub-i Emsal,** Ahmet Midhat Efendinin **Türki Durub-i Emsal** gibi eserler son devirde ortaya konmuştur.

ATASÖZLERİ

A

- Aptal düğünden, çocuk oyundan usanmaz.
- Açа dokuz yorgan örtmüşler, yine uyuyamamış.
- Acıkan doymam, susayan kanmam sanır.
- Acındırırsan arsız olur; acıktırırsan hırsız olur.
- Aç gözünü, açarlar gözünü.
- Açın gözü ekmek teknesinde olur.
- Açlık ile tokluğun arası yarım yufka.
- Aç tavuk kendini buğday (arpa) ambarında sanır.
- Adam adama yük değil, can gövdeye mülk değil.

- Adam adamdan korkmaz; utanır (hatır sayar).
- Adam adamdır, olmazsa da pulu (parası); eşek eşektir, olmazsa da çulu.
- Adam adamı bir kere aldatır.
- Adam ahbabından (dostlarından) bellidir.
- Adamak kolay, ödemek güçtür.
- Adamın eti yenmez, derisi giyilmez, tatlı dilden başka nesi var.
- Adam kıymetini adam bilir.
- Ağaca dayanma kurur, insana dayanma ölür.
- Ağacı kurt, insanı dert yer.
- Ağacın meyvesi olunca başını aşağı salar.
- Ağaç yaş iken eğilir.
- Ağaran baş, ağlayan göz gizlenmez.
- Ağır taş yerinden oynamaz.
- Ahmağa yüz, aptala söz vermeye gelmez.
- Ahmak (şaşkın) misafir ev sahibini ağırlar.
- Akacak kan damarda durmaz.
- Ak akçe kara gün içindir.
- Akıllı düşman akılsız dosttan hayırlıdır.
- Akılsız başın zahmetini ayaklar çeker.
- Akıl (akıllı) isen açma sırrını dostuna; dostunun dostu vardır, o da söyler dostuna.
- Ak koyunun kara kuzusu da olur.
- Akşamın hayrından sabahın şerri yeğdir.
- Alçak yerde tepecik kendini dağ sanır.
- Alet iş görür, el övünür.
- Allah gümüş kapıyı kaparsa altın kapıyı açar.
- Allah kulundan geçmez.
- Allah sabırlı kulunu sever.
- Allah sevdiğine dert verir.
- Al malın iyisini çekme kaygısını.
- Alma mazlumun ahını, çıkar aheste aheste.
- Altın ateşte, insan mihnette belli olur.
- Altın eşik gümüş eşiğe muhtaç olur.
- Altının kıymetini sarraf bilir.
- Altın leğenin kan kusana ne faydası var.
- Altı olur, yedi olur, hep Allah'ın dediği olur.
- Aman diyene kılıç kalkmaz.
- Anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az.
- Araba devrilince yol gösteren çok olur.
- Arabanın arka tekerleği öndekinin izine basar.
- Arayan Mevlasını da bulur belasını da.
- Arı bal alacak çiçeği bilir.

- Arefe günü yalan söyleyenin, bayram günü yüzü kara çıkar.
- Arpa eken buğday biçmez.
- Arsızın yüzüne tükürmüşler; “Yağmur yağıyor!” demiş.
- Aslını saklayan (inkar eden) haramzadedir.
- Aşıka Bağdat ırak gelmez.
- Aşını, eşini, işini bil.
- Ata dostu oğula mirastır.
- Atasını (büyüğünü) tanımayan, Allah’ını tanımaz.
- At bulunur meydan bulunmaz,meydan bulunur at bulunmaz.
- Ateş olmayan yerden duman çıkmaz.
- Atılan ok geri dönmez.
- At ölür meydan (nalı) kalır, yiğit ölür şanı (namı) kalır.
- Ava gelmez kuş olmaz, başa gelmez iş olmaz.
- Avradı eri, peyniri deri saklar.
- Avrat var ev yapar, avrat var ev yıkar.
- Ayağını yorganına göre uzat.
- Ayıpsız yar arayan (dost isteyen), yarsız (dostsuz) kalır.
- Aza kanaat etmeyen çoğu hiç bulamaz.
- Azıcık aşım, kaygısız (ağrısız, kavgasız) başım.
- Azıksız yola çıkanın iki gözü el (yabancı) torbasında kalır.
- Az veren candan, çok veren maldan.
- Az yiyen az uyur, çok yiyen güç uyur.

B

- Bağa bak üzüm olsun, yemeye yüzün olsun.
- Bakarsan bağ, bakmazsan dağ olur.
- Bakmakla usta olunsa (öğrenilse) köpekler (kediler) kasap olurdu (kasaplığı öğrenirdi).
- Balık baştan kokar.
- Balım olsun, sinek Bağdat’tan gelir.
- Balı, parmağı uzun olan yememiş (yemez), kısmeti olan yemiş (yer).
- Barutla ateş, bir yerde durmaz (olmaz).
- Başa gelen çekilir.
- Başını acemi berbere teslim eden, pamuğunu cebinden eksik etmez (etmesin).
- Baş yastığı baş derdini bilmez.
- Bez alırsan Musul’dan, kız alırsan asilden.
- Bıçak yarası unutulur ama, dil yarası unutulmaz.
- Bilmemek ayıp değil, sormamak ayıp.
- Bin dost az, bir düşman çok.
- Bin nasihattan bir müsibet yeğdir.
- Bir baş soğan bir kazanı kokutur.
- Bir elin nesi var, iki elin sesi var.
- Bir elinin verdiğini öbür elin duymasın.

- Bir fincan (acı) kahvenin kırk yıl hatırı (hakkı) vardır.
- Bir korkak bir orduyu bozar.
- Bir kötünün yedi mahalleye zararı vardır.
- Bir selam bir hatır yapar.
- Bol bol yiyen, bel bel bakar.
- Bugünkü (akşamın) işini yarına (sabaha) koyma (bırakma).
- Buğday ekmeğin yoksa, buğday (tatlı, faideli) dilin de mi yok?
- Bülbülü altın kafese koymuşlar “ah vatanım” demiş.
- Bülbülün çektiği dili belasıdır.
- Büyük lokma ye, büyük söyleme.

C

-Cahile söz (laf) anlatmak, deveye hendek atlatmaktan güçtür.
-Cahilin dostluğundan, alimin düşmanlığı yeğdir.
- Cefayı çekmeyen safanın kadrini bilmez.
- Cömert derler maldan ederler, yiğit derler candan ederler.

Ç

- Çağrılan yere erinme, çağrılmayan yere görünme.
- Çağrılmayan yere çörekçi ile börekçi gider.
- Çanağa ne doğrarsan kaşığında o çıkar.
- Çirkefe taş atma, üstüne sıçrar.
- Çobansız koyunu kurt kapar.
- Çok konuşan çok yanılır.
- Çok koşan çabuk yorulur.
- Çok söyleme arsız edersin, aç bırakma (parasız koyma, çok saklama) hırsız edersin.

D

- Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur. Dağ dağ üstüne olur, ev ev üstüne olmaz.
- Damlaya damlaya göl olur, (aka aka sel olur.)
- Danışan dağı aşmış, danışmayan düz yoldan şaşmış.
- Davulun sesi uzaktan hoş gelir.
- Demir nemden, insan gamdan çürür.
- Demir tavında dövülür, (demiri tavında dövmeli).
- Denizdeki balığın pazarlığı olmaz (bini bir paraya).
- Deveye bindikten sonra çalı ardına gizlenmek olmaz.
- Deveyi yardan uçuran bir tutam ottur.
- Dikensiz gül olmaz (Gül dikensiz olmaz).
- Doğru (hak) söz (ağıdan) acıdır.
- Dost acı söyler.
- Dost kara günde belli olur.
- Dost yüzünden, düşman gözünden bellidir.
- Dünya malı dünyada kalır.
- Dünya ölümlü, gün akşamlı.

- Düşmanın karınca ise de hor bakma (küçük görme).
- Debbağa sorarsan dünyada fena koku olmaz.
- Debbağ sevmediği deriyi yerden yere çarpar.

E

- Edebi edepsizden öğren.
- El için kuyu kazan evvela kendi düşer.
- El yarası onulur dil yarası onulmaz.
- El yumruğu yemeyen kendi yumruğunu batman taşı sanır.
- Emanete hıyanet olmaz
- Eşeğin kuyruğunu kalabalıkta kesme, kimi uzun der kimi kısa.
- Et tırnaktan ayrılmaz.
- Evlenenle ev yapanın Allah yardımcısıdır.

F

- Fakirlik ayıp değil, tembellik ayıptır.
- Fırsat her zaman ele geçmez.

G

- Garibe bir selam, bin altına değer.
- Garip kuşun yuvasını Allah yapar.
- Gel demesi kolay ama git demesi güçtür.
- Gençliğin kıymeti ihtiyarlıkta bilinir.
- Gönül bir sırça saraydır, kırılırsa yapılmaz.
- Gönülsüz yenen aş, ya karın ağırtır ya baş.
- Gözü tanede olan kuşun ayağı tuzaktan kurtulmaz.
- Gülme komşuna gelir başına.
- Gülü seven dikenine katlanır.
- Gün doğmadan neler doğar.
- Güneş balçıkla sıvanmaz.
- Güvenme varlığa düşersin darlığa.

H

- Hak yerde kalmaz.
- Hak yerini bulur.
- Hamama giren terler.
- Haramzade pazar bozar, helalzade pazar yapar.
- Hatasız kul olmaz.
- Hayvan yularından, insan sözünden tutulur.
- Hazıra dağlar dayanmaz.
- Her ağaçtan kaşık olmaz.
- Her deliğe elini sokma, ya yılan çıkar ya çiyan.
- Her şey incelikten, insan kabalıktan kırılır.
- Her şeyin yenisi, dostun eskisi makbuldür.
- Her yiğidin gönlünde bir arslan yatar.

- Hile ile iş gören, mihnet ile can verir.
- Horoz ölür, gözü çöplükte kalır.

I

- Isıracak it dişini göstermez.

İ

- İğneyi kendine çuvaldızı ele batır.
- İki karpuz bir koltuğa sığmaz.
- İki testi tokuşunca, biri elbet kırılır.
- İnsan kıymetini insan bilir.
- İsin yanına varan is, misin yanına varan mis kokar.
- İstediğini söyleyen, istemediğini işitir.
- İş amana binince kavga uzamaz.
- İşleyen demir pas tutmaz. (paslanmaz, ışıldar.)
- İyi evlat babayı vezir, kötü evlat rezil eder.
- İyiliğe iyilik her kişinin karı, kötülüğe iyilik er kişinin karı.
- İyilik eden iyilik bulur.
- İyi olacak hastanın hekim ayağına gelir.

K

- Kabahat samur kürk olsa kimse sırtına (üstüne) almaz.
- Kalemin yaptığını kılıç yapmaz.
- Kaçan balık büyük olur.
- Kalp kalbe karşıdır.
- Kanaat gibi devlet olmaz.
- Kara (kötü) haber tez duyulur.
- Karga yavrusuna bakmış, “benim ak pak evladım” demiş.
- Karıncadan ibret al, yazdan kışı hazırla.
- Kaza, geliyorum demez.
- Kediyi sıkıştırırsan üstüne atılır.
- Kel ölür, sırma saçlı olur; kör ölür, badem gözlü olur.
- Kem söz, kalp akçe sahibinindir.
- Kendi düşen ağlamaz.
- Keseye danış pazarlığa sonra giriş.
- Keskin sirke küpüne zarar (dır).
- Kırkından sonra azanı teneşir paklar (çare bulunmaz.)
- Kısmetinde ne varsa kaşığında o çıkar.
- Kısmet ise gelir Hint’ten, Yemen’den, kısmet değilse ne gelir elden.
- Kızını dövmeyen, dizini döver.
- Kimse kimsenin çukurunu dolduramaz.
- Kimse kimsenin kısmetini yemez.
- Kimsenin ahı kimsede kalmaz.
- Kişinin kendine ettiğini kimse (alem bir yere gelse) edemez.

-Korkunun ecele faydası yoktur.
- Kul sıkılmayınca (bunalmadıkça) Hızır yetişmez.
- Kurcalama sivilceyi çıban edersin.
- Kurtla koyun, kılıçla oyun olmaz.
- Kurunun yanında yaş da yanar.
- Kusursuz dost arayan dostsuz kalır.
- Kusursuz güzel olmaz.

L

- Lafla peynir gemisi yürümez.
- Lafla pilav pişerse deniz kadar yağı benden.
- Laf torbaya girmez.
- Latife latif gerek.
- Lokma çiğnenmeden yutulmaz.

M

- Mahkeme kadıya mülk değildir (olmaz).
- Mal adama hem dost hem düşmandır.
- Maşa varken elini ateşe sokma.
- Merdiven ayak ayak (basamak basamak) çıkılır.
- Mermer iyi taştan, iyilik iki baştan.
- Mezar taşı ile övünülmez.
- Misafir kısmeti ile gelir.
- Misafir umduğunu değil bulduğunu yer.
- Misk yerini belli eder.
- Mürüvvette endaze (ölçü) olmaz.

N

- Ne ekersen onu biçersin.
- Ne oldum dememeli, ne olacağım demeli.
- Nerde birlik, orda dirlik.
- Nerde hareket, orda bereket.
- Ne verirsen elinle o gider seninle.
- Nikahta keramet vardır.

O

- Olacakla öleceğe çare bulunmaz.
- Otuz iki dişten çıkan otuz iki mahalleye yayılır.

Ö

- Öfkeyle kalkan zararla oturur.
- Ölüm ile öç alınmaz.

P

- Pekmezi küpten, kadını kökten al.

R

- Rahat ararsan, mezarda.

S

- Sabreden derviş, muradına ermiş.
- Sabreyle işine, hayır gelsin başına.
- Sabrın sonu selamettir.
- Sadık dost akrabadan yeğdir.
- Sağ elinin verdiğini sol elin görmesin.
- Sağlam baş yastık istemez.
- Sağlık varlıktan yeğdir.
- Sakla samanı gelir zamanı.
- Sanat, altın bileziktir.
- Sanatı ustadan görmeyen öğrenmez.
- Sarmısağı gelin etmişler, kırk gün kokusu çıkmamış.
- Sebepsiz ölüm olmaz.
- Sen ağa ben ağa, bu ineği kim sağa?
- Sırça evde (köşkte) oturan, komşusuna taş atmamalı.
- Sinek küçüktür ama mide bulandırır.
- Soğanın acısını yiyen bilmez, doğrayan bilir.
- Soran yanılmamış.
- Sora sora Mekke (Kabe) bulunur.
- Söz yaş deriye benzer, nereye çekersen oraya gider.
- Su uyur, düşman uyumaz.
- Sükut ikrardan gelir (sayılır).
- Sürüden ayrılanı kurt kapar.
- Sütten ağzı yanan, yoğurdu üfleyerek yer.

Ş

- Şeriatın kestiği parmak acımaz.
- Şeytanın dostluğu darağacına kadardır.

T

- Taş düştüğü yerde ağırdır (taş yerinde ağırdır).
- Taşıma su ile değirmen dönmez.
- Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.
- Tatsız aşa tuz neylesin, akılsız başa söz neylesin.
- Tavşan dağa küsmüş, dağın haberi olmamış.
- Tek kanatlı kuş uçmaz.
- Tekkeyi bekleyen çorbayı içer.
- Tembele dediler “kapını ört”; dedi, “yel eser örter.”
- Tembele iş buyur, sana akıl öğretsin.
- Teyze, ana yarısıdır.
- Tilkinin dönüp geleceği yer kürkçü dükkanıdır.
- Tok acın halinden bilmez (ne bilir).
- Topalla gezen aksamak öğrenir.

U

- Ucuzdur vardır illeti; pahalıdır vardır hikmeti.
- Ummadığın taş baş yarar.

Ü

- Üzüm üzüme baka baka kararır.

V

- Vasiyet ölüm getirmez.
- Vermeyince Mabud, neylesin Sultan Mahmud.

Y

- Yalancının evi yanmış kimse inanmamış.
- Yalancının mumu yatsıya kadar yanar.
- Yalnız kalanı kurt yer.
- Yalnız taş, duvar olmaz.
- Yanlış hesap Bağdat'tan döner.
- Yarım hekim candan, yarım hoca dinden eder.
- Yatan ölmez, eceli yeten ölür.
- Yaya gözü ile at, bekar gözü ile avrat alınmaz.
- Yer damar damar, insan soy soy.
- Yere düşmekle cevher sakıt olmaz kadr u kıymetten.
- Yılanın başı küçükken ezilir.
- Yiğit meydanda belli olur.
- Yolcu yolunda gerek.
- Yol yürümekle, borç ödemekle tükenir.
- Yularsız ata binilmez.

Z

- Zararın neresinden dönülürse kardır.
- Zorla güzellik olmaz.

ATAŞE;

Alm. *Attachc Attache,* **Fr.** *Attache,* **İng.** *Attache.* Bir devletin başka bir devlette temsilcisi olan elçiliklerine müşavir olarak tayin ettiği görevli memur. Görevlendirme durumlarına göre, askeri ateşe, ticaret, basın ve kültür ataşesi gibi isim alırlar.

Askeri ataşe: Elçiliğin askeri konulardaki müşaviridir. Silahlı Kuvvetleri yabancı ülkelerde temsil etmek üzere kara, hava, deniz subaylarından seçilerek görevlendirilir. Bu şahıslar, savaş anında müttefik ülkedeki harekatı takib ederler. Barış anında o devletlerle yapılacak andlaşmalar, silah mübadelesi ve diğer konularda müşavirlik yaparlar.

Ticaret ataşesi: Bulunduğu ülke ile kendi memleketi arasında ticari münasebetleri geliştiren, bu konuda anlaşmaların yapılabilmesi için gerekli çalışmalarda bulunan elçilik görevlisi.

Basın ataşesi: Radyo ve televizyon, haber alma, basın, film konularında uzmanlaşan personelden teşkil edilen ve bu dalda müşavirlik yapan elçilik görevlisi.

Kültür ataşesi: Bulunduğu ülke ile kültürel bağlar kuran, bu hususta yeni çalışmalar yapan, kültür mübadelesi için gerekli hazırlıklarda bulunan memur.

ATATÜRK;

Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı. 1881 senesinde Selanik'te bugün müze haline getirilen evde dünyaya geldi.

Babası Ali Rıza Bey, annesi Zübeyde Hanımdır. İlköğrenimine Selanik'te Fatma Hanım Mahalle Mektebinde, sonra da 6 yaşında Şemsi Efendi İlkokulunda başladı. Babası Selanik'te Asakir-i Milliye Taburunda mülazım olarak (1876) çalışıp, bilahare Evkaf katipliğinde rüsumat memurluğu yaptı. Daha sonra bu vazifeden ayrılarak kereste ticareti ile uğraştı.

Mustafa Kemal, babasını çocuk yaşta kaybedince, annesi ve kızkardeşi ile birlikte bir ara çiftlikte kahyalık yapan dayısının yanına gitti. Sonra annesi onu Selanik'te bulunan kızkardeşinin yanına göndererek Selanik Mülkiye İdadisine yazdırdı. Kısa bir müddet sonra büyük annesi onu okuldan ayırdı. Ancak gizlice Selanik Askeri Rüşdiye imtihanlarına girip kazanması ile askeri meslek hayatı başladı. Mustafa isimli matematik öğretmeni 1893'te başarısı sebebiyle; "Bundan sonra senin ismin Mustafa Kemal olsun." dedi. Bu isim kendisi, öğretmenleri ve öğrenciler tarafından benimsendi.

Selanik Askeri Rüşdiyesini bitiren Mustafa Kemal, daha sonra Manastır Askeri İdadisi (Lisesi)nden mezun oldu. Bu arada tatillerde Frerler'de (Fransız okulu) Fransızcasını ilerletti. 13 Mart 1899'da İstanbul Harp Okuluna girdi. Meslek dersleri yanında, lisan ve kültürünü geliştirmeye başladı. Geleceğe dönük hayalleri, yapmayı tasarladığı devrimlerin fikri temeli daha Harbiye'deyken filizlendi.

1902'de Harbiye'den mezun olup, 1903'te üsteğmen olan Mustafa Kemal, Erkan-ı Harb (Kurmay) olmak üzere Harp Akademisi tahsiline başladı. 11 Ocak 1905'te Kurmay Yüzbaşı olarak Harp Akademisinden mezun olduktan sonra, Şam'a tayin edildi. Kurmay stajını da 5. Ordu emrinde yaptı. Harran'da Dürzilerle çıkan bir ihtilafı halletti. 1906 Ekiminde Şam'da **Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'**ni gizlice kurup kimsenin haberi olmadan Selanik'e giderek burada bir şubesini açtı ve Yafa'ya döndü.

20 Haziran 1907'de Önyüzbaşı (Kolağası) oldu. 13 Ekim 1907'de Makedonya'da 3. Ordu Karargahına tayin olundu. 22 Haziran 1908'de Garp Demiryolları (Selanik-Ürgüp) hattı müfettişliğine getirildi. 13 Ocak 1909'da 3. Ordu Selanik Redif Tümeni Kurmay Başkanlığına tayin edildi.

O tarihlerde Makedonya'da İttihat ve Terakki Cemiyeti çok faal çalışıyordu. Teşkilatın Eylül 1909'da toplanan ikinci kongresine Trablusgarb delegesi olarak katıldı. Fakat bunların çalışma tarzlarını ve düşüncelerini beğenmiyordu. Kongrede; "Asıl mesele, yıkılmak üzere bulunan imparatorluktan bir Türk Devleti çıkarmaktır." diyerek, kendi görüşünü izah etti. Enver Paşa ile bütün kongrelerde çekişti. Mustafa Kemal'e göre; "İmparatorluğu yavaş yavaş tasfiye etmeliydi." Mustafa Kemal, teşkilat içerisinde İsmet İnönü, Kazım Karabekir ve Fethi Okyar gibi kendisini destekleyen isimler buldu ise de görüş ayrılıkları yüzünden cemiyetten uzaklaştı.

31 Mart Vak'asında (31 Mart 1325-13 Nisan 1909) İstanbul'a gönderilen Hareket Ordusunun görevi sona erince, yeniden Selanik'e 3. Orduya Kurmaybaşkanı olarak tayin olundu. 1910 senesinde Arnavutluk harekatına katıldı. 13 Eylül 1911'de İstanbul'da Genel Kurmay Karargahında görevlendirildi. 27 Kasım 1911'de binbaşılığa yükseldi. 18 Aralık 1911'de Bingazi ve Derne Şark Gönüllüleri Komutanı oldu. 9 Ocak 1912 Dobruk taarruzunu idare etti. 11 Mart 1912'de Derne Komutanlığına getirildi.

24 Ekim 1912'de İstanbul'a döndü. Rahatsızlığı sebebiyle tedavi gördü. Bahr-i Sefid Mürettep Kuvvetleri Harekat Şube Müdürlüğüne, 24 Kasım 1912'de Bolayır Kolordu Kurmay Başkanlığına tayin edildi. 1 Mart 1914'te yarbay oldu. Bükreş ve Belgrad Ataşe Militerliklerinde bulundu. Oradan Çanakkale'de 19. Tümen Komutanlığına tayin olundu. 25 Şubat 1915'te Eceabat'ta göreve başladı. 25 Nisan 1915'te Karaçimen'de düşman taarruzunu durdurdu. 1 Haziran 1915'te Anafartalar Grup Komutanlığına tayin olundu. 10 Ağustos 1915'te Anafartalar'da düşmanı püskürttü. Bu sırada Enver Paşa ile arası açılarak görevinden istifa etti ve İstanbul'a geldi. Ocak 1916'da Edirne'de bulunan 16. Kolordu Komutanlığına tayin olundu. 27 Şubat 1916'da Generalliğe yükseltildi. 7 Ağustos 1916'da 2. Ordu Komutanlığına getirildi. 5 Eylül 1917'de 7. Ordu ile Suriye'ye gitti. 15 Aralık 1917'de Padişah Vahideddin ile Almanya'ya gitti. 5 Ocak 1918'de döndü. 7 Ağustos 1918'de Nablus'daki ordunun başına geçti. 26 Ekim 1918'de Haleb'in kuzeyindeki düşman taarruzunu durdurdu. 31 Ekim 1918'de Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına tayin edildi. Birinci Dünya Harbi sonunda Mondros Mütarekesine göre Osmanlı Devleti batı ülkeleri arasında paylaşıldı. 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelen Mustafa Kemal, 16 Mayıs 1919'a kadar çalışmalarını burada sürdürdü. Şişli'de daha sonra müze haline getirilen eve yerleşerek sonraları milli mücadelenin çekirdek kadrosunu meydana getirecek arkadaşlarıyla (Refet Bele, Ali Fuat Cebesoy, İsmet İnönü, Kazım Karabekir, Fethi Okyar, Rauf Orbay) toplantılar yaptı. 30 Nisan 1919'da Karadeniz Bölgesindeki Rum eşkıyayı yola getirmeye ve 9. Ordu müfettişliğine tayin olundu. Bu görevin adı, 15 Haziran 1919'dan sonra 3. Ordu müfettişliği oldu. Ona bu vazifeyi veren Osmanlı Sultanı Vahideddin ile Yıldız Sarayındaki görüşmesini Falih Rıfkı Atay **Çankaya** isimli eserinde (s. 174-175) yine Mustafa Kemal'in ifadesiyle şu şekilde nakletmektedir:

"Yıldız Sarayının ufak salonunda Vahideddin'le adeta diz dize denecek kadar yakın oturduk. Sağında dirseğini dayamış olduğu masa üstünde bir kitap vardı.

Salonun Boğaziçine doğru açılmış penceresinden gördüğümüz manzara şu idi: Birbirine muvazi hatlar üzerinde düşman zırhlıları bordolarındaki toplar sanki Yıldız Sarayına doğrulmuş. Manzarayı görmek için oturduğumuz yerlerden başlarımızı sağa sola çevirmek kafi idi. Vahideddin hiç unutmayacağım şu sözlerle konuşmaya başladı: «Paşa, Paşa, şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin. Bunların hepsi bu kitaba girmiştir.» Elini demin bahsettiğim kitabın üzerine bastı ve ilave etti. «Tarihe geçmiştir.» O zaman bunun bir tarih kitabı olduğunu anladım, dikkatle ve sükunetle dinliyordum. «Bunları unutun» dedi. «Asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa, Paşa, devleti kurtarabilirsin!» Bu sözlerden hayrete düştüm..."

Mustafa Kemal, 16 Mayıs 1919'da Bandırma Vapuru ile İstanbul'dan Samsun'a hareket etti. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktı. 28 Mayıs'ta Havza'ya geldi. Burada üst kademede bulunanlara ve bütün komutanlara gizli bir genelge yayınlayarak işgal karşısında Türk milletini bütünleşmeye çağırdı. Buradan Amasya'ya geçti. 21-22 Haziran gecesi Amasya Tamimi ile Türk milletini birlik ve bütünlüğe davet etti. Bu tamimler, İtilaf devletlerinin baskısıyla hükumetçe İstanbul'a çağırılmasına yol açtı. Bu olaylar üzerine Mustafa Kemal Paşa 7 Temmuzda görevinden ve askerlikten istifa ettiğini hükumete bildirdi. 23 Temmuz 1919'da açılan Erzurum Kongresine başkan seçildi. Bu kongrede dokuz kişilik bir Hey'et-i temsiliye seçildi ve başına Mustafa Kemal getirildi. 4-11 Eylül'de toplanan Sivas Kongesinde Heyet-i temsiliyeye bütün ülkeyi temsil etme yetkisi verildi. 7 Kasım 1919'da Erzurum milletvekili seçilen Mustafa Kemal 27 Aralık 1919'da Ankara'ya geldi. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalini yabancı parlamentolar nezdinde protesto etti.

19 Mart 1920'de Türk vatanseverlerini Ankara'ya çağırdı. Ankara'dan milletvekili seçildi. 23 Nisan 1920'de de Türkiye Büyük Millet meclisi, dini bir merasimle açıldı. 24 Nisan 1920'de Meclis Başkanlığına seçildi. Türk İstiklal Savaşı fiilen başladı. Birinci ve İkinci İnönü Savaşları ile Türk Ordusu üstünlüğünü gösterdi. 5 Ağustos 1921'de Başkomutan oldu. 12 Ağustos 1921'de Polatlı'da Başkomutan sıfatıyla ordunun başına geçti. 13 Eylül 1921'de 22 gün 22 gece süren Sakarya Meydan Savaşını kazandı. 19 Eylül 1921'de Gazi ve Mareşal ünvanı verildi. 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşmasını imzaladı. 20 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz için Akşehir'e gitti. 26 Ağustos 1922'de Büyük Taarruzu idare etti. 30 Ağustos 1922'de; "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!" emrini verdi. 9 Eylül'de Türk Ordusu İzmir'e girdi. 11 Eylül'de Atatürk İzmir'e geldi. 14 Ocak 1923'te annesi Zübeyde Hanım öldü ve İzmir'e gömüldü. 29 Ocak 1923'te Latife Hanımla evlendi. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edildi ve ilk Cumhurbaşkanı seçildi. 5 Ocak 1925'te Latife Hanımdan ayrıldı. 24 Ağustos 1925'te Karadeniz gezisinde ilk defa şapkayı giydi. 15 Haziran 1926'da İzmir süikastı ortaya çıkarıldı. 3 Ekim 1926'da ilk defa heykeli Sarayburnu'na dikildi. 1 Temmuz 1927'de askerlikten emekliye ayrıldı. 15-20 Ekim 1927'de "Büyük Nutuk'unuürkiye Büyük Millet Meclisinde okudu. 1 Kasım 1927'de ikinci defa Cumhurbaşkanı seçildi. 4 Kasım 1927'de Etnografya Müzesi önüne heykeli dikildi.

9 Ağustos 1928'de Sarayburnu'nda Latin harflerinin kabulüyle ilgili nutkunu söyledi. 29 Ağustos 1928'de Dolmabahçe Sarayında Türk dili ve yeni harflerle ilgili kongreyi topladı. 3 Kasım 1928'de Harf Devrimini yaparak Latin harfleri kabul edildi. 15 Nisan 1931'de Türk Tarih Kurumunu kurdu. 4 Mayıs 1931'de üçüncü defa Cumhurbaşkanlığına seçildi. 1 Temmuz 1932'de Ankara'da Birinci Tarih Kongresini topladı. 22 Eylül 1932'te Dil Kurultayı Kongresine başkanlık yaptı. 29 Ekim 1933'te 10. Yıl Nutkunu söyledi. 24 Kasım 1934'te kendisine "ATATÜRK" soyadı verildi. 1 Mart 1935'te dördüncü defa Cumhurbaşkanlığına seçildi. 6 Ocak 1937'de Hatay ile ilgili olarak Konya'ya gitti. 16 Ağustos 1937'de Trakya manevralarına katıldı. 19 Mayıs 1938'de Güney Doğu illerine geziye çıktı. 14 Haziran 1938'de rahatsızlığı sebebiyle "Savarona Gemisi"nde istirahata çekildi. 25 Temmuzda Dolmabahçe Sarayına getirildi. 15 Eylül 1938'de vasiyetnamesini hazırladı. 29 Ekim 1938'de Cumhuriyetin 15. Kutlama törenlerine katılamadı. Mesajı okundu. 8 Kasım 1938'de hastalığı arttı. 10 Kasım 1938 sabahı saat 9'u 5 geçe Dolmabahçe Sarayının "Muayede Salonu"nun denize bakan dördüncü odasında öldü. 16 Kasım 1938'de katafalka konarak 500 bin kişi önünden geçip saygı duruşunda bulundu. Generaller nöbet tuttular. 19 Kasım 1938'de Zafer Zırhlısı ile Sarayburnu'ndan hareket edilerek 21 Kasım'da Ankara'ya ulaştı. Daha sonra Etnoğrafya Müzesine konuldu. 10 Kasım 1953'te 136 Harp Okulu öğrencisinin çektiği top arabasıyla kendisi için yaptırılan "Anıtkabir"e getirildi ve oraya defnedildi.

Atatürk'ün devrimci şahsiyeti: Zaman zaman bazı tarihçi veya yazarlar, Cumhuriyetten önceki Mustafa Kemal ile Cumhuriyetten sonraki Mustafa Kemal Atatürk arasında ayırım yapmışlar ve tarihi bir hataya düşmüşlerdir. Halbuki fikir yapısı ve idealleri bakımından fark yoktur. Fark sadece Cumhuriyetten önceki ideallerinin Cumhuriyet'ten sonra fiiliyata intikalidir. Nitekim Atatürk bu hususu **Nutuk**'ta şöyle ifade etmektedir: "Ben Milletin vicdanında ve istikbalinde ihtisas ettiğim büyük tekamül istidadını, milli bir sır gibi vicdanımda taşıyarak peyderpey bütün heyet-i içtimaiyemize tatbik ettirmek mecburiyetinde idim."

Devrimler için zamanlama faktörünü çok iyi ayarlamış, ihtiyatlı ve acele etmeden attığı siyasi adımlarla hayatı boyunca idealleri olan düşüncelerini (devrimlerini) hedefine doğru şuurluca ve azimle

yaklaştırmıştır. Tek kelime ile devrimler, Atatürk'ün şahsiyetinin ve hayatının her safhasının ayrılmaz unsurlarıdır. Nitekim Mazhar Müfit hatırasında şöyle yazmaktadır:

Erzurum'dayız.

"Mazhar not defterin yanında mı?"

"Hayır Paşam!"

"Zahmet olacak ama, bir merdiveni inip çıkacaksın. Al gel." dedi. Defteri getirdiğimi görünce, sigarasını bir iki nefes çektikten sonra: "Ama bu defterin bu yaprağını hiç kimseye göstermeyeceksin. Sonuna kadar gizli kalacak. Bir ben, bir Süreyya (Özel Kalem Müdürü), bir de sen bileceksin. Şartım bu!" dedi.

Süreyya da, ben de:

"Bundan emin olabilirsin, Paşam!" dedik.

"Öyle ise tarih koy!" dedi. Koydum, 7-8 Temmuz 1919 sabaha karşı, "Zaferden sonra hükumet biçimi Cumhuriyet olacaktır. Bu bir. İki; Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince gereken işlem yapılacaktır. Üç: Örtünmek kalkacaktır. Dört: Fes kalkacak, uygar milletler gibi şapka giyilecektir." Seneler sonra Çankaya'da yemek esnasında birkaç defa:

"Bu Mazhar Müfit yok mu? Kendisine Erzurum'da örtünme kalkacak, şapka giyilecek, Latin harfleri kabul edilecek dediğim ve bunları not etmesini söylediğim zaman, defteri koltuğunun altına almış ve bana hayal peşinde koştuğumu söylemişti." dedi.

Bir gün bana önemli bir ders verdi: Şapka devrimini açıklamış olarak Kastamonu'dan dönüyordu. Ankara'ya döndüğü anda, otomobille eski Meclis binası önünden geçiyor, ben de kapı önünde bulunuyordum. Manzarayı görünce gözlerime inanamadım. Kendisinin yanında oturan Diyanet İşleri Başkanının başında bir şapka vardı. Kendisi ne ise ne? Fakat kendisini karşılamaya gelenler arasında bulunan Diyanet İşleri Başkanına da şapkayı giydirmişti. Ben hayretlerle bu manzarayı seyrederken, otomobili durdurdu. Beni yanına çağırdı ve "Azizim Mazhar Bey, kaçıncı maddedeyiz? Notlarına bakıyor musun?" dedi.

Atatürk ile devrimleri arasında çok sıkı bir bağ vardır. Gerçekleştirdiği devrimler, Harbiye talebesi Mustafa Kemal'den ölümüne kadar hayatının sebeb-i gayesi, ideali, hayalleri ve hayatının ayrılmaz bir parçası olmuştur. İstiklal Harbi esnasında bazı arkadaşlarının vatanı kurtarmak yanında rejimle ilgili icraatların yapılmasını istemelerine karşı şöyle konuşmuştur:

"Galeyana lüzum yok arkadaşlar. Bir işi zamansız yapmak o işi akamete uğratmak olur. Fikirlerinize muhalif değilim. Sadece zamansız olduğu kanaatindeyim... Her şey zamanında ve sırasında yapılmalıdır..." derken muhaliflerine karşı da: "Biz memleketin kanunlarına, idare ve rejim sistemlerine müdahale niyeti güden bir teşekkül değiliz; gayemiz sadece vatan ve milleti kurtarmaktan ibarettir. Müstakil bir vatan istiyoruz. Kanunları değiştirmek gerekiyorsa memlekete yeni bir nizam verecek, hükumet şeklini değiştirecek olan müessese Milli Meclis olacaktır. Biz Meclis-i Mebusan değiliz." diyerek ilerde gerçekleştireceği devrimlerin tehlikeye düşmesini önlemiştir.

Daha talebe olduğu yıllarda hep geleceğin hesabını yapardı. Saatlerce uyuyamazdı. "İstanbul Pangaltı'daki Harp Okulu yıllarında Mustafa Kemal'in geceleri karman-çormandı. Yatar ama uyuyamazdı. Sabaha karşı ancak dalardı ve sabahları kalk borusunu duymazdı. Bir gün arkadaşlarından birisi: "Sen kalk borusunda uyanamıyorsun. Nöbetçi subayı karyolanı sarsmadıkça kalkmıyorsun nen var senin?" diye sorduğunda şu cevabı almıştı: "Yatağa girdikten sonra uykuya dalamıyorum. Gözlerim sabahlara kadar açık. Tam uyuyacağım zaman da kalk borusu çalıyor..."

1908 kış aylarında Selanik'te Beyaz Kule Birahanesi karşısındaki Askeri mahfelde Mustafa Kemal ve bazı arkadaşlarının giriştikleri, memleketle ilgili münazarada Mustafa Kemal'in söylediklerinin bir kaçı şöyledir: "İnkılabı ikmal etmek lazımdır. Ben bunu yapacağım. Bugünkü Osmanlı İmparatorluğunun yüksek sayılan kumandanları benim için yoktur. Ordu kumandan sicilleri için son limit olarak binbaşıyı kabul ediyorum. Geleceğin büyük kumandanları bunlar olmak gerekir. Sicil defterlerinin binbaşıya kadar olanlarını muhafaza edeceğim. Üst tarafını yaktıracağım. Bundan sonra ne olacağını yapacağımız inkılap gösterecektir. Evet inkılap (devrim) yapacağız. Bugüne kadar yapılan inkılap (devrim) sayılmaz. Memleketi binbir akılsızın eline bırakamam. Birçok adamların yerine birkaç kafa ile iktifa edebilirim. Mesela; Kazım Köprülü'yü (Özalp) harbiye nazırı yapacağım. Nuri'yi (Conker) kumandan ve idare şefi yapacağım. Fethi'yi (Okyar) yeni inkılapçı Türkiye'nin mümessili olarak Avrupa'ya göndereceğim."

Nuri Conker'in gülmesine Mustafa Kemal; "Niçin gülüyorsun?" diye sorduğunda; "Seni düşünüyorum onun için, bütün işler içinde sen ne olacaksın?" Mustafa Kemal gülerek; "Ben mi? Ben de sizleri o makamlara getiren olacağım." cevabını verdi. O kendi misyonunu daha o Selanik günlerinde

başlatmıştı bile. 29 sene sonra 1937'de Çankaya'da bir yemekte aynı kişiler karşısında bu konuşmayı kendisi anlatmıştır.

Mustafa Kemal 1918 yılında tedavi maksadıyla gittiği Karlsbad'da hatıra defterine şöyle yazmıştır: "Bir gün bu milleti idare mevkiine gelirsem, carp (darbe) yapacağım. Ama bu darbe sonunda hiçbir zaman avamın derecesine inmeyeceğim. Avamı kendi seviyeme çıkaracağım."

Mustafa Kemal henüz 26 yaşında ve kıdemli yüzbaşı rütbesindeyken 1907'de Bulgar Türkoloğu İvan Manolof'a: "Bir gün gelecek hayal zannettiğiniz bütün inkılapları başaracağım. Mensup olduğum millet bana inanacaktır." dedi. Mustafa Kemal Atatürk yapacağı inkılapları 1923'ten önce tasarlamıştı. Ancak bütün bu hususları sağlam zaman ve zemin imkanlarıyla başarabilirdi. Beden ve ruh nasıl ki, canlı bir insanın birbirinden ayrılmaz parçaları ise, Atatürk'ün hayatı ve devrimleri onun şahsiyetinin ayrılmaz unsurlarıdır.

Atatürk devrimlerinin içinde en mühimi laiklik devrimidir. Hatta Atatürk ile ilgili birçok eserde laiklik, Atatürk devrimlerinin temeli olarak kabul edilmiştir. Atatürk'ün inandığı ve yapmak istediği laiklik, "Dünya işlerini din işlerinden ayırmak yani dünya işlerinin dinin dışında ele alınması, dini emirlerden ayrı mütalaa edilmesidir. Atatürk'e göre bir devletin laik olabilmesi için, hukuki bakımdan siyasi ve dini otoritenin birbirinden ayrılması ve devlet işleri ile din işlerinin ayrı olmaları gerekmektedir.

Atatürk, Türkiye'nin takib edeceği iktisadi sistemi ve diğer hususlardaki görüşlerini şu sözlerle belirtmektedir: "Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik sistemi 19. asırdan beri sosyalizm nazariyelerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir." "İktisaden zayıf bir millet fakr ü sefaletten kurtulamaz. Kuvvetli bir medeniyete, refah ve saadete kavuşamaz. İçtimai ve siyasi felaketlerden yakasını kurtaramaz."

"Siyasi ve askeri muzafferiyetler, ekonomik tedbirler ile terviç edilemezlerse, kazanılan zaferler payidar olamaz. Az zamanda söner."

"Tüccar, milletin emeğini ve istihsalini kıymetlendirmek için eline ve zekasına emniyet edilen ve emniyete liyakat gösterilmesi gereken adamdır."

"İstikbal göklerdedir... Türk çocuğu göklerdeki yerini en kısa zamanda almalıdır... Bu yarışa Türk milleti olarak vakit kaybetmeden katılmalıyız ve söz sahibi olmalıyız... Yurt içinde behemahal hava sanayii kurulmalıdır."

"Hükumetin varlığının hikmeti, memleketin güvenlik ve asayişini, milletin huzur ve rahatını sağlamaktır."

" Millet, dil, kültür ve mefkure birliği ile birbirlerine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimai heyettir."

"Bilelim ki, milli birliğini bilmeyen milletler, başka milletlerin şikarıdır."

"Bir millet sımsıkı birbirine bağlı olmayı bildikçe, yeryüzünde onu dağıtabilecek bir güç düşünülemez."

"Bir yurdun en değerli varlığı, yurttaşlar arasında milli birlik, iyi geçinme ve çalışkanlık duygu ve kabiliyetlerinin olgunluğudur."

"Hükumet millettir ve millet hükumettir."

"Hükumetin iki hedefi vardır: Biri milletin korunması, ikincisi milletin refahını temin etmektir. Bu iki şeyi temin eden hükumet iyidir. Edemeyen fenadır."

"Basın, bir milletin müşterek sesidir. Bir milleti aydınlatma ve irşatta bir millete muhtaç olduğu fikri gıdayı vermekte, hülasa bir milletin hedef-i saadet olan müşterek bir istikamette yürümesini teminde basın başlı başına bir kuvvet, bir mektep ve bir rehberdir."

"Felaket başa gelmeden evvel onu önleme çareleri ve müdafaası düşünülmek lazımdır.Geldikten sonra düşünmenin faydası yoktur."

"Türklerin vatan sevgisi ile dolu olan göğüsleri mel'un ihtiraslara karşı daima demirden bir duvar gibi yükselecektir."

1 Mart 1922'de Meclisi açış nutkunda: "Buraya kadar sözünü ettiğimiz hususlar, milletin maddi güçlerini geliştiren ve yükselten tedbirlerdir. Halbuki insanlar yalnız maddi değil, aynı zamanda bu maddi gücün içinde yer alan manevi gücün de etkisi altında hareket ederler. Milletler de böyledir... Manevi güç ise, özellikle ilim ve inanç ile yüksek bir süratle gelişir."

"Türkiye'nin öğretim ve eğitim siyasetini, her seviyede, tam bir aydınlık ve hiçbir şüpheye yer bırakmayan bir açıklıkla belirlemek ve uygulamak gerekir. Bu siyaset her anlamıyla milli bir özde

düşünülebilir.”

“Milli terbiye esas alındıktan sonra onun dilini, usulünü, vasıtalarını da milli yapmak zarureti münakaşasız kabul edilecek bir kanundur.”

Atatürk 15 Temmuz 1921'de ilk Milli Eğitim Kongresinin açış konuşmasında: “Efendiler; yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize görecekleri tahsilin sınırı ne olursa olsun en evvel ve her şeyden evvel Türkiye’nin istiklaline, kendi benliğine, milli geleneklerine düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmek lüzumunu öğretmelidir. Dünyadaki milletlerarası duruma göre böyle bir savaşın gerektirdiği terbiye unsurları ile donanmış olmayan fertler ve bu mahiyette fertlerden toplanmış cemiyetlere hayat ve istiklal yoktur. Silahla olduğu gibi dimağı ile de mücadele mecburiyetinde olan milletimizin birincisinde gösterdiği kudreti ikincisinde de göstereceğine asla şüphem yoktur. Milletimizin saf karakteri kabiliyetle doludur. Ancak bu tabii kabiliyeti bilecek bilgilerle donanmış vatandaşlar lazımdır.”

Bu konuşma yapıldığı sırada ideolojik, kültür ve psikolojik savaş ve her türlü soğuk savaş usulleri bugünkü seviyede değildi. Atatürk bir yurt gezisinde arkadaşlarıyla sohbet ederken, subaylığının ilk senelerinde Alman filozofu Ludwig Büchlen’in eserlerini okuduğunu ve beğendiğini söylemiş ve Alman filozofunun görüşlerini etrafındakilere şöyle izah etmiştir:

"Tarihten zaferden, büyük devlet adamlarından mahrum milletler maddi imkanları ne kadar geniş olursa olsun ciddi ve güçlü bir sarsıntı karşısında dayanamayıp yıkılıp silinmişlerdir.”

Atatürk bir konuşmasında:

“ Bilirsiniz ki, milliyet nazariyesini, millet mefkuresini yıkmaya çalışan nazariyelerin dünya üzerinde tatbik kabiliyeti bulunmamıştır. Çünkü tarih, vukuat, hadisat ve müşahedat, insanlar ve milletler arasında hep milliyetin hakim olduğunu göstermiştir ve milliyet prensibi aleyhindeki büyük mikyastaki fiili tecrübelere rağmen yine milliyet hissinin ölmediği ve kuvvetle yaşadığı görülmektedir.

Batılılaşmak, Atatürk’ün ve onun kurduğu Cumhuriyetin ve devletin resmi hedefi olmuştur. Atatürk’e göre batılılaşmak, batının örf ve adetlerini almak ve onu kopya etmek değildir. Elbette her milletin kendisine mahsus özel hususiyetleri, örf ve adetleri, töreleri, milleti millet yapan milli ve manevi değerleri (kökleri) vardır. İçtimai bünyeye ters düşen, yani milleti ile bütünleşmeyen bir devlet düşünülemez.

Atatürk ile ilgili olarak Türkiye’de ve dış ülkelerde yüzlerce eser yazılmıştır. Elbette Atatürk’ün yaptıklarını ve şahsiyetini mahdut olan sayfalar arasına sığdırmak mümkün değildir. Atatürk’ün tarihi, siyasi askeri, idari görüş ve icraatları ile ilgili hususlar ciltler dolusu anlatılmıştır.

ATATÜRK BARAJI;

GAP Projesi içinde, Karakaya Barajının l80 km mansabında, Şanlıurfa ilinin Bozova ilçesine 24 km uzaklıkta Fırat Nehri üzerinde kurulan baraj.

İnşaatına; 4 Kasım l983 tarihinde başlandı. l994 senesinde bitirilmesi planlanan baraj; sulama ve enerji elde etmek maksadıyla yapılmıştır. 2400 megavat, yılda 8.9 milyon kilovatsaat elektrik enerjisi üretecek kapasitededir. 84.4 milyon m^3 kaya ve toprak dolgu ile, dolgu hacmi bakımından bugüne kadar dünyada inşa edilen barajlar arasında beşinci sıradadır. Meydana gelen göl alanı 817 kilometre karedir. Yıllık ortalama su akışı 26.654 milyar metreküptür. Toplam su depolama hacmi 48.5 milyar metreküptür.

Her bir grupta; gücü 300.000 kilovat olan 8 adet türbün jeneratör bulunmaktadır. 25 Temmuz 1992'de bu 8 üniteden ikisi hizmete açılmıştır. Halen inşaatı devam eden Şanlıurfa Tünelinin de tamamlanması ile, Şanlıurfa, Harran, Mardin, Ceylanpınar, Siverek-Hilvan ovaları ile beraber l.43 milyon dönüm arazi sulanır hale gelecektir.Temelden yüksekliği l69 metredir. Nehir seviyesinden yükseklik bakımından minimum su kotu 513, ideal su kotu 526, maksimum su kotu ise 524 metreye ulaşır. Barajda elektrik üretimi için derinliğin en az 133 metre olması lazımdır. Baraj duvarının boyu 1644, eni ise 15 metredir.

Atatürk Barajı, dolgu hacmi bakımından dünyanın en büyük 6. büyük barajı durumundadır. Hidroelektrik Santralı da, dünyada halen yapımı sürenler arasında 3., inşa edilmiş olanlar arasında da 5. en büyük santraldır. Aynı zamanda Avrupa'nın ve Türkiye'nin en büyük barajıdır.

Atatürk Barajı, tamamen Türk işçi ve mühendisinin emek ve alınteriyle gerçekleştirilmiştir. Bu dev barajın gövdesi 80 ay gibi kısa bir zamanda bitirilmiştir.

ATEİSTLER (Bkz. Dehriler)

ATEŞ;

Alm. *Feuer,* **Fr.** *Feu,* **İng.** *Fire.* Yüksek sıcaklık ve alev veren hızlı yanma olayı. Ateşin meydana gelebilmesi için yanabilen bir maddenin tutuşma sıcaklığında oksijen ile temas etmesi gerekir. Yakıt ve oksijen devamlı mevcut ve temas halinde ise sürekli yanma olur. Bir ateşin söndürülmesi, yanmaya sebeb olan unsurlardan yakıt ve oksijenin yok edilmesi, sıcaklığın düşürülmesi ile mümkündür.

Herhangi bir maddenin yanabilirliği kimyasal bileşime ve fiziksel duruma bağlıdır. Eger oksijen kaynağı hava ise, herhangi bir yanıcı gazın molekülleri hava içine girer ve havadaki oksijen moleküllerine temas eder. Tutuşma sıcaklığına erişince de bu gaz yanar.

Bir yanıcı sıvı ilk önce buharlaştırılmalı ve tutuşma sıcaklığındaki bu buhar oksijen ile karıştırılmalı ki, yanma olabilsin. Katıların yanması için ise sıvılaştırılmalı veya buharlaştırılmalı veya hiç olmazsa geniş bir yanma yüzeyi meydana getirmek için küçük taneciklere ayrılmalıdır. Fakat katı, gözenekli ise öğütme zaruri değildir. Bütün katılar, mümkün olan en küçük taneciklere ayrılırsa, oksijen ile temas eden toplam katı yüzeyi çok olacağından şiddetli yanar.

Çok şiddetli ateşler, yanabilen tozların (zerreciklerin) hava ile karışımından elde edilir. Mesela kömür ve metal tozlarının yanması gibi. Mağnezyum tozları gerekli oranda hava ile karıştırılıp tutuşma sıcaklığına getirilirse, göz kamaştırıcı parlak bir alevle yanar.

Maddeler tutuşma sıcaklığının altında oksitlenir. Fakat maddelerin yanabilmesi için tutuşma sıcaklığına yükseltilmesi gerekir. Bu sıcaklığın üzerinde oksidasyon ısısı yeteri kadar hızlı yayılmaz ve yanmamış yakıtta oksidasyonun olduğu bölgeye yakın alanı yanma sıcaklığına yükseltir. Çok ince parçalara ayrılmış maddeler hariç olmak üzere, katıların yanma sıcaklığı sıvılarınkinden daha yüksektir. Genellikle sıvılar kaynama noktasının düşüklüğü nisbetinde parlayıcıdırlar.

Ateş, etrafındaki havayı ısıtır ve onun genişleyerek yükselmesini sağlar. Bunun sonucu olarak da uzaklardan buraya soğuk hava akımı başlar. Bu meydana gelen akım sebebiyle devamlı ve yeni oksijen te'min edilmektedir. Böylece ateşin yanması sürekli olur. Hatta ateş, büyük şehir veya orman yangını halindeyse, bu hava akımı önemli hızda rüzgar bile meydana getirir.

ATEŞ TUĞLASI (Bkz. Tuğla)

ATEŞBÖCEĞİ (Lampyrus noctiluca);

Alm. *grosser Leuchtkafer,* **Fr.** *Lampyre commun,* **İng.** *Firefly.* **Familyası:** Ateşböceğigiller (Lampyridae). **Yaşadığı yerler:** Ilıman iklim bölgelerinde çiçekler ve küçük bitkiler üzerinde bulunurlar. **Özellikleri:** 11- 18 mm uzunlukta. Erkekleri kanatlı, larva ve dişileri kanatsız olup, kurda benzer. Ilıman ormanlarda 2,5 cm boyunca olanlarına da rastlanır. **Çeşitleri:** İki binden fazla türü vardır.

Bahar ve yaz ayları geceleri uçarken yanıp sönen ışıkları ile tanınan, kınkanatlılar takımından bir böcek. Erkekleri kanatlı, dişileri kanatsız olup larvalarına benzerler. Bazı çeşitlerinde erkek, dişi ve larvalar da ışık üretir. Bu özelliklerinden dolayı bazı bölgelerde dişi ve larvalara "yıldız kurdu" adı verilir. Her türün kendisine has sinyal şifresi vardır. Kuzey Amerika'da bazı çeşitlerin dişileri de kanatlı ve ışık üreticidir. Bütün ateşböceklerinin larva ve erginleri etçil olup, yumuşakça böcek ve böcek larvalarıyla beslenir.

Işık organları karın bölümünün son kısmında bulunur. Saydam bir kütüküla tabakası ile örtülüdür. İç kısmı fotojenik hücreler ve otomobil farları gibi ışığı yansıtıcı bir tabakadan müteşekkildir. Işık organında üretilen yağa benzer " Lüsiferin" maddesi "Lüsiferinaz" enziminin katalizörlüğünde kademeli olarak oksijenle yakılır. Bu kimyasal olayda ışık meydana gelir. Hava oksijeninin kontrollü tüketimine bağlı olarak ışık zaman zaman yanıp söner. Bu yanıp sönmeler eşlerin birbiriyle haberleşmesini sağlar. Ateşböceğinin ürettiği ışık, yavaş yavaş meydana gelen oksitlenme sonucu kimyasal enerjinin ışığa dönüşmesidir. Çıkan ışık tamamen soğuktur. Isı kaybı yoktur. Verim % 100'dür. Kullandığımız elektrik ampülünde enerjinin % 10'u ışık % 90'ı ise ısı kaybıdır. Yapılan ince hesaplara göre, eğer bir ateşböceği büyük bir sokak lambası kadar olsaydı, bütün bir mahalleyi gündüz gibi aydınlatırdı.

Siam'da geceleri nehir kıyısındaki "Ton Lampoo" ağaçlarını saran ateşböcekleri bir dakikada 120 defa parıldayıp söndüklerinden ortalık yarım saniye aralıklarla şimşek çakmış gibi aydınlanır ve ardından zifiri karanlığa boğulur. Jamaika'da ateşböcekleri o kadar parlak ve ışıklıdır ki, dallarda toplandıkları zaman beş yüz metre uzaktan ağaçlar alevler içinde yanıyormuş hissini verir.

Amerikan orduları 1898'de Küba'da harb ederken doktor Williams Gorgas'ın bir askeri ameliyatı sırasında lambalar aniden sönüverdi. Derhal bir şişe dolusu ateş böceği getirdiler. Bunların ışığı altında ameliyat başarı ile bitirildi.

ATICILIK;

Alm. *Schiesskunst (m),* **Fr.** *Tir,* **İng.** *Shooting.* Bir mermiyi veya oku bir silah aracılığıyla mümkün

olduğu ölçüde hedefe ulaştırmayı gaye edinen bir hüner yarışması. Çok çeşitli silahlarla (karabina, tabanca, yay) yapılır. Hedefler sabit veya hareketli olabilir. İyi bir atıcı olmak için gözlerin keskin ve kendine hakim olunması gerekir.

Bazı bölgelerde, atıcılık yarışmaları gelenek halinde muhafaza edilmiştir. Mesela, İsviçre'nin bazı kantonlarında okçular, mahalli bayramlarda boy ölçüşürler. Kuzey ülkelerinde zıpkın atışları, meraklıların pek değer verdiği bir yarışma olarak sürüp gitmektedir.

Tabanca ve tüfekle yapılan atıcılık sporu, hedefe atış ve av silahlarıyla atış şeklinde yapılır. Hedefe atışta, "karabina" ismi verilen silah ve değişik yapıya sahip tabancalar kullanılır. Atışlar iç içe geçirilmiş birden on ikiye kadar numaralanmış daire şeklindeki nişan (hedef) tahtalarına yapılır. Bu dairelerin çapları atış uzaklıklarına göre değişir. Atış mesafeleri havalı karabina için l0 m, küçük kalibreli karabina için 50 m, büyük kalibreli tabanca için 25 m, serbest tabanca için ise 50 metredir.

Av silahlarıyla yapılan atış sporunun baltrap ve skeesi olmak üzere değişik şekilleri vardır. Bu yarışmalar, olimpiyat oyunları arasında da yer alır. Ortasında hedefin bulunduğu nişan tahtası genellikle sabittir ve eş merkezli on iki daireye bölünmüştür. Bu dairelerin çapı, atıcı ile hedef arasındaki uzaklığa göre değişir. Mesela, 300 metreden tüfek atışı için, her bölümün genişliği 60 cm olarak tesbit edilmiştir. Bu genişlik 2 santimetreden 12 metreye kadar değişir. Yarışmaların türüne göre, atıcı ayakta, diz çökerek veya yatarak atış yapar. Atıcı, yarışmadan önce bir deneme atışı yapmak hakkına sahiptir. Uzun mesafeli müsabakalarda nişan tahtasının yanındaki sipere yerleşmiş gözlemciler siyah veya ışıklı bir sırık yardımıyla, atıcıya hedefin yerini gösterirler. Böylelikle yarışmacı, daha sonraki atışlarda hatalarını düzeltmek ve iyileştirmek imkanını bulur.

Hareketli hedeflere atışlar, hele hedef farklı noktalar halinde bir görünüp bir kaybolduğu zaman çok daha zordur. Kilden yapılma güvercinlere atış, reflekslerin hızını ortaya koyar. Zira, baltrap denilen araçların havaya fırlattığı bu hareketli hedefe sıkılı bir çiftenin mermi veya saçmalarıyla isabet kaydetmek oldukça zordur.

Ancak tüfek veya tabanca çeşitleriyle yapılan atış sporları, dünyanın en iyi nişancılarını karşı karşıya getiren yarışmaların düzenlenmesine imkan verir.

ATIF EFENDİ;

On sekizinci asır meşhur Osmanlı hattat ve şairi. Kendi ismiyle meşhur kütüphanenin kurucusudur. Adı, Mustafa Atıf'tır. Sultan Birinci Mahmud Han devrinde defterdar-ı şıkk-ı evvel ve maliyeci idi. İstanbul'un Bayezid Soğanağa Mahallesinde doğdu. Doğum tarihi bilinmemektedir.

Atıf Efendinin; Mehmed Emin, Ahmed ve Ömer Vahid Efendi adlarında üç oğlu vardı. Yüksek derecede devlet memurluğu yapan oğulları, Atıfzadeler diye tanınmıştır. Bu aile, Ömer Vahid Efendinin çocukları ile devam etmiştir.

Atıf Efendi, zamanının meşhur alimlerinden ilim öğrenip icazet (diploma) aldı. Tahsilini tamamladıktan sonra defterdar İzzet Ali Paşa zamanında maliyecilik mesleğine girdi. Kısa zamanda kabiliyeti ve mahareti ile tanındı. Ayrıca yazdığı kasideleri, güçlü bir şair olan İzzet Ali Paşaya takdim etti. Şiirleri çok beğenildi. Böylece kısa zamanda yükselip, defterdar mektupçusu ve hacegan oldu. 1737 senesinde de defterdar-ı şıkk-ı evvelliğe yükseldi. Bu vazifesine başladıktan kısa bir müddet sonra, Avusturya ile yapılacak savaşta ordunun ikmal işlerini yürütmek için İstanbul'dan Niş'e gitti. Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa ile arasında çıkan anlaşmazlıklar sebebiyle, 1738'de defterdarlıktan azledildi. Şehirköyü'ndeki kuleye sürülüp, mal ve eşyası müsadere edildi. Ancak daha sonra padişah tarafından otuz bin kuruş dışındaki mallarına ve evine vurulan mühür kaldırıldı. Kendisi de Gelibolu'da ikamete mecbur tutuldu. Ertesi sene İvaz Mehmed Paşa sadareti zamanında eski vazifesine iade edildi. 1739 yılında Avusturyalılar ile yapılan ve neticede Belgrad'ın sulhle alınmasına sebeb olan diplomatik heyette bulundu.

Atıf Efendi, 1741 senesinde ikinci defa vazifesinden alındı. Bu azlini müteakip izin alıp, hacca gitti. 1742'de hac dönüşünden sonra üçüncü defa şıkk-ı evvel defterdarlığına tayin edildi. Fakat çok geçmeden 26 Temmuz 1742 (H. 1155) senesinde sıtma hastalığından vefat etti. Karacaahmed'de Ömer Zühdi Efendinin kabri yanına defn edildi.

Atıf Efendi, devrinin değerli şairlerindendi. Bilhassa nazireleriyle meşhurdur. İzzet Ali Paşa ve diğer bazı şairlerin şiirlerine nazireler yazmıştır. Şiirler didaktik, öğretici mahiyettedir. Arapça, Farsça ve Türkçe kıymetli manzumeleri ile Türkçe bir **Divan**'ı vardır.

Atıf Efendi, astronomi ilmine vakıftı. İkinci defterdarlık vazifesindeyken, devlete mali bakımdan sağlayacağı faydaları göz önüne alarak, Kameri sene yerine Şemsi sene kullanılması için bir gerekçe hazırladı. Bunun üzerine 1740 senesinden itibaren Şemsi sene kullanılmaya başlandı.

Atıf Efendinin diğer önemli bir vasfı, hattat olmasıdır. Hat sanatında keskin divani denilen bir hat tarzı ihdas etmiştir.

Atıf Efendinin en önemli eseri, kendi adıyla anılan kütüphanesidir. Bu kütüphanesi İstanbul'un Vefa semtinde olup, 1741 senesinde kurmuştur. İstanbul'un büyük vakıf kütüphanelerindendir. Kütüphanedeki kitaplar Atıf Efendi ve torunları tarafından temin edilmiştir. 1973'te Zeki Pakalın'ın ailesi tarafından bağışlanan zengin kitap kolleksiyonu da bu kütüphanede ayrı bir bölüm olarak muhafaza edilmektedir. 2585 yazma ve 231 basma kitap bulunmaktadır. Kitapların çoğu Arapçadır. Latin harfleri ile ise, 4941 Türkçe, bir miktar da İngilizce ve Fransızca olmak üzere toplam beş bin civarında kitap vardır.

ATKESTANESİ (Aesculus hippocastanum);

Alm. *Rosskastanie,* **Fr.** *Marronier d'Inde*, **İng.** *Horse-Chestnut.* **Familyası:** Atkestanesigiller (Hippocastanaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Yol kenarları ve parklarda süs ağacı olarak yetiştirilir.

Nisan-temmuz aylarında çiçek açan, 15-25 m boyunda, sık dallı ve yapraklı bir ağaç. Gövde üzerinde karşılıklı durumda ve uzun saplı olan yapraklar oldukça büyük görünümdedirler. Büyük ve dik olan piramid biçimli çiçek durumları, çiçeklerin bileşik-salkım tarzında birleşmeleriyle meydana gelmiştir. Aynı çiçek durumlarında bulunan çiçekler ya erdişidir, veya dişi organın körelmesiyle erkek çiçek halindedir. Dişi organı erkek organlardan evvel olgunlaşır. Meyvenin gelişmesi sonucunda genellikle bir, bazan iki tohum ihtiva eden, eksokarpi derimsi (meyvenin dış çeperi) ve dikenli, sarımsı yeşil renkte, küre biçiminde, oldukça büyük üç parçaya yarılarak açılan bir meyve verir. Oldukça büyük küremsi veya yumurtamsı biçimli tohumlu olup, düzgün parlak kahverenginde bir tohum kabuğuna sahiptir. Endospermasız olan, tohumun iç kısmı tamamiyle yağ ve nişasta ihtiva eden geniş çeneklere malik ve kendi üzerinde kıvrık embriyo ile dolu bulunmaktadır.

Tabii olarak Balkanlar ve Kafkasya'da yetişir. Gerek yol kenarlarında, gerek parklarda bir süs ağacı olarak bütün Türkiye'de yetiştirilmektedir.

Kullanıldığı yerler: Daha çok bir süs bitkisi olarak kullanılmaktadır. Çok beyaz ve yumuşak olan odunu tornaya ve yontarak işlemeye uygundur. İyi bal yapmaya elverişli olan bol miktardaki balözü bezlerinden dolayı arıların akınına uğrar. Tohumları keçi ve koyunlar tarafından yenilmektedir. Ağacın kabuklarının ekserisi güneş yanmalarına karşı pomat olarak hazırlanır. Tohumları nişasta, yağ ve saponin yönünden zengindir. Tıpta tohumları ağrı dindirici olarak, damar daraltıcı özelliğinden dolayı varis, flebit ve hemeroide karşı kullanılmaktadır. Romatizmaya da iyi gelmektedir. Atkestanesi tohumlarından hazırlanmış bir çok ilaç tedavide de kullanılmaktadır.

Ancak çocukların atkestanesi tohumlarının yeşil dış kısımlarını yemeleri halinde zehirlenmelere sebeb olur. Belirtileri göz bebeklerinin genişlemesi, deride kırmızılaşma ve uyuşukluk hali ile olur.

ATKUYRUĞU OTU (Equisetum arvense);

Alm. *Ackerschactelhalm, Katzenschwanz,* **Fr.** *Préle des chams, Queue-de-chat,* **İng.** *Horsetail.* **Familyası:** Atkuyruğugiller (Equisetaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara, Kuzey, Orta ve Doğu Anadolu bölgeleri.

Zemberek otu, ekli ot, ulama gibi isimlerle de bilinen, nemli ve sulak yerlerde yetişen, 20-30 cm boyunda, çiçek açmayan bir bitki. Bitkinin verimli ve verimsiz fertleri ayrı ayrı zamanlarda çıkar. İlkbaharda yerden süren, dallanmamış, açık kahverengi olan ve çiçek tozları taşıyan verimli fertleri çıkar. Bu ilk dalların kurumasından sonra içi boş, yeşil, dallanmış veya dik ve daha uzun verimsiz dallar meydana gelir. Bitkinin kullanılan yerleri de bu yeşil olan yaz dallarıdır.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin yeşil dalları glikozitler, luteolin, sapanozid, izokuersetin ve alkaloidler (nikotin, palustrin) ihtiva eder. Bu bitki 16. yüzyıldan beri tedavide kullanılmaktadır. Bitkinin özellikle idrar söktürücü, taş ve kum düşürücü etkileri dolayısiyle, halk arasındaki kullanılışı yaygındır. Ayrıca iç kanamaları durdurucu ve yara iyi edici özellikleri de vardır. Bu bitkinin genç yeşil sürgünleri özellikle at ve sığırlarda kanlı idrar ile beliren zehirlenmelere sebeb olur. İnsanlarda da aynı şekilde zehirlenmeler görülebildiği için tıbbi miktarlar üstünde alınmamalıdır.

ATLANTİK PAKTI (Bkz. Nato)

ATLAS;

Alm. *Atlas,* **Fr.** *Atlas,* **İng.** *Atlas,* Muhtelif haritaları içinde toplayan haritalar mecmuası.

Atlas kelimesini ilk defa Alman coğrafya bilgini Merkator, 1555 tarihinde neşrettiği haritalar

mecmuasında kullanmıştır.

İslam alimleri Merkator'dan çok önce atlas neşretmişlerdir. Bunlardan en mühimi, Belhi tarafından yapılıp daha sonra İstahri ve İbn-i Havkal'ın hazırladığı **Kitabü'l-Mesalik ve'l-Memalik** isimli eserde 14 harita bulunmaktadır. Başlıcaları; Dünya, Arabistan, Hind Okyanusu, Kuzey Afrika, Mısır, Suriye ve Akdeniz haritalarıdır. Bu haritaları bulunduran, yukarıda ismi zikredilen esere ilim çevrelerinde "İslam Atlası" denmiştir.

Türkiye'de ilk atlas, Katib Çelebi'nin; Piri Reis'in Deniz Atlası ve Merkator'un atlasından faydalanarak hazırladığı **Cihannüma** atlası ile İbrahim Müteferrika'nın bastığı **Atlas Minor'**dur.

Haritalar kara, deniz, gök veya kara ile deniz haritaları olarak çeşitlere ayrılır.

Kara haritaları:Kıta veya ülkeleri ayrı ayrı gösteren haritalardır.

Deniz haritaları: Denizlerin kıyılarını, girinti ve çıkıntılarını, fenerlerini, demirleme yerlerini, kayalık ve akıntılarını, derinliklerini, hangi mevsimde hangi yolun takib edileceğini gösteren haritalardır.Türkiye'de ilk deniz haritası 1513 senesinde büyük Türk denizcisi ve coğrafya alimi Piri Reis tarafından bir ceylan derisi üzerine çizilmiş ve Mısır Seferi esnasında Yavuz Sultan Selim Hana sunulmuştur. Piri Reis, her bakımdan mükemmel olan **Kitabü'l-Bahriye** isimli atlası 1521 senesinde Kanuni Sultan Süleyman Hana takdim etmiştir.

Piri Reis'in hazırladığı bu haritalarda, henüz Amerika kıtasına gidilmediği halde bu kıtanın haritası en ufak teferruatına kadar çizilmiştir. Amerika'nın kuzey sahili, Grönland ve Florida yarımadası bugünkü haritaları gibidir. Amerika ve kutupların Piri Reis haritasındaki şekli ile, son senelerde uzaya gönderilen uydular vasıtasıyla çizilen haritalarla uygunluk arzetmesi ilim adamlarını şaşırtmıştır.

Gök haritaları: İslam ve Türk astronomi alimleri gök haritaları çizmişlerdir. Batıda ilk teferruatlı gök atlasını Bayer hazırlamış; sabit ve takım yıldızları Latin ve Yunan harfleri ile isimlendirmiştir.

ATLAS DAĞLARI;

Akdeniz'deki Gabes Körfezi kıyısından başlayarak, Tunus, Cezayir ve Fas toprakları boyunca Atlas Okyanusuna kadar uzanan dağ silsilesi. 2400 km uzunlukta bir sahayı kaplar. Bu dağların asıl ismi "Adrar", Berberice'de "dağlar" manasına gelir. Avrupalılar, Yunan efsanelerine dayanarak bu dağlara "Atlas" ismini vermişlerdir. Mahalli halk bu ismi kullanmaz. "Adrar" ismini kullanır. Osmanlı Devleti Rü'yet-i Hilal (Arabi ayın ilk gününü bulma) konusunda bu dağları ilk nokta kabul etmişti.

Berberi kabileleri, aşılması zor olan bu dağlarda yaşamışlar ve buralarda uzun seneler bağımsızlıklarını korumuşlardır. Atlas Dağları; Yüksek Atlaslar, Tel Atlaslar ve Sahra Atlasları olarak 3 kısma ayrılır. Yüksek Atlaslar, Fas'ın bir ucundan diğer ucuna kadar uzanırlar. En yüksek yeri Cebel-i Ayusi 4300 metredir. Atlas Okyanusuna dökülen Sebu Irmağı ile Akdeniz'e dökülen Mevleviye Irmağı bu dağlardan çıkar. Atlas Okyanusuna bakan yamaçları çok sarptır. Tel Atlaslar, Cezayir'de bulunur. En yüksek yeri 2500 metredir. Şelif Irmağı buradan çıkar ve Akdeniz'e dökülür. Sahra Atlasları, Atlas Dağları ile Büyük Sahra arasında sınır meydana getirir. Bunlarda yükseklik daha azdır.

Atlas Dağlarının % 40'ı ormanlık, fundalık, çalılık ve ekime elverişli topraklardır. Geriye kalanı bozkır ve çöl halindedir.

ATLAS OKYANUSU;

Alm. *atlantischer Ozean,* **Fr.** *Océan Atlantique,* **İng.** *Atlantic Ocean.* Dünyanın ikinci büyük denizi. Büyüklük bakımından Büyük Okyanustan sonra gelir. Doğusunda Avrasya ve Afrika, batısında Amerika (kuzey ve güney) bulunur. Bu okyanus, eski dünya ile yeni dünyayı birbirinden ayırır.

Bazıları Kuzey Buz Denizi ile Antarktika Okyanusunu da Atlas Okyanusuna dahil ederler. Umumi kanaat, Kuzey Buz Denizi ile Antarktika Okyanusunun buraya dahil olmadığı ve bunların sadece kuzey ve güney sınırları meydana getirdiğidir. Atlas Okyanusunun uzunluğu 15 bin kilometreye yakındır.

Atlas kelimesinin bu okyanusta battığı öne sürülen "Atlantis" kıtasından geldiği ileri sürülür. Atlas Okyanusunun yüzölçümü 106.463.000 kilometrekaredir. En geniş yeri Avrupa-Meksika Körfezi arasında olup 8000 kilometredir. Atlas Okyanusu "S" şeklindedir. Güney Amerika'nın doğu kısmındaki çıkıntı ile Afrika'nın batı kısmındaki çıkıntı birbiriyle birleştirildiklerinde birbirlerine uyarlar. Atlas Okyanusunun yatağı da "S" şeklindedir. Bu şekildeki sırt, okyanusu ikiye böler. Bu sırt muazzam bir dağ silsilesidir. Bu denizaltı dağ zincirinin iki tarafındaki kısımlarda genişliği 800 km ve derinliği 3-5 bin m olan derin vadiler vardır. Okyanusun dibi kırmızı kil ile, yukarıları ise hayvan kalıntıları ile kaplıdır.

Atlas Okyanusunun yatağı, Azor Adalarında başlar. İngiltere ile Kanada arasında bir yayla şeklinde uzanan bu düzlük çok büyüktür. Avrupa ile Amerika arasındaki telgraf kabloları bu yaylaya döşendiği

için buna "Telgraf Yaylası" denir. Atlas Okyanusunun en derin yeri Porto Rico'nun kuzeyindedir. Buranın derinliği 8750 metredir. Newfoundland'ın doğusunda derinlik 6000 m ve Güney Atlas Okyanusunda ise 8260 metredir. Atlas Okyanusu, doğusundaki Akdeniz, Kuzey Denizi, Baltık Denizi ve Karadeniz ile irtibatlıdır. Okyanusun doğu kıyılarının uzunluğu 50 bin km, batı kıyılarının uzunluğu 80 bin kilometredir. Kuzey Amerika ve Avrupa sahilleri çok girintili ve çıkıntılıdır. 100 m derinliğe kadar olan sıcaklık; yüzeyindeki sıcaklık ile aynıdır. Yüzeyi sıcak olan kısımlarda derinlere inildikçe sıcaklık azalır ve dipte donma noktasına kadar varır. Yüzeyi soğuk olan yerlerde ise derinliğe inildikçe sıcaklık artar. Bu dengeyi akıntılar sağlar. Gulfstream Akıntısı tropikallerin sıcak suyunu taşırken, Labrador Akıntısı da kuzeyin soğuk suyunu güneye taşır. Atlas Okyanusuna Avrupa'dan Ren, Elbe; Afrika'dan Kongo ve Nijer; Amerika'dan ST. Lawrence, Mississippi, Orinaco, Amazon, Parana ve Uruguay nehirleri dökülür.

Atlas Okyanusunda bulunan en büyük ada Grönland'dır. Bu adayı Amerika'nın parçası sayanlar da vardır. Diğer büyük adalar; Britanya Adaları (244.000 km^2), Antiller, Newfoundland, İzlanda, Kanarya Adaları, Azor Adaları, Falkland Adaları, Güney Georgia Adaları, Yeşil Burun Adaları, St. Helena, Tristian de Cunha Adalarıdır. Küçük adalar da çoktur.

ATLASÇİÇEĞİ (Zygocactus);

Alm. *Stutzblattkaktus,* **Fr.** *Epiphylle,* **İng.** *Crab castus.* **Familyası:** Kaktüsgiller (Cactaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Tabii olarak yetişmez. Ancak süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Türkiye'de süs bitkisi olarak yetiştirilen kaktüsgillerden bir bitki. Yassılaşmış etli gövdesi yaprak şeklindedir. Sıcak ve kurak yerlerde yetişen bir bitkidir. Güzel pembe çiçekleri kışın (kasım-ocak) ve yapraklarının uçlarında açarlar. Epiphyllumaya da atlasçiçeği denilmektedir. Genel yayılış alanları Amerika'nın çöl ve yarı çöl bölgeleridir.

Kullanıldığı yerler: Evlerde, güzel çiçeklerinden dolayı süs bitkisi olarak yetiştirilir. Sıcak ve kurağa oldukça dayanıklı olduğundan sık sık sulanmamalıdır. Üretilmesi ya tohumla veya dipten ayrılan sürgünlerle olur.

ATLASKEMİĞİ;

Alm. *Atlas-Knochen.* **Fr.** *Atlas,* **İng.** *Atlas.* Boyun omurlarının birincisi. Başı, üzerinde taşıyan kemik. Bu kemiğin iki yan çıkıntısı vardır. Bu çıkıntılar, üstten artkafa kemiği, alttan da ikinci boyun omuru ile eklemleşmiştir. Yan çıkıntılarının her birinde birer delik vardır. Bu geçitlerden omurga atardamarları geçer. Yan çıkıntılar iki kemerle birbirine bitişmiştir. Ön kemer ikinci boyun omurunun çıkıntısı ile eklemleşmiştir. Başın yana dönmesini bu eklem sağlar. Yaradılışındaki özelliklerinden dolayı vücudun en önemli iş yapan kemiklerinden biridir.

3. Cild
(Atletizm-Beylerbeyi Sarayı)

ATLETİZM;

Alm. *Leichtathletik,* **Fr.** *Athlétisme,* **İng.** *Atletic.* İnsanın tabii hareketlerinden olan koşu, atlama, atma ve yürüyüşe dayanan, fiziki performansı devam ettirme ve geliştirme gayesini güden beden çalışmalarının bütünü.

Atletizm diğer spor dallarında olduğu gibi, insanın mükemmel yaratılış özellikleri ile var olmuştur. Bu ekonomik, anatomik yapı sayesinde atletizm dünyanın en popüler branşlarından biri olma özelliğini elde etmiştir.

Zaman, mesafe ve yükseklik gibi unsurlar atletizmi diğer spor dallarından ayırmıştır. Sınırlayıcı faktörler günden güne aşıldıkça, daha kısa zamanda daha uzağa ve daha fazla yüksekliğe ulaşdıkça, yeni rekorlar kırılmakta ve atletizm dünyada daha cazip ve daha popüler duruma gelmektedir.

Bu spor, günümüzde Milletlerarası Amatör Atletizm Federasyonu (IAAF) tarafından düzenlenen kurallara göre bayanlarda l8, erkeklerde 23 branş üzerinden yapılır. Bayanlarda çekiç ve üç adım atlama için hazırlıklar yapılmakta ve bu iki dalın uluslararası müsabakalarda resmiyet kazanması için ön hazırlık çalışmaları devam etmektedir.

Tarihi: Milattan önce başlayan atletizm oyunları, 19. yüzyılın ikinci yarısında düzenlenmeye başlamıştır. Bu düzenlemelerde Oxford ve Cembridge üniversiteleri önemli rol oynamışlardır. 1861'de Minciglane adıyla ilk atletizm kulübü kuruldu. Yine l866'da kurulan Ameteur Atletic Clup ile müsabakalar tertib edildi. l877'de İrlanda ve İngiltere atletleri arasında ilk milletlerarası müsabaka

düzenlendi. Aynı devirde ABD, Kanada ve diğer ülkelere yayıldı. 1912'de Stochkholm'de Milletlerarası Amatör Atletizm Federasyonu (İAFF) kuruldu ve 150'den fazla ülke üye oldu. Bu kuruluş günümüzde uygulanan atletizm kurallarını tesbit etti.

Türkiye'de atletizm faaliyetleri, Birinci Dünya Savaşından önce görüldüyse de düzenli değildi. 1924'te ilk defa Paris Olimpiyatlarına iştirak edildi. Bu olimpiyattan sonra, Semih Türkdoğan, Ömer Besim Koşalay, Naili Moran gibi atletler yetişti.

Atletizmin tarihinde zihinlerde yer eden başlıca önemli olayları şöyle sıralayabiliriz: ABD'li siyahi atlet Jesy Owens'in Berlin Olimpiyatlarında 4 dalda birden altın madalya alması, aynı rekorun uzun yıllar sonra ancak l984 Los Angelas Olimpiyatlarında yine bir siyahi atlet Carl Lewis tarafından egale edilmesi... l00 metrede ard arda kırdığı rekorlar ile dikkatleri çeken ve l00 yılın rekorunu önce 1988 Roma Dünya Şampiyonasında 9.83 sn ile, daha sonra da Seul Olimpiyatları'nda 8.79 ile kıran Ben Johnson olayı dünya atletizm tarihine ibret verici bir şekilde geçti. Seul'de yapılan doping kontrolünde anabolik steroid uyarıcısı kullandığı tesbit edilen Johnson, IAAF tarafından iki yıl sahalardan uzaklaştırılma cezası almış ve bu cezası l990 Ekim ayında sona ermiştir. Johnson daha sonra pişmanlık dolu ifadelerle basın toplantıları yapmış, doping aleyhine kampanyalara katılmıştır. Bu dalda Johnson'un rekorları iptal edildiği için, rekor 9.88 sn olarak Carl Lewis'e geçmiştir (88 Seul).

Uzun atlamada ise, ABD'li Bob Beamon'un l968 Meksiko Olimpiyatlarında elde ettiği 8.90 metrelik derece Amerikalı atlet Mike Powel tarafından 8.95 metre ile kırılmıştır.

l979 yılında kırılan bir başka rekor, 200 metrede Pietro Mennea'nın rekoru (19.72 sn) uzun ömürlü rekorlar arasında yerini alıyor. 5000 metrede ise l3 dakikanın altına inebilen tek atlet Faslı Said Aoitia oldu. Said'in l2.58.39'luk rekoru, büyük sansasyon meydana getiren rekorlar arasında yer aldı.

Atletizmde Branşların Kısaca Tanımı

Yürüyüş: Uluslararası müsabakalarda ve Olimpiyat oyunlarında bayanlarda l0, erkeklerde 20 km üzerinden yapılır. Yürümede kural, bir ayak yerden kesilmeden diğer ayağın yere değmesidir. Aksi halde hakemler sporcuyu diskalifiye ederler. Her iki ayağın havada olması yasaktır. Yürüyüş, spor olarak ilk defa l867 yılında İngiltere'de yapılmış, 1893 yılında da Berlin ile Viyana arası yürünmüştür.

Kısa mesafe koşuları: Daha çok anaerob kapasiteye dayalı koşulardır. Uzun fule boyu ve düşük adım frekansı bu koşularda neticeye müsbet etki yapar. Erkeklerde ve bayanlarda 100 m, 200 m, 400 m, 4xl00 m, ve 4x400 m bayrak. Bayanlarda l00 m ve 400 m engelli, erkeklerde ll0 m ve 400 m engelli. Bayanlarda engel boyları: 100 m (84 cm), 400 m (76.2 cm), erkeklerde 110 m (l06.7 cm), 400 m (91.4 cm) olarak uygulanır.

Bütün kısa mesafe koşularında çıkış takozu kullanılır. Çıkış takozu her iki ayağın yerleştirildiği ve ilk hareketi kolaylaştıran bir alettir. Start; yerlerinize, dikkat komutlarından sonra start tabancası patlatılarak verilir. Hakemin tabanca sesinden önce çıkıldığında tabanca ikinci defa hakem tarafından patlatılır, yarış durur. İki defa faullü çıkış yapan diskalifiye olur.

Hakemin dikkat komutundan sonra çıkış pozisyonunda hiç kıpırdamadan durmak esastır. Bütün kısa mesafe koşuları kulvarlıdır. Kulvar, iki beyaz çizgi arası l22 cm olan 400 metrelik alandır. Genelde uluslararası koşu pistlerinde B kulvar bulunur.

Koşu pistinde kulvar farklılıkları: 1-2 (3.52 m), l-3 (7.35 m), 1-4 (11.18 m), l-5 (l5.01 m), 1-6 (18.84 m), 1-7 (22.67 m) 1-8 (26.57 m).

Atletler dairesel pistte her birinin 400 m koşabilmesi için daha doğrusu kavisten doğan farka göre ilk kuvardan sekizinci kulvara sıralanırlar. Buna göre ilk kulvarda koşan ile sekizinci kulvarda koşan arasında start verilirken 26.57 metrelik bir fark görülür.

Bayrak koşuları: İçi boş genellikle alüminyumdan yapılmış 30 cm uzunluğunda 2.5 cm çapında "stafet" denilen bayrak sopasının elden ele 4 atlet tarafından koşturulması şeklinde tarif edebileceğimiz bayrak yarışları, bayanlarda ve erkeklerde 4x100, 4x400 m üzerinden koşulur.

4x100'de üç, 4x400'de bir bayrak değiştirme bölgesi vardır. 4x100 metrede l-2, 2-3 ve 3 ile 4. adamların bayrak değiştirme bölgeleri çıkış yerlerinden l0 m önce ve l0 m sonra olmak üzere 20'şer metredir. İçten, dıştan ve karışık olmak üzere üç türlü bayrak değiştirme vardır.

Genelde uygulanan ve ideal olan değiştirme şöyle yapılır: Birinci koşucu bayrağı sağ eli ile taşır. İkinci koşucu sol eli ile alır. Üçüncü koşucu sağ eli ile alır. Dördüncü ise sol eli ile alır ve koşuya devam eder. Bayrak koşularında değiştirme anında hızların eşitlenmesi son derece önemlidir.

4x400 metrede ise ilk koşucular ile ikinci koşucuların bayrak değiştirmesi genelde her zaman zor olur. Çünkü büyük yarışlarda atletler atbaşı finişe geldiklerinden değiştirme bölgesi karışır. Bunu önlemek

için ilk koşucuların ardından bayrağı alanlar 100 m daha koştuktan sonra ancak kulvar değiştirebilirler. Böylece 4x400 metrede kulvar mecburiyeti 500 m olur. Daha sonra ikinci ile üçüncü adamlar için kulvar mecburiyeti yoktur. Genelde hepsi birinci kulvar üzerinde bayrak değiştirirler. Denk mücadelelerde 2. ile 3. ve 3. ile 4. koşucuların bayrak değiştirmeleri sırasında bayrak düşürmeler birbirine çarpmalar olabilir.

Orta mesafe koşuları

800 m: Bu mesafe de son yılarda anaerob kapasite birinci plana çıkmıştır. Ancak daha çok sür'atte devamlılık özelliği önem taşır.

Koşucular genelde ilk turu daha yavaş koşmayı tercih ederek son tura diri kalarak girerler. İkinci turun hızı birinci tura göre 5-7 sn arasında farklı olur.

1500 m: Bu koşu mesafesi taktiğin çok büyük başarılar elde ettiği mesafelerden biridir. Türk atleti Zeki Öztürk, 18.07.1990'da İtalya'nın Bologna şehrinde koştuğu 3.35.68 dakikalık derecesi ile Said Aoitia, Steve Cram gibi şöhretli isimleri arasında adını duyurmayı başarmıştır.

Üç bin metre engelli koşu: Orta mesafe koşularının en zoru ve daha çok dayanıklılık ile birlikte sıçrama kuvveti gerektiren bir branştır.

Üç bin m koşusunda ilk 270 m engelsiz düz koşulur. Yarışmadaki toplam 35 engelden 28 engel kuru, 7 engel ise su havuzludur. Müsabıklar engeli geçme konusunda herhangi bir stil kullanmakta serbesttirler...

Ancak zaman kaybettirmeden geçiş için normal engel tekniği avantajdır.

Uzun mesafe koşuları: Erkeklerde 5000, 10.000 ve maraton, bayanlarda 3000, 10.000 ve maraton...

Uzun mesafe koşularında kısa mesafe koşularının aksine aerobik kapasite daha önemlidir. Aerobik kapasiteye oksijen kullanabilme kapasitesi diyebiliriz. Bu kapasite, uzun süren tempo idmanları ile ideal anlamda 5-6 yıllık bir çalışma sonunda branşa yönelik olarak elde edilebilir.

Bir uzun mesafe koşucusunun haftalık ortalama katettiği mesafe, 200-250 kilometredir. Ancak böyle bir antrenman dozajı ile uzun mesafe koşucuları formlarını koruyabilmektedirler.

Maraton: Tarihçesi diğer dallara göre farklılık gösterir. Atina'ya 41 km mesafede bulunan Marathon şehrinde M.Ö. 490 tarihinde Atinalılar ile Persler savaşırlar. Atinalıların zaferini Atina'ya ulaştırma işini üzerine alan Ariston isimli er, harp alanı ile Atina-Akrepol arasını üç saate yakın bir zamanda koşarak zaferi kazandıklarını bildirir ve ölür. Ölçülen bu mesafenin 42 km 195.6 m olduğu tesbit edilir. Bu hatıraya bağlı kalınarak maraton 42.195 km olarak koşulmaktadır. Maraton yarışması müsabakaların yapıldığı stadyum içinden başlayıp, şehir içinde ve civarında koşulduktan sonra, tekrar stadyum içinde son bulur. Yollarda 5 kilometrede bir koşuculara içecek temin istasyonları bulunur.

Türk maratoncusu Mehmet Terzi, 1987 yılında Londra'da koştuğu maraton yarışmasında 2.10.25 saat ile dünyanın ilk l0 maratoncusu arasına girme başarısını göstermiştir.

Maraton son yılarda miletlerarası organizatörlerin rağbet ettiği bir yarışma türü olmuştur. San Fransisko, Londra, Berlin ve Tokyo gibi maratonlarda atletlere büyük ödüller verilmektedir.

Ülkemizde her yıl yapılan Avrasya Maratonu da son senelerde büyük organizasyon özelliği göstermekte ancak, dereceye girenlere büyük ödüller verilemediği için dünyanın ileri gelen maratoncuları tarafından rağbet görmemektedir.

Maraton koşusu % 95 aerob, % 5 anaerob özellik gösterir. Dolayısıyla sporcular antrenmanlarını bu özelliklere göre yaparlar.

Dekatlon (Onlu yarışma): Atletizm sporunda hiç bir yarışma atleti bu kadar yoramaz. Çünkü atlet 10 adet ayrı spor dalının her birinin gerektirdiği ayrı kondüsyon özelliklerine sahib olmak zorundadır. Bu gaye için sabah akşam günde iki, bazan üç antrenman yapmak zorunda kalır. Dekatlonun dalları şunlardır: l00 m uzun atlama, gülle atma, yüksek atlama, 400 m 110 m engelli koşu, disk atma, sırıkla yüksek atlama, cirit atma ve 1500 metredir. Dekatlon müsabakasında yukarıda sıralanan ilk beş birinci gün, ikinci beş ise ikinci gün yapılır. Yarışmalarda neticelendirme, müsabaka sonuçlarında elde edilen puanlara göre toplanarak tayin edilir.

Bir dekatloncu çok yönlü kuvvete ihtiyaç duyar. Halbuki diğer branşlarda kuvvet özelliği genelde tek yönlü açısal kuvvete dayanır.

Dünyanın en tanınmış ve başarılı dekatloncuları arasında Daley Thompson (İng) ve Jürgen Hingsen (Alm) sayabiliriz. Türkiye'de ise Nurullah Candan'ın 1975 yılında Cezayir'de kırdığı dekatlon rekorunu 250 puan farkla 7384 puana çıkartan göçmen atlet Alper Kasapoğlu gelecekte büyük başarıları

müjdeliyor.

Heptatlon: Sadece bayanların yaptığı, erkeklerin dekatlonuna benzer yedili branştır. 100 m engelli, Gülle atma, Yüksek atlama, Uzun atlama, 200 m cirit atma ve 800 m branşlarından oluşur. Bu dalda son yılların en büyük ismi, ABD'li bayan atlet J.Joyner Kersee'dir. Bu sporcuyu Doğu Alman John Sabine ve Anke Behme izlemektedirler. Dünya rekoru 7291 puan ile Kersee'ye aittir.

Atlamalar: Tek adım atlama (uzun atlama), Sürat ve explosiv kuvvetin birinci derecede rol oynadığı branşlardan biridir. Adımlama, asılma ve karışık olmak üzere üç ayrı atlayış stili vardır. Atlayıcılar motorik özelliklerine göre stil seçerler. Uzun atlama, yaklaşık 45 metrelik bir mesafeden koşularak içi ince kum dolu havuza yapılır. Atlayıcının sıçrama tahtasından sonra havuzda bıraktığı son iz geçerli ölçü mesafesidir.

Üç adım atlama: Bu dalda atletler adeta bir kangru gibi sıçrayarak üç adımda kum havuzuna düşerler. Sekme, adım alma ve sıçrama gibi teknik bölümlerden oluşur. Koşu mesafesi uzun atlamadaki kadardır. Koşu sür'ati her iki atlamada da optimal tabir edilen, yani ne kontrol edilmeyecek kadar çok hızlı ne de yavaştır. Olimpik ölçü olarak, sıçrama tahtası ile havuzun başlangıcı arası 13 metredir. Havuzun uzunluğu 8, eni 2.75 metredir.

Yüksek atlama: 1980'li yılların başlarına kadar uluslararası müsabakalarda sporcular iki farklı teknik uyguluyorlardı. Ancak son beş yıldır artık bu tekniklerden stradel veya diğer adıyla binme tekniği denileni uygulanmıyor. Binme tekniğini ilk defa geliştiren Sovyet atlet Valeri Brumel olmuş (2.28 m), daha sonra ise, bu teknikte yine bir Sovyet atleti Vaschenko (2.35 m) ile dünyanın en iyi derecesini yapmıştır (1978 Milano).

Fosbury Flop teknik ilk önce ABD'li Dick Fosbury tarafından uygulanmış ve atlet 1968 Meksiko Olimpiyatlarında 2.24 m atlamıştır. Daha sonra bütün dünyaca bu teknik benimsenmiş ve biyomekanik analizler sonucunda binme tekniğine göre üstünlüğü tartışılmaz hale gelmiştir. Bu teknikte farklı stiller gözlenmektedir. Ancak bütün stillerde önce gövdenin baş kısmı en sonra da ayaklar çıta üzerinden geçmektedir. Halen bu dalda dünya rekoru Fosbury tekniğiyle Kübalı Soto Major'a aittir (2.44 m). Türkiye rekoru ise 2.20 m ile Ekrem Özdamar'a aittir.

Her iki teknikte de sür'at ve sıçrama kuvveti ile elastikiyet özellikleri önemlidir. Ayrıca bütün atlamalarda psikolojik ve zihinsel hazırlık yapmanın özel bir yeri vardır.

Sırıkla yüksek atlama: Kuvvet, sür'at, elastikiyet ve ustalık kabiliyetlerinin topluca uygulandığı bir daldır. Sporcunun kuvvet, kilo ve sür'atine göre kullanılan sırıkların kapasitesi değişir. Daha uzun ve daha sert sırık kullanabilmek yükselmek için avantajdır.

Fiber glas türü bu sırıklar sırık atlayıcıların başarısında büyük rol oynarlar. Sırıkla yüksek atlamada yaklaşma koşusu 20-22 adımdır. Sırık elde taşınarak koşulur ve son üç adımda geçilecek çıtanın tam altında bulunan ve kazan tabir edilen çukura saplanarak bir dizi teknik hareketler zincirinden sonra çıta geçilir. Düşüş mindere, sırt üstüdür. Başlıca teknik bölümlerini: Sırık taşıyarak koşu, son üç adımda sırığı kazana indirme, saplama, atlayıcının vücudunun salınması, sırığa paralel olup yukarıya mum vaziyeti alma, sırıktan uzaklaşma (push up), iterek sırıktan kurtulma ve çıtayı geçme... şeklinde sıralayabiliriz.

Atmalar

Cirit atma: 30-40 m uzunluğunda 4 m genişliğinde bir pistte 28 derecelik bir açı içine düşürmek kaydıyla ileriye atılır. Cirit atıcılar genel olarak elastiki, kuvvetleri ideal seviyede gelişmiş, dengesini teknik bütün içinde koruyabilen, genel ve özel kuvvetlilik meziyetleri bu branşa uygun hale gelmiş sporculardır.

Teknik Bölümleri

Ciriti tutma: Atış pozisyonunda elden en ekonomik çıkacak şekilde tutulur.

Taşıma: Sporcu düz bir hatta koşarken ciritin burnu hedefe yönelik taşınır (cirit yumuşak bir salınımla omuz üstünde koşu ritmine uygun taşınır).

Son beş adım ritmi: Sağ kol ile atış yapanlar 5 adım ritmine sol bacağın fulesiyle başlarlar. 5 adım ritminde amaç vücud ağırlık merkezini mümkün olduğunca aşağıya düşürmek ve ideal atış pozisyonuna girebilmektir. Son olarak sol-sağ ve sol adım ritmiyle cirit geri alınarak atış pozisyonuna gelinir. Cirit omuz üzerinden fırlatılırken, gövde yay gibi gerilir ve cirit elden çıkarılır.

Çekiç atma: Tutma sapı olan, uzun bir çelik telin (120 cm) ucundaki 7.257 kilogramlık ağırlık hızla çevrilip son çekiş sol el ile yapılarak elden çıkarılır. Çekiç atmanın kendine has bir dönüşlü tekniği vardır. Normalde üç-dört dönüşlü atışlar yapılır. Sür'atli dönüşler esnasında çekicin ağırlığı 150-200 kg

kadar ağırlaşır. Bu yüzden çekiç atıcılar çok kuvvetli bacaklara ve kollara sahib olmak zorundadırlar. Çekiç atmada önceleri uzun boylu ve ağır kütleli olmak avantaj olarak görülürken, son yılarda orta boylu, normal kilolu (85-95) ancak çok kuvvetli ve çabuk olmak aranır özellikler olmuştur. Çekiç atmada deri eldiven kullanılır. Bu eldiven çekicin sapını tutan ele geçirilir. Diğer el, sapı tutan eli üzerinden kavrar. Çekiç atmada en önemli teknik özellik, son pozisyonda ağırlık merkezinin aşağıya indirilmesi ve çekicin geniş bir açıyla yakalanarak savrulması anında ağırlık merkezinin yükseltilmesidir.

Gülle atma: Günümüzde iki ana teknik uygulanır: Dönerek, sekerek. Dönerek atışın ustası Sovyet atıcı Barsyshnikov'dur. Sekerek atışta ise, Doğu Alman Udo Beyer, güllenin unutulmayan ismidir. Son yıllarda ise, ABD'li Randy Barnes ile yine Doğu Alman Ulf Timmerman 23 metrenin üzerine çıkan ender atıcılardan olmuşlardır.

Güllenin ağırlığı 7.260 kilogramdır. Gülle, 2.135 metrelik bir dairenin içinden atılır. Çemberin tam ortasından başlayan atış açısı 40 derecedir. Ayrıca atış sırasında seken veya savrulan bacağın dayandığı (teknik farkına göre) 122 santimetrelik bir takoz vardır. Bayanlarda gülle ağırlığı 4 kilogramdır. Atış anında dairenin etrafını çevreleyen çelik çembere basmak, ayak dayama, takozunun üzerine çıkmak, dairenin ortasında yer alan çizginin atış yönündeki bölümünden çıkmak hatalı atış olarak kabul edilir.

Disk atma: Diskin ağırlığı bayanlarda 1; erkeklerde ise 2 kilogramdır. Atış açısı güllede olduğu gibi 40 derecedir. Çemberin çapı bayanlarda ve erkeklerde 2.5 metredir. Ayrıca atış açısı aralığı çekiç atmada olduğu gibi kafesle çevrilir. Böylece hatalı atışlarda tehlike önlenmiş olur. Atıcı güllede olduğu gibi, dairenin diğer yarısından çıkar. Buna ilave olarak atıcılar atma aleti yere düşmeden çemberden çıkamazlar.

ATMACA (Accipiter nisus);

Alm. *Sperber,* **Fr.** *Epervier d'Europe,* **İng.** *Sparrow hawk.* **Familyası:** Kartalgiller (Falconidae). **Yaşadığı yerler:** Asya ve Avrupa'nın ılıman bölgelerindeki bodur ağaçlıklı ormanlar. **Özellikleri:** 30-35 cm boyunda, güvercinden biraz irice. **Ömrü:** 80-100 sene. **Çeşitleri:** En meşhurları çakırkuşu ile Avrupa atmacasıdır.

Kartalgiller ailesinden bir kuş türü. Koyu kurşuni ve kahverengi tüylü olup, göğsü beyaz kahverengi çizgilidir. Kısa, yuvarlanmış kanatlı, yelpaze gibi açılan uzun kuyruklu olduğundan ağaçlar arasında rahatlıkla manevra yaparak avını takip eder. Kıvrık, kısa gagalı olup, ince, uzun, yırtıcı pençeleri ile fare, kuş ve sincapları kapar. Bodur ağaçlıklı ormanlarda barınır. Çit ve yol kenarlarında gündüz avlanır. Ağaçlar üzerinde yuva kurar. Yuvasının içini saç, kıl ve kök püsküllerı ile döşer. Senede 3-5 yumurta yumurtlar. Erkeği dişisinden küçüktür. Eşlerin her ikisi de yavrularına yiyecek taşırlar. Türkiye'de yaşayanları, kış mevsiminde Kuzey Afrika ve Hindistan'a göç ederler.

ATMOSFER;

Alm. *Atmosphäre,* **Fr.** *Atmosphére,* **İng.** *Atmosphere.* Bazı gök cisimlerinin etrafını saran gaz tabakasına verilen ad. Bu gaz tabakası, o gök cisminin çekim kuvveti sebebiyle uzaya yayılmaz.

Dünya atmosferi (Hava): Atmosfer, yeryüzünden başlar ve takriben 3200 km yüksekliğe sahiptir. Üst seviyesi kesin olarak sınırlandırılamamaktadır. Bir hava deryası altında yaşamaktayız. Havanın yoğunluğu ilk 100 kilometrede daha fazladır. Yukarılarda ise hafif gaz tabakaları vardır. Havanın yoğunluğunun yükseklikle değiştiğini ilk defa keşfeden, İslam alimlerinden **İbn-i Heysem**'dir (965-1038).

Atmosfer, canlıların yaşaması için lüzumlu oksijen, karbondioksit ve azot kaynaklarını geniş ölçüde sağlar. Hayatın mevcudiyeti için suyu temin eder. Endüstrinin ve canlı organizmaların artıklarını yok eder. Fotosentez için lüzumlu güneş ışınını geçirir. Aynı zamanda öldürücü ultraviyole ışınlarından ve kozmik ışınlardan, uzaydan yağan meteorlardan, dünyayı korur. Haberleşme için de lüzumludur. Sesi ve elektromagnetik (ışık ve radyo) dalgalarını iletir ve atmosferin üst kısmında elektriği ileten bir tabaka, radyo dalgalarını yansıtır. Böylece ufkun sınırının ötesinde haberleşmeyi ve hava araçlarının uçuşunu özel durumlar hariç mümkün kılar.

Güneş enerjisi dünyaya geldikçe, atmosferin değişik hareketlerini devam ettirir. Dünya üzerinde yüzlerce km yüksekte yörüngede dönen hava uydularından, çalkantılı havayı belirten, karmaşık ve devamlı değişken bulut yapıları gözlenebilir. Bulutların bir kısmı kilometrelerce uzakta, bir kısmı daha yakın, bazıları basit yapılı, bazıları da daha teferruatlı yapıdadır.

Fiziki özellikleri: Okyanusların sekiz yüz metre derinliğinde yaşayan balıklar, havaya çıkarılınca parçalandığı gibi, insanlar da hava basıncı altından çıkarılınca yaşayamaz. Hava, deniz kenarında, bir

santimetrekare yüzeye yaklaşık olarak bir kilogram basınç yapmaktadır. Bu basınç miktarına, "bir atmosfer" denir ki 76 cm yüksekliğindeki civa sütununun basıncına eşittir. Civanın özgül ağırlığı 13,6 gr/cm^3 olduğu için, bin otuz üç santimetre (76x13,6=1033,6) suyun basıncı, yani 10 m ve 33 cm yüksekliğindeki suyun basıncı bir atmosferdir. İnsan derisinin yüzölçümü, ortalama bir buçuk metre kare olduğuna göre, hava hepimizi on beş ton kuvvetle ezmektedir. Bu büyük kuvvet altında, pestil haline gelmeyişimiz, solunum sayesindedir. Solunum yolları, akciğer keseleri, kapiller ve kan damarları ile vücudumuzun bütün hücrelerine hava gittiğinden, içimizde de, hariçteki basınca eşit bir basınç mevcuttur. Sıcak havada basınç azalır, barometre düşer. Soğukta ise yükselir. Bu basınç değişmesi, sıhhatimiz için de çok mühimdir. Bu değişme olmasaydı, bildiğimiz hastalıkların dörtte biri mevcut olmazdı. Sıhhi iklimler; kırların ve kışın yaylaların, ilkbaharda ekvator adalarının iklimleridir.

Hava ile yeryüzü, elektrik bakımından birbirine karşı, bir pilin kutupları vaziyetindedir. Hava artı, yeryüzü eksi yüklüdür. Bu iki kutup arasında yaşamakta olan insan elli litre tuzlu su taşıdığından, kuvvetli bir iletkendir. Üzerimiz yüzbinlerce kıl ile örtülü olduğundan bir verici istasyonu halindeyiz

Daimi Atmosfer Gazlarının Konsantrasyonu

Gaz	**Yüzdesi**
Azot (N_2)	78,1100
Oksijen(O_2)	20,9530
Argon (Ar)	0,9340
Neon (Ne)	$18,18x10^{-4}$
Helyum (He)	$5,24x10^{-4}$
Kripton (Kr)	$1,14x10^{-4}$
Ksenon (Xe)	$0,087x10^{-4}$
Hidrojen (H_2)	$0,5x10^{-4}$
Metan (CH_4)	$2x10^{-4}$
Azotdioksit (NO_2)	$0,5x10^{-4}$

Atmosferin terkibi: Atmosfer, aynı vasıfta kalan gazların karışımından (özellikle azot ve oksijen), değişken gaz konsantrasyonlarından (su buharı gibi), iyonlardan (elektrik yüklü atom ve moleküllerden) ve havada dağılmış çeşitli katı ve sıvı parçacıklardan meydana gelir.

Atmosferin büyük bir bölümünde dünya yüzeyinden 80-90 km yüksekliğine kadar daimi gazlar, kısa dönemlerdeki küçük değişmeler ve sınırlı bölgelerin üzeri hariç, aynı tarzda karışmıştır.

Yüz litre havada, yetmiş sekiz litre azot, yirmi bir litre oksijen, bir litre argon gibi asal gazlar ve 0,03 litre karbondioksit gazı (CO_2) bulunur. Hava bu gazların karışımıdır. Havada gaz halinde bulunan azot, yumurta akı, ekmek, et gibi cisimlerin yapı maddesidir. Böyle azottan yapılmış maddelere "protein" diyoruz. Proteinler, aminoasitlerin peptitleşmesinden hasıl olan polipeptit yapıdadır. Bunlar protoplazmanın yapı taşı olduğundan, proteinsiz, yani azotsuz yaşanmaz. Yalnız yağ, şeker, nişasta gibi azotsuz gıdalarla beslenen bir hayvan yaşayamaz. İnsan hergün gıdalardan 8 gr azot almak mecburiyetindedir. Lakin ne insan ve ne de hayvan ve bitkiler havadaki azotu doğrudan doğruya alamaz. Zira, azot moleküllerindeki ikişer atom, birbiri ile kuvvetli bağ yapmış olup, kolay ayrılmaz.

Canlıların en büyük dertlerinden biri de açlıktır.Her sene milyonlarca hayvan ve bitki açlık derdinden ölmektedir. Her an milyonlarca aç insan mevcut olup, doyasıya yemeğe muvaffak olamamaktadırlar. Bu açlar, bilhassa pahalı olan protein maddelerine, yani içinde yüzdükleri azot deryasına, ciğerlerine kadar girmiş iken, istifade etmekten aciz olduklarından açtır. Bu hal, insanların aczini göstermeye kıymetli bir misal teşkil etmektedir. Zira teneffüs yoluyla oksijen gazını alıp kanımıza kattığımız gibi, azot gazını da tutmak hassası kanımıza bahş edilmiş olsaydı, yeryüzündeki açlık ihtiyacı bir soluma ile temin edilebilecekti. Böylece aç kimse kalmayacak, açlık sona erip, milyonlarca canlı açlık sıkıntısından kurtulacak, açlık dolayısıyla ekmek ve et için insanlar birbirlerine saldırmayacak, yeryüzü

bir harp sahası halinden çıkarak, bir Cennet bahçesi haline dönecekti. Bunların hepsi, insanın ciğerlerine her gün giren bin litre azottan, sekiz gramını (yedi litre) kanına alabilmesi ile mümkün olacaktı.

Değişken Atmosfer Gazlarının

Konsantrasyonu

Gaz	**Yüzdesi**
Su (H_2O)	0-7
Karbondioksit (CO_2)	0,01-0,1 (Ort: 0,032)
Ozon (O_3)	0-0,1 (30 kilometrede)
Sülfürdioksit (SO_2)	0-0,0001
Azotdioksit (NO_2)	0-0,00002

Su atmosfere, dünya üzerinde buharlaşarak karışır ve yoğunlaşarak kar ve yağmur yağışı şeklinde geri döner. Karbondioksit; bitkiler hariç, canlıların nefes vermesi ve yanma olayı ile atmosfere karışır ve fotosentezle temizlenir. Çok miktarda karbondioksit, okyanus içindeki küçük bitkiler tarafından emilir ve bırakılır. Ozon; oksijen atomlarının ve moleküllerinin, atmosferin 20-50 km yüksekliğinde, güneş ışınlarındaki ultraviyole ışınlarını absorbasyonu ile meydana gelir. Meydana gelen ozon, diğer güneş ışınlarını absorbe ederek tekrar atomik ve moleküler oksijene dönüşür.

Ozon hariç, hemen hemen bütün oksijen gazı yeryüzünden itibaren 80 kilometreye kadar diatomik (iki atomlu) haldedir. 100 kilometrenin yukarısında ise ultraviyole güneş ışığının absorbasyonu oksijeni tek atomlu halde tutar. Dünya yüzeyinde 80-300 kilometre yükseklikteki bölgede ise önemli elektrik ve manyetik etkileri sağlayacak yeterli oksijen iyonları vardır. 500 kilometrenin üzerinde helyum muhtemelen esas atmosfer gazıdır. Helyum 3000 kilometreden itibaren gezegenler arası gazlar ile karıştığı yere kadar yavaş yavaş hidrojene yer verir.

Atmosferdeki dağınık katı ve sıvı parçacıklar çok değişik kaynaklardan gelir. Bu parçacıklar yeryüzünden sürüklenerek veya deniz yüzeylerinin buharlaşmasından meydana gelebilir. Yanardağlar ve yangınlar, toz ve duman parçacıklarını ortaya çıkarır. İnsanlar da yakıtları yakma ve endüstri artıklarını havaya karıştırmakla atmosferin terkibine tesir ederler.

Dünya yüzeyine varmadan buharlaşan meteorlar, her gün atmosfere yaklaşık olarak bir ton madde ilave eder. Bu materyalin çoğu, sonunda dünya üzerinde birikir.

Güneşten gelen maddeler, atmosferin dış bölgesine girer. Güneş rüzgarı olarak bilinen yüklü parçacıklar, güneşten her yöne doğru devamlı akar. Parçacıklar (proton ve elektronlar) güneşin ve dünyanın magnetik alanıyla birlikte etkileşirler. Neticede güneş rüzgarının şiddeti düzensiz olarak değişir ve haliyle dünyanın magnetik alanının çekimini etkiler. Zerrecikler dünyanın yüzeyine erişmezler. Bunun yerine dünyanın mağnetik alanı tarafından saptırılır veya dünyayı 3.000-30.000 km yükseklikte saran Van Allen radyasyon kuşağı tarafından tutulur.

Atmosfer uzaydan devamlı çok yüksek enerji yağmuru (genellikle protonlar) alır. Kozmik ışın denen bu parçacıklar, dünyanın magnetik alanı tarafından kısmen yansıtılır. Fakat atmosferi geçip yeryüzüne çıkacak kadar enerjisi vardır.Atmosferden geçerken hava molekülleriyle çarpışırlar. Bunun sonucu yeryüzüne varabilecek çok miktarda ikinci kozmik ışınları üretilir.

Bu suretle atmosferin bütün terkibi, işlemlerin karmaşık dengesiyle belirlenir. Bu işlemler; bitkiler tarafından karbondioksitin absorbesini ve oksijenin verilmesini, diğer canlılar tarafından oksijenin alınıp karbondioksitin verilmesini, yanardağlardan gazların boşalmasını, suyun buharlaşmasını ve yoğunlaşmasını, fotokimyasal işlemi, dünya yüzünden ve uzaydan parçacıkların ilavesini ihtiva eder. İnsanlar da keza gazları ve havayı kirleten maddeleri atmosfere karıştırır. Ekzosferden (atmosfer basıncı en az olan en yüksek tabaka) hafif gazların (esasen hidrojen ve helyum) atomlarının kaçışından dolayı biraz madde kaybı vardır. Atmosferin toplam ağırlığında kazanç veya kayıp olup olmadığı net belli değildir.

Atmosferin yapısı: Atmosfer, farklı ısı dağılımıyla karakterize edilen bir çok tabakalara ayrılır. Bunlar sırasıyla; troposfer, stratosfer, mezosfer, termosferdir. İlk üç katmanı birbirinden ayıran üst sınırlar; tropopoz, stratopoz, mezopoz adlarını alırlar. Atmosferin en alt tabakası "troposfer"dir. "Tropo"

kelimesi dönen veya değişen manasındadır. Çünkü bu tabaka, hava şartları dediğimiz değişken atmosferik şartların meydana geldiği tabakadır.

Troposfer: Tropikal bölgelerde 16-18 km, kutuplara yakın bölgelerde 8-10 km yüksekliğe kadar çıkar. Atmosferin ağırlığının beşte dördü buradadır. Yükseklik arttıkça, sıcaklık düşer. Troposferin üst sınırında, (buraya trapopoz da denir)sıcaklık -51°C'den -79°C'ye kadar değişir.

Stratosfer: Troposferin üzerindeki hava tabakası. Bu tabakanın alt kısımlarında sıcaklık hemen hemen yükseklikle hiç değişmez. Fakat daha yukarılara doğru sıcaklık yükseklik ile artar. Yaklaşık 50 km yükseklikte ısı maksimum 7°C'ye varır. Bu stratopoz'un (Stratosfer ile Mezosfer arasındaki tabaka) işaretidir. 80 km yükseklikte sıcaklığın -73°C civarına düştüğü "Mezosfer", Stratosferin yukarısında olur.

Termosfer: Mezosferin üst tabakalarında bulunur. Burada sıcaklık tekrar yükseklikle beraber 1232°C'ye kadar artar. Termosferdeki gece ve gündüz arasındaki sıcaklık değişimi belki de bir kaç yüz derecedir.

50 kilometrenin yukarısındaki ekzosfer diye bilinen kısım üç bölgedir. Burada dünyanın atmosferi uzayın gazlarıyla karışır. Bu bölgede dünyanın yerçekimi alanından kurtulan gaz molekülleri, özellikle hidrojen atomları yukarı doğru hızla uzaklaşırlar.

Atmosfer, elektriki hususiyetleri açısından da bölgelere ayrılabilir. 80 kilometrenin altında atmosfer hareketleri, yerçekimi tarafından ve basınç kuvvetleriyle kontrol edilen, başlıca nötr yüksek hava moleküllerinden meydana gelir. Burada yaklaşık 400.000 volta varan gerilim farkı veya dikey potansiyel dünya (negatif) ve iyonosfer (pozitif) arasında muhafaza edilir. Dünyada meydana gelen fırtınalar bu potansiyel farkını meydana getirir ve devam ettirir. 80 km yükseklikten 480 km'ye kadar atmosfer, nötr molekülleri olduğu kadar, elektrik yüklü parçacıkları veya iyonları da ihtiva eder. Bu bölgeye bu yüzden "iyonosfer" denir. Radyo haberleşmesinde, radyo sinyallerini uzak mesafelere yansıtır.

480 kilometrenin üzerinde "magnosfer" denilen bölge vardır. Böyle isimlendirilmesinin sebebi, burada iyonların ve atomik parçaların hareketleri hemen hemen tamamıyla dünyanın mağnetik alanı tarafından kontrol edilir. 3000-30.000 km arası, yüksek enerjili iyonize edilmiş parçacıkları ihtiva eden, ışın bölgesidir. "Van Allen Işın (Radyasyon) Kuşağı" denilen bu bölge ilk defa Amerikalı James A.Van Allen ve Rus Sergei Vernov tarafından sun'i uydulardan sağlanan bilgilerin analiziyle tespit edildi.

Bulutlar: Hemen hemen bütün bulutlar, troposferin alt yarısındadır. Küçük su damlacıklarından ve buz kristallerinden meydana gelir. Yatay ve dikey görünümlerinin çok değişik şekilleri vardır.Kümülüs, kümülünbüs ve diğer küçük çaplı bulutlar, yeryüzünden bakan biri tarafından rahatça tespit edilebilir. Daha değişik şekillerdeki ve büyük bulut tipleri atmosferin dışından uydularla çekilen fotoğraflarla tespit edilebilir. Bulutlar, kuru hava ve su buharı karışımının çiğ taneciklerinin meydana gelebileceği sıcaklığa kadar soğuması neticesi teşekkül eder. Umumiyetle soğuma, sıcak hava, alçak basınç alanlarına yükselip genişlediği zaman olur. Bulutu meydana getiren su buharı, yaş topraklardan ve su yüzeyindeki buharlaşmadan kaynaklanır. Buharla zenginleşen hava genellikle yeryüzünden çok yukarılardaki doyuma ulaşacağı bir yüksekliğe kadar çıkar. Bulutun şekli, onun meydana gelmesine sebep olan atmosferik olayları açığa çıkarır. Yüksek ve dalgalı bulutlar konveksiyon birimleri0xnde (bir gaz veya sıvının ısınarak hafifleyip yükselmesi ve başka bir yerde soğuyup ağırlaşarak aşağı inmesine konveksiyon denir.)veya sür'atle havanın yükseldiği uzun bacalarda teşekkül eder. Böyle bulutlardan farklı olarak gelecek yağış, havanın yükselmesinin ve soğumasının sür'ati sebebiyle ağırdır. Geniş alanlara yayılan düz tabakalı bulutlar, yavaş olarak çok kademeli eğilimle yükselen hava içerisinde teşekkül eder. Aralarında açık boşluklar bulunan sıralı bulutlar ve atmosferik dalgalarla meydana gelen bulutlar genellikle tepelerin veya dağların rüzgar almayan yerlerinde sık sık görülür. Fakat böyle engellerden uzakta da meydana gelebilir.

Enerji dönüşümü: Dünyanın çevresi, içinde karmaşık enerji dönüşümünün devamlı meydana geldiği bir yerdir. Bu dönüşümler; atmosferin, havanın ve iklimin hareketlerini belirtir. İnsanların hayatını devam ettirmesi için bağlı olduğu biyolojik gelişmeleri de belirler.

Güneş enerjisi: Güneş, hakikatte atmosferdeki büyük hava akımlarını meydana getiren enerjinin kaynağıdır. Atmosferin üstünde güneş ışınlarına dik bir santimetrekarelik yüzeye düşen enerji, yaklaşık dakikada 2 kaloriye kadar çıkar. Buna "güneş sabiti" denir. Bir kenarı 50 km olan bir kare yüzeye, bir dakikada gelen enerji, küçük bir atom bombasının patlamasıyla açığa çıkan enerjiye eşdeğerdedir.

Atmosferik absorbasyon ve yayma: Dünya yüzeyinde santimetrekareye gelen enerji, güneş sabitinden oldukça azdır. Bu enerji yükseklikle, güneşin açısı (mevsim, enlem derecesi, vakit), güneş enerjisi ile hareket eden havanın miktarıyla ve bulut örtüsünün miktarıyla değişir. Atmosfere gelen güneş enerjisinin ortalama %18'i atmosferde absorbe edilir ve yaklaşık % 35'i ise; bulutlar, dünyanın

yüzeyi ve atmosferin kendisi tarafından geriye, uzaya yansıtılır. Güneş enerjisinin geriye kalan % 47'si dünya yüzeyi tarafından absorbe edilir. Dünya ve atmosferi tarafından absorbe edilen ışık, okyanus dalgalarını ve rüzgarları meydana getiren ayrıca dünyadaki bütün biyolojik faaliyetleri sağlayan enerji kaynağıdır. Güneş enerjisinin yansıtılması ve absorbe edilmesine ait değerlerin (ortalama yüzdelerin) büyük değişimi, enlem derecelerindeki, mevsimlerdeki, günün vakitlerindeki, yeryüzünün şeklindeki ve bulut şartlarındaki farklılıklardan ileri gelir.

Deniz ve kara, güneş ışığını absorbe etmede farklılık gösterir. Deniz yüzeyi, gelen ışının hemen hemen bütününü absorbe eder ve bu enerji, yeterli olarak, bölgesel akımlarla karışır. Böylece sıcaklıkta küçük genel değişiklikler olur. Öte yandan kuru kara yüzeyi, gelen ışınla derhal ısınır. Bu ısınma, ince bir yüzey tabakasından öteye gitmez. Bu farklılık, ılıman deniz iklimi ile, sert kara iklimi arasındaki aşırı zıtlığı açıklar.

Dünyanın yüzeyi sıcaklıkla artan bir oranda yukarıya doğru ışın yayar. Infrared (kızılötesi) denen bu ışın gözle görülemez. Fakat yayılan enerji güneşten alınan enerjiyle karşılaştırılabilir. Açık havada dünya yüzeyi tarafından yayılan ışının % 60-70'i atmosferdeki su buharı ve karbondioksit tarafından tutulur. Kalan doğrudan uzaya kaçar. Absorbe edici gazlar tuttukları enerjiyi hem dünyaya, hem de uzaya geri yayar. Dolayısıyla su buharı ve karbondioksit, battaniye vazifesini görür. Dünya yüzeyinde atmosfer olmasaydı, yeryüzü mevcuttan yaklaşık 36°C daha sıcak olurdu. Bulut tabakaları gelen kızılötesi ışınların hemen hepsini tutar ve bu enerjiyi geri yayar. Bu şekilde dünya yüzeyini tecrit ederler. Bu hadiseye "Sera etkisi" denir.Terim aslında yanlış olarak kullanılmaktadır. Çünkü bu olay öncelikle konvekteyi (bir gaz veya sıvının ısınarak yükselmesi ve başka bir yerde soğuyup ağırlaşarak aşağı inmesini) engelliyerek ısısını muhafaza eder. Işınla ısınmanın ve soğumanın net mikdarı genellikle ışının tutulduğu ve yayıldığı oranlar arasındaki küçük farklılıklara bağlı olduğundan, ışının etkilerinin sebebini izah etmek veya tahmin etmek çok zordur.

Enerji dönüşümünün etkileri: Açık bir gecede arazi üzerindeki nemli havada veya soğuk havada sıcak suyun üzerinde buharın meydana gelmesi gibi hadiselerde enerji dönüşümünün etkileri açıkça görülebilir. Fakat nisbeten bu basit misallerde bile enerji dönüşümünün gelişimi öyle boyut kazanır ki, buhar meydana gelmesine ait tahminler belirsizleşir.

Denizin veya karaların yüzey tabakası enerjiyi bir mevsim veya daha fazla müddet depo edebilir. Sonunda tutulan enerji, değişik usullerde serbest bırakılır. Okyanus akıntıları, enerjiyi tropikal bölgelerden daha yüksek enlem derecelerine taşır. Dünyanın yüzeyinden alınan ışının bir kısmı kızılötesi ışını şeklindedir. Bu enerjinin bir kısmı atmosfere geçer ve bir kısmı dünya yüzeyinden buharlaşan su buharıyla birleşen latent ısısı (donmuş bir maddenin erimesi veya bir sıvının buharlaşması için gerekli olan ısı miktarı) olarak dönüşür. Isının taşınması ve buharlaşma, karmaşık bir şekilde, dünya yüzeyinin tabiatına ve yüzeye yakın havadaki rüzgar hızının ve sıcaklığının dikey dağılımına bağlıdır. Bütün bu te'sirler hava akımlarını etkiler ve bu akımlar da, ısı ve su buharını dünya yüzeyinden yukarıya taşıyan ana mekanizmadır.

Okyanuslarda buharlaşma esnasında açığa çıkan enerji, kara parçalarındaki buharlaşma enerjisinden çok daha fazladır. Kara kesimlerinde daha az buharlaşma vardır. Bu buharlaşma en fazla ekvator bölgesindeki ormanlarda ve kara kesimlerindeki ormanlık bölgelerde gerçekleşir. Kara kesimlerinde yağış, buharlaşmadan çok daha fazladır. Böylece atmosfer, denizdeki suyun karalara taşınmasına sebeb olmaktadır. Ayrıca suptropikal bölgelerde (yaklaşık 30 enlem derecesi)okyanuslardaki buharlaşma, yağıştan fazladır.Yaklaşık 50 enlem derecesinde ve ekvatorda ise buharlaşma, yağıştan daha azdır. Böylece, orta enlem derecelerine ve ekvator bölgelerine su, rüzgarlar vasıtasıyla ulaştırılmış olur.

Atlas Okyanusundaki Gulf Stream ve Kurashio, Büyük Okyanustaki Japon akıntıları, ısı enerjisini nakletmekte de önemli rol oynarlar. Bu akıntılar kuzey yarım kürede iklim üzerinde önemli tesirler gösterirler. Ancak taşıdıkları enerjinin toplamı, atmosfer tarafından taşınan enerjiden daha azdır.

Atmosferik hareketler: Enerji dönüşümünün en önemli etkilerinden biri, rüzgar sistemlerini ve fırtınaları meydana getirmektir. Meydana gelen bu rüzgarlar aynı zamanda enerji (ısı) dönüşümüne yardım eder. Bu da atmosferdeki karışık hadiseleri izah etmeye yarar. Atmosferde meydana gelen hareketler; sürtünme, yerçekimi, basınç ve elektromanyetik kuvvetlere (iyonosfer ve magnetosferde) tepki olarak meydana gelir. Bu kuvvetlere merkezkaç ve Coriolis kuvvetleri de ilave etmek gerekir. 100 kilometreye kadar olan yükseklik ve yeryüzü sathı yakınları hariç, sürtünme kuvveti ihmal edilir. Ancak, küçük çaplı hareketler ve hava akımlarında sürtünmenin mühim bir rolü vardır. Elektromanyetik kuvvetlerin atmosferik hareketler üzerindeki tesiri iyonosfer tabakasının altındaki kısımlarda pek önemli değildir, ihmal edilebilir. Yer çekimi kuvveti dünyanın merkezine doğru yani düşey istikamettedir. Bu sebeple atmosfer, dünyaya doğru basınç uygular. Güneşin ve ayın, atmosfere uyguladıkları çok küçük bir çekim kuvvetleri de vardır. Bu kuvvet, güneşin ve ayın yüzeyinde alınan bir kıyas noktasına göre

değişiklik gösterir.

Atmosferdeki diğer kuvvetler olan basınç ve coriolis kuvvetleri yatay olarak hareket edebilir. Bu durum, rüzgarların meydana gelmesinde mühim rol oynar. Atmosfer içinde bir noktadaki basınç, o noktadan atmosferin tepesine kadar uzanan hava kolonunun ağırlığıyla orantılıdır. Paralel pasınç kuvvetleri bu yüzden, hava kolonlarının ağırlıklarındaki farklılıklardan ileri gelir. Bu farklılıklar ısıdaki paralel farklılıkları temsil ederler. Hava sıcaklıkları değiştikçe, bu yüzden paralel basınç kuvvetlerinde farklılıklar olur.

Coriolis kuvveti, dönen bir platformun karşı tarafına yürümeye çalışan biri tarafından anlaşılabilir. Yürümek istediği tarafa doğru dik açıyla itildiğini görür. Benzer şekilde, dönen yer kürenin yüzeyi üzerinde hareket eden hava, kuzey yarım kürede hareket yönünün sağına, güney yarım kürede soluna saptırır. Bu saptırma gücüne "coriolis kuvveti" denir.

Büyük çaplı atmosfer haraketleri: Kuzey kutbunun üstünden dünyaya bakan bir gözlemciye göre, dünya ve atmosferi, kutup ekseni etrafında, saat yelkovanının ters istikametinde 24 saatte bir defa döner. Güney kutbunun üzerinde dönüş, saat yelkovanının istikametinde görünür. Atmosfer genellikle yer küreden biraz daha fazla dönüş hızına sahiptir. Bu yüzden hava kutuplarda büyük bir girdap içinde akar.

Gezegen dalgaları: Havanın hızı ve hızların dağılımı, üç boyutlu uzayda (enlem, boylam ve yükseklik)devamlı değişir. Lakin gezegen dalgaları diye bilinen atmosferik dalgalar devamlı olarak dünyanın her yerinde aynı şiddette vuku bulur. Bu dalgalar, müthiş tropikal fırtınalara sebep olurlar. Bu tropikal fırtınalar da tropikal bölgelerden başka diğer bölgelerin kış iklimine tesir ederler. Dalgalar binlerce kilometre karelik alanı te'siri altına alır ve ortaya çıkması birkaç gün sürer. Genellikle kutuplarda bir enlem dairesine dağılan 2-3 ve 45° enlemi etrafında ise 8-10 gezegen dalgaları vardır. En yoğun dalgalar 60° enlemi etrafındaki dalgalardır.

Gezegen dalgalarının başka bir hususiyeti de havanın sıcaktan soğuğa, yani ekvatordan kutba akarken yükselmesi ve tersi istikamette akarken alçalmasıdır. Dikey hızı kuzey-güney hızının % 1'inden daha azdır. Bir yandan dikey hızı yükselen hava (güney rüzgarları)bölgesinde bulutları meydana getirirken, öte yandan alçalan hava, kuzey rüzgarları bölgesinde de parlak gökyüzü meydana getirmek için yeterlidir. Gezegen dalgaları, alçak enlemlerin fazla su buharı ve ısısını yüksek enlemlere taşımada te'sirli bir mekanizmadır. Ekvator bölgesinde bulunan, sıcak ve daha az yoğun olan hava, kutuplara doğru yükselerek ilerlerken, kutuplar bölgesindeki daha yoğun ve soğuk hava ise, alçalarak ekvatora doğru harekete geçer. Böylece gezegen dalgaları meydana gelir. Bu gelişmeler esnasında sistemlerin potansiyel enerjisinin bir kısmı dalga hareketinin kinetik enerjisine çevrilir. Bu enerji dönüşümü neticesinde 5000 km gezegen dalga boyu meydana gelir. Bu büyüklükteki dalgalar neticede atmosfere hakimdir. Büyük yükseklikteki gezegen dalga boyları, orta enlem jet akınları diye bilinen kuşaksal atmosferik akımların kinetik enerjisine de katkıda bulunur.

Kasırgalar: Bir merkez etrafında kabaca dairevi veya hortumvari olarak havanın aktığı atmosferik rüzgar sistemlerinin çok sayıda misali vardır. Bu sistemler çöl bölgelerinde görülen küçük toz fırtınalarını, orta ve yüksek enlemlerin kış fırtınalarını, kasırgalarını ve boralarını ihtiva eder.

Tropikal dışı siklonlar: Orta veya yüksek enlemlerde cereyan eden büyük rüzgar sistemleridir.

Yukarıda görüldüğü gibi kuzey yarım kürede meydana gelen kasırgalar saat yelkovanının tersi yönünde, güney kutbunda da saat yelkovanı istikametinde eser. Tropikal harici siklonların serileri genellikle bir tek gezegen dalgasıyla birleşir. Bu siklonların en yoğunu dünya yüzeyinden stratosfere kadar yayılan çok büyük toz fırtınalarına dönüşür.

Aşağıdakiler tam gelişmiş tropikal siklon yapılarının özellikleridir. Rüzgar, alçak hava basıncının merkezi bölgesi etrafında saat yelkovanı istikametinde eser. Kasırgaların doğu tarafındaki sıcak nemli hava yükselir. Yayılarak soğur ve sonra su buharını yağmur veya kar yağışı şeklinde bırakır. Batı tarafındaki soğuk hava alçalır. Sıkışma ile ısınır. Böylece orada açık kuru hava meydana gelir. Kasırga geliştikçe, sıcak ve soğuk hava arasındaki sınırlar gittikçe kesinleşir. Bu safhada soğuk ve sıcak cepheler meydana gelir. Neticede sıcak ve soğuk havaların bu karşılaşmalarında diğer kasırgalar meydana gelir. Gelişimin daha sonraki safhasında sıcak hava, sıcak ve soğuk hava kesimlerinin aşınması veya absorbesiyle yukarıya itilir.

Tropikal kasırgalar: Daha küçük veya yoğun kasırgalardır. Tropikal kasırgalar yazın ve sonbahar başlarında genellikle okyanusların batı taraflarında gelişirler. Atlas Okyanusu'nda ise nadiren hasıl olurlar. Fırtınalar, kuzey ve güney yarım kürelerde bir kuşak şeklinde rüzgarların meydana geldiği tropik okyanuslar üzerinde, doğu rüzgarlarındaki karışıklıklardan dolayı gelişirler.

Tropikal kasırgalar belki de atmosferik olayların en yıkıcılarıdır. Dünya yüzeyinin yakınında

rüzgarlarının hızı saatte 160 kilometreyi aşar. Fırtınanın yolundan yüzlerce kilometre uzaktaki alçak adaları kaplayacak dev okyanus dalgalarını meydana getirirler. 50 santimetreye varan yağış miktarına her zaman rastlanabilir. 250 santimetreye varanı da bildirilmiştir. Bu fırtınalar içerisindeki yoğunlaşmada bulunan günlük enerji dönüşümü, termonükleer patlama sonucu ortaya çıkan enerjiden kat kat fazladır.

Küçük çaplı atmosfer hareketleri: Atmosfer, tropikal harici ve tropikal kasırgalardan çok daha küçük ölçekteki hareketlerde havayı hissedilir derecede etkiler. Bu küçük çaplı sistemlere şimşekli fırtınalar, imbat meltemleri, yerçekimi dalgaları ve şiddetli fırtınalar da dahildir. Bu sistemlerde rüzgar hızları genellikle daha büyük kasırgalarınki kadar, bazan da onlardan daha büyüktür. Fakat 10 kilometrelik veya daha az sınırlı yatay yayılmalarından dolayı bu küçük olaylar atmosferik çevrimde doğrudan önemli bir rol oynamaz.

Bulutlar genellikle çok şiddetli yukarı yükselişlerin (bir gaz veya sıvının ısınarak hafifleyip yükselmesi ve başka bir yerde soğuyup ağırlaşarak aşağıya inmesinin) konveksiyon hücreleridir. Eğer konveksiyon hücreleri yeterince yukarıya yayılırsa, muhtemelen üst kısımda buz kristalleri meydana gelir. Bu durum, elektrik yüklerinin bulut içerisinde ayrılması ve şimşek veya yıldırımın oluşması için gerekli şartları hazırlar. İmbat meltemleri çok küçük ölçüde dünya yüzeyine farklı ısınma etkilerinin bir misalidir. Gün boyunca karalar ısındığında, denizin üzerindeki soğuk hava, yükselip denize doğru hareket eden sıcak havayla yer değiştirir. Yerçekimi dalgaları genelde sıcak havanın altındaki soğuk hava tabakaları içerisinde teşekkül eder. Bir gözetleme noktası üstünden geçerlerken basınçtaki ani artışla tesbit edilirler.

Atmosferik olayların en şiddetlisi hortumlardır. Hortumlar 100 m çapında baca şeklinde bulutlardır. Hortumlar, muhtemelen fırtına alanı içindeki hava kütlelerinin büyük çapta dönüşüyle birlikte, kuvvetli dikey konveksiyon akıntılarının neticesiyle meydana gelirler. Konveksiyon hücresine doğru içeriye hava aktıkça daha hızlı döner. Merkezkaç etkisi hortumun donmasını önler ve dakikalarca varlığına izin verir.

Çalkantılı hava hareketleri: Bunların iki görevi vardır. Dünya yüzeyi yakınında serbest havaya (atmosfere)ısı, enerji ve madde transferinin esas mekanizmasıdır. Aynı zamanda atmosferik hareketlerin kinetik enerjisinin dağılma şeklidir. Yani enerji daha büyükten daha küçük hareketlere ve sonunda ısı (termal)enerjisini meydana getiren molekül hareketlerine geçer. Çalkantılı hava, genellikle dalgalı yüzeyler üzerinde akan havada veya rüzgar hızının ani değiştiği yerlerde meydana gelir. Sıcaklık değişimleri büyük şehirler üzerinde olduğu zaman yer yüzeyi yakınında dumanı ve buharı yakalar. Çalkantılı hava, bulutların hususiyetlerine nüfuz etmede kısmen önemlidir. Yoğunlaşma ve buz teşekkülü çalkantıyla gerçekleşir ve büyük hava hacimleri içine dağıtılır.

Diğer atmosferik olaylar: Atmosfer bazan güzel ve görünmeye değer, bazan da gizli ve fark edilemeyen görüntüler ve seslerle doludur. Normal olarak atmosfer; yıldızlardan, aydan ve güneşten dünyamıza ulaşan ışıkları kırar. Işık ışınlarının buz kristalleri tarafından kırılması neticesinde, ışık kaynağı etrafında, ışık halkaları meydana gelir. Su damlalarıyla kırılma neticesinde alışılagelmiş gökkuşağı meydana gelir. Şimşek veya yıldırımlar, ultraviyole (morötesi) den çok uzun radyo dalgalarına kadar değişen elektromanyetik dalgalar teşekkül ettirir. Dünyanın manyetik alanıyla ilgili olaylar henüz açıklığa kavuşmamıştır. Manyetik alan kaynağı yerkürenin içerisinde olup, uzaya doğru binlerce km uzanır. Proton ve elektron akımı olan güneş rüzgarı, güneşe yakın kenardaki jeomanyetik sahayı baskı altına alır. Ultraviyole güneş ışınlarının tutulmasıyla açığa çıkan atmosferdeki daha az enerji yüklü iyonlar, dünyanın manyetik alanı tarafından etki altına alınırlar. Yerkürenin üzerinde 100-300 km arasındaki bölgede, o bölgeyi elektriki olarak iletken hale getirebilecek yeterli iyon vardır. Bu tabakadaki nötr moleküller çok daha fazladır. Lakin onlar atmosferin gel-git hareketlerine iştirak ederler.

İyonlar, atmosferik gel-git boyunca taşınırlar. Fakat manyetik kuvvet hattını geçtiklerinde, gel-git hareketine dik açılarla hareket etmeye zorlanırlar. Bu şekilde yaklaşık 60.000 amperlik iyonosfer akımı üst atmosferde akıtılır. Ultraviyole güneş ışınlarının dünya atmosferi üzerindeki başka etkisi, 80-110 km arasındaki yüksekliklerde, oksijen ve azot ihtiva eden fotokimyasal reaksiyonların neticesinde havanın (zayıfca) parlamasıdır

Atmosferik değişiklik: Tarlaların sulanması, orman ve yeşil bölgelerin temizlenmesi, petrolün yakılması ve bunun gibi çok geniş faaliyetler daha şimdiden atmosferi önemli bir şekilde değiştirmiştir. Mesela atmosferin karbondioksit muhteviyatı bu yüzyılda % 25 arttı ve artmaya devam edebilir. Havayı kirleten maddeler, daha ziyade büyük şehirler üzerinde atmosfere karışmaktadır.

ATOM;

Alm. *Atom,* **Fr.** *Atome,* **İng.** *Atom.* Maddenin en küçük ve temel yapı taşı. Atom, içinde organize

tanecikler bulunan ve bunlara bölünebilen yine de maddenin temel yapı taşı olarak bilinen bir birimdir. Bütün maddeleri meydana getiren (madde, boşlukta yer kaplayan ve ağırlığı olan varlık demektir.) 105 çeşit element bilinmektedir. Element, kendisinden başka özellikte maddeler çıkarılmayan saf madde demektir. İşte bu elementlerin her birini meydana getiren en küçük yapı taşları atomlardır. Aynı cins atomlar elementi meydana getirir. Mesela hidrojen ve demir birer elementtir. Çünkü yapılarında birer çeşit atom vardır. Farklı atomların bir araya gelmesinden oluşan maddelere bileşik diyoruz. Su element değil, bir bileşiktir. Oksijen ve hidrojen atomlarından meydana gelmiştir. Su, toprak, ateş, etrafımızdaki bütün maddeler, bu 105 çeşit elementin, yani bunların yapı taşı olan atomların muhtelif şekillerde bir araya gelmesi ile teşekkül etmişlerdir.

Atom teorileri: Rutherford (1911), ince bir maden (altın) levhadan alfa tanecikleri geçirdi. Alfaların çoğu, serbestçe doğru geçip binde biri, yolundan saptı. Madenler atom şebekesi olduğundan, alfaların doğru geçmesi atomların içinin boş olduğunu göstermektedir. Demek ki atomların ortasında, atomun artı elektrik yükünü ve aynı zamanda bütün kütlesini havi bir çekirdek vardır. Bu çekirdeğin çapı atomun tekmil çapından yüz bin defa daha küçüktür. Atomlar elektrikçe nötr olduğu için, çekirdek etrafında, çekirdekteki artı elektrik kadar elektron bulunması lazımdır.

Rutherford, atomları planet modeline benzeterek, elektronların boşlukta gelişigüzel hareket ettiklerini ileri sürdü. Ancak bu model, elektronların yörüngelerindeki ivmeleri dolayısıyla zamanla enerjilerini kayıp ederek, çekirdek üzerine düşmeleri gerekeceği sorusuna cevap veremedi. Bu soruya 1913 yılında Bohr, quanta yörünge modelini geliştirerek cevap verdi. Bohr, elektronların çekirdek çevresinde belirli yörüngelerinin olduğunu ve bir yörüngeden diğerine ganta atlamaları şeklinde geçtiklerini ileri sürdü. De Broglie, Bohr modelinin ortaya koyduğu serbest yörüngeleri, o andaki elektronun madde dalgasının kendi içinde kapalı olarak titreştiği ve böylece duran dalgaların meydana geldiği alanlar olarak açıkladı. Fakat bu madde dalgası fikri ile de atom yapısına fiziksel bir berraklık getirilemedi.

De Broglie'nin fikirlerinden hareket eden Schrödinger ve Heisenberg (1927) muhtelif matematik ifadelerle modern atom teorisini ortaya koymuşlardı. Bu teoriye göre, elektron için çekirdek etrafında belirli bir yol ve yörünge yoktur. Ancak elektron orbital veya yük bulutu adı verilen alanlarda bulunabilir. Elektronun bulunma ihtimalinin olduğu bölgeler Schrödinger'in ortaya koymuş olduğu dalga fonksiyonunun mutlak karesi alınarak bulunabilir.

Bugün bilinen yapıya göre atom, artı elektrik yüküne sahip protonların ve yüksüz nötronların bulunduğu bir çekirdek ile, çekirdek etrafındaki eksi elektrik yüküne sahip elektronlardan meydana gelmiştir. Bir atomdaki proton ve elektron sayıları birbirine eşit olduğunda atom nötrdür. Artı ve eksi yükler arasındaki çekim, elektronları çekirdeğe yakın tutar.

Atomun büyüklüğü: Atomun yarıçapı yaklaşık 10^{-8} santimetredir. 56 gram demir içinde $6{,}012.10^{23}$= 602.000.000.000.000.000.000.000 tane atom bulunmaktadır. Çekirdeğin yarıçapı 10^{-13} santimetredir. Yani çekirdeğin çapı atomun çapından 100.000 defa daha küçüktür. Şöyle ki bir atomun içini tamamen çekirdek ile doldurabilmek için 10^{15} çekirdek gerekir. Büyük bir stadyum ve bunun ortasında bir böcek. Atom ve çekirdeği için böyle bir örnek vermek mümkündür. Böcek atomun çekirdeği ise, elektronların bulunduğu yörüngeler stadyumun duvarlarıdır. Böyle olmasına rağmen atomun hemen hemen bütün kütlesi çekirdekte toplanmıştır. Eğer atomdaki bu büyük boşluk olmasaydı, yani elektronlar bir an için durup dönmeselerdi, dünyamız bir ev kadar küçük olurdu. Bir çay kaşığı su 10^{15} gr (1 milyar ton) ağırlıkta olacaktı. Böylece kendi vücudumuz dahil olmak üzere, etrafta görebildiğimiz ne varsa hepsinin hemen hemen birer boşluklar aleminden ibaret olduğunu söylemek doğru olacaktır. Atomun insan büyüklüğü yanındaki hacmi, insanın güneş büyüklüğüne nisbeti gibi olup, bu nispet 10^{28}dir. Yani 10^{28} adet atom bir insanı, 10^{28} tane insan da güneşi meydana getirir. İnsanın kainattaki yeri güneş büyüklüğü ile atom büyüklüğü ortasındadır.

Proton, nötron, elektron: Önceleri atom, maddenin son durağı bilinirdi. Daha sonra bölünemez sanılan atomda proton, nötron, elektron, mezon, nötrino gibi kütleli veya kütlesiz düzinelerce parçacık keşfedilmiştir. Nötron ve proton atom çekirdeğini teşkil eden parçacıklardır. Kütleleri birbirine yakındır. Protonların kütlesi $1{,}673.10^{-24}$ gram, nötronların ise $1{,}675.10^{-24}$ gram kadardır. Herbirinin kütlesi elektronun 1836 misli kadardır. Nötronlar elektrikçe yüksüz taneciklerdir. Protonlar ise +1 (bir birim pozitif elektrik) yüklüdür. Çekirdekteki proton sayısı kadar +yük mevcut olur. Atomun nötr olması, çekirdek dışındaki elektronların sayısının proton sayısı kadar olmasındandır. Elektronlar, kütlece çok küçük olmalarına rağmen -1 (bir birim negatif elektrik) yüklü olmaları, protonun + yükünü nötrleştiriyor.

Bir atomun çekirdeğindeki proton sayısı atomun numarasını, proton ile nötron sayısı toplamı ise atomun kütlesini verir. Atom numarası aynı zamanda elektron sayısı kadardır. Elektronlar atom çekirdeği etrafında gezegenlerin güneşin etrafında döndüğü gibi dönerler. Nasıl ki güneşe en yakın gezegenin hızı en fazla ise çekirdeğe yakın elektronların hızı da en fazladır. Elektronların çekirdekten

uzaklıkları, bir milimetrenin milyonda biri kadardır. Böylece saniyedeki hızları 1000-150.000 km olan elektronlar çekirdek etrafında küçücük yollarında milyarlarca defa dönmektedirler.

Elektron hızında giden bir tren saniyede Haydarpaşa'dan Erzurum'a birkaç kere gidip gelebilir. İşte elektronların bu yüksek hızından dolayı atomların içi dolu gibi görünüyor. Boşluklu olduğu halde, maddelerin içinin dolu sanıldığını, ilk olarak bulan ve kitablarında yazan, başta **Mektubat** olmak üzere birçok kıymetli kitabların yazarı büyük İslam alimi İmam-ı Rabbani Ahmed Faruki Serhendi hazretleridir.

Atomu organize halde tutan kuvvetler: Atomu gerek kendi içinde muhafaza etmekte, gerekse diğer atomlarla olan hareketlerini düzenlemede dört kuvvet rol oynar. Çekim kuvveti, zayıf kuvvet, elektromanyetik kuvvet ve nükleer kuvvet. Gezegenleri güneş sisteminde tutan kuvvet, çekim kuvvetidir. Aynı tür kuvvet atom ve molekülleri bir arada tutan kuvvettir. Çekirdek etrafında korkunç bir hızla dönen elektronların kaçıp gitmelerini önleyen kuvvet elektromanyetik kuvvettir. Bu kuvvet ters işaretli elektrik yüklerinin birbirini çekmesi şeklinde tezahür eder. Çekirdekte bulunan protonların aynı işarette elektrik yükü ile yüklü bulunmalarına rağmen, birbirlerini itmeyip, bilakis çok yakın durmalarını gerçekleştiren kuvvet nükleer kuvvettir. Bu kuvvetler birbiri ile kıyas edilemiyecek kadar farklı şiddetlerde oldukları halde atomu büyük bir düzen ile kurarlar.

Periyodik sistem: 1867 senesinde Mendelyef ve Lothar Meyer isminde iki kimyager, birbirinden haberi olmadan 105 elementten, o gün bilinenleri, atom ağırlığına göre soldan sağa doğru sıra ile yazmış, birkaç elementten sonra gelenlerin kimya özelliklerinin tekrar baştakilere benzediğini görmüş, bunları baştakilerin altına yazmıştır. Böylece yedi satır meydana gelmiştir. Her satıra devre (periyod) denir. Alt alta olan elementlerin kimyasal özellikleri aynıdır. Bunlara, yukarıdan aşağı, bir grup denir. Yan yana sekiz grup vardır. Yüz beş elementin yedi devir ve sekiz grup teşkil etmek üzere sıralanmasına periyodik sistem (veya devr-i tasnif) denir.

Elektron yörüngeleri: Elementlerde basitten karmaşığa doğru gidildikçe proton sayısı artmakta, dolayısıyla çekirdeğin pozitif elektrik yükü de fazlalaşmaktadır. Elektron sayısının da bu oranda artacağı meydandadır. Nitekim atom numarası 1 olan hidrojenin 1 proton ve 1 elektronu vardır. Atom numarası 2 olan Helyumun 2 proton ve 2 elektronu vardır. 92 numaralı uranyumun 92 protonu ve 92 elektronu vardır.

Bir atomun bütün protonları çekirdekte bulunurken, elektronların atomdaki mevzilenme durumları oldukça komplekstir. Elektronlar çekirdeğin etrafında belli mesafelerdeki yörünge gruplarına belli sayılarla yerleşirler. Her yörünge grubunun elektron kapasitesi bellidir. Yörünge gruplarına elektron zarfı veya tabakası ismi verilir. Elektron zarfları içten dışa doğru K,L,M,N,O,... diye isimlendirilir. Her bir zarfın alabileceği maximum elektron miktarı zarf numarasının karesini iki ile çarpmak suretiyle bulunabilir.

K zarfı: $2 . 1^2 = 2$ elektron

L " : $2 . 2^2 = 8$ "

M " : $2 . 3^2 = 18$ "

N " : $2 . 4^2 = 32$ "

Bu zarflar ayrıca alt yörüngelere ayrılır. Bunlar da içten dışa doğru s,p,d,f harfleri ile temsil edilirler. Bir zarfta bulunan elektronlar bu alt yörüngelere dağılmıştır. Hidrojen atomunun tek elektronu K zarfında, helyum atomunun ikinci elektronu yine K zarfında, Helyum atomunun ikinci elektronu yine K zarfında, lityum ise 3 elektronlu olduğundan, 3'üncü elektronu K zarfına sığmayıp, L zarfının ilk yörüngesi s'ye yerleşir. 6 elektronlu karbon atomunda K ile L zarflarının iki alt zarfı (1s, 2s ile temsil edilirler) ikişer elektron aldığından, kalan iki elektron L zarfının p alt yörüngesine geçer. s,p,d ve f alt zarflarının da maksimum elektron alabilme kapasiteleri sırasıyla 2,6,10 ve 14'tür.

Atomların en dıştaki zarfında 8'den fazla elektron bulunmaz. Sekizden fazla olanlar bir sonraki zarfa geçer. Mesela potasyumun 19 elektronu vardır. 2'si K zarfında, 8'i L zarfında bulunur. Geriye kalan 9 elektronu M zarfında yer alabileceği halde, sadece 8'i M zarfında kalır, kalan tek elektron N zarfına geçer. Son zarfında 8 elektron bulunan atomlar kararlı atomlardır. Bu yüzden atomlar bu kararlı hale geçmek için ya elektron alma veya verme eğilimi gösterir. İşte bu eğilim yüzbinlerce çeşit bileşiğin teşekkülüne sebeb olur. Mesela sodyum'un M zarfında 1 elektronu vardır, klorun ise M zarfında 7 elektronu vardır. Sodyum atomu 1 fazla elektronunu 1 eksik elektronu bulunan klor atomuna verirse, her ikisi de kararlı hale gelir. Bu alışveriş sonucu sodyum atomu elektrikçe nötr halden çıkar, pozitif yüklü bir iyon (katyon), klor ise negatif yüklü bir iyon (anyon) olur. Bu iki zıt yükün çekim kuvveti sonucu sodyum ve klor atomu birleşerek sodyum klorür (NaCl) denilen bileşiği (yemek tuzu) meydana

getirirler.

Atom ağırlığı: Bir elementin bir atomunun ağırlığıdır. Mesela $6{,}02.10^{23}$ tane hidrojen atomu 1 gr geldiğinden 1 tek hidrojen atomunun ağırlığı $1/6{,}02.10^{23}$ gr olur. Bu rakam oldukça küçük olduğundan genellikle Avagadro sayısı (1 mol) kadar atomun ağırlığından söz edilir. Böylece 1 mol Fe atomu 56 gr, 1 mol oksijen atomu 16 gr olur.

Atom kütlesi: Bir kimyasal elementin atomlarının ortalama kütlesinin standart bir kütleye oranıdır. Söz konusu standart kütle 1961'de karbon-12 izotopunun bir atomunun kütlesinin 1/12'si olarak seçilmiştir. Buna atomik kütle birimi (akb) denir. Böylece hidrojenin atom kütlesi 1, oksijenin atom kütlesi 16 ve demirin atom kütlesi 56 olur.

Atom numarası: Elementlerin çekirdeklerindeki proton sayısına göre küçükten büyüğe doğru sıralandıkları periyodik tabloda, her elementin sıra numarası. Yüksüz bir atomda elektronların sayısı protonların sayısına eşit olup, bu sayı atom numarasıdır. Mesela, 7 protonu bulunan azotun atom numarası 7, 8 protonu bulunan oksijenin atom numarası 8'dir.

ATOM BOMBASI;

Alm. *Atombombe,* **Fr.** *Bombe atomique,* **İng.** *Atomic bomb.* Kararsız atomların çekirdeğindeki zincirleme bölünme reaksiyonunun bir anda ve patlama şeklinde olmasıyla ortaya çıkan enerji. Eğer zincirleme bölünme reaksiyonu, kontollu bir şekilde devam ettirilirse atom pili veya nükleer santral meydana getirilir.

Atom bombasının yapımı çalışmaları: Bazı atom çekirdeklerinin büyük birer enerji deposu olduğu, 1896'da Fransız fizikçisi Henri Becquerel'in radyoaktifliği keşfetmesiyle anlaşılmıştır. 1919'da İngiliz fizikçisi Rutherford azot gazı çekirdeğini, radyoaktif cisimlerin yaydığı alfa tanecikleri ile bombardıman ederek azot çekirdeğini oksijen çekirdeğine dönüştürmüştür:

$$_{7}N^{14} + _{2}He^{4} \rightarrow {}_{8}0^{17} + {}_{1}H^{1}$$

Bu buluştan sonra çekirdek reaksiyonu üzerindeki çalışmalar artmış ve 1934 yılında İtalyan fizikçisi Enrico Fermi uranyum çekirdeği ile nötron taneciğinin reaksiyonundan, atom numarası daha büyük olan transuranyum denilen yeni elementlerin meydana geldiğini ileri sürmüştür. Bu bilgilerden faydalanan Alman kimyacıları Otto Hahn ve F. Strasmann 1938 yılında uranyum çekirdeğini nötron bombardımanına tabi tutarak yaklaşık aynı boyda iki çekirdeğe bölmüşlerdir:

$$_{92}U^{235} + 0n^{1} \rightarrow {}_{56}Ba^{140} + {}_{36}Kr^{92}\ 3_{0}n^{1} + \text{Isı}$$

Bir uranyum 235 çekirdeğinde 92 proton ve 143 nötron vardır. Kararsız olan bu çekirdekte enerji fazlalığı olup, her an patlamaya hazır vaziyettedir. Böyle bir çekirdeğe bir nötron daha gönderildiğinde daha yüksek enerjili hale gelir. Bu enerji fazlalığı çekirdeğin küresel şeklini bozarak iki parçaya bölünmesine sebeb olur. Bölünme sonucunda meydana gelen radyoaktif baryum ve kripton bir süre beta ışını yayarak kararlı hale geçerler. Ayrıca fazla miktarda enerji ve nötron açığa çıkar. Açığa çıkan nötron, reaksiyonu devam ettirir.

Her bir çekirdeğin bölünmesinden çok fazla miktarda enerji meydana gelir. Buna göre bir kilogram uranyum 235 çekirdeğin bölünmesiyle açığa çıkan enerji 2500 ton kok kömürünün yanmasıyla açığa çıkan enerjiye eşittir.

Bu çalışmalar İkinci Dünya Savaşının yaklaştığı bir zamanda Alman kimyacıları tarafından yapılmaktaydı. Amerika Birleşik Devletleri, Almanların atom enerjisinden faydalanarak bomba yapabileceklerini düşünerek, Almanlar'dan önce sonuca ulaşabilmek için metalurji projesi kod adıyla çalışmalara başlamışlardır. Proje İtalyan fizikçisi Enrico Fermi tarafından yönetilerek 1942 yılında Uranyum çekirdeklerinin zincirleme parçalanması gerçekleştirilmiş ve 2 Aralık 1942'de ilk reaktör çalıştırılmıştır. Bu tarih atom çağının başladığı gün olarak kabul edilir. Böylece atom bombasının yapımı için ilk adım atılmıştır.

İkinci Dünya Savaşına katılmış olan Amerika, atom bombasının yapımı için New Mexico eyaletinde Los Alamos'da atom bombası yapım merkezi kurmuştur. Bu bölge askeri yasak bölge ilan edilerek adı haritadan silinmiş, atom fizikçisi Prof. Dr. Oppeheimer başkanlığındaki 5700 kişilik bilim ordusu çalışmalarını sürdürmüştür. Bu merkezde 1945 yılı başında bombanın esas maddesi olan saf uranyum 235 ve plutonyum 239'dan 50'şer kilogram elde edilmiştir.

1945 yılı Temmuz ayında dünyanın ilk atom bombası hazırlanmıştır. Bunlardan uranyum 235'ten yapılan atom bombasına (little boy), plutonyum 239'dan yapılana ise (fat man) adı verilmiştir. Bu bombalar saniyenin milyonda birinde, bir milyon kere milyon kilo kalori enerji açığa çıkarmaktadır. Bu

enerji havayı ısıtarak 12.000 m yüksekliğinde bir bulut meydana getirmekte, rüzgarlarından binalar yıkılmakta ve 400 m çapındaki alanı eriterek ateş gölü haline getirmektedir.

Atom bombasının kullanılması: Amerika Birleşik Devletleri tarafından 6 Ağustos 1945 günü ilk uranyum bombası Japonya'nın Hiroşima ve 9 Ağustos 1945'te plutonyum bombası Nagazaki'ye atılmıştır. Bunun sonucunda Japonya teslim olarak İkinci Dünya Savaşından çekilmiştir. Bombaların etkisi ile 300.000'den fazla insan ölmüş, 250.000 kişi yaralanmış ve radyoaktif ışınlardan zarar görmüştür. Aradan 50 yıla yakın bir süre geçmesine rağmen, halen bölgedeki korku ve huzursuzluk sürüp gitmektedir.

Atom silahları patlayınca, hemen şiddetli bir rüzgar etrafa yayılır. Bu rüzgar beş saniye sürer. Sonra etraftan buraya, ikinci bir rüzgar gelir. Bu rüzgarlar, binaları, ağaçları yıkar. Ancak kuvvetli çelik çerçevelerle takviye edilmiş betonarme yapılar, bunlara dayanabilir. Gamma ışınları, kandaki akyuvarları (lökositleri) tahrip edip, alyuvarların (hematilerin) üremesini men eder. Hiroşima'da bu ışınlarla 9000 kişi ölmüştür ki, bu miktar, bütün zayiatın % 15'i kadardır. Patladığı yerden itibaren birkaç kilometreye kadar şiddetli tesiri vardır. Otuz üç santimetre kalınlığında çeliğin, bir metre betonun, yüz altmış yedi santimetre toprağın; atom bombası tesirinden korudukları tespit edilmiştir.

Bugün, tesiri daha fazla ve daha korkunç atom bombaları yapılmaktadır. Fakat, şimdi, atom bambasından endişe ve korku kalmamış gibidir. Çünkü, haber alma merkezlerindeki radarlarda, düşmanın bomba taşıyan uçağının harekete geçtiği görülür. Yerden idare edilen roket atılarak, tam isabet ile, bomba, düşmanın memleketi üzerinde patlatılacak, onun bombası ile kendisi imha edilebilecektir.

Haberleşmede meydana gelen ilerlemelerin sonucu olarak, radar merkezinde, herhangi bir şehirden, bir üsten kalkan uçağın, cinsi, yüksekliği, hızı, uçuş istikameti, her an görülmektedir. Keşif uçakları ve gemiler, düşmanın binlerce kilometre uzaktaki hareketi, ekranda seyredilmektedir. Tam isabetli roket ve füzeler gönderilerek, düşmanın hareketi önlenmektedir.

Bugün ABD, Rusya, İngiltere, Fransa, İtalya, Pakistan, Mısır, Japonya ve Almanya bu savunma vasıtalarını kendileri yapmaktadırlar. Müttefik oldukları memleketlerde de bu merkezler kurulmuştur.

Bugün atom bombasına sahip ülkeler ABD, Rusya, İngiltere, Fransa ve Çin Halk Cumhuriyetidir. Bu devletlerin elindeki toplam güç, Hiroşima'ya atılan ilk atom bambasının 500.000 katıdır. Buna karşılık bu silahlardan korunma çareleri üzerinde de devamlı çalışılmaktadır.

Atom çekirdeğinde saklı olan bu muazzam enerji, akıllı insanları düşündürmektedir. 1956 yılında Türkiye'ye gelip, atomda saklı muazzam enerji hakkında seri konferanslar veren atom alimi W. Heisenberg sözlerini şöyle bitirmişti: "Bütün konferanslarımda atomdaki enerjiden nasıl istifade edilebileceğini anlattım. Şimdi aklımıza haklı olarak şu sual gelmektedir. Bu muazzam kudreti, küçücük yere kim ve nasıl koydu? Buna ancak metafizik (ilahiyat) cevap verecektir." Buna hangi dinin cevap vereceği kendisine sorulduğunda; "İslam dini cevap verir. Arkadaşım atom alimi Hahn ile aynı fikirdeyiz." demiştir.

ATOM ENERJİSİ (Bkz. Nükleer Enerji)

ATOM REAKTÖRÜ (Bkz. Nükleer Enerji)

ATOM SAATİ;

Alm. *Atomische Uhr,* **Fr.** *Horloge Atomique,* **İng.** *Atomic clock.* Atom veya moleküllerin titreşimlerini kullanarak zamanı büyük bir hassasiyetle ölçen alet.

Zaman ölçümünde temel birim saniyedir. Saniye güneş gününün uzunluğuna bağlı olarak tarif edilmiştir.

Ancak ilmi çalışmalar için daha ileri bir hassasiyet gerekmektedir.

Atom saatinin esasını, atom ve moleküllerinin belirli frekanslarda enerji emerek veya yayarak, enerji alıp verebilecek duruma gelebilmeleri teşkil etmektedir.

Bir atom veya molekül sisteminden yüksek frekansta kararlı elektromanyetik dalgalar üreten ve maser adı verilen bu cihazlar üzerindeki çalışmalar 1940 yılında başlamıştır. 1949'da ABD'nin Milli Standartlar Bürosu, amonyak molekülünün özelliklerine bağlı olarak ilk saati imal etmiştir. 1955'te İngiltere'de, frekansı, saniyede 9.192.631.750 devir olan sezyum ışını kullanılarak atom saati yapılmıştır. Bu saatin hassasiyeti $1/10^{11}$ derecesinde olup, 1963 yılında milletlerarası zaman standardı olarak kabul edilmiştir.

1960 yılında ABD'de $1/10^{12}$ hassasiyetinde hidrojen ışın maseri geliştirilmiş olup, hassasiyeti $1/10^{14}$e yükseltmek için çalışmalar yapılmaktadır. $1/10^{14}$ hassasiyet üç milyon yılda bir saniyelik bir hataya karşılık gelmektedir.

ATOM SANTRALİ (Bkz. Nükleer Enerji)

ATROPİN;

Alm. *Atropin*, **Fr.** *Atropine,* **İng.** *Atropine.* Tıpta kullanılan, zehirli ve kristal şeklinde bir alkolait. Atropin maddesini tabiatta Atropa belladonna adlı, Türkiye'de "itüzümü" veya "güzelavrat otu" denilen bitki grubu ihtiva etmektedir. Fazla alındığı zaman öldürücü bir zehir olan atropin, tıbbi tedavide sık kullanılan bir maddedir.

Atropin ihtiva eden Atropa belladonna bitkisinin hülasasını, Venezuelalı kadınlar göz bebeklerini büyütüp güzel görünmek için kullanırlardı. Orta Avrupa'da Atropa belladonna bitkisi "çıldırtan kiraz" adıyla tanınmaktadır. Enfes bir kiraz gibi görünen bu bitkiyi genellikle çocuklar yanlışlıkla yiyerek zehirlenirler. Bu bitkiye "Çıldırtan kiraz" denmesinin sebebi; güzel bir kiraz gibi görünmesi ve merkezi sinir sistemine tesir ederek çeşitli belirtiler ortaya çıkarmasıdır.

Atropin birçok müstahzarın yapısına girerek tedavide kullanılan bir maddedir.

Atropin'in tedavide kullanıldığı yerler:

1. Mide-bağırsak hastalıkları,

2. Yukarı solunum yolu hastalıkları ve astım,

3. Organik fosfor bileşikleri ihtiva eden ilaçlarla olan zihirlenmelerde antidot olarak (zirai mücadelede ve evlerde kullanılan haşere ilaçları),

4. Mantar zehirlenmelerinin büyük çoğunluğu, Amanita Muscaria adlı zehirli mantarın yenmesi ile olur. Zehirlenmenin sebebi, mantarın ihtiva ettiği muscarin maddesidir. Bu zehirlenmelerde de atropin baş ilaçtır.

Atropinin tedavide kullanılması yanında, atropinle olan zehirlenmeler de çok önemlidir ve tanınması gerekir.

Atropin zehirlenmesi:

a) Merkezi sinir sistemi belirtileri: Heyecan, telaş, zaman- mekan mefhumunda şaşırma, dağınıklık, etraftaki cisimleri yanlış idrak etme (illüzyon), korkulu bir ruh hali, gerçekte olmayan cisimleri görmek ve hissetmek.

b) Vücutla ilgili belirtiler: Ağızda kuruluk, susuzluk hissi, konuşma ve yutkunma zorluğu, gözbebeklerinde ileri derecede genişleme, bulanık görme, göziçi basıncında artma, yüz ve boyunda kızarma, ateş, nabız sayısında artma, kan basıncında (tansiyonda) yükselme, idrar atılmada güçlük ve buna bağlı idrar birikmesi, karında gerginlik. Bu zehirlenme belirtileri 10 miligram atropin alındığında görülüp hatta bazan ölüme sebebiyet verebildiği gibi, 500 miligram atropin gibi yüksek doz alanlarda ölüm olmayabilmektedir. Küçük çocuklar atropin zehirlenmesine, yaşlılar atropinin merkezi sinir sistemi etkilerine karşı hassastır. Atropin vücutta etkisizleştirilirken hem karaciğerde parçalanır hem de böbreklerde değişmeden atılır. Bu bakımdan karaciğer ve böbrek yetmezliği olanlarda çok ufak doz çok tesirli olabilir.

Zehirlenme halinde yapılacaklar: Önce aktif kömür tozu verilmeli ve sür'atle mide yıkaması yapılmalıdır. Zehirlenme belirtilerine karşı, vücut ısısı düşürülmeli, ağızdaki kuruluğu gidermeli, idrar birikimini önlemek için sonda takılmalıdır. Merkezi sinir sistemi belirtilerine karşı ilaçlarla tedavi yapılır. Bugün atropin zehirlenmesinde en çok kullanılan ilaç Fizostigmin adlı bir tabii maddedir.

Atropin zehirlenmesinde ölüm oranı % 1'den az olup, zehirlenme geçtikten sonra herhangi bir araz, iz bırakmaz.

ATTAR (Aktar);

Alm. *Kraemer, drogist,* **Fr.** *Droguiste, herboriste,* **İng.** *Herbalist.* Baharat, güzel koku, şifalı ve sağlığa faydalı bitkileri hazırlayıp satan kişi. Attarlar, günümüzde olduğu gibi eczanelerin bulunmadığı zamanlarda sadece güzel koku satmazlar, ilaç yapımında kullanılan hayvani ve nebati bitkileri de satarlardı.

Attarlar; ilaçları alıcının şikayetine göre bulundukları dükkanlarda kendileri hazırlardı. Bazan da alıcı

yapacağı ilacın hammaddesini kendisi attardan alır, ilacını yapardı.

Attarlar bugünkü modern eczacılığın çekirdeğini teşkil etmektedir. Bugün attarların sattığı maddelerin çoğu halk hekimliğinde bulunmadığı gibi, eczacılıkta ve kozmetik sanayiinde kullanılmaktadır.

Attarlık babadan oğula geçen bir ocak mesleğidir. Günümüzde attarlık, kökçülük veya baharatçılık ismiyle varlığını sürdürmektedir. Bunlar bazan dükkanlarında tütün, iğne, iplik, zarf vb. gibi küçük eşyalardan da satarak varlıklarını devam ettirmeye çalışmaktadırlar.

ATTİLA (ATİLLA);

Beşinci asırda Avrupa'da yaşamış Hun hükamdarı. 395 yılında bugünkü Macaristan'da doğdu. Babası Avrupa Hun Devletinin kurucusu olan Muncuk'tur. Çocukluğu ve gençliğinin bir kısmı barış rehinesi olarak Roma'da geçti. Amcası Ruga'nın ölümü üzerine (434) ağabeyi Bleda ile birlikte doğuda Hazar Denizi kıyılarından batıda Alpler ve Baltık Denizine kadar uzanan bir imparatorluğun başına geçti.

Kurnaz bir savaşçıydı, hileyi çok severdi. Acımasız ve çok gururluydu. Bir takım göçebe kavimleri, Türkleri, Moğolları, Rusya ve Avrupa'nın diğer kavimlerini çevresinde toplayarak büyük bir savaş devleti kurdu. Dünyanın tek hakimi olmak istiyordu. İlk iş olarak imparatorluğun batı bölümünü idare eden ağabeyi Bleda'yı öldürdü (445). Merkezi Macaristan olmak üzere, Orta ve Güney Avrupa üzerinde çok geniş bir alana yayıldı. Tasarladığı Dünya İmparatorluğunu kurmak için, Bizans'a (Doğu Roma) saldırdı. 451 yılında yarım milyonluk ordusuyla İtalya'ya yürüdü. Paniğe kapılan bütün Avrupa birleşti. Yapılan savaştan kesin bir netice alınamadı. Ertesi yıl birçok şehri ele geçirip, Roma'ya yöneldi. Papanın ricaları ve ordusunun salgın hastalıklar yüzünden bitkin düşmesi üzerine Roma'yı istiladan vazgeçti. Haraca bağlayarak geri döndü.

İldiko isminde bir kadınla evlendiği gece içtiği içki yüzünden şüpheli bir şekilde öldü (453). Ölümünden hemen sonra koca imparatorluk dağıldı.

Hükümdarlığı sırasında bütün Avrupa'ya korku ve dehşet salmıştır. Avrupalılar kendisine "Allah'ın gazabı" derlerdi. Ömrü savaşmakla geçen Attila, Avrupalı milletlerin efsanelerinde barbar, zalim, acımasız ve çirkin biri olarak yer almıştır.

AVARIZ (Bkz. Tekalif-i Örfiyye)

AVARLAR;

Üçüncü ve dokuzuncu yüzyıllar arasında Orta Asya ve Avrupa'da önemli rol oynamış ve devlet kurmuş eski bir Türk boyu.

Asya'da Hun İmparatorluğu çöktükten sonra 5. yüzyıl başlarında Avarlar İrtiş Irmağından Kore Yarımadasına kadar uzanan sahada büyük bir devlet kurdular. Ancak 458 yılında Çinlilere yenilerek kuzeye doğru çekildiler. 552 yılında da Büyük Türk Hakanlığı tahtını Bumin Kağan idaresinde Çinlilere karşı ayaklanan Göktürklere kaptırdılar. Bu durumda Göktürklere boyun eğmek istemeyen Avarlar, batıya göç ettiler ve 558 senesinde Volga Nehrinin doğusuna gelip yerleştiler. Güney Rusya Türklerini biraraya topladılar. 568'de Orta Avrupa'ya gittikleri zaman başlarında Bayan-Kağan bulunuyordu. Lombardlarla birleşen Avarlar, Macaristan'ı ele geçirdiler. Lombardların Kuzey İtalya'ya göç etmelerinden sonra ise, bu ülkeye bütünüyle sahip oldular. Peşinden Ukrayna, Romanya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Sırbistan-Hırvatistan topraklarını içine alan büyük bir imparatorluk kurdular. Bizans İmparatorluğunu üst üste mağlubiyete uğratan Bayan Kağan'ın orduları Konstantinopolis (İstanbul) önlerine kadar geldi. 617 ve 626 yıllarında İstanbul iki defa kuşatma altına alındı ise de bir netice elde edilemedi. Bu başarısızlıklardan sonra Avarların gerileme dönemi başladı. Avarlara bağlı kavimler, Bizans'ın da desteği ile ayaklanarak topraklarını ele geçirmeye başladılar. Sekizinci yüzyılda Bavyeralılar ile devam eden yirmi yıl savaşlarında Avarlar iyice zayıfladı. 791'de Frank Kralı Charlemigne, Avarlar üzerine büyük bir sefer düzenledi ve hakimiyeti altına aldı. 805 yılında düzenlediği son seferde ise, Avar Devletine son verdi.

Avarlar göçebe bir kavimdi. Diğer eski Türk beyliklerinde olduğu gibi Şaman inancına mensuptular. Ancak Avrupa'da Frank istilası sırasında Hıristiyan olmuşlardı. Devlet yönetimi askeri nitelikte olup, başta kağan bulunurdu. Askeri kuvvetleri atlı Avarlar ile Slav kavimlerinden teşekkül eden piyadelerden oluşuyordu. Avarlarla ilgili eserlere Macaristan bölgesinde rastlanmaktadır. Yapılan kazılardan elde edilen bilgiler Avarların Avrupa'da büyük bir topluluk halinde yaşadıklarını ve ölülerini atlarıyla beraber gömdüklerini ortaya koymaktadırlar.

AVCILIK;

Alm. *Jagerei,* **Fr.** *Chasse,* **İng.** *Hunting, stalking, shooting.* Spor yapmak gayesiyle avlanan, avlanmayı

seven veya bunu kendine iş edinen kimselerin yaptığı iş.

Avcılar, insanlar tarafından evcil olarak beslenmeyen, vahşi veya yabani hayvan ve kuşları beslemek, deri ve etlerinden istifade etmek, zararlarından kurtulmak veya hayvanat bahçelerinde beslemek üzere avlar, yahud da tuzak kurarak yakalarlar. Bu işi, iz takib ederek, avın sesini dinleyerek gerekli yerlerde tuzak kurarak yaparlar. Avcılık; kara ve su avcılığı olarak ikiye ayrılır. Yurdumuzda yürürlükteki kanunlara ve kurallara uyularak yapılır. Milyonlarca meraklısı olan bu iş için avcılık kulüpleri kurulmuştur.

Türkiye'de avcılık, av hayvanları bakımından üç kısma ayrılır. Büyük av; yivli silahlarla yapılır. Bu avcılık hemen hemen 2000 m yükseklikteki bölgelerde olur. Buralarda bulunan dağ keçisi, ayı, dağ koyunu gibi hayvanlar avlanır. Bu av türü memleketimizde pek yaygın değildir. Su ve su kenarı hayvanları avcılığı; yabani kaz, ördek çeşitleri, toy vb. hayvanların avcılığıdır. Bu tür avcılığın yapıldığı kuşların çoğu göçmen kuşlardır. Ördek, av mevsiminde hemen hemen her göl ve su kenarında bulunur. Kış aylarında Konya Ovası, Akşehir, Altınova ve civarlarında kaz sürülerine çok rastlanır. Kaz ve ördek avcılığı çok ustalık isteyen bir iştir, ayrıca bu, en zevkli av çeşididir. Dağ avı; meraklısı ve tatbikçisi pekçok olan bir av çeşididir. Bu tür avcılıkta av tüfeği ile dağ ve ormanlık bölgelerde bulunan çeşitli av hayvanları, takip edilmek suretiyle avlanır. Bu av çeşidi yurdumuzda çok yaygın, yaygın olduğu kadar da bilgisizce yapılmaktadır. Her av hayvanının belirli bir avlanma zamanı vardır. Bu hayvanlar ancak bu zamanlarda avlanırlar. Böylece hem hayvanların nesli tükenmemiş, hem de avcılık kurallarına uyulmuş olur. Ne yazık ki yurdumuzda pekçok kimse bu durumun ehemmiyetinden habersiz bir şekilde rastgele ve elinde tüfek önüne gelen her hayvanı avlamaktadır. Bu yüzden artık bazı hayvanların nesli tükenmiş veya tükenmeye yüz tutmuştur. Avcıların unutmaması gereken en önemli husus, av kurallarına harfiyen uymak, böylece nesli tükenmeye yüz tutmuş hayvanların çoğalmasını sağlamaktır.

Yurdumuzda avlanan belli başlı kuş ve hayvanlardan bazıları şunlardır: Keklik, çil, bıldırcın, sülün, turaç, toy, megzerdek, bağırtlak, güvercin, çulluk, ördek, kaz, tavşan, geyik. Bu hayvanların amansız düşmanı olan hayvanlar ise; çakal, tilki, porsuk, gelincik, kokarca, ağaç ve kaya sansarı, yaban kedisi, karga, saksağan ile yılanlardır.

Avcı olmak isteyenler, avcı kulüplerine dilekçe ile başvururlar. Derneğin tüzüğünde belirtilen şartları yerine getirenler derneğe üye olurlar.

Suda avcılık: Nehir, göl veya denizlerde su ürünlerinin avlanmasıdır. Bu, su altı ve su üstü avcılığı olmak üzere ikiye ayrılır. Su altı avı, balığı yerinde vurup kıyıya getirmek şeklinde olur. Bu spora deniz altını araştırmak, filim ve fotoğraf çekmek gibi olanları da ilave edilebilir. Su altı avı, deniz veya göllerde su seviyesinin 10-12 m altında, özel kıyafet ve aletlerle yapılır. Balık avcılığı için lüzumlu olan avadanlıklar, komple satıldığı gibi ayrı ayrı da bulunmaktadır. Amatör balıkçılık için dört olta, bir iki parekete, bir kepçe, bir kaç zoka ve iğne yeterlidir.

Yurdumuz suları, balık türleri bakımından çok zengindir. Yüzlerce balığın avlanması, mevsim ve balıkların özelliklerine göre çeşitli şekillerde yapılır.

AVNİ (Yenişehirli);

On dokuzuncu yüzyıl divan şairi. 1826'da bugün Yunanistan sınırlarında kalan Yenişehir'de (Larissa) doğdu. Asıl adı Hüseyin'dir. Fenarlı Sıdkı Ebu Bekr Paşanın oğludur. Tahsil durumu hakkında bilgi yoktur. Fakat Arabi, Farisi ve Rumcayı biliyordu.Vidin valiliği sırasında Abdurrahman Sami Paşaya katiplik yaptı (1853). Daha sonra İstanbul'a geldi. Beşiktaş Mevlevihanesi Şeyhi Nazif Dede'ye damad oldu. Mustafa Nuri Paşanın Bağdat valiliği ve Irak müşirliği sırasında onunla birlikteydi. İstanbul'a döndükten sonra, bir ara Gelibolu'ya gitti. Tekrar İstanbul'a döndü. Ömrünün son zamanlarını Üsküdar Bidayet mahkemesi azası olarak geçirdi. Eşi ve oğlunun arka arkaya ölmeleri üzerine maddi ve manevi yönden çok sarsıldı ve ömrünün son zamanlarını sıkıntı içinde geçirdi. 7 Ekim 1883'te İstanbul'da vefat etti. Vasiyeti üzerin Eyüp'te Bahahireye Dergahı semahanesine defnedildi. Hüsameddin ve Muhsine adlı iki çocuğu vardı.

Mevlevi yolunda olan Avni, derviş bir hayat yaşayıp şöhretten kaçmıştır. Bu sebepten eserlerini yayınlamamıştır.

Eserleri:

Divan: Üç bin beytten fazladır. Damadı Şevki Bey tarafından bastırılmıştır. **Mesnevi Tercümesi: Mesnevi**'nin ilk üç cildinin mensur olarak Türkçeye tercümesidir. **Ab-name:** İkinci Abdülhamid Hana sunulmuş manzum-mensur dilekçe mahiyetinde bir eserdir. **Mir'at-ı Cünun:** Mesnevi türünde mizahi şiirlerdir. **Ateşgede:** Şeyh Galib'in **Hüsn ü Aşk'**ına nazire olarak yazdığı mesnevi tarzında bir eserdir.

Avni Beyin kıymetli bir şair olduğu çeşitli yazarlar tarafından bildirilmiştir. Türkçe şiirleri yanında Farisi

şiirleri de başarılıdır. Ancak mütevazi bir hayat yaşadığından şairler arasında layık olduğu yeri alamamıştır. On dokuzuncu asırda batı şiirine özenen şairler, divan şiirine ve divan şairlerine gereken önemi vermemişler ve cephe almışlardır. Bu kutuplaşma içinde Yenişehirli Avni eski şiirimizi devam ettirenler grubunda olup, Encümen-i Şuara arasında yer almıştır.

Rubai

Bu deyr-i fenadan ki mükedder gitdim

Dil-haste vü dil-figar u muğber gitdim

Bu amed ü şüdde ihtiyarım yokdur

Mecbur gelip cihana muztar gitdim

(Bu geçici dünyadan kederli, gönlü hasta ve yaralı hatta küskün gittim. Bu geliş-gidiş benim elimde olmadığından, cihana gelişim mecburi olduğu gibi, ayrılışım da sıkıntı iledir.)

AVRUPA;

Okyanusya kıtasından sonra dünyadaki kıtaların en küçüğü. Avrupa sınırlarının, nereden başladığına dair, kesin bir sınır birliğine varılamamıştır. Ancak Hazar Denizinden Kuzey Buz Denizine kadar uzanan Ural Dağları Avrupa'dan sayılmaktadır. Avrupa; güneydoğuda Kafkas Dağları, Karadeniz, Marmara Denizi, Boğazlarla Asya kıtasından ayrılır. Güneybatıda ise Akdenizle sınırlanır. Kuzeyinde Kuzey Buz Denizi, batı ve kuzeybatısında Atlas Okyanusu vardır. 10.600.000 km^2lik yüzölçümü ile toplam kara alanlarının % 15'ini kaplar.

Tarihi

Avrupa'ya ilk gelenler muhtemelen Asya'dan gelip yerleşmişlerdir. Bilinen ilk Avrupa medeniyeti M.Ö. 8. yüzyılda Yunanistan'da başlar. Yunanlılar M.Ö. 5. yüzyılda en parlak devirlerini yaşamışlar ve Makedonya Kralı Büyük İskender, Anadolu, Mısır, Mezopotamya ve Hind kıyılarına kadar seferler yapmıştır. Yunanlıların yıkılmasından sonra kurulan Roma İmparatorluğu, Akdeniz ülkelerinin tamamını, Almanya içlerine ve Britanya adalarına kadar olan yerleri ellerine geçirmiştir. Romalılar zamanında Hıristiyanlık, resmi devlet dini olmuştur. Roma İmparatorluğunun 395 yılında ikiye ayrılması ve Germen kabilelerinin göçleri Avrupa'nın siyasi tablosunda büyük değişiklikler meydana getirdi. Bu göçler neticesinde Ostrogoslar ve Lumbartslar İtalya'ya, Franklar Fransa'ya, Vizigotlar İspanya'ya, Anglo-saksonlar ise Güney İngiltere'ye yerleştiler. 711 yılında Müslümanlar Tarık bin Ziyad'ın önderliğinde İspanya'da hakimiyet kurmuşlardır. Müslümanların İspanya'daki hakimiyetleri 16. yüzyıla kadar sürmüştür. Müslümanların ilim ve kültürleri, Avrupa'da rönesansı hazırlamıştır. Charlemange adlı bir Germen (742-814), Almanya ve Fransa'yı içine alan büyük bir Germen İmparatorluğu kurdu. Daha sonra İtalya'yı da ele geçirdi. Slavlar, Bohemya, Polonya ve Rusya'da krallık kurdular. Normanlar; Fransa, Sicilya, İngiltere ve Doğu Avrupa'nın birçok yerlerinde krallıklar ve prenslikler kurarak bütün Avrupa'yı altüst ettiler.

Ortaçağ müddetince Avrupa'da bir kilise hakimiyeti vardı. Krallar dahi kiliseye karşı koyamıyor ve kilise karşısında aciz kalıyordu. Papazların çağrısı üzerine on ikinci yüzyıldan itibaren Kudüs'e kanlı Haçlı seferleri başladı ve defalarca tekrarlandı. Bu seferlerde Haçlılar yüz binlerce suçsuz insanın, çoluk-çocuk demeden kanını döktüler. Haçlı seferleri esnasında Avrupalılar, Şarktaki İslam kültür ve medeniyetini tanıdılar ve bunları Avrupa'ya taşıdılar. On üçüncü yüzyıldan itibaren hızla gelişip, Viyana kapılarına kadar varan Osmanlıların Avrupa üzerinde yılarca tesiri olmuş ve Avrupa'nın siyasi olaylarında Osmanlı Devleti mühim rol oynamıştır. On beşinci yüzyılda Martin Luther ve arkadaşlarının başlattığı Protestanlık hareketi, Amerika ve Ümid Burnunun keşfi Avrupa'nın siyasi ve sosyal hayatında önemli değişiklikler meydana getirdi. 1789'da Fransa İhtilali, Napolyon'un Avrupa savaşları, bilhassa milliyetçilik ve demokrasi hareketleri Avrupa üzerinde büyük etkiler meydana getirmiştir. Balkan devletlerinin bağımsızlıklarını kazanması, Prusya, liderliğinde kuvvetli bir Alman Devletinin kurulmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti bu durumdan etkilenmiştir. Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) sonunda, Almanya, batı, doğu ve kuzeydeki birçok toprağını kaybetti. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu parçalandı ve yıkıldı. Rusya'da 1917 Bolşevik İhtilali ile batıda Polonya, Çekoslovakya, Finlandiya, Litvanya ve Romanya devletleri kuruldu. İkinci Dünya Savaşı (1939-1945) Avrupa'nın ve özellikle İngiltere'nin dünya üzerindeki üstünlüğünün sonu, ABD ve SSCB'nin dünya siyaseti üzerindeki nüfuzunun artması ile sonuçlanmıştır.

Fiziki Yapı

Dağları: Kuzeyde İskandinavya'daki dağları sayılmayacak olursa, Avrupa'daki dağları Alp dağ silsilesine bağlı dağlar teşkil eder. Bu dağlar. İsviçre'de Alp Dağları, İtalya'da baştan başa uzanan Apeninler, Karpatlar, Pireneler, Balkan Dağları adını alan Pindus, Dinar ve Rodolp dağlarından

meydana gelir. Doğuda Ural Dağları, Hazar Denizinin batısında Kafkas Dağları yer alırlar. Kuzeyde yer alan, İskandinavya Dağlarının yüksekliği 2500 metreyi pek geçmez. Avrupa'nın en yüksek noktaları, Fransa-İtalya sınırındaki Mont Blanc Tepesi (4810 m), İsviçre'nin Monte Rosa Tepesi (4634 m), Pirenelerde Anete Tepesi (3404 m)dir. Avrupa'da pekçok yanardağ faaliyet göstermiştir. İtalya'daki Vezüv, Stromboli ve Etna yanardağları faal haldedirler. Yüz seneye yakın zamandan beri faaliyetine devam eden Volkono Adası, yanardağ kelimesine "volkan" adının verilmesine sebep olmuştur.

Geçmiş senelerde, yanardağların faaliyetleri yanında Akdeniz bölgesinde büyük zelzeleler görülmüştür. Bilhassa Portekiz'in Tağus Vadisinde, Güney İtalya ve Sicilya, Malta, Yugoslavya, Yunanistan, Ege adalarında büyük zararlara sebeb olan zelzeleler olmuştur.

Ovaları: Avrupa'nın en büyük ovaları doğu bölgesindedir. En önemlileri; Dinyeper, Volga ve Don nehrinin suladığı Ural Dağlarına kadar uzanan geniş düzlüklerdir. Bu ovaların bir bölümü Pripet Bataklıkları ile kaplıdır. Orta Avrupa'da, Macar, Eflak ve Po Ovaları, Britanya'nın güneyi, Fransa, Almanya ve Polonya'nın kuzeyindeki ovalar da önemlidir.

Akarsuları: Avrupa'nın yen uzun ırmağı Volga'dır. Kuzeydoğu Avrupa'daki Valday Yaylasından doğan Volga, doğu yönüne akarak, Hazar Denizine dökülür. Volga'dan sonra Karadeniz'e dökülen Tuna Nehri, kıtanın en önemli akarsuyudur. Don, Dinyester ve Dinyeper nehirleri de Karadeniz'e dökülür. Avrupa'nın kuzeybatısındaki ırmaklarından Ren ile Elbe, Kuzey Denizine; Sen ise, Manş Denizine dökülür. Güneyindeki ırmaklar,Kuzey Denizine dökülen Peçora, Dvina; Baltık Denizine dökülen, Oder; Kuzey Denizine dökülen Weser ile Meuse'dir. Fransa'da akan Zoire Irmağı ise Atlas Okyanusuna dökülür. Peçora Irmağı Ural Dağlarından çıkar.

Gölleri: Avrupa'daki göllerin tamamı Baltık Denizi çevresindedir. En büyüğü Rusya'daki Ladoga, Ongega, İsveç'deki Vener gölleridir. Finlandiya'daki göller ise Enare ve Ulea'dır.

İklim ve Tabii Kaynakları

Kuzey kutup bölgesinde dar bir kısım hariç, Avrupa'da genel olarak ılıman bir iklim hakimdir. Başlıca 4 iklim bölgesine ayrılır: 1)Kuzey Buz Denizi kıyıları:Burada sıcaklık daima 0°C'nin altındadır. 2)Batı Avrupa:Burada yıllık sıcaklık farkları az olan okyanus iklimi hakimdir. 3)Orta Avrupa:Burada, denizin uzak olması sebebiyle kışları çok soğuk, yazları da sıcak geçen kara iklimi görülür. 4)Akdeniz kıyıları: Burada Akdeniz iklimi hüküm sürer.

Bitki örtüsü: Yüksek dağlarda, Alpler'de kendilerine has bitki örtüsüne rastlanır. Ormanlar ekseriya kozalaklı ağaçlardan meydana gelmiştir. Güneydoğu Norveç'ten, İsveç, Finlandiya, Rusya, Kuzey Almanya ve Polonya'ya kadar olan sahayı bu ormanlar kaplarlar.

Akdeniz bitkileri, bu iklimin görüldüğü yerlerde rastlanır. Don olmayan yerlerde zeytin ağacı boldur. Halep çamı ve diğer çam türleri kıyılarda pek çoktur. İspanya ve Portekiz'de mantarlı meşe, yapraklarını dökmeyen meşeler ise, diğer bölgelerde yaygındır.

Fundalıklar çok azdır. Fransa'da ve diğer bazı yerlerde rüzgarlara açık sırtlar çam ağaçları dikilerek orman haline getirilmektedir.

Batı Avrupa'da çayırlar çok yaygındır.Portekiz ve Kuzey İtalya gibi yerlerde de çayırlar görülür. Garik adı verilen bodur kekik otları, diğer kokulu bitkiler, cüce lavanta, bitki örtüsünün en yoksul sayılanlarıdır. Bunlara Güney Fransa, İtalya, Dalmaçya, Yunanistan ve Malta'da rastlanır.

Hayvanlar: Avrupa'da yabani hayvanlar genellikle soylarını tüketmiş, bunun yerine evcil hayvanların yetiştirilmesine önem verilmiştir. Sığır, at, koyun, keçi, kümes hayvanları en çok beslenen evcil hayvanlardır.

Nüfusun az olduğu dağlık yerlerde yabani hayvanların bazılarına rastlanır. Karaca, alageyik, geyik en çok görülenlerdendir. Bizon Polonya'da, Mus kuzey bölgelerinde vardır.

Etciller familyasından olan gelincik, kokarca, zerdeva, kaya sansarı, su samuru, porsuk, bozayı, çakal, kurt, tilki, vaşak, yaban kedisi Avrupa'da yaygındır. Kemiricilerden, çeşitli sıçan türleri, sincap, kirpi, köstebek de vardır. Avrupa kuş bakımından zengindir. Güvercin, kartal, kırlangıç, bülbül, kanarya, baykuş, ispinoz gibi güzel öten kuşlar her yerde bol olarak görülür.

Madenler: Az veya çok çeşitli madenler bulunur. Bol bulunan madenler; demir, krom, boksit, kurşun, kömür, alüminyumdur. Altın, gümüş az bulunur. Avrupa'da ihtiyaca cevap verecek kadar petrol elde edilir. Kömür, Batı Avrupa'da, Kuzey Ren-Westfalten alanında çoktur. Fransa'da Pas de Calais, Belçika'da Sambre-Meuse en büyük kömür alanıdır. İtalya'da, Sardunya'da ve İspanya'da kömür madenleri vardır. Doğu Almanya'daki Saksonya, Polonya'daki Yukarı Selazya, Uralların batısındaki kömür yatakları en önemli olanlarıdır. Kuzey Denizinde bulunan petrol son yıllarda Avrupa'yı petrol alanlarında üretici durumuna geçirmiştir. Batı Almanya, Hollanda ve Avusturya'da çıkan petrol

önemsizdir. Tabii gazın her geçen gün önemi artmaktadır.Kuzey Denizinden elde edilen tabii gaz, İngiltere'de, Gaskonya'dakiler de Batı Avrupa'da kullanılmaktadır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Avrupa'da 700 milyon civarında insan yaşamaktadır. Asya'dan göç ederek Avrupa'ya yerleşenler çok olmuştur. Çoğunluğu beyaz ırkın teşkil ettiği Avrupa'da çeşitli insan tipleri vardır. Kuzey Denizi ile Baltık Denizinin çevrelerindeki insanlar uzun boylu, sarı saçlı ve mavi gözlüdürler. Bu tip insanlar asıl Avrupa özelliğini taşır. Doğu Avrupa halkı genellikle orta boylu esmer veya sarışın, elmacık kemikleri çıkık insanlardır. Alplerde yaşayanlar, kısa boylu, beyaz benizlidirler. Akdeniz çevresinde yaşayanlar, kısa boylu, esmer, siyah gözlü, siyah saçlı insanlardır.

Avrupa'da çeşitli insan tipleri olduğu gibi, çeşitli dini inançlar da dikkati çeker. Çoğunluk çeşitli mezheplerdeki Hıristiyanlardadır. Son yıllarda bilhassa aydınlar arasında İslamiyet hızla yayılmaktadır.

Nüfus, sanayi bölgeleri ile kömür havzalarının bulunduğu yerlerde çok kalabalıktır. Ruhr Havzası, Kuzey Fransa'daki Pas de Calais kömür bölgesi, Doğu Almanya'daki Saksonya, Polonya'daki Yukarı Silezya, Batı Çekoslavakya kömür bölgeleri nüfusun toplandığı kalabalık bölgelerdir. Bunlardan başka Rotterdam, Antwerb, Hamburg, Göteburg, Leningrand, Barselona, Napoli, Londra, Moskova,Madrid, Roma,Paris gibi yerler de kalabalıktır.

Avrupa'nın Turistik ve Tarihi Yerleri

Avrupa, tarih ve turizm bakımından çok zengindir. Fransa'daki Lourve Müzesi dünyanın en zengin sanat ve tarih hazineleriyle doludur. Londra'daki Britsh Museum, paha biçilmez eserlerle, tarihi sanat hazineleriyle doludur.

Avrupa'nın her sene binlerce turist çeken şehirlerinden birisi de İstanbul'dur. Burası Osmanlıların kültür, medeniyet, sanat özelliğini ihtiva eden ve sayısız minareleriyle, camileriyle, medreseleriyle, saraylarıyla dolu bir şehirdir. Osmanlıların Viyana önlerine kadar olan topraklarda bıraktığı eserler, bugün bütün dünyanın ilgisini çekmekte ve bu eserleri anlatan kitaplar Nobel Edebiyat ödülünü almaktadırlar.

Ekonomi

Avrupa'da endüstri çok gelişmiştir. Endüstri merkezleri; Almanya, Fransa, İngiltere, Rusya, Hollanda, İsveç ve İtalya gibi ülkelerdir. Endüstrinin yanında tarım da önemli bir yer tutar. Buğday, patates, çok yetiştirilir. Güney Avrupa, üzüm, zeytin, portakal bakımından zengindir. Kuzey deniz suları dünyada en çok balık bulunan yerlerden biridir. İngiltere Norveç arasındaki Doggar Bank, Norveç kıyıları, İzlanda açıkları balıkçılığın en çok yapıldığı bölgelerdir. Morina, pisi, ringo, dil balıkları en çok avlanan balıklardır. İspanya ve Portekiz'in çok avladıkları sardalya ve turna balıklarından konserve yapılır. İngiltere, Portekiz, İspanya, İzlanda Norveç, Almanya ve İsveç'in gelişmiş modern balık av filoları vardır.

Ulaşım: Avrupa'da ulaşım hızla ilerlemiştir. Dünyanın en modern hızlı ulaşım araçlarına sahiptir. Bütün devletler hava, kara yoluyla birbirine bağlı olduğu gibi diğer ülkelerle de bağlantılıdır. Demiryolları her ülkede farklı olmakla beraber, kıtayı sarmıştır. Limanlardan da bütün dünyaya deniz yolu bağlantısı vardır. Avrupa'da son sistem haberleşme cihazları kullanılır.

AVRUPA GÜVENLİK VE İŞBİRLİĞİKONFERANSI (AGİK);

1973'te içerisinde Türkiye'nin de bulunduğu 35 ülkenin arasında Avrupa'da bir savunma güvenlik ve işbirliği sistemi kurmak gayesiyle, konuların tartışıldığı konferanslar organizasyonu. Bu konferanslarda alınan kararların, imzalanan nihai senedlerin, ülkeleri bağlayıcı bir özelliği yoktur. Ancak bu senetler İkinci Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan devlet sınırlarını dokunulmaz olarak kabul etmektedir.

Sovyetler Birliği daha 1950'li yıllardan başlayarak, Doğu Avrupa'da egemen olması için yaptığı savaşları meşrulaştırmak sebebiyle Avrupa Güvenlik Konferansının toplanması için uğraşıyordu. 1970'li yıllarda doğu ile batı arasında bir yumuşama başlaması, böyle bir konferansın toplanmasına mani oldu. Daha sonra 1972 ileHaziran 1973 tarihleri arasında gündem tayin edilmek üzere büyük elçiler seviyesinde hazırlık görüşmelerine başlandı.

AGİK'in üç kademede gerçekleşti: 3-7 Temmuz 1973'te Helsinki'de organize edilen ilk toplantı, dışişleri seviyesinde yapıldı. Uzmanların konferans belgelerinin taslağını hazırladıkları 18 Eylül 1973'ten 7 Temmuz 1975'e kadar Cenevre'de süren ikinci safhası oldu. Üçüncü ve son olarak 31 Temmuz-1 Ağustos 1975'te Helsinki'de organize edilen doruk toplantısı oldu. Bu son toplantıya 35 ülkenin devlet veya hükümet başkanları katıldılar. Hazırlanan ve Helsinki Nihai Senedi olarak bilinen belgeyi imzaladılar.

1975'te imzalananHelsinki Nihai (Sonuç) Senedindeki imza altına alınan maddeler şunlardır:

İşletme kurma ve ekonomik faaliyetlere ilişkin karalarda bağımsızlık,

Bireylerin ekonomik faaliyete katılmasında özgürlük,

Kamu ve özel sektör işletmelerine rekabed edebilmeleri için eşit muamele.

Üretim araçlarına ulaşmada, hammadde temininde ve personele ilişkin kararları almada serbest olma.

Bu makro önlemlere ek olarak finans ve hukuk alanlarında aşağıdaki düzenlemeler teklif edildi.

Modern bankacılık sisteminin geliştirilmesi,

Çifte vergilendirme sistemini engellemek için ikili vergi anlaşmaları yapılması ve amortisman konusunda ortak uygulamanın benimsenmesi.

Piyasa ekonomisi modeline uygun şirketler hukukunun düzenlenmesi,

İş hukukunun yeniden gözden geçirilmesi,

İşletmeler arası anlaşmazlıklar olduğu takdirde uluslararası hakemlik sistemine başvurulması,

Üye ülkelerdeki ulusal hukuk sistemlerini mahkeme kararlarının tanınmasını sağlayacak şekilde düzenlemeler.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansında tartışılan konular SEPET adı verilen üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci Sepet'te güvenlik, ikinci sepette ekonomik işbirliği, üçüncü sepette ise insan haklarına yönelik konular ele alınmaktadır.

AGİK uzun süreli tesirli olması için 1975'te konferansa katılan 35 devlet, düzenli olarak bir araya gelme kararı aldılar. Bu karardan sonra ilk toplantı Ekim 1977-Mart 1978 Belgrad'da oldu. İkinci konferans 1980 Kasımında Madrid'de güç şartlar altında toplandı. Çünkü bu tarihlerde Sovyetler Birliği Afganistan'a müdahalesi dolayısıyla, Helsinki Nihai Senedinde geçen şartlara uymayışı sebebiyle, konferansın toplanmasını istemiyordu. Buna rağmen AGİK Konferansı toplandı ve dünya meseleleri derinlemesine tartışıldı. 1981 ve 1982 yıllarında AGİK toplantıları yapılamadı. Üçüncü AGİK izleme toplantısı 1986 yılında yapıldı.

19-21 Kasım 1990 tarihlerinde 34 ülkenin katılmasıyla Paris'te AGİK zirve toplantısı yapıldı. 21 Kasım 1990 tarihinde AGİK Toplantısına katılan ve Paris Yasası diye bilinen belgeyi imzalayan devletler şunlardır: Almanya Federal Cumhuriyeti, ABD, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Kanada, Kıbrıs Rum Yönetimi, Danimarka, İspanya, Finlandiya, Fransa, İngiltere ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İzlanda, İtalya, Lihtenştayn Prensliği, Lüksemburg, Malta, Monako Prensliği, Norveç, Hollanda, Polonya, Portekiz, Romanya, San Marino, Vatikan, İsveç, İsviçre, Çekoslavakya, Türkiye, SSCB, Yugoslavya.

En son olarak 9 Temmuz 1992 tarihinde Helsinki'de 51 ülkenin katılmasıyla AGİK zirve toplantısı yapıldı. Bu konferansta Bosna-Hersek'te Sırpların katliamını durdurmak ve Avrupa'da barışı devam ettirme konusunda devlet ve hükümet başkanları çeşitli görüşleriini açıkladılar. Bu konferansta Yugoslavya'nın üyeliği askıya alındı.

AVRUPA İNSAN HAKLARI DİVANI;

Alm. *Menschenrechtsrat Europas,* **Fr.** *Conseil Européen des droits humanis,* **İng.** *European human rights council.* Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesiyle kurulan milletlerarası mahkeme. Avrupa Konseyinin yargı organı olan Avrupa İnsan Hakları Divanı, 1959 yılında kuruldu. Avrupa Konseyine üye olan devlet sayısı kadar yargıcı bulunan divana yalnızca Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve üye devletler başvurabilirler. Konseyin Danışma Meclisi, bu yargıçları üye devletlerce sunulan listelerdeki adlar arasından dokuz yıl müddetle vazife yapmak üzere seçer. Divana yalnız devletler başvurabilir. Başvuru yolu ferdlere kapalıdır. Ancak, bağlı oldukları devletin divanın mecburi yetkisini kabul etmesinden sonra üye devletin vatandaşları devlet aleyhine komisyona başvurabilirler. Komisyon başvuru üzerine meseleyi divana götürebilir. Divan ancak yetkisini ayrı bir bildiriyle kabul etmiş olan devletler arasındaki uyuşmazlıklara bakar. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi divan kararlarının uygulanmasını denetler.

AVRUPA İNSAN HAKLARI KOMİSYONU;

Alm. *Menschenrechtskommission Europas,* **Fr.** *Comission Européenne des droits,* **İng.** *European human rights commission.* Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine göre kurulmuş olan yarı mahkeme niteliğinde organ. Komisyonun, sözleşmeye taraf olan devletlerin sayısı kadar üyesi vardır. Bu üyeler, Avrupa Konseyinin parlamenter organı olan Danışma Meclisinin hazırladığı listeye göre Bakanlar

Komitesince altı yıllık bir zaman için seçilirler. Üyeler, Komisyonda vatandaşı bulundukları devlete karşı da bağımsız olarak vazife yaparlar. Komisyona hem sözleşmeye taraf devletler hem de fertler başvurabilirler. Sözleşmeye taraf olan her devlet başvurusunda taraf olan başka bir devleti sözleşmeye aykırı davranmakla suçlayabilir. Fertlerin Komisyona başvurabilmesi için iki temel şart vardır: 1) Aleyhine başvurulan devlet, fertlerine bu hakkı tanımış olmalıdır. 2) Komisyona başvurmak isteyen kişi kendi ülkesindeki yargı yollarının hepsine başvurmasına rağmen hakkını elde edememiş olmalıdır.

Avrupa İnsan Hakları Komisyonunun tam bir yargı organı olup olmadığı tartışılmaktaysa da, komisyon üyeleri ferdi başvurunun kabul edilebilirliği hususunda kesin karar verirken yargıç gibi hareket ederler. Komisyon 1958 senesinde meşhur Lawless olayında verdiği kararda da kendisini milletlerarası bir mahkeme olarak ortaya koymuştur. Bununla beraber komisyon ferdi başvuruları inceledikten sonra önce barışçı yollardan çözüm arar. Böyle bir çözüm bulunamazsa, mesele, Avrupa İnsan Hakları Divanına götürülür. Komisyona yapılan başvuru Divanın yargı yetkisini kabul etmiş olmayan bir üye devlet aleyhine yapılmışsa, bu durumda Komisyon dostça çözüm bulunamadığı hallerde görüşünü bir raporla Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesine bildirir.

Komisyon, sözü edilen son kararlarının bir hüküm gibi, kesin ve bağlayıcı olmaması sebebiyle, mahkeme değil, yarı mahkeme özelliğinde bir organ sayılmaktadır. Türkiye, 1987 senesinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının komisyona ferdi olarak başvuruda bulunma hakkını kabul etmiştir.

AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ;

Alm. *Abkommen der Menschenrechte Europas,* **Fr.** *Contrat Européen des droits hummans.* **İng.** *European Human rights Agreement.* Avrupa Konseyi üyesi devletler arasında 4 Kasım 1950'de Roma'da imzalanan İnsan haklarını ve temel hürriyetleri korumaya ilişkin sözleşme. Tam adı; "İnsan Haklarını ve Temel Hürriyetleri Korumaya İlişkin Sözleşme"dir. Bu milletlerarası sözleşme 3 Eylül 1953'te beş ek protokolle yürürlüğe girmiştir. Türkiye bu sözleşmeyi 10 Mart 1954 tarihinde çıkardığı bir kanunla onaylamıştır. Bu kanun 19 Mart 1954 tarih ve 8662 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. Şu anda Avrupa Konseyine üye olan 21 ülkeden 20'si sözleşmeye katılmıştır. Konseyin yeni üyesi Liechtenstein ise henüz sözleşmeye taraf değildir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kişinin belli başlı medeni ve siyasi haklarını geniş bir şekilde garanti (güvence) altına almıştır. Sözleşmenin birinci bölümünde korunması öngörülen hak ve hürriyetler şunlardır:

Yaşama hakkı ve beden bütünlüğünün korunması hakkı; özgürlük ve güvenlik hakkı; adalete uygun bir biçimde yargılanma hakkı; özel hayatın ve aile hayatının korunması hakkı; meskenin (konutun) ve haberleşmenin gizliliğinin korunması hakkı; düşünce, vicdan ve din hürriyeti; ifade hürriyeti; toplantı, dernek ve sendika kurma hürriyeti; sözleşmede tanınan hak ve hürriyetleri ihlal edilen her ferdin milli yargı organlarına başvurma hakkı; mülkiyet hakkı.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine taraf olan devletler makul zaman aralıklarıyla ve gizli oyla serbest siyasi seçimler yapmayı kabul ve taahhüt etmişlerdir. Sözleşme, işkence, insanlığa aykırı ve onur kırıcı muamele ve ceza uygulamasını, ayrıca köleliği ve ceza kanunlarının geçmişe etkili olarak uygulanmasını da yasaklamıştır.

Kabul edilen bir ek protokol başka hakları da düzenlemiş ve yasaklar koymuştur. Buna göre hiç kimse hukuka uygun olmayan bir yükümlülüğü yerine getirmediği için hürriyetinden alıkonulamaz. Herkes serbest dolaşım ve meskenini seçme hakkına sahiptir. Hiç kimse kendi yurdundan zorla çıkarılamaz; yabancı asıllı olanları kitle halinde göçe zorlamak yasaktır.

Sözleşmede ve ek protokolde sayılan hak ve hürriyetler açık seçik tanımlanmış olmadığı halde, bunların hangi şartlar altında sınırlanabileceği ve hangi durumlarda askıya alınabileceği kesin bir şekilde belirlenmiştir. Sözleşmenin bu konuda kullandığı formül şöyledir: Bir hakkın kullanılması demokratik bir toplumda mecburi tedbir olarak, milli güvenliğin, kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, başkalarının hak ve hürriyetlerinin korunması ancak kanunla kısıtlanabilir.

Sözleşmede ayrıca özel sınırlama sebepleri de açıklanmıştır. Bu yüzden sözleşmenin, Avrupa'nın demokratik rejimlerinin korunması, birlik ve bütünlüğünün sağlam temeller üzerine oturtulması gayesinin yanı sıra, devletlerin egemenliğinin pek fazla kısıtlanmamasını sağlama gayesine de yer verilmiştir.

Sözleşmenin milletlerarası hukuk alanında getirdiği en önemli yenilik, kişilerin ferdi başvuru hakkını tanımış olan devlet aleyhine Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna dilekçe verebilmesidir.

Avrupa İnsan Hakları sözleşmesinde ideal prensipler yer almışsa da halen uygulanması hususunda pekçok pürüzler bulunmaktadır. Bilhassa Avrupa Konseyine üye olan ülkelerin diğer ülkelere karşı çifte

standard uygulamaları sebebiyle insanlık huzur ve mutluluk dolu günleri hasretle beklemektedir. Pekçok insanlar evlerinden ve yurtlarından kovulmakta, kendi dinlerine ve öz değerlerine sahip çıktıkları için ya horlanmakta veya cezalandırılmaktadırlar. İnsan hakları sözleşmesi savunucusu devletler ise bunları zevkle seyretmektedirler.

AVRUPA KONSEYİ;

Alm. *Europarat,* **Fr.** *Conseil d'Europe,* **İng.** *Council of Europe.* 5 Mayıs 1949 Londra'da imzalanan Avrupa Konyesi Statüsü ile kurulan siyasi alandaki en önemli Avrupa teşkilatı. Kurucusu 10 devlet olup, bunlar; Belçika, Danimarka, Fransa, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç ve İngiltere'dir. Kurucu devletlerin çağrısı ile Türkiye ve Yunanistan aynı yılın Ağustos ayında, İzlanda 1950'de, Almanya 1951'de, Avusturya 1956'da, Kıbrıs 1961'de, İsviçre 1963'te, Malta, İspanya ve Portekiz 1977'de ve en son olarak da Liechtenstein 1978'de teşkilata katıldılar.

Yunanistan siyasi rejimi dolayısıyla geçici bir süre için konseyden ayrılıp (1969), daha sonra geri döndü (1974).

Avrupa Konseyi statüsünün birinci maddesi: "Avrupa konseyinin gayesi, üyeleri arasında müşterek varlıkları olan ilke ve prensiplerini korumak, yaymak, iktisadi ve siyasi gelişmelerini (ilerlemelerini) sağlamak için daha sıkı bir birlik meydana getirmektir. Bu gayeye ulaşmak için müşterek meseleler müzakere edilecek (tartışılacak), anlaşmalar yapılacak, ictimai ve kültürel sahalarda, hukuki ve idari meselelerde birlikte hareket edilecek, insan haklarıyla temel hak ve hürriyetler korunacak ve geliştirilecektir. Milli savunma ile ilgili meseleler, Avrupa Konseyinin yetkileri arasına girmemektedir. Konsey'in nihai gayesi tek bir Avrupa devletine ulaşmaktır."

Avrupa Konseyi üyeliği, Konsey'in statüsündeki belirtilen siyasi rejime ve idare tarzına uygun diğer Avrupa ülkelerine de açık bulunmaktadır. Avrupa ülkesi olmayanlar konseye üye olamazlar.

Konsey'in temel statüsünde ifade edilen Avrupa birliğinin temeli olarak düşünülen kültürel birliğin esasları Avrupa'nın müşterek tarihinden kaynaklanmaktadır. Bu kaynakları kısaca şöylece ifade olunmaktadır:

"Konsey, Avrupa devletlerinin siyasi birleşmelerini gerçekleştirmede; Eski Yunan Felsefesi, Roma Hukuku, Batı Hıristiyan kilisesi, Rönesans Hümanizmi ve Fransız İhtilali gibi ortak geleneklerden faydalanacaktır."

Organları: Konsey'in merkezi, Fransa'da Strasbourg şehrindedir. Resmi lisanı İngilizce ve Fransızcadır. Bazan Almanca ve İtalyanca da yardımcı lisan olarak kullanılır.

Bakanlar komitesi: Üye ülkelerin dışişleri bakanlarından meydana gelir. Senede iki defa toplanır. Kendisine sunulan karar ve raporları görüşür. Komitenin başkanlığı alfabe sırasına göre dönerek değişir. Ayrıca çeşitli teknik bakanlar da zaman zaman kendi sahalarındaki konularda yapacakları işbirliğinin esaslarını görüşürler.

İstişari asamble: Burada 170 üye bulunur. Her ülke nüfusuna göre üye gönderir. Türkiye'nin bu meclise üye 12 parlamenteri vardır. Bu üyelerin milletvekili olmasını gerektiren bir hüküm olmadığı halde tatbikatta bu temsilcilerin parlamenterler arasından seçilmesi veya tayin edilmesi gelenek haline gelmiştir. İstişari asamble, her sene üç defa birer haftalık süreyle toplanır ve her yıl kendisine bir başkan seçer. Parlamento usullerine göre çeşitli konuları görüşür ve tavsiye kararları alırlar. Asamblenin çeşitli komisyonları vardır.

Teşkilatın Genel Sekreterliği Strasbourg şehrindedir. Genel Sekreterlikte üye ülkelerden gelen 800 memur çalışır. Sekreterliğin, genel sekreteri ve yardımcısı Bakanlar Komitesinin tavsiyesi üzerine İstişari asamble tarafından seçilir.

Avrupa Konseyi, kuruluşundan beri çeşitli sözleşmeler hazırlamış ve bu sözleşmeler üye ülkelerin imzasına sunulmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır:

İnsan Hakları Sözleşmesi (1950, Roma). Türkiye bu sözleşmeye aynı sene katıldı.

Uyuşmazlıkların Barışçı Yollarla Çözülmesine Dair Avrupa Sözleşmesi (Strasbourg 1957).

Avrupa Sosyal Şartı (1961).

Avrupa Hakemlik Sözleşmesi (1966).

Konseyin organlarından olan Avrupa İnsan Hakları Divanı, insan hakları konusunda devlerler üstü bir mahkeme olarak düşünülmüştür. Bu divan, konsey üyesi devletlerin sayısı kadar hakemden teşekkül eder.

Konseyin diğer bir organı da, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini kabul eden devletlerin taahhüt

ettikleri hürriyetleri ve hakları gerçekleştirmek için kurdukları Avrupa İnsan Hakları Komisyonudur. Komisyona müracaat hakkı üye devletlerden başka, hakiki şahıslara, hükumet dışı teşekküllere ve insan topluluklarına da tanınmış bulunmaktadır. Ancak devlet dışı hakiki ve hükmi şahısların müracaat yapabilmesi için ilgili devletin Avrupa İnsan Hakları Komisyonunun selahiyetini (yetkisini) kabul etmiş olması lazımdır.

5 Mayıs günü Avrupa Günü olarak her yıl kutlanmaktadır.

ŞEKİL VARRRRRRRRRRR!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

AVRUPA NÜKLEER ARAŞTIRMA KONSEYİ (CERN);

12 Avrupa devletinin 1952'de kurduğu bilimseil araştırma merkezi. CERN, İsviçre-Fransa sınırında kurulmuştur. CERN'de yüzlerce bina, 3000 kişilik destek personeli ve nöbetleşe kısa süreler için çalışan 2500 kadar fizikçi vardır. Bunlardan 100 kadarı teorik fizikçilerdir. Diğerleri ise, teorisyenlerin fikirlerinin tecrübe edildiği deney düzeneklerinin (mekanizmalarının) projelerini hazırlayan, yapımını sağlayan ve deneyleri yürüten tatbikatçılardır.

CERN'de en önemli yeri, yeraltındaki parçacık hızlandırıcılarının, yani akseleratörlerin olduğu bölgedir. Tarım arazisinin altında millerce uzanan dev makinalarda atom parçacıkları ya birbirleriyle, yahut atom çekirdeği ile korkunç hızlarda çarpıştırılırlar. 1956'da kurulan 28. GeV'lik eşzamanlı proton hızlandırıcısından sonra 1976'da da 450 GeV$lik bir başka hızlandırıcı daha kulanıma girdi. 1981'de geliştirilerek çarpışma halkası olarak kullanılabilecek duruma getirilen bu cihazdan bugün, dönüşümlü olarak parçacık hızlandırıcısı ve çarpıştırıcı olarak faydalanılmaktadır. Çarpışmalar ile bazı kısa ömürlü garip madde biçimleri bu arada parçacık fizikçilerinin ilgilendiği W ve Z parçacıkları ortaya çıkarılmıştır. CERN, Avrupa'nın fizik alanında Amerika ve Rusya ile yarışa girmesini sağlamıştır.

AVRUPA PARA BİRİMİ (ECU);

Avrupa Ekonomik Topluluğuna (AET) üye ülkelerin ortak olarak kullandıkları para birimi. Buna ECU denilmektedir. İngilizce Europeon Cuurrency Uinit'in kısaltılmış şeklidir. 13 Mart 1979'da yürürlüğe giren Avrupa Para Sisteminin temel unsuru ECU'dur.

1 ECU'nun değeri 9 AET ülkesi paralarının sabit tutarlarının toplamıdır. Bu sabit tutarlar her üye ülke parası için bir ağırlık katsayısının tespit edilmesi neticesinde elde edilir. Her ülkenin parasının ağırlık katsayısı ise değişmez ekonomik ölçülere göre tesbit edilmektedir. Bu ölçüler; üye ülkelerin gayri safi milli hasılaları, topluluk içindeki ticaret payları, kısa süreli para destekleme sistemi içindeki paylarıdır. Kısaca ekonomik ölçülere dayanan ağırlıklı para tutarlarının toplamı ECU'nun değerini belirlemektedir. Üye ülkelerin paralarının ECU içindeki ağırlıklarını gösteren bu tutarlar sabit olmakla beraber her beş yılda bir veya paralardan herhangi birinin efektif döviz kurunda % 25 nisbetinde bir değişme olduğu zaman talep üzerine yeniden gözden geçirilir. Bu konuda bir değişikliğin yapılabilmesi için bütün üye ülkelerin onayı gerekmektedir.

ECU kambiyo kurları mekanizmasında bir ortak payda, sapmaları belirlemeye yarayan bir gösterge, bütün müdahale ve kredi işlemleri için bir referans ve AET para otoriteleri arasında bir ödeme vasıtası olarak iş görür.

AET üyesi ülkelerden herbirinin parasıyla ECU arasındaki orana Merkezi Kur adı verilir. Merkezi kurlar Avrupa paralarının kendi aralarındaki pariteleri (% 2,25'lik bir dalgalanma marjıyla) belirtir. Avrupa paraları arasında bir istikrar unsuru olan ECU'nun ihdas edilmesiyle uzun vadede telafi meblağlarının ödenmesine gerek kalmayacağı düşünülmektedir.

AVRUPA PARLAMENTOSU;

Alm. *Europarat,* **Fr.** *Parlement Eeuropéen,* **İng.** *European parliament.* Avrupa Topluluklarına üye ülkelerin vatandaşlarının katıldığı doğrudan genel seçimlerle teşkil edilen yasama meclisi.

1958'de Avrupa Parlamentosu asamblesi olarak kurulan Avrupa Parlamentosu, önceleri her milletin kendi parlamentosunun seçtiği üyeler tarafından teşkil edildi. 1979'dan sonra üyeliklerin üye devletler arasında orantılı olarak dağıtıldığı ve doğrudan seçimlerle işbaşına gelen 434 üyeli bir yasama organı haline getirildi. İlk seçimi 1979'da yapıldı.

Avrupa Parlamentosu üyeleri milli kimliklerine göre değil siyasi eğilimlerine göre gruplara ayrıldı. Parlamentoda Fransa, Almanya ve İngiltere'nin diğer üye ülkelerden daha çok üyesi vardır. Strasbourg veya Lüksemburg'da birer haftalık dönem oturumları biçiminde yılda yaklaşık 12 defa toplanır. Parlamentonun en yüksek organı, üyeleri arasından 30 aylık bir süre için seçilen bir başkan ile 12 başkan yardımcısından teşkil edilen divandır. Avrupa Parlamentosunun 15 ihtisas (uzmanlık) komitesi

vardır.

Avrupa Parlamentosu, kendi iç tüzüğüyle genel anlaşmalarla ilgili olsun, olmasın her türlü konuda görüşmeler yapmaya yetkilidir. Anlaşmalara göre BakanlarKonseyi yasamayla ilgili çeşitli konularda Avrupa Parlamentosuna danışmak zorundadır.

AVRUPA TOPLULUĞU (AT);

Alm. *Europa Gemeinschaft,* **Fr.** *Communatue Europeénne,* **İng.** *European Community* Belirli Avrupa ülkeleri arasında, mal, hizmet ve üretim faktörlerinin (emek ve sermaye) serbestçe dolaşımını sağlamak gayesiyle kurulmuş iktisadi birlik.

1951 yılında Avrupa Kömür Çelik Topluluğunu teşkil eden altı Avrupa ülkesi (Federal Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg) 25.3.1957'de aralarında imzaladıkları Roma Antlaşması ile AT'yi kurmuştur. Topluluğa daha sonra İngiltere, Danimarka ve İrlanda'nın katılmasıyla dokuzlar haline gelmiş; Yunanistan'ın katılmasıyla üye adedi ona yükselmiştir. Son üyeler İspanya ve Portekizdir. Böylece toplam üye sayısı on iki olmuştur. Merkezi Brüksel olan AT'nin hedefi topluluk tarafından ortak iktisat politikaları (tarım, ulaştırma, dış ticaret) uygulamaktır. Topluluk nihai olarak üye ülkeler arasında iktisadi ve para birliğinin sağlanmasını amaçlamaktadır. Bu gaye ile topluluk dışından gelen mallara ortak gümrük tarifesi tatbik edilmekte, bu gümrük gelirleri ile ortak tarım politikası takip edilmek istenmektedir. Üye ülkelerin mal ve faktörleri topluluk içinde herhangi bir sınırlama olmaksızın serbestçe dolaşabilmekte ve herhangi bir gümrük veya kontenjana tabi tutulmamaktadır. AT'de 1992 yılında tek pazara (single market) ulaşılması planlanmaktadır.

AT'nin icra organı, ortaklık konseyidir. Üye ülkelerin bakanlarından müteşekkil olan bu konsey, üye devletlerin ortak politikalarını ahenkleştiren ve karar alan bir icra organıdır. AT Komisyonu topluluğun sürekli yürütme organı vasfını taşımaktadır. Bakanlar Konseyi ve AT Komisyonu, Avrupa Parlamentosunun denetim ve gözetimi altında bulunmaktadır. Konsey, Komisyon ve Parlamentoda Fransa, İngiltere, İtalya ve Almanya eşit olarak en büyük oy hakkına sahip bulunmaktadır.

Türkiye AT ile aday üyelik münasebeti içinde bulunmaktadır. 12.9.1963 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması ile üç safhadan geçerek tam üye olmayı hedef almıştır. 1.1.1973 tarihinde yürürlüğe giren katma protokolle ilk safha olan hazırlık dönemini geçen Türkiye, halen topluluk üyeliğine geçiş dönemi safhasında bulunmaktadır. Geçiş dönemi ortak gümrük tarifesine uyum sağlanmasını ve dış ticarette mikdar kısıtlamalarının kaldırılmasını hedef almıştır. Geçiş döneminde gümrük vergilerinin veya eş etkili vergilerin kaldırılması için bir süre tanınmış bulunmaktadır.

Türkiye 17.4.1987'de tam üyelik başvurusunu yapmış fakat bu müracaat henüz kabul edilmemiştir. Kabul olunmaması için çeşitli siyasi oyunlara baş vurulmaktadır.

AVRUPA TÜCCARI;

Alm. *Eurapas Kaufmann,* **Fr.** *Commerçant d'Europe,* **İng.** *Europe Merchant.* Avrupa ile ahitnameli (antlaşmalı), tüccar statüsünde ticaret yapma müsaadesi verilen Osmanlı tebeası gayri müslim tüccarlara verilen ad. Osmanlı ülkesi sınırları içinde, ahitnameli devletler tüccarı ile Müslüman ve gayri müslim tebeadan olan tüccar farklı şartlarda ticaret yapardı.

Ahitnameli tüccarın dış ticarette daha imtiyazlı durumda bulunması, yabancı elçilik ve konsoloslukların kullanacakları tercümanlardan cizye vb. vergilerin alınmaması gibi durumlar gayri müslim Osmanlı tebeasına çok cazip geldi. Bu gayri müslimler, İstanbul'daki yabancı devlet elçiliklerine ve diğer şehirlerdeki konsolosluklara başvurarak tercümanlık beratı aldılar. Elçiliklerdeki ve konsolosluklardaki vazifeliler bu yolla bazı menfaatler elde ettikleri için zamanla tercümanlık beratı alan gayri müslim tebaa çoğaldı.

Tercümanlık beratı ile ilgili suistimalin önlenmesi için Osmanlı Devleti idarecileri bazı tedbirler aldılar. Sultan Üçüncü Ahmed Han, Sultan Üçüncü Mustafa Han ve Sultan Birinci Abdülhamid Han bu konuyla ilgilenip yabancı elçilere notalar verdilerse de netice alınamadı. Sultan Üçüncü Selim Han devrinde, 1791 senesindeki teşebbüs de istenilen neticeyi vermedi. Bunun üzerine 1802 senesinde Avrupa ile ticaret yapan ve yapacak olan, tüccar kaptan ve gemi sahipleri için özel bir statü kabul edildi. Böylece **"Avrupa Tüccarı"** denilen bir sınıf ortaya çıktı. Avrupa ile ticaret yapmak isteyen ve güvenilir bir şahıs olduğunu isbat eden gayri müslimler Avrupa tüccarı beratı aldılar. Berat için 1500 kuruş ödenmesi ve beratın İstanbul Kadılığı Bab Mahkemesine kaydı şart koşuldu.

Avrupa tüccarı sınıfına girenlere; iki hizmetkarının bulunması, bunlardan birinin İstanbul dışında oturabilmesi hakkı tanınmıştı. Beratlı tüccara hukuki bakımdan da müste'min tüccar gibi muamele ediliyor, yabancı tüccarla 4000 akçeyi aşan davaları İstanbul'a sevk ediliyordu. Müste'min tüccarla olan davalarında ise davalının tabi olduğu devletin ahitnamesi esas alınıyordu.

1839'da Ticaret Nezaretinin kuruluşundan sonra ise Avrupa tüccarlarıyla ilgili işlere Ticaret Nezaretince bakıldı. Ticaret Nezaretine bağlı bir Ticaret Meclisinin, 1850'de ise Ticaret Mahkemesinin kurulmasıyla Avrupa tüccarının ticaretle ilgili davaları da burada görülmeye başlandı.

Osmanlı Devletinin gayri müslim tebeasını Avrupa devletlerinin himayesinden kurtararak onlara müste'min tüccar hak ve imtiyazları tanımasından ahitnameli devletler rahatsız oldular. Devletin gayri müslim tüccar hakkında kesin tavrını ortaya koyduğu 1806'dan sonra yabancı himayesine giren birkaç tüccar olduysa da gayri müslim tebea artık kendi adlarına ticaret yapmayı tercih etti. Bilhassa Avrupa tüccarı imtiyazının verilişini takib eden yıllarda bu statüye dahil olan Rum kaptan ve gemi sahiplerine büyük menfaatler sağladı.

Müslüman olmayan Osmanlı tebeası, tüccarların büyük imtiyazlarla zengin olması üzerine Müslüman tüccarlar Babıali'ye bir dilekçe sunarak Avrupa tüccarının sahib olduğu imtiyazların kendilerine de tanınmasını istediler. Bu istek, zamanla elde edilen karın Frenklerden Türklere geçeceği hesaplanarak yerinde bulundu. İstek, Sultan İkinci Mahmud Han tarafından da uygun bulununca **"hayriye tüccarı"** adı verilen yeni bir ticari grup ortaya çıktı. Avrupa tüccarlarına yalnızca batı ülkeleriyle ticaret imtiyazı tanınırken, hayriye tüccarlarının Avrupa'nın yanı sıra Hindistan ve Uzakdoğu ülkeleriyle de ticaret yapmasına izin verildi. Dış ticaretin kolay ve çabuk yürütülebilmesi için hayriye tüccarının iki ortağına da imtiyaz tanındı. Hıristiyan Avrupa tüccarları yurt dışına çıkarılması yasak malları alıp satamazken, hayriye tüccarları gemi kiralayarak veya kendi gemileriyle bu tür malların taşımacılığını, alım ve satımını yapabilirlerdi. Yabancı iskelelerdeki şehbenderler de hayriye tüccarlarına yardımla yükümlüydü. Şehbenderler ve bunlarla çalışan muhtarlar hayriye tüccarları arasından seçilirdi.

Temel ihtiyaç maddelerinin alım satımıyla uğraşan hayriye tüccarları, merkezlerde ve iskelelerde ticaret büroları, mağaza ve depolar açıyor, gemi çalıştırıyorlardı. Devletin savaş ve olağanüstü durumlarda hayriye tüccarlarına başvurması ve yardım istemesi tabiiydi.

Tanzimattan sonra Avrupa tüccarlığı ve hayriye tüccarlığının statülerinde bazı değişiklikler yapıldı. 1876'da ise Avrupa tüccarlığı ile hayriye tüccarlığı kaldırıldı.

AVUKAT;

Alm. *Rechtsanwalt (m),* **Fr.** *Avocat,* **İng.** *Lawyer, Advocate.* Kanunların tam olarak tatbikinde, haklı ile haksızın ayırt edilmesinde, mahkemelerde başkalarının hakkını arama ve korumada, dolayısıyla adaletin tecellisinde bir nevi amme hizmeti gören ve bunu kendisine meslek edinen ve kanunun icabettirdiği şartlara haiz kimse.

Önce Eski Yunan'da, sonra Roma'da mahkemeye düşenlerin akraba ve arkadaşlarına, onları yargı organı önünde savunma imkanı verildi. İlk olarak l274'te Fransa'da avukatlık yemini tatbik edildi.

Türkiye'de avukatlık, başlangıçta "dava vekilliği" şeklinde görülmüştür. Dava vekilliği yüz yıl önce, hükumete vekalet şeklinde başlamış, ancak usul hükümlerinin kabulü, davalarda tarafları temsil edenlerin hukuki bilgiye sahip olmaları mecburiyetini doğurunca, meslek haline geldi ve "muhamat" adıyla anıldı. Dava vekillerine de "muhami" denildi.

Dava vekillerinin durumu l8 Şevval l292 tarihli nizamname ile düzenlendi. 3499 sayılı kanun ve daha sonra l969 yılında kabul edilen ll36 sayılı Avukatlık Kanunu, avukatların ve dava vekillerinin durumunu açıklığa kavuşturdu.

En az üç avukat ve dava vekili bulunmayan yerlerde, baroda tutulan özel listeye yazılmış ve en az l0 sene mahkemelerde, savcılık ve icra dairelerinde katiplik yapmış olan dava takipçileri davada vekil olabilirler. Dava vekilliği kaldırılmıştır, ancak 1 Aralık l939 tarihinde dava vekaleti ruhsatına sahip olanlar devam edebilmektedir.

Avukatlık mesleği, barolara kayıtlı ve belli vasıfları haiz kimselerin yapabileceği ve kamu hizmeti niteliğinde serbest bir meslektir. Avukat olabilmek için, Hukuk Fakültesi mezunu, barolara kayıtlı, bir sene staj yapmış olmak ve kamu hizmetlerinden yasaklanmamış bulunmak gerekir.

AVUSTRALYA (Okyanusya)

DEVLETİN ADI .....Avustralya

NÜFUSU 17.350.000

BAŞŞEHRİ .....Canberra

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 7.682.300 km^2

RESMİ DİLİ .....İngilizce

DİNİ ..... Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ..... Avustralya Doları

En küçük kıtanın büyük bir bölümü üzerinde kurulan bir devlet. Asya'nın güneydoğusuna doğru, Güney Yarımküresinde uzanır ve dünya milletleri arasında arazi bakımından altıncı sırada yer alır. 10°-44° güney enlemleri ile 112°-154° doğu boylamları arasında bulunur. Topluluğun dış arazileri; Papua'nın Avustralya kısmını 7.450.000 kilometrekarelik Avustralya antarktikini, Hind ve Pasifik okyanuslarında birçok adaları içine alır.

Tarihi

Avustralya'nın bulunuşu da Amerika'nın bulunuşu gibi tesadüfidir. On altıncı yüzyıldan başlayarak Portekiz ve İspanyol gemicileri Avustralya'nın kuzeyindeki adalar bölgesine ulaştılar. Daha sonra 17. yüzyılda Hollandalı denizciler Avustralya kıyısına ulaştılar. Avustralya'nın yeni bir kıta olarak anlaşılması, 1769'da İngiliz kaptanı James Cook'un Yeni Zellanda'ya yaptığı bir seyahat sırasında tesadüfi olmuştur.

Daha sonraları İngiliz kaptanlarından Arthur Pihilip 26 Ocak 1788'de 1000 kişilik kadınlı-erkekli, çocuklu bir toplulukla Sdney'e yerleşti. Bugün, Avustralya Günü olarak her sene kutlanmaktadır. 1820 ile 1850 yılları arasında İngiliz asıllı halkın bütün kıtaya yayılması neticesinde Avustralya tamamen bir İngiliz kolonisi oldu. 1850 seneleri Avustralya altın arayıcılarının hücumuna uğradı. Ancak altın arayıcıları umduğunu bulamadılar. 1890 senelerinde ekonomik zorluklar Avustralya, Tasmania, Qneensland'ın bir federasyon etrafında birleşmesine sebeb oldu. 1901 federasyon anayasası tasdik edilerek Barton başkan seçildi.

Birinci Dünya Savaşında Avustralya federe devleti, İngiltere'ye Hint Okyanusunda yardım etti. 5.000.000 nüfusun 329.000'i gönüllü asker olarak savaşa katıldı. Almanların Emden isimli savaş gemisini batırdılar. İkinci Dünya Savaşında da yine İngiltere yanında savaşa katıldılar. Japonlara New Guinee'de çok zayiat verdirdiler. İkinci Dünya Savaşından sonra Avustralya'nın daha bağımsız olma arzuları belirdi. 1945 senesinden sonra Avustralya'nın münasebetleri İngiltere'den ziyade ABD'ye kaymaya başladı. 1951 senesinde Avustralya, Yeni Zellanda ve ABD arasında **"Anzus"** Paktı imzalandı. Daha sonra 1954 senesinde bu pakt Güney Asya devletlerini de içine alan Güney-Doğu Asya Paktı SEATO (Southeast Asia Treaty organization) kuruldu. Bu, Avrupa'da kurulan Kuzey Atlantik Paktı NATO'ya eşdeğerdir.

1950 yıllarından sonra ABD, İngiltere ve Avrupa'dan ekonomik ve bilgi yardımı alan Avustralya, sür'atle teknolojik yönde ilerlemeye başladı.

Fiziki Yapı

Avustralya, kıtaların yükseklik bakımından en düşük seviyede olanıdır. Arazinin % 94'ü deniz seviyesinden 660 metreden daha az yüksektir ve tepe meydana getirecek hiçbir zirve yoktur. 16.650 kilometreden daha fazla olan kıyı şeridi, düzgün olmasına rağmen, bazı derin koy ve körfezlere de sahiptir.

Avustralya'nın üç önemli fiziki bölgesinin en genişi olan batı platosu kıtanın yarısından fazlasını meydana getirir. Bölgenin çoğu deniz seviyesinin üstünde 500 m civarında uzanır. Fakat bazı yerlerde küçük dağ grupları, platonun genel seviyesinin üzerine yükselerek seyreder. En önemlileri batı sahili yakınında Hammersley dizisi ve kıtanın merkezindeki Macdonnel ile Musgrave sıra dağlarıdır. Platonun çoğu kuzeydeki büyük kum çölü ile güneydeki Victoria Çölünden ibarettir. Bu bölgede hiç devamlı nehir yoktur ve arazinin çoğu çoraktır. Platonun kıyıları dar kıyı ovalarıdır.

İçteki alçak bölgeler ikinci fiziki sahayı meydana getirir ve kuzeydeki Karpentarya Körfezinden Güney Avustralya'nın güney kenarı üzerindeki Spensyr ve Sent Vinset Körfezlerine kadar uzanır. Bu bölgenin büyük bir kısmının yüksekliği 170 m altında uzanır. Güney Avustralya havzasındaki Lake Eyze, deniz seviyesinden 13 m kadar aşağıdadır. Sahanın orta bölümü büyük artezyen havzasından ibarettir. Güneyde diğer bir artezyen sahası aşağı Murray Nehrindeki dranaj sistemidir.

Avustralya'nın üçüncü önemli fiziki bölgesi doğu yaylaları veya Great Dividing Range'den meydana gelir. Bu bölge yaklaşık 4000 km kadar doğu kıyılarına paralel uzanır. Kıtanın asıl sulak yeri burasıdır. Bu bölge bir seri sıradağlar ve platolar ile önem kazanarak, Tasmanya Adasını da içine alır. En yüksek tepeler, 2.230 metreye kadar yükselen Kosciusko Dağı olup, Güney Avustralya Alplerindendir. Güney yaylaları sahilden dar bir ova ile ayrılırlar.

İklim

Güney yarım küresinde bulunan Avustralya diğer kıtalara nazaran çok değişik bir iklime sahiptir. Türkiye'de kış iken orada yaz vardır. Çöl kısmının bulunduğu batı taraflara yağış az düşer. Senelik

ortalama 500 milimetreyi geçmez. Senelik yağışlar çok farklı olup, korkunç kuraklıklar her sene beklenen şeylerdendir. Kuzeyde ülkenin üçte birini teşkil eden bölgede tropikal iklim hüküm sürer. Senelik yağış 700-1520 mm arasındadır. Ülkenin doğu ve kuzey kıyılarında, güney kıyılarının bir bölümünde, yağışlar normal olup, 1000 milimetreyi bulur. İç kısımlarda ise yağış ortalaması az olup, bunun neticesi olarak da nüfus seyrektir.

Kıtanın doğu kenarında nemli ve tropikal bir iklim görülür. Aşağı Murray Nehir vadisi ile Batı Avustralya'nın güney-batı köşelerinde Akdeniz iklimi hakimdir. Buralarda yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise yağışlı ve ılımandır.

Tabii Kaynaklar

Batı platosunun büyük sahaları üzerindeki eski kayaların dış yüzeyi ve doğu bölgelerinin bazı kısımları Avustralya'ya kıymetli madenlerden olan altın, gümüş, kalay, çinko ve bakır sağlamaktadır. Ülke aynı zamanda önemli demir, boksit ve uranyum yataklarına sahiptir. Kömür önemli miktarda bulunur. Surat havzasında ticari bakımdan kıymetli petrol rezervleri ortaya çıkarılmıştır. Avustralya dünyanın başta gelen opal (panzehirtaşı) kaynaklarına sahiptir.

Su, Avustralya'nın tabii kaynaklarının en kıymetlisidir. Suyun olmayışı, iç kısmın çoğunun gelişmesini engelleyen mühim bir faktördür. Yetersiz nehirlerden başka, esas su kaynakları kuyular ve su depolarının olduğu artezyenlerdir. Sadece güney-doğunun yaylalarında, hidroelektrik santrallarının suyunu devamlı şekilde temin edecek kadar yeter su vardır.Tasmania bölgesi ülkenin hidroelektrik potansiyelinin yarısına yakın santrala sahiptir.

Avustralya toprakları genellikle fosfor bakımından zayıftır. En verimli topraklar, bilhassa güney-doğu ve güney-batıdaki nemli kısımlarındaki alüvyonlu ovalardır.

Bitki ve Hayvanlar

Avustralya'nın bitki örtüsü hem değişik, hem de hususiyet arz eder. Kurak olan iç kısımlarında seyrek çöl bitkileri ve fundalar vardır. Yağmurun artmasıyla bitki örtüsü çalılıklardan ormana dönüşür. Doğu sahili ve Tasmania'da ormanlar ve çalılıklar yer alır. Akasya ve okaliptüsler bilinen bitki örtüsü arasındadır. Her ikisinin yüzlerce türü olup, hemen hepsi de Avustralya'ya mahsustur. Kuzeydoğu kıyısının tropik ormanlarında palmiye, çamlar, güneydoğu Asya'nın bitki topluluğuna ait kerestelik ağaçlar ve salep otunun yüzlerce çeşidine rastlamak mümkündür.

Avustralya'nın yerli hayvanlarının hepsi yavrularını kendi mide keselerinde taşıyan Tasmania şeytanı, kaulo, vombat ve kanguru gibi memelilerden meydana gelen garip hayvanlardır. Yumurta yapan, fakat yavrularını emziren, karınca yiyen Ekidualar ve Pleytipuslar da Avustralya'ya mahsus yaratıklardır. Dingo veya vahşi köpek; koyunlar için ciddi bir tehlikedir. Kuş cinsi ormanlık bölgelerde çok olup, çok değişik papağanlar, kakaburra veya balıkçıl çok rastlanan hayvanlardır.Tropikal kuzey sahil nehirlerinde yaşayan timsahlar, yılanlar ve çeşitli kertenkeleler bu ülkede yaşayan hayvanlardandır.

Avustralya'ya sokulan hayvanlardan tilki ve tavşan, çok üremelerinin sonunda memleket için ciddi bir tehlike olmuştur. Tavşanların çoğalmasını ve yayılmasını önlemek gayesiyle uzun çitler yapılmıştır. Fakat kıtanın otlaklarının hemen tamamını istila etmelerine mani olunamamıştır. Daha sık tecrid çitleri, zehirleme, tuzak kurma ve myxomatosis hastalık virüsleri gibi kontrol tedbirleri, istila eden tavşanların azaltılması için kafi gelmemektedir. Avustralya'da aynı zamanda yaban atlarına, develere ve su aygırlarına da rastlanır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Avustralya, dünyanın nüfusça seyrek ülkelerinden biri olduğu halde, şehirlerinden iki tanesi Sydney 3.656.000 ve Melbourn 3.080.000 nüfusuyla yeryüzünde kalabalık 30 şehir arasında yer almaktadır. Nüfus yoğunluğu son senelerde yükselmekle beraber, hala kilometrekareye 2,2 kişi düşer. Bununla beraber, nüfus, batılı ülkelerin çoğundan daha fazla sür'atle artmaktadır. 1946 ve 1960 arasında, sadece göçle 1.600.000 kadar insan katılmıştır.

Kıtanın çoğunun kurak olması, nüfusun 2/3 kadarının sıcak olan güneydoğu köşesinde yerleşmesine sebeb olmuştur. Şehir mıntıkalarına doğru akın gittikçe artmaktadır. Nüfusun % 54 kadarı altı eyalet başkentinde oturur. Bunlar; Sidney (New South Wales), Melbourne (Victoria), Brisbane (Oueensland), Alelaide (South Australia), Perth (Western Australia) ve Hobart (Tasmania)'dır. Bu şehirler ve federal başkent Canberra'dan başka, nüfusu 20.000'den daha fazla olan on iki kadar daha şehir vardır. Kasaba merkezleri 5000 ile 10.000 nüfus arasında olup, genellikle küçüktürler. Çoğu bölgelere hizmet vermek için kurulmuş merkezlerdir.

Göç: 1945'ten beri İngiliz olmayanların büyük akımına ve bunların Avustralya örf ve adetleri bakımından üzerinde yoğunlaşan etkiye rağmen nüfus bakımından yine de baskın olan İngiliz asıllı

olanlardır. İtalya, Polonya, Danimarka, Batı Almanya ve İkinci Dünya Harbinden sonra çeşitli Avrupa ülkelerinden insanlar geldiği halde, bütün göç edip gelenlerin hemen hemen yarısının kaynağını, birleşik kraliyet vatandaşları teşkil etmiştir. Avustralya hükumetinden burslu binlerce Asyalı öğrenci üniversitelerde okumaktadır.

Yerliler: Avustralya yerlileri Commonwealth (İngiliz Milletler Topluluğu) nüfus sayımına dahil edilmemiştir. Fakat bugün sayılarının 70.000 civarında olduğu tahmin edilmekte ve bunun 40.000'i safkan, 30.000 kadarı da melezdir. Avrupalılar geldiğinde 300.000 civarında olduğu tahmin ediliyordu. Fakat meydana gelen çarpışmalar, kendilerinden başkasına yaşama hakkı tanımayan İngilizlerin yaptığı toplu katliamlar, salgın hastalıklar ve diğer sebepler kabilelerin azalmasına sebeb olmuştur. Hükumet, yerlilerin eğitim yoluyla, gezici sağlık ekipleriyle tekrar eski haline gelmesine çalışmaktadır.

Din: Kurulmuş kilise olmamasına rağmen, din bakımından Avustralya, İngiliz ve Avrupalıların dinlerindedirler. İngiliz kilisesi, nüfusun % 38'inin kendine bağlı olduğunu iddia etmektedir. Son yıllarda İngilizlerin engellemelerine rağmen, İslamiyet burada da hızla yayılmaktadır. Avustralya'nın birçok bölgesinde camiler yapılmıştır.

Sosyal yapı: Avustralya toplumunun hakim özelliği, kıtanın her tarafında örf, adet ve görünüş bakımından göze çarpacak derecede aynı olmasıdır. Çevre benzerliği, devlet müesseselerinin farklı olmaması, eğitim beraberliği bu durumu meydana getirmiştir. Aynı zamanda iyi eğitilmiş geniş meslek gruplarına sahip bir toplumdur. Kanun, yaşlılık aylığı, sosyal haklar ve maaş gibi yardımlar sağladığından hayat standartları bakımından dünyada en iyiler arasındadır. Halk okumayı çok sevdiğinden Avustralya'da kitap sanayi çok gelişmiştir. Gazete okumaya son derece düşkündürler.

Eğitim: 14 ve 16 yaşına kadar ilk öğretim mecburi olduğu için, eğitim devlet tarafından kontrol edilir. Çocukların çoğu, özel okullardan daha çok devlet okullarında okur. Üç tane önemli üniversitesi vardır.

Hükumet: Avustralya dünyada en ileri ve istikrarlı demokratik ülkelerden biridir. Hükumet sistemi tamamen geleneksel İngiliz parlementer sistemidir. Uygulanan anayasa biraz değiştirilmiş, bir dereceye kadar Amerikan sistemi örnek alınmıştır. Oy kullanma her seçmen için mecburidir.

Federal hükumet: Avustralya, İngiliz Milletler Topluluğu içinde hür bir millettir. Başkenti Canberra, Newsouth Wales'ten alınan topraklar üzerinde 1911'de kurulmuş ve Avustralya Başkent arazisi adı verilmiştir.

Kanun yapma yetkisi, bir senato ve temsilciler meclisi olan, İngiliz kral ve kraliçesinin seçtiği Avustralya genel valisi tarafından temsil edilen federal parlamentonundur. Senato üyelerinin yarısı her üç senede bir yenilenir ve altı sene için seçilir; 60 üyelidir. Temsilciler Meclisi yaklaşık olarak Senatonun iki katı üyeye sahiptir. Bunlar, eyalet nüfusu esasına göre üç seneliğe seçilir. Her eyalet en az 5 temsilciye sahiptir.

Hukuk sistemi: Avustralya hukuk sistemi umumi olarak İngiliz hukuk sistemi üzerine kurulmuştur. Ancak zaman zaman bu kanunlarda değişiklikler yapılmıştır. Adalet mekanizması, yargı mahkemeleri, eyalet ve federal mahkemelerle Avustralya Yüksek Mahkemesine bağlı birçok mahkemeden meydana gelir. Bazı durumlarda mahkemeler yüksek mahkemelerdeki bazı kararları Londra'daki İngiliz Gizli Konseyine gönderebilir. Bu davalar sulh ve ceza davaları ile ilgilidir.

Federal ve eyalet mahkemelerinin hakimleri, genellikle çalışan tecrübeli savcılar arasından hükumet tarafından tayin edilir. Federal tayinler hayat boyudur. Bütün hakimler icra kontrolünden tamamen serbest olup, sadece parlamento oylamasıyla uzaklaştırılabilirler.

Ekonomik şartlar ve dış ticaret: Avustralya ekonomisi geleneksel olarak hammadde ihracatına dayanır. Hernekadar son yıllarda imal edilmiş malların satılması önem kazanmışsa da, yün, buğday, et ve minareller ihracatta başta gelir.

Önemli ithalat malları ham petrol, makina, metaller, tekstil ve kimyevi mallardır. Avustralya'nın dış ticaretinin yarısından fazlası İngiltere ve diğer İngiliz sömürgeleri iledir. Avustralya malları için Japonya önemli bir pazardır. ABD önemli bir ithalat kaynağıdır.

Ziraat: Avustralya'da 20.000.000 dönümden daha fazla olan ekili arazinin yarısını işgal eden buğday, devletin ana mahsulüdür. Bütün diğer hububatlar yetiştirilir. Arpa ve yulaf en önemlilerindendir. Sulanan bölgelerde pirinç ekilir. Şeker kamışı hem iç tüketim, hem de ihracat için üretilmektedir. Tropikal meyveler, bilhassa muz ve yerelması Qeensland'da yetiştirilmektedir.

Hayvancılık: Avrupalıların yerleşmeleri ile birlikte koyun besleme ve yetiştirmeye önem verilmiştir. Son senelerde tahmin edilen koyun sayısı 175.000.000 ile rekor seviyededir. Et önemli ihraç ürünüdür. Yağ, peynir ve süt ürünleri bu sanayinin ihraç mallarıdır.

Ormancılık: Avustralya tahminen 120.000.000 dönümlük ormanlık sahaya sahiptir. Fakat sadece

44.000.000 dönümü işletilmektedir. Çeşitli okaliptüs türleri ülke kerestesinin % 90'ını karşılar. Batı Avustralya'da bulunan Karri ve Jarrah ağaçları dünyanın en kıymetli keresteleridir. Kuzeydoğu kıyısının tropik yağmurlu ormanları mobilya sanayiinde tercih edilen kıymetli ağaçlarla doludur. 500.000 dönüm kadar bir saha çam ağaçları ile ağaçlandırılmıştır.

Madencilik: Madencilik Avustralya'nın önde gelen sanayilerinden biridir.Yeni maden kaynaklarının tesbiti bu sanayinin önemini arttırdı. Bir zaman dünyanın en büyük altın üreticisi olan Avustralya'da, bugün hala Kalgoorlie'de çok miktarda altın çıkarılmaktadır. Güneydeki Broken Hill, dünyanın en zengin gümüş, çinko ve kurşun kaynaklarından biridir. Tasmania zengin bakır üretim sahasıdır. Kömür, doğu kıyısı boyunca ve biraz daha az ölçüde Güney Avustralya'da ve Batı Avustralya'daki Collie ve Leigh Greek'de çok miktarda çıkarılır. Uranyum, kuzey mıntıkasında çıkarılır ve işlenir. Broksit, tungsten, kalay, molibden titanium, antimon ve rulite gibi her çeşit maden çıkarılmaktadır.

İmalat: Avustralya imalat endüstrisinin hepsine sahiptir. Önceleri nisbeten küçük çapta kurulan bu sanayi dalı, harp sonrası yıllarda üretimini % 300 arttırarak çok gelişmiştir. Üretim; jet uçağından, dizel lokomotiflere, arabalardan elektronik, ilmi ve tıbbi aletler, ilaç, gübre, işlenmiş gıdalar ve her çeşit tüketim maddelerine kadar sıralanır. Ağır endüstri önemli merkezleri Sydney, Hewecastle, Wollongong ve Poxt Kembla'dır. Çeşitli hafif endüstriler, eyalet başkenti civarlarında ve bir çok daha geniş merkezlerde kurulmuştur.

Enerji: Avustralya fabrikalarının enerjisinin çoğunu hala kömür temin ediyorsa da, hidroelektrik de önem kazanmaktadır. Bu konuda Tasmania önde gelir. Fakat Victoria ve New South Wales de önemli hidroelektrik santrallarına sahiptir. Snowy River hidroelektrik santralı saniyede 3.000.000 kilowat enerji üretmektedir. Avustralya Atom EnerjisiKomisyonu Lukas Heights'de iki tane nükleer reaktöre sahip atom enerjisi üzerinde çalışmalar yapmaktadır.

Taşıma ve ulaşım: 1600 km kadar olan imkansız ve yolsuz çöl, kıtayı ortasından baştanbaşa doğu ve batı Avustralya diye ikiye ayırır. Karayolu uzunluğu 864.000 km kadardır. Perth dışındaki bütün eyalet başkentleri modern karayolları ile birbirine bağlıdır. Ülkede 40.000 km tren yolu bulunmaktadır. Avustralya'nın deniz trafiğini sağlayan deniz nakliyesi en ucuz ulaşım vasıtasıdır. Önemli limanı Fremantle hariç, her eyalette önemli liman, eyaletin başkentidir. Telgraf, telefon sistemleri ve radyonun teknik bölümleri devlet tarafından işletilir. Bunun yanında özel şirketler tarafından işletilen te'sisler de vardır.

AVUSTURYA

DEVLETİN ADI .. Avusturya Federal Cum.

BAŞŞEHRİ ..... Viyana

NÜFUSU 7.812.100 (l991)

YÜZÖLÇÜMÜ .....83.857 km^2

RESMİ DİLİ .....Almanca

DİNİ ..... Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ..... Şilin

Bir Orta Avrupa ülkesi. Orta Avrupa'nın Alpler bölgesinde kurulmuş olan Avusturya; doğuda Macaristan, kuzeyde Çekoslavakya ve Federal Almanya, batıda İsviçre ve Leiechtenstein, güneyde İtalya ve Yugoslavya ile çevrilidir.

Tarihi

Çok eski tarihlerden beri insanların yaşadığı bu ülke, M.Ö. 100 yıllarında Romalılar tarafından işgal edilmiştir. Almanya ile beraber olan Avusturya'ya 803 senesinde Kral Büyük Carl tarafından "Doğu Marklığı" ünvanı verildi. Böylece Germen İmparatorluğunun bir parçası olarak kurulmuş oldu. Daha sonraları başa geçen Habsburg Hanedanı, ülkenin sınırlarını genişletmişlerdir. On beşinci asırda Avrupa'nın ve Hıristiyanların en güçlü devleti haline gelen Avusturya, Osmanlılara ve Müslümanlara karşı arkası kesilmeyen saldırılara liderlik etmiştir. On altıncı asır başlarında yapılan saldırılara son vermek ve İslamiyeti yaymak gayesiyle Osmanlı Devleti çeşitli seferler ile 1529'da Macaristan'ı daha sonra 1540'ta Avusturya'yı yendi. Kral Birinci Ferdinand, Macaristan'ın Osmanlı Devletine bırakılması ve senede 30.000 duka altını vergi vermek şartları ile bir andlaşma imzaladı. Böylece Avusturya'nın saldırıları son buldu.

Çeşitli savaş ve isyanlarla Osmanlı Devletinden ayrılan Macaristan ile birleşerek Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu kurdular. Birinci Dünya Savaşında parçalanan Avusturya-Macaristan

İmparatorluğu'ndan Avusturya harp sonunda Almanya ile birleşmek istemesine rağmen, galip devletler buna müsaade etmediler.Müstakil bir devlet olarak kurulan Avusturya Cumhuriyeti, İkinci Dünya Savaşında Hitler tarafından 1938'de Almanya'ya katıldı. Savaş sonunda Almanya'nın yenilmesi ile Avusturya; ABD, Rusya, İngiltere ve Fransa tarafından işgal edildi. 1955'te bu devletlerle bir andlaşma yapıldı. Buna göre Avusturya hiçbir devletle birlik kuramayacak ve herhangi siyasi bir bloka dahil olamayacaktı. Bu şartlarla bugünkü Avusturya Cumhuriyeti kurulmuş oldu.

Fiziki Yapı

Doğu Alpler üzerinde kurulmuş bulunduğundan ülkenin aşağı yukarı dörtte üçü dağlık arazidir.Kuzeyde ülkeyi batıdan doğuya kateden Tuna Nehrinin ülkedeki uzunluğu 350 kilometredir. Bu kısımlar en alçak yerlerdir. Alpler Avusturya'da ülkeyi batıdan doğuya doğru üç sıra halinde kaplamışlardır. Ülkenin en yüksek tepesi 3798 m ile "Gross Glockner"dir. Tuna Nehrinden sonra en önemli akarsuyu Morova Irmağıdır.

Göller bakımından çok zengin olmasına rağmen bu göller çok küçüktür. En büyük gölü Neusied'dir ki, yüzölçümü 320 km2dir. Bunun bir kısmı da Macaristan'a aittir.

İklim

Kara iklimine sahiptir. Kışlar çok sert ve yağışlı geçer. Yağışlar genellikle kar şeklinde olup, alçak yerlerde yağmur halinde olur. Hava sıcaklığı kışın genellikle 0 °C'ın altında bulunur. Bu zamanda dahi hava açık ve berrak olduğundan kış sporlarına elverişlidir. Tuna Nehri kış aylarında donduğundan, ulaşımın aksamaması için buz kırma çalışmaları devamlı yapılır. Yükseklerde fırtınalar bazen çok şiddetli olur. Kara iklimi özelliğinden dolayı yaz ayları sıcak geçer. Sıcaklık ortalaması 20°C'ın üzerindedir. Bu mevsimde az miktarda da olsa yağış görülür.

Tabii Kaynaklar

Ülkenin aşağı yukarı % 40'ı ormanlarla kaplıdır. Orta Avrupa'nın en fazla ormana sahip ülkesidir. Alplerin 2150 metreye kadar olan yüksekliklerinde mevcut olan ormanların büyük bir kısmı özel şahıslara aittir.

Madenler bakımından oldukça zengin sayılan Avusturya'da demir, mağnezyum, grafit ve kömür elde edilir. Dünyada en çok grafit üreten ülkedir. Petrol ve tabii gaz üretiminde Avrupa'da dördüncü sıradadır. Bunlardan başka bakır, çinko, kurşun, antimon, boksit ve tungsten madenleri de kafi miktarlarda üretilmektedir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Sekiz milyon civarındaki nüfusun hemen hemen hepsi Cermen olup, Katolik mezhebindendir. Az miktarda Slav, Hırvat ve Macar bulunur. Nüfusun % 18,6'sını 1-l4 yaş grubu, % 61,6'sını 15-59 yaş grubu, % 19,8'ini de 60 yaşından yukarısı teşkil etmektedir. Halkın yarısı şehirlerde yaşar. Avrupa'nın kültür merkezidir. Asırlardır Avrupa kültürünü bünyesinde toplamış olan Viyana, bu özelliğini devam ettirmektedir. Viyana'ya bakan Kahlenberg Tepesinde bir abide vardır. Bu abidede; "Allah bizi veba ve Türklerden korusun!" yazılıdır. Bu yazının altında da, Türklerin vahşetini tasvir eden bir resim görülmektedir. 1683'te Viyana kuşatması sırasında, Osmanlı karargahının bulunduğu bu tepe, gelecek nesillere, Türk düşmanlığı aşılamak için böyle süslenmiştir. Avrupalı daima Türkleri bu abidedeki şekliyle görmektedir. En önemli şehirleri Viyana, Graz, Linz, Salzburg ve Insburck'dur. Tabiat şartları icabı kış sporlarının merkezi durumundadır. Dolayısıyla turizm ve kış sporları çok gelişmiştir. Okuma-yazma oranı oldukça yüksektir (% 98 (1983)). Ülkedeki eğitim kurumları Avrupa'nın en eski eğitim kurumlarındandır. Mesela Viyana Üniversitesi 1365'te kurulmuştur. Ülkede mevcut dört üniversite ve buna bağlı çeşitli fakülte ve üniversite seviyesinde akademiler vardır. Kilisenin eğitim ve öğretimde büyük bir ağırlığı vardır. Avrupa'nın kavşak noktası olduğu için taşımacılık ve ulaşım çok gelişmiştir.

Siyasi Hayat

Avusturya anayasasına göre ülke Federal Demokratik bir Cumhuriyettir. Yürütme yetkisi 9 eyaletten gelen delegeler tarafından icra edilir. Anayasa, dört yıllık bir devre için devlet başkanının meclis tarafından seçilmesini şart koşmuştur. Başkan, dış mes'elelerde devleti temsil eder. Anlaşma ve kanunları imzalar, bakan ve diğer yetkilileri tayin eder. Başkan aynı zamanda meclisi toplar, fesheder ve tatile sokabilir.

Federal kongre, üst meclis, federal konsey ve alt meclis milli konseyden meydana gelir. Federal konsey, eyalet milletvekilleri tarafından seçilen 50 üyeden meydana gelir. Milli konsey 25 seçim bölgesinden gizli oyla dört senelik bir devre için seçilmiş 165 temsilciden ibarettir. Adayların en az 26 yaşında olmak mecburiyeti vardır. 21 ve daha yukarı yaşta olan vatandaşlar oy kullanabilir. Oy verme

işlemi ppazar veya umumi tatil günlerinde yapılır. Meclislerin en önemlisi Milli Meclistir. Mevcut üç siyasi parti vardır. Bunlardan Sosyalist Parti ile Halk Partisi 1880 senesinde kurulmuştur. Komünist Partisi ise Birinci Dünya Harbinden sonra kurulmuştur.

Ekonomi

Avusturya ekonomisi, sanayi, turizm ve tarıma dayanmaktadır. Tarıma elverişli toprakları azdır. Bol ürün alabilmek için modern tarım İkinci Dünya Savaşından sonra hızla gelişmiştir. Ülkenin alçak bölgelerinde bulunan çayırlık alanlarda hayvancılık gelişmiştir.

Ekonomisinin ana kaynağını meydana getiren sanayi dalında, pik demir ve ham çelik, alüminyum üretimi ön sıralarda yer alır. Kağıt, kimyasal madde ve plastik diğer sanayi ürünleridir.

Avusturya, dünyanın önde gelen tabii magnezit üreticisidir. Schwechat'taki büyük petrol rafinerisi, ülkenin toplam petrol ve petrol ürünleri tüketiminin dörtte üçünü karşılar.

Geniş ormanlarından elde edilen kerestenin sadece bir bölümü ülkede işlenir. İşlenmemiş kereste ülkenin başlıca ihraç ürünleri arasında yer alır.

En önemli ihraç ürünlerini; makinalar, elektronik araçlar, maden ürünleri, kağıt, elektrik enerjisi, gıda maddeleri meydana getirir.

Turizm: Avusturya'nın dağları, ormanları ve vadileri yaz ve kış aylarında ideal tatil yerleridir. Göller, dağlar ve vadiler, çeşitli sporları ile ünlüdür. Viyana ise müzik, güzel sanatlar ve tarihi eserlerin merkezidir. Operalar, sanat galerileri bale gösterilerinin verildiği salonlar başşehirde toplanmıştır. Kış aylarında binlerce ziyaretçi, kayak yapmaya Avusturya'ya gelmektedir.

Dış ticaret: İthalatı ihracatını daima geçmiştir. Fakat turizmdeki gelişme, dengesizliği gidermektedir.

Avusturya, Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatının imtiyazlı bir üyesidir. Teşkilatın liberal ticaret politikasına isteyerek girmiştir. Avrupa Serbest Ticaret Birliğinin kuruluşuna katılmasıyla iç ticarette, üye devletlerin sanayi malları üzerindeki vergi tedrici olarak indirildi.

Avusturya; Linz, Solbadıtall, Graz ve Viyana olmak üzere dört serbest ticaret bölgesine sahiptir. Buralarda müsaade alınmadan, gümrüksüz olarak yabancı mallar sergilenebilir, depo edilebilir veya onarılabilir. Bu serbest bölgeler yabancı malların daimi teşhir bölgeleri olarak geliştirilmiştir.

AWACS;

Bilgisayarlı, NADGE (otomatik coğrafi sistem) sistemine göre çalışan, yerdeki sabit radarların yaptığı ihbar, önleme ve seyrüsefer görevlerini yapabilen, en ileri teknolojiye sahip radarlı uçak. Diğer bir ifadeyle havada uçan radardır. Uçakta hem uçuş personeli, hem de radar personeli birlikte görev yapmaktadırlar. Havada yakıt ikmali yaparak gerektiğinde 24 saat esasına göre görev yapabilirler. Havada uçuş halinde olduğu için “tabi eko” tesirleri yoktur. Bu da radar operatörünün, iz ve hedef tesbiti yapmasını sağlar ve teşhisi net, sıhhatli ve sür’atlidir. Kontrol subayının da rahat önleme yapması kolaylaşır.

Awacs uçaklarının pekçok teknik faydalarına mukabil, pahalı olması ve savaş esnasında korunması için avcı uçağı tahsisini gerektirmesi, belli başlı mahzuru olarak belirtilebilir. Körfez Savaşında, iki hava indirme ikaz ve kontrol sistemi (AWACS) uçakları, Hava Kuvvetlerinin E-3 ve Donanmanın E-2 C HAWK e işbirliğinde önemli bir rol oynadı. Bir E-3 ve radar sistemi bir defada 2000 kadar uçağın yerlerini, yüksekliklerini, sür’atlerini göstererek takip edebilmekte ve 20 kadar bilgisayara aktarabilmektedir. Bütün Amerikan uçaklarında taşınan ve kodlanmış bir sinyal gönderen bir elektronik sistem vasıtasıyla bir uçağın dost veya düşman olduğu belirlenebilmektedir. Bu uçakların haberleşme telsiz sistemi, düşman uçaklarındaki telsiz sistemleri tarafından algılanamayacak tek bir kanal üzerinden yayın yapar. Haberleşme yayın sistemi hızlı bir şekilde yer değiştirdiği için, yapılan yayının, düşmanın bozucu radyo yayınları tarafından karıştırılabilmesi de çok zordur. Bir düşman uçağı belirlendiği zaman kontrolör, muharebe uçaklarını karıştırma geçirmez bir telsiz ile ikaz etmektedir. Donanmanın F-14 uçaklarının, bir AWACS bilgisayarının, F-4 radar bilgisayarı ile doğrudan konuşma sağlayan bir seri bağlantısına sahiptirler. Düşman uçaklarının yeri direkt olarak Pilot elektronik ekranında gözükmektedir. Telsiz dinleme uçakları, casus uydular ve radar keşif techizatı ile elde edilmiş kara hedefleri verileri de keza bir AWACS vasıtasıyla taarruz uçağına aktarılabilmektedir. Özetle AWACS, Körfez Savaşında hayati hava kontrol görevleri ifa etmiştir.

AY;

Alm. *Mond (m),* **Fr.** *Lune,* **İng.** *Moon.* Dünyanın tek tabii uydusu. Dünyanın çapının dörtte birinden az fazla olan çapı ile güneş sistemi içinde en büyük uydulardan biridir. Dünya etrafında her kameri ayda bir eliptik yörünge etrafında dönüşünü tamamlar. Dünya ve güneşe kıyasla yerine bağlı olarak ayın

şekli birçok zamanlarda (devrelerde) değişerek, tam bir daire veya ince uzun bir hilal şeklinde gözükür. Her ayda birkaç gün, yeni ay denilen zamanda, ay dünyadan bakıldığında tamamen karanlıktır, gözükmez.

Ayın üzerinde görülebilen en büyük izlere, yani karanlık bölgelere deniz denir. Bu denizler çıplak gözle görülebilirler. Feza gözlemcileri, teleskop vasıtasıyla aya mahsus 30.000 kadar özellik göstermişlerdir. Bunlar arasında; dağlar, kraterler, küçük daireler şeklinde hendekler ve ovalar bulunmaktadır. Gözlemciler ayrıca bu görülenleri ihtiva eden haritalar hazırlamışlardır. Buna ilaveten insanlı ve insansız feza araçları aya inip, astronotlar burada, dünyadan görülemeyen birçok ince teferruatları tetkik etmişlerdir.

Ayın meydana gelişi hakkında birçok nazariyeler ileri sürülmüştür. Yaygın bir nazariyeye göre, dünyanın ilk şekil alma sıralarında bir miktar madde kütlesi dünyadan ayrılmıştır. Bu olay dönen bir diskten sıçrayan çamur gibi olmuş ve bu madde ayı meydana getirmiştir. Bu nazariyeye göre ayın özgül ağırlığı "hemen hemen dünyanın yüzeyindeki özgül ağırlığa eşittir" ve Pasifik Okyanusundaki oldukça geniş çukur bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Pasifik Okyanusunda bulunan dev çukurun, ay maddesinin fırlaması sırasında geriye kalan iz olduğu söylenmektedir.

Daha çok yaygın olan bir diğer nazariyeye göre, dünya ve ay aynı zamanlarda teşekkül etmişlerdir. İlk yıldızın güneş olmadan önce bunun etrafında sürüklenen zerrelerin iki ayrı kütle haline gelerek ay ve dünya şeklini aldığı ileri sürülmektedir.

Ayın teşekkülünü tam manasıyla açığa kavuşturan, herkes tarafından kabul edilen hiçbir nazariye yoktur. Hatta hiçbir gezegen veya bunların uydularının da nasıl meydana geldikleri kesin olarak bilinmemektedir. Güneş sisteminde 32 tabii uydu vardır. Ayı meydana getiren hakikatin bütün bu uyduların temelinde yattığı düşünülmektedir.

Ayın Özellikleri

Genel tarifi: Ayın çapı yaklaşık 3476 km olup, dünya çapının % 27'si, yüzölçümü dünyanın yüzölçümünün % 7,4'ü, hacmi ise dünya hacminin % 2'si kadardır. Yoğunluğu santimetreküpte 3,31 gramdır. Dünyanın ise 5,52 gramdır. Bundan anlaşılıyor ki, ayın yoğunluğu yaklaşık olarak bir kayanın yoğunluğuna eşittir. Belki de ayın kendisi bir kaya kütlesinden ibaret olan ve merkezinde de metal bulunmayan bir kütledir.

Yüzeyindeki yerçekimi dünyaya kıyasla 1/6 kadardır. Dünyada 120 kg ağırlığında olan bir madde ayda sadece 20 kg gelir. Kaçma hızı (bir roketin yerçekimi kuvvetinden kurtulması için gerekli olan asgari hız), ayda dünyaya nazaran çok daha azdır. Dünyadaki yerçekiminden kurtulabilmesi için bir maddeye başlangıçta saniyede 6,95 millik hız gerekirken, ayda saniyede sadece ortalama 1,5 mil gerekecektir.

Serbest güneş ışınları aya vururken, hararet sebebiyle ay yüzeyindeki bütün gaz molekülleri, saniyede 1,5 milden daha hızlı hareketleneceğinden, ayda gaz ve su buharının varlığı düşünülemez. Ay yüzeyindeki çatlaklardan bazan yanardağ menşeli gazlar dışarı çıkabilir. Fakat bildiğimiz manada bir atmosfer ayda mevcut değildir. Bu faktörlerden aşağıdaki birçok netice elde edilmektedir. Dünyanın üzerinde olduğu gibi bir koruyucu tabakanın ayda bulunmaması, öldürücü özellikdeki şuaların (radyasyonların), ay yüzeyine ulaşmasına sebeb olmaktadır. Böylece güneşin zararlı şualarına maruz kaldığı gibi, devamlı meteorit (göktaşı) bombardımanına da tabidir. Bundan başka atmosferik koruyuculuk bulunmadığı için sıcaklık ve soğukluk ölçüleri tamamen kontrolsüzdür. Ay üzerindeki ısı, güneş ışını altında 102 dereceye kadar çıkar. Gölgede ise -157 dereceye kadar düşer.

Dünyada olduğu gibi, toz zerreciklerini taşıyan hava ve güneş ışınlarını kırıp yayabilen su buharının bulunmayışı sebebiyle, ayda gökyüzünün görünümü gündüz ve gece siyahtır. Aynı sebepten, aydaki gölgelerin tamamiyle siyah bir görünümü vardır. Ay üzerinde gezen astronotlar, ayın gölgeli bölgelerinden güneş ışını bulunan bölgelerine geçtiklerinde görme zorluklarından yakınmışlardır.

Ay gündüzü esnasında güneş oldukça parlaktır. Güneş ışını semadaki yıldızların ışınını örter. Fakat uygun zamanlarda en parlak yıldız ve gezegenlerden bazılarını görmek mümkündür. Halbuki ay üzerinden dünya manzarası pek muhteşemdir. Gezegenimiz, aydan mavimsi beyaz bir yarımküre şeklinde görülür. Eğer ayın gece tarafından sema seyredilirse siyah olan gökte devamlı parlayan yıldızlar ve dünyadaki bir gözlemciye, atmosferik karışımdan dolayı gizli kalan birçok yıldızlar, rahatlıkla gözlenebilir. Aya teleskoplarla bakılınca, gri olan renginin muhtelif tonlarını görmek mümkündür. Fakat astronotlar ay yörüngesinde gezerken ve yüzeyine inerken ay renginin griden kakao kahverengisine kadar değiştiğini söylemektedirler. Yüzeyin bazan hafif bir parlaklık göstermesi güneş ışınını yansıtmasındandır. Ay, yüzeyine gelen ışınların sadece % 7'sini yansıtır ve güneş sisteminde Merkür ile birlikte en zayıf yansıtıcı sayılır. Ay, sadece dünyaya yakınlığından dolayı parlak gözükür. Astronomik ifadelerle dolunayın parlaklık derecesi, yani kadri -12'dir. Güneş ışınının parlaklığı

ise yaklaşık olarak 400.000 defa daha çoktur.

Kraterler: 1962'de yapılan bir tahmine göre ayın görülebilen yüzeyinde bir kilometreden daha büyük çapta 300.000 kadar krater mevcuttur. Ayın görünmeyen tarafında, görünen bölgesine kıyasla daha düz bölgeler vardır. Bu bölgeler "deniz" olarak bilinir.

En büyük kraterlere "duvarlı ova" adı verilmiştir. Bunların en büyüğü "Bailly"dir. Bu çukurun etrafı 3000 m ile 4000 m yüksekliği aşan dağlar ile çevrilidir. Diğer bir duvarlı ova olan "Clarius" 233.600 m çapındadır. Bunun dağlar duvarının yüksekliği 3600 ile 5000 m arasında değişir. Hem "Bailly" hem de "Clarius" duvarlı ovalarında yüzlerce daha küçük kraterler yığın halindedir. Hepsinin, meteoritlerin düştüğü yerlerin izleri oldukları tahmin edilmektedir.

Duvarlı ovalardan daha küçük çaptaki kraterlere "çemberli ova" adı verilir. Bu çemberli ovalardan "Copernicus" ve "Tycho"nun her birinin çapı 89,600 metredir. Bunlar en ilgi çekici çemberli ovalardandır. Her birinin vadisinin merkezinde tepe kümeleri gözükür. Dağlardan müteşekkil duvarlarında ise çok teferruatlı ışın sistemi mevcuttur.

"Işın kraterleri" dolunay esnasında en açık bir şekilde görülür. Bunların görünümü, düzensiz parlaklıkta işaretler gibidir. Bu ışınlar bazı hallerde bu kraterlerden 1600 km kadar öteye yayılabilir. Bu ışınların meteoritlerin çarpmasında meydana gelen kraterlerin savurduğu maddelerden müteşekkil olduğu tahmin edilmektedir. U.S. Ranger ve Lunar Orbiter sun'i peyklerinden çekilen fotoğraflardan ışın bölgelerinde ikinci tipte kraterlerin gözüktüğü tespit edilmiştir. Bu ikinci tipteki kraterler ışın kraterlerini meydana getiren patlamaların etrafa saçtığı zerrelerin izleridir.

Büyük kraterlerin çoğunda ya merkezi tepeler veya duvarları içerisindeki ovalarında duvar izleri mevcuttur. Öte yandan 8 km çapında daha küçük olan kraterlerde bu ikisine genelde rastlanmamıştır. Bu gerçek, meteor çarpmalarının meydana getirdiği en büyük kraterlerde, eskiden volkan faaliyetlerinin var olduğunu akla getirmektedir. Bu volkan faaliyetleri dağları meydana getirmiş ve bazı hallerde de lav halinde dağların dibine çökmüştür.

Yine volkan faaliyetlerinin ay üzerindeki kubbeleri meydana getirdiği kabul edilebilir. Bu kubbeler çan şeklinde tepelerdir. Ay yüzeyinde düzgünce yükselir. Merkezlerinde küçük küçük deliksi çukurlar vardır. Bu kubbelerin, lavların soğuması ve sertleşmesi ile sıcak gazların meydana getirdiği lav kabarcıkları olduğu tahmin edilmektedir.

Ranger sun'i peykinin çektiği fotoğraflarda ay yüzeyinde küçük krater bolluğu görülmektedir. Bu küçük kraterlerin çoğu şüphesiz ikinci sınıf kraterlerdir. Çoğuna küçük meteoritler sebeb olduğu gibi, bir küçük meteorit bazan büyük kraterlere sebeb olmuştur.

Ayın üzerinde görülen diğer kraterlere "ufak çukur kraterleri" denir. Bunlara belki de krater demek bile uygun değildir. Zira küçük delikler halinde olup, dipleri gözükmez. Bunlara da meteoritler sebeb olmuştur. Ay yüzeyindeki çatlakların varlığını gösterirler.

Denizler: Ayın görünür tarafında 30 kadar geniş, düzensiz, karanlık bölge vardır. Eskiden teleskop ile ayı seyredenler bu bölgelerde su bulunduğunu sanmışlar ve bu sebeple okyanus, deniz, körfez gibi isimler vermişlerdir. Zamanla ayda su bulunmadığı öğrenilmiş fakat bu isimler yerleşmiş ve kullanılmaya devam etmiştir.

Aydaki denizlere genel olarak Latince "mare" çoğulu "maria" yani "deniz" ismi verilmiştir. Bu bölgelerin geniş ve bilhassa düz ova özellikleri vardır. Daha pürüzsüz yüzeyleri olup, ayın diğer bölgelerine göre daha az krater ihtiva ederler. Denizler ayın diğer bölümlerine nazaran daha koyu renktedir. Prüzsüz yüzeyleri güneş ışınını, krater ve dağların yüzeylerinden daha az yansıttığı için daha karanlık görülürler.

Düz ovaların nasıl meydana geldiğini açıklayan birçok nazariyeler ileri sürülmüştür. Bu nazariyeler arasında ay yüzeyinde çok eski zamanlarda çarpan dev meteoritlerin izleri olduğu nazariyesi de vardır. Bu ovaların genel olarak daha sonra teşekkül ettiğinde ittifak edilmektedir. Meydana gelişleri esnasında etrafındaki bölgeleri lav ve kütle ile örttükleri; bunun sebebi olarak da ya bir volkan faaliyetinin neticesi veya radyoaktivite zayıflamasının saldığı sıcaklıktan dolayı meydana geldiği kabul edilmektedir. Deniz bölgelerinin bazılarının yüzeyinin altında "mascon" diye adlandırılan daha yoğun maddeler vardır. Bu kütleler yerçekiminin bölge bölge artmasını sağlamakta ve ay çevresindeki yörüngede bulunan araçları rahatsız etmektedir. Masconların, meteoritlerin düşüşünde etrafa sıçrayan madde artıkları olduğu veya soğumuş lav artıkları olabileceği zannedilmektedir.

Dağlar: Ay üzerindeki muhtelif görüntülü dağlar hemen hemen dünyadaki dağlara benzer. Gerçekten ay dağları belkide dünyada dağların meydana geldiği gibi ortaya çıktı. Yani yüzeyin katlanması ve büzüşmesi ile yükseldi. Bazı ay tepeleri dünyada bulunan en yüksek dağlardan daha yüksektir. Leibnitz sıra dağlarındaki "Epsilon" tahminen 9185 m, yani Everest Tepesinden 305 m daha yüksektir.

İlgi çekici diğer tepeler 6200 m ile 7920 m yükseklik arasında değişmektedir. Mare Nubium ortasından geçen Straigh Wall, ayda bulunan ilgi çekici birçok sarp kayalıkların en meşhurudur. 96 km uzunluğunda ve 457 m yüksekliğinde olan bir kayalıktır.

Ayın diğer görünümleri: Bütün ay görünümlerinden belki de en ilgi çekici olanları küçük dereler ve çatlaklardır. Bu sathi hendekler kilometrelerce uzunluktadır. En ilgi çekicilerinden birisi olan Ariadaeus, Cleft ariadaeus kraterinden 160 km öteye kadar uzanır. Genişliği 16.000 m, derinliği ise 800 m kadardır. Ranger peykinden alınan fotoğraflarda Alphonsus Krateri yakınlarında birçok dere görülmüştür. Bu çukurlar sanki bir dev dozer tarafından oyulmuş gibidir. Hadley Deresi Apollo 15 astronotlarından James İrwin ve David Scot tarafından araştırılmıştır. Bu dere ay yüzeyinde 128 km kadar uzanır. Ortalama derinliği 366 metredir. Küçük dereler ve yarıklar muhtemelen yer altındaki çatlaklardan meydana gelmiştir. Yine bu yer altı çatlakları, küçük kraterlerin krater zincirlerini teşekkül ettirmiştir. Ayın üzerindeki dağlar kordonunda birçok ünlü ovalar mevcuttur. En ilgi çekicilerinden birisi, Alpine kordonunda, 96 km uzunluğunda, uzun ve derin bir ova olan Alpine Valley'dir.

Ayın yüzeyindeki maddeler: 1960'larda yapılan deneyler neticesinde ay üzerine insanlı inişlerin mümkün olduğu anlaşılmıştır. Sonradan ayın üzerinde çok ince tanecikli bir malzemenin bulunduğu, üzerinde ise çeşitli çapta kayaların serpilmiş olduğu ve bu kayaların kimyevi yapısının bazalt benzeri olduğu anlaşılmıştır. Aydan getirilen taşlarda küçücük cam gibi maddeler bulunmuştur. Bu maddelerin meteorit (gök taşları) çarpmalarında hasıl olduğu sanılmaktadır. Ay toprağında güneş rüzgarından hasıl olmuş ender rastlanan gazlara rastlanmıştır. Bunların güneşten buraya kadar ulaştığı sanılmaktadır. Bu buluşlar ay yüzeyinin eski olduğunu göstermektedir. Bununla beraber kayaların bazıları ateş ısısıyla meydana gelmiştir. Böylece eski zamanda ay üzerinde volkanik faaliyetlerin olduğu anlaşılmıştır.

Ayın Hareketleri

Devirler: Uzak bir mesafeden dünya-ay sistemi incelenecek olursa, bunların faaliyetleri bir duvar saatinin iki sarkacına benzetilebilir. Belirsiz bir noktaya istinaden sanki yavaşça salınmaktadırlar.Ay ve dünya bir çiftli sistemdir. Birbirine o şekilde bağlıdırlar ki, yörüngeleri aynı çekim merkezi etrafında döner. Bu noktaya ağırlık merkezi denir. Bu, dünya merkezinden 4640 km; yüzeyinden de 1600 km ötededir. Ağırlık merkezinin yeri dünya ve ayın kütleleri arasındaki oran nispetindedir. Dünyanın aya olan ortalama mesafesi genellikle 382.136 km olarak gösterilir. Ay, dünya etrafında bir elips yörüngesine sahip olduğu için mesafe 356.330 km (hadid noktası) ile 406.610 km (apoje) arasında değişir.

Ayın görünüşte doğudan batıya doğru hareket etmesi dünyanın dönmesinden ileri gelen bir görüş yanılmasından başka bir şey değildir. Dünya etrafındaki hakiki hareketi batıdan doğuya doğrudur. Ortalama yörünge sür'ati saatte 3660 kilometredir. Bu sür'atle hareket ederken doğuya doğru bir kayma hasıl olur. Ay, böyle her gün biraz daha geç doğar ve batar. Bu zaman kaybına gecikme süresi denir. Her gün ortalama 50 dakikadır. Fakat ayın hareketindeki düzensizlik sebebiyle günlük değişme süreleri 20 ile 80 dakika arasında değişir.

Ay, dünya etrafındaki dönmesini ortalama 27 gün, 7 saat, 43 dakika, 11,47 saniyede tamamlar. Yıldız ayı denilen bu zaman, ayın hareketindeki bazı aksaklıklar sebebiyle 7 saate kadar değişebilir.

Ayın deveranı (kendi ekseni etrafında dönmesi): Ay kendi ekseni etrafında her içtima ayında bir kere döner. Dönme müddeti, dünya etrafındaki ortalama devir müddetine tamamen eşittir. Bu dikkat çekici zamanlama ayın dünyaya hep aynı yüzünü göstermesine yol açar. Dünyanın yer çekimi ayı kendi yörüngesinden çıkaracak kadar güçlü değildir. Fakat muhtemelen bu yer çekimi bir zamanlar ayı kendi ekseni etrafında döndürecek kadar güçlü idi.

Ay devreleri: Ayın devamlı değişen yarı kısmı güneş tarafından tamamıyla ve sürekli ışıklandırılmaktadır. Dünya etrafında döndüğünde dünyaya bakan yüzü, güneş ışıklarına girer ve terk eder. Buna göre de görünümü değişir. Yeni ayda, yani ay güneş ile konjoksiyon halindeyken (takriben dünya ile güneş arasındayken)ayın görünen tarafına güneş ışınları vurmaz. Böylece, yeni ay, dünyadan görülemez. Yeni aydan birkaç gece sonra, ayın güneş ışığına tabi yarım kısmının kenarı, ince bir hilal şeklinde güneşin batışından kısa bir zaman sonra gözükmeye başlar. Buna "büyüyen hilal" denir. Halk arasında ise **yeni ay** ismi verilir. Bir hafta kadar bir zaman içerisinde ayın diskinin yarısı aydınlanır. Yeni aydan, yani hilal başlangıcından yaklaşık iki hafta sonra ay, güneşle 180 derecelik bir açıya girer. Böylece dünya göğünde güneşe tam rastlayan ay yuvarlağının yarısı aydınlanır. Buna **dolunay** denir. Ay bütün fazlarını bir tek ay günü içerisinde tamamlar. Bu zaman esnasında ay üzerindeki bir müşahit güneşin doğudan yavaşça kalktığını ve göğü 15 dünya gününden az bir zaman içerisinde geçerek batı istikametinde battığını görür. Ayın dünyaya bakan tarafı, parlak bir gezegen olan dünya tarafından geceleyin aydınlatılır. Ay göğünde dünya devamlı görülür. Yıldızlar

doğudan batıya doğru yavaşça ilerlerler. Dünyanın fazları ise ayın fazlarının tamamıyla tersinedir.

Salınım hareketleri: Dünyadan herhangi bir zamanda ve herhangi bir yerden ayın yüzeyinin % 50'den fazlası görülemez. Ancak ayın bazı gerçek görünüşteki hareketleri, bizim bu orandan daha fazla görmemizi sağlar.

Ayın kendi etrafında dönüşü düzenli, dünya etrafındaki dönüşü ise düzensiz olduğu için, dünyaya bakan kısmı, dünya etrafında her bir dönüşte bir tarafa, daha sonra diğer tarafa eğik olur. Bu sebepten görülemeyen kısımların kısaca görülmeleri mümkündür. Ayın bu çeşit bir taraftan diğer tarafa olan hareketine "boylamsal salınım" hareketi denir.

Ayın yörüngesi dünyaya doğru hafif meyillidir. Böylece kışın, ay, kuzey gökyüzünde en yüksek durumda iken, daha çok alt yüzey görülebilir. Kuzey yarım kürede ayın yazın alçak olması durumunda ise, daha çok üst yüzey görülebilir. Bu çeşit aşağı-yukarı olan harekete de "enlemsel salınım" hareketi denir.

Üçüncü ve son görünüşteki salınım hareketi ise ayın hareketindeki gerçek düzensizlikten ortaya çıkar. Buna "fiziksel salınım hareketi" denir ve sebebi ayın tam küre olmamasıdır. Bu sistem az bir kısmın görülmesine sebeb olur.

Hepsi beraber ayın yüzeyinin herhangi bir zamanda görülenden % 9 daha fazla görülmesini sağlarlar. Bu ise toplam % 59 eder. Yani yüzeyin % 41'lik bir kısmı dünyadan hiç görülmez.

Gel-git (Med-cezir): Güneş ve ay, dünyaya çekim kuvveti tatbik ederler. Özellikle ayınki, denizlerde suyun alçalma-yükselmesine sebeb olur. Yeni ve dolunay zamanında, her iki cismin çekim kuvvetleri aynı düzlemde ortaya çıktığı için, okyanus, önemli olarak etkilenir. Ayın çekim kuvveti, dünyanın yakın yüzeyinde suyun yüzeyini yükseltirken, daha az bir çekime maruz kalan, uzak yüzeydeki su seviyesinde düşme görülür. Bunun sonucu olarak dünyanın zıt iki yüzünde su seviyesi değişikliği ortaya çıkar. En yüksek durum ay ve güneşin beraber ve zıt bulunması halinde, bir ay gününde iki kere ortaya çıkar.

Ayın gecikmesine bağlı olarak, gel-git her gün 50 dakika daha geç ortaya çıkar. Dünyanın dönme hızı, gel-git hızından daha fazla olduğundan dolayı, gel-git olayı dünyanın dönmesi üzerinde bir fren gibi etki yapar. Bu sebeple her 100.000 yılda dünya günü bir saniye artar.

Ay Olayı

Optik yanılgı: Dolunay doğarken, tepedekine nazaran daha büyük görünür. Ancak ay, en yüksek noktasında gözleyiciye ufuktakine nazaran 6400 km daha yakın olması sebebiyle çap açısı ufuktayken daha küçüktür. Bu olaya; "ay yanılgısı" denilmektedir.

Bazan ayın ufukta hareket etmediği zannedilir. Bu özellikle dolunay zamanında eylül ayında gece ile gündüzün eşit olması durumunda belirgindir. Gerçekte bu devrede ayın yörüngesi ufukta çok yatık açı yapar; ay doğarken ufka paralel hareket ediyormuş gibi gelir. Bu zamanlarda gecikmesi de azdır. Bunun neticesi olarak ay sadece birkaç dakika gecikme ile doğar. Gelenek olarak çiftçiler günün sonundaki bu ilave aydınlık saatlerini sonbahar hasadı için kullanırlar. Bu sebeple eylülün dolunayı "hasatçının ayı" diye isimlendirilir. Ekimin dolunayında ise bu olay daha az ortaya çıkar ve "avcının ayı" olarak isimlendirilir.

Değişen özellikler: Zaman zaman ay yüzeyinin özelliklerinde değişiklikler rapor edilir. Bunun, dünyanın etrafından geçerken ay yüzeyinde gölgelerin değişmesinden kaynaklandığı tahmin edilmektedir.

Ancak bazı sapmaları (mesela Linne Krateri hakkındaki) kolayca izah etmek mümkün değildir. Linne farklı zamanlarda büyük, küçük, parlak ve karanlık olarak görülmüştür. Bazan da tamamen kaybolduğu söylenmiştir. Bazı raporlar ise Aristarchus Krateri bölgesinde yavaş ortaya çıkan ve kaybolan kırmızı lekelerden bahsetmektedir. Astronomlar genel olarak bu görünüş değişikliklerinin gerçek olduğunu kabul ederken; bunun volkanik faaliyetlerle mi, yoksa başka tesirler neticesi mi ortaya çıktığını bilememektedirler.

AY TAKVİMİ (Bkz. Arabi Aylar)

AY TUTULMASI;

Alm. *Mondfinsternis (f),* **Fr.** *Éclipse lunaire,* **İng.** *Lunar eclipse.* Dünyanın ay ile güneş arasına girmesi. Ayın dünyanın gölgesine girmesi ile güneşten aldığı parlaklığı kaybetmesi neticesinde görülür. Ay tutulması, dolunay zamanında ve ayın düğüm noktalarına yakın olması durumunda meydana gelir. Güneş karşı düğüm noktasında veya ona yakın olmalıdır. Bu şartlar altında dünyanın gölgesi aya düşer. Bu 1.360.000 km uzanan gölge konisi ay uzaklığından yaklaşık 8800 km geniştir. Ay saatte

3456 km hareket ettiği için, ortalama ay tutulmasının zamanı yaklaşık 40 dakika ile bir saat arasında değişir. Ay tutulması, yeryüzünün ayın ufuk çizgisinin üzerinde olduğu herhangi bir bölgesinden gözlenebilir.

Aya karşı olan dünya yüzeyine çarpan güneş ışınları dünyanın atmosferi tarafından kırıldığı için, ay tutulmasında ay tamamen kaybolmaz. Dünya etrafında kırılan ışıklarda mavi renk yutulduğu ve kırmızı renk yansıtıldığı için, dünyanın gölgesi kırmızı renkte görülür. Bu zayıf ışık kalıntıları görünürlüğü mahalli atmosferik şartlara bağlı olarak ay'ı tuhaf bir bakır renginde ortaya çıkarır.

Dünya, ay ve güneşin bazı değişik durumları kısmi ay tutulmasını sağlar. Bu durumlarda ayın üzerine dünyanın tam gölgesi değil, kısmi gölgesi düşer.

Ay tutulması genellikle yılda iki kere ortaya çıkar. Bazı özel durumlarda ay tutulmasının hiç ortaya çıkmadığı veya üç defa ortaya çıktığı da olabilir.

AYA SEYAHAT;

Alm. *Mondexpedition (f)*, **Fr.** *Expedition Lunaire*, **İng.** *Lunar expedition.* Uzayın boşluğuna açılabilen insanın, uzaydan dünyayı inceledikten sonra ilk hedefi en yakın gezegen olan ay oldu. İnsanlar daha sonra çeşitli uzay uçuş programları ile ayı yakından incelemişlerdir.

İnsansız uzay gemileri ile aya seyahat için pekçok ön hazırlıklar, denemeler ve araştırmalar yapıldı. İlk olarak 2 Ocak 1959 tarihinde Sovyetler Luna-1 isimli uzay aracını ay yörüngesine oturtmak ve bilgi toplamak için fırlattılar. Fakat Luna-1, rotayı şaşırarak ayın 6000 km uzağından geçti. Böylece ilk denemeden beklenen netice alınamadı. Sovyetler tekrar 12 Eylül 1959'da Luna-2 isimli uzay aracını ayda araştırma yapmak için gönderdi. Ancak bu teşebbüs de aracın ay yüzeyine sert iniş yaparak parçalanmasından dolayı başarısızlığa uğradı. Nihayet Sovyetler ay araştırmalarıyla ilgili üçüncü teşebbüslerinde başarılı olabildiler. Luna-3 adı verilen araç 4 Ekim 1959 tarihinde fırlatıldı. Ay yörüngesine giren araç pekçok fotoğraf çekip dünyaya gönderdi. Bu sayede ayın görünmeyen yüzü hakkında bilgi elde edilmiş oldu. Aynı vazife ile 18 Temmuz 1965'te gönderilen Sovyetlerin Zond-3 aracı da başarılı oldu. Aya yumuşak iniş yapan ilk uzay aracı olan Luna-4, Ruslar tarafından 3 Şubat 1966 tarihinde fırlatıldı. Sovyetlerin ay ile ilgili araştırma çalışmaları Luna-10'un 31 Mart l967'de fırlatılması ve bunun ay etrafında bir yörüngeye girmesiyle son buldu.

Amerika Milli Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA) tarafından aya seyahat ve incelenmesi için hazırlanıp tatbik edilen program ise başlıca iki bölümden müteşekkildi. Birinci bölüm, aya seyahat için gerekli ön araştırma ve hazırlıklar için Survoyer programı; ikinci bölüm aya seyahati gerçekleştiren Apollo programıdır. Amerikalıların ay incelemeleri 17 Nisan 1967'de Survoyer-3 aracının fırlatılması ile başladı. Amerika bu ilk denemesinde, aracı aya yumuşak bir şekilde indirerek, buradan çeşitli fotoğraflar göndermesini başardı. 14 Kasım 1967'de fırlatılan Survoyer-5 aya yumuşak iniş yaptı ve pekçok fotoğrafla bilgiler gönderdi. Ayrıca ay yüzeyinde geri kalkış manevrası yaparak bu konuda ileri bir adım atılmasına sebeb oldu. Daha sonra bir ay ara ile 7 Aralık 1967'de Survoyer-6 ve 7 Ocak 1968'de Survoyer-7 fırlatılarak her ikisini de Ay yüzeyine indirmek suretiyle topladığı bilgi ve fotoğraflarla NASA, aya seyahat için hazırlanan ön çalışmaların ilk bölümünü tamamlamış oluyordu.

İkinci bölüm olan Apollo programı, insanoğlunun aya seyahatini gerçekleştirmesini hedef almaktaydı. Ne var ki, bu çağ açması beklenen program bir facia ile başlamıştı. 27 Şubat 1967 tarihinde fırlatılmak için bekleyen Apollo-1 ve içerisindeki üç astronot kalkışa çok kısa bir süre kala araçta çıkan yangında kurtarılamayarak can verdiler. Kaza sebebi bulununcaya ve benzeri kazalara karşı tedbir alınıncaya kadar Apollo projesine ara verildi. Apollo-1'de çıkan yangının sebebi, astronotlara oksijen veren sistemdeki bir kısa devreydi. Benzeri kazalara tedbir olarak Apollo uzay araçlarına ilave bir kabin yapıldı. Kalkış esnasında meydana gelebilecek bir kaza halinde astronotlar bu bölüme geçecek, bu bölüm araçtan ayrılarak 1,6 km yükselecek ve otomatik olarak açılan paraşütleri ile yere inecekti. Eğer herhangi bir kaza olmazsa kalkıştan bir müddet sonra bu kısım atılacaktı.

Uzun bir aradan sonra Apollo programı 11 Ekim 1968'de Apollo-7'nin fırlatılması ile tekrar başladı. Daha önceki insansız yapılan denemelerde olduğu gibi, insanlı denemeler de adım adım yapılıyordu. Apollo uzay araçları dev Satürn füzeleri ile atılmaktaydı. Şimdiye kadar fırlatılan en büyük füzeler Satürn-1 Bfüzesi ile fırlatılan Apollo-7, dünya çevresinde bir yörüngede 10 günde 163 tur atarak çeşitli deneme ve çalışmalar yaptı. Bu deneme ile de Amerika ilk olarak üç kişilik bir grubu uzaya gönderiyordu. Bundan sonra dev Satürn-5 füzesi ile 21 Şubat 1968'de Apollo-8'in fırlatılması, aya seyahate hazırlık çalışmalarının en önemli merhalelerinden biri oldu. Apollo-8'de bulunan üç astronot dünya çevresinde iki defa döndükten sonra aya yöneldiler. Dünyanın çekim etkisinden kurtulan araç, ay etrafında bir yörüngeye girmeyi başardı. Bu, dünya yörüngesinden ayrılan ilk insanlı uzay aracı oluyordu. Astronotlar; Frank Borman, James Lowell ve William Anders dünyadan uzaklaşıp ay etrafında dönen ilk insanlardı. Bu seyahat esnasında astronotlar, ay yüzeyini çok yakından inceleme

fırsatı buldular ve ay yüzeyine iniş için uygun yerleri tesbit etmeye çalıştılar.

Bundan sonra yapılan Apollo-9 ve Apollo-10 denemeleri ay yüzeyine iniş için yapılan çalışmaları ihtiva etmekteydi. Dev Satürn-5 füzeleri ile Apollo araçlarından Apollo-9, 3 Mart 1969 tarihinde fırlatıldı. Bu uçuş esnasında aya iniş için kullanılacak olan "Örümcek" isimli bir ek kısım ilave edildi. Bununla, ay yörüngesinde uzay aracından ayrılarak ayrı bir yörüngede yol aldırıp tekrar araçla birleşme denemeleri yapıldı. Yine bu uçuşta Örümcek'te bulunan iki astronot Apollo'dan ayrıldıktan sonra Örümcek'ten dışarı çıkarak boşlukta yürüdüler. Böylece Örümcek'ten dışarı çıkıp tekrar içeri girme denemesi yapılmış oldu. Bu, aya seyahat için hazırlanmış proğramın denemesi olup, bir gemiden küçük bir sandalla sahile çıkılmasını andırıyordu. Apollo-10 aracı da Apollo-9'da yapılan denemelerin hemen hemen aynı olan denemeleri ay yüzeyine daha yakın bir mesafede yaptı. Apollo-10 deneylerinin tek farkı, ay çekiminin daha şiddetli etkisinde bulunmasıydı. Bu aya seyahat için son denemenin yapıldığı bir uçuş oluyordu. Apollo-10'un uçuşu 18 Mayıs 1969'da başlayıp 26 Mayıs l969 günü Pasifik Okyanusu'nda son buldu.

Aya ilk ayak basma: Takvimler 16 Temmuz 1969'u, saatler Türkiye saati ile 15.32'yi gösteriyordu. Amerika Birleşik Devletlerinin Florida eyaletindeki Cape Kennedy Uzay Üssünde 39-A numaralı rampada toplam yüksekliği 111 m olan Satürn-5 füzesi, üzerinde Apollo-11 dev uzay aracı, içerisinde astronotlar Neil Armstrong, Edwin Aldrin, Michael Collins'la birlikte ayı fethetmek için çıkacakları yolculuğa başlamadan yapılan geriye sayma işleminin sonundaydı. "5,4,3,2,1,0 Ateş!" komutu üzerine korkunç bir patlamayla çalışmaya başlayan, toplam itme gücü 34.000 kg olan beş motor bir alev bulutu içerisinde Apollo-11'i havalandırıyordu.

Yeni bir çağ açmak için hareket eden Satürn-5, üzerinde Apollo-11 aracı, 111 m yüksekliğinde ve 3100 ton ağırlığında tam manasıyla dev bir araçtı. Burada Satürn-5 itici güç vazifesini görecekti. Asıl aya gidecek olan araç Apollo-11'di. Füze ve araç (Satürn ve Apollo)toplam sekiz kısımdan müteşekkil olup, bu kısımların en üstte bulunanı "Kurtarma bölümü" olup, kalkış esnasında meydana gelmesi muhtemel olan kazalara karşı astronotların hayatını kurtaracak olan bölümdü. Yukarıdan aşağıya sırasıyla; kurtarma bölümü, komuta modülü, hizmet modülü, ay modülü, kalan dört kısım ise aracı ay yoluna yöneltecek olan füzenin kısımlarıdır.

Komuta modülü:Astronotların seyahat süresince bulundukları bölümdür. Aracın ana merkezidir. Aracın idaresi, astronotların oturma, istirahat, çalışma ve yemek gibi işlerin yapıldığı ana bölümdür.

Hizmet modülü:Uzayda araca manevra ve hizmet desteği temini vazifesini gören bölümdür. Elektrik enerjisi, hava ve basınç teminini bu bölüm sağlar.

Ay modülü:Daha önceki uçuşlarda "Örümcek", bu uçuşta ise ABD'nin sembolü olan kartala izafeten "Kartal" adı verilen bu bölüm, astronotlardan ikisini alıp ay yüzeyine indirecek, daha sonra buradan havalanarak tekrar araçla birleşecek (kenetlenecek) yani bir nevi sandal vazifesi görecek olan kısımdır. Kalan dört kısım, yakıt tankları ve aracı aya götürecek motorların bulunduğu bölümlerdir.

Ateş komutu ile saniyede 13.600 kg yakıt kullanan beş motor, 10 saniyede 136.000 kg yakıt harcamak suretiyle kendi boyu kadar (111 m) yükselebildi. Her an ağırlığı ve yerçekiminin azalması ve gerekse yakıt harcaması sebebiyle araç hızlandı. İtiş gücü azalmadığı için çok kısa bir zamanda ses hızını aşan araç, fırlatılışından 2,5 dakika sonra saatte 8500 km hıza ve 64 km yüksekliğe erişti. Bu anda birinci kademedeki yakıt ve kademenin (kısmın) vazifesi bitmişti. Toplam füze ağırlığının 3/4'ünü teşkil eden bu kısım atılarak hemen sonra itme gücü toplam 500.000 kg olan beş motorlu ikinci kısım ateşlendi. Araç 96 km yüksekliğe eriştiğinde emniyet için bulunan en üstteki kurtarma bölümü de atıldı. Birinci kademeden biraz daha uzun bir zaman çalışan ikinci kademe, aracı saatte 24.000 km hıza ve 183 km yüksekliğe eriştirdiği zaman, yakıtı ve vazifesi bittiğinden yeryüzüne inmek için araçtan ayrılırken, üçüncü kademenin motorlarından sadece bir tanesi, yer çekimi etkisinden kurtulan aracı, 2 dakika 45 saniye çalışmak suretiyle dünya çevresindeki yörüngesine oturmasını sağladı. Üçüncü kademenin yakıtı ve vazifesi bitmediği için atılmamıştı. Şimdi aracın hızı saatte 28.000 km ve yerden yüksekliği 185 km idi. Dünya etrafında yörüngede dönmekteydi. Artık astronotlar rahatça yerlerinden kalkabilirler, aracın kontrollerini yapabilirlerdi. Aracın ateşlenmesinden bu ana kadar tam 12 dakika geçti. Apollo-11'in uzaya atılışını seyretmeye gelen topluluk henüz dağılmadan araç dünya çevresindeki yörüngesine oturmuş bulunuyordu. Apollo-11'in astronotları, dünya çevresindeki yörüngede iki tur atarken aracın son kontrolleriyle birlikte, aya doğru hareketin son hazırlıklarını da yaptılar ve dünyadaki kontrol merkezine bilgi verdiler. Kalkıştan tam bir saat sonra Satürn'ün son motoru astronotlar tarafından ateşlenerek aya doğru araç yön değiştirdi. Saatte 40.000 km hızla aya doğru yöneldi.

Araç aya doğru ilerlerken yapılması gereken bir iş de komuta modülü ile Kartal'ı (Ay modülü) burun buruna getirmekti. Fırlatıştaki sıra ise, komuta modülü, hizmet modülü ve ay modülü (Kartal)idi. Astronotların bulundukları komuta modülünden ay modülüne geçmelerinin kolay olması için, ay

modülünü astronot Collins araçtan ayırarak, modüle ait motorlardan bir kısmını ateşlemek suretiyle bir manevra yaptırıp, komuta modülü ile burun buruna kenetlenmesini temin etti. Bundan sonra artık Satürn-5 füzesi yapacağı vazifelerini bitirmiştir. Ama ne yazık ki yaptığı vazifenin mutluluğunu uzay boşluğunda terkedilmiş olarak tek başına yaşayıp gitmeye mahkum olmakla tatmıştır. Saatte 40.000 km hızla dünya yörüngesinden ayrılan araç gitgide yerçekimi etkisiyle hız kaybına uğradı. Dünyadan 320.000 km uzakta, hız saatte 3400 kilometreye düştü. Ayın çekim alanına girildiğinde ise hızı gitgide artarak ay yörüngesinde saatte 10.000 kilometreye erişti. Hız azaltılarak ay etrafında ve aydan 112 km yükseklikte, önce elips sonra dairesel bir yörüngeye girdi. Ay yörüngesine girdikten sonra gerekli kontrollar yapıldı ve astronotlardan Neil Armstrong ve Edwin Aldrin ay modülüne geçtiler. Michael Collins ise komuta modülünde kaldı. Aya ayak basmadan önce birçok araştırma, kontrol ve istirahattan sonra astronotlar aya inmek için hazırlandılar. Bundan sonra ay modülü araçtan ayrıldı, fren vazifesi gören motorları çalıştırarak önceden tespit edilen bölgeye 21 Temmuz 1969'da yumuşak iniş yaptı. Atıldıktan 4 gün sonra 16 tonluk örümcek şeklindeki araçla aya inerlerken iki astronot telsizle insanlara şu mesajı gönderdiler:"Kim olursanız olunuz, nerede bulunursanız bulununuz. Şu andaki işimizi düşünerek, kendi adetlerinize göre bizim için Allah'a dua ediniz."

Örümcek ile ay yüzeyine yumuşak iniş yaptıktan sonra bir müddet aracın kontrollerini yaptılar. Sonra istirahate çekilen astronotlardan ilk olarak Neil Armstrong ay yüzeyine indi. Aya insanın ilk ayak basması ile ay fethi gerçekleşiyor ve tarihçiler bu günü yeni bir çağın (uzayçağının) başlangıcı olarak kabul ediyorlardı. Neil Armstrong'un ay yüzeyine inmesinden bir müddet sonra Edwin Aldrin ay yüzeyine inen ikinci insan oluyordu. Ayda toplam 21.5 saat kalan astronotlar bunun 2 saat 13 dakikasını ay yüzeyinde, kalanını ise Örümcek'te geçirdiler. Ay yüzeyine çeşitli cihazlar, plaket ve bayrak yerleştirdiler. Ay yüzeyi taş ve kumluk idi. Buradan 25 kg tutan taş parçaları getirdiler.

Havalandıktan sonra ay çevresindeki bir yörüngede bekleyen komuta ve hizmet modülüyle birleşerek astronotlar komuta modülüne geçtiler. Artık Örümcek'in işi bittiğinden uzay boşluğuna bırakıldı. Mevcut motorlar ateşlenerek Apollo-11 dünyaya dönmek için gerekli olan rotaya girdi. Dünya yörüngesine girmeden hizmet modülünü de fırlatan Apollo-11'in astronotları, komuta modülü ile birlikte atmosfere 5,4° ila 7,5°'lik açılar arasında girerek bir müddet ilerlediler. Atmosferdeki sürtünme sebebiyle aracın sıcaklığı çok fazla arttı. Bu sıcaklıktan korunmak için komuta modülündeki ısı kalkanı yerden 7000 m yükseklikte atılarak akabinde küçük paraşütler açıldı. 3000 m yükseklikte ise ana paraşütler açılarak fırlatılmasında 111 m yükseklikte ve 3000 ton ağırlıkta olan araç 3 m boyunda ve 5500 kg ağırlıkta olarak saatte 50 km hızla Pasifik (Büyük)Okyanusa indi. Astronotlar civarda bekleyen görevli kişiler tarafından kurtarıldı; muhtemel bir hastalığa ve mikrop kapmış olma ihtimaline karşı karantinaya alındı.

Aya ilk ayak basılmasından sonra Apollo-12 projesi ile astronotlar Charles Conrad, Richard Gordon ve Alan Bean aya giden ikinci grup oluyorlardı. 19 Kasım 1969'da yola çıkan astronotlar, ay yüzeyine daha önce insansız olarak inen "Surveyor-3" aracının yanına gittiler. Astronotlardan Charles Conrad ve Alan Bean aya indiler. Pekçok taş ve kum nümuneleri getirdiler. Astronotlardan Alan Bean hatıralarında şöyle anlatıyor: "İnsan uzayda uçarken pek az kimseye nasib olan bir fırsat elde ediyor. Ufkunu genişletmek arzusu. Gerçekten, bu yolculuktan sonra içimde insanları, Allah'ı, kainatı ve bunların arasındaki ilişkileri daha iyi öğrenmek, anlamak arzusu doğdu."

Aya seyahat programlarından aksayan ve ay yüzeyine inişi gerçekleştiremeyen tek proje Apollo-13'tür. 1970 Nisan'ında fırlatılan Apollo-13 de ay yolunda meydana gelen bir elektrik arızası sebebiyle astronotlar ay yüzeyine inemediler, ancak ay çevresinde bir yörüngede bulunduktan sonra tekrar dünyaya döndüler.

31 Ocak 1971'de fırlatılan Apollo-14 ile aya giden astronotlar A.Shepard, E.Mitchell ve S. Roosa idi. Aya inen astronotlar Shepard ile Mitchell beraberlerinde götürdükleri bir el arabası ile malzemeler taşıyarak bazı cihazlar tesis ettiler.

Rusların 6 Haziran 1971 günü fezaya gönderdikleri Soyuz-11 uzay cihazı, felaketle ve yüz karası ile neticelendi. 30 Haziranda dünyaya dönen kapsülün içindeki üç astronot ölmüştü.

26 Temmuz 1971'de fırlatılan Apollo-15, ay yolculuğunda pekçok hususiyetler ihtiva eden bir programdır. Bu yolculukta, hazırlanan bir ay arabası ile astronotlardan David Scolt ve James İrwin, ay yüzeyinde evvelki seyahatlere nisbeten daha uzak mesafelere seyahat edebildiler. Birçok cihaz tesis eden, pekçok araştırma ve denemede bulunan astronotlar, ayın teferruatlı bir haritasını hazırladılar. Ayrıca da sun'i bir uyduyu Apollo aracından fırlatarak ay yörüngesine yerleştirdiler.

16 Nisan 1972'de fırlatılan Apollo-16 ile aya seyahat eden astronotlardan John Young ve Charles Duke bir başka ay arabası ile ay üzerinde dolaştılar. Pekçok deney ve araştırmalarda bulunan astronotlar bazı cihazlar yerleştirerek daha sonra dünyaya döndüler.

Aya son seyahat 1972 senesinin sonlarında gerçekleşti. Apollo-17 ile yapılan bu seyahat, ay araştırmalarının şimdilik sonu olmaktadır. İlerde yıldızlara yapılacak seyahatler için düşünülen

projelerde ay bir üs olarak kullanılacaktır. Aya toplam 6 uçuş yapıldı ve 12 astronot ay yüzeyine indiler. Toplam 6 tane jeofizik gözlemevi kuran astronotlar, 360 kg ağırlığında kaya ve diğer maddeleri dünyaya getirdiler.

AYAK;

Alm. *Fuss (m),* **Fr.** *Pied,* **İng.** *Foot.* İnsan vücudunun en alt kısmında bulunan ve yürümeyi, dik durmayı sağlayan, 26 kemik, bağ ve kaslardan meydana gelen organ. Vücudun bütün ağırlığını taşıdığından mekanik olarak en fazla zorlanan organdır. Ayak kemiklerinin en büyüğü topuk kemiğidir. Parmak kemikleri de en küçük kemiklerdir.

Topuk kemiği, aşık kemiği ile birlikte ayak arka kısmını meydana getirir. Aşık kemiği, baldır kısmının çatısını yapan kaval kemiği ve kamış kemiğinin meydana getirdiği çatalın içine sokulur. Yukarı aşık eklemi ayağın alt bacak ile olan biricik bağlantısıdır. Aşık kemiğinin ön yüzünde ayak sandal kemiği vardır. Topuk kemiğinin ön çıkıntısında zar kemiği bulunmaktadır. Topuk kemiği ile zar kemiği arasındaki ekleme Coupart eklemi denilmektedir ki bu eklemin cerrahi açıdan önemi büyüktür. Ayak kesilmesini gerektiren hastalıklarda bu eklem hattı açılır ve bağları kesilirse bu hattın önünde kalan kısmı kolaylıkla ayırmak mümkün olur. Aşık kemiği ile topuk kemiği arasındaki ekleme aşağı topuk eklemi denir. Bu eklem, ayağı dikey ekseni etrafında oynatmak, ayak iç yan ve dış yan kısmını kaldırmak vazifesini görmektedir. Ayak, sandal kemiğinin ön kısmında üç konik kemik bulunur. Üçüncü konik kemik ayak zar kemiğine çok sıkı bir şekilde bağlıdır. Böylece ayak bileği bu kısımda çok sağlam bir yapıya sahip olmaktadır. Ayak konik kemikleri ile zar kemiğinin yaptığı kemik dizisinin önünde 19 adet ayak tarak ve ayak parmak kemikleri bulunur.

Ayak, ayak kasları vasıtasıyla hareket ettirilir. Ayak kasları kısa ve uzun ayak kasları olarak iki grupta ele alınır. Uzun kaslar alt bacakta, kısa kaslar ayak iskeletinde bulunmaktadır.

En önemli ayak hareketleri şunlardır:

Yukarı aşık ekleminden ayağı geriye bükme ve germe hareketi; ayağı içe ve dışa çevirme; ayak tarağı ve ayak bileği arasındaki hareketler.

Ayak mekanik olarak bulunduğu yükleme durumundan başka, çeşitli hastalıkların belirtilerini de ortaya çıkarabilir. Bu hastalıklardan bazıları şunlardır:

Şeker hastalığında damar bozukluklarından dolayı deride iyileşmeyen yaralar, kalp ve akciğer hastalıklarının bazılarında ve ileri derecedeki kansızlıklarda tırnaklarda kırılma ve gelişememe, gut hastalığında büyük parmakta şişme ve ağrı, romatoid artritte eklem bozuklukları, aterosklerozda ayakta soğukluk ve ayak krampları.

Ayak, günün yaklaşık üçte ikisi kadar zamanda kapalı kalan bir uzuvdur. Gün boyunca ayakkabılar içinde vücut ağırlığını taşıdığı gibi birçok güç hareketleri de yapmak zorundadır. Giyilen ayakkabıya ayak sağlığı açısından çok dikkat etmelidir. Dar ayakkabılar ayağın aktif hareketlerini engellemekle kalmayıp, aynı zamanda ayak kan dolaşımını da zorlaştırdığından, çeşitli rahatsızlıklara sebeb olabilmektedir. Sivri burunlu ayakkabılar ayak sıhhatini bozduğu gibi yüksek topuklu ayakkabılar da bel ve göğüs omurlarına, diz ve uyluk eklemlerine menfi tesirlidir.

Ayak sağlığı için giyilen ayakkabıda şu şartlar aranmalıdır:

Ayakkabı ayak hareketlerine mani olmamalı ve ayak terinin buharlaşmasını engellememelidir.

Uç kısmı yeterli genişlikte olup ayak parmaklarını birbirine yapıştırmamalıdır.

Çocuk ayakkabılarında ökçe kısa ve geniş olmalı, topuk uzunluğu erişkinlerde üç santimetreyi geçmemelidir.

Ayakkabının ucundaki deri yeteri kadar bol olmalı, dar olup parmaklar üzerine basınç yapmamalıdır.

Ayakkabı köselesi mümkün olduğu kadar esnek olmalıdır.

Yazın üst kısmından hava geçiren ayakkabılar tercih edilmelidir.

Ayakkabıda bulunması gereken bu özelliklerden başka, ayak sağlığı için yapılması gereken birkaç basit tedbir daha vardır. Günlük hayatta küçük bir gayretle yapılabilecek bu ayak bakımı ömür boyunca sağlıklı, temiz ve şekli düzgün ayaklar sağlayacaktır. Ayak sağlığı için gençlerde soğuk su, yaşı ileri olanlarda ılık su kullanılmalıdır. Ayak terlemelerini mümkün olduğu kadar önlemek için her gün bir miktar çıplak ayakla dolaşmalı arasıra da tuzlu ılık suda dinlendirmelidir. Çorapları sık sık değiştirmek ve naylon çorap kullanmamak ayak sağlığı bakımından önemlidir.

AYAN MECLİSİ;

Osmanlı Devletinde 23 Aralık 1876'daki **Kanun-i Esasi'**ye göre, Meb'usan Hey'eti ile birlikte Meclis-i Umumi'yi meydana getiren hey'et. Hey'et-i Ayan da denilmektedir. Hey'et-i Ayanın üye sayısı Hey'et-i Meb'usanın üye sayısının üçte birini geçmezdi. Ayan olabilmek için, eserleriyle, hizmetleriyle tanınmak ve kırk yaşını doldurmak gerekliydi. Hey'et-i Ayana giren bir üyenin üyelik hakkı hayatı boyunca devam ederdi. Meb'usan Hey'eti toplanmadıkça, Ayan Hey'eti de toplanamazdı. Fevkalade hallerde padişahın isteği veya mebusların salt çoğunluğunun yazılı isteği ile meclis vaktinden önce açılabilirdi. Ayan Hey'eti, Meb'usan Hey'etince kabul edilip kendisine gönderilen kanun ve bütçe tasarılarını madde madde inceler, uygun olmayan maddeleri tespit ederek düşüncesini belirtirdi. Burası da, ya tamamen reddeder veya değiştirir, yahud düzeltilmesi için Meb'usan Hey'etine geri gönderirdi. Kabul ettikleri tasarıları tasdik ederek sadrazama gönderirlerdi.

İlk Ayan Hey'eti 19 Mart 1877 günü Sultan Abdülhamid Han tarafından Dolmabahçe'nin büyük salonunda meclisin açılması ile vazifeye başladı. Padişah tarafından tayin edilen bu hey'etin, 27 üyesi vardı. Ayan Hey'eti çalışmalarına bir sene kadar devam etti. Meb'usan Meclisinin faaliyeti, bu meclisin çoğunluğunun Türk olmayan azınlıkların elinde olması sebebiyle 13 Şubat 1878 tarihinde Sultan Abdülhamid Han tarafından durdurulunca, Ayan Hey'eti İkinci Meşrutiyetin ilanına kadar (1908) harhangi bir vazife görmedi. Fakat üyeleri hiçbir göreve tayin edilmediler ve normal maaşlarını aldılar. İkinci defa meclis açıldığı zaman bu heyetten hayatta yalnız üç kişi kalmıştı. Kanun-i Esasi'de 1909'da yapılan değişikliklerle, her konuda yasa teklifi yetkisini elde eden Ayan Meclisinin hukuki varlığı Osmanlı Devletinin ortadan kalkmasıyla son buldu.

AYASOFYA;

Alm. *Haghia Sophia,* **Fr.** *Ste. Sophie,* **İng.** *Haghia Sophia.* İstanbul'un fethine kadar hıristiyan aleminin en büyük kilisesi, bu tarihten 1934'e kadar İslam aleminin en büyük camilerinden biri idi. 1935'ten sonra ise müze olarak kullanılmaktadır.

Ayasofya (Sainte Sophie) Camii, İstanbul'da Topkapı Sarayı yanındadır. Miladın 325. senesinde, Büyük Konstantin tarafından ahşap olarak yapıldı. Aryüs mezhebinde olup, 408'de vefat eden Arkadyus zamanında yandı. Bunun oğlu Teodosyus yeniden yaptırdı. Jüstinyanus zamanındaki ihtilalde yine yandı. Bunun tarafından şimdiki bina yaptırıldı. Jüstinyanus, 565'te ölmüştür. Bunun zamanında, zelzelede kubbesi yıkılmış, şimdiki kubbe 548'de yapılmıştır. Doğudan batıya 81, kuzeyden güneye 73, yüksekliği 57 metredir. Makedonyalı Valis (Balis-I) ve Roman ve Andronik zamanlarında tamir edilmiştir.

Asıl kilise, kareye yakın dikdörtgendir. Bu alanın üzerini 24,3 m yükseklikte, 33 m çapında bir kubbe örtmektedir. Kubbede 40 tane kaburga, kubbe kasnağında ise 40 pencere vardır. Bu büyük kubbeyi taşıyan fil ayakları birbirleriyle bitiştikleri yerlerde pandantif yaparak kubbeye bitişirler. Aynı zamanda büyük kubbenin basıncını, doğu ve batıdaki yarım kubbeler toprağa taşırlar. Binanın ağırlığını taşıyan sütunların sayısı ise 107 tane olup, 40 tanesi aşağıda, 67 tanesi ise yukarıdadır. Sütunlar için mermerler, Bizans İmparatorluğunun muhtelif yerlerindeki mermer ocaklarından, en nadide olanları seçilerek kullanılmıştır.

İstanbul'un Fethinden Sonra Ayasofya

29 Mayıs 1453 (H. 857)te İstanbul fethedilince, Fatih Sultan Mehmed Han Ayasofya'nın camiye çevrilmesini emretmiş ve fethi takiben ilk Cuma namazı burada Akşemseddin hazretleri tarafından kıldırılmıştır. Fatih Sultan Mehmed Han, Ayasofya'yı hayratının ilk eseri olarak, kıyamete kadar cami kalmasını yazılı vasiyet ve vakfetti. Caminin yanına da bir medrese yaptırdı. Müslüman Türkler, Ayasofya'ya daima ilgi duymuşlar, yaptıkları ustaca tamiratlarla bugüne kadar gelmesini sağlamışlardır.

İslam dini her şeyde olduğu gibi, resimleri de faydalı ve zararlı olmak üzere ikiye ayırmış olduğundan canlılara tapılmasına alet olan resimleri yasaklaması sebebiyle, Ayasofya'nın camiye çevrilmesi esnasında, binadaki mozaikler alçıyla sıvanarak badanalanmıştır. Ayrıca güneydoğudaki istinat duvarı ile buradaki tuğla minare, Fatih devrinde inşa edilmiştir. Kuzeybatıdaki minare, Sultan İkinci Bayezid, diğer minareler Sultan İkinci Selim devrinde, Mimar Sinan tarafından inşa edilmiştir. Sultan Üçüncü Murad devrinde de, Mimar Sinan İmparator Andronikos zamanında yapılan payandaları yeniden örmek ve yeni payandalar inşa etmek suretiyle, caminin çökme tehlikesinin önüne geçmiştir. Yine bu devirde Ayasofya'da bulunan iki büyük su küpü Bergama'dan getirilmiştir. Mihrabın iki yanındaki şamdanlar ise Kanuni Sultan Süleyman Han tarafından Budin'den getirilerek camiye vakfedilmiştir. Ayasofya Camii, 1809'da Sultan İkinci Mahmud Han, 1847 senesinde Abdülmecid Han ve 1894'te İkinci Abdülhamid Han devirlerinde tamir edildi.

Duvarlardaki ayetler, Sultan Dördüncü Murad zamanında, Bıçakçızade Mustafa Çelebi tarafından yazılmıştır. Bir şaheser olan mermer mimber ile vaz kürsüsü de bu devre aittir. Caminin güneyinde,

duvarları Kütahya ve İznik çinileriyle kaplı ve çok kıymetli yazma eserler bulunan kütüphane Sultan Birinci Mahmud Han tarafından inşa ettirilmiştir. Caminin büyük kubbesine asılı olan büyük top kandili Üçüncü Ahmed Han yaptırdı.

Bugün mevcut olup, duvarlarda asılı duran ve Mustafa İzzet Efendinin hattı olan 7,5 m çapındaki lafzatullah, Peygamber efendimizin ve dört halifenin isimleri yazılı yuvarlak levhalar, Abdülmecid Han zamanında asılmıştır.

Ayasofya Camiinin bahçesindeki mezarlığa inşa edilen ilk türbe, Sultan İkinci Selim'e aittir. Bundan sonra Sultan Üçüncü Murad ve Sultan Üçüncü Mehmed'in türbeleri inşa edilmiştir. Ayrıca Ayasofya'nın bahçesinde Sultan Birinci Mustafa ile Sultan İbrahim'in türbeleri de mevcuttur.

Ayasofya'nın figürlerini ortaya çıkarma işi 1931-38 döneminde zamanın hükümeti tarafından Amerikan-Bizans Enstitüsüne verilmiş ve bu enstitü adına T. Whittemore çalışmalara başlamıştır. Kubbedeki mozayiklerin bir kısmı boya ile kopye edilmiştir. Fatih Sultan Mehmed Han zamanında mozayikler tamamen kazındığından yeniden yapıldığı da bildirilmektedir.

AYASTEFANOS ANTLAŞMASI;

Doksanüç Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) sonunda imzalanan barış antlaşması. Sultan İkinci Abdülhamid Hanın karşı olmasına rağmen Midhat Paşa, Damad Mahmud Paşa ve Redif Paşa gibi devlet adamlarının sebeb olduğu Osmanlı-Rus Harbi, Türklerin umumi olarak yenilmesiyle neticelendi. Ruslar batıdan Yeşilköy'e, doğudan Erzurum'a kadar geldiler. Osmanlı Devleti mütareke istedi. Rus orduları başkomutanı Nikolay barış esaslarının mütarekeyle birlikte görüşülmesi şartıyla bu isteği kabul etti. 3 Mart 1878'de Osmanlı tarihinde benzeri görülmeyen, aleyhimizde ağır ve feci şartlar getiren Ayastefanos Antlaşması imzalandı.

Yirmi dokuz maddelik antlaşmaya göre batıda büyük bir Bulgaristan Prensliği kurulacak; Makedonya, Batı Trakya, Kırklareli, bir Rus kuklası olarak düşünülen bu otonom prensliğe verilecekti. Kars, Ardahan, Batum Rusya'ya verilip, Karadağ ve Sırbistan'ın istiklalleri kabul edilecekti. Ayrıca Osmanlı Devleti, Rusya'ya 245 milyon Osmanlı altını harp tazminatı verecekti. Antlaşmaya göre Rumeli'nde kesin kayıplar 237.298 km2 toprak ve yaklaşık 8 milyon nüfus idi. İmtiyaz verilmiş Bulgaristan, Doğu Rumeli, Artvin, Tunus gibi yerler bu rakamların dışındaydı. Bunlar da ilave edilince devletin kaybı korkunçtu.

Ayastefanos Antlaşması ile Rusların bölgede tamamen hakim bir konuma gelmeleri Batılı devletleri telaşlandırdı. Zira Rusların Bulgaristan yolu ile sıcak denizlere inmeleri İngilizlerin Hindistan siyasetine ve Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakına set çekmiş olacaktı. İkinci Abdülhamid Hanın şahsi diplomasisi bu tepkileri çok iyi değerlendirdi. Kıbrıs'ın idaresini İngiltere'ye bırakmakla Berlin'de yeniden bir antlaşma zemini elde etmeye muvaffak oldu. Ayastefanos'un feci şartlarını hafifleten bu antlaşma ile Türkiye'nin Balkanlardaki hayatı bir müddet uzadı (Bkz. Berlin Antlaşması).

AYÇİÇEĞİ (Helianthus annuus);

Alm. *Sonnenblume (f),* **Fr.** *Tournesol,* **İng.** *Sunflower.* **Familyası:** Bileşikgiller (Compositae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Yerli bir bitki olmamakla beraber, soğuk yüksek yerler hariç bütün bölgelerde yetişir. Bilhassa Ege, Trakya, Marmara bölgelerinde çok ekilir.

Günebakan, Gündöndü ve Günçiçeği diye de bilinen bir yıllık bitki. Ayçiçeğinin boyu, yarım metreden dört metreye kadar varır. Kalınlığı 1 ile 4 cm arasında değişir. Ayçiçeğinin çok sağlam bir kök yapısına sahip olduğu bilinmektedir. Bu bitki kuvvetli kökleriyle toprağı sıkı sıkıya kavrar ve çok fazla besin maddesi, özellikle potasyum alır. Ayçiçeğinin sapı, yani gövdesi de çok kuvvetlidir. Tek bir saptan ibaret olan veya dallanan çeşitleri vardır. Tarımı yapılan ayçiçeklerinin dallanmaması, buna karşılık süs bitkisi olarak kullanılanlarının ise dallanması istenir. Ayçiçeğinin yabani türleri daha fazla dallanır; dallanma yabanilik vasfıdır. Fazla dallandığı zaman her dalın ucunda bir tabla meydana getirir. Fakat tablalar ve tabla üzerinde oluşan meyve (tohum) küçük ve yağ oranı düşük olur. Bu bakımdan dallanan ayçiçekleri makbul değildir.

Ayçiçeğinin yaprakları iri ve kalp şeklinde olup, renkleri açık yeşilden koyu yeşile kadar değişir. Bitkinin yaprakları, dalları ve sapı tüylüdür. Ayçiçeği saplarının içi özle doludur. Çiçekler ana sap veya dalların ucunda teşekkül eden tablalarda meydana gelir. Tablaların altında birbiri üzerine kiremit gibi dizilmiş ve sivri, sapsız mekik şeklinde yaprakları bulunur.

Tablalar üzerinde iki çeşit çiçek vardır. Tablanın ilk iki sırasındaki çiçekler kısır olup ürün vermezler. Bunların erkek ve dişi organları yoktur. Kısır çiçeklerin taç yaprakları, tablanın dışa gelen kısmında bir dil şeklinde uzanmış olup, uzunlukları yarım ile iki santimetre arasındadır. Renkleri beyazımsı kırmızımtrak, portakal renklidir. Son derece güzel bir görünüşe sahiptirler. Bu çiçeklerin bir tabladaki

sayısı 50 ile 200 arasında değişir.

Ayçiçeği tohumlarının bin tanesinin ağırlığı 70 ile 200 gram arasındadır. Yağlı çeşitlerin tohumları daha küçük, çerezlik çeşitlerin ise daha büyüktür. Tanesi küçük olan tohumlarda yağ nisbeti daha fazla, tanesi büyük olanlarda ise yağ nisbeti daha düşüktür. Bu bakımdan ayçiçeği ekimi yapılırken hangi gaye güdülüyorsa ona göre çeşit seçimi yapılmalıdır.

Ayçiçeği tohumlarında yüzde 35 oranında kabuk ve yüzde 65 oranında da iç bulunmaktadır. Kabuklu tohumların yağ oranı yüzde 45-55; içteki yağ oranı ise yüzde 65-70 dolayındadır.

Ayçiçeğinden nasıl faydalanılır? Ayçiçeği ışığa karşı duyarlı bir bitki olup, güneşin hareketini takip eder. Özellikle bu durum, ayçiçeği tabla bağladıktan sonra çok bariz bir şekilde görülür. Bu özelliğinden dolayı ayçiçeğine birçok yerde “Güne Bakan”, “Gündöndü” ve “Günçiçeği” gibi isimler verilmektedir.

Ayçiçeği, bitkisel yağ sanayiinin hammaddesini veren bitkilerin başında gelmektedir. Ayçiçeği yağı en kaliteli ve lezzetli yağlardandır. Bu yağ yemeklerde, salata, kızartma ve balık konservelerinde; sanayide ise boya ve sabun yapımında kullanılır. Ayçiçeği küspesinde önemli nisbette (yüzde 20) protein ve bir miktar yağ (yüzde 1-7) bulunduğu için çok besleyici bir hayvan yemidir. Bilhassa sığır ve süt inekleri için değerli bir besindir.

Öğütülmüş ayçiçeği tablaları küçükbaş ve kümes hayvanları için yem olarak kullanılmaktadır. Ayçiçeği tohumunun kabuğu; mayaların hazırlanmasında, alkol ve furfurol elde edilmesinde hammadde olarak kullanılır. Ayçiçeği tohumları ülkemizde yaygın bir şekilde çerez olarak tüketilmektedir. Ayçiçekleri arılar için önemli bir bal kaynağıdır.

Ayçiçeği saplarından yakıt ve inşaat malzemesi olarak faydalanılır. Çiftliklerde sundurma ve gölgelik gibi tesislerin üzerlerinin kapatılmasında kullanılır. Yakıldıktan sonra geriye kalan külünde yüzde 40 nisbetinde potasyum bulunur. Bu kül toprağa verilerek toprakların potaslı gübre ihtiyacı karşılanmış olur.

Ayçiçeğinin en önemli düşmanı canavar otudur. Bugün ise bu problem büyük ölçüde halledilmiş olup, canavar otuna dayanıklı çeşitler geliştirilmiştir.

Halen memleketimizde en fazla ayçiçeği, Trakya-Marmara bölgesinde ekilmekte ve üretilmektedir. Ayçiçeği ekim alanlarının üçte ikisi bu bölgemize aittir. Trakya-Marmara bölgesini, Ege, Orta Anadolu ve Orta Karadeniz bölgeleri takib etmektedir. Halen ülkemizde 500-600 bin hektar alanda ayçiçeği tarımı yapılmaktadır. Yıllık üretim miktarı ortalama 600 bin ton ve dönüme verim ise 120-130 kilogramdır. Son yıllarda Doğu Anadolu bölgesinin bazı illeri de ayçiçeği ekimi açısından önemli gelişmeler göstermiştir. Ülkemizdeki yemeklik yağ ihtiyacını karşılamak için, başta ayçiçeği olmak üzere yağlı tohumlu bitkilerin üretim ve verimini artıracak tedbirlerin alınması gerekmektedir.

Ayçiçeği nasıl bir iklim ister? Ayçiçeği aslında ılık iklimleri sever. Soğuk olan yerlerde gelişmesi oldukça yavaştır. Ayçiçeğinde normal gelişme süresi 80-140 gündür. Ekim zamanında toprak sıcaklığının 10-12 dereceden az olmaması gereklidir. Bol ışık ve fazla sıcaklık ayçiçeği tohumunda yağ nisbetinin yüksek olmasını te’min eder. Bunun yanında ayçiçeği tablalarının ortasındaki çiçeklerin tohum bağlayabilmesi için, toprakta yeteri kadar nem olması gereklidir. Bundan dolayı çiçeklenme ve döllenme devresine kadar yeterli yağış alması verimin fazla olmasını sağlar.

AYDERUSİLER;

Yemen, Hindistan, Endonezya ve Mısır'da yaşamış çeşitli ilmi ve dini hizmetlerde bulunan Hadramut asıllı bir aile. Peygamber efendimizin neslinden olan bu aile "Alevi", "Seyyid" ve "Şerif" ünvanlarıyla anılmıştır.

Ayderus kelimesi, "şiddetle yakalama ve kuvvetle bastırma" manalarında kullanılır.

Ayderus arslanın isimlerindendir. Bu manası dikkate alınarak manevi derecesi yüksek olan bazı zatlara Ayderusi lakabı, ismi verilmiştir. Ayderus'un İdris kelimesinin değiştirilmiş şekli olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Ba Alevi diye tanınan Alevi ailesinin Sekkaf kolundan gelen, bu aileden pekçok veli, alim ve salih zat yetişmiştir. Bunlardan otuz kadar zatın ismini Muhibbi H**ulasatü'l-Eser** adlı kitabında zikretmiştir.

Ayderusiler ailesinin meşhur şahsiyetlerinden bazıları şunlardır:

1. Abdullah bin Ebu Bekir el-Ayderus: Ayderus ailesinin atasıdır. 1408 (H. 811) de Hadramut'ta doğdu. "Hadramut Şeyhi" diye tanındı. 1460 (H.865) ta vefat etti.

2. Fahrüddin Ebu Bekir bin Abdullah el-Ayderus: Ayderusiyye tarikatinin kurucusu veli bir zattır.

Aden'in en büyük velisi ve manevi koruyucusu olarak kabul edilir. 1447 (H.851)de Terim'de doğdu. 1508 (H.914)de Aden'de vefat etti. Türbesi ve yanındaki cami Aden'in en büyük ziyaret yerlerindendir. Her yıl 11-15 Rebiulevvelde burada adına İhtifal (anma törenleri) tertip edilmektedir.

3. Şeyh bin Abdullah el-Ayderus: 1513 (H.919)te Terim'de doğdu. 1582 (H.990) de Hindistan'ın Ahmedabad (Gucerat) şehrinde vefat etti. Veli bir zattı.

4. Abdülkadir bin Şeyh el-Ayderus: Fıkıh alimi ve veli bir zattır. 1570 (H.978)te Haydarabad'da doğdu. Annesinin Abdülkadir Geylani hazretlerine bağlı olması sebebiyle Abdülkadir ismini aldı. Zengin bir kütüphane kurdu. 1628 (H.1038) de vefat etti.

5. Şeyh bin Abdullah bin Şeyh el-Ayderus: Evliya bir zat olup 1585 (H.993) de Terim'de doğdu. Hindistan'daki Devletabad'da vefat etti ve buraya yakın bir yere defnedildi.

6. Ali bin Abdullah bin Şeyh el-Ayderus: 1577 (H.985) de Terim'de doğdu. Zeynelabidin ve Tacülarifin ünvanlarıyla meşhur oldu. 1632 (H.1041) senesinde vefat etti.

7. Cafer es-Sadık bin Ali el-Ayderus: Tasavvuf erbabı veli bir zattı. 1589 (H.997) da Terim'de doğdu. Hindistan'daki Surat şehrine gitti. 1654 (H.1064)te orada vefat etti.

8. Abdullah bin Şeyh el-Ayderus: 1608 (H.1017)de Terim'de doğdu. Mekke veMedine'yi ziyaret ettikten sonra Hindistan'a gitti. Daha sonra Arabistan'a dönerek Şihr'e yerleşti. 1663 (H.1073)te Şihr'deki zaviyesinde vefat etti.

9. Cafer bin Mustafa bin Ali Zeynelabidin el-Ayderus: 1673 (H.1084)te Terim'de doğdu. Hindistan'a giderek Bahadır Şahtan itibar gördü. 1729 (H.1142) da Hindistan'ın Surat şehrinde vefat etti.

10. Abdurrahman bin Mustafa Zeynelabidin el-Ayderus: 1723 (H.1135) de Terim'de doğdu. Önce Hindistan'a gitti daha sonra Arabistan'a döndü. Yemen Mekke ve Taif'i ziyaret etti. Mısır'a giderek Kahire'de yerleşti. Suriye ve İstanbul'a geldi. Tekrar Kahire'ye döndü. 1778 (H.1192) senesinde Kahire'de vefat etti. Kabri Zeyneb binti Fatıma'nın Kahire'deki türbesi civarındadır.

11) Hüseyin bin Ebu Bekir el-Ayderus: Endonezya'daki velilerin en büyüklerindendir. Luar Batang'daki türbesi ve yanındaki büyük, Hint Takımadalarında en çok ziyaret edilen yerlerden birisidir. Kubu (Borneo) Ayderus Hanedanlığı da aynı adı taşıyan bir seyyid tarafından kurulmuştur.

12. Ayderus bin Ömer bin Ayderus el-Habsi: Hadramutlu olup seyyiddir. 1822 (H.1237) de Gurfe'de doğdu. 1896 (H.1314) da vefat etti.

AYDIN;

Ege bölgesinde "Efeler Diyarı" olarak tanınan ve dünyanın en iyi incirinin yetiştiği şirin bir vilayetimiz. Ege denizi, Muğla, Denizli, Manisa ve İzmir ile çevrilidir.Türkiye'nin en dağlık illerinden biridir. 37°30' ve 38°03' kuzey enlemleri ile 27°00' ve 28°57' doğu boylamları arasında yer alır.

Ege bölgesinde, İzmir'den sonra en kalabalık vilayettir. Trafik kod numarası (09)'dur.

İsminin Menşei

Selçuklu beylerinden Menteş Bey, tarihi "Tralles" şehrini ele geçirerek "Güzelhisar" ismini verdi. Bilahare burası Aydınoğullarının eline geçti. Aydınoğlu Mehmed Bey bu şehri çok güzel imar ettiği için "Aydın'ın Güzelhisar'ı" denmeye başlandı. Bu sebepten zamanla yalnız "Aydın" ismi kullanıldı.

Tarihi

Aydın'ın tarihi oldukça eskidir. M.Ö. 3000 ve 2000 yılları arasında Orta Asya asıllı ilk Oğuz Türkleri Ege adaları, Makedonya, Mora Yarımadası ve Anadolu'nun Ege sahillerine, bu arada Aydın'a da geldiler. Nitekim 11. asırda gelen Oğuz Türkleri Aydın'ı ele geçirdiklerinde Türkçe konuşan, bazı Türk örf ve adetlerini devam ettiren, fakat Hıristiyanlaşmış Oğuz Türkleri ile karşılaştıklarında çok şaşırdılar. Zamanla bunların mühim kısmı Müslüman oldu. Aydın gibi Ege adalarının ilk sakinleri de daha sonra benliklerini kaybeden Orta Asya asıllı Türklerdir. Aydın kalesini ilk olarak Argoslar kurdular.

Anadolu'da ilk siyasi birliği kuran Hitit İmparatorluğu Aydın'ı ele geçirdi. Burası, Hititler zamanında (M.Ö. 2500 senelerinde) çok gelişti. Daha sonra sırasıyla Frikya Krallığı, Lidya Krallığı, Persler, Makedonya Kralı Büyük İskender tarafından ele geçirildi (M.Ö.333). Şehir, İskender'in ölümünden sonra Şelevkoslar (Asya İmparatorluğu) Bergama Krallığı ve M.Ö. 130 senesinde Roma İmparatorluğunun eline geçti. M.S. 395'te Roma İmparatorluğu bölününce, Aydın, Doğu Roma İmparatorluğunun payına düştü.

Daha sonra Kutalmışoğlu Birinci Süleyman Şah, Aydın'ı fethetti. Fakat bir müddet sonra Haçlı seferlerinden faydalanan Bizanslılar, şehri tekrar geri aldı. Selçuklu uç beylerinden Menteş Bey,

1280'de Aydın'ı tekrar fethederek, Sasa Beye verdi. Aydınoğlu Mehmed Bey 1310'da Aydın'ı Sasa Beyden geri aldı.

İzmir ve Aydın, Aydınoğulları (Aydın Türkmen)Beyliğinde bulunuyordu. Başşehirleri Ödemiş yakınındaki "Birgi" idi. 1335'e kadar İlhanlılara tabi olarak varlıklarını sürdürdüler. İlhanlıların zayıflamasından istifade ederek bağımsızlıklarını kazandılar. Birinci Murad Han zamanında Osmanlı hakimiyetine girdiler. 1390 senesinde Sultan Yıldırım Bayezid Han zamanında Osmanlı Devletine katıldılar. 1402 Ankara Savaşından sonra Aydınoğlu Cüneyd yeniden bağımsızlık peşinde koştu. Fakat 1426'da öldürülünce bu teşebbüs de sona erdi. Aydın'da, Selçuklu devri (1186-1300), Aydınoğulları (1300-1426) ve Osmanlı devri (1426-1922) tarihleri arasındadır.

Aydın, Osmanlı devrinde, merkezi Kütahya'da bulunan Anadolu beylerbeyliğinin (eyaletinin) 14 sancağından (vilayetinden) biriydi. 1811'de eyalet merkezi, 1830'da tekrar sancak oldu. Birinci Dünya Harbini müteakip 27 Mayıs 1919'da Yunan ordusu Aydın'ı işgal etti. Mert ve kahraman yöre halkı 57. fırkaya katılarak Yunan kuvvetlerini 30 Haziran 1919'da Aydın'dan çıkardılar. Takviye alan Yunan kuvvetleri yeniden saldırarak 4 Temmuz 1919'da şehri tekrar işgal etti. 7 Eylül 1922'de işgalden kurtuldu. Yunanlılar kaçarken Aydın'ı tamamen yakıp yıktılar.

Fiziki Yapı

İl topraklarının % 64'e yakını dağlarla, % 15'i platolarla, % 21'i ovalarla, dağ ve platoların çoğu ormanlarla kaplıdır.

Dağları: Büyük Menderes Nehrinin meydana getirdiği geniş ve bereketli vadinin kuzeyinde bulunan Aydın Dağları, İzmir'in Küçük Menderes Ovası ile Aydın Ovasını ayırır. Başlıca dağları; Oyuk Dağı (1479 m), Samsun Dağı (1237 m), Madran Dağı (1618 m), Gökbel Dağı (1412 m), Beşparmak Dağı (1350 m), Cevizli Dağı (1819 m), Bey Dağı (1674 m)'dır.

Ovaları: Aydın Ovası 24 bin km^2 olup çok bereketlidir. Büyük Menderes Nehrinin binlerce senedir taşıdığı alüvyonlu topraklar, ovanın verimini artırmaktadır. Denizden yüksekliği 40 metredir. "Koçarlı", "Çerkeş", "İncirli" ve "Söke" ovaları, Aydın Ovasının birer parçalarıdır. "Çine Ovası" ise Büyük Menderes Nehrine dökülen çay ve derelerin meydana getirdiği vadilerdir.

Akarsular: İlin en büyük ve önemli akarsuyu Büyük Menderes Nehridir. 307 kilometrelik bu nehrin, 170 kilometresi Aydın'dan geçerek denize dökülür. İlin diğer irili ufaklı 50 kadar çay, dere ve dereciklerinin hepsi Büyük Menderes'i besler. Tarımda, sulama işlerinde bu nehirden büyük ölçüde istifade edilir. Büyük Menderes dışındaki başlıca akarsuları, Çine Çayı, Karasu, Akçay ve Dandalas Çayıdır.

Göller: Aydın'ın tek tabii gölü Bafa Gölüdür. Aydın ile Muğla arasında 60 kilometrekarelik bir göldür. Eski çağlarda Ege Denizinin bir körfezi olan Bafa Gölü, Büyük Menderes Nehrinin taşıdığı toprakla denizden tamamen irtibatı kesilmiş ve zamanla tatlı su gölü olmuştur. Göl; sazan, levrek, kefal ve yılan balığı bakımından zengindir.

"Kemer Barajı gölü", Akçay üzerindedir. 750 milyon m^3 su birikir. Buradaki hidroelektrik santralında senede 150 milyon kilovat saat elektrik enerjisi üretilir.

İklim ve Bitki Örtüsü

Akdeniz iklimi hüküm sürer. Yazları sıcak ve kurak, kışları yağışlı ve ılık geçer. Senelik sıcaklık ortalaması 17-18°C'dir. Kuzey rüzgarları sebebiyle Akdeniz bölgesine göre daha serindir. Senelik yağış miktarı 580-1000 mm arasındadır.

Yüzölçümünün % 40'a yakını orman ve makilerle kaplıdır. Ormanlarda her çeşit ağaç bulunur. Meşe, çınar, kızılçam, karaçam, fıstıkçamı, ıhlamur, kuruyemiş, delice, dişbudak, defne ve kestane oldukça fazladır. Ovalarında ise her çeşit meyva, sebze ve tarım ürünleri yetişir. 806 bin 715 hektar mer'a ve çayır, 250 bin hektar orman, 6722 hektar göl ve bataklık ile, 109 bin 600 hektar tarıma müsait olmayan toprak mevcuttur.

Ekonomi

Ekonomisi tarım, tarıma dayalı sanayie ve turizme dayanır. Nüfusun % 71'i tarımla uğraşır. Ulaşım kolaylığı, iklim ve tabii güzelliklerin ve tarihi eserlerin çok olması sebebiyle turizm oldukça gelişmiştir.

Tarım: Ovaları çok bereketlidir. Modern tarım araçları, gübreleme ve sulama ile verim daha da artmıştır. Türkiye'de incir üretiminde birinci, pamuk ve zeytin üretiminde ikincidir. Başlıca tarım ürünleri saf pamuk, çiğil pamuk, buğday, arpa, patates, ayçiçeği, mısır, tütün ve susamdır.

Aydın'da meyvecilik ve sebzecilik çok önemlidir. Tarıma elverişli arazinin yarısı meyve ve sebzecilik için ayrılmıştır. 2,5 milyon incir, 15 milyon zeytin, 1 milyona yakın turunçgil ağacı ile meyvecilik oldukça

ileridir. Senede 110 bin ton incir, 110 bin ton zeytin ve 45 bin ton üzüm elde edilir. Ayrıca badem, ceviz, armut, kavun, karpuz, kestane, vişne, kiraz, kayısı, erik, elma, antep fıstığı ve her çeşit meyve yetişir.

Sebzecilik, seracılık ve turfanda sebzecilik çok gelişmiştir. Seralar, jeotermal enerji ile ısıtılmaktadır. Senede ortalama 25 bin ton pırasa, 25 bin ton lahana, 60 bin ton patlıcan, 120 bin ton domates, 60 bin ton biber ve 40 bin ton soğan yetiştirilir.

Dünyanın en lezzetli inciri Aydın'da yetişir. Sarılop, göklop ve karazaplak, sultan lop, ak lop, ballı lop, aydın lopu ve şekerli lop cinsleri vardır. Endüstri bitkilerine ayrılan alanlar, hububat ziraatine ayrılan alanlardan daha fazla yer tutar. Bu özellik Türkiye'nin başka hiçbir ilinde görülmez.

Hayvancılık: Bitki örtüsü ve iklimi bakımından hayvancılık gelişmiştir. Fakat mer'alar gittikçe azalmaktadır. Koyun, kıl keçisi ve sığır beslenir. Arıcılık gelişmekte olup, arı kovan sayısı 70 bine yükselmiştir. Tavukçuluk da bazı bölgelerde önem arz etmektedir.

Ormancılık: Tomruk, sanayide kullanılan direk ve 40 bin ster (1 ster, 1 m3 kesilmiş odun yığını) yakılacak odun elde edilir. Ormanlar dağınıktır. Her sene altı milyona yakın çam ve diğer ağaç fidanı dikilmektedir.

Madenler: Maden bakımından zengin değildir. Sadece az miktarda linyit ve zımpara taşı çıkar. Bundan değirmen taşı imal edilir. Civa, antimon, baryum, demir, kuvars, amyant, mağnezyum ve talk madenleri bulunmuş fakat işletilmemektedir.

Enerji: Sıcak yeraltı suları seracılıkta kullanılır. Kemer hidroelektrik santralı vasıtasıyla senede 150 milyon kilovat saat, muhtelif küçük enerji santrallarında beş milyon kilovat saat elektrik enerjisi istihsal edilmekte olup, enterkonnekte sisteme bağlıdır.

Sanayi: Aydın'da tarıma dayalı sanayi daha gelişmiştir.Yağ ve sabun, konserve ve dokuma fabrikaları vardır. Başlıcaları Söke İplik Fabrikası,Nazilli İplik Fabrikası, Nazilli Basma Fabrikası ve Aydın Tekstil İplik Dokuma İşletmesidir. Bunların dışında Koçarlı Alüminyum Profil ve Boru Fabrikası, oto yedek parçaları ve dondurma makinası imal eden fabrikalar, tarım aletleri, çimento, tuğla, kiremit ve mobilya imal eden işletmeler mevcuttur.

Ulaşım: Ege sahilini takip eden E-24 karayolu Aydın'dan geçer. Aydın komşu il merkezlerine asfalt yollarla bağlıdır. Aydın'ı ilçe ve köylere bağlayan yollar oldukça kalitelidir. Denizli, Aydın, İzmir demiryolu vardır. Aydın'a ait Kuşadası limanına büyük yolcu gemileri yanaşabilir. Ayrıca bu limanda yüzlerce yat barınır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Aydın ilinin toplam nüfusu 1990 sayımına göre, 824.816 olup, bunun 384.711'i ilçe merkezlerinde, 440.105'i köylerde oturmaktadır. Yüzölçümü 7870 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 105'tir.

Örf ve adetler, folklor: Efe ve zeybeklere ait oyun, türkü ve bunlara ait yiğitlik hikayeleri, Aydın'a ait folklorün temeli olmuştur. Efe ve zeybeklerin, mahalli halkın kendine mahsus bir giyim ve kuşamı vardır.

Halk şairlerinden meşhurları:Köşkdereli Fethi, Aşık Ömeri, Kuloğlu ve Visali'dir. Aydın, zengin folkloru, gelenek ve görenekleri ile Ege'nin seçkin bir ilidir. Bunlar Oğuz Türklerine kadar dayanır. Güreş bilhassa köylerde yaygındır.

Yetişen meşhurlar: Aşık Ömer 18. asırda yaşamış halk şairidir. Demirci Mehmed Efe, İstiklal Savaşı kahramanlarındandır. Adnan Menderes 1950-1960 arasında başbakanlık yapmıştır. On dördüncü asırda yaşamış olan tıp bilgini Hacı Paşa, 15. asırda yaşamış Molla Yegan ile Muslihiddin Mustafa Çelebi, 17. asırda yaşayan İshak Hoca Ahmed Efendi, 19. asırda yaşayan Kuyucaklızade Atıf Mehmed Efendi, Aydın'ın yetiştirdiği büyük alimlerdendir.

Eğitim: Aydın'da okuma-yazma oranı yüksektir. Bu oran % 80'in üzerindedir. Lise sayısı 24, Teknik ve Meslek Lise sayısı 28'dir.

İlçeleri

Aydın ili, Merkez (Aydın), Bozdoğan, Buharkent, Çine, Germencik, İncirliova, Karacasu, Karpuzlu, Koçarlı, Köşk, Kuşadası, Kuyucak, Nazilli, Söke, Sultanhisar, Yenihisar, Yenipazar ilçelerinden meydana gelmiştir.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 165.712 olup, 107.011'i ilçe merkezinde, 58.701'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 34, Dalaman bucağına bağlı 9, Umurlu bucağına bağlı 15 köyü vardır.

İlçe topraklarının kuzeyi, yüksekliği 600-l000 m civarında olan dağlarla kaplıdır. Güneyinde ise, doğu-batı istikametine akan Büyük Menderes Irmağının havzası yer alır. İlçeye bağlı yerleşme merkezlerinin büyük çoğunluğu bu havzada kurulmuştur.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, darı, baklagiller, pamuk ve tütündür. Meyvecilik ve sebzecilik ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. İncir, zeytin ve üzüm, yetiştirilen başlıca meyvalardır. İlçede tarıma bağlı sanayi gelişmiştir.

İlçe merkezi Büyük Menderes Ovası ile Aydın Dağları arasında Tabakhane deresinin getirdiği alüvyonlar üzerinde kurulmuştur. Şehrin merkezi Ramazan Paşa Camiinin bulunduğu meydan kabul edilir. İzmir-Denizli karayolu ve demiryolu ilçe merkezinden geçer.

Bozdoğan: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 34.429 olup, 8.034'ü ilçe merkezinde 26.395'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 42 köyü vardır. Yüzölçümü 849 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 41'dir.

İlçe toprakları Büyük Menderes Vadisine bağlanan Akçay Ovası ile bunu doğu ve batıdan çeviren dağlardan meydana gelir. Karıncalı ve Madran dağları arasında akan Akçay, ilçenin en önemli akarsuyudur. Akçay üzerinde kurulmuş olan Kemer Baraj Gölünün bir bölümü ilçe topraklarında yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri pamuk, susam, kendir, tütün, tahıllar, baklagillerdir. Meyvecilik ve sebzecilik gelişmiştir. Üzüm, incir, zeytin ve elma en çok yetiştirilen meyvalardır. İlçede tuğla ve tarım aletleri üreten küçük işletmeler vardır. El dokumacılığı gelişmiştir.

İlçe merkezi Madran Dağı eteklerindeki iki tepe üzerinde kurulmuştur. İlçe; içinden güneybatı, kuzeydoğu istikametinde geçen küçük bir dere vadisi boyunca gelişmektedir. Bozdoğan belediyesi, 1886'da kurulmuştur. İl merkezine 76 km mesafededir.

Buharkent: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 11.119 olup, 5795'i ilçe merkezinde, 5404'ü köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 8 köyü vardır. Kuyucak ilçesine bağlı bir bucak merkeziyken, 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kanunla ilçe merkezi haline getirildi.

İlçe toprakları Menderes Vadisinde yer alır. Genelde düz olan toprakların kuzeyinde bulunan Karlıkdede Tepesi (1724 m) en yüksek noktasıdır. İlçe topraklarını, doğu-batı istikametinde akan Büyük Menderes sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri pamuk, incir, üzüm, çiğit, buğday ve zeytindir. İlçede tarım ürünlerini işleyen atölyeler vardır. İlçe merkezinin doğusunda yer alan Kızıldere köyü yakınında bulunan jeotermal alanda, Türkiye'nin ilk jeotermal santralı kurulmuştur. 1984'ten beri elektrik enerjisi ve kuru buz üretilmektedir.

İlçe merkezi Aydın-Denizli karayolu üzerinde kurulmuştur. Aydın-Denizli demiryolu ise, ilçenin doğusundan geçer. İlçe olmadan önce ismi Çukurdağ bucağı ve bucak merkezi Burhaniye iken, ilçe olurken jeotermal yataklarından dolayı Buharkent olarak değiştirilmiştir. İlçe belediyesi 1954'te kurulmuştur.

Çine: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 54.188 olup, 15.201'i ilçe merkezinde, 38.987'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 55, Akçaova bucağına bağlı 10 köyü vardır.

İlçe toprakları, Çine suyu ile kollarının suladığı ova ile güneydoğu ve batıda 200-300 m yükseklikte yaylalarla kaplıdır. Menteşe Dağlarının doğu ve batı kolları ilçe topraklarını engebelendirir. Dağlardan kaynaklanan birçok dere, Çine Çayına karışır. En yüksek noktası Madranbaba Dağı (1792 m)dır. Madranbaba Dağı ormanlarla kaplıdır. İlçe topraklarında zımpara ve kristal kuvars yatakları olduğu tesbit edilmiştir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri; pamuk, tütün, zeytin ve buğdaydır. Hayvancılık bazı köylerde önemli ekonomik kaynak teşkil eder. Yerfıstığı üretimi giderek yaygınlaşmaktadır. Zeytinyağı ve sabun atölyeleri ile çırçır, dokuma ve tarım araçları fabrikaları başlıca sanayi kuruluşlarıdır. Dağlık bölgelerde işletilen kireç ocakları vardır.

İlçe merkezi Madran Dağının güneybatı eteklerinde kurulmuştur. Aydın-Muğla yolu üzerindedir. Çevresinde bağlık ve bahçelik alanlar yer alır. İl merkezine 45 km mesafededir. Çine belediyesi, 1888'de kurulmuştur.

Germencik: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 45.907 olup, 12.285'i ilçe merkezinde, 33.622'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 17, Ortaklar bucağına bağlı 12 köyü vardır. Yüzölçümü 404 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 116'dır.

İlçe toprakları Büyük Menderes Havzasında yer alır. Kuzeyden Aydın Dağları, batıdan Durmuş Dağı ile

çevrilidir. Aydın dağlarından doğan irili ufaklı birçok akarsu, Büyük Menderes Nehrine katılır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, pamuk, zeytin, incir, susam ve meyan köküdür. Tahin, helva, zeytin ve susam yağı fabrikaları, incir işletmeleri, pamuk çırçır fabrikaları tuğla ve kiremit ocakları, un fabrikaları ve buz fabrikası başlıca sanayi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi İzmir-Aydın karayolu üzerinde kurulmuştur. İl merkezine 21 km mesafededir. İzmir-Aydın demiryolu ilçenin kuzeyinden geçer. Germencik belediyesi 1914'te kurulmuştur.

İncirliova: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 35.242 olup, 15.870'i ilçe merkezinde 19.372'si köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 19 köyü vardır.

İlçe toprakları genelde düz olup, İncirli ovasında yer alır. Kuzey kesiminde kalan dağlık bölge çok yüksek değildir. İlçe topraklarından doğan küçük akarsular Büyük Menderes Irmağına karışır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, buğday, arpa, üzüm, pamuk, tütün, incir ve zeytindir. İlçede tarıma bağlı sanayi kuruluşları vardır.

İlçe merkezi, İzmir-Aydın karayolu üzerinde kurulmuştur. İzmir-Aydın demiryolu ilçe merkezinden geçer. Merkez ilçeye bağlı bucak iken, 1987'de ilçe merkezi oldu. İl merkezine 9 km mesafededir.

Karacasu: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 22.801 olup, 5282'si ilçe merkezinde, 17.519'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 27, Yenice bucağına bağlı 3 köyü vardır. Yüzölçümü 781 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 29'dur.

Ortasında Dandalaz Çayı akan ilçe toprakları, kuzeyden Menderes Ovasına açılır. Diğer üç tarafı dağlıktır. En yüksek noktaları Akdaş Tepesi (1891 m) ve Karlı Tepedir. Akçay üzerinde kurulan Kemer Baraj Gölünün bir kısmı ilçe sınırları içinde kalır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve üzümdür. Ayrıca az miktarda mısır, pamuk, incir ve zeytin yetiştirilir. Üretim düşük olduğundan, ilçede el sanatları gelişmiştir. Dokumacılık ve deri işlemeciliği en yaygın el sanatlarıdır. Dağlık kesimlerde hayvancılık ve ormancılık yapılır. Kiremit ve testi üreten, zeytin ve incir işleyen işyerleri, un değirmenleri ve hızar atölyeleri başlıca sanayi kuruluşlarıdır. İlçe topraklarında kükürt ve zımpara taşı yatakları mevcuttur.

İlçe merkezi Karıncalı Dağı eteklerinde Dandalaz Çayı Vadisinde kurulmuştur. İl merkezine 88 km mesafededir. Karıncalı Dağının doğu yamaçlarında bulunan yaylalar meşhurdur. Eski ismi Yenişehir olan ilçe gelişmemiş bir kasabadır. İlçe belediyesi 1903'te kurulmuştur.

Karpuzlu: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 14.248 olup, 2644'ü ilçe merkezinde 11.604'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 18 köyü vardır. Çine ilçesine bağlı bir bucak iken, 1990'da ilçe merkezi oldu.

İlçe topraklarının güneyinde Gökbel Dağı, batısında Batı Menteşe Dağları, kuzeyinde Subice Dağının etekleri, bu dağların arasında kalan düzlüklerden meydana gelir. Düzlüklerin ortasında Karpuzlu Barajı vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri pamuk, tütün, zeytin ve buğdaydır. Hayvancılık bazı köylerde önemli gelir kaynağıdır. İlçede zeytinyağı ve sabun atölyeleri, çırçır fabrikaları vardır.

İlçe merkezi Batı Menteşe Dağlarının eteklerinde Karpuzlu barajının kuzeybatı ucunda yer alır. İlçe belediyesi 1971'de kurulmuştur.

Koçarlı: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 39.103 olup, 10.108'i ilçe merkezinde, 28.995'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 37, Çakırbeyli bucağına bağlı 8 köyü vardır.Yüzölçümü 471 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 85'dir.

İlçe topraklarının büyük bir kısmı Büyük Menderes vadisi içinde kalır. Güney bölümünde Beşparmak Dağları yer alır. Büyük Menderes Irmağının getirdiği alüvyonlardan meydana gelen Koçarlı Ovası, ilçenin en önemli tarım alanıdır. İlçe topraklarını Büyük Menderes ve Çine Çayı sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Pamuk, zeytin, tütün ve baklagiller başta gelen tarım ürünleridir. Ayrıca mısır, buğday, üzüm, incir, ayçiçeği, arpa ve yerfıstığı yetiştirilir. Dağlık kesimlerde hayvancılık yapılır. Çırçır ve zeytinyağı fabrikaları başlıca sanayi kuruluşlarıdır. İlçe topraklarında uranyum yatakları mevcuttur.

İlçe merkezi ovada Koçarlı Çayı ile İlhanlı Çayı arasında kurulmuştur. Zamanla Koçarlı Çayının iki yakasına yayılmıştır. İl merkezine 22 km mesafededir. İlçe belediyesi 1946'da kurulmuştur.

Köşk: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 22.843 olup, 6022'si ilçe merkezinde, 16.821'i köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 23 köyü vardır. Merkeze bağlı bucak iken, 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı

kanunla ilçe oldu.

İlçe topraklarının kuzeyinde Aydın Dağlarının uzantıları, güneyinde ise Büyük Menderes Ovası yer alır. Dağlardan kaynaklanan sular, Büyük Menderes Nehrine dökülür.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Verimli Menderes Ovasında yetiştirilen başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, darı, pamuk ve tütündür. Meyvecilik ve sebzecilik gelişmiş olup, incir, zeytin ve üzüm, yetiştirilen başlıca meyvalardır. Zeytinyağı fabrikaları, çırçır atölyeleri ilçenin başlıca sanayi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi Büyük Menderes Ovasında Aydın-Nazilli karayolu üzerinde kurulmuştur. Aydın-Nazilli-Denizli demiryolu ilçe merkezinden geçer. İl merkezine 19 km uzaklıktadır.

Kuşadası: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 43.636 olup, 31.911'i ilçe merkezinde, 11.725'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 5, Davutlar bucağına bağlı 2 köyü vardır. Yüzölçümü 264 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 165'tir.

İlçe toprakları, Kuşadası Körfezinin doğu ve güneydoğusundaki kıyı ovası ile, gerisinde kalan alçak yaylayı kaplar. İlçenin doğusunda Gümüş Dağı, güneyinde ise Samsun Dağları yer alır.

Ekonomisi turizm ve tarıma dayalıdır. Ege sahilinde çok güzel manzaralı, tarihi eserler bakımından zengin ve tabii kumsallara sahip bir ilçedir. Kıyılar boyunca, otel, motel, tatil konut siteleri, tatil köyleri ve pansiyonlar yer alır. Dilek yarımadasında 10.985 hektarlık alan milli park olarak ayrılmıştır. Türkiye'nin en önemli turizm merkezlerinden olan ilçede modern bir yat limanı da vardır. Turizm gelişmeden önce ilçe sebze ve meyvecilik alanı idi. Tarım alanlarının turistik tesis yapılması yüzünden, tarım üretimi azaldı. Başlıca tarım ürünleri zeytin, buğday, mısır, incir, turunçgiller ve arpadır. İlçe topraklarında zımparataşı yatakları mevcuttur.

İlçe merkezi, Kuşadası körfezi kıyısında kurulmuştur. Yazın nüfusu bir kaç kat artar. İl merkezine 69 km mesafededir. Kuşadası, nefis bir denizi, harikulade manzarası ile ideal bir dinlenme yeridir. Altınkum (Didim) tabii plajı çok güzel olup, denizi berraktır. İlçe belediyesi 1879'da kurulmuştur.

Kuyucak: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 32.583 olup, 7779'u ilçe merkezinde, 24.804'ü köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 8, Horsunlu bucağına bağlı 11, Pamukören bucağına bağlı 3 köyü vardır.

İlçe topraklarının güneyi ovalık, kuzeyi ise Aydın Dağlarının uzantıları ile kaplıdır. İlçenin güneyinden Menderes Irmağı geçer. Dağlardan kaynaklanan sular, dereler halinde Büyük Menderes Irmağına karışır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri zeytin, buğday, pamuk, üzüm ve çiğittir. Pamuk, çırçır, zeytinyağı fabrikaları ilçenin başlıca sanayi kuruluşlarıdır. İlçe merkezi Menderes Ovasında, Aydın-Denizli karayolu üzerinde kurulmuştur. Aydın-Denizli demiryolu ilçe merkezinden geçer. İl merkezine 56 km mesafededir. 1953'de ilçe merkezi olan Kuyucak ilçesinin belediyesi 1903'te kurulmuştur.

Nazilli: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 121.762 olup, 80.277'si ilçe merkezinde, 41.485'i köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 57 köyü vardır. Yüzölçümü 664 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 183'tür.

İlçe topraklarının kuzeyinde Aydın Dağları, güneyinde Karıncalı Dağı, orta kesiminde ise Büyük Menderes Ovası yer alır. Dağlardan kaynaklanan sular, Büyük Menderes ve Akçay'a katılır. İlçede yer alan dağlarda meşe, ardıç, kızılçam ve karaçam ormanları bulunur.

Ekonomisi tarım ve sanayiye dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri incir, üzüm, narenciye, zeytin, pamuk, arpa, buğday ve meyan köküdür.

Sümerbank basma fabrikası, otomatik dondurma fabrikası, çırçır ve küçük dokuma atölyeleri başlıca sanayi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Büyük Menderes Ovasının orta kesiminde, ırmağın kuzeyinde kurulmuştur. İzmir-Aydın-Denizli kara ve demiryolu ilçenin ortasından geçer. Bu yolların kuzeyindeki bölümüne Yukarı Nazilli, güneyindeki bölümüne Aşağı Nazilli denilmektedir.Nüfus bakımından, il merkezinden sonra en kalabalık ilçedir. İl merkezine 45 km mesafededir. İlçe belediyesi 1867'de kurulmuştur.

Söke: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 119.750 olup, 50.866'sı ilçe merkezinde, 68.866'sı köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 16, Güllübahçe bucağına bağlı 4, Bağarası bucağına bağlı 20 köyü vardır.

İlçe topraklarının doğu ve güneydoğu bölümünde Beşparmak dağları, kuzey ve kuzeybatı bölümünde Samsun dağı, batısında ise, Söke ovası yer alır. İlçe topraklarını sulayan Büyük Menderes Irmağı, ilçenin batısından denize dökülür. Menderes Irmağının deltasının kıyısında, nehrin önü kapanmasından dolayı meydana gelen Deringöl ve Dil Gölü lagünleri vardır. Bafa Gölünün batı bölümü

ilçe sınırları içinde kalır. Dağların yüksek kesimlerinde kızılçam ormanları vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Ormancılık, balıkçılık, turizm ve sanayi kuruluşları ekonomide önemli yer tutar. Başlıca tarım ürünleri pamuk, incir, zeytin, tütün, buğday, mısır, ayçiçeği ve narenciyedir. Çimento fabrikası, yağ fabrikaları, tarım araçları, tuğla ve kiremit fabrikaları başlıca sanayi kuruluşlarıdır. Dokuma ve kereste atölyelerinin bulunduğu küçük sanayi sitesi vardır. İlçe topraklarında demir, çimento hammaddesi, mermer, linyit ve zımpara taşı yatakları vardır.

İlçe merkezi Söke Çayının iki yakasında, Samsun Dağı eteklerinde kurulmuştur. Söke Ovasından elde edilen ürünlerin pazarlandığı önemli bir ticaret merkezidir. İlçe, Ortaklar'dan ayrılan bir hat ile İzmir-Aydın demiryoluna bağlanır. İzmir'i, Bodrum ve Milas'a bağlayan karayolu ilçe yakınlarından geçer. Eşsiz tabii güzelliklere sahip ilçe kıyılarından en önemli çıkıntı Dilek yarımadasıdır. Bu yarımadada yer alan ulusal parkın, güney bölümü ilçe sınırları içinde kalır. İl merkezine 50 km mesafededir. İlçe belediyesi 1891'de kurulmuştur.

Sultanhisar: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 22.550 olup, 6170'i ilçe merkezinde, 16.380'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 7, Atça bucağına bağlı 5 köyü vardır. Yüzölçümü 267 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 84'tür.

İlçe topraklarının kuzeyinde Aydın Dağları, güneyinde ise Büyük Menderes Ovası yer alır. İlçe topraklarından kaynaklanan sular, Menderes Nehrine karışır. Başlıca akarsuları Atça ve Malgaç dereleridir. Köyler daha çok Aydın Dağları yamaçlarında toplanmıştır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri zeytin, üzüm, incir, çiğit ve pamuktur. Tarıma bağlı sanayi gelişmiştir. Çırçır atölyeleri ve zeytinyağı fabrikaları başlıca sanayi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi İzmir-Aydın karayolu üzerinde, Büyük Menderes Ovasının kıyısında kurulmuştur. İzmir-Aydın demiryolu ilçe merkezinden geçer. İl merkezine 29 km uzaklıktadır. 1958'de Nazilli'den ayrılarak ilçe merkezi olmuştur. İlçe belediyesi 1947'de kurulmuştur.

Yenihisar: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 21.233 olup, 11.378'i ilçe merkezinde 9855'i köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 4 köyü vardır. Söke'nin Akköy bucağına bağlı bir köy iken, 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kanunla ilçe merkezi oldu.

İlçe toprakları hafif engebeli olup, genelde düzdür. Güneyinde Akbük tabii limanı yer alır. Doğudan İlbir Dağının uzantıları ilçe topraklarına girer. Toprakların büyük kısmı yarımada görünümündedir. Az bir kısmı Menderes Ovasında yer alır.

Ekonomisi tarım ve turizme dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri üzüm, incir, zeytin, pamuktur. Didim olarak bilinen ve ilçenin güneyinde yer alan Altın kum plajı çevresinde turistik te'sisler yoğunlaşmıştır. İlçe merkezi Tekağaç burnunda yer alır. Belediyesi 1967'de kurulmuştur.

Yenipazar: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 17.630 olup, 8.078'i ilçe merkezinde 9552'si köylerde yaşamaktadır. Merkez ilçeye bağlı 13 köyü vardır. Yüzölçümü 180 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 98'dir.

İlçe topraklarının güney kesimlerinde Madranbaba dağının etekleri kuzeyinde ise Büyük Menderes ovası yer alır. Menderes Irmağı ilçenin kuzey sınırlarını tabii olarak çizer. Dağlık bölgenin alçak bölümleri kızılçam, yüksek kesimleri ise karaçam ormanları ile kaplıdır.

Ekomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri pamuk, zeytin, üzüm ve incirdir. Ayrıca sığır, kılkeçisi, koyun besiciliği ve arıcılık yapılır. Un, çırçır ve zeytinyağı fabrikaları ilçenin başlıca sanayi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi Madranbaba Dağının kuzey eteklerinde, Büyük Menderes Irmağının güney yakasında yer alır. Kasaba on sekizinci asırda çevre köylerin pazaryeri olarak kurulmuştur. İl merkezine 40 km mesafededir. İlçe belediyesi 1871'de kurulmuştur.

Tarihi Eserler ve Turistik Yerleri

Aydın, tarihi eserler ve turistik yerler bakımından zengindir. Türkiye'nin ve dünyanın ünlü sayfiye şehirlerinin arasında yer alır.

Üveys Paşa Camii: Mısır Beylerbeyi Üveys Paşa tarafından 1568'de yaptırılmıştır. 1899 depreminde yıkılan cami, tekrar yaptırılmıştır. Yunan işgalinde yanan cami, 1948'de Vakıflar Müdürlüğünce tamir ettirilmiştir.

Hasan Çelebi Camii (Eski-Yeni Camii): Mısır beylerbeyi Üveys Paşanın kardeşi Hasan Çelebi, 1585'te yaptırmıştır. 1899 depreminde minaresi, Yunan işgalinde ise cami harab olmuştur. Daha sonra yapılan tamirat üzerine, Eski-Yeni Camii diye anılmaya başlanmıştır. Mermerden yapılmış minber ve mihrabı çok güzeldir.

Ramazan Paşa Camii: Beylerbeyi Ramazan Paşa tarafından 1594'te yaptırılmıştır. 1899 depreminde minare, mihrab ve minberi yıkılmıştır. 1901'de Sökeli Halil Paşa ilk şeklinden değişik olarak tekrar yaptırmıştır. Yunan işgali sırasında direniş toplantısının burada yapılmış olması yüzünden Milli Mücadele tarihinde önemli yeri olan cami, işgal sırasında büyük zarar görmüştür. Daha sonra Vakıflar Müdürlüğünce tamir ettirilmiştir.

Ahmed Paşa Camii (Ağaçarası Camii): Ahmed Şemsi Paşa tarafından yaptırılmıştır. Minaresi kırmızı tuğladan olduğu için Kırmızı minareli Camii olarak da tanınır.

Cihanoğlu Camii ve Külliyesi: 1756'da Müderris Abdülaziz Efendi tarafından yaptırılmıştır. Türk barok mimarisinin önemli örneklerinden olan cami, Yunan işgali sırasında tahrip edilmiştir. 1950'den sonra Vakıflar Genel Müdürlüğünce tamir ettirilmiştir. Medrese kısmı 1954'te Vakıf Öğrenci Yurdu yapılmıştır.

Nasuh Paşa Külliyesi: Aydınlı Nasuh Paşa tarafından 1708'de yaptırılmıştır. Medrese, küçük bir mescit ile han ve hamamdan meydana gelmiştir.

Cihanzade Mustafa Bey Camii (Çarşı Camii): Koçarlı'dadır. On sekizinci asır ortalarında Mustafa Bey tarafından yaptırılmıştır. Mermer minberi barok motiflerle süslüdür.

İlyas Bey Camii ve Külliyesi: Söke'nin Balat köyü yakınındadır. 1404'te Menteşeoğullarından İlyas Bey tarafından yaptırılmıştır. Beylikler dönemi mimari özelliklerini üzerinde toplaması yüzünden önemlidir.Külliye cami, medrese ve türbeden meydana gelir. Türbe harab durumdadır. Medrese odalarından ise, sadece doğu yönündeki bir tanesi kalmıştır.

Mehmed Paşa Kervansarayı: Kuşadası'nda deniz kıyısındadır. On yedinci asır başlarında Damat Mehmed Paşa yaptırmıştır. 1966'da tamamen onarım gören kervansaray, bugün otel olarak kullanılmaktadır.

Milet Kervansarayı: On beşinci asırda Menteşe Beyi İlyas Bey tarafından Milet tiyatrosu önünde yaptırılmıştır.

Milet (Milmatos): Antik bir şehirdir. Iyonya'nın meşhur bir liman şehri idi. Büyük Menderes'in sürüklediği toprakların denize yığılmasından içerde kalmıştır. Türklere ait devirde ise Milet'e yakın Balat mühim ticaret merkezi olmuştur. Menteşeoğlu İlyas Bey'in 1403'te Balat'ta yaptırdığı cami, Türk mimarisinin en güzel örneklerinden biridir. Milet'te harabe halinde başlıca kalıntılar; kale liman abidesi, liman salonu, hamamlar (Delphinios, Faustin), stadyum, kilise, agora ve Athane mabedidir.

Priene (Güllübahçe): Söke yakınlarındadır. Lidyalılar zamanında kurulmuştur. Başlıca harabeler; kale, surlar, su kemerleri, tiyatro, mabetler (Mısır, Athena, Büyük İskender Kybele, Demetler), agora, kilise ve mukaddes evdir. Lidya, Pers ve Roma devrinin büyük bir şehri idi. En büyük hususiyeti, bugünkü modern şehircilik planlarına göre inşa edilmiş olmasıdır.

Tralles (Eski Aydın): Eski Tralles Harabeleri olarak stadyum, tiyatro, zafer anıtı ve agora bulunmaktadır. Argoslular tarafından kurulmuştur.

Magnesia: Aydın'a 37 km uzaklıktadır. Üçüncü asırdan kalma Artemis Mabedi, yedinci asırdan kalma surlar ile 15. asra ait cami vardır.

Nyssa (Sultanhisar): Roma devrine ait kütüphane, agora, tünel, mabed ve Türk devrine ait eserler vardır.Tepe üzerinde kuruludur.

Afrodisia: Karacasu'nun Gevye köyünde Afrodisia şehrinin harabeleri vardır. İçinde tapınak ve tiyatronun bulunduğu şehir, surla çevrilidir. Tapınakta iyon mimarisi hakimdir.

Didim (Didyma): Yenihisar'da Didyma şehir harabelerinde Apollon Mabedi (Güneşe tapanların)Anadolu'daki en büyük tapınağıdır. Eski çağlarda falcı ve müneccimlerin merkezi idi.

Alabanda: Çine'nin Araphisar köyünde (göl kenarında) Alabanda Harabeleri arasında tiyatro, Apollon Mabedi bulunur.

Alinda: Çine'nin Karpuzlu köyü yakınlarında Alinda Hararabelerinde tiyatro, agora, su yolu ve sur bulunmaktadır. Karyalılar tarafından kurulmuştur.

Amyzon: Çavdar köyünde Amyzon Harabeleri vardır. Roma Mabedi başlıca tarihi kalıntıdır.

Dilek Yarımadası Milli Parkı: On bir bin hektara yakın bir bölgedir. Bir kısmı Kuşadası, diğer kısmı ise Söke sınırları içindedir. Çok zengin bitki örtüsü yanında tarihi eserler de bulunmaktadır.

Madran Dağı: Aydın-Çine yolu üzerinde, ormanı ve sağlık suları ile ilgi çeken bir yerdir.

Tavşanburnu: Söke-Didim arasında orman içinde bulunan bir mesire yeridir.

Kemer Barajı, Paşa Yaylası, Karacasu, Sultanhisar, Pınarbaşı ve Tellidede diğer mesire yerleridir.

Aydın Kaplıcası: İl merkezinin doğusundadır. İkisi kapalı, biri açık üç havuz vardır. Sağlık açısından büyük bir önemi yoktur.

İmamköy Kaplıcası: Aydın'ın doğusunda İmamköyü yakınındadır. Böbrek rahatsızlıklarına faydalı ve ağrılı hastalıklarda yatıştırıcı bir özelliğe sahiptir.

Alangüllü Kaplıcası: Germencik ilçesinin 12 km kuzeyindedir. Etrafı ağaçlıktır. Kaplıcada 38 oda ve 60 kadar baraka bulunmaktadır. Romatizma ve diğer ağrılı hastalıklar ile deri hastalıklarına iyi gelmektedir.

Çamur Kaplıcası: Germencik ilçesi yakınlarında Çamköy civarındadır. Çamur banyoları ağrılı hastalıklara iyi gelir.

Gümüş Kaplıcası: Germencik ilçesinin batısındadır. İçme kürlerinin karaciğerin işlevlerini düzenleyici ve safra söktürücü etkileri vardır. Banyo ise, deri hastalıkları ve romatizmaya faydalıdır.

Kemer-Sazlık Köyü Kükürtlü Kaplıcası: Söke ilçesine 9 km uzaklıktadır. Deri hastalıklarına faydalıdır.

Ortakçı Kaplıcası: Nazilli'nin Ortakçı köyü yakınlarındadır. İçme kürleri karaciğer ve safra kesesinin çalışmasını düzenler. Ayrıca vücudun metabolizma artıklarını temizleme etkisi de vardır.

Kızıldere Kaplıcası: Aydın-Denizli sınırındadır. Kaplıcada 80-100 yataklı bir otel vardır. İçme kürleri karaciğer ve safra kesesi üzerinde olumlu etki yapar. Sindirim sisteminde salgı yapan dokuların etkinliklerini arttırır. Pankreasın çalışmasını düzenler.

Kuşadası Kaplıcası: İlçenin 4 km güneydoğusundadır. Banyo kürleri hareket sisteminin ağrı ve tutukluk yapan çeşitli hastalıkların iyileştirilmesinde faydalanılır.

Güzelçamlı İçmesi: Kuşadası'nın güneyinde, denizin yakınındadır. İçme kürü sürgün ilacı etkisi vardır. Mide-barsak sistemine bağlı salgı bezlerinin, salgısını artırır.

AYDIN REİS;

On altıncı yüzyıl Türk denizcilerinden. Aslen Karamanlı olup Kemal Reisin yetiştirmelerindendir. Osmanlı donanmasında gemi kaptanlığı vazifesindeyken Sultan İkinci Bayezid'in emriyle Memlüklü Sultanlığı hizmetine girdi. Ustası Kemal Reisin vefatı (1511) üzerine Kuzey-Batı Afrika'ya geçerek Oruç Reisin gazalarına iştirak etti. Cezayir'in fethine katıldı. Oruç Reisin şehadetinden sonra Barbaros Hayreddin Paşanın maiyetinden ayrılmadı. Barbaros, on beş gemilik bir filoyu Aydın Reisin emrine verip İspanyol zulmü altında inleyen Müslümanları kurtarmaya gönderdi. İspanyollar tarafından "Şeytan Döven" adı verilen Aydın Reis, Endülüs'e giderken rastladığı beş İspanyol gemisini ele geçirdi. Güney İspanya kıyılarına vardı. Oliva Limanında Müslümanları gemilere bindirip yola çıktı. Balear Takım Adalarından Formentera'da muhacirleri karaya çıkarıp kendisini takip eden İspanyol donanması komutanı Portundo'nun filosuna hücum etti. Yedi İspanyol gemisini ele geçirdi. İspanyol komutan ve kaptanları çarpışmada öldü. İspanyol amiral bayrağını da ele geçiren Aydın Reis, muhacirleri alarak Cezayir'e döndü. Barbaros tarafından Cezayir donanması kaptanlığı ile taltif edildi. On parçalık bir filoyla Barbaros'un mektubunu ve hediyeleri takdim etmek üzere İstanbul'a gönderildi. Arkadaşları ile birlikte Kanuni Sultan Süleyman Hanın huzuruna kabul edilip iltifatlarına mazhar oldu.

Daha sonra Barbaros'un Kaptan-ı deryalık vazifesiyle İstanbul'a gitmesi üzerine Aydın Reis seferler tertip edip İspanyol zulmünden Müslümanları kurtarmaya devam etti. 1534 yılında Barbaros Hayreddin Paşa ile birlikte Tunus seferine iştirak etti. 1535 yılında Beledül-Unnab'da (Bone) vefat etti.

AYDINLAR OCAĞI;

Milliyetçi, muhafazakar, tahsilli ve seçkin bir kesime hitab eden bir dernek.

Milli ve manevi değerlere sahip çıkan, milletin bütünlüğü, vatanın bölünmezliği, devletin güçlülüğü prensiplerini savunan, bu prensiplere bağlı kalmak için çeşitli sosyal ve kültürel faaliyetler düzenleyen Aydınlar Ocağı 14 Mayıs 1970'te İstanbul'da kuruldu.

Daha önce 1969'da İstanbul'da Kültür Ocağı, Milliyetçiler Derneği, Muallimler Birliği ve Aydınlar Kulübü mensuplarının katılmasıyla büyük bir Milliyetçiler İlmi Semineri toplandı. Bu seminerde Müslüman-Türk milletinin karşı karşıya bulunduğu tehlikeler ve bu tehlikelere karşı alınabilecek sosyal ve kültürel tedbirler görüşüldü. Yapılacak çalışmaların daha düzenli ve faydalı olması için de tek bir derneğin kurulması kararlaştırıldı. Alınan bu karar doğrultusunda kurulan Aydınlar Ocağı, çalışmalarına başladı.

İlk genel başkanlığına tarihçi Prof. İbrahim Kafesoğlu seçildi.

Müslüman-Türk milletinin milli, manevi, tarihi ve kültürel değerlerinin batılılaşma adı altında erozyona uğramasına mani olmak gayesiyle kurulan Aydınlar Ocağı, her şeyi madde ile izah etmeye çalışan, insanları maddeye köle haline getirmeyi gaye edinen batıcı materyalist zihniyete şiddetle karşı çıktı. Türk-İslam sentezini savunarak devletin yanında yer aldı.

Devleti yıkmak, milleti bölerek kardeşi kardeşe düşman etmek isteyen devlet ve millet düşmanlarına karşı mücadele etti. Müslüman-Türk milletinin tarihine, kültürüne, dini ve milli değerlerine sahip çıktığı taktirde tarih sahnesindeki şerefli yerini tekrar alabileceği tezini işledi. İçeriden ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere dikkat çekti.

Kuruluş prensiplerini benimseyen, milletini seven, devletine bağlı, pekçok seçkin kimse Dernek'te yer aldı. Üniversite öğretim üyeleri, yazarlar, iş adamları vb. kimselerin katıldığı Aydınlar Ocağı üye sayısını arttırmaktan ziyade, etkili kişileri bünyesinde topladı. Birçok konuda konferans, toplantı, seminerler düzenleyerek yayın faaliyetlerinde bulundu. Milliyetçi-muhafazakar kesimin bir araya toplanmasında ve kamuoyu meydana getirilmesinde büyük katkıları oldu. İstanbul'dan başka merkezlerde de şubeleri açıldı.

AYDINLATMA;

Alm. *Beleuchtung (f),* **Fr.** *Eclairage,* **İng.** *Lighting.* Işıklı hale getirme. Aydınlatmayı tabii, sun'i, iç ve dış diye gruplara ayırmak mümkündür.

Tabii aydınlatma: Dünyamızın, gündüzleri güneş, geceleri ise ay ve yıldızlar tarafından aydınlatıldığı herkes tarafından bilinmektedir. Güneş, ay ve yıldızlar sayesinde olan tabii aydınlatma Allahü tealanın insanlara bahşettiği bir lütuftur. Yapılan binaların aydınlatılmasında bundan azami derecede istifade etmeye çalışılmaktadır.

Tabii aydınlatma mimarlık tarihinde temel problem olmuştur. Aydınlatma hacminin büyümesinin ve pencere sayısının artmasının yanında, gölgeli bölgelerin meydana gelmesini önlemek için bunların bina duvarlarındaki yeri uygun tarzda tesbit edilir. Binaların yüksekliği, yolların genişliğine göre ve alt katların da yeterli bir tabii aydınlatmaya kavuşmasını temin edecek şekilde sınırlandırılır. Duvarların tamamı veya büyük bir kısmı camdan yapılarak bu mesele çözülmüş gözükmektedir. Böyle hallerde aydınlığı temin eden ışınları geçirerek, kızıl ötesi ve mor ötesi ışınları geçirmeyen özel camlar kullanmak daha idealdir. Bilhassa sıcak memleketlerde dik gelen güneş ışınlarına karşı korunmak için balkonların yapılmasında bazı değişikliklere başvurulmakta, korkuluk duvarı pencerelerin üst seviyesine kadar yükseltilmekte, böylelikle faydalı bir gölge mahalli elde edilmektedir.

Sun'i aydınlatma: Güneş ışınlarının yerini tutacak bir ışık kaynağı bulma problemi, asrımızın en mühim meselelerinden biridir. Tabii aydınlatmanın kifayet etmediği binalarda, geceleri cadde, bina ve umumi yerlerin aydınlatılmasında, elektrik enerjisinden lambalar vasıtası ile istifade ederiz. Lambalardan hasıl olan ışık aydınlatma vazifesini görür. Lambaların, kullanıldıkları yerlere göre çeşitli türleri vardır.

Günümüzde aydınlatmanın pekçok kısmı flamanlı, floresans ve civalı lamba ile gerçekleştirilmektedir. Özel olarak hazırlanan karbon arklı lambalar, filim çekimi, aydınlatılmasında ve bazı fotografik kalıp teşkilinde, xenon arklı lambalar askeri arama ışık kaynağı olarak ve zirkonium arklı lambalar ise optikte ve küçük ışık kaynağının arzu edildiği yerlerde kullanılır. Aydınlatmada kullanılan bazı terimler anlaşmazlığa sebeb olabilir. Mesela "lamba" bunlardan biridir. Aydınlatma endüstrisinde "flamanlı lamba" ve "floresan lamba"dan söz edilirken halk arasında "lamba" ve "floresans" kullanılmaktadır.

Işık kontrolü: Aydınlatma iki gaye için kontrol edilir.

1. Belirli bir noktadaki aydınlatmayı arttırmak için.

2. İstenmeyen yansıtmaları azaltmak için.

Mum ve gaz lambaları duvara iliştirildiğinde, ışığın bir kısmı kayba uğrar. Işık kaynaklarının arkasına yansıtıcı ayna konarak kayıp önlenir ve ışık, aydınlatması gereken yere yöneltilir. Kontrolün ilk olarak kullanıldığı dikkat çekici örneği, deniz fenerlerinde ayna ve merceklerin kullanılmasıdır. Işığın pekçoğu çok küçük bir dar açı ile yöneltilebildiğinden tek bir yağ alevinin ışığı, kilometrelerce uzağa ulaştırılabilmekteydi. Benzer bir misal ise, film projektörlerindeki lamba ve optik sistemleridir. İstenmeyen parlama cismin, mat cam veya plastikle kaplanmasıyla, ışığı başka bir yöne tekrar yöneltecek yansıtıcılar kullanarak veya gözü kaynaktan koruyan düzenle önlenebilir. Bir floresan lambada yansıtıcıları kullanarak aşağı doğru aydınlatma kontrol edilebilir. Masa lambasının abajuru ışığın göze gelmesini önlerken, ışığı masaya ve tavana aksettirerek aydınlatmayı sağlar.

Işık kaynağının şekli: Işık kaynakları üç ana şekildedir. Nokta, doğrusal ve yüzeysel. Flamanlı ve civalı lamba pratik uygulamalardaki nokta kaynaklara misaldir. Floresan lamba ise doğrusal bir ışık kaynağıdır. Bir panel lamba ise yüzeysel bir ışık kaynağıdır. Parlaklığı çalışma alanlarının aydınlatılmasına yetecek kadar değildir. Bu panellerin arkasında normal ve floresan ampuller bulunur.

Lamba ışığının rengi: İnsan gözü görülebilir ışık denilen nisbeten dar bir dalga boyu şeridini görebilir. Bu ise yaklaşık olarak 4000-7000 angstrom arasındadır. (Bir angstrom cm'nin yüz milyonda biridir.) Bu görülür ışık bandı içerisinde farklı dalga boyları, gözde ve beyinde farklı tepkiler doğurur. Bu tepkiler bizim "renk" dediğimiz şeylerdir. İnsan gözünün gündüz en iyi gördüğü dalga boyu 5550 Angstrom olup renk olarak yeşil-sarı arası renklere karşı gelir. Güneş ışığı insan gözünün görebildiği bütün dalga boylarını ihtiva eder. Sıcak ve soğuk dalga boyları arasındaki denge, havanın bulutluluk derecesine ve günün muhtelif saatlerine bağlıdır. Renk hafızası, renk uyumluluğu, bakan kimseye alıştığı bir eşyayı farklı aydınlatma şartlarında da tanımaya yardım eder. Diğer taraftan bir sanatkar, renkleri bulutlu ve güneşli günlerde farklı farklı görür.

İnsanoğlu alevli ışık kaynaklarının sarı olmasını tabii kabul etmiştir. Hava ve gaz karışımını kullanarak çalışan Welsbach hava gazı lambası, mum ve yağ lambalarına göre daha beyaz ışık verirler. Flamanlı lamba ise buna nazaran daha beyaz ışık verirse de, güneş ışığına nazaran daha sarıdır. Diğer taraftan ilk floresan lambalar mavimsi yeşil renkteydi. Floresan lambaların diğer değişikliği ise ışığındaki renklerin fosfor kaplama kullanılarak kontrol edilebilmesidir. Bu kaplama civa arkındaki mor ötesi ışınları, görebilir ışın haline getirir. Bir çok renk tercihi olmasına rağmen, soğuk beyaz renk en fazla büro, fabrika ve okullarda gün ışığı ile kolayca karıştığı için kullanılır. Sıcak beyaz floresan lambalar, flaman lambalara benzer ışığa sahip olması yönünden geliştirilmiştir. Evlerde ve ticari binalarda eve benzer atmosfer hasıl ettiği için kullanılır. Normal bir fosfor kaplamadan çıkan ışık, kırmızı ışına sahip değildir. Ancak verimden fedakarlık ederek dengelemek mümkündür.

Lüks sıcak ve soğuk beyaz lambalar standart tiplerine nazaran daha fazla kırmızı ışık yayarlarsa da, toplam ışık çıkışı üçte bir daha azdır. Floresan lamba kullanan bir kimse, ya sıcak beyaz veya lüks sıcak beyaz lamba kullanmalıdır.

Aydınlatmada ışık şiddeti birimi "mum", ışık akısı birimi "lümen", aydınlatma birimi ise "lüks"tür.

Mum: Platinin ergime sıcaklığı olan 1760°C'de bulunan siyah bir cismin 1cm2lik yüzeyinin kendisine dik doğrultuda verdiği ışık şiddetinin 1/60'idir.

Lümen: Bir mum şiddetindeki bir kaynağın bir metre uzaktaki bir metre karelik bir yüzeye dik olarak gönderdiği ışık miktarıdır.

Lüks: Bir metre karelik bir yüzeye düşen ışık akısı miktarı bir lümen ise, bu yüzeyde meydana gelen aydınlanmadır.

Işık şiddeti I olan bir kaynağın yayacağı toplam ışık akısı miktarı f ise:

f = 4.p.I'dır.

Bir yüzeydeki aydınlatma şiddetini E ile, yüzey alanını A ile gösterirsek:

E = f/A'dır.

Bir şehir yolundaki ışıklandırmanın ortalama değeri 10-20 lüks arasında değişirken, güneşli bir günde güneşin temin ettiği aydınlatmanın değeri 50.000-70.000 lüks arasında bulunmaktadır.

Aydınlatma, aydınlatmanın yapıldığı yer ve gayesi bakımından pekçok çeşide ayrılır. Bunların bazıları şunlardır:

Fabrika ve işyerlerinin aydınlatılması : Uygun çalışma ortamının temini için havanın berrak olmadığı zamanlarda fabrika ve işyerlerinde gündüz de sun'i aydınlatma devam eder. Sun'i aydınlatma tesisleri, ışığın mümkün olduğu kadar düzgün bir dağılışını sağlamak gayesiyle yapılmış olup, özel durumların dışında mahalli aydınlatmada kullanılmaz. Gölgelerin yok edilmesine ve lambaların gözü kamaştırmayacak şekilde yerleştirilmesine ayrı bir önem verilir. Yüksekliği sınırlı olan işyerlerinde tek veya bir kaç sıra halinde dizilen projektörlere yerleştirilmiş lambalar kullanılır. Yüksekliği 8 metreyi aşan işyerlerinde ise yuvarlak floresan lambalar tercih edilir. Böylece ekonomik bir aydınlatma sağlanmış olur.

Büro ve okul aydınlatması: Büro ve okullarda ışık, muhakkak tek biçim ve bunun yanında mümkün olduğu kadar güneş ışığına benzer biçimde yayılmış olmalıdır. Yazı ve çizim masalarının üzerinde aydınlatmayı temin eden tek lamba kullanılması mahzurludur. Bu, gözlerin çok çabuk yorulmasına sebeb olur. Gözü en fazla yoran ışıklar tek noktadan gelen ışıklardır. Lambaların parlaklığını gidermek ve dağınık bir ışık akısı elde etmek için özel surette hazırlanmış, ekranları pleksiglas levhaları ile

yapılan floresan tüplü plafonyeler kullanılır.

Evlerin aydınlatılması: Mutfak, banyo ve böyle yerlerde tavanda basit ve kullanışlı tüp şeklinde floresan lambaları ile elde edilen büyük şiddette bir ışıklandırma gerekebilir. Işıklandırmada kayıp olmaması için veya daha az olması için tavanı ve duvarları ışığı en az şekilde emen beyaz veya çok açık renklere boyamalıdır. Odalardaki ışıklandırmada dolaylı aydınlatma elverişlidir. Böylece tavan ve duvarlardan yansıyarak yayılan ışıklandırma göze en az zarar veren aydınlatma sistemidir.

Umumi yerlerin aydınlatılması: Postahane, lokanta, otel salonları ve benzeri yerlerde, evlerdekine benzeyen, fakat bu yerlerin mühim vasıflarını ortaya koyan özel bir aydınlatma sistemi gerekebilir. Neon lambalarıyla, çok renkli ışıklı tabelalar gerçekleştirilir. Bunlarla, özel etkiler meydana getirecek şekilde düzenlenebilen ışıklar elde edilir. Mahallelerde daha geniş bir görüş alanı sağlamak için düzlem ayna kullanılarak aydınlatma yapılır. Yoğunluğu sınırlı olan direkt bir aydınlatmanın yarı gölgesi içinde ışık lekeleri halinde hasıl olan ayaklı küçük masa lambaları, umumi yerlerin aydınlatılmasında kullanılan belli başlı araçlar arasında sayılabilir.

Bina ve abidelerin aydınlatılması: Bu aydınlatmanın gayesi, geceleyin de görünümü sağlamaktır. Genellikle belirli ve uygun noktalardan aydınlatılacak yapılara ışık demetleri yöneltilir. Bu iş, ışık ve gölgeler meydana getiren projektörler ve beyaz ışık veren lambalarla gerçekleştirilir. Bazı özel durumlarda binaların üstlerine de lambalar yerleştirilmektedir.

Yolların aydınlatılması: Cadde, meydan ve umuma ait açık sahaların aydınlatılması, uygun yerlere konulan demir veya beton direklere yerleştirilen içerisinde floresan veya beyaz ışık lambalarının bulunduğu reflektörler vasıtasıyla yapılır. Direkler üzerine yerleştirilen reflektörlerin yerden yüksekliği 8 metre ve direkler arasındaki mesafe ise aydınlatılan sahanın önemine ve lambaların kuvvetine göre 15-30 metre arasında değişmektedir. Ayrıca yolların önemine göre kullanılan lambalar da değişiklik arz eder. Büyük caddeler yuvarlak floresan lambalarla, orta büyüklükteki ikinci derece öneme sahip caddeler tüp şeklindeki floresan lambalarla, tarihi özellikleri olan cadde ve alanlar beyaz ışık veren lambalarla, kavşak noktaları ve bilhassa sis olan mevkiler sarı monokromatik ışıklı, sodyum buharlı lambalarla aydınlatılır. Otoyollarındaki tünel girişlerinde, sürücülerin gündüzleri gün ışığında, tüneldeki ışıklandırmaya alışmalarını sağlamak için yoğun bir aydınlatma yapılır.

Havaalanı aydınlatılması: Emniyet yönünden dış aydınlatmanın önemli olduğu bir yer de havaalanlarıdır. Pilot gece inişe geçtiğinde, iniş yerinde ışıkların yanıp söndüğünü görür. Bu ışıklar meşalede bulunan bir ateş topu gibi görülür. Bu ışık için, yüksek güç kullanılır ve eşit aralıklarla yanıp söner.

AYDINOĞULLARI BEYLİĞİ;

On dördüncü asır başında Aydın ve çevresinde kurulan Türk beyliği.

Germiyan ordusu subaşısı Aydınoğlu Mübarizüddin Mehmed Bey kurmuştur. Germiyanoğlu Birinci Yakub Bey tarafından Aydın ve çevresini fethetmekle görevlendirilen Mehmed Bey, öncelikle Sasa Beyin elindeki Tire, Ayasluğ (Selçuk) ve Birgi'yi ele geçirdi. Bu çarpışmalar sırasında Sasa Bey öldürüldü (1307). Bundan sonra Birgi'yi kendisine merkez seçerek beyliğini ilan eden Mehmed Bey, gaza harekatına devam etti. 1310'da Müslüman İzmir'i 1328'de gavur İzmir'i ele geçirdi. Mehmed Bey bundan sonra ortaçağ İslam-Türk geleneğine uyarak, ülkesinin idaresini beş oğlu arasında pay etti. Kendisi hükümdar sıfatı ile Birgi'de oturdu. Ayasluğ'da kurduğu tersane ile güçlü bir donanma meydana getirdi. İzmir valisi tayin ettiği oğlu Umur Bey, bu donanmayla Sakız, Ağrıboz, Bozcaada, Mora ve Rumeli kıyılarına akınlar düzenledi.

Aydınoğlu Mehmed Beyin 1334'te bir av sırasında attan düşerek hastalanması ve ölümü üzerine yerine kardeşlerinin de ittifakiyle Gazi Umur Bey geçti. Umur Bey 14 yıllık beyliğinde devlet merkezi Birgi'de ancak üç gün oturabilmiş, bütün saltanatı savaşlarla geçmiştir. Umur Beyin devri Aydınoğullarının en parlak devri olmuştur. Saruhanoğlu Süleyman Beyle beraber giriştiği Yunanistan ve Mora seferlerinden pek çok esir ve ganimetlerle döndü (1335).

Bizans şehri olan Alaşehir (Philadelfia), yarım asra yakın zaman Türk taarruzlarına karşı koymuştu. Zor durumda kaldıklarında kaleyi kuşatanlara cizye ve haraç veriyorlardı. Bu şehri almayı muhakkak arzu eden Umur Bey, 1335 yılında, yaralı olmasına rağmen şehri kuşattı ve kısa sürede fethetti. Bizans İmparatoru ile dostça geçinen Umur Bey, adalardaki isyanların bastırılmasında imparatora yardım etti. Nitekim 1336 yılında Bizans İmparatoru, Umur Beyle bir dostluk antlaşması yaparak, Sakız Adasını Aydınoğullarına bıraktı. Bizans'la olan anlaşmasına sadık kalan Umur Bey de onlara gerektiğinde yardımda bulundu.

Gazi Umur Bey, 1338-1339 yıllarında yanında kardeşi Hızır Bey de olduğu halde Adalar denizi ve Yunanistan'a seferler düzenledi. Daha sonra Karadeniz'e geçerek Kili ve Eflak seferlerini gerçekleştirdi

(1340). Umur Bey bu son sefere üç yüz gemi ile çıktı. Güçlü bir donanmaya sahib olduğundan Girit ve Kıbrıs üzerine olan akınlarını yoğunlaştırdı ve muvaffakiyetleri her tarafa yayıldı.

Özellikle bu seferler sonunda Latinlerin yakın doğudaki menfaatleri tamamen yok olduğundan, Papa, Aydınoğulları üzerine yeni bir Haçlı seferi düzenlenmesini teşvik etti. Bu defa 1344-45 yıllarında Kıbrıs, Cenova, Venedik ve Rodos gemilerinden teşekkül etmiş olan Haçlı donanması ansızın ve büyük bir baskınla sahil İzmir'i aldı. Ancak Haçlılar yukarı İzmir'i elinde tutan Umur Beyin şiddetli ve devamlı taarruzlarıyla karşılaştıklarından, kesin neticeye ulaşamadılar. Sonunda antlaşma yapmağa karar verdiler. Fakat, bazı müttefiklerin antlaşmaya yanaşmaması üzerine, Papa bu antlaşmayı onaylamadı. Antlaşmayla bir sonuca varamayacağını bilen Umur Bey, Sahil İzmir'ini almak için bütün gücüyle silaha sarıldı ve burayı var kuvvetiyle kuşattı ve bu esnada ön saflarda kahramanca döğüşürken şehid düştü. Manevi güçleri sarsılan Aydınoğulları, İzmir üzerine yapılan bu kurtarma teşebbüsünden sonuç alamadılar.

Gazi Umur Beyin şehid düşmesinden sonra, yerine büyük kardeşi Hızır Bey geçti. Hızır Bey, Umur Beyin yerini dolduracak bir kimse olmadığından, Haçlılara karşı mukavemet gösteremedi ve ağır şartlarla, bir antlaşma imzaladı (1348). Bu antlaşma Aydınoğullarının faaliyetlerini durdurmuş ve beyliğin çökmesine sebeb olmuştur.

Hızır Bey devlet merkezini Selçuk'a nakletti ve kendisinden sonra başa geçen kardeşi İsa Bey de burada saltanat sürdü.

İsa Bey zamanında, Osmanoğullarının Anadolu birliğini kurma ve genişleme siyasetine Aydınoğulları karşı çıkmışlardır. Bu sebeple 1389'da Kosova Savaşında Birinci Murad Hanın şehid olmasından faydalanmak istemişlerdir. Karamanlılar başta olmak üzere, diğer bazı beyliklerle ittifak yapmışlar, Osmanlıların aleyhinde bulunmuşlardır. Fakat yeni padişah Yıldırım Bayezid, Rumeli işini yoluna koyduktan sonra, ilk iş olarak Anadolu yakasından tehlikeleri ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bayezid, Alaşehir'i almış, Aydın taraflarına inmiş, mukavemet görmeksizin Aydıneli'ni almış ve İsa Bey teslim olmuştur. Yıldırım Bayezid de İsa Beyin karşı koymadan ülkesini teslim etmesine mükafat olarak kendisini İzmir ve civarının müstakil emiri tanımış ve İsa Beyin kızı Hafsa Hatun ile evlenerek aradaki bağı kuvvetlendirmiştir. Yıldırım Bayezid, bir müddet sonra İsa Beyi İznik'te ikamete mecbur etmiş, böylece Aydınoğulları Beyliğini kesin olarak Osmanlılara bağlamıştır.

Ankara savaşında (1402) Yıldırım Bayezid'in Timur'a mağlup ve esir düşmesinden sonra Aydınoğulları Beyliği tekrar canlandı. Ancak bu sırada İsa Bey ölmüştü. Bu itibarla Aydınoğullarının başına Timur Hanın emriyle, oğlu Musa Bey geçti. Ertesi yıl Musa Beyin vefatı üzerine yerine İkinci Umur Bey geçti (1403). Fakat Aydınoğlu İbrahim Bahadır Beyin oğlu ve İzmir Valisi Cüneyd Bey buna karşı çıkarak, saltanat iddiasında bulundu. İkinci Umur Beyin üzerine yürüyerek Ayasluğ'u zabteden Cüneyd Bey, Umur'un 1405'te ölümüyle de Aydınoğulları topraklarına tek başına, 1425'e kadar bazı fasılalarla hakim oldu. Cüneyd Bey, yerini sağlamlaştırmak için Osmanoğulları arasındaki taht kavgalarına karışıp, her defasında şehzadelerden birini tutarak zaman zaman kendisine müttefik bulmak ve mevcut ittifaklara katılmak yolunu tuttu. Birçok kereler başarısızlığa uğramasına rağmen, kendini bağışlatmayı bildi. Her seferinde yeni vazifeler almaya muvaffak oldu. İkinci Murad Han zamanında rahat durmayan Cüneyd Bey, sıkışınca Sisam adası karşısındaki İpsili kalesine sığındı. Ancak Karamanlılardan umduğu yardımı göremeyince, teslim oldu ve öldürüldü. Böylece Aydınoğulları toprakları tamamiyle Osmanlıların hakimiyeti altına girdi (1425).

Aydınoğulları, hakimiyetleri altında bulunan Birgi, Tire, Aydın ve Selçuk'u cami, medrese, han ve hamam gibi eserlerle süslemişlerdir. Aydınoğulları mimarisinde Anadolu Selçuklu san'atının etkisi görülmektedir. Aydınoğulları beyliğinin en önemli eseri, Selçuk'taki İsa Bey Camiidir. Mimar Ali bin Dımışki'nin inşa ettiği cami, Şam'daki Ümeyye Camiinin temel özelliklerini taşıdığı gibi, yenilikler de bulunmaktadır. Diğer önemli eserler, Birgi'de Aydınoğlu Mehmed Bey Camii (Ulu Camii) ve türbesi, Karahasan Camii, Sultanşah türbesidir.

Aydınoğulları kültür bakımından da büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. **Tezkiretü'l-Evliya, Araisü'l-Mecalis** adlı Peygamberler tarihi, **Süheyl ü Nevbahar** ile **Hüsrev ü Şirin** tercümesi gibi pekçok dil yadigarı, ilme değer veren Aydınoğulları sayesinde yazılmış ve bunlardan bazıları günümüze kadar gelmiştir.

Aydınoğulları Latinlerle yaptıkları ticaret dolayısıyla yabancı sikke kullandıkları gibi, İslami sikkeleri de vardır. Bundan başka Birinci Umur Beyin bakır sikkeleri ile İsa ve oğlu Musa beylerin ve Cüneyd Beyin gümüş sikkeleri bulunmaktadır. Aydınoğulları beyliğinin devlet teşkilatı diğer Anadolu beyliklerine benzemektedir.

AYDOĞDU BEY;

Osman Gazinin kardeşi Gündüz Alp'in oğlu. Doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. Bir çok savaşlarda

bulunarak büyük kahramanlıklar gösterdi. 27 Temmuz 1302'de Osman Beyin üstün Bizans kuvvetlerine karşı giriştiği Koyunhisar Muharebesine katıldı. Bu savaşta büyük yararlıklar gösteren Aydoğdu Bey şehid düştü. Osman Gazi, yetişmesi ile bizzat ilgilendiği bu gözüpek yeğeninin ölümüne son derece üzüldü. Kabri Bursa-Yenişehir arasında Koyunhisar'a giden yol üzerindedir. Hastalanan atların, kabrinin etrafında gezdirilince şifa buldukları söylenmektedir.

AYET;

Kur'an-ı kerimdeki sureleri meydana getiren cümle veya cümlecikler. Çoğulu ayattır. Lügat manası; "Açık alamet, işaret, ibret, mucize" demektir.

Kur'an-ı kerimde 114 sure, 6236 ayet-i kerime vardır. Ayetlerin sayısının 6236'dan az veya daha çok olduğu bildirildi ise de, bu ayrılıklar büyük (uzun) bir ayetin, birkaç küçük ayet sayılmasından veya bir kaç kısa ayetin bir büyük ayet, yahut surelerin başındaki besmelelerin bir veya ayrı ayrı ayet sayılıp sayılmamasından ileri gelmiştir. Kur'an-ı kerim ayetleri nazil oldukları (indikleri) yer bakımından ikiye ayrılır: Mekke'de inenlere ve daha ziyade iman esaslarını bildirenlere "Mekki"; Medine'de inen ve emirler, yasaklar, toplum, ekonomi ve hukukla ilgili konuları ihtiva edenlere de "Medeni" ayetler denmiştir.

Ayetler ifade ettikleri hükümlere göre de "muhkem" ve "müteşabih" olmak üzere iki kısma ayrılırlar. Muhkem, manası meydanda (açık) olan ayet-i kerimelerdir. Müteşabih ise, manası kapalı ayet-i kerimelerdir. Bunlara görülen anlaşılan meşhur olan mana verilmeyip meşhur olmayan manayı vermek icab eder.

Ayet-i kerimeler, Allahü tealanın kelamıdır. Değişmez, değiştirilemez. Benzeri söylenemez. Allahü teala Kur'an-ı kerimde mealen; **"Ey Resulüm! De ki; "Yemin olsun, eğer insanlar ve cinler bu Kur'an'ın benzerini meydana getirmek üzere toplansalar, birbirlerine yardımcı da olsalar, yine onun benzerini getiremezler."** (İsra suresi: 88) buyuruyor.

Gerçekten bin dört yüz seneyi aşkın bir zamandan bu yana İslamiyetin aleyhinde olan kimseler çok uğraşmalarına rağmen Kur'an-ı kerimin en kısa suresi gibi bir sure meydana getirememişlerdir.

Nitekim Kur'an-ı kerimde mealen şöyle buyurulmaktadır;. **"Eğer kulumuza** (Muhammed aleyhisselama) **indirdiğimiz Kur'an-ı kerimin Allahü tealanın indinden olduğunda şüphe ediyorsanız, siz de ona benzer bir sure söyleyiniz. Bunu yapabilmek için güvendiklerinizden yardım isteyiniz. Buna benzer bir sure söyleyemezsiniz."** (Bakara suresi: 23)

Kur'an-ı kerimde on dört yerde secde ayeti olup bunların birisini okuyanın, işitenin manasını anlamasa da bir secde yapması vaciptir.

Ayet-i kerime yazılı herhangi bir kağıdın ayet kısmına abdestsiz dokunulmaz ve o kağıt belden aşağı tutulmaz ve konmaz. Ayet-i kerimeler kısa ve tam tercüme edilemez. Müfessir derecesindeki İslam alimleri ayet-i kerimeleri tercüme değil, uzun tefsir ederek açıklamaya çalışmışlardır.

AYET-EL-KÜRSİ;

Bakara suresinin 255. ayet-i kerimesi. Bu ismin Arapça kaideye uygun söylenişi, ayet-ül-kürsi şeklinde olduğu halde, Türkçede ayet-el-kürsi diye söylenmesi daha meşhurdur ve yaygındır. Halk arasında galat (yanlış) olarak "Allahüla" denir. Doğrusu **"Allahü la ilahe illa Hüv'el-Hayy'ul-Kayyum"** diye söylemektir. Ayet-el-kürsi, Allahü tealanın sıfatlarını, büyüklüğünü en yüksek bir surette bildirmektedir. Akaid ilminin (inanılacak bilgilerin) özünü içerisinde bulundurur. Bu sebeple fazileti büyüktür. Ayet-ül-kürsiyi ihlasla okuyan, işlerinde muvaffak olur, hayırlı işlerini başarır, insan ve hayvan haklarından ve farz borçlarından başka günahları affedilir. Yani tövbeleri kabul edilir. İnsan ve hayvan hakları için, tövbe ettikten sonra ayrıca hak sahipleri ile helallaşmak lazımdır. Hadis-i şeriflerde ayet-el-kürsi'nin fazileti ve faydaları bildirilmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir:

Her kim farz namazı bitirir bitirmez yerinden kalkmadan bir kerre ayet-el-kürsi okuyup, otuz üç kerre Sübhanellah, otuz üç kerre Elhamdülillah, otuz üç kerre Allahü ekber derse, hepsi doksan dokuz olur. Bir kerre de La ilahe illallahü vahdehü la şerike leh lehülmülkü ve lehülhamdü ve hüve ala külli şey'in kadir, dese, Hak teala o kişinin günahlarını affeder.

Farz namazlarından sonra ayet-el-kürsi okuyan kimse ile Cennet arasında, ölümden başka mani yoktur.

AYI (Ursus);

Alm. *Bär (m),* **Fr.** *Ours,* **İng.** *Bear.* **Familyası:** Ayıgiller (Ursidae). **Yaşadığı Yerler:** Antarktika, Avustralya ve Orta Afrika'dan başka her yerde yaşar. **Özellikleri:** 120-270 cm uzunlukta, 50-800 kg

ağırlıkta olanları vardır. **Ömrü:** 35-50 sene. **Çeşitleri:** Kara, Boz, Suriye, Malaya, Gözlüklü, Korkunç (Grizzly), Dudaklı, Tibet, Kutup ayısı meşhurlarıdır.

Bütün tabanları üstüne basarak yürüyen, iri gövdeli, etçil, memeli bir hayvan. Semiz ve yuvarlak vücudu, sık kıllı, kalın postlu ve kısa kuyrukludur. Başı uzunca olup, geniş alınlı, sivri burunlu, kısa yuvarlak kulaklı ve gözleri küçüktür. Bütün ayılar ayak tabanları üzerinde yürürler. Kutup ayısı hariç hepsinin tabanları çıplaktır. Her pençe beş parmaklı, kanca gibi kıvrık, içeri çekilmeyen iri güçlü tırnaklıdır. Arka bacakları öndekilerden daha kısa olduğundan sırtları omuzlara doğru bir kambur görünümü taşır. Tabanlarına basarak yürüdüklerinden hızlı koşamasa da arka ayaklarının üzerine rahatça dikilebilirler. Tehlike karşısında 35-40 km hızla koşabilirlerse de bu koşuya fazla dayanamazlar. Çok irilerinin dışındakiler ağaca tırmanabilirler. Hepsi iyi yüzücüdür. Her ne kadar etçilseler de meyve, kök, ot, kurbağa, balık, yılan, böcek, kuş gibi hayvanları da yerler. Bala pek düşkün olduklarından ağaçların tepelerine çıkıp arı kovanlarını basarlar. Kat'iyetle leş yemezler. Ayı yaratılış itibariyle obur olduğundan bu huyundan istifadeyle pekçok şey öğretilebilir. Talim ettirilmiş bir ayı gayet itaatkar olup meyve, şeker, vs. gibi bir mükafata kavuşmak hevesiyle öğrendiği şeyi sahibinden emir alır almaz tatbik eder. Hatta sirklerde çeşitli gösteriler yapabilir. Arka ayakları üzerine dikilebilmesi, insan görünüşü verdiğinden herkesçe sevilir. Ayı şeklinde yapılan çocuk oyuncakları bu sevginin belirtilerinden biridir.

Temkinli ve ihtiyatlı bir hayvandır. Oldukça da cesurdur.

İncelemeler ayının avını sıkarak öldürmediğini, daha çok ön pençe darbesi ve dişleriyle öldürdüğünü göstermektedir. Yaratılış itibariyle inzivaya çekilmeyi seven bir hayvandır. Toplu halde yaşamayı sevmez. Ormanlarda bir ağaç kovuğu veya mağaralarda bir in bulursa derhal orasını kendine yurt edinir. Kışın, inine çekilerek haftalarca ve yalnız başına günlerini orada geçirir. Ayı gerçek manada bir kış uykusuna yatmaz. Kışın ininde uyuklarken vücut ısısı normalin altına düşmez, hatta ılık havalarda uyanıp ininden çıktığı da olur.

Dişi ayı, yedi aylık bir hamilelikten sonra, kışlık ininde ve genellikle ocak ayında ikiz doğurur. Bazan üç-beş yavru doğurduğu da olur. Doğan yavrular şaşılacak kadar küçük (180-350 gr), tüysüz ve gözleri kapalıdır. Uzun süre korunmaya ve bakıma muhtaçtırlar. Gözleri dört hafta sonra açılır, dört aylıkken anneleri ile gezmeye ve yaşamak için gerekli işleri öğrenmeye başlarlar. Altı aylıkken yavrularda ısırma isteği başgösterir. Anne ayı ikinci kışı da yavruları ile beraber geçirir. Onları en iyi şekilde yetiştirir, bazan sırtında taşır, onlarla oynar. Eğer yavrularına yaklaşan olursa, korkunç ve yırtıcı bir canavar olur.

Amerika'da yaşayan korkunç ayı ve aç kutup ayısının dışında diğer bütün ayılar çekingen ve uysaldır. Rahatsız edilmedikçe insana pek saldırmazlar. Bununla beraber yanlarına yaklaşmamalıdır. Amerikan serbest milli parklarında arabalarını terk ederek bu hayvanlara yaklaşanların bazan hayatlarını kaybettikleri görülmüştür.

Ayılar genellikle yağı ve postu için avlanırlar. Ayı avı son derece tehlikelidir. Yaralı ayı bir kaplandan daha yırtıcı ve korkunç olur. Postu her ne kadar kaba ise de sıcaklığı sebebiyle çok makbuldur.

1. Boz ayı (Ursus arctos):

Yurdumuzda, Balkanlar'da, Sibirya, Kuzey Afrika ve Kuzey Amerika'da yaşar. Batı Avrupa'da çok avlanıldığından şimdi ancak Pirene Dağlarında ve İskandinav ülkelerinde rastlanır. Kuzey Amerika ormanlarında yaşayan korkunç ayı olarak da bilinen Grizzly (U. horribilis), 2,5 metre uzunlukta ve 450 kg ağırlıktadır. Tırnakları ise 10 cm uzunlukta olduğundan ağaçlara tırmanamaz. Fakat iyi yüzücüdür. Alaska'da yaşayan Kodiak boz ayısı dünyanın en iri etçil hayvanıdır. 270 cm uzunlukta ve 800 kg ağırlıktadır. Arka ayakları üzerine kalktığı zaman 360 santimetrelik korkunç görünüşlü bir dev olur. Türkiye'de yaşayan ve sokaklarda ayıcıların oynattıkları ayılar boz ayı türüdür.

2. Kara ayı (Ursus maritimus):

Ayıların en ufaklarındandır. Çok çeşitleri vardır. Bunları boz ayılardan ayırt etmek güç olur. Çünkü kahverengi de olurlar. Pas rengi, tarçın rengi ve hatta beyaz renkte kara ayılar vardır. Meşhur kamp hırsızlarıdır. İnsanlara ait yiyecekleri çok severler. Asya'nın siyah ayısı, Amerikan kara ayısından daha küçüktür.

3- Güneş ayısı-Malaya ayısı (Ursus malayanus):

Asya'nın güneydoğusunda, Sumatra ve Borneo'da yaşar. Buna tropikal ayı da denir. Ayıların en küçüğü olup çok iyi tırmanıcıdır. Göğsünde nal veya gerdanlık biçiminde sarımsı-turuncu bir leke bulunur.

4. Gözlüklü ayı (Tremarctos ornatus):

Güney Amerika'nın And Dağlarında yaşar. Adını, gözlerini çevreleyen beyaz halkalardan almıştır. Siyah postlu olup daha çok otçuldur. Ağaç tepelerinde maymun gibi dolaşarak beslenir.

5. Tibet ayısı (Ursus thibetanus):

Siyah veya boz renklidir. Tibet, Doğu Sibirya, Çin ve Japonya'da yaşar. 180 cm uzunlukta ve 180 kg kadar ağırlıktadır. Göğsünde "y" harfine benzer beyaz bir leke vardır.

6. Dudaklı ayı (Melursus ursinus):

Doğu Hindistan ve Seylan'da ormanlarda yaşar. Uzunluğu 175 cm kadardır. Postunun uzun siyah tüyleri, vücuduna tıknaz bir görünüm sağlar. Bunun da göğsünde sarı veya beyaz bir hilal vardır.

7. Kutup ayısı -Beyaz ayı- (Ursus maritimus):

Soğuk kuzey kutup bölgesinin karlı sahillerinde ve buzullar üzerinde yaşar. Diğer ayılar gibi tıknaz olmayıp başı ve vücudu ince uzun yapılıdır. 2,5-3 m uzunlukta ve 400-500 kg ağırlıktadır. Derisinin altında kalın bir yağ tabakası vardır. Çok iyi yüzücüdür. Ayak tabanlarının altında deriden yastıklar ve tüyler olduğundan buzlar üzerinde kaymadan rahatlıkla hareket eder. Karada saatte 35-40 km sür'atle koşarak bir ren geyiğine yetişebilir.

En çok balık ve fok yer. Aç kaldığı zamanlar yüzen buz parçaları üzerine binip kilometrelerce uzaklara giderek besin arar. Fok balıklarının soluk alma deliklerinde pusuya yatar.

Kutup ayıları yalnız yaşar. Sadece çiftleşme mevsiminde bir araya gelirler. Sonra tekrar ayrılırlar. Gebe dişiler kar içinde inler yaparak kış uykusuna yatar. Erkek ise kışın şiddetinden ve besin için daha güneylere iner. Erkek kış uykusuna yatmaz.

AYIGÜLÜ (Paeonia);

Alm. *Faonie, Pfingstrose (f),* **Fr.** *Pivonie,* **İng.** *Paeony, Peony, Piony.* **Familyası:** Düğün çiçeğigiller (Ranunculaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Memleketimizde altı türü vardır. Çoğunlukla dağ ormanlarında yetişir. Bazı türleri Avrupa'da da yaygındır.

Şakayık adıyla da tanınan mayıs ve haziran aylarında çiçek açan, gövdesi odun, 50-100 cm boyunda, parçalı veya tam yapraklı çok güzel kırmızı çiçekli bir bitki. Bitkinin daha çok kullanılan kısımları, meme şeklinde olan kökleridir. Köklerinin bileşiminde peonin heterozidi vardır.

Kullanıldığı yerler: Köklerinin kabız edici, spazm çözücü (düz kas kasılmasını önleyici) özellikleri vardır. Kanamalara karşı da kullanılır.

AYIÜZÜMÜ (Vaccinium mrytillus);

Alm. *Heidelbeere (f),* **Fr.** *Myrtille,* **İng.** *Bilberry, Wortheleberry.* **Familyası:** Fundagiller (Ericaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Uludağ ve Trabzon çevreleri.

İlkbahar başlangıcında, dağların humusça zengin ve gölgeli yerlerini seven 20-50 cm yüksekliğinde, çok dallı, odunlu bir bitki. Yaban mersini de denir. Genç dallar; yeşil, tüysüz, köşeli ve kanatlıdır. Yaprakları çok kısa saplı, şekilleri yuvarlakça, oval, kenarları ince dişli ve açık yeşil renklidir. Sonbaharda kırmızımtrak bir renk alır ve kışın dökülürler. Çiçekler yaprakların koltuğunda tek veya çift olarak sarkık vaziyette bulunurlar. Meyve küçük bir küre şeklinde olup, olgunlaştığı zaman mavimsi-siyah bir renk alır. Tohum esmer renklidir.

Kullanıldığı yerler: Meyveleri ve yaprakları kullanılır. Meyvelerinde organik asitler (elma, limon, tartar asidi), şeker, pektin tanen, A ve C vitaminleri bulunur. Yapraklarından ise arbutin ve tanen elde edilir. Yaprakları şeker hastalığında, meyveleri ise ishale karşı kullanılır. Dizanteri hastalığı için iyi bir ilaçtır. Ayrıca meyve olarak da yenir ve şerbetleri yapılır. Bir başka özelliği de elbise boyamakta kullanılan morumsu bir boya elde edilmesidir.

Küt yapraklı ayıüzümü, kırmızı ayıüzümü gibi türleri de vardır.

AYKUT EDİBALİ;

Yazar, siyasetçi. 13 Nisan 1942'de Afyon iline bağlı Sandıklı ilçesinde doğdu. 1953'te ilk, 1959'da orta öğrenimini bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine girdi. Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra yayın hayatına atılarak Otağ Yayınevini kurdu. Çeşitli haftalık ve aylık dergiler çıkardı. 1975 yılında günlük **Bayrak** Gazetesi'ni çıkardı; başyazarlığını yaptı. Aylık **Pınar** ve üç aylık **Gerçek** dergilerini çıkardı. 1979'dan sonra yayını haftalık olarak süren **Bayrak** Gazetesi'nin başyazarlığına devam etti.

24 Mart 1984'te bir kısım arkadaşlarıyla beraber kurduğu Islahatçı Demokrasi Partisi (IDP)nin Genel

başkanı oldu. Yayınlanmış ve baskıya hazır eserleri bulunan Aykut Edibali 20 Ekim 1991 milletvekili erken genel seçimlerinden önce partisi IDP'den istifa ederek, Refah Partisi (RP)ne geçti. 1991 milletvekili erken genel seçimlerine Kayseri'den Refah Partisi (RP) milletvekili adayı olarak katıldı. Milletvekili seçilerek TBMM'ye girdi. Daha sonra istifa ederek, Barış ve Birlik Partisini kurarak genel başkan oldu. (1992)

AYNA;

Alm. *Spiegel (m),* **Fr.** *Miroir,* **İng.** *Mirror.* Işığın % 100'e yakın bir kısmını düzgün olarak yansıtan cilalı yüzey. Metal yüzeylerin parlatılmasıyla ilk ayna elde edilmiştir. Daha sonraları ise, cam levhaların bir yüzeyleri civa amalgamaları ile kaplanarak, ayna elde edilmiştir. Günümüzde ise, umumiyetle cam levhaların bir yüzü, ince bir gümüş tabakası ile sırlanarak elde edilir. Bazan gümüş yerine alüminyum, altın, hatta platin dahi kullanılır. Alüminyum sırlı aynalar, dalga boyu 0,4 mikrondan küçük olan morötesi ışınları da yansıtırlar. Aynalar; düzlem, küresel ve parabolik diye üç gruba ayrılırlar.

Düz aynalar: Bir cismin veya noktanın düz bir aynada görünen şekline "görüntü" denir. Düzlem aynada görüntü, cismin tam simetriğidir. Yani cisim ve görüntünün, aynaya uzaklıkları ve boyları birbirine eşittir. Görüntü gerçek değildir, zahiridir. Çünkü, aynanın içinde imiş gibi görünür. Zahiri görüntüyü bir ekran üzerine düşürmek mümkün değildir.

ŞEKİL VAR! !!!!!!!!!! (1)

Küresel aynalar: Yansıtıcı yüzeyi, küre kapağı şeklinde olan aynalardır. Yansıtıcı yüzey, küre kapağının iç yüzeyi ise bu aynalara "çukur", "konkav" veya "iç bükey" aynalar denir. Yansıtıcı yüzey, küre kapağının dış yüzeyi ise böyle aynalara "tümsek", "konveks" veya "dış bükey" aynalar denir.

ŞEKİL VAR!!!!!!!!!! (2)

Küresel yüzeyin merkezinden geçen eksene "asal eksen" veya "optik eksen" denir. Asal eksenin aynayı kestiği noktaya "tepe noktası" , tepe noktası ile merkezin tam ortasına da "odak noktası" adı verilir. Asal eksene paralel olarak gelen ışınlar, yansıdıktan sonra odaktan geçerler. Odaktan geçerek gelen ışınlar ise asal eksene paralel olarak yansırlar. Merkezden geçen ışınlar aynı yoldan geriye yansırlar. Tepe noktasına gelen ışınlar ise asal eksen ile meydana getirdiği açı kadar diğer tarafta açı yaparak yansırlar.

Çukur aynada, merkezin dış tarafındaki bir cismin görüntüsü, merkez ile odak arasında cisimden küçük, ters ve gerçek bir görüntüdür. Cisim merkezyken görüntüsü de merkezde ters, gerçek ve boyu cismin boyuna eşittir. Cisim merkezle odak arasındayken görüntü merkezin dışında ters, gerçek ve cisimden büyüktür. Cisim odak ile ayna arasında ise, görüntüsü aynanın arkasında düz, zahiri ve cisimden büyüktür.

Tümsek aynanın önünde bulunan bir cismin görüntüsü ise, daima odak ile ayna arasında, cisimden küçük, düz ve zahiridir. Cisim, aynanın tepe noktasına geldiği zaman, görüntünün boyu cismin boyuna eşit olur.

Küresel aynanın yarıçapı (r) ile, odak uzaklığı (f) ile, cismin boyu (c), görüntü boyu (g), cismin aynaya uzaklığı (u), görüntünün aynaya uzaklığı (u') ile gösterilirse:

$$r = 2f \; ; \; \frac{1}{f} = \frac{1}{u} + \frac{1}{u'} \; ; \; \frac{c}{u} = \frac{g}{u'}$$

bağıntıları mevcuttur. Çukur aynada "f" pozitif, tümsek aynada ise negatif işaretlidir. Cisim gerçek ise u pozitif, zahiri ise negatif işaretlidir. Görüntü gerçek ise (u') pozitif, zahiri ise negatif işaretlidir. Bu kaide ve formüllerle bütün küresel ayna problemleri çözülebilir.

Aynalarda ışıkların yansıması kanunlarını bulan, Muhammed bin Hasan ibni Heysem'dir. Avrupalılar buna (Alhazem) derler. 965'te Bağdat'ta doğmuş, 1039'da Mısır'da vefat etmiştir. Matematik, fizik, tıp üzerinde yüze yakın kitap yazmıştır. Eserlerinin çoğu Avrupa dillerine tercüme edilmiştir.

Kullanıldığı yerler: Tümsek aynalar, seyahat otobüslerinde dikiz aynası olarak yaygın kullanılma alanı bulmaktadır. Teleskop imalinde de kullanılır. Tepe noktası delinmiş tümsek aynalar ise kulak, burun,

boğaz boşluklarını incelemede kullanılır. Bu tür aynalar ile yapılan incelemeler başarılı neticeler verir. Çukur aynalar ise mikroskoplarda ve tuvalet aynası olarak kullanılır.

Parabolik aynalar: Yansıtıcı yüzeyleri parabolik olan aynalardır. Otomobil farlarındaki aynalar birer parabolik aynadır.

Diğer ayna türleri arasında silindirik aynaları saymak mümkündür. Bu tür aynalar gerçek görüntüye benzemeyen acaib görüntüler verirler. Panayır yerlerinde ve fuarlarda eğlence maksadıyla kullanılan bu tip aynalar, parabolik ve silindirik aynaların bir araya getirilmesiyle elde edilir.

AYNİ;

On dördüncü ve 15. yüzyıllarda Mısır'da yetişen fıkıh, hadis alimi ve tarihçi. İsmi Mahmud, lakabı Bedreddin, künyesi Ebu Muhammed'dir. Babası Ahmed de büyük fıkıh alimi idi. Ayni 1360 senesinde Gaziantep'te doğdu. Burada doğduğu için Ayni (Ayıntepli) diye şöhret buldu. 1451 (H. 855) senesi Zilhicce ayının dördüncü günü 91 yaşında Kahire'de vefat etti.

Aslen Türk ve bir alim ailesine mensup olan Ayni, küçük yaşından itibaren çeşitli şehir ve memleketlerdeki alimlerden ilim tahsil edip kendisini yetiştirdi. Kahire muhtesipliği Evkaf Nazırlığı (bakanlığı) yaptı ve Mahmudiye Medresesinde fıkıh (İslam Hukuku) okuttu. Melik-ül-Müeyyed'in Kudüs Seferine katıldı. Müeyyediyye Medresesinde hadis hocalığı yaptı. 1520'de Konya'ya Karamanoğlu Ali Beye elçi gönderildi. 1425'te Hanefi başkadılığına (hakimliğine) tayin edildi. 1429'da yeniden muhtesipliğe getirildi. İki yıl sonra tekrar başkadılığa tayin edildi. 1435'te Melik-el-Eşref'in Amid (Diyarbakır) Seferine katıldı. 1438'de başkadılıktan ayrılarak Evkaf nazırlığı ve müderrislik yaptı. Bu tarihten sonra evine çekilerek eser yazmakla meşgul oldu. Elliye yakın kitap telif etti. Cami-ül Ezher yakınında bir medrese ve kütüphane yaptırıp, ders vermek ve kitap yazmakla meşgul oldu. Bütün kitaplarını buraya vakfetti.

Eserleri:

1. Umdet-ül-Kari fi Şerh-i Sahih-il-Buhari: Her cildi yedi yüzer sahife olmak üzere on bir cilttir. Bu eseri hadis alimlerince çok takdir edilmiştir. Çeşitli baskıları yapılmıştır.

2. Ikd-ül-Cüman fi Tarihi ehl-iz-Zeman: Bu eserinde, kainatın (alemin) yaratılışından başlanarak, varlık aleminin yaratılışı ve geçirdiği devirler izah olunduktan sonra, Adem aleyhisselamdan 1447 (H. 851) tarihine kadar olan vak'alar ve peygamberlerin hayatı anlatılmaktadır.

3. El-Bidaye fi Şerhi'l-Hidaye: Hanefi mezhebinin temel fıkıh kitaplarından **Hidaye'**nin şerhidir.

4. Remz'ül-Hakaik fi Şerhi Kenzi'd-Dekaik, 5. Tabakatü'l-Hanefiyye, 6. Tabakatü'ş-Şuara, 7. Mebani'l-Ahbar fi Şerhi Meani'l-Asar, 8. Şerhu Sünen-i Ebi Davud, 9.Nühabü'l-Efkar fi Tenkihi Meyani'l-Ahyar (hadis ilmine dair olup, sekiz cilttir.), **10. Ed-Dürerü'z-Zahire fi Şerhi'l-Bihari'z-Zahire, 11. Muhtasar-ı Kuduri Tercümesi** (Türkçedir).

AYNİ;

Osmanlı şairlerinden. Asıl ismi Hasan'dır. 1766'da Gaziantep'te doğdu. 1837'de İstanbul'da öldü. Çocukluğunda yemenici çıraklığı yapardı. Sık sık çıkan ayaklanmalar ve kargaşalar sebebiyle Gaziantep'ten ayrılıp Darende, Elbistan ve Kahramanmaraş'ta bir kaç sene kaldı. Sonra İstanbul'a gitti. Yirmi yaşında medresede tahsile başladı. İstanbul'da vezir konaklarına devam ederek, kendisini devrin ileri gelenlerine tanıttı. Bilhassa sadaret kaymakamı Tayyar Mahmud ve Kaptan-ı derya Abdullah Ramiz Paşa tarafından çok yardım yapıldı. 1831'de Babıali'ye Arabi ve Farisi muallimliğine tayin oldu. Ayni, yazdığı şiirlerle Üçüncü Selim Han ile İkinci Mahmud Hanın birçok iltifatlarına kavuştu. **Divan'**ındaki kasidelerinde bunu belirtmiştir.

Ayni'nin **Nazm-ül-Cevahir** isimli Türkçe, Arabi, Farisi manzum bir sözlüğü, yeniçeriliğin kaldırılması ve askeri teşkilatı ile alimlerin menkıbelerine yer veren **Nusretname** adlı mesnevisi ve **Divan'**ı vardır. **Divan**'ında yer alan **Sakiname**'sinde 50 sene içinde tamir edilen ve yapılan eserleri anlatır.

AYNŞATYN (Bkz. Einstein)

AYNŞTANYUM (Bkz. Einsteinium)

AYRIKOTU (Agropyron repens);

Alm. *Gemeine Qecke,* **Fr.** *Chiendent commun,* **İng.** *Common Couch Grass, Scutch, Twitch.* **Familyası:** Buğdaygiller (Gramineae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** İstanbul, Trakya, Muğla, Anadolu.

Temmuz-ağustos ayları arasında yeşil veya morumsu-yeşil renkli başaklar veren, 30-100 cm boyunda,

çok senelik otsu bir bitki. Toprak altında çok fazla yayılmış olan ana kökleri bulunur. Bilhassa kumlu toprakları sever. Gövdeleri dik, tüysüz ve içi boştur. Yaprakları dar, uzun, ince, paralel damarlı, sivri uçlu, koyu yeşil renklidir. Çiçekler gövdenin ucunda ve yassı bir başak durumunda toplanmışlardır. Meyve sarımsı renkli uzuncadır.

Kullanıldığı yerler: Kullanılan kısımları kökleridir. Köklerinde triticin, uçucu yağ, müsilaj ve potasyum bulunur.

Bitkinin etli kökleri çok eskiden beri üriner hastalıklarda kullanılan önemli bir halk ilacıdır. Kökler mesane ve böbrek iltihapları dahil, mesanedeki taş ve kumları düşürmek için kullanılan iyi bir idrar söktürücüdür. İdrar arttırıcı olarak mısır püskülü, arpa ile beraber kaynatılarak kullanılır. Hatta köpekler bile ağız ve barsaklarını temizlemek için bitkinin yapraklarını büyük bir zevkle yedikleri için bitki "köpekçimeni" olarak da bilinir. Tarlalarda belirtilen türden başka, buna çok benzeyen büyük ayrıkotu (cynadan dactylon) olarak bilinen çeşidinin daha kalın kökleri olup, nişasta da taşımasıyla ayrılır ve diğeri gibi kullanılır.

AYSBERG (Buzdağı);

Alm. *Eisberg (m),* **Fr.** *Iceberg,* **İng.** *Iceberg.* Kuzey ve güney kutub denizlerinde bulunan büyük deniz buzulu. Devamlı soğuk olan bölgelerde karın üst üste yığılması, kardan bir dağ ve sonra da bir buz katmanı teşekkül ettirir. Bu katman zamanla kıyıya doğru kayar ve denizde parçalanır. Böylece muazzam buz dağları meydana gelir. Uzunlukları birkaç kilometreyi ve kalınlıkları 300 metreyi bulur. Deniz üstünde sallanmadan dururlar. Birer ikişer tane olmayıp çokturlar. Her yıl güney kutbu Antarktika, her boydan binlerce buz dağı teşkiline sebeb olur. Kuzey kutbundaki Grönland Adasının iki milyon km^2ye yaklaşan yüzeyi tamamen buz tabakası ile kaplıdır. Her sene buradan da 10-15 bin kadar buz dağı kopar. Buz dağları zamanla meydana gelen çatlak veya dalgaların aşındırması ile yerlerinden büyük bir gürültü ile ayrılırlar. Ayrılır ayrılmaz deniz içinde harekete geçerler. Özgül ağırlığı 0.9 gr/cm^3 olan aysbergin deniz üstünde görünen kısmının sekiz veya on katı su içindedir. Başıboş büyük denizlerde dolaşan bu buz dağlarının ağırlığı milyonlarca tonu bulur.

Grönland'dan kopup gelen buz dağları ilkbaharda ve yazın ilk aylarında Kuzey Atlas Okyanusunda sefer yapan gemiler için büyük tehlike teşkil ederler. Bunların yanında Kanada'nın kuzeydoğu kesiminden gelen buzdağları Labrador Akıntısı ile Yeniel kıyılarından güneye doğru sürüklenir. Buralardan Golffstream Akıntısına kapılarak Ekvator'a doğru yol alırlar. Bazıları tamamen erimeden önce 27°'lik arz derecesine kadar ulaşırlar. Antarktika buzullarından kopanlar ise kuzeye doğru yol alırlar. Bunlar Hint ve Büyük Okyanusta çalışan gemiler için pek tehlike teşkil etmezler. En fazla kuzeye gidebilen Aysberg, Avustralya'nın 100 mil kuzeyine kadar yaklaşabilmiştir.

Buzdağları gemiler için büyük tehlikedir.Zamanının en büyük transatlantiki olan Titanik, 14-15 Nisan 1912'de ilk seferinde gece bir buzdağına çarparak parçalandı. Çarpışmadan 2 saat 40 dakika sonra gemi tamamen battı ve içinde bulunan 2224 yolcudan 1513'ü boğulup, 711 kişisi ancak kurtarılabildi. Bu olay üzerine, buzdağlarının sebeb olacağı felaketleri önlemek için tedbirler alındı. ABD'nin kıyı koruma teşkilatına ait gemiler, Kuzey Atlas Okyanusundaki buzdağlarını gözetleme görevlerini de yaparlar. Ayrıca Seyir ve Hidrografi Bürosu, Buzdağlarının bulunduğu yerleri, bunlardan emin olan yolları belirten haritalar yayınlar. Alınan bu tedbirlerden başka deniz suyu sıcaklığı ölçülerek de buz dağlarının yerleri bulunabilir. Bu işlem çok hassas, santigrat derece (°C)nin birkaç binde birini gösterebilen özel aletlerle yapılır. Bugünkü gemiler hassas radarlarla donatıldığından, buzdağları bunlar için büyük tehlike teşkil etmez.

Buzdağlarının rengi genellikle beyazdır. Mavi ve yeşil de olabilir. Güneşli havalarda eriyen kısımlar yüzeyde gölcükler meydana getirir. Suları tatlıdır. Bu sebepten büyük buzdağlarından istifade edilmesi düşünülmektedir.Su sıkıntısı çeken, bilhassa Aden Körfezi devletlerine getirilmesinin yolları araştırılmaktadır. Büyük römorklarla konvoy halinde getirilmesi düşünülen buz dağlarının Aden Körfezine gelmesi tahminen 6-7 ay sürecektir. Güç gibi görünmesine rağmen, milyonlarca insanın susuzluk çekmesi göz önünde tutulursa, gayretli bir çalışma sonunda netice vereceği tahmin edilmektedir.

AYVA AĞACI (Cydonia oblonga);

Alm. *Quittenbaum,* **Fr.** *Cognaissier (m),* **İng.** *Quince tree.* **Familyası:** Gülgiller (Rosaceae). **Türkiye**'de **yetiştiği yerler:** Batı Anadolu.

Mayıs ve haziran ayları arasında beyaz veya pembe çiçekler açan 4-8 m yüksekliğinde bir ağaç. Genellikle yetiştirilir. Bazan yabani olanlarına da rastlanır. Ağacın gövdesi silindirik, odunlu ve çok dallıdır. Yaprakları derimsi, üst tarafları koyu yeşil renkli, alt yüzleri ise, çok tüylü ve grimsidir. Çiçekleri dalların üzerinde teker teker bulunur ve hemen hemen sapsızdır. Meyve, çiçek tablasının etlenmesi ve

büyümesi ile meydana gelmiş oval, küre şeklinde, sarı-yeşil renkli ve tüylüdür.Tohumları oval, köşeli ve esmer kırmızımtrak renklidir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısmı olgunlaşan meyve, tohum ve yapraklarıdır. Meyvelerinde petkin, tanen, şeker (glikoz, sakkaroz), elma asidi ve C vitamini vardır.Tohumlarında ise müsilaj, yağ, tanen, renkli maddeler, az miktarda emygdalin ve emülsin bulunmaktadır.

Meyvelerinden hazırlanan şurup ve kompostolar çocuk ishallerine karşı çok tesirlidir. Ayva meyveleri kalbe kuvvet verir ve rahatlatır, hararet keser, mideyi kuvvetlendirir ve hazmettirir. Tohumlarından su ile kaynatarak elde edilen müsilaj ise, dahilen ve haricen dudak ve meme çatlakları ile ekzamalarda yumuşatıcı olarak kulanılmaktadır. Yaprakları kabız edici olarak tanınmıştır.

Ekmek ve limon ayvası gibi çeşitleri vardır. Ayrıca Gördes, Şeker, Misket, Ayıboğan, Tavşanbaşı, Altın ayva tipleri de memleketimizde en çok rastlananıdır.

AYVANSARAYİ HÜSEYİN EFENDİ;

On sekizinci asır Osmanlı tarih ve biyografi alimi. İsmi, Hüseyin olup, babası Hacı İsmail Ağadır. İstanbul, Fatih'te Ayvansaray civarındaki Toklu Dede Mahallesinde doğdu. Bu sebeple Ayvansarayi diye meşhur oldu. Doğum tarihi bilinmemektedir. 1786 (H.1200) senesinde İstanbul'da vefat etti. Eyyub'de bulunan Zal Mahmud Paşa Camii avlusuna defnedildi.

Küçük yaştan itibaren ilim öğrenmeye başlayan Hüseyin Efendi, Toklu Dede Camii imamı Şeyhü'l-kurra Halil Efendiden Kur'an-ı kerim kıraatini öğrendi. Kur'an-ı kerimi ezberlediği için küçük yaştan itibaren Hafız lakabı verildi. Ahmed Karamani ve Mehmed Emin Tokadi gibi büyük zatları görmekle şereflendi. Yeniçeri Ocağına girip, Baltacılar Kethüdalığı vazifesinde bulundu. Mehmed Emin Tokadi hazretlerinin talebelerinden Müstakimzade Süleyman Sa'deddin Efendinin sohbetlerinde bulunup ilim ve feyzinden istifade etti. Hocası Müstekimzade'nin tavsiyesi ile **Hadikatü'l- Cevami** adlı eserini yazdı.

Eserleri:

1. Hadikatü'l-Cevami: İstanbul'da bulunan cami, mescit ve minberleri yaptıranlar, yapanlar, camilerin bahçesinde medfun olanlar hakkında bilgilerin verildiği bu eser, 1779 senesinde tamamlandı. Esere daha sonra Seyyid Ali Efendi tarafından bir zeyl (ilave) yapıldı. Yapılan bu zeyl ile 1837 senesine kadar İstanbul'da inşa edilen camiler, mescitler, dergahlar ve bunların banileri (yapanları) hakkında bilgi verildi. Eser 1865 senesinde zeyli ile birlikte iki cilt halinde İstanbul'da basıldı.

2. Mecmua-i Tevarih: Bu eserde cami ve tekkelerden başka, çeşmelerin yapılışları ile bazı meşhurların vefat tarihlerini veren tarih manzumeleri bulunmaktadır.

3. Vefeyat-ı Selatin ve Meşahir-i Rical: Bu eserde, padişahlar ve özellikle İstanbul'da yatan tanınmış kişilerin hal tercümeleri anlatılmıştır. Dört bölüm halinde tertib edilen eserin birinci bölümünde, yirmi yedi Osmanlı sultanı; ikinci bölümünde İstanbul ve çevresinde medfun bulunan devlet adamları; üçüncü bölümde, hayratı İstanbul'da, mezarı başka yerlerde bulunan zatlar; dördüncü kısımda ise hayratı ve mezarı İstanbul dışında bulunan zatların hal tercümeleri yer almıştır. Verdiği bilgiler kadar, İstanbul'daki yer isimleri konusunda da değerli bir kaynak olan bu eser 1978 senesinde günümüz Türkçesi ile bastırılmıştır.

4. Vefeyat: Bu eser, şair padişahların vefatlarını; bazı alimlerin, şairlerin, bazı evliyanın kısa biyografilerini ve haklarında söylenen beyitleri ihtiva etmektedir.

AZABLAR;

Anadolu beyliklerinde donanma hizmetinde kullanılan asker. Osmanlı teşkilatında hafif yaya askeri. Azab, Arapçada evli olmayan, bekar erkek demektir.

İlk azab teşkilatını Aydınoğlu Umur Bey İzmir'de kurdu. Umur Bey Latinlerle yaptığı çarpışmalarda azab denilen donanma askerlerinden çok faydalandı. Osmanlılarda ise, henüz yeniçeri ocağı kurulmadan önce, azab teşkilatı mevcuttu. Azablar Anadolu'dan toplanmış dinç ve kuvvetli Türk gençlerinden meydana geliyordu. Bunlar; yaya, kale ve donanma azabları olmak üzere üç sınıftı.

Yaya azabları, harp vukuunda ihtiyaca göre 20 veya 30 haneden bir kişi alınmak suretiyle toplanırdı. Diğer haneler de seçilen bu azabların masraf ve iaşelerini karşılamakla mükellef tutulurdu. Askerden kaçmaması için her azabın bir kefili vardı. Kaçtığı takdirde masraf bu kişiden alınırdı. Azablar vergiden muaftılar. Kara savaşlarında düşmanın ilk saldırısını karşılamak azabların vazifesiydi. Düşmanı ilk önce ok yağmuruna tutan azablar, göğüs göğüse harbe girdiklerinde belli bir plan dahilinde iki yana açılırlar ve düşmanı topçu kuvvetleri ile karşı karşıya bırakırlardı. İşte bu anda Osmanlı topçusunun

seri atışı sonunda düşmana öldürücü darbe indirilmiş olurdu.

Azabların Muharebe esnasında sayıları belirli olmayıp, düşmanın durumuna göre çok veya az olurdu. Ankara muharebesinde ve İstanbul'un fethinde 20.000 azab vardı.Otlukbeli savaşında Anadolu azabları 20.000 ve Rumeli azabları 10.000 kişiydi. Azablar kırmızı börk giyerlerdi. Silahları ise ok, yay ve omuzda asılı pala ile kalkandan ibaretti. Bazan da mızrak, yani kargı taşırlardı. Yaya azabları ilk dönemlerden 16. asır ortalarına kadar savaşlarda büyük hizmet verdiler.

On beşinci asrın başlarında azablar Osmanlı Bahriye teşkilatında da kullanılmaya başlandı. Bahriye azabları kabiliyetlerine göre kaptanlığa kadar yükselme imkanına sahiptiler. Bunların yedi-sekiz tanesi bir bölük sayılır ve bölükbaşısına "reis" denilirdi. Reisliğe ise "badhani" denilen yelkencilikten geçilirdi. Reisten sonra odabaşı ve ahçıbaşı gelirdi. Reis aynı zamanda gemi süvarisi olunca "vardiyan-başı" denilirdi. Süvari olan reis daha sonra kaptan olurdu. Ayrıca bölüksüz reis sınıfı vardı. Kıdemli yelkencilerin terfi sırası geldiğinde boş bölükbaşılık bulunmazsa, bunlara bir rütbe olarak reislik, yer açılınca da bölüklü reislik verilirdi. Deniz azabları arasında 150 kadar bölüksüz reis bulunurdu. Bahri azablarının bir kısmı tersanede bir kısmı da gemilerde hizmet ederlerdi. Gemilerde bulunanlara "Azaban-ı donanma", tersanedekilere de "Azaban-ı tersane" denirdi. Azabların tersane yanında bir kışlaları vardı. Bugün buraya Azapkapı denilmektedir.

Ayrıca hudut kalelerinde yaya azablarından teşkil olunan bir azab birliği görev yapardı. Kale içinde oturan bu askerlerin bir kısmı ulufeli (maaşlı) bir kısmı timarlıydı ve her kalede belli bir mikdarı değişmez sayıda idiler. Ulufeli azab layık görülürse, timarlı olurdu. Azab teşkilatı, Sultan İkinci Mahmud Han döneminde kaldırıldı.

AZAK DENİZİ;

Karadeniz'in kuzeydoğusunda 37.700 kilometrekarelik bir iç deniz. Uzunluğu 240 km, en geniş yeri 231 kilometredir. Derinliği azdır; en derin yeri 14 metredir. 6-8 km genişliğinde Kerç Boğazı ile Karadeniz'e bağlıdır. Kırım Yarımadası, Karadeniz ve Azak Denizi arasında bir tabii engeldir.

Tuzluluk derecesi yüzde birden azdır. Don, Kuban, Krinka ve Kalmius nehirleri Azak Denizine dökülür. Azak Denizine ılıman bir kara iklimi egemendir. Aralık-mart ayları arası donar. İlkbaharda yüksek tonajlı gemiler Karadeniz'den Azak Denizine geçerler. Azak Denizinde çok bol balık bulunur. Limanları; Rostov, Taganrug, İdanov Berdjanks'tır.

Akdeniz'i olduğu gibi, Karadeniz'i de Osmanlı gölü haline getiren atalarımız, uzun yıllar Azak Denizine de hakim oldular.

AZAKEĞERİ (Acorus calamus);

Alm. *Kalmus,* **Fr.** *Acore vrai,* **İng.** *Sweet Flay.* **Familyası:** Yılanyastığıgiller (Araceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** İzmit, Bolu ve Kuzey Anadolu.

Vatanı, Hindistan olan Avrupa, Asya ve Amerika'ya yayılmış olan depo köklü (Rizom) bir bataklık bitkisi. Türkiye'de bazı göl ve nehir kenarlarında rastlanır. Nisan-mayıs aylarında çiçek açar. Çiçekler erdişi, yeşilimsi, 5-8 cm boyunda olan bir sap (sapandiks) üzerinde sık ve çepeçevre dizilmiştir. Çiçekleri çevreleyen kın dik, yeşil ve yapraksızdır. Yapraklar parmaklar arasında oğuşturulursa, biber kokusuna benzer bir koku duyulur. Çiçekler tek başlarına çan şeklindedirler.

Kullanıldığı yerler: Kullanılan kısmı kökleridir. Bileşiminde kuvvetli kokulu uçucu yağ, asaron ve tanin vardır. Asaron bir antibiyotiktir. Fakat az da olsa zehirli etkiye sahiptir. Kuvvet verici, uyarıcı, mide hazımsızlığı, mide hiperasiditesine karşı, Azakeğeri 13. yüzyıldan beri tıpta kullanılmaktadır. Gaz söktürücü olarak ve pastalara koku vermek için de kullanılır.

AZERBAYCAN

DEVLETİN ADI ..... Azerbaycan Cumhuriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Bakü

NÜFUSU 7.145.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 86.600 km^2

RESMİ DİLİ ..... Türkçe

DİNİ ..... İslamiyet

PARA BİRİMİ..... Manat

Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine Kafkas Dağlarının Hazar Denizine bakan güneydoğu eteklerinde

kurulan bir Türk ülkesi. Batısında Ermenistan, kuzeybatısında Gürcistan, güneyinde İran, doğusunda Hazar Denizi yer alır

Tarihi

Azerbaycan, tarih sahnesinde M.Ö. 6. asırdan itibaren görülmeye başlar. Jeopolitik durumu itibariyle, devamlı istilalara uğramış ve çeşitli devletlerin hakimiyeti altında kalmıştır. Bu bölgede kurulan ilk devlet, Ahameni Komutanı Sahrap Atropates'in temellerini attığı krallıktır. Atropates Krallığının ismi zamanla değişikliklere uğramış, Sasanilerce Azurbeycan, Süryanilerce Azerbaigan olarak isimlendirilmiştir. Türkler ve İranlılar ise bölgeye Azerbaycan ismi vermişlerdir.

Atropetes Krallığından sonra bölgeye sırasıyla Selevkoslular, Ermeniler, Romalılar ve Sasaniler hakim olmuşlardır. Türklerin buraya esaslı yerleşmeleri M.S. 4. ve 5. asırlarda olmuştur. Daha sonra Sasani Hükümdarı Nuşirevan bölgeye İranlıları yerleştirme politikasını takip etmiştir. Yedinci asırdan itibaren büyümeye başlayan İslam devleti Azerbaycan'ı fethe başladı. Bu fetih hareketi, 643'te bölge tamamen Müslümanların hakimiyeti altına geçmesiyle tamamlandı. Daha sonra Abbasiler burayı Türk emirler vasıtasıyla idare ettiler. Abbasi Devletinin yıkılmasıyla, bu topraklarda birtakım yerli hanedanlar beylik kurdular. Yedinci asırdan itibaren Selçuklu Akıncıları Azerbaycan'a girdiler. Fakat burada kesin bir hakimiyet tesis edemediler. 1015-1016'dan sonra buraya Oğuz boyları yerleşmeye başladı. 1043 senesinde Tuğrul Bey, amcası ve amcaoğlunu buraya fethe gönderdiyse de, Bizanslılarla uzun süren çarpışmalardan bir netice alınamadı. Azerbaycan'ın kesin Selçuklu hakimiyeti altına girmesi Sultan Alparslan devrinde olmuştur.

Azerbaycan, 12. ve 13. asırlar arasında Atabegler ve Harezmşahların hakimiyeti altına girdi. Daha sonra Moğollar, bölgeye 1320'de girmeye başladı. Cengiz'in burada hakimiyeti kısa sürdü, Cengiz'in ölümünden sonra Azerbaycan Cuci milletinin istilasına uğradı. Onlardan sonra İranlıların hakimiyetine giren Azerbaycan, bir süre sonra da Altınordu Devletinin hakimiyetine girdi. On altıncı asrın ilk yarısına kadar bu istilalar devam etti. Azerbaycan'a ilk Osmanlı seferi ise 16. asırdan itibaren başladı. Yavuz Sultan Selim Han Safevilerle olan savaşları esnasında, 1514'te Tebriz'i aldıysa da, şehir tekrar Safevilerin eline geçti. 1534'te Kanuni Sultan Süleyman Han Tebriz'i aldı ve ertesi sene bütün Azerbaycan'ı fethetti. 1555'te çıkan karışıklık sonucu Azerbaycan tekrar Safevilere bağlandı. Sultan Üçüncü Murad Han devrinde tekrar Osmanlıların eline geçti.

1539'dan sonra Azerbaycan'da muhtelif hanlıklar kuruldu. Bunlarda kargaşalık; 19. asra kadar devam etti. Bu asırda bazı kalkınma hareketleri başladıysa da, sonuçları ancak 20. asrın başlarında görüldü.

Nihayet, 28 Nisan 1920'de kızılordunun istilası ile Sovyet rejimi ilan edildi. Azerbaycan bugünkü statüye gelene kadar, Gürcüler-Ermeniler ile birlikte Kafkasya federasyonu şeklinde idare edildi.

5 Aralık 1936'da topraklarının bir kısmı Ermenilere bir kısmı da Gürcülere verildi. Böylece Kafkasya'da kalan Azerbaycan toprakları üzerinde Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan olmak üzere Rusya'ya bağlı üç cumhuriyet kuruldu.

Komünistlerin istilası sırasında, milletin arasına bozuk fikirler yerleşmeye başladı. Bu arada İslamiyeti bozucu, reformist fikirler de gelişti. Millet, bu reformistler ile komünistler arasında şaşırdı ve komünizme karşı yapılan başkaldırmalar başladı. Ancak bunlar her defasında çok kanlı olarak kızılordu tarafından bastırıldı. Komünistlere karşı 56 şiddetli isyan olmuştur. 1989'da Rusya'da başlayan Glasnost ve Prestroika politikası ile Kuzey Azerbaycan'da maddi ve manevi değerlere dönüş başladı. Ermenilere verilen bölgeleri geri almak için ayaklanmalar oldu. 1990'da bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyetine giren Kızılordu, ülkeyi baştan başa kana buladı. Sovyetler Birliği, bir süre bağımsızlığını ilan etmeye çalışan cumhuriyetlerine karşı baskısını sürdürdü ise de, Ağustos 1991'de Azerbaycan, Letonya, Estonya ve Litvanya bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bunları diğer Türk devletleri takip etti. Azerbaycan ile Ermenistan arasında Karabağ yüzünden çıkan savaş devam etmektedir. 1992 ortalarında yapılan seçimleri kazanan Halk Cephesi lideri Ebulfeyz Elçibey devlet başkanı oldu.

Fiziki Yapı

Azerbaycan'ın topraklarının % 40'ında fazla bölümü verimli ovalardan meydana gelir. Bu alanların yarıdan fazlası 400-1500 m yüksekliktedir. Topraklarının kuzeyi yer yer 3000 metreyi aşan Kafkas Dağları ile kaplıdır. Bu dağlar aynı zamanda ülkenin kuzey sınırını meydana getirir. Azerbaycan topraklarının en yüksek noktası Banardüz Tepesidir (4480 m). Güneybatı kesiminde ise Küçük Kafkaslar yer alır.

Hazar denizine ulaşan Kızılören, Urmiye Gölüne uulaşan Acıçay ve Cıgatu gibi akarsular, dağlık kütleleri derin vadilerle yararak bölgeye çarpıcı bir görünüş kazandırmıştır. Güneybatıda 1566 m yükseklikte yer alan Urmiye Gölü, Küçük Kafkas Dağları arasında kalır. Dünyanın en büyük gölü olan

Hazar Denizinin bir bölümü Azerbaycan sınırları içinde kalır.

İklim

Azerbaycan'ın, kuzeyindeki Kafkas Dağlarının rüzgarlarını kesmesi sebebiyle ılık bir iklimi vardır. Ilık iklim güneybatıda Lankeran bölgesine kadar devam eder. Güneyde ise sert yayla iklimi görülür. Yağmurlar genellikle ilkbaharda yağar.

Tabii Kaynaklar

Azerbaycan topraklarında yer alan dağların hepsinin yamaçları kayın, meşe ve çam ormanları ile kaplıdır. Güneyi ise bozkır görünümündedir.

Ormanlık bölgelerde Kafkas geyiği, karaca, Avrupa vizonu, kırkeçisi, yabandomuzu, keklik, orman tavuğu, vaşak, ayı, pars gibi hayvanlara çok bol rastlanır. Ayrıca Flamingo, kuğu, pelikan, şahin, balıkçıl gibi çok çeşitli kuş türleri kışlarının ılıman olması sebebiyle Hazar Denizi kıyılarında konaklarlar.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Azerbaycan'da yaşayan 7.145.000 nüfusun % 78.1'ini Azeriler, % 7.9'unu Ermeniler % 7.9'unu Ruslar, % 6.1'ini ise diğer karışık ırklar meydana getirmektedir. Başkent Bakü'nün dışında önemli şehirleri Gence, Lenkeran, Sumgayt ve Mingeçaur'dur. Azerbaycan'da yaşayan Müslümanların % 70'i şiidir. Rusya'nın esaretinden kurtulan Azerbaycan'da kapatılan camiler 1990 senesinden sonra hızla ibadete açık hale getirildi. Bakü'de dört yıllık bir İslam Akademisi kuruldu.

Azerbaycan'ın eğitim düzeyi çok yüksektir. Önde gelen kültür ve eğitim merkezi olan Bakü'de bir üniversite ile sekiz yüksek öğretim kurumu vardır.

Ekonomi

Topraklarının % 7'si tarıma elverişli olan Azerbaycan'ın ekonomisi petrole dayalıdır. Dünyanın belli başlı petrol üreticisi ülkeler arasında yer alır. Petrol kuyularının büyük kısmı Apşeron Yarımadasında toplanmıştır. Çıkarılan petrol borularla işlenmek üzere Bakü yakınlarındaki Çernagorod'a nakledilir. Ayrıca Bakü 890 kilometrelik bir boru hattı ile Batum'a bağlanır. Petrolden sonra en önemli gelir kaynağı doğal gazdır.

Büyük bir çeşitlilik gösteren Azerbaycan sanayisinin temelini enerji, imalat ve kimya sanayi meydana getirir. Gübre, tarım ilaçları, yakıt, sanayi yağları, sun'i kauçuk ve plastik sanayii gelişmiştir.

Dışarıya ihraç ettiği en önemli ürünlerden biri de petrol arama ve çıkartma makinalarıdır. Termik santrallerden elde ettiği elektriğin bir kısmını satar.

Önemli sanayi merkezleri Hazar Denizi kıyısındaki Apşeron'da toplanmıştır. Sungait kimya ve demir-çelik sanayiinin merkezidir. Şirvan'da ise tarıma dayalı sanayi gelişmiş olup, çok sayıda çırçır fabrikalarıyla pamukçuluğun merkezi durumundadır.

Dünyaca meşhur ve Rus havyarı olarak ün kazanmış olan mersin balığı havyarı sadece Azerbaycan'da üretilir. Elde edilen ürünün büyük kısmı ihraç edilir.

AZERİ İBRAHİM ÇELEBİ;

On altıncı asır meşhur Osmanlı alim ve şairlerinden. Bursa'da doğdu. Doğum tarihi bilinmemektedir. Yavuz Sultan Selim Han devrinin büyük alimlerinden. Muallimzade lakabıyla meşhur Mevlana Ahmed bin Muslihiddin Efendinin küçük oğludur. 1585 (H. 993) tarihinde Hama şehri kadılığında iken Humma (sıtma)dan vefat etti. Kabri oradadır. Mesnevi şairlerinden Cinani vefatına "İntikal eyledikte tarihin, dediler; "Geçdi Azeri Çelebi." beytiyle tarih düşürmüştür (993).

İbrahim Efendi, önce fazilet sahibi olan babasından ilim öğrendi. İyi bir tahsil gördü. Daha sonra meşhur alim ve veli Şeyhülislam Ebüssü'ud Efendinin derslerine devam etti. Ona mülazim (asistan) oldu. 1576 (H. 984) tarihinde faziletli bir zat olan ağabeyi Mahmud Çelebi'nin nişancı olması üzerine kendisi de kitabet (katiplik) mesleğine geçti. Kısa zamanda emsallerinin takdirini kazandı. Sıra ile; Tire, Kestel gibi kazalarda kadılık yaptı. 1585 (H. 932) tarihinde Suriye vilayetine bağlı Hama Sancağı kadısı oldu. Vefatına kadar bu vazifede kaldı.

Azeri İbrahim Çelebi, güzel ahlak sahibi, nazik, şair tabiatlıydı. **Divan**'ından başka 1895'te eski harflerle basılan **Nakş-i Hayal** adındaki selis manzumesi (Mesnevisi) sahanın adamları tarafından kıymetli sayılmıştır. Bu manzum eser bir mukaddime ile 26 hikayeden meydana gelmiştir. On iki bin beyit olup, didaktiktir ve ahlaki sahasında mühim yer tutar. Eserin sonunda ahlaki sonuçlar verilmiştir. Mükemmel bir nüshası İstanbul Es'ad Efendi Kütüphanesinde mevcuttur. Azeri Nakş-i Hayal

mukaddimesine:

Besmeledir lale-i numan-ı din,

Besmeledir gurre-i ferd-i yakin.

beyti ile başlamıştır.

AZERİ TÜRKÇESİ EDEBİYATI (Bkz. Türk Edebiyatı)

AZİZ ALİ EFENDİ;

Şair ve yazar. Girit'te doğdu. 1798 (H. 1213)de Berlin'de öldü. Girit Defterdar-ı Tarihçisi Mehmed Efendinin oğludur. Tahsilini Girit'te yaptı. Babası zengin olduğu için pekçok mal miras kaldı. Bu serveti harcayıp tükettikten sonra İstanbul'a gitti. Hassa silahşörleri arasına katıldı. Valide kethüdası olan hemşerisi Yusuf Ağaya bağlandı ve onun yardımı ile Sakız Adasına muhassıl tayin edildi. Bir müddet sonra da Belgrad'a gönderildi. İki sene orada kalıp emlak satışlarına nezaret etti. Buradaki vazifesinin zor olmasına rağmen başarılı çalışma yaptı. Bu başarısı sebebiyle mir-i miranlık payesi ile Berlin'e elçi tayin edildi. İki sene çalıştıktan sonra orada öldü. Berlin'deki Müslüman mezarlığına defnedildi.

Şiirde binlerce beyti ezberlemesiyle ve bilhassa **Muhayyelat** adlı eseriyle tanınan Aziz Ali Efendi, Türkçe ve Farisi şiirler yazmıştır**. Muhayyelat** adlı eserinde çeşitli hikayeleri kendine has bir üslupla kaleme almıştır.

Binbir Gece Hikayeleri tarzında yazdığı bu eser, "Birinci, İkinci, Üçüncü Hayal" adlarıyla müstakil üç bölüm halinde yazılmıştır. Doğu hikaye tarzının temel tekniği olan hikaye tarzında hikaye içinde hikaye sistemi esas alınmış olup, hikayelerdeki asıl kahramanlar kitab bitinceye kadar dikkati çekmekte ve böylece konu bütünlüğü sağlanmaktadır. Sade bir dil ve yalın bir üslup kullanılan eser, **Muhayyelat-ı Aziz Efendi** adıyla İstanbul'da basılmıştır.

AZİZ MAHMUD HÜDAİ;

Osmanlı Devleti, zamanında Anadolu'da yetişen evliyanın büyüklerinden. İsmi; Mahmud, babasının ismi Fadlullah'tır. 1541 (H. 948) senesinde Şereflikoçhisar'da doğdu. 1628 (H. 1038) senesinde İstanbul'da vefat etti. Kabri Üsküdar'dadır.

Çok zeki olup, bir defa okuduğunu zihninde tutan, tekrar kitaba bakma ihtiyacı hissetmeyen Aziz Mahmud Hüdai ilk tahsiline Sivrihisar'da başladı. İlmini ilerletmek için İstanbul'a geldi. Genç yaşta tefsir, hadis, fıkıh ve zamanının fen ilimlerinde büyük alim oldu. Hocası Nazırzade Ramazan Efendi onu, yanına yardımcı aldı. Aziz Mahmud Hüdai bir taraftan hocasına yardım ederken, bir yandan da Halvetiyye yolu ileri gelenlerinden Muslihiddin Efendinin sohbetlerine devam ederek, tasavvuf yolunda ince bilgilerin sahibi oldu. Bu arada hocası Ramazan Efendi, Edirne Sultan Selim Medresesine tayin edilince, Aziz Mahmud Hüdai de hocasıyla birlikte Edirne'ye oradan da Mısır ve Şam'a gittiler. Aziz Mahmud Hüdai, Mısır'daki Halveti yolu büyüklerinden Kerimüddin hazretlerinden ders alarak tasavvuf yolunda ilerledi.

Otuz üç yaşındayken hocası ile birlikte Bursa'ya geldi. Üç sene Ferhadiye Medresesinde müderrislik yaptıktan sonra, hocasının vefatı üzerine Bursa kadısı oldu. Bu vazifedeyken bir gece gördüğü korkunç rüyanın verdiği dehşet ve üzüntü içinde olduğu günlerde bir hanım dava getirdi. Bu davadan sonra tamamen tasavvufa yöneldi ve Üftade hazretlerine gidip talebe olmak istedi. Üftade hazretleri onun makam, şöhret, mal ve mülk sahibi olduğunu ileri sürerek yokluk kapısında sabredemeyeceğini söyledi. Aziz Mahmud Hüdai, her şeyden vazgeçtiğini, ne emrederse yapacağını ağlayarak arz etti. Üftade hazretleri kadılığı bırakmasını ve sırmalı kaftanıyla Bursa sokaklarında ciğer satmasını istedi. Aziz Mahmud Hüdai kadılığı bırakıp, halkın kınamalarına aldırış etmeyerek Bursa sokaklarında ciğer sattı. Böylece Üftade hazretleri onu talebeliğe kabul etti.

Üftade hazretlerinin hizmet ve sohbetinde bulunan Aziz Mahmud Hüdai üç sene gibi kısa zamanda birçok talebenin senelerce ulaşamadığı yüksek tasavvufi derecelere ulaştı. Hocası ona icazet verdi ve çocukluğunu geçirdiği Sivrihisar'a İslamiyetin emir ve yasaklarını anlatmakla vazifeli olarak gönderdi. Ailesiyle birlikte Sivrihisar'a giden Aziz Mahmud Hüdai, orada altı ay kaldıktan sonra, tekrar Bursa'ya döndü ve hocasının hizmetine devam etti. O sene hocası Üftade hazretleri vefat etti.

Hocasının vefatından sonra manevi bir işaretle Trakya'ya gitti. Bir müddet sonra Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi vasıtasıyla İstanbul'a geldi. Küçük Ayasofya Camii Dergahında hocalığa başladı. Bu arada Fatih Camiinde talebelere tefsir, hadis ve fıkıh dersi verdi. Burada; ilim ve devlet adamlarına kadar uzanan geniş bir muhiti oldu. Bu arada Üsküdar'da şimdiki türbesinin bulunduğu yeri satın alarak dergahını inşa ettirdi ve oraya yerleşti. İnsanlara Allahü tealanın emir ve yasaklarını anlatıp talebe yetiştirmekle meşgul oldu. İlim talipleri, hasta kalplerine şifa olan sohbetleriyle yüksek derecelere

kavuştular. Dergah en fakirinden en üst kademedeki devlet adamlarına kadar her tabakadan insanlarla dolup taştı. Devrin padişahları ona çok hürmet ve iltifat gösterdiler. Sultan Üçüncü Murad Han, Birinci Ahmed Han, İkinci Osman Han ve Dördüncü Murad Han onun nasihatlerinden istifade ettiler. Dördüncü Murad Han a saltanat kılıcını o kuşattı. O sırada İranlılarla yapılan Tebriz Seferine Ferhad Paşa ile katıldı. Üsküdar İskelesindeki Mihrimah Sultan Camiinde ve Sultan Ahmed Camiinde belli günlerde vaz vererek insanlara İslam dininin emir ve yasaklarını anlattı.

Aziz Mahmud Hüdai bir gün Sultan Ahmed Han ile sohbetteyken, Padişah: "Efendim acaba zat-ı alinizin bizlere bir vadiniz ve müjdeniz yok mudur?" diye sorunca, Mahmud Hüdai hazretleri ellerini kaldırarak "Ya Rabbi! Kıyamete kadar bizim yolumuza katılan, bizi sevenler ve ömründe bir kere türbemize gelip ruhumuza Fatiha okuyanlar bizimdir. Bize talebe olanlar denizde boğulmasınlar. Ömrünün sonlarında fakirlik görmesinler. İmanlarını kurtararak gitsinler ve öleceklerini bilip haber versinler." diye dua etti.

Sultan Ahmed Camiinin temeline ilk kazmayı Aziz Mahmud Hüdai vurdu. Sultan Ahmed Camiinin açılışını yaptı ve ilk Cuma hutbesini okudu. Aziz Mahmud Hüdai hazretleri devrinde şiirleri ile de tanınmış bu yönde de hizmet etmiş ve insanların yetişmesi için çalışmıştır. Devrinde tekke edebiyatının önde gelen temsilcisidir. **Divan**'ında, tevhid, nat ve münacatların yanında ilahileri de mühim yer tutar. Aruz vezni ile şiirler yazan Hüdai'nin dili açık ve sanat kabiliyeti pek fazladır.

Altısı kız olmak üzere on bir çocuğu oldu. Neslinin kızlarından devam ettiği rivayet edilir.

İlim, fazilet ve güzel ahlak sahibi olan Aziz Mahmud Hüdai hazretlerinin pekçok kerametleri görüldü. Vefatından önce talebeleriyle ve tanıdıklarıyla helallaştı, vasiyetini yaptı. 1628 senesinde son nefesinde kelime-i şehadet getirerek ruhunu teslim etti. Üsküdar'daki dergahının ve caminin bitişiğindeki türbesine defnedildi. Aşıkları onu ziyaret etmekte, feyz ve bereketlerinden faydalanmaktadırlar.

Eserleri:

Aziz Mahmud Hüdai'nin yazmış olduğu eserlerinden bazıları şunlardır:

1) Nefais-ül-Mecalis, 2) Tecelliyat, 3) Divan-ı İlahiyyat, 4) Vakıat, 5) Tezakir-i Hüdai, 6) Ahval-ün-Nebiyyil-Muhtar Aleyhi Salevatullah-il-Melik-il-Cebbar, 7) Haşiye-i Kuhistani fi Şerh-i Fıkh-ı Gidani, 8) Tarikat-ı Muhammediyye, 9) Mensur Mevlid-i Nebi.

AZİZİYE MÜDAFAASI;

Doksanüç Harbi diye tarihe geçen 1877-1878 Osmanlı-Rus Muharebesinde, Erzurum'daki Aziziye Tabyasında Ruslara karşı gerçekleştirilen müdafaa. 24 Nisan 1877'de Ruslar, Osmanlı Devletine savaş ilan etmişler, batıda Tuna boyundan ve doğuda Kars cihetinden saldırıya geçmişlerdi. Doğu cephesinde ordumuzun başkumandanlığını Gazi Ahmed Muhtar Paşa yapıyordu. Kabiliyetli ve cesur bir asker olan Ahmed Muhtar Paşa, Kars'ı alan Rus ordusu karşısında askerini muhafaza ederek programlı bir şekilde Erzurum'a çekilmişti. Bu çekilme sırasında yaptığı Halyaz, Zivin, Gedikler ve Yahniler meydan savaşlarında zafer kazanmış, hatta Sultan İkinci Abdülhamid Han tarafından taltif görerek "Gazi" ünvanını almıştı. Askerimiz kuvvet ve teçhizat yönüyle üstün Rus ordusu karşısında, silah ve yiyecek bakımından iyi şartlarda olmaması sebebiyle Erzurum'a kadar çekilmeye mecbur kalmıştı.

Erzurum'a yaklaşan Rus ordusu kumandanı, Ahmed Muhtar Paşaya elçi göndererek teslim olmasını istedi. Paşa, komutanları ile yaptığı istişareden sonra "Kesinlikle hayır." cevabını verdi. Teslim teklifi şehirde duyulmuş, halk galeyana gelmişti. Çocuğundan ihtiyarına, kadınından hastasına kadar halkın, kanlarının son damlasına kadar Moskof kafirlerine karşı savaşıp vatan ve namuslarını şehid oluncaya kadar müdafaa edeceklerine karar aldıklarını Gazi Ahmed Muhtar Paşaya bildirmişlerdi. Göz yaşlarını tutamayan kumandan, heyet başkanının alnından öptükten sonra, Sultan İkinci Abdülhamid Hanın gönderdiği telgrafı gösterdi. Padişah, telgrafında; "Şu anda bulunduğunuz yer, Asya'nın en mühim noktası ve düşmanın göz diktiği yerdir. Bu sebeple Erzurum'u büyük bir tehlike beklemektedir. Allahü teala muhafaza eylesin, epeydir ordumuzda görülen dağılma ve çöküntüler bu sefer de meydana gelir, Erzurum'a bir zarar olur, istilaya düçar olursa, böyle elemli bir olayın devletimizin maddi ve manevi varlığında açacağı yarayı size anlatmaya lüzum yoktur. Şu halde, asıl iş görecek ve devletin üzerindeki nimet hakkını gözetip, milletimizin sizden beklediği şerefi isbat edecek gün bugündür. Namus ve şerefimizi muhafaza edemezsek bu, kıyamete kadar tarihimizden silinmeyecek ve askerlik şerefimize sürülmüş acıklı bir leke olacaktır..." diyordu.

Bu telgraf halka duyuruldu. Herkes balta, satır, kılıç, süngü, tüfek, tabanca ne bulduysa tedbirini alıp büyük bir heyecan içinde Rusların Erzurum'a yaklaşmasını bekliyordu. Bu arada halkın içinde gizliden gizliye faaliyet gösteren Osmanlıyı içten vurmaya çalışan Ermeni ve Yahudiler, menfi propaganda

yaparak halkın savaş azmini kırmaya çalıştılar. Teslim olunduğunda can ve mal emniyetinin olacağını, aksi halde herkesin kılıçtan geçirileceğini söyleyerek Rusların vaadlerini tekrar ediyorlardı. Fakat, buna aldıran olmadı. Ne pahasına olursa olsun savaşacaklardı!..

Gazi Ahmed Muhtar Paşa da, savunma tedbirlerini almış, tabyalara güvendiği komutanları vazifelendirmişti.

Anadolu içlerine doğru yürümelerine Erzurum'u tek engel olarak gören Rusların başlıca gayesi şehri ele geçirmekti. Ayrıca yerli Ermeni ve Yahudilerden de faydalanıyorlardı. Hacibey adlı bir hainin kumandasında, 8 Kasımı 9 Kasıma bağlayan gece, saat ikide harekete geçen düşman, Aziziye Tabyasına baskın düzenledi.

Baskın için, Müdürge ve Tasmahur köylerinin Ermenilerini ve Vank kilisesi papazlarını kullandılar. Müslüman kılığına giren ve Osmanlıcayı çok iyi bilen bu hainlerin yardımıyla Vank Deresindeki nöbetçileri şehid ettiler. Büyük bir sessizlik içinde Aziziye Tabyasına girerek ikinci ve üçüncü kesimlerinde uyuyan yüzlerce askerimizi şehid ettiler. Tabyanın birinci kesimi biraz kenarda kalıyordu ve komutanları kaymakam (Yarbay) Bahri Bey uyanıktı. İkinci ve üçüncü kesimlerdeki gürültüyü işitmiş, baskına uğradıklarını anlamıştı. Derhal silah başı ederek şiddetli bir müdafaaya başladı. Türk askerini toplu katliamdan kurtaran kaymakam Bahri Bey, yaralanmasına rağmen bunu askerden gizleyerek müdafaaya devam etti.

Gece yarısı top ve tüfek seslerini duyan Erzurumlular, müezzinin; "Ey Erzurumlular! Ey ahali!.. Moskof kafirleri Aziziye'yi bastı. Allah'ını seven, eli silah tutan herkes, askerimizin yardımına koşsun!... Vatanını seven yetişsin!.." nidası üzerine gece karanlığında sokaklara döküldüler. Bunlar arasında **Nene Hatun** da vardı.

Askerini silah başı eden Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Aziziye istihkamından telgrafla haber almaya çalışıyor, fakat; "Harb oluyor!.." cevabından başka birşey öğrenemiyordu. Paşa, üç tabur alarak Topdağı'na çıktı. Oranın kumandanı Müşir Hasan Tahsin Paşa ile birleşti. Ortalık iyice aydınlandıktan sonra Aziziye istihkamlarından birinde şiddetli çarpışmaların olduğunu, diğer iki tabyada ses seda çıkmadığını gördü. Ahmed Muhtar Paşa, Kaptan Mehmed Paşa kumandasındaki iki tabur askeri Aziziye'ye gönderdi. Kaptan Mehmed Paşa, askerleriyle Aziziye istihkamının ortasındaki kışlaya doğru yaklaşınca, Ruslar tarafından ele geçirilmiş olan kışlanın mazgallarından şiddetli bir tüfek ateşine tutuldu. Bunun üzerine Kaptan Mehmed Paşa, kışlayı kuşattı. Üçüncü kısımda çarpışma hala devam ediyordu. Artık Erzurum halkı da yetişmişti. Hücum ederek istihkamın içine girdiler. Düşmanla muharebe göğüs göğüse cereyan ediyordu.

Bu arada, tabyanın birinci kısmından hala çarpışmaya devam eden Bahri Beyden, Ahmed Muhtar Paşaya; "Gece, baskın anında yaralandığını, askere belli etmeden çarpışmaya devam ettiğini, acele yardıma gelinmesini" bildiren bir haber geldi. Yardıma gönderilen Kaptan Mehmed Paşa ve halk, Bahri Beyin bulunduğu kısma geçti. İki ateş arasında kaldığını gören düşman bozguna uğrayarak kaçmaya başladı. Halk ve asker takibe başladılarsa da Rusların ateşi karşısında durakladılar. Hadiseyi dikkatle takib eden Topdağı'ndaki istihkamlarımız Ruslara karşı ateşe başladılar. Bu durum karşısında başarı elde edemiyeceklerini anlayan Ruslar geri çekildiler.

O gün Aziziye kurtarılmış, asker ve halktan 1000 civarında şehid verilmiş, 2300 civarında Rus öldürülmüştü.

AZMİZADE HALETİ (Bkz. Haleti)

AZOT;

Alm. *Stickstoff,* **Fr.** *Azote,* **İng.** *Nitrogen.* Dünya etrafındaki atmosferde oksijen ile karışım halinde bulunan renksiz gaz. Atmosferin hacim olarak % 78.09'u azot, % 20.95'i oksijendir. Kimyada (N) sembolü ile gösterilir. Serbest halde bulunan azot, iki atomlu moleküller halinde bulunur. Bu yüzden kimya reaksiyon denklemlerinde azot, N_2 halinde yazılır. Kabul edilen atom ağırlığı 14.008 olup, iki tane kararlı izotopu vardır. Azot elde edildiği zaman % 99.635 N^{14}, % 0.365 N^{15} izotoplarını ihtiva eder ki, bunların ortalaması yukardaki atom ağırlığını verir. Üretilebilen dört tane radyoaktif izotopu vardır. Bunlar N^{12}, N^{13}, N^{16} ve N^{17}dir. Atom numarası "7" olup çekirdeğinde "7" proton bulunmaktadır. İki tane yörüngesi olup, birincisinde iki, ikincisinde ise 5 elektron bulunmaktadır. En büyük (-) değerliği 3, en büyük (+) değerliği 5'tir. (-3) (+5) arasında bazı değerliklere de sahiptir.

Elementel azot en az tesirli veya en atıl olan elementel gazdır. Bu, azotun başka maddelerle, yani kolay reaksiyona giren maddelerle bile adi şartlarda (oda sıcaklığında, normal basınçta) reaksiyona girmemesi demektir. Atıllık reaksiyon ilgisinin az olması demektir. Bunun sebebi de N_2 molekülündeki

iki atomun birbirine sağlam bağlanmasındandır. Atom halindeki azot ise oldukça tesirlidir.

Elde edilmesi:

1. En önemli azot kaynağı havadır. Havanın sıvılaştırılıp fraksiyonlu destilasyona tabi tutulması ile elde edilir. Sıvı havadan, önce -196°C'de (azotun kaynama noktası) azot buharlaşır ve geriye oksijen kalır. Böylece azot elde edilmiş olur. (Bu işlem Linde aparatında yapılır.) Azot 150 atmosfer basınç altında çelik tüplerde saklanabilir.

2. Amonyum nitritin (NH_4NO_2) ısıtılması ile saf azot ele geçer.

3. Aktif metaller hava azotu ile nitrürleri verirler. Bu metal nitrürlerin (azotürlerin) bozunmasından azot elde edilir.

4. Amonyakın sıcakta bakır oksit (CuO) üzerinden geçirilmesinden veya kireç kaymağı ile yükseltgenmesinden elde edilir.

Tarihçesi: 1772 yılında Priestley, ilk defa havanın yanmayan kısmının olduğunu, aynı yıl içinde Scheele havanın azot ve oksijen karışımı olduğunu buldu. Azot ismini ilk defa Lavosier verdi.

Kullanılışı: En çok amonyak yapmada, az miktarda azotlu kireç denilen kalsiyum siyanamid yapımında kullanılır. Kimyasal reaksiyonlarda inert atmosfer olarak, sıvı azot ise, süper soğutmada kullanılır. Hava azotundan elde edilen amonyak, azotdioksit ve kireçli azot, gübre olarak kullanılır. Azot bileşiklerinden faydalanarak harp mühimmatı (patlayıcı maddeler) yapılır. Ekseri bitkiler N_2 molekülü halindeki azotla bir şey yapamazlar. Yani kendi bünyelerine doğrudan alıp hazmedemezler. Bitki, bünyesindeki proteini inşa edebilmek için lazım olan azotu topraktaki azot bileşiklerinden alır. Tabii ve sun'i gübreler bitkilere azot vermektedir. Baklagiller ve yoncalar elementel azotu kullanırlar. Fakat bu, bitkinin kendisi tarafından değil kökünde yaşayan bakteriler tarafından yapılır. Bu bakteriler havadaki serbest azot molekülünü bölme sırrını bilirler ve havadan yaptıkları azot bileşiklerini azot gıdası olarak sunarlar. Bu sebeple baklagiller azot bakımından zengindir. Azot bileşiklerince fakir olan tarlaya yonca ekildiği zaman toprağın azot bakımından zenginleşmesine sebeb olunur.

Azotun devri: Toprakta bulunan nitratlardan bir kısmı yağmur suları ve ırmaklar vasıtasıyle denize gider. Bu nitratlar deniz bakterileri yardımıyle N_2 (gaz) haline dönerek havaya geçer. Fakat bu kayıp şimşek ve bitki bakterileri yardımıyle tekrar nitratlar halinde döndürülerek telafi edilir. Bunun böyle olduğunu yüce kitabımız Kur'an-ı kerim ve hadis-i şerifler açıkça haber veriyor. Nitekim Mü'min suresi 13. ayet-i kerimesinde mealen; **"Size mucizelerini gösteren, size gökten rızk indiren O'dur. Allah'a yönelenlerden başkası ibret almaz."** buyrulmaktadır.

Bugün fen adamları, bu hakikati anlamaya başlamışlardır. Yağmurlu havalarda, şimşekler sebebiyle, havanın azot gazı oksijen gazı ile kimyaca birleşerek, azot monoksid denilen, renksiz gaz hasıl eder. Bu gaz havada serbest halde kalamaz. Tekrar oksijenle birleşerek azot dioksid haline döner. Turuncu renkli ve boğucu olan bu gaz da, havadaki nem (su buharı) ile birleşerek, nitrik asit (yani kezzab ismi ile satılan mayi)i teşekkül ettirir. Yine şimşeklerin tesiri ile havadaki su buharının parçalanmasından serbest hale geçen hidrojen (müvellidülma) gazı da, havanın azotu ile birleşerek amonyak gazı hasıl eder ki, bu gaz, o esnada hasıl olan nitrat asidi ile ve havada zaten mevcud olan karbon dioksit gazı ile birleşerek, amonium nitrat ve amonium karbonat tuzları meydana getirir. Bu iki tuz, diğer bütün alkali metallerin tuzları gibi, suda çözündüğünden, yağmurla toprağa iner. Toprak, bu maddeleri kalsium nitrat haline çevirerek, bitkilere verir. Bitkiler, bu tuzları albüminli maddelere (proteinlere) çevirir. Proteinler, bitkiden, ot yiyen hayvanlara ve insanlara geçer. İnsanlar bu proteinleri bitkilerden ve ot yiyen hayvanlardan alır. Bu maddeler insanların ve hayvanların hücrelerinin yapı taşıdır. Kuru proteinlerin içinde % 14 azot gazı vardır. İşte, yağmur suları vasıtası ile toprağa, her sene dört yüz milyon tondan ziyade hava azotunun gelerek gıda haline döndüğü bugün hesab edilmiştir. Denizlere gelen, elbette daha çoktur. Semadan (gökyüzünden) bu suretle rızk indiğini bugün fen yolu ile anlayabiliyoruz. Daha nice şekillerde de inmektedir. Fen, ileride bu yollardan bazısını da belki açıklayacaktır.

Topraktaki nitratların bir kısmını da bitkiler alarak kendi laboratuvarlarında bitkisel protein (azotlu bileşikler) haline çeviririler. Bu bitkilerin bir kısmı ölüp çürür ve toprağa karışır. Bitkisel proteinler toprakta amonyak haline döner. Amonyak da nitrifikan bakteriler tarafından tekrar nitrat haline dönüştürülür. Yine bu bitkilerden bir kısmını hayvanlar yer ve onlar da bitkisel proteini hayvansal protein haline çevirir. Bu proteinler kazurat halinde insan ve hayvanlardan toprağa ve denizlere geçer. Toprakta, proteinler yine nitratlar haline dönüşürken denizde azot haline dönüşür.

Görüldüğü gibi, şehirleşme sonucu proteinlerin büyük bir kısmı kazurat halinde denize gitmekte ve nitrat yerine azot gazının meydana gelmesine sebeb olmaktadır. Böylece denge bozulmakta ve giderek sun'i azot gübresi ihtiyacı artmaktadır. Türkiye'de bu durum giderek kendini açıkça

göstermektedir. Gerekli yerlerde sun'i azot gübresi fabrikalarının kurulması gerekmektedir. (Bkz. Gübre)

Azot Bileşikleri

Hidrazin (Diamit) H_2N-NH_2: Renksiz zayıfca amonyak kokulu, kaynama noktası 113.5°C olan bir sıvıdır. Donma noktası 1.8°C, yoğunluğu 1.101 g/cm^3tür. Su ile her oranda karışır. Saf halde kararlı değildir. Asitlerle tuzları verir. Mesela HCI ile H_2N-NH_3Cl kararlı bileşiğini verir. Hidrazin, amonyaktan iki yolla elde edilebilir. Biri, amonyağın 180°C ve 50 atm.de NaOCI ile reaksiyona sokulmasıdır. Hidrazin ve tuzları mesela sülfatları kuvvetli indirgeme araçlarıdır.

Hidrazin, asimetrik dimetil hidrazin (H_2N-$N(CH_3)_2$ roket yakıtı olarak, hidrojen peroksitle birlikte kullanılmaktadır. Sodyum hidrazid kolayca patlar.

Hidroksil amin H_2NOH: Hidroksil amin yarı hidrazin yarı hidrojen peroksit gibidir. % 50'lik sülfat asidi içinde, nitrat tuzlarının elektrolitik olarak indirgenmesinden tuz olarak elde edilir. Sentezlerde miyoz (belirteç) olarak kullanılır. Mesela aldehit ve keton, hidroksil amin yardımı ile belirlenir. Hidroksil amin hem indirgen, hem yükseltgendir. Antiseptik ve fotoğrafcılıkta devolaper olarak kullanılır.

Erime noktası 33.1°C'dir. Bu derecenin üstünde kararlı olmayıp, patlama şeklinde bozunur. Asitlerle muamelesinden tuz elde edilir. Bazik özelliği NH_3'inkinden azdır.

Azotür asidi (N_3H): Hidrozoik asid de denir. 37 °C'de kaynayan renksiz bir sıvıdır. Erime noktası 80 °C'dir. İlk defa Curtius tarafından bulundu. Azotür asidi çok patlayıcı ve zehirlidir. Buharı solunulursa, burun bir kaç saat sonra şişer. Önemli tuzları: Sodyum asid (NaN_3)dir. Gümüş ve Kurşun azotürler, insiyal patlayıcı olarak kullanılır.

Azot Oksitleri

Azotoksidul (Diazot monoksit) N_2O: Güldürücü gaz olarak bilinir. Anestezik olarak kullanılan en eski gazdır. Seyreltik halde renksiz, kokusuz, derişik halde ise tatlımsı bir kokuya sahiptir. Amonyum nitratın (NH_4NO_3) 170 °C'ye ısıtılmasından elde edilir. Yüksek sıcaklıkta bozunarak azot (N_2) ve oksijene (O_2) dönüşür. Verdiği oksijenden dolayı yanmayı şiddetlendirir. Az koklandığı zaman ilk önce bir nevi sarhoşluk verir, çok koklanırsa bayıltır. Narkozitan tesiri en emin olan narkozdur. Hiçbir zehirleyici özelliği yoktur. Diğer azot oksitlere nisbetle daha kararlıdır. Azotlarından biri (+5), diğeri (-3) değerliktedir.

Azot oksit (NO): Renksiz bir gazdır. 1784'te keşfedildi. Laboratuvarda az miktarda NO elde etmek için, sulu nitrat asidi, Cu, Ag ve Hg gibi metallere etki ettirilir. Laboratuvar metodu olarak başka yolları da vardır. Teknikte ise iki yolla havadan elde edilir.

1. Norveç metodu: Elektrik arkları ile 4000 °C'lik bir sıcaklık elde edilir. Bu sıcaklıkta hava azot ve oksijeninden NO elde edilir.

2. Oswald metodu: Önce haber metodu ile hava azotundan amonyak elde edilir. Hususi şartlarda hava oksijeni ile amonyak yakılırsa, azot monoksit elde edilir. Azot monoksit hava oksijeni ile hemen reaksiyon vererek renkli azot dioksidi meydana getirir. Erime noktası -162.6°C, kaynama noktası ise -152°C'dir.

Diazot trioksit (N_2O_3): Koyu mavi renkte bir gazdır. Aslında NO ve NO_2 karışımıdır. Fakat N_2O_3 şeklinde hareket eder. -20°C'ye soğutulursa sıvı hale geçer.

Azotdioksit (NO_2): Kırmızı renkli bir gazdır. Bu gazın dimeri olan N_2O_4, renksiz olup, kaynama noktası 20°C civarındadır. Azotdioksidin kaynama noktası 21.3°C civarındadır. Azot monoksidin oksidasyonu ile elde edilir.

Diazotpentaoksit (N_2O_5): Katı billuri bir maddedir. Nitrat asidinin anhidritidir. Su ile dumanlı nitrat asidini verir.

Azo bileşikleri: Molekül yapısında azo grubu (– N = N –) bulunan organik bileşiklerdir. Azot atomlarına bağlı atom grupları herhangi bir grup olabilir.Ancak sanayi açısından büyük kıymet taşıyan ve ticari boyarmaddelerin yarıdan fazlasını teşkil eden azo bileşiklerinde, benzer grubu veya türevleri azo atomuna bağlıdır.

Azo boyaları: Azo boyarmaddeleri olarak da bilinirler. Bu boyarmaddeler kimyasal özelliklerine bağlı

olarak en iyi sonuç verdiği elyafın cinsine ve tatbik tekniğine göre çeşitli sınıflara ayrılır.

Pamuğun azo boyalarıyla boyanmasında uygulanan en eski metod, birbirleriyle tepkimeye girerek, boyarmaddenin elyafın içinde veya yüzeyinde tutunmasını sağlayacak olan iki kimyasal elemanlı çözeltinin ard arda birkaç defa elyafa uygulanmasına dayanır.

Sübstantif boyalar adıyla bilinen azo boyaları, uygulanması en kolay olan gruptur. Bu boyaların bileşiminde, suda çözünmelerini sağlayan kimyasal gruplar bulunduğu için, çözelti içindeki boyarmaddeyi pamuk kolayca emebilir. Kongo kırmızısı bu tür boyaların ilk misalidir.

Asit azo bayaları bilhassa yün ve ipekte çok iyi netice verir. Bugün bile kullanılan eski bir boyarmadde olan tartrazin sarı renkte bir asit azo boyasıdır.

Diğer azo boyaları metal iyonlarını bağlayan kimyasal grupları ihtiva eder. Bu boyalarla kullanılan çeşitli metal tuzları arasında en yaygını krom ve bakır tuzlarıdır.

AZRAİL;

Dört büyük melekten biri. Ruhları almakla vazifeli olup, Kur'an-ı kerimde "Melek-ül-mevt" yani ölüm meleği olarak zikredilmiştir. Bu büyük meleğin emrinde yardımcı melekler de vardır.

İslam dininde canlıları öldüren, ölüleri dirilten, sağlamları hasta yapan, hastaları iyi eden yalnız Allahü tealadır. Azrail aleyhisselam ölüm hususunda bir sebeptir, vasıtadır.

Azrail aleyhisselam kıyamete kadar bütün canlıların canını almaya ya bizzat kendisi veya emrindeki meleklerle devam eder. Dinimiz, Azrail aleyhisselamın salih ve temiz Müslümanların ruhunu (canını) alırken onlara çok güzel şekliyle görünüp müjdeler verdiğini ve acı duymayacak şekilde ruhlarını cesetlerinden ayırdığını bildirmektedir.

Günahkarların canı, acı ve ızdırap verilerek alınır. İbrahim aleyhisselam, Azrail aleyhisselamın günahkarların canını alma halindeki suretini görünce; "Ey can alıcı melek! Bir günahkar senin bu şeklini gördükten sonra bir şey görmese ona yeter." demiştir. İslam dininden olmayanlar ile mürted (dinden çıkmış) ve sapıkların canları Azrail aleyhisselamın Naziat ismindeki yardımcıları tarafından alınır. Bunların canları çıkarken dalları en ince sinir uçlarına kadar ulaşan dikenli bir çalının çekilerek boğazından çıkarılmasından daha şiddetli acı çekecekleri bildirilmiştir.

Azrail aleyhisselam; kıyamet koptuktan sonra, bütün meleklerin de canını alacak; en son Allahü teala da onun canını alacak ve Allahü tealadan başka hiçbir canlı kalmayacak. Daha sonra bütün canlılar diriltilecek ve hesaba çekilecekler, sonunda; iman ve amellerine göre Cennet veya Cehennem'e gönderileceklerdir.

AZTEKLER;

Alm. *Azteken,* **Fr.** *Azteques,* **İng.** *Aztecs.* On beşinci yüzyıl ile on altıncı yüzyıl başları arasında, bugünkü Meksika'nın orta ve güney kesimlerinde büyük bir imparatorluk kurmuş olan kavim. Tolteklerin güçlerini kaybettiği ve güneye, Guetemala'daki Mayan bölgesine ve Yukatan'a göç ettiği bir zamanda, Aztekler yaklaşık 1168'de kuzeyden Meksika Vadisine gelerek, muhtemelen Texcoca Gölündeki iki adaya yerleşmişlerdir. Aztekler, tarihleri boyunca başlıca merkezleri olan Tenochtitlan'ı 1325 yılında kurdular. İtacoat döneminde (1428-1440) komşu Texcoco ve Tlacopen devletleri ile ittifak kuran Aztekler, Orta Meksika'da hakim güç durumuna geldiler. Bu durumda imparatorluk, doğuda Puebla ve Veracruz'a, güneyde de Oaxaca ve Tehuantepec'e uzanmaktaydı. Diğer taraftan hem ticari ilişkiler hem de yapılan fetihler dolayısıyla başkent Tenochtitlan 5-6 milyonluk nüfusuyla 1519'da 207.200 kilometre karelik alana yayılan bir imparatorluğun merkezi oldu. Ancak Azteklerin bu güçlü devirleri kısa sürmüştür. 1521 yılında İspanyollar tarafından ortadan kaldırılmışlardır.

Aztek kültürü kendisini, tarıma bağlı ekonomi, dokumacılık, çanak çömlek yapımı metalurjide başlangıç, sayılar, piramit şeklinde yapılar, takvim sistemi, resim yazısı, şehir devlet organizasyonu ve dini faaliyetlerde göstermiştir.

Aztekler tarafından konuşulan Nahuatl lehçesine günümüzde Meksiko şehri ve civarında rastlanır. Eski Aztek veya Meksika kültürü ile gurur duyma modern Meksika kültürünün bir parçasıdır. O zamanlarda kullanılan Nahuatl lehçesi Aztek dilinin en yaygın Kuzey Amerika lisanıydı. El-Salvador'a kadar uzanan bölgede konuşulmaktaydı. İspanyolca'da bu dilden gelme pek çok kelime bulunur. Hatta bunlardan "Tomato" ve "Chocolate" gibi bazı kelimeler bütün milletler tarafından kullanılmaktadır. Aztekler, İspanyollar gelmeden önce yazıya başlangıç yapmışlar ise de dilleri, İspanyolca gibi yazılabilir. Böyle yazılar daha sonraki zamanlar için kıymetli birer belge olmuştur.

B;

Türk alfabesinin ve bazı istisnalar dışında dünyada kullanılan belli başlı alfabelerin hemen hepsinin ikinci harfi. B harfinin, eskiden kullanılan birçok alfabede ve Orhun alfabesinde ..... eb ev manasını veren çadıra benzeyen bir işaretten gelmiş ve zamanla “b” sesi "v" olmuştur. Ayrıca ince ünlülerle kullanılan b sesi yanında kalın ünlülerle kullanılan başka bir b (.....) sesi de vardır. En eski Sümer çivi yazısında, ab fonetik hece değerinde kullanılan bir ev resim yazısına, Sümer Akkad çiviyazı sisteminde de aynı şekilde resim yazısına rastlanmıştır. Klasik Fenike, Yunan ve Latin alfabelerinde de ana hatlarıyla bir ev planını gösteren model esas alınmıştır.

DİKKAT!!!!!!!!!!! YUKARIDAKİ PARAGRAFTA ..... İLE GÖSTERİLEN İKİ YERE GERÇEK HARFLERİ PİKAJ EDİLECEK

!!!!!!!!!!

Meclisteki muhalefetin parti içine kaymasına sebep oldu. Uzlaşmaz sosyalistlerle, ılımlılar, yaşlı Baasçılarla gençler, Nasır'cılarla Nasır aleyhtarları birbiriyle mücadeleye girdiler. Parti içinde milletlerarası Arap Birliği (panarap) komutanlığı ile Jön Türklerin ve Otoriter Sosyalistlerin başını çektiği Suriye Mahalli Komutanlığı adında iki kol halinde teşkilatlanmaya gidilmesi bölünmeyi daha da derinleştirdi. Karşılıklı mücadeleler neticesinde de Michel Eflak parti genel sekreterliğinden tasfiye edildi. 1965 mayısında Michel Eflak'ın yerine Münif Razzaz getirildi. EkremHavrani tutuklandı. Baas Partisinin Suriye mahalli komutanlığı, Milletlerarası Arap Birliği komutanlığı tarafından dağıtıldı. Şubat 1966'da Baas idaresine karşı askeri darbe teşebbüsünde bulunuldu. Suriye BaasPartisi kendi içindeki görüş ayrılıklarını gidermek içinİsrail karşısında parti dışı kişilerle birlik kurarak "Kutsal Birlik" hükümetini kurdu. 1967 Arap-İsrail savaşındaki mağlubiyet Suriye Baas Partisi içindeki iki hizip arasındaki mücadeleyi daha da hızlandırdı.

Hiziplerden birisi soldaki bütün gruplarla yakınlaşmadan yana olurken, diğeri aslına uygun bir Marksizmi savunuyordu. Suriye'de iktidarda bulunan Baas Partisi Mart 1969'da büyük bir bunalım geçirdi. Ordu, fazla SSCB yanlısı olmakla suçladığı hükumete cephe aldı. Savunma Bakanı General Hafız Esat da devlet başkanı Nurettin el-Atasi ve Baas Partisinin genel sekreter yardımcısı General Salah el-Cedid ile çatıştı. Kasım1970'de hükumet darbesinden sonra HafızEsat'ın devlet başkanı olmasıyla Suriye Baas Partisi içindeki mücadele bitti. Hafız Esat Irak'ın yardımıyla Suriye Baas partisine komplo hazırlamakla suçlanan Michel Eflak yanlılarına karşı aylarca süren bir dava açtırdı. Duruşmalar neticesinde Michel Eflak gıyabi olarak ölüm cezasına çarptırıldı. Ağustos 1971'de Hafız Esat Suriye Baas Partisi genel sekreterliğine seçildi.

Irak'ta ise 17 Temmuz 1968 hükumet darbesinden beri Baas Partisi siyaset sahnesine hakimdi. Parti, Şubat 1970'de Michel Eflak'ı parti genel sekreterliğine seçti. Kapılarını değişik siyasetlere açtı. Çeşitli milletlerin varlığı tanındı ve iki komünist lidere hükümette vazife verildi.

Baas Partisi hem Suriye'de, hem de Irak'ta iktidarda olmasına rağmen, Irak-Suriye münasebetleri bunalımlarla dolu bir çizgi takip etti. 1973 Arap-İsrail savaşında iki ülke idaresi arasında yakınlaşma olduysa da, Nisan 1975'te bu yakınlaşma tekrar bozuldu. Ekim 1978'de yeniden barış sağlandı. Bu arada Temmuz 1979'da Bağdat'ta Baas rejimine karşı bir komplonun ortaya çıkarılması Irak-Suriye ilişkilerinin yeniden bozulmasına sebep oldu. Temmuz 1980'de Salah el-Bitar Paris'te öldürüldü.

Gerek Irak'ta gerekse Suriye'de iktidarda bulunan Baas Partisi hem kendi arasında mücadele etti, hem de Baas rejimine karşı olan geniş halk kitlelerine baskı ve zulüm politikası izledi. Bilhassa Ehl-i sünnet Müslümanlara ve Arap olmayan milletlere karşı akla hayale gelmedik işkence ve zulümler yaptı. Irak'ta Musul ve Kerkük'te bulunan Türkler ve Peşmergeler evlerinden yurtlarından uzaklaştırıldılar. Müslüman Kardeşler adı verilen teşkilat mensuplarına karşı da çeşitli sindirme faaliyetleri yürüttü.

Suriye'de 1981'de yapılan seçimleri Baas Partisinin önderliğini yaptığı Ulusal İlerici Cephe kazandı. Lübnan'da Amerikan müdahalesine karşı muhalefet yürüten ve İsrail'e karşı inatçı bir siyaset izleyen Hafız Esat Suriye Baas Partisinin dış politikadaki konumunu büyük ölçüde güçlendirdi. Irak Baas Partisi ise İran'la olan yıpratıcı savaşın çıkmazına saplandığından yardım almak gayesiyle 1980'lerde batıya dönük bir siyaset izlemeye başladı.

Baas Partisinin 1985'teki sekizinci kongresinde Müslüman Kardeşler Teşkilatını ortadan kaldırmaya yönelik tedbirler, zirai kalkınma için yapılması gereken çalışmalar görüşüldü. Dış politikada Camp David antlaşmasının bozulması için çalışılması, İsrail işgalindeki toprakların kurtarılması için Lübnan'a yardımın sürdürülmesi kararlaştırıldı. Irak-İran savaşının, Irak'ı Araplar için en önemli dava olan Arap-İsrail çatışması dışına çekildiğinden yakınılırken, ABD'ye karşı olması sebebiyle İran devrimi medh edildi.

Kongre bağlantısızlar hareketini destekleyeceğini, S.S.C.B ile yakın ilişkilerini sürdüreceğini açıkladı. 1986'da Suriye'de yapılan seçimleri yine Baas önderliğindeki Ulusal İlerici Cephe kazandı. Irak'ta ise Saddam Hüseyin'in Baas Partisinin idaredeki etkisini azaltmaya yönelik çalışmaları dikkati çekti. 1989'daki Ulusal Meclis seçimlerinde Baas Partisinin adayı meclise girmeyi başardı. 23 Haziran 1989'da Baas Partisinin kurucularından Michel Eflak sürgünde bulunduğu Paris'te öldü.

Diğer Arap ülkelerinde Baas Partisi idarede etkili olamamasına rağmen Suriye ve Irak'ta etkisini sürdürmektedir.

BAB (Bkz. Batı Avrupa Birliği)

BABA CAFER ZİNDANI;

İstanbul'un Haliç tarafında gemiler kapısının yanında bulunan kuledeki zindan. Burada her hangi bir suçtan dolayı idamına karar verilen yeniçeriler ile borçlarını ödemeyenler bulunurdu. Harun Reşid zamanında elçi olarak gönderilen İmam-ı Hüseyin soyundan Seyyid Cafer'in Bizans İmparatoru

tarafından burada şehid edildiği rivayet edilmektedir. Bu sebeple bu kuleye Baba Cafer adı verilmiştir. 1826 yılına kadar böylece adlandırılan Baba Cafer, Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra hükumet tarafından Bab-ı Cafer olarak değiştirilmiştir.

Bizanslılar zamanında da hapishane olarak kullanıldığı bilinen bu yer, 1831 yılına kadar aynı hizmeti gördü. Sultan İkinci Mahmud Han hapishaneyi Sultanahmed'de kurulan karakola kaldırtınca buranın fonksiyonu zamanla kayboldu.

BABA HAYDAR SEMERKANDİ;

Evliyanın büyüklerinden. Hace Ubeydullah-ı Ahrar hazretlerinin talebesidir. Baba Haydar Semerkandi diye tanınmıştır. Doğum tarihi kesin bilinmemektedir. Semerkant'ta doğdu. 1550 (H. 957) senesinde İstanbul'da vefat etti.

Küçük yaştan itibaren doğum yeri olan Semerkant'ta Ubeydullah-ı Ahrar hazretlerinin derslerine ve sohbetlerine devam eden Baba Haydar Semerkandi, tasavvuf yolunda ilerledi. İcazet (diploma) alıp, Mekke-i mükerremeye gitti. Bir müddet orada kaldıktan sonra İstanbul'a geldi. İstanbul'da Eyyub Sultan Camiinde ibadet ve taatla meşgul oldu. Halleriyle ve nasihatleriyle insanlar arasında tanındı. Zamanın padişahı Kanuni Sultan Süleyman Han, Baba Haydar Semerkandi'nin adını ve üstün hallerini işitip ona iltifat gösterdi. Onun için, Eyub Nişancası'nda Cezeri Kasım Paşa Camiine inen yol üzerinde Baba Haydar Camiini ve dergahını yaptırdı. Cami inşaatı tamamlanınca, Baba Haydar Semerkandi burada yerleşip cemaate namaz kıldırdı, vaz ve nasihatta bulundu. Baba Haydar Efendi, camideki vazlarında ve dergahındaki sohbetlerinde insanlara İslam dininin emir ve yasaklarını anlattı. İslam bilgilerinin yayılmasına ve güzel ahlakın yerleşmesine hizmet etti. 1550 (H. 957) senesinde İstanbul'da vefat etti. İmamlık yaptığı caminin bahçesinde defnedildi. Kabri, onu sevenler ve tanıyanlar tarafından ziyaret edilmektedir.

BABA YUSUF SİVRİHİSARİ;

Anadolu'da yetişen evliyadan. Doğum tarihi bilinmemekte olup, Sivrihisarlıdır. 1512 (H. 917) senesinde İstanbul'da vefat etti.

Hacı Bayram-ı Veli hazretlerinin kurduğu Bayramiyye yolunda yetişmiş, edeb sahibi ve olgun bir zat olan Baba Yusuf Sivrihisari'yi Sultan İkinci Bayezid Han, Bayezid Camiini yaptırınca, caminin açılışına davat etti. Bayezid, Camiinde kılınan ilk Cuma namazından önce tesirli bir vaz veren Baba Yusuf Sivrihisari, Sultan İkinci Bayezid Hanın iltifat ve ihsanlarına kavuştu. Bir müddet İstanbul'da kaldıktan sonra memleketine döndü. Sonra hac ibadetini yerine getirmek üzere Mekke-i mükerremeye gitti. Bir sene Mekke'de kalıp, ertesi sene Medine-i münevvereye gitti ve Resulullah efendimizin kabrini ziyaret etti. Daha sonra İstanbul'a dönüp, Yavuz Sultan Selim Hanın padişahlığının ilk zamanlarında vefat etti. Eyyub Sultan Türbesi civarındaki kabristana defnedildi.

Baba Yusuf Sivrihisari, İslam dininin emirlerine uymak, yasaklarından kaçmak hususunda çok dikkatli davranırdı. İnsanlara vaz ve nasihat ederdi. Sözleri çok tesirliydi.

BABAİLİK;

On üçüncü yüzyılda Anadolu'da Baba Resul ve onun adamlarından Baba İshak tarafından Selçuklu Devletine karşı başlatılan siyasi isyanlar.

Anadolu Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad 1237'de vefat edince, yerine İkinci Gıyaseddin Keyhüsrev geçti. Fakat, babası gibi dirayetli olamayınca, Moğol istilasından kaçarak Anadolu'ya gelen göçebe Türkmenler, bölgede büyük bir karışıklığın çıkmasına yol açtılar. Bu fırsattan istifade etmesini bilen Baba Resul adında birisi, Sultan'ın zalim olduğunu, Allah yolundan ayrıldığını, kendisinin bu zalim ve yolsuzluklara son vermek üzere Allah tarafından peygamber olarak vazifelendirildiğini söyleyerek halkı isyana teşvik etti. Adamlarından Kefersutlu bir Yahudi olan Baba İshak'ı da Türkmenleri isyana teşvik için Güneydoğu Anadolu'ya gönderdi. Baba İshak'ın Müslüman ve zahid olarak kendisini göstermesi, cahil halkı aldattı. Batıniliğe ait sapık fikirlerini Türkmenler arasında yaydı. Amasya dolaylarında geleceği beklenen peygamberin çıktığını söyleyerek halkı isyana teşvik etti. Baba İshak ve taraftarları geçtiği yerleri yağma ve talan ederek, Amasya'ya ulaştılar.

Sultan İkinci Gıyaseddin Keyhüsrev, Mübarizüddin Armağan Şahı Amasya valiliğine tayin etti ve isyanı bastırmakla vazifelendirdi. Mübarizüddin Armağan Şah, Baba Resul'ü yakalatarak idam ettirdi. Karşı harekete geçen Baba İshak ve taraftarları ise, Mübarizüddin Armağan Şahı şehid ettiler. Baba Resul'ün ölmediğine, göklere çıkıp meleklerin yardımını getireceğine inanan Babailer, Konya'ya doğru yürüdüler. Sultan İkinci Gıyaseddin Keyhüsrev topladığı altmış bin kişilik orduyu Necmeddin Behramşah'ın idaresinde Babailer üzerine gönderdi. 1240 sonbaharında Kırşehir yakınlarındaki Malya Ovasında meydana gelen şiddetli savaşta Baba İshak ve taraftarları mağlub oldu. İsyancıların büyük

bir kısmı kılıçtan geçirildi. Reisleri olan Baba İshak da bu savaşta öldürüldü.

Selçuklu Devletini şiddetli bir şekilde sarsan babailik İsyanının bastırılmasıyla büyük bir fitne önlenmiş oldu. Daha sonraki zamanlarda bilhassa Türkmenler arasında Babailiğe ait inançların izleri görülmüşse de yerleşik hayata geçilmesi ve İslam dininin sağlam kaynaklardan öğrenilmesi neticesinde, bu tesir tamamen kaybolmuştur.

Anadolu Türk tarihi boyunca en geniş ve en büyük ayaklanmalardan biri olan Babai İsyanı, Anadolu Selçuklu Devleti tarihinde bir dönüm noktası teşkil eder. Bu isyan sebebiyle devletin siyasi, iktisadi ve ictimai nizamı sarsıldı. O zamana kadar Anadolu Selçuklu Devletine karşı harekete geçemeyen Moğollar, 1243'te bu zayıf durumdan istifade ederek Anadolu'ya saldırdılar ve Anadolu'yu tamamen yağmaladılar.

BABBAGE, Charles;

Avrupa'da modern bilgisayarların başlangıç çalışmalarını yapan matematikçi, İngiliz bilim adamı. 1791'de Totnes Devon'da doğdu. Cambridge'de matematik profesörlüğü yaptı ve İngiliz Kraliyet Astronomi kuruluşunu gerçekleştirenler arasında bulundu. Fakat esas ilgisini hesap makinaları çekmiş olup, birbirini takib eden tam sayıların karelerini hesaplamak içini Fark Makinası ve daha ileri matematik işlemler için Analitik Makinayı yapmayı düşündü ise de o zamanın malzeme ve imalat tekniği yeterli olmadığı için, bu iki makina imal edilemedi.

Avrupa kıtasındaki hesap metodlarının İngiltere'de yaygınlaşmasını sağlamak için kurulan Analitik Toplum'un iki kurucusundan biridir. Hayat sigortasının yaygın hale gelmesini sağlarken, pekçok çeşitli mekanik buluşlar yapmıştır. 1832'de yayınlanan **Makina ve İmalat Ekonomisi Üzerine** adlı kitabında imalatın verimliliğini incelemekte ve bu hususta genel metodlar vermektedir. 1871'de Londra'da öldü.

BABEK;

Abbasi idaresine karşı isyan eden Azerbaycan taraflarındaki Hurremilerin reisi. Azerbaycan'da doğmuş olup, doğum tarihi bilinmemektedir.

Mecusi bir ailenin çocuğudur. Mejdek tarafından ortaya konan komünist fikirlerini savunan Hurremiye fırkasının reisi oldu. 816 yılında Bizanslıların kışkırtması ile Abbasi Devleti'ne isyan etti.

Bizanslılarla harp halinde olan Halife Me'mun, Babek ile meşgul olamadı. Bunu fırsat bilen Babek, Abbasi Halifesi Me'mun'a düşman olan Ermenileri de toplayarak Azerbaycan'a hakim oldu. Böylece Abbasi Devletinin en önemli meselesi haline gelen Babek isyanı Halife Me'mun'un vefatından (833) sonra yerine geçen Mu'tasım zamanında da olmak üzere 20 sene sürdü. Babek'in nüfuzu Fars ve İsfehan şehirlerine kadar yayıldı. Halife Mu'tasım, meşhur Türk komutan Afşin'i, Babek isyanını bastırmakla vazifelendirdi. Afşin, Hurremiler ile iki yıl savaştı. Nihayet 836'da el-Bazz'da Babek ve taraftarlarını büyük bir bozguna uğrattı. Babek yakalanarak Samarra'ya getirildi ve idam edildi 838 (H. 222).

Babekiyye veya Hurremiye diye bilinen bu fırkanın temel görüşleri Mecusiliğin kurucusu Mejdek'in fikirlerinin aynısıdır.

Tenasühe (ruhların nakli) ve Babek'in peygamber hatta ilah olduğuna inananları vardı. Bütün haramları mübah sayarlar. Kadın erkek içkili eğlenceler tertip ederek, her şey herkesin malıdır, zevceleri değiştirmek helaldir, herkesin malları ve yaşayışları eşittir, şahsi tasarruf yoktur, bütün insanlar eşit ve her şeyde ortaktırlar, zenginler mallarını fakirlere vermelidir, derlerdi.

Büyük servetler biriktiren Babek, El-Bazz şehrinde pekçok kadın ile içki ve çalgı alemleri yapardı. Çok zalim olup, yirmi senede öldürdüğü Müslüman sayısı iki yüz elli bini aşmıştır.

BABIALİ;

Alm. *Hohe Pforte,* **Fr.** *Sublime-Porte,* **İng.** *Sublime Porte.* Osmanlı Devletinin son döneminde sadrazamlık makamına ve hükümete verilen ad. Babıali "yüce kapı" manasına gelmektedir. Osmanlılarda "kapı" kelimesinin yanısıra aynı anlama gelen Farsça "der" ve Arapça "bab" kelimeleri "padişah ve sadrazam sarayı, devlet ve hükümet dairesi" manasında kullanılmıştır. İslam ve Türk tarihinde birliğin ve kuvvetin temsilcisi olarak kabul edilen devletin ve hükümetin merkezleri yüksek ve yüce olarak bilinmiş, dolayısıyla buralara aynı manada olmak üzere Dergah, Bab-ı Saray, El-Bab-üs-Sultaniye, Bab-ı Hümayun, Bab-ı Ali, Bab-ı Asafi ve Paşa Kapısı gibi isimler verilmiştir.

Osmanlılarda İstanbul başkent oluncaya kadar devletin bütün işleri padişah saraylarında görülürdü. Padişahın başkanlığında devletin ve halkın işlerine "divan" denilen bir mecliste bakılırdı. Divan Osmanlıların ilk kuruluşundan beri vardı. Fatih Sultan Mehmed, çıkardığı **Kanunname**'yle bunu

esaslara bağladı. Önceleri padişahlar divana başkanlık ederken bu görev sadrazamlara geçti. Ancak mühim kararlar alınacağı zaman yine padişahlar divana katılır ve başkanlık yaparlardı. Bu durum 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir.

Sadrazam başkanlığındaki teşkilata önceleri Vezir Kapısı, Bab-ı Asafi ve Paşa Kapısı gibi isimler verilmiş 18. yüzyılın sonlarında ise Babıali denilmeye başlanmıştır. Paşa Kapısı sadrazamın oturduğu yere göre İstanbul'un çeşitli semtlerine taşınmıştır. Genellikle Mahmudpaşa, Gedikpaşa, Atmeydanı, Yerebatan semtlerinde bulunmuştur. 17. asırdan itibaren Paşakapısı'nın Alayköşkü'nün karşısına taşınması ve istisnalar hariç sadrazamların burada oturmalarıyla Babıali olarak bilinen yer ortaya çıkmıştır. Bu mahalde ilk konağı, Sultan Birinci Ahmed'in sadrazamlarından Derviş Paşa yaptırmıştır. Sadrazam Halil Paşa da, Alayköşkü karşısında şimdiki Başbakanlık Arşivi binasının bulunduğu yerde bir saray inşa ettirmiştir. Bunu sonradan Sultan Dördüncü Mehmed tamir ettirip düzelttikten sonra, Sadrazam Derviş Mehmed Paşaya hediye etmişti. Sonra da Paşa Kapısı için burada karar kılınmıştı.

1830'larda nezaretlerin kurulmasına kadar Babıali'nin çalışma düzeni kendine has bazı özellikler taşımaktadır. Bu dönemde sadrazamın yardımcısı sıfatıyla Babıali'de Sadaret Kethüdası, Reisülküttab ve Çavuşbaşıya bağlı üç büyük daire mevcuttu. Kethüdanın Babıali'deki dairesi Alay Köşkü karşısındaki büyük kapının üzerindeydi. Kethüda daha çok dahili işlerle uğraşırdı. Vilayetlere giden yazılar ve gelenlerin cevapları burada hazırlanır, incelenir, asılları gönderilir, suretleri ise defterlere kaydedilirdi. Bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Kethüda Kalemine ait binlerce belge bulunmaktadır. Reisülküttab ise Sadaret Teşkilatındaki yazışmaları idare ederdi. Kendisine bağlı beylikçi, tahvil ve ruus kalemleri adıyla üç büro bulunmaktaydı. Suçluların yakalanması ve cezalandırılması gibi adli işleri ise Çavuşbaşı idare ederdi. Çavuşbaşı sadrazama verilen arzuhalleri ya bizzat kendisi inceler veya tezkirecilere inceletirdi. Sonra bunları ilgili mahkemelere havale ederdi. Çavuşbaşının emri altında 600'den fazla çavuş görev yapardı. Babıali'de üst düzeydeki bu üç görevliden sonra ikinci derecede büyük ve küçük tezkireciler, mektupçu, beylikçi, teşrifatçı ve kahya katibinin oluşturduğu altı müsteşar gelmekteydi. Daha sonra bu memur kadrosu Osmanlı bürokrasisini teşkil edecek tarzda genişletilmiştir.

Nitekim 1830'lardan sonra nezaretlerin kurulmaya başlanmasıyla Babıali yavaş yavaş yeni teşkilat ve çalışma dönemine girmiştir. Bilhassa 1838'de teşkil edilen Meclis-i Vala'yı Ahkam-ı Adliyye ile Dar-ı Şura-yı Babıali adlı iki meclis Babıali'nin gelişmesinde ve çalışmalarında önemli bir merhaleyi gerçekleştirmişlerdir. İdari, adli ve askeri sahada Dar-ı Şura'da alınan kararlar Meclis-i Valaya giderdi. Burada görüşülüp kabul edilenler ise sadrazam tasvibinden sonra padişahın tasdikiyle kesinlik kazanırdı. Tanzimatın ilanı ile bu iki meclis birleştirildi ve Babıali'deki yeni binasına taşındı. Çalışmalarına burada aralıksız devam eden yeni meclis, 1854'te Meclis-i Ali-yi Tanzimat ve Meclis-i Ahkam-ı Adliyye olarak tekrar ikiye ayrıldı. 1861'de yeniden birleştirildi ise de 1868'de Şura-yı Devlet ve Divan-ı Ahkam-ı Adliyye adlarıyla yeniden ikiye ayrılarak son şeklini aldı. Şura-yı Devlet idari işlere, Divan-ı Ahkam-ı Adliyye ise yargı işlerine bakmaya başladı.

1847 yılından itibaren yayınlanmaya başlayan devlet salnamelerine göre Babıali heyeti adı altında sadaret Dairesi, Şura-yı Devlet, Dahiliye Nezareti, Hariciye Nezareti yer almaktadır.

Babıali'de memurlar sabahları gün doğumunda işe başlar, akşamdan bir saat önce işlerinden ayrılırlardı. Ne suretle olursa olsun, izinsiz iş yerlerinden ayrılmaları yasaktı. Babıali'yi en çok meşgul eden konular iç ve dış siyasi meselelerdi. 19. asırda merkez ve eyalet teşkilatında pekçok değişiklikler yapılmıştı. Bu düzenlemelerin yanında eyaletlerin ekonomik durumundan, etnik ve dini yapısından kaynaklanan pekçok problemleri mevcuttu. Babıali her konuda uzmanların raporlarına dayanarak çeşitli ıslahatlar yapardı. İhtilaflı yerlere uzun veya kısa vadeli müfettişler gönderilerek huzursuzluk hakkında bilgi alınır ve ona göre tavır konulurdu. Gayri müslim cemaatlerin meseleleri de Babıali'yi en çok meşgul eden meselelerden biri olmuştur. Diğer taraftan 18. asrın sonlarından itibaren diplomasinin öneminin artması ve Osmanlı Devletinin sık sık Batının ültimatomlarına maruz kalması dış meselelerin artmasına da yolaçmıştır. Bilhassa Fransa, İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı Devletinin iç işlerine karışması Babıali'yi rahatsız etmiş ve çeşitli diplomatik yollarla cevap vermeye zorlamıştır. Bu tür yabancı müdahaleler Babıali'yi zaman zaman güç durumlara düşürmüş ise de devlet olmanın tecrübesinin artması ve onların dış siyasette olgunlaşması gibi neticelere de sebep olmuştur. Halkın davalarının dinlenmesi de Babıali'nin önemli işlerinden biridir. Tanzimat öncesi dönemde sadrazamın huzurunda huzur mürafaası adıyla bakılan davalar vardı. Babıali'de sadrazam divanında cuma günü Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, çarşamba günleri ise İstanbul kadısı halkın şikayetlerini dinlerdi. 1838'de ise Dahiliye Nezareti işlerinin başvekalete devredilmesi ve dolayısıyla muamelatın artması üzerine huzur mürafaaları Babıali'den Bab-ı Meşihata nakledilmiştir.

Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz Han devirleri Babıali'nin devlet idaresinde tamamen nüfuz sahibi olduğu bir devreyi teşkil eder. Bu devreden sonra devlet idaresi padişahların eline geçmiş ve İkinci Meşrutiyete kadar bu idare tarzı devam etmiştir.

Osmanlı Devletinin yıkılması ile birlikte Babıali'nin bulunduğu bina Büyük MilletMeclisi Hükümetinin İstanbul Mümessilliğine tahsis edilmiş, sonra da bugün olduğu gibi İstanbul Valiliğine verilmiştir.

BABIALİ BASKINI;

İttihat ve Terakki Cemiyetinin hükumeti ele geçirmek için 23 Ocak 1913'te yaptıkları kanlı baskın. İttihat ve Terakki komitesi İkinci Meşrutiyetin ilanından ve 31 Mart Vak'asından sonra orduya dayanarak hükumeti ele geçirmişlerdi. Yalnız kısa bir zaman sonra asker ocağını siyasetle uğraştırmanın cezasını çekerek "Halaskar Zabitan Grubu"nun tazyikiyle yıkıldılar. Fakat tekrar orduyu elde etmek suretiyle yeniden iş başına gelmek için gizli bir faaliyete giriştiler.

Nitekim Balkan Savaşının şiddetle cereyan ettiği ve düşman ordularının İstanbul kapılarına dayandığı sırada, İttihatçılar, Kamil Paşa Hükumetini devirmek ve çeşitli entrikalarla hükumeti elde etmek için çalışıyorlardı.

Önce Balkan Savaşının neticeleri ne olursa olsun, büyük devletlerin sınır değişikliğine müsaade etmeyecekleri, bu sebepten Türkiye'nin zararı olmayacağı propagandasını yaptılar. 81 yaşındaki Kamil Paşa bir ara istifa edip yeni bir kabine kurmayı düşündü. Sonra bu fikrinden vazgeçince İttihatçılar bu sefer Kamil Paşanın Edirne'yi Bulgarlara bıraktığı şeklinde akıl almaz ve yıkıcı bir propagandaya giriştiler. Bu arada başkumandan vekili Nazım Paşa, Sadrazamın muhalefetine rağmen, orduda bozgunculuk yaptıkları için tevkif edilen İttihatçıları serbest bıraktı. Nazım Paşa daha önce Kurmay Albay Cemal Beyi Menzil Müfettişi Umumisi, Kurmay Yarbay Enver Beyi de Kolordu Kurmay Başkanı yapmıştı. Böylece en stratejik merkezlere İttihatçılar getirilmişti. Bütün bu işler Balkan Savaşının en acıklı günlerinde cereyan ediyordu.

23 Ocak 1913 günü Bulgarlar, Edirne ve Çatalca önlerindeyken, Kurmay Albay Enver Bey (Paşa) sabıkalılardan müteşekkil 20-50 kişilik bir çete ile Babıali'yi bastı. Babıali'yi muhafaza ile ilgili muhafız bölüğü, Dahiliye Nazırının haberi olmadan Cemal Bey (Paşa) tarafından yerlerinden alınmış ve başka bir yere götürülmüştü. Böylece baskıncılar rahatça içeri girdiler. Baskının kanlı safhaları dış sofada cereyan etmiştir. Dış sofa mücadelesinde 11 kişi öldürüldükten sonra başlarında Enver ve Talat beylerin bulunduğu çeteciler iç sofaya daldılar. Kendilerini engellemek isteyen sivil polis komiserini öldürdükleri sırada Harbiye Nazırı Nazım Paşa ile karşılaştılar. Nazım Paşa, Enver'e; "Beni aldattın hani siyasetle uğraşmayacağına dair namus sözü vermiştin!" deyince, fedaisi Yakub Cemil'in tabancasından çıkan kurşunla alnından vurularak öldürüldü.

Bundan sonra Talat ve Enver Beyler sadrazam Kamil Paşanın odasına girerek onu istifaya zorladılar. Ancak Kamil Paşa, devletin içinde bulunduğu durumu izah ederek böyle bir darbeyle hükumetten çekilmesinin felaketi artıracağını söyledi. Fakat silahla tehdid edilmesi üzerine istifa etti. Böylece yaşlı sadrazamın siyasi hayatı sona erdi. Bu sırada Babıali Baskınını duyanlar mahşeri bir kalabalık meydana getirmişlerdi. Toplanan kalabalığa İttihatçıların meşhur hatibi Teğmen Ömer Naci nutuk çekiyordu. Sokaktaki kalabalık arasında Almanya Büyükelçiliği Baştercümanı da vardı. Baskın planı için, Almanya Büyükelçiliğinde yapılan toplantı sonunda, Berlin'in izni alındığı açıkça görülüyordu. 1876 ve 1909 darbelerinin arkasında İngiltere vardı. Almanya ise Türkiye'de ilk defa bir darbeye karışıyor ve destekliyordu.

Sadrazamın istifa mektubunu alan Enver Bey, saraya gitti. Babıali'de kalan Talat Bey, kendini "Dahiliye Nazır Vekili" tayin ederek bu ünvanla valilere emirler gönderdi. Kamil Paşa Hükumetinin Adalarla Edirne'yi düşmana verdiği için millet ve ordu tarafından iskat edildiğini bildirdi. Halbuki ne Edirne, ne de Adalar Kamil Paşa tarafından düşmana asla verilmiş değildi. Edirne'yi güya kurtarmak iddiasıyla Babıali'yi basıp hükumeti zaptetmiş olan İttihat ve Terakki komitesi, Kamil Paşanın kabul etmediği bu yerlerin teslim şartını hiç sıkılmadan kabul ederek, bütün Rumeli topraklarıyle beraber Edirne'yi de düşmana terk etti. Bu tarihi ihanetlerini de ters-yüz ederek millete anlattılar.

Bu hükumet darbesinden sonra sadrazamlığa Mahmud Şevket Paşa getirildi. Babıali baskını neticesinde İttihatçılar fiilen yeniden iktidara geldiler.

BABIALİ YANGINLARI;

Alm. *Brände in der Hohen Pforte,* **Fr.** *Incendies de la sublime-Pote,* **İng.** *Fires on Sublime Porte.* Osmanlı Devletinin idari merkezi olan Babıali'nin; 1740, 1755, 1808, 1826 ve 1839 senelerinde tamamen, 1878 ve 1911 senelerinde ise kısmen yanmasına sebeb olan yangınlar.

1740 yangını: Bu yangın sadrazam Mehmed Paşanın devrinde vuku bulmuştur. Harem ağalarının oturdukları kısımda başlıyan yangın kısa bir sürede binayı sarmış, havanın rüzgarlı olması yüzünden arz odası, hasır odası ve bitişik daireler tamamen yok olmuştur. Devrin padişahı Sultan Birinci Mahmud, söndürme çalışmalarına bizzat nezaret etmiştir. Ancak kısmen kurtarılan kısımlar da, birkaç

gün sonra çıkan bir yangınla yanarak kül olmuştur.

1755 yangını: Silahdar Tevkii Ali Paşanın sadrazamlığı sırasında meydana gelen yangın esnasında Babıali binası da tamamen yanmıştır. Demirkapı semtinde çıkan yangın, kısa bir sürede bütün semti sarmış ve yangında ev eşyalarını kurtaranlar, mallarını Sultan Üçüncü Osman'ın emriyle Gülhane Parkına koymuşlardır. Babıali binası inşa edilinceye kadar, işler Esma Sultan'ın Kadırga semtindeki konağına nakledilmiştir.

1808 yangını: Sadrazam Alemdar Mustafa Paşaya karşı ayaklanan yeniçerilerin kasden çıkardıkları yangındır. 1808 yangınında da tamamen kül olan Babıali'nin bir sene sonra yeniden inşasına başlanmış, bilahare binanın tamamlanmasıyla buraya taşınılmıştır.

1826 yangını: Büyük Hocapaşa yangını sırasında Babıali de yanmıştır. 36 saat süren bu yangın esnasında, Babıali, Çifte Saraylar, Büyük Çarşı semtlerinde sayısız bina kül olmuştur. Babıali dairesi yangın neticesi geçici olarak Şeyhülislamın dairesine taşınmıştır. Babıali tekrar 1828'de yeniden inşa edilen binasında hizmete devam etmeye başlamıştır.

1839 yangını: Dahiliye dairesi ahırlarından çıkan yangın binayı tamamen kül etmiştir. Devlet işlerinin gecikmesini önlemek için memurlar önce Necip Efendi Konağına, oradan da Defterdarlık binasına taşındılar. 1844'te inşaatı bitince merasimle açıldı ve çalışmalar kargir olarak yapılan binada devam etti.

1878 yangını: Rivayete göre yangın, odacıların ihmali neticesi Şura-yı Devlet Dairesinde çıkmış ve altı saat devam etmiştir. Ahkam-ı Adliye Dairesi, Dahiliye ve Hariciye nezaretleri tamamen kül olmuştur. Sadrazamlık Dairesi ise büyük gayret sonucu kurtarılabilmiştir.

1911 yangını: Sabaha karşı çıkan bu yangında, Sadrazamlık ile Hariciye Nezareti daireleri kurtulmuştur. Şura-yı Devlet, Dahiliye Nezareti, Mektubcu, Teşrifatçı, Beylikçi, Sadaret Kalemi daireleri ile Vak'anüvis daireleri tamamen yanmıştır.

Çeşitli tarihlerde kısmen veya tamamen olmak üzere vuku bulan Babıali yangınları sırasında evrak ve vesikalara hiçbir şey olmaması Osmanlı Devletinin mükemmel işleyen bir arşiv teşkilatı olduğunu göstermektedir. Babıali hazine-i evrakı, orada özel olarak yapılmış mahzene konur, her gün o evraktan lazım olanlar kalem dairelerine getirilir ve işi bitsin, bitmesin akşamları tekrar mahzene konur, sabahları yine getirilirdi. Bazan bu hususa riayet edilmemesi yüzünden Babıali yangınlarında odalarda bulunup mahzene konmayan evrakların yandığı görülmüştür.

BABİL KRALLIKLARI;

Alm. *Babylonische Qönigriche,* **Fr.** *Voyaumez de Babylone,* **İng.** *Babylonian kingdoms.* Ön Asya bölgesi Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki verimli sahalarda kurulan ve merkezi Babil olan krallıklar.

I. Babil Devleti: M. Ö. 1895-1595 tarihleri arasında Mezopotamya'da Batı Samiler (Amurrular) tarafından kurulan en büyük ve en teşkilatlı devlet. Kurucusu olarak Samu Abum bilinmektedir. Bundan sonra gelen üç-dört kral, silik şahsiyetlerdir. Bu sülale Mezopotamya'yı Elamlılardan tamamen temizlemiş ve Elam ülkesini nüfuzu altına almıştır. Elamlılara son darbeyi vuran kral, eski doğunun en büyük simalarından olan Hammurabi'dir.

Hammurabi, İsin ve Larsa sitelerinin kralı olan Rimsin'i mağlub ederek, Elam'a kadar takib etti ve sonunda esir aldı. Bundan sonra sınırlarını genişletmeye başladı. Asur ülkesini de devletine kattı. Orta Fırat bölgesinde bulunan ve bugün Tell Harrir ismi ile anılan Mari'de Kenanilerin kurduğu bir krallıkla temasa geldi. Mari Kralı ile bir müddet dost geçinen Hammurabi, orayı da ülkesine kattı. Kuzeye gittiğine dair bir kayıt yoktur. Herhalde Akkad kralları gibi hudutlarını Akdeniz'e ve Anadolu'nun içlerine kadar genişletememiştir. Zaten Hammurabi, askeri seferlerden ziyade iç işlere önem vermiştir. Kültür hayatının hemen her safhasında eserler ortaya koymuştur. Mezopotamya'da ilk defa gerçek anlamıyla merkezileştirilmiş birleşik bir devleti Hammurabi kurdu. Bu devlete tabi olan sitelerin başlarındaki kral ve prensler ortadan kaldırıldı. Onların yerine kralın tayin ettiği valiler gönderildi. İdari teşkilat, geniş bir memur kadrosuna dayanmaktadır. Teşkilatın en yüksek noktasında bulunan kral, idari işlerle yakından ilgilenmekte, vergilerin zamanında ve tam olarak toplanılmasına önem vermekteydi. Askeri teşkilatta da yenilikler yapan Hammurabi, ilk defa daimi bir ordu vücuda getirmiş ve idaresini bizzat eline almıştır. Hammurabi'nin şöhretini artıran husus, düzenlemiş olduğu kanunlardır. Bu kanunname, medeni ve ceza hukuku ile ilgili olan 300 kadar maddeyi ihtiva ediyor ve halkın birbirleriyle veya devletle olan münasebetlerini düzenleme gayesini güdüyordu.

Birinci Babil Devletinin ömrü uzun sürmedi. Hammurabi'nin ölümünden sonra yer yer isyanlar çıktı. Dışardan da komşu kavimlerin taarruzları başladı. İsyanlar neticesinde güneydeki kıyı eyaletleri Babil'den ayrıldı. Kuzeyden, doğudan ve batıdan gelen istila dalgaları, devletin büsbütün sarsılmasına

yol açtı. Nihayet Anadolu'da büyük bir devlet kurmuş olan Hititler M.Ö. 1595 tarihinde Fırat boylarından güneye inerek Babil şehrini hakimiyetleri altına aldılar. M. Ö. 1570'de ise şehrin idaresi Kassitlerin eline geçti. Bu istilalar kısa bir müddet içinde sona ermesine rağmen, Babil Devleti uzun süre toparlanamadı. Ancak 1000 sene sonra İkinci Babil Devleti adı ile tarih sahnesine tekrar çıkacaklardır. Babilliler, Sami dili konuşur ve çivi yazısı kullanırlardı.

II. Babil Devleti: İran'da bir devlet kurmuş olan Medler, Asurluların üzerine şiddetli hücumlarda bulunuyorlardı. Bunu fırsat bilen Babilliler, Medlerle birleştiler ve Asur Devletini yıktılar. Yerine yeni Babil Devletini kurdular (M. Ö. 625).

İkinci Babil Krallığının en ünlü hükamdarı olan Nabukednazar daha babası zamanında Mısır ordusunu Kadeş'te yenmiş, Suriye ve Filistin'i Babillilerin yönetimi altına sokmuştu. En büyük gayesi Kudüs'ü ele geçirmek olan kral, maksadına ulaşmak için yerli halkı ayaklandırmak istedi. Buna karşı çıkan Kudüs Kralı, Babil'e vermekte olduğu yıllık vergiyi kesti. Bunun üzerine Nabukednazar, Kudüs üzerine bir sefer düzenledi ve Filistin ile Kudüs'ü ele geçirdi. Yahudi alimlerini ve bu arada zamanın Peygamberi Danyal aleyhisselamı esir etti. Esirlik 70 sene sürdü. Suriye ve Mısır'ı da çöllere kadar aldı. Dini literatürde ismi Buhtunnasar olarak geçmekte olan Nabukednazar, yeryüzüne hakim olan dört kişiden biridir. Nitekim bir hadis-i şerifte:

"İsmini duyduğunuz kimselerden yeryüzüne dört kişi malik oldu. İkisi mü'min ikisi de kafir idi. Mü'min olan iki kişi, Zülkarneyn ile Süleyman (aleyhisselam) **idi. Kafir olan ikisi de, Nemrud ve Buhtunnasar idi. Beşinci olarak yeryüzüne benim evladımdan biri, yani Mehdi de malik olacaktır."** buyuruldu.

Burada zikredilen Buhtunnasar, Yeni Babil Devletinin en meşhur kralı Nabukednazar'dır. Kendisi ateşe tapardı. Zamanında Babil, büyük bir ticaret merkezi haline geldi.

Nabukednazar'dan sonra Babil Devleti çökmeye başladı. Bu çöküş, Marduk rahiplerinin düşman olduğu Kral Nabo-Nedo devrinde hızlandı. İran'da Medlerin yerine geçen Perslerin büyük hükümdarı Kiros (Kurus) tarafından Babil şehri alınınca, Babillilerin bağımsızlıkları sona erdi ve ülke Pers İmparatorluğunun bir eyaleti haline geldi (M.Ö. 539).

BABİLİK;

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında İran'da El-Bab Ali Muhammed isminde bir Acem tarafından ortaya atılan bozuk inanç yolu. Bu inancı kabul edenlere "Babi", yollarına da "Babilik" denmiştir.

El-Bab Ali Muhammed, İran'da Kazım Reşti isimli bozuk inanışlı birisinden aldığı bozuk bilgilerle yetişti ve onun ölümünden sonra yerine geçerek almış olduğu bozuk fikirlerini gizlice ve sinsi şekilde yaymaya başladı. Etrafına topladığı cahil kimselere bozuk fikirlerini aşıladı. Kendisinin Mehdi olduğunu ilan etti. İddiasını kuvvetlendirmek için birçok sözler uydurdu. Bu iddiası İslam alimleri tarafından delilleriyle çürütülünce, yol değiştirerek bu defa kendisinin beklenen imama açılan bir bab (kapı) olduğunu söyledi. Ayrıca Peygamberlik iddiasında bulundu. Sonra da tanrı olduğunu söyledi.

El-Bab Ali Muhammed'in bozuk fikirleri 19. asırda İran Şahının koyu zulmü altında inleyen cahil halk topluluklarında taraftar buldu. İngilizlerin maddi ve manevi desteğiyle daha çok taraftar topladılar. Böylece Babiler her türlü ahlaksızlığı teşvik ederek, ahlakça düşük kimseleri kadınlar vasıtasıyla avlayarak tuzağa düşürdüler.

El-Bab Ali Muhammed, **El-Beyan** adlı kitap yazdı. Bu kitabında kıyameti, öldükten sonra dirilmeyi inkar etti.

İngiliz, Rus ve misyonerlerin yardım ve teşvikiyle fikirlerine pekçok taraftar bulan El-Bab Ali, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam dininin tek din halinde birleşmesi fikrini de savundu. Yedi ve on dokuz rakamlarının kudsiliğini bildirdi. Evlenmeyi on bir yaşından itibaren herkese mecbur tuttu. Hanımı ölen erkeğin en fazla 90 gün, kocası ölen kadının en geç 95 gün sonra evlenmesini mecbur etti. Bu suretle Babilerin nüfuslarının kısa zamanda artıp hakim duruma geçmeleri için çalıştı. Her Babinin, her yıl sermayesinin beşte birini yönetici kurula ödemesini mecbur tuttu. Para cezaları ve karı-kocanın birlikte yaşamasını yasaklama, yani evlilikleri devam ettiği halde geçici bir süre için ayırma cezası haricindeki bütün cezaların kaldırıldığını ilan etti.

Her türlü faizin mubah olduğunu, on bir-kırk iki yaşları arasındaki kimselerin yılda on dokuz gün, güneşin doğuşu ile batışı arasında perhiz yaparak oruç tutmalarını emretti. Cenaze namazı haricinde cemaatle namaz olmadığını söyledi. Kadınların istedikleri şekilde yabancı erkeklerle gezme ve flörtün ibadet olduğunu bildirdi. İslam dininin ipekli kumaşlar ve mücevherlerle ilgili yasaklarını kaldırdı. Her gün kendi yazdığı **El-Beyan** adlı kitaptan on dokuz cümle okumak şartını getirdi. Taraftarlarına "Ehl-i Beyan" da denmiştir.

El-Bab Ali Muhammed, bozguncu fikirleri ve sapık inanışı sebebiyle önce yakalanıp hapse atıldı. Nihayet 1850 senesinde Tebriz'de idam edildi. Daha sonra yerine geçen ve sapık yolunu devam ettiren Behaullah tarafından cesedi ve kemikleri Akka'ya götürülerek defnedildi.

El-Bab Ali Muhammed'in ölümünden sonra yerine talebesi Mirza Hüseyin Ali geçti. El-Bab'ın fikirlerinden beğenmediklerini çıkarıp yerine kendi görüşlerini hakim kıldı ve kendisine Behaullah lakabını verdi ve sapık fikirlerini yaymaya başladı. Babilik, Behailiğin bir başlangıcı kabul edilmiştir (Bkz. Behailik).

BABİNGER, Franz;

Alman Türkiyatçı. 1891 senesinde Weiden'de doğdu. Würzburg ve Münih'de tarih ve sanat tarihi dersleri okudu. Hind dili ve semitik filolojisinde doktora yaptı (1914). Aynı sene gönüllü asker olarak Türkiye'ye geldi. Osmanlı ordusu içinde Çanakkale, Kafkasya, Irak ve Galiçya'da bulundu. Berlin Üniversitesinde doğu bilimleri doçenti ve profesörü oldu (1924). Bir süre Naziler tarafından görevden uzaklaştırıldı. Bükreş ve Yaş şehirlerinde çalıştı. 1947'de tekrar Almanya'ya dönerek, Münih Üniversitesinde kültür ve edebiyatı ile Türk tarihi üzerinde çalıştı. 1951 senesinde İstanbul'da toplanan Müsteşrikler (Doğu Bilimciler) Kongresine iştirak etti. İstanbul'un 500. fetih yılı münasebeti ile Fatih Sultan Mehmed hakkında bir kitap neşretti. 1967 senesinde öldü.

Almanca olan eserlerinden bazıları; **İstanbul'da Kitapçılık** (1919), **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri** (1927), **Evliya Çelebi'nin Küçük Asya'da Seyahat Notları** (1930), **Boşnak Osman Paşa Arşivi** (1931), **Rumeli'de Türk Hakimiyetinin İlk Devreleri Hakkında Notlar** (1944), **İslam Ansiklopedisi**'nde Türklerle ilgili yüzden fazla makalesi yayımlanmıştır.

BABRİK (Marsdenia erecta);

Familyası: İpekotugiller (Asclepiadaceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu'da çok yaygın olarak yetişir.

60-100 cm uzunluğunda çok senelik, zehirli bir bitki. Yaprakları karşılıklı, oval şekilli, uzun saplı, tabanları kalp biçimindedir. Çiçekleri beyaz renkli ve tüysüzdür. Meyveleri genellikle tek başına 8-10 cm uzunlukta, bir cm genişlikte, silindir biçiminde, yeşil renkli ve tüysüzdür.Tohumlarının üzerinde tutam şeklinde ipek tüyleri vardır.

Kullanıldığı yerler: Henüz tıbbi bir kullanılışı bulunmamakla beraber, hayvanlarda zehirlenmeler yaptığı bilinmektedir.

BABÜR İMPARATORLUĞU;

Hindistan'da kurulan Türk-İslam devletlerinden. Timur'un beşinci batından torunu Babür tarafından 1526'da kurulmuştur. 1483'te Fergana'nın başkenti Ardician'da dünyaya gelen Babür, 1494'te babası Ömer Şeyh Mirza'nın ölümü üzerine Fergana hükümdarı oldu. Fakat Babür, Özbeklerin büyüyen kuvvetleri karşısında, kendisi için orada sağlam bir yer elde etmenin mümkün olamayacağını anlamıştı. Bundan dolayı 1504'te Kabil'i daha sonra Kandehar'ı alarak orada yerleşti. 1508 Eylülünde ilk defa Hindistan'a akın yaptı. Üç ay süren bu akında ülkeyi tanıdı ve pekçok ganimet elde etti. Kasım 1519'da Hayber'i geçerek Hindistan'a girdi. Peşaveryakınlarına geldi. Beş defa Pencap'a sefer yaptı. Bu seferler neticesinde, Kuzey Hindistan'ı fethetti. Kasım 1525'te Hindistan'ı fethetmek üzere Kabil'den hareket etti. 21 Mayıs 1526'da Panipat Meydan Muharebesinde İbrahim Ludi'nin büyük ordusunu yok etti. Böylece Hindistan Türk İmparatorluğu tacı Babür'e geçmiş oldu. Aralık 1526'da dünyanın en büyük şehirleri arasında olan Delhi, Agra ve Hanpur fethedildi. Babür, Agra'yı başkent yaptı.

Babür Şah, 1527'de Hinduların üzerine yürümek niyeti ile Agra'dan hareket etti. Ludilerin Racistan'daki kontrollerini kaybetmeleri üzerine müstakil hale gelen Hindular, hükümdarları Rana Senka'nın etrafında toplanarak, 100.000 kişilik bir ordu ve birkaç yüz fille yeni Hindistan fatihinin üzerine yürümeye başlamışlardı. Bu, çok kritik tarihi bir andı. Babür'ün harbi kaybetmesi demek, Ganj Vadisinin Hinduların eline düşmesi, netice itibariyle beş asırlık Müslüman-Türk hakimiyetinin Hind kıtasında son bulması demekti. Babür, 13.500 kişilik pek seçkin bir Türkistan atlı birliği ile düşman üzerine yürüdü. Yanında Osmanlı Türklerinden Mustafa Rumi'nin kumanda ettiği bir topçu birliği de vardı. Hindularda top ve tüfek yoktu. Ateşli silahlar ve Türk atlısının üstün savaş kabiliyeti, Babür'e parlak bir zafer kazandırdı. Düşman tamamen imha edildi. Bu zafer, Müslüman-Türklerin Paniput'tan daha büyük bir zaferiydi. Biyana civarında geçen bu meydan muharebesi Babür'e "Gazi" ünvanını kazandırdı.

Babür Şah zamanında ülkenin sınırları güneyde Vindiya Dağlarından, kuzeyde Amu Derya'ya kadar uzandı. 25 Aralık 1530 yılında Agra'da vefat eden Babür Şahın yerine 22 yaşındaki büyük oğlu

Hümayun Mirza geçti.

1508'de Kabil'de dünyaya gelen Nasireddin Hümayun Şah, saltanatının ilk zamanlarında kardeşi Kamran Mirza ile uğraşmak zorunda kaldı. Zamanında asıl tehlike Şir Han Sur'dan geldi. Hümayun 1540 yılında başkent Agra'yı terk etmek mecburiyetinde kaldı. Böylece 15 yıl için taht Surilerde kaldı. Hümayun'un elinde Afganistan, Sind, Kuzey Pencab, Keşmir ve Belucistan kaldı. 1543'te Hümayun, Kuzey Pencap, Sind ve Belucistan'ı da Surilere bırakmak zorunda kaldı. Kendisi Şah Tahmasb Safevi'ye sığındı ve 1553 Ocak ayına kadar orada misafir edildi. Daha sonra Eylül 1554'te Safevi Şah'ın desteği ile kardeşi Kamran Mirza'dan Kandehar'ı alarak baba mirasını toplamaya başladı. Aynı senede kardeşini Kabil'den uzaklaştırarak Afganistan'a sahib oldu. Daha sonra Bedahşan'ı da aldı. 1555 Şubatında Hindistan'ın tekrar fethine girişti ve büyük Pencap havalisine hakim oldu. Timuroğullarının ve babasının Hindistan'da büyük prestijleri olduğu için çok iyi karşılandı. Surilerle 22 Haziran 1555'te yapılan Maçivara Meydan Savaşının kazanılması, Hind kapılarının tamamen açılmasını sağladı. Bu zafer, Babür Devletinin ikinci kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir.

28 Ocak 1556'da vefat eden Hümayun, yumuşak bir huya sahipti. Düşmanları tehlikeli rakipler olsa bile her zaman affetme alçak gönüllülüğünü göstermiştir. Kardeşi Kamran Mirza sık sık isyan etmesine rağmen onu her zaman affetmiştir. Hümayun, ülkesinin imarına önem vererek, İslami karakterde birçok binalar yaptırmıştı. Ölümü, o sırada Hindistan'da bulunan büyük Türk denizcisi Seydi Ali Reisin tavsiyesine uyularak, oğlu Ekber'in tahta çıkışına kadar gizli tutuldu. Hümayun, Delhi'de defnedildi. Hanımı Hamide Banu, onun için, bugün bile sanat yönünden herkesin ilgisini çeken muazzam bir türbe yaptırdı.

Hümayun'dan sonra devlet idaresi, oğlu Celaleddin Ekber'in eline geçti. Ekber zamanında Babür İmparatorluğu sayılı dünya devletleri arasına girdi.

Şubat 1556'da tahta çıkan Ekber'in ilk senelerinde devletin idaresi, babasının yardımcısı Bayram Hanın elinde kaldı. Ekber'in atalığı olan Bayram Han, Ekber tarafından Han-ı Hanan yani başvezirlik makamına yükseltildi. Devletin idare edilmesinde Bayram Hanın çok emeği geçti.

Ekim 1556'da saltanat değişikliğinden faydalanmak istiyen Surlularla Paniput'ta yapılan savaşı Babürlüler kazandı. Müteakiben Malva, bağımsız Racput devletleri, Gucerat ve Handeş ele geçirildi. Bengal bir defa daha Delhi'nin idaresi altına girdi. Bir çok istilacılar için Hindistan'a geçit veren kuzeybatı hududu, Kabil ve Kandehar'ın ele geçirilmesi ile emniyet altına alındı. Bununla beraber Kandehar şehrinin alınması, İran ile uzun bir süre çekişme sebebi oldu. Diplomatik seviyede en çok Safeviler ile dostluklar kuruldu. Özbek hükümdarı Abdullah Han ile kendi topraklarını, hudutlarını tayin için bir anlaşma yapıldı. Hind Okyanusunda bulunan Portekizlilerden gelen müşterek tehlike karşısında Osmanlılar ile de temaslar yapıldı. Fakat Delhi ile İstanbul arasındaki çok uzun mesafe, büyük bir sünni ittifakının doğmasını engelledi.

Diğer taraftan Ekber Şah, "Din-i İlahi" adı ile derleme bir din kurmaya çalışıyordu. Bu din sayesinde bütün teb'ası üzerinde manevi ve ruhani hükümdarlığını tesis etmek arzusundaydı. Ancak Mecusi, Brehmen ve Hıristiyanlara hürriyet tanırken, Müslümanlara zulüm ve işkence ederdi. Ekber'in din düşmanlığını, zamanının büyük din alimlerinden ve Hindistan'ın Serhend şehrinde yaşamış olan İmam-ı Rabbani Ahmed Faruki Serhendi hazretleri **Mektubat** adlı eserinde uzun anlatmaktadır.

Ekber, saltanatında, bir taraftan sınırlarını genişletirken, diğer taraftan da askeri ve idari sahalarda faaliyette bulundu. İlk olarak damgalama usulünü getirdi. Ülkedeki topraklar, olduğu gibi hükümdara bağlı devlet toprağı haline getirildi. Ordu subaylarına ve memurlara derece verildi. Arazi gelirlerini kontrol etmek için "Kurubi" adı verilen tahsildarlar teşkilatı kuruldu.

1603 yılında şiddetli bir dizanteri hastalığına yakalanan Ekber, bütün tedavilere rağmen iyileşemiyerek çok geçmeden öldü. Cesedi, o zamanlar Behiştabad, daha sonra İskender adı verilen bahçeye gömüldü. Sonradan halefleri tarafından üzerine büyük bir türbe yapıldı.

Ekber'in yerine, ölümünden önce tayin ettiği Selim adlı oğlu, Muhammed Cihangir adıyla tahta geçti. 35 yaşında olan Cihangir, saltanat değişikliğinden faydalanarak başkaldıranların Delhi'ye bağlanması için çalıştı. Onun en büyük icraatı ve hizmeti, babasının İslam alimlerine karşı yürüttüğü baskıyı kaldırmasıdır. Ayrıca, ağır ve ezici cezalara son verdi. Vergi toplanmasındaki bozuklukları gidererek, vergi gelirlerinin daha sıhhatli bir şekilde devlet hazinesine girmesi için tedbirler aldırdı.

Bu hizmetlerinin yanında, Avrupalılara Hindistan'a ticaret tesisleri kurma izni, ilk defa bunun zamanında verildi. Böylece İngilizlerin Hindistan'a sızmalarına zemin hazırlanmış oldu. Cihangir, Ekim 1627'de Keşmir'den Lahor'a giderken yolda vefat etti. Cihangir'in cesedi dini merasimden sonra Lahor civarında Şah Dara'da toprağa verildi.

Cihangir Şahın devlet adamlığı yanında edebi cephesi de büyüktür. **Tüzük-i Cihangiri** adıyla yazdığı

eseri çok kıymetlidir.

Cihangir'in yerine oğlu Şah Cihan, Şehabeddin ünvanı ile tahta geçti. Devrinde, Hindistan'da ileri gelen müslüman devletleri ile mücadele etti. Bunların başında Nizamşahiler gelmekte idi. 1630'da harekete geçen Babürlüler, Nizamşahları Devletabad'a kadar sürdüler. Bu arada Darur şehri ele geçirildi. Ertesi yıl Devletabad da alınıp Nizamşahlara büyük bir darbe vuruldu.

Cihan Şahı uğraştıran diğer bir mesele de o sırada Hindistan'da hatırı sayılır bir devlet olan Adilşahlardır. Uzun mücadelelerden sonra Şah Cihan'ın üstünlüğünü tanıması şartı ile aralarında anlaşma sağlandı.

Orta Hindistan'ın diğer üçüncü güçlü devleti, Kutubşahlar idi. Bunlar Şiiliği benimsediklerinden, Sünni olmaları için Şah Cihan tarafından bir ferman yollanmıştır. Ayrıca Şah Cihan, Safeviler adına okunan hutbenin kendi adına okunmasını istedi. Şah Cihan büyük bir orduyla Dekken'e gelince, Kutubşahlar, korktular ve hutbede dört halifeyi ve Şah Cihan'ı zikrettikleri gibi, yıllık bir mikdar vergi ödemeyi de kabul ettiler. Böylece, bu devletlerle olan mes'eleler Babürlülerin lehine olarak halledildi.

İran, Osmanlı ve Avrupa devletleri ile münasebet kuruldu. Bu sırada Portekizliler Hugli'de koloni kurdular ve köle temini için Bengal'de insan avına giriştiler. Bunu haber alan Şah Cihan, 1632'de meseleye el atıp, Hugli yöresini zabtetti ve Portekizlileri sadece bir şehirde oturmaya mecbur etti.

Şah Cihan 1652'de hastalanınca oğulları arasında taht kavgası başladı. Evrengzib adındaki oğlu kardeşlerine hakim olduktan sonra, babasını da tahtından indirerek Temmuz 1658'de Agra'da sultanlığını ilan etti.

Evrengzib Alemgir zamanında Gürganiye Devleti eski haşmetli devrini yaşadı. Evrengzib, dinine bağlı olup, alimleri severdi. Brehmenlerle ve şiilerle mücadele edip, şii sultanlıklarını ortadan kaldırdı. Büyük alim İmam-ı Rabbani hazretlerinin oğlu Muhammed Ma'sum Faruki ve onun oğlu Muhammed Seyfüddin hazretlerinden feyz aldı. 50 sene adaletle hüküm sürdü. Şeyh Nizam Muinüddin-i Nakşibendi başkanlığındaki bir hey'ete, Hanefi mezhebi üzerine **Fetava-i Hindiyye** adındaki çok kıymetli fetva kitabını hazırlattı.

Evrengzib, dış siyasete de önem verdi. Safevilerle olan dostluk devam ettirildi. Basra ve Arabistan'la mektuplaşmalar oldu. Mekke şerifine elçiler yollanarak büyük maddi yardımda bulunuldu. Bu devrede Osmanlı Gürganiye münasebetleri de ileri safhada idi. Padişah İkinci Süleyman'ın Hindistan elçiliği ile vazifelendirdiği Ahmed Ağa, 1690 yılında büyük bir merasimle karşılandı ve Anadolu'nun temsilcisi olarak kabul edildi. Batılı devletlerden İtalya, Fransa ve İngiltere ile de temaslarda bulundu. "Ebü'l-Muzaffer", "Muhyiddin Evrengzib", "Padişah" ve "Gazi" ünvanlarına sahib olan Evrengzib, yakalandığı rahatsızlıktan kurtulamıyarak Mart 1707 yılında vefat etti.

Gürganiye Devleti, Evrengzib'den sonra parlaklığını kaybetti. Devlet, halefleri zamanında uçuruma gittiği gibi, hükümdarlar da gelişen dış baskı neticesinde yıprandılar. Hindistan'daki diğer Türk devletleri için kaçınılmaz bir hastalık haline gelen Hindulaşma, bu tarihten itibaren Babürlüler için, içten çöküşü hazırlayan bir sebeb oldu.

Babür Devletinde çökme alametleri 18. yüzyılda hissedilmeye başlandı. Evrengzib'den sonra tahta geçen Bahadır Şah, devlet işlerini düzene koyduktan sonra, Racput meselesini halletmek istedi. Fakat bu arada ayaklanan kardeşi ile mücadele etmek zorunda kaldı ve onu öldürttü. Bir müddet asilerle uğraşan Bahadır Şah, (1707-1712) tarihleri arasında hüküm sürdükten sonra, 1712'de Lahor'da vefat etti.

Bahadır Şah'ın yerine Cihangir Şahın bir yıllık saltanından sonra, yerine Ferruh tahta çıktı. Bunun zamanında devlet iç mücadeleye sahne oldu ve büyük parçalanmalar görüldü. 1722'de Safevilerin yıkılması ile yeni bir birlik teşkil ederek tahta çıkan Nadir Şah, aslen Kalaçlara dayanan ve Afganlaşmış olan Gılzaylar üzerine yürüdü. Gılzaylar yenilince, Hind sınırına sığındılar. Bu yüzden Nadir Şah, Babürlüleri birkaç defa ikaz etti. Ancak Babürlülerin Gılzaylara ses çıkarmadığını görünce, 1738'de sefere çıkıp, önce Babürlülerin ata yurdu olan Kabil'i daha sonra da Pencap ve Delhi'ye işgal etti. Ders vermek için Delhi'yi yakıp yıkan Nadir Şah, ele geçirilen Hind hazinelerini İran'a taşıdı.

Diğer taraftan Avrupa devletleri de Babür Devletinin hakimiyetini zaafa uğratmak için büyük çaba sarf ettiler. Alemgir adlı Babürlü hükümdarı veziri Gazieddin tarafından öldürülünce, tahta 1760 yılında İkinci Şah Alem geçti. Şah Alem, ilk olarak İngiliz himayesine giren Babürlü hükümdarı oldu. Bunun zamanında İngilizler hakimiyetlerini Bengal'den Orta Hindistan ve Racputana'ya kadar genişlettiler. 1764'te Badsar Savaşından sonra Bihar hakimiyetinden vazgeçen Şah Alem, İngiliz karargahına sığındı. İngilizlerin himayesinde Allahabad'da hayatını sürdüren Şah Alem, o hayattan bıkarak Maratalarla birleşmek üzere şehri terk etti. Böylece Şah İkinci Alem, bir müddet bunların himayesinde yaşadı. Marataların önemli reislerinden olan Sindia, yavaş yavaş kendisine kuvvetli bir krallık meydana getirerek Agra ve Delhi'yi ele geçirdi. Babürlülerin varisi olduğunu ilan etti. 1803'te Marataların

güçlenmesini Hind politikasına uygun görmeyen İngilizler, Sindia'yı mağlub ettiler. Şah İkinci Alem tekrar karşı karşıya kaldı. Bu Avrupa devletinden bazı imtiyazlar koparmak istediyse de İngiliz komutanı teklifleri her defasında geri çevirdi. Bununla beraber Babürlü ailesinin geçimini sağlamak üzere bir miktar para verdiler. Gerçek idare ise İngiliz temsilcisi tarafından yürütülmekle beraber, Delhi'den tebliğ edilen emirlerin hükümdar adına olmasına ses çıkarmadılar. Bir müddet sonra İngiliz-Babür münasebetlerinde protokol kaldırıldı. İngiliz genel valisi Şah İkinci Alem'e eş duruma getirildi. Hükümdarın adı paralardan kaldırıldı.

1837'de Babürlülerin son hükümdarı tahta çıktı. Asıl adı Ebü'l Muzaffer Siraceddin Muhammed olan İkinci Bahadır Şah, bu tarihte resmen sözde hükümdar ilan edildi. 1857'de büyük bir ayaklanmada bulunan İkinci Bahadır Şah, bu hareketi ile para kestirmeye ve hutbe okutmaya muvaffak oldu. Ancak İngilizler bu duruma şiddetle tepki gösterdiler. Bir İngiliz ordusu, Delhi'yi Babürlülerin elinden aldı. İngilizler Delhi'de evleri, dükkanları basıp, malları, paraları yağma ettiler. Kadınları, çocukları dahi kılıçtan geçirdiler. İçecek su bile bulunmaz oldu. Hümayun Şahın türbesine sığınmış olan çok yaşlı şahı, çoluk-çocukları ile, elleri bağlı olarak, kale tarafına götürdüler. Patrik Hudson, yolda şahın üç oğlunu soydurup, don ve gömlekle bırakıp, göğüslerine kurşun sıkarak şehid etti. Kanlarından içti. Cesetlerini kale kapısına astırdı. Bir gün sonra, başlarını İngiliz kumandanı Henri Bernard'a götürdü. Sonra, başları suda kaynatıp şaha ve zevcesine çorba olarak gönderdi. Çok aç olduklarından hemen ağızlarına koydular fakat çiğneyemediler, yutamadılar. Ne eti olduğun bilmedikleri halde, çıkarıp toprağa bıraktılar. Hudson haini,

"Niçin yemediniz? Çok güzel çorbadır. Oğullarınızın etinden yaptırdım!" dedi.

Sonra, sultanı, zevcesini ve diğer yakınlarını Rangon şehrine sürüp habsettiler. Sultan 1862'de zindanda vefat etti. Delhi'de 3000 Müslümanı kurşunlayarak, 27.000 kişiyi de keserek şehid ettiler. Ancak gece kaçanlar kurtulabildi. Hıristiyanlar, diğer şehirlerde ve köylerde de sayısız Müslümanı öldürdüler. Tarihi sanat eserlerini yıktılar. Eşi bulunmayan, kıymet biçilmeyen zinet eşyalarını gemilere doldurup, Londra'ya götürdüler. Allame (büyük alim) Fadl-ı Hak, 1861'de Andoman adasında, zindanda İngilizler tarafından şehid edildi.

İkinci Bahadır Şahın ölümü ile Babür Hanedanı Hindistan'da tarih sahnesinden çekildi. İngilizler siyasi iktidarı ele geçirip hemen her yerde yaptıkları gibi, Hindistan'ı da bir isyanlar diyarı haline getirdiler. Değişik inanç ve kültürdeki insanları birbirine kışkırtarak onların birlik ve düzenine imkan vermeyip, mali kaynakları kendi ülkelerine akıttılar. Ayrıca Müslümanlar arasındaki yardımlaşmayı ve kardeşliği yıkmak için çeşitli entrikalar çevirdikleri gibi ajanları vasıtasıyla "Kadıyanilik" denilen bozuk bir mezhep ortaya çıkararak Müslümanları doğru yoldan saptırmaya çalıştılar (Bkz. Kadıyanilik). Bu tarihten sonra İngilizler Hindistan'a yerleşerek, Babür (Gürganiye) İmparatorluğunun tarih sahnesindeki yerini aldılar.

Babür Şahın kurduğu Timuroğulları veya Gürganiyye Devletinin on yedi hükümdarı kronolojik olarak aşağıya çıkarılmıştır.

Hükümdarın Adı	**Tahta Geçişi**
Babür Şah	1526
Hümayun Şah	1530
Ekber Şah	1556
Selim Cihangir Şah	1604
Şah Cihan	1628
Evrengzib Alemgir	1658
Şah-ı Alem Bahadır	1706
Cihangir İskender	1712
Ferruh	1713
Refiudderecut.	1719
Şah Cihanı Sani	1719
Muhammed Şah	1719
Ahmed Bahadır Şah	1747
Alemgir-i Sani Şah	1753
Şah-ı Alem Sami Şah	1759

Ekber Şah-ı Sani 1806

Bahadır Şah-ı Sani 1837

BABÜR ŞAH;

Hindistan'da en büyük İslam Devleti olan Gürganiye Devletinin kurucusu. Asıl adı Zahireddin Muhammed Babür'dür. Timur Han soyundan gelip, babası Sultan Ebu Said'in oğlu, Fergana hükümdarı Ömer Şeyh Mirza'dır.

14 Şubat 1483'te Fergana'da doğdu. 1493'te babasının ölümü üzerine Fergana hükumetine varis oldu. 11 sene Özbek ve Tatar melikleri ile savaş edip, nihayet hakimiyeti sağlayamayacağını anlayarak güneye indi. 1504'te Kabil'i fethedip kendisine başşehir yaptı. Aynı zamanda Gazne'yi aldı ve kısa zamanda Afganistan'ın büyük bir kısmını içine alan bir devlet kurdu. 1511 Ekiminde Semerkant İmparatorluk tahtına oturdu. Bir ay sonra Taşkent'i, Buhara'yı aldı, bütün Maveraünnehr'e hakim oldu. Fakat, bir müddet sonra, Özbekler tarafından ata yurdundan kovuldu.

Babür Şah, 1519'da Hayber'i geçerek, Hindistan'a girdi. Pencab'a düzenlediği beş sefer sonunda bütün kuzey Hindistan'ı fethetti. 1525'te Hindistan'ın tamamını fethetmek üzere Kabil'den ayrıldı. 1526'da, yani Osmanlılar'ın Mohaç Zaferinden birkaç ay önce, Paniput Meydan Muharebesinde Sultan İbrahim Ludi'nin 100.000 asker ve 1.000 filden müteşekkil büyük ordusunu yendi. Bu zaferle Babürlüler (Gürganiye) Devletini kesin olarak kurdu (1526). Böylece Hindistan, Türk İmparatorluğu tacı Ludilerden Babür'e geçti.

Bu başarıdan sonra Delhi, Agra ve Hanpur'u alan Babür Şah, Agra'yı başşehir yaptı. 1527'de Hindular üzerine yürümek için Agra'dan çıktı. Hindular aralarında ittifak kurduktan sonra, 100.000 kişilik bir ordu ve birkaç yüz zırhlı fille yeni Hindistan fatihinin üzerine yürümeye başladılar. Çok kritik ve tarihi bir andı. Babür'ün harbi kaybetmesi demek, Ganj Vadisinin Hinduların eline düşmesi, netice itibariyle beş asırlık Müslüman ve Türk hakimiyetinin Hint kıtasından atılması demekti. Babür 13.500 kişilik pek seçkin bir Türkistan atlı birliği ile düşman üzerine yürüdü. Yanında Osmanlı Türklerinden Mustafa Rumi'nin kumanda ettiği bir topçu birliği de bulunuyordu. Hindularda ne top, ne de tüfek vardı. Ateşli silahlar ve Türk atlısının üstün savaş kabiliyeti, Babür'e savaşı kazandırdı. Düşman tamamen imha edildi. Bu, Babür Şah için Paniput'tan daha büyük bir zaferdi. Biyana civarında geçen bu Kanva Meydan Muharebesinde birkaç saat içerisinde düşmanı yok eden Babür, "Gazi" ünvanını aldı. Meşhur Zeynüddin Hafi'nin torunu Şeyh Zeyn Hafi'nin kaleme aldığı **Zafername**, bütün İslam memleketlerinin hükümdarlarına gönderildi. Bundan sonra Odh (Audh) eyaleti de fethedildi. Ardarda yapılan fetihlerle Babür İmparatorluğunun sınırları çok genişledi.

Babür Şah, 25 Aralık 1530'da Agra'da öldü ve vasiyeti üzerine pek sevdiği Kabil'e götürülüp, orada gömüldü. 1526'da kurduğu devlet 1858 senesinde İngilizlerin işgaline kadar, 332 sene varlığını sürdürmüştür. Kabri üzerine Şah Cihan tarafından 1646'da muhteşem bir türbe yaptırıldı. Babür Şah memleketin imarı için gayret gösterdi. Hindistan ve Afganistan'da birçok yollar, kervansaraylar ve medreseler yaptırıp, fethettiği yerleri mamur hale getirdi. Alim, edip bir zat olan Babür Şah, hayatını kendisi yazdı. **Tüzük-i Baburi** (Babürname) adını verdiği bu kitabı, Ekber Şah zamanında Çağatay dilinden Farsçaya sonra İngilizceye tercüme edilerek neşredildi. Türkçe pek değerli bir **Aruz risalesi** yazdı ve kendisine doğduğu zaman Zahirüddin Muhammed adını veren zahiri ve batıni ilimlerin hazinesi büyük mutasavvıf Hace Ubeydullah-ı Ahrar hazretlerinin Farsça Hanefi fıkhı üzerine yazdığı **Risale-i Validiyye'**yi Türkçe nazma çevirdi. Yine Hanefi mezhebine ait fıkıh bilgilerini içine alan **Mübeyyen** adlı eseri yazdı. Şiirlerini **Divan**'da topladı. Orjinal yazı stili, "Hatt-ı Baburi" adıyla meşhur oldu. Babür, Türkçe'den başka pek mükemmel surette Farsça, Arapça ve Moğolca biliyordu. Ölümünden sonra "Hazret-i Firdevs-Mekani" ve "Hazret- i Giti-Sitani"= (Cihan Fatihi) diye anılmıştır.

BABÜSSAADE;

Topkapı Sarayının üçüncü kapısı. Akağalar Kapısı olarak da bilinir. Sarayın birun ve enderun denilen kısımlarını birbirinden ayırmaktadır.

Babüssaade kapısının ön kısmında mermer sütunlara dayanan bir revak vardır. Cüluslarda (Yeni padişahın tahta oturduğunda) ve ayak divanı denilen fevkalade divanlarda ve bayramlarda hükümdarla bayramlaşmalarda padişahın tahtı bu revak veya sayvanın altına kurulurdu. Buradaki bayramlaşma merasimleri Sultan Abdülaziz Hanın saltanatının ilk yıllarına kadar devam etmiştir. Sefere çıkacak serdar-ı ekreme, Sancak-ı şerifin merasimle teslimi yine bu kapı önünde gerçekleşirdi.

Babüssaade'nin iki kapısının arasında ve sağda dört-beş odalı Babüssaade Ağası (Kapı Ağası) Dairesi ve solda ise Akağalar Koğuşu vardır. Akağalar Koğuşu içinde çeşme avlusu denilen ve ocak müstahdemlerinin istirahatlerine mahsus bir teneffüs odası bulunmakta idi.

Babüssaade Ağası, Babüssaadeyi koruyan Akağaların amiri olup, sarayın en yüksek görevlilerinden idi. Bunlar, padişahın sefere çıkışında ve camiye gidişinde yanından ayrılmazlardı. On sekizinci asrın başlarında Babüssaade Ağalarının yetkileri büyük ölçüde kısılmış, emirleri altındaki ağalıklar da ellerinden alınmıştır.

BABÜSSAADE AĞASI (Bkz. Babüssaade)

BABÜSSELAM;

Topkapı Sarayının ikinci kapısı. Bu kapıya Ortakapı da denir. Fatih Sultan Mehmed Han zamanında sade bir biçimde yaptırılan bu kapının sağına ve soluna Kanuni Sultan Süleyman Han döneminde iki kule eklendi. Babüsselam'ın biri dışa, öteki iç avluya açılan iki büyük kapısı arasındaki bölümüne "kapıarası" denirdi. Kapıyı Kapıcıbaşı Ağanın idaresindeki "Bevvaban-ı Dergah-ı Ali" denilen kapıcılar korurdu. Babüsselam bugün Topkapı Sarayı Müzesinin giriş kapısı olarak kullanılmaktadır.

BAC;

Bir çeşit vergi. Farsça baj kelimesinin Arapça ve Türkçe'de aldığı şekil olup, Gazneli, Selçuklu, İlhanlı, Akkoyunlu ve Osmanlılarda vergi manasında kullanılmıştır. Bu vergi; pazarlarda, panayırlarda alınıp satılan hayvandan, her cins maldan, ithal edilen ve Osmanlı topraklarından transit olarak geçirilen mallardan alınırdı.

Önceleri bağlı oldukları hükümdara vermeleri gereken para ve armağanlara "baj" denilmekteydi. On üçüncü yüzyılda tekalif-i örfiye nevinden (devletin daimi ve fevkalade giderleri için divanın kararı ile toplanan vergiler) bir vergi oldu. Bac, Osmanlılarda ilk defa Osman Gazi'nin pazara getirilen her yük için iki akçe almalarını emretmesi ile başlamıştır. Bu zamanda bac, yalnız satıcıdan alınan bir vergiydi. **Fatih Kanunnamesi'**nde ise, alım-satım vergisi olarak kullanılmıştır. **Kanunname'**de yabancı memleketlerden getirilen mallardan alınacak bac miktarı umumiyetle % 20 olarak tesbit edilmiştir.

Bac, Osmanlılarda, alındıkları şeye ve şekle göre değişik isimler almıştır. Buna göre pazar ve panayırlarda satılan koyun ve keçilerden "bac-ı ağnam"; şehirde alınıp satılan her çeşit maldan, dokunan kumaş ve kesilen hayvanlardan "bac-ı tamga"; yurt dışından gelip, transit olarak memleketten geçen veya memlekette kalmak üzere gelen mallardan "bac-ı büzürk" ; pazar ve panayırlarda satılan her türlü hayvandan "bac-ı kırtıl" ve ülke dışına çıkarılan mallardan "bac-ı niyabet" adı ile vergiler alınmıştır.

BACH, Johann Sebastian;

Batı müziğinin meşhur sanatkarlarından. Almanya'da üç asır müzik eserleri veren sanatkar bir ailenin oğludur. Eisenach kasabasında 1685 yılında doğdu. Bulunduğu muhite göre iyi bir tahsil başlangıcında bulunduktan sonra Ohrdruf kasabasında orgculuk yapan ağabeyinin yanına gönderildi. İlk klavye ve org derslerini ağabeyinden aldığı tahmin edilmektedir.

On beş yaşından itibaren hayatını kazanması icab ettiğinden çalışmaya başlamış, rast geldiğinden bir şeyler öğrenmeye çalışmıştır. Yirmi yaşlarında ilk eserlerini bestelemeye başlamış. Kiliseden ayrılıp Weimar-Sachsen Dükasının yanında dokuz sene çalışmış, sonra Prens Leopold'un emrinde çalışmak üzere Cöthen'e gitmiştir. Bir müddet burada bulunduktan sonra 1722 yılında Leipzig'de Thomas Kilisesinin kantorluğuna getirilmiştir. Ömrünün sonuna kadar bu görevde kalan besteci, 1750 yılının başında gözlerinden ameliyat olmuş, bundan birkaç ay sonra da ölmüştür (28 Temmuz l750).

Bach, değişik türlerde pekçok eser vermiştir. Yalnız bunların büyük bir kısmı kaybolmuştur. Yaşadığı yıllarda yıllarda pek meşhur olamayan Bach, ancak ölümünden elli yıl sonra tanınmaya başlamıştır. Müzik sanatında, çok sesli müzikle armoniye dayanan yeni bir akımı ustaca kaynaştırmıştır.

BACON, Roger;

İngiliz filozof ve fen adamı. Felsefesinde düşünmeye ait hipotezlerin çürütülmesinde veya ikna edilmesinde tecrübe ve denemenin önemini izah etmiştir. Hayatı ile ilgili bilgiler daha ziyade kendi yazılarından öğrenilmiştir.

1214 yılında İngiltere'de doğmuştur. İlk çalışmaları, sonradan birkaç yıl hocalık yaptığı, Oksford Üniversitesinin sanat fakültesinde olmuştur. 1240'larda Paris Üniversitesine giderek kendi ismi ile anılan öğretim metoduyla hocalık yaptı. Birkaç yıl sonra fenne karşı alaka duymaya başladığından, 1250'lerde tekrar İngiltere'ye döndü ve kendini fenni çalışmalara verdi. Zamanındaki bütün fenni bilgileri öğrenmek istedi. Bu uğurda ailesinden ve bazı başka kaynaklardan alabildiği parayı fenni malzeme ve kitab üzerine harcadı. 1252'de Fransiskan mezhebine girdi ise de aradığını bulamadı.

En iyi çalışmalarını o zamanın İslam alimlerini ve eserlerini tetkik ederek optik üzerinde yapmıştır. Işığın tabiatı ve gök kuşağı gibi bazı tabiat olayları ile ilgilenmiştir. 1257'de şahsi görüş ve inançlarında diğer rahiplerden ayrılması veya fen sahasındaki çalışmaları sebebiyle tekrar Fransa'ya dönmüştür. 1292'de ölmüştür.

Çalışmalarını ve düşüncelerini anlatan **Opus Majus'**u hazırlayıp bunu papaya göndermiştir. Fakat papa öldüğü için bunları okuyup okumadığı bilinmemektedir.

Fen bilgileri çalışmalarında barut, gözlük camı ve teleskop üzerinde uğraşmıştır.

BADANA;

Alm. *Tünche,* **Fr.** *Badigeon,* **İng.** *Limewash.* Bina duvarlarına fırça veya püskürtme ile sürülen kireç şerbeti veya plastik boya. Eskiden evlerin temizliği kireç badanalarla yapılırdı. Bugün ise kireç badanalar bilhassa büyük şehirlerimizde yerini plastik badana ile duvar kağıtlarına bıraktı. Badana ihtiyaca göre ekseri kıştan çıkışta ilkbaharda senede bir yapılır. Eğer duvarlar kirlenmemişse bu birkaç senede bir tekrarlanır. Binaların dışlarına yapılacak badanalarda ısı önemlidir. Bu bakımdan soğuk havalarda ısının 10 derecenin altında bulunduğu zamanlarda özellikle dış badana yapılmaz.

Evin içinde odalarda yapılan badanalarda rüzgar ve hava akımına dikkat edilmelidir. Zira rüzgar veya hava akımına uğrayan yerler çabuk kuruyacağından badana lekeli olabilir. Kapı ve pencerelerin kapalı olması buna mani olmaktadır.

Duvar ve tavanların temizliği ve güzelliği için yapılan badana iki çeşittir. Bunlardan biri kireç, diğeri plastik badanadır.

Kireç badanası: Bir oda için ortalama 2-3 kg temiz ve beyaz kireç, genişçe bir kapda su ile söndürülür. Yalnız bu iş ev içinde yapılmamalıdır. Patlamalar hem kirlenmeye hem de insan vücudunda yanmalara sebeb olur. Sönen kireç dinlendirilir. Badananın çıkmaması için içine % 3 oranında şap veya tuz konur. Badana yaparken birinci katın duvara iyice işlemesine dikkat edilir. İkinci ve üçüncü kat badanalar ilkinden biraz koyu olur. Piyasada hazır kireçli badanalar satılmaktadır. Bunlar belli oranda su ile karıştırılınca badana hazır olur. Kireç badana; kıl, plastik fırça veya püskürtme ile yapılır.

Plastik badana: Hazır satılan plastik boyalarla yapılır. Fırçaları ayrıdır. Plastik badananın en büyük özelliği sürülen yüzeyi iyi koruması ve istenildiği zaman ıslak bezle silinmesidir. Bu, ev halkı için büyük kolaylık sağlar. Kirece nazaran pahalılığına rağmen kullanışlı olması ve uzun zaman dayanması tercih edilmesine sebeb olmaktadır.

Tutkallı badana: Bu gibi badana çeşitlerinde hiç kireç kullanılmaz. Pudra haline getirilmiş tutkal ve boya birbirine karıştırılır. Tutkalın erimesi, boya ile iyice kaynaşması için iki saat kadar ılık suda bekletilir. Genel olarak bir kilo boya ve tutkal eriyiğine 5-6 litre su katılarak iyice karıştırılır. Bundan sonra istenilen renk bu karışımın içine katılır. İyi temizlenmiş duvarlara bu badana sürülür.

Hangi çeşit badana yapılırsa yapılsın, badanadan önce duvarların ıslak bezle iyice silinmesi lazımdır. Tutkallı ve plastik badanalarda ise duvarlar sabunlu suyla mutlaka silinmelidir.

BADEM AĞACI (Prunus amygdalus veya Amygdalus communis);

Alm. *Echte Mandel,* **Fr.** *Amandier (m),* **İng.** *Almond tree.* **Familyası:** Gülgiller (Rosaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Badem hemen hemen bütün Anadolu'da yetişmekle beraber bilhassa Ege ve Akdeniz bölgelerinde çoktur.

Mart ve Nisan ayları arasında beyaz veya pembe renkli çiçekler açan, 5-12 m yüksekliğinde bir ağaç. Birçok çeşitleri varsa da, tıbbi bakımdan ikisi mühimdir: Amygdalus communis varyete dulcis (tatlı badem), Amygdalus communis varyete amara (acı badem). Tohumun lezzeti birincisinde tatlı, ikincisinde ise acıdır. Yaprakları saplı, parlak, yeşil renkli, kenarları dişlidir. Çiçekleri yaprakların gelişmesinden önce açar ve kısa saplıdır. Çanak yaprakları yeşilimsi sarı renkli üçgen şeklinde, 5 birleşik parçalı, taç yaprakları beyaz veya pembe renkli 5 serbest parçalıdır. Meyveleri oval şekilli, yeşil tüylü genellikle bir, bazan iki tohumludur.

Kullanıldığı yerler: Acı ve tatlı badem tohumlarından tazyik usulü ile yağ elde edilir. Badem tohumlarında yağ, albuminli maddeler, E vitamini; şekerler ve emulsin isimli enzim vardır. Acı badem tohumları uçucu yağ taşırlar ve ayrıca siyanogenetik bir glikoz olan amygdalin maddesi ihtiva ederler.

Acı bademin uçucu yağı, iyi bir koku ve tat giderici (balık yağına ilave edilir) ve hafif bir dezenfektandır. Badem tohumları, badem şurubu hazırlanmasında kullanılır. Çocuklar için iyi bir müshildir. Kremlerin terkibine girer. Meyve kabuğu halk arasında boğaz ağrılarına karşı kullanılmaktadır.

BADEMCİKLER;

Alm. *Mondel, Tonsille (f),* **Fr.** *Tonsille (f),* **İng.** *Tonsil.* Ağız boşluğu ile yutak arasının iki yanında bulunan badem biçimindeki büyükçe iki salgı bezi. Çatısı katılgan dokudan meydana gelmiş olan bademcikler, lenf dokusu özelliğindedir. Yükseklikleri 2-2,5 cm, genişlikleri 1,5 cm kadardır.

Bademcikler, küçük yaşlarda gelişmiş olup, büyüktürler. Erginlik çağına yakın küçülmeye başlarlar. Erişkinlerde çocuklara oranla daha az bir yer kaplarlar. Görevleri tam açıklık kazanmamış olmakla beraber, bütün lenf dokusunun görevi olan, vücudu, yabancı madde ve mikroplara karşı savunmak olduğu söylenebilir. Bademcikler, kiripta denilen girintilerine yakalanmış olan bakteri ve diğer hastalık yapıcı mikroorganizmalara karşı antikor denen bağışıklık cisimleri meydana getirirler.

Normalde insanın ağız ve boğazında birçok mikroorganizma bulunur. Vücudun direncinin düştüğü durumlarda veya yalnızca bu bölgenin korumasız kaldığı hallerde bu mikroplar, bademcikler ve üst solunum yollarındaki çeşitli hastalıklara sebeb olurlar. Bademcikler, vücudun en çok mikropla karşılaşan yerlerinden birisi olup, yine vücudun en sık iltihaplanan parçalarındandır.

Bademciklerin iltihabına anjin ismi verilir (Bkz. Anjin). Streptokok denilen bakteri grubunun yaptığı anjinler, böbrekte nefrit ve eklem-kalb romatizmasına sebeb olduğundan, ciddi olarak takip ve tedavi edilmelidirler.

Boğazdaki lenf dokusu sadece iki adet bademcikten ibaret olmayıp yutak girişindeki lenf bezleri bir halka meydana getirirler. Bu büyük ve küçük bademcikler topluluğuna “Waldeyer’in lenf halkası” adı verilir. Bu dokudaki bademcikler çıkarılsa bile kalan lenf dokusu iltihaplanarak anjin ortaya çıkabilir. Bu sebeple birkaç yıl önceye kadar çok sık yapılan bademcik ameliyatı giderek daha az oranda yapılmaktadır. Bademcik iltihaplarını önceden tedbirlerle önleyerek ameliyat yapma mecburiyeti ortadan kaldırılabilir. Çünkü 10 yaşından itibaren bademcikler kendiliklerinden küçülürler.

Bademcik ameliyatı: İki ana ameliyat tekniği vardır. Bunlardan birincisinde, iltihaplanan kısım çıkartılır ki bu tip ameliyat artık kullanışlılığını kaybetmiştir. Diğer metodda ise iltihaplı bademciklerin tamamı ve yanısıra iltihaba iştirak eden diğer lenf bezleri çıkartılır. Ameliyat ancak senede 5-6 defa veya daha sık iltihaplanan bademciklere uygulanır. Daha seyrek iltihaplanmalara karşı, rahatsızlık zamanında hemen tedavi uygulanmalıdır. Aksi halde kalb, böbrek ve mafsal iltihaplanmaları kaçınılmaz olur.

Hastalıklarından korunma: Yapılacak en önemli iş vücut direncini yüksek tutmaktır. Havası kirli, tozlu yerlerden kaçmak, gıda temizliğine çok dikkat etmek lazımdır. Soğuk-sıcak farklarının da hastalıkta önemli rol oynadığını unutmamak gerekir.

Hastalıklarında yapılacak işler: İltihabın çevre dokulara yayılması ve ilerleyici karakterde olması durumunda cerrahi müdahale gerekir. Hafif seyreden hallerde sıvı gıdalar almalı, soğuk ve sıcak yiyip içmemelidir. Ağrıyı kesmek için aspirin ve benzeri ağrı kesiciler kullanılabilir. Virüslerin yaptığı bademcik iltihapları birkaç günde kendiliğinden geçer. Bakterilerden olan iltihaplarda ise doktor kontrolünde antibiyotik tedavi yapılması uygundur.

BADMİNTON;

Eski bir Fransız oyunundan türetilen bir çeşit raket sporu. Kortta (sahada), mantar veya plastikten yapılmış topu raketle fileden aşırarak oynanır. Raket ince ve esnek olup, 100-125 gr ağırlığındadır. "Uçucu" olarak da bilinen badminton topunun ağırlığı 4,73-5,50 gram arasında olup üzerinde 14-16 kadar tüy bulunur.

Erkekler için 15, bayanlar için 11 sayılık üç set üzerinden yapılan karşılaşma, bir veya iki kişilik takımlar arasında düzenlenir. Servis karşılayan taraf, topu saha dışına düşürdüğünde veya kendi yarı sahasında yere değmesine engel olamadığında karşı taraf sayı kazanır. Aksi durumlarda ise, voleybolda olduğu gibi sadece servis, taraf değiştirerek oyun devam eder.

Badminton sahasının uzunluğu 13,40 m, genişliği ise tek kişilik takımlar için 5,20, ikili oyunlar için ise 6,10 m'dir. Saha ortasında yer alan filenin eni 76 cm olup, yüksekliği 1,55 metredir.

Badminton, 1873'te İngiltere'de Badminton House'da, Hint ordusuna bağlı subaylarca oynandı. Federasyonu uluslararası olup, 1934'te kuruldu. 80'den fazla ülke üyedir. Her üç yılda bir dünya şampiyonası düzenlenir. İlk dünya şampiyonası 1977 yılında yapıldı.

BAFA GÖLÜ;

Ege bölgesinde, Büyük Menderes Nehrinin denize döküldüğü yere yakın bir göl. Üç tarafı dağlık, yalnız batı tarafı ova olan Bafa Gölünün yüzölçümü 65 km2, çevresi 50 kilometredir. Uzunluğu 16, genişliği 6 km, denizden yüksekliği ise 10 metredir. Üç tarafındaki dağlardan ve bilhassa Beşparmak Dağından

inen sularla beslenir. Göle fazla gelen sular yığıntı halindeki seddin güney ucundan Büyük Menderes'e dökülür.

Bafa Gölünün bulunduğu yer, eskiden denizin Söke'ye kadar uzanan bir koyuydu. Bu koy bir çöküntü alanıdır. Büyük Menderes çok uzun zamandan beri eski körfezi yavaş yavaş doldurmuş, ırmağın ağzı şimdiki yerine doğru ilerlemiş, eskiden koy olan Bafa önüne bir alüvyon seddi gelerek göl haline gelmiştir.Miladi başlangıç yıllarında yaşamış olan Strabon, eserlerinde Bafa'dan körfez olarak bahsetmektedir. Bu durumda gölün yaşı 2000 yıldan daha küçüktür. Gölün suları biraz tuzludur. Denizden ayrıldığından beri suyu tam tatlılaşmamıştır. Gölün çevresi tamamen ormanlık ve fundalıktır.

BAGİLER;

Alm. *Rebellisch; rebell,* **Fr.** *Rebelle,* **İng.** *Rebellious.* Asiler, haksız olarak devlete, devlet başkanına isyan edenler. İslam hukukunda devlete karşı gelenler üç kısımda incelenirler:

1. Bagi diye isimlendirilen kimseler: Müslümanlardan bir kısmı isyan edip, baş kaldırınca, hükümdar onların isyan etme sebeplerini araştırır. Niçin isyan ettiklerini sorar, onları ikna edip, kendisine itaate davet eder. Haklı iseler, isteklerini yerine getirir. İsyanlarına son verir. Eğer haksız iseler haksız olduklarını kendilerine bildirir. İsyanlarından vazgeçirmeye ve meydana gelecek bir savaşı önlemeye çalışır. Çünkü onlar da Müslümandır. Şayet asiler daveti kabul etmez ve harbe girişirlerse, hükümdar (devlet başkanı) topluluklarını dağıtıncaya kadar harbeder.

Bagilerin savaşa katılmayan kadınları, yaşlıları ve çocukları öldürülmez. Esir edilmez. Malları ganimet olarak alınmaz.Nitekim halife hazret-i Ali kendisine başkaldıran Basralılara böyle muamele etmiş; "Onların malları ganimet alınmaz, küçük çocukları esir edilmez." buyurmuştur. Başka bir defa da: "Kaçanları takib etmeyin. Yakalananları, yaralıları öldürmeyin." buyurmuştur.

İhtiyac olduğunda daha önce bağilerden alınan silah ve atlar muharebede kullanılır. Bagiler tarafından öldürülen ehl-i adle (bagi, asi olmayanlara) şehit muamelesi yapılır.

Bagiler, yani asiler döğüşürken öldürülünce namazları kılınmaz. Bunları yıkamak da lazım değildir. Bağiler ve yol kesenler, kaçarak sonradan had ve kısas cezaları ile ölürlerse, yıkanır ve namazları kılınır.

2. Katı'-i tarik veya eşkıya denilen yol kesiciler:Silah kuvveti ile şehirde veya şehirler arası yollarda Müslümanlara veya zımmilere (gayri müslim vatandaşlara) saldıranlardır.

Yol kesicilik büyük cinayetlerden sayılmıştır. Kur'an-ı kerimde buna **"Muharebetullah"** (Allahü teala ile muharebe etmek) (Maide suresi: 33) buyrulmuştur. Yol kesiciler halkın malına, canına, hukukuna (haklarına) tecavüz ederek ictimai (sosyal) hayatı, cemiyetin huzur ve emniyetini tehlikeye düşürürler. İşte cemiyetin hayatını tehlikeye düşüren bu zararlı kimseleri bertaraf etmek için işledikleri cinayetin ağır ve hafif oluşana göre çeşitli cezalar verilir.

Mal soymadan ve can kaybı yapmadan ele geçerlerse dövülür ve tövbe hali görülünceye kadar veya ölünceye kadar habsedilir.

Asiler, yaptıkları zararı öderler. Mal zayi olmamış ise geri verirler.

3. Hariciler: Bunlar kendilerince hak (doğru) olan bir tevilden (yorumdan) dolayı Müslüman hükümdarın küfür (imansızlık) ve batıl üzerinde bulunduğunu söyleyerek, onunla savaşmanın vacib (lazım) olduğunu iddia eden ve Ehl-i sünnetin kanlarını, mallarını almayı, çocuklarını ve kadınlarını esir etmeyi helal gören, Peygamber efendimizin arkadaşlarını küfre nisbet eden kimselerdir. Bunların hükmü de bagiler gibidir. Tövbe etmeleri, bu itikadlarından vaz geçmeleri istenir.

BAĞ (Bitki);

Alm. *Weinberg (n),* **Fr.** *Vigne,* **İng.** *Vineyard.* Üzüm bitkisi yetiştirilen bahçe. Üzüm bitkisine “Asma” denir. Asma soğuk iklimleri, killi, ağır ve su tutan toprakları sevmez. Memleketimizde, bu gibi yerler haricinde, hemen hemen her tarafta bağcılık yapılmaktadır. En çok, Ege ve Marmara bölgelerinde yaygındır. Ayrıca; Gaziantep, Kahramanmaraş, Hatay, Elazığ, Erzincan, Amasya, Tokat, Ankara ve Diyarbakır gibi Türkiye’nin muhtelif illerinde yaklaşık 590.000 bağ (asma) ağacı ziraatı yapılmaktadır. Bunlardan yıllık üzüm istihsalimiz ortalama 3.350.000 ton kadardır.

Asma; en çok, çelikle üretilir. Bu iş için; kış mevsiminde, üçer gözlü, pişkin, takriben bir santim kalınlığında ve oldukça kısa boğumlu, bir yıllık ve 25-30 cm uzunluğunda bulunan dallar, birer boğum noktasının tam alt tarafından olmak üzere kesilir. Bunlardan 25-30 tanesi bir araya getirilerek demet yapılır. Kışın bu demetler, 15-20 cm kalınlığında gübre veya saman, en üst kısmı da 10 cm toprakla örtülerek hendeklenir. İlkbaharda; bu çelikler, hazırlanan parsellere, 15’er cm aralıkla ilk gözün hizası toprağa gelecek şekilde dikilir. Sulama ve çapalamaya önem verilir. Ertesi yıl, iyice köklenmiş olan

çelikler, asıl bağ yerine dikilirler.

Asma, daldırma usulü ile çoğaltıldığında, uzun bir dalın ucu, toprağa 8-10 cm derinliğinde dikilerek köklendirilir.

Bağcılıkta toprağın işlenmesi çok önemlidir. İyi işlenmiş bir toprakta, verimlilik çoğalır ve kalitesi yüksek mahsul alınır. Toprak tek beygirle çekilen pullukla 15-18 santimetreye kadar işlenir. Pullukla işlemede, pulluk asmanın pek dibine sokulmadığı için, asma dipleri ayrıca bir el aletiyle işlenmelidir. Toprak işlenirken, köklere zarar vermemeye dikkat etmelidir. Gübrelemek için iyice çürümüş ve yanmış çiftlik gübresi, yeşil gübre ve kimyevi gübreler kullanılır. Toprağın kuvvet durumuna göre değişmekle birlikte genel olarak, dönüme 1,5 ton çiftlik gübresi ve buna ilaveten, yeteri miktarda potaslı ve fosforlu sun'i gübreler kullanılır.

Bağlarda, budama çok dikkat ister. İlk yıllar şekil, daha sonraki yıllar mahsül budaması, çeşitlerine göre de kısa, orta veya uzun budama yapılır. Kısa budamada, asma üzerinde 2-3 gözlü tırnak; orta budamada, 3-8 göz; uzun budamada ise 8-15 göz bırakılır. Bu budama işleri gözler uyanmadan evvel (kuru budama) yapılır. Bağlarda yeşil budamalar da yapılır. Yeşil budama çeşitleri:

Filiz almak: Nisan-mayıs aylarında, istenilmeyen yerlerden çıkmış filizlerin alınmasıdır. **Yaprak almak:** Çiçek açmadan evvel ve ürünler olgunlaşmaya başladığı sırada, filizlerin sararmış ilk yaprağı ve salkımların alt tarafındaki birinci ve ikinci yaprağın koparılmasıdır. **Doruk almak:** Gövde ve dallar arasında, yersiz çıkmış sürgünlerin alınmasıdır. **Koltuk almak:** Koltuk gözlerinden süren dalların koparılmasıdır. **Salkım seyreltmek:** Yaş olarak yenen üzümde bu durum önemlidir. Salkımlarda taneler, bezelye büyüklüğünü aldığı zaman, kusurlu ve sıkışık tanelerin alınarak seyrekleştirilmesidir.

Hasat: Üzümlerin olgunlaşma durumu dikkate alınarak, birkaç defada yapılır. Bu maksatla, henüz olgunlaşmaya başlayan üzüm salkımları, çakı ve makasla kesilerek, sepetlerine veya pek derin olmayan kutulara doldurulur, piyasaya sevk edilir. Eğer kurutulacaksa sergilenir.

BAĞ (Bkz. Kimyasal Bağlar)

BAĞ-KUR;

Esnaf, sanatkar ve diğer bağımsız çalışanların sosyal sigortalar kurumu. 14 Eylül 1971 gün ve 13956 sayılı Resmi Gazete ile yayınlanan 2 Eylül 1971 tarih ve 1479 sayılı kanunla kurulmuştur.

Kurum, kuruluş kanununun birinci maddesine göre Sosyal Güvenlik Bakanlığına bağlı olup, mali ve idari bakımdan bağımsız bir kamu tüzel kişiliği kimliğine sahiptir.

Bu kanun; kanunla ve kanunların verdiği yetkiye dayanılarak kurulan sosyal güvenlik kurumları kapsamı dışında kalan ve herhangi bir işverene hizmet akdi ile bağlı olmaksızın kendi nam ve hesabına çalışan esnaf ve sanatkarlar ile öteki bağımsız çalışanları içine almaktadır.

Muhtar, Ödenek ve Sosyal Güvenlik Kanunu ile de, herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna tabi olmayan köy ve mahalle muhtarları Bağ-Kur kapsamına alınmıştır. Bağ-Kur 1978 yılında yurt dışında çalışan vatandaşlara bu çalışmayla ilgili borçlanma imkanı da sağlamış, 1979 yılında ise ev kadınlarının bir sosyal güvenlik kanununa tabi olmalarını, yurt dışında çalışan vatandaşlarımızın çalışmayan eşlerinin ve Türkiye'de ikamet eden Türk asıllı yabancı uyrukluların isteğe bağlı sigortalı olmaları sağlanmış, parlamenter olanlara da 1960'tan sonraki ve Bağ-Kur Kanunu'nun uygulanmasına geçilmeden önceki dönemlerde kendi hesaplarına çalıştıkları süreleri belgelemek suretiyle borçlanma imkanı vermiştir.

Bağ-Kur, kapsamına aldığı sigortalılarına sigorta kollarından olan malüllük, yaşlılık, ölüm ve sağlık sigortası yardımı yapmakta, cenaze masrafları karşılığı toptan ödeme ve sosyal yardım zammı vermektedir.

Bağ-Kur mevzuatına göre sigorta piriminin ve aylıklarının hesaplanmasına esas teşkil eden 24 gelir basamağı mevcut olup, bununla ilgili gösterge tutarı 360'tan başlayıp 4020'de biten basamak göstergelerinin, her yıl bütçe kanunuyla belirlenmekte olan katsayı ile çarpılması sonucu bulunmaktadır. Sigortalının seçtiği gelir basamağı üzerinden % 20 oranında malüllük, yaşlılık ve ölüm sigortası ve % 12 oranında sağlık sigortası primleri aylık olarak alınmaktadır. Sigortalıdan ilk girişte bir defaya mahsus olmak üzere seçtiği gelir basamağının % 25'i oranında giriş keseneği alınmaktadır.

Sigortalılar ilk altı basamakta her yıl bir üst basamağa kurumca mecburi olarak yükseltilmekte, altıncı basamaktan itibaren ise iki yılda bir ve talep halinde yükseltme işlemi yapılmaktadır.

BAĞDAT;

Irak'ın başşehri. Nüfusu 4,5 milyon civarındadır. Mezopotamya çanağının ortasında, Dicle Irmağının iki

yakası üzerinde ve Dicle'nin Fırat'a en çok (40 km) yaklaştığı noktada, geniş bir alüvyon ovası üzerinde yer alır. Bağdat'ta yazlar kuru ve çok sıcak, kışlar yumuşak ve serin geçer. Ortalama yağış yılda 130 mm dolayındadır.

İlk defa Abbasi Halifesi Ebu Cafer el-Mansur tarafından eski bir Sasani köyünün yerine Darüsselam adıyla kuruldu (M.S. 766). Daha sonra Medinet-üs-Selam adını alan şehir, en son Bağdat adını alarak gelişimini devam ettirdi. Harun Reşid devrinde (M.S. 809) büyük bir kültür merkezi oldu. Bundan sonraki dönemlerde de Bağdat kültür ve ticaret merkezi olarak önemini sürdürdü. Ancak 1258'de şehri yağmalayarak Halife Mustasım'ı ve 800 bin Müslümanı kılıçtan geçiren Hülagu'nun istilasıyla çöktü. Hülagu'dan sonra değişik boyların yönetimine girdi. Osmanlı ve İranlılar arasında da el değiştirdikten sonra Dördüncü Murad zamanında tekrar Osmanlıların eline geçti. Birinci Dünya Harbine kadar Osmanlıların elinde olan Bağdat, 1917'de İngiliz kuvvetlerince işgal edildi ve 1921'de kurulan bağımsız Irak Krallığının başşehri oldu. Bu durum Türkiye tarafından da Lozan Antlaşması ile (1923) resmen kabul edildi.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında petrol gelirlerindeki büyük artış, Bağdat'ın gelişmesinde büyük rol oynadı. Irak sanayiinin çoğu buradadır. Deri eşya, ipek ve pamuklu dokuma, tuğla, çimento, hurma, tütün mamüllerinin yanısıra petrol rafinerileri, demiryolu atölyeleri ve bir de demir çelik fabrikası vardır.

Bağdat'ta eski şark pazarlarından, cam ve selih binalara kadar her çeşit mimari yapı görülebilir. Şehrin eski manzarası değişmekle beraber, pekçok eski bina, kaldırım kahveleri, eski tarz minare ve camiler bugün de durmaktadır. Kazımeyn'deki 19. yüzyıl yapısı altın kubbeli görkemli cami ile yüzü aşkın başka cami ve minare, şehrin mimari güzelliğine ayrı bir hava vermektedir.

Irak'ın başlıca devlet kurumlarının merkezleri yine Bağdat'tadır. 1958'de kurulmuş olan Bağdat Üniversitesinden başka El-Mustansır Üniversitesi, Teknoloji Üniversitesi ve birkaç yüksek okul vardır. Irak yönetiminin 1990'da Kuveyt'i işgal etmesi üzerine kurulan BM Gücü, 1991 Ocak ayından itibaren Bağdat'ı bombaladı. İki ay süren bombardıman neticesinde şehir harab oldu. Eski güzelliğinden çok şey kaybetti (Bkz. Körfez Savaşı).

BAĞDAT KÖŞKÜ;

Sultan Dördüncü Murad Hanın emriyle Bağdat Zaferinin hatırası olarak 1639 yılında yaptırılan köşk. Topkapı Sarayında köşklerin bulunduğu dördüncü avludadır. Haliç'e bakmaktadır. Köşkün planı sekizgen şeklinde olup, Revan Köşkünün planına benzemektedir. Köşkün üstü kubbe ile örtülüdür. Bina, kesme taştan geniş ayaklar üzerine oturtulmuştur. Dış cephesi alt pencerelerin bitimine kadar renkli mermerlerle süslü, pencerelerin bitiminde saçaklara kadar olan kısım ise 17. yüzyıl çinileri ile tezyin edilmiştir. On yedinci asır, çinicilik, camcılık, billurculuk, sedefçilik, hattatlık ve nakkaşlık sanatının en ince, en güzel ve en üstün seviyesi Bağdat Köşkünde görülebilir. Köşkün süslemelerindeki ayet-i kerimeler, sarayın meşhur hattatlarından Tophaneli Mahmud Çelebi tarafından yazılmıştır.

Köşkün içi adeta bir çini müzesidir. Sanat şaheseri pencereleri ve sedef kakmalı dolapların güzelliği insanı hayrete düşürmektedir. Ayrıca pek mühim ve güzel bir kütüphanesi vardır.

BAĞDAT PAKTI;

Alm. *Bündnis Bağdats,* **Fr.** *Pacte d'Baghdad,* **İng.** *The Baghdad Pact.* Türkiye, Irak, İngiltere, İran ve Pakistan arasında kurulan Ortak Savunma ve Bölgesel İşbirliği Teşkilatı. 2 Nisan 1954'te Türkiye ile Pakistan arasında imzalanan güvenlik işbirliği antlaşmasıyla Bağdat Paktının kuruluşuna ilk adım atıldı. 24 Şubat 1955'te Türkiye-Irak arasında bölgesel işbirliği antlaşması imzalandı. Antlaşma bölge barışı ile ilgili bütün devletlere Türkiye ve Irak tarafından tanınmış olmaları şartıyla açıktı. Bu sebeple 4 Nisan 1955'te İngiltere pakta girdi. Türkiye ve Irak'ın çağrısı üzerine 23 Eylül 1955'te Pakistan, 3 Kasım 1955'te İran pakta katıldı. ABD pakta gözlemci gönderdi. Böylece Türkiye, Pakistan, Irak, İran ve İngiltere'den meydana gelen Savunma İşbirliği Antlaşması Teşkilatı meydana geldi. Bağdat PaktıDaimi Konseyi, Kasım 1955'te düzenlediği ilk toplantısında, teşkilat merkezinin Bağdat'ta olmasına ve teşkilat içinde Daimi Askeri Komite ile Ekonomik Komite kurulmasına karar verdi.

Bağdat Paktının kurulmasının birçok faydaları olduğu gibi, Ortadoğu'da Pakta üye olan devletlerle, olmayan devletler arasında ayrılığa sebep oldu. Hatta Pakta üye olmayan ülkeler, üye ülkelerin, Batılıların denetimine girdiğini iddia ettiler. Böylece gerginlikler başgösterdi. 14 Temmuz 1958'de Irak'ta krallığın devrilmesi Paktın geleceğini tehlikeye düşürdü. 28 Temmuz 1958'de Londra'da toplanan zirvede Paktın varlığını sürdürmesi kararlaştırıldı. ABD ile ayrı ayrı güvenlik antlaşmalarının imzalanması karara bağlandı. Bu toplantıya Irak katılmadı. 24 Mart 1959'da da Pakttan çekildiğini resmen açıkladı. Paktın adı 21 Ağustos 1959'da Merkezi Antlaşma Teşkilatı (Central Treaty Organisation= CENTO) olarak değiştirildi. Teşkilatın merkezi Ankara oldu. Böylece siyasi, ekonomik ve

askeri bakımdan elle tutulur bir fayda getirmeyen Bağdat Paktı sona erdi.

Bağdat Paktının sona ermesiyle ABD, İngiltere, Türkiye, Pakistan ve İran'ın üyelikleriyle kurulan CENTO içinde ABD etkin rol oynamaya başladı. Teşkilatın askeri planlama kurulunun başına ABD'li bir general getirildi. Fakat askeri sahada elle tutulur bir çalışma yapılamadı. Sadece ekonomik işbirliğiini artırma teşebbüsleriyle sınırlı kalan CENTO, ABD'nin Hindistan-Pakistan anlaşmazlığı ve Türkiye'nin Kıbrıs meselesinde takındığı tavır sebebiyle önemini tamamen yitirdi. Pakistan 12 Mart 1979'da, İran ise ertesi gün teşkilattan ayrıldıklarını açıkladılar. Bu gelişmeler üzerine CENTO Daimi Komitesi Eylül 1979'da teşkilatı feshetti. Böylece CENTO da sona erdi.

BAĞDATLI İSMAİL PAŞA;

Osmanlı Devletinin son devirlerinde yetişen asker, araştırmacı ve biyografi yazarı. Baban ailesinden Baban Mehmed Emir Efendinin oğludur. 1839'da Bağdat'ta doğdu. 1920'de İstanbul'da vefat etti.

İlk tahsilini memleketinde yaptı. Irak'tayken askeri mektepte okudu. Çeşitli askeri birliklerde görev yaptı. Jandarma Dairesi İkinci Şubesi Müdürüyken 1875'te İstanbul'a yerleşti. 1908'den itibaren Mirliva rütbesi ile Jandarma Dairesi Müdürlüğüne tayin edildi. Bu arada ilmi araştırmalarla meşgul olup, uzun bir çalışma neticesinde Katib Çelebi'nin **Keşf-üz-Zünun** adlı eserine iki ciltlik bir Zeyl (ek) yazdı. 1920 (H. 1339)de İstanbul'da vefat etti.

Meşhurluğunu yazmış olduğu eserden almış olan Bağdatlı İsmail Paşanın ilk eseri; **İzah-ül-Meknun fi Zeyl-i ala Keşf-üz-Zünun**'dur. İki cilt halinde yazdığı bu zeylde 19.000 kadar kitabı tanıtmaktadır.

Hediyyet-ül-Arifin ve Esma-ül-Müellifin ve Asar-ül-Musannifin adıyla yazdığı ikinci eseri de iki cilt olup, Arapçadır. Alfabetik olarak tertib edilmiş olan bu eserde, bir müelliften (yazardan) bahsedilirken sırayla müellifin adı, babasının adı, nisbeti yani şöhreti, lakabı, memleketi, mezhebi, vefat tarihi, Türk olup olmadığı ve eserleri yazılmıştır.

BAĞDATLI RUHİ;

Hiciv ve ahlak şiirleri ile tanınan divan şairi. Bağdat'ta doğduğu için bu isimle meşhurdur. Anadolulu bir askerin oğludur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Yaşadığı devirde bütün Türkiye'yi gezip Galata ve Konya Mevlevihanelerinde bulundu. Şam'da öldü (1605).

Mevlevi tarikatına bağlı açık sözlü usta bir şairdi. Divan edebiyatında halk için ahlak ve hiciv şiiri yazanların önde gelenlerindendir. Acı hakikatleri açıkça söylemekten çekinmez, dindar geçinen iki yüzlülerin iç yüzlerini gösterirdi. Basit insanların kibirlerinden, bir çok zenginlerin bencil ve insafsız oluşlarından, kötü davranışlarından şikayetçi olurdu. Hatta gördüklerini Türk töresi, beşeri hükümler ve gerçek İslamiyet açılarından cesur, samimi diliyle yeri geldikçe tenkid eder, eleştirirdi. Şiirlerinde devrindeki Türk halkının bütün değer hükümlerini dile getirmiştir. Çok seyahat ettiğini ve sırf görmek, bilmek, sevmek için gezdiğini şu beytiyle ifade etmektedir:

Devreylemedik yer komadık bir nice yıldır
Uyduk dil–i divaneye dil uydu hevaya

Ruhi'nin seyahatlerini bir derviş olarak değil de sipahi olarak kumandanlar ile yaptığına dair kuvvetli deliller vardır.

Bine yakın şiirlerinden bazıları devrinin tarihi şahsiyetlerini anlatmaktadır. Gazel ve kasidelerinde sadelik ve samimilik vardır. Bir divanı vardır. **Divan**'ında bulunan Terkib-i Bend'i Türk Edebiyatında bu tür eserlerin en üstünü sayılmaktadır. Tanzimat şairlerinden Ziya Paşa bile meşhur **Terkib-i Bend**'inde Bağdat'lı Ruhi'yi geçtiğini değil, ancak ona yetişebildiğini söyleyerek, Ruhi'nin şiir gücünü övmüştür. Ruhi, bu Terkib-i Bend'ini Şam'da yazmıştır. Terkib-i Bend'den:

Verdik dil ü can ile rıza hükm-i kazaya
Gam çekmeziz uğrasak eğer derd ü belaya
Koyduk vatanı gurbete bu fikr ile çıkdık
Kim renc-i sefer bais ola izz ü alaya
Devreylemedik yer komadık bir nice yıldır
Uyduk dil-i divaneye dil uydu hevaya
Olduk nereye vardık ise aşka giriftar
Alındı gönül bir sanem-i mah-likaya
Bağdad'a yolun düşse ger ey bad-ı seher-hiz
Adab ile var hizmet-i yaran-ı safaya
Ruhi'yi eğer bir sorar ister bulunursa
Derlerse buluştun mu o bi-berk ü nevaya
Bu matla-ı garrayı oku ebsem ol andan

Malum olur ahvalimiz erbab-ı vefaya
Hala ki biz üftade-i huban-ı Dımışk'ız
Serhalka-yı rindan-ı melametkeş-i ışkız
Gör zahidi kim sahib-i irşad olayım der
Dün tekkeye vardı, bugün üstad olayım der.

BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU (BDT);

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler birliğinin dağılması üzerine kurulan devletlerin meydana getirdiği topluluk. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra 8 Aralıkta Brest şehrinde toplanan Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya Cumhuriyetleri liderleri SSCB'nin artık var olmadığını kabul ederek, Merkezi Beyaz Rusya'nın başşehri Minsk'te olmak üzere Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurulduğunu açıkladılar. Kısa bir süre sonra Baltık Cumhuriyetleri ile iç karışıklıkların devam ettiği Gürcistan dışında, eski Sovyet cumhuriyetleri Azerbaycan, Ermenistan, Moldova, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan da BDT'ye katıldı. Yeni birliği meydana getiren cumhuriyetlerin liderleri, 21 Aralık 1991'de Kazakistan'ın başşehri Alma Ata'da yapılan zirvede BDT'yi şekillendiren anlaşmayı imzaladılar.

Kurulmasından sonra uzun zaman geçmesine rağmen BDT'nin nasıl bir yapıya kavuşacağı henüz açıklık kazanmadı. Bunun yanında topluluğu meydana getiren cumhuriyetler arasındaki problemler BDT'nin geleceği konusunda ciddi kuşkular ortaya çıkarmaktadır. Bazı cumhuriyetlerde ise azınlıkların bağımsızlık istekleri, silahlı mücadeleye dönüşmesi üzerine BDT çatışmaları önlemek için Gürcistan, Moldova ve Tacikistan'a barış gücü gönderdi.

Merkezi planlamalı ekonomiden, serbest piyasa ekonomisine geçmek için özel sektöre izin veren, yabancı yatırımlara açık karma ekonomiyi hedefleyen BDT üyesi cumhuriyetlerde ciddi ekonomik problemler yaşanmaktadır. Bu problemlerin en önemlisi işsizlik ve enflasyondur.

BAĞIMSIZLIK;

Alm. *Unabhüngigkeit (f),* **Fr.** *Independance,* **İng.** *Independence.* Bir devletin iç ve dış işlerinde müstakil olarak, istediği gibi hareket edebilmesi. En genel anlamda bağımsızlık; muayyen bir ülke üzerinde ve hükumet ile temsil olunan üstün ve merkezi bir otoritenin hükmü ve gözcülüğü altında, hukuki ve otonom bir nizama bağlı olarak yaşayan insanlardan meydana gelen siyasi bir birliğin, yani devletin mümeyyiz vasfıdır. Aynı manaya gelmek üzere bağımsızlık; bir devletin, devletler hukuku kaidelerine bağlı kalmak şartıyla, bir başka devletin veya üstün bir otoritenin kendi iç veya dış meselelerine müdahalesi olmadan, kendi organlarının serbest takdiri ile icraatını düzenleyip yürütebilmesi ve bu çerçeve içindeki irade serbestisidir.

Bağımsızlık kavramının mahiyeti ile ilgili olarak değişik fikirler ileri sürülmüştür. Bu fikirlerin hemen hepsi bağımsızlığı ekonomik, hukuki ve siyasi unsurlara değişik ölçüde ağırlık vererek açıklamışlardır. Meseleye tarihi gelişim açısından bakıldığında bu üç belirleyici vasfın (ekonomik, hukuki ve siyasi) bazan tek tek, bazan da birbiriyle çeşitli ölçülerde teşkil ettikleri kombinasyonlar halinde bağımsızlık kavramını belirledikleri görülür. Bir başka deyişle, bağımsızlık kavramının temel belirleyicisi tarihin farklı kesitlerinde ortaya çıkan güçler dengesinin ortaya koyduğu siyasi ve ekonomik tablo olmuştur.

Bağımsızlığın kazanılması ile bağımsızlığın tanınması kavramlarını da birbirinden ayırmak icab eder. Bağımsızlığın kazanılması için onun mutlaka tanınmasına ihtiyaç yoktur. Siyasi bir camianın bağımsızlığının tanınması demek, bu toplumun devletler hukukunun gerektirdiği devletlik şartlarının yerine getirdiğinin bildirilmesi demektir.

BAĞIŞIKLIK;

Alm. *Immunität,* **Fr.** *Immunite,* **İng.** *Immunity.* Vücudun kendinden olanı yabancı olandan ayırması ve yabancı madde ve canlılara karşı kendini savunacak maddeleri yapması. Bağışık kişide mikroplar veya zehirler vücuda girdiklerinde özel maddeler vasıtasıyla hemen etkisizleştirildiklerinden hastalık meydana getiremezler.

Bağışıklık; "tabii bağışıklık" ve "sonradan kazanılan bağışıklık" olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kazanılan bağışıklık da; "aktif bağışıklık" ve "pasif bağışıklık" olarak yine ikiye ayrılır.

Tabii bağışıklık: Doğumdan itibaren vücudun hastalıklara karşı belli bir dirence sahip olmasıdır. Bu bağışıklık belli hastalıklara karşı hasıl olmuş özel bir bağışıklık değildir. Çeşitli faktörler burada rol oynar. Vücut sıcaklığının belli bir seviyede tutulması, bazı mikropların üreme sıcaklığında olmadığından, bu mikroplara karşı kişi dirençli olur. Bunun gibi derideki yağ asitleri, bakterilerin vücuda deri yoluyla girmesine engel olurlar. Dolayısıyla sıhhatli bir deriden vücuda bakterinin girip hastalık yapabilmesi mümkün değildir. Tükrük ve gözyaşının da bakteriler üzerinde öldürücü tesiri vardır.

Bronşlarımızda hasıl olan balgamın sayesinde hava yolundan vücuda giren çeşitli parçacıklar, tüylü hücrelerin yutağa doğru olan hareketleriyle dışarı atılır veya yutulur. Midenin asit derecesi o derece fazladır ki, bazı mikroplar dışında (aside dayanıklı mikroplar) mideye giren mikropları hemen öldürür.

Kanda bulunan "komplement ve properdin" maddeleri bakteriler üzerinde öldürücü tesir yaparlar. Kanda bulunan beyaz hücreler (akyuvarlar)den olan parçalı nüveli hücreler, bakterileri "yutarak" (fagositoz ile) içlerine alırlar ve granüllerinde bulunan enzimlerle parçalarlar.

Kazanılmış bağışıklık (Aktif bağışıklık): Vücudun kendi gayretiyle (aktif çalışmasıyla) meydana getirdiği maddelerle meydana gelen bağışıklıktır. Ortaya çıkan maddeler belli mikrop ve maddelere karşı özel olarak hazırlanmış maddelerdir. Aktif bağışıklık herhangi bir bulaşıcı hastalık atlatıldıktan sonra gelişebileceği gibi, zayıflatılmış veya öldürülmüş mikroplar yahut mikrop maddeleri ile yapılan aşılar verilmek suretiyle de sun'i olarak ortaya çıkarılabilir. Yine mikropların yaptıkları zehirlerin (toksinlerin) etkisizleştirilerek vücuda verilmesiyle de bağışıklık kazanılır. Bu kazanılan bağışıklık mikroba karşı değil, o mikrobun zehrine karşıdır. Mikroplar, aşılar veya toksoidlere (etkisizleştirilmiş zehirlere) karşı vücutta antikor denilen savunma maddeleri yapılır. Aktif bağışıklığın müsbet tarafı vücuda uzun zaman, hatta bazı hastalıklardan sonra ömür boyu direnç sağlamasıdır. Bu tip bağışıklığın menfi olan tarafı ise etkisinin ancak 10-15 gün sonra başlayabilmesidir. Aktif bağışıklık sağlayan aşılar bu sebepten dolayı acil bir tedbir olarak kullanılamazlar. Hemen başlayacak bir direnç için pasif bağışıklama yapmak daha uygundur.

Pasif bağışıklık: Daha önce mikroplar veya toksinler ile karşılaşmış kişinin serumlarının başka bir kimseye zerk edilmesi ile olur. Burada serumu alınan şahıstaki antikorlar, verilen şahısta belli bir müddet için o hastalığa karşı direnç sağlarlar.

Pasif bağışıklık 2-4 hafta kadar devam eder. Başkasının serumu ile verilen antikorları vücut bu süre zarfında etkisiz hale getirmektedir. Pasif bağışıklık hepatitlerde (karaciğer iltihaplarında), difteri ve tetanos hastalıklarında kullanılmaktadır. Pasif bağışıklık, annedeki antikorların çocuğa geçmesi ile de olmaktadır. Sütle geçen bu antikorlar sayesinde bebekler hayatlarının ilk devresinde hastalıklara karşı korunmaktadırlar. Mesela, anne daha önce kızamık geçirmişse, annenin antikorları kızamığa karşı bebeği dört ay boyunca korumaktadır. Anne sütü ile beslenen bir çocuğun dört ay kızamığa yakalanması ihtimali azdır.

Son bilgilere göre aktif bağışıklık şu şekilde gelişmektedir. Vücuda bir antijen girince Makrofajlar (katılgan dokunun Histiosit hücreleri ve kandaki Monositler) bunu tanımakta ve içlerine almaktadırlar. Bu esnada Makrofajlar dışarıya bir madde salgılamaktadırlar. Bu maddeye "Antijen enformasyon maddesi" denilmektedir. Antijen enformasyon maddesinin Ribonükleik asit (RNA) olduğu sanılmaktadır. Bu madde olgunlaşmamış "Retukulum hücreleri" veyahut "B" lenfositleri tarafından alınmakta ve verilen bilgiye (enformasyona) göre antikorlar imal edilmektedirler. Antikor imal eden hücrelere "immünoblast" adı verilmektedir. İmmünoblastlar da plasma hücreleri ve lenfositler olarak ikiye ayrılmaktadırlar.

Plasma hücreleri imal ettikleri antikorları (immünoglobülünleri) katılgan dokuya ve kana boşaltmaktadırlar. Buna, "Hümoral immün sistem" denilmektedir. Vücudun antijenle ikinci bir karşılaşmasında kısa zamanda antijen antikor reaksiyonu meydana gelmektedir. Allerjik durumlarda bu reaksiyon daha kısa zamanda ve daha şiddetli olmaktadır.

Lenfosit hücreleri ise antikorları çeperlerinde (duvarlarında) taşımaktadırlar. Buna da "Hücresel immün sistem" denilmektedir. Burada antijen-antikor reaksiyonları daha uzun sürede hasıl olmaktadır.

Normal olarak vücudun bağışıklık hücreleri ana karnındaki ceninde 4. aydan itibaren faaliyete başlayıp doğumdan sonraki kısa bir devreye kadar gelişimlerini tamamlamaktadırlar. Bu esnada, proteinlerini tanımakta ve antijenlerden vücudun maddelerini ayırt etmesini öğrenmektedirler. Bu gelişim devresinde vücuda yabancı bir madde girerse vücut bunu hoşgörü ile karşılamaktadır.

Otoimmün hastalıklar: Vücudun bağışıklık hücreleri organizmanın kendi maddelerine karşı antikorlar yapmaktadır. Ateşli romatizmada mikrobun maddeleri ile eklemlerdeki bazı maddeler benzerlik gösterdiklerinden, eklemler antikorlar tarafından hastalandırılmaktadır. Otoimmün hastalıklara örnek olarak Hashimoto Tiroiditi, Lupus ve Romatoid artrit hastalıkları da gösterilebilir. Bazan da anatomik yapıları icabı kan dolaşımı ile karşılaşmamış hücreler kanla temasa geldiklerinde bunlara karşı antikor oluşmakta ve daha sonra bu dokular antikorlar tarafından tahrib edilmektedir. Böyle reaksiyonlar erbezleri (testis) ve tiroid dokusuna karşı gelişebilmektedir.

BAĞLI KREDİLER;

Kredi açan ülkeden mal veya hizmet satın alınması şartıyla sağlanan krediler. "Bağlı Kredilerle" krediyi sağlayan ülkeden hangi mal ve hizmetlerin alınabileceği genellikle kredi anlaşmalarında belirtilir.

BAHADIR HAN FARUKİ (Bkz. Farukiler)

BAHADIR ŞAH (Bkz. Nizamşahlar)

BAHADIR ŞAH-I;

Babürlü hükümdarı. Asıl ismi Kutbuddin Şah-ı Alem olup, 1707-1712 yılları arasında saltanat sürdü.

1643 yılında Hindistan'ın Dekken bölgesindeki Burhanpur şehrinde doğdu. 1663'te babasını temsilen Hindistan'ın güney ve orta kesimlerini kaplayan Dekken platosu bölgesine gönderildi. 1699'da Kabil valiliğine getirildi. Babasının ölümünde burada bulunuyordu. Hemen harekete geçerek saltanatını ilan eden kardeşi Azam ile Agra yakınlarında Cacav'da savaştı ve onu yenerek oğullarını da öldürdü (18 Haziran 1707). Bahadır-I adıyla tahta çıktığında diğer kardeşi Kam Bahş ve Racputlar ayaklandılar. Bahadır Şah, Haydarabat'ta olduğunu haber aldığı kardeşi Kam Bahş ile karşılaştı ve yaptığı muharebede onu yendi. Savaş sırasında yaralanan Kam Bahş da az sonra öldü.

Böylece saltanata tek başına sahib olan Bahadır Şah, Racput ve Sihlerin ayaklanmalarına müdahale ederek, üzerlerine yürüdü. Banda idaresindeki Sihler, Longarh'da Aralık 1710'da mağlup edildiler ve Pencab Dağlarına kadar sürüldüler. Bahadır Şah-I beş sene süren saltanattan sonra, 27 Şubat 1712'de vefat etti. Delhi'deki Huld Menzil (Ebediyet Konağı) adı verilen türbesine defnedildi.

BAHADIR ŞAH-II;

Hindistan'da Babürlü Türk Devletinin son hükümdarı. Asıl ismi Ebü'l-Muzaffer Siraceddin Muhammed'dir. İkinci Ekber Şah'ın oğludur. 24 Ocak 1775'te doğdu.

1837 yılında babasının ölümü üzerine, 62 yaşında tahta çıktı. Bu sırada devletin kontrolü İngilizlerin elinde bulunuyordu. 20 sene sadece isimden ibaret kalan bir hükümdarlık yaptı. 1857'de Kalküta yakınlarında Müslüman askerler ayaklandılar. Sür'atle büyüyen ayaklanma sonunda askerler Delhi'de duruma hakim oldular. İkinci Bahadır fiili bir hükümdar olarak göreve başladı. Camilerde hatipler Delhi halkını cihada çağırıyor ve Bahadır Şahı desteklemeleri için ikazlarda bulunuyorlardı. İkinci Bahadır, oğlu Moğol Mirzayı seraskerliğe tayin etti.

Fakat bir süre sonra askerin iaşe masraflarının karşılanmaması yüzünden sipahiler komutanlarını dinlemeyerek yağmaya başladılar. Bu karışıklıktan faydalanan İngilizler, Sir John Lawrens idaresinde Delhi harekatını başlattılar. Lawrens, 8 Haziran'da Delhi önlerine gelerek İngiliz kuvvetlerini savaş nizamına soktu. Dört bir yandan açılan topçu ateşi Delhi'de büyük zayiata sebeb oldu. İngiliz birlikleri açılan surlardan şehre girdiler. Bahadır Şah ve sipahiler iç kaleye (Kale-i Mualla) çekildiler ise de çok geçmeden teslim oldular. İngilizler batı vahşetinin tipik bir misalini burada göstererek, kendilerine sığınan saray erkanını kurşuna dizdiler. Mahkemeye sevkedilen İkinci Bahadır Şah ömür boyu hapse mahkum edildi. Aralık 1858'de resmen tahttan indirildi. Burma'da Rangun şehrine gönderilen Bahadır Şah 7 Kasım 1862'de öldü.

İkinci Bahadır Şah, alim, hattat ve aynı zamanda iyi bir şair olup, Zafer mahlası ile şiirler yazardı.

BAHADIR ŞAH GÜCERATİ;

Gücerat Sultanı. İkinci Muzaffer Şahın oğlu olup, doğum tarihi bilinmemektedir. Babasına karşı ayaklandı ise de yenilerek Delhi Sultanı İbrahim Ludi'ye sığındı. Daha sonra babasının ölümü üzerine 1526'da tahta çıktı. 1531 yılında Babürlülerden Malva ve Çitor'u aldı. Ancak Hümayun Şaha karşı giriştiği savaşı kaybetti. O sıralarda Portekizliler ilk defa olarak Hindistan'a ayak basmışlardı. Bahadır, Portekizlilerden yardım isteyeceği sırada Hümayun Şah, Gücerat'tan ayrıldı. Böylece o, saltanatına tekrar kavuştu. Ancak bu defa da Portekizlilerle mücadeleye başladı. 1537 senesinde Portekiz valisinin görüşme isteğini kabul ederek gemisine gitti. Ancak buraya geldiğinde Gücerat düşmanı Portekizliler üzerine saldırdılar. Bahadır Şah göğüs göğüse çarpışma sırasında şehid oldu (14 Şubat 1537). Bu hadiseden sonra Portekizliler Diu'yu ele geçirdiler.

BAHAEDDİN ÖGEL;

Son devir tarihçilerinden. 1924'te Elazığ'da doğdu. Türklerin Müslüman olmadan önceki dönemlerdeki tarih ve kültürleri üzerine yaptığı araştırmaları ile tanındı. 1945'te Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesini bitirdi. Erzurum Lisesinde ve Hasanoğlan Köy Enstitüsünde tarih öğretmenliği yaptı.

Dil Tarih Coğrafya Fakültesi öğretim üyesi Wolfram Eberhard'ın yanında "Uygurların Menşe Efsaneleri, Uygur Devletinin Kuruluşu" konulu doktora tezini tamamlayarak D.T.C.F'de asistan oldu. 1956'da Doçentliğe, 1964'te profesörlüğe yükseldi. İki yıl Tayvan'da Taipei Üniversitesinde misafir profesör

olarak ders verdi. Orta Asya'da Türk tarihi ve kültürü hakkında incelemeler yaptı. 7 Mart 1989'da Ankara'da öldü. Daha ziyade Türk tarihini İslam öncesi düşünce ile izaha çalışanlardandır.

Eserleri: **Türk Kültür Tarihine Giriş** (Dokuz ciltlik araştırma eseri.), **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Türk Mitolojisi, Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, Türklerde Devlet Anlayışı**.

BAHAMA MİLLETLER TOPLULUĞU

DEVLETİN ADI ..... Bahama Milletler Topluluğu

AŞŞEHRİ.....Nassau

NÜFUSU 261.000 (l991)

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 13.935 km^2

RESMİ DİLİ ..... İngilizce

DİNİ ..... Baptist, Anglikan ve Katolik

Atlas Okyanusunda, Amerika kıtasının Florida Yarımadasının 80 km güneydoğu istikametinde, Küba'nın 1000 km kuzeyinde yer alan 700'den ziyade ada ve küçük adacıklardan ve 2000 civarında mercan kayalıklardan müteşekkil adalar topluluğu. Toplam yüzölçümü 13.935 kilometrekareyi bulan bu adacıkların ancak 30'u insanların yerleşmesine müsaittir.

Tarihi

Bahama Adalarının bilinen en eski tarihi Kristof Coloumb'a dayanmaktadır. Amerika kıtasını keşfi sırasında Kristof Coloumb'un karaya ilk çıktığı yer kendisinin San Salvador adını verdiği, şimdiki ismi Watling olan adadır. Yerli halk, değişik bir kıtadan gelen Coloumb'a, yakın alaka gösterip yardım ettiler. Avrupa memleketlerinin bilhassa İngiltere, Fransa, İspanya, Portekiz gibi denizci ülkelerin sömürgecilik zihniyeti Bahama Adalarına felaket getirdi. Yeni Dünyaya yerleşmeye başlayan sömürgeciler, her yerde yaptıkları gibi burada da yerli halkı esir edip, çeşitli yerlerde çalıştırmak için adalardan çıkardılar. 1508 yılından sonra İspanyollar, 40 bin yerlinin tamamını Haiti ve Dominik'teki madenlerde esir olarak çalıştırmaya götürdüler. 1630 yıllarından sonra İngilizlerin hakimiyeti altına giren Bahama Adaları, uzun yıllar korsanların ve kanun kaçaklarının barınağı halindeydi. Adalar yüzyıllarca İngilizlerin esareti altında kaldıktan sonra nihayet 10 Haziran 1967'de zencilerin hükumet kurması ile yarı bağımsız hale geldi. 1973 senesinde tam olarak bağımsızlığını ilan eden Bahama adaları, yine de İngiliz Milletler Topluluğunun bir üyesidir.

Fiziki Yapı

Umumi görünüş itibariyle düz bir yapıya sahip olan Bahama Adalarının ortalama yüksekliği 45 metredir. En yüksek yeri 120 m yüksekliğe sahib olan Cat Island (Kedi Adası)daki Advernia'dır. Adalar topluluğundaki en büyük olanı Andros Adasıdır ki, yüzölçümü 3760 kilometrekaredir. Adaların jeolojik teşekkülü mercan kayalıkları şeklindedir. Topluluğun önemli adaları; başşehri Nassau'nun da bulunduğu New Providence, Büyük Abaco, Büyük Bahama, Küçük Abaco, Eleuthera, Biminiler, Watling ve Mayaguana'dır.

Akarsuları çok azdır. Devamlı akan en önemli nehri Andros Adasındadır. En büyük gölü de İngua Adası üzerinde bulunur. Toprağı kırmızı renkli olup, adaları çevreleyen denizler sığ ve sahiller yumuşak, kumlu tabii plajlardır.

İklim

Yengeç dönencesinde bulunan adalar topluluğunda yarı tropik bir iklim hüküm sürer. Atlas Okyanusundaki gulf stream sıcak su akıntısı iklime tesir etmektedir. Senelik sıcaklık ortalaması 24 oC olup, kışın ortalama 20 oC, yazın ise 30 oC civarındadır. Yağışlar daima yağmur şeklinde olup, ilkbahar ve sonbahar, yağmurların en bol olduğu mevsimlerdir.Yıllık yağış miktarı 1200 mm kadardır.

Tabii Kaynakları

Bahama Adaları tabii kaynaklar bakımından zengin değildir. Bitki örtüsü bakımından iklimi sebebiyle yeteri derecede zenginliğe sahiptir. Yaklaşık 200 civarında olan kuş türünden başka yabani hayvanlara rastlanmaz. Az bir miktarda petrol çıkmakta olup, başka tabii kaynakları bulunmamaktadır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfusunun % 85'ini zenciler, % 15'ini ise beyazlar teşkil eder.Yerli halk esir edilip götürüldüğü için halkın tamamı sonradan gelip yerleşmiştir. 14 yaşına kadar eğitim ve öğretim mecburidir. Bu sebepten

okuma yazma oranı % 95 gibi yüksek bir rakama ulaşmıştır.Halkın büyük bir kısmı tarım için sınırlı olan arazilerde çiftçilik, hayvancılık ve balıkçılıkla uğraşmaktadır.Turizmin gelişmesiyle bu alandaki çalışanların sayısı da gittikçe artmaktadır. Ortaçağlardan beri İngiltere'nin hakimiyeti altında kaldığı için, halk üzerinde İngiliz kültürü hakimdir. Konuşulan lisan da İngilizcedir. Nüfusu en kalabalık ada, başşehrinin bulunduğu New Providence'dir.

Siyasi Hayat

1973'te bağımsızlığına kavuşan ve İngiliz Milletler Topluluğuna bağlı olan Bahama Adalarında yönetim sistemi parlamenter sistemdir. Adalar 38 kişilik meclis ve 16 kişilik senato tarafından idare edilir. Parlamentoda çoğunluğu sağlayan siyasi partinin başkanı başbakan olur.

Ekonomi

Ekonomisi esas itibariyle turizme dayanır. ABD'nin buraya yatırım yapması, bunun için Bahama'nın vergi indirimi vs. gibi kolaylıklarda bulunması, turizm endüstrisinin gelişmesine sebeb olmuştur.Turizm için gerekli bütün tesislerin olması nüfusun iki katı kadar turistin her sene ülkeye gelmesini sağlamaktadır. Milli gelirin % 70'i tek başına turizmden karşılanır. Tarım, hayvancılık ve balıkçılık ülke ihtiyacını karşılayacak miktardadır. Ekonomisi beyaz nüfusun elindedir. Sanayi olarak petrol kuyuları, dokuma, kağıt, ilaç fabrikaları vardır. Ticaret ve endüstrinin en yoğun olduğu bölge, başşehri Nassau ve bulunduğu adadır.

BAHARAT BİTKİLERİ;

Alm. *Gewürze,* **Fr.** *Epices,* **İng.** *Spices.* Besin maddesinden ziyade, lezzet verici olarak yemeklere ve içeceklere ilave edilen bitkisel ürünler. Bu bitkiler, büyük bir kısmına çeşitli iklim bölge ve kuşaklarında rastlanmakla beraber, daha çok tropikal memleketlerde yetişirler. Arabistan, Hindistan, Malaya adaları gibi. Faydalanılan kısımlarına göre gruplara ayrılırlar:

1. Köklerinden faydalanılan baharat bitkileri: Kara turp, kırmızı turp gibi.
2. Gövdelerinden faydalanılan baharat bitkileri: Zencefil, tarçın gibi.
3. Yapraklarından faydalanılan baharat bitkileri: Nane, kekik, merzengüş, maydanoz, defne gibi.
4. Soğan yapısında olan baharat bitkileri: Mutfak soğanı, sarmısak gibi.
5. Çiçeklerinden faydalanılan baharat bitkileri: Karanfil gibi.
6. Meyvelerinden faydalanılan baharat bitkileri: Kimyon, anason, karabiber, kırmızı biber, vanilya gibi.
7. Tohumlarından faydalanılan baharat bitkileri: Hardal, küçük Hindistan cevizi gibi.

BAHÇE;

Alm. *Garten,* **Fr.** *Jardin,* **İng.** *Garden.* Çiçek, meyve ve süs ağaçları gibi bitkileri; süs veya ticaret maksadı ile yetiştirmek için, parklardan küçük olan ve bahçe mimarisi planlamasına göre yapılan etrafı çevrili yerler. Bahçeler kurulma maksatlarına göre, tarım, süs, botanik, zoolojik diye çeşitlere ayrılırlar. Tarım bahçesi; içerisinde sebze ve meyve yetiştirilen bahçelerdir. Süs bahçeleri; bunlar özel ve genel olurlar. İnsanların dinlenme ve gezinti yeridir. İçerisinde her zevke hitab eden çiçek ve ağaçlar vardır. Botanik bahçeleri; çeşitli bitkiler üzerinde ilmi araştırma ve inceleme yapmak üzere kurulmuş zoolojik bahçeler. Bu çeşit bahçelerde bitki ve hayvanlar bir arada yetiştirilir.

Bahçe tesisinde yapılacak ilk iş, toprağın tesviye edilmesidir. Yüksek yerler kazılır, çukurlar doldurulur, meyiller düzeltilir ve büyük taş parçaları toplanır. Sonra; toprak, derince krizma (belleme) yapılır veya sürülür. Toprağın ve yetiştirilecek bitkilerin çeşidine göre bahçede kullanılacak, çiftlik gübresinin mikdarı hesab edilerek, gübreleme yapılır ve tırmıkla karıştırılır. Böylece toprak, ekim ve dikime hazır bir hale getirilmiş olur.

Ev, villa veya ticari bahçe gibi, bahçe şekillerinden, hangisine karar verilmiş ise, ona göre bahçe planı yapılır. Bahçe planı yapılırken, toprak durumu, iklimi, toprak altı su seviyesi, bitki hastalıklarına dayanıklılık ve sulama gibi durum ve imkanlar göz önünde bulundurulur. Aynı türden olan bitki çeşitlerinin, birbirlerini dölleyebilmesi için, aynı zamanda çiçek açanlarının olması gerektiği dikkate alınmalıdır.

Ağaçlar uzun ömürlü olurlar. İlerideki yıllarda alabilecekleri taç büyüklükleri, düşünülerek, aralarındaki dikim mesafesi ona göre tanzim edilir. Ağaç fidanları dikilirken, kare, dikdörtgen, üçgen veya santraçvari (her taraftan aynı hizada görülmesi) sistemlerden birisi uygulanır. Bunun için, ip ele alınır; verilecek mesafeler ip üzerinde işaret edilerek, ip gerilir ve fidan çukurları, ipteki işaret yerlerine kazılır.

Bahçe tesis edildikten sonra, sulama, toprak işlemesi, yabancı otlardan temizlenmesi, budama, aşı ve

hastalıklarla mücadele yapılır. Bu gibi, bakım işlerine zamanlarını geçirmeden, gerekli zamanlarda bakılmalıdır.

Bahçenin etrafı duvar, tel örgü veya çitle çevrilir. Çit bitkileri; dikenli, sık dallı, gelişmeleri kuvvetli ve budamaya dayanıklı olmalıdır. Aynı zamanda, bahçedeki kültür bitkilerine, zararlı olabilecek hastalık ve zararlı böceklere, barınaklık yapamıyacak olanlarından seçim yapılmalıdır.

Memleketimizdeki bahçelerde en çok yetiştirilen süs ağaçları ve çiçekler:

Zarif kriptomerya çamı: Çabuk büyüyen bir bitkidir. Sonbaharda yaprakları pas kırmızısı, yazın yeşil renktedir. Bahçelerin çim parsellerine dikilir.

Japon kriptomerya çamı: Piramit biçimi alarak çabuk büyüyen bir ağaçtır. Kışın yaprakları daha canlı bir görünüştedir. Karaçam, kızılçam, porsuk çamı, montereçamı, ladin ve sedir gibi çam çeşitleri, bilhassa Marmara, Ege, Akdeniz ve Karadeniz bölgelerindeki bahçeleri süslerler.

Diğer süs ağaçları:

Tüysüz yapraklı yemişgen: Yaprakları geniş ve çok parlaktır. Marmara bölgesindeki bahçelere çok dikilen bir bitkidir.

Ligustrumlar: Sarkık dallı ligustrum, parlak yapraklı ligustrum, altuni Japon ligustrumu ve oval yapraklı ligustrum gibi çeşitleri vardır. Ligustrumlar yaprak ve çiçekleriyle güzel manzara yaparlar. En çok Marmara ve Ege bölgesi bahçelerinde yetiştirilir.

Cehri ağacı: Yaprakları oval, sert ve parlaktır. Çiçekleri salkım halinde, yeşil ve çok kokuludur. Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerindeki bahçelerde yetiştirilir.

Kaymak ağacı: Daimi yeşil bir ağaçtır. Yaprakları sert, parlak ve kurşunidir. Güneşli yerleri sever. Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde yetiştirilmeye elverişlidir.

Defne ağacı: Yaprakları yeşil, az parlaktır. Yurdumuzun ılıman iklim bölgelerinde yetiştirilmektedir.

Büyük çiçekli manolya: Daimi olarak yeşil haldedir. Uzun ömürlü, zarif, bal çiçekli, çiçekleri kokulu ve yapraklarının güzelliği ile bütün bahçelerde bulunması istenen bir bitkidir. En çok İstanbul bahçelerinde yetiştirilmektedir.

Gül: Yeryüzünde 25 bin kadar çeşidi vardır. Deniz seviyesinden itibaren 3500 m yüksekliğe kadar iyi gelişme ve yetişme imkanına sahiptir. Memleketimizin hemen hemen her tarafında yetişir. En fazla Anadolu'nun Göller Bölgesi denilen Isparta ve dolaylarında yetiştirilmektedir.

Karanfil: Türklerin milli çiçeğidir. Hemen bütün dünyada bir çok ailenin geçimini temin eder. Doğu Anadolu hariç, memleketimizin her yerinde yetiştirilmektedir. Çiçekleri, kırmızı, hafif pembe, sütbeyazı ve altın sarısı renginde olan çeşitleri vardır.

Nilüfer: Bahçelerde; havuz kenarlarının süslenmesinde kullanılır. Bir çeşit su çiçeğidir. Gösterişli yaprak ve çiçekleri vardır. Beyaz, sarı, pembe, kırmızı ve mor renkte olan çeşitleri çoktur. Memleketimizde, ılıman iklimli yörelerde yetişir (Bkz. Nilüfer).

Kasımpatı: Bahçelerde kenarlara, duvar diplerine ve ağaççıklar arasına dikilerek, süslemede kullanılır. Japonların milli çiçeğidir. Çiçekleri; beyaz, krem, sarı, mor, bronz ve pembe kırmızısı renklerde olan çeşitleri vardır. Memleketimizde don tehlikesi olmayan yerlerde yetiştirilmektedir.

Bunlardan başka bölgenin iklimine göre bahçelerde çok çeşitli çiçekler yetiştirilmektedir.

BAHİRA;

Peygamberimiz Muhammed aleyhisselamın çocukluk zamanında yaşamış Süryani rahibi. Zamanın ilim ve fennine aşina, kozmografya ve astronomi ilminde geniş bilgi sahibiydi. Tevrat ve İncil'de ahir zaman peygamberi ile ilgili bahisleri okumuş ve onun alametlerini öğrenmişti. Teslis (Trinite: üç tanrı) inancını kabul etmediği için, diğer papazlar tarafından kiliseden kovulmuştu. Peygamber efendimiz çocukluğunda amcası Ebu Talib ile Şam'a giderken,Beriyye-i Şam tarafında Busra denilen yerde Bahira'ya rastladı. Bahira, Muhammed aleyhisselamı ve onun başı üzerinde gölge yaparak gezinen bulutu, yaslandığı ağacın dallarının yeşerip çoğalması gibi alametleri görünce, O'nun ahir zaman peygamberi olduğunu anladı. Kervandakileri yemeğe davet etti. Daha sonra Muhammed aleyhisselamın sırtındaki nübüvvet mührünü görerek, O'nun peygamber olduğuna inandı ve peygamberliğini müjdeledi. Bu bakımdan peygamberlik bildirilmeden önce hazret-i peygambere inanmış ise de, hazret-i Peygamberin peygamberliğini açıkladığı zamana yetişememiştir.

Bahira papazlar tarafından tard edildikten, sürüldükten sonra, Şam'dan Musul'a giden yol üzerinde bir manastır edinerek, gelip geçenlere Allahü tealanın bir olduğunu, putlara tapmanın yanlışlığını anlatırdı.

Talebelerinden Mühezzeb isimli bir zata bu sözlerini yazdırıp**, El-Enba** adıyla bir kitap bırakmıştır.

BAHREYN

DEVLETİN ADI ..... Bahreyn Devleti

BAŞŞEHRİ ..... Manama

NÜFUSU 516.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 661 km^2

RESMİ DİLİ ..... Arapça

DİNİ .....İslam

PARA BİRİMİ..... Bahreyn Dinarı

Basra Körfezindeki adalar topluluğunda kurulan küçük bir körfez devleti. Suudi Arabistan'ın 21 km doğusunda yer alır.

Tarihi

Bahreyn Adaları, tarih boyunca ticari ve stratejik öneme sahib olmuştur. 1520'den 1602 yılına kadar Portekizlilerin işgalinde, 1602 yılından 1783 yılına kadar Safevilerin kontrolü altında kaldı. 1783 yılında, şu anda iş başında bulunan halife ailesi idareyi ele geçirdi. On dokuzuncu yüzyılda İran, Mısır ve devlet kurmak için çalışan Suudiler ele geçirmeye çalışmışlarsa da, İngilizler daha atik davranarak Halife ailesi ile 1820'de bir dostluk anlaşması imzaladılar. Bu vesile ile bölgenin zengin kaynaklarına göz diken İngiltere burayı sömürge haline getirdi ve uzun seneler tabii kaynaklarından istifade etti. Aynı zamanda da köle ticareti yaptı. Uzun yıllar İngiliz sömürgesi olarak kaldı. Nihayet 1972 yılında Katar'la beraber bağımsızlığını ilan etti. 1973 yılında anayasası yürürlüğe kondu. 1991'de çıkan Körfez Savaşı sırasında müttefiklerin safında yer aldı.

Fiziki Yapı

Bahreyn 3 büyük adadan meydana gelir. En büyük adası Bahreyn Adası olup, 48 km uzunluğunda ve 19,3 km genişliğindedir. Başşehri Manama, bu ada üzerinde yer alır. Diğer büyük adaları Muharrak ve Sitra'dır. Kıyıları nakliyat ve gemilerin yaklaşması için elverişlidir. Adalar genel olarak denizden fazla yüksek değildir. En yüksek yeri 137 m ile Bahreyn Adasındaki bir tepedir.

İklim

Bahreyn Adalarında iklim, yazları sıcak ve nemli, kışları serin ve yağışlıdır. Yazın aylık sıcaklık ortalaması 29oC'nin üstündedir. Senelik yağış ortalaması 76 milimetredir. Adada çok az vahşi hayvan vardır. Bunlar arasında ceylan, yabani tavşan, kertenkele vb. sayılabilir. Kışın buraya göç eden pek az sayıda kuş türleri vardır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfus genellikle Bedevilerden teşekkül eder. Hindistan'dan, Pakistan'dan, İran'dan, Avrupa ve Amerika'dan gelen çeşitli insanlar da vardır. Bunlar 140.000 civarındadır. Nüfus hızla artmaktadır. 516.000 nüfusu olup, yöneticiler dahil halkın yarısı sünnidir. Diğer yarısının çoğu şiidir. Geri kalanlar da çeşitli dinlere mensuptur. Resmi dili Arapçadır. Okur-yazar oranı % 75,1'dir. Diğer İslam ülkelerine olduğu gibi, burada da İngilizler, yıllarca halkın inanç ve kültürünü bozmak için uğraşmışlar, bozuk fikirleri aralarına sokmuşlardır. Bu devletin de yıllarca geri kalmasına sebeb olmuşlardır.

Siyasi Hayat

Bahreyn bir nevi sultanlık şeklinde olan şeyhlikle idare edilir. Üst idari kademelerde halife ailesinden biri bulunur. Mahalli idarelerdeki meclis üyelerinin yarısını şeyh ailesi tayin eder, yarısı da seçimle gelir. Şeyhlik babadan oğula geçer.

Ekonomi

Bahreyn bir petrol ülkesidir. 1920'li yıllardan itibaren petrol kuyuları yabancı şirketler tarafından işletilmeye başlamıştı. Uzun zaman yabancı şirketler tarafından çalıştırılan petrolün büyük hissesi, ancak 1975 yılında Bahreyn'in eline geçti. Sitra'da modern bir petrol rafinerisi vardır. Senede 25 milyon varil ham petrol üretilir ve 11 milyon tonunu işler. Devlet gelirlerinin % 80'ini petrol teşkil eder.

Bahreyn'de petrolden önce inci çıkarımı başta gelirdi. Kalitesi çok yüksekti. Organizasyon eksikliği ve dış pazarlara açılamama sebepleriyle inci üretimi İkinci Dünya Savaşından sonra düşmüştür. Gemicilik, gemi yapımı ve mobilyacılık ileri gitmiştir. Bahreyn'in üçte ikisinde tatlı su yoktur. Geri kalan

kısmı da kumlu ve kireçli topraklarla kaplı olup, çok az kısmı ziraate elverişlidir. Ülkede kişi başına düşen milli gelir, 6360 dolardır.

BAHRİYE NEZARETİ;

Osmanlı Devletinde tanzimat sonrası dönemde deniz kuvvetleriyle ilgili işleri yürüten teşkilat. Tanzimattan önce, Osmanlı donanmasının ve diğer bütün Bahriye teşkilatının bağlı olduğu en yüksek makam Kaptan-ı deryalık makamı idi. Uzun müddet deniz işlerine bakan bu makam, 13 Mart 1867 yılında kaldırılarak yerine 19 Mart 1867'de Bahriye Nezareti kuruldu. Kaptan-ı deryaya da bahriye nazırı denildi. Bu tarihten, saltanatın kaldırılmasına kadar elli altı bahriye nazırı vazife yaptı. Bahriye Nezareti, 4 Kasım 1922'de İstanbul hükumetinin sona ermesine bağlı olarak ortadan kalktı. Buna karşılık Ankara'da 1920'de kurulan Bahriye Dairesi, 1924'ten itibaren de Bahriye Vekaleti adı ile 16 Ocak 1928'e kadar görev yaptı.

BAHŞI (Bakşı);

kopuz çalan eski Türk şair musikişinası; ruhani rahip, budist rahibi. İlk şekli, İslamiyetten önce kam olarak görülür. Kamlar eski devirlerde musiki ile sihir yaparlar, şiirler terennüm ederler, güya gaipten haber verirler ve hekimlik vazifesini görürlerdi. On birinci yüzyılda mühim bir Türk-İslam merkezi olan Kaşgar'da cemiyetteki iş bölümü doktorla efsuncuyu ve şiirle sihirbazı kesinlikle ayırınca, kamın yerini bakşı aldı, ancak Türklerde az çok eski yerini muhafaza etti. Çünkü İslamiyetten önce halk eskiden gelen bir inançla az çok bunların ilahi bir yönünün bulunduğunu kabul eder ve bakşıların geldikleri yere uğur getirdiklerine inanırlardı. Zaten Türkmenlerde bunu ifade eden;"Kays-i yirge devlet kilse- Bakşı bilen ozan kiler (Hangi yere saadet gelse, bahşi ile ozan gelir.)" şeklinde bir atasözü de mevcuttur. Kelimenin bakşı ve bahşı şeklinden başka, Türkmenlerde olduğu gibi "baksı" şekli de vardır.

Kelime menşe bakımından açıklık göstermez. Menşe itibariyle Sanksritçedeki Bhikşu kelimesine bağlayanlar olduğu gibi; Türkçede bak-guçı, bak-ıgçı kelimelerine dayandıranlar da vardır. Gerçekte İslam öncesi kamlar zamanı gözönünde bulundurulunca, kelimenin Türkçe asıllı olması ihtimali pek fazladır. Bugün batıl olan fal için kullanılan bakmak fiiline paralel olarak "fala bakmak" şeklinde, eskiden tabiplik vazifesi bile gören bakşılar için, hastanın her derdine bakıp ilgilenmeleri yönünden bakguçı veya bakıgçı denmesi pek normaldir. Kelimenin zamanla (bakguçı) bakuçı veya bakıcı şekline geçmesi Türkçedeki g harfinin düşmesi ile ilgilidir. Zaten kelime eski devirde kam kelimesiyle aynı manada kullanılmıştır.

Kelime; Moğolların İslamiyeti kabul etmeleri ile "Uygur harfleri ile edebi Türk ve Moğol dillerini bilen katip" manasına da kullanılmıştır. Gerçekte bakşı kelimesi 14 veya 16. yüzyıllarda doğu Türklerinde katip manasında meslek ismi olarak görülür. Hatta Babürlülere ait kaynaklarda katiplik manasına bahşıgeri kelimesi kullanılmıştır. Buradan serkatip veya katipbaşı manasına mir-bahşı veya bahşi-i evvel gibi kelime ve tamlamalar da çıkmıştır.

BAHŞI ABDÜRREZZAK;

On beşinci asırda yaşıyan saray katiplerinden. Hayatı hakkında fazla bir bilgi yoktur. Doğum ve vefat tarihleri bilinmemektedir. Adı çoğalttığı ve okuduğu eserlerde Abdürrezzak Şeyhzade Bahşı, Şeyhzade Abdürrezzak Bahşı olarak geçmektedir. Manzumelerinde ise Bahşı, Bakşı Kul ve Türkistani Bahşı mahlasını kullanmıştır.

Bahşı, 15. asırda, Doğu Türklerine gönderilen mektup ve fermanları Uygur ve Arap harfleriyle ve Çağatayca yazan katiplerdendi. Ayrıca çeşitli dillerde gazel ve kasideler de yazmıştır. Manzumelerinin bir kısmı ve çoğalttığı eserler kütüphanelerde mevcuttur. Çoğalttığı eserlerden bazıları şunlardır:

1) Atabet-ül-Hakayık, 2) Mahzen-ül-Esrar, 3) Fatih Sultan Mehmed Yarlığı.

BAHTİYAR VAHABZADE;

Azerbaycanlı şair ve yazar. 1925 yılında Azerbaycan'ın Şeki (Nuha) şehrinin bir köyünde dünyaya geldi. Altı yaşında okula başladı. İlkokulu bitirmeden ailesiyle birlikte Bakü'ye taşındılar. Burada tahsiline devam etti. Azerbaycan Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesine girdi. Daha okul yıllarındayken şiir yazmaya başladı. İlk şiiri 1944'te yayınlandı. 1945'te Azerbaycan Yazarlar Birliğine üye oldu. 1947'de Filoloji Fakültesinden mezun oldu. 1951 senesinde bu fakülteye öğretim üyesi olarak girdi. "Samet Vurgun'un Lirizmi" adlı tezini 1951'de hazırladı. "Samet Vurgun'un Sanatkarlık Yolu" adlı teziyle 1964'te doktor oldu. Aynı zamanda milletvekili olarak vazife yaptı. Çok sayıda ilmi kongrelere katıldı, seyahatler yaptı. Almanya'daki Türk işçileri üzerinde araştırma ve incelemeler yaptı. Birçok defa Türkiye'ye geldi. Türkiye'den Bakü'ye giden pekçok ilim ve sanat heyetiyle görüşüp, görüş alışverişinde bulundu.

Ülkemizde 1972 yılından itibaren tanınmaya başlayan Bahtiyar Vahabzade'nin şiirleri ve edebi kişiliğiyle ilgili bilgiler, çeşitli bilim adamları ve dergiler tarafından neşredildi.

Klasik ve yeni Azeri şiirinde mevcut bütün özellikleri şiirinde toplamış olan Bahtiyar Vahabzade şiirlerinde; vatan, millet, aile , tabiat, dil, azadlık (hürriyet) hasreti gibi temaları, en güçlü ve derinleme ifadelerle anlatmıştır. Zaman zaman aruz veznini kullanan ve serbest mısra denemeleri yapan şair, en fazla hece veznini kullanmıştır. Fuzuli başta olmak üzere Azeri divan ve halk şiirinin ustalarına büyük saygı ve hayranlık besleyen Vahabzade, klasik şekiller içinde de yeni meseleleri ve uyarıcı konuları rahatça dile getirmiştir.

Bahtiyar Vahabzade'ye göre; şair ve şiir vatan sevgisinin, millet aşkının kor halinde temsilcisi olmalıdır. Milli kültürü, sanat, vatan sevgisini, aile sıcaklığını, ana, kardeş, evlat muhabbetini en güzel ve en güçlü olarak anlatmalıdır. Şair hak ve hakikat yolunda her türlü mücadeleyi yapmalıdır. Bir milletin maneviyat ve mukaddeslerine alt yapı olan değerleri, şair canı pahasına korumalı ve sevdirmelidir.

Bahtiyar Vahabzade kendini kaybetmiş, Ruslara kapılmış, yabancı değer ve törelere hayran ve rastgele modalara düşkün bazı zümreleri şiirlerinde kınamış ve hicv etmiştir. Taklitçiliği kötü bir şahsiyetsizlik ve insaniyetsizlik saymıştır. Kendisine sorulan bir soruya; "Benim Türk gençlerine, aynı zamanda Azerbaycan gençliğine sözüm şudur: "Kökten, soydan ayrılmayın"... Türk gençleri batıya çok meylediyorlar. Oysa ki Türk gençlerinin batıdan bazı teknik verimlerin dışında alacakları şey yoktur..." diye cevap vermiştir.

Azerbaycan şiirinin en büyük temsilcilerinden olan Bahtiyar Vahabzade şiirlerinde söylemek istediğini doğrudan söyler. Dolaylı ve mecazlı anlatımlara önem vermez. Şiirle ilgili birçok makale ve çalışmasında bu ve diğer önemli konulara yer vermiştir.

Bahtiyar Vahabzade'ye göre anlaşılabilmek herşeyden önce gelir. Günümüz şairlerinin anlaşılmamayı meziyet saymaları onun en çok tenkid ettiği konular arasındadır. Çalışmalarında halk atarafından anlaşılmayı, onlara ulaşmayı düstur olarak kabul eder.

Şiir dışında, tiyatro eserleri ve gezi intibalarının yeraldığı hatıra-seyahatname türü çalışmaları, ilmi edebi makalelerini topladığı eserler de yazdı. Halen Azerbaycan Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesinde Muasır (Çağdaş) Azeri Edebiyatı Profesörü olarak vazife yapmakta olan Bahtiyar Vahabzade'nin eserleri şunlardır:

Şiirler ve manzum hikayeler: **Menim Dostlarım, Bahar, Dostlug Nağmesi, Ebedi Heykel, Çınar, Sade Adamlar, Ceyran, Aylı Geceler, Şairin kitaphanası, E'tiraf, Şeb-i Hicran, İnsan ve Zaman, Bir Ürekde Dört Fesil, Seçilmiş Eserler, Kökler-Buğdaylar, Deniz-Sahil, Bir Baharın Garangusu, Dan Yeri, Payız Düşünceler, Şehitler, Özümle Sohpet, Mugam** v.s.

Tiyatro eserleri: **Vicdan, İkinci Ses, Yağıştan Sonra, Feryat, Darağacı, Artık Adam** v.s.

Hatıra-Seyahatname eserleri: **Sanatkar ve Zaman, Sadelikte Büyüklük, Derin Katlara Işık** v.s.

BAKALİT;

Alm. *Bakelit,* **Fr.** *Bakélite,* **İng.** *Bakelite.* Sentetik (yapay) olarak elde edilen ilk reçine, İsmi, ilk keşfeden Belçika asıllı Amerikalı kimyacı Leo Hendrik Baekeland'ın soyadından alınmıştır. Fenol (C_6H_5-OH) ve formaldehitin (H_2CO) birleşmesiyle elde edilen bakalit, ısı etkisiyle kimyasal maddelere ve mekanik etkenlere çok dayanıklı, sert, çözünmez bir madde halini alır. 300 ^oC'ye kadar ısıtıldığında kararlı halini alır. Çok saf hali renksiz veya altın sarısı gibidir.

Bakalit çeşitli renklere boyanarak değişik maksatlarla silah sanayiinde, süs eşyası, elektrik geçirmediği için priz vs. yapımında, düğme, pipo ağızlıklarında, dolmakalem saplarında ve daha birçok eşyanın yapımında kullanılır.

BAKAN;

Alm. *Minister,* **Fr.** *Ministre,* **İng.** *Minister.* Memleketin genel işlerinden birini idare etmek üzere ekseriya meclisteki milletvekilleri arasından seçilen ve cumhurbaşkanı tarafından tasdik edildikten sonra göreve başlayan hükumet üyesi. Osmanlılarda bu makamlardaki kimselere nazır denirdi. Cumhuriyet devrinde nazır yerine bir müddet "vekil" kelimesi kullanıldı. l945 yılında anayasa dili sadeleştirilince, vekil yerine "bakan" kelimesi kondu ve günümüze kadar böyle geldi. Bakanlar, meclisteki milletvekilleri arasından veya meclis dışından başbakan tarafından seçilir. Tasdik için cumhurbaşkanına sunulur. Bakanlar Kurulu listesi tasdikten çıktıktan sonra, bakanlar resmen göreve başlamış olurlar.

Kamu yönetimi başında bulunan bakan, o teşkilatın en yüksek amiridir. Amiri olduğu teşkilatında bulunanların her türlü faaliyetlerinden Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı sorumludur. Hükumet proğramına ve politikasına uygun hizmetlerin yürütülmesini devamlı takib ve kontrol, bakanların esas görevidir. İhtiyaç duyduğu kanunları, tüzük ve yönetmelikleri hazırlatır.

Bakanlar hakkında mecliste soruşturma açılabilir. Aleyhine netice doğarsa, Anayasa Mahkemesinde yargılanır. Bu durumda bakanın görevi sona erer. Ölüm, hastalık, seyahat, istifa veya başka sebeplerle bakanlıktan ayrılanın yerine başka bir bakan vekalet edebilir. Bir bakan birden fazla vekalet alamaz ve vekalet l5 günden fazla devam etmez. Başbakan, istifa eden veya başka sebeple ayrılan bakanın yerine yenisini seçerek cumhurbaşkanının tasdikine sunar. Bir bakan, başbakanın isteği üzerine cumhurbaşkanı tarafından görevden alınabilir.

BAKANLAR KURULU;

Alm. *Ministerrat (m.),* **Fr.** *Conseil des ministres, conseil de cabinet,* **İng.** *Council of Ministers.* İdare ile yasama organı arasında bağlantıyı sağlayan, başbakan ve bakanlardan meydana gelen kurul. Bu heyete hükumet ve kabine de denir. Bakanlar, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri arasından veya parlamento dışından milletvekili seçilme yeterliliğine sahib olanlardan başbakanca seçilir ve cumhurbaşkanınca atanır. Gerektiğinde başbakanın teklifi ile cumhurbaşkanınca görevine son verilir. Bakanlar Kurulu, çalışmalarını başbakanın veya gerekli gördüğü hallerde cumhurbaşkanının başkanlığında yürütür. Bakanlar Kurulunun cumhurbaşkanınca tasdik edilen listesi, tam olarak TBMM'ye sunulur. Meclis tatilde ise toplantıya çağrılır. Proğramı kuruluşundan en geç bir hafta içinde başbakan veya bir bakan tarafından TBMM'de okunur. Güvenoyuna başvurulur. Güvenoyu için görüşmeler, programın okunmasından iki tam gün geçtikten sonra başlar ve görüşmelerin bitiminden bir tam gün geçtikten sonra oylamaya geçilir.

Milli güvenliğin sağlanmasında ve Silahlı Kuvvetlerin savaşa hazırlanmasında Bakanlar Kurulu TBMM'ye karşı sorumludur. Ayrıca bütçe gelir giderlerini tesbit edip bütçeyi yapmak, mali yılbaşından en az üç ay önce parlamentoya sunmak önemli görevlerindendir.

Bakanlar Kurulu gerekli gördüğü kanun tasarılarını hazırlayarak parlamentoya sunar. Kanunlarla ilgili tüzükler, kararnameler ve meclisin vereceği yetki üzerine kanun hükmünde kararnameler çıkarır.

Türkiye Cumhuriyetinin ilk Bakanlar Kurulu (hükumeti) 2.5.l920 tarihinde çıkarılan kanunla kurulmuştur. Bu hükumette yer alan bakanlıklar şunlardır: Umur-ı Şer'iyye, Dahiliyye, Adliyye, Nafia, Hariciyye, Sıhhiyye ve Muavenet-i İctimaiyye, İktisat, Müdafaa-i Milliyye, Erkan-ı Harbiyye-i Umumiyye, Maliye ve Maarif.

l983 senesinin sonunda, seçimlerden sonra kurulan hükumette bazı bakanlıklar birleştirildi. Bunun neticesi olarak başbakan yardımcısı ve devlet bakanlıkları ile birlikte sayı yirmi bir oldu. 1991 Kasım ayında kurulan hükumette devlet bakanlarının sayısı arttırılarak Bakanlar Kurulunun üye sayısı başbakan, bir başbakan yardımcısı, 15 devlet bakanı ve 17 değişik isimde bakanlıklarla bakanlar kurulu sayısı 33'e çıkarılmıştır (Ekim-1992). Mevcut bakanlıkların isimleri şunlardır: Adalet Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Tarım Bakanlığı, Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı, Çevre Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Kültür Bakanlığı, Turizm Bakanlığı, Orman Bakanlığı (1992).

BAKER PLANI;

Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankasının, 1985 Ekim ayında, G. Kore'nin başkenti Seoul'deki yıllık olağan genel kurul toplantısı sırasında zamanın ABD Maliye Bakanı James Baker tarafından gündeme getirilen plan. Bu plan bütün gelişme yolundaki ülkeleri değil, en borçlu 15 ülkeyi hedef almaktadır.

Baker Planı'nı teşkil eden üç temel nokta şunlardır:

1. Borçlu ülkeler tarafından, büyümenin hızlandırılması, enflasyonun frenlenmesi ve cari işlemler açıklarının kapatılmasına yönelik, kapsamlı ve piyasa mekanizmasına ağırlık veren istikrar politikalarının yürürlüğe koyulması,

2. Çok taraflı kalkınma bankalarının, bu uyum politikalarını desteklemek gayesiyle, en borçlu 15 ülkeye açtıkları kredileri 1986-88 yılları arasında % 50 artırarak, yılda yaklaşık 9 milyar dolara çıkarmaları,

3. Aynı dönemde, uluslararası ticaret bankalarının da bu ülkelere verdikleri kredileri yılda ortalama 6.5 milyar dolar artırarak, 20 milyar dolara çıkarmalarıdır.

IMF'nin kredi verdiği ülkelerden uygulamalarını istediği politikalara kıyasla, Baker Planı'nda önerilen ekonomi politikaları daha uzun vadeli ve büyümeye daha fazla ağırlık veren politikalardır. Bu politikaların başarıya ulaşmasını sağlamak için Baker Planı çerçevesinde verilecek kredilerin, ilgili ülkelerin kredibilitesini artıracağı ve dış finansman ihtiyaçlarını daha kolay karşılayabilecekleri ileri sürülmüştür.

Baker Planı neden bütün gelişme yolundaki ülkeleri değil de, bunlardan yalnızca 15'ini hedef almıştır?

Bu soruya cevap olarak, istikrarlı büyümeyi ve kredibilitesini belirli bir süre içinde arttırabilecek konumda bulunan ve milletlerarası ticaret bankalarına borcu en yüksek olan ülkelerin seçildiği söylenebilir.

IMF'nin teklif ettiği uyum politikalarının odak noktasını ekonomik istikrar ve talep yönetimi; Baker Planı'nda ise, problemler daha mikro düzeyde ele alınmakta, para piyasalarının reformu ve yabancı sermaye girişinin teşvik edilmesi önerilmektedir. Planda, gelişme yolundaki ülkelerin ihracatlarını artırmalarına ve dolaylı olarak dış borç karşılama oranlarını yükseltmelerine yardımcı olmak üzere, sanayileşmiş ülkelerin ekonomik büyümeyi hızlandırmaları ve dış ticarette korumacılığa son vermeleri gerektiği belirtilmiştir.

Dünya Bankası, IMF ve milletlerarası bankalar, Baker Planı'nı desteklerken, sanayileşmiş ülkelerin bir çoğu ve bazı ticaret bankaları bu konuda sessiz kalmaktadırlar. Baker Planı'nın başarısı konusunda ciddi endişelere yol açan diğer bir konu da, borçlu ülkelerin planın öngördüğü ekonomik önlemleri alma konusunda yeterince kararlı görünmemeleri olmuştur.

BAKILLANİ;

Kelam alimlerinin en meşhurlarından. İsmi, Muhammed bin Tayyib bin Muhammed bin Cafer; künyesi Ebu Bekr, lakabı Bakıllani el-Eş'ari'dir. Bakıllani veya Kadı diye şöhret bulmuştur. Doğum tarihi kesin bilinmemekle beraber 941 (H.330) senesinde Basra'da doğduğu kabul edilmektedir. 1013 (H. 403) senesinde Bağdat'ta vefat etti.

İlk tahsiline Basra'da başlayan Bakıllani, zamanının meşhur alimlerinden ilim öğrendi. Kelam ilmini Ebü'l-Hasan Eş'ari'nin meşhur talebelerinden İbn-i Mücahid Tai'den tahsil etti. Ayrıca, Ebu İshak el-İsferaini, Ebu Bekr bin Furek ve Ebü'l-Hasan el-Bahili gibi alimlerden ders aldı. Bağdad'a giderek Ebu Bekr bin Malik Katii, Ebu Ahmed Hüseyin bin Ali Nişaburi gibi hadis alimlerinden ders aldı ve hadis öğrendi. Tahsilini tamamlayıp, kelam ilminde çok iyi yetiştikten sonra, Bağdat'ta Cami-i Mansur'da ders vermeye ve kıymetli eserler yazmaya başladı. İlimdeki şöhreti yayılıp, hükümdar ve devlet adamlarından büyük itibar gördü.

Adudüddevle tarafından Bizans'a elçi gönderilen Bakıllani, Bizans hükümdarının kendi huzuruna eğilerek girmesini sağlamak için hazırlattığı dar ve alçak dehlizden ters dönüp eğilerek geçti. Bizans hükümdarının odasına arka arka yürüyüp girdi. Girince doğrulup yönünü hükümdara döndü. Bu hareketi gören Bizans hükümdarı İkinci Basilius şaşırıp, heybeti ve vekarı karşısında ezildi. Bakıllani hazretleri, Bizans hükümdarının sarayında papazlarla münazaraya oturup, Hıristiyanlığın bozuk yönlerini ilmi delillerle ispat etti.

Sapık bid'at fırkalarıyla mücadele edip, onların görüşlerinin yanlış olduğunu göstererek, Ehl-i sünnet itikadının yayılmasına çok hizmet etti. İmam-ı Eş'ari hazretlerinin bildirdiği bilgileri, yazdığı kitaplarında genişçe izah ederek kelam ilminde önemli yere sahip oldu. Ömrünün sonuna kadar ilim öğretmekle ve eser yazmakla meşgul olan Bakıllani, 1013 senesinde Bağdat'ta vefat etti. Cenaze namazını oğlu Hasan kıldırdı. Önce evine daha sonra Bab-ı Harb Kabristanına nakledildi.

Gecelerini ibadetle ve ilmi meseleler yazarak geçiren Bakıllani, sabahleyin talebelerine yazdıklarını okuturdu. Rafizilere, Mu'tezileye, Cehmiyyeye ve Haricilere karşı kesin delillerle cevaplar verirdi. Bu sebeple o, "Lisan-ül-Ümme" (Ümmetin Sözcüsü) veya "Sarim-ül-İslam" (İslamın Keskin Kılıcı) lakablarıyla anılırdı.

Eserleri: 1) İ'caz-ül-Kur'an: Kur'an-ı kerimin büyük bir mucize olduğu ve i'cazı hakkında bilgi vermektedir. **2) Temhid-ül-Evail ve Telhis-üd-Delail. 3)Menakıb-ül-Eimme. 4) El-Beyan. 5) El-İnsaf. 6)El-İntisar li-Sıhhati Nakl-il-Kur'an.**

BAKIR;

Alm. *Kupfer,* **Fr.** *Cuivre,* **İng.** *Copper.* Sembolü Cu olan bir metal. Kırmızı renklidir. Takriben M.Ö. 8000 yıllarında kullanıldığı bilinmektedir.

Özellikleri: Periyodik cetvelde 1B grubundadır. Hakiki metal olup, eksi değerleri yoktur. Gümüş ve altın ile aynı gruptandır. Atom numarası 29, Atom ağırlığı 63,546'dır. Kararlı izotoplarının kütle numaraları 63 ve 65'tir. Radyoaktif izotoplarının kütle numaraları 58,59,60,61,62,64,66,67 ve 68'dir. 20°C'deki yoğunluğu 8,95 g/cm^{3}tür Erime noktası 1083°C, kaynama noktası 2595 oC'dir. Spesifik (özgül) ısısı 0,0919 cal/g/ oC'dir. Sertliği (Mohs skalası) 3,0'dır. Elektron dizilişi ls^2, 2s^{2}2p^6, 3s^2, 3p^{6}3d^{10}, 4s^1''dir. Değerliği +1 ve +2'dir. Erime ısısı 50,6 cal/g'dır. Spesifik direnci 1,682 mikroohmdur. Hidrojenden pasif olup, civa, gümüş, altın ve platinden aktiftir. Bakıra oksijensiz asitler etki etmez. Oksijenli asitler yükseltgen olarak etki eder. Bakır atmosferik şartlara oldukça dayanıklıdır. Kükürt ve bileşikleri aşındırıcı etki yaparlar. Mukavemeti düşük, döküm ve kaynak kabiliyeti iyi değildir. Kübik

yüzey merkezli kristal yapısı sebebiyle soğuk olarak şekillendirilebilir.

Bulunuşu: Bakır, tabiatta metal olarak bir çok yerlerde dağınık olarak bulunur. Birçok kaya ve toprakta olduğu gibi, okyanus çamurunda, nehir kumlarında, deniz bitkilerinin küllerinde, deniz mercanlarının birçoğunda, insan karaciğerinde ve salyangoz gibi yumuşakcalarda bulunur.

Bakır cevherleri genel olarak üç sınıfa ayrılır: 1. Tabii bakır, 2. Sülfürlü cevherleri, 3. Oksitli cevherleri.

Başlıca Mineralleri: Kalkosit (Cu_2S), kovellit (CuS), kalkopirit ($CuFeS_2$), bornit (Cu_5FeS_4), tetrahedrit (Cu_3SbS_3), kubrit (Cu_2O), tenorit (CuO), malahit ($CuCO_3$ Cu $(OH)_2$), azurit ($2CuCO_3Cu(OH)_2$), turkuaz ($CuAl_6(PO_4)_4(OH)_8$).

En önemli sülfür minerallerinde, demir ve bakır sülfürlerle birleşmiş halde bulunur. Bir mineral % 6'dan fazla bakır bulunduruyorsa, zengin sayılır. Bakır rezervlerinin % 90'ının yeri bilinmektedir. En çok bakır mineraline sahip memleketler, Amerika Birleşik Devletleri (Rocky Dağında ve Great Basin bölgesinde), Şili, Peru (And Dağlarında), Afrika (Kongo ve Zambiya'da), Kanada (Kuzey Mişigan'da), Alaska, Çin, Rusya ve Avusturya'dır. Ülkemizde Ergani, Murgul ve Küre yörelerinde bakır yatakları vardır.

Alaşımları: Bakırın özelliklerini istenilen yönde değiştirmek amacıyla alaşımlama yapılır. Saf bakırın çekme mukavemeti 16 kg/mm^{2}dir ve soğuk şekillendirme sonucu 50'ye çıkabilir. Fakat esneme özelliğinde önemli derecede azalma görülür. Hatta kopma uzaması sıfıra düşebilir. Korozyon mukavemetinde düşme görülür. Alaşımlama ile de sertlik ve mukavemet arttırılabilir.

Özellikle pirinç dediğimiz Cu-Zn (bakır-çinko) alaşımlarında alaşımlama ile hem sertlik ve mukavemet hem de süneklik artmaktadır. Alaşımlamada çok az rastlanan bir durumdur. % 37'ye kadar Zn (çinko) ihtiva eden alaşımlara a pirinci, % 37-44 arasında Zn ihtiva eden alaşımlara a + b pirinci denir. Çekme mukavemeti alaşımdaki Zn oranıyla orantılı olarak artar ve % 44 Zn ihtiva eden pirinçte saf bakırın iki katını geçer. Kopma uzaması ise % 30 Zn ihtiva eden alaşımda en yüksektir. Saf bakıra göre % 40 daha fazladır. a pirinci soğukta şekillendirilebilir. Döküm kabiliyeti iyi değildir. a + b pirinci soğukta şekillendirilemez. Fakat talaşlı işlenmesi kolaydır. Kurşun katılırsa daha da iyi olur. Pirincin rengi sarı olduğu için süs eşyası yapımında, ısı değiştiricilerde, dövme ve haddeleme gibi usullerle şekillendirilmesi zorunlu olan parçalarda, çalgı aletleri yapımında silah fişekleri yapımında kullanılır. Pirinç içerisinde Ni (nikel) bulunursa, mukavemet daha da yükselir. Mn (mangan), deniz suyu ve kızgın buharlara karşı direnci artırır. Al (alüminyum) yüksek sıcaklıkta oksitlenmeye karşı direnci artırır.

Bakırın Zn'dan başka diğer elemanlarla yaptığı alaşımlara bronz denir. En fazla bulunan alaşım elemanına göre isimlendirilir. Bronzlar içerisinde en fazla kullanılan kalay bronzudur. % 9'dan daha az Sn ihtiva eden alaşımlar soğukta ve sıcakta dövülebilir. Bunlara dövme alaşımları denir. % 9-20 arasında kalay ihtiva eden alaşımlar oldukça serttir ve döküm olarak imal edilirler. Bronzlar korozyon ve aşınmaya oldukça dayanıklıdırlar. Kaymalı yatakların önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Türbin, dişli, sonsuz vida ve benzeri uygulamalarda kullanılır. Kalayın fiatı çinkonun yaklaşık olarak 10 katı kadardır. Bu sebepten bronz alaşımları pirince göre çok pahalıdırlar.

Berilyum bronzu % 1-3 arasında berilyum ihtiva eder. Berilyum oranı düşüktür. Fakat nadir elementlerden olduğu için en pahalı ve aynı zamanda en mukavim bakır alaşımıdır. Mangan bronzu % 12'ye kadar mangan ihtiva edebilir ve 400°C'ye kadar sıcaklıklarda kullanılabilir. Kalay ve çinkonun toplam oranının % 15'i geçmediği bakır alaşımlarına kızıl döküm denir. Döküm kabiliyetleri ve korozyon dayanıklığı iyi olduğundan, gemi pervaneleri, kağıt haddeleri, vana imalatında kullanılırlar.

Elde edilmesi: Bakır filizleri genellikle % 1-2 civarında bakır ihtiva ettiklerinden, önce filizler zenginleştirilir. Mineraller önce kırılır, sonra öğütülür. Öğütülen mineraller flatasyon (yüzdürme) metodu ile zenginleştirilir. Bu metodla mevcut bakır minerallerinin % 90'ı diğer yabancı kısımlardan ayrılır ki, bu kısım % 32 bakır ihtiva eder. Okside bakır minerallerine ise flatasyon metodu uygulanmaz. Bunlar doğrudan doğruya asid ile yıkama ameliyesine gönderilir. Flatasyon yapmak için konulan 100 kg bakır cevherinden ancak 1 kg zengin bakır cevheri elde edilir ki bu da kırma, öğütme ve flatasyon işleminin maden ocaklarında yapılmasının gerektiğini gösterir. Flatasyon ile zenginleştirilmiş sülfürlü cevherler kavurma işlemine tabi tutulur. Bu da yüksek sıcaklıkta sülfürlü cevherlerin hava akımına tabi tutulmasıdır. Bu esnada erime olmamalıdır. Kavurma işleminde, cevherde bulunan kükürtlerin bir kısmı SO_2 (kükürt dioksit) haline döndürülerek yok edilir. Geriye demir ve bakır oksid kalır. Kavurma fırınından gelen zenginleştirilmiş cevherler cevher fırınında eritmeye tabi tutulur. Burada ısıtma gazla veya pulvarize edilmiş kömürle yapılır. Eritme işleminin sonunda iki tabaka teşekkül eder ki, biri curuf, diğeri (altta) mattır. Matta demir ve bakır sülfürler bulunur. Ayrıca matta serbest bakırın çok olması istenmez. Bakır miktarı ekseri % 40-45'tir.

Elde edilen mat, ağırlığının 1/4'ü kadar silis mineralleriyle sıcak konvertere yüklenir. Yarım saat hava

üflenir. Önemli miktarda curuf teşekkül eder. Bu curuf alındıktan sonra yeniden mat ve silis ilave edilerek tekrar hava üflenir. Bu işlemler tekrarlanarak 200-300 ton mat, 60-120 ton blister bakır elde edilir. Bu blister bakır % 98-99,5 saflıkta olabilir. Curufta ise % 1,5-2,5 bakır bulunabilir. Konvertere hava üflenmesiyle matta bulunan demir sülfür, FeO halini alır ki bu da SiO_2 ile $FSiO_3$ halini alır ve curufa geçer. Demir sülfürün (FeS) bu reaksiyonundan ve curufa geçişinden sonra bakır sülfürün (Cu_2S) reaksiyonu başlar:

$2Cu_2S + 3\ 0_2 \rightarrow 2\ Cu_20 + 2SO_2$

$Cu_2S + CU_20$ ® 6 Cu + $S0_2$

Bu şekilde elde edilen bakır, yaklaşık olarak % 0,02-0,03 arsenik, % 0,015- 0,178 antimon, % 0,001-0,15 kurşun, % 0,005-0,05 nikel, % 0,002-0,12 çinko, % 0,03-0,25 demir, % 0,06-0,2 kükürt ihtiva eder. Ayrıca ton başına 70-3136 gram gümüş ve 0,56-8,68 gram altın bulunur. Elde edilen blister bakır, ateş rafinasyonuna veya elektrolit rafinasyona tabi tutularak % 99,99 saflıkta bakır elde edilir. Eğer bakır cevherleri karbonat halinde ise, kavurma işlemi ile Cu0 elde edilir. Kavurma ürünü:

$3\ CuO+Fe_2(SO_4)_3+3H_2O \rightarrow 3CuSO_4+2\ Fe(OH)_3$

reaksiyonuna tabi tutulur. Bakır sülfat ($CuSO_4$) suda çözünür ve çözelti halinde alınır. Bakır sülfat metalik demir ile reaksiyona sokulur:

$Fe+CuSO_4 \rightarrow Cu+FeSO_4$

Bileşikleri: Bakır-2-asetat ($Cu(CH_3COO)_2H_2O$) yeşil toz veya koyu yeşil monoklinal kristal halindedir. Mantar öldürücü ve bazı organik reaksiyonlarda katalizör olarak kullanılır. Tekstil boyalarında kullanılır. Bakır arsenat ($Cu_3(AsO_4)_24H_2O$) böcek öldürücü olarak, sümüklü böcek kontrolünde ve ahşapların korunmasında kullanılır. Bazik bakır karbonat ($CuCO_3Cu(OH)_2$) toz halinde veya koyu yeşil kristaller halindedir. Seramikte, pigment olarak, boya ve vernik endüstrisinde kullanılır. Mantar öldürücüdür.

Bakır-l-klorür (Cu_2Cl_2) beyaz tozdur. Nemli havada ve ışıkta renk değiştirir. Organik kimyada ve petrol endüstrisinde katalizör olarak kullanılır.

Bakır-2 klörür ($CuCl_2$) sarımtrak esmer renkte olup nem çekicidir. Tekstil boyacılığında ve basmacılıkta mordan olarak, fotoğrafçılıkta, petrol endüstrisinde koku giderici olarak kullanılır.

Bakır-1 oksid (Cu_2O) koyu kırmızı veya karmen kırmızısı kristaller veya granül halde bulunur.

Bakır-2 oksid (CuO) siyah renkte, granül veya toz halinde bulunur. Sun'i ipek endüstrisinde, seramik imalatında, renkli cam yapımında ve birçok kimyasal reaksiyonlarda katalizör olarak kullanılır.

Bakır-2 sülfat ($CuSO_4$) ticari olarak en önemli bir bileşiktir. Çok kullanıldığı hali $CuSO_4.5H_2O$' dur. Bu hale göztaşı (mavitaş) da denir. Ziraatte kullanılan bordobulamacı, bakırsülfat ve kalsiyum hidroksitten yapılır. Bu bulamaç bahçe, bağ ve sebze ziraatinda ilaç olarak kullanılır. Sun'i ipek elde edilmesinde, yüzme havuzlarında üreyen bitkisel parazitlerle mücadelede kullanılır. Sun'i ipek elde edilmesinde, yüzme havuzlarında üreyen bitkisel parazitlerle mücadelede kullanılır. Azo boyalarının imalatında, deri debbağlamada ve ahşapların muhafazasında kullanılır.

Bakırın kullanılışı: Bakır, ısıyı ve elektriği en iyi ileten bir maden oluşu sebebiyle elektrik, telefon, telgraf, kablo ve telleri elektrik motorları, dinamolar, motor sargıları, şalterler ve daha birçok benzeri sınai araç ve gereçlerde, gemi yapımında da iç düzene ait tesislerde önemli yer tutmaktadır. Metal paraların yapımında da, diğer madenlerle birlikte alaşımlı olarak faydalanılmaktadır. Ayrıca atmosfer aşındırmasına karşı yeterli dayanıklılığı sebebiyle kanalizasyonlarda, binalarda, damlara konulan levhalarda ve bazı yapıların dış süslemelerinde de kullanılmaktadır.

Mobilyacılıkta 18. yüzyılda kaplama olarak kullanılmaya başlanılmış ise de, fiyatının yüksek oluşu sebebiyle imalatı sürdürülememiştir. Tekstil sanayiinde de bakırın ayrı bir yeri ve önemi vardır. Almanya'da **Glanzstoff** adını verdikleri **"bakır ipeği"** bir dizi işlemlerden sonra lifler haline getirilerek inceltilip, tekstil imalatında kullanılmaktadır. Bakır ipeğinin boyama maddelerine karşı çok iyi birleşme özelliği, vizkoz ipeğine oranla % 30 daha fazla olduğundan tekstilde öncelik taşımaktadır.

Bakırcılık: Bakırdan çeşitli alet, avadanlık, silah ve sanat ürünleri yapılmasıdır. Bulunması tarih öncesine uzanan bakırın, alet ve silah yapımında kullanılan ilk maden olduğu bilinmektedir. İlk örneklerin Kaldea'da M.Ö.4000'lerde yapıldığı sanılmakla birlikte bu tarihin daha da geriye gittiği bir gerçektir. Alet ve silah yapımında, önce tunç daha sonra demir tercih edilmiştir; ama yemek kabı, ev

aletleri, ayna ve süs eşyasında bakır daha yaygın biçiminde kullanılmıştır. Döküm için elverişli olmamasına mukabil kolay işlenir bir madendir. Dövme, kabartma, oyma ve soğuk çekme yöntemleriyle biçim verebilir. Bakır eşyalar genellikle yaldızlanarak, mine kaplanarak ya da üstüne değerli taşlar kakılarak bezenirdi. Bakırın kendine has kızılımsı rengi kaplamada kullanılan yaldıza daha koyu bir ton kazandırıyordu. Avrupa'da yaldızlı bakır 15 ve 16. yüzyıllarda özellikle mücevher ve süs eşyalarının yapımında çok sık kullanıldı. Pirinçten ve başka madenlerden daha ucuz olması, gündelik ev eşyaları yapımında bakırın kullanılmasını ön plana çıkarmıştır.

18. yüzyılda bakırcılıkta Sheffield levhası geliştirildi. Bu teknikte ince gümüş levhalar eritilerek bakırla karıştırılıyor, sonra istenen biçim veriliyordu. Sheffield levhası kısa sürede çok tutularak yaygınlaştı. Bunun sebebi yalnızca gümüş kaplamalı bakırın daha ucuz olması değil, som gümüşle yapılan ve beğenilen tasarımların Sheffield levhasına da uygulanabilmesiydi.

Anadolu'da bakırcılığın tarihi günümüzden yaklaşık 10.000 yıl önceye kadar inmektedir. Üreticiliğe geçiş safhasının önemli bir kültür merkezi olan Çatalhöyük'te cevherden arıtma yoluyla bakır elde edildiği arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkmıştır. Çayönü, Çatalhöyük ve Suberde kazılarında tabii bakırdan dövme tekniğiyle yapılmış M.Ö. 7000'e ait iğne, bız, kanca gibi küçük aletler ve bazı süs eşyaları bulunmuştur. Güneydoğu Anadolu'da yapılan kazılarda bulunan ve yaklaşık dokuz bin yıl öncesine ait olduğu sanılan üç bakır iğnenin, bilim adamlarınca dünyada bugüne kadar bilinen en eski madeni eşya niteliğini taşıdığı kaydedilmiştir.

Osmanlı döneminde önce, Anadolu'da, daha sonra da Balkanlar'daki bakır yataklarının yoğun olarak işletilmesi sonucu bakır işçiliği doruk noktasına erişmiş, pekçok merkezde yeni atölyeler açılmıştır. Anadolu'da bakırdan kap kacak yapımıdövme, dökme, sıvama (tornada çekme) ve preste basma teknikleri uygulanırdı. Ham bakır kalhanelerde ergitilip 50-60 cm büyüklükte yuvarlak ya da dikdörtgen tahta kalıplara dökülerek külçe haline getirilirdi. Sonra demir bir örs üstünde çekiççiler tarafından düzenli aralıklarla dövülerek inceltilirdi. Bu işlem genellikle 8 kişiden oluşan ve "dövücüler" veya "kol" denen bir ekip tarafından yapılırdı. Bu yöntem 20. yüzyılın başlarına kadar Anadolu'da ve Balkanlar'da varlığını korudu. Sonraları "şahmerdan" denen büyük otomatik çekiçler, insan gücüyle dövülerek yapılan inceltme işleminin güçlüğünü ortadan kaldırdı. Daha sonra "hadde silindirleri" adı verilen makinalarda, özel silindirler arasından geçirilen bakır külçeleri, istenen incelikte levhalar haline getirilmeye başlandı. Bugün yalnızca, Muğla'ya bağlı Yatağan ilçesinin Kavaklıdere bucağında, ağırlığı 100-120 kg arasında değişen 1 metre boyunda leblebici tavaları, külçenin uzun ağır çekiçlerle dövülmesiyle yapılmaktadır.

Dövme tekniğiyle kap yapımı çok zaman istediğinden, sonraları sıvama tekniği kullanılmaya başlanmıştır. Bu teknik, yapılacak kabın tornaya bağlanmış kalıbına özel demir çubuklar yardımıyla bakırın sıvanması yani bakır levhanın kalıbın biçimini almasının sağlanması işlemidir. Elde edilen ürün dövme olarak yapılan kaplar kadar dayanıklı olmasa da, böylece seri üretim nedeniyle maliyet düşürülmektedir. Daha seri bir üretim yolu olan preste basmada ise insan emeği hemen hemen yok gibidir.

Geleneksel bakırcılık sanatında ayrıca bakır kapların üstüne çeşitli süslemeler yapmak için kazıma, kabartma, zımba ile vurma, ajur (kesme) ve kakma gibi birçok bezeme tekniği geliştirilmiştir.

İstanbul'un Bayezit semtindeki **Bakırcılar Çarşısı**'nın tarihi geçmişi Osmanlı İmparatorluğu zamanına dayanmaktadır. Bu çarşıda bugün de işlenmekte ve satışa sunulmakta olan her tür bakır eşya doğunun havasını taşıyan nargile muhafazalıkları, biblolarda kullanılabilecek türüne kadar büyüklü küçüklü mangallar, semaverler, vazolar, çerçeveler asma mum fenerleri, yabancı turistlerin ilgilerini çeker. Halkımızın da ilgi gösterdiği çeşitli bakır eşya turizm açısından da böylece önem kazanmıştır. Ancak, bakırda el işletmeciliği, bakır dövmeciliği işleri ustalarının kişisel yetenekleriyle, becerileri yavaş yavaş yerini çarklı makinalı atölyelere bırakmaktadır.

Memleketimizde Maraş, Mardin, Diyarbakır ve özellikle Erzincan bakır el işlerinde ve işletmeciliğinde ünlü illerimizdir.

Dünyadaki bakır üretiminin ancak % 0,4 miktarı Türkiye'de çıkarılmaktadır. En önemli bakır yatakları **Ergani** çevresine yoğunlaşan ana yataklardır.**Murgul** yöresindeki bakır yatakları da ikinci derecede yer almaktadır.

BAKIRCILIK (Bkz. Bakır)

BAKİ;

Divan şiirinin büyük üstadı. Asıl adı Mahmud Abdülbaki'dir. Hem şair, hem de alimdir. İstanbul'da 1526 yılında doğdu. Babası Fatih Camii müezzinlerindendi. Oğlunu küçük yaşta sanatkar yapmak düşüncesiyle saraç çıraklığına verdi. Fakat Baki yaratılışı icabı ilme düşkün olduğundan tahsile

başladı. Uzun yıllar zamanın büyük medreselerinde, devrin en ileri gelen hocalarından ders gördü. Tahsilini tamamladıktan sonra ilk olarak 1563 yılında Silivri'deki Piri Paşa Medresesi müderrisliğine getirildi. Sonra sırayla, Murad Paşa, Eyyub, Sahn ve Süleymaniye medreselerinde müderrislik yaptı. Selim-i Kadim Medresesi müderrisliğinden sonra, Mekke kadılığı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulundu.

Osmanlı İmparatorluğunun en parlak bir döneminde yetişmesi, kabiliyetinin ortaya çıkmasına sebeb oldu. İstanbul o zamanlar ilim ve sanat yönünden en verimli devrindeydi. Büyük devlet adamlarının ilimle uğraşanları himaye etmesi, Baki'nin genç yaşında şöhrete kavuşmasına sebeb oldu. Muhibbi takma adı (mahlası) ile şiirler yazan Kanuni Sultan Süleyman Han, Baki'yi takdir edenlerin başındaydı. İlim adamlarını çok seven sultan, şairi de meclislerine davet ederek ihsanlarda bulundu. Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümü için yazdığı meşhur **Mersiye'**si o devrin edebiyat şaheseridir.

Kanuni'den sonra sıra ile padişah olan İkinci Selim, Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmed Han zamanlarında da ülkenin her tarafında Şairler Sultanı diye meşhur oldu. Şöhreti sadece Osmanlı sınırlarında kalmayıp, İran, Arabistan ve Hindistan'a kadar yayıldı. 1599 yılında ölen Baki'nin mezarı Edirnekapı dışında Eyyüb'e giden yol üzerindedir.

Şiirde Zati tarafından yetiştirilen Baki'nin sanatı, mükemmel olup, gazellerinde büyük bir ustalık hakimdir. Kelimeler yerli yerinde ve bütün söz sanatları ifadelerinde kendini gösterecek şekilde yer alırdı. Şiirlerinde zeka oyunlarına büyük önem verirdi. Kelimelere birçok anlamlar vermekte, mısra ahenginin üst derecelerine ulaşmakta eşsiz bir sanatkardı. Şiirlerinde hep ölçülü ve hesaplıdır. Mısraları dilde hiçbir takıntı ve kulakta hiçbir tırmalama yapılmaksızın söylenir. Zaten devrin İstanbul Türkçesini kullanmış ve şiirleriyle mahallileşmeyi getirmiştir. Bu sebeple gazellerinde atasözleri ve halk tabirlerine yer vermiştir. Uzun yıllar taklid edilmesi bu mükemmel söyleyişinden ileri gelmektedir. Çağımızın büyük şairlerinden Yahya Kemal, ona nazireler yazmış, Yavuz Sultan Selim için kaleme aldığı **Selimname'**sini Baki'nin **Kanuni Mersiye'**sine benzetmek istemiştir.

Baki'nin şiirlerinde konular, diğer divan şairlerine nisbetle daha serbesttir. Şiirlerinde dünyanın gelip geçici olduğunu ve bu fani dünyadan bir şey elde edilemeyeceğini, asıl gerçek olanla meşgul olunması lazım geldiğini işlemiştir. Bazı şiirlerinde geçen aşk, şarap vb. kelimeler, tasavvuf edebiyatındaki özel manaları (mazmunları) içinde kullanılmıştır. Baki, dinine bağlı büyük bir alimdi. Şeyhülislam olabilecekken, sırası gelmediği için bu yüce makamda görev yapamadı.

Eserleri:

En büyük eseri **Divan**'ıdır. Divan'ından başka **Fedail-i Mekke, Hadis-i Erbain** (Hazret-i Halid bin Zeyd'in bildirdiği hadis-i şerifler), **Fedail-i Cihad, Mealim-ül Yakin** (**Mevahib-i Ledünniyye** tercümesidir) adlarıyla Arapçadan çevrilmiş eserleri vardır.

Gazel

Ferman-ı aşka can iledir inkıyadımız
Hükm-i kazaya zerre kadar yok inadımız

Baş eğmezüz edaniye dünya-yı dun için
Allahadır tevekkülümüz, i'timadımız

Biz mütteka-yı zerkeş-i caha dayanmazuz
Hakk'ın kemal-i lutfunadır istinadımız

Minnet Hudaya, devlet-i dünya fena bulur
Baki kalır sahife-i alemde adımız

BAKKAM AĞACI (Haematoxylon campechianum);

Alm. *Farbholz (n),* **Fr.** *Bois de Compeche,* **İng.** *Logwood.* **Familyası:** Keçiboynuzugiller (Caesalpiniaceae). **Yetiştiği yerler:** Türkiye'de yetişmez.

Orta Amerika, Meksika, Hindistan ve Jamaika'da yetiştirilen dikenli bir ağaç. Yaprak boyu ortalama 15 cm olup, 2'den 4'e kadar çift damarlardan meydana gelmiştir.

Kullanıldığı yerler: Kırmızı kahverengi odunundan, sitoloji (hücre bilimi) çalışmalarında ve deri ve boya sanayiinde kullanılan kırmızı renkli hematoksilin boyası elde edilir. Tıpta, kabukların kabız edici etkisi vardır.

BAKLA (Vicia faba);

Alm. *Pferdebohne, Saubohne,* **Fr.** *Féve,* **İng.** *Broad Bean.* **Familyası:** Baklagiller (Legumino sae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Türkiye'nin hemen hemen her yerinde yetiştirilir.

Toprak üstünde 70-150 cm boyundaki gövdesi dört köşeli ve içi boş, yaprakları karşılıklı, çiçekleri üç-beş adedi bir arada toplu halde, tohumları muhtelif renk ve büyüklükte yıllık bir bitki. Kökü, tahminen 170 cm kadar derine iner. Bu asıl kök üstünde bir çok yan kökler ve bu yan köklerin üstünde de içlerinde bakteriler bulunan "nodozite" adı verilen yumruları ihtiva eder. Çin'de ve Mısır'da çok eski zamanlardan beri yetiştirilmekte olduğu bilinmektedir. Yabani olarak Hazar denizi civarında bulunur. Memleketimizin hemen hemen her yerinde yetiştirilmektedir. En çok bakla yetiştiren illerimiz, Balıkesir, Manisa, İzmir, Çanakkale ve Bursa'dır. Yıllık üretimimiz ortalama 70.000 ton kadardır. Memleketimizde hayvan baklası ve adi bakla olmak üzere iki çeşit bakla üretilmektedir. Hayvan baklası iyi bir hayvan yemi olarak, adi bakla da insan beslenmesinde kullanılmaktadır.

Çiçekleri salkım durumunda toplanmıştır. Çanak yaprakları dip kısımlarında birleşik, uç kısımlarında ise 5 ayrı diş meydana getirir. Taç yaprakları tipik kelebek şeklinde, 5 taç yaprağından 3'ü serbest, 2'si birleşiktir. Alt tarafta iki taç yaprağı birleşerek kayıkcık, iki yan taç yapraklara kanatcık veya ala, üstte bulunan ve çoğunlukla diğerlerinden büyük olan, tomurcuk halindeyken diğerlerini saran taç yaprağına da bayrak adı verilir. Çiçeğin erkek ve dişi organı kayıkcık içinde bulunur. Meyve tipleri legümendir.

Baklanın yetişmesi: Üç-dört derecede çimlenir ve rutubetli iklimleri sever, fazla soğuklara dayanamaz. Çiçek zamanındaki fazla yağmurlar verimin azalmasına sebeb olur. Çiçek zamanında havanın açık ve güneşli geçmesi verimi çoğaltır. Fazla su isteyen bir bitki olduğu için ağır toprakları sever. İklimi yağışlı yerlerde kumlu topraklarda da yetişir. Üst tabakası derin kireçli killi topraklar bakla yetiştirilmesine en uygun topraklardır.

Bakla, tarlayı temizler ve azotça zenginleştirir. Onun için, bakladan önce ve sonra buğdaygil yetiştirilmesi uygundur. Üst üste bakla ekildiğinde bir defa iyi verim alınabilir. Daha sonraki ekimler verimsiz olur. En iyisi bakla ekilen yere 3-4 sene geçmeden tekrar bakla ekmemekdir.

Bakla yetiştirilmesinde çiftlik gübresinden çok faydalanılır. Yalnız çiftlik gübresi bakla tarlasına güzün verilmelidir. Geç verilirse baklanın azmasına sebeb olur (Bu takdirde meyve tutmaz). Tarlaya çiftlik gübresi verilmediği taktirde, kimyasal gübrelerden potaslı ve fosforlu gübreler verilebilir. Potas ve fosfor, baklanın iyi yetişmesini, tanelerin büyük ve olgun olmasını sağlar.

Baklanın ekimi: Ekimi, sonbaharda (ekim-kasım) veya bahar başlangıcında yapılır. İklim, toprak ve iş durumuna göre baklanın ekim zamanı değişir. Tarla sürüldükten sonra tırmıklanır ve ekime hazır bir hale getirilir. Ekimi, elle veya makina ile yapılır. Elle yapılan ekimde çizgi takibi yapılıp, tohumu 50 santimetrelik aralıklarla atmak gerekir. Bakla ekiminde en uygun derinlik 5-8 cm kadardır. Dönüme, sıraları arasında 50 cm bırakmak şartı ile 12-15 kg kadar tohum sarf edilir. Baklalar çimlendikten sonra duruma göre bir iki defa çapa, gerekli zamanlarda sulama yapılır.

Bakla taneleri sertleştiği zaman taneleri kaplayan kabuk siyahlaşır ve kurur. Bu zamanda hasatı yapılır.

Bitkinin karakteri baklagiller familyasında belirtilenler gibidir.

Kullanıldığı yerler: Meyveleri ham olarak koparılırsa, sebze olarak kullanılabilir. Olgunlaşmış halde yenilebilen kısmı ancak tohumlarıdır. Ayrıca iyi bir hayvan yemi olarak da faydalanılmaktadır. Kuru tohumlarına eski tabiriyle **"bakliyat"** da denilir. Tohumlarının özelliği nişasta ve proteince zengin olmalarıdır. Halk arasında öksürüğe karşı kullanılmaktadır.

BAKLAGİLLER (Leguminosae);

Alm. *Leguminosen,* **Fr.** *Légumineuses,* **İng.** *Leguminousplants.* İki çeneklilerin Rosales takımından yayılışı çok geniş olan bir familya. Bu familyada değişik şekillerde odunlu ve otsu bitkiler bulunmaktadır. Bunlardan birçoğu kültür bitkisi ve tıbbi bitkilerdir. Odunlu türler çoğunlukla tropik bölgelerde, otsu türler de mutedil bölgelerde tabii olarak yetişirler.

Bu familya bitkileri azot toplayıcı olarak, fizyolojik bakımdan özel bir mevki işgal ederler. Havanın serbest azotunu toplayan bakteriler, bitkinin köklerindeki küçük yumrucuklar içinde yaşarlar. Besin maddesi tohumların kotilendonlarında (tohumun olgunlaşmamış taze halindeki durumu) depo edilmiştir. Tahılların aksine olarak, nişasta ve protein aynı hücreler içinde bir arada bulunur. Protein zenginliği (% 22-45 protein) bakımından tahıl bitkilerinden önce gelir. Başlıca sebze bitkileri fasulye, bezelye, bakla, mercimek ve nohuttur. Bu familyada 50 cins bitki ve bunlara ait 700 kadar türü bulunmaktadır.

BAKRAÇ;

Alm. *Eimer aus Kupfer,* **Fr.** *Seau en cuivre,* **İng.** *Copper bucket.* Bakırdan yapılmış kulplu ve geniş ağızlı süt ve yoğurt kapları. Buna halk arasında helke de denir. Süt, tereyağı, yoğurt koymada kullanılır. Ege'de eskiden evlerde dükkanlarda tarhana çorbası götürmek için, gemilerde kömür taşımak veya yanmış kömürün kül ve cürufunu denize dökmek için kullanılırdı. Sade işlenmemiş olanları bulunduğu gibi, yazı ve çiçeklerle süslenmiş tipleri de vardır.

BAKTERİ (Bakteria);

Alm. *Bakterie (f),* **Fr.** *Bacterie,* **İng.** *Bacteria.* Gözle görülemeyecek kadar küçük, tek bir hücreden meydana gelen mikroorganizma. Normal bir hücrenin yaptığı bütün işleri yapamadıklarından va bazı organelleri eksik olduğundan mütekamil hücre sayılmazlar. Bakteriler mikroorganizmaların temel ve en büyük sınıfıdır.

Sayılamayacak kadar çok çeşidi bilinmesine rağmen, bunlardan sadece çok küçük bir miktarı insan vücudunda yaşayabilir ve yine bunların çok azı insanda hastalık yapma özelliğine sahiptir. Hastalandırıcı bakterilere örnek olarak tüberküloz basili, difteri, tetanos, tifo amili bakteriler sayılabilir. Sür'atli çoğalırlar; uygun bir ortamda bir bakteri hücresi 24 saat içinde 70 milyon bakteriye dönüşebilir. Dünya üzerinde bakteriden arınmış bir yer bulmak hemen hemen imkansızdır.

Her ne kadar Fransız bilgini Louis Pasteur insan ve hayvan hastalıkları ile bakteriler arasındaki ilişkiyi keşfeden ilk kişi olarak bilinirse de, ondan 300 sene evvel yaşamış, Müslüman Türk alimi Akşemseddin, bazı hastalıkların canlı tohumlarla insandan insana nakledildiğini bildirmiştir.

Pasteur'den sonra bir diğer ilim adamı Robert Koch, belli bakterilerin belli hastalıkları yaptığı konusunda belli kurallar ortaya koymuştur. Koch'un kuralları: 1) Bakteri, kişinin hastalıktan etkilenen kısmında bulunur. Bunun için, bakteriyi tanımak maksadıyla, kişinin boğaz, kulak gibi belli yerlerinden materyal alınmalıdır. 2) Bir başka vücutta gelişmiş olan mikroorganizmalar, diğer bir vücuda girerek aynı hastalığı ortaya çıkarabilirler. R. Koch, 1876'da şarbon basilinin sporlarını keşfetmiş ve hastalığın bakteri tarafından imal edilen bir zehirli madde tarafından meydana getirildiğini iddia etmiştir. Aynı ilim adamı 1882'de verem mikrobunu keşfetmiş, 1883'te kolera mikrobunu bulmuştur. 1905'te frengi hastalığının mikrobunu ortaya koymuştur. Elias Medchnikov'un bağışıklık üzerindeki çalışmaları önemlidir. Emil Beering de (1854-1917) antitoksin ilminin ve serum tedavisi metodlarının kurucularındandır.

Bakteriler yaşadıkları şartların dışındaki durumlara karşı çok hassastır. Bu, onları kontrolde büyük bir avantaj sağlamaktadır. Mesela kendi yaşadıkları sıcaklığın altında veya üstünde bir ısıda uzun müddet canlı olarak dayanamazlar. Bu sebeple cerrahi ve diğer tıbbi aletler 15 dakika süreyle kaynatılarak mikroptan arıtılabilmektedir. Kuruluk, bakterilerin yaşamasını engelleyen bir diğer durumdur. Günışığı, bazı bakterileri öldürmektedir. Aerob bakteriler denen grup, hava olmadan yaşayamazlar. Keza anaerob bakteriler yaşamak için mutlaka havasız ortama muhtaçtırlar.

Hastalık yapıcı bakterilerden çoğu ortama toksin denilen bakteri zehirlerini salarlar. Toksinlerden bazıları bakteri faaliyetteyken ortama salınır. Bir kısım bakteri parçalandıktan sonra da ortama zehirli maddeler çıkar. Vücudun bakterilere karşı savunma ölçülerinden birisi antitoksinlerdir. Antitoksinler bakteri maddelerine karşı vücutta imal edilen ve bakteri zehirlerini zehirsizleştiren maddelerdir. Bakteri genellikle vücutta kendisine karşı olan bir madde ile zararsızlaştırılır. Bu maddeler bakteriye, bakteri maddelerine karşı özel maddelerdir. Bakterilere karşı vücudun dirençli olmasından daha önemli olan iş, günlük eşya ve aletlerin bakterilerden temizlenmesidir. Bakteri bulaşığı olabilecek maddelerle temastan sonra iyice temizlenmek, sık sık yıkanmak gereklidir.

Bakterilerin yuvarlak olanlarına "kok", çomak şeklinde olanlara "basil", virgül şeklinde olanlara "vibriyo", helezon (spiral) şeklinde olanlara da "spiroket" denilir. Kokların da muhtelif şekilleri vardır. Çift olanlara diplokok, tesbih dizisi gibi olanlara streptokok, üzüm salkımı şeklinde olanlara stafilokok denilir. Bunlara birer misal vermek icab ederse; diplokok için bel soğukluğu amili olan gonokoku, basiller için verem, şarbon için tetanoz ve tifoyu, vibriyo için kolerayı, spiroketler için de frengi amilini sayabiliriz.

On dokuzuncu yüzyılda temelleri atılan bakteriyoloji günümüze kadar çok büyük değişmeler ve yeniliklerle gelmiştir. Temizlikten başka, suların mikropsuzlaştırılması, bakterilere karşı özel ilaçlar bulunması, artıkların uygun şekillerde zararsızlaştırılması ile bakterilere karşı önemli mesafe alınmıştır. İyot ve alkol gibi antiseptik maddeler, aşı ve serum gibi bağışıklık maddeleri, antibiyotik ilaçlar insanların bakterilerle olan hastalıklarından önemli derecede korunmasını sağlamıştır. Bakteri denilince sadece insanları hastalandıran mikroskobik amiller akla gelmemelidir. Bakterilerin bir kısmı da insanlar için faydalı işler yaparlar. Mesela bakteriler olmasaydı, insan ve hayvan cesetleri çürüyemez ve binlerce yıl boyunca oldukları gibi kalırlardı. Böyle bir dünyada belki de adım atacak yer kalmazdı. Havadaki azotu bağlayarak toprakta nitratları teşekkül ettiren bakteriler, bitkilerin büyüme ve gelişmesinde son derece lüzumlu ve önemlidirler. Bunlardan başka çeşitli maya bakterileriyle peynir,

yoğurt gibi maddeler meydana gelmekte, yine aynı şekilde birçok kimyevi maddeler ve ilaçlar elde edilmektedir. Yapılan son araştırmalar, asrımızın en önemli ihtiyaç maddelerinden olan petrolün de milyonlarca sene önce yaratılmış ve ölmüş canlıların cesetlerinin bakteriler tarafından çürütülmesiyle teşekkül ettiği zannını kuvvetlendirmektedir.

BAKÜ;

Azerbaycan'ın başşehri. Nüfusu 1.700.000'in üzerindedir. Apşeron Yarımadasının güney kıyısında, Bakü Körfezinin meydana getirdiği geniş yayın üzerinde bulunur. Bakü Körfezi, Hazar Denizinin en muhafazalı limanıdır. Apşeron Yarımadası da kuzeyden esen güçlü Hazri rüzgarlarına karşı körfezi korur.

Bakü'nün tarihi çok eski tarihlere dayanır. Şirvanşahlar zamanında (M.S. 11. yüzyıl) başkent olmuştu. Daha sonraları Moğol işgaline uğradı, İranlılarla Ruslar arasında el değiştirdi ve sonunda 1806'da Rus topraklarına tamamen katıldı. 1920'de de Azerbaycan'ın başşehri oldu.

Bakü'nün önemi, eskiden Sovyetlerin en büyük şehirlerinden biri olarak, petrol sanayii ve yönetim merkezi oluşundan kaynaklanırdı. Bakü'de petrolün varlığı 8. yüzyıldan beri bilinmekteydi. 15. yüzyılda sığ kuyulardan petrol çıkarılmasına başlanmıştı. Romanya'da Ploeşti yakınlarındaki ilk petrol çalışmalarından hemen sona Bakü'de de 1872'de modern tekniklerle petrol çıkarılmaya başlanılmıştır. 20. yüzyılın başlarında dünyanın en büyük petrol bölgesi olan Bakü, 1940'lara kadar Sovyetlerin en büyük petrol sahasıydı. Ancak günümüzde rezervlerin çoğu tükenmiştir. Artık çok derinlere inilmesi ve denizde sondaj yapılması zarureti doğmuştur.

Bakü, körfezin çevresinde kat kat yükselen bir şehir görünümündedir. "İçeri Şehir" denilen eski Bakü tepede kurulu olup etrafı surlarla çevrilidir. Surlar ve 27 m yükseklikteki 12. yüzyıl yapısı olan Kız Kulesi hala ayaktadır. İçeri Şehir, labirenti andıran dar sokakları ve eski binaları ile ilginç bir manzaraya sahiptir. Eski yapılardan başta Sink Kale Camii ve minaresi, Şirvanşahlar Sarayı, Adalet Sarayı (Divan Han) ve Cuma Meşhed Minaresi olmak üzere cami, saray ve türbeler önem taşır.

İdari etkinliklerin yer aldığı modern şehir, eteklerde gelişmiştir. Çevredeki uydu sanayi şehirlerinde 500.000'i aşkın kişi yaşar. Kazıklar ve sondaj platformları üstünde kurulmuş petrol semtleri de Hazar Denizinin iç kesimine doğru uzanmaktadır.

Teknoloji alanında gerçekleştirilen gelişme; petrol arıtma sanayiinin, petrokimya sanayiinin, bilhassa petrol çıkarmak için gerekli araç-gereç yapımının geliştirilmesinde kullanılmıştır.

Bu uzmanlık dallarına gemi yapımı ve onarımı ile elektrikli makine üretimi, kimyasal madde, çimento, kumaş, ayakkabı ve besin sanayilerinin de eklenmesiyle, Bakü büyük bir sanayi merkezi olmuştur.

Başta gelen bir kültür ve eğitim merkezi olan Bakü'de bir üniversiteyle birçok yüksek öğretim kurumu vardır. Yükseköğretim kurumlarından petrol ve kimya sanayii ile ilgili olanı sahasında uzmanlaşmıştır. Azerbaycan Bilimler Akademisinin bünyesinde birçok bilimsel araştırma birimi vardır. Bakü'de nüfusun çoğunu Azeriler teşkil ederken önemli oranda Rus ve Ermeni nüfus da yaşar.

BAKÜ HANLIĞI;

Azerbaycan'da bugünkü Bakü'nün doğusunda kurulmuş olan Türk hanlığı (1749-1806). İran hükümdarı Nadir Şah'ın öldürülmesi üzerine, 1747 yılında Mirza Muhammed tarafından kuruldu. Mirza Muhammed, 1768 yılında ölünceye kadar devletin bağımsızlığını korudu. Ölümünde yerine küçük yaştaki oğlu Mehmed geçti. Bu yüzden hanlık, Mirza Muhammed'in hemşiresi ve Kuban hanı Feth Ali'nin hanımı Tuti Bike tarafından idare edildi. Feth Ali Hanın ölümünden bir müddet sonra Bakü, Ruslar tarafından işgal edildi (1796). Mehmed'in oğlu Hüseyin Kulu Han, tam yirmi iki yıl (1806-1828) Ruslarla mücadele etti ise de, Bakü'yü almaya muvaffak olamadı. Neticede hanlık tamamiyle Rus hakimiyeti altına girmiş oldu.

BAL;

Alm. *Honig,* **Fr.** *Miel,* **İng.** *Honey.* Bal arısının (Apis mellifica) çiçek nektarlarından (balözü bezleri) topladığı özsu içindeki sakkarozun, arının midesinde değişme (invesiryonu) ile husule gelen madde. Bir kovanda bulunan üç cins arıdan işçi arılar petekleri bal ile doldururlar ve gözlerinin üstünü balmumu ile örterler. Sonbaharda kovandan alınan peteklerdeki bal, ya ısıtılarak (eritilmiş bal) veya sıkılarak yahut da santrüfüj ile (süzme bal) elde edilir.

Açık sarıdan kırmızımsı sarıya kadar değişen renkte, kendine has özel kokuda, tatlı lezzetli, koyu şurup kıvamında bir sıvıdır. Tazeyken şeffaf olduğu halde zamanla içinde glikoz kristalleri teşekkül ederek yoğun bir hal alır.

% 62-83 kadar şeker ihtiva eder. Bunun yanında bir miktar sakkaroz ile dekstrin de vardır.

Kullanılışı: İhtiva ettiği maddelerden ve vitaminlerden dolayı besleyici olarak kullanılır. Bilhassa çocuklarda yumuşatıcı bir tesiri vardır. Mideyi ve gözleri kuvvetlendirir, balgamı keser, boğaz ağrılarına iyi gelir. Bal bütün hastalıkların ilacıdır. Hadis-i şerifte; **"Ölümden başka her derde şifadır", "Üç şey bedeni besler: Güzel koku, yumuşak kumaştan güzel elbise ve bal yemek."** buyuruldu. Balda yetmiş peygamberin duası vardır.

Bel ağrıları için petekli baldan 100 gr, erimiş iç yağı ile bir havanda dövülüp bele sarılırsa ve böylece üç gün devam edilirse ağrıdan eser kalmaz.

Akıl ve fikre fevkalade kuvvet verir.

Ilık suda şerbet yapılıp içilirse kuvvetli müshil tesiri yapar.

Kanı temizler, deveranı kolaylaştırır.

Kalp çarpıntılarını önler.

Mideye ferahlık verir. Halbuki şeker mideyi kızdırır.

Sıcak içilirse yedi dakikada, soğuk içilirse yirmi dakikada kana karışır.

Hazım için kat'i devadır. Karbonata lüzum yoktur. Karbonat mide için zararlıdır.

Kansızlar için kan deposudur.

Kemik hastalığı için kat'i devadır.

Asabı bozulanların ve uykusuzların asabını teskin eder.

Süt ile bal bol sulandırılıp içilirse şeritleri öldürür.

Ilık bir beze sürülüp boğaza sarılırsa boğaz ve gırtlak ağrıları derhal kesilir.

Bir miktar bal sirke ile karıştırılıp ağız çalkalanırsa ağızda koku kalmaz.

Karın ağrılarını keser.

Bal arısının iğnesi romatizmaya devadır. Romatizmalı uzvu ara sıra iğneletmek faydalıdır.

Yatağını ıslatan çocuklara bal yedirilmelidir. Islatma kesilir.

Kaynatılmış olan ada çayına biraz sirke, biraz da bal karıştırılarak gargara edilirse, boğaz anjinini tedavi eder. Bademcikler iyi olur.

BAL PETEĞİ (Bkz. Arı)

BALABAN (Gıyaseddin Uluğ Han);

On üçüncü asır başlarında Kutbeddin Aybek tarafından kurulan Delhi Memluk İmparatorluğunun İltutmuş'tan sonraki en büyük hükümdarı. Doğum yeri ve tarihi kesin olarak bilinmemektedir. İltutmuş'un çocukları, zamanında çökmeye ve dağılmaya yüz tutan devleti yeniden kuvvetlendirmiş, Hindistan'ı Moğol istilasına karşı korumaya muvaffak olmuştur. Sonradan Alaaddin Kalaç'ın Hindistan'da İslam nüfuzunu genişletip kuvvetlendiren parlak fütuhatına bir zemin hazırlamıştır.

Balaban, İltutmuş devrinde Delhi İmparatorluğu'nda görev aldı ve kısa zamanda emir-i şikar ve ardından mirahurluğa getirildi. 1246 yılında Sultan Nasıreddin Mahmud'un naibi oldu. 1249'da kızını Sultan ile evlendiren Balaban, çok geçmeden Han-ı azam yani Uluğ Hanlık gibi yüksek bir mevkii ele geçirerek ordudaki üstünlüğünü de sağladı. Bu görevi sırasında 1258'de Moğol ordularını peşpeşe bozguna uğratarak, binlerce Müslüman ve Hintli esiri kurtarmaya muvaffak oldu. Şubat 1266'da Nasıreddin Mahmud ölünce yerine halefi olmayınca, akrabalık dolayısıyla Balaban tahta geçerek, Gıyaseddin ünvanını aldı.

Balaban ilk olarak devlet idaresini sağlamlaştırdı. Başkent civarındaki ormanlık sahalarda yaşayan Meoları itaatı altına aldı. Balaban'ın en büyük düşüncesi Moğol tehlikesiydi. Bu sebeple Hindistan'da yeni fütuhatta bulunmaktan ve imparatorluğunu genişletmekten çekiniyordu. Hatta bu tehlikeyi fırsat bilen ve aynı zamanda merkeze çok uzakta bulunan Bengal Valisi Tuğrul Han, Balaban'a isyan etti. Üzerine gönderilen kuvvetleri bozdu. Bu duruma son derece sinirlenen ve isyanın büyümesinden endişe eden Balaban, bizzat sefere çıktı. Bengal'in bataklık topraklarında binbir zorlukla ilerleyen muazzam ordu, Tuğrul Han tehlikesini ortadan kaldırmadan geri dönmedi. Lahnauti'ye dönen Balaban, Tuğrul Han ile işbirliği edenleri şiddetle takib ettirdi ve hepsini cezalandırdı. Daha sonra Bengal'in idaresini Buğra Hana bırakarak Delhi'ye döndü.

Bu sırada Multan'da bırakılan büyük oğlu Muhammed de gelerek kendisini tebrik etti. Sind ve Pencab işlerini yakından takib eden Sultan, Moğollara karşı dikkatli davranılmasını emretti. Şehzade daha sonra Multan'a döndü. 1285'te Afganistan'da Herat valisi olan Moğol Timur Han kuzeybatı Hindistan'a girdi. Süratle yetişen şehzade Muhammed bu Moğol ordusunu bozguna uğrattı. Ancak şehzadenin bu sırada öğle namazına durmasını fırsat bilen Moğollar ani bir baskınla onu şehid ettiler ve maiyetini de esir aldılar. Büyük bir edebi kültüre sahip, çok ciddi ve iradeli bir kişi olan Emir Hüsrev Dehlevi başta olmak üzere maiyetinde birçok şair ve alim bulunduran ve onlara çok hürmetkar davranan sevgili veliahdının ölümü, ihtiyar sultanı çok sarstı ve sıhhati bozuldu. Çok geçmeden 1286 yılında vefat etti.

Delhi Memluk İmparatorluğunu 40 seneden fazla idare eden Gıyaseddin Balaban, ortaçağ Hint tarihinin en mühim simalarından biridir. Memleketin çok nazik bir zamanında başa geçerek bilhassa Moğol tehlikesine yılmadan karşı koyması, kuvvet ve cesaretini göstermektedir. Balaban, cemiyetin ve fertlerin psikolojilerini çok iyi bilen tecrübeli bir devlet adamı, ince bir diplomat, mahir ve cüretli bir kumandandı. Rivayete göre 80 yıldan fazla yaşadığı halde, iradesinden ve çalışma kudretinden hiçbir şey kaybetmemişti. Ancak imparatorluğun istikbalini emniyetle bırakabileceği büyük oğlunun ölümü, hayatında gördüğü en acı darbe oldu. Bu sadece müşfik bir baba kalbinin yaralanması değil, ayrıca imparatorluğun istikbalini birdenbire tehlikeye düşmüş gören ihtiyar bir hükümdarın ızdırabıydı.

BALDIRAN (Conium macilatum);

Alm. *Gefleckter Schierling,* **Fr.** *Grande Cigué* **İng.** *Poison-Hemlock (Poisonous Herb).* **Familyası:** Maydonozgiller (Umbelliferae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Hemen hemen bütün Anadolu'da yetişir.

Mayıs-ağustos ayları arasında küçük ve beyaz renkli çiçekler açan, duvar, yol ve tarla kenarlarında çok görülen, 1-2 m yüksekliğinde 2 yılık, fena kokulu ve çok zehirli bir bitki. Ağu otu da denilmektedir. Gövdelerinin üzerindeki kırmızı lekelerden kolayca tanınır. İlk sene bitki yalnız taban yaprakları taşır. İkinci sene dik, silindir biçiminde içi boş ve tüysüz bir gövde meydana getirir. Gövde parlak yeşil renkli, bilhassa alt tarafta kırmızımtrak-esmer lekeli ve üst tarafta fazla dallıdır. Çiçekler, dalların uçlarında birleşik şemsiye halinde toplanmıştır. Şemsiyede 10-20 tane birbirine eşit olmıyan çiçek sapları bulunur. Meyveleri küreye yakın şekilli, yeşilimsi-esmer renkli, tüysüz, fena kokulu fakat lezzetlidir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısımları meyveleri ve çeşitli dallarıdır. Meyveler tamamen olgunlaştıktan sonra toplanır ve açık havada kurutulur. Çiçekli dalları ise iki senelik bitkilerden çiçek açma mevsiminde toplanır ve hemen kurutularak karanlık bir yerde saklanabilir.

Pek eski tarihlerden beri tesiri bilinen ve kullanılan bir bitkidir. Bitkinin zehirli olması, bileşimindeki alkaloit maddelerinden ileri gelmektedir. Hareket sinirlerini felce uğratıcı etkisi vardır. Bugünün tıp sahasında kullanılışı azalmışsa da spazm çözücü, sinir yatıştırıcı olarak, siyatik, nefes darlığı ve boğmacada toz ve hulasa halinde verilerek kullanılmaktadır. Hulasası ile hazırlanan merhem ve yakılar ağrı dindirici ve teskin edici vasıflarından dolayı romatizma ve bilhassa kanser sancılarına karşı kullanılmaktadır. Memleketimizin çok tanınmış zehirli bitkilerinden biridir. Altı gram civarındaki miktarı insanlara öldürücü tesir yapar.

BALDIRIKARA (Adiantum capillus veneris);

Alm. *Venushaar, Frauenhaar,* **Fr.** *Capillaire,* **İng.** *Maidenhair Fern.* **Familyası:** Eğreltiotları (Polypodiaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara bölgesi, Karadeniz, Ege, Akdeniz bölgelerinde yetişir.

Rutubetli ve serin yerlerde, akarsu kenarlarında, kuyu duvarlarında ve mağara ağızlarında tesadüf edilen 20-40 cm yüksekliğinde otsu bir bitki. Venüssaçı da denilmektedir. Yaprakları uzun, ince, parlak, siyah veya kırmızımtrak-siyah saplıdır. Yaprak parçaları açık yeşil renkli ve böbrek şeklinde olup, uç tarafları loplara ayrılmıştır.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısımları yapraklarıdır. Yapraklar bütün yaz esnasında toplanır, taze olarak veya gölgede kurutulduktan sonra kullanılır. Tıpta çok eskiden beri yumuşatıcı ve balgam söktürücü özelliğinden dolayı öksürük ve bronşitlerde kullanılır. Baldırıkara şurubu da yapılır. Şurup, balgam söktürücü olarak faydalıdır. Kabız edici etkisi de vardır.

BALEAR ADALARI

DEVLETIN ADI ..... Balear Adaları

BAŞŞEHRİ .....Palma

NÜFUSU.. ..... 675.400

YÜZÖLÇÜMÜ .....5.014 km^2

RESMİ DİLİ ..... Islah Balearen

DİNİ ..... Birçok dinler bulunur

PARA BİRİMİ.....Pezo

Batı Akdeniz'de, İspanya'nın 80 ila 360 km doğusunda yer alan beş büyük ve çok küçük adalar topluluğu.

Tarihi

Tarihi kaynaklara göre 2600 senedir insanların buralarda yaşadığı bilinmektedir. Tarihte muhtelif zamanlarda Balear Adaları Romalıların, Kartacalıların, Cezayir ve İspanyolların idaresinde kalmıştır. M.Ö.122 senesinde adalar, Romalıların eline geçmiş, 466'da Vandallar hakim olmuştur. Vandallarla Doğu Roma İmparatorluğu arasında devam eden mücadeleden sonra, adalar Doğu Roma İmparatorluğuna dahil oldu. Sekizinci yüzyılda adalar, Arapların eline geçti. Balear Adaları 903'te yapılan antlaşmayla Emevi Devletine dahil oldu. 400 seneye yakın Müslümanların elinde kaldı. 1230'da Aragonların saldırısına uğrayarak istila edildi. İngilizler buraları her ne kadar elde etmeye çalıştıysa da muvaffak olamadı. 1802'de yapılan son bir anlaşmayla İspanya'ya bağlı bir eyalet haline geldi. Halen de İspanya'nın bir eyaleti durumundadır. Ticaret ve stratejik yönden Batı Akdeniz'in son derece önemli takımadalarındandır.

Fiziki Yapı

Balear Adaları, jeolojik yapı olarak Sierra Nevada Dağlarının devamıdır. Bu adalar önemli deniz çöküntüsüyle birbirinden ayrılıp su yüzüne çıkmış kısımlardır.

Balear Adalarının önemlileri; Minorka, Palma, Mayorka, İbiza, Formentera'dır. Bu adaların etrafında küçük adalar vardır. Genellikle yükseklikleri azdır. Sadece Mayorka Adasındaki dağların yüksekliği 1400 metreyi bulmaktadır. Mağaralar çoktur. Bilhassa Ejderha Mağaralar çok meşhurdur. Bunların içinde yazın konser verilen salonları bile vardır.

İklim ve Bitki Örtüsü

Balear Adalarında Akdeniz iklimi görülür. İklim oldukça yumuşaktır.Kışı yağmurlu, yazları ise oldukça sıcaktır. İklim bakımından adalar arasında farklılık vardır. Minorka'da koruyucu yüksek dağlar olmadığı için, kışın daha soğuk ve yağmurlu, yaz mevsiminde diğer adalardan daha fazla hissedilir sıcaklık vardır.Mayorka'ya ocak ve mart aylarında iki üç hafta kar yağar. Diğer adalara nadiren kar yağar. Adalarda en fazla sıcaklık temmuz ve ağustos aylarında olur.

Balear Adalarının düzlüklerinde az da olsa otlak sahalar vardır. Tepe olan yerler ziraate elverişli değildir. Minorka'nın açık kuzey sahaları bodur tipi ağaçlarla kaplıdır. Kapalı kalan güney dereleri, bazı çamlıklar ve yarı tropikal bitki örtüsüne sahiptir. Adaların kıyı kesimlerinde Akdeniz tipi ağaçlara rastlanır.

Tabii Kaynaklar

Adaların en önemli madenleri; taşkömürü, mermer, demir, bakır, kalaydır. Madenlerin belirli bir kısmı işletilir, diğer kısmı ihraç edilir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfusun % 80'den fazlası Mayorka'da yaşar. Bütün Balear Adalarının nüfusunun 1/3'ü ise başşehir Palma'da ikamet eder. Mayorka ve Minorka'da yaşayanların çoğu şehirlidir. İbiza ve Formentera'da yaşayan halkın 1/3'ü köylülerdir. Nüfus yoğunluğu bölge bölge değişir. Bazı yerlerde metrekareye 38 kişi düşer. Adalarda hemen hemen her milletten azınlıklar mevcuttur.

En çok konuşulan diller Arapça, Fransızca ve İngilizcedir.

İdare: Bütün adaların başşehri Palma'dır ve İspanya'nın bir eyaleti durumundadır. Palma aynı zamanda askeri ve dini merkezdir. Mayorka toplumu üç bölgeye ayrılmıştır. Mahalli idare komünler vasıtasıyla yürütülür. Mayorka 52, Minorka 7, İbiza ise 6 yardımcı bölgeye ayrılır.

Ekonomi

Mayorka ve İbiza adalarında ağaç ve fidan, Minorka'da en kaliteli portakal türleri yetiştirilir. Hububatlardan baklagiller ve hayvan yemleri, badem, fasülye, incir, zeytin ve şeftali yetiştiriciliği ile bağcılık ileri bir seviyededir.

Bütün adalarda beslenen hayvanların en önemlisi koyun ve keçidir. Ürünlerin ve hayvanların

pazarlama yeri İbiza'dır. Badem, incir, şeftali, portakal, balık ihraç edilir. Tavukçuluk yeteri kadar yapılır. İbiza'da çok eskiden beri deniz tuzu elde edilir.Senede 70.000 ton işlenerek ihraç edilir.

Balear Adalarında iklimin çok iyi olmasından, İngiltere ve Avrupa ülkelerinden fazla miktarda turist gelir. Özellikle tatillerini burada geçirirler.

BALGAM (Bkz. Öksürük)

BALIK (Piscis);

Alm. *Fisch (m),* **Fr.** *Poisson,* **İng.** *Fish.* Solungaçları ile solunum yapan, vücud ısıları çevreye bağlı olarak değişen, soğuk kanlı, yürekleri çift gözlü, çoğunun vücudu pullu, genellikle yumurta ile üreyen, suda yaşayan omurgalı hayvanların genel adı. Bir kulakcık ve karıncıktan meydana gelen yüreklerinde daima kirli kan bulunur. Yürekten çıkan kirli kan solungaçlarda temizlendiğinden, vücutta temiz kan dolaşır. Ağızdan alınan su, solungaçlardan dışarı atılırken suda çözülmüş oksijen, osmozla kana verilir. Bu arada suda bulunan besinler ise yutulur. Köpek balıklarında su hem ağızdan hem de ilk solungaç yarığından alınır. Tuzlu su balıkları su içtikleri halde, tatlı su balıkları su içmezler. Gerekli su ihtiyaçlarını solungaç zarlarından osmozla alırlar. Deniz balıkları içtikleri suyun tuzunu böbrekle değil, solungaçları ile ayırır. Balıklarda göğüs ve karın yüzgeçleri çift, sırt, kuyruk ve anal yüzgeçleri tektir. Tek yüzgeçler nadiren birden fazla olsalar da simetrik çiftler meydana getirmezler.

Uçan balıklar çok gelişmiş olan göğüs yüzgeçlerini açarak bir-iki dakika su üstünde uçabilirler. Yaşadığı yerlerde su kuruduğu zaman balçığa gömülüp akciğer solunumu yapabilen, sürünerek gölden göle geçebilen, kısa bir süre havada uçabilen, elektrik ve ışık üretebilen çeşitli balık türleri mevcuttur. Balıkların pulları birbirleri üzerine kiremit gibi dizilmiş, kemiksi, kaygan ve antiseptiktir. Antiseptik mukus salgısı, üzerine yapışan bakteri ve sporları yok eder.

Balıkların harekette önemli rol oynayan değişik kuyruk tipleri mevcuttur. Çatallanmış kuyruk tipine “difiserk”, çatallı olup eşit parçalı olana “homoserk”, köpek balıklarında olduğu gibi çatalları eş olmayan kuyruk tipine de “heteroserk” denir.

Balıklar omurgalı canlılar içerisinde sayıca en fazla olanıdır. Çalışmalarda balık türünün 40.000 kadar olduğu söylenmektedir.

Balıkların günümüzde sportif ve akvaryumdaki değeri yanında büyük bir protein kaynağı olması ticari değerini arttırmaktadır. Balıkların yeryüzündeki dağılımları o kadar geniştir ki, Antarktika sularında, sıcak tropikal sularda, acı sularda, tatlı sularda, ışığın ulaştığı dağ derelerinde veya insanların henüz ulaşamadığı oldukça derin ve karanlık sularda yaşayabilmektedir. Üç türlü beslenme görülür: Herbivor (otçul), karnivor (etçil) ve omnivor (hem et hem de bitkisel besin yiyenler). Yalnız çenelerinde değil, bütün ağız boşluklarında ve yutaklarında sıralanış ve şekil olarak birbirinden farklı birçok diş bulunur. Bu genelde beslenme şekillerine göredir. Bazılarında farinks (yutak) dişleri gelişmiştir. Yanlız Mersin balıklarında ve Demetsolungaçlılarda diş bulunmaz.

Duyu Organları

Görme organları: Balıkarda gözler yüksek omurgalılara benzer. Kornea daha düz ve mercek daha yuvarlaktır. Kornea, merceğin önünde koruyucu bir görev yapar. İris; kırmızı, siyah, portakal rengi, mavi, yeşil olabilir. Balıklarda göz yapısı, yaşadıkları çevreye uygun bir özellik arz eder. Işığın kolay geçtiği temiz sularda yaşayanlar iyi görür ve renkleri ayırt ederler. Derinde yaşayanlarda gözler oldukça büyük olup, ışığın zayıf olarak ulaştığı daha derinlerde teleskop gözlü olanlarına da rastlanır. Bulanık sularda yaşayan balıklarda ise gözler küçülmüştür. Kör mağara balıklarında gözler görev yapmaz. Işık olmadığından gözlere ihtiyaç duymazlar. Balıklarda gözyaşı bezi ve gözkapağı bulunmaz. Yalnız Raja balıklarında üstten gelen ışığa karşı gözü korumak için üzeri pullu kalın bir kapak vardır. Balıklar dinlenme halinde yakını görür, uzak için uyum yapar. Memelilerde durum tersinedir. Bazı dişli sazanlarda gözler yatay bir bantla ikiye ayrılmıştır. Üstteki kısım havada, alttaki kısım suda görmeye yarar. Böyle balıklara "dört gözlü" denir.

Tat alma organı: Balıklarda tat alma cisimcikleri dudaklarda, farinkste, burun epitelinde, baş derisinde, bıyıkların uçlarında yerleşmiş olduğu gibi bazılarında da ağız içinde yerleşmiştir. Balıklarda dil yoktur. Olanlarında da gelişmemiştir. Sazanların ağzı içinde çok kalın kastan yapılmış yastık şeklinde bir yapı bulunur. Bu organ tat almaya yarar. Balıklar bazı maddeleri memelilerden daha iyi ayırt edebilirler. Sazanlar tatlı, tuzlu, acı suyu ve asitli ortamı ayırt edebilirler.

Dokunma duyusu ve his tomurcukları: Dokunma duyusunda bıyıkların rolü büyüktür. Bıyıklar tat almada etkili olduğu gibi, besin bulma ve dokunma organı olarak da görev yaparlar.

Balıkların baş, gövde ve yüzgeç derileri üstünde tomurcuk veya çukurcuklar halinde küçük duyu organları mevcuttur. İçlerinde sinir uçları dallanmış haldedir. Görevleri; yaklaşan düşmanı, sıcaklık

değişimini, besin ve tuzluluğu hissetmektir. Duyuda yan organın da etkisi önemlidir. Bazı derin deniz balıklarının yüzgeç ışınlarında uzamış olan bazı kısımlarında duygu organları yer almıştır.

İşitme ve yan organ (Yanal çizgi): Balıklarda dış ve orta kulak yoktur. İşitme organı bir kapsül içinde bulunan iç kulaktan ibaret olup, sudaki ses titreşimlerini idrak eder. Bu işitme organına "labirent" denir. İşitmede etkili olduğu gibi, dengenin sağlanmasında, ağırlık ve yerçekimi tespitinde de önemli rol oynar. İçlerinde kalsiyum karbonattan yapılmış "otolit" adı verilen cisimcikler de bulunur. Bazı balıklarda hava kesesinin ön kısmının her iki yanında iç kulakla ilişkili dörder adet kemikcik bulunur. "Weber cihazı" adını alan bu sistem ses dalgalarını ve basınç değişimini iç kulağa ileterek daha iyi işitmeğe yardım eder. Küçük frekanslı titreşimler, yanal çizgi sistemiyle idrak edilir. Bu, vücudun yanlarında derinin altında uzanan içi mukus dolu bir çift kanaldır. Belirli aralıklarla bu kanalı pulların arasından veya ortasından dışarı bağlayan yollar, bu yolların ucunda içinde sıvı ve sinir hücreleri bulunan bir torba vardır. Sudaki titreşimler bu sıvıya geçerek sinir hücreleri tarafından idrak edilir. Mesaj daha sonra sinirler vasıtasıyla beyne iletilir.

Bir başka balığın hareketinin doğurduğu titreşimleri, yanındaki balık bu yolla duyar. Yan organ çok alçak frekanslı titreşimleri idrak edip işitmeye yardımcı olduğu gibi, su akıntısının yönünü, sıcaklık ve soğukluk farklarını da tesbit eder. Yan organ işitmede de yardımcı olur. Ses ve basınç dalgalarını tesbit edebilir. Kemikli balıklarda, vücudun her iki yanında solungaçlardan kuyruk yüzgecine kadar uzanır.

Otolitlerin önemi: Bir balığın hayat hikayesi kulaklarındaki ufacık kemikler içine kaydedilmiştir. Otolit denen bu işitme cisimcikleri ağaç gövdesi gibi iç içe halkalar şeklinde büyürler. Balık büyüdükçe en az bu mikroskobik halkalardan biri daha eklenir. Bu iş bazı cinslerde 6 yaşına kadar sürer. Bu kemikler pullar gibi mevsimlere göre büyüme halkaları arz ettiğinden balığın yaşının tayininde de önem taşır. Hava şartları değişimleri, çevre kirlenmesi, balığın beslenme durumu halkalar üzerinde değişik izler bıraktığından, bilim adamlarına ışık tutar. Bir bilim adamı bu halkalara bakarak balığın ne zaman yumurtadan çıktığını, ne zaman göç ettiğini, nasıl büyüdüğünü, günden güne su sıcaklığının nasıl değiştiğini öğrenebilir. Sonuç olarak otolitler balık ekolojisini anlamamız için bize en iyi yardımcıdır.

Koku duyusu: Balıklarda burun, solunum için değil, suda çözünmüş kimyasal maddeleri koklamaya yarayan bir duyu organıdır. Koku alma kapsülleri üst çene üzerinde bulunan bir çift (veya bir adet) burun çukuruna yerleşmiştir. Koku maddelerini taşıyan su burun deliklerine girip çıkarken, koklama kapsüllerini yalayarak sinirleri uyarır. Bu duyu köpek balıkları gibi bazı balıklarda çok kuvvetlidir. Köpek balıkları kan kokusunu yüzlerce metre uzaktan alabilirler.

Yüzme kesesi: Balıkların suda batmadan durmasını sağladığı için önemlidir. Sindirim kanalının bir uzantısı olup, sırt tarafta torba şeklindedir. İçi CO_2, O_2 ve azot gazları ile doludur. Balığın yoğunluğunu, suyun yoğunluğuna göre ayarlar. Balık suda batmadan durmak için, içindeki gazı artırarak keseyi şişirir. Yüzerken havasını azaltır. Bazı balıklarda yüzme kesesi ikiye ayrılmıştır. Yüzme kesesi solunum, hidrostatik görev, ses meydana getirme ve bazı uyartıları hissetmede de etkilidir. Bütün balıklarda hava kesesi bulunmaz. Böyle balıklarda yağlı vücut ve göğüs yüzgeçleri batmalarına mani olur. Dip balıklarında ise zaten gereksizdir.

Zehir bezleri: Bazı balıkların ağızlarında, solungaç kapaklarında, yüzgeç ışınlarında veya sırt derilerinde zehir bezleri bulunabildiği gibi bir kısmının etleri veya iç organları zehirlidir. Bunları savunma organı olarak kullanırlar.

Elektrik organları: Bazı balıklarda elektrik üreten ve depolayan elektrik organları bulunur. Bu organlar genellikle sırtta bir çift olup, çizgili kasların değişmesinden ve disk şeklinde ard arda sıralanmış "elektroplak" denen hücrelerden meydana gelmiştir. Organın bir tarafı pozitif, bir tarafı negatif kutup olarak iş görür. Elektrikli balıklar kendilerini bir elektrik alanıyla çevrelerler. Bu alan içinde kımıldayan her şeyi hissederler. Böylece yiyeceklerini, eşlerini ve düşmanlarını keşfederler. Bu özellik savunmada, avlanmada, yön tayininde ve eşlerin birbirini bulmasında etkilidir. Tatlı ve tuzlu sularda yaşayan 500 çeşitten fazla elektrikli balık vardır. En çok bilinenler arasında Torpedo, Güney Amerika'nın elektrikli yılan balıkları, Afrika'nın elektrikli kedi balığıdır. Zayıf elektrik akımı birbirleriyle haberleşmede kullanılır. Köpek balıklarından Kadırga balığında (Torpedo) 40- 220 volt, Rajada 4 v. (Bu ikisine Karadeniz'de rastlanır), Amazon Nehrinde yaşayan elektrikli yılan balığında (Electrophorus) 550-800 v., Afrika tatlı sularındaki elektrikli yayın balığında (Malapterurus) 350 v. elektrik vardır. Bu da sığ suda bir insanı devirebilir. Elektrik akımının şiddeti, elektrik plaklarının sayısı ve balığın büyüklüğüne bağlı olarak değişir. Elektrikli yılan balığı ve Torpedo'nun küçük balıkları yutmadan önce onları sersemlettiği görülmüştür. Elektrikli kedi balığı muhtemelen elektrik gücünü savunma maksadıyla kullanır.

Işık ve parlama organı: Kıyıdan uzakta, açık denizlerde ve derinde yaşayanlarda ışık iki türlü olur. Biyolüminons: Bakteriyel bir ışıktır. Bazı balıkların vücutlarının çeşitli yerlerinde ışık veya parlama bezleri içinde simbiyoz olarak yaşayan ışık bakterileri vardır. Bunlar belli bir açıklıktan dışarı çıkarken

biyolüminons ışığı meydana getirirler. Bakteriyel ışık, kaslardaki sinir uçlarıyla kontrol edilir.

Fotofor: Kendiliğinden ışık veren hücrelerle balıklar fotofor denen ışık hücreleriyle ışık meydana getirir. Bu özelliğe "fosforışı" denir. Bu hücreler bıyıklarda, uzun tentakül uçlarında ve gözlerin altında bulunur. Işık organı bir bez, mercek, pigment ve reflektör olmak üzere dört kısımdan oluşur. Derin karanlık sularda bu balıkları görme şansına sahip olan insanlar, ışık yayılmasını kuvvetli, yeşilimsi fosfor ışığı olarak tarif ederler. Bu balıklar ateş böceği gibi ürettikleri soğuk ışıkla çevrelerini aydınlatırlar. Işık kendi cinslerini tanımada, eş bulmada, avlamada ve korunmada kullanılır.

Ses çıkarma organları: Son zamanlara kadar balıklar dilsiz sanılırdı. Fakat yapılan araştırmalar birçok balığın yüzgeçleri, dişleri, kemikleri, yüzme keseleri, solungaç veya kaslarıyla ilginç sesler çıkardığını gösterdi. Viyana Üniversitesinden Prof. Dr. Friedrich Schaller, Amazon Nehrinin sularında kuşlar gibi cıvıldayan, trampet çalan, tabanca ateşi veya köpek hırlamaları gibi sesler çıkaran birçok ilginç balık keşfetti. Yumurtlama dönemlerinde, bilhassa erkek balıklar gecenin sessizliğinde konserler verirler. Sesler haberleşme amacında kullanılır.

Renk ve çevreye uyum: Deniz yüzeyine yakın yaşayan balıkların alt tarafının rengi gümüşi olup, üst kısmı daha koyudur. Bazı balıklar bulundukları zemine göre renk değiştirebilirler. Mesela, mercan balığı çevresindeki mercanın rengine göre renk değiştirebilir. Balıklar bulundukları çevrede rahatlıkla kamufle olurlar. Çevreye uyumda, deride “kromotofor” denen renk hücreleri tesirlidir. Çeşitli tesirler altında daralıp genişleyebilir. Dolayısıyle balık rahatça renk değiştirebilir. Balıklardaki renk, dört farklı renk hücrelerinden ışık, hormon ve sinirlerin etkisiyle ortam arasında ilişki vardır. 0-200 metre arasında yaşayanlar çok parlak ve değişik renge sahiptir. Taşlık ve kayalık yerlerde yaşayanlarda özellikle esmer, ebru şeklinde ve koyu renk hakimdir. Balıklarda renk eşler arasında haberleşme ve korunmaya yarar. Mercan setlerinde yaşayan Kelebek balıkları renk ve desen bakımından eşsizdir. Hatta Doğu Afrika ülkelerinden Tanzanya sahilindeki Dar-es-selam şehri ile bunun yakınındaki Zengibar adası civarında tutulan “Pomacanthus semicirculatus” türünün bazı cinslerinin kuyruklarında, Arabi harflerle gayet muntazam ve açık bir şekilde “Kelime-i tevhid”, “Şanullah” gibi Allahü tealayı bildiren yazılara rastlanmaktadır. Bir defasında kuyruğunun bir tarafında “La ilahe illallah”, diğer tarafında “Şanullah” yazılı olan bir balık, Zengibar pazarında 5000 rupi gibi yüksek bir fiyatla satılmıştır. Halbuki bu tür balıkların, normal fiyatı beş sent civarındaydı. İkinci bir örneğine 1965’te Dar-es-selam'da rastlanmıştır. Türkiye’de yetiştirilen bazı akvaryum balıklarının kuyruklarında da “Minellah” kelimesine rastlanmaktadır.

Üreme: Yumurtlama zamanlarında dişi balık, bir kaç saat içinde dibe binlerce yumurta bırakır. Erkek, yumurtalar üzerine sperm ihtiva eden sıvısını püskürterek yumurtaları döller. Böyle döllenmeye vücut dışında cereyan ettiğinden “dış döllenme” denir. Yumurtadan çıkan yavrular, etraftaki “plankton” denen küçük organizmaları yiyerek gelişirler. Köpek balığı gibi bazı balıklarda döllenme, dişinin vücudunda olur. Yumurtalar vücud içinde açıldığından doğuruyormuş hissini verir. Böyle doğurucu balıklara “ovovivipar” denir. Zaman zaman bazı balıklar hermofrodit (erkek ve dişi organa sahip) olurlar. Uskumru, sazan ve alabalıklarda bu duruma rastlanır.

Balıklarda sınıflandırma: Yuvarlak ağızlı çenesiz balıkların (Taşemengiller) dışında çeneli olan gerçek balıklar, bugün iki sınıfta incelenmektedir: 1- Kıkırdaklı balıklar (Chondrichthyes), 2- Kemikli balıklar (Osteichthyes).

Kıkırdaklı balıklar: İskeletleri kemikleşmemiş olup, kıkırdaklıdır. Heteroserk kuyruklu, çene ve çift yüzgeçleri gelişmiş balıklardır. Solungaçlar çoğunda beş çift olup, solungaç kapağından mahrumdur. Her solungaç ayrı bir yarıkla dışarı açılır. Solunum suyu ağız ve ilk solungaç yarığı ile alınır. Solungaç yaprakları ve yarıkların daralması ile dışarı atılarak oksijeni süzülür. Kıkırdaklı balıklarda bir çok balığın batmamak için kullandığı hava kesesi yoktur. Bunun yerine yassı başlarını, yüzgeçlerini ve kuyruklarını kullanırlar. Koku duyuları ve yanal çizgi sistemi çok gelişmiştir. Çoğu doğurur (ovovivipar), azı yumurtlar. Köpek, kedi, fulya, mersin, vatozlar, torpido balıkları hep kıkırdaklı grubundandırlar.

Kemikli balıklar: İskeletleri kısmen veya tamamen kemikleşmiş, genellikle homoserk veya difuserk kuyruklu balıklardır. Çeneleri iyi gelişmiştir. Solungaçları dört çift olup, “operkül” denen solungaç kapaklarıyla örtülüdür. Solunum suyu, ağızdan alınıp solungaç kapaklarının daralmasıyla dışarı atılır. Akciğerli balıklar, turna, alabalık, sazan, lüfer, hamsi, palamut vs. hep kemikli balıklardandır.

Çenesiz balıklar (Taşemengiller): Yuvarlak ağızlı, çenesiz ve pulsuz balıklardır. Diğer balıklar üzerine yapışarak parazit yaşarlar. Yılan balığı gibi ince uzun vücutlarının kuyruğa yakın kısmında iki sırt yüzgeci bulunur. Göğüs ve karın yüzgeçleri yoktur. Yedi çift solungaç deliğine sahiptirler. Aşağıya dönük yarım daire şeklindeki emici ağızları keskin dişlerle döşeli olduğu gibi, dilleri de dişli ve piston gibi hareketlidir. Yapıştığı balığı, dilleri ile törpüleyerek beslenir ve ölümüne sebeb olurlar. Balıkları yok ettiklerinden zararlı kabul edilirler.

Taşemengiller (Cyclostomata) genç dönemlerinde hermofrodit (erkek ve dişi özelliğe sahip) büyüdükleri zaman ise ya erkek veya dişi olurlar. Akdeniz, Karadeniz ve Baltık Denizinde rastlanan 15-90 cm uzunlukta 3 kilograma kadar ağırlıkta olanları vardır. Petromyzon, Lampetra ve Hag (Çöpçü balık) cinsleri meşhurdur. Yumurtlamak için tatlı su nehirlerine giderler. Doğan yavrular kör ve dişsizdir. Üç yıl çamura gömülüp çevrelerindeki organik maddeleri süzerek yaşar. 3-5 yıl zarfında erginleşerek denize döner. Yapıştığı balıkların vücudunda bir yıl kadar yaşadıktan sonra ilkbaharda yumurtlamak için nehirlere döner. Bu defa yumurtladıktan sonra ölür.

Çöpçü (Hag) balığı gündüz kum, çamur veya çakıllar arasında dinlenir. Gece ise ölmüş balıkları törpüleyerek yer. Ölü balıkları yok ettiğinden faydalıdır.

Balıklar nasıl yüzer? Her balık vücudunun elastikiyeti cinslere bağlıdır. Mesela; yılan balığı vücudunu bir yılan gibi hareket ettirebilir. Bütün balıklar kuyruklarını her iki yana da hareket ettirebilirler. Bu hareket yandaki kas bloklarının hep beraber uyarılmasıyla olur. Kuyruk her iki yana hareketi esnasında geri ve yandaki suyu iter. Suyun bu hareketlere olan tepkisi balığın ters yönde hareket etmesine sebeb olur. Kuyruğun başka bir vazifesi de balığın yana yatmasını önlemektir. Bunun yanısıra hareket yönünde sabit kalmasını sağlar. Yüzgeçlerin açısının değiştirilmesi ile balık aşağı ve yukarı yüzebilir. Bu mekanizma ayrıca uçaklardaki gibi işler. Ön yüzgeçler hızı düzenleme yönünden fren etkisine sahiptirler.

Balıklarda göç: Kuşlar gibi balıklar arasından da göçmen olanları vardır. Mersin, som, alabalık ve yılan balıklarının göçü meşhurdur. Balıklarda göç sebebi olarak yumurtlama, kışlama veya beslenme gibi iç faktörlerle, çevre şartlarının değişimi kabul edilir.

Som (Salmon) balıkları yıllarca denizde yaşar. Fakat üreme vakti geldiğinde yüzlerce kilometrelik yolu kat ederek doğdukları tatlı su nehirlerine dönerek yumurtlarlar. Doğduğu nehrin kolunda yüzmekte olan som balığı yakalanarak nehrin başka bir koluna nakledilse, derhal yanlış yolda olduğunu sezerek geri döner ve asıl gideceği nehir koluna ulaşır.

Yılan balıkları ise denizlerde yumurtlar, tatlı sularda olgunlaşırlar. Yani som balıklarına göre zıt bir göç istikameti izlerler. Yılan balıkları yumurtlamak için yaşadığı tatlı sulardan denizlerin 7000 metre derinine göç ederler. Avrupa ve Amerika yılan balıkları ünlü göçmenlerdir. Atlantik Okyanusu yakınlarındaki Sargasso Denizinde yumurtlarlar. Burada yumurtladıktan sonra ölürler. Kısa bir süre içinde yumurtadan çıkan yavrular, atalarının yaşadığı dere ve nehirlere varmak için dönüş yolculuğuna girişirler. Amerika yılan balıklarının tatlı sulara dönüşü bir yıl kadar sürer. Bu zaman içinde 1000 mil kadar mesafe kat ederler. Avrupa yılan balıkları ise 3000 mil yol alarak ve gelişimi tamamlamış olarak üç yılda Avrupa kıyı nehirlerinin ağızlarına ulaşırlar. Atalarının geldiği nehirleri bulmakta asla şaşırmazlar. Avrupa nehirlerinde bir Amerikan balığına, Amerika nehirlerinde bir Avrupa yılan balığına rastlamak vaki değildir. Avrupa ve Amerika yılan balıklarının yumurtlamak için Sargasso Denizine gittiklerini ve ayrı bölgelerde yumurtladıklarını, Danimarkalı biyolog Johannes Schmidt keşfetti.

Mersin balıkları da denizde yaşamalarına rağmen, üreme mevsimlerinde nehirlere giderler. Mayısta ürerler. Bu sebeple ilkbaharda denizlerden nehirlere doğru göç ederler. Bir dişi mersin balığı, çapı 2 mm kadar olan yumurtalarından milyonlarcasını nehirlerin tatlı sularına bırakır. Milyonlarca yumurta, üzerlerindeki mevcut bir yapıştırıcı madde sayesinde birbirlerine ve suyun içindeki cisimlere yapışırlar. Bu yumurtalardan bir hafta sonra yavrular çıkar. Ömrünün ilk 2-3 senesini nehirlerde geçiren yavru mersin balığı, daha sonra denizlere döner. 7-13 yaşlarına gelince de erginleşmiş olarak, yumurtlamak için tekrar nehirlere döner. İki senede bir yumurtlamak için tatlı sulara göç yaparlar. Yumurtlamak için denizlerden tatlı sulara göç eden balıklara “Anadrom”, tatlı sulardan denizlere göç edenlere “Katatrom” denir.

Balığın besin değeri: Balık etinin besleme özelliği fazladır. Çünkü, kasaplık hayvan etine nazaran yağ oranı (% 1-1,5) düşük, protein oranı (% 21) yüksektir. Ayrıca vitamin bakımından da zengindir. Bilhassa A ve B vitaminleri fazladır. Özellikle gelişme çağındaki çocuklar için değerli bir takviye gıdasıdır. Balık proteininin hazmı çok kolay olmasına rağmen, yağı güç hazım olur. Doyurma özelliği azdır. Bunun sebebi de yağ oranının düşük olmasıdır. Balık etindeki hoşa giden lezzet adele lifleri arasında bulunan jelatimsi maddeden meydana gelir. Bunun için haşlama balığa nazaran ızgara balık daha lezzetlidir.

Balık yağı, morina balığının karaciğerinden elde edilir. Balık yumurtalarının da besin değeri yüksektir. Bileşim bakımından tavuk ve kuş yumurtalarına benzer. Havyar olarak adlandırılan bu yumurtalar daha çok mersin ve kefal balıklarından elde edilir.

Balığın önemli diğer bir özelliği de fosfor bakımdan zengin bir besin maddesi olmasıdır. Bu bakımdan gençler ve diyabetliler için en uygun bir gıdadır. Balığın özet olarak belirtilen bu yüksek besleyici özelliğinin yanında dikkat edilmediği takdirde bazı hallerde sağlığımıza zararlı olabilecek yönleri de

vardır.

Zehirlenmeler: Balık etinden zehirlenmeler çok sık görülür. Çünkü, balık kasaplık hayvan etlerine nazaran çabuk bozulur. Kanalizasyon ve sanayi artıklarının bulunduğu yerlerden tutulan balıklar her zaman tehlikelidir. Bu balıklar maden zehirlemesi (kurşun, civa gibi) ve bakteri zehirlenmeleri yapar. Balıklarda bulunan trimethylamin maddesinin miktarı bayatlamanın ve kokuşmanın derecesini gösterir. Taze balık eti sterildir. Bayatlama ilerleyip, kokuşma başlayınca mikrop fazlalaşır.

Balığın içinde ve dışında bulunan mikroorganizmaların, ölümü müteakip seri bir şekilde gövdeye yayılmasıyla balık bozulur. Balık baştan kokmaya başlar. Bağırsakları çıkartılmamış balık daha çabuk bozulur. Buz içinde tutulan balığın bozulma süresi uzar.

Bayatlamaya yüz tutmuş veya bayatlamış balıklar şöyle anlaşılır:

Koku: Taze balıkta normal, bayatlamaya başlamışta az, bayatlamışta kuvvetli amonyak kokusu duyulur.

Pullar: Taze balıkta parlak ve yapışık, bayatlamaya başlamışta parlak değil, bayatlamışta mat ve kolay dökülür.

Solungaç: Taze balıkta kapalı koyu kırmızı veya pembe, bayatlamaya başlamışta biraz açık, renk daha koyu, bayatlamışta renk kahverengi olur.

Göz: Taze balıkta berrak ve kabarık, bayatlamaya başlamışta hafif bulanık, bayatlamışta gözler kat ve çökük görünür.

Adale dokusu: Taze balıkta sert, elastiki, bayatlamaya başlamışta elastikiyetini kısmen kaybetmiş, bayatlamışta adale gevşek, parmak izi kalır.

Deride renk: Taze balık parlak mavi, yeşilimtrak , bayatlamaya başlamışta hafif mat, bayatlamışta bulanık ve iyice matlaşmış olur.

Karın: Taze balık normal, bayatlamaya başlamışta hafif şiş, bayatta çok şişkindir.

Bayat balıkta: Arkasında kirli bir su vardır.

Balık Preparatları

Balık salamurası: Az tuzlanmış balık. **Tuzlu balık:** Balığın çok tuzlanmışıdır. **Kuru balık:** Önce tuzlanır, sonra havada kurutulur. **Tütsülenmiş balık:** Tütsülenip korunan balık. **Kutu konservesi:** Temizlenmiş balıklar, zeytinyağı ve çeşitli baharatlarla kurutulup sterilize edilir. **Balık ezmesi:** Çiğ olarak veya haşlandıkdan sonra, tuz, baharat, zeytinyağı ilavesiyle ezilerek yapılır. **Havyar:** Mersin, kefal, sazan gibi büyük balıkların temizlenmiş ve tuzlanmış yumurtaları.

BALIK YAĞI;

Alm. *Fisch-tran,* **Fr.** *Huile de foie de morue,* **İng.** *Cod live oil.* Morina balıklarından ve çoğunlukla mezgit ailesinden olan diğer bazı balıkların ciğerlerinden elde edilen besleyici bir yağ. Hayvani yağ olan balık yağı, 19. asırda morina hastalığı ile mücadele için kullanılan bir halk ilacıydı. 1914-1922 yılları arasında tıbbi değeri klinik olarak tesbit edildi. Bu değer kendisinde A ve bilhassa D vitamininin varlığına bağlandı. Bu vitaminler yağın çok az bir kısmını teşkil ederler. Vitaminler burada ünite olarak ifade edilir. Bir yağ, gr başına ortalama 1400 İnternasyonal Ünite (İ.Ü.) A vitamini ve 100 İnternasyonal Ünite (İ.Ü.) D vitamini ihtiva eder. Yağın sabunlaşmayan kısımlarında bulunan bu vitaminlerin kaynağı 300 planktonlardır. Bunların yenmesiyle küçük balıklara ve sonra da büyük balıklara geçen vitaminler, balıkların karaciğerinde depolanmaktadır.

Balık yağı, yağ ihtiva eden taze karaciğeri parçaladıktan sonra bekletmek, sıkmak veya suyla, asitle, alkali ile kaynatmak suretiyle elde edilir. Morina balıklarının taze karaciğerinden, morina balıkyağı elde edilir. Bu balıklar İsveç, İngiltere, Kanada, İzlanda, Norveç ve İrlanda kıyılarında veya açık denizlerde yaşamaktadır. Balıklar yakalandıktan sonra karaciğerleri alınır, küçük parçalara bölünür ve tahta fıçılarda bekletilir. Ayrılan yağ aktarılarak alınır. Yine bir süre bekletilerek kolay billurlaşan kısımlarından ayrılır. Böylece soluk sarı renkli, balık kokusunda, berrak bir yağ elde edilir. Yağın % 70'ini oleik ve % 20-23 kadarını palmitik gliseritleri teşkil eder. Diğer yağ asitlerinin miktarı azdır. Fakat bu yağ asitleri balık yağına ayrı bir önem kazandırmaktadır.

Vitamin kaynağı olarak diğer balık yağları da mevcuttur. Halibut (Kalkana benzeyen) balığı, kaya balığı, köpek balığı ve mustelus balıklarının karaciğerlerinin yağları A vitamininin esaslı kaynaklarıdır. Halibut yağı morinanınkine nazaran 10 misli daha etkilidir. Pacomorph balıklarının (Turna, uskumru, kılıç balığı), yağları ise morina balığına nazaran 100 misli daha çok A ve D vitamini ihtiva eder. Balık yağı ihtiva ettiği vitaminlerin bozulmaması için karanlıkta, serin bir yerde ve iyice kapalı kaplarda

saklanmalıdır. Vitaminlerinden dolayı kemik hastalıklarında ve genel zafiyet hallerinde kullanılmaktadır.

BALIKÇIL (Ardea);

Alm. *Fischreiher(m),* **Fr.** *Héron,* **İng.** *Heron.* **Familyası:** Balıkçılgiller (Ardeidae), **Yaşadığı yer:** Sulak çayır, bataklık ve su kıyıları. **Özellikleri:** Uzun ince bacaklı, uzun boyunlu ve sivri gagalı kuşlardır. **Ömrü:** 60 sene. **Çeşitleri:** Adi balıkçıl, ak balıkçıl, kral balıkçıl, külrengi balıkçıl, erguvani balıkçıl, gece balıkçıl, balaban balıkçıl, pabuç gagalı balıkçıl, kaşıkçı balıkçıl meşhurlarıdır.

Su kıyılarında balık, kurbağa, yengeç, fare, böcek avlayan çoğu göçmen olan büyük bir kuş cinsi. Tek ayakları üstünde uyumaları ve uçarken boyunlarını S harfi şeklinde kıvırmaları tipik özelliklerindendir. İnce uzun parmaklarının arasında yüzme perdesi yoktur. Orta parmaklarının tırnağı ikiye ayrılmış olup tüylerini taramada tarak vazifesini görür. İçi oyuk ince uzun gagalarının ucu da törpü gibi dişlidir. Kanatları açıldığında 120 cm uzunluğundadır. Ayakları ile yetişemediği tüylerini gagaları ile tararlar. Avlanma ve savunmada gagalarını zıpkın gibi kullanarak avlarını şişlerler. Su kıyılarında yüksek ağaçlar üstünde, koloniler halinde yuva kurar, 3-5 yumurta yumurtlarlar. Kuluçka zamanı 25-28 gündür. Anne ve baba yavrularını yarı sindirilmiş besinlerle beslerler. İki ay zarfında gelişen yavrular yuvayı terk ederler.

Renkli tüyleri ile çevreye iyi uyum sağlayan balaban balıkçıl kuşları ve pabuç gagalı balıkçıllar, sazlıklar arasında yere yuva yaparlar. Ağaçlarda yuva yapan gece balıkçılı, gece avlandığı alanlarda karga gibi öter. Kaşıkçıl kuşunun gagasının ucu geniş ve kaşığı andırır. Etrafı ağaçlı göl ve bataklık kenarlarında gezinerek balık avlar. Buna felemenk balıkçılı da denir. Asya kral balıkçılı, tek bir balık için aşağı yukarı on dalış yapar. Günde ortalama on balık avlar. Suda ışığın kırılma olayı ve balıkların kaçışını göz önüne alırsak, kuşun, balığın gerçek yerini tespit edişi şaşılacak bir olaydır.

Miami yakınlarındaki Lord Adalarında suya yem atarak balıkların toplanmasını sağlayan ve onları avlayan avcı balıkçıllar da vardır. Böyle bir balıkçılın 25 dakika içinde bir düzine balık avladığı görülmüştür. Dünya ülkelerinde azalan balıkçıl neslini korumak için kanunlar çıkarıldı. 1978 yılında bu kuşların sayılarının tekrar artmaya başladığı görüldü.

BALIKÇILIK; Alm.

Fischereigewerbe (n), **Fr.** *Péche,* **İng.** *Fishing.* Sularda yaşayan her türlü balığın avlanması, yetiştirilmesi, ticareti ve balık ürünlerinin değerlendirilmesi. Çok eski zamanlardan beri insanların gıda ihtiyaçlarını gidermek için yapılan balıkçılık, elle tutma usulünden günümüzdeki modern balıkçılık teknolojisine kadar gelişme göstermiştir. Amatör bir spor olarak da bugün pekçok insan bununla meşgul olmaktadır. Sulardaki nimetlerden daha çok istifade etmek için devamlı araştırmalar yapılmış ve balıkçılıkta yeni avlama usülleri geliştirilmiştir. Çok eski zamanlarda su kenarlarında elle yapılan balıkçılık daha sonraları zıpkın, olta, ağ gibi aletlerle yapılmaya başlanmıştır. Kayık ve gemilerle kıyı balıkçılığı yanısıra günümüzde gelişen teknik, açık deniz balıkçılığının ehemmiyet kazanmasına sebeb olmuştur. Balıkçılık artık sadece beslenme için yapılmamaktadır. Yem, parfümeri, ilaç sanayii kollarının yan ürünü olarak da önem kazanmıştır.

Balıkçılık çok değişik şekillerde yapıldığından tasnifi oldukça teferruatlıdır. Balıkçılık, amatör ve profesyonel olarak önce ikiye ayrılır. Profesyonel balıkçılık ise, kıyı ve açık deniz balıkçılığı olarak kendi arasında iki türlüdür. Ayrıca avlanma aletleri bakımından da çeşitlilik arz eder.

Balıkçılığın usülsüz tekniklerle çok mikdarda ve bilgisizce yapılması bazı balık neslinin tükenmeye yüz tutmasına sebeb olmuştur. Açık deniz balıkçılığında farklı ülkelerin balıkçıları arasında meydana gelen pek çok anlaşmazlıklar ortaya çıkınca; çare olarak balıkçılık hususunda milletler arası kanunlar ve antlaşmalar hazırlanmıştır. Balıkçılar, mevcud kanun ve kurallara uygun olarak hareket etmek mecburiyetindedir. Kıyı balıkçılığı küçük gemi ve teknelerle sahillere yakın sularda, iç denizlerde yapılır. Dalyan, sığdırıp ağı, gırgır ağı, serpme ağları ile yapılır. Yakalanan balıklar bir gün içerisinde karaya çıkarılarak satılır. Ağla avlanmaların yanında kılıç ve ton gibi bazı balıklar zıpkınla avlanır.

Açık deniz balıkçılığı büyük gemilerle aylarca süren avlanmalar halinde olur. Açık deniz balıkçılığına çıkan gemiler fabrika şeklinde donatılmış veya avlama ve işleme gemileri olmak üzere filolar halinde ava çıkarlar. Aylarca süren avlarda yakalanan balıklar, gemilerde anında işlenir. Gemiler, karaya çıktıkları zaman balıklardan elde edilen balık yağı, balık unu vs. mamülleri hazır olarak piyasaya sürerler. Bu tür balıkçılıkta balina, morina vb. balıklar avlanır. Bu dalda dünyanın en önde gelen ülkeleri ABD ve Japonya'dır. Profesyonel balıkçılıkta balık akınları (göçleri), yavrulama (üreme) dönemleri titizlikle takib edilir. Balık sürülerinin yerleri radar sistemleri yardımıyla bulunur. Radarın ekranında balık sürülerinin izleri görülerek kolayca o istikamete gidilip balıklar avlanır.

Amatör balıkçı da kendi arasında su üstü ve su altı olmak üzere iki türlüdür. Su altı balıkçılığı balıkçının su altında uzun müddet kalmasını sağlayabilecek, su geçirmez kıyafet, ayaklara takılan su

içerisinde rahat hareket etmesini temin eden paletler, nefes alıp vermesini sağlayan hava tüpü ve balıkları yakalamaya yarayan, zıpkın atan tüfekle yapılır. Suya dalan balıkçı, su altında avını tüfekle zıpkın atarak yakalar. Su üstü amatör balıkçılığı oltalar yardımıyla yapılır. Naylondan yapılmış “misina” adı verilen iplerin ucuna iğne bağlanır. İğnelerin su altına batmasını temin etmek için ucuna 20-50-100-150 gram vs. ağırlığında kurşun takılır. Bu tür balıkçılık deniz, dere, göl ve ırmak kenarlarında veya küçük tekne içinde kıyıya çok yakın olan yerlerde yapılır. Amatör balıkçılığın en yaygın şekli olan bu tür, ayrıca kullanılan av malzemelerinin cinsine göre de farklılık gösterir. Bu tür balıkçılıkta mevsimine ve tutulan balığın cinsine göre olta ucuna çeşitli yemler takılır.

Türkiye’de amatör ve kıyı balıkçılığı yapılmaktadır. Sadece kıyı balıkçılığının yapılıp açıkdeniz balıkçılığının yapılmaması, memleketimizin açık denizlere uzak olmasından dolayıdır. Avlanan balık mikdarı ülke ihtiyacını karşılayacak miktardadır. Memleketimizin, üç tarafını çevreleyen denizlerden Akdeniz’de mercan, karagöz, barbunya; Ege Denizinde sardalya, levrek, çupra; Karadeniz’de hamsi, torik, kefal, palamut, lüfer, mersin balığı, istavrit bol mikdarda çıkarılmaktadır. Ayrıca Manyas, Akşehir, Eber, Ulubat, Seydişehir, Beyşehir, Bafra, Amik, Çıldır gibi göllerde alabalık, yayın balığı, incibalığı, tatlı su levreği, dere kayası, kızılkanat, yeşil sazan, tatlı su kefalı, uzun levrek gibi balık türleri yakalanır.

Türkiye’de özel yapılan balık çiftliklerinde bol miktarda yetiştirilen sazan ve alabalık bilhassa Orta Anadolu piyasalarına sevk edilmektedir. Bunların yanında göllerin balık yetiştirmeye müsaid alanlarında üretime gün geçtikçe önem verilmektedir.

Dünyada Japonya, Amerika başta olmak üzere İngiltere, İsveç, Norveç, Danimarka, Almanya, İtalya balıkçılığa çok önem vermekte, kurdukları modern filolarla bol mikkdarda balık avlamaktadırlar. Büyük okyanusların bu çeşit zenginliklerinden istifade ederek gerek kendi, gerekse diğer ülkelerin ihtiyaçlarını bol mikdarda karşılamaktadırlar. Yüzen filolar bu devletlerin büyük bir gelir kaynağını meydana getirmektedir.

BALIKESİR;

Marmara ve Ege denizi sahilinde bulunan, turizm bakımından gelişmiş, Türkiye'nin önemli illerinden biri. Kaplıcaları, yeraltı ve yer üstü suları bakımından zengin, üçte biri ormanlık, Türkiye'nin zeytin ambarı olan Balıkesir ili; Marmara Denizi, Bursa, Kütahya, Manisa, İzmir, Ege Denizi ve Çanakkale arasında yer almaktadır. 39°04' ile 40°40' kuzey enlemleri ve 26°02' ile 23°02' doğu boylamları arasındadır. Trafik kod numarası 10'dur.

Erdek ve Bandırma, Kapıdağ Yarımadasının meydana getirdiği körfez ve limanlarıdır. Batıda ise Edremit Körfezi vardır. Avşa, Marmara, Güvercin ve Ekinlik, Paşalimanı, Maden adaları Balıkesir'e dahildir. Yüzölçümü 14.292 kilometrekaredir.

İsminin Menşei

Selçuk Türkleri şehre "Balak" derlerdi. Balıkesir'i fetheden Selçuklular şehir ortasındaki hisara izafeten "Balak Hisar" (Hisar Şehri)ismini verdiler. Bu isim zamanla halk arasında (Balıkhisar) "Balıkesir" haline geldi. Kuvvetli olan rivayet budur. Zayıf bir rivayete göre de "Balı çok bol" (Balı Kesir) kelimesinden gelmektedir.

Balıkesir'in "Bılık" ile ilgisi olmadığı gibi, (Batıkisra)"Paela-kastro" veya "Balcea" mevkı ismi ile de hiçbir ilgisi yoktur. Gerçek anlamda Balıkesir, Selçuklu devrinde kurulmuştur.

Tarihi

Balıkesir ilinin bulunduğu topraklar eski çağlarda "Misya" ismi ile anılırdı. Anadolu'da ilk siyasi birliğini (devleti)kuran Hititler (Etiler)bu bölgeyi de sınırları içine almışlardı. Hititlerden sonra Frikyalılar, Mısırlılar, Lidyalılar, Persler bu bölgeyi ele geçirdiler. Pers Kisrası (kodaman)Dara ile Makedonya Kralı İskender arasında yapılan Granik Çayı Savaşında Persler yenilmiş, bu bölge Makedonyalıların eline geçmiştir. İskender ölünce imparatorluk, komutanlar arasında taksim edilmiş ve Lizimak "Misya"ya hakim olmuştur. Lizimak ile Selefkus arasındaki savaşta Lizimak ölünce, onun maliye işlerini yürüten Filiter, bağımsız Bergama Krallığını kurdu. M.Ö. 130 senesinde bu bölge Bergama Krallığı ile birlikte Roma İmparatorluğuna katıldı. Roma İmparatorluğu M.S. 395 senesinde ikiye bölününce, bu bölge Doğu Roma (Bizans)nın payına düştü. İslam orduları 672-677'de iki defa İstanbul'u fethetmek için geldiler. Her ikisinde de bu bölgede konakladılar. 1071 Malazgirt Zaferinden sonra Selçuklu Sultanı Süleyman Şah komutasındaki birlikler Balıkesir'i feth ettiler. Süleyman Şahın oğlu Birinci Sultan Kılıç Arslan'ın kayınpederi İzmir emiri Çaka Beyin nüfuz sahasına verildi. Haçlı seferleri esnasında zaman zaman Türklerle Bizanslılar arasında bazı şehirler gibi burası da el değiştirdi.

Danişmend Hanedanından Karasioğulları Balıkesir'i fethederek beyliğin başkenti yaptı. Karasioğulları Balıkesir, Çanakkale ve Bergama bölgesinde uç beyliği olarak ilk önce Selçuklulara, sonra da

1308-1335'e kadar İlhanlılara tabi oldu. Kuvvetli bir donanması olan Karasi Beyliği, Orhan Gazinin emrine girdi. 1345'te Osmanlı Devletine katıldı. Osmanlı Devletine ilk katılan Anadolu Beyliği, Karasi Beyliğidir.Karasi Beyi Süleyman1361'e kadar Çanakkale valiliği yaptı. Osmanlılar zamanında Balıkesir, Anadolu Beylerbeyliğinin 14 sancağından biri; Tanzimattan sonra ise Bursa (Hüdavendigar)eyaletinin üç sancağından biri oldu. Birkaç isyan dışında Osmanlı devrinde Balıkesir, Birinci Dünya Harbine kadar en sakin bölgelerdendi.

1919 senesinin Mayıs ayında Yunan istila kuvvetleri Edremit'e, 29 Mayıs 1919'da ise Ayvalık'a girdiler. Milli mücadelenin ilk toplu cephesi Ayvalık'ta açıldı. Milli mücadele bir çığ gibi büyüyerek gelişti. 26 Ağustos 1922 Başkomutanlık Zaferinden sonra 3 Eylül 1922'de Burhaniye, 4 Eylül Bigadiç, 5 Eylül Susurluk, 6 Eylül Balıkesir, Balya, Gönen ve İvrindi, 9 Eylül Edremit, 14 Eylül Manyas ve 17 Eylül'de Ayvalık ve Bandırma düşman istilasından kurtuldu.

Fiziki Yapı

Balıkesir topraklarının %35,6'sı dağlar, % 53,1'i platolar, %10,9'u ovalar ve % 0,4'ü yaylalarla kaplıdır.

Dağlar: Dağlar fazla yüksek değildir. En yüksek yeri Kazdağı (1774 m)dır. Madra Dağları (1338 m), Alaçam Dağları (1625 m), Kapıdağ (782 m), Karadağ (764 m), Kepez Dağı (1336 m) ve Gelçel Dağı (881 m) başlıca dağlarıdır.

Ovaları: Balıkesir ilinin toprakları çoğu yerde küçük tepelerle birbirinden ayrılan ova halindeki düzlüklerdir. İlin yüzde onunu Türkiye'nin en verimli ovalarından Manyas, Gönen, Edremit, Burhaniye, Ayvalık, Sındırgı, Bigadiç, Bergama, Susurluk, İvrindi ve 140 kilometrekarelik Balıkesir ovaları kaplar. Ovalar dere ve çayların getirdiği alüvyonlarla gayet verimli duruma gelmiştir.

Akarsuları: Balıkesir, akarsular bakımından zengindir. Fakat bunlar küçük olup, büyük nehirler yoktur. Başlıca akarsularından Susurluk (Simav)Çayı;Kütahya'nın Şaphane Dağından çıkarak, Bursa'da Nilüfer Çayı ile birleşip Ballıkaya'da Marmara Denizine dökülür. Gönen Çayı; Kaz Dağından çıkarak Kazak, Bakırçay ve Akkayası çaylarını alır ve Erdek Körfezine dökülür. Ayrıca Atnos Deresi, Kızıklı Dere, Kara Dere, Koca Çay, Havran Çayı, Zeytin Çayı ve Kirmasti Çayı diğer bilinen çaylardır.

Göller: Manyas Gölü Türkiye'nin altıncı büyük gölüdür. 178-192 kilometrekaredir. Derinliği azdır. Deniz seviyesinden 20 m yüksekliktedir. Kocaçay ile beslenir. Karadere ile Susurluk Çayını besler. Bol miktarda sazan, yılan ve turna balığı bulunur.Manyas Gölünün en önemli tarafı, göl kenarında milli park halinde bulunan **"Kuş Cenneti"** isimli kısmıdır. Bu bölgede 8600 çeşit kuş vardır. Dünyanın en uzak köşelerinden gelen üç milyon kuş, bu bölgede barınmakta, kuluçkaya yatıp yavrularını büyütmektedir. Bu milli park 52 dekar genişlikdedir. 1959'dan beri milli park statüsünde olan bu yeri, turist ve ziyaretçiler ancak gözetleme kulesinden seyredip fotoğraf çekebilmektedirler.Kuşlar bu bölge halkından kaçmamakta, onlar da kuşları korumaktadır. Bu bölgedeki kuşlar üç gruptan ibarettir. Birinci grup kuşlar, mart başlarında güney ülkelerden kuluçka için gelirler.Mayısta yavrular yumurtadan çıkıp,temmuz başında uçacak hale gelirler. Başlıcaları; leylek, karabatak, balıkçıl, kaşıkçı, dalgıç, yağmurkuşu, mavi karga, saz bülbülü, çulluk ve çeşitli su tavuklarıdır. Diğer bir grup kuşlar soğuk havalarda burada konaklayıp, sıcak ülkelere inerler. Üçüncü grup ise sadece göç esnasında buraya uğrayıp konaklayan kuşlardır. Bu bölgeye avcıların girmesi yasaktır.

Tabak Gölü: Edremit Körfezinden Ege Denizine dökülen Havran,Zeytinli ve Kızılkeçeli çayları büyük bir bataklık meydana getirirler. Bu bataklığın ortasındaki su birikintisine "Tabak Gölü" denir. Çay Gören Barajı Gölü:Susurluk Çayı üzerinde kurulan bir baraj gölüdür.Yüzölçümü 780 hektardır.

İklimi ve Bitki Örtüsü

Balıkesir'de Marmara, Akdeniz ve kara ikliminin, te'siri görüldüğünden, ilin bir bölgesindeki bitkiler, diğer bölgesinde görülmez. Yüzölçümünün yüzde 30'u (650 bin hektar)ormanlıktır. Ormanlar daha çok Dursunbey,Sındırgı, Edremit, Burhaniye ve Balya bölgesinde zengindir. İlin % 32'si mer'a ve çayırlıktır. Arazinin % 23'ü ekime müsaittir. % 15'i ise zeytinlik, sebze ve meyve bahçesidir. Ege kıyılarında 300 m yüksekliğe kadar makilere rastlanır. Edremit bölgesi ise 500 metreye kadar zeytinliklerle kaplıdır. Daha yukarılarda kara ve kızılağaç ormanları vardır.

Balıkesir'de üç iklim bir arada görülür. Ege kıyılarında Akdeniz, kuzeyde Marmara ve iç bölgelerde kara iklimi hüküm sürer. Kıyılarda yaz ve kış arasındaki ısı farkı azdır. İç kısımlarda ise bu fark büyüktür. Dağlık doğu bölgede kışlar sert ve yazlar serin geçer. Senelik yağış miktarı 540-740 mm arasındadır.

Ekonomi

Balıkesir'in ekonomisi; tarım, turizm, sanayi, ormancılık ve makinacılığa dayanır.

Tarım: Balıkesir, üç iklim kuşağının tesiri altında kaldığı ve verimli topraklara, zengin akarsu

kaynaklarına sahip olduğu için, tarım ürünleri çok çeşitlidir.Nüfusun % 80'i tarımla uğraşır. Kıyılarda daha çok zeytin, narenciye, incir, pamuk, elma, armut, ayva ve üzüm yetişir. İç kısımlarda tahıl, baklagiller, pancar, tütün, ayçiçeği, susam, pirinç, her çeşit meyve ve sebze yetiştirilir. En çok yetiştirilen tarım ürünleri; buğday, arpa, mısır ve yulaftır. Türkiye'nin en geniş zeytinlikleri burada olup, memleketimizde elde edilen zeytinin üçte biri bu ilde yetiştirilir.

Hayvancılık: Balya ve Manyas bölgeleri hayvancılığa müsaittir. Koyun, keçi ve sığır beslenir. Modern tavukçuluk oldukça ileridir. Arıcılık gittikçe gelişmektedir. Balıkçılık oldukça ileridir. Marmara Adasında her çeşit balığın konservesi yapılmaktadır. Konserve balık sanayii gelişmiştir. Marmara Adasında Türkiye'nin en büyük balık buzhanesi vardır. Bölgenin sardalya balığı meşhurdur.

Ormancılık: Balıkesir, orman ve orman ürünleri bakımından zengin bir ilimizdir. Ormanlar daha çok doğuda dağlık bölgede ve kıyılarda toplanırlar. Dursunbey, Balya, Sındırgı ve Burhaniye'de orman ürünleri ön sırada yer alır.Mobilya ve kereste fabrikaları vardır. Balıkesir Kağıt Fabrikasında gazete kağıdı istihsal edilir.

Madenler: Balıkesir maden bakımından da çok zengin bir ildir. Yalnız Türkiye'nin değil, dünyadaki bor madeni rezervlerinin % 52'si Balıkesir'dedir. Bor madeninin kendisi, sodyum borat, kalsiyum borat ve diğer çeşitleri makina, uçak ve uzay sanayiinde kullanılan kıymetli bir madendir. Dünya bor hammadde istihsalinin % 40'a yakını burada yapılmaktadır. Türkiye'nin en zengin mermer yatakları da Balıkesir'de bulunur.Marmara Adası mermerleri iki bin senedir işlenmektedir. Beyaz ve gri renkli olan bu mermerler dünyaca meşhurdur. Çoğu ihraç edilmektedir. Balıkesir'de 250 mermer ocağı vardır. Granit taşı, zımpara taşı oldukça fazladır. Demir madeni bakımından çok zengin olup; Eymir, Gönen, Şamlı, Balya ve Havran'dan çıkarılmaktadır. Ayrıca linyit, taşkömürü, civa, demir, bakır, alüminyum, manganez, krom, kurşun, antimon, manyezit, dolamit, gümüş, kaolin ve altın yatakları bulunmaktadır. Altınoluk, altın bakımından zengindir.

Sanayi: Balıkesir sanayi bakımından gelişmiş ve önde gelen illerimizdendir. 100'e yakın büyük sanayi ve beş bin küçük sanayi işletmesi ile tarıma dayalı sanayi, imalat, kimya ve her çeşit sanayi ile ilgili tesisler mevcuttur. Başlıca sanayi tesisleri; zeytinyağı ve sabun, meyva, sebze ve balık konserve, pamuklu dokuma ve iplik, şeker, çimento, gübre, sülfirik asit, boraks ve asit, kağıt, un, yem, süt, deri ve çorap, jeneratör, kereste ve mobilya fabrikaları ile pekçok sayıda atelye mevcuttur. Yeni fabrika kurulmağa da devam edilmektedir.

Ulaşım: Karayolu, demiryolu, denizyolu ve hava yolları bakımından kavşak noktalarından biridir. Balıkesir'e ulaşmak veya buradan diğer illere gitmek çok kolaydır. Marmara, Ege, İç Anadolu arasında bir geçittir. Karayolları muntazamdır. Balıkesir-İzmir arası yeni yapılan yolla kısalmıştır. Bandırma, Kuşadası, Ayvalık ve Akçay limanları ile her yere bağlıdır. Bandırma, önemli bir yükleme ve indirme limanıdır. Bandırma ve Eskişehir'den gelen demiryolu, Manisa ve İzmir'e ulaşır. Balıkesir ve Bandırma havaalanları daha çok askeri maksatlarla kullanılır. Motorlu araç sayısı bakımından oldukça zengindir. Balıkesir ili sınırları içinde 1150 km karayolu olup, bunun 615 kilometresi devlet yolu, 535 kilometresi il yoludur. 742 kilometresi asfalt, 321 kilometresi stabilize, kalanı ham yoldur.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Balıkesir'in 1990 sayımına göre toplam nüfusu 973.314 olup, bunun 468.758'i ilçe merkezlerinde, 504.556'sı köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 14.292 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 68'dir.

Kültür, folklor, örf ve adetler: Balıkesir ili zengin bir kültür ve folklora sahiptir. Selçuklu ve Osmanlı tesiri büyüktür. Oyunlarında kadın ve erkekler ayrı yerde eğlenirler. Belli başlı oyunları; Güvende (ikili ve toplu),Bengi, Zeybek, Alay Havası ve Barana'dır. Müziğinde Trakya ve Bursa'nın etkisi büyüktür. Bazı yerlerde şenlik ve festivaller düzenlenir. Bengi, bir savaş oyunudur ve aslı Orta Asya'ya dayanır. Deve oyunu, Sini çevirme ve bu esnada mani söyleme köylerde rastlanan eski bir gelenektir. Mahalli kıyafetler ancak düğün ve folklor gösterilerinde giyilir.Sındırgı köylerinde "Yağcıbedir halıları" meşhurdur. Ata binmek, güreş, yüzerek ördek avlama, direk üzerinde yürüme ve cirit yaygındır. Yemeklerinden kalamar balık dolması ve kuna (lüfer balığı) yemekleri meşhurdur. Halk edebiyatı, mani, atasözü, tekerleme, bilmece, masal ve şiirler bakımından çok zengindir.

Eğitim: Eğitim bakımından 67 il arasında on ikinci sıradadır. Okur yazar nisbeti %75'in üzerindedir. 1042 ilkokul, 102 ortaokul, 57 muhtelif lise ve dört fakülte vardır. Karasi Üniversitesi kurulması için dernek kurulmuş ve faaliyete geçmiştir.

Yetişen meşhurlar: Kurtdereli Mehmed Pehlivan, Çoban Mehmed, Bandırmalı Kara Ali, Mehmed Ali Yağcı, Sındırgılı Şerif, Tarzan Mehmed, Hasan Acar ve Sabri Acar Türkiye'nin meşhur güreşçileri arasında yer alan Balıkesirlilerdir. Osmanlı kumandanlarından Hacı İlbey ve Evrenos Bey, 16. asır şairlerinden Zati ve Türkçeyi iyi kullanan meşhur hikaye yazarlarından Ömer Seyfeddin Balıkesirlidir.

İlçeleri

Balıkesir'in biri merkez olmak üzere on dokuz ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 245.651 olup, 170.589'u ilçe merkezinde, 75.062'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 48, Ertuğrul bucağına bağlı 17, Kurukpınar bucağına bağlı 22, Şamlı bucağına bağlı 19, Yeniköy bucağına bağlı 9 köyü vardır.Yüzölçümü 1446 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 170'tir.

İlçe toprakları alçak tepeler ve ova ile kaplıdır. -Edremit Körfezi ile Susurluk Çayı arasında kalan Balıkesir Ovası verimli tarım alanıdır. Ova yaklaşık olarak 140 kilometrekarelik bir alanı kaplar.

Ekonomisi tarım ve sanayie dayanır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, mısır, tütün, susam, pamuk, pancar, haşhaş ve nohuttur. Sebze ve meyvecilik gelişmiştir. Seka Kağıt Fabrikası, zeytinyağı ve sabun fabrikaları, çırçır fabrikaları, pamuklu dokuma fabrikası, çimento fabrikası başlıca sanayi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Balıkesir Ovasının batısında, ovayı sınırlayan tepelerin yükselmeye başladığı bölgede kurulmuştur. İzmir-Eskişehir-Ankara demiryolu ile İzmir-Bursa-İstanbul demiryolu ilçe merkezinden geçer.

Ayvalık: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 46.827 olup, 25.687'si ilçe merkezinde, 21.140'ı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 8, Altınova bucağına bağlı 9 köyü vardır. Yüzölçümü 266 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 176'dır.

İlçe toprakları alçak tepelik alanlardan meydana gelir. Güneydoğusunda Madra Dağı yer alır. Kıyı kesimlerinde ovalar vardır. Kıyıları genelde düzdür. İlçe topraklarını Madra Çayı sular.

Ekonomisi tarım ve tarıma bağlı sanayie dayalıdır. Başlıca tarım ürünü zeytin ve pamuktur. Ayrıca çamfıstığı, mandalina yetiştirilir ve bağcılık yapılır. Balcılık gelişmiştir. Zeytinyağı, sabun ve çırçır fabrikaları başlıca sanayi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi deniz kıyısında Yaylacık ve Kaplan dağlarının kıyıya doğru alçalan eteklerinde kurulmuştur. Yük ve yolcu gemilerinin yanaştığı iskele ve yat limanı vardır. Sarımsak Yarımadası ile Alibey Takımadaları arasında 21 ada ve adacık ile çok sayıda koy ve dalyan bulunur. Bu bölgeye eski çağlarda "Bin Rüzgarlar Ülkesi" denirdi. Şeytan Sofrası denilen kayalık, bölgedeki Ayvalık şehrinin kuşbakışı manzarası ve bilhassa güneşin batışı çok güzeldir. Ayvalık'tan, asırlarca Türkün malı olan, bugün Yunan işgalindeki Midilli Adası gözle görülür. Sarısamlı, Çamlık, Armutçuk, Bağyüzü, Şahinkaya ve Altınova en güzel sahilleridir. İlçede deniz, kum, orman ve tabii güzellikler bir aradadır. Ege denizinde 34 kilometrelik sahili vardır. İl merkezine 127 km mesafededir.

Balya: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 21.781 olup, 2248'i ilçe merkezinde, 19.533'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 30, Danişmend bucağına bağlı 7, Ilıca bucağına bağlı 7 köyü vardır.

İlçe toprakları Kocaafşar Çayı ve kollarının açtığı vadiler ile bunların iki yanında yükselen dik yamaçlardan meydana gelir. Vadilerde yer alan düzlüklerden en önemlisi Balya Ovasıdır. Güneybatısında Kar Dağı yer alır. Dağlık bölgeler ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayanır. Toprakları verimsiz olduğundan sınırlı üretim yapılır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, mısır ve nohuttur. Meyvecilik bağcılık, hayvancılık ve ormancılık da ekonomide önemli yer tutar.

İlçe merkezi, Balıkesir-Çanakkale karayolu üzerinde kurulmuştur. Küçük bir yerleşim merkezidir. Belediyesi 1900'de kurulmuştur. İl merkezine 40 km mesafededir. İlçe topraklarında bulunan Simli kurşun madeni 1940'a kadar ilçenin temel ekonomik kaynağı idi. Osmanlı Devleti zamanında ilk grev bu madende olmuştur. 1940'da rezervlerinin azalması yüzünden üretim durdurulmuştur. 7 Temmuz 1920'de Yunan işgaline uğrayan ilçe, 15 Eylül 1922'de işgalden kurtuldu.

Bandırma: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 102.300 olup, 77.444'ü ilçe merkezinde, 24.856'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 16, Aksakal bucağına bağlı 6, Edincik (Aydıncık)bucağına bağlı 12 köyü vardır. Yüzölçümü 599 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 170'dir.

İlçe toprakları genelde ovalıktır. Ovada yer yer 500 metreyi geçmeyen tepeler vardır. Manyas Gölünün büyük bölümü ilçe sınırları içinde kalır.

Ekonomisi tarım, ticaret ve sanayie dayanır. Başlıca tarım ürünleri pancar, mısır, yulaf ve bakladır. Sebze ve meyvecilik gelişmiştir.Hayvancılık açısından ilçede en yaygın olarak tavukculuk yapılır. Marmara Denizi kıyılarında ve Manyas Gölünde yapılan balıkçılık ekonomide önemli yer tutar. İlçe günümüzde önemli ticaret merkezlerindendir. Etibank Boraks ve Asitborik Fabrikası, Sülfirik Asit

Fabrikaları, Gübre Fabrikası, un fabrikaları, yağ fabrikaları, Salça Fabrikası başlıca sanayi kuruluşlarıdır. Bandırma Limanı aynı zamanda ihracat merkezidir. İlçede turizm de önemli gelir kaynaklarındandır. Marmara kıyılarındaki plajlar çok sayıda turist çeker. İlçe, Turizm Bakanlığınca birinci sınıf turizm merkezi ilan edilmiştir. Manyas Gölü ve çevresindeki kuş cenneti milli parkı yerli yabancı turistlerin ilgisini çeker.

İlçe merkezi, Bandırma Körfezi kıyısında az eğimli bir alanda kurulmuştur. Haydar Çavuş Camii, Edincik'te Ulu Camii, Kümbet Camii, Emir Sultan Camii, Hamidiye Camii, Beyhan Camii ve Üçpınar Camii tarihi ve sanat değeri büyük olan eserlerdir. Manyas yolu üzerinde bulunan "Daskılaiyonum Harabeleri", İyon ve Dara kültürüne ait izleri taşır. Edincik bucağında ise, Osmanlı Türklerinin ilk defa Trakya'ya (Rumeli'ye)geçtikleri yerde, altında karargah kurulan tarihi çınar ağacı hala durmaktadır. Üç ayrı medeniyetin yaşadığı Kapıdağ Yarımadasındaki (Balkız)Kızıkos Harabelerine giden asfalt yolun altı, tarihi eserlerle doludur. Dünyanın ilk darphanesinin bulunduğu "Batıkşehir", tarihi eserler bakımından zengindir. Bandırma'ya 15 km uzaklıktaki Tophisar köyündeki tarihi Tophisar Kalesi ve yanındaki cami, harabe halindedir. Bandırma'nın eski ismi "emniyetli liman" manasına gelen Panomaras'tır. İl merkezine 96 km mesafededir. Bursa-Çanakkale karayolu ilçenin kıyısından geçer. İl merkezi ile demiryolu bağlantısı vardır. İlçe belediyesi 1881'de kurulmuştur.

Bigadiç: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 50.728 olup, 12.976'sı ilçe merkezinde, 37.752'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 38, Çağış bucağına bağlı 11 ve Yağcılar (Adalı) bucağına bağlı 23 köyü vardır. Yüzölçümü 1007 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 50'dir.

İlçe toprakları genelde dağlıktır. Batı bölümü 750 metreye kadar yükselen platolardan meydana gelir. Doğu ve güneydoğusunda Alaçam Dağları yer alır. Bu dağların en yüksek noktası Tilki Tepedir (1600 m).İlçe toprakları Simav Çayı ve kollarının açtığı derin vadilerle parçalanmıştır. Bigadiç Ovasını Simav Çayı sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri tahıl, haşhaş ve baklagildir.Tavukçuluk ve arıcılık gelişmiştir. Ormancılık ekonomide önemli yer tutar. İlçe topraklarında çıkarılan kolemanit madeni Etibank tarafından işlenmektedir. Elde edilen ürünün hepsi ihraç edilir. Yağcıbedir köyünde dokunan halılar yurt dışına gönderilir.

İlçe merkezi, Bigadiç ovasının doğusunda dağların eteğinde kurulmuştur. İl merkezine 38 km uzaklıktadır. Eski İzmir-Balıkesir yolu ilçe merkezinden geçer. İlçe belediyesi 1923'te kurulmuştur.

Burhaniye: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 33.706 olup, 21.805'i ilçe merkezinde 11.901'i köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 27 köyü vardır.

İlçe toprakları genelde dağlıktır. Doğu ve güneydoğusunda Madra Dağları yer alır. Bu dağların arasında geniş akarsu vadileri vardır.Kıyı ile dağlar arasında Burhaniye ovası yer alır. Bu ova Edremit ve Havran ovalarının devamı durumundadır. İlçe topraklarını Havran Çayı sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri zeytin, pamuk, tahıldır. Meyvecilik gelişmiştir. Mandalina, incir ve üzüm başlıca yetiştirilen meyvalardır. Ormancılık ve modern yöntemlerle yapılan arıcılık ekonomide önemli yer tutar. Zeytinyağı, sabun ve un fabrikaları, iplik fabrikası başlıca sanayi kuruluşlarıdır.

İlçenin önemli gelir kaynaklarından biri de turizmdir. Ören dinlenme sitesi sebebiyle yaz aylarında iç ve dış turizmin mühim bir merkezi olarak kalabalıklaşır.

İlçe merkezi kıyıdan 4 km içeride Çanakkale-İzmir karayolu üzerinde kurulmuştur. Kıyıda İskele ve Ören dinlenme sitesi vardır. Burhaniye, Selçuklu Sultanı Kılıçarslan'ın uç beyi olan Taylı Baba'nın bu bölgedeki göçebe Türkleri toplayarak kurduğu Taylıeli köyünün 1484'te Kemer'e nakledilmesiyle kuruldu. İstiklal Harbinde Burhaniyeliler 172. Piyade Alayı emrine girerek Yunan istilasına karşı ilk mücadele eden ilçe oldu. 29 Haziran 1920'de uğradığı Yunan işgalinden 15 Eylül 1922'de kurtuldu. İl merkezine 93 km mesafededir. İlçe belediyesi 1868'de kurulmuştur.

Dursunbey: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 52.230 olup, 13.025'i ilçe merkezinde, 39.205'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 49, Gökçedağ bucağına bağlı 27, Kavnak bucağına bağlı 14 ve Kireç bucağına bağlı 10 köyü vardır. Yüzölçümü 1906 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 27'dir.

İlçe toprakları dağlıktır. Güneyinde Alaçam Dağları yer alır. Dağlar karaçam ormanları ile kaplıdır. Dağlardan kaynaklanan suları Kirmasti Çayı toplar. Dağlar arasında küçük düzlükler vardır. Ekonomisi hayvancılık ve ormancılığa dayalıdır. Kavak yetiştiriciliği gelişmiştir. Elması meşhurdur. Koyun besiciliği yanında ipekböcekçiliği yapılır. Kereste fabrikası ilçenin başlıca sanayi kuruluşudur.

İlçe merkezi dar bir vadide kurulmuştur. Balıkesir-Kütahya demiryolu ilçenin 5 km kadar güneyinden geçer. İl merkezi ile bağlantısını sağlayan stabilize yol, 79 kilometredir. İlçe belediyesi 1920'de

kurulmuştur.

Edremit: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 63.430 olup, 35.486'sı ilçe merkezinde, 27.944'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 18, Altınoluk bucağına bağlı 5 köyü vardır. Yüzölçümü l708 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 90'dır.

İlçe topraklarının kıyı kesimi ova, iç kısımları dağlarla kaplıdır. Kuzeyinde Kaz Dağı yer alır. Bu dağın en yüksek noktası Karataş Tepesidir (1774 m). Dağlardan kaynaklanan akarsular doğrudan Edremit Körfezine dökülür. Dağlar ormanlarla kaplıdır. Ormanlarda meşe, çam, gürgen, ıhlamur ve kestane ağaçları vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünü zeytindir. Ayrıca pancar, buğday, mısır, elma, pamuk yetiştirilir. İlçedeki zeytin ağaçlarının yarısından fazlası Vakıflar Genel Müdürlüğüne aittir. Arıcılık çok gelişmiştir. Altınoluk bucağında bulunan çinko-kurşun yatakları zaman zaman işletilmektedir. Edremit'in yağı ve balı meşhurdur. Edremit için; "Bir sokağından bal, bir sokağından yağ akar" sözü söylenmiştir.

İlçe merkezi, Kaz Dağının denize doğru yelpaze gibi açılan bereketli yamaçlar üzerine kurulmuş şirin bir ilçedir. Eski çağlarda ismi İde veya Ayda'dır. Edremit, Truva Savaşlarından önce kurulmuş ve Lidya Kralı Krezüs bu şehri imar etmiştir. Şehrin ismini "Andronya" (Adramis)olarak koymuştur. 1336'da Orhan Gazi zamanında Karesi Beyliğinin Osmanlı Devletine katılmasıyle Osmanlı topraklarına dahil oldu.

Edremit'e 10 km uzaklıktaki Akçay, kumun en ince ve deniz suyunun en az tuzsuz olduğu bir bölgedir. Sahilden 100-150 m mesafeye kadar deniz sığ olup, derinliği insan boyunu geçmez. Senenin en sıcak günlerinde dahi yayla serinliği vardır. Akçay'ın en önemli tarafı, deniz içinden fışkıran bir çok arteyzen, buz gibi soğuk ve son derece tatlı suların bulunmasıdır. Bu kaynakların etrafı taşlarla çevrilidir.Derindeki artezyenlerden içilebilir. Soğuk suyun fışkırdığı böyle yerler, dünyada çok azdır. Adramittum, Astria ve Antudros harabeleri bu ilçe sınırları içindedir. İl merkezine 86 km mesafededir.

Erdek: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 26. 547 olup, 13.246'sı ilçe merkezinde, 13.901'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 22 köyü vardır. Yüzölçümü 400 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 66'dır.

İlçe toprakları alçak ve engebeli Kapıdağ Yarımadasında yer alır. En yüksek noktası Kese Tepe olup, 782 metredir. Eskiden bir ada olan Kapıdağ, dar ve alçak bir kıstakla karayla birleşerek yarımada halini almıştır. Yarımadanın Erdek ve Bandırma Körfezi kıyılarında geniş tabii kumsallar vardır.

Ekonomisi tarım, balıkçılık ve turizme dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, zeytin ve üzümdür. Ayrıca az miktarda arpa, mısır, susam, bakla, tütün, elma yetiştirilir. Balıkçılık gelişmiş olup, avlanan balıklar İstanbul'a gönderilir. Erdek iç turizmin en işlek merkezlerindendir. İstanbul'a yakınlığı turizmin gelişmesini hızlandırmıştır. İlçe kıyıları turistik tesisler, yazlık siteler ve dinlenme tesisleri ile doludur.

İlçe merkezi Kapıdağ Yarımadasının güneybatısında, Erdek Körfezi kıyısında kurulmuştur. Yazın önemli bir turizm merkezi haline gelir ve nüfusu birkaç kat artar. Tabii güzelliği ile Akdeniz'i aratmayan bir sahil şehridir. İl merkezine 115 km, Bandırma ilçesine ise 19 km mesafededir. Zelzele ve yangınlar yüzünden bir çok kere harap vaziyete geldikten sonra tekrar kurulan ilçenin çevresinde pek çok sayıda tarihi yerleşim olduğu bilinmektedir. Fakat bunların pek azı günümüze kadar ulaşabilmiştir. Balkız (Belkız) harabeleri, Konormos Limanı, Kocapınar Antik Çeşme, Demirkapı Kale Örenleri, Surlar ve Hırsız Kale eski eserlerden bazılarıdır.

Gömeç: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 11.020 olup, 3567'si ilçe merkezinde, 7453'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 8 köyü vardır. Burhaniye ilçesine bağlı bir bucakken, 1987'de ilçe merkezi haline getirildi.

İlçe toprakları genelde düz olup, Burhaniye Ovasında yer alır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri zeytin, pamuk ve tahıldır. Meyvecilik gelişmiş olup, incir ve üzüm başlıca yetiştirilen meyvalardır. İlçede küçük çapta zeytinyağı ve sabun fabrikaları vardır. Turizm gelişmiş olup, sahil kesiminde tatil siteleri ve turistik tesisler vardır.

İlçe merkezi Çanakkale-İzmir karayolu üzerinde deniz kıyısına yakın bir yerde kurulmuştur. İl merkezine 113 km mesafededir.

Gönen: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 67.599 olup, 26.849'u ilçe merkezinde, 40.750'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 48, Buğdaylı (Kavak) bucağına bağlı 6, Sarıköy bucağına bağlı 19, Tütüncü (Ayvacık)bucağına bağlı 13 köyü vardır. Yüzölçümü 1152 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 59'dur.

İlçe toprakları ovalıktır. Bu ovanın etrafı alçak tepelerle çevrilidir. İlçe sınırları dışında doğup, topraklarını sulayan Gönen Çayı en önemli akarsuyudur. Gönen Ovası; Sarıköy Vadisi boyunca batıya

uzanan Sarıköy Ovası, Kuzeydeki Tahir Ova bölümlerinden meydana gelir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri; buğday, arpa, mısır, ayçiçeği, fasulye, bakla, pancar, tütün ve susamdır. Meyvecilik gelişmiş olup, karpuz ve şeftalisi meşhurdur. Ayrıca üzüm ve elma da yetiştirilir. Hayvancılık ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. En çok koyun ve sığır beslenir. Tavukçuluk ve arıcılık oldukça yaygındır. Ekonomide önemli yer tutan etkinliklerden biridir. İlçe merkezindeki kaplıcalar, geniş konaklama ve tedavi tesisleri ile Türkiye çapında meşhurdur. Marmara kıyısındaki Denizkent, yaz turizmi bakımından önemli bir sayfiye yeridir. Deniz kıyısında yazlık evler ve siteler vardır. İlçe topraklarında civa yatakları mevcuttur. Un, yem, süt ve süt ürünleri, salça başlıca sanayi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi Gönen Ovasının ortasında ve Gönen Çayının doğu kıyısında kurulmuştur. 1953 ve 1964'te büyük zelzele felaketi yaşamıştır. İl merkezine 104 km mesafededir. İlçe belediyesi 1884'te kurulmuştur.

Havran: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 25.711 olup, 8878'i ilçe merkezinde, 16.833'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 26 köyü vardır. Yüzölçümü 559 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 46'dır.

İlçe toprakları kıyıdan içeri doğru daralarak uzanan ova ile bu ovayı kuzey ve güneyden sınırlayan dağlardan meydana gelir. Kuzeyinde Kaz Dağı, güneyinde Madra Dağı yer alır. Ovayı sulayan Havran Çayı ilçenin başlıca akarsuyudur. Dağlar ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünü zeytindir. Bunun dışında az miktarda mandalina, pamuk, incir, pancar, tahıl, üzüm ve baklagiller yetiştirilir. Hayvancılık ekonomide önemli yer tutar. Arıcılık gelişmiştir. Bazı köylerde işletilen demir ocakları vardır.

İlçe merkezi, ovanın en alçak kesiminde, Havran çayının batı kıyısında kurulmuştur. Balıkesir'i Burhaniye üzerinden İzmir'e bağlıyan yol üzerindedir. İl merkezine 78 km mesafededir. 1943 ve 1953'teki zelzeleler ilçede büyük zarara sebeb olmuştur. İlçe belediyesi 1930'da kurulmuştur.

İvrindi: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 37.181 olup, 5019'u ilçe merkezinde, 32.162'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 24, Gökçeyazı (Ergama) bucağına bağlı 6, Kayapa bucağına bağlı 8 ve Korucu bucağına bağlı 25 köyü vardır. Yüzölçümü 751 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 50'dir.

İlçe toprakları genelde dağlıktır. Batısında Kaz Dağı, güneybatısında Madra Çağı yer alır. Dağlardan kaynaklanan suları, Madra Çayı toplar. Kocaçay adıyla bilinen diğer bir akarsuyun Madra Dağının alçak kesimlerinde vadisi genişliyerek verimli İvrindi ovasını meydana getirir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, mısır ve baklagillerdir. Ayrıca az miktarda üzüm, elma, ayçiçeği ve susam yetiştirilir. Hayvancılık ekonomide önemli yer tutar. En çok koyun ve sığır beslenir. Arıcılık gelişmiştir. Köylerde el dokumacılığı yapılır. İlçe topraklarında bakır, taşkömürü, linyit, antimon ve kaolin yatakları vardır.

İlçe merkezi, Madra Deresi Vadisinde yer alır. İlçe merkezine 37 km mesafededir. İlçe belediyesi 1944'te kurulmuş ve aynı sene ilçe olmuştur.

Kepsut: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 30.138 olup, 466'sı ilçe merkezinde 24.672'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 42, Durak (Hamidiye)bucağına bağlı 19 köyü vardır. Yüzölçümü 894 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 34'dür.

İlçe topraklarının büyük bölümü ovalıktır. Doğusunda Alaçam Dağları yer alır. Balıkesir Ovasının devamı olan Kepsut Ovasını Simav Çayı sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri pancar, buğday, arpa, mısır, baklagiller, ayçiçeği, pamuktur. Meyvecilik gelişmiştir. Vişne ve şeftalisi meşhurdur. İlçe topraklarında bulunan kurşun, demir, manganez ve linyit çıkarılmaktadır.

İlçe merkezi Kepsut Çayının Simav Çayına katıldığı bölgede kurulmuştur. Kepsut Çayı ilçenin ortasından geçer. İl merkezine yakınlığı sebebiyle fazla gelişmemiş bir yerleşim merkezidir. İlçe belediyesi 1888'de kurulmuştur. İl merkezine 25 km mesafededir.

Manyas: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 29.310 olup, 5648'i ilçe merkezinde, 23.662'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 27, Darıca bucağına bağlı 7 ve Şevketiye (Hacı Pagün) bucağına bağlı 9 köyü vardır. Yüzölçümü 586 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 50'dir.

İlçe toprakları kuzeyden güneye doğru hafif yükselen dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Tektonik çöküntü sonunda meydana gelen bir çukurun sularla dolmasıyla meydana gelen Manyas Gölünün güneyinde Manyas Ovası yer alır. İlçe topraklarını sulayan Kocaçay Manyas Gölüne dökülür.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri pancar, buğday, ayçiçeği, mısır, baklagil ve arpadır.

Ayrıca az miktarda elma, üzüm ve susam yetiştirilir. Hayvancılık ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. En çok koyun beslenir. Tavukçuluk modern usullerle yapılır. Manyas gölünde avlanan kerevit ve sazanlar ihraç edilir.

İlçe merkezi, gölün güneyinde yer alan tepeler ve etekleri üzerine kurulmuştur. 1953 ve 1964 zelzeleleri ilçede büyük hasarlar yapmıştır. İlçe ilk olarak, 1877 (93 Harbi)Türk-Rus savaşında Türkiye'ye göç eden Kırımlı 25 aile tarafından kurulmuştur. 16 sene sonra Kafkasya'dan 25 aile aynı yere bilahare Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan'dan gelen göçmenler bu köye yerleşmiştir. Bu köy ile Kayaca birleşerek Manyas ismini aldı ve 1936'da ilçe olmuştur. Manyas Gölü dünyanın sayılı güzel yerlerinden olup, "Kuş Cenneti" ismi verilen göl kıyısındaki Milli Parkta 8600 çeşit kuş yaşamaktadır. İl merkezine 80 km mesafededir.

Marmara: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 9792 olup, 2355'i ilçe merkezinde 7437'si köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 8 köyü vardır. Yüzölçümü 117 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 83'tür.

İlçe toprakları bir ada olup, adanın orta kesimleri dağlık, kuzey ve güneyi tepeliktir. En yüksek noktası 699 m ile Büyükçayır tepesidir. Güneydoğusunda tepeler arasında önemli tarım alanı olan Topağaç Ovası yer alır.

Ekonomisi tarım ve madenciliğe dayanır. Başlıca tarım ürünleri zeytin, üzüm, sebze ve meyvelerdir. Adanın kuzey kesiminde mermer ocakları vardır. Bu ocaklardan çıkarılan mermerler Marmara grisi ve beyazı olarak bilinir. Marmara beyazı Türkiye'de üretilen mermerlerin en kıymetlisidir. Ayrıca adadaki dolamit yatakları da işletilmektedir.

İlçe merkezi, adanın güneybatı kesiminde yer alır. Erdek ilçesine bağlı bir bucak iken, 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kanunla ilçe oldu. Adada turizm günümüzde ekonomide önemli yer tutar. Adada birçok otel, pansiyon, dinlenme tesisi ve yazlık ev vardır. Adaya İstanbul'dan düzenli gemi ve deniz otobüsü seferleri vardır.

Savaştepe: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 24.337 olup, 10.053'ü ilçe merkezinde, 14.286'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 31, Sarıbeyler bucağına bağlı 10 köyü vardır. Yüzölçümü 425 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 57'dir.

İlçe toprakları akarsu vadileriyle parçalanmış engebeli araziden meydana gelir. Plato görünümündeki bu arazinin yüksekliği 100 metreyi geçmez. İlçe topraklarını sulayan küçük dereler Simav Çayına karışır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve baklagiller olup, ayrıca az miktarda pancar, üzüm, tütün, pamuk, ayçiçeği ve susam yetiştirilir. Hayvancılık ekonomide önemli yer tutar. İlçe topraklarında civa ve perlit yatakları vardır.

İlçe merkezi, az eğimli bir tepe üzerinde kurulmuştur. Eski adı Giresun olan ilçe, Kurtuluş Savaşının önemli direnişlerinin geçtiği bir bölgede yer alması yüzünden 1934'te ismi Savaştepe olarak değiştirildi. İlçeden İzmir-Balıkesir demiryolu geçer. İl merkezine 46 km mesafededir. İlçe belediyesi 1953'te kurulmuştur.

Sındırgı: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 52.004 olup, 9511'i ilçe merkezinde 42.493'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 43, Düventepe bucağına bağlı 15 ve Gölcük bucağına bağlı 6 köyü vardır. Yüzölçümü 1433 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 36'dır.

İlçe toprakları dağlıktır. Kuzey, kuzeydoğu ve doğusunda Alaçam dağları, güneyinde Demirci-Simav Dağları, batısında Gölcük Dağı yer alır. İlçe merkezinin çevresinde yer alan ve fazla geniş olmayan düzlükler Sındırgı Ovası olarak bilinir. Dağlardan kaynaklanan suları, Simav Çayı toplar. Simav Çayı üzerinde yapılan Çaygören Barajının arkasında sun'i bir göl meydana gelmiştir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, üzüm, arpa, susam, tütün, elma ve pancar olup, ayrıca az miktarda ayçiçeği ve pamuk yetiştirilir. Hayvancılık ekonomide önemli yer tutar. Köylerde halı, kilim, seccade ve heybe dokumacılığı yaygındır. İlçe topraklarında, kil, kaolin ve perlit yatakları vardır.

İlçe merkezi Simav Çayının batı kıyısında, eski Balıkesir-İzmir karayolu üzerinde kurulmuştur. Eski ismi Kuruköy'dür. İl merkezine 60 km uzaklıktadır. İlçe belediyesi 1884'te kurulmuştur.

Susurluk: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 43.022 olup, 18.906'sı ilçe merkezinde, 24.116'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 29, ,Göbel bucağına bağlı 7 ve Ömerköy bucağına bağlı 10 köyü vardır.

İlçe toprakları fazla yüksek olmayan engebeli araziden meydana gelir. Doğusunda Çataldağ yer alır. Dağlık bölgeler ormanlarla kaplıdır. İlçe topraklarını sulayan Susurluk Çayı Vadisinde yer alan

düzlükler önemli tarım alanlarıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, pancar, ayçiçeği, mısır, arpa, nohut ve bakla olup, ayrıca az miktarda üzüm, susam, elma, fasulye ve pamuk yetiştirilir. Hayvancılık ekonomide önemli yer tutar. Şeker fabrikası en önemli sanayi kuruluşudur. İlçe topraklarında antimon ve jips yatakları vardır.

İlçe merkezi Susurluk Çayı batı kıyısında hafif eğimli bir alanda kurulmuştur. 1858'de Kırım ve 1877 Türk-Rus savaşları sonunda Kafkasya, Kırım ve Balkanlardan gelen göçmenlerle büyümüş, 1829'da bucak ve 1926'da ilçe olmuştur. İl merkezine 39 km mesafededir. İstanbul-İzmir karayolu ilçe merkezinden geçer. Balıkesir-İzmir demiryolu ilçenin batısından geçer. İlçe belediyesi 1889'da kurulmuştur.

Tarihi Eserler ve Turistik Yerleri

Balıkesir tarihi eseri, kaplıcaları ve deniz kenarındaki dinlenme ve kamp tesisleri yönünden çok zengindir. Marmara ve Ege denizinde sahili bulunan Balıkesir, Türkiye'nin en gelişmiş ve seçkin bir turizm bölgesidir.

Yıldırım Camii ve Külliyesi: Balıkesir'in en eski Osmanlı eseridir. 1388'de Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılmıştır. Cami, medrese ve imaretten meydana gelen külliye büyük bir avlu içindedir. 1818 ve 1897 senelerinde tamir görmüştür. Medrese 12 odalıdır.

Zağanos Paşa Camii ve Külliyesi: Fatih Sultan Mehmed Hanın vezirlerinden Zağanos Paşa 1461'de yaptırmıştır. Cami, türbe ve hamamdan meydana gelen külliyeden sadece hamam, ilk haliyle günümüze kadar gelmiştir. 1897 depreminde yıkılan cami ve türbe, 1908'de yeniden yaptırılmıştır. Caminin mihrabı son dönem Türk sanatının bütün özelliklerini taşımaktadır.

Yeşilli Camii (Hisariçi Camii): Kimin tarafından yaptırıldığı bilinmeyen cami, 1786'da Külahçızade Hacı Mustafa Efendi tarafından tamir ettirilmiştir. Eski Kuyumcular Mahallesindedir.

İbrahim Bey Camii (Hacı Arif Ağa Camii): 1465'te Zağanos Paşanın oğlu Mehmed Çelebi tarafından yaptırılmıştır. Daha sonra yıkılan cami, İbrahim Bey tarafından yeniden yapılmış ve 1899'da Hacı Arif Ağa tamir ettirmiştir. Minaresi üç şerefelidir.

Namazgah: Karesi Beyliği döneminde, 1433 senesinde yapılmıştır. Yıkık durumdadır.

Hamidiye Camii: Ayvalık'ta Sultan İkinci Abdülhamid Han tarafından yaptırılmıştır. Ayvalık'ta Osmanlılardan kalma tek eserdir.

Ulu Cami: Edincik'te 1382'de Abdullah Efendi tarafından yaptırılmıştır.

Kurşunlu Cami: Edremit'te olup, tanınmış ulemadan Yusuf bin Habib için 15. asırda yaptırılmıştır. Caminin bir medresenin olduğu bilinmekle beraber, günümüze ulaşmamıştır.

Eşref Rumi Camii: Edremit'tedir. Osmanlı mimarisinin son devir özelliklerini yansıtan cami yabancı mimarlar tarafından yapılmıştır.

Hüdavendigar Camii: Sultan Birinci Murad Han devrinde yaptırılmıştır. İlk dönem Osmanlı mimari özelliklerini taşır.

Hacı Ahmed Camii: Burhaniye'de olup, buranın tek camisidir. Kare planlı caminin duvarlarında granit kullanılmıştır.

Karesi Bey Türbesi: Karesioğullarından Karesi Bey ile beş oğlu bu türbede bulunmaktadır. Türbenin aslı Osmanlı Devleti zamanında Ampir üslubunda yapılmıştır.

Paşa Sultan Türbesi: Hacı İl Bey ilkokulunun yanındadır. 1471'de yapılmıştır. İçinde iki lahit olup, biri Paşa Sultan'a aittir.

Kız Dede Türbesi: Edincik'in Hisar Mahallesinde olup, 1413'te yaptırılmıştır. Veli Bey bin Hacı Yakub'un oğlu gömülüdür.

Ali Şuuri Medresesi: Sahnihisar Mahallesindedir. 1862'de Ali Şuuri tarafından yaptırılmıştır. 1897 depreminde yıkıldı ise de 1906'da Kadı Abdülhalim tarafından tekrar inşa ettirilmiştir. Günümüzde ilkokul olarak kullanılmaktadır.

Taşpınar Hamamı: 1401'de Subaşı Eyne Bey tarafından yaptırılmıştır. Günümüzde mağaza olarak kullanılmaktadır.

Saat Kulesi: 1827'de Balıkesir Sancak beyi Giridizade Mehmed Paşa tarafından Galata Kulesinin benzeri olarak yaptırılmıştır. 1897 depreminde yıkılmış ise de Mutasarrıf Ömer Ali Bey yeniden

yaptırmıştır.

Mesire yerleri: Balıkesir doğal güzellikleri açısından oldukça zengin bir ildir. Çevresindeki dinlenme yerlerinin turistik önemi büyüktür. Kuş Cenneti ulusal Parkı milletlerarası bir üne sahiptir. **Çamlık:** İzmir-Çanakkale karayolu üzerinde bir orman içi dinlenme yeridir. **Değirmenboğazı:** İl merkezine 10 km uzaklıta orman içi dinlenme yeridir. **Kertil-Çamurlu:** Sındırgı ilçesi yakınlarında orman içi dinlenme yeri olup, eski Balıkesir-İzmir karayolu üzerindedir. **Çağış:** Balıkesir-İzmir karayolu üzerinde orman içi dinlenme yeridir. **Sütüven:** İzmir-Çanakkale karayolu üzerinde bir orman içi dinlenme yeri olup, Edremit'e 20 km uzaklıktadır.

Kuş Cenneti Milli Parkı: Balıkesir-Bandırma karayolu üzerindedir. Manyas Gölü kıyısında kurulu olan Milli Park, 667 dekarlık bir alanı kaplamaktadır. Bandırma'ya 18 kilometredir. Her sene göç sırasında 239 türden 2-3 milyon kuş uğramaktadır. Park içinde bir kuş müzesi de vardır.

Gönen Mozaik Müzesi: Gönen kaplıcaları sitesindedir. Türkiye'nin en sağlam mozaikleri buradadır. M.S. 5. asra ait mozaikler vardır.

Kaplıcaları: Balıkesir ilinin hemen her tarafından insan sağlığı için faydalı sıcak sular kaynamaktadır.

Pamukçu-Bengi Kaplıcası: Balıkesir'e 20 km uzaklıktadır. Kaplıca suları içme kürleri ile mide ve şeker hastalığına iyi gelmekte, banyolardan ise romatizma ve damar sertliğinde faydalı sonuçlar alınmaktadır.

Balya Dağ Kaplıcası: Balya ilçesi Ilıca bucağındadır. Banyo kürleri, romatizma ve deri hastalıklarına faydalıdır.

Hisarköy (Asarköy) Kaplıcası: Bigadiç ilçesine bağlı Hisarköy'dedir. Kaplıcanın suları banyo ve içme şeklinde kullanılmaktadır. Kükürtlü ve çelikli suları romatizma, deri ve kadın hastalıklarında; acısu ve karbonlu su ise mide, barsak hastalıklarıyla hazımsızlıkta kullanılır.

Derman (Bostancı)Kaplıcası: Edremit'e 3 km uzaklıktadır. Banyo uygulamaları romatizma, eklem, sinir, damar hastalıkları, gut, böbrek hastalıkları ve kadın hastalıklarına faydalıdır.

Güre Kaplıcası: İzmir-Çanakkale karayolu üzerindedir. Banyoları romatizma, kadın ve cilt hastalıklarına iyi gelmektedir.

Gönen Kaplıcası: Gönen ilçesindedir. Kaplıcanın bulunduğu 600 metrekarelik alanda çeşitli kaynaklar vardır. Kaplıcaların 200 m uzağında bir kayanın altından fışkıran ekşi su, siroz dahil bir çok hastalığa şifadır. Radyoaktivitesi yüksek olan bu ekşi su, hormonları kuvvetlendirdiği ve vücud dinamizmini arttırdığı, laboratuar tecrübesi ile sabittir. Bu su, böbrek ve idrar yolları rahatsızlığına, karaciğer hastalıklarına, barsak tembelliği ve her çeşit parazitlere karşı iyi gelmektedir. Gönen kaplıcalarının en meşhuru Gönen'e 13 km uzaklıkta hormonal kısırlıklara şifalı gelen dağ ılıcasıdır. 68°C'deki kaplıca suları içinde sodyum, kalsiyum, sülfat, bikarbonat, fosfor, radon ve karbondioksit bulunur. Gönen kaplıcaları; kadın hastalıkları, ameliyat sonrası ve kazadan sonra görülen eklem sertlikleri, romatizma ve kireçlenme, karaciğer ve safrakesesi rahatsızlıkları, zihni yorgunluk, çocuklarda gelişme bozuklukları ve gastroentistenal rahatsızlıklara iyi gelir.

Emendere (Ilıcaköy) Kaplıcası: Sındırgı ilçesine 7,5 km uzaklıktadır. Radyoaktivitesi yüksek olup, banyoları ağrılı hastalıklara, romatizma, uyuz, çıban ve deri hastalıklarına iyi gelir.

Hisaralan Kaplıcası: Sındırgı ilçesine 18 km uzaklıktadır. Banyoları romatizma, deri, mide, damar ve kadın hastalıklarına faydalıdır.

Kepekler Kaplıcası: Susurluk-Bandırma karayolu üzerindedir. Banyoları romatizma, siyatik ve sinir hastalıklarına faydalıdır. Kaplıca ayrıca milletlerarası literatürde moor denilen iyi ve yararlı bir çamura sahiptir. Çamur banyoları romatizma, sinir hastalıkları, çocuk felçleri ve kadın hastalıklarında faydalıdır.

Hisar Kaplıcası, Hozluca Kaplıcası, Karaağaç (Uyuz)Kaplıcası, Dutluca Köyü (Ekşisu) İçmesi, Pelitköyü (Zeytinpınarı) İçmesi, Suçıktı (Acıcasu), Sarısu Kaplıcası, Kösemdede Kaplıcası, Güre Kaplıcası, Zeytinliada Kaplıcası, Ekşidere Kaplıcası, Manyas Kum Kaplıcası Yıldız Kaplıcası, Gökçedere Kaplıcası, Ömer Köy Kaplıcası, Dağ Kaplıcası ve Acıcasu Madensuyu, il sınırları içinde kalan diğer kaplıcalardır.

Deniz kenarındaki dinlenme yerleri: Ayvalık, Sarmısaklı, Altınkum, Çamlık, Ali Bey Adası, Burhaniye, Ören, Edremit, Akçay, Göl Pınar, Altınoluk, Erdek, Çuğra, Zeytinliada, Bandırma, Livatya, Gönen, Karakum, Taraca, Marmara Adası, Avşa Adası, Paşa Limanı, Ekinlik Adası ve Çınarlı Köyü deniz kıyısı dinlenme merkezleridir.

BALİ BEY (Malkoçoğlu);

Fatih Sultan Mehmed Hanın kurdurmuş olduğu, Enderun-ı Hümayün adlı Saray Üniversitesinde yetişen meşhur akıncı beyi.

Sultan İkinci Bayezid Han devrinde Silistre Beylerbeyliği yaptı. Fevkalade cesur, sadık ve kabiliyetli bir kumandandı. Pekçok ve büyük hizmetlerde bulundu.Kendisi Silistre Beylerbeyi bulunduğu sıralarda isyan eden Eflak Voyvodasına karşı gönderilen Osmanlı ordusunda yararlıklar gösterdi. Yine aynı beylerbeyliği sırasında Macaristan'a ordu sevkederek Varadin Kalesi ile diğer pekçok yeri zaptetti. Daha sonra Prut Nehrini geçerek Akkerman Kalesini ele geçirmek isteyen Buğdan Voyvodasını ordusu ile hezimete uğrattı. 1498 yılında 40.000 kişilik ordusu ile Lehistan üzerine akınlar yaparak Varşova şehrine kadar uzanmış ve büyük bir zafer kazanmıştı. Bu akınları sırasında tam 10.000 esir ve pekçok harb ganimeti ile dönmüştü. Bu ganimet ve esirlerden bir kısmını seçerek, Kethüdası Mustafa Bey ile Sultan İkinci Bayezid Hana gönderdi.

Oğulları Ali ve Tur Ali Beyler de kendisi gibi cesur, silahşör ve kahraman idiler. Büyük oğlu Ali Bey, Sofya Sancakbeyliği yaptı. Küçük oğlu Tur Ali Bey ise, babasından sonra Silistre Sancakbeyliği hizmetinde bulundu. Bali Bey 1514 yılında vefat etti.

BALİNA (Balaena);

Alm.*Walfisch,* **Fr.** *Baleine,* **İng.** *Whale.* **Familyası:** Balinagiller (Balaenidae). **Yaşadığı yerler:** Sürüler halinde, çoğunlukla soğuk okyanuslarda yaşar. **Özellikleri:** 30 metre boyunda, 200 ton ağırlıkta olanları vardır. Suda yaşayan sıcak kanlı memelilerdir. Yavrularını doğurur ve sütle beslerler. **Ömrü:** 70-90 yıl. **Çeşitleri:** İspermeçet, gagalı, katil balinalar ile yunuslar dişli balinalardandır. Mavi balina, kambur balina, Grönland balinası (Kutup balinası), Fin balinası dişsiz, çubuklu balinalardır.

Arktik denizlerde yaşayan en iri ve büyük memeli hayvan. 60 fil veya 350 sığır rahatlıkla içine sığabilir. Ağzını açtığında bir kayıkla tayfalarını rahatlıkla yutabilir. Memeli olup, akciğer solunumu yapmasına rağmen vücudu balığı andırır. Ön üyeleri kürek şeklindedir. Arka üyeleri ise gelişmemiştir. Sert, kılsız ve kaygan derisinin altında 45 cm kalınlıkta bir yağ tabakasına sahiptir. Kemikleri süngerimsi olup, içleri yağla doludur. Balıkların tersine olarak kuyruk yüzgeci yatay ve kemiksizdir. Tuzlu sudan etkilenmemeleri için gözyaşı bezleri koruyucu sıvı bir madde salgılar. Sürü halinde gezerken kendilerine has sesler çıkararak haberleşirler. Bir katil balina aynı anda iki ses çıkarır. Mavi balinalar ise bütün okyanusa yayılan sesler çıkarırlar. Dış kulakları olmamasına rağmen işitme duyuları çok güçlüdür. Koku alma duyusundan mahrum oldukları sanılır. Yavrularını emzirirken yan yatar ve sütü yavrunun ağzına püskürtürler. 15-20 dakika aralıklarla su yüzüne çıkıp, başlarının üzerindeki kapaklı burun delikleri ile nefes alırlar. 1,5 saat su altında kalabilirler. Burun deliklerinden su fışkırtmazlar. Dışarı soludukları ısınmış nemli hava atmosferde yoğunlaştığından fışkıran bir su hortumunu andırır.

Dişli ve dişsiz olmak üzere iki alttakımı vardır. Dişsiz balinalar üst çenelerinden uzanan 4-5 metre uzunlukta 400 kadar balina çubuğuna sahiptir. Ağzını açıp plankton, küçük balık ve yumuşakçaları ağız boşluğuna alır. Suyu, kuvvetli dili ile dışarı sızdırırken, besinler iç yüzeyi fırça gibi püsküllü balina çubuklarına takılır. Çubuklu balinaların gırtlağına bir insan yumruğu zor sığar. Yemek borusu daha da dardır. Küçük canlılarla beslenmek zorundadır. Balinaların en büyüğü mavi balinadır. 31 m boyunda 200 ton ağırlıkta olanları vardır. Dişsiz balinalarda iki, dişli balinalarda bir burun deliği bulunur. Burun deliği nefes borusuna, ağız ise yemek borusuna açılır. Yemek borusu ile soluk borusunun hiçbir irtibatı olmadığından, ağızdan alınan suyun akciğerlere kaçma tehlikesi yoktur. Dişli balinaların alt çenede (ispermeçet balinası) veya her iki çenede (katil balina, yunus balığı) avını yakalamaya yarayan aktif dişleri vardır. Atlantik ve Pasifik'te yaşayan katil balinaların boyları 9 metreye kadar ulaşır. Sürü halinde avlanan yırtıcı hayvanlardır. Balinaların en hızlısıdır. Geldiklerini fark eden fok, yunus ve diğer balinalar kaçacak yer ararlar. Ağzı ve boğazı küçük fok ve morsları yutabilecek genişliktedir. Kendilerinden çok iri balinalara saldırıp onları parçalarlar.

Balinalar memeliler arasında en uzun göç eden hayvanlardır. Üreme mevsimlerinde birkaç yüz adedi aşan sürüler halinde görülebilirler. Bununla birlikte daha küçük gruplar halinde ve bazan da tek olarak rastlanırlar. Memeli deniz hayvanları üremede her yönden kara memeli hayvanlarına benzerler. Gebelik zamanı umumiyetle bir seneye kadar uzayabilir. Fakat bazan bu süre cinslere göre 11-15 ay şeklinde değişir. Büyük balinalar umumiyetle 5-6'ncı yaşlarından sonra erginlik çağına girerler ve muhtelif senelerde yavrularını doğururlar.

Denizde yaşayan memeli hayvanlardan küçükleri, yazın başlangıcında doğum yapar veya çiftleşirler. Büyük balinalar ise bu faaliyetlerini daha geniş bir zaman (ay) içerisinde gerçekleştirirler. Umumiyetle tek doğururlar, bazan ikiz hatta daha fazla doğurdukları da görülür. Yeni doğan balinanın büyüklüğü yetişkine nazaran oldukça büyüktür. Ana balina 9-10 m boyunda olup, yavru ise 61-165 cm arasında değişir. Büyümeleri çabuk olur. Balina yavrusunun ilk sene, boyu bir kat uzar. 2-3 senede yetişkinlerin

boyuna varır. Balinaların ortalama yaşları insanınkine çok yakındır. Bir Fin balinası, 80 yıl kadar yaşar. Yavru balinalar su içine doğururlar. Bunlar hemen yüzmeye başlar. Birkaç aylık süre için ana balinadan süt emerler. Bu süre bazan bir seneye kadar uzayabilir. Emme diğer memeli hayvanlarda olduğu gibidir. Ana balinanın sütü geniş kanallardan akarak süt kanalında tevzi edilir. Yavru balina ana balinanın memelerinden sütü deniz suyuna karıştırmadan emebilmektedir. İspermeçet balinası (Kaşalot) 18 m boyunda 50 ton ağırlıkta olup, okyanus derinliklerinde dev mürekkepbalığı ve ahtapot avlar, köpekbalığı yuttuğu da olur. Bazan yediği mürekkepbalığının gagası sindirim borusuna saplandığında bu yaralı kısımlarda amber birikir. Yanıcı ve güzel kokulu olan bu yağlı madde, gaita (kusuntu) halinde dışarı atılır. Bir zamanlar altın değerinde olan amber, bugün parfüm sanayiinde kokuları sabitleştirici olarak kullanılır.

Avlanmak istenen bir ispermeçet balinası tarafından 1891'de yutulan gemici James Bartley 24 saat balığın karnında baygın kaldı. Arkadaşları balinayı avlayıp tayfayı karnından çıkarıp hastahaneye yatırdılar. Vücudu balığın sindirim sıvıları tarafından beyaz lekeler halinde yanmış olan Bartley'in akli dengesi iki hafta sonra yerine geldi. Tek bir balinadan her biri 300 kg ağırlığında 100 varil yağ çıkarılır. Balina yağı deri sanayiinde, cilt kremi, ruj ve margarin imalinde kıymetli bir gelirdir. Amerika'da hidrojene edilmiş balina yağı sabah kahvaltısında lüks bir margarin olarak kullanılır. Bugün ilaç sanayiinde bile önemli rol oynar. Milimetrenin 400.000'de biri kalınlıkta balina yağı büyük göl ve barajların yüzeyine serpildiğinde buharlaşma ile su kaybı önlenmiş olur. Balina eti kızartıldıktan sonra konserve haline getirildiğinde dana eti lezzetini verir. Japonya'da insanların önemli bir yiyeceğini teşkil ettiği gibi yem sanayiinde de önemli rol oynar. Eti ve kemikleri öğütülerek balina unu haline getirilir. İç organlarından da gübre imal edilir.

Balina avcılığı özel patlayıcı zıpkınlı toplarla donatılmış gemilerle yapılır. Zıpkınlanan yavruyu ana balina ölüm pahasına terk etmez. Saatlerce onu kurtarmaya çalışır. Bazan bilinmeyen sebeplerle balinalar toplu halde kıyılara vurarak intihar ederler. Vücutlarının ağırlığı sebebiyle akciğerleri ezildiğinden havasızlıktan boğulurlar.

BALİSTİK;

Alm. *Ballistik,* **Fr.** *Balistique,* **İng.** *Balistics.* Mermi ve füzelerin hareketlerini inceleyen bir bilim dalı. Uygulamalı mekaniğin bir kolu olarak düşünülebilir. Balistik üç bölüme ayrılır: 1) Mermi veya füzenin, silahta veya tesir sahasındaki hareketini inceleyen iç balistik, 2) Uçuş sırasındaki hareketini araştıran dış balistik. 3) Hedefteki etkileri inceleyen terminal balistik. Herbir kısım bir önceki bölümle sıkı irtibatlıdır.

İç balistik: Bu bölüm, kimyasal enerji kaynağını, gazın genişlemesini ve ortaya çıkan enerjinin kontrolünü ve yönlendirilmesini inceler. Askeri silahlar, askeri olmayanlara göre sıcaklık ve basınç bakımından daha çok zorlanmış durumlarda çalışırlar. Bir merminin silah içindeki hareketi, gazın mermiye etkisi ile ilgilidir. Mermi hareketi sırasında, içinde bulunduğu namluya basınç yaparken arada sürtünme kuvveti ortaya çıkar. Yüksek sıcaklıktaki gaz, namluyu o derece ısıtır ki, onunla kimyasal reaksiyona dahi girer.

Gerçekte modern bir silah bir ısı makinasından ibarettir. Çalışması otomobil motoruna benzer. Burada genişleyen gaz bir piston yerine merminin hareketine sebep olur. Ateşlemenin yapılması sonucu yüksek basınçla yayılan gazın basıncı artarken, mermi atalet ve sürtünme sebebiyle hareket etmez. Ancak, basıncın daha da artması, merminin hareketine sebeb olur. Merminin hareketi sonucu hacim büyürken, basınç bir maksimuma erişinceye kadar hızla yükselir. Bundan sonra basınç düşer, mermi silahı terk ederken bu miktar maksimumun % 10-30'u arasında değişir. Silahın ağzındaki basınç, merminin burayı terk etmesinden sonra da belli bir mesafe için hızlanmasını sağlar. Değişik bir düzen şekli de, genişleyen gazların bir kısmının diğer yönde çıkması sağlanarak silahı etkileyen kuvvetler dengelenir.

Mermi hızlarını ve gaz basınçlarını zaman ve merminin silah içindeki hareketine bağlı olarak ifade eden formüller geliştirilmiştir. Modern top mermilerinde yerçekimi ivmesinin 20.000-30.000 katları kadar ivme elde edilirken, yüksek gerilimler meydana gelir. Bu sebeple, iç balistik namlu gerilmesinin hesabını önemli bir konu olarak telakki eder. Silahta ortaya çıkan iç gerilmeler, aynı zamanda dışardan tatbik edilecek gecikmelerle önemli ölçüde azaltılır.

İç balistiğin diğer bir konusu da, silahın namlu içindeki spiral şeklindeki yiv ve setlerdir. Bu, uzun bir merminin dönerek hedefe ulaşmasına sebeb olurken, yörüngesinin kararlı olmasını sağlar. Spiral yivler silah namlusunun eğimine bağlıdır. Düzgün olabileceği gibi, ağıza doğru sıklaşabilir veya bunların bir çeşit birleşmesinden ibaretir.

Dış balistik: Mermi veya füzeye tesir eden atalet, yerçekimi ve hava tarafından tesir eden aerodinamik kuvvetlerin bilinmesi halinde, yörüngelerin hesabı önemli bir zorluk arz etmez. Ancak, aerodinamik

kuvvetlerin bilinmesi oldukça zordur.

Bir mermi, hava direncini yenmek ve dengeli (stabil) uçuş yapmak için uçuş müddeti boyunca hedef noktasına doğru ilk çıkış pozisyonunda gitmek zorundadır. Eğer mermi pozisyonunu değiştirirse, hatta takla atarsa, bu uçuşun planlandığı gibi sonuçlanmamasına ve menziline düşmemesine sebeb olur. Uçuş stabilizasyonunu sağlamak için iki metot vardır. Bunlar, kanatçık stabilizasyonu ve spin, dönme stabilizasyonudur. Kanatçık stabilizasyonunda, mermi üzerine monte edilmiş kanatcıklar merminin kendi ekseninde dönmeden gitmesini sağlarlar. Bu durum kanatçıklar üzerinde ortaya çıkan aerodinamik kuvvetler yardımıyla temin edilir. Spin stabilizasyonlu bir merminin ise sahip olduğu jiroskobik dönme hareketinin bir sonucu olarak daima ilk hedef doğrultusu boyunda hareketi devam eder. Bu dönme hareketinin ataleti, doğru eksenden olacak sapmalara müsaade etmez.

Terminal balistik: Temel bilgilerin elde edilmesindeki güçlükler dolayısıyla balistiğin bu kolu, diğer dallar olan iç balistik ve dış balistikten geri durumdadır. Fakat Radyografi alanındaki ve yüksek sür'at fotoğraf çağındaki hızlı gelişmeler bu konuya yardımcı olmuştur. Ancak alınan bilgilerin güvenilebilirliği konusu hala tartışılagelmektedir. Bütün bilinen silah tipleri ve hedef şartlarında hedefin tahrib edilmesi aşağıdaki fiziki tesirlerle olmaktadır:

1. Bomba, roket, harp başlığı, el bombası kullanıldığı durumlarda genellikle parçalanma etkisi veya küçük parçacıkların birbirlerinden farklı hareketleri sebebiyle,

2. Karşı kütleyi delme ve sızma sonucunda parçalama sebebiyle,

3. Su veya hava gibi akışkan bir ortam içerisinde büyük miktarda bir enerjinin ani olarak serbest kalmasının sebeb olduğu infial hadisesiyle,

4. Nisbeten yüksek sür'atli sarsıntıların meydana getirdiği yıkma etkisiyle,

5. Bir infilakın ateşi veya radyasyonu sonucu çıkan ısı sebebiyle,

6. Yangın bombaları veya infilaklar sebebi ve çıkan yangınlar sebebiyle,

7. Özellikle duman veya zehirli gazların kimyasal etkisiyle,

8. Bakteriyolojik etkiyle,

9. Radyoaktivite (Radyasyon) etkisiyle. Bu tür hedef etkilerin analiz edilebilmesi ve değerlendirilebilmesi sonucu bu konuyla ilgili birtakım esaslar geliştirilmektedir.

BALİSTİK SARKAÇ;

Yüksek hızla hareket eden mermilerin hızını hesaplamak maksadıyla kullanılan sarkaç. Merminin hızını hesaplamakta takip edilen yol şöyledir: v hızıyla yatay olarak hareket eden m kütleli bir mermi, l uzunluğundaki bir ipin ucuna asılmış olan M kütleli bloka saplanır. Blok, kendisine saplanan merminin tesiriyle v' hızı ile hareket ederek denge durumundan h kadar yükselir. Bu durumda ipin düşeyle yaptığı a açısı ölçülür. ABC dik üçgeninden istifade edilerek bulunan h= l (1-Cos a) bağıntısı yardımıyla h yüksekliği hesaplanır.

Momentumun korunumu kanunundan ve enerji dönüşümlerinden istifade edilerek yazılan:

m.v = (m+M) v'

1/2(m+M) v'^2 = (m+M) gh bağıntıları yardımıyla merminin hızı:

FORMÜL VAR!!!

Balkanlarda çıkan ayaklanmaları daha çok 17. yüzyılda gelişmeye başlayan ve en büyük gayesi, Baltık Denizine ve özellikle Akdeniz'e çıkmak olan Rusya kışkırtıyordu. Akdeniz'e inmek için önce Karadeniz'i sonra İstanbul ve Çanakkale boğazlarını ele geçirmesi gerekiyordu. İşte Rusya bu gayeye ulaşmak için her yola başvurmaktan geri kalmamıştır. Bu yollardan biri de ırk ve din bakımından akraba olduğu Balkan prensliklerini alet olarak kullanıp, bu genç devletleri Osmanlı Devletinin varlığını sona erdirmeleri için kışkırtmaktı. Osmanlılar Trablusgarp'ta savaşırlarken, Sırbistan'ın başkenti Belgrat'taki Rus elçisi harekete geçerek, Balkanlarda Osmanlı Devletinin elinde kalan son toprak parçalarının Sırbistan ile Bulgaristan arasında paylaşılması için teşebbüste bulundu. Buna karşılık Sırbistan, Bulgaristan'ı bir tarafa iterek kendi menfaatlerini temin için Babıali ile anlaşmaya uğraşıyordu. Balkan devletleri arasındaki menfaat çatışmalarından gafil olan zamanın İttihad ve Terakki hükumeti, Sırbistan'ın bu çok müsait teşebbüslerine aldırış bile etmedi. Üstelik, İkinci Abdülhamid Hanın Balkan ülkelerinin birleşmesini önlemek için tahrik ettiği kilise ihtilafı, çıkarılan ittihad-ı anasır kanunuyla halledildi. Bu durum ise, Bulgaristan ve Yunanistan'ın arasındaki ihtilafı çözdüğü için şimdi her ikisi için de ortak düşman Osmanlı Devleti olmuştu. Neticede kısa bir müddet için önce Sırbistan ve Bulgaristan arasında kurulan ittifaka Karadağ ve Yunanistan da katıldı. Böylece Balkanlarda Osmanlı Devletine karşı harekete geçme hazırlıkları tamamlanmış oldu.

Bu sırada Türk ordusu subayları iki partiye ayrılmış durumdaydı. Hükumet ise Rusların Balkanlarda savaşa müsaade etmeyeceği hususundaki yalan teminatına inanmıştı. Nitekim Sofya elçiliğinden hariciye nazırı olan Asım Bey, 15 Temmuz'da, Meclis-i Meb'usanda; "Balkanlardan imanım kadar eminim!" tarihi cümlesini ihtiva eden bir nutuk söyleyerek, harb ihtimalinin bulunmadığını iddia etmişti. Ayrıca Asım Beyin yerine gelen yeni Hariciye Nazırı Ermeni Gabriel Noradingiyan da Rusya'nın teminatının kesin olduğunu hükumete bildirmişti. Bu inandırıcı teminatlar neticesinde Rumeli'ndeki en iyi 120 tabur asker terhis edilmişti.

Balkan devletleri ittifaktan sonra Osmanlı Devletine isteklerini bildirdiler. Bu ittifaktan haberi olmayan İttihatçılar, savaş için yüksek öğrenim talebesini kışkırtarak, Babıali önünde "Harb" diye bağırtmış ve hükumet aleyhinde nümayiş yaptırmışlardı. Harbin kolay geçeceğini zannediyorlardı. Halbuki müttefikler, Türkiye'ye karşı uygulayacakları savaşı ve taksim projelerini en ince teferruatına kadar tesbit etmişlerdi.

8 Ekim 1912'de Karadağ Prensliği Osmanlı Devletine savaş açtı. Onu 18 Ekim'de Bulgaristan ve Sırbistan, birkaç gün sonra da Yunanistan takip etti.

İkmal ve Levazım Teşkilatının bozulduğu Osmanlı ordusu, seferberliğini çok geç yapabildi. Terhis edilip Anadolu'ya gönderilen 120 taburu, savaşın sonunda bile yeniden silah altına alamadı.

Bulgaristan'a karşı çıkacak kuvvetler 5 kolordu halinde, "Şark Ordusu" namıyla toplandı ve Birinci Ferik Abdullah Paşanın kumandasına verildi. Edirne mevkiindeki bağımsız kuvvetler Şükrü Paşanın emrindeydi. Yunanistan'a karşı, Selanik'te bir kolordu ve Yanya Kalesindeki kuvvetler bırakılmıştı. Karadağ'a karşı kuvvetler İşkodra Kalesinde toplanmıştı. Sırbistan'a karşı Makedonya'yı "Garb Ordusu" kumandanı müstakbel sadrazam Birinci Ferik Ali Rıza Paşa savunacaktı.

Savaşı idare kabiliyetinden mahrum Nazım Paşanın hiçbir hazırlığı olmayan orduyu hemen Bulgarlara karşı taarruza geçirmesiyle hezimet başladı ve artık arkası alınamadı. Osmanlı orduları Bulgarlara karşı bütün Trakya'yı bırakarak, Çatalca'ya kadar çekilmek zorunda kaldığı gibi, Sırbistan'a karşı Kumova'da yenilmişti. 6 Kasım'da Preveze'yi alan Yunanlılar, Veliahd Konstantin idaresindeki büyük kuvvetlerini Selanik üzerine gönderdiler. Selanik'i savunmakla görevli jandarma paşası Tahsin Paşa, tek silah atmadan, muazzam kolordosunu bütün silahları ile beraber Yunanlılara teslim etti. Sultan İkinci Abdülhamid Han devrinde ihtilas (devlet malını zimmetine geçirmesi) suçu tesbit edilmiş olan Tahsin Paşa, o devirde menkub (rütbe ve haysiyetten düşmüş) olduğu gerekçesiyle, Selanik kolordusunun başına getirilmişti. Bütün Kuzey Arnavutluk da Sırp-Karadağlılar tarafından işgal edildi.

Selanik'in düşmesinden 8 gün önce, artık "Hakan-ı sabık" diye anılan Sultan İkinci Abdülhamid Han, İstanbul'a getirilmişti. Sultan Abdülhamid Hanı Selanik'ten almaya, nazırlarından Vezir Damad Germiyanoğlu, Arif Hikmet ve Damad Çavdaroğlu Mehmed Şerif paşalar gitmişlerdi. Sultan Abdülhamid Han muhafızlarının yanında, ikisi de bilgin ve değerli eserler sahibi damadlarıyla konuşması meşhurdur. Gazete okuması yasak olduğu için, kulaktan aldığı bilgi dışında siyasi durumu etraflı bir şekilde bilmeyen "Sabık Hakan", dört Balkan devletinin ittifakına ve bu ittifakın haber alınmamasına hayret etmiştir. Makedonya'da kiliseler meselesinin İttihatçılar aracılığıyle ortadan kaldırıldığını öğrenince, Balkanların ittifakını bununla izah etmiş, fakat ittifakın öğrenilmesi karşısında elçilerin, ataşelerin ne iş yaptıklarını sormuştur. "Allah bu hallere sebeb olanları Kahhar ismiyle kahretsin; devleti batırdılar!" diyerek büyük bir teessürle gemiye binmiştir.

Selanik'i ele geçiren Yunanlılar, daha sonra Ege adalarından Bozcaada, Limni, Somatraki ve Taşoz adalarını işgal ettiler.

22 Ekim 1912 tarihinden beri Şükrü Paşa kumandasında Edirne'yi müdafaa eden Osmanlı birlikleri, İstanbul ile bağlantı kesik olduğu için silah, mühimmat noksanlığı ve açlık gibi sebeplerle teslim olmak zorunda kaldılar (Bkz. Şükrü Paşa).

Üst üste gelen mağlubiyetler üzerine Osmanlı Devleti Bulgaristan'a müracaat ederek ateşkes istedi. Böylece 3 Aralık 1912'de imza edilen ateşkes antlaşması (mütareke) ile silahlı çatışma durmuş oldu. Balkan devletleri ile Osmanlı Devleti arasında antlaşma 30 Mayıs 1913'te Londra'da imzalanmıştır. Bu barış antlaşması ile Osmanlı Devleti, Ege adalarının durumunun tayinini ve Arnavutluk'un sınırlarının çizilmesi işini büyük devletlere bırakmakta, Girit'i hukuken Yunanistan'a terk etmekte ve Midye-Enez hattının batısında kalan toprakları da Balkan devletlerine vermekte idi. Bu antlaşma ile kendisini kahramanca savunmasına rağmen yiyecek sıkıntısından düşman eline geçen Edirne de Bulgaristan sınırları içerisinde kalıyordu. Böylece Bulgaristan, Kavala ve Dedeağaç arasındaki toprakları da alarak Ege Denizine ulaşıyordu.

2500 yıllık Türk tarihinin büyük felaketlerinden biri olan Balkan Savaşında Türkler, Anadolu'dan sonra ikinci anayurt haline gelmiş olan Rumeli'ni bıraktılar. Rumeli, 550 yıldır Türk yurduydu. Birçok bölgede Türkler, ezici ekseriyet halindeydiler.

93 Harbinde görülen göç ve göçmen felaketinin daha şiddetlisi Balkan Harbinde cereyan etti. Yüz binlerce Türk, bütün varlıklarını bırakarak eriye eriye İstanbul'a eriştiler ve Anadolu'ya dağıldılar. Balkanların, bilhassa Bulgarların yaptıkları zulüm tüyler ürpertici idi. Onbinlerce sivil Türk, kadın, ihtiyar çocuk ve bebekler dahil olmak üzere her türlü işkencelerle doğrandı.

İkinci Balkan Savaşı: Birinci Balkan Savaşında Osmanlı Devletinin ağır mağlubiyete uğrayıp Balkanlardan çekilmesi sonucunda, Balkanlarda siyasi bakımdan büyük bir boşluk ve dengesizlik meydana geldi. Ganimetin paylaşılmasında anlaşamıyan Balkan devletleri, birbirine düştüler.

Sırbistan askeri, hareket dolayısıyla Sırp-Bulgar ittifakının çizdiği ve kendisine ayırdığı arazi parçasından daha büyük bir bölgeyi ele geçirmişti. Sırpların bu arazi bölgelerini geri vermemesi anlaşmazlığın düğüm noktasını teşkil ediyordu. Diğer taraftan Londra Konferansında en büyük payı Bulgaristan'ın alması, diğer müttefiklerin hoşnutsuzluğuna sebebiyet vermişti. Bulgarların Ege kıyısına ulaşmış olmasını Yunanlılar sert tepki ile karşılamışlardı. Bu husus, Yunanistan ile Sırbistan'ı birbirine yaklaştırmış ve aralarında ittifak anlaşması akdine sebeb olmuştu. Sırbistan ile Yunanistan'ın birbirlerine yaklaştıklarını gören Bulgaristan, bu iki devlete tam hazırlıklarını yapmadan önce 29-30 Haziran 1913'te saldırdı. Ancak Bulgar ordusu, Yunanlılar ve Sırplar tarafından Makedonya'dan çıkarıldı. Bu sırada Bulgaristan'dan pay almak istiyen Romenler de savaşa girdiler ve kısa zamanda Bulgar Dobruca'sını ele geçirdiler. Bulgar orduları birkaç cephede savaşmak zorunda kaldığı için yenilmeye başladı.

Osmanlı Devleti de bu fırsatı kaçırmadı ve bütün özellikleri ile bir Türk şehri olan Edirne'yi geri aldı.

Bu yenilgiler üzerine Bulgarlar, bir yandan Romanya kralına başvurarak Balkan devletleriyle bir yandan da Babıali'ye başvurarak Osmanlı Devletiyle barış yapmak istediler.

İkinci Balkan Savaşı sonunda, Bulgaristan'la diğer Balkan devletlerinin imzaladıkları 10 Ağustos 1913 tarihli Bükreş Antlaşması, Romanya ile Bulgaristan'ın yeni sınırını belirliyor, Tuna'nın güneyinde kalan önemli bir arazi parçasını Güney-Dobruca dahil Romanya'ya bırakıyordu.

Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında 29 Eylül 1913 tarihinde, imzalanan İstanbul Antlaşması ile Bulgaristan, Kırklareli, Dimetoka ve Edirne'yi Osmanlı Devletine geri verdi. Antlaşmada Bulgaristan'da kalan Türklerin de durumu ele alınmakta, Türklerin mülkiyet haklarına saygı gösterileceği de belirtilmekteydi.

Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında imzalanan 14 Kasım 1913 tarihli, Atina Antlaşması ile Girit kesin olarak Yunanistan'a bırakıldı. Ege adalarının ne olacağı da büyük devletlerce kararlaştırılacaktı. Büyük devletler ancak 1914 Şubatında Londra'da bu adalardan İmroz, Bozcaada ve Meis bir yana, diğerlerinin Yunanistan'a ve İtalya işgalinde olanları da İtalya'ya kalmasına karar verdiler. Ancak bu karar üzerinde henüz bir anlaşmaya varılamadan Birinci Dünya Harbi çıktı. Sırbistan'la antlaşma ise 13 Mart 1914'te İstanbul'da imza edildi. Sırbistan'la Osmanlı Devletinin artık ortak sınırı olmadığından, sadece Sırbistan'da kalan Türklerin durumları düzenlenmiştir.

Böylece Sultan İkinci Abdülhamid Hanın 1909'da tahttan indirilmesinin üzerinden henüz dört yıl geçmeden, Osmanlı İmparatorluğu, Afrika ile ilgisini kesmiş, Balkanlarda ağır toprak kaybına uğramış, Bulgaristan'dan geri aldığı Edirne ile Doğu Trakya'da kalabilmiştir.

BALKAN YARIMADASI;

Akdeniz'de yer alan üç büyük yarımadanın en doğuda bulunanı. Balkan Yarımadası;Kuzeyde Tuna'nın

aşağı kesimleri ve Sana Irmağı, doğuda Karadeniz, güneydoğuda Ege Denizi, güneyde Akdeniz, güneybatıda İon Denizi ve batıda Adriye Denizi ile çevrilidir. Yüzölçümü yaklaşık 505.000 km^2dir.

Bölgeyi kaplayan, sık ormanlarla kaplı sıradağlar manasına yarımadaya Balkan ismi verilmiştir.Yarımadayı kaplayan dağlar doğuda enlemesine, batıda boylamasına uzanır. Önemli sıradağları Karpatlar (Romanya), Balkan ve Rodop dağları (Bulgaristan), Dinar Alpleri (Yugoslavya), Pindhos Dağları (Yunanistan)dır. Yarımadanın en önemli düzlüğü, Rumeli Ovasıdır.

Yarımada kıyılarında Akdeniz iklimi hakimdir. İç kesimlerde ise kışları soğuk ve yağışlı kara iklimi hüküm sürer. Balkan yarımadası dağları ormanlarla kaplıdır. 1500 metreye kadar yaprak döken ağaçlar, 1500-1800 m arası iğne yapraklı ormanlar, yükseklerde ise çalı maki hakimdir. Kıyılarda ise yaprak dökmeyen Akdeniz ağaçları ve makilerle kaplıdır.

Balkan Yarımadasında; Arnavutlar, Türkler, Yunanlılar, Bulgarlar ve Güney Slavları olmak üzere beş etnik grup yer alır. Yarımadanın tabii yapısı ve büyük göçler, nüfus ve siyasi hayatı asırlarca etkilemiştir. Ada toprakları üzerinde; Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya, Bulgaristan, Arnavutluk devletleri yer alır. Uzun süre bölgenin Osmanlı hakimiyeti altında kalması yüzünden Türklerin ve Müslümanların sayısı hızla artmıştır.

Balkan Yarımadasında ekonomi tarıma dayalıdır. Dağlık bölgelerde hayvancılık gelişmiştir.Sanayi son senelerde gelişmiştir. Önemli sanayi kolları; dokumacılık, tarım makinaları, kimyevi maddeler ve gemi yapımıdır. Turizm başta Yunanistan, Türkiye ve Yugoslavya olmak üzere bütün Balkan ülkelerinde hızla gelişmektedir.

BALKARLAR;

Kuzey Kafkasya'daki Kabartay-Balkar Özerk Cumhuriyetinde yaşayan Türk boyu. Taulular (Dağlılar) veya Malkarlar diye de tanınırlar.

Balkarların menşei hakkında değişik görüşler vardır. Bazı araştırmacılar Balkar adının Bulgar'dan kaynaklandığını ileri sürmektedirler. Ekseri araştırmacılara göre ise uzun müddet göçebe bir hayat süren ve Karaçaylılarla birlikte yaşayan Balkarlar, adlarının Kırım'dan göç ettikleri sırada kendilerine önderlik eden "Malkar" adında bir beyden geldiğine inanırlar. Menşelerinin Hazar Türklerine dayandığını ileri sürenler de vardır. Bunlara göre Balkarlar 10 ve 11. yüzyıllara kadar bağımsız yaşamış, daha sonra Ruslar veya Osetler tarafından Kafkasya'ya sürülmüşlerdir.

Balkarlar, Altınordu ve Kırım hanlıklarının hakimiyeti altında kaldıktan sonra 15. yüzyıl sonlarında Kırım Hanlığıyla birlikte Osmanlı Devletinin hakimiyetine girdiler. Balkarlar arasında giderek İslamiyet yayıldı. Uzun müddet Osmanlı himayesinde huzur ve güven içinde yaşayan Balkarlar 1827 senesinde Rus hakimiyetine girdiler.

1917 Ekim devriminden sonra Karaçaylılarla birlikte Kuzey Kafkasya Bağımsız Cumhuriyeti içinde yer aldılar. Kızılordu 1921'de bu devlete son verince Balkarlar, Kabartay Bölgesine, Karaçaylar ise Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesine yerleştirildiler. İkinci DünyaSavaşı sırasında Balkarlar ve Karaçaylılar birleşerek Sovyet hükumetine karşı çete savaşları başlattılar. Savaş sonrasında, Almanlarla işbirliği yaptıkları için Orta Asya'ya ve Sibirya'ya sürüldüler. Yaşadıkları bölge olan Balkariye de Gürcistan Sovyet Cumhuriyetine katıldı. 1957 senesinde çıkartılan bir kanunla Balkarların büyük bir kısmı Orta Asya'dan geri getirildiler. Kabartay Balkar Özerk Cumhuriyetine yerleştirildiler. Nüfusları 66.000 civarında olan Balkarlar, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği dağılınca yeni sistem içinde hayatlarını sürdürmektedirler.

Balkarlar, Malkar til (Malkar dili) ve Tau til (Dağlı dili) olarak adlandırdıkları Kıpçakça kökenli bir dil konuşurlar. Balkarcanın dilbilgisi bakımından Karaçayca ile ortak özellikleri vardır. 1926 senesine kadar İslam harflerini kullanan Balkarlar daha sonra Latin alfabesini ve 1940'ta da Kiril alfabesini benimsediler. Gelişmiş bir yazılı edebiyatları olmamasına rağmen zengin bir sözlü edebiyatları vardır.

BALLIBABA (Lamium);

Alm. *Lamium,* **Fr.** *Lamier,* **İng.** *Dead-nettle.* **Familyası:** Ballıbabagiller (Labiatae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Değişik türleri, değişik yerlerde yetişir.

Ballıbabagiller familyasından mor çiçekli, pembe, krem veya beyaz renkli bir bitki. Memleketimizde 27 türü tesbit edilmiştir. Çoğu türleri, Batı ve Güney Anadolu'da yaygındır. Bunun yanında diğer bölgelerde de yer yer rastlanmaktadır. En çok bilinen ve kullanılan türleri şunlardır:

Beyaz ballıbaba (Lamium album): Türkiye'de yetiştiği yerler: Trabzon civarı, Bayburt (Kop Dağı), Erzurum, Bingöl dağları ve Rize'dir.

Mayıs, eylül ayları arasında beyaz renkli çiçekler açan, 20-30 cm boyunda, çok senelik bir bitkidir. Çitler, koru kenarları ve rutubetli yerlerde, ekseriya ısırgan otları ile beraber bulunur. Gövdeleri dört köşeli, dik, tüylü ve içi boştur. Yaprakları saplı ve tüylüdür. Çiçekleri tüplü ve iki dudaklıdır. Üst dudak miğfer şeklinde, alt dudak üç lopludur.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısımları çiçekleri ve çiçekli dallarıdır. Çiçekler açılmaya başladıkları esnada toplanır ve gölgede kurutulur. Hafif kabız ve kan kesici özelliği vardır. İdrar yolları hastalıklarında da kullanılmaktadır. Diğer ballıbaba çiçeklerinden de Anadolu'da beyaz ballıbaba gibi istifade edilmektedir.

Sarı ballıbaba (Lamium galeobdolon): Çiçekleri sarı renktedir. İstanbul ve çevresinde bulunur.

Benekli ballıbaba (Lamium maculatun): Çiçekleri kırmızı renkli, yapraklar beyaz ve siyah beneklidir. Kastamonu (Gavurdağı)da bulunur.

Kırmızı ballıbaba (Lamium purpureum): 10-30 cm boyunda otsu bir bitkidir. Çiçekleri pembe renkli ve küçüktür. Kabız ve yaraları iyi edici özellikleri vardır. Nezleye karşı iyi gelir. Memleketimizde çok yayılmıştır.

BALLIBABAGİLLER (Labiatae);

Alm. *Labiaten,* **Fr.** *Labiées Labiacées,* **İng.** *Labiatae.* Türlerinin çoğu yıllık otsu bitkiler veya ağaççıklar. Gövdeleri 4 köşeli, yaprakları basit, karşılıklı çapraz dizilişli olup, uçucu yağ yönünden zengin bez tüyleri bulunur. Çiçekleri, taşıyıcı yaprakların koltuğundan çıkan sık kümeler durumundadır. Çanak yaprakları dilimli taç yaprakları 5, fakat iki taç yaprağın (petal) birleşmesi ile 4 dilimli çoğunlukla 2 dudaklıdır. Üst dudak miğfer şeklinde 2 taç yapraktan, alt dudak ise 3 taç yapraktan yapılmış olup lopludur. Erkek organları uzunlukları farklı iki çift meydana getirirler. Yaklaşık olarak 200 cins ve 3200 türü vardır. Türkiye'de 38 cins, 400 türü yetişir.

BALMUMU;

Alm. *Bienenvachs,* **Fr.** *Cire,* **İng.** *Wax.* Arıların peteklerini yapmak için karın halkaları arasından saldıkları yumuşak sarı veya daha koyu madde. Bunun yanında sanayide hazırlanan maddeye de balmumu denir. Umumiyetle balmumu deyince arının hazırladığı petekteki mum anlaşılır. Arılar karın halkaları arasındaki deri altı bezlerinden salgıladıkları maddeleri, arka ayakları ile alıp çenelerinde yoğururlar ve bunlarla petek yaparlar. Balmumu elde etmek için, önce petekler baldan ayrılır. Sonra kaynar suya atılır. Yüzeyde toplanan balmumu alınır.

Balmumu molekül ağırlığı yüksek, doymuş veya doymamış bazı asitler, alkol ve ester karışımıdır. Yoğunluğu bire yakındır (0,966). Erime noktası 62-63 derecedir. Balmumun içine, tebeşir, iç yağı ve kola gibi maddeler katılınca bunların tesbiti çok güçtür. Sarı balmumu parke cilalamasında, heykel, bazı boya ve mum yapımında kullanılır. Saflaştırılmış, temizlenmiş beyaz balmumu ise ilaç sanayiinde, kremlerin yapımında kullanılır.

Bazı bitkiler, arının petek için yaptığı balmumuna benzer bir madde salgılar. Bu salgılanan madde özellikle mum ağacı denen bazı palmiye türlerinde fazla olur ve toplanır. Bitkisel balmumundan sabun ve mum yapımında istifade edilir.

BALON;

Alm. *Ballon (m),* **Fr.** *Bollon (m),* **İng.** *Balloon.* İçine havadan daha hafif gaz veya sıcak hava doldurularak uçması sağlanan, kumaş, kağıt, kauçuk naylon, poliüretan veya neopren gibi maddelerin karışımından küre veya armut biçiminde yapılan bir uçma aracı. Kullanıldığı gayeye göre insanların binmesi veya muhtelif araçların yerleştirilmesi için bazılarının altında bir sepet ve bu sepeti balona tutturmaya yarayan bir de ağ bulunur.

Balonlarda, hafif gaz olarak hidrojen ve helyum kullanılır. Hidrojenin yanıcı, helyumun ise pahalı olması birer dezavantaj teşkil etmesine rağmen kaldırma kuvveti ve dayanıklılık bakımından hidrojen daha iyidir. Hidrojenle şişirilen balonlar küre biçimindedir. Hidrojenin sızıp kaçmasını önlemek için balon zarfına kauçuk veya noepren emdirilir. Balonun altında bir sap kısmı, üstünde ise sepetten kumanda edilen bir supap bulunur. Bu supap, balon yükselirken havanın yoğunluğunun ve buna bağlı olarak basıncının, balon iç basıncına göre azalması neticesi patlamayı önlemek için balon içindeki gazı kısmen boşaltmaya yarar. Balonun yükselip alçalması için ağırlığın azaltılıp-artırılması gerekir. Yükselirken "safra atmak" diye adlandırılan kum torbaları atılarak ağırlık azaltılır. Alçalırken ise ağırlığı artırmak mümkün olmadığından supap açılarak gazın bir kısmı boşaltılır. Hacim küçülmesi neticesi (buna karşılık kütle çok az değişir) kaldırma kuvveti azalmış olur.

Sıcak havayla doldurulan balonlar armut biçiminde tabii bir şekil alır. Daha emniyetli ve ucuzdur. Fakat

kaldırma gücü ve mukavemeti azdır. Balonun altında propan gazıyla çalışan çelik tellerle bağlı bir brülör bulunur. Brülörün ısıttığı hava, balonun altındaki açıklıktan içeri dolar. Balonu alçaltıp yükseltmek için brülörü çalıştırıp durdurmak kafidir. Brülör çalışmayınca hava soğur ve balon alçalır.

Balonlar yere indiği zaman rüzgarın etkisiyle uzaklara sürüklenmesini önlemek için balonun çabucak sönmesini sağlayan flaplar geliştirilmiştir.

Balonun uçma prensibi: Balonun sağa sola hareket etmesi, güdümlü balonlar hariç, rüzgarın yönüne bağlıdır. Burada önemli olan balonun alçalıp yükselmesidir. Bu da bir cismin, yoğunluğu kendisinin yoğunluğundan daha fazla olan bir sıvı veya gaz içinde batmayıp, yerçekimi kuvvetinin tersi yönünde, yani yukarı doğru yükselmesi prensibine dayanır. Yoğunluğu fazla olan madde yerçekimi kuvveti etkisiyle daima yoğunluğu az olan maddelerden daha aşağı inerek, onun yerini işgal etmek, dolayısıyla onu kaldırmak eğilimindedir. Evlerde pencereden giren soğuk ve dolayısıyla yoğunluğu fazla havanın tabana çökerek oradaki sıcak havanın yerini işgal etmesi ve neticede onu tavana doğru itmesi hep bu prensibe dayanır. Ev gibi çevreyle sıcaklık farkı olan yerlerin tavan kısmının havası bu yüzden daha sıcaktır. Su zeytinyağı karışımında suyun dibe çökerek yağı kaldırması, bir şişe mantarının suyun yüzünde batmadan durması yine aynı prensibin neticesidir (Bkz. Arşimet Prensibi).

Kaldırma kuvvetinin meydana geldiği bu tip sistemlerde kaldıran madde ya sıvı veya gazdır. Çünkü gaz ve sıvı moleküllerinin hareket edebilme kabiliyeti vardır. Balonlar da yoğunluğu az olan madde olarak düşünülebilir. Balon hafif gazlar ile doldurularak hacmin kütleye göre artırılmasına, dolayısıyla yoğunluğun düşürülmesine çalışılır. Balonu meydana getiren bütün parçalar ve içindeki gaz sistemi bir madde olarak düşünülürse, bu maddenin yoğunluğu yani birim hacminin kütlesi havanınkine eşitse balon dengede kalır, küçükse havanın içinde yükselmeye başlar. Fakat havanın yoğunluğu yükseldikçe azaldığından, bir noktada tekrar yoğunluklar eşit hale gelir ve balon dengeye gelerek daha fazla yükselmez. Bu durum, balonun toplam ağırlığının, yerini işgal ettiği havanın ağırlığına eşit olması şeklinde ifade edilir.

Balonun kullanıldığı yerler: Balonlar askeri gayelerle savaşlarda, ilmi araştırmalarda, meteorolojik incelemelerde ve spor gibi çeşitli sahalarda kullanılagelmektedir.

Savaşlarda hava saldırılarına karşı korunacak yerler, balonlar yere bağlanarak meydana getirilen örtü ile kamufle edilir. Ayrıca askeri gözetleme yeri ve bombalama aracı olarak da balonlardan faydalanmak mümkündür.

Meteorolojik olarak çeşitli yüksekliklerdeki nem, sıcaklık, basınç, rüzgar hızı gibi atmosferik özellikleri ölçmek için balonlara çeşitli meteoroloji aletleri yerleştirilir. Bilgiler ya radyo vericisiyle yere gönderilir veya grafik olarak kaydedilir. Aletlerin yere çarpıp parçalanmasını önlemek için de paraşüt kullanılır. Ayrıca astronomik araştırmalar yapmak üzere kullanılan teleskop ve fotoğraf makinası gibi aletleri atmosferin üst tabakalarına çıkarmak için de balonlardan faydalanılır. Pek çok ilim adamı stratosfer çalışmaları yapmak için de yine balonlardan faydalanmıştır.

1920'lerde yolcu taşımak için güdümlü balonlar yapılmıştır. Bunlar motor ve dümenleri sayesinde istenilen istikamette hareket edebilmektedir. Bu tip balonların ilkini Ferdinand von Zeppelin adında bir Alman yaptığı için Zeplin olarak da adlandırılır.

Balonların tarihi gelişimi: Balonla uçmak fikri ortaçağlara dayanmakla birlikte ilk olarak uçuşu 1783'te Jacques Eteinne ve Joseph Michem Montgolfier kardeşler sıcak havalı, kağıttan bir balonla gerçekleştirmişlerdir. Bu balon 300 m kadar yükselebilmiştir. Aynı sene Jacques Charles adında başka bir Fransız ilk hidrojenli balonu 1000 m yüksekliğe kadar uçurdu. Daha sonraları insanlı uçuşlar yapılmaya başlandı. 1785 yılında Manş Denizi ilk defa bir Fransız ve Amerikalı tarafından balonla geçildi.

1784 yılından sonra balon stratosfer araştırmaları için kullanılmaya başlandı. 1900'lerden sonra da balonla 20 km'den daha yükseklere çıkılabildi.

Balon 1794'ten itibaren savaş alanlarına girdi. Fransız İhtilalinde, ABD İç Savaşında, Birinci Dünya Savaşında balonlar sivil savunma ve askeri gözleme aracı olarak kullanıldı. İkinci Dünya Savaşında Japonlar, hidrojenli kağıt balonlara bomba yükleyerek ABD ve Kanada'ya doğru salıp bombalama gayesiyle kullandılar. Yine aynı savaşta balonlardan meydana getirilen engellerle gemiler ve şehirler hava saldırılarından korunmaya çalışıldı. 1955'lerde balonlarla uçuş bir spor olarak tekrar moda oldu. Hala 3-4 bin metrekübe varan büyüklükte sıcak havalı spor balonu yapılmaya devam edilmektedir.

Günümüzde balon: Balonlar yerle bağlantıları kesildiği anda uçmaya (havalanmaya) başlarlar. Diğer hava araçları gibi (uçaklar, helikopterler) havalanmak ve havada kalmak için sürekli enerjiye ihtiyacı olmadığından, her geçen gün üzerinde yapılan çalışmalar artmaktadır. Yalnız balonlar havada hızlı gidemez. Fakat, diğer araçlardan farklı olan tarafları da vardır. Bunlar sessiz gitmesi, gövde ve diğer

parçalarının uzun ömürlü ve az bakım isteyen bir yapıya sahip olmalarıdır. Balonların bir avantajı da uçakta olduğu gibi bir yerden bir yere giderken taşıma aracı değiştirmeye (aktarma yapmaya) ihtiyaç göstermemesidir. Hava alanı gerektirmeyen balonlar 500 kilometrelik bir menzil için özellikle uygundur. Bu uzaklıktan fazla olan mesafelerde uçakların hızı karşısında balonlar mağlup olmaktadır.

Son yapılan balonlar kauçuk kaplama polyester bir malzemeden imal edilmektedir. Yüksekliği 15 metreye varan bu enerjisiz nakil vasıtalarının yolcu için ayrılan bölümü 7 m boyunda 2,4 m yüksekliğindedir. Pilot haricindeki 6 kişiyi, 60-65 km/h hızla taşıyabilir. Yeni planlanan balonlar ise daha büyük kapasiteli olup, 80 ton ağırlığı 260 km/h hızla taşıyabilecektir.

BALÖZÜ (Nektar);

Alm. *Honigsaft,* **Fr.** *Nectar,* **İng.** *Nectar.* Bazı çiçeklerin içinde bulunan salgı dokuları tarafından salgılanan, böcekler tarafından emilen tatlı sıvı. Böcekler aracılığıyla tozlaşma yapan birçok bitkiler balözü (nektar) adında şekerli bir sıvı salarak böcekleri çekerler. Balözü, nektaryum (balözü salgı bezi) denen salgı bezleri tarafından meydana getirilir. Nektaryumlar genellikle çiçekte veya çiçek dışında olabilir. Çiçekte bulunduğunda, ya özel yapılar teşkil eder veya çiçeğin herhangi bir kısmı nektar salma özelliği kazanır.

Çiçek dışı nektaryumlar çiçeğin haricindeki gövde, yaprak gibi organlar üzerinde bulunurlar. Mesela, bakla yaprak kulakçıklarının alt yüzeyinde koyu renkli noktacıklar vardır. Bu noktacıklar incelenecek olursa, birkaç hücreden yapılmış salgı tüylerinden ibaret nektaryumlar görülür. Bu nektaryumlarda tozlaşma söz konusu olmadığından, ödevleri, bitkiden su atılmasını sağlamaktır.

BALTACI MEHMED PAŞA;

Osmanlı Devleti sadrazamlarından. 1660 yılında Kastamonu sancağı Osmancık kasabasında doğdu. Baltacı ocağında yetişti ve yazıcı halifeliğine kadar yükseldi. Devletin birçok eyaletinde görevlerde bulundu. Sultan Üçüncü Ahmed zamanında Mirahurluğa yükseltildi. 6 Eylül 1704'te vezirlik rütbesi ile kaptan paşalığa getirildi. Aynı yıl içinde Kalaylıkoz Ahmed Paşanın yerine sadarete getirilerek, 18 ay bu vazifede kaldı. Fakat hakkında çıkarılan bazı dedikodular sebebiyle azledilerek, Erzurum, sonra da Halep valiliğine tayin edildi (1706).

Dört yıl kadar bu vazifede kaldıktan sonra, 18 Ağustos 1710'da ikinci defa sadrazam oldu. Bu sırada Rusya'ya karşı açılan seferin serdarlığına getirildi. Komutasındaki kuvvetlerle Prut Irmağı kıyısında Rus ordusunu çember içerisine aldı. Rus kuvvetlerinin bir yanı Prut bataklığı diğer yanı ise Osmanlı askerleriyle çevriliydi. Rus çarı büyük tavizler vermek suretiyle barış yapmak istedi. Kırım Hanı Devlet Giray'ın karşı çıkmasına rağmen sadrazam Baltacı Mehmed Paşa yeniçerilerin disiplinsiz hareketleri ve bazı devlet adamlarının anlaşmaya meyilli olmaları yüzünden bu isteği kabul etti (22 Temmuz 1711) (Bkz. Prut Antlaşması).

Ancak Rusların antlaşma hükümlerini yerine getirmemesi üzerine Baltacı'nın aleyhtarları harekete geçti. Nitekim görevinden azledilen Baltacı Mehmed Paşa, önce Midilli, ardından da Limni adasına sürüldü ve 1712 yılında burada vefat etti.

BALTACILAR;

Osmanlı devlet teşkilatında, sarayların muhafız kıt'alarına verilen isim. "Teberdaran" ismi de verilen bu teşkilata devşirmelerden seçilen kimseler alınırdı. Osmanlı Devletinin klasik döneminde baltacılar, Zülüflü Baltacılar (Topkapı Sarayındaki Baltacılara mahsus isim), Eski Saray, Galata Sarayı İbrahimpaşa Sarayı ve Edirne Sarayı olmak üzere beş ocak halinde teşkilatlanmışlardı.

Sultan İkinci Murad zamanında kurulan bu teşkilata acemi oğlanların güçlü, kuvvetli ve iri cüsseli olanları alınırdı. Önceleri nakliye ve istihkam sınıfı olarak vazife görmüşler, Fatih Sultan Mehmed devrinde ise saray muhafazasına alınmışlardır.

Devşirme usulü devam ettiği müddetçe, acemi ocağından çıkmalar yapılırken, diğer ocaklarla beraber Baltacılar Ocağına da acemi oğlanı verilirdi. Burada yetiştikten sonra, ya hizmete devam ederler, ya kapıkulu süvarisi veya yeniçeri ocağına geçerlerdi. Diğerlerine göre daha imtiyazlı bir ocak olan Zülüflü Baltacıların çıkmaları, Sipahi ve Silahdar bölüklerine olurdu. Galata ve İbrahimpaşa Sarayı teşkilatları bozulduktan sonra (1675), Baltacılar; "Zülüflü" ve "Eski Saray Baltacıları" olmak üzere yeniden teşkilatlandırılmışlardır.

Zülüflü Baltacılar, Topkapı Sarayının orta kapısı dahilindeki koğuşlarında yatarlardı ve "çiniden yukarı yatan" ve "çiniden aşağı yatan"lar olmak üzere iki gruptu. Zülüflü Baltacıların mutat vazifelerinden biri, ayda bir kere Topkapı Sarayı Haremine odun taşımaktı. Enli ve yüksek yakalı dolama giydikleri ve başlıklarının yanlarında yünden zülüf sarkıttıkları için bunlara "Zülüflü Baltacı" ismi verilmiştir.

Zülüflü Baltacıların diğer vazifeleri arasında bayram ve cüluslerde padişahın tahtını Babüssaade'nin önüne getirmek, arkasında nöbet tutmak, padişahın haremiyle beraber sayfiyeye gidişinde eşyasını taşımak, her sene Sultanahmed Camiinde okunması adet olunan mevlid sırasında orada bulunanlara şerbet, gülsuyu ve buhur dağıtmak, harb esnasında da 30 Zülüflü Baltacının sancak-ı şerif altında Kur'an-ı kerim okuması sayılabilir. Ayrıca padişah mutfağının aşçıbaşılığı ve yamaklığı vazifesini de yaparlardı. Darüssaade Ağası, Silahdar Ağası, Hazine Kethüdası, Seferler Kethüdası gibi enderun amirlerinin hizmetinde de birkaç Zülüflü Baltacı bulunurdu.

Zülüflü Baltacıların amirlerine verilen isimler zaman içinde teşkilatta yapılan değişikliklerle farklı şekilde ortaya çıktı. En büyük zabiti Baltacılar Kethüdası idi. Bundan başka, ağa, katib, ser-oda kethüdası ve baltacılara ders okutan hoca vardı.

Zülüflü Baltacıların sekizi bıçaklı-eski baltacı olup, bunlar kıdemce yüksektiler ve sırma kuşak takarlardı. Bıçaklı-eskilerden sonra mülazimler gelirdi. Mülazimler bıçaklı-eskiliğe namzed demekti. Bütün baltacıların bellerinde siyah sahtiyandan enli kemer ve başlarında 30-33 cm yüksekliğinde tepesi yassı deve tüyü külah bulunur ve iç fesin kırmızı rengi iki parmak kadar görünürdü. Üzerlerine giydikleri dolamanın (kaput) rengi ise 18. asırda kırmızı, yeşilken sonradan lacivert olmuştur.

Zülüflü Baltacılar Ocağı, Sultan Üçüncü Mustafa Han devrinde kaldırılmışsa da, Sultan Birinci Abdülhamid Han zamanında tekrar ihdas edilmiştir.

Eski Saray Baltacıları ise, İstanbul Üniversitesinin bulunduğu arazideki Eski Sarayın Mercan Yokuşu tarafındaki kapısındaydı. Bunlar Bayezid Camiinde ders görürler, içlerinden kabiliyetli olanlar, Darüssaade Ağasının nezaretindeki Haremeyn evkafı yazıcılığıyla Darüssaade Ağasının hususi katipliğini yaparlardı. Buradan yetişip hacegan olan ve sadrazamlığa kadar yükselenler dahi olmuştur.

BALTALİMANI ANTLAŞMASI;

Osmanlı Devletinin 1838'de İngiltere ile Baltalimanı'nda imzaladığı ticaret antlaşması.

Avrupa'da sanayi inkılabının neticesi olarak daha fazla ham maddeye ihtiyaç duyulmaya başlandı. Bunun üzerine Osmanlı hükumeti de 1826'dan itibaren, ham maddesini dışarıya çıkararak esnafın işsiz kalmasını önlemek maksadıyle bir nevi himaye sistemi olan yed-i vahid (tekel) usulünü uygulamaya koymuştu. Sistemin ayrıca yeni kurulmuş olan Asakir-i Mansure-i Muhammediyye ordusuna kaynak bulmak ve üreticinin mahsulünü ucuza satarak aldanmasını önlemek gibi gayeleri de bulunuyordu. Yed-i vahid uygulaması özellikle İngiliz tüccarlarını son derece rahatsız ediyordu. Nitekim, İngiliz sefiri Ponsenby, yed-i vahid usulü ile ticaret serbestisine konmuş engellere şiddetle çatmakta; Türkiye'de mahsul yetiştirenler, bunların fiyatlarını tesbit etmekte yegane hakim olan imtiyazlı kimselere satmak mecburiyetinde kaldıkça, Türk sanayiinin geriliğe mahkum kalacağını iddia etmekteydi. Kısaca yed-i vahid usulü, İngiltere'nin Osmanlı Devletini gönlünce sömürmesini engellemekteydi.

Bu sebeple İngilizler, Osmanlı ticaretinde kendilerine ters düşen hükümlerin kaldırılması için 1833'ten itibaren ünlü hariciye nazırları Polmerston aracılığıyla uğraşmaya başladılar. 1836'daki müzakerelerde Osmanlı heyetine başkanlık eden gümrük emini Tahir Efendi, eski düzenden mümkün olduğunca az taviz vermeye çalışmış ve İngiliz isteklerine boyun eğmemişti. Bu durumda İngiliz diplomasisi, Osmanlı bürokrasisinin zayıf ve bunalımlı bir devresini kollamaya başladı. Nitekim bu fırsat iki yönlü bir şekilde İngilizlerin karşısına çıktı. 1837'de Londra büyük elçiliğinden hariciye nazırlığına getirilen Mustafa Reşid Paşa, İngilizlere yakın bir müzakereciydi. Londra büyükelçiliğindeyken mason locasına kayıtlı olan Reşid Paşa, Osmanlı Devlitini iktisadi bakımdan çökertecek bir antlaşmaya yanaşmakta hiç tereddüt göstermedi. Bu sırada Mehmed Ali Paşa Mısır'da Osmanlı Devleti için büyük bir tehlike arz ediyordu. Reşid Paşa, Mısır meselesinde İngilizlerin yardımlarını temin bahanesiyle Baltalimanı'ndaki yalısında dört gün süren ve çok gizli tutulan pazarlıklar sonucunda, 16 Ağustos 1838'de Osmanlı-İngiliz ticaret antlaşmasını imzaladılar. Antlaşma, 8 Ekim 1838'de Kraliçe Victoria, bir ay sonra da Sultan Mahmud tarafından tasdik olundu. Esas ve zeyl olmak üzere iki kısım halinde tanzim edilen antlaşmanın birinci kısmı iç ticarete ait maddeleri; zeyli meydana getiren ikinci kısım ise İngiltere'den ithal edilecek mallarla, transit eşyaların gümrüklendirilme şekillerini ihtiva ediyordu.

Antlaşmanın zeyl kısmının ikinci maddesine göre zirai mahsullerle sair eşya üzerine konan yed-i vahid yani tekel usulü tamamen kaldırılıyordu. Bu maddeyle emperyalizmin önündeki engeller kaldırılarak iktisadi sistemimiz felce uğramış oluyordu. Ayrıca iç ticaretin Osmanlı vatandaşlarına münhasır kalması da kaldırılıp, istisnasız bir şekilde İngiliz tüccarlarına veriliyordu.

Antlaşmanın diğer önemli hükümlerine gelince, dördüncü madde ile, Britanya tebeası, Osmanlı memleketleri mahsulü olan bütün maddeleri, istisnasız olarak ihrac etme müsaadesine sahip olacaklardı. Altıncı madde ile transit resmi kaldırılmaktaydı. Yedinci madde ile, İngiliz gemileriyle gelen İngiliz emtiası için bir defa gümrüğü ödendikten sonra, ithalatçı veya alıcı tarafından nereye

götürülürse götürülsün bir daha gümrük ödenmeyecekti. Antlaşmanın bu hükümleri ile, Osmanlı hazinesi, önemli bir gelir kaynağından mahrum kaldı. Önceden yabancı bir emtia bir eyaletten diğer bir eyalete geçerken ilave gümrük ödemek zorunda bulunduğundan, fiyatı artarak rekabet gücünü kaybediyordu. Şimdi ise Osmanlı tüccarı bir yerden bir yere bir malı götürüp, satarken yüzde 12 vergi verirken, İngiliz tüccarları ortakları ve adamları yüzde beş vergi ödeyecekti. Böylece İngiliz tüccarları Osmanlı tüccarına karşı korunmuş oluyordu. Bilahare transit resminin devam etmesine karar verilmiş ise de buna karşılık ithalat resimlerinde, yüzde ikiye varan bir indirime daha gidildi.

Bu arada antlaşma hükümlerinin Mısır, Afrika eyaletleri dahil bütün Osmanlı ülkelerinde ve her sınıf halk tarafından tatbik ve riayet olunacağına dikkat çekildikten sonra, isteyen bütün dost devletlere de istisnasız olarak antlaşmanın teşmil edileceği taahhüt olunuyordu. Nitekim 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı dış ticaretinde birinci sırayı alan Fransa, menfaatlerine halel geleceğini bilerek bu antlaşma hükümlerine şiddetle karşı çıktığı halde, çok geçmeden 25 Kasım 1838'de yukarıdaki maddeye istinaden aynı hükümleri ihtiva eden bir antlaşma imzaladı. Bunu, Avrupa'nın diğer devletleri takib etmekte gecikmediler. 31 Ocak 1840'ta İsveç ve Norveç, 2 Mart 1840'ta İspanya, 14 Mart 1840'ta Hollanda, 30 Nisan 1840'ta Belçika, 1 Mayıs 1841'de Danimarka ve 20 Mart 1843'te Portekiz ile antlaşmalar imzalandı.

Mustafa Reşid Paşanın faaliyetleri sonucu 1838'de önce İngiltere ve sonraki yıllarda diğer Avrupa devletleriyle imzalanan bu ticari antlaşmalar, esnafı ve tüccarlarımızı uşaklığa, devletimizi de borç bataklığına düşürmekten öte bir işe yaramamıştır. Nitekim antlaşmanın imzalanmasından sonra Avusturya başbakanı; "İşte Osmanlı şimdi bitti!" derken, Osmanlı'ya büyük bir darbenin vurulduğunu daha işin başında söylemekten kendini alamamıştır. Aradan yirmi yıl geçtikten sonra, 1858'de antlaşmanın tesirlerini anlatan İngiliz Edward Michelson ise; "Yabancı ülkelerde büyük ünü olan Türk sanayiinin birçok kolları şimdi tamamen yok olmuştur. Bunlar arasında pamuk sanayii başta gelir ki, bunlar tamamiyle İngiliz sanayii tarafından sağlanmaktadır. Şam'ın çelik bıçakları, Kıbrıs'ın şekeri, İznik'in çinisi, Teselya'nın iplik boya sanayi hep yok olmuştur. Bütün bu sanayi kollarının bugün Türk topraklarında artık izi bile kalmamıştır." derken, Türk sanayiinin düştüğü acı durumu dile getirmiştir. Bu ticaret antlaşmaları, devlet hazinesini önemli masrafları karşılayamaz hale getirdi ve Avrupa'dan borç alma yolu açıldı. Böylece dışa bağımlılık devri başlamış oldu.

Gerçekten de Sultan Abdülaziz 1861'de tahta çıkarken, 1838 ticari antlaşmalarının bir neticesi olarak, dış ticaretin yanında iç ticaret de yabancıların eline geçmiş, büyük çapta mali ve iktisadi çöküntü içerisinde bulunan bir devletle karşılaşmış idi.

BALTIK DENİZİ;

Alm. *Ostsee,* **Fr.** *Mer Baltique,* **İng.** *Baltic Sea.* Avrupa kıtasında, 54o ve 66okuzey enlemleri ile 9o ve 30o doğu boylamları arasında yer alan; İsveç, Finlandiya, Danimarka, Almanya, Polonya, Rusya, Estonya, Letonya ve Litvanya devletleri ile çevrili bir iç deniz. Güney batıdan kuzeydoğuya doğru uzanır. Kiel'den Hapuranda'ya kadar olan uzunluğu 1700 km, ortalama genişliği 200 kilometredir. Yaklaşık 420.000 kilometrekarelik yüzölçümüyle en büyük iç denizdir. Danimarka ile İsveç arasında yer alan Kattegat Kanalı ve üç girişi de (Onesund, Büyük Belt ve Küçük Belt)Kuzey Denizine bağlanır. Bu kanalın en derin yeri 8 metredir. Bu sebeple kanal, gemiler için büyük güçlük arz etmektedir. Baltık Denizinin ortalama derinliği 65 m ile 550 m arasında değişir. En derin yeri 550 m ile Gotland'ın batısıdır.

Avrupa'nın bir çok önemli akarsularının (Öder, Vistula, Niemen, Western, Dvina ve Mevaa) yağışlar sebebiyle getirdikleri bol su ve sığ bir deniz olması sebebiyle tuzluluk oranı çok azdır. Ortalama tuzluluk oranı binde sekizdir. Ayrıca donma olayları da tuzluluk derecesini etkilemektedir. Donma olayları batıdan doğuya gidildikçe artar. Almanya'nın Stralsund limanı senenin 27 günü, İsveç'in başkenti Stokholm limanı 75 gün, Finlandiya'nın birçok limanı 120 ila 180 gün arasında donarlar. Güney ve batı kıyılarındaki limanlarda buzlar kırılarak trafiğe açılırlar.

Baltık Denizinin bugünkü biçiminin, buzul devrindeki çökme ve yükselmelerle meydana geldiği zannedilmektedir. Günümüzde zaman zaman yükselme olayları meydana gelmektedir.

Baltık Denizinde, kıyıları bulunan devletler için buranın çok büyük önemi vardır. Uzun zaman suyun donması gemilerin ulaşımını güçleştirmektedir. Son zamanlarda Baltık Denizinin ticari önemi artmış durumdadır.

BALTİMOR KUŞU (İcterus baltimore; galbulus);

Alm. *Baltimorevogel,* **Fr.** *Oriole de Baltimore,* **İng.** *Baltimore oriole.* **Familyası:** Amerika sarıasmasıgiller (İcteridae). **Yaşadığı yerler:** Kuzey ve Orta Amerika'da yaşar, kışın Güney Afrika'ya göç eder. **Özellikleri:** 18-21 cm boyunda, turuncu-siyah renkli, ötücü bir kuş. Baş ve sırtlarında siyah

renk hakimdir. **Ömrü:** 35-40 yıl. **Çeşitleri:** Amerika sarıasması ve pirinçkuşu da aynı ailedendir.

Amerika sarıasmasıgillerden arkadaş canlısı, hareketli ve ötücü bir kuş türü. Siyah, parlak sarı veya turuncu karışımı tüylü, oldukça uzun sivri gagalıdır. Dışları daha koyu ve yeşilimsidir. Başı, göğsü, sırtı, kanatları ve kuyruğu siyahtır. Kanatları açıldığında 28,5 ila 32 cm kadardır. Ot, at kılı ve bitki köklerinden ağaç dallarının ucuna harika torba yuvalar örerler. 1,5 metreden daha uzun yuva yapanları vardır. At kılını kullanırken boynuna ilmiklenip boğulanların yuvaya asılı vücutlarına bazan rastlanır. Turuncu siyah renkli ötücü kuşlardır.

BALZAC, Honore de;

Fransız romancısı. Tours'da 1799 yılında doğdu. 1850 yılında Paris'te öldü. Zengin bir ailenin çocuğu olup, ailesi noter olmasını istiyordu. Hatipler Kollejinde tahsilini bitirdikten sonra, Paris'te bir müddet noter katipliği yaptı. Çabuk zengin olma hevesi çeşitli işlere girmesine ve çok borçlanmasına sebeb oldu. İlk zamanlar tiyatro sahasında meşhur olmak istediyse de başarılı olamadı.

1829 yılına kadar takma adlarla eserler yazdı. Bu yıldan sonra sıkı bir çalışma ile kendisine şöhret kazandıran eserleri sıra ile yazmaya başladı. Böylece **İnsanlık Komedisi** adını verdiği ünlü romanlarının serisini meydana getirdi. Bu eserlerinde şahısları, yaşadıkları muhit içinde karakterize etmekte, cemiyet grupları içindeki çeşitli insan gruplarını seçmekte, büyük bir ustalık göstermektedir. Balzac, aşırı derece romantik olup, eserlerinde bunun bariz vasıfları olan taşkınlık ve mübalağa açıkça göze çarpar. Toplam eserlerinin miktarı 92'dir.

Başlıca eserleri: **Vadideki Zambak, Goriot Baba, Köy Hekimi, İki Yeni Gelinin Hatıraları, Köy Pazarı, Cesar Birotteau, Kırmızı Han, Tılsımlı Deri, Yüz Tuhaf Hikaye, Esrarlı Bir Vaka.**

BAMBU (Bambusa);

Alm. *Bambusrohr (m),* **Fr.** *Bambou (m),* **İng.** *Bamboo.* **Familyası:** Buğdaygiller (Gramineae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Kısmen Akdeniz bölgesi.

Asya, Amerika ve Afrika'nın tropik iklim bölgelerinde, geniş alanlar kaplayan, 25-40 m kadar boylanan; çit, hasır, küfe, sepet, olta kamışı ve baston yapımında kullanılan, bir kamış çeşidi. Hintkamışı da denilmektedir. Bambu, kalabalık yerleşim merkezlerinde ev yapımında, süse meraklı kişiler tarafından ev dekarasyonu yapmakta, çeşitli el sanatlarında çok kullanılır. Filizlerinden hayvan yemi olarak da istifade edilir.

Memleketimizde Akdeniz bölgesinin bataklık sahalarını kurutmak için yetiştirilir.

Bambu kamışlarının ortası boştur. Gövdeleri odunsu, boğum noktaları dolu, genişliğine bölmeli ve şeride benzer yapraklara sahiptir. Toprak altında kökleri büyük bir şişkinlik meydana getirirler. Bu kısımdan her sene yeni kamışlar meydana gelir. Çiçek görülünce, kamış için kuruma yaklaşmış demektir. Aynı bölge dahilinde, aynı türe ait bulunan bambuların yine aynı zamanda kurudukları görülür.

Kullanıldığı yerler: Bambu tohumları yenilir. Taze sürgünlerini sebze olarak kullananlar vardır. Dar yapraklı, geniş yapraklı, dikenli, kara (çin), yeşil ve sarı olmak üzere birçok bambu çeşitleri vardır. Bambuların sık rastlanan cinsleri, Arundinaria ve Bambusa'dır. Amerika'da yetişen bambu türleri A.macrosperma ve A.tecta'dır. Bunlara güneydeki nehir kenarlarında ve bataklık etraflarında sık rastlanır. Akdeniz bölgesinde yetişen yerli bambuların, derin ve sürekli toprağa ve nisan-ekim döneminde büyük sıcaklığa ihtiyaçları vardır.

Bambu, saçaklı ve lifli kökleri ile su kenarlarını, kanalları, çukur ve hendeklerin toprağını, yerlerinde tesbite muvaffak olan ve erozyonu önleyen bir bitki olması yönünden de faydalıdır.

Bambunun kimyasal katalizör olarak kullanılması yeni bulunmuştur. Sopalarından elde edilen amorf silika iyice öğütülürse, uygun bir kimyasal katalizör temin edilmiş olunur. Son zamanlarda damıtma yoluyla bambu saplarından motor yakıtı yapılmıştır. Bunlardan ayrı, filizlerinden elde edilen maddeler, cilt testinde daha iyi netice alabilmek için kullanılmaktadır.

BAMYA (Hibiscus esculentus);

Alm. *Okra, Ocker, Bamia (f),* **Fr.** *Gombo, Bamias,* **İng.** *Okra, Gumbo.* **Familyası:** Ebegümecigiller (Malvaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Memleketimizde sebze olarak hemen her yerde yetiştirilmektedir.

Mutedil iklimlerde yıllık, sıcak iklimlerde ise, bir kaç defa yetiştirilebilen, boyu 1-2 metreye kadar uzayan, yaprakları asma yaprağına benzeyen, meyvesi beş bölmeli, tohumları yuvarlak ve yeşilimtrak

gri renkte bir sebze.

Akdeniz çevresi, en müsait ve önemli yetişme bölgesidir. Türkiye'nin Erzurum, Kars gibi soğuk ve yüksek yerleri hariç, hemen hemen her yerinde yetiştirilebilmektedir. En çok Akdeniz ve Ege bölgesindeki ovalar ile Amasya'da ziraati yapılır. Memleketimizde, Sultani, Amasya ve Balıkesir bamya çeşitleri tanınmıştır.

Tohum ile üretilir. Soğuk ve don tehlikesi geçtikten sonra, ilkbaharda tarlalara ve bahçelerdeki önceden hazırlanan yerlere dikilir. Hafif (kumlu-tınlı) toprakları sever. Bamya tarlası iyice sürülerek hazırlanır. Gübrelenir ve tırmıkla düzeltilir. Sıra usulü ile ekilirse, sıralar arası 80 cm olmalı, iki bamya arasında ise 30-40 cm aralık bırakılmalıdır.

Bahçelerde, birer metre genişliğinde masuralar hazırlanır. Bunların, iki yan tarafına 15-20'şer cm aralıklarla bamya tohumları ekilir. Tohumlar derine düşecek olursa çimlenemez. Duruma göre, haftada bir veya iki defa sulanır. 15-20 cm kadar boylandıkları zaman ikinci, bunu müteakiben 15-20 gün sonra da üçüncü bir çapalama yapılır.

Hasada, bamya meyveleri tabii büyüklüklerinin yarısı kadar olunca başlanır.

Kullanıldığı yerler: Faydalı bir sebzedir. Yaş veya kuru olarak sarf edilir. Konserveleri de yapılır. Meyveleri müsilajlıdır.

BANGKOK;

Tayland'ın başşehri. Tayland'ın tek büyük şehri ve limanıdır. Bu özelliği ile kültür ve ticaret merkezi olmuştur. Şehir Tayland Körfezinden 40 km içeride, Chao Phraya Irmağının deltası üzerinde kuruludur. Nüfusu hızla artmakta olup, 90'lı yıllarda 6 milyon civarındadır. Nüfusunun yüzde 97'sini Taylar meydana getirmektedir. Nüfusu hızla artmakta olduğu için kötü bir şehirleşme ve gecekondu problemi ile yüzyüzedir. Çok sayıdaki kanalıyla eskiden doğunun Venedik'i olarak meşhur olan Bangkok'ta otomobile duyulan büyük ilgi dolayısıyla kanalların çoğu doldurulmuş bu da şehrin tabii güzelliğini bozmuş, ilaveten başka problemler de meydana getirmiştir.

Merkezileşmiş bir devletin başşehri olan Bangkok'ta birçok üniversitenin yanısıra Birleşmiş Milletler Teşkilatının Asya ve Uzakdoğu iktisadi komisyonu da bulunmaktadır. Ayrıca Bangkok Tayland'ın başlıca sanayi merkezidir. Gıda, dokuma, kimya ve elektronik sanayii gelişmiştir. Tayland ve Laos'un dış ticaretinin önemli bölümü Hlong Toei Önlimanından yapılır. Güneydoğu Asya'nın en önemli havaalanı olan Don Muang hem transit geçişler hem de ülkeye gelen yoğun turist akını bakımından önemlidir. Turistik yapısı ile en fazla iş imkanı da hizmetler kesiminde görülmektedir.

Bangkok'un iklimi yıl boyunca sıcak ve nemlidir. Ortalama sıcaklık, en sıcak ay olan nisanda 30°C, en soğuk ay olan aralıkta 25°C'dir. Aralık-şubat arası hariç hemen her akşamüstü sağanak yağmur yağar.

BANGLADEŞ

DEVLETİN ADI ..... Bangladeş Müslüman Halk Cumhuriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Dakka

NÜFUSU 115.500.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 143.998 km^2

RESMİ DİLİ ..... Bengal dili ve Urduca

DİNİ ..... İslam

PARA BİRİMİ..... Taka

Güney Asya'da Müslüman bir devlet. 1971 senesine kadar Pakistan'ın "Doğu Pakistan" adlı eyaleti, daha önceleri de İngilizlerin Kıta Hindi'nde Bengal eyaleti idi. Kuzey-güney arası 625 km, doğu-batı arası 304 kilometredir.

Tarihi

Bangladeş, M.Ö. bölgede hüküm süren büyük devletlerin, M.S. 750-1200 arasında yerel Palas Hanedanların hakimiyeti altında kaldı. Onuncu asırdan itibaren Müslümanlar bölgeye hakim olmaya başladılar.

Bangladeş 12. asırdan 1757 yılına kadar Müslümanların idaresinde, 1757'den 1905 yılına kadar İngilizlerin hakimiyetinde kaldı. 1947 yılında da Müslüman kesimi "Doğu Pakistan" adıyla Pakistan'ın bir eyaleti oldu. 1969 yılına kadar Pakistan'ın eyaleti olarak kaldı. 28 Kasım l969'da meclis üyelerinin teşkili için yapılan seçim propagandaları esnasında Mucib-ür-Rahman ve onun "Avami Partisi" seçim

propagandalarını Doğu Pakistan'a muhtariyet vereceği vadi üzerine kurmuştu. Aralık 1970'de yapılan seçimler neticesinde Avami Partisi 313 sandalyeden 167'sini aldı. 1 Mart 1971'de Millet Meclisinin teşkili ertelendi. Bu durum Doğu Pakistan'da meşru hakların ihlali sayıldı ve genel greve gidildi. Bunun üzerine ordu, grevcilerin üzerine gitti ve iç harp başladı. Bir kısım halk da Hindistan'a sığındı. Bu arada Hindistan-Pakistan Savaşı başladı.

1971 Aralık ayında savaş bittiğinde Hindistan, Doğu Pakistan'ın büyük bir bölümünü işgal etmişti. Hindistan burayı iki hafta kadar kontrol altında tuttu. 22 Aralık 1971'de Mucib-ür-Rahman'ın liderliğinde Bangladeş Müslüman Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra, Hindistan ülkeyi terk etti. Mucib-ür-Rahman ve Avami Partisi'nin iktidara gelmesiyle karışıklıklar dinmedi. 15 Ağustos 1975'te yapılan darbe ile Mucib-ür-Rahman ailesi ile birlikte öldürüldü. İdareyi Kandahar Mustak Ahmed ele aldı. 3 Kasım 1975'te Dakka garnizon komutanı Tuğgeneral Halid Müşerref, Mustak Ahmed'i devirdi. Ancak kendisi iktidarda sadece dört gün kalabildi.

7 Kasım 1975 tarihinde General Ziya-ür-Rahman bir darbe ile Halid Müşerref'i devirdi. Ziya-ür-Rahman zamanında ordu uzun müddet siyasetten uzak durdu. 1977 yılında yapılan seçimleri Ziya-ür-Rahman kazandı ve geçici olsa da, siyasi istikrar temin edildi. 30 Mayıs 1981 tarihinde bir grup subay ve askeri birlik başarısız bir darbe yaptılar. Ziya-ür-Rahman'a bağlı birlikler darbeyi bastırdılar. Ancak darbe esnasında Ziya-ür-Rahman öldürüldü. 15 Kasım 1981'de seçim yapıldı ve Milli Birlik Partisi lideri, öldürülen Ziya-ür-Rahman'ın yardımcısı Abdüssettar, oyların % 66'sını alarak devlet başkanı oldu. Ancak siyasi istikrar yine temin edilememiş ve kargaşa bitmemişti. Nihayet hükumet, Milli Güvenlik Kurulu kurulmasını kabul etti ise de, gerginlik durmadı. Sonunda Genel Kurmay Başkanı Muhammed Erşad, askeri bir darbe ile Abdüssettar'ı devirerek idareye el koydu. Askeri idare iki sene iş başında kalacağını ilan etti. 21 Mart 1985'te yapılan referandumda Erşad'ın devlet başkanlığında kalması onaylandı. Diktatörlük ve otoriter bir rejimle ülkeyi yönettiği söylenen Muhammed Erşad'ın geniş çaplı kitle gösterileri neticesi istifa etmesi üzerine 6 Aralık 1990 senesinde Şahabeddin Ahmed devlet başkanlığına vekaleten getirildi. 19 Eylül 1991 senesinde yapılan seçimleri kazanan Ziya-ül-Hak'ın hanımı Halide Ziya başbakan oldu.

Fiziki Yapı

Bangladeş daha ziyade Kıta Hindi'nin Ganj (Padna), Jamune (Brahma Putra)Nehrinin aşağı kolu ile Meghna gibi önemli nehirlerinin deltasında oluşan alüvyonlu ovalardan meydana gelir. Bu nehirler birleşerek Bengal Körfezinde bir delta içinde akarlar. Ovaların büyük bir kısmının denizden yüksekliği 9 metreyi geçmemektedir. Bu sebeple her yıl yağışlı mevsimlerde ırmakların kabarmasıyla ovalar seller altında kalırlar. Bu sel baskınlarının en büyüğü 1974 yılında olmuş ve ülkenin % 70'i sular altında kalmış, 2 bin insan ölüp, yüz binlerce insan evsiz, barksız ve aç kalmıştır. Jamuna Irmağının kolları olan Tistua ve Astrai ırmakları, ovanın kuzey bölümünden geçerler. Bu bölgede çok sayıda bataklık ve sazlık bulunmaktadır. 9300 kilometrekarelik bir yer kaplayan Barind Ovası, orta kesimde 6350 kilometrekarelik yer kaplayan Madhupur Platosu ve Meghna Irmağının doğusundaki Lalmai Tilas bölgeleri, alüvyonların meydana getirdiği başlıca plato alanlarıdır. Feni Irmağının güneyinde uzanan Chittagong bölgesi, tepeler, vadiler ve ormanlarla kaplıdır. Buraları ülkenin başlıca dağlık bölgesidir.Yüksekliği ortalama 600 metredir.

İklimi

Genel olarak Muson iklimi görülür. Ükeye düşen yağış miktarı yüksek olup, metrekareye 1270-5080 mm arasında değişir. Nem oranı yüksekliği, bunaltıcı sıcaklara sebeb olmaktadır. Ocak ayında en yüksek sıcaklık 25-26oC arasında değişmektedir.Yazın ise 30-35o'ye kadar ulaşır. Yıllık siklonlar ülkeye büyük zararlar vermekte, bilhassa sahil şehirlerinde büyük hasara sebeb olmaktadır. 1970 yılındaki bir fırtınada 500 bin insan ölmüş ve yüz binlercesi de evsiz, barksız kalmıştır.

Tabii Kaynakları

Bangladeş Ovası eskiden ormanlarla kaplıydı. Ekilecek alanları az olduğu için ormanların büyük bir kısmı yok edilmiş ve bugün sadece iki orman kalmıştır. Bunlardan birisi Madhupur olup, alüvyon platosudur ve 4140 kilometrekarelik bir kısmı yapı malzemesi için elverişli ağaçlarla kaplıdır. İkinci orman ise güneydeki Sundarbans kıyı bölgesindeki ormanlardır. 5960 kilometrekarelik bir alanı, bataklıklar arasındaki adacıklar ve Mangrov ormanlarıyla kaplıdır. Bu ormandaki ağaçlar kibrit ve kutu imalatına elverişlidir. Ayrıca Chittagong bölgesindeki sıradağlar tropikal ormanlarla kaplıdır. Buradaki ağaçlar, 60 metreye kadar uzunlukta olup, mobilyacılıkta ve kağıt sanayiinde kullanılır. Ormanlarda; bambu, muz ve Hindistan cevizi vb. ağaçlar bulunur.

Ormanlarda aslan, kaplan, fil, timsah gibi vahşi hayvanların yanısıra, her çeşit tropikal bölge hayvanları, ayrıca benekli ceylanlar, çeşitli türlerde yılanlar vardır. Nehirlerde de bol balık bulunur.

Bangladeş'te fazla maden kaynağı yoktur. Ancak, üç tane küçük tabii gaz ve çok ince bir kömür

tabakası keşfedilmiştir. Bengal Körfezinde de petrol bulunmuştur.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Bangladeş, dünyanın nüfus yoğunluğu bakımından en kalabalık ülkelerindendir. Nüfus yoğunluğu kilometrekareye 290-770 kişi arasında değişir. Yirminci asrın sonunda nüfusun iki misli artacağı tahmin edilmektedir. Nüfusun % 90'ı köylerde, % 10'u şehirlerde yaşar. En önemli şehri "Dakka", aynı zamanda başşehirdir. Güneydoğu sahilindeki Chitagony şehri, önemli bir limandır. Halkın % 85'i Müslümandır. Bangladeş'in resmi dili Bengal dilidir. Halkın çoğu bu dili konuşur. Ayrıca Urduca dili de yaygındır. Kuzey ve doğu dağlık bölgelerinde yaşayanlar da mahalli lisanları konuşurlar. Para birimi "Taka"dır. 11 idari bölge birer askeri vali tarafından yönetilir. Bir radyo ve televizyon istasyonu vardır. Erkekler "Lungi" denilen bir elbise, kadınlar "Burka" denilen baştan ayağa kadar vücudu örten bir elbise giyerler.

Eğitim: Dünyada okuma-yazma oranı en düşük ülkelerdendir. Halkın % 33.1'i okuma-yazma bilmektedir. Köylerinde ekseriya ilkokul bulunmamaktadır. Dakka, Rajshani ve Chittagong üniversiteleri, batı tarzı eğitim yapan üç büyük üniversitedir. İngilizler bu bölgede uzun süre kalmışlar, halkı cahil bırakmışlar, bozuk fikirleri yaymışlardır. Halkın kültür seviyesi ve ekonomik durum çok düşüktür. İngilizlerin kültürünün tesirleri devam etmektedir.

Ekonomi

Ekonomi tarıma dayalıdır. Başlıca ürünleri, pirinç, önemli dayanıklı gıda maddeleri, Hind keneviri ve çaydır. Bu alanda Çin ve Hindistan'dan sonra dünya üçüncüsüdür. Diğer zirai bazı sebzeler ve şekerpancarı iç tüketim için yetiştirilir. 10 milyon hektarlık alanda ekim yapılır. Bu alanların % 80'inde pirinç üretilir.

Sanayi ve taşımacılık: Bangladeş'te başlıca sanayi Hintkeneviri üretimidir. Bu ülkede ileri sanayi tam kurulmamış, hatta bulunan madenler dahi tam olarak işlenememektedir. Ülkede Hintkeneviri (jüt) işleyen 20 fabrika vardır.

Dış ticaret: Başlıca ihracat ürünleri; Hintkeneviri (jüt), çay ve balıktır. Ancak ihracatı hiçbir zaman ithalatını karşılamamakta ve ithalat ile ihracat arasındaki açık, gün geçtikçe artmaktadır. Çok az da olsa dış yardımlarla ayakta durmaya çalışmaktadır.

BANKA;

Alm. *Bank,* **Fr.** *Banque,* **İng.** *Bank.* Sermaye, para ve kredi üzerine işlem yapan kuruluş. Bankalar faizle mevduat toplayarak, bu fonları, kredi talebinde olanlara, belirli bir karla aktarırlar.

Bu asli fonksiyonunun yanısıra, para ve para ile temsil edilen kıymetlerin alım satımına aracılık etmek, iskonto, avans, senet tahsili, ticari hesaplaşma, muhafaza, teminat ve kefalet mektubu vermek şeklinde sıralanabilen işlemler de bankacılık faaliyetleri arasında sayılabilir. Hatta, kağıt para ihracı görevi de bankalarca üstlenilmiştir.

Bankalar yaptıkları işlemlere göre, emisyon bankaları (Merkez Bankası), ticaret bankaları, sanayi bankaları, emlak (ipotek) bankaları, ziraat bankaları, halk bankaları olmak üzere çeşitleri kategorilere ayrılabilirler. Diğer taraftan sermayesine sahip olan sektör yönünden, devlet bankaları ve özel bankalar olarak iki bölümde ele alınabilir.

Bankacılığın 3000 yılı aşkın bir maziye sahip olduğu (Sümerler devri) belirtilmektedir. Banka teriminin menşei (aslı) İtalyanca masa anlamına gelen banco kelimesidir. Sokak başlarındaki masalarda, banker adı verilen kişiler tarafından madeni paraların ayar ölçümü, değişimi, bozulması ve muhafazası işlemleri, sonraları organize hale gelerek bugünkü bankacılık sektörünü ortaya çıkarmıştır. Türkiye'de 1850'den önce Galata Bankerlerine inhisar eden bankacılık faaliyeti, organize olarak ilk defa 1856'da **Bank Osmani-şahane** (Banque Ottomone)nin kurulması ile başlamıştır. Bunu 1863 yılında Midhat Paşanın kurduğu memleket sandıklarının, 1888'de Ziraat Bankası haline getirilmesi takip etmiştir. Cumhuriyet sonrasında milli bankacılık hareketi başlamıştır. Günümüzde Türkiye'de çok sayıda milli, mahalli bankalarla birlikte yabancı bankaların şubeleri de faaliyet göstermektedir.

İslam Bankacılığı:

Faizsiz çalışan İslam Bankacılığının başlıca çalışma metodları şunlardır:

Mudarebe: Esas olarak bir tarafın emek bilgi ve tecrübe, diğer tarafın ise sadece sermaye koyarak yürüttükleri bir faaliyet türüdür. Emek, bilgi ve tecrübesini koyan aynı zamanda faaliyetin yönetimini de üstlenmektedir. Bu yöneticiye "mudarib" denilmektedir. Faaliyete yalnız sermayesiyle katılan kişi veya kuruma da "Rab-ül-mal" denir. Rab-ül-mal yalnız faaliyeti denetleme yetkisine sahiptir.

Mudarebe daha açık bir ifadeyle, bir tarafta sermaye sahibi kişi veya kişilerle diğer yanda bu sermayeyi emeği, bilgi ve tecrübesiyle değerlendirecek olan kişi arasında karın paylaşılması esasına göre yapılan bir anlaşma, kurulan bir ortaklıktır. Bu ortaklıkta emeğini koyan, sermayeyi yöneten, ne ana parayı geri ödemeyi ne de belirli bir kar payı sağlamayı taahhüt etmektedir.

Mudarebenin temel özellikleri: 1) Sermaye sahibi olan kişi ile emeğini bilgi ve tecrübesini ortaya koyan kişinin kara ortak olmaları; 2) Tarafların kar paylarının belirli (maktu) olmaması, karın taraflar arasında önceden belirlenmiş bir oranda bölünmesi; 3) Zararın tamamen sermayedara ait olması; 4) Sermayenin emeğini koyan tarafından yönetilmesi; 5) Sermayedarın ise sadece denetim yetkisine sahip olmasıdır. 6) Sermayenin altın, gümüş veya başka geçer para olması lazımdır.

İslam bankaları mudarebe akdi çerçevesinde daha çok kısa süreli ticari projeleri finanse etmekte ve bu tür projelerin finansman ihtiyacını karşılamaktadır.

Mudarebede zarar tamamen sermayedara ait olduğundan, bu işlemde sermayedar (banka) faaliyetin karlılığını daha iyi değerlendirmek, kaynakların kullanımını yakından izlemek durumundadır.

Murabaha: Sermaye sahibinin bir malı satın alıp belli bir kar payı ekleyerek müşterisine vadeli olarak satması demektir. Bir tacir, bir malı satın almak için İslam bankasından kredi istediğinde, banka krediyi para olarak vermez, müşterisinin yazılı isteği (talimatı) üzerine, emtiayı satın alır ve üzerinde anlaştıkları kar payını ekleyerek bu kişiye satar. Bu işlemde malın fiziki olarak mevcut olması, bankanın malı satın aldıktan sonra satması gerekir. Fiziki anlamda varlığı olmayan mücerred varlıklar (patent, marka, ticari isim vb. sınai haklar) için murabaha geçerli değildir. Malı satın almak isteyen müşterinin sonradan vaadinden cayması, banka için ciddi bir risk doğuracağından, bunu önlemek için, müşterinin bankaya başvurusunun veya talimatının yazılı olması istenmektedir. Vadeli olarak satılan malın bedelinin tahsili bir defada veya taksitler halinde olabilir. Banka, tahsilatı güven altına alabilmek için müşteriden güvence de isteyebilir.

Murabaha, bir kredili alış finansman tekniği olup, İslam bankalarınca üretim desteği olarak nitelendirilerek uygulanmaktadır.

Müşareka: Bir işletmenin sermayesine katılma, ona ortak olmaktır. Bu faaliyet türü, esas olarak hem sermayede hem de yönetiminde ortaklığı öngörür. Sermayedar (banka), bir işletmeye sermaye koyar, ortak olur, karı veya zararı paylaşır. Müşarekanın mudarebeden farkı, mudarebede bir yanda etkin olmayan sermayedar, diğer yanda emeğini, çalışmasını ortaya koyan aktif bir girişimci olduğu halde; müşareka hem sermayedarın hem de girişimcinin (emek sahibinin) etkin olduğu bir ortaklıktır. Diğer bir deyişle müşarekada hem sermaye, hem yönetim ortaklığı söz konusudur. Taraflardan birinin yönetime katılmak istemediği durumlarda, yönetimi üstlenen taraf için karın belirli bir oranı, yönetici ücreti olarak belirlenir. Kardan bu ücret düşüldükten sonra kalan tutar, taraflar arasında sözleşme ile belirlenmiş oranlar dahilinde paylaşılır. Ayrıca mudarebede mali zararın sermayedarlara ait olmasına karşılık, müşarekada zarar, taraflar arasında paylaşılmaktadır.

Bu tür ortaklıkta koyulan sermayenin eşit olması gerekmediği gibi, kar oranı da taraflar arasında anlaşma ile belirlenir. Kar oranının sermaye oranına bağlı olması zorunlu değildir. Banka, müşareka prensibiyle ortaklarına sermaye sağlarken, kar paylaşma oranını anlaşma ile belirlemekte serbesttir. Ancak tarafların kar paylarının önceden kesinlikle belirlenmiş olması gerekir. Zararın paylaşımında ise taraflara serbesti tanınmamıştır; zarar paylaşım oranı belirlidir ve bu oran taraflarca ortaklığa konulan sermayenin, ortaklığın toplam sermayesine bölünmesi suretiyle bulunur.

Müşareka Mütenakısa: Bu tür finansmanda, başlangıçta, banka ile girişimci bir müşareka sözleşmesi çerçevesinde bir ortaklık kurarlar. Proje faaliyete geçtikten sonra, diğer taraf girişimci projenin tamamını kendi mülkiyetine geçirmek isterse, belli devreler halinde, bankanın paylarını satın alır. Zaman ilerledikçe bankanın yatırım projelerindeki payı ve alacağı kar/zarar payı giderek azalır, sonunda proje tamamiyle diğer tarafın mülkiyetine geçer.

Müzaraa ve Müsakat: Müzaraa, özellikle tarımsal alanlarda kurulan bir ortaklık tipidir. Sermaye olarak bir taraf arazisini, diğer taraf da işgücünü koyar. Bu açıdan mudarebeye benzemektedir. Yapılan tarımsal faaliyetten sağlanan kar veya ürün, ortaklar arasında önceden belirlenmiş bir oranda paylaşılır.

Müsakat da, tarımsal alanda kurulan bir ortaklık tipidir. Genellikle bu tür ortaklıkta bir meyvelik söz konusudur. Taraflardan biri meyve ağaçlarını sermaye olarak koyar, diğer taraf da ağaçların bakımını ve meyvelerin toplanmasını üstlenir. Elde edilen kar veya ürün, yine tarafların aralarında anlaştıkları oranda bölüşülür.

Kiralama: Kiralamanın iki şekli vardır:

a) İcare: İcare bir mülkün yahut bir makina veya techizatın kiraya verilmesidir. Burada bir iş sahibinin

üretim için ihtiyaç duyduğu bir makina, bir alet veya bir gayri menkul, İslam bankası tarafından satın alınarak üreticiye kiralanmaktadır. Üretici, söz konusu makina, teçhizat, bina vb. şeyleri bir süre kullanmasına karşılık, belli bir kira öder. Ödenecek kira bedeli, genellikle, kiraya verenin amortisman giderlerini karşıladıktan başka belirli bir kar payını da kapsayacak şekilde tesbit edilmektedir.

b İcare ve İktina: Burada İslam bankası, bir malı (makina, alet, bina vb.) belirli bir dönem için kiraya verir, kiracı bu dönem içinde kira ile birlikte malın mülkiyetini kazandıran taksitleri de öder. Kira süresi sonunda malın mülkiyeti kiracıya geçmiş olur. İcare ve İktina, mülkiyetin devriyle sonuçlanan bir uzun süreli kira sözleşmesi olarak nitelenebilir. Bu yöntem, bankaya, firmanın hesaplarını yakın kontrol altında tutmadan, riski en az düzeye indirerek yeterli bir kar sağlama imkanı vermektedir.

İslam bankaları, genelde kar-zarara katılma hesapları ile fon toplamaktadır. Bu hesap sahiplerine faiz veya sabit bir gelir değil, bir kar payı ödenmektedir. Ayrıca bankaların yaptığı bütün hizmetleri yapabilmektedir.

Türkiye'de Faaliyet Gösteren Milli Ticaret Bankaları

A- Kamu Sermayeli Bankalar

1. Denizcilik Bankası
2. Etibank
3. Sümerbank
4. T.C. Ziraat Bankası
5. Türkiye Emlak Bankası
6. Türkiye Halk Bankası
7. Türkiye Öğretmenler Bankası
8. Türkiye Vakıflar Bankası

B- Bazı Özel Sermayeli Bankalar

1. Adabank
2. Akbank
3. Demirbank
4. Egebank
5. Eskişehir Bankası
6. Finansbank
7. İktisat Bankası
8. Koç-Amerikan Bank
9. Milli Aydın Bankası
10. Netbank
11. Pamukbank
12. Şekerbank
13. Tekstil Bankası
14. Türk Dış Ticaret Bankası
15. Türk Ekonomi Bankası
16. Türk Ticaret Bankası
17. Türkiye Garanti Bankası
18. Türkiye İmar Bankası
19. Türkiye İş Bankası
20. Türkiye İthalat ve İhracat Bankası
21. Türkiye Turizm Yatırımları ve Dış Ticaret Bankası

22. Türkiye Tütüncüler Bankası
23. Uluslararası Endüstri ve Ticaret Bankası
24. Yapı ve Kredi Bankası

Türkiye'de Faaliyet Gösteren Kalkınma ve Yatırım Bankaları

A- Kamu Sermayeli Bankalar
1. İller Bankası
2. Türkiye İhracat ve Kredi Bankası (Türk Exim Bank)
3. Türkiye Kalkınma Bankası

B- Özel Sermayeli Bankalar
1. Avrupa Türk Yatırım Bankası
2. Birleşik Yatırım Bankası
3. Sınai Yatırım ve Kredi Bankası
4. Tekfen Yatırım ve Finansman Bankası
5. Türk Merchant Bank
6. Türkiye Sınai Kalkınma Bankası
7. Yatırım Bank

Diğer Ticaret Bankaları

A- Türkiye'de Kurulmuş Bankalar
1. Arap-Türk Bankası
2. BNP-Ak Dresbnerbank
3. Birleşik Türk Körfez Bankası
4. Türk Mitsui Bank
5. Osmanlı Bankası

B- Türkiye'de Şube Açan Bankalar
1. Bank Mellat
2. Bank of Bahrain and Kuwait B. S. C.
3. Bank of Credit and Commerce International
4. Banko di Roma
5. Banque Indosuez
6. Citibank N. A.
7. Credit Lyonnais
8. Habib Bank Limited
9. Holantse Bank UNI N. V.
10. Kıbrıs Kredi Bankası
11. Manufacturers Hanover Trust Company
12. Saudi American Bank
13. Standard Chartered Bank
14. The Chase Manhattan Bank N.A.
15. The First National Bank of Boston
16. Türk Bankası Limited

Alm. *Bankier,* **Fr.** *Banquer,* **İng.** *Banker.* Para, kredi, esham ve tahvilat işleri ile uğraşan kişiler. Türkçe sözlüklerde; bankacı, büyük sarraf ve mecazi anlamda çok zengin kimse diye genellikle üç ayrı şekilde tarif edilmektedir.

Banka ve banker, aynı kökten gelme kelimelerdir. Yaygın tarihi bilgilere göre, ortaçağın Lombardiyalı sarrafları, çarşı ve pazar yerlerinde tahta sıralarda oturarak iş yaparlarmış. Getirilen paraları tartar, ayar muayenesinden geçirir ve değiştirirlermiş. Oturdukları tahta sıralar, masalar dolayısıyle, bunlara "banchierie" yahut "banker" denilirmiş. Başlangıçta yalnız para değiştirmekle uğraşan bankerler zamanla başka yerlere gönderilmek üzere para almaya, emanet kabul etmeye ve borç vermeye başlamışlar.

Bankerlerin İtalya'da faaliyetlerini geliştirdikleri tarihlere kadar, emanet bırakılan paralar "depositum regulare" sayılırdı. Saklayıcısı, emaneti olduğu gibi tutmak ve geri vermekle yükümlü idi. Bankerlerin gelişmesiyle, "depositum irregulare" denilen usulün uygulanması yayılmıştır. Emanet parayı alan, bunu işletmiş ve istenildiğinde aynı madenleri veya sikkeleri değil, eşit değerde bir meblağı geri vermiştir. Bankerliğin ortaçağ sonlarına doğru geliştiği ilk memleket, İtalya'dır. Floransa'da 1250-1350 arasında Bardi ailesi Avrupa'nın en zengin ve nüfuzlu mali firmasına sahip olmuştur. Papalığın bankerliğini yapmıştır. Banka işlemleri yanında ticaret ve armatörlükle uğraşmıştır.

İtalya'da Bardi'ler, Peruzzi'ler, Acciaoli'ler ve Fransa'da Jacques Coeur ve Crozat'lar, Almanya'da Fugger'ler.. Bunlar adlarını tarihe geçirmiş büyük bankerlerdir. Kazanç getirecek her işte uğraşırlardı. Siyasi iktidara sokulurlar ve büyük kazanç fırsatları elde etmeyi bilirlerdi. Darphane müdürlüğü, vergi mültezimliği, saray müteahhitliği, armatörlük, deniz aşırı ticaret, çiftçilik, emlak işletmeciliği yaparlardı. Bir diplomat gibi devleti temsilen müzakere masasına otururlardı. Gemilerini ve kervanlarını kendi silahlı kuvvetleri ile savunurlardı. Bir papa veya bir imparator seçileceği vakit, kampanyaya altın yağdırarak müdahale ederlerdi. Çok defa rakip gruplardan her ikisini de besliyerek çıkarlarını garantiye alırlardı.

Efsanevi servetleri, büyük bankerleri halk gözünde para kuvvetinin sembolü haline getirmiştir. "Tarihi yazanlar, para kuvvetine hükmedenlerdir." sözünün yerleşmesine onlar sebeb olmuşlardır.

On dokuzuncu yüzyıla doğru, bankerler başka iş kollarındaki faaliyetlerini daraltarak bankacılık muamelelerine ağırlık vermişlerdir. Modern bankacılık firmaları geliştikten sonra banker sözcüğü bunların sahiplerini ve büyük sarrafları ifade etmek üzere kullanılmıştır.

Günümüzde, yabancı ülkelerde banker sözcüğü daha ziyade bankacıyı belirtmektedir. Mesleği bankacılık olanlar, bu terimin kapsamına girmişlerdir. Ancak Rothschild gibi büyük banker aileleri, Merchant Bankers ünvanını muhafazaya devam etmektedirler. Mecazi anlamda çok zengin kişiler hakkında da, artık eskisi gibi banker denildiğine gittikçe daha az rastlanmaktadır.

Türkçede ise, bankacı ve banker kavramları arasında kesin bir sınır meydana gelmiştir. Bankacı, bu iş kolunu meslek edinenlerin sıfatıdır. Banker ise, bankacı durumunda olmaksızın, para, altın ve diğer menkul değerler ticaretiyle uğraşandır.

Türkiye'de iki tip bankerlik vardır: Birincisi, ödünç para bulma ve verme ve faizle para kazanma işlemi olan piyasa bankerliğidir. Önceleri hukuki bir düzenlemeye bağlı olmayan bankerler, Türk Ticaret Kanunu ve Borçlar Kanununa göre işlem yaparlardı. Daha sonra 1981 yılında çıkarılan 1499 Sayılı Sermaye Piyasası Kanunu ile 1983 tarihli ödünç para verme işlemleri hakkındaki kanun hükmünde kararnameye göre işlem yapmaktadırlar. Bu kanunlarla, piyasa bankerleri sıkı bir kontrol altına alınmış, halktan para toplamaları yasaklanmış ve verebilecekleri kredi miktarı sermayelerine bağlanmıştır. Uygulayacakları faize de taban getirilmiştir.

İkincisi de borsa bankerliği olup, menkul kıymetlerin alım, satım ve pazarlaması ile meşgul olurlar. Banker şirketlerinin tasarruf sahiplerine yatırım danışmanlığı yapmak, portföy sahip kılmak, portföy yönetiminde yardımcı olmak, bu değerlerin istenildiğinde kolayca ve üzerinde yazılı değerden fazla kaybetmeksizin paraya çevrilmesini sağlamak gibi hizmetleri vardır.

Türkiye'de bankerlik 70'li yıllarda büyük gelişme göstermiştir. 1 Temmuz 1980'de hükumetin faiz hadlerini serbest bırakmasıyla bankerler ile bankalar faiz yarışına girdiler. O tarihte kanuni bir düzenleme de bulunmadığı için, bu yarışta bankerler taşıyamayacağı bir yükün altına girdiler. Hükumet 1981 Eylülünde kanuni düzenlemeye gitti. Ancak geç kalınmıştı. 1981 Aralık ayından itibaren bankerler bir bir iflas etmeye başladılar. Nisan 1982'ye kadar 258 banker battı. 7 Temmuz 1982'de bir kararname çıkarılarak borçların tahsili maksadıyla bankerlerin tasfiye işlemlerine başlandı.

BANKNOT;

Alm. *Banknote,* **Fr.** *Billet de banque.* **İng.** *Banknote.* Geniş anlamıyla kağıt para. Kağıt para genel

olarak karşılığı olan ve olmayan olmak üzere iki kategoriye ayrılabilir.

Uygulamada, karşılığı bulunan kağıt para için “banknot”, karşılığı bulunmayan paralar için sadece kağıt-para deyimi kullanılmaktadır.

Banknot, 17. yüzyıldan başlamak üzere bilhassa tarihte Birinci Dünya Savaşına kadar geniş bir tatbik sahası bulmuştur. Emtia (mal), arazi gibi servet unsurlarının karşılık olarak kullanıldığı görülmüşse de, altın ve gümüş gibi kıymetli madenler, en ziyade kullanım sahası bulan karşılıklar olmuştur. Banknotlar, bankalar tarafından ihrac edilebildiği gibi devlet tarafından da çıkartıldığı görülmüştür. Banknotlar, yüzde yüz bir karşılık gösterilerek ihraç edilirse, bu kağıttan paraya “temsili kağıttan para” adı verilmektedir (altın ve gümüş sertifikaları). Kısmi bir karşılığı olan kağıttan paraya ise “itimada dayanan kağıttan para” veya “banknot” denilmektedir.

Banknot ihracında ve elden ele dolaşımında en önemli faktörler, devir kabiliyeti (hiç itirazsız elden ele geçmesi) ve karşılığa itimat esasıdır. Karşılığı düşürerek banknot miktarının artırılması, iktisadi dengeyi bozmuş, sonunda da tam karşılıksız kağıt para sistemine geçilmiştir.

BANLİYO;

Alm. *Vorort,* **Fr.** *Banlieve,* **İng.** *Suburb.* Büyük şehirlerin çevresinde bulunan yerler. Böyle yerler günlük ihtiyaç olarak büyük şehirlere bağlıdır. Banliyoların kuruluşlarının sebebi şehir nüfusunun artması ile halkın şehrin gürültülü havasından uzak sakin bir yere olan ihtiyaçlarıdır. Şehir merkezi ile bu yerler arasında kara, deniz yolları ile bağlantı sağlanır. İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerimiz etrafında, bilhassa 1950’den sonra banliyolar kurulmuştur. Ulaşımı sağlamak için konan trenlere bu sebepten banliyo treni denmiştir.

Bugün böyle yerler şehrin içi gibi kabul edildiğinden, “banliyo” tabiri pek sık kullanılmamaktadır.

BANOTU (Hyoscyamus);

Alm. *Bilsenkraut ,* **Fr.** *Jusquame,* **İng.** *Herbane.* **Familyası:** Patlıcangiller (Solanaceae), **Türkiye’de yetiştiği yerler:** Memleketimizde altı türü vardır.Hemen hemen her tarafta, tarla ve yol kenarlarında tesadüf edilir.

Yumuşak tüylü, otsu bir bitki. Gavurhaşhaşı adıyla da anılmaktadır. Yaprakları yumuşak, saplı veya sapsızdır. Çiçekleri sapsız veya kısa saplıdır. Taç yaprakları alt tarafta tüp şeklinde, üst tarafta biraz eğri olarak genişlemiş ve yayılmış olup, tepede beş lopludur. Meyve çok tohumlu ve bir kapakla açılıp tohumlarını saçan bir kapsüldür.

Memleketimizde altı banotu türü bilinmekle beraber, bu türlerden yalnız Hyoscyamus niger (Siyah banotu) ile H.muticus (Mısır banotu) tedavi sahasında kullanılmaktadır. Mısır banotu memleketimizde Malatya civarında bulunmaktadır. Bilhassa alkaloit endüstrisi için önemlidir. Siyah banotu hemen hemen bütün Anadolu ve Trakya’da bulunur. Tıbbi maksatlar için kullanılır.

Hyoscyamus niger (Siyah banotu): Mayıs-eylül ayları arasında sarımsı renkli çiçekler açan, 30-80 cm boylarında, 2 senelik, otsu ve özel kokulu bir bitkidir. Gövdeleri dik, basit veya dallanmış ve yapışkan tüylüdür. Yaprakları, donuk yeşil renkli, kenarları girintilidir. Çiçekler çok kısa saplıdır. Çanak yaprakları tüp şeklinde, üzeri damarlıdır. Taç yaprakları huni şeklinde, beş parçalı, kirli sarı renkli ve mor damarlıdır. Meyvaları çanak yapraklar tarafından sarılan, kapak ile açılan bir kapsüldür. Bu kapsül içinde gri esmer renkli, oval veya böbrek şeklinde, üzerinde küçük çukurcuklar bulunan çok miktarda tohum bulunur.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısmı; yaprakları, kökü ve tohumlarıdır. Yapraklar, bitki çiçekli iken toplanır ve kurutulur. Tohumlar tamamen olgunlaştıktan sonra alınır, güneşte veya daha iyisi 40-50 derecelik fırınlarda kurutulur. Yaprak, tohum ve bilhassa köklerde alkaloitler bulunmaktadır.

Kuvvetli bir uyuşturucu ve ağrı kesicidir. Bazı müshillerin tesir edebilmesini kolaylaştırır. Çeşitli merhemlerin terkibinde kullanılmaktadır. Bilmeden kullanıldığında sık sık zehirlenmelere sebeb olan bir bitkidir.

BANYO;

Alm. *Bad,* **Fr.** *Salle de bain,* **İng.** *Bathroom, Bath.* Yıkanma, temizlik için ayrılmış yer, gusülhane. Temizlik, sıhhatli olmanın önemli şartlarındandır. Deri üzerinde toplanan mikroplardan kurtulmak, yıkanma ile mümkün olur. Ayrıca derideki gözenekler ile yapılan solunum vücut temiz olunca rahatlık kazanır. Deri altında kılcal damarlar, ince sinir uçları ve ter bezleri vardır. Bunların gerektiği gibi faydalı olabilmeleri için deri üzerindeki gözeneklerin açık olması icab eder. Bu gözenekler ter, toz, yağ gibi maddeler ile kapanınca solunum kısmen zarar görür. Mikroplar, kirler ile karışınca deri üzerinde önce

sivilceler, sonra yaralar meydana gelir. Bu bakımdan sık sık banyo yaparak buna meydan verilmemelidir. İnsan vücudunun açık yerleri kapalı kısımlarına nazaran daha çok kirlenir. Namaz kılanlar günde beş vakit abdest almak suretiyle bu temizliği yerli yerince yaparlar.

Türklerde temizlik ve bunun vasıtası olan suya sevgi çok eski zamanlarda başlar. Bu, İslam dininin yayılması ile daha düzenli hale gelmiştir. Türk-İslam cemiyetlerinde, dini emirlerin icabı olarak sağlığın korunması üzerinde önemle durulmuştur. Banyonun beden ve ruh temizliği için insana rahatlık ve zindelik verdiği, belli zamanlarda yapılmasının lüzumu, kaideler halinde cemiyetlere yerleşmiştir.

Gusül abdesti, günde beş vakit namaz için abdestli olma mecburiyeti, ruhça ve bedence insanların temiz olmasını sağlayan dini emirlerdir. Eski hamamların yapılış tarzı bugün pekçok banyonun yaptığı vazifeyi yapacak şekildeydi. Tarihi hamamlarda sıcak hava, buhar, bol mikdarda sudan faydalanılırdı. Burada insan hem yıkanır, hem keselenir, hem de vücudunu dinlendirirdi. Avrupalıların yıkanmak nedir bilmediği karanlık ortaçağda, Osmanlı Türklerinin evlerinde banyo vardı. Gittikleri bütün ülkelere adaletin yanında temizliği ve meşhur Türk hamamlarını da götürmüşlerdi (Bkz. Hamamlar). Zira Peygamber efendimiz; **"Temizlik imanın yarısıdır."** buyurmuştur.

Çok sıcak su ile banyo yapmak damarların genişlemesine yol açar. Kan akışını hızlandırıp, kalb atışı ile solunumu yükseltir. Bu sebepten tansiyonu yüksek olanlar ile kalb hastaları için zararlıdır. Soğuk su banyolarında ise durum bunun tam tersidir. Ufak bir üşütme insanı hasta yapar. Banyo yaptıktan sonra çok iyi kurulanmalıdır. Vücut ısısı yükseldiğinden, bir müddet korunmalı, ani sıcaklık değişikliği olabilecek şeylerden kaçınmalıdır. Hiç olmazsa banyo yaptıktan sonra bir saat kadar dışarı çıkmamalıdır. Bu durumda ceryanda kalmak insanı hasta eder. Banyo ihtiyaç olduğu zaman, mevsimlere göre ne kadar çok yapılırsa o kadar faydalıdır.

Yaşlı ve rahatsız olanlar kendilerine dokunmayacak şekilde hareket etmelidirler. Temizlik yapılan banyoların tertemiz ve muhafazalı olması aranır. Tertipsiz, muhafazasız bir banyo insana fayda yerine zarar verir.

BAR;

Alm. *Bar (n),* **Fr.** *bar (m),* **İng.** *bar.* Atmosfer basıncını ölçmede kullanılan basınç birimi. Sembolü "Bar"dır. C.G.S birim sisteminde basınç birimi "Bari" (dyn/cm^2)dir. 10^6 Bari= 1 Bar'dır. 1 Bar= 10^5 Pascal'dır (Bkz. Basınç).

BARAJ;

Alm. *Staudamm,* **Fr.** *Barrage,* **İng.** *Dam.* Bir akarsu vadisini kapatan ve arkasında su biriktiren; enerji üretimi, içme için kullanılma, sulama suyu temini ve akarsuların düzenlenmesi gibi pekçok gayeye hizmet eden ekonomik faydası büyük olan tesisler.

Barajlar, ağırlık, kemer ve payandalı olarak betondan veya toprak ve kaya dolgudan yapılırlar. Bunların karışımı şeklinde de yapılabilir. Birkaç yüz metre yükseklikte ve kilometrelerce uzunlukta olabilir. Arkalarında biriken suyun kapladığı alan da binlerce hektara ulaşabilir.

Beton barajlar, sağlam kaya temelinin yakın olduğu vadilerde yapılır. Sağlam kaya temellerine inilmeyen yerlerde ise, dolgu barajları tercih edilir. Teknolojinin gelişmesi ile dünyanın en yüksek barajları, dolgu tipinde inşa edilmişlerdi. Türkistan'daki Nurek Barajı, kaya dolgu tipinde ve 3l0 m yükseklikte olup, dünyanın en yüksek barajıdır. 207 m yüksekliğinde, beton ağırlık ve kaya dolgu tipindeki Keban Barajı, yükseklik bakımından dünyada on sekizinci sırada yer almaktadır. İsviçre'deki Granda Dixence Barajı, ağırlık barajı tipinde olup, 285 m yüksekliktedir ve dünyanın en yüksek beton ağırlık barajıdır. Kemer tipinde dünyanın en yüksek barajı, 26l m yükseklikteki Vainot Barajı İtalya'dadır. Bu barajın uğradığı bir kazada şev kayması sonucu, baraj gölü tamamen dolmuş ve 2250 kişi hayatını kaybetmiştir. Payandalı tipindeki barajlar ise, ancak 70 ile 80 m yüksekliğe kadar yapılırlar.

Dünyanın en uzun barajı, Ukrayna'daki Kiev Barajı olup, uzunluğu 50 kilometreyi geçmektedir. Baraj gölü bakımından da dünyanın en büyük hacimli barajı, Rusya'daki Bratsk Barajı olup, l69 milyar m^3 su biriktirebilecek kapasitededir. Keban Barajı 30 milyar m^{3}lük hazne hacmi ile dünya sıralamasında on dokuzuncu olmaktadır.

Kurulu güç yönünden, dünyanın en büyük santralı, Itapiu Barajıdır. l2.870 megawatt (MW) gücündeki tesis, l8 türbinden ibarettir. Her bir türbin 300 t ağırlıkta olup, türbin milinin döndürdüğü dev jeneratörün içi, oldukça büyüktür. Keban Barajının kurulu gücü l240 megawattır ve dünyada 36. sıradadır. Itapiu Barajı, Brezilya-Paraguay sınırındaki Parana Nehri üzerinde kurulmuştur. 35 km^{2}lik inşaat alanına

sahip olup, toplam ll milyon m^3 beton kullanılmıştır. Bu kadar büyük bir barajın gölü tam l4 günde dolmuştur. Bu barajın derivasyon kanalı, 2 km uzunlukta, l50 m genişlik ve 90 m derinliktedir. Baraj için ulaşılan başarı, çevrede yapılan bazı fedakarlıklar sonucu olmuştur. Baraj havzasında yaklaşık l500 km^2lik tropikal orman ve verimli arazi ile dünyanın en güzel şelalelerinden biri olan Sete Quedas, sular altında kalmış ve 40.000'den fazla insan başka yerlere yerleştirilmiştir. Brezilya ve Paraguay'ın ortak yapımı olan İtapiu Barajının inşaatında 40.000 işçi çalışmıştır. Baraj, ana gövdesi l95 m yükseklikte olup, l4 adet kapağın açılmasıyla 52.000 m^3su tahliye edilebilmektedir. Baraj gövdesine yerleştirilen basınçlı boruların her birinin çapı l0,5 metredir. 90 devir/dakikalık l8 adet Francis tipindeki türbinler kullanılmaktadır.

Ağırlık barajları: Tesir eden dış kuvvetlere ağırlığı ile karşı koyan barajlardır. Baraj duvarının kesiti genel olarak, dik yamuk şeklindedir. Su tarafı 0,05 ile 0,l0 eğiminde de yapılabilir. Hava tarafının eğimi 0,70 ile 0,80 civarındadır. Ağırlık barajlarının taban genişliğinin yüksekliğe oranı, yani genişlik oranı 0,70 ile 0,80 oranındadır. Ülkemizdeki ll3,5 m yükseklikli Kemer ve l08 m yükseklikli Sarıyer barajları bu tiptendir.

Kemer barajları: Yükü, tabanla birlikte kenar ayaklara iletir. Böylece kesitin tamamı çalışır. Kemer barajlar planda, daire yayı şeklindedir. Bunlarda genişliğin yüksekliğe oranı 0,l0 ile 0,25 arasındadır.

Kemer barajlar, baraj tepe uzunluğunun baraj yüksekliğine oranının beş veya daha küçük olduğu dar vadilerde inşa edilirler. Ayrıca vadi tabanının ve şevinin sağlam kaya zeminden olması gerekir. Bu tip barajların en kesiti küçük olacağından, kullanılacak beton hacmi azalır. Buna karşılık işçilik ve kalıp masrafları artar. Yurdumuzdaki Karakaya Barajı l87 m, Oymapınar Barajı l85 m ve Gökçekaya Barajı l58 m yükseklikte olup, kemer tipindedir.

Payandalı barajlar: Bu tip barajlarda suyu tutan geçirimsiz bir yüzey ile bu yüzeyin dayandığı payanda destekler vardır. Payandalar arası boştur. Dolayısıyla daha az malzeme kullanılır. Buna karşılık işçilik ve kalıp masrafları fazladır. Yükseklikleri 70 ile 80 metreye kadardır. Su tarafının eğimi, 45o ile 60o olmalıdır. Memleketimizdeki 49 m yükseklikte Elmalı Barajı, bu türe örnektir.

Kaya dolgu barajları: En kesitleri dikyamuk şeklindedir. Su ve hava tarafı l/2 ile l/2,5 eğiminde ve taş ile kaplıdırlar. Kesit ortasında geçirimsizliği te'min eden çekirdek kısımları vardır. Çekirdek, kil veya betondan yapılır. Bazı durumlarda su tarafı, çelik gibi bir malzeme ile de kaplanarak geçirimsizlik sağlanabilir. Ülkemizdeki Keban (207 m), Altınkaya (l95 m), Atatürk (l84 m), Uzköy (l76 m), Kılıçkaya (l40 m) gibi mevcut ve inşa edilmekte olan barajlarımız kaya dolgu tipindedir. Bunlardan Atatürk Barajı, gövde dolgusu hacmi 84,5 milyon m^3 kaya ve toprak dolgusu ile dünyada beşinci sırada yer almaktadır. Sulama ve enerji maksatlı olan Atatürk Barajı, 8l7 km^2lik göl alanına sahiptir ve 48,47 milyar m^3 su depolanabilecektir. Bu su ile de toplam 727.700 hektarlık arazi sulanacaktır. Ayrıca, her biri 300 MW gücünde olan 8 adet Francis tipindeki türbin ile de yılda 8,9 milyar kilovat saat enerji üretecektir. Türbinlere su veren basınçlı (cebri) borular 6,60-7,25 m çapında ve toplam 496 m uzunluğunda olacaktır.

Toprak dolgu barajları: En kesitleri, kaya dolgu barajlar gibidir. Baraj gövdesi, sıkıştırılmış toprak tabakalarından ibarettir. Bu tip barajlarda, ortasında geçirimsizliği sağlayan kil veya betondan çekirdek vardır. Su ve hava tarafının eğimi 1/2 ile 1/2,5 arasındadır. Yurdumuzda işletmeye açılan ve inşa halinde olan projesi hazır veya projesi hazırlanmakta olan 90'ı geçkin toprak dolgu barajların yükseklikleri l5 metreden 95 metreye kadar değişmektedir. Toprak veya kaya dolgunun beraber kullanıldığı Kepez Barajının yüksekliği l95 metredir.

Yüzölçümüne Göre Yurdumuzdaki Barajlar

Baraj Adı	**Bulunduğu Şehir**	**Göl Yüzölçümü (km^2)**
Atatürk	Şanlıurfa	817
Keban	Elazığ	675
Hirfanlı	Kırşehir	263
Altınkaya	Samsun	ll8,3
Sarıyar	Ankara	83,8
Seyhan	Adana	67,8
Aslantaş	Adana	49,0

Demirköprü	Manisa	47,7
Büyükçekmece	İstanbul	43,0
Arpaçay	Kars	4l,8
Devegeçidi	Diyarbakır	32,l
Almus	Tokat	3l,3
Karakaya	Diyarbakır	29,800

Göl Hacmine Göre Dünyanın En Büyük Barajları

Baraj Adı	Bulunduğu Ülke	Kapasitesi (m^3)
Tarbela	Pakistan	149.961.000
Fort Peck	ABD	92.029.000
Atatürk	Türkiye	84.500.000
Oahe	ABD	70.340.000
San Luis	ABD	69.386.000
Mangla	Pakistan	65.651.000
Gardiner	Kanada	65.548.000
Oroville	ABD	59.639.000
Nurek	Rusya	58.000.000
Garrison	ABD	50.843.000
Kiew	Ukrayna	44.370.000
Gorki	Rusya	44.320.000
W.A.C. Benneti	Kanada	43.729.000
Asvan	Mısır	42.620.000
Fort Randall	ABD	38.381.000
Kanev	Rusya	37.860.000
Kakhovka	Rusya	35.640.000
Tsimiyanska	Rusya	33.891.000
Volga V.İ.Lenin	Rusya	33.869.000
Beas	Hindistan	33.792.000
Castaic	ABD	33.642.000

BARBADOS

DEVLETİN ADI ..... Barbados
BAŞŞEHRİ ..... Bridgetown
NÜFUSU 258.000
YÜZÖLÇÜMÜ ..... 430 km^2
RESMİ DİLİ ..... İngilizce
DİNİ .....Hıristiyanlık
PARA BİRİMİ..... Barbados doları

Batı Hind Adalarında yer alan bağımsız bir devlet. Doğusunda Atlas Okyanusu, 160 km batısında Rüzgarüstü Adaları, güneybatısında Venezuella yer alır. En geniş yerleri doğudan batıya 24 km,

kuzeybatıdan güneybatıya 34 kilometredir.

Tarihi

Barbados'un 1518'e kadar olan tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bu senede adaya çıkan İspanyolların yaptığı köle avı neticesi 1536'da adada hiç yerli kalmamıştır. İspanyolların adadan çekilmesi üzerine, İngilizler adayı ele geçirdiler. 1628'de mülk kolonisi olarak ada Lord Carlislea'ya verildi. Bir süre sonra adada monarşi tekrar kuruldu. Burada zenci nüfus hızla arttı. 1934'te adada kölelik kaldırıldı. Zencilerin bir kısmı başka ülkelere göç etti.

Nüfusun hızla artması, ülke dışına göçün yasaklanması ve ekonomik bunalım, 1938'de Barbados'ta ayaklanmalara ve karışıklıklara yol açtı. İngiltere'nin para yardımı ile bu ayaklanmalar ve karışıklıklar bir süre durdu. 1951'de genel oy hakkı verildi. Barbados, 1958'de Batı Hind Adaları federasyonuna katıldı. 1964-65 arası bu federasyonun dağılmaya başlaması üzerine, Barbados, İngiliz Uluslar Topluluğuna başvurarak, 30 Kasım 1966'da bağımsızlığını ilan etti. Düzenlenen anayasaya göre devlet başkanı, bir genel vali tarafından temsil edilen İngiltere kraliçesidir.

Fiziki Yapı

Barbados Adası mercan birikintilerinden meydana gelmiştir. En yüksek noktası olan Hillaby Tepesinin (340 m) bulunduğu kesim hariç genellikle alçak ve düzdür. Mercan resifleriyle çevrili olan adada akarsu çok azdır.

İklim ve Bitki Örtüsü

Adada tropikal iklim hakimdir. Aralık-mayıs ayları arası kuru, haziran-kasım ayları arası ise yağışlı geçer. Ortalama sıcaklık 24oC ile 28oC arasında değişir. Yağış miktarı ortalama olarak 1525 milimetredir. Bu oran kıyılarda düşmekte, iç kesimlerde ise oldukça artmaktadır.

Barbados'un yüksek kesimleri ormanlarla kaplıdır. Ormanlarda maun, palmiye, hintyasemini, demirağacı gibi tropik ağaçlar yer alır. Adanın büyük bir bölümü çiçekli fundalıklarla kaplıdır. Adada tavşan, kuyruksüren, maymun ve kolibri gibi yabani hayvanlar yaşar.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Ada nüfusunun % 92'si zencidir. Dünyanın en yoğun nüfusa sahip ülkelerinden biri olan Barbados'ta kilometrekareye 600 kişi düşer. Ada halkının çoğunluğu Hıristiyan olup % 70'i Anglikan kilisesine bağlıdır. Devlet okullarında eğitim parasız ve 5-14 yaş arasında mecburidir. Yüksek öğrenim kurumları; Batı Hind Adaları Üniversitesine bağlı 1963'te kurulan Barbados Kampüsü ile Codrington Kollejidir. 1743'te kurulan kollej, günümüzde din öğretimi yapmaktadır.

Siyasi Hayat

Barbados, İngiliz Uluslar Topluluğunun bağımsız bir üyesidir. Devlet başkanı bir genel vali tarafından temsil edilen İngiltere kraliçesidir. Yürütme, parlamentoya karşı sorumlu olan başbakan ve bakanların elindedir. Yasama organı, 27 üyeli temsilciler meclisi ile 21 üyeli senatodan meydana gelir. Temsilciler Meclisi seçimle başa gelirken, senato üyeleri genel vali tarafından tayin edilir.

Ekonomi

Barbados ekonomisi genellikle turizme ve şeker üretimine dayalıdır. Hükumet, pamuk gibi ürünlerin yetiştirilmesini özendirerek, tarım ürünlerine çeşitlilik kazandırmaya çalışmaktadır. Adada az miktarda doğalgaz ve petrol üretilmektedir. İmalat, hafif sanayi ağırlıklıdır.

Adada gelişmiş bir karayolu ağı vardır. Güneyinde yer alan Grantley Adams Havaalanı milletlerarasıdır.

BARBAROS HAYREDDİN PAŞA;

Büyük Osmanlı kapdan-ı deryası (amirali). 1466'da bir rivayette de 1483 yılında doğdu. Asıl adı Hızır'dı. Din ve devlet yolunda yaptığı büyük işlerden dolayı Kanuni Sultan Süleyman Han tarafından, dine hayrı dokunan manasına gelen Hayreddin ismi verildi. Doğu Akdeniz kıyılarındaki kavimler tarafından kızıl sakallı manasına gelmek üzere Barbarossa diye tanınmaktadır.

Midilli'nin Osmanlılarca fethinden sonra, kale muhafızı olarak buraya gelmiş, aslen Vardar Yenicesi'nden Yakub Ağanın dört oğlundan biriydi. Hızır'ın, İshak ve Oruç adında iki ağabeyi ve İlyas adında bir kardeşi vardı. İshak Midilli'de çalışıyor, Oruç ve Hızır deniz ticareti yapıyorlardı. Üç kardeş baba memleketi olan Selanik ve Saros'a gemi işleterek ticaretle meşgul oluyorlardı.

O zamanlar korsanlarla dolu Akdeniz'de deniz ticareti tehlikeli bir işti. Nitekim Oruç Reis de ticaretle uğraşırken Rodos şövalyeleri tarafından esir edildi. Bir kolayını bulup esaretten kurtulunca, iki kardeş

birlikte denizciliğe başladılar. Bu konuda Şehzade Korkut'un yardımlarını gördüler. Şehzade Korkut'un ölümünden sonra denizci iki kardeş beraberce Tunus Hafsi Sultanı Ebu Abdullah Muhammed'e müracaat ederek ganimetlerin beşte birini vermek şartıyla Halk-ül-Vad Kalesine yerleştiler (1512).

Ceneviz, Fransız, İspanyol ve Venedik gemilerine karşı kazandıkları başarılar, servet, kuvvet ve şöhretlerini artırdı. Kuzey Afrika'daki bazı kabilelerin ileri gelenleri tarafından zalim beylere, İspanyol ve Ceneviz istilacılarına karşı yardıma çağırıldılar. Böylece Oruç Reis, Kuzey Afrika'da bir devlet kurmaya başlıyordu. Becel, Cicel, Şirşel ve Cezayir ellerine geçti. İspanya'nın müttefiki olan Tenes ve Tlemsen'i de aldılar. Fakat İspanyollara sığınan Tlemsen Beyi, İspanyol kuvvetleri ile tekrar hücuma geçti. Bu harpte Oruç Reis şehid oldu. Oruç Reisin şehadeti sonrasında çıkan karışıklıklarda Hızır Reisin mertlik ve ustalığı Cezayir şehrinde bir süre tutunmasına yettiyse de, ilerde İspanyollarla Arapların tekrar hücum edeceğini anlayan Hızır Reis, Yavuz Sultan Selim'e bir heyet göndererek, topraklarının Osmanlı hakimiyetine kabulünü diledi. Yavuz Sultan Selim bu teklifi memuniyetle kabul etmekle kalmadı. Barbaros Hayreddin'e Beylerbeyi payesini verdi. Her türlü yardımı vad etti ve Kuzey Afrika'ya 2000 kişilik bir yeniçeri kuvveti ile top gönderdi. Ayrıca Anadolu'dan asker toplama izni verdi. Hızır Reis, 1520'den sonra, bütün Hıristiyanlık dünyasını ürküten fevkalade zaferler kazandı. Akdeniz'deki bütün Türk ve öteki Müslüman denizciler onun emrine girmek için koştular. Kısa zamanda kırk teknelik bir donanma kuruldu.

Cezayir, Şirşel ve Tenes tekrar ele geçirildi. Cezayir şehri yakınındaki Penon şehri İspanyolların elindeydi. Bunlar bilhassa Pazar günleri müslümanların bulunduğu şehri topa tutuyordu. Barbaros, Penon Kalesini kuşatarak teslim olmalarını teklif etti. Kabul edilmeyince lağım kazılarak kale havaya uçurulup zaptedildi.

Aydın Reis idaresindeki Türk denizcileri, Marsilya ve Nis sahillerini basıp esir ve ganimetlerle dönüyorlardı. İslam alemini sevindiren bu zaferler, Hıristiyanları mateme boğuyordu. Rahiplerin gönderdiği şikayet mektupları ve bizzat gelen şikayetçilerin verdiği kara haberler o zamanlar Almanya, İtalya, Hollanda ve İspanya tahtlarına sahip olan imparator V. Şarlken'i bir meclis toplamaya mecbur etti. Toplanan bu meclis, İspanyol ve Fransız deniz kuvvetlerinin Andrea Doria komutasında, Barbaros Hayreddin Paşanın üzerine gitmesini kararlaştırdı. Bu gayeyle yola çıkan Haçlı donanması, Kuzey Afrika'da bir hareket üssü elde etmek üzere 40 gemilik bir donanma ile Şirşel'e çıkarma yaptı ise de şehrin müdafileri, Andrea Doria'yı birçok ölü ve yaralı bırakarak çekilmek zorunda bıraktı. Hayreddin Paşa, Haçlı donanmasını bulmak üzere Akdeniz'e açıldı. Fakat Andrea Doria selameti İspanya kıyılarına kaçmakta buldu. Barbaros Hayreddin Paşa, Akdeniz'de çarpışacak düşman bulamayınca, İspanya'da Hıristiyan zülmüne karşı ayaklanan Endülüs Müslümanlarına yardım etti ve binlerce Müslümanı Afrika'ya geçirerek kurtardı.

1533 senesinde Kanuni Sultan Süleyman tarafından İstanbul'a çağrılan Hayreddin Paşa, yerine evlatlığı Hasan Ağayı bırakarak mükemmel bir donanma ile İstanbul'a doğru yola çıktı. Yolda 18 gemilik bir düşman filosunu Mesina açıklarında yaktı. Koron'da bulunan Haçlı donanması Preveze'ye kaçtı. İstanbul'da büyük bir merasimle karşılanan Barbaros, birkaç gün sonra Kanuni Sultan Süleyman tarafından kabul olundu. Merasimle, Cezayir Beylerbeyi payesiyle kaptanıderyalığa tayin edildi.

1534 baharında 80 gemilik donanma ile Akdeniz'e açılan Hayreddin Paşa, Santa Luka, Sidraro, Fondi ve Isperlanga şehirlerini zaptetti. Bundan sonra Tunus'a yönelen Osmanlı donanması, Tunus Beyi Hasan'ın üzerine yürüdü. Kayrevan'a çekilen Hasan Bey mağlub oldu ve kabileler itaate mecbur edildi (1534).

Tunus Beyinin Avrupa'dan yardım isteği üzerine 1535'te Alman İmparatorluğu, Papalık, İspanya, Napoli, Ceneviz ve Portekiz donanmalarından mürekkep 300 gemi ve 24 bin kişilik ordu, Halk-ül-Vad'de karaya çıktı. Burayı bir süre müdafaa eden Hayreddin Paşa, Tunus şehrine çakildi. Şehrin müdafaası zorlaşınca, Haçlı ordusunu yaran Osmanlı ordusu, Bab-üz-Zünnab limanına çıkarak oradan Cezayir'e geçti. Şehre giren Haçlılar, günlerce katliam yaptılar. Cezayir'e gelen Barbaros, tekrar denize açılarak, İspanya kıyılarına baskınlar düzenledi. Mayorka ve Minorka adalarının limanlarını tahrib etti. Yolda Haçlı donanmasından müslüman esirleri kurtardı ve gemilerle Cezayir'e döndü.

Tekrar İstanbul'a davet edilen Hayreddin Paşa, 1536'da karadan Napoli'ye yürüyecek orduya denizden yardımla vazifelendirildi. Osmanlı donanması, Otranto'da çıkartma yaptı ve Kastro Kalesini zaptetti.

Bir sene sonra Venedik'e ait Syra, Egina, Nios, Paros, Tinos ve Skorpento ve Kasos adaları zaptedildi. Nakos dükalığı Osmanlı idaresine bağlandı. Osmanlı donanmasının parlak zaferleri Venedik'i güç durumda bıraktı. Papa'ya ve diğer Avrupa devletlerine müracaat ederek Haçlı donanması talebinde bulunan Venedik'in isteği kabul edildi. 600 gemilik olan Haçlı donanmasının komutasına yine Andrea Doria getirildi.

Barbaros Hayreddin Paşa, bu büyük deniz kuvvetini, 27 Eylül 1538'de Preveze önlerinde 122 kadırga

ile karşıladı. Akşama kadar süren tarihin bu en büyük deniz muharebesi sonunda, Haçlı donanması perişan edildi. Andrea Doria gecenin karanlığından istifade ederek, savaş alanından kaçabildi (Bkz. Preveze Deniz Savaşı). Böylelikle Akdeniz'de Osmanlı hakimiyeti tamamen sağlanmış oldu.

Barbaros Hayreddin Paşanın gücünden faydalanmak isteyen Beşinci Karl, onu Kuzey Afrika hükümdarı olarak tanıyacağını, ancak, Osmanlı Devletinden ayrılmasını istedi. Bu teklif kabul edilmeyince, Beşinci Karl, yanında Andrea Doria ve Fernando Cortez ile Cezayir'e saldırdı. Ancak Hasan Ağa tarafından mağlub edildiler.

Hayreddin Paşa, daha sonra İspanya ve İtalya sahillerine hücumlar tertipleyerek, İspanya Kralını, Fransa Kralı Birinci Fransuva ile sulhe mecbur etti ve bu esnada birçok Müslüman esiri kurtardı. 1544'te İstanbul'a döndü. İstanbul'da iki sene yaşadıktan sonra 1546'da vefat etti. İstanbul Beşiktaş'ta deniz kenarındaki türbesine defnedildi. Ölümüne ebced hesabı ile "Mate reis-ül-bahr" (Denizin Reisi vefat etti. H. 953) tarihi düşürülmüştür.

Osmanlı Devletinde 12 sene kaptan-ı deryalık hizmetinde bulunan Barbaros Hayreddin Paşa, devletin sınırlarını Fas'a kadar uzattı. Beşiktaş'ta bir medrese inşa ettirdi. Serveti ile İstanbul'un bir çok semtine hanlar, hamamlar, konaklar, evler, değirmenler, fırınlar yaptırdı. Hayreddin Paşa geceyi üçe ayırırdı. Birinci kısmında Kur'an-ı kerim okur, ikinci kısmında ibadet eder ve üçüncü kısmında da uyurdu.

BARBUNYA (Mullus barbatus);

Alm. *Rote Meerbarbe,* **Fr.** *Rouge barbet,* **İng.** *Red mullet.* **Familyası:** Barbunyagiller (Mullidae). **Yaşadığı yerler:** Marmara, Karadeniz, Akdeniz ve Atlantik sularında. **Özellikleri:** 25-30 cm boyunda, 150-600 gr ağırlığında kırmızı renkli balıklardır. **Çeşitleri:** Asil barbunya, karaçalı.

Kemikli balıklar takımının Mullidae familyasından bir tür. Balıkların en lezzetlilerindendir. İri gözlü, iri pullu, iki sırt yüzgeçli, kırmızı vücutludur. Alt çenelerinde iki uzunca bıyığı vardır. Sürüler halinde dolaşır. Bitki ve hayvan artıklarıyla beslenir. Kışın dibi kumlu denizlere çekilir, baharda sahillere yanaşır. Mayıs aylarında yumurtlar. Her mevsimde avlanırsa da mayıs ve haziran aylarında çok tutulur. Beyaz etli bu balıkların en lezzetli zamanı ekim-mart arasındadır. 150-200 gr gelenleri makbuldür. Bazı balıkçılar tekir balığını barbunya diye satarlar. Tekir balığı barbunyaya çok benzerse de, daha küçük ve pembe renklidir ve eti barbunya kadar lezzetli değildir. Barbunyanın 100 gr etinde 68 kalori vardır. Barbunyanın ızgarası, tekirin tavası makbuldür.

BARBUNYA (Phaseolus vulgaris);

Alm. *(gesprenkelte) Bohne.* **Fr.** *Haricot rouge.* **İng.** *Kidney-bean.* **Familyası:** Baklagiller (Leguminosae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Sebze olarak yurdumuzun hemen hemen her yerinde yetiştirilir.

Meyve ve tanesi kırmızı benekli olan fasulye çeşidi. "Barbunya fasulyesi" olarak da bilinir. Taze ve kuru olarak tüketilir. (Bkz. Fasulye)

BAREM;

Alm. *Barem,* **Fr.** *Baréme,* **İng.** *Wage table, tarift schedule.* Belirli formüllerin, değişken miktara uygulanarak hazırlanan hesap cetveli. Halk dilinde, maaş ve ücret derecelerini tayin usulü olarak kullanılır. Barem sistemini ilk defa ortaya atan, Fransız matematikçi Betrand François Barreme (1640-1703)dir.

Türkiye'de devlet memurlarının barem sisteminde, aylık derecesinin tayininde, öğrenim süre ve niteliği, terfi müddeti rol oynamaktadır. Devlet memurları kanunu genel olarak devlet baremini belirlemekle birlikte, Silahlı Kuvvetler, Yüksek Öğretim Personeli, Yargı Organı mensupları ve diğer bazı devlet personelinin aylık, kariyer ve liyakat sistemi özel kanunlarındaki hükümlere tabi bulunmaktadır.

BARENT DENİZİ;

Alm. *Barents-See,* **Fr.** *Mer de Barents,* **İng.** *Barents Sea.* Kuzey Buz Denizinin bir bölümü. Norveç ve Rusya'nın kuzeyinde, Novaya Zemlya'nın güneyinde, Spitsbergen ve Ayı adasının batısında yer alır. Yaklaşık 1.400.000 kilometrekarelik bir alanı kaplar. Uzunluğu 1.300 km, genişliği 1.040 kilometredir. Buralara ilk defa Vikingler dokuzuncu asırda deniz yolculuğu yapmışlar; on ikinci asırda Ruslar Murman sahillerinde görünmüşlerdir. On altıncı asırda İngiliz ve Alman denizcileri kuzeydoğu kısımlarına ulaştılar. Bilhassa Alman denizci Willem Barents 1594-97 yılları arasında bu denizi defalarca geçti ve Novaya Zemlya'nın doğu sahilinde kışın öldü. 1853 yılında bu denizin haritasını neşreden A.Petermann, buraya Barent Denizi adını verdi. On dokuzuncu asırda Ruslar ve Norveçliler tarafından burada bir çok ilmi keşif gezileri yapıldı. Franz Josef takım adaları 1873'de keşfedildi. Uzun

zamandan beri Rus ilmi araştırma istasyonu, Barent Denizi problemleri üzerinde çalışmaktadır.

Barent Denizinde hava sıcaklığı yazın 11oC'nin altına, kışın ise -25°C'ye kadar düşer. Gulf Stream akıntısı, Norveç'in batı sahillerinden Atlantik asıllı düzenli sıcak ve tuzlu akıntılarını Barent Denizinin güney kısmına getirir. Kuzey kısımlarda ise su yüzeyi genellikle soğuk ve devamlı değişiktir. Buzlar, Barent Denizinin tamamını kaplamazlar. Ancak kışın kuzey kesimlerinin büyük bir bölümünü kaplar ve gemiler için büyük bir tehlike teşkil eder.

Barent Denizinin güney kesimlerinde pek çok balık türü bulunduğundan balıkçılık önemlidir.

BARIŞ GÜCÜ;

Birleşmiş Milletlerin bazı bunalım zamanlarında Güvenlik Konseyinin kararı ile üye ülkelerin askerlerinden meydana getirdiği kuvvet. Bu kuvvet, buhran başgösteren bölgeye gönderilir. İlk defa Kore Savaşı çıktığında, üye ülke askerlerinden meydana gelen Birleşmiş Milletler Kuvvetleri, buraya gönderilmiştir. Yalnız Kore'ye gönderilen askerin kararı, Güvenlik Konseyi yerine genel kurulca alınmıştı. Güvenlik Konseyi kararlarına Doğu bloku ülkeleri de dahil olduğundan, bunların, kararı veto etmesinden çekinilmişti.

Daha sonraları çeşitli kritik yerlerde Birleşmiş Milletler, devletlerden bazılarının askerlerinden meydana gelen kuvvetler kullanılmıştır. Bunların içinde doğu, batı ve tarafsız blok askerleri görev almışlardır. Birleşmiş Milletler bazı yerlere asker sevk etmeyip, sadece askeri gözlemci gönderebilmiştir. Son olarak Irak'ın Kuveyt'i işgali ve Sırbistan'ın Bosna Hersek'e saldırısı üzerine her iki bölgeye barış gücü gönderilmesine karar verilmişti (Ağustos l992). Kıbrıs'ta da, Birleşmiş Milletler Barış Gücü olarak, Avusturya, Kanada, Danimarka, Finlandiya, İrlanda, İsveç ve İngiliz askerlerinden meydana gelen askeri bir kuvvet görevlendirilmişti. Bu barış gücü askerlerinin masrafları, BM üye devletlerinin arzusuna göre verdikleri miktarlarca karşılanmaktadır.

Birleşmiş Milletler askerleri, birliğin bayrağındaki mavi renkte bere giydikleri için bunlara "mavi bereliler" denmektedir.

BARNABAS, Joseph;

İsa aleyhisselama ilk inananlardan. Kıbrıs'ta doğdu. Önceleri Yahudi dininde idi. İsa aleyhisselamı görünce iman etti. İsa aleyhisselama inandığı ve çok sevdiği için, Havariler ona "Barnabas" ismini verdiler. Fransızlar Saint Barnabe derler ve 11 Haziranda yortusunu yaparlar.

Bolüs adındaki bir Yahudi, İsa aleyhisselamın dinine inanmış görünüp Barnabas'a yanaştı. Yıkıcı fikirlerini aşılamak için, kendisi ile senelerce arkadaşlık etti. Kandıramıyacağını anlayınca, düşmanlığını açığa vurdu. İsa aleyhisselamdan sonra Bolüs'ün ilk işi, hakiki İncil'i yok ettirmek oldu. İsa, Allah'ın oğludur, dedi. Şarabı ve domuzu helal etti. Barnabas bu yalanlara aldanmadı. İsa aleyhisselamdan gördüklerini ve işittiklerini doğru olarak yazdı. Bu durumda İseviler ikiye ayrıldı. Bolüsçüler (Pavlosçular), Avrupa krallarını elde edip, kuvvetlendiler. Barnabas tarafını tutanlar ise çoğaldı. Bunlardan Antakya piskoposu Lucian, teslise inanmadığı için 312'de öldürüldü. Barnabas'ın yolunda olanlar İsa aleyhisselam insandır. Ona tapılmaz diyorlardı. Mücadele senelerce devam etti. Lucian'ın talebesi Libyalı Aryüs de Barnabas gibi İsa insandır, ona tapılmaz dediği için İznik toplantısında aforoz edildi. Barnabas İncili'nin yok edilmesine ve bu İncili okuyanların öldürülmelerine karar verildi. Aryüsçüler yok edilmeye başlandı. Roma İmparatoru Büyük Kostantin pişman olup Aryüs'ü İstanbul'a davet ettiyse de gelirken öldürüldü.

Barnabas'ın yazdığı İncil, miladın 325. senesine kadar İskenderiye kiliselerinde okunuyordu. 383 senesinde Papa Damasus, bu İncil'den bir nüsha elde ederek hususi kütüphanesine koydu. 1585 senesine kadar burada kalan Barnabas İncilini Papa Beşinci Sextus (1595-1590), arkadaşı F.O. Marino'ya İbraniceden İtalyancaya tercüme ettirdi. Prusya kralının müşaviri J.F. Cramer, bunu bulup 1713'te Osmanlılarla yaptığı muharebeleri ile meşhur olan kitap meraklısı Prens Eugén'e hediye etti. Prens 1736'da öldükten sonra, kütüphanesi Viyana (Hofbibliyothek) Kütüphanesine katıldı. Bu el yazma İncil hala, Viyana İmparatorluk Kütüphanesindedir. Aynı senelerde, Madrid'de, İtalyanca bir nüsha daha bulundu ise de, kilisenin baskısı ile yok edildi. Viyana'daki İncil, 1907'de Oxford'da, Ragg ve hanımı tarafından İngilizceye tercüme edildi. Bu tercümenin birçok nüshaları da, İngilizler tarafından yok edildi. Bu nüsha foto-ofset yolu ile 1973'te Pakistan'da basılmıştır.

BARO;

Alm. *Rechtsanwaltskammer (f),* **Fr.** *Barreau (m),* **İng.** *Bar.* Avukatlık mesleğine mensub olanların, müşterek ihtiyaçlarını karşılamak, mesleki faaliyetlerini kolaylaştırmak, avukatlık mesleğinin genel menfaatlere uygun olarak gelişmesini sağlamak, meslek mensuplarının birbirleri ve iş sahipleri ile olan münasebetlerinde dürüstlüğü ve güveni hakim kılmak üzere, meslek disiplini ve ahlakını korumak

maksadı ile kurulan, tüzel kişiliğe sahip kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşu.

Türkiye'de Tanzimattan önce avukatlık bir meslek olarak gelişmemiştir. Dava vekili adı verilen kişiler devlet tarafından hiçbir denetime tabi tutulmayıp, serbestçe mahkemelerde iş gördüklerinden bir baro da söz konusu değildi.

Tanzimat sonrası baro kurulmasına doğru bir gelişme olmuştur. İlk Osmanlı barosu l6 Zilhicce l292 (l876) tarihli "Mehakim-i Nizamiye ve Dava Vekilleri Hakkındaki Nizamname"ye dayanılarak l878 yılında kurulmuştur. Bu tarihlerdeki dava vekilleri bir hukuk mektebi mezunu değillerdi. Basit bir imtihanla başarı gösterenlere dava vekilliği ruhsatnamesi veriliyordu. Baro tarihçesinde önemli bir merhale 3 Nisan l924 tarihli ve 460 sayılı Muhakemat Kanunu'dur. Bu kanunla avukatlığın bağımsız bir kamu hizmeti ve avukatın, hakimin yardımcısı olduğu kesin olarak kabul edilmiştir. Bu kanunda avukatlara; himaye ve yardım eden, kendisine başvuranlara sığınak olan kişi manasında "muhami" denildi. Bu kanuna göre Tefrik Encümenince düzenlenen levhada, İstanbul barosuna kayıtlı mehamilerin sayısı 43l'dir. Bu kanunun adı, l926 yılında çıkan bir kanunla Avukatlık Kanunu, Muhami ismi de "Avukat" olarak değiştirilmiştir. Avukatlık ve barolar hakkında şu anda yürürlükte bulunan kanun, l969 tarihli ve ll36 sayılı Avukatlık Kanunu'dur. Bu kanunda yapılan değişiklikler ve 2652 sayılı kanunla "Baroların siyasi parti, sendika ve derneklerle her türlü ilişkisi yasaktır. Barolar mali ve idari açıdan denetime tabidir. Görevi dışında siyaset ve benzeri işlerle uğraşan baro sorumlu organlarının görevlerine son verilmesine ve yerlerine yenilerinin seçilmesine, Adalet Bakanlığının isteği uyarınca, bulundukları İl Cumhuriyet Savcılığının açacağı dava üzerine, o yerdeki Asliye Hukuk Mahkemesince karar verilir.

Türk Devletinin varlık ve bağımsızlığını, milli bütünlüğünü tehlikeye sokucu faaliyette bulunan baro organlarının görevde kalmalarında mahzur (sakınca) bulunan hallerde valiler bunları görevden uzaklaştırabilir. Bu karar en geç üç gün içinde Asliye Hukuk Mahkemesine gerekçeli olarak bildirilir. Görevli mahkeme en geç l0 gün içinde karar verir.

Barolar, ll36 Sayılı Avukatlık Kanunu'nda 76-l33. maddelerinde belirtildiği şekilde düzenlenmiştir. Bölgesi içinde en az l5 avukat bulunan her il merkezinde bir baro kurulur. Baro kurulmayan yerlerin en yakın baroya bağlanmasına veya bunların birleştirilerek bir baro kurulmasına ve merkezlerinin bildirilmesine Türkiye Barolar Birliği karar verir. Barolar, kuruluşlarını Türkiye Barolar Birliğine bildirirler. Birlik de keyfiyeti Adalet Bakanlığına bildirir ve barolar bu bildirme ile tüzel kişilik kazanır.

Baro organları şunlardır:

1. Baro Genel Kurulu: Baroların en yüksek organı olup, baroya yazılı bütün avukatlardan meydana gelir. Yönetim, disiplin ve denetleme kurulları üyeleri ile baro başkanını ve Türkiye Boralar Birliği delegelerini seçmek, baro bütçesini onaylamak gibi görevleri vardır. Aralık ayının ilk haftası içinde olağan ve yönetim kurulu gibi yetkili organların gerekli görmesiyle de olağanüstü olarak toplanır. Denetleme kurulu, baro başkanı ve Türkiye Barolar Birliği de Genel Kurulu olağan üstü toplantıya çağırmaya yetkilidir.

2. Baro Yönetim Kurulu: Genel Kurul tarafından seçilen Baro Başkanı ile en az dört üyeden kurulur. Yönetim Kurulu üyeleri beş yılını doldurmuş avukatlardan seçilir. Üye sayısı baroya kayıtlı avukat sayısına göre değişir. Üyelerin görev süresi iki yıldır. YönetimKurulu baro başkanı tarafından toplantıya çağrılır. Avukatlık mesleğinin şerefinin korunması, stajyer avukatların baroya kabul edilmesi, baro mallarının idare edilmesi, Genel Kurul gündeminin düzenlenmesi gibi, baroya ait bütün idare işlerinin görülmesiyle görevlidir.

3. Baro Başkanı: İki yıllık bir görev süresi için genel kurul tarafından seçilir. Baro Başkanı, levhada yazılı ve avukatlıkta en az l5 yıl kıdemli olan avukatlar arasından gizli oyla seçilir. Yeniden seçilmek mümkündür. Baroyu temsil ve yönetim kuruluna başkanlık etmek, Genel Kurul, Yönetim Kurulu ve Disiplin Kurulu kararlarını yerine getirmek ve günlük işleri yürütmek gibi kanunda belirtilen çeşitli görevleri vardır.

4. Baro Başkanlık Divanı: Baro Başkanı, baro başkan yardımcısı, baro genel sekreteri ve baro saymanından teşekkül eder. Başkanlık Divanı, 50'den fazla üyesi bulunan barolar için mecburdur. Başkan dışındaki üyeleri, yönetim kurulu tarafından, kendi üyeleri arasından gizli oyla seçilir. Divan baro mallarının yönetimi hakkında gerekli kararları alır ve aynı konuda yönetim kurulunun isteğine göre, bu kurula yazılı ve sözlü bilgi verir. Baro başkan yardımcısı, başkan bulunmadığı zaman başkana ait yetkileri kullanır ve görevleri yerine getirir.

5. Baro Disiplin Kurulu: Avukat sayısı 250'ye kadar olan barolarda üç; 250'den fazla olan barolarda beş üyeden kurulur ve üyeleri genel kurulca seçilir. Görevi, Baro Yönetim Kurulunun disiplin kovuşturması açılmasına dair kararı üzerine, avukatlar hakkında disiplin kovuşturması yaparak,

disiplinle ilgili kararları ve cezaları vermek ve kanunla verilen diğer yetkileri kullanmaktır.

6. Baro Denetleme Kurulu: Genel Kurul, baronun mali işlerini denetlemek üzere en çok üç kişiyi denetleyici olarak seçer.

Türkiye Barolar Birliği: Türkiye'deki bütün baroların katıldığı, tüzel kişiliğe sahip ve kamu kurumu niteliğinde olan meslek kuruluşu. Birliğin merkezi Ankara'dadır. Baroların çalışmalarını ortak gayeye ulaşacak şekilde tasarlayıp, mesleğin gelişmesini sağlamak, uyulması mecburi meslek kurallarını tesbit ve tavsiye etmek gibi avukatlık mesleğinin menfaatine olan ve kanunda belirtilen görevleri vardır.

Birliğin organları şunlardır: I. Genel Kurul, 2. Yönetim Kurulu, 3. Başkanlık, 4. Başkanlık Divanı, 5. Disiplin Kurulu, 6. Denetleme Kurulu.

6 Eylül l983 tarihli ve 79 sayılı kanun hükmünde kararname ile ll36 sayılı Avukatlık Kanunu'na şu madde eklenmiştir: "Ek Madde-4: Adalet Bakanlığı, Barolar ve Türkiye Barolar Birliği organlarının görevlerini kanun hükümlerine uygun olarak yapıp yapmadıklarını ve mali işlemlerini yönetmelikte belirlenecek esaslara göre denetlemeğe yetkilidir. Bu idari ve mali denetim mahalli Cumhuriyet Savcıları ve Adalet Müfettişlerince yapılır."

BAROK;

Alm. *Barock,* **Fr.** *Baroque,* **İng.** *Baroque.* Avrupa'da 16. yüzyıl ortalarından 18. yüzyıl ortalarına, bazı memleketlerde ise bu yüzyılın sonuna kadar devam eden bir sanat cereyanı. Menşei kesin olarak belli olmayan kelimenin büyük bir ihtimalle, gayri muntazam bir şekilde yontulmuş büyük inci anlamına gelen Portekizce barruco, İspanyolca barrueco'dan geldiği sanılmaktadır.

Alman sanat tarihçi H. Wölfflin "Rönesans ve Barok isimli eserinde bunun belirli bir devreye bağlı olmayıp, tarihin çeşitli devirlerinde meydana çıktığı fikrini ortaya atmıştır. Ona göre bütün artistik şekiller birbirlerine zıt kavramların doğuşu ile kendilerini belli ederler. Barok kelimesi üslup terimi olarak 19. yüzyıl sonundan itibaren kullanılmaya başlandı. Rönesanstan Klasisizme kadar süren Barok üslubu, Avrupa sanatının tabii yolda meydana gelen son üslubudur. Önceleri yalnız asil tabakaların malı olan barok kültürü, daha sonra aşağı halk tabakalarına kadar yayılarak, 19. yüzyıla kadar yaşadı. Barok üslubu çeşitli milletlere göre, ayrılıklar göstermekle beraber, milletlerin ortak bir üslubudur.

On yedinci yüzyılın ikinci yarısında, bilhassa resim sanatında; en küçük teferruatın bile inceden inceye işlenmesi taraftarı olan ve bu yüzden maniyerist adı verilen bazı sanatçılar, sanatı sübjektif ve mistik yönden geliştirmişler ve akılcılıktan uzaklaştırarak, sanatcının iç dünyasını ve hayalgücünü sanata hakim kılmışlardır. Neticede, Barok çağda, sanata sanatçının hayal gücü ve kişiliği de girmiştir.

Barok sanat cereyanı, Roma'da 1568-84 yıllarında, Michelangelo'ın takipçisi olan Vignola (öl. 1572)nın planlarına göre yapılmış, Gesu kilisesiyle başlar. On yedinci yüzyılda, İtalya'da mimar Barromini yapılarında geniş ölçüde hayal gücü ile Rönesans yapılarına hakim olan düz ve geometrik çizgiler yerine, eğri ve ters eğrilerle kırık çizgileri kullanmıştır. Böylece kırılan yüzeylerde ışık-gölge oyunlarıyla süsleme (dekoratif) sanatlarının etkileri arttırılmıştır. Bu üslupta mermer, sabırla dantel gibi işlenmiştir. Barok üslubunda meşhur olanlar İtalya'da heykeltraş ve mimar Bernini, ressamlardan Tintorette, Baciccio, Cravaggio, Tiepola, İspanya'da ressamlardan El-Greco, Velazguez, Flamandlı Rubens, Van Dayk, Hollanda'da Rebrandt'dır.

Barok sanatı İtalya'dan başka, İspanya, güney Almanya, Avusturya, Bohemya, Macaristan, Polonya ve Hollanda'da yerleşmiş, ayrıca İngiltere, Rusya, Meksika, Orta ve Güney Amerika hatta Türkiye'de yayılmıştır.

Barok sanatının belli başlı özellikleri; kuvvetli hayal gücü, kırık ve eğri çizgilerle oval şekiller, ışık-gölge unsuru, renkli ve detaylı göz kamaştırıcı süsleme unsurları, hareketlilik, şairane ve mistik hava, mimaride merkezi ve geniş alan, heykelde mermer ve bronz, resimde mistisizm ve realizmdir.

Türk sanatında (özellikle mimarlıkta) Barok tesiri Birinci Abdülhamid Han (1730) devrinden İkinci Mahmud Hana (1805) kadar devam etti. On sekizinci yüzyılın ilk yarısında Avrupa ile münasebetlerin artması, birçok yabancı sanatçının ve bu arada yabancı eşyanın Türkiye'ye gelmesine sebeb olmuştur. Bu sanatçıların gelişi, Türk zevki üzerinde esaslı değişiklikler yapmış ve böylece Avrupa sanatından o zamana kadar uzakta kalan Türk mimarlığında Barok cereyanının tesirleri görülmeye başlanmıştır. Fakat Türk sanatçıları bu üslubu kendi anlayışlarına göre kullandılar. Avrupa sanatını yakından takib eden İtalyan, Yunan ve Ermeni (Rum) (Simon, Komianos ve Kör Yani ismindeki) mimarlar eski usta mimarların yerini aldı.

Osmanlı Barok çağında, klasik motifler yerine akant yaprakları, deniz tarağı, istiridye ve benzeri yabancı motifler kullanılmıştır. Yapılarda tek kubbeli basit bir plan uygulanmış, cepheler çok

parçalanmış, çeşitli bitki motifleri değişik tarzlarda süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Genellikle simetrik ve merkezi salonlar üzerine kurulan bir plana göre yapılmışlardır. Haliç'te yapılan Aynalıkavak Kasrı, böyle bir yapıdır.

Yüzyıl boyunca süsleme sanatlarından klasik motiflerin ayıklanması ile başlayan bu üslup, klasik mimari planların ortadan kalkmasıyla devam etmiştir.

Türk mimarisini büyük ölçüde değiştiren ilk Barok yapılar askeri yapılardır. Selimiye'de, Ayazağa'da, Tophane'de, Çengelköy Kuleli'de yaptırılan kışlalar bu tip yapıların en önemlileridir.

Bu devirde yapılan bütün abideler, camiler, saraylar ve çeşmeler hep bu üslup dahilinde meydana getirilmiştir. İstanbul'daki belli başlı eserler şunlardır. Nuru Osmaniye Camii (1757), Laleli Camii (1763), Ortaköy Camii ve Dolmabahçe Sarayı, Barok ve Ampir karışımı bir üslubla yapılmıştır.

Barok sanatının özellikle süsleme unsurları, Türk sanatının hemen her dalında, iç süslemede uygulama alanı bulmuştur. Bu motifler, cami, çeşme, türbe ve benzeri yapılarda kullanıldığı gibi, yazma kitapların tezhibi ve cilt kapağı üzerindeki süslemelerden, mezar taşlarındaki süslemelere varıncaya kadar pekçok sanat dalında kullanılmışlardır.

BAROMETRE;

Alm. *Barometer,* **Fr.** *Barometre,* **İng.** *Barometer.* Açık hava basıncını ölçmeye yarayan alet. İki çeşit barometre vardır. Birincisi civalı barometre, ikincisi metal barometre.

1. Civalı barometreler: Toriçelli (1608-1647) deneyi sonucunda ortaya çıkmıştır. Civalı barometreleri de çanaklı ve sifonlu olarak iki bölüme ayırmak mümkündür. Çanaklı bir barometrede 100 cm uzunluğunda 1 cm2 kesitinde bir cam boru, bir civa çanağı ve borudaki civa sütununun yüksekliğini ölçmeye yarayan cetvel mevcuttur. Borunun bir ucu açık, diğer ucu kapalıdır. İçinde hava kalmayacak şekilde tamamen civa ile doldurulur. Açık uç aşağıya gelecek şekilde civa çanağına batırılır. Cam borudaki civa seviyesi yavaş yavaş düşer. Deney deniz seviyesindeki bir mahalde yapılırsa 76 santimetreye gelince durur. Seviye daha aşağıya düşmez. Havanın basıncı cam boru içerisindeki 76 cm yükseklikte bulunan civa sütununun ağırlığına eşit demektir.

Sifonlu barometrelerde takriben 110 cm uzunluğunda bir ucu uzun, diğer ucu kısa -U- şeklinde cam boru kullanılır. Uzun olan kolun yüksekliği 100 cm ve ucu kapalıdır. Civa çanağı yoktur. Bunun yerini 18 cm yüksekliğindeki kısa kol alır. Kısa kolun ucu açıktır. Uzun kol civa ile tamamen doldurulduktan sonra ters çevrilerek düşey olarak tutulunca, civa seviyesi 76 santimetreye kadar inerken kısa koldaki civa bir miktar yükselir. Açık uçlu kısa borunun çapı kapalı uçlu uzun borunun çapından büyük olduğu için civanın dökülmesi söz konusu değildir. Civalı barometreler açık hava basıncını en emniyetli şekilde ölçebilen ve zamanla bozulmayan aletlerdir. Bu hususiyetinden dolayı meteoroloji istasyonlarında ve laboratuvarlarda yaygın olarak kullanılırlar. Pahalı olması ve ağırlığı sebebiyle taşıma zorluğunun bulunması belli başlı kusurlarıdır.

2. Metal barometreler: Açık hava basıncı, pratik olarak metal barometre ile de ölçülür. Hassasiyeti her ne kadar civalılar gibi uzun ömürlü değilse de, basınç hakkında bize fikir verir. Göstergeli ve yazıcı olanları da vardır. Yayın esnekliğinden istifade edilerek yapılmıştır. Basıncın değişmesiyle yayın şekli değişir. Bu şekil değişikliği bir kadran önünde hareket kabiliyetine sahip bir ibreye nakledilir. Yay, havası kısmen boşaltılmış madeni kutu içinde bulunur. Bu kutunun kapakları, atmosfer basıncının uygulayacağı kuvvetin daha büyük olması, dolayısıyla ibrenin daha fazla hareket edebilmesi için esnek bir metalden dalgalı olarak yapılmışdır. Zamanla yayların esnekliği bozulunca barometre hata yapabilir. O zaman civalı barometrelerle ayarlamak gerekir.

Bir dağın tepesindeki basınç ile eteğindeki basınç birbirinden farklıdır. Bu sebepten barometreler deniz seviyesinden itibaren irtifa (yükseklik) ölçme işinde de kullanılır.

Takriben her 10,5 m yükseldikçe barometre basıncı 1 mm civa sütunu basıncı kadar düşer. Eğer basıncı 1 cm civa sütunu kadar düştüyse, deniz seviyesinden 105 metre yukarı çıkılmış demektir. Bu gaye ile kullanılan ve kadranında basınç yerine yükseklik yazan barometreye **"altimetre"** adı verilir (Bkz. Altimetre).

BAROSKOP;

Alm. *Baroskop,* **Fr.** *Baroscope,* **İng.** *Baroscope.* Arşimed Kanununun gazlara tatbikine imkan veren, gazların ve havanın da bir kaldırma kuvvetine sahip olduğunu gösteren bir çeşit terazi. Arşimed Kanunu'na göre cisimlere çeşitli tesirler etki eder. Bu kanunu gazlara tatbik etmek için, havası boşaltma tulumbasıyla alınmış bir fanus, hassas bir terazi ve bu terazinin iki ucuna hacimleri çok farklı, havadaki ağırlıkları eşit iki cisim konursa (balon ve bunun ağırlığına eşit bir cisim), bir baroskop elde

edilmiş olur.

Baroskop, havası boşaltılmamış bir boşaltma tulumbasının fanusu altına konup, buradaki hava boşaltıldığında, terazinin dengesi bozulur. Hacmi daha büyük cismin konulduğu taraf aşağı iner. Fanus içinde hava bulunmadığından kaldırma kuvveti yoktur. Halbuki hava içindeki bir cisim üzerine uygulanan kaldırma kuvveti, o cismin hacmine eşit hacimdeki havanın ağırlığına eşittir. Buna göre hacmi büyük olan cismin maruz kaldığı kaldırma kuvveti de daha büyük olacaktır. Eğer fanusun içine, yoğunluğu havanın yoğunluğundan daha fazla olan bir gaz gönderilirse durum tersine olur. Yani hacmi daha küçük olan cismin konulduğu taraf aşağı iner. Bu deneyden,bir cismin havadaki ağırlığının boşluktaki ağırlığından daha küçük olduğu anlaşılır. Bir cismin hakiki ağırlığı, ya havasız yerde tartılarak veya cismin havadaki ağırlığına maruz kaldığı kaldırma kuvveti eklenerek bulunur. Baroskop deneyi ilk defa Otto von Geericke tarafından yapılmıştır.

G = Bir cismin gerçek ağırlığı

G^1 = Bu cismin havadaki ağırlığı

K = Havanın kaldırma kuvveti

V = Bu cismin hacmi

d_c = Cismin özağırlığı

d_h = Havanın özağırlığı

ise;

$G= G^1+ K$, $G^1 = V. d_c$, $K= V.d_h$

$G= V. d_c + V. dh = V (d_c+ d_h)$

dh= 1, 293 grf/ lt = 0, 001293 grf/cm^3

Bu şekilde cismin gerçek ağırlığı bulunabilir.

BARSAKLAR;

Alm. *Darme,* **Fr.** *İntestins,* **İng.** *İntestines.* İnsanlarda ağızdan başlayıp anüste sona eren sindirim borusunun mideden sonraki kısmı. Barsakların ilk kısmı ince barsak olup, yaklaşık 6-7 m uzunluğundadır. Daha sonra gelen kalın barsaklar ise 1,5 m kadardır. Çapı 3 cm civarında olan ince barsaklarda, daha ziyade besinlerin emilmesi işi yapılır. Çapı ince barsaklardan daha geniş olan kalın barsakta ise, başta su emilme işi olmak üzere, elektrolitlerin (potasyum, sodyum, kalsiyum gibi elementlerin) de emilme işi vuku bulur.

İnce barsak: İnce barsaklar üç bölümden meydana gelmişlerdir. Önce onikiparmak barsağı (Duodenum) gelir. Daha sonraki bölüme boş barsak (Jejunum), son kısmına ileum denilmektedir. Duodenum kısmı C harfi şeklindedir ve karın arka duvarına yapışıktır. İsminden de anlaşılabileceği gibi uzunluğu yaklaşık on iki parmak kadardır. Bundan sonra kalan bölüm jejunum ve ileum tarafından meydana getirilir. Bu iki ince barsak kısmı arasında kat'i bir sınır bulunmayıp, ilk beşte ikisi jejunum, ikinci beşte üç kısmı da ileum olarak kabul edilir.

Kalın barsak: İleumdan sonra başlayan kalın barsaklar, dışkının çıktığı anüse kadar devam eder. İleumun kalın barsağa açıldığı yere "kör barsak" denilmektedir. Kör barsağın en uç sol kısmında da "kalın barsak takısı" (Appendix) bulunur. Bu kısım solucansı ve bir ucu kör bir barsak çıkıntısıdır. Kalın barsakların bu bölümünün iltihaplanmasına "Apandisit" denilmektedir (Bkz. Apandisit).

Kalın barsağın başladığı yer olan kör barsaktan sonra gelen kısma, "Kolon" denilir. Kolon da; çıkan kolon, enine kolon, inen kolon ve sigmoid kolon olarak dört kısma ayrılır. Sigmoidden sonra "Rektum" gelir. Rektum, dışkıyı depolama ve kalan suyunu emme ile vazifelidir.

Barsağın vazifeleri: Barsaklarda, sindirim fermentlerini ifraz eden salgı bezleri ile, besinleri, suyu ve diğer yenilenleri emme işlemini yapan dokular içiçe bulunur. Barsağın duvarı iç ve dış olmak üzere iki çeşit kas lifinden yapılmıştır. İnce barsakların iç yüzü "villüs" denilen çok ince parmaksı çıkıntılarla kaplıdır. Villüslerin emilme işinde önemli görevi vardır. Bunlar ince barsakların iç yüzeyini arttırarak emilme işleminin daha büyük bir satıh üzerinden olmasını sağlarlar.

Ağızda başlayan hazım işinin büyük kısmı ince barsakların ilk kısımlarında vuku bulur. Mideden çıkan besinler kısmen sindirilmiş olarak ince barsağa gelir. İnce barsakta yaklaşık dört saat kadar kalan besinlerin sindirim işlemi tamama yakın olarak yapılır. İnce barsak muhtevası barsak düz kaslarının

hareketleriyle iletilir. Bu hareketlere “peristaltik hareketler” denilmektedir. Besinler son olarak kalın barsakta bulunur ve burada emilmenin son kısmı olur. Emilemeyen ve sindirilemeyen kısımlar “feçes” (dışkı) olarak anüsten dışarı atılır.

Barsak hastalıkları: Barsaklar, yenilen gıdaların çok çeşitli olması, içinde hastalık amillerinin ve tahriş edecek maddelerin bulunabilmesi sebebiyle oldukça sık rahatsızlanan vücut kısımlarıdır.

İnce barsakların iltihaplanmasına “Enterit” denilmektedir. Enterit umumiyetle mikrop bulaşmış gıdalar ve içeceklerle meydana gelir. İshal, karın ağrıları ve ateş ile seyreder. Önemli enteritler; kolera, paratifo ve dizanteri olarak sayılabilir.

Kalın barsak iltihaplarına “kolit” denir. Kolitlerin önemli belirtileri ishal, dışkılamayla geçmeyen devamlı büyük abdeste çıkma hissi, kolonlar üzerinde ağrı olarak sayılabilir. Ülserli kolit, amipli ve basilli dizanteriler, kalın barsağın iltihaplarıdır. Ayrıca kalın barsak hastalıkları arasında mutlaka söylenmesi gereken, özellikle kırk yaşın üzerindeki erkeklerde buradan habis tümörlerin çıkabileceğidir. Kalın barsağın habis tümörleri genellikle makattan kan veya kanlı dışkı gelmesi ve kansızlık (anemi) ile kendilerini belli eder. Bu habis urlar (kanser), en çok son (makata en yakın) kısımda görülür. Bu yüzden kanama olunca, Rektoskop denen ışıklı cihazla girilerek ilk 30 santimetrelik kısmının tetkiki teşhis bakımından çok kıymetlidir.

Apandisit, kör barsak ucundaki appendix kısmının iltihabı olup, acil cerrahi müdahale gerektiren bir durumdur. Sağ kasıkta ağrı ile başlar. Karın kasları giderek kasılır ve tahta sertliğini alır. Kusma ve ateş, appendix iltihabının diğer önemli belirtileridir. Tedavisi için, appendix patlamadan hemen cerrahi müdahale ile çıkarmak gerekir.

Barsakların diğer bir önemli hastalığı “Malabsorbsiyon” denilen emilme işlemi bozukluğudur. Sindirim fermentleri eksikliğinde, müzmin barsak iltihaplarında, doğuştan sindirim kanalı yapı bozukluklarında malabsorbsiyon ortaya çıkabilir.

Kalınbarsağın insanların yarısına yakın kısmında görülebilen mühim bir hastalığı da basur (hemoroit)dur (Bkz. Basur).

BARTIN;

Batı Karadeniz bölgesinde yer alan bir ilimiz. Kuzeyinde Karadeniz, batı ve güneyinde Zonguldak, doğusunda Kastamonu yer alır. Trafik kod numarası 74’tür.

İsminin Menşei

Romalılar devrinde Bartın Çayına Parthenius deniliyordu. Çayın kıyısında kurulan şehre ise Parthenia adı verildi. Bu isim zamanla Bartın’a dönüşmüştür.

Tarihi

Bartın’ın bulunduğu yerde ortaçağda Parthenia adlı küçük bir yerleşim merkezi vardı. Bu yerleşim merkezi uzun süre, çok yakınındaki Amasra şehrinin gölgesinde kaldı. Sekizinci asırda Müslüman Araplar bu bölgeye İslamiyeti yaymak için geldiler. On birinci asırda Türk akıncıları bölgeye ulaştı. 1204’te Trabzon Rum İmparatorluğuna bağlı olan Bartın ve çevresi 1214’te İznik Rum İmparatoru Theodoros tarafından ele geçirildi. 1261’de tekrar Bizans’ın eline geçen Bartın, 1392’de Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlı topraklarına katıldı. 1402’den sonra bir ara İsfendiyaroğulları Beyliğinin eline geçen il toprakları 1461’de Fatih Sultan Mehmed Hanın Amasra’yı fethi ile kesin olarak Osmanlı idaresine girdi. Osmanlı idaresi teşkilatı içinde Anadolu Eyaletinin Bolu sancağına bağlı olarak yer aldı. On yedinci asrın sonlarında Bolu sancağı lağv edilince, bir müddet voyvodalıkla idare edildi. On dokuzuncu asırda Bolu Mutasarrıflığı kurulunca tekrar Bolu’ya bağlandı. 1920 senesinde Zonguldak Mutasarrıflığına bağlanan Bartın, 1924’te Zonguldak il olunca buraya bağlı ilçe merkezi haline getirildi. 28 Ağustos 1991’de kabul edilen 3760 sayılı kanunla Zonguldak’tan ayrılarak il oldu.

Fiziki Yapı

İl toprakları yüksekliği 2000 metre civarında olan dağlarla kaplıdır. Dağlar çok yüksek olmamasına rağmen Bartın Çayı ve kolları tarafından arazi derin şekilde parçalandığından çok engebeli bir görünüm almıştır. Bartın Çayının genişlediği alanlarda küçük çapta ova görünümünde düzlükler vardır.

İklim ve Bitki Örtüsü

Pek sert olmayan iklimi genelde nemlidir. Bütün mevsimler yağışlı geçer. Yağışların çok olması, orman alanlarının geniş yer tutmasına sebep olmuştur. Yayvan ve iğne yapraklı ormanlardan meydana gelen tabii bitki örtüsünde ormanaltı bitkileri de gürdür.

İlin ekonomisi tarım, sanayi ve ticarete dayalıdır. Tahıllardan en çok buğday, mısır, meyvelerden ise

çilek yetiştirilir. Büyük baş hayvan yetiştiriciliği ve yumurta üretimi de önemli gelir kaynakları arasında yer alır. Gemi yapımcılığı en önemli sanayi koludur. Buna bağlı olarak ip, halat ve makara yapımı gibi sanat kolları da gelişmiştir. Kontrplak, kereste, kiremit, çimento, kağıt sanayii gibi oldukça çeşitli sanayi kolları şehirde ticaretin gelişmesini sağlamıştır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

1990 sayımına göre toplam nüfusu 205.834 olup, 41.511'i şehirlerde, 164.323'ü köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 2140 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 97'dir.

Örf ve adetler: Eski adetler bozulmaya yüz tutmuştur. An'anevi erkek giyecekleri keçe, külah, puşu, bürümcük gömlek, potun, zıpka ve yelektir. Kadınlar ise fes üstüne çatkı bağlar, entari yelek, kapale ve şalvar giyerler.

İlçeleri

Bartın'ın biri merkez olmak üzere dört ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 133.942 olup, 30.142'si ilçe merkezinde 103.800'ü bucak ve köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 82, Arıt bucağına bağlı 16, Kozcağız bucağına bağlı 35 köyü vardır.

İlçe topraklarının doğu ve güneyi dağlarla kaplı olup, orta kesimi düzdür. Dağlar kayın, köknar, meşe ve çam ormanları ile kaplıdır. En önemli akarsuyu Bartın Çayıdır. Bartın Çayı Vadisinin genişlediği bölgede verimli Bartın Ovası yer alır.

Ekonomisi tarım ve ormancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri mısır, buğday ve patates olup, akarsu vadilerinde meyve ve sebze yetiştiriciliği yapılır. Tavukçuluk ve balıkçılık gelişmiştir. Orman ürünleri, çimento, yapı malzemesi fabrikaları başlıca sanayi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Kozlu Irmağının, Kocanoz Deresi ile birleştiği yerde kurulmuştur. Deniz kıyısından 10 km içeridedir. Bartın Çayının akışı düzgün olduğundan, küçük tonajlı gemiler ilçe merkezine kadar gelebilmektedir. İlçe belediyesi 1876'da kurulmuştur. 1991 senesi 3760 sayılı kanunla Zonguldak ilinden ayrılarak kurulan Bartın ilinin merkez ilçesi oldu.

Amasra: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 19.857 olup, 6510'u ilçe merkezinde, 13.347'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 28 köyü vardır. İlçe topraklarının iç kesimlerinde alçak dağlar, kıyı kesimlerinde ise düz kısımlar yer alır. Dağlar gür ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi turizm ve ormancılığa dayalıdır. Ormanla iç içe olan ilçe, tabii plajları ve tarihi eserleriyle ilgi çeken turistik bir merkezdir. Akarsu vadilerinde meyve ve sebze yetiştirilir. İlçe merkezi deniz kıyısında kurulmuş küçük bir kıyı şehridir. Bartın'a bağlı bir bucakken 9 Mayıs 1990'da ilçe oldu. Bartın'ın 1991 senesinde il olması üzerine, Bartın'a bağlandı.

Kurucaşile: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 11.435 olup, 2034'ü ilçe merkezinde, 9401'i köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 27 köyü vardır. Yüzölçümü 159 km2 olup, nüfus yoğunluğu 71'dir. İlçe toprakları dağlık olup, Küre Dağlarının batı uzantıları üzerinde yer alır. Dağlardan kaynaklanan sular küçük derelerle Karadeniz'e dökülür. Akarsu ağızlarında düzleşen deniz kıyısı genelde diktir.

Ekonomisi balıkçılık, ormancılık ve tarıma dayalıdır. İlçede küçük tekne yapan ve orman ürünlerini işleyen atölyeler vardır. Başlıca tarım ürünleri mısır, buğday, elma, armut, fındık ve patates olup, genelde verim düşüktür.

İlçe merkezi Dereağzı Koyunda kurulmuştur. Cide-Amasra kıyı yolu üzerindedir. Toprak yönünden en küçük ilçedir. İlçe belediyesi 1957'de kurulmuştur. 1991 senesinde Bartın'ın il olması üzerine, Zonguldak'a bağlıyken bu ile bağlı ilçe haline getirildi.

Ulus: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 40.600 olup, 2825'i ilçe merkezinde 37.775'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 51, Kumluca bucağına bağlı 20 köyü vardır. Yüzölçümü 715 km2 olup, nüfus yoğunluğu 57'dir. İlçe toprakları genelde orta yükseklikteki dağlardan meydana gelir. Dağlar gürgen, meşe, kayın ve köknar ormanları ile kaplıdır. Dağlardan kaynaklanan suları Bartın Çayı ve kolu olan Ulus Çayı toplar.

Ekonomisi tarım ve ormancılığa dayalıdır. Halkın büyük bölümü orman işlerinde çalışır. Akarsu vadilerinde tarım yapılır. Başlıca tarım ürünleri mısır, buğday, arpa, elma, armut ve patatestir. Hayvancılık ikinci geçim kaynağı olarak yapılır. Orman Ürünleri Sanayi Kurumuna bağlı Kereste Fabrikası ilçenin tek sanayi kuruluşudur.

İlçe merkezi Ulus Çayı Vadisinde kurulu gelişmemiş küçük bir yerleşim merkezidir. İlçe belediyesi 1944'te kurulmuştur. 1991 senesinde Bartın'ın il olması üzerine Zonguldak'a bağlıyken, Bartın'a

bağlandı.

Tarihi Eserler ve Turistik yerleri

Bartın İli tarihi eser bakımından zengin bir ilimizdir. Tarihi eserlerin büyük bir kısmı Osmanlı devrine aittir. Başlıca tarihi eserleri şunlardır:

Halil Bey Camii: Merkez ilçededir. 1872'de Halil Bey tarafından yaptırılmıştır. Kubbesi yoktur.

Orta Cami: Bartın Çarşısının ortasındadır. Üç defa yanan cami son olarak Basra Valisi İbrahim Paşa tarafından 1901'de yeniden yaptırılmıştır.

Aşağı Cami: 1905 senesinde yaptırılan caminin çatısı ve tabanı ahşaptır.

Fatih Camii: Amasra Kalesi içindedir. Kiliseyken 1461'de Fatih Sultan Mehmed Han tarafından camiye çevrilmiştir.

Kilise Camii: Amasra'da olup, Kiliseyken Fatih Sultan Mehmed Han tarafından camiye çevrilmiştir.

Somaklıoğlu Hamamı: 1883'te Somaklıoğlu Mustafa Bey tarafından yaptırılmıştır. Suyu, Bartın Irmağından temin edilirdi. Günümüzde kullanılmamaktadır.

Kemerköprü: Bartın Çayı üzerinde 1787 senesinde İbrahim Bey tarafından kesme taştan yaptırılmıştır. Çok sağlam üç ayak ve iki sivri kemer üzerine oturtulmuştur. Uzunluğu 42 m, genişliği 8.5 metredir.

Asmaköprü: Bartın Çayı üzerinde 1889 senesinde Osman Paşa tarafından yaptırılmıştır. Otuz metre uzunluğunda, 8 metre genişliğindedir. 1957 senesinde tamir ettirilmiştir.

Amasra Kalesi: Küçük bir yarımadanın üzerinde olup, Bizanslılar tarafından yaptırılmıştır. Yıkık durumda olan kale, kenarları 500-600 metre uzunlukta olan bir dikdörtgen şeklindedir. Dört kat halinde yükselir. On beş-yirmi metre yüksekliğinde 24 burç ve kulesi vardır. Kalede Kraliçe Amastris'in sarayı, su kemeri ve iki küçük kilise kalıntısı vardır.

Mesire yerleri: Bartın tabii güzellikler bakımından oldukça zengindir. Gür ormanlar, kıyı boyunca uzanan tabii kumsallar ilde birçok mesire yeri meydana gelmesine yol açmıştır. Başlıca mesire yerleri şunlardır: **Kaynarca Keson:** Bartın Çayı kıyısında yemyeşil güzel bir dinlenme yeridir. **İnkum:** Bartın'a 12 km mesafede bir tatil yeridir. İnce kumuyla meşhur oldu.

Çaknaz: Amasra'nın 14 km doğusunda güzel bir tatil beldesidir. Deniz sporları yapmaya çok müsaittir. Çaknaz'da yer alan ahşap caminin minaresi çok ilgi çekicidir.

BARUT;

Alm. *Schiesspulver,* **Fr.** *Poudre,* **İng.** *Gunpowder.* Ateşli silahla bir merminin atılmasına veya herhangi bir şeyin fırlatılmasına yarayan patlayıcı katı madde. Barut; birleşik olarak potasyum nitrat, odun kömürü ve kükürtten ibaret bir karışım. Kara barut olarak da bilinen bu karışım, normal sıcaklıkta kendi kendine reaksiyona girmez. Ancak dışarıdan bir enerji tatbiki ile reaksiyona girer ve beyazımsı bir gaz haline geçerek hacmi sür'atle genişler. Bu özelliğinden dolayı, kapalı hacimlerde, ateşleme ile silah mermilerinin atımında ve madencilikte, patlayıcı madde olarak kullanılır.

Barut, kullanıldığı alana göre, karışımı teşkil eden maddelerin oranlarını değiştirmek suretiyle hazırlanır.

Kullanma alanı	**% KNO_3**	**% C**	**% S**
Harp Sanayii	75	12,5	12,5
Avcılık	78	12	10
Madencilik	62	20	18

Barutu hazırlamak için önce karışımı teşkil eden saf maddeler ince toz haline getirilerek iyice karıştırılır. Toz barut çok hızlı yandığı ve patlama sür'ati birden düştüğü için bunu tanecikler haline getirmek gerekir. Bunun için alkol gibi çeşitli sıvılarla ıslatılıp hamur haline getirilerek uygun büyüklükteki eleklerden geçirilir veya altıgen şekillerde önceden hazırlanmış kalıplara basılır. On dokuzuncu asırda büyük çaplı toplarda yavaş yanmayı sağlamak için kahverengi barut yapılmıştır. Bunun bileşenleri, % 80 potasyum nitrat, % 3 kükürt ve kalan % 17'si de çavdar samanından elde edilmiş olan kömürdür. Kara barut yandığında, % 45 oranında azot, karbonmonoksit, karbondioksit gazları, % 55 de buhar halinde potasyum karbonat, sülfat ve sülfür tozları meydana gelir.

Barutu ilk keşfedenlerin Müslümanlar olduğu söylenmekte olup, M.S takriben 1200 yıllarında

Arabistanlı Abdullah'ın kitaplarında barutun temel maddesi olan potasyum nitrattan bahsedilmektedir. Çinlilerin de barutu kullandıkları bilinmektedir. 1884 yılında Vielle'nin dumansız barutu bulmasıyla kara barut önemini büyük ölçüde kaybetmiştir. Dumansız barut nitro selülozlardan yapılmış olup, formülü $C_6H_7O_5(NO_2)_3$ şeklindedir ve görüldüğü gibi molekülünde hem yakıt (karbon ve hidrojen), hem de oksijen ihtiva ettiğinden, yanma tam olmakta ve daha az duman meydana gelmektedir. Nitrik asit ve sülfürik asidin selüloz üzerine az az ilavesiyle elde edilir. Bu madde sarımtrak, amorf olup, alkol, eter, benzen ve asetonda çözünür. Bir gramının patlamasıyla meydana gelen enerji 1010 kaloridir. Ülkemizde ilk baruthane İkinci Bayezid zamanında İstanbul Kağıthane'de kurulmuştur. Daha sonra Ankara'da Elmadağ'da barut fabrikası açılmıştır.

Bilhassa İkinci Dünya Savaşından sonra kara barut üretimi önemli ölçüde azalarak yerini başka yeni maddelere bırakmıştır. Bu maddelerden en önemlileri mağnezyum ve alüminyum gibi metallerin oksitleyici maddelerle verdikleri karışımlardır. Bunlar daha temiz yanmakta ve daha yüksek yanma hızı ve enerji sağlamaktadırlar.

Kara barut insanoğluna asırlar boyunca hizmet etmiş, toplarda kullanılmasıyla kale ve surların yıkılmasından, modern medeniyet mefhumuna ulaşılmasına kadar olan safhada büyük rol almıştır.

BARUTAĞACI (Rhamnus frangula);

Alm. *Faulbaum,* **Fr.** *Bourdaine,* **İng.** *Alder buckthorn, Berrybearing.* **Familyası:** Hünnapgiller (Rhamnaceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Karadeniz sahilleri.

Gençken yeşil, daha sonraları grimsi kahverengi, düz gövdeli, uzun dallı, 3-7 m boyunda bir ağaç. Halk arasındaki ismi, cehrigiller olup, barutağacı olarak da bilinir. Yaprakları ters yumurta biçimindedir. Görünmeyen, yeşilimsi beyaz çiçekleri, 2-10 tanesi bir arada, bir dalda bulunur. Küresel meyvesi başta yeşil, sonra kırmızı olgun döneminde siyahımsı menekşe rengindedir. Çiçek açma zamanı beş-altıncı aylardır.

Kuvvetli dallarının kabukları çiçeklenme zamanında toplanır. Bu kabuklar, tazeleri zehirli mayaya sahip oldukları ve bu hal ağır kusmalara sebebiyet verdiği için bir yıl bekletilir veya 100 dereceye kadar ısıtılır. Depolanmış (en tesirlisi 2 yıl) kabuklar pekçok glikosit ihtiva eder.

Kullanıldığı yerler: Bu bitkinin kabuğu, barsak zarını tahriş etmeyen ve alışkanlık kazandırmayan mükemmel bir ishal ilacıdır. Bu sebeple müzmin kabızlıklarda, mide şişkinliklerinde, akciğer şişmelerinde, safra suyu salgılanmamasında ve hemoroit rahatsızlıklarında kullanılır.

Çayının hazırlanması: Bir çay kaşığı barut ağacı kabuğu bir fincan soğuk suda bırakılır ve kısa süreli kaynatılır.Uyumadan önce içilir. Dozu yükseltmemelidir.

BARUTHANE;

Osmanlı ordusunun ve donanmasının ihtiyacı olan barutun üretildiği yerlere verilen ad.

İlk baruthane Sultan İkinci Bayezid Han devrinde İstanbul'da Atmeydanı'nda kuruldu. On yedinci yüzyılda İstanbul'un Ayasofya, Kağıthane, Şehremini ve Unkapanı gibi birçok semtinde baruthaneler ve barut mahzenleri açıldı. İstanbul'un dışında Selanik, Gelibolu, İzmir, Konya, Trablusşam, Van, Belgrat ve Bağdat'ta da baruthaneler tesis edildi. Ayrıca Güneydoğu Anadolu'da Sivas ve Malatya yörelerinde güherçile kalhanelerinde basit usullerle barut üretildi.

Yeniçeriler, ateşli silahlar kullanmaya başlamadan önce barut yalnızca Cebeci Ocağının ihtiyacı için kullanılıyordu. Cebeci Ocağından Serbaruti (Barutçubaşı) baruthane nazırlığı yapıyordu. Yeniçerilere tüfek verilmesinden sonra Yeniçeri Ocağında da Barutçubaşı idaresinde bir barutçu birliği kuruldu. On sekizinci yüzyıla kadar tüfekotu veya fitilotu denen ve basit usullerle üretilen barutun iyileştirilmesi ve baruthanelerin modernleştirilmesi için Hollanda ve İngiltere'den uzmanlar getirtildi. Yapılan incelemeler ve hazırlıklar neticesinde İstanbul'daki bütün eski tesisler kapatılarak 18. yüzyılın ortasında Bakırköy'de Baruthane-i Amire kuruldu. Gelibolu ve Selanik baruthaneleri de buraya bağlandı. Barut yapımı ve perdahı içinCebeci Ocağında Özel bir uzmanlık sahası geliştirildi. Buradan yetişen barutçuların sayısı 300 civarındaydı. Kurumun idaresi Baruthane-i Amire emini denilen yüksek rütbeli bir kimse tarafından yürütülüyordu. Hesap işleri de Muhasebe-i evvele (Baş Muhasebe) bağlı, Baruthane-i Amire hazinesince yürütülüyordu.

Askeri sahada köklü yenilikler yapmayı tasarlayan Sultan Üçüncü Selim Han baruthanelerin ıslahını ikinci defa ele aldı. Onun zamanında baruthaneler tek idare altında birleştirilerek Baruthaneler Nazırlığı kuruldu. Avrupa'dan gelen uzmanlar aracılığıyla Bakırköy Baruthanesi bir defa daha modernleştirildi. Küçükçekmece'nin Azadlı köyünde Azadlı Baruthanesi adıyla eski güç kaynakları yerine su gücüyle işleyen yeni bir tesis kuruldu. Gelibolu ve Selanik baruthaneleri kapatıldı. Baruthaneler on dokuzuncu

yüzyılın başında döner sermayeli ve yarı özerk bir kurum niteliği kazanarak 1826'da Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra TophaneNezaretine bağlandı.

BARYUM;

Alm. *Barium,* **Fr.** *Barium,* **İng.** *Barium*. Toprak alkali metaller sınıfından bir element. Periyodik sistemin 2A grubunda yer alır. Kimyasal sembolü (Ba)'dır. Atom numarası 56, atom ağırlığı 137,34'tür. Kütle numaraları 130, 132, 134, 136, 137 ve 138 olan izotopları kararlıdır. Baryum 138, en çok bulunan izotopudur. Elektron düzeni (Xe) $6S^2$ şeklindedir. $6S^2$ elekronları valans (değerlik) elektronlarıdır. Kimyasal reaksiyonlarda bu iki elektronunu vererek + 2 değerlikli Ba2+ iyonunu meydana getirir. Bu, baryumun bilinen tek değerliğidir.

Özellikleri: Metalik baryum, kurşun yumuşaklığında olup, gümüş gibi parlaktır. Özgül ağırlığı (20° C'de) 3,59 g/cm^3tür. Erime noktası 850°C ve kaynama noktası 1640°C'dir. Diğer metallere nisbeten uçucudur ve destile edilebilir. Isı ve elektriği iyi iletir. Tel ve levha haline getirilebilir. Sıcakta parlak bir alevle yanar. Alev rengi sarı-yeşildir. Baryum tuzlarının alev renginden faydalanılarak, 0,001 mg baryumun tesbit edilebilme imkanı vardır.

Baryum çok aktif bir element olduğundan, bileşiklerinin teşekkülündeki serbest enerji (dışarı verilen ısı) çok yüksektir. Bileşikleri teşekkül ettiğinde büyük miktarda ısı çıkışı olur. Baryum; su, oksijen, azot, hidrojen, amonyak, halojen ve kükürt ile reaksiyon verir. Keza mağnezyum, kurşun, platin, silisyum, kalay, çinko, alüminyum ve civa ile malgama oluşturur. Netice itibariyle baryumun, hava veya diğer oksitleyici gazların mevcut olduğu ortamda tutulması, şiddetli reaksiyonu sebebiyle, tehlikelidir. Bu sebeple toz baryum, kuru hava, argon ve helyum gibi inert gaz atmosferinde depo edilir. Yüksek aktifliği sebebiyle baryum toksik addedilir.

Bulunuşu: Yaklaşık olarak yer kabuğunun yüzde 0,05'ini meydana getirir. Aktifliği sebebiyle elementel halde bulunmaz. En çok viterit (BaCO3) ve barit veya ağır spat (BaSO4) minerallerinde bulunur. Bu iki önemli mineralden başka tabiatta fosfatlı ve silikatlı bileşiklerine rastlanırsa da, bunlar o kadar önemli değildir.

Elde edilişi ve kullanılışı: Baryum metali baryum oksidin 1000°C ve düşük basınçta alüminyum ile indirgenmesi (King prosesi) yoluyla üretilir:

$$6BaO + 2Al \longrightarrow Ba_3Al_2O_6 + 3Ba$$
$$\longleftarrow$$

Baryum burada buhar haline geçer. Soğutma fırınında, argon atmosferinde soğutularak sıvılaştırılır.

Bundan başka Mg ve Si gibi elementler ile de indirgenebilir:

$$BaO + Mg \rightarrow MgO + Ba$$

$$3BaO + Si \rightarrow BaSiO_3 + 2Ba$$

Baryumun elektrolitik yoldan da elde edilebilmesi için, derişik $BaCl_2$ çözeltisi kullanılır. Civa katot ile elektroliz edildiğinde ayrışan baryum civa ile amalgama verir. Bu amalgamanın vakumda ısıtılması sonucunda civa buharlaşır, geriye baryum kalır. Baryumun en önemli kullanılışı, radyo vakum tüplerinde geriye kalan eser miktardaki gazları bertaraf etmededir. Baryum buharı, oksijen, azot ve karbondioksitle reaksiyon vererek onları bertaraf eder. Geriye kalan fazla "Ba" buharı ise tüpün iç çeperinde sıvılaştırılır. Böylece radyo vakum sağlanmış olur.

Baryum bileşiklerinin ticari önemi metalik baryumunkinden daha fazladır. Sülfat, karbonat, klorür, nitrat, oksid, hidroksid ve sülfür bileşikleri önemlidir. Suda çözünmeyen $BaSO_4$'ün kömürle muamelesi sonucu burada çözünebilen BaS elde edilir:

$$BaS0_4 + 4C \rightarrow 4C0 + BaS$$

Baryum sülfür siyah kül olarak adlandırılır ve birçok baryum bileşiği bundan elde edilir. Mesela bu siyah kül ile Na_2SO_4'ten saf $BaSO_4$ elde edilir. $BaSO_4$'e ZnS ilavesiyle litofon denilen bir pigment elde edilir ki, bunun iyi bir kaplama yeteneği vardır. Ayrıca litofon hidrojen sülfür ile kararmaz ve zehirli de değildir. Yine siyah kül sodyum karbonat ile muamele edilirse, baryum karbonat teşekkül eder ki, bunun ısıtılması ile BaO ve su ilavesiyle de $Ba(OH)_2$ elde edilebilir. Çözünebilen baryum tuzları zehirlidir. Baryum klorürün 0,8-1,0g arasındaki bir dozu öldürücüdür.

Baryum sülfat, cam imalatında oksit karışımının erime noktasını düşürmeye yarayan bir katkı maddesi

olarak, boyada bir dolgu maddesi olarak, fotoğraf kağıdında, deride ve kumaşta atıl bir beyaz taban malzemesi olarak, petrol kuyularının kir ve bazı artıklarının uzaklaştırıcısı olarak kullanılır. Diğer önemli bir kullanım alanı da röntgen ışınlarını geçirmediği için, mide ve bağırsak gibi iç organların filmi çekileceği zaman ilaç olarak hastalara içirilir.

Baryum karbonat, seramikte erimeyi kolaylaştıran bir madde ve ince, optik camların imalatında katkı malzemesi ve çelikleri sertleştirme işleminde karbon taşıyıcısı olarak kullanılır. Baryum klorür, mağnezyum metalinin imalatında bir erime noktası düşürücüsü, baryum renklerinin teşekkülünde hammadde olarak kullanılır.

Baryum oksit, makina yağı deterjanlarının imalatında ve nem çekici bir madde olarak da kullanılır.

BARZANİ;

Irak Kürt milliyetçi hareketinin önderlerinden. İsmi Mustafa olup "Molla" diye de bilinir. 1904'te Irak'ın Barzan bölgesinde doğdu. Zamanının usulüne göre tahsil yaptı.

1931'de büyük kardeşi Şeyh Ahmed'in Irak idaresine karşı başlattığı ayaklanmaya katıldı. Ertesi sene BarzanAşiretinin reisi oldu. İkinci Dünya Savaşı sırasındaki karışıklıklardan istifade ederek 1943'te idareye başkaldırdı. Ağustos 1945'te geniş çaplı bir ayaklanmaya dönüşen bu hareketin bastırılması üzerine aşiretiyle birlikte İran'a geçti. 13 Ocak 1946'da SSCB'nin desteğiyle Mehabad'da ilan edilen Kürt Cumhuriyetinin kuruluşunda önemli rol oynadı. Tümgeneral rütbesiyle Başkomutanlığa getirildi. SSCB'nin İran'dan çekilmesiyle Kürt Cumhuriyetine son verilince 500 silahlı adamıyla birlikte Türkiye-İran sınırı üzerinden SSCB'ye kaçtı. Burada kaldığı yıllarda Moskova Dil Enstitüsünde öğrenim gördü.

1958 senesinde Abdülkerim Kasım tarafından Irak'ta krallık idaresine bir darbeyle son verilince, Barzani de Irak'a döndü. Kanuni bir hüviyet kazanan Kürdistan DemokratPartisinin liderliğini yürüttü. İlk zamanlar yeni idareyi destekledi. Fakat kendisine söz verilen bazı hususların yerine getirilmemesi üzerine Eylül 1961'de İdareye karşı ayaklandı. Peşmerge (Ölüm Öncüsü) adı verilen gerilla kuvvetiyle Kuzey Irak'ın büyük bir kısmına hakim oldu. Irak idaresindeki çeşitli değişiklikler doğrultusunda zaman zaman ateşkes anlaşmaları yapmakla birlikte, Kuzey Irak'ta özerk bir idare kurmaya yönelik silahlı mücadeleyi başarıyla sürdürdü. Mart 1970'te Kürtlerin isteklerini kabul eden bir antlaşmanın imzalanması üzerine silahlı mücadeleye son verdi.

İmzalanan antlaşmanın uygulanması için öngörülen dört yıllık müddetin bitimine doğru Irak idaresinin 1957 nüfus sayımını temel alan sınırlı bir kültürel özerklik planı sunması aradaki münasebetleri gerginleştirdi. Bu sırada Irak'la anlaşmazlık içinde olan İran'dan destek alan Barzani tekrar silahlı mücadeleye başladı. 1975'te Irak'la anlaşan İran ŞahıMuhammed Rıza Pehlevi, Barzani'ye yardımı kesti. Bunun üzerine silahlı mücadeleyi bırakarak İran'a geçen Barzani 1976'da ABD'ye gitti.

1 Mart 1979 tarihinde Washington'da öldü. Oğulları Mesut ve İdris Körfez Savaşının sonrasında Irak'taki Kürt hareketini yeniden toparlamaya ve federe devlet kurmaya giriştiler.

BASIN;

Alm. *Presse,* **Fr.** *Presse,* **İng.** *Press.* Günlük, haftalık, aylık, yıllık gibi belirli veya belirsiz aralıklarla yayınlanan her türlü ceride (gazete), mecmua (dergi), salname (yıllık), broşür ve benzeri yayınların hepsi, matbuat. Bu tür yayınların muhtevasını, haber ve fikir yazıları meydana getirir, baskı makinaları ile çoğaltılarak geniş kitlelere kolayca ulaşma imkanı sağlanır.

Haber toplama ve bunları çeşitli vasıtalarla insanlara duyurma çalışmalarının insanlık tarihiyle yaşıt olduğu bilinmektedir. Zira ilk insan ve ilk peygamber Adem aleyhisselam zamanında Süryani, İbrani ve Arabi diller ile kerpiç üzerine kitap yazıldığı kıymetli eserlerde bildirilmektedir. Mısır'da milattan önce on sekizinci asırda resmi bir gazetenin yayınlandığı, yine M.Ö. Romalılar devrinde günlük olayları halka duyuran "acta diurna"ların bir gazete hüviyeti taşıdığı, Çin'de ise, 12. asırdan beri gazetenin var olduğu basın tarihçileri tarafından bildirilmektedir. Sözlü gazete denilebilecek **Forum** ve **Agoralar** da basın tarihinde önemli yer tutarlar. Haber ve fikirlerin elle yazılıp satılması ise, 14. asrın sonları ile 15. asrın başlarında Venediklilerde görülmüştür. Zamanın Venedik parası olan **Gazetta** karşılığında, **Gazettanti** denilen müvezzilerde satılan haber el kağıtları, bugünkü gazeteciliğe adını veren bir faaliyet olmuştur. Osmanlı ordusunun ilerleyişinin Avrupa'da nasıl heyacanla takib edildiği de birkaç baskı yapan bu haber kağıtları nüshalarından öğrenilmektedir. On beşinci asrın ilk yarısında matbaanın J.Gutenberg tarafından kullanılmasından sonra, müteharrik (hareketli) harflerle baskı tekniğine geçilmesi, basın hayatının gelişmesini ve gazeteciliğin bir meslek haline gelmesini sağlamıştır. Fakat buna rağmen 17. asra gelinceye kadar basın faaliyetleri emekleme devresinde kalmıştır.

İlk zamanlar gündelik olmayan gazeteler neşredilmiş, 17. ve 18. asırlardan itibaren Almanya, İngiltere

ve Fransa gibi Avrupa ülkelerinde günlük gazeteler yayınlanmıştı. On sekizinci asırdan itibaren meydana gelen bazı siyasi ve ilmi gelişmeler, gazeteciliği, habercilik hüviyetinden çıkarıp, çeşitli konuların işlendiği ve kendi bünyesinde teşkilatlanmaya gidilen bir sektör haline getirdi. Ulaşım ve haberleşme vasıtalarının gelişmesi, gazetelerin yayılıp dağıtılmalarını kolaylaştırdı ve böylece büyük kitleleri etkilemesi sağlandı.

Bugünkü anlayışa uygun ilk gazete, Strasburg'da Almanca olarak **Avisa, Relation oder Zeitung** adıyla 1609'da yayınlanan gazetedir. Ondan sonra, Anverst'te **Nieuwe Tijdingen** (1619), Londra'da, **The Weekly News From İtaly and Germany** (1622), Paris'te, **Gazette** (1631), Roma'da **Gazetta Publica** (1640) yayınlanmıştır.

İlk günlük gazeteler Almanya'da **Leipziger Zeitung** (1660), İngiltere'de **Daily Courant** (1702), Fransa'da **Journal de Paris** (1777)'dir. Siyasi gazetecilik ise İngiltere'de başlamış, ilk başmakale 1704'te yazılmıştır. Fransa ve Almanya'da ilk siyasi gazeteler Fransız ihtilali sırasında çıkmaya başladığı gibi, siyasi haber ve yorumu da gazeteciliğin temel vasıfları arasına soktu.

Osmanlılarda basın: Osmanlı Devletinde İbrahim Müteferrika tarafından 1727'de ilk Osmanlı resmi matbaasının kurulmasından sonra, belli bir çevre içinde haberleşme, risaleler aracılığıyla olmuştu. Matbaanın kullanılışından yaklaşık bir asır sonra Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa tarafından Kahire'de 1828' yılında Türkçe ve Arapça olarak **Vakayi-i Mısriyye** adlı resmi vilayet gazetesi yayınlandı.

İkinci Mahmud Han devrinde 11 Kasım 1831 yılında İstanbul'da **Takvim-i Vekayi** adlı resmi gazete çıkarıldı. Türkçenin yanında; Arapça, Fransızca, Rumca ve Ermenice de yayınlanan **Takvim-i Vekayi**'nin basılması için İstanbul'da Takvimhane matbaası kuruldu. Takvimhane nazırı olarak da Es'ad Efendi tayin edildi. Haftalık olan bu gazetede resmi devlet haberlerinden başka iç ve dış dünya hadiselerine de yer verildi. Ancak Sultan İkinci Mahmud Hanın vefatından sonra sadece resmi devlet haberlerine yer verildi. Yıllık abonesi 120 kuruş olan bu gazete beş bin adet basılıyor, belli başlı devlet adamlarına ve memurlara şehir ve kasaba ileri gelenlerine, yabancı devlet temsilciliklerine dağıtılıyordu. Önemli hadiseler olduğu zaman **Varaka-i Mahsusa** adıyla özel ilaveleri de yayınlanıyordu. Tanzimattan sonra bir ara yayını durdurulan **Takvim-i Vekayi**, 1855'ten sonra, Meclis-i Ali-yi Tanzimat Nizamnamesi'ni ve bu müessesenin hazırladığı nizamnameleri yayınlamakla resmi gazete olma hüviyetine daha çok yaklaştı. 1860'tan sonra tamamen devletle ilgili belge ve nizamnameleri yayınlayan Takvim-i Vekayi 1878'de kapandı. Ancak üç yıl sonra 1881'de yeniden yayınlanmaya başladı. 4 Kasım 1922 tarihine kadar 4609 sayısı yayınlandı. Ankara hükumeti tarafından 2.1.1922'de **Resmi Ceride** 1.2.1928'de **Resmi Gazete** adını alarak yayınına devam etti.

Takim-i Vekayi'den başka, yabancı devletler nezdinde Osmanlı menfaatlerini korumak için Sultan Mahmud Han, Alexander Blacque Bey'e **Le Moniteur Ottoman** adlı Fransızca bir gazete de çıkarttırmıştı. Bu gazetenin, **Takvim-i Vekayi'**nin Fransızcası olduğu da söylenmektedir.

Sultan Abdülmecid Han tahta geçince, 1840'ta Türkçe yayınlanan **Ceride-i Havadis** adlı gazeteyi neşrettirdi. Başında, William Churchill adlı bir İngiliz gazetecisi vardı. 1850 yılından sonra bu iki Türkçe gazeteden başka Fransızca, İtalyanca, Rumca, Ermenice ve Farsça olmak üzere on altıya yakın gazete yayınlanmaya başladı. 1864 yılında William Churchill'in ölümünden sonra oğlu, **Ceride-i Havadis** gazetesini kapatıp **Ruzname-i Ceride-i Havadis** adlı gazeteyi çıkarmaya başladı.

Türkler tarafından çıkarılan ilk özel gazete, 21 Ekim 1860'ta neşredilen **Tercüman-ı Ahval**'dir. Sahibi Çapanoğlu Agah Efendi, başyazarı Şinasi olan bu gazete, bir haber gazetesi olmaktan ziyade, hükumet tenkidine kadar bugünkü gazetecilikte görülen pekçok şeyin menşeini teşkil eden hususlara yer verirdi. İlk zamanlar haftada bir, sonra üç, sonra Cuma hariç her gün yayınlandı. Ancak siyasi şartlar ve basında giderek artan rekabet karşısında 11.3.1866'da yayın hayatına son verdi. **Tercüman-ı Ahval** gazetesinden ayrılan Şinasi, 27 Haziran 1862'den itibaren **Tasvir-i Efkar**'ı çıkarmaya başladı. Osmanlı ülkesinde Avrupai fikirlerin yayılmasına, dil tartışmasını ortaya atarak devletin bölünüp parçalanmasına yönelik akımların gelişmesi için çalışan, devletin temel politikalarını ve hükumetin icraatını tenkid eden muharrir ve yazarların çalıştığı **Tasvir-i Efkar** gazetesi, daha çok fikir gazetesi özelliğini taşıyordu.

Bu özelliği sebebiyle gazeteye ilgi artıp, trajı yükseldi. Şinasi ve Namık Kemal Avrupa'ya kaçınca, Recaizade Ekrem tarafından çıkarıldı. Fakat kamuoyundaki etkisini giderek kaybeden **Tasvir-i Efkar** 830 sayı çıktıktan sonra 1866'da kapandı.

İlk Türk dergisi ise, 1850'de yayınlanmaya başlayan **Vekayi-i Tıbbiye**'dir. Meslek dergisi özelliğinde olan bu dergiden başka Temmuz 1862'de Münif Paşa tarafından **Mecmua-i Fünun** yayınlanmaya başladı. Ancak 1864'te kolera salgını yüzünden yayınını durduran **Mecmua-i Fünun,** 1866'da yeniden yayınlanmaya başladıysa da kısa bir müddet sonra yayına ara verdi. Üçüncü defa 1883 yılında tekrar yayınlanmaya başladı. Fakat yeniden kapandı. **Mir'at-ı Mecmua-i İber-i İntibah** ve devamı olan

İbretnüma ile **Ceride-i Askeriyye** de ilk çıkan dergilerdendir.

1860'tan sonra Türkçe basınının, devlet ve hükumet ile hükumet ricaline karşı tutum alması, diğer dillerde yayınlanan gazetelerin de Osmanlı Devletinin bütünlüğünü bozmaya yönelik yıkıcı yazılar neşretmeleri üzerine, saltanatı, hükumeti, Osmanlı toplumunu meydana getiren milletleri ve dinlerini saldırılardan koruyabilmek için bazı tedbirler alındı. 1860'ta özellikle yabancı basından şöyle bir taahhütname alınmaya başlandı:

"Osmanlı hükumetini, diğer devletlerle münasebetlerini, memurların çalışmalarını tenkid etmemek; başyazıları önceden Basın Bürosuna bildirip tasdik ettirmek, Basın Bürosunun tasdik etmediği haberleri yayınlamamak, Avrupa gazetelerinde çıkan yazıları düzeltmek gayesiyle Basın Bürosunca verilecek yazıları aynen yayınlamak..." gibi.

Bu doğrultuda yapılan uygulamalar birçok şikayetlere sebeb oldu. Tanzimatın getirdiği eşitlik ve kanunlara dayanan uygulama ilkelerinin çiğnendiğini ileri süren yabancı basın mensupları, kapitülasyonlardan faydalanmak istediler. Yabancı gazeteleri ve gazetecileri cezalandırma veya yasaklama teşebbüsleri karşısında, yabancı devlet elçilerinin basın hürriyetinin sınırlarını belirleyici bir kanun bulunmaması ve kendi konsolosluk mahkemelerinde muhakeme edilmek istemeleri sebebiyle kanuni düzenlemeye gidildi. 1864'te **Matbuat Nizamnamesi** çıkarıldı.

Bu dönemde İstanbul'da devletin yarı resmi gazetesi olan Fransızca **Journal de Costantinople,** İngilizce **The Levant Herald,** Fransızca **Courier d'Orient,** Rumca **Bizantis,** Bulgarca **Bulgaria**, Ermenice **Megs, Masis, Avedapar** ve **Tar** gazeteleri çıkıyordu. İzmir, Kahire, Beyrut gibi şehirler başta olmak üzere diğer şehirlerde de azınlıklar ve Müslümanlar tarafından hayli gazete yayınlandı. Ayrıca yine İstanbul'da **Mecmua-i Havadis** ve **Münad-i Erciyas** adlı Anadolu gazeteleri de yayınlanıyordu.

1864'te **Matbuat Nizamnamesi'**nin düzenlenmesinden sonra, Türk basın hayatı yeni bir devre girdi. Bu nizamname, ön sansürü bütünüyle kaldırıp, yabancı basının sorumsuzluklarına da sınırlar getirmişti. Nitekim **Nizamname'**nin üçüncü maddesi, yabancıların da yerliler gibi muamele göreceklerini hükme bağladığından, kapitülasyonların basın alanına da yayılması önlenmiş oluyordu.

Nizamname ile daha önce kurulmuş olan Babıali Tercüme Odası, Matbuat Müdürlüğü gibi kurumlara yeni vazifeler veriliyordu. Siyasi özellikteki yayınlara ruhsat vermek, yayınların muhtevasını kontrol etmek, gazetelere verilecek resmi ilanları hazırlamak, Avrupa'da Osmanlı Devleti aleyhinde yayın yapan gazete ve kitapların ülkeye girmesine mani olmak, bu kaidelere aykırı davrananlar hakkında para ve hapis cezalarını uygulamak bu vazifeler arasındaydı.

Nizamname, bir ön sansür koymuyordu ama, ağır para ve hapis cezalarıyla, başta padişah olmak üzere, bütün idareyi (bakanlar, meclisler, mahkemeler, devlet kurumları ve memurlar), yabancı devlet başkanları ve temsilcilerini, suçlayıcı ve kötüleyici yayınlardan koruyordu. **Nizamname**, umumi çizgileriyle 1909 yılına kadar yürürlükte kaldı.

1867 senesinde Ali Süavi de çıkardığı **Muhbir Gazetesi'**nde hükumeti daha sert bir dille tenkid etmeye başladı ise de, kısa süre sonra kapandı.

Matbuat Nizamnamesi'nin boşluklarından faydalanan basının hükumet erkanını sert bir şekilde tenkid etmesi üzerine 1867'de basını kontrol maksadıyla bir kararname çıkartıldı. Sadrazam Ali Paşa tarafından, aynı zamanda kendi mevkiini kuvvetlendirmek düşüncesi ile hazırlanan bu kararnameye **Ali Kararnamesi** denildi. Bundan sonra basına karşı sert tedbirler uygulandı. 1867 yılında İngilizce olarak çıkan **The Levant Herald** gazetesi de, Yunanlıların, Girit ihtilalcilerini destekleyen hareketlerini övdüğü için kapatıldı. İstanbul'daki İngilizce gazetelerden, **The Levant Times**, bir de Bulgarca nüsha çıkarıp, Bulgar kavmiyetçiliğini destekleyen yazılar yayınlayarak Osmanlı Devletinin parçalanmasına çalıştı. Bu dönemde Arap kavmiyetçiliğini teşvik için Avrupa'da Arapça yayınlanan gazetelere karşı, Babıali'nin maddi desteğiyle İstanbul'da Arapça **El-Cevaib** gazetesi yayınlandı.

Hükumetin kendilerine verdiği vazifelere gitmeyerek Avrupa'ya kaçan Ali Süavi, Namık Kemal ve Ziya paşalar, gittikleri yerde Prens Mustafa Fazıl Paşa ve Agah Efendi ile buluşarak; **Muhbir, Ulum, Hürriyet, İttihad** adında çıkardıkları gazetelerde Babıali'nin aleyhinde yazılar yazdılar. Dergilerin mali kaynağını mason locasına kayıtlı olan Mustafa Fazıl Paşa karşılıyordu. Bu sırada İstanbul'da; Eğribozlu Mehmed Arif tarafından **Ayine-i Vatan,** Şakir Efendi tarafından **Muhib,** Andon Efendi tarafından **Muhibb-i Vatan** gazeteleri de yayınlandı. Daha sonra bu gazeteler de çeşitli sebeplerle kapatıldılar.

Mustafa Fazıl Paşa, Sultan Abdülaziz'den affedilmesini isteyerek yurda dönünce, yurtdışına kaçmış olan ve sürgünde bulunan Yeni Osmanlılar, 1870 sonundan başlayarak yurda dönmeye başladılar. Saraydan gördükleri para yardımı ile **Basiret** adlı gazeteyi neşreden Yeni Osmanlıların ılımlı grubunu teşkil eden Basiretçi Ali ve arkadaşları, Türk ve Müslüman unsurların çıkarlarını savundular. **Basiret**

Gazetesi bu sebeple 1871'de on binlik bir tiraja ulaştı. 1870-1871 Alman-Fransız savaşında Almanya'yı destekleyen yazılar neşreden ve Alman hükumetinden destek gören **Basiret,** Çırağan Vak'asından sonra Ali Süavi'nin bir makalesini yayınladığı için 20 Mayıs 1878'de kapatıldı. Aynı dönemde Ali Raşit ve Filip Efendi tarafından **Terakki** Gazetesi çıkarıldı. Haftada altı gün yayınlanan ilk gazete olarak dikkat çeken **Terakki** Gazetesi, hukumete yönelik aşırı tenkitlerinden dolayı 1870 ve 1874'te iki defa kapatıldı. Ebüzziya Tevfik, Ayetullah Bey, Recaizade Mahmut Ekrem gibi imzaların yeraldığı **Terakki,** mizahi **Letaif-i Asar** ve hanımlar için **Hanımlara Mahsus** adlı haftalık ilaveler neşretti. **Hakayık-ül-Vekayi** adıyla yayın hayatına devam ettiyse de aynı iddialı tutumunu sürdüremedi. 1870'te bütün yazıları Ahmed Midhat Efendi tarafından yazılan, sonraları **Bedir** adını alan **Devir** Gazetesi neşredildi.

1872 Haziranında Ahmed Midhat Efendinin idaresine geçen ve daha önce İskender Efendi tarafından yayınlanan **İbret** Gazetesi, Yeni Osmanlıların sözcüsü haline geldi. Namık Kemal'in baş yazarlığını yaptığı bu gazete 25.000 gibi o güne kadar görülmemiş bir tiraja ulaştı ve yayın hayatı boyunca 12.000'den aşağı düşmedi. Yazarları çeşitli sebeplerle İstanbul'dan uzaklaştırılan **İbret** Gazetesi, Namık Kemal'in Magosa'ya gönderilmesiyle 1873 yılında kapandı. Bu müddet içinde Aşir Efendi tarafından çıkarılan ve yazı işlerini Ebüzziya Tevfik'in yürüttüğü **Hadika,** Ahmed Midhat Efendi tarafından yayınlanan ve okuyuculara faydalı bilgiler veren **Dağarcık Dergisi, Ravdat-ül-Mearif** ve **Ceride-i Tıbbiye-i Askeriyye** dergileri ile **Diyojen'**i çıkaran Teodor Kasap Efendi tarafından çıkarılan **Hayal ve Çıngıraklı Tatar** gibi mizah dergileri de neşredildi.

1873 yılında Ebüzziya Tevfik'in siyasi yazılarıyla dikkati çeken ve kısa süre içinde kapatılan **Sirac** adlı gazete, yirmi beşinci sayısında kapatılan ve bir mizah gazetesi olan **Latife**, haberlere geniş yer ayırmasıyla tanınan ve akşam ilavesi çıkaran **Hülasat-ül-Efkar** Gazetesi, Ahmed Midhat Efendinin çeşitli fıkra ve hikayelerden başka roman tefrikalarına da yer verdiği **Kırkanbar Dergisi,** Dolap, **Mecmua-i Nevadir-i Asar, Müteferrika, Revnak** adlı gazete ve dergiler yayınlamışsa da ömürleri kısa ve tesirleri az olmuştur.

1873 yılında memleketin içine düştüğü siyasi ve ekonomik sıkıntılara ortak ve yardımcı olması beklenen basın ve yayın organları tamamen devletin karşısında yer alınca, memleketin içine düştüğü sıkıntılar gözönüne alınarak basına karşı bazı tedbirler alındı. Bu tedbirler üzerine, Amerikan ve İngiliz misyonerlerinin mali desteği ile geniş bir Arapça yayın merkezi haline gelen Beyrut'taki basın çevreleri, 1874'ten sonra kendilerine daha rahat çalışma imkanı veren Mısır'a gittiler. Midhat Paşanın sadrazamlığı zamanında İstanbul basınına karşı zecri tedbirler uygulandı. Bu tarihte vilayetlerde yayınlanan gazetelerin sayısı yirmiyi buldu. Ayrıca devletçe masrafları karşılanarak kurulan vilayet basımevlerinde yerli ve özel gazete ve kitapların basılmasına da izin verilince; kültür faaliyetlerini destekleme yolunda oldukça müsbet adımlar atıldı. Yine aynı dönemde ülkenin dört bir yanında yayınlanan gazetelerin toplu halde okuyucuların incelemesine sunulduğu kıraathaneler (okuma salonları) açıldı. Ancak o zamana kadar hiçbir vergi ve rüsuma tabi olmayan gazetelere, 1874'te, her gazeteye iki paralık pul yapıştırma mecburiyeti getirildi.

Gazetelerin memleket şartlarını dikkate almamaları, tenkit ve hicivde ileri gitmeleri üzerine Haziran 1875'te siyasi özellikteki kitap ve dergilerin ön sansürden sonra yayınlanmasına karar verildi. Aynı yılın Eylül ayında, 1864 Nizamnamesi'ne "İlave baskıların sadece resmi ilanlar için kullanılabileceği" maddesi eklendi.

1874'te Münif Paşa tarafından çıkartılan, sanat ve ilim yazılarına yer veren haftada birkaç defa yayınlanan **Mecmua-i Maarif,** Agop Baronyan tarafından yayınlanan ilk tiyatro gazetesi olan **Tiyatro,** Basiretçi Ali Efendi tarafından çıkarılan mizah dergisi **Kahkaha,** Mehmed Arif Bey tarafından çıkarılan **Medeniyet** Dergisiyle, **Şafak, Afitab-ı Maarif** ve **Misbah-ı Felah** dergileri de yayınlandı. 1875 yılında, Tevfik Bey tarafından çıkarılan ve bir mizah dergisi olan **Geveze,** yine bir başka mizah dergisi **Meddah,** Mehmed Efendinin günlük çıkardığı dini bilgiler neşrederek ilgi gören **Sadakat** Gazetesi**,** Teodor Kasap tarafından yayınlanan günlük **İstikbal** Gazetesi, Filip Efendinin yayınladığı Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde de çeşitli şahıslar tarafından devam ettirilen **Vakit** Gazetesi, Şemseddin Sami'nin başyazarlığını yaptığı, Rum asıllı Papadapulas tarafından yayınlanan, daha sonra Mihran Efendi tarafından devralınan **Sabah** Gazetesi, Mehmed Tevfik Bey tarafından çıkarılan haftalık mizah dergisi **Çaylak** ile; bunların dışında **Müsavat, Ümran, Selamet, Mirat-ı İber, Muharrir, Mecmua-i Maarif** gibi kısa ömürlü gazete ve dergiler yayınlandı.

1877'de Midhat Paşanın sadrazamlığı zamanında bir matbuat kanunu hazırlandı. Bu tasarı mecliste kanunlaşmadan önce meclis dağıldı. İki bölümden meydana gelen bu kanunun birinci bölümü matbaalara, ikinci bölümü ise basına ait hükümleri ihtiva ediyordu. Aynı yıl içinde basın suçlarını yargılayan Meclis-i Ahkam-ı Adliye kuruldu. Harb hali sebebiyle gazetelerin hükumeti tenkide yönelik yayınlar yapmaları yasaklandı. Bu suretle Osmanlı basını yeni bir döneme girdi.

1876-1878 senelerinde pekçok gazete ve dergi çıkarıldı. Bunların belli başlıları; başyazarlığını Ahmed Midhat Efendinin yaptığı **Çaylak,** Tevfik Mehmet Bey tarafından çıkartılan **Osmanlı** Gazetesi, Şemseddin Sami'nin başyazarlığını yaptığı ve Mihran Efendinin yayınladığı kısa süreli **Tercüman-ı Şark** Gazetesi, Türk basınının en dikkate değer gazetelerinden olan, Ahmed Midhat Efendinin çıkardığı **Tercüman-ı Hakikat** Gazetesi, mizah gazetesi **Karagöz,** çocuk gazetesi **Bahçe'**dir.

1878'de memleketin içinde bulunduğu harb hali sebebiyle, Osmanlı birliğini ve ülkesinin bütünlüğünü bozmaya yönelik yayınlara karşı bazı tedbirlere ihtiyaç duyuldu. Maarif Nezareti, Matbuat Müdürlüğü ve Zabtiye Nezaretinin katkısıyla gazeteler üzerinde sansür uygulamasına gidildi. Hariciye Nezaretinde de dış basınla ilgili Matbuat-ı Hariciye Müdürlüğü kuruldu.

1878'de çıkmaya başlayan **Tercüman-ı Hakikat** Gazetesi, Ahmed Mithad Efendinin başarılı kalemi ile ve hükumeti tenkid etmeyen büyüklere şantaj, sansasyon özelliğinde olmayan ciddi haberciliğiyle bu devrin en uzun ömürlü ve itibarlı gazetesi oldu. Daha sonraki senelerde Ahmed Midhat Efendinin damadı Muallim Naci'nin idare ettiği bir edebi ilave verdi. Bu son derece ciddi ve terbiyevi bir edebiyat mecmuasıydı. Çocuklar için haftalık ilaveler verdi. Bu gazetede telif romanlar tefrika edildiği gibi, batı klasikleri de veriliyordu. Midhat Efendi bu arada 150'den fazla roman ve ilmi kitap yayınladı. Kitaplar, çekici ve akılcı bir üsluba sahib olduğundan, okutucu ve öğreticiydi. On dört ciltlik **Avrupa Tarihi**, üç ciltlik **Dünya Tarihi** serileri, o devirde halk tarafından merakla okundu.

1879'da Ebüzziya Tevfik Bey tarafından **Mecmua-i Ebüzziya** Dergisi çıkarıldı. Ebüzziya Tevfik, pekçok kitaplar, yıllıklar yanında bazı klasik eserler yayınladı. Kütüphane-i Ebüzziya adlı bir kolleksiyon meydana getirdi. 1879'da Mehmed Ali tarafından iktisadi ve zirai konulara yer veren 15 günlük **Vasıta-i Servet** ve 1880'de **Vakayi-i Tıbbiye** adlı meslek dergileri de yayınlandı. 1881'de Encümen-i Teftiş ve Muayene, Maarif Nezareti'nde de Tetkik-i Müellefat Komisyonu kuruldu. 1888'de matbaaların bastığı bütün yayınlara önceden izin aldıktan sonra basma şartı getirildi.

1891'den önce **Tercüman-ı Hakikat'**ten başka; on iki bin tirajlı **Sabah, Saadet** ve **Tarik** gazeteleri de çıkarıldı. Jön Türkler hareketinin belli başlı simalarından olan Murad Bey, 1885 yılında haftalık **Mizan** Dergisini çıkarmaya başladı. Bir ara Avrupa'ya kaçan Mizancı Murad, yayınına Paris'te devam etti. İkinci Meşrutiyetin ilanı üzerine İstanbul'da tekrar yayınlanmaya başladıysa da uzun ömürlü olmadı; 1909'da tekrar kapandı.

Kadrosunda Namık Kemal, Abdülhak Hamid Tarhan'ın da bulunduğu **Gayret** Gazetesi, 1886 yılında yayınlanmaya başladı. Abdülhalim Memduh, Tepedelenlizade Kamil, Cenab Şehabeddin gibi kimselerin yazı yazdığı **Muhit** Gazetesi 1888'de çıktı. İlkokul çocuklarına temel bilgiler vermek gayesiyle eğitim ve öğretime yönelik olan **Mekteb** Dergisi 1891'de kitapçı Karabet tarafından çıkarıldı. Bir müdet böyle yayınlandıktan sonra 1894 yılında edebiyat dergisi haline geldi, Edebiyat-ı Cedidecilerin toplandığı bu dergi, okuyucuların ilgisini çekmek için çeşitli edebi anketler düzenledi. Edebiyat tarihi açısından önemli bir yer işgal eden **Servet-i Fünun** Dergisi, Ahmed İhsan (Tokgöz) Bey tarafından 27 Mart 1891'de çıkarılmaya başlandı. Aynı dönemde yayınlanan **Malumat** adlı edebi dergiyle edebi tartışmalara giren **Servet-i Fünun** Dergisinde, Edebiyat-ı Cedideciler olarak adlandırılacak şair ve yazarlar bir araya geldi. Ocak 1895'te mecmuanın idaresini Tevfik Fikret aldı ve altı yıllık bir yayından sonra 1901'de ayrılmasına rağmen yayınına devam etti.

Servet-i Fünunla tartışmalara giren ve önce Artin Efendi tarafından yayınlanan **Malumat** Dergisi, 1894'te kapatıldı. 1895'te Baba Tahir tarafından tekrar yayınlanan **Malumat** Dergisinde eski edebiyatı savunan edebiyatçılar toplandılar. 5 Temmuz 1894'te Ahmed Cevdet (Oran) tarafından yayınlanan ve Türk basınının uzun ömürlü ve tesirli gazetesi olan **İkdam,** Latin harflerinin kabulüne kadar devam etmiştir. **İkdam**'ı yayınlayan Ahmed Cevdet'e bu yüzden "İkdamcı" takma adı verilmiştir. 1895'te ilk kadın gazetesi **Kadınlara Mahsus Gazete** çıkarıldı. 1899'da Mehmed Rıza tarafından yayınlanmaya başlayan **Resimli Gazete,** 1916 yılına kadar yayınını sürdürdü. Daha çok tercümeye yer veren ve resimli bir gazete olan **Musavver Terakki** 1900'de yayınlanmaya başladı.

Yurt dışındaki basın: Padişaha ve Babıali hükumetlerine karşı olan, çeşitli vesilelerle Avrupa'ya kaçan devlet aleyhinde bulunan ve kendilerine; Genç Osmanlılar, Jön Türkler ve İttihatçılar adını veren kimseler, Avrupa'da çeşitli cemiyetler kurdular. Bu cemiyetlerin ilki Şinasi, Namık Kemal, Nuri, Refik ve Ayetullah Bey tarafından kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyetidir. Bu cemiyetin reisi **Mir'at** Gazetesi sahibi Refik Bey idi. Daha sonra kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Yeni Osmanlıların yurt dışındaki basın faaliyetlerinin çok üstünde faaliyet gösterdi. İngiltere, Fransa, Avusturya, İsviçre, Belçika, Bulgaristan, Romanya, İtalya, Yunanistan, Kıbrıs, Mısır, Amerika ve Brezilya'da, Abdülhamid Han ve Babıali hükumetleri aleyhinde yayın yaptılar. Dış kaynaklardan ve Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşadan destek gören bu kimseler, çeşitli gazeteler çıkardılar.

Yurt dışında çıkan bu muhalif basının ekseriyeti Türkçe olmakla birlikte; Fransızca, Arapça, Almanca,

İngilizce ve hatta İbranice olarak yayın yapıyordu. Bu gazetelerin en eskisi, Ali Süavi'nin Avrupa'ya kaçmasından sonra Londra'da yayınlamaya başladığı **Muhbir'**dir. Fransızca ve İngilizce ekler de veren **Muhbir,** Mustafa Fazıl Paşanın maddi desteğiyle 1867-1868 yıllarında 50 sayı kadar yayınlandı. **Muhbir**'den sonra Yeni Osmanlıların yayın organı olan **Hürriyet,** Ziya Paşa ve Namık Kemal tarafından 1868-1869 yıllarında Londra'da seksen dokuz sayı çıkarıldı. Ali Süavi'nin, Sadrazam Ali Paşa hakkındaki bir yazısı üzerine, İngiltere adliyesi tarafından takibata uğrayınca, 1870 yılında Cenevre'de Ziya Paşa tarafından on bir sayı olarak çıkarıldı. Altmış üçüncü sayıdan itibaren Namık Kemal gazeteden ayrıldı ve 1869'da yurda döndü. Ziya Paşa ise 1871'de döndü. Ali Süavi, Mustafa Fazıl Paşanın verdiği para ile Paris'te **Ulum** adlı bir gazete çıkarmaya başladı. 1870'de Cenevre'de Hüseyin Vasfi Paşa ve Mehmed Bey tarafından yayınlanan **İnkılab** (Paris 1878), **Hayal** (Londra 1879), **İstikbal** (Cenevre 1880), **Gencine-i Hayal** (Paris 1881), Yeni Osmanlılar döneminin yurt dışında yayınladığı basın organlarıdır. 1895 yılında Ahmed Rıza tarafından yayınlanan **Meşveret,** 1897'de Fransızca nüsha da yayınlamaya başladı. Hükumetin takibi neticesinde Paris'ten ayrılmak zorunda kalan Ahmed Rıza, **Meşveret**'i, İsviçre ve Belçika'da yayınlamaya devam etti. Jön Türk hareketinin ileri gelenlerinden olan Mizancı Murad, 1877'de **Mizan** Gazetesini Kahire'de yayınlamaya başladı. Bu gazetede, Hıristiyan Arap kavmiyetçilerinden Halil Ganem, Fransa'da Türkiye aleyhtarı yazılarıyla tanınan Albert Koda gibi şahıslar yazı yazdı.

Daha sonra Cenevre'de yayınlanan **Mizan** bir ara Fransızca olarak da çıkarıldı. 1897'de İttihad ve Terakki mensuplarından olan İshak Sükuti ve **Abdullah Cevdet** tarafından Türkçe ve Fransızca olarak **Osmanlı** Gazetesi çıkartıldı. 1900 yılından sonra Londra'da ve Kahire'de yayınlanan **Osmanlı** Gazetesi, Abdullah Cevdet'in Viyana sefaretine doktor, İshak Sükuti'nin ise Roma sefaretine sefir olarak tayin edilmeleri üzerine, bir müddet kapandı. 1902'den sonra yeniden yayınlanmaya başladı. Jön Türklerin ikiye ayrılmalarından sonra, Paris'te toplanan Ahrar Grubuna karşı ortaya çıkan Ekseriyet Fırkasının yayın organı oldu. Bu dönemde yazı işleri müdürü Hüseyin Siret, idare müdürü ise İsmail Hakkı Paşa idi. 1896'da Tunalı Hilmi tarafından Cenevre'de çıkarılan **Ezan,** 1897'de **Kahire'**de yayınlanan **Kanun-i Esasi ve el-Katib,** 1899'da Cenevre'de yayınlanan **İntikam,** 1899'da Londra'da yayınlanan **Hilafet,** 1900'de Kahire'de Leon Efendi tarafından çıkarılan **Sada-yı Millet,** 1901'de Brüksel'de Avlonya mebusu İsmail Kemal tarafından yayınlanan **Selamet** Gazeteleri de Padişahın ve hükumetin yardımları ile hayatlarını idame ettirdikleri halde, Abdülhamid Hana ve Babıali hükumetlerine karşı çıkan dış basındandır. 1904'te Abdullah Cevdet tarafından Cenevre'de çıkarılan **İctihad** Gazetesi bir ara Mısır'da ve daha sonra İstanbul'da yayınlandı. Prens Sebahaddin ve Ahmed Fazıl tarafından 1906'da Kahire'de çıkarılan **Terakki** Gazetesi, adem-i merkeziyetçilerin yayın organı oldu. Yine bu fikri savunan **Şura-yı Osmani, Yeni fiki**r ve **Hilafet** gibi gazete ve dergiler de vardı.

Sultan İkinci Abdülhamid Han, çoğu gayri müslim azınlıkların ve yabancıların elinde olan ve devlet adına tahsile gidip Avrupalıların kontrolüne girerek, yaşadığı toplumun değerlerine yabancılaşan sözde aydınların elindeki basın ve yayın organlarına karşı zamanın siyasi şartları sebebiyle bazı tedbirler aldı. Müslim, gayri müslim ve Türk olmayan çeşitli unsurlardan meydana gelen Osmanlı Devletinin dünya konjonktürü içindeki o günkü yeri bunu icab ettiriyordu. Sultan İkinci Abdülhamid Han, basını tam serbest bırakıp bazı tedbirler uygulamasaydı, 1908 sonrasında olan hadiseler otuz yıl öncesinden patlak verirdi. Osmanlı toplumunu sömürmek için bütün yolları deneyen ve bu kirli maksadlarını gerçekleştirebilmek için türlü hilelere başvuran Hıristiyan Avrupa devletlerinin saldırılarına, çok daha hazırlıksız yakalanılırdı. Sultan İkinci Abdülhamid Hanın, aldığı bu tedbirler, Osmanlı toplumu içindeki Müslümanlara ve Türklere otuz yıllık bir hazırlanma ve dinlenme dönemi sağlamıştır.

Abdülhamid Hanın basın politikası; devletin parçalanmasını, milletin düşman kamplara ayrılmasını önlemek gayesine yönelik şuurlu bir adımdır. Ayrıca Osmanlı Devletini yıkmak için asırlardır uğraşan Hıristiyan Avrupa devletlerinin tehditleri ve oyunlarıyla, Osmanlı ülkesinin sosyo-ekonomik yapısından kaynaklanan nazik durum ve 1876-1878 yıllarında meydana gelen, Abdülaziz Hanın hal'i ve şehid edilmesi, Beşinci Murad'a karşı yapılan hareketler, Ali Süavi baskını ve Rusların Yeşilköy'e kadar gelmeleri de bu basın politikasını etkilemiştir.

Abdülhamid Hanın uyguladığı bu basın politikasına karşı çıkan ve İkinci Meşrutiyetin verdiği serbestlikten istifade ederek bir baskınla iktidara gelen İttihat ve Terakki Fırkası ve daha sonraki iktidarlar, bu tedbirlerin çok daha şiddetlisini uygulamışlardır. Bunun yanında Abdülhamid Hanın, matbuata verdiği önem pek fazladır. Şahsına karşı olsa bile zamanındaki dergi ve gazetelerin mükemmel ve en güzel şekilde çıkmasını sağlamak için **Servet-i Fünun** gibi bazı gazete ve dergilere yardımda bulunduğu, hatta onlar için Avrupa'dan usta elemanlar getirttiği de bir başka hususiyettir.

İttihat ve Terakki devri: Meşrutiyetin ikinci defa ilanı üzerine, yurt dışına kaçmış olanlar yurda döndüler ve yurt dışında yayınladıkları gazeteleri, İstanbul'da çıkarmaya başladılar. İkinci Abdülhamid Hanın İkinci Meşrutiyeti ilan ettiği 24 Temmuz 1908 günü toplanan gazeteciler, gazete müsveddelerini sansüre vermeme kararı aldılar. 25 Temmuz 1908 günü gazeteleri ön kontrolden geçirtmeden

piyasaya sürdüler. Bu gazeteler; Sultan ikinci Abdülhamid Han döneminde yayınlanan **İkdam, Sabah, Tercüman** ve **Saadet** gazeteleriydi ve her biri alelacele meşrutiyet ve hürriyet savunuculuğuna girip, kadrolarını yenilediler. 24 Temmuz günü, daha sonra Gazeteciler Bayramı olarak kabul edildi. **Kanun-i Esasi**'deki; "Matbuat, kanun dairesinde serbesttir." hükmü; "Hiçbir şekilde kablettab'ı (baskıdan önce) teftiş ve muayeneye tabi tutulamaz." şeklinde değiştirildi. Sansürün kaldırıldığı bu şekilde ilan edilirken, 1877 (Ramazan-ı mübarek 1294) tarihli **İdare-i Örfiyye** ve **Askeri Mehakim Kanunu** kasten yerinde bırakıldı. 1919 tarihine kadar bu kanuna dayanarak sansürü aratacak uygulamalarda bulunuldu. Bir çok dergi ve gazete defalarca kapatıldı. Mesela 1910 yılında Baha Tevfik'in çıkardığı, **Eşek** adlı mizahi dergi, kırk bini bulan ilk sayısından sonra kapatıldı. Ancak Baha Tevfik birkaç defa Divan-ı Harb-ı Örfi karşısına çıkmak bahasına yılmadı ve dergilerinin biri kapanınca diğerini çıkardı. **Eşek**'i; **Yuha, El-Malum, Kibar, Alafranga Eşek** takib etti. Bu devirde en fazla gazetesi kapatılan ve mahkemeye çıkan Lütfi Fikri Bey oldu. 1911 ila 1913 tarihleri arasında çıkarmış olduğu **Tanzimat** Gazetesi tam on altı defa kapanıp yeniden yayına başlamıştır.

Bu dönemin en bariz özelliği, pekçok gazete ve derginin hep birlikte Abdülhamid Hanın memleketin içinde bulunduğu nazik durumlar sebebiyle tatbik ettiği Meşrutiyet öncesi icraatı tenkid etmekti. Sadece İstanbul'da 1908-1909 senelerinde 353 gazete ve dergi yayınlandı. Bu sayıya ülkenin dört bir yanında yayınlanan Türkçe gazetelerle yabancı dilde yayınlananlar da eklenince, birdenbire binlerce yayın ortaya çıktığı görülür. Bunlar arasında Osmanlı Devletinin parçalanmasını ve yıkılmasını isteyen her fikrin savunucusu ve sözcüsü olan yayın organları ortaya çıktı. Böylece memlekette bir fikir anarşisi doğdu.

Eski gazeteler kendilerini yenilemeye çalışırken, Abdullah Zühdü ile Mahmud Sadık **Yeni Gazete'**yi; Tevfik Fikret, Hüseyin Cahit (Yalçın) ve Hüseyin Kazım (Kadri) **Tanin**'i kurdular. İktidara muhalif yayınlar yapan **Tanin** Gazetesi birkaç defa kapatıldıysa da; **Cenin, Renin, Senin** ve **Hak** gibi değişik isimler altında yeniden çıktı. **Yeni Tasvir-i Efkar** Gazetesi de, İttihatcıları destekler mahiyette yayınlar yaptı. Kısa ömürlü **Hukuk-i Umumiyye** ile Selanik ve Manastır'da yayınlanan **Şura-yı Ümmet, Rumeli** ve **Silah** gibi gazeteler de İttihat ve Terakki fikirlerinin savunuculuğunu yaptı. Bunların yanında İttihat ve Terakkinin fikir ve icraatlarına karşı çıkan partilerin yayın organı şeklinde gazeteler de ortaya çıktı. Ahrar Partisinin **Osmanlı,** Mevlanazade Rıfat'ın **Hukuk-ı Umumiyye**, **Serbesti** gazeteleri, Mizancı Murad'ın **Mizan'**ı, Ali Kemal'in başına geçtiği **İkdam**, 31 Mart Vak'asını kışkırtan Derviş Vahdeti'in **Volkan**'ı, Cemiyet-i İlmiyye-i İslamiyye'nin **Beyan-ül-Hak** adlı gazeteleri bu kısımda sayılabilir. Bu arada çıkan sayısız mizah dergisi de, kamuoyuna tesir etmeye çalıştı.

Ayrıca bu dönemde, her türlü düşünce, doğudan ve batıdan kaynaklanan her türlü akım yazıya dökülüp kamuoyuna sunuldu. Her milletin, her azınlığın, hem kendi dilinde, hem de Türkçe olarak yayınlanan gazeteleri ortaya çıktı. Komünizmi ve sosyalizmi öven, **İştirak, Sosyalist, İnsaniyet, Medeniyet, İdrak** gibi yayın organları bu dönemde yayın hayatına girdi.

İkinci Meşrutiyetin ilanının ilk aylarında serbestlik içinde bulunan, dilediklerini yazan, milleti padişah ve devlet adamları aleyhinde isyana teşvik eden gazete ve dergiler üzerinde, 31 Mart Vak'asından sonra iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki komitesince, kontrol sıklaştırıldı. 5 Nisan 1909'da İttihatçılara karşı olan **Serbesti** Gazetesi yazarı Hasan Fehmi öldürüldü. Meclise 28 Nisan 1909'da bir **Matbuat Kanunu** getirildi. Meşrutiyetin yıldönümünde kanunlaşan ve **Fransız Basın Kanunu** esas alınarak hazırlanan bu kanuna göre, gazete çıkarmakta beyanname esası getiriliyordu. Bu kanunda devletin temelini sarsmaya yönelik, padişahı, dinleri ve Osmanlı milletini koruyucu, suçu ve ayaklanmayı kışkırtıcı yazıları frenleyen maddeler de vardı.

31 Mart Vak'asında **Tanin** başyazarı Hüseyin Cahit zannedilerek bir milletvekili öldürüldü. 31 Mart Vak'ası bastırılınca kışkırtıcılardan olan Derviş Vahdeti idam edildi ve İttihatçılara muhalif olan gazetesi **Volkan** kapatıldı. İttihatçılara muhalif olan **Sadayı Millet** Gazetesi yazarı Ahmed Samim, 9 Haziran 1910'da; **Şehrah** Gazetesi yazarı Zeki ise 10 Temmuz 1911'de öldürüldüler.

Bu dönemde yayınlanan gazetelerden biri de 1903'te çıkmaya başlayan **Sırat-ı Müstakim**'in devamı olan; camilere sandalye konulmasını, müzikli ibadet edilmesini, İslam dininde reform yapılmasını isteyen Şemseddin Günaltay, İzmirli İsmail Hakkı, Sa'id Halim Paşa gibi dinde reformcuların ve Mehmed Akif, Ahmed Hamdi (Aksekili) gibi yazarların yazdığı **Sebil-ür-Reşad** Dergisidir. Bu dergi yayımını aralıklarla Cumhuriyetten sonra da sürdürdü. Bu dönemde yayınlanan dini yazıların neşredildiği, **Ceride-i Sufiye, Sıyt-i Hilafet, İlmiye, Mikyas-ı Şeriat, Hikmet, Beyan-ül-Hak** ve **İslam Mecmuası** gibi yayın organları da sayılabilir. İttihat ve Terakkinin Selanik'te yayınlattığı **Bağçe,** İstanbul'da yayınlanan İttihat ve Terakki taraftarı **Yeni Tasvir-i Efkar, Milliyet, Hak Yolu, Hürriyet, İttihad, İttifak** gazeteleriyle mizah gazetesi **Karagöz,** 1909'da çıkmaya başlayan **Alemdar, Tazminat, Teşkilat, Maşrik, Te'sis, Te'minat, Tanzimat** gibi adlarla çıkan muhtelif gazeteler sayılabilir.

İttihat ve Terakki Fırkasının 1913 yılında gerçekleştirdiği Babıali baskınıyla iktidarı tekrar ele

geçirmesinden sonra başlayan Birinci Dünya Harbi ile birlikte, harb hali sebebiyle basın üzerine mecburi kontrol getirildi. Sıkı yönetim ve kağıt sıkıntısının etkisiyle pekçok gazete kapandı ve kapatıldı. Sadece iktidarda bulunan İttihat ve Terakki yanlısı **Tanin, Sabah ve Tasvir-i Efkar** gazeteleri ayakta kalabildi. Bu devirde gazetelerde hususiyetle **Türkçülük** teması işlendi. Savaş boyunca iktidarın açıklamaları dışında bir şey yazmak yasaklandı. Sadece "Nihai zafere kadar harb!" sloganı işlendi. Uygulanan yanlış iç ve dış politikalar sebebiyle ortaya çıkan kötü neticelerin yazılması yasaklandı. Savaşın beklenenden uzun sürmesi üzerine 1917'den sonra umumi barış temasının işlenmesine başlandı. 1917'de Asım ve Hakkı Tarık Us tarafından **Vakit,** ertesi yıl yayınlanmaya başlayan **Akşam** gazeteleri uzun ömürlü oldular. 1918 yılında Celal Nuri İleri tarafından **Ati** (daha sonraları **İleri**), Yunus Nadi tarafından yayınlanan **Yeni Gün** gazeteleri özellikle milli mücadele sırasındaki yayınlarıyla önem taşırlar. 1917'de Afyon'da yayınlanmaya başlayan **Öğüt**, önce Konya'ya 1919'dan sonra Ankara'ya taşınarak yayınını sürdürdü. Bu dönemde yayınlanmaya başlayan **Türk yurdu, Milli Tetebbular Mecmuası, Osmanlı Tarih ve Edebiyatı Mecmuası, İctimaiyyat Mecmuası, Yeni Mecmua,** ilmi, fikri ve edebi ağırlıklarıyla dikkati çektiler. Mizah gazeteleri arasında ise; **Kalem, Davul, Püsküllü Bela, Curcuna, Coşkun Kalender, Hokkabaz, Dalkavuk, Zevzek, Hoca Nasreddin, Geveze, Meddah, Hacıvat, Hayal-i Cedid, Şaka, Eşek** vb. sayılabilir.

İttihatcı hükumetin düşmesi ve Mondros Mütarekesinin imzalanması üzerine, Anadolu'da bulunan muhalif gazeteciler İstanbul'a döndüler. Yeni bir basın patlaması ve İttihatçılıktan arınma akımı başladı. 13 Kasım 1918'de galip devlet donanmalarının İstanbul'a girmesiyle mütareke dönemine girildi. Osmanlının mirası ve Türk milletinin geleceği, 1918-1922 yılları arasında mütareke basınıyla, milli mücadele basını arasında uzun uzun tartışıldı. Merkezi Ankara'da olan Kuva-yı Milliye hareketini **Akşam, Vakit, İleri, Yeni Gün, Tercüman, Dergah, Tasvir-i Efkar, Albayrak, İkdam** gazeteleriyle Anadolu'nun ve Trakya'nın değişik yerlerinde yayınlanan çeşitli gazete ve dergiler destekliediler. Ankara hükumetine cephe alanlar ise, **Peyam-i Sabah, İstanbul, Aydede, Alemdar, Güleryüz, Ümit, Aydınlık, Zincirbent, Cumhuriyet, İrşad, Tan, Yeni Dünya, Şarkın Sesi, Ferda, Zafer, Hatif** gibi gazete ve dergilerdi.

Osmanlı Devleti zamanında, faydalı yayınlar yaparak devlet ve millet menfaatlerini savunarak güzel hizmetler vermesi gereken basın, çoğu yabancıların ve azınlıkların elinde bulunması sebebiyle az bir kısmı hariç, devletin ve devlet adamlarının karşısında ve Osmanlı Devletinin parçalanmasını ve yıkılmasını isteyen düşmanlar yanında yer aldılar. Faydalı yayınlarla milleti aydınlatacakları yerde, yangına körükle gidercesine hadiseler üzerine gidip devlet ile milletin arasını açtılar. Bazı zamanlar basın ve yayın hayatıyla ilgili serbestlikten ve imtiyazlardan faydalanarak azınlıkların ve halkın haklarını savunmak bahanesiyle altı yüz yıl adaletle hüküm sürmüş olan Osmanlı Devletinin yıkılışını hızlandırdılar. Böylece millet nazarındaki itimat ve prestijlerini kaybettiler.

Özel gazete ve mecmualar yanında bizzat devletin çıkardığı yayınlar da bir hayli yekün tutuyordu. İkinci Mahmud Han tarafından çıkarılmaya başlanan **Takvim-i Vekayi**'den başka çeşitli devlet kuruluşları tarafından bir senelik hadiseleri içinde toplayan **salnameler** (yıllıklar) tertib ve neşredildi. Osmanlılarda ilk resmi salname 1847 senesinde neşrolundu. Bu salnameyi düzenlemekle Hayrullah Efendi vazifelendirildi ise de Ahmed Vefik Paşaya yaptırdı. Sonraları Cevdet Paşa, daha sonraları da Meclis-i Mearif Başkatibi Behçet, Meclis azasından Rüşdi beyler tarafından yapılan salname, bilahare Mearif Nezareti Mektubi Kalemi Hey'etine, 1888'den sonra da Me'murin-i Mülkiye Komisyonuna bağlı Sicill-i Ahval idaresi tarafından tanzim edildi. Resmi salname, saltanatın sonuna kadar bu idare tarafından tertib edildi.

İlk zamanlar yüz küçük sayfayı geçmeyen salnameler, sonraları iki-üç yüz, en nihayet yedi-sekiz yüz sayfayı bulmuştur. Bunlarda, devletin resmi teşkilatından başka; memurların isimleri, tayin tarihleri, rütbeleri, nişanları gösterilir, birer vesika mahiyetini taşırlardı. Umumi salnamelerden başka, yine resmi mahiyette olmak üzere nezaretler (bakanlıklar), vilayetler (valilikler) de salname çıkartırlardı. Bunlardan 1915-1916 senesinde neşr edilen **İlmiye Salnamesi** geniş bilgileri ihtiva etmektedir. Nezaretlerin bir kısmı sadece bir tane salname düzenlemekle yetinmeyip, birden fazla salname neşretmişlerdir. İlk sene 1257 sayfalık bir salname çıkaran Maarif Nezareti, 1900-1901'de üçüncü defa olarak bastırdığı salnamedeki sayfa sayısını 1678'e çıkarmış ve memleketin bir de haritasını koymuştur. 1907-1908'de son olarak çıkartılan **Altıncı Maarif Salnamesi** 742 sayfa idi.

Vilayetlerce ilk salname, 1866-67 senesinde tertib edildi. Vilayetlerin bazılarında yalnız bir tek salname neşredildiği halde, bazılarında yirmiye yakın salname çıkarılmıştır. En çok salname çıkaran vilayetler ise, Hüdavendigar (Bursa) ve Selanik'tir.

Salnamelerden başka kanun ve nizamnameleri ihtiva eden **Düstur** adı verilen kitap ve mecmualar da çıkarıldı. Osmanlılarda ilk kanun mecmuası Cevdet Paşa tarafından hazırlanarak 1863 senesinde o zamanın devlet matbaası olan Matbaa-i Amirede bastırılıp, resmi dairelere dağıtılmış ve satışa

çıkarılmıştır.

Cumhuriyetin ilanından sonra basın teşkilatlanmış, haberleşmede görevini yapabilecek hale gelmiştir. Kurtuluş Savaşı esnasında Sivas'ta **Hakimiyet-i Milliye** adıyla çıkan gazete sonra Ankara'ya nakledilmiştir. Bu gazete, Cumhuriyetin ilanından sonra Halk Partisinin sözcüsü durumuna gelmiş ve 1934'te **Ulus** adını almıştır.

Cumhuriyetin ilanından sonra, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin merkezi Ankara olmasına rağmen basının merkezi olarak İstanbul devam etti. İstanbul'da yayınlanan **Vatan, Akşam, İleri, Tercüman-ı Hakikat, İkdam** gazeteleri yeni hükumete muhalefetlerini bir müddet daha sürdürdüler. Yunus Nadi'nin 1924'te kurduğu **Cumhuriyet,** yeni hükumeti destekleyen ilk gazete oldu. 4 Mart 1925 tarihinde çıkan **Tahrir-i Sükun Kanunu'**ndan sonra, **Tevhid-i Efkar, Sebil-ür-Reşad, Aydınlık, Resimli Ay, Vatan** ve bazı mahalli gazeteler kapatıldı.

1928'de yapılan harf inkılabından sonra, gazeteler önemli tiraj kaybına uğradılar. 1930'da çıkan **Yarın** Gazetesi 50.000 tiraja kadar çıktı. Ancak kısa süre sonra kapandı. 1931 yılında çıkan **Matbuat Kanunu,** hükumete, ülkenin genel politikasına aykırı yayın yapan gazete ve dergilerin kapatılması yetkisini tanıdı. 1930'larda **Ülkü, Fikir Hareketleri, Varlık, Yeni Adam, Yedi Gün, Yücel ve Aydabir** gibi gazete ve dergiler yayınlandı. 1935'te ilk Türk Basın Kongresi toplandı. Bu tarihte Türkiye'de 38 günlük olmak üzere 116 gazete ve 127 dergi yayınlanıyordu.

Bu kongre ile devletin basın üzerindeki kontrolü arttı. Bu maksadla Basın Birliği kurulması öngörüldü. 1938'de **Matbuat Kanunu** değiştirildi. İkinci Dünya Savaşı esnasında devlet, basını tamamen kontrolünde tutmuş ve muhalif tek satıra dahi yer verdirmemiştir. Dönemin ünlü gazetecilerinden Falih Rıfkı Türkiye'de basın mesleğinin haysiyeti olmadığını, çünkü, sorumlu olanların ve yazarların telefonla aldıkları talimatların dışında bir şey yazamadıklarını bir yazısında dile getirmiştir. Bu dönemde yayınlanan belli başlı gazeteler arasında **Cumhuriyet, Vatan, Ulus, Yeni Türkiye, Yeni Ses, Son Saat, Milliyet, Tan, Hergün, Zaman, Tasvir-i Efkar, Açıksöz, Haber, Akın, Hürriyet** sayılabilir.

Bu devirde yayınlanan dergilerden **Büyük Doğu, Görüşler, Yurt** ve **Dünya** en önemlileridir. Yine bu dönemde 1946 yılında İstanbul'daki gazeteciler İstanbul, Ankara'daki gazeteciler Ankara Gazeteciler Cemiyetini kurmuşlardır. Demokrat Partinin iktidara gelmesinden sonra, 21 Temmuz 1950'de çıkarılan bir kanunla yayınlar için ön izin ve ruhsat mecburiyeti kaldırılmıştır. Bu dönemin belli başlı gazeteleri; **Hürriyet, Milliyet, Zafer, Büyük Doğu, Dünya, Vatan, Tercüman, Ulus** sayılabilir.

1960 İhtilalinden sonra, hazırlanan **Anayasa'**da 17, 20, 27 ve 121 maddeleri ile basın hürriyeti tanındı. Bu dönemde gazeteler tiraj kavgasına girdi. Bunu sağlamak için teknik imkanlar (ofset, baskı, elektronik dizgi, faks gibi), lotarya denilen hediye verme vb. şeyler seferber edildi. Bu dönemde okuyucuya şirin gözükmek için boyalı gazetecilik ilerledi. Basın özgürlüğü 12 Eylülden sonra da Anayasa'da yer aldı. Anayasa'nın basın hürriyetini açıklayan 28. maddesi şöyledir: Basın hürdür, sansür edilemez. Basımevi kurmak, izin alma ve mali teminat yatırma şartına bağlanmaz. Kanunlu yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayın yapılamaz. Devlet basınla haber alma hürriyetlerini sağlayacak tedbirleri alır.

Devletin iç ve dış güvenliğini, ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünü tehdit eden veya suç işlemeye ayaklanma veya isyana teşvik eder nitelikte olan veya devlete ait gizli bilgilere ilişkin bulunan her türlü haber veya yazıyı, yazanlar veya bastıranlar veya aynı amaçla basanlar, başkasına verenler, bu suçlara ait kanunun hükümleri uyarınca sorumlu olurlar. Tedbir yolu ile dağıtım hakim kararı ile gecikmesine sakınca bulunan hallerde kanunun açıkça yetkili kıldığı merciin emri ile önlenebilir. Dağıtımı önleyen yetkili merci, bu kararını en geç 24 saat içinde yetkili hakime bildirir. Yetkili hakim bu kararı en geç 48 saat içinde onaylamazsa, dağıtımı önleme kararı hükümsüz kalır.

Yargılama görevinin gayesine uygun olarak yerine getirilmesi için, kanunla belirtilecek sınırlar içinde, hakim tarafından verilen kararlar saklı kalmak üzere olaylar hakkında yayın yasağı konamaz. Süreli veya süresiz yayınlar, kanunun gösterdiği suçların soruşturma veya kovuşturmasına geçilmiş olması hallerinde hakim kararıyla; Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, milli güvenliğin, kamu düzeninin, genel ahlakın korunması ve suçların önlenmesi bakımından gecikmesinde sakınca bulunan hallerde de kanunun açıkça yetkili kıldığı merciin emri ile toplatılabilir. Toplatma kararı veren yetkili merci, bu kararını en geç 24 saat içinde yetkili hakime bildirir. Hakim bu kararı en geç 48 saat içinde onaylamazsa, toplatma kararı hükümsüz sayılır.

Türkiye'de yayınlanan belli başlı gazeteler şunlardır: **Bugün, Cumhuriyet, Dünya, Fotomaç Fotospor, Yeni Günaydın, Hürriyet, Milli Gazete, Milliyet, Ortadoğu, Sabah, Son Havadis, Süper Tan, Tercüman, Türkiye, Yeni Asır, Yeni Asya, Yeni Nesil** ve **Zaman**. Bunlardan başka mahalli olarak basılan daha pekçok gazete vardır. Anadolu'nun Ankara, İstanbul ve İzmir haricindeki çeşitli vilayet ve kazalarında 800 üzerinde mahalli gazete çıkarılmaktadır.

Türkiye'de haftalık, günlük, aylık, iki aylık, üç aylık, altı aylık olmak üzere çeşitli isimlerde dergiler yayınlanmaktadır.

BASIN İLAN KURUMU;

Basını dolaylı olarak mali yönden destekleyen önemli ve tarafsız basın kuruluşu. 2 Ocak 1961 yılında kanunla kurulmuş olup, kamu tüzel kişiliğine sahiptir. Merkezi İstanbul'da bulunan kurumun, Ankara, İzmir, Adana, Bursa ve Konya'da şubeleri vardır. Şubelerinin bulunmadığı vilayetlerin resmi ilanları valilikler kanalıyla merkeze gelerek gerekli dağıtım buradan sağlanmaktadır. Kurumun başlıca görevi; resmi ilanlarla resmi reklamların gazete ve dergilerde ayırım gözetmeden yayınlanmasına aracılık etmektir. Ayrıca basın derneklerine para yardımında bulunmak, gazetelere kredi açmak, basında çalışanlara borç para vermek, yardıma muhtaç olanlarla, ölenlerin ailelerine yardım etmek de görevlerindendir.

Kurum, kanun, tüzük ve yönetmelikler gereği yayınlanması mecburi olan ilanlar, genel katma bütçeli daireler, belediyeler, iktisadi devlet teşekkülleri, yabancı ülkelerdeki gerçek ve tüzel kişilerin reklamlarını, şubesi bulunan yerlerde çıkan gazete ve dergilerde yayınlatır. Burada asıl gaye ilan ve reklam verenler ile bunları yayınlayanların karşılıklı hak ve çıkarlarını bağdaştırmaktır. Kurum ayrıca yabancı ülke ile dergi ve gazetelerinde yayınlanacak ilan ve reklamlar konusunda kamu kuruluşlarına yardımcı olmaktadır.

BASIN YAYIN VE ENFORMASYON GENEL MÜDÜRLÜĞÜ;

Devlet bilgi hizmetlerini yürüten kuruluş. Birinci Dünya Savaşından sonra yurdumuz birçok yabancı devlet tarafından işgal edilmişti. Hür ve bağımsız yaşamış Türklerin buna tahammülü imkansız olduğundan, kısa zamanda istiklal mücadelesi başlamıştı. Bu mücadelenin haklılığının, ülkemizin uğradığı felaketlerin, içte ve dışta anlatılması için fikir teşkilatına ihtiyaç duyulmuştu.

Bu gerçeğin ışığı altında 7 Haziran 1920 tarihinde **Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi** adıyla Meclis Başkanı ve Başbakana bağlı ilk Basın-Yayın Genel Müdürlüğü kuruldu. Bu teşkilat çeşitli tarihlerde çeşitli bakanlıklara bağlandı. 1 Ocak 1982 tarihinden beri Başbakanlığa bağlı olarak görev yapmaktadır.

Görevleri: Yurtiçi ve yurtdışı açık haber kaynaklarından elde edilen bilgileri zamanında ilgili yerlere ulaştırır. Yerli, yabancı basın mensuplarının işlerini kolaylaştıran tedbirler alır. Haber, belge, bilgi, fotoğraf derleyip arşivler ve istenildiğinde hizmete sunar. Anadolu basınına belge, bilgi, fotoğraf ve haber göndererek yardımcı olur. Yurtdışında tesbit edilen hedef kitlelere Türkiye ile ilgili yayınlar, dokümanlar gönderir. Günlük bültenleri yayınlar ve bunları devletin ilgili kişi ve kuruluşlarına iletir. Yabancı dille gazete ve dergiler yayınlayıp gerekli yerlere ulaştırır.

Bu görevlerini yurtiçi ve yurtdışı teşkilatları ile yürütür.

BASINÇ;

Alm. *Druck,* **Fr.** *Pression,* **İng.** *Pressure.* Birim alana dik olarak etki eden kuvvet miktarı. Bu kuvvet, ağırlık, zorlama veya gaz moleküllerinin (hareketli olmalarından dolayı) yüzeye çarpmaları neticesi meydana gelen darbelerin toplamı olabilir. Basınç, yüzeye tesir eden toplam kuvvet miktarının yüzey alanına bölünmesiyle bulunur. (P= F/S) basıncın ölçüsünü ifade etmek için pekçok birim kullanılır. MKS (metre, kilogram, saniye) birim sisteminde basınç birimi Newton/m^2 dir. (Bu da bir pascal'a eşittir.) Kuvvet, kütle ile ivmenin çarpımına eşittir. Kütle birimi kg, ivme birimi m/sn^2 ise, kuvvet birimi newton= kg.m/sn^2 dir.) CGS (santimetre, gram, saniye) birim sisteminde basınç birimi dyn /cm^2dir. (Bu da bir bari'ye eşittir.) Bari birimi çok küçük olduğundan bunun 106 katı (milyon katı) olan "bar" kullanılır. (dyn, CGS sisteminde kuvvet birimidir ve dyn= gr.cm/sn^2dir.) Mühendislik sisteminde kuvvet olarak kg kullanıldığından basınç birimi kg/cm^2dir. İngiliz birim sisteminde ise basınç birimi psi= 1b/inç2dir. Çok kullanılan diğer bir basınç birimi de "atmosfer" dir ki, 76 cm yüksekliğindeki civa sütununun birim alana yaptığı basınçtır. Civanın özgül ağırlığı 13,6 gr/cm3 olduğundan, atmosfer 1,033 kg/ cm^2ye eşittir. Buna benzer bir basınç birimi de 1 mm civa sütununun yaptığı basınca eşit olan "Tor"dur.

Sıvıların ve gazların yaptığı basınç, daha değişik bir açıdan değerlendirilir. Sıvılar, içinde bulunduğu kabın yan çeperlerine ve içlerindeki herhangi bir noktaya da basınç uygularlar. Belli bir derinlikteki basınç, o noktanın üzerinde kalan sıvı sütununun yüksekliği ile sıvı özgül ağırlığının çarpımına eşittir. Sıvıların basıncı ağırlıktan ileri gelmektedir. Sıvılar hemen hemen sıkışmaz. Yani basınç altında yoğunluğu sabit kalan akışkanlardır. Gazlar ise tam tersine, sıkışabilir akışkanlardır ve bu sebeple basınçla yoğunluğu değişir. Bundan dolayı deniz seviyesinde hava basıncı maksimum değerdedir ve bu da 760 mm civa sütununun basıncına eşittir. Deniz seviyesinden yükseldikçe, basınç, hem hava

sütununun kısalmasından, hem de yoğunluğun azalmasından dolayı düşer. Üst kısımlardaki havanın ağırlığı alt kısımlardaki havayı sıkıştırdığından alt kısımların yoğunluğu daha fazladır. Gazın bulunduğu yer, atmosfer gibi çok geniş değilse, gazın ağırlığının basınca tesiri çok azdır. Çünkü gazların yoğunluğu çok küçüktür. Küçük kaplar gibi, ağırlığın ihmal edilebileceği durumlarda basınç, gazın moleküllerinin çeperlere çarpmasından ileri gelir. Kapalı kaplardaki gaz basıncını ölçmek için "Manometre", atmosfer basıncını ölçmek için ise "Barometre" denilen aletler kullanılır.

ŞEKİL VAR!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

Basınç ifade edilirken, **mutlak basınç** ve **efektif basınç** olmak üzere iki tarif kullanılır. İçinde yaşadığımız atmosferde hali hazırda mevcut olan bir atmosfer basıncı vardır. Bu basınç, atmosfere açık olan gaz ve sıvı sistemlerine tesir eder. Dolayısıyla atmosfere açık sistemlerde sıvı veya gaz sütununun yüksekliği ile özgül ağırlığı çarparak bulduğumuz basınç gerçek basınç değildir. Buna bir de atmosferin yaptığı basıncı eklemek gerekir. Bu toplam basınca "mutlak basınç" denir. Diğer taraftan atmosferin basıncını gözönüne almayıp, içinde yaşadığımız çevrenin basıncını sıfır kabul ettiğimiz zaman bulunan basınca ise "efektif basınç" adı verilir. Yani mutlak basınç, atmosfer basıncı ile efektif basıncın toplamına eşittir.

P= mutlak basınç

Pa= atmosfer basıncı

Pe= efektif basınç

P= Pe+ Pa'dır.

Müslüman astronomi alimlerinin büyüklerinden Ebu Sehl Kuhi (?- 1014), çağdaşlarından olan Ebu İshak es-Sabi ile ilmi mektuplaşmalarında özellikle, "Basınç ve ağırlık merkezlerinin hesaplanması" konusunu ele aldı. Bu mektuplardan biri Ayasofya Kütüphanesi, 4832 numarada kayıtlıdır.

BASİRETÇİ ALİ EFENDİ;

Osmanlı Devletinin son devir gazetecilerinden. 1838'de doğdu. Babası ilmiye sınıfındandı. **Basiret** Gazetesini çıkardığı için Basiretçi Ali ismi ile meşhur oldu. Enderunda tahsil görerek, saray hizmetlerinde bulundu. 1863'te Maliye Nezareti tahsilat memuru oldu. **Basiret** Gazetesini çıkarmak için hükümete 1866'da başvurdu ise de, çıkan Girit İsyanı iznin gecikmesine sebeb oldu. İsyanın bastırılmasından sonra yayın izni alan Ali Efendiye, hükümet 300 altın yardım etti. Gazete Cuma ve Pazar hariç haftada 5 gün yayınlanmaya başladı (23 Ocak 1870).

Geniş yazar kadrosuyla **Basiret**, kısa zamanda zamanının en çok alaka gören gazetesi oldu. Fransa-Prusya Savaşı sırasında gazetesinde Almanya'nın kazanacağını yazan Ali Efendi, savaş bitiminde Almanya'nın galip gelmesi üzerine Başvekil Prens Bismark tarafından Almanya'ya davet edildi. Ziyareti sırasında Prens Bismarck, Ali Efendiye bir matbaa makinası hediye etti. Dönüşünde ayrıca **Kahkaha** adında bir mizah dergisi çıkarmaya başladı. Çırağan Vak'asından birgün önce Ali Süavi'nin bir yazısını yayınlandığı için gazetesi kapatıldı ve kendisi de tertibe dahil olduğu kanaati ile gözaltına alındı (1878). Mahkeme neticesinde diğer suçlularla birlikte Kudüs'e gönderildi. 1884'te gazete çıkarmamak şartı ile İstanbul'a gelmesine izin verildi. Bir süre sonra Suriye'de bir nahiyeye müdür olarak tayin edildi. Daha sonra sırasıyla Ladik, Hayfa, Karaburun, Söke ve Erdek'te kaymakamlık yaptı. İkinci Meşrutiyetin ilanı üzerine kaymakamlık vazifesinden istifa ederek, İstanbul'a geldi ve tekrar **Basiret**'i çıkarmaya başladı. Fakat artan gazete sayısı ve devrin şartları yüzünden tutunamadı ve yayın hayatından çekildi. 1912'de Kalamış'taki evinde öldü.

Ali Efendinin, çıkardığı gazeteden başka iki küçük eseri vardır. Bunlar bir layiha olan **Yıldız'ın Hatası, Devlet-i Aliyye-Rusya Muharebesi** (1293) ile **İstanbul'da Yarım Asırlık Vekayi-i Mühimme'**dir.

BASİT MAKİNALAR;

Alm. *Einfache maschinen,* **Fr.** *Machines simples,* **İng.** *Simple machines.* Kendilerine uygulanan hareket ettirici kuvvetler yardımıyla direnme kuvvetleri adı verilen kuvvetleri yenerek hareket sağlayan sistemler. Küçük bir hareket kuvvetiyle büyük bir direnme kuvvetini yenecek şekilde yapılırlar.

Günlük işlerimizde ve uygulama alanlarında işi daha kolay yapmak için eğik düzlem, kriko, kaldıraç, çıkrık ve palanga gibi basit makinalar geniş ölçüde kullanılırlar.

Temel prensip: Bir basit makina şekilde gösterilen diyagramla sembolize edilebilir. Bu diyagramda uygulanan F kuvveti bir s mesafesi katetmekte ve ağırlığı G olan cismi düşey doğrultuda y kadar

yükseltmektedir. Basit makinalarda direnç kuvveti, genellikle yer çekimi kuvvetleridir. Yani hareket ettirilen cismin ağırlığıdır. Uygulanan F kuvveti insan, hayvan veya motor ile sağlanabilir. Bir basit makinada kuvvet çoğaltma çarpımı, G/F oranı ile ifade edilmekte ve gerçek mekanik avantaj RA:

$R_A = G / F$

olarak bilinmektedir. Bir makinaya verilen iş W ve makinanın dışarıya verdiği iş Wy ise:

W= Kuvvet x yol = Fs = Wy+ Wf

şeklindedir. Burada Wf makinada sürtünmeye karşı yapılan iştir. Makinalarda sürtünmeden dolayı işten daima bir kayıp bulunur. Buradan da anlaşılıyor ki makinalar kuvvetten bir kazanç sağlasalar bile, işten bir kazanç sağlayamazlar. Yukarıda RA ile gösterilen kuvvet kazancı ise, hareket ettiren kuvvetin direnç kuvvetine göre daha fazla mesafe katetmesiyle sağlanır. Bu mesafelerin oranına ideal mekanik avantaj (R_I) denir ve

$R_I = s / y$

şeklinde gösterilir. Makinalarda bunun diğer bir manası da kuvvet kolunun yük koluna göre daha uzun olmasıdır. Bütün basit makinalarda sistem, dönme merkezinden desteklenir ve kuvvetin uygulandığı nokta ile destek arasına kuvvet kolu (s), yük ile destek arasına da yük kolu (y) adı verilir. Buna göre mesela bir kaldıraçta aşağıdaki bağıntı yazılabilir:

s / y = G / F

Dikkat edilirse burada kayıplar ihmal edilmiş ve ideal mekanik avantaj gerçek mekanik avantaja eşit RA= RI alınmıştır. Genelde ise bu kayıplar ihmal edilemez. Bir makinanın verimi makinadan alınan işin, verilen işe oranıdır. Bu durum aşağıdaki şekilde ifade edilebilir:

$$E = \frac{Wy}{FS} = \frac{G/F}{s/y} = \frac{R_A}{R_I}$$

Görüldüğü gibi verim gerçek ve ideal mekanik avantajların oranları şeklinde de yazılabilmekte ve kayıplar dolayısıyla verim daima birden küçük bir değer olmaktadır.

BASKETBOL;

Alm. *Basket-Ball,* **Fr.** *Basket-Ball,* **İng.** *Basket ball.* Beşer kişilik iki takım halinde topla oynanan bir oyun. İlk olarak 1891 senesinde Amerika'da Springfield Üniversitesi eğitim üyelerinden Dr. James A. Naismith tarafından tasarlanıp tatbik edilmiştir. Bu oyunun en önemli özelliği salonlarda ve açık sahalarda oynanabilmesidir. İngilizce sepettopu manasına gelen basketbol, 1894 senesinde resmi kaidelere tabi tutulmuş ve devletlerarası ilk milli maç da 1897'de oynanmıştır. 1904'te Saint-Lovis Olimpiyatlarında gösteri niteliğinde oynanan basketbol, 1936 Berlin Olimpiyatlarında resmen yarışma programına alınmıştır.

Türkiye'de ilk defa 1904 yılında Robert Kolejinde oynandı. Bilahare 1911'de Galatasaray Lisesinde, sonra İzmir Amerikan Kollejinde bu spor ile uğraşıldı. Spor kulüplerinden Fenerbahçe 1915 yılında basketbol takımını kurdu. Bütün bunlara rağmen Türkiye'de basketbol 1924 yılından sonra itibar görmeye başladı. İlk milli maç, Yunanistan'la 24.6.1936 tarihinde İstanbul'da oynandı. Maçı Türkiye 49-12 kazandı.

Basketbol 28 m uzunluğunda ve 15 m genişliğinde sert zemine sahip (parke, beton veya sert toprak zemin olabilir) bir sahada oynanır. Sahanın sınırlarını belirten çizgilere sırasıyla yan ve dip çizgiler denir. Kale, basketbol adı verilen bir tahta ve bu tahtaya dik olarak tutturulmuş çemberdir. Tahta dip çizgiden 120 cm içeride, 180 cm x 120 cm x 3 cm ebatlarındadır. Alt kenarı yerden 275 cm yüksekliktedir. Çember 45 santimetredir. Çembere topun üstten geçmesine engel teşkil etmeyecek şekilde dibi delik olan bir file takılır. Basketlerin önünde de serbest atış sahası bulunur. Takımlar topu karşı takımın basketine (kalesine) atmaya ve kendi basketine atılmasını engellemeye çalışırlar.

Basketbol bir sür'at oyunudur. 600-650 g ağırlığında ve 75-78 cm çevre uzunluğuna sahip olan top, elle oynanır. Ayak ile vurmak yasaktır. Kasti olmayarak topun ayak ile teması cezayı gerektirmez. Topun ilerlemesi pas vermek veya yerde zıplatmak suretiyle olup ele alınarak ilerlenemez. Oyunun kuralları da oyunu sür'atlendirici özelliklere sahiptir. 3 saniye, 5 saniye, 10 saniye ve 30 saniye kuralı gibi. Hücum anında hücum eden takımın oyuncusu topsuz olarak rakip takımın serbest atış sahası içerisinde 3 saniyeden fazla kalamaz. Bir oyuncu, topu; top sürmeden ve pas vermeden elinde 5

saniyeden fazla bekletemez.

Topu kendi sahasında ele geçiren takım, sahasını 10 saniyede terketmek mecburiyetindedir. Rakip sahada ise en geç 30 saniye zarfında topu baskete atmak için teşebbüste bulunmalıdır. Rakip sahaya geçen takım topla beraber tekrar kendi sahasına dönemez. 30 saniye kuralında son yapılan değişiklikle hücum halindeki takım, topu kaybedip tekrar kullanma halinde zaman sıfırlanmadan kaldığı yerden devam eder. Basketbol maçları iki saha, bir sayı, bir saat ve bir de istatistik hakemi tarafından idare edilir.

Maç süresince istenildiği kadar oyuncu değiştirme hakkına sahip olan takımlar; sahaya beşer kişi ile çıkarlar. Maç, misafir takımın kendi basket seçmesi, şayet tarafsız bir saha ise kur'a ile basketlerin seçilmesinden sonra hakemin hava atışı ile başlar. Yirmişer dakikadan iki devre halinde oynanan maçta devre arası 10 dakikadır. Her takım bir devrede 2 mola alma hakkına sahiptir. Oyuncular numaralı fanila, şort, çorap ve tabanı lastik olan bez bot giyerler. Saha hakemleri masa hakemlerine el-kol işaretleri ile oyundaki durumları izah ederler. Bu sebepten işaretlerde bir karışıklığa meydan vermemek için sporcuların giydikleri formalarda 1, 2, 3, rakamları bulunmaz.

Basketbolun önemli bir diğer özelliği de, rakib oyuncuların hareketlerine mani teşkil edecek hareketlerde bulunmamaktır. Çünkü oyuncuların yaptıkları her şahsi ve teknik hata karşı takıma avantaj kazandırır. Hücum halinde olan oyuncuya yapılan hareket serbest atışla cezalandırılır. Yaptığı şahsi ve teknik hataları beş olan oyuncu maçtan çıkartılır ve yerine başka oyuncu girer. Atılan oyuncu tekrar oyuna giremez. Bir takımın bir devrede aldığı toplam faul miktarı 7 olursa, bundan sonraki yapacakları her faul için rakip takım serbest atış hakkı kazanır.

Basketbol maçlarında topun oyun dışında olduğu zaman, serbest atışlarda, molalarda, kronometre durdurulur. Çünkü bu gibi durumlar süreye dahil edilmezler. Topun basketten geçmesi atan takıma üç sayı çizgisi adı verilen dairenin dışından yapılmışsa üç, içinden yapılmışsa 2 puan, serbest atışlarda ise 1 puan kazandırır. En çok sayı yapan takım maçı kazanır. Beraberlik halinde maç 5 dakika uzatılır. Beraberlik yine bozulmazsa maç herhangi bir takımın en az bir sayı öne geçmesine kadar devam eder.

Fiba kurallarına göre basketbolda diğer ölçüler ve kurallardan bazıları aşağıdaki gibidir:

Üç sayı çizgisi 6.25 metredir. Bu çizgiden atılan basketler 3 sayı olarak kaydedilir.

Beşinci faülünü alan veya diskalifiye edilen oyuncunun değiştirilmesi süresi 1 dakikadır.

Çember üstünde var sayılan silindir içinde top çembere çarptıktan sonra temas serbesttir.

Rakibi tarafından veya rakipleri tarafından yakından marke edilen bir oyuncu, topu bilerek rakibine çarptırır ve top dışarı çıkarsa, topun en son dokunan çizgileri dışından oyuna sokmak üzere aynı oyuncuya verir. Bu durum, topu oyuna sokacak takıma yeniden bir 30 saniye hakkı vermez.

Memleketimizde büyük ilgi gören basketbol yurdumuzda ve dünyanın pekçok ülkelerinde amatör bir spor dalıdır. Amerika'da profesyonel lig halinde oynanan basketbolün dünyadaki en parlak ismi, nizami olmayan gösteri sporu olarak maç yapan Harlem takımıdır.

Basketbolda yeni oyun kuralları değişiklikleri özeti (1991):

1. Takım sırası sorumluluk alanı:

Orta çizgiden 5 metre uzaklıktan itibaren yan çizgiye 2 m uzaklığında ve dip çizgiye kadar olan alanı kapsayacaktır. Antrenörler ve yedek oyuncular bu alan içerisinde bulunacaklar ve ancak şu özel şartlarda bu alanın dışına çıkabileceklerdir:

a) Sakatlanan bir oyuncuya bakmak için hakemden müsaade aldıktan sonra,

b) Bir oyuncu değişikliğini masaya bildirmek için,

c) Antrenör veya antrenör yardımcısının mola istemesi halinde,

d) Masadan zaman, sayı levhası, faul sayıları hakkında bilgi istenmesi durumunda.

Takım sırasında oturan herkese, bu alanı izinsiz terk ettikleri takdirde Teknik Faul verilecektir.

2. Formalar:

Formaların önü ve arkası aynı ve tek renkte olacak. Bu husus şortlar için de aynı şekilde geçerlidir. Oyuncular forma içine tişört giyebilirler. Yalnız bu tişörtlerin forma ile aynı renkte olması gereklidir.

Şortlar altına giyilecek tayt gibi esnek malzemelerin de şortla aynı olması gerekmektedir. Çizgili formalar uygun değildir.

Formaların kol, yaka ve şortların yan ve alt kenarlarına konacak çizgiler ile takımların amblem ve

isimleri tabii olarak bu tariflerin dışındadır.

3. Üç puanlık atış:

Üç sayılık bir atış denemesi yapıldığında top çembere değinceye kadar yapılan ihlallerde atış özelliğini korumakta olup, top çembere dokunduktan sonra bu niteliğini kaybetmekte ve yapılan ihlallerde iki puan olarak değerlendirilmektedir.

4. Devre ve oyun sonu ile ilgili kurallar:

Müsabakayı yöneten hakemler herhangi bir sebeple oyunu bitiren sesli işareti duymamışlar ve bu esnada bir şut atılmış veya faul olmuşsa Başhakem, derhal yardımcı hakeme başvuracak ve kısa bir konuşma yapacak, gerekiyorsa ve varsa masadaki Teknik Komisere ve diğer masa görevlilerine danışacaktır. Bütün bunlara rağmen nihai kararı Başhakem verecektir.

5. Mola:

Nizami bir mola süresi 1 dakika olduğu halde saat hakemi 50. saniyede sesli işaretini verecektir.

Mola alındığında oynayan oyuncular kenardaki yedeklerin oturduğu takım sırasına giderek burada oturabilirler ve antrenörlerin talimatını burada dinleyebilirler.

6. Sakatlanan oyuncular:

Herhangi bir oyuncu sakatlandığında hakemler bu oyuncunun derhal oyuna dönüp dönmeyeceğine karar vermelidirler. Buradaki derhal kelimesi en fazla 15 saniyelik bir süreyi kapsamaktadır. Oyuncu oyuna devam edebilecek durumda ise oyuna tekrar ve derhal başlanır.

Ancak, sakatlanan oyuncuya bir tedavi gerekiyorsa oyuncu, 1 dakika içinde veya tedavisinin izin verdiği en kısa zamanda değiştirilmelidir. Burada tedaviden kasıt yetkili bir kişinin (doktor, masör) tedaviyi gerçekleştirmesi ve tedaviye gerek olup olmadığına karar vermesidir. Tedavi sırasında 1 dakikadan fazla süre geçecekse sakat oyuncu değiştirilmelidir.

7. Topun saha dışına çıkışı:

Rakibi tarafından veya rakipleri tarafından yakından marke edilen bir oyuncu topu bilerek rakibine çarptırır ve top dışarı çıkarsa topun en son dokunan oyuncu tarafından dışarıya çıkarıldığı kabul edilir ve top sınır çizgileri dışından oyuna sokmak üzere aynı oyuncuya verilir. Bu durum topu oyuna sokacak takıma yeniden bir 30 saniye hakkı vermez.

8. Topu kenar çizgiden oyuna sokma:

Herhangi bir sebeple top kenar çizgileri dışından oyuna sokulacaksa top hakem tarafından oyuna sokulacak oyuncuya verilecektir. Topun oyuna sokacak olan oyuncunun eline verilmesi, atılmaması gerekmektedir. Bu kural, ön ve geri sahada topun oyuna sokulması için geçerlidir.

Ayrıca, bir oyuncu topu eline aldıktan sonra içeriye atmadan evvel verilen noktadan yana en fazla bir adım atabilir. Bir adımdan fazla atılması durumunda kaide ihlali çalınacaktır. Bir adımla birlikte topun oyuna sokulmasında diğer bir durum, oyuna sokacak oyuncunun bulunduğu yerde pivot hareketi yapması ve oyuna sokmasıdır. Bu hareket de kurallara uygundur.

9. Fumble:

Uzun yıllardır basketbol oyun kurallarının bir parçasıdır. Fumble, bir oyuncunun topu kazaen elinden düşürmesi ve onu tekrar yere vurduktan sonra tutmasıdır.

Fumbleler sürüş olmayıp top sürmenin başlangıcında veya sonunda yapılabilir. Ayrıca, sayı olarak da kısıtlanmamıştır.

10. Topa blok:

Şut veya pas amacı ile ve topla birlikte sıçrayan bir oyuncu, rakibinin bir veya iki eliyle topu bloke etmesi sonucunda topla beraber yere düşerse kural ihlali yapmış olur.

11. Atış halindeki oyuncu:

Sayı için, sepete doğru sürüş yapan (drive) oyunculara bu esnada yapılan faullerde atış hali şu şekilde değerlendirilmelidir: Bir oyuncunun topu sepete atmak için adım hareketini bitirdikten sonra kol hareketine başlaması sayı için atış halinde sayılması bakımından geçerlidir. Yani drive yapan bir oyuncu adımlarını tamamlayıp kol hareketine başladığı an atış haline gelmiş sayılır.

12. Geri pas:

Geri pas kuralına yeni bir istisna getirilmiştir.

Orta dairede yapılan bir hava atışı esnasında ön sahada sıçrayan bir oyuncu havadayken topu kazanır ve arka sahaya düşerse ihlal olmaz.

13. Serbest atışlar:

Serbest atışlar esnasında oyuncuların serbest atış bölgesi etrafındaki kulvarlara dizilmesi şu şekilde olacaktır:

- Dip çizgisine en yakın olan ilk boşluklar savunma oyuncularından ikisine,

-Bundan sonrakiler hücum oyuncularından ikisine,

- Üçüncüsü de yine savunma oyuncularından ikisine aittir.

- Bu yerlerde bu oyunculardan başka kimse yer alamaz. Ayrıca, oyuncular kendilerine ayrılan yerleri kullanmazlarsa diğer takım oyuncuları kullanamazlar.

Serbest atışın dışında kalan diğer bütün oyuncular serbest atış çizgileri ve yarım dairesinden en az 1 metre uzakta olmalıdırlar.

Serbest atış atılırken dizilen oyuncuların ve atış yapan oyuncunun dikkat etmesi gereken hususlar şöyledir:

- Atış yapan oyuncu top çembere vurmadan önce bulunduğu yeri terkedemez,

- Serbest atış bölgesindeki kulvarlara dizilen oyuncular top atış yapan oyuncunun elini terk ettikten sonra tahditli bölge içine girebilirler,

- Serbest atış bölgesinin dışında kalan ve dizilmeyen bütün oyuncular top çembere değdikten sonra bu bölgeye girebilirler.

Serbest atışı atan oyuncu atış yaparken aldatıcı bir hareket (feyk) yaparsa bu kaide ihlalidir. Böyle bir durumda top atış yapan oyuncunun rakibine ve kenardan verilir.

14. Hataların düzeltilmesi:

Yeni kurallara göre bazı hatalar hakemler tarafından düzeltilebilir. Bunlar:

- Geçerli bir serbest atış veya atışların muteber sayılmaması,

- Geçersiz serbest atış veya atışların muteber sayılması,

- Yanlış bir oyuncuya serbest atış veya atışların yaptırılması,

- Yanlış sepete serbest atış yaptırılması,

- Yanlışlıkla bir sayı verilmesi veya iptal edilmesidir.

Bu gibi durumlarda top oyundayken öldükten sonra tekrar canlanıncaya kadar geçecek süre içinde hataların düzeltilmesi gerekmektedir.

15. Kasdi fauller:

Kasdi faullerin, bu yeni değişikliklerle, daha iyi tanımlanmasına çalışılmıştır. Kasdi faul, toplu veya topsuz bir oyuncuya, hakemin takdirine göre, bilerek ve isteyerek yapılmış şahsi bir fauldür. Yapılan hatanın şiddetle ilgisi yoktur.

16. Elle dokunma:

Yeni oyun kural değişikliklerinin en önemlilerinden biri, savunma oyuncularının uyguladığı elle kontrolün kaldırılmasıdır. Elle kontrol bir savunma oyuncusunun el veya ellerini kullanarak rakibinin ilerlemesini engellemesi veya başka bir savunma oyuncusuna yardımcı olmadır. Bu temas savunma oyuncularına haksız bir avantaj sağladığından yasaklanmıştır.

17. Kavga:

Basketbol oyununda oyunun gereksiz yere sertleşmesini önlemek ve aşırı derecede yapılan faullerin önüne geçmek için bazı yeni kararlar alınmıştır. Bir oyuncunun döğüşmesi, kavga etmesi diskalifiye edici bir hatadır. Keza yedek oyuncu olarak takım sırasında oturan ve kavga için sahaya giren bir oyuncu derhal sahadan uzaklaştırılmalı ve bu durumda antrenöre teknik faul verilmelidir.

18. Faullerin uygulanması:

Faullerin uygulanmasında büyük çapta değişiklikler yapılmış ve oyun fazı, seçme hakkı, müteaddit

hata, aynı anda yapılan faulller gibi uygulamalar yürürlükten kaldırılmıştır.

Eğer sahadan bir sayı yapılmışsa top oyuna dipten sokulacaktır. Birbirini götürmeyen bütün hataların cezaları meydana geldikleri sıraya göre uygulanacaktır. Cezaların aynı ağırlıkta olması durumunda hava atışı yapılacaktır. 1-1 hata ile iki atışlı hata aynı ağırlıktadır.

BASKI VE BASKI TEKNİĞİ;

Alm. *Druckerei und Drucktechnik,* **Fr.** *İmpression et sa technique,* **İng.** *Printing and its technology.* Kelime ve resimlerin mekanik olarak mürekkep kullanılarak çoğaltılması. Baskı genellikle az miktarda kopya yerine çok miktarda çoğaltma şeklindedir. Medeniyet ve kültür, önemli ölçüde basılmış bilgilere dayandığı için, baskı önemli bir sanayi dalıdır. Önceleri bir sanat olarak telakki edilmekteydi. Bugün hala bu görüşte olan kimseler vardır.

Baskı tekniğinin ilk doğuşunun Çin ve Kore olduğu söylenirse de, bugünkü anlamda baskının 1450 civarında Almanya'da, Mainz'da Johann Gutenberg ile başladığı kabul edilir. Tekniğin doğuşu ile kitap daha ucuza imal edilebilmiş ve daha yaygın bir okuyucu tabakasına sunulmuştur. Daha önceleri Avrupa'da kitap çok az miktarda çoğaltıldığından, seçkin kimselerin eli altında bulunuyordu. Buna karşılık Osmanlıların ilme verdiği kıymet sebebiyle kitapları çoğaltan bir hattat sınıfı ortaya çıkmış ve kitapların çoğaltılması bunların geniş okuyucu tabakasına inmesini sağlamıştır. O zaman mahalle cami kütübhanelerinde bile çeşitli konularda kitaplara rastlamak mümkündü.

İlk baskı aletleri ahşap vidalı tipte olup, elle çalışmaktaydı. Bu aletle baskısı çıkacak bir düz levha mürekkeplendikten sonra üzerine nemli kağıt konmakta ve üstteki metal levha kağıda basılarak sonuç alınmaktaydı. Daha sonra ahşap yerine metal vidalar ve buhar kuvveti kullanılarak baskı aleti geliştirilmiştir. Rulo şeklindeki kağıdın kullanılması ve o baskının plaktan değil, dönen silindirden yapılması, diğer önemli gelişmelerdendir.

Esas olarak dört tip baskı şekli vardır. Bunlardan en eskisi olan harf baskı şeklidir. Basım bir yüzeyden dışarıya kabartılmış şekiller vasıtasıyla gerçekleştirilir. Bir diğer tür olan ofset litografide ise baskı, kimyasal muamele görmüş düz bir yüzeyden yapılır. Gravür tipi baskıda, asitli bir levha kullanılır. Diğer bir tür olan baskı tekniğinde basılacak kısımlar çukurlaştırılır ve daha sonra burada bulunan mürekkep ile baskı ortaya çıkar.

Bu baskı türleri büyüteçle inceleme sonucu anlaşılabilir. Harf baskısında kağıtla harf çevresinde bir ezilme görülür. Ofset ise böyle bir ezilme görülmediği gibi, baskıda bir renk düzgün yayılmış olur. Gravür baskısında harflerde testere dişi gibi köşelere rastlanır. Bu, bazan baskının kusuru olarak da kabul edilir. Son baskı türü ise parlak temiz baskının arzu edildiği yerlerde kullanılır.

Harf baskısı: İlk olarak kullanılan türdür. Ekonomik olup, çok çeşitli baskı ihtiyaçlarına cevap verebilir. Basımı istenen yüz hafifçe yukarı kaldırılır ve mürekkep sürülerek üzerine kağıt basılır. Küçük tipteki mektup başlığı, fatura, kartvizit ve reklam kağıtları gibi baskı işleri bu teknikle gerçekleştirilir.

Makinalara kesilmiş kağıt elle verilebildiği gibi, kağıdı otomatik alanları da mevcuttur. Saatte 2000-3000 arasında baskı, otomatik kağıt alımı ile yapılabilir. Rulo kağıt veriminde baskı yine düz levha ile yapılır. Ancak bu tür baskı günümüzde kaybolmaya yüz tutmuştur. Yerini hem kağıdı hem de baskı levhasını silindirde bulundurduğu baskı türüne bırakmıştır. Bu makinalara konan ilave katlama iç içe koyma düzenleri, gazete ve dergi, basımını çok sür'atli hale getirmiştir. 1930'larda ısıyla kuruyan mürekkepler getirilmiştir. Bu bütün gazete veya mecmuaların kısa zamanda basılıp hazırlanmasını mümkün kılmıştır. Isıyla kuruyan mürekkepler ısıtıldığı zaman buharlaşma ve geride kuru bir şekil bırakan bileşene sahiptir. Bu tür baskı tekniğinde kağıdın bir yüzü basıldıktan sonra gaz kullanan ısıtıcılardan geçilir. İkinci bir baskı biriminde kağıdın diğer yüzü basılır. "Yaş baskı" denilen diğer bir teknikte ise kurutma dört veya daha fazla rengin basılmasından sonra yapılır. Düz olmayan yüzeyler üzerine baskı yapılması halinde baskı levhalar lastik veya plastik olabilir. Buna "Fleksografi" de denilir.

Ofset baskısı: Litografik levha kullanılarak yapılan baskı tekniğidir. Bu işlem 1700'lerde Aloys S. Flelder tarafından ortaya çıkarılmıştır. Bu teknikte basılacak kısım mürekkebi kabul edecek, fakat suyu emmeyecek şekilde bir tür yağlı tebeşirden yapılır. Bu tekniğin en önemli tarafı basılacak ve basılmayacak kısımların aynı düzlemde olmasıdır. Farklılığı sadece farklı kimyasal madde ile muamele görmüş olmaktan gelmektedir. Düz baskı levha kullanıldığı gibi, modern baskı tekniğinde levha bir silindire sarılır. Levhanın daha önce resimleri mürekkeple kabul edilecek şekilde hazırlanmış olması gerekir. Bu silindir baskıdan önce üstü lastik olan bir silindir üzerinde yuvarlanarak mürekkep alması sağlanır. Daha sonra şekillere sahip bir silindir, başka bir silindir üzerinde yuvarlanarak mürekkepli resimin oraya geçmesi sağlanır. Son adımda, bir silindir kağıt üzerinde yuvarlanarak resim kağıda geçirilir.

Ofset tekniği 1950'lerin sonlarına doğru geliştirilmiş olup, rulo kağıdın kullanılmasını yaygınlaştırmıştır.

Bu tür baskı, gazete ve mecmualar için uygun olmasına rağmen, sanat, takvim, kitap vb. gibi baskılar için kesilmiş kağıtlar kullanılmaktadır. Rulo türündeki baskı tekniğinde "yaş baskı" yapılırken, sayfa baskısında ise kurutmalı baskı kullanılır. Ofset baskısına benzeyen başka bir tür de sanat baskılarında kullanılır. Farklılık, kullanılan levha şeklindedir. Bu tür baskıda kullanılan levha, mürekkep kabul eden bir jelatin ile kaplıdır. Jelatinin ışığa karşı özelliğinden faydalanarak, mürekkep kabul etme hassası değiştirilebilir. Böylece resimdeki değişik tonlar elde edilir. Ancak bu çeşit levhalar normal ofset levhalarına göre daha az dayanıklıdır.

Gravür baskısı: 1800'lerde Avrupa'da gelişen bu teknik, gazetelerin bazı sayfalarının, katalog ve paket kağıtlarının basımında kullanılır. İşlem diğer baskı tekniklerine benzer. Basılacak kısımlar levhanın üzerinde oyuklar şeklinde bulunur. Levha veya silindir kullanılarak baskı yapılabilir. Kağıt geçerken buralardaki mürekkepleri çeker. Levha veya silindirin mürekkeplenmesi, bunların mürekkep silindiri üzerinde yuvarlanmasıyla olur. Daha sonra yapılacak bir silme, kağıda basılmayacak düz yüzeylerdeki mürekkebi alırken oyuk kısımlarındaki mürekkep kalır. Bu tür baskıda renkler kurutulduktan sonra birbiri üstüne basılır. Parlak ve koyu renkler kolaylıkla elde edilir.

Perde baskısı: Bu teknikte delikli plak gibi bir levha baskı için kullanılır. Başlıklı kısımlar basılarak şekli gösterir. Konan mürekkep boşluklu kısımlardan geçerek kağıda ulaşır. Elektronik devrelerin baskı ile elde edilmesinde bu tür teknik kullanılır. Çok mürekkeplerin gerekli olduğu baskı türü için pratiktir. Porselen ve cama da böyle baskı yapılır.

Renkli baskı: Birden fazla rengin basılmasıdır. Burada kağıt her renk için baskı birimlerinden bir kere geçer. İki renk kullanıldığından, birisi siyah, diğeri kırmızı veya yeşil olabilir. Üç ilave renk halinde ise, sarı, mavi-kırmızı ve yeşil-mavi renkleri kullanılır. Baskı levhaları fotoğrafik yolla hazırlanır. Renk ayrımı; kırmızı, yeşil ve mavi renk filitreleri kullanılarak yapılır. Dikkatli bir kontrol, bu üç renkte çok değişik tonların ortaya çıkmasını sağlar. Bir renk kurumadan bir diğeri üzerine basılabilir ve bu baskıyı hızlandırır. Her rengin basılmasında daha önce sözü edilen baskı tekniklerinden biri kullanılır.

Dizgi: Küçük tip baskılarda bugün yine ilk bulunan metotla baskı yürürlüktedir. Yazılacak yazının her harfi tek tek elle dizilir. Harfler kurşundan olup, çıkıntı yerleri harfin şeklini tayin eder. Herhangi bir mürekkepli silindir bu harflerin üzerinden geçerse, kağıda yazılar basılmış olur. Harfleri tek tek dizmek çok zaman alıcıdır. Bir kitapta yarım milyona yakın harf bulunur. Ayrıca harfler dizilirken normal bir yazının aynadaki görüntüsünü dizmek gerekir. Ters görünümlü bu yazıyı okumak ayrıca bir ustalık gerektirir.

Mekanik dizgi makinaları: Gazete ve magazin yazı harf dizgileri, makinada yapılması, işleri biraz kolaylaştırmıştır. Dizilecek yazı daktilo masasından ilgili tuşlara basılmak suretiyle yapılmaktadır. Harfler makina ile seçilip yerine konulmaktadır. Hatalar yine elle düzeltilebilmektedir. Yazar, yazıda herhangi bir değişiklik yapmak istese veya yazı sayfaya az bir farkla sığmasa, düzeltme için bütün satırları elden geçirmek gerekebilir. Bu işlem ise çok oyalayıcıdır.

Modern foto dizgi makinaları: Modern foto dizgi makinalarında daktilo edilen yazı son basılacağı şekliyle özel bir kağıt üzerine çıkar. İlk foto dizgi makinalarında harfler, fotoğraf filimleri halinde disklere dizilmiş olup, bir harfin tuşuna basıldığı zaman disk dönmeye başlar ve harf bulununca harfin görüntüsü ışığa hassas kağıt üzerine optik olarak basılır. Bu makinalarda hareket eden aksam olmadığı için ve hızlı olduğu için çok kullanışlıdır. Aynı harfler defalarca kullanılabilmekte ve optik olarak harf büyüklükleri seçilmektedir.

Bütün bu kolaylıklarına rağmen, foto dizgi makinası da netice olarak mekanik makina olup, makinada bulunmayan harf diski elle değiştirilmektedir. Halbuki modern foto dizgi makinalarında disklerin yerine kompüter hafızası ve projektörün yerini de görüntü ekranı almıştır. Harflerin şeklini bilgisayar hafızasında saklamakta, ne zaman tuşa basılarak çağırılırsa, ekranda gözükmektedir. Yazı ekranda tamamlanınca, ışığa hassas kağıt ekrana tutularak yazı kağıda geçirilebilmektedir. Son tip foto dizgi makinalarında ise, lazer ışını kullanılmaya başlanmıştır. Bu makinalarda ekranda gözüken yazılar, aynı zamanda lazer ışını ile kağıda yakma şeklinde kendiliğinden geçirilmektedir.

Modern foto dizgi makinalarında baskıya girecek yazı, son halini almadan önce bilgisayar baskı hafızasına alınır. Hatalı kısımlar veya ilave konulacak yazılar hafızadaki yazının tekrar ekrana çağrılması ile yazının istenilen kısımlarına müdahale etmek suretiyle yapılır. Son şekli aldığına kanaat getirilen yazılar, sabit disk hafızalara kaydedilir. Disk hafızaya alınan yazılar yine bilgisayar yardımı ile baskıya hazırlanır. Harf karakter seçimi, sayfaların diziliş biçimi, kısaltmalar gibi işlemler basit ve kolayca yapılır. Bu tür baskı hazırlanışı bilhassa esneklik özelliği sebebiyle gazetecilikte çok arzu edilen bir durumdadır. Çünkü gazetede yer ve zaman önemlidir. Son anda değişiklik gerektiren durumlar ortaya çıkabilmektedir. Modern dizgi makinaları, gazetenin sayfasını bir bütün olarak ekrana getirerek sayfaların hazırlanışına da sür'at kazandırır.

Renk ayrımı: Renk ayrımı yapan elektronik modern makinalarda lazer ışını önemli rol oynamaktadır. Renk ayrımı renkli resimlerin basılmasında kullanılan bir işlemdir. Bu her rengin, temel renkler denilen kırmızı, mavi, sarı ve siyah renklerin kullanılmasıyla basılabilme prensibine dayanır. Alışılmış olan metotta renkler, renk filitresi yardımıyla ayrılırlar. Elektronik analizde, bu işlem için bilgisayar kullanılır. Film üzerindeki renk ayrımı, lazer ışınları yardımıyla yapılır. Böylece ayırım diğer metodlara göre daha hızlı ve ucuz gerçekleştirilir.

Baskı levhaları renk ayrımından sonra, esas şeklindeki kırmızı, mavi ve sarı renk miktarlarını temsil etmek üzere hazırlanır. Baskı tekniğinde, bu levhalar, karşı gelen renklerle renklendirilir. Siyahın da işe alınmasıyla asıl renkler elde edilir.

Baskı tekniğini yoğun bir şekilde kullanan bazı gazetelerde tamamen bilgisayar ağırlıklı sistemler kullanılmaktadır. Böyle bir sistemde gazete muhabirleri haberlerini giriş terminallerinden doğrudan sistemin hafızasına geçirirler. Giriş terminalleri gazetenin ana binasında olduğu gibi, yüzlerce kilometre mesafede de olabilir. Ayrıca gazete muhabirleri tarafından hazırlanan magnetik teypler, doğrudan bilgisayara geçirilebilir. Kağıt çıkışlarda kontrolü sağlamak mümkün olabilir. Hatalar giriş terminallerden kolayca düzeltilebilir. Sayfa sekterleri muhabirlerden gelen haberleri toplayarak sayfa düzeni içine yerleştirirler. En sonunda, kontrol edilen ve son şekli verilen sayfanın baskıya hazır şekli bilgisayardan alınır.

BASKÜL;

Alm. *Brückenwaage,* **Fr.** *Bascule,* **İng.** *Weighing machine.* Ağırlığı büyük olan cisimlerin kütlesini ölçmek için kullanılan alet. Çalışma prensibi, büyük kütleyi çok daha küçük kütle yardımıyla dengeleme esasına dayanır. Bu düzen, değişen kaldıraç sistemleriyle gerçekleştirilir. Yaygın kullanım sahası bulan basküllerde iki adet kaldıraç vardır. Birincisi üst kaldıraç, ikincisi alt kaldıraçtır. Bunların dengesi bıçak üzerinde sağlanır. Bu kaldıraçlar bir taraftan baskülün tablasına konan, ağırlığı ölçülmesi istenen cisimle, diğer yandan üst kol üzerinde gezer sabit kütlenin dengelenmesi sonucu çalışır.

Doğrudan doğruya kayıt yapan, demiryollarında vagonların durdurulmadan tartılması için geliştirilmiş basküller de vardır. Günümüzde göstergeli bakkal terazisinin benzeri, fakat birkaç misli büyüklükte basküller de kullanılmaya başlanmıştır.

BASRA KÖRFEZİ;

Hint Okyanusunun Arabistan Yarımadası ve İran arasındaki girintisi. Doğusunda İran, kuzeybatıda Irak ve Kuveyt, batısında Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri bulunur. Dicle ve Fırat nehirleri birleşerek Şattülarab adıyla körfezin kuzey ucundan denize dökülür. Körfez, kuzey-güney doğrultusunda Şattülarab'ın döküldüğü yerden Hürmüz Boğazına kadar uzanır. Buradan Umman Denizine ve oradan da Hint Okyanusuna bağlanır. Yüzölçümü 236.800 km2, ortalama derinliği 25 m olup, en derin yeri 102 metredir.

Sıcak bir deniz olan Basra Körfezinin ortalama sıcaklığı, kışın 20oC, yazın 30oC'dir. Körfez bölgesinde havanın çok sıcak olması sebebiyle buharlaşma fazladır. Dolayısıyla tuzluluk oranı yüksektir (%4). Yaz mevsiminde Arap Yarımadasındaki çöllerden "Şamal" adı verilen tozlu kuzeybatı rüzgarları körfeze doğru eser.

Dünya petrol nakliyatı bakımından körfez çok önemlidir. İç kısımlarda çıkarılan petrol, boru hatları ile limanlara getirilerek, dünyaya buradan sevk edilir. Bu durum körfezin büyük bir jeopolitik önem kazanmasına sebeb olmuştur. Başlıca limanlar; Abadan, Bender, Şahpur, Kuveyt, Bahreyn ve Dubai'dir. İnci avcılığı, Basra Körfezinde çok eski zamanlardan beri yapılmaktadır. 1990 senesi sonlarında Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan Körfez Krizi, daha sonra Amerika ve Müttefik kuvvetlerinin Irak'a karşı savaş açmasına sebep oldu. 1991 Şubatında başlayan savaş neticesinde, Irak, Kuveyt'i boşaltmak mecburiyetinde kaldı. Savaşın büyük bir bölümü Basra Körfezi ve kıyılarında olduğu için Körfez Savaşı adını aldı. Bir oldu bitti ile 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal eden Irak lideri Saddam Hüseyin, dünyaca jeopolitik öneme sahip olan Körfez Savaşının çıkmasına sebep oldu ve dünyayı karşısına aldı (Bkz.Körfez Savaşı).

BASTİLLE;

Paris'in en meşhur kalesi ve siyasi mahkumlar zindanı. Bastille'in Beşinci Charles zamanında, Paris'in İngilizlere karşı müdafaasını güçlendirmek gayesiyle başlandı ve Yedinci Charles zamanında 1383 yılında tamamlandı.

İkinci Henri zamanında tamirattan geçen Bastille, 200 yıl kadar kale olarak kullanıldı. Richelie zamanında devlet zindanı haline getirilen Bastille'de, umumiyetle büyük senyörler ile ayrıca ilim ve fikir adamları yatardı. Çünkü bu kişiler, aşağı halk tabakasıyla aynı yerde yatmak istemezdi. Bastille 14.

yüzyılda siyasi mahkumlarla dolup taşmıştır. Ancak bunların bir çoğunun ne sebepten yattığı bilinmezdi. Burada yatan mahkumlara çok akıl almaz işkenceler yapılırdı. Ancak 17. yüzyıldan itibaren bu işkenceler kaldırılmış, sadece karşı gelenlere zincir vurulmakla yetinilmiştir. On altıncı Louis zamanında bu ceza da ortadan kaldırıldı.

Yüzyıllarca Paris halkının korkulu rüyası haline gelen ve içeri girenin bir daha dışarıya çıkması hayal olan bu zindana karşı, Paris halkında milli bir nefret hasıl olmuştu. Halk burasını kralın istibdadının bir sembolü sayıyordu. Kalenin etrafı geniş ve derin hendeklerle çevrilmişti. Sekiz büyük kulesi vardı. Ayrıca topları ile Saint Antoine işçi mahallesine hakim bulunan bu korkunç binayı, son zamanlarında kumandan Launay'ın emrindeki 110 er müdafaa ediyordu. Paris halkı 14 Temmuz 1789 tarihinde bu müdafaayı kırarak kaleyi ele geçirdi. Fransızlar bu tarihi günü milli bayram olarak kabul etmişlerdir. Kale, 1790'da yerle bir edildi.

BASUR (Hemoroit);

Alm. *Hämorrhoiden,* **Fr.** *Hemorroide,* **İng.** *Hemorrhoids.* Kalın barsağın son kısmı olan rektum ve anüsteki toplardamarların kesecikler meydana getirmesi. Genişleyen toplardamarlar varisler meydana getirerek dışkının vücudu terk ettiği yer olan anüsten çıkabilirler. Bu, basurun ileri devrelerinde olur.

Rektum ve anüsün mukoza zarı altında ince mavimsi görünüşlü toplardamarlar, başlangıçta ufak kabartılar teşkil ederler. Bunlara "hemoroidal düğüm" denir. Bu kabartıların büyüklüğü giderek bir kiraz iriliğine erişebilir.

Hemoroitler (basur memeleri), yerleştikleri yerlere bakarak iç ve dış hemoroitler diye adlandırılırlar. Anüs büzücü kasının altındakilere (dışarı yanındakilere) "dış hemoroit"; üstündekilere de "iç hemoroit" denilir.

Basur memelerinin ortaya çıkmasında birçok sebepler sayılabilir. Bu rahatsızlıklar genellikle günün çoğunu oturarak geçiren kişilerde meydana gelir. Fazla kilolu olmak, posası az gıdalarla beslenmek, sürekli kabızlık, aşırı hayvani gıda almak, gebelik de hemoroidin diğer sebepleridir. Gebelik esnasında karın alt kısmındaki toplardamarların kan dolaşımının karın içi basıncın artmasıyla güçleşmesinden dolayı, basur memeleri meydana gelmektedir. Gebelikte olanların bir kısmı geçicidir.

Toplardamar duvarının zayıflığı ve hemoroidin meydana geliş sebebi insandan insana değişmektedir. Basur memeleri genellikle önemli şikayetlere sebeb olmazlar. Büyümüş hemoroitler iltihaplandığı takdirde dışkılama esnasında çok ağrı yaparlar. İlerlemiş vak'alarda, sert bir sandalyeye oturma ile anüste yanma, gıdıklanma, kaşınma, yabancı cisim hissi ve gerginlik hissi ortaya çıkar.

Anüste çok ağrılı yarıklar meydana gelebilir. Bazan da bir hemoroit keseciği patlar ve müzmin kanamaya sebeb olabilir. Hemoroitlerin sebeb olduğu kanamalarda kan, kırmızı ve dışkıyla karışmamış haldedir. Fakat uzun süren kanamalar hastada kansızlığa (anemiye) sebeb olur. Bazan da büyük iç hemoroitler dışarı sarkar ve boyun kısmından sıkışabilirler. Bu durumda cerrahi müdahale gereklidir. Ameliyata kadar hemoroit keseciğini içine itmek gerekir; bu iş, merhemli bir bezle ve çok dikkatli yapılır. Taze kırmızı kanamalarda akla ilk gelen sebeb, basur kanamalarıdır. Ancak kalınbarsak kanserlerinden mutlaka ayrılması gerekir. Çünkü birincisine ekseriya fazla ehemmiyet verilmez ve mecbur kalınmadıkça doktora bile gidilmez. Tedavisinin gecikmesi de hayati önem taşımayabilir. Halbuki ikincisi çok mühim olup erken teşhis edilebildiği nisbette hastaya faydalı olunabilir. Bunun için ilk kanamasında, hasta bunu daha iyiye yormadan önce hemen hekime gitmeli, hekim de kısa zamanda rektoskopik (aletli muayene ile) tetkik yapmalıdır.

Hemoroide karşı tedbir: Hafif ve kolay def'i hacet sağlanmalıdır. Bunun için de meyve ve sebzeyi bol yemeli, protein bakımından zengin besinler, bilhassa et miktarını azaltmalıdır. Temiz havada gezinti, jimnastik ve masaj; kan dolaşımını uyarırlar ve hastalığın meydana gelmesini önlerler. İltihabı önleyici ve toplardamarları büzücü maddeleri ihtiva eden fitiller verilerek şikayetler hafifletilebilir. Şiddetli bir kanama olursa hemen doktora müracaat etmelidir. Papatya çiçeklerini içinde su bulunan uygun bir kaba atıp bir süre bekledikten sonra üzerine oturmak, ayrıca sıcak suya oturmak da faydalıdır.

Ortaya çıkmış ve ilerlemiş bir hemoroidin en tesirli tedavisi cerrahi tedavidir. Ameliyatı kolay olup, son derece başarılı sonuçlar alınmaktadır.

BASUR OTU (Ranunculus ficaria);

Alm. *Scharbocksraut,* **Fr.** *Ficaire,* **İng.** *Pilewort.* **Familyası:** Düğünçiçeğigiller (Ranunculaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** İstanbul çevresinde ve Anadolu'da yetişmektedir.

10-40 cm yüksekliğinde, tüysüz, kökleri yumru şeklinde yaprakları parlak yeşil renkli ve saplı bir bitki. Çiçekler tek başına parlak sarı renkli, 2-4 cm çapındadır. Çanak yapraklar 3, taç yapraklar 6-12

tanedir. Meyveleri gagasızdır ve küre biçiminde gruplar meydana getirmiştir.

Kullanıldığı yerler: Bitki, yakıcı ve uçucu yağ taşımaktadır. Ortaçağdan beri basura karşı kullanılmaktadır. Dahilen ve haricen kullanılabilir. Haricen kavak merhemi ile birlikte verilmelidir.

BAŞ;

Alm. *Kof (m),* **Fr.** *Tete (f),* **İng.** *Head.* Boynun üst kısmında yer alan ve en mühim organlarımızı taşıyan vücudun bir bölümü. Baş, vücudun idare merkezi durumundadır. Beyin ve beyine bitişik diğer sinir sistemi parçaları, gözler, kulaklar, ağız, burun, kemikler, kaslar, damar ve sinir şebekeleri, deri ve saç başta bulunan yapılar arasında sayılabilir.

Başta bulunan doku ve organlar, son derece muntazam olarak yaratılmış bulunan baş iskeleti içine veya üzerine yerleşmiş durumdadır. Bunlar içinde en mühimi şüphesiz ki beyindir. Gözler ise dış dünya ile irtibatı sağlamada en önemli organımızdır. Beyin ve gözler baş iskeletinin özellikleri dolayısıyla dışarıdan gelecek etkilere karşı iyi bir şekilde korunmuşlardır. Baş iskeletinin göz, burun ve ağız boşluklarını çevreleyen kısmına yüz; büyükçe bir boşluktan ibaret olan kısmına ise kafa ismi verilir.

Yüz kemikleri; ikisi tek, altısı çift olmak üzere on dört kemiktir. Çift kemikler; üst çene kemiği, elmacık kemiği ve damak kemiğidir. Tek kemikler ise, alt çene kemiği ve sapan kemiğidir. Yüz kemikleri içerisinde sadece alt çene kemiği, kafa ile yaptığı eklem vasıtasıyla hareket edebilmektedir. Yüz kemiklerinin arasında olan ve burun boşluklarının iki yanında bulunan boşluklara "burun yanı sinüsleri" ismi verilir. Sinüsler, içinde en önemlisi, üst çene kemiği tarafından husule getirilen maksiller sinüstür. Bu sinüslerin içi normalde hava ile doludur ve kanalları vasıtasıyla burun boşluğu ile irtibattadır. Sinüslerin burun boşluğu ile irtibatları kesilince **"sinüzit"** denilen iltihaplar meydana gelir.

Baş iskeletinin ikinci bölümünü teşkil eden kafa, dördü orta hat üzerinde ve tek, ikisi yanlarda çift olmak üzere sekiz kemikten meydana gelir. Bu kemikler, birbirine oynamaz eklemler ile bağlıdır. Sadece çocuklarda kafa eklemleri tam olarak kaynamamıştır. Çift kemikler, duvar kemiği ve şakak kemiğidir. Tek kemikler ise; alın kemiği, ard kafa kemiği, kalbur kemiği ve temel kemiktir.

Başın büyüklüğü ile vücudun büyüklüğü arasında bir münasebet vardır. Bu münasebet daha ziyade yüz iledir. Baş iskeletinin şekli ve hacmi antropolojik araştırmalarda önemlidir. Değişik ırklara mensup insanların başlarının şekli, farklılıklar arz eder.

Çocuklarda iki yaşına kadar kafa kemikleri bağ dokusundan zarlar ile birbirlerine bağlanmışlardır. Dolıyısıyla birkaç kemiğin birleşme noktaları arasında sadece bağ dokusu zarlar ile örtülmüş yumuşak sahalar bulunur ki, bunlara **"bıngıldak"** ismi verilir. Bıngıldaklar içerisinde en büyüğü ön bıngıldak olup, alın kemiği ile duvar kemikleri arasındadır. Burası baklava dilimi şeklindedir ve beş cm uzunluğundadır. Bıngıldak muayenesi hekimlikte önemli yer alır. İshal ve kusma gibi durumlarda fazla su kaybedilirse, bıngıldaklar çöker. Beyin-omurilik sıvısının arttığı hallerde ise bıngıldaklarda bombeleşme husule gelir.

Başı meydana getiren kemikler arasında çok sayıda kanal, delik, oluk gibi kısımlar vardır. Buralardan sinirler, damarlar geçmektedir. Mesela kalbur kemiğinin deliklerinden koku sinirleri geçer. Şakak kemiğindeki kanaldan işitme ve denge siniri geçmektedir.

Yüzü meydana getiren çok sayıdaki kemiğin üzerine yerleşmiş bulunan kaslar, mimik hareketlerin yapılmasında, çiğnemede, gözleri kapamada vazife görürler.

Baş çevresinin genişliği çocuklarda beyin gelişiminin değerlendirilmesi açısından ehemmiyet taşır. Beynin gelişmesinin durması halinde başın büyümesi de yavaşlar ve normal ölçülerin altına düşer.

BAŞ AĞRILARI;

Alm. *Kopschemerzen,* **Fr.** *Maux de tete,* **İng.** *Head aches.* Çeşitli sebeplerden başta ağrı duyma. İnsanın duyu organlarının ve beyninin bulunduğu en önemli bölümü olan başın ağrıması, çoğu zaman fazla önemsenmeyen bir rahatsızlıktır. Birçok kimse baş ağrısını önemsemez ve hayatın kaçınılmaz sıkıntılarından biri olarak kabul eder. Aslında başın ağrıması bazan çok önemli hastalıkların belirtisidir. Baş ağrılarını, kısa bir süre önce başlamış baş ağrıları ve uzun süredir devam edegelen baş ağrıları olarak ikiye ayırabiliriz. Bunların da çeşitli sebepleri vardır:

Kısa Süre Önce Başlamış Olan Baş Ağrıları

1. Başın dışarıdan maruz kaldığı darbeler (travmalar), genellikle birkaç gün süren baş ağrısı yaparlar. Uzun sürerse tehlikeli olabilir.

2. Başın çeşitli yerlerinin bölgesel iltihapları: En mühimi sinüzitlerdir. Ayrıca diş, bademcik ve orta

kulak hastalıkları da sayılabilir.

3. Ateşli hastalıklar: Bunların pekçoğu baş ağrısı ile başlar ve hastalık süresince baş ağrısı devam eder.

4. Menenjitler: Beyni saran zarların iltihapları baş ağrısı ile seyreder. Bunlarda ense sertliği de vardır.

5. Beyin yumuşak zarları arasında olan kanamalar: Ani ve aynı zamanda çok şiddetli baş ağrısı yapan en önemli hastalıktır. Bundaki baş ağrısı birkaç dakikada şuur kaybına sebeb olabilir.

6. Beyin iltihapları: Bunda da baş ağrısı, ense sertliği yapar, sayıklama olur.

7. Ani olarak tansiyon yükselmesi: Bu hallerde tansiyon yükselmesiyle seyreden baş ağrısı bulunur. Ani (akut) böbrek iltihabı, bazı tümörler tansiyonu yükseltebilirler.

8. Zehirlenmeler: Her çeşit zehirlenmede baş ağrısı mevcuttur. Ancak çeşitli derecelerdedir. En çok görüleni ve en çok baş ağrısına sebeb olanı karbonmonoksit zehirlenmesidir.

9. Güneş çarpması ve yüksek ısıda kalma: Ani ortaya çıkan baş ağrısından başka bunun had devresini atlatanlarda aylarca süren baş ağrıları kalabilir.

Müzmin Baş Ağrıları

1. Asabi (psikojenik) baş ağrıları: En sık rastlanan baş ağrısı çeşididir. Günlük işler esnasında devamlıdır; neşeli anlarda ve grup halinde tamamıyle unutulur. Hasta asabi bir tip olarak tanınır. Bu tip ağrılar en çok ense bölgesinde duyulur. Enseye masaj yapılması ağrıyı hafifletir.

2. Bölgesel iltihaplara bağlı baş ağrıları: Bunlardan en sık rastlanılanı sinüzit dolayısıyla meydana gelen baş ağrılarıdır. Bu tip ağrı başı sallamakla artar.

3. Tansiyon yüksekliğine bağlı baş ağrısı: Ağrı çok kere enseden başlar, ağır ve devamlıdır.

4. Beyin damarlarının tıkayıcı hastalıklarında da devamlı baş ağrıları bulunur.

5. Göz hastalıkları: Gözler yoruldukça ağrı başlar. Gözlük kullananlarda gözlüğün yetersiz kalmış olması da ağrı yapar. Glokom denilen göz tansiyonunun yükselmesi de başağrısı yapar.

6. Beyin tümörleri: Beyin içerisinde büyüyen bir tümör kitlesi de devamlı ağrı yapar.

7. Müzmin orta kulak iltihapları.

8. Migren (yarım baş ağrısı): Genellikle nöbetler halinde gelir. Işıkta ve yorulunca artar. Uyuyup, loş bir yerde istirahatle ve özel ilaçları kullanmakla veya akupunktur tatbikiyle geçer.

9. Diş hastalıkları,

10. Boyun omuru hastalıkları. Baş ağrıları normal olarak görülüp geçiştirilmemesi gereken belirtilerdendir. Her baş ağrısını basit ağrı kesici ilaçlarla geçiştirmeye çalışmak doğru bir davranış değildir. Uzun süren ve iş yapmaya mani olacak kadar şiddetli olan baş ağrılarında mutlaka bir hekime görünmek icab eder. Her baş ağrısında sebebi bularak onu ortadan kaldırmak en iyisidir. Unutulmaması gereken çok mühim bir nokta vardır: “Baş ağrısı bir hastalık değildir. Birçok hastalığın müşterek bir belirtisidir. Bunlardan hangisine bağlı olduğunu ise ancak bir hekim (hatta uzman bir hekim) veya çeşitli dallara ait uzman hekimler, icabında birçok tetkikten sonra ancak ortaya çıkarabilirler.

BAŞ DÖNMESİ;

Alm. *Schvindel,* **Fr.** *Vertige,* **İng.** *Vertigo.* Kişinin, yerinde dururken başının hareket ettiğini veya eşyaların etrafında döndüğünü hissetmesi. Bu durum kişide rahatsız edici bir sersemlik duygusu ortaya çıkarır. Başı dönen kişi bütün vücudunun ekseni etrafında döndüğünü hisseder. Eşyaların kendi etrafında döndüğü ve kendisinin bir eksen gibi ortada olduğunu hissetmeye “Hakiki baş dönmesi” adı verilir. Bu hal olmaz da başında bir sersemlik, düşecek gibi olmak, göz kararması varsa “Yalancı baş dönmesi” (psedovertigo) vardır.

Hakiki baş dönmeleri : Denge organı (labirent) nın, göz kaslarının, beyinciğin ve bazı sinirlerin rahatsızlıklarında ortaya çıkar. Baş dönmesi geldiği zaman hasta kendini hemen yere atar ve geçinceye kadar hiç bir tarafını kıpırdatmaz. Meniere hastalığındaki baş dönmesi çok şiddetlidir. Kulak uğultusu ve gözde nistagmus (irade dışı kayma) ile beraberdir. Salisilat türevleri (aspirin), streptomisin, kinin, kanamisin gibi yan etkisi kuvvetli olan bazı ilaçlar denge sinirine te’sir ederek baş dönmesi yaparlar. Göz kası bozukluğu, şaşılık, beyincik urlarında da baş dönmesi (vertigo) bulunur.

Baş dönmesi geldiğinde, kişinin hemen yapabileceği tek şey yavaşça uzanmak ve hareket etmemektir. Baş dönmesiyle birlikte, devamlı kusma ve ağırlaşan işitme kaybı varsa, acil olarak hekim

çağrılmalıdır. Çoğu kişide tedavi edilmeden dahi aylarca baş dönmesinin tekrarlamadığı görülür. Yaşlılarda geriye dönemeyecek bir beyin-sinir bozukluğu ortaya çıkması halinde devamlı baş dönmeleri ortaya çıkabilir.

Yalancı baş dönmeleri: Çeşitli olaylara bağlı olarak, çok kısa bir süre için beyne yetersiz kan gitmesinden dolayıdır. Bunu yapan durumlar aniden ayağa kalkmak, kalb yetmezliği, dehşet ve heyecan, tansiyon yüksekliği ve düşüklüğü olarak sayılabilir. Bu tip baş dönmeleri hemen her zaman geçicidir. Tansiyona (kan basıncı) bağlı olanlarda bunun ilaçla tedavisi gerekebilir. Ayrıca hassas kişilerin ani oturma-kalkma hareketlerinden kaçınmaları gerekir.

BAŞBAKAN;

Alm. *Ministerprasident,* **Fr.** *Premier Ministre,* **İng.** *Prime Minister.* Hükumet başkanı. TBMM üyeleri arasından Cumhurbaşkanı tarafından seçilir (Anayasa l09 mad.). Bu şahıs genellikle seçimlerde çoğunluğu sağlayan partinin lideridir. Başbakanlığa getirilen şahıs, Bakanlar Kurulu üyelerini seçip Cumhurbaşkanına sunar. Cumhurbaşkanının onayından itibaren, bir hafta içinde Bakanlar Kurulu programının mecliste okunması gerekir. Hükumet programı başbakan veya bir bakan tarafından mecliste okunduktan iki tam gün sonra güven oyu için görüşmelere geçilir. Bu görüşmeler bittikten bir tam gün sonra güven oylaması yapılır. Güven oyu alan hükumet vazifesine başlamış olur.

Başbakanın başlıca vazifesi hükumetin genel politikasını yürütmek ve bakanlıklar arası işbirliğini sağlamaktır. Başbakan, Cumhurbaşkanının katılmadığı hallerde Milli Güvenlik Kuruluna başkanlık eder. Gerektiğinde başbakan, Millet Meclisinden güven oyu isteyebilir. Üye sayısının salt çoğunluğu güven oyu verirse hükumet devam eder. Yoksa hükumet, yeni bir hükumet teşkili için istifa eder. Cumhuriyetin ilanından l988 yılına kadar geçen 62 sene içinde siyasi hayatımızda 46 hükumet kurulmuştur.

Başbakanlığa bağlı kuruluşlar: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Başbakanlık Atom Enerjisi Komisyonu, Başbakanlık Basın- Yayın Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Devlet Personel Dairesi, Devlet Planlama Teşkilatı, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu, Vakıflar Genel Müdürlüğü. Toplu Konutfonu İdaresi, Kamu Ortaklığı İdaresi, Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü.

HÜKÜMETLER VE		GÖREV SÜRELERİ	
SIRA	HÜKUMETİN ADI	TARİHİ	TARİHİ
1	I. İsmet İnönü	29.10.1923	06.03.1924
2	II. İsmet İnönü	06.03.1924	22.11.1924
3	Fethi Okyar	02.11.1924	04.03.1925
4	III. İsmet İnönü	04.03.1925	01.11.1927
5	IV. İsmet İnönü	01.11.1927	27.09.1930
6	V. İsmet İnönü	27.09.1930	04.05.193l
7	VI. İsmet İnönü	04.05.1931	01.03.1935
8	VII. İsmet İnönü	01.03.1935	01.11.1937
9	I. Celal Bayar	01.11.1937	11.11.1938
10	II. Celal Bayar	11.11.1938	25.01.1939
11	I.Refik Saydam	25.01.1939	03.04.1939
12	II. Refik Saydam	03.04.1939	09.07.1942
13	I. Şükrü Saraçoğlu	09.07.1942	09.03.1943
14	II. Şükrü Saraçoğlu	09.03.1943	07.08.1946
15	Recep Peker	07.08.1946	09.09.1947
l6	I. Hasan Saka	10.09.1947	10.06.1948
l7	II. Hasan Saka	10.06.1948	l6.01.1949
l8	Şemseddin Günaltay	l6.01.1949	22.05.1950

l9	I. Adnan Menderes	22.05.1950.....09.03.1951
20	II. Adnan Menderes	09.03.1951..... l7.05.1954
2l	III. Adnan Menderes	17.06.1954.....09.12.1955
22	IV. Adnan Menderes	09.12.1955.....25.11.1957
23	V. Adnan Menderes	25.11.l957.....25.05.1960
24	I. Cemal Gürsel	30.05.1960.....04.01.1961
25	II. Cemal Gürsel	05.01.1961.....20.11.1961
26	VIII. İsmet İnönü	20.11.1961.....25.06.1962
27	IX. İsmet İnönü	25.06.1961.....25.12.1963
28	X. İsmet İnönü	25.12.1963.....20.02.1965
29	Suat Hayri Ürgüplü	20.02.1965.....27.10.1965
30	I. Süleyman Demirel	27.10.1965.....03.11.1969
3l	II. Süleyman Demirel	03.11.1969.....06.03.1970
32	III. Süleyman Demirel	06.03.1970.....12.03.1971
33	I. Nihat Erim	26.03.1971.....11.12.1971
34	II. Nihat Erim	11 .l2. l971.....22.05.1972
35	Ferit Melen	22.05.1972..... l5.04.1973
36	Naim Talu	15.04.1973.....26.01.1974
37	I. Bülent Ecevit	26.01.1974.....16.11.1974
38	Sadi Irmak	17.11.1974.....31.03.1975
39	IV. Süleyman Demirel	31.03.1975.....21.06.1977
40	II. Bülent Ecevit	21.06.1977.....21.07.1977
41	V. Süleyman Demirel	21.07.1977.....05.01.1978
42	III. Bülent Ecevit	05.01.1978.....12.11.1979
43	VI. Süleyman Demirel	12.11.1979.....11.09.1980
44	Bülend Ulusu	21.09.1980.....24.11.1983
45	I. Turgut Özal	13.12.1983.....14.12.1987
46	II. Turgut Özal	15.12.1987.....31.10.1989
47	Yıldırım Akbulut	09.11.1989.....17.06.1991
48	Mesut Yılmaz	23.06.1991.....20.11.1991
49	VII. Süleyman Demirel	20.11.1991..... -

BUGÜNE KADARKİ BAŞBAKANLAR VE GÖREV SÜRELERİ

ADI SOYADI	**GÖREV SÜRESİ**
İsmet İnönü	l7 yıl 11 ay 20 gün
Adnan Menderes	19 yıl 11 ay 3 gün
Süleyman Demirel	8 yıl 19 ay 18 gün
Turgut Özal	5 yıl l0 ay 17 gün
Şükrü Saraçoğlu	4 yıl 28 gün

Refik Saydam ..... 3 yıl 5 ay l4 gün

Bülent Ulusu ..... 3 yıl 2 ay 3 gün

Bülent Ecevit ..... 2 yıl 8 ay 27 gün

Celal Bayar ..... 1 yıl 2 ay 24 gün

Yıldırım Akbulut ..... 1 yıl 7 ay 8 gün

Cemal Gürsel ..... l yıl 5 ay 19 gün

Hasan Saka..... l yıl 4 ay 6 gün

Şemseddin Günaltay ..... l yıl 4 ay 6 gün

Nihat Erim .....l yıl l ay 26 gün

Recep Peker ..... l yıl 1 ay 2 gün

Ferit Melen .....l0 ay 23 gün

Naim Talu ..... 9 ay 11 gün

S.Hayri Ürgüplü ..... 8 ay 7 gün

Mesut Yılmaz..... 4 ay 27 gün

Sadi Irmak .....4 ay l4 gün

Fethi Okyar ..... 4 ay 2 gün

(Süleyman Demirel'in Başbakanlık süresi daha önceki 6 başbakanlık süresidir. Son başbakanlığı devam ettiği için süreye dahil edilmedi.)

BAŞKANLIK SİSTEMİ;

Alm. *Präsidium, Vorsitz,* **Fr.** *Presiden,* **İng.** *Presidency.* Yürütme yetkisinin Cumhurbaşkanına (Devletbaşkanına) ait olduğu ve Cumhurbaşkanının sadece kendisine karşı sorumlu olan bakanları tayin ederek onların yardımıyla bu yetkiyi kullandığı siyasi sistem.

Bu sistemde Cumhurbaşkanı (devlet başkanı), ya tek dereceli bir seçimle, yani doğrudan doğruya halk tarafından seçilir veya iki dereceli bir seçimle, yani halk oyuyla seçilen belli sayıdaki delegelerin oy çokluğuyla iş başına getirilir. Bugün ABD'de uygulanan sistem ikinci şekildir.

Tarihte çeşitli devletler zaman zaman bazı yönleriyle başkanlık sistemini hatırlatan siyasi sistemlere sahip olmuşlardır. Eski Roma ve Yunan'da çeşitli misalleri görülen bu şekiller uzun ve çok defa kanlı mücadelelerden sonra bir noktaya kadar getirilmişse de çok kısa bir sürede dejenere olarak diktatörlüklere dönüşmüştür.

İslam tarihinin başlangıç yıllarında, Dört büyük halife devrinde, İslam devleti başkanlık sistemiyle idare edilmiştir. Peygamber efendimizin vefatından sonra sırasıyla Ebu Bekr-i Sıddik (iki sene dört ay), Ömer bin Hatab (l0 sene), Osman bin Affan (l2 sene), Ali bin Ebi Talib (6 sene) Müslümanların oylarıyla seçilerek 30 sene devleti idare etmişlerdir. Kendilerine "Emir-ül-mü'minin" ve "Halife-i müslimin" isimleriyle hitab edilmiştir. Emir-ül mü'mininler, idare, icraat, adalet ve başkomutanlık selahiyetlerine sahiptiler. Dine, devlete ve millete ait işlerde son söz kendilerindeydi. İhtiyaç hissettikleri zaman da, sık sık Peygamber efendimizin eshabından önde gelenler veya uygun gördükleri ehil kimselerle çeşitli konuları istişare ederler (danışırlar) ve sonra kararlarını verirlerdi. Kur'an-ı kerim ve hadis-i şeriflerde büyük ehemmiyetle emir ve tavsiye edilen istişare etmeye (danışma) titizlikle uyarlardı. İstişare için şimdiki parlamento veya diğer meclisler gibi devamlı heyetler olmayıp, mevzuun mahiyetine ve diğer sebeplere göre istişare edilen kimseler değişirdi. Ayrıca çeşitli vilayetlere kendilerinin vekili olarak valiler tayin ederler, bunların çalışmalarını çok sıkı bir şekilde denetlerler, lüzum gördükleri zaman da azledebilirlerdi.

İslam tarihinde "Hulefa-i Raşidin Devri" ismiyle de anılan Dört Büyük Halife devrinden sonra gelen halifeler, kendilerine bazı yardımcılar seçerek onlara vekalet vermişlerdir. Asırlar geçtikçe çeşitli Müslüman milletlerin kurduğu İslam devletlerinde bu sistem içinde gerekli görülen bir takım idari, hukuki, askeri düzenlemeler yapılmış, bazı ünvanlar verilen kimseler ve heyetler devlet idaresinin asli unsurlarından olmuştur.

Günümüzde başkanlık sistemi uygulanan ülkelerde Cumhurbaşkanı, sahib olduğu büyük yetkileri tamamen halk oyundan alırlar. Bazıları bu yetkilerin hepsini tek başına kullanırken, bazıları da (ABD sisteminde olduğu gibi) bakanlar kurulu ile birlikte paylaşmaktadır. ABD'de Cumhurbaşkanı hükumet

başkanlığını bizzat yürütürken, Fransa'da aynı partiden seçilmiş Başbakana bırakabilmektedir. Bakanlar Amerika'da direk başkana karşı sorumluyken, Fransa'da Başbakanın teklifi üzerine Cumhurbaşkanınca tayin edilmektedir. Başkan yardımcılığı ise ABD'de uygulanırken, Fransa'da yoktur. Bu sistemde başkanın bir kralı hatırlatan olağanüstü yetkileri bulunmaktadır.

Günümüzde uygulanan başkanlık sisteminin üstün taraflarının yanısıra mahzurları da vardır. Sistem bir yandan güçlü ve istikrarlı rejimler meydana getirirken, diğer taraftan siyasi mücadeleyi milleti temsil eden en üst seviyeye taşımakta veya başkanın kişiliğine bağlı olarak diktatörlüklere dönüşebilmektedir. Bu durum, Güney Amerika ülkelerinde görülmektedir.

BAŞKIRDİSTAN;

Rusya'ya bağlı muhtar cumhuriyet. Güney Ural dağlarından, Bugulma Belebey Yaylasının engebeli tepelerine kadar uzanan Cumhuriyetin yüzölçümü, 143.600 km2dir. Asya ile Avrupa'nın birleştiği noktada yer alır.

Başkırtlar. Altınordu Devletinin tabiiyetindeyken 13. ve 15. yüz yıllar arasında Volga ile Ural Dağları arasına yerleştirildiler. Altınordu devletine tabi olarak bir kadı tarafından idare edildiler. Bu devletin yıkılmasından sonra "Yıyın" adını verdikleri kurultay tarafından seçilen bir başbuğ tarafından idare edildiler. Kazan Hanı İbrahim Hanın Ruslara karşı tertiplediği seferlere katıldılar. 1552'de toprakları Rus işgaline uğrayınca bölgeyi terk ettiler. 1661'de Seyyid Batır idaresinde Macaristan'a kadar uzanan akınlar yaptılar. Başkurt topraklarında Ruslar tarafından kurulan Ufa şehrini 1672'de basıp çok sayıda Rus'u ortadan kaldırdılar. Bunun üzerine Ruslar, Başkurt topraklarında demirciliği yasaklayarak silah imalini önlemeye çalıştılar. Yasağa uymayanları ölümle cezalandırdılar. On sekizinci yüzyılda liderleri Gaib Sultan'ın öldürülmesi üzerine isyan ettilerse de, Çar Büyük Petro tarafından itaate alındılar (1728). 1735'teki isyanları 1737'de kanlı bir şekilde bastırıldı. 1755'ten sonra Başkurdistan'a yoğun bir şekilde Rus iskanı gerçekleştirildi. 1872'den sonra Başkurtlar, tamamen Rus kontrolüne alındılar.

On dokuzuncu yüzyıla kadar çobanlıkla geçinen ve göçebe bir hayat yaşıyan Başkurtlar, bu asırda Rusların baskısı ile yerleşik hayata geçerek ziraatle uğraşmaya başladılar. Müslüman bir topluluk olan Başkurtlar, 19 Şubat 1919'da Kızılordu ile yaptıkları barış antlaşmasıyla Başkurt Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini (Başkurdistan) kurdular. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin dağılmasından sonra, Rusya Fedarasyonu içersinde Başkurt Özerk Cumhuriyeti olarak halen varlıklarını devam ettirmektedirler (1992).

Başkırdistan toprakları doğusunda yer alan Güney Urallardan batıya ve güneye doğru gidildikçe yükseklik azalır. Ormanlarla kaplı dağlar yerini, tek tük yeşilliklerle kaplı bozkıra ve Belaya Irmağının geçtiği ovalara bırakır. Başlıca akarsuyu olan Belaya, Güney Urallardan doğar. Sibirya'dan gelen soğuk hava dalgaları bölgenin nemli kara iklimini çok etkiler. Yaz ile kış arasında sıcaklık farkı çoktur. Kışın sıcaklık -45°C ye düştüğü olduğu gibi, yazın da 36°C'ye kadar çıkar. Yağışlar bozkır bölgelerinde 400-500 mm, dağlarda ise 400-600 mm arasında değişir.

Başkırdistan, 53 küçük bölgeye ayrılmıştır. Son sayımlara göre nüfusu 4.000.000 civarındadır. Başkırtlar nüfusun ancak % 21.7 sini meydana getirir. Ülkede eğitim gelişmiştir. Okuma yazma oranı yüksektir. Eğitim Rus ve Başkır dillerinde yapılır. Dokuz üniversite vardır.

Başkırdistan'da ekonomi tarım ve sanayiye dayalıdır. Zengin maden yatakları, hızla büyüyen sanayi dalları için gerekli olan ham madde sağlanır. Güneyde Kuyargas'ta kömür, Baymak'ta bakır, Novoya Priştina'da boksit çıkartılır. Ufa ve kuzeybatıdaki Neftekamsk yakınlarında, batıdaki Belebey ve Belaya Irmağının orta kesimlerindeki İşimbay'da bulunan yataklardan petrol ve doğal gaz elde edilir. Rafineriler ve petro-kimya fabrikaları ana ekonomiyi meydana getirir.

Belaya Vadisinde tarım önemli yer tutar. Başlıca tarım ürünleri çavdar, yulaf, darı, keten, şekerpancarı ve ayçiçeğidir. Ufa ve Sterlitamakta sebzecilik gelişmiştir. Urallarda hayvancılık ön plana geçer. Sığır, koyun ve keçi beslenir. At yetiştiriciliği çok ünlüdür.

Başkırdistan'da ulaşım gelişmiştir. Başkent Ufa'da bir hava alanı vardır. Diğer bölgelere kara ve demiryolu ile bağlanan ülkeden, Uralları aşan önemli demiryolu hatlarından biri geçer.

BAŞKUMANDANLIK MEYDAN MUHAREBESİ;

Büyük Taarruzun dördüncü günü Yunan İşgal kuvvetlerine kesin darbenin indirildiği meydan savaşı (30 Ağustos 1922). Dumlupınar Savaşı da denilen bu muharebeye Mustafa Kemal Paşa kumanda etmiştir. Türk kuvvetleri bu savaşı takib eden 10 gün içerisinde Anadolu'da Yunan varlığına son vermiştir.

26 Ağustos 1922'de başlıyan büyük taarruzun, 30 Ağustos gününe kadar devam eden bölümünde Yunan kuvvetleri, doğudan ve güneyden 1. ve 2. ordularımız, kuzey ve batıdan süvari kolordumuz

tarafından Aslıhanlar bölgesinde tamamen kıskaç altına alınmıştı. Taarruzun şiddetle sürdürülerek, düşmanın toplanmasına vakit bırakılmamasına karar verildi. Bu sebeple 30 Ağustos 1922 sabahı 1. Ordu ve avcı hattındaki 4. Kolorduyu denetleyen Mustafa Kemal, taarruz emri verdi. Önce Küçük ve Büyük Adatepe mevzilerindeki Yunan birliklerine karşı yoğun top ateşi açıldı. Türk Birlikleri öğleye doğru piyade saldırısına geçti. Akşama kadar şiddetle devam eden savaşta düşman birçok ölü, yaralı ve esir vererek kaçmaya başladı. Böylece 26 Ağustos sabahı başlıyarak beş gün gece gündüz devam eden Büyük Taarruz ve Başkumandanlık Meydan Muharebesi, Türklerin kesin galibiyetiyle neticelenmiş, düşman tamamiyle mahv edilmiştir. Bu zaferin ardından Başkomutan Mustafa Kemal Paşa; "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir ileri!" emrini verdi. Bu emirle şahlanan Türk birlikleri, Yunanlıları İzmir'de denize dökerek Anadolu'nun Türk yurdu olduğunu dünyaya bir kez daha gösterdi.

BAŞKURTLAR;

Volga aile Ural Dağları arasında oturan Türk topluluğu, Başkırtlar. Altınordu Devletinin tabiiyetindeyken 13. ve 15. yüz yıllar arasında Volga ile Ural Dağları arasına yerleştirildiler. Altınordu devletine tabi olarak bir kadı tarafından idare edildiler. Bu devletin yıkılmasından sonra "Yıyın" adını verdikleri kurultay tarafından seçilen bir başbuğ tarafından idare edildiler. Kazan Hanı İbrahim Hanın Ruslara karşı tertiplediği seferlere katıldılar. 1552'de toprakları Rus işgaline uğrayınca bölgeyi terk ettiler. 1661'de Seyyid Batır idaresinde Macaristan'a kadar uzanan akınlar yaptılar. Başkurt topraklarında Ruslar tarafından kurulan Ufa şehrini 1672'de basıp çok sayıda Rus'u ortadan kaldırdılar. bunun üzerine Ruslar, Başkurt topraklarında demirciliği yasaklayarak silah imalini önlemeye çalıştılar. Yasağa uymayanları ölümle cezalandırdılar. On sekizinci yüzyılda liderleri Gaib Sultan'ın öldürülmesi üzerine isyan ettilerse de, Çar Büyük Petro tarafından itaate alındılar (1728). 1735'teki isyaları 1737'de kanlı bir şekilde bastırıldı. 1755'ten sonra Başkurdistan'a yoğun bir şekilde Rus iskanı gerçekleştirildi. 1872'den sonra Başkurtlar, tamamen Rus kontrolüne alındılar.

On dokuzuncu yüzyıla kadar çobanlıkla geçinen ve göçebe bir hayat yaşıyan Başkurtlar, bu asırda Rusların baskısı ile yerleşik hayata geçerek ziraatle uğraşmaya başladılar. Müslüman bir topluluk olan Başkurtlar, 19 Şubat 1919'da Kızılordu ile yaptıkları barış antlaşmasıyla Başkurt Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini (Başkurdistan) kurdular. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin dağılmasından sonra, Rusya Federasyonu içersinde Başkurt Özerk Cumhuriyeti olarak halen varlıklarını devam ettirmektedirler (1992). Başkurtlar bugün birbuçuk milyondan fazla nüfusa sahip bulunmaktadırlar.

BAŞLIK;

Gelinlerin başlarını süsleyen taç. Eski düğünlerde çok kullanılırdı. Bugün modası geçmiştir. Başlık modası Anadolu'nun bazı köylerinde hala devam etmektedir. Altınlarla süslemeli ve çok kıymetli olduklarından eskileri bozdurulup satılmıştır. Bazı yörelerde hala kullanılan başlık parası buradan gelmektedir. Ailevi anlaşmazlıklara, maddi çöküntülere sebeb olan başlık parası istemek dinimize göre uygun değildir.

Eskiden başlıkları satan esnafa "başlıkçı" denirdi. Bunlar düğün sahibine birkaç günlüğüne başlıkları büyük bir para karşılığı kiraya verirlerdi. Düğün sahibine hatırı sayılır bir tüccar kefil olur, başlık zayi olur veya kırılırsa öderdi.

BAŞTANKARA (Parus major);

Alm. *Kohlmeise,* **Fr.** *Mésange charbonniére,* **İng.** *Great tit.* **Familyası:** Baştankaragiller (Paridae). **Yaşadığı yerler:** Avrupa, Asya, Kuzey Amerika ve Afrika'nın orman, bahçe ve parklarında. **Özellikleri:** 16 cm boyunda, sırtı zeytin yeşili, başı ve gerdanı siyah, karnı sarı ve ortası siyah çizgili, konik gagalı, ötücü ve göçmen kuşlardır. **Ömrü:** 30-40 yıl. **Çeşitleri:** Siyah, mavi, tepeli, uzun kuyruklu, sakallı, keseli (çulha kuşu), bataklık, köknar baştankaraları meşhurlarıdır.

Böcek, tırtıl, tane ve yemişle beslenen, hareketli, iyi uçucu ve tırmanıcı bir kuş. Yağlı tohumları çok sever. Meyveleri saplarından gagalıyarak düşürür. Bazan arı ve küçük kuşlara hücum ederek beyinlerini deler. Obur ve hızlı üreyen bir kuştur. Yerde boş fare deliklerinde, ağaç kökleri arasında, ağaç ve duvar oyuklarında veya ağaç tepelerinde yuva yapar. Yılda 2-3 defa üreyenleri vardır. Her defasında 7-13 yumurta yumurtlar. 12-16 gün kuluçkaya yatar. Yavrular 2-3 hafta zarfında yuvayı terk eder.

Köknar baştankarasının karnı, diğer baştankaralar gibi sarı değildir. Gri-beyaz olup, siyah banttan da mahrumdur. Başı ise diğerleri gibi siyah ve avurtları beyazdır.

Çulha kuşu da baştankaranın bir çeşidi olup, 10-12 cm boyundadır. Pamuksu ve ipliksi bitki liflerinden ördüğü kese şeklindeki yuvasını ağaçların su yüzeyine yakın dallarının ucuna asar. Çulha kuşuna

“keseli baştankara” da denir. Yanda borumsu bir giriş kapısı olan yuvayı erkek yapar. Yuva, malzemesinden dolayı kürklü bir kese görünümündedir.

BATAKLIK;

Alm. *Sumpf (m.),* **Fr.** *Marais,* **İng.** *Marshy place, Swamp.* Derinlikleri az, yer yer bitkilerle kaplı, içine batılan, çamurlu, akıntısı olmayan su birikintisi. Bataklıklar, çevresine göre çukur su geçirmez tabakaların yüzeye yakın bulunduğu yerlerde meydana gelir. Böyle yerlerde yağmur ve kaynak suları birikir. Bataklıkların, sularının çokluğuna, yerin yapısına göre çok çeşitli tipleri vardır.

Bataklıklar çevre sağlığı bakımından zararlı olduğundan kurutulmasına çalışılır. Bilhassa sivrisineklerin üremesi için çok müsait olduklarından sıtma yatağı kabul edilirler. Bunların kurutulması için çeşitli metodlar vardır.Tabanları, su geçirir tabakaya kadar yer yer delinir yahut yakınındaki bir akarsuya kanalla bağlanır. Bir de ökaliptüs gibi suyu çok çeken ağaçlar dikilir. Tamamen kurutulmak suretiyle ekime elverişli topraklar kazanıldığı gibi, sıhhi bakımdan zararları da önlenmiş olur.

BATAKLIK SERVİSİ (Taxodium distichum);

Alm. *Zweizeililğe Sumpfibe,* **Fr.** *Cyprés chauve,* **İng.** *Bold cypress.* **Familyası:** Bataklık servisigiller (Taxodiaceae). **Türkiye’de yetiştiği yerler:** Memleketimizde yetişmez. Tabii olarak Kuzey Afrika’nın güney doğusunda, Florida ve Meksika körfezinde, Mississippi gibi nehir ve dere kenarlarındaki bataklıklarda yetişen, 30-50 m yüksekliğinde büyük ağaçlar. Kelservi de denilmektedir. Kışın iğne yapraklarını dökerler. Solunumu kökleri vasıtasıyla yaparlar. Tersiyer devrinde (üçüncü jeolojik çağda) Kuzey-Batı Amerika, Avrupa ve Asya’da geniş ormanları ve Avrupa’da linyit, kömür yataklarının bir kısmını bu ağaçların meydana getirdiği söylenmektedir.

Kullanıldığı yerler: Kıymetli bir park ağacıdır. Odunu çok dayanıklı olup, çeşitli işlerde kullanılır.

BATARYA;

Alm. *Batterie,* **Fr.** *Batterie,* **İng.** *Battery.* Pil ve akümülatör gibi kimyevi enerjiyi elektrik enerjisine dönüştüren üreteçlerin seri ve paralel olarak gruplanması (Bkz. Pil ve Akümülatör).

Topçu sınıfında, belli sayıda personel, silah ve cihazdan meydana gelen birliğe de batarya denir. Bataryanın mevcudu, silahların adedi, birliğin teşkiline göre değişmektedir.

BATI AVRUPA BİRLİĞİ (WEU=BAB);

Almanya, İngiltere, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg arasında kurulan savunmada koordinasyon sağlamaya, Avrupa birliğini özendirmeye, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda işbirliğini geliştirmeye yönelik birlik. Birliğin merkezi Londra'dadır.

İngilizce "Western European Union" kelimelerinin kısaltılmışı olarak "WEU" diye ifade edilen Batı Avrupa Birliği 17 Mart 1948'de Brüksel'de imzalanan Ekonomik Sosyal ve Kültürel İşbirliği ve Ortak Savunma Antlaşmasıyla kuruldu. Daha sonra Ekim 1954'te Paris'te yapılan bir toplantıda alınan kararla İtalya ve Almanya'nın da birliğe katılması kabul edildi.

Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (NATO)nın kurulmasına katkıda bulunan BAB, teşkilatın politikalarını uygulamayı hedef aldı. Elli yıllık bir müddet için kurulan birliğin teşkilat yapısı içinde; politikaların tesbit edilmesinden sorumlu olan, ortak meseleleri görüşmek için toplantılar düzenleyen ve dışişleri bakanlarından meydana gelen bir Danışma Meclisi, bir sekreterlik, üye devletlerin ellerinde bulundurdukları silah stoklarını denetlemekle vazifeli savunma bakanlarından meydana gelen Savunma Meclisi; silahlanma alanında işbirliğini geliştirmeyi hedefleyen Silahlanma Daimi Komitesi ve üye ülkelerin Avrupa Konseyi Danışma Meclisi delegelerinden meydana gelen bir Meclisi vardır. Sosyal ve kültürel konularla ilgilenen kurulların yapacağı vazifeler, 1960'ta Avrupa Konseyine devredilmiştir.

Antlaşma gereğince üyelerden biri Avrupa'da silahlı bir saldırıya uğradığında diğer üye ülkeler kendisine güçleri nisbetinde askeri yardımda bulunmakla ve diğer yardımları yapmakla yükümlüdürler. Türkiye BAB'a üye olmak için 1987 senesinde ilk olarak teşebbüste bulundu. 20 Kasım 1992'de düzenlenen bir törenle resmen ortak üye oldu. İmza töreninde Türkiye, Norveç ve İzlanda ortak, Yunanistan'ın da tam üyelikleriyle alakalı mutabakat tutanağı imzalandı ve Ortaklık Belgesi onaylandı. Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin Türkiye adına her iki belgeye imza koyarak Türkiye'nin Birleşik Avrupa Birliğine üyeliğini tescil etti.

BATI SAMOA

DEVLETİN ADI ..... Batı Samoa Cumhuriyeti Apia

NÜFUSU 166.000 (1992)

YÜZÖLÇÜMÜ .....2.831 km^2

RESMİ DİLİ ..... Samoaca ve İngilizce

DİNİ ..... Hıristiyanlık (%70 Protestan, % 30 Roma Katoliği)

PARA BİRİMİ..... Batı Samoa Talası

Yeni Zellanda'nın 2500 km kuzey ucunda, Avustralya'nın 4300 km doğusunda, Hawai adalarının 3500 km güney batısında bir grup ada üzerinde kurulmuş devlet. Samoa Adaları 171o batı meridyeninden doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlar doğuda ABD idaresinde 6 ada ile batıda müstakil Batı Samoa Adaları adını alan 9 adadan müteşekkildir.

Batı Samoa Adaları; meskun bulunan Upolu, Savaii, Manoa ve Apolima ile meskun olmayan Fanuatapu, Namua, Nuutele, Nuulaa, Nuusafe adalarından müteşekkildir. Yüzölçümü toplam 2831 kilometrekaredir. Savaii, Samoa'nın en büyük adası olup, 1715 kilometrekaredir. Upolu ise 1127 km2 olup, diğer yedi adası gayet küçüktür.

Tarihi

ABD, Samoa Krallığı ile 1878'de kendisine üst verilmesi hususunda bir antlaşma yapmıştır. Daha sonra Almanya ve İngiltere ile de benzer antlaşma yaptılar. Bir müddet sonra bu devletler arasında ihtilaflar ortaya çıktı. Bu ihtilaflar neticesinde 1899'da yapılan antlaşma ile Doğu Samoa ABD'ye, Batı Samoa ise Almanya'nın menfaatleri ön planda tutulacak biçimde serbest bırakıldı. İngiltere başka bölgelerdeki menfaatlerini düşünerek buradan tamamen çekildi. Birinci Dünya Savaşına kadar Batı Samoa, Almanya'nın kontrolünde kaldı. 1914'te Yeni Zellanda tarafından işgal edildi. 1920 senesinden sonra Yeni Zellanda'nın kumandası altında varlığını sürdüren Batı Samoa, 1947 senesinde Yeni Zellanda'nın yönetiminde veBirleşmiş Milletlerin güvenliği altında olmak şartıyla yeni bir statüye bağlandı. Batı Samoa, 1962 senesinde bağımsızlığına kavuştu.

Fiziki Yapı

Nuusafe hariç diğer bütün adalar kayalık ve volkaniktir. Savaii Adasının iç kısımlarında 1859 m, Upolu'da 1100 m yüksekliklere ulaşan tepeler vardır. Adaların sahil kısımları hariç, çok az düzlüklere rastlanır.

İklim

Adaların iklimi tropik olup sene boyunca fazla değişiklik göstermez. Mayıs ve Kasım aylarında kuvvetli güneydoğu rüzgarları eser. Şiddetli tayfunlara maruz kalır. Haziran ve temmuz ayları bölgenin en serin ve en hoş aylarıdır. Senelik ortalama sıcaklık 26,3°C olup, 23,2°C ile 29,3°C arasında değişir. Yağışlar daima şiddetli yağmur şeklinde olup, senelik ortalama 5000 milimetredir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

166.000 olan nüfusunun dörtte üçü, başşehri olan Apia ile Upolu adasında bulunur. Halkın % 88'i Polenez ırkındandır ve konuştukları Samoa dili, Polenez lisanının en eskisi olduğu sanılmaktadır. Batı Samoa'nın devamlı batı ülkeleri ile teması olmasına rağmen halkın milli kültürleri hiç değişmemiştir. Aile arasındaki bağlara ve başkanlarına çok önem verirler. Aile bağlarına verilen ehemmiyet o derece kuvvetlidir ki, akrabalık sosyal ve ekonomik hayatta çok tesirlidir.Hıristiyanlık dininin hakim olduğu Batı Samoa'da halkın % 70'i protestan, % 30'u Roma katoliği mezhebine bağlıdırlar. Okuma-yazmanın mecburi olmadığı Batı Samoa'da, okumak için yaş tahdidi (sınırlaması) yoktur. 16 yaşından yukarı olan nüfusunun % 97,8'i okuma-yazma bilir.

Siyasi Hayat

Yönetim biçimi cumhuriyettir. Devlet başkanları 5 senelik süre için meclis tarafından seçilir 1961 senesinde Birleşmiş Milletler Teşkilatının kontrolünde yapılan bir referandumla kabul edilmiş olan anayasası vardır. Buna göre devlet başkanlığı görevi 1962'de bağımsızlığına kavuşmasından sonra iki kişi tarafından yürütülecek, bunlar hayatları boyunca bu görevlerini devam ettirecekler, bunların ölümlerinden sonra her 5 sene için meclis tarafından seçilen bir başkan, devlet başkanlığı vazifesini yürütecektir.

45 kişilik bir meclisi vardır. Meclis üyeleri halk tarafından seçilir. Meclis üyeleri arasında devlet başkanınca seçilen bir başbakan, meclis adına yürütme görevini üstlenir.

Ekonomi

Ekonomisi çiftçilik ve balıkçılığa bağlıdır. Tarım ürünleri oldukça mahdut (sınırlı) olup, mevcut ihracatının % 90'ını teşkil eden Hindistan cevizi ve kakao boldur. Yeraltı zenginlikleri yoktur. Dış ticaretini; Yeni Zellanda, Avustralya ve Hollanda ile yapar.

BATIL İTİKAT;

Alm. *Aberglaube,* **Fr.** *Préjugé,* **İng.** *Superstition, False belief, heretical belief.* Aslı olmayan, gerçek olmayan inanç. Batıl, lügatte "hurafe, hak olmayan, sahte, boş, hükümsüz" manalarına gelir. Zıttı olarak "hak, doğru" kelimeleri kullanılır.

İlk insan ve ilk peygamber hazret-i Adem'dir. Allahü teala kullarına onun vasıtasıyla dünyada ve ahirette saadete kavuşmaları için emir ve yasaklarını bildirdi. Buna göre insanların ilk dini hak dindir. Allahü teala hak dinden haberi olmayan veya hak dinleri unutup, yanlış yollara sapanlara, doğru yolu bulmaları için, zaman zaman peygamber denilen rehberler gönderdi. İnsanlar, bu rehberlerin gösterdiği doğru yolu unuttuklarında, yahud onlara uymayıp kendi başlarına gittiklerinde hep yanlış yollara saptılar, batıl itikatların (inanışların) içerisine düştüler.

Batıl itikatlar, çağlara, ırklara, iklimlere, insanların kültür ve medeniyet seviyelerine göre değişiklik gösterir. Günümüzde de çeşitli cemiyetlerde yaşayan bazı insanların birbirlerinden çok farklı batıl itikatları vardır. Bazı ülkelerde batıl itikatlar toplumun bir kısmını veya tamamını kaplayarak uydurma din ve tarikatler ortaya çıkmıştır. Eski çağlarda olduğu gibi, günümüzde de bazı Afrika, Güney Amerika ve Asya'nın yerli kabile ve insan toplulukları insan eliyle taş, ağaç, vs. gibi maddelerden yapılmış resimlere, heykellere, güneş, ay, çeşitli hayvan türleri gibi maddi varlıklara veya hayali vehimlere tapınmaktadır. Bunlardan başka modern toplumlarda da sahib olunan ilmi ve teknik seviye ile taban tabana zıt, türlü çeşitli batıl itikatlara rastlanmakta, hatta yerine göre vahşi, saçma, tuhaf, saldırgan kültürel ekoller, bu tür itikatlara dayanarak, peşlerine taktıkları insan grubları ile parlayıp sönmektedirler. Bu sonuncu çeşidin örneklerine Amerika ve Avrupa'da sık rastlanmaktadır.

Bizim toplumumuzda az rastlanan batıl itikatlar; daha çok yeterli bilgi, kültür ve muhakeme seviyesinden mahrum insanlar arasında görülür. Sayıları pekçok olan bu tür inançlardan; "Salı günü bir işe başlanmaz!", "Elden ele sabun, makas, bıçak, verilmez!", "Çarşamba günü çamaşır yıkanmaz!", "Perşembe günü saç taranmaz!", "fala inanmak" gibi din ile ilgisi olmayanları, mahalli de olsa, uyduranı bilinmeyen ve sebep gösterilmeksizin körü körüne inanılanlarından birkaçıdır.

Bunlardan başka bir de İslamiyete art niyetlerle sokulmak istenen batıl itikatlar vardır; "Sadece Muharrem'in 10. günü aşure pişirip dağıtmak, mübarek gecelerde helva pişirip dağıtmak, Hıdırellezde ateş yakıp üstünden üç defa atlamak, uğura veya uğursuzluğa inanmak, kiralık insan tutarak ölü evinde veya mezar başında ağlatmak, bağırıp çağırtarak kafileyi, sanatlı sözler söyletmek, kabrin etrafını tavaf eder gibi dönmek vb." misal olarak sayılabilir. İnsanları dünya ve ahiret saadetine kavuşturacak olan İslam dininin kaynaklarında böyle şeylerin hiçbirine rastlanmaz ve yer verilmez. İslamiyet, başta putperestlik olmak üzere, inanç, amel ve muamelatta bütün batıl itikatları kaldırmış, her şeyde doğru, hak ve hakiki olanı getirmiştir. Bu hususları İslamın temel kitapları tekrar tekrar yazmaktadır.

Ancak; bazı büyük zatlar için çeşitli şeyler adamak konusunda bilgi eksikliğinden veya yanlışlığından doğan batıl inanç ve uygulamalara bir takım yerlerde rastlanmaktadır. Mesela İslam dininde; türbelere bez, iplik bağlamak, mezarlara mum yakmak yoktur. Bunları Hıristiyanlar ve başka dinlerin mensupları yapmaktadır. Cahil halk veya din bilgisi az kimselerin ölüler için para, mum, yemek ve benzeri şeyler adayarak büyük zatlara yaklaşmak, onlardan faydalanmak istemeleri ve müşkillerinin (problemlerinin) çözümünde, arzu ve isteklerinin yerine getirilmesinde yardımlarını beklemeleri batıl itikatlardandır. İslamiyete uygun olarak büyük zatların ruhaniyetlerinden istifade etmek için, adanacak şeyler Allah için adanır. Sevabı o büyük zata bağışlanır. Böylece o zatın Allah katında adak sahibine şefaatçi olması ve bu kişinin arzusuna kavuşması beklenir, umulur.

BATILILAŞMA;

Alm. *Verwestlichung,* **Fr.** *Occidentalisation,* **İng.** *Westernization.* Batı'nın ilimde, fende, tecrübede, sanatta, imar ve refah vasıtalarında bulduklarını öğrenmek, yapmak ve bunlardan istifadeye çalışmak.

Osmanlı Türkleri 15, 16 ve 17. asırlarda siyasi sahada olduğu gibi medeniyet seviyesi, ictimai, yani, sosyal nizamı ve ahlaki üstünlüğü ile dünyada en ileri seviyede bulunuyordu. Onlar mensubu oldukları İslam dinine ve onun güzel ahlakına, iyilik, çalışkanlık, adalet gibi emirlerine sarıldıkları müddetçe çağının zirvesine çıkmış ve diğer milletlere üstün ve örnek olmuştur. Dünyanın en mühim ticaret yolları önemli ülkeler, şehirler ve denizler Osmanlı hakimiyeti altındaydı. İki saatlik bir savaş sonunda bir devleti bütünüyle idareleri altına alabilecek bir güce sahipti. Karşılarında rakib olabilecek bir kuvvet yoktu. Bu sebeple Osmanlı Devleti hakim bir vaziyette seyrine devam ediyor, onu daha yeni hamleler

ve teknik buluşlar yapmaya sevk edecek itici sebepler görülmüyordu.

Buna karşılık 10. yüzyıldan beri açlık, sefalet, hastalık ve zulüm içerisinde, en mühimi Müslümanlar karşısında mahkum bir vaziyetde bulunan batı toplumu için aynı durum söz konusu değildi. Çünkü onların karşısında tatbik edebilecekleri yüksek ve parlak bir ilim, örnek alabilecekleri gelişmiş bir medeniyet mevcuttu. Nitekim onlar, Haçlı seferleri ve çeşitli vesilelerle İslam memleketleri ile olan irtibatları sırasında bu medeniyeti tanıma fırsatı buldular. Rönesans denilen hamlelerinde bunun büyük tesiri oldu (Bkz. Rönesans).

Diğer taraftan Avrupalılar doğunun, bilhassa Hindistan'ın tabii ürünlerinden ancak Osmanlılar vasıtasıyla istifade ettiklerinden onlara pahalıya mal oluyordu. Bu sebeple ihtiyaçları olan maddeleri doğrudan kendi mahalline giderek temin etmeyi düşündüler ve deniz yoluyla Hindistan'a ulaşabilme çarelerini aradılar. Bu yüzden pekçok deniz seyahatleri yaptılar. Bu faaliyetleri sırasında denizcilik bilgi ve tecrübeleri genişledi. Denizcilik mektepleri açarak bu bilgi ve tecrübelerini ilerlettiler. Donanmalarını bu bilgilerle teçhiz ettiler. Diğer harp sahalarında da bu bilgi ve tecrübelerinden faydalandılar. Neticede savaş meydanlarında Osmanlılar üzerinde de üstünlük kurmaya başladılar. Öyle ki, 17. asrın başlarında Osmanlı donanmasının hala kürekli ve yelkenli olmasına karşılık onlar donanmalarını kalyonlarla donatmışlardı.

Avrupa devletlerinin elde ettikleri bu üstünlüğün sonunda, kara ve denizdeki başarısızlıklar Osmanlı devlet adamlarının dikkatini çekti. Osmanlı padişahları ülkelerinin kaybettiği üstünlüğü tekrar kazanmak gayesiyle batının ilim ve tekniğini Türkiye'ye aktarmak için her türlü imkanı seferber etti.

Sultan Üçüncü Ahmed Han döneminde (1703-1730) Avrupa devletleri ile siyasi münasebetler kuruldu. Bu sırada Paris'e giden Yirmisekiz Mehmed Çelebi burada birçok müesseseleri gezdi ve raporlar sundu. Oğlu Said Mehmed Efendi ise ilk Türk matbaasının açılması için izin istedi. Şeyhülislam Abdullah Efendi, matbaanın çok hayırlı bir hizmet olacağına ve açılması gerektiğine dair fetva verdi ve matbaa kuruldu. Rochfart isminde bir Fransız subayına Osmanlı ordusunun ıslahı için rapor hazırlatıldı.

Sultan Birinci Mahmud (1730-1754), Sultan Üçüncü Mustafa (1757-1774) ve Sultan Üçüncü Selim (1789-1807) devirlerinde de bu faaliyetler devam etti. İbrahim Müteferrika, Tatarcık Abdullah Efendi, Koca Sekbanbaşı ve Vak'anüvis Asım Efendi gibi ilim ve devlet adamları padişahlara takdim ettikleri eserlerinde, Avrupa devletlerinin askeri teşkilatı, nizam ve talimleri hakkında bilgiler verdiler. Bu raporlar ışığında Osmanlı Devletinde bilhassa askeri alanda pekçok düzenlemeler yapıldı. Avrupa taktik, disiplin ve silahların kullanılabilmesi için topçu ve humbaracı ocakları ıslah edildi. Kağıthane'de kurulan askeri bir ocak tamamen batı tekniği tarzında eğitime başladı. Burada Fransız subaylarından da istifade edildi. Bu faaliyetlerin geliştirilmesi için Avrupa'da daimi elçilikler ve konsolosluklar açılmaya başlandı. Nizam-ı cedid adı ile yeni ve modern bir ordu kuruldu. Osmanlı Devleti kısa bir süre sonra bu gelişmelerin faydasını gördü. Napolyon'un Mısır'ı işgali teşebbüsü bu talimli ve disiplinli birlikler tarafından önlendi. Rusya ve Avusturya orduları karşısında muvaffakiyetler elde edildi. Fakat teşkilatı bozulmuş, disiplini kalmamış, askerlikten çok esnaflıkla uğraşan, söz dinlemez isyankar bir güruh haline gelmiş Yeniçeri Ocağı bu gelişmelere karşı çıktı. Neticede batının tekniğini alarak devleti yeni bir nizama ve hayatiyete kavuşturmaya inançlı ve kararlı olan Üçüncü Selim Han bu asilerce şehid edildi.

İkinci Mahmud Han (1808-1839) tahta çıkar çıkmaz amcası Üçüncü Selim'in yarım bıraktığı ıslahat programını gerçekleştirmek üzere harekete geçti. Askeri reformları istemeyen Yeniçeri Ocağını 1826'da ortadan kaldırdı. Asakir-i Mansure-i Muhammediyye adı ile yeni bir ordu kuruldu. Ordunun talim ve terbiyesi için Avrupa'dan mütehassıslar getirildi. Mühendishane-i Bahr-i Hümayun ihya edildi. Türkiye'de ilk buharlı gemiler satın alınarak Türk deniz kuvvetlerine kazandırıldı. Tıbhane-i Amire ve Cerrahhane açıldı. Devlet memurlarının yetişmesi için Mekteb-i Maarif-i Adli kuruldu. Açılan okulların seviyesini yükseltmek ve lüzumlu fen ve teknik kitapların tercümesi için batı dillerinde tercüme büroları açıldı.

Görüldüğü üzere batılılaşma adı verilen hareketin esası İkinci Mahmud devri sonuna kadar sadece askeri ve teknik sahada ilerlemek ve bunun için batının lüzumlu olan ilminden istifade etmekti. Bu gaye ile gerekli bütün teşebbüsler yapıldı. Ancak bu çalışmalar daha çok Avrupalı subay ve uzmanların kontrolünde oluyordu. Oysa yeni kurulan askeri ve teknik müesseseleri, mektepleri devam ettirebilmek ve bunlardan büyük ölçüde faydalanabilmek için kendi insanını yetiştirmek lazımdı. Bunun için, ilk defa olarak, 1827'de Paris'e öğrenci gönderildi ve sonraki yıllarda da bu uygulama devam etti.

Diğer taraftan batılılar Osmanlı Devletinin ilmi ve teknik alandaki ilerlemelerine mani olabilmek ve onları içte ve dışta zayıflatmak için bütün güçleriyle çalışıyorlardı. Osmanlı ülkesine gönderdikleri sefirler, tüccarlar, bilginler ve ajanlar vasıtasıyla azınlıkları tahrik ediyor, bölücülük yapıyor ve nüfuz edebildikleri devlet adamlarını kullanarak ihtilaller bile çıkarabiliyorlardı. Nitekim İkinci Mustafa Hanın

tahttan indirilmesi, Patrona Halil ve Kabakçı Mustafa isyanları hep onların gizli faaliyetlerinden kaynaklanıyordu. Şimdi ise Türk gençleri kendilerinden istifade etmek üzere ayaklarına kadar gelmişti. Onlar bu gençleri memleketlerine döndüklerinde, gayelerine uygun bir şekilde kullanabilmek için metodlu telkinlerde bulundular. Bu telkinlerin üç ana hedefi vardı. Bunlar; gençlerin Osmanlı Hanedanına itaat duygusunu kırmak, dini metanetlerini zaafa uğratmak, yabancı fikir ve adetlere alıştırarak yozlaştırmaktı. Böylece bünyelerindeki tahribat tamamlanmış olacaktı. Gerçekten de birkaç yıl içerisinde, batı ülkelerine giden gençlerin pek çoğu, bedeni Türk fakat düşünüşü, anlayışı ve yaşayışı itibariyle tam bir Avrupalı haline geldi.

Avrupalılar diğer taraftan aynı gayeye dönük planlarını ülkelerine gelen dini yönü zayıf ve sefahata düşkün Osmanlı Devlet adamları üzerinde de deniyorlardı. Avusturya büyükelçisi Sadık Rıfat Paşa ile Londra büyükelçisi Mustafa Reşid Paşa bunlar arasındaydı. İskoç Mason teşkilatı üyesi Lord Rading bilhassa Reşid Paşa ile sıkı bir dostluk tesisine muvaffak oldu. Onun idarede en yüksek mevkilere gelebilmesi için çalışacağını ve İngilizlerin desteğini devamlı yanında tutacağını bildirdi. Tatlı vadlere aldanan Reşid Paşa, Mason locasına üye oldu. Lord Rading ona devlet idaresinde yapılması gereken ıslahatları telkin etti. Mustafa Reşid Paşa bu telkinler ile İkinci Mahmud Hana; "Batılıların, Osmanlı Devletine, bilhassa Müslüman ve Hıristiyan tebaa arasında eşitlik gözetmediği için düşman olduğunu, müslim ve gayri müslim ayrılığının kaldırılması gerektiğini, bu hususlarda yapılacak ıslahatı bir hatt-ı hümayunla ilan etmesini" teklif etti. Reşid Paşanın isteklerinin İngilizlerin arzusu ve emeli olduğunu iyi bilen padişah, bu teklifleri reddetti.

Ancak 1839'da İkinci Mahmud Hanın vefatı, Osmanlı Devleti'nin Mısır valisi Mehmed Ali Paşa isyanı karşısında düştüğü durum ve nihayet tahta 16 yaşında genç ve tecrübesiz Abdülmecid Hanın çıkması İngilizlere bekledikleri fırsatı verdi. Mısır meselesinde destek olmaları vadiyle genç padişaha Mustafa Reşid Paşayı sadrazamlık makamına tayin ettirdiler. Reşid Paşa da daha önce Lord Rading'le beraber hazırlamış olduğu reform ve ıslahatları Tanzimat Fermanı adı altında yayınlatarak yürürlüğe koydu. Bu ferman sayesinde büyük vilayetlerde mason locaları açıldı. Casusluk ve hıyanet ocakları açılıp çalışmaya başladı. Osmanlıyı geri bırakan sebepler olarak İslamiyet gösterilmeye çalışıldı. Gençlere ecdat düşmanlığı aşılandı ve milli birlik parçalandı. Fatih devrinden beri medreselerde okutulmakta olan fen, hesap, hendese, astronomi dersleri, "din adamlarına lazım değildir" denilerek kaldırıldı. Batının günlük kültürü Osmanlı toplumunu sarsmaya başladı. Giyim ve ev eşyalarından, evlerin stili ve insanlar arası ilişkilere kadar Avrupa örf ve adetleri yayıldı. Nihayet konu batılı kanunların alınması meselesine kadar geldi. Reşid Paşa ekolünden yetişen Ali, Fuad, Kabuli ve Midhat paşalar mahkemelerde Fransa medeni kanunlarının uygulanmasını istediler. İstanbul'daki Fransız elçisi Marqui de Mousteir, Fransız medeni hukuku hakkında malumat vererek onların fikirlerini destekledi. Halbuki bu kanunlar, batı insanının aile, toplum, iktisat ve siyaset anlayışını temsil ettiklerinden Osmanlı cemiyetinin yapısına ters düşüyordu. Nitekim meşhur hukukçu ve tarihçi zamanın adliye nazırı (Adalet Bakanı) Ahmed Cevdet Paşa ve taraftarları bu görüşün karşısında yer aldılar. Ahmed Paşaya göre; "Bir milletin temel kanunlarını değiştirmek o milleti ölüme mahkum etmek." demekti.

İşte Üçüncü Ahmed Handan itibaren "Avrupalıların ilim ve tekniğini tatbik etmek" şeklinde kabul edilen batılılaşma, Tanzimat devri aydınlarınca "batının sadece kültür örf ve adetlerini almak ve batılı gibi yaşamak" şeklinde benimsendi ve yozlaştırıldı. Konu aslından saptırıldı. Bu şekilde düşünmek aydın olmanın icabı sayıldı. Batılılaşmayı gerçek manasında anlayanlara gerici, yobaz denildi. Devlet kademeleri tamamıyla Mustafa Reşid Paşa zihniyetinde yetişenlerin eline geçti. Avrupa'da tahsil yapmış denilerek işbaşına getirilenlerin kısa bir süre sonra, ilim ve teknikten habersiz, tek sermayelerinin İslam düşmanlığı ve kuru bir Avrupa hayranlığı olduğu görüldü. Batının ilim ve tekniğini alma gayesiyle Avrupa'ya giden bu gençlerden herbiri dönüşte ateşli bir hatip veya yazar kesiliyor ve Osmanlı Devletini meşruti bir rejime oturtmak için gayret sarf ediyorlardı. Onlara göre padişahın yetkileri azaltılmalı ve asıl iktidar gücü meclise devredilmeliydi. Böylece batılılaşmanın en önemli unsurlarından olan devlet idaresinde çok seslilik sağlanacaktı. 1876'da İkinci Abdülhamid Hanın ilan ettiği meşrutiyet neticesinde kurulan ve çoğunluğunu Türk olmayanların meydana getirdiği meclis, altı ay içerisinde devleti felaketlerin eşiğine getirdi. Osmanlı cemiyetinin henüz böyle bir sisteme hazır olmadığını ve o şartlar içerisinde Meşruti idarenin ülkeyi yıkıma götürdüğünü gören padişah, meclisi feshetti.

Devleti, tam otuz bir sene dahiyane bir siyaset ve adaletle yönetti. İçte Ermeni, Rum, Bulgar, Arnavut çetecileri, dışta bunları destekleyen süper güçler ve mason teşkilatlarının çalışmalarına rağmen devletin bütünlüğünü korudu. Ayrıca bu büyük meseleler yanında, ülkesini ileri bir seviyeye ulaştırmak için eğitim, sanayi, imar, haberleşme ve memleket kalkınmasında büyük hamleler başlattı. Her vilayetde mektepler, hastahaneler, yollar ve çeşmeler yaptırdı. Mekteb-i Mülkiye, Güzel Sanatlar Akademisi, Yüksek Ticaret Mektebi, Hukuk, Yüksek Mühendis Mektebi, Bursa'da İpekçilik Mektebi, Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi, Yatılı Kız Lisesi, Mülkiye Lisesi, Üsküdar Lisesi, Maden Arama Mektebi, Fen ve Edebiyat Fakülteleri, Dilsiz ve Sağırlar Mektebi, Haydarpaşa Mekteb-i Tıbbıye-i

Şahane, Gülhane Tababet-i Askeriye Tatbikat Mektebi açılan eğitim müesseselerinden sadece bir kaçıdır. Ayrıca ziraat, sanayi ve ticaret odaları açıldı. Hereke kumaş fabrikası, çini fabrikası, Kadıköy havagazı fabrikası, Hamidiye kağıt fabrikası, mum fabrikası kuruldu. Ereğli kömür ocakları işletildi. Musul ve Kerkük civarında petrol kuyuları açıldı. Medine-i münevvereye kadar telgraf hattı ve ülkenin dört bir yanı demiryolu ile döşendi.

Avrupalıların Osmanlı devlet adamları ve aydınları bünyesinde yaptıkları tahribat pek büyüktü. Bunlar batıda mevcut parti, fırka ve hizipcilik gibi her türlü sosyal müesseseyi devletlerinin bünyesine uygun olup olmadığını düşünmeden tatbik etmeye çalışıyorlardı. Bu maksatlarının tahakkuku için her türlü gayri meşru yolu deniyor, hatta Ermeni, Rum, Bulgar, Yunan ve Arnavut çetecileriyle işbirliği yapıyorlardı. Nihayet İkinci Meşrutiyetin ilanı ile kısmen ve 1909'da Sultan Abdülhamid Hanı tahttan indirerek bu isteklerine tamamen kavuştular. Böylece batılılaşma adı altında parti ve hizipçilik memlekete hakim oldu. Bu idare 10 milyon km^2 toprağı olan Osmanlı ülkesini 10 yılda bitirerek düşmanlarının insafına terk etti.

Türk milletinin gözü önünde tamamen mecrasından saptırılmış batılılaşma adı altında böylesine acıklı bir manzara mevcutken yüz yıla yakın bir süredir hala bu mevzu üzerinde tartışmalar sürmekte, ilim, fen ve teknik sahalarında bu mesafenin kat edildiği görülmemektedir. Meşhur Alman filozofu Ranke: "Eğer millet layık olduğu mevkiye yükselememiş ise bilin ki hayatına bir kasıt vardır." demektedir. Gerçekte de tarihte parlak medeniyetler tesis etmiş Türk milletinin en önemli bir vasfı da ilim ve fende gerçekleştirilmek istenen hamlelere karşı hiçbir zaman karşı çıkmamış olmasıdır. Onun mukavemeti ve itirazı ancak örf ve adetlerine lüzumsuz yere müdahale edildiği zaman olmuştur. Bu ise kültür bütünlüğü ve istiklali bakımından çok sıhhatli bir tepkidir.Türk toplumu hakkında bu hususta en iyi hükmü Fransız akademisi üyesi Claude Farrere vermektedir. O; "Yeni Türkiye'yi saran en bulaşıcı, en kötü mikrop, şüphesiz siyaset mikrobu. Günümüzün Türkleri, kitaplarda okudukları kimselere benzemek istiyorlar. Bu bakımdan şuurlu veya şuursuz olarak, komşularında gerçekten yeni olan her şeyi kopya etmişler, bilhassa ilerici olduklarını iddia eden komşularından. Rusya da bunlardan biri. Fransa da... Eski Türkiye'yi medeniyete götüren tek vasıta İslamdı. Gerçek imanları vardı. Kadınları da kendileri gibi mümindi. Toprağına çok çeşitli ve derin köklerle bağlı bir halkın dinini kökünden sökmeye kalkışmanın iyi bir şey olduğunu iddia edemeyeceğim. Menşelerine (asıllarına) çok yakın olan bir halkın, iç dünyasının temelini teşkil eden dinini kökünden sökmeye kalkışmanın çok ciddi ve tehlikeli bir şey olduğuna eminim." diyerek hakikati bütün açıklığıyla gözler önüne sermektedir.

Netice olarak, 1839'dan itibaren batılılaşma "yabancıların kültürleriyle yoğrulma" gibi maksadından uzak bir manada ele alındığı içindir ki Türkiye, ilim ve teknikte istenilen seviyeye ulaşmak şöyle dursun sürekli geriledi. Nitekim bugün pekçok Afrika ülkesi bile ilmi araştırmalarda Türkiye'yi geçmiş bulunmaktadır. Japonya ve Kore gibi ülkeler, ileri seviyedeki devletlerin teknik gelişmelerini kendi kültürleri ile mecz ederek kullanmak suretiyle 50 yıl gibi kısa bir süre içerisinde ilimde, sanatta, teknikte hatta ticaret ve ekonomide dünyanın süper güçleri arasına girdiler.

Türk milleti batılılaşmayı gerçek manasında kavrayıp tatbik edebildiği gün, ileri milletler seviyesine ulaşmaya ve layık olduğu mevkiyi kazanmaya namzed olacaktır.

BATİNİYYE (Bkz. İsmailiyye)

BATİSFER;

Alm. *Bäthysphare,* **Fr.** *Bathysphere,* **İng.** *Bathysphere*. Deniz ve okyanusların derinliklerinde araştırma ve inceleme yapmak üzere kullanılan küre biçimindeki çelik kabin. Şimdi aynı maksat için kullanılan Batiskaftan önce kullanılmıştır. Çapı 1,5 metreye yakın, ağırlığı ise iki tondan fazladır. Batisferler çelik bir kablo ile deniz yüzeyindeki bir gemiye bağlanır. Ayrıca gemi ile telefon ve elektrik irtibatı olan batisferlerin, kuvarstan yapılan “Lomboz” adı verilen pencereleri bulunur. İlk defa l930’larda Amerikalı William Beebe tarafından yapılan batisferin yerini günümüzde batiskaflar almıştır. Çünkü batisferin batiskaf gibi serbest hareket edebilme kabiliyeti olmadığı gibi, 900 metreden daha derine de inememiştir.

BATİSKAF;

Alm. *Bathyskaph, Tiefseeboot (n.),* **Fr.** *Bathyscaphe,* **İng.** *Bathyscaphe.* Okyanus ve denizlerin dibinde inceleme ve araştırma yapmaya yarayan araç. Latince bathus (derin) ve skaphs (kayık) kelimelerinden meydana gelir. Batiskafı, ilk defa balonlar üzerinde de hayli çalışmalar yapmış olan Prof. Auguste Piecard yapmıştır. Yapılışı, Arşimed prensibine dayanır. Denizin dibine doğru dik olarak hareket ederek yer değiştirir. Eğer yoğunluğu suyun yoğunluğundan fazla ise batar, az ise su yüzüne çıkar, eşit olduğunda su içinde dengede kalır.

Esas olarak, içi benzinle dolu yüzücü bir şamandıra ile buna bağlı çelikten küre biçiminde bir kabinden meydana gelir. Bu kabin, deniz dibindeki büyük basınçlara dayanacak şekilde kalın çelikten yapılmış olup, kalınlığı l0 santimetreden fazladır. Hatta 20 santimetreye yaklaşanlar vardır. Çok ağır olduğundan taşınması için bir şamandıraya bağlanmıştır. Kabinin içi araştırma yapmak için çeşitli aletlerle techiz edilmiş olup, dışarıyı görebilmek için iki tane yarım koni şeklinde "lomboz" denilen saydam malzemeden yapılmış penceresi vardır. Bunlar koni tabanı dışarıya gelecek şekilde ve basınca maruz kaldığında sıkışıp sızıntıyı önleyecek şekilde yapılmıştır. Ayrıca çevreyi aydınlatmaya yarayan farları vardır.

Şamandıra kısmının içi, yoğunluğu sudan daha az olan benzinle doldurulduğundan su yüzünde kalabilme kabiliyeti vardır. Şamandıranın içindeki silindirik bölmelerin bazısında hava vardır. Dalmak için pompalar yardımıyla buralara su basılır. Battıkça alt kısımda bulunan bir delikten deniz suyu içeri girerek benzini sıkıştırır. Böylece iç basınç dış basınca daima eşit kalır ve şamandıranın büyük basınçlar altında ezilmesi önlenmiş olur. Bu sebepten şamandırayı daha hafif malzemelerden yapmak mümkün olur. Aksi taktirde kabin gibi çok sağlam yapmak gerekirdi. Araç battıkça, şamandıra içine giren su, benzini sıkıştırdığından benzinin yoğunluğu artar. Dolayısıyla batma hızı da artar ve araç yüzme kabiliyetini kaybeder. Bunu önlemek için "safra" diye adlandırılan ve elektromıknatıslarla aracın silolarında tutulan demir talaşları kısmen salınır. Ağırlık azaldığından hızı azalır. Batiskaf deniz dibine indiğinde aracı kontrol etmek için yine safralardan ve zincirlerden faydalanılır. Araca asılı zincirler deniz dibine dokununca, araç, zincir ağırlığından kurtulup hafifler ve hızı azalır; tekrar yüzme kabiliyeti kazanır. Sağa sola hareketleri ise küçük elektrik motorlarıyla sınırlı olarak sağlanır. Ayrıca sualtı akıntılarından da bu gaye için faydalanılır.

Batiskaf su üstüne çıkmak istediği zaman çelik bilyalardan meydana gelen safraları boşaltır ve hafif olan benzin, balon gibi aracı su üstüne çıkarır. Su üstüne çıkınca hava bölmelerindeki su, sıkışan hava tarafından dışarı atılır. Elektrik kesilmesi gibi durumlarda elektromıknatıslarla tutturulan safralar kendiliğinden bırakılır. Ayrıca tehlike anında safra görevi yapan bazı ağır aletler de elektromıknatıslarla taşınır.

Prof. A. Piccard'ın gerçekleştirdiği ilk batiskaf, Belçika Bilimsel Araştırma Milli Fonu (FRNS) tarafından desteklendiğinden FRNS-2 olarak adlandırıldı. (Piccard, balon çalışmaları da yaptığından FRNS-1 ismi balonuna verilmişti.) Bu araç l948'de 1 kilometreden biraz daha fazla derinlere inmeyi başardı. Arkasından FRNS-3 ve İtalya'da Trieste batiskafını gerçekleştirdi. Çeşitli dalışlar neticesi Trieste l960'da Büyük Okyanustaki Mainas Çukuruna 11 kilometreye yakın bir dalış yaptı. l96l'de ise Arşimed batiskafı denize indirildi. Çok derinlere inebilme kabiliyeti olan bu aracın kabin iç çapı 2 m civarındadır. Su altındaki hareket kabiliyetini artırmak için üç tane pervane eklenmiştir. Bunlardan biri itme kuvvetini sağlarken, ikincisi yön değiştirmeye, üçüncüsü ise az miktarda dik doğrultudaki hareketlerini sağlar. Fransa, Sovyetler Birliği, ABD'de hala batiskaf konusunda çalışmalar sürdürülmektedir.

BATLEMYÜS;

Yunan astronomi, tarih ve coğrafyacısı. Batlemyüs veya Ptolémée de denir. Mısır'da Sa'id şehrinde 85 yılında doğdu. İskenderiye'de 167 yılında öldü.

Astronomi üzerine, eski Yunanca yazdığı **Mecisti** kitabı meşhurdur. Mecisti, büyük demektir. Bu kitap Arapçaya, ondan da Latinceye çevrilmiştir. Kitapta dünya sistemi, düzlem ve küresel trigonometri üzerine inceleme ve çeşitli hesaplar yer almaktadır. **Coğrafya kılavuzu** isimli kitabında o tarihte çizilmiş haritalar da bulunmaktadır. Bunlardan başka eserleri de olan Batlemyüs'ün kitaplarını İslam alimleri Arapçaya çevirdiler. Pekçok konuda yanlışını tesbit ederek doğrularını yazdılar.Onun bazı görüşlerinin yanlışlığını ortaya koyan İslam alimlerinden biri de Bettani'dir. Bettani, yıldızların hareketlerini Batlemyüs'ten daha doğru olarak tesbit etti. Onun ay ve gezegenlerin yörüngelerindeki yaptığı bir takım hesapların yanlışlarını düzeltti. Ayrıca güneş sistemi ile ilgili görüşlerini de, İslam alimlerinden olan İbn-i Şatır ile Batruci düzeltti. Batlemyüs'ün hatalarının en büyüklerinden biri de dünya duruyor, gökler dönüyor demesiydi.

BATMAN;

Alm. *Alte Gewichtseinheit,* **Fr.** *Unite de poids ancienne,* **İng.** *Old weight unit.* Özellikle yakındoğuda eskiden kullanılan bir ağırlık ölçüsü. Bu ölçü memleketlere göre iki okkadan sekiz okkaya kadar değişir. Bu birim, tartılacak şeye ve memleketin muhtelif şehirlerine göre de değişebilirdi. Osmanlılar zamanında, 6 okka (7,375 kg) bir batman olarak kabul edilirdi. Anadolu'nun bazı yerlerinde, Müslüman devletlerin bir kısmında hala ziraat ve bahçe mahsullerinin alış-verişinde kullanılmaktadır. Memleketimizde metrik ölçü sisteminin resmen kabulü ile batman ölçü sistemi kaldırılmıştır.

BATMAN;

Türkiye'nin petrol yatağı olarak bilinen bir ilimiz. Güneydoğu Anadolu bölgesinin Dicle bölümünde Bitlis, Muş, Diyarbakır, Mardin ve Siirt illeri arasında yer alır. Trafik numarısı 72'dir.

İsminin Menşei

İlin ilk adı Ela Khan idi. Bu isim zamanla telaffuz değişikliğine uğrayarak İluh şeklini almıştır. Daha sonra yakınından geçen Batman Çayı ismi buraya verilmiştir. Diğer bir rivayette burada yapılan petrol araştırmaları sırasında, kurulan ambar yerin çökmesi ile batmış, daha sonra İluh köyünü de içine alan bölgeye Batman ismi verilmiştir.

Tarihi

Batman'ın bilinen tarihi milattan önce beşinci asırda yaşayan Medlerle başlamaktadır. Bölgeye yerleşen Medler, Buraya Ela Khan ismini vererek uzun süre bağımsız olarak yaşadılar. Önce Büyük İskender'in istilasına uğrayan bölge, daha sonra sırasıyla Selepkoslar, Partlar, Romalılar, Sasaniler ve Bizans'ın hakimiyeti altında kaldı. 650'den sonra İslam mücahitleri bölgede görünmeye başladı. 1071 Malazgirt Zaferine kadar İslam orduları ile Bizans arasında el değiştiren bölge, bu zaferden sonra Türk hakimiyeti altına girdi. Artukluların merkezi olan bölge daha sonra Moğol,İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevilerin eline geçti. Bilahare Yavuz Sultan Selim Han, Safevileri yenerek Batman havalisini Osmanlı topraklarına kattı.

1515'te Dördüncü Murad Han, Bağdat seferi sırasında büyük yararlılık gösteren Turhanoğlu Mahmud Paşaya bölgeyi timar olarak verdi.

İstiklal savaşı sırasında işgale uğramayan bölgede, 1950'den sonra petrolün çıkarılıp değerlendirilmesi ile büyük bir gelişme sağlandı ve Batman 1957'de ilçe merkezi oldu. 16.5.1990 tarihine kadar Siirt iline bağlı bir ilçe olarak kalan Batman, bu tarihten sonra il merkezi haline getirildi.

Fiziki Yapı

Batman ili topraklarının büyük kısmı dağlarla kaplıdır. Kuzeyinde Güneydoğu Torosları meydana getiren Güney Muş Dağları, Sason ve Kozluk ilçelerini tamamen kaplar. Bu bölgedeki en yüksek noktalar Sason Dağı (Aydınlık Dağı) (2973 m), Zupser Tepe (2721 m), Tanrıdağı Tepe (2044 m)dir. Sason Dağı aynı zamanda ilin en yüksek noktasıdır.

İlin en büyük ovası, il merkezinin bulunduğu Batman Ovasıdır. Ova, Batman Çayı Vadisi ve Dicle Vadisi ile birleşmeden önce genişleyen bölümde meydana gelmiştir. Batman Çayının taşıdığı alivyonlarla kaplı ve çok verimlidir. İlin diğer küçük ovası olan Beşiri, Batman Ovasına göre çok küçüktür. Garzan Çayının taşıdığı alivyonların birikmesiyle meydana gelmiştir.

İl akarsu yönünden fazla zengin değildir. Batman'ın güneyinden geçen Dicle Nehri ile Batman Çayı ilin iki önemli akarsuyudur. Batman Çayının meydana getirdiği vadi, Batman-Diyarbakır il sınırını çizer.

İklim ve Bitki Örtüsü

Batman ilinde genel anlamda Akdeniz iklim özellikleri görülmektedir. Yazları sıcak ve kurak, kışları ise nisbeten ılık ve yağışlıdır. Yağışlar yükseklerde kar, ovalarda yağmur şeklindedir. Senelik ortalama sıcaklık 16°C, yağış miktarı ise 552 milimetredir. İl toprakları bozkırlarla kaplıdır. Buralarda bozkır bitkilerinden başka bitkiye rastlanmaz. Dağlık bölgelerde az olsa da meşelikler vardır.

Ekonomi

Batman'ın ekonomisi, Raman Dağında çıkarılan petrole dayanmaktadır. Türkiye'nin petrol ihtiyacının % 20'si bu bölgeden karşılanır. Petrolün bir kısmı Batman-İskenderun boru hattı ile Yumurtalık bölgesine gönderilmektedir. İlde petrol rafinerisinden başka büyük sanayi fabrikası yoktur. Tuğla fabrikaları, yem fabrikaları, mercimek işleme fabrikaları, çırçır fabrikaları, bisküvi fabrikaları özel sektöre ait olup, küçük işletmelerdir.

Tarım, Batman ve Beşiri ovalarında yapılmaktadır. Batman Ovası, ülkemizin sayılı verimli ovalarından biridir. Sulama yapılan alanlarda pamuk, tütün, tahıl, baklagiller ve meyve-sebze yetiştirilir. GAP bu bölgede de tarımın gelişmesinde büyük rol oynayacaktır. Dağlık bölgelerde büyükbaş hayvancılığı gelişmiştir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfus bakımından Türkiye'nin en hızlı gelişen bölgesidir. 1950'de nüfusu 915'ken, 1990 sayımında il merkezinin nüfusu 148.121 olmuştur. 1990 sayımına göre toplam nüfusu 345.070 olup, 194.458'i ilçe merkezlerinde, 150.612'si köylerde yaşamaktadır.

Örf ve adetleri: Batman bölgesinde tarih boyunca çeşitli milletler ve kültürler yaşamıştır. Malazgirt Zaferinden sonra buraya hakim olan Artuklular, bölgeyi Türkleştirmişlerdir. Bölge zamanla Türk İslam

kültürü ile yoğrulmuş, diğer kültür ve milletlerin izi kaybolmuştur. Türk aşiretlerinin örf ve adetlerine bağlı hayat tarzları, birçok yerde halen devam etmektedir.

Eğitim: Batman'da ekonomik gelişmeye paralel olarak il merkezinde eğitimde de gelişmeler olmuştur. Fakat kırsal kesimde bu gelişme çok yavaştır. Okulu bulunmayan köy sayısı çoğunluktadır. İlde 53 ilkokul, 2 ortaokul, 2 ilköğretim okulu, 4 lise, 1 özel lise, 4 meslek lisesi, 1 meslek yüksek okulu vardır.

Ulaşım: Batman'ın şehir merkezinden Diyarbakır-Siirt karayolu ile Haydarpaşa-Kurtalan demiryolu hattı geçmektedir. Askeri amaçlı bir havaalanı mevcut olup, bazan sivil ulaşım hizmetinde de kullanılmaktadır.

İlçeleri

Batman'ın biri merkez olmak üzere altı ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 169.755 olup, bunun 148.121'i ilçe merkezinde, 21.634'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 26 köyü vardır. Yüzölçümü 498 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 341'dir.

İlçe toprakları yaklaşık 1000 m yükseklikte olan bir alanda yer alır. İlçenin batı sınırını çizen Batman çayı havzası verimli bir ovadır. İlçenin en yüksek noktası Raman Dağıdır (1263 m). Dicle Nehri, ilçenin Mardin sınırını çizer.

Ekonomisi petrol çıkarımı ve arıtımına dayalıdır. Türkiye'de petrolün büyük bölümü Raman Dağından çıkar. Köylerde yaşayanların temel geçim kaynağı tarımdır. Ovada en çok buğday, arpa ve pamuk yetiştirilir. Ayrıca mercimek, tütün ve üzüm de üretilir. Hayvancılık genelde göçebe aşiretler tarafından yapılır. Koyun ve kılkeçisi beslenir.

İlçe merkezi Raman Dağı eteklerinde düz bir alanda kurulmuştur. Petrol, ilçenin gelişmesinde ve kalkınmasında büyük rol oynamıştır. Diyarbakır-Kurtalan demiryolu ilçe merkezinden geçer. Batman belediyesi, 1955'te kurulmuştur.

Beşiri: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 34.385 olup, 5202'si ilçe merkezinde, 29.183'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 12, Oğuz bucağına bağlı 8 ve Beşpınar bucağına bağlı 15 köyü vardır. Yüzölçümü 586 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 59'dur.

İlçe toprakları, Diyarbakır havzasının uzantısı olan Güneydoğu Anadolu düzlüklerinde yer alır. İlçenin tek yükseltisi, Raman Dağıdır. Dağın yüksek kesimlerinde yaylalar vardır. İlçenin en önemli akarsuyu, Siirt sınırını çizen Yanarsu Çayıdır. Bu çayın vadisinin genişlediği yerde Beşiri Ovası yer alır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünü buğdaydır. Ayrıca arpa, mercimek ve tütün yetiştirilir. İlçede bağcılık da yapılır. Hayvancılık daha çok göçebe aşiretler tarafından yapılır. En çok kıl keçisi ve koyun beslenir.

İlçe, Yanarsu Çayı vadisinde Batman-Siirt karayolu üzerindedir. İlçe belediyesi 1928'de kurulmuştur. Batman-Kurtalan demiryolu ilçe topraklarından geçer. Siirt'e bağlı ilçe iken, Batman'ın il olması üzerine buraya bağlanmıştır.

Gercüş: 1990 sayımına göre toplam nüfusu, 33.202 olup, 8226'sı ilçe merkezinde, 24.976'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 38, Kayapınar bucağına bağlı 17 köyü vardır.

İlçe toprakları Mardin-Midyat eşiği olarak bilinen geniş ve yüksek bir platonun kuzeyinde yer alır. İlçenin en önemli akarsuyu olan Dicle, doğuda Siirt iliyle tabii sınırı çizer. Küçük akarsu boylarında dar ova düzlükleri vardır.

Ekonomisi hayvancılık ve tarıma dayalıdır. Akarsu vadilerinde meyvecilik yapılır. Başlıca tarım ürünleri, buğday, mercimek, arpa, nohut ve üzümdür.Hayvancılık daha çok mer'alarda yapılır. En çok sığır ve keçi beslenir. Süt, süt ürünleri, deri ve yapağı, hayvansal ürünler daha çok iç ticarete yöneliktir. El dokumacılığı yaygındır. İlçe merkezi Siirt-Mardin karayolu üzerinde dağlık bir arazide yer alır. Gercüş belediyesi 1926'da kurulmuştur. Mardin'e bağlı bir ilçe iken, Batman'ın il olması lüzerine buraya bağlanmıştır.

Hasankeyf: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 11.421 olup, 4181'i ilçe merkezinde, 7240'ı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 23 köyü vardır. Gercüş'e bağlı bucak merkezi iken, 1990'da ilçe oldu.

İlçe toprakları, geniş ve yüksek bir platonun üstünde yer alır. Kuzeyinde Yama Dağı, güneyinde Mardin Dağları vardır. Dicle Nehri Beşiri ile tabii sınırı çizer. Dicle Vadisinde geniş düzlükler vardır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. Akarsu vadilerinde meyvecilik yapılır. Başlıca tarım ürünleri

buğday, mercimek, nohut ve üzümdür. Hayvancılık, ekonomide önemli yer tutar. En çok sığır ve keçi beslenir. İlçe merkezi Dicle Nehri kıyısında kurulmuştur.

Kozluk: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 64.222 olup, 22.283'ü ilçe merkezinde, 41.739'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 34, Fındık bucağına bağlı 22 köyü vardır.

İlçe topraklarının kuzeyinde Sapan Dağları, güneyinde ise dalgalı düzlükler yer alır. Garzan Çayı ve Sason Çayı tarafından derin biçimde parçalanmıştır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Tarım daha çok akarsu boylarında yapılır. Başlıca tarım ürünleri, buğday, arpa, üzüm, tütün ve soğandır. Hayvancılıkla uğraşan göçmen aşiretler koyun ve kılkeçisi beslerler. Bu aşiretler aynı zamanda çadır, kilim ve meşhur Siirt battaniyeleri dokurlar. Tuzla Gölü yakınlarında kaya tuzu yatakları vardır.

İlçe merkezi, Diyarbakır-Siirt karayolunun 4 km kuzeyinde yer alır. 1938'de ilçe merkezi olmuş ve aynı yıl belediyesi kurulmuştur.

Sason: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 32.085 olup, 6245'i ilçe merkezinde, 25.840'ı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 20, Yücedağ bucağına bağlı 8 köyü vardır. Yüzölçümü 754 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 43'tür.

İlçe toprakları akarsular tarafından derin bir şekilde parçalandığı, Güneydoğu Toroslarla kaplı bir alanda yer alır. Başlıca yüksek noktaları Malato Tepesi (2973 m)ve Zupser Dağıdır (2721 m). Dağlar orman bakımından fakirdir. Dağlarda yer yer meşeliklere rastlanır. Dağlardan kaynaklanan sular, Dicle Nehrine dökülür. Önemli akarsuları Sason Çayı, Sarkan Çayı ve Gerzan Çayıdır. Dağların yüksek kesimlerinde hayvancılık yönünden önemli olan yaylalar vardır.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Yaylacılık yoluyla kılkeçisi, koyun ve yöreye ait siyah yünlü Ankara keçisi beslenir. Ankara keçilerinden elde edilen yünlerle meşhur Siirt battaniyeleri yapılır. Arıcılık gelişmiş olup, balı meşhurdur. Tarıma elverişli alan az olduğu için, az miktarda tütün, buğday, arpa, üzüm, nar ve badem yetiştirilir.

İlçe merkezi Sason Çayı vadisinin güneyinde kurulmuştur. Eskiden Kabilcevaz ve Sasun isimleriyle bilinen ilçe gelişmemiştir. İlçe belediyesi 1937'de kurulmuştur.

Tarihi Eserler ve Turistik Yerleri

Batman ili, 1950'den sonra geliştiği için, tarihi ve turistik yerleri yok denecek kadar azdır. Jeoloji yapısında kalkerli yapı önemli yer tuttuğundan, çok sayıda mağara vardır. Bazı köylerde mağaralar ev, hayvan barınağı ve soğuk hava deposu olarak kullanılmaktadır. Kozluk ilçesinde tarihi eserler vardır.

Hızır Bey Camii:1512'de Sason Beyi Ebubekir Raski'nin oğlu Hızır Bey yaptırmıştır. Kozluk'ta olup, ilçenin en büyük camisidir.

İbrahim Bey Camii:1705'te Garzan aşiretinden İbrahim Beyin tamir ettirdiği caminin yapım tarihi ve kimin tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Minare, geometrik motif ve kitabe kuşaklarıyla süslüdür. Kozluk ilçesindedir.

BATMAN RAFİNERİSİ;

Alm. *Raffinerie in Batman,* **Fr.** *Raffinerie de Batman,* **İng.** The *refinery of Batman.* Batman ilinde bulunan, Türkiye'nin en eski ham petrol arıtma tesislerinden.

Batman Rafinerisinin kuruluşu 1930'da İstanbul'un Beykoz ilçesinde "Türkiye Neft Sanayi A.Ş." adıyla kurulan ve "Boğaziçi Tasfiyehanesi" olarak anılan özel bir rafineriye dayanır. Romanya'dan gelen ve ham petrol işleyen bu rafineri 1934'te kapandı. 1940'ta Raman'da petrol bulunması üzerine, bu rafinerinin tesisleri MTA tarafından satın alınıp Maymune Boğazına taşındı ve "Raman Tecrübe Tasfiyehanesi" adıyla 1941'de kuruldu. Tesisin günlük ham petrol işleme kapasitesi 3 tondu. Bu küçük rafinerinin ihtiyacı karşılayamaması üzerine 1948 senesinde Batman'da "Batman Tecrübe Tasfiyehanesi" adıyla daha büyük bir rafineri kuruldu ve Raman'daki rafineri söküldü. Yeni rafinerinin günlük kapasitesi 200 tondu.

Petrol üretiminin devamlı artması ve yeni kuyuların üretime geçmesi neticesinde bu tesisler de yetersiz kalınca 1953 senesinde aynı yerde daha geniş kapasiteli ve modern bir rafineri kurulması kararlaştırıldı. Yapım işleri bir Amerikan şirketine ihale edildi. Yeni rafinerinin inşaatı devam ederken 1954'te çıkarılan 6326 sayılı Petrol Kanunu gereğince TPAO (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı)ya devredildi.

1955'te deneme üretimine geçen Batman Rafinerisi, bir yıl sonra da tam kapasiteyle çalışmaya başladı. 1962, 1966 ve 1972'de yeni ünitelerin eklenmesiyle kapasitesi genişletildi. 1966 senesinde

700.000 tonluk yıllık kapasitesi 1972'de 1,1 milyon tona çıkarıldı. İki ham petrol arıtma birimi, TCC (Termal Katalitik Kraking), LPG, reformer ve kimyasal arıtma birimlerinden meydana gelen rafineride, benzin, asfalt, gaz, hafif nafta, kerosin, dizel yakıtı ve sıvılaştırılış petrol gazı (LPG) elde edilmektedir. Türkiye toplam ham petrol işleme kapasitesinin yaklaşık % 4'ünü işleyen Batman Rafinerisinde arıtma birimlerine ek olarak buhar santralı, elektrik santralı gibi yardımcı birimler ile oksijen, varil ve teneke fabrikaları vardır.

BATRUCİ;

Modern astronominin kurucusu. Asıl adı, Ebu Cafer Nureddin Ebu İshak el-Batruci el-İşbili'dir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Kurtuba'nın kuzeyinde, Pedroches şehrinde doğduğu tahmin edilmektedir. İspanya'daki İşbil'de (bugünkü adıyla Seville) yaşadığı için, El-İşbili lakabıyla meşhur oldu. Meşhur tabiplerden İbn-i Tufeyl'in talebeliğini yaptı. Hayatı hakkında daha fazla bilgiye kaynaklarda rastlanamamıştır. 1217 (H. 614) yılına kadar yaşadığı bilinmektedir.

El-Batruci, İslam ve Latin dünyasının astronomi sahasında büyük bir alimi olarak tanınmıştır. Avrupalı bilim adamları üzerindeki tesiri çok olduğundan, Batı dünyası onun ismini; Latince olarak, Alpetrazius şeklinde değiştirdi ve bu isimle tanıdı.

El-Batruci'nin tek bilinen kitabı **Kitab fi'l-hey'e** (Astronomi Prensipleri) olup, Arapçadır. Eserini, 1185 yılından kısa bir süre sonra bitirdi. Tesiri asırlarca devam eden bu kitap, Hıristiyan ve Yahudilerce kaynak kabul edildi.

El-Batruci'nin eseri incelendiğinde, onun geniş bir tarih ve astronomi bilgisine sahib olduğu görülür. Astronomiyi; zamanın önde gelen Müslüman astronomi bilginlerinden El-Bettani, Ez-Zerkali ve Cabir bin Eflah'ın kitaplarından öğrendi.

Batruci, Kur'an-ı kerimdeki astronomi ile ilgili ayetlere hususi bir ilgi gösterdi. İbn-i Bacce ile başlayıp, Zerkali, Cabir bin Eflah, İbn-i Tufeyl ve İbn-i Rüşd ile devam eden Batlemyüs astronomisinin tenkidi, Batruci ile olgunluk noktasına ulaştı. Bu büyük astronomi alimi, yalnız Batlemyüs'ü tenkidle kalmamış, bugünkü modern astronominin temeli kabul edilen Kopernik'in ve daha pekçok batılı bilim adamının faydalandığı bir çok yeni esaslar koyup, nazariyeler geliştirmiştir.

Batruci, astronomi tarihinde bir devir açan eseriyle, modern astronominin temeli olan Helyo Sentrik Gezegen Sistemini ilk defa kuran kişi oldu. Geçerli trigonometrik ispatlamalarda bir üstad idi. Bunları açıklamak için, onun sistemi şöyle özetlenmektedir:

1. Bütün gezegenlerin iki kutuplu olduğunu açıkladı. Batlemyüs ise, tek kutuplu kabul ediyordu.

2. Gök cisimlerinin hareketlerinin, doğudan batıya doğru olduğunu kabul etti. Batlemyüs ise, gezegenlerin hareketlerinin batıdan doğuya doğru olduğunu söylemişti.

3. Bütün gök cisimleri, gerçek ve aklın ereceği biçimde mevcuttur dedi. Batlemyüs ise, gök cisimlerini gerçek olmayan varlıklar olarak farz ediyordu.

4. Gök cisimlerinin hareketinin kutuplar etrafında cereyan ettiğini söyledi. Batlemyüs ise, hareketin merkez etrafında olduğunu söylüyordu.

5. Az yoğun gök cisimlerinin, çok yoğun gök cisimlerine göre daha hızlı döndüğünü açıkladı.

6.Yıldızların bulunduğu gök tabakalarının değişken olduğunu söyledi. Batlemyüs ise, sabit olduğunu kabul etmişti.

7. Gezegenler günlük dönüşe sahiptir. Batlemyüs, gezegenlerin günlük dönüşlerini kabul etmemişti.

8. Yıldızların, eşit zamanlarda eşit olmayan kavisler yaptığını, yıldızlar küresinin üç hareketinin bulunduğunu bildirerek bunların birincisini boylam, ikincisini enlem, üçüncüsünü günlük olarak vasıflandırdı. Batlemyüs, sadece boylam hareketi olduğunu kabul etmişti.

9. Hareketi, yer değişimi yanında, hız ve enerjinin bir fonksiyonu olarak ifade etti. Batlemyüs'e göre hareket, sadece bir konum değişimi idi.

10. Gezegenleri yeniden tarif etti. Merkür'ü güneşin üstünde, Venüs'ü güneşin altında düşündü. Platon onların her ikisini de güneşin üstünde kabul etmiştir. Batlemyüs ise, onların her ikisini de güneşin altında düşünmüştür.

Bütün bunları dikkate alan Yahudi fen adamı ve astronomi bilgini Levi B. Gerson Milhamot Adanai (ölm. 1344) **Wors of the Lord** kitabında, onu astronominin kurucusu olarak vasıflandırırken; başka bir Yahudi bilgin Yehuda bin Salamon Kohen de, Batruci'yi, fizik prensipleri ile, fezada düşmeyen astronomik modeller inşa ettiği için övmüştür. Kopernik'in **De Revolit ionibus Arbium Coelestium** adlı eseri, Bettani ve Batruci'ye dayanmaktadır. O, bu eserinde Batruci ve İbn-i Şatır'ın Latinceye

tercüme edilmiş eserlerinden etkilenmiş ve Latin bilginlerinden de faydalanmıştır. Keza, Batruci'nin güneş ve ay teorisini muhtemel bir Latince tercümesinden okuyup öğrenmiştir. Onun, kimsenin inkar edemiyeceği gibi, Batruci'nin fikirlerini çok iyi bildiğini, Venedik'te 1496 senesinde basılan **Regionontanus** adlı kitabı isbat etmektedir.

Kopernik, Batruci'den dolaylı olarak etkilenmiştir. Onun istifade ettiği batılı kaynaklar, Batruci'nin tesiri altında kalıp, astronomi konusunda onun görüşlerinden faydalanmışlardır. Bu bakımdan; Kopernik, Arapça bilmez, eserleri okuyup anlayamaz görüşü isabetli değildir. Batruci'nin; Latin, Hıristiyan ve ortaçağ bilginleri üzerinde etkisinin dolaylı yoldan Kopernik'e etkisi aşikardır. Bütün bunlar, modern astronominin kurucusu olarak Kopernik'i değil, Batruci'yi kabul etmek mecburiyetinde olduğumuzu gösterir.

Batruci, hem İslam aleminde hem de batıda çok tesirli oldu. Batı ilim dünyasında, Batruci'nin etkisi altında kalan bilginlerden bazıları şunlardır: Albertus Magnos, Roger Bacon, Robert Grasseteste, Müller, Regiomontanus, Michael Scot, İlliam the Englishman, Petrus de Abane, Donte, Copernicus, Yehuda bin Salamon Kohen, Tıbbon, Leviben, Gerson, Issaac İsraeli, Vicent Benaudis, Dus Skot.

Batruci'nin yeni sistemi, Batlemyüs'ün sisteminin yerini aldı ve modern çağları hazırladı. Onun bu yeni sistemi, yalnız astronomiyi değil, ortaçağ boyunca, tabiat ilimlerini ve batı felsefesini etkiledi. Tesirleri çok derin oldu. Öyle ki, sonraki asırlarda batılı bilim adamlarının dikkat nazarlarını, tam manasıyla İslam alemindeki fen, matematik ve astronomi ilimlerine teksif etmelerine yol açtı.

BATTAL GAZİ (Seyyid);

Kimi tarihçi ve seyyahlara göre Arap, kimilerine göre Türk olan bir alperen. Arapların Emeviler devrinde yaşayan tarihi kahramanı Abdullah Battal'la isim benzerliği olduğu düşünülürse Battal Gazinin gerçek bir Türk kahramanı olduğunu söylemek gerekir.

Ömrünü Bizans kafirleri ile savaşarak geçirmiştir. Gazilerin önderi oluşunun yanında ermiş olması diğer bir yönüdür. Battal Gazi bunların yanı sıra, yenilmezliği, cömertliği ve yardımseverliğinden dolayı nesilden nesile söylene gelmiş atı ve kılıcı ile de zihinlerde yer tutmuş bir serdengeçtiler başıdır. Türk tarihinde cihad ruhunu yaşatan efsanevi bir hale bürünmüş, güç üstü haller sahibi bir kimsedir. Bu yüzden hayatı menkıbeleşmiştir. Ebu Muhammed Cafer bin Sultan Hüseyin bin Abbas el-Haşimi Türk menkıbesine göre Malatya'da doğmuş ve Abbasiler zamanında yaşamıştır. Nerede öldüğü belli değildir. Anadolu'da Seyyid Gaziden başlayarak Doğu Türkistan'a kadar onun için birçok türbe ve makamlar vardır. Halk muhayyilesi, İslamiyet için rumlara karşı savaşından dolayı, Peygamber efendimizin sülalesinden geldiğini kabul etmiş ona seyyid sıfatını vermekten çekinmemiştir. Çeşitli kaynaklar 742-43 (H.121-123) yılında öldüğünü kaydederler.

Anadolu'da İslamiyet için canla başla savaşması, İslam ruhuna bürünerek onunla şekillenmesi hayatının destanlaşmasına sebeb olmuş ve Anadolu Türklüğünün yanı sıra, bütün Türk dünyasına **Seyyid Battal Gazi Destanı'**nı kazandırmış, böylece Türk kültür tarihi içinde, müessir bir yer tutmuştur. Şahıs olarak destanının yanında Türk halk şiirine de geniş bir şekilde konu teşkil etmiştir. Hacı Bektaş Veli hazretlerinin bile onun makamını ziyaret ettiği **Velayetnamesi'**nde zikredilmiştir. Hatta Evliya Çelebi, İstanbul'daki Kız Kulesi'nin, Kral Kantur'un kızını Battal'dan korumak için onun Şam'da bulunduğu bir zamanda yaptırdığını yazmıştır. Bilindiği gibi bu alperenler devrinde kayser kızları, İslam savaşçılarına gerekli kolaylıkları gösterirler ve kalelerin içten fethedilmesini sağlarlardı.

Anadolu dışında muhtelif yerlerde menkıbelerine rastlanan Seyyid Battal Gazi, bugün halk arasında anlatıldığı gibi filim ve tiyatroya da konu olmuştur.

Battalname, İslam ruhu ile dolu Anadolu Türklerinin eseri olmakla birlikte, tarihi temeller üzerine kurulmuştur. İslam dininin ve İslam medeniyetinin unsurları açık bir şekilde eserde göze çarpmaktadır. **Battalname'**nin esas fikri tamamiyle dinidir. Ayrıca İran geleneklerine de rastlanmaktadır. Bu ise mensub olunan ortak kültürün tabii bir neticesidir. Eserin asıl konusu İslam-Bizans mücadelesinden doğmuştur. Emevi, bilhassa Abbasi ordularında Türklerin oynadığı rol düşünülünce Bizans hudutlarında ve İslam ordularında yaşayan Türkler arasında böyle menkıbelerin varlığını kabul etmek gerekir. **Battalname'**de, sınırlı da olsa, eski destan üslubunu hatırlatan bazı kısımlar vardır. Eserdeki masal unsurlarının çoğu perilerin ve devlerin bulunuşu, ayrıca halkıyat izlerine pek fazla rastlanması eserin gerçek bir halk destanı olduğunu göstermektedir. Kısacası **Seyyid Battal Gazi Destanı** şehirlerde yaşayan Müslüman ve medeni Türkler arasında ortaya çıkmıştır.

Manzum ve mensur olarak yirminin üstünde yazması bulunan eser, üzerinde yerli ve yabancı araştırıcılar çeşitli yönlerden incelemeler yapmışlardır.

BAYAT BOYU;

Oğuz boylarından biri. Bozokların Gün-Hanoğulları koluna bağlıdır. "Devleti ve nimeti bol, devlet ve nimet sahibi" manasına gelen Bayat boyunun ongunu (sembolü) şahin, şölenlerdeki et payları "sağkarı yağrın" (sağ kürek kemiği) kısmıdır. Kaşgarlı Mahmud D**ivanü Lügati't-Türk'**te Oğuz boylarının dokuzuncusu olarak Bayat boyunu göstermiştir.

Oğuzların sağ kolunda bulunan Bayat boyu ekseri Oğuz hanlarının çıktığı dört Bozok boyundan biridir. Diğer Oğuz boyları gibi Siriderya (Seyhun) Nehri kıyılarında ve kuzeydeki bozkırlarda yaşayan Bayat boyu İslamiyetten önceki tarihinde Korkut Ata (Dede Korkut) ile temsil edilmiştir. Bayat boyundan Kara Hoca'nın oğlu Korkut Ata akıllı, bilgili ve keramet sahibi bir insandı. "Ala atlı kiş tonlu" Kayı İnal Yavku ile ondan sonra gelen hükümdarlar devrinde çıkan birçok zor siyasi meseleler, KorkutAta'nın dirayeti sayesinde halledilmiştir.

Diğer Oğuz boyları gibi İslamiyeti kabul eden Bayat boyunun bir kısmı 11. yüzyılda Selçuklu hükümdarları idaresinde Horasan ve İran üzerinden Anadolu ve Suriye'ye geldiler. Anadolu'ya gelenlerin bir kısmı uçlara yerleştiler. Bir kısmı ise göçebeliği bırakarak Batı ve Orta Anadolu'da köyler kurdular. Bu bölgelerde görülen ve bazısı günümüze kadar gelmiş olan yer adları Bayat boyunun Anadolu'ya yerleştiği devirlere aittir.

Orta Asya'da kalan Bayat boyuna mensup bir kısım oymaklar ise 13. yüzyılda Moğol istilasından kaçarak Doğu Anadolu, Suriye ve Irak'a geldiler. 14. yüzyılda Kuzey Suriye'de, Bozok kolunun Avşar ve Beydilli boylarıyla birlikte yaşadılar. Yaz aylarında yaylak olarak Anadolu içlerine göçtüler.

Kuzey Suriye'de bulunan, Avşar ve Beğdilli boylarıyla birlikte 40.000 çadırdan fazla olan Türkmenlerin Bozok kolunu meydana getiren Bayatlar bazı siyasi hadiselere katıldılar. Büyük bir ihtimalle Dulkadirli Beyliğini kurdular. Maraş ve Elbistan bölgesinin yeniden iskanına katıldılar. 15. yüzyılın başlarında Kara Tatarlardan boşalan Yozgat ve komşu yörelerde Bozok oymakları yurt tuttu. Bunlar arasında kalabalık sayıda Bayatlar da vardı. Bu Bayatlar kışın Kuzey Suriye'ye gittikleri için Şam Bayatı adını aldılar. Şam Bayatı'nın bir kısım Akçalu (Ağçolu) ve Akçakoyunlu (Ağçakoyunlu) boylarının kollarıyla birlikte Kaçar boyunu teşkil ettiler. 15. yüzyılın sonlarına doğru Kuzey Azerbaycan'daki Gence yöresine giden Kaçarların bir kısmı 17. yüzyılın başlarında İran'ın Esterabad yöresine göç ettirildi. 18. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak 1925 senesine kadar İran'ı idare eden Kaçar Hanedanı bu Kaçar koluna mensup olup Şam Bayatı'ndan çıkmış olması mümkündür.

Bozok'ta (Yozgat ve civarı) kalan Şam Bayatı kolu ise çiftçilik yaptığı arazide köyler kurarak tamamen yerleşik hayata geçtiler. Bayatlardan önemli bir kolu da 15. yüzyılın sonunda Akkoyunlu fethi üzerine İran'a göç etti. Bunların bir kısmı Azerbaycan'da, önemli bir kısmı da Hemedan'ın güneydoğusundaki Kezzaz ve Girihrud yöresinde yerleşti.

Akkoyunlu Devletinin yıkılmasından sonra İran'a hakim olan Safevilerin hizmetinde birçok Türkmen topluluğu gibi önemli miktarda Bayat da vardı. Cins atlar yetiştiren ve 10.000 çadırdan ibaret olan bu Bayatların beyleri Şah Abbas tarafından Azerbaycandaki sancaklara tayin edildi. Böylece bu yörede yaşayan Bayatlar dağıldı.

Aynı yüzyılda Horasan'da Nişabur bölgesinde de Bayatlar yaşıyordu. Ancak bu Bayatların Türk olmayıp Moğol asıllı oldukları anlaşıldı. Onlara Kara Bayat adı verildi. Asıl Bayatları bunlardan ayırt etmek için Akbayat veya Özbayat denildi.

19. yüzyılın başlarında Akbayatlardan Azerbaycan'da 5000 kişi, Tahran çevresinde 3000 kişi, Şiraz taraflarında 3000 kişi olmak üzere üç kol halinde yaşadıkları tesbit edildi. Karabayatlar ise Nişabur dolaylarında oturuyorlardı.

Suriye ve Doğu Anadolu'nun Osmanlı Devleti topraklarına katılmasından sonra bir kısım Bayatlar da diğer Türkmenler gibi an'anevi göçebe hayatlarını sürdürdüler. Yerleşik hayata geçenler de köy hayatı içinde uzunca bir müddet yaylaya çıkma geleneğini bırakmadılar. Fakat Osmanlı toplum yapısı içinde kaynaştılar. Boy adlarıyla anılmaz oldular.

Kanuni Sultan Süleyman Han devrinde Kuzey Suriye'deki ana Bayat kolu yirmi obadan meydana gelmişti. Fakat bu obaların nüfusları fazla değildi. 16. yüzyılın ikinci yarısında boyun başında bulunan Bozca adlı boy beyi ailesi, boy halkından birçok kimseyi de yanına alarak İran'a gitti. Bunlar orada Bozcalı adıyla anıldılar ve varlıklarını geçen yüzyılın sonlarına kadar korudular.

Anadolu'da kalan Bayatlar, Pehlivanlı ve Reyhanlı gibi güçlü obalar olarak hayatlarını sürdürdüler. 17. yüzyılda Bayat obalarından çoğu Pehlivanların geri kalanları da Reyhanlıların etrafında toplandılar. Böylece 18. yüzyılda Pehlivanlılar 15.000 çadıra sahip güçlü bir oymak halinde Bozok'ta oturdular. Reyhanlılar ise 3000 çadıra yükselerek yaz mevsimini Sivas'ın güneyindeki Yeni İl'de, kışı da Amik Ovasında geçirdiler. 19. yüzyılda Pehlivanlıların çoğu Yozgat-Ankara arasındaki yörede yerleştiler. Reyhanlılar ise 1865 senesinde AmikOvasında yerleştirildiler. Böylece Reyhanlı kasabası meydana

geldi. Bayat boyunun Kuzu Güdenli oymağı Kayseri'nin Bucakkışla yöresinde toprağa bağlandı.

Irak'ın Kerkük bölgesinde yerleşmiş olan Bayatların geçen yüzyılın başlarında 2000 çadır kadar olduğu tesbit edildi. Bu bayatların, İran Bayatlarından olması muhtemeldir.

Anadolu'nun Türk yurdu haline getirilmesinde ve İslamiyetin yayılmasında büyük hizmetleri olan Bayat boyundan büyük şahsiyetler yetişti. Oğuz elinin büyük manevi şahsiyeti Dede Korkut (Korkut Ata), şair Fuzuli, Cem Sultan adına Osmanlı Hanedanının eski atalarına dair **Cam-ı Cem-Ayin** adlı eseri yazan Mahmud oğlu Hasan, Bayat boyundan yetişen ünlü şahsiyetlerdir.

BAYBARS;

Memluklülerin dördüncü sultanı. Asıl adı Seyfeddin olup, 1223 yılında Kıpçak ülkesinde doğdu. Ülkesine yapılan akınlardan birinde esir edilerek Şam'a götürüldü ve satıldı. Eyyubi hükümdarı Melik Salih tarafından affedilmesinden sonra Kahire'ye geldi ve burada hükümdarın Bahri ünvanını taşıyan hizmetkarları arasına girdi.

Kuvvetli bir genç olan Baybars, zeka ve kabiliyeti ile az zamanda kendini gösterdi. Mısır'ı ele geçirmek isteyen Fransa kralı St. Louis'in kuvvetlerinin bozguna uğratılarak kralın esir edilmesinde büyük rol oynadı. Aybeg Memluk tahtına çıkınca, onun, kuvvetli emirleri ortadan kaldırmasından çekinerek Mısır'a kaçtı. Fakat bir müddet sonra Kutuz'un başa geçmesi ile geri dönüp onun hizmetine girdi. Sultan Kutuz devrinde Moğollar Suriye'yi işgal etmişlerdi. Kutuz kuvvetli bir ordu hazırladı ve öncü kuvvetlerinin kumandasını Baybars'a verdi. Ayn-Calut Muharebesinde (1260) Moğollar kanlı bir mağlubiyete uğrayarak geri çekilmeye mecbur oldular. Bu durum Baybars'ın şöhretini bir kat daha artırdı. Bu arada Sultan Kutuz'un devlet idaresinde sert ve şiddetli bir yol izlemesi, düşmanlarının çoğalmasına sebeb oldu. Neticede Sultan Kutuz, 1260 yılı sonunda bir suikaste uğrayarak öldürülünce, Memluk kabile emirleri Baybars'ı sultan olarak tanıdılar.

Hükümdar olduğu zaman yaptığı ilk iş, Kutuz'un halktan topladığı ağır vergileri kaldırmak oldu. Böylece halkın sevgisini kazandı. İsyan eden Şam Naibi Sancar'ı 1261 yılında yaptığı savaşta kolayca mağlup ve esir ederek Kahire zindanına attırdı. Bu sırada Memlukler için başta Moğollar olmak üzere kuzeyde Ermeniler, Kıbrıs Krallığı, güneyde Nubyalılar ve batıda Berberiler devamlı bir tehlike arz etmekteydiler. Bu durumu gözönüne alan Baybars evvela imparatorluk içindeki nüfuzunu artırdı. Kırek'deki Eyyubi emirini öldürttü. Böylece Baybars için imparatorluk içinde bir tehlike kalmamıştı. Bundan sonra dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı faaliyetlere girişti.

1265 ve 1266 yıllarında Suriye'ye iki sefer düzenleyerek Kayseriya, Arsuf ve Sis şehirlerini ele geçirdi. 1270 yılında İsmaililer üzerine yürüyerek onları Mısır Devletine vergi vermeye mecbur etti. Moğollara karşı birçok defa zaferler kazanan Sultan Baybars 1277'de Elbistan civarındaki Moğol kuvvetlerini bozguna uğrattı ise de bunlar Moğolların sadece birkaç müfrezesi idi. Moğollar, memleketinden hayli uzakta bulunan Baybars'tan intikam alabilmek için, müdafaasız Türk halkından binlercesini öldürdüler. Anadolu'da Türklere gösterdikleri zulüm ve baskıyı artırdılar. Bu arada Antakya yolu ile Şam'a dönen Baybars orada aniden hastalanarak 1277 yılında 14 gün süren dizanteri neticesinde vefat etti.

Hayatının en verimli bir devrinde ve saltanatının en parlak ve kudretli bir zamanında ölen Baybars, ortaçağ İslam Türk tarihinin en büyük simalarından biridir. Maddi ve manevi bir çok hususiyetlere sahip, müstesna bir insandı. Çok güçlü bir vücuda, sağlam bir iradeye, benzeri görülmemiş bir cesarete ve parlak bir zekaya sahipti. En önemli ve cesur hareketlerinde bile daima ihtiyatlı hareket eder, en küçük tedbiri bile almakta ihmalkarlık göstermezdi. Harblerin en tehlikeli anlarında bir nefer gibi, ön saflarda çarpışır, tehlikelerden çekinmezdi. Sultan Baybars dinine çok bağlı olup, gerek normal bir insan ve gerekse hükümdar olup, dinin emirlerine uymaya çok dikkat ederdi. Alimlere karşı saygı ve hürmet gösterirdi. Ehl-i sünnet mezhebine mensub olan halkının işlerini görmek için ayrı ayrı kadıların başına kadılkudatlar tayini usülünü ilk önce o koymuştu. Medrese, imaret ve hastahane gibi, hayır müesseseleri kurarak İslam büyüklerinin ve eski mücahid kahramanların türbelerini tamir ettirdi. Yoksullara yardımda bulunarak sevgisini kazanmıştı. Yabancı devlet adamlarına karşı takib ettiği siyasetle Müslüman tüccarların serbest ticaret yapmalarını temin etmişti. Çok önemli bir durum olmadıkça örfi vergilere başvurmazdı. Mükemmel bir posta teşkilatı kurarak ülkesindeki haberleşmeyi en iyi şekilde temin etmiştir. Ayrıca geniş bir casus teşkilatı kurmuş ve casusları kontrol eden casuslar da kullanmıştır. Devrin her türlü kara ve deniz harp mühimmatının yapımına büyük ehemmiyet vermiş, tersaneler kurdurtmuştur. Harp ganimetlerinin hepsini askerlere dağıtır, böylece askerlerin gönlünü alırdı.

BAYBURT;

Doğu Karadeniz bölgesinin iç kesiminde yer alan ve Doğu Anadolu ile geçiş bölgesinde bulunan bir ilimiz. İlin kuzeyinde Trabzon ve Rize, doğusunda Erzurum, güneyinde Erzincan, batısında

Gümüşhane yer alır. Trafik kod numarası 69'dur.

İsminin Menşei

Bayburt ismi, tarihi kaynaklarda değişik şekilde geçmektedir. Beşinci asır kayıtlarında "Bayberd" olarak Doğu Roma İmparatorluğu zamanında "Baiberdan, Baberd veya Paypert" şeklinde geçer. On üçüncü yüzyılın sonlarında bu bölgeden geçen Marco Polo'nun seyahatnamesinde "Paripart ve Baiburt" şeklinde zikredilmektedir. Selçuklu Sultanı İkinci Gıyaseddin Mes'ud adına 1291'de Bayburt'ta basılan paralarda da "Bayburd" olarak geçmektedir. On altıncı yüzyıldan sonraki kayıtlarda ise "Bayburd" olarak geçmektedir.

Tarihi

Eski devirlerde Haldilerin yaşadığı sahada bulunan Bayburt, daha sonra sırasıyla Urartu, İskit, Med, Pers, Makedonya ve Potnus krallıklarının egemenliği altında kaldı. M.Ö. birinci asırda bir müddet Roma İmparatorluğunun hakimiyetine girdi ise de bu imparatorluğun 395'te ikiye ayrılması üzerine, Doğu Roma (Bizans) toprakları içinde kaldı.

1071 Malazgird Zaferinden sonra Anadolu içlerine yerleşmeye başlayan Türkler, 1072'de Bayburt'u fethettiler. Bayburt 1202'ye kadar bazan Erzurum'da hüküm süren Saltukların, bazan da Danişmendlilerin elinde kalmıştır. 1202'de Anadolu Selçuklularının hakimiyeti altına girdi.

Tuğrul Şah, Trabzon İmparatorluğundan gelecek hücumlara karşı Bayburt Kalesini yeniden inşa ve tahkim etti. Kalede, kendi ad ve ünvanlarını taşıyan kitabeler mevcuttur. Tuğrul Şah, Bayburt'ta çıkan gümüşten istifade ederek, 1216 tarihinde Erzurum'da para da bastırdı.

1243 Kösedağ Savaşını müteakib Moğolların Anadolu'yu istilasından sonra, yapılan anlaşma gereğince, Bayburt uzun süre Selçukluların elinde kaldı.

İlhanlılar devrinde, Tebriz-Trabzon yolu üzerinde bulunması dolayısıyla daha da gelişen Bayburt, Ceneviz ve Venedik kervanlarının konakladığı bir yer idi. Moğolistan'a giderken buraya uğrayan Marco Polo, Bayburt'un zengin gümüş madenlerine sahip olduğunu kaydeder. İlhanlılar zamanında Bayburt'ta Mahmudiye ve Yakutiye medreseleri inşa edilmişti.

Son İlhanlı hükümdarı Ebü's-Said Bahadır Hanın ölümünden (1334) sonra Bayburt, Eretnaoğullarının idaresine geçmişti. Zaman zaman Erzincan emirlerinin de eline geçmiştir.

Bayburt 1410'da Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf tarafından zaptedilmişse de sonradan Akkoyunluların eline geçti. Uzun müddet Akkoyunluların elinde kalan Bayburt ve havalisi, 1501'de Safevilerin eline geçti. 1514'te de Yavuz Sultan Selim Hanın Çaldıran Zaferiyle Osmanlılar tarafından fethedildi. Osmanlıların son devirlerinde Rus işgaline uğradıysa da, 1918'de kurtarılmıştır. Gümüşhane'ye bağlı ilçe merkeziyken 14 Ağustos 1989'da il merkezi haline getirilmiştir.

Fiziki Yapı

İl, genel olarak dalgalı bir araziye sahiptir. Kuzeyde Doğu Karadeniz kıyısı silsilesinin 3369 m yüksekliğindeki Soğanlı, 2829 m yükseklikteki Yamanlı, kuzeybatıda Madur Polut, Ziyaret dağları ve bunların güneyinde Salmankas Dağlarının Kitova mevkii, batıda 2500 m yükseklikte Akbaba dağları yer alır. Dağlar üzerinde sivri tepeler ve keskin vadiler bulunmaktadır.

Etrafı dağlık olan il arazisinin orta kesimlerinde yer yer tepeler ve düzlükler görülmektedir. En büyük ovası Bayburt Ovası olup, eni ve boyu 30 km civarındadır. Hart-Sünür önemli ovalarıdır.

İlin hayat kaynağı olan Çoruh Nehri, Mescid Dağından çıkarak şehrin ortasından geçer.

İklim ve Bitki Örtüsü

Bayburt'ta Doğu Karadeniz iklimiyle Doğu Anadolu iklimi arasında bir geçiş iklimi hüküm sürmektedir. Bu sebeple yazları sıcak ve kurak, kışları soğuk ve yağışlı geçmektedir. Devamlı kuzey rüzgarlarının etkisi altındadır. Senelik ortalama yağış 438 milimetredir. En yüksek sıcaklık 36 derece, en düşük ise -26,2 derecedir.

Bayburt topraklarının ancak % 3 gibi çok az bir kısmı ormanlarla kaplıdır. Eskiden ormanlarla kaplı yerler, düzensiz kesim ve yangınlar sebebiyle çıplak hale dönüşmüştür. Arazinin geniş kısmı hayvancılığa elverişli mer'alarla kaplıdır.

Ekonomi

Bayburt'un ekonomisi tarıma dayalıdır. Tarım faaliyetlerinde Hart ve Sünür ovaları önemli yer tutar. Ovalar sulamaya tam olarak açılmadığı için yeteri kadar faydalanılamamaktadır. En çok buğday ve arpa üretilir. Mercimek, fiğ, şekerpancarı, patates yetiştirilen diğer ürünlerdir.

İl ekonomisinde hayvancılık önemli yer tutar. İl, doğu illerimizde olduğu gibi, hayvan yetiştiriciliğine çok elverişlidir. Daha çok mer'a hayvancılığı yapılmakta olup, sığır ve koyun beslenmektedir. Arıcılıkta son yıllarda önemli gelişmeler olmuştur.

İl sanayisi tarım ve hayvancılığa bağlı olarak gelişmiştir. Peynir-tereyağ fabrikası, tuğla, kiremit, un fabrikaları, et kombinası belli başlı sanayi kuruluşlarıdır. El dokuma tezgahları, gelişen teknoloji karşısında kaybolmaktadır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

1990 sayımına göre toplam nüfusu 107.330 olup, 41.295'i şehirlerde 66.035'i köylerde yaşamaktadır. Ekonomik sebeplerden ve tarihte bir çok harplere, işgallere uğradığından nüfusun büyük kısmı sanayii gelişmiş şehirlere ve yurt dışına göç etmiştir. İşsiz sayısı fazla olduğundan bu göç halen devam etmektedir. Bilhassa İstanbul, Ankara ve Bursa'ya göç olmaktadır.

Örf ve adetleri: Her ne kadar eski adetler bozulmaya yönelmiş ise de memleketimizde örf ve adetlere sıkı bağlı olan illerimizden birisi de Bayburt'tur. Bayburt ve çevresinde dini günlerde cirit oynanır. Manda güreşleri de eskiden beri yapılmaktadır. Yörede oynanan halk oyunlarının genel adı "Bar"dır. Cürütme, Tümerağa, Hoşbilezik, Sallama, Serçe barı, Dello, Hançer barı, Dallar meşhur oyunlarıdır.

El sanatları ve dokumacılık önemli yer tutar. İhram ve kilim dokumacılığı, bakır işlemeciliği çok meşhurdur. Kadınlar ince yün iplikten dokunmuş ihram örtünürler.

Ulaşım: Bayburt, Erzurum-Trabzon transit karayolu üzerindedir. Erzurum'a 120 km, Erzincan'a 150 km, Gümüşhane'ye 80, Trabzon'a 190 km mesafededir.

İlçeleri

Bayburt'un biri merkez olmak üzere üç ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 77.930 olup, 33.677'si ilçe merkezinde, 44.253'ü köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 108 köyü mevcuttur. Bayburt Ovasında kurulan merkez ilçeyi Çoruh Nehri ortadan ikiye böler. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı ve patatestir. Mera hayvancılığı yapılan ilçede sığır, koyun ve keçi beslenmektedir.

Aydıntepe: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 16.081 olup, 5166'sı ilçe merkezinde, 10.915'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 17 köyü vardır. Aydıntepe çok eski bir yerleşim merkezidir. Güneyinde Hart ovası yer alır. Denizden yüksekliği 1650 metredir. İlçenin kuzeyinde Soğanlı dağları olup, Doğu Anadolu yayla ikliminin özelliklerine sahiptir. İl merkezine 24 km uzaklıktadır. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır.

Demirözü (Pulur): 1990 sayımına göre toplam nüfusu 13.319 olup, 2452'si ilçe merkezinde 10.867'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 29 köyü vardır. Gümüşhane dağlarının güney doğusunda kurulmuştur. Kelkit Çayı ortasından geçmektedir. Güneyde Pulur Dağları bulunmaktadır. Bayburt'a 31 kilometredir.

Tarihi ve Turistik Yerleri

Eski çağlardan beri Bayburt ve çevresi mimari alanda bir çok önemli eserin yapımına sahne olmuştur. Başta kale olmak üzere camiler, medreseler, hamamlar, bedestenler, hanlar, türbeler ve köprüler inşa edilerek halkın istifadesine sunulmuştur.

Bayburt Kalesi: Şehrin kuzeyinde yükselmiş tepenin üzerindeki yalçın kayalara inşa edilmiştir. Çevresi iki kilometreden fazla olan kale iki kat surla çevrilmiş olup, surları altı köşe üzerine yapılmıştır. Her köşe 12-13 m yükseklikte ve yarım silindiri andıran köşeli burçlarla tahkim edilmiştir. Kalenin biri doğu, diğeri batıya açılan iki kapısı vardır. İlk defa Roma imparatoru Birinci Justinien zamanında yapılan kale, en mükemmel ve en azametli şeklini Selçuklular zamanında almıştır. Erzurum valisi Tuğrul Şah, Trabzon Pontus Krallığından gelecek saldırıları önleyici ileri karakol vazifesi gören Bayburt Kalesini temelinden tamir ettirmiştir.

Bayburt Ulu Camii: Anadolu Selçuklu sultanlarından İkinci Gıyaseddin Mes'ud zamanında yaptırıldığı kabul edilen cami, pekçok tamirler geçirmiş olmasına rağmen ana planını korumuştur. Caminin kuzeydoğusunda bulunan minarenin kaidesinde geçirdiği son büyük tamiri belgeleyen 1850 tarihli kitabe bulunmaktadır. Kara kaideli minarenin sekiz yüzlü papuçluğunda ve yuvarlak gövdesinde geometrik ve bitki motifi mozaik çiniler Anadolu Selçuklu çinilerinin özelliklerini sergiler.

Pulur (Gökçedere)Camii: Pulur kasabasında Akkoyunlu Korkmaz Beyin oğlu Ferahşat Bey tarafından 1517 senesinde yaptırılmıştır. Yapı, Osmanlı mimarisinde tek kubbeli cami tipindedir.

Sünür (Çayıryolu)Camii: Akkoyunluların kurucusu Turalibey oğlu Fahreddin Kutlu Bey tarafından

yaptırılmıştır. Çayıryolu köyündedir. 1548-1549 İran şahı Tahmasb'ın bu yöreyi yağmalaması esnasında cami tahrip edilmiştir. 1550 yılında ve son olarak 1970 yılında tamir edilmiştir. Caminin 30 metre kadar güneydoğusunda Kutlu Beyin türbesi yer almaktadır.

Yukarı Hınzevrek Camii: Demirözü kazasına bağlı Çatalçeşme köyündedir. Yapım tarihi kesin bilinmemekle beraber, Akkoyunlular devrinde yapıldığı sanılmaktadır.

Pulur Medresesi: Pulur Camii avlusunda bulunmakta ve L şeklinde tek katlı bir yapıdır. Akkoyunlulardan Süleyman Bey tarafından yaptırılmıştır. Tüm oda kapıları avluya açılmaktadır. Avluya açılan kapı ve pencere kemerleri üzerinde Farsça beyitler vardır.

Şehid Osman Tepesi Türbesi:Şehid Osman tepesinde bulunan her iki türbenin de Saltıkoğlu kumandanlarına ait olduğu görüşü yaygındır. Kitabeleri çok silik olduğundan okunamamaktadır. Türbenin yanında bulunan büyük mezar taşlarının şekilleri ve yazı izleri onların 600-700 senelik olduklarını göstermektedir.

Kümbet: Ahilerden Ahmed Zencani'ye aid olduğu bilinen bir türbedir. 1785'te tamir edilmiştir.

Bend Hamamı:Çoruh Nehri kıyısında ve Bayburt Kalesinin güneydoğu eteğindedir. On altıncı asırda yaptırılmış olup, Sancakbeyi Hacı Feradşah Bey vakfıdır. Dış yapısı değişen ve tamir edilen hamamın iç yapısı ilk günkü durumunu korumaktadır.

Bedesten (Taşhan): Ulu Camiinin yakınında çarşı içindedir. Yangın sırasında kitabeleri yok olduğundan, ne zaman ve kimin tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Bedesten Yavuz Sultan Selim döneminde hapishane olarak kullanılmıştır.

Aydıntepe (Hart) Yeraltı Kenti: Aydıntepe ilçesindedir. Tünelle başlayan kalıntılar, bir yolun yanlarına dizilmiş karşılıklı mekanlar biçimindedir.

Kaplıcaları:İlde Bakır, Ayazma köyü, Mucurnu, Sarayak ve Kop madensuyu kaynakları vardır.

BAYBURTLU ZİHNİ;

On dukuzuncu yüzyıl halk şairlerinden. Doğum tarihi belli değildir. Bayburt'ta doğmuş, Erzurum ve Trabzon'da iyi bir medrese tahsili gördükten sonra İstanbul'a gelmiş, burada 10 yıl (1815-1825) kalmıştır. Memleketine geri döndüğünde General Paskeriç komutasındaki Rus kuvvetlerinin işgal sırasında yaptığı korkunç zulüm ve tahribat karşısında aşağıya aldığımız içli koşmasını yazmıştır. 1834'te hacca gitmiş, dönüşünde Mısır'a uğrayarak İstanbul'a gelmiştir. Sultan Abdülmecid Hana bir cülusiye sunarak Akdaf ve Erzurum'da bazı vazifelere tayin edildi. Reşid Paşanın divan katipliği, Hopa ve Karaağaçta müdürlük, Of'ta mal müdürlüğü gibi çeşitli vazifelerden sonra ömrünün sonunda Bayburt'a dönerken Trabzon'a 4 saat mesafede Olasa (Maçka ilçesine bağlı Bahçekaya) köyünde hastalanarak vefat etti (1859).

Bayburtlu Zihni kendine has bir şiir dili kurabilmiş, samimi usta şairlerdendir. Hem aruz hem de hece vezniyle şiir yazmıştır. Aruzla yazdığı şiirlerinin toplandığı bir **Divan**'ı ve **Sergüzeştname** adlı bir de mesnevisi vardır. Aruzla yazdığı şiirlerden çok hiciv ve taşlamasının bol görüldüğü hece vezniyle yazdığı manzumeleriyle tanınmıştır.

Koşma

Vardım ki, yurdumdan ayag göçürmüş,
Yavru gitmiş ıssız kalmış otağı.
Camlar şikest olmuş, meyler dökülmüş,
Sakiler meclisten çekmiş ayağı.

Hangi bağda bulsam ben o merali,
Hangi yerde görsem çeşm-i gazali,
Avcılardan kaçmış ceylan misali,
Kaçmış dağdan dağa yoktur durağı.

Laleyi sümbülü gülü har almış,
Zevk ü şevk ehlini ah u zar almış,
Süleyman tahtını sanki mar almış,
Gama tebdil olmuş ülfetin çağı.

Zihni derd elinden her zaman ağlar,
Vardım ki bağ ağlar bağban ağlar,
Sümbüller perişan güller kan ağlar,
Şeyda bülbül terk edeli bu bağı.

BAYEZİD-I (Bkz. Yıldırım Bayezid)

BAYEZİD-II;

Sekizinci Osmanlı padişahı. Fatih Sultan Mehmed'in iki oğlundan büyüğüdür. 1447 yılında doğdu. Küçük yaştan itibaren tam bir ihtimamla yetiştirilen şehzade Bayezid, devrin en kıymetli alimleri elinde tahsil gördü. Yedi yaşındayken, Hadım Ali Paşa nezaretinde Amasya valisi oldu. 1473 Otlukbeli Savaşına sağ kol kumandanı olarak katıldı. Babası Fatih, 3 Mayıs 1481 tarihinde sefere giderken Gebze'de vefat edince, 20 Mayıs 1481'de tahta çıktı.

Ancak Bayezid, kardeşi Cem Sultanın muhalefeti ile karşılaştı. Bursa'yı alan ve adına hutbe okutan Cem'e karşı Yenişehir Savaşını kazanan Bayezid duruma hakim oldu. Fakat Cem meselesi sona ermedi. Tersine olarak bu iş doğu ve batı devletlerinin en çok ilgilendikleri bir problem halini aldı. Devlet bu yüzden daimi bir tehdit altına girdi. Çünkü Cem'in Avrupa'ya geçmesi Hıristiyan devletlerce ve bilhassa papalık makamınca Türkler hakkında beslenilen kötü fikirlerin tatbik sahasına konulması için bir fırsat olarak kabul edildi ve Osmanlı İmparatorluğunun yıkılması için en müsait vaktin geldiği sanıldı. İşlerin tehlikeli bir yola girdiğini gören Bayezid Han bu sebeple 16 Ocak 1482'de Venediklilerle bir antlaşma imzalayarak Hıristiyanlığın en kuvvetli uzuvlarından birini felce uğrattı. Böylece, zahiren de olsa, onların dostluğunu temin ederek, 17 yıl Osmanlılar aleyhindeki teşebbüslere seyirci kalmalarını sağladı.

Boğdan Voyvodasının yıllık vergisini ödememesi ve aleyhte faaliyetleri üzerine 1484 yılında bu ülkeye karşı sefere çıkan Bayezid, 15 Temmuz'da Kili ve 11 Ağustos'ta Akkerman Kalesini fethetti.

Bu sırada Osmanlıların, daha önce Cem'e sahip çıkarak Bayezid'e karşı kışkırttığı gerekçesiyle aralarının açık olduğu Memluklülerle Dulkadir Beyliği üzerindeki hakimiyet meselesi yüzünden 1485'te başlayıp 1491'e kadar devam eden savaşlara girişildi. Genelde küçük birliklerin vuruşmaları şeklinde cereyan eden savaş sonunda kesin bir netice alınamadı.

Sultan Bayezid, kardeşi Cem'in 1495'te Napoli'de vefat etmesinden sonra, Osmanlı Devletinin dış politikasına başka bir yön verdi. 1498 senesi ilk ve sonbaharında Silistre sancakbeyi Bali Bey kumandasında 40 bin kişilik akıncı birliği Lehistan'a Osmanlı tarihinin en büyük akın hareketlerini gerçekleştirdiler. Bu arada Venediklilerin Mora üzerine tecavüzi hareketlerde bulunması üzerine de Sultan, 1499'da Mora seferine çıktı. 25 Ağustos'ta İnebahtı, 9 Ağustos 1500'de Modon ve 16 Ağustos'da Koron Venediklilerden alındı.

Bayezid Han batıda daha önemli fetihlere başlama noktasındayken, doğuda büyük bir tehlike ile karşı karşıya kaldı. Bu sebepten Osmanlı Sultanı 1502'den sonra zamanını Safevi hükümdarı Şah İsmail'in türlü entrikalarını karşılamaya hasretti. Memluklülerle birlikte ona karşı askeri tedbirler aldı. Fakat bilhassa onunla bir ihtilafa düşmemeye çalıştı. Çünkü Anadolu'da kalabalık bir halk kütlesi, Şah İsmail tarafını tutuyordu. Nitekim 1511'de patlak veren Şah Kulu Baba Tekeli isyanında Kütahya'yı ele geçiren asiler güçlükle bastırılabildiler.

Sultan Bayezid'in son yılları, saltanatı ele geçirmek isteyen oğullarının mücadelesine sahne oldu. Neticede kardeşlerine karşı daha dirayetli olan ve yeniçeriler tarafından da desteklenen oğlu Selim İstanbul'a davet edildi. Selim, 24 Nisan'da Bayezid'in huzuruna gelerek el öptü. Bayezid ellerini kavuşturarak duran Selim'e; "Adaletten ayrılma, acizlere ve biçarelere karşı merhametli ol. Kimsesizlere şefkat göster, herkesin sana ram olmasını istiyorsan ulemaya çok saygı göster; zaruret olmadıkça kimseye sert davranma." dedikten sonra çok dualar etmiş ve padişahlığını Allahü tealanın mübarek etmesi dileğiyle saltanatı kendisine teslim etmiştir.

Bayezid Han, daha sonra Dimetoka'daki saraya giderken Abalar köyü mevkiinde hastalanarak 26 Mayıs 1512 günü vefat etti. Kabri İstanbul'da Bayezid'deki caminin yanındaki türbededir. İlim sahibi, takva, adalet ve merhametten ayrılmayan vakarlı ve hilmiyle meşhur bir padişah olduğu için **Veli Bayezid** olarak bilinir. Bayezid meydanında kendi külliyesi ile birlikte camiinin inşası bitince Padişah: "Her kim ömrü boyunca ikindi ve akşam namazlarının sünnetlerini terk etmemiş ise, ilk Cuma namazında imam olsun!" buyurmuştu. Bu hususta kendisinden başka kimse çıkmamış, sulhte ve seferde hiçbir sünneti bırakmadığı için namazı kendisi kıldırmıştır. Sultan Bayezid'in mührünü taşıyan sayısız yazma eserin Türkiye ve Avrupa kütüphanelerinde bulunması onun kültür faaliyetlerini açıkça göstermektedir.

Bayezid Han vaktinin çoğunu mütalaa ile geçirir, okuduğu kitaplar hakkında düşüncesini yazardı. Namına çok eser yazılmıştır. O, eserlerin açık ve anlaşılır bir dil ile yazılmasını emrederdi. Bu yönüyle Türk diline verdiği ehemmiyet ortaya çıkmaktadır.

Bayezid Hanın alimliği, şairliği, hat sanatkarlığı, ilim ve şiir erbabına gösterdiği saygı ve sevgi, Fatih Sultan Mehmed'in oğluna yakışır derecedeydi. Adli mahlasıyla Türkçe ve Farsça şiirler yazmıştır.

Sultan İkinci Bayezid Hanın otuz seneden fazla süren saltanatı boyunca, sulh ve sükunu tercih etmesi, donanmayı yenileyip hazırlıklar yapması, kendisinden sonra tahta geçen oğlu Yavuz Sultan Selim Hanın fasılasız seferler ile meşgul olmasına vesile oldu. Zamanında yeniçeri ocağını genişletti. Ağa bölükleri kuruldu. Donanmaya ehemmiyet verilerek, yelkenli savaş gemileri yapıldı ve gemilere uzun menzilli toplar yerleştirildi. Timar teşkilatında değişiklik yapıldı. Sultan Bayezid bir taraftan devlet teşkilatını sağlamlaştırarak halkın huzur ve sükununu temin etmek için uğraşırken, diğer taraftan doğudan batıya kadar bütün müslümanların meseleleri ile ilgilendi.

Memleketin her tarafında imar faaliyetlerini devam ettirdi. Yaptırdığı en önemli eserler arasında Amasya'da medrese, cami ve zaviye, Edirne'de bir darüşşifa ve İstanbul'da Bayezid Camii, medrese ve imareti başta gelmektedir.

BAYEZİD CAMİİ;

İstanbul'un yedi tepesinden biri üzerine kurulan ve semte adını veren muhteşem cami. Fatih'in oğlu Sultan Bayezid tarafından yaptırılan caminin temeli, 1501 yılında atılıp, inşası 1506'da tamamlandı. Caminin yanına mektep, medrese, imaret, kervansaray ve hamam yaptırılmıştır. Bu medreseye, ancak şeyhülislam olanlar müderris tayin edilirdi. İlk müderrislik, Şeyhülislam Zembilli Ali Efendiye verilmiştir.

Bayezid Camii, klasik Osmanlı üslubunun ilk örneğidir. Mimarının, bazı kaynaklarda Üstad Hayreddin olduğu yazılmakla beraber, son yapılan araştırmalarda Yakub Şah bin Sultan Şahın inşa ettiği meydana çıkmıştır. Beş seneye yakın zamanda biten caminin ilk ibadete açıldığı Cuma gününde namazı Sultan İkinci Bayezid Han kıldırmıştır. Bunu Evliya Çelebi şöyle anlatır:

Caminin yapısı tamam oldukta, bir Cuma günü, büyük bir cemaat toplanıp açıldı. Bayezid-i Veli buyururlar ki: "Her kim ki ömründe ikindi ve akşam namazlarının sünnetini tamam kılmışsa şu mübarek vakitte o kimse imam olsun." Derya misali cemaat içinden bir kişi çıkmaz. Bayezid Han: "Elhamdülillah! Seferde ve barış zamanında sünnetleri terk etmedik." diyerek kendileri imam olup namazı kıldırırlar.

Caminin kubbesi dört fil ayağı ve iki sütuna oturmaktadır. Merkezi kubbenin mihrab ve medhal tarafından iki yanlarda iki yarım, diğer yanlarında dört kubbe bulunmaktadır. Yanlar, biri merkezi olmak üzere beşer kubbelidir. Böylece büyük bir mekan nispeten daha küçük kubbelerle örtülmüştür.

Cami iki minareli, her minare de birer şerefelidir. Güneyde olanı cami ile birlikte, diğeri ise çok uzun zaman sonra yapılmıştır. Her ikisi de gerek iç, gerekse dış görünüşleri, süslemeleri bakımından çok güzeldir. İki minare arası 87 m olup, bu durum camiye azamet vermektedir.

Caminin Bayezid meydanına bakan yüzünde dışarıya üç kapı ile bağlanan bir revaklı avlu vardır. Ortada şadırvan kenarlarda 20 sütuna dayalı 25 kubbe avluyu süsler. Osmanlı mimarisinin nefis taş işçiliğinin bütün incelikleri avlu ve şadırvanda görülür.

Caminin sağ tarafına Şeyhülislam Veliyüddin Efendi tarafından 1736 yılında bir kütüphane yaptırılmıştır. Mihrab üzerindeki kapı ile şadırvan avlusunun kapılarındaki yazılar Hattat Şeyh Hamdullah'a aittir. Mihrabın ön tarafında Sultan Birinci Selim tarafından yapılan türbede Sultan İkinci Bayezid medfundur. Bahçede Osmanlı devrinde yaşamış büyük zatlardan bazılarının kabirleri vardır.

Bayezid Camii, 1509 yılında meydana gelen zelzeleden hasar gördüğünden ve ayrıca 1797, 1870, 1940, 1958 yıllarında esaslı tamirler görmüştür.

BAYEZİD KULESİ;

İstanbul'daki yangınları itfaiye teşkilatına ve diğer ilgililere anında haber vermek için yapılan yüksek kule. İstanbul Üniversitesi, merkez binasının avlusundadır.

Bu kule, yapılmadan önce aynı vazifeyi Ağakapısı'nda bulunan ahşap bir yangın kulesi görüyordu. İtalyan mimar Egli'ye yaptırılan bu ahşap yangın kulesi Süleymaniye'de şimdiki Fen Fakültesi Botanik Enstitüsünün bulunduğu yerdeydi. Süleymaniye Camiinin minarelerinden daha kısa olan ve dört köşe bir plan üzerine inşa edilen bu yangın kulesinin üst katında bir tarassud odası bulunmaktaydı. O zamanın tabiriyle buraya "köşk"; yangın tarassuduna memur olanlara da "köşklü" denirdi. Ancak bu kule birçok defa yanmış ve yeniden yapılmıştır. 1782 senesindeki yangından sonra yenisi inşa edilmeyip, yangın gözetleme işi Süleymaniye Camiinin minarelerinden yapılmıştır. Daha sonra Sultan İkinci Mahmud Han, Seraskerlik Dairesine tahsis edilen Eski Sarayın büyük avlusunda bir yangın kulesi yapılmasını emretti. Serasker Ağa Hüseyin Paşanın bizzat ilgilendiği kulenin yapımı, 1828 tarihinde tamamlandı. Bu kule ahşaptan yapılmıştı. Sultan İkinci Mahmud'un yeni kurmuş olduğu Asakir-i Mansure birliklerinden kule içine alınan bir kısım askerler tarafından çıkarılan ayaklanma sonucunda bu yangın kulesi yakılmıştır. İkinci Mahmud bu kulenin yeniden taştan yapılmasını emretmiş, böylece bugünkü kule inşa edilmiştir. Fakat o zaman bugünkü dört katın yerinde dört bir yana çıkıntılı büyük bir köşk bulunuyordu ve bu köşkün üstü sivri külahlı kurşun bir damla örtülüydü.

1849 yılında bu kısım üç kat halinde taştan yapılmıştır. Kuledeki bayrak direği ise 1889 senesinde dikilmiştir. 1849 yılında vuku bulan zelzelede hasara uğrayan kule, bir müddet kendi haline bırakıldı. Daha sonra tamir edilerek yeniden faaliyete geçti.

Yüksekliği 85 metredir. Kulede vazifeli memurlar şehri dürbünle devamlı olarak gözetlemekte ve bir yangın alameti görünce itfaiye teşkilatına haber vermektedirler. Eskiden yangın devam ettiği müddetçe kuleye işaret olmak üzere gündüzleri sepet, geceleri fener asılmaktaydı. Sepetlerin adedi ve fenerlerin renkleriyle yangının yeri işaret edilirdi. Şehirde telefon tesisatı yapılmadan önce, yangını haber verme işi "köşklü" denilen ve hususi elbiseler giyen vazifeliler tarafından yapılırdı. Geceleri bu vazifeye bekçiler de katılır ve "Yangın var!" diye bağırarak mahalle halkına duyururlardı.

BAYEZİD MEYDANI;

İstanbul'da, Bayezid Camii yanındaki meşhur meydan. Sultan İkinci Bayezid tarafından yaptırılan camiden dolayı bu meydana Bayezid Meydanı denilmiştir. Eski ve yeni binaları ile İstanbul Üniversitesi, Bayezid medreseleri, yangın kulesi, Kapalı Çarşı gibi İstanbul'un başlıca kültür müesseseleriyle birçok sanat eserleri meydanın civarında bulunur. Bayezid Meydanı birkaç defa restore edilmiş, bazı düzeltmeler yapılarak bugünkü duruma getirilmiştir.

BAYEZİD PAŞA;

Çelebi Sultan Mehmed ve İkinci Murad devri vezir-i azamlarından. Amasyalı olup babasının adı Yahşi'dir. Çelebi Sultan Mehmed Amasya'da sancakbeyiyken hizmetine girdi. Ankara Muharebesinden sonra Osmanlı şehzadeleri arasında başlayan saltanat kavgalarında Çelebi Mehmed'i destekledi. Çelebi Mehmed'in Osmanlı tahtına geçmesinden sonra birinci vezir oldu (1413). Karamanoğlu üzerine yapılan bir seferde gösterdiği başarı üzerine vezir-i azamlık makamına ilave olarak Rumeli Beylerbeyliği de kendisine verildi (1414). Şeyh Bedreddin İsyanının bastırılmasında önemli rol oynadı. İkinci Murad Hanın tahta geçmesinden sonra da görevlerine devam etti. Bu sırada Mustafa Çelebi (Düzmece Mustafa) İsyanı meydana geldi. Mustafa Çelebi, Bizans İmparatorunun da desteğiyle Rumeli'de durumu lehine çevirmeye başladı. Bunun üzerine Murad Hanın emriyle, Bayezid Paşa Rumeli'ye geçerek Mustafa Çelebi üstüne yürüdü. İki kuvvet Sazlıdere mevkiinde karşılaştı. Fakat ilk temasta Bayezid Paşa kuvvetlerinin önce sağ kolu ve onu takiben sol kolu Mustafa Çelebi tarafına geçti. Bu vaziyet üzerine teslim olan Bayezid Paşa, Mustafa Çelebinin yanında bulunan Aydınoğlu Cüneyd Beyin ısrarıyla öldürüldü. Kabri Sazlıdere'dedir. Torunları zamanımıza kadar gelmişlerdir. Muktedir bir devlet adamı olan Bayezid Paşa, Amasya'da cami, imaret ve medrese inşa ettirmiştir.

BAYEZİD-İ BİSTAMİ;

Evliyanın büyüklerinden. Silsile-i aliyye adı verilen büyük alimler silsilesinin beşincisi. İsmi Tayfur, babasının ismi İsa, künyesi Ebu Yezid olup, lakabı Sultanü'l-arifin'dir. Bayezid-i Bistami diye meşhur olmuştur. 776 (H. 160) veya 803 (H. 188) senesinde Hazar denizinin güney sahillerindeki Bistam şehrinde doğdu. 846 (H. 231) veya 875 (H. 261) senesinde aynı yerde vefat etti.

Küçük yaşta ilim tahsiline başlayan Bayezid-i Bistami, bir gün Kur'an-ı kerim okumak için gittiği mektepte okuduğu bir ayet-i kerime üzerine erkenden eve döndü. Annesi niçin erken eve döndün diye sorduğunda; "Bir ayet-i kerime okudum. Allahü teala kendisine ve sana hizmet etmemi emrediyor. Bunun için hemen hizmete koştum. Ya benim için Allahü tealaya yalvar, sana hizmet edeyim, yahut da bırak kendimi Allah'a vereyim." dedi. Annesi de; "Seni Allahü teala için bıraktım, kendini yalnız O'na ver." dedi. Bayezid-i Bistami hazretleri kendisini Allahü tealaya verdi. Ama annesinin de hizmetinden ayrılmadı. Çünkü Allahü tealanın emri de böyleydi.

Soğuk bir kış gecesi, annesi yattığı yerden oğluna seslenip su istedi. Bayezid-i Bistami hazretleri buzlarla kaplı testi elinde, annesinin başucuna geldi. Fakat annesi uyumuştu. Annesini uyandırmadı. Saatlerce bekledi. Nihayet annesi uyandı ve mırıldandı: "Su, su!" Bayezid hazretleri suyu uzattı. Soğuktan eli donmuş, parmakları testiye yapışmıştı. Bu hali gören annesi: "Ya Rabbi! Ben oğlumdan razıyım! Sen de razı ol.." diye canı gönülden dua etti. Belki de, annesinin bu duası, onu evliyalığın yüksek derecelerine kavuşturdu.

İmam-ı Ali Rıza'nın sohbetiyle yetişip kemale geldi. Otuz sene Şam ve civarında dolaşarak yüz on üç büyük alimin sohbetinde bulundu. Bu sohbetlerin bereketiyle, kendisinin doğumundan kırk sene önce vefat etmiş olan İmam-ı Cafer-i Sadık hazretlerinin ruhaniyetinden de istifade ederek tasavvufta yüksek derecelere kavuştu. Daha sonra tekrar Bistam'a döndü.

İnsanlara Allahü tealanın emir ve yasaklarını anlattı. Ondan pekçok kimse istifade etti. Kendisi de evliyalığın çok yüksek mertebelerine kavuştu. İstanbul'a geldiği, papazların bir toplantısında bulunduğu ve aralarında yüzlercesinin Müslüman olmasına vesile olduğu rivayet edilmektedir. Menkıbeleri ciltleri

dolduracak kadar çok olan Bayezid-i Bistami'nin pekçok kerametleri görüldü. Bistam'da vefat etti. Türbesini Bistam'a gidenler mutlaka ziyaret etmektedirler.

Pekçok hikmetli sözleri olan Bayezid-i Bistami İslamiyetin emirlerine son derece uyardı. Allah sevgisinden, namaz kılarken göğüs kemiklerinin gıcırtısını yanında duranlar işitirdi.

Buyurdu ki: "Dilini Allah'ın ismini anmaktan başka işlerle uğraşmaktan ve başka bahis konuşmaktan koru! Nefsini hesaba çek..! İlme yapış ve edebi muhafaza et. Hak ve hukuku gözet. İbadetten ayrılma! Yumuşaklık ve merhamet sahibi, güzel ahlaklı ol! İlme yapış ve eşyanın hakikatini ara. Allahü tealayı unutturacak her şeyden uzak dur ve onlara kapılma."

"Bu kadar zahmet ve meşakkatlere katlanarak aradığımı annemin rızasını almakta buldum. Çok basit gibi gelen anne rızasını almanın, bütün işlerin evvelinde lazım olduğunu anladım."

"Bulunduğunuz derecelere nasıl kavuştunuz?" diye kendisine sordular. Cevabında; "Her yerde Allahü tealanın gördüğünü ve bildiğini düşünüp, edebe riayet etmekle kavuştum." buyurdu.

"İnsana en şiddetli zararı olan şeyin ne olduğunu bilmek istedim. Bunun gaflet olduğunu anladım. Gafletin insana yaptığı zararı Cehennem ateşi yapamaz. Ya Rabbi! Bizleri gaflet uykusundan uyandır. Lütuf ve kereminle bu duayı kabul eyle!"

Bayezid-i Bistami hazretleri bir gün ellerini kaldırdı ve Allahü tealaya şöyle yalvardı:

"Ey Allah'ım, ey kusurlardan münezzeh olan sonsuz kudret sahibi Rabbim! Sen ne dilersen yaparsın. Benim vücudumu öyle büyült, öyle büyült ki, Cehennem'i ağzına kadar doldursun. Böylece başka kullarına yer kalmasın. Onların yerine ben yanayım." Hazret-i Ebu Bekir de böyle dua ederdi. Bayezid-i Bistami hazretleri kitap yazmamıştır. Ancak, menkıbeleri, kerametleri, hikmetli sözleri birçok kitaplarda toplanmıştır.

BAYILMA;

Alm. *Ohnmacht (f),* **Fr.** *Evanoussement (m),* **İng.** *Fainting.* Kısa süreli, geriye dönebilen, kaslarda güçsüzlük ve ayakta duramama ile kendini gösteren şuur kaybı. Bayılma halinden önce kişi bir sersemlik, baş dönmesi ve denge bozukluğu hisseder, görmesi bulanır ve kulaklarında çınlamalar olur. Bayılmanın süresi ve derinliği, sebebine ve şahsa göre değişir. Bazı kişiler çevrelerindeki konuşma ve hareketleri hayal-meyal hatırlarken, bazıları tamamen şuurlarını kaybederler.

Bayılma, çok çeşitli sebeplerden olabilir. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

1. Vazodepressör (damar genişlemesine bağlı) bayılma: Günlük hayatta en sık rastlanan bayılma budur. Kan görme, heyecan, fena bir haber, bayılmaya sebeb olur. Bayılmanın sebebi sırt bölgesi damarlarında aşırı genişleme olmasından dolayı buraya kan birikmesi ve kalbin beyne yeterli kan gönderememesidir. Şahıs ayakta duramaz, şuurunu kaybedip yere yığılır. Başı alçak durumda birkaç dakika tutmakla şahsın durumu düzelir.

2. Duruşa bağlı tansiyon düşmesi: Oturur veya yatar durumdaki kişinin ayağa kalkması sonucu kan basıncı düşer ve beyne yetersiz kan gider. Bu da baygınlık meydana getirir. Yaşlılarda, şeker hastalarında, vücuttan su kaybetmiş olanlarda, şiddetli kansızlıklarda bu hal sıktır.

3. Kalpte çarpıntıya bağlı bayılma: Kalp rahatsızlıklarında ve düzensiz kalp atımına sebep olan hallerde ortaya çıkar.

4. Kalp atım sayısının düşmesine bağlı bayılma: Çok sık rastlanan bir bayılma türüdür.Ağır hastalıkların iyileşme dönemlerinde, ruhi bozukluklarda, uzun süre aç kalmada, kötü bir haber alanlarda, kan görmekle ve benzeri hallerde olabilir. Ani olarak ortaya çıkar ve birden yere düşen kişi bir tarafını incitebilir. Ayakta ve oturur durumdayken görülür. Yatan kişide olmaz. Daima düşük nabız sayısı ve düşük kan basıncı vardır. Yatırılınca genellikle bir dakika içinde şuur geri gelir.

5. Kalp durmasına bağlı bayılma: Göz kararması, rengin solması, ayakta duramama ile kendini gösterir. Nabız hiç alınamaz. Kalbin 10 saniye durması ile şuur kaybı husule gelir. 60-90 saniye içinde kalp atımı başlarsa, kişi yeniden şuurunu kazanır. Müdahale yapılmayan hastalarda iki dakikayı geçerse ölüm meydana gelir.

6. Sara (epilepsi) hastalığında: Özellikle küçük nöbetlerde bayılma tarzında şuur kayıpları olur.

7. Histeride: Dolaşım sisteminde hiçbir değişme olmamasına rağmen bayılma olabilir. Kadınlarda sık rastlanılan bir durumdur.

Bayılmaların daha birçok sebebi olup, bunlar daha az görülen durumlardır. Aort kapağı darlığı, miyokard enfarktüsü, beyinde kan yetmezliği, beyin damar tıkanması, hatta öksürük nöbetleri bile bayılmaya sebeb olabilir. Bütün bayılma hallerinde acil olarak hastayı yatırmak veya oturup başını

bacaklarının arasına almasını sağlamak gerekir. Kişinin götürüldüğü oda serin ve havadar olmalı, elbiseleri azaltılmalı, boyunda bulunan, yaka, kravat, fular gevşetilmelidir. Eter, amonyak, alkol koklatmak da iyi gelebilir.

BAYINDIR;

Yirmi dört Oğuz boyundan biri. Bayındırlar, Oğuzlar tarihinde mühim roller oynamışlardır. Bayındır, Oğuz Hanın oğlu Gök Hanın oğludur. Bayındır boyu, Orta Asya'da göçebe olarak çadırlarda yaşarlardı. Orta Asya'nın Moğol istilasına uğraması üzerine obalar halinde batıya göç ettiler. Bir kısmı, İran'da kaldı. Bir kısmı, orta ve batı Anadolu bölgelerine (Isparta, İçel, Antalya, Muğla, İzmir, Aydın, Yozgat) bir kısmı ise, Suriye'ye (Halep) geldiler. Bayındırların Müslüman olanları köyler kurmak suretiyle benliklerini, örf, adet ve geleneklerini devam ettirdiler. Bir kısmı diğer kavimler içinde eriyip kayboldular.

Bayındır boyunun Türk tarihindeki en mühim rolü, Anadolu'nun fetih ve iskanına katılmasından sonra Akkoyunlu Devletini kurmuş olmasıdır. Bunun için Akkoyunlu Hanedanına Türk kaynaklarda "Bayındırlu" Farsça eserlerde ise "Bayındıriyye" de denilmektedir. Akkoyunlu Hanedanı da Bayındır Hanın torunları olmakla öğünüyorlardı. Bu hanedanın azaları Akkoyunlu Devletinin son zamanlarında bir hayli artmış ise de bunların çoğu saltanat mücadeleleri sırasında ölmüşlerdir. Türkiye'de Akkoyunlu Hanedanına mensub olanlardan bazılarının nesli zamanımıza kadar gelmiştir.

Halen Anadolu'nun değişik vilayetlerinde, bayındır ismini taşıyan elliden fazla yerleşim yeri bulunmaktadır.

BAYINDIRLIK VE İSKAN BAKANLIĞI;

Memleketin imarıyla ilgili işleri yürütmekle görevli bulunan kuruluşların bağlı olduğu en yüksek idari merci.

Bayındırlıkla ilgili hizmetleri yürütmek üzere l88l'de 3l maddelik bir nizamname ile "Nafia Nezareti" kurulmuştur. Ankara'da hükumet kurulunca l920'de çıkan kanunla, demiryolları, limanlar, köprüler ve karayolları inşa etmek, PTT tesisleri kurup işletmek, su işlerini düzenlemek ve devlet daire ve müesseselerinin her türlü bayındırlık işlerini yapmakla görevlendirilmiştir.

Bugün Bayındırlık Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığının inşaat, Milli ve Nato enfrastrüktür hizmetleri ile Ulaştırma Bakanlığına bağlı genel müdürlüklere kanunla yapım yetkisi verilmiş olan özel ihtisas işleri dışında kalan şu işleri yürütmekle görevlidir:

Yapı işleri, demiryolu, liman ve kıyı tesisleri inşaatı, akaryakıt ve tabii gaz boru hatları ve tesisleri yapımı ve gereken önemli tamiratı yapmak veya yaptırmak. Kara yollarının yapım ve bakımını sağlamak. Özel idarelerin yapı ve tesislerini yapmak veya yaptırmak. Ayrıca kendisine verilmiş olan proje onaylama ve denetleme hizmetleriyle diğer işleri de yerine getirmektir. l983 Aralık ayında İmar ve İskan Bakanlığı ile birleştirilerek Bayındırlık ve İskan Bakanlığı adını almıştır.

Bayındırlık ve İskan Bakanlığının görevlerini yerine getirmek için şu teşkilatları vardır: Bayındırlık Kurulu, Yüksek Fen Kurulu, Yapı İşleri Genel Müdürlüğü, Demiryolları, Limanlar ve Hava Meydanları İnşaatı Genel Müdürlüğü.

BAYKAL GÖLÜ;

Orta Sibirya'nın biraz güneyinde yer alan dünyanın en derin gölü. Büyüklük bakımından dünyada sekizinci sıradadır. Yüzölçümü 31.500 km^2, uzunluğu 640 km, genişliği 30 ile 100 km arasında değişir. En derin yeri 1741 metredir ki, bu derinliğin 1286 metresi deniz seviyesinden aşağıda bulunmaktadır. Gölün üzerinde uzandığı derin çukur, tektonik olup, kırılma ile meydana geldiği söylenmektedir. Yüzeyi deniz seviyesinden 486 m yukarıdadır. Türkçe sayılan Baykal kelimesi, "zengin göl" anlamındadır. Göl kıyıları Türkler tarafından çok eskilerden beri iskan edilmiş, ihtimalen,Bayırkular (Türk boyu) burada oturmuştur. Ayrıca Tatarcada (Bayakhal= Büyük deniz) anlamındadır. Ruslar da buraya Sviatoj More, yani Kutsal Deniz derler. Çünkü bu bölgede oturan Baryatlar (Moğol asıllı yerliler) göldeki Olhon Adasında dini dörenler yaparlardı. Olhon Adasında yapılan kazılarda Türkçe abideler bulunmuştur. Moğollar buraya onuncu yüzyıldan sonra gelmişlerdir.

Baykal Gölünün suları, duruluğu ve hafifliği ile ün salmıştır. Bazıları oldukça büyük olan 336 akarsu, gölü beslemektedir. Bunların arasında en büyükleri, kuzey tarafından göle dökülen Yukarı Angara Irmağı ile, 1100 km boyunca Hangay Dağlarının sularını toplayıp gelen ve güneydoğu tarafından göle dökülen Selenga Irmağıdır. Gölün ayağı (ağzı) ise Yenisey Irmağının sol kolu olan Angara'dır. Ruslar, Angara Nehri üzerine 1956 yılında; Irkutsk yakınında büyük bir hidroelektrik santralı yapmışlardır. Gölde en büyüğü Olhon Adası olmak üzere 18 ada vardır. Gölün meydana gelişini etkileyen tektonik

olaylar, zaman zaman bugün de devam etmektedir.

Baykal Gölünün batı kıyıları dik, doğu kıyıları özellikle kayalık ve sarptır. Ama doğu kıyılarında kıyı kordonu ile sıralanan bir kıyı ovası da vardır. İklim bakımından gölün güney ve orta kısmında senelik ortalama olarak düşük bir sıcaklık görülür. En yüksek sıcaklık Eylül ayında olur. Pek nadir olarak senede 10 dereceyi bulur. Göl, çevre iklimini de etkilediğinden, yazın serin, kışın daha soğuk olmasını önleyici tesiri vardır. Her yıl aralık ayı sonuna doğru gölün yüzeyi donmaya başlar ve buz tutar. Mayısa kadar buzlarla kaplanmış olarak kalır. Ama bu durum ulaşıma engel olmaz. Yaz aylarında küçük gemilerle yapılan ulaşım, kışın da buz üzerinde kızaklarla yapılır.

Baykal Gölü, hayvan ve bitki bakımından ekonomik zenginliğe sahiptir. Yapılan tespitlere göre; içinde 1700 çeşit bitki ve hayvan yaşamaktadır. Bunlardan 1083 çeşidi dünyanın başka hiç bir yerinde bulunmamaktadır. Bu sayılan 1700 çeşitten 773 tanesi bitki cinsinden, 210 tanesi tek hücreli hayvanlardan, 710 tanesi de diğer hayvanların cinsindendir.

Baykal Gölünde bazı balıkların tutulması sınırlı olmakla beraber, balıkçılık yine de çok önemlidir. Özellikle mersin balığı avlanması yasaktır. Senelik yakalanan 100.000 ton balığın yarısını alabalık çeşidi meydana getirir. Alabalığın ekonomik değeri düşünülecek olursa, gölün balıkçılık bakımından önemi anlaşılmış olur. Ayrıca gölde salla bilhassa kereste taşımacılığı yapılır. Gölün sığınak limanlarının olmayışı ve fırtınaların sık görülmesi, göl kenarı sakinlerini bu tür taşımacılığa zorlamıştır. Gölde bazı limanlar arasında buharlı gemiler de işlemektedir. Diğer taraftan Sibirya'yı baştanbaşa kateden demiryolu, Baykal Gölünün güney sahillerini dolaşır.

BAYKUŞ (Strix);

Alm. *Eule(f),* **Fr.** *Hibou,* **İng.** *Owl.* **Familyası:** Baykuşgiller (Strigidae). **Yaşadığı yerler:** Ağaç kovukları, harabeler, kuleler, terk edilmiş kuş yuvaları. Antarktika hariç dünyanın her yerinde. **Özellikleri:** Gece avlanan yırtıcı kuşlardır. **Ömrü:** 60-70 yıldır. **Çeşitleri:** Boyları 18-70 cm arasında değişen 123 kadar türü vardır. Bunlardan alaca baykuş, ak baykuş, cüce baykuş, puhu, kukumav, peçeli baykuş meşhurlarıdır.

Öne doğru yönelmiş iri gözlü, yırtıcı gece kuşlarının genel adı.

Başları büyük ve tüylüdür. Kuyrukları kısa olmakla beraber, kanatları enli ve uzundur. Bir kısmının kanat açıklığı, bir adam boyuna ulaşır. Serçe kadar küçük olanları da vardır. Gagaları kıvrık, pençeleri keskin kanca tırnaklı ve döner parmaklıdır. Kuvvetli pençeleri adeta avına kenetlenir. Kavramaları o kadar sıkıdır ki, bazan inatçı bir baykuş tarafından tutulan insan bileğini kurtarmanın yolu, hayvanın ayak tendonlarını (kirişlerini) kesmektir.

Baykuşlar tam bir sessizlik içinde avlanır. Bütün vücudu yumuşak ve ince tüylerle kaplıdır. Tüyler, uçuş sırasında tabii bir susturucudur. Uçuş esnasında kanatlarının "pırpır" sesi duyulmaz. İri gözleri, başlarının yanında değil önündedir. Aşırı büyüklükteki gözleri, göz oyuğunda hareket edemez. Araba farı gibi yuvalarında sabittir. Ama baykuş boynunu 300 derecelik alan içinde rahatça çevirerek çevresini kontrol edebilir. Dişi baykuş erkeklerinden daha iri olup, 2-10 yumurta yumurtlarlar. Kuluçka süresi 30-40 gündür. Yumurtadan çıkan yavruların göz ve kulakları kapalıdır. Yavruların yuvada kalma süresi farklıdır.

Tam karanlıkta görme kabiliyetleri yoktur. Az bir ışık avlarını yakalamaya kafidir. Gözlerindeki ağ tabaka sarı renklidir. Büyütücü özellik sağlar. Gözlerinde esas olarak çubuk (rod) duyu hücreleri mevcuttur. Bu hücrelerde "visual purple" yani "mor ışık görüntüsüne" sebeb olan kimyasal bir madde bulunur. Rod hücreleri, en küçük bir ışığı bile kimyasal bir sinyale çevirirler. Böylece insanın sadece bir ışık parıltısını fark ettiği yerde baykuş buradaki cismi bütün teferruatı ile görür. Bütün kuşlarda üst göz kapağı alttakine geldiği halde baykuşlarda olay tersinedir.

Baykuşların görme ve işitme kabiliyetleri son derece hassastır. Çok az ışıkta avlarını yakalayabildikleri gibi, zifiri karanlıkta da işitme duyularıyla yerini tespit ederek yakalarlar. Kulakları, en küçük hışırtıyı işitebilecek duyarlıktadır. Hassas kulaklarıyla, gecenin sessizliğinde uçan pervanenin kanat sesini veya bir tohumun çiğnenişini, hatta tam sessizlikde düşen iğnenin sesini bile işitebilirler.

Baykuşun geniş yüzü, nispeten sert ve kavisli tüylerle kaplıdır. Tüyler bir kepçe gibi sesleri toplar ve kulağa yansıtır. Bazı baykuş cinslerinin kulak delikleri öyle büyüktür ki, başın yan tarafını tamamen kaplar. Ayrıca baykuşların başı geniştir ve kulakları diğer kuşlara göre birbirinden daha uzaktır. Böylece ses dalgası bir kulağa çarptıktan sonra diğerine gelir. Baykuş bu son derece küçük zaman aralığı içinde sesin geldiği yönü tayin eder. Baykuşların ilginç özelliklerinden biri de kulaklarının perdeli oluşudur. İstedikleri zaman açar, istediklerinde kaparlar. Dinlenme halinde ve yavaş uçuşlarında kulak perdesini açar, hızlı uçuşlarında ise kaparlar.

Göz ve kulaklarının hassaslığının daha az işe yaradığı gündüzlerde, tüneklerinde uyuklar veya ağaç

dallarında güneşlenirler. Tüylerinin rengi, bulundukları çevreye uygun olduğundan fark edilmeleri zordur. Haşin yırtıcı kuşlardır. Kendilerinden büyük hayvanlara saldırmaktan çekinmezler. 70 cm boyuna ulaşan puhu, yıkık yerlerde ve orman kenarındaki ağaçsız kayalıklarda yuva yapar. Tavşan, fare, ev kedisi ve kümes hayvanlarına saldırdığı gibi kartalları dahi kaçırtır. Gece yırtıcıları olmakla beraber kar baykuşları, gündüz de avlanırlar. Kar baykuşunun tabii yaşama çevresi, soğuk kutup bölgeleridir. Buranın gündüz geçen yaz ve gece geçen kış aylarında normal beslenmelerini devam ettirirler.

En büyük düşmanları gündüz yırtıcılarıdır. Gündüzleri bunlardan çekinen baykuşlar, gece olunca hınçlarını alırlar. Atmaca, şahin ve kartallara karanlıkta sessizce saldırarak tüneklerinde onları ustaca avlarlar. Baykuşlar eski çağlardan beri insanların ilgisini çeken hayvanlardır. Haklarında çok şey söylenmiştir. Baykuşun ötüşünü ölüm haberi veya uğursuzluk sayanlar bile olmuştur. Aslında bu tip yorumlar, uykuya dalamayan insanların kuruntusundan başka bir şey değildir. Bu veya başka hayvanların, işlerinin uğursuzluğuna inanmak, batıl, aslı olmayan şeylerdir. Hadis-i şerifte; **"Baykuşlarda uğursuzluk diye bir şey yoktur. En doğru yorum, hayra yormaktır. Göz değmesi haktır ve gerçektir."** buyruldu. Esasen baykuşlar faydalı hayvanlardır. Bir peçeli baykuşun bir gecelik fare avı, on kedinin yakaladığından fazladır. Kemirgen sayısını avlayarak kontrol altında tutan atmaca gibi hayvanlardan daha çok fayda sağlar. Çoğunun beslenme listesinde, kemirgen ve diğer küçük zararlı hayvanlar başta yer alır. İki kilometrelik bir arazide baykuşlar, senede 24 bin kadar fare, kemirgen, haşere gibi zararlı hayvan avlarlar. Bir çok ülkede kanunlarla korunarak çoğaltılmaya çalışılmaktadırlar.

BAYRAK;

Alm. *Fahne, Flagge (f),* **Fr.** *Oriflamme, Drapeau (m),* **İng.** *Flag.* Devletleri temsil eden, renk ve şekli özelleştirilmiş olan dikdörtgen biçimindeki kumaş, milli alamet. Bayrak, bir milletin varlığının timsali, tarihinin hatırasıdır. Kıymeti pamuktan, atlastan, ipekten olmasına bağlı değildir. Onun kıymeti temsil ettiği milletin kıymeti ile ölçülür. Bayrak, devletin hakimiyetini, bağımsızlığını ve şerefini temsil eder ve bu sebepten saygı gösterilir.

Çok eski zamanlarda kurulan devletler, kavimler, bayrak veya bayrağa benzeyen semboller kullandılar. Eski Mısırlıların, Asurluların, İranlıların kendilerine has özellikleri olan bayrakları vardı. Hititler devrinde harp meydanlarına dikilen bayrak adı verilen sembollerin ise ayrı bir önemi vardı. Kullanılan sembol yere düşünce, savaşı kaybedip bozguna uğradığı anlaşılırdı. Çin'de, Hindistan'da, Roma İmparatorluğunda da bezler üzerine çeşitli minyatürlerin yer aldığı sembol bayraklar kullanılırdı. İslam devletlerinde de hicretin birinci yılından itibaren bayrak kullanılmaya başlanmıştır. Muhammed aleyhisselam hicretin birinci senesinde Şam'dan dönmekte olan Kureyş kafilelerinin üstüne gönderdiği hazret-i Hamza komutasındaki 30 kişilik kuvvete, kendi elleriyle bir mızrağın ucuna beyaz bir bez bağlayarak, hazret-i Ebu Mürsed'in eline vermişti. "Livau'l-Beyza" ismiyle anılan bu bayrak, Müslümanların ilk bayrağı, Ebu Mürsed de ilk bayraktarı olmuştur. Hayber Gazasına kadar İslam askeri kuvvetlerinin bayrağı bu bayrak olmuştur. Hayber'den sonra "Raye" denilen siyah bayrak kabul edilmiştir. Dört Büyük Halife Devrinde bayrak ve sancakların çeşitleri çoğalmıştır. Abbasi halifeleri de önceleri siyah, daha sonra beyaz bayrak kullanmışlardır. Halife Me'mun ise yeşil bayrağı kabul etmiştir.

Türklerin Müslüman olmalarından önce kurdukları devletlerde kullandıkları bayraklar hakkında çeşitli rivayetler vardır. Bunlardan İran ve Çin kaynakları siyahtan kırmızıya kadar, mavi, sarı, yeşil, beyaz çok çeşitli bayraklardan bahsetmektedir. Eski Türkler bir mızrağın ucuna bağlanarak elde tutulan ve genellikle ipekten mamul bu alametleri "batrak, badruk, bayrak" gibi isimlerle anmışlardır. Kesinleşmiş bilgiler olmamasına rağmen, Göktürklerin kurtbaşlı gök bayrak, Kırgızların kırmızı ve yeşil, Uygurların insan resimli, Büyük Hun İmparatorluğunun ejderha resimli koyu sarı, Avrupa Hunlarının kuş resimli beyaz, Akhunların üç yıldızlı beyaz bayraklar kullandıklarında tarihçilerin ittifakı vardır.

Türkler 9. asırda İslamiyeti kabul ettikten sonra da bayraklarında İslami motif ve unsurlar ön plana geçti. Bunun yanısıra milli motif ve semboller de bu bayraklarda yer almaya devam etti. İlk Müslüman Türk devletlerinden Gaznelilerin bayraklarında yeşil zemin üstüne beyaz hilal ve hüma resimleri vardı. Bundan başka siyah renkli özel bir devlet bayrağı da kullanmışlardır. Karahanlıların ise üzerinde "9 Tuğ" resmi bulunan turuncu renkli bayrakları vardı. Diğer Müslüman Türk devletlerinden, Harezmşahlar siyah, Babür İmparatorluğu kırmızı-sarı bayraklara sahib olmuşlardır. Büyük Timur İmparatorluğunun bayrağında mavi zemin üstüne üçgen şeklinde dizilmiş üç dolunay resmi vardı. Altınordu Devleti beyaz zeminli bayrağını ağzı yukarıya bakan "Kırmızı hilalle" süslemişti. Büyük Selçuklu İmparatorluğunun ilk yıllarında mavi zemin üstüne beyaz çift kartal sembolü ve siyah çizgili gerilmiş halde yay ve ok resimleri varken, daha sonra siyah renkli bayrak kullanılmıştır. Bu bayrak, Anadolu Selçukluları tarafından da benimsenmiştir. Ayrıca ileri gelen devlet adamlarının da çeşitli renk ve şekillerde bayrakları vardı. Bu müslüman Türk devletinde sefere çıkan komutanlara üzerine ejderha

resmi işlenmiş ipek bayraklar verilirdi. Bunlar üstünde ayrıca o zamanın hükümdarlarının ismi de bulunurdu. Bu bayrakların tepelerinde alem olarak madeni hilal şekli yer alırdı.

Osmanlı İmparatorluğunun kurucusu Osman Gaziye Anadolu Selçuklu hükümdarı Gıyaseddin Mes'ud'un gönderdiği bayrak beyazdı. Bu bayrak Osmanlıların ilk bayrağı olmuştur. Osmanlılar 15. yüzyılda donanmada kırmızı, orduda beyaz bayrak kullandılar. Bu arada ordu içinde yeniçerilere ak, sipahilere kırmızı, orta ve aşağı bölüklere alaca, silahdarlara sarı bayrak verilmişti. Bunları bu gün de çeşitli ordu birliklerinde kullanılan "sancak" manasında almak daha doğru olur. Çünkü Osman Gaziden itibaren Kanuni devri de dahil olmak üzere hükümdarlara mahsus bayrak beyaz renkliydi. Kanuni devrinde beyaz, alaca, kırmızı ve sarı bayraklar arasına; siyah ve yeşil renkliler de ilave edildi.

Bunlardan beyaz ve kırmızı renkli olanlar hakimiyet alametidir. Çaldıran ve Mısır seferlerinde Yavuz Sultan Selim Hanın otağı önüne bu bayraklar dikilmiştir. Ayrıca Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlılara geçen Peygamber efendimizin bayraklarından "Sancak-ı şerif" çok büyük hürmet ve ihtimam gösterilerek asırlar boyu saklanmıştır. Bu mübarek sancak bugün Topkapı Sarayında mukaddes emanetler kısmında muhafaza edilmektedir.

İlk defa Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferinde kullanılan yeşil renkli bayrak, bu devirden sonra hemen her zaman sık sık kullanılmıştır. Barbaros Hayreddin Paşa ve Uluç Ali Reis de donanmalarına yeşil renkli bayrak asmışlardır.

Birinci Mahmud devrinde donanmada yeşil bayrak kabul edilmiş, Üçüncü Selim zamanında, bu renk kırmızıya çevrilerek hilal şeklinin yanına 8 köşeli bir yıldız ilave edilmiştir. Gene Üçüncü Selim'in Nizam-ı Cedid ordusu için kabul ettiği bayraklarda kırmızı renk ve biri ortada, diğerleri 4 köşede 5 tane sarı renkli hilal vardı. İkinci Mahmud devrinde her tarafa kırmızı zemin üzerinde ay yıldızlı bayraklar çekilmiştir. Bu devirde kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusuna ise ortasına Kelime-i Şehadet veya fetih ayetleri işlenmiş siyah bayraklar verilmiş, sancak ismiyle anılmıştır. Bunlar İkinci Meşrutiyet devrine kadar alay sancağı olarak kullanılmış, renkleri kırmızıya dönmüş sırma saçaklı ve bir yüzlerine hükümdar arması işlenmiştir.

Kırmızı zemin üzerine hilal ve yıldız bulunan bayrak, Osmanlılarda ilk defa 1793 yılında devletin resmi bayrağı olarak kabul edildi. Ancak bu bayraktaki yıldız 8 köşeliydi. 1842 yılında Abdülmecid Han zamanında yıldızın 5 köşeli olması kararlaştırılarak Osmanlı bayrağının şekli kesinleşti.

1 Kasım 1922'de saltanatın ilgası üzerine yalnız milli bayrak ve hilafet bayrağı bırakılmış, hükümdarlık bayrağı kaldırılmıştır.

Cumhuriyet devrinde ilk defa olarak 29 Mayıs 1936 tarihli ve 2994 sayılı kanunla Türk bayrağının şekli ve nisbetleri kesin olarak tesbit edilmiş, 28 Temmuz 1937 tarihli ve 2/7175 sayılı kararnameye ilişik 45 maddelik bir tüzük "Türk Bayrağı Nizamnamesi" ile de Türk bayrağının kullanılış şekli nizam altına alınmıştır.

Diğer taraftan bayrak, asırlar boyunca pekçok özel maksatlarla da kullanılmıştır. Mesela sarı bayrak bütün dünyada bulaşıcı hastalık işaretidir. Bir gemide bulaşıcı hastalık (sarı humma, kolera vb.) çıkınca sarı bayrak çekilir ve gemi karantinadan çıkıncaya kadar indirilmezdi. Donanma savaşı esnasında taraflardan birinin bayrağını indirmesi teslim olduğu manasına geliyordu. Spor faaliyetlerinde bir ülkenin bayrağı diğer ülkenin bayrağından yukarıya asılmışsa, o ülke başarı kazanmış demektir. Bu sebeple sulh zamanlarında iki dost ülkeden birinin bayrağını öbürünün bayrağından yukarı asması hakaret sayılır. Seyir halindeki gemilerin birbirleriyle karşılaştıklarında bayraklarını hafifçe indirip, tekrar yükseltmeleri selamlaşma işaretidir. Nitekim askeri törenlerde birlikler bir devlet başkanının veya denetleme subayının önünden geçerken alay filamalarını (bayraklarını) indirerek onu selamlarlar. Bir geminin bayrağını ters çevirip asması, tehlikede olduğunu göstermektedir. Gönderde yarıya kadar indirilmiş bayrak ise yas ifadesidir.

TÜRK BAYRAĞININ ÖLÇÜLERİ

G. Genişlik.

A. Dış ay merkezinin uçkurluktan mesafesi (1/2G)

B. Ayın dış dairesi kutru (1/2 G)

C. Ayın iç, dış merkezleri arası (0, 625 G)

D. Ayın iç dairesinin kutru (0,4 G)

E. Yıldız dairesinin ayın iç dairesinden olan mesafesi (1/3 G)

F. Yıldız dairesinin kutru (1/4 G)

L. Boy (1 tam 1/2 G)

M. Uçkurluk genişliği (1/30 G)

BAYRAK KOŞULARI (Bkz. Atletizm)

BAYRAM;

Dini ve milli bakımdan ehemmiyeti olan, milletçe her sene kutlanan gün veya günler. Bayram kelimesinin çok eskilerde kullanıldığına dair elde bir delil yoktur. Ancak İslamiyetten sonra bayram manasına gelen "iyd" kullanılmıştır. Her yıl Müslümanların sevinçli neşeli günleri tekrar geldiği için böyle günlere iyd, yani bayram denilmiştir.

İslamiyetten önce kavimler, devletler kendi inanç, örf ve adetlerine göre belli günleri kendileri için kutsal kabul etmişler ve bu günleri çeşitli ayinlerle kutlamışlardır. Dede Korkut Hikayelerinde, hanların başa geçmelerini, doğum ve zaferlerini kutlamak için toplandıkları, şölenler tertib ettikleri, ölümleri için yuğ, yani yas merasimi yaptıkları bilinmektedir.

İslam dininde bayramlar; Arabi aylardan Şevval ayının birinci günü Ramazan bayramı, Zilhicce ayının onuncu günü Kurban bayramıdır. Ramazan bayramı, üç gün, Kurban bayramı ise dört gündür. Müslümanlar bayram günlerine ayrı bir önem verirler. Zira bu günler, günahların affedildiği, birlik ve beraberlik duygularının pekiştirildiği, yoksulların sevindirildiği günler olması bakımından sevinç ve neşe kaynağıdır. Bayramlarda yapılması gerekli vazifelerden bazıları şunlardır:

Bayram günlerinde herkes temiz ve iyi giyinir, çocuklara yeni elbiseler alınır, yoksullar, yetimler sevindirilir, dost akraba ziyaret edilir. Dargınlar barıştırılır. Ekseriya bayram namazlarından sonra kabristanlar ziyaret edilerek, geçmişler, akrabalar, din büyükleri için Kur'an-ı kerim ve dualar okunur.

Peygamber efendimiz Medine'ye hicret edince, Medinelilerin cahiliye adetlerinden kalma bayramları kutladıklarını görünce; **"Allahü teala size onlardan daha hayırlı iki bayram** (Ramazan ve Kurban Bayramı) **ihsan etti."** buyurarak Müslümanlara sevinç ve neşe günlerini bildirmiştir.Yine buyurdu ki: **"Rahmet kapıları dört gece açılır. O gecelerde yapılan dua, tövbe reddolmaz. Fıtr** (Ramazan) **ve Kurban bayramının birinci geceleri, Şaban** (ayı)**nın on beşinci** (Berat) g**ecesi ve arefe gecesi."**

Ayrıca İslam büyükleri bir Müslümanın Allahü tealanın emirlerine uyup yasaklarından sakınarak, günah işlemeden, haram lokma yemeden geçirdiği günleri de bayram kabul etmişlerdir.

Hazret-i Ali bir kalabalığı eğlence içinde görüp böyle eğlenip neşelenmelerinin sebebini sorduğunda onlar: "Bugün bayramımızdır." dediler. Bunun üzerine hazret-i Ali de; "Günah işlemediğimiz günler de bizim bayramımızdır." buyurdu.

Yine Müslüman ruhunu teslim (vefat) edeceği zaman rahmet meleklerini, Cennetteki nimetleri görüp onları görmenin zevkiyle can verme vakti de Müslümanın bayramı olduğu bildirilmiştir.

Dini manalarda kullanılan bayramlara, Cumhuriyetin ilanından sonra milli bayramlar da eklenmiştir. Her sene büyük merasimlerle kutlanan Cumhuriyet, 23 Nisan, 19 Mayıs Gençlik ve Spor, 30 Ağustos Zafer Bayramı, milli bayramlarımızdandır.

BAYRAM ALAYI;

Osmanlı Devletinde Ramazan ve Kurban bayramlarında yapılan merasim. Padişah bayram sabahı bazan Hırka-i Şerif dairesinde ve bazan da saray mescidinde sabah namazını cemaatle kılar ve sonra has odaya gelirdi. Bundan sonra Bayram namazına gidiş hazırlıkları başlardı. Padişah tahtına gelip, oturmadan önce, akraba ve yakınlarına hil'atlar giydirip tahtın sol tarafında bekletilirdi. Bunların arkasında devlet erkanı rütbelerine göre dururlardı.

Padişah bayram namazı için kalktığında sadrazam sağında ve babüsseade ağası solunda olduğu halde büyük bir alayla yola çıkılırdı. Bayram namazı genellikle Sultan Ahmet ve bazan da Ayasofya Camiinde kılınırdı.

Bayram namazından sonra sadrazam, vezirler ve diğerleri dışarı çıkıp padişahı beklerler ve sonra alayla kubbe-i hümayuna kadar gelirlerdi. Burada bayramlaşma merasimini Babıali teşrifat kalemi idare ederdi. Herkes yerini aldıktan sonra, padişah, muzıka-i hümayun efendilerinin "Aleyke avnullah" ve "Mağrur olma padişahım senden büyük Allah var." sesleri arasında tahta oturur ve bu esnada mehteran bölüğü tarafından hünkar marşı çalınırdı. Teşrifata uygun olan bu merasim, son zamanlarda umumiyetle Dolmabahçe Sarayı muayede (bayramlaşma) salonunda yapılırdı.

BAYRAM NAMAZI;

Müslümanların dini bayramı olan Ramazan ve Kurban bayramlarının birinci günü güneş doğduktan yaklaşık 45 dakika sonra erkeklere vacib olan ve cemaatle kılınan iki rek'atlık namaz.

Bayram namazları hicretin birinci yılında vacib kılındı. Bayram namazlarının şartları Cuma namazının şartları gibidir. Fakat burada hutbe, sünnettir ve namazdan sonra okunur.

Bayram namazında ezan ve ikamet okunmadan imam efendi vacib olan iki rek'at bayram namazı kıldırmaya, cemaat de vacib olan bayram namazını kılmaya ve imama uymaya diye niyet eder. "Allahü ekber" diye iftitah (namaza başlama) tekbiri alınır. Eller bağlanarak hep birlikte birinci rek'atte Sübhaneke okunur. Sonra imam yüksek sesle, cemaat de yavaşça, elleri üç defa kulaklara kaldırarak "Allahü ekber" diye tekbir alınır. Birinci ve ikincisinde yanlara salınır. Üçüncüsünde göbek altına bağlanır. İmam Fatiha ve Kur'an-ı kerimden bir miktar okuduktan sonra, rüku ve secdeler yapılır. İkinci rek'ate kalkılır. İkinci rek'atte imam içinden besmele çekip yüksek sesle Fatiha ve Kur'an-ı kerimden bir miktar okur. Sonra eller üç defa kulaklara kaldırılarak tekbir alınır ve eller yanlara bırakılır. Dördüncü tekbirde eller kulaklara götürülmeyip rükuya eğilinir. Secdeler ve ka'de-i ahire (son oturuş) yapılıp selam verilerek namaz bitirilir. Bayram namazının kılınışı, unutmamak için "iki salla bir bağla, üç salla bir eğil" diye ezberlenir.

Fıtır (Ramazan) bayramında namazdan önce tatlı (hurma veya şeker) yemek, gusl etmek (boy abdesti almak), misvak kullanmak, yeni elbise giymek, fıtrayı namazdan önce vermek, yolda yavaşça tekbir okumak sünnettir.

Yine Kurban Bayramı namazından önce de gusletmek, misvak kullanmak, yeni elbise giymek güzel koku sürünmek, bir şey yememek, namazdan sonra önce kurban eti yemek; namaza giderken, yüksek sesle, özrü olanın ise yavaşça, tekbir getirmesi sünnettir.

BAYRAM PAŞA;

Osmanlı vezir-i azamlarından. İstanbul'da doğmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Gençliğinde Yeniçeri Ocağına girip sırasıyla Ocak Ağası, Kul Kethüdası ve 1623'de Yeniçeri Ağası oldu. 1625 yılında vezirlik rütbesiyle Mısır Valisi olan Bayram Paşa, İstanbul'da Kubbe Veziri bulunduğu sırada Tabanı Yassı Mehmet Paşanın azli üzerine vezir-i azam tayin edildi (Şubat 1636).

Dördüncü Murad Bağdat Seferine çıkışında Bayram Paşayı da yanına aldı. Ancak ordu Urfa'ya yakın Celab mevkiine geldiğinde Bayram Paşa vefat etti (Eylül 1638). Cenazesi İstanbul'a nakledilip Cerrahpaşa'daki türbesine defnedildi.

Dördüncü Murad, Bayram Paşayı takdir ettiği için vefatını duyunca çadırına gelip ağlamıştır. Paşa'nın çadırında her konakta padişaha takdim edilecek hediyeleri havi sandıklar bulunmuştu. Sultan Murad bu sandıktaki zırhtan gömlek, miğfer, samur takımıyla esvapları görünce derin bir teessür içinde; "Çok yazık ki, böyle kadirşinas bir vezirden ayrıldım. Böyle bir vezir az bulunur." diyerek ruhuna dualar etmiştir.

Bayram Paşanın sadareti bir buçuk sene kadardır. Tedbirli ve iyi idareli, uzağı gören bir devlet adamıydı. İstanbul'da türbesine bitişik bir tekkesiyle, sebil mektebi ve medresesi ve Kayseri'de mevlevihanesi ve Amasya'da bazı hayır eserleri vardır

---

BAYRAMİYYE;

Evliyanın büyüklerinden Hacı Bayram-ı Veli'nin ve talebelerinin tasavvufta takib ettikleri yol, tarikat. Hacı Bayram-ı Veli, hocası Hamidüddin-i Aksarayi (Somuncu Baba) hazretleriyle bir bayram günü tanışmıştı. Bu sebeple hocası ona "Bayram" lakabını verdi. Daha sonra da Hacı Bayram denildi. Onun tasavvufta takip ettiği yolu da bu lakaba izafeten "Bayramiyye" adıyla meşhur oldu. Bayrami dervişleri nefisleriyle sürekli mücahede halinde oldukları, gece gündüz ibadet edip "Savm-ı Visal= kavuşma orucu" tuttukları, bunun neticesi olarak kavuşacakları ilahi nimetlerle, asıl bayramı ahirette yapacaklarını söyledikleri için kendilerine Bayrami, yollarına da Bayramiyye denildiği bildirilmiştir.

Bayramiyye yolunun tarikat silsilesi; Hamidüddin-i Aksarayi, Hace Alaeddin AliErdebili, Sadreddin-i Erdebili vasıtasıyla Safeviyye tarikatının kurucusu Safiyyüddin Erdebili'ye ulaşır. Silsile, Safiyyüddin Erdebili'den sonra İbrahim Zahid-i Geylani'deHalvetiyye, Ebü'n-Necib es-Sühreverdi'de Sühreverdiyye, Kutbüddin-i Ebheri'deEbheriyye silsilesiyle birleşir. Cüneyd-i Bağdadi veHasan-ı Basri hazretleri vasıtasıyla hazret-i Ali'ye ulaşır.

Hamidüddin-i Aksarayi hazretlerinin zahiren HaceAlaeddin Erdebili'den nisbet almakla birlikte, Üveysi olarak Bayezid-i Bistami hazretlerinin ruhaniyetinden de feyz aldığını bildiren kaynaklar vardır. Buna göre Bayramiyye yolunun silsilesi, HacıBayram-ı Veli, Hamidüddin-i Aksarayi, Sa'd-i Rumi, İbrahim el-Basri ve Ebü'l-Hasan el-Harkani vasıtasıyla Bayezid-i Bistami'ye ulaşmaktadır. Böylece Nakşibendiyye yolu silsilesiyle de birleşmektedir. Dolayısıyla Bayramiyye yolu Halvetiyye ve

Nakşibendiyye yollarını birleştirmektedir.

Hacı Bayram-ı Veli'nin, hocası Hamidüddin-i Aksarayi hazretlerininAksaray'da vefatından sonra Ankara'ya dönüp İslamiyetin emir ve yasaklarını anlatmaya ve talebe yetiştirmeye başladığı 1412 (H.815) senesi Bayramiyye yolunun kuruluşu olarak kabul edilebilir. İlk zamanlar Ankara ve çevresinde yayılan Bayramiyye yolunun bağlıları kısa zamanda çoğaldı. Hacı Bayram-ı Veli hazretleri ve talebelerini çekemiyenler onun saltanat davasına kalkıştığı iddiasını ortaya atarak zamanın Osmanlı Padişahı Sultan İkinci Murad Hana şikayet ettiler. Padişah, Hacı Bayram-ı Veli'yi Edirneye davet etti. Onunla görüşünce hakkında söylenenlerin asılsız olduğuna kanaat getirdi, büyüklüğünü kabul edip özür diledi. Ankara'ya dönmesine izin verdi. Ayrıca Bayramiyye mensuplarından vergi alınmamasını emretti.

Hacı Bayram-ı Veli, Sultan Murad'la görüştükten sonra, hocası Hamidüddin-i Aksarayi'nin kendisine giydirdiği on iki dilimli, kırmızı renkli tarikat tacının rengini beyaza çevirdi, dilim sayısını da altıya indirdi. Ankara'ya dönüşünden vefatına kadar Bayramiyye yolunun esaslarını anlatıp, talebe yetiştirdi. Vefatından sonra Bayramiyye yolu Ankara dışında da yayıldı. Talebeleri, Akşemseddin ve Ömer Sikkini vasıtasıyla Beypazarı ve Göynük'te, Yazıcıoğlu Mehmed ve kardeşi Ahmed Bican vasıtasıyla Gelibolu'da, Şeyh Lütfullah vasıtasıyla Balıkesir'de, Akbıyık ve Hızır Dede vasıtasıyla Bursa'da, İnce Bedreddin vasıtasıyla Larende'de (Karaman), Muslihiddin Halife vasıtasıyla İskilip'te, Uzun Selahaddin ve Molla Zeyrek vasıtasıyla Bolu'da, Şair Şeyhi adlı halifesi vasıtasıyla da Kütahya'da yayıldı.

Hacı Bayram-ı Veli'nin talebeleri, onun vefatı üzerine halifesi Akşemseddin'e biat ettiler. Bayramiyye yolu onun tarafından devam ettirildi. Akşemseddin hazretlerinin kurduğu şubeye Şemsiyye-i Bayramiyye adı verildi. Şemsiyye-i Bayramiyye de Akşemseddin'den sonra halifesi Kayserili İbrahim Tennuri zamanında Tennuriyye adını aldı. Bu Şube deİbrahim Tennuri'nin Şeyh Ali, Şeyh Lütfullah, Şeyh Kasım adlı oğullarıyla Şeyhülislam Ebüssüud Efendinin babası İskilipli Şeyh Muhyiddin Yavsi tarafından sürdürüldü. Tarikat silsilesi dört kişi vasıtasıyla Akşemseddin'inHamza Şami adlı halifesine ulaşan Bolulu Himmet Efendi, Bayramiyye'nin Himmetiyye şubesini kurdu. Bayramiyye yolu son dönemlere kadar bu şube vasıtasıyla devam etti. Hacı Bayram-ı Veli'nin halifelerinden feyiz olanMuhammed Üftade'nin halifesi Aziz Mahmud Hüdayi'nin kurduğu Celvetiyye yolu da Bayramiyye'nin kolu sayılır.

Bayramiyye yolunun bir kolu da, Hacı Bayram-ı Veli'nin talebesi Ömer Sikkini tarafından kurulan Melamiyye'dir.

Bayramiyye yolunda esas olan cehri yani açık zikirdir. Bazı kolları ve şubeleri ise cehri zikrin yanında hafi, yani gizli zikri de kabul ederler.

Bayramiyye yolunun Ankara'daki dergahının (Asıtane) şeyhliğini Hacı Bayram-ı Veli'nin vefatından sonra büyük oğlu Ahmed Baba yürüttü. Ondan sonra Hacı Bayram-ı Veli hazretlerinin torunu Edhem Baba şeyhlik makamına geçti. Bu zamandan, tekke ve zaviyelerin kapatıldığı 1925 senesine kadar ailenin en büyük ve en layık oğulları meşihatları padişah beratlarıyla tasdik edilerek şeyhlik vazifesini sürdürdüler. Dergahın yirmi yedinci ve son şeyhi 1945 senesinde vefat eden Şemseddin (Bayramoğlu) Efendiydi.

Bayramiyye yolunun Ankara dışında bulunan tekke ve zaviyeleri ise şunlardı: Edirne'de Ayşekadın Mahallesinde Sultan Hacı Bayram adlı bir zaviye; İstanbul'da Yavuz Sultan Selim Camii yakınlarında Sultan İkinci Bayezid tarafından Bayramiyye tekkesi olarak yaptırılan daha sonra Halvetiyye yolunun Sivasiyye koluna intikal eden Sivasi Tekkesi; Bayramiyye'nin Himmetiyye koluna ait Eyüb civarında Abdi Baba Tekkesi; Topkapı'da KızlarAğası Mehmed Ağanın inşa ettirdiği cami içinde Bayezid Ağa Tekkesi; Üsküdar Salacak'ta Emekyemez (Etyemez) Tekkesi; Kağıthane'deAbdüssamed Ağa Tekkesi; Üsküdar Divitçiler'de Bezcizade Muhyiddin Efendi Tekkesi; Şehremini Altımermer'deTavil Mehmed Efendi Tekkesi; Aksaray'daCismilatif Tekkesi; Üsküdar'da Nakkaşpaşa'da Himmetzade Tekkesi; Kasımpaşa'da Haşimi Osman Tekkesi.

Bu yapıların birkaçı 1840 senesinde bile arsa halinde bulunuyordu. 1889'da İstanbul'da dört Bayrami tekkesinin faal halde olduğu kaydedilmişti. Tekkelerin kapatılmasından bir yıl önce (1924); Emekyemez (Etyemez), Himmetzade, Fatih Çarşamba'daMehmedAğa Camii, Şehzadebaşı Bozdoğan Kemerinde Helvayi Yakub tekkeleri bulunmaktaydı. Bugün bu tekkeler ya harab halde veya gayesi dışında kullanılmaktadır.

BAYTAR (Bkz. Veteriner)

BAZ;

Alm. *Base,* **Fr.** *Base,* **İng.** *Base.* Kimyada alışılagelmiş olarak, sulu çözeltileri acı tatta, sabunumsu kayganlıkta ve fenoltaleini pembeye dönüştüren, asitleri nötralize eden kimyasal bileşikler. Alkali metal

hidroksitleri (potasyumhidroksit ve sodyum hidroksit) ve toprak alkali metalhidroksitleri (kalsiyum hidroksit ve mağnezyum hidroksit) kuvvetli bazlardır. Çünkü bu bileşikler sulu çözeltilerde (hidroksit iyonu ve metal iyonu vererek) hemen hemen tamamen ayrışırlar. Alkali terimi bazın kuvvetli olduğunu belirtmede kullanılır. Zayıf bir baz, mesela amonyum hidroksit (NH_4OH), iyonlarına tamamen ayrılmayan bir bazdır.

Periyodik cetvelde soldan sağa gidildikçe bazik karakter azalır. Mesela alkali metal hidroksitleri, toprak alkali metal hidroksitlerinden daha kuvvetli bazlardır. 3A grubu metallerinin hidroksitleri (mesela $Al(OH)_3$) ise zayıf bazdır. Hatta $Al(OH)_3$ hem asit, hem baz karakteri gösterir. Böyle bazlara "amfoter baz" denir. Ayrıca aynı grup içinde yukardan aşağıya inildikçe de bazlık artar. Mesela alkalimetal hidroksitleri içinde en kuvvetli baz, sezyum hidroksit (CsOH)dir.

Arrhenius (1887) bazı, sulu çözeltilerine hidroksid (OH-) iyonu veren bileşikler olarak tarif etmiştir. Bundan daha modern bir tanımlamayı Lowry ve Brönsted (1923) vermişlerdir. Bunlara göre baz, hidrojen iyonları tutabilen molekül veya molekül kısımlarıdır. Bu tarife göre de (OH-) iyonları hızlı bir şekilde proton tutarlar. Lewis (1916), protona verilen özel rolü elektron çiftlerine vererek daha geniş kapsamlı bir teori geliştirmiştir. Bu tariflerden sodyum karbonat (Na_2CO_3), kalsiyum oksit (CaO), amonyak (NH3) ve klorür (Cl) gibi (OH-) ihtiva etmeyen bileşiklerin de baz oldukları anlaşılıyor. Çünkü bunların hepsi çözeltide hidrojen iyonları tutarlar. Su (H_2O) aynı konsantrasyonda (H_3O+) ve (OH-) iyonlarına ayrışır. Böylece su hem baz hem de asid olarak davranır. Çünkü (H3O+) proton verir, (OH-) iyonu ise proton tutar.

Bazlar genel olarak, metal oksitlerinin su ile reaksiyonlarından elde edilir. Mesela sodyum oksit su ile kuvvetli bir baz olan sodyum hidroksidi verir:

$$Na_2O + H_2O \rightarrow {}_2NaOH$$

Organik kimyada baz terimi amin ve alkaloitler için kullanılır. Organik bazlar genellikle zayıf bazlardır.

BAZALT;

Alm. *Basalt,* **Fr.** *Basalte,* **İng.** *Basalt.* Volkanik hareketler sonucu teşekkül eden bir volkanik kaya sınıfı. Bazaltlar, volkanik kayaların en bol bulunanlarıdır. Dördüncü jeolojik devirlerde meydana gelmiş volkanik hareketlerin olduğu bölgelerde çok bulunurlar. Günümüz volkanlarının birçoğu bazaltik maddeler püskürtmektedir.

Bazaltlar başlıca kalsiyum-sodyum feldspattan müteşekkil olup augite denilen bir silikat sınıfını da ihtiva etmektedir. Tali olarak manyetit (Fe_3O_4) ve ilmenit (FeO. TiO_2) gibi demir cevherleri de bulunmaktadır.

Birçok bazalt türü mevcuttur. Çoğu olivin $(MgFe)_2\ SiO_4$ ihtiva eder ki bunlar olivin bazaltları olarak bilinir. Daha nadir olarak kuvars, kahverengi mika vs. mineraller ihtiva eden bazaltlar da vardır.

Yapı bakımından ince kristallerden kaba kristal kütlelere kadar tiplerde bulunurlar. Genel olarak koyu siyah renkli ufak kristalli camsı kütlelerdir. Yalnız olivin minerali mikroskopsuz (gözle) fark edilebilir.

Bazalt lavları volkanlardan çıkarken içerlerindeki gazlar da uçar ve taşın içinde boşluklar husule gelir. Bunlara boşluklu bazalt veya dişi bazalt denir. Bu boşluklar sonra çeşitli mineraller (kalsit, kalseduvan veya zeolit) ile dolar. Bunlara da zeolitli bazalt adı verilir.

Bazaltlar yeryüzünde çok rastlanan taşlardan biridir. Mesela Hindistan'da Dekkan bölgesinde 2000 m kalınlıktaki bazalt platosu Hindistan'ın üçte birini kaplamaktadır.

Türkiye'de Diyarbakır, Urfa Ovasında Karacalı Dağ volkanından çıkan bazalt lavları yarı çapı 130-140 km olan bir daire şeklinde yayılmıştır. Keza, Batı ve Orta Anadolu'da yatay şekilli ve siyah renkli bazalt tabakaları uzaklardan dikkati çeker.

Bazalt, yoğun ve sert olduğundan, basınca karşı mukavemeti en çok olan taştır. Granitten daha serttir. Bundan dolayı her yerde inşaat taşı, parke, balast, mıcır yapımı için faydalı olup, Türkiye'de birçok vilayetlerde yapı işlerinde kullanılan yegane taştır. Urfa, Antep, Diyarbakır civarında ve Trakya'da Çorlu dolaylarında bazaltlardan mıcır yapımında istifade edilir. Gevşek ve gevrek olan bazalt tüfleri çok poröz (sünger gibi gözenekli) olur. Bu özelliklerinden dolayı da hafif yapı malzemesi ve 1300 oC'de eritilenler de asitlere dayanıklı gereç yapımında kullanılır.

BCG (Bkz. Aşı)

BEDEN EĞİTİMİ;

Alm. *Leibeserziehung (f),* **Fr.** *Culture physique (f),* **İng.** *Physical training.* Vücudun çeşitli kısımlarını güçlendirmek için yapılan hareketler. Bu hareketler, kol, bacak, kalça, omuz, bel ve karın kaslarını güçlendirir. Ayrıca kişinin sağlıklı bir hayat sürmesini sağlar. Beden eğitiminde hareketler aletli veya aletsiz olarak yapılabilir. Aletli hareketler, top, labut, ip, barfiks vb. aletlerle yapılır.

Aletsiz yapılan ritmik hareketler bilhassa kalp ve dolaşım sisteminin düzenli çalışmasını sağlar. Her sabah yataktan kalktıktan sonra bir program dahilinde 10-15 dakika yapılacak hareketler, sabah uyuşukluğunu giderdiği gibi insana zindelik kazandırır.

Beden eğitiminin tarihçesi: Eskiden beri insanlar çocuklarını günlük hayata, zamanın yaşayış tarzına uyacak biçimde yetiştirmek için, onlara güreşmelerini, zıpkın ve ok atmasını öğretirlerdi. Büluğ çağlarında avlanır, savaşa hazırlanırlardı.

Kazılardan anlaşılan bilgilere göre, beden eğitimini programlı bir şekilde ilk defa uygulayan eski Yunanlılar olmuştur. Spor sahaları "gymnasion" lar açılmıştır. Gymnasion Yunanca "çıplak" anlamına gelen "gymnos" (gümnes) sözünden türetilmiştir. Beden eğitimi o çağlarda çıplak olarak yapılırdı. "Cimnastik" kelimesi "gymnosium" kökünden gelmektedir. Yeni çağda beden eğitimini sistemli bir hale getiren ilk ülke Almanya olmuştur. Almanların daha ziyade aletli beden eğitimi sistemi, geniş ölçüde alet kullanmaya dayanmıştır. On dokuzuncu yüzyılın başlarında Pehr Hanrik Ling ile oğlu Hjalmar İsveç cimnastiğini kurmuştur. Avrupa ülkeleri daha ziyade İsveç cimnastiğinden İkinci Dünya Savaşına kadar askeri alanda faydalanmışlardır.

Gene 19. yüzyılın başlarında Danimarka ve İngiltere'de beden eğitim usulleri geliştirilmiş, programlar yapılarak çeşitli başarılar sağlanmışdır.

Türklerde beden eğitimi: Türkler Orta Asya'da aletli veya aletsiz olarak savaşa hazırlayıcı idmanlara önem vermişler, programlı çalışmalar yapmışlardır. Bu arada binicilik, güreş, okçuluk, cirit atma, av, koşu ve çevgen gibi sporlarda gençlerin yetiştirilmesi önem kazanmıştı.

Osmanlılarda da at ve ok meydanları, pehlivan tekkeleri kurulmuş, buralarda yeniçeriler eğitilip savaşa hazırlanmıştır. Osmanlılar ata binmekte, ok ve cirit atmada hüner sahibiydiler. Osmanlı padişalarından Dördüncü Murad'ın atmış olduğu oku bugün dünya şampiyonları bile atamamaktadır. Osmanlılarda zamanla gelişen cemiyet yardımı karekterini taşıyan "Tulumbacılık" teşkilatının hazırlık için yaptığı faaliyetleri de beden eğitimi çalışmalarından sayılabilir.

Yurdumuzda bugünkü anlamıyla beden eğitimi Tanzimattan sonra başlamıştır. İlk olarak, Mekteb-i Sultanide (Galatasaray Lisesinde) beden eğitimi dersi konulmuştur. Yurdumuza İsveç cimnastiğini getiren Selim Sırrı Tarcan'dır (1911). Onun öncülüğü ile bu sistem Türkiye'de uygulanmaya başlamıştır. Yirminci yüzyılla birlikte futbol kulüplerinin kurulmasıyla boks, tenis, güreş, bisiklet, yelken, kürek, yüzme, atletizm gibi sporlar kulüp faaliyetleri arasında yer almaya başladı ve geliştirildi.

Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü de 1938'de yayınlanan bir kanunla kuruldu. Gayesi, milletin bedeni ve ruhi olarak sağlıklı gelişmesini sağlamak, cemiyete faydalı nesiller yetiştirmektir.

BEDESTEN;

Kumaş ve kıymetli eşyalar satılan kapalı çarşı. İslam ülkelerinde görülen bedestenler, kubbeli iki tarafı dükkanlarla kaplı, taştan yapılmış emniyetli alış-veriş merkezleri idi. Selçuklular zamanında Anadolu'da bedesten yapıldığı biliniyorsa da günümüze ulaşmamıştır. Osmanlıların 15. asırdan itibaren Anadolu ve Anadolu dışında yaptıkları bedestenler, günümüze kadar gelmiş ve birçokları halen faaliyetine devam etmektedir. Bu bedestenlerden bir kısmında, üzeri kubbelerle örtülmüş uzun bir koridor ve bu koridorun içindeki iki taraflı dükkanlar yer alır. Bir kısmında ise bu kubbelerle örtülü koridorun dışında da dükkanlar bulunur. Umumiyetle bedestenlerin karşılıklı dört demir kapısı vardır. İkisi, bedestenin iki ucundan, diğer ikisi de ortasından giriş çıkışı temin eder.

Bedestenlerin en meşhurları olarak, İstanbul'da Kapalı Çarşı içindeki Bedesten-i Atik ve Bedesten-i Cedid (Sandal Bedesteni), Galata Bedesteni, Bursa, Edirne, Tekirdağ, Manisa, Gelibolu, Merzifon, Amasya, Tokat, Vezirköprü, Ankara, Mahmud Paşa bedestenleri sayılabilir.

Bedestenlerin muntazam ve emniyetli bir muhafaza teşkilatı vardı. On iki kişiden ibaret olan bu muhafızlara Bölükbaşı denilirdi. Nanpareci ve Küçük Ağa adında iki zabit, bunlara nezaret ederdi. Bedesten her sabah ve akşam duacı ismi verilen Bölükbaşı tarafından merasimle açılıp kapanırdı.

Akşam olup herkes gittikten sonra üç kapı kapanır, yalnız bir kapı çarşının tamamen boşalmasına kadar yarım açık bir vaziyette kalır, kapıda bekçi durur ve burada kuyumcular büyük dolapların altlarındaki sandıklara mallarını koyarlardı. Ondan sonra o kapı da kapanırdı. İçerde kalan nöbetçi,

Bölükbaşı ile yamağı, ellerinde kalın sopa ve tabanca olduğu halde bedestenin içini güzelce ararlar, kimsenin kalmadığına kanaat getirdikten sonra gidip nöbet mahalline otururlardı. Bundan sonra bu muhafızlar, el tetikde kulak tıkırtıda sabaha kadar nöbet beklerlerdi.

Bedestenler aynı zamanda bulundukları şehrin emniyet sandığıydı. Şehir halkı, ağzı mühürlü sandıklarını kasalarını buraya koyar, karşılığında da bir makbuz alarak gönül huzuru ile bırakıp giderdi. Sahibi geldiği zaman bir Bölükbaşının nezaretinde sandığın konulduğu mahzene gidilir, emanet sahibi sandığından alacağını aldıktan, koyacağını koyduktan sonra mühürleyip mührü Bölükbaşıya gösterirdi. Muhafızlar yalnız mührün bozulmasından mesul tutulurdu. Eşya muhafazası ile tellaliye ücretinin yüzde yirmisi, bekçibaşı denilen ser muhafıza ait olup, kalanı diğer on bir Bölükbaşı arasında eşit olarak taksim olunurdu.

Bedestenler esnafına Hacegan ve Hacegi denilirdi. O devirde dolap sahibi Hacegi olmak, esnaf için erişilebilecek en üstün mertebeydi.

BEDİ' (Bkz. Edebi Sanatlar)

BEDİİ FAİK AKIN;

Gazeteci, yazar. 1921'de Bandırma'da doğdu. İlk ve orta tahsilini İzmir'de, lise tahsilini İstanbul'da yaptı. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesindeki yüksek tahsilini yarıda bırakarak bir ara ticaretle meşgul oldu.

Daha sonra gazeteciliğe geçerek çeşitli gazetelerde günlük fıkra yazarlığı yaptı. Fıkra, makale, sohbet türündeki yazılarıyla tanındı.

Eserlerinden bazıları: **Efendime Söyleyeyim** (Fıkralar), **Yabancı** (Roman), **Bir Garip Ada** (İngiltere seyahat notları), **O Biçim** (Hapishane notları), **Sam Amca'nın Evinde** (Amerika notları).

BEDİR SAVAŞI;

Hicretin ikinci yılında Ramazan ayında sevgili Peygamberimizin, Mekkeli müşriklerle yaptığı ilk savaş. Mekke ile Medine arasında Bedir kuyularının bulunduğu mahalde vuku bulduğu için, Bedir Savaşı olarak anılır. Peygamber efendimizi gören ve sohbetinde bulunan ilk Müslümanlar (Eshab-ı kiram) içinde Bedir Savaşına katılan 313 sahabinin ayrı bir yeri ve derecesi vardır.

Hicretin ikinci yılı (M.624) Ramazan ayında Ebu Süfyan reisliğindeki büyük bir Kureyş kervanının Şam'dan Mekke'ye dönmekte olduğunun haber alınması üzerine, Peygamberimiz Muhammed aleyhisselam bu kervandaki malları ganimet olarak almak için bir ordu toplayarak Safra denilen yere kadar geldi. Bu orduda, çeşitli vazifelerle civara gönderilenler hariç, 305 kişi vardı. Bunların 64'ü Muhacirlerden, kalanı Ensardan (Medineli Müslümanlardan) idi. Orduda üç at, 70 deve mevcuttu. Develere nöbetleşe binerek ilerlerlerdi. Peygamberimiz Muhammed aleyhisselam dahi Ali bin Ebi Talib ve Zeyd bin Harise (radıyallahü anhüm) ile beraber bir deveye sırayla binmiştir. Muhacirinin beyaz sancağı, Mus'ab ibni Umeyr'e verilmişti. İşte, daha sonraları bütün dünyaya yayılan ve gittikleri yerlerde muzaffer olarak tarihe nam salan İslam ordularının birincisi, bu ordudur.

Bu arada, İslam ordusunun kervanı üzerine gelmekte olduğunu öğrenen Ebu Süfyan bir taraftan yolunu değiştirirken, diğer taraftan Zamzam İbni Amril-Gaffar'ı ücretle tutarak, Mekke'ye haber vermeye ve imdad istemeye gönderdi. Zamzam Mekke'ye vardığında, Kureyş'in ileri gelenleri hazret-i Abbas'ın kız kardeşi Atike'nin üç gün önce gördüğü ve Kureyş'e bu günlerde büyük bir bela geleceği şeklinde tabir edilen rüya sebebiyle birbirlerine düşmüşlerdi. Zamzam'ın; "Ey Kureyş, çabuk yetişiniz! Yoksa Şam kervanı Müslümanların eline düşer ve bütün malınız gider!"diyerek feryad etmesi üzerine, çekişmeyi bırakarak derhal bir ordu topladılar. Hemen hemen hepsi atlı veya develi olan bu ordunun 1000 kişiye yakın olan mevcudu, o zamanın ileri harp aletleri ile silahlanmıştı. Ebu Leheb ve Ebu Süfyan hariç, Kureyş'in bütün ileri gelenleri orduya iştirak ederek silah, malzeme ve mühimmat ile desteklemişlerdi. Bu ordu yoldayken, Ebu Süfyan'ın kervanı sahil yolundan sağ salim Mekke'ye getirdiği haber alınınca geri dönmek isteyenler olduysa da, Ebu Cehil'in korkaklık ve kaçmakla itham ederek ağır hakaretlerde bulunması üzerine mecburen yollarına devam ettiler. Ancak birkaç kişi geceleyin Mekke'ye dönebildi.

Bu arada Peygamber efendimiz de, Mekke'den hareket eden büyük bir ordunun kendilerine karşı gelmekte olduğunu öğrendi. Kervana el koymak için yola çıkmış bulunan İslam ordusunun ileri gelenleri ile Medine'ye dönmek veya dönmemek hususunda istişare etti; Ensarın fikirlerini sordu. Bunun üzerine söz alan hazret-i Sa'd ibni Muaz; "Ya Resulallah, biz sana inandık! Allah katından getirdiğin şeylerin hak olduğuna itimat ve iman eyledik. Sana itaat etmeye ve emirlerine kesinlikle uymaya söz verdik. Artık siz ne dilerseniz emrediniz. Seni gönderen Allah hakkı için, eğer denize girersen, seninle beraber gireriz, hiçbirimiz geri kalmayız. Biz düşmana karşı varmaktan çekinmeyiz.

Savaş anında geri dönmeyiz. Biz, sabredenlerdeniz ve sadıklardanız. Cenab-ı Hak'tan bizden memnun olacağınız işler göstermesini niyaz ederim. Hemen Allahü tealanın bereketi ile bizimle murad ettiğiniz tarafa hareket buyurunuz!" şeklindeki sözleriyle Ensarın sadakat ve samimiyetini dile getirdi. Bunun üzerine Peygamber efendimiz de fevkalade memnun olarak, İslam ordusuna Bedir kuyularına doğru hareket emrini verdi.

Kureyş ordusu daha önce gelip Bedir suyunu zaptetmişti. İslam ordusu kumları son derece kaygan olan bir mevkide durdu. Susuzluk sıkıntısı başgösterdi. Peygamber efendimiz, o mevkide birkaç yeri işaret ederek Kureyş ileri gelenlerinden bazılarının harp esnasında öldürüleceği yerler olarak söylemiş, aynen söylediği gibi olmuştur. Ertesi gün, Ramazan ayının on yedinci Cuma günü sabahleyin yağan şiddetli yağmur, su sıkıntısını giderip sel olup aktı. İslam ordusu Bedir kuyularının en nihayetindeki kuyunun önünde toplandı. Peygamber efendimiz için hurma dallarından bir gölgelik yapıldı. Bedir'de karşı karşıya gelen bu iki ordunun askerlerinin pekçoğu birbirleriyle çok yakın akraba idiler. Kardeşlerden biri bir tarafta, diğeri öbür tarafta; baba bu yanda, oğul öbür yanda; amca yeğene, yeğen amcaya karşı savaşmak için hazır bekliyordu.

Her iki ordu, harp meydanında karşı karşıya gelip saf bağladılar. Peygamberimiz İslam ordusunun saflarını bizzat kendi elleriyle düzelterek; **"Ben emretmedikçe düşman üzerine hücum etmeyiniz. Fakat ok menziline iyice girdiklerinde ok atınız."** diye emir verdi. Bu arada Kureyş tarafından atılan bir ok hazret-i Mihca'yı şehid etti. Bedir Muharebesindeki ilk şehid, bu zattır. Nihayet Kureyş ordusundan Utbe ibni Rebia, bir tarafına biraderi Şeybe'yi diğer tarafına oğlu Velid'i alarak, İslam ordusundan er diledi. Bunlara karşı gelen Medineli üç Müslüman, Eshaptan hazret-i Avf ile Muaz ve Abdullah ibni Revaha'yı kendi denkleri görmediği için reddederek, "Ya Muhammed! Bize denk ve akranımız olan amcazadelerimizi gönder." diye bağırdı. (O zamanlar Mekkeliler, Medinelilere çiftlikle uğraştıkları ve pek çoğu okuma-yazma bilmedikleri için hakaret gözüyle bakarlardı).

Bunun üzerine Peygamber efendimiz; **"Kalk ya Ubeyde, kalk ya Hamza, kalk ya Ali."** diyerek, Ubeyde'yi Utbe'nin, Hamza'yı Şeybe'nin ve hazret-i Ali'yi Velid'in üstüne gönderdi. (Hazret-i Ubeyde, o tarihte 63 yaşındaydı.) Kısa bir vuruşmadan sonra üç Kureyşlinin üçü de öldürüldü. Ayağından ağır yaralanan Ubeyde ise harpten sonra Medine'ye dönerken yolda şehid oldu. Bu teke tek vuruşma esnasında hazret-i Ebu Bekr Kureyş ordusu içinde oğlu Abdurrahman'ı görerek meydana çıkıp onunla çarpışmak için izin istediyse de, Peygamberimiz; **"Ya Eba Bekr! Bilmez misin ki, sen benim, görür gözüm ve işitir kulağım yerindesin."** diyerek müsade etmedi.

Bundan sonra iki taraf saflar halinde birbirine karşı yürümeye ve oklar atmaya başladılar. Bu sırada Peygamberimiz Muhammed aleyhisselam, kendi için hurma dallarından yapılan haymede; **"Ya Rabbi bana vad ettiğin nusreti ver!"** diye yalvarıp dua ederken, Kamer suresinin 45. ayeti vahiy olundu. **"Yakında o cemiyet bozulacak, onlar arkalarını dönüp kaçacaklardır."** mealindeki bu ayet üzerine; **"Müjde ya Eba Bekr! İşte Allah'ın yardımı imdadımıza geldi."** diyerek zırhını giyindi ve haymeden (gölgelikten) dışarı çıktı. Bir avuç ufak taşlar alarak Kureyş ordusuna doğru attı. Bunların her biri bir Kureyş askerinin gözüne, burun deliğine isabet ederek onları sersem etti. Bundan sonra Eshabına; **"Haydi, şimdi şiddetli hamle ve hücum ediniz."** emrini verdi. Eshab-ı kiramın hepsi dalkılıç olarak ileri koştular. Her tarafa yaptıkları hamle ve hücumlarla düşman saflarını darmadağın ettiler. Kureyş'in pekçok ileri gelenleri, hazret-i Hamza ve Ali'nin (radıyallahü anhüm) kılıçları ile can verdiler.

Bu arada hazret-i Abdurrahman ibni Avf'ın sağ ve solunda yer alan iki genç Müslüman, ondan kendilerine Ebu Cehil'i göstermelerini istediler. Bunlar, Medineli Afra Hatun'un oğullarından Muaz ve Muavvez isimli, Ebu Cehil'i öldürmek için Allah'a söz vermiş iki fedai kardeş idiler. Kureyş ordusunun içinde etrafını saran Beni Mahzum kabilesi savaşçılarıyla birlikte, "Anam beni bugün için doğurmuştur." diye bağırarak Mekkelileri gayrete getirmeye çalışan Ebu Cehil'i, Abdurrahman ibni Avf'ın (radıyallahü anh) işaretiyle tanıyarak derhal oraya koştular ve üst üste yaptıkları hamle ve hücumlarla yere serdiler. Bir miktar daha harb edip, birçok düşmanı öldürdükten sonra kendileri de şehid edildiler. O esnada Peygamber efendimizin; **"Kim bize Ebu Cehil'den bir haber getirir?"** diye sorması üzerine, muharebe meydanına koşan hazret-i Abdullah ibni Mes'ud, Ebu Cehil'i ölmek üzereyken buldu ve sakalından tutarak boynuna bastı. Müslümanların en azılı düşmanı olan Ebu Cehil, o durumda bile kendi ölümünü bir kenara bırakarak, "Hangi taraf üstün." diye sordu. "Nusret ve üstünlük Müslümanlardadır." cevabını alınca bütün kinini dile getirerek; "Efendine (hazret-i Muhammed'e) söyle ki, şimdiye kadar O'nun düşmanı idim. Şimdi düşmanlığım bir kat daha arttı!" deyince, başı kesilerek Peygamber efendimize getirildi. Bunun üzerine Peygamber efendimiz; **"Bu ümmetin Fir'avn'ı işte budur."** diyerek Allahü tealaya şükürler etti.

Kureyş ordusunun başı olan Ebu Cehil'in öldürülmesinden sonra, Mekkeliler dağıldılar. Firar edebilenleri kurtuldu, edemiyenleri öldürüldü veya esir edildi. İslam tarihinin bir dönüm noktası olan Bedir Muharebesi Müslümanların galibiyeti ile neticelendi. Bu savaşa kadar Müslümanlar devamlı eziyetlere uğramışlar, çektikleri eza ve cefalar dayanılmaz duruma gelince vatanlarını, evlerini,

barklarını terk ederek göç etmişlerdi. Bedir Savaşı, bu durumu değiştirmiş ve Müslümanların mücadele gücünü artırmış, onları üstün hale getirmiştir. Müslümanlardan Bedir'de 14 kişi şehid oldu. Karşı taraftan 70 kişi öldü, 70 kişi de esir edildi. Pekçok ganimet alındı.

BEETHOVEN Ludwig Van;

Meşhur Alman besteci. Bonn'da 1770 yılında doğdu. Ailesinin maddi durumu müsaid olmadığından kendi kendini yetiştirdi. Küçük yaşta 1783 yılında saray orkestrası azalığına, 1785'te ikinci saray organistliğine getirildi. Bu görevleri kendisinin müzik sanat dünyası tarafından tanınmasını sağladı. Hocasının yardımı ile 1787 yılında Mozart'a talebe olmak için Viyana'ya gönderildi. Annesinin hastalığı sebebiyle Bonn'a döndü ve 1792 yılında tekrar Viyana'ya gönderildi. Buradaki çalışmalarından sonra Hayd'a ithaf ettiği üç piyano sonatı ve bir piyano konçertosu ile 1795'te halk önüne çıktı. Bundan sonra Viyana sarayında asilzadelerin öğretmeni olarak büyük bir itibar kazandı.

1827 yılında Viyana'da ölünceye kadar hiçbir resmi vazife kabul etmedi. Hayatını kendi besteleri ile kazanan, müstakil ve serbest müzikçi tipinin ilk temsilcisidir.

Beethoven'in hayatında en önemli hadise 1800'de başlayıp 1808'den itibaren konser veremez olmasına ve 1819'da büsbütün sağır hale gelmesine sebeb olan kulak hastalığıdır. Bundan sonra Beethoven'le ancak yazı ile konuşup anlaşmak mümkün oldu. 1825'ten itibaren sıhhati iyice bozuldu. Müzmin bir karaciğer hastalığı tehlikeli olmaya başlamış, arkadan akciğer iltihabı, istiska hastalığına dönmesine sebeb olmuştu. Yapılan dört ameliyat fayda vermemiş, 1827 yılında Viyana'da ölmüştür.

BEGONYA (Begonia);

Alm. *Begonie, Schiefblatt,* **Fr.** *Bégonia,* **İng.** *Begonia.* **Familyası:** Begonyagiller (Begoniaceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Park, bahçe ve evlerde güzel renkli ve gösterişli yaprak ve çiçeklerinden dolayı süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Çoğu otsu, bazıları ağaççık olan bir bitki. Tropikal bölgelerde yetişir. 800 kadar türü vardır. Çiçekleri; beyaz, sarı, pembe ve kırmızı renkli olup, ilkbahardan sonbahara kadar çiçek açar. Daha çok rutubetli ve serin topraklardan hoşlanır. Bazıları yumrulu köklü, kısa sürgünlü, bazıları ise uzun sürgünlüdür. Genel olarak sürgünler etlimsi yumuşak olup üzerleri kalınca tüylerle seyrek olarak örtülüdür.

Birçok türlerinde yaprakların üzerleri güzel renkli lekeler ve damarlarla süslüdür. Meyveleri çoğunlukla kapsüllüdür.

Güneşli yerlerden hoşlanır. Pencere önlerinde bol çiçek açar. Fazla suyu sevmez.

Kullanıldığı yerler: Süs bitkisi olarak kullanılır.

BEĞTİGİNLİLER (Bkz. Erbil Atabegliği)

BEHAEDDİN AMİLİ;

On altıncı yüzyılda İslam aleminde yetişmiş astronomi ve matematik bilgini. İsmi, Behaeddin Muhammed bin Hüseyin bin Abdüssamed'dir. Aslen Hemedanlıdır. 1547 (H. 953) senesinde Lübnan'da bulunan Baalbek'te doğdu. Baalbek'teki Amil Dağına nisbetle Amili lakabıyla meşhur oldu. 1622 (H. 1031) senesinde İsfahan'da vefat etti.

Küçük yaştan itibaren ilim tahsiline başlayan Behaeddin Amili, on üç yaşına geldiği sırada çok güzel Arapça ve Farsça konuşup, eser inceler hale geldi. Hac için Hicaz'a gidip orada kaldığı müddet içinde din ilimlerini öğrendi. İslam aleminin meşhur ilim merkezlerini gezerek devrin büyük alimlerinden ilim öğrendi. İsfahan'a gittiği zaman, Şah Abbas Safevi ona bazı devlet vazifelerini teklif ettiyse de, ilimle meşgul olmayı tercih ederek kabul etmedi. Daha sonra alimlerin reisliği makamına getirildi. Arab dili grameri ve edebiyatını okuyup hikmet ve tarih alanında incelemeler yaptı. Daha ziyade fen, matematik, astronomi, cebir ve mantık ilimleriyle meşgul oldu. Devrinin alimleri arasında keskin zekası ile şöhret kazandı. Asrının bilim adamlarını güç durumda bırakan birçok matematik problemlerini çözdü. Hocası olarak kabul ettiği Kerhi'nin matematik ve cebirle ilgili eserlerini açıklayıp, yorumladı. Birçok konularda Kerhi'ye uymuşsa da bununla yetinmeyip kendi orijinal buluşlarını da ortaya koydu. Doğal tek tam sayılar ve doğal çift tam sayılar dizisinin toplamını veren ifadeyi formülleştirdi. Cebirsel denklemin yaklaşık gerçek kökünü bulma metoduna dair yeni bir usul ortaya koydu ve buna "tarikat-ül-Keffeteyn" (iki kefe usulü) veya "tarikat-ül-mizan-ir-Riyazi" (matematik terazisi usulü) adını verdi. Bu metodla çok hassas ve dakik çözümler ortaya koydu. Amili'nin bulduğu bu metod günümüzde, deneme yanılma yoluyla kök bulma ve çok dereceli denklemlerin çözümünde kullanılmaktadır. Ayrıca bu metod Avrupa ilim çevrelerince de kullanıldı. Ünlü İngiliz ilim adamı İsaac Newton, Amili'nin kitaplarını inceleyerek bu metodu öğrendi ve bundan istifade ederek yaklaşık hakiki kök bulma meselesinde; "Newton-Raphson

Metodu" denilen yeni bir metod geliştirdi. Difransiyel ve integral hesaplamalardaki dakik, hassas ve sağlam sonuçlara götüren bu metod günümüzde bilgisayarlarda nümerik analizde çok kullanılmaktadır. Ömrünü din ve fen ilimleri üzerinde araştırma yapmakla geçiren Behaeddin Amili, 1622 (H. 1031) senesinde İsfahan'da vefat etti. Tus'ta defnedildi.

Eserleri: Bütün vaktini okuma, inceleme, araştırma, deneme ve eser yazmaya ayıran Behaeddin Amili, hemen hemen her ilim dalı ile ilgilendi. Yazdığı eserleri bütün kütüphanelerde vardır. Eserlerinin başlıca özelliği, zor ve güç anlaşılan problemleri gayet akıcı ve açık bir ilmi metodla ele alıp, incelemesiydi. Otuzu aşan eserlerinden bazıları şunlardır:

1) Kitabu Hülasat-il-Hisab: Amili'nin en önemli eseri olan ve on bölümden meydana gelen bu eserin birinci bölümü temel hesaplama usulleri; ikinci bölümde kesirler; üçüncü bölümde bilinmeyenlerin hesaplanması; dördüncü bölümde çift hata metodu; beşinci bölümde açma ve çevirme yolları; altıncı bölümde yüz ölçümleri; yedinci bölümde ağırlıkların hesaplanması; sekizinci bölümde cebir yoluyla bilinmeyenlerin hesaplanması; dokuzuncu bölümde orijinal hesap metodları; onuncu bölümde bazı temel hesap misalleri anlatılmaktadır. **2) Kitabu Mülahhas-ül- Hisab vel-Cebr vel A'mal-il-Mesaha, 3) Kitab-ül-Keşkül, 4) Bahr-ül-Hisab, 5) Risaletün fi Tahkiki Cihet-il-Kıble, 6) El-Mülahhas fil-Hey'e, 7) Kitabün an-il-Hayat, 8) Tefsir-ül-Müsemma bil-Habl-il-Metin, 9) Haşiye ala Envar-it-Tenzil, 10) Miftah-ul-Felah, 11) Esrar-ül-Belaga, 12) Tehzib-ün-Nahv, 13)Tehzib-ül-Beyan.**

BEHAEDDİN VELED (SULTAN-ÜL-ULEMA);

Allahü tealanın aşkı ile dolmuş, evliyanın büyüklerinden, hazret-i Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin babası. Resulullah efendimizin birinci halifesi olan Ebu Bekr-i Sıddik'ın soyundan gelmektedir. Annesi Harezmşah sultanlarından Alaüddin Muhammed Harezmşah'ın kızıdır. İki yaşındayken babası vefat ettiğinden yetim kalmıştı. İlimde ve tasavvufta yetiştikten sonra, Belh şehrinde pek tanındı ve sevildi. Necmeddin-i Kübra'nın seçkin talebelerindendir. Seçkin ve büyüklerden oldu. Halkın kendisine gösterdiği halis saygı ve hürmeti çekemeyen Muhammed Şah Harezmi yüzünden önce Bağdat sonra Şam daha sonra da Konya'ya hicret etti. Fazilet ve üstünlükleri, her yerde hürmet ve sevgi ile karşılanmasına sebeb oldu. 1228 tarihinde Konya'da vefat etti. Orada, oğlu hazret-i Mevlana ve torunu Behaeddin Veled ile beraber Mevlana türbesinde medfundur.

Hazret-i Behaeddin Veled'in çeşitli kitaplarda hayatı, üstün ahlakı, yaşayışı, hizmetleri ve kerametleri uzun yazılıdır. Bunlardan bir tanesi:

Belh'de bulundukları sırada, bir gece Belh şehrinin ileri gelen ve Behaeddin Veled'e itiraz eden alimlerinden üç yüzü hep birden bir rüya görürler: Bir sahrada kurulan ulu bir çadırın ortasında Allahü tealanın sevgilisi Muhammed Mustafa sallallahü aleyhi ve sellem, Eshab-ı kiramı ile oturmaktayken, Behaeddin Veled Belhi, son derece edep ve hürmetle çadıra girer, selam verir. Resulullah efendimiz Behaeddin Veled'e iltifat buyurarak sağ yanlarına oturtur ve orada bulunanlara: "Bugünden itibaren Behaeddin Veled'e Sultan-ül-Ulema (Alimlerin Sultanı) deyiniz ve öyle hitab ediniz." buyururlar.

Sabah olunca rüyayı gören alimler Behaeddin Veled'in medresesine gitmişler. Daha gelenler rüyalarını anlatmadan, Behaeddin hazretleri, gördükleri rüyayı aynen anlatır. Bunun üzerine oradakiler; "Allahü teala ve Resulü şahittir ve biz de şahidiz ki, sen Sultan-ül Ulemasın. Bundan böyle bu isim ile tanınacaksın." demişlerdir. O günden sonra Behaeddin Veled hazretleri (kuddise sirruh) bu namı ile tanındı. Ve Sultan-ül Ulema diye imza kullandı. Bu menkıbe, üstünlüklerini ifade etmeye kafidir.

BEHAEDDİN-İ BUHARİ (Bkz. Şah-ı Nakşibend)

BEHAİ EFENDİ;

On yedinci yüzyıl Osmanlı alimlerinden. Otuz ikinci Osmanlı şeyhülislamıdır. Asıl adı Mehmed'dir. Şeyhülislam Yahya Efendinin kendisine taktığı "Behai" mahlasıyla meşhur olmuştur. Şeyhülislam Hoca Sa'deddin Efendinin torunu ve Rumeli Kazaskeri Abdülaziz Efendinin oğludur. Nesebi, Yavuz Sultan Selim Han döneminin tanınmış şahsiyetlerinden Hasan Can'a kadar ulaşmaktadır. 1595 (H.1003) senesinde İstanbul'da doğdu. 1654 (H.1064) senesinde İstanbul'da vefat etti.

Çocukluğundan itibaren ilim öğrenmeye başlayan Behai Efendi zamanının alimlerinden akli ve nakli ilimleri öğrendi. İlim ve fazilette yükselip kısa zamanda şöhreti her tarafa yayıldı. 1617 senesinde babası ile beraber Mekke-i mükerremeye gidip hac farizasını yerine getirdi. Dönüşünde amcası Şeyhülislam Es'ad Efendiden de ilim öğrenip, onun yanında mülazim, yani stajyer olarak vazife yaptı.

İstanbul'da bazı medreselerde müderrislik yaptıktan sonra Şehzade Medresesi müderrisliğine tayin edildi. Bu vazifesi sırasında yazdığı bir kasidesini Sultan Dördüncü Murad Hana takdim etti. Sultan'ın iltifatına kavuşup 1630 yılında Selanik Kadılığına tayin edildi. 1633 senesinde Haleb Kadılığına

nakledildi. 1634 senesinde hakkında çıkarılan bazı asılsız iddialar üzerine vazifeden alınarak Kıbrıs'ta ikamete mecbur tutuldu. Bir sene sonra İstanbul'a döndü. Sırasıyla Şam, Edirne ve İstanbul kadılıkları vazifesinde bulundu. 1646 senesinde Anadolu Kazaskerliğine, bir ay sonra Rumeli Kazaskerliğine terfi ettirildi. 1649 senesinde Şeyhülislamlık makamına getirildi. Bir sene 9 ay 15 gün bu makamda kaldıktan sonra 1651 senesinde vazifesinden alındı. 1653 senesinde tekrar Şeyhülislamlığa getirildi. Bu vazifesi esnasında boğmaca hastalığına yakalanarak 1654 senesinde İstanbul'da vefat etti. Cenazesi Fatih Camiine bitişik konağının yakınında bir yere defnedildi.

Behai Efendi, yüksek ilme, keskin zeka ve kuvvetli bir hafızaya sahipti. Halim, selim, zerafet sahibi bir zattı. Kadılığı ve şeyhülislamlığı sırasında adaletle hükmetmiş, doğruluktan ayrılmamış, hak ve hakikati söylemekten çekinmemişti. Tütün içmenin mübah olduğuna dair; "Bir şey, özellikle zevki okşayan şeyler, haramlığına kesin ve açık delil olmadıkça mübahtır. Çünkü mübahlık eşyanın aslında var olan bir vasıftır." diye fetva verdiği için zamanındaki bazı kimseler ona cephe almışlardı.

Devrinin önemli şairlerinden olan Behai Efendi, Divan şiirinin tanınmış şairlerinden Şeyhülislam Yahya Efendi ve Baki'nin tesirinde kalmıştır. Şairlikteki şöhretine gazelleri sebebiyle ulaşmıştır. Kırktan fazla olan gazellerinde, konu ve tema olarak yer yer Allahü tealanın aşkını ve sevgisini, O'ndan ayrı kalmanın acılığını, O'na duyduğu yakıcı özlemi işlemiştir. Böyle olmasına rağmen münacat ve nat gibi şiirlere yer vermemiştir. Zamanının Naili, Neşati, Nabi, Nahifi, Nazim gibi değerli şairleri onun hakkında kasideler söyledikleri gibi, şairliğini övmüşler ve şiirlerine nazireler yazmışlardır. Behai Efendinin şeyhülislamlığı sırasında verdiği fetvaların toplandığı basılmamış bir eseri ile, şiirlerinin toplandığı bir **Divan**'ı ve Arapça, Farsça bazı eserlere yazdığı ta'likatı vardır.

BEHAİLİK;

On dokuzuncu asrın ikinci yarısında Mirza Hüseyin Ali'nin ortaya attığı bozuk, uydurma bir inanç ve sapık bir yol. Kurucusunun kendisine Behaullah lakabını takması sebebiyle bu yola Behailik denmiştir. Behailik; El-Bab Ali Muhammed adında bir Acemin kurduğu Babiliğin değişik tipte bir devamıdır (Bkz. Babilik).

Behailiğin kurucusu, önce babiliği ortaya çıkaran El-Bab Ali Muhammed'in talebesiydi. Hocasının, 1850'de Tebriz'de kurşuna dizilerek idam edilmesi üzerine onun yerine geçti. Hocasının fikirlerinden beğenmediklerini çıkarıp kendi görüşlerini hakim kıldı. Kendisini beklenen Mehdi ilan etti. Daha sonra peygamber olduğunu ve ahir zamanın büyük kurtarıcısı olduğunu söyledi. Zamanındaki alimler onun İslam dini ile alakasının kalmadığını ve İslama karşı olduğunu bildirdiler.

1852'de İran'da Nasirüddin Şaha yapılan suikast teşebbüsü sebebiyle taraftarlarıyla beraber Tahran'da hapsedildi. Sonra Bağdat'a sürüldü. Behaullah, Bağdat'ta yerleşip sapık fikirlerini yaydı. **Akdes** isimli bir kitap yazdı. Bu kitabında Kur'an-ı kerimi kötüledi. İslamiyete saldırdı. İnsanlık, haramı helal sayacak yeni bir dine ihtiyaç duyuyor, dedi. **El-İkan** adıyla yazdığı kitapta ise, pekçok sapık fikirler ileri sürdü. Yahudi ve Hıristiyanlara yaranmak için Tevrat ve İncil'in değiştirilmediğini söyledi. Bağdat'ta bulunan İslam alimlerinin ve Ehl-i sünnet halkın Osmanlı Devletine şikayetleri üzerine Behaullah ve taraftarları 1862'de İstanbul'a götürüldüler. Sonra topluca Edirne'ye sürüldüler. Edirne'de aralarında anlaşmazlık çıktı. İki kısma ayrıldılar. Mirza Yahya Nuri taraftarları Sultan Abdülaziz Hanın fermanıyla Kıbrıs'a, Mirza Hüseyin Ali (Behaullah) taraftarları ise, 1868'de Akka'ya gönderildiler.

Behaullah 1892'de Akka'da öldü. Yerine oğlu Abdulbeha Abbas geçti. Bu da babasından geri kalmadı. Hıristiyanlara yaranmak maksadıyla İsa aleyhisselam için, tanrı dedi. Hıristiyanların inandığı gibi tanrı üçtür dedi. 1908'de Meşrutiyetin ilanıyla serbest hareket eden Abdulbeha Abbas, Mısırlı Mason Abduh ve bunun talebesi Reşid Rıza ile mektuplaştı. Daha sonra derslerine katıldı. **Asr-ul-Cedid** adıyla yazdığı kitapta, bütün dinleri yıkıp dünya birliğinden bahsetti. Meşrutiyetin ilanıyla İslam düşmanı İttihatçıların, Yahudilerin ve İngilizlerin yardım ve teşvikleriyle sapık fikirlerine taraftar bulan Abdulbeha Abbas, Mısır'a, Avrupa'ya ve Amerika'ya giderek konferanslar verdi. Pekçok taraftar topladı. 1921'de Hayfa'da öldü. Yerine oğlu Şevki geçti. 1897'de doğan Şevki, Beyrut'ta ve İngiltere'de Oxford Üniversitesinde tahsil yaptı. Amerikalı Maxwell ailesinin kızıyla evlendi. Ömrü boyunca Behailiği yaymak için çalıştı, 1957'de Londra'da öldü. Yerine geçecek oğlu ve torunu olmadığından Behailerin idaresi Hayfa'da kurulan Umumi Adalet Evine bırakıldı.

Umumi Adalet Evi; İdari teşkilat bakımından Behailiğin merkezidir. İdari teşkilatın en alt kademesi ise, mahalli ruhani mahfillerdir. İkinci derecede en önemli merkezleri Amerika'daki Chicago (Şikago)da 1920'de yapılan büyük mabetleridir. Avrupa, Amerika, Afrika ve Avustralya'da yetmiş yedi mahalli mahfil resmen tescil edilmiştir. Türkiye'de ise Türk yargıtayı 13.12.1962 tarih ve 1252 esas ve 2435 sayılı kararıyla Behailiğin ayrı bir din olarak kabul edilmeyeceğini tescil etmiş ve onların bu çalışmalarını durdurmuştur.

Hıristiyan, Yahudi, Mecusi, Sihi, Zerdüşti ve Budistleri aldatarak kendilerine çeken Behailerin bütün

dünyada seksen sekiz yerde teşkilatı vardır. En çok korkup çekindikleri, amansız düşmanları İslam alimleridir. Dinini bilen anlayan hiçbir Müslümanı aldatamayan Behailer, kitaplarını, propaganda neşriyatlarını kırk sekiz dile tercüme edip, her yere dağıtmakta ve bu uğurda milyarları sarf etmektedirler. Fakat İslamiyet karşısında aciz kalmakta ve eriyip gitmektedirler.

Behailerin mabetlerine "Meşarık-ul-Ezkar" adı verilmiştir. Halen dünyanın altı yerinde mabetleri vardır. On dokuz rakamını mukaddes kabul ederler. İdareleri umumi adalet evi yüksek meclisine seçilen on dokuz kişi tarafından yürütülür. Her Behai, her sene kazancının beşte birini bu idare heyetine verir. Behailerin teşkilatları tapınmaları, vazifeleri, **Akdes** dedikleri kitaplarında ve **Vasiyetler Levhaları'**nda yazılıdır. Allahü tealaya inanmaları ve birçok bilgileri İslam dininden alınmıştır. İslamiyete uymayan pekçok bozuk tarafları vardır. Mantıki ve çoğu sosyal olan dünya görüşlerini din diye, ilahi vahiy diye anlatmaktadırlar. Irk ve milliyet tanımazlar. Komünistler gibi, bütün dünyaya yayılmak, tek bir salahiyetli idarecinin emirleri ile idare edilmek gayesindedirler. Fertlerin menfaatlerini düşünmezler, devlet kapitalizmini desteklerler. Seneyi on dokuz ay kabul ederler. On dokuz gün oruç tutarlar. Hacları, El-Bab Ali Muhammed'in Şiraz'daki evini veya Behaullah'ın Bağdat'taki evini gidip görmektir.

Behailiğin kuruluş gayesi, İslamiyeti yıkmak için faaliyet göstermektir. Başta İngiltere olmak üzere sömürgeci bir siyaset takib eden ve emperyalist maksatlar güden diğer devletler, siyonistler, Behailiği ve buna benzer bozuk yolları maddeten ve manen desteklemektedirler.

BEHÇET HASTALIĞI;

Ağızda aft (sarı-gri renkte etrafı kırmızı halka ile çevrili lekecik), tenasül organlarında yüzeysel (sathi) ülserler (doku tahribi bölgeleri) ve gözde ön odacıkta irin (nadiren olmayabilir), üvea (damar) tabakalarının iltihabı gibi üç esas arızası bulunan, çok ağrılı, alevlenmelerle tekrarlayan, müzmin seyirli, ekseriya iki gözü tutan, körlükle nihayet bulan ve daha çok erkeklerde görülen bir hastalık. Bu hastalıkta deri, eklem, kalb, damarlar, akciğer, mide, barsak, böbrek ve sinir sisteminde de arazlar görülebilir.

İlk olarak 1937 yılında, İstanbul Üniversitesinde dermatolog (deri hastalıkları uzmanı) Prof. Dr. Hulusi Behçet tarafından yukarıda belirtilen arazlarla seyreden bir hastalık tarif edilmiştir. 1947 yılında ise, Cenevre Tıp Kongresinde Zürihli Prof. Mıscher'in tavsiyesiyle hastalığa, "Behçet Hastalığı" adı verilmiştir. Daha sonra Türk göz hastalıkları hekimleri (Ayberk, Başar, Bengisu)ve Batılı göz hastalıkları uzmanları (Weckers, Franceschetti, Babel ve Meyer) vak'alarla Behçet'in tarif ettiği hastalığı doğrulamışlardır.

Hastalığın sebebi olarak halen virüs, mukoz salgı imal eden zarlara karşı spesifik antikor ve HLA-5 doku antikoru yani immun sistem (bağışıklık) bozukluğu suçlanmaktadır. Behçet Hastalığı bir veya birkaç aylık hatta bir yıllık aralarla tekrarlar ve her tekrardan sonra kısa süreli (yaklaşık bir ay kadar) iyilik dönemi bırakır.

Hastalığın belirtileri: Aniden 39,5-40 derece ile başlayan ateş bir hafta kadar devam eder. Bundan sonra 2-3 hafta süren bir iyileşme devresi gelir.

Daha sonraki devrede; görmede bulanıklık, ağızda aftlar ve üreme organlarında yüzeysel ülserlerin meydana gelmesi ile hastalığın üç ana belirtisi ortaya çıkmış olur. Bu üç araz her nöbette görülür. Bunlar birlikte meydana gelebilir veya biri diğerini takib edebilir. Nöbetlerin tekrarlanması arasındaki zaman çok değişir. Umumiyetle önceleri bir ay kadardır. Birkaç ay, bir yıl veya yıllar sürebilir.

Tedavisi bugün için semptomatik, yani belirtiye göredir. Nöbetler meydana geldiği zaman hastalığın belirtilerini giderecek tedavi yapılır. Yani, hastalığı ortadan kaldıracak bilinen bir tedavi şekli yoktur.

BEHÇET KEMAL ÇAĞLAR;

Son devir şair ve yazarı. 1908'de Erzincan'da doğdu. Bolu İmaret Mektebinden başka, Konya'daki Numune Mektebi, Kayseri Sultanisi ile İzmir Lisesinde okudu. Kayseri Sultanisi son sınıfından imtihanla Zonguldak Yüksek Maden Mühendisliği Okuluna girdi (1925). Burada dört yıl okuduktan sonra, staj için Belçika'ya gitti. Sonra Fransa'ya gönderildi. 1930 senesinde Sanayi Vekaleti Maadin Dairesi Merkez Mühendisi olarak vazifeye başladı. Halk edebiyatı ve gazetecilik incelemeleri yapmak için Londra'ya gönderildi. 1935 senesinde yurda döndü. Halkevleri müfettişliğinde görev aldı. 1940 senesinde **Yücel** Dergisinde çıkan bazı yazıları ve radyodaki konuşmaları yüzünden müfettişlikten ve radyo evinden ayrıldı.

1943-1949 seneleri arasında Erzincan mebusu oldu. Daha sonra İstanbul'a yerleşerek **Vatan** Gazetesinde makaleler yazdı. **Şadırvan** ismiyle haftalık bir dergi çıkardı. 1961'de kurucu meclis üyeliğine seçildi. TRT yönetim kurulu üyesi oldu. Sonra başkanlığa getirildi. En son Robert Kolejinde öğretmenlik yaptı. 24 Ekim 1969'da öldü.

Beş hececilere özenerek şiir yazmaya başladı. Hayatı boyunca çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanan şiirlerinde hecenin 7+7=14, 5+6=11, 4+4+3=11 kalıplarını kullanmıştır.

Eserleri:

Şiirleri: Erciyas'tan Kopan Çığ, Burda Bir Kalp Çarpıyor, Benden İçeri, Battal Gazi Destanı, Malazgirt Zaferinden İstanbul Fethine, Oyun, Çoban, Attila. Ayrıca **Hür Mavilikte** nesir eserleri arasında yer alır.

BEHÇET MUSTAFA EFENDİ;

Osmanlı alimlerinden. 1774'te İstanbul'da Eyyub Sultan'da doğdu. Medrese tahsili görerek hekim oldu. Farsça, Arapça, İngilizce, Almanca ve Fransızcayı çok iyi öğrendi. 1791'de müderris, 1803'te Sultan Üçüncü Selim'in hekimbaşısı oldu. 1926'da Tıbhaneye nazır tayin edildi. Yeniçeriliğin kaldırılması ile Tıbbiye Mektebinin kurulmasında önemli rol oynadı. Sultan İkinci Mahmud döneminde de baş tabiblik görevinde bulunan Behçet Mustafa Efendi, 1832 yılında vefat etti. Kabri, Üsküdar'da Nasuhi dergahındadır.

Behçet Mustafa Efendi'nin kendi yazdığı eserler yanında, tıb sahasındaki tercümeleri çok kıymetlidir. Tercüme eserleri arasında Bufo'nun **Tarih-i Tabii** ile **Fizyolojisi'**ni, Yukan'ın **Ameliyat-ı Tıbbiye'**si ve Burne'nin **Hikmet-i Tıbbiye'**si en önemlileridir. Başlıca te'lif eserleri ise **Hezar-ı Esrar, Risale-i Ruhiye ve Risale-i Kolera'**dır. Bunlardan sonuncusu Almanca'ya çevrilip basılmıştır.

BEHÇET NECATİGİL;

Şair ve yazar. 1916'da İstanbul'da doğdu. 1940 yılında Yüksek Öğretmen Okulu Türk Dili Edebiyatı bölümünü bitirdi. Çeşitli illerde yaptığı edebiyat öğretmenliğinden sonra, İstanbul Çapa Eğitim Enstitüsüne öğretmen tayin edildi; uzun yıllar burada çalıştı. 1980 yılında İstanbul'da öldü.

Behçet Necatigil, ilk şiirini 1935 yılında yayınladı. Yaklaşık 45 sene çeşitli edebiyat ve sanat dergilerinde yayınladığı şiirlerinde işlediği temaların belli başlıları arasında; "ev, aile, geçim sıkıntısı, aşk, anlaşılmama üzüntüsü, bunalış, ölüm, hiçlik, fanilik, aldırmaz görünmek" sayılabilir. Konularını kendi hayatından veya etrafından alan şair, şiirlerinde sık sık kendi his ve anlayışlarını genelleştirerek bütün insanlara tercüman olmaya çalışır. Üslubu çok defa kapalı, kelimeleri sade ve zaman zaman argoludur. Sık sık konuşma diline uygun mısralar kullandığı gibi, argolardan da pek fazla kaçınmaz. Yalnızlığı seven, içine kapanık ve karamsar mizacı şiirlerine aksetmiştir. Şiirlerinde fakirlik ve çekingenlik duyguları mühim yer tutar. İlhamı kendi şahsi hayatına dayanır. Yer yer kendi geçmişine gider. Mizacı gereği hayat karşısında menfi bir tavrı vardır. Bedbin okuyuş ve görüş tarzı hemen hemen bütün kitaplarında yer alır. Şiirinde razı olduğu bir yalnızlık hissini anlatır. Şahsi hayatı ile sosyal hayatı, çağı birbirinden ayrılmaz bir şekilde birleştiren şairdir.

Serbest nazımla yazdığı şiirlerinde, kafiye endişesi duymamış ve belli bir nazım şeklini kullanmamıştır. Dili şumüllü olarak kullanır. Bir başka hususiyeti de, dilin musikisine önem vermesidir. En çok tanınan şiirleri arasında **"Evler"** başta gelir.

Şiirlerini; **Kapalı Çarşı, Çevre, Evler, Eski Toprak, Arada, Dar Çağ, Yaz Dönemi** adlı kitaplarda toplamıştır. Almancadan 30 kadar eser çevirmiş, mitologya ve edebiyat üzerine incelemeler yapmış, oldukça başarılı olan radyo oyunlarını ise; **Yıldızlara Bakmak, Gece Aşevi, Üç Turunçlar** adlı kitaplarında yayınlamıştır.

EVLERLE SAVAŞ

Körükler cılız olmak
Evlerin hiddetini,
Evlerle savaşımız
Savaşların çetini.

Nedir anlamıyorum
Evlerdeki hırsı,
Cansızlarla birlik
Canlılara karşı.

Tencerenin azgınlığı başta,
Sofralarla beraber getir.
Dünya durdukça,
Tencere pişirecek, sofra eritecektir.

Eşyaların azgınlığı tamam!

Hepsi evlerden taraf
Kopar musluk, kırılır cam!
Hiç yoktan bir masraf.

Geri mi kalır kumaş, deri
Onlar da zalim kalleş!
Alalı kaç gün oldu,
Eskir üst baş.
Erzaklar halimizden anlasa ya,
Anlamaz!
Biter sabun, biter şeker, biter yağ.
Biter gaz.

Bir yılan güneşlerde uyanmış;
Ateş yak der oda.
Dışarda karakış
İstersen yakma!

Körükler cılız olmak
Evlerin hiddetini,
Evlerle savaşımız
Savaşların çetini.

BEHİŞTİ;

Beş ayrı mesnevi yazarak hamse sahibi olan 16. yüzyıl Osmanlı şairi.

Asıl adı Ahmed Sinan olup, İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından şehre subaşı tayin edilen Karışturan Süleyman Beyin oğludur. Doğum yeri ve tarihi belli değildir. Süleyman Bey oğlu Sinan Çelebi olarak tanındı. Küçük yaşta babasını kaybetmesi üzerine saraya alınan Behişti, İkinci Bayezid Han tarafından yetiştirildi.

Baba mesleğine yönelen Behişti, eğitimini tamamladıktan sonra sancakbeyi oldu. Kaynaklarda açıklıkla belirtilmeyen padişaha karşı işlenmiş bir suçtan dolayı İran'a kaçtı. Burada Hüseyin Baykara, Ali Şir Nevai ve Molla Cami'nin yanında bulundu. Bunların aracılığı ile affedilerek ülkesine döndü ve eski vazifesine devam etti. Vefat tarihi ve yeri kaynaklarda bildirilmemektedir.

Eserleri: Edebiyatımızda ilk hamse yazan Behişti'dir. Hamsesinden bugün sadece **Leyla vü Mecnun** elimizdedir. Diğerlerinin isimleri şöyledir:

Vamık u Azra, Yusuf u Züleyha, Hüsn ü Nigar ve Süheyl ü Nevbahar. Ayrıca **Vekayiname-i Behişti** adlı bir tarihi vardır. Lirik şiirlerinden, Behişti'nin ince zevkli bir şair ve çağının önde gelen simalarından biri olduğu kolayca anlaşılmaktadır.

BEHLÜL-İ DANA;

Abbasi halifelerinden Harun Reşid zamanında yaşamış meczub (Allah aşkıyla kendinden geçmiş olan) ve veli bir zat. Asıl adı Ebu Vüheyb bin Amr Sayrafi'dir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Kufeli olduğu halde Bağdat'ta yaşamış ve 805 (H. 190)te vefat etmiştir. Harun Reşid'in kardeşi olduğuna dair rivayetler varsa da bunun aslı yoktur. Herkese ders olacak hikmetli sözleri çok meşhurdur. Tahsili fazla olmadığı halde Harun Reşid'e devamlı nasihat ederdi.

Kendisinden sonra gelen alimler tarafından kitaplara geçirilen nasihatlarından bazıları:

Bir gün halife Harun Reşid ona; "Çok zamandır seninle görüşmek istiyordum." deyince, Behlül; "Ben böyle arzu duymadım." diye cevap verdi. Buna rağmen Harun Reşid kendisine yine nasihat istedi. "Ne nasihatı istiyorsun? Şu saraya bak, bir de kabirlere bak! Bunlardan ibret almayan nelerden nasihat alır? Halin ne olacak, ey müminlerin emiri! Yarın cenab-ı Hakk'ın huzuruna çıkacaksın. Büyük küçük yaptığın her şeyden sual olunacaksın. Bunlara nasıl cevap vereceksin, iyi düşün! Bu hesap zamanında aç ve susuz olacaksın, çıplak bulunacaksın. Oradakiler sana bakıp gülecekler. Perişan halin orada meydana çıkacak. Bunları düşün başka nasihatı ne yapacaksın?" dedi. Adaleti ile meşhur olan Harun Reşid onun nasihatlerinden çok istifade etmiştir.

Bir gün halka doğru yolu göstermek için söylediği sözlerden rahatsız olanlar, Harun Reşid'e gidip; "Sultanım, bizim yaptıklarımızın ona ne zararı var? Bizi kendi halimize bıraksın. Sonra her koyun kendi bacağından asılır." gibi sözlerle şikayet ettiler. Bunun üzerine Harun Reşid, Behlül-i Dana'yı çağırtıp halkın istediğini bildirdi. Behlül-i Dana hiç sesini çıkarmadan sarayı terk etti. Birkaç koyun alıp kesti, bacaklarından mahallenin köşe başlarına astı. Bunu gören halk gülerek; "Deliden başka ne beklenir,

yaptığı işler hep böyle zaten." diyorlardı. Aradan günler geçtikçe, asılan hayvanlar kokuyor, bundan ise bütün mahalle zarar görüyordu. Kokudan durulmaz hale gelince, aynı kişiler, Harun Reşid'e gidip durumu anlattılar. Behlül-i Dana'yı çağırtıp sorduğunda; "Bir kötünün herkese zararı olduğunu herhalde anladılar. Ben bir şey yapmadım, her koyunun kendi bacağından asıldığını onlara gösterdim." diye cevap verdi.

BEHMENİLER;

Hindistan'ın Dekken bölgesinde kurulan Müslüman-Türk Hanedanlığı. Tuğluk- Türk sultanlarından Muhammed bin Tuğluk zamanında çıkan iç karışıklıklarda Alaeddin Hasan Behmen Şah, Dekken bölgesinde bağımsızlığını ilan etti ve Gülberge şehrini payitaht yaptı. Elinde bulunan toprakları; Gülberge, Devletabad, Elliçpur ve Birdar olmak üzere dört vilayete böldü. Bağımsızlığını ilan etmesine yardımcı olan beyleri bu vilayetlere vali tayin etti.

Alaeddin Hasan'ın saltanatı, kurduğu düzeni kabul ettirmek için özellikle Hindulara karşı yapmak mecburiyetinde kaldığı seferlerle geçti. Devleti, Mısır'daki halife tarafından tanındı. 1358 senesinde Gucerat'a karşı yaptığı seferde hastalanıp vefat etti. Yerine oğlu Muhammed geçti. Muhammed Şahın ilk işi, devlet ve ordu teşkilatını kurmak oldu.

Muhammed Şahın bastırdığı para, Hindu devletininkinden daha halis idi. Hindu Varangel ve Viceyanagar racaları, Behmeni topraklarında bulunan Hindu sarraflarla anlaşarak ele geçirdikleri paraları eritip kendilerininkine çevirdiler. Bastırdığı paraların üzerindeki Kelime-i şehadetin yerine put konmasına kızan Muhammed Şah, Viceyanagar ve Varangel racalarının topraklarına sefer düzenledi ve bu işe vasıta olan Hindu sarrafları idam ettirdi. Viceyanagar racasının ordusu dağıtıldı.

Sultan Muhammed'in 1377'de vefatından sonra yerine geçen oğlu Mücahid de saltanatını Hindularla mücadeleyle geçirdi. Yerine geçen amcası Davud Şahın kısa süren saltanatından sonra tahta Alaeddin Hasan'ın torunu İkinci Muhammed Şah geçti. Dekken'de İslamiyet bunun zamanında yerleşti. Sulh ve sükun içinde geçen İkinci Muhammed döneminden sonra tahta çıkan Gıyaseddin ve Şemseddin şahların kısa süren devirleri karışıklık içinde geçti. Sultan Taceddin Firuz'un hakimiyeti ele geçirmesi ile birlik sağlandı (1397). Viceyanagar ve Kerla racaları ile başarılı savaşlar yapıldı (1398). Yapılan antlaşma neticesinde Hindular, uzun zaman Behmenilere saldıramadılar. Ancak Gücerat ve Malva sultanlıklarının Behmenilere karşı düşmanca tavırlarından cesaret alarak Behmeni topraklarına girdiler. Sultan Firuz Telingana, Hindularına karşı düzenlediği başarısız seferin akabinde hastalandı ve kardeşi Ahmed Şah sultan oldu (1422). Ahmed Şah, Telingana Devletini tamamen ortadan kaldırdı (1424). Gücerat ve Malva sultanlarına karşı başarılı seferler yaptı. Ölünce yerine Sultan Alaeddin İkinci Ahmed geçti (1436). Bundan sonra Behmeniler Devleti iç karışıklıklar ve mücadelelere sahne oldu. Hümayun Şah ve Nizam Şah devirlerinde de bu karışıklıklar devam etti.

1461'de çocuk yaşta bulunan Muhammed Şahın tahta geçmesinden sonra Melik Şah Türk ve Mahmud Kavan gibi güçlü emirler idareyi ele geçirdiler. Bu güçlü komutanlar sayesinde, komşu devletlerin saldırıları durdurulup, ticaret ve hac gemilerine musallat olan korsanlara karşı başarılı seferler düzenlendi. Dekken'in batı kıyılarındaki Vişalgarh Kalesi ve Goa Limanı ele geçirildi (1471). Bilgaum ve Bankapur racaları yenildi (1472). Bilgaum ve Telingana bölgesi ele geçirilip Behmeni Devleti, en geniş sınırlarına ulaştırıldı (1478). Bu devrede Osmanlı Sultanı Fatih Sultan Mehmed Hanla elçi mübadelelerinde bulunuldu. En güçlü devrini yaşayan devletin toprakları, kuzeyde Berar'dan güneyde Viceyanagar'a, doğuda Bengal Körfezinden batıda Umman Denizine kadar uzanıyordu. Devlet topraklarının büyümesi ile vilayet sayısının artması icab ettiği görüşünde olan vezir Mahmud Kavan, vilayet sayısını dörtten sekize çıkardı. Bundan rahatsız olan valiler, bir komplo neticesi vezirin idamını sağladılar. Sultan Muhammed de ölüp çocuk yaştaki oğlu Mahmud başa geçince dört eyalet valisinin herbiri bağımsızlıklarını ilan ettiler. Merkezde Behmeni Hanedanı kukla olarak devam etti ise de, idareyi ele geçiren Kasım Bey Beridü'l-Memalik ismindeki Türk Beyi 1527'de Beridşahlar Devletini kurdu. (Bkz. Beridşahlar)

Behmenli Devletinde sultanın muhafızlarına **Hassa-Heyl** denilirdi. Başlarında **Tavaci** ve **Yasavul'**lar vardı. Tavacilere saray teşkilatçılığı yaptıklarından dolayı Bavdar da denilmekteydi. Devlet teşkilatının ana hatları Dehli Sultanlığınınki gibiydi. Padişahlık alameti olarak altın para basmak ve günde beş kere növbet çaldırmak gibi gelenekleri ilk defa, Sultan Birinci Muhammed başlattı.

Behmenli sultanları ve vezirleri, ülke topraklarının çeşitli yerlerinde; camiler, medreseler, hamamlar, hanlar ve kervansaraylar yaptırdılar. Gülberge'de bulunan Büyük Camiyi, Sultan Birinci Muhammed yaptırdı.

Behmenli Sultanları

Saltanatı

Alaeddin Hasan Behmen Şah 1347-1358

Birinci Muhammed Şah 1358-1377

Alaeddin Mücahid 1377-1378

Davud Şah.....1378

İkinci Muhammed Şah..... 1378-1397

Gıyasüddin Şah.....1397

Şemsüddin Şah.....1397

Tacüddin Firuz..... 1397-1422

Ahmed Veli 1422-1436

Alaeddin İkinci Ahmed..... 1436-1458

Alaeddin Hümayun 1458-1461

Nizam Şah..... 1461-1463

Üçüncü Muhammed Şah..... 1463-1482

Şihabüddin Mahmud Şah 1482-1518

BEKÇİ;

Alm. *Wächter (m),* **Fr.** *Gardien (m),* **İng.** *Watchman, keeper.* Köy ve emniyet teşkilatında çalışan, halkın, mal, can, mülk, mahsul ve eşyasını korumakla vazifeli şahıslara verilen meslek adı. Eskiden, gördükleri işlere göre isim alırlardı. Anadolu'nun bazı yerlerinde tarla ve mahsul bekçilerine "korucu", bazı yerlerde ise "pazvant" denirdi. Pazvant farsça "Pas-ban= bekçi" kelimesinin bozulmuş şeklidir.

Osmanlılar zamanındaki bekçiler tarihe, edebiyata geçecek kadar halk arasında meşhurdur. Bilhassa İstanbul bekçileri dillerde dolaşırdı. **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**'nde İstanbul'da 12.000 civarında bekçi olduğundan bahseder. Eski mahalle bekçilerini daima 30-35 yaşın üstünde, yapısı sağlam, ağır başlı, tecrübeli, olgun, kamil ve mutlaka sakallı kimselerden seçerlerdi. Onun için "bekçi baba" diye anılırlardı. Vazifeleri, gece sokaklarda dolaşmak, bu esnada çıkan yangınları haber vermek, hükumetin emir ve yasaklarını mahalle halkına bildirmek, ölüm, düğün, doğum olan evlerin kış odununu kesmek, kiralık evlere kiracı bulmak, kısacası mahalleye ait her türlü işi yapmaktı. Ayrıca Ramazan'da halkı sahur yemeğine davul çalıp maniler söyleyerek kaldırırlardı.

O zamanlar silah taşımazlardı. Ellerindeki ucu demirli ağır bekçi sopaları yegane silahlarıydı. Yatsıdan sonra, kaba taş döşenmiş sokaklarda sopalarını düzenli darbelerle vurarak dolaşırken mahalle halkına emniyet verirlerdi.

12 Mayıs 1914'te geçici, 1921 yılında çıkarılan çarşı ve mahalle bekçileri kanunları ile an'anelere dayanan eski mahalle bekçiliğinden zamanımızdaki bekçi nizamına geçilmiştir. Bugün bekçi, resmi bir kıyafet taşır, kanunların koruyucusu, emniyet teşkilatının bir görevlisidir. Devlet tarafından verilmiş olan tabanca taşırlar.

BEKİR BERK;

Hukukçu, gazeteci ve yazar. 1926 yılında Ordu'da doğdu. İlk öğrenimini İstanbul Beşiktaş'ta gördü. Ortaokulu Gaziosmanpaşa Ortaokulunda, liseyi Balıkesir Lisesinde okudu. İstanbul Kabataş Erkek Lisesinde lise bitirme ve devlet olgunluk imtihanlarına girip, diploma aldı. İstanbul Hukuk Fakültesine girip 1951 senesinde mezun oldu. İstanbul adliyesinde bir yıl staj yaptıktan sonra avukatlık ruhsatını aldı. İstanbul Barosuna kaydolarak avukatlığa başladı.

1953-1973 seneleri arasında yirmi yıl müddetle avukatlıkta bulundu. Eski başbakanlardan Adnan Menderes'in ve Said-i Nursi'nin avukatlığını yaptı. Avukatlık vazifesinin yanında çeşitli milliyetçi dernek ve kuruluşlarda vazife aldı. Milli Türk Talebe Birliği, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Yönetim Kurulu Üyeliği yaptı. Milli Türk Talebe Birliğine bağlı dernek toplantısında Komünizmle Mücadele Komisyonu Üyeliğine seçildi. Türk Kültür Ocağı adlı cemiyetin iki devre başkanlığında bulundu. Ayrıca Milliyetçiler Federasyonu Başkanlığını yürüttü. Bir yıl müddetle Milliyetçiler Derneği İstanbul Şubesi Başkanlığında bulundu. Said-i Nursi'nin ve **Risale-i Nur** talebelerinin savunmalarını kabul ettiği için bazı dernek mensuplarının itiraz etmeleri üzerine Milliyetçiler Derneğinden istifa etti. Bütün mesaisini, dini faaliyetlerinden dolayı tutuklanan Müslümanların savunmasına ayırdı.

1973 yılında hac vazifesini yerine getirmek üzere Hicaz'a gitti. Hac vazifesini ifa ettikten sonra Suudi Arabistan'ın Cidde Radyosu Türkçe Yayın Bölümünde çalıştı. 1989 yılında yaş haddi sebebiyle çalışma akdi sona erdiğinden Türkiye'ye döndü.

Sakin ve mütevazi bir hayat yaşamaya devam etti. Tutulduğu kanser hastalığından kurtulamayarak 14 Haziran 1992 Pazar günü İstanbul'da vefat etti. Fatih Camiinde kılınan cenaze namazından sonra Eyüp Kabristanlığına defnedildi.

Bütün ömrü mücadele ile geçen Bekir Berk'in, çeşitli gazete ve dergilerde makaleleri bulunduğu gibi, çeşitli eserleri de vardır. Sabahaddin Aksakal tarafından yayınlanan **Hakkın Müdafaası** adlı eserde bazı müdafaaları yayınlandı. Eserlerinden bazılarının isimleri ise şunlardır:

Komünizme Karşı Mücadele, Dünya Anayasalarında Din, Patrikhane ve Kıbrıs, Mülakat, Ankara Davası, İslami Hareket, Müslümanlar Kızıllarla Bir Tutulamaz, Kanunsuz Suç Olmaz, İlmi ve Hukuki Açıdan Nurculuk Davası, Kararlar (I-II)**, İthamları Reddediyorum, Hakkın Zaferi İçin, Zafer Bizimdir, Türkiye'de Nurculuk Davası, Körfez Fitnesi.**

BEKİR KÜTÜKOĞLU;

Cumhuriyet devri tarihçilerinden. 1926 yılında Nevşehir'in Ürgüp ilçesinde doğdu. İlköğrenimini doğum yerinde, orta öğrenimini Kayseri'de gördü. Başarılı bir talebe olan BekirKütükoğlu 1944'te Kayseri Lisesi Fen Bölümünü bitirdi. İstanbul'a giderek Teknik Üniversiteye girmek üzere aday kaydını yaptırdı. Hatta ilk günkü imtihana girdi. O sırada İstanbul Yüksek Öğretmen okuluna, lisede üç yıl iftiharla geçenlerin imtihansız kabul edildiklerini örğenip Teknik Üniversiteye girmekten vaz geçti ve Yüksek Öğretmen Okuluna kaydoldu. Bir taraftan Yüksek Öğretmen Okulunda okurken, diğer taraftan Edebiyat Fakültesindeki derslere devam etti. 1948'de Yüksek Öğretmen Okulunu bitirdikten sonra Adana'nın Haruniye ilçesine bağlı Düziçi Köy Enstitüsüne tarih öğretmeni olarak tayin edildi. Bir müddet bu okulda vazife yaptıktan sonra askere gitti. Askerlikten sonra Zonguldak'a tayin edildi. 1951 yılında İstanbul'da toplanan Müsteşrikler Kongresinde vazife alan Bekir Kütükoğlu 23 Ocak 1953'te İÜ Edebiyat Fakültesinde Umumi Türk Tarihi Kürsüsü asistanı olarak vazife aldı. Prof. Zeki Velidi Togan tarafından asistanlığa alındı. 23 Ocak 1953'te İÜ Edebiyat Fakültesinde Umumi Türk Tarihi Kürsüsü asistanı olarak vazife aldı. Bu sırada Rusçayı öğrendi. Zeki Velidi Togan onun Orta AsyaTarihiyle ilgili bir tez hazırlamasını Bekir Kütükoğlu da Osmanlı arşiviyle ilgili bir tez hazırlamayı istediği için araları açıldı. Zeki Velidi Togan'ın kürsüsünden ayrıldı.

Prof. Cavit Baysan tarafınan kendisinin müdürü bulunduğu Türkiyat Enstitüsü'ne müdür muavini olarak getirildi. 31 Mart 1954'te bu vazifeye başlayan Bekir Kütükoğlu, Cavit Baysun'un başkanı olduuğu Yeniçağ Tarihi Kürsüsündeki Dr. Münir Aktepe'den boşalan kadroya asistan olarak vazifelendirildi.

Bundan sonra hızlı ve yoğun bir çalışma yapan BekirKütükoğlu hazırladığı "Osmanlı-Safevi Münasebetleri"(1578-1590) konulu teziyle Mart 1957'de doktor ünvanını aldı. Arkasından da aynı konunun 1590-1612 seneleri arasını ihtiva eden doçentlik çalışmasına başladı. Bu aradaYeniçağ Tarihi Kürsüsündeki faaliyetlere de aktıldı. Bu kürsü mensuplarının müşterek çalışmalarıyla gerçekleştirilen Ali'nin **Mevaidü'n-Nefais fi Kavaidi'l-Mecalis** adlı eserinin baskıya hazırlanmasında önemli vazife aldı. 1959'da Vak'anüvis Vasıf Efendinin kaynaklarından olan Çeşmizade Mustafa Efendinin Tarihinin edition critique adlı eserini yayımladı. Doçentilk tezi çalışmaları sürerken Fransız kütüphane ve arşivlerinde araştırma yapmak üzere Haziran 1961'de Parise gitti. Pariste kaldığı bir sene içinde ve kısa bir müddet için gittiği Londra'da şark yazmalarıyla ilgili hayli malzeme topladı.

1962'de Osmanlı-**İran Siyasi Münasebetleri** adlı eserini bastırdı. Kasım 1965'te doçent olan Bekir Kütükoğlu 1967 martından itibaren Edebiyat Fakültesinde öğretim üyeliği yanında Yüksek İslam Enstitüsünde iki yıl müddetle müdürlük yaptı. 1970'de bir yıl süreyle Londra'da British Library ve Devlet arşivi ile Paris bibliothéque Nationale ve Viyana National-bibliothek'de incelemelerde bulunduktan sonra 1971 başında yurda döndü. Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'ın ayrılmasıyla boşalan Fen FakültesiİnkılabTarihi derslerini de yürüttü.

1974 mayısında **Katib Çelebi Fezlekesinin Kaynakları** adlı takdim tezini sunarak profesör oldu. 1976'dan itibaren birkaç yıl Edebiyat Fakültesi İnkılab Tarihi derslerini okuttu. 5 Ekim 1983'te Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı başkanlığı, 1 Temmuz 1983'de Edebiyat Fakültesi İslam Araştırma Merkezi müdürlüğü, 25 ocak 1990'da ise Tarih Bölümü başkanlığına getirilen Bekir Kütükoğlu 28 Haziran 1990'da İstanbulda öldü.

Yurt içi ve yurt dışındaki çeşitli kongre, sempozyum, seminer ve kongrelere katılarak tebliğler sunan Bekir Kütükoğlu Türk Tarih Kurumu ve Türk KültürünüAraştırmaEnstitüsü asil üyeliklerinde bulundu. Milli EğitimBakanlığınca yayınlanan **İslam Ansiklopedisi**'nde murahhas aza ve murahhas müdür olarak vazife yaptı. **Tercüman** Gazetesince yayınlanan 1001 Temel Eser serisinin kontrolünde vazife

aldı.

Osmanlı kültürüne ve kaynaklarına vukufiyeti, tetkiklerinde titizliğiyle ve tevazusu ile tanınanBekir Kütükoğlu'nun; **Çeşmizade Tarihi, Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, Katip Çelebi Fezlekesinin Kaynakları** adlı basılı eserlerinden başka çeşitli ansiklopedi ve dergilerde yayınlanan makaleleri ve tebliğleri de vardır. **İslam Ansiklopedisi**'ne yazdığı Vekayinüvis maddesi bunun örneklerindendir.

BEKİR PAŞA (Koca);

Kaptan-ı derya, Sultan İkinci Mustafa'nın damadı, vezir.

1670 yılında Alanya'da doğdu. Sarayda yetişerek darbhane eminliğine kadar yükseldi. Bu vazifedeyken vezir rütbesi ile Cidde ve peşinden de Mısır valiliğine tayin edildi. Çeşitli yerlerde valilik yaptıktan sonra, Kıbrıs muhassıllığında ve Eğriboz muhafızlığında bulundu. Birinci defa olarak 1732 senesinde kaptan-ı derya oldu. On bir ay kadar bu vazifede bulunduktan sonra nişancılık verildi. Sultan İkinci Mustafa'nın kızı Safiye Sultanla evlendi (1740). 1750 senesinde ikinci defa kaptan-ı derya oldu. Üç sene sonra bu vazifeden alınıp Cidde valiliğine tayin edildi ise de ihtiyarlığını ileri sürerek İstanbul'da kaldı. Gelibolu ve Alanya'ya sürgüne gönderildi (1752).

Ömrünün son yıllarını İstanbul'da Safiye Sultanın sarayında geçirdi. Çeşitli yerlerde cami, medrese, çeşme gibi hayır eserleri inşa ettirdi. Doksan yaşındayken vefat etti (1759). İstanbul'da defnedildi.

BEKİR SITKI ERDOĞAN;

Günümüz şairlerinden. 1926' da Karaman'da doğdu. İlk ve ortaokulu burada okuduktan sonra, Kuleli Askeri Lisesini bitirdi. Harp Okulundan 1948'de mezun olduktan sonra on yıl kıta subaylığı yaptı. Ankara'da bulunduğu yıllarda, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirerek İstanbul'da edebiyat öğretmenliği yaptı.

Şiirleriyle tanındı. Bunlardan divan ve halk şiirimizin sadeleşmiş şekline benzer yazdığı ilk 22 şiirini bir kitap halinde 1949'da çıkardı. Çeşitli edebiyat ve sanat dergilerinde şiirleri yayınlandı. Hece ve aruz vezni ile şiirler yazan şairin en çok tanınan şiiri, **Hancı** adıyla meşhur olan **Binbirinci Gece** adlı manzumesidir. Şiirleri his ve hasret yüklüdür. Aruzla yazdıklarında bir varlık gösterememiştir.

Eserlerinden bazıları: **Bir Yağmur Başladı, Dostlar Başına, Binbirinci Gece.**

BİNBİRİNCİ GECE (Hancı'dan iki dörtlük)

Gurbetten gelmişim, yorgunum hancı
Şuraya, bir yatak ser yavaş yavaş...
Aman karanlığı görmesin gözüm!
Beyaz perdeleri ger yavaş yavaş.

Sıla burcu burcu, ille ocağım,
Çoluk çocuk hasretinde kucağım...
Sana her şeyimi anlatacağım,
Otur baş ucuma, sor yavaş yavaş.

BEKRİ;

Müslüman coğrafya alimi. İsmi, Abdullah bin Abdülaziz bin Muhammed el-Bekri el-Endülüsi olup, künyesi Ebu Ubeyd'dir. Doğum tarihi bilinmemektedir. İşbiliye'nin batısında Seltiş adlı yerde doğdu. Bekri Kabilesinden olduğu için Bekri nisbesiyle meşhurdur. 1094 (H.487) senesinde Kurtuba'da vefat etti. Ümmü Seleme Kabristanına defnedildi.

Babası, Endülüs'teki Kurtuba şehrine yerleşince, burada aralarında Ebu Mervan bin Hayyan'ın da bulunduğu meşhur alimlerden ders aldı. Şiirleri ile meşhur olup, ayrıca edebiyat, tarih, botanik ve coğrafya alanında söz sahibiydi.

İbn-i Safdi, onun hakkında şöyle demektedir: "Endülüs sultanları, birbirlerine Bekri'nin eserlerini hediye gönderirlerdi. Kurtuba'da yetişti. Daha sonra Mürri'ye gitti. Mürri Emiri Muhammed bin Main, kendisiyle sohbet etmek, fikirlerinden faydalanmak üzere onu yanında alıkoydu ve bol maaş bağladı. Bu yüzden bazı tarihçiler, vezirliğini de zikretmişlerdir. Ebu Ubeyd Bekri, Murabitinler Muharebesinden sonra Kurtuba'ya döndü ve ömrünün sonuna kadar burada kaldı."

Bekri, çeşitli ilim dallarına ait pekçok eser yazdı. Önemli eserleri şunlardır:

1) Kitabü Mu'cemi Meste'cem: Coğrafya alanında yazdığı en önemli eseridir. Dört cüz olan eser; Kur'an-ı kerimde, hadis-i şeriflerde, eski Arap vak'a-name ve şiirlerinde ve Müslümanlığın yayılmasında adı geçen şehir, kale, dağ, köy gibi yerlerin adlarını içine alan bir coğrafya sözlüğüdür.

Bu isimlerin çoğunluğu Arabistan Yarımadasına aittir. Diğer bölgelere ait yer isimleri, yer yer yazılmıştır. Kitap, Wüstenfeld tarafından iki cilt halinde yayınlanmıştır. Milano Ambrosiana Kütüphanesinde üç ciltlik bir nüshası vardır.

2) Kitab-ül-Mesalik vel-Memalik: Bekri'yi şöhrete kavuşturan eseridir. Tamamı zamanımıza ulaşmamıştır. Eserin bir kısmı **El-Muğrib fi Zikri İfrikıyye vel-Mağrib** ismi ile basılmıştır. O zamanda yazılan bütün coğrafya kitapları gibi, şehirleri ve bunların vasıflarını anlatmaktadır. Mısır coğrafyası, Irak, Maveraünnehr ve İspanya coğrafyası hakkında bilgi veren kısmı, Baron de Slane tarafından 1857 senesinde bastırılmıştır. Eserin bu bölümü Avrupa dillerine de tercüme edilmiştir. Bu eserin Nuruosmaniye Kütüphanesinde bulunan yazma nüshası esas kabul edilmiştir. Bu yazmanın sekizinci bölümü Ruslara ve Rusya'ya ait olup; burada Akdeniz, Karadeniz, Azak ve Hazar denizine, Ceyhun Nehri ile diğer büyük nehirlere dair bilgiler de vardır.

3) A'lam-ün-Nübüvve: Peygamber efendimizin nübüvveti hakkındadır.

4) Et-Tenbih ala Ağlat-ı Ebi Ali el-Kali fi Şerh-i Kitab-il-Emval li-İbn-i Sellam: Matbu olan eserin bir kısmı yazma olup, 1211 (H.608) senesinde Ribat'ta istinsah edilmiştir (el yazısı ile çoğaltılmıştır).

5) Şerhu Emal-il-Kali, 6) El-İhsa fi Tabakat-iş-Şuara, 7) A'yan-ün-Nebat, 8) Eş-Şeceriyyat-ül-Endülüsiyye, 9) Mu'cemu ma Üstü'cime mi'nel-Buldan vel-Emakin, 10) Şerh-ul-Emsal-is-Saire.

BEKTAŞİLİK;

Büyük veli Hacı Bektaş-ı Veli'nin tarikatına verilen ad. Hacı Bektaş-ı Veli'nin derslerini takib eden ve vefatından sonra da ondan feyz alıp, gösterdiği yolda giden Müslümanların yolu.

Bektaşi denilen tarikat mensupları, Hacı Bektaş-ı Veli'ye bağlı olarak Anadolu'nun dini, iktisadi, askeri ve sosyal teşekkülü olan Ahilik teşkilatına büyük yardım ve hizmetlerde bulundular. Hacı Bektaş-ı Veli'nin ve talebelerinin Osmanlı Devletinin kuruluş devrinde ve devletin sağlam temellere oturmasında büyük yardımları oldu. Yeniçeri ordusu Hacı Bektaş-ı Veli'yi kendilerine manevi pir olarak kabul etti ve onun yolunda olanlara saygı gösterdiler.

Bektaşi denilen bu tarikatın hak yolda olan mensupları zamanla azaldı. Bu arada bozuk fikirleri sebebiyle Timur Hanın oğlu Miranşah tarafından babasının emri ile öldürülen Fadlullah-ı Hurufi'nin (1340-1393) talebeleri, Anadolu'ya kaçarak bektaşi tekkelerine sığındılar. Kendilerini bektaşi göstererek Fadlullah-ı Hurufi'nin bozuk fikirlerini yaydılar. Zamanla hakiki Bektaşilik tamamen unutularak yerini hurufi fikirleri aldı. Bugün bektaşi deyince iki çeşit insan anlaşılır: Birincisi, hakiki doğru bektaşi olup, Hacı Bektaş-ı Veli'nin gösterdiği hak yolda giden temiz Müslümanlardır. İkincisi sahte, yalancı bektaşilerdir. Bunlar bozuk yolda olan hurufiler olup "batıla" ismi ile anılırlar. Halk arasında anlatılan bektaşi fıkraları bu sahte ve yalancı ve sapık bektaşilere aittir (Bkz. Hurufilik).

BEL AĞRISI;

Belde çeşitli hastalıkları gösteren belirti. Bel omurları çok hareketlidir ve öne, arkaya, yanlara bükülebilir ve hatta kendi ekseninde dönebilir. Birçok bel ağrısı vak'aları bu hareketlerdeki ufak tefek bozukluklardan meydana gelir. Ağrı, bel omurgası etrafındaki kaslardan da kaynaklanabilir. Kaslar omurgayı sabitleştirmeye, bükmeye yararlar. Bu tip mekanik sebepli bel ağrıları genellikle hareketle kötüleşirler. Hasta istirahatle fazla tedaviye gerek olmadan iyileşir. Genellikle bahçe kazma, eşya taşıma gibi şahsın alışmadığı ağır bir iş yapma, belirgin bir sebep olarak mevcuttur. Bu tip ağır işler dikkatli yapılmalıdır. Ayrıca arasıra yürümek gibi hafif eksersizler yapmak da faydalıdır. Vak'aların çoğunda istirahat, etkilenen bölgeye sıcak uygulamak, ağrı kesici, kas gevşetici ilaçlar almak yeterlidir. Birçok hasta sert yatakta veya yer yatağında yatmaktan fayda görmektedir.

Eğer ağrı 3-4 günde geçmezse doktor bel grafisini isteyebilir. Bu film çekilmeden bele masaj vb. elle müdahaleler yaptırmamalıdır.

Yaşlılar, daha önce bel kayması geçirenler, bedenen çalışanlar, şişmanlar, boyu uzun olanlar bel ağrısına daha sık yakalanırlar.

Bel Ağrısının Sebepleri

Sık görülenler: Fibrosit, böbrek problemleri, kas incinmesi, eklemde kireçlenme (osteoartrit), burkulma ve hafif zorlamalar, bel kayması.

Az görülenler: Romatizma çeşitleri, kanser, kemik erimesi.

Korunma: Bel ve sırt problemini önlemenin en güzel yolu sırtın tabii duruşunu hiç bir zaman bozmamaktır. Kadınlar alış-veriş ve ev işlerinde yassı topuklu ayakkabılar giymelidirler. Sırt ağrısından

şikayet edenler hiçbir zaman yüz üstü yatmamalıdır. Yumuşak bir yatak, beli desteklemeyeceği için ağrıya sebeb olur. Yatağın altına sert bir tahta yerleştirilebilir.

Bacakları bükmeden önce doğru eğilmemelidir. Bu hareket bahçelerde çalışanlarda görülen bel ağrısının en sık sebebidir. Eğilinecekse dizler üzerine çömelerek eğilmelidir.

Araba kullanırken, otururken, okurken kamburu çıkarmamalıdır. Sırt pozisyonunu koruyan, fazla yumuşak olmayan sandalyeler seçilmelidir. Dik durulmalı, kitabı dize koyup, ellerle tutarak göze yaklaştırmalıdır.

Ağır bir eşyayı yalnız kaldırmamalı, yardım edecek bir kimseyi bulmalıdır. Eşya taşırken öne eğilmemelidir. Yanlış taşımak ve yatmak bel ağrısının sık görülen sebeplerindendir. Kaldırılacak eşya ile beraber çömelmeli, ayakları açıp eşyaya yaklaşmalı, taşırken eşyayı kendine doğru çekmeli ve rahat kıyafetler giymelidir.

Alış-veriş dönüşünde yüklerin hepsini bir büyük çantaya doldurmamalıdır. Yükün tek tarafa binmesi, beli zorlar. Yükü iki çantaya eşit olarak bölmeli, her birini bir elle taşımalıdır. Böylece ağırlık dengelenmiş olur. Gerektiğinde istirahat etmeli, fazla yorulmamalıdır.

BEL FITIĞI;

Omurlararası disk fıtığı (Hernidiscal). Omurlararası disklerde çeşitli sebeplerle husule gelen, harabiyet ile kendini gösteren ve şiddetli ağrıya sebeb olan durum.

Omurgayı meydana getiren kemik kısmın, yani omurların arasında, bağ dokusundan yapılmış diskler bulunmaktadır. Omurlararası diskler, yuvarlak bir yastık gibi olup, ortada nükleus pulpozus denilen yumuşak kıvamlı bir kısım, onun çevresinde de annulus fibrozus denilen sert kıkırdaksı kısım bulunur. Üstte ve altta da kıkırdaksı bir yapı, diskin yapısını tamamlar. Nükleus pulpozus; yumuşak, jelatinimsi, oval şekilli bir kitledir. Su bakımından zengin ve gergin olan bu kısım, bir otomobil amortisörü gibi omurgaya binen ağırlığı dengeler ve dağıtır. Annulus fibrozus ise oldukça kuvvetli bir dokudur. Özel lifleri ile omurlara tutunmuştur. Yaşlanmayla birlikte diskin ihtiva ettiği su miktarı % 80'den % 60'a kadar düşer. Yaşlanmayla elastik fibriller de giderek azalır ve disk, dıştan gelecek etkilere daha hassas hale gelir.

Ani travmatik (zedeleyici) basınç, omur çekirdeği içindeki basıncı o derece arttırabilir ki, kıkırdağımsı tabakalardan veya annulus fibrozus yırtıklarından fıtık teşekkül edebilir. Her iki halde de omurlararası mesafe daralır ve mafsalda kısmi bir çıkık meydana gelir. Böylece, omurilikten sinir köklerinin çıktığı delikler daralır.

Bu suretle sinir kökleri basınca uğrayabildiği gibi, husule gelmiş olan nükleus pulpozus fıtığı da, buradaki muhtelif sinir dokuları üzerine basınç yaparak, çeşitli sinirsel belirtilere yol açabilir. Fıtık hareketli olabilir. Bu durumda, çıkmış olduğu yerden tekrar içeri girebilir ve belkemiğinin ikinci bir zorlanmasında yeniden dışarı çıkabilir. Dışarı çıkan nükleus pulpozus; kurur, değişmeye uğrar, bu yüzden de omurlararası mesafe daralır.

Müzmin zorlanmalar da diskte değişikliklere sebeb olurlar. Bu değişikliklerin, önce annulus fibrozusta olduğu kabul edilmektedir. Bu durum, nükleus pulpozusun dışarı çıkabilmesi için zemin hazırlarlar. Bel fıtıklarının % 90'ı 4 ve 5. bel omurları arasındaki veya 5. bel omuruyla kuyruk sokumu arasındaki disklerde görülmektedir. Bununla beraber, disk fıtığına nazaran daha az oranda üst omurlarda da rastlanmaktadır. Boyun disklerinde görülenler % 5, göğüs disklerindekiler ise % 1 kadardır. Omurlararası disk fıtıklarının çoğunluğu bel bölgesinde görüldüğü için genellikle omurlararası disk fıtığı denilince bel fıtığı anlaşılmaktadır. Mekanik yüklenmenin en fazla olduğu kısım beldir. Ayrıca bu bölgede yumuşak doku desteği de azalmıştır ve buradaki omurların bağları incedir.

Fıtıklaşan diskin yerine göre kişideki belirtiler de değişir. Sinire olan baskı daha çok bir omurilik sinirinin kökünü ilgilendirir. Şiddetli hasarlarda ön köklerin de basınca uğraması halinde siyatik sinir sahasında felçler de başgösterir. Hasta zorlanmayı müteakib aniden belin alt kısımlarında teşekkül eden ağrıdan şikayet eder. Takip eden aylar içinde lumbago denilen ağrı krizleri meydana gelir. Bundan sonra siyatik sinir boyunca bacağa ağrı yayılması görülür. Ağrıların yayılışı, basınca uğrayan sinire bağlıdır. Öksürme, aksırma, ıkınma, eğilme gibi hareketler ağrıyı arttırır. Bu kısımlarda uyuşma bulunabilir, bazan his kaybı da vardır (ayak bileğinin arka kısmına vurunca ayağın refleksi olarak hareketiazalmıştır). Bazı vak'alarda dizkapağı refleksi de azalmış veya kaybolmuştur. Fıtıklaşma sinir köküne baskı yapmazsa, sadece bel ağrısı vardır. Fıtıklaşma sinirlere doğru değil de omur cisimlerine doğru olursa hiç bir belirti olmayabilir. Fıtıklaşma, omuriliğin uç kısımlarından çıkan at kuyruğu şeklindeki sinirler üzerine baskı yaparsa, sinir belirtilerine ilaveten idrar ve büyük abdest tutamama da görülür. Bel fıtığının vuku bulduğu omur, üzerine basmakla ağrılıdır. Bu bölgede kaslar kasılıdır ve omurgada ağrıyı azaltmak üzere hafif bir eğrilik mevcuttur.

Disk fıtığı şüphe edilen hastalarda röntgen filmi mutlaka çekilmelidir. Böylece bu filmlerle bir disk hastalığı teşhisi konmasa bile diğer ağrılı belkemiği hastalıklarının çoğu bertaraf edilebilir. Kesin teşhis için, Lipiodol denilen ilaçla yapılan ve myelogram adı verilen filme ihtiyaç duyulabilir. Myelogram, ancak ameliyat düşünülen vak'alara, bel fıtığının kesin durumunu tesbit etmek için uygulanmaktadır. Ayrıca Bilgisayarlı Bel Tomosu, bu bölgedeki hastalıkları ayrıntıları ile gözler önüne sermektedir.

Bel fıtığı tedavisinde ilk prensip, hastanın sert bir yatakta yatmasının sağlanmasıdır.Yatak yaylı olmamalıdır, ince bir şilte ve ince bir yastık uygundur. Hasta üç hafta kadar yatak istirahatine devam eder.

Traksiyon (çekme) suretiyle sinir köklerini baskıdan kurtarmak ve böylece ağrıları gidermek mümkündür.Traksiyon ekseriya fizik tedavi veya ortopedi kliniklerinde bulunan özel aletlerle yapılmaktadır. Bazı vak'alarda traksiyon esnasında fıtıklaşmış olan kısım tekrar içeri girip şifa husule gelirse de, nüksetmesi daima mümkündür. Halk arasında "bel çektirmek" diye bilinen ve kırık-çıkıkçılar tarafından uygulanan iş de, elle uygulanan bir traksiyondur. Kırık varsa traksiyon yapılmaz. İlaveten hastaların ağır kaldırmaması, üşütmemesi ve korse kullanması faydalıdır.

Hastaya ayrıca ilaç olarak kas gevşeticiler, ağrı kesiciler ve müsekkinler verilir. Akupunktur, masaj aletlerinden çok iyi neticeler alınmaktadır. Fizik tedavi olarak; lokal sıcak tatbiki de mümkündür ve faydalıdır. Bu gaye için; infraruj ışınları, parafin, sıcak kompres, tuğla vb. kullanılabilir. Ağrı hafifledikten 5-6 gün sonra zorlanmadan bel eksersizleri yapılabilir. 3-4 haftada hasta yavaş yavaş ayağa kaldırılır ve en az bir ay korse giydirilir.Sık nükseden idrar ve dışkı tutamama, sinir belirtilerinin artması durumlarında cerrahi müdahale yapılır.

BELAGAT;

Alm. *Deklamatorik (m), Rhetorik (m),* **Fr.** *Elocution (f), Rhéotorique,* **İng.** *Elequence, rheotoric.* Sözün fasih (güzel, düzgün) olmakla beraber, hale ve makama uygun olması. İnsanların belagat ilmine göre konuşanlarına “beliğ” denir. Sözün fasih olması için, ifadede kusur bulunmaması yerinde ve konuşulan makama uygun olması gerekir. Söz ne kadar düzgün ve süslü olursa olsun, yerinde ve konuşulan şahsa göre söylenmezse belagattan uzaktır. Mevki makam sahibi bir kimsenin, karşısında basit ve laubali; cahil bir kimseye de, alimle görüşür gibi söz söyleyen, yerinde ve adamına göre hitab etmesini bilmiyor demektir.

Belagata, düzgün ve yerinde söyleyebilmek kabiliyeti de denebilir.

Belagat, cahiliye devri Arap edebiyatında hayli gelişmişti. Fakat bunun bir ilim haline gelişi İslamiyetten sonradır. Hakiki İslam alimleri, belagat ilmini bilen, beliğ kimselerdi.

Kur'an-ı kerim aynı zamanda bir belagat ölçüsü olarak usul, misal ve kaideler kaynağıdır.

Bu ilmi, bütün kısımları ile birlikte ilk defa sistemleştiren Arab dilinin değerli bilgini büyük Türk dilcisi Siraceddin Sekkaki’dir. Belagat ilminde diğer mühim kitaplardan biri de Teftazani’nin **Mutavvel** adlı eseridir.

BEL'AM BİN BAURA;

Musa ve Yuşa aleyhimesselam zamanlarında yaşayan, İsm-i azam duasını bilip, her duası kabul olurken, dünyaya meylettiği için doğru yoldan ayrılan kimse.

Musa aleyhisselam vefat ederken yerine Yuşa bin Nun aleyhisselamı halife bıraktı. Allahü teala Yuşa aleyhisselamı da İsrailoğullarına peygamber olarak vazifelendirdi. Yuşa aleyhisselam, İsrailoğullarının başında olduğu halde Arz-ı mev'ud denilen bölgeye gidip, Eriha ve İlya (Eyliya) şehirlerini fethettikten sonra, Belka şehrini kuşattı. Belka şehrinin Belak ismindeki zalim hükümdarı, Yuşa aleyhisselama karşı aciz kalıp, İsm-i azam duasını bilen, her duası kabul olan, ilim ve ibadette yüksek, sözlerini yazıp istifade etmek için elinde hokka ve kalem ile yanında 2000 kişi bulunan ve İbrahim aleyhisselamın dinine inanan Bel'am bin Baura isimli kimseden yardım istedi. Yuşa aleyhisselama ve ordusuna karşı beddua etmesini istedi. Belka şehri ahalisi de gelip beddua etmesi için Bel'am bin Baura'ya yalvardılar. Bel'am, Allahü tealanın peygamberine karşı beddua edemeyeceğini bildirdiyse de, azgın ve imansız Belka şehri ahalisi bedduada bulunması için daha çok ısrar ettiler. Bel'am bin Baura'ya hediyeler getirip birçok dünyalık vad ettiler. Karısı da; "Eğer bu kavmin topraklarımızdan gitmesi için dua etmezsen senden ayrılacağım!" diye tehditte bulundu. Zalim hükümdar da beddua etmediği takdirde onu idam edeceğini söyleyerek idam sehpası kurdurdu.

Bütün bunlar karşısında Bel'am bin Baura'nın gönlünde dünya malına ve servetine karşı meyl belirdi. Dua etmeye razı olarak şehrin dışındaki Husban Dağına gitti. Husban Dağının tepesine ulaşınca, ellerini dua için kaldırdığı zaman, dilinden Belka şehri ahalisi aleyhine, Yuşa aleyhisselamı ve İsrailoğulları lehine kelimeler dökülmeye başladı. Bu sözleri işiten Belka şehri ahalisi; "Ey Bel'am! Ne

yapıyorsun? Onlara dua, bize beddua ediyorsun!" dediler. Bel'am onlara; "Bu sözleri isteyerek söylemiyorum. Allah tarafından böyle konuşturuluyorum!" dedi.

Bu sırada Allahü tealanın hikmetiyle dili ağzından çıkıp göğsü üzerine sarktı. Allahü tealanın kendisine ihsan ettiği nimetlerin kıymetini bilmeyen, irade-i cüz'iyyesini şeytanın ve kötü insanların istekleri doğrultusunda kullanan Bel'am bin Baura, nefsin ve şeytanın saptırmasıyla, dünya malına ve kadına meylederek yeni hileler peşine düştü ve imansız öldü. Kur'an-ı kerimde A'raf suresinin 175. ve 176. ayet-i kerimelerinde soluyan köpeğe benzetildi. "Onun gibiler köpek gibidir." sözü, dillerde darb-ı mesel kaldı.

BELAZURİ;

Dokuzuncu yüzyılda yetişmiş büyük tarih ve edebiyat alimi. İsmi, Ahmed bin Yahya bin Cabir bin Davud el-Belazuri'dir. Künyesi, Ebu Cafer, Ebu Bekr ve Ebu Hasan gibi değişik şekillerde bildirilmiştir. Belazuri nisbesi ile meşurdur. Doğum tarihi bilinmemektedir. Sekizinci asrın sonlarında, Bağdat'ta doğduğu kabul edilir. Dokuzuncu asırda yetişmiştir. Fars asıllı olduğu da söylenir. 892 (H. 279) senesinde vefat etti.

Belazuri, önce Bağdat'ta bulunan alimlerin derslerine devam etti. Onlardan hadis-i şerif, siyer ve çeşitli ilim dallarında çok faydalandı. En çok ders aldığı alimler; Hüseyin bin Ali el-Esved, Kasım bin Sellam, Ali bin Muhammed el-Medaini, Vakıdi'nin katibi olan İbn-i Sa'd'dır.

Sonra Şam'a gitti. Orada devrin büyük alimlerinden Hişam bin Ammar ile Ebu Hafs Dımeşki'nin derslerini dinledi. Sonra Şam çevresinde alimlerin bulunduğu Humus, Antakya, Cezire, Rakka ve Rum sınırlarını dolaştı. Böylece Belazuri, Irak ve Şam gibi önemli iki ilim merkezinin özellikle tarih hakkındaki bilgilerini kendisinde toplamış oldu. Şam, Humus,Menbec, Rum hududu ve Antakyalılardan, oraların fethi ve tarihi ile alakalı çok malumat topladı ve bu bilgilerle eserlerini zenginleştirdi.

O, İbn-i Sa'd vasıtasıyla, Vakıdi'nin fetihlerle alakalı bütün rivayetlerini elde etti. Ebu Ubeyd Kasım bin Sellam'dan öşr ve harac ile alakalı mevzuları öğrendi. Bunların sonunda, memleketler hakkında bilgili ve ufku geniş bir tarihçi, neseb alimi, geçmiş hadiseleri rivayet eden (nakleden) bir ravi durumuna geldi. Farsça da öğrenen Belazuri, **Ahd-i Erdeşir** adlı eseri Arapçaya tercüme etti. 892 yılında vefat etti.

Belazuri'nin eserleri çoktur. Fakat şu ikisi çok meşhurdur:

1. Fütuh-ül-Büldan: Peygamber efendimizin gazalarından, Suriye, Cezire, Mağrib, Irak ve İran'ın fetihlerinden bahsetmektedir. Yeri geldikçe, hadiselerin geçtiği yerlerin, ilmi, kültürel ve diğer sosyal durumlarından bahseder. Vergi meselelerine ve Arapçanın tarihçesine dair kıymetli bilgiler verir. Eser, yazıldığı asra kadar olan devrede, Müslümanların yaptığı fetihler için iyi bir kaynaktır. İngilizce, Almanca ve eksik bir şekilde Latinceye de çevrilmiştir.

2. Kitab-ul-Ensab ve'l-Ahbar: Ensab-ül-Eşraf adıyla da tanınır ve bu isimle yayınlanmıştır. Belazuri, bu kitabına Peygamber efendimizin mübarek hayatlarıyla başlamıştır. Sonra Abbasiler ve Emevileri anlatır. Sonra bunların dışında kalan Kureyşlilerden, Mudar kabilesinin kollarından bahseder.Son kısmı Kay kabilesinin Sakif koluna ayrılmıştır. Ayrıca Haccac hakkında geniş bilgi vardır. Eserin çeşitli baskıları yapılmıştır.

BELÇİKA

DEVLETİN ADI ..... Belçika Krallığı

BAŞŞEHRİ ..... Brüksel

NÜFUSU 9.978.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 30.518 km^2

RESMİ DİLİ ..... Fransızca, Flamanca, Almanca

DİNİ ..... Hıristiyan, (Protestan, Katolik)

PARA BİRİMİ..... Belçika Frangı

Avrupa'nın en küçük ülkelerinden birisi. Kuzeyinde Kuzey Denizi ve Hollanda, doğusunda Almanya ve Lüksemburg, güney ve batısında Fransa vardır. Sınırları çok girintili ve çıkıntılı olup, uzunluğu 1445 km, kıyı uzunluğu ise 67 kilometredir.

Tarihi

Belçika'ya ilk yerleşenler Belgealar olup, 5. asra kadar Roma İmparatorluğunun idaresi altındaydılar. Beşinci asırda ise Frankların istilasına maruz kaldılar. Daha sonra ülke Charles (Şarlken)in Batı imparatorluğuna dahil oldu. 1477'den sonra, Şarlken'in yeğeni Maximilian'ın eline geçti. Bundan sonra 300 sene kadar Belçika yabancılar tarafından idare edildi. 1713'te Avusturya İmparatorluğunun eline geçti ve "Avusturya Hollandası" diye anıldı. Fransa 1813'te Belçika'yı işgal etti. 1815'te Napolyon yenilince, Belçika Hollandalıların idaresine girdi. 1830'da Belçikalılar birleşerek Fransa ve İngiltere'nin garantisi altında bağımsız bir devlet kurdular. 4 Haziran 1831 tarihinde bir krallık haline gelen Belçika, Afrika'da sömürgecilik hareketlerinde de bulundu. Sömürgelerinden en son Kongo, 3 Haziran 1960'da bağımsızlığını kazandı. Belçika, Birinci ve İkinci Dünya Harbine iştirak etmiş olup her iki savaşta da Almanya tarafından işgal edilmiş, Almanya'nın yenik düşmesi üzerine işgalden kurtulmuştur. Birleşmiş Milletler ve NATO üyesidir.

Fiziki Yapı

Belçika coğrafi bakımdan üç bölgeye ayrılır. Batıda "Aşağı Belçika", "Orta Vadi" ve güneydoğuda "Ardennes Platosu"dur. Aşağı Belçika, düz bir arazi olup, Hollanda ve Kuzey Denizi tarafından yaklaşık 64 km çevrilmiştir. Aşağı Belçika'daki Batı Flanders eyaleti 500 km kıyı kesimleri polder denilen setlerle çevrilidir. Böylece okyanus taşmalarına karşı korunmaktadır. Kuzeydeki Kampenlanda ve doğu kısımları kumlu ve tarıma elverişli olmayan topraklara sahiptir. Ancak önemli kömür kaynakları burada yer alır. Anthracite kömürü Belçika'nın başlıca gelir kaynağıdır. Kaolin, demir ve kireç taşı da bol miktarda bulunur.

Nüfusun büyük bir kısmı Orta Belçika'da bulunur ve burası yumuşak dalgalı vadilerle bölünmüştür. Bu bölge son derece mümbit bir arazi olup, son zamanlara kadar Belçika'nın başlıca kömür kaynağı idi. Borinage bölgesinde bağ yetiştirilmeye başlanmış, sonra bölge, metelurjik bir merkez haline gelmiştir. Scheldt nehri Belçika'nın kuzeybatı kesiminde doğar. Memleketin merkezi, tabii geniş su yollarına sahip değildir.

Ardanes Yaylası, merkez vadiye Sambre ve Maas nehirleri ile bağlanırlar En yüksek yer, Botrange olup 694 metreyi bulur. Bucaklı ve Şist bölgesinde toprak tarıma elverişli değildir.Yer yer tarım alanları ile kesilen ormanlara rastlanır. Belçika'nın ortalama yüksekliği 160 metredir. Belçika'nın % 18'i ormanlarla kaplıdır ve kerestesi çok makbüldür.

Akarsuları: Belçika sınırında iki akarsu kolu vardır. Scheldt Nehrinin iki yüz kilometrelik kısmı, Belçika sınırından akar. Yavaş akan bir akarsudur. Nehrin Almanya sınırına yakın bölümünde liman şehri olan Anverbs vardır. Diğeri ise Meuse Nehridir. 183 kilometrelik bölümü Belçika topraklarında ve hızlı akan bir nehirdir.

İklim

Belçika'da genel olarak kışları serin, yazları ılık geçen bir iklim görülür. İklimi en çok etkileyen Gulf Stream sıcak su akıntısıdır. Bu ülkede güneşli geçen bir gün yok gibidir. Senenin büyük bir kısmı sisli geçer ve bol miktarda yağmur yağar. Yıllık yağış ortalaması 76 ila 102 cm arasında değişir. Ortalama sıcaklık yazın 18 oC, kışın ise 3 oC'dir.

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Belçika'nın büyük kısmı çam, meşe, kayın, huşağacı ve karaağaçlardan meydana gelen ormanlarla kaplıdır. Yabani hayvanların türü, avlanma yüzünden azalmıştır.Ormanlarda en çok yaban domuzu, yaban kedisi ve geyiğe rastlanır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Belçika'da yaşayan insanlar ırk ve din bakımından iki gruba ayrılır. Ülkenin kuzeyinde oturanlar Flamanlar, güneyinde oturanlar Wallonlardır. Flamanlar Flamankçe, Wallonlar Fransızca konuşur. Bazı kesimlerde Almanca da konuşulur. Resmi muameleler ve neşriyat ise Fransızca ve Flamankçedir. Nüfusun büyük bir çoğunluğu Brüksel'de oturur. Çoğunluğunu Wallonlar meydana getirir. Flamanlar, Germen ırkındandır. Wallonlar ise Romalılar ırkından gelmedir. Halkın büyük çoğunluğu katoliktir. Bir kısmını da protestanlar meydana getirir. Nüfusun çoğunluğu şehirlerde yaşar. Din serbestliği vardır. Avrupa'da nüfusun en az artış gösterdiği ülkelerden biridir. Nüfus yoğunluğu en kalabalık olan Avrupa ülkelerindendir. Kilometrekareye 323,7 kişi düşer. Savaş yıllarında kadınlar erkeklerden 200.000 daha fazlaydı. Belçikalılar basit sade bir hayatı severler. Halk genellikle festival, bisiklet yarışı, spor ve sinema gibi eğlencelere düşkündürler. Avrupa'da hayat standardı en yüksek ülkelerdendir. Ailede dini bağlar çok kuvvetlidir.

Eğitim: Belçika'da eğitim çok gelişmiştir. Gençlerin eğitiminde kilisenin büyük bir yeri vardır. 14 yaşına kadar eğitim mecburidir. Kilisenin ve Yahudilerin kontrolünde olan okullar yaygındır. Okullarda genellikle Flemenkçe ve Fransızca birlikte öğretilir. Çeşitli branşlarda ve birçok şehirde üniversiteler kurulmuştur.

Spor: Belçika sporun çeşitli dallarında kendini gösteren bir ülkedir. Atletizm, futbol, bisiklet, basketbol en başarılı sporlarıdır. Bu arada güreş en çok ilgi gören sporlar arasındadır.

Hükumet: Belçika, Meşrutiyetle idare edilen bir krallıktır. Hükumet,1831'de kabul edilen Anayasa esaslarına göre kurulur. Kral, ordu kuvvetlerinin başıdır. Parlamentonun görüşü doğrultusunda savaş ve barışı ilan edebilir. Aynı zamanda ünvanları ve genel affı tasdik eder. Parlamento, Senato ve Millet Meclisinden meydana gelir. Her ikisinin de yetkileri ve gücü eşittir. Seçim mevsimi seçim tarihinden 40 gün önce başlar. 1921 Anayasasında yapılan değişikliğe göre bazı senatörler direkt olarak 4 yıllığına, kalanı da endirekt olarak seçilirler. Senatoda 175 üye bulunur. Millet Meclisinin 212 üyesi 4 yıllığına direkt olarak seçilirler.

Şehirleri: Belçika idari bakımdan dokuz ile ayrılmıştır. Şehirler seçimle başa gelen idareciler tarafından yönetilir. Konseylerin yetkileri sınırlıdır. Eyaletler gibi içişlerinde bağımsız değildir.

Brüksel: Belçika'nın başşehridir. Avrupa'nın merkezlerindendir. Yabancıların ve işçilerin en çok bulunduğu bir şehirdir. Bu şehir tarihi yerleri ile meşhurdur. NATO ve Avrupa Ekonomik Topluluğunun idari merkezi Brüksel'dedir.

Anverns: Belçika'nın bir liman şehridir. Gemiler Kuzey Denizinden ve Hollanda kıyılarından gelerek nehrin geniş deltasından Anverns'e girerler. Burası dünyanın büyük limanlarından birisi olup ülkenin ticaret merkezidir.

Gandı: Üçüncü büyük şehri ve ikinci büyük limanıdır.

Brugge: Tarihi zenginlikleri bol olan bir şehirdir. Ticaret, turizm gelişmiştir.

Liege: Belçika'nın bir kültür merkezi olup, endüstrinin çok gelişmiş olduğu bir şehirdir.

Ekonomi

Belçika'da toprakların ancak % 50'si tarım için kullanılmaktadır. İş gücünün % 10'unu almasına rağmen ülke ihtiyacının % 80'i karşılanmaktadır. Kooperatifcilik yaygındır. Buğday, arpa, şekerkamışı, yulaf, elma, baklagiller, başlıca ürünlerindendir. Çiftlikler küçük, ancak ileri tekniğe sahiptir. Tarımda traktör sayısı hızla artmaktadır. Belçika'da hayvancılık çok ilerlemiştir. Küçük ve büyük baş hayvanlar beslenir. Sütten yapılan mamüller oldukça yaygındır. Belçika'da çok zengin kömür yatakları mevcuttur. Başlıca iki kömür madeni vardır:Birisi Sambre-Meuse'de, diğeri Noorderbekten'dedir.Yıllık çıkarılan kömür otuz milyon tonun üzerindedir. Tabii gaz ve nükleer enerji gibi yeni enerji kaynakları da kullanılmaya başlamıştır. Petrol ihtiyacını dışardan ithal ederek karşılamaktadır.

Endüstri: Belçika dünyanın en eski demir ve çelik endüstrilerinden birine sahiptir. Çelik yıllık üretimi ortalama 11.000.000 tondur ve dünyanın sayılı demir ve çelik ihraç eden ülkelerindendir. Ağır endüstri fabrikaları, dökümhaneler, çinko, cam fabrikaları ve Gand bölgesinde kimya endüstrisi kurulmuştur. Kimya sanayi üç ana sektörden ibarettir. Temel kimyasal ürünleri, üretilmiş kimyasal maddeler ve hassas kimyasal mallardır. Kimyasal malların pekçoğu ihraç edilmektedir. Devlet gelirlerinin toplam % 7'sini teşkil eder.Nüfusun % 40'ı sanayide çalışmaktadır.

Tekstil üretim: Keten bezi, pamuklu dokuma ve jüt gibi dokumacılık çok ileridir.Tekstil sanayi ürünlerinin çoğu ihraç edilir. İhracat, mamül ve yarı mamül şeklinde yapılır. Brüksel, Brugge önemli tekstil merkezleridir.

Ulaşım: Belçika ağ gibi örülmüş bir kara ve demiryoluna sahiptir Avrupa kıtasının ilk demiryolu Belçika'da döşenmiştir. Demiryollarının tamamı elektriklidir ve bütün komşularıyla bağlantılıdır. Brüksel'de kapasitesi büyük bir hava limanı kurulmuştur. Dünya ülkeleriyle bağlantı Brüksel'den sağlanır.

Belçika, dışarı, kimyevi maddeler, makina çeşitleri, besin maddesi, meyve, çiçek satar; dışardan petrol, hammadde ve kimya sanayiinde kullanılan hammaddeler satın alır. İhracatının % 40'ını sanayi ürünleri teşkil eder. Ticari münasebette bulunduğu ülkeler arasında Benelüx ülkeleri başta, daha sonra Almanya, Fransa, ABD ve İngiltere gelir.

BELEDİYE;

Alm. *Stadtverwaltung (f),* **Fr.** *Municipalite (f),* **İng.** *Municipality.* Bir belde halkının ortak, mahalli ihtiyaçlarını karşılayan ve hizmetlerini gören, kamu tüzel kişiliğine sahip mahalli idare birimi, şehremaneti. Belediye kelimesi kökü bakımından Arapça olan ve bir insan topluluğunun yerleşme niyeti ile oturduğu yer anlamını taşıyan belde kelimesinden gelir. Beldeye ilişkin kuruluş veya yönetim anlamındadır.

Osmanlılar zamanında, devlet hizmetleri anlayış ve uygulaması bakımından İslam dini esaslarına bağlı

olduğundan, kadılar, ihtisab ağası ve vakıflar, belediye hizmetlerinin yürütülmesini üstlenmişlerdi. Bugünkü anlamda ilk belediye yönetiminin kurulması çalışmaları Tanzimatı takib eden senelerde özellikle l854-l856 Kırım Savaşı sırasında ortaya çıkmış, Fransız komün idarelerinden örnek alınarak l855 yılında İstanbul'da ilk defa belediye kuruluşu denemesine girişilmiştir. İki sene sonra yürürlüğe konulan Belediye Nizamnamesi (tüzüğü) ile İstanbul'da semt semt belediye daireleri kurulması öngörüldü. Önce azınlıkların çoğunlukta bulunduğu Beyoğlu ve Galata semtinde kurulması ve sırasıyla diğer semtlere de yaygınlaştırılması kabul edildi (l858). l869 senesinde Devlet Şurasınca hazırlanan Dersaadet İdaresi Belediye Nizamnamesi ile belediye teşkilatının bütün İstanbul'a yayılması kararlaştırıldı. Bütün belediye dairelerinin üstünde olan şehreminliğinin üç organı vardır: a) Şehremini (Belediye Reisi), b) Şehremaneti Meclisi, c) Cemiyet-i Umumiyye.

l868'de Taşrada da belediye kurulması için talimat verildi. l876'da Teşkilat-ı Esasiyye Kanunu, l877'de Dersaadet Belediye Kanunu ve Vilayet Belediye Kanunu kabul edildi. l9l2'de Belediye şubeleri ve Şehremaneti Meclisi yerine bir "Encümen" kuruldu. Ankara için l6 Şubat l924'de Ankara Şehremaneti Kanunu çıkarıldı.

l930 senesinde çıkarılan l580 sayılı kanun ile Cumhuriyet devri belediyeciliğinin temeli atıldı. 1984'te çıkarılan kanunla metropolitan kentlerin yönetimi için, Büyük Şehir Belediyeleri kuruldu. İmar planlama konusunda belediyeler tek başına yetkili kılındı ve belediye gelirleri arttırılarak güçlendirildi.

Nüfusu ne mikdar olursa olsun kaza ve vilayet merkezlerinde ve nüfusu iki binden fazla olan yerlerde belediye teşkilatı mecburidir. Belediye idaresindeki organlar; belediye idaresi, belediye meclisi ile belediye encümeni, belediye başkanı ve muavinleri, belediye şubeleri mevcud ise şube heyetlerinden ibarettir.

Belediye sınırı; belediye idaresinin yetki ve görev alanını belirten ve çerçeveleyen bir tesbittir. Bir belediyenin emir ve yasaklarını uygulama, cezalandırma, gelirlerini toplama ve benzeri hak ve yetkileri belediye sınırları içinde geçerlidir. Belediye sınırları dışında esas itibariyle, belediyenin yetkisi kalmaz. Belediye görev ve hizmetleri de bu sınırlar içinde görülür.

Kanunen bir yerde belediye kurulması için bazı şartlar gereklidir. Bir belediye ya tek bir köyde, ya bir kaç köy birleşerek, köylerle köy kısımları birleşerek, bir yerin il veya ilçe merkezi olması ile veya boş bir yerde yeni bir yerleştirme yapılmak suretiyle kurulur.

Belediyenin bazı vazifeleri: Belediyenin vazifeleri esas itibariyle belde içinde oturan kimselerin mahalli ihtiyaçlarını karşılamaktır. Belediyeye ait bazı vazifeler şunlardır:

Umuma açık yerlerin temizliğine, intizamına bakmak.

Yenilecek, içilecek ve umumun sıhhati ile ilgili kullanılacak şeylerle, yerlerinin, kanun, nizamname ve talimatnamesine uygun olarak denetlenmesi.

Salgın ve bulaşıcı hastalıklarının önüne geçmek ve yayılmasına mani olmak.

Ölenleri muayene etmek ve gömülmesine izin vermek, mezarlık işlerini takib etmek.

Sağlık şartlarına uygun olarak mezbahahanelerde ve başka yerlerde hayvan kesimini denetlemek.

Parlayıcı ve patlayıcı maddelerin konulup korunacağı depolar yaparak, bunların nizamnamesini ve diğer benzeri depoların nizamnamesini kontrol etmek.

Halk ile temas eden hizmet erbabı işçilerin sıhhi ve fenni muayenesini yapmak.

Belediye dahilindeki toplu nakil vasıtalarının kontrolü ve ücret tesbitini yapmak.

Bütün inşaat tamir ve ilaveler için imar planına göre ruhsat vermek.

Başıboş hayvanları kontrol etmek.

Beldenin imar planlarına uygun olarak gelişmesini kontrol etmek.

Belediye meclisi: Belediye organlarından olan meclis, doğrudan doğruya halk tarafından seçilir ve normal süresi beş sene olup, bazı özel durumlarda bu süre uzatılır. Meclis üyelerinden herhangi bir sebeple boşalma olduğu takdirde belediye başkanı meclise katılacak olan yedek üyenin adını ilçe seçim kurulu başkanlığına yazılı olarak sorar ve alınacak cevaba göre sırası gelmiş olanı üyeliğe davet eder. Üyelikten boşalan yer, partiye aitse davet edilen yedek üye de partili olur.

Encümen: Belediyenin yasama organı olan meclisten başka mevcut bulunan yürütme organlarından encümen, üç değişik nitelikte elemanın bir araya gelmesi ile teşekkül eder. Bu elemanlar şunlardır: a) Belediye başkanı;

b) Belediye teşkilat durumuna göre: Yazı işleri müdürü veya başkatip, hesab işleri müdürü veya

muhasebeci sağlık işleri müdürü veya baştabib veya tabib, veteriner müdürü veya veteriner, fen işleri müdürü veya başmühendis veya mühendis.

c) b'deki sayının yarısını geçmemek ve ikiden az olmamak üzere belediye meclisi üyelerinden seçilen üyeler.

Encümen'in vazifeleri: Bütçenin ilk tetkiki; aylık icmallerin denetlenmesi ve incelenmesi; hesaplar için meclise görüş beyan etmek; istimlak edilecek yerler hakkında hususi karar itası; beklenmedik sarf mahallerinin tayini; belediye menkullerinden icab edenleri müzayede ile satışa çıkarmak; belediye cezaları hakkındaki kanunlara tevfikan ceza takdiri; memurların terfi ve taltiflerini karara bağlamak.

Başkan: Belediye başkanı, başkanlık hizmetine beş senelik bir süre için seçimle işbaşına getirilir. Ceza uygulaması ve kovuşturması memurlar için konan kanunlar hükmünce icra edilir. Aldıkları para ücret veya maaş olmayıp "ödenek"tir. Başkan ödenekleri, belediyenin en büyük karar organı olan meclis tarafından tayin ve tespit edilir. Belediye başkanı mal beyanına tabi değildir. Belediye başkanının çalışması belirli bir mesai saati ile kayıtlı ve sınırlı değildir.

Başkan yardımcısı: Lüzumu kadar bulunur. Ankara ve İstanbul belediye başkan yardımcıları belediye başkanlarının inhaları üzerine İçişleri Bakanlığınca tayin edilir. Tayinler belediye başkanınca yapılıp meclisce tasdik olunur. Ayrıca başkan; kendi sorumluluğu ve gözetimi altında kendine ait görevlerden bir kısmını adına yürütmek ve sonuçlandırmak üzere yardımcılarına vermek yetkisine sahiptir.

Başkan yardımcıları memur niteliğinde bulunurlar. Eğer başkan yardımcısı meclis üyesi ise üyeliği bitince vazifesi de biter. Belediye bütçesi başkan tarafından hazırlanarak eylül ayı başında encümene verilir. Encümen iki ay içinde bütçeyi inceler ve 1 Kasımda başkan tarafından meclise verilir.

BELEK BEY;

Haçlılara karşı büyük zaferler kazanan Artuklu emiri. İsmi, Belek bin Behram bin Artuk olup, lakabı Nuruddevle'dir. Doğum tarihi bilinmemektedir. Amcası İlgazi, Artukluların Mardin; diğer amcası Sökmen ise Hısn-Keyfa kolunun beyiydi.

Sökmen Bey, Haçlılara karşı gösterdiği kahramanlıklardan dolayı Selçuklu Sultanı Tutuş tarafından kendilerine verilen Surve şehrini yeğeni Belek'e verdi. Ancak 1098 senesinde, Kudüs ve havalisinin Fatimilerin eline geçmesinden az sonra, Suruç, Hıristiyanların eline düştü. Belek Bey bundan sonra bir süre daha amcası Sökmen ve İlgazi'nin hizmetinde bulundu.

Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın 1110 senesinde bütün Türk emirlerini Mevdud'un komutasında haçlılara karşı sefere memur etmesi üzerine, Belek Bey de muharebeye katıldı. Büyük yararlılık gösterdi. 1113 senesinde amcası İlgazi'nin yardımı ile Harput ve Palu bölgesini ele geçiren Belek Bey, bu bölgede, Artukluların Harput kolunu kurdu. Malatya ile Mengücüklere ait Dersim (bugünkü Elazığ ve Tunceli çevresi) bölgesini ele geçirerek hakimiyet bölgesini genişletti.

Belek Bey yine amcası İlgazi ile 1119 senesinde Antakya üzerine yürüdü. Frankları Antakya civarında büyük bir hezimete uğratarak pekçok ganimet elde etti. Bu sırada Mengücük oğlu İshak Bey ile Trabzon Dukası Konstantin Gabras, Belek Beye karşı ittifak etmişlerdi. Belek Bey, sür'atle harekete geçerek müttefik kuvvetleri Şiran bölgesinde imha etti (1120). Beş bin civarında Rum ele geçirildi. Esirler arasında Trabzon Dukası ile, Melik İshak da bulunuyordu. Duka Gabras, 30.000 dinar fidye ödemek suretiyle serbest bırakıldı. Melik İshak ise, Melik Gazinin damadı olduğu için esir muamelesi görmedi. Bu sırada amcası İlgazi'nin ölümü üzerine Haçlılara karşı yapılan savaşların idaresini Belek Bey üstlendi. 1122 senesinde Urfa kontu Jocelin ile Birecik senyörü Galeran'ın ordusunu imha ederek, kontu ve senyörü esir aldı ve Harput Kalesine hapsettirdi. Böylece Haçlıların önemli bir kolunu ortadan kaldırdı. Kudüs Kralı İkinci Baudouin intikam almak ve Haçlı kontlarını kurtarmak için büyük bir orduyla harekete geçti. Fakat Belek Bey daha sür'atli davranarak, Haçlıları Raban'da pusuya düşürüp kılıçtan geçirdi. Kudüs Kralını ve yeğenini esir alarak, Harput Kalesine hapsetti. Selçuklu Sultanı Mahmud kazandığı zaferlerden dolayı Belek Beyi Haçlılara karşı savaşan Türk kuvvetlerine baş kumandan tayin etti. Harran ve Tel-başer'i ele geçiren Belek Bey, Haleb üzerine yürüdü. Kısa bir sürede Haleb'e giren Belek Bey, şehri bid'at sahibi İsmaililerden temizledi.

Bu sırada Harput Kalesinin tamirinde çalışan Gerger Ermenileri isyan ederek kaledeki esir Haçlı kralı ile kontları kurtardılar. Durumu haber alan Belek Bey, on beş günde Halep'ten Harput'a geldi. Bu işte parmağı bulunanları ve ihanet edenleri cezalandırdı. Kudüs kralı ile arkadaşlarını Harran'a göndererek orada hapsettirdi. Sonra tekrar Frankların üzerine sefer düzenledi. Müşhile mevkiinde Haçlıları hezimete uğrattı ve Mucaddat Kalesini fethetti.

Menbic Emiri Hasan bin Gümüştekin'in bazı hareketlerinden şüphelendi ve bu şehri ondan almaya karar verip, amcasının oğlu Timurtaş'ı bu işe memur etti. Timurtaş, Hasan'ı ele geçirdi. Fakat Hasan'ın kardeşi İsa kaleye kapandı ve teslim olmayı kabul etmedi. AyrıcaFranklara haber göndererek yardım

istedi. Bunun üzerine, Maraş kontu Geofroy komutasında on bin kişilik Haçlı ordusu Menbic önüne geldi. Kuşatmayı kaldırmayarak arkasını sağlama alan Belek Bey, 1124 senesi Mayıs ayının beşinde Haçlı ordusuyla karşılaştı. Çok şiddetli geçen muharebe, Türk ordusunun büyük zarferi ile sona erdi. Maraş kontu dahil olmak üzere, zulümleri ile meşhur Haçlı şövalyeleri öldürüldü ve pekçoğu esir edildi.

Bu zaferden sonra Belek Bey, Menbic'in muhasarasını şiddetlendirdi. Ancak Belek Bey kuşatma sırasında mancınıkların yerleştirilmesi gereken yerleri gösterirken kaleden atılan bir ok, sol köprücük kemiğine saplandı. Oku bizzat kendisi çıkaran Belek Bey; "Bu ok bütün Müslümanlara vurulmuş bir darbedir." diyerek ruhunu teslim etti (1124). Yeğeni Timurtaş, ordunun komutasını ele alarak, cenazeyi Haleb'e yolladı; İbrahim aleyhisselamın makamı önüne defnedildi. Daha sonra buraya mükemmel bir mezar yapıldı.

Belek Bey, ömrünü Haçlılara karşı cihad etmekle geçirdi. Adil, dindar, devrinin en kahramanı ve Türkiye Selçuklu Sultanı Birinci Kılıç Arslan'ın takdirini kazanmış bir beydi. Ölümü bütün İslam alemini mateme boğdu. Hıristiyan tebeası bile, böyle adil ve şefkatli bir beyi kaybetmekten üzüldü. Haçlılar ise, onun ölümüne ve ondan kurtulmuş olduklarına sevindiler. Belek Bey, Müslümanlığın, Allahü tealanın emirlerini yapmak, yarattıklarına merhamet etmek olduğunu hakkıyla bildiğinden, herkese iyi davrandı ve insanların takdirini kazandı.

BELGRAD;

Sırbistan'ın başşehri. Tuna ve Sava Irmaklarının birleştiği ve Avrupa'yı Balkanlara bağlayan üç önemli tarihi yolun kesiştiği noktada yer alır. Şehir her iki ırmağın sağ kıyısındaki tepelerde, Kalemegdan Burnunda yer alan hisar ile limanın birleştiği yerde gelişti. Sırbistan'ın bir sınır şehri olan Belgrad'ın tarihini, askeri sahada oynadığı rol tayin etmiştir.

Belgrad ilk defa 1521'de Osmanlıların eline geçti ve uzun süre canlı bir ticaret merkezi oldu. Sırp ayaklanmasından sonra Sırbistan'ın başşehri oldu. Daha sonra Osmanlıların hakimiyetine geçmekle beraber 1867'de tekrar Sırbistan'a ve 1921'de de Yugoslavya'ya başşehir oldu.1945'ten sonra Yeni Belgrad'ın kurulması ve bazı merkezi görevleri üstlenmesiyle, Sava'nın düz ve alüvyonlu sol kıyısında yayıldı ve eski bir Macar şehri olan Zemun ile birleşti. 1980'li yıllarda nüfusu 1,5 milyonu geçmişti.

Belgrad bir sanayi ve ticaret merkezidir. Motorlu araçlar, tarım makinaları, dokuma, kimyasal ürünler ve yapı malzemeleri üretilir. Eski Yugoslavya'nın dış ticaretinin yarıdan fazlasını elinde tutardı. Şehrin içinden geçen üç demiryolu hattı milletlerarası ulaşımda önemli rol oynar. En önemli eğitim kurumu Belgrad Üniversitedir. Sayısız müze ve galerileri vardır.

BELGRAD ANTLAŞMALARI;

1739'da Osmanlı Devletinin Avusturya ve Rusya ile yaptığı iki ayrı barış antlaşması. Rusların 1736'da Orkapı'yı teslim alarak Kırım'ı talan etmeleri ve Bahçesaray'ı yakmaları üzerine Osmanlı Devleti harekete geçti. Ancak Osmanlı Devletinin Rusya cephesinde kazandığı başarılar üzerine Avusturya da üç koldan Osmanlı topraklarına girdi. Böylece iki cephede çarpışmak zorunda kalan Osmanlı kuvvetleri bir müddet bocaladılar ise de kısa sürede toparlandılar. Bilhassa Yeğen Mehmed Paşa, Abdipaşazade Ali Paşa, Ivaz Mehmed Paşa ve Hafız Ahmed Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri Avusturya ve Rus kuvvetlerini arka arkaya bozguna uğrattılar. Niş, Özi ve Kılburun kaleleri ele geçirildi. Belgrad kuşatıldı. Bunun üzerine Fransa'nın arabuluculuğuyla Osmanlı Devleti ile Belgrad Barış Antlaşmasını imzalayan Avusturya ittifaktan çekildi.

23 maddeden oluşan Belgrad Antlaşmasına göre; 1718'de Avusturya eline geçen Belgrad, Bosna, Sırbistan ve Eflak'ın bir bölümü Osmanlı Devletine geri verildi. Tuna ve Sava ırmakları iki devlet arasında hudud sayıldı. Antlaşmanın diğer maddeleri Avusturyalıların inşa ettiği bazı askeri tesislerin yıkılması ile, esirler ve elçi teatilerini ihtiva etmekteydi. Antlaşma 27 senelik olmak kaydı ile imza edildi (18 Eylül 1739).

Avusturya ile barış yaptıktan sonra Osmanlı kuvvetlerinin bütün güçleriyle üzerine geleceğini düşünen Rusya da uyuşmayı uygun gördü. Yine Fransa elçisi Ruslara vekaleten sulh talep etti. Yapılan görüşmeler sonunda Rusya ile de 15 maddelik bir ahidname imza edildi (18 Eylül 1739). Antlaşmaya göre Ruslar, Azak dışında işgal ettiği toprakların tamamını Osmanlı Devletine terk ediyordu. Azak Kalesi ise yıkılarak arazisi tarafsız bir hale getiriliyordu.

Osmanlı Devleti Karlofça ve Pasarofça'da imzalamış olduğu muahedelerin zararlarını bu antlaşma ile telafi etti. Ayrıca devrin iki büyük devletine karşı koyabileceğini de göstermiş oldu.

BELGRAD'IN FETHİ;

Orta Avrupa'nın kilidi sayılan müstahkem Belgrad şehrinin 29 Ağustos 1521'de Kanuni Sultan

Süleyman Han tarafından Osmanlı Devletine katılması. Belgrad'ın ilk muhasarası, buranın stratejik önemini anlayan Sultan İkinci Murad Han tarafından gerçekleştirildi. 1441 senesinde Avranosoğlu Ali Bey komutasında bir ordu gönderen Murad Han, sonra kendisi de giderek kaleyi altı ay kuşattı. Ancak salgın hastalığın artması ve zayiatın fazla olması, muhasaranın kaldırılmasına sebeb oldu.

İkinci muhasara, Fatih Sultan Mehmed Han tarafından yapıldı. Padişah, 150.000 kişilik bir ordu, 200 gemi ve toplarla 13 Haziran 1459'da Belgrad önlerine vardı. Papanın teşvikiyle Haçlı ordusu kalenin yardımına gelip içeri girmeye muvaffak oldu. Yapılan taarruzlardan sonra 22 Temmuz günü kaleye girildi. Fakat kale içindeki tedbirsiz hareketler sonunda yapılan karşı hücuma dayanılamayarak geri çekilindi. Fatih, askerin başına bizzat geçerek kaleden gelen taarruzu durdurdu. Padişahın bu muharebede yaralanması, askerlerin yorgunluğu, Belgrad muhasarasının kaldırılıp geri çekilmeye sebeb oldu. Osmanlılar bundan sonraki zamanda devamlı olarak Belgrad'ın fethi için zaman kolladılar.

Kanuni Sultan Süleyman, Macar Kralı İkinci Lajos'a gönderdiği elçiye yapılan kötü muameleden dolayı sefer açılmasına karar verdi. Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşayı Sabach zaptına, Semendre beyi Hüsrev Beyi Belgrad'ın ablukasına gönderdi. Kendisi de o tarafa doğru 18 Mayıs 1521 günü İstanbul'dan hareket etti. Ayrıca Karadeniz Tuna yoluyla bir donanma sevkedilmişti. Kanuni Sultan Süleyman ordusu ile Belgrad yakınlarına ulaşıp Zemun yakınlarında yüksek bir yere otağını kurdurup, muhasara emrini verdi. Günlerce süren şiddetli ateşten ve çarpışmadan sonra Osmanlı kuvvetleri 8 Ağustos, Ramazanın beşinci günü dış kaleye girdi. İç kalenin fethi ise biraz daha uzadıysa da Ramazan'ın 26. Kadir gecesi orası da alındı (29 Ağustos 1521). Fethin ertesi günü Belgrad'a giren Kanuni Sultan Süleyman kiliseden çevrilen camide Cuma namazını kıldı. Kale halkından Macaristan'a gitmek isteyenlere müsade edildi. Cizye vermeyi kabul edenler ise yerlerinde bırakıldı.

Tuna ile Sava'nın birleşme noktası olan Belgrad'ın Osmanlılar eline geçmesi ile,Macar Ovası Türklere açılmış oluyordu. Belgrad'ın düşmesi ile etrafındaki bütün kale, palanka ve kasabalar teslim olup, Osmanlı Devletine katıldılar. Belgrad'ın fethi, Avrupa'da büyük yankılar yaptı. Çünkü burası Hıristiyanlık aleminin ele geçirilemez kalelerinden biri kabul ediliyordu. Avusturya elçisi bu fetihten otuz sene sonra şunları yazmıştır: "Belgrad'ın alınışı, Macaristan'ın daha sonra içine düştüğü acı durumun başlangıcı olmuştur."Gerçekten de birkaç sene sonra Kanuni yeniden Macaristan üzerine yürüdü, Hıristiyanlar bir defa daha yenildiler ve Macaristan ortadan kalktı.

BELİRSİZLİK;

Atomik olayları klasik fizik çerçevesinde anlamak amacıyla 1927'de Alman fizikçi Werner Heisenberg tarafından ortaya konulan ilke. Klasik mekanik ilkesine göre, bir fiziksel sistemde her bir maddesel noktanın yeri, kütle ve hızının çarpılmasından meydana gelen momentumu, verilen bir zamanda tamamen biliniyorsa, bu fiziksel sistemin bütün geleceği belirlenebilir. Klasik mekanik bir anlamda deterministik teorisinin bir örneğidir.

Heisenberg'e göre, atomik seviyede bir madeni noktanın hem yerini hem de kütle ve hızının çarpımından meydana gelen momentumunu tam olarak belirlemek mümkün değildir.Heisenberg, bir maddesel noktanın yerini istenilen hassaslıkta belirleyecek aletle, aynı maddesel noktanın momentumunu gene istenilen hassaslıkta belirleyecek aletin aynı zamanda çalışamayacağını gözlemiştir.Her bir ölçü yapılacak diğer ölçünün hassaslığını bozacaktır. Böylece bir belirsizlik ortaya çıkmaktadır.

Heisenberg belirsizlik eşitsizliği: Eğer bir maddesel noktanın yerini gösteren x koordinatının belirlenmesinde yapılan hata Dx ise, aynı maddesel noktanın aynı andaki p=mv momentumunun belirlenmesinde yapılacak Dp hatası en iyi durumda ancak:

$(\Delta x)\ (\Delta p_x) \geq h/(4\pi)$

eşitsizliğini sağlayacak doğrulukta olabilir. Burada h Max Planck sabiti olup, 6,63x10-34 joule-saniye değerindedir. Bu verilen formül, maddesel noktanın hız ve momentumunun istenilen hassaslıkta belirlenemeyeceğini göstermektedir. Eşitsizlikte bulunan h sabitinin çok küçük olması, bu belirsizlik ilkesinin günlük hayattaki ölçümlerde ihmal edilebileceğini ve olayların deterministik kabul edilebileceği sonucunu ortaya koyar. Bu anlamda klasik mekanik deterministik olarak kabul edilebilir. Ancak, klasik mekanik ilkelerin atomik düzeye indirilmesi durumunda, h sabiti önem kazanır ve klasik mekanik ilkelerinin bu çerçevede değiştirilmesi gerekir. Klasik mekanik ilkelerin uygun değiştirilmesi ile atomik olayların açıklanması Kuantum teorisinin doğmasını sağlamıştır. Belirsizlik ilkesini kullanan Kuantum teorisi, fiziksel olayların meydana gelmesini ancak ihtimallerle belirler. Tabiat itibariyle bu teori, deterministik değildir.

BELİZE

DEVLETİN ADI ..... Belize Cumhuriyeti Belmopan

NÜFUSU 192.000 (1992)

YÜZÖLÇÜMÜ .....22.965 km^2

RESMİ DİLİ ..... İngilizce

DİNİ .....Katolik, Anglikan, Protestan

PARA BİRİMİ..... Belize doları

Orta Amerika'da kurulmuş, küçük ve yeni bir devlet. Kuzeyinde Meksika, batı ve güneyinde Guetemala, doğusunda ise Karaib Denizi yer almaktadır.

Tarihi

Amerika'nın keşfinden sonra Belize'ye ilk yerleşenler İspanyollardır. Daha sonra burası korsanların en çok uğradıkları ve barındıkları bir bölge olmuştur. 1600'lü yılların ortasında İngilizler adaya yerleşmişler ve adanın tabii kaynaklarını Avrupa'ya taşıdıkları gibi Afrika'dan insanları getirerek köle olarak kullanmışlardır. 1860 senesinde tamamen İngilizlerin sömürgesi olan Belize, "İngiliz Hondurası" olarak biliniyordu. 1964 senesinde içişlerinde bağımsızlık kazanan Belize, 1980'de Birleşmiş Milletler Teşkilatının denetimi altında yapılacak bir referandumla kendi yönetim şeklini seçme şansına sahip oldu. Yapılan referandum neticesinde 21 Eylül 1981 tarihinde tam bağımsızlığını ilan etti. Yapılan bir antlaşma gereğince ülkenin savunması İngiltere'ye verilmiştir.

Fiziki Yapı

Küçük bir ülke olan Belize'nin fiziki yapısı genel olarak iki bölüme ayrılır:Kuzeyde ovalık bölge ve güneyde dağlık ve ormanlarla kaplı bir bölge vardır. Doğusunu çevreleyen Karaib Denizinin kıyı kesimleri mercan adacıklarıyla çevrilidir.Kuzeydeki verimli alüvyon ovaları, memleketin en büyük ve önemli akarsuyu olan Belize Nehri ve kolları olan küçük derecikler tarafından sulanır. Kuzeydeki ovalar alçak ve bazı bölümleri bataklıklarla kaplıdır. Güneydeki Maya Dağlarındaki en yüksek yer 1122 m yükseklikte Victoria Tepesidir. Kıyıdan iç kesimlere doğru gidildikçe dağların yüksekliği azalır. Önemli bir göle sahip olmayan ülkede herhangi bir yayla mevcut değildir.

İklim

Belize'de tropikal bir iklim hakimdir. Senelik sıcaklık 12 oC ile 33oC arasında değişir. Senenin en sıcak ayları şubat ve mart aylarıdır. Bol yağış alan memleketin bölgelere göre yağış dağılımı oldukça farklıdır. Meksika'ya yakın olan bölgelerde senelik yağış ortalaması 2000 mm iken, güney bölgelerinde bu ortalama 4500 milimetreyi bulur. Dolayısıyla da Belize'de kurak bölge mevcut değildir. Genellikle kasım aylarında meydana gelen fırtınalar ve kasırgalar ülkede büyük hasarlar meydana getirirler. Bu fırtınaların meydana getirdiği hasar sebebiyle daha önceleri Belize City'de olan başşehir, 1961 senesinden sonra iç kısımlardaki Belmopan'a nakledildi.

Tabii Kaynakları

Tabii kaynaklar bakımından zengin değildir. Özellikle güneydeki dağlık kesim gür ormanlarla kaplıdır. İç kısımlara gidildikçe gür ormanlar yerini savanlara bırakır. Ülkedeki bu gür tropik ormanlarda puma, jaguar, timsah, maymun, çeşitli tropik bölgelere has kuşlar ve hayvanlar yaşar. Belize'de maden mevcut değildir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfusun çoğunluğunu Afrika asıllı siyahlar teşkil eder. Ülkenin batı kesimlerinde yerlilerle İspanyolların karışımı olan melezler yaşar. Güney kesimlerinde ise Maya soyundan gelen halk çoğunluktadır. Kendilerine has kültür ve geleneklerini kaybetmemiş olan bu Maya asıllı yerli halk ayrı bir lisan kullanmaktadırlar. Halkın çoğunluğu ise çok bozuk bir İngilizce lisanı kullanmaktadırlar. Halkın büyük bir kısmı katolik olup, protestan ve anglikan da vardır.Halkın çoğu sahil kenarlarında yaşar.

6 ile 14 yaş arası öğrenimin mecburi olduğu Belize'de orta öğrenim yapan oldukça azdır. Okuma-yazma oranının % 80 olduğu ülkede üniversite yoktur. Yüksek öğrenim yapmak için yurtdışına gidenler ise genellikle ülkeye geri gelmemektedirler. Birkaç tane haftalık gazetesi bulunan ülkede günlük gazete ve TV istasyonu bulunmamaktadır. Liman şehri olan ülkenin en büyük şehri Belize City dışındaki şehirleri büyük köy niteliğindedir. Yolların kenarlarında yapılan evlerde yaşayanlar küçümsenemeyecek çoğunluktadır.

Siyasi Hayat

Parlamenter bir rejimle idare edilen memlekette parlamentoda çoğunluğu sağlayan partinin başkanı

başbakan olarak ülkeyi yönetir. Ülke tam bağımsızlığını kazanmasına rağmen İngiliz Milletler Topluluğunun üyesidir.

Ekonomi

Ekonomisi tarıma dayalı olan ülkede, ziraat, kuzeydeki ovalarda şekerkamışı ekimi şeklinde yapılmaktadır. Portakal, muz, greyfurt yetiştirilmektedir. Ormanlardan elde edilen kereste, ciklet imalatında kullanılan sopot ağacı zamkı, tekstil boyacılığında kullanılan bakkam ağacından elde edilen boya, şekerkamışı ve şeker ülkenin başlıca ihraç mallarıdır.Sanayi kuruluşları bulunmayan Belize'de yeni yeni gelişen sanayi, şeker kamışı ve yan mamülleri üzerine kurulmaktadır. Ticaret pek önemli olmayıp mahdut olan ticaret en büyük şehri olan Karaib kıyısındaki Belize City'den yapılmaktadır.

BELKIS;

Süleyman aleyhisselam zamanında Yemen'in Sebe şehrinde hüküm süren kadın sultan. Himyeri hükümdarlarının soyundandır. Bir rivayete göre annesi cinlerdendir.

Hazret-i Davud vefat edince, on iki yaşındaki oğlu hazret-i Süleyman babasının yerine sultan oldu. Allahü teala onu İsrailoğullarına peygamber olarak da vazifelendirdi. Mucize olarak; rüzgarlardan başka, kuşları ile cinnileri emrine verdi. Süleyman aleyhisselam, Mescid-i Aksa'yı yedi senede tamamladıktan sonra, hükumet sarayını on üç senede yaptırdı.

Süleyman aleyhisselamın Yemen'in Sebe şehrinde hüküm süren Belkıs'dan, Belkıs'ın da Süleyman aleyhisselamdan haberi yoktu. Hüdhüd kuşu Süleyman aleyhisselama Belkıs'la ve kavmiyle ilgili haber getirdi. Belkıs ve kavminin Allahü tealayı bırakıp güneşe taptıklarını söyledi. Hazret-i Süleyman, Belkıs'a Hüdhüd'le mektup göndererek Allahü tealaya iman etmesini istedi. Belkıs ileri gelen adamlarıyla danışmada bulundu. Hediyeler hazırlayarak Süleyman aleyhiselama gönderdi. "Eğer Süleyman aleyhisselam dünya padişahlarından ise, hediyelerimi alır, eğer peygamber ise dinine tabi olmaktan başka hiçbir şeye razı olmaz. Mutlaka onun dinine tabi olmamız icab eder." diye düşündü.

Süleyman aleyhisselam Belkıs'ın hediyelerini kabul etmedi. Elçiler, Süleyman aleyhisselamın saltanatını, ordularını gördükten sonra, Belkıs'ın yanına döndüler. Süleyman aleyhisselamın, Belkıs ve ahalisinin Allahü tealaya iman ve ibadet etmelerini istediğini bildirdiler. Belkıs, Süleyman aleyhisselamın peygamber olduğunu anlayıp, yolculuğa hazırlandı. Tahtını muhafazalı bir yere kilitleyip kalabalık ordusu ile Süleyman aleyhisselama gitmek üzere yola çıktı. Cinniler bu durumu hazret-i Süleyman'a haber verdiler. Süleyman aleyhisselam Belkıs'ın akıllı olup olmadığını, tahtını tanıyıp tanıyamayacağını denemek için ve peygamberliğine delalet eden bir mucize olması için Belkıs'ın Yemen'de muhafaza altında bulunan tahtını bir anda Kudüs'e getirtti. Belkıs Kudüs'e gelince, Süleyman aleyhisselamla görüştü. Tahtının Yemen'den Kudüs'e getirilmiş olduğunu görünce, hayran kalıp, Süleyman aleyhisselamın mülkünün Allahü tealadan olduğunu, Allahü tealadan başka ibadete layık bir ilah bulunmadığını, Süleyman aleyhisselamın Allahü tealanın peygamberi olduğunu anladı ve:

"Ey Rabbim! (Güneşe ibadet etmekle) nefsime zulmetmişim. (Şimdi) Süleyman'ın maiyetinde alemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum, (Müslüman oldum)." dedi ve iman etti.

Rivayete göre Süleyman aleyhisselam Belkıs'la evlendi. Kırk sene hükumet ettikten sonra vefat etti. Belkıs'tan Davud isminde bir oğlu olup, babasının sağlığında vefat etti. Süleyman aleyhisselamın vefatından kısa bir müddet sonra Belkıs da vefat etti.

Belkıs'ın Süleyman aleyhisselamla mektuplaşması ve Kudüs'e gelmesi, Kur'an-ı kerimde Neml suresi 24-44. ayet-i kerimelerinde uzun bildirilmiştir.

BELL, Alexander Graham;

Telefonu ilk yapan ilim adamı. İngiltere'de Edinburgh'da doğan Bell Amerikalı olup, keşfettiği telefonla ün yapmıştır. 1847'de Edinburgh'da doğmuştur. 1868'de Londra'ya gelerek, hem babasına konuşma öğretmenliği ile yardım etmiş, hem de üniversite tahsili yapmıştır. Daha sonra iki kardeşinin veremden ölmesi üzerine 1870'te daha elverişli havası olan Kanada'nın Ontario bölgesine ve 1871'de Boston'a göç etmiştir. Burada sağırların işaret lisanını kullanmaksızın konuşmalarını öğretmek üzere babasının metodunu yaymıştır. Boston'a yerleşmiş ve Boston Üniversitesine profesör tayin edilmiştir. Daha sonraları özel talebelerinden biri olan Mabel Hubbard ile evlenmiştir. Eşi doğuştan sağır olup, babası, Bell'in çalışmalarını çocuğuna yaptığı yardım sebebiyle desteklemiştir.

Bell, boş zamanlarını telgrafa ve Alman bilim adamı Hermann Helmholz'un sesi elektriğe çevirme araştırmasına hasretmiştir. Bu çalışmaları sırasında, insanın işitme mekanizmasını yakından incelemiş ve bir şans eseri, insan sesinin elektrik akımı yardımı ile nasıl iletildiğini ortaya çıkarmıştır. Meşhur Amerikan bilim adamı Joseph Henry'nin teşvikleriyle Bell bu buluşunu pratikte uygulamaya çalışmıştır.

7 Mart 1876'da patentini aldığı telefon, bir ucunda ses ile titreyen bir zar ve böylece bir elektrik devresindeki akımı kontrol ederek, diğer uçtaki zarı titreten bir mekanizmadan ibarettir. İngiliz bilim adamı Lorol Kelvin bu buluşu 1876 Philadelphia fuarında gördüğünde "harikalar harikası" olarak isimlendirmiştir. Kayınpederinin ve arkadaşlarının da yardımıyla Temmuz 1877'de "Bell Telephone Company" kurulmuştur. Balmumunun gramafon plaklarında kullanılmasını bulması bir başka keşfidir.

Bell hayatının daha sonraki kısmını ilmi konulara özellikle sağırlara hasr etmiştir. 1896'da Harvard Üniversitesi, konuşma üzerinde ilmi çalışmalarını takdire layık bularak, kendisine bir akademik derece vermiştir. İrsiyetten gelen konuşma bozukluklarını incelerken, irsiyet ve bunun ile ilgili konuları da araştıran Bell, 1922 yılında Kanada'da ölmüştür.

BELSOĞUKLUĞU (Gonorrhoe, Gonore);

Alm. *Tripper (m),* **Fr.** *Blennorrhagie (f),* **İng.** *Gonorrhoea.* İdrar yollarının son kısımlarında, idrar yolu çevresi salgı bezlerinde, kadında rahim ağzı başta olmak üzere genellikle üreme organlarında meydana gelen akut (had, ani) iltihap. Belsoğukluğu, umumi kanaata göre sadece zührevi (cinsi münasebetle geçen) hastalıkların en sık rastlanılanıdır. Dünyada her yıl 60 milyon yeni belsoğukluğu vak'ası ortaya çıktığı tahmin edilmektedir. Belsoğukluğu kadınlarda sessiz seyreden, erkeklerde ise ani ve rahatsız edici işaretleri olan bir hastalıktır. Bu sebeplerle hastalık genellikle erkeklerde ortaya çıkmasına karşılık, taşıyıcısı kadınlardır.

Belsoğukluğunun yaygınlaşmasının sebepleri: Cinsi münasebetlerin özellikle batılı ülkelerde gelişigüzel bir hal alması, aile mefhumunun giderek kişilerin gözünde önemini kaybetmesi. Gayri meşru yaşamanın, cemiyet üzerindeki zararının gözardı edilmesi.

Yeni yetişen nesillerin dini inançlardan uzak yetiştirilmeleri, "zina"nın basit bir olay olarak kabul edilmesi ve basının bunu körüklemesi sonucu fuhşun artması.

Temizlik kaidelerine gereken önemin verilmemesi de sayılabilir. Hastalık amili bir diplokoktur (ikili kok cinsi bakteri) ve 1879'da Neisser tarafından bulunduğu için Neisseria gonorrhoe adı verilmiştir.

Hastalık alametleri: Erkeklerde idrar yolundan gelen cerahatli akıntı, idrar yaparken yanma ve sızlama başta gelen alametidir. Muhtemel teşhis bu belirtilere göre konulabilirse de kesin teşhis ancak bakteriyolojik tetkiklerde Neisseria gonorrhoe veya gonokok denilen mikrobun görülmesiyle konulabilir. Kadınların çoğunda (% 50-70'inde) ağrı ve yanma şikayeti olmaz. Sadece cerahatli bir akıntı görülebilir. Bu sessiz seyretme, kadının hastalığı farkında olmadan taşımasına ve eğer kadın fahişe vs. ise teşhis konuluncaya kadar birçok kişinin de hastalanmasına sebeb olur.

Korunma ve tedavi: Hastalıktan korunmanın başlıca yolu, eşi haricinde başkaları ile sonu ızdırap ve yıkım olacak bir münasebette kesin olarak bulunmamak, aile düzenine azami saygıyı göstermektir. Sosyal yönden fuhuşa karşı savaş açılması, dini kültür eğitimine önem verilmesi bu hastalığı çok düşük seviyelere indirecektir.

Hastalık bulaşması halinde en çok kullanılan ilaç penisilin olmakla birlikte, son yıllarda hastalık için penisilinden çok etkili ilaçlar da bulunmuştur.

BEN;

Alm. *Schönetsfleck (m),* **Fr.** *Grain de beaute (m),* **İng.** *Mole, beauty-spot.* Kahverengi boyaya sahip bazı maddelerin veya hücrelerin; yüz, alın ve vücudun diğer kısımlarında deri altında birikimi. Benler anadan doğma veya sonradan olabilirler. Hamilelikte daha sık ortaya çıkabildiği gibi, cinsi organ hastalıklarında, hormon dengesizliklerinde ve yaşlılıkta meydana gelmeleri sık olur. Dış derinin alt tabakalarında melanosit denilen kahverengi boya yapıcı hücreler bulunur. Bu hücreler melanin denilen kahverengi boyayı imal ederler. Derinin bazı kısımlarında fazla melanin birikmesiyle benler ortaya çıkar. Tedavisi: Doktor tarafından neşter veya elektro neşter ile bertaraf edilebilir. Deri yüzeyindeki "melanosarkom" denen kötü huylu benlerin, cerrahi müdahale ve ışın tedavisi ile bertaraf edilmeleri gerekir.

BENAZİR BUTTO;

Pakistan'ın başbakanlarından. İslam dünyasının ilk ve tek kadın başbakanı. 1 Aralık 1989'da güven oyu alarak başbakan oldu.

21 Haziran 1953'te Karaçi'de doğdu. Zülfikar Ali Butto'nun büyük kızıdır. 1969-1973 seneleri arasında Harvard Üniversitesinde öğrenim gördü. Sonra Oxford Üniversitesine girdi. Bu üniversitede felsefe, siyaset bilimi ve iktisat öğrenimi görerek 1976'da tamamladı. 1977'de Oxford Birliğinin başkanlığına seçildi.

1977'de babası Zülfikar Ali Butto askeri bir darbe ile devrilerek idam edildi. Bundan sonra siyasete karışan Benazir, sık sık evinde göz hapsine alındı. 1984'te yurt dışına çıkmasına izin verilince, Londra'ya gitti. Londra'da siyasi faaliyetlerine devam ederek, ülkesindeki Halk Partisinin lideri durumuna geldi. Nisan 1986'da Pakistan'a döndü. 14 Ağustos 1986 bağımsızlık gününde gösteri yasağını çiğneyerek bir konuşma yaptı. Bir ay hapse atıldı. Ziya-ül-Hak'ın Ağustos 1988'de bindiği uçağın sabote edilip öldürülmesi üzerine, Kasım 1988'de seçim yapıldı. Halk Partisinin seçimi kazanmasıyla Benazir 2 Aralık 1988'de başbakan oldu. 1989'da başbakan olarak ABD, Türkiye, İngiltere ve Bangladeş'e resmi ziyaretlerde bulundu. Benazir, Pakistan'da köklü değişikliklerden çekinerek ılımlı bir siyaset takib etti.

5 Ağustos 1990 tarihinde devlet başkanı Gulam İshak Han tarafından başbakanlık görevinden azledildi. Pakistanlı Zerdar Ali adlı bir iş adamı ile evli olan Benazir iki çocuk anasıdır.

BENELÜX;

Alm. *Benelux (m),* **Fr.** *Benelux (m),* **İng.** *Benelux.* Belçika, (Belgium), Hollanda (Netherlands) ve Lüxemburg (Luxembourg) devletlerinin aralarında kurdukları birlik. Benelüx ismi üç devletin yazılışlarının ilk hecelerinden meydana gelmektedir. Pekçok bakımdan birbirleriyle ortak tarafları olan bu üç devlet, 1948'de yürürlüğe giren bir sözleşme ile ortak bir gümrük tarifesi kabul etmişlerdir. Zamanla ekonomik politikalarını daha çok yaklaştırıp, 1958'de Lahey'de imzaladıkları antlaşma ile aralarında ekonomik birlik kurmuşlardır. Bu antlaşma 1960 yılında yürürlüğe girdi. Benelüks (Benelüx) devletleri ekonomik birliği sağladıktan sonra, Avrupa Toplulukları ve Ortak Pazar dolayısıyla birbirleri ile daha çok yaklaşmışlar, birçok politik konuda ortak hareket eden bir grup meydana getirmişlerdir.

BENGAL KÖRFEZİ;

Asya kıtasının güneyinde Hindistan ile Birmanya arasında büyük bir körfez. Hint Okyanusunun, kuzeydoğuya Akdeniz büyüklüğünde uzanan bir koludur. Batısında Hindistan ve Seylan, kuzeyinde Hindistan ve Bangladeş, kuzeydoğusunda Birmanya yer alır. 2.172.000 km^2lik yüzölçüme sahiptir. Körfezin ortalama derinliği 800 metreden fazladır. En derin yeri güney ucunda olup 4500 metredir.

Asya'nın güneyine inen pekçok nehir buraya dökülür. Kuzeyde Ganj ve Brahmaputra, doğuda Irrawadi, batıda Manahandi, Kistna ve Kaveri körfeze ulaştıklarında büyük birer delta meydana getirirler.

Batı tarafta tabii bir liman yoktur. Hindistan Matras ve Vizahapatnam'da sun'i limanlar yapılmıştır. Körfezin diğer önemli limanları ise, Seylan'da , Trinkomalı, Burmada, Kalihuta, Chittagong'dur. Doğuda ise Akbay, Mulmein, Rongum gibi çok iyi limanlar vardır.

Körfezdeki adalar; Andaman, Nikobar, Mergui takım adalarıdır. Bunların hepsi körfezin güney doğusunda bulunurlar. Bu adaların pekçoğu volkanik olduğundan zaman zaman patlamalar olur.

Körfezin yüzeyindeki akıntılar muson rüzgarlarından devamlı etkilenir. Musonlar kışın kuzeydoğudan, yazın güneybatıdan eserler. Bir de Bengal Körfezinde sık sık şiddetli kasırgalara tesadüf edilir. Tsunami dalgaları da bazan etkili olur.

BENİ AHMER DEVLETİ;

Nasriler olarak da bilinen, İspanya'daki Müslüman hanedanların sonuncusu. Endülüs Müslümanlarına yardım için gelen Muvahhidlerin İspanyollar karşısında başarı sağlayamayarak Fas'a çekilmesi üzerine bu bölgede İslam birliği tamamen bozulmuştu. Bunu fırsat bilen İspanya Hıristiyan devletleri Müslümanlar üzerine akınlar düzenleyerek, Haçlı Seferlerine başladılar. Endülüs'ün en büyük merkezi olan Kurtuba, Kastilya Kralı İkinci Ferdinand tarafından ele geçirilip, yakılıp yıkıldı. Bundan sonra diğer Müslüman şehirleri de birer birer Hıristiyanların eline düştü. Endülüs beylikleri tamamen ortadan kalktı. Bunlardan sadece bir tanesi güneydoğu İspanya'da Hıristiyanlara karşı bir müddet daha varlığını koruyabildi. Bu devlet, merkezi Gırnata şehri olan Beni Ahmer idi.

Devletin kurucusu Muhammed bin Ahmer adında bir zattır. Bu sırada Hıristiyanlar Müslümanları kuzey ve orta İspanya'dan atmışlardı. Memleketi elden giden bütün Müslümanların Gırnata'da toplanması bu devletin gücünü artırdı. Bununla beraber Beni Ahmer Devleti, siyasi bir kuvvet olmaktan çok, kültür ve medeniyet alanında üstün bir varlık gösterdi. İspanya'nın Hıristiyan devletleri, yarımada üzerinde bir İslam devletinin mevcudiyetine tahammül edemiyorlardı. Fakat, tek başlarına da bir şey yapamıyorlardı. Böylece Beni Ahmer Devleti 15. asrın sonuna kadar hakimiyetini sürdürdü. Ancak bu devirde, İspanya'nın kuvvetli krallıklarından olan Kastilya Kraliçesi İzabella ile, Argonya Kralı Ferdinand'ın evlenmeleri İspanyol birliğinin teşekkülünü sağladı ve Müslümanlara felaket getirdi. Zira bu tarihten itibaren Ferdinand Müslümanlar üzerine akınlar yapmaya ve onları yurtlarından uzaklaştırmak için sıkıştırmaya başladı. 1462'de Cebel-i Tarık, 1489'da Kadiz, İspanyolların eline geçti.

Sıkışık bir durumda olan Gırnatalılar, Afrika'daki Müslüman devletler ile Osmanlı Devletinden yardım istedilerse de bir cevap alamadılar. Bilhassa bu sırada Osmanlı Devletinde deniz kuvvetlerinin uzak seferlere çıkmaya elverişli olmaması ve papanın elinde esir bulunan Cem Sultanın devletin aleyhine kullanılma tehlikesi istenilen yardımın yapılmasına mani oldu. Neticede 1492'de İspanyollar devletin merkezi Gırnata'yı kuşattılar. Son Beni Ahmer hükümdarı Ebu Abdullah Muhammed, bazı şartlarla şehri Katolik Ferdinand'a teslim etmeye razı oldu.

Ebu Abdullah'ın Afrika'ya çekilmesi ile sekiz yüz yıldan beri bir İslam memleketi olan İspanya, tamamen hıristiyanların eline geçti. Gırnata'ya giren Hıristiyanlar, Haçlı taassubu ile İslam kültür ve medeniyetinin en güzel yerlerinden biri olan Endülüs'ü yakıp yıktılar. Sanat harikası camileri tahrib ettiler. Bir kısmını kiliseye çevirdiler. Beş yüz bin el yazması eser, Ferdinand tarafından meydanda yakıldı. Böyle ilim düşmanları tarihte pek nadir görüldü. Müslüman halka muameleleri de çok zalimane oldu. Kaçabilen Müslümanlar, Kuzey Afrika'ya sığındı, geride kalanlar kitle halinde katlolundu. Hıristiyanlık, İspanya'nın bu son parçasına vahşet ve barbarlık afeti olarak girdi. Osmanlı Devleti Kemal Reis komutasında bir donanmayı yardım için İspanya'ya gönderdi. Bu donanma, Hıristiyan kıyılarını vurdu. Hıristiyanların zulmü altında kalan bazı Müslümanları kurtararak Osmanlı Devletine getirdi.

Beni Ahmer Devleti, Ortaçağda kurulan devletlerin kültür ve medeniyet alanında ileri bir seviyede olması sebebiyle İslam tarihinde önemli bir değere sahiptir. Devletin kurucusu Muhammed bin Ahmer, başşehir Gırnata'da yaptırdığı, Elhamra Sarayı ile, dünya mimarlık tarihinin en muhteşem eserlerinden birini meydana getirmiştir. Günümüzde bile bu saray, görenlerin hayret ve takdirini kazanmaktadır. Ayrıca Beni Ahmer Devletinde pekçok alim yetişti. Daha çok çalıştıkları ilim sahalarında kurucu rol oynayan bu alimlerin başında gelen İbn-i Haldun, tarih sosyolojisinin kurucusudur. Yine Lisanüddin ibni Hatib ve Makkari gibiler ise ünleri her tarafa yayılmış alimlerdir.

Beni Ahmer Hükümdarları

	Tahta Geçişi
Muhammed I el-Galib	1230
Muhammed II el-Fakih	1272
Muhammed III el-Mahlu	1302
Nasr	1308
İsmail I	1313
Muhammed IV	1325
Yusuf I	1333
Muhammed V el-Gani	1354
İsmail II	1359
Muhammed VI	1360
Muhammed V (İkinci defa)	1362
Yusuf II	1391
Muhammed VII el-Musta'in	1395
Yusuf III	1407
Muhammed VIII el-Mütemessik	1417
Muhammed IX es-Sagir	1419
Muhammed VIII (İkinci defa)	1427
Muhammed IX (İkinci defa)	1430
Yusuf IV	1432
Muhammed X el-Ahnef	1445
Yusuf V	1445
Muhammed IX (Üçüncü defa)	1446
Muhammed X (İkinci defa)	1447

Muhammed IX ve Muhammed XI (ortak)1451

Sa'd el-Musta'in 1453

Yusuf V (İkinci defa) 1462

Sa'd (İkinci defa) 1462

Ali 1464

Muhammed XI 1482

Ali (İkinci defa)..... 1483

Muhammed ez-Zegall 1485

Muhammed XI (İkinci defa) 1487-1492

İspanyol istilası

BENİ İSRAİL (Bkz. İsrailoğulları)

BENİ KAYNUKA;

Medine'de yaşayan Yahudi kabilelerinden biri. Sevgili Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem, Mekke'den hicret ettiği yıllarda, Medine'de Müslümanlardan başka, Hıristiyanlar, Yahudiler ve puta tapan müşrikler de vardı. Yahudiler, Beni Kaynuka, Beni Kureyza, Beni Nadir olmak üzere üç kabileden meydana geliyordu. Bunlar, İslama ve bilhassa sevgili Peygamberimize aşırı düşman idiler. O'nun peygamber olduğunu biliyor, fakat kendi kavimlerinden olmadığı için hasetliklerinden bir türlü iman etmiyorlardı. Hatta, Peygamber efendimizin doğumundan beri hep O'na tuzak kurarak, mübarek vücudunu ortadan kaldırmaya çalışıyorlardı. Hicretten sonra Peygamber efendimiz bu kabileler ile sulh içinde yaşamak üzere yazılı anlaşma yaptı.

Beni Kaynuka Yahudileri çoğunlukla kuyumculuk ve ticaretle uğraşırlardı. Hicretin ikinci yılında Bedr Gazası yapılmış, Eshab-ı kiram muzaffer olarak dönmüştü. Bir gün bir Müslüman hanım, kuyumcuya gitmiş, bir ihtiyacını alırken, dükkan sahibi ve yanındaki Yahudiler, kadınla alay etmişlerdi. Bunu gören sahabeden biri, derhal kılıcını çekip, o Yahudilerden birini öldürünce, Yahudiler de toplanıp, onu şehid etmişlerdi.

Hadise Peygamber efendimize bildirilince onları, Kaynuka pazar yerinde toplayıp; **"Ey Yahudi topluluğu! Siz, Allahü tealanın Kureyş'e verdiği azab gibi bir azaba yakalanmaktan korkunuz ve Müslüman olunuz. Benim, Allahü teala tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğumu iyi bilirsiniz. Bunu da, Allahü tealanın size olan ahdini de kitabınızdan okumuş bulunuyorsunuz..."** buyurdu.

Beni Kaynuka Yahudileri münafıklarla da işbirliği yaparak, vatandaşlık anlaşmasını bozdular. Peygamberimize; "Ey Muhammed! Bedr Gazasında harb etmesini bilmeyen bir kavmi hezimete uğratman seni aldatmasın! Yemin ederiz ki, biz cengaver kimseleriz! Sen, ancak bizimle çarpışmaya başladığın zaman, nasıl bahadırlar olduğumuzu anlarsın!.." diyerek meydan okudular. Peygamber efendimizle yaptıkları anlaşmayı bozarak, sözlerinde durmadıklarını açığa vurdular.

Bunun üzerine Cebrail aleyhisselam vahiy getirdi ki, mealen şöyle buyruluyordu: " (Ey Habibim!) **Eğer** (Seninle) **antlaşma yapan bir kavmin, bir hainliğinde** (sözleşmeye aykırı hareket ettiğinde) **endişeye düşersen,** (savaş açmadan önce) **hak ve adalet üzere ahidlerini reddettiğini doğruca kendilerine bildir. Çünkü, Allahü teala hainleri sevmez."** (Enfal suresi: 58). Başka bir ayet-i kerimede de mealen buyruldu ki: **"Ey Resulüm! O kafir olan Yahudilere de ki: "Siz muhakkak mağlub olacaksınız ve toplanıp Cehennem'e sürükleneceksiniz. O Cehennem, ne kötü bir karargahtır."** (Al-i imran suresi: 12)

Habib-i ekrem efendimiz, yapılan anlaşmanın bozulmasından sonra derhal, bir ordu kurup, Kaynuka Yahudilerinin bulunduğu kaleye yürüdüler. Beyaz sancağı, hazret-i Hamza taşıyordu. Medine'ye vekil olarak Ebu Lübabe radıyallahü anh bırakılmıştı. İslam ordusu Kaynuka Kalesini muhasara etti. "Biz ne cengaver bahadırlarız." diyen Yahudiler; değil karşı koymak, bir ok bile atmaya cesaret edemediler. Resulullah efendimiz, giriş ve çıkışları kontrol altına aldı. Kimse dışarı çıkamadı. Bu hal on beş gün devam etti. Yahudiler korkuya kapılıp, teslim oldular. Her birinin öldürülmeleri lazım gelirken, alemlere rahmet olarak gönderilen sevgili Peygamberimiz, merhamet buyurup, Kaynuka Yahudilerinin Şam'a gitmelerine izin verdiler. Böylece Medine topraklarından çıktılar. Beni Kaynuka Yahudileri, kısa bir süre sonra gittikleri yerde perişan bir şekilde dağılıp kayboldular.

BENİ KUREYZA;

Medine'de yaşayan Yahudi kabilelerinden biri. Peygamber efendimizin Medine'ye hicret ettiği senelerde Medine'de Müslümanlardan başka Yahudiler, Hıristiyanlar ve puta tapan müşrikler de vardı. Yahudi kabileleri Beni Kaynuka, Beni Nadir ve Beni Kureyza olmak üzere üç kabileydi. Bu kabileler İslamiyete ve sevgili Peygamberimize aşırı derecede düşman idiler. Peygamber olduğunu bildikleri halde kendi kavimlerinden olmadığı için hasetliklerinden iman etmiyorlar ve sinsi düşmanlık besliyorlardı. Peygamber efendimiz bu Yahudi kabileler ile vatandaşlık anlaşması yaptı. Ancak Beni Kaynuka ve Beni Nadir anlaşmayı bozdular. Bu sebeple Medine'den çıkarıldılar.

Beni Kureyza kabilesi ise, Uhud Savaşı sonrasına kadar Medine'de kaldı. Fakat bu kabile de Hendek Savaşı sırasında vatandaşlık anlaşmasına uymadı. Savaşın en şiddetli anında on bin kişilik bir Kureyş ordusunun yürüdüğünü gören bu kabile de, Müslümanları arkadan vurmak üzere, harekete geçti.

İslam ordusu iki ateş arasında kalmıştı. Kuzey ve batıda müşrik Kureyş orduları, güney doğuda ise Yahudiler bulunuyordu. Müslümanlar, on bin kişilik müşrik ordusu ve Yahudilerle, bir aya yakın geceli gündüzlü durup dinlenmeden çarpıştılar. Açlık, susuzluk, uykusuzluk ve şiddetli soğuklara aldırış etmeden canla başla mücadeleye devam ettiler. Sonunda müşrikler mağlub bir şekilde, fırtınalı bir gecede, geldikleri gibi perişan bir halde Medine'yi terk ettiler. (Bkz. Hendek Savaşı)

İslam ordusu Hendek Savaşından Medine'ye döner dönmez ihanet eden Beni Kureyza Yahudilerinin üzerine yürüdü. Peygamber efendimizin emriyle derhal harekete geçip Beni Kureyza kabilesinin bulunduğu kale kuşatma altına alındı.

Peygamber efendimiz onları önce İslama davet etti. Yahudiler, bu güzel teklifi kabul etmediler, Sevgili Peygamberimizin; **"Öyle ise, Allahü teala ve Resulünün emrine boyun eğerek kaleden inip teslim olunuz."** emr-i şerifini de reddettiler. Bunun üzerine Alemlerin Efendisi, okçuların üstadı Sa'd bin Ebi Vakkas hazretlerine; **"Ey Sa'd! İlerle ve onları oka tut!"** buyurdu. Hazret-i Sa'd ve diğer okçular, sadaklarındaki okları, tekbir sadaları arasında Yahudi kalesine atmaya başladılar. Onlar da ok ve taş atışlarıyla karşılık vererek, çarpışmayı başlattılar.

Bir ay kuşatmadan sonra Beni Kureyza kabilesi Peygamber efendimizden haklarında hüküm vermek üzere bir kimseyi hakem tayin etmesini istediler. Resulullah efendimiz de; **"Eshabımdan istediğiniz kimseyi hakem seçiniz."** buyurdu. Onlar da daha önceden Medine'de meşhur kabile reislerinden olan Sa'd bin Muaz'ı istediler. "Biz Sa'd bin Muaz'ın vereceği hükme razı oluruz." dediler. Peygamber efendimiz, Sa'd bin Muaz hazretlerinin getirilmesini emrettiler. Sa'd bin Muaz, Hendek Savaşında ağır yara almıştı. Sedye üzerinde getirildi. Peygamber efendimiz; **"Ey Sa'd! Şunlar, senin hükmüne göre teslim olmayı kabul ettiler. Haydi, onlar hakkındaki hükmünü bana bildir."** buyurdu. Hazret-i Sa'd, Yahudilerden, vereceği hükme razı olacaklarına dair kesin söz aldı. Her iki taraf da verilecek hükmü merakla beklemeye başladılar. Bunun üzerine hazret-i Sa'd, üstünlüğünü gösteren, ilikleri donduran, şanına layık olan şu muazzam hükmü açıkladı: "Benim hükmüm odur ki, akil ve baliğ olan bütün erkeklerin boynu vurulsun! Kadınları, çocukları esir alınsın, malları da Müslümanlar arasında taksim edilsin!"

Bu kesin hüküm karşısında, Yahudiler donup kaldılar. Çünkü, kendi kitaplarında, azgınlık yapanlara verilecek ceza aynen böyleydi ki; "Şehrin birine harb etmek için vardığında, onları sulha davet et. Bunu kabul edip, kapılarını açarlarsa, içindekilerin hepsi, sana haraç versinler ve hizmet etsinler. Şayet, harb etmeye karar verirlerse, onları muhasara et. Allahü tealanın ihsanı ile, onlara galip geldiğin zaman, erkeklerinin hepsini kılıçtan geçir. Kadınlarını, çocuklarını ve mallarını ganimet olarak al!.." diye yazıyordu.

Sa'd bin Mu'az hazretlerinin verdiği hükmün ilahi hükme uygun gelmesinden dolayı, alemlerin efendisi sevgili Peygamberimiz, onu tebrik edip; **"Sen, onlar hakkında Allahü tealanın yedi kat gökler üstünde, Levh-i mahfuzdaki hükmüne uygun hüküm verdin!"** buyurarak takdirlerini bildirdiler.

Yahudiler, kendi kitaplarında belirtilen bu hükme itiraz edemediler. Verilen hüküm yerine getirildi.

Böylece, Müslümanların en sıkışık zamanlarında arkadan vuran, yapılan bütün antlaşmaları bozan, Peygamber efendimize, çocukluğundan beri düşmanlık yapan, öldürmeye uğraşan, sihirler yapan bu kavim de Medine'den temizlenmiş oldu.

BENİ MUSA (Ahmed, Muhammed ve Hasan bin Musa);

Abbasi Halifesi Me'mun devrinde yetişen üç büyük matematik ve fen alimi. İsimleri, Ahmed, Hasan ve Muhammed'dir. Halife Me'mun'un sarayında astronomi ilmiyle uğraşan Musa bin Şakir'in oğullarıdır. Beni Musa (Musa'nın oğulları) diye zikredilmektedirler. Bağdat'ta doğup yetiştiler. Doğum tarihleri

bilinmemektedir. Sadece kaynaklarda Muhammed'in 873 (H.260) senesinde vefat ettiği bildirilmektedir.

Babaları Musa bin Şakir vefat edince, halife Me'mun onları terbiye edip, yetiştirdi. İshak bin İbrahim adlı alimi bu üç kardeşin yetiştirilmesine vazifelendirdi. Daha sonra Bağdat'taki Beyt-ül-Hikme'ye yani ilim akademisine gönderdi. Yahya bin Mansur'un yanında ilim tahsil eden üç kardeş, matematik, mekanik, geometri, tıp, fizik ve diğer ilimlerde yüksek dereceye ulaştılar. Kardeşler arasında en büyükleri olan Muhammed, vaktinin çoğunu astronomi ve fen bilgileri ile ilgili araştırmalara verdi. Ayrıca mekanik aletler ile meşgul oldu. İlim dallarının çoğunda meşhur olduğu için ona Hakim-i Beni Musa lakabı verildi.

Ahmed bin Musa, mekanik olarak çeşitli tartı aletleri yanında, yükleri çekmek ve kaldırmakta kullanılan bazı aletler yaptı. Mekanik konuları üzerinde titizlikle durdu. Bu hususta kardeşlerini ve bu sahada uğraşanları geçti. Ağabeyi Muhammed ile birlikte büyük bir bakır saat yaparak, aynı yüzyılda yaşayanlara örnek oldu. Üzerine ateş yaklaştırıldığında fitili otomatik olarak ortaya çıkan kandiller yaptı. Kandilin fitili ortaya çıkınca yağ da hemen fitilin üzerine yanacak miktarda fışkırıyordu. Rüzgar esse bile kandil sönmüyordu. Ahmed bin Musa ayrıca tarlada sulama yaparken, tayin edilen sulama miktarını aşınca, hemen sinyal veren bir sulama aleti geliştirdi.

En küçük kardeş olan Hasan bin Musa ise, geometri alanında çok başarılı çalışmalar ortaya koydu. Aynı asırda olan alimlerin çözemediği geometri problemlerini kolaylıkla çözdü. Eliptik eğriler üzerine yazdığı ünlü **Kitab-üş-Şekl-il-Müdevver vel-Müstatil** adlı eseri eliptik geometri konusunda batı bilim dünyasında asırlarca temel müracaat kaynağı oldu.

Beni Musa Kardeşler, Halife Me'mun'un emri ile Sincar mıntıkasında yaptıkları çalışmalar neticesinde, dünyanın çevresini eşit parçalara bölerek, tul hattı (boylam) uzaklığını ölçdüler ve dünyanın çevresini yaklaşık 39.000 km olarak buldular. Bugünkü modern aletlerle yapılan hesaplamalarda dünyanın çevresi 40.000 km bulundu. Bu rakamlar arasındaki çok az fark onların ilimdeki yüksek derecesini göstermektedir.

Beni Musa Kardeşler,Bağdat Köprüsü civarında büyük bir rasathane yaptırdılar. Burada yaptıkları astronomik gözlem ve araştırmaları; sonra gelen İslam alimleri ve batı bilginleri için temel müracaat kaynağı oldu. Ayrıca evlerinde de rasathane vardı.

Bu alim kardeşler, ömürlerini ilmi araştırmalara vakfetmişlerdi. Beni Musa'nın yaptığı ilmi hesaplamalar dakik ve hassas bir yaklaşım arz ettiğinden, Batlemyüs'ü ve o asra kadar yapılan hesaplama usüllerini çok geride bırakmıştı.

Onlardan yüz elli sene sonra Biruni, şöyle demektedir: "Musa oğullarının yaptıkları ilmi ve hassas hesaplamalar, son derece güvenilir durumdadır. Bu alimler, ilmi araştırma metodunu tesis ettiler. Zamanlarında yüksek seviyede bir ilme sahip bulunuyorlardı. Kendilerinden sonra gelen ilim adamlarına kalan şey, onların verdikleri rakamların doğruluğunu araştırmaktan başka bir şey değildi."

Beni Musa, gerçek anlamda ilmi bir atmosfer içinde yaşamışlar ve bu atmosferi güçlendirmişlerdir. Geometri dalında, Yunanlıların hiç sözünü etmediği yeni ve orijinal meseleleri ele almış ve çözmüşlerdir. Otomatik saatler, mekanik aletler, otomatik oyuncaklar, ev alet ve edavatı onların başta gelen buluşlarındandır. Batılılar, bu ve benzeri ilmi gerçekleri görmemezlikten gelmekte ve Müslümanlara karşı; "Sadece beşeri ilimler üzerinde durdular, nazari ve tatbiki ilimleri ihmal ettiler." iftirasında bulunmaktadırlar. Beni Musa kardeşlerin başarıları ve diğer Müslüman ilim adamlarının nazari ve pratik ilimlerdeki buluşları, ilmi eserleri günden güne ortaya çıkmakta ve iftiracıların sözlerini çürütmektedir.

Beni Musa kardeşlerin yazdığı eserler şunlardır:

1) Kitab-ül-Hiyel: Makina konstruksiyon mühendisliğinin öncülüğünü yapan bu eser, sahasında ilktir. Eserde, üç kardeşin yaptığı mekanik aletlerin şekilleri ve nasıl çalıştıkları izah edilmektedir. Sihirli kaplar, fıskiyeler, kandiller, ayrıca körük ve kaldırma düzenlerinden yüz mevzu anlatılmaktadır. Eserde anlatılan otomatik kontrol sistemleri, teknik yönden mükemmel olup, bugün bile pratikte kullanılmaktadır. Bahsedilen on sekiz otomatik kontrol sistemini, genel olarak üç ana konu etrafında toplamak mümkündür: a) Su kaplarında seviye kontrolü, b) Kandillerde yağ seviyesi kontrolü, c) Yön kontrolü. Kullanılan metodlar yönünden düzenleri; hava kontrollü, valf kontrollü, vana kontrollü ve kanatçık kontrollü olarak sınıflandırılır. Beni Musa kardeşlerin kullandığı valflar, teknik yönden çok gelişmişti.

Modern sistem göz önüne alınarak eser incelendiğinde sistemlerin blok diyagramları ile ifade edilebilen sifon, çift sifon, debi ile kontrol, şamandıralı valf, hazneli şamandıra ile kontrol edilen valf, valflı terazi, hava kontrolü, iki konumlu terazi, kontrol vanası gibi motiflerden meydana geldiği görülmektedir. Ayrıca basınç kontrollü türbin, sifonlu valf, akıtmalı ve kademeli terazi gibi orijinal

motifler de bulunmaktadır.

2) Kitabü Beni Musa fil-Karastur: Terazi tekniği ile ilgilidir. **3) İlm-ul-Eskal:** Yüklerin büyüklük, bileşke ve tatbik noktalarını tesbit etme keyfiyetinden bahseden bir eserdir. **4) Kitabu MeSahat-il-Ekr, 5) Kitab-ün-Yahtevi ala Tenkihi Mahrutatı Apdarius, 6) Kitabün fil-Alat-il-Harbiyye, 7)Kitabü Şekl-il-Müdevver vel-Mustatil:** Ekliptiklerle ilgili bir eserdir. **8) Kitabü Kıyas-ı Mesahat-il-Musattahati vel-Müstedireti:** Bu eser Avrupa'da, "Hendesede Üç Kardeş" diye bilinir.Latinceye tercüme edilmiştir. **9)Kitabü Hareket-il-Felek-il-Ula, 10)Kitab-uş-Şekl-il-Hendese, 11) Kitabü Cüzi, 12) Kitabün ala Maiyyet-il-Kelam, 13)Kitab-ul-Mahrutat, 14) El-Kitab-ül-Müselles, 15) Kitabü Tekavim-i Menazil-is-Seyyarat:** Gezegenlerin uzaydaki faaliyetleri ile ilgili bir eserdir.

BENİ MUSTALIK GAZASI;

İslam tarihinde, Peygamber efendimizin hicretin 5. yılında, Müreysi Kuyusu yanında Arab kabilelerinden Mustalıkoğulları ile yaptığı gaza, savaş. Müreysi Gazası da denilir. Mustalıkoğulları, Huzaaoğullarına bağlı küçük bir kabile olup, Medine'ye yaklaşık yüz kilometre güneyde Mekke yolu üzerinde otururlardı.

Hicretin 5. senesinde de, İslamiyetin yayılması için Medine çevresindeki kabilelere elçiler gönderilip, İslama davet ediliyorlardı. Bazı kabileler, davete uyup, Müslüman olmakla şereflenirken, bazıları da red cevabı vererek, güçlü ise savaş açıyor; değilse, güçlü kabilelerle birlikte hareket ediyorlardı.

Beni Mustalıkların reisi Haris bin Ebi Dırar, kabilesini söz geçirebildiği diğer Arab kabileleriyle birleştirip, Müslümanlarla muharebe etmek üzere hazırlıklara başladı.

Peygamber efendimiz bu durumu inceletip, şanlı Eshabıyla istişare ettikten sonra, acele yedi yüz kişilik bir askeri birlik hazırladı. Etrafa, Şam taraflarına sefere gidiyormuş hissi verilerek, kuzeye doğru yola çıkıldı. Bir gün o şekilde yolculuk yapıldıktan sonra, tekrar güneye dönüldü. "Harb hiledir" düsturuna uygun olarak, Mustalıkoğullarının karşısına ansızın çıkıp, hazırlanmalarına meydan vermemek istiyorlardı.

Güneye doğru hızla yol alan İslam ordusu, Bak'a mevkiinde Haris bin Ebi Dırar'ın bir casusunu yakaladı. Sonra ordu, hareketine devam edip bir gece Mustalıkoğulları yurduna ansızın çıkıverdi. Elçi olarak gönderilen hazret-i Ömer, Peygamber efendimizin; **"La ilahe illallah, deyiniz de canlarınızı ve mallarınızı koruyunuz."** emrini bildirdi. Müslüman olmaları teklif edildi. Fakat kabul etmediler ve ok atarak savaşı başlattılar.

Bir müddet harbedildikten sonra, sevgili Peygamberimiz; **"Hep birlikte aniden hücuma geçiniz."** emrini verdiler. Bu emri yerine getiren Eshab-ı kiram, Mustalıkoğullarından on kişiyi öldürdü. Kabile reisi kaçarak canını kurtarmış, fakat, kızı Berre ve kabilesinden 600 kişi esir düşmüştü. Ganimetler paylaştırıldı. Berre, Peygamber efendimizin huzuruna çıkıp, "Hissesine düştüğüm sahibimle, dokuz altın karşılığında hürriyete kavuşmam için anlaştım. Serbest bırakılmam için bana yardım ediniz!" dedi. Peygamber efendimiz, merhamet buyurarak, onun bu arzusunu yerine getirip satın aldı. Sonra azad edip, hürriyetine kavuşturdu. Serbest bırakıldıktan sonra sevgili Peygamberimizin, İslamı tebliği ile Müslüman oldu. Onun Müslüman olmasına son derece sevinen Alemlerin Efendisi, mükafat olarak onu nikahı altına alıp onunla evlendi. Peygamber efendimiz buyurdu ki:

"Bütün zevcelerimle evliliklerim ve kızlarımı evlendirmem, hep Cebrail'in (aleyhisselam) **Allahü tealadan getirdiği izinle olmuştur."**

Bunu gören Eshab-ı kiramın (radıyallahü anhüm) hepsi de: "Biz,Resulullah'ın ailesi olan annemizin, akrabasını hizmetçi olarak kullanmaktan haya ederiz." dediler ve esirlerini azad ettiler. Bu nikah, yüzlerce esirin azad olmasına sebeb oldu. Sevgili Peygamberimiz, onun Berre olan ismini, Cüveyriyye (radıyallahü anha) olarak değiştirdi. Hazret-i Cüveyriyye validemizin babası Haris bin Ebi Dırar ve iki oğlu ayrıca kabilesinden pekçok kimse, Peygamber efendimizin huzuruna gelerek Müslüman oldular.Hazret-i Cüveyriyye validemiz için, hazret-i Aişe validemiz; "Ben, Cüveyriyye'den daha hayırlı, daha bereketli bir kadın görmedim." derdi.

İslam ordusu zaferle Medine'ye ulaştı. Artık etraftaki müşrik kabilelerin gözleri korkmuş, Müslümanlara saldırmaya cesaret etmenin ne kadar tehlikeli olduğunu anlamışlardı. Bu zaferden sonra İslamiyet sür'atle yayıldı.

BENİ NADİR;

Peygamber efendimizin Medine'ye hicret ettiği yıllarda Medine'de bulunan üç Yahudi kabilesinden biri. Bunlar; Beni Baynuka, Beni Kureyza ve Beni Nadir kabileleri idi. İslamiyete ve Peygamber efendimize

aşırı ve sinsi düşman idiler. Peygamber olduğunu bildikleri halde, bizim kavmimizden değildir diye hasedleri yüzünden, bir türlü iman etmiyorlardı. Peygamber efendimiz bu kabilelerle vatandaşlık anlaşması yaptı. Ancak zamanla hepsi anlaşmayı bozdular ve ihanet ettiler. Bu sebeble Medine'den çıkarıldılar.

Bu kabilelerden Beni Nadir kabilesi hicretin 4. senesinde Peygamber efendimize bir suikast teşebbüsünde bulunarak anlaşmayı bozdu.

Beni Nadir kabilesi Müslüman olacağız diyerek Peygamber efendimizi Nadiroğulları Kalesine davet ettiler. Peygamber efendimiz bu davet üzerine onların yanına gitti. Bir evin gölgesinde oturduğu sırada evin damından üzerine taş bırakmak üzere harekete geçtiler. Vahiy meleği Cebrail aleyhisselam durumu Peygamber efendimize bildirdi. Peygamberimiz derhal oradan uzaklaşıp Medine'ye döndü.

Suikastçı Yahudiler donakalmışlardı. İçlerinden Kinane ismindeki Yahudi; "Yemin ederim ki, yapacağımız suikast Muhammed'e vahy ile bildirilmiştir. Kendimizi aldatmayalım! Yeminle söylüyorum ki, O, Allah'ın resulüdür. Hem de kitabımızda bildirilen son peygamber, Hatem-ül-enbiyadır. Biz, O'nun kendi soyumuzdan geleceğini umuyorduk. Halbuki Allah, dilediğini gönderir. **Tevrat'**ta geleceği bildirilen peygamberin sıfatları, O'na tamamiyle uyuyor. Doğum yerinin Mekke, hicret yerinin Medine olduğunu hepimiz biliyoruz.Sizin büyük bir üzüntü içinde Medine'den sürüldüğünüzü görür gibiyim. Şimdi size iki yol göstereceğim. Birincisi, Muhammed aleyhisselama iman edip Eshabından olmaktır. Böylece saadete ermektir. İkincisi de; İslamiyeti kabul etmediğimiz takdirde, Muhammed aleyhisselam bize; Medine'den çıkın, diyecektir. O zaman, yanımıza alabildiğimiz kadar malı hazırlayıp gitmekten başka yapacağımız bir şey yoktur. Fakat, eğer beni kınamanızdan korkmasaydım, Müslüman olmakla şereflenirdim!.." dedi. Yahudiler ise; "Biz, kitabımızdan ve peygamberimizden asla ayrılmayız. Ancak yurdumuzdan çıkıp gidebiliriz." dediler.

Hadiseye şahid olan Eshab-ı kiram, Mescid-i şerife gelip, Resulullah sallallahü aleyhi ve sellem efendimize; "Canımız sana feda olsun ya Resulallah! Birden kalkıp gitmenizin sebebini anlayamadık!" dediler. Efendimiz; **"Yahudiler beni öldürmeyi tasarlamışlardı. Allahü teala, bana, bunu haber verince kalktım."** buyurarak, onlarla çarpışmak üzere hazırlık yapmalarını, ve Muhammed bin Mesleme'nin (radıyallahü anh) huzuruna gelmesini emir buyurdular. Gelince ona; **"Nadiroğulları Yahudilerine git! Onlara: Resulullah beni size, yurdumdan çıkıp gidiniz, burada benimle birlikte oturmayınız! Siz, bana bir suikast planı kurdunuz. Size on gün süre tanıyorum. Bu müddetten sonra buralarda sizden kim görülürse boynu vurulacak, emrini bildirmek üzere gönderdi."** de, buyurdu. Muhammed bin Mesleme hazretleri bu emri bildirince, korkularından yol hazırlığına başladılar. Fakat münafıkların başı Abdullah bin Übeyy; "Sakın kalenizden çıkmayınız. Mallarınızı ve yurdunuzu terk edip gitmeyiniz. Adamlarımdan iki bin kişi ile size yardıma geliyoruz." diyerek, haber gönderdi ve onları savaşa kışkırttı. Buna aldanan Yahudiler, Peygamber efendimize haber gönderip; "Biz, yurdumuzu terk edip gitmiyoruz. Elinizden bir şey geliyorsa, yapmakta serbestsiniz. Bizimle çarpışırsanız, biz de sizinle çarpışırız!" diyerek meydan okudular.

Bunun üzerine kainatın sultanı Efendimiz, Eshab-ı kiramıyla, Medine'ye dört kilometre uzaklıkta bulunan Nadiroğulları kalesine yürüdüler. Sancağı hazret-i Ali taşıyordu. Kale kuşatılıp, muhasara başladı. Daha önce meydan okuyan Yahudiler, kaleden çıkmaya cesaret edemediler. Münafıkların yardımı da ulaşmadı. Eshab-ı kiram, kaleyi kontrol altına alıp, kuş uçurtmuyordu. Yirmi günden fazla süren muhasara sonunda, Beni Nadir kabilesi teslim bayrağını çekti. Bütün silahlarını ve mallarını bırakarak kaleden çıktılar. Bir kısmı Şam'a, bir kısmı da Hayber'e sürüldü.

BENİN

DEVLETİN ADI ..... Benin Halk Cumhuriyeti

BAŞŞEHRİ .....Porto-Novo

NÜFUSU 4.776.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....112.600 km^2

RESMİ DİLİ ..... Fransızca ve mahalli dil

DİNİ ..... İslam, Hıristiyan ve Animizm

PARA BİRİMİ.....Afrika Frankı

Afrika'nın batısında Gine Körfezinde, kuzeyinde Nijer ve Yukarı Volta, doğusunda Nijerya, batısında Toga Devleti, güneyinde Gine Körfezi (Atlas Okyanusu)ile çevrili bir devlet. Eski ismi Dahomey Cumhuriyetiydi. Batı Afrika'nın en küçük devletlerinden birisidir.

Tarihi

Bilinen en eski tarihi 16. asra dayanmaktadır. Bu zamanlarda Avrupalılar ilk olarak buralara gelmişlerdir. Geldiklerinde Dahomey Krallığı bulunuyordu. Portekizliler ve diğer Avrupa ülkeleri 16. asrın son çeyreğinde burada köle ticareti yapmışlar ve bir kısım halkı Yeni Dünyaya götürmüşlerdir. Avrupalılarla bilhassa Fransızlarla iyi ilişkiler içinde bulunmuşlar; 18. asırda ülkeye doğu taraflardan gelen Yorubolar hakim olmuşlardır. Dahomey Krallığını ellerine geçiren bu kabile ülkeyi bir asır (19. asra kadar)yönetmişlerdir. Yoruboların iktidarı kaybetmeleri üzerine zaten ekonomik olarak ülkeyi kendisine bağlamış olan Fransa, 1904 yılında ülkeyi istila etmek suretiyle sömürgesi haline getirdi. 1958'e kadar Fransız sömürgesi olan ülke, 1958'de içişlerinde bağımsızlık kazandı. 1 Ağustos 1960'ta ise tamamen bağımsızlığına kavuştuktan sonra Dahomey Cumhuriyeti adını almış; 1975'te ise ismi Benin Halk Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir.

Fiziki Yapı

Doğu-batı uzunluğu 125 km ve kuzey-güney uzunluğu ise 670 km olan Benin, Atlas Okyanusu sahillerinde kıyı boyunca 2,5 km genişlikte kumlu bir şeride sahiptir. Bu kumlukların gerisinde bataklıklar ve ormanlıklardan sonra ülke sabit bir eğimle kuzeye gittikçe yükselir. Ülkenin kuzeyi, dağlık ve ovalık bölüm olmak üzere ikiye ayrılır. Kuzeybatıda bulunan Atakora Sıradağları ortalama 330-930 m yüksekliğe sahiptir. Kuzeydoğu kesiminde yer alan verimli ovalar ise Bargou ve Kandi ovaları olarak bilinirler.

Ülkenin önemli akarsuları güneyde bulunmaktadır. Kuzey kesimleri Nijer Nehrinin Benin'deki kolları sulamaktadır. Güney bölgesinde bulunan Queme Nehri, Atakora Dağlarından doğar. Sonra 450 km yol katederek Nokoue Gölüne dökülür. Mono Irmağı, Benin-Toga sınırının güneybatı sınırını çizdikten sonra, Gine Körfezinde Atlas Okyanusuna karışır. Güney bölgesinin diğer bir önemli nehri olan Coutfo ise Toga'da doğar ve Aheme Gölüne dökülür.

Önemli gölleri ise, önemli ırmaklarının döküldüğü Nokoue ve Aheme gölleridir. Nokoue Gölü başşehir olan Porto-Novo civarındadır. Aheme Gölünün en önemli özelliği fazla suların Gine Körfezine (Atlas Okyanusuna)akıtılmasıdır.

İklim

Genel olarak sıcak bir iklime sahip olan ülkede iki farklı iklim tipi görülür. Ülkenin güney kesimlerinde ekvator iklimi hüküm sürerken, kuzey kesimlerinde tropikal bir iklim hakimdir. Güney bölgeleri senenin bütün aylarında ortalama aynı sıcaklığa sahiptir. Ayrıca gece-gündüz sıcaklık farkı yoktur. Bol yağış alan bölgenin senelik yağış ortalaması 1041 milimetreyi geçer. Kuzey bölgelerde iklim değişir. Gece-gündüz sıcaklık farkı artar, yağışlar nisbeten azdır. Kuzey bölgesinde mayıs-eylül ayları arası yağışların bol olduğu mevsimdir.

Tabii Kaynakları

Tabii kaynakları bakımından oldukça fakir bir ülkedir. Ülkenin güneyindeki bataklık, bölgenin kuzeyinde ormanlık bir kuşak ülkeyi doğu-batı istikametinde kaplar. Yer altı madenleri az miktardadır. Atakora Dağlarında demir bulunmuştur. Ülkenin kuzeybatı kesimlerinde altın madeni işletilmektedir. Ayrıca fosfat da bulunmuştur. Gine körfezindeki kara sularında 1968 yılında petrol bulunmuş ise de işletilmemektedir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

4.776.000'den fazla olan nüfusunu çeşitli etnik gruplar ihtiva eder. Kilometrekareye 40.8 kişi düşer. Güney kesimlerinde doğudan (Nijerya'dan)gelen bir zamanlar ülkede iktidarı elinde bulunduran Yorubolar, kuzeyde ise Fons ve Bariba kabileleri yaşar. Kabile hayatının devam ettiği Benin'de, göçebe olarak yaşayan Fovlani ve Peul aşiretleri de vardır. Halk genellikle tarımla uğraşır. Resmi dili Fransızca olan ülkede okul ve resmi yerlerde Fransızca kullanılmakla beraber, halk kendi mahalli lisanlarını devamlı kullanırlar. Halkın % 17'si Müslüman, % 65'i Animist, kalanı ise Katolik mezhebine dahil Hıristiyanlardır. Okuma-yazma oranı düşük olup % 11'dir. Eğitim, devlet kontrolünde yapılır. Eğitim serbesttir. Orta öğretime devam eden öğrenciler ve halk 9 ay eğitim gördükten sonra üç ay da askeri ve ideolojik eğitimden geçirilmektedir. Benin Üniversitesi 1970'de açılmıştır. Basın ve yayın tamamen hükumet tarafından yapılmaktadır. İki radyo ve bir TV istasyonu ile 5000 basan günlük Ehuzu Gazetesi hükumet tarafından idare edilmektedir. Çalışanlar için sosyal haklar tanınmamıştır, sağlık tesisleri de yetersizdir.

Siyasi Hayat

1960'ta Dahomey Cumhuriyeti adıyla bağımsızlığını kazanan ülkede, 1964'te hazırlanan ilk anayasa ile başkanlık sistemine dayanan bir idare kuruldu. 1965'te yapılan bir darbe neticesinde anayasa

feshedildi 1968'de tekrar hazırlanan anayasa, başkanlık sistemini kaldırmıyordu. 1972'de yapılan yeni bir darbe ile bu anayasa kaldırıldı ve cunta idareyi ele geçirdi. Ülke, askeri cuntalar tarafından Marksist-Leninist bir rejimle idare edilmeye başladı. 1975 senesinde ülkenin adı "Benin Halk Cumhuriyeti" olarak ilan edildi. İhtilal lideri cumhurbaşkanıdır. 69 üyeli bir millet meclisi vardır. Bu meclisin 30 üyesi sivil, kalanı askeri kişilerden müteşekkildir. Hepsi tayin suretiyle işbaşına gelir.

Ekonomi

Halkın çoğunluğu tarımla uğraşır. Kahve, hurma, yer fıstığı, tütün, fasulye, biber, patates yetiştirilir. Bol miktarda dış ülkelere satar. Yağ hurması ürünlerinden büyük miktarda gelir sağlar. Ormanlık bölgelerde bol miktarda Hindistan cevizi bulunur. Son zamanlarda kıyılardan uzak kesimlerde petrol bulunmuştur. Fakat henüz işletilmemektedir. Bazı küçük hayvanları besleyip, dış ülkelere satarlar. Kıyı bölgelerde balıkçılık yapılır.

Sanayisi kurulmamıştır. Sanayi mamüllerini dışardan ithal eder. Kireç taşı yatakları işletilmektedir. Dış yardımlara büyük ihtiyaç duymakta ve bütçesinin denkliğini böylelikle sağlamaktadır. Daha çok Fransa'dan yardım almaktadır.

BENZALDEHİT;

Alm. *Benzaldehyd (n),* **Fr.** *Benzaldehyde (m),* **İng.** *Benzaldehyde.* Aromatik aldehitlerin en basit üyesi. C_6H_5CHO formülünde olup, renksiz, uçucu bir likittir. 179°C'de kaynar, acı badem kokusundadır. Acı bademden ve sentetik olarak benzal klörünün hidrolizi ile elde edilir:

$$C_6H_5CHCl_2+H_2O \rightarrow C_6H_5CHO+2HCl$$

Diğer bir metot da toluenin uygun ortamda oksidasyonundan elde edilir.

Benzaldehit trifenil metan ve akridin boyaları üretiminde bir ara ürün olarak önemli bir materyaldir. Birçok organik bileşiğin sentezinde, parfümeri ve fotoğrafçılık kimyasında kullanılır.

BENZEN;

Alm. *Benzol (n.),* **Fr.** *Benzéne (m.),* **İng.** *Benzene.* Aren veya aromatik hidrokarbonlar olarak adlandırılan organik bileşikler sınıfının en basit üyesi. Renksiz, alevlenebilen, kaynama noktası 80.1°C, erime noktası 5,5°C olan bir sıvıdır. Moleküler formülü C_6H_6'dır. Benzen, endüstriyel bakımdan kıymetli olduğu gibi yapısı bakımından da kimya çalışmalarında önemlidir. Kan hücrelerini öldürme etkisi olduğundan kanser yapan bileşikler arasına girer. Eskiden balina yağının ısı etkisiyle bozunmasından elde edilen gaz, basınçla evlere gönderilir ve aydınlatmada kullanılırdı. Bu gazdan yağımsı bir kısım kalırdı. Benzen, 1825 yılında Mıchael Faraday tarafından bu yağımsı kısımda keşfedildi. Yaklaşık sekiz sene sonra başka araştırmacılar aynı maddeyi benzoik asidin kireçle oksidasyonundan elde ettiler. 1845'te A.W Hafmann benzen diye adlandırdığı aynı maddeyi elde etmek için kömür katranı kullandı.

Benzen, karbon atomlarının düzlemde düzgün altıgen şeklinde dizilmesinden meydana gelen bir yapıya sahiptir. Karbonlar arasında mesafe 1397 angstrondur. Köşelerde bulunan her karbon atomuna bir hidrojen atomu bağlıdır. (Bkz. Aromatik Bileşikler)

Reaksiyon kabiliyeti: Benzenin yapısının kimyasal reaksiyonlara ne şekilde bir tepki gösterdiği üzerine yapılan çalışmaların, organik kimya teorilerinin gelişmesinde önemi büyük olmuştur. Hidrojen atomlarının karbon atomlarına oranının böyle düşük olduğu bir bileşikten umulan katılma reaksiyonları benzende olmaz. Benzenin gösterdiği tipik reaksiyonlardan biri, substitüsyon reaksiyonlarıdır. Bu reaksiyon bir aktif grubun benzendeki bir hidrojeni çıkarıp onun yerine geçmesi şeklinde tezahür eder. Bu davranışı izah etmek altı elektronun (benzende varmış gibi gösterilen 3 tane çifte bağdan ileri gelen) belli karbonlarda değil bütün benzen karbonlarına dağılmış olduğunu düşünmekle mümkün olur. Elektronların böyle dağılmış olması (belli karbonlarda olmaması) molekülün kararlı olmasını sağlar ve yine bu molekülün fiziksel ve kimyasal özelliklerini belirler.

Elde edilişi: Benzenin sübstitüsyon (yer değiştirme) reaksiyonları oldukça önemlidir. Çünkü, aromatik bileşiklerin pek çoğu bu reaksiyonlarla teşekkül ettirilir. İkinci Cihan Harbinden önce benzenin önemli kaynağı maden kömüründen elde edilen katran idi. İkinci Cihan Harbi sırasında benzen ve bununla ilgili aromatik hidrokarbonlara (toluen, ksilen vb.) duyulan büyük ihtiyaç sebebiyle başka kaynaklar aranmaya başlandı. Bu gün Amerika'da üretilen benzenin % 75'i petrolden olup, toluenin (C_6H_5-CH_3) veya toluen ihtiva eden petrolün dealkilizasyonu işlemi ile yapılmaktadır. Bu işlem hidrojen kullanmayı, yüksek sıcaklığı, basıncı ve bir de katalizörü gerektirmektedir. İkinci bir metod naftence zengin petrolün yüksek sıcaklık ve basınçta dehidrojenlenmesidir. Benzen, fenol'ün indirgenmesiyle ve

asetilenin trimerizasyonundan elde edilir.

Kullanılışı: Benzen, endüstride plastik imalinde kullanılan stiren ve fenolun sentezinde başlangıç maddesi olarak, naylon bileşenlerinde, sentetik deterjan imalinde kullanılır. Uçak benzinlerinde, boya yapmaya yarayan anilinin başlangıç maddesi ve böcek öldürücü olarak da benzen kullanılır. Benzen aynı zamanda iyi bir çözücüdür.

BENZER ŞEKİLLER;

Düzlem geometride iki çokgenin karşı gelen açıları benzerse, bunlar benzerdir denir. Karşı gelen kenarların arası ise sabittir.

Karşılıklı iki açısı eşit olan üçgenler benzerdir. Aynı şekilde kenarlarının oranı sabittir.

BENZİDİN;

Alm. *Benzidine,* **Fr.** *Benzidine,* **İng.** *Benzidine*. Formülü $NH_2C_6H_4C_6H_4NH_2$ olan organik bir bileşik. Erime noktası 128°C ve kaynama noktası 400°C'dir.

Benzidin, nitrobenzenin ($C_6H_5NO_2$) hidrazobenzene (C_6H_5NH NH C_6H_5) indirgenmesi ve hidrazobenzenin bir asitle muamele edilmesiyle elde edilir. Boya, ecza ve parfüm imalatında kullanılır. Benzidin sarısı ve kongo kırmızısı, benzidinin bir ara ürün olarak kullanılmasıyla üretilen tipik boyalardandır.

BENZİN;

Alm. *Benzin,* **Fr.** *Benzine, essence,* **İng.** *Gasoline.* Yeraltından çıkarılan ham petrolden fraksiyonlu destilasyon ile elde edilen hidrokarbonlardan ibaret uçucu ve yanıcı sıvı. Ham petrolün fraksiyonlu destilasyonu ile:

150°C'a kadar ham benzin,

150-250°C'a kadar kerosin, jet yakıtı,

250-350°C'a kadar dizel yakıtı,

350°C'dan sonra da ağır yağlar elde edilir.

Kimyasal olarak benzin ham petrolün özelliğine bağlı olarak 120'den fazla hidrokarbon ihtiva eder. Bunların çoğu doymuş hidrokarbon yapısında olup, 4'den 12'ye kadar karbon ihtiva ederler.

Sentetik olarak benzini Alman kimyageri Bergius'un metodu ile kömürden elde etmek mümkündür. Bu metoda göre kömür yüksek basınç altında katalitik hidrojenasyon ile sıvı hidrokarbonlara dönüştürülür.

Fischer-Tropsch ise karbonmonoksit ile hidrojeni katalitik olarak birleştirerek sıvı hidrokarbon elde etmiştir. Her iki metod ile hem daha pahalı hem de daha kalitesiz benzin elde edilmektedir. Ancak yakın bir gelecekte bu proseslerin ticari önemi olma ihtimali vardır.

Organik bileşenlerin parçalanması, katalitik veya ısı ile bozunmasıyla elde edilen benzin, bugünün motorlarının çoğu için gerekli olan yüksek performansı sağlar. Benzin en fazla içten yanmalı motorlarda ve bir dereceye kadar da özel sobalarda yakıt olarak, organik kimyada ise çözücü olarak kullanılır. Yağ endüstrisinin ilk zamanlarında büyük ölçüde atılan benzin, otomobil sanayiinin gelişmesiyle büyük önem kazanmıştır. Motor benzininin kaynama noktası 32,2°C ile 210°C arasındadır. Motor yakıtı olarak fonksiyonlarını tam yapabilmesi için, ticari benzin, şu özelliklere sahip olarak üretilmelidir:

1. Değişik yük altında ve hızda durmadan yanabilmeli;

2. Motorun kolay çalışması için soğuk havalarda yeterli olarak buharlaşmalı;

3. Sıcak havalarda aşırı derecede buharlaşarak tıkanmalara sebep olmamalı;

4. Motorda kurum teşkiline yol açan kaynama noktası yüksek olan bileşikleri bertaraf etmeli;

5. Depo içinde oksitlenmeye yol açmamalı;

6. Buji tıkanmasını ve karbüratör buzlanmasını minimuma indirmelidir.

Benzinin motorlarda hava ile olan hassas karışımı, iklim ve mevsime göre düzenlenir. Benzinin kalitesini belirten en önemli faktör, oktan sayısıdır. Oktan sayısı benzinin yanma esnasında vurmaya karşı direnç kabiliyetinin bir ölçüsüdür. Şayet oktan sayısı çok küçük ise motor vurur ve zarara uğrar. Oktan sayısı çok yüksek ise fazla kaliteli olması istenmediğinden gereksiz yere para ödenmiş olur.

Otomobil motorları çeşitli oktanlara ihtiyaç gösterdiğinden piyasaya çok sayıda oktan sayıları farklı olan benzin sürülmektedir. Çeşitli türlerdeki benzinlerin verdikleri enerjiler arasında küçük farklar vardır. Şayet otomobil vurmadan çalışıyorsa, farklı benzinlerle aldığı mesafeler aynıdır.

BENZOİK ASİT;

Alm. *Benzoesäure,* **Fr.** *Acide benzoique,* **İng.** *Benzoic Acid.* Aromatik organik asitler sınıfının ilk üyesi. Formülü C_6H_5COOH olup, beyaz bir katıdır. Erime noktası 122°C, kaynama noktası 249°C'dir. 100°C'de sublime olabilir. Soğuk suda az, sıcak suda ise rahat çözünür. Eter ve alkolde çözünür. Asetik asitten daha iyi iyonlaşır.

Benzoik asit, benzoin zamkından imbikleme (destilasyon) ile elde edildi (1560). Benzoin zamkında ağırlık olarak % 10 ila 20 kadar benzoik asit bulunur. 1832 yılına kadar bileşimi bilinmiyordu.

Elde edilişi: Ticari olarak benzotriklorür'ün su ile reaksiyonundan:

$C_6H_5CCl_3+2H_2O \rightarrow C_6H_5COOH + 3\ HCl$

ve toluen'in oksitlenmesinden elde edilir:

$C_6H_5CH_3 + 3/2O_2 \rightarrow C_6H_5COOH + H_2O$

(Katalizör olarak kobalt naftanat kullanılır.) Benzo nitrilin asidik ve bazik ortamda su ile reaksiyonundan (hidrolizinden) elde edilir:

$C_6H_5CN + 2H_2O \rightarrow C_6H_5COOH+NH_3$

Kullanılışı: Benzoik asit en çok sodyum benzoat ve sentetik plastiklerin elde edilmesinde, pamuklu boyamada ve tütünleri ilaçlamada kullanılır. Analitik kimyada standart referans olarak da kullanılır. Asidik yiyeceklerde gelişen bakterileri öldürdüğü için konservecilikte geniş çapta kullanılır. Benzoik asit suda çok az çözündüğünden, iyi çözünen sodyum benzoat tuzu halinde kullanılır. Benzoik asit ve tuzları çoğunlukla tatsız ve nisbeten zehirsizdir. Mideye indikten sonra vücutta bulunan amino asit (H_2N- CH_2-COOH) ile birleşerek hippurik asit (C_6H_5-CO-NH-CH_2COOH) haline geçer ve idrarla dışarı atılır. Omurgalı hayvanların pek çoğunda zehirin temizlenmesi böyledir. Benzoik asit, yüksek dozda bile deri için mahsurlu değildir. Whitefield merhemi şeklinde mantar hastalıklarında kullanılır. Bu merhem, aspirinin temel maddesi olan salisilik asit de ihtiva eder.

BENZOİN;

Alm. *Benzoin (n),* **Fr.** *Benzoine,* **İng.** *Benzoin.* Bir antiseptik olarak geniş ölçüde kullanılan aromatik bir bileşik. $C_6H_5CHOHCOC_6H_5$ formülünden olup, erime noktası 279°C'dir. Sıcak alkolde çözünür. Bileşik kristal yapıda ve renksizdir. Benzoin, benzaldehidin (C_6H_5CHO) bir katalizörle (potosyum siyanürün alkoldeki çözeltisi gibi) muamelesiyle elde edilir.

BERA BİN AZİB;

Eshab-ı kiramdan ve Ensarın, yani Medineli Müslümanların büyüklerinden. Ebu Umare künyesi ile meşhurdur. Babası; Azib bin Haris, annesi Habibe binti Ebi Habibe'dir. Evs kabilesindendir. Resulullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) hicretinden önce Medine-i münevverede küçük yaşta iken Müslüman oldu. Babası Azib de, Sahabi idi.

Resulullah sallallahü aleyhi ve selem ile beraber on dört veya on beş savaşta bulundu. Ancak yaşının küçük olması sebebiyle Bedr Gazasına katılamadı. İran'da Rey ve Tüster şehirleri alınırken çok kahramanlık gösterdi. Hazret-i Osman halife olunca, onu Rey şehrine vali tayin etti. Hazret-i Ali ile birlikte Cemel, Sıffin ve haricilerle yapılan savaşlarda bulundu. Hayatının son zamanlarında Kufe'ye yerleşerek dünya işlerinden el çekti. 691 (H. 72)de Mus'ab bin Zübeyr zamanında Kufe'de vefat etti. 305 hadis-i şerif rivayet etmiştir. Buhari ve Müslim bunlardan 22'sini birlikte rivayet etmiştir.

Bera bin Azib'in (radıyallahü anh) rivayet ettiği hadis-i şeriflerden bazıları şunlardır:

Resulullah'ın sallallahü aleyhi ve sellem, hazret-i Hasan'ı omuzuna alarak: **"Ya Rabbi! Ben bunu seviyorum, sen de sev!"** diye dua ettiğini duydum.

Selamı yayınız, selamet bulursunuz.

Müslümanlar birbirleri ile karşılaştıkları zaman müsafeha ederlerse günahları dökülür!

Bir köylü, Resulullaha (sallallahü aleyhi ve sellem) gelip; "Ya Resulallah! Beni Cennet'e götürecek bir

ameli bana öğret." deyince, Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem; **"Aç kimseleri doyur, susuz olana su ver, emr-i maruf ve nehy-i münker yap, yani Allahü tealanın emirlerini, iyi amelleri insanlara öğret, haram ve yasak olan kötü şeyleri de insanlardan menet. Bunlara gücün yetmezse, hayırlı, güzel olmayan sözlerden dilini sakındır."** buyurdu.

BERAT;

Alm. *Bestallungsbrief, Verleihungsurkunde, Patent,* **Fr.** *Brevet,* **İng.** *Patent, warrant, title of privilege.* Resmi belge, senet. Osmanlı Devletinde bir kimseye verilen rütbe, nişan veya toprak imtiyazını gösterir padişah fermanı. Berata; nişan, berat-ı şerif, nişan-ı şerif ve hüküm de denilmektedir.

Beratlarda istenilen hizmetin adı, mahalli, maaşı veya geliri, verilen şahsın ismi, ne için verildiği kumandanlık, serdarlık gibi mühim bir vazife ise berat alanın selahiyet derecesi açıkça belirtilirdi. Böylelikle elinde berat olan şahsın bu selahiyet belgesinin dışına çıkması önlenmiş olurdu.

Beratların muhtelif çeşitleri vardır ki bunlar, timar beratı, iltizam beratı, muafiyet beratı, mulakat beratı, malikane beratı, imtiyaz beratı, beylerbeylik, nişancılık, defterdarlık, vezirlik gibi memuriyet beratları, imamet, hitabet, feraşet ve tebabet izni verildiğini belirten beratlar ile, serdarlık beratları gibi. Berat verilen kimseden “berat resmi” ismiyle bir vergi alınırdı. Timar beratı bir şahsa verildiğinde, beratta timar sahibinin hüviyeti, timar verilen sancağın kazası, köyü, timarın miktarı, verilme sebebi, ilk mi, tahvilinden mi, mahlulünden mi (yani, birinin üzerinden alarak mı) verildiği, senelik gelir ve istenilen hizmet kayıtlı olurdu.

İltizam beratlarında, berat verilenin ismi, iltizamın verilme sebebi, geçerliği olduğu tarihler, iltizam bedeli ve taksitleri, iltizamın ne şekilde idare edeceği muhakkak belirtilirdi.

Bunlar da, verilen şahsın itibarına, rütbesine ve verilen şeyin önemine göre sade veya ağdalı bir lisan kullanılırdı. Verilen beratlar, veren padişahın hayatıyla kayıtlıydı. Padişahlar değiştikçe, yeni padişahın tuğrası bulunan yeni berat verilir ve bu beratlardan yarım resim (vergi) alınırdı. Yapılan işleme “tecdid-i berat” denilirdi.

BERAT GECESİ;

İslam dininde kıymet verilen, mübarek gecelerden. Kameri aylardan Şabanın on beşinci gecesidir. Mübarek geceler, İslam dininin kıymet verdiği gecelerdir. Allahü teala kullarına çok acıdığı için, bazı geceleri üstün tutmuş, bu gecelerdeki dua ve tövbeleri kabul edeceğini bildirmiştir. Kullarının çok ibadet yapması, dua ve tövbe etmeleri için bu geceleri sebep kılmıştır. Berat gecesi de bunlardan biridir.

Allahü teala, ezelde, hiçbir şey yaratmadan önce her şeyi takdir etti, diledi. Bunlardan, bir yıl içinde olacak ameller, ömürler, ölüm sebepleri, yükselmeler, alçalmalar; her şey bu gece meleklere bildirilir. Kur'an-ı kerim Levh-i mahfuza bu gece indi. Resulullah efendimiz bu gece, çok ibadet, çok dua ederdi. Bu gecenin fazileti, üstünlüğü hakkında hadis-i şeriflerde buyruldu ki:

Rahmet kapıları dört gece açılır. O gecelerde yapılan dua, tövbe reddolmaz. Ramazan ve Kurban bayramlarının birinci geceleri, Şabanın on beşinci (Berat) **gecesi ve Arefe gecesi.**

Cebrail aleyhisselam bana geldi. Kalk, namaz kıl ve dua et! Bu gece, Şabanın on beşinci gecesidir, dedi.

Bu geceyi ihya edenleri, Allahü teala affeder. Yalnız müşrikleri, büyücüleri, falcıları, hasisleri (cimrileri), **alkollü içki içenleri, faiz yiyenleri ve zina yapanları affetmez.**

Berat gecesini ganimet, fırsat biliniz! Çünkü belli bir gecedir. Şabanın on beşinci gecesidir. Kadir gecesi, çok büyük ise de hangi gece olduğu belli değildir. Bu gece çok ibadet yapınız.Yoksa, kıyamet günü pişman olursunuz.

BERBERİLER;

Kuzey Afrika'ya yayılmış olan eski bir kavim. Çok eski zamanlardan beri, Berberiler Kuzey Afrika'da yerleşmiş bulunuyorlardı. Araplar bunların oturduğu bölgeye "Mağrib" adını vermişlerdi. Berberilerin oturdukları saha, Libya'dan Atlas Okyanusuna ve Akdeniz'den Orta Nijer ve Senegal'e, hatta Kızıldeniz'e kadar uzanan bir durumdaydı.

Berberilerin menşe ve asılları hakkında çeşitli görüşler belirtilmektedir. Bazı bilginler Hami, bazıları ise Sami olduklarını ve Asya'dan geldiklerini iddia etmişlerdir. Bunlara bulundukları yerlere göre Numidyalı ve Mağribi gibi isimler verilirdi. Bu şekilde çeşitli kabilelere ayrılmış bulunan Berberiler, kabile başkanlarının idaresi altında ve bağımsız olarak yaşarlardı. Çok cesur ve mücadelede azimli bir kavim olmalarına rağmen, kuvvetli ve bağımsız bir devlet haline gelememişlerdir. Genellikle çeşitli milletlerin

nüfuzları altında kalmışlardır. Berberiler beşinci asra kadar Roma'nın hakimiyeti altında yaşamıştır. Bu müddet zarfında Numidya'daki Berberilerin Romalılaştıkları görüldü. Buna mukabil dağlarda, yüksek yaylalarda ve Moritanya'da bulunan Berberiler pek az değiştiler. Her fırsatta isyanlar ve çeşitli gaileler çıkardılar. Böylece Roma otoritesinin gittikçe zayıflamasına yol açtılar. Ancak Berberiler her defasında yeni bir devletin pençesine düştü. Nihayet 1574 yılında Osmanlı hakimiyeti altına girdiler. 1881 yılına kadar süren Türk hakimiyeti, Berberiler üzerinde derin kültür izleri ve sosyal tesirler bıraktı. Osmanlının adalet ve müsamahası altında huzur ve refah içinde yaşadılar. Bu devirde İslamiyet, Kuzey Afrika'da hızla yayıldı. Ancak 19. yüzyılda bölgenin Fransız sömürgesi altına girmesiyle, huzur dolu ortam yerini tekrar din, mezhep ve ırk kavgalarına bıraktı. Buna rağmen Berberiler, Rif ve Sahra arasında Avras ve Büyük Kabiliye dağlarına çekilerek dillerini ve geleneklerini korumaya çalıştılar.

Berberiler yüzyıllarca muhtelif milletlerin tesirleri altında kaldıklarından, kendi dillerini, adet ve geleneklerini büyük ölçüde kaybetmişlerdir. Bununla beraber, kuvvetli bir kabile hayatı yaşamaları dolayısıyle, Tunus ve Cezayir'in dağlık kısımlarında yaşayan kabileler, Fas'ta Atlas Dağlarının eteklerinde yaşayan Imazığlar ile Tibu ve Cerbi kavimleri eski dil, adet ve geleneklerini az çok muhafaza edebilmişlerdi. Bu kavimler arasında yapılan incelemeler, onların diğer Afrika kabilelerinden farklı olduğunu göstermiştir.

Berberilerin bir kısmı Osmanlı döneminde Müslüman olmalarına rağmen, büyük çoğunluğu eski batıl inançlarına uymaya devam etmişlerdir. Berberilerde kan davası gütme, öç alma gibi duygular çok ilerlemiştir.Kadınlarında tesettür yoktur. İslam fütuhatı esnasında Berberiler Sünniliğe bağlıydılar. Ancak çok geçmeden Şiiliğe rağbet ettikleri görüldü. Bu durum gösteriyor ki, genel olarak Berberiler dini itikada pek fazla kıymet vermezlerdi.

Berberiler umumiyetle hayvan yetiştirmek ve çiftçilikle uğraşırlardı. Dağ ve orman köylerinde avcılık yaygındı. Büyük sahradaki kabilelerin çoğu sürülerinin peşinde göçebe olarak yaşamaktadır.

BERGAMOT AĞACI (Citrus aurantium varyete bergamia);

Alm. *Bergamot Orange,* **Fr.** *Bergamote,* **İng.** *Bergamot.* **Familyası:** Sedefotugiller (Rutaceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Antalya bölgesi.

Ortalama 4 m boyunda bir ağaç. Esas vatanı Batı Hindistan'dır. Yaprakları uzun ve koyu yeşildir. Çiçekleri beyaz renkli ve küçük olup, meyveleri küre veya armut biçiminde, 5-7 cm çapında etli kısmı ekşi lezzetli, kabuk kısmı limonsarısı renklidir.

Eskiden Antalya bölgesinde geniş çapta yetiştirilmekte idi. Zamanla bu bölgede Bergamot'un yerini diğer turunçgiller aldı. Bununla beraber halen Antalya civarında bu tür az miktarda bulunmakta ve meyvelerinden reçel yapılmaktadır. Bergamot esansının sanayideki önemi sebebiyle yer yer tekrar yetiştirilmeye başlanmıştır.

Kullanıldığı yerler: Meyve kabuklarından sıkma usulü ile Bergamot esansı elde edilmektedir. Yeşilimtrak sarı renkli, hoş kokulu ve acı lezzetli bir sıvıdır. Parfümeri (ıtriyat) sanayinde kullanılmaktadır. Usaresinden kalsiyum sitrat ve sitrik asit elde edilir.

BERGSON, Henri;

Fransız fikir adamı. 1859'da Paris'te doğdu. Yahudi asıllı bir Polonyalı babayla, Yahudi asıllı bir İngiliz annenin oğludur. Ancak hayatının tamamı Paris'te geçti. Paris'te Condercet Lisesini bitirdi. Burada fen ve edebiyat derslerinde üstün başarı gösterdi. 1878-1881 yılları arasında Paris Yüksek Öğretmen Okulunu bitirdi. Çeşitli şehirlerde öğretmenlik yaptı. Okulda başladığı felsefi çalışmalarını devam ettirdi. 1889'da **Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri** adlı tezi ile doktor oldu. Paris'te Dördüncü Henri Lisesinde ders verdi.

1891'de Louise Neuburger ile evlendi. Bu arada ruh ve beden arasındaki münasebet üzerinde çalışmaya başladı. 1900'de College de France'e çağrıldı. 1914'te Fransız Akademisine üye seçildi. Savaş yıllarında diplomatik vazife gördü. 1927'de Nobel Edebiyat Ödülünü kazandı. Bu arada geçirdiği bir felç sebebiyle sosyal hayattan uzak kaldı. 1941'de Paris'te öldü.

Bergson'un felsefesi müşahede, akılcılık ve izafiyetten kaçınır. Ona göre bu üç öğreti gerçekte yalnızca katı maddeleri, düşüncede kavramları, şuurda ise yalnızca biçimleri kabul eder. Halbuki Bergson'un öğretisi; bütün bilgileri ve varlığın tamamını kucakladığını öne süren zekanın eleştirilmesiyle aynı zamanda dolaysız verinin faydacılık, bilginin geometri, eylemin de teknik aşamasına henüz düşmediği insanlık deneyinin başlangıcını his yoluyla kavrama, idrak etme metodudur.

Bergson, sabit değerlere karşı çıkarak, hareket, değişme ve evrim gibi değerleri benimseyen ve daha

sonra "süreç felsefesi" adını alan bir fikir sistemi kurmuştur.

Eserleri: Bergson, eserlerinde maddecilerin hücumlarına karşı, ruha ve öldükten sonra ebedi hayata inananları müdafaa etmiştir. Kitapları din ve kıyametle ilgili bilgilerle doludur. Okuyanlar dine ve kıyamete seve seve inanırlar. Eserlerinden bazıları:

Din ve Ahlakın İki Kaynağı, Şuurun Verileri, Madde ve Hafıza, Düşünce ve Hareket, Metafiziğe Giriş, Gülmek vb.'dir.

BERİBERİ;

Alm. *Beriberi,* **Fr.** *Béribéri,* **İng.** *Beriberi.* B_1 vitamini (tiamin) eksikliğinden dolayı meydana gelen bir hastalık. Doğu Asya memleketlerinde temel gıda olan pirincin kabuklarının ayrılarak yenmesinden sonra bu hastalık artma göstermiştir.

Bilhassa aynı mutfaktan beslenen gruplarda, mesela kışlalarda, hapishanelerde, okullarda ve gemilerde, aynı ve ağır hastalık belirtileri görülür.

Ana belirtileri: Kalp bozuklukları ve felçlerdir. Felçler, sinirlerin harabiyetinden dolayı ortaya çıkmakta, hangi sinir zarara uğradıysa bunun gittiği organlarda belirtiler çıkmaktadır. Önceleri kalpte husule gelen ağır durumlar birkaç günde ölümle sonuçlanıyordu.

Beriberi hastalığının sebebinin keşfi, vitamin araştırmalarının başlangıcı oldu. İki Hollandalı araştırmacı Ajikman ve Grins, tavukları kabuğu alınmış pirinçle beslediklerinde, beriberiye benzer bir hastalık olan Polieuritis Gallinarum'a yakalandıklarını tesbit ettiler. Bu tavuklara pirinç kabuğu verildiğinde belirtilerin azaldığını gördüler.

Bu deneyden sonra anlaşıldı ki, gıdalarda "vitamin" denilen hayati öneme sahip maddelerin bulunması mutlak gereklidir. Vitaminlerin eksikliklerinde belli belirtiler ortaya çıkar ki, bunlara "Avitaminozlar" denir.

Daha sonraları, beriberi hastalığının sebebinin vitamin B_1 eksikliğinden meydana geldiği ortaya çıkarıldı. Nihayet Hollandalı araştırmacılar, pirinç kabuğundan B_1'i kristal şeklinde elde ettiler. Bundan daha sonra Alman araştırmacılar, B_1 vitaminini sentetik olarak elde ettiler. Böylece beriberi hastalığı bertaraf edilmiş oldu.

Hastalığın ön belirtileri asıl belirtilerden haftalar, hatta aylar önce ortaya çıkmaktadır. Önce belirtiler arasında, halsizlik, kuvvetsizlik, izahsız ağrılar hissetme başta gelenlerdir.

Beriberi üç şekilde ortaya çıkar:

1. Kuru şekil: Alt uzuvlarda başlayıp yukarı doğru yayılan reflekslerin kaybolduğu felçler, aşırı duyarlık, yarı felç, göz siniri iltihabı dikkati çeker. Kuru beriberinin tedavisinde sadece B_1 (Tiamin) değil bütün B grubu vitaminleri vermek gerekir. Çünkü diğerlerinin de eksik olduğu anlaşılmıştır.

2. Yaş şekil: Kalp kası harabiyeti bilhassa sağ kalb yetmezliği, tansiyon düşmesi ve kalp hastalıklarından kaynaklanmayan ayaklarda su toplanması ile kendini gösterir. Cilt altında su birikmesinin protein eksikliğine bağlı olarak ortaya çıktığı zannedilmektedir. (Kan albuminlerinin düşmesi ile.) Hastalıklar çok defa kalp yetmezliğinden dolayı ölümle neticelenmektedir.

3. Çocuk beriberisi: Genellikle doğumdan sonraki on iki ay içinde ortaya çıkar. İlk dört ay içindeki akut (had) beriberi türü daha çok görülür. Bebekte solunum güçlüğü, akciğerlerde su toplanması, çarpıntı, ateş düşüklüğü, kusma, felçler (bilhassa ses tellerinde) ve morarmalar ortaya çıkar.

BERİDŞAHLAR;

Hindistan'ın güneybatısında Bidar bölgesinde kurulan sultanlık. Behmenli Devletinin veziri olan Kasım Bey Beridü'l-Memalik ismindeki bir Türk Beyi tarafından kuruldu (1492). Başlangıçta göstermelik olarak Behmenilere tabi olan Beridşahlar, 1527 yılında bağımsızlıklarını ilan ettiler. Adını Kasım Beyin ünvanından alan Beridşahlar Hanedanı, 1619 yılında Babür Sultanı Cihangir Şah tarafından ortadan kaldırılıncaya kadar 127 sene hükümran oldu.

Beridşah Sultanları	**Saltanatı**
Birinci Kasım Berid Şah.....	1492-1504
Birinci Emir Berid Şah	1504-1543
Ali Berid Şah	1543-1580
İbrahim Berid Şah	1580-1587

İkinci Kasım Berid Şah 1587-1590
İkinci Emir Berid Şah 1590
Mirza Ali Berid Şah 1590-1601
Üçüncü Emir Berid Şah 1601-1619

BERİLYUM;

Alm. *Beryllium,* **Fr.** *Béryllium,* **İng.** *Beryllium.* Metalik ve ametalik özelliklerin her ikisini de gösteren hafif bir kimyasal element. Periyodik (devri) sistemin ikinci grubunda yer alan berilyum, Be şeklinde sembolize edilir. Atom numarası (Z) = 4, atom ağırlığı (A) = 9,01'dir. Kararlı izotopu yoktur. Birkaç radyoaktif izotopu bilinmektedir. Bileşiklerinde +2 değerli olur. Tabiatta az rastlanan elementlerden olup yer kabuğunda % 0,001 nisbetinde bulunur. Berilyum minerallerinin yataklarının çoğu Brezilya, Arjantin, Afrika ve Hindistan'dadır. İlk olarak 1828'de Wöchlar tarafından elde edilmiştir. En tanınmış minerali, kıymetli bir taş olan beril, 3BeO. Al_2O_3. $6SiO_2$ formülüne sahiptir. Zümrüt, kromoksit (Cr_2O_3) ihtiva eden ve yeşil renkli olan bir berildir.

Berilyumun elde edilmesi için beril mineralinden faydalanılır. Beril öğütülerek ince toz haline getirilir. Bir kısım beril iki kısım sodyum hekzaflorosilikat (Na_2SiF_6) ile karıştırılıp 850°C'ye ısıtılır. Meydana gelen sodyum fluoroberilet (Na2BeF4), Mg ile 1000 °C'de indirgenerek berilyum elde edilir.

Metalik berilyum çok sert ve çelik gibi parlak olup oda sıcaklığında kırılgandır. Erime noktası 1283°C, kaynama noktası 2970°C, özgül ağırlığı da 1,86 g/cm^{3}tür.

Berilyum kimyasal özellikleri bakımından alüminyuma benzer. Kuru havada dayanıklı olup, ancak kızıl derecede yükseltgenir. Kaynar haldeki suya karşı bile oldukça dayanıklı olan berilyum, seyreltik HCl ve H_2SO_4'te çözünür. Fakat seyreltik HNO_3'ten etkilenmez.

Berilyum, teknikte doğrudan doğruya kullanılmaz; bazı alaşımların bileşiminde yer alır. Mesela % 3 oranında bakırla karıştırıldığında, bakırın kopma direncini altı katına kadar arttırır. Atom numarası küçük olduğundan röntgen ışınlarını kolayca geçirir. Bundan dolayı röntgen lambalarının pencereleri bu metaldan yapılır.

Nükleer teknolojide berilyum ve radyum karışımı proton kaynağı olarak kullanılır. Radyum, radyoaktif bozunmalarda devamlı bir alfa partikül kaynağıdır. Bu alfa partikülleri ile berilyum bombardıman edildiğinde nötron üretilir.

Hafif bir element olması sebebiyle nötron reflektörü elementlerinde, güç kontrol silindirlerinde kullanılır. Keza berilyum, mermi ve uzay araçlarında yapı malzemesi olarak kullanılır. Yüksek elastik modülü ve elastik limiti sebebiyle roket ve uçaklarda ciroskopla idare sisteminde bu madenden istifade edilir.

Beril: Berilyum aluminosilikat yapısında [Be_3 Al_2 $(SiO_3)_6$] en yaygın berilyum mineralidir. Soluk mavi yeşil renkli akvamarin koyu-yeşil zümrüt, altın sarısı helyolit ve pembe morganit gibi bazı türleri mücevher olarak kullanıldığından eski çağlardan beri kıymet taşımıştır. Beril, gnayslarda mikalı şistlerde görülen granit kayaçların ve bunlarla ilişkili pegmatit setlerin (dayk) tali elemanıdır. Zümrüt mikalı şistlerde ve bitümlü kireçtaşlarında, öteki değerli taş türlerine çoğunlukla pegmatit içindeki kovuklarda rastlanır. Değerli taş niteliği taşımayan beril ise, çoğu pegmatit kayaçta, genellikle dağınık, küçük kristaller halinde bulunur. Brezilya'da 200 tonluk , ABD'nin Güney Dakota eyaletindeki Black Hills'te 5,8 m uzunluğunda ve 1,5 m çapında, Maine eyaletindeki Albany'de en büyüğü (18 ton) 5 m uzunluğunda ve 1 metre çapında olan büyük parlak kristaller de elde edilmiştir.

1925'ten önce beril yalnızca mücevher taşı olarak kullanılırdı. Bu tarihten sonra, berilyum için pekçok önemli kullanım alanı ortaya çıktı ve beril bu nadir elementin cevheri olarak yaygın biçimde aranır oldu. Ama geniş çökeller bulunmadığından berilin büyük bölümü feldispat ve mika madenciliğinin yan ürünü halinde üretilir. Madenlerden çıkarılan beril miktarı yıldan yıla değişmekle birlikte, 1930'dan bu yana devamlı artış göstermiştir.

BERİNG BOĞAZI (Denizi);

Alm. *Bering-See,* **Fr.** *Mer de Bering,* **İng.** *Bering Sea.* Kuzey Pasifik Okyanusundaki Bering Denizi ile Kuzey Buz Denizi ve Chukchi Denizini birleştiren boğaz. Batısında Sibirya ve Asya'daki Kamchatka Yarımadası, doğusunda Alaska ve güneyinde Aleut Adaları bulunur. Kuzeyden güneye 1500 km, doğudan batıya 2000 km uzunluğundadır. 2.266.250 km^{2}lik bir alanı vardır. En geniş körfezleri batıdaki Anadyr ve Norton Souhd ve doğuda Bristol körfezidir. Başlıca adaları, Nunivak, Lawrence, Matthau, Prihilof ve Komondor'dur. Boğazın en dar yeri 100 km genişliğindedir.

Boğazın kuzey ve doğu kesimleri nisbeten sığdır. En derin yeri 4115 m olup, Aleut Adalarının

batısındadır. Kışın, güneyindeki bazı yerler, Matther Adası ve Alaska kıyılarından Bristol Körfezine kadar olan kısımlarında buz kütleleri meydana gelir. Denizin kuzeyinin bir bölümü ekimin sonundan haziran sonuna kadar deniz seferlerine kapalıdır ve havalar da nadiren iyidir. Kış ve sonbahar mevsimlerinde genellikle kar yağar. Deniz, sonbaharın başlangıcında, yaz ve ilkbahar aylarında sürekli sislidir. Alaska sahilinde bulunan bol miktardaki balık ile Pribineo Adasındaki ayı balığı, boğazın önemli besin kaynaklarıdır. Boğaz ilk defa Semyon Dezhneo tarafından 1648'de keşf edilmiştir. Daha sonra Rusya hesabına çalışan bir Danimarkalı denizcinin adına izafeten "Vitus Bering" ismi verilmiştir.

BERKE HAN;

Altınordu hükümdarı. İslamiyeti kabul eden ilk Moğol hükümdarıdır.

Cengiz Hanın torunu ve Cuci Hanın oğludur. Han olmadan önce Harezm'de yaşadığı sırada, Şeyh Seyfeddin Bekarzi vasıtasıyla Müslüman oldu. 1255'te ağabeyi Batu Hanın ölümünden sonra tahta geçen oğulları Sartak ve Ulakçı hanların da kısa aralıklarla vefatı üzerine tahta çıktı.

Devleti içerisindeki iç isyanları bastıran Berke Han, yeğeni ve İlhanlı Hükümdarı Hülagu'nun gittikçe artan gücü karşısında Memlük Sultanı Birinci Baybars'la ittifak kurdu. Hülagu'nun 1258'de Bağdat'ı alarak yakıp yıkmasından sonra, Berke Han Azerbaycan üzerinde hak iddia ederek Hülagu'nun üzerine yürüdü. Ancak 1262'de Kür Irmağının kuzeyinde yapılan savaşı kaybederek Terek Irmağına çekildi. Daha sonra kendisini takib eden Hülagu'yu bozguna uğrattı.

Berke Han, 1265'te Bizanslılarca Enez'de esir tutulan Anadolu Selçuklu Sultanı İkinci Keykavus'u kurtarmak için yeğeni Noyan komutasında bir orduyu Balkanlara gönderdi ve Sultan'ın serbest bırakılmasını sağladı.

Berke Han, saltanatının sonlarına doğru, Pekin'de oturan Moğol Hükümdarı Kubilay'a bağlılığını kaldırdı. Böylece onun zamanında Altınordu bağımsız bir hale geldi. Berke Han, 1266'da Hülagu'ya karşı yaptığı başarılı Kafkasya seferinden dönüşte vefat etti. Naşı, Saray Batu'ya getirilerek defnedildi.

Berke Han zamanında Altınordu büyük bir devlet haline geldi. O, saltanatı zamanında Moğol İmparatorluğu üzerinde önemli değişiklikler yaptı. Kavmi arasında İslamiyeti yaydı. İdaresi altındaki bütün bölgelerde camiler ve medreseler yaptırdı. Alim ve fakihlere izzet ve itibar göstererek, ülkesine getirtti. İlmin yayılması için büyük gayret gösterdi.

BERKELYUM;

Alm. *Berkelium,* **Fr.** *Berkélium,* **İng.** *Berkelium.* Sun'i olarak elde edilen, aktinitler serisinden bir element. Periyodik tablonun III B grubunda yer alır ve Bk sembolüyle gösterilir. Tabii halde bulunmaz. İlk defa 1949'da California Üniversitesinde amerikyum-241'in helyum çekirdeği ile bombardıman edilmesi sonucu berkelyum-243 izotopu halinde elde edildi. Bütün izotopları radyoaktiftir. En kararlı izotopu Bk-247'dir.

Berkelyum hakkındaki bilgiler çok kesin değildir. Nitekim bugüne kadar metal halinde üretilememiştir. Atom numarası 97 olup elektron düzeni (Rn) $5f^9$ $7s^2$ şeklindedir. Bileşiklerinde +3 ve +4 değerliklerini alması ihtimali yüksek bulunmuştur.

BERKYARUK;

Büyük Selçuklu İmparatorluğunun beşinci sultanı. Melikşah'ın büyük oğludur. Babasının ölümü üzerine henüz çok küçük olan oğlu Mahmud, sultan ilan edildi. Ancak buna rıza göstermeyen vezir Nizamülmülk ve taraftarları Rey şehrinde Berkyaruk'u tahta çıkarıp sultan ilan ettiler. Kardeşinin kuvvetlerini Berucird mevkiinde bozguna uğratan Berkyaruk daha sonra kendisini tanımak şartıyla ona, İsfehan ve Fars eyaletlerini devretti. Bu arada amcası Tutuş da harakete geçerek Musul'u ele geçirmişti. Berkyaruk Tutuş'u yenerek Bağdat'a girdi ve adına hutbe okuttu. Mücadeleye devam eten Tutuş, Halep, Harran ve Urfa'yı ele geçirerek tekrar Sultanın üzerine yürüdü. Zor durumda kalan Berkyaruk, İsfehan'a kardeşi Mahmud'un yanına sığındı. Bu sırada Mahmud'un ölümü ile onun kuvvetlerine de sahib oldu. Daha sonra Rey yakınlarında Tutuş'la giriştiği muharebeyi kazandı. Savaş sırasında Tutuş'un öldürülmesi ile de ülke içerisinde birlik ve beraberliği sağladı.

Sultan Berkyaruk bundan sonra Anadolu ve Suriye'yi işgale başlayan haçlılar üzerine kuvvetler sevketti. Ancak emirler arasındaki rekabetler ve Şii Fatımilerin aleyhte faaliyetleri sonucu, Haçlılara karşı kesin bir zafer elde edemedi.

Bu arada Berkyaruk'un karşısına Gence Melik'i ve kardeşi Mehmed Tapar saltanat iddiasıyla çıktı. Berkyaruk 1100 yılında Sefid-rud'da mağlup oldu ise de; Mehmed Tapar'ı arka arkaya dört defa bozguna uğrattı. Ahlat'a sığınan Mehmet Tapar, buranın hükümdarı Sökmen'i ve Ani emiri Menuçehr'i hizmetine alarak yeniden savaşa hazırlandı. Sultan Berkyaruk çok kan akdığını, memleketin harab,

emir ve askerlerin yorgun olduğunu, hazinenin boş kaldığını, vergilerin tahsil edilemez bir hale geldiğini ve nihayet İslam düşmanlarına fırsat verildiğini beyan ederek, gönderdiği bir elçi ile, kardeşini barışa ikna etti. Böylece 1104'te Azerbaycan'da Sefid-rud hudut olmak üzere Kafkasya'dan Suriye'ye kadar bütün vilayetler Mehmed Tapar'da kalmak ve Bağdat'ta hutbe Berkyaruk namına okunmak şartıyla, bir antlaşmaya varıldı.

Selçuklu İmparatorluğu iki devlete ayrılmak suretiyle Türkiye ile birlikte üç Selçuk sultanı meydana çıktı. Lakin bu durum çok kısa sürdü. Zira Berkyaruk vücutça hasta olduğu için, 1104 yılında yirmi altı yaşında öldü.Sultan Berkyaruk, ülkesini düşünen ve milletinin refahı için çalışan bir kimse idi. Ancak kardeş kavgalarının hem de birlik ve beraberliğe en muhtaç olunduğu bir döneme rastlaması Berkyaruk'u çok üzmüştü. Buna rağmen fırsat buldukça Haçlı kuvvetleri üzerine asker sevk etmekten ve onlara darbeler vurmaktan geri kalmadı.

BERLİN;

İkinci Dünya Savaşına kadar Almanya'nın başşehri. 1943'te Almanya ikiye bölününce, Berlin de Doğu Berlin ve Batı Berlin diye ikiye bölündü. Doğu Berlin, Doğu Almanya'nın başşehri, Batı Berlin ise Batı Almanya'nın bir eyaleti oldu. 1961'de Doğu Almanya tarafından yapılan ve "Utanç Duvarı" diye tanınan Berlin Duvarı, Almanya'nın bölünmüşlüğünün bir sembolüydü.

Doğu Berlin'in yüzölçümü 403 km^2, Batı Berlin'in yüzölçümü 480 km^2; nüfusları ise birbirine yakın olup, 2'şer milyona varmaktaydı.

Berlin şehir merkezinin ortasından geçen Spree Irmağının buzul vadisi üzerinde, Atlas Okyanusunun etkisinin azaldığı ve kara ikliminin başladığı yerde kuruludur. Bu yüzden havası soğuk ve az nemli, öte yandan diğer sanayi şehirlerine göre de temizdir. Berlinde kış aylarında ortalama sıcaklık 0°C, yaz aylarında ise 18°C'dir.

Berlin, 1870'te Almanya birliğinin kurulmasıyla İmparatorluğun başşehri oldu ve dünya çapında önem kazanmaya başladı. Geniş caddeleri, bakımlı meydanları ve ihtişamlı taş yapıları vardı. İkinci Dünya Savaşında şehir hava bombardımanıyla altüst olduğunda bu taş yapılar daha az zarar görmüştür.

Berlin, taş apartmanların görünümünü dengeleyecek oranda yeşilliğe sahip olan bir şehirdir. Bu yeşilliği, şehirden geçen Spree Irmağı, kanallar ile doğu ve batıdaki göller temin eder.

Berlin'de dokuma, metal, giyim, makina ve porselen gibi geleneksel ekonomik etkinliklerin yanında elektronik sanayi de büyük önem taşır.Ayrıca sigara ve konfeksiyon üretimi de gelişmişti. Batı Berlin'de lüks tüketim malları ve yüksek ücretlerle modern bir hayat yaşanırken, Doğu Berlin'de temel ihtiyaç maddeleri üretimine ağırlık verilmişti. Doğuda düşük ücretler, fakat buna mukabil ulaşım, mesken gibi ihtiyaçların daha kolay sağlandığı bir hayat tarzı vardı.

Berlin, Alman eğitiminde geleneksel bir yere sahiptir. Savaştan sonra Berlin Üniversitesi doğuda kalınca, adı Humboldt Üniversitesi olarak değiştirilmişti. Batıda da 1948'de Berlin Üniversitesinden gelen antikomünist öğretim üyeleri tarafından Berlin Hür Üniversitesi kurulmuştu.

1990'da iki Almanya'nın birleşmesiyle Berlin Duvarı yıkıldı. Kilise merasimiyle birleştirilen Berlin, Birleşik Almanya'nın başşehri oldu.

BERLİN MUAHEDESİ;

Osmanlı Devleti ile Almanya, Avusturya, Macaristan, Fransa ve Rusya arasında Berlin'de yapılan antlaşma. Halkımızın **93 Harbi** dediği 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından Osmanlı İmparatorluğu'nun yenik çıkması neticesinde, Ruslarla 3 Mart 1878'de şartları çok ağır Ayastafanos Antlaşması imzalanmıştı.

Türkiye'nin Balkanlardaki rolünü pek zayıf bir vaziyete düşüren ve Rusları Balkanların efendisi durumuna yükselten bu antlaşma büyük devletlerin gözünü korkuttu. Ayastafanos Muahedesinin Rusya, İngiltere ve Avusturya arasında tadil edilmesi hususunda, o sırada İngiltere, sonra dünyanın ikinci devleti durumuna yükselen Almanya'nın yardımı ile bir konferansın toplanması mümkün olmuştu.

Sultan İkinci Abdülhamid Han, İngiltere'yi Rusya'nın aleyhine mahirane bir şekilde kışkırtmıştı. İngiltere, zayıf bir Türkiye'nin karşısında Rusya'nın Orta Doğudaki İngiliz menfaatlerini tehdid edeceğine, ılık sulara inip kendisiyle rekabete başlayacağına inanmıştı. Daha önce geçici ve şartlı olarak Kıbrıs'ın idaresini İngiltere'ye bırakan Babıali, Rusya'yı yola getirmek için birinci derecede bu devlete güveniyordu. Tabii Türkiye, savaştan mağlup çıkmıştı. Bahis konusu olan şey, imkan dahilinde az zararla işin içinden sıyrılmaktı.

Kongrenin Berlin'de toplanması hususunda, Almanya İmparatorluk Şansölyesi Prens Bismark'ın teklifi kongreye katılan devletlerce kabul edildi. Türkiye ve Rusya'dan başka İngiltere, Almanya, Fransa,

Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın katıldığı Berlin Konferansı, Almanya İmparatorluk Şansölyesi (federal başbakan) Prens Bismark'ın başkanlığında 13 Haziran 1878'de açıldı. Diğer devletleri başbakanlar ve dış işleri bakanları temsil ediyordu. Türk murahhasları, Hariciye Nazırı Karatodori Paşa, Müşir Mehmed Ali Paşa ve Berlin büyük elçisi Sadullah Bey (Paşa) idi.

Berlin Muahedesi, Türkiye için bir yıkım olmakla beraber, Türkleri Avrupa'dan tasfiye etmiyordu. Bilakis Türkiye'nin Balkanlardaki hayatını, 1913'e kadar 35 yıl uzatıyordu. Üstelik anlaşmanın Rusya'ya sağladığı faydalar azdı ve asla Rusya'nın savaşta göze aldığı fedakarlıkları karşılamıyordu. Asıl faydalananlar Balkan devletçikleri ve İngiltere idi.

64 maddelik muahedede, toprak değişiklikleri dışında en mühim maddeler, Türkiye'nin Doğu Anadolu'da Ermenilerin az çok önemli bir azınlık teşkil ettikleri vilayetlerde, bu kavim lehine ıslahat yapmayı, aynı ıslahatı Makedonya vilayetlerinde de uygulamayı kabul etmesiydi. Her iki madde de, Sultan İkinci Abdülhamid tarafından Büyük Devletler arasındaki rekabetten faydalanarak yıllar boyunca uyutuldu ve asla tatbik edilmedi.

Diğer pek mühim bir madde, Türkiye'yi Rusya'ya 802.500.000 frank savaş tazminatı ödemeye mecbur ediyordu. Tazminatın ödenmesi, Sultan İkinci Abdülhamid'in uzun saltanatı boyunca devam etti.

Berlin Muahedesi,Türkiye'nin 1699 Karlofça Muahedesinden sonra Avrupa'dan tasfiyesini hazırlayan ikinci büyük dönüm noktası oldu. Bu tasfiye, 1913 Bükreş Muahedesi ile tamamlandı ve Avrupa Türkiyesi, Doğu Trakya'ya münhasır kaldı.

Osmanlı Devletinin bu antlaşma ile doğrudan doğruya veya dolayısıyla olan toprak kayıpları şu şekilde özetlenebilir: Devlet, doğrudan doğruya idaresinde bulunan Niş sancağını Sırbistan'a, Teselya sancağını Yunanistan'a, birkaç kazayı Karadağ'a, Kars, Artvin ve Ardahan sancaklarını Rusya'ya, Dobruca sancağını Romanya'ya bırakıyor, bu suretle birkaç kaza ile birlikte 6 sancak, İmparatorluktan ayrılıyordu. Kendisine tabi olan Romanya, Sırbistan, Karadağ prensliklerinin imparatorluktan ayrılmasına razı oluyordu. Bunların arasında Tunus Prensliğini de saymak mümkündür. Zira üç yıl sonra Tunus'u işgal eden Fransa, bu işgalin ortamını Berlin Konferansının kulisinde sağlamıştı. Osmanlı Devleti, çok imtiyazlı bir Bulgaristan Prensliği ile az imtiyazlı bir Doğu Rumeli vilayetinin kurulmasına rıza gösterdiği gibi, Bosna-Hersek vilayeti (eyalet, umumi valilik) ile kısmen Yenipazar sancağının idaresini Avusturya-Macaristan'a, Kıbrıs sancağının idaresini de İngiltere'ye bırakıyordu. Birkaç şaşkın ve gafil devlet adamının Karadağ'a bir kaza bırakmamak için göze aldıkları savaşın sonunda yapılan bu büyük Türk yağmasından İran bile nasibini alıyor, bu devlete de o zamandan beri İran'da kalan Kotur kazası veriliyordu.

Mithad, Mahmud Celaleddin, Redif paşalar gibi gafillerin kazanacakları zannıyle, Osmanlı Cihan Devletini ortasına attıkları meşhur "93 Harbi"nin neticesi budur. Eğer Sultan İkinci Abdülhamid'in şahsi diplomasisi olmasaydı bu kayıplar çok daha büyüyecek ve Ayastafanos'un ağır şartları aynen uygulanacaktı.

BERMEKİLER;

Abbasi Devletinin meşhur vezirlerinin mensub olduğu bir aile. Belh'teki Nevbahar budist tapınağı rahiplerinden olan Bermek, astronomi ve tıp ilimlerinde yetişmiş bir kimseydi. Horasan Valisi Kuteybe bin Müslim'in bölgeye gelmesinden sonra Bermek'in hekimliğinden istifade yoluna gidildi. Bermek Şam'a götürülüp sarayda hekimlik yaptı. Bermek'in Müslüman olan oğlu Halid, Ebu Müslim Horasani'nin maiyetinde bulunup, Abbasi Devletinin kurulmasında büyük gayret gösterdi. Bu sebeple, ilk Abbasi halifesi Ebü'l-Abbas-es-Seffah onu önce baş katipliğe, sonra Beytülmalin idaresine ve daha sonra da vezirlik makamına tayin etti. Halid bin Bermek; isabetli görüşleri, başarılı idaresi ve askeri işlerdeki muvaffakiyetiyle meşhur oldu. Ebu Müslim'in komutasında savaşlara katıldı. 765 senesinde Taberistan valiliğine tayin edildi. Burada 4 sene valilik yaptı. Bizans üzerine yapılan seferlere de katılıp, bazı kalelerin alınmasında çok başarıları görüldü. Bağdat şehrinin kuruluşunda önemli vazifeler aldı. Bağdat'ta pekçok bina yaptırdı. Mansur'un halifeliğinin son yıllarında, Musul valiliğine tayin edildi. Musul valisiyken halk tarafından çok sevildi. Meziyetleri ve faziletleriyle herkesin takdirini kazandı. 781 senesinde vefat etti.

Halid'in oğlu Yahya, Halife Mansur zamanında Azerbaycan ve Ermeniye valiliklerinde bulunmuştu. Halife Mehdi Yahya'yı vezirliğin yanında oğlu Hurun Reşid'i yetiştirmekle de vazifelendirdi.

Harun Reşid halife olunca, Yahya bin Halid'i vezirlikte bıraktı ve Beytülmalin idaresini de verdi. Yahya bin Halid, on yedi sene vezirlik makamında kaldıktan sonra oğlu Fazıl vezir oldu. Fazıl, 793 senesinden 797 senesine kadar Taberistan, Ermeniye, Azerbaycan ve Horasan eyaletlerini idare etti. Horasan'da valiyken kurduğu kalabalık ordu ile zaferler kazandı. Bu ordudan 20.000 kişilik bir grubu Bağdat'a, halifenin emrine gönderdi. İdare ettiği yerlerde camiler, büyük binalar yaptırdı. Kanallar

açtırdı. Büyük başarılar gösterip itibar kazandı.

Bermeki ailesinden dördüncü ve son vezir olan Cafer bin Yahya'nın Harun Reşid ile çok yakın bir dostluğu vardı ve gece-gündüz beraberdiler. Bu sebeple uzun müddet vezirlik yaptı. Pekçok servete ve imtiyaza sahib olan Cafer, babası ve kardeşinden daha çok meşhur oldu. Vezarati zamanında kendisi, babası ve kardeşleri son derece müreffeh bir hayat yaşadılar. Pekçok servete sahib oldular. Muhtaçları, alimleri, sanatkarları görüp gözettiler ve sayılamayacak derecede hayır kurumları yaptılar. Böylece Bermeki ailesi, Abbasi Devletinin hem idaresinde ve hem de memleketin imarında, ilmin yayılmasında, ziraat, sanat, ticaret ve diğer alanların gelişmesinde çok hizmet ettiler.

Bermeki ailesinin Abbasi Devleti içinde önemli bir nüfuza ve itibara ve bunun yanında fevkalade bir servete sahib olması dikkati çekiyordu. Hatta, devlete tamamen hakim olacakları düşüncesi yaygın bir hale gelmişti. Bütün bunlar, birtakım fitnelerin çıkmasına sebeb oldu ve Cafer bin Yahya 803 (H.187) senesinde öldürüldü. Cafer'in babası Yahya bin Halid ve kardeşleri Fazıl, Muhammed ve Musa hapsedildiler. Yahya 804, Fazıl 805 senesinde hapisteyken vefat ettiler. Bermeki ailesi, bu hadiselerden sonra bir daha devlet işlerine karışmayarak tarih sahnesinden çekildi.

BERMUDA

DEVLETİN ADI .....Bermuda

BAŞŞEHRİ .....Hamilton

NÜFUSU 60.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 54 km^2

RESMİ DİLİ ..... İngilizce

DİNİ .....Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ..... İngiliz para birimi

Kuzey Atlas Okyanusunun batı kısımlarında yer alan 120 kadar küçük mercan adaları topluluğu.

Tarihi

Bermuda Adaları 15. yüzyılda Tuan'de Bermudez adında bir İspanyol denizcisi tarafından keşfedilmiş olup, adalara keşfeden kişinin ismi verilmiştir. Adalar 1609 yılında İngiliz gemiciler Virginya'ya giderken yolda Bermuda Adalarına sığınmak zorunda kalıncaya kadar meskun değildi. 1684'te İngilizlerin sömürgesi olmuş, ancak 1969 senesinde iç işlerinde bağımsızlık hakkı verilmiştir. Özel bir hükumet tarafından idare edilir. Savunma olarak polis teşkilatı vardır.

Fiziki Yapı

Adaların en büyüğü Bermuda'dır. Bu mercan adaları topluluğu genellikle balık oltası şeklinde pürüzlü bir görünüşe sahiptir. Adaların en yüksek noktası 79 m yüksekliğindedir. Birkaç büyük adasında düzenli bir yerleşim vardır. Bunlar; Main, İsland, St. Georges ve S. Davids Somertst ve İreland adalarıdır. Adaların 7 tanesi köprülerle birbirine bağlanmıştır. Adaların yüzeyi umumiyetle süs bitkileri ile kaplıdır. Tabii güzellikleriyle dikkati çeker.

İklim

Bermuda Adalarında oldukça yumuşak bir subtropikal iklim görülür. Adalar yazın esen okyanus rüzgarlarıyla; kışın ise ılık havasıyla önemlidir. Esen rüzgarların etkisiyle bol yağmur alır. En sıcak ay temmuzdur. Ortalama 20 oC'yi bulur. Ancak şubat aylarında ısı 10 oC'ye düşer.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Bermuda Adalarının sadece 22'sinde insan yaşamaktadır. Nüfus yoğunluğu çok olup, kilometrekareye 1088 kişi düşer. Adalar yaz aylarında daha çok kalabalıklaşır. Nüfusun en yoğun olduğu yer başşehir Hamilton'dur. Halkın çoğunluğu zencidir. Yaşayanlardan İngilizler, Portekizler de vardır. Tarihi güzellikleriyle ve hoş havasıyla çok turistin gelmesini sağlar. Dil olarak İngilizce ve Portekizce yaygındır. İlk öğretim mecburi değildir. İki binden fazla ortaokul öğrencisi vardır. Yeni anayasası 1968 yılında kabul edilmiştir. Yönetimin başı dominyon tarafından tayin edilir.Yasama organı, Genel Vali'nin hükumet ve muhalefetin tavsiyesi ile tayin ettiği 11 üyeden müteşekkil yasama meclisi ile, iki dereceli seçimle 40 üyeden meydana gelen Assembleden ibarettir.

Ekonomi

Bermuda Adalarının en büyük gelir kaynağı turizmdir. Senede 400.000'i aşkın turist gelir. Burası bir dinlenme yeridir. Turistlerin rahat etmeleri için her türlü dinlenme tesisleri yapılmıştır. Bazı sanayi

ürünleri bilhassa gemi tamiri, beton malzemeleri, eczacılık ürünleri ve güzellik preparatları önemlidir.

Adanın 1/4'ünde tarım yapılabilir. Sebze, muz, portakal, soğan ve patates yetiştirilir. Emsali az bulunan zambaklar yetişir. Her türlü çiçek çeşitleri vardır. Çiçeklerin çok olmasından dolayı, parfüm imalatında dünyada büyük önem taşır. Ayrıca dikkate değer yumurta ve süt mamülleri de ihraç edilir. Senelik ihracatı 2 milyon dolarken teşviklerle 25 milyon dolara kadar çıkmıştır. En büyük müşterileri ABD ve İngiltere'dir. Para, ağırlık ve uzunluk birimleri İngiliz sistemine göredir. Ancak Amerikan birimleri de yaygın olarak kullanılır. Gümrük gelirlerinde önemli yer tutar. Stratejik bakımdan önemli bir yeri vardır.

BERMUDA ÜÇGENİ;

Alm. *Dreieck Von Bermudas (s),* **Fr.***Triangle de Bermonda,* **İng.** *The Bermuda triangle.* Bermuda Adaları, Florida'nın güney ucu ve Karayib Adası olan Puerto Rico'nun arasında kalan bölge. Çeşitli uçak ve gemilerin hiçbir iz bırakmadan kaybolduğu, pusula ve elektronik aletlerin devre dışı kaldığı bu kısım "Şeytan Üçgeni" olarak da bilinir.

Kristof Kolomb, Karayib Denizinden Avrupa'ya dönerken pusula ibresinin bu bölgede kuzeyi göstermeyip büyük ölçüde sapma yaptığını gemi seyir defterine yazmıştır. Bermuda Şeytan Üçgeni, uzun süre hakkında kafi derecede araştırma yapılamadığından, gemici ve pilotların çekindiği esrarlı bir bölge olarak kabul edildi. Hakkında içinde hayal gücü de bulunan birkaç kitap yazıldıktan sonra esrarengizliğini daha da arttırdı. Amerika ve Rus bilim adamları, son yıllarda "Polymode" adlı bir programla Bermuda Üçgeninde ortak bir araştırma yaptılar. Bunun sonucunda da, bu bölgedeki kazaların sebebini büyük ölçüde açıkladılar.

Araştırmacılara göre Bermuda Üçgenindeki hadiselerin büyük sebebi; atmosferle okyanus arasındaki karşılıklı ve değişen etkilerdi. Bunların sonucunda da güçlü hava hortumları ile muazzam okyanus girdapları ve onların dev çekiş kuvvetleri ortaya çıkmaktadır. Tropik sıcağında ısınmış su kütlelerinin enerjileri, Bermuda Üçgeninde eşine rastlanması zor olan kuvvetler açığa çıkararak büyük hortum ve fırtınaların odaklarını meydana getirmektedir. Bazan bu merkezlerin 50 km uzağında, hava akımlarının hızı saatte 400 kilometreye ulaşmaktadır. 1979 yılında Karayib'i etkisi altına alan iki hortum, büyük hasarlara sebeb olmuş, ardında harabeler bırakmıştır.

Bermuda Üçgenindeki güçlü girdapların ana sebebi olarak Golfstrim Akıntıları gösterilmektedir. Okyanus akıntısının burada parçalanması sonucu, kendi etrafında dönen fiyonga şeklinde girdaplar meydana gelir. Bu hareketli sulardaki muazzam enerji, girdapların ömrünü 2-3 yıla çıkarır. Bu girdaplar serbestçe ve deniz akıntılarına tabi olarak hareket ederler. Ayrıca zeminin engebelikleri ve atmosferik olaylar da hareket doğrultularını değiştirmektedir. Kuvvetli bir okyanus akıntısından meydana gelen girdabın süre ve varlığı, atmosferik enerjinin etkisiyle de uzatılır.

Okyanusta golfstrim etkisinden başka hava kitlelerinin etkisiyle ortaya çıkan girdaplar da mevcuttur.Mesela, okyanus üzerinde patlak veren bu siklon (kasırga), enerjisinin bir kısmını okyanusa verir. Böylece su kitlesinin kendi kendine titreşmesine sebeb olur. Bu titreşimlerin peryotları birkaç saatle bir kaç ay arasında değişir. Bunların sonucunda meydana gelen sinoptik (havaya bağlı) girdaplar çok derinlere kadar uzanır. Uçaklardan ve gökyüzü gözlem merkezlerinden bakıldığında golfstrime bağlı girdap halkaları okyanus üzerinde görülebilir. Sinoptik halkalar ise okyanus yüzeyinde görülemez. Ancak denizlerin derinliklerinde tespit edilebilir.

Girdapların bir kısmı da zeminin kabarıklıklarından meydana gelmektedir. Bir su altı akıntısı, yolunda yüksek bir engele rastlayınca, bunun etrafında dönmeye başlayarak bir girdap meydana getirir. Büyük bir girdabın alanına yakalanan gemiler, hızlarını kaybederek kayar ve rotasından çıkar. Meksika Körfezinde sıcak su akıntısı sebebiyle enerji yüklenen su kütlesi, golfstrim olarak Küba ve Florida'nın arasından Atlantik Denizine dökülür. Ortalama olarak 80 km eninde ve 500 metre derinliğe yaklaşan bu akıntı, saatte 240 milyon metreküplük su kütlesi taşımaktadır.

Gerek su akıntılarına gerekse hava akımlarına bağlı güçlü bir girdaba yakalanan gemilerin enkazlarının kaza mahallinden yüzlerce km uzağa taşınması tabiidir. Bermuda üzerinde kasırgaya yakalanan uçaklar da parçalanarak denize atılmakta, parçaları girdaplarla derinlere sürüklenmektedir. Fransız Müslüman deniz araştırmacısı Kaptan Cousteou, enkazların bulunamamasını, tropik sularda mercanların büyüme hızlarının çok yüksek olmasına bağlamaktadır. Ona göre enkazlar kısa süre içinde mercanlarla örtülerek gizlenmektedir. Karayib'deki araştırmaları esnasında Cousteou, 300 yıl önce batmış bir İspanyol gemisinin kalıntısını, 5 m kalınlığında bir mercan tabakasının altında bulabilmiştir.

Bugün Karayib bölgesinde güçlü yer hareketleri ve jeolojik kuvvetlerin varlığı bilinmektedir. Araştırmacılar yüksek basınç kuvvetlerinin günün birinde volkanlar halinde patlayarak serbest hale geçebileceğini açıklamaktadır. Deniz tabanında meydana gelen yer hareketleriyle, Bahama Adalarıyla

Florida arasında sık sık yer değiştiren kum tepeleriyle uçurumlar meydana gelmektedir.

Büyük girdaplarda, deniz hareketlerinde ve elektrostatik alanlarda; pusula ve elektronik göstergelerde önemli sapmalar olmaktadır. Volkanik vakalar, zelzeleler ve yıldırım düşmeleri elektrostatik alanlara sebeb olduğundan elektroniği önemli derecede etkiler.

Bermuda Üçgeninde meydana gelen girdaplar, güçlü hortum ve fırtınalar ile pusula ve telsiz cihazlarının çalışmasını bozan manyetik alanlar bir arada düşünülünce, bu bölgede kaybolan gemilerin "muamması" oldukça gerçeğe yakın bir sür'atte gün yüzüne çıkmış olur.

BERNOULLİ İLKESİ;

Enerjinin korunumu ilkesinin sıvılara uygulanmasından elde edilen prensip. Kararlı durumda bulunan bir sıvının enerjisi, genel olarak, yerçekiminden doğan potansiyel enerji ve kendi üzerinde bulunan sıvının aşağı itmesinden doğan potansiyel enerjiden meydana gelmektedir. Eğer sıvı hareket halindeyse, potansiyel enerjiye ilaveten hızından doğan kinetik enerji de mevcuttur. Bernoulli ilkesine göre, akım çizgilerine sahip turbulent ve viskoz olmayan bir akımda bu enerjilerin toplamı değişmez. Bu ilke ilk defa 1700'lerde İsviçreli Matematikçi Daniel Bernoulli tarafından ortaya konulmuştur. Daniel Bernoulli (1700-1702) hidrodinamik ilmine, gazların kinetik teorisine, diferansiyel ve integral hesaba, ihtimaller hesabına katkılarda bulunmuştur. 1733'te Basel Üniversitesinde, 1725-1732 arası da St. Petersburg'da matematik dersleri verdikten sonra, anatomi profesörü oldu. 1750'de fizik profesörü oldu. Esas eseri, 1738'de yayınlanan **Hydrodynamica** olmuştur.

Bernoulli ilkesi, hava deniz araçlarının tasarımında kullanılır. Buna göre eğer bir sıvının hızı çoğalıyorsa, orada basıncı düşer. Mesela bir uçak kanadı, üstünden geçen akımın daha hızlı, altından geçen akımın daha yavaş olacak şekilde düzenlenir. Bu suretle üst tarafta basınç düşük, alt tarafta basınç yüksek olur ve sonuç olarak yukarı doğru bir kaldırma kuvveti ortaya çıkar. Buna benzer olarak dönerek atılan bir topun üzerinden geçen havanın hızı, dönmeden dolayı bir tarafta fazla, bir tarafta az olur. Bunun tersine olarak bir basınç farkı ortaya çıkar. Bunun sonucu olarak, dönerek ileri atılan top, eğrisel bir yörünge üzerinde hareket eder.

BESİM ATALAY;

Türk dil bilimci, yazar. 1882'de Uşak'ta doğdu. İlk ve orta tahsilini Uşak'ta yaptı. Medreseye girdi. İstanbul'a gelerek Şehzade Camiinde, Müderris Çarşambalı Hacı Ahmed Efendinin derslerine devam etti. Darülmuallimine (öğretmen okulu) girerek mezun oldu. Medrese derslerine devam ederek icazet (diploma) aldı (1909). İcazet aldıktan sonra, Konya Muallim Mektebinde "Fenn-i Terbiye" hocalığına başladı. Trabzon, Ankara muallim mekteplerinde müdürlük yaptı. İstanbul Darüşşefaka Lisesinde Ulum ve Ahlak-ı Diniyye öğretmenliği yaptı. Konya Öğretmen Okulu Müdürlüğüne tayin oldu. Daha sonra Maraş, İçel, Niğde Milli Eğitim Müdürlüğü görevlerini yaptı. Silifke'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kuranlar arasında bulundu. İstiklal Savaşı sırasında Uşak'a giderek, milli mücadele için faaliyete başladı. Ankara'da toplanan Birinci Büyük Millet Meclisine Kütahya millet vekili olarak girdi. Bu görevi yedi dönem sürdürdü. Milli Eğitim Bakanlığında Kültür (Hars) Müdürlüğü yaptı. Bu görevdeyken, halk ağzındaki konuşulan kelimeleri derledi. TDK'de yönetici olarak çalıştı (1933-1951). Aynı zamanda DTCF ve Polis Enstitüsünde Farisi dersleri verdi. 7 Kasım 1965'te Ankara'da öldü.

Besim Atalay, Arabi ve Farisi biliyordu. Fakat Türk dilinin sadeleşmesi yolunda sürekli çalıştı. Tartışmalara girdi yazılar yazdı. Türk dilinin dilbilgisi, sözlük bilgisi ve filolojik özelliklerini ihtiva eden kitaplar yazdı. Din bilgisi az olduğu halde, dini konularda söz söylemesi ilim çevrelerinde tenkide uğradı.

Eserleri: 1) Türk Dili Kuralları (1931), **2) Türkçemizde -men-man** (1940), **3) Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerinde Bir Deneme** (1942), **4) Türkçede Kelime Türetme Yolları, 5) Divanü Lügat-it-Türk** (Tercüme) (1943), **6) Hilafet, Saltanat ve Cumhuriyet Hakkında (**1923), **7) Türk Dili ile İbadet** (1961), **8) Kur'an Tercümesi Tanrı Kitabı** (1962), **9) Tarikat** (Bektaşilik ve Edebiyatı) (1921), **10) Baş Belaları** (Üç perdelik oyun).

BESİNLER;

Alm. *Nahrungsmittel,* **Fr.** *Noirritures (f),* **İng.** *Aliment, foodstuff.* Canlıların hayatlarını idame ettirmek, büyümek, gelişmek ve sağlıklı yaşamak için dışarıdan almaları gerekli maddeler. Vücudumuzda cereyan eden metabolik olaylara ve her türlü faaliyetimize kaynak teşkil edecek enerji, besinlerle sağlanır. Metabolik hadiselerde gerekli iç ortamı meydana getiren yardımcı rol oynayan mineraller ve vitaminler ile büyümeyi, gelişmeyi ve eskiyen hücrelerin yerine konmasını sağlayacak yapı taşları besinlerle vücuda alınır.

Bugün kanserden damar sertliğine kadar pekçok hastalığın meydana gelmesinde veya ilerlemesinde

beslenmenin etkileri anlaşıldığından, yeterli ve dengeli beslenme çok önem kazanmıştır. Besinlerde bulunan gıda unsurları şu gruplara ayrılmaktadır:

1. Karbonhidratlar (Nişasta, şeker, selüloz, vs.),

2. Yağlar (Bitkisel ve hayvansal),

3. Proteinler (Yumurta, et ve süt),

4. Mineraller (kalsiyum, demir, fosfor gibi),

5. Vitaminler (A-B-C-D-E-K-P vitaminleri gibi),

6. Su.

Vücutta; 1 gr karbonhidratın yanması 4,1 kalori, 1 gr yağın yanması 9,3 kalori, 1 gr proteinin yanması 4,1 kalori verir. En çok enerjiyi yağların yanması verirse de, asıl enerji kaynağımız karbonhidratlar olup, bunu yağlar takip eder. Vücudun yapı taşlarını meydana getiren proteinler ise ancak ihtiyaç duyulduğunda enerji sağlamak üzere harcanırlar.

Karbonhidratlar: Besinlerle aldığımız karbonhidratlar nişasta, sellüloz gibi kompleks veya çay şekeri (sakkaroz), süt şekeri (laktoz), meyve şekeri (früktoz) gibi daha basit şekerlerden meydana gelir. Nişasta, bitkilerin depo şekeridir ve bizim en önemli enerji kaynağımızdır. Yine bitkisel kaynaklı kompleks bir karbonhidrat ve yapı maddesi olan sellüloz, insan vücudunda sindirilemediği için besin değeri taşımaz. Ama, sindirilmeyen bu karbonhidratlar posa olduğundan barsakların düzenli çalışmasına yardım ederler.

Kompleks veya tekli, ikili şekerler halinde alınan karbonhidratlar tükürük bezleri ve pankreastan salgılanan enzimlerle tekli yapı taşlarına (glikoz, galaktoz, früktoz) parçalanıp emilirler. Kan dolaşımında bulunan ve hücrelerin en önemli yakıtını meydana getiren şeker ise glikozdur. Kan glikoz seviyesi beyin gibi bazı dokular için hayati önem taşığıdından, az miktarda glikoz, karaciğerde glikojen şeklinde depo edilir. Bu sayede kanda glikoz seviyesi belli sınırlar içerisinde sabit tutulmaya çalışılır. Çok kısa sürede tükenen bu depodan başka, kaslarda da yedek yakıt ihtiyacını karşılayacak glikojen deposu bulunur. Fazladan alınan karbonhidratlar ise, yağlara dönüşerek, yağ şeklinde depo edilirler. Karbonhidratlar günlük enerji ihtiyacının asgari % 40'nı karşılayacak miktarda alınmalıdır. Bu oran gelişmiş memleketlerde ortalama % 50 iken, az gelişmiş ve gelişmekte olan memleketlerde karbonhidratlar günlük enerjinin % 60-70'ini teşkil etmektedirler.

Karbonhidrat metabolizmasının ön planda bozulduğu şeker hastalığında (Diabetes mellitus) günlük alınan karbonhidrat miktarı kadar, karbonhidratların cinsi de önem taşımaktadır. Uzmanlar şeker hastalarına patates gibi nişasta ihtiva eden besinler ve barsaktan şeker emilimini azalttığı için bol kepekli (selülozlu) gıdalar almalarını teklif etmektedirler.

Yağlar: Yağlar diğer besin maddelerinden farklı olarak, kimyasal yapıları çok değişik maddelerin birarada bulunduğu bir gruptur. (Yağ asitleri, trigliseritler, kolesterol, fosfolipitler, vs.). Kaynaklarına göre hayvansal ve bitkisel diye sınıflandırılabileceği gibi, yapılarında bulunan karbon atomlarının doymuşluk derecelerine göre katı ve sıvı yağlar diye de ayrılabilir. Margarinler; bitkisel yağların sun'i olarak hidrojen ile doyurulmaları ile elde edilir. Yağlar enerji kaynağı olmalarının ötesinde, hücre zarlarının temel yapısını teşkil ederler. Doku ve organların etrafında onları koruyucu bir yastık görevi yaparlar. Vücut için çok önemli bazı vitamin ve hormonların yapımında kullanılırlar (D vitamini, steroid hormonlar gibi). Yağda eriyen vitaminlerin barsaktan emilmesini sağlarlar. Sinirlerin etrafında miyelin adı verilen kılıfı meydana getirerek iletimin aksamamasını sağlarlar. Vücudumuza alınan enerjinin fazlası da yağ şeklinde depo edilir.

Bugün uzmanlar, günlük alınan toplam kalorinin % 30'unun yağlardan te'minini tavsiye etmektedirler. Aşırı mikdarda ve özellikle katı yağlarla beslenme ve kandaki yağ mikdarının fazlalığı (hiperlipidemi), batıda en önemli ölüm sebebi olan damar sertliği (arterioskleroz) hastalığının husulünde rol oynayan risk faktörlerinden birisidir. Bu sebeple, günümüzde hem alınan yağ mikdarında bir azaltma yapılırken hem de tercih edilen yağ türü değişmektedir. Katı- doymuş, margarin yağlarının yerine sıvı, doymamış, bitkisel kaynaklı ayçiçek, mısırözü ve zeytinyağı tercih edilmektedir. Yiyeceklerin yağda kızartılması da kalori değerini arttırırken, meydana gelen yanmış yağ asidleri mide-barsak sistemini fazlaca tahriş etmekte ve çeşitli mide barsak sistemi, safra kesesi hastalıklarına yol açabilmektedir.

Proteinler: Vücudumuzun en önemli yapı taşları olup, çok sayıda amino asidin birleşmesinden meydana gelmiş organik moleküllerdir. Metabolizmanın en önemli maddeleri olan enzimler (ferment, maya) ve vücudun iç dengesinin sağlanmasında önemli rolleri olan hormonların büyük kısmı da protein yapısındadır. Et, süt, yumurta gibi hayvani gıdalar en önemli protein kaynaklarımızdır. Ayrıca soya fasülyesi, mercimek, kuru fasülye ve baklagillerde de önemli oranda protein bulunur.

Alınan proteinler mide ve barsaklarda bulunan enzimlerle yapı taşları olan aminoasidlere kadar parçalanırlar ve ince barsaklardan emilirler. Bu aminoasidler kullanılarak, hücre çekirdeklerinde bulunan genetik şifreye uygun olarak, her insanı diğerlerinden ayırt ettirici özellik veren vücut proteinleri ve enzimler sentez edilir. Çocukluk ve ergenlik döneminde büyüme ve gelişme için çok gerekli olan proteinler; erişkinlerde eskiyen hücrelerin yenilenmesinde, enzimlerin ve hormonların yapılmasında kullanılırlar. Treonin, Lösin, İzolösin, valin, lizin, metiyonin, fenilalanin, triptofan ve ayrıca çocuklar için serin, arginin ve histidin aminoasidleri, alınan proteinlerin içinde bulunmaları gerektiğinden, bunlara esansiyel aminoasidler denir. Proteinlerin ihtiva ettikleri aminoasit türleri ile birlikte vücut tarafından rahat sindirilebilmeleri ve kullanılabilmeleri de önem taşır. (Proteinlerin biyolojik değeri). Bu yüzden, vücudumuz biyolojik değeri yüksek proteinlerin (mesela anne sütü) aynı miktarından, biyolojik değeri düşük proteinlere oranla daha fazla faydalanır.

Proteinler; karbonhidrat ve yağlara oranla daha pahalı gıda maddeleri olduğundan, beslenmenin sık aksayan bölümünü meydana getirirler. Süt ve süt ürünleri ile yumurta gibi biyolojik değeri çok yüksek proteinler ile, biyolojik değerleri nisbeten düşük de olsa ucuz protein kaynakları olan soya fasülyesi, mercimek gibi besinler dengeli ve şuurlu olarak kullanılırsa, yeterli bir beslenme sağlanabilir.

Vitaminler: Çok az miktarları bile; vücuttaki metabolik olaylardaki katalizör ve düzenleyici görevleri için yeterli olan vitaminlerin eksiklikleri de önemli hastalıklara yol açabilmektedir. Süt ve sütlü gıdalar, et, unlu gıdalar, meyve ve sebzelerle beraber az da yağ ihtiva eden bir beslenme; vücut için gerekli olan A,B, C, D, E ve K vitaminlerinin hepsinin karşılanmasına yeterli olur. Suda erimeyen A, D, E, K vitaminlerinin emilimi için diyette az miktarda da olsa yağa ihtiyaç vardır. Bu gruptaki vitaminler vücutta depolanabildiklerinden, özellikle A,D ve K vitamininin yanlış intiba ile aşırı olarak alınması (genellikle vitamin hapları, iğneleri ile) vücut için toksik (zehirli) etkilere yol açabilir. Suda eriyen vitaminler ise idrar yolu ile atılabildiklerinden vücutta depolanamazlar; fazla alındıklarında toksik etki hasıl olmaz ve yine aynı sebeple yağda eriyen vitaminlere oranla vücudun ihtiyacı daha fazladır. Yemeklerin yüksek ısıda pişirilmesinden yağda eriyen vitaminler fazla etkilenmezken, özellikle B ve C vitamini bozulmaktadır. Besinlerin uygun olmayan şartlarda ve uzun süre saklanması ise, hem yağda eriyen, hem de suda eriyen vitaminlerin bozulmasına yol açmaktadır.

Mineraller: Mineraller toplam vücut ağırlığının % 4'ünü meydana getirir. Na, K, Mg, Ca, Kl, PO_4, SO_4 gibi önemli mineraller iyon halinde, su ile birlikte vücutta cereyan eden metabolik olaylar için uygun iç ortamı meydana getirir. Bu iyon dengesinde ufak da olsa görülen sapmalar, hücrelerin bütün işleyişini alt üst edebilir. Fe, Ca, P, Co gibi bir kısmı da ferment sistemleri ve özel taşıyıcı sistemlerin yapısına girerler. Son zamanlarda, eser elementler adı verilen ve vücutta çok az miktarda bulunan ve günlük ihtiyaç duyulan miktarları da bu oranda az olan, çinko, bakır, kobalt, iyot, flor, kadmiyum, arsenik gibi bazı minerallerin vücut için önemleri ve çeşitli hastalıklara katkıları üzerinde çalışmalar yapılmaktadır. Dengeli bir beslenmede mineraller için bir eksiklik söz konusu olmaz.

İnsan hayatının farklı dönemlerinde besin maddelerine olan ihtiyaç da değişmektedir. Mesela; yeni doğan bir bebeğin ilk dört-altı aydaki besin ihtiyaçlarının tamamı anne sütü tarafından karşılanabilmektedir. Çocukluk ve ergenlik dönemlerindeki enerji ihtiyacı aynı ağırlık, cins ve faaliyetteki bir erişkinden daha fazladır. Yaşlandıkça, metabolizma yavaşladığından ve hareketler azaldığından vücudun kalori ihtiyacı azalmakta, yaşlıların erişkin yaşlarındaki beslenme alışkanlıklarını sürdürmeleri ise giderek şişmanlamaları ile sonuçlanmaktadır. Hamilelik ve emzirme dönemleri de vücudun mineral ihtiyacının çok arttığı dönemlerdir.

Tarih boyunca beslenme ile sağlık arasındaki alaka insanları meşgul etmiştir. Perhiz, klasik yani vazgeçilemeyen tedavilerin temelini oluşturmuştur. Bugün çeşitli yöntemler kullanarak, farklı boy, cins ve yaşlar için ideal kilolar hesap edilmeye çalışılmakta, insanların yaptıkları işlerle uygun kaloride beslenmeleri sağlanarak ideal kilolarını muhafaza etmeleri, bu sayede beslenme ile ilgili hataların getirebileceği hastalıklardan, risk faktörlerinden korunmaları istenmektedir. İnsan, iyi bir eğitim ve iradesini kullanarak beslenmesini kontrol altına alabilir ve kendi şartlarına uygun, ekonomik ve ideale uygun bir beslenmeyle sağlıklı olmak için gerekli şartların en önemlisini yerine getirebilir.

DİKKAT!!!!!!!!!!!!!!!!! BESİNLER MADDESİ SONUNA SAĞLIK ANSİKLOPEDİSİ 1. CİLD 74-75. SAHİFELERDEKİ (BAZI BESİNLERİN MUHTEVASI) TABLOSU KONULACAK.

BESLENME;

Alm. *Ernährung,* **Fr.** *Nutrition,* **İng.** *Nutrition.* Besinlerin, hayatı idame ettirebilmek maksadıyla hazım kanalı yoluyla vücuda alınmaları. Beslenmede, besinlerin kalitesi yanında onların alınış şekli ve zamanı da önemlidir. Pişirme bazı vitaminleri bozar veya bir kısım yiyecekler de pişirilmeden sindirilemez.

Türk milletinin temel gıdası ekmek olduğu için ekmeğin kalitesi önemlidir. Beyaz undan yapılan ekmek,

kepekli undan yapılana göre vitamin ve selüloz bakımından fakir, nişasta yönünden zengindir. Siyah (kepekli) ekmek sindirimin daha düzenli olmasını sağlar ve kabızlığı önler. Şimdi adet olmamasına rağmen arpa unuyla karışık ekmek de beslenme açısından uygundur.

Öğünlerin zamanı ve sayısı da düzenli olmalıdır. Düzenli beslenen bir kişiye günde iki defa yemek yimek yeter. Barsaklarda sindirim esnasında o bölgeye fazlaca kan gider ve gıdalar barsakları yedi-sekiz saatte kat eder. Alınan gıdadan azami fayda temin edilmesi ve sindirim bozukluğu olmaması için, öğünler arasında en az bu kadar zaman olmalıdır. Uyku esnasında barsak hareketleri ve sindirim faaliyeti azalır. Bu sebeple tok olarak yatmak uygun olmaz. Bu esnada barsak muhtevası flora (zararsız maya bakterileri) tarafından kokuşturularak gaz hasıl olur. Şişkinlik ve rahatsızlık hissi ile kişi rahat uyuyamaz. Ayrıca uyku esnasında kana karışan sindirilmiş gıdalar harcanamadığı için, depolarda birikerek asrımızın en önemli rahatsızlığı olan şişmanlığa sebeb olabilirler.

Yemeklerin yenmesi gibi hazırlanması da önem verilecek konulardandır. Tencerelerin yemeğe en az etki edecek, kimyasal bozulmayı önleyecek cinsten toprak kaplar olması idealdir. Bunların bulunup kullanılması zor olduğundan emaye, çelik tencereler ve kalaylı bakır kaplar da güvenle kullanılabilir. Alüminyum kolay aşınıp çözündüğünden ideal yemek tenceresi olmaktan uzaktır. İdeal beslenmede besinler arasında her cins gıda maddesi olmalıdır. Hayvani gıdalar (süt, yumurta, et, tereyağı), bakliyat (kuru sebzeler), yeşil sebzeler ve meyveler bütçeye göre ayarlanarak hepsinden yenmelidir.

Yemekleri koşuşturmaca şeklinde değil bütün aile birlikte neşe içinde yemelidir. Sofrada yeşil sebze veya meyve bulundurmaya gayret etmelidir. Pahalılığı sebebiyle fazla alınamayan etin yeri, kuru fasülye, nohut,börülce gibi protein yönünden zengin gıda maddeleri ile doldurulmalıdır.

Fazla beslenme, yetersiz beslenmeden daha tehlikeli olup, şişmanlık, kalp hastalığı, kalp damarı yetmezliği, hipertansiyon, şeker hastalığı, kireçlenme gibi hastalıkların sebeblerinden birini teşkil eder.

İyi bir beslenme; aşırı kilo aldırmayan, kişinin işini rahat yapmasını sağlayacak enerjiyi verecek kadar olmalıdır. Her gün belli gıdaları belli miktarlarda hesaplayarak almak imkansız olduğundan, yemek seçmede aşırıya kaçmayıp her çeşit gıdayı yemelidir.

BESMELE (Bkz. Euzü Besmele)

BEŞ HECECİLER;

Şiirlerini hece vezni ile yazan ve bu vezni en güzel şekilde kullanan beş şair. İkinci Meşrutiyetten sonra (1908) Ziya Gökalb ve Ömer Seyfeddin'in öncülüğünde edebiyatta yeni bir akım başladı. Bu akımı benimseyen Orhan Seyfi Orhon, Enis Behiç Koryürek, Halid Fahri Ozansoy, Yusuf Ziya Ortaç, Faruk Nafiz Çamlıbel'e "beş hececiler" veya "hecenin beş şairi" ismi verildi. Bu şairler 20. yüzyılın ilk çeyreğinde milli bir dil ve edebiyat, yeni lisan akımını benimseyerek, aruz veznini bir tarafa bırakarak, hece veznini ön plana adılar.

Beş hececiler, şiir yazmaya, Balkan Savaşı yıllarında başladılar. Üslup bakımından da Servet-i Fünuncuların tesirinde kalan bu şairler, aslında aruz ile de çok güzel eserler verdiler. Aruz ve hece zevki bu şairlerde birleşmişti. Zaten aruz bu sırada asırlar ötesinden gelen bir zevkle dile nüfuz ederek, Türk şiirinin emrine girmiş ve en ileri şekline ulaşmıştı. Bu alanda ilk şiirleri, Orhan Seyfi (1910) **Hıyaban,** Halid Fahri (1912) **Rübab**, Enis Behiç (1912) **Şehbal**, Faruk Nafiz (1913) **Peyam-i Edebi**, Yusuf Ziya (1914) ise **Kehkeşan** dergilerinde yazdılar. Bu beş şair, 18-20 yaşlarındayken, Ziya Gökalb ile Ömer Seyfeddin Selanik'te **Genç Kalemler** Dergisini çıkarıyorlardı (1911). Bunlar milli edebiyat davası için bu dergiyi çıkardıklarını söylüyorlardı. 1914 senesinde İstanbul'da Bilgi Derneğini kurdular. Zamanla hepsi bu dernekte çalışmaya başladı. Birbirleriyle tanıştılar ve verdikleri konferanslarla birbirlerini teşvik ederek fikir birliği yaptılar. Enis Behiç ilk şiiri **Hodbin**'i, bu dernekte okudu. Balkan Savaşından sonra, Edirne'nin düşmandan geri alınması üzerine Enis Behiç, **Ey Meriç** şiirini yazdı. Yusuf Ziya'nın ilk hece vezni ile yazdığı **Türk Yurdu** Dergisinde yayınladığı manzumesi **Gecenin Hamamı** şiiridir (1914). 1917-18 senelerinde, Ziya Gökalb, Ömer Seyfeddin, Fuad Köprülü'nün çıkardığı haftalık **Yeni Mecmua** Dergisinde beş hececilerden Orhan Seyfi ile Halid Fahri'nin, sonra Faruk Nazif'in şiirleri çıkmaya başladı. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline kadar bu dergi aralıklarla çıktı. İzmir'in işgali üzerine şairler dağıldı ve dergi kapandı. Ülkü birliği bakımından beş hececiler arasında tam bir birlik yoktu. Zamanla Halid Fahri ve Faruk Nafiz aruz vezni ile şiirler yazdılar.Yusuf Ziya bunlara şiddetle çattı. **Şair** Dergisinde Yusuf Ziya hecenin, **Nedim** Dergisinde Halid Fahri aruzun savunmasını yaptı. Faruk Nafiz **Büyük Mecmua**'da hece, bir de **Nedim** Dergisinde aruz şiirleri yazıyordu.

Halid Fahri, Orhan Seyfi, Faruk Nafiz (1921) **Yarın** Dergisine şiirler vermeye başladılar. 1923-1928 seneleri arasında çıkan **Milli Mecmua'**da beş hececilerin dışında, Halide Nusret, Necmeddin Halil, Ahmed Kudsi, Necib Fazıl, Ömer Bedreddin, Ali Mümtaz gibi yeni hece şairleri de şiirler yazmaya

başladılar.

Beş Hececiler bazan bir dergide birleştiler, bazan ayrıldılar. Konuşulan Türkçeyi yazı diline geçirerek yeni bir davayı kazandıranlar bunlardı. Beş Hececiler, ferdi duyguları, eski korsan hikayelerini, vatan köşelerini, Anadolu gerçeklerini şiire geçirdiler. Tarihi hadiseleri sade bir dille yazdılar. Çoğunlukla hecenin 11 ve 14'lü kalıplarını kullandılar. Yeni yeni biçimler aradılar. Bazan bir hikayeyi beyit beyit, kafiyeli, uzun şiirler biçiminde de yazdılar. Mesela Faruk Nafiz'in **Han Duvarları** vb.

Beş Hececiler, dilde sadeleşmeyi, duyguda yerlileşmeyi seçtiler. Nesir ile şiiri karıştırdıkları yazıları da olmuştur. Hatta vezni; **Binnaz, Canavar, Sönen Kandiller** gibi tiyatro eserlerinde bile kullandılar.

BEŞİK;

Alm. *Kinderwiege (f),* **Fr.** *Berceau (m),* **İng.** *Cradle.* Küçük çocukları yatırmaya ve sallayarak uyutmaya yarayan özel yapılı küçük karyola. Topun namlusuna ateş sırasında kaydırarak yataklık yapan parça ile oymacılıkta kullanılan sivri uçlu yontma kalemine de beşik denir.

Türkçe olan kelimenin aslı **"bişik"**tir. Çocuklar için ud, demirhindi, pelesenk, abanoz, ceviz ve serviden oymalı ve nakışlarla süslü çok güzel beşikler yapılırdı. Ağaç üzerine kadife kaplama ve üzerine kabartma gümüş işlemeli olan beşikler en kıymetli olanlarıydı. Bebeğin beşikten düşmemesi için göğsünden karnına doğru bağlanan ucu küçük değnekli şallara da **"bağırdak"** veya **"bağartlak"** adı verilirdi. Anne ve nineler bebeği uyuturken beşiğin önünde ninniler söylerlerdi. Ninnilerin edebiyatımıza kadar geçmiş çok manidar olanları vardır. Bunlarda, aslan gibi kuvvetli olmak, mektebe gidip ilim öğrenmek, vatan, millet sevgileri fikri küçük çocuğun dimağına telkin edilirdi. (Bkz. Ninni)

Eskiden beşiğe çok önem verilirdi. Yalnız göçebe ailelerinden başka her ailenin bir beşiği olurdu. Anadolu'daki köylerde hala ehemmiyetini muhafaza etmektedir. Göçebeler taşıması zor olduğu için beşiğe pek iltifat etmeyip **"yelenbi"** adını verdikleri salıncakta çocuklarını büyütürler.

Beşik manilerinden biri şöyledir:

Oğlum, oğlum oyunda,
Cüz kesesi boynunda.
Oğlum aslan olacak,
Türklük vardır soyunda.

BEŞİKTAŞ JİMNASTİK KULÜBÜ (BJK);

Türkiye'de ilk olarak kurulan spor kulübü. Mart 1903'te Serencebey'deki Şeyhülharem Osman Paşanın konağında Beşiktaş Bereket Jimnastik Kulübü adıyla kuruldu. O zamanki forması kırmızı-beyaz renkte olanBeşiktaş Bereket Jimnastik Kulübünü, Mehmet Şamil, Hüseyin Bereket, Ahmed Fetgeri (Aşeni), M.Ali Fetgeri, Mazhar Hoca (Kazancı), Fuat Balkan, Nazım Nazif, Tayyareci Fethi, Haydar, Behçet ve Şevket beyler kurdular. Kulübün ilk başkanı olarak Şamil Osman seçildi.Kulüpte önceleri güreş, boks, jimnastik, eskrim, barfiks paralel dallarında faaliyet gösterildi. Kısa bir müddet sonra kulübün adı Osmanlı Beşiktaş Terbiye-i Bedeniye Mektebi olarak değiştirildi. Sultan İkinci Abdülhamid Han tarafından kulübün çalışmalarına özel bir fermanla izin verildi. 1909 senesinde adı Beşiktaş Osmanlı Jimnastik Kulübü olarak değiştirildi. 26 Ocak 1910'da resmen tescil edildi. Ahmed Şerafettin Beyin de katılmasıyla kulübün faaliyet sahası futbola kaydı. Futbol takımı daha çok Akaretler ve Valideçeşmesinde oturan gençlerden teşkil edildi. Refik Osman (Top) ile Şerafettin Beyin takımlarını birleştirmeleri ve Beşiktaş semtindeki başka futbol takımlarının da katılmalarıyla güçlü bir futbol takımı meydana geldi. Formasının renkleri başlangıçta kırmızı-beyaz olduğu halde 1912 Balkan Savaşı mağlubiyeti neticesinde yas ve üzüntü alameti olarak siyah-beyaza çevrildi.

Beşiktaş Osmanlı Jimnastik kulübüne ait birinci, ikinci ve üçüncü takımlar kurulmasına rağmen, siyah-beyaz formalı takım 1919 yılından itibaren liglere katılabildi. O yıl Türk İdman Birliği ligine giren Beşikaş Hilal, Vefa, Beykoz, Darüşşafaka, Üsküdar, Beylerbeyi, Türkgücü, Fatih, Nişantaşı, Haliçfener, Kumkapı ve Bakırköy kulüplerinin katıldığı bu ligde 1919-1920 sezonunda şampiyon oldu. Bu ligde ertesi sene de şampiyon olan Beşiktaş Osmanlı Jimnastik kulübü 1923 senesinde Beşiktaş Jimnastik Kulübü adını aldı. 1923-1924 sezonundan itibaren İstanbul Amatör Liginde yer almaya başladı. 1923-1951 seneleri arasında bu ligde on bir defa şampiyon oldu. İstanbul profesyonel liginde iki defa, Türkiye Futbol Şampiyonasında iki defa, Milli Küme'de iki defa, Türkiye Birinci Liginde, 1959-60, 1965-66, 1966-67, 1981-82, 1985-86, 1989-90, 1990-91, 1991-92 sezonlarında olmak üzere sekiz defa şampiyon oldu. İki defa Türkiye Federasyon Kupasını, beş defa (1967, 1974, 1986, 1989, 1992) Cumhurbaşkanlığı Kupasını, dört defa Başbakanlık Kupasını, beş defa Türkiye Spor Yazarları Kupasını kazandı.

Futboldan başka diğer spor dallarında da çok seçkin sporcular yetiştiren BJK'nin kız voleybol takımı

1964-65 sezonu İstanbul Bayanlararası Voleybol Ligi Şampiyonu oldu. Aynı takım 1966'da da Federasyon Kupasını kazandı. 1967-68 ve 1976-77 de İstanbul II. Küme'de şampiyon oldu. Basketbolda 1955-56 İstanbul II. Küme, 1966-67 İstanbul I. Küme 1974-75 Türkiye Ligi ve Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü Kupası ile Zafer Kupası şampiyonu oldu.

Türkiye'yi Milletlerarası spor müsabakalarında temsil eden Milli takıma her defasında elaman veren BJK ile İstanbul'un diğer semt takımlarından Galatasaray ve Fenerbahçe arasında baştan beri bir rekabet süregeldi. Birinci Ligde bulunan bu üç takım "Üç büyükler" adıyla anılır oldu.

Sporcuları arasında Tayyareci Fethi, Şeref Bey, Hüsnü Savman, Baba Hakkı (Yeten) gibi ünlü isimlerin bulunduğu BJK günümüzde futbol, voleybol, basketbol, atletizm, boks ve halter dallarında faaliyet göstermektedir. Kırk yılı aşkın bir süredir Çırağan Sarayı bahçesindeki Şeref Stadında çalışmalarını yürüten BJK 1985 senesinden bu yana Ihlamur semtinde kurulan Fulya Stadı ve Kapalı Spor Tesislerinde faaliyetlerini sürdürmektedir. Kulüp binası Akaretlerdedir.

BEŞİR AĞA;

Osmanlılar devri Darüssaade ağalarından. 1652 (H.1062) senesinde doğdu. 1746 (H.1159) senesinde İstanbul'da vefat etti.

Sarayda Yapraksız Ali Ağanın yanında yetişen Beşir Ağa, 1707 senesinde saray hazinedarı oldu. Sultan Üçüncü Ahmed'in şehzadeliği sırasında onun musahibi oldu. Sonraları Darüssaade Ağası Süleyman Ağa ile beraber 1713'te Kıbrıs'ta mecburi ikamete tabi tutularak gönderildi. Kıbrıs'tan Mısır'a, oradan da Hicaz'a gönderilerek Şeyhülharemeynlik vazifesi verildi. Bu vazifesi sırasında Mekke-i mükerremede bulunan evliyanın büyüklerinden olan Ahmed-i Yekdest hazretlerine talebe oldu. Onun sohbetlerinde bulunup feyz aldı ve tasavvufta yüksek derecelere kavuştu. 1717 senesinde İstanbul'a çağrılarak Darüssaade Ağalığına tayin edildi. Bundan Sonra Sultan Üçüncü Ahmed Hanın padişahlığının son ve Sultan Birinci Mahmud Hanın padişahlığının ilk devirlerinde olmak üzere vefatına kadar otuz sene Darüssaade Ağalığı yaptı. Bu vazifesi sırasında çok hizmet eden Beşir Ağa, Babıali civarında, cami, medrese, tekke, çeşme ve kütüphane inşa ettirdi. Fatih, Beşiktaş, Kocamustafapaşa, Fındıklı, Üsküdar ve Sarıyer'de çeşmeler, Medine-i münevverede pekçok hayrat yaptırdı. Babıali yakınında yaptırdığı cami yanındaki kütüphanede 1368, Eyyub'deki kütüphanede 219 cilt kitap vardır. Bu kitaplar bugün ayrılan bir bölümde muhafaza edilmektedir.

Beşir Ağanın ilk matbaanın kuruluşunda mühim rolü olmuştur. İbrahim Müteferrika İstanbul'da ilk matbaayı açtığı gibi, ilk kağıt fabrikasının da Yalova'da açılmasına gayret etti. Bu fabrika için en uygun yer Beşir Ağanın çiftliği idi. Çiftliğini bu iş için seve seve vakfeden Beşir Ağa, fabrikanın kurulmasından çok kısa bir zaman sonra 1746 senesinde İstanbul'da vefat etti. Eyyub Sultan Türbesine defnedildi.

Osmanlı tarihinde Darüssaade Ağası olan iki Beşir Ağa daha vardır. Bunlardan birisine Küçük Beşir Ağa denilmiştir. Diğeri Sultan Üçüncü Mustafa Han zamanında Darüssaade Ağası olan Beşir Ağadır.

BEŞİR FUAD;

Osmanlı Devletinin son devirlerinde yetişen yazarlarından. 1852 senesinde İstanbul'da doğdu. Babası Hurşid Paşadır. İlk tahsiline Fatih Rüştiyesinde başladı. Babasının Adana Mutasarrıflığına, sonra da Suriye'ye tayin edilmesi üzerine Gavit Mektebine gitti. Ailesinin İstanbul'a geri dönmesi üzerine 1871'de Mekteb-i Harbiyeye girdi. Okulu bitirdikten sonra hademe sıfatıyla Sultan Abdülaziz Hanın sarayında "Yaveran-ı Hazret-i Şehriyari" olarak vazifeye başladı. Bu vazifesi padişahın tahttan indirilmesine kadar sürdü.

Beşir Fuad, saraydan ayrıldıktan sonra, Girit İsyanını bastırmak için gönderilen birliklere gönüllü olarak katıldı. Burada boş durmayarak İngilizce ve Almanca öğrendi. İstanbul'a döndükten sonra 1877-78 Osmanlı-Rus Harbinde görev aldı. 1881'de Kolağası rütbesiyle Harbiye Levazımat-ı Umumiye Dairesinde teftiş heyeti komisyonuna üye olarak tayin edildi. 1884'te görevinden istifa ederek yazarlığa başladı.

Beşir Fuad, askerlikten ayrıldıktan sonra **Ceride-i Havadis** Gazetesi'nin başyazarı oldu. Önceleri bazı dergilerde tercümeleri yayınlanıyordu. Gazeteciliğe geçmesi üzerine bu tercümelerini kitap haline getirdi. **Haver** adlı bir dergi çıkardı ise de kısa bir süre sonra kapatıldı. Bunun üzerine **Güneş** adlı bir dergi çıkarmaya başladı. **Güneş** ancak 12 sayı yayınlandı. Daha sonra **Ceride-i Havadis'**in de kapatılması üzerine yazı hayatını **Tercüman-ı Hakikat** ve **Saadet**'te devam etti. Geçirdiği bir bunalım sonucu 5 Şubat 1887'de kol bileğini keserek intihar etti.

Beşir Fuad, bütün hayatı boyunca natüralizm ve realizmi savunmuş edebiyat tarihimizde de hayaliyyun-hakikiyyun tartışmasına pozitivist felsefe yönünden katılmıştır. Comte, Spencer Diderot gibi pozitivist, materyalist ve evrimci yazarları Türkiye'de ilk tanıtan odur. Kur'an-ı kerimi yalnızca Fransızca

tercümesinden okuyacak kadar kendi kültür dünyasından kopmuş, Osmanlı toplumunun ilerlemesini batılı materyalist yazarların fikirilerine bağlamakta görmüştür. Yazı hayatında tercümenin (çevirinin) büyük önemi vardır. İlk çevirileri tiyatro türündeydi. Daha sonraları dil konusundaki tercümelere önem vermiştir.

Çeşitli alanlarda birçok eser yazmış ve tercümeler yapmıştır. Bazı eserleri şunlardır:

1) İki Bebek (Tercüme, piyes). **2) Binbaşıyı Davet** (Tercüme, piyes). **3) Bedreka-i Lisan-ı Fransevi** (Tercüme). **4) Cinayetin Tesiri** (Tercüme, roman), **5) Almanca Muallimi** (Tercüme). **6) Beşer:** Eserde fizyolojiyi incelemiş, fizik ve kimyanın hayat ile bağlantısı konusuna ağırlık vermiştir. Eseri hazırlarken büyük ölçüde Fransız fizyolojisti Clande Bernard'dan etkilenmiştir. **7) Voltaire. 8) Miftah-ı Usul-i Ta'lim. 9) İntikad:** Muallim Naci ile yazışmalarının toplandığı bir eserdir. **10) Mektubat:** Fazıl Necib ile yazışmalarının toplandığı bir eserdir. **11) Victor Hugo.**

BEŞPARMAK OTU (Potentilla);

Alm. *Ruhrwurz, Blutwurz,* **Fr.** *Potentille tormentille,* **İng.** *Tormentil, Cinquefoil.* **Familyası:** Gülgiller (Rosaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Bütün Türkiye'ye yayılmıştır.

Çok yıllık otsu veya küçük çalımsı bitkiler. Çiçekler genellikle saplarda tek, 4 veya 5 parçalıdır. Çiçek sarı veya beyaz, nadiren de kırmızımsı renktedir. Türkiye'de oldukça yaygın türleri bulunmakta olup, 53 türü tesbit edilmiştir. En çok bilinen türleri şunlardır:

Gümişi beşparmak otu (P.argantea); Karadeniz, İç Anadolu, Doğu Anadolu bölgelerinde rastlanır.

Sürünücü beşparmak otu (P. reptans); İstanbul çevresi, Karadeniz, İç Anadolu bölgelerinde yetişir.

Tıbbi beşparmak otu (P. tormentilla); Doğu Karadeniz'de yayılmıştır.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin köklerinde % 20 tanin, glikozit tormentillin, acı maddeler, çinovik asit vardır. Kuvvetli bir kabız edici olarak ishale karşı kullanılır. Gargara halinde faranjit ve boğaz ağrılarında faydalıdır.

BETA IŞINLARI (Bkz. Işınlar, Radyoaktivite)

BETON;

Alm. *Beton (m.),* **Fr.** *Beton (m.),* **İng.** *Concrete.* Çakıl, kum gibi "agrega" denilen maddelerin bir bağlayıcı madde ile birleştirilmesinden meydana gelen malzeme. Bağlayıcı madde de genellikle çimentodur. Mesela portland çimentolu betonda bağlayıcı, portland çimentosu ve su karışımıdır. Asfalt ve diğer başka malzemeler de bağlayıcı olarak kullanılır; "asfalt betonu" ve "polimer betonu" elde edilir. Ancak genellikle "beton" denince portland çimentolu beton hatıra gelir.

Beton çok yaygın olarak kullanılan bir yapı malzemesidir. Baraj, kanal gibi su yapıları yanında yol, bina, köprü ve diğer yapıların inşaatında kullanılır. Hem bir taşıyıcı eleman ve hem de dekoratif malzeme olarak ortaya çıkar. Yangına dayanıklılığı, su geçirmezliği ve ses yalıtımı bakımından da tercih edilir. Modern yapılarda nükleer radyasyona karşı da kullanılır. Hemen hemen her inşaat mühendisi tarafından tercih edilir. Dünya ortalaması olarak kişi başına senelik beton üretimi bir ton civarındadır. Bu miktar Türkiye'de ise l980 yılında yaklaşık 250 kilogramdı.

Tarihi gelişimi: Beton yaklaşık olarak değişik şekillerde ve genel manada 5000 yıldan beri kulanılmaktadır. Eski Mısırlılar kil harcını piramitlerin yapımında kulanmışlardır. Harç kireç taşının ($CaCO_3$) ısıtılması ve karbondioksit gazının (CO_2) çıkarılması ile elde edilmekteydi. Elde edilen kireç, agrega ile karıştırılarak harç olarak kulanılmaktaydı. Daha sonra CO_2 olarak sertleşen orjinal $CaCO_3$ veya kireç taşına çevrilmekteydi. Su ile sertleşen hidrolik çimentonun bulunuşu, Romalılara kadar uzanır. Romalılar kireç hamurunu, pozolanik volkanik küle karıştırmaktaydılar. Bu amorf silisten oluşan pozolan, suyun mevcudiyetinde alkali ile kimyasal olarak reaksiyona girerek silis jeli olarak sertleşir.

Pozolan kelimesi, maddenin bulunduğu Pozzuoli isimli İtalyan kasabasından gelmekteydi. Bu konuda ilk patent İngiliz James Parker'e l796'da verilmiştir. l824'te de İngiliz duvarcısı Joseph Aspdin kireç taşını kille yakarak bir bağlayıcı madde, çimento elde etti. Portland Adasındaki kireç taşına benzediği için Portland çimentosu ismini verdi. Bugün günümüzde kullanılan modern portland çimentosu Aspdin'inkinin geliştirilmişidir. Günümüzde yıllık dünyada l00 milyona yakın portland çimentosu kulanılmaktadır.

Betonun bileşimi: Betonu teşkil eden en önemli madde, bağlayıcı olan çimentodur. Çimento, su ile kimyasal reaksiyona girerek agrega tanelerini bağlar. Agrega, betonun yaklaşık % 75'ini meydana getirir. Tane boyutuna bağlı olarak iri ve ince diye isimlendirilir. İri veya kaba agrega çoğu zaman taş

ocaklarından kırma suretiyle elde edilebildiği gibi tabii olarak da bulunabilir. Dikkat edilecek husus, zararlı maddelerden temiz olmasıdır. Bu zararlı maddeler yumuşak taneler, kil, çözülebilir tuzlar ve organik maddeler olabilir. Kum veya ince agrega, silika veya kalker ihtiva eden tabii olarak parçlanmış malzemenin elenmesi ile elde edilebildiği gibi, kayalardan kırma ve öğütme suretiyle de elde edilebilir. Betonu teşkil eden diğer önemli bir madde de sudur. Suyun zararlı madde ihtiva etmemesi gerekir. Genellikle içilebilen su yeterlidir.

Çimento, agrega ve sudan başka betona bazı katkı maddeleri de karıştırılabilir. Bunlar, su ilavesinden evvel veya sonra konulabilirler. Katkı maddeleriyle, betonun işlenebilme özelliği, dayanıklılığı, mukavemeti arttırabildiği gibi, sertleşmeyi geciktirebilir veya çabuklaştırabilir. Bunun yanında ısı genleşme ve geçirgenlik de beton katkı maddeleriyle kontrol edilebilir. Betonun içinde milyonlarca mikroskopik hava kabarcığı meydana getiren katkı maddeleri de mevcuttur. Karışımın su ihtiyacını azaltan katkı maddeleri, portland çimentosu taneciklerini elektrikle yükleyerek birbirlerinden ayırır ve daha homojen bir karışım meydana getirerek su ihtiyacını azaltırlar.

Beton üretimi: Beton için gerekli olan çimento ve agrega, ayrı sanayi dallarında hazırlanır. Son adım, karışımın hazırlanıp betonun kullanılması safhasıdır. Uygun karışım oranlarının seçilmesi; ekonomi, işlenebilme, mukavemet, dayanıklılık ve görünüş gibi özelliklerin dengeli elde edilmesini sağlar. Bunlar kullanıldığı yere göre değişir. Agreganın durumuna, çimento cinsine göre pekçok karışım oranı hesap metodu teklif edilmiştir. Karışım suyunun çimento miktarına oranı, betonun mukavemetine tesir eden en önemli bir etkendir. Diğer önemli bir etken de beton içindeki hava miktarıdır. Bu miktar normal betonda yaklaşık % 0,3-3 civarındadır. Bu iki tesir beton kalitesinin kontrolünde en önemli iki faktörü teşkil etmektedir. Ayrıca beton karışımın homojen olarak elde edilmesinde de önemlidir.

Karıştırma işi, inşaat yerinde betoniyerlerle gerçekleştirilir. Bazı özel durumlarda karışım, küreklerle de yapılabilir. Genel olarak karışımı meydana getiren çimento torba, agrega ağırlık (veya bazı hallerde görünen hacim) ve su da hacim olarak ölçülür. Karışımı hazırlayan (veya hazır beton satan) merkezi kuruluşlar da mevcuttur. Buraya yapılacak istek karşılığında, kullanıma hazır, istenen kalitede karışım, inşaat yerine getirilir. Karışım, sabit karıştırıcılarda yapılabildiği gibi, hareketli karıştırıcılarda da gerçekleştirilebilir. Bu çeşit merkezi beton santrallerinin faydası, karışımın kontrollü olarak yapılmasıdır. Uygun kum ve çakıl bulunduğunda kolayca iyi kalitede beton elde edilebilir.

Tavsiye edilebilecek yaklaşık karışım oranı ağırlıkça 1 su, 2 çimento, 4 kum ve 5 çakıl şeklinde verilebilir.

Karışımın homojen bir şekilde elde edilmesinden sonraki yapılan iş, bunun yerleştirilmesidir. Eğer hazırlanan karışım döküm yerine yakın değilse bunun bu yere iletilmesi gerekir. Bu işlem araba ve kova veya pompa kullanılarak da gerçekleştirilebilir. Kalıba yerleştirilen karışımda bulunan hava kabarcıkları titreştirici kullanılarak çıkarılabilir ve betonun iyi yerleşmesi sağlanabilir. Küçük işlerde, şişleme de tatbik edilebilir. Titreştirme, dış merkezli bir kütlenin bir eksen etrafında döndürülmesi suretiyle elde edilir. Bu vibrasyon denilen titreştirme, beton içinde yapılabildiği gibi, kalıbın titreşimiyle de elde edilebilir.

Betonun elde edilmesinde en son adım, dökülmüş betonun bakımı ve sertleşmesidir. Sertleşme portland çimentosunun hidratasyonu, su ile kimyasal reaksiyona girmesi sonucu meydana gelir. İlk günlerde nemli şartların belirli süre devam ettirilmesi önemlidir. Bunun için betonun dış yüzü, su ile ıslatılabileceği gibi, nemli örtüler de kullanılabilir. Tam hidratasyonun elde edilmesi için çimento türü ve sıcaklığa bağlı olarak uzun bakım süresine ihtiyaç duyulabilir. Çoğu hallerde yedi gün kafidir. Genellikle betonun suyunun buharlaşması sonucu sertleştiği zannedilir. Gerçekten bu doğru değildir. Su olmaksızın ne hidratasyon ve ne de sertleşme olabilir. Su, çimentonun hidratasyonu sonucu kaybolur ve ancak fazla suyun buharlaşmasına müsaade edilebilir. Betonun geçirdiği devrelerdeki kimyasal reaksiyonlar oldukça karmaşıktır.

Özellikleri

İşlenebilirliği: Eğer, iletimi ve yerleştirilmesi sırasında homojen karışımı bozulmuyorsa, döküldüğü kalıbın şeklini alıyorsa ve dış yüzeyi düz teşkil edilebiliyorsa, bu çeşit betona “işlenebilir” denir. Bu özelliği en çok, betonun içinde bulunan su miktarına bağlıdır. Kalıp şekline ve kullanıldığı yapı elemanının özelliğine göre değişik derecede işlenebilirliğe sahip beton arzu edilir.

Mukavemet: Beton, yapılarda basınç ve çekme gerilmelerine maruzdur. Yapılarda taşıyıcı malzeme olarak kullanılır. Her ne kadar pekçok faktör mukavemet üzerine etkili olursa da, en önemlisi su-çimento oranıdır. Oranının az olması yüksek kalitede betonun ortaya çıkmasını sağladığı gibi, betonun su geçirmez, aşınmaya ve çevre şartlarına dayanıklı olmasını sağlar. Su-çimento oranı düşük betonlarda mukavemet, ayrıca belirli miktarda pürüzlü yüzeyli kırma taşın agrega olarak kullanılmasıyla da artırılabilir.

Dayanıklılık: Dış ve iç etkiler karşısında özelliklerini korumasına, betonun dayanıklılığı denir. Dış etkiler, donma, çözülme, zararlı su ve zemin etkileridir. Betonun boşluklarında bulunan suyun donması sonucu, hacmi % 9 oranında genişler. Bu genişleme sonucu, betonda meydana gelen çekme gerilmeleri betonun çatlamasına ve parçalanmasına sebeb olur. Betonun su emmesi az veya donan suyun genişlemesi için yeterli boşluk var ise don hasarı azalır. Betona zararlı iç etkiler ise, beton içindeki çimento, agrega ve su arasındaki kimyasal ve fiziko-kimyasal reaksiyonlardan kaynaklanır. Mesela, çimento içinde az miktarda bulunan alkaliler (K_2O,Na_20), agrega içindeki aktif silis veya karbonatla reaksiyona girerek çözünme ve şişme yoluyla hasara yol açarlar.

Şişme ve büzülme: Betonun diğer bir özelliği nemle şişmesi ve kurumayla büzülmesidir. Şişme, nemin su ile kimyasal reaksiyona girmiş portland çimentosunun yapısına girmesi sonucu ortaya çıkar. Hidratasyona uğramış portland çimentosunun jel tanecikleri (küçük kristalleri) iğnecik ve pulcuklar şeklindedirler. Nemin girmesiyle pulcuk tabakaları birbirlerinden ayrılır ve şişme meydana gelir. Betonun kurumasıyla kasılma olur ve tabakalar daha sıkı hale gelir. Büzülmenin ortaya çıkmasının bir diğer sebebi de, portland çimentosu ile suyun reaksiyona girerek hidratasyon ilerledikçe suyun zamanla azalmasıdır. Başka bir deyişle dışarıdan su alamıyorsa, sertleşen çimento hamuru kendi kendini kurutur. Hidratasyon ısısının doğurduğu sıcaklık ısıtmasıyla da betonda büzülme ortaya çıkar. Dış katmanlarla beton kütlesinin içinde sıcaklıkların farklı olması nedeniyle betonda ince çatlaklar meydana gelir.

Su geçirimlilik: Beton tamamen su geçirimsiz olmamasına rağmen, barajlarda, su depolarında ve diğer su ile ilgili yapılarda kullanılır. Bu, karma suyunun meydana getirdiği boşluklar sebebiyledir. Pek önemli sayılmayabilir. Fakat bu boşluklara giren suyun donma ve çözülmesi betonda hasar meydana getirir. Betonun geçirgen olması zararlı tuz ve asidlerin iç bünyeye nüfuz etmesini de kolaylaştırır. Ayrıca saf su, hidrate portland çimentosunun çözülebilir bileşenlerini ayrıştırır. Su geçirmezlilik, beton üretiminde kullanılan karma suyun miktarının yeterli derecede işlenebilmesini sağlamak şartıyla, en aza indirilmesi ile sağlanabilir. Bu gaye ile bazı katkı maddeleri de kullanılabilir.

Birim ağırlık: Betonun birim ağırlığı, içine giren bileşenlerinkine ve yerleştirme derecesine bağlıdır. Atom reaktörlerinin inşasında birim ağırlığı 3,2 t/m3ü aşan beton kullanılır. Isı yalıtım gayesi ile de birim ağırlığı 400-800 kg/m3e inen hafif beton da elde edilir. Genel olarak 2,5 t/m3 arasındadır.

Kimyasal mukavemet: Hidrate olmuş portland çimentosu, kimyasal olarak bir baz olması sebebiyle asitlerle reaksiyona girer ve ayrışır. Su-çimento oranı düşük olan ve yüksek birim ağırlıktaki betonlar kimyasal etkilere daha mukavimdir. Ayrıca, bazı çimentolar, bazı kimyasal etkilere daha dayanıklıdırlar.

Yangına dayanıklılık: Hidrate olmuş portland çimentosunun bağlayıcı yapısı yaklaşık ll00°C'ye kadar korunduğundan, betonun yangına dayanıklı olduğu söylenebilir. Ancak 300°C' sıcaklığın üstünde sıcaklığa maruz kalan betonlarda çatlaklar teşekkül ettiğinden, mukavemetinde önemli azalmalar meydana gelir.

Beton Yapı Türleri

Betonarme: Genellikle betonun çekme mukavemeti basınç mukavemetinin % l0'u civarındadır. Pratikte bu, beton içine çelik çubuklar konularak telafi edilir. Böylece çekme gerilmeleri de alınır. Beton ile çelik sıcaklıkla aynı uzama katsayısına sahip olmaları ve aralarında çok iyi bir bağ kuvveti (aderans) bulunması sebebiyle ideal bir çift teşkil ederler. Beton kendini donatan çeliği yangına ve paslanmaya karşı korur. Genellikle çelik donatımı, betonun çekme gerilmesi ortaya çıkan kısımlarında kullanılır. Betonarmenin doğuşu, Fransız Joseph L .Lambot'un küçük bir betonarme kayık inşasına bağlanabilir. Ancak ilk pratik kullanımının l867'de Fransız Joseph Monier ile başlatıldığı söylenebilir. Betonarme inşaat günümüzde en yaygın olan inşa şeklidir.

Öngerilmeli beton: Bunun temel prensibi betonu basınca, çeliği de çekme gerilmelerine maruz bırakmaktır. Çelikte meydana getirilen çekme gerilmeleri, betonda basınç gerilmeleri meydana getirir. Daha sonra betonda meydana gelecek çekme gerilmelerini de önceki basınçlarla dengelenmesi öngörülür. Böylece her tarafta basınca çalıştırılarak, beton kesitin bütününden yararlanılmış olunur. Betonun tamamen basınç gerilmelerine maruz olması, betondaki çatlamayı da en düşük düzeye indirir.

Öngerilme iki maksatla tatbik edilir. Bir türü arzu edilen gerilme ve şekil değiştirmeleri meydana getirmek için, diğer türü de arzu edilmeyenleri dengelemek içindir. Bu çeşit yapı türü ile daha narin hafif beton yapılar yapmak mümkündür. Çeliğe öngerilme, beton dökümünden önce verilebileceği gibi, beton sertleştikten sonra da verilebilir. Birincisinde öngerilme kabloları gerilir, beton daha sonra dökülür ve sertleşmesi beklenir. Beton ve çeliğin arasındaki bağın tam olarak ortaya çıkmasından sonra, öngerilme kablosu kesilir. Diğer türde ise çelik için beton içinde boşluklar bırakılarak beton dökülür. Beton sertleştikten sonra çelik kablolar gerilir ve uçlarından betona bağlanır. Betonla çelik

arasındaki ilişki, uçlarda olabildiği gibi, gerilmiş kablonun, betona boylu boyunca bağlanması yoluyla da sağlanabilir. Öngerilmenin doğuşu l886'da Amerikalı P.H. Jackson ile başlarsa da ilk uygulama l928'de Fransız Eugene Freyssinet tarafından yapılmıştır.

Betonarme kabuklar: Betonun en yeni kullanış sahalarından birisi de ince, eğrilikli sathi taşıyıcı sistemlerdir. Bunlar silindirik, hiperbolik, eliptik ve parabolik olabildiği gibi, çok karışık şekillerde de olabilir. Yük taşımasına en uygun örnek, bilinen yumurta kabuğunun düzgün yaylı yükü taşımaktaki özelliğidir. Bu çeşit yapı türünün ilk uygulayıcıları Alman Franz Dischinger ve Ulrich Finsterwalder'dir.

Öndökülmüş beton: Çeşitli boy ve şekillerde hazırlanan önceden dökülmüş yapı elemanları, yapının kurulacağı yere taşınır ve birbirleri ile birleştirilerek inşaat yapılır. Beton borular bu metodla çoktan beri yapılan elemanlardır. Bunlar betonarme olabileceği gibi, öngerilmeli de olabilirler. Bu çeşit inşaatlar değişik tür agrega kullanılarak çeşitli şekil ve renkte yüzey elde edilebilir.

Beton tuğlalar: Bunlar sert ve hafif yapı malzemeleridir. Yapılarda briket ismiyle kullanılırlar, boşlukludurlar.

Hafif beton: Hafif (yoğunluğu sudan küçük) agrega kullanılarak veya beton içine hava (hacmen % 50-% 80) katılarak elde edilir. Bu tür beton kullanılarak betonun ağırlığı azaltılmış olunmaktadır. İkinci Dünya Harbinde özellikle beton gemilerin inşası için geliştirilen hafif beton, bugün yapı mühendisliğinde kullanış alanı bulmuştur. Hafiflik sebebiyle daha narin yapı elemanları yapma imkanı doğmuştur.

BETTANİ;

Dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda yetişmiş olan Müslüman matematik, astronomi ve coğrafya alimi. İsmi Muhammed bin Cabir bin Sinan er-Raki olup, künyesi Ebu Abdullah'tır. Avrupa'da Al-Batenglus veya Al-Bategni ismiyle meşhur olmuştur. 858 (H. 244) senesinde Harran'da doğdu. Ömrünün çoğunu Fırat Nehri kıyısındaki Rakka'da geçirdi. 877-918 (H. 264-306) seneleri arasında rasat (gözlem) çalışmaları yaptı. Abbasi Halifesi Me'mun'un kütüphanesinde çalıştı. 929 (H. 318) senesinde Bağdat'tan dönüşünde Samarra şehrinde vefat etti.

Çağımızın ileri seviyedeki astronomi bilginlerine göre; sağlamlık ve dakik hesaplamaları sebebiyle ilk gerçek astronomik cetvel (zic, almanak) hazırlayan alimdir. Bu cetvelleri hazırlarken o devirlerde henüz yeni teşekkül etmeye başlayan trigonometri ilmini mükemmel bir şekilde kullanmıştır. Hatta küresel trigonometri ilim dalını kurmak şerefi ona ait olduğu gibi, trigonometriyi astronominin hizmetine ilk defa koyan da odur.

İlmi çalışmalarda sadece teoriler ortaya atmakla kalmayan Bettani, teorilerini son derece ilmi bir hassasiyetle deneye tabi tutmuştur. Güneşin dünyadan en uzak bulunduğu noktadaki hareketini keşfetmiş, güneşin yörüngesinin eğimi ve dünyanın dönüş eksenindeki değişmeler için hassas değerler bulmuştur. Yaptığı son derece hassas rasatlar sonucu güneş yılını ilk defa 365 gün 5 saat 46 dakika 32 saniye olarak hesaplamıştır. Çağımızdaki son derece gelişmiş teleskoplar ve ilmi hesaplamalar sonucu bu değer 365 gün 5 saat 48 dakika 46 saniye olarak hesaplanmıştır. Günümüzde inhiraf (sapma) açısı denilen dünyanın güneş etrafındaki dönüşüne nisbetle kendi etrafındaki dönüşünün meylini de (yaz ve kış itidal kıymetini) hesaplamıştır. Bu meyli, 23 derece olarak bulmuştur.

Bettani, büyük bir doğrulukla tutulma dairesinin deklinasyonunu (meyil) tropikal yıl ve mevsimlerin müddeti ile güneşin hakiki ve vasati hareketini tayin etmiştir. Arzın iki itidal noktası (ilkbahar ve sonbahar noktaları) arasındaki gerilme hareketini ve bunun sonucu, zaman denkleminin asırdan asıra yavaş bir değişime uğradığını isbat etmiştir. Bununla Batlemyüs'ün günöte noktasının sabit olduğu iddiasını çürütmüştür. Batlemyüs'ün aksine güneşin görünen çapının değişmesini ve dairevi güneş tutulması ihtimallerini isbat etmiştir. Ay ve gezegenlerin hareketleri hakkındaki bilgileri düzeltmiş ve yeni ayın görülme şartlarını tayine yarayan yeni ve pek maharetli bir usul bulmuştur. Batlemyüs'ün itidal noktaları hareketi için verdiği değerleri düzeltmiştir.

Bunlara ilave olarak, Bettani, küresel üçgenlere ait bazı problemleri doğrusal açınım izdüşümü ile güzel bir metodla halletmiş ve bu usullerden Regiomontanus (1436-1476) istifade etmiştir. Güneş ve ay tutulmaları hakkındaki mükemmel rasatları, 1794 senesinde ay hareketlerinin asırlık ivmesini tayin hususunda Duuthorn'un işine yaramıştır. Astronomi ve matematikte asrının teki ve İslam astronomicilerinin piri ve reisidir. Kırk iki sene astronomi üzerinde çalışmış ve yukarıda işaret edildiği gibi bu ilim dalına çok hizmet etmiştir.

Keskin bir zekaya sahib olan Bettani ilmi ölçmelerde mekanik aletler kullanmıştır. Usturlab, mikyas, güneş saati (ufki ve dikey), mural quadrant (rub-ı dairesi) kullandığı belli başlı aletler arasındaydı.

Bettani sadece astronomi dalında değil, matematik ve coğrafya sahalarında da üstad olarak

tanınmıştır. Yeni trigonometrinin gerçek kaşifi kabul edilen Bettani, ilmi çalışmalarını küresel trigonometri üzerine teksif etmiştir. Dik üçgenleri inceleyerek, sinüs, cosinüs, tanjant, cotanjant, sekant ve cosekant mefhumlarını ortaya koydu. Sıfırdan 90 dereceye kadar açıların trigonometrik değerlerini hesapladı. Cebirsel çözüm usullerini trigonometrik denklemlere uyguladı. Greklerin geometrik çözüm esaslarını tenkid etti. Yerine cebirsel çözüm yolunu getirdi. Açıların cebirsel kıymetlerini hesapladı. Onun geometri, cebir ve trigonometrideki derinliğini gösteren bu buluşu oldukça ilgi çekiciydi. Bettani, küresel trigonometrinin yanında düzlem trigonometri üzerinde de araştırmalar yaptı.

"İnsan, Allahü tealanın birliğini isbata, O'nun emsalsiz büyüklüğünü, yüce hikmetini, muazzam kudretini ve eserlerinin mükemmelliğini anlamaya astronomi ilmi sayesinde muvaffak olur." diyen Bettani, ilmi çalışma ve araştırmaları süresince hep Allahü tealanın büyüklüğünün sırlarını, göklerle yeryüzü arasındaki alakayı inceledi. Son derece mütevazi bir alimdi. İlmini Allahü tealanın marifetine, yani tanınmasına hizmetçi kabul ederdi. Ömrünün hepsini Fırat Nehri yakınındaki rasadhanesinde ilimle uğraşmakla geçiren Bettani, İslam aleminde olduğu gibi, batılı ilim adamları tarafından da çok faydalanılmış, onun bir deha olduğu kabul edilmiştir. İki ünlü oryantalist Gibbs ve Kremers, Bettani hakkında: "Onda şaşılacak bir zeka vardı. O, Müslümanların her nevi kültürünü ihtiva eden bir ansiklopedi gibiydi." demişlerdir.

Ünlü bilim tarihçisi G.Sarton'un ifadesiyle Bettani, çağının en büyük astronomi alimi ve Müslüman bilim adamlarının en büyüklerindendi. On sekizinci asrın ünlü Fransız astronomu Laland; Bettani'yi gelmiş geçmiş büyük yirmi matematik bilgini arasında sayar. Yine batılı bir bilim tarihçisi olan Erich Bell de onun için; "Trigonometriye cebir ilmini uygulayan ilk bilim adamıdır. Yani cebirsel trigonometrinin kurucusudur. Tarih boyunca görülen en büyük astronomi alimidir." demiştir.

Eserleri: Bettani, astronomi sahasında çok eser yazdı. Bunlar arasında Batlemyüs'ün eserlerini yorumlayan dört eserinde, Batlemyüs'ün eserlerini tam bir ilmi tenkid süzgecinden geçirerek onun birçok görüşünü kabul etmedi. Mühim eserleri şunlardır:

1) Ez-Zic-üs-Sabii: Bettani'nin en büyük eseridir. Bu eserde, her yıldızın, uzaydaki yeri, hareketleri, yörüngeleri, matematik usullerle hesaplanmıştır. Hesapların ve rasatların neticelerini ihtiva eden bir almanak özelliğindedir. **2) Kitabün fi Marifeti Metali-ül-Büruc fima beyne Erba-il-Felek:** Ayın tutulması, ay ve yıldızların doğuş yerlerinden bahseder. **3) Risaletün fi Tahkik-i Akdar-il-İttisalat, 4)Şerh-ül-Makalat-il-Erba'a li Batlemyüs, 5) Risaletün fi Ameliyyat-it-Tercim-id-Dakika, 6) Kitabu Ta'dil-il-Kevakib, 7) İlm-ün-Nücum, 8) Kitabün fi İlm-il-Felek, 9) Kitabün an Dairet-il-Büruc vel-Kubbet-iş-Şemsiyye, 10) Muhtasarun li Kütübi Batlemyüs-il-Felekiyye, 11) Risaletün fi Mikdar-il-İttisalat-il-Felekiyye.**

BEY' VE ŞİRA;

Alm. *An-und Verkauf,* **Fr.** *Vehte et Achat,* **İng.** *Sell and buy.* Alış veriş. Sözlükte bey' "satmak", şira "satın almak"; terim olarak da "iki kişinin mallarını isteyerek değiştirmeleri"dir. Satana "bayi", satın alana "müşteri", satılan yani satış konusu olan mala "mebi", değerine "bedel" (semen), bey' ve şira'ya da Türkçede "alış veriş" denir.

İnsanlar medeni olarak yaratılmıştır. Yani birbirlerine muhtaç olup, birlikte yaşamaya mecburdurlar. Bey' ve şira olmasaydı, yeryüzünde düzen, nizam olmazdı. Çünkü insan, satın aldığı yiyecek ve giyeceği kullanacaktır. İslamiyette yapılan ibadetlerin kabul olması, yenilen helal lokmaya bağlıdır. Helal lokma yiyebilmek de, alış veriş ilmini öğrenip bilmeye ve helal yollardan mal kazanmaya bağlıdır. İslamiyette, haramı, helali, şüphelileri, faizi ve alış verişi bilmeyen, bunları birbirinden ayıramayan, haramdan kurtulamayıp, ibadetleri makbul olmaz. İmam-ı A'zam Ebu Hanife'ye biri gelip; "Vakitlerimi ibadetle geçirmek istiyorum. Bana bir şey yaz da hep onu yapayım." dediğinde; İmam-ı A'zam da kendisine alış veriş bilgilerini yazıp verdi. "Bu, tüccarlara lazım olur, ben evimde oturup ibadetle meşgul olacağım!" diyen zata, İmam-ı A'zam hazretleri de;"Yiyecek, giyecek lazım olmayan kimse var mı? İslam dininin alış veriş kısmını bilmeyen, haram lokmadan kurtulamaz ve ibadetlerin sevabını bulamaz." buyurdu.

Yapılan alış verişin doğru (sahih) olabilmesi için, alıcı ve satıcı aynı kimse olmamalı, yani bir kimsenin hem alıcıya hem de satıcıya vekil olmaması lazımdır. Alış veriş yapacak kimsenin akıllı (en az yedi yaşında) olması, sözleşme (akit) yapılması, yani birinin teklif (icab) yapıp, diğerlerinin onu ayrılmadan önce kabul edip, sözün kesilmesi, satılan malın ve ödenen karşılığının mal olması ve kıymetli (mütekavvim) olması gerekmektedir. Kıymetli mal, kullanılması mümkün olan ve izin verilen mal demektir. Müslümanlar için şarap, domuz, denizdeki tutulmamış balık, kıymetli mal değildir.

Veresiye satışlarda, ödeme tarihi belli olmalıdır. Satılan malın, bayinin (satıcının) mülkü olması ve teslimi mümkün olması da lazımdır.

İslam dininde alış verişe ait bilgiler fıkıh kitaplarında, **Mecelle** ve şerhlerinde uzun anlatılmaktadır.

Alış verişle ilgili olarak, Peygamber efendimiz buyurdular ki:

Helale, harama dikkat ederek çalışıp kazanan kimseyi, Allahü teala çok sever.

En helal şey, sanat sahibinin kazandığıdır.

Ticaret yapınız! Rızkın onda dokuzu ticarettedir.

Malını yemin ederek beğendiren kimseye, kıyamet günü merhamet edilmeyecek, acınmayacaktır.

Satılan bir şeyin kusurunu gizlemek helal değildir. O kusuru bilip söylememek de kimseye helal değildir.

BEYAN;

Alm. *Deklamatorik (m), Rhetorik (m),* **Fr.** Rhétorique (f), Eloquence (f), **İng.** *Rhaotoric, Eloquence.* Bir manayı çeşitli şekillerde anlatma yollarını öğreten ilim. Belagat ilminin; hakikat, mecaz, kinaye, teşbih, istiare gibi bahislerini öğreten kısmı.

Beyan ilminde mana inceliği esas olmakla beraber, lafzın (sözün) manaya delaletinin açık olması da şarttır.

Konuşan kimsenin maksad ve niyeti içinde bulunan tek mana ifade etmek üzere, birbirinden izah dereceleri farklı kelimeler mevcuttur. Beyan ilmi, delaletteki bu izah dereceleri içinde her biriyle ifade edilebilme melekesini kazandırır.

BEYANNAME;

Alm. *Dekloration (f), offizielle verlautbarung (f),* **Fr.** *Déclaration écrite, manifeste,* **İng.** *Declaration, (Written statement).* Yazı ile yapılan bildirim. Beyanname, genellikle vergi borçlarının miktarını hesaplamak için mükellef veya vergi sorumluları tarafından, vergi kanunlarında belirtilen dönemlerde vergi dairelerine verilir. Vergi beyannamelerinde başlıca mükellefin adı, adresi, ailevi durumu ile vergi matrahına ve hesabına ilişkin bilgiler yer alır.

Günümüzde, gelir, servet ve harcamalar üzerinden alınan vergilerde büyük ölçüde beyanname usulüne başvurulmaktadır. Beyan sisteminin başlıca faydası; vergi idaresi ile mükellef arasında işbirliğini ve verginin ödeme gücüne uygun alınmasını sağlamasıdır. Beyannamelerin doğruluğunun vergi idaresince kontrol güçlüğü, bu sistemin en önemli mahzurudur.

Vergi beyannamelerinden başka, maliye dışındaki kamu idarelerine verilmesi gereken bildirimlerden de (beyannamelerden) söz edilebilir (sicilli ticaret, mühür ve imza beyannameleri gibi). Bu bildirimlerde imza sahibinin imzasının noterce tasdiki de gerekebilir.

BEYAZ SALKIM (Robinia pseudoacacia);

Alm. *Akazienrabinie, Scheinakazie,* **Fr.** *Robinier,* **İng.** *Locust tree, False acacia.* **Familyası:** Baklagiller (Leguminosae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Türkiye'nin her yerinde. Özellikle park ve bahçelerde çok rastlanır.

Vatanı, Kuzey ve Orta Amerika olan ve özellikle süs bitkisi olarak yetiştirilen bir bitki. Ağaç, parmak şekilli yapraklardan, beyaz, pembe ve erguvan renkli salkımlardan ibarettir. En çok tanınanı Robinia pseudacacia, siyah veya sarı renkli olanlarıdır. Yalancı akasya olarak da bilinir. Gösterişli olan ağaç 25 metreye kadar yükselir. Koyu gri görünümünde dikkat çekici kabarık bir kabuğu vardır. Lezzetli beyaz çiçeklerini, bütün kış üzerinde kalan tohum zarfları takip eder. (Bkz. Akasya)

Kullanıldığı yerler: Uçucu yağ ve alkaloit (Rebinin)ihtiva eder. Yatıştırıcı, kabız ve safra arttırıcı etkileri vardır.

BEYAZ SARAY;

Alm. *Weises Haus,* **Fr.** *Maison-Blanche,* **İng.** *White House.* Amerika devlet başkanlarının resmi ikametgahı. Amerika Birleşik Devleti 50 eyaletten meydana gelmiştir. Bu eyaletlerin federal başkanti Washington'dur. Şehirdeki çok sayıdaki resmi binanın en mühimi "Beyaz Saray"dır. Amerika Birleşik Devletlerinin ilk Cumhurbaşkanı George Washington, başkentin yerini tesbit edip planlarını çizdirdi. Yalnız yeni kurulan başkentte hiç oturmadan 1779 yılında öldü. Ölümünden bir sene sonra başkanlık binasının açılışı yapıldı. Bina baştan başa beyazlara boyandı.

John Adams'den beri bütün ABD başkanları burada oturmuşlardır. Geniş bir park içinde yaklaşık altı

hektar büyüklüğünde bir arazide bulunmaktadır. Binanın merkezi ve orijinal kısmı Virgina kum taşından inşa edilmiş olup, birçok yeni değişikliğe rağmen 18. asırdaki Georgian stilini muhafaza etmektedir. Washington'daki resmi binalardan biri olup, 52.5 m uzunluğunda ve 25.5 m genişliğinde 2.5 katlı bir binadır.

1814'te İngiliz kuvvetleri tarafından Washington'daki bütün amme binaları yakılmıştı. Beyaz Sarayda yakılan binalar arasındaydı. James Hoban'ın nezareti altında Beyaz Saray yeniden inşa edildi ve 1817 senesinde oturmaya hazır hale geldi. Başkan James Monreo tarafından Fransa'dan ithal edilen mobilya ve mefruşatla imparatorluk stilinde yeniden döşendi. Binanın yanık dış duvarları beyaza boyandı. Bundan dolayı binaya "Beyaz Saray" dendiği yanlış bir zan olarak yayıldı. Hakikatte bina ilk inşa edildiği andan itibaren bu isim ile anılmıştır. İlk banyo teşkilatı Beyaz Saray'a 1877'de ilave edildi.

1949'da Truman'ın idaresinde Beyaz Saray ikamet için emniyetsiz bulundu. Tekrar inşa için bir plan hazırlandı. Dış duvarlar bırakılarak binanın bütün iç dekoru çıkarıldı. Çelik ve beton bir çerçeve üzerinde yeniden inşa edildi. Orijinal ahşap, mermer ve dekoratif alçı işleri gibi kısımların muhafazasına büyük ehemmiyet verildi. Orijinal kat planı muhafaza edilmekle beraber modern tesisat ve imkanlar ilave edildi.

BEYDAVİ;

Büyük tefsir alimi ve müfessirlerin baş tacı. İsmi Abdullah bin Ömer; künyesi Ebü'l-Hayr, lakabı Nasıruddin'dir. Şiraz'ın köylerinden Beyda'da doğduğu için Beydavi, Şiraz'da kadılık yaptığı için Kadı Beydavi diye meşhur olmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 1286 (H. 685) senesinde Tebriz'de vefat etti.

Zamanın alimlerinden akli ve nakli ilimleri tahsil etti. Bilhassa Muhammed bin Muhammed Kettani'nin derslerine devam etti. Tefsir, hadis, fıkıh, usul, kelam, mantık, nahiv, belagat, tarih ve zamanın fen ilimlerinde de mütehassıs, söz sahibi oldu. Ehl-i sünnet vel-cemaat itikadının her tarafa yayılması için çok çalıştı. İlimdeki yüksekliği sebebiyle zamanındaki devlet adamlarının dikkatini çekip, onların ihsan ve iltifatlarına kavuştu. Şiraz'a kadı, bir müddet sonra da kadılkudat, yani temyiz mahkemesi reisi olarak tayin edildi. Son zamanlarında hocası Muhammed bin Muhammed Kettani'nin işaretiyle kadılığı bırakıp, onun sohbetlerine devam etti. Bu arada meşhur **Beydavi Tefsiri'**ni yazdı. 1286 (H. 685) senesinde Tebriz'de vefat edince, hocasının kabri yanına defnedildi.

İlim ve fazilette yüksek bir zat olan Kadı Beydavi, İslamiyetin yasak ettiği şeylerden çok, şüphelilerden ve mübahları aşırı kullanmaktan sakınırdı. İlmini ve takvasını İslam alimleri çok medh etmişlerdir. Eserlerinde Yunan felsefecilerinin ve bid'at sahiplerinin (doğru yoldan ayrılanların) görüşlerini bildirip kuvvetli delillerle çürütmüştür.

Eserleri:

1) Envar-üt-Tenzil ve Esrar-üt-Te'vil: Beydavi Tefsiri diye meşhur olan bu eseri, Ehl-i sünnet tefsirleri içerisinde en kıymetlisidir. Bu tefsirini akıcı ve beliğ bir üslupla yazmıştır. Kadı Beydavi bu eserinde bid'at sahiplerinin ve felsefecilerin görüşlerini kuvvetli delillerle çürütmüştür. Kadı Beydavi'nin bu tefsirine İslam alimleri tarafından yüzlerce şerh (açıklama) ve haşiye yazılmış olup, bunların en kıymetlisi, **Şeyhzade Haşiyesi'**dir. Dört büyük cilt halinde İhlas Vakfı tarafından yayınlanmıştır. **2) Nizam-üt-Tevarih:** Farsça olup Adem aleyhisselamdan 1275 tarihine kadar olan bir cihan tarihidir. **3) İzah, 4) Minhac, 5) Şerh-i Minhac, 6)Şerh-i Muhtasar-ı İbn-il-Hacib, 7)Şerh-ül-Müntehab, 8) Tavali:** Kelam ilmine dairdir. **9) Şerh-ül-Metali:** Mantık ilmiyle ilgilidir. **10) El-Gayet-ül-Kusva:** Fıkıh ilmine dairdir. **11) Şerh-ül-Kafiye:** Nahiv ilmiyle ilgilidir. **12) Lübb-ül-Elbab fi İlm-il-İ'rab:** Kafiyenin muhtasarı (özeti)dır. **13) Şerh-ul-Mesabih:** Hadis ilmine dairdir. **14) Tehzib-ül-Ahlak, 15) İmtihan-ül-Ezkiya.**

BEYGİRGÜCÜ;

Alm. *Pferdestärke,* **Fr.** *Chevalvapeur,* **İng.** *Horsepower.* Saniyede 75 kgf. m (kilogramkuvvet. metre) iş yapan bir makinanın gücü. Buna beygirgücü veya bir buharbeygiri denir. Şu halde:

1 B.G. = 75 kgf. m/s'dir.

1 kgf. m/s = 9,81 Watt (W)tır. O halde,

1 B.G. = 75.9,81 Watt =736 Watt = 0,736 kw

Beygirgücü saat: Kısaca buna beygirsaat da denilebilir. Gücü, bir beygirgücü olan makinanın bir saatta yaptığı iştir.

1 B.G. Saat= 0,736 kw.h (kilowatsaat)

1 kw. h= 3,6. 106 Joule'dür.

BEYHEKİ;

Meşhur hadis ve fıkıh alimi. İsmi Ahmed bin Hüseyin, künyesi Ebu Bekir'dir. Nişabur'un Beyhek kasabasından olduğu için Beyheki diye meşhur olmuştur. Beyhek kasabasına bağlı Hüsrevcird köyünde 994 (H. 384) senesinde doğdu, 1066 (H. 458)da Nişabur'da vefat etti.

Küçük yaşta ilim tahsiline başlayan Beyheki zekasının keskinliği, hafızasının kuvveti, öğrendiği şeyler üzerindeki arzusu ve ilim öğrenmekteki ihlası ile hocalarının dikkatlerini üzerine topladı. Beyheki; Horasan, Bağdat, Kufe ve Mekke gibi ilim merkezlerinde zamanın alimlerinden akli ve nakli ilimleri tahsil etti. Yüzden fazla hocadan hadis öğrendi. Ebü'l-Feth Nasır bin Muhammed Ümeri'den fıkıh ilmini, Hakim'den hadis ilmini, İbn-i Fürek'ten kelam ilmini, Ebu Ali Rodbari'den tasavvuf ilmini öğrendi. Büyük alim oldu, kendisine ilmin minaresi denildi. Pekçok alim yetiştirdi. Şeyhülislam Ebu İsmail el-Ensari, Zahir bin Tahir, Ebu Abdullah el-Feravi, oğlu İsmail bin Ahmed onun yetiştirdiği alimlerdendir. Kelam ilminde Ehl-i sünnet itikadına büyük hizmetler yaptı. Çeşitli ilimlerde bilhassa hadis, fıkıh ve kelam ilmine ait binden ziyade eser yazdı. Horasan'da hadis ilminde onun izni olmadan, o icazet (diploma) vermeden kimse hadis ilminden söz edemezdi. Şafii fıkhı öğretmesi için Nişabur'a çağrıldı. Her ne kadar memleketine dönmek istediyse de 9 Nisan 1066 (H. 10 Cemazilevvel 458)da vefat etti. Cenazesi yakın olan Beyhek kasabasına götürüldü.

İlim ve fazilette yüksek bir zat olan Beyheki, devamlı okur, araştırır, tasnif eder, eserlerini öğrencilerine okutur, ilimle meşgul olur, fakirliğe sabreder, halinden hiç şikayet etmezdi. Az yer az içerdi. Kırk dört yaşından sonra vefatına kadar otuz sene bayram günleri hariç devamlı oruç tutmuştur.

Beyheki'nin kitaplarında bildirdiği hadis-i şeriflerden bazıları:

Yabancı bir kız görüp de, Allahü tealanın azabından korkarak başını ondan çeviren kimseye Allahü teala ibadetlerin tadını duyurur.

Eshabım gökteki yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız hidayet bulursunuz.

Ümmetimden bazı kimseler meydana çıkacak ve bunlara Rafızi denecektir. Bunlar Müslümanlıktan ayrılacaklardır.

Eserleri:

1) Es-Sünen-ül-Kübra: Hadis-i şerif kitabı olup, on cilttir. Eshab-ı kiram ve Tabiinin isimleri, senet ve ravileri içerisine alan bir fihristi vardır. **2)Es-Sünen-üs-Sugra**: İki cilttir. **3)Kitabü'l-Esma ves-Sıfat:** İki cilttir. **4)Delail-ün-Nübüvve:** Üç cilttir. **5)Menakıb-üş-Şafi, 6)Marifet-üs-Sünen vel Asar:** Eser dört cilttir. **7)Şu'ab-ül-İman, 8)Et-Tergib vet-Terhib, 9)Kitab-üz-Zühd-il-Kebir, 10) El-Ba'sü ven-Nüşur, 11)Fedail-üs-Sahabe, 12)El-Medhal iles-Sünen-il-Kübra, 13)El-Mebsut, 14) El-Adab, 15)El-İtikad ala Mezheb-is-Selefi Ehl-is-Sünneti vel-Cema'a, 16)Ahkam-ül-Kur'an.**

BEYİN;

Alm. *Gehirn (n),* **Fr.** *Cerveau (m),* **İng.** *Brain.* Kafa içi boşluğunu dolduran, üç kat beyin zarı ile örtülü, beyaza yakın gri renkli, yumuşak sinir sisteminin en önemli kısmı ve merkezi olan organ. Beyin, kendisini koruyan kafatası boşluğu içerisinde yer alır. Biçimi, büyüklüğü ve ağırlığı; kafatasının biçimine, ayrıca canlının vücut büyüklüğüne ve gelişmiş olmasına bağlıdır. İnsan beyninin ağırlığı 1300-1800 gr arasında değişir. Bir filin beyni ise 5000 gr civarındadır. Görüldüğü gibi beynin ağırlığı, kabiliyetini göstermemektedir. Beynin kabiliyeti bazı kitaplarda evvelce belirtildiği gibi kıvrımlarının sayısına da bağlı değildir. Zira bazı balıkların beyin kıvrımlarının sayısı insan beynindekinden daha fazladır. İlim adamları bunu daha ilmi metodlarla araştırmalarına rağmen ortak bir sonuca henüz ulaşılamamıştır.

Beynin veya sinir hücrelerinin bir özelliği, uyarılabilir olmalarıdır. Bir sinir hücresi uyarıldığı zaman ortaya çıkan uyarı dalgası hücreden hücreye yayılır. Bu, ateşlenen barutta her taneciğin bir sonraki barut tanesini ateşlemesine benzetilebilir. Sinir hücrelerini uyaran tesirler ısı, ışık, ses, temas olabilmektedir. Uyarı bir hareket veya aktif bir cevap uyandıracaksa, sonuçta ortaya çıkan cevap yine sinir uzantılarıyla kaslara ulaştırılır. Burada karar organı beyindir. Ancak reflekslerde durum daha değişik olup istek dışı olarak hareket ortaya çıkmaktadır.

Kimyasal olarak, beynin başlıca yapı maddesi proteindir. Fakat vücudun diğer organlarında fazla bulunmayan bazı yağlı maddeler (lesitin gibi) beyinde bol miktarda bulunmaktadırlar. Sinir faaliyetinin enerjisi glükozun (bir basit şeker) oksijenle yanmasından sağlanır. Beynin kimyasal veya fiziksel özellikleri vücudun diğer organlarındakinden fazla bir fark göstermez.

Omurgalı hayvanların da bir beyni olduğu bilinmektedir. Daha basit yapılı canlıların bir sinir sistemi bulunmasına rağmen bir beyinleri yoktur. Omurgalı hayvanlar ve insan ana karnında cenin halinde iken beyinleri boru biçiminde bir boş organdan gelişmektedir. Organın ortasındaki boş kısım daha sonra omurilikte daralarak omurilik "merkezi kanalı"nı meydana getirir. Merkezi kanalın yukarı doğru uzantısı beyin içindeki ventrikülleri, yani "beyin sarnıçları"nı meydana getirmektedir. Ön beyinden gelişme esnasındaki belli bir zamanda göz çıkıntısı ortaya çıkmaktadır. Göz sinirleri beynin ileri doğru uzantısı olarak kabul edilirler.

İnsan beyni doğuşta gelişmesini tamamlamamıştır. Çocuğun ana karnında büyümesiyle insan beyni de gelişmesini tamamlamaktadır. Bazı beyin sinirlerinin kılıfları doğumdan sonra teşekkül eder. Beyin doğuşta insan yavrusunun en büyük organıdır ve vücut ağırlığının 12'de birine eşittir. Ancak 20 yaşına gelindiğinde ağırlığı vücut ağırlığının 50'de birine eşit hale gelir. Hem beynin hem de omurga kanalı içerisindeki omuriliğin etrafında katlı koruyucu bir zar bulunmaktadır. Dıştaki zara sert beyin zarı, içtekine de yumuşak beyin zarı denilmektedir. Yumuşak beyin zarı da Araknoid ve Pia mater diye iki kattan yapılıdır. Bunlarda Araknoid dışa yakın olup, Pia mater omurilik veya beyne yapışık vaziyettedir. Araknoid ile Pia mater arasında "beyin omurilik sıvısı" bulunur. Bu sıvı, beynin ve omuriliğin bütün yüzeylerini çevreler. Beyin; beyin yarıküreleri (hemisferler), orta beyin, beyincik ve beyin sapından meydana gelir. Beyin sapı da, pons ve omurilik soğanından meydana gelir.

Beyin önden arkaya doğru derin bir yarık ile iki ayrı yarıküreye (hemisfere), bunlar da derin yarıklarla başlıca dört bölüme ayrılır. Her parçaya "lob" denilmektedir. Önde alın lobu, arka üst kısımda yan tepe lobu, şakak lobu ve art kafa lobu, beyin yarıkürelerinin kısımlarıdır. Beyin yarı küreleri ortadan birbirlerine "beyin büyük birleşiği" (Corpus Callosum) ile bağlanırlar. Ayrıca ara beyin yapıları da her iki hemisferi birbirine bağlarlar.

Beyin; işitme, görme, kavrama, öğrenme, düşünme, akılda tutma gibi hassaların komuta merkezidir. Bir beyin kesitine bakıldığında gri ve beyaz olarak iki ayrı renkte kısımdan meydana geldiği görülür. Gri bölümlere "gri cevher"; beyaz bölümlere de "ak cevher" denir. Gri cevher, sinir hücrelerinden; ak cevher ise, sinir hücrelerinin uzantılarından meydana gelmiştir. Beynin kabuk kısımları gri, iç kısımları ak maddeden ibarettir. Ayrıca beynin iç kısımlarında da gri maddeden yapılı çekirdekler (beynin nukleusları) bulunur. Gri maddeyi meydana getiren milyonlarca hücre dıştan etkilenerek kazandıkları özellik ve bilgileri bir ağ gibi birbirini saran sinir telleriyle birbirlerine iletirler.

Beyin yüzeyinde belirli bir fonksiyonu gerçekleştirmekle mesul bölgeye, o fonksiyonun merkezi denilir. Mesela, alın lobu ile yan tepe lobunu birbirinden ayıran yarığın ön kısmında hareket merkezleri, arka kısmında duyu merkezleri bulunmaktadır. Ard kafa lobunda görme duyusu ile ilgili işlemler gerçekleştirilir. Alın lobunun büyük bir kısmı henüz yeterince anlaşılamamış görevler yapar. Duyu ve davranışları düzenleyen merkezlerin alın lobunda bulunduğu zannedilmektedir. Bu alanda hafıza ve karışık zihni faaliyetler gerçekleşir. Alkoliklerde en önce hasara uğrayan alın lobundaki sinir hücreleridir. Alınan alkol miktarının çok düşük olduğu hallerde bile bu hücrelerin zarara uğrayacağı tesbit edilmiştir.

Beynin, ilaçla ve cerrahi yollar ile tedavi edilebilen pekçok hastalığı vardır. Beynin tıbbi hastalıkları ile nöroloji (asabiye) bilim dalı ilgilenir. Sara, beyin damarlarının hastalıkları (tıkanma veya kanamalar, felçler), enfeksiyon hastalıkları (menenjit, beyin iltihabı, beyin absesi) ve parkinson hastalığının tedavisi, nörolojinin sahasına girer.

Beyin urları, darbe ve çarpmalar ile meydana gelen kırık ve kanamaların yaptığı basınçlar, anevrizma gibi damar hastalıklarının cerrahi usullerle tedavisiyle de "Beyin Cerrahi" dalı uğraşır.

BEYİN CERRAHİSİ (Bkz. Nöroşirurji)

BEYİN GÖÇÜ;

Alm. *Brain drain,* **Fr.** *Drainer de cerveux,* **İng.** *Brain drain.* Yetiştirilmesi için büyük kaynak gerektiren veya yetiştiği halde ilgisizlik ve imkansızlık sebebiyle istihdam edilemeyen bilim adamı, hekim, mühendis vb. gibi vasıflı insan gücünün daha gelişmiş bir ülkeye göç etmesi.

Beyin göçünden bahsedilebilmesi için terk edilen ülke ile göç edilen ülke arasında gelişmişlik ve imkan açısından az da olsa bir fark bulunmalıdır. Beyin göçü temelde gelişmiş ülkelere yönelik bir kaynak aktarımı olarak değerlendirilebilir. Az gelişmiş ülkelerin bu yüzden uğradığı kayıp gelişmiş ülkelerden bu ülkelere gönderilen geçici uzman ve teknik personel yardımıyla kapatılamayacak kadar büyüktür. Gelişmiş ülkelerce gönderilen uzmanların vazife müddetinin sınırlı olmasına karşılık, gelişmiş ülkelere giden uzmanlar göç ettikleri ülkelere büyük çoğunlukla yerleşmektedirler. Gelişmiş ülkelere göç eden, hekim, mühendis, bilim adamı ve diğer uzmanların yetişmesi için harcanmış olan milli kaynaklar toplamı, göçü kabul eden gelişmiş ülkelerin, göç veren az gelişmiş ülkelerdeki kalkınma programları

için yaptıkları yardımları çok aşmaktadır.

"Yetişmiş insan gücü hareketi" olarak değerlendirilen beyin göçünün geçmişi çok eski devirlere dayanır. Çeşitli dini, siyasi, ilmi ve ideolojik sebeplere dayanan beyin göçü ilk ve ortaçağlarda mevcuttu. Günümüzde ise umumiyetle ekonomik, sosyal sebeplerle ve siyasi baskının fazla olduğu ülkelerden, diğer ülkelere doğru insan gücü akımı devam etmektedir. Ülkemizden de çeşitli Avrupa ülkelerine ve bilhassa ABD'ye beyin göçü sürmektedir. Gerek ülke imkalarının sınırlı olması gerek kanuni düzenlemelerdeki karmaşıklıklar ve devlet yetkililerinin ilgisizliği, gerekse iç ve dış menfaat gruplarının baskıları sebebiyle yetişmiş insan gücüne sahip çıkılamamaktadır. Bilim ve teknoloji sahasında ilerlemiş ülkeler ise bu yetişmiş insan gücüne her türlü imkanı hazırlayarak ülke menfaatlerine göre istihdam etmektedirler. Gelişmiş ülkelerin geliştirdiği ve uyguladığı projelerdeki Türk bilim adamı, hekim, mühendis gibi yetişmiş elemanın bulunması Türkiye'den olan beyin göçünün durumunu göstermektedir.

Türkiye Cumhuriyeti devleti ve yetkilileri gerekli kanuni düzenlemeleri yapıp, bilim ve teknolojinin gelişmesini teşvik edici ve özendirici tedbirler alırlarsa ve gerekli maddi imkanlar hazırlarlarsa beyin göçü önlenecek, yetişmiş elemanlar, milli menfaatler doğrultusunda kullanılacak ve ülkemizin kalkınmasında büyük mesafeler kat edilecektir.

BEYİN İLTİHABI;

Alm. *Gehirnentzündung (f),* **Fr.** *Encephalite,* **İng.** *Brain İnflamation.* Mikrobik bir sebepten beynin iltihaplanması. Beyin dokusunun iltihabına “ensefalit” denilmektedir. Sebepleri çok çeşitli olup, hemen her mikrobik hastalık beyin iltihabına sebeb olabilir. Mesela; kızamık, boğmaca, zatürre ve tifo hastalıklarıyla beraber beyin iltihabı ortaya çıkabilmektedir. Bazı mikrobik hastalıklarda ise beyin iltihabı olması mutlaktır. Mesela; “Ricketsia provazeki” ismindeki bir cins mikrobun yaptığı beyin iltihabı (epidemik ensefalit) böyledir.

Epidemik ensefalitin had (akut) dönemlerinde uykuyla ilgili rahatsızlıklar olduğundan, buna halk arasında uyku hastalığı veya uyku gribi de denilmektedir. Aynı hastalığa “İspanyol Gribi” de denilmektedir. Beyin iltihabı en zararsız seyretme halinde dahi beyinde mutlaka kalıcı arazlar bırakmaktadır. Bunlar karakter bozuklukları, kasılmalar, titremeler, göz ve kafanın belli istikamete çevrilmesi olarak sayılabilir. Epidemik ensefalitin şimdiye kadar tesirli bir tedavisi tarif edilmemiştir. Hastalığın bıraktığı arazlar bir dereceye kadar “Atropa belladona” bitkisinden elde edilen maddelerle etkilenebilmekte ve kısmen de olsa hafifletilmektedir.

Herhangi bir enfeksiyon hastalığı da beyin iltihabı meydana getirebilir. Bilhassa çocukluk devresinde sık görülen enfeksiyon hastalıklarının beyin iltihablarına dönüşmeleri mümkündür. Kızamık geçirenlerin binde biri kadarında beyin iltihabı gelişir. Hiç şüphesiz beyin iltihabının en tehlikeli türü kuduz virüsüne bağlı olanıdır. (Bkz. Kuduz)

Beyin iltihabına yol açan virüsleri etkileyecek ilaçların azlığı; her virüs hastalığında olduğu gibi, beyin iltihabında da tıbbın müsbet sonuç almasını zorlaştırmaktadır. Beyin iltihabını meydana getiren amil, bakteri türünden bir mikrop ise, verilecek geniş etkili antibiyotikler, beyindeki iltihabın şifa bulmasını sağlar.

BEYİN KANAMASI;

Alm. *Hirnblutung,* **Fr.** *Hemorragie cérekralé* **İng.** *Brain bleeding.* Beyin damarlarının yırtılması dolayısıyla beynin içinde veya dışına yakın bir yerde ani kan toplanması. Beyin damarlarının geçirgenliğinin artması beyin kanamasına sebeb olabilir. Bir darbe gelmesi sonucu orta büyüklükte beyin damarlarından birinin yırtılmasından da beyin kanaması husule gelebilir. Kan, kafatası kemiği ile dış beyin zarı arasında toplanırsa, dıştan beyin ve beyin sapını sıkıştırır. Dış beyin kanamasının sonucunda şuur bozukluğu ve nabız yavaşlaması, ayrıca solunum felci görülür. Bundan başka beyin kanamasının kafa içine toplandığı tarafta gözbebeği büyümesi de olur. Bu tip kanamalarda hasta birdenbire şuurunu ve iradi hareketlerini kaybederek komaya girer. Yüzü kırmızı, baş ve gözler beyinde afetin olduğu tarafa çevrilidir. Hastanın şahdamarına sokulan bir iğneden boya verilerek çekilen röntgen filimleri ile kanamanın olduğu taraf tesbit edilebilir. Beyin kanaması olduğu takdirde hemen cerrahi müdahale ile kanın beyin üzerine yaptığı basınç hafifletilmelidir. Hemen müdahale edilmezse hasta ölür.

BEYİN YIKAMA;

Alm. *Gehirnwäsche (f),* **Fr.** *Lavage de cervau (m),* **İng.** *Brain washing.* İnsanı kendine has düşünce ve dünya görüşüne yabancılaştırmak, başka yönde düşünür ve davranır duruma sokmak için çeşitli yollarla tesir altına alma.

İnsan, düşünen ve aynı zamanda çok yanılan bir yaratıktır. Çünkü hiçbir canlı gerek kendi iç yapısından, gerekse dışardan gelen tesirlere insan kadar açık değildir. Bu tesirlerden insan kadar etkilenmez. İşte beyin yıkama, insanın iç ve dış tesirlere açık olma özelliğinin istismarıdır.

Beyin yıkama uzun ve kısa sürede gerçekleştirilen olmak üzere sınıflandırılabilir.

Kısa sürede gerçekleştirilen beyin yıkama: Bu, tıbbi ve psikolojik usullerin kullanıldığı beyin yıkama metodudur. Bu metodun esası, söylenenlerin ayrıntısız, kontrolsüz kabullenildiği, yorgun, uykusuz, uyuşturulmuş durumlar hazırlayarak, insanın heyecanlarını, sürekli olarak kısa kısa etkileyip onu istenileni tartışmadan yapar bir davranış içine sokmaktır. Bu metodun kurucusu Rus bilgini Pavlov'dur. Pavlov çalışmalarını şartlı refleksler üzerinde yoğunlaştırmıştır. "Refleks", tabii bir uyarıya karşı bünyenin gösterdiği tepkidir. Ateşe yaklaştırılan elin kendiliğinden çekilmesi böyle bir reflekstir. Şartlı refleks ise, alışkanlığa bağlı olan ve zamanla kazanılan reflekslerdir. Pavlov deney hayvanı olarak köpekleri kullanmış. Birçok defa köpeklere zil sesinin hemen arkasından et vermiştir. Daha sonraki deneylerde et verilmediği halde zil sesiyle birlikte köpeklerin salyalarının aktığı görülmüştür. Pavlov köpeklere çeşitli şartlı refleksler kazandırmıştır.

1924 senesinde Leningrad'da büyük bir su felaketi oldu. Pavlov'un köpeklerinin bulunduğu binayı su bastı. Köpekler burunlarına kadar yükselmiş su seviyesinde günlerce kaldılar. Kurtarıldıktan sonra köpeklerin kazanmış oldukları şartlı refleksleri kaybettikleri görüldü. Pavlov'u beyin yıkama metoduna götüren bu olay oldu. Aşırı korku, heyecan, yorgunluk gibi hadiselerin kazanılmış şartlı refleksleri sildiği sonucuna ulaştı. Bundan sonraki deney araçları komünist rejim kurbanı insanlar oldu. Öyle usuller geliştirildi ki, bunlarla bir insanın akli melekeleri bozuluyor, hatıraları ve tasavvurları siliniyor, yapma bir mantıkla, başka duygulara sahip robot şahsiyet meydana getiriliyordu. Bu işte ilk şart, köpeklerde görülen ruhi çöküntü halini insanlarda meydana getirmekti. Bu, eskiden beri insanlarda görülen ve zihni çöküntü adı verilen bir haldir. Pavlov, sun'i bir zihin çöküntüsü meydana getirmek için yeni usuller geliştirdi. Bu durumu sağlamak için dört şart gerekiyordu.

1. Yorgunluk: Beyin yıkamak için yapılacak ilk iş insanı yormaktır. Bunun için uzun devreler zarfında uykusuna engel olunur. Mesela, yüzüne kuvvetli ışık tutularak hem yorulması, hem de uyumaması sağlanır.

2. Şaşkınlık: Bu büyük yorgunluğun etkisiyle zihin faaliyetlerinin zayıfladığı ve çözüldüğü sırada, zavallı şahıs saatlerce süren soru yağmuruna tutulur. Zihni o kadar karıştırılır ki, hakikat ile yalan arasındaki irtibat tamamen kaybolur.

3. Devamlı acı: Vücudunda, uzun zaman işleyecek yaralar açılır. Kelepçeye veya zincire bağlanıp hareketine mani olunur.

4. Devamlı korku: Hissi gerilim veya korku doğuracak yollara başvurulur. Bu uygulamalar sonucu, insanda bitkinlik son haddini bulur ve dimağ çözülür. Zihnin kontroldan çıkması aşağıdaki sonuçları doğurur:

Beden hareketlerinde yavaşlama: Kişi sevk ve gayretten mahrumdur.

Hafıza dağınıklığı: Hatıraları, yorum ve muhakeme kabiliyeti, eski alışkanlıkları tamamen kaybolmuştur. Olayların sırası unutulmuştur. Hayalle hakikat arasındaki sinirler, karanlık ve bulanık bir hal almıştır.

Melankoli: Zihin bilinmeyen bir derdin pençesinde kıvranır. Kişi intihar etmek ister.

Telkin edilebilme kabiliyetinin artması: İnsanın bu zayıf ve müdafaasız halinden istifade edilerek, telkin yoluyla hafızayı sahte bir şekle sokarlar. İnanılmasını istedikleri yeni fikirler, telkinde hastanın yorgun zihnine yerleştirilir. Artık beyin yıkama işlemi tamamlanmıştır. Bu şekildeki beyin yıkama metodu, komünist devletler, özellikle Rusya ve Çin tarafından kullanılmıştır. Kore Harbinde Çinlilerin eline esir düşen Amerikalı askerler beyinlerinin yıkanmaları sonucu; "Biz gerçekleri şimdi gördük. Emperyalistlere uşaklık ediyormuşuz. Komünizmin hedefi, dünya barışını sağlamaktır." demişlerdir. Çinliler, beyin yıkama işini Kore Savaşında esir düşen Türk askerlerine uygulayamamışlardır. Psikologlar buna sebeb olarak, Türk askerindeki iman gücünü, sarsılmaz disiplin anlayışını ve birbirlerine olan bağlılığı göstermişlerdir.

Uzun sürede gerçekleştirilen beyin yıkama: Bu metod propaganda ile gerçekleştirilir.

Propaganda: İnandırma, ikna etme, aldatma, şüphe uyandırma ile fikren ve ruhen baskı yapma faaliyetidir.

Fertlerin ve cemiyetin fikirlerine, görüş, düşünce ve hislerine müspet veya menfi tesir yapmak suretiyle tatbik edilen, hassas ve özel metodlu faaliyettir.

Propaganda vasıtaları; uydular, sportif ve sanat faaliyetleri, basın, televizyon, radyo ve kitaplardır.

Propaganda ile insanların beyninin yıkanması işine en fazla ehemmiyet veren komünist ülkelerdir. Rusya, milli gelirin 1/4'ünü propagandaya ayırmıştır.

Propagandanın hedefi, insanın fikirleri, hisleri yani ruhi dimağıdır. Beyinleri yıkanan insanlar ilk ve ortaçağdaki kölelerden daha kuvvetli bir esaret zinciri ile düşmanın esiridir. Beyni yıkanarak kendi milletine ve devletine düşman edilen bir bedbaht, ömrünün sonuna kadar düşmanın kölesi olduğunu anlayamaz. Çünkü yaptığının kötü olduğunu gösterecek değerler onda yıkılmıştır. Bir değerin ölçülmesi, iyi olup olmadığı ancak milli ve manevi duygulara sahip olmakla ve sahip çıkmakla belli olur. Bu değerlerini kaybeden kişi, düşmanın arzularına göre hareket eder. Bu, bir köle, daha doğrusu robottur. Robot emre uyar, normal bir insan ise kendisine verilen emri, telkini, iman ve milli değerler ve akıl süzgecinden geçirerek karar verir.

1921'de Lenin bir konuşmasında; "Bir milletin arzularını, diğer millete empoze etmesi, zamanla tamamen propaganda sayesinde gerçekleşecek ve savaş meydanlarında silah kullanılmasına lüzum kalmayacaktır. Silah yerine insan beyninin dejeneresi, zekanın sönükleştirilmesi ve milletin moral ve ruh bakımından dağılmasını temin yönüne gidilecektir." demiştir.

BEYİNCİK;

Alm. *Kleinhirn,* **Fr.** *Cervelet ,* **İng.** *Cerebellum.* Kafatası içinde beynin alt ve arka kısmında, iki yanı şişkin, ortasında bir çıkıntı olan yapı. Beyinciğin vücutla olan münasebeti, beyin-vücut münasebeti gibi çapraz değildir. Beyinde sol yarım küredeki merkezlerden, sağdaki organlar; sağdaki merkezlerden ise, soldaki organlar yönetilir. Dolayısıyla beynin bir tarafında çıkan afet (rahatsızlık) vücudun karşı tarafında arızalara yol açar. Halbuki beyinciğin sol tarafında meydana gelen arızalar, vücudun sol tarafında; sağ tarafındaki arızalar ise, sağ tarafta belirtisini gösterir.

Beyincik, kısaca vücudun denge kontrolorüdür. Bu denge, vücutta cereyan eden motor faaliyetler ve bu faaliyetleri yapan dokuların ahenkli bir şekilde işlenmesini sağlar. Denge, bilhassa yürüme esnasında sağlanır. Ayrıca, ayakta durmayı sağlayan reflekslerin (proprioseptif) üst merkezi, beyinciktir. Motor fonksiyonları (hareket fonksiyonları) iradeli, düzenli yapılır. Ayrıca peşpeşe yapılan takip hareketleri (bir adımın öbürünü takib etmesi) beyincik sayesinde mümkün olur.

Beyinciği hasta olan kişi ayakta zor durur, iki tarafa sallanır, başı döner, düşmemek için ayaklarını yanlara açar, ölçüsüz sallanarak yürür. Gözlerinin kapanması dengesizliği arttırmaz. Bir maksatla yapmak istediği hareketleri istemsiz ve düzensiz yapar. Birbiri ardına yapılan hareketleri de tam yapamaz. Uzun müddet aynı halde durabilir ve adale gerginliği azalmıştır. Dururken ve hareket ederken vücut ve gözlerde titremeler olur. Beyin kanamaları, doğum esnasındaki travmalar, darbeler, beyin yumuşaması, çıbanlar ve ur sebebiyle de olabilir. Ayrıca, sıtma, tifo, romatizma, frengi, verem gibi hastalıklarda, alkol, üremi gibi zehirlenmelerde de bu belirtiler görülebilir. Beyincik hastalıklarının tedavisi, sebeplerine göre yapılmalıdır.

BEYLERBEYİ;

Osmanlı devlet teşkilatında eyayet idaresinden mesul askeri ve mülki yetkiler taşıyan en yüksek görevli. On dördüncü yüzyıl boyunca beylerbeyi, Osmanlı Devletinde taşra kuvvetlerinin kumandanı ve çeşitli sancaklara dağılmış beylerin topluca amiri durumundaydı. Dolayısıyla belli bir bölge ile doğrudan doğruya münasebeti yoktu. İlk defa olarak Sultan Birinci Murad zamanında Lala Şahin Paşa Rumeli Beylerbeyi olarak tayin edildi. Edirne ise, beylerbeyliğin ilk merkezi yani Paşa sancağı oldu. Daha sonra bu beylerbeyliğe ilave olarak 1393'te Anadolu, 1413'te ise Rum (Amasya, Tokat, Sivas) ve daha sonra Karaman beylerbeylikleri kuruldu.

On altıncı yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devletine geniş yeni toprakların ve ülkelerin katılmasına kadar yeni devletin ilk iki yüz yıllık gelişmesinde bu dört beylerbeyliğin önemi çok büyük oldu. On beşinci yüzyıl beylerbeyi beratlarına göre bunların görevleri şu şekildedir: Eyaletindeki bütün devlet işlerinde sultanın temsilcisi olarak beylerbeyi, divanında askeri zümresine dair çeşitli meseleleri halletmek. Bölgesinde emniyeti sağlamak. Timarlıların atanma ve terakkileri ile belli bir miktara kadar timar tevcih işlemlerini yürütmek. Beylerbeylerinin bu genel otoritelerine karşı bölgelerinde bir sancağın kendilerine ayrılmış olması dolayısıyla normal idarede bunlar da birer sancak beyi sayılabilirler. Ayrıca bölgelerindeki sancak beylerinin tayinlerinin doğrudan doğruya merkezden yapılması ve sancak beylerinin idarede ve seferlerde yine sultanın emriyle ayrı olarak görevlendirilebilmeleri beylerbeylerinin otoritelerini sınırlandırmaktadır.

On yedinci yüzyılda ise sancakbeyi tayinlerinde beylerbeyilerin (eyalet valilerinin) daha fazla sözü geçmeye ve bazı tayinler bunların tavsiyesiyle yapılmaya başlandı. Ancak geçen süre zarfında beylerbeyilerin sayıları da arttığından eski kıymet ve itibarları kalmadı. Eyaletlerin kaldırılması ile,

vilayetlerin teşekkülü ve buralara valilerin tayin edilmesi ile beylerbeylik bir ünvandan ibaret kaldı.

Klasik devirde Osmanlı Devletindeki beylerbeylikler şunlardır: Rumeli, Cezayir, Budin, Temaşvar, Anadolu, Karaman, Eyalet-i Rum, Haleb, Şam, Mısır, Yemen, Habeş, Diyarbakır, Rakka, Bağdat, Basra ve Lahza, Van, Dulkadriye, Erzurum, Kıbrıs, Cezayir-i Garb, Kefe, Tiflis, Kars, Trablus-ı Mağrib, Pelengan, Revan, Şemahi, Bosna, Kanije, Eğri, Özü, Adana, Trabzon ve Çıldır.

BEYLERBEYİ SARAYI;

İstanbul Boğazında, Beylerbeyi'nde yaptırılan muhteşem saray. Sarayın bulunduğu yerde daha önceleri Birinci Ahmed Handan kalma bir ahşap saray vardı. Harab olan bu sarayın yerine, İkinci Mahmud Han yeni bir saray yaptırdı. Bu saray çıkan bir yangında tamamen yok olduğundan, yerine Sultan Abdülaziz tarafından yeni bir saray yaptırıldı. Baştanbaşa beyaz mermerden olan bu sarayı 1865 yılında Mimar Serkiz (Balyan) kalfa yaptı. Abdülaziz Han Beylerbeyi Camiinde Cuma namazını kıldıktan sonra merasimle buraya girmişti.

Sarayın boğaza bakan tarafı çok sade, iç kısımlar ise akıllara durgunluk verecek şekilde süslüdür. Saray, Rönesans ve Barok üslubuna göre mermer ve küfeki taşlarıyla yapılmıştır. Sarayın üç tarafında mermer merdivenli üç kapısı vardır. Sarayda 6 büyük salon ve 24 oda bulunmaktadır. Binanın içinde ve ortasında on altı mermer sütunlu büyük bir havuz yer alır. Bu havuzun karşısında zarif bir çifte merdivenle üst kata çıkılır. Boğaziçi tarafında da mermer merdivenli bir kapı vardır. Odaları, salonları, tavanları yaldızlı nakışlar ve yazılarla tezyin edilmiştir. Havuzların ve üst kattaki hamamın mermerleri dantela gibi örülü nefis eserlerdir. Bahçesi ise setler şeklinde olup, her setin boğaz görünüşü başka ve çok güzeldir. Burada muhtelif cins hayvanların bulunduğu bir hayvanat bahçesi yapılmıştır.

Abdülaziz Han, yazları ekseri burada otururdu. Yabancı devlet adamlarını kabul ettiği salondaki koltuklarının yanında sırtını okşadığı çok heybetli bir aslan da bulunurdu. Heybetli görünüşü ile Sultan Aziz ve hemen yanındaki aslanı görenler gayri ihtiyari titrerlerdi. Fransa İmparatoriçesi Öjeni, Avusturya İmparatoru Fransuva Josef ve İran Şahı Nasirüddin, İstanbul'a geldikleri zaman oturmaları için bu saray tahsis edilmiştir.

4. Cild
(Beyrut-Cuma Selamlığı)

BEYRUT;

Lübnan'ın başşehri. Nüfusu 1,5 milyonun üzerinde olan Beyrut, deniz etkisinden biraz korunan bir körfezin kıyısındadır. Beyrut'ta tipik bir Akdeniz iklimi görülür. Uzun yıllar Ortadoğu'nun ekonomik, fikir ve kültür merkezi olan Beyrut, 1970'lerden sonra başlayan toplumsal ve siyasal karışıklıklar sonucu bu özelliğini kaybetmiştir.

Beyrut, Osmanlı döneminde planlı bir gelişme göstermişti. 1943'te Lübnan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra gelişigüzel ve hızlı bir büyüme dönemine girmiştir.

Beyrut nüfusu içinde Hıristiyan ve Müslümanların sayısı hemen hemen eşittir. Halkın büyük çoğunluğunu meydana getiren Araplar, Filistinli mültecileri, Suriyelileri ve başka göçmen cemiyetleri de içine alır. En büyük etnik azınlık Hıristiyan Ermenilerdir. Beyrut'un doğusu Hıristiyan, batısı ise Müslüman çoğunluktadır. Eskiden Müslüman topluluğun çoğunluğu sünni iken 1960'lardan sonra göçler sonucu şiilerin sayısı giderek artmıştır. Batı Beyrut'un bazı bölümlerinde küçük Dürzi toplulukları da yaşar.

Beyrut, 1950-70 yılları arasında Ortadoğu'nun gözbebeği idi. Lübnan'ın serbest ekonomi ve döviz sistemi, altın esasına dayalı istikrarlı ve konvertibl parası, banka hesaplarının gizliliğini sağlayan kanunları, çekici banka faizleri Beyrut'u Arap zenginlerinin bankacılık merkezi haline getirdi. Ayrıca deniz ve hava yoluyla dünyaya açılması ve yabancı firma ve bankalar içinde Ortadoğu'ya girmek açısından ideal bir üs olan Beyrut, serbest liman bölgesiyle Ortadoğu'nun en büyük antreposu oldu. Şehirdeki Beyrut Amerikan Üniversitesi, Saint Joseph Üniversitesi, Lübnan Üniversitesi ve Beyrut Arap Üniversitesi Arap ülkelerinden pekçok talebeyi Beyrut'a çeken bir faktördü. Ancak 1970'lerden sonra başlayan iç karışıklıklar ve Arap-İsrail Savaşından sonra Filistin Kurtuluş Örgötünün (FKÖ) karargahını buraya taşıması ve devlet otoritesinin ve düzeninin zayıflaması Beyrut'un cazibesini kaybettirdi.

BEYŞEHİR GÖLÜ;

Türkiye'nin üçüncü büyük gölü. İç Anadolu'nun batısına yakın, Akdeniz bölgesinin kuzey kısmında olup, Beyşehir, Seydişehir arasındadır. Yüzölçümü 651 km^2, uzunluğu 45 km, en geniş yeri 25 kilometredir. Suları tatlı olup, derinliği en çok 10 m civarındadır. Çevresi, yüksekliği 2000 metreyi aşan

dağlarla çevrilidir. Deniz seviyesinden yüksekliği ise 1115 metredir. Fazla gelen sular, yapılan bir kanalla doğrudan Çarşamba Suyuna verilir. Konya Ovasının sulanması için Beyşehir kazası yanında büyük bir regilatör yapılmıştır.

Gölün tabanı neojen göl tortuları ile doludur. Gölün bir özelliği de içinde pekçok adanın bulunmasıdır. Bunlardan bazıları; İğdeli, Akburun, Kızkulesi, Mada, Yılanlı, Külbent adalarıdır. Gölde bol miktarda balık vardır.

BEYTÜLMAL;

Alm. *Staatsschatz (m.),* **Fr.** *Trésor public (m.),* **İng.** *Public treasury.* İslam devleti maliye teşkilatı, gelir ve giderlerinin toplandığı hazinesi. Asr-ı saadette gelirlerin toplanması ve dağıtılmasıyla bizzat Peygamber efendimiz ilgilenirdi. Gelen mallar, mescide götürülür, hak sahiplerine dağıtılırdı.

Hazret-i Ebu Bekir devrinde ise, gelirler depo olarak kullanılan bir evde toplanır ve buradan hak sahiplerine dağıtılırdı. Bir mikdar da ihtiyat olarak saklanırdı. Hazret-i Ömer devrinde fetihlerin artması, gelirlerin de çoğalmasına sebeb oldu. Gelir ve giderlerin defterlere yazılması, fazlalığın tesbiti zarureti ortaya çıktı. Bunun için divan adı verilen defterler tutuldu. Böylece beytülmal kurulmuş oldu. Hazret-i Ömer, divanda isimleri yazılı olanlara beytülmalden maaş tayin etti. İslamiyeti önce kabul edenler ve Resulullah ile müşriklere (puta tapanlara) karşı yapılan muharebelere katılanlara daha fazla maaş bağlandı. Ayrıca hazret-i Ömer, yeni doğmuş çocuklara beytülmalden yüz dirhem tahsis etmiş. Biraz büyüyünce, iki yüz dirhem, olgunluk çağına gelince daha da artırdı. Kimsesiz çocuklara ise, yine yüz dirhem tayin eder, çocuğun yiyeceğini de velisine aylık olarak verirdi. Bu miktar her yıl artardı.

Hazret-i Ömer, maaşlar ve devletin hudutlarının genişlemesi sebebiyle bir miktar malı ihtiyat olarak beytülmalde alıkor, bunu devamlı bulundururdu. Beytülmalde toplanan malları israftan çok sakınırdı. Hazret-i Ömer'in müesseseleştirdiği beytülmal teşkilatı, daha sonraki İslam devletlerinde de devam etmiştir.

Beytülmalın gördüğü işler: Beytülmal, devlet gelirlerini muhafaza eder, gerekli yerlere sarf eder, devletin gelirleri ile giderleri arasında dengeyi sağlamaya çalışır ve bütçenin bütün vazifelerini görürdü.

Beytülmal, normal hazine işlemleri yanında, şimdiki merkez bankasının gördüğü bazı hizmetleri de görürdü. Şöyle ki: Beytülmalde ihtiyaç halinde kullanılmak üzere sekiz ila on milyon dirhem arasında değişen bir fon ihtiyat olarak bulundurulurdu. İhtiyaç halinde bu fondan faydanılırdı.

Beytülmal, tüccarlara faizsiz kredi verip kar ve zararına ortak olurdu. Yetimlerin mallarını ve karlarını muhafaza eder, ayrıca, takas odası hizmetini de görürdü. Bu muamele, bugün merkez bankasının yaptığı işler arasındadır. Beytülmaller, üzerine yazılı senetleri birbirleri namına öderlerdi. Bu sebeple Medineli bir tüccar, parasını Medine beytülmaline yatırıp, Basra beytülmalından alabilirdi. Beytülmal, bütün bu faaliyetlerinde dinen haram bir iş yapmamaya son derece dikkat ederdi.

Milletin malı olan beytülmalı, hakkı olanlardan başka kimse kullanamazdı. Bugünkü işçi sigortalarının ve emekli sandıklarının işlerini de beytülmal görürdü. Beytülmal, fakir olan işçi ve memurdan hiçbir şey almaz, aylık ve ücretlerinden de asla kesinti yapmazdı. İşverenden, tüccardan zekat alırdı. Bu işi hükumet yapardı. İşverenlerin, tüccarların defterlerini, hesaplarını inceleyerek zekatlarını alır, beytülmala koyar, işçilere, memurlara, emeklilere; ev, maaş verir, geçimlerini temin ederdi. Böylece her Müslüman rahat ve mesud yaşardı.

Kısacası beytülmal, İslam devletleri için İslami ölçüler çerçevesinde bugünkü maliye teşkilatlarının gördüğü işleri yerine getiriyordu. Batı dünyası ise bütçe, hazine ve merkez bankası mefhumlarına on yedinci asırda ulaşabilmiştir.

Beytülmal, İslam devletine has bir sigortadır. İslamiyet bu sigortayı şahısların, açıkgözlerin, kendi menfaatlerini düşünenlerin eline değil, devletin emrine bırakmıştır. Bu sigorta, başka sigortalara benzemez. Fakirlerden para istemez. Zenginlerden zekatlarını alır, beytülmalda biriktirir. Ayırım yapmadan her fakire yardım eder. Bir aile reisi ölünce, fakir ailesine maaş bağlayıp, herkesi mesud eder. Aç ve açıkta kimseyi bırakmazdı.

Beytülmalda birbirinden ayrı dört cins mal bulunurdu:

1.Zekat malları: Bunlar,Kur'an-ı kerimde zekat verilmesi emredilen kimselere verilir, başkasına verilmezdi. (Bkz. Zekat)

2.Ganimetin ve çıkarılan madenlerin, definelerin beşte biri olup, yetimlere, miskinlere ve parasız kalan yolculara verilirdi.

3. Gayr-i müslimlerden alınan, haraç, cizye ve aşirin (gümrük memurunun) bunlardan aldığı maldır. Bunlar; yol, han, mektep, mahkeme gibi umumi ihtiyaçlara ve milli müdafaaya sarf edilirdi.

4. Varisi olmayan zenginlerin bıraktığı mal ve lukatalar. Lukata; yerde bulunup, sahibi belli olmayan maldır. Bunlar, hastanelere verilir veya fakir cenazelerini kaldırmaya harcanır, bir de çalışamayacak halde olan kimsesiz fakirlere verilirdi.

Bu dört hazinenin birinde para kalmadığında, diğerinden borç olarak aktarılırdı.

BEYZADE MUSTAFA AHISKALI;

Osmanlılar zamanında İstanbul'da yetişen alimlerden. İsmi, Mustafa'dır. Künyesi Ebü'l-İşrak olup, seyyiddir. Babası, Artvin'in kazalarından Şavşat'ta sancakbeyliği hizmetinde bulunduğu sırada, Ahıska'da doğdu. Doğum tarihi belli değildir.

Beyzade Mustafa Efendi, ilk tahsilini Erzincanlı Şeyh Ömer Efendiden yaparak icazet (diploma) aldı ve tahsiline devam etmek üzere İstanbul'a gitti. Sahn-ı seman medreselerine girdi. Tahsilini tamamladıktan sonra oturduğu semtte bulunan medresede müderrisliğe başladı. Daha sonra Fatih Camii Medresesine müderris tayin edildi. On sekiz senelik hocalık hayatından sonra üç sene de tasavvuf yolunda ilerlemek için, Nakşibendi yolunun büyüklerinden Hafız Muhammed Efendinin sohbetlerine devam ederek kemale ulaştı. Hafız Muhammed Efendinin emri üzerine, Sultan Dördüncü Mustafa Hanın çıktığı bir sefere katılarak, büyük yararlıklar gösterdi. Sefer dönüşünde Murad Molla'nın Fatih'te yaptırdığı Nakşibendi Tekkesine 1771 senesinde şeyh tayin edildi. 1785 senesine kadar burada ilim taliplerine, hak aşıklarına ders vererek doğru yolu gösterdi.

Beyzade Mustafa Efendi, 1781 ve 1785 yıllarında olmak üzere iki defa hacca gitti. Son haccında Cidde yakınlarında yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak vefat etti. Yerine Şeyh Abdülhalim Efendiyi vekil bırakmıştı. Talebelerinden beşi meşhur olup, bunlar; Abdülhalim Efendi, Yanyalı Yusuf Efendi, Ahıskalı Han Mahmud Efendi (Kadızade), Geredeli Halil Efendi ve Bolulu Mustafa Efendidir.

Beyzade Mustafa Efendinin talebesi sayılamayacak kadar çoktu. Son derece halim, selim, alim ve arif bir zattı. Zamanının tefsir, hadis, fıkıh ilimlerinde ve edebiyatta derin alimdi. Arabi, Farisi ve Türkçeyi çok iyi kullanmış ve bu dillerde birçok şiir ve eser yazmıştır. Bu üç dille yazdığı manzumeler ve mektupların yanında, **Mevlüd-ün-Nebi, Menasık-ül-Hac** risaleleri de vardır. Arabi manzum **Nasihatname,** Silsile-i aliyye-i nakşibendiyyeyi medh eden bir manzume, **Kaside-i Dürriyye Mukaddimesi ve Kasidesi** belli başlı eserleridir. Yazdığı birçok şiiri bir cilt halinde 1848 senesinde İstanbul'da Matbaa-i Amirede basılmıştır. Burada bazı icazetnamelerin yanında Yusufzade'ye verdiği icazetname de yer almaktadır.

BEYZBOL;

Alm. *Baseball,* **Fr.** *Baseball,* **İng.** *Baseball.* Bir top ve sopayla oynanan oyun. İki takım halinde oynanır. Takımlar dokuz kişi olup, oyuncunun topa her vuruştan sonra koşması gereken yol kazıklarla belirlenir. 1865 yılından beri oynanmakta olan beyzbol, günümüzde Amerika'da çok yaygındır. Oyunun esası **kriket** oyunudur. Bu spor amatör olarak çok oynandığı gibi profesyonel kulüpleri de kurulmuş olup, profesyonel oyunculara çok yüksek ücret ödenir.

Oyun sopası, birbirini dik kesen çizgilerle hazırlanır. Oyun başladığı zaman yalnız bir takımın oyuncuları yerlerini alır. Öteki takımdan top çelici diye adlandırılan bir oyuncu elinde beyzbol sopası ile oyuna katılır. Bu oyuncudan başka bütün oyuncular tek ellerine pamukla takviye edilmiş kalın deri eldivenler giyerler. Oyun, topu atan oyuncunun, topu tutana atmasıyle başlar. Öteki takımın elinde sopa olan tek oyuncusu, elindeki sopayla bu topa vurarak, onu çizgilerin arasındaki sahada mümkün olduğu kadar uzağa vurarak birinci kaideye koşar. Bu koşma esnasında kaideye varmadan, top sahadaki oyuncuların eline geçerse yanmış sayılır. Yanmadan yerine ulaşınca buradaki birinci oyuncunun da ikinci kaideye varması gerekir. Top çelici bütün kaideleri dolaşarak ilk bulunduğu yere gelince takımına bir puan kazandırır.

BEZELYE (Pisum sativum);

Alm. *Erbse,* **Fr.** *Petits pois,* **İng.** *Green Pea.* **Familyası:** Baklagiller (Leguminosae). **Yetiştiği yerler:** Geniş çapta sebze olarak bütün Türkiye'de yetiştirilir.

Tırmanıcı, uzun ve ince gövdeli, beyaz çiçekli, yuvarlak taneli bir bitki. Ana yurdu Avrupa ve Batı Asya'dır. Ortaçağdan günümüze geniş ölçüde yetiştirilmekte ve sebze olarak kullanılmaktadır. Meyveleri bakla ve fasulye meyveleri gibidir.

Türkiye'nin yıllık bezelye istihsali ortalama 40.000 ton kadardır. Memleketimizde en çok bezelye, İstanbul, İzmir, Zonguldak ve Kastamonu illerinde yetiştirilir.

Bezelye, bahçe ve tarla bezelyesi olmak üzere ikiye ayrılır.

Bahçe bezelyesi: Çiçekleri beyaz ve taneleri yuvarlaktır. Tane renklerine göre, beyaz, sarı ve yeşil olanları vardır. Bahçe ziraatinde yetiştirilen bezelyeler 70-90 cm kadar boy alır. Bu sebepten bunlara sırık bezelyesi de denir.

Tarla bezelyesi: Çiçekleri karışık renktedir. Taneleri basık ve tane renkleri de esmer kül rengi veya yeşil olup, ekseriya taneler lekelidir. 35-40 cm kadar boylanırlar.

Bezelyenin yetiştirilmesi: Bezelye, orta derecede sıcak ve yağışlı olan iklimleri sever. Fazla yağışlı yıllarda yeşile kaçar. Bezelye taneleri sıfırın üstünde 1-2 derecede çimlenir. İçinde normal miktarda kireci olan toprakları sever. Kurak olmayan, kireçli hafif topraklarda da yetişir. Fazla killi, fazla kumlu ve kireçsiz olan topraklarda iyi yetişmez. Baklagillerden olması, toprağı temiz, kuvvetli ve iyi bir halde bırakmasından dolayı, kendisinden sonra buğdaygillerden birinin ekilmesi uygundur. Bezelyeyi üst üste ekmek doğru değildir. Bezelye, yetişmesi için toprağının kuvvetli olmasını ister. Ekilen tarlaların fazla çiftlik gübresi ile beslenmeleri pek doğru değildir. Çünkü rengi yeşile kaçar. Bezelyenin gübre isteği kimyasal ve fosforlu gübrelerden potaslı gübrelerle giderilir. Toprakta bitkiye yetecek kadar potas ve fosfor bulunursa havadan azotu da kafi miktarda te'min eder. Bezelye kireci sevdiğinden toprak kireçsiz ise kireç vermek lazımdır.

Bezelyenin ekimi: Bezelye, kışı fazla sert olmıyan yerlerde, sonbaharda, ekim-kasım aylarında ve kışı sert geçen yerlerde ise ilkbaharda şubat-mart ayları içerisinde ekimi yapılır. Bezelye serpme ile seraya veya ocağa ekilir. Seraya ekimde tohumlar 35-40 cm arayla 5-6 cm derine gömülür. Serpme ekimde sürülerek hazırlanmış tarlaya, serpme suretiyle tohum saçılır ve ondan sonra tırmık veya diskaro ile tohumlar kapatılır. Ocağa ekim yapılacaksa ocaklar açılır. Bir avuç yanmış çiftlik gübresi konduktan sonra her ocağa 3-5 tane tohum konularak çapa ile kapatılır. Dönüme makina ile 15-18 kg, serpmede ise 20-24 kg tohum harcanır. Bu miktarlar çeşitlere göre değişir. Bezelyeler toprak yüzüne çıktıktan sonra gerekli çapalama ve sulama yapılır. Bezelyenin hasadı, toprağa yakın baklaların olgunlaştığı zamandır.

Kullanıldığı yerler: Bileşiminde A, B, C vitaminleri, azotlu maddeler, yağ, nişasta vardır. Meyvesi taze olarak veya taneleri kurutulmuş olarak yenildiği gibi, konservesi de yapılmaktadır. Kuru bezelye tanelerinin öğütülmesiyle bezelye unu elde edilir. Bu un besleyici özelliklerinden dolayı çocuk mamalarına katılır.

BEZM-İ ALEM VALİDE SULTAN;

İkinci Mahmud Han'ın hanımı, Abdülmecid Hanın annesi. Oğlu Abdülmecid padişah olunca (1839), valide sultan oldu ve "Mehd-i ulya" ünvanını aldı. Akıllı, tedbirli, şefkatli, cömert, dinine bağlı bir hanımdı. 1852 senesinde vefat edip Sultan Mahmud Hanın türbesine defnolmuştur.

Bezm-i Alem Valide Sultan, fakirlerin yatıp tedavi edilmesi için yüz yataklı Guraba Hastahanesini inşa ettirdi. Ayrıca Bezm-i Alem Valide Sultan Mektebi (bugünkü İstanbul Kız Lisesi) ve Beşiktaş'ta büyük bir çeşme, Yahya Efendi dergah ve mescidine ilaveler ile Mekke ve Medine'de pekçok hayır işleri yaptırdı. Bu hayır eserlerin giderleri için zengin vakıflar bağışladı. Bezm-i Alem Valide Sultan yaptırdığı daha pekçok hayır eserleri ve fakirlere ihsanları ile halkın sevgisini kazanmıştır.

BHUTAN

DEVLETİN ADI ..... Bhutan
BAŞŞEHRİ ..... Thimphu
NÜFUSU 1.476.000
YÜZÖLÇÜMÜ ..... 47.000 km^2
RESMİ DİLİ ..... Tibetçe
DİNİ ..... Budist, Hind, Animizm
PARA BİRİMİ..... Ngultrum

Himalaya Dağlarının doğusunda, küçük bir devlet. Kuzeyinde Tibet, güneyinde Hindistan vardır. 321 km uzunluğunda ve 145 km genişliğindedir.

Tarihi

Bhutan'ın tarihi hala karanlıktır. Ancak bilinen tarihine göre 1630 yılında Tibet'ten kovulan Dukba Lama burada ilk rajalığı kurdu. On yedinci yüzyılda İngilizler buralara el atmaya ve sık sık gelerek iyi ilişkiler kurmaya başladı. İngilizlerin gayesi ülkeyi elde edip zenginliklerinden faydalanmaktı. Bhutan zamanla, yavaş yavaş İngilizlerin egemenliği altına girdi ve 1865'te İngilizler burayı tamamıyla işgal ettiler. 1910'da yapılan antlaşmayla Bhutan iç işlerinde serbest, dış işlerinde İngiltere'ye bağlı kaldı. 1949'da yapılan antlaşmayla, İngilizler ülkenin dış işlerinde Hindistan'a bağlı olmasını kabul etti.

Fiziki Yapı

Bhutan oldukça dağlık bir ülkedir.Himalayalarda bulunduğu için geçit vermeyen sekiz yüksek kayalık dağlar, ülkeyi kuzey-güney doğrultusunda ikiye ayırır. Güneyinden kuzeye doğru uzanan geniş bölge, gür ormanlarla kaplıdır. Tibet ile olan sınır kesimlerinde oldukça yüksek dağlar vardır. Ülkenin en yüksek dağı Kulhakangri Dağı olup, yüksekliği 7300 metreyi bulur.

Buhutan'daki akarsular oldukça fazladır. Bu akarsular ülkenin büyük bir kısmını sular. Akarsuları, dağların iç çukurlarından doğar. En önemlisi Brahmaputra Nehridir.

İklim

Yıllık yağış ortalaması yükseklerde 7620 mm, tropikal bölgelerde 1520 milimetredir. Senelik sıcaklık ortalaması kuzeyden güneye 16°C ile 25°C arasında değişir. Yağmurun çok yağmasıyla oldukça zengin yeraltı su kaynaklarına ve akarsularına sahiptir. Ülkenin bazı kesimleri ise her mevsimde kar ve buzlarla kaplıdır. özellikle yüksek dağ tepeleri ve yamaçları hiç erimeyen karlarla örtülüdür.

Tabii Kaynakları

Ülkeye çok yağmur yağdığından bitki örtüsü çok zengindir. Yüksekliği fazla olmayan bölgeler, iri gövdeli gür ormanlarla kaplıdır. Orta kesimlere doğru ormanlar yaprağını hiç dökmeyen ağaçlarla doludur. Orta kesimlere doğru ormanlar kısmen seyrekleşir. İç kısımlardaki ağaçlar kısa boyludur. Yüksekliği çok olan dağ tepelerinde, ağaçlara pek rastlanmaz. Buraları özellikle zengin ot türleriyle kaplıdır.

Ormanlarda yabani hayvanların her çeşidi görülür. Bunlardan fil, kaplan, ayı, geyik, kurt, çakal, yabanÊeşeği, leopar gibi hayvanlar en çok bulunanlardır.

Bhutan zengin kömür ve demir yataklarına sahiptir. Bazı bölgelerde alçıtaşı ve grafit bulunmuştur. Ama bu yeraltı zenginlikleri henüz tam olarak değerlendirilememiştir. Gümüş, bakır, pirinç madenleri elde edilir ve işlenir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Bhutan'ın en önemli şehirleri; başşehir Thimphu ve Traşikod-Zong, Paro, Tongsa-Ha'dır. Nüfusu en sık olduğu yerler, ekenomik zenginliği olan ve nehirlerin aktığı sulak yerlerdir. Bhutan'da yaşayanların çoğu Tibet asıllı insanlardır.Hindistan'dan ve Afrika'dan gelip yerleşenler de olmuştur. Buradaki evler, büyük ağaçların gövdelerinden oyularak veya ağaç ve çamurla örülerek yapılmıştır. Betondan yapılan apartmanlarda yaşayanlar çok azdır. Bhutan'da eğitim 11 yaşına kadar parasız olarak devlet tarafından sağlanır. Orta öğrenim kişinin isteğine bağlıdır. Yüksek öğrenim görmek için dış ülkelere özellikle Hindistan ve İngiltere'ye gidilir. Okuma-yazma oranı çok düşüktür. Son zamanlarda eğitime çok önem verilmektedir.

Siyasi Hayat

Monarşiyle yönetilen ülkeler arasındaki görülmeyen hükumet sistemi Bhutan'da mevcuttur. 1969 yılından itibaren, kral halkın isteklerini yerine getirmeye çalışmaktadır. Üç senede bir seçim yapılır. Meclis 150 üyeden teşekkül eder. 110'u seçimle, 10'u kralın seçmesiyle, 30'u ise tayinle olmak üzere meclis teşkil edilir. Ülkede siyasi partiler mevcut olup kraliyete ait 8 kişilik danışma meclisi vardır. 1949 yılında komünist Çin tehlikesine karşı Hindistan'ın himayesini kabul etmişlerdir.

Ekonomi

Bhutan'da ekonomi tarıma dayalıdır. Sulama yapılan nehir kenarlarında ekili araziler çoktur. Arpa, buğday, pirinç, çay ve portakal oldukça boldur. Ayrıca ormanlar ülke için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Kereste üretiminde çok ileridir. Bhutan'da dokumacılık ve ağaç işleme oymacılığı yaygın olup, bunlar ülkeye büyük gelir te'min eder. İhracatını en fazla Hindistan'la yapar. Başlıca ihraç ürünlerini dayanıklı gıda ürünleri, el işleri ve pirinç teşkil eder.

Ülkede hayvancılık önemlidir. Büyük baş hayvanların yanında, bu bölgelere özel yak denilen öküz ile Midilli atları beslenir.

BILDIRCIN (Coturnix coturnix);

Alm. *Wachtel,* **Fr.** *Caile des blés,* **İng.** *Quail.* **Familyası:** Sülüngiller (Phasianidae). **Yaşadığı yerler:** Avrupa, Asya, Afrika, Avustralya, Amerika, Yeni Gine'nin ekin, çayırlık ve fundalık alanlarında. **Özellikleri:** 18-20 cm boyunda, küçük başlı, narin ve sert gagalı, eti için avlanılan göçmen bir kuş. **Ömrü:** 15-20 yıl. **Çeşitleri:** Boyalı, dağ, mavi, tepeli, bataklık ve Japon bıldırcınları.

Tombul vücutlu, sırtı pas sarısı çizgili, kirli beyaz karınlı bir kuş. Başı koyu kahverengi ve gözlerinin

çevresi beyaz halkalıdır. Otlar, tahıl tarlaları ve bodur ağaçlıklı alanlarda gezinerek tohum, kurtçuk ve böceklerle beslenir. Yuvasını çalılıklar altında eştiği bir çukurda yapar. Sarı kahverengi benekli 7-15 yumurta yumurtlar. Yılda 2-3 defa kuluçkaya yattığı olur. Üç haftada yumurtadan çıkan yavrular, hemen analarının peşlerine takılarak kurtçuk ve böcek yemeye başlarlar. Bıldırcın ürkütülünce koşarak, çalılıklar arasında gizlenerek saklanır. Avrupa bıldırcınları eylül-ekim aylarında Afrika'ya göç ederek kışı geçirir. Mayıs, haziranda tekrar Avrupa'ya dönerler. Gece alçaktan uçarak göç ettiklerinden ağ kurularak rahatlıkla yakalanırlar. Eti çok lezzetlidir.

Evcilleştirilen Japonya bıldırcını çiftlikte eti ve yumurtası için kafeslerde beslenir. Amerika ve Avrupa ülkelerinde de yetiştirilmeye başlanmıştır. Bıldırcın yetiştiriciliği Türkiye'de de her geçen gün yaygınlaşmaktadır. 12 haftalık yavrusu yumurtlamaya başlar. Amerikan bıldırcınları Eski Dünya bıldırcınlarından daha iri ve renklidir. Bıldırcınlar avcılar tarafından tüketildiği gibi, tilki, kokarca, gelincik, atmaca, baykuş tarafından da avlanırlar.

BINGILDAK (Bkz. Baş)

BIYIKLI MEHMED PAŞA; Yavuz Sultan Selim devri beylerbeyilerinden. Enderunda yetişti. Çeşitli saray hizmetlerinde yetiştikten sonra baş mirahur oldu. Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Seferine giderken Bıyıklı Mehmed Paşayı Bayburt'u almakla görevlendirdi. Bayburt zaptedildikten sonra Erzincan beylerbeyliğine bağlandı. 1515'te Kemah'ı kuşattı. Yavuz Sultan Selim'in de kuvvetleriyle gelerek muhasaraya iştiraki üzerine kale kumandanı şehri padişaha teslim etti. Bundan sonra Yavuz onu Safevi Devletinin batı hududunda elinde tuttuğu kalelerin en mühimi olan Diyarbekir üzerine serdar tayin etti. Büyük alim İdris-i Bitlisi ile birlikte hareket eden Bıyıklı Mehmed Paşa, şehri sulhen zaptetti. Bu arada şehrin kurtarılması için gelen Karahan kumandasındaki Safevi kuvvetlerini Mardin civarında Koçhisar mevkiinde bozguna uğrattı. Böylece Mardin, Ergani, Çermik ve Birecik de Osmanlı hakimiyeti içerisine girdi. Bıyıklı Mehmed Paşa, teşkil olunan Diyarbekir eyaletine ilk beylerbeyi tayin olundu. Diyarbekir halkının "Fatih Paşa" sanını verdikleri Bıyıklı Mehmed Paşa 1524'te vefat etti.

BİAT;

Bir kimseye bir hususta bağlılığını bildirme, söz verme. Arapça aslı "bey'at" olup, sonradan dilimize "biat" diye geçmiştir. Lügatte satmak ve satın almak demektir. Alış verişte bayi (satıcı) ile müşterinin (alıcının) el ele tutuşarak bir şeyde pazarlık etmelerine(alış veriş sözleşmesi yapmalarına) denir. Bu mana genelleştirilerek bir hususta el ele vererek yapılan akde, sözleşmeye, söz vermeye de biat denilmiştir. Biatler, mahiyetleri itibariyle aynı olmakla beraber, konuları bakımından birbirinden ayrılırlar.

İslam tarihinde ilk biat, hicretten iki sene önce, Akabe denilen yerde Medineli Müslümanların, Peygamber efendimize yaptığı biatlardır. Bu biat ile onlar, Allahü tealaya ortak koşmayacaklarına, ayıplanmak ve rızık korkusuyla çocuklarını öldürmeyeceklerine, zina yapmayacaklarına, hırsızlık etmeyeceklerine, iftiradan sakınacaklarına ve daha başka hususlara dair söz verdiler (Bkz. Akabe Biatları).Yine hicretin altıncı senesinde yapılan Biat-ı rıdvan meşhurdur. Hazret-i Osman'ın, Mekkeli müşrikler tarafından şehid edildiği şayiası üzerine Eshab-ı kiramın (radıyallahü anhüm) ecmain her biri ellerini Peygamber efendimizin mübarek eli üzerine koyarak:

"Allahü teala sana zafer ihsan edinceye kadar, önünde çarpışa çarpışa, fethi gerçekleştirmek, yahut şehid olmak üzere biat ettik." diye söz verdiler.

Kur'-an-ı kerimde, Allahü teala bu biatı yapanlardan razı olduğunu bildirdiği gibi, Peygamber efendimiz de onlardan hiç birinin Cehennem'e girmeyeceğini haber vermiştir.

Siyaset terimi (ıstılahi) olarak biat, devlet başkanı durumunda olan kimseye, senin başkanlığını, idareciliğini kabul ettim, iyi ve faydalı her sözüne itaat edeceğim şeklinde söz vermektir. Bu çeşit biat, Peygamber efendimizin vefatından sonra Beni Sakife denilen yerde hazret-i Ebu Bekr halife seçilirken görülür. Burada Ebu Bekr'e ilk biatı, hazret-i Ömer yaptı. Bundan sonra İslam devletlerinde devlet başkanına itaat edilmesi ve sözünün dinlenmesi için biat esas oldu. Zamanla biat için merasimler yapıldı. Bu, çeşitli devirlere ve devletlere göre farklılık gösterir. Osmanlı Devletinde de, biatın önemli bir yeri vardı. Her padişahın tahta çıkışında merasimler yapılırdı. Resmi biat, Topkapı Saray-ı Hümayununda Babüssaade önünde icra olunmak eskiden beri adetdi. Biat sırasında el tutuşmak adeti, zamanla kaldırılmış, yerine etek öpmek usulü getirilmiştir.

Bunlardan başka biat, tasavvuf ilminde kullanılan önemli bir terimdir. Tasavvufta üç manayı ifade eder. Birincisi, büyük bir zatın yanında, günah işlememek için söz vermektir. Buna tövbe biatı denir. Büyük günahlardan biri işlenince, bu biat bozulur.Yeniden biat etmek lazımdır. İkincisi intisab etmek, bağlanmak, bereketlenmek için bir veliye veya onun hakiki mensuplarına biat etmektir. Onlar için bildirilen müjdelere ve şefaatlarına kavuşulur.Mesela Abdülkadir Geylani kuddise sirruh; "Benim

müridlerim tövbe etmeden ölmezler." buyurmuştur. Bu müjdeye kavuşmak için bu yolun büyüklerinden birine biat olunur. Biatın üçüncüsü, evliyanın feyzlerine kavuşmak, onlardan faydalanmak için yapılandır.

BİAT-I RIDVAN;

Hudeybiye denilen yerde Semüre ismindeki bir ağaç altında 627 (H.6) senesi Zilkade ayında Peygamber efendimiz (sallallahü aleyhi ve sellem) ile Eshab-ı kiram arasında yapılan sözleşme. Hicretin 6. yılında Peygamber efendimiz, Eshabı ile birlikte hac etmek için Medine'den yola çıktılar. Hemen hemen bütün sahabenin kılıçtan başka silahları yoktu. Yanlarında kurban için aldıkları yetmiş deve vardı. Resulullah'ın yola çıktığı haberi Mekke'ye ulaşınca, iman etmeyen Mekkeli müşrikler, Peygamber efendimizi ve Eshabını Mekke'ye sokmamak için birleştiler. Etraftaki kabilelere de haberci gönderip yardım istediler. Hepsi yardım etmeyi kabul edip toplandılar.

Peygamber efendimiz, Hudeybiye yakınlarında konakladılar. Kendisini sevenlerden Nevfel ve bazı kimseler gelip Mekkelilerin toplanmalarını ve aralarındaki anlaşmaları bildirdiler. Bunun üzerine Peygamber efendimiz harb için gelmediklerini, hac için geldikleri haberini Mekkelilere gönderdi. Fakat onlar inanmadıkları gibi kabul de etmediler.Hazret-i Osman elçi gönderilerek durum tekrar anlatıldı. Fakat müşrikler yine kabul etmediler ve hazret-i Osman'ın geri dönmesine mani oldular. Bu durum Müslümanların arasında, hazret-i Osman'ın şehid edildiği şeklinde yayıldı. Haber duyulunca, Resulullah efendimiz mübarek sırtını Semüre ismindeki ağaca verip, Eshab-ı kiram ile ölünceye kadar sabır ve sebatla, asla firar etmemek şartıyla bağlılık anlaşması yaptılar. Eshab-ı kiram, Resulullah efendimize; "Allahü teala sana zafer ihsan edinceye kadar önünde çarpışa çarpışa fethi gerçekleştirmek ve bu uğurda şehid olmak için biat ettik." dediler. Bu anlaşmaya "Biat-ı rıdvan" denildi.

Anlaşmaya katılanlar 1400 kişiydi. Eshab-ı kiram, inanmayanlara karşı sanki tek bir kalp ve tek bir vücud olmuşlardı. Bu bağlılık ve sevgileri, Peygamber efendimizin etrafında çelikten bir kale meydana getirmişti. Birlik ve beraberliğin, kardeşliğin, inanmanın en güzel örneğini vermişlerdi. Bunu gören Mekkeli müşrikler korktular. "Aman bunlar yek vücut olmuşlar. Bu bağlılık ve sevginin karşısında durulmaz. En iyisi biz onlarla anlaşalım." dediler. Elçi gönderip anlaşma imzaladılar. Bu anlaşmaya Hudeybiye Antlaşması denildi. (Bkz. Hudeybiye Antlaşması)

Kur'an-ı kerimde Feth suresi 18. ayet-i kerimede mealen; **"Ağaç altında, sana söz veren mü'minlerden Allahü teala elbette razıdır."** buyruldu. Bu ayet-i kerimede, Biat-ı rıdvan'a katılan Eshab-ı kiram medh edildi. Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem de hadis-i şerifte; **"Ağaç altında benimle sözleşenlerden hiç biri Cehennem'e girmez."** buyurdu.

BİBER (Capsicum annuum);

Alm. *Pfeffer,* **Fr.** *Capsicum Cihillie,* **İng.** *Paprika Redpepper.* **Familyası:** Patlıcangiller (Solanaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Erzurum-Kars gibi soğuk ve yüksek yaylalar haricinde, hemen hemen her tarafta yetiştirilmektedir.

Bir metreye kadar boylanan, muhtelif şekil ve renkte meyveleri bulunan, tohumu sarı renkte, basık ve kısmen böbrek şeklinde, mutedil iklimlerde ve tropik memleketlerde birkaç senelik ağaççık halinde, patlıcangiller familyasına bağlı bir sebze çeşidi.

Kahramanmaraş, Gaziantep gibi güneydoğu illerimizde, tarla ziraati şeklinde, bol miktarda üretilmektedir. Akdeniz, Ege ve Marmara bölgesi ovaları, ziraat yapılmaya elverişli olup, ihtiyacı karşılayacak kadar yetiştirilir. Türkiye'de, uzun-ince, uzun-sarı, yeşil dolmalık, sarı dolmalık ve domates biberi gibi çeşitleri tanınmış olup, en fazla bu çeşitleri üretilmektedir. Domates biberinin şekli domatese benzediği için bu isim verilmiştir. Domates biberinin kabuk rengi, parlak kırmızı, eti kalın ve boldur. Lezzeti tatlıdır.

Kullanıldığı yerler: Trakya'da bilhassa Edirne'de çok yetiştirilmektedir. Bundan gayet lezzetli ve güzel kırmızı bir renkte salça imal edilir.

Maraş Gaziantep gibi güneydoğu illerimizde, muhtelif uzun dolmalık biber çeşitleri üretilmekte ve bunlar daha ziyade kırmızı toz biber istihsalinde kullanılmaktadır.

Yetiştirilmesi: Biber, güneşi, sıcağı ve rutubeti sever. Besin maddelerince zengin, kumlu-killi topraklarda iyi yetişir. Bol miktarda çiftlik gübresine ihtiyacı vardır. Biberden yüksek kaliteli ve bereketli mahsül almak istendiğinde, çiftlik gübresine ilave olarak dönüm başına 30 kg amonyum sülfat, 39 kg süper fosfat ve 25 kg potasyum sülfat gibi kimyevi gübreler de kullanılır. Bu kimyevi gübrelerin 2/3'ü fideler yerlerine dikilmeden evvel, 1/3'ü fideler yerlerine dikildikten sonra, çapalama esnasında verilip, toprağa karıştırılmalı ve arkasından sulanmalıdır.

Ocak-mart aylarında, biber tohumları sıcak yastıklara ekilir. Tohum ekildikten sonra üzerine bir santimetre kadar ince elenmiş çürüntü atılır, bastırılır ve sulanır. Tohumlar 8-10 gün içerisinde çimlenir. Fideler 5-6 yapraklı olunca ve dışarıda da don tehlikesi kalkınca, hazırlanmış olan yerlerine götürülüp dikilir. Dikim zamanı, mahalli iklim şartlarına göre mart-mayıs ayları içerisindedir. Fidelerin dikimi, saç ayağı şeklinde 30-50 cm aralıklarla yapılır. Başlangıçta iki defa çapalama yapılır. Yaz aylarında sık sık sulanır ve yabancı otları alınır. Biber meyveleri olgunlaştıkça, toplanır. Tohumluk bırakılacaklar ise ilk mahsülden ayrılır ve iyice kızardıktan sonra koparılır. Bir dönümden, takriben 1000-3000 kg kadar biber alınır.

BİBERİYE (Rosmarinus officinalis);

Alm. *Rosmarin,* **Fr.** *Romarin,* **İng.** *Rosemary.* **Familyası:** Ballıbabagiller (Labiatae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** İstanbul, Ege ve Akdeniz bölgelerinde bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Bütün ilkbahar ve yaz boyunca soluk-mavi renkli çiçekler açan, 1-2 m yüksekliğinde, kışın yapraklarını dökmeyen bir bitki. Gövdeleri dik ve çok dallıdır. Yaprakları mızrak gibi, etli ve yeşil renklidir. Çiçekleri dalların uçlarında, yaprakların tabanlarında bulunur. Meyveleri esmer renkli ve fındıksıdır. Kuşdili olarak da bilinir.

Kullandığı yerler: Yaprakları ile bundan elde edilen yağı kullanılır. Yaprakları ve çiçekli dallar yaz mevsiminde toplanır ve açık havada kurutulur. Yapraklar ve çiçeklerinden uçucu yağ, tanen, acı maddeler, organik asitler ve glikozit elde edilir. Mide ve barsak uyarıcısı, idrar söktürücü ve safra artırıcı etkisi vardır. Uçucu yağ, uyarıcı olarak haricen kullanılır. Birçok preparatların terkibine girer.

BİBLİYOGRAFYA;

Alm. *Bibliographie,* **Fr.** *Bibliographie (f),* **İng.** *Bibliography.* Bir konu hakkındaki yayınların tamamı. Eski Yunancada tavsif anlamına gelen biblios (kitap)ile grapho (yazma) kelimelerinden türemiştir. "Kitaplar hakkında yazı" anlamında kullanılmıştır. Kelimenin iki manası vardır:

1. Belli bir konuda veya muhtelif konulardaki yayınların (kitap, broşür, makale vb.) listesi. Umumiyetle bu listede yazar (müellif) ile eserin; tercüme ise mütercimin adı, cilt ve baskı kaydı, basıldığı yer, yıl ve naşiri ile sayfa adedi hakkında malumat verilir.

2. Matbu veya yazma eserlerin listelerinin nasıl yapılacağından, nasıl tavsif ve tasnif edileceğinden ayrıca bu işi yaparken uyulması gereken kaidelerden bahseden bilimin adı.

Kısaca bibliyografya; ilim, sanat gibi fikir ürünleri ve kayıtlarla ilgili yayınları bir düzen içerisinde toplayan listedir. Fakat umumiyetle tavsif ettikleri eserlerin nerede bulunduklarını göstermezler. Bu özellikleriyle kataloglardan ayrılırlar. (Bkz. Katalog)

Bizde, bibliyografya sahasında yapılmış en kıymetli ve şümullü çalışma; Katib Çelebi'nin 17. yüzyılda meydana getirdiği **Keşf-üz-Zünun** adlı eseridir. Başlıbaşına bir kıymet ifade eden ve asırlarca elden düşmeyen bu mühim eser, 300 kadar ilmin mahiyetinden bahsetmekte, 10.000 kadar müellif ve alfabetik olarak 15.000'e yakın kitab hakkında bilgi vermektedir. Daha sonra Bağdatlı İsmail Paşanın bu esere yazdığı ili ciltlik zeyl ile iki ciltlik **Esma-ül-Müellifin** de çok meşhurdur.

1935 senesinden beri neşredilmekte olan **Türkiye Bibliyografyası;** Türkiye'de basılan bütün kitapların, broşürlerin, harita ve atlasların gazete ve mecmuaların vesair matbuaların bibliyografik künyelerini bildiren milli bir bibliyografyadır. Ayrıca Türkiye'de seçilmiş dergilerde yayımlanan makaleleri bildiren bir de **Türkiye Makaleler Bibliyografyası** vardır. Bu da Türkiye Bibliyografyası gibi üç ayda bir yayımlanmakta bazan yayınını aksatmaktadır.

Bibliyografyalar çeşitli açılardan ele alınır:

A- Mahiyetleri bakımından: Basit, tahlili ve tenkidi olmak üzere üçe ayrılırlar:

1. Basit bibliyografyalar: Ele aldıkları eserlerin, belirli kaidelere göre sadece künyelerini verirler.

2. Tahlili bibliyografyalar: Eserlerin künyeleri yanında ayrıca muhtevaları hakkında bilgi verirler.

3. Tenkidi bibliyografyalar: Bu bibliyografyalarda eserlerin münderecatı ve tertipleri tenkid edilir.

Ayrıca mahiyetleri bakımından bibliyografyalar esas (pirimaire) ve kopya (secondaire) olmak üzere iki gruba ayrılırlar:

1. Esas bibliyografyalar: Bu tip bibliyografyalar, eserler bizzat görülerek ve tetkik edilerek hazırlanırlar.

2. Kopya bibliyografyalar: Esas bibliyografyalardan faydalanmak suretiyle hazırlanan bibliyografyalardır. Bu tip bibliyografyalarda eserlere doğrudan müracaat yoktur.

B- Zaman bakımından: Tamamlanmış ve periyodik olmak üzere iki çeşittir.

1. Tamamlanmış bibliyografyalar: Belli iki tarih arasında veya belli bir tarihe kadar çıkmış olan eserleri ele alırlar.

2. Periyodik bibliyografyalar: Belli bir konu veya konulara dair yayımlanan eserleri muntazam veya gayri muntazam fasılalarla bildirirler.

C- Tertib edilişleri bakımından: Alfabetik, sistematik, kronolojik, vurgu ve başlık kelimelerine göre düzenlenen bibliyografyalardır.

1. Alfabetik bibliyografyalar: Eserleri müelliflerin adlarına göre; müellifi yoksa veya anonim eserse, kitap adlarına göre veren bibliyografyalardır.

2. Sistematik bibliyografyalar: Bu bibliyografyalarda eserler konularına göre tanzim edilmişlerdir.

3. Kronolojik bibliyografyalar: Bu bibliyografyalarda ele alınan eserler, yayın tarihlerine veya bahis konusu, hadiselerin vuku buluş tarihlerine göre sıralanırlar.

4. Vurgu ve başlık kelimelerine göre tertib edici bibliyografyalarda tanzim işi, bu eserlerden çıkarılan vurgu ve başlık kelimelerine göre, alfabetik olarak yapılır.

D- Şümulleri bakımından: Milli ve milletlerarası olmak üzere ikiye ayrılır:

1. Milli bibliyografyalar: Bir tek memleketin hudutları içinde veya aynı dilde yayımlanmış bütün eserleri ele alırlar.

2. Milletlerarası bibliyografyalar: Her konuya veya muhtelif konulara dair, muhtelif memleketlerde, muhtelif dillerde yapılmış yayımları ele alırlar.

Ayrıca şümulleri bakımından bibliyografyalar genel ve özel olmak üzere ikiye ayrılırlar:

1. Genel bibliyografyalar: Muhtelif veya bütün konulara ait eserleri ele alırlar.

2. Özel bibliyografyalar: Bir tek konuda veya birbiriyle yakın ilgisi olan konularda yayımlanmış eserleri ele alırlar. Bu bibliyografyalara ihtisas bibliyografyaları da denir.

Yine özel bibliyografyalar grubunda mütalaa edilen iki çeşit bibliyografya daha vardır:

1. Şahıs bibliyografyaları: Bir veya birkaç şahsa dair bibliyografyalardır. Bu bibliyografyalarda o şahsın eserleri veya o şahsa dair yazılan kitap ve makaleler yer alır.

2. Yer bibliyografyaları: Muayyen bir yerin veya bir mıntıkanın tarihine, coğrafyasına, kültürüne, vs. dair yazılan eserleri bildirirler.

Bibliyografyaların hemen her konuda yapılması ve çok çeşitli olması, son zamanlarda bu bibliyografyaları tanıtan bibliyografyaların hazırlanması ihtiyacını doğurmuştur. Bu tip bibliyografyalara bibliyografyaların bibliyografyası adı verilir.

BİÇERDÖVER;

Alm.*Mähdrescher (m),* **Fr.***Moissoneuse-batteuse (f),* **İng.***Combine- harvester.* Hasadın bütün geleneksel işlemlerini yerine getirmek için tasarlanmış makina.Tarladaki ekini hem biçer hem de harman yapar. Tarım alanlarında rastlanan tarım makinalarının en büyüğü ve en önemlisi biçerdöverdir.

On dokuzuncu yüzyıldaki sanayi inkılabıyla beraber tarım sanayiinde de atılım yapılmış ve bunun en önemli sonuçlarından biri; geleneksel usullerle orak ve insan-hayvan kuvvetiyle yapılan hasadın, biçerdöverlerin geliştirilmesiyle makinalaştırılması olmuştur. Bu yüzyılın başlarında biçme için orak makinası, tanelerin samandan ayrılması için harman makinası gerçekleştirilmiş, nihayet 1835'te A.Y.Moore Michigan'da biçme, dövme, harmanlama ve temizleme işlemlerini tek bir makinada birleştirerek ilk biçerdöveri yapmıştır. İlk makinalar, hayvanlar tarafından çekiliyordu.Yüzyıl sonunda buharlı traktörler kullanılmaya başlandı. Birinci Dünya Savaşı sıralarında tarım işçisi bulma zorluğu biçerdöver kullanımını yaygınlaştırdı. 1922'de Massey-Harris, biçme ve harmanlama işlemlerinin benzinli motor ile tahrikini gerçekleştirdi. 1924'te aynı şirket biçerdöverin kendi hareketini de motorize ederek makinayı tam otomatik hale getirdi. 1935'te Wisconsin'deki Allis- Chalmers şirketinin, tek kişinin kullanabileceği bir biçerdöveri gerçekleştirmesi devlet işletmelerinde kullanılmasıyla başlamıştır.

Çalışması: Döner kanatlarla çekilen ekin, bıçaklar tarafından dibinden kesilir. Döner burgularla ortaya doğru taşınan ekin başları buradaki elevatörlerle, harman yapılmak üzere biçerdöverin "Tambur"una taşınır. Ekin, tanecikleri başaktan ayrılan çubuklarla kaplanmış silindir biçimindeki tamburda harman olduktan sonra saman dışarı atılmak üzere bir taşıyıcı vasıtasıyla makinanın arka kısmına taşınır.

Taneler ise kalbura dökülerek kabuk ve büyük parçalardan ayrılır. Kalburdan geçen taneler hava akımı sayesinde savrularak, diğer kabuk ve çöplerden ayıklanır ve makinanın dibine gelir. Buradan bir burgu aracılığıyla yukarıdaki bir depoya, oradan da bir başka burgu ile kamyon ve römorklara aktarılır.

BİD'AT;

Alm. *Neuereng (f.),* **Fr.** *İnnovation (f.),* **İng.** *Innovation, Heresy.* İslam dininde, Peygamber efendimiz ve O'nun dört halifesi zamanında bulunmayıp da, dinde sonradan meydana çıkarılan Sünnete, yani Muhammed aleyhisselamın bildirdiği din bilgilerine uymayan, itikat (inanış), amel (iş) ve sözler, hurafeler. Dinde yapılmak istenilen her değişiklik ve reform bid'attir. Sözlükte, önceleri olmayıp, sonradan ortaya çıkan şey manasına gelen bid'at, adette ve dinde olmak üzere ikiye ayrılır.

Adette bid'at: Adet olarak, her kavmin, her memleketin yaptıkları şeylerdir. Bunlardan dinen yasak olmayıp, insanlara faydalı olanları yapmak ve kulanmakta hiçbir mahzur yoktur. Pantolon, çeşitli ayakkabı, çatal, kaşık kullanmak, yemeği masada yemek, herkesin tabaklarına ayrı koymak, ekmeği bıçak ile dilimlere ayırmak, çeşitli eşyaları kullanmak, kadınların manto giymeleri hep adete bağlı şeylerdir. Bunları kullanmanın dinen mahzuru yoktur.

Dinde bid'at: Dinde yapılan her türlü değişiklik ve reformlardır. Bunlar ikiye ayrılır. Birincisi; inanılması mecburi olan bilgilerde, sözleri sened olan Ehl-i sünnet alimlerinin bildirdiği itakada uymayan inanışlardır. Böyle inanışlar sahibini Cehennem'e götürür. İkincisi; ibadet olarak yapılan yenilikler, reformlardır. Bunların hepsi dinde yasaktır. Peygamberimiz hayattayken, İslam dini her bakımdan tamam olmuştur.Hiçbir noksanlık kalmamıştır. Dolayısıyla itikat ve ibadette sonraki asırlarda ortaya çıkarılan şeyler, bir noksanı tamamlayıcı değil, tamam olandan bir parçayı kaybettirici ve unutturucudur. Bu bakımdan İslam dinini anlatan temel kitaplarda, bid'at çıkarmak ve yaymanın İslam dinini yıkmak olduğu ifade edilerek, her ortaya çıkan bid'atin bir sünneti yok ettiği bildirilmiştir. Bid'atler arttıkça, İslamiyet zayıflar ve din unutulur.

Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellemin bid'at ile ilgili olarak buyurdukları hadis-i şeriflerin bazıları şunlardır:

Bid'atlerin hepsi dalalettir (sapıklıktır), **yoldan çıkmaktır.**

Bid'at sahiplerinin ibadetleri kabul olmaz (yani sevab verilmez).

Bir kimse, bir bid'at meydana çıkarsa veya bir bid'ati işlese, Allahü tealanın ve meleklerin ve bütün insanların laneti, onun üzerine olur. Onun farzları ve nafile ibadetleri kabul olmaz.

Bid'at sahibine hürmet eden kimse, İslamiyeti yıkmaya yardım etmiş olur.

BİD'AT FIRKALARI;

Eshab-ı kiramın, Peygamber efendimizden (sallallahü aleyhi ve sellem) bildirdikleri doğru itikad olan Ehl-i sünnet yolundan ayrılanlar. Bid'at fırkalarının aslı dokuzdur: 1) Şia, 2) Mutezile, 3)Havaric (Hariciler), 4) Cehmiyye, 5)Mürcie, 6) Neccariye, 7)Dırariyye, 8) Kilabiyye, 9) Müşebbihe. Bunlar kollarıyla birlikte yetmiş iki kısım oldular.

Asr-ı seadetde Peygamber efendimizin sohbetleri bereketiyle Müslümanların imanları tertemizdi. Eshab-ı kiram (Peygamber efendimizin arkadaşları), herhangi bir konuda müşkülleri (problemleri) olursa, Resulullah'a sorarlar, cevabını öğrenirlerdi. Akaid hususunda (inanılacak şeylerde) aralarında hiç ayrılık yoktu.

Peygamber efendimizin vefatlarından sonra, İslam düşmanları, Müslümanların arasındaki iman birliğini bozmak istedi. Abdullah ibni Sebe' isminde Yemenli bir Yahudi, Müslümanlar arasında ilk fitneyi çıkardı. Hazret-i Osman'ın şehid edilmesine, Cemel ve Sıffin savaşlarının meydana gelmesine sebeb oldu. Resulullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) Eshabını kötülemeye kalkıştı. Böylece bozuk bir çığır açtı. Nihayet, Peygamber efendimizden sonra, halifelik hazret-i Ali'nin hakkıydı, diğer üç halife onun hakkını gasb ettiler, diyerek Eshab-ı kirama dil uzatan kimselerin çıkmasına sebeb oldu. Böyle kimselere "Şia" dendi.

Bilahare, hazret-i Ali, hazret-i Osman'dan sonra halife olunca, Sıffin Muharebesi sonunda, tayin edilen hakemler halifeliği hazret-i Muaviye'ye bırakmıştı. Bir takım kimseler buna karşı çıkıp, hazret-i Ali'den ayrıldı. Onlara "Hariciler" dendi. Bunlar hazret-i Ali, hazret-i Muaviye ve diğer bazı sahabe hakkında uygun olmayan şeyler söylediler. Büyük günah işleyen kafir olur dediler. (Bkz. Hariciler)

Bu arada Emevilerin son zamanlarından itibaren başlayan tercüme faaliyetleri ile Yunan felsefesi de Arapçaya tercüme edilmişti. Bunun neticesinde bir takım kimseler felsefi fikirlerin tesirinde kalıp, inanılacak şeylerde aklı esas aldı. Bunlar, akılla izahı mümkün olmayan müteşabih (manası kapalı) ayet-i kerime ve hadis-i şerifleri kendi akıllarına göre açıkladılar. Ahiret ile ilgili hallerde bile akla

öncelik verip, nakli yani ayet-i kerime ve hadis-i şerifleri tevil ettiler. Yorumladılar. Mutezile ile Cehmiyye bunların meşhurlarındandır. (Bkz. Mutezile)

Yine, felsefi düşüncelerin tesirinde kalarak, sonraki zamanlarda İslam filozofu diye meydana çıkan kimseler, bozuk fikirler ortaya attılar. Bunun üzerine başta İmam-ı Gazali rahmetullahi aleyh olmak üzere kelam alimleri onlara gerekli cevaplar verdiler. (Bkz. Kelam)

Bir kısım kimseler de, müteşabih ayet-i kerimelere yanlış manalar vererek Allahü tealayı yarattıklarına benzetmişlerdir. Müşebbihe veya mücessime denilen bu kimseler başkalarını sözlerine inandırabilmek için, Selef-i salihinin yolunda olduklarını söyleyerek kendilerine Selefiyye ismini vermişlerdir. Bu cereyanın yedinci asırda temsilcisi, İbn-i Teymiye ile talebesi İbn-i Kayyım'dır (Bkz. İbn-i Teymiyye). Bu cereyan on ikinci hicri asırda, Muhammed bin Abdülvehhab'ın kurduğu Vehhabilik ile devam ettirildi. Daha sonra Cemaleddin Efgani, Muhammed Abduh, talebeleri ve hayranları da bu bozuk yolu devam ettirdiler. (Bkz.Müşebbihe)

Hulasa, bid'at fırkalarının hepsi, hicri 2. asırdan sonra yayılmaya başladı. Mutezile gibi bir kısmının kurucuları daha önce yaşamış ise de kitaplarının yazılıp, toplu olarak ortaya çıkarak yayılmaları Tabiin devrinden sonra olmuştur. Bid'at fırkalarının ortak hususiyeti, nakli (din bilgilerini, bilhassa inanılacak şeyleri) akıllarına hoş gelecek şekilde anlamaları, kısaca; nakli, akla tabi kılmalarıdır. Bu sebeple ayet-i kerime ve hadis-i şerifleri kendi akıllarına uyarak yanlış anlamışlardır.

Bid'at fırkaları, ehl-i kıbledirler,yani La ilahe illallah sözünü söyleyip, manasına inanırlar. İbadetlerini yaparlar. Fakat, itikatları bozuk olduğu için, ibadetleri kabul olmaz. Dinde adil sayılmazlar. Bu sebeple şahitlikleri kabul edilmez. Küfrü gerektiren bir şey söylemedikçe veya yapmadıkça, onlara kafir (imansız) denmez. Bozuk inanışları yüzünden Cehennem'e girecekler ancak sonsuz kalmayacaklardır.

Peygamber efendimiz, ümmetinin böyle fırkalara ayrılacağını haber vererek; **"Beni İsrail** (İsrailoğulları) **yetmiş bir fırkaya ayrılmıştı. Bunların yetmişi Cehennem'e gidip, ancak bir fırka kurtulmuştur. Nasara** (Hıristiyanlar) **da, yetmiş iki fırkaya ayrılmıştı. Bir zaman sonra benim ümmetim de yetmiş üç fırkaya ayrılır. Bunlardan yetmiş ikisi Cehennem'e gidip, yalnız bir fırka kurtulur."** buyurdu. Eshab-ı kiram bu bir fırkanın kimler olduğunu sorduklarında; **"Cehennem'den kurtulan fırka benim ve Eshabımın gittiği yolda gidenlerdir."** buyurdu.

Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) Eshabının (arkadaşlarının) yolunda gidenlere, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat veya kısaca Sünni denir. Bid'at fırkalarının çıktığı devirlerde başta dört hak mezheb imamları olmak üzere diğer büyük alimler Ehl-i sünnet itikadını hem yaymışlar, hem de bozuk kimselere karşı müdafaa etmişlerdir. Bunu yaparken nakli esas almışlar, aklı ona tabi kılmışlar. Daha sonra, İmam-ı A'zam Ebu Hanife'nin talebe zincirinden gelen Ebu Mansur Maturidi ile İmam-ı Şafii'nin talebe zincirinden gelen Ebü'l-Hasan Eş'ari, Ehl-i sünnet itikadını sistemleştirmiş, belli usul ve kaidelere bağlamışlardır. Bu iki zat, Ehl-i sünnetin itikatta imamlarıdır. Ehl-i sünnet Müslümanları günümüze kadar, itikatta bu iki imamdan birine bağlı olarak gelmişlerdir. (Bkz. Ehl-i Sünnet)

BİGBANG (Büyük patlama);

Uzayın yaradılışıyla ilgili olarak Astronom 6. Lemaitre tarafından ortaya atılan bir teori.

Zamanla teoriyi benimseyen bilim adamlarının sayısı arttı. Bu nazariyeye göre uzay 15-20 milyar yıl önce tek bir dev atomun infilak etmesiyle meydana geldi. Patlayan bu dev atom, içindeki maddeleri boşluğa savurdu. Galaksiler nebulözler ve yıldızlararası plazma bu şekilde meydana geldi. Bu ilk infilaktan bu yana çok daha küçük patlamalar halen devam etmekte (süpernovalar) ve uzay, genişleyip büyümeye devam etmektedir.

Gerçekten de dünyamızdaki gözlem evlerinden izlenen uzak galaksilerin ışığındaki kırmızıya kayış, bunun ispatı olarak kabul edilmektedir.

Büyük patlama (Bigbang)dan gelen radyasyon, ilk defa 1964'te tesbit edilmiştir. New Jersey'deki Bell Laboratuvarlarından Arno Penzias ve Robert Wilson, Samanyolunun dış kısımlarından gelen belirsiz radyo dalgalarını ölçmeye çalışıyorlardı. Fakat bunun yerine gökyüzünün her tarafından gelen bir radyasyon buldular. Bu ışınımın bütün yönlerdeki parlaklığı aynı idi ve yaklaşık 3° Kelvin sıcaklığında bir ortamdan geldiği anlaşılıyordu. Daha sonra Penzias ve Wilson, bu buluşları için bir Nobel ödülü kazandılar.

Bu kozmik fon radyasyonunun, büyük patlamadan hemen sonra kainatı dolduran sıcak gazdan geldiği tahmin edilmektedir. Astronomlar, 1920'lerden beri kainatın genişlediğini biliyorlardı. Bu genişlemenin hızı da, 15 milyar yıl kadar önce bütün maddenin tek bir anda aynı noktada bulunması gerektiğini gösteriyor. İşte tam bu ilk zamana büyük patlama deniyor. O zamandan beri de kainat sürekli olarak genişlemektedir.

Büyük patlamadan sonra kainat radyasyondan yayılan çık sıcak gazla dolmuştur. İlk önce gaz, temel parçacıklardan meydana gelmişti: Önce kuarklar oluştu ve bunlar bir araya gelerek protonları ve nötronları meydana getirdi; daha sonra da elektronlar ortaya çıktı. Büyük patlamadan 300.000 yıl sonra, sıcaklık 3000 °K'ye düşünce bu parçacıklar birleştiler ve atomlar oluştu.

Bu durum, kainata büyük bir değişiklik getirdi. O zamana kadar elektrik yüklü parçacıklar radyasyonu çok kolay emerlerdi. Radyasyon çok uzağa gidemediğinden, gaz da şeffaf değildi. Fakat nötr atomlar radyasyonu iyi ememediler. Bu durumda hareketine bir engel kalmadığından, radyasyon uzayda yayıldı.

Uzay genişledikçe radyasyonun dalga boyu uzadığı için, daha soğuk bir cisimden geliyiormuş kanaatini vermeye başladı. Bizim radyasyonu ölçebildiğimiz şimdiki zamana kadar radyasyon, mutulak sıfırın ancak birkaç derece üstündeki sıcaklıklara kadar soğudu.

Penzias ve Wilson tarafından bulunan kozmik fon radyasyonu, bu düşünceye mükemmel olarak uymaktadır. Hem sıcaklık doğru derecedeydi hem de radyasyon bütün gökyüzünde aynı sıcaklıktaydı; çünkü bütün yönler büyük patlamaya doğru gidiyordu.

Fakat bu keşif ortaya çözülmesi gereken bir de bilmece çıkardı. Fon radyasyonu, büyük patlamadan 300.000 yıl sonra gazın son derece homojen olduğunu göstermektedir. Gazın içinde büyük topaklar ve delikler olsaydı, bunlar radyasyonun gökyüzündeki dağılımında sıcak ve soğuk bölgeler olarak gözükecekti. Öte yandan bugün çok topaklıdır. Kümeler, ince uzun gruplar halinde toplanan galaksiler ve bunların aralarında boşluklar vardı. Bu büyük yapıların orijinal gazın içindeki topaklardan çıkmış olması gerekmektedir. Tıpkı sütün topaklanarak peynire dönüşmesi gibi.

Kozmoloji ile uğraşan bilim adamları, fon radyasyonu iyi incelenirse, bunun sıcaklığında bazı sapmalar bulacaklarına inanıyorlar. Astronomlar, kozmik fon radyasyonunun sıcaklığını 1960'lardan beri giderek artan bir dikkatle ölçmektedirler. Birkaç yanılmanın dışında, yalnızca ortalama sıcaklıktan sapmalara sınırlamalar koyabilmişlerdir. Yerden yapılan son deneyler, bunların da bir Kelvin'in 30 milyonda birinden fazla olamayacağını gösteriyor. Yerden gözlem yapan astronomlar, kozmik fon radyasyonunu incelediklerinde iki hususla karşılaşmaktadır: Birkaç santimetre daha uzun dalga boylarında gözlem yaptıkları zaman bizim galaksimiz Samanyolu'ndan gelen radyasyon, zayıf fon radyasyonundan baskın çıkıyor. Bizimi galaksimizdeki parlak ve karanlık kısımlar, fon radyasyonundaki herhangi bir sapmayı kolaylıkla maskeliyorlar.

Daha kısa dalgaboylarında ise Samanyolu daha zayıftır; fakat bu dalgaboylarındaki radyasyon, Dünyanın atmosferindeki su buharı tarafından emilmektedir. Dünyanın her yerinde, çeşitli gruplar, yüksek dağlar, Antarktika ve yüksekte uçan balonlar gibi havanın kuru olduğu yerlerden gözlem yaparak bu problemi çözmeye çalışmışlardır.

Buna en iyi çözüm, bir uydudaki kısa dalgaboylu bir radyo alıcısıdır. 1970'lerin ortalarında, bu gözlemcilerin çoğu, NASA'nın Goddard Uzay Uçuş Merkezindeki bilim adamlarıyla işbirliği yaparak Kozmik Fon Keşif Uydusu COBE'nin tasarımına katkıda bulundular.

18 Kasım 1989'da COBE, yörüngesine mükemmel bir şekilde oturtuldu. COBE'nin taşıdığı üç araçtan iki tanesi gökyüzünü uzun kızılötesi dalgaboylarında gözlemledi. Araçlar, uzaydan gelen zayıf sinyallerin uzay aracının kendi sıcaklığından etkilenmemesi için sıvı helyumla soğutulmaktaydı. Bu araçlar görevlerini seferin dokuzuncu ayında sıvı helyumun bittiği sırada tamamladılar. Araçlardan biri fonun ortalama sıcaklığını görülmemiş bir hassasiyetle ölçerek 2.735 °K değerini buldu. Diğeri de ilk defa olarak, uzun kızılötesi dalgaboylarında uzayın haritasını çıkardı.

Üçüncü ölçüm aleti fon radyasyonunun parlaklığındaki sapmaları aramak için tasarlanmıştı. Altı diferansiyel mikrodalga radyometreden oluşan bu düzenek gözlemlerine devam ediyor; çünkü bunların soğutuluması gerekmiyor. Bunlarla gökyüzü şimdiye kadar iki kere tarandı ve üçüncü taramaya devam edilmektedir.

Radyometreler gökyüzünü 3.5, 5.7 ve 9.5 milimetre olmak üzere üç kısa radyo dalgaboyunda gözlemlemektedir.

Halen, Dünyanın çeşitli yerlerinde aynı derecede hassas aletlere sahip ekipler COBE'nin görebileceğinden daha küçük, bir açı dakikası sapmalar bulmak için gözlem yapmaktadır.

Yüce kitabımız Kur'an-ı kerim, modern bilimin yeni yeni varabildiği bu sonuçları 1400 yıl önce haber vermiştir. Zira Zariyat suresi, 47. ayetinde mealen; **"Göğü, kuvvet kudretimizle biz kurduk ve biz onu genişleticiyiz."** buyrulmuştur. Bigbang'ın bir teori olmaktan çıkıp, kesin bir gerçeğe dönüşmesinin en büyük delili bu olsa gerektir.

Eshab-ı kiramdan, Peygamber efendimizin ilk müezzini. İlk Müslümanlardandır. İsmi Bilal bin Rebah Habeşi olup, künyesi Ebu Abdullah, annesinin ismi Hamame'dir. Aslen Habeşistanlı olan ailesi Mekke'de Beni Cumha kabilesinin kölesiydi. 581 senesinde Mekke'de doğdu, 641 (H. 20) senesinde Şam'da vefat etti.

Peygamber efendimize ilk iman eden ve müşriklere karşı Müslüman olduğunu açıkça ilan eden yedi sahabiden biri olan Bilal-i Habeşi, Ümeyye bin Halef'in kölesiydi. Sahibi, Bilal-i Habeşi'ye Müslüman olduğu için çok eziyet ederdi. Boynuna ip takıp çocukların ellerine verir, Mekke sokaklarında dolaştırırdı. Müşrikler de onunla alay ederlerdi. Garib ve kimsesiz olan Bilal-i Habeşi diğer müşriklerden de işkence görürdü. Ümeyye bin Halef aşırı sıcak altında Bilal-i Habeşi'yi tamamen soydu. Üzerinde bir don kaldı. Bu haliyle kızgın çölün yanan kumları üzerine yatırdı. Karnı üzerine de büyük taşlar koydurdu. Bilal-i Habeşi'nin kumlara yapışan teni yanıyor, verdiği azab dayanılmaz hal alıyordu. Bilal-i Habeşi bu tahammülü zor işkenceler altında "Allah birdir, Allah birdir" diyordu. Bu sırada sevgili Peygamberimiz oradan geçerken, Bilal-i Habeşi'nin durumunu görerek üzüldü ve ona; **"Allahü tealanın ismini söylemek seni kurtarır."** buyurdu.

Hanelerine döndükten biraz sonra hazret-i Ebu Bekir geldi. Hazret-i Ebu Bekir'e, Bilal'in çektiklerini anlatıp; **"Çok üzüldüm."** buyurdu. Ebu Bekir, kafirlerin yanına gitti. Bilal'e böyle yapmakla elinize bir şey geçmez, onu bana satın." dedi. Onlar ise; "Dünya dolusu altın verseniz satmayız, yalnız senin kölen Amir ile değişiriz." dediler. Amir, hazret-i Ebu Bekir'in ticaret işlerini yapan becerikli bir köleydi. Fakat iman etmiyordu. Bilal ile Amir'i değiştiler. Hazret-i Ebu Bekir, Bilal'in elinden tutup,Resulullah'a götürdü; "Ya Resulallah, Bilal'i bugün Allah için azad eyledim." dedi. Resulullah sallallahü aleyhi ve sellem çok sevinip, hazret-i Ebu Bekir'e dua etti. Bu anda Cebrail aleyhisselam gelip; 92. sure olan "Leyl" suresinin 17. ayetini getirdi. Cenab-ı Hak, Ebu Bekr'in, Cehennem'den uzak olduğunu müjdeledi.

Bilal-i Habeşi azad edildikten sonra hicrete kadar Peygamber efendimizin yanından ayrılmadı. Medine-i münevvereye hicret edince, bir müddet Sa'd bin Hayseme'nin evinde misafir oldu. Peygamber efendimiz onu Ensar'dan Ebu Rüveyha Abdullah bin Abdurrahman ile kardeş yaptı. Bilal-i Habeşi hicretten sonra evlendi. Ezan emredilince ilk ezanı Bilal-i Habeşi okudu. Bir gün sabah namazı vaktinde Peygamberimizin kapısı önünde "Esselatü hayrun minennevm" diye iki defa seslendi. Peygamber efendimiz beğenerek; **"Bilal bu ne güzel söz! Sabah ezanını okurken bunu da söyle."** buyurdular. Böylece sabah ezanında bu söz de söylenmeye başlandı.

Bilal-i Habeşi bütün gazalarda, Peygamberimizin yanında bulundu. Mekke'nin fethinde Kabe putlardan temizlenince, Kabe-i muazzamada ilk ezanı okudu. Peygamber efendimizin vefatından sonra, Bilal-i Habeşi ayrılık acısına tahammül edemeyerek Şam'a gitti ve oraya yerleşti. Hazret-i Ebu Bekir devrinde o bölgede yapılan gazalara katıldı. Hazret-i Ömer ordusuyla Şam'a geldiğinde, Bilal-i Habeşi orduya katılıp Kudüs Seferine iştirak etti. Şam'da bir müddet kaldıktan sonra bir gece rüyasında gördüğü Peygamber efendimizin daveti üzerine Medine-i münevvereye gitti. Ravda-i mütahheraya yüzünü sürerek, Peygamberimizin kabr-i şerifini ziyaret etti. Resulullah ile geçirdiği günleri hatırlayıp hasret ve muhabbet gözyaşları dökerek uzun müddet ağladı. Peygamber efendimizin torunları Hasan ve Hüseyin'in ısrarları üzerine, dayanamayarak bir gün sabah namazı vaktinde ezan okumaya başladı. Ezan sesini duyan Eshab-ı kiram, kadın, erkek, çoluk-çocuk sokaklara dökülerek, Resulullah ile yaşadıkları saadetli günleri hatırlayıp ağladılar. Bu ezan, Bilal-i Habeşi'nin okuduğu son ezanı oldu. Birkaç gün Medine'de kaldıktan sonra, Şam'a döndü. Fakat yolda rahatsızlanıp evine güçlükle varabildi. Bu hastalıkla ömrünün son günlerini yaşadı. 641 (H.20) senesinde Şam'da vefat etti. Bab-üs-Sagir Kabristanında defnedildi.

Bilal-i Habeşi bizzat Peygamberimizden işiterek hadis-i şerif rivayet etmiştir.Rivayet ettiği bu hadis-i şeriflerden kırk dördü **Sahih-i Buhari, Sahih-i Müslim** ve dört **Sünen** kitabında yer almıştır.

Peygamber efendimizden rivayet ettiği bazı hadis-i şerifler şunlardır:

Ezan ve gözümün nuru olan namaz ile bizi ferahlandır ya Bilal!

Cennet'te Bilal'i gördüm. "O'na Cennet'e ne ile girdin!" diye sordum. "Sebebini bilemiyorum, ancak her abdest tazeledikçe iki rek'at namaz kılardım." diye cevap verdi.

Gece kıyamına (ibadetine) **devam edin; zira bu sizden önceki salihlerin ibadeti, Allah'a yakınlık ve günahlara keffaret olup, insanı bedeni hastalıklardan korur ve günahlardan uzaklaştırır.**

BİLANÇO;

Alm. *Bilanz (f),* **Fr.** *Bilan.* **İng.** *Balance Sheet.* Bir işletmenin belirli bir zaman noktasında sahip bulunduğu sermaye, varlık ve borç durumunu gösteren denge. Varlıklar aktifte, sermaye ve borçlar pasifte yer alır.

Bilanço düzenlenmesindeki başlıca gaye, belirli bir zaman noktasındaki mali durumunun açıklanmasıdır. Bu bakımdan bilançolarda, işletmeye ayrılan sermaye tutarı, sabit ve döner varlıkların miktarı, yabancı kaynaklardan sağlanan krediler, işletmenin ödenecek borçlarının öncelik sırası, aktifte yer alan varlıkların paraya çevrilebilme yeteneği ve işletmenin kar ve zarar şeklinde beliren sonuçları ile finansal yapısı ve gücü konusunda bilgi verir nitelikte olmalıdır.

Bilanço, vergi mevzuatındaki esaslara uyularak düzenlenirse, bu bilançoya “mali bilanço” veya “vergi bilançosu” adı verilir. Bu bilançoda kar şeklinde yer alan sonuç hesabı, vergi matrahını teşkil eder. Ticaret kanunu hükümleri dikkate alınarak hazırlanan bilanço ise “ticari bilanço” olarak adlandırılmaktadır.

Bilanço, bir mali durum tablosu olduğundan, işletme, bu belgeye dayanılarak başlıca; kredi itibarı, karlılık, likidite ve vergi açısından tahlil ve tenkit edilebilir.

BİLARDO;

Alm. *Billardspiel,* **Fr.** *Billiard,* **İng.** *Billiard.* Üstüne çuha gerilmiş, arduvazla kaplı dikdörtgen bir masada, istaka denen uzun bir sopa ve değişen sayıda toplarla oynanan çeşitli oyunlara verilen ad. Masanın kenarlarına içten yerleştirilmiş kauçuk bantlar da aynı kumaşla kaplanır. "Karambol" da denen Fransız bilardosu deliksiz masada oynanır. İngiliz bilardosu snooker ve öteki delikli bilardo oyunları her köşesinde ve uzun kenarlarının ortasında birerden toplam altı deliği bulunan masada oynanır.

Bilardo ilk defa 15. yüzyıl ortalarında Fransa'da oynanmaya başlandı. Sonraki yüzyıllarda çeşitli Avrupa ülkelerinde ve ABD'de yaygınlaştı. Bilardo çeşitleri temeldeki benzerliğe rağmen değişik oyun kaidelerine göre oynanır. Üç bantlı bilardo, Fransız bilardosu, çizgili bilardo, delikli bilardo, rotasyon, snooker, çanak, golf bilardosu, beyzbol bilardosu, bogatel, şans ègal gibi çeşitleri vardır.

BİLECİK;

Osmanlı Devletinin temellerinin atıldığı, Marmara, Ege, İç Anadolu ve Batı Karadeniz bölgelerinin kesiştiği bir kavşak noktasında bulunan bir ilimiz. 39°39' ve 40°31' kuzey enlemleriyle 29°43' ve 30°40' doğu boylamları arasında bulunan Bilecik; Sakarya, Bolu, Eskişehir, Kütahya ve Bursa arasında yer alır. Gerek Osmanlı, gerekse Cumhuriyet devrinin kuruluşunda çok önemli rol oynayan Bilecik'in, Türk tarihinde mümtaz bir yeri vardır. Trafik kod numarası 11'dir.

İsminin Menşei

Bilecik ilinin adını nereden aldığı kesin olarak tespit edilememiştir. Hititliler, Bilecik için "Şirin Köy" manasına gelen Belekoma demişlerdir. Zamanla bu isim Bilecik olarak söylenmiştir.

Tarihi

Bilecik'in tarihi çok eskilere, Hititlere dayanır. Bilahare Frigyalılar, Persler, Makedonya Kralı İskender, Selevkos, Bergama, Golat, Roma ve Bizanslıların eline geçti. İslam orduları zaman zaman burasını ele geçirdiler. 1071 Malazgirt Savaşından sonra Anadolu fatihi ve Anadolu Türk devletinin kurucusu Selçuklu Kutalmışoğlu Birinci Süleyman Şahın ordularınca Bilecik fethedildi. Birinci Haçlı Seferinde Bilecik yeniden Bizans tarafından alındı.

Anadolu Selçuklu Devletinin bir uç beyi olan Ertuğrul Gazi, Söğüt'te Oğuz Türklerinin **Kayı** aşireti olarak Kayı Beyliğini kurdu. Oğlu Osman Gazi, Bizans Tekfuru elinde olan Bilecik Kalesini fethedince, Osman Gazinin adı ve ünü etrafa yayıldı. Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Mes'ud, Osman Gaziye tuğ, sancak, gümüş eğer, kısrak, altın kabzalı kılıç ve pekçok hediyeler gönderdi. Kayı Beyliğine bağımsızlık tanıdı. Osman Gazi, Gıyaseddin Mes'ud vefat edinceye kadar Selçuklu Sultanını başbuğ olarak tanıdı. Vefatından sonra bağımsızlığını ilan etti. Osmanlı Devletinin ilk temeli burada atılmıştır. İznik ve Bursa'nın fethine kadar Osmanlı Devletinin başkenti olmuştur. Daha sonra Bilecik Anadolu eyaletinin Sultanönü (Eskişehir) sancağına bağlı bir kaza olmuştur. Sultan İkinci Abdülhamid Han ise, Bilecik'i, Hüdavendigar (Bursa) vilayetine bağlı Ertuğrul sancağının merkezi yapmıştır.

Yunan istila birlikleri Bilecik'i üç defa işgal etti. İstiklal Harbinde en çok tahrip ettikleri yer olup, Yunanlılar iki bin ev, 500 dükkan, 20 han, bütün cami, okul ve fabrikaları yaktılar. Yanan binaların harabeleri yakın zamana kadar bulunuyordu. Bu yıkıntılardan bazıları hala durmaktadır. Bilecik, 6 Eylül 1922'de düşman işgalinden kurtarıldı ve 20 Nisan 1924'te il oldu.

Bilecik yeni ve eski Bilecik olarak iki kısım halindedir. Bilecik'in ve bilhassa Söğüt'ün Türk tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Söğüt, Osmanlı Devletinin ilk başkentidir. Osmanlı Devletinin, Türk Osmanlı kültürünün ve mimarının temelidir.

Fiziki Yapı

Bilecik çok engebelidir. Sakarya Nehri etrafındaki ovalar dışında geri kalanı yüksek olmayan dağ ve tepeler, derin ve dik vadiler, yayla ve platolardan ibarettir.

Dağlar: Bilecek'in üçte biri dağlıktır.Sakarya Nehrinin doğusundaki dağlar, Kuzey Anadolu dağlarının, batısındaki dağlar ise Uludağ'ın devamıdır.

Sipahi Dağı (1324 m), Göldağları (1250 m), Yirce Dağı (1790 m), Kela Dağı (1906 m), Ahı Dağı, Abbaslık Dağı, Yeşil Dağ ve Bozdağ 1000 metreden yüksek dağ ve tepelerdir.

Ovalar: Bilecik'te ova çok azdır. Sakarya Irmağının etrafındaki bazı düzlükler dışında büyük ovalar yoktur.

60 kilometrekarelik Bozüyük Ovası, Göksu, Göynük ve Karasu vadileri başlıca ova ve vadileridir. Sakarya Irmağı ve kolları çok derin yataklar açtıklarından buradaki vadiler sarp ve kayalıktır. Osmanlıların meşhur ve tarihi Domaniç Yaylası Bilecik sınırları içindedir.

Akarsular: Bilecik toprakları içinde en önemli akarsu, Sakarya Irmağıdır. Bu ırmak Deresakarı köyü civarında Bilecik'e girip, 75 km yol aldıktan sonra ili terk eder. Kışın suyu boldur (saniyede 100 m3), yazın ise bu miktar 8 metreküpe düşer.

Bozalan köyü civarında çıkan Karasu, Osmaneli yakınında, Adapazarı'ndan gelerek Bilecik'e giren Göynük Çayı Osmaneli yakınlarında Sakarya'ya karışır. Sorğun Çayı, Karasuya, Sarısu, Porsuk Çayına karışır. Göksu, Hamsu Deresi, Sakarya'ya dökülür.

Göller:

Çerkesli Gölü:Yüzölçümü 45 hektar ve biriken su miktarı bir milyon metreküptür. Osmaneli yakınındadır. Dodurga Barajı: Sarısu üzerinde kurulmuş olup yüzölçümü 250 hektar ve su hacmi 35 milyon metreküptür. Sulama ve taşkınları önleme ve tarım arazilerini sulama maksadıyla yapılmış bir baraj gölüdür.

İklim ve Bitki örtüsü

Marmara ile İç Anadolu iklimi karışık haldedir. İklim geçit tipi özelliği gösterir. Güney ve doğusunda İç Anadolu'nun yayla iklimi hüküm sürer. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve yağışlı, diğer bölgelerde ise kışlar ılık geçer. Isı -12,3°C ile +37°C arasında seyreder. Senelik yağış miktarı metrekareye 430 milimetredir. Yağmurlar daha çok ilkbahar ve sonbaharda yağar.

Bilecik ili topraklarının yarısına yakın bir kısmı ormanlıktır. Ağaçların çoğunluğu karaçam, kızılçam, sarıçam, köknar, kayın, meşe ve kestanedir. Ovaları az ise de akarsuları bol olduğundan her çeşit ürün yetişir.

Ekonomi

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. Ormanların yarısı Bozüyük'te, geri kalan yarısı da Gölpazarı, Osmaneli ve Söğüt'tedir.

Eskiden ipek böcekçiliği çok yaygındı. Yunan işgalinde dutluklar yakılınca, ipekböcekçiliği geriledi. Buna rağmen 135 köyde ipekböceği besleme geleneğine devam edilir. Son senelerde ipekböcekçiliği hızla gelişmektedir.

Tarım:Nüfusun yüzde 70'i tarımla geçinir. Modern tarıma, sulama, gübreleme ve modern tarım aletlerine önem verilmektedir. İlin suyu boldur. Arazinin yüzde 40'ı ekime müsaittir. Başlıca tarım ürünleri buğday, baklagiller, arpa, mısır, nohut, fasulye, şekerpancarı, ayçiçeği, soğan, barbunya, semizotu, havuç, sivri biber, domates, patlıcan, kıvırcık, salata ve şerbetçi otudur. Beylerce üzümü, nar, erik, ayva, kiraz ve muşmulası meşhurdur.

Hayvancılık: Bilecik ilinde mer'a ve çayırlar arazinin % 7'sini teşkil eder. Hayvancılık son senelerde gelişmeye başlamıştır. Yem fabrikası yapılmıştır. Süt fabrikası henüz yoktur. Besi hayvancılığı daha çok gelişmiştir. Koyun, sığır ve keçi beslenmektedir. Arıcılık gelişme halindedir.

İpekböcekçiliği yeniden gelişmektedir. Bursa ve Balıkesir'den sonra ipek böceği kozası en çok bu ilde yetiştirilir. Geçmişte ise ipekböcekçiliği çok daha ileri durumda bulunuyordu.

Ormancılık: Bilecik ilinin yarısına yakını ormanlıktır. Bunların ancak yarısı baltalık, yarısı ise normal, koruluk ve bozuk koruluktur. Her sene 200 bin metreküpe yakın yakacak odun ve 150 bin metreküpün üstünde imalatta kullanılan kerestelik odun elde edilir.

Madenler: Seramik ve cam sanayiinde kullanılan kil, kaolin ve feldispat Bilecik'te çok zengindir. Bilecik'te "Bilecik taşı" ismi verilen mermer (kireç taşları) meşhurdur. Vezirhan ve Kösedere'de

çıkarılan pembe ve beyaz somaki mermerler; Hırtılar ve Külümbe köylerinde çıkarılan kırmızı, pembe ve şeftali renkli somaki mermerler ile Söğüt'te çıkarılan siyah benekli beyaz mermerler aranan mermerlerdir.

Sanayi: Bilecik son 10 sene içinde sanayi bakımından çok gelişmiştir. Yakın bir gelecekte ise Bilecik Türkiye'nin mühim bir sanayi bölgesi olmaya namzettir. Hali hazırda mevcut olan sanayi tesisleri tarım, orman ve seramiğe dayanır.

Başlıca fabrikalar: Yem fabrikaları, şerbetçi otu hublon fabrikaları, seramik fabrikaları, yedek parça fabrikası, şofben ve radyatör üreten demirdöküm fabrikaları, teneke fabrikası, kağıt fabrikaları, su tesisatı malzemeleri üreten fabrikalar, vinleks halı ve yer döşeme fabrikası, büsküvi fabrikası, ipekli dokuma fabrikaları, defter fabrikası, ambalaj kağıdı ve sandığı fabrikaları ile 500'e yakın küçük işletme tesisleri vardır.

Dericilik ve bıçakçılık, mermer, tuğla, seramik ve tahta işlemecilik çok ileridir.

Ulaşım: Bilecik ulaşım bakımından kavşak bir noktadadır. Her bölgeden kolayca ulaşılacak durumdadır. İstanbul-Eskişehir karayolu Bilecik'ten; Haydarpaşa-Eskişehir demiryolu Bozüyük, Bilecik istasyonu ve Osmaneli'nden geçer.

Nüfus ve Sosyal Hayat

1990 sayımına göre toplam nüfusu 174.169 olup, 89.209'u ilçe merkezlerinde, 84.960'ı köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 4321 km2 olup, nüfus yoğunluğu 40'dır.

İl toprakları içinde kalan bütün coğrafi isimler Oğuz-Türkmen boylarından kalmadır. Atasözleri, manileri, masal, efsane, halk türküleri ve halk oyunları bakımından çok zengindir. Karaçeli, zeybek oyunu meşhurdur. Folklorda Osmanlı tesiri büyük olup, dürüstlük, kahramanlık ve mertlik hakimdir.

Mahalli kıyafeti kadınlarda şalvar, işlik, oyalı yün çorap ve üç etektir. Erkekler kollu cepken ve günlük, belde kuşak ve işlemeli dizlik giyerler. Mahalli yemeği Bilecik Lokması'dır. Bölgede ipek ve kadife işlemeciliği, kilim ve heybe dokumacılığı ileridir.

Eğitim: Okur-yazar nisbeti % 80'dir. Bütün köylerinde ilkokul vardır. İlde 16 anaokulu, 280 ilkokul, 20 ortaokul, 8 lise ile 9 meslek lisesi ve (makina, elektrik ve seramik bölümlerinde) 1 yüksek okulu vardır.

İlçeleri

Bilecik ilinin, Merkez, Bozüyük, Gölpazarı, İnhisar, Osmaneli, Pazaryeri, Söğüt ve Yenipazar olmak üzere sekiz ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 43.089 olup, 23.050'si ilçe merkezinde, 20.039'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 23, Küplü bucağına bağlı 9 ve İlyasbey bucağına bağlı 18 köyü vardır.

İlçe toprakları genelde dağlıktır. İlçenin en yüksek noktası 1150 m yüksekliğindeki Dokuz Öküz Tepesidir. Dağlardan kaynaklanan suları, Karasu Çayı toplar. Dağlar, genelde koruluk durumundaki ormanlarla kaplıdır. 1000 m yüksekliği aşan bölümlerde karaçam ve kayın ormanları vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. En çok şerbetçi otu yetiştirilir. Meyve ve sebzecilik gelişmiş olup, yetiştirilen ürünler taze olarak İstanbul ve Ankara'ya gönderilmekte bir kısmı da konserve fabrikasında işlenmektedir. Ayrıca ipekböceği koza üretimi yapılmaktadır.

İlçe merkezi, ortalama yüksekliği 320 m olan Kırklar, Rasattepe ve Devdağı denilen tepelerin arasında kurulmuştur. Eski Bilecik, şimdiki yerleşim merkezinin güneydoğusunda Gugukluk ve Dabağhane dereleri boyunca çukur bir alanda, Edebali Camii ve türbesi çevresinde kurulmuştu. Kurtuluş Savaşında eski Bilecik tamamıyla yakılıp yıkılmıştır. Günümüzde sadece Edebali Camii ve türbesi sağlamdır. Eskişehir-İstanbul karayolu ilçe merkezinin ortasından geçer. İstasyon il merkezinden 5 km uzaktadır.

Bozüyük: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 47.494 olup, 32.275'i ilçe merkezinde, 15.219'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 28, Dodurga bucağına bağlı 15 köyü vardır.Yüzölçümü 842 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 56'dır.

İlçe toprakları genelde engebelidir. Orta kesiminde kuzeybatı-güneydoğu istikametinde Bozüyük Ovası yer alır. Sakarya'yı besleyen küçük çay ve dereler ilçe topraklarını sular. Bunlardan biri olan Sarısu Çayı üzerinde Dodurga Barajı vardır.

Ekonomisi tarım ve sanayiye dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri; tahıl, şekerpancarı, ayçiçeği, mısır, patates ve şerbetçi otudur. Orman bakımından zengin olmasına rağmen ormancılık fazla gelişmemiştir. Pancar üretimine dayalı büyük baş hayvancılığı yapılır. İlçede sanayi çok gelişmiştir.

Başlıca sanayi kuruluşları şofben ve radyatör üreten demir döküm fabrikası, kağıt fabrikası, sıhhi tesisat malzemesi üreten fabrika, büsküvi fabrikası, halı ve yer döşeme fabrikası, teneke fabrikası, sümerbank seramik fabrikası ve kil tesisleridir. İlçe topraklarında bulunan kil, kaolin ve feldispat yatakları özel kuruluşlar tarafından işletilmektedir.

İlçe merkezi Boztepe ve Kızıltepe'nin güney eteklerinde kurulmuştur. Bilecik'in en gelişmiş ve nüfus bakımından en büyük yerleşim merkezidir. Bozüyük karayolu bakımından bir kavşak noktası durumundadır. Eskişehir-İstanbul, Eskişehir-Bursa ve Kütahya-İstanbul karayolu ve İstanbul-Eskişehir demiryolu ilçe merkezinden geçer. Söğüt'ün bir nahiyesi iken, 1926'da ilçe oldu. Belediyesi 1890'da kurulmuştur. İl merkezine 40 km mesafededir.

Gölpazarı: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 15.046 olup, 6134'ü ilçe merkezinde, 8912'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 47 köyü vardır.

İlçe toprakları çok yüksek olmayan engebeli bir arazidir. En yüksek noktası ilçe merkezinin güneyinde yer alan Ortadağ'dır (1225 m). Sakarya Nehri ile kolları olan Göynük Çayı, Akçay ve Değirmendere ilçe topraklarını sular. Gölova ismiyle bilinen Gölpazarı Ovası, alüvyonlarla kaplı bir bölgedir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, ayçiçeği, buğday, arpa ve üzümdür. Hayvancılık ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. Koyun, keçi ve sığır beslenir.

İlçe merkezi, İstanbul-Eskişehir kara ve demir yollarından 28 km doğuda düz bir arazide kurulmuştur. Küçük bir yerleşim merkezidir. İl merkezine 40 km mesafededir. Belediyesi 1926'da kurulmuştur.

İnhisar:1990 sayımına göre toplam nüfusu 8042 olup, 1526'sı ilçe merkezinde, 6516'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 12 köyü vardır. İlçe toprakları Sakarya Vadisinde yer alır. Sündüken Dağları, ilçenin güneyinde uzanır. Sakarya Nehri ilçe topraklarının ortasından geçer. Ekonomisi tarıma dayalıdır.Sakarya Nehrinin iki yakasında meydana gelen alüvyonlu düzlüklerde meyve ve sebzecilik yapılır. İklimi müsait olduğundan dört mevsim ürün alınır. Bağcılık ve ipekböcekçiliği gelişmiştir. İlçe merkezi Sündüken Dağlarının eteklerinde kurulmuştur. Sündüken Dağları karaçam ormanları ile kaplıdır. Söğüt'e bağlı bir bucakken, 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kanunla ilçe merkezi haline getirildi.

Osmaneli:1990 sayımına göre toplam nüfusu 17.925 olup, 8663'ü ilçe merkezinde, 9262'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 26 köyü vardır. Yüzölçümü 526 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 34'dür.

İlçe toprakları, 1000 metreyi geçmeyen engebeli bir alan üstünde yer alır. Kuzeyinde Samanlı Dağları, batısında Avdan Dağı yer alır. İlçe toprakları akarsular ile derin şekilde yarılmıştır. İlçe topraklarından kaynaklanan sular, Sakarya Irmağına karışır.

Ekonomisi tarım ve sanayiye dayanır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, üzüm ve arpadır. Ayrıca az miktarda ayçiçeği, ayva, elma ve baklagiller yetiştirilir. Mer'acılık yöntemiyle hayvancılık gelişmiştir. İpekböcekçiliği eski önemini devam ettirmektedir. Son yıllarda yapılan fabrikalarla sanayisi gelişmiştir.Kalorifer radyatörü döküm fabrikası, halı ipliği ve halı dokuma tesisleri, yağ ve ipek dokuma fabrikaları başlıca sanayi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi Sakarya Vadisinin genişlediği bir bölgede, nehrin güneyinde kurulmuştur. İlçenin ortasından İstanbul-Eskişehir karayolu, kuzeydoğu kıyısından, İstanbul-Eskişehir demiryolu geçer. İl merkezine 30 km mesafededir. Belediyesi 1926'da kurulmuştur.

Pazaryeri:1990 sayımına göre toplam nüfusu 16.119 olup, 6422'si ilçe merkezinde, 9697'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 24 köyü vardır. Yüzölçümü 333 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 48'dir.

İlçe toprakları genelde dağlıktır. Güney kesiminde Domaniç dağları yer alır. İlçenin önemli dağı 1100 m yükseklikteki Ahı Dağıdır. Dağlardan kaynaklanan suları Kocadere ve Sorgun Çayı toplar. Dağlık bölgeler ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şerbetçi otudur. Ayrıca az miktarda buğday, arpa, ayçiçeği, elma, ayva ve üzüm yetişir. Sığır besiciliği ve ormancılık ekonomide önemli yer tutar.

İlçe merkezi, eski Eskişehir-Bursa yolu üzerinde düz bir arazide kurulmuştur. İl merkezine 25 km uzaklıktadır. Gelişmemiş küçük bir yerleşme merkezidir.

Söğüt: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 20.436 olup, 9472'si ilçe merkezinde, 10.964'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 24 köyü vardır.

İlçe toprakları orta yükseklikte engebeli alanlardan meydana gelir. Doğusunda Sündüken Dağları yer alır. Dağlardan kaynaklanan sular, Sakarya nehrine dökülür. Yüksek kesimlerinde köknar, karaçam, kızılçam ve sarı çamdan meydana gelen ormanlar vardır. Buralarda hayvancılık açısından önemli

çayırlar yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, üzüm, şeker pancarı, ayva ve arpadır. Hayvancılık ve ipekböcekçiliği ekonomide önemli yer tutar. Çok sayıda sığır ve koyun beslenir. Seramik fabrikası, refrektör fabrikası, kozafilatör fabrikaları ve pekmez atölyesi başlıca sanayi kuruluşlarıdır. İlçe topraklarında antimon, feldispat, kaolin, kil yatakları vardır.

İlçe merkezi Sündüken Dağlarının batı eteklerinde kurulmuştur. Osmanlı Devletinin ilk başkenti olan Söğüt, Türkiye Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubat tarafından Ertuğrul Gazinin Kayı aşiretine kışlak olarak verilmiştir. Osmanlı Devletinin başkenti Bursa olunca, Söğüt nahiye olarak Eskişehir'e (Sultanönü)bağlandı. Sultan İkinci Abdülhamid Han zamanında, Bilecik, Ertuğrul sancağına bağlanınca, Söğüt de buna bağlı kaza oldu. İl merkezine 25 km mesafededir. İlçe belediyesi 1884'te kurulmuştur.

Yenipazar: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 6018 olup, 1667'si ilçe merkezinde 4351'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 24 köyü vardır. Gölpazarına bağlı bir bucak iken, 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kanunla ilçe haline getirildi.

İlçe toprakları orta yükseklikte engebeli alanlardan meydana gelir. Değirmendere Vadisinin genişlediği yerde Yenipazar Ovası yer alır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, arpa ve üzümdür. Hayvancılık ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. Yüksek kesimlerinde kızıl ve kara çam ormanları vardır. İlçe merkezi Değirmendere Çayının kıyısında tepe üzerinde kurulmuştur. Köy görünümünde küçük bir yerleşim merkezidir.

Tarihi Eserler ve Turistik Yerleri

Bilecik fevkalade tabii güzelliği, zengin tarihi hazineleri, şifalı içme ve kaplıcaları ile turizm bakımından eşsiz bir yer olmasına rağmen, turistik tesislerin yetersizliği sebebiyle bu imkanını değerlendiremeyen bir ildir.

Orhan Gazi Camii: Bir tepe üstünde, Osman Gazi Camiinin 300 m kuzeyindedir. Orhan Gazi yaptırmıştır. Yunan işgali sırasında yıkılmış ise de sonradan tamir ettirilmiştir. İlk günkü haliyle zamanımıza kadar gelmiştir.

Osman Gazi Camii: Orhan Gazi tarafından babası adına yaptırılan cami, küçük vadide sun'i bir tümsek üzerindedir. Yunanlılar tarafından tahrip edilen ve tamir görmeyen caminin günümüzde kuzey duvarıyla minaresi ve avlu duvarlarının pek azı ayakta kalmıştır.

İmaret: Orhan Gazi tarafından fakirlere yemek dağıtılmak üzere yaptırılmış bir tesistir. Osmanlı mimarisinin ilk eserlerinden biri olması bakımından tarihi önem ve değeri büyüktür.Yunanlılar tarafından tahrip edilen ve tamir görmeyen bu imaret, Orhan Gazi Camii karşısında, Eski Kabristan'ın içindedir.

Emirler Camii: Bilecik'in doğusunda, Emirler Mahallesindedir. Yunan işgali sırasında yakılmıştır. Yıkıntı halinde olan caminin ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Minaresinin şerefe korkulukları ve külahı yıkılmış durumdadır.

Akkaldırım Camii: İstiklal Mahallesindedir. Günümüzde sadece minaresi kalmıştır.

Köprülü Mehmed Paşa Camii: Vezirhan'dadır. Bilecik-İstanbul karayolu üzerindedir. 1655'te Köprülü Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır.

Ertuğrul Gazi Mescidi: Söğüt ilçesindedir. Günümüze Ertuğrul Gazi dönemindeki biçimiyle ulaşmamışıtır.

Mihal Bey Camii: Gülpazarı'ndadır. Gazi Mihal Bey tarafından yaptırılmıştır. Yanında bir han ve hamam vardır.

Çelebi Mehmed Camii: Söğüt'tedir. Çelebi Sultan Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Geçirdiği tamirler yüzünden ilk yapıldığı şekli değişmiştir.

Hamidiye Camii: Sultan İkinci Abdülhamid Han 1889'da yaptırmıştır. Söğüt ilçesindedir.

Kasım Paşa Camii ve Külliyesi: 1525-1528 tarihleri arasında Kasım Paşa tarafından yaptırılmıştır. Bozüyük'tedir. Sübyan mektebi, imaret ve mutfak, medrese, kervansaray ve hamamdan meydana gelen külliyenin medrese, kervansaray ve hamam kısmı yıkılmıştır.

Ertuğrul Gazi Türbesi: Söğüt'te, Söğüt-Bilecik yolu üzerindedir. Türbede, Osmanlı Devletinin kurucusu Osman Gazinin babası Ertuğrul Gazi yatmaktadır. Ormanlık bir arazidedir. Osmanlı yapısı olan türbede 700 seneden beri askeri ve milli tören yapılır.

Edebali Türbesi: Bilecik'tedir. Osman Gazinin kayınpederi, alim ve veli olan Edebali hazretlerinin yattığı türbe. On dördüncü asır Osmanlı mimarisinin tipik bir örneğidir. Ahşap bir ev manzarası arz eder. Türbe içinde kızı Mal Hatun'un da kabri vardır. Eskişehir'de de Edebali'nin olduğu bildirilen bir türbe vardır.

Said Bey Çeşmesi: Söğüt'tedir. Kaymakam Said Bey tarafından 19. asırda yaptırılmıştır. Son dönem Osmanlı mimarisinin en önemli örneklerindendir.

Ayşe Hatun Çeşmesi: Orhan Gazi Camiinin yakınlarındadır. 1813'te Bilecik Ayanı Hikmet Ağanın annesi Ayşe Hatun tarafından yaptırılmıştır.

Bilecik Kalesi: Hamsu Deresi kenarında sivri bir kaya üzerinde olup, harabe halindedir.

Mesire Yerleri: Ertuğrul Gazi Türbesi civarındaki orman, Yediler Korusu (Bozüyük'e 7 km uzaklıkta), Türbin Mesire yeri, Küslük Çayırı, Abbaslık köyü ve Bozcaarmut Köyü Ormanları, Karasu Vadisi, Kazanbattı Çağlayanı, Küsnük Çayırı ve Başpınar Mesire yerleri başta gelenleridir.

Kaplıcaları: Sıcak su kaynakları açısından zengin değildir.

Çaltı (Aşağı Hamam) Kaplıcası: Söğüt ilçesinin Çaltı köyündedir. Banyo ve içme kürleri çıban, kaşıntılı deri hastalıkları ve romatizmaya iyi gelmektedir.

Selçik İçmeleri: Osmaneli ilçesine 3 km uzaklıktadır. İçme kürleri, mide, barsak, karaciğer ve idrar yolları hastalıklarına iyi geldiği gibi, böbrek ve mesane taşlarının eritilmesinde, düşürülmesinde de etkilidir.

BİLEŞİK;

Alm. *Verbindung (f),* **Fr.** *Composé,* **İng.** *Compound.* İki veya daha fazla farklı elementin iyon veya atomlarından meydana gelen herhangi bir madde. Bileşiğin bileşimi belirlidir. Yani bileşikteki elementlerin bir birine oranı sabittir. Mesela su; her zaman iki atom hidrojen, bir atom oksijen bulundurur.

Sabit kimyasal bileşime ilaveten, belirli şartlar altında bileşiğin fiziksel özellikleri tecrübe edilen her hangi bir numune için aynıdır. Bu özellikler bir bileşiği element veya karışımdan ayırır. Bir element yalnızca tek tip atomdan meydana gelmiş iken, karışım iki veya daha çok bileşik veya element bulundurur. Mesela toprak gibi bir karışımın özellikleri ve bileşimi, farklı nümunelerde çok farklı olabilir. Fakat bileşikte böyle değildir.

Bileşikler bir kimyasal reaksiyon sonucu meydana gelir. Reaksiyonda, reaksiyona girenler iki farklı element, element-bileşik veya bileşik-bileşik olabilir.

Bir bileşiğin kararlılığı, bileşiği meydana getiren elementlerin kimyasal aktivitesine bağlıdır. Mesela sodyumklorür (NaCl) çok kararlıdır (bozunmaz). Çok kararlı bileşiklerin bozunması için çok enerjiye ihtiyaç vardır. Bir kararlı bileşiği elektroliz vasıtasıyla elementlerine ayrıştırmak için tatbik edilen gerilim miktarı kararsız bileşik için tatbik edilenden fazladır. Mesela organik bileşikler kararsız olduğu için, az bir ısıtma, bozunmalarına sebeb olur. Fakat kararlı bileşik için çok daha yüksek ısı gerekir.

Bir bileşiğin fiziksel ve kimyasal özelliği kendini oluşturan elementlerin özelliklerinden gidilerek anlaşılmaz. Yani, sodyum ve klorün özelliklerine bakarak sodyum klorürün özellikleri söylenemez. Suyu meydana getiren hidrojen ve oksijen gaz olduğu halde, su sıvıdır. Azot ve hidrojen gazlarının meydana getirdiği amonyak ise yine gazdır.

Bileşikler başlıca iki sınıfa ayrılır:

1.Anorganik bileşikler: Bunlar daha çok iyonlardan meydana gelmiştir. Tuzlar, asitler, bazlar, oksitler vs. bu sınıftandır. Bu bileşikler genellikle kararlı yani kolayca bozunmayan bileşiklerdir.

2.Organik bileşikler: Bunlara karbon bileşikleri de denilebilir. Genellikle suda çözündüklerinde iyonlaşmazlar. Bu bileşiklerde elementleri bir arada tutan kuvvet, elektron bağlarıdır. Kararsız bileşiklerdir.

BİLEŞİK KAPLAR;

Alt kısımları birbirine bağlı, değişik yükseklik ve değişik hacimdeki kaplara verilen ad. Hacimleri, şekilleri değişik iki veya daha çok kaba herhangi bir sıvı, değişik miktarlarda doldurulup, sonra tabana yakın yerlerinden birbirlerine bağlanırsa bütün kapların sıvı seviyesi aynı olana kadar sıvı birinden diğerine geçer. Bunu denemek için kaplar önce üzerinde bir vana bulunan boruyla birleştirilip sıvı doldurulduktan sonra, bağlantı, vana açılmak suretiyle yapılabilir.

Her ne kadar büyük kaptaki su miktarı çok olduğundan, seviyesi daha aşağıda olacak gibi zannedilirse de, burada önemli olan ağırlık olmayıp **basınçtır.** Aynı seviyedeki noktaların basıncı eşittir. Her iki kabın tabanında basıncın aynı olması için, sıvı sütunu yüksekliğinin ikisinde de aynı olması gerekir. Bu özellikten artezyen kuyuları, fıskıye, su terazisi gibi pekçok yerde faydalanılır.

Bileşik kaplara yoğunlukları farklı olan ve birbirine karışmayan iki sıvı konursa, yoğunluğu fazla olan sıvının bulunduğu kaptaki sıvı seviyesi daha alçak olur. Kapların tabanlarındaki basıncın eşit olması için, yoğunluğu çok olan sıvı sütununun boyu kısa olması gerekir. Sıvıların seviyelerindeki fark, bunların yoğunluğuna bağlıdır. İki sıvının birleştiği hizanın üzerinde kalan sıvı sütun yükseklikleri yoğunluklarla ters orantılıdır.

ŞEKİL VAR!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

BİLEŞKE;

Alm. *Resultante, Mittelkraft (f),* **Fr.** *Resultat (m),* **İng.** *Resultant.* Fizikte, bir cisme tesir eden iki veya daha ziyade kuvvetin yapacağı tesiri tek başına yapabilecek olan kuvvet. Tek bir kuvvetin bileşkesi sözkonusu olamaz. Cisme tesir eden bir kuvvette dört unsur bulunur. Bunlar: a) Tatbik noktası, b) Doğrultusu, c) Yönü, d) Şiddeti. Mevcut kuvvetlerin durumları dört farklı şekilde bulunur:

1. Aynı doğrultuda, aynı yönde bulunan ve tatbik noktaları aynı olan kuvvetler.

2. Aynı doğrultuda, zıt yönde ve tatbik noktaları aynı olan kuvvetler.

3. Tatbik noktaları aynı olan, fakat farklı doğrultularda bulunan kuvvetler.

4. Paralel kuvvetler, tabii olarak bu kuvvetlerin tatbik noktaları ve doğrultuları farklı olur.

Bir cisme etki eden bu tür kuvvetlerin bileşkelerinin hesaplanması grafik (çizim) ve analitik (hesap) metodu olmak üzere iki çeşittir:

1. Doğrultuları, yönleri ve tatbik noktaları aynı olan kuvvetlerin bileşkesi, bu kuvvetlerin şiddetlerinin toplamıyla bulunur. Bileşkenin tatbik noktası, doğrultusu ve yönü, kuvvetlerinki ile aynıdır. Grafik olarak kuvvet vektörlerinin aynı doğrultuda ve yönde ardarda çizilmesi suretiyle bulunur. (Şekil-1)

ŞEKİL 1 BURAYA GİRECEK

2. Doğrultuları ve tatbik noktaları aynı, fakat yönleri zıt olan kuvvetlerin bileşkesi, tatbik noktalarına göre pozitif bir yön seçilmek suretiyle cebirsel toplama yapılarak bulunur. İşaretin negatif çıkması bileşke kuvvetin seçtiğimiz pozitif yönün tersinde, pozitif çıkması ise seçtiğimiz pozitif yönde olduğunu gösterir.

Grafik olarak zıt yöndeki kuvvetlerin bileşkesi büyük kuvvetten küçük kuvvetin çıkarılması (eksiltilmesi) ile bulunur. (Şekil-2)

ŞEKİL 2 BURAYA GİRECEK

3. Tatbik noktaları aynı fakat doğrultuları farklı olan kuvvetlerin bileşkelerinin hesaplanması ilk iki duruma göre farklılık arz eder.

İki kuvvetin olması durumunda bu iki kuvvet arasındaki açı a ise bileşke:
FORMÜL VARRRRR!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

formülü ile hesaplanır. (Cos. teoreminin bir uygulaması.) Ancak kuvvetler arasındaki açının 90° olması halinde Cos 90° = 0 olduğu için bileşke $R^2 = F^2_1 + F^2_2$ olarak pisagor bağıntısı ile bulunur. İkinci yol olarak kuvvetlerin birbirine dik, düşey ve yatay bileşenleri hesaplanır. Bileşke, pisagor bağıntısı tatbik edilerek bulunur.

Grafik çözümde ise, kuvvetler paralelkenara tamamlanır, meydana gelen paralelkenarın kuvvetlerin kesişim noktasından başlayan köşegeni bileşkeyi verir. (Şekil-3)

ŞEKİL 3 BURAYA GİRECEK

Farklı doğrultularda ikiden fazla kuvvetin bir noktaya tatbik edilmesi gibi bir durum sözkonusu olduğu zaman, bileşke kuvvet grafik olarak şöyle bulunur. Kuvvetler doğrultularına paralel şekilde kaydırılarak bir kuvvetin ucuna diğer kuvvet vektörü ilave edilmek suretiyle işlem tamamlandıktan sonra, en son vektörün ucu ile ilk vektörün başlangıç (tatbik) noktası birleştirilir, bu vektör bileşke kuvvettir. (Şekil-4)

ŞEKİL 4 BURAYA GİRECEK

Bu gibi durumlarda bir diğer grafik çözüm metodu da, kuvvetlerin herhangi ikisinin bileşkesini alıp, bununla bir diğer kuvvetin ikili olarak bileşkeleri alınarak bileşke kuvvet bulunur. (Şekil-5)

ŞEKİL 5 BURAYA GİRECEK

Tatbik noktaları aynı fakat doğrultuları farklı ikiden fazla kuvvetlerin bileşkesinin analitik olarak hesaplanması için ikişer ikişer son grafik metodda olduğu gibi, tek bir kuvvete indirgeninceye kadar işlem devam eder.

4. Paralel kuvvetlerin bileşkelerinin analitik olarak bulunması seçilecek pozitif yöne göre cebirsel toplama işleminden ibarettir. Kuvvetlerin tatbik noktaları arasındaki mesafenin bileşke kuvvete bölümünden elde edilen değerin kuvvetlerden birisiyle çarpımı neticesinde bulunan değer, diğer kuvvetin tatbik noktasının bileşke kuvvetin tatbik noktasına olan mesafesini verir. (Şekil-6-7)

ŞEKİL 6-7 BURAYA GİRECEK

BİLGE KAĞAN;

Göktürkleri elli yıllık Çin esaretinden kurtararak ikinci defa Gök-Türk Hakanlığını kuran İlteriş (İl'i, devleti toplayıp tanzim eden) ünvanı ile anılan Kutluk Kağanın büyük oğlu. 684 yılında doğdu. Babası Kutluk Kağan öldüğü zaman kardeşi Kültigin'le birlikte, küçük yaşta olmaları sebebiyle, amcaları Kapağan Kağanın ve millet emekdarı, büyük müşavir Vezir Bilge Tonyukuk'un himayesinde büyüdü. O zaman Bilge Kağan 8, Kültigin Han 7 yaşında idiler.

Amcası Kapağan Kağan tarafından 14 yaşında "şad" tayin edilerek devlet hizmetine girdi. Vezir Tonyukuk kumandasında Göktürk Hakanlığının İnal ile birlikte sevkettikleri batı orduları grubunda yer aldı. İnal Kağanla birlikte Altayları aşarak Bolçu'da On-ok ordusunu mağlup etti ve Seyhun (Sir derya= İnci Nehri) kıyılarına ulaştı. Tonyukuk'un başkumandanlığını yaptığı bu ordunun başında Maveraünnehr'e kadar dayanan Bilge Kağan, Kızıl Kum Çölüne girerek güney istikametini aldı. Göktürk Abidelerinde tezik şeklinde zikredildiği gibi, ilk defa olarak batıda Müslüman Araplarla karşılaşıldı (701). 709 yılında Kırgızlar'ın komşusu olan ve Yukarı Kem-İrtiş arasında bulunan Çikler ile Isıg Gölünün batısında yaşayan Azları, Hakanlığa bağladı. 710 yılında kardeşi Kültiginle birlikte zaman zaman başkaldıran Kırgızları mağlup etti. 714'te Çin'in yığınak merkezi olan Beşbalık'ın kuşatılmasına, İnal Kağan, Tung-lu Tekin ve eniştesi ile birlikte katıldı. 22 Temmuz 716 tarihinde Çinlilerle münasebet kuran Bayırkular'ın amcaları Kapağan Kağanı pusuya düşürerek öldürmeleri üzerine karışıklığa sürüklenmiş olan devletin yükünü, Kapağan Kağanın oğullarını ve taraftarlarını bertaraf ederek, kardeşi Kültigin'le birlikte yüklendi. Kültigin'le birlikte seferler yaptı. Memlekette karışıklıklar çıkaran Dokuz Tatarlar ve Oğuzlar üzerine yürüyerek bozguna uğrattı. Kültigin'in aşırı derece ısrarı üzerine 716 yılında hükümdar oldu. Gök-Türk orduları başkumandanlığını yüklendi. O zamana kadar bu vazifede bulunan baba yadigarı Bilge Kağanın kayın babası vezir Tonyukuk da devlet müşaviri olarak kaldı. İçte ve dışta yaptığı mücadelelerde büyük başarılar kazandı. Yurtsuz milleti yurtlu, fakir halkı zengin ettiği gibi, devleti ve milleti için canla başla çalıştı. 717 yılında Uygur İl-teber'i Kargan Savaşında yendi. Bir yıl sonra da isyana teşebbüs eden Karluklarla savaştı ve galip geldi.

Bilge Kağan, Çinlilerle iyi münasebet kurmak istiyordu. Bu Tonyukuk'un da arzu ettiği bir durumdu. Fakat Çinliler Türk birliğini bozmak için Beşbalık'taki Basmillar ile anlaşmışlardı. Bütün bunlar Çinlileri çok iyi tanıyan ve vaktiyle Kutluk (İlteriş) Kağanla birlikte istiklal mücadelesi veren Vezir Tonyukuk tarafından gayet iyi biliniyordu. Onun planı sayesinde Basmillar Beşbalık'ta kuşatılarak mağlup edildi. Entrikalarının boşa çıktığını gören Çin de baskı altına alındı. Çin ordusu Kan-su'da bozguna uğratıldı (Eylül 720). Daha sonra çeşitli seferler düzenlendi. Kitanlar ve Tatabılar saf dışı bırakıldı (722-723).

Bütün bu hadiselerden sonra Çin iyi geçinme noktasına geldi. 725 yılında Çin İmparatoru tarafından gönderilen elçiyi Bilge Kağan, Kültigin ile Tonyukuk'un hazır bulunduğu bir mecliste kabul etti.

Bilge Kağan, 725 yılında kayınbabası Tonyukuk'u 731 yılında da 47 yaşında olan kardeşi prens Kültigin'i kaybetti. Bu iki Türk büyüğünün ölümü hakanlıkta büyük boşluklar meydana getirdiği gibi, millet de, başta Bilge Han olmak üzere büyük üzüntü içine düştü. Orhun Kitabeleri'nde bu husus: "Küçük kardeşim Kültigin öldü, görür gözüm görmez oldu, bilir bilgim bilmez oldu, zamanın takdiri Tanrı'nındır. Kişi-oğlu ölmek için yaratılmıştır, kendimi bıraktım, gözden yaş akıtarak, gönülden feryad ederek yanıp yakıldım." şeklinde Bilge Kağan'ın ağzından, kendi inançlarına göre, bir nevi tevekkül içinde anlatılmaktadır.

Bu iki büyük millet ve devlet emekdarının hatırasına Bilge Kağan zamanında bengü taşlar (kalıcı eserler) dikilmiş, hizmetleri ve düşünceleri kendi ağızlarından verilmiştir.

734 yılının yazında K'i-tan ve Tatabılara karşı Töngez Dağında kazanılan savaş, Bilge Kağanın en son zaferi oldu. Bütün ömrünü milletinin birliği ve büyüklüğü için geçirmiş olan Bilge Kağanın 19'u "şad" 19'u da "kağan" olmak üzere 38 senelik bir hizmeti vardır. Son zamanlarında Çinli bir prenses ile

evlenme arzusu Çin imparatoru tarafından kabul edilmişse de, Çinlilerce aldatılan Buyruk-çor tarafından zehirlenmiş ve 25 Kasım 734 tarihinde, milleti büyük bir yas içinde bırakarak 50 yaşında vefat etmiştir. Adına oğlu tarafından Baykal Gölünün güneyinde, Orhun Nehri Vadisinde, Koşo Tsaydam Gölü civarında Bilge Kağan Abidesi diktirilmiştir. Abideyi yeğeni Yollug Tigin kaleme almış ve 34 günde tamamlatmıştır.

Kitabelerde görüleceği üzere, Bilge Kağan milletine bağlı, dindar bir hükümdardır. Böyle olmasına rağman yeni bir dinin arayışı içinde olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü onun yerleşik hayata geçmek isteği ve kuracağı şehirlerde budist mabetlerine yer verme teklifi kayın babası Tonyukuk tarafından reddedilmiştir. Şayet sağlıklarında İslamiyet ülkelerine ulaşabilseydi, Türklüğün eski yurdunda alperenlerin, gazilerin daha erken görüleceği büyük ihtimal dahilindeydi. Tonyukuk'un Bilge Kağanı bu iki düşüncesinden men edişi, Çin'e karşı kendilerini müdafaa şuuru iledir. Fakat bu fikir, netice olarak sonraları Türk dünyasının İslamiyete geçmesine zemin hazırlamıştır.

BİLGE TONYUKUK;

Adı bilinen ilk Türk yazar, tarihçi ve büyük devlet adamı. Milattan sonra 8. asırda Göktürkler devrinde yaşamış İlteriş (Kutluk) Kağan, Kapağan Kağan, Böğü Han ile Bilge Kağana baş vezirlik yapmış, bazı savaşlarda başkomutan olarak vazife görmüştür.

Kendi adına dikilen abideye yazdırdıklarından anlaşıldığına göre; Çin'de doğmuş, Çin esaretinden İlteriş (Kutluk) Kağanla birlikte kurtularak Türklerin Çin esaretinden kurtuluş savaşını idare etmiş, gençlik yıllarında ataklık ve cesaretiyle, yaşlılığında da tecrübe ve bilgisi ile devletine hizmet vermiştir. Damadı Bilge Kağanın Türk milletini yerleştirmek ve budist tapınakları açmak gibi fikirlerini reddetmiştir. Bu sebeple milleti her an at sırtında harbe hazır tutmuş ve Türklüğün İslamiyete girmesine zemin hazırlamıştır. Politikayı iyi bilen, halk ruhunu derinlemesine kavramış olan bu meşhur Göktürk vezirinin kendi adına M.S. 720-725 yıllarında dikilen kitabesi, Moğolistan'ın Bayın Çoktu mevkiindedir.

Sade ve sanatsız bir dille yazılan bu kitabede; Çin esaretinin çilesinden, Çinlilerin hile ve zulümlerinden bahsedilerek halka öğütler verilir. Bazı bölümlerde de kendi hayatından bahisler vardır.

Bilge Tonyukuk kitabesinden:

"Tanrı yarlıkadığı için Türk milleti içinde silahlı düşmanı gezdirmedim. Damgalı atı koşturmadım. İlteriş Kağan çalışmasaydı ona uyarak ben kendim çalışmasaydım, il de millet de yok olacaktı. Çalıştığı, çalıştığım için il, il oldu. Millet de millet oldu. Kendim artık kocadım... Şimdi Türk Bilge Kağan, Türk müstakil milletini, Oğuz milletini iyi idare ederek tahtında oturuyor."

BİLGİSAYAR;

Alm. *Computer (m).* ***Fr.*** *Ordinateur (m).* **İng.** *Computer.* Hesap ve bilgi işlem makinaları. Bilgisayarlar, söylenenleri yapan itaatkar hizmetçi gibidir. Halledilmesi gereken konu ile ilgili bilgi ve onun nasıl işlem göreceği bilgisayara iletildiğinde, bir çok insanın senelerce çalışması ile bitiremeyecekleri işi bir kaç saniyede yapar.

Bilgisayarı, insanın üzerinde bir zekaya sahipmiş gibi düşünmemek gerekir. Bilakis, bilgisayar bizzat insan zekasının bir ürünüdür. Geliştirilmesi olduğu kadar, yerinde ve gerektiği şekilde kullanılması için de insana muhtaç bir alettir. Tabiri caizse, insana olan üstünlüğü; aynı işlemleri bıkmadan, dikkati dağılmadan, hassas olarak defalarca ve hızlıca yapabilmesindedir. Bilgisayarın doğru çalışabilmesi; ancak ne yapacağının ve nasıl yapacağının kendisine yanlış yorumlanması imkansız emirlerle bildirilmesiyle mümkündür.

Uzay gemisi dünya etrafında dönerken, gemiyi kullananlar pilot değildir. Geminin her hareketi bilgisayar ile idare edilmektedir. Bu gün işyerleri, işçilerin maaşlarını bilgisayarlara hazırlatmakta, meteoroloji hava tahminini bunlarla yapmaktadır. Gazete, mecmualar, bilgisayarla hazırlanmakta, çocuklar derslerine bunlarla çalışmakta, istihbarat bilgileri bilgisayarlarda muhafaza edilmektedir.

Bilgisayarın tarihçesi: ABD'de tuşlu sistemle çalışan ilk elektronik bilgisayarın 1946 yılında Pennsylvania Üniversitesinde faaliyete geçmesi için birçok malzeme ve yüzlerce yıllık ilmi tecrübe gerekmişti. Kısaca, "ENIAC"adıyla tanınan Elektronik Sayı Bütünleme ve Hesap Makinasını o gün kimse ciddiye almamıştı. Makinanın çalışması çok uzun sürmüyordu. Çünkü devamlı şekilde lambaları kısa devre yapıyordu. Yarım milyon dolara ma lolan ENIAC, topçu atış cetvellerini hesaplamak için düşünülmüştü. Saniyede 5000 çıkarma ve toplama işlemi yapabiliyordu. Günümüzde ise, herhangi bir "ev bilgisayarı" dahi bu muhteşem ENIAC'den daha çok iş görmektedir.

Ama bu güne gelinmesi kolay olmadı. İnsanoğlu var olduğu günden itibaren sayılar ile oynamaya başladı. Önceleri bu iş için taş parçaları kullanılıyordu."Calculus" yani hesap kelimesinin Latince taş

kelimesinden türetildiği sanılıyor. Bundan 2500 yıl önce Çinliler hesap işlerinde ipler üzerinde kolayca hareket eden boncuk taneleri ile zamandan kazanabildiklerini gördüler."Çin işi" abaküs bugün bile kullanılmaktadır.

Fransız Blaise Pascal, 1642 senesinde vergi tahsildarı babasına, yardımcı olacağını düşündüğü bir makina geliştirdi. Küçük tekerlekler biraz çevrilince, toplama veya çıkarma işlemleri otomatik olarak yapılabiliyordu. Ancak geçimlerini saatler alan hesap işlerinden kazanan katipler Pascal'ın makinasını bir rakip olarak gördüler ve ona hiç iltifat etmediler.

Bir süre sonra Alman matematikçisi Gottfried Wilhelm Leibniz bu makineye çarpma ve bölme işlemlerini yapabilme yeteneğini kattı. Leibniz'e göre; "Değerli insanlar, tıpkı esirler gibi hesaplama işinde saatler kaybetmeye layık değillerdi."

Söz konusu makineler yanlızca dört işlemli aritmetik hesaplarında kullanılabiliyorlardı. Gerçek anlamda bilgisayarı, yani matematik ve daha bir çok iş yapabilecek bir hesap makinasını ilk düşünen şahıs ise, 19. yüzyıl İngiliz matematikçisi Charles Babbage oldu. Lokomotiflerde kullanılan sür'at göstergesi ve güvenilebilir ilk istatistiklerin babası olarak tanınan Babbage, logaritmalar gibi uzun fonksiyon hesaplarını otomatik olarak yapabilecek bir makinayı imal etme faaliyetine girişti. Önce "Diferans makinası"nı yaptı. Bu makina, çeşitli çarklar ve dişlilerden meydana gelen karmaşık bir sistemdi. Babbage, bu basit modeli aşmak istiyordu. Bu defa "Analitik makina" olarak adlandırdığı bir tasarının peşine düştü. Eski makinaya göre yenisi çok daha karmaşık bir biçimde işleyecekti. Ama bu yeni makinada günümüz hesap makinalarının bütün temel özelliklerini bulmak mümkündü. Babbage'nin "değirmen" diye adlandırdığı, bir mantıki işlem merkezi "beyin", çeşitli bilgileri muayyen prensiplere göre depolayabilecekti. Bilgileri muhafaza için bir "hafıza deposu", kendisine verilen işlem emirlerini denetleme birimi ve ayrıca makinaya bilgi yüklenmesi veya ondan bilgi alınmasını sağlayan mekanizmalar bulunacaktı. Hepsinden önemlisi, istenirse makinanın bütün çalışma ilkeleri değiştirilebilirdi. "Analitik makina" programlanabilecekti.

Babbage, makinası üzerinde yaklaşık 40 yıl çalıştı. Ama, "analitik makina" hiçbir zaman imal edilemedi. Bir futbol sahası büyüklüğünde ve en az 6 buhar makinasıyla işleyebilecek bu aleti gerçekleştirmek için Babbage çok çalıştı. Hükumet yardımı kesince, dostlarından para buldu. Ama başaramadı. Buna karşılık anahtar prensiplerinden biri çevresinde alaka uyandırmıştı.

Babbage, makinasına bilgi girdisi için delikli kartlar kullanmanın faydalı olacağını düşünmüştü. Fransız dokuma tezgahlarında renk ve desen ayrımlarında kullanılan kartlar gibi cebir modelleri de analitik makina tarafından örülebilirdi. ABD'de Herman Hollerith adında genç bir mühendis l890 nüfus sayımı öncesi, delikli kart kullanılması fikrini benimsetmeye çalıştı. Kişilerin yaş, cinsiyet, medeni durum, ırk gibi özellikleri kartlar üzerinde, belli bir kodlama usulüyle delikler halinde belirtilebilir ve bu kartlardaki veriler, elektrikli okuyucularla hesaplanabilirdi. Büro makinalarında delikli kart kullanma, bu nüfus sayımının şaşırtıcı hesaplama kolaylığından sonra bir anda yaygınlaştı. Hollerith'in kurduğu küçük firmayı satın alan tanınmamış bir Amerikan şirketi, yaptığı makinalarda bu sisteme öncelik verdi. Günümüzde Dev IBM'nin çekirdeğini bu şirket teşkil ediyordu.

Babbage'nin rüyalarındaki gerçek bilgisayar ise, l930'lara kadar gerçekleştirilemedi. Hitler Almanya'sında tanınmamış genç bir mühendis Konrad Zuse, atölye olarak kullandığı baba evinin oturma odasında basit bir bilgisayar imal etmeyi başardı. Çeşitli hizmetler verebilen bu bilgisayar, İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman uçak sanayii için hesap işlerinde de kullanıldı. ABD'de "Bell Telephone Şirketi"nin araştırma laboratuvarında görevli George Stibitz adında bir matematikçi de l939'da benzer bir makina yaptı. Hatta telefon hatları ile hesap işlemlerinin nasıl yapılabileceğini de gösterdi. Uzaktan bilgi nakli ilk defa gerçekleşiyordu. Savaş sonrasında İngiltere'de Alan Turing de "Colossus" adını verdiği bir bilgisayar, Alman askeri şifrelerini çözmeyi başardı.

Amerikan, Alman ve İngiliz bilgisayarlarının hepsinin müşterek bir tarafı vardı. Bunlar günümüzde ikili sistemle kullanılan bilgisayar hesap makinalarının öncüleriydi. Babbage'nin meşhur makinası ise onar onar sayabiliyordu. Buna "onluk" sistem deniyordu. 0'dan 9'a kadar l0 rakkam kullanma alışkanlığının, insanoğlunun el ve ayaklarında bulunan l0 parmakla hesaplamadan kaynaklandığı sanılıyor.

Bilgisayarlarda işlemler "mantıki kapılar" denen "açık- kapalı" elektronik devrelerle yapılıyor. Makinaya verilen bilgiler elektrik akımlarıyla bu kapılardan geçiyor. Küçük bir "ev bilgisayarı"nda bile bu tür kapılardan binlercesi vardır. Bunlar saniyede bir milyon defadan fazla açılıp kapanıyor. Bu açıp-kapanma bir elektronik devrede gerçekleşiyor.

Şimdiki tuşlu hesap makinalarının ataları bu kadar hızlı çalışamıyorlardı. Elektromekanik devreler kullanılıyordu. Bu devreler eskinin Mors alfabesi ilkesine göre işliyordu IBM'nin ilk büyük bilgisayarı "Mark 1" tıpkı bir odada bulunan yün ören kadınlar gibi çalışıyordu. ABD'li fizikçi Jeremy Bernstein, o günleri şöyle anlatıyor: "Makina 5 saniyede 23 rakamlı iki sayı hesaplıyordu. Bugün cep hesap

makinaları aynı işlemin sonucunu vermek için bir saniye bile bekletmiyorlar."

ENIAC, elektromekanik nakil yerine, devre açıp kapamalarında radyo lambalarını kullandı. Bu yüzden hesap hızı çok artıyordu. Ama zorluklar henüz sona ermemişti. Farklı işlemler yapılabilmesi için ENIAC'ın tıpkı eski telefon santrallerinde olduğu gibi elle bir fişten bir başkasına geçirilmesi gerekiyordu. Bazı durumlarda bu yeniden kurma işi günler alıyordu.

Matematik bilgini John von Neumann, çözümü buldu. Makinaya verilen çalışma direktifleri de tıpkı yüklenen bilgiler gibi girdiler. İkilik sistemde yazılabilir ve önceden programlanabilirlerdi. Bunun için bir makara teyp veya klavye yeterdi. Bu kabiliyete sahip ilk bilgisayarı piyasaya süren Sperry Rand firması oldu. UNİVAC-1, l95l'de Amerikan Nüfus Bürosuna teslim edilirken, bu konuda geç kalmış olan diğer şirket yöneticileri ne yapacaklarını bilemiyorlardı.

l947'de Bell Telephone şirketi laboratuvarlarında çalışan üç uzman, küçücük ve o kadar da basit bir şey olan "transistörü" buldular. Bu direnç naklinin kısaltılmışı manasına gelen bir kelime olup, yarı geçirgen maddelerden oluşan sandviç yapısında bir buluştu. Germanium kristalleri bu sandviçin ana maddesiydi. Silikon daha sonraki yıllarda kullanılacaktı. Bu kristaller öyle yerleştirilmişlerdi ki, sandviçin bir yanından gelen en küçük elektrik akımı bir sonraki devredeki çok daha büyük bir akımı kontrol edebiliyordu. Açıp kapama düğmesi ve elektronların alçalıp yükselmesini denetlemek, böylece kolaylaşıyordu. Bunlar vakumlu radyo lambalarına nisbetle çok daha küçüktüler. Üstelik, hem daha hızlı hesap yapıyorlar, hem de daha az bozuluyorlardı. Az ısı verdiklerinden birbirleri üstüne yerleştirmek bir mes'ele olmuyordu. Çok ucuza mal olmaları da diğer faydalı bir yönüydü.

Aradan geçen bir kaç yılda, Bell uzmanları tamamen transistörlü bir bilgisayar yapmayı başardılar. Şirketin sahibi Ma Bell, anti-tröst kanunundan çekindiği için buluş hakkını, isteyene 25.000 dolar karşılığı satmaya başlayınca, buluşun üç mimarından biri olan Shockley, memleketi Kaliforniya'ya hemen geri döndü ve kendi işini kurdu. Polo Alto şehrinde bugün Silikon Vadisi olarak tanınan bu bölge, bilgisayar endüstrisinin can damarlarından biri olacaktı. Dallas'ta, petrol kuyuları için delme makinaları yapan genç bir müteşebbis, sahibi olduğu Texas Instruments firmasını genişletmek istiyordu. Schockley'in Bell'deki eski çalışma arkadaşı Gordon Teal'i işe aldı. Ürettikleri bilgisayarların en büyük müşterisi Pentagon'du. Amerikan Savunma Bakanlığı, füzeleri güdümlemek için transistörlü cihazların büyük hesaplama kolaylığı sağladığının şuurundaydı.

Transistörle yapılmış ilk bilgisayarlar bir bakıma eski radyoları andırıyorlardı. İçlerindeki her parça birbirine lehimle bağlanmıştı. Elektronik eşya yapımcıları çok geçmeden bu bağlantıların bir tablo üzerinde otomatik olarak "basılabileceğini" düşündüler. Elle yazılmasına da lüzum yoktu. l950'ler sonunda Texas Instruments firmasından Robert Noyce, aynı anda aynı şeyi düşündü. Tek bir silikon parçası üzerine, istenildiği miktarda transistörün aralarındaki bağlantılarla birlikte, doğrudan kalıp halinde resmi çıkarılabildi. Bu tür "entegre devreler" bir bilgisayarın parçalarından birinin bütünü, mesela mantıki devre veya hafıza kaydedicisini içine alacaktı.

Bir silikon dilimi üzerine yüzbinlerce transistör kalıbı çıkarmak mümkündü. "Microchip"lere her gün artan sayıda devreler ekleniyordu. Ama henüz bütün güçlükler yenilmemişti. Silikon üzerine yerleştirilen devreler esnek değillerdi. Hangi işi yerine getirebilmek için kalıplaşmışlar ise bir tek o işi yapıyorlardı. Uzmanların deyimi ile "sert bir bağlantı" söz konusuydu. 1971 yılında ise İntel şirketi "Mikro-işleyici"yi geliştirdi. Ted Hoff'un bu buluşu, merkezi bilgi değerlendirme birimini bir tek silikon diliminde toplamayı başarıyordu.

Mikro-işleyici sayesinde, bir tek dilim istenildiği kadar görevi yerine getirmesi için programlanabiliyordu. Bu, bir saati işletmekten bir feza gemisini idareye kadar gidiyor. Bürolarda kullanılan ve "ev bilgisayarı" olarak tanınan küçük bilgisayarların esas prensibini bu buluş teşkil etti. 1975 yılında yeni bilgisayarlar piyasaya sürüldü. Çok geçmeden de piyasadan kayboldu. Ama yerini alacak o kadar da yeni bilgisayar vardı. Hayal gücü geniş, genç ve dinamik ekipler boş durmuyorlardı. Halen de boş durmuyorlar. Bilgisayarı dev adımlarla ilerletmeye devam ediyorlar.

Bilgisayarların kısımları: Mikro bilgisayarlar ilk bakışta bir daktilo tuşları ve bir televizyon ekranı olan basit bir alettir. Bu alete çeşitli yardımcı cihazlar bağlanabilir. Mikro bilgisayarlara disk hafıza, yazıcı, grafik çizici gibi daha bir çok aletler bağlanabilir. Bütün bunlar bilgisayarın "sert kısımlarını" (hardware) teşkil eder.

Programlar: Bilgisayara hayat verebilmek için ona tam bilgi aktarmak gerekir. Belli bir işin yapılmasını tarif eden her ifadeye program denir. Bütün programların toplamına da bilgisayarın "yumuşak kısımları" (software) denir.

Bilgisayar mantığı: Bilgisayarın nasıl çalıştığını öğrenmek için onun bilgileri nasıl kullandığını anlamak gerekir. Harfler ve rakkamlar bilgisayarda kodlar şeklinde ifade edildikten sonra kullanılır. Bilgisayarlarda kodlar elektrik olarak voltajın olup olmaması ile ifade edilir. Voltaj var, lamba yanıyorsa

1; voltaj yok, lamba yanmıyorsa 0 kodlarını alır. İki durumlu olan bu kodlamaya "ikilik sistem" denir. Bilgisayara tuşlardan verilen her bilgi 1 ve 0 kodlarına çevrilir.

Her 0 ve 1, bit olarak; sekiz bitlik grup ise, byte olarak tarif edilir. Bilgisayar, işlemlerini ikilik sayı sistemi ile yapar. İşlemler çok sade ve basit olmakla beraber çok hızlıdır.

Mantık: Bilgisayarlar sadece sayıları saymakla kalmayıp karar da verebilirler. Bu kararlar, Boolean cebiri denilen mantık kaidelerine göredir. Çeşitli şartlara göre bilgisayar "EVET", "HAYIR", "VE", "VEYA", "DEĞİL" gibi kararlar alabilir. Mesela; evi taşımak için bir kamyon VE bir şoföre ihtiyaç vardır. Bu kamyon bir dar köprüden geçmek zorundaysa kamyon geniş VEYA yüksekse köprüye çarpar. Taşınacak ev boş DEĞİL ise taşıma işlemi gecikecektir. Burada VE, VEYA, DEĞİL kararları verilmiştir.

Bilgisayarların çalışması: Bilgisayarlar dört ana kısımdan meydana gelmiştir: Hafıza, giriş, çıkış ve merkezi işlem birimi. CPU işlemleri sırası ile yapar, toplar, çıkarır, mukayese eder.

Toplama, çıkarma gibi işlemleri yaptıran programlar önceden CPU'ya öğretilmiştir. Bilgisayara girişten iki sayı yazmak yeterli olmaktadır. CPU'nun saat, program sayıcı, bilgi tarif edici aritmetik ve mantık kısmı gibi bölümleri vardır.

CPU: Bilgisayarın kalbidir. İcra edilecek komutlar sıra ile CPU'ya getirilir. Komutun muhtevası ve bilgisayarın o anki durumu gözönüne alınarak, komut icra edilir. Her türlü aritmetik ve mantıki işlemler CPU'nun bir parçası olan ALU'da yapılır. İşlemlerin sonucu "akümülatör" denen özel hafıza hücresine geçici olarak alınır, gitmesi gereken yere buradan ulaştırılır. Program sayıcı, sıradaki komutun hafızadaki yerini tutar. Saat ise, CPUnun elektronik çalışması için gereken titreşimleri sağlar. Bu titreşimlerin sıklığı bilgisayarın hızını belirleyen temel unsurdur.

Bilgisayarın kullanabileceği bilgilerin bulunduğu bütün birimler hafızaya dahildir.

Ana hafıza: Çok sayıda hafıza hücresinden müteşekkildir. Her hücrenin bir "adres"i vardır. Burada, bilgi, elektriki olarak saklanır. Elektrik kesildiğinde ana hafızanın muhtevası kaybolur.

Yardımcı hafıza: Bilginin ana hafızaya nispeten daha uzun müddet saklanması düşünülerek depolandığı birimlerdir. Umumiyetle manyetik mekanizmalara dayanırlar. Ana hafızadan maliyet olarak ucuz, hız olarak yavaştırlar. Esnek ve sabit diskler, manyetik şeritler en yaygın yardımcı hafıza çeşitleridir.

Giriş cihazları: İnsana hitabeden giriş cihazlarının en yaygını klavyedir. Bilgisayara aktarılması gereken bilgi, buradan harf, rakam ve özel işaretlere karşılık gelen tuşlar vasıtasıyla girilebilir. Görünüşü dolayısıyla "fare" tabir olunan giriş cihazı da oldukça yaygın olarak kullanılır. Diğer giriş cihazları arasında, ışık kalemleri, tabletler ses çözücüler vs. sayılabilir.

Bilgisayar çıkış cihazları: Çıkış cihazları giriş cihazları gibi yine insana hitab eder. Bilgisayar lisanı çıkışta tekrar değişir. Mikro bilgisayarlarda çıkış olarak normal televizyon ekranı kullanılır. Daha hassas görüntü için özel ekranlar yapılır. Bunlara kısaca VDU denir. Çıkışlar kayıt olarak alınmak istenirse yazıcılar kullanılır. Yazıcılardan en çok kullanılanı noktalı yazıcıdır. Muhtelif ince teller kağıt üzerine mürekkeple noktalar halinde harf veya sayıyı yazar. Elektrik kıvılcımlı yazıcılar kağıdı nokta nokta yakarak yazarlar. Çok sessiz çalışırlar. Döner tekerlekli yazıcılar daha değişiktir. Tekerlek üzerinde harf, sayı ve noktalamalar mevcuttur. Basılacak olan karakter döner tekerlekte çekiç hizasına gelince çekiç tekere vurarak kağıda iz yaptırır. Diğer yazıcılara nazaran yavaştır.

Bilgisayar programlanması: Bilgisayar yalnız 0 ve 1'lerden meydana gelen makina lisanı kullanır. Bu lisan insan programcılarına zor gelir. Bu bakımdan özel bilgisayar lisanları geliştirilmiştir. Almanca, İngilizce lisanından daha basit olan bu lisanlara örnek olarak Basic, Pascal, APL, Cobol ve Fortran gösterilebilir. Programcı bu lisanlardan biri ile programı bilgisayara yazdırır yazdırmaz bilgisayar kendisi derleyici vasıtasıyla bu programı makina lisanına çevirir.

Bilgisayarın kullanıldığı alanlar: Bilgisayarlar beş ana alanda kullanılırlar: Bilgi işlem olarak toplanan bilgilerin değerlendirilmesi ve karara varılmasında. Hesap edici olarak problem çözümünde. Baskı işlem olarak, bilhassa gazete ve dergi gibi sür'atle basılması gereken basın işlerinde, hafıza olarak bilgi saklamakta. Kontrol olarak da diğer cihazların çalıştırılıp durdurulması, idare edilmesi gibi işlerde kullanılır.

Günümüzde bilgisayar (computer) konusunda pekçok İngilizce terim, Türkçe karşılığı olmaksızın kullanılmaktadır. Aşağıda çok yaygın olanları verilmiştir.

Access: Bir bilgiye ulaşılabilmesi veya bilgisayar veya programın kullanılabilmesi.

Address: Bilgisayarın hafızasındaki bilgi parçasının yerinin tarifi.

Assembly Language: Makinanın kullanımına dönük programlama dili. Her CPU'nun kendine has

makina dili vardır.

Basıc (Beginner's All-purpose Symbolic Instruction Code): Küçük ve kişisel bilgisayarlarda yaygın olarak kullanılan programlama dili.

Binary: 0 ve 1 rakamlarının kullanıldığı ikilik sistem.

Buffer: Bilginin geçici olarak yerleştirildiği yer.

Bug: Programda veya birimlerin elektrik sistemlerinde meydana gelen hata. Debugging ise bu hatanın düzeltilmesi.

Byte: İkilik sistemde sekizlik bir sıra. Her bir byte bir harf, rakam veya sembole karşı gelir. Bilgisayarların kapasiteleri genellikle byte ile ölçülmektedir.

Compiler: Yazılan programlama dillerindeki işlemi, makina diline dönüştüren program.

CPU (Central Processing Unit): Kullanan tarafından sisteme verilen komutları işleyen birim.

Chip: Kodlanmış sinyal ihtiva eden entegre devreye verilen isim.

Cursor: Ekranda üzerinde çalışılan yeri gösteren işaret.

Database: Büyük miktarda ve düzenli bir şekilde yerleştirilmiş bilgiler topluluğu.

Density: Bir diskin bir yüzünün bir kısmına yerleştirilebilecek bilgi miktarı.

Disk: Bilginin yerleştirildiği dönen plak.

Disk Drive: Diske bilgiyi yerleştiren ve buradan bilgiyi geri okuyabilen düzen.

DOS (Disk Operating System): Disk ve onunla ilgili işlemleri yapabilmek için kullanılan programlar topluluğu.

Error message: Kullananın yanlış yaptığını haber veren bilgi.

File: Belirli bir isime sahip bilgiler topluluğu.

Floppy disk: Bilgileri depolamak için kullanılan ucuz küçük disk.

Format: Bilginin depo edilme düzeni.

Graphics: Bilgisayar programlarındaki resim ve şekiller.

Hardware: Bilgisayarın fiziki kısımlarının bütünü.

Hexadecimal: l6'lık sayı sistemi. Malumat dili programları genellikle bu dille yazılır.

Interface: Bir sistemin başka bir sisteme bağlanması.

Menü: Ekranda kullanıcının seçimine hazır seçenekler.

Memory: Hafıza.

Modem: Telefon veya doğrudan hat kullanılarak bilginin bir sistemden diğer sisteme geçişini sağlayan birim.

Monitör: Bilgisayardan gelen bilgilerin gözüktüğü ekran.

Printer: Sonuçları kağıda basılı veren birim.

Program: Bilgisayara belirli bir işlemi yapması için verilen kodlu emirler.

RAM (Random Access Memory): İhtiva ettiği (içine aldığı) konuları, kullanıcı tarafından değiştirilebilen hafıza bölümü.

ROM (Read Only Memory): İçine aldığı konuların kullanıcı tarafından değiştirilemeyen hafıza bölümü.

Software: Programlar, emirler, işlemler olarak tarif edilebilecek bilgisayarın fiziki kısmının dışındaki kısım.

Terminal: Ana bilgisayardan ayrı bulunan ama ona erişebilen çalışma birimi.

User Friendliness: Bilgisayarın kolay kullanılabilme özelliği.

Word Processor: Elektronik yazma, işleme ve düzeltme işlerinde kullanılan metin işleme program veya sistem.

BİLİM (Bkz. İlim)

BİLİRKİŞİ;

Alm. *Experte,* **Fr.** *Expert,* **İng.** *Expert.* İhtisas sahibi olduğu konuda bilgisine başvurulan kimse. Daha çok adli konularda, kesin kanaat sahibi olabilmek için bilirkişilerin görüşleri alınır. Çok ince, hassas konularda bilirkişiye başvurulabileceği gibi, sahibi bilinmeyen bir tarla, arsanın tesbiti için en yaşlı köylü bir vatandaşa da bilirkişi olarak başvurulur.

BİLİRÜBİN;

Alm. *Bilirubin,* **Fr.** *Bilirubine,* **İng.** *Bilirubin.* Alyuvarlardaki hemoglobinin katabolizması sonucu teşekkül eden kahverengimsi sarı renkteki safra pigmenti. Dışkıya kendine has rengi veren bilirübin karaciğerden salgılanır. Alyuvarların parçalanma derecesine bağlı olarak günde 0,5-2 g arasında bir miktarda teşekkül eder. Vücutta bilinen bir fonksiyonu yoktur.

Kandaki serbest bilirübin karaciğere ulaştığında, glikozdan türeyen gliküronik asitle eşleşir. Buna eşlenik bilirübin denir. Eşlenik bilirübinin yoğunluğu kan plazmasındakinin yaklaşık bin katıdır. Bilirübinin büyük kısmı karaciğerden safra kesesine geçer. Orada safra taşlarının teşekkülüne yol açabildiği gibi tekrar serbest bilirübine de ayrışabilir. Serbest duruma geçen bilirübindeki kalsiyum pigment veya safra taşı halinde çökelerek, karaciğer, safra kesesi ve ince bağırsak arasındaki safra kanalını tıkayabilir. Bu durumda eşlenik bilirübin kan dolaşımına karışır ve deri sarı bir renk alır (Bkz. Sarılık).

BİLLUR;

Alm. *Kristall,* **Fr.** *Cristal,* **İng.** *Crystal.* Kimyadaki katı haldeki bir elementin veya bileşiğin, molekül, atom veya iyon yığınlarının (paketinin) kesin geometrik bir yapı göstermesi. Araştırmalar göstermiştir ki, hemen hemen bütün katı maddelerde atomlar tekrarlı bir sıra halinde dizilmiştir ve bundan dolayı billurlar teşkil ederler. Cam ve plastik başlıca istisnalardır. Bu maddelerde billurlaşma görülmez. Fakat bu maddelerde bile küçük bölgelerde parça parça bir tekrarlı sıra bulunur.

Billur maddeler; metaller, mücevherler taşları ve tuzlardan toz taneciklerine kadar geniş bir dağılım gösterirler. Bununla beraber her birinin atomları sıralı bir tarzda dizilmiştir. Billur sıranın detaylı tabiatı yani billur yapısı, billuru teşkil eden maddenin özelliği olarak herbirinde farklıdır. Bir billur, yüzeyleri arasındaki açının gösterdiği temel yapıları ile tanınır ve başlıca yedi yapıya ayrılır: 1) Triklinik, 2) Monoklinik, 3) Ortorombik, 4) Trigonal (comboedral), 5) Hekzagonal, 6) Tetragonal, 7) Kubik. Bu yedi billur yapısı da kendi içinde 32 billur sınıfına; bu da yine kendi içinde 230 gruba ayrılmıştır.

Bazı maddeler birden fazla billur çeşidi meydana getirir ki, buna o maddenin allotropları denir.

BİLLURLAŞMA;

Kimyada, bir elementin veya bileşiğin sıvı halden veya çözeltiden kendine has geometrik şekilde katılaşması olayı. Kimyada çok önemli bir işlemdir. Bu işlem (billurlaştırma) ile bir madde saflaştırılır veya bir karışım meydana getiren maddeler birbirinden ayrılır. Umumiyetle, bir maddenin bir çözücüdeki çözünürlüğü yüksek sıcaklıkta daha çoktur ve böylece aşırı doymuş kaynayan çözelti soğutulursa, aşırı çözünmüş olan madde çözücüden ayrılır. Yavaş soğutmada büyük ve güzel billur şekli meydana gelir.

Eğer, bazan olduğu gibi, böyle bir çözelti billurlaşmayı reddederse, bu çözeltiyi aynı veya benzer bir maddenin çok küçük bir kristalı ile aşılama işlemi yapılır. Bu çözeltiyi çalkalamak veya bir damla başka bir çözücü eklemek de arzu edilen neticeyi verir. "Fraksiyonlu billurlaştırma"; farklı çözünürlüğe sahip maddeleri ayıracak şekilde bir çözeltinin tuz muhtevasının mükerrer bir tarzda kısmi billurlaştırılmasından ibarettir.

Billurlaşma veya billurlaştırma, mineroloji ilminde de çok önemli bir işlemdir. Minerallerin çoğu billurlaşma ile elde edilir.

BİLMECE;

Alm. *Raetsel,* **Fr.** *Devinette,* **İng.** *Riddle, puzzle, enigma.* Maddi olsun manevi olsun, varlıkların belirli özellikleri söylenerek soru haline getirilmiş, çoklukla manzum olan, eğlence yönü ağır basan anonim edebi mahsuller.

Bilmeceler daha çok şifahi (sözlü) edebiyatı ilgilendirir. Bu münasebetle kışın uzun gecelerinde bir nevi zihin ve hafıza yoklama, zekanın işlemesi, eğlenceye yönelik olması bakımından ruhi tatmin ve boş

zamanın değerlendirilmesini hedef alır. Kış gecelerinde toplanan aile fertleri, iki taraf halinde eğlence ve oyun kabilinden olmak üzere birbirlerine varlıklar ve mefhumlar hakkında sorular sorarlar. Muhatabın, yani soru sorulan tarafın, sayıları özelliklerine göre, belirtilip sorulan varlığı bilmesi gerekir. Bilmekte zorlandığı takdirde, belirli ip uçları arar ve bilmeceyi soran tarafa; "Yenir mi, içilir mi, acı mı, tatlı mı, canlı mı, cansız mı, bu odanın içinde var mı?" gibi sorular sorar. Bilmecenin cevabı yine bilinmezse, istenilene razı demektir. Bu durumda soran taraf büyük şehirler ister. Mesela; gel İstanbul gel, der; veya Kerkük, Musul, Bağdat, Konya, Buhara, Taşkent, Kaşgar, İzmir, Tebriz, Ankara, Bakü gibi şehirler yanında başka şehirlerden de birini ister. Neticede her iki taraf da şehir kazanmaya çalışırlar. Bu durum gece yarılarına kadar sürer gider. Böylece varlıklar zihni yönden zeka ve akıl bakımından ele alınırken, büyük-küçük hep birden bilgi yarışması içinde vakit geçirip, zamanı değerlendirirler. Gerçekte bilmecelerin terbiye, öğretim ve eğitim ile eğlence bakımından küçümsenmeyecek değerleri vardır.

Bilmeceler bazan birden fazla cevabı gerektirir.

Bilmeceler Divan Edebiyatı da denilen Eski Türk Edebiyatında **"lugaz"** ve **"muamma"** adları ile iki kısma ayrılırlar. "Lugaz" herhangi bir nesneyi zihnen bulmak ve bilmek demektir. "Muamma" ise bir kimsenin adına remz ve ima ile delalet edilen şiirdir. Muamma; halk edebiyatımızda gezici aşıkların çaldıkları saz veya curalarla söyleyerek misafir oldukları yerin kahve duvarlarına astıkları bilmecelerdir. Divan edebiyatında muamma mutlaka şahıs ismine delalet etmesine rağmen, aşık edebiyatında, sahasını daha da genişletmiştir ve her şeye ait olmuştur.

Bilmecelerin öğretici yönden dini, fikri olanları da vardır. Bu hususta **Elgaz-ı Fıkhiyye** adında bilmecelerin toplandığı kitaplar bile ortaya konmuştur.

Bilmecelerin bütün Türk illerinde mühim bir yeri vardır. Belki mizaha kaçan yönü ile hayatı hafifletmek, yorgunlukları üstten atmak bakımından Türk milletinin tabiatına uygun bir edebi türdür. Bu bakımdan Türk uluslarında ayrı ayrı isimlerle anılırlar. Azeri Türklüğü "tapzug" veya "tapmaca"; Kırgız, Kazak ve Karakalpaklar "cumbuk", Kazan Türklüğü "tabışmak" veya "cumak" Başkırtlar ise "yumak" kelimelerini bilmece manasında kullanırlar.

Günümüzde bunun yanında gazetelerde eş manalı kelimelerin aranıp bulunması gayesi ile gazete ve dergilerde de "bilmece, bulmaca," adında zeka oyunlarına rastlanmaktadır.

Kalenin ardı bedendir beden
Yeşil bastım al çıktı
Nedendir neden?
(Kına)

Fındık kadar hamur yoğurdum
On yar sevdim doyurdum
(Kına)

Dam ardında teke bağlı
Boynuzları köke bağlı
(Kabak)

İlim ilim ilmeli
İlim kadın düğmeli
Bunu bilen bilmeli
Bilmeyen otuz iki şar vermeli
(Üzerlik)

Mavi atlas
İğne batmaz
Terzi biçmez
Makas kesmez
(Gökyüzü)

Dağdan gelir taştan gelir
Yularsız bir arslan gelir
(Sel)

Bir oğlum var
Gelen öper giden öper
(Su bardağı)

Bir küçük kumbara

Zahire çeker ambara
(Kaşık)

Dağda takılar
Suda cipiler
Arşın ayaklı
Burma bıyıklı
(Keklik, balık, tavşan)

Şu kadar şukka
Bu kadar bukka
Men dakka dukka
Men dakka dukka
(Havan)

BİNBİRDELİK OTU (Hypericum perforatum);

Alm. *Tupfel-Hartheu,* **Fr.** *Millepertuis,* **İng.** *Aaron's Beard, Tutsan.* **Familyası:** Binbirdelikotugiller (Hypericaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu, bilhassa Kuzey Anadolu'da yaygındır.

Uçucu yağ ve reçine taşıyan odunlu, çok az olarak da otsu bitkiler. Sarı kantron adı ile de anılmaktadır. Türkiye'de yaygın bir türdür. Çiçekleri sarı renktedir. Yaprakları basit ve karşılıklıdır.

Kullanıldığı yerler: Bitki uçucu yağ, hyperisin glikoziti, polyfenolik flavanoid türevleri ihtiva eder. Halk arasında çiçekli dalları, 100 gr zeytinyağına bir kaşık konmak suretiyle bir hafta bekletilir. Bu bekleme güneşte olursa daha iyi olur. Merhem kıvamına geldikten sonra yaraların üstüne sürülür. Bakterilere karşı tesirli olma özelliğinden dolayı, çok istifade edilir. Aynı zamanda yatıştırıcı ve antidepressif etkiye de sahiptir.

BİNBİRYAPRAK OTU (Achillea millefolilum);

Alm. *Schafgarbe,* **Fr.** *Milliefeuille, herbeaux charpentiers,* **İng.** *Yarrow.* **Familyası:** Bileşikgiller (Compasitae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Kuzey ve Doğu Anadolu.

Haziran-eylül aylarında, beyaz veya pembemsi renkli çiçekler açan, yol kenarlarında, tarlalarda ve kurak topraklarda yetişen 20-100 cm yüksekliğinde, kokulu, çok senelik ve otsu bir bitki. Civan perçemi veya kandilçiçeği olarak da anılmaktadır. Gövdeleri dik, dalsız ve yumuşak tüylüdür. Yaprakları sapsız ve koyu yeşil renklidir. Çiçekleri, küçük tepecik (kapitulum) halinde bir araya toplanmış olup, yalancı bir şemsiye durumunu meydana getirirler. Bu kapitilumun dış tarafında 5-6 tane dil şeklinde beyaz renkli dişi çiçekleri, orta kısmında ise tüp şeklinde, kirli-beyaz renkli erdişi çiçekleri vardır. Meyveleri gri renkli ve tüysüzdür.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısmı, yapraklı ve çiçekli dallarıdır. Dallar ve çiçekler henüz tamamen açılmadan toplanır ve gölgede kurutulur. Bitkinin bu kısımları uçucu yağ, sabit yağ ve acı glikozit maddelerini ihtiva ederler. Kuvvet verici, uyarıcı, idrar ve gaz söktürücüdür. İçerisindeki Sincolden dolayı antiseptik, balgam söktürücü ve midevidir. Yara iyi edici bir özelliği vardır. Basurda sulu hulasası fitil halinde verilir. Memleketimizde 20 kadar binbiryaprak otu türü tespit edilmiştir. Bunların ekserisi halk arasında yukarıdaki tür gibi kullanılmaktadır.

BİNGÖL;

Doğu Anadolu bölgesinin Yukarı Fırat bölümünde, yeşillikler ve yaylalar diyarı harikulade güzellikleri bulunan bir ilimiz. 41°20' ve 39°54' kuzey enlemleri ile 38°27' ve 40°27' doğu boylamları arasında yer alır. İlin doğusunda Muş, kuzeyinde Erzurum ve Erzincan, batısında Tunceli ile Elazığ, güneyinde Diyarbakır ile çevrilmiştir. Trafik numarası 12'dir.

İsminin Menşei

Bingöl, ismini Bingöl Dağından alır. Bu dağ üzerinde buzullardan meydana gelmiş pekçok gölcük vardır. Efsaneye göre bu bölgede savaşan ordulardan biri su arar. Köylülerden biri Bingöl Dağını tarif ederek, burada bir göl var, der. Komutan askerleriyle bu bölgeye gidince, fışkıran kaynaklardan meydana gelen binlerce gölcüğü görür; "Burası bir göl değil, bingöl!" diye haykırır. Bingöl vilayetinin eski ismi "Cevlik"tir. Cumhuriyetin ilanından sonra "Çabakçur" ismi ile ilçe olmuştur. Eski kitaplara göre Çapakçur "temiz su" manasına gelir. 1936'da il merkezi olan Çapakçur, 1945'te Bingöl ismini almıştır. Başı bulutla, dorukları karla ve üzeri irili ufaklı yüzlerce buzul gölcükleriyle kaplı Bingöl Dağı bu ilin ismi olmuştur.

Tarihi

Bingöl'ün tarihi çok eskilere dayanır. Bingöl yakınlarında Ahpik köyü ile Karlıova'nın Küpik köyünde bulunan mağaralar çok eski devirlere aittir.

Tarihte ilk defa Anadolu birliğini kuran Hititler, Bingöl'ün dağlık arazisine ulaşamamışlardır. Bu sarp topraklara ilk önce M.Ö. 3000 senelerinde Orta Asya'dan ilk Oğuz göçleri olmuş, bunlar gelip yerleşmiş, zamanla ve istilalarla benliklerinin mühim kısmını kaybetmişlerdir.

Hurriler (Suariler), Kimmerler, Asurlular, İskitler'den sonra M.Ö. 7. asırda Medler, M.Ö. 6. asırda Persler, M.Ö. 4. asırda İskender bölgeyi işgal etmiştir. Makedonya Krallığı bölününce bölge Pantlar, Selökidler ve Romalılar arasında el değiştirmiştir. Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılması üzerine de, Doğu Roma (Bizans)payına düşmüş ve zaman zaman Bizans ile Sasaniler arasında el değiştirmiş ve Bizanslıların elinde kalmıştır.

M.S. 7. asırda İslam orduları hazret-i Halid ibni Velid kumandasında gelerek Azakpert ve Kiği kalelerini fethetmiş ve bölgeye İslamiyet yayılmış ve Müslümanlar yerleşmiştir. Daha sonraları Bizans bu bölgeyi yeniden işgal etmiştir.

1071 Malazgirt Zaferinden sonra, Alparslan'ın emirlerinden Mengüç Bey, Erzincan'ı alarak, beyliğini kurunca, Kığı ve Bingöl yaylalarını Mengüç Beyliğine kattı. Daha sonra Saltukoğulları, Danişmendliler ve 1402'de Timur Han bölgeye hakim oldu. Tumur Han 1403'te Anadolu'dan ayrılınca, Bingöl, Akkoyunluların eline geçti. 1473 Otlukbeli Savaşında Osmanlı Hükümdarı Fatih Sultan Mehmed Han, Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ı yenince, bu bölge Osmanlı Devletinin eline geçti. Daha sonra da Şah İsmail Bingöl'ü işgal etti. Osmanlı Hükümdarı Yavuz Sultan Selim Han 1514'te Çaldıran Meydan Savaşında İran'ı yenince, bu tarihten itibaren Bingöl hep Türk olarak kaldı.

Osmanlı devrinde Diyar-ı Bekr Beylerbeyliğini (eyaletini)teşkil eden 24 sancaktan (vilayetten) ikisinin merkezi olan Genç ve Çapakçur'u içine almıştır. Bingöl düşman istilası görmeyen illerimizden biridir.

Fiziki Yapı

Bingöl şehir merkezi ovada kurulmuştur. Deniz seviyesine göre yüksekliği 1177 metredir. Bingöl ili çok dağlıktır. Dağların çoğu 2000 metreden yüksektir. İl topraklarının ancak yüzde 2,5'i ovadır. Dağlar % 83'ünü aşar. Yayla ve platolar yüzde 15'tir. Yüzölçümü 8319 kilometrekaredir.

Dağlar: Bingöl ilinin güneyinde Güneydoğu Toroslara ait Genç Dağları, orta kısmında Şerafettin Dağları, kuzeydoğuda ise Bingöl Dağı, güneyde Akçara Dağları yer alır.

Bingöl Dağı volkanik bir dağdır. Buzul çağa ait buzullardan müteşekkil yüzlerce buzul gölünü, Bingöl'de görmek mümkündür. Ağrı Dağı da volkanik bir dağdır. Fakat Ağrı Dağı, akan sularını kendi emer ve Ağrı'dan hiçbir akarsu çıkmaz. Bingöl Dağı ise yalnız Bingöl değil, bu bölgenin su deposudur. Aras Nehri ile Murat Suyunun bazı kolları Bingöl Dağının güney ve güneybatı yamaçlarından doğar. En yüksek yeri Kale Tepe (3194 m)dir.

Şerafettin Dağlarının en yüksek noktası (2544 m), Akçara Dağlarının Akçara Tepesi (2940 m), Şeytan Dağı (2919 m), Karagöl Dağı (2628 m), Cemal Dağı (3008 m), Karagöl (2906 m), Çavres (Çoriş) Dağı ise (2246) m) ve Karir Dağı (2373 m). Yaylaların çoğu Şerafettin ve Şeytan dağları üzerindedir.

Ovalar: Bingöl'de ova yok denecek kadar azdır. İl yüzölçümünün kırkta birine yakın kısmı ovadır. En büyük ovası 80 kilometrekarelik Bingöl Ovasıdır. Genç Ovası ise 6 kilometrekaredir. Göynük Çayı vadisinde de küçük bir ova bulunur. Ovlalar çok bereketlidir.

Akarsular: Bingöl su bakımından çok zengindir. Yağış, bilhassa kar yağışı çok boldur. Bingöl bölgenin su deposu durumundadır. Başlıca akarsuları:Murat İrmağı, Peri Suyu ve Göynük Suyudur.

Göller:

Gölbahri Gölü:Karlıova'nın Kargapazarı yakınında olup, yüzölçümü 7 kilometrekaredir.

Buzul göller:"Göze" ismi verilen binlerce buzul gölcükler vardır. Başlıcaları:Kuş, Karlı, Belli, İçme, Keskin, Zırlır ve Sar gölcükleridir.

İklimi ve Bitki Örtüsü

Bingöl'de sert kara iklimi hüküm sürer. Kışlar uzun sürer. Kar yağışı bol ve kar kalınlığı 3-4 metreyi bulur. İl merkezinde kışın ortalama ısı -9°, yazın + 39° olur. Yağış miktarı 900 milimetreyi geçer. Senenin üçte biri karla kaplıdır. Yazları sıcak ve kuraktır. Kışın kar, ilkbahar ve sonbaharda bol yağmur yağar.

Bol kar ve yağmur yağışı olan Bingöl'ün her yanı, ilkbaharda yemyeşil bir bitki örtüsü ile kaplıdır. Yüzölçümünün % 15'i ormanlarla, % 70'i ise çayır ve mer'alarla kaplıdır. Bilhassa akarsuların vadileri

çok güzel ve yemyeşildir.

Ekonomi

Bingöl'ün ekonomisi hayvancılık, tarım ve ormancılığa dayanır. Bu sektörlerde çalışanlar faal nüfusun % 85'idir. Sanayi gelişmemiştir. İmalat ve inşaat sanayiinde çalışanlar % 3'tür.

Tarım: Bingöl; dağlık, vadileri dik ve sarp olduğundan, ovaları % 2,5 ve ekime müsait yerler ise % 3'tür.

Başlıca tarım ürünleri; buğday, arpa, darı, çavdar, baklagiller, fasulye, şekerpancarı, sebze, kavun ve karpuzdur. Genç ilçesinde, üzüm, bol miktarda elma ve armut yetişir. Böngöl'de modern tarım henüz yerleşmemiştir. Tarım aletleri ve traktör sayısı çok azdır. Sun'i gübreleme henüz yapılmamaktadır. Bingöl'ün cevizi meşhur olup, lezzetli ve büyüktür. Ceviz ağacı ise sandık, dolap ve oyma işlerinde kullanılır. Ceviz kerestesi kokulu ve dayanıklıdır.

Hayvancılık: Bingöl ekonomisinde en mühim geçim kaynağı hayvancılıktır. Köylerin % 78'i hayvancılıkla geçinir. Sığır, keçi ve koyun beslenir. Koyunlar mor ve ak karamandır. Et-Balık Kurumunun kombinesi 1983'te açılmıştır. Arıcılık ve tavuk besiciliği de yapılmaktadır. Canlı hayvan, deri, kıl, yün, yağ, peynir satışı ile mühim gelir elde edilir. Balı ve kaymağı çok meşhurdur.

Ormancılık: Bingöl orman bakımından zengindir. Yüzölçümünün % 15'i ormanlıktır. Ağaçlar meşe olup, baltalık orman şeklindedir. Koruluk ormanları azdır. 150 civarında köy orman içinde ve yakınındadır.

Madenler: Bingöl'ün dağlık bir bölge oluşu ve senenin üçte biri karla örtülü ve yol şebekesi müsait olmadığından yer altı zenginlikleri henüz tam tespit edilememiştir. Bazı bölgelerde, demir, fosfat, kaolin ve kömür yatakları bulunmuştur. Bunlardan yalnız kömür çıkarılmaktadır.

Sanayi: Bingöl'de sanayi gelişmemiştir. "Kalkınmada öncelikli iller" arasında yer alan Bingöl'de, sanayinin gelişmesi için teşvik tedbirleri alınmaktadır. Başlıca sanayi tesisleri yem fabrikası, süt fabrikası, et-balık kurumu kombinası, un, tuğla fabrikasıdır. Köylerde el dokuma tezgahları vardır. Kiği ilçesinde elle dokunan şallar meşhurdur. Kiği kilimleri siyah ve lacivert renkli, çizgili ve geometrik desenlidir. 1988 yılında, günlük 40 ton kapasiteli çeltik fabrikası faaliyete geçmiştir.

Ulaşım: Haydarpaşa-Tatvan demiryolu Bingöl'ün Genç ilçesinden de geçer. Malatya-Van ve Muş-Elazığ-Bingöl karayolu ile ülkenin her tarafına bağlanır.Kışın kar, Bingöl'ün ilçe ve köyleri ile irtibatını zaman zaman keser.

Demiryolu bilhassa kış mevsiminde daha ziyade tercih edilir. Bingöl'ün motorlu araç sayısı diğer illere göre azdır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

1990 sayımına göre toplam nüfusu 249.881 olup, 86.664'ü ilçe merkezlerinde, 163.217'si köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 8319 km2 olup, nüfus yoğunluğu 30'dur.

Örf ve Adetler: Bingöl eski çağlardan beri göçebe aşiretlerin yayla ve mer'ası olmuştur. Asırların kültür birikimi göçebelik sebebiyle çok az olarak intikal edebilmiştir. Buna rağmen zengin bir kültüre sahiptir.

Oyunlarda hayvan taklidi, tabiat ve sosyal mücadele ağır basar. Başlıcası "kartal oyunu"dur. Oyun türü "Halay"dır. Delile, çaçar, meyrome, esmer, çepik, iki ayak ve gelin oyunları meşhurdur. Bingöl'ün kendine mahsus kadın ve erkek kıyafetleri vardır. Kadınlarda yazma, şalvar ve fistan başlıca giyim eşyasıdır. Halk edebiyatı zengindir. Halı, kilim ve simle işlenen "çakma" denilen süslemeler, keçeden yapılan "kebe" ve ağaç işleme sanatı çok ileridir. Meşhur yemekleri keşkek, çökelek, bulgur pilavı ve ayrandır.

Efsaneleri zengindir. Evliya Çelebi, **Seyahatnamesi'**nde; "Bir avcı vurduğu kuşu gölde yıkarken kuş canlanıp suya dalmış ve kaybolmuş. Göl (ab-ı hayat)sırrının anlaşılması üzerine bin parçaya bölünmüş ve hangisinin ab-ı hayat olduğu gizlenmiş." der. Bir efsaneye göre de Köroğlu, Çat Suyunun getirdiği köpüğü içer ve şair, yiğit olur. Bingöl'ün örf ve adetlerinde, kültüründe eski Türk boylarının tesiri derindir.

Eğitim: Okur-yazar nistebi % 50'yi biraz aşmıştır. Son senelerde okul ve öğrenci sayısı artmıştır. Şehir merkez ve köylerinde 540 ilkokul, 31 ortaokul, 4 meslek ortaokulu, 5 mesleki ve teknik lise, 6 genel lise vardır. 1 meslek yüksek okulu, 5 kütüphane mevcuttur.

Sağlık hizmetleri bakımından sosyalizasyon bölgesi içindedir. Kayak sporu ileri durumdadır.

İlçeleri

Bingöl'ün; Merkez, Adaklı, Genç, Karlıova, Kığı, Solhan, Yayladere ve Yedisu olmak üzere 8 ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 95.048 olup, 41.680'i ilçe merkezinde, 53.368'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 47, Ağaçeli (Ilıcalar)bucağına bağlı 13, Sancak bucağına bağlı 15, Yamaç bucağına bağlı 11 köyü vardır.Yüzölçümü 1840 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 52'dir.

İlçe toprakları dağlık ve ormanlıktır. Güneyinde Karaboğa Dağları, kuzeyinde Bingöl Ovası yer alır. İlçe topraklarını Bayram Çayı sular.Köyler ilçenin güneyinde yoğunlaşmış olup, birbirine çok yakındır. Diğer bölgelerde köyler seyrektir.

Ekonomisi hayvancılığa dayanır.Yaylacılık yöntemiyle en çok koyun ve kıl keçisi beslenir. İlçenin güneydoğusunda yer alan Bingöl Ovasında tarım yapılır. Başlıca tarım ürünleri tahıl, meyve ve sebzedir. Üretim bütünüyle ilçe tüketimine dönüktür.

İlçe merkezi Bingöl Deresi yatağının güneyindeki geniş düzlükte kurulmuştur. 1971 depreminden önce ilçe merkezi dere yatağı ve yamaçları idi. İlçenin kuzey kıyısından Elazığ-Muş karayolu geçer. Bingöl belediyesi 1920'de kurulmuştur.

Adaklı: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 19.610 olup, 4538'i ilçe merkezinde 15.072'si köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 33 köyü vardır. Kığı ilçesine bağlı bucakken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kanunla ilçe merkezi haline getirildi.

İlçe toprakları dağlıktır. Kuzeydoğusunda Şeytan Dağı, güneyinde Şerafeddin Dağlarının kuzey uzantıları yer alır. İlçe toprakları Peri Suyunun kolları tarafından derin biçimde yarılmıştır.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Yaylacılık yöntemiyle koyun ve kıl keçisi beslenir. Yaylalarda kurulan mandıralarda tereyağı ve peynir yapılır. Akarsu vadilerinde tarım yapılır. Az miktarda buğday, arpa, patates, soğan, baklagiller, elma ve ceviz yetiştirilir.

Genç: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 43.238 olup, 11.464'ü ilçe merkezinde, 31.774'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 6, Servi bucağına bağlı 32, Söğütlü bucağına bağlı 11, Yayla bucağına bağlı 10 ve Yenice bucağına bağlı 6 köyü vardır. Yüzölçümü 1646 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 26'dır.

İlçe toprakları genelde dağlıktır. Batısında Akdağ, doğusunda Akçakara Dağı yer alır. Akçakara Dağının 2940 m olan doruğu ilçenin en yüksek noktasıdır. Dağlardan kaynaklanan suları kuzey sınırını meydana getiren Murat Nehri toplar.Murat Nehri vadisi ilçe merkezi yakınlarında genişliyerek, Genç ovasını meydana getirir. Dağların Murat Nehrine yakın bölümlerinde meşelikler vardır.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Yaylacılık yöntemiyle koyun ve keçi beslenir. Yaylalarda kurulan mandralarda süt ürünleri yapılır.Tarıma elverişli alanlar azdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, ceviz dut ve soğandır. Ayrıca az miktarda şekerpancarı, patates, arpa, elma ve baklagil yetiştirilir. İlçe topraklarında fosfat ve zengin demir yatakları vardır.

İlçe merkezi, Murat Nehrinin güneyindeki düzlük bir alanda kurulmuştur. Bingöl-Diyarbakır karayolu ilçenin batı kıyısından, Elazığ-Tatvan demiryolu ise ilçe merkezinden geçer. İl merkezine 22 km mesafededir. Genç, zaman zaman idari değişikliklere uğramış bir ilçedir. 1924-1927 seneleri arasında il merkezi oldu. Daha sonra ilçe yapılarak Elazığ'a, 1929'da Muş'a, 1936'da Bingöl'e bağlandı. Denizden yüksekliği 1100 metredir. İlçe belediyesi 1922'de kurulmuştur.

Karlıova: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 32.915 olup, 8503'ü ilçe merkezinde, 24.412'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 80, Göynük bucağına balı 10 köy vardır. Yüzölçümü 1349 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 24'tür.

İlçe toprakları genelde dağlıktır.Kuzeyinde Karagöl Dağları, güneyinde Şerafeddin Dağı, orta bölümünde Şeytan Dağı yer alır. Bu dağları Murat Nehrine karışan, Göynük Çayı, Peri Suyu ve Kale Deresi parçalar. Kargapazarı köyü yakınlarında bulunan Bahri Gölü ilin en büyük gölüdür. Dağlar orman bakımından fakir olup, bazı yerlerinde hayvancılık yönünden önemli olan düzlükler vardır.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Hayvancılıkla uğraşan göçmen aşiretler çok sayıda koyun ve keçi beslerler. Yapılan hayvancılık canlı hayvan ticaretine yöneliktir. Ekilebilen arazi az olduğundan tarım gelişmemiştir. Az miktarda buğday, arpa, patates, ceviz ve elma yetiştirilir.

İlçe merkezi Şeytan Dağının doğu eteklerinde düz bir alanda kurulmuştur. Eskiden Kanıreş olan ilçe ismi, daha sonra Bingöl olarak değiştirildi. Bingöl ismi 1938'de il'e ve il merkezine verilince ilçenin ismi Karlıova oldu. İl merkezine 68 km mesafededir. İlçe belediyesi 1934'te kurulmuştur.

Kığı: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 11.489 olup, 4532'si ilçe merkezinde, 6957'si köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 26 köyü vardır. İlçe toprakları dağlıktır. Doğusunda Şeytan Dağı yer alır.

Dağlar Peri Suyu ve kolları tarafından derin bir şekilde parçalanmıştır. Peri Suyu Vadisindeki düzlükler, ilçenin başlıca tarım alanıdır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. En çok elde edilen tarım ürünü buğdaydır. Ayrıca az miktarda arpa, patates, soğan ve baklagiller yetiştirilir. Yaylacılık yöntemi ile çok sayıda koyun ve keçi beslenir. Yaylalarda kurulan mandıralarda peynir ve tereyağı üretilir. Arıcılık gelişmiştir.

İlçe merkezi, üç yanı tepelerle çevrili Peri Suyu Vadisinde kurulmuştur. 1966 Varto zelzelesinden sonra, ilçe merkezi zelzeleye dayanıklı evlerin yapıldığı bölgeye taşınmıştır. İl merkezine 73 km mesafededir. İlçe belediyesi 1926'da kurulmuştur.

Solhan: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 35.197 olup, 12.200'ü ilçe merkezinde, 22.987'si köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 10, Yenibaşak bucağına bağlı 12 köyü vardır. Yüzölçümü 1114 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 32'dir.

İlçe toprakları dağlıktır. Kuzeyinde Şerafeddin Dağı, güneyinde Yaylım Dağı yer alır. Dağlardan doğan suları Murat Nehri toplar. Şerafeddin Dağının yüksek kesimlerinde hayvan besiciliği açısından önemli düzlükler vardır.

Ekonomisi hayvancılığa dayanır. Göçmen kabileler besledikleri hayvanları yazın Şerafeddin Dağlarındaki yaylalara çıkarırlar. En çok koyun ve keçi beslenir. Az olan tarım alanlarında buğday, elma, ceviz, arpa, soğan yetiştirilir.

İlçe merkezi Murat ve Baraba Suyu arasında kurulmuştur. Bingöl-Muş karayolu kasabadan geçer. İl merkezine 56 km mesafededir. Denizden yüksekliği 1500 metredir. Eski ismi Boğlan'dır. İlçe belediyesi 1932'de kurulmuştur.

Yayladere: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 3649 olup, 1310'u ilçe merkezinde, 2339'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 20 köyü vardır. Kiğı ilçesine bağlı bucak merkezi iken, 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kanunla ilçe merkezi oldu.

İlçe toprakları genelde dağlıktır. Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Yaylacılık yöntemiyle en çok koyun ve keçi beslenir. İlçe merkezi Çadırdağı tepesinin eteklerinde kurulmuştur.

Yedisu: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 8735 olup, 2437'si ilçe merkezinde, 6298'i köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 12 köyü vardır. Kığı ilçesine bağlı bucak merkeziyken, 1990'da ilçe merkezi oldu.

İlçe toprakları dağlıktır. İlçenin güneyinde Şeytan Dağları yer alır. Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. En çok koyun ve keçi beslenir. İlçe merkezi Peri Suyu Vadisinde kurulmuştur.

Tarihi Eserler ve Turistik Yerleri

Tarih boyunca yayla vazifesi gören Bingöl'de tarihi eser diğer illere oranla azdır.

Kığı Camii: 1401-1402 senelerinde Akkoyunlu Pir Ali Bey tarafından yaptırılmıştır. Kığı ilçesindeki bu cami, bölgede günümüze kadar gelebilen Türk-İslam eserlerinin en eskidir. 1734, 1767 ve 1797'de tamir görmüştür.

Kığı Kalesi: Kığı'ya 6 km uzaklıkta sarp ve yüksek bir kaya üzerinde, inşa edilmiştir. Buraya çıkmak oldukça zordur. Kaleyi İslam orduları kumandanı hazret-i Halid bin Velid fethetmiştir. Bizans dönemi yapısı olduğu tahmin edilmektedir. Kalenin büyük bir bölümü yıkılmıştır.

Seritarius Kalesi: Murad Irmağı vadisinde olup, Bingöl merkezine 20 km uzaklıktadır. Urartular tarafından yapılmıştır. Günümüzde taş yığınları durumundadır.

Kral Kızı Kalesi (Dara-Hini): Genç ilçesinde olup, Pers Kralı Dara'nın kızı için yaptırılmıştır. Diyarbük Çayı ile Kansper Çayının birleştiği yerde bir tepe üzerindedir. Günümüzde yıkıntı halindedir.

Mesire Yerleri: Bingöl'ün mesire yerleri çok güzeldir. Gerekli turistik tesisler yapıldığı takdirde, Bingöl turizm bakımından eşsiz bir merkez olmaya namzeddir. Güneşin doğuşunun en güzel manzarası Himalayalardan sonra Bingöl'dür. Bu iki yerden başka üçüncü bir yer yoktur.

Kaletepe: Karlıova ilçesinde Bingöl Dağları üzerindedir.Kaletepe'de (3250 m) güneşin doğuşunu ve binlerce irili ufaklı gölcükleri seyretmek insana çok haz verir.

Kırevi: Bingöl'e 10 km uzaklıkta Elazığ karayolu üzerindedir. Ormanlık ve buz gibi kaynakları ile eşsiz bir mesire yeridir.

Kayakevi: Bingöl-Elazığ karayolu üzerindedir. Bingöl'e 20 km uzaklıktadır. Her türlü konfora haizdir. Kış sporları için gerekli olan bütün tesisler vardır.

Kaymakevi: Kayakevine 5 km uzaklıktadır. Kaymak ve balı meşhurdur. Güzel bir manzarası vardır.

Soğuk Çeşme: Bingöl-Karlıova yolu üzerinde olup,Bingöl'e 30 km uzaklıktadır. Ormanlık bir yerdir. Buz gibi su kaynakları, leziz etlerden yapılmış tavaları ile meşhurdur.

Kerek Deresi: Kığı ilçesinin yakınında çevresi ağaçlarla kaplı bir mesire yeridir.

Kaplıcaları: Birçok sıcak su kaynağı bulunan Bingöl'de Kös Kaplıcası dışında modern kaplıca tesisi yoktur.

Kös Kaplıcası: Fahran bucağına 18 km uzaklıktadır. Banyoları, ağrılı hastalıklarda, romatizmada, kol ve bacak damarlarındaki dolaşım bozukluklarında damar açıcı faydası vardır. İçmeler, karaciğer, safra kesesi, mide barsak hastalıklarına, özellikle de şeker hastalığına faydalıdır.

Dikpınar Ilıcası: Genç ilçesine 30 kilometredir. Cilt hastalığına iyi gelir.

Horhor (Sabırtaşı)Kaplıcası: Kığı ilçesindedir. Suyu kükürtlü ve çok sıcaktır. Cilt hastalığına iyi gelir.

Çerme Kaplıcası: Karlıova'nın Çerme köyündedir. Romatizmaya iyi gelir.

BİNİCİLİK;

Alm. *Reitsport (m),* **Fr.** *Equitation (f),* **İng.** *Riding, equitation.* Ata biniş ve çalıştırma kurallarını içine alan bir eğitim sporu. İnsanla at arasındaki yakınlık binlerce yıl önce başlamıştır. Bu yakınlık, bir sanat halini almış, günümüzde teknikleşen zamanımız insanını heyecanla bu asil spora bağlamıştır.

Binicilik en eski ata sporlarımızdan biridir. Türkler atı, yük taşımakta, araba çektirmekte, avda ve savaşta kullanmışlardır. Bilhassa harplerde kullanılan atlar özel bir eğitimle yetiştirilirlerdi. Orta Asya'daki Türklerden Osmanlılara gelinceye kadar bütün devletlerin vaz geçilmez harp vasıtalarından olmuştur. Türklerin terk etmedikleri üç hasletinden biri attır. Darbımesel olarak dillerde dolaşan, "At, avrat, silah bırakılmaz." sözü hala kullanılmaktadır. Günümüzde Anadolu köy düğünlerinde oynanan cirit, oğlak gibi oyunlar, Türklerin çok eskiden beri yaptıkları atlı sporlardan bazılarıdır.

Osmanlılar at terbiyesine çok önem verirlerdi. Sulh zamanı uzun süren eğitimler, atları, savaş alanlarının korkusuz yiğitlerinin candan arkadaşı yapardı. Zafer nağmelerinin göklere yükseldiği mehteran marşları ile atlar şaha kalkar, düşman üzerine hücumda sabırsızlık gösterirlerdi. Talimlere o kadar dikkat edilirdi ki, kulağı hassas olan bu hayvanlar mehteran susunca tedirgin olurlar, geriye çekilmenin olacağını sezerek huysuzlaşırlardı.

Binicilik, binici ve atının seviyesi ve tekniği bakımından sahib oldukları kabiliyeti ortaya koyan bir spor gösterisidir. Binicilik yarışmaları üçe ayrılır: **Engelli yarışma:** Gerek yürüyüş, gerek sıçrama yönünden çok dikkat ve kesinlik isteyen bir yarışmadır. **Eğitim yarışması:** Bu yarışmada atın eğitim durumu ölçülür. Piste giriş, hakemleri selamlama, yan, omuz içeri ve sağrı içeri yürüyüşler, "adeta", "tırıs", "dörtnala" stilindeki yürüyüşler, binicinin ayak değiştirmesi, yaslanma, mecburi geçişler ve sonunda bitiş duruşu gibi atın durumunu kontrol eden çalıştırma hareketleridir. **Komple yarışma:** Bu yarışmalarda, engel aşma, eğitim derecesi, binicinin ustalığı, yokuş tırmanış ve iniş, duvar, ağaç kütüklerini aşmalar yapılır. Yarışmalar komple spor gösterileri halinde olduğundan çok zevklidir. Bu yarışmalar için gerek at, gerekse binici yönünden çok yüksek niteliklere ihtiyaç vardır.

Jokey, jokey yamağı (aprnti), centilmen biniciye verilen isimlerdir. Jokey, para karşılığı ata binen; jokey yamağı, at sahibi veya antrenöre bağlı ve en az üç yıl süre sözleşmeli jokey adayı; centilmen, biniciliği meslek kabul etmemiş amatör kişidir.

Bedenleri küçük olan jokeyler, pantalon, çizme, bluza benzer jokey ceketi ve takviyeli miğfer taşırlar. Bunların rengi at sahibine ait renklere uyar. Eğerlerin ağırlıkları çok azdır (yaklaşık 1/2 kg). Üzengileri çok kısaltılmıştır. Bundaki gaye jokeylerin öne doğru eğilmelerine kolaylık içindir. Tozluk ve bandajlara izin verilir. Yarışta en geç 15 dakika evvel jokey (eğer, üzengi, kayışlar, örtü, kura ile seçilen numara örtüsü ve kurşunla takviye edilmiş ağırlık örtüsü) tartılır. Bundaki maksat, ilan edilen ağırlığa uyup uymadığının tesbiti içindir.

Biniciliğin en önemli kaidesi ata binmesini bilmektir. Binicinin yapması gereken hareketleri kolaylıkla icra edebilmesi için ata çok iyi oturması lazımdır. Göğüs hafifçe öne eğik, baş dik, bel hafif çukur, bacaklar yere dik, dizler eğere yapışık, üzengilere sağlam basması gereken ayaklarının topukları ise atın karnına yapışık olmalıdır. Binici, dizgin, ağırlık ve baldırları sayesinde ata yardımcı olacak bazı hareketler yapar. Mesela sola dönüş yaparken binici ağırlığını sol yana vererek ata yardımcı olur. Kırbaç ve mahmuz yardımıyla da at istenildiği yönde hareket ettirilir. Gereksiz, kırbaç, dizgin ve mahmuz darbeleri atı huysuzlaştırır ki, bu da istenmeyen durumlar meydana getirir.

Engelli atlama (konkurhipik): Binicilik birinciliklerinde güç sınıfa göre belirlenmiş sayıda yüksek ve

genişlikte bulunan engellerden sıralanmış zaman içinde atla atlama yapılır. Atlama yarışları açık sahada, kapalı hallerde tek ve ekipler olarak gerek erkek, gerekse bayanlar tarafından (karma olarak da) yapılır.

Burada atlama kabiliyeti, atların dayanma güçleri ve binicilerin bilgileri değerlendirilir. Binicilikte atlamada en az hata yapan ve zamanı aşmayan binici önemli rol oynar. Dört köşe olan çimenli saha dışında seyirciler için tribün, hakemleri için kule, ahırlar ve hoperlörler bulunur. Parkurun uzunluğunca çıkış yerinden hedefe kadar muhtelif şekillerde engeller bulunur. Standartlara göre en az zaman dakikada 350 metredir. Bu zamanın gecikmesinde biniciye zaman kaybı puanı verilir. Belirlenmiş, en az zaman iki katına çıkarsa, binici yarışmadan ihrac edilir. Yarışlara kaydı bulunan atların başları yanında bulunan kayışa, yarış programı numarası bağlanır. 6 yaş sınıfındaki atların ağırlığı en az 75 kg (biner ve eğer takımı ile), bayanlarda ise 70 kg olmalıdır. Erkek binicilerin elbiseleri kırmızı veya siyah renginde olan ceket, beyaz pantolon, siyah çizme, beyaz gömlek, beyaz kravat veya plastran, siyah yarış kasketinden ibarettir. Bayan biniciler ise, yuvarlak siyah şapka, kırmızı veya siyah çeket yerine yeşil, mavi veya kahverengi elbise kullanabilirler.

Türkiye'de konkurhipik: Yurdumuza ilk girişi 1910'dan sonradır. 1913 yılında İstanbul'da kurulan Sipahi Ocağı bu yolda atılan en büyük adımı teşkil eder.

Ocağın faaliyeti ordu tarafından finanse edilmiştir. Biniciliğin gelişmesinde en büyük rolü, Türk ordusu oynamış ve uzun yıllar Türk binicilik sporunu her yönüyle ordumuz destekleyip başarıyla yürütmüştür.

1911'de Süvari Binicilik Okulu, Balkan Harbinde; Karma Okul sonra açılmasına rağmen, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbinden sonra; Konya Ilgın'da açılan okul bir müddet sonra kapanmış, Cumhuriyetin ilanından sonra ise İstanbul'da Orhaniye kışlasından ve Harp Okulu ile Sipahi Ocağının tesislerinden istifade edilmiştir. Sonra bugünkü yeri olan Ayazağa tesislerine taşınmıştır.

Türk binicilerin milletlerarası müsabakalarda kendilerini göstermeleri 1931 yılında başladı. 1-4 Ekim 1931 yılında Sofya'da Bulgaristan binicileri ile karşılaştılar. Bir sene sonra Avrupa'nın en büyük atlı yarışması olan Nis Konkurhipiklerinde ilk büyük başarıyı gösterdiler. Bu müsabakaya Avrupa'nın yedi milletine mensup seçkin biniciler katıldı. Mülazım (Teğmen) Saim Bey, Kısmet isimli atıyla ikincilik kazandığı gibi, "Belçika Mükafatı" yarışmasında aynı atıyla üçüncülüğü kazandı. 1934 yılında Viyana Konkurhipiklerinde Mülazım Cevat Bey, Güdük isimli atıyla iki birincilik kazanarak bayrağımızı ilk defa şeref direğine çektirdi. Bundan sonraki senelerde yapılan konkurhipiklerde Cevat Kula, Cevat Gürkan, Saim Polatkan, Eyüp Öncü kazanılan başarıların en büyük isimleridir.

1 Mayıs 1938 yılında Roma'da yapılan milletlerarası yarışmalarda "Cevat Kula, Cevat Gürkan, Saim Polatkan ve Eyüp Öncü"den kurulu ekibin dünyanın en büyük yarışlarından biri olan Mussolini kupalarını kazanması Türk binicilik tarihinin en büyük zaferlerindendir. İkinci Dünya Harbi ile duraklamaya giren binicilik sporu, 1948'den sonra yeniden başladı. Salih Koç, Ziya Azak, Alpaslan Güneş, Nail Göneli, Kemal Özçelik, Bedrettin Böke ile Fethi Gürcan milletlerarası binicilik alanında yeni başarılar kazandılar.

1960 yılından sonra sivil ve asker binicilerin müşterek çalışmaları yeni şampiyonların çıkmasını sağladı. Gerek yurt içinde gerekse yurt dışındaki yarışmalarda Türk binicilerinden Fevzi Atabek'in 1973'te Balkan ikinciliği, 1980'de bir birincilik, iki ikincilik gibi yeni başarılar kazandılar. Bunlardan İbrahim Murat, Ateş Dağlı, İsmail Samsa, Levin Okçuoğlu, Ergin Mirel, Kemal Öncü, Atıf Kaçıl, Nurettin Yaran, Tunç Çapa son dönemin büyük isimleridir.

BİNOM TEOREMİ;

Alm. *Binomisches Theorem,* **Fr.** *Binome Theorem,* **İng.** *Binomial Theorem.* İki terimin toplamının pozitif bir kuvvetini veren ifade. Bu teoreme göre:

$$(a+b)^n = a^n + na^{n-1}b + \frac{n(n-1)}{1.2}a^{n-2}b^2 + \frac{n(n-1)(n-2)}{1.2.3}$$

$$a^{n-3}b^3 + \text{.....} + nab^{n-1} + b^n$$

yazılır. Mesela $(a+b)^4 = a^4+4a^3b+6a^2b^2+4ab^3+b^4$. Burada terim sayısı 5'tir. Genel durumda ise terim sayısı n+1 tanedir.

Pozitif kuvvetler için verilen teorem, negatif ve kesirli n sayıları için de genelleştirildiğinde, sonsuz terimli bir seri elde edilir. Bu durumda elde edilen;

$$\frac{n(n-1)}{} \quad \frac{n(n-1)...(n-i+1)}{}$$

$$(1+a)^n = 1 + na + \frac{}{1.2}a^2 + \ldots + \frac{}{1.2.3\ldots.i}a^i + \ldots$$

serisi a<1 için yakınsar.

n pozitif olduğunda a ve b'nin kuvvetlerinin katsayıları Pascal üçgeni kullanılarak da belirlenebilir. Sırada bulanan her sayı, birler hariç kalmak üzere, daha üstte bulunan sıradaki sağ ve sol sayıların toplamından ibarettir. Mesela beşinci sıradaki ilk 4, daha önceki sırada 1 ile 3'ün toplamından ibarettir. Benzer şekilde aynı kolonda bulunan 6 üst satırda bulunan ve 3 ve 3'ün toplamıyla elde edilmiştir. Bu üçgenin genişletilmesiyle (a+b)'nin yüksek kuvvetlerindeki katsayılar elde edilir:

```
                1
              1   1
            1   2   1
          1   3   3   1
        1   4   6   4   1
      1   5  10  10   5   1
    . . . . . . . . . . . .
```

Binom teoremi aynı zamanda yaklaşık karekök ve küpkök elde edilmesinde de kulanılabilir. Mesela $|a|<1$ için $(1+a)^{1/n} \sim 1+a/n$ olarak yazılabilir.

BİRA;

Alm. *Bier (n,),* **Fr.** *Biere (f),* **İng.** *Beer.* Arpa ve şerbetçiotunu mayalandırmak suretiyle yapılan alkollü içki. Bira, çok eski zamandan beri insanlar tarafından keyif verici olarak kullanılmaktadır. Bira tekniği Mısır'da geliştirilmiş, oradan Yunanistan ve Avrupa'ya yayılmıştır. Biranın içine 19. yüzyılda Avrupalılar tarafından şerbetçiotu ilk defa karıştırılmıştır.

Bira yapmak için, arpalar ıslanıp bir hafta bırakılınca filizlenir. Bu sırada "amilaz" denilen maya da ürer. Filizlerin uzunluğu arpa boyuna yaklaşınca arpalardan koparılıp ayrılır. Arpalar kurutulup un yapılır. Bu una "malt" denir. Malt, sarı toz veya şerbet halinde "skorbut" denilen kanama ve zafiyyet hastalığında ve çocuk mamalarında kuvvet verici ve hazm için kullanılır. İçinde alkol yoktur. Malt, sıcak su ile karıştırılıp bırakılınca, içindeki amilaz, nişastayı mayalayarak parçalar. Maltoz denilen şekere çevirir. Bu şekerli sıvıya şerbetçiotu çiçekleri konulup kaynatılır. Bu ot, biraya koku verir ve berrak yapar. Soğutulup içine bira mayası konur. Bu maya maltoz şekerini mayalayarak parçalar; alkole çevirir. Bira hasıl olur. Çeşitli biralarda yüzde iki buçuk ile beş arasında alkol bulunur. Fazla içilince sarhoş yapar.

Bira mayası, sarı toz veya yoğurt gibi lapadır ve canlıdır. Çıkardığı sıvıda "zimaz" veya "alkolaz" denilen bir madde ile "invertin" denilen madde vardır. İkisi de mayalama yapar. Bira mayası, bira fabrikasında kalan posadaki mayanın üretilmesi ile elde edilmekte, cilt, hazm ve göğüs hastalıklarında da kullanılmaktadır. Ekmek hamurunda da vardır. (Bkz. Mayalar)

Standart tek bir şişe biranın içinde asgari 20 gr alkol vardır. Bu miktarın 60-70 grama kadar yükseldiği de görülür. İki şişe biranın bir kimseyi rahat sarhoş edebileceği uzmanlar tarafından belirtilmektedir. Kansere sebeb olduğu bilinen nitroz-aminlerin birada bol miktarda bulunduğu tesbit edilmiştir. Ağrı kesici olarak kullanılan "piramidon ilacı" içinde fazla miktarda nitroz-amin bulunduğu anlaşıldığı için, piyasadan kaldırılmışır. Orta miktarda bira içen bir kimse günde yetmiş piramidon hapı almış kadar nitroz-amin almaktadır.

Batıdaki ve bizdeki ilmi araştırmaların neticeleri, ne kadar az alınırsa alınsın, beden uzuvlarının alkolün tahribatından kurtulmadığını göstermektedir.

Ankara'da Tıp Fakültesinin hazırlattığı raporda "... Alkolizm, insanı bedensel ve ruhsal yönden çökerten ağır bir hastalık olduğu gibi, aileleri yıkan, mutsuzluklara ve büyük iş-güç kaybına yol açan, trafik kazalarının en başta gelen sebepleri arasında bulunan bir toplum ve sağlık meselesidir." denilmektedir.

Alkoliklerin tedavisi ile meşgul olan müessese ve hekimlerin raporlarında da biranın alkolizmin başlangıcı olduğu belirtilerek, gerek alkolizmin yaygınlaşmasında ve gerekse mevcut alkoliklerin tedavisinde çok menfi tesirleri olduğu ifade edilmektedir.

Biranın içinde var olduğu bildirilen canlı vitaminler ve diğer besin maddeleri çok daha ucuza, beden ve ruh sağlığı için zararsız bir şekilde diğer meyvelerden, meyve sularından ve sütten temin edilebilir.

Böbrekleri çalıştırmak için de kaynatılmış arpa suyu hem daha ucuz, hem de daha sıhhi ve zararsızdır. İslam dini saf veya başka maddelerle karışık olarak az veya çok alkol kullanılmasını kesinlikle yasaklamıştır (Bkz. Alkolizm). Bira da bu hükme dahildir.

BİRÇİM YAPRAKLI BİTKİLER (Monocotyledonae);

Çoğu otsu, pek azı odunlu bitkiler. Embriyolarında bir çim yaprağı vardır. Gövdeleri çoğunlukla yumru veya soğan halinde, çok az olarak dallanır. İletim doku demetleri gövde içinde dağılmıştır. Yapraklar sapsız, basit, tam kenarlı, paralel damarlı, sarmal dizilişlidir. Ana kökün gelişmesi kısa bir süre sonra durur, onun yerine yan kökler gelişerek kök sistemi saçak kök şeklini alır. Çiçek parçaları genellikle 3 parçalı, 5 halkalı, çiçek örtü yaprakları tek çeşittir. Çanak yaprak görülmez. Çiğdem (Colchicum), soğan (Allium), lale (Tulipa), sümbül (Hyacinthus), salep (Orchis), buğday (Triticum) vs. bu gruba örnek olarak verilebilir.

BİRGİVİ;

Osmanlı Devleti zamanında yetişen alimlerin büyüklerinden. İsmi; Muhammed bin Ali, lakabı Zeynüddin'dir. Ödemiş'e bağlı Birgi kasabasında yerleştiği için Birgivi veya İmam-ı Birgivi diye meşhur olmuştur. 1521 (H. 928) senesinde Balıkesir'de doğdu. 1573 (H. 981) senesinde Birgi'de vefat etti.

Babası alim bir zat olup, müderris olan Birgivi, önce babasından ilim öğrendi. Daha sonra yüksek ilimleri öğrenmek için İstanbul'a gitti. İstanbul'daki meşhur müderrislerden Ahizade Mehmed Efendiden ve kazasker Abdurrahman Efendiden ders aldı. İcazet (diploma) imtihanını büyük bir başarı ile vererek, müderrislik rütbesini kazandı. Bir müddet İstanbul medreselerinde ders okuttu. Bu sırada Bayramiyye yolu büyüklerinden Şeyh Abdurrahman-ı Karamani'nin sohbetlerinde bulunarak tasavvufta da yetişti. Edirne Kassam-ı askeri (Miras taksim eden kadı naibi yardımcısı) vazifesine tayin edildi. Bir müddet sonra vazifeden ayrılarak, köşesine çekilmek istedi. Fakat hocası Abdurrahman-ı Karamani'nin isteği üzerine ders verip, vaz etmeye başladı. İkinci Selim Hanın hocası Ataullah Efendi, Birgivi'nin ilimdeki kudretini takdir ederek, onu Birgi'de yaptırdığı medresenin müderrisliğine tayin ettirdi. Birgi'ye yerleşip ömrünü, talebe yetiştirmek, vaz vermek ve kitab yazmakla geçirdi. 1573 (H. 981) senesinde burada vefat etti. Türbesi aynı kasabada küçük bir tepe üzerindedir.

İmam-ı Birgivi, haramlardan sakınmanın önemini ve dünyanın faniliğini çok iyi anladığından, dinin emirlerini taviz vermeden açıklardı. Zamanın alimleriyle yazılı ve sözlü, pekçok münazaralara girerdi. Hak bildiğini ilmi delilleriyle söylemekten çekinmezdi. Buyurdu ki:

"Çoluk-çocuğuma vasiyetim olsun ki, üzerime sesli ağlamasınlar. Allahü tealadan rahmet ve mağfiret istesinler. Öldüğüm günde, yedisinde, kırkında, sene-i devriyesinde yemek pişirip ziyafet vermesinler. Fakat sevabını ruhuma hediye etmek üzere sadaka versinler. Dua ederken beni hatırlasınlar, unutup gitmesinler.Yine çocuklarıma vasiyetimdir ki, dünyaya düşkün olup, mal, mevki ve makam peşinde koşmayalar. Allahü tealaya tevekkül edip, faydalı ilimleri öğrenmeye ve bunları yaymaya çalışsınlar. Salih ameller işlesinler ve takva üzere olsunlar, haramlardan sakınsınlar."

Eserleri: İmam-ı Birgivi kıymetli eserler yazmış olup, en meşhur eserlerinden bazıları şunlardır:

1)Tarikat-ı Muhammediyye: Arapça olarak yazılmış olup, Ehl-i sünnet alimleri arasında büyük bir itibar görmüştür. Birçok alim tarafından şerh edilmiştir. Bu şerhlerden en meşhurları; Abdülgani Nablüsi'nin **Hadikat-ün-Nediyye fi Şerhi tarikat-il-Muhammediyye** ve Hadimi'nin **El-Berika Şerh-ut-Tarika** adlı eserleridir. Bu şerhlerden bazı kısımlar İstanbul'da İhlas Vakfı tarafından bastırılmıştır. **Tarikat-ı Muhammediyye** ayrıca Osmanlı Türkçesine tercüme ve şerh edilmiştir. **2) Birgivi Vasiyyetnamesi, 3)Avamil, 4) İzhar, 5)El-Emsile-i Fadliyye, 6)Ravdat-ül-Cennat fi Usul-il-İtikad, 7)ŞerhuHadis-il-Erbain, 8) Etfal-ül-Müslimin, 9)Ziyaret-ül-Kubur, 10)Dürr-ül-Yetim fi ilm-it-Tecvid, 11)Haşiyet-ül- Hidaye, 12)Risaletün min-el-Adab, 13) Tefsiru Suret-il-Bekara.**

BİRİMLER;

Alm. *Einheit (f),* **Fr.***Unitè (f),* **İng.** *Unit.* Bir büyüklüğü ölçmek için o büyüklüğün cinsinden olan ve onunla kıyaslamaya yarıyan temel büyüklük. Bunlar uzunluk, kütle, zaman vs. birimleri olup, başlıca iki gruba ayırmak mümkündür. Birincisi temel birimler, ikincisi ise bu temel birimlerin çarpımı ve bölümleriyle ortaya çıkan türev birimleridir. Gerek temel, gerekse türev birimler olarak birçok sistem vardır. Bu sistemleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Metrik Sistem M.K.S. (Metre, kilogram, saniye sistemi). Buna Milletlerarası Sistem SI de denilir.

2. C.G.S. (Santimetre, gram, saniye sistemi).

3. Teknik Ölçü Sistemi (Metre, kilogram kuvvet, saniye sistemi).

4. İngiliz ve Amerikan Ölçü Sistemi.

5. Osmanlı Birim Sistemi.

Milletlerarası Birim Sistemi SI'nın temel birimlerinin tanımı:

SI'nın temel birimleri şöyle tanımlanır:

1. Uzunluk ölçüsü birimi **METRE** (SI sembolü, m): Azot'un üçlü noktasında (-210 °C) kripton-86 atomunun $2P_{10}$ ve $5d_5$ enerji düzeyleri arasındaki geçişin mutlak boşluktaki (vakum) dalga boyunun 1.650.763,73 katıdır.

2. Kütle ölçüsü birimi **KİLOGRAM** (SI sembolü, kg): Fransa'nın Sevres kentinde Milletlerarası Ağırlık ve Ölçüler Dairesi (BIPM) tarafından saklanan, platin ve iridyumdan yapılmış 1 no'lu proto tipinin kütlesidir.

3. Zaman ölçüsü birimi **SANİYE** (SI sembolü, s): Sezyum-133 izotopunun iki çok ince (hyperfine) düzeyi arasındaki geçiş devir süresinin 9.192.631.770 katıdır.

4. Sıcaklık ölçüsü birimi **KELVİN** (SI sembolü, K): Bunun üçlü noktasındaki sıcaklığının 1/273,15'idir.

5. Akım şiddeti ölçüsü birimi **AMPER** (SI sembolü, A): Kesiti ihmal edilecek kadar küçük sonsuz uzunlukta iki silindir iletken tel, boşlukta 1 m aralıkla konulduğunda, 1 m'sinde etkiyen kuvvet 2 x 10-7 N. iken iletkenler üzerinden geçen değişmez akımın şiddetidir.

6. Işık şiddeti ölçüsü birimi **MUM** (SI sembolü, cd): Platinin 101325 N m^2lik basınç altındaki donma noktasındaki (2046,65°K) siyah cismin (black body) bir metre karesinin aydınlanma şiddetinin 1/600.000'dir.

7. Miktar ölçüsü birimi **MOL** (SI sembolü, mol): 0,012 kg'lık Karbon-12 atomunun içerisindeki atom sayısı miktarıdır. Bunlara ek olarak iki yardımcı temel fizik birimi olup, düzlem açı ve katı açı (solid angle) birimleri olan radyan ve steradyandır.

8. Düzlem açı ölçüsü birimi **RADYAN** (SI sembolü, rd): Bir dairenin çevresi üzerindeki bir yayın uzunluğunun, dairenin yarıçapına eşit olacak biçimdeki merkez açısıdır. Bir dairenin çevresi π ile çapının çarpımı olduğundan merkez açısı 2π radyandır. Böylece 1 radyan 360/2□ = 57,296 derecedir.

9. Katı açı ölçüsü birimi **STERADYAN** (SI sembolü, sr): Bir kürenin yarıçapının karesi, bu küre üzerinde alınan alana eşit olacak biçimde, kürenin merkezinden bu alanı karşılayan açıdır. Bir kürenin alanı 4 π ile yarıçapının karesinin çarpımı olduğundan, kürenin merkezinden ölçülen toplam katı açı 4 π sr'dır.

Osmanlı Uzunluk Ölçüleri

1 Hat ..... 0.268 cm

1 Urup ..... 8.5 cm

1 Endaze .....65 cm

1 Arşın ..... 68 cm. (8 urup)

1 Kulaç ..... 1.89 m

1 Berid .....227 m

1 Eski Mil ..... 1.895 m

1 Fersah .....5. 685 m

1 Merhale ..... 45.480 m

1 Zirai Mimari (24 Parmak) ..... 75.35 cm

Osmanlı Ağırlık Ölçüleri

1 Zerre ..... 0.0015 gr

1 Krat ..... 0.20 gr

1 Çekirdek ..... 0.40 gr

1 Dank ..... 0.801 gr

1 Dirhem ..... 3.207 gr
1 Miskal ..... 4.807 gr
1 Okka ..... 1.282 kg
1 Çeki ..... 225.632 kg
1 Batman ..... 7.692 kg
1 Kile ..... 176 kg

GüNüMüZDE KULLANıLAN öLçüLER

Uzunluk Ölçüleri

Metre (m) ..... .1 m
Dekametre (dam) ..... 10 m
Hektometre (hm) ..... 100 m
Kilometre (km) ..... 1.000 m
Desimetre (dm) ..... 1/10 m
Santimetre (cm) ..... 1/100 m
Milimetre (mm) ..... 1/1000 m
Mikron (m) ..... 1/1.000.000 m

Yüzey (Alan) Ölçüleri

Metrekare (m^2) ..... 1 m^2
Dekametrekare (dam^2): Ar (a) ..... 100 m^2
Hektometrekare (hm^2): Hektar (ha) .. 10.000 m^2
Kilometrekare(km^2): 100 Hektar .... 1.000.000 m^2
Desimetrekare (dm^2) ..... 1/100 m^2
Santimetrekare (cm^2) ..... 1/10.000 m^2
Milimetrekare (mm^2) ..... 1/ 1.000.000 m^2

Hacim Ölçüleri

Metreküp (m^3) ..... 1 m^3
Dekametreküp (dam^3)..... 1.000 m^3
Hektometreküp (hm^3) ..... 1.000.000 m^3
Kilometreküp (km^3) ..... 1.000.000.000 m^3
Desimetreküp (dm^3) ..... 1/1.000 m^3
Santimetreküp (cm^3) ..... 1/1.000.000 m^3
Milimetreküp (mm^3)..... 1/ 1.000.000.000 m^3

Hacim Ölçüleri (Sıvılar için)

Litre (l) ..... 1 *l*
Dekalitre (dal) ..... 10 *l*
Hektolitre (hl) ..... 1.00 *l*
Kilolitre (kl)..... 1.000 *l*

Desilitre (dl) ..... 1/10 l
Santilitre (sl) ..... 1/100 *l*
Mililitre (ml) ..... 1/ 1.000 *l*

Ağırlık Ölçüleri

Kilogram kuv (kgf) ..... 1.000 gf
Kental (K) ..... 100 kg
Ton (T)..... 1.000 kg
Kiloton ..... 1.000 ton
Megaton .....1.000.000 ton
Gram-kuv (gf) ..... 1/1.000 kgf
Desigram-kuv (dgf) ..... 1/10 gf
Santigram-kuv (cgf)..... 1/100 gf
Miligram-kuv (mgf)..... 1/1.000 gf

Kuvvet Ölçüleri

Newton ..... 100.000 dyn
Kilogram-kuvvet..... 9.81 Newton
1 gram-kuvvet ..... 981 dyn

Zaman Ölçüleri

1 saat (60 dk) ..... 3.600 saniye
1 Güneş günü (24 saat)..... 86.400 saniye
1 Güneş yılı (365 gün)..... 3.15×10^7 saniye

Yüzey (Alan) Ölçüleri

Dönüm..... 919 m^2
Büyük dönüm ..... 2.720 m^2
1 Hektar..... 10.779 Dönüm
Cerip (Hektar) ..... 10.000 m^2
İran feddanı ..... 183.000 m^2
Mısır feddanı ..... 1.200 m^2
Mimari arşın kare..... 0.574 m^2
Çarşı arşın kare..... 0.462 m^2
Endaze kare ..... 0.422 m^2
Mil kare ..... 2.589 m^2
Acre (Eykır) (4.017 m^2)..... 0.401 Hektar
Yarda kare..... 0.8361 m^2

Ayak kare ..... 9.290 dm^2

Inch kare ..... 6.452 cm^2

Hacim Ölçüleri

İstanbul kilesi..... 37 litre

Dolu (Yarım) .....18.50 litre

Şinik.....9.25 litre

Ağırlık Ölçüleri

1 Kile .....4 şinik 176 kg

1 Şinik ..... 2 kutu 4 okka

1 Kutu ..... 2 zarf

1 Tıl ..... .2 okka 2.564 kg

1 Batman..... 6 okka 3 Tıl 7.692 kg

1 Kantar..... 22 tıl 44 Okka 56.408 kg

1 Çeki ..... 1 Kantar 176 ok. 225.632 kg

1 Londra .... 400'de 1 çeki 176 dirhem, 564.08 gr

1 Okka..... 400 dirhem 1.282 kg

1 Miskal ..... 1.5 dirhem 4.8 gr

1 Dirhem ..... 4 denk 3.207 gr

1 Dank..... 2 çekirdek 0.801 gr

1 Çekirdek ..... 2 krat 0.40 gr

1 Krat.....2 buğday 0.2004 gr.-20 cg

1 Zerre..... 0.0015 gr

1 Konya çeyreği.....34 kg

1 Konya kilesi ..... 176 kg

İNGILIZ, AMERIKAN VE DIğER DEVLET öLçüLERİ

Uzunluk Ölçüleri ve Miller

Parmak (Inch: Pus) ..... 2.540 cm

Ayak (Foot: Kadem): 12 Parmak..... 30.48 cm

Yarda (Yard): 3 Ayak..... 91.44 cm

İngiliz mili (Kara): 5.380 Ayak .....1.609.3 metre

İngiliz mili (Deniz: 6.080 Ayak ..... 1.853 metre

Türk mili..... 1.895 metre

Fransız mili ..... 1.852 metre

Alman mili ..... 7.500 metre

Rus mili ..... 7.467 metre

Yunan mili ..... 10.000 metre

Coğrafi mil ..... 7.420 metre

Hacim ve Ağırlık Ölçüleri

Yarda küp ..... 0.764 m^3

Ayak küp: 28.316 dm^3..... 0.028 m^3

İnc küp..... 16.387 cm^3

Litre Ton: 2.240 libre ..... 1016.05 kg

Libre (Pavund): 16 ons ..... 453.60 gr

Ons (Ounce): 1/16 libre..... 28.350 gr

Grain ..... 0.65 gr

Short ton (Amerikan): 2.000 libre ..... 907.180 kg

Long ton (İngiliz): 2.240 libre..... 1016.047 kg

Ons (Ounce-Sıvı) ..... 0.030 litre

Pint (İngiliz) ..... 0.568 litre

Pint (Amerikan) ..... 0.473 litre

Quart (Amerikan)..... 0.946 litre

Gallon (İngiliz) ..... 4.546 litre

Gallon (Amerikan) ..... 3.785 litre

Bushel (Amerikan)..... 35.238 litre

Bushel (İngiliz)..... 36.35 litre

Baril ..... 119.22 litre

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI;

Alm. *Erste Weltkrieg (m),* **Fr.** *Premiere guerre (f), mondiale,* **İng.** *World Wars.* 1914'te başlayıp, 1918'de sona eren ve Avrupa, Rusya, ABD, Ortadoğu ve diğer bazı bölgeleri içine alan milletlerarası savaş. Birinci Dünya Savaşının sebepleri pek eski ve karışıktır. Bu savaşın sebep ve neticeleri 1789 Fransız İhtilali ve çeyrek yüzyıl süren ihtilal savaşlarının müteakip yüzyıl içinde meydana getirdiği gelişmelerin tabii bir sonucudur. İhtilalin ortaya çıkardığı fikirler ve ictimai müesseseler devletlere olduğu kadar, milletlerin davranışlarına da yeni bir istikamet verdiği gibi, devletlerarası münasebetlerin de yeni bir çerçeve içinde akmasına sebeb olmuştur. Liberalizm ve milliyetçilik hareketlerinin çıkması, İtalyan Birliğinin kurulması ve en önemlisi Alman İmparatorluğunun ortaya çıkması, Avrupa dengesine yeni bir şekil vermekle kalmayıp, Balkanlardaki milli duygular da kamçılanmıştır. Bunun neticesinde Balkanlarda kaynaşma olmuştur.

Savaşın en önemli sebeplerinden birisi de, Alman İmparatorluğunun dış politikasıdır. Bismark'ın Alman İmparatorluğunun kurmak için uyguladığı barış siyaseti, Avrupa'yı bloklaşmaya ve bloklar arasında rekabet ve silahlanmaya götürmüştür. Endüstrileşmenin 19. yüzyılda kazanmış olduğu hız ve bunun neticesinde genişleyen sömürgecilik, diplomatik münasebetlerin alanını Avrupa'dan Afrika ve Uzakdoğu'ya yaymıştır. Almanya'nın denizlerde ve sömürgelerde İngiltere ile rekabete kalkışması ve İngiltere'nin Almanya'yı ezmek istemesi de, savaşın bir diğer sebebidir.

Rusya'nın Balkan siyasetine sarılıp Boğazları ele geçirmek arzusu durmadan küçük Balkan devletlerini imparatorluklara karşı ayaklandırması da savaşın sebeplerinden olup, meselenin doğu cephesini açıklamaktadır.

Bir yandan Almanya-Avusturya, öbür yandan İngiltere-Fransa ve Rusya'nın birbirlerine karşı gruplaşmaları ve ittifak muahedeleri ile bağlanmaları dünyayı şüpheli bir geleceğe itiyordu.

Savaşın ani sebebini 28 Haziran 1914 günü Avusturya-Macaristan veliahdı Arşidük Fransuva Ferdinand'ın Saraybosna'da bir Sırplı tarafından öldürülmesi teşkil eder. Bu olay karşısında Avusturya'nın Sırbistan'a ağır bir ültimatom vermesinden sonra savaş ilan etmesi ve Rusya'nın Sırbistan'ın, Almanya'nın da Avusturya'nın arkasında yer alması Avrupa'yı bir hafta içinde dünya çapında bir savaşa sürüklemiştir. Neticede Almanya Rusya'ya, Rusya'nın müttefiki olan Fransa da Almanya'ya savaş ilan etmişti.

Almanya yıllardan beri savaş planını, önce yıldırım harbi ile Fransa'yı ezmek ve ardından Rusya üzerine yürümek üzere hazırlamıştı. Bu planını gerçekleştirmek için Belçika'dan geçmesi gerekiyordu. Belçika geçiş izni vermeyince Almanya Belçika'ya savaş ilan etti. Belçika'nın tarafsızlığını garantilemiş ve esasen Fransa ile Rusya'nın müttefiki olan İngiltere de bu sırada Almanya ve Avusturya'ya savaş

ilan etti.

Almanlar, Belçika'ya girdikten sonra hızla Fransa üzerine yürüdü. İlk anda çekilen Fransızlar Marne nehri üzerinde kuvvetli bir savunma hattı kurdular. Bu hattı yarmaya muvaffak olamayan Almanlar, Doğu cephesine dönüp Ruslar üzerine yürüdüler ve onları iki defa mağlub ettiler.

Avusturya ise, hiçbir başarı sağlayamadığı gibi, Ruslara da yenildi. Galiçya, Ruslar tarafından işgal edildi.

Denizlerde Almanya ile İngiltere arasında meydana gelen iki savaşın ilkini Almanlar, diğerini İngilizler kazandı. İngilizlerin denizlerdeki hakimiyeti kesindi.

Trablusgarp ve Balkan Savaşlarından yenik çıkan Osmanlı Devleti, bir taraftan ordu ve donanmasını ıslaha çalışırken, bir taraftan da bloklara ayrılmış Avrupa'da, kendisini siyasi yalnızlıktan kurtarmak için birtakım ittifak teşebbüslerine girişti.

İtilaf Devletleri safına katılabilmek için yapılan teşebbüslerin netice vermemesi, Osmanlı Devletini Almanya'nın yanına itti. Neticede Vükela ve Meb'usan Meclislerinin haberi olmadan 2 Ağustos 1914'te Türk-Alman ittifakı imzalandı.

4 Ağustos 1914'te Dünya Savaşı patlak verince, Türk-Alman ittifakını bilmeyen İtilaf devletleri, Osmanlı Devletinin tarafsızlığını sağlamak için gayret sarf ettiler. Zaten Osmanlı Devleti ittifaka rağmen hemen savaşa girmek niyetinde değildi ve tarafsızlığını ilan etti. Ancak gelişen olaylar ve Almanya'nın çabaları savaşı kaçınılmaz hale getirdi.

İlk olay Alman savaş gemilerinin Akdeniz'de İngiliz savaş gemilerinin takibine uğramasından sonra Çanakkale'ye sığınmasıdır. Göben ve Breslav adındaki bu gemilerin tarafsız devlet olan Osmanlılar tarafından enterne edilmesi (silahların sökülmesi ve personelinin gözaltına alınması) gerekiyordu. Almanya bu işe şiddetle itiraz etti. Neticede bu gemilerin daha önce Almanlardan alındığı açıklanarak, Yavuz ve Midilli adları verildi. Bu hadiseden sonra Osmanlı Donanması, bu iki geminin komutanı olan Amiral Şuson komutasına verildi ki, bu hadise savaşa girmemizde önemli bir rol oynadı.

Almanya, Kafkaslardaki Rus kuvvetlerinin bir kısmını üzerinden atabilmek için Osmanlı Devletinin bir an önce savaşa girmesini istiyordu. Osmanlı Devleti ise, seferberliğin henüz tamamlanmadığını ve devletin mali durumunun iyi olmadığını ileri sürerek bahane aradı. Zaten, Avrupa'da İngiltere ve Almanya'nın etraflarındaki müttefikleri ile giriştikleri dünya hakimiyeti savaşının Türkiye ile yakından ilgisi görülmüyordu. Hele neticesi belli olmayan bir savaşa katılmanın doğru olamayacağı herkesce paylaşılıyordu. Bununla beraber özellikle Balkan Harbinin kötü hatıralarının silinmesi isteği de mevcuttu. Bu hisleri ayakta tutmaya çalışan ve Alman zaferinden emin olan başta Harbiye Nazırı Enver Paşa olmak üzere kabinenin bazı üyeleri devletin savaşa girmesini istiyorlardı. Neticede Enver Paşanın emri ile Amiral Şuson donanmayı alarak 29-30 Ekim 1914 gecesi Karadeniz'e çıktı ve Odesa ile Sivastopol gibi Rus limanlarını bombaladı. Bu hadiseden sonra İtilaf Devletleri Osmanlı Devletine savaş ilan ettiler.

Savaşın başında Dahiliye Nazırı Talat Paşa ile Harbiye Nazırı Enver Paşa her ne düşündülerse sabık hükümdar Sultan İkinci Abdülhamid Hanın bu mühim mesele hakkındaki malumatına, bilgi ve tecrübesine müracaat etmeyi uygun bulurlar ve bu maksatla İshak Paşayı Beylerbeyi Sarayına gönderirler. 30 yıl gibi uzun bir müddet Avrupa siyasetine hakim olmuş Abdülhamid Han, cevabında:

"Bu vaziyette artık benim verebileceğim bir fikir, tavsiye edebileceğim bir tedbir kalmamıştır. Zira bu zavallı devlet Harb-i Umumiye sürüklendiği gün münkariz olmuştur (yıkılmıştır). Sizi bana gönderenler, harbe girmeden önce göndermeliydiler. Dünyanın karalarına ve denizlerine hakim olan devletlerine karşı Almanya ve Avusturya ile birleşip ateşe atılmak, tarihin ender kaydettiği hatalardandır." demekten kendini alamamıştır.

Herhalde bu konuşmasından tatmin olmayan Enver Paşayı da Beylerbeyi Sarayına davet ederek nasihatlerde bulunmuş ve şöyle demiştir:

"33 senelik saltanatımda ferdin hürriyetine taraftardım. Lakin gelişigüzel bir hürriyet ve serbestiyi hiçbir zaman istemedim. Meşrutiyeti ben ilan ettim. Ama mebuslarımızın kifayetsizliğini görünce kapattım. Meclis-i Mebusanın 93'te verdiği kararın bize neye mal olduğunu bilirsiniz. Balkanları kaybettik. İstanbul'a gelen Ruslar ile şerefsiz bir anlaşma imzalamaya mecbur olduk. Anlaşma imza ederken Saffet Paşanın ağladığını işitince ben de ağladım. Ama gözyaşı dertlere deva olmuyor. Şimdi siz de acele bir harbe girmiş bulunuyorsunuz. İnşaallah hayırlı ve şerefli olur. Fakat Allah göstermesin, ya felaketle biterse... İster misin, bu da Anadolu'nun kaybına mal olsun... Her devirde devletin düşmanı olmuştur. Siz de bu düşmanlarla işin iç yüzünü bilmeden birleştiniz. Hareket Ordusu ile İstanbul'a geldiniz. İktidarı ele aldınız. İstediğiniz makama geçtiniz. Yapmak istediklerinizi niye yapmıyorsunuz? Bunlara güvenme oğlum, insanı bugün alkışlayanlar, yarın onun aleyhine dönüp parçalamasını da

bilirler. Dikkatli ol..."

Ne var ki, büyük hayaller peşinde koşan Enver Paşa, bu çok mühim nasihatlere kulak asmamış, bildiği yolda yürümüştür.

Gerek Almanya ve gerekse Osmanlı Devleti, savaşa katılırken, Rusya ile İngiltere'de bulunan Müslümanları ayaklandırmanın bu iki devlete gaile çıkaracaklarını ümid etmişlerdi. Ancak çeşitli sebepler neticesinde, beklenen ayaklanma gerçekleşmemiştir.

İtilaf Devletleri ile İttifak Devletlerinin karşılıklı savaş ilan etmeleri neticesinde cepheler teşekkül etmiştir.

1 Kasım 1914'te Rusların Doğu Bayezid'den sınırımıza tecavüz etmeleri ile **Kafkas Cephesi** açıldı. Ruslar ilk iki muharebede mağlub edildi ise de, takib edilip atılamadı. "Dondurucu kışta taarruz doğru olmaz. İlkbahara tehir edelim." tavsiyelerine ehemmiyet vermeyen Enver Paşanın bizzat idare ettiği Sarıkamış Harekatında dondurucu kışın da etkisi ile en değerli birliklerimiz perişan oldu ve 90.000 şehit verildi. Ruslar 1915'e kadar Van, Muş, Bitlis; 1916'dan sonra Erzurum, Erzincan, Trabzon, Bayburt, Gümüşhane'yi zaptederek Şarki Anadolu'yu ellerine geçirdiler.

12 Mart 1917 Bolşevik İhtilali ile Çarlık yıkılınca, Ruslar Brest-Litovsk Muahedesi ile 1914'ten sonra aldıkları yerleri iade ettikleri gibi Batum, Kars ve Ardahan'ı da geri verdiler.

1 Kasım 1914'te İngilizlerin Süveyş'te Akabe'yi bombardıman etmeleri ile **Filistin-Suriye Cephesi** açıldı. Cemal Paşa serdarlığında 1915'te yapılan kanal geçme teşebbüsü iki defa başarısızlıkla neticelendi ve ordumuz Gazze'ye çekildi. 1917'de meydana gelen üç Gazze Savaşının ikisini ordularımız kazandı ise de, üçüncüsünde Siyonizmin ve İngiliz altınlarına aldanan Arapların ihaneti neticesinde mağlub olduk. 1918 Nablus Meydan Muharebesinde de aynı ihanetle karşılaşarak yenildik. Bu defa Suriye, Filistin, Şam, Haleb ve Beyrut elimizden çıktı.

İngilizlerin 1 Kasım 1914'te Basra Körfezine asker çıkarmaları ile **Irak Cephesi** kurulmuştur. Kumandanlığına tayin edilen Süleyman Askeri Bey, İngilizlere mağlub oldu ve civar yerler İngilizlerin eline geçti. Albay Halil Bey, Küt Zaferini kazandı ise de, ne yazık ki bu zaferden istifade edilemedi. İngilizlerin bu havalideki askerleri tamamen temizlenmeden, bir İran seferine girişilerek, kuvvetler dağıtıldı. Bundan istifade eden düşman, takviye kuvvetleri alarak 11 Mart 1917'de mukavemet görmeden Bağdat'ı ele geçirdi. Bağdat'ın düşüşü ile Irak bölgesi de elimizden çıktı.

Birinci Dünya Savaşı esnasında Çanakkale'de çok mühim savaşlar oldu. Göben ve Breslav gemilerinin Osmanlılara sığınmasından sonra Çanakkale üzerine tazyik başladı. Muharebeler ise 1915'ten sonra oldu. Çanakkale'de meydana gelen savaşlar şehamet destanları ile doludur. Kirte Muharebeleri, Zığındere ve Anafartalar muharebesi, Kocaçimen, Conkbayırı, Kanlısırt, Kirtetepe, Kanlıtepe, Aslantepe muharebeleri Türk kuvvetlerinin zaferi ile neticelenmiş, muvaffak olamayacağını anlayan düşmanlar, bize belli etmeden gizlice çekilmeye başlamışlardır ve 1916 Ocakında tamamen çekilip gitmişlerdir.

Türk milletinin tarihinde ayrı bir önem taşıyan ve 9 aya yakın süren Çanakkale Muharebelerinde 250.000 civarında şehid verilmiş, yeni yetişen bir nesil burada erimiştir. Neticede Türk cesareti İngiliz soğukkanlılığını, Türk azmi İngiliz inadını ve Türk vatanseverliği İngiliz gururunu yenmiş, şanlı tarihimize "Çanakkale geçilmez" ibaresini yazdırmıştır.

Denizlerde de savaşlar olmuş ve Yavuz ve Midilli gemilerimizin Rus sahillerini bombardıman etmelerinden sonra Ruslar da Trabzon'u bombalamışlardır. İngilizler Gazze ve İskenderun limanlarını, donanmamız Batum'u bombardıman etti. Kanal'da, Gazze'de, Suriye ve Çanakkale muharebelerinde İngilizler tayyareden de istifade ettiler.

1917'de Rusya'nın savaştan çekilmesi ile boşalan yeri Amerika doldurdu ki, bu durum Merkezi Kuvvetlerin aleyhine oldu. Bu tarihte bütün devletlerde bir yorgunluk ve bıkkınlık başgösterdi. Rusya'nın savaştan çekilmesiyle imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması ile Osmanlı Devleti, doğudaki topraklarını istiladan kurtardığı gibi, Kafkasya'daki isyanları fırsat bilerek Bakü'yü ele geçirmeye kalkıştı. Ancak 1917 Haziranında Yunanistan'ın İtilaf Devletleri safında savaşa girmesi ve ayrıca 1918 yazı sonlarına doğru İtilaf Devletlerinin bütün cephelerde umumi bir taarruza geçmeleri, Merkezi Devletlerin sonunu getirdi.

1918 Eylülünde, Makedonya cephesinde, Fransız taarruzu neticesinde Bulgarlar yenilince, mütareke istediler. Bulgarların savaştan çekilmesiyle Almanya yolu kesilmiş, daha önemlisi, İstanbul Trakya yönünden bir saldırıya açık duruma gelmişti. Bu sırada sayısı dokuza çıkan Türk orduları hayli uzaklarda savaşıyor, hatta Bakü'de bulunuyordu. Gerek bu durum, gerekse Suriye cephesindeki yenilgi, yıllardır "zafer" vaadiyle aldatılan millete İttihat ve Terakkinin siyasetinin başarısızlığını gösterdi. Savaşa devam etmekte hiçbir fayda yoktu. 1918 Martında Sadrazam olan Talat Paşa,

mütarekeyi imzalayarak bir hükümetin kurulmasına imkan vermek için 7 Ekim 1918'de istifa etti. Hükümeti daha çok İtilaf fırkası mensupları ile Ahmed İzzet Paşa kurdu. Bu sırada, dört yıldır Anadolu Türk erkeklerini yutan ve tarla bahçe işlerini ihtiyar ile kadınlara bırakan Birinci Cihan Savaşından yılarak, mütareke istedik. Bağdat-Kerkük arasındaki Kut el-Amare'de Osmanlılarca esir alınan ve Büyükada'daki kampta bulundurulan İngiliz Generali Townshend (Tavnşend) aracılığı ile Londra'ya başvuran Ahmed İzzet Paşa hükumeti, Bozcaada yanında Limni Adasındaki Mondros limanında demirleyen İngiliz Akdeniz donanması amirallik gemisi Agamemnon zırhlısı içinde, bize dikte ettirilen mütareke şartlarını 30 Ekim 1918 günü imzalamak mecburiyetinde kaldı. Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'un ünlü 14 maddelik prensiplerini İngiltere ve Fransa kabul etmişlerdi. Bu Wilson prensiplerinde; "Osmanlı İmparatorluğunun Türk olan bölgelerinde, itirazsız olarak Türklerin hakimiyeti sağlanacak ve bir bölgenin halkı, çoklukça hangi idareyi istiyorsa, o idareye tabi olacaktır." hükümleri de vardı.

Bütün bunlara rağmen, İngilizler müttefikleri Fransızlara bile bildirmeden Akdeniz Başkumandanı Vis-Amiral Arthur Calhorpe (Kaltrop)'a Londra'dan telsizle bildirdikleri, 25 maddelik Mondros Mütarekesini bize dikte ettirerek ve Osmanlının hiçbir itirazına yer vermiyerek imzalattılar. Bu antlaşma, bütün Osmanlı tarihinde görülmemiş korkunç bir "esaret ve teslim oluş vesikası"dır. Bunu imza etmekle 30 Ekim 1918 günü, Osmanlı Devleti resmen çökmüş ve Türklüğün İstiklal Savaşı başlamış oluyordu.

Halkımızın seferberlik dediği, dört yıl süren Birinci Cihan Savaşında Türk ordusu, şu yedi cephede, şan ve şerefle çarpıştı: Kafkasya cephesinde Ruslarla, Karpatlardaki Galiçya'da Ruslarla, Makedonya'da Yunanistan ve Fransızlarla, Çanakkale'de İngiltere-Fransa-İtalya ve (Hintli Avustralyalı) sömürgeleri ile, Suriye-Filistin ve Irak cephelerinde Avustralya, Yeni Zelanda ve Hindistan dahil, İngiltere İmparatorluğu orduları ile. Bir halk türkümüzde bu savaş yılları için; "Yedi düvelin önünde Osmanlıydı ki, dayandı" denilmesi pek yerindedir.

İtilaf Devletleri (İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika vs.) Birinci Dünya Savaşından kazançlı çıkarlarken, Merkezi Devletlerin (Almanya, Avusturya, Türkiye ve Bulgaristan) en değerli toprakları ellerinden alınmış, Osmanlı Devleti de imzalamış olduğu Mondros Mütarekesi ile yıkılmış ve tarihteki rolünü kurulacak yeni **Türk Devleti**'ne bırakmıştır.

BİRLEŞİK ALMANYA

DEVLETIN ADI .....Birleşik Almanya

BAŞŞEHRI ..... Berlin

NÜFUSU 79.096.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....356.945 km^2

RESMİ DİLİ .....Almanca

DİNİ .....Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ.....Mark

Orta Avrupa'da Kuzey Denizi ile Alpler arasında uzanan bir devlet. Doğusunda Çekoslovakya ve Polonya; güneyinde Avusturya, İsviçre; batısında Fransa, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg; kuzeyinde Danimarka ve Kuzey Denizi yer alır. Almanya, birisi Baltık Denizinde, diğeri Kuzey Denizinde iki adaya sahiptir. Baltık Denizindeki Fehmarn Adası 185 km^2, kuzeyinde bulunan Sylt Adası ise 99 kilometrekaredir.

Tarihi

Bugünkü Almanların dedeleri olan Germenler, bundan 2000 yıl önce Ren Nehrinin batısında yaşıyordu. Germenler, savaşçı ve barbar bir kavimdi. Genellikle avcılık ve basit ziraatla geçinirlerdi. O çağda Romalılar Orta Avrupa'ya düzenli ordular göndererek buraları istila etmek istiyorlardı. Germenler Romalıların bu istila hareketlerini durdurabilmek için onlarla bir çok savaşlar yaptılar ve Romalıları yenerek Orta Avrupa'yı almalarını önlediler. Daha sonra Romalılar zayıflamaya yüz tutunca, Germen kabileleri sel gibi Roma'ya akmaya başladılar. Bunun bir sebebi de Hunların Avrupa'ya yayılmaya başlamalarıdır. Roma İmparatorluğu topraklarını işgal eden Germen kabileleleri Romalıların geleneklerini, kültürlerini ve hatta dinlerini benimsediler. Yalnız Ren ile Elbe nehirleri arasına yerleşmiş olan asıl Germenler kendi dillerini geleneklerini koruyabildiler. Büyük Karl (Şarlman) zamanında Saksonlar, Büyük Karl'ın 800 yılında papa tarafından Roma İmparatoru ilan edilmesiyle zorla Hıristiyan yapıldılar.

Büyük Karl (Şarlman)'ın ölümünden sonra torunları zamanında Roma İmparatorluğu parçalandı ve

dükalıklara bölündü. Frankonya ve Saksonya bu bölünmeden meydana çıkmıştır. Bu dükalıklarda mukaddes Roma İmparatoru seçilebilmek ve İtalya'yı ele geçirmek için asıl Alman halkını unutmuşlar, halkın bilhassa köylülerin toprak sahibi derebeylerin kölesi olmasına, kötü idare edilmelerine göz yummuşlardı. Bu arada papazlar da din adına halkı soymaya başlamışlardı. İşte tam bu sırada Luther ortaya çıktı. Luther, Roma Katolik kilisesinin eğitim ve ibadet şeklini şiddetle yererek Protestanlığı yaymaya başladı. Bundan sonra mezhep savaşları başladı. Bu savaşlar neticesinde kralların ve devletin gücü azaldı. Bu kargaşa ortamında Hohenzollerin hanedanından birinci ve ikinci Friedrich'ler başa geçerek Prusya Krallığını kurarak yönetimi ele aldılar. Daha sonra Almanlar, Avusturya ve Fransa ile birçok savaşlar yaptılar ve neticede 1861 yılında Prusya Krallığına Birinci Wilhelm, Kont Otto von Bismarck Schönhausen'de başkanlığa getirildi. Bismarck zamanında Almanya'nın kuvvetli temelleri atıldı ve birleşme sağlandı. Birinci Wilhelm'den sonra İkinci Wilhelm Prusya kralı oldu ve bunun zamanında Bismarck'a işten el çektirildi ve Alman halkı büyük silahlanma faaliyetine girişti. Silahlanma sonucu Almanya yanında Avusturya, Macaristan,Türkiye ve Bulgaristan'la ittifak kurarak Birinci Dünya Savaşına girdi. Bu savaşta Almanlar ve müttefik devletler, Fransa İngiltere ve Ruslarla savaştılar. Savaşın ilk yılları Alman ve müttefik devletler lehine başarılı geçti. Hatta Rusya teslim bayrağını çekmek üzereyken, ABD'nin karşı taraf lehine savaşa katılmasıyla Almanya ve müttefik devletler 1917 yılında yenik düştüler. Almanya bu savaşta sömürgelerini kaybettiği gibi, toprak kaybına da uğradı. Ayrıca 33 milyar dolar tutarında tazminat ödemek zorunda kaldı. Bu yenilgiden sonra, bütün Alman hükümdarları haklarından feragat ederek, Weimar'da yapılan yeni bir anayasa ile 1919 yılında Almanya'da Cumhuriyet ilan edildi.

İlk Alman cumhurbaşkanı olarak Friedrich Ebert seçildi. 1925 yılında, Mareşal Paoul von Hinderburg Almanya'nın ikinci cumhurbaşkanı oldu ve yedi yıl sonra da Hinderburg ikinci defa cumhurbaşkanı seçilince, Adolf Hitler'i başbakan yaptı. Hitler başbakan olunca, bütün yahudileri Alman vatandaşlığından çıkardı, askeri eğitime ve silahlanmaya önem vererek Almanya'yı silahlı bir güç haline getirdi. Kısa zamanda bu gücünü daha da çoğaltarak 1936 yılında İtalya ile Roma-Berlin mihverini kurdu. Bundan sonra Hitler, zor kullanarak Çekoslovakya ve Polonya'yı işgal etti. 1939 yılında Polonya'nın işgalinden sonra, Fransa ile İngiltere, Almanya'ya karşı savaş ilan ettiler. Buna karşılık olmak üzere Alman birlikleri Danimarka, Norveç, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'u işgal etti. Bu arada Fransa korkudan teslim oldu. İtalya, Almanya'nın yanında savaşa katıldı. 1941 yılında Hitler, Balkan Yarımadasını da işgal etti ve sonra da Rusya'ya saldırdı. 1941 yılında ABD bütün askeri gücüyle batı devletlerinin yanında savaşa katılması üzerine Almanya ve müttefik devletler yenik düştüler. Bunun üzerine Almanya dört devlet arasında paylaşıldı. Fransa, İngiltere ve ABD'nin aldıkları bölümde Federal Batı Almanya Cumhuriyeti yer aldı. Ruslara kalan bölümde de Doğu Almanya kuruldu.

1989'da Rusya'da görülen liberalleşme hareketleri iki Almanya'nın birleşmesini gündeme getirmiştir. 1990'ın başlarında yapılan anlaşma neticesinde utanç duvarı yıkıldı ve iki Almanya birleşme kararı aldı. 4 Ekim 1990'da iki Almanya resmen birleşti.

Fiziki Yapı

Almanya'nın yeryüzü şekilleri çeşitli ve dikkat çekici bir görünüme sahiptir. Üç değişik fiziki bölgeye ayrılır. Bunlar; Kuzey Almanya ovaları, Ortadağ sıraları ve Alp Dağları ve etekleridir.

Dağlar: Almanya toprakları içinde kalan Alpler: Bayern Alpleri (en yüksek tepesi Zugspitze (2962 m), Allauer Alpleri (en yüksek tepesi Madelegabel 2645 m), Salzburg Alpleri (en yüksek tepesi Watzmann 2713 m)dir.

Ortadağ sıraları bölgesi:Yüksek düzlükler, dağlar, volkanik çukurlar ve çukur düzlüklerden meydana gelir. Bu bölgedeki dağlar birbirine zincir halkası gibi bağlıdırlar. Bu dağlar Harz, Wesserbengland, Rhön, Taunus, Schwlang ve Bömerwold dağlarıdır.Kara ve Mavyera ormanları ve geniş Ren Vadisi bu bölgede bulunur.

Ülkenin doğusunda ise, nehirlerle kesilmiş derin vadiler ve sert yamaçlar güneydoğudan kuzeybatıya kadar paralel sıralar halinde uzanır.

Ovalar: Kuzey Almanya ovaları Kuzey ve Baltık denizi kıyılarından Ortadağ sıralarına kadar uzanan bölgeyi içine alır. Çayırlar ve tarım yapılan arazinin büyük bir kısmı bu bölgede bulunur. Yüksek arazi yok denecek kadar azdır. En yüksek yeri Lüneburger fundalıkları olup, 169 metreye ulaşmaktadır.

Akarsular: Almanya'daki bütün nehirler, Tuna hariç kuzey denizine dökülür. En uzun nehri Ren olup, 865 kilometredir. Diğer büyük nehirleri ise Elbe, Tuna, Wesser, Ems'dir. Tuna Nehri ise Karadeniz'e dökülür ve Ren Nehri kanallarla Tuna Nehrine bağlanır. Bu bağlantıdan dolayı Karadeniz'le, Kuzey Denizi arasında bir gemicilik yolu meydana getirilmiştir.

Göller: Almanya'nın güneyindeki Avusturya ve İsviçre sınırında bulunan Bodensee en önemli gölüdür.

Bu gölün tamamı Almanya'nın olmayıp, kuzey ve batı kıyıları Almanya sınırları içinde kalır. Bu kısım, gölün 305 kilometrekarelik bölümüdür. Bundan başka manzaraları çok güzel küçük gölleri vardır. Ayrıca kuzeyde derelerle birbirine bağlı, Baltık kıyısının hemen güneyinde Meckleuburg ve Domeranian göl bölgeleri vardır.

İklim

Almanya'nın karakteristik iklim yapısı bölgelere göre değişmektedir. Kuzeyinde yazları sıcaktır. Kışın ise okyanus etkisinde kalan bir iklim görülür. Doğu ve güneyinde yazları, mutedil derecede sıcak, kışları ise ekseriya yumuşak bir iklim görülür.

Almanya'da sıcaklık ortalaması en soğuk ay olan ocakta ovalarda 1,5°C, dağlarda ise -6°C'ye kadar düşmektedir. En sıcak ay olan haziranda ise ovalardaki sıcaklık 17° ile 20°C arasında değişmektedir. Yıllık sıcaklık ortalaması 9°C'dir.

Yazları ılık geçmesine rağmen kuraktır.Kışları ise, 500 metreden yüksek yerlerde keskin soğuklar hüküm sürer. Kar kalınlığı Zugspitze Tepesinde 4-5 metreyi bulur.

Bitki örtüsü ve hayvanlar:Ülkenin %30'u ormanlarla kaplıdır. Fundalıklar az olarak bazı bölgelerde görülür. Ormanların çoğunda kozalaklı ağaç türleri bulunur. Yüksek bölgelerdeki ormanlarda yeni dikilmiş ağaçlar çoğunluktadır.

Ormanlarında ve dağlık bölgelerinde geyik ve dağ keçisi gibi yabani hayvanlara rastlanır. Bunun yanında çeşitli evcil hayvanlar yetiştirilir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Almanya'nın nüfusu 79 milyon civarındadır. Bu nüfusun 4,5 milyonunu ülkede çalışan yabancı işçiler, yabancı işçilerin çoğunluğunu da Türkler teşkil eder. Almanya'da nüfus artış oranı çok azdır. Buna rağmen nüfusun yoğunluğu bakımından Avrupa'da km^2 başına 222 kişi ile birinci sırayı alır. Nüfusun büyük bir kısmı endüstri merkezi olan Ruhr Havzasında yaşar. Almanya tamamen denecek kadar şehirleşmiştir. Nüfusu 2000'den az köylerde yaşayan insan sayısı beş milyonu geçmez. Genel nüfusunun üçte biri, nüfusu 100 binden fazla olan şehirlerde oturmaktadır. Almanya'da mülteciler ve yabancı işçiler dışında bütün halk Almanca konuşur. Azınlık yok denecek kadar azdır.

Din: Hıristiyan olan Alman halkının yaklaşık yarısı Protestan, %44'ü ise Katoliktir. Gün geçtikçe artan Müslümanların çoğunluğunu Türkler teşkil etmektedir.

Eğitim: Almanlar bilime, eğitime büyük önem veren bir millettir. Bugün Almanya'nın her tarafında eğitim ve öğretim parasız olarak gerçekleştirilmektedir. Eğitim ve öğretim, çağdaş tekniğe dayalı araç ve gereçlerle donatılmış, uygulamalı metodlarla yapılır. Ülkede 6-18 yaş arasında öğrenim mecburidir. Bütün öğrenciler önce 4 senelik temel okullara giderler. Bundan sonra ya temel okulun devamı kabul edilen 5 yıllık esas okula, ya 6 yıllık ortaokula veya 9 yıllık lise arasında seçim yaparlar. Esas okulu bitirenler umumiyetle 3 yıllık mesleki okullara da giderek meslek sahibi olurlar.

Almanya yüksek öğrenim kurumları ile doludur. Ülkede yüzden fazlası üniversite olmak üzere bilim ve teknik öğrenimi yapılan 196 yüksek öğrenim kurumu vardır. Ülkenin en eski ve ünlü üniversiteleri, 1386 yılında kurulan Heidelberg Üniversitesi ile 1476'da kurulan Tübingen Üniversitesidir.

On dokuzuncu yüzyıl sonunda kurulan Berlin Üniversitesi ile de Almanya'da çağdaş eğitimin temelleri atılmıştır. Hali hazırda Hannover Teknik Üniversitesi dünyaca ünlüdür. Bugün ülkede yaklaşık 1 milyon 100 bin öğrenci yüksek öğrenim görmektedir. Bunun 58.000 kadarını yabancı işçi çocukları teşkil etmektedir. Bu kadar gelişmiş eğitim ve öğretim sistemlerine rağmen, bugün hala yaklaşık üç milyon kişi okuma-yazma bilmemektedir. Okuma-yazma bilmeyenlerin sayısını azaltmak için büyük çalışmalar yapılmaktadır. Almanya'da basın ve yayın çok gelişmiştir. Ülkede yayınlanan 373 gazetenin toplam tirajı 19 milyon 298 bindir. Almanya edebiyat tarihinde dünyaca ünlü edebiyatçı ve sanatçılar yetiştirmiştir. Birçok edebiyat akımı burada doğmuş ve yayılmıştır.

Spor: Spor Almanya'da gelişmiş olup, halkın büyük bir kısmı spor kulüplerine üyedir ve sporla uğraşmaktadır. Futbolda dünyaca ileri bir seviyeye ulaşmış olup, üç defa dünya kupasını kazanmıştır. Birleşik Almanya'da spor okulları, spor salonları ve futbol sahaları ülkenin her tarafına modern bir şekilde yayılmıştır. Sporla uğraşmak isteyenler her türlü imkanı bulabilmektedirler. Bu sebeple de dünya çapında sporda başarılar kazanmaktadırlar.

Siyasi Hayat

Birleşik Almanya, 11 eyaletten meydana gelmiştir. Bu eyaletler eğitim, din, bayındırlık ve iç işlerinde bağımsızdır. Her eyaletin meclisi ve hükumeti vardır. Dış politika, ekonomi, ordu ve polis teşkilatı Federal hükumet tarafından, yasama gücü 4 yıl için seçilen iki meclis tarafından yürütülür. Bu iki

meclisten Cumhuriyetinin tamamını temsil eden Federal Meclis (Bundestag)tir. Devletin temsilcisi Federal Kurul (Bundesrat)dur.Cumhurbaşkanı her beş yıl için Federal Meclis tarafından seçilir. Bundestrat'ın 45 üyesi eyalet hükümetlerince atanır.

Birleşik Almanya 16 eyaletten meydana gelmiş bir devlettir. En büyük eyaleti Bayern eyaletidir.

Baden-Württemberg: 35.751 km^2 yüzölçümüne ve 9.679.000 nüfusa sahiptir. Başşehri Stuttgart olup, kilometrekareye 269 kişi düşer.

Bayern:70.554 km^2 yüzölçümüne ve 11.221.000 nüfusa sahiptir. Başşehri München olup, eyalette kilometrekareye 159 kişi düşer.

Berlin:883 km^2 yüzölçümüne ve 3.470.000 nüfusa sahiptir. Başşehri Berlin olup, kilometrekareye 3862 kişi düşer.

Brandenburg: 29.059 km^2 yüzölçümüne ve 2.641.000 nüfusa sahiptir. Eyalette kilometrekareye 91 kişi düşer.

Bremen: 404 km^2 yüzölçümüne ve 674.000 nüfusa sahiptir. Başşehri Bremen olup, eyalette kilometrekareye 1.668 kişi düşer.

Hamburg: 755 km^2 yüzölçümüne, 1.626.000 nüfusa sahiptir. Eyalette kilometrekareye 2154 kişi düşer.

Hessen: 21.114 km^2 yüzölçümüne ve 5.661.000 nüfusa sahiptir. Başşehri Weisbaden olup eyalette kilometrekareye 268 kişi düşer.

Macklenburg-Vorpommern: 23.838 km^2 yüzölçümüne ve 1.954.000 nüfusa sahiptir. Eyalette kilometrekareye 82 kişi düşer.

Nedersachsen: 47.314 km^2 yüzölçümüne ve 7.238.000 nüfusa sahiptir. Başşehri Hannover olup, eyalette kilometrekareye 153 kişi düşer.

Nordrhein-Westfelen: 37.070 km^2 yüzölçümüne ve 17.104.000 nüfusa sahiptir. Başşehri Düseldorf olup, eyalette kilometrekareye 502 kişi düşer.

Rheinland-Pfatz: 19.849 km^2 yüzölçümüne ve 3.702.000 nüfusa sahiptir. Başşehri Maiz olup, eyalette kilometrekareye 186 kişi düşer.

Saarland: 2.570 km^2 yüzölçümüne ve 1.065.000 nüfusa sahiptir. Başşehri Saarbrücken olup, eyalette kilometrekareye 414 kişi düşer.

Sachsen: 18.307 km^2 yüzölçümüne ve 4.901.000 nüfusa sahiptir. Eyalette kilometrekareye 267 kişi düşer.

Sachsen-Anhalt: 20.405 km^2 yüzölçümüne ve 2.965.000 nüfusa sahiptir. Eyalette kilometrekareye 145 kişi düşer.

Sachleswig-Holstein: 15.729 km^2 yüzölçümüne ve 2.595.000 nüfusa sahiptir. Eyalette kilometrekareye 165 kişi düşer.

Thüringen: 16.251 km^2 yüzölçümüne ve 2.684.000 nüfusa sahiptir. Eyalette kilometrekareye 165 kişi düşer.

Ekonomi

İkinci Dünya Harbinden yenik çıktıktan sonra Almanya çok kısa zamanda ekonomik gelişmeyi gerçekleştirmiş ve dünyada dördüncü sırayı almıştır. Halihazırda çalışan nüfusun % 47'si sanayi kesiminde çalışmakta olup, milli gelirin % 55'i bu kesimden sağlanmaktadır.

Endüstri: Endüstrisi çok gelişmiş olan Almanya'nın endüstri merkezleri Nordrehein-Westfalen, Bayern, Baden-Württemberg, Hessen, Niedersachen ve Saarland eyaletleridir.

Araba üretimi bakımından ABD ve Japonya'dan sonra dünyada üçüncü sırayı alır. Araba üretimi 4 milyona ulaşmaktadır. İkinci Dünya Savaşından önce Almanya'nın belkemiğini teşkil eden sanayi kuruluşlarından olan Thyssen ve Krupp gibi dev firmalar, bugün de sanayi kolları üzerindeki tesirini sürdürmektedir.

Kimya sanayiinde de çok gelişmiştir. Büyük kimyasal madde fabrikalarından olan Leverkusen, Hoecht ve Ludvigshafen fabrikaları Ren Nehri ve Ruhr çevresinde kurulmuştur.

Son yıllarda petrol aramasına önem verilip, Kuzey Denizi limanlarında büyük petrol rafinerileri kurulmuştur.

Almanya'da elektrik sanayii, Avrupa'ya önderlik edecek derecede çok gelişmiştir. Berlin, ülkenin en büyük elektronik merkezidir. Burada elektrik endüstrisinin her alanında imalat yapılır. Optik ve bilim aletleri, yazı ve hesap makineleri, hesap kaydedici kasaların üretim merkezi Berlin, Düseldorf, Göttingen ve Kempten'de olmasına rağmen bütün ülkeye yayılmış durumdadır.

Alman ekonomisi (Gross National Produkt) milli hasıla üretim sistemine dayanır. Milli üretim büyük bir artış göstermiş olup, bugün ithalat ve ihracat gelişmesiyle dünya ticaretinde ABD'nin ardından ikinci duruma gelmiştir.Toplam işçi nüfusunun % 25'i ithalat ve ihracat işlerinde çalışmaktadır. Bununla beraber üçüncü dünya ülkelerinin bazılarına imalat patenti vermek suretiyle, oradaki düşük ücretten istifade ederek ucuza mal üretmektedir.

Tarım: Bugün Almanya'da tarım, modern usullere göre yapılmaktadır. 1949 yılından sonra büyük bir hızla gelişen tarım, bugün büyük devletlerle boy ölçüşecek duruma gelmiştir. Ülke topraklarının % 35'i ekime müsaittir. Elde ettiği ürünler; buğday, çavdar, arpa, yulaf, patates, şekerpancarıdır. Şekerpancarı, Alman ekonomisinde büyük bir yer tutar.

Balıkçılık: Balıkçılık Almanya'da çok gelişmiş olup, dünyada balıkçılık yönünden üçüncü sırayı almaktadır. Kıyı limanları balıkçılık merkezleridir.

Hayvancılık: Büyükbaş hayvancılığı Alman ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır. Sığır yetiştirilmesi çok miktarda yapılmaktadır. Küçükbaş hayvan yetiştiriciliği çok az miktarda yapılmaktadır. Büyükbaş hayvancılığın yanında tavukçuluk çok gelişmiştir.

Ormancılık: Ormanlar Almanya'nın yaklaşık 1/3'ünü kaplar. Ormanların dört milyon hektarının işletmesi devlete, üç milyon hektarının işletmesi özel şahıslara aittir. Ormanlardan senede yaklaşık olarak 30 milyon m^3 kereste elde edilir.

Enerji Kaynakları: Almanya enerji üretiminin % 52,2'sini madenlerden, %17,7'sini nükleer enerjiden elde etmektedir.

Ticaret: Almanya son yıllarda dünya ekonomisine büyük bir canlılık kazandırmış olup, dış ödemeler dengesini dış ticaretiyle kapatmaya çalışmaktadır. İhracatın endüstriye katkısı % 74,7 iken, ithalatın katkısı % 48,2'dir. Ticaretinin % 20,4'ünü gelişmiş ülkelerle, % 48'ini de Doğu bloku ülkeleriyle yapar. En çok ticarette bulunduğu batı ülkeleri şunlardır: Fransa, ABD, Belçika, Hollanda, İngiltere, Avusturya, Japonya, İsviçre ve İtalya.

Almanya'nın en çok ithal ettiği mal, tabii gaz olup, ikinci sırayı petrol alır. İhracatında ise, fabrika parçaları, makina parçaları, ağır iş makinaları ve ilaç sanayi mamülleri önemli bir yer tutar.

Ulaşım: Almanya, Avrupa'nın ulaşım yönünden kalbi durumundadır. İç ve dış ulaşımı, deniz, kara, demir ve hava yollarıyla kolayca sağlanır. Almanya'daki karayollarının uzunluğu 491.240 kilometredir. Bunun, 5748 kilometresi otobandır. Demiryollarının toplamı 67.536 km olup, 9523 kilometresinde elektrikli trenler çalışmaktadır. Hava limanları çok modern olup, aynı anda beşden fazla uçağın inip kalkmasına müsaittir. 1992 senesinde ulaşıma açılan ve Ren, Main ve Tuna nehirlerini bağlayan kanalın açılmasıyla Karadeniz ile Kuzey Buz Denizi birleştirildi. Kuzey Buz Denizindeki bir limandan kalkan gemi, Ren-Main-Tuna kanalıyla Karandeniz'e ulaşmaktadır.

BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ (BAE)

DEVLETİN ADI ..... Birleşik Arap Emirlikleri

BAŞŞEHRİ ..... Abu Dabi

NÜFUSU 1.945.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 77.700 km^2

RESMİ DİLİ ..... Arapça

DİNİ ..... İslamiyet

PARA BİRİMİ..... Dirhem

Arap Yarımadasının güneyinde küçük bir devlet. Katar ve Umman arasında yer alan Birleşik Arap Emirlikleri'nin güney ve batısında Suudi Arabistan yer alır.

Tarihi

Bu bölgenin tarihi oldukça eskidir. Eski tarihde Mısırlılarla Mezopotamyalılar buralarda müşterek

medeniyet kurmuşlardır. On altıncı yüzyılda Portekizliler burasını ele geçirdiler ve yüz sene kadar burada hüküm sürdüler.Portekizlilerden sonra 1783 yılına kadar İranlılar hakim oldu. Bu tarihten sonra Araplar istiklal mücadelelerine başlayarak, yabancıları buradan kovdular. Bölgeye giren Avrupalı gemilere, bilhassa İngiliz gemilerine saldırıyorlardı. 1820 yılında İngiltere ile antlaşma yapılarak yabancı gemilere saldırma durdu. Hatta İngiltere buraların korunmasını üzerine aldı. Böylece şeyhlik tamamen İngiltere'nin sömürgesi oldu. 1972 senesine kadar İngilizlerin egemenliği altında kaldı. 1972 senesinde İngilizler İran körfezinden geri çekilince, yedi Arap şeyhliği Abu Dabi, Dubai, Sarjah, Rasal Haimah, Fujiara, Ajman, Ummal Kawain birleşip, bir federasyon haline getirilerek bağımsızlıklarını ilan ettiler.

Fiziki Yapı

Kıyılarında devam eden Akdar Sıradağlarının arka kısımları çöllerle ve kumlu alanlarla kaplıdır. Sulak ve yeşil alanları çok azdır. Ancak Bureymi ve El-Jiva vahalarında kısmen de olsa yeşillik alanlara rastlanır. Bölgede derin kuyular açılarak su ihtiyacı karşılanır. Çıkarılan su arıtılmak suretiyle kullanılır.

Ekonomi

Emirliklerin en büyük gelirini petrol teşkil eder. Petrol üretimi hızla ilerlemektedir. Abu-Dabi ve Dubai'de zengin petrol yatakları mevcuttur. Çıkarılan petrolün çoğunluğu ihraç edilir.

Petrolün sağlamış olduğu çok büyük gelirle ülkenin her yeri imar edilmektedir. Petrol mamüllerini işleyen büyük rafinelerle, kireç, çimento fabrikalarına modern tesis ve binalara ülkenin her yerinde rastlanır. Binaların içi hava şartlarına göre Air Condition'larla donatılmış, büyük hastaneler, okullar, dinlenme tesisleri inşa edilmiştir. Hiç kimseden vergi alınmaz. Nüfus başına milli gelir 18.430 doları bulur. Dışardan en modern sanayi ve kimya mamüllerini satın alır. Dünyada kişi başına düşen milli gelirin en yüksek olduğu ülkedir.

Vahalarda yaşayanlar tarımla uğraşır. Topraklarının ancak % 2'si ekilebilir niteliktedir. Tarım ürünleri arasında arpa, buğday ve darı yer alır. Halkın bir kısmı ticaretle uğraşır. Balıkçılık, av ve inci arama işi gün geçtikçe ilerlemektedir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfusun çoğunluğunu Araplar teşkil eder. Petrolün bol olmasıyla, özellikle Arap ülkelerinden göç, çok olmuştur. Müslüman ülkelerden işçiler gelerek burada çalışırlar. Yabancılardan Hindliler, İranlılar, Pakistanlılar bulunur. Dış ülkelerden gelenler genellikle ticaretle uğraşır.

En önemli limanları Dubai ve Abu Dabi'dir. Nüfus buralarda daha fazla kalabalıktır.

Siyasi Hayat

Yönetim, şeyhler konseyinin elindedir. Devlet başkanı 1983'ten itibaren Dubai Emiri, Şeyh Zayed'dir. Şeyhlikler iç işlerinde müstakildir. En büyüğü Abu Dabi'dir. Bundan sonra Dubai Şeyhliği gelir.

Türkiye ile ticaret 1985 yılından sonra gelişmeye başladı. Türk firmaları BAE'de geniş çaplı ihaleler almaya başlamışlardır.

BİRLEŞİK YEMEN ARAP CUMHURİYETİ

DEVLETİN ADI ..... Birleşik Yemen Arap Cumhuriyeti

BAŞŞEHRİ .....Aden

NÜFUSU 12.000.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....531.869 km^2

RESMİ DİLİ ..... Arapça

DİNİ .....İslamiyet

PARA BİRİMİ..... Yemen Riyali

Arap Yarımadasının batı ucunda yer alan bir devlet. Batısında Kızıldeniz, kuzeyinde Suudi Arabistan, doğusunda Umman, güneyinde Aden Körfezi ile çevrilidir.

Tarihi

Yemen, M.Ö. 10. yüzyıldan ikinci yüzyıla kadar Saba devletinin hakimiyeti altındaydı. Bundan sonra Yemen birçok krallıklar tarafından idare edildi. Son krallık, Hıristiyan Etiyopyalılar tarafından M.S. 6. asırda yıkıldı.

Yedinci asırda Eshab-ı kiram (ilk iman eden Müslümanlar) kuzeyden gelerek ülkede İslamiyeti yaydılar. On birinci yüzyıla kadar halifeliğe bağlı olan Yemen, küçük sülaleler arasında paylaşıldı. Çeşitli isimler alan, birbirleriyle mücadele eden bu sülaleler, Selahaddin Eyyubi zamanına kadar devam etti. Selahaddin Eyyubi'den sonra hakimiyet uzun zaman devam etmedi. Mahalli sülaleler İskenderiye baharat tacirleri ile Venediklilere memleketlerinde üsler verdiler.

Türkler,Yemen'de ilk defa 11. yüzyıl sonlarında koloni kurdular. Selçuklu Sultanı Melikşah döneminde başlıyan bu yerleşme ile, Türklerle yerli imamlar arasında mücadele de başladı. Yavuz Sultan Selim Han Mısır Memluklerine 1517'de son verdi. Bunun üzerine Yemen hakimi Baybars,Yavuz Sultan Selim Han adına hutbe okuttu. Baybars öldürülünce Çerkez İskender Bey, Yemen'e hakim oldu. Kanuni Sultan Süleyman zamanında Yemen'de ilk Osmanlı yönetimi başladı (1539). Buraya Yemen Beylerbeyliği adı verildi. Diğer yerlerin de alınması ile Beylerbeyliği hakimiyet sahası genişledi. Yemen Beylerbeyi olan Ferhat Paşa devamlı isyan çıkartan Zeydiler ile uğraştı. Onun yerine Özdemir Paşa tayin edildi. Bundan sonra Osmanlı kuvvetleri ile Zeydilerin mücadelesi devam etti. 1567'de Zeydi imamlardan Mutahhar kendini halife ilan ederek pekçok yer aldı. Osmanlıların yönetiminde sadece Zabeyde kaldı. Osmanlıların Yemen'i tekrar ele geçirme çalışmalarının sonunda 15 Mayıs 1569'da Yemen yeniden Osmanlıların eline geçti. Fakat merkezden uzakta bulunan kabilelerin isyanı durmadı. Bu karışıklık dönemi üç yüz yıl kadar devam etti. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Osmanlı hükumeti Yemen'in elden çıkmaması için burada Yedinci Orduyu kurdu. İngilizlerin bölgeye hakim olmak için çevirdikleri entrikalar, isyanlar ve buraya asker göndermenin güçlüğü sonunda Zeydiler, Yedinci Orduyu yendiler (1905). Sonradan ordu gönderildiyse de isyan eden İmam Yahya, tamamen ortadan kaldırılamadı. Yemen, Birinci Dünya Savaşının sonunda tamamen Osmanlıların elinden çıktı.

Yahya ile Suudi Arabistan Meliki Abdülaziz ibni Suud arasındaki anlaşmazlık, 1934'te ihtilaflı Asir bölgesinin resmen Suudi Arabistan'a verilmesiyle sona erdi. Bundan sonra Yahya kendini melik ilan etti. 1948'de bu öldürülünce yerine büyük oğlu Ahmed geçti. Zeydi İmam Ahmed zamanında Rusya ve Çin ile yakın münasebet kuruldu. Mısır ve Suudi Arabistan ile ittifak yapıldı. 27 Eylül 1962'de Ahmed ölünce yerine oğlu Muhammed el-Bedr geçti. Fakat bunun tahta çıkmasından birkaç gün sonra askeri bir darbe yapılarak cumhuriyet ilan edildi. Darbe lideri Mısır'dan yardım alan Abdullah el-Sallal idi. El-Bedr dağa kaçtı ve burada kabile halkları kraliyet kuvvetlerine katıldı. Bunlar ve cumhuriyet kuvvetleri arasında iç savaş başladı. Mısır birlik gönderdi ve Suudi Arabistan el-Bedr taraftarlarına yardım etti. Savaş sırasında 150.000 civarında can kaybı oldu.

Diğer tarafta İngiltere'nin hakimiyeti altında Güney Yemen'de 1963'te bağımsızlık hareketleri başladı.Milli Kurtuluş Cephesi (MKC) ve Mısır'ın desteklediği işgal altındaki Güney Yemen Kurtuluş Cephesi İngiltere'ye ve bunun himayesi altındaki yöneticilere karşı bir gerilla savaşını başlattılar. İki grup daha sonraları iktidar için birbirleri ile mücadele ettiler ve MKC mücadeleyi kazandı. 30 Kasım 1967'de Güney Yemen bağımsızlığını ilan etti. MKC 'nin solcu kanadı iktidara hakim oldu. ABD ile münasebetlerini keserek yardım için Çin ve SSCB ile temaslar kurdu. Bu sırada Arap-İsrail Savaşında bozguna uğrayan Mısır, birliklerini Kuzey Yemen'den çekti. Kasım 1967'de kansız bir darbe ile Sallal hükumeti devrildi. Nisan 1970'te Yemen ve Suudi Arabistan arasındaki anlaşma ve Yemen hükumet kademelerinde birçok Melik taraftarlarının tayin edilmesi ile anlaşmazlıklar sona erdi. 1972-1973'te Yemen demokratik Halk Cumhuriyeti ile bazı sınır çarpışmaları oldu.

13 Haziran 1974'te Albay İbrahim el-Hamidi'nin başkanlığındaki bir askeri grup hükumet yönetimini ele geçirdi. Hamidi, Suudi Arabistan ve ABD ile sıkı münasebet içine girdi. Fakat 1977'de öldürüldü.

Haziran 1978'de kanlı bir darbeden sonra Güney Yemen'de, Suudi Arabistan, Umman ve ABD ile münasebetleri geliştirmeye çalışan başkan Salman Raboya idam edildi. Yeni yönetici grup, Kuzey Yemen tarafından başkanın öldürülmesinden sorumlu tutuldu. İhtilalciler, Kuzey Yemen ile diplomatik ilişkileri kestiler ve 24 Şubat 1979'da savaş açtılar. Arapların sür'atle arabuluculuk yapması neticesinde ateşkes imzalandı ve kuvvetlerin karşılıklı olarak geri çekilmesi sağlandı. 29 Mart'ta, Kuzey ve Güney Yemen iki ülkenin birleşmesi hakkında anlaşma imzaladı. Bu anlaşma ancak 22 Mayıs 1990'da gerçekleşti. 1986 senesinde başlayan Güney Yemen'deki sosyalistlerin birbirleriyle çatışmaları sonunda ılımlı eğilimleriyle tanınan Ali Nazır Muhammed 40 bin taraftarıyla Kuzey Yemen'e sığındı. Bir süre sonra da Güney Yemen hükumeti Kuzey Yemenle birleşme kararı aldı. 22 Mayıs 1990'da iki devlet resmen birleşti.

Fiziki Yapı

Yemen'in kuzey kesiminde dar bir kıyı ovası vardır. Tihoma adı verilen kıyı ovası, Kızıldeniz'den iç kesime doğru 32 ila 48 km kadar uzanır. Kıyı boyunca az sayıda da olsa yer yer vahalar bulunur. Kıyı şeridinin doğusunda yüksekliği 1200 ile 3600 m arasında değişen yaylalar yer alır. Yaylaların sathı vadilerle bölünmüştür. En önemli vadileri kuzeyden güneye doğru Cauf, Surdud, Abrad ve Zabit vadileridir. Bu vadiler yağmurlu mevsimlerde dolmakta, diğer zamanlarda kurumaktadır. Ülkenin en

yüksek noktası San'a şehrinin batısında yer alan 3760 m yüksekliğindeki Hadur Dağıdır.

Ülkenin güney toprakları kıyıda bir kum ve volkanik dağ şeridi halindedir. Bu dar kıyı ovasından itibaren yükselen dağ silsileleri yatay olarak yükselen bir yaylaya doğru uzanır. Dağların yüksekliği 2438 metreye kadar ulaşır ve doğuya doğru alçalır. Ülkenin kuzeydoğu kesiminde arazi Suudi Arabistan'ın Rubülhali Çölü ile birleşir. Dağları ve yaylaları kesen vadiler yağmurdan sonra dolan kuru nehir yatakları halindedir. Bu bölgenin önemli vadileri Hadramut, San'a ve Tibban vadileridir.

İklim

Birleşik Yemen Arap Cumhuriyetinde iklim sıcak ve kuraktır. Yağış miktarı senede 400 ile 800 mm arasında değişir. Yaylalarda yazlar nisbeten mutedil sıcaklıkta kışlar ise soğuktur. Temmuz ayında yaylalardaki ortalama sıcaklık 21°C civarındadır. Yazın Hint Okyanusundan esen rüzgarlar yağmur getirir. Ülkenin kuzeydoğusu muson rüzgarlarının etkisine girdiği zamanlar nisbeten serin olur.

Tabii Kaynaklar

Kıyı şeridi vahalar bulunan yerler hariç kumlarla kaplıdır. Yaylalar muson rüzgarlarının getirdiği yağmur sayesinde yeşilliktir ve burada hayvancılığın gelişmesine sebeb olmuştur. Ülkenin Suudi Arabistan sınırına yakın yerleri çöl ile kaplı olup, buralarda hemen hemen hiç bir bitki örtüsüne rastlanmaz. Maden olarak ülkede sadece tuz işletilmektedir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

12 milyon nüfuslu Yemen'de kilometrekareye yaklaşık 23 kişi düşer. Diğer Araplardan farklı olarak Yemenliler yerleşik hayat sürerler ve çok azı göçebedir. Ayrıca bunların çoğu bozuk Zeydi fırkasına mensupturlar. Kıyılarda yaşıyan halkın çoğunluğu Şafii mezhebinde Sünni Müslümanlardır. Halkın tamamına yakını Arapça konuşur. Ülkede az sayıda zenci, Hindu bulunmaktadır. Okuma-yazma oranı oldukça düşük olup %12 civarındadır. Önemli şehirleri Aden, San'a, Hudeyde ve Taiz'dir.

Siyasi Hayat

Yemen Cumhuriyetle idare edilen bir devlettir. Devletin yüksek idari organları, Danışma Meclisi ve Başkanlık Konseyidir. Danışma Meclisi üyelerinin çoğu doğrudan doğruya halk tarafından seçilir. Başkanlık Konseyi üyelerini meclis seçer. 22 Mayıs 1990'da Güney Yemen ile Kuzey Yemen'in birleşmesi üzerine Devlet Başkanlığına Kuzey Yemen Cumhurbaşkanı General Ali Abdullah Salih seçildi. Başkan yardımcılığına ise Güney Yemen Sosyalist Partisi Genel Sekreteri Ali Salem el-Beyd getirildi.

Ekonomi

Yemen'de ekonomi esas itibariyle tarım ve hayvancılığa dayanır. Yetiştirilen başlıca tarım ürünleri süpürge darısı, susam, akdarı, buğday, arpa, hurma, kaba yonca, kat, kahve ve üzümdür. Meyve üretiminde ülke kendi kendine yeterli seviyededir. Kahve ve kat 1050 ila 2070 m yüksekliklerde dağların eteklerinde yetişir. Yemen'e has bir bitki olan kat, çiğnendiğinde, kaynatıldığında veya içecek olarak kullanıldığında yapraklarının uyuşturucu etkisi vardır. Pamuk önemli ticaret bitkisi olup, ana ihraç maddelerindendir. Köselecilik ve kılıç yapımı önemli el san'atlarıdır. Tekstil ve çimento sanayi ülkenin en önemli sanayi dallarıdır.

Ülkenin ana ihraç malları pamuk, kahve, kat, tuz, hayvan derisi ve postu ile kurutulmuş balıktır. Ticarette bulunduğu ülkelerin başında Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Japonya, Pakistan, Suudi Arabistan yer alır. Makine, petrol ürünleri, pamuk, yün ipliği ithal ettiği önemli maddelerdir.

Yemen'de ulaşım gelişmemiş olup, deve, eşek ve katırlarla yapılır. Karayolu yok denecek kadar azdır. El-Hudeyda, El-Mukha ve Aden önemli limanlarıdır.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER;

Alm. *Vereinte Nationen (f),* **Fr**. *Nations Unies (f),* **İng.** *United Nations.* Dünyadaki milletleri bir araya getirip, barış ve güveni sağlamlaştırarak, politik, ekonomik, sosyal, kültürel meselelerin halli çin kurulmuş bir teşkilat.

Birinci Dünya Harbinden sonra buna benzer milletler cemiyeti kuruldu. Fakat düşünüldüğü şekilde görev yapamadı, zayıfladı ve İkinci Dünya Savaşının çıkmasına engel olamadı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Anglo Saxon devletlerinin öncülüğü ile 1942 yılında Almanya ve müttefikleri ile savaş halinde olan 51 devlet, Birleşmiş Milletler Beyannamesi adı ile bir belge hazırladı. Dumbarton'da 1944'te yapılan konferansta bu konu birleştirildi. Savaş bittikten sonra 25.4.1945'te San Fransisko'da büyük bir konferans toplandı. Türkiye de bu konferansa katıldı. Bu konferansın sonunda 26.6.1945 tarihinde Birleşmiş Milletler anayasası imzalandı. Devamlı bir teşkilat kurularak New York merkez oldu. İlk

başlangıçta 51 üyesi bulunan teşkilatta bugün 179 ülke vardır (1992). Bu teşkilata girmek isteyen ülkeler, güvenlik konseyinin izni ve diğer bütün üye devletlerin girme onayından sonra üyeliğe kabul edilirler. Ancak güvenlik konseyinin devamlı üyeleri, bir ülkenin birliğe girmesini istemezlerse o ülke birliğe kabul edilmez.

Gayesi: Birliğe üye olan ülkeler arasındaki anlaşmazlıklara barış ve güvenliği tehlikeye sokmadan çare bulmak, şahsi hürriyeti ve insan haklarını korumaktır.

Birleşmiş Milletler prensiplerine göre; bütün üyeler eşit olup, BM Anayasası'na göre sorumluluklarını iyi niyetle yerine getirirler. Anlaşmazlıklar barışçı yollarla halledilerek, kuvvet kullanmaya başvurulmayacaktır. Üyelerin kendi milli hakları içinde bulunan işlerine karışılmıyacaktır. Bütün bunlara rağmen teşkilat bazı durumlarda etkili şekilde görev yapamadı. Güvenlik Konseyinde karar alınırken daimi üye 5 büyük devletin veto hakkının bulunması bunun başlıca sebebidir.

Birleşmiş Milletler Teşkilatının belli başlı 6 organı vardır. Bunlar, Genel Kurul, Güvenlik Konseyi, Ekonomik ve Sosyal Konsey, Vesayet Konseyi, Milletlerarası Adalet Divanı, Sekreterya.

Genel Kurul: Bütün üyelerden meydana gelir. Her ülkenin bir oy hakkı vardır. Genel Kurul yıllık olağan toplantılar ile gerektiğinde olağanüstü toplantılar yapar. Her toplantıda bir başkan seçer. Olağan yıllık toplantılar her yılın eylül ayı ortasından aralık ayı ortasına kadar 13 hafta sürer ve New York'ta yapılır.

Güvenlik Konseyi: Dünya barışının korunması ve bozulması ile askeri ve milletlerarası güvenlik konularıyla uğraşır. Üye sayısı 15'tir. Bunlardan Amerika, İngiltere, Rusya, Fransa, Çin, daimi üyedir. Kalan 9 üye iki yıllık müddet için coğrafi durumlar gözönüne alınarak seçilir.

Ekonomik ve Sosyal Konsey: Genel Kurulca üç yıl süre ile seçilen 27 üyeden meydana gelir. Bu konsey, ekonomik, sosyal, kültürel, eğitim toplum sağlığı alanlarında faaliyet gösterir.

Vesayet Konseyi: Henüz devlet halini almamış bir kısım yerlerdeki insanların gelişmesinde, kendini idare edebilir hale gelmesinde gerekli tedbirler alır yardım eder.

Milletlerarası Adalet Divanı: Lahey'de bulunan devletler arasındaki anlaşmazlıklara bakan bir mahkemedir.

Sekreterya: Birleşmiş Milletlere üye devletlerin personelinden meydana gelen geniş bir teşkilattır. Sekreteryanın başında Genel Sekreter bulunur. Güvenlik Konseyinin tavsiyesi ile Genel Kurulca seçilir. Kuruluşundan beri BM Genel Sekreterliği yapanlar: Trygve Lie (Norveçli 1946-1953 arası), Dağ Hammerskjöld (İsveçli 1953-1961 arası), U-Thant (Burmalı 1961-1971 arası), Kurt Waldheim (Avusturyalı 1971-1981 arası), Perez de Cuellar (Meksikalı 1981-1991). Butros Gali (Mısırlı 1991-). Bunlardan başka bir de yardımcı organlar vardır. Genel Kurul veya Ekonomik ve Sosyal Konsey tarafından kurulurlar. Bunlar: Dünya Gıda Programı, Çocuklara Yardım Fonu, Mülteciler Yüksek Komiserliği, Eğitim ve Araştırma Enstitüsü, Sınai Kalkınma Teşkilatı, Ticaret ve Kalkınma Konferansı, Çevre Sorunları Programı, Üniversite, Nüfus Faaliyetleri Fonu, Uyuşturucu Maddeler Kontrol Fonu, Afet İşleri Yardım Dairesi Özel Fonu, Dünya Gıda Konseyi.

Bu ana organ ve yardımcılardan başka çok miktarda Birleşmiş Milletler İhtisas Kuruluşları da vardır.

Birleşmiş Milletler İhtisas Kuruluşları

Birleşmiş Milletlere bağlı olarak kurulmuş ve Onunla yakın münasebetleri olan, teşkilat üyesi ülkelerin bir çoğunun üyesi bulundukları çeşitli alanlardaki ihtisas kuruluşları vardır. Bunlar:

Milletlerarası Çalışma Teşkilatı (OITIZO): 1919'da bağımsız olarak kurulmuş, sonra Milletler Cemiyeti ile yakın alaka kurmuş ve Birleşmiş milletlerin kurulması ile onun ihtisas kuruluşlarından olmuştur. Merkezi Cenevre'dedir. Teşkilatın üye ülkelerden işçilerin çalışma şartlarına ve üye ülkeler arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamak vb. gayeleri vardır. Dünyanın çeşitli yerlerinde teşkilatın mahalli büroları da bulunmaktadır.

Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO): 1946'da üye ülkeler ve dünya halkının sağlık şartlarının iyileştirilmesi gayesiyle merkezi Cenevre'de olmak üzere kurulan teşkilattır. Dünyanın çeşitli yerlerinde şubeleri bulunur. Bu teşkilatta Türk uzmanlar da görev yapmaktadır.

Dünya Bankası (Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD): 1944'te 44 ülkenin katıldığı ABD'de Bretton Woods Birleşmiş Milletler Para ve Maliye Konferansı sırasında kararlaştırılıp kurulan teşkilat.

Milletlererarası Para Fonu (İMF): 1944 yılında ABD'de Bretton Woodse'da yapılan Birleşmiş Milletler Para ve Maliye Konferansına katılan 44 ülke tarafından kurulan milletlerarası önemli bir finans kuruluşu. (Bkz. İMF)

Dünya Gıda ve Tarım Teşkilatı (FAO): 1945 yılında, dünya gıda ve tarım durumu üzerine araştırmalar yapmak, bu konuda uzmanlararası toplantılar düzenlemek ve üye ülkelerin bu alandaki problemlerini halletmek gibi gayelerle kurulan teşkilattır. Merkezi Roma'dadır.

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı (UNESCO). (Bkz. UNESCO)

Milletlerarası Telekomünikasyon Teşkilatı (UITITU): 1947 Yılında dünya çapında telekominikasyon alanında işbirliğini sağlamak, teknik imkanları ve işletme kolaylıklarını geliştirmek gibi gayelerle kurulan teşkilat. Merkezi Cenevre'dedir.

Atom Enerjisi Ajansı (AIEA): 1957 yılında atom enerjisinin barışçı maksadlarla kullanılması hususunda üye ülkeler arasında işbirliğini ve koordinasyonu sağlamak gayesiyle kurulan teşkilat. Merkezi Viyana'da bulunmaktadır.

Dünya Posta Birliği (UPU): Dünya Posta Birliği ve kolaylıklarını temin etmek maksadıyla kurulmuş bir teşkilat. Merkezi Bern'dedir.

Dünya Meteoroloji Teşkilatı (DMM-WMO): Üye ülkelerin meteoroloji alanında işbirliği yapmak gayesiyle kurduğu bir teşkilat. Merkezi Cenevrede'dir.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komserliği (UNHCR): 1951'de dünya mültecilerini korumak ve onlara yeni ülkelerindeki ekonomik, sosyal ve hukuki problemlerinde yardımcı olmak gayesiyle kurulmuş bir teşkilat. Merkezi Cenevre'dedir.

Birleşmiş Milletler Sanayi Kalkınma Teşkilatı (UNIDO): 1970 yılında az gelişmiş ülkelerin sanayi alanında gelişmesine yardımcı olmak ve BM çerçevesinde sanayiye ait faaliyetleri koordine etmek gayesiyle kurulan teşkilattır. Merkezi Viyana'dadır.

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD): Gelişmekte olan ülkelerin problemleriyle ilgilenmeyi hedef tutan 1964'te Cenevre'de kurulan teşkilat.

Milletlerarası Sivil Havacılık Teşkilatı (OIAC): İkinci Dünya Savaşından sonra kurulan havacılıkla ilgili teşkilat. Merkezi Montreal'dedir.

BİRMANYA (BURMA); (Bkz. Myanmar)

BİRUNİ;

Onuncu ve on birinci yüz yıllarda İslam dünyasında yetişmiş büyük fen ve din alimi. Eserlerindeki yüksek fen bilgileri kendisinden sekiz asır sonra gelen fen alimlerini dahi hayrette bırakmış, bugünkü fennin kurucularının rehberi olmuştur. Aslen Türktür. İsmi Muhammed bin Ahmed el-Biruni el Harezmi olup, künyesi Ebu Reyhan'dır. El-Üstad lakabı ile anılmış, Biruni diye meşhur olmuştur. 973 (H. 362) senesinde, bugün İran sınırları içinde bulunan Kas'ta (Şah Abbas-ı Veli denilen yerde) doğdu. 1049 (H. 441) senesinde Gazne'de vefat etti.

Küçük yaşta babasını kaybeden Biruni daha çocukken üstün kabiliyeti ve keskin zekasıyle dikkatleri üzerine çekti. Harezmşah Hanedanından meşhur alim ve matematikçi Ebu Nasr Mansur bin Ali bin Irak onu himayesi altına alıp, akli ve nakli ilimleri öğretti. Devlet adamlarına ve saray erkanına yakın bir hava içinde yetişen Biruni, çeşitli sebeblerle gittiği değişik memleketlerde görüştüğü alimlerden ilim öğrendi. Astronomi ilmine düşkünlüğü sebebiyle rasatlar yaptı ve kitaplar yazdı.

Biruni, astronomi alanındaki çalışmalarına 995-996 seneleri arasında pek gençken Harezm şehri civarında Buşkatir'de güneşin ve gezegenlerin deklinasyonlarını (meyillerini) tesbitle başladı. Ebü'l-Hasan Ali bin Me'mun'un daveti üzerine tekrar Harezm'e gelerek, 998'de Ebü'l-Vefa el-Buzcani ile karşılıklı rasatlar (gözlemler) yaptı. Harezm şehrinin bulunduğu meridyeni Bağdat'a göre tahkik etti. Daha sonra Cürcaniye'ye gelip bir müddet orada kaldı. 1009 senesinde güneşin ve gezegenlerin deklinasyonlarının rasatlarıyle meşgul oldu. Belirli metodlarla o şehrin meridyenini Harezm'e bağladı.

İbn-i Sina ile görüştü. Aralarında fizik ve astronomi ile ilgili münazaralar oldu. İbn-i Sina'nın dini konulardaki bozuk düşüncelerini red ve tenkid ederken, onun fevkalade zeki, kurnaz, fakat felsefi görüşlere ve yanlış düşüncelere saplanmış olduğunu bildirdi.

Ebu Reyhan el-Biruni, kırk dört yaşındayken Gaznelilerin himayesine girdi. Gazneli Mahmud kendisine çok ihsan ve iltifatlarda bulundu. Gazne'de hükümdar sarayında bir rasathane kurarak, güneşin ve gezegenlerin Harezm'de bulunduğu deklinasyon (meyil) değerlerini tahkik için yeni rasatlar yaptı. 1011 senesi ortalarına doğru Kabil şehrinde çalışmalarda bulundu. Gazneli Mahmud'un Hindistan seferine başdanışman ve hazine genel müdürü olarak katıldı. Hindistan'ın fethinden sonra, burada çeşitli ilmi çalışmalar yaptı. Yerkürenin çapını hesapladı. Sankskritçeyi öğrendi. Hindistan'daki çalışmalarını tamamladıktan sonra, Gazne'ye döndü. Sultan Mahmud Hanın oğlu Mes'ud ve torunu Mevdud,

Biruni'ye çok değer verdiler, araştırma ve geliştirme çalışmaları için her imkanı hazırladılar. Bu imkan ve fırsatları çok iyi değerlendiren Biruni, sıkı bir çalışma ile pekçok hizmetlere vesile oldu. İbranice, Rumca, Süryanice ve Yunancayı da öğrendi. Tıp, fizik, matematik, astronomi, tarih, kronoloji ve jeodezide pek büyük ihtisas ve maharet gösterdi.

Biruni, 1037 senesine kadar çeşitli ilimlere dair 113 eser yazdı. 1037 senesinden sonra on iki sene yaşadı ve bu zaman zarfında 83 eser yazdı. 1049 senesinde Gazne'de vefat etti.

Din ve fen bilgilerinde pek yüksek olan Ebu Reyhan el-Biruni, güzel ahlak sahibiydi. Ehl-i sünnet ve cemaat itikadında (inancında) idi. Onun Harezm'de iken Şii yani Eshab-ı kiram düşmanı olduğuna dair söylenenlerin aslı yoktur. Peygamber efendimizin Eshab-ı kiramına son derece bağlı olan El-Biruni, Eshab-ı kiram düşmanlarının, İslam dünyasını karıştırmak yolundaki gayretlerinin boşa çıkmasındaki memnuniyetini gençliğinde olduğu gibi ihtiyarlığında yazdığı eserlerde de belirtmişti. Bilhassa batıl inanış ve hurafelerle durmadan mücadelede bulunmuş, onların yanlışlıklarını delillerle ispat etmişti.

İbadetler hususunda çok dikkatli davranan Biruni, temizlik şartını her fırsatta meth etmiş, içki ve kumarın Allahü tealanın Kur'an-ı kerimde bildirdiklerini anlamaktan aciz, asi insanların işi olduğuna işaret ederek, zaten çok kısa olan ömrün ve sağlığın kıymetini bildirmişti.

Şehirlerin meridyen ve paralellerini ilim namına tesbit ederken, Müslümanlara hizmeti, Allahü tealanın rızasına kavuşturacak bir iş sayarak, kendisini bahtiyar addettiğini ve bundan zevk aldığını anlatırdı.

Tarihi hadiseleri iktisadi (ekonomik) sebeplerle de izah eden Biruni, iktisadi tarihin esaslarını vaz etti. Türklerin İslamiyeti kabul etmeleri neticesinde bu medeniyetin çok geniş sahalara yayılmış olmasından dolayı insanlığın, bilhassa ilmin büyük kazançlar elde ettiğini bildirdi.

Biruni, tam anlamıyla ilmi araştırma metoduna sahipti. Bu yüzden bilim tarihçileri onu, bütün devirlerin en büyük mütefekkirleri arasında değerlendirirler. Ortaya koyduğu metod; eşya ve hadiselerin en ince ayrıntılarından başlayarak araştırma ve incelemelerini sürdürmek, tecrübelerle nazariyeleri sağlam esaslara oturtmak ve böylece genel prensip ve kanunlara ulaşmaktır.

Günümüzde, özellikle batı bilim dünyasında ve onları körü körüne taklid eden doğululardа yaygın olan kanaate göre, ünlü yer çekim nazariyesi, yani **cazibe kanunu**, İngiliz bilim adamı Newton tarafından keşfedilmiştir. Halbuki, bu mevzuda ilk defa fikir ortaya atıp incelemelerde bulunan Biruni'dir. Biruni, yer çekimi hakkında şunları söylemiştir: Dünya dönüyorsa, bu dönüşünden dolayı ağaçlar, taşlar yerlerinden niçin fırlamıyor? diyenlere şöyle cevap veririz. "Bu, dünyanın dönmesi hakkında ortaya koyduğumuz teoriyi çürütmez. Çünkü her şey dünyanın merkezine düşüyor. Bu da gösteriyor ki, o merkezde çekicilik var. İşte bu yerçekimi, yeryüzündeki nesnelerin dışarı fırlamasına mani olmaktadır." Bu hususu bilim tarihçisi Carl L. Boyer, **A History of Mathematics** adlı eserinde açıkça belirtmektedir.

Dünya çapının tayinini de ilk defa Biruni yapmıştır. **Makale fi İstihracı Kutr-il-Ard bi Rasadı İnhitat-il-Ufuk** adlı risalesinde yer yarıçapının hesabını açıklar ve dünyanın yuvarlak oluşunda en ufak tereddüde yer vermez.

$\text{Cos} \propto = R/(R+h)$

veya bai basitleştirmelerle

$$R_{km} = 23636 . \frac{h_m}{\propto^2_{dak}}$$

Biruni düz bir ovada A noktasından, uzaktan ölçme metodu ile HH' yüksekliğini h=308 m olarak, bu yükseklikte ufuk alçalmasını ise $\propto$=34 dakika olarak ölçtü. OAH' dik üçgeninden yukarıdaki bağıntı ile yer yarıçapı için R=6297,5 km olarak buldu. **Inkra** adlı eserinde ise yer yarıçapını R=6324,66 km olarak, gerçek yarıçapa çok yakın bir şekilde vermektedir.

Biruni'nin eserlerine gerçek ilim haysiyetiyle yaklaşıp tetkik eden bütün ilim adamları, ilim tarihçileri ortaklaşa olarak şu sonuca varmaktadırlar. “Biruni, çok nadir yetişen bir dahi, ilim dünyasına şimdi ve gelecekte ışık tutacak büyük bir alimdir. Ona her yaklaşmamızda; metoduna, haysiyetine, şahsiyetine, derin kavrayış ve nezaketine hayran kalmaktayız.” Bu ortak kanaatin sonucu olarak, Amerikalı ünlü bilim tarihçisi George Sarton, 11. asra **Biruni Asrı** demektedir.

Esaslı bir din kültürü almış ve aldığı bu din ilimleri kültürünü tam anlamıyla hazmederek bütün hayatına ve çalışmalarına sirayet ettirmiş olan Biruni, ilmi eserlerinde, mevzu ile ilgili ayet ve hadisleri zikretmiştir. Ayet ve hadisleri eserlerinde zikretmesi onun Kur'an-ı kerim ve hadis ilmindeki vukufunu gösterdiği gibi, Kur'an-ı kerime ve Peygamber efendimize olan bağlılığını da ortaya koyar.

Biruni'ye göre ilim hazzı, yani hak ve hakikati araştırma zevki, en yüksek zevkler arasındadır. Bu hususta kendisi şöyle demektedir:"İlim adamına, yani, ilim hizmetçisine lazım ve kaçınılmaz olan şey,

ilmin bütün sahalarında yeterli bir seviyede olmasa bile, ilimler arasında bir ayırım yapmamak, her birinin hakkını vermektir. Çünkü ilim güzeldir. Lezzeti de kalıcıdır. Araştırma boyunca bu lezzet sürer gider. Çalışma bitince, lezzet de son bulur. İlim adamı, kendinden önce gelen alimlere hor gözle bakmamalı; tevazu ile eserlerine yaklaşıp, istifade etmelidir. Böylece en doğru ve sağlam bilgilere ulaşacak, kusurlu, hatalı bilgilerden uzak durmuş olacaktır. İlmin ilerlemesi ve gelişmesi için şunlar lüzumludur: 1-İlmi düşünceye serbestlik tanınmalı, yani ilimde söz sahibi olanlar fikir hürriyetine sahib olmalı. 2- İlmi çalışmalar açık ve sağlam metodlara dayanmalı. 3-İlim; batıl düşüncelerden, sihir ve hurafelerden arınmış olmalı. 4- Gerçek ilim adamlarının çalışma zevk, şevk ve gayretlerini arttıran teşvik tedbirleri alınmalı. 5- İlmin ilerlemesi için lüzumlu her türlü maddi sosyal, teknik şartlar ve imkanlar hazırlanmalı. 6-İlme, ilmi eserlere ve ilim adamlarına hürmet edilmeli, itibarları sağlanmalı. 7-İnsanların dikkat ve alakalarını ilmi konulara çekme çalışmaları yapılmalı. 8-Devletin ileri gelen adamları, ilmin gelişmesi için gereken tedbirleri tesbit edip, hemen bunları tatbik etmeli."

Biruni, beşeri, manevi ilimler sahasındaki incelemelerinde bir takım prensipleri esas alıyordu. Bu hususta şöyle demektedir: "Bu ilimlerle meşgul olacaklar, önce kalplerini bozuk itikad, kötü huy ve saplantılardan temizlemelidir. İnsanların çoğu manevi hastalıklara yakalanmıştır. Bu hastalıklar, sahibini hak ve hakikatı göremez hale getirir, kalbi kör, kulağı sağır eder. Taassup, başkalarına üstün gelme, nefsin, kötü arzu ve heveslerin peşi sıra gitme, makam, mevki sevdası peşinde olma ve benzeri kötü huylar, ilim adamına yakışmaz. Bu sebeple de herkes ilim adamı olamaz. İlim yolu çetin bir yoldur. Fakat, ele geçmesi imkansız da değildir. Hak ve hakikati araştırırken mümkün olan en yakın, en sahih ve en sağlam bilgilere tutunulur. Bu yapılırken de, sahalarının otoritelerine veya eserlerine müracaat edilir. Yani herkesin sözüne ve eserine değil de, otorite olan alimlerin söz ve eserine baş vurulur. Tesbiti mümkün olan hakikatler ortaya çıkarılır."

Biruni, muhtelif ilimlere dair 1037 (H.429) senesine kadar 113 eser yazmıştır. 1037 senesinden sonra yaşadığı 12 sene zarfında ise, 83 eser telif etmiştir. Biruni'nin eserleri incelendiğinde, onun esaslı bir din kültürü almış ve aldığı bu din ilimleri kültürünü tam anlamıyla hazmetmiş, bütün hayatına ve çalışmalarına sirayet ettirmiş olduğu görülmektedir. Biruni'nin dehasını ve ilmi başarılarının sırrını, esasında onun bu yönünde aramak lazımdır. Yazdığı eserlerinden bazıları şunlardır:

Asar-ül-Bakiyye: Biruni, bu eserini yirmi sekiz yaşında yazmıştır. Arapça telif eser olup, Cürcan Hükümdarı Kabus bin Yaşgir'e ithaf etmiştir. 1878-79 senesinde İngilizceye tercüme edilen eser, 1923 yılında tekrar basılmıştır. Eser, beynelmilel bir kronoloji, tarih, takvim, kültür ve astronomi konularını ihtiva etmekte olup, ilmi değerini günümüzde bile sürdürmektedir.

Bu eserinde Harezm şehrinde yaptığı 7,5 m çapındaki duvar rubu' tahtası ile ölçtüğü ekliptik (daire-i husuf, tutulma çemberi) meylini (gök ekvatoru ile yaptığı açı dünyanın ekseninin eğikliği) vermektedir.

	Sene	**Ekliptiğin Meyli**
Batlamyus	?	23°50'
El-Me'mun astronomları	832	23°33'39"
Sabit bin Kurre	875	23°33'30"
El-Bettani	880	23°27'
El-Biruni	995	23°27'
Techo Brahe	1790	23°30'
Bradley	1750	23°28,3'
Modern Ölçüler	1950	23°26,7'

Bu tablodan da anlaşıldığı gibi, Biruni'nin bulduğu değer, bugünkü ölçülere çok yakındır.

Tahkiku ma lil-Hind: Bu eserini Gazneli Mahmud Han ile birlikte gittiği Hindistan seferlerinde hind dini, kültür ve felsefesini, sanskritçeyi öğrenip, yerinde tetkik etmek suretiyle hazırlamıştır.

Tahdidu Nihayet-il-Emakin li-Tashih-il-Mesakin: 1015 (H.406) senesinde tamamladığı bu eserde, matematiki coğrafyanın inceleme metodları anlatılmıştır. Harezm, Hindistan ve Afganistan'da yaptığı rasatları ile jeoloji ve jeodeziye ait meselelerden bahsetmekte; trigonometri ile ilgili yeni kavram ve yorumlar getirmektedir. Bu eseri ile Biruni, jeodezi ilminin kurucusu sayılmaktadır.

El-Kanun-ül-Mes'udi: Astronomik coğrafya demek olan bu eser, Birunui'nin en büyük eseridir. Bu eseri ciddi, ehemmiyeti haiz bir matematik ansiklopedisi mahiyetinde olup, devrinin birçok yeniliklerini ve keşiflerini ihtiva etmektedir.

Kitab-üt-Tefhim fi Evaili Sanaat-it-Tencim, Kitab-ül-Cevahir fi Ma'rifet-il-Cevahir: Bu eseri,

kıymetli taşlar ve madenlerden bahsetmektedir. Biruni, izafi (rölati, nisbi) yoğunlukları, mahruti alet dediği ve en eski piknometre diyebileceğimiz bir alet vasıtasıyla tayin etmekte idi. Onun sıcak ve soğuk su arasındaki ağırlık farkını, daha o vakit 0,041677 olarak tesbite muvaffak olduğu bilinirse, kendisinin ne mahir bir ilim adamı olduğu ortaya çıkar. Altının, zümrüdün, kuvarsın izafi kesafetini, Biruni daha o zamanlar tayin etmiştir.

Biruni, bu eserde bazı cisimlerin yoğunluklarını aşağıdaki şekilde tesbit etmiştir. Bu değerlerle, bugün tesbit edilen değerler aşağı yukarı aynıdır.

Bu değerlere göre:

Maddenin cinsi	**Biruni'ye göre**	**Bugünkü değere göre**
Altın	19.26	19.26
Cıva	13.74	13.59
Kurşun	11.40	11.35
Bakır	8.92	8.85
Pirinç	8.67	8.40
Demir	7.82	7.79
Kalay	7.22	7.29

Kitab-üs-Saydala:Tıb ve eczacılık konusunda yazdığı ansiklopedik mahiyette bir eserdir. Eserde, ilaçların ve otların isimleri; Arapça, Farsça, Yunanca, Süryanice, Sanskritçe, Hintçe ve Türkçe olarak kaydedilmiş, özellikleri açıklanmıştır.

Biruni, yalnız coğrafyaya ait olmak üzere, müstakil eserler de yazmıştır. Çapı 10 arşın (6,8 m) kadar büyük bir yarım küre yaparak, coğrafi mevkilerin enlem ve boylamlarını kendi incelemeleri ile tesbit ederek, üzerine kaydetmiştir. Ne yazık ki, bu eser ziyan olmuştur.

Taksim-ül-Ekalim adlı bir coğrafi eser ile **Tefhim**'den alınma bir harita da elde bulunmaktadır. Biruni, mühendis ve coğrafyacı olduğu kadar da büyük bir tarihçiydi. Onun Harezm tarihine dair, **Ahbar-ul-Harezm ve Meşahir-ül-Harezm** adındaki eserleri; Gazneliler tarihine dair, **Tarihu Eyyam-is-Sultan Mahmud'**u; Manihailer ve Karamitalılar tarihine dair, **Tarih-ül-Mübayyeze vel-Karamita** adlı eserleri ile tarih tenkidine ait olduğu isminden anlaşılan, **Tenkih-üt-Tevarih** adlı bir eseri olduğu bilinmektedir.

Jeodeziye dair ilk eseri Biruni yazmıştır. Bu sahada yazılan eserler, ancak 8 asır sonra görülmüştür. Işık hızının varlığını ve bunun sesten kat kat fazla olduğunu belirtmiştir.

Biruni, 63 yaşında iken arkadaşına yazdığı bir mektupta, büyüklü küçüklü 180'i bulan eserlerinin listesini vermektedir. Ne yazık ki bunlardan 22 tanesi günümüze kadar gelebilmiştir. Günümüze sadece isimleri ulaşan eserlerinden bazıları şunlardır: **1)Tarih-ul-Hind, 2)Kitabu Hisab-il-Müselselat, 3)Mekalidu İlm-il-Hey'e, 4)İstihvac-il-Evtan, 5)Kitabu Kurriyet-is-Sema, 6) Ru'yet-il-Ehille, 7)Kitab-ül-Amel bil-Usturlab, 8)Turuk-ül-Hisab, 9)Akl-in-Nev'i, 10)Usul-ir-Resmi ala Sath-il-Kürre, 11)Hisab-ül-Müsellesat.**

Biruni, bütün bu inceleme ve eserleri ile vardığı neticeleri, eski Yunanlıların ve daha önceki İslam alimlerinin ulaştığı sonuçlara nisbetle daha dakik ve daha doğru olmasını, İslam fetihleri ile medeniyet sahasının genişlemesine bağlayarak, bundan dolayı Allahü tealaya hamd etmiştir.

Biruni, bütün ömrünü ilme vermiş ve eserlerini, pek azı müstesna, Arapça olarak yazmıştır. O devirlerde ve daha sonraları, çok zengin bir dil olan Arapça, edebi ve ilmi bir dil olarak kullanılmıştır. Biruni; "Eğer eserlerimi kendi lisanımda yazacak olsam, bunlar çok saf Arap cinsi atlar sürüsü arasında zürafalar gibi garip bir şey olurdu." demektedir. Dünyadaki bütün ilim tarihçilerinin tasdik ettiği gibi o, en has manası ile dahi bir alimdir.

Biruni için ilmi araştırma; fıtri bir arzu, tabii bir ihtiyaç derecesindeydi. Başka şeylere itibar etmiyordu. Öyle ki, Gazneli SultanMes'ud'un kendisine hediye olarak gönderdiği bir fil yükü gümüş liraya dönüp bakmamış ve geri devlet hazinesine iade etmiştir. Allah için ilme hizmeti gaye edinmiş; kalbinde mal, mevki ve menfaat duygularına yer vermemiştir.

Biruni, ilmi araştırmalarında metod olarak, hem teoriyi hem de teorinin tatbiki yönünü, yani tecrübeyi birlikte esas alıyordu. Onun için teori ve tecrübe, ilmin iki kanadı gibidir. Ayrıca tecrübeyi tekrar tekrar yapmak ve kesin neticeye bu yoldan ulaşmak da ona göre ilmi çalışmanın esasını teşkil ediyordu.

İlimde açıklıktan yana idi. Örtülü, kapalı ve mübhem sözlerden nefret ederdi.

Her çeşit ilim dalında, muhtevalı bilgi ile dikkatle tesbit edilen ayrıntıları, birbirleriyle gayet güzel bir şekilde bağdaştırmıştır. İlim adamı olarak, daima yapıcı ve tenkitçi zihniyetle, bilgisinde ve araştırdığı konulara yaklaşımlarında sığ ve sathi olma vasıflarından her zaman uzak durmuştur. Ele aldığı konularda, daima derinlemesine bir nüfuz ve kavrayışa ulaşmış, konularını geniş çerçeveli olarak mütalaa etmiştir. Çeşitli konularda meselelerin özüne, ruhuna inmek ve ince noktalarını kavramak, Biruni'nin her zaman yaptığı ve ustaca başardığı bir şeydir.

BİSİKLET;

Alm. *Fahrrad (r),* **Fr.** *bicyclette,* **İng.** *bicycle.* Tekerlekleri, ayak çevirmesi ile dönen, pedallı iki-üç veya dört tekerlekli binek aracı. Oyuncak yapmaya meraklı olan Fransız Sivrao Kontu, 1790 senesinde bir kalas parçasının iki ucuna birer tekerlek koyarak ilk bisikleti yaptı. “Célérifêre” adını verdiği bu oyuncağın gelecekte milyonlarca insan tarafından kullanılacağının hiç farkında değildi. Oyuncağın üzerine ata biner gibi oturuluyor ve ayaklarla yerden hız alınıyordu. Başka bir Fransız bunu biraz geliştirdi. Oturma yerine (sele) ile bir de gidon ilave etmişti. Böylece hem üzerinde oturulabiliyor, hem de istenilen yere çevrilebiliyordu.

1818 yılında İngiliz makinisti Birck oyuncak bisikleti demirden yapmıştı. Pratik olmayan, ağır, yürütülmesi zor bir araç olmuştu. Nihayet 1855 yılında Fransız baba-oğul ön tekerleğin göbeğine bir pedal takmayı başarmışlardı. Bu aletlerine Latince iki tekerlek manasına gelen kelimelerden faydalanarak “Bicycle” (Bisiklet) adını verdiler. Bisiklet önce İngiltere sonra da bütün Avrupa'ya yayıldı. Yayılma ve gelişme o kadar hızla oldu ki, 1871 yılındaki Alman-Fransız savaşında Fransız ordu birliklerinde bisiklet kullanıldı.

Fransa'da kurulan bisiklet fabrikası imalata başladıktan bir yıl sonra, İngilizler de yeni bir model hazırlayıp piyasaya sürdüler. 1875 yılına kadar, bisikletlerde hızın ön tekerleğin büyüklüğüne bağlı bulunduğuna inanılıyordu. Bu sebepten ön tekerleklerin çapı 1.75 metreye kadar çıkarılırken, arka tekerleklerin çapı 30 santimetreye kadar inmişti. Bu durum bisikletin yalnız uzun boylu, uzun bacaklı kimseler tarafından faydalanılan bir araç haline gelmesine sebeb oldu. 1875 yılında yapılan üç tekerlekli bisikletlerle kısa boyluların da binmesi sağlandı.

Ayna dişlisi ve rublenin keşfi ile pedal, iki tekerleğin ortasına getirildi. İki dişli de zincirle birbirine bağlandı.

1888 yılında John Boyd Dunlop adındaki bir veteriner tahta tekerlekler üzerine içi hava dolu lastikler geçirince bisiklete binmek rahat oldu. Bundan sonra bisiklet modelleri gittikçe artan bir hızla değişirken, bisiklet yarışları da başladı. Dünyada ilk bisiklet yarışı 1869'da Paris ile Longchap arasında yapıldı. İlk mukavemet yarışını Christia Terront 3 saat 40 dakika 20 saniye ile kazanmıştı. Günümüze kadar olan gelişmeler, olimpiyat ve dünya şampiyonaları milyonlarca insanı velodromlara çekmektedir.

Bisikletin başlıca parçaları: Bisiklette yaklaşık olarak 1000 parça vardır. Mekanik olarak; 1) Kadro, 2) Gidon, 3) Frenler, 4) Sele ve borusu, 5) Tekerlekler, 6) Pedal, ayna dişlisi ve mili, 7) Zincir, 8) Ruble gibi bölümlere ayrılır.

Bisiklet yarışları (sporu): Bisiklet sporu, dağlık arazide, düz yollarda, kapalı salonlardaki pistlerde ve motorsiklet arkasında olmak üzere çeşitli şekillerde yapılır. Bu spor tek veya ekiple amatörler ve profesyoneller arasında olur. Yapılan müsabakalar öncelikle yol ve pist olmak üzere ikiye ayrılır. Yol yarışları, etaplı, tek günlük, saate karşı, motorardı ve takım yarışları; pist yarışları ise 4 km takım, 4 km pursuvit, 1 km sürat, 1 km saate karşı, puanlı yarışlar, turatlama yarışları şeklindedir.

Yarış bisikletleri 7 kg ile 10 kg arasında ağırlıkta olabilir. Bu ağırlık son yıllardaki teknolojik gelişmelere bağlı olarak daha aşağıya indirilmiştir. Pist bisikletleri daha hafiftir. Ağırlığı 5,750 kg ve 6,500 kg arasındadır. Bunlarda fren bulunmaz, yol bisikletlerine göre daha hafif malzemelerden yapılırlar. Bisiklet yarış pistlerine "velodrom" denir. En normal pist üç turu 1 km edecek şekilde olanıdır. Stadyumdaki pistler 500 m olarak yapılır ve iki turu bir kilometredir. Genişlikleri ise, 5-10 m arasındadır.

Türkiye'ye ilk bisikletin hangi tarihte ve kim tarafından getirildiği bilinmemektedir. Girişi oldukça eski olmasına rağmen spor olarak benimsenmesi 1910 yılından sonraya rastlar. 1912 yılında ilk bisikletçilerimiz Paris Olimpiyatlarına katıldılar.

BİSİKLET YARIŞLARI (Bkz. Bisiklet)

BİSKÜVİ;

Alm. *Keks (m), Zwieback (m),* **Fr.** *biscuit,* **İng.** *biscuit*. Az mayalanmış undan yapılan, nem oranı

düşürüldüğü için uzun zaman muhafaza edilebilen sert, kuru, tatlı veya tuzlu kurabiye. Genellikle buğday unu, bitkisel yağlar, su, kabartma tozu ile çeşidine göre tatlı veya tuzlu olarak hazırlanan bisküvi hamuruna, kakao, peynir, fındık, vanilya ve kuru üzüm gibi maddeler katılır. Bu karışım, kalıplara dökülerek, değişik derecedeki sıcaklıklarda gevrekleşinceye, yani belli kıvamına gelinceye kadar fırında pişirilir. Ürünler, nemden korunmak için çeşitli ambalajlar içinde muhafaza edilir. Bisküvinin tazeliğini koruma süresi, en uygun şartlarda bir veya bir buçuk senedir. Süt ve yumurtadan imal edilen yarı kuru bisküviler uzun zaman korunamadığından, kısa sürede tüketilmelidir.

Türkiye'de üretimine 1924'te başlanan bisküvinin, gıda sanayi içinde büyük bir payı vardır. Bisküvi üretimi, 1970-80 yılları arasında büyük bir artış göstermiştir. Ülkemizde, dördü büyük olmak üzere otuza yakın fabrika üretimde bulunmaktadır. Günlük üretim kapasitesi ortalama 600 ton dolaylarındadır. Üretimin bir kısmı, Ortadoğu ve Körfez ülkelerine ihraç edilmekte olup, en büyük pazar payını Suudi Arabistan almaktadır.

BİSMARCK, Otto;

Prusyalı devlet adamı. Almanya İmparatorluğunun kurucusu ve ilk başbakanı. 1 Nisan 1815'de Brandenburg'daki Schönhausen'de doğdu. Babası, Ferdinand Von Bismarck-Schönhausen, Prusya ordusunda görev yapmış büyük bir toprak sahibi asilzade; annesi Wilhelmine Menclen, Üçüncü William Frederick'in yüksek memurlarından birinin kızıydı. Anne ve babası arasında bu zıtlık, Bismarck'ın tabiatındaki çelişkilerin temel sebebi olmuştur. Görünüş olarak ve zevkleri itibariyle, güçlü bünyesi, doymak bilmez iştahı ve ülkesine bağlılığı ile tam bir asilzadeydi. Buna karşılık, ruhi bakımdan aşırı hissi, çok terbiyeli, çok hassastı. İnce bir zekaya ve kendini yüksek sınıftan bir Alman yazarı yapacak derecede güçlü bir ifade ve kabiliyete sahipti.

Yüksek öğrenimini hukuk dalında, pek de parlak olmayan bir şekilde Göttingen ve Berlin Üniversitelerinde yaptı (1832-1835). Kısa bir askerlik hizmetinden sonra ailesinin topraklarının idaresini eline aldı. Bu sıralarda kendini tarih ve felsefe konusunda yetiştirdi.

Arazilerin başındaki hayatı sırasında dinine çok bağlı bir muhitte yaşıyor ve bu hayattan hoşlanıyordu. Sonunda bu çevreden dinine çok bağlı biriyle Johanna von Puttkamer ile evlendi (1847). Hayatı boyunca İslamiyeti tetkik etmiş, her fırsatta hayranlığını dile getirmiştir.

Bismark, Kur'an-ı kerimdeki ilahi kudret ve azameti ve Peygamber efendimizin şanını şöyle ifade ediyor:

"Muhtelif devirlerde insanlığa yol göstermek için Allah tarafından gönderildiği iddia edilen bütün kitapları etraflı olarak inceledimse de, hiç birinde hikmetli bir bahis görmedim. Bu kitaplar, değil bir toplumun veya milletin, bir ev halkının dahi saadetini sağlamaktan uzaktırlar. Fakat, hazret-i Muhammed'in kitabı böyle değildir. Ben **Kur'an-ı kerimi** tedkik ettim. Her kelimesinde bir hikmet buldum. Muhammed'in düşmanları bu kitabı O'nun yazdığını söylüyorlarsa da en gelişmiş dimağların dahi böyle bir eser vücuda getirmelerine imkan yoktur."

"Ey Muhammed! Sana muasır olamadığımdan dolayı çok müteessirim. Muallimi ve naşiri olduğun bu kitap senin değildir. O ilahi kaynağa bağlıdır. O'nun ilahi bir kitap olduğunu inkar etmek, mevcut ilimlerin yanlışlığını ileri sürmek kadar gülünç olur. Bu sebeple, beşeriyet senin gibi mümtaz bir kudreti bir defa görmüş, bundan sonra bir defa daha görmeyecektir. Ben, huzurunda kemal-i hürmetle eğilirim."

1847'de Prusya birleşik meclisine seçilmesi Bismack'ın siyasi hayatının başlangıcı olmuştur. İhtilalci fikirlerin Avrupa başkentlerini kasıp kavurduğu sıralarda muhafazakar ve liberal görüşlü Bismarck, sosyalist eğilimlerin yıkıcı olduğunu savunmasıyla dikkatleri çekti, şöhret buldu.

Bismarck'ın 1851'de Prusya delegesi olarak Frankfurt'taki Alman Konfederasyonu Meclisine tayini diplomatlık mesleğinin başlangıcı sayılır. Sonraki yıllar Frankfurt'ta ortaya çıkan siyasi karışıklıklar sonunda, kendi deyimiyle buzdolabına konmak üzere 1859'da Petersburg'a, 1862'de Paris elçiliğine gönderildi. Daha sonra 22 Eylül 1862'de acele olarak Başbakan ve Dışişleri Bakanı sıfatlarıyle Berlin'e çağrıldı.

Başbakan olarak Bismarck'ın başardığı işlerin başında Almanya'nın birliğini kurması gelir. İnce politik sanatıyla bu zor işi başarmış, daha sonra 18 Ocak 1871'de Versailles'te Alman İmparatorluğu tescil edilmiştir.

Bismarck 20 Mart 1890'da anti-sosyalist programının ve Rusya politikasının reddedilmesi üzerine, Başbakanlıktan istifa ederek, imparatorluğunun idaresini genç imparator İkinci Wilhelm'in titrek ellerine bıraktı ve 1898 yılında öldü.

Ülkeyi adeta tek başına idare eden ve kendine halef yetiştirmemiş olan Bismarck'tan sonra

imparatorluk, acemi idareciler elinde onun ölümünden sonra ancak 20 yıl ayakta kalabildi. Bismarck'ın büyüklüğü, dış politikadaki başarısından gelir. Dış politikada o zamana kadar Avrupalıların anlayamadığı "imkanlar sanatı"nı kavramıştı. Avrupa'ya hakim olmayı hiçbir zaman arzulamamış, büyük güçleri birbiri karşısına getirirek dengelemeye çalışmakla yetinmiştir. "Siyaseti, Sultan İkinci Abdülhamid'den öğrendim!" sözü meşhurdur. Hatta Abdülhamid Hanın yüksek siyaseti için; "Dünyada on gram akıl olsa, bunun bir gramı bende, bir gramı diğer dünya devlet adamlarında, sekiz gramı Sultan İkinci Abdülhamid'dedir." itirafında bulunmuştur.

Harbe karşı olmamakla birlikte, meseleleri diplomasi yoluyla halletmeyi tercih etmiş ve politikası için lüzumlu olduğunda, ancak sınırlı maksatlarla harbe girmiştir. Kurduğu ittifak sistemiyle, Avrupa barışını korumak gayesini gütmüş bu sistem içinde büyük bir kabiliyetle Avrupa güçlerini birbiri karşısında tutmayı başarmıştır. Barışın kalıcı olduğuna inanmamakla birlikte, Berlin Kongresinden sonra büyük çalkantılar içindeki Avrupa'ya 30 yıllık barış çağının asıl mimarı olarak isim yapmıştır.

BİŞKEK;

Kırgızistan'ın başşehri. Sovyetler döneminden önceki adı **Pişpek'**ti. 1885'te ise burada doğan Kızıl Ordu komutanlarından Mihail Vasilyeviç Frunze'nin adından dolayı Frunze adı verilmişti. Nüfusu 600.000'in üzerinde olan Bişkek'te büyük bir Rus nüfusu vardır.

Bişkek, Kırgız sıradağlarının eteklerinde, Çu Irmağı vadisinde yer alır. Alaarça ve Alamedin ırmakları üzerinde kurulu olan şehri, Büyük Çuyski Kanalı ikiye böler. Hokand Hanedanı tarafından inşa edilen Pişpek Kalesi Rusların eline geçtikten sonra bu kalenin yakınlarında 1878'de kuruldu. 1924'e kadar küçük bir yerleşim merkeziydi. Ancak bu tarihte Kırgız özerk yönetim biriminin merkezi ve 1926'da ise Kırgız Özerk SSCB'nin başşehri yapılınca hızlı bir gelişme göstermeye başladı.

Bugünkü Bişkek, geniş caddeli ve ağaçlıklı modern bir yapıdadır. Parkları ve çok sayıda meyve bahçeleri vardır.

Kırgızistan Bilimler Akademisi, Kırgızistan Devlet Üniversitesi, tarım, tıp, teknik ve öğretmen yüksekokulları başlıca eğitim kurumlarıdır.

İkinci Dünya Savaşına kadar şeker, et ve meyve konserveciliği gibi hafif sanayi kuruluşları vardı. Savaş sırasında ağır sanayi doğuya kaydırılınca tarım makinaları, otomobil sanayii ve metal işleme gibi sanayiler kurulmuştur. Bilhassa 1960'lardaki hızlı sanayileşmeyle şehre göçler olmuş ve nüfus hızla artmıştır.

BİŞR-İ HAFİ;

Evliyanın büyüklerinden. İsmi, Bişr bin Haris bin Abdurrahman Hafi olup, künyesi Ebu Nasr'dır. Bişr-i Hafi diye meşhur olmuştur. 767 (H. 150) senesinde Merv'in Bekird bölgesinde doğdu. 841 (H. 227) senesinde Bağdat'ta vefat etti. Kabri ziyaret mahallidir.

Gençliğinde hatalı ve günahkar bir hayat yaşayan Bişr-i Hafi birgün sarhoş bir halde giderken, üstünde Besmele veya Allahü tealanın ismi yazılı bir kağıt buldu. İçi sızlayıp yerden aldı. Öptü, çamurlarını silip temizledikten sonra güzel kokular sürüp evinde duvara astı. O gece alimlerden biri; “Git, Bişr'e söyle! İsmimi temizlediğin gibi seni temizlerim. İsmimi büyük tuttuğun gibi seni büyültürüm. İsmimi güzel kokulu yaptığın gibi, seni güzel ederim. İzzetime yemin ederim ki, senin ismini dünyada ve ahirette temiz ve güzel eylerim.” şeklinde bir rüya gördü. Bu rüya üç defa tekrar etti. O zat Bişr-i Hafi'yi arayıp meyhanede buldu. Mühim haberim var, diye içerden çağırdı. Bişr geldiğinde; “Kimden haber vereceksin?” dedi. “Sana Allahü tealadan haber vereceğim.” deyince, ağlamaya başladı. “Bana kızıyor mu, şiddetli azab mı yapacak?” deyince, o zat rüyayı anlattı. Bunu dinleyen Bişr; “Ey arkadaşlarım! Beni çağırdılar, bundan sonra bir daha beni buralarda göremeyeceksiniz.” dedi. O zatın yanında hemen tövbe etti. Bu anda ayağında ayakkabı bulunmadığı için, hiç ayakkabı giymedi. Sebebini soranlara; “Söz verdiğim zaman yalın ayaktım, şimdi giymeye haya ederim.” derdi. Ayakkabı giymediği için kendisine “Hafi” (yalınayak) denildi.

Tövbe ettikten sonra, devrinin önde gelen alimlerinden ilim öğrendi. Yedi sandık dolusu hadis kitabını ezberledi. Hadis, fıkıh ve tasavvuf ilminde yüksek derecelere ulaştı. İbrahim bin Sa'd, Abdurrahman bin Zeyd bin Eslem, Hammad bin Zeyd, Şüreyk bin Abdullah, Muafa bin İmran Musuli, Abdullah bin Mübarek hocalarından bazılarıdır. İlim öğretip talebe yetiştirdi. Kendisinden ilim ve edeb öğrenip hak yolu bulanlardan bazıları da şunlardır: İbrahim bin Haşim bin Muskan, Sırri-i Sekati, İbrahim bin Harbi Nişaburi. Ahmed bin Hanbel hazretleriyle görüşüp sohbette bulunan Bişr-i Hafi, bütün ömrünü ilim öğrenmekle ve öğretmekle geçirdi. O hayatta olduğu müddet içinde Bağdat'ta yalın ayak gezdiği için, hayvanlar onun hürmetine yolları kirletmezlerdi. Birisinin hayvanı bir gece yola pisledi. Sahibi bunu görünce üzülerek; "Bişr-i Hafi öldü." dedi. Baktılar ki Bişr-i Hafi vefat etmişti.

Bişr-i Hafi ilim ve fazilet sahibi bir zattı. Haramlardan ve şüphelilerden son derece sakınırdı. Konuştuğu zaman etrafa ilim, ahlak, hikmet kokuları yayılırdı. Başkalarına karşı çok merhametliydi. Bir gün eşyalarını çalmışlardı. Ağlamaya başladı. “Mal için ağlanır mı?” denilince; “Mal için ağlamıyorum, hırsızın günah işlediğini, kıyamette bunun azabını çekeceğini düşünüp ağlıyorum.” dedi. Öldüğünde cenazesini sabah evden çıkardılar. Fakat o kadar çok kalabalık vardı ki, ancak gece kabristana varabildiler. Kendisini rüyada görüp; “Allahü teala ne ile muamele etti?” diye sorduklarında; “Benim cenazemde bulunanı ve kıyamete kadar beni seveni affeyledi.” buyurdu.

İslam alimleri onun büyüklüğünü takdir ederlerdi. Ahmed bin Hanbel Bişr-i Hafi'yi çok sever, devamlı ziyaretine giderdi. Talebeleri ona; “Siz alimsiniz. Hadiste, fıkıhta, ictihatta ve bütün ilimlerde eşiniz yoktur. Niçin Bişr-i Hafi gibi birini sık sık ziyaret ediyorsunuz?” dediklerinde; “Evet dediğiniz ilimleri ondan iyi bilirim. Fakat o kalb ilimlerini benden iyi bilir.” dedi. Abbas bin Dehkam'da; “Dünyaya geldiği gibi ölen tek insan Bişr-i Hafi'dir. Dünyaya malsız geldi ve malı olmadan gitti.” dedi.

Buyurdu ki:

En zor üç iş vardır. Darlıkta cömerd olmak, kimsenin görmediği yerlerde haram ve şüphelileri yapmamak, korktuğunuzun yanında doğruyu söylemekten çekinmemek.

Dua, günahları terk etmektir.

Ölümü hatırladığın zaman dünyanın güzelliği ve şehvetler senden gider.

Kötü insanlarla arkadaşlık yapmak, hayırlı insanlara su-i zanda (kötü düşünmek) bulunmaya sebeb olur.

Kişi gazabını (öfkesini) yenmedikçe, takva sahibi olamaz.

İnsanlar arasında tanınmak isteyen, ahiretin tadını alamaz.

Dün öldü, bugün can veriyor, yarın ise henüz doğmadı. Zamanınızı bu açıdan görün ve faydalı iş yapmaya bakın.

BİT (Bkz. Bitler)

BİTİŞİK TAÇ YAPRAKLILAR (Sympetalae=Gamopetalae);

Alm. *Gamopetale,* **Fr.** *Gamopetale ,* **İng.** *Gamopetalae.* Grubun en önemli özellikleri taç yapraklarının boru, huni veya çanak şeklinde birleşmesidir. Bununla birlikte erkek organ halkasından biri körelmiş ve kalan halkada da erkek organ sayısı azalmıştır. Tohum sayısı da azdır. Bu gruba örnek olarak kocayemiş (Arbutus unedo), zeytin (Olea europaea), zakkum (Nerium aleander), adaçayı (Salvia), nane (Mentha) vs. verilebilir.

BİTKİ HASTALIKLARI;

Alm. *Pflanzenkrankheit,* **Fr.** *Maladies de plantes(e),* **İng.** *Diseases of plants.* Bitkilerin normal büyüme ve yapılarından uzaklaşmaları. Bitki hastalığına bakteriler, mantarlar, nematik kurtlar ve virüsler, daha büyük bitkilerde böcekler ve keneler veya çevreye bağlı yahut çevreye bağlı olmayan uygunsuz durumlar sebeb olabilir. Her çeşit bitki, kültür ve yabani bitki hastalıklarına tutulabilir. Bunların belli başlıları:

Rastık: Ustilaginaceae familyasına bağlı mantarların, buğday ve arpa bitkilerinde meydana getirdikleri hastalık. Ustilago nuda arpada, Ustilago tritici mantarı ise buğdayda rastık hastalığını meydana getirir. Hastalığa yakalanmış bitkiler, sağlamlara göre daha kısa ve daha zayıf kalırlar. Genellikle kardeşlenme meydana gelmez. Hastalıklı başaklarda tane teşekkül etmez. Başaklarda tane yerine kurum gibi bir siyah toz oluşur. Bu tozlar mantarın sporlarıdır. Hastalık ilaçla önlenememektedir. Hastalıksız tohum kullanmak gerekir. Tohumluğu sıcak su içinde tutmak hastalığı önlemede faydalı olmaktadır.

Patates mildiyösü: Patates bitkisinde mildiyö hastalığını Phyhiaceae familyasından Phytophtora infestans mantarı meydana getirir. Patates bitkisinin önemli hastalığıdır. Yağışlı ve rutubetli yıllarda çok önemli zararlara sebeb olabilir. Hastalık patates yapraklarının tamamını kurutarak döker. Bitkinin gövdesi çıplak kalır. Hastalık toprak altındaki yumrulara da geçebilir. Yumrularda çöküntüler meydana getirir. Yumru verim ve kalitesinin azalmasına sebeb olur. Hastalığı önlemek için her sene hastalıklı bitki artıkları tarlalardan toplanarak imha edilmelidir. Ayrıca hastalık çıkmadan önce koruyucu ilaçlarla mutlaka ilaçlama yapmak gerekir. Eğer önceden ilaçlama yapılmaz ise bir daha hastalığı önlemek mümkün olmaz.

Kök kanseri: Meyve ağaçlarının kök ve kök boğazlarında görülen bir hastalıktır. Asmanın ise gövde

ve dalları üzerinde görülür. Hastalığı Rhizobiaceae familyasına mensup Agrobacterium tumefaciens bakterisi yapar. Bu bakteri bir yara yerinden bitki bünyesine girip, orada beslenme ve çoğalmaya başlar. Çıkarmış olduğu toksinler hücrelerin anormal şekilde büyümesine sebeb olur. Böylece urlar teşekkül eder. Hastalığın bulaşmasını önlemek için köklerinde ur görülen fidanların imha edilmesi gereklidir. Ayrıca toprak işlenirken ağaçların kök ve kök boğazlarının yaralanmamasına dikkat edilmelidir.

Karaleke: Elma ve armut ağaçlarının en önemli hastalığıdır. Karaleke hastalığını armutlarda Pleosporaceae familyasından Venturia pirina, elmalarda ise Venturia inaequalis mantar türleri yapar. Hastalık, armut ve elma ağaçlarının çiçek, yaprak, meyve ve genç dalları üzerinde görülür. Çiçeklere bulaştığında çiçeklerin dökülmesine sebeb olur. Yapraklarda meydana getirdiği lekeler, yaprakların gelişmesini ve fotosentez yapmasını önler. Bundan dolayı meyve gözü teşekkülü azalır ve müteakip yıl mahsül veriminde önemli ölçüde düşüş meydana gelir. Küçükken hastalığa yakalanan mevyeler dökülür. Lekeli meyveler gelişemezler, şekilleri ve kaliteleri bozulur. Bu bakımdan hastalığa yakalanmış meyveler pazar değerini büyük çapta kaybederler. Elma ve armut ağaçlarında bu hastalığı önlemenin en tesirli yolu zamanında ilaçlama yapmaktır. Şayet ilkbahar dönemindeki çiçek öncesi ve sonraki ilaçlamalar zamanında ve dikkatli bir şekilde yapılırsa hastalık tamamen önlenir.

Monilya: Yumuşak ve sert çekirdekli meyve türlerinin önemli hastalıklarından biridir. Meyvelerde monilya hastalıklarını Sclerotiniaceae familyasından Monilia laxa, Monilia fructiggena mantarları yapar. Genellikle bütün sert ve yumuşak çekirdekli meyve ağaçlarının çiçek, meyve, yaprak ve sürgünlerinde zarar meydana getirir. Hastalığın şiddetli çıktığı yıllarda çiçek ve sürgünleri kurutur. Hastalığa yakalanan meyvelerde önce kahverengi bir çürüklük oluşur, daha sonra üzerlerinde daireler halinde beyazımsı spor kütleleri görülür. Hastalıklı meyveler hasattan önce düşerler veya ağaç üzerinde kuruyarak mumyalaşıp kalırlar. Monilya hastalığını önlemek için ağaçlardaki bütün hastalıklı sürgün ve meyveleri toplayarak imha etmek ve ayrıca ilaçlama yapmak gerekir.

Çavdar mahmuzu: Clavicipititaceae familyasına ait Claviceps purpuce mantarının çavdar ve bazı buğdaygillerde meydana getirdiği bir hastalık. Çavdar başağı olgunlaşmaya başlayınca, kapçıklar arasında siyah, boynuz gibi sert ve çavdar tanesinin 2-3 misli büyüklüğünde, mahmuzu andıran çıkıntılar görülür. Hastalığın çavdar mahsülünü azaltması önemli değildir. Ancak, hastalıklı çavdar unundan yapılan gıda maddelerini yiyen insanlarda ergotizm ismi verilen bir hastalığa sebeb olması dolayısıyle önemlidir. Çavdar mahmuzunda bulunan bazı alkoloitler, insanlarda kusma, titreme ve felçler meydana getirebilirler. Ayrıca hamile kadınlarda düşük ve erken doğuma sebeb olabilirler. Öte yandan çavdar mahmuzu tıpta kan dindirici olarak da kullanılmaktadır.

Mavi küf: Tütünlerde Mildiyö hastalığı. Tütünlerin en önemli hastalığı olan Mildiyö hastalığına Peronosporaceae familyasından Peronospora tabacina mantarı sebeb olur. Hastalık tütünlerin fide ve tarla devresinde götürebilir. Yağışlı ve rutubetli mevsimlerde büyük salgınlar meydana getirir. Tedbir alınmazsa tütünleri tamamen harab eder. Tütünlerin tarla döneminde hastalık bulaşırsa tütün yapraklarından hasıl olan ölü dokular, yaprağın ticari değerini önemli ölçüde azaltır. Hastalığı önlemek için dayanıklı çeşitler yetiştirmek, fidelik ve tarla dönemlerinde koruyucu ilaçlamalar yapmak gerekir.

Buğday sürmesi: Tilletiaceae familyasına bağlı mantarların buğday bitkisinde meydana getirdiği önemli bir hastalık. Mantarın buğdayda hastalık meydana getiren önemli türleri Tilletia tritici ve tilletia foetidadır. Hastalık buğdayın başağında görülür. Sağlam başaklar ağır olduklarından aşağı doğru sarktıkları halde sürmeli başaklar hafif olduklarından dik dururlar. Ekinler olgunlaşınca başaklarda buğday tanelerinin yerinde siyah renkli tanelerin teşekkül etmiş olduğu görülür. Bu siyah tanelerden dolayı hastalığa çiftçiler sürme, kör veya karamuk gibi isimler de vermektedir. Kör tanelerin üstünü örten meyve kabuğu ince bir zar halindedir. Bu taneler parmak arasında sıkıştırılınca kolayca ezilir ve içlerinin tamamen siyah bir tozla dolu olduğu görülür. Bu tozlar hastalığı meydana getiren mantarın sporlarıdır. Kör tanelerin ezilmesi ile balık kokusunu andıran bir koku hissedilir. Bu koku sporlardan çıkar ve trimethylamin maddesinden hasıl olur. Hastalığı önlemek için tohumluk buğdayların ekilmesinden önce mutlaka tohum ilaçları ile ilaçlanması gerekmektedir.

Bağ mildiyösü: Bağ mildiyösü, üzüm bağlarının en önemli hastalığıdır. Peronosporaceae familyasına bağlı Plasmopara viticola mantarı tarafından meydana getirilir. Mantar, asmanın yaprak, sürgün, çiçek, sülük ve salkımlarında zarar yapar. İleri derecede hastalığa yakalanmış yapraklar kuruyarak dökülür. Sürgünler çıplak kalır. Salkımlardaki hastalıklı taneler olgunlaşmaz; buruşur, mumyalaşır ve meşin gibi bir görünüş alır. Bağ mildiyösü, serin ve yağışlı havaların hüküm sürdüğü mevsimlerde salgın yapar. Hastalık çıkmadan önce koruyucu ilaçlama yapmak gerekir. Bu ilaçlamalar yapılmaz ise çok önemli mahsul kaybı olur. Bağ mildiyösünün en iyi ilacı Bordo bulamacıdır.

Buğday pası: Pucciniaceae familyasına bağlı mantar türlerinin buğday, arpa, çavdar ve yulaf bitkilerinde meydana getirdiği önemli bir hastalık. Hastalığın şiddetli olduğu yıllarda bitkiler zayıf kalır.

Bu yüzden başak teşekkülü iyi olmaz. Tane tutumu zayıf olur. hastalıklı bitkilerdeki danelerin çimlenme güçleri azalır. Hastalık, bitkilerin sap, yaprak, kavuz ve kılçıklarında sarı, kahverengi lekeler meydana getirir. Buğdayda zararlı olan üç önemli türü vardır. Puccinia striiformis (sarı pas) Puccinia triticina (kahverengi pas), Puccinia graminis tritici (kara pas). Kara pasın ana konukçu bitkisi Berberis (hanımtuzluğu) bitkisidir. Hayat devresini bu bitkide tamamlar. Bu bakımdan kara pas hastalığından korunmak için Berberisleri imha etmek gerekir. Ayrıca erkenci buğday çeşitleri yetiştirmek zararı azaltır. Kara pas bilhassa yağışlı yıllarda ülkemizde salgınlar yaparak önemli derecede mahsul kaybına sebeb olmaktadır.

Bağ küllemesi: Bağlarda külleme hastalığını, Erysiphaceae familyasından Uncinula necator mantarı yapar. Mantar, asmanın yaprak, çiçek, sülük ve salkımlarında zararlı olur. Hastalığa yakalanmış yaprakların üzeri kül serpilmiş gibi bir durum alır. Hastalıklı taneler olgunlaşmaz. Üzerleri çatlar, çekirdekler görülür. Fazla miktarda hastalığa yakalanmış çubuklar yazın yeteri kadar olgunlaşmaz ve zayıf kalırlar. Kışın ise donlardan zarar görürler. Bağ küllemesinin en iyi ilacı kükürttür.

BİTKİLER;

Alm. *Pflazen (f),* **Fr.** *plante (f),* **İng.** *plants.* Bulunduğu yere daha çok kökleriyle tutunarak gelişen (planktonlar hariç) ve üreyerek hayat süresini tamamladıktan sonra kuruyup ölen yosun, mantar, otsu veya ağaçsı yapıdaki canlı varlıklar. Canlılar (bionta), hayvanlar ve bitkiler alemi olmak üzere iki grupta incelenirler.

Bitkiler, yeryüzünde çok geniş alanlar kaplar. Yapılan hesaplara göre yeryüzünün bitki örtüsünü meydana getiren organizmalar topluca 2500 km3lük bir hacim (bir kenarı 13.5 km olan küp) kaplamaktadır. Buna karşılık hayvanlar ise 4.5 km3lük bir hacim içine sığabilmektedirler. Dolayısıyla bitkisel organizmalar hacim bakımından hayvansal organizmaların 555 katı yer kaplar.

Kara bitkileri tropik ormanlarda, toprak yüzeyinden itibaren 50 metreyi aşan kalınlıkta bir örtü meydana getirirler. Orman şartlarının elverişli olmadığı bölgelerde bu örtünün kalınlığı birkaç desimetre, hatta birkaç santimetreye kadar daralır. Bitkisel hayatın toprak yüzeyinin derinlerine inişi de sınırlıdır. İyi havalandırılan topraklarda bu birkaç metreyi bulur. Denizlerde ise ototrof (kendi beslek) bitkiler, 100-200 metreden derine inemezler. Buna karşılık 3000 metreden derinlerde heterotrof (adrı beslek) olarak yaşayan bitkisel planktonlara rastlanır.

Bitki ve hayvanları birbirinden ayırmak kolayca mümkündür. Ancak bitkiler ve hayvanlar aleminin alt kademelerine doğru inildikçe ve bilhassa ilkel yapılı olan canlılarda farklar azalır. Tek hücreli küçük plankton organizmaları içine alan kamçılılar (flagellatae) grubunda hayvan ve bitki olarak kesin şekilde ayırt edemediğimiz canlılar bulunmaktadır. Dolayısıyle klorofil ihtiva eden ve ototrof (kendi besinini kendi yapan, kendi beslek) olan kamçılılar bitkiler alemine klorofil ihtiva etmeyen ve heterotrof (besinini dışardan alan, adrı beslek) olarak beslenen formları ise hayvanlar alemine dahil olunurlar.

Bitkiler ve hayvanlar arasındaki belli başlı farklar şöyle sıralanabilir:

1. Genellikle bir bitki bulunduğu yere bağlıdır ve yer değiştirmez. Hayvanlar serbestçe hareket edebilirler. Fakat hayvanlarda, süngerler, mercanlar gibi sabit canlılar, ilkel bitkilerde de su yosunları, bakteriler gibi hareketli organizmalar vardır.

2. Bitkiler ihtiva ettikleri klorofil maddesinin yardımıyle CO_2 asimilasyonu (özümleme) yapar ve güneş ışığından da faydalanarak inorganik maddelerden organik maddeler imal ederler. Yani ototrofturlar. Hayvanlar ise klorofil ihtiva etmediklerinden, özümleme yapamazlar. Ancak bitkiler aleminde de bakteriler, mantarlar, parazit ve saprofitler (çürükçül) gibi klorofil ihtiva etmeyen heterotrof organizmalar vardır. Bitkilere zarar veren canavarotu (Orabanche), küsküt (Cuscuta) önemli parazit bitkilerdir.

3. Bitki hücresi genellikle selüloz çeperden yapılmıştır. Hayvan hücrelerinde böyle bir çeper yoktur.

4. Bitkiler bölünür. Meristematik hücreleri sayesinde daima yeni dokular meydana getirip, süresiz gelişme kabiliyetleri vardır. Buna karşılık hayvanlarda büyüme ve gelişme sınırlıdır ve belirli bir devre sonra durur.

5. Bitkilerde besinler genellikle yüzeyleri tarafından erimiş halde osmoz olayı yoluyla alınır. Buna karşılık hayvanlar besinlerini bir ağız vasıtasıyla alırlar ve iç kısımlarında sindirirler.

6. Bitkilerin sinir sistemi yoktur. Uyartıların iletim yolu, plazma ve hormonlar vasıtası iledir. Hayvanlar aleminde ilkel formlar hariç bir sinir sistemi vardır. Gerek hayvan gerek bitkilerin müşterek özelliği ise hücrelerden meydana gelmiş olmalarıdır. Hücrenin ana maddesini ise protoplazma teşkil eder.

Gelişmiş bitkiler, görev ve yapıları farklı kök, gövde ve yaprak gibi kısımlarından meydana gelmektedir. İlkel bitkilerde ise su yosunlarında olduğu gibi bu kısımlara rastlanmaz ve yapıları tal adı verilen hücre

topluluklarından meydana gelmiştir. Bir yere de genellikle rizoit adı verilen kökçükleri ile tutunurlar. Gelişmiş bitkilerde olduğu gibi farklılaşmış bir iletim sistemi de ihtiva etmezler.

Gelişmiş bitkileri bulunduğu yere kök adı verilen bir toprak altı organı tesbit eder. Kökler topraktan su ve suda erimiş halde bulunan tuzları alarak gövdeye iletirler. Kökler besin maddesi biriktirmek sureti ile depo organı vazifesi de görürler. Bitkiler aleminde en basit kök teşekkülü, eğrelti otunda görülür. Karayosunlarında ise köke benzer uzantılar, rizoit (köksü) adını alır.

Kökün başlıca özelliği, klorofilsiz olması ve yaprak taşımamasıdır. Tohumdan meydana gelen kök, ana kök adını alır. Ana kökten çıkan köklere de yan kök denir.

Gerek ana kök, gerek yan köklerin ucunda kaliptra (yüksük) bulunur ve kökün ucundaki büyüme hücrelerini korur. Kökün ucunun biraz yukarısında emici tüyler sıralanır.

Kökler bazı bitkilerde tutunma ve su emme işi yapabilmek için derinlere kadar inerler. Kurak yerlerde yetişen bitkilerden yoncanın (Medicago) kökleri 18 m, ılgın (Tamarix)ın 30 m, devedikeni (Alhani) nin ise 30-40 metreye kadar indiği görülür.

Bitkinin toprak üstünde yükselen kısmı genel olarak gövde adını alır. Gövde, esas-ana gövde, dal ve yapraklardan meydana gelir. Bitkiler aleminde en basit gövdeye yapraklı karayosunlarında (Musci) rastlanır. İletim demetleri taşıyan tipik gövde ancak eğreltilerde (Pteridophyta) görülür. Tohumlu bitkilerde ise daha ileri bir gelişme gözlenir.

Gövde genel olarak uçtan büyür. Büyüme, yaprak taslakları tarafından örtülmüş halde bulunan vejetasyon konisi tarafından sağlanır. Gövdenin uzamakta olan ucu, birbiri üzerine katlanmış yapraklardan ibaret olan tomurcuklarla örtülmüş ve bu suretle dış tesirlere karşı korunmuş bulunmaktadır.

Yaprakların gövdeye bağlandığı yere düğüm (nod) ve bu düğümler arasındaki uzun yapraksız kısımlara da düğümlar arası (internod) denir. Yan dallar ve yapraklar daima düğümlerde meydana gelir.

Karanlıkta yetişen bitkilerde klorofil maddesi teşekkül etmediğinden, bitkiler sarımtrak renkte olurlar. Böyle bitkilere etiyole olmuş denir.

Gövdeden çıkan dallar, bazan kısa bir uzama devresinden sonra gelişmeden kalırlar. Melez, sedir ve çamda iğne yapraklar, kısa sürgün olan bu dallar üzerinden çıkarlar.

Uzamalarına devam eden dallar ise uzun sürgünler meydana getirirler. Köknar ve ladinde durum böyledir. Gövdeler görevlerine ve yaşama çevrelerine bağlı olarak, bazı değişiklikler gösterir. Bu farklılıklara gövde metamorfozları denir. Soğan, yumru (patates), çilekteki sürünücü gövdeler (stalon) ve diken gövdeler (ateş dikeni, gledіçya) gibi.

Bitkilerin fotosentez ödevini üzerine almış önemli bir organı da yapraktır. Bazı bitkelerde az gelişmiş halde olsalar dahi daima mevcutturlar. Işıktan faydalanabilmek, kolaylıkla gaz alıp vermek, su ve su buharı kaybedebilmek için kitlesine göre yüzeyi fazla veya az geniş yassı diken veya iğne şeklinde, klorofilce zengin ve iletim dokusu bir ağ gibi her tarafına yayılmış organlardır.

Bir yaprak ekseriya 3 kısma ayrılır:

1. Yaprak ayası (lamina),

2. Yaprak sapı (petiyol),

3. Yaprak tabanı (bazis).

Yapraklar da bitki üzerinde bulundukları yere göre değişik şekiller aldıkları gibi, bulundukları ortama göre de farklılıklar gösterir. Etli yapraklar (damkoruğu), depo yapraklar (soğan), sülük yapraklar (bezelye), farklılık gösteren yapraklardır.

Bitkilerin Yapısı

Bütün organizmalarda olduğu gibi, bitkilerin de taze ağırlıklarının büyük bir kısmını su teşkil eder. Su muhteviyatı, gelişmiş bitkilerin yapraklarında % 80-90, bazı sulu meyvelerde % 95'e kadar yükselir. Buna karşılık odunda % 50, tohumlarda ise % 13-14'e kadar düşer. Bitkinin kuru maddesi organik ve inorganik bileşiklerden ibarettir. İnorganik bileşikler organiklere nazaran azdır.

Bitkideki inorganik maddeler karbon, hidrojen, oksijen, fosfor, azot, kükürt, sodyum, potasyum, kalsiyum, mağnezyum, demir gibi elementlerden ibarettir. Bir bitkinin gelişmesi için hangi elementlerin gerekli olduğunu, herhangi bir elementin noksanlığının bitkinin gelişmesine nasıl etki ettiğini veya hangi hastalık arazlarına yol açtığını anlamak üzere su kültürü metodu kullanılmaktadır. Toprakta bulunan bu inorganik tuzların saf su içinde belli oranlarda eritilmesiyle sıvı bir besin ortamı hazırlanır.

Böyle bir ortamın elde edilmesi için Knop ve Von der Crone reçeteler hazırlamışlardır.

Knop eriyiği

Saf su .....1000 ml

$Ca(NO_3)_2$ ..... 1.00 gr

$MgSO_4.7H_2O$ ..... 0.25 gr

KH_2PO_4 ..... 0.25 gr

KNO_3 ..... 0.25 gr

$FeSO_4$ ..... Çok az

Gerekli elementlerden birinin su kültüründe noksan olmasının bitki gelişmesinde çeşitli etkileri gözlenebilmektedir.

Besin yapma: Bitkilerin dış ortamdan aldıkları inorganik maddelerden, kendileri için lüzumlu maddeleri yapmasına asimilasyon **özümleme** denir.

Yeşil bitkilerin güneş ışığı altında havanın karbondioksidi ve topraktan aldıkları su ile ve klorofiller yardımıyla karbonhidratları meydana getirmeleri **fotosentez** olarak tarif edilir. Bu olay aşağıdaki kimyasal denklemle gösterilebilir.

$$6H_2O + 6CO_2 \xrightarrow{\text{Işık ve klorofil}} C_6H_{12}O_6 + 6O_2$$

(Su) (Karbondioksit) (Şeker) (Oksijen)

Fotosentez sonucu meydana gelen şeker süratle nişastaya çevrilir. Bu da birçok bitkilerin yumru (patates) veya tohum (fasulye) gibi depo organlarında bol miktarda saklanır. Işık enerjisi de kimyasal enerji, yani ATP halinde depo edilir.

Gündüzün, yani ışıkta CO_2 (karbondioksit gazı) fotosentez için kullanılır ve hasıl olan oksijen dışarı verilir. Geceleri yani karanlıkta fotosentez mümkün olmadığından CO_2 kullanılmayıp dışarı atılır. Işıkta bitkilerin O_2 verdiğine bakarak bitkilerin gündüzün yalnız fotosentez; gece de CO_2 verdikleri için yalnız solunum yaptığı hükmüne varanlar yanılmaktadırlar. Solunum, hayat boyunca her an devam etmektedir.

Bazı bakteriler klorofilsiz ve ışıksız olarak ototrof (kendi beslek) yaşama kabiliyetindedirler. Böyle organizmalar özümleme için gerekli enerjiyi, bir takım kimyasal reaksiyonlardan elde ederler. Bu şekilde kimyasal enerjinin kullanıldığı bu olaya kemosentez denir.

Bitkilerde solunum: Canlılarda hayat olaylarının devam etmesi enerji isteyen bir iştir. Bu enerji, besinlerdeki kimyasal şekilde bağlanmış olan enerjinin solunumla serbest hale geçirilmesi sayesinde sağlanır. Fotosentez sayesinde organik bileşiklere bağlanmış olan CO_2 ve H_2O molekülleri, solunumda tekrar serbest hale gelerek enerji açığa çıkar. Solunum olayı, besin moleküllerinin hücre seviyesinde oksitlenerek yapıtaşlarına (CO_2 ve H_2O) ayrışması ve enerjinin serbest hale geçmesi hadisesidir. Bu olay şöyle formüle edilir.

$$C_6H_{12}O_6 + 6O_2 \rightarrow 6\,CO_2 + 6H_2O + 686 \text{ Kalori}$$

Bu olay fotosentezin tersidir.

Bazı bitkiler veya kısımları oksijenden yoksun bırakıldıkları zaman da bir süre solunum yaparlar. Bu çeşit solunuma anaerob (havasız solunum)denir. Mesela, bir mantar olan bira mayasının şekerli maddeleri alkolik mayalanma ile etil alkol ve CO_2'ye çevirmesi olayı oksijensiz ortamda meydana gelen bir anaerobik solunumdur. Şöyle bir formülle gösterilebilir.

$$C_6H_{12}O_6 \xrightarrow{\text{Bira mayası}} 2CO_2 + 2C_2H_5OH + 49.7 \text{ Kalori}$$

(Şeker) (Karbondioksit) (Etil alkol)

Solunum olayında yüksek enerjili josfat sistemleri, canlılarda enerji depo etmek ve enerji serbest hale getirmek için bir motor sistemidir. Bu sistemden bitkiler metabolik faaliyetleri için enerji sağlayabilirler.

Bitkisel hücrelerde özellikle fotosentezde güneş ışığının yakalanmasında ATP teşekkülü ön planda yer alır. solunumun ara kademeleri ile sonunda 38 molekül ATP'lik enerji elde edilir.

Bitkilerin Büyüme ve Gelişmeleri

Büyümeyi canlı hücrede hacim artması olarak tarif edebiliriz. Farklı büyümeler sonucu bitkilerde dış ve iç şeklin kazanılmasına morfogenez denir. Aslında normal şartlar altında büyüme de bitkilerin şeklini değiştirmektedir.

Çok hücrelilerin gelişmesi, hücre çoğalmasını ve hücrenin büyümesini gerektirir. Yeni husule gelen hücrelerin büyümesini farklılaşma izler. Yani hücreler bir iş bölümü yaparlar. Bu da dokuların ve organların şekil almasıyla sonuçlanır. Büyüme ve gelişme esas itibariyle ferdin genotipi (genetik yapısı) tarafından kontrol edilmekte, fakat ona dış şartlar da etki etmektedir.

Bitkilerin Üremeleri

Bütün canlıların başlıca özelliklerinden biri de kendilerine şekil ve fonksiyon bakımından benzeyen fertler bırakmaları yani üremeleridir. Bu esas fertten ayrılan üreme hücrelerinin veya çokhücreli parçaların gelişerek yeni fertler hasıl etmeleri ile olur.

Canlılarda üreme başlıca iki tarzdadır: Eşeysiz üreme (Aseksüel üreme), eşeyli üreme (Seksüel üreme).

1. Eşeysiz üreme: Bitkiden ayrılan tek hücreler veya çok hücreli kısımlar, harhangi bir tarzda birleşmeye lüzum göstermeden gelişerek yeni fertler verirler. Tek hücrelilerde hücre bölünmesi (enine-boyuna), tomurcuklanma veya sporlanma; çok hücrelilerde serbest hale geçen münferit hücreler veya fazla hücreli organlar ile olur.

Eşeysiz üreme iki kısma ayrılır:

a) Sporlu üreme: Üreme, bitkiden ayrılan ve gelişerek doğrudan doğruya bir bitki (fert) verme yeteneğinde olan eşeysiz üreme hücreleri (sporlar) ile olur.

b) Vegatif üreme: Üreme basit hücre bölünmeleri veya ana bitkiden ayrılan ve bağımsız fertler halinde gelişen vegatif kısımlarla (bitkinin üremeye müteallik olmayan dal, kök, yaprak gibi kısımları) olur.

2. Eşeyli üreme: Aynı veya farklı iki fertten hasıl olan, cinsiyet bakımından farklı iki üreme hücresi veya nukleusun yani çekirdeğin birleşip gelişmesiyle olur. Eşeyli üreme hücreleri gamet; iki gametin birleşmesi olayı (döllenme) neticesinde hasıl olan hücre veya nukleus (çekirdek) zigot adını alır.

Gametler çeperi bulunmayan çıplak hücrelerdir ve tek başına gelişip yeni birer bitki (fert) haline gelmezler. Buna karşılık eşeysiz üremede sporların birleşmeye lüzum göstermeden çimlenerek doğrudan doğruya yeni bir bitki meydana getirmekte oldukları görülür.

Gametleri meydana getiren fertlere veya döllere gametofit denir. İçinde gametlerin teşekkül ettiği hücre veya hücre toplulukları ise gametang (gamet kesesi) adını alırlar. Mayoz bölümesi sonunda meydana gelen gametlere de kısaca gon denir. Eşeyli üremede görülen tipler şunlardır: Avtogami, izogami, anizogami, ovagami, gamatongiyogami, somatogami.

Çiçekli (tohumlu) bitkelerde üreme organı çiçektir. Döllenme (tozlaşma) ve meyva oluşumu burada meydana gelir. Bitkinin tozlaşması çeşitli şekillerde olmaktadır. Bu da dış kuvvetlerin yardımıyle (mesela rüzgarla, suyla, hayvanlarla kuş- karınca-memeli havyanlar ve insanlar veya kendiliğinden tohumları, çevreye saçarak) olur.

Bitkilerde Yaşama ve Geçinme Şekilleri

Yaşama ve geçinme şekli bakımından bitkileri bir kaç gruba ayırmak mümkündür:

Ototrof bitkiler: Kökleri ile veya kök ödevini görebilen organları sayesinde yaşadığı ortamdan ham besin suyunu alabilen bütün yeşil bitkiler, fotosentez ile kendileri ve diğer canlılar için gerekli organik bileşikleri yaparlar. Bu olaya ototrofluk, böyle bitkilere ototrof bitkiler denir.

Parazit bitkiler: Birçok bitkiler beslenmeleri için gerekli besinleri başka bitkilerden alırlar. Küçük kök veya çekmene benzeyen özel uzantılarıyla kendilerini bazı bitkilere tesbit ederek besinlerini emerler. Böyle bitkilere “asalak” veya “parazit bitkiler”, sömürdükleri bitkiye de “konak” denir. Mesela, canavar otu (Orabanche), küskuta (Cuscuta), ökse otu (Viscum) parazit bitkilerdir. Ökse otu, yapraklarıyla fotosentez de yaptığından yarı parazit kabul edilir.

Simbiyont bitkiler: Simbiosis ortak yaşama demektir. Böyle bir halde farklı türlere ait iki fert bir birlik halinde yaşamaktadır. Bazı bakımlardan birbirlerine fayda sağlar. Simbiyont bitkilere en iyi örnek olarak alg ve mantar birliğinden meydana gelen likenleri verebiliriz.

Saprofit (Çürükçül) bitkiler: Saprofitlik heterotrofluğun (adrı beslek) bir çeşididir. Bakteriler ve mantarlar arasında saprofit yaşayanlar pek çoktur. Ekmek, peynir gibi besin maddeleri üzerinde küf yaparak gelişen Penicillium ve Aspergillus saprofit mantarlardır. Bunlar hayatlarını sürdürmek için hayvan veya bitki ölüleri, yahut canlıların boşaltım maddelerinden yararlanırlar. Enzimler hasıl ederek üzerinde yaşadıkları bileşikleri, hücrelerine alabilecekleri ufak moleküllere çevirirler veya bu çevirmelerden hasıl olan enerjiyi kullanırlar. Böyle canlılar devamlı olarak ölü organizmaları kokuşturur ve ayrıştırırlar. Ölmüş veya kokuşmuş organik maddeler üzerinde yaşayan saprofit bitkilere "çürükçül bitkiler" de denir. Saprofitler, salgılarıyla organik maddeleri inorganik maddelere dönüştürürler. Tarla mantarı, küfler ve bazı bakteriler saprofittir.

Böcek yiyen (Böcekçil-insektivor) bitkiler: Bu bitkiler diğer yeşil bitkiler gibi fotosentez yaparlar. Toprakta bulunan inorganik azot bileşiklerini alarak kullanırlar. Topraktaki azot bileşikleri ihtiyaca yetmediği zaman da, ufak böcekleri yakalayarak sindirim özsuları ile eritir ve onun organik azot birleşiklerinden faydalanırlar.

Yani böcek kapan bitkiler, bu yolu bir emniyet olarak kullanmaktadırlar.

Böcekçil bitkilerde böceklerin yakalanması için yaprakları özel değişikliklere uğramış, bitkinin cinsine göre fark gösteren kapan tertibatları meydana gelmiştir. Nepenthes'te bu kapan ibrik şeklindedir. Bu ibriğin ağzında dolaşırken kayarak dibine düşen böcekler, oradaki sıvı içinde boğulurlar ve ibriğin içini döşeyen bez hücrelerinin salgısı olan protein enzimlerinin etkisiyle eritilir ve sonra emilirler.

Drosera'da yaprak kenarları tentakül denen saplı bezlerle donanmıştır. Bezler yapışkan bir sıvı salarlar. Kokulu maddelerle cezbedilen böcekler bu sıvıya dokununca yapışırlar. Etraftaki tentaküller üzerine kapanır ve böcek hapsolur, sonra gene sindirim özsuları ile eritilerek emilir. Geride sadece kitin örtü kalır.

Dionea'da yaprağın orta damarı bir menteşe ödevini görür. Onun etrafında yaprağın iki yarısı üst üste kapanır ve kenardaki dişler birbirine girer. Bunu böceğin eritilme ve emilme işlemleri izler.

Bitkilerin Sınıflandırılması

Bitkilerin sınıflandırılmaları sistematikçiler tarafından farklı farklı ele alınmaktaysa da genel olarak çiçekli (tohumlu) ve çiçeksiz (tohumsuz) bitkiler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bunun yanında her iki grubu ihtiva etmek üzere bitkiler alemi 7 bölüme ayrılarak incelenebilmektedir: 1) Bölünür bitkiler (bakteriler, virüsler, mavi-yeşil algler), 2) Su yosunları (algler), 3) Mantarlar (fungi), 4) Karayosunları, 5) Likenler, 6) Eğreltiler, 7) Tohumlu (çiçekli) bitkiler

Bunlar da kendi aralarında sınıflara, takım veya familyalara ayrılmaktadır.

BİTKİLER ALEMİ (Bkz. Botanik)

BİTLER (Anoplura=Siphunculata);

Alm. *läuse,* **Fr.** *pous,* **İng.** *Lice.* **Familyası:** Hayvansal bitler (Pediculidae). **Yaşadığı yerler:** Kuş, memeli hayvan ve insanların derileri üzerinde parazit olarak. **Özellikleri:** 2-3 mm boyunda, yassı vücutlu kanatsız böcekler. Ağız yapıları delici, emici yapıda. Kıllara tutunmak için ayak uçları çengel tırnaklı. **Ömrü:** 1 ay kadardır. **Çeşitleri:** Baş, kıl, elbise, at, köpek biti en çok bilinenleridir.

Eklembacaklılar (Arthropoda) şubesinin, böcekler (İnsecta) sınıfının bir takımı. Bitlerde metamorfoz (biçim ve yapı değişmeleri) bulunmaz. Yumurtadan çıkan yavrular, ergine benzerler. Onlar gibi kan emerler. Kuşlarda yaşayanlara "ısıran bitler" denir. Her kuş türüne musallat olan bir iki bit türü vardır. Memelilerde asalak olarak yaşayanlar; insanlar, maymunlar, toynaklı memeliler (at, koyun, sığır vs.), kemiriciler (tavşanlar, fareler vs.), etçil memelilerden bazıları (köpek, kurt, morslar) üzerinde barınırlar. İnsanlar üzerinde yaşayan bitler üç türlüdür:

Baş biti (Pediculus capitis): 2-3 mm boyunda olup, insanların başında yaşar. Dişisi halk arasında **sirke** denilen yumurtalarını özellikle ense ve kulak arkası saç kıllarının diplerine kitin kılıfı ile tek tek yapıştırır. Yavrular 2-3 haftada ergin hale gelirler. Fazla yaygın bir türdür.

Kıl biti (Phthirius pubis): Baş hariç, vücudun sakal, göğüs gibi diğer kıllı yerlerinde barınır. Kıl diplerine gömülü olarak görülür. Fazla kaşınmaya sebeb olur. 1-1,5 mm uzunluktadır.

Elbise biti (Pediculus vestimenti): Vücudun tüysüz veya az tüylü yerlerinde yaşadığından "vücut biti" de denir. 3-4 mm boyundadır. Yumurtalarını çamaşırların kıvrımlı yerlerine yapıştırır. Tifüs hastalığını yaydığından çok tehlikeli bir asalaktır. Tifüs mikrobu bitin barsağında çoğalıp dışkısı ile insana bulaşır.

Bitki özünü emen bitki bitleri hayvansal bitlerden ayrıdır. (Bkz. Yaprak Bitleri)

Ağaç kabukları, taş ve kitaplar arasında yaşayan kitap bitleri (Psocoptera) de ayrı bir grup olup ağız yapıları çiğneyici tiptedir. Bunlar kitap yaprağı, yosun, mantar ve polen (çiçek tozu) ile beslenir. Kanatlı ve kanatsız olanları vardır.

BİTLİS;

Güneydoğu Torosların tek geçit verdiği sarp bir yerde kurulan bir ilimiz. İl, doğudan Van Gölü, güneyden Siirt ve Batman, batıdan Muş, kuzeyden ise Ağrı ile çevrilidir. 41°33' ve 43°11' doğu boylamları ile 37°54' ve 38°58' kuzey enlemleri arasında yer alır. Trafik kod numarası 13'tür.

İsminin Menşei

Bitlis ilinin merkez ilçesi olan Bitlis, Avrupa'yı Asya'ya bağlayan tarihi yolun ve Güneydoğu Torosların geçit verdiği yerde, sarp kayalıklar üzerinde kurulmuştur. Bu stratejik şehrin ortasında bulunan Bitlis Kalesini Makedonya Kralı İskender'in komutanlarından Lis veya Bedlis yaptırmıştır. Bilahare şehre sahip olan Türkler, bu kaleye izafeten Bidlis demişler, zamanla bu ilin ismi “Bitlis” olarak anılmıştır.

Efsaneye göre, Babil Seferinden dönen İskender hastalanır. Rabat ve Kösür sularının birleştiği yerde 7 gün su içinde kalarak iyileşir. Komutanı veya kölesi Bedlis'e buraya kale yapılmasını emreder. Bu kale öyle yapılsın ki, benim bile bu kaleye girmem mükmün olmasın, der. İran ve Hindistan seferinden dönüşte kaleyi görmek ister. Kale yapılır, dönüşte İskender'e Bedlis karşı koyar ve kaleyi vermez. İskender yedi gün çok sayıda asker kaybederek almaya çalışır alamayınca geri döner. “Kölem idi bana asi oldu" der. Muş'a geldiğinde Bedlis kale anahtarını teslim eder. İskender: “Niçin asi olup bu kadar askerin ölümüne sebeb oldun?” deyince, Bedlis; “Benden bir kale yapmamı istediniz. Öyle bir kale istediniz ki, siz bile feth edemeyecektiniz. Ben de kralımın bu emrine uydum." der.

Tarihi

Bitlis tarihinin en mühim hususiyeti on üç asırdır Müslüman devletlerin elinde bulunan bir il olmasıdır. Daha önceki asırlarda bu bölgeye Hurrililer, Mitanniler, Asurlular, Babilliler, Medler, Persler Makedonyalılar, Romalılar ve Bizanslılar hakim olmuşlardır. Hazret-i Ömer zamanında, 641 senesinde İyad bin Ganem Bitlis'i ve kalesini fethetmiştir. Birkaç defa, İslam Devleti Bizanslılar arasında el değiştirmiş ise de Hamdani ve Mervani emirlikleri altında İslam hakimiyeti devam etmiştir. 1071'den önce Mervaniler, Selçuklu Devletine tabi olmuşlardır. 1071 Malazgirt Savaşından sonra Melikşah, Bitlis'i Dilmaçoğlu Mehmed Bey emrine verdi. Dilmaçoğluları Beyliği (1084-1192) kuruldu. Beylik, kısa bir müddet sonra Ahlatşahların idaresine girdi. 1207 yılına kadar Ahlatşahların idaresinde kalan bölge, 13. asırda Eyyubiler, Harezmşahlar, Moğollar, İlhanlılar ve Celayirliler tarafından ele geçirildi ise de, Türk beyleri bölgeyi idareye devam ettiler.

Çağlarboyu Bitlis Ortadoğunun stratejik bir bölgesi olarak sık sık el değiştirmiştir. Hazret-i Ömer'in Bitlis fethinden sonra, devamlı olarak İslam ülkelerinin elinde bir serhat şehri olarak kalmıştır. Selçuklulara bağlı Artukoğulları ile Eyyubiler, Haçlı seferlerine karşı Bitlis'i korumuşlardır. Bitlis bir ara Timur Devletine tabi olmuştur. On dördüncü asır başında Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safevilerin eline geçmiştir. 1514 senesinde Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim Han, Safevi Şah İsmail'i Çaldıran'da yenince, Bitlis Osmanlı toprağı olmuştur. Van Beylerbeyliğine bilahare Erzurum Beylerbeyliğine bağlanmıştır. Tanzimattan sonra eyalet olmuştur. Bir ara Muş'a bağlanmıştır. Birinci Dünya Harbinde Rusların istilasına uğramış ve çekilmelerinden sonra Ermeni çeteleri Bitlis'i tahrip etmiş ve katliamlar yapmıştır. Cumhuriyet devrinde 1929-1936 arasında idari sebeplerle (nüfus azlığı gibi) Muş'a bağlanmışsa da sonra yeniden il olmuştur.

Fiziki Yapı

Bitlis ili dağlık bir bölgedir. Yüzölçümünün % 70'i dağlarla, % 15'i platolarla % 5'i yaylalarla kaplıdır. Ancak % 10'u ovalıktır. Dağların çoğu 2000 metreden yüksektir. Türkiye'nin ikinci büyük dağı olan Süphan Dağı bu ilimizde bulunur.

Dağlar: Bitlis, Doğu Anadolu'nun en dağlık bölgesidir. İl toprakları içinde yer alan Süphan Dağı, 4058 metre ile Türkiye'nin Ağrı Dağından sonra ikinci yüksek dağıdır. Ağrı gibi volkanik bir dağdır. 3500 metreden yukarısı devamlı karla örtülüdür. Dorukta 400 metre çapında krater gölü vardır. Üzeri sünger taşları, volkanik küller, derin yarlar ve mağaralarla doludur. Van Gölünün batısında yer alan Nemrut Dağı 2828 metredir. Adıyaman'daki Nemrut Dağı ayrıdır. Tepesinde Türkiye'nin en büyük krater gölü vardır. Gölün çevresi 600 m yükseklikte dik yamaçlarla çevrilidir. 1.5 kilometrelik bir buzulu vardır. Diğer dağları Kırmızıtaş Tepe (2607 m) Sini Dağı (2730 m) Serkaç Tepe (2626 m) Ziyaret Tepe (3002 m) Karataş Tepe (2609 m) Ziyaret Dağı (2542 m) Kavuş-Şahap Dağı (3500 m)dır.

Ovalar: Bitlis'te ovalar azdır. Azami % 10'u geçmez. Çok bereketli olan Ahlat Ovası, Van Gölü kıyısındadır. Rahva Ovası ise Van Gölüne doğru uzanır. Diğer ovaları küçüktür.

Akarsular: İlin mühim akarsuları yoktur. Dağlardan çıkarken Van Gölüne dökülen veya Murat Irmağına dökülen birkaç dere ve çay vardır. Başlıcaları Bitlis Çayı, Botan Çayı, Karasu, Ağkiz, Oranz Dereleri, Garsay Suyu, Hizan Suyu, Güzel Dere ve Garzan Çayıdır.

Göller: Bitlis göl bakımından zengindir. Van Gölünün yarısı Bitlis iline aittir. Van Gölü Türkiye'nin en büyük gölüdür. Nazik (Kers) Gölü bir vadinin lav seddi ile tıkanması neticesi meydana gelmiştir. Sularını Van Gölüne boşaltır. Haçlı Gölü, Karasu Çayı kenarındadır. Tatvan'dadır. Arin Gölü, Adilcevaz'ın doğusundadır. Van Gölünden bir alüvyon seddi ile ayrılmıştır. Nemrud Gölü, 2400 m yükseklikte 4 km^2lik bir volkanik göldür. Çok güzel manzarası vardır. Türkiye'nin en büyük volkanik gölüdür.

İklimi ve Bitki Örtüsü

Kışlar erken gelir ve geç gider. Kar örtüsü nisan sonlarına kadar devam eder. Hava mayıs-ekim arası kuraktır. Denizlerden uzak ve deniz seviyesinden çok yüksek olduğu için kara iklimi hüküm sürer. Van Gölü sebebiyle kışları Erzurum ve Kars'a nazaran daha az soğuk geçer. Bol kar yağar. Yazları kısa sürer (150 gün) ve sıcaktır. İlin ısısı -19°C ile 36.8°C arasında seyreder. Yağış miktarı 958 mm'dir. Yağışın % 45'i kışın, % 31'i ilkbahar ve % 24'ü sonbahara aittir. Yağış, Akdeniz yağış rejimine çok benzer. Karların eriyişi yavaştır. Bunun için sel olmaz. Yağış miktarı yeterlidir. Fakat yazın içme suyu sıkıntısı çekilmektedir. Bitlis'in % 35'e yaklaşan kısmı ormanlarla kaplıdır. Türkiye'nin en yüksek ormanları bu ilimizdedir. Ormanların çoğu meşeliktir. Nemrut Dağının güney yamaçları ile krater göllerin iç yamaçları koruluk halinde ormanlarla kaplıdır. Ormanların bir kısmı da ardıçtan meydana gelmiştir. Nemrut Kraterinin iç yamaçlarındaki 2900 metredeki orman, Türkiye'nin en yüksek ormanıdır. Hizan, orman bakımından en zengin bölgedir. Dağlarda yabani meyve ağaçları ve kavak görülür. Bitlis'in %30'u çayır ve mer'a olup, % 20'ye yakın kısmı da ekime müsaittir.

Ekonomi

Bitlis'in ekonomisi tarıma dayanır. Faal nüfusun % 80'i tarım, hayvancılık ve ormancılıkla uğraşır.

Tarım: Ekime müsait arazinin çoğunda tahıl ekilir. En çok buğday ayrıca çavdar, darı, arpa, baklagillerden bilhassa fasulye yetişir. Tütün azdır. Fakat çok kalitelidir. “Virginia” tipinde olup özel renk ve kokuya sahiptir. Meyvecilik sebzecilikten ileridir. Cevizleri, armutları meşhurdur. Antep fıstığı, meyan kökü, elma, kiraz ve dut bol miktarda yetişir. Ahlat'ın armudu ile meyan kökü asırlardan beri ün yapmıştır. Vişne, badem, ayva ve kayısı da yetişir.

Hayvancılık: Hayvancılıkla daha çok göçebe aşiretler uğraşır. Beritan ve Alikan aşiretleri başlıcalarıdır. Koyun, keçi ve sığır beslenir. Arıcılık gelişmekte olup, Bitlis balı lezzeti, nefaseti ve beyazlığı ile meşhurdur.

Ormancılık: Bitlis'in % 80'e yakın köyü orman içinde ve yakınındadır. Ormancılık en çok Hizan, Mutki ve Tatvan'da ileridir. Orman ürünleri sanayii henüz gelişmemiştir.

Madenler: Arazi yüksek olduğundan ve kış şartlarının uzun süre devam etmesi sebebiyle maden arama zordur. Bitlis'te henüz çalışan maden işletmesi yoktur. Türk Petrol Anonim Ortaklığına Bitlis ve Siirt'te 49.922 hektarlık alanda petrol araması için ruhsat verilmiştir.

Sanayi: Bitlis'te sanayi henüz gelişme halindedir. Küçük sanayi; oto tamirciliği, teneke ve demircilik ile dokuma üzerinedir. Büyük işletmeler Bitlis Sigara Fabrikası, Bitlis Un Fabrikası, Tatvan Et Kombinası, Tatvan Yem Fabrikası ve Tatvan Tersanesi ile Adilcevaz Süt Fabrikasıdır.

Ulaşım: Bitlis ulaşım bakımından bir kavşak noktasıdır. Avrupa ile Asya'yı birleştiren demiryolu Tatvan'ın Tug İskelesinde sona erer. Tren feribotlarla Van Gölünü geçerek Van'dan demiryolu ile İran'a ulaşır.

Orta ve Güneydoğu Anadolu'dan gelen karayolları burada kesişir. Diyarbakır ve Adıyaman'dan gelen karayolu ile Muş ve Bingöl'den gelen karayolu Bitlis'te kesişerek, Van Gölü güneyini takiben Van'a ulaşır. Bitlis Güneydoğu Toroslarının geçit verdiği tek bölgedir. Van Gölünde deniz taşımacılığı yapılır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

1990 sayımına göre toplam nüfusu 330.115 olup, 142.947'si ilçe merkezinde 187.168'i köylerde yaşamaktadır. 1950'den sonra köylerden şehirlere göç artmıştır.

Örf ve adetler: Bitlis zengin bir kültür mirasına sahiptir. Bitlis'in ilçesi olan Ahlat, 13. asırda dünyanın sayılı ilim ve kültür merkezi idi. Türk-İslam kültürü diğer kültürlere hakim olarak Bitlis'e yerleşmiştir. Meşhur yemekleri Bitlis köftesi, şekalok ve büryandır. Halk edebiyatı bakımından çok zengindir. Efsane, masal, mani, atasözü ve türküleri çoktur. Oyunları halay ve bar şeklindedir. Halaya "berit" denir. Başlıcaları Alkuşta, Harkuşta, Teminağa, Sözme, Tringo ve Gorzana'dır. Ata binmek, cirit oyunu

ve kayakçılık yaygındır. Kadınlar uzun kollu ve geniş etekli fistan, erkekler ise keçi kılından dokunmuş bir nevi şalvar olan şal ile ayağa giyilen yün çorap ve başa kafiye ve egol denilen puşu giyerler. Harika denilen ayakkabıların üstü kıl veya yünle örtülü altı kenevir dokumadır. Göçebe halinde yaşayan aşiretler son senelerde muayyen bölgelere yerleşmeye başlamışlardır. Folkloru insan sevgisi ile doludur. Bitlis folklor bakımından bir hazinedir.

Eğitim: Birinci Dünya Harbinden önce Bitlis'te lise dengi okullar, Amerikan koleji, öğretmen ve askeri okullar vardı. Birinci Dünya Harbinde Bitlis çok zarar gördü. Nüfusu 75.000'den 5000'e indi. Cumhuriyet devrinde yeniden gelişmeye başladı. 1945'te okur-yazar nisbeti % 7 iken, bugün bu miktar % 50'ye doğru çıkmaktadır. Bitlis'te okul ve öğrenci sayısı her geçen sene hızla artmaktadır. 1937'de sadece 2 köyde ilkokul varken, bugün köylerdeki ilkokul sayısını 343'e çıkmıştır. Şehir merkezlerinde 16 ortaokul, 4 mesleki ve teknik ortaokul, 7 mesleki ve teknik lise, 7 lise vardır.

İlçeleri

Bitlis biri merkez olmak üzere yedi ilçeden ibarettir.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 68.132 olup, 38.130'u ilçe merkezinde 30.002'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 18, Bölükyazı bucağına bağlı 22, Narlıdere bucağına bağlı 7, Sarıkonak bucağına bağlı 21 köyü vardır. İlçe toprakları genelde dağlıktır.

Ekonomisi hayvancılığa dayanır. Yaylacılık yoluyla en çok koyun beslenir. Akarsu boylarında tarım yapılır. Başlıca tarım ürünleri buğday, çavdar, darı ve tütündür. Sigara, süt fabrikaları ve et kombinası başlıca sanayii kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi Bitlis Çayı vadisinde Kömüş, Rabat, Tıkılan ve Arıh derelerinin kenarlarında kurulmuştur. Mahalleler köprülerle birbirine bağlanır. Eski devirlerde doğunun en büyük yerleşim merkezlerinden biri olan ilçe, Birinci Dünya Harbi sırasında çok tahrip olmuş ve göçlerle boşalmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra tekrar gelişmeye başlamış ise de Tatvan'ın yolların kesiştiği yerde olması yüzünden sönük kalmıştır. Elazığ-Bingöl-Muş karayolu ilçe merkezinden geçer. İlçe belediyesi 1800'de kurulmuştur.

Adilcevaz: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 26.950 olup, 10.103'ü ilçe merkezinde, 16.847'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 13, Göldüzü bucağına bağlı 12 köyü vardır. Yüzölçümü 812 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 33'tür. İlçe toprakları Van Gölünün kuzey kıyısı ile Süphan Dağının yamaçları arasında kalır.

Tarihi çok eski devirlere dayanır. Bölge en eski Urartu yerleşim merkezlerindendir. Çeşitli devletlerin hakimiyeti altına giren Adilcevaz 1071 Malazgirt Zaferinden sonra Türkler tarafından fethedildi. Cumhuriyetin ilk yıllarında bucak merkeziyken, 1953'te ilçe oldu.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Süphan Dağı ile Van Gölü arasındaki düzlüklerde tarım yapılır. Başlıca tarım ürünleri buğday, çavdar, ceviz ve meyvedir. Hayvancılık gelişmiş olup, koyun ve keçi beslenir ve arıcılık yapılır. Ceviz ağaçlarının kerestesi meşhurdur. Devlete ait süt ve peynir fabrikası başlıca sanayi kuruluşudur.

İlçe merkezi Van Gölü kıyısında kurulmuştur. Ahlat-Erciş karayolu ilçeden geçer. Karakoyunluların saldırılarından önce bu şehrin beyi “Adil” ve cevizi bol olduğundan “Adilcevaz” ismi verilmiştir. İlçe belediyesi 1875'te kurulmuştur. İl merkezine 80 km mesafededir.

Ahlat: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 34.217 olup, 16.742'si ilçe merkezinde 17.475'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 14, Ovakışla bucağına bağlı 11 köyü vardır. Yüzölçümü 1044 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 33'tür. İlçe toprakları genelde düzdür. Kuzeyinde Süphan Dağı, batısında Nemrut Dağı, güneybatısında Van Gölü yer alır. Ahlat Ovası bu dağlar ile Van Gölü ovasında yer alır.

Ahlat çok eski bir tarihe sahiptir. Buraya Araplar Hilat; Romalılar Hilyat demişlerdir. Ahlat ve Bitlis, hazret-i Ömer zamanında İyad bin Ganem tarafından fethedilmiştir. Fakat bir müddet sonra tekrar Bizanslılar ele geçirdiler ise de hazret-i Muaviye zamanında Habib bin Mesleme Ahlat'ı yeniden kontrol altına aldı. Muhammed bin Mervan Ahlat'ı El-Cezire valiliğine bağladı.

1071 Malazgirt Zaferinden sonra Selçuklu hakimiyetine giren Ahlat'ta 1100 senesinden itibaren Sökmenliler (Ahlatşahlar) idaresi başladı. 1207'de Eyyubiler Ahlat'a hakim oldular. Moğol istilasında Ahlat çok büyük zarar gördü. İlhanlı Devleti yıkılınca, Ahlat Karakoyunlu Türkmenlerinin eline geçti. 1461'de Akkoyunlular, 1470'te ise Safeviler bölgeye hakim oldu. Çaldıran Savaşından sonra Ahlat, Osmanlı toprağının bir parçası oldu.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Yaylacılık yoluyla en çok koyun ve keçi beslenir. Ovada tarım yapılır. Başlıca tarım ürünleri buğday, çavdar ve cevizdir. Hayvancılığa bağlı olarak süt ve süt ürünleri

üretimi yaygındır. Deri üretimi ekonomide önemli yer tutar.

İlçe merkezi Van Gölünün kuzeybatı kıyısında kurulmuştur. Eski şehir merkezi kıyıdan 2 km içeride olup, yıkıntıları hala ayaktadır. İlçe Selçuklular zamanında dünyanın sayılı ilim ve kültür merkeziydi. Ahlat'ta bulunan tarihi eserler, birçok ülkenin tarihi eserlerinden fazladır. İlçede yer alan kümbetler, ortaçağ Türk türbe mimarisinin en güzel örnekleridir. Orta Anadolu'daki Selçuklu kümbetlerinden farkı, çatı kısmının panolara ayrılması ve saçak şeklinde dışarıya taşmış olmalarıdır. İlçe belediyesi 1896'da kurulmuştur. Adilcevaz-Tatvan karayolu İlçeden geçer.

Güroymak: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 37.030 olup, 16.613'ü ilçe merkezinde 20.417'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 25 köyü vardır. İlçe toprakları genellikle dağlıktır. Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Merkez ilçeye bağlı bucak iken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kanunla ilçe oldu.

Hizan: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 43.790 olup, 4798'i ilçe merkezinde 38.992'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 18, Akşar bucağına bağlı 4, Sağınlı bucağına bağlı 11 köyü vardır. Yüzölçümü 917 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 48'dir. İlçe toprakları dağlıktır. Düzlük alanları çok azdır. Dağlardan kaynaklanan suları Botan Çayına katılan dereler toplar. Akarsu vadilerinde tarım yapılabilecek küçük düzlükler vardır. Dağlarda geniş yaylalar yer alır.

Ekonomisi hayvancılığa dayanır. Yaylacılık yolu ile en çok kıl keçisi ve koyun beslenir. Modern yöntemler kullanılmadığından hayvansal ürünler düşüktür. Başlıca hayvansal ürünler peynir, yağ, bal, yapağı ve deridir. Tarıma müsait yerlerde çok az miktarda buğday, darı, patates, ceviz elma ve soğan yetiştirilir. El dokumacılığı yaygındır.

İlçe Kavuşşahap Dağlarının eteklerinde kurulmuş olup az gelişmiş küçük bir yerleşim merkezidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ilçeyken 1929'da bucak haline getirilen Hizan, 1936'da yeniden ilçe merkezi oldu. İl merkezine 50 km mesafededir. Belediyesi 1925'te kurulmuştur.

Mutki: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 38.004 olup, 2490'ı ilçe merkezinde 35.514'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 10, Geyikpınar bucağına bağlı 8, Kavakbaşı bucağına bağlı 12, Meydan bucağına bağlı 12 köyü vardır. Yüzölçümü 1068 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 36'dır. İlçe toprakları dağlıktır. Kuşçu ve Tandır dağları ilçe topraklarında yer alır. Dağlardan kaynaklanan suları Garzan Çayı ile Bitlis Çayı toplar.

Ekonomisi hayvancılığa dayanır. Yaylacılık yöntemi ile küçük baş hayvan beslenir. İlçede sığırlar için bir tabii tohumlama istasyonu vardır. Akarsu vadilerindeki düzlüklerde tarım yapılır. Başlıca tarım ürünleri, patates ve darıdır. Ayrıca az miktarda soğan, ceviz, buğday, fasulye ve armut yetiştirilir.

İlçe gelişmemiş bir yerleşim merkezidir. İl merkezine 21 km uzaklıktadır. Belediyesi 1941'de kurulmuştur.

Tatvan: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 81.992 olup, 54.071'i ilçe merkezinde 27.921'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 9, Küçüksu bucağına bağlı 10, Reşadiye bucağına bağlı 23 köyü vardır. Yüzölçümü 1235 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 66'dır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Dağlardan kaynaklanan suların bir kısmı Van Gölüne dökülür, bir kısmı ise Botan Çayına karışır.

Ekonomisi ticaret, sanayi ve tarıma dayalıdır. Tarıma elverişli toprakları azdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı ve buğday olup az miktarda sebze yetiştirilir. Yem fabrikası, et kombinası ve Türkiye Gemi Sanayi AŞ'ye ait atölyeler başlıca sanayi kuruluşlarıdır. İlçe topraklarında süngertaşı ve perlit yatakları vardır.

İlçe merkezi Van Gölünün güneybatı kıyısında tabii bir limanın kenarında kurulmuştur. 1936'da ilçe olan Tatvan hızla gelişmektedir. Demiryolu, denizyolu (Van Gölü) ve karayolu bakımından bir kavşak noktasıdır. Tatvan-Van arasında feribotlarla ulaşım sağlanır. İl merkezine 25 km mesafededir. İlçe belediyesi 1936'da kurulmuştur.

Tarihi ve Turistik Yerleri

Bitlis, tarihi eserleri ile gerçek bir hazinedir. Her biri tarihi bir belge olan bu eserler, henüz tam anlamıyla incelenmemiş ve tanıtılmamıştır. Eserlerin çoğu, Selçuklu ve Osmanlı devrine aittir. Daha önceki devirlere ait olanların sayısı azdır.

Bitlis Kalesi: Büyük İskender tarafından yaptırıldığı söylenirse de, daha eski devirlere aittir. İskender bazı ilavelerle tamir ettirmiştir. Kale eski devirlerin müstahkem mevki hususiyetlerini taşır. Günümüzde önemli bölümü yıkık olan kaleden şehrin her tarafı görülür.

Kef Kalesi: Adilcevaz ilçesinin 6 km kuzeyinde bir tepe üzerinde kurulmuştur. Urartular devrinde yapılan kalenin üç tarafı sarp kayalıktır. Günümüzde harabe halindedir.

Ahlat Kalesi: Ahlat'ta iki kale vardır. Birisi eski devirlere ait olup, harabe halindedir. İkinci kale Yavuz Sultan Selim Han tarafından yaptırılmış, Kanuni Sultan Süleyman Han tarafından Mimar Sinan'a tamir ettirilmiştir. Dış duvarlar 400X200 m ebadındadır. Dış sütunların yüksekliği Van Gölü tarafında 13 m, kara tarafında 6.10 metredir.

Ulu Cami: Anadolu Türk mimarisinin en eski ve kıymetli eserlerinden biridir. Artukoğulları zamanında 1150'de yaptırılmıştır. Taş işçiliği çok değerlidir. Türkiye'deki en eski camilerin ikincisidir.

Şerefiye Külliyesi: Cami, medrese, imaret ve türbeden meydana gelen külliye, 1528'de yapılmıştır. Osmanlı döneminde yapılmasına rağmen, Selçuklu taş işçiliğini 15. asırda yaşatan güzel bir eserdir.

Kureyşi Camii: Şehir merkezinin batı yakasındadır. Kim tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. 1801'de büyük bir tamir görerek bugünkü halini almıştır.

Hacı Begiye Camii: 1443'te yapılmış olup, tek minarelidir. Selçuklu ve Arap mimari özelliklerini taşır.

İskender Paşa Camii: Ahlat'ta, Kanuni devri vezirlerinden İskender Paşa tarafından 1564'te yaptırılmıştır. Taş işçiliği meşhur olup Selçuklu yapılarının özelliklerini taşır.

Kadı Mahmud Camii: Ahlat Kalesi içindedir. Kadı Mahmud tarafından 1584'te yapılmıştır.

İhlasiye Medresesi: Gökmeydan Mahallesindedir. 1589'da yapılan medrese, mimari süsleme açısından ilin tarihi eserleri arasında en zengin olanıdır. Selçuklu süsleme anlayışı hakimdir.

Hatibiye Medresesi: Zeydan Mahallesindedir. On altıncı asırda yapıldığı tahmin edilen medrese, günümüzde yıkık vaziyettedir.

Nuhiye Medresesi: Hersan Mahallesindedir. 1700'de yapıldığı zannedilmektedir. Günümüzde karakol olarak kullanılmaktadır.

Yusufiye Medresesi: Çırik Düzü denilen mevkidedir. On sekiz veya on dukuzuncu asırda yapıldığı zannedilmektedir. Doğu batı doğrultusuna uzanan dikdörtgen planlıdır.

Elaman Kervansarayı: Bitlis-Tatvan yolu üzerinde Rehva Düzünde 16. asırda Hüsrev Paşa tarafından yaptırılmıştır. Anadolu'nun en büyük kervansaraylarındandır.

Duhan: Bitlis-Diyarbakır yolu üzerinde dağlar arasındadır. 49.65x15.50 büyüklükte bir alanı kaplar. Günümüzde büyük bölümü yıkık olan hanın, kim tarafından ve ne zaman yapıldığı hakkında bir bilgi yoktur.

Usta Sagind Kümbeti: Ahlat'ın Meydanlık Mezarlığının güneyindedir. Ahlat'taki kümbetlerin içinde en büyüğü olduğundan Ulu Kümbet de denir. Yapılış tarihi belli değildir. Sagind "çırak" manasına gelir. Rivayete göre ustanın yaptığı kümbeti yıkılıp, çırağın yaptığı yıkılmayınca bu isim verilmiştir. İki kısımlıdır. Anadolu motif ve desenlerini taşır.

Hasan Padişah Kümbeti: Ahlat'ta olup, Uzun Hasan'ın zevcesinin kümbeti olarak bilinirse de, ona ait olduğuna dair kesin delil yoktur. Üst kısmı yıkıktır. Kare bir kaide üzerine onikigen bir şekilde oturtulmuştur.

Bitlis tarihi bakımdan olduğu gibi turizm açısından da oldukça zengindir. Avcılık, dağ ve kış sporları için çok müsaittir.

Nemrud Dağı: Eski bir yanardağ olan bu dağın çevresi tabii güzelliklerle doludur. Türkiye'nin en yüksek ormanları burada yer alır. Dağ ve kış sporları için elverişlidir.

İskender Buluk: Suyu çok lezzetli, ağaçlık bir mesire yeridir.

Bitlis Deresi: Ahlat'tadır. Söğüt, kavak ve meyve ağaçları ile güzel bir piknik yeridir.

Kocasu Vadisi: Ahlat yakınında ağaçlık ve soğuk tatlı suları ile bir mesire yeridir.

Kaplıcaları: Bitlis eski bir volkanik arazi üzerinde olduğundan çok sayıda şifalı kaplıcaları içme suları ve ılıcaları vardır.

Çukur (Güroymak) Kaplıcası: Güroymak ilçesinin 12 km kuzeybatısındadır. Banyo halinde sakinleştirici ve damar açıcı özelliğe sahiptir. İçme kürleri, karaciğer, safra yolları ve sindirim sistemi üzerinde faydalı olmaktadır.

Ilıcak (Germap) Kaplıcası: Merkez ilçeye bağlı Bölükyazı bucağının Ilıcak köyündedir. Banyo kürleri, mikrop öldürücü, iltihap çözücü etkiye sahiptir.

Köprüaltı Kaplıcası: İl merkezinde Bitlis Deresi kenarındadır. Banyo uygulaması deri hastalıklarına

faydalıdır.

Küçür Kaplıcası: İl merkezinde Taş Mahallededir. Romatizma ve deri hastalıklarına iyi gelir.

Yam Acısuyu: Merkez ilçenin Yolyazı köyündedir. Romatizma ve deri hastalıklarına iyi gelir.

Nemrut Dağı Kaplıcası: Nemrut Dağı kraterindedir. Tesisi bulunmayan kaplıcanın 60°C sıcaklıktaki suyu, romatizma ve deri hastalıklarına iyi gelmektedir.

BİTOTU (Delphinium staphisagria);

Alm. *Scharfer Rittersporn, Läusekraut (m),* **Fr.** *herbe (f), aux houx ,* **İng.***Lousewort (n),* **Familyası:** Düğünçiçeğigiller (Ranunculaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** İzmir, Manisa çevreleri.

Mayıs-haziran ayları arasında mavi renkli çiçekler açan, 70-150 cm boyunda, 1-2 senelik otsu bir bitki. Hezaren olarak da anılmaktadır. Bilhassa ekilmemiş tarlalarda bulunur. Gövdeleri dik, silindirik, dallı ve tüylüdür. Çiçekler gövdenin ucunda, gevşek salkım biçimindedirler. Meyveleri tüylü ve az tohumludur.

Anadolu'da bulunan 30 kadar bitotu türü vardır. Ancak bitotu olarak bilinen, belirtilen türüdür. Bir kısmı üzerinde kimyasal araştırmalar yapılmıştır. Tohumlarından önemli alkoloidler elde edilmektedir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin tohumları kullanılmaktadır. Tamamen olgunlaşmış olan tohumları toplanır ve güneşte kurutulur. Tohumlarında uçucu ve sabit yağ ile alkoloitler bulunmaktadır. Tohumları çok zehirlidir. Veterinerlikte vücut parazitlerini öldürmekte, ayrıca balık zehiri olarak da kulanılmaktadır.

BİTPAZARI;

Alm. *Trödelmarkt,* **Fr.** *marché aux puces, boutique de brocanteur,* **İng.** *rag-fair.* Kullanılmış veya arızalı eşyaların ucuza satılıp, alındığı çarşı ve pazar yeri. Osmanlılar zamanında Anadolu ve Rumeli'deki büyük yerleşme merkezlerinde bitpazarı kurulurdu. Fetihten sonra, aynı pazar yerleri İstanbul'da da kurulmaya başlandı. Halk arasında bu pazar yerleri “Bayat pazarı” “Bat pazarı” gibi adlarla anılırdı.

Bitpazarlarında, paraya ihtiyacı olan veya eski kullanılmış malları elden çıkarmak isteyenlerden pazarlık yoluyla mallar alınıp satılır. Pazar esnafı aldığı eşyaların tamir ve bakımlarını yapar, tekrar aynı yerde çok az bir karla satarlardı. Tamir ve bakım yapılmadan satılan eşyalar da olurdu.

Önceleri büyük şehirlerin belirli yerlerinde belirli günlerde açıkta sergi halinde kurulan bitpazarı; daha sonraları devamlı pazar yeri haline geldi.

İstanbul'un en meşhur bitpazarı yeri Kapalı Çarşı ile Bayezid Camii arasında kurulan pazardır. Bu pazar yeri, bugün Topkapı, Aksaray, Horhor, Kadıköy semtlerinde de açılmasına sebeb olmuştur.

Ankara'da İtfaiye Meydanında, İzmir'de Çankaya Semtinde bitpazarı özelliği taşıyan sürekli pazar yerleri vardır.

Bitpazarlarından en çok alınıp satılan mallar; giyim eşyaları, kullanılmış ev eşyası, antika değeri olabilecek çeşitli araç ve gereçlerdir. Arada dolaşan eskiciler ve hırsızlar da bitpazarına eşya temin ederler. Osmanlılar zamanında bitpazarları sıkı bir şekilde kontrol edilirdi. Çalıntı mallar satılıp alınmazdı. Böyle malları alanlar ticaretten men edilir, satanlar da yakalanarak şehir dışına çıkarılırdı.

BİYEL;

Alm. *Pleuelstange (f.),* **Fr.** *bielle (f.),* **İng.** *connecting rod.* Gidip gelme hareketini dönme hareketine çevirmek için içten yanmalı motorlarda (benzin ve dizel motorları) ve buharlı makinalarda kullanılan bir parça. İçten yanmalı motorlarda biyelin bir ucu piston muylusuna, diğer ucu ise krank milinin muylusuna bağlıdır. Pistona bağlanan ucuna ayak, kranka bağlanan ucuna ise baş adı verilir. Kranka bağlı olan ucu açıktır ve civatalarla tutturulan bir parça ile krank muylusuna monte edilir. Hareketi kolaylaştırmak için biyelin baş kısmında kaymalı yataklar bulunur. Yüksek devirli, dolayısıyla silindir hacmi küçük motorlarda iğneli rulman yataklar kullanılır. Krank muylusundaki deliklerden gelen yağ bu yatakları yağlar. Pistona takılan kısmındaki muylu, bazılarında biyel üzerinde bulunur. Biyel gövdesinin kesiti daire şeklinde veya I profili şeklinde yapılarak burkulmaya karşı mukavemeti artırılır. Malzeme olarak dövme çelik veya mukavim alüminyum alaşımları kullanılır. Türkiye'de biyel kolu imalatı dövme ve işleme olarak yapılabilmektedir.

BİYOCOĞRAFYA;

Alm. *Biogeographie (f),* **Fr.** *Biogeografhie,* **İng.** *Biogeography.* Bitki ve hayvan türlerinin yeryüzündeki dağılımlarını ve bu dağılıma etki eden sebepleri inceleyen bilim dalı. Osmanlıcada "Coğrafya-yı Hayati" veya "Hayati Coğrafya" olarak bilinir. Çok karmaşık bir alanı kapsar. Dar manada biyolojinin bir dalı

olarak bilinirse de; fiziki coğrafya, bitki ve hayvan taksonomisi, yani sınıflandırması, fizyoloji, jeoloji ve paleobotanik gibi çeşitli bilimlere dayanmak zorundadır. Tatbikatta, "hayvan coğrafyası" ve "bitki coğrafyası" olmak üzere iki bölüme ayrılır.Hayvan gruplarının incelenme zorluklarından dolayı, günümüzde bitki coğrafyası daha gelişmiştir. İnsan ırklarının dağılımı ise "beşeri coğrafyada" incelenir.

Bitki coğrafyasıyla ilgili olarak Alexander von Humbold (1805) önemli yazılar yazmıştır. F. Unger ve E. Forbest de çalışma ve yayınlarıyla bitki coğrafyasına önemli katkılarda bulunmuştur. Bitki coğrafyası; floristik bitki coğrafyası, ekolojik bitki coğrafyası, tarihi bitki coğrafyası, bitki sosyolojisi, tatbiki bitki coğrafyası gibi birkaç kola ayrılır.

Alfred Russel Wallace 1876'da yayınladığı Hayvanların Coğrafi Dağılımı **The Geographical Distribution of Animals** adlı eserinde, hayvan coğrafyası bölgelerinin sınırlarını çizmiştir. Yeryüzünü; Palearktik bölge, Oryantal bölge, Avustralyen bölge, Etiyopyen bölge, Neotropikal bölge, Nearktik bölge, Antarktika bölgesi olmak üzere yedi ana bölgeye ayırmıştır. Bu bölgeler günümüzde de büyük ölçüde geçerliliğini korumaktadır. Bitki coğrafyacıları da yeryüzünü; Kuzey bölgesi (Boreal), Paleotropikal bölge, Neotropikal bölge, Güney Afrika bölgesi, Avustralya bölgesi, Antarktika bölgesi gibi kısımlara ayırmışlardır.

Denizaşırı kıtalarda benzer bitki ve hayvan gruplarının varlığı, günümüzde kolay izah edilmektedir. Mesela, bugün Avrupa ve Amerika'daki okullarda şöyle okutuluyor:

Eski jeolojik devirlerde, güney kıtaları arasında karayollarının bulunduğu kabul edilmektedir. Meşhur meteoroloji alimi Alfred Wegener, Kontinentverschiebung (Karaların Kayması) nazariyesini kurmuş ve beş (bugün için altı) kıtanın evvelce birbirine bağlı olup sonra yavaş yavaş ayrıldıklarını söylemiştir. Başka bir profesör, kıtalar arasında köprü gibi kara parçaları olduğunu, zeocoğrafik tecrübelere dayanarak iddia etmiştir. Wegener'e göre Paleozoikum ve Mezozoikum devirlerinde, kıtalar birbirine yapışıktı. Paleozoikum sonuna kadar hayvanlar, Güney Amerika ile Afrika, Asya (Hindistan) ve Avustralya arasında kara yolculuğu yapmışlar. Eosen'den itibaren Afrika'da yaşayan hayvanlar karadan, Güney Amerika'ya geçmişlerdir."

BİYOFİZİK;

Alm. *Biophysik (f.),* **Fr.***biophysique (f.),* **İng.** *biophysics.* Fiziki prensipleri, metodları ve aletleri canlı organizmalarla ilgili çalışmalarda kullanan ilim dalı. Fizikte olduğu gibi biyofizikteki ilerlemeler de bu konuda hassas sistemlerin kullanılmasıyle başlamıştır. Biyofiziğin ilk branşı, gözün optik sisteminin incelenmesiyle ortaya çıkmıştır. Gözün merceğinin karakteristiği, retina tabakasında görüntünün meydana gelmesi ve görüntünün netleştirilmesi olayları bütünüyle biyofizik ile ilgili problemlerdir.

Canlı sistemlerin tam manasıyle bilinemediği geçmiş yıllarda, fiziksel çalışmaların canlıya uygulanamayacağı düşünülmekteydi. Yirminci yüzyıl ortalarında yapılan bir seri keşif, bu düşünceleri değiştirdi. Bu keşifler, sinirdeki iletim mekanizmasının, kas kasılmasının, irsi (genetik) olayların, virus yapısının açıklanması olarak sayılabilir. Bu sistemler çok yerde biyofiziksel çalışmalarla açıklanabilir.

Biyofiziğin bölümleri: Günümüz biyofiziğinde üç ana bölüm bulunmaktadır. Bunlardan birisi "Moleküler ve Hücresel Biyofizik"tir. Bu bölüm, hücrenin hayatiyetini devam ettirebilmesi için gerekli olan moleküler parçaların özelliklerini inceler. Bu moleküler parçalar; nükleik asitler, proteinler, polisakkaritler olarak sayılabilir.Moleküler ve hücresel biyofizikteki metodlarda elektron mikroskobu, ultrasantrifüjler, X ışını kırıcı aletler (yoğunluk ve kütleye göre ayırım yapmak için) kullanılır. Bu metodlar ayrı birer dal olarak üzerinde durulan konular olup bu sahada birçok araştırmacı çalışmaktadır. İyonlaştırıcı ışınlar bu konulardan birisi olup bu ışınlar (X ışınları) hem teşhiste (röntgen filimleri) ve hem de tedavide (lösemiler ve bazı kanser tipleri) kullanılır.

Biyofizik çalışmalarında bir diğer bölüm de "Fizyolojik Biyofizik" olup canlı sistemin görev yapan organlarını incelemektedir. Görme, işitme, temas duyusu, sinir sistemi vs. bu bölümün araştırma alanına girer. Bu alanda çalışanlar özel yapılmış ve oldukça karmaşık elektronik aletler kullanırlar.

Biyofiziğin üçüncü ve hızla gelişmekte olan kolu "Biyofizikte Kullanılan Aletlerin Düzenlenmesi" ile ilgilidir. Bilgiler arttıkça, araştırmalarda kullanılan aletlerin karmaşıklığı ve teferruatı da buna paralel olarak artmaktadır. Aletlerin düzenlenmesi ve alet sistemlerinin kurulması bu sebepten biyofiziğin ayrı bir kolu haline gelmiştir.

Biyofizikle ilgili çalışmalar ABD, Rusya ve Kanada gibi ileri tekniğe sahip ülkelerin üniversitelerinde büyük araştırma grupları tarafından sürdürülmektedir. Biyofizikçiler endüstride, üniversitelerde ve tıbbi araştırmalarda, mühim görevlerde çalışmaktadırlar. Bunlar için en önemlisi tıbbi araştırmalardaki biyofizikçilerin katkısıdır.

Biyofizikte yapılan çalışmalarla, pekçok biyolojik olayı fiziksel prensiplerle açıklamak mümkün olmuştur. Biyofiziğin en yeni konusu, duyular yardımıyla yapılan haberleşmenin fizik kuralları ile

açıklanmasıdır.

BİYOGAZ;

Alm. *Biogas (n.),* **Fr.** *Biogas (m.),* **İng.** *Biogas.* Organik artık ve hayvan gübrelerinden elde edilen gaz. Biyogaz bir enerji kaynağıdır. Her geçen yıl enerji elde edilmesinin güçlüğü ve pahalılığı insanları başka sahalarda enerji kaynağı aramaya sevk etmiştir. Bilim adamları bu hususta devamlı çalışmaktadır. Son yıllarda hayvan gübrelerinden faydalanma düşünceleri, çeşitli devletlerde tatbikat safhasına konmuştur. Bugün bilhassa İsrail ve Almanya köylerinde hayvan gübrelerinden biyogaz elde edilmekte ve evlerde yakıt olarak kullanılmaktadır. Bazı devletlerde biyogazla işleyen santrallar bile yapılmıştır.

Biyogaz, biyolojik humus gazıdır. Bu gaz, hava ile irtibatı kesilmiş, özel kaplardaki organik artıkların ve ahır gübresinin metan bakterileri yardımıyle iyice fermante olması sonucunda meydana gelir. Bunun bileşimi yaklaşık olarak % 60-62 metan ve % 40-38 karbondioksittir. Fermante kaplarındaki sap, saman, gübre ve organik döküntü maddelerindeki ve çöplerdeki metan bakterileri yardımıyla fermantasyona uğrayan madde, selülozdur. Fermantasyondaki iki husus dikkat çekicidir. Biri, bu işlemin sonunda organik artıkların havayı kirletmesi ortadan kalkmaktadır. İkincisi ise azot ve fosfor miktarlarını kaybetmeyen gübre, bitkiler tarafından daha kolay alınabilecek küçük moleküller haline gelmektedir. Hayvan gübresinin üç metreküpünden 100 metreküp biyogaz elde edilir.

Türkiye'de mayalandırılmış organik hayvan ve bitki artıklarından biyolojik gübre elde etme çalışmaları (biyogaz elde etme)Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından organize edilmektedir.Yapılan araştırmalara göre; iki öküzü ve ineği, bir atı, bir eşeği, 10 koyunu olan bir çiftçi, senede 23 ton gübre elde edebilmektedir. Bu aile ton başına 80 m3, toplam ise 1840 m3 biyogaz istihsal edebilecektir. Yine günde ortalama 7 m3 biyogazla, sekiz kişilik bir çiftçi ailesinin üç öğün yemek pişirme, temizlik, aydınlatma ve iki odayı ısıtma ihtiyaçları karşılanabilir. Bir metreküplük biyogaz, 60 Watt değerindeki fitilli bir lambayı 7 saat müddetle yakabilmekte; 4 kişilik bir ailenin üç öğün yemeğini pişirebilmekte, 2 beygir gücündeki bir motoru bir saat müddetle çalıştırabilmektedir.

Bir metreküp biyogazın sağladığı ısı miktarı, 0,62 litre gazyağına, 1,46 kg odun kömürüne, 3,47 kg oduna, 0,43 kg bütan gazına, 12,3 kg tezeğe, 1,18 m3 hava gazına eşdeğerdir. Bunun yanında gübre ziyan olmayacağı gibi, yaklaşık % 25 kalite değeri artışı ile 30 tona yakın gübreye eşdeğer gübre elde edilebilir.

Ülkemizde yılda ortalama 60 milyon ton sığır, 40 milyon ton koyun, bir milyon ton da kümes hayvanları gübresi hasıl olmaktadır. Bir sığırın gübresinden yılda 90 metreküp, bir koyunun gübresinden 50 metreküp ve bir kümes hayvanından iki metreküp biyogaz elde edilebilmektedir. Yapılan hesaplamalar. Türkiye'de yılda yaklaşık 4 milyar 800 milyon metreküp biyogaz elde etmenin mümkün olabileceğini göstermektedir. Bu neticeye göre, biyogaz projesinin yaygınlaştırılması halinde, önemli ölçüde enerji tasarrufu sağlanabilecektir.

Yapılan bir başka araştırmaya göre bugün Türkiye'de bilhassa Anadolu'nun kırsal bölgelerinde hayvan gübrelerinin tezek halinde yakılmasından yılda ortalama 150 milyon ton kaybımız olduğu, her tezeğin yanışında bir tezeğin 5 katı gübrenin yok olduğu ve biyogaz gibi her türlü ısıtma, aydınlatma, pişirme, soğutma cihazlarında; yakıtla çalışan bütün araçlarda ve içten yanmalı motorları çalıştırmada kullanılabilme özelliği taşıyan bir enerjiden de mahrum kaldığımız belirtilmektedir.

Bu neticeler elde edildikten sonra Türkiye'de biyogaz tesislerinin kurulmasına önem verilerek 1962 yılından bu yana büyük gelişme kaydedilmiştir. Başta Karadeniz bölgesi olmak üzere Samsun, Trabzon, Artvin, Rize ve Giresun'da 100'e yakın biyogaz tesisi kurulmuştur. Ayrıca Ankara'nın 20 ilçesinde de yüzden fazla tesis kurulmuştur. Bunlardan başka Afyon ve Elazığ'da da biyogaz tesisleri bulunmaktadır.

BİYOGRAFYA (Bkz. Edebi Türler)

BİYOKİMYA;

Alm. *Biochemie (f.),* **Fr.** *biochimie (f.)*, **İng.** *biochemistry.* Canlı sistemin fonksiyonlarını ve kimyasal yapısını inceleyen ilim dalı. Biyokimyanın gayesi organizmadaki kimyasal reaksiyonları inceleyerek canlının yapısını aydınlatmaktır.

Canlı sistemlerin bazı kısımları doğrudan gözle görülebilir. Daha küçük bazı kısımları ise mikroskobiktir. Ancak ışık veya elektron mikroskobu ile görülebilmektedir. Bunların haricinde canlıdaki sistemlerin elektron mikroskobu ile görülemeyecek kadar küçük ve ince bir yapısı vardır. Bu sebeple biyokimyanın incelediği yapılara ultramikroskobik yapılar adı verilir. Bu ultramikroskobik yapı, moleküller, molekül toplulukları ve iyonlardır. Biyokimya, incelemesini iki bölümde yapar. Birincisi

yapının incelenmesidir ki, burada canlıyı meydana getiren maddeler ve bunların organizmadaki dağılışı incelenir. Diğer kısımda bu maddelerin fonksiyonel (yaptıkları işin) incelenmesi yapılır.

Biyokimya, önceleri organik kimyanın bir kolu olarak başlamıştır. Modern kimyanın kurucusu Lavoisier'in organik maddelerin yanmasıyla CO_2 ve H_2O (karbondioksit ve su)nun meydana geldiğini göstermesinden sonra, organik kimyacıların havyani ve nebati kaynaklı çeşitli bileşiklerin ayrılıp tanınması için yaptıkları çalışmalar, biyokimyanın başlangıcını teşkil etmiştir. Pasteur'un fermantasyon (mayalanma) üzerindeki geniş araştırmaları Buchner'i çağdaş enzim kavramına yöneltmiş, bu arada pH kavramı ve vücuttaki nötralizasyon reaksiyonlarına ait fikirler geliştirilmiştir. Daha sonraları nükleik asidler keşfedilmiş ve organizmanın en önemli enerji maddesi olan "adenozin trifosfat" (ATP) kastan elde edilmiştir.

Metabolizma reaksiyonlarının aydınlatılması gayesiyle de araştırmalar yapılmış; Knoop, yağ asitlerinin organizmada Beta-Oksidasyon ile yakıldığını; Krebs ve Hanseleit, vücutta amonyaktan üre sentezinin "Ornitin Siklusu" adı verilen bir seri metabolizma reaksiyonu ile meydana geldiğini göstermişlerdir. Virüslerin nükleoprotein yapısında olduğunun gösterilmesi canlılık ve cansızlık kavramları arasında kesin bir sınır olmadığını zihinlere yerleştirmiştir. Bazı vitaminlerin enzim işleyişinde görevli maddelerle olan ilişkilerinin açığa çıkarılması, vitaminlerin canlıdaki görevlerine bir derece açıklık getirmiştir. Proteinler ve nükleik asitler gibi makromoleküllerin yapılarının yeni metodlarla daha ayrıntılı biçimde aydınlatılması, biyokimya alanında en parlak gelişmelerdir.

Biyokimyanın ayrı bir bilim dalı olarak ortaya çıkması iki ana sebepten dolayıdır. Birincisi, kimya sadece kimyasal yapı ve olaydan bahsederken, biyokimyanın her molekülün hayati fonksiyonunu araştırmasıdır. Diğer önemli sebep biyokimyanın kimyadan çok daha ayrı ve ileri tekniklere ihtiyaç göstermesidir. Biyokimya, kimyanın bütün tekniklerini kullandıktan başka biyolojik materyallerden de faydalanmaktadır.

Yaşayan cisimlerin muhtevası: Yaşayan cisimlerin ana yapıları başlıca karbonhidratlar, yağlar, proteinler ve nükleik asitlerden meydana gelmiştir. Hücrede temel maddelerin oranları; protein % 50-60, nükleik asitler % 10-20, karbonhidratlar % 5, yağlar % 10-20 şeklindedir. Ayrıca miktar olarak çok az bulunmasına karşı hayati önem arz eden maddeler de bulunmaktadır. Bunların başında enzimler (fermentler) gelir. Bütün bu organik maddelerin dışında hücre ve dokuların hepsinde potasyum, sodyum, kalsiyum, mağnezyum, fosfor ihtiva eden tuzlar vardır. Demir, mangan, bakır, çinko, kobalt, selenyum ve sulfatlar da küçük miktarlarda bulunur.

Enzimler canlı organizmada kimyasal reaksiyonların olmasında rol oynayan organik maddelerdir. Enzimler çok değişik sayı ve türde olup, her kimyasal reaksiyonda veya her ayrı tip reaksiyonda ayrı bir enzim (ferment) rol alır. Bütün enzimlerin ana yapısı protein olup az bir kısmı protein olmayan bölümler de ihtiva ederler. Enzimleri, biyokimyanın bir dalı olan **"Enzimoloji"** inceler.

Hücrede enerji yapımı: Hücrenin enerji ihtiyacı iki türlü karşılanır. Bunlardan birisinde oksijen kullanılarak enerji kaynağı olan maddelerden (karbonhidratlar gibi) karbondioksit ve su çıkışıyla enerji sağlanır. Diğer yolda ise oksijen kullanılmaksızın şekerler daha küçük moleküllere (laktik asit, butanol, asetik asit) parçalanarak hücreye enerji sağlanır.

Yeşil bitkilerde karbondioksit ve güneş enerjisinden şekerlerin yapılması, hayatın en önemli kimyasal reaksiyonlarındandır. Bu, "fotosentez" adıyla anılır. Reaksiyonun denklemi şöyledir:

$$6CO_2 + 6H_2O \xrightarrow{\text{(ışık)}} C_6H_{12}O_6 \text{ (glikoz)} + 6O_2$$

Bazı boyalı madde ihtiva eden bakterilerde de çok benzer bir fotosentez olayı vardır:

$$6CO_2 + 6H_2O \xrightarrow{\text{(ışık)}} C_6H_{12}O_6 \text{ (glikoz)} + 12O$$

Daha sonra oksijen atomlarından;

$12O+12H_2 \rightarrow 12H_2O$ denklemi gereğince su meydana gelir.

Hormonlar da biyokimyanın gelişmesi ile incelenmiş olan, canlıların hayatlarını devam ettirmeleri için mutlak lüzumlu maddelerdir. Hormonlar iç salgı bezlerinde salgılanarak kana verilirler ve "Hedef Organ"larda çeşitli te'sirler yaparlar. Mesela büyüme hormonu (GH, STH) bütün hücrelerde protein sentezini arttırarak büyümeyi sağlar.

Biyokimyanın pratikte kullanılışı: Biyokimya ilmi tıp, veterinerlik, tarım ve çeşitli endüstri alanlarında insanlara yardımcı olmaktadır. Tıp ve veterinerlik biyokimyası idrar ve kan gibi vücut sıvılarının

bileşimlerindeki değişiklikleri inceleyerek teşhise yardımcı olur. Aynı tetkikler hastalık süresince de devam ettirilerek, hastalığın gidişi ve tedavinin tesiri konusunda fikir edinilmiş olur. Zirai biyokimya; tohum ıslahı, bitki hastalıkları, yemlerde besin oranları gibi işlerle uğraşır. İlaç imalinde de biyokimyanın rolü büyüktür.

Canlı organizmanın temeline inilmesi biyokimyadaki ilerlemelerle paralel olarak gitmektedir. Canlılarda her bir molekül ve atomun belli görevi yapmak için yaratıldığı ve ilahi nizamın inceliği, biyokimya sayesinde gözler önüne serilmektedir.

BİYOLOJİ;

Alm. *Biologie (f),* **Fr.** *biologie (f),* **İng.** *biology.* Eski Latince, bios (hayat) ve logos (bilim) kelimelerinin birleşiminden ibaret olup, canlılar bilimi anlamına gelmektedir. Canlıların yapısı, davranışları, birbirleri ve çevreleriyle olan ilişkileri, yeryüzündeki dağılışları, çeşitlilikleri ve vücutları içinde geçen "temel hayat olayları" hep biyolojinin konusunun içine girer.

Biyolojinin tarihçesi çok eskiye dayanmaktadır. Biyoloji ile ilgili en eski ve en önemli belge, M.Ö. 1550 veya daha eski zamanda yazılmış Papyrus Ebers'tir. Bu belgede bitki ve hayvanlardan elde edilen ilaçlar yer almaktadır. Yaklaşık 1000 yıl sonra Yunanlı Hippokrates (M.Ö. 460-377) ve Aristo (M.Ö. 384-322)nun tıp, anatomi ve tıbbi bitkiler hakkındaki sözleri, biyoloji ile ilgili bilimsel temel eserler olarak kabul edilmektedir. Halbuki bunların görüşleri genellikte teoridir. Romalı Dioskorides'in **Materia Medica**, Plinus'un **Naturalis Historia** (TabiatTarihi) eseri, tıp ve bitkiler konusunda yazılmış en önemli eserlerdir. Hıristiyanlığın Nesturi mezhebinden birçok bilginlerin Efes Patriği tarafından (M.S. 462) afaroz edilmesiyle, çoğu Fırat havzasına kaçmışlar ve buradan da İran Devleti tarafından kabul edilmişlerdir. Daha sonra Bağdat halifeleri bu Nesturi bilginlerini özel hekimler olarak çağırmışlardır. Bunlar ve zamanın İslam alimleri, Aristo, Thephrastus, Dioscorides, Plinus ve diğerlerinin eserlerini Arap dillerine tercüme etmişlerdir. İslam dini, insanlığın hayrına her müsbet çalışmayı emretmektedir. Allahü tealanın Kur'an-ı kerimin çeşitli yerlerinde mealen; **"Sizden evvel gelip geçenlerin hayatlarını, gittikleri yolları ve başlarına gelenleri, gözden geçirip, onlardan ders alınız. Yerleri, gökleri, canlıları, cansızları ve kendinizi inceleyiniz! Gördüklerinizin içini, özünü araştırınız. Bütün bunlarda yerleştirmiş olduğum kuvvetimi, kudretimi, büyüklüğümü ve hakimiyetimi bulunuz, görünüz, anlayınız."** buyurduğu emirlerine uyan İslam alimleri pekçok eser vermişlerdir. Bu eserler vasıtasıyle biyoloji bilimi İslam memleketlerinden Avrupa'ya yayılmıştır. İbn-i Baytar, Cahız, Ebu Bekr-er-Razi, Erzurumlu İbrahim Hakkı, İbn-i Sina gibi İslam bilginleri biyoloji dallarında önemli eserleri vermişlerdir. Onuncu yüzyılın ortasından itibaren İslam ilminin Hıristiyan-Avrupa üzerine gittikçe artan etkisi sonucunda, batı dünyasının ilim arayan gençliği, İspanya-Endülüs'teki İslam üniversitelerine koşmuştur. Buradaki İslam bilginlerinin eserleri çok kıymetli olup, daha sonra matbaanın keşfiyle Avrupa'da basılan ilk kitaplar arasında yer almıştır.

On sekizinci asırdan itibaren biyoloji konularında hızlı bir ilerleme başlamış, özellikle İtalya, Fransa,Almanya, İngiltere ve Hollanda'da ilmi araştırmalarla ilerlemeler kaydedilmiştir. On sekizinci yüzyılın ortalarında büyüteç, mikroskop ve yeni tekniklerin kullanılmasıyla biyoloji alanında da daha büyük gelişmeler ve buluşlar olmuştur.

Biyoloji, teknolojinin gelişmesinden azami derecede faydalanan bir bilimdir. Diğer bilimlerle de (özellikle fizik ve kimya ile) bilgi alış verişi yapmaktadır. Elektron mikroskobunun bulunuşuyla da hücrenin temel yapısına nüfuz etmeye çalışmaktadır. Canlıları ve temel hayat olaylarını inceleyerek insanlığa faydalı sonuçlar çıkarmak gayretindedir.

Biyoloji, canlıların moleküler yapısına kadar inerek büyük gelişmeler kaydetmiştir. Canlıların genetik yapısındaki bazı bozuklukları bertaraf edecek seviyeye gelmiştir. Bu konuda, "Genetik Mühendisliği" çalışmaları ümit vericidir. (Bkz. Genetik Mühendisliği)

Biyolojinin bölümleri: Canlıların çeşitliliği ve bunlarda meydana gelen hayati faaliyetlerin düzen ve çeşitliliği, biyolojinin birçok dallara ayrılmasına sebeb olmuştur.Her biyolog kendi dalında uzmanlaşarak araştırmalarını sürdürmektedir.

Biyoloji, öncelikle **zooloji** ve **botanik** olmak üzere iki ana dala ayrılır.Zooloji, hayvanlar alemini, botanik ise bitkiler alemini inceler.

Belli bazı hayvan grupları, zoolojinin özel dalları içinde yer alır. Mesela **protozooloji** tek hücreli hayvanları, **entomoloji** böcekleri, **ihtiyoloji** balıkları, **ornitoloji** kuşları, **mammaloji** memeli hayvanları araştırarak inceler.

Biyolojinin Bazı Alt Bölümleri

Moleküler Biyoloji: Canlıların yapısını moleküler seviyede inceleyen bir bilim dalıdır. Gen, DNA ve

RNA gibi kısımlar, moleküler biyolojinin konusuna girmektedir.

Biyokimya: Canlıların kimyasal yapısını, özellikle hücre ve dokuların içindeki kimyasal bileşikleri inceler. Sağlık kuruluşlarındaki "biyokimya laboratuvarları" bu bilimin uygulama sahasıdır. Kan, idrar, hormon tahlili yaparak bazı hastalıkların teşhisine yardımcı olur. (Bkz. Biyokimya)

Sitoloji: Hücre bilimidir.Hücrenin yapısı, bölünmesi, enerji üretimi ve tüketimi, protein sentezi, kanser gibi konular sitolojinin sahasına girer.

Histoloji: Doku bilimidir. Çok hücreli canlıların ancak mikroskopla incelenebilen dokularının yapısını, görevlerini ve hangi organların yapısına girdiklerini araştırır.

Anatomi: Canlıların iç yapısını inceler. Sitoloji ve Histolojiyle de desteklenir. (Bkz. Anatomi)

Morfoloji: Şekil bilimi olarak bilinir. Dar manada, canlıların dış yapısından bahseder. Geniş anlamda ise, canlıların yapı biçimiyle ilgilenir. Anatomi, Histoloji ve Sitolojiyi de içine alır.

Fizyoloji: Fonksiyon bilimidir. Hücre, doku ve organların görev ve çalışmalarını, fizik ve kimya kanunlarına dayanarak inceler.

Embriyoloji: Embriyonun (ceninin) meydana gelişini ve gelişmesini inceler. Döllenmiş bir yumurtadan (zigottan) itibaren, hücre farklılaşmaları ve organların teşekkülü ve tam bir yavrunun doğmasına kadar geçen çok esrarlı devreler embriyolojinin konusuna girer.

Genetik: Canlılardaki kalıtsal özelliklerin nesilden nesile geçişini ve bunlarla ilgili prensip ve kanunları araştırır. Genin yapısı, gende meydana gelen değişmeler ve bunların canlıya geçişi üzerinde incelemeler yapar. Son yıllarda büyük gelişmeler kaydeden "Genetik Mühendisliği" genetiğin önemli bir tatbikat sahasıdır.

Sistematik: Canlıların benzerlik ve akrabalıklarına göre belli gruplar halinde tasnif edilmesine "sistematik" veya "taksonomi" denir. Sınıflandırmada en küçük ve temel birim "tür", en büyüğü ise "alem"dir.

Ortak bir cedden gelen, yapı ve görev bakımından benzer özelliklere sahib olan, tabiatta yalnız kendi aralarında üreyerek verimli yavrular veren bireyler topluluğuna "tür" denir. Tür ismi iki kelime ile gösterilir. "Felis domesticus" kedi, "Felis leo" aslan, "Pirus nigra" çam türlerini ifade eder: "Homo sapiens" de insan türü demektir.

BİYOLOJİK SAVAŞ;

Alm. *Biologisch krige (m),* **Fr.** *Guerre biologique,* **İng.** *Biological War.* İnsan, evcil hayvan ve faydalanılan bitkilerde ölüm, hastalık veya zarar meydana getirmek üzere bilerek kullanılan mikroorganizmalar veya bunların toksinleriyle yapılan savaş.

Biyolojik silahlarla yapılan savaş, biyolojik savaş olarak isimlendirilmektedir. Eski çağlardan günümüze kadar birçok milletler biyolojik harp yapmışlardır. Vebadan ölmüş insan cesetlerinin düşman su kuyularına veya yerleşim merkezlerine atılması biyolojik savaşa örnek gösterilebilir.

Biyolojik silahlar: İnsanlara, hayvanlara ve bitkilere karşı olmak üzere üçe ayrılır.

1.İnsanlara karşı kullanılan biyolojik silahlar: Doğrudan insan toplulukları arasında salgın hastalık veya ölümlere sebeb olmak üzere kullanılan biyolojik silahlardır.

2.Hayvanlara karşı kullanılan biyoloik silahlar: Doğrudan doğruya insan ihtiyaçlarını karşılayan hayvanlar arasında salgın hastalıkları yaymak, öldürmek ve böylece insanların gücünü azaltmak için kullanılır.

3. Bitkilere karşı kullanılan biyolojik silahlar: Bitkileri yok eden veya gelişmelerine engel olan biyolojik silahlardır. Bitki veriminin azalması veya tamamen yok olması da toplumların savaş gücünü kırar.

Az miktardaki biyolojik silahlar, büyük insan topluluklarında hastalık meydana getirebilirler. Küçük bir tüp içinde milyonlarca mikroorganizma veya toksin taşınabilir. Çağımızın gelişen ulaştırma araçlarının artan hızları sebebiyle hastalığın başlaması çok kolay olur. Çeşitli hastalıkların tanımları çok güç olduğundan korunma tedbirleri alınamadan yayılabilirler.

Biyolojik silahlar her ne kadar tesis, bina ve malzeme üzerinde zarar meydana getirmezlerse de, bunlar vasıtası ile canlılara bulaşırlar. Bilhassa rüzgarlar ile kolayca yayılırlar. Deri, göz, solunum ve sindirim sistemleri ile insan, hayvan ve bitkilere nüfuz ederek hastalık yaparlar.

Biyolojik savaştaki en büyük korunma tedbiri, bu işte kullanılacak kaynak ve ulaştırma aracını zarar veremez duruma getirmektir. Bu, çoğu defa mümkün değildir. Diğer korunma tedbirleri şunlardır:

1.İnsan ve hayvanların yiyecek ve içeceklerini korumak, kapalı kaplarda (konserve, küp vb. gibi) bulundurmak.

2.Taarruzlar sırasında maske takmak, vücudun her tarafını sıkı sıkı örtmek, bu bölgelerden uzaklaşmak.

3. Bilinen biyolojik savaş maddelerine karşı bağışıklık kazanmak (aşı yaptırmak).

4.Yiyecek ve içecekleri kullanmadan önce mutlaka iyice kaynatmak.

5. Kullanılacak malzeme ve araçları sterilize etmek.

6. En yakın sağlık merkezine gidip yardım görmek.

7. Uygun tedbirler alındığında biyolojik savaş vasıtalarının tesirsiz kalacağını bilerek, psikolojik olarak rahatlamak.

BİYOPSİ;

Alm. *Biopsie (f.),* **Fr.** *biopsie (f.),* **İng.** *biopsy.* Mikroskop altında inceleme yapmak üzere canlı bir dokudan parça alma. Biyopsi materyalinin incelenmesi, teşhise yardımcı olduğu gibi tedavide yönlendirici olarak da faydalıdır. Biyopsinin faydasının en çok görüldüğü alan, kanserin erken teşhisidir.

Biyopsi materyali direkt cerrahi müdahale ile veya özel bir iğne veya pens yardımıyla alınabilir. Girişim umumiyetle lokal anestezi altında yapılır. Ameliyatla yapılan biyopsiye örnek olarak meme biyopsisi gösterilebilir. Memesinde şüpheli kitle bulunan kadın narkoz altındayken parça alınır.Hemen orada dondurma tekniği ile parça dondurulur ve boyanarak mikroskopla incelenir. Bu son işi bir patalog yapar.Sonuçta parça selim bir tümör parçasıysa, ufak bir ameliyatla kitle çıkarılır. Habis tümör parçası olması halinde ise, klasik meme kanseri ameliyatı yapılır.

İğne biyopsileri karaciğer, kemik iliği, böbrek gibi organlardan cerrahi müdaheleye lüzum göstermeksizin yapılabilir.

Günümüzde en mühim biyopsi şekli endoskopik biyopsilerdir. Endoskopi cihazlarıyla hasta veya şüpheli organdan görerek endoskopik pens veya aspirasyonlarla parça alınarak incelenebilir. Bu şekilde hastaya anestezi ve ameliyat tatbik edilmeksizin; nefes borusu, gırtlak ve akciğerlerden, yemek borusu, mide, onikiparmak barsağı, safra yolları, kalın barsaklar, idrar yolları ve karın boşluğu içindeki organlardan biyopsi alınabilmektedir.

BİZAM SIÇANI (Bkz. Misk Faresi)

BİZANS İMPARATORLUĞU;

Roma İmparatorluğunun, M.S. 395 yılında ikiye bölünmesiyle imparatorluk topraklarının doğu bölümünde kurulan ve 1453 yılında Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u almasıyla ortadan kalkan imparatorluk. Bizans İmparatorluğunun en önemli özelliği uzun ömrüdür. Doğu Roma İmparatorluğu adıyla anılan Bizans'ın kuruluşunun kökleri, Roma İmparatoru Diocletianus'un, çok geniş olan ülkesinin yönetimini kolaylaştırmak için imparatorluğu doğu ve batı diye iki bölüme ayırmasına kadar uzanır. Diocletianus, doğu bölümünün yönetimini elinde tutmuş, İzmit'i başkent yapmıştır. Diocletianus'tan sonra gelen büyük Costantinus hükumet merkezini Karadeniz ile Marmara denizini birleştiren boğazın kıyısındaki Byzantion'a getirdi. Böylece bin yıl süreyle Avrupa tarihinde önemli bir rol oynayacak olan Bizans İmparatorluğunun kuruluşu tamamlandı. Bu süre içerisinde başkent daima İstanbul olarak kaldı.

Doğu Roma İmparatorluğu da denilen Bizans İmparatorluğu, üç büyük ülkeden meydana geliyordu. Balkan Yarımadası; kuzeyi Tuna ile, kuzeybatısı Tuna'nın güneydoğusunda Sirmium'dan başlayan ve İşkodra'nın kuzeyine ulaşan Adriyatik kıyılarıyla sınırlıydı. Asya ülkesi; Kafkas kıyıları, Gürcistan Ovası, Pontus Edesa bölgesi ve Fırat'ın geniş kıvrımını meydana getiriyordu. Afrika ülkesi adı verilen bölümü ise, Nil'in Akdeniz ağzından Sirt Körfezine kadar olan kıyıları ve Mısır'ın özellikle zengin buğday ambarını içine alırdı.

Bizans İmparatorluğunda, 610 yılında iktidarı ele geçiren Heraklious Hanedanından yıkılışına kadar devam eden devrede tam dokuz hanedan değişmiştir. Bunların isimleri ile saltanat tarihleri şu şekildedir: Heraklious Hanedanı (610-711), Suriye Hanedanı (717-802), Amorion Hanedanı (820-867), Makedonya Hanedanı (867-1056), Dukas Hanedanı (1059-1078), Komnenos Hanedanı (1081-1185), Angelos Hanedanı (1185-1204), Laskaris Hanedanı (1204-1258), Palaiologoslar Hanedanı(1258-1453).

Bin küsur yıl boyunca Bizans'ın sınırları azami ile asgari arasında çok büyük fark göstermiştir. Justinianus, devrinde Akdeniz'i bir iç deniz haline getirerek, İtalya, Güney İspanya ve Kuzey Afrika'ya hakim oldu. Fakat bir müddet sonra bu azametini kaybetti. Yedinci yüzyılda Müslüman Arapların, 11. yüzyılın son yarısında da Müslüman Türklerin gerçekleştirdikleri fetihler, Bizans'ın elinden en zengin eyaletlerini almıştır. Bizans'ın Balkanlardaki sınırları da zaman zaman batıdan gelen saldırılara maruz kalmış, fakat umumiyetle Balkanlara hakim görünmüş ve bu yarımadada görülen rakiplerini güç de olsa yenmeyi başarmıştır.

İstanbul, zenginliği, büyüklüğü, bilhassa stratejik ve jeopolotik önemi dolayısıyla, batıdan ve bilhassa doğudan gelen bütün güçlü kavimlerin dikkatini çekmiş, fakat 1453'e kadar bu şehri almak, dünyanın en büyük devletleri için bile mümkün olmamıştır.

Bizans 395'ten sonra Germen ve Türk kavimlerinin istilalarına maruz kaldı. Fakat Batı Roma İmparatorluğundan çok daha kuvvetli bünye ve jeopolitik duruma sahib olduğu için, bu istilaların altında kalmadı. Dördüncü yüzyılın sonlarına doğru Hun Türkleri Doğu Avrupa'ya geldiler ve Tuna Vadisine yerleştiler. Böylece Batı ve Doğu Roma İmparatorluklarını tehdide başladılar. Bu tehdit dolayısıyladır ki, Bizanslılar, 410 yıllarında İstanbul'u ortaçağların en müstahkem ve zaptı müşkül kalesi haline getiren, şöhreti cihanı tutan surları inşa ettiler. Bizanslılar, Türk Hun Hakanı Uldız ve Attila'nın kuşatmalarından, yılda kilolarca verdikleri altın sayesinde kurtuldular. Ancak Attila'nın ölümü ile Hun tehlikesi Bizans için ortadan kalktı.

Hun Türklerinin yerini onlar gibi Kuzeydoğu Asya'dan gelen Avar Türkleri aldı. Orta Avrupa'yı ele geçiren Avarlar, Çorlu'ya kadar gelerek Bizans'ı yıllık haraca bağladılar. 626 yılında da İstanbul'u muhasara ettiler. Bu, Türklerin tarihteki ilk İstanbul muhasarasıdır. Bu durum Peygamberimiz Muhammed aleyhisselamın zamanına rastlar. Bu muhasara, Bizans'ın tarih boyunca geçirdiği en ciddi tehlikelerden biridir. Zira bu sırada Bizans'ın en büyük rakibi olan İranlılar (Sasaniler) da Üsküdar ve Kadıköy'ü işgal etmiş bulunuyorlardı. Avarlar, Sasanilerle münasebet kuramadılar.Surlarda üç gün geceli gündüzlü çarpışmalar oldu. Avar hanının Fatih Sultan Mehmed gibi Haliç'e gemi indirme planları, Bizans donanmasının gemilerini yakması ile sona erdi. 12 Ağustos günü şehri düşürmekten ümidini kesen Avar Hanı, daha fazla kan dökülmesini istemeyerek geri çekildi. Bizanslılar bu geri çekilme gününü "Şükran Cumartesi" adı ile 1453 yılına kadar kutlamışlardır.

Avarlardan sonra Bulgar Türkleri ve daha sonra Peçenekler, Bizans üzerine gelerek, meydan savaşlarında Bizans'ı bozguna uğrattılar ise de İstanbul'u zaptedemediler.

Bizans'ı içine düştüğü bu ciddi bunalımdan çıkaran Heraklious yeni bir ordu ve idare nizamı kurarak devletini güçlendirdi. Müteakip yüzyıllarda Bizans kudreti buna dayanmış ve bu düzenin bozulmasıyla Bizans devlet müessesesinin çöküşü başlamıştır. Heraklious devri sadece siyasi değil, aynı zamanda kültürel alanda da Doğu İmparatorluğu için dönüm devri oldu. Bu devir Roma devrini kapamakta ve gerçek anlamıyla Bizans devrini başlatmaktadır. Bu zamana kadar Bizans Devleti Latinceyi resmi dil olarak muhafaza etmekteydi. Doğu halkının anlamadağı bu dil, devlette büyük bir karışıklığa yol açıyordu. Bu duruma son verilerek, bundan sonra Bizans Devletinin resmi dili Grekçe oldu. Böylece halkın ve kilisenin dili devletin de dili olmuştu.

İran ve Avar saldırılarını püskürttükten ve devlet içinde çok önemli reformları gerçekleştirdikten sonra Heraklious'un İran'a karşı kazandığı zaferlerin başladığı yıl Peygamber efendimizin Mekke'den Medine'ye hicret etmesine rastlamaktadır. Heraklious 628 yılında Ninive önünde İran ordusunu ağır bir bozguna uğrattı. Bu zaferle Armeniz, Roma Mezopotamyası, Suriye, Filistin ve Mısır'a tekrar hakim oldu. Bizans eyaletleri İranlılar tarafından boşaltılırken, Heraklious 630 yılında Kudüs'e gitti. Burada halkın coşkun tezahüratı arasında İranlılardan geri alınan Kutsal Haç'ı eski yerine yeniden koydu. Fakat onun bu sevinci uzun sürmedi. Peygamber efendimizin vefatının üzerinden henüz 10 yıl geçmeden İran'ı alan İslam orduları İslamiyeti yaymak için bu defa da Bizans'ın karşısındaydı. Nitekim 634 yılında İslam orduları halife hazret-i Ömer gibi büyük bir fatihin idaresinde imparatorluk arazisine girerek bir müddet evvel İran Devletinin elinden kurtarılan eyaletleri baştan başa katettiler. İslam ordusu hatıralardan silinmesi mümkün olmayan Yermük Savaşında (20 Ağustos 636) Bizans kuvvetleri önünde muazzam bir zafer kazandı. Artık Bizans mukavemeti kırılmış ve Suriye'deki mücadelenin neticesi belli olmuştu. Buna rağmen Filistin'de mukavemet çok şiddetli oldu. Kudüs, patrik Sophronios idaresinde Müslümanlara karşı uzun süre direndi. Ancak kuşatmanın sertliği ve İslam mücahitlerinin gayreti neticesinde halife hazret-i Ömer'e kapılarını açmak zorunda kaldı (638). Ermeni kalesi Dvin ile Mısır ülkesinin fethi de buradan başladı. İslam ordularının 6 yıl içerisinde Bizans'ın en önemli topraklarını fethetmesi, Heraklious'un 641 yılında büyük ıztıraplar içerisinde ölmesine sebeb oldu. Bundan sonra Bizans taht kavgalarına düştü.

Diğer taraftan Peygamber efendimizin İstanbul'un fetih müjdesine kavuşmak için yapılan ilk İstanbul muhasarısı hazret-i Osman'ın halifeliği zamanında yapıldı. Suriye umumi valisi hazret-i Muaviye Kıbrıs'ı fethettikten sonra, İstanbul'a yürümeyi düşündü. Bu arada Abdullah ibni Ebi-Serh

kumandasındaki İslam donanmasının 655'te Bizans donanmasını yok etmesi, Müslümanlara geniş ufuklar açtı. Hazret-i Muaviye, Fadala bin Ubeyd el-Ensari başkomutanlığında bir ordu tertib etti. Bu sefere Peygamber efendimizin sancaktarı hazret-i Ebu Eyyub el-Ensari (Halid ibni Zeyd) de katılmıştı.

Uzun yolculuk ve soğuklar İslam ordusuna büyük zayiat verdirdi. Kışı Kadıköyü'nde geçiren ordu, halifeden yardım istedi. Hazret-i Muaviye oğlu Yezid kumandasında yardımcı kuvvetler gönderdi. Yezid'in gelmesi üzerine ordu boğazdan geçirilerek İstanbul muhasara edildi. Muhasara 668 baharından 669 baharına kadar sürdü. Şehrin ümid edilmez derecede mukavemet göstermesi, surların dayanıklılığı ve Rum ateşi denilen silahın söndürülemeyişi şehrin zaptını önledi. Bu savaşlar sırasında surlar önünde şehit düşen hazret-i Ebu Eyyub-i Ensari'nin kabrinin bulunduğu yere, 754 yıl sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından büyük bir cami ve türbe yaptırılmıştır.

İkinci muhasara yine hazret-i Muaviye zamanında oldu (674). Ancak birinci defasında olduğu gibi şiddetli bir kuşatma meydana gelmedi. Bu kuşatma, hazret-i Muaviye'nin 681'de vefatına kadar yedi yıl sürdü.

Son kuşatmadan 34 yıl sonra İstanbul'u kuşatan Müslüman ordusuna halife Velid'in kardeşi Mesleme başkomutanlık etti. İslam donanması da ikinci muhasarada olduğu gibi şehri Marmara'dan abluka altına aldı. Ancak 715 sonlarında başlayan bu şiddetli muhasara İmparator Leon'un gayreti, Bizans'ı, Avrupa'yı ve Hıristiyanlığı bir müddet daha kurtardı. Amiral Ömer kumandasındaki Müslüman donanması, Haliç'in önüne gerilen zincire kadar sokuldu, fakat zinciri koparamadı. Bizanslıların Rum ateşi ile İslam askerlerine büyük zayiat verdirmeleri ve kış mevsiminin gelmesi üzerine, 717 Eylülünde tahta çıkan halife Ömer bin Abdülaziz muhasarayı kaldırma emri verdi ve ordu geri döndü.

64 yıl sonra Abbasiler devrinde 781'de İstanbul bir kere daha kuşatıldı. Harun Reşid kumandasındaki Arap ordusu, İzmit'te Bizans ordusunu yok ederek Üsküdar'a geldi. Fakat Bizans'ın verdiği yıllık haracı kabul edilerek ordu geri çekildi.

Nihayet 26 Ağustos 1071'de Sultan Alparslan, Malazgirt Zaferiyle Anadolu'nun kapılarını Türklere açtı. Onun ardından Kutalmışoğlu Süleyman Şah Bizans'a ard arda darbeler indirerek Türklerin ikinci anayurdu olmak üzere Anadolu'yu fethetti.

Beylikler devrinde cılız münasebetlerden sonra Osmanlılar Bizans'ı sadece İstanbul'dan ibaret yaptılar, iki taraflı olarak Rumeli ve Anadolu'dan baskı altına aldılar. Yıldırım Bayezid Han, 1397'de İstanbul'u kuşattı. Bu arada Göksu Deresinin döküldüğü civara Anadolu Hisarını yaptırdı. Şiddetli geçen muhasarada Şehir Cenevizlilerin elinde bulunan Galata cihetinden zorlanarak düşürülmek istendi. Fakat Yıldırım Bayezid Han fazla tahribat yapmadan muhasarayı uzatarak İstanbul'u almayı düşünüyordu. Zira İstanbul'un iktisadi baskı ve abluka sonunda düşeceğine kanaati vardı. Ancak bu kanaat Anadolu'daki beyliklerin Osmanlı topraklarına girmeleri üzerine gerçekleşmedi.

Yıldırım Bayezid, 1400 senesinde İstanbul'u ikinci ve son defa olarak muhasara etti. Çok şiddetli olan bu muhasara başarı ile bitecekti, fakat Timur Hanın Sivas'ı işgali bu muhasarının da yarıda kalmasına sebeb oldu. Birkaç ay devam eden bu muhasaradan da netice alınamadı.

Fetret devrinde Musa Çelebi tarafından yapılan muhasara da neticesiz kaldı. Osmanlı İmparatorluğunun Fetret dönemine girmesi, Bizans'a otuz-kırk yıl da olsa rahat bir nefes aldırdı.

Sultan İkinci Murad'ın 20 Haziran 1422'de sarsmaya başladığı İstanbul surlarının imdadına bu defa Şehzade Küçük Mustafa'nın isyanı yetişti. Daha sonra ise Haçlı seferleri ile uğraşan Sultan Murad'ın İstanbul'u almaya vakti olmadı.

Nihayet 29 Mayıs 1453 sabahı hazret-i Muhammed'in (sallallahü aleyhi ve sellem) müjdelediği büyük zafer gerçekleşiyor ve O'nun "en güzel emir" diye tavsif buyurduğu Fatih SultanMehmed Han İstanbul'a giriyordu. Bu zafer, Aynı zamanda dünyanın en uzun ömürlü imparatorluğu olan Bizans İmparatorluğunun sonu oldu. (Bkz. İstanbul'un Fethi)

Bizans imparatorları	**Tahta Geçişi**
Zenon	474-491
Anastasios I	491-518
İustinos I	518-527
İustinos II	565-578
Tiberios Konstantinos II	578-582
Flavios Maurikios Tiberios	582-602
Phokas	602-610

Herakleios 610-641
Harekleios Konstantinos III 641
Heraklonas (veya Herakleios) 641
Konstans II (Konstantinos Pogonatos) 641-668
Konstantinos IV 668-685
İustinianos II Rhinotmetos 685-695
Leontios 695-698
Tiberios III 698-705
İustinianos II Rhinotmetos (yeniden) 705-711
Philippikos 711-713
Anastasios II 713-716
Theodosios III 716-717
Leon III 717-741
Konstantinos V Kopronymos 741-775
Leon IV 775-780
Konstantinos VI Porphyrogenetos 780-797
Eirene (imparatoriçe) 797-802
Nikephoros I 802-811
Stavrakios 811
Mikhail I Rhangabe 811-813
Leon V 813-820
Mikhail II Balbus 820-829
Theophilos 829-842
Mikhail III 842-867
Basileios I 867-886
Leon VI 886-912
Aleksandros 912-913
Konstantinos VII Porphyrogenetos 913-959
Romanos I Lekapenos 920-944
Romanos II 959-963
Nikephoros II Phokas 963-969
İoannes I Tzimiskes 969-976
Basileios II Bulgaroktonos 976-1025
Konstantinos VIII 1025-28
Romanos III Argyros 1028-34
Mikhail IV 1034-41
Mikhail V Kalaphates 1041-42
Zoe (imparatoriçe) 1042-56
Konstantinos IX Monomakhos 1042-55
Theodora (imparatoriçe) 1055-56
Mikhail VI Stratiotikos 1056-57

İsaakios I Komnenos 1057-59
Konstantinos X Dukas 1059-67
Romanos IV Diogenes 1068-71
Mikhail VII Dukas..... 1071-78
Nikephoros III Botaniates 1078-81
Aleksios I Komnenos..... 1081-1118
İoannes II Komnenos 1118-43
Manuel I Komnenos 1143-80
Aleksios II Komnenos 1180-83
Andronikos I Komnenos 1183-85
İsaakios II Angelos 1185-95
Aleksios III Angelos..... 1195-1203
İsaakios II Angelos (yeniden) 1203-04
Aleksios V Dukas Murtzuphlos 1204

Latin imparatorları

Baudouin I 1204-06
Henri 1206-16
Pierre..... 1217
Yolande (imparatoriçe) 1217-19
Robert 1219-28
Baudouin II 1228-61
Jean..... 1231-37

Nikaia imparatorları

Konstantinos (XI) Laskaris 1204-05
Theodoros I Laskaris..... 1205-22
İoannes III Dukas Vatatzes 1222-54
Thedoros II Laskaris 1254-58
İoannes IV Laskaris..... 1258-61

Konstantinopolis'in geri alınmasından sonraki imparatorlar

Mikhail VIII Palaiologos 1261-82
Andronikos II Palaiologos 1282-1328
Andronikos III Palaiologos..... 1328-41
İoannes V Palaiologos..... 1341-76
İoannes VI Kantakuzenos 1347-54
Andronikos IV Palaiologos 1376-77
İoannes V Palaiologos (yeniden)..... 1379-90
İoannes VII Palaiologos..... 1390
İoannes V Palaiologos (yeniden)..... 1390-91
Manuel II Palaiologos 1391-1425
İoannes VIII Palaiologos 1421-48
Konstaninos X Palaiologos 1448-53

BİZMUT;

Alm. *Wismut (n.),* **Fr.** *bismuth (m.),* **İng.** *bismuth*. Sembolü Bi olan metalik bir element. Periyodik cetvelde 5A grubunda bulunur ve bu grubun en ağır üyesidir. Orta çağdan beri bilinen bir elementtir.

Özellikleri: Atom numarası 83, kütle numarası 208,98'dir. Bileşiklerinde -3, +3, +5 değerliklerini alabilir. Gümüşi gri parlak bir metaldir. Sert ve kırılgandır. 5A grubu elementleri içinde en metalik olanıdır.Kararlı Bi-209, bizmutun tabii olarak bulunan tek izotopudur. Radyoaktif izotoplarından en iyi bilineni Bi-210 izotopudur. Bu izotopun yarılanma süresi 5 yıldır. Bi-210 nükleer sayma aletlerinin ayarlanmasında beta standardı olarak kullanılır.

Erime noktası 271°C, kaynama noktası 1450°C'dir. Tel haline getirilebilir. Fakat oldukça kırılgandır. Bu hali diğer elementlerden az miktarda ilave edilerek giderilebilir.

Bulunuşu ve üretimi: Çok az miktarda volkanik kayalarda rastlanır. Tabiatta çeşitli hallerde bulunur. Bazı bileşiklerinde serbest metal olarak görülür. Tabiatta bulunan bu bileşikleri Bizmit ($Bi_2O_3.H_2O$) Bizmutglans (Bi_2S_3) ve bizmutit (BiO)$2CO_3.H_2O$'dur.

Başlıca bizmut yatakları Amerika Birleşik Devletlerinde, Bolivya'da, Kanada'da ve İspanya'dadır. Yılda 1400 ton bizmut üretilir. Serbest metal ihtiva eden cevherler, bizmutun erimesi için ısıtılır ve erimiş bizmut diğer kısımlardan ayrılır. Kükürtlü cevherler havada ısıtılır veya kavrulur ve oksit haline dönüştürülür. Bu oksitler kok veya demir ile serbest bizmut metali haline indirgenir. Bizmut, eritme işlemlerinde genellikle kurşun gibi hareket eder. Bizmut, bakır ve kurşun cevherlerinde bulunur. Bunların elde edilişi esnasında bizmut da elde edilir. Ticari olarak elde edilen bizmut % 99,999 saflıktadır. Bu saflıktaki bizmutu dört yolla elde etmek mümkündür: 1. Kristallendirme metodu, 2. Betts elektrolitik metodu, 3. Betterton Kroli metodu, 4.Speryy metodu.

Bileşikleri: Bizmut oda sıcaklığında kuru havada kararlıdır. Fakat kızıl derecede oksijen ile birleşerek sarı bir oksit (Bi_4O_6) meydana getirir. Nemli havada düşük sıcaklıkta metalin yavaş oksidasyonu vuku bulur. Meydana gelen oksit tabakası metali ince bir tabaka şeklinde kaplar ve oksidasyonun daha ileri gitmesini önler. Derişik sıcak sülfat asidi içinde çözündüğü zaman Bi_2 $(SO_4)_3$ meydana gelir. Hidroklorik asit ile hava mevcudiyetinde yavaş reaksiyon vererek bizmut klorürü ($BiC1_3$) verir.

Bizmutun +3 değerlikli olduğu bileşikler katı haldeyken çok az iyonik karakter gösterirler. Suda Bi_3+ şeklinde iyonlar verirler. Bu iyonlar bir baz ihtiva eden çözeltiye ilave edildiği zaman, bizmut hidroksit şeklinde kolloidal bir çökelti verir. Bizmut iyonları hidrojen sülfür ile muamele edilince karakteristik siyahlıkta bizmut sülfür çökeltisi elde edilir ki, bu ancak derişik asitlerde çözünür.

Kullanılışı: Bizmutun ötektik alaşımlarının erime noktası çok düşüktür. Bu yüzden bu alaşımlar yangın söndürmek için tavanlara yerleştirilen duşların deliklerini tıkamakta kullanılır. Mesela % 50 bizmut, % 25 kurşun, % 12,5 kalay ve % 12,5 kadmiyum bulunduran bir alaşımın erime noktası 70°C'dir. Bu alaşımlar, özel yapıştırmalarda, basınçlı gaz tüplerinde emniyet tapası olarak, otomatik gaz durdurma sistemlerinde, yangını haber veren aletlerde vs. kullanılır.

Çok yaygın olarak kullanılan bizmut bileşikleri bizmut oksid ve bazik bizmut nitrattır. Bu bileşikler seramikte, camda, porselen imalatında, boyama ve mineleme işlemlerinde kullanılır. Çok sayıda bizmut tuzu tıpta radyografide ve ilaç imalatında kullanılır. $(BiO)_2CO_3$, X ışını için opak maddedir. Bizmut subgallat egzamada toz olarak kullanılır.

BİZON (Bison bison);

Alm. *Bison,* **Fr.** *bison d'Amerique,* **İng.** *bison.* **Familyası:** Boynuzlugiller (Bovidae). **Yaşadığı yerler:** Orta ve Kuzey Amerika. **Özellikleri:** İri başlı, kıvrık boynuzlu, hörgüç omuzlu, baş, boyun ve ön ayakları uzun tüylerle örtülü, kuyruğu püsküllüdür. Sürüler halinde yaşayan 800-1500 kg ağırlıkta bir hayvandır. **Ömrü:** 30-50 yıl. **Çeşitleri:**Amerika ova bizonu, Amerika orman ve dağ bizonu, Avrupa bizonu.

Amerika'nın bir çeşit saçlı yaban öküzü. Eskiden bu kıtada bol miktarda bulunurdu. Sürü halinde yaşar. Amerika bufallosu veya Amerika ova mandası da denir. Siyahımtrak koyu kahverenklidir. Gayet cesur ve tedbirli hayvandır. Kızdırılmadıkça insana nadir saldırır. Eti ve derisi gayet makbuldür. Sulak, ağaçsız, otlak arazileri sever. Eskiden Mississippi Vadisinde büyük sürüler halinde bulunurdu. Kızılderililerin kıymetli bir yiyecek ve giyecek kaynağı idi. Sonra Beyazlar tarafından büyük ölçüde tüketildi. Onlar Amerika'ya gelmeden önce sayıları 60 milyona varan bizon sürüleri bugün ancak birkaç yüzdür. Nesli, milli parklarda korunmaya çalışılmaktadır. Dişileri erkeklerden daha küçüktür, 350-450 kg ağırlıkta olurlar. Ergin erkeklerin çenesinde uzun tüylü, siyah bir sakal bulunur. Az miktarda orman

ve dağlık alanlarda yaşayan bizonlar da vardır. Dağ bizonları ova bizonlarından daha iri ve uzuncadır. Nesli tükenmek üzere olan Avrupa bizonu, Amerika bizonlarından daha iri, yelesi ise daha kısa tüylüdür.

BLEFARİT (Bkz. Göz)

BLOKAJ;

Alm. *Sperrung (f.),* **Fr.** *Blocage (m),* **İng.** *Clearing, set off.* Kliring adı verilen ve genel olarak malın malla mübadelesi şeklinde cereyan eden dış ticaret işlemlerinde ithalatçıların kliring ofisine borçlarını ödememesinden doğan donmuş alacaklar olayı.

Takas adı verilen ve malın malla mübadelesi olan dış ticaret şeklinin daha geniş anlamda uygulaması olan kliring, beynelmilel anlaşmalara dayanır ve döviz ödemeye gerek duyulmadan mallar mallarla mübadele edilir. Ancak takas sistemindeki gibi ödemeler doğrudan doğruya ihracatçıya değil, kliring ofisine yapılır. İhracatçı alacağını kambiyo kuru üzerinden kliring ofisinden alırken, ithalatçı borcunu yine kambiyo kuru üzerinden kliring ofisine yatırmaktadır. İşte çeşitli sebeplerle ithalatçıların borçlarını ödeyememesi, yani kliring ofisine yatıramaması blokaj denen tıkanmaya yol açar. Böylece ihracatçılar da alacaklarını ofisten tahsil edemezler. Kliringli dış ticaretin en önemli mahzuru budur.

BLOKLAŞMA;

Alm. *Tusammenschluss (r)* **Fr.** *Traité d'allience.***İng.** *Forming a group.* Devletlerin aralarında politik ve askeri yönden işbirliği yapmak üzere anlaşmalar yapıp gruplar kurmalarına, milletlerarası politik lisanda verilen ad.

Tarih boyunca devletler arasında bloklar kurulduğu görülmüştür. Yirminci asırdaki en önemli bloklaşmaların ilki, Birinci Dünya Savaşı öncesi meydana gelen İtilaf Devletleri arasında sağlanan bloktur. Bu bloka İngiltere, Fransa, Rusya gibi büyük devletler ile bazı küçük devletler dahil olmuştu. Sonradan bunlara Amerika Birleşik Devletleri de katılmıştı. Bu blokun karşısında olan devletlerden Almanya, Avusturya, Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu ise, İttifak, yani Merkezi İmparatorluklar denilen bloku kurmuşlardı.

Birinci Dünya Harbinden sonra Rusya'da komünizm, Almanya'da nasyonal sosyalizmin gelişmesi dünya politikasında değişiklikler olmasına sebeb olmuştu. Bunun neticesinde Almanya, İtalya ve Japonya'nın öncülüğünü yaptığı mihver blok doğmuş, bunun karşısında Müttefikler denilen İngiltere, Fransa, Çin, Amerika ve birçok devletlerden kurulu başka bir blok meydana gelmişti.

İkinci Dünya Harbinden sonra bloklaşma, Doğu Bloku denilen sosyalist devletlerle, Batı Bloku denilen ve demokrasi ile idare edilen devletler arasında ayrı ayrı olacak şekilde olmuştur. Bunların dışında Üçüncü Dünya Devletlerinin meydana getirdiği bir blok teşekkül etmiştir. Üçüncü Dünya olarak bilinen guruptaki devletlerin aralarındaki bağlar, diğer iki bloka nazaran değişiktir. Bunlar daha ziyade aynı problemlere sahib olmaları ve çeşitli sebeplerden bir blokta bulunmak istemeyişlerinden dolayı, blok görünümündedirler. Aslında bunlar için, ortada yer alan devletler denilebilir.

Mart 1985'ten sonra Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreterliğine getirilen Gorbaçov'un ülke içinde, devlet ve toplum yapısında başlattığı glasnost (açıklık) ve perestroika (yeniden yapılanma) politikaları, bütün dünyada büyük yankılar uyandırdı. Bu yapılanmanın ve Doğu Blokunda görülen iktisadi krizin ardından, Varşova Paktı ülkeleri arasında çözülme ve demokrasiye geçiş hareketleri başladı. Bu hareketlerin neticesi olarak Doğu Bloku yıkıldı ve Varşova Paktı 1991 yılında resmen dağıldı. Bu durum, dünyada yeni denge arayışlarına yol açtı.

BOA YILANI (Boa constrictor);

Alm. *Boa (f), Abgottschlange (f),* **Fr.** *Boa (m.),* **İng.** *Boa.* **Familyası:** Boagiller (Boidae), **Yaşadığı yerler:** Güney ve Orta Amerika'da bol rastlanır. **Özellikleri:** 4-6 metre boyunda, sarı-kırmızı pullu ve zehirsiz olup avını sıkarak yutar. **Ömrü:** 30-40 yıl. **Çeşitleri:** Boa yılanı, anakonda iyi bilinenleridir.

Pullu sürüngenler takımının, Boagiller familyasından bir sürüngen çeşidi. Boa yılanlarının pitonlarla yakın benzerlikleri varsa da, ince anotamik yapıları farklıdır. Boa yılanları ovovivipardır, yani yumurtalar yumurtlanmadan ana karnında açılarak yavru doğar. Pitonlar ise yumurtlar ve ana piton 2-3 ay yumurtalar üzerine kuluçkaya yatar. Boa yılanlarının irileri ağaçlarda, daha küçükleri toprak inlerde yuva yapar. 5-6 tanesi bir arada bulunur. Gece avlanmaya çıkar. Diğer yılanlar gibi her kuş ve memelileri avlayarak geçinir. Boa yılanı avını sıkarak öldürür. Avının göğsünün etrafında 3 düğüm halinde dolanarak sıkmaya başlar. Birkaç sıkışta avının nefesini keserek yutar. Boa yılanlarının çoğu, gece faaldir. Karanlıkta iyi görürler; çoğunun dudaklarının çevresindeki pulların üstünde (çıngıraklı yılanların yüzlerinde olduğu gibi) hassas duyu çukurları bulunur. Bunların sayesinde, karanlıkta avının

vücut sıcaklığını hissederek, gözle görülmeyecek şekilde gizlenen sıcakkanlı hayvanları bularak avlar. Dudaklarındaki bu çukurlar, ağaç boa yılanlarında daha hassastır. Deliklerde yaşayanlarda ise duyarlılığı azdır. Buna karşılık bunlarda, topraktaki titreşimleri hissederek avlarının yerini tesbit eden iç kulaklar, daha duyarlıdır.

Tropik Güney Amerika'da yaşayan anakondadan, yerliler çok çekinir. Şöhreti, romanlara konu olmuştur. O da diğer boa yılanları gibi yavrularını doğurur. (Bkz. Anakonda)

BOBİN;

Alm. *Spule (f.),* **Fr.** *bobine (f.),* **İng.** *coil.* Üzerine tel, iplik gibi şeyler sarılabilen ekseri silindir şeklinde olan makara. Elektrikte bobin, yalıtılmış bir iletkenin genellikle (bir nüve, karkas üzerine) sarılmasıyla yapılır. Bu bobinlerin sarımları bir veya onbinlerce sarım olabilir. Bobinlerin ya içi boştur, yani hava nüvelidir veya manyetik bir malzeme ile doludur (demir, ferit vb.). Elektrik makinelerinin hemen hepsinde bobin vardır. Bu bobinler bobinajcılık denilen teknikle makinalara yerleştirilir (Bkz. Bobinaj).

Doğru akımda, alternatif akımda, alçak, yüksek, çok yüksek frekanslarda kullanılan bobinler ayrı ayrıdır. Bir radyoda, telsizde, televizyonda, bir makinanın motorunda, rölesinde ve daha birçok yerlerde rastlanır.

Bobin doğru akımda iken, devrenin açılıp kapanmasında (akımın değişmesinde) kendi telinin direnci dışında bir direnç gösterir.Normal rejimde doğru akıma sadece telin direnci karşı koyar. Bobinlerin alternatif akıma karşı gösterdiği dirence endüktif direnç denir. Birimi ohm'dur: ($X_L=2\pi. f._L$) ile gösterilir.

(X_L=Endüktif direnç, birimi ohm.)

π = 3,14=sabit sayı

f = Frekans (Hz)

L = Endüktans (Henri)

Bobin genellikle bir manyetik alan meydana getirmek için kullanılır. Bu manyetik alan ya havadan veya manyetik devre üzerinden geçerek, ya başka devreleri etkiler, veya bir demir paleti kendisine çekerek kumanda işini gören kontakların konumunu değiştirir.

Bobinlerin tel kalınlıkları, üzerinden geçen akıma dayanabilecek şekilde seçilir. Umumiyetle seri bobinler, kalın tel az sarım; paralel bobinler ise, ince tel çok sarımlı yapılırlar.

BOBİNAJ;

Alm. *Aufspulen (n.),* **Fr.** *Bobinage (m.),* **İng.** *Coiling.* Elektrik makinalarının akım taşıyan ve manyetik alan meydana getiren veya üzerinde gerilim hasıl eden iletkenlerinin hazırlanması, yerlerine yerleştirilmesi, uç bağlantılarının yapılması, yalıtılması gibi işlerin hepsine birden verilen isim. Elektrik makinaları kaç sınıf ise, o kadar da, hatta daha fazla bobinaj çeşidi vardır. Bunlar kısaca şöyledir:

A- Doğru akım makinalarında:

1. Endüvi sargılar:

a)Seri sargılar,

b) Paralel sargılar.

2. Endüktör sargılar.

B- Alternatif akım makinalarında:

1. Bir fazlı asenkron motorlar (endüksiyon motor),
2. Çok fazlı asenkron motorlar,
3. Transformatörler (bir ve çok fazlı),
4. Bir fazlı kollektörlü alternatif akım motorları,
5. Çok fazlı kollektörlü alternatif akım motorları,
6. Özel motorlar,
7. Bir fazlı senkron motorlar,
8. Çok fazlı senkron motorlar.

Bobinajcılıkta önce sarım yapılacak yer temizlenir ve elektriğe karşı uygun kağıtlarla (prensbant)

yalıtılır. Sonra yerin büyüklüğüne göre bir kalıpta bobinler uygun sarımda ve kesiti belli iletkenlerle sarılır. Hazırlanan bu bobinler itina ile yerlerine yerleştirilir. Uç bağlantıları çok dikkat edilerek ve lehimle veya kaynakla yapılır. Bağlantısı biten bobinlere uygun form verilir ve ip veya keten şeritle sıkıca bağlanır, vernik dökülür.

Bobinaj, büyük makinalarda gittikçe karışık bir hal alır. Bu yüzden bobinaj şemaları geliştirilmiş ve bu konuda çok kitap yazılmıştır.

BOBSLEİGH;

Pistte bir tür kızakla yapılan yarış. Yarışlar, % 8 eğim 1200-1500 m uzunluktaki veya sun'i bir pistte iki veya dört kişilik özel kızaklarla yapılır. Bobsleigh kızaklarının altında iki çift çelik paten bulunur. Öndeki patenler bir direksiyona bağlı olup, araçta oturan sporcu tarafından kızağa yön verilir. Kızağın durdurulması, arkada bulunan ve gerektiğinde en gerideki sporcu tarafından kullanılan iki çelik krampon sayesinde olur.

İki kişilik kızakların boyu 2,7 m, ağırlığı ise 385 kg'dır. Dört kişilikler ise 3,8 m uzunluk ve 630 kg ağırlıktadır. Kayma yarışı, en gerideki sporcunun kızağı en az 15 m itmesiyle başlar. Kronometre, bu itme faslından sonra çalıştırılır.

Bobleigh, 1924'ten beri olimpiyat oyunlarına dahil bir spor dalıdır. ABD, İngiltere, İviçre, İtalya ve Kanada'da yaygın bir spordur.

BOĞA GÜREŞİ;

Alm. *Stierkamf (m),* **Fr.** *Course (f.), de taureaux,* **İng.** *Bulfight.* Boğa ile mücadele ve sonunda boğayı kılıçla öldürme esası üzerine kurulmuş bir spor. Boğa güreşinin başladığı yerin Girit olduğu tahmin edilmektedir. Buradan Etrüsklere ve Romalılara geçti.Sekizinci yüzyıla kadar önemini kaybeden boğa güreşi Faslılar tarafından bu yüzyılda İspanya'ya sokuldu. On beşinci yüzyılda İspanya'da milli spor olarak kabul edildi. Halen İspanyoların çok sevdikleri bir spor gösterisidir. Günümüzde, Portekiz, Kolombiya, Peru, Ekvator, Venezüella ve Fransa'da büyük rağbet gören bir spordur.

Boğa güreşinde gaye, özel olarak yetiştirilmiş bir boğanın matador tarafından "arena" denilen özel sahada yenilmesidir. Boğa güreşine çıkan kişiye, "matador" denir. Bunun çok çevik, refleks sahibi, ani kararlar verebilen, elindeki pelerini çok ustaca kullanabilen, fiziki olarak güçlü kuvvetli olması lazımdır. Güreşe çıkan boğada da cesaret, soyluluk, canlılık aranır. Özel olarak yetiştirilen boğaların hareketlerine ilk başlangıçta çok dikkat edilir. Güreşe müsait olanların, ayrılarak yetiştirilmesine itina gösterilir. Saldırıya geçmesi, sür'atli hareketi, saldırıya geçtiğindeki gözü pekliği, canlılığı bir güreş boğasında aranılan belli başlı özelliklerdir.

Boğa güreşleri Plazas de toros denilen çember şeklindeki arenalarda yapılır. Seyircilerin oturduğu sıraları boğalardan korumak için ön taraflarına görüşe mani olmayan yüksek duvar yapılmıştır. Arenaya açılan üç kapı vardır. Birinden matadorlar, diğerinden boğalar içeri girer, üçüncüsünden ise öldürülen hayvan dışarı çıkarılır.

Boğa güreşleri üç sahfada yapılır. Birinci safhada pikador denilen süvariler boğanın ilk saldırısını önlerler. İkinci safhada boğa saldırıya geçmesi için kışkırtılır. Boğanın iki omuzuna rengarenk kağıtlarla süslü üç dört çift sivri uçlu şişler saplanır. Böylece hayvan iyice öfkelenmiş olur. Son safhada artık tamamen matadorun maharetine bırakılır. Matador çeşitli oyunlar sergileyerek boğayı saf dışı etmeye çalışır. Değneğe tutturulmuş kırmızı renkli kumaşı kullanarak boğanın başını aşağıya doğru eğmesini temine uğraşır. Çeşitli artistik gösterilerin sonunda, kılıcı, boğayı öldürecek şekilde batırması ile güreş son bulur. Bazen bu işin başarılması mümkün olmayabilir. Kılıcın kırılması, matadorun boğanın boynuzları arasında parçalanması da ihtimal dahilindedir. Aslında boğa güreşi çok tehlikelidir. Fakat bütün tehlikesine rağmen heyecanla takib edilen, güreşlerin olduğu günlerde eğlenceler tertib edilen bir spordur.

Türkiye'de boğa güreşleri Artvin ve yakın çevresinde her yıl haziran ayında yapılan Kültür ve Sanat Şenliklerinde olmaktadır. Yurdumuzdaki boğa güreşleri İspanya ve diğer ülkelerde olduğu gibi, matador ile boğa arasında geçmeyip, boğa ile boğa karşılaştırılarak yapılır. Güreş meydanından diğer boğayı boynuzlarıyla tehdit eden ve kaçıran boğa galip sayılır. Birinci gelen boğanın sahibine oldukça yüklü armağan verilir.

BOĞAZ;

Alm. *Kehle,* **Fr.** *gorge (f.),* **İng.** *throat.* Kafatası alt kısmından başlayıp alt gırtlak kıkırdağı hizasında yemek borusu ile birleşen, duvarlarını kasların teşkil ettiği sindirim sisteminin ağızdan sonraki ikinci ünitesi. Boğaz, yaklaşık 12 cm uzunluktadır. Arka boğaz duvarı yassı ve dik biçimdedir. Buraya hiçbir

kanal açılmaz. Boğaz; ön yukarı kısımda burun boşluklarının arka kısmına, ön ortada ağız boşluğuna, en aşağı kısımda da gırtlak boşluğuna açılır.

Boğazın ağız boşluğu ile birleştiği yerde bademcikler bulunur. Yine boğazın çatısında boğaz adenoitleri denilen küçük ve bademcik yapısındaki bezler vardır. Boğazın üst kısmında yan duvarlarda, orta kulağa açılan bir boru bulunur. Burun ve ağız kapatılıp akciğerler zorlanarak hava dışarı verilmek istendiğinde hava bu kanaldan geçip kulak zarına tazyik yapabilir. Kulağa damlatılan ilaçlar bu kanaldan (östaki borusu) boğaza akabilir.

Boğazın orta kısmında solunum yolu ile yemek yolu kesişmektedir. Yeni doğan bir çocukta gırtlak dil kökünden daha yukarıda olduğu için bebek süt emerken bir taraftan da nefes alabilir. Çünkü içilen süt, gırtlak kıkırdağı örtüsünün yan kısmından geçip yemek borusuna ulaşmakta ve böylece hava yollarına gitme tehlikesi olmamaktadır. Erişkinlerde ise gelişme ilerledikçe gırtlak da aşağıya inmekte, böylece yemek yoluyla hava yolu kesişmektedir. Erişkinlerde yemeğin hava yollarına gitmemesi için bazı refleksler harekete geçer ve yemeğin hava borusuna gitmesini önler.

Yutma olayı ve yutma refleksleri:

1. Yumuşak damak yukarı kalkar, geriler ve boğaz arka duvarına dayanarak yukarı hava yollarıyle yemek yollarını birbirinden ayırır. Bu refleks sayesinde yenilen yemek ve içilen sıvıların burundan gelmesi önlenmiş olur.

2. Ağız kökü kasları kasılarak gırtlak iskeleti yukarı çekilir. Böylece bebeklerde olduğu gibi yenilenler gırtlak örtüsünün yanlarından geçer.

3. Gırtlak örtüsü gırtlak ağzını kapatarak aşağı hava yollarıyla yemek yolunu tamamiyle ayırır.

Boğazın, solunum sistemiyle ilgili hastalıkları mühimdir. Bazı enfeksiyon ajanlarına bağlı olarak ortaya çıkan boğaz ve ses telleri iltihaplarından gırtlak kanserine kadar ortaya çıkan ekseri hastalık tablosunun en dikkati çeken belirtisi ise, ses kısıklığıdır. Ses kısıklığı olan kimselerde özellikle tedaviye direnç gösteren vak'alarda çok dikkatli muayene ve tetkik yapılmalıdır.

Sindirim sistemini ilgilendiren boğaz hastalıklarında en mühim bulgu yutma zorluğudur. Yutma zorluğunda, yakın temas dolayısıyla solunum sisteminin üst kısmını ilgilendiren hastalıklar da akla gelebilir. Yutma zorluğu, boğaz ağrısıyla birlikte olabilir veya sadece ağrısız mekanik bir zorluk hissedilebilir. Bunlar arasındaki ayırımı hekime bırakmalı ve hasta tetkikten kaçmamalıdır.

BOĞAZ İLTİHABI;

Alm. *Halsentzündung (f.),* **Fr.** *Infection (f.) de la gorge,* **İng.** *Throat infection.* Genellikle boğazın kızarması, şişmesi, ağrılı yutma ve boğazda ifrazat artması ile seyreden bir hastalık. Boğaz iltihapları genellikle "Farenjit" olarak adlandırılabilir. Farenjit kendi başına bir hastalık olabildiği gibi; kızıl, nezle, kızamık gibi hastalıkların belirtileri arasında da bulunabilir.

Tütün kullanmak, çok tozlu yerlerde kalmak, duman, tahriş edici gazlar, hava değişiklikleri, çok kuru hava ve benzeri atmosfer durumları boğazı tahriş ederek iltihap meydana gelmesine sebeb olabilmektedir. Belli yiyeceklere karşı hassas olan kişiler, bu yiyecekleri yedikleri zaman yine boğazları tahriş olabilir. Boğazın iltihapları, kulaklarda da ağrı yapar. Çünkü boğaz lenf bezlerinin ve boğaz örtüsünün şişmesi kulağa giden östaki borularını tıkar. Streptokok cinsi bakterilerle meydana gelen boğaz iltihaplarında, boğazı kaplayan ince bir iltihabi zar ortaya çıkar. Böyle durumlarda hemen antibiyotik tedavisi başlamalıdır.

Yapılacak işler: Farenjit, başka bir hastalığın seyrinde meydana gelmiş veya başka bir hastalığın başlangıcı değilse ve ciddi bir iltihabi durum yoksa, belirtilere göre tedavi yapılır. Bu günlerde dinlenmeye dikkat etmeli, kafi miktarda sıvı almalıdır. Ağızda eritilen pastiller, boğazı yumuşatarak fayda sağlayabilirler. Antibiyotik ihtiva eden pastiller alınmamalıdır. Bunlar ağızdaki faydalı mikropları da öldürerek, mantar ve virüslerin iltihaplarına zemin hazırlayabilirler.

BOĞAZİÇİ;

Alm. *Bosporus (m.),* **Fr.** *Bosphore (m.),* **İng.** *Bosphorus.* Karadeniz ve Marmara denizi arasındaki boğazın Asya ve Avrupa kıyılarının tamamına verilen isim. Şimdi batı dillerinde kullanılan ve aralarında küçük teleffuz farkları bulunanBosphorus, "öküz geçidi" manasına gelen eski Yunanca bir kelimedir. Türk kaynaklarında Boğaziçi; Halic-i bahr-i rum, Halic-i bahr-i siyah, Halic-i Konstantiniye, İskender Boğazı, Konstantiniye Boğazı, Merecü'l-bahreyn, Mecma'ül-bahreyn, İslambol Boğazı ve Boğaz kelimeleriyle isimlendirilmiştir.

Boğaz'a ait muhtelif ölçüler; İstanbul Boğazının kuzeyden güneye (Kavukburnu-Ahırkapı Feneri) uzunluğu 32,2 kilometredir. Boğazın genişliği ise, büyük değişiklikler gösterir. En geniş yeri Anadolu

feneri ile Rumeli feneri arası 3600 m ve en dar yeri de, Rumeli Hisarı-Anadolu Hisarı arasında olup 698 metredir.

Boğaziçi akıntıları çok eski devirlerden beri gemilerin seyrini etkilediği için bu çevrede yaşayanların dikkatini çekmiştir. Karadeniz'den Marmara'ya olan üst akıntının ortalama hızı 0,90 km/h ise de, Kandilli önlerinde bu akıntının saatteki hızı 5 km/h'e kadar yükselmektedir. Çok şiddetli güney rüzgarı olduğu zaman bu üst akıntı kısmı ortadan kalkar ve gemicilerin orkoz dedikleri kuzeye doğru hafif bir akıntı meydana gelir.

Boğaziçi'nde üst akıntıdan başka bir de Marmara'dan Karadeniz'e alt akıntı vardır. Üst akıntıya nazaran az sür'atli olan bu akıntı, Kuzguncuk'ta saatte 1,22 metre ile azami hızını kazanır. Bu akıntılara göre Boğaziçi'nin tuzluluk oranı alt ve üstte farklıdır. Karadeniz'den gelen suların tuzluluk oranı binde on yedi, Marmara'dan gelen suların tuzluluk oranı ise binde otuz beştir.

Boğaziçi'ne ait milattan önceki kaynaklarda en tafsilatlı bilgiler Herodot, Polybios, Strabon, Plinius, Arrlan ve Philostratos'da bulunduğu gibi Bizanslı yazar Dionysisos'un eserlerinde de çeşitli bilgilere rastlanmaktadır.

Türkler ise, İstanbul'un fethinden çok önce Boğaziçi ile alakalanmışlar ve burada tahkimata girişmişlerdir. Yıldırım Bayezid devrinde Anadolu Hisarı, fetihden az önce de Rumeli Hisarını inşa ettirmişlerdir. İstanbul'un fethi ve Karadeniz'in bir iç deniz haline gelmesinden sonra Boğaz'da tahkimata fazla önem verilmemiş, zaman zaman bu hususda çeşitli tedbirler alınmakla yetinilmiştir.

Boğaziçi, muhtelif devirlerde muhtelif değişiklikler geçirdi. Mimarisi, nakil vasıtaları ve hayat tarzı bakımından görülen değişiklikler, tarihi açıdan ehemmiyet taşır. Boğaz içinde görülen bu değişiklikler, hala canlı tarih olarak mevcudiyetlerini muhafazaya çalışmaktadırlar.

Rumeli ve Anadolu yakası dahil, Boğaziçi'ni süsleyen semtler şunlardır:

Tophane: Galata'dan Fındıklı'ya kadar sahildeki semte verilen isimdir. Burası bol ağaçlık ve şehre yakın olması hasebiyle tarihte en erken gelişmeye başlamış mıntıkadır. Zamanımızda ise İstanbul'un ticaret merkezi durumundadır. Kılıç Ali Paşa Külliyesi, Nusretiye Camii semtin mühim sanat eserlerindendir. Vaktiyle burada bulunan yalılar, meşhur yangınlar neticesi kaybolmuştur.

Salı Pazarı ve Fındıklı: Tophane'nin devamı olan Fındıklı, Kabataş'a kadar devam eder ve Salı Pazarı, Tophane ile sınır kabul edilir. Vaktiyle salı günleri burada kurulan pazardan dolayı semte Salı Pazarı; Fındıklı'ya ise buradaki bir dere yatağında fındık ağaçlarının bolluğu dolayısıyla bu isim verilmiştir. Tophane gibi şehrin ilk imar edilen semtlerindendir. Uzun yıllar boyunca burada birçok cami, medrese, mektep, çeşme ve hamam inşa edilmiştir. Uzun müddet ilmiye sınıfına birçok ilim adamı yetiştiren bu semtte halen Mimar Sinan Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi bulunmaktadır.

Kabataş: Fındıklı ile Dolmabahçe arasındaki mahallelerden meydana gelir.Semt ismini, Köse Kethüda olarak bilinen Mustafa Necib Çelebinin buradaki sahilhaneyi tamiri esnasında çıkan ve yontularak iskeleye yapılan taştan aldığı söylenilmektedir. Eskiden bağlık ve bahçelik olan semtte, Bağodaları Mescidi, Kabataş Camii ve Hekimoğlu Ali Paşanın yaptırdığı bir çeşme mevcuttur.

Dolmabahçe: Kara Bali bahçeleri ile Beşiktaş bahçeleri arasında ve 1614'te Halil Paşanın ikinci kaptanlığı sırasında, Sultan Birinci Ahmed'in emri ile doldurulmuş ve bu isim verilmiştir. Evliya Çelebiye göre kayık ve mavnalarla taşınan kum, taş vs. ile cirit oynanabilecek bir alan doldurulmuştur. Sultan İkinci Selim devrinden sonra yaptırılan köşk ve saraylar, Sultan Birinci Abdülhamid zamanında şark tarzında, zeminden tavana kadar çinilerle süslenmiştir.Sultan Üçüncü Selim, Beşiktaş sahil sarayını yaptırmış ve 1854'te yıktırılan bu sarayın yerine Sultan Abdülmecid tarafından bugünkü Dolmabahçe Sarayı inşa ettirilmiştir.Yine aynı semtte bulunan Bezm-i Alem Valide Sultan Camii ve bunun karşısındaki sebil de Hacı Mehmed Emin Ağa tarafından yaptırılmıştır.

Beşiktaş: Tabii güzelliği olması sebebiyle çok eski zamanlardan beri hususi bir ehemmiyeti vardır.Semtin ismi, Kaptan-ı Derya Barbaros Hayreddin Paşanın gemilerini bağlamak için sahile yaptırdığı 5 taştan gelmektedir.

Beşiktaş, Osmanlı Devletinin her devrinde itibar görmüş bir semttir. Sultan Birinci Ahmed'den itibaren bu semte muhtelif sahil sarayları, kasırlar ve köşkler inşa edilmiştir. Burada bulunan Beşiktaş sahil sarayı 1678'de inşa edilmiş ve Dolmabahçe Sarayının inşasına kadar ehemmiyetini korumuştur. Çırağan Sarayı ise ilk defa Sultan Dördüncü Murad, ikinci defa Sultan Üçüncü Selim devrinde inşa edilmiştir. Dolmabahçe Sarayının inşasından sonra burası da ikinci plana düşmüş, Meclis-i Mebusan olarak kullanılan saray 1909'da şüpheli bir yangın neticesinde yanmıştır.

Osmanlı devrinde İstanbul'un en mamur semtlerinden olan Beşiktaş'ta o devirden kalma 20 cami ve mescit vardır. Şimdiki Yıldız Parkının girişindeki Hamidiye Camiini, Sultan İkinci Abdülhamid Han 1891

senesinde inşa ettirmiştir.

Ortaköy: Önceleri Yahudi ve Rum mahallesi olan semt, Kanuni Sultan Süleyman devrinde Türklerin buraya iskan edilmeleri ile gelişmiştir. On yedinci asırdan itibaren, devlet erkanının inşa ettirdikleri sahil sarayları ile tamamen mamur hale gelmiştir. Ortaköy Camii ise, Sultan Abdülmecid tarafından 1854-55'te inşa ettirilmiştir.

Kuruçeşme: Tezkireci Osman Efendi Camiinin inşası sırasında su yolları bozulan çeşmeden ismini almıştır. Havasının ve suyunun güzelliği ile meşhur olan semtte birçok köşk ve saray vardır. İskelenin karşısında 150 m açıkta bulunan Serhisbey Adası halen yüzme havuzu olarak kullanılmaktadır.

Arnavutköy: Vaktiyle buraya yerleştirilen Arnavutlardan bu ismi aldığı söyleniyorsa da, ahalisinin ekseriyeti Rum ve Yahudidir. Evliya Çelebi 1000 kadar hanenin olduğunu ve Müslüman bulunmadığını kaydeder. Semtte bulunan çeşme, Sultan Selim, Tevfikiye Camii ise Sultan İkinci Mahmud tarafından inşa ettirilmiştir.

Bebek: Akıntı burnunun kuzeyindeki bu koy ismini, Fatih Sultan Mehmed'in buraya tayin ettiği ve lakabı Bebek olan bölük başından almıştır.Sultan Birinci Selim zamanında hasbahçe olan Bebek, zamanla buraların ihmal edilmesiyle 18. asırda ayak takımının sığındığı yer olmuştur. Bu asırdan sonra semtin imarı için harekete geçilmiş, bu maksatla, Bebek Camii ve birçok dükkan inşa olunmuştur.

Rumeli Hisarı: İsmini Fatih Sultan Mehmed'in fetihten önce inşa ettirdiği hisardan alır. Bebek ve Baltalimanı koylarının arasındaki yüksek bir mevkidir. Evliya Çelebi burayı, bağ ve bahçesiz, kayalık, 1000 kadar evden ibaret bir mahalle olarak tasvir eder.

Baltalimanı: İstanbul'un fethi sırasında kaptan-ı derya olan Baltaoğlu Süleyman Beyin gemileri burada inşa etmesinden bu ismi almıştır.Halen Kemik Hastanesi olarak kullanılmakta olan Reşid Paşa yalısı da buradadır.

Emirgan (Mirgun): Sultan Dördüncü Murad'ın Revan Seferi sırasında kendisine yol gösteren Emirgüne'ye burada bir kasır tahsis edilmesi sebebiyle bu ismi almıştır. Semt, Sultan Birinci Abdülhamid devrinde gelişmeye başlamıştır. Zamanımızda Emirgan Korusu, yaz aylarında İstanbulluların piknik için en fazla gittikleri yerlerdendir.

İstinye: Tabii bir liman olarak çok eskilerden beri meşhur olan semt, 16. asırdan itibaren gelişmeye başlamıştır. Evliya Çelebi zamanında koy'un ağzında bir misafirhane bulunuyordu. Cezayirli Gazi Hasan Paşanın devrinde kurulmuş olan tersane günümüzde kaldırılmıştır.

Yeniköy: Kanuni Sultan Süleyman devrinde kurulmaya başlanan bu köyü Evliya Çelebi Seyahatnamesinde 3000 haneli bir mahal olarak anlatır. Sultan İkinci Mahmud devrinde, Osmanlı mimarisinin zarif örnekleri olan yalılar ve köşkler inşa edilmiştir. Ayrıca, çileğiyle de meşhurdur.

Tarabya: Bu koy da İstinye gibi çağlar boyunca ticari bir merkez olmuştur. Sultan İkinci Selim devrinde yalnızca balıkçı kulübeleri olan semtte padişaha ait bir köşk inşa edilmesiyle gelişmiştir.

Sarıyer: Semt ismini burada medfun "Sarı Baban" namındaki bir zattan aldığı söylenirse de, bakır ihtiva eden ve sarı renkte görünen bir yardan aldığı da rivayet edilir. Sarıyer güzel havası ve şifalı suları ile meşhurdur. Mevcut Kestane Suyu, Çırçır Suyu, Fındık Suyu, Hünkar Suyu, Şifa Suyu bu semttedir. Ayrıca semtin mesire yerleri de meşhurdur.

Rumeli Kavağı: Sultan Dördüncü Murad devrinde, Rus Kazaklarının saldırılarını durdurmak üzere inşa edilen hisar ile ehemmiyet kazanmıştır. Evliya Çelebi kale içinde muhafızlara ait 60 evin bulunduğunu kaydeder. Kale günümüze ulaşmamıştır. Kale günümüze ulaşmamıştır. Halen geniş bir kısmı askeri bölge olan semtte güzel mesire yerleri vardır.

Anadolu Kavağı: Osmanlılar devrinde bazı yolları ve askeri istihkamları ihtiva eden önemli bir bölgedeydi. Semtte bulunan kale Dördüncü Murad Han zamanında tamir ettirilmiştir. On yedinci asırda kalabalık bir bölge olan bu semtte, 3 tane cami vardır. Evliya Çelebi, limanında her zaman 300 geminin bulunduğunu yazar. Bu semtin de Rumeli Kavağı gibi çok geniş bir kısmı askeri bölgedir.

Beykoz: Boğaziçi'nde, Servi Burnunun kuzeyinde bulunan bu semtin ismi, Osmanlı Devletinde, Kocaeli valilerinin karargahı olmasından gelmektedir. Balıkçılık gelişmiştir. Kalkan balığı oldukça meşhurdur. Ayrıca mesireleri de çok itibar edilen yerlerdir.

Paşabahçe: Önceleri sadece Hıristiyanların oturdukları bir semt olan Paşabahçe'ye, Sultan Üçüncü Mustafa devrinden itibaren Müslümanlar yerleşmeye başlamışlardır. Burada bulunan Şişe-Cam Fabrikasının ekonomimizde önemli bir yeri vardır.

Kanlıca: Bu semt adını, burada yerleşen ve Kanglı denilen eski bir Türk kabilesinden almıştır.Sütü ve

yoğurdu meşhur olan Kanlıca, bilhassa mesire yerleri ile Boğaziçi'nin güzide semtlerindendir.

Anadolu Hisarı: Sultan Yıldırım Bayezid'in Boğaz'ı kontrol etmek üzere yaptırdığı hisardan ismini almıştır. Göksu ve Küçüksu mesireleri ile meşhur olan semt, baharda pikniğe gelenlerle dolar.

Kandilli: İsmini bir rivayete göre Sultan Dördüncü Murad'ın Revan Seferinden dönüşünde bir şehzadesinin buradaki bir köşkte doğması ve burada tertib edilen, yedi gece süren kandil donanmasından almıştır. Asırlar boyunca padişahların çok itibar ettikleri Kandilli, sonraları Fransız ve İngilizlerin oturdukları bir yer olmuştur.

Vaniköy: Sultan Dördüncü Mehmed'in ikinci hocası olan Vani Mehmed Efendiden ismini almıştır. Şimdi rasathanenin bulunduğu tepede, 1911 senesine kadar yangını haber veren toplar atılırdı.

Çengelköy: Burada gemi çapalarının yapılmasından dolayı bu ismi almıştır. Çengelköy'ün başlıca mesiresi olan Havuzbaşı, Beylerbeyi ile huduttur. Burada Şeyh Nevres Tekkesi bulunmaktadır. Ayrıca 1872'de inşa edilen Kuleli askeri Lisesinde halen öğretim devam etmektedir.

Beylerbeyi: Sultan Üçüncü Murad devri beylerbeylerinden olan Mehmed Paşanın sahil sarayının yerine yapılan saraya verilen ismin bütün semte genişlemesinden bu ismi almıştır. Bu sarayı 1865'te Sultan Abdülaziz Han yeniden baştan başa mermer olarak inşa ettirmiştir.

Kuzguncuk: Adını, Fatih Sultan Mehmed devrinde buraya yerleşen Kuzgun Baba adlı bir veliden alan semt, önceleri daha ziyade Rum ve Yahudilerle meskundu. Fakat inşa edilen cami ile Müslümanların da itibar ettikleri bir semt olmuştur.

Hayatta ve Sanatta Boğaziçi

Boğaziçi, İstanbul'dan tamamen farklı, fakat ondan ayrı düşünülemeyen, bir güzellikler bölgesidir.Her semtin ayrı hüviyete sahip olmasına rağmen yine de bir bütün teşkil etmesi, oradaki hayatın ve hatıraların bir terkibidir. İstanbul'un fethinden sonra meydana gelen bu terkip, tamamen Müslüman Türkün eseridir. 1100 sene süren Roma ve Bizans medeniyeti burada böyle bir bütün teşkil edemedi.

Türk İslam medeniyeti, Boğaziçi'ne İstanbul'dan 60 sene önce yerleşti. Anadolu yakasındaki bazı köylerin kuruluşu bu zamana rastlar. Fetihten sonra Boğaziçi'ne iskanların başlaması, dünyada eşi olmayan bir güzelliğin ortaya çıkmasına sebeb oldu. Batılı bir şairin; "Yer ve gök arasında dalgalanan en güzel çizgi budur." dediği, yeşil ve mavinin en nefis tonlarının bulunduğu Boğaziçi, Osmanlı Türkünün eseri olarak şenlendi. Boğaziçi'ne Türklerin bu kadar değer vermesi, iki taraftaki dağların arasında boğazın ihtişamla akmasının, Orta Asya'daki eski yurtlarını hatırlatması olabilir.

Boğaziçi gibi eşsiz güzellikler diyarının edebiyatımızdaki tesirleri de mühimdir. İstanbul'da yaşayıp da burası ile ilgili şiir yazmayan şairimiz yok gibidir.

On yedinci asırda yaşayan Nev'izade Atai, **Alemnuma** adlı eserinde boğazı tasvire çalışmıştır. Şair, sandal sefalarını, mesireleri anlattıktan başka, semtleri ayrı ayrı işlemiştir. Şair Fenni (17. asırbaşı) **Sahil-name** adlı manzum eserinde,Galata'dan başlayıp, Kavaklardan geçerek Üsküdar'a kadar her semte bir beyit tahsisi ile Boğaziçi'ni tasvire çalışmıştır. Şiirde 63 beyit vardır.

Divan şiirinde önemli bir yeri olanBoğaziçi, gazellerde, kasidelerde gayet canlı olarak anlatılır. Şiirlerde Boğaz'ın anlatılması an'anesi,Nedim, ŞeyhGalib,Enderuni Vasıf, Enderuni Fazıl'dan başlayarak kesintisiz günümüze kadar devam etmiştir.

Tanzimattan sonra Boğaz daha ziyade roman ve hikayelere malzeme teşkil etmiştir.

Nazım, **Zehra** adlı romanına uzun bir Boğaz tasviriyle başlar. Halid Ziya Uşaklıgil'in **Aşk-ı Memnu** adlı romanında Göksu'daki mesireleri anlatan uzun pasajlar bulmak mümkündür. Aynı yazarın **Bir Yazın Tarihi** adlı eserindeki olaylar Çubuklu'daki bir yalıda geçer. Mehmed Rauf, boğazın daha alafranga kısmı olan Büyükdere ve Tarabya'yı hikayelerinde dekor olarak kullanır.Hüseyin Rahmi Gürpınar, **Cadı** adlı eserinde Rumelihisarı ile Baltalimanı arasındaki yolların esrarlı havasını anlatır. Halide Edip Adıvar'ın **Tatarcık**'ında günün muhtelif saatlerindeki Boğaz manzaraları resimleştirilir. Ayrıca Yakub Kadri Karaosmanoğlu, Refik Halit Karay, Ahmed Rasim, Safveti Ziya, Ruşen Eşref ve Abdülhak Şinasi de Boğaziçi'nden canlı manzaralar tasvir ederler. Hatta Abdülhak Şinasi Hisar'ın **Boğaziçi Yalıları** ve **Boğaziçi Mehtapları** adlı eserleri bu bakımdan dikkat çeker.

Günümüz şiirinde Boğaz'ı beş asırlık ihtişamıyla, en güzel haliyle yaşatan Yahya Kemal Beyatlı olmuştur. Saatten saatte değişen rengi, suyun akışı ve asırlar boyunca Boğaziçi'ne sinen Türk zevki Yahya Kemal'in şiirlerinde görülebilir.

BOĞAZİÇİ KÖPRÜSÜ;

Alm. *Bosporusbrücke (f.),* **Fr.** *Le Pont (m.) du Bosphore,* **İng.** *Bosphorus bridge.* Asya ve Avrupa

kıtalarını, İstanbul Boğazı üzerinde birleştiren köprü. Anadolu yakasında Beylerbeyi'nden başlar, Avrupa yakasında Ortaköy'den geçer, Mecidiyeköy'de sona erer.Yirminci yüzyılda iki kara parçasını birbirine bağlayan on büyük asma köprü vardır. Bunlardan bazıları Boğaziçi Köprüsünden önce yapılmış ve uzunlukları daha fazladır. Fakat iki kıtayı birleştiren Boğaz'ın güzel mavilikleri arasında inci gibi asılan iki köprüden biri Boğaziçi diğeri ise Fatih Sultan Mehmed Köprüsüdür.

Milattan önce 513 yılında Pers Hükümdarı Dara, Boğaz'ın en dar yeri olan Anadolu Hisarı ile Rumeli Hisarının bulunduğu yerde gemileri yan yana dizdirerek bir köprü yaptırmıştı. Bu köprüden seksen bin askerini Boğaz'ın karşı yakasına geçirdi. Bu esasında köprü olmayıp sadece geçiş için kullanılan yüzen araçlardan yapılan bir geçitti.

Anadolu hakimiyetinden Rumeli topraklarına fetih için geçen Türkler Boğaz'ı rahat geçebilmek için köprü yapmayı düşünmüşlerdi. Yıldırım Bayezid'in yaptırdığı Anadolu Hisarı, Fatih Sultan Mehmed Hanın yaptırdığı Rumeli Hisarı, gelecekteki köprü yapımının bir ön hazırlığı idi. Fakat o gün için bu hisarlar Boğaz'ın giriş-çıkışını kontrol eden ve iki tarafta hakimiyeti sağlayan muhteşem kalelerdi.

Daha sonraki senelerde askeri bakımdan faydalı olacağını düşünenler, köprünün yapılmasını fiiliyata çıkaramadılar. Hatta İtalya'nın büyük ressamı Leonardo Da Vinci Boğaz'ın iki yakasını birleştiren açılır kapanır bir köprü yapımını o zaman Osmanlı Sultanı olan İkinci Bayezid'e teklif etmişse de yapım için teşebbüse geçiş olmadı. O zaman için köprü üzerinde durulmamasının esas sebebi Osmanlıların Akdeniz ve Karadeniz'de mutlak hakim olmalarıydı.

Aradan geçen uzun zaman ve Boğaz'a konan buharlı gemilerin çalıştırılması köprü fikrini tekrar gündeme getirdi. Boğaz Köprüsüne askeri bakımdan büyük ihtiyaç duyulmaya başlanmasından dolayı Sultan İkinci Abdülhamid Han "Bosphorus Railroad Company"ye köprü projesi hazırlattı. Hazırlanan projeye göre ahşaptan yapılacak, kuleleri bulunacak, geceleri ışıklandırılıp üzerinden demiryolu geçecekti. Fakat siyasi hadiseler ve tahttan indirilmesi, teşebbüsün tasarı halinde kalmasına sebeb oldu.

Cumhuriyet devrinde Boğaz'ın iki tarafından trafiğin fazlalaşması Boğaz Köprüsünün bir an önce yapılması gerektiği fikrine ağırlık kazandırdı. İlk ciddi teşebbüs 1953 yılında yapıldıysa da 1969 yılına kadar bu iş neticelenmedi. 1969 yılında Boğaz Köprüsü inşası "Hochtief-Cleveland" İngiliz-Alman firmasına ihale edildi. Asya ve Avrupa'yı birleştirecek, yüzyıllardır insanlığın hayalini gerçekleştirecek köprünün temeli, 20 Şubat 1970 günü devrin başbakanı Süleyman Demirel tarafından atıldı. Üç seneyi aşkın çalışmalardan sonra 30 Ekim 1973 günü beş yüz bin kişinin katıldığı muhteşem bir törenle açıldı. Bu büyük eser 39 ay 19 günde bitirilmiş ve çevre yolları dahil o zamanın parasıyla iki milyar seksen milyon liraya mal olmuştu.

Dünyadaki yapılan asma köprüler, ayakları arasındaki uzaklığa göre sıralanır. Boğaz Köprüsünün ayakları arasındaki uzunluk 1070 metredir. Buna göre asma köprülerin arasında Avrupa'da üçüncü, dünyada yedincidir. Boğaziçi Köprüsünden önce gelen diğer köprüler şunlardır: İngiltere'de Humber Köprüsü (1410 m), New York'daki Verrazano Köprüsü (1298 m), San Fransisko'daki Golden Gate Köprüsü (1280 m), Michigan'daki Mackinac Köprüsü (1158 m), Japonya'daki Miami Bisanseto (1100 m). Boğaz Köprüsü'nün toplam uzunluğu 1560 metredir.

Ortaköy'deki kule temelleri için deniz seviyesinden 24 ve 17 m Beylerbeyi'ndeki kule temelleri için 5 ve 12 metre aşağıya inilmiştir. Ana kabloları taşıyan yüksek kuleler 165 metre yüksekliğiyle İstanbul'un en yüksek yapısıdır. Ana kablolar 58 cm çapında olup, 19 bükümlüdür. Kule ayakları tabanda 7x5,20 metre, tepesinde ise 7x3 metredir.

Boğaz Köprüsünün açılış tarihinden itibaren 31.6.1992 tarihine kadar üzerinden geçen araç sayısı ve elde edilen gelirler.

Yıl	Araç Sayısı	Gelir
31.10-1973-31-10-1974	5.641.568	163.049.667
31.10-1974-31-10-1975	8.148.714	261.002.591
31.10-1975-31-10-1976	11.114.831	363.696.446
31.10-1976-31-10-1977	13.837.025	494.361.233
31.10-1977-31-10-1978	13.619.268	759.130.099
31.10-1978-31-10-1979	13.217.184	735.395.777
31.10-1979-31-10-1980	13.650.209	997.567.103
31.10-1980-31-10-1981	14.686.783	1.962.307.935

31.10-1981-31-10-1982	16.787.472	2.502.130.446
31.10-1982-31-10-1983	18.361.772	3.767.334.269
31.10-1983-31-10-1984	18.981.548	8.388.171.905
31.10-1984-31-10-1985	18.798.761	16.188.721.302
31.10-1985-31-10-1986	22.082.576	24.045.951.965
31.10-1986-31-10-1987	23.887.179	34.486.080.272
31.10-1987-31-10-1988	25.412.459	57.176.778.585
31.10-1988-31-10-1989	25.955.203	103.731.785.450
31.10-1989-31-10-1990	25.455.070	143.021.459.000
31.10-1990-31-10-1991	22.792.313	225.913.995.000
31.10-1991-31-06-1992	16.309.139	175.389.720.000

(Not: 2 Kasım 1992 tarihli Karayolları 17. Bölge Müdürlüğünün verilerine göre)

BOĞAZKESEN HİSARI (Bkz. Rumeli Hisarı)

BOĞAZLAR;

Alm. *Bosporus (m.) u. Dardanellen (pl.),* **Fr.** *Bosphore (m.) et Dardanelles (pl.),* **İng.** *Bosphorus and Dardanelles.* Dünya siyaseti bakımından çok önemli olup, bilhassa iki yüz yıldır siyasi nüfuzun ve egemenliğin çarpıştığı bir yer durumuna gelen İstanbul ve Çanakkale boğazları. Doğu ile batı, güney ile kuzey arasında bir menfaat çarpışmasının kalbi, uzun zaman hep bu boğazlar olmuştur.

Çanakkale Boğazında, Karadeniz hakimiyeti için çok eski devirlerde de çeşitli savaşların olduğu görülmektedir. M.Ö. 512'de Pers Kralı Dara, İskitlerin peşinden batıya ilerlerken İstanbul Boğazının en dar yerine (Rumeli Hisarının bulunduğu yer) sallardan meydana gelen bir köprü kurdu. Pers-Yunan savaşında ise, Kserxes I, Çanakkale Boğazında kurduğu köprü ile Avrupa'ya geçti (M.Ö. 480). Bu olaydan 116 sene sonra Büyük İskender'in kuvvetleri yine bu yerden Anadolu yakasına geçirilmişti. Bu tarihten Doğu Roma İmparatorluğunun kurulmasına kadar Boğazların pek önemi olmadı. 672 yılında İslam donanması Çanakkale Boğazını geçerek Haliç'e kadar sokuldu. Dokuzuncu yüzyıla kadar devam eden İslam akınları karşısında İstanbul Boğazı Haçlı ordularına geçit yeri oldu. Dördüncü Haçlı Seferinden sonra Boğazların hakimiyeti Venediklilerin eline geçti. Çok geçmeden Boğazların hakimiyetinde Cenevizliler de rol oynamaya başladılar. On dördüncü yüzyıl ortalarına kadar devam eden Venedik-Ceneviz hakimiyeti bu yüzyılda yerini Türklere terk etti.

1332'de Aydınoğlu Umur Bey Gelibolu'yu iki defa kuşatma altına aldı. 1356'da ise Osmanlı Sultanı Orhan Beyin oğlu Süleyman Paşa, Gelibolu ve Bolayır'ı ele geçirerek Avrupa topraklarına ayak bastı. Rumeli'deki fetihler birbirini takib ediyordu. Yıldırım Bayezid Han, İstanbul'u almak için Anadolu Hisarındaki Güzelce Hisar adı verilen kaleyi yaptırdı. Fatih Sultan Mehmed Han Anadolu ve Rumeli ülkelerini birbirine bağlayan ve aynı zamanda iki denizin arasını kesmek, geçişe tamamen hakim olmak için Boğaz'ın en dar fakat akıntının fazla olduğu yerde Rumeli Hisarını inşa ettirdi. Nihayet İstanbul'un 29 Mayıs 1453'te fethi ile Boğazların hakimiyeti tamamen Osmanlılara geçti. Sultan İkinci Bayezid Han zamanındaki fetihlerden sonra, Osmanlılar Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz Boğazına bir yabancı kuvvetin serbestçe girmesine müsaade etmediler. Osmanlıların Karadeniz ve Akdeniz'deki mutlak hakimiyetleri buradaki devletlerin rahat içinde yaşamalarına sebeb oldu. Daha önce eşkıyalık yapan Venedik, Malta, Cenevizliler bu kuvvetin karşısında teslim oldular ve uzun zaman eşkıyalık yapamadılar.

Osmanlıların zayıflaması pekçok devletin Boğazlar üzerinde menfaat çatışmalarına sebeb oldu. İstiklal Savaşı neticesinde de Boğazlar Türk hakimiyetinde kaldı.

Çanakkale Boğazı, Adalar Denizi olarak adlandırılan Ege'yi Marmara Denizine birleştirir. Coğrafi yapı olarak İstanbul Boğazına benzer. Fakat daha uzun ve daha geniştir. Çanakkale Boğazının uzunluğu 56 km, en geniş yeri 7500 m, en dar yeri 1290 metredir. En derin yeri 105 metreyi bulur. Ortalama derinlik ise 30-40 metre arasındadır. İstanbul Boğazı, Karadeniz ile Marmara Denizini birleştirir.

Tuzluluk dereceleri ve yükseklikleri farklı iki denizi birleştirdiğinden, Boğaz'da devamlı akıntı vardır. Karadeniz'in daha az tuzlu olan suları üstten Marmara'ya doğru; Marmara'nın daha tuzlu suları da alttan Karadeniz'e doğru akar. Üst akıntı alt akıntıya nazaran hem daha hızlı hem de geçirdiği su bakımından daha fazladır. En büyük hız Kandilli hizalarında olup saniyede 1.45 metreyi bulur.

Boğaz'ın ortasından geçen bir hatta göre uzunluğu 29.9 kilometredir. Kıyıları takib eden uzunluk ise Rumeli tarafı Haliç dahil 46 km Anadolu kıyısı ise (Anadolu Feneri ile Kız Kulesi arası) 34 kilometredir. Boğaz'ın genişliği yer yer değişir. En dar kısmı hisarlar arası olup 698 metredir. Anadolu ve Rumeli fenerleri arası 3600 m ile Boğaz'ın en geniş yeridir.

İstanbul Boğazındaki Önemli Kazalar

Büyük mal ve can kaybına sebeb olan son yıllardaki önemli kazalar şöyle sıralanmaktadır:

14 Aralık 1960 tarihinde Yunan tankeri ile Yugoslav tankeri Kanlıca önlerinde çarpıştı. Çıkan yangın Boğaz için büyük tehlikeye sebeb olurken, tanker kaptanları dahil 20 kişi öldü. Her iki gemi Boğaz trafiği için büyük engel ve tehlike teşkil etti.

15 Eylül 1963'te Norveç tankeri Serviburnu'nda yarı yatık olan tankere çarptı. Binlerce ton akaryakıt Boğaz sularına yayıldı.

4 Aralık 1963 günü Sovyet yük gemisi sis yüzünden Baltalimanı'nda yalılara bindirdi; üç kişi öldü, 11 kişi yaralandı.

13 Aralık 1963'te Yunan tankeri Kanlıca'da yalılara bindirdi. Hasar çok fazla oldu, bir kişi öldü.

21 Haziran 1965'te Sovyet gemisi Beylerbeyi iskelesi yanındaki kahveye bindirerek hasara sebeb oldu.

9 Kasım 1965'te Yunan yük gemisi sis yüzünden Yeniköy önlerindeki bir yolcu motoruna çarptı, 5 kişi öldü.

1 Mart 1966 günü Sovyet tankeri ile Sovyet yük gemisi gece Üsküdar önlerinde çarpıştı. Akaryakıt denize yayıldı ve ateş aldı. İskele yandı.

18 Aralık 1966'da Romanya tankeri Beylerbeyi önünde bir balıkçı motoruna çarptı, 7 kişi öldü.

27 Temmuz 1972'de Turan Emeksiz vapuruSönmezler şilebiyle Sarayburnu önünde çarpıştı, 5 kişi öldü.

30 Aralık 1972'de Beşiktaş civarında bir dolmuş motoru ile mavna çarpıştı, 6 kişi öldü.

15 Kasım 1979'da Rumen İndepentante tankeriyle Yunan tankeri çarpıştı. Rumen tankeri yanarak battı.

25 Ocak 1981 Toroslar-Türk gemisi ile İndian Trader-Hindistan gemisi çarpıştı.

23 Eylül 1982 Lutra-Romanya gemisi ile Geminii Erra-İtalyan gemisi çarpıştı.

13 Mayıs 1983 Göztepe ve Engin isimli iki Türk gemisi çarpıştı.

28 Şubat 1984 Hamdi Karahasan-Türk gemisi ile Aleksandra Kolon-Sovyetler Birliği gemisi çarpıştı.

5 Ocak 1985 Agosta-Bulgar gemisi ile Clabuget-Romanya gemisi çarpıştı.

16 Ocak 1985 Trountenbels-Yunanistan gemisi karaya oturdu.

18 Ocak 1986 Flag Williams-Yunan gemisi ile Meng Hai-Çin gemisi çarpıştı.

15 Temmuz 1987 Menteşe-Türk gemisi yandı.

4 Eylül 1988 Bazias-4 Romanya gemisi ile Tuncay Çepnioğlu gemisi çarpıştı.

21 Şubat 1989 Burak ve Mehmet Mete Türk gemileri çarpıştı.

29 Mart 1990 Jambur-Irak gemisi ile Dattong Shan-Çin gemisi çarpıştı.

8 Aralık 1991 Nursun-Malta gemisi ile Beatrice-İtalyan gemisi çarpıştı.

14 Şubat 1992 Boğaziçi-Türk gemisi ile Satumave-Romanya gemisi çarpıştı.

Çanakkale Boğazındaki Önemli Kazalar

4 Nisan 1953'te Naraburnu önlerinde Dumlupınar denizaltısı İsveç şilebi ile çarpıştı kazada 81 denizcimiz şehid oldu.

1 Kasım 1966'da Derince araba vapuru Sovyet şilebi ile Eceabat açıklarında çarpıştı ve battı.

19 Nisan 1969'da Hindistan şilebi ile Sovyet şilebi çarpıştı.

7 Aralık 1969'da Yunan şilebi, Çanakkale iskelesindeki Ayvalık vapuruna çarptı, can kaybı olmadı.

11 Ocak 1972'de Norveç ile Liberya şilepleri çarpıştı, can kaybı olmadı.

1982 yılında meydana gelen toplam 24 deniz kazasında beş kişi öldü sekiz kişi de yaralandı. Ancak 1

Mayıs 1982'de yürürlüğe konulan sağ seyir düzeni ile kazalarda belirli bir azalma sağlandı. Bu düzene göre Türk limanlarına uğrayacak olan yabancı bandralı gemilere kılavuz kaptan alma mecburiyeti getirildi. Boğaz'ı ve Boğaz trafiğini iyi tanıyan Türk kılavuz kaptanları sayesinde 1983 yılından itibaren deniz kazaları büyük ölçüde önlenmiş oldu.

4 Nisan 1984 Bizans-Romanya gemisi ile Tay-Sovyetler Birliği gemisi çarpıştı.

17 Ekim 1984 Göksu-Türk gemisi karaya oturdu.

16 Mart 1985 Esram ile Murat Türk gemileri çarpıştı.

28 Kasım 1986 Hamdi İsmet-Türk gemisi Volgo Netl-111-Sovyetlerbirliği'ne ait demirli gemiye çarptı.

4 Mart 1988 Norsun-Malta gemisi ile Yamak-Türk gemisi çarpıştı.

8 Ocak 1991 Kupari-Yugoslavya gemisi ile Leonhard-Singapur gemisi çarpıştı.

İstanbul ve Çanakkale boğazlarında bu kazalarla birlikte 10 Nisan 1952'den 27 Şubat 1992'ye kadar toplam 444 adet kaza meydana gelmiştir.

BOĞAZLAR MESELESİ;

Alm. *Frage der Meerengen,* **Fr.** *Question des détroits,* **İng.** *The question of the Straits.* İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazından yabancı gemilerin geçişiyle ilgili olarak milletlerarası diplomaside çeşitli zamanlarda ele alınan anlaşmazlık.

Osmanlı Devleti Karadeniz'e, Marmara Denizine ve boğazlara hakim olduğu sırada boğazlarla ilgili bir mesele olmamıştır. Ancak Rusya 18. yüzyılda Karadeniz'in kuzey kıyılarına hakim olunca, Osmanlı Devleti 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Rus ticaret gemilerine Boğazlardan Serbest geçiş hakkı tanıdı. 1798 ve 1805 Osmanlı-Rus İttifak antlaşmalarıyla Karadeniz bütün yabancı devletlerin savaş gemilerine kapatıldı. Rus savaş gemilerine Boğazlardan serbest geçiş hakkı tanındı ve yabancı savaş gemilerinin Karadeniz'e zorla girmek istemeleri durumunda da Osmanlı-Rus donanmalarının birlikte karşı koymaları hükme bağlandı. Fakat bu antlaşma kısa bir müddet sonra 1807 Osmanlı-Rus Savaşı ile yürürlükten kalktı.

Osmanlı Devleti 5 Ocak 1809'da İngiltere ile imzaladığı Kala-i Sultaniye (Çanakkale) Antlaşması ile Boğazları yabancı savaş gemilerine kapalı tutmayı taahhüt etti. 1829 Edirne Antlaşmasıyla Rusya Boğazlardan ticaret gemilerini geçirme hakkını yeniden elde etti. Ayrıca Osmanlı Devleti Boğazları sulh içinde bulunduğu bütün devletlerin ticaret gemilerine açtı. Sultan İkinci Mahmud Han 1833'te Mısır meselesinde aldığı yardım karşılığında Hünkar İskelesi Antlaşmasını imzalayarak Boğazları Rusya lehine yabancı savaş gemilerine kapatmayı kabul etti. Bu antlaşma büyük Avrupa devletlerinin Boğazlar'ın sulh döneminde Osmanlı olmayan bütün savaş gemilerine kapalı tutulması kuralını benimsediği 15 Temmuz 1841 Londra Boğazlar sözleşmesi ile iptal edildi. Buna rağmen Osmanlı Devletinin müttefiki olan İngiltere ve Fransa Kırım Savaşı sırasında Rusya'ya saldırmak üzere donanmalarını Boğazlardan geçirdiler. Londra Boğazlar Sözleşmesi, bütün savaş gemilerinin Boğazlardan Serbest geçişine izin veren 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Boğazlar Sözleşmesine kadar yürürlükte kaldı. Birinci Dünya Savaşı sonunda 30 ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesinden sonra Boğazların hakimiyeti fiilen Osmanlı Devletinin elinden çıkıp, tamamen İtilaf Devletlerinin eline geçti.

Lozan Antlaşmasıyla birlikte aynı anda imzalanan, Lozan Boğazlar Sözleşmesinin sonunda, Boğazlar, askerden arındırıldı. Savaş gemilerinin geçişi herhangi bir izne bağlı olmadan tamamen serbest bırakıldı. Sulh döneminde yabancı ticaret gemilerine geçiş serbestliği tanındı. Bir savaş döneminde Türkiye'nin tarafsız olması halinde de sulh dönemindeki kaideler geçerli sayıldı. Türkiye'nin taraf olduğu bir savaş halinde tarafsız gemilerin düşmana yardım etmemek kaydıyla Boğazlardan serbestçe geçmesi hükme bağlandı.

Türkiye; Lozan Boğazlar Sözleşmesinin, Türkiye'nin hükümranlık haklarını kısıtlıyan hükümler taşıması sebebiyle Boğazlar rejiminin statüsünde ilk defa 1933 Londra Silahsızlanma Konferansında dile getirilen bir değişiklik talebinde bulundu. İtalya dışında Lozan Boğazlar sözleşmesini imzalayan devletlerin katıldığı Montreux Konferansı sonunda Boğazları tahkim etme konusunda Türkiye'ye tam yetki veren ve Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletlerin savaş gemilerinin geçişini kısıtlayan Montreux Sözleşmesi 20 Temmuz 1936'da imzalandı.

Boğazlar Meselesi 1945'te Yalta ve Potsdam konferanslarında müttefik devletler arasında tekrar ele alındı. Ancak kesin ve net bir anlaşmaya varılamadı. İkinci Dünya Savaşından sonra yeniden milletlerarası gündeme gelenBoğazlar meselesi, devletler arasında tartışıldı. Sovyetler Birliği, savaştan sonra siyasi dengelerin değiştiğini, bu sebeple Boğazlar rejiminde de yeni şartlara uygun bazı değişiklikler yapılması gerektiğini savundu. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin Montreux

Sözleşmesine uymadığını ileri sürerek kendi emniyetinin sağlanması için Boğazların Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapatılmasını, Karadeniz'de kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine ise her zaman açık tutulmasını taleb etti. Ayrıca Boğazlardan geçiş rejiminin yalnızca Türkiye ile Karadeniz'de kıyısı olan devletler arasında düzenlenmesi gerektiğini savundu. Diğer taraftan Sovyetler Birliği düşmanca maksatlarla kullanılmasını engellemek için Boğazların Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından ortak olarak savunulmasını istedi. Bu isteklerini 7 Ağustos 1946 ve 24 Eylül 1946 tarihli iki notayla Türk hükumetine bildirdi. ABD ve İngiltere Boğazlar rejimi hakkında yeni bir düzenleme yapılmasına karşı olmadıkları için Sovyetler Birliği'nin teklifini kabul ediyorlardı. Fakat diğer batılı ülkeler Boğazlar rejiminin Montreux Sözleşmesinin esasları dahilinde milletlerarası bir toplantıda görüşülmesi gerektiğini savundular. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ikili görüşmeler yapılmasını kabul etmediler. Türkiye Cumhuriyeti hükümeti,Sovyetler Birliği'nin notalarına karşı 22 Ağustos 1946 ve 18 Ekim 1946 tarihlerinde verdiği notalarla Boğazlar rejiminde yapılacak bir değişikliği ilke olarak kabul ediyor, ama bunun ikili görüşmeler yoluyla değil de milletlerarası bir toplantıda ele alınması gerektiğini bildiriyordu. Bu notalarda ayrıca Boğazlar konusunda ortak savunma talebinin kesinlikle kabul edilemiyeceği açıklandı.

Bu sırada meydana gelen bazı önemli siyasi ve askeri gelişmeler, Boğazlar rejiminin yeniden değiştirilmesi konusunda milletlerarası konferans toplanması teşebbüsünü neticesiz bıraktı. Dolayısıyla Boğazlar rejiminde bir değişiklik olmadı. Böylece Montreux Sözleşmesinin hükümleri günümüze kadar değiştirilmeden yürürlükte kaldı.

BOĞMACA;

Alm. *Keuchhusten (m.),* **Fr.** *coqueluche (f.),* **İng.** *whooping couth.* Bordatella pertussis bakterisinin sebeb olduğu, öksürük nöbetleri ve solunum yollarında müköz zarların iltihabı ile kendini gösteren bir çocukluk çağı hastalığı. Öksürük, hastayı soluksuz bırakır ve nöbetin sonunda derin bir nefes alma ile birlikte bir ötme sesi duyulur.

Hastalığın en önemli özelliği haftalar hatta aylarca sürebilmesi ve bu zaman içerisinde birçok komplikasyon (ihtilat, yan etki) ortaya çıkarılabilmesidir. Boğmaca bütün yaşlarda görülebilmekle beraber, çocukluk çağında çok daha sık görülür. Üzerine başka bir bulaşıcı hastalık (genellikle zatürre) eklendiği zaman öldürücü olabilir. Hastalık, kız çocuklarında erkeklerden daha sıktır. Hastanın öksürmesi, konuşması, bağırması esnasında ağzından sıçrayan damlacıklar bakteri ile bulaşır. Çocuğun yaşı ne kadar küçükse hastalıktan etkilenme o derece fazla olur. Bilhassa süt çocukları için çok tehlikelidir. Yaş ilerledikçe hastalığı tehlikesiz atlatmak şansı artar.

Boğmaca genellikle üç safhadadır. İlk safha 7-14 günlük kuluçka döneminin ardından gelen nezle safhasıdır. Nezle safhasının ardından 2-3 hafta sonra patlayıcı öksürük ve bunu takip eden ötüş sesi ile karakterize nöbetler başlar. Öksürük sırasında çocuğun yüzü ve yüz toplardamarları şişer, gözlerinden yaşlar akar. Öksürük nöbetini kusma takip edebilir. Devamlı kusmalar oluyorsa su kaybı ortaya çıkabilir. Zatürre, atelektazi (akciğerin bir lobu veya parçasının sönmesi) gibi ciddi durumlar ortaya çıkabilir. Bu devrede çocuk havale (konvülsiyon) geçirebilir. Öksürük nöbetleri safhasından sonra iyileşme dönemi gelir. Burada öksürük nöbetleri giderek seyrekleşir ve hasta iyileşir. İyileşme ile birlikte kalıcı bağışıklık bırakır.

Bazı hafif seyreden ve ismine "para pertussis" denilen boğmaca tipleri de vardır. Bu tiplerde hastalık hafif seyreder ve kısa sürer. Boğmaca ile en çok karıştırılan durum allerji ve astım öksürükleridir. Allerjik öksürüklerde nöbet uzun sürmez ve yüzde morarma, kusma gibi ağır belirtiler ortaya çıkmaz.

Korunma ve tedavi: 2, 4 ve 6. aylarda üç zerk ile yapılan karma aşı, hastalığa karşı korunma sağlar. İki ve altıncı yaşlarda birer defa daha rapel (kuvvetlendirici aşı) yapılır. Karma aşıda aynı zamanda tetanos ve difteri aşıları da bulunur. Hastalığın tedavisinde mikroba karşı verilecek ilaçlar genellikle etkisiz olup, hastayı rahatlatıcı tedavi ön plandadır. Bol miktarda sıvı gıdalar verilmeli, odanın havası devamlı değiştirilmeli, nöbetler daha çok yemekten sonra geldiği için, sık sık az yemek vermelidir. Antibiyotik tedavisi hastalığın kendisine faydasız olup, ilave hastalıkların gelişmesini önler.

BOĞULMA (Suda);

Alm. *Ertranken (n.),* **Fr.** *Noyade (f.),* **İng.** *Drowining.* Su veya başka bir sıvının akciğerlere giderek kişinin nefes almasını önlemesi. Normal bir erişkin kişi 5 dakikadan fazla su altında kaldıysa hayata döndürülemez. Buna rağmen bazan 15 dakika su altında kalanlardan dahi hayatta kalanlar olmuştur.

Boğulmakta olana yardım edenlerin çok dikkatli olmaları gerekir. Çünkü boğulan şahıs o anda büyük bir korku ve panik hali içindedir. Mümkünse bir ip atılmalı veya ucuna yapışabileceği uzun bir cisimle yardım etmelidir. Kurtaracak olan kimse su içinde ise, boğulanı arkasından alarak yüzmeli, bu arada onun kafasını devamlı su üstünde tutmaya çalışmalıdır.

Kıyıya çıkarılır çıkarılmaz boğulanın elbiseleri çıkarılmalı, ağzında yabancı madde olmamasına dikkat ederek, yüzükoyun yatırılmalıdır. Yuttuğu suyu geri çıkarmaya uğraşarak akciğerlere solunum için hava sahası açılmalıdır. Başını kolunun üzerine yatırılmış ve bir tarafa dönük vaziyette muhafaza etmelidir. Bundan sonra hiç vakit geçirmeden sun'i solunuma başlamalıdır. Sun'i solunuma, kişinin nefes alış verişi düzenli hale gelinceye kadar devam etmelidir. Şahsın şuuru geriye döner dönmez, kan dolaşımını normale getirmek için çalışılır. Kişiyi kuru battaniyelere sarıp, sıcak su şişelerini etrafına koyarak ve kol-bacak gibi organlarına masaj yaparak kan dolaşımını normale döndürmek mümkündür. Bu safhada kahve ve çay, uyarıcı olarak faydalıdır. Şuuru açılan ve normale dönmüş gibi gözüken kişi asla yalnız bırakılmamalı ve yürümesine izin verilmemelidir. Birkaç saat boyunca devamlı olarak hareketleri takip edilmelidir. Nefes almasının durması halinde tekrar sun'i solunuma başlanmalıdır. Bütün bu işlemlerin bir doktorun veya sağlık bilgisi olan bir kişinin gözetiminde yapılması muhakkak ki daha iyidir.

BOĞUMLUCAOTU (Polygonatum multiflorum);

Alm. *Salomonssiegel (n.),* **Fr.** *Sceau de Salomon (m.),* **İng.** *Salomon's seal*. **Familyası:** Zambakgiller (Liliaceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Bütün Anadolu.

20-60 cm boyunda, çok senelik otsu bir bitki. Mührüsüleyman olarak da tanınmaktadır. Yapraklar sapsız, ovaleliptik şekillidir. Çiçekler, aynı sap üzerinde toplanmış 2-6 çiçekli sarkık salkımlar halindedir. Taç yaprakları beyaz renkli, tüp şeklinde, uç taraftan 6 parçalıdır. Meyveleri küre şekilli ve kırmızı renklidir. Bitki genellikle orman altlarındaki nemli kayalarda yetişir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısımları depo kökleri olup, terkibinde müsilaj, şekerler, saponin, tanen ve asparagin maddeleri vardır.Yapraklarında C vitamini bulunur. Hafif kabız ve romatizma ağrılarını giderir. Kandaki şeker miktarını azaltıcı özelliğe sahiptir. Ezilmiş taze yumru kökleri cilt üzerindeki yaraları iyi etmek için kullanılır. Veteriner hekimlikte atlara balgam söktürücü olarak (taze yumru köklerini yeme karıştırmak suretiyle) verilir.

Polygonatum officinale türünün çiçekleri salkımlarda ikişer ikişer bulunur ve meyvaları mavimsi-siyah renklidir. Aynı yukarıdaki tür gibi kullanılır.

BOHÇAOTU (Helleborus);

Alm. *Schwarze Nieswurz (f.),* **Fr.** *Hellebore orientale (f.),* **İng.** *Oriental hellebore.* **Familyası:** Düğünçiçeğigiller (Ranunculaceae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Trakya, İstanbul, Uludağ, Samsun, Trabzon, (Zigana Dağları), Nur (Amanos) Dağları, Toroslar ve Gaziantep çevreleri.

Mart-eylül ayları arasında sarımsı-beyaz renkte çiçek açan 30-50 cm yüksekliğinde, çok senelik bitki. Karacaotu, Harbak veya Danabağırtan da denilmektedir. Yapraklar 3-9 paçalı, tüylü veya çıplak, çanak yaprakları yeşil ve 5 adet, taç yaprakları ise sarı veya krem renginde 5-10 adettir.Meyve tabanda birbirine yapışık ve 1-5 tanedir.

Memleketimizde bulunan Helleborus orientalis ve Helleborus vesicarius türleri üzerinde çalışılmıştır. Bu türlerin depo köklerinde yağ, reçine, mum, acı madde, saponin, glikozit gibi maddeler tesbit edilmiştir.

Kullanıldığı yerler: Bohçaotu türlerinin depo kökleri eskiden kurt düşürücü ve adet söktürücü olarak kullanılmıştır. Veteriner hekimliğinde hayvan uyuzlarına karşı kullanılır. Yüksek kesafetlerde kullanılması hayvanlar için zehirleyici etki yapar. Dolaşım bozuklukları ve kalp yetersizliklerinde kullanılır.

Bohçaotu türlerinin kökü memleketimizde sığırların muhtelif göğüs hastalıklarına karşı kullanılmaktadır.

BOHR, Niels;

Atom ve molekül yapısı için modern bir teori kuran Danimarkalı ünlü fizikçi. 1885'te Kopenhag'da doğdu. Babası Kopenhag Üniversitesinde profesör olduğundan, iyi bir çevrede yetişti. Kendisinin merak ve kabiliyeti yanında, aynı üniversitede baba dostu iyi bir fizikçi bulunması, onun çalışmalarında büyük faydalar sağladı.

İlk çalışması olan, suyun yüzey gerilimi için teorik ve tecrübi araştırmalar, şöhretinin basamağı oldu. Bu başarısı ona 1907'de Kopenhag Akademisinin altın madalyasını kazandırdı. Cambridge ve Manchester'de çalışmalarına aralık vermeden devam etti (1912-1916). Rutherford'un 1911 yılında atom yapısı ile ilgili olarak ortaya sürdüğü fikirler üzerine kendi teorisini kurdu.

Rutherford teorisine göre atom, artı yüklü bir çekirdek ile bunun çevresinde dönen eksi yüklü elektronlardan meydana gelmekteydi. Böyle bir model klasik fizik kurallarına uymuyordu. Çünkü

elektronların çekirdek etrafındaki hareketleriyle ışın salmaları sonucu enerji kaybedip çekirdeğe yapışmaları gerekirdi. Halbuki böyle bir olay mümkün değildi.

Öte taraftan Max Planck da enerjinin kuvanta denilen küçük tanecikler biçiminde olduğu teorisini ileri sürmüştü. Bohr, Rutherford ile Planck'ın görüşlerini birleştirerek yeni bir teori ortaya attı. Bohr'a göre elektronlar çekirdek etrafında değişik enerji seviyelerindeki yörüngelerde hareket ederler. Buna göre elektronlar enerji neşretmeyebilir, ancak bir yörüngeden diğer bir yörüngeye atlarken ya enerji alır veya verirler. Böylece bu teori sayesinde tayfların izahı da mümkün oluyordu.

Bohr, tutulan veya neşredilen ışınların frekansının elektron yörüngeleri arasındaki enerji farkından kaynaklandığını ortaya koydu. Bazı bilim adamları tarafından sonradan Bohr teorisine bazı değişiklikler getirildi. Mesela elektron yörüngelerinin elips biçiminde olması ve elektronların bir tanecik değil de dalga olduğu teorisi gibi. Bu başarı ve çalışmalarından dolayı Bohr'a, Kopenhag'da profesörlük ünvanı verildi ve 1920'de Teorik Fizik Enstitüsüne direktör oldu.

Atom ve molekül yapısı için kurduğu modern teori sebebiyle 1922 Nobel Fizik Mükafatını kazandı. İkinci Dünya Harbinin sonlarına doğru İsveç'e, oradan da İngiltere'ye gitti. Nükleer silahların, savaşta kullanılmasına karşı çıktı. Daha sonra Danimarka Fen ve Edebiyat Akademisi Başkanlığına getirildi. Ölümüne kadar bu görevde kaldı. 1962 yılında öldü.

BOKS;

Alm. *Boxen (n.),* **Fr.** *boxe (f.),* **İng.** *boxing.* Erkekler arasında düzenlenen yumrukla saldırı ve savunmaya dayanan amatör ve profesyonel olarak sıkı kurallara bağlanan bir spor. Boksta esas olan rakibe belden yukarı net vuruşlar yapmak ve rakipten gelen vuruşlara mani olmaktır. Boks, vuruşlarda yaralanmaya mani olmak için, yumuşak bir maddeyle beslenmiş eldivenlerle yapılır. Boks; güç, dayanma, cesaret, kondisyon istiyen bir spor dalıdır. Müsabakalar ringlerde yapılır. Ringler dört köşe olup, içten içe en az 4.90 m, en çok 6.10 m olur. Ringlerin etrafında sıkı bağlanmış ve bezle sarılı halatlar vardır. Bunlar yerden itibaren 40, 80, 130 cm yüksekliğe gerilmek üzere üç sıra halindedir. Ringin dört köşesindeki direkler yaralanmalara mani olmak için yastıklarla takviye edilmiştir.

Boksörlerin ayakkabıları çok hafif olup, profesyonel olanlar belden üstlerine birşey giymezler. Amatör sporcular ise kolsuz fanila giyerler ve eldivenlerinin ağırlığı 225 gramdır. Profesyonellerin eldiven ağırlıkları değişik olmasına rağmen genellikle 170 gr civarındadır.

Boks maçları, 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın yarılarına kadar, boksörlerin ağırlıkları ölçülmeden serbest sıklette yapılıyordu. Bu dönemlerdeki boksörlerin çoğu bugünkü ağır siklet kilosundaydı. 1910'da sıkletler konusunda İngiltere ve ABD arasında belli bir anlaşmaya varıldıysa da, Avrupa ve Dünya Boks Birliği aşağıdaki sıkletler üzerinde ancak 1970'te bir anlaşmaya varabildi.

Ağırlık (sıklet) Kategorileri	**Amatörler (kilogram)**	**Profesyoneller (kilogram)**
Yarı-sinek	48'den az	49,032'den az
Sinek	48-51	49,032-50,801
Horoz	51-54	50,802-53,524
Tüy	54-57	53,525-57,151
Üst-tüy	-	57,152-58,966
Hafif	57-60	58,967-61,234
Üst-hafif (yarı-velter)	60-63,5	61,235-63,502
Yarı-hafif (velter)	63,5-67	63,503-66,677
Üst-yarı-hafif (üst-velter)	67-71	66,678-69,852
Orta	71-75	69,853-72,573
Yarı-ağır	75-81	72,574-79,377
Ağır	81-85	79,378-85
Üst-ağır	85'ten yukarı	85'ten yukarı

Maç günlerinde boksörler resmen ayarlanmış terazilerde tartılırlar. Kiloları fazla olanlar maç yapamaz.Maç süresi genç ve jüniorlarda iki dakikalık üç raundur. Büyüklerde üç dakikalık üç raund, profesyonellerde üç dakikalık 4-15 raund arasındadır. Raundlar arasında bir dakika ara verilir. Müsabaka ring içindeki hakem tarafından idare edilir. Ayrıca ring kenarında 3 veya 5 adet puan

hakemleri vardır. Maçlar gongla başlar, gongla biter.

Kolun ön kısmı, dirsek kafa veya omuzlarla itiş, belden aşağıya, sırta, enseye, başın arka kısmına, böbreklere vurmak, belden aşağı kavramak, yere düşmüş veya kalkmak üzere olan rakibe vurmak yasaktır. Ayrıca rakibi tutup vurmak, belden aşağı eğilmek, kasten yere oturmak, çelme takmak, tekme atmak, ringte konuşmak da yasaklanmıştır. Boksör yediği yumruğun şiddetinden yere düşerse, düştüğü anda ring hakemi birden ona kadar sayar. Kalkmazsa nakavtla yenilmiş sayılır. On dolmadan kalkarsa maça devam edilirSporcuda görülen bazı hallerden dolayı maça devam edemiyeceğine hakem tarafından karar verilebilir.

Nakavtla yenilen boksörü doktor hemen muayene eder. Bu amatör bir sporcu ise bir ay boksa ara verir. Üç ay içinde iki defa bu şekilde yenilmişse üç ay, üç defa yenilmişse son yenildiği tarihten itibaren bir yıl boks maçı yapamaz. Süre bitiminde tekrar muayene edilir.

Her boksörün maç esnasında iki yardımcısı olabilir. Maç esnasında hiç bir suretle yardımda bulunmazlar.Yalnız, boksöre maçı terk etmesi için havlu veya süngeri ringe atabilir.

Sonuçlar:

Puanlı galibiyet: Üç raund sonunda en çok puan alan boksör galiptir. Puanlar "omuzla atılan üç net yumruk 1 puan olarak" hesaplanır. **Nakavtta**; boksör aldığı bir darbe sonucu yere düşmüş ve orta hakem ona kadar saydığı halde maça devam edememişse, diğer boksör galiptir. Ayrıca sert yumruk alan boksöre, rakibi diğer köşeye gönderilerek, 8'e kadar sayılır. Devam edebilecek durumdaysa maça devam edilir. Devam edemeyecek durumdaysa hakem maçı durdurabilir. **Hakem kararı,** boksör maça devam edemeyecek duruma geldiğinde hakemin karar vermesidir. Bu durumda diğer boksör galip ilan edilir. **Diskalifiye**, orta hakemin kaideyi ihlal eden boksörü oyun harici bırakmasıdır. **Abondene,** boksör veya yardımcısının diğer boksörün üstünlüğünü kabul edip maçı terk etmesidir. **Hükmen galibiyet** ise herhangi bir sebeple rakibin maça çıkmamasıdır.

BOLİVYA

DEVLETİN ADI ..... Bolivya Cumhuriyeti

BAŞŞEHRİ ..... .La Paz-Hükümet Merkezi Sucre

NÜFUSU 7.528.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 1.098.581 km^2

RESMİ DİLİ ..... İspanyolca

DiNİ ..... Hıristiyan

PARA BİRİMİ.....Bolivya Pezosu

Güney Amerika devletlerinden birisi. Batısında Şili ve Peru, kuzey ve doğusunda Brezilya, doğusunda Paraguay, güneyinde Arjantin yer alır.

Tarihi

Bolivya'nın ilk tarihi hakkındaki bilgiler, Tiahuanaaco bölgesinde Titicaca Gölünün kuzey tarafındaki kalıntılar incelenmek suretiyle elde edilmeye başlanmıştır. Burada, yapılan kazılar sonucu M.S. 100 ile 600 yılları arasına ait olduğu tahmin edilen ileri bir medeniyetin birçok kalıntıları bulunmuştur. Bugünkü Bolivya'da yaşayanların çoğunluğunu teşkil eden Aymarslar muhtemelen bu medeniyeti kuranların torunlarıdır. On beşinci asır ortalarına doğru şimdiki Peru tarafından gelen İnkalar, Aymarsların bir kısmını yenerek Bolivya'nın Altiplano bölgesini ele geçirdiler. Ancak Aymarslar yakın dağlara yerleştiler ve İnkalar ile anlaşarak orada yaşamaya başladılar. Dağı kendi etkileri altına aldılar. 1531'de Francisco Pizarro komutasında buraya gelen İspanyollar, İnkalarla yaptıkları savaşlar sonucu 1528'de Bolivya'nın tamamını ele geçirdiler.

İspanyollar 16. asırda dillere destan olan zengin gümüş yataklarında yerlileri ve Afrika'dan getirilen zencileri köle olarak çalıştırdılar. 1650 yılında koloninin merkezi olan Potosi şehri 150.000 nüfusu ile Latin Amerika'nın en büyük şehriydi. İspanyolların yerli halka yaptıkları idari baskılar üzerine 17 ve 18. asırda bir dizi siyasi ihtilal vukua gelmiştir. 1780 yılında bir grup yerli, La Paz liderliğinde isyan ettiler ve gerilla savaşları yaptılarsa da yenilerek bir çoğu yok edildi. İlk bağımsızlık hareketi, 1809 yılında başlatıldı ve bağımsızlık ilan edildi. Ancak İspanyolların bağımsızlığı kabul etmemesi üzerine başlayan uzun savaşlar sonucunda, 1825 tarihinde İspanyollar Bolivya'nın bağımsızlığını kabul etmek zorunda kaldılar. Bolivyalılar bir cumhuriyet idaresi kurdular ve Chaguisaca şehrini Sucre ismi ile başşehir yaptılar.

1883 yılına kadar süren savaşta Bolivya ve Peru, Şili'ye yenildi ve Bolivya Büyük Okyanus kıyılarını Şili'ye bırakmak zorunda kaldı. Yaptığı savaşları kaybedince, 1903'te Acre bölgesini Brezilya'ya, Chaconun bir bölümünü 1932'de Paraguay'a bıraktı. Ülke çeşitli iç karışıklıklar içinde uzun müddet çalkalandı. Bir ara madenler 1952'de devletleştirildi ise de 1966'da tekrar özel sektöre devredildi. 1974'te yapılan fiyat ayarlamaları ülkede büyük karışıklıklar çıkmasına sebeb oldu. Yüzlerce yerli öldürüldü. 1976'da ordu idareye el koyarak yönetimi ele aldı. Nihayet çeşitli karışıklıklardan sonra ordunun 1982 yılı Temmuzunda, General Guido Vildoso'yu Cumhurbaşkanlığına getirmesi ile durum sakinleşti.

Fiziki Yapı

Bolivya, göze çarpan farklı bir yapıya sahip olup, üç büyük bölgeye ayrılır. Birincisi:Sayısız kıvrımları, tepelerini örten karlar ile Ilkampane'de 7.000 metreye yaklaşan yükseklikleri ile harika bir güzelliği olan And Dağ bölgesidir. And Dağları Bolivya'da 640 km uzanırlar. Cordillera Occidental Dağları ile Cordillera Criental Dağları arasında 4000 ila 4500 m yükseklikte Altiplano Platosu uzanır. Bolivya halkının çoğu burada yaşar.

İkinci büyük bölge, birçok meskun vadilerle kesilen dağların doğu bölgesinden ibarettir. Bu bölge iki kısma ayrılır. Birincisi, normal sıcaklıklar, az miktarda yağmurlar ve kısır bitkilerin, karakterize ettiği vadilerdir. İkincisi ise kuzeye ve kuzeydoğuya yönelen yarı tropik iklimle, bol bitkilerin karakterize ettiği alçak vadilerdir.

Bolivya'nın üçüncü bölgesi, ülkenin üçte ikisinden daha fazla yer kaplayan düz arazilerdir. Alçak arazilerin güneydoğu kısmını Bolivya'nın en büyük vadisi olan Gron Chaco Vadisi teşkil eder. Bu bölge zengin petrol yatakları bulunmasına rağmen çok az gelişmiştir. Chaco Vadisinin kuzey tarafında tropikal ovalar uzanır, burada sık yeşillikler ve pampa ağaçları bulunur.

Nehirler ve göller: En önemli nehri Desagudero'dur ve deniz seviyesinden 3500 m yukarıdan aşağı doğru akar. En önemli gölü Titicaca Gölüdür. Başka nehirler varsa da önemsizdir.

İklimi

Tropik iklim bölgesinin girişinde yer alan Bolivya'nın yüksek yaylalarında dikkate değer soğuklar; alçak bölgelerinde ise bunaltıcı sıcaklar göze çarpar. Altiplano bölgesi, rüzgarların ve yağışın az olduğu bir bölgedir. Yıllık sıcaklık ortalama 10°C'dir. Bu sıcaklık Cochabamba'da -20°C'ye kadar düştüğü gibi, Sucre'de de 18°C'ye kadar çıkar. Ancak Yungas Vadisi ve düz araziler fazla miktarda yağmur alırlar. Güneyden esen soğuk "Surazos" rüzgaları sıcak ve kurak havayı yumuşatırlar. Chaco bölgesi sıcak ve yaz müddeti boyunca kuraktır. Kışın ise bol yağışlıdır.

Tabii Kaynakları

Bitki örtüsü Bolivya'nın iklimine ve yüksekliğine göre değişir. 4500 metrenin üzerindeki bölgelerde çok az bitki bulunup birçok yerler ağaçsızdır. Altiplano bölgesinde kerestelik az miktarda ağaç, diken ve yosunlu bitkiler bulunduğu gibi, sert otlar da bulunur. Okaliptüs (Sıtma ağacı)yetiştirilir. Yükseklik alçaldıkça, bitki miktarı ve türleri artar. Kuzeydoğuda sık tropikal yağış ormanları bulunur. Bu ormanlarda sedir, maun ve palmiye gibi sert ağaçlar vardır.

Hayvanlardan, alpaka, kartal, kondor, maymun, jaguar, puma bir çok çeşit yılan, çeşitli kuş ve renkli papaganlar ülkenin çeşitli yerlerine dağılmışlardır. Balıkçılık da önemli bir gelir kaynağıdır.

Bolivya maden ocakları bakımından oldukça zengindir. Gümüşle beraber bulunan zengin kalay yatakları, bizmut, kurşun ve diğer metaller, Altiplano vadisinden çıkarılır. Gerçek bir gümüş dağı, Altiplano bölgesindeki Potesi tepesinde bulunmaktadır. Dikkate değer miktarda tungsten, çinko, bakır, antimon ve altın bulunur. Chaco bölgesinde petrol yatakları bulunmuştur.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Bolivya'da halkın yarıdan fazlası yerlidir. Üçte biri de "Cholos" diye bilinen beyazların dedeleri ile yerlilerin karışımıdır (Melezdir). Önemli yerli grubu olan Aymarslar, vadilerde ve Altiplano bölgesinin bazı kesimlerinde yaşarlar. Cholos kabilesi Bolivya'daki en renkli ve çeşitli gelenekleri olan kabiledir.

Nüfusun % 15'i beyazdır. İspanyol asıllıdır. Bunların bir kısmı yerlilerle melezleşmişlerdir. İspanyolca resmi dil olmasına rağmen, nüfusun ancak % 36'sı günlük olarak bu dili konuşmaktadır. İspanyolca konuşanlar aynı zamanda Aymarsların veya Queshuaların dillerini konuşurlar. Ülkenin % 95'i Katoliktir. Halkın % 60'ı kırsal bölgelerde, % 40'ı da şehirlerde yaşar. Çok az sayıda zenci vardır. Başşehri olan La Paz ve Sucre, Potesi, Oruti ve Santa Cruz şehirleri önemli şehirleridir. İlk öğretim mecburidir. Halkın % 65'i okuma-yazma bilmemektedir.

Siyasi Hayat

Bağımsız bir Cumhuriyet olan Bolivya'da siyasi hayat, sık sık olan askeri darbeler yüzünden kesintiye uğramıştır. Halkın seçtiği devlet başkanı bakanlar kurulu ile yürütme yetkisini elinde tutar. Yasama yetkisi ise Temsilciler Meclisi ve Senatodan kurulu 157 üyeli Ulusal Kongre'nin elindedir. Ülkenin yönetim merkezi La Paz, yargı merkezi Sucre'dir.

Ekonomi

Bolivya ekonomisinin temeli madenciliğe dayanır. İspanyollar uzun süre gümüş, kalay, bakır gibi önemli madenleri kendi memleketlerine taşımışlardır. Şu anda Bolivya, mineral bakımından zengin ülkeler arasındadır. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde gümüş madenleri işletilmiş, 20. yüzyılın başlarında da kalay işletmeciliği gümüşün yerini almış ve Bolivya'nın ihraç ürünlerinin başı olmuştur. Kalay üretimi bakımından dünyada ikincidir.

Tarım: Çalışan nüfusun üçte ikisi tarımda istihdam edilmesine rağmen, ülke gıda ihtiyacının mühim bir kısmını ithal etmektedir. Patates, arpa, kahvaltıda yenilen bir hububat olan quinua yüksek yerlerde yetişen başlıca ürünlerdir. Nohut, buğday, mısır, Altiplano bölgesinde yetiştirilir. Yungos bölgesinde mısır, buğday, yeşil sebze ve meyve üretimi yapılır.

Sanayi: Siyasi istikrarsızlık sanayinin gelişmesine mani olmakta ve kaynakların değerlendirilmemesine yol açmaktadır. Başlıca ürünleri rafine petrol, işlenmemiş şeker ve at etidir. Gemi yapımı, mobilyacılık, tekstil ürünleri sınırlıdır. Son yıllarda madenleri işletmeye yönelik fabrikaların yapımına ağırlık verilmiştir.

Ulaşım: Denize kıyısı olmayan Bolivya'da ulaşım hava, kara ve demiryolu ile sağlanmaktadır. Ulaşıma elverişli su yollarının toplam uzunluğu 14.500 km civarındadır. La Paz ve Santa Cruz'da milletlerarası hava alanları vardır.

BOLŞEVİK (Bkz. Komünizm)

BOLU;

Orman, göl, kaplıca, dağ ve denizlerin kucaklaştığı, fevkalade tabii güzellikleri ile meşhur, Batı Karadeniz bölgesinde yer alan bir ilimiz. Sakarya, Bilecik, Eskişehir, Ankara ve Çankırı illeri ile çevrili olup 45°15' ve 41°05' kuzey enlemleri ile 39°29' ve 32°37' doğu boylamları arasında yer alır. Trafik kod numarası 14'tür.

İsminin Menşei

İki bin sene önce “Bitinyalılar”ın kurduğu bu kente “Claudio” ismi verilmiştir. “Claudio Kenti” (Claudio Poli) zamanla “Poli” olarak anılmış ve 11. asrın başında bu bölgeye sahib olan Türkler bu kente “Bolu” ismini vermişlerdir.

Tarihi

Bolu'nun ilk sakinleri Hititlerdir. M.Ö. 1211 senelerinde bütün Hitit toprakları gibi Bolu da Frigyalıların eline geçti. Frigyalıları yenen Lidyalılar Bolu'ya sahib oldular. Persler M.Ö. 6. asırda (546 senesinde) Lidyalıları yenince kısa bir müddet bölgeye hakim oldular. 200 sene Misya ve Patlagonya isimleri altında genel valilerle idare ettiler. M.Ö. 336'da Makedonya Kralı Büyük İskender, Persleri yenerek Anadolu'nun birçok yeri gibi Bolu'yu da ele geçirdi. Büyük İskender'in ölümü üzerine Makedonya Krallığı yıkılınca, Anadolu'nun bazı yerlerini Yunanlı olmayan fakat Yunan kültürü altında kalan milletler ele geçirdiler. Bugün bazı Afrika ülkelerinin resmi dili İngilizce ve Fransızcadır. Fakat bu ülkenin İngiliz ve Fransız milletiyle ilgisi yoktur. İşte o zamanda Yunanca konuşan, fakat Yunanlılıkla ilgisi olmayan bazı milletler, Anadolu'nun bazı bölgelerine hakim oldular. Bolu'da da Bitinya Krallığı kuruldu. M. Ö. birinci asırda Pers asıllı fakat Yunanca konuşan Pontus Devleti saldırınca, Bitinya'nın son kralı Üçüncü Nikomedes Romalıları yardıma çağırdı. Pontus Krallığı yenildi. Bitinya Kralı Üçüncü Nikomedes ölünce vasiyeti icabı Bolu bölgesi Roma İmparatorluğuna katıldı. Roma 395 senesinde ikiye parçalanınca Bolu, Doğu Roma'nın yani Bizans'ın payına düştü.

1071 Malazgirt Zaferinden sonra Türkler, Anadolu'nun batısına doğru ilerlemeye devam ettiler. Alparslan'ın oğlu Melikşah, Süleyman Şahı Kızılırmak ile İstanbul arasındaki bölgeyi almaya memur etti ve bölgeye yerleştirilmek üzere Türkistan'dan gelen 100.000 Türkmen verdi. Bolu, bölgeye yapılan akınlar sırasında Horasanlı Aslahaddin tarafından fethedildi. 1074'te Bolu'ya yerleşen Türkmenler, Bizanslıların çok önceleri Balkanlardan getirdikleri Bulgar, Peçenek, Uz ve Kuman Türkleri ile kolayca kaynaştılar. Bolu ve köyleri tamamen Türkleşerek Türk isimleri aldılar. Dadurga, Salur, Karken, Yenice, Çatak, Berk, Karaceli, Bayındır, Yuva ve daha pekçok yerin ismi hep Türk boylarının isimleridir.

Balkanlardan gelen Türkler Hıristiyanlaşmış, fakat Türkçe lisanını, örf ve adetlerini unutmamışlardı.

Bunlar kısa zamanda Müslüman oldular. Selçuklu Devletinin komutanları Artuk, Tutuk, Danişmend, Karatekin ve Saltuk beyler, Süleyman Şahın emrinde İstanbul sınırına dayandılar.

Haçlı seferlerinde kısa bir müddet Bolu'ya Trobzon Rum İmparatorluğu hakim oldu ise de, bölgedeki halk Türk olduğundan bu işgal kısa sürdü.

1197'de Bolu ikinci defa fethedildi. Selçuklu Devleti yıkılınca (1308) bir ara Bolu Moğolların eline geçti. Osmanlı Devleti kurulunca, Osman Gazi zamanında Bolu, Göynük, Mudurnu ve Taraklı Konuralp tarafından fethedildi. Orhan Gazi zamanında ise Akçakoca, Kandıra, Düzce ve Üsküb fethedildi. Timur Hanın Ankara Savaşı zamanında Bolu, Candaroğulları (İsfendiyaroğulları)nın hakimiyetine geçmişse de, İkinci Murad Han zamanında yeniden Osmanlı Devletinin idaresine geçti. 1324-1694 arasında sancak olarak idare edildi. Bu tarihten sonra Voyvodalık haline getirildi. Kanuni şehzadelik devrinde Bolu'da valilik yaptı. 1811-1864 arasında tekrar bağımsız sancak haline geldi. Kütahya'daki Anadolu Beylerbeyliğine bağlı 14 sancak (vilayet) merkezinden biri oldu. Tanzimattan sonra, sancak olarak Kastamonu'ya bağlandı. Birinci Dünya Harbinden sonra düşman istilası görmediyse de maddi zarar gördü. Nüfus ve ticareti azaldı. Cumhuriyet devrinde vilayet oldu. Son senelerde yeniden her sahada gelişmeye başlamıştır.

Fiziki Yapı

Bolu ilinin toprakları jeolojik bakımdan yerleşmemiş genç topraklar üzerindedir. Saroz Körfezinden Aras Vadisine kadar devam eden ve Bolu'nun da üzerindebulunduğu çöküntü alanı, Türkiye'nin en önemli deprem kuşağı üzerindedir. Bu bölgede sık sık depremler olur. Topraklarının % 60'ı dağlarla, % 30'u plato ve yaylalarla ve % 10'u ovalarla kaplıdır. Ormanlık bölge % 55'e yakındır.

Dağlar: Kuzey Anadolu dağlarının batıya doğru uzanan kolları, birbirine az çok paralel sıralar halinde devam ederler. En yüksek dağı Köroğlu Dağı (2499 m)dır. Diğer dağlar 2400 metreden alçaktır. Başlıca dağları: Bolu Dağı (1577 m), Sünnice Dağları (1829 m), Abant Silsilesi (1748 m), Kızıltepe (1486 m), Çele Tepesi (1980 m), Naldöken Tepesi (1911 m). Ayrıca Orhan ve Kaplan dağları, Elmacık Dağ, Gül Dağı, Ardıç Dağı, Kapıorman ve Kocaman dağlarıdır. Bolu ile Köroğlu Dağları, dağ sırası teşkil ederler. Başlıca yayla ve platolar ise Melen, Bolu, Gerede, Kıbrısçık, Seben, Mudurnu ve Göynük yaylalarıdır. Bolu'da dağlar çam ormanları ile örtülüdür.

Ovalar: Dalgalı olan Bolu arazisinde ovalar ve yaylalar bütün Anadolu'da olduğu gibi dağ silsilelerinin arasında bulunur. Düzce Ovası; 30 km uzunluğunda, 15 km genişliğinde ve 110 m yüksekliktedir. Bol yağmur alan ve Melen Suyu ile beslenen bu ova çok bereketlidir. 725 m yükseklikte bulunan Bolu Ovasının iklimi serttir. Yağış azdır. Yayla durumundadır. Gerede Ovası, 1300 m yüksekliktedir. Bolu Ovasına nazaran daha çok yağmur alır. Düzce, Bolu ve Gerede ovaları kademe kademe yükselir. Bu ovaların dışında, Mudurnu Ovası, Yeniçağa Ovası ve Himmetoğlu Ovası vardır. Bolu Dağı, Düzce Ovası ile Bolu Ovasını birbirinden ayırır.

Akarsular: Bolu'da çok sayıda dere ve çay olmasına rağmen, büyük bir ırmak yoktur. Küçük dere ve çaylar ise üç havza içinde toplanırlar. Bunlar Sakarya, Filyos ve Efteni havzalarıdır. Başlıca akarsular şunlardır: Bolu Suyu, Abant Gölünden çıkar. Bolu Ovasını sular ve Mudurnu Suyu ile birleşir. Mudurnu Çayı, Abant Dağlarından çıkar. Diğer akarsular ise Büyük Melen, Küçük Melen, Aksu, Asar Suyu, Uğur Suyu, Aladağ Göynük Suyu, Büyük Su, Gerede, Ulusu Çayı ve Çatak Suyudur.

Göller: Bolu ili ormanları gibi gölleri ile de meşhurdur. İrili ufaklı birçok gölleri vardır. Başlıcaları:

Abant Gölü: Turizm merkezi olan Abant Gölü, Bolu'nun en meşhur gölüdür. Etrafı çam ve köknar ağaçları ile süslüdür. Kışın tamamen donar. Yazın bir kısmı nilüfer çiçekleriyle kaplıdır. Gölde Alabalık ve mercan balığı boldur. O kadar berraktır ki, en derin yerinde dipteki taşlar bile görünür. Abant Dağları üzerinde 1325 m yüksekliktedir. Abant çevresinde Kirazlıpınar, Boğazpınarı, İkizpınarı, Bederbeyler kaynak suları vardır. Göl etrafında nefis kokulu dağ çileği, alıç, kuşburnu, böğürtlen meyveleri ile buraya mahsus senelerce kurumayan “çoban yastığı” bitkisi ayrı bir güzellik katar. Abant Gölünün bu güzelliği yanında önemli bir yanı da etrafındaki bitkilerin meydana getirdiği ve insanı adeta heyecanlandıran temiz ve esans gibi kokan havasıdır. **Çağa (Yeni Çağa) Gölü:** Çağa Ovasının ortasındadır. 989 m yükseklikte ve etrafı ağaçlıktır. Göl kuşları ve karabatak vardır. **(Melen) Efteni Gölü:** Düzce Ovasında, 25 km^2 alana ve 8 m derinliğe sahip bir göldür. Kara ve sarı balık bulunur. **Gölcük Gölü:** Orman işletmesinin yaptırdığı sun'i bir göldür. Manzarası çok güzeldir. **Çubuk Gölü:** Göynük yakınındadır. Gölde balık, göl civarında ise av hayvanları boldur. 15-20 hektar civarındadır. Derinliği 13 metredir. **Sünnet Gölü:** Göynük civarında derin bir çukurun dolması ile meydana gelmiştir. Fevkalade bir manzarası vardır. En derin yeri 22 m olan göl, 18 hektarlık bir alanı kaplar. Denizden yüksekliği 820 metredir. **Karagöl:** Kıbrısçık-Beypazarı yolu üzerinde olup, etrafı ormanlık, bataklık ve sazlıktır. Çok sayıda yabani ördek bulunur. Gölde balık yoktur. **Karamurat Gölü:** Mudurnu yakınlarındadır. Dağlarla çevrilidir. Etrafı sazlık ve içi balıkla doludur. **Hasanlar Baraj Gölü:** Düzce

Ovasını sulamak için Küçük Melen Çayı üzerinde kurulan bir baraj gölüdür. 42.5 kilometrekarelik bir alanı kaplar. Bolu gölleri içinde en büyüğüdür. **Gölköy Baraj Gölü:** Bolu yakınında olup, Mudurnu Çayı ve Büyüksu üzerinde kurulan bir baraj gölüdür. **Yedi Göller:** Bolu'nun eşsiz orman güzelliği yanında dağlar arasında serpilen gölleri de ayrı bir güzelliktedir. Abant Gölünden sonra en güzel olan göl Yediler Gölüdür. Göynük yakınında 500-600 hektarlıkbir arazide bulunan bu göller 1965'te "Milli Park" haline getirilmiştir. 800-900 m yükseklikte dördü büyük ve üçü küçük yedi gölden ibarettir. En büyüğü olan Büyük Göl 22 dekar yüzölçümünde ve 15 m derinliktedir. Suları birbirlerine şelalelerle akan, etrafı bir ağaç denizi olan ve yüzlerce yeşil rengin kaynaştığı bir yerdir. Sandallarla gezinti yapılıp etrafında kamp kurulur. Göller arasında 50-60 m yükseklik farkı vardır. Büyükgöl, Seringöl, Deringöl, Nazlıgöl, İncegöl, Sazlıgöl ve Küçükgöl isimlerindeki bu göller heyelan gölleridir. Göllerin etrafı kayın, meşe, karaçam, köknar, karaağaç ve ıhlamur ormanları ile çevrilidir. Bu göllere "Yedi İnci" de denir.

İklim ve Bitki Örtüsü

Bolu'nun iklimi deniz iklimi ile iç Anadolu'nun kara (bozkır) iklimi arasında bir geçiş alanıdır. Her iki iklimin tesiri de vardır. Karadeniz kenarındaki yerlerde yazlar serin ve kışlar ılık geçer. Yaz ve kış arasında fark azdır. İç kısımlarda ise yaz ve kış arasındaki sıcaklık farkı çok fazladır. Hatta gece ile gündüz arasında büyük ısı farkı vardır. Bu kısımda kışlar soğuk ve kar yağışlıdır. Sıcaklık, yaz ve kış aylarında + 39,4 °C ile -31,5°C arasında seyreder. Senelik yağış miktarı 535-1084 mm arasındadır. Yağışın üçte biri kış devresine aittir.

Bolu'nun yarıdan fazlası ormanlıktır. Ormanların arazi içindeki oranı % 55'e yaklaşmaktadır. Ormanlar kestane, kayın, kavak, defne, ıhlamur, dışbudak, karaağaç, gürgen, meşe ve 1200 metreden sonra çam ağaçları ile çok zengin ağaç türlerine sahiptir. Topraklarının % 20'si ekili arazidir. Çayır ve mer'alar % 16'dır. İl topraklarının sadece % 10'u tarıma elverişli değildir. Bolu'da meyve ağaçları da çok fazladır.

Ekonomi

Bolu'nun ekonomisi tarım ve ormancılığa dayanır. Fakat son senelerde sanayi ve turizm sektörü de oldukça gelişmiştir. Toplam brüt gelirin % 40'ı tarımdan elde edilir. Faal nüfusun % 80'i tarımla iştigal eder. Gelirin % 10'u ormancılıktan elde edilir.

Tarım: Bolu bir tarım bölgesidir ve en mühim özelliği her çeşit ürünün yetişebilmesidir. Tahıl, tarım ürünlerinin başında gelir. Başlıca yetişen ürünler buğday, arpa, çavdar, fasülye, tütün, şekerpancarı, patates, pirinç ve fındıktır. Sebze ve meyve bakımından zengindir. Amasya tipi "starkink" elması, armut, kestane, üzüm (etli beyaz, kadın parmak, narince, çavuş) ve diğer meyveler bolca yetişir. Türkiye fındık üretiminde Bolu üçüncü sıradadır.

Hayvancılık: Çayır ve mer'aların çokluğu sebebiyle hayvancılık gelişmiştir. Koyun, sığır ve keçi beslenmektedir. Arıcılık da gelişmiştir. Balı ve arı sütü meşhurdur. Göllerde genelde sazan, alakbalık, karabalık, yayın ve turna balığı üretilir.

Ormancılık: Bolu ilinin yarısından biraz fazlası ormanla kaplıdır. Türkiye'nin orman varlığının % 3'ü Bolu'dadır. Bolu ormanları ağaç bakımından çeşitli olduğu gibi, verim ve kalite bakımından da çok üstündür. Senede 850 bin metreküp inşaat odunu, 10.000 m3 yonga odunu ve 400 bin ster yakacak odunu istihsal edilir. Bolu'da ve Düzce'de kereste ve mobilya fabrikaları vardır.

Madenler: Bolu ilinin yeraltı serveti de oldukça zengindir. Linyit, mermer, alçıtaşı, demir, manganez, antimon, amyant ve kurşun yatakları vardır. Bunlardan yalnız linyit ve mermer çıkarılmaktadır. Mengen, Seben, Düzce ve Göynük'ten senede 120.000 tona yakın linyit istihsal edilir. Bolu-Mengen yolu üzerindeki linyitin kalitesi yüksektir. Seben'in Hıdırlar köyü ile Göynük ve Mudurnu'da mermer ocakları vardır. Mudurnu civarında civaya ve Mercimek Dağı ile Karadere arasında altına rastlanmıştır. Fakat rezervleri henüz tespit edilememiştir.

Sanayi: Bolu'da sanayi son 15 sene içinde oldukça gelişmiştir. Bu hızla tırmanırsa yakın bir gelecekte bolu bir sanayi merkezi olmaya namzettir. Sanayi iş yerlerinin mühim kısmı orman ürünleri ile ilgilidir. Başlıcaları; Karacasu Devlet Orman Kereste Fabrikası, Düzce Sümerbank Sun'i Tahta Fabrikası, (Gentaş) Mengen Ahşap Yapı Malzemeleri ve çeşitli mobilya fabrikaları tarım araçları ile ilgili fabrikalar, Düzce Ambalaj Fabrikası, Çimento Fabrikası, Arçelik Termosifon Fabrikası, Ardem Ocak ve Fırın fabrikası, Gerede Çelik Konstrüksiyon Fabrikası, Kilit ve Yedek Parça Fabrikası, Çelik Pano ve Radyatör Fabrikası, dokuma, makina ve gıda işletmeleri dokuma atelyeleri ve orman ürünleri ile ilgili küçük işletmeler. Av tüfeği, deri işleme, karoseri atölyeleridir.

Ulaşım: Bolu'da havaalanı ve demiryolu yoktur. Karadeniz'de 33 kilometrelik bir kıyı şeridi olmasına rağmen büyük gemilerin yanaşmalarına müsait limanı yoktur. Fakat İstanbul'u Ankara'ya bağlayan E-5

karayolu Düzce-Bolu-Gerede üzerinden geçer ve E-5 karayolunun 120 kilometresi bu il sınırlarındadır. E-5 karayolu ile her tarafa bağlanır. Yolsuz köy hemen hemen yoktur. Hergün en az beş bin vasıta Bolu'dan transit geçmektedir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

1990 nüfus sayımına göre toplam nüfusu 536.869 olup, bunun 203.122'si şehirlerde ve 333.747'si köylerde yaşamaktadır.Yüzölçümü 11.051 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 49' dur.

Örf ve Adetler

Bolu 11. asır başından beri Türklerin elindedir. Bölgeye Türk kültürü hakimdir. Halk oyunları ve türküleri ile çok zengindir. Tesbit edilen oyunları kadar, henüz tesbit edilemeyen pekçok oyunları vardır. Bilinen oyunlarının meşhurları Köroğlu, Zeybek, Çiftetelli, Al yemeni ve Meşali'dir. Karaköy Kaşık Havası (Karaköy Sekmesi); ayrılık, hasret, sevgi ve mutluluk hislerini ifade eder. Bolu Halk Edebiyatı bakımından çok zengindir. Köroğlu (Yusufoğlu Ali Ruşen, 1850), Aşık Himmet (1609-1684), Dertli Hilmi (1772-1845), Rumuzi, Geredeli, Figani başta gelen halk şairleridir. Bolu'nun kendi mahalli kadın ve erkek kıyafetleri vardır. Bunlar ancak düğün ve bazı özel günlerde giyilir.

Bolu yemekleri bilhassa aşçıları ile ün yapmıştır. Osmanlı devrinde, sarayın aşçıları Bolulu idi. Mengenli aşçılar dünyaca meşhurdur. Meşhur yemekleri Bolu orman kebabı, Mengen tatar böreği, Mengen talaş kebabı, Gerede küp kebabı, Akçakoca böreği, Mudurnu saray helvasıdır.

Bolu'da eylülün son haftasında Akşemseddin'i anma günü, mayıs ayında Mengen aşçı bayramı, temmuz ayında Gerede'de Köroğlu-Esentepe festivali, Abant bayramı, kiraz bayramı ve fındık bayramı düzenlenir. Bolu'da güreş, atıcılık, atletizm, kış sporları ve futbol büyük ilgi görmektedir. Bolu Kız Öğretmen Okulu 1974'te Okullararası Dünya Voleybol Şampiyonu olmuştur. Kartalkaya Kayak Tesisleri Uluğdağ'dan sonra ülkemizin en önemli kayak merkezidir.

Eğitim: Okur-yazar nisbeti % 70'in biraz üstündedir. Erkeklerde bu nisbet % 85'tir. Bolu ilinde toplam olarak 14 orta, 10 lise, 19 meslek lisesi bulunmaktadır. Bolu'da 3 ve Düzce'de 1 fakülte mevcuttur.

İlçeleri

Bolu'nun biri merkez olmak üzere on dört ilçesi vardır:

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 113.596 olup, 60.789'u ilçe merkezinde 52.807'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 123 köyü vardır. İlçe toprakları plato görünümündedir. Platonun etrafı dağlarla çevrilidir. Dağlardan kaynaklanan suları Büyüksu toplar. Dağlar ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarım sanayi ve ormancılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri, buğday, arpa çavdar, patates ve baklagillerdir. Hayvancılık ekonomide önemli yer tutar. Çimento Fabrikası, agaç ürünleri metal eşya, gıda fabrikaları başlıca sanayi kuruluşlarıdır. İlçe merkezi dağlarla çevrili Bolu suyu vadisinde kurulmuştur. Ankara-İstanbul karayolu ilçe merkezinden geçer. Yeni şehir bu yol kıyısında gelişmektedir. Denizden 725 m yükseklikte olup, ormanlar sebebiyle çok nemli bir havaya sahiptir. Köylerinde Mısır sapından yapılan çanta ve süs eşyaları meşhurdur.

Evliya Çelebi, Bolu'yu şöyle anlatır: “Bu Bolu nam yer, gerçekten mamur büyük bir şehirdir ki, topraklı bir dağ arasında kurulmuştur. 34 mahallesi ve 34 camisi vardır. (Osmanlı devrinde her mahalle 1 cami etrafında kurulan yerleşim merkezi idi.) Üç bin kadar tahta örtülü güzel evleri vardır. Bazı zenginlerin evleri ve hanları kiremit örtülüdür. Camilerin en güzeli çarşı içindeki Mustafa Paşa Camiidir ki, gayet kalabalık cemaati olur. Ferhad Paşa Camii de gayet mamur olup, hepsi Süleyman Hanın, koca Mimar Sinan'ın işidir. 400 kadar mamur süslü dükkanı vardır. 70 kadar mektebi vardır. 200'den fazla hafızı vardır. Bilginleri pekçoktur. Buranın kadısına yıllık 5 bin kuruş, beyine yıllık 10 bin kuruş maaş verilir... Bu Bolu'nun Oğuz adamları (Oğuz aşireti) vardır. Kadınları hep ferace giyip gezerler, gayet kapalıdırlar. Beyaz kirazı ve bozası övülmeye değer... Şehrin güney tarafı dışında bağlara yarım saat yakın bir yerde küçük eski tarzda bir ılıca vardır. Allahü tealanın yarattığı dünyaca meşhur bir sıcak sudur. Son derece sıcak olup, uyuz hastalığına faydalıdır. İçenin midesini düzeltir, vücudunu pamuk gibi yapar... Soğuğu meşhurdur. Soğuk anıldığı zaman; "Erzurum soğuğu: Beni arayan Bolu'da bulur, demiş!" diye bir darbımesel söylerler. Halk diri, iri yapılı Türk taifesidir. Dik başlı, yaman ve yiğit adamlardır."

Akçakoca: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 32.839 olup, 13.582'si ilçe merkezinde 19.257'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 42 köyü vardır. Yüzölçümü 462 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 71'dir. İlçe topraklarının büyük bölümü dağlarla kaplıdır. En önemli akarsuyu Büyük Melen Suyudur.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri mısır ve fındıktır. İlde elde edilen fındığın % 70'i bu ilçede yetişir. Fındık dallarından yapılan sepetler, deniz kabukları ve çakıl taşlarından yapılan hatıra

eşyaları meşhurdur. Son yıllarda turizm gelişmiştir.

İlçe merkezi Karadeniz kıyısında tepeler arasında bir düzlükte kurulmuştur. Bolu ilinin Karadeniz kıyısındaki tek ilçesidir. Orhan Gazinin kumandanlarından Akça Koca Bey tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. Eski ismi, Akçaşehir olup, 1934'te değiştirilmiştir. İl merkezine 78, Düzce'ye 35 km mesafededir.

Cumaova: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 26.499 olup, 10.244'ü ilçe merkezinde, 16.255'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 31 köyü vardır. İlçe taprakları genelde düzdür. Dağlık kesimler ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, patates, soğan, mısır ve elmadır. Hayvancılık ülke ekonomisinde önemli yer tutar. Büyükbaş hayvan besiciliği yaygındır.

İlçe merkezi Düzce Ovasının batısında Ankara-İstanbul karayolu üzerinde kurulmuştur. Düzce'ye bağlı Gümüşova bucağı ile bu bucağa bağlı Cumayeri köyünün birleşmesi ile 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kanunla ilçe oldu. İlçe belediyesi 1962'de kurulmuştur.

Çilimli: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 15.969 olup, 3717'si ilçe merkezinde 12.252'si köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları genelde düzdür. Bazı kesimlerde alçak dağlar vardır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, patates, soğan, elma, armut, buğday ve mısırdır. İlçe merkezi Düzce ovasının kuzeyinde tepelerin eteğinde kurulmuştur. Düzce'ye bağlı bucak iken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kanunla ilçe oldu. Belediyesi 1956'da kurulmuştur.

Dörtdivan: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 13.499 olup, 2787'si ilçe merkezinde 10.712'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 29 köyü vardır. İlçe toprakları dağlıktır. Dağlar gürgen, kayın ve karaçam ormanları ile kaplıdır. Dağlardan kaynaklanan suları Gerede Çayı toplar. Ekonomisi tarım ve ormancılığa dayanır. Akarsu vadilerinde tarım yapılır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve patatesdir. Hayvancılık ülke ekonomisinde önemli yer tutar. İlçede orman ürünlerini işleyen küçük atölyeler vardır. Gerede ilçesine bağlı buçak iken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kanunla ilçe oldu. İlçe belediyesi 1962'de kurulmuştur.

Düzce: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 156.326 olup, 61.878'i ilçe merkezinde 94.448'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 93 Kaynaşlı bucağına bağlı 15, Konuralp bucağına bağlı 26 köyü vardır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Dağların ortasında Düzce Ovası yer alır. Ovayı Büyük ve Küçük Melen çayları ile Aksu ve Uğur suları sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, şekerpancarı patates, soğan, buğday, mısır, fındık, elma ve armuttur. Sebze ve meyve yetiştiriciliği ve kavakçılık gelişmiştir. Hayvancılık ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. En çok büyük baş hayvan besiciliği yapılır. Tavukçuluk çok yaygındır. Ormancılık gelişmiştir. İlçedeki orman ürünlerini işleme tesisleri önemli sanayi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Düzce ovasının orta kısmında İstanbul-Ankara karayolu ile Zonguldak-Ereğli Akçakoca yollarının kesiştiği yerdedir. 1970'de ilçe oldu. Nüfus yönünden il merkezinden büyüktür. İlçe belediyesi 1885'te kurulmuştur.

Gerede: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 41.274 olup, 18.780'i ilçe merkezinde 22.494'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 91 köyü vardır. İlçe toprakları dağlıktır. Dağlarda yaylalar vardır. İlçenin başlıca akarsuyu Gerede Çayıdır. Bu çayın vadisinde Gerede Ovası yer alır. Dağlar gürgen, kayın ve karaçam ormanları ile kaplıdır.

Ekonomisi, tarım ve ormancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve patates olup, ayrıca elma ve armut yetiştirilir. Ormancılık ve hayvancılık ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. İlçe merkezinde Orman ürünleri işleyen atölyeler vardır. En çok koyun ve keçi beslenir. Çelik Konstrüksiyon Fabrikası başlıca sanayi kuruluşudur.

İlçe merkezi İstanbul-Ankara karayolunda kurulmuştur. İl merkezine 52 km mesafededir. Dağlık bir bölgede olması yüzünden gelişmemiştir. İlçe belediyesi 1971'de kurulmuştur.

Gölyaka: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 19.775 olup, 3931'i ilçe merkezinde 15.844'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 19 köyü vardır. İlçe topraklarının bir kısmı Düzce ovasının batısında yer alır. Diğer kısımları genelde dağlıktır. Ellen Gölü ilçe toprakları içinde kalır. Ekonomisi tarım ve ormancılığa dayanır. Ovada; tahıl, şekerpancarı ve patates yetiştirilen başlıca ürünlerdir. İlçede orman ürünlerini işleyen küçük atölyeler vardır. Düzce ilçesine bağlı bir bucak iken 19 Haziran 1987'de 3392 saylılı kanunla ilçe oldu. Belediyesi 1967'de kurulmuştur.

Göynük: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 20.076 olup, 3812'si ilçe merkezinde 16.264'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 64 köyü vardır. Yüzölçümü 1.437 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 14'dür. İlçe toprakları engebeli bir bölgede yer alır. Dağların alçak kısımlarında yaylalar yer alır.

Başlıca akarsuları Göynük Çayı ile Çatak Çayıdır. İlçenin güneyinde 5 km uzunluğunda, 17 km genişliğinde Himmetoğlu Ovası yer alır. Dağlar ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, patates ve elma olup, ayrıca az miktarda şeker pancarı, soğan, armut ve fındık yetiştirilir. Ormancılık ve hayvancılık ekonomide önemli yer tutar. En çok kıl keçisi ve koyun beslenir. İlçe topraklarında şist ve traverten yatakları vardır.

İlçe merkezi Göynük Çayı vadisinde tepelerin eteklerinde kurulmuştur. Ana yollardan iç kesimde kaldığı için gelişmemiş küçük yerleşmedir. Yönetim açısından Bolu'ya bağlı ise de, ekonomik açıdan Adapazarı ile ilişkidedir. İl merkezine 96 km, Adapazarı'na ise 94 km mesafededir. İlçe belediyesi 1869'da kurulmuştur. Eski ismi Torbalı olan Göynük, 1865'te ilçe olmuştur.

Kıbrıscık: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 6716 olup, 1632'si ilçe merkezinde 5084'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 22 köyü vardır. Yüzölçümü 641 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 10'dur. İlçe toprakları dağlık bir alanda yer alır. Köroğlu Dağlarının en yüksek noktası olan Köroğlu Doruğu (2499 m), ilçe toprakları içindedir. Başlıca akarsuyu Uludere'dir.

Ekonomisi hayvancılık ve ormancılığa dayalıdır. Tarıma elverişli olanlar son derece azdır. Başlıca tarım ürünleri şeker pancarı, buğday ve arpa olup, ayrıca az miktarda elma, armut, patates ve soğan yetiştirilir. Koyun ve Ankara keçisi en fazla beslenen hayvanlardır. Köylerde kadınlar tarafından örülen yün çoraplar önemli gelir kaynağıdır. İlçe merkezi gelişmemiş ve Bolu ilinin en az nüfusa sahip ilçesidir. İl merkezine 65 km mesafededir. İlçe belediyesi 1958'de kurulmuştur.

Mengen: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 18.982 olup, 4298'i ilçe merkezinde 14.684'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 20, Gökçesu bucağına bağlı 16 ve Pazarköy bucağına bağlı 18 köyü vardır. Yüzölçümü 883 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 21'dir. İlçe toprakları dağlık bir alanda yer alır. Dağlar kayın, köknar, kızılçam ve sarıçam ormanları ile kaplıdır. İlçe topraklarını Bolu Suyu ile Mengen Çayı sular. Ekonomisi tarım ve ormancılığa dayalıdır. Ekime elverişli alanlar azdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve patates olup, ayrıca az miktarda mısır, soğan, elma, armut ve fındık yetiştirilir. İlçe merkezinde orman ürünlerini işleyen atölyeler vardır. Arıcılık gelişmiştir. Topraklarında linyit yatakları vardır.

İlçe merkezi Ankara-Zonguldak karayolu üzerindedir. İl merkezine 53 km mesafededir. İlçe aşçıları Osmanlı saray mutfağına uzanan bir geleneği temsil ederler ve ülke ve dünya çapında meşhurdurlar. Belediyesi 1948'de kurulmuştur.

Mudurnu: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 27.153 olup, 5237'si ilçe merkezinde 21.916'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 74 köyü vardır. Yüzölçümü 1349 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 20'dir. İlçe topraklarını Köroğlu Dağları engebelendirir. Ormanlarla kaplı olan dağların yüksek kesimlerinde hayvancılık açısından önemli yaylalar vardır. Ormanlar meşe, kayın, gürgen, karaçam, köknar ve sarıçam ağaçları ile kaplıdır. Dağlardan kaynaklanan suları Mudurnu Çayı toplar. Abant Gölü ilçe sınırları içinde kalır.

Ekonomisi tarım ve ormancılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı, patates, arpa ve elmadır. Hayvancılık gelişmiş olup, koyun kıl keçisi ve sağır beslenir. Tavukçuluk ve arıcılık yapılır. Abant gölünün çevresi turistik tesislerle doludur. Gölde sun'i tohumlama ile alabalık üretilir.

İlçe merkezi Mudurnu Çayı vadisinde kurulmuştur. Gelişmemiş küçük bir yerleşim merkezidir. İl merkezine 52 km mesafededir. İlçede orman ürünlerini işleyen bazı küçük atölyeler vardır. Belediyesi 1919'da kurulmuştur.

Seben: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 11.020 olup, 4165'i ilçe merkezinde 6855'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 30 köyü vardır. Yüzölçümü 665 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 17'dir. İlçe toprakları dağlıktır. Dağlar köknar, sarıçam ve karaçam ormanları ile kaplıdır. Dağların yüksek kesimlerinde geniş yaylalar vardır. İlçe topraklarını Aladağ Suyu sular.

Ekonomisi tarım ve ormancılığa dayanır. Aladağ Suyu vadisinde meyvacılık gelişmiştir. Diğer tarım ürünleri ise elma, buğday, arpa, patates ve şekerpancarıdır. Ayrıca az miktarda armut ve fındık yetiştirilir. Hayvancılık ekonomide önemli yer tutar. En çok koyun beslenir. Orman köylerinde yaşayanlar orman işleriyle uğraşır.

İlçe merkezi Aladağ Suyu vadisinde kurulmuştur. Bolu'yu Nallıhan ve Beypazarı üzerinden Ankara'ya bağlıyan karayolu ilçeden geçer. Gelişmemiş küçük bir yerleşim merkezidir. İl merkezine 50 km mesafededir. Belediyesi 1946'da kurulmuştur.

Yeniçağa: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 10.874 olup, 5331'i ilçe merkezinde 5543'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 15 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikte engebeli alanlardan meydana gelmiştir. Yeniçağa Gölü ilçe topraklarında yer alır. Dağlık kısımlar ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarım ve ormancılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve patatesdir. İlçede orman ürünlerini işleyen küçük atölyeler vardır.

İlçe merkezi Yeniçağa Gölü kıyısında, Ankara-İstanbul karayolu üzerindedir. Belediyesi 1962'de kurulmuştur.

Yığılca: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 22.271 olup, 2939'u ilçe merkezinde 19.332'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 30 köyü vardır. Yüzölçümü 641 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 35'dir. İlçe toprakları dağlık olup, Bolu Dağları engebelendirir. Dağlardan kaynaklanan suları Melen Çayı toplar. Yedigöller ve Hasanlar Baraj Gölünün bir bölümü ilçe sınırları içinde kalır. Dağlar meşe, kayın, sarıçam ve köknar ormanlarıyla kaplıdır.

Ekonomisi tarım ve ormancılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri buğday, mısır, patates ve fındık olup, ayrıca az miktarda arpa, elma ve armut yetiştirilir. Hayvancılık ekonomide önemli yer tutar. En çok koyun beslenir.

İlçe merkezi gelişmemiş küçük bir yerleşim merkezidir. İl merkezine 56 km mesafededir. 1954'te ilçe olan Yığılca'nın belediyesi 1954'te kurulmuştur. Eskiden, Çayırlı, Ahmetçiler ve Yağlıca adlarıyla anılmıştır.

Tarihi Eserleri ve Turistik Yerleri

Bolu tarihi eserler bakımından çok zengindir.

Kadı Camii: Vilayet meydanındadır. Demirtaş Paşanın oğlu Mehmed Bey tarafından yaptırılmıştır. Mimarlık şaheseridir. Minaresi, ahşap geçmeli kapı kanatları meşhurdur. Taş minber, klasik dönem Osmanlı süslemeciliğinin yakın ve güzel bir örneğidir.

Yıldırım Bayezid Külliyesi: Cami, medrese, hamam ve otuz dükkandan meydana gelen külliye, Yıldırım Bayezid Han zamanında yapılmıştır. Günümüzde medrese yıkılmıştır. Hamam ilk şekliyle zamanımıza kadar gelmiştir. Birkaç kez tamir gören cami, ulu camiler üslubu ile yapılmıştır. Çini süsleri gerçek bir sanat eseridir. Çift minareli ve tek kubbelidir.

Karaköy Cuma Camii: İl merkezine 7 km uzaklıkta bir bahçe içinde 1562'de Musa Paşanın hanımı yaptırmıştır. Çini süslemeleri çok değerli olup, kapısı, minberi ve mihrabının ince işçiliği de ilgi çekicidir.

Saraçhane Camii: Belediye meydanında olup, kitabesinde 1750'de Silahdar Mustafa Ağa tarafından onarıldığı yazmaktadır. Caminin iki duvarında kemerli iki çeşme bulunmaktadır.

Yıldırım Bayezid Külliyesi: Mudurnu ilçesinde, cami, mederese ve hamamdan meydana gelen bir külliyedir. 1382'de yapılmıştır. Caminin iç süslemeleri çok değerlidir. Tek minarelidir. Medrese günümüze kadar ulaşamamıştır. Hamam taş duvarlı ve kurşun kaplama kubbelidir.

Gazi Süleyman Paşa Camii: Göynük ilçesindedir. Şehzade Süleyman Paşa adına yapılan camilerin ilkidir. 1331-1335 seneleri arasıda yapılmış olup, İkinci Abdülhamid Han devrinde yenilenmiştir.

Ceneviz Kalesi: Akçakoca ilçesinin 3 km batısında köye hakim bir burunda yapılmıştır. Kalenin kara yönünde yüksek bir kulesi vardır. Kalenin kimin tarafından yapıldığı belli değildir.

Mudurnu Kalesi: Bir savunma kalesi olup, oldukça sağlamdır.

Akşemseddin Türbesi: Göynük ilçesi Gazi Süleyman Paşa Camii avlusundadır. 1464'te yapılmıştır. Sandukası oyma ve kabartma hadislerle süslüdür. İlk dönem ahşap işçiliğinin kıymetli örneğidir. Türbe ise klasik Osmanlı türbe mimarisine geçişin ilk örneklerindendir.

Akçakoca Bey Türbesi: Akçakoca'nın baba köyünde, Karadeniz'e egemen bir tepe üzerindedir. Bölgeye ait mimari tekniğine uygun olarak, çivisiz yontularak birbirine geçen ağaç kütüklerinden yapılmıştır.

Taş Han: İl merkezinde Yıldırım Camii karşısındadır. Aşağı ve Yukarı Taş Han bölümlerinden meydana gelmiştir. 1804'de Serbevvab Hacı Abdullah Ağa tarafından yaptırılmıştır.

Orta Hamam: 1388'de Yıldırım Bayezid Han tarafından Mimar Ömer ibni İbrahim'e yaptırılmıştır. Çifte hamam şeklinde olup, sonradan tamirat görmüştür.

Türkiye'nin en işlek karayolu olan E-5 üzerinde bulunan ve her bölgeden kolayca ulaşılan Bolu, turizme çok elverişlidir. Turizm için otel ve motelleri yeterli sayılır. Bolu ilinin her köşesi piknik, kamp ve dinlenme için müsaittir. Ormanları, denizi, gölleri ve dağları gezilmeye ve görülmeye değer fevkalade güzel yerlerdir. Mesire yerlerinden bazıları şunlardır:

Gölcük: Bolu'ya 14 km uzaklıkta Kıbrıscık yolu üzerindedir. Göl ve orman bütünleşmesi çok güzeldir.

Gölde sportif balıkçılık yapılır.

Sünnet Gölü: Mudurnu-Akyazı karayolu üzerinde, Göynük'e 30 km uzaklıktadır. Etrafı ormanlarla çevrili, göl kıyısı piknik yeridir.

Karadere: Bolu ile Ereğli arasındaki sıradağların ortasında ormanlarla kaplı bir piknik yeridir. Derelerinde mercan ve alabalık avlanır.

Cumayeri: Akçakoca'ya 3 km uzaklıkta, Değirmenağzı kıyısında güzel bir mesire yeridir.

Esentepe: Gerede'nin kuzeyinde 1300 metre yükseklikte asırlık çamların süslediği bir yerdir.

Yedi Göller Milli Parkı: Bolu il merkezinin kuzeyinde yer alır. Engebeli bölgede bulunan parkta göller ve orman denizini andıran zengin bir bitki ortüsü vardır. Dinlenme tesisleri bulunur.

Kaplıcaları: Bolu, kaplıcaları bakımından da şöhrete ulaşmış bir ilimizdir. Önemli kaplıcaları şunlardır:

Seben (Bolu) Kaplıcaları: Aladağların eteklerinde 44°C sıcaklıkta suyu olan kaplıcalar. Osmanlı devrinden beri kullanılmış bir sağlık ve şifa merkezidir. Modern bir termal oteli vardır. Bolu'ya 5 km uzaklıktadır. Siyatik, romatizma ve kalp hastalıklarına iyi gelir.

Derdin Hamamı: Düzce'ye 15 km uzaklıkta olan kaplıca ve şifalı suları ile bir çok hastalığa iyi gelmektedir. Safra kesesi rahatsızlığı ve böbrek taşlarına şifalıdır.

Efteni Kaplıcası: Düzce Efteni gölü kıyısındadır. Deri hastalıklarına iyi gelir.

Babao Kaplıcaları: Mudurnu ilçesine 5 km uzaklıktadır. Türkiye'nin çeşitli yerlerinden pekçok kişi bu kaplıcalara gelmektedir. Vücuda zindelik verir.

Bağlum Kaplıcaları: Seben ilçesine 15 km uzaklıkta Kesenözü köyü yanındadır. Çok eski devirlerden beri kullanılmaktadır. Dağ ve kış sporlarına müsaittir. Sinir hastalıklarına faydalıdır.

Sarot Kaplıcaları: Mudurnu'ya 30 km uzaklıkta Sarot köyü yakınlarındadır. Romatizmaya iyi gelir.

BOMBA;

Alm. *Bombe (f),* **Fr.** *Bombe (f),* **İng.** *Bomb.* Patlayıcı ve yanıcı maddeler ile doldurulmuş, çeşitli büyüklükte, canlı ve cansız hedefleri tahrip etmek için kullanılan patlayıcı savaş aracı.

Genellikle uçaklardan atılan bomba, ölüme, tahribe, sarsıntıya sebeb olur. Özel tip bombalar ise, yaygın, gaz, duman veya hastalık mikroplarını yaymak için kullanılır. Su altı bombaları, denizaltları tahrip etmek için uçaklardan ve gemilerden atılır. Daha küçük ve daha basit bombalar el veya mekanik aletlerle uzağa fırlatılabilir. Kendi sevk sistemine sahip olan bombalara güdümlü mermi, su altı güdümlü mermisine ise torpido denir.

Nükleer silahlar: Atom ve hidrojen bombaları, diğer bombalardan çok daha fazla tahrib edici olup, uzun bir süre radyoaktif kirlilik bırakır. Nötron bombası ise sadece canlıları öldürür. Fakat cansızları tahrib etmez.

Yüksek infilak gücüne sahip klasik yapıda bir bomba, patlama noktasından metrelerce uzaklıktaki alana, parçaları, ısısı ve rüzgarıyle etki eder. Fakat nükleer silahlar kilometrelerce genişliğindeki alanı tamamen imha eder. (Bkz. Atom bombası, Hidrojen bombası, Nötron bombası)

Klasik bombalar: Genellikle uçaklardan bırakılabilecek şekilde planlanmış olan bu bombalar, patlayıcı veya kimyasal maddeler doldurulmuş bir metal kap, düşerken düzgün hareket etmesini sağlayan bir cihaz ve hedefe çarptığı zaman bombanın patlamasına sebeb olan bir tapadan ibarettir.

Klasik bombaların, delici, genel amaçlı parçalı, duman, gaz ve yangın bombaları gibi çeşitleri vardır.

Delici bombalar: Zırh ve sert hedefleri delmek için kullanılır. Kalın cidarlı olup, değişik ağırlıkta olurlar. Yaklaşık % 30'unu patlayıcı madde teşkil eder.

Genel amaçlı bombalar: Büyük askeri harekatlarda kullanılır. İnfilak eder, etrafa parçalar saçar ve yıkma etkileri vardır. Bu tip bombalar, 45 ila 1362 kg arasında olup, yaklaşık % 50'sini patlayıcı maddeler teşkil eder. Patlayıcı maddeler, Triponal, Amatol, Trinitrotoluen veya daha başka patlayıcı karışımı olabilir.

Parçalı bombalar: Bu bombalarda, patlayıcının etrafını saran metal gövde küçük parçalara ayrılabilecek şekildedir. Ağırlıkları 1,8 ila 118 kg arasında olup, yaklaşık % 14'ünü patlayıcı maddeler teşkil eder. Patlayıcı maddeler Ednatol, TNT, Amatol veya Siklatol olabilir. Bu bombalarda tapa genellikle burun kısmında olur. Çeşitli büyüklükte olan bombalar çarpma esnasında parçalara ayrıldığı gibi, yüzlerce küçük misket bombalardan meydana gelip, daha fazla tesiri olanlar da vardır.

Yangın bombaları: Yangın bombaları, yakıt (napalm) doldurulmuş ince cidarlı kaplardır. Yanabilen tesislere, siperlenmiş askerlere ve araç konvoylarına karşı kullanılır. En önemli özelliği dokunduğu yere yapışarak yanmasıdır. Yangın bombaları 113-454 kg arasında olup, ağırlıklarının yaklaşık % 85'i yanabilen maddelerdir.

Seyyah bombalar (Akıllı bombalar): Bu bombalar ilk defa Vietnam harbinde kullanılmış olup, 3000 kilometrelik bir menzil içinde 80 m çapındaki bir hedefi bulabilme kabiliyetiyle, harp taktiklerinin tamamen değişmesine sebeb olmuştur.

Bir katı yakıt roketi ile ateşlenen füzede önce gövde yanındaki kanatlar mekanik olarak açılır. Sonra da 66 kg ağırlığında 2633 newtonluk itme gücü sağlayan küçük jet motoru devreye girer. Kısa sürede 650 km/saatlik hıza ulaşarak ve 30 metreye kadar alçalarak hedefe yönelir.

Uçuş öncesinde bilgisayara digital bir harita üzerinde coğrafi bilgiler, rota, yükseklik değişmeleri ve radardan kaçabilmesi için gerekli bilgiler yüklenmiştir.

Tercom ismi verilen elektronik sistem ile doğrudan hedef üzerine gitmeyip, çeşitli yönlerde ve yüksekliklerde yol aldığı için hangi hedefe gittiği anlaşılamamaktadır. Karşısına dağ veya vadi çıkması halinde hemen en yakın çevrede yol bularak manevra yapabilmekte, radarı ile de sık sık rotayı ve yüksekliği kontrol ederek hassas bir şekilde düzeltilebilmektedir.

Bu bombalar laser ışınları rehberliğinde de kullanılır. Bunun için pilot hedefi infrared laser ışınlarıyla bombardıman ederek bombayı salıverir. Bomba laser ışınlarına tabi tutulmuş, hedefin verdiği sinyalleri alarak hedefi bulur. TV kameralarıyla yönlendirilen bombalar, sadece gündüz kullanılabildiği halde bunlar gece de kullanılabilir.

Tarihi

İlk bombalar tahkim edilmiş şehirlerde, müdafiler tarafından atılan mermilerdir. Ondan sonra bu mermiler hücum edenler tarafından duvarlar aşılarak atıldı. Daha sonraları patlayıcı toplarla atılan güllelere bomba denildi. Bu tip bombaların en büyükleri 1452 yılında Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmed Han tarafından yaptırılmış ve İstanbul'un fethinde 1453'te kullanılmıştır.

Özellikle 1930 yılından sonra uçaklardan bırakılan bombaların gelişmesiyle, diğer tip cephanelere bomba denilmez olmuştur. Her ne kadar bombalar Birinci Dünya Harbinde havadan bırakılmaya başlanmış iseler de büyüklükleri ve hedefe isabet etmeleri askeri bakımdan sadece psikolojik ve sıkıntı veren bir etki olarak ifade edilmiştir. Almanya Birinci Dünya Harbinde İngiltere'ye havadan 270 ton bomba bırakırken, İkinci Dünya Harbinde müttefikler üzerine 1.554.000 ton bomba atmıştır.

Bombaların tahrip güçleri atom ve hidrojen bombalarının gelişmesiyle çok daha fazla olmuştur. Sadece Japonya'ya atılan iki atom bombasının gücü yaklaşık 40.000 ton TNT'ye eşittir.

Çeşitli sebeplerle toprak kazıldıkça savaşlardan sonra saklı kalmış olan uçaksavar mermileri, mayınlar, tahrip kalıpları, el bombaları meydana çıkmaktadır.

İkinci Dünya Savaşında Alman bombalarının ateşleme sistemi elektrikliydi. Bomba atılır atılmaz elektrik bir kondansatörü şarjlamakta ve bomba hedefe çarptığında bu şarjlı elektrik fünyeyi ateşlemekteydi. Bu sistem iyi çalışmadığı için atılan çoğu bombalar patlamadan toprak altında saklı kalmıştır.

Daha sonraları saatli bombalar yapıldı. Bomba kurulduktan sonra saati tik-tak ederek çalışır. Böyle bir bombanın farkedilmesinde yapılacak ilk iş saatin tik-takları durana kadar çevreyi boşaltmaktır. Tik-taklar bir steteskopla uzaktan dinlenir. Bomba saat mekanizmasının çalışmasını engellemek için kuvvetli mıknatıs kullanılabileceği gibi karbondioksit sıkarak veya çabuk donan plastik dökülerek mekanizma, kilitlenebilir. Bomba imhası ile ilgili tedbirler geliştikçe, karşı tedbir olarak fünye sistemini aradan kaldıran bubi tuzaklı bombalar kullanılmaktadır.

Gerilla silahı: Terörist ve gerillaların sahneye çıkması ile bomba imha işleri yeni bir döneme girmiştir. Birçok terörist bomba yapmakta acemi olduklarından bomba ateşleme mekanizmaları umumiyetle yanlış ayarlanmakta, bu durum bomba uzmanlarını yanıltmaktadır. Bir kısım terörist ise, bombayı, sırf imha edenleri öldürebilmek üzere hazırlamaktadırlar. Bomba imha uzmanları bugün balistik naylon elbiseler giyerek bomba tesirinden korunabilmektedirler.

İmha işlemleri: İmha edilecek bombaya yapılacak işlemlerin başında bomba kabul edilen paketin röntgeni çekilir. Röngten filminden bombanın mekanizmasının şekli, tipi ve elektrik kablo çekimi görülür. Seyyar röntgen cihazı bulunan özel bir cihazla paketin röntgeni çekilir. Bu cihaz aynı zamanda patlayıcı madde dedektörü ile paketin gerçek bomba mı yoksa oyalayıcı mı olduğunu da hisseder. Eğer bombanın ateşleme sistemi pil veya akü ile ise dondurma metodu tatbik edilerek pil çalışmaz hale getirilir. Sonra bomba sökülür. Röntgen çekildikten sonra paketin uygun bir yerinden içine plastik

köpük pompalanır. Böylece elektrik kabloları kısa devre olur. Mekanik kısımlar plastik donunca kilitlenir.

Bubi tuzağı şeklindeki bombaların imhasında ise İngilizlerin kullandığı ve "Weelbarrow" dedikleri uzaktan kumandalı robot arabalar iş görmektedir. Arabanın gagasında bir televizyon kamerası, özel bir imha tüfeği ile aydınlatma lambası bulunur. İmha tüfeği bombanın devrelerini çok çabuk kırdığı için bomba patlamaya vakit bulamaz. İngiliz kara kuvvetleri "Weelbarrow" un merdivenlerden dahi çıkıp inebilen manevra kabiliyeti fazla olan "Marauder" ismi ile çağrılan imha arabasını kullanmaktadır.

Bomba imha cihazları geliştikçe bomba ateşleme sistemleri de şekil değiştirmektedir. Tedbir daima karşı tedbiri davet etmektedir.

BONN;

Almanya'nın yönetim merkezi olan bir şehri. Şehrin nüfusu 300.000 civarındadır. İkinci Dünya Savaşına kadar pek az gelişme gösteren Bonn, savaş sırasında da büyük zarar görmüştü. Ancak 1949'da Batı Almanya'nın başkenti yapıldıktan sonra gelişmesi hızlandı.

Ren Vadisinin elverişli bir yerinde kurulmuş olan Bonn, taşra şehri görünümünde bir turizm ve kültür merkezidir. Şehri, zenginler için bir mesken alanı olarak düşündüklerinden Bonn'a sanayi yatırımı pek yapılmamıştır. Şehirde daha ziyade başkentlikle ilgili yönetim ve hizmet sektörleri gelişmiştir. Yeni bakanlıklar semti şehrin güneyinde kurulmuştur.

Bonn ünlü müzisyen Beethoven'in doğum yeri olduğundan müzik merkezi olması devletçe desteklenmektedir.

Bonn'da Federal Demiryolları ile Köln Havaalanının sağladığı iç ve dış ulaşım imkanları da oldukça gelişmiştir.

1990'da Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesiyle Berlin Almanya'nın başşehri olurken, Bonn hükümet merkezi oldu.

BONO;

Alm. *Schuldschein (m),* **Fr.** *Bon (m), (a ordre),* **İng.** *Bond.* Emre yazılı senet. Bir bedeli kayıtsız şartsız ödeme vaadini, kime veya kimin emrine ödenecekse onun ad ve soyadını, senedi tanzim edenin imzasını, tanzim ve ödeme gününü, vadeyi ihtiva eden, ciro ile devrolunabilen bir ticari senet.

Bononun ticari hayattaki önemi, bir kredi vasıtası olmasındandır. Ticari hayatta nakit para ihtiyacının karşılanmadığı zamanlarda yaygın bir ödeme aracı haline gelir. Bononun ciro edilebilme özelliği ile nakit gibi kullanılması mümkün olmaktadır. Bononun şekli, özellikleri ve kullanılışı, kanunlarla düzenlenir.

BOR;

Alm. *Bor (n),* **Fr.** *Bore (m),* **İng.** *Boron.* Ametaller sınıfından, B sembolüyle gösterilen kimyasal bir element. Aslında metal ile metal olmayanların arasındaki sınırdadır. Bor, Fransız kimyacılardan Louis Gay-Lussac ve Louis Jacques Thenard tarafından keşfedildi. Bor ismi borun tuzu olan borakstan türetilmiştir. Bu isim, tuzun beyazlığına atfedilerek Arapça **"burak"** kelimesinden değiştirilerek gelmiştir.

Özellikleri: Periyodik cetvelin 3 A grubunun ilk ve en hafif üyesidir. Atom numarası 5'tir. Atom ağırlığı 10.811'dir. Borun erime noktası belirsizdir, fakat en iyi tahmini erime noktası 2200 ± 100°C, kaynama noktası ise 2550 °C'dir. Tabii halde iki tane izotopu vardır. ^{10}B % 18, 8, ^{11}B % 81, 2 oranında bulunur. Her ikisinin çekirdeği spine sahip olduğu için nükleer mağnetik rezonans araştırmalarında kullanılır. Borun radyoaktif izotopları ^{8}B ve ^{12}B ihtiva ederler. Kristal bor, önemli ölçüde hafifliğe, sertliğe, çizilmeye karşı mukavemete, ısıya karşı kararlılığa sahiptir. Bor kırmızı ötesi (infrared) ışığının bazı dalga boylarına karşı saydamdır ve oda sıcaklığında zayıf elektrik iletkenliğe sahiptir. Yüksek sıcaklıkta ise iyi bir iletkendir. Kristal bor kimyasal olarak inerttir. Bor, hidroklorik ve hidroflorik asitlerle kaynatıldığında bozulmaz. Sadece çok ince öğütülmüş bor, konsantre (derişik) nitrat asidi ile yavaşça oksitlenir.

Elde edilişi: Erime noktası yüksek ve erimiş halde aşındırıcı tabiatı olduğu için, boru çok saf olarak elde etmek zordur. % 95-98 saflıkta bor, borikoksidin magnezyum ile indirgenmesinden amorf (şekilsiz) halde elde edilir ve safsızlığı baz ve asit ile yıkayarak filitre edilir. Elde edilen bor, oksit ve bor bulunduran bileşikleri ihtiva eder ve küçük kristaller halinde, koyu kahve renklidir. Bor, tungsten yüzeyinde borikoksidin hidrolizi ile de elde edilir.

Bulunuşu: Bor, yer kabuğunda % 0.001 oranında bulunur. Okyanuslarda tuz halinde ve kurumuş deniz yataklarında konsantre halde (çok miktarda) vardır. Borun sodyum tuzlarının hidrate hali ve boraks yatakları daha ziyade Ortadoğu'da bulunur. Türkiye'de (Bandırma) bor minarllerinden pandermit bol miktarda bulunur. Amerika (Kaliforniya) ve İtalya'nın volkanik bölümünde bulunur. Önemli mineralleri, ortoborat asidi ($B(OH)_3$) boraks ($Na_2B_4O_7.10H_2O$) Pandermit ($Ca_2B_6O_{11}$ $3H_2O$) ve borasit ($2Mg_3B_8O_{15}.Mg\ Cl_2$)'tir.

Kullanılışı: Bor telleri plastik ve metallerle kullanılır. Bunların mukavemetini arttırır. 10B termal veya yavaş elektronları çok iyi absorblar ve nükleer reaktörlerde kontrol çubuğu ve kılıf olarak kullanılır. Nötron dedektörü olarak kullanıldığı gibi roket yapımında da istifade edilir. Bor bileşikleri yakıtlar gibi yüksek enerji ile birlikte hafif bileşikler hasıl ederler. Bor ve bor bileşikleri, termo elektrik tipindeki elektrik üreticileri ve yüksek sıcaklıkta emniyetle çalışan yarı iletkenler için, infrared (kırmızı ötesi) ışınlara saydam olan pencereleri yapmak için malzeme olarak kullanılır. (Bkz. Boraks, Borik Asit)

BORAKS;

Alm. *Borax (r),* **Fr.** *Borax,* **İng.** *Borax.* Meşhur ismi sodyum borat olan, borun oksi asidinin tuzu. Genellikle, kimyasal formülü $Na_2B_4O_7.10H_2O$ olarak yazılırsa da, $Na_2(OH)_2.8H_2O$) formülü daha doğru ve tuzun yapısını daha iyi izah etmektedir. Boraks ismi Arapça Burak kelimesinden gelmekte olup, parlak manasındadır. Kristal haldeki boraks renksizdir. Türkistan'da tınkal, Anadolu'da tenekar adları ile bilinir.

Özellikleri: Sodyum borat beyaz olup, toz ve kristal halinde bulunabilir. Yoğunluğu 1,73 gr/cm3tür. Sodyum borat suda ve gliserinde çözünür. Fakat alkolde çözünmez. Boraks 75°C'de erimeye başlar. Eridikçe kristal suyunu kaybeder. 200°C'de kaynar. Sodyum, borat, kızıl derecede, boraks camı olarak adlandırılan camımsı kütle şeklinde erir. Birçok metalik bileşikler çözünmüş metalik iyonlara mahsus bir renkte boraks incisi vererek erimiş materyalde çözünebilir. Renklenmiş boraks incisinin meydana gelmesi bakır, nikel, demir ve krom gibi gerçek metal iyonlarının mevcudiyetini anlamak için analitik tahlilde kullanılır.

Bulunuşu: Sodyum borat, bazı yabancı madde ile birlikte sodyum borat bulunduran tabii boraksta bulunur. Sodyum borat, kolomanit ($CaB_3O_4(OH)_3.H_2O$), kernit ($Na_2B_4O_7.4H_2O$), uleksit ($Na_2B_4O_7$ $Ca_2B_6O_{11}.16\ H_2O$) gibi çok sayıdaki diğer borat minerallerinden de elde edilir.

Elde edilişi: Sodyum borat, tuzlu göl sularının buharlaştırılıp kristallendirilmesinden elde edilir. Boraks, laboratuvarda borik asit ile susuz sodyum karbonatı reaksiyona sokarak elde edilir.

Kullanılışı: Sodyum boratın çoğu, dayanıklı ve kırılmaz borsilikat camının imalatında kullanılır. Boraks aynı zamanda porselen minelemekte, boyalarda, kola ve tutkallarda, deterjanlarda kullanılır. Boraks suyun sertliğini gidermek için çamaşır ağartmasında, kaynakta eritici ve pas önleyici olarak kullanılır. Bunlardan başka boraks tekstil boyacılığında, matbaacılıkta, donmayı geciktirmek için antifiriz olarak ve bitki öldürme ilacı olarak kullanılır. Az miktarda bor bazı bitki tiplerinin büyümesi için önemlidir.Topraktaki verimsizliği gidermek için toprağa boraks ilave edilir. Borakstan laboratuvarda analitik belirteç olarak da faydalanılabilir.

BORÇ SERVİS ORANI;

Bir ülkenin borçlarını geri ödeme kapasitesini ortaya koyan göstergelerden biri. Borç servis oranında genellikle, borç, anapara, taksit ve faiz ödemelerinin yıllık toplamları, ihracat gelirlerine oranlanır. İhracat gelirleri yerine toplam mal ve hizmet ihracından sağlanan döviz geliri de kullanılabilir.

Bu durumda eğer:

a: Yıllık Ana Para taksidi,

r: Yılık Faiz Ödemesi,

x: Toplam Mal ve Hizmet İhracatından Sağlanan Döviz Geliri ise,

d: (Borç Servis Oranı) $d = \frac{a+r}{x}$ olarak yazılabilir.

BORÇLAR;

Alm. *(Geldıiche) Schulden (pl.),* **Fr.** *Dettes (pl.),* **İng.** *Debts. Vecibe.* İki veya daha çok kişi arasında doğan ve bunlardan birinin diğerine karşı bir şeyi vermeyi, yapmayı veya yapmamayı yüklendiği hukuki

ilişki. Bir kitap satışında, kitapçının borcu kitabı, alıcının borcu ise parayı vermektir.

Borçlar hukuku: Borç ilişkilerini düzenleyen hukuk dalı. Borç ilişkilerini düzenleyen hukuk kaidelerinin başlıca kaynağı 4 Ekim 1926'da Medeni Kanun'la birlikte yürürlüğe giren Borçlar Kanunu'dur. Medeni Kanun, Ticaret Kanunu, İş Kanunu gibi kanunlar da Borçlar Hukuku'na kaynaklık etmekte, çeşitli borç ilişkilerini düzenlemektedir. Borçlar Hakuku'nda temel kanun, Borçlar Kanunu'dur. Diğer kanunlar bunu tamamlar durumdadır.

Borçlar Kanunu yürürlüğe girmezden önce ülkemizde, Borçlar Hukuku, İslam Hukuku'nun muamelata (alış veriş, borçlar, rehin, kira, miras, şirketler vb.) ait kısmının kanunlaştırılmış şekli olan Mecelle ile düzenlenmekteydi. Bugün İsrail'in Borçlar Hukuku'nun temeli Mecelleye dayanmaktadır. Filistin, İsrail tarafından işgal edildiğinde, Osmanlı Devleti zamanından beri burada yürürlükte olan Mecelle, kaldırılmamış aynen bırakılmıştır.

Borçlar Kanunu, Medeni Kanun ile birlikte, İsviçre'den alınmıştır. İsviçre Borçlar Kanunu, kendine has olmakla birlikte, Roma Hukuku'ndan etkilenmiştir. İsviçre Medeni Kanunu'nun bir kısmı olan Eşya Hukuku'nda, İslam Hukuku'nun tesiri görülür.

Borçlar Hukuku'nun konusu borç ilişkisidir. Borç ilişkisi, iki taraf arasında öyle bir hukuki bağdır ki, bu ilişkiye dayanarak alacaklı borçludan belli bir davranışta bulunmasını isteyebilmekte, borçlu da alacaklının isteğine uygun bir davranışta bulunmak yükümlülüğü altına girmektedir. Bir borç ilişkisini meydana getiren üç unsur vardır:

1. Alacaklı: Bir borç ilişkisinde, ilişkiye dayanarak bir şeyi istemek hakkına sahib olan.

2. Borçlu: Aradaki borç ilişkisi sebebiyle bir şey ödemekle veya vermekle yükümlü olan.

3. Edim: Alacaklının borç ilişkisine dayanarak istemek hakkına sahib olduğu ve borçlunun da yerine getirmekle yükümlü tutulduğu şey, yani borç ilişkisinin konusu. Edim, bir şeyi vermeye, yapmaya veya yapmamaya ait olabilir.

Bazı borç ilişkilerinde her iki taraf da borç altına girer. Mesela; satış akdinde satıcının borcu satılan şeyi (edimli) borçluya teslim etmek, alıcının borcu ise parayı (edimi) borçluya teslim etmektir. Burada taraflar hem alacaklı hem de borçlu durumdadırlar.

Borçlar Hukuku'nda, borç ilişkileri eşitlik temeline dayanır. Bu sebeple kamu (amme) kudretine dayanan devletin taraf olduğu borç ilişkileri (vergi borçları, para cezaları gibi) Borçlar Hukuku'na girmezler. Kamu Hukuku dalı olan İdare Hukuku'na girer.

Türk-İsviçre Borçlar Kanunu sistematik bakımdan iki büyük bölüme ayrılmıştır.

Birinci bölüme genel hükümler, ikinci bölüme ise akdin çeşitleri adı verilmiştir.

Genel hükümler: Bunlar bütün borç ilişkilerine uygulanan hükümlerdir. Genel hükümler beş kısma ayrılmıştır:

I- Borcun doğumu: Borç doğuran olaylar, yani borcun kaynakları üç tanedir:

a. Akitler (Sözleşmeler): Akit, irade sahibi iki tarafın, bir nokta üzerinde anlaşarak karşılıklı borç ve taahhüt altına girmeleri. Akitler çok çeşitlidir. Değişik açılardan sınıflandırılabilirler: Kefalet, hibe, satış, emanet, ödünç birer akittirler.

b. Haksız fiil: Bir fiil işleyen ile o fiilden zarar gören arasında hiçbir hukuki münasebet olmadığı halde, kanun tarafından korunan bir hak veya menfaatin bir fiille ihlal edilmesi. İhlal eden verdiği zararı tazmine mecburdur. Camı kıranın bunu ödemesi gibi. Haksız fiilde dört unsur bulunur: 1) Hukuka aykırı bir fiil, 2) Kusur, 3) Zarar, 4) İlliyet bağı.

c. Haksız iktisab (kazanç): Bir kimsenin haklı bir sebep olmaksızın diğer bir kimse zararına zenginleşmesi. Haksız iktisab olunan şeyin iadesi lazımdır. Bir kimsenin borçlu olmadığı bir şeyi, borçluyum zannederek vermesi halinde haksız iktisab söz konusudur.

II- Borcun hükümleri: Borcun ifası, borcun ödenmesi, yerine getirilmesi. Borcunu ödemeyene karşı, hukuk mahkemelerinde dava açılır.

İfa yeri: Borcun ödenme, yerine getirilme yeri.

İfa zamanı: Borcun ödeme, yerine getirilme tarihi. Borcun ifası eğer bir zamana bağlı ise, müeccel (tecilli) borç, eğer bir zamana bağlı değilse veya ödeme zamanı gelmişse, bu halde muaccel (peşin) borç söz konusudur.

Alacaklının temerrüdü: Borçlu, sözleşme hükümlerine göre borcunu ödemek istediği halde, alacaklının kabul etmemesi. Bu halde borçlu masraf, alacaklıya ait olmak üzere borcunu banka gibi bir yere

yatırarak borcundan kurtulabilir. (Bkz. Alacak)

Borçlunun tereddüdü: Borçlunun tereddüdü vadesinde, vade süresi yoksa alacaklının ihtarına rağmen ödenmemesi. (Bkz. Alacak)

III- Borcun sona ermesi: Bunlar: 1) İfa: Borcun kararlaştırılan şekilde ödenmesi, yerine getirilmesi, borcu yerine getirmeyene karşı ifa davası açılır.

2) Yenileme (Tecdit): Eski bir borcu, yeni bir borç yaparak ortadan kaldırma.

3) Alacaklı ve borçlu sıfatlarının birleşmesi, aynı kimsede toplanması. Mesela; mirasçının miras bırakandan alacaklı olması durumunda, miras bırakanın ölümüyle mirasçı hem alacaklı hem de borçlu sıfatlarını kendinde birleştirmiş olmaktadır.

4) Takas: Aynı kimseler arasındaki karşılıklı veya aynı cinsten misli şeylere ait alacakların birbirini yok etmesi.

5) Zaman aşımı: Eğer bir kimse kanunda belirtilen süre içinde alacağının ödenmesini taleb etmezse, borçlunun borcu düşer. Borçlu isterse borcunu ödemez.

IV- Borcun çeşitleri: Bu kısımda aslında birbiriyle ilgisi olmayan hukuki ilişkiler incelenmiştir.

Müteselsil borçlar: Birden ziyade kimsenin (borçluların) her birinin ayrı ayrı tamamından sorumlu bulundukları borç.

Müteselsil alacaklar: Bir borcun tamamını istemeye hakkı olan birden ziyade alacaklılar.

Şarta bağlı borçlar : Bir borcun yerine getirilmesi veya hükümden düşmesinin ilerde meydana gelmesi, belirsiz bir olayın gerçekleşmesine bağlı tutulması.

Pey akçesi: Akdin yapıldığına delil olmak üzere verilen bir miktar para veya menkul eşya.

Pişmanlık akçesi: Akitten dönenin ödediği para.

Cezai şart: Sözleşmenin yerine getirilmesi veya noksan yerine getirilmesi durumunda ödenmek üzere taraflar arasında kararlaştırılan belirli meblağ.

V- Borcun taraflarında hukuki işlemle meydana getirilen değişiklikler:

1. Alacağın temliki: Bir kimsenin borçlusunda olan alacağını üçüncü bir kişiye devretmesi.

2. Borcun nakli: Bir kimsenin diğerine ait borcu üstlenerek, eski borçluyu borçtan kurtarması ve kendisinin borç altına girmesini doğuran sözleşme.

Akdin çeşitleri: Borçlar Kanunu'nun ikinci bölümünde bazı akitler incelenmiştir. Akit çeşitleri kanunda sayılanlarla sınırlı değildir. Kanuna muhalif olmamak şartıyla istenen tipte akit yapılabilir. Burada yalnızca akitlerin isimleri sayılacaktır. Akit çeşitlerinin her birinin geniş anlatılması kendi başlığı altında yapılacaktır:

1. Devir borcu doğuran akitler: Satış, trampa, bağışlama gibi.

2. Kullandırma akitleri: Adi kira, hasılat kirası, ariyet, karz gibi.

3. İş gördürme akitleri: Hizmet, eser, neşir, vekalet, komisyon, taşıma akitleri.

4. Tehlikeli akitler: Kefalet, kumar ve bahis, ölünceye kadar bakma akdi. (Bkz. Akit)

İslam Hukukunda Borçlar Hukuku: İslam hukukunda Borçlar Hukuku, fıkhın muamelat kısmında düzenlenmiştir. Borç doğuran münasebetlere fıkhın muamelat, ukubat ve münakehat kısmında rastlanır. On dokuzuncu asır sonlarından itibaren Borçlar Hukuku, fıkhın muamelata ait kısmının kanunlaştırılmış şekli olan **Mecelle**'de düzenlenmiştir. **Mecelle**, hukukçu ve tarihçi Ahmed Cevdet Paşa başkanlığındaki bir heyet tarafından hazırlanmıştır. Bu kanun hazırlanırken Kur'an-ı kerim ve hadis-i şerifler ve fıkhın ilgili kısımları esas alınmıştır. Sadece dini konuları değil, bütün sosyal konuları da içine almaktadır. Hanefi mezhebinde, insanların din ve dünyada rahat etmeleri için karşılaşacakları beş yüz binden fazla meselenin cevapları verilmiştir.

BORDRO;

Alm. *Lohnliste, Gehaltsliste (f),* **Fr.** *Bordereau (m),* **İng.** *Payroll.* Aynı konudaki çeşitli örnekleri toplu ve özet olarak ortaya koyan cetvel.

Bordrolar konuyla ilgili görüş ve kavrayışı kolaylaştırırlar. İktisadi hayatta, özellikle mali uygulamalarda kullanılır. Ücret, hesap, mahsup ve nakit bordrosu adı altında çok sayıda bordro çeşidi olmakla birlikte, en yaygın kullanma alanı, kamu ve özel sektör kuruluşları personelinin istihkak kesinti ve net

ücretlerinin kişi ve toplam olarak ayrı ayrı genel bir tabloda gösterilen aylık hesabıdır.

Bordrolar, evrak listesi, günlük ödeme ve tahsilat listeleri ve işlem miktarını gösteren cetveller olarak da düzenlenebilir.

BORİK ASİT;

Alm. *Borsaure (f),* **Fr.** *Acide borique (m),* **İng.** *Boric acid.* Ortoborik asit için kullanılan isim. Borik asit, elementel borun bir oksiasidi olup, formülü $H_3 BO_3$ şeklindedir.

Özellikleri: Borik asit, kokusuz, tatsız, havada kararlı, beyaz kristaller şeklinde bir maddedir. Molekül ağırlığı 61.83, erime noktası 169°C ve kaynama noktası 300°C'dir. Özgül ağırlığı 1.46 g/cm_3tür. Borik asit suda orta derecede çözünür. Sıcak sudaki çözünürlüğü soğuk sudakinden fazladır. Alkol ve gliserinde çözünür. Borik asit bir lewis asidi vazifesi yapan ve bir hidroksil iyonu olan çok zayıf mono bazik asittir.

Borik asit 175°C'ye kadar ısıtılırsa su kaybederek metaborik asit (HBO_2) şeklini alır. Daha çok ısıtıldığında tetraborik asit ($H_2B_4O_7$) meydana gelir. Hatta daha da asıtıldığında camsı bor trioksit halini alır. Borik asit, sodyum peroksit ile reaksiyona sokulursa, beyazlatıcı olarak ticarette kullanılan peroksoborat elde edilir. Gliserin gibi belirli polialkollerle reaksiyona girer ve asidik çelat kompleksleri verir. Metal oksitlerle eritildiği zaman gerçek metal iyonlarını karakterize eden oldukça renkli camsı boratları verir. Bu olay metal iyonlarının analizinde kullanılır.

Bulunuşu: Mineral halinde bulunabilir. Fakat daha çok çözeltilerde bulunur (mesela kaplıca sularında). Ayrıca buhar püskürten volkanların yakınında da bulunabilir. Laboratuvarda, borik asit, bor halojenürlerin hidrolizinden elde edilir. Ticari maksatlı borik asit, boraks çözeltisine klörür veya sülfürik asit ilavesiyle elde edilir. Ticari borik asit % 99.9 saflıktadır.

Kullanılışı: Borik asit, ısıya dayanıklı borosilikat camı ve aynı zamanda cam elyafı üretiminde kullanılır. Metalurjide kaynak ve bakırın pirinçle kaplanması için de kullanılır. Ahşap malzemeyi havaya karşı korumada ve kumaşları ateşe dayanıklı hale getirmede kullanılır. Dahilen kullanıldığında borik asit zehirleyicidir. Özellikle çocuklar için çok az miktarı dahi zehirlidir. Borik asit haricen hafif antiseptik olarak kullanılır. Göz damlasında, ağız gargarası ve kozmetikte kullanılır. Yara tozlarının içine de katılabilir. Suların sertliğini gidermekte de faydalıdır.

BORSA;

Alm. *Börse,* **Fr.** *Bourse,* **İng.** *Stock-Exchange.* Hisse senedi ve tahvil gibi menkul kıymetlerin, kıymetli madenlerin, çeşitli zirai ürünlerin ve yabancı paraların ticaretini yapanların toplandığı yerler. Borsalar iş konularına göre adlandırılır. Menkul kıymetler borsası, ticaret borsası (zirai ürün ve madenler için), döviz borsası, opsiyon borsası, altın borsası gibi. Dış ülkelerde ve son yıllarda yurdumuzda da, en fazla bilineni, hisse senedi borsalarıdır.

Menkul kıymetler ticareti hem borsada hem de borsa dışı piyasalarda (over the counter piyasa) yapılır. Borsaların diğer menkul kıymet piyasalarından üç önemli farkı vardır. Birincisi, borsada sadece kote edilmiş (alım satım işlemlerini borsa içinde yapılabileceği borsa idaresi tarafından kabul edilmiş) olan hisse senetlerinin ticareti yapılabilir. İkincisi, alım satımın borsa idaresi ve kanunlarca düzenlenmiş belirli kurallara göre yapılabilmesi. Üçüncüsü ise, borsanın belirli bir yerde (bina veya salon) bulunması ve ancak yetkili kişilerin borsa içinde işlem yapabilmeleridir.

İşlem hacmi en yüksek olan borsalar Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Japon borsalarıdır. Dünyanın en büyük hisse senedi borsası Amerika'daki New York Borsasıdır. Bunu Japonya'daki Tokyo Borsası takip eder. Gerek işlem hacmi olarak, gerekse toplam piyasa değeri olarak bu iki borsa dünya toplamının üçte ikisini meydana getirirler. Batı Avrupa'daki en büyük borsa ise Londra Borsasıdır.

Sanayileşmiş ülke borsalarının en belirgin özellikleri yüksek işlem hacmi, çok sayıda firmanın kote edilmiş olması, yoğun ticaret, aracı komisyonlarının ve alış satış fiyat farklarının düşük olmasıdır. Bu borsalarda alım satım işlemlerini düzenleyen kurallar ve aleniyet (açıklık) şartları oldukça sıkıdırlar. Bütün bunların sonucu olarak ortaya oldukça güvenilir ve büyük sürprizlerin pek görülmediği bir piyasa yapısı ortaya çıkmıştır. Türkiye, Güney Kore, Hong Kong ve Singapur gibi gelişmekte olan borsalarda ise çok büyük karlar ve riskler söz konusudur.

Türkiye'de Borsa Tarihi

Türkiye'de ilk borsacılık faaliyetleri 19. yüzyılda başlamıştır. Önceleri sadece yabancı şirketlerin ihraç etmiş oldukları tahvil ve hisse senetlerinin ticaretiyle başlayan borsa hareketleri, Kırım Harbinden

sonra devlet borçlanma senetlerinin yaygın şekilde alım satımıyla hızlanmıştır. Nihayet 1866 yılında ilk resmi borsa olan Dersaadet Tahvilat Borsası açılmış ve asrın sonlarına doğru Avrupa'nın sayılı büyük borsaları arasına girmiştir. O zamanlar borsayla daha ziyade azınlıklar ilgileniyordu. Borsa bir ara dört ay kapatılmak zorunda kalmış. 1906 yılında yeniden teşkilatlanmış ve Esham ve Tahvilat Borsası adı altında tekrar faaliyete geçmiştir. Cumhuriyet döneminde 1926 yılında İstanbul Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsası kurulmuş, ancak borsaya canlılık kazandırılmamıştır. 1936'daki Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu 1938'de borsanın Ankara'ya nakli devletçi müdahaleler sonucu borsa işleyemez hale gelmiştir. 1941 senesinde borsa yeniden İstanbul'a taşınmıştır. 1980'li yıllarda yaşanan hızlı kalkınma ve liberalleşme sonucu sermaye piyasalarımız ve borsada gerçek manada bir hareketlilik görülmüştür.

İstanbul Menkul Kıymetler Borsası

İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (kısa adıyla İMKB) 26 Aralık 1985 tarihinde açılmış ve 2 Ocak 1986 günü ilk seans yapılmıştır.

İdari yapı ve kanuni çerçeveleri itibariyle borsalar üç sınıfa ayrılabilir: Tamamen hükumet tarafından kontrol edilen “resmi borsalar” (Paris Borsası gibi), bağımsız statüdeki “özel borsalar” (Amerikan ve Japonya borsaları gibi) ve umumiyetle bankaların kontrolünde olan “banker borsaları” (Almanya ve İsviçre borsaları gibi). İMKB bu üç sınıfın karışımı melez bir yapıya sahiptir. Bazı özellikleri ile banker borsalarına daha fazla benzeyen yarı resmi bir borsa durumundadır. İMKB'nin ilk başkanı, 1989'a kadar görev yapmış olan Muharrem Karslı idi.

Borsa üyesi olabilmek için, bankaların SPK'den izin almaları, aracı kurum ve borsa komisyoncularının ise borsa bankerliği belgesine sahip olmaları gerekir. Bankerlik belgesinde belirtilen yetkiler dahilinde, borsa üyeleri kendi nam ve hesaplarına veya başkası nam ve hesabına aracı olarak işlem yapabilirler. Üyeler, aracı olarak yaptıkları işlemler için müşterilerinden komisyon (kurtaj) alırlar. Bu komisyon, yapılan işlemin lira değerine bağlı olarak küçük alım satımlarda yüzde 1'den, yüksek alım satımlarda binde 2'ye kadar değişmektedir.

Bir şirketin hisse senetlerinin borsada işlem görebilmesi için o şirketin borsa kotuna dahil olması gerekir. Bu kararı borsa yönetim kurulu verir. 1990 yılı Ağustos ayında 90 kadar şirketin hisse senetleri İMKB'de işlem görmekteydi.

Borsada işlem gören bir hisse senedi veya tahvili almak veya satmak isteyen yatırımcı, bir borsa üyesi ile temasa geçer ve gerekli emri verir. Borsa üyesinde belirli bir komisyon karşılığı müşterisinin emrini yerine getirmek üzere emri borsaya aktarır. Alım satım emirleri üç kategoride toplanabilir: Piyasa emirleri, limitli emirler ve şartlı emirler. Piyasa emrinde, emir borsaya intikal ettiği andaki en iyi fiyattan işlem yapılır. Limitli emirlerde ise müşteri kabul edebileceği en düşük satış veya en yüksek alış fiyatını belirler. Şartlı emirler ise aracı ile müşteri arasında özel bir antlaşma mahiyetindedir. Mesela, eğer fiyat şu seviyeye düşerse al gibi bir emir şartlı emir sayılabilir.

İMKB'deki fiyat belirleme mekanizması "devamlı müzayede” şeklindedir. Gelen müşteri emirleri, borsa elemanları nezaretinde, üyeler tarafından panolara yazılır. Bu panolarda her hisse senedi için ayrı bir tablo vardır ve her tabloda bir alış bir de satış bölümü vardır. Üye, almak veya satmak istediği miktar ve fiyatı ilgili bölüme yazarak teklif eder. Bir başka üye bu yazının üstünü çizerse teklif kabul edilmiş ve fiyat belirlenmiş olur. İki üye arasında basit bir akit imzalanır ve hazır olan borsa memuruna verilir. Akitler daha sonra bilgisayara geçilir. Mekanizma seans boyunca devam eder. Ağustos 1990 tarihinde bir günlük seans iki saat (sabah 10.00-12.00) sürmekteydi. Böylece oluşan fiyat, miktar ve ilgili istatistikler günlük ve haftalık bültenler yoluyla ilan edilir.

Satışı kesinleşmiş olan hisse senetlerinin alıcıya teslimleri ve bedellerinin satıcıya ödenmesi, işlemi takip eden ilk iş gününde yapılmasıdır. Burada fiziki bir teslim veya ödeme olması şart değildir. Üye kuruluşta bulunan müşteri para ve portföy hesapları ayarlanarak bu gereklilik yerine getirilmiş olur.

Borsa Yatırımları

Diğer yatırımlarda da olduğu gibi, hisse senedi yatırımlarının esas gayesi tasarrufları değerlendirmek ve para kazanmaktır.

Hisse senedi yatırımcısı, iki şekilde para kazanır (veya kaybeder): Birincisi, şirketin ortaklara yapacağı temettü (kar payı) ödemesidir. Şirket idaresi dağıtacağı toplam karı belirlemekte serbesttir ve isterse hiç kar dağıtmaz. Kar dağıtımı halinde her ortak hissesi nisbetinde para alır. İkinci kar şekli ise hisse fiyatlarının yükselmesi ve eldeki hisselerin alış fiyatından daha yükseğe satışı sonucu elde edilecek kardır. Buna sermaye kazancı denir. Fiyatları düşürmesi de mümkündür. Bu durumda sermaye kaybı söz konusudur.

Hisse senedi fiyatlarına tesir eden çeşitli faktörler vardır. Bunlar iki kategoride toplanabilir: Özel

faktörler ve Genel faktörler. Özel faktörler, sadece o şirketin hisse fiyatlarını etkileyen olaylardır. Mesela, şirketin beklenenden daha fazla kar etmesi, şirkette umulmayan bir istifa, grev gibi olaylar özel faktörlerdir. Genel faktörler ise, borsayı ve sermaye piyasalarını ilgilendiren makroekonomik faktörlerdir. Enflasyon, iktisadi büyüme hızı, faiz oranları, siyasi şartlardaki değişmeler gibi.

Gerek fiyatlardaki gerekse temettü miktarlarındaki belirsizlik (tahmin edilememe) hisse senetlerini diğer menkul kıymetlere göre daha riskli yapmaktadır. Yatırımcılar gereğinden fazla riske girmemelidir. Bu konuda borsa uzmanlarından yardım almalıdır.

Yatırım riskini asgariye indirmenin ilk şartı birden fazla hisse senedine yatırım yapmak ve böylece ortaya çıkan portföyü en iyi şekilde çeşitlendirmektir. Gerek işlem maliyetleri (aracı, komisyonları vs.)gerekse hisse senetlerinin fiyat seviyeleri yüzünden küçük ve orta boy yatırımcılar için portföy çeşitlendirmesi imkansızdır veya yeterli derecede yapılamaz. Bu yatırımcılar menkul kıymet yatırım fonları (MKYF) veya yatırım ortaklıkları (MKYO) yoluyla dolaylı yoldan çeşitlendirme elde edebilirler. Adlarından da anlaşılacağı gibi, yatırım fonları ve ortaklıkları çok sayıda yatırımcının tasarruflarının toplanmasından meydana gelen yatırım şirketleridir. Toplanan paralar, uzmanlar idaresinde çeşitli menkul kıymetlerden meydana gelen büyük bir portföye yatırılır. İktisadi şartlara göre, fon portföylerinin yapısı ayarlanır ve farklı fonların farklı gayeli (dolayısıyla farklı yatırımcılara hitap eden) portföyleri vardır. Her yatırımcı kendi şahsi tercihlerine en uygun fonu seçmelidir.

Borsa Endeksi

Borsadaki hisse senetleri fiyatlarının genel temayülünü takip için borsa endeksi kullanılır. Herhangi bir andaki endeks değeri o andaki hisse senedi fiyatlarının belirli bir yöntemle hesaplanan ortalamasıdır. 1990 yılındaki İMKB endeksi borsadaki bütün hisse senetlerini ihtiva eden ve toplam değer ağırlıklı aritmetik ortalama fiyatı gösteren bir endekstir. New York Borsa'sı için kullanılan meşhur Dow Jones endeksi ise en büyük 30 hisse senedinin fiyat ağırlıklı aritmetik ortalamasıdır.

Borsa endeksleri bir manada ortalama performansı gösterdikleri için portföylerin başarıları genellikle endekse kıyas edilerek ölçülür. Yüzde getirisi endeksten daha yüksek ve aynı zamanda riski ortalama riskten daha düşük olan bir portföy başarılı sayılır.

BORU HATTI;

Alm. *Rohrleitung (f),* **Fr**. *Ligne de tuyaux,* **İng.** *Pipe line.* Gazların ve sıvıların bir yerden bir yere nakli için pompalar, vanalar ve borularla donatılmış hat. Buralarda kullanılan boruların çapları 5 cm ile 9 m arasında değişir. Hatlar çoğunlukla çelik, dökme, demir ve alüminyum gibi metal veya beton, seramik ve plastik borulardan döşenir. Boru hatları genellikle yer altına gömülür. Hatlarda döşenen boruların aşınmasını azaltmak için, boru boyunca negatif elektrik yükü uygulama, boyama, plastik ve lastik kaplama, camelyafı, asfalt veya keçe sarma, akan maddenin içine aşınmayı geciktirici kimyevi maddeler karıştırmak ve düzenli temizlemek lazımdır. Borular kazıyıcı olarak bilinen aletlerin içlerinden geçirilmesi ile temizlenir.

Ülkemizde dört boru hattı vardır. Bunlardan ilki 1967'de açılan Batman-Dörtyol arasındaki Ham Petrol Boru Hattıdır. Uzunluğu 494 km olup, senelik taşıma kapasitesi 3,5 milyon tondur. İkincisi 1977'de açılan Kerkük- Yumurtalık arasındaki Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattıdır. Uzunluğu 986 km olup, Türkiye sınırları içinde kalan kısmı 641 kilometredir. Boru hattının senelik kapasitesi başlangıçta 35 milyon ton iken, 1983-84'te yapılan bir çalışma ile 46,5 milyon tona çıkarıldı. Ancak 1991'de BMtarafından Irak'a konulan ambargo sebebiyle kapatılmış olup, faaliyeti durmuştur (1992 Aralık). Üçüncüsü ise Yumurtalık-Kırıkkale Boru Hattıdır. Uzunluğu 447 km olup, senelik taşıma kapasitesi 5 milyon tondur. Boru hattı Kerkük petrolünü Orta Anadolu Petrol Rafinerisine ulaştırmaktadır. Dördüncüsü ise Türkiye'nin en uzun boru hattı olan Rusya Federasyonu-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattıdır. 114 kilometrelik kısmı Marmara Denizinde olmak üzere 818 kilometredir. Bulgaristan sınırından girerek Hamitabat'tan Ankara'ya kadar uzanan boru hattı normal kapasitesine 1994'te ulaşacak ve senede 6 milyon m3 gaz taşıyacaktır.

Halihazırda proje aşamasındaki boru hatları ise Katar Doğal Gaz Boru Hattı ile İran-Türkiye Doğal Gaz ve Ham Petrol Boru Hattıdır. Ülkemizdeki boru hatlarının yapım ve işletmesi BOTAŞ (Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş.)ın görev ve sorumluluğundadır. Petrol ürünleri boru hatları ise yapımından işletmeye Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)nın görev alanında kalır.

BORUÇİÇEĞİ (Datura);

Alm. *Weichhaariger Stechapfel (m),* **Fr.** *Liseron de Provence (m),* **İng.** *Downy thorn-apple.* **Familyası:** Patlıcangiller (Solanaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Bütün Anadolu'da yer yer. 20-100 cm yüksekliğinde, dik gövdeli, bir senelik otsu, zehirli bir bitki. Tatula, şeytanelması olarak da bilinir.

Yapraklar saplı, büyük, oval, kenarları tam, az girintili veya sivri lopludur. Çiçekler beyaz ve büyüktür. Çanak yaprak uzunsu bir tüp şeklinde, tepede 5 lopludur. Taç yapraklar uzun bir huni şeklindedir. Meyveler 3-4 cm boyunda, üzeri dikenli, 4 yarıklı olup çok tohumludur. Dünya üzerinde tesbit edilmiş 10 kadar boruçiçeği türünden yalnız iki tanesi memleketimizde bulunmaktadır. Datura stramonium ve D. metel.

Organik madde bakımından zengin boş tarlalar, harabeler, hendek ve yol kenarlarında bulunur. Nadiren çiçekleri için bahçelerde yetiştirilmektedir.

Kullanıldığı yerler: Halen tedavide D. stranonium ve D. metel türlerinin yaprakları, çiçekleri ve tohumları kullanılmaktadır. Yapraklar azami büyüklüklerini aldıkça alt taraftan başlanarak toplanır. Gölgelik ve havadar bir yerde kurutulur. Tohumlu meyveleri olgunlaştığı zaman toplanır ve kurutulur.

Boruçiçeği türlerinde hiyosiyamin ve az miktarda atropin ve skopolamin isimli alkaloitler bulunmaktadır. İyi bir uyuşturucu, antispazmodik (kramp çözücü), antiasmatik (nefes darlığına karşı) tir. Yapraklardan ve bazı çiçeklerden hazırlanan sigaralar nefes darlığına karşı içilir. Yağlı merhemi mevzii ağrılara karşı haricen çok kullanılır. Zehirli bir bitki olduğu için hekim tavsiyesi olmadan kullanılmamalıdır.

BOSNA-HERSEK

DEVLETİN ADI:..... Bosna-Hersek Cumhuriyeti

BAŞŞEHRİ:..... Saraybosna (Sarajevo)

NÜFUSU: 4.523.000

YÜZÖLÇÜMÜ:.....51.129 km^2

RESMİ DİLİ: ..... Sırpça-Hırvatça, Boşnakça

DİNİ: .....İslamiyet

PARA BİRİMİ: .....Eski Yugoslavya Dinarı (1992)

Yugoslavya'da Komunist idarenin yıkılması ile kurulan cumhuriyetlerden biri. Doğu ve güneydoğudan Sırbistan ve Karabağ, kuzey ve batıdan Hırvatistan ile çevrilidir. Dalmaçya'da 20 kilometre uzunluğunda bir kıyısı vardır. Bosna adı, topraklarını sulayan Bosna Nehrinden gelir. Nevetre Nehrinin kuzey güney bölgeleri olan Hersek adı ise 15. asır ortalarında Bosna Kralına isyan edip kendini "St Sava Herseki", yani dükü ilan eden Stephan Vokciç Kosora'nın unvanından gelmektedir.

Tarihi

Bosna-Hersek'in bilinen tarihi, Hint-Avrupa menşeli İlliryalılarla başlar. Bölge Romalılar tarafından ele geçirilince, Panoonia eyaletinin İllyricum bölümüne bağlandı. Slavlar bölgeye M.S. 7. asırda gelmeye başladılar. 961'den sonra Bosna, Sırbistan'ın diğer bölümlerinden ayrıldı. Bağımsız siyasi ve coğrafi bir birim olarak kabul edildi.

Bölgeye ilk Türk akınları 1386 senesinde başladı. Bu sırada Bosna tahtında Beşinci Tvartko bulunuyordu. Kosova Savaşında Sırpların mağlubiyeti ve ardından Üsküp'ün fethi Bosna'nın durumunda önemli değişikliklere sebep oldu. Son kral Stefan Tomeseviç Bosna'da yaşayan kalabalık Bogomil mezhebine bağlı olanlara Papanın isteği doğrultusunda adil davranmayınca, Fatih Sultan Mehmed Han bölgeyi rahatlıkla Osmanlı topraklarına dahil etti.

Slav, Hırvat ve Avar karışımı olan Boşnaklar 10. asırda Bogomil mezhebine bağlıydılar. Teslisi ve hazret-i İsa'nın tanrının oğlu olduğunu kabul etmeyen inançları yüzünden uzun süre çevredeki diğer Hıristiyanların baskısı altında kaldılar. İnançları yüzünden, bölge Osmanlılar tarafından fethedilince, kolayca İslamiyeti seçerek Müslüman oldular. Anadolu'dan gelen dervişler yoluyla İslamiyet bölgede hızla yayıldı.

Bosna, Osmanlı yönetimine geçince bir sancak haline getirildi. Kanuni Sultan SüleymanHan zamanında Macaristan'da kalan kuzey toprakları da fethedilince eyalet statüsüne alındı. Bosna eyaletine atanan ilk beylerbeyi Gazi Ferhad Paşa oldu. 19. asırdaki gelişmeler ve Osmanlı İmparatorluğunun batıda aldığı yenilgiler, Bosna eyaletini önemli ölçüde etkiledi. 1827'de ilk ıslahatı gerçekleştiren ve gönüllü Yeniçeri Ocağını kaldıran Beylerbeyi Abdurrahman Paşa, güçlü bir askeri örgüt kurdu. Eğitim ve öğretim işlerini yürütmekle vazifeli maarif müdürlüğü kuruldu. Bu aynı zamanda Osmanlı Devletinde ilk maarif müdürlüğüydü. 1976'da Hersek ayrılarak önce mutasarrıflık, daha sonra da iki sancaklı küçük vilayet oldu. 1878'de yapılan Berlin Antlaşması ile Bosna'nın Avusturya-Macaristan'ın denetimine bırakılmasıyla büyük bir bunalım patlak verdi.

Resmen Osmanlı Devletine bağlı kalmasına rağmen, Berlin Antlaşmasına dayanarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna-Hersek'i işgal etti ve eyaletin yönetim hakkını ele geçirdi.

İkinci Meşrutiyetin ilanından faydalanan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bölgeyi 7 Ekim 1908 tarihli bir kararname ile kendi topraklarına ilhak etti. İlhak kararı Rusya, Sırbistan, Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasında çok yönlü bunalıma sebep oldu.

Avusturya-Macaristan yönetiminde, yeni anayasayla seçmenler üç seçim grubuna ayrıldı. Her grupta Ortodoks, Katolik ve Müslümanlar için sabit oranda sandalye belirlendi. Bu durum Sırp milliyetçiliğinin tepkisine sebep oldu ve gerginlik 28 Haziran 1914'te Avusturya Arşidükü (veliaht) Franz Ferdinand'ın Saraybosna'da Bosnalı bir Sırp öğrenci tarafından öldürülmesine kadar vardı. Bu olay da Birinci Dünya Harbinin başlangıcıdır.

Bosna-Hersek 26 Ekim 1918'de Sırp, Hırvat ve Sloven krallığının bir parçası olarak Sırbistanla birleştirildi. İkinci Dünya Savaşına kadar bu krallığın parçası olan Bosna-Hersek, 1946'da Yugoslavya'yı meydana getiren altı halk cumhuriyetinden biri oldu. Nüfusun çoğunluğunu meydana getiren Müslümanlar kökenlerine rağmen Sırp ve Hırvat milliyetinden olarak anılmayı kabul etmediler. 1971'de Yugoslavya Devlet Başkanı Tito, Müslümanlara ulus statüsü tanıdı ve Bosna-Hersek'te büyük "M" ile yazılan Müslüman kelimesi sadece din değil, bir milliyetin de adı oldu.

Yugoslavya'da 1980 senesinde Tito'nun ölümüne kadar durulmuş olan etnik ve dini çatışmalar yeniden alevlendi. Sovyetler Birliği ve doğu bloku ülkelerinde başgösteren reform süreci, Yugoslavya'da da büyük değişikliklere sebep oldu. 1991'de Anayasanın öngördüğü şekilde devlet başkanlığının, federasyon meydana getiren Hırvatistan'a geçmesi lazımken, Sırbistan, eski Yugoslavya'nın mirasçısı olarak tek başına sahip çıkması ülkede tam bir iç savaşa girmesine sebep oldu. Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlık kararı, Sırbistan yönetimi tarafından kabul edilmedi. Kanlı çarpışmalar AT ve Almanya'nın yoğun baskıları neticesinde sona erdirildi.

Bosna-Hersek'te 1990 senesi sonlarında yapılan seçimleri kazanarak devlet başkanlığına gelen Aliya İzzet Begoviç, Mart 1992'de bir referandumla bağımsızlığını ilan etti. Bunun üzerine Bosna-Hersek Sırplı milislerin yoğun saldırısına maruz kaldı. Bölgeye insani yardım ulaştırmak için bulunan Birleşmiş Milletler askerleri birçok katliama göz yummaktadır. Bosna-Hersek Başbakanı Hakkı Turayliç, Birleşmiş Milletlere ait arabadan indirilerek Sırplar tarafından öldürülmesi, büyük tepkilere sebeb oldu. Sırplar Müslüman kadınlara tecavüzleri hat safhaya ulaşmasına rağmen batılı devletler olaya sadece seyirci kalmaktadır. Günümüzde hala Bosna-Hersek'te katliam sürmekte ve tam bir soykırımı yaşanmaktadır (Şubat 1993).

Fiziki Yapı

Bosna-Hersek, üçgene benzeyen dağlık bir arazi yapısına sahiptir. Dağlık arazi Sava ve Neretva ırmaklarının sularıyla parçalanır. Ülkenin güneybatısının en belirgin özelliği olan yarıklar, çukurlar ve hendeklerle dolu kireçtaşlarından meydana gelen bir karst yüzey yapısıdır. Aralarda küçük çöküntüler halinde ekilebilir topraklar vardır. Ülkeye adını veren Bosna Irmağı, İgman Tepesinin eteğindeki bir kaynaktan doğduktan sonra 271 kilometrelik bir yol izledikten sonra Sava Nehri ile birleşir. Ülke topraklarının kuzeyinde ekilebilir verimli topraklar vardır.

İklimi

Bosna-Hersek yazları sıcak, kışları soğuk geçen bir iklime sahiptir. 20 km'lik deniz kıyısında Akdeniz iklimi hüküm sürer. Dinar Alplerinde iklim daha serttir.

Tabii Kaynaklar

Bosna'nın orta ve Sırbistan'a bakan doğu kesimleri ormanlarla kaplıdır. Ormanlar çam, kayın ve meşe ağaçlarından meydana gelir.Yer altı zenginliklerinin başlıcaları, kömür, demir, bakır, manganez, kurşun, cıva ve gümüştür.

Nüfus ve Sosyal Hayat

4.5 milyondan fazla olan Bosna-Hersek nüfusunun % 44'ünü Müslüman % 31'ini Sırplar, % 18'ini Hırvatlar, % 5'ini Yugoslavlar, % 2'sini de diğer unsurlar meydana getirir. Nüfusun büyük çoğunluğunu meydana getiren Müslümanların milliyetleri, Sırp, Hırvat veya Yugoslav olarak değil sadece Müslüman olarak gösterilmiştir.

Müslümanların % 90'ı Boşnakça konuşmaktadır.Türklerle aynı dinden oldukları için Bosna-Hersek'in yerli Müslüman halkı kendilerine Türk dedikleri gibi, bazan Türklerden ayırt edilmek amacıyla Boşnak ismini kullanmışlardır. Bu isim 19. asrın ilk yarısından itibaren yaygınlık kazanmıştır.

Bosna-Hersek'in en büyük kenti 500.000 nüfuslu başkent Saraybosna'dır. İkinci sırada Banyaluka gelir. Hersek'in merkezi ise Osmanlı mimarisinin eşsiz örnekleri ve bu arada Drina Irmağı üzerinde MimarSinan'ın inşa ettiği köprüyle simgeleşen Mostar şehridir.

Başkent Saraybosna, birçok bakımdan sadece Bosna-Hersek'in değil aynı zamanda eski Yugoslavya'nın en ilginç şehridir. Zira Saraybosna, Yugoslavya'daki Müslüman nüfusunun, Sırp Ortodoks Metropolitinin ve Katolik Başpiskoposunun makamlarının bulunduğu yerdir.

Bosna-Hersek'te eğitim ileri düzeydedir. İkinci Dünya Savaşından sonra şarkiyat çalışmaları hızla artmıştır. 1949'da kurulan Saraybosna Üniversitesinde Türk, Fars, Arap dilleri ve edebiyatları ile ilgili kürsü bulunmaktadır. Burada hem Osmanlı hem de Türkçe kurslar verilmektedir. 1950'de kurulan Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü, Saraybosna Devlet Müzesinden devralınan yazma ve Türk tarihiyle ilgili malzemelerden değerli bir kolleksiyona sahiptir.

Siyasi Hayat

Bosna-Hersek, cumhuriyetle idare edilen bir ülkedir. Cumhurbaşkanı ve meclis üyeleri beş yılda bir seçilir. Meclis 240 sandalyeden meydana gelir.

Ekonomi

Bosna-Hersek ekonomisi tarıma dayanır. Başlıca tarım ürünleri tahıl ve patatestir. Ayrıca sebze, şekerpancarı, keten ve tütün de yetiştirilir. Ormancılık ve koyun besiciliği ekonomide önemli yer tutar. Bosna'nın orta ve kuzey kesimlerinde meyvecilik gelişmiştir. Erik, meyvecilikte önemli yer tutar. Hersek'te ise bağcılık gelişmiştir. Sanayi ürünleri arasında kereste, demir-çelik, tütün, deri ve şeker önemli yer tutar.

Saraybosna ve Mostar yakınlarında kömür, Vereş ve Ljubija yakınlarında demir, Gornjivakuf yakınlarında bakır ve çeşitli bölgelerde manganez, kurşun, cıva ve gümüş çıkarılmaktadır.

BOSNALI ABDULLAH EFENDİ;

Osmanlılar zamanında yetişen alim ve evliyanın büyüklerinden. İsmi, Abdullah Abdi bin Muhammed'dir. Bosnavi, Rumi ve Gaibi diye de tanınır. Ayrıca Şarih-ul-**Füsus** ve Şarih-ül-**Mesnevi** diye de tanınır. 1593 (H. 992) senesinde Bosna'da doğdu. 1644 (H. 1054)'de Konya'da vefat etti.

İlk tahsiline doğum yeri olan Bosna'da başlayan Abdullah Efendi, İstanbul'a gelerek medrese tahsilini tamamladı. Sonra, Bursa'ya gitti. Bursalı Hasan Kabaduz Efendinin sohbetlerinde bulunup tasavvufta ilerledi. Hasan Kabaduz Efendi, Hacı Bayram-ı Veli'nin halifelerinden Bıçakçı Ömer Dedenin halifesiydi. Bursa'dan ayrılarak Mısır'a oradan da hacca giden Bosnalı Abdullah Efendi hac vazifesini yapıp, Peygamber efendimizin kabrini ziyaret etti. Dönüşünde Şam'da bulunan Muhyiddin-i Arabi hazretlerinin kabri yanında inzivaya çekildi. İbadetle meşgul oldu.

Mısır ve Hicaz'a yaptığı seyahatlerinde ve Şam'da kalışı sırasında kendisiyle görüşen kimseler onun sohbetlerinde bulunup istifade ettiler. Arap aleminin meşhur alimlerinden Garsüddin Halili, Muhammed Miraz Süruci, Muhammed Mekkiy-ül-Medeni, Seyyid Muhammed bin Ebi Bekr Ukud gibi alimler onun talebesi olmakla şereflendiler. Daha sonra Konya'ya gelip Mevlana Celaleddin-i Rumi, Sadreddin-i Konevi gibi evliyanın kabrini ziyaret edip, ruhaniyetlerinden istifade etti. Konya'da yerleşip ilim öğretmek ve talebe yetiştirmekle meşgul oldu. İnsanlara İslam dininin emir ve yasaklarını anlatıp, dünya ve ahirette kurtuluşları için çalıştı.

1644 (H. 1054) senesinde Konya'da vefat edip çok sevdiği Sadreddin-i Konevi'nin türbesi civarında defnedildi. Sonradan yapılan kabir taşına vasiyeti üzerine; “Haza kabru garibillahi fi ardıhi ve semaihi Abdullah el-Bosnevi er-Rumi el- Bayrami (Bu Allahü tealanın gökte ve yerde garibi olan Abdullah el-Bosnevi el-Rumi'nin kabridir.)" ibaresi yazıldı.

Eserleri:

Osmanlı Müellifleri adlı eserde Abdullah-ı Bosnavi'nin altmış eserinden bahsedilmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

1) Füsus-ül-Hikem Şerhi: Muhyiddin-i Arabi hazretlerinin meşhur eserine yaptığı şerhidir. Mısır'da ve İstanbul'da birer defa basılmıştır. **2) Mevakib-ül-Fukara, 3) Hakikat-ül-Yakin, 4) Risale-i Hazerat-il-Gayb, 5) Metali-un-Nur-is-Seni an Taharet-in Nebiyy-il-Arabi, 6) Risale fi Tafdil-il-Beşer alel-Melek, 7) Mekasıd-ı Envar-ı Ayniyye ve Mesaid-i Ervah-ı Tayyibe-i Gaybiyye, 8) Muhadarat-ül-Evail.**

Bunlardan başka çeşitli ayet-i kerime ve surelerin tefsirleri, çeşitli konularda manzum ve nesir olarak yazılmış, Türkçe ve Arabça eserleri vardır.

BOSTAN;

Alm. *Gemüsegarten (m),* **Fr.** *Jardin Potager (m), marais (m),* **İng.** *Vegetable garden.* Kavun, karpuz

tarlası. Memleketimizde, kavun ve karpuza verilen ortak ad. Ticaret maksadıyla, şehir yakınlarında çeşitli sebze yetiştirilip, pazarlara sevk edilen büyük bahçeler. Buralarda iyi gelir getiren sebze türleri üzerinde durulur. Bostanlarda bol ve iyi verim için çok masraf yapılır ve iyi bakım ister.Yılda birden fazla mahsul kaldırılır. Sulama, çapalama ve gübrelemeye çok önem verilir.

Doğu Anadolu ve Karadeniz kıyıları hariç her yerde yetişir. Diyarbakır'ın Adana'nın karpuzu ile Kırkağaç'ın ve Trakya'nın kavunu pek meşhurdur.

BOSTANCI OCAĞI;

Osmanlı sarayları ile saray çevresinin ve iskelelerin asayişinden sorumlu hizmetlilerin bağlı bulunduğu ocak.

Bostancılar ocağına, devşirme suretiyle toplanan acemi oğlanları arasından kabiliyetli olanları seçilirdi. Bu ocağa seçilenlerin eğitimleri İstanbul ve Edirne'deki saray bahçelerinde yapılırdı. Saraylarda camilerin inşaatına gereken malzemenin temini ve nakliyatı bu ocağa aitti.Topkapı Sarayının odununun İzmit'ten getirilmesinde kullanılan gemilerde bostancılar kürekçilik yaparlardı.

Bostancılar zamanla askeri bir sınıf haline gelmişlerdir. Topkapı Sarayında vazife yapan 300-400 bostancı olduğu halde, şehir içinde asayişle görevli bir o kadar daha bostancı vardı. Şehir içindeki bostancılar Üsküdar, Eyüp, Kağıthane, Boğaziçi, Adalar, Yeşilköy, Kadıköy, Bostancı semtlerinde bulunurlardı. Bostancıların sayısı zaman içinde değişmiştir. On altıncı asır başında 3396 iken, aynı asrın sonunda 1998, on sekizinci asırda ise 2400 kişi olmuştur.

Bostancı ocağının en büyük amiri Bostancıbaşı idi. İstanbul etrafındaki Marmara, Karadeniz ve Haliç sahillerinin muhafazası ve inzibatı buna aitti. Sahillerde bostancı ağasının müsadesi olmadan yalı yapılmazdı. Bostancıbaşı, sahillerdeki bina ve yalıların mevkileriyle, kimlerin olduğuna dair mükemmel bir defter tutardı. Sahilde yaptırılan binalardan vergi alırdı.

Bostancıbaşılar, Yalı Köşkünde otururlar, resmi günlerde padişahın atının üzengisini tutarlardı. Sarayın muhafazasından mesul oldukları için, görevleri çok mühimdi. Bostancıbaşılar, başlarına kırmızı renkte berata, kırmızı kaftan, mavi şalvar, kuşaklarına mücevherli kama takarlar ve ayaklarına yemeni giyerlerdi. Bostancıbaşılar saray dışına tayin edildiklerinde kapıcıbaşı vaya sancakbeyi olurlardı. Vezirliğe kadar yükselenler de vardır.

Bostancıbaşıdan sonra bostancılar kethüdası, haseki ağa, hamlacıbaşı, odabaşı, bostancı karakulağı, vezir karakulağı ile dört baltacı bu ocağın zabitlerindendi. Bostancılar maaşlarını yeniçeriler gibi üç ayda bir kere alırlardı. Edirne bostancıları Edirne bostancıbaşının emri altındaydı. Gelibolu bostancılarının amiri daha küçük rütbeliydi.

Yeniçeri ocağının lağviyle, Bostancı ocağı da kaldırılmıştır. Ocağın lağvı esnasında ihtiyarları emekliye ayrılmış, gençlerinden ise sarayın muhafazasında vazifelendirilmek üzere “Nizamiye Taburu” teşkil edilmiştir.

BOSTANZADELER;

Osmanlılar zamanında birçok din alimi yetiştirmiş olan asil bir Türk ailesi. Bostan Efendi, Bostanzade Mehmed Efendi ve Bostanzade Muhammed Efendi ailenin kıymetli üç alimidir.

Bostan Efendi

Bostanzadeler ailesinin atasıdır. Asıl adı Mustafa bin Muhammed’dir. Bostan Efendi ve Küçük Mustafa Efendi diye meşhur oldu. 1498 (H.903) senesinde İzmir’in Tire kazasında doğan Bostan Efendi ailesi tarafından tam bir İslami terbiye ile yetiştirildi. Sadık Efendi isminde bir zattan tecvid ve kıraat ilmini öğrendi. 1517 senesinde İstanbul’a gelerek çeşitli medreselerde ilim tahsil etti. Muhyiddin Fenari, Ahmed ibni Kemal Paşa, Çivizade Muhyiddin Efendi gibi devrin meşhur alimlerinden ilim öğrendi.

1528 senesinde tahsilini tamamladıktan sonra, Bursa Molla Yegan Medresesinde müderrisliğe başladı. 1537’de Tire Molla Arap Medresesine, 1542’de İstanbul Sahn-ı Seman (Fatih) Medreselerinden birine müderris tayin edildi. Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıklarında bulundu. Anadolu Kazaskerliğine, kısa bir zaman sonra da Rumeli kazaskerliğine getirildi. 1551 senesinde emekliye ayrıldı. Emekli olduktan sonra kendisine çeşitli vazifeler verilen Bostan Efendi 1569 (H.976) senesi Ramazan ayında vefat etti. Cenaze namazını Şeyhülislam Ebussuud Efendi kıldırdı. Fatih Camii civarındaki Seyyid Emir Buhari hazretlerinin zaviye ve türbesinin yakınına defnedildi.

Birçok ilimde söz sahibi, ilmiyle amil, çok ibadet eden, faziletler ve güzel hasletler sahibi bir zat olan Bostan Efendiye memuriyeti zamanında, hased edip iftira edenler olmuşsa da yapılan araştırmalar, söylenen sözlerin uydurma ve iftira olduğunu ortaya koymuştur.

Eserleri:

1) Tefsiru Suretü'l-En'am, 2) Haşiyetün alel-Islah vel-İzah, 3) Haşiyetün ala Sadri'ş-Şeria, 4) Risaletün fil-Cüz'illezi la Yetecezza, 5) Risaletü'l-Kadai vel-Kader, 6) Necat-ül-Ahbab Tuhfetü Zevi'l-Elbab.

Bostanzade Mehmed Efendi

Bostan Mustafa Efendinin oğludur. 1535 (H.942) senesinde doğdu. 1598 (H.1007) senesinde İstanbul'da vefat etti. Bostanzade Mehmed Efendi diye meşhur oldu.

İlk tahsilini babası Bostan Efendiden gören Bostanzade Mehmed Efendi, Arapzade ve Kadızade'den ilim öğrendi. Gül Hoca Çelebi'nin derslerini takib ederek istifade etti. Akli ve nakli ilimlerde yetişip yüksek derecelere ulaştı. 1555 senesinde müderris oldu. İstanbul'da Eski İbrahim Paşa, Yeni Ali Paşa, Yavuz Selim ve Süleymaniye medreseleri ile Edirne Selimiye Medresesinde müderrislik yapıp ilim öğretti. Daha sonra sırasıyla, Şam, Bursa, Edirne kadılıklarında, Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde bulundu. 1581 senesinde emekliye ayrıldı. 1583 senesinde Kahire Kadısı oldu. 1588'de tekrar Rumeli Kazaskerliğine getirildi. 1589 senesinde Şeyhülislamlık makamına tayin edildi. Bu vazifede üç sene bir ay kadar kaldıktan sonra tekrar emekliye ayrıldı. Zekeriyya Efendinin vefatı üzerine ikinci defa Şeyhülislamlık makamına getirildi. Sultan Üçüncü Mehmed Hanın sevgi ve iltifatını kazanan Bostanzade Mehmed Efendi Şeyhülislam iken 1598 senesinde vefat etti. Şehzadebaşı Camii bahçesinde cadde tarafında defnedildi.

Bostanzade Mehmed Efendi, toplam yedi sene on ay müddetle Şeyhülislamlık vazifesini adalet ve doğruluk üzere yürüttü. İlim ve irfan sahibi bir zattı. Akli ve nakli ilimlerde yüksek derece ve fıkıh ilminde özel ihtisas sahibiydi. Dili peltek olmasına rağmen iyi bir hatipti. Arapça, Farsça ve Türkçe şiirleri olan Bostanzade Mehmed Efendinin, Kanuni'nin ölümü üzerine yazdığı mersiyesi meşhurdur. İmam-ı Gazali hazretlerinin **İhyaü'l-Ulum** adlı eserini Türkçeye tercüme etmiştir. Fıkıh ilmine dair İbrahim bin Halebi'nin yazdığı **Mülteka'l-Ebhur** adlı eserini de şerh etti.

Bostanzade Muhammed Efendi

Bostanzade ailesinden yetişen diğer bir alimdir. Bostanzade Mehmed Efendinin oğludur. 1564 (H.972) senesinde İstanbul'da doğdu. 1625 (H.1034) senesinde İstanbul'da vefat etti. Küçük yaştan itibaren ilim tahsiline başlayan Bostanzade Muhammed Efendi akli ve nakli ilimleri tahsil edip, yüksek ilmi derecelere ulaştı. Tahsilini tamamladıktan sonra 1587 senesinde müderrisliğe başladı.

Atik Murad Paşa, Kalenderhane, Yavuz Selim ve Süleymaniye medreselerinde müderrislik yaptı. 1594'te Selanik Kadılığı vazifesine tayin edildi. Edirne, İstanbul, tekrar Selanik, Bursa, Kahire, tekrar İstanbul kadılıklarında bulundu. 1608'de Anadolu Kazaskerliğine, 1614'te Rumeli Kazaskerliğine yükseltildi. Bir sene sonra kendi isteğiyle emekliye ayrıldı. 1621 senesinde ikinci defa Anadolu, 1622'de Rumeli Kazaskerliklerine getirildi. Bir sene sonra bu vazifeden alındı. 1625 senesinde İstanbul'da vefat etti. Kayınpederi nişancı Mehmed Paşanın yaptırdığı caminin bahçesinde defnedildi.

Bostanzade Muhammed Efendi ilmiyle amil, güzel ahlak ve fazilet sahibi bir zattı. Arapça, Farsça ve Türkçe şiirleri vardır. Nesirde kudretli bir şahsiyet olup, tatlı dilli ve güler yüzlüydü. Cömertlik, yardımseverlik, yumuşak huyluluk ve tevazu sahibi olmak onun önde gelen hususiyetlerindendi.

BOŞALTIM SİSTEMİ;

Alm. *Ausscheidungssystem (n),* **Fr.** *Appareil (m), excreteur,* **İng.** *Excretion.* Kanın temizlenerek idrarın meydana gelmesinde, birikmesinde, iletilmesinde ve dışarı atılmasında vazife gören yapılar. İdrarın oluştuğu yer böbreklerdir. İdrarın hasıl olmasıyla vücudun diğer organlarında meydana gelen zararlı metabolizma artıkları da vücuttan su ile atılmaktadır. Bu şekilde dokuların iç düzeni korunmakta, vücudun tuz-su dengesi devam ettirebilmekte ve vücuttaki hidrojen iyonları konsantrasyonu sabit tutulmaktadır.

İdrarın vücutta meydana gelmesi ve atılması iki safhada meydana gelmektedir. Önce, birinci idrar (Ultrafiltrat) meydana gelmekte, böbrekte nefronun borucukları boyunca, bunun büyük bir kısmı geri emilmekte, arta kalan kısım da dışarı atılmaktadır. Proteinler dışında, ultrafiltrattaki maddeler kan ile aynı konsantrasyonda bulunur. Daha sonra su, sodyum, amino asitler, şeker vb. maddeler böbrekteki borucuklar boyunca tekrar geri emilmektedir. Bu arada üre gibi maddelerin emilmesi sınırlı olmakta ve bir kısmı da borucuklar boyunca geçen idrara salınmaktadır. Günlük meydana gelen yaklaşık 120-150 litrelik ultrafiltrattan sadece bir litresi idrar olarak dışarı atılmaktadır. Bu atılan idrara, ikinci veya esas idrar denilir. Esas idrarda vücudumuzdan zaruri olarak atılması lazım gelen maddelerin konsantrasyonu, kandaki miktarlarına nazaran çok daha yüksek bulunmaktadır. Bu maddeler arasında üre, bazı ilaçlar, kreatinin vs. sayılabilir.

Böylece ortaya çıkan idrar, böbrek havuzuna atılır. Buradan da idrar borusu vasıtasıyla mesaneye taşınır. İdrar borusunun üç yerinde bulunan darlıkları, böbrek taşlarının takılması ve ameliyat gerektirmesi bakımından önemlidir. Mesanede biriken idrar, mesaneyi belli dolgunluğa eriştirerek idrar yapma refleksi uyandırır ve idrar dışarı atılır. Mesaneden sonra gelen ve uretra denilen idrar atma borusu ile idrar yolları son bulur. Bu borucuk kadınlarda erkeklerden daha kısa olduğundan, idrar yolları ve böbrek rahatsızlıkları daha sık olmaktadır.

BOŞANMA;

Alm. *Ehescheidung (f),* **Fr.** *Divorce (m), repudiation (f),* **İng.** *Divorce, repudiation.* Eşlerden birinin veya ikisinin isteği üzerine, hakimin kararıyla evlilik bağının ortadan kalkması. Eşlerin kurdukları yuvayı ölünceye kadar yaşatmaları ve evliliğin ancak ölümle son bulması esastır. Fakat bazan eşlerin tutumuyla evlilik çekilmez olur, azap halini alır. Evliliği çekilmez yapan sebepler, evlilik öncesi ve sonrası olmak üzere çok çeşitlidir: Kültür ve inanç farklılığı, zina, kötü muamele, hastalık, haysiyetsiz hayat sürme, evliliğin getirdiği mesuliyetlere riayet etmeme gibi... İşte bunlara benzer sebeplerle evliliğin çekilmez hale gelmesi, boşanma müessesesini doğurmuştur. Şu var ki, boşanma her devirde ve her toplumda farklı özellikler gösterir.

Boşanma, eski çağın doğu dünyasında her devletin mevzuatında vardır. Mezopotamya'da koca karısını ihmal ediyorsa, kadın, boşanma isteyebilirdi. Yunan'da boşanma hakkı kadına ve erkeğe tanınmıştır. Solon mevzuatına göre, karısı zina yapan erkek, medeni haklarını kaybetmemek için karısını boşamak zorundaydı. Eski Roma'da boşanmaya sık sık rastlanırdı.

Günümüzdeki dini toplum ve hukuk sistemlerinin boşanma karşısındaki tavrı dört grupta toplanabilir:

Evliliğin devamlılığı: Hıristiyanlık dinindeki Katolik mezhebinin etkisi altında bulunan ülkeler evliliğin devamlılığı inancı içinde boşanmayı kabul etmemişlerdir. Evliliği ancak ölüm sona erdirebilir. Evlilik hayatı çekilmez bile olsa, boşanma mümkün değildir. Evlilik bağının çözülmesi için ancak, cinsi yakınlaşmada bulunmamak kaydıyle ve papanın emriyle istisna olarak mümkündür. Bu sistem gerçeklerle bağdaşmamakta, sadakatsızlıklara yol açmaktadır. Halen İspanya, Arjantin ve Brezilya'da boşanma yasaktır. Katolik İtalya'da 1970 yılında boşanma kabul edilmiş ve bu yolun açılmasından hemen sonra, geçen 5 ay içinde, 5 milyon çift boşanmak üzere mahkemelere başvurmuştur.

Özel ve serbest boşanma: Bu sistemde boşanma tamamen eşlerin istek ve kararına, karşılıklı rızalarına veya eşlerden sadece birinin iradesine bırakılmıştır. Eşlerin karşılıklı rızaları ile boşanmaları esası Finlandiya, Çin Halk Cumhuriyeti, Hollanda, Bulgaristan, Rusya, Belçika, Doğu Almanya ve Fransa'da kabul edilmiştir. Bu sistem, evlilik birliğini eşlerin karşılıklı kaprislerine bıraktığı için eleştirilmiştir.

1926 yılına kadar, ülkemizde boşanmaya uygulanan hukuk, İslam dininin "talak" hükümleriydi. İslam hukukunda boşanma (talak) kelimesi, erkeğin hanımı ile olan nikah bağını çözmek, yani onu boşamak anlamında kullanılan bir terimdir. Talak, yani boşama, boşanmak için konulmuş olan kelimeleri erkeğin hanımına karşı söylemesiyle meydana gelir. İslam dininde boşamak erkeğe verilmiş bir haktır. Kadının da boşama hakkına sahib olabilmesi şarta bağlıdır. Bir kadın kendini bir erkeğe nikah ederken; "Ne vakit istersem kendimi senden boşamak üzere..." diyerek şart ederse, erkek de nikah yapılırken bu şartı kabul ettim derse, böyle şartlı bir nikah hem geçerli sayılır ve kadın boşamak hakkına sahib olur.

Talak olması için dinen geçerli nikahın bulunması lazımdır. İslam nikahı bulunmayan iki eş arasında talak olmaz. Talak veren erkeğin akıllı, baliğ ve uyanık olması lazımdır. Delinin, bunağın, baygının, uyuyanın, hastalıkla veya kızarak dalgın olanın söylemesi ile talak olmaz. Kızarak dalgın olmak, söylediğini bilmemek demektir. İslam dini talaka (boşamaya) izin vermiştir. Talak günah değildir. Fakat boşamak, İslamiyetin izin verdiği sebeplerle olur. Güzel huylu bir eşi, keyf için boşamayı İslam dini beğenmez. Kocasına, başkalarına diliyle, hareketleri ile sıkıntı veren, fuhuş (zina) yaptığı şüphe olunan kadını boşamak dinen günah değildir. Evlilik vazifesini yerine getirmeyen, mesela kocalık vazifelerini yapamayan erkeğin, hanımı ayrılmak isterse, bunu boşamak lazım olur.

İslamiyette, erkeğin hanımını boşaması ve yeniden onunla evlenebilmesi hakkı, sınırsız değildir. Üç kere talak vaki olduktan sonra, eski nikah büsbütün bozulur. Erkeğin böyle bir duruma düşmemesi için çok dikkatli hareket etmesi gerekir.

Belirli sebeplere ve usullere göre mahkeme kararıyle boşanma: Boşanma ancak kanunla belirtilen hallerde mümkündür. Boşanma davalarının uzaması, fiilen son bulmuş evliliği hukuken muhafaza etmeye çalışmasından dolayı tenkid edilmiştir. Bu sistem, ülkemizde de uygulanmaktadır.

Çeşitli ülkelerdeki boşanma oranlarına göz attığımızda, ortaya enteresan sonuçlar çıkmaktadır. 1982'den itibaren bazı ülkelerde boşanma oranları binde olarak verilmiştir:

Demirperde ülkelerinden Rusya'da binde 3.50, Macaristan'da binde 2.60 Doğu Almanya'da binde 2.60

Çekoslavakya'da binde 2.20'dir.

Sanayileşmiş ülkelerden Amerika Birleşik Devletlerinde binde 5.10, Batı Almanya'da binde 1.80, İngiltere'de binde 2.60, İsveç'te binde 2.40, Danimarka'da binde 2.54, Finlandiya'da binde 2.11'dir.

Müslüman ve az gelişmiş ülkelerden Libya'da binde 1.80, İran'da binde 0.54, Cezayir'de binde 0.50, Meksika'da binde 0.30, Türkiye'de binde 0.33'tür. Dikkat edilirse boşanmanın, hayat seviyesinin ve eğitimin yüksek olduğu, flörtün serbest olduğu sanayileşmiş ve demirperde ülkelerinde çok fazla, buna karşılık hayat seviyesinin düşük, ancak inançların kuvvetli olduğu, az gelişmiş ülkelerde daha az olduğu görülmektedir. Psikologlara göre, boşanmış eşlerin çocukları hayata uyum sağlayamamakta ve boşanan eşler arasında intihar yüksek oranda olmaktadır.

Türkiye'de boşanma, Medeni kanunun 129-150. maddelerinde düzenlenmiştir. Kanun boşanma sebeplerini belirli sayıda olmak üzere düzenlemiştir. Taraflar, rızaları ile bunlara yenilerini ekleyemezler. Şu var ki, sınırlı ve belirli olan boşanma sebepleri, konuları açısından özel ve genel diye ayırıma tabi tutulabilir.

A) Özel boşanma sebepleri: Zina, cana kast ve pek fena muamele, cürüm ve haysiyetsizlik, terk, akıl hastalığıdır. Bunlara benzeyen başka haller olabilir. Fakat kanundaki belirli sınırlara ve şartlara uymadıkça o başka haller özel boşanma sebeplerinden birine katılamaz. Mesela, kanun zinanın sınırlarını ve şartlarını tayin etmiştir. Zinaya en yakın hareketleri yapan bir kadın veya erkek aleyhine zina sebebiyle boşanma davası açılamaz.

1. Zina: Medeni kanuna göre: “Zina, evli olan bir erkek veya kadının başka bir cinsten üçüncü bir şahısla isteyerek cinsi münasebette bulunmak suretiyle evlilikteki sadakat mükellefiyetini ihlal etmesidir.” (mad. 129). Eşlerden her birinin bir tek zinası boşanma için kafidir. Halbuki Ceza Kanunu bakımından kadının zina suçunu işlemiş sayılması için, kocasından başka bir erkekle bir tek cinsel ilişkide bulunması yeterliyken, kocanın zina suçunu işlemiş sayılması için, karısından başka bir kadınla bir tek cinsi münasebette bulunması yetmez. Kocanın söz konusu kadınla karı-koca gibi yaşamakta olması da şarttır (Ceza Kanunu, madde 440-444). Zina sebebiyle boşanmaya karar verilmesi için, mağdur olan eşin, zina yapan eş aleyhine dava açması lazımdır. Eş, zina yapan eşini affettiğinde dava düşer, boşanmaya karar verilmez. Davaya hakkı olan karı ve koca zinayı öğrendikten sonra altı ay ve zinanın olmasından beş sene geçtikten sonra boşanma davası açamazlar.

2. Cana kast veya pek fena muamele: Karı kocadan her biri, diğeri tarafından hayatına kastedilmesi veya kendisine pek fena muamelede, ağır eziyette ve ağır hakarette bulunulması sebebiyle boşanma davası açabilir. Dava bu hareketleri öğrendikten 6 ay içinde açılmalıdır. Bu süre geçtikten sonra açılmaz.

3. Cürüm ve haysiyetsizlik: Karı-kocadan her biri, utanç verici bir suç işleyen, yahut kendisiyle birlikte yaşamayı çekilmez hale koyacak derecede haysiyetsiz bir hayat süren, diğeri aleyhine her zaman boşanma davası açabilir.

4. Terk: Karı-kocadan her biri, evlenmenin yüklediği vazifeleri yerine getirmemek maksadıyla diğerini terk ettiği veya haklı bir sebep olmaksızın evine dönmediği takdirde, ayrılık en az üç ay sürmüş ve devam etmekteyse, diğeri boşanma davası açabilir. Ancak boşanma davası açabilmek için, terk müddeti iki ayı bulunca hakim vasıtasıyla eşe, "Eve dön!" diye ihtar etmelidir. Eş, ihtardan bir ay sonra, eve dönmez ise dava açılabilir.

5. Akıl hastalığı: Karı-kocadan biri üç seneden beri devam eden bir akıl hastalığına tutulup da, bu hastalık müşterek hayatın devamını diğer eş için çekilmez hale koymuş ve şifası mümkün olmadığı bilir kişi tarafından tasdik edilirse, diğer eş her zaman boşanma davası açabilir.

B) Genel boşanma sebebi: Şiddetli geçimsizlik genel boşanma sebebidir. Bu genel kural ile hakime, ayrıntılar gösterilmeyen diğer birçok hallerden dolayı boşanmaya hüküm verme imkanı verilmiştir. “Aralarında müşterek hayatın çekilmez hale gelmesini gerektirecek derecede şiddetli bir geçimsizlik başgösterdiği takdirde eşlerden herbiri boşanma davası açabilir. Eğer şiddetli geçimsizliğe sebeb veren daha çok eşlerden biri ise, boşanma davasını ancak, geçimsizliğe sebeb diğer eş açabilir. Erkeklik görevini uzun süre içinde yerine getirmemek, aile sırlarını açığa vurmak, kadının üvey çocuğuna fena muamele yapması; geçimsizliği dolayısıyla boşanmaya sebep veren hallere misal gösterilebilir.

Medeni kanunda 1988'de yapılan değişikliğe göre herhangi bir sebeple açılan boşanma davasının reddedilmesinden itibaren üç yıl geçtiği halde, her ne sebeple olursa olsun müşterek hayat yeniden kurulamamışsa, eşlerden birinin talebi üzerine boşanmaya karar verilir.

Boşanma ve ayrılık davaları: Yukarıda belirtilen özel ve genel boşanma sebeplerinin bulunması halinde, eşler boşanma davası açabilir. Eşler boşanma davası açabilecekleri gibi, evlilik sona ermeden

bir müddet ayrı yaşama imkanı veren ayrılık davasını da açabilirler. Hakim dahi, boşanmaya dair olan davada karı-kocanın barışma ihtimali olursa, ayrılığa hükmedebilir. Ayrılık kararı, evlilik bağını ortadan kaldırmaz. Sadece eşlerin ayrı meskende oturmaları imkanını sağlar. Ayrılık kararı bir yıldan az, üç yıldan fazla olamaz. Boşanma veya ayrılık davalarında yetkili mahkeme, davacının ikametgahı veya eşlerin davadan evvel son defa altı aydan beri birlikte oturdukları yerdeki mahkemedir ve bu işe Asliye Hukuk Mahkemesi bakar.

Boşanma davası açıldıktan sonra, hakim, kadının boşanma davası sırasında geçinebilmesi için, erkeği tedbir nafakası vermeye mecbur tutar. 1988 tarihli ve 3444 sayılı kanunla, Medeni Kanun'un bazı maddeleri değiştirilirken, belli süre olarak belirlenen nafaka süresiz olarak hükmedilebilecek. Buna göre boşanma yüzünden yoksulluğa düşecek eş, kusuru daha ağır olmamak şartıyla, diğer eşten mali gücü oranında süresiz olarak nafaka isteyebilir. Ancak erkeğin kadından yoksulluk nafakası isteyebilmesi için, kadının hali, refahta bulunması gerekir. Çocuklar yanında kalmayan eş, çocukların masrafına iştirak nafakası ile katılır. Boşanma davası sonuçlanınca evlilik bağı çözülür. Kadın evlenmeden önceki soy ismini tekrar alır. Ancak kadın evlenme ile kazandığı vatandaşlığı ve reşit olmayı ve hısımlığı boşanmayla kaybetmez. Her eş şahsi mallarını geri alır. Çocukların velayeti, eşlerden birine bırakılır. Eşlerin durumu dikkate alınarak çocuğun hangisine bırakılacağına hakim karar verir. Çocuk kendine bırakılmayan eş, boşanma sonrası çocuğun masrafına yine iştirak nafakası ile katılır.

Boşanmada kabahatsiz olan eş, boşanma sonrası büyük yoksulluğa düşerse, diğer eş bir sene müddetle yoksulluk nafakası vermeye mecbur edilebilir.

Boşanma halinde bazan, kabahatsız eş lehine maddi ve manevi tazminata da hükmedilebilir. Tazminat, boşanma davası ile birlikte taleb edilmelidir.

BOŞNAKLAR;

Bosna-Hersek Müslümanlarına verilen ad. Bosna-Hersek'in Türkler tarafından fethinden sonra (1463), Hıristiyanların zulüm ve adaletsizliklerinden bıkan Bosnalılar hızla Müslüman oldular. Müslüman olan bu Bosnalılara “Boşnak” denildi. Boşnaklar, Osmanlı İmparatorluğuna sadakatla hizmet ettiler. İçlerinden çok değerli devlet adamları yetişti. Sokullu Mehmed Paşa, Hadım Sinan Paşa, Damad İbrahim Paşa, Kara Davut Paşa, Mostarlı Mustafa Paşa, Tiryaki Hasan Paşa ve Cezzar Ahmet Paşa bunlardan bir kaçıdır.

İslamiyete sıkı sıkıya bağlı olan Boşnaklar, 1839'da gerçekleştirilen ve Osmanlı Devletinin yok olma devrinin başlamasına sebeb olan “Tanzimat fermanı"na karşı 1879 ve 1848 yıllarında olmak üzere iki defa ayaklandılar. Ancak bu ayaklanmalar iktidarda bulunan mason Mustafa Reşid Paşanın emri üzerine kanlı bir şekilde bastırıldı. 1878 Berlin Antlaşmasına göre Boşnaklar, Avusturya-Macaristan idaresine verildiler. Bu sırada Boşnakların bir kısmı Türkiye'ye göç etti. İkinci cihan savaşından sonra Yugoslavya'da rejim bunalımı başladı. Bu sıkıntılardan kurtulmak için yine bir kısmı Türkiye'ye bir kısmı ABD ve Kanada'ya göç etti. Halen Bosna-Hersek'te Boşnak yaşamaktadır.

Boşnaklar, çoğunlukla uzun boylu, sağlam yapılı, kumral ve ela gözlü olurlar. Boşnak erkekleri kısa etek ve onun üzerine giyilen çetik papuç, başlık olarak keçe külah ve fes üstüne sarılmış iki tarafı püsküllü abani sarık giyerlerdi. Bellerine kuşandıkları meşin kemere bir kama sokarlardı. Kadınların da ayrıca milli kıyafetleri vardı.

Açık sözlü ve misafirperverlik de Boşnakların başlıca özelliklerindendir.

Sırpça, Bosnakça ve Hırvatçanın karışımı olan Boşnak Türkçesi ile konuşurlar. Yazıda İslamiyeti kabul ettikten sonra İslam harflerini kullanmaya başladılar. İslam harfleriyle birçok edebi eser yazıldı. Muhammed Hevai Üsküfi **Tebşirat-ül-Arifin** eseriyle beraber birçok ilahisi, Bosnasaraylı Derviş Hasan Kaimi'nin bir **Divan**'ı, Şeyh Zepçeli Seyyid Abdul Vahhab İlhami'nin şiir kitapları yanında mevlid gibi eserlerini saymak gerekir.

BOTANİK;

Alm. *Botanik (f),* **Fr.** *Botanique (f),* **İng.** *Botany.* Bitkiler aleminden bahseden bilim kolu. Botanik terimi, “Botane” (ot, çayır) veya “Botanikos” (ot, çayır) kelimelerinden alınmıştır. Yine aynı anlama gelen "fitoloji" tabiri ise Yunanca "Phyton" (bitki) ve "logos" (bilim) kelimelerinden birleşmiştir. Dilimizde eskiden Arapçadan alınmış olarak “İlm-i Nebatat”, “Nebatat İlmi” veya kısaca “Nebatat” şeklinde kullanılmıştır. Botaniğin Türkçe karşılığı “Bitki Bilimi”dir. Botanik ilmi genel olarak dört kısma ayrılarak incelenebilir: Morfoloji, Fizyoloji, Genetik, Sistematik veya Taksonomi.

1. Morfoloji: Bitkilerin iç ve dış yapılarını genel olarak inceler. Sitoloji (Hücre bilimi), Histoloji (Doku bilimi) ve Organografi (Organ bilimi) gibi kollara ayrılır.

2. Fizyoloji: Bitkilerdeki hayati olayları fizik ve kimya kanunlarına dayanarak inceler. Madde değişimi (Metabolizma), büyüme-gelişme ve hareket fizyolojisi olmak üzere üçe ayrılarak incelenmektedir.

3. Genetik: Canlılardaki istidatların (karakterlerin) döllere geçiş tarzını ve kaidelerini inceleyen ilim kolu. Genetik (kalıtım) adını alır. Ferdin iç ve dış karakterlerini nasıl kazandığını, ana-babasına veya yakınlarına neden benzediğini, tabiatta bitki ve hayvanların gösterdiği çok sayıda çeşitliliğin neden ileri geldiğini incelemeyi konu edinmiş olan genetik, yirminci asrın başında dünyaya gelmiş bir bilim dalıdır.

4. Sistematik veya Taksonomi: Bitkileri birbirleri ile olan tabii akrabalık derecelerini göz önünde tutarak ve filogenetik gelişmelerine dayanarak inceleyen, küçük veya büyük topluluklar halinde gruplandıran botanik koludur.

Botanik biliminin diğer önemli kolları şunlardır:

Ekoloji: Bitkilerin diğer canlılarla ve yaşadıkları çevre ile olan ilişkilerini araştırır.

Bitki Coğrafyası: Bitkiler alemi ile yeryüzü arasındaki ilişkileri ve bitkilerin yayılışını araştıran bir bilim koludur. Fitocoğrafya ve Geobotanik olarak da anılır.

Paleobotanik: Fitopaleontoloji olarak da bilinir. Jeolojik çağlarda yaşamış ve nesilleri ortadan kalkmış bitkilerin kalıntılarını, yani bitkisel fosilleri, sistematik ve yayılışları bakımından inceler.

Evolüsyon (Evrim): Bitkilerin, yeryüzünün kuruluşundan bugünkü hallerine gelinceye kadar geçirdikleri ferdi ve toplu değişiklikleri araştırır. Bugüne kadar, bir canlı türünün diğer canlı türüne dönüştüğü faraziyesi ispatlanamamıştır. (Bkz. Darwinizm)

Botanik ilmini uygulamalı (tatbiki) yönden de aşağıdaki kollara ayırmak mümkündür:

Eczacılık Bakımından

Farmasötik Botanik: Eczacılık botaniği; tıbbi bitkileri belirli sistematik gruplar altında tanıtan, bunlardan elde edilen ilaç hammaddeleri (drog) ile tedavide kullanılma yerlerini kısa olarak anlatan bir bilim koludur.

Farmakognozi: İlaç hammaddelerinden biyolojik menşeli kollarını tanıtan, onların yapılarını aydınlatan ve kısmen kullanım alanlarını açıklayan bir bilim koludur.

Ziraat Bakımından

Zirai Botanik: Zirai bitkilerin sistematiği hakkında bilgi verir.

Fitotekni: Bitki yetiştirme.

Zirai Fitopatoloji: Zirai bitkilerin hastalıklarını inceler.

Teratoloji: Fitopatolojinin, hastalık şeklinde ve kalıtsal olan anormal yapıları inceleyen özel kolu.

Ormancılık Bakımından

Orman Botaniği: Orman ve park ağaçlarının sistematiği.

Silvikültür: Orman yetiştirme.

Orman Fitopatolojisi: Orman ve park ağaçlarının hastalıkları.

Bitkiler alemi filogenetik bir sisteme göre şöyle sınıflandırılabilir:

1. Bölüm: Bölünen bitkiler (Schizophyta) (Virüsler ve Bakteriler),

2. Bölüm: Algler (Su Yosunları (Phycophyta),

3. Bölüm: Mantarlar (Mycophyta),

4. Bölüm: Likenler (Lichenes),

5. Bölüm: Kara Yosunları (Bryophyta),

6. Bölüm: Eğrelti Otları (Pteridophyta),

7. Bölüm: Tohumlu-Çiçekli Bitkiler (Spermatophyta).

Bugün yaşayan bitki türü 380.000'den fazladır. Buna göre yukarıdaki bölümlerin yaklaşık bitki sayısı şöyledir:

Bölünen Bitkiler (Schizophyta) ..... 3.600 tür

Su Yosunları= Algler (Phycophyta) ..... 33.000 tür

Mantarlar (Mycophyta) ..... .56.000 tür

Likenler (Lichenes) ..... 20.000 tür

Kara Yosunları (Bryophyta)..... 26.000 tür

Eğrelti Otları (Pteriodopyta)..... 12.000 tür

Tohumlu Bitkiler (Spermattophyta) ..... 227.000 tür

Tohumlu Bitkiler (Spermatophya) bölümünü oluşturan 227.000 tür ise şu şekilde dağılmıştır.

Açık Tohumlular (Gymnospremae) ..... 800 tür

Kapalı Tohumlular (Angiospermae)..... 226.000 tür

İki Çenekliler (Dicotyledonae) ..... 172.000 tür

Bir Çenekliler (monocotyledonae) ..... 54.000 tür

Yukarıda görüldüğü gibi bitkiler alemi, gerek görünüş, gerek iç ve dış yapıları, üremeleri bakımından birbirinden farklı organizmalardan meydana gelmiştir. Sistematik veya taksonomik botaniğin ilk vazifesi, bitkiler alemini teşkil eden münferit bitki formlarını, esaslı şekilde inceleyerek, birçok bakımdan benzerlik, yakınlık gösterenleri önce en dar, en küçük bir kavram altında toplamaktır. Böylece bitkiler aleminin temel taşlarını, elementlerini teşkil eden ana birime, tür veya nevi (Species) kavramına varılmış olunur. Ancak bu türleri inceleyerek ve birbirleri ile karşılaştırıp daha üst gruplarda toplanabilir. Buna göre bu sistamatik gruplar, Milletlerarası Botanik Nomenklatürü koduna (İnternational Code of Botanical Nomenclature, Utrecht 1965) göre yukarıdan aşağıya doğru şu şekilde sıra takip eder:

Türkçe..... Latince

Bitkiler Alemi ..... Rengum vegetabile

Bölüm .....Divisio

Alt Bölüm.....Subdivisio

Sınıf..... Classis

Alt Sınıf ..... Subclassis

Takım ..... Ordo

Alt Takım ..... Subordo

Familya ..... Familia

Alt Familya.....Subfamilia

Cins .....Genus

Tür (Nevi) .....Species

Alt Tür .....Subspecies

Varyete (Çeşit) ..... Varietas

Tür bakımından en zengin bölgeler tropik ormanlardır. Endonezya'da 45.000, Amazon bölgesinde 40.000 bitki türü yaşamaktadır.

Ekvator bölgesinden uzaklaşıldıkça, tür sayısı azalır. Yağışça fakir, kurak yerlerde ve özellikle çöllerde fevkalade düşer. Büyük Sahra'da 300 türe rastlanır. Kurakçıl (Kserofit) bitkilerin oluşturduğu sert yapraklı kuşaklarda, tür sayısı yeniden artma gösterir. Aşağıda bazı memleketlerdeki bitki tür sayısını belirten rakamlar gösterilmiştir.

Türkiye..... 10.000 tür

Kaliforniya ..... 6.000 tür

Japonya..... 5.700 tür

İberik Yarımadası ..... 5.500 tür

Almanya ..... 2.600 tür

İsveç ..... 2.100 tür

Mısır ..... 2.000 tür

Moğolistan ..... 1.800 tür

Grönland ..... 400 tür

Büyük Sahra ..... 300 tür

Güney Kutup Bölgesi..... 2 tür

Yağışlı bölgelerden kurak bölgelere, kıyılardan iç bölgelere gidildikçe tür sayısında azalma dikkati çeker. Dağlık bölgelerin florası (bitki örtüsü) da tür bakımından zenginlik gösterir. Doğu Anadolu, Kuzey-Batı İran ve Kuzey Irak arasında kalan bölge böyledir. Hindistan-Çin sınırı bölgesinde 20.000 tür vardır.

BOTSVANA

DEVLETIN ADI ..... Botsvana Cumhuriyeti

BAŞŞEHREİ ..... Gaborone

NÜFUSU 1.314.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 581. 730 km^2

RESMİ DİLİ ..... İngilizce

DİNİ ..... Putperes, Hıristiyan

PARA BİRİMİ..... Pula

Afrika kıtasının güneyinde bulunan bir devlet. Kuzeyinde Zambiya, kuzey batısında Nambiya, kuzey doğusunda Zimbabwe, güneyinde ise Güney Afrika Cumhuriyeti yer alır. Güneyden kuzeye ve doğudan batıya en geniş yeri yaklaşık 933 kilometredir.

Tarihi

Botsvana tarihine ait ilk bilgiler bundan yaklaşık 1000 sene öncesine aittir. Daha önceleri için herhangi bir bilgi mevcut değildir. Hayvancılıkla uğraşan Tswana kabilesi kuzeyden gelerek Botsvana'ya yerleşmişlerdir. Bu zamanlarda ülkenin doğusunda Ngunisler, batısında ise Boşımanlar oturmaktaydı. On sekizinci asırda Boer kabilesi güneyden gelerek ülkeye yerleşmiştir. İngilizlerin dünya ülkeleri üzerindeki sömürgecilik zihniyeti ve faaliyetleri 1820 senesinde bu ülkeye de musallat oldu. 1885 senesinde İngiltere burada giriştiği silahlı harbi kazanmış ve Bechuanland adı ile ülkeyi sömürgesi haline getirmiştir. 1966 senesine kadar İngiliz sömürgesi olarak kaldıktan sonra 30 Eylül 1966'da bağımsızlığına kavuşmuş ve Botsvana ismini almış, İngiliz Milletler Topluluğuna bağlı kalmıştır.

Fiziki Yapı

Ülkenin tamamı yayladır. Oldukça meyilli bir yayla olan Botsvana'nın batı tarafları ortalama 55 m, doğuya gittikçe yükselen kısımlarındaki ortalama yüksekliği ise 1000 m civarındadır. Meşhur Kalahari Çölü ülkenin batı bölümünü kaplamaktadır. Orta kısımları kurak olan Kalahari Çölünün doğusu çalılıklarla kaplıdır. Botsvana'nın önemli akarsuları, Okowango ve Chobe nehirleridir. Bu nehirler Angola'da doğduktan sonra buraya gelirler. Okowango Nehri, 16.835 km^2lik bir bataklık meydana getirdikten sonra, bataklığın yakınındaki ülkenin en önemli göllerinden olan Ngami'ye dökülür. Bir diğer önemli gölü olan Makarikari ise doğudadır.

İklimi

Sıcak ve kuru bir iklime sahiptir. Senelik yağış ortalaması ülkenin doğusunda 650 mm, batı bölgelerinde ise 252 mm civarındadır. Senenin en sıcak ayları kasım-mayıs aylarıdır ki, bunlardan şubat, sıcakların en fazla olduğu aydır. Ortalama 13°C ile senenin en soğuk ayı temmuzdur. Senelik sıcaklık ortalaması 29 °C'dir. 1965-66 yıllarındaki kuraklık sonucunda 400.000 baş sığır ve yerli hayvanların üçte birinden fazlası telef olmuştur.

Tabii Kaynaklar

Bitki örtüsü bakımından son derece fakir olan Botsvana yabani hayvanlar, madenler bakımından ise oldukça zengin bir ülkedir. Büyük bir kısmı çöl olan ülkede dikenli bitkiler ve akasya ağaçlarına çok rastlanır. Zürafa, ceylan, aslan, leopar, gergedan, fil, beyaz karınca, çekirge, zehirli yılan ise en çok görülen hayvanlardandır. Zengin bakır, nikel, kömür, demir, kireçtaşı, altın ve elmas yataklarına sahiptir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

1.314.000 civarında olan nüfusun en yoğun olduğu bölge, ülkenin kuzeybatısı ile kuzeydoğusudur. Nüfusun % 90'ını Bantu kabilesi teşkil etmektedir. Çok az sayıda Avrupalı ve Asyalılar da yaşamaktadır. Halk, hayvancılık ve avcılıkla geçimlerini temin ederler. Dar bir sahada tarım da yapılmaktadır. Resmi dili İngilizce olmasına rağmen, halkın ancak dörtte biri bu dili konuşmakta, diğeri ise kendi kabilelerine mahsus dilleri kullanmaktadırlar. Okuma-yazma bilenlerin sayısı % 71'e yaklaştığı ülkede ücretsiz ilköğretime 1980'de başlanmıştır. Okur-yazar olanların arasında kadınlar çoğunluğu teşkil eder. Bir tane üniversitesi bulunan Botsvana'da yüksek öğrenim yapanlar arasında ise erkekler çoğunluğu teşkil etmektedir. Refah seviyesi oldukça düşük olan ülkede halk köylerde yaşar, evleri saz damlıdır. Putperestler çoğunluğu teşkil ederken, az miktarda Hıristiyan bulunur. Başlıca şehirleri, Gaborone, Francistown, Lobatsi, Serowe ve Kanye'dir.

Siyasi Hayat

İngiliz Milletler Topluluğuna bağlı olan Botsvana, başkanlık sistemine dayalı parlamenter rejimle idare edilir. Başkan 35 üyeli meclis tarafından seçilir.Meclis üyelerinin 31'ini halk 5 yıllık bir müddet için seçerken, kalan 4 üyeyi başkan tayin eder.

Ekonomi

Tarıma elverişli olmamasından dolayı tarım fazla yapılmadığı için ekonomi hayvancılığa dayanır. Zengin yeraltı kaynaklarının son zamanlarda işletilmeye başlaması sebebiyle madencilik ekonomide etkili olmaya başlamıştır. Halen ihracatın % 85'ini hayvan ve et satışı teşkil etmektedir. Sanayinin olmadığı Botsvana'da alt yapı tesisleri yeni yeni kurulmaktadır. Genellikle yatırımlarda yabancı sermayeye ihtiyaç duyduğu için gelişme yavaş olmaktadır. Turizm için oldukça ormanlık ve tabii güzelliklere sahiptir.

BOVLİNG;

Alm. *Bowling (m),* **Fr.** *Bowling (m),* **İng.** *Bowling.* Kapalı yerlerde oynanan eğlenceli spora yakın bir oyun türü. Bovling düzlemi 18.3 m boyunda, 104 veya 107 cm genişliğindedir. Düzlemin bir ucuna 10 adet şişe biçiminde tahta labutlar dizilir. Diğer ucundan da oyuncu, ağır plastik topu labutlara doğru yuvarlar. Labutların hepsinin devrilmesi istenir.

Oyun 10 bölümden meydana gelir. Her bir bölümde bir veya iki topla ne kadar labut devrildiği tesbit edilir. Devrilen labutlar bir kişi tarafından dizilir. Labut dizme işi kompüter konrollü mekanizmalarla da yapılabilir. Bu şekilde kompütürün dört ana durumu değerlendirmesi gerekir: 1) Eğer oyuncu birinci bölümde ilk top yuvarlamada bütün labutları deviremezse, makina ancak devrilenleri düzeltir. Topu oyuncuya tekrar gönderir. 2) Birinci bölümün ikinci atışından sonra makina bütün labutları ortadan kaldırır. İkinci oyuncunun oyuna başlaması için labutları tekrar yerine koyar ve topu oyuncuya gönderir. 3) Top ilk atışta bütün labutları devirirse buna tam isabet denir. Oyuncu tam puan alır ve makina başka bir işlem yapmaz. 4) Oyuncu topu labutlara çok yaklaştırarak atarsa makina bunu da fark eder, oyuncu aleyhine puan yazar.

Oyuncuların puanları karşıdaki panele yazılır. Puanlar ayakta kalan labut sayısı, devrilen labut sayısı, tam isabet ve faul olarak dört cinstir. Sayma işlemleri elektronik olarak kompütür yardımı ile yapılır. Labutların dizilişi yine kompütürden gelen emirle makinayla yapılır. Kompütürsüz oynananlarda ise hakem sayıları faulleri tesbit eder.

BOYA (Bkz. Yağlı Boya)

BOYA BİTKİLERİ;

Alm. *Pflanzen für Farbenittel,* **Fr.** *Plantes de teinture, peinture (etc.),* **İng.** *Plants for paints.* Boyacılıkta kullanılan bitkiler. Boya bitkilerini iki grupta toplayabiliriz:

a) Memleketimizde yetişenler,

b) Tropik bölgelerde yetişenler.

Memleketimizde boyacılıkta kullanılan bitkilerin sayısı hayli yüksektir. Bunlar arasında en önemlileri şunlardır:

1. Cehri (Rhamnus tinctoria): Orta Anadolu'da yetiştirilir. Vatanı Akdeniz bölgesidir. Sarı renkli olan cehri boyası bitkinin meyvelerinden elde edilir. Cehri boyasında “Quersetin ve Rhamnetin” adlı flavon türevleri vardır.

2. Kök boya(Rubia tinctorum): Orta ve Batı Anadolu'da çok yetiştirilir. Bitkinin kökünde “alizarin ve

parparin" boyaları bulunur. Eski Türk halılarının kırmızı rengini veren kök boyasıdır.

3. Çivit otu (İsatis tinctoria): Vatanı Ön Asya ve Avrupa'dır. Mavi renkte olan çivit boyası bitkinin yapraklarından elde edilir.

4. Havacıva otu (Alkanna tinctoria): Vatanı Akdeniz bölgesi olan kırmızı renkteki alkanna boyası bitkinin köklerinden çıkarılır.

Bunların dışında ceviz kabuğu, ayva tohumu, safran çiçeği de boya bitkilerindendir.

Tropik boya bitkileri:

1. İndigo ağacı (İndigofera tinctoria): Vatanı Hindistan'dır. Kırmızı renkte olan indigo boyası bitkinin yapraklarından elde edilir.

2. Bakkam ağacı (Haemotoxylon campechianum): Vatanı tropik Amerika'dır. Odunundan mavi renkli olan hematoksilin boyası çıkarılır. Hematoksilin bilhassa sitolojik preparatların boyanmasında kullanılır.

3. Kına ağacı (Lawsonia inermis-Lythraceae): Vatanı Güney Asya ve Avustralya'dır. Kına boyası, bitkinin yapraklarından ve dal kabuklarından elde edilir. Kına Hindistan'da ipek ve deri boyası olarak kullanılır. Şark memleketlerinin çoğunda parmak ve saç boyası olarak kullanılmaktadır. Deri hastalıklarında derinin mukavemetini arttırıcı gücü yanında, mantarların üremesini durdurucu etkisi (kına ve lavson maddesi) de vardır. Ticarette esmer ve yeşil kına çeşitleri mevcuttur. Tabii olanı esmer renklidir.

4. Kınakına ağacı (Cinchona-rubiaceae): Vatanı Güney Amerika (Peru, Bolivya)dır. Daha çok 3 türü esmer kınakına (C. officinalis), kırmızı kınakına (C. succirubra), sarı kınakına (C. calisaya) kullanılır.

Tedavide kullanılanı kırmızı olanıdır. Genç dallarının kabukları kullanılır. Midevi, kuvvet verici, iştah açıcı etkileri yanında kinin ile beraber sıtmaya karşı ve gripal hastalıklarda kullanılabilir.

BOYARMADDELER;

Daha ziyade tekstil boyamada kullanılan renk verici maddeler. Eski çağlarda kumaş boyaması, hayvan ve bitkilerde bulunan boyalar kullanılarak gerçekleştirilirdi. En eski boya olan çivit mavisi Hindistan ve Java'da bulunan çivit fidanından (indigafera) ve Avrupa'da çivit otundan elde edilmekteydi. Kök boyası ise Anadolu'da bitki köklerinden, sumak ağacından, arı ve böceklerden elde edilmekteydi. Bu tür tabii boyalar kumaşlara anorganik maddeler yardımıyla tatbik edilirdi.

Sentetik boyalar: Sentetik boyaların gelişmesiyle tabii olanlar ikinci plana düşmüştür. Bu tür boyalar daha geniş bir renk çeşidi verirken kalitenin de artmasına sebeb olmuşlardır. 1771'de Noulfe, Indigodan nitrik asidin yardımıyla pikrik asidi elde etmiş ve sonucunun ipek ve yünlü kumaş üzerine sarı mürekkep etkisi yaptığını belirlemiştir. Her ne kadar buna tam bir sentetik boya denilemezse de, bu yönde ilk adımı teşkil etmektedir. İlk sentetik boya, 19. yüzyılın sonlarına kadar ortaya çıkmamıştır. 1856'da leylak rengi, Sir William Henry Perkin tarafından keşfedilmiştir. Hemen takip eden senede, bu boyanın ticari imalatı başlamış ve boya sanayiinin temeltaşını teşkil etmiştir.

Bunu pekçok teknik keşfler takip etmiş ve sun'i boyaların gelişmesi hız kazanmıştır. Bunlar arasında 1859'da Verguin'in morumsu kırmızı boya, 1858'de Peter'in Griess Diazonium tuzları bulunmaktadır. Son olay 1864'te diazonun diğer bağlanma reaksiyonlarına yol açmıştır. İlk kahverengi sülfür boya 1873'te Croissant ve Bretonnierre; metilen mavisi 1876'da Heinrick Caro; sentetik çivit 1880'de Adolf Von Baeyer; ilk petrol boyaları 1880'de Read Hilliday and Sons Ltd. tarafından keşfedilmiştir. Rene Bohn 1901'de mavi çivite rakip bir sentetik indigo boya bulurken, A. G. Dandridge 1928'de koyu mavi ve yeşil metal sentetik boyaları geliştirmiştir.

Boyanın özellikleri: Boyadan istenen özellikler arasında parlaklık, tatbikinin kolaylığı, solmazlık durumu ve bunun yanında rengin yıkamaya, ısıya, deterjanlara, oğmaya ve tere karşı dayanıklılık önem kazanmaktadır. Özel gayeler için lüzumlu olan boyalardan, mesela yüzme ile ilgili kumaşlardan deniz suyuna dayanıklılık gibi, ilave şartlar da istenebilir.

Boya sanayiinin ilk zamanlarında özellikle pamuk, keten, yün ve ipek gibi tabii elyafların boyanması mesele olmuştur. Ancak, sentetik, elyafların önemli ölçüde gelişmesi boyama teknolojisini oldukça karmaşık hale getirmiştir. Bazı yeni elyaflar için yeni boyaların geliştirilmesi gerekli olmuştur.

Boyalar 3 şekilde sınıflandırılır:

1. Yapılarına göre sınıflandırma: Bu sınıflandırmada boyarmaddenin kimyasal yapısı söz konusu olup, boyacı için önemli değildir. Takriben 28 grupta toplamak mümkündür.

2. Boyama özelliklerine göre sınıflandırma:

A) Direkt boyarmaddeler: Bunlar genellikle sülfirik asitlerin, bazan da karboksilli asitlerin sodyum tuzlarıdır. Çoğu kimyasal yapı bakımından azoik boyarmaddeler grubuna girer. Bu boyalar selülozik elyafa doğrudan bağlanabilir. Bu sebeple selüloz menşeli elyafın boyanmasında kullanılır. Direkt boyarmaddeler suda çözünürler. Elyafı nötral veya kalevi ortamda sodyum klorür veya glauber tuzunun beraberliğinde kaynama sıcaklığı civarında boyar. Bu boyarmaddelerle boyama ucuz ve kolaydır. Elyaf yıpranmaz.

B) Küpe (Vat) boyarmaddeler: Bunlar suda çözünmezler. Fakat sodyum hidroksit gibi indirgenlerin etkisiyle suda çözünebilen renksiz bileşiklere dönüşürler. Selüloz ise bu teşekkül eden bileşiklere karşı alaka duyar. Yani selülozik elyaf bu renksiz (leuko) bileşikleri banyodan kendi üzerine çeker. Oksijenin etkisiyle yükseltgenme meydana gelir. Böylece suda çözünmeyen pigmentler hasıl olur ki bu da boyanın elyafta kalmasına sebeptir. Küpe boyarmaddeleri başlıca selülozik ve kısmen de protein (yün vb.) elyafın boyanmasında ve baskısında kullanılır.

C) Kükürt boyarmaddeleri: Bu grubun üyeleri kükürt ihtiva eden karmaşık yapılı organik bileşiklerdir. Renkleri parlak değildir. Siyah kahverengi, zeytin yeşili, haki ve lacivert gibi koyu renkleri iyi ve ucuzdur. Selülozik elyafın boyanmasına yarar.

D) Azoik boyarmaddeleri: Naftal AS boyarmaddeleri veya inkişaf boyarmaddeleri de denir. Bu boyarmadde karakterlerinde olmayan ve suda çözünen bir diazonyum tuzu ile bir beta-naftol türevinin elyaf üzerinde reaksiyona sokulmasıyla elde edilir. Bu bileşik suda çözünmez. Bu boyarmaddeler başlıca pamuk, kısmen de asetat ipeği, ipek, naylon ve poliester elyafın boyanmasına yarar. Yıkanmaya karşı dayanıklıdır. Renk parlaklığı ve solmazlığı vardır.

E) Reaktif boyarmaddeler: Son yıllarda keşfedilmiştir. Boyama şartlarında selüloz ile kimyasal reaksiyon verir. Birçok halde soğuk çözeltide boyama yapılabilir. Sürekli boyamalar için uygun bir boyarmaddedir. Bütün renk serisi vardır ve renkleri parlaktır. Bu boyaların yarıdan çoğu klorotriazinil türevidir.

F) İngrain boyarmaddeleri: Bunların mavi ve yeşil renkleri bulunur. Azoik boyarmaddeler gibidir. Diğerlerine göre çok yüksek vasıfları vardır.

G) Oksidasyon boyarmaddeleri: Aromatik aminlerin elyaf üzerinde oksitlenmesi ile elde edilir. Bu sınıfın (aynı zamanda selülozik elyafın da) en önemli üyesi anilin siyahıdır. Selülozik elyafın boyanmasına yarar. Haslığı çok yüksektir.

H) Asit boyarmaddeler: Bu da sulfonik ve nadir olarak da karbonik asitlerin sodyum tuzudur. Başlıca protein ve poliamid elyafın boyanmasına yarar. Bazı asit boyaların krom veya kobalt gibi metal türevleri protein elyafların üzerinde ışığa dayanıklı renkler meydana getirir.

I) Bazik boyarmaddeler: Bunlar organik boyaların genellikle hidroklorürleri şeklinde bulunur. Bu halde suda çözünebilir. Baz halinde iken gıdaların, mumların, ayakkabı cilalalarının renklendirilmesinde kullanılır.

J) Mordan boyarmaddeler: Bu grup da tabii ve sentetik bir çok boyarmaddelerden meydana gelmiştir. Sentetik olanlar antrasenden elde edilmiştir.

K) Krom boyarmaddeleri: Asit mordan boyarmaddeleri de denilen bu grup, yün ve poliamit elyaf boyanmasında kullanılır.

L) Dispers boyarmaddeleri: Pudra gibi imal edilir. Bunların sudaki çözünürlükleri oldukça azdır. Suspansiyon şeklindeki banyoya elyaf sokularak boyama yapılır. Elyafa çözünerek geçer. Dispers boyalar, selüloz, triasetat, poliester ve akrilik elyaflar için çok iyidir. Fakat selüloz asetat ve naylon elyaflar için iyi bir boyarmadde değildir. Akrilik elyafta solmazlığı iyidir.

M) Pigment boyarmaddeler: Boyarmaddelerin özel bir grubudur. Tekstil elyaf ile doğrudan birleşme özelliği yoktur. Ancak reçine gibi bir bağlayıcı ile elyafa tesbit edilir. Bunların üstünlüğü elyafın kimyasal bileşimine ve ince doku (histolojik) yapısına bakmaksızın basit bir teknikle her cins elyafa uygulanabilmeleridir. Kumaşın yüzeyine sıcaklıktan etkilenen bir reçine ile kumaşa sabitleştirilir (fikse edilir). Reçinenin bağlayıcı olarak kullanıldığı pigmentlerin uygulanması ekseriya hafif ve orta derinlikteki gölgelerle sınırlıdır.

3. Elyaf çeşidine göre sınıflandırma:

a) Selülozik elyafı (pamuğu) boyayan boyarmaddeler: Direkt, Küpe, Kükürt, Naftal (Azoik) AS, Reaktif, Ingrain, Oksidasyon, Pigment ve Bazik boyarmaddelerdir. **b) Keteni boyayan boyarmaddeler:** Küpe ve Reaktiflerdir. **c) Jüt'ü boyayan boyarmaddeler:** Bazik, Asit ve Direkt

boyarmaddelerdir. **d) Yünü boyayan boyarmaddeler:** Asit, Krom, Metal-Kompleks, reaktif, Bazik ve Küpe boyarmaddeler. **e) İpeği boyayan boyarmaddeler:** Bazik, Asit, Direkt, Krom, Reaktif, Küpe ve tabii boyarmaddeler. **f) Poliamit elyafı boyayan boyarmaddeler:** Dispers, Direkt, Asit, Krom boyarmaddeler. **g) Poliester elyafı boyayan boyarmaddeler:** Dispers, Azoik, Küpe boyarmaddelerdir.

Metodlar: Kumaşlar, elyaf halide, iplik halinde veya nihai şekildeyken herhangi bir imalat safhasında boyanabilir. Kumaş imali sırasında çeşitli safhalarda % 5-10 kadar fireye uğradığından, boyama işini mümkün olan en son safhaya kadar geciktirmek tercih edilir. Keza kumaş hazırlama işi uzunca bir zamanı aldığından ve bu arada moda hızla değişebildiğinden hangi rengin kullanılacağı kararının mümkün olduğu kadar geciktirilmesi arzu edilir.

Desen boyaması: Renkli şekiller istendiğinde, hammaddeyi, kıtığı veya ipliği farklı renklerde ayrı ayrı boyamak ve renkli ipleri istenen biçimde örmek veya dokumak icab eder. Boyama ameliyesinin seçilmesi büyük ölçüde bir tasarruf (iktisat) meselesidir. Üniform bir bölge isteniyorsa, parça boyama seçilecek tek metod olmaktadır.

Diğer şekiller boyama ameliyesiyle değil bir basma işlemiyle yapılırlar. Buna göre reçine ihtiva eden inceltilmiş boya kumaş üzerine istenilen şekilde yerleştirilir. Boya, sonra kumaş içine nüfuzuna imkan veren ısı ile ilgili ve kimyevi bir reaksiyona tabi tutulur. Buna fixaj denir. Boyanın kumaş üzerine tatbikinde üç ayrı usul kullanılabilir. Silindir baskıda boya önce silindire, oradan kumaşa aktarılır. Blok baskıda da benzer bir yol takip edilir. Serigraf usulünde, boya geçirgen ve geçirgen olmayan bölgeler şeklinde desen verilmiş ipek bir ekrandan geçirilerek kumaşa tatbik edilir.

Evde boyama: Değişik tipteki elyafın boyanmasında karmaşık teçhizata ve sıkı bir pires kontrolüne ihtiyaç vardır. Bu yüzden, ancak basit boyama usulleri evde tatbik edilebilir. Pamuk ve rayon için direkt boyalar; yün ve naylon için asit boyalar; selüloz asetat ve naylon için ise dispers boyalar kullanılır. Bu basit durumlarda bile, memnuniyet verici olmayan sonuçlarla karşılaşılması muhtemeldir. Boya imalatçılarının talimatlarına tam uyulmalıdır.

Boyanacak malzeme önce mükemmelen yıkanmalıdır. Kalacak yağ ve kirler nihai boyada renk farkına sebep olabilir. Renkli bir kumaşı başka bir renge boyamak teşebbüsü çok risklidir. Bu riskin azaltılması ancak çok açık bir rengi çok koyu bir başka renge boyamakla mümkündür. Eğer mümkünse, ilk boya münasip kimyevi maddelerle çıkartılmalı, beyaz kumaş iyice sıkılmalı, sonra yeni renge boyanmalıdır.

BOYKOT;

Alm. *Boykott (m),* **Fr.** *Boycottage (m),* **İng.** *Boycott.* Bir topluluğun şiddetli protestosu; toplumda uygun bulunmayan herhangi bir karar veya davranışa karşı söz ve fiil ile alınan menfi tavır veya ambargo. Boykot kararlarını bir toplumu meydana getiren fertler bir araya gelerek aldıkları gibi, bir devlet veya devletler diğer bir devlet veya devletlere karşı da alabilmektedir. Sporda ise, bir sporcuya veya bir kulübe belirli bir süre veya belirli bir sayıda yarıştan men etme cezası şeklinde tezahür eder.

Boykot, karşı tarafı zorlayarak onu güç durumda bırakmak, bunun neticesinde de isteklerin zorla kabulü esasına dayanır. Burada her ne suretle olursa olsun karşı tarafa zarar vermek düşüncesi vardır. Bu, mal vermemek veya almamak şeklinde olduğu gibi imalat yapmamak, çalışmamak, toplumla ilişkilerini kesmek şeklinde de olabilir. İşçi-işveren münasebetlerinde işçilerin sendikalar vasıtasıyla veya sendikasız olarak topluca yaptıkları boykot işine **grev** denilmektedir. Bazan aylarca süren grevler yüzünden üretim yapılamamakta, dolayısıyla da memleket ekonomisi baltalanmakta ve zarara sokulmaktadır. Bu durumlara meydan vermemek için kanuni sınırlamalarla belirli düzenlemeler getirilmiştir.

Boykot, toplumun belli kesimindeki halk arasında olabileceği gibi, milletler arasında da olabilir. Siyasi bakımdan münasebetleri bozulan devletler birbirine karşı boykota başvururlar. Boykot bu durumlarda kalmayıp rakip devletlerle münasebet kuran bütün devletlere kadar uzanabilir. Günümüzde İsrail ile Arap devletleri arasında siyasi, kültürel ve ekonomik bakımdan devamlı boykot vardır. Bu husus sadece kendi aralarında olmayıp, Arap devletleri; İsrail ile ticari, siyasi bağlantılar kuran devletlere karşı da boykot uygulamaktadır. Rusya'nın Afganistan'a müdahalesi sonucu başta Amerika olmak üzere Rusya'ya karşı bazı konularda boykota başvurmuşlardır. Amerika Rusya'ya bir müddet için buğday satmayı boykot etmişti. Birleşmiş Milletlerin aldığı en geniş boykot, Kuveyt'in işgali üzerine Irak'a karşı 1990 yazında uygulanmıştır.

Gerek devletler arası gerekse devletlerin içindeki belli gruplardaki boykotlar isteklerin kabulü veya başka sebeplerin ortaya girmesi ile belli bir zaman sonra kaldırılmaktadır.

BOYLAM;

Alm. *Länge (f),* **Fr.** *Longitude (f),* **İng.** *Longitude.* Yeryüzünde herhangi bir noktadan geçen meridyenin (boylam yarı dairesi, tul yarı dairesi, nısfünnehar yarı dairesi) ana meridyen ve başlangıç meridyeninden (İngiltere'deki Greenwich Meridyeni) doğuya veya batıya doğru olan açısal uzaklığı. Nokta, ekvatorun kuzeyinde veya güneyinde bulunduğuna göre, bu iki meridyenin kutuplardan birinde teşkil ettiği açı. Bu açı kenarları ekvator yayı ve bu iki meridyen yayı olan küresel üçgenin kutuptaki açısıdır. Pratikte boylam, ana ve mahalli meridyen düzlemleri arasındaki açı diye tarif edilir ve ekvatordaki daire yayı olarak derece (°), dakika (') ve saniye (") ile ölçülür; buna "boylam derecesi" denir. Aynı meridyen üzerinde bulunan noktaların boylamı hep aynıdır.

Yay boylamı da denilen bu boylam derecesinin ölçülmesi ekvator çemberinin 360 derecesine göredir. Ana meridyen bu çemberi kendisinden doğuya ve batıya doğru, 180'er derecelik iki bölüme ayırır. Böylece "doğu boylamı" ve "batı boylamı" tabirleri ortaya çıkmıştır. Mesela İstanbul'un boylamı 28°58' 57" doğudur, sözü, bu şehrin meridyeni ile Greenwich Meridyeni arasında Greenwich'ten doğuya doğru, ekvatorda bu açıda bir yay bulunduğunu gösterir.

Dünya üzerinde bir yerin mevkiini tayin etmek için boylam tek başına kafi değildir. Geometrideki gibi bir koordinat sistemine ihtiyaç olduğundan ayrıca yeryüzündeki bu noktanın enlemini de bilmek lazımdır. (Bkz. Enlem)

Meridyenler arasında en geniş yer ekvatorda olup, uzunluğu yaklaşık olarak 112.088 metredir. Bu mesafe, kutuplara doğru gittikçe küçülür. Kuzey ve güney 40° enleminde 85.984 metreye; 60°de 55.682 metreye; 80° de 19.312 metreye düşer. Kutuplarda bu mesafe sıfıra iner. Bu uzunluk enlem derecesinin kosünüsü ile doğru orantılı olarak değişir. Yerküresi bir tam küre olmayıp geoid denen toparlak ve iki kutbu biraz basık bir şekle sahip olduğundan dolayı paralel daireleri arasındaki mesafe (meridyen yayının uzunluğu), paralel dairesi yayının uzunluğunun aksine kutuplara yaklaşması artar.

Meridyen kelimesi umumiyetle, kutuplardan geçen büyük dairelerin yarısı için kullanılır. Tam arkada kalan kısma çok kere "antimeridyen" bütününe de "meridyen dairesi" denir. Greenwich meridyeninin derecesi sıfırdır.

Farazi olarak yerküresi kutuptan kutuba 360 meridyene bölünmüştür. Yeryüzünün her noktası 24 saatte bir güneşin önünden geçtiği için görünüşte güneş bir saatte 360°:24=15° kat eder. Böylece bir saatlik zaman ölçüsünün 15 derecelik boylam farkına karşılık olduğu bulunur. Buradan 1 derecelik, 1 dakikalık ve 1 saniyelik açı cinsinden boylam farkının sırasıyla 4 dakika (1/15 saat), 4 saniye 4 salise (1/15 saniye) zaman değerine tekabül ettiği anlaşılır.

Güneş bir meridyenin tam üzerinde bulunduğu zaman o yer için öğledir. Boylam, öğle, çemberi olarak da ifade edilmektedir. Yukarıdaki değerlerden yararlanarak, boylam derecesi 28°58' ve 57" olan İstanbul ile Greenwich arasında 1 saat 55 dakika 55,8 saniyelik bir zaman farkı olduğu bulunabilir. Greenwich'te öğle iken (saat 12.00) İstanbul'da 13.56 olması gerekirse de, dünya saat dilimlerine göre, saat ayarları değişmekte olduğundan, İstanbul'daki saat o anda 14.00'ü gösterecek şekilde ayarlanmıştır. Çünkü Türkiye'nin saat ayarı İzmit'den geçen 30° meridyene göredir. Türkiye'de saat 12.00 iken güneş bu meridyen üzerindedir.

Harita ilmiyle, boylamla (pararel, meridyen, enlem, boylam vs.) ilgili ilmi çalışmalar çok eskiye dayanmaktadır.Halife Me'mun zamanında Ahmed (ölm.879) ve Mehmed (ölm.873) kardeşler, yerküresinin çapını ölçtüler. Yaptıkları aletlerle pekçok astronomi hesaplarını ortaya çıkardılar. Ayrıca Batruci, Biruni, Ali Kuşçu, Gıyaseddin Cemşid bu sahada dikkate değer çalışmalar yaptılar.

BOYLE-MARİOTTE KANUNU;

Alm. *Boyle Mariottsche Gsetz (n),* **Fr.** *Loi (f), de Boyle Mariotte,* **İng.** *Law of Boyle-Mariotte.* Sıcaklığı sabit kalmak şartıyle, bir gaz kütlesinin, basıncı ile hacmi arasındaki ifade. Bir gazın temel özelliklerinden birisi de sıkışabilmesidir. Herhangi bir gazın belli bir kütlesi pistonlu bir silindir içerisine kapatılır ve pistonun üzerine basılırsa, gazın hacmi küçülür, buna mukabil basıncı artar.

Gazların sıkışabilme kanunu 17. yüzyılda İngiltere'de Robert Boyle ve Fransa'da Edme Mariotte tarafından aynı zamanda bulunmuştur. Kanunun ifadesi: Sabit sıcaklıktaki bir gaz kütlesinin basıncı (P) ile hacmi (V)nin çarpımı sabittir. Buna göre PV=C=sabit yazılır. Gazın birinci denge hali için basıncı P_1, hacmi V_1 ve ikinci denge hali için de aynı değerler P_2, V_2 olursa $P_1.V_1=P_2.V_2$ veya $P_1/P_2=V_2/V_1$ olacaktır. Bu ikinci denkleme göre bu kanun şöyle de ifade edilebilir. Sabit sıcaklıkta verilen bir gaz kütlesinin hacmi, basıncı ile ters orantılıdır. Sıcaklığı sabit tutulan bir gaz kütlesinin basıncı artınca hacmi küçüleceğinden, yoğunluğu artacaktır. Kütlesi (m) olan bir gazın P_1 ve P_2 basınçları altında kapladığı hacimler V_1 ve V_2 ve yoğunlukları da d_1 ve d_2 olsun. Yoğunluğun tarifine göre, d_1:m/V_1, d_2:m/V_2 olur ve buradan $d_1/d_2=V_2/V_1$ bulunur. Boyle-Mariotte Kanununa göre de $d_1/d_2=P_1/P_2$ olacaktır. Buradan kanuna üçüncü bir tarif daha eklenebilir. Aynı sıcaklıkta bir gazın yoğunluğu, bu gazın basıncı

ile doğru orantılıdır. Yani basınç arttıkça yoğunluk da artar.

Boyle-Mariotte kanunu grafik olarak da izah edilebilir.

Eşkenar bir hiperbol olan bu eğriye gazın izotermi adı verilir. Bu, gazın izotermik genişleme veya sıkışması sırasında basınç ile hacim arasındaki bağıntıyı gösterir. Her sıcaklığa (t_1, t_2, t_3) ayrı bir izoterm tekabül eder ve bunların hepsine izotermler şebekesi denir. Gerçek gazlar bu kanunu yaklaşık olarak takib ederler. Sıcaklık çok düşük, basınç çok büyük olmadığı ve basınç değişmeleri az olduğu hallerde uygunluk çoğalır. Hidrojen, helyum, oksijen azot gibi bazı gazlar, bu kanuna uyan mükemmel (ideal) gazlar gibi özellik gösterir. Boyle-Mariotte kanunu, gazların kinetik teorisi yardımıyla, yani bir gaz tarafından tatbik edilen basıncın hareket halindeki gaz moleküllerinin, kabın çeperlerini daimi surette bombardıman etmesinin neticesi olarak teorik yoldan çıkarılabilir.

BOYUN;

Alm. *Hals (m), nacken (m),* **Fr.** *Cou (m),* **İng.** *Neck.* Vücutta baş ile gövdeyi birbirine bağlayan kısım. Boyun ön ve arka olmak üzere iki kısma ayrılır. Boynun arka kısmına "ense" denir. Boynun dik durmasını yedi tane olan boyun omurları sağlamaktadır. Üst iki boyun omuru (atlas ve eksen kemikleri), eklem yüzeylerinin çeşitliliği sayesinde başın çeşitli hareketler yapabilmesini sağlar.

Boynun biçimi şahsa, yaşa ve cinse göre değişir. Kadınlar ve çocuklarda boyun yuvarlaktır. Boyundan hayati önemi olan damar ve sinirler, ayrıca yemek ve soluk boruları geçer. Tiroit bezi (kalkansı bez), paratiroit bezleri, boyun akkan (lenf) düğümleri, gırtlak ve kaslar boyunda bulunan yapılardır. Bunların sağlam bir muhafazası olmadığı için boyna gelen herhangi bir darbe veya boyun yaralanmaları çok tehlikelidir. Bu derece önemli yapıları bulunduran boyundaki iltihaplar da seyrek görülmesine rağmen husule geldiği zaman çok tehlikeli durumlar ortaya çıkarır. Çeşitli hastalıkların seyrinde boyundaki akkan düğümleri büyüdüğü için, bunlar teşhiste hekimlere yardımcı olur. Tortikolis denilen durum, boyun kaslarındaki gelişme bozukluğundan dolayı olan boynun duruş bozukluğudur. Ameliyatla düzeltilir.

BOYUT;

Alm. *Dimension (f),* **Fr.** *Dimension (f),* **İng.** *Dimension.* Belirli bir doğrultuda ölçülmüş bir büyüklüğü ifade etmek için kullanılan geometrik bir terim. Nokta boyutsuz olarak kabul edilir. Çizginin sadece uzunluk olmak üzere bir boyutu vardır. Yüzeylerin uzunluk ve genişlik olarak iki boyutu, hacimlerin ise uzunluk, genişlik ve kalınlık veya yükseklik şeklinde üç boyutu vardır. Cebrik olarak çizgilerin uzunluğu lineer (birinci dereceden), yüzeylerin alanı kuatratik (ikinci dereceden), hacimlerin hacmi kübik (üçüncü dereceden) denklemlerle ifade edilebilir. Bu yüzden (x, x^2, x^3, x^4...) gibi ifadeler bir, iki, üç, dört boyutlu olarak tarif edilir. Benzer şekilde mekanikteki zaman, kütle uzunluk ve bunların türevleri olan büyüklüklerin ve pekçok fiziksel büyüklüklerin birimlerini ifade etmek için yine boyut terimi kullanılır.

Uzunluk = (L), Kütle = (M), Zaman = (T) olmak üzere fiziksel büyüklükler hep bu üç terimden türerler.

Hız= V= L/T=$[L.T^{-1}]$ Alan=(L^2) Hacim=(L^3)

İvme= a= V/T= [L.T-1/T]= $[L.T^{-2}]$

Kuvvet= M.a= $[M.L.T^{-2}]$

Yoğunluk= d=M/V $[M.L^{-3}]$

Basınç= F/A= MLT^{-2}/L^2= $[ML^{-1}T^{-2}]$

Enerji= W=F.L=M.L.T^{-2} L[$M.L^2$ T^{-2}]

BOZA;

Alm. *Dickflüssiges, süsses Getränk (n), aus gegorener Hirse,* **Fr.** *Boisson (f), de millet,* **İng.** *Beverage made of fermented millet.* Darıdan yapılan besleyici ve kuvvet verici bir içecek. Boza cin darısı denen kum darısından yapılır. Darı önce yıkanır, temizlenir. Sonra kurutulup değirmende öğütülür. Bunun un ve kepeği atılarak irmiği ayrılır. İrmik belli bir ölçekte kaynatılır. Teknelere dökülüp hamur haline getirilir. Hamur, özel makinalarda sulandırılarak çekilir ve preslere verilerek süzülür. Böylece şekersiz boza elde edilir. Şekersiz boza belli oranda şekerlendirilerek mayalanmaya bırakılır. Mayalanma süresi tamamlanınca satışa sunulur. Çok çabuk ekşidiği için yapımına genellikle eylül ayında başlanır ve nisan başlarında son verilir.

Boza hazırlandıktan sonra satılırken gelenek olarak tarçınla birlikte verilir ve bardaklara dökülen bozanın üstüne tarçın ekilir. Kış günlerinde seyyar satıcılar tarafından mahalle aralarında satılır. Sokak satıcılarına günümüzde pek az rastlanmaktadır. Bozayı arpa, mısır, pirinç gibi hububattan yapanlar da

vardır.

BOZDAĞLAR;

Gediz ile Küçük Menderes vadileri arasında uzanan Batı Anadolu dağlarından. Ege bölgesindeki bütün dağlar, doğu-batı istikametinde uzanırlar. Bozdağlar da böyle olup, Ege'nin iki verimli ovasını birbirinden ayırır. Mahmut Dağı, Çaldağ, Güldağ, Bozdağ, Kartal Dağı, Kangal Dağı, Gözlübaba Dağı, Çulhan Dağ, Mehmetlidağ, batıdan doğuya doğru Bozdağların üzerindeki önemli yüksek yerlerdir. Bunların en yükseği Bozdağ (2157 m) olup, sıradağlar bu isimle anılırlar. Bozdağların uzunluğu 150 km'den fazladır.

Bozdağlar üzerindeki yaylalar bilhassa yazın mesire yeri olarak çok rağbet görmektedir. Bunlardan Gölcük Yaylasında çok güzel bir de göl vardır.

BOZDOĞAN KEMERİ;

İstanbul'da Şehzadebaşı ile Fatih arasında, Aksaray'dan Unkapanı'na giden yolu kesen ve Kırkçeşme kemeri veya Valens kemeri diye de anılan su kemeri.

Kemer, Bizans İmparatoru Valentius devrinde inşa edilmiştir. Romalılar devrinde Hadrianus'un şehirde bazı su tesisleri yaptırdığı bilinmekteyse de bu kemerin daha sonra 364-378 yılları arasında yaptırıldığı kabul edilmektedir. Kemerin inşa sebebi Bayezid ile Fatih semtleri arasındaki çukurun ortadan kaldırılarak şimdiki üniversitenin bahçesindeki büyük havuza su depolamaktır.

İnşasından sonra çeşitli tahribata uğrayan su kemeri, Bizans devrinde Justinianus, İkinci Justinus, Konstantino ve İkinci Basileus tarafından tamir ettirildi.

Osmanlılar devrinde, Fatih Sultan Mehmed zamanında Eski Saray ve Kırkçeşme Mahallesinin su ihtiyacını karşılamak için bazı değişikliklerle tamirat yapıldı ve Halkalı sularının nakli işinde kullanıldı. 1509'da vuku bulan ve halk arasında “Küçük Kıyamet” olarak bilinen büyük depremde kemerin Şehzade Camii yakınındaki kısmı yıkıldı. Kanuni Sultan Süleyman zamanında Mimar Sinan tarafından büyük bir tamirat yapıldı. Kemerin üzerindeki bir kitabeden kemerin Sultan İkinci Mustafa devrinde de bir bölümünün tamir gördüğü anlaşılmaktadır.

Bugün kemerin aşağı yukarı 800 metrelik bir kısmı ayaktadır. Şimdiki haliyle eksik olan kemerin iki ucundan ve ortasından bazı kısımlar harab olmuştur. Bazı gözlerdeki yıkılma tehlikesine karşı içi örülmüştür. 1988 senesinde tamirine başlanmış ve 1990'da bitirilmiştir. Valentinus devrinden kalma kısımlar Fatih Camii tarafından 1 ila 40 ve 46 ila 51'inci gözler arasıdır. Kanuni devrinde ise 50 ila 52. gözler arası tamir ettirilmiştir.

Kemer açıklığı 4 m, ayak kalınlığı 5,70 metredir. Genişliği Fatih'te 3,40 m, 25. kemer yakınlarında 5,65 metre, Şehzadebaşı tarafında ise 4,30 metredir. Denizden en yüksek noktası 63,50 metredir. Zeminden yüksekliği 18,50 metredir. İki sıra kemerden meydana gelmiştir. Birinci sıranın kemer ve ayakları kesme taş ikinci sıra ise moloz taşlardan meydana gelmiştir. İkinci sırada dördüncü ve yedinci taş sıraları demir kenetlerle birbirine tutturulmuştur.

BOZKIR;

Alm. *Steppe (f),* **Fr.** *Steppe (f),* **İng.** *Steppe and Grassland.* Otsu bitkiler veya bodur ağaçlardan meydana gelen yerler. İlkbaharda havaların ısınması, karların erimesi veya yağmurların yağmasıyla otlar çabucak gelişir. Toprağın kalın, nemin yeterli olduğu yerlerde bozkırı meydana getiren otlar büyür, fakat bu görünüş çok sürmez. Sıcağın birden artması, yağışların kesilmesi ve toprakta nem kalmaması yüzünden otlar kurur ve bozkır, aylarca süren boz bir renge bürünür. Sonbaharda otsu bitkiler yeniden yeşermeye başlarsa da gelişemezler. Hayvancılık ve aşırı otlatma yüzünden bozkırın zenginliği kaybolur. İç Anadolu bozkırları bu duruma misal teşkil ederler. Bozkırlarda otların boyu bir metreye kadar çıkar. Hatta bazan bir metreyi de geçer. İç Anadolu'da bozkırlar çıplak görünüşlüdür, çok büyümez. Hatta bu çıplak görünüşünden dolayı buralara “dazkır” da denir.

Dünyada en büyük bozkır alanları Rusya, Kuzey Afrika, Orta Asya, Avustralya ve Arjantin'de vardır. Buralarda bazı bozkır yerleri, buğday ekim alanları haline getirilmiştir.

BOZKURT;

Alm. *Grauer Wolf (m),* **Fr.** *Loup gris (m),* **İng.** *Grey wolf.* Dağlarda yaşayan vahşi hayvanlardan bir kurt cinsi (Bkz. Kurt). Türklerin Müslüman olmadan önceki Orta Asya devirlerinde yol gösterici ve tecrübeli rehberi olan milli sembolleri.

Bozkurt, Orta Asya Türk tarihinde ve İslamiyetten önce Türk destanlarında adına çok rastlanan milli bir

destan unsuru, motifidir. Destanlarda, Türklerin hayat ve savaş gücünü temsil eder. Türkiye Türklerinde orduyu temsilen kullanılan “Mehmetçik” yerine İslamiyetten önce Orta Asya'da yaşayan Türkler, “Bozkurt” u kullanmışlardır.

Her bakımdan Türk hayatında totemciliğin zıddına bir durum görülmesine rağmen Türklerde totem olarak kurdu göstermeleri yanlış bir husustur. Her şeyden önce klanlar totemlerine taptıkları halde, Türkler kurda tapmamışlardır. Zaten Şamanizmle bile ilgisi olmayan eski Türk dini İbrahim aleyhisselamla muasır olan Zülkarneyn aleyhisselam ve daha öncelerde görüldüğü gibi her zaman ilahi olmuş ve tek Allah'ı kabul etmiştir. Eski Türklerde Kurt-atanın (Tecrübeli insan) yaşadığı kabul edilen mağarada belirli törenler yapmak, kurdun vücudu ile değil, mazisi ile karanlıklara karışmış eski hatıraların canlanması ile ilgilidir. Gerçekte göçebe olan Türklüğün o devirlerde kurdu, çeviklik ve savaş yönünden sembol kabul etmesi şaşılacak bir durum değildir. Bu bir bakıma Çin gibi komşu kavimlerin Türkleri kurda benzetmelerinden ileri gelmiş olabilir. Zaten Göktürk hakanlığını hassa ordusu mensuplarına Çinliler Fu-li, yani kurt (böri) diyorlardı.

Oğuz destanında Oğuz Han halkına “Bozkurt sesi savaş parolamız olsun” der. Gerçekten Türklerin İslamiyetten önce harplerde düşmanlarına bozkurt seslerini takliden haykırarak saldırdıkları bir vakıadır. Bu hususa bazı Arap şairlerinin şiirlerinde de işaret edilir. Müslüman olduktan sonra bunun yerini "Allah! Allah!" nidaları almış ve günümüze kadar gelmiştir.

Göktürk destanlarında “Asena” isimli bir dişi kurttan bahsedildiği gibi, Ergenekon'dan çıkış destanında da orduya bir bozkurtun yol gösterdiği ve ordunun başındaki hükümdarın adının Börte Çene, yani Bozkurt olduğundan söz edilir. Uygurların, türeyiş destanında da ön planda yer alan bozkurt, hem bir milli destan motifi, hem de eski Türklerin bazı kahramanlarının adı olarak kabul edilmektedir.

BÖBREK;

Alm. *Niere (f),* **Fr.** *Rein (m.)* **İng.** *Kidney.* Karında bel omurlarının iki yanında bulunan ve başlıca görevi; kanı, vücuttan atılacak maddelerden temizlemek olan organ. Her iki böbreğin uzunlukları 11-12, genişlikleri 6, kalınlıkları ise 3 cm kadardır. Yarıdan fazla kişide sağ böbrek sol böbrekten daha aşağıda bulunur. Erişkin bir kimsenin böbreğinin ağırlığı 120-300 gr arasında değişir.

Böbreğin dış kenarları dışbükey, iç kenarları da içbükeydir. Bu görünüşleriyle iri birer fasulye tanesini hatırlatırlar. Böbreğin dışında böbrek zarı bulunur. Ayrıca çevresinde de yağ toplantısı mevcuttur. Çevresindeki yağ dokusu, böbreğin, karın içindeki konumunu muhafaza etmesini sağlar.

Böbreklerin iç yüzlerinde böbrek hilusu denilen oyuk bir kısım vardır. Burada böbreğe giren çıkan damar ve sinirler, böbrek pelevisi (havuzu) ve bunların arasını dolduran yağ dokusu bulunur. Böbrek hilusundan, böbreğin içinde bulunan ve böbrek sinüsü denilen boşluğa girilir. Böbrek sinüsü şekil bakımından böbreğin dış görünüşüne benzer ve böbrek dokusu kalın bir kabuk şeklinde böbrek hilusundan başka bu boşluğun her tarafını sarmıştır. Bu boşlukta; böbreğe giren ve çıkan damarların devamı, böbrek havuzu ve kesecikleri ile bunların aralarını dolduran yağ dokusu bulunur. Böbrek boyuna kesildiğinde kapsülü altında yaklaşık 1 cm kalınlığındaki kabuk (korteks) kısmı yer alır. Bunun da altında daha açık renkte olan medulla (ilik) kısmı bulunur. Medulla, huni şeklindeki böbrek piramitleri denilen doku kümelerinden meydana gelmiştir. Piramitlerin iç kısımları böbrek havuzuna bakar.

Böbrekler idrarın meydana geldiği “nefron” denilen fonksiyonel ünitelerden meydana gelmişlerdir. Nefron, glomerül denilen bir damar yumağı ve borucuklardan meydana gelmiştir. Her böbrekte yaklaşık bir milyon nefron bulunur. Glomerüllerin çapı yaklaşık 0,2 mm olup "Bowmann kapsülü” denilen bir kesecik tarafından sarılmıştır. Kandan birinci (ilk) idrarın meydana gelmesi glomerüllerde olur. Birinci idranın yaklaşık % 99'u, nefronun borucuklarından geçerken geri emilir.

Kalbin her atımında vücuda yolladığı kanın yaklaşık beşte biri böbreklere gelir. Bu kan süzülerek, glomerülde birinci idrar meydana gelir. Meydana gelen birinci idrarda, proteinler dışındaki maddelerin hemen hepsi kandaki miktarları ile aynı oranda bulunurlar. Daha sonra nefronun borucukları boyunca bu maddelerden bir çoğu geri emilir. Emilen bu maddelerle birlikte vücutta su da tutularak organizmanın su dengesi sağlanır. Nefron borucuklarından sodyum ve potasyum iyonlarının geri emilmesi hormonlar etkisiyle olur. Bu hormonlara, mineralokortikoit hormonlar denilir ve böbrek üstü bezlerinden salgılanır.

Böbrekte borucuklar boyunca olan geri emilme olayı iki şekilde olur.

Pasif geri emilme (Pasif reabsorbsiyon): Bu tip geri emilmede enerjiye ihtiyaç yoktur. Maddeler iki taraftaki (damar ve ultrafiltrattaki) yoğunlukların farkına göre geri emilirler. Bunda ilk önce sodyum iyonu geri emilir, bunun yanında su da emilmiş olur. Üre de pasif olarak geri emilen maddelerdendir.

Aktif geri emilme (Aktif reabsorbsiyon): Burada glikoz gibi maddeler belli bir elektrokimyasal güce

karşı enerji harcanarak geri emilirler. Glikozdan başka sodyumun bir kısmı da aktif reabsorbsiyon ile taşınır.

Bazı maddelerin vücuttan acil olarak uzaklaştırılmaları ve kandaki oranlarının belli bir seviyenin altında tutulmaları gerekir. Bu maddeler, böbrek borucukları boyunca hücrelerden salınarak idrara verilirler. Bu olaya da "sekresyon" denilmektedir. Sekresyonla idrara salınan maddeler; ilaçlar gibi yabancı maddeler, üre, hidrojen iyonlarıdır.

Böbrekler, kapasitelerinin çok altında çalışır. Bir böbreğimiz çıkarıldığında diğeri rahatça çıkarılan böbreğin vazifelerini üstlenebilmektedir. Böbreği çıkarılan kimselerde diğer böbrek, hacminin iki katına yakın büyür. Hiçbir zaman böbrekler tam kapasite ile çalışmazlar. Normal bir insanda her böbreğin 1/3'ü çalışsa veya tek böbreği olan bir kişinin böbreğinin 2/3'ü çalışsa normal olarak hayatına devam eder. Gene 1/3'ü yedekte kalır.

Böbrek hastalıkları vücut için oldukça ciddi problemler getirir. Böbrekte nefron parçasının iltihabına "nefritis" denilir. Nefritlerden en sık görüleni boğazdaki anjinlerden sonra olanıdır. Bundan başka kanda dolaşan mikroplar da böbrekte iltihap meydana getirebilir. Böbrek iltihaplarının tehlikeli olmasının sebebi, bazı bölgelerin iş göremez hale gelerek ileride böbrek yetersizliği yapabilmesindendir. Kronik (müzmin) böbrek hastalıklarında tehlikeli olabilen bir hadise de, bu hastalıkların devamlı yüksek tansiyona sebeb olabilmeleridir.

Sun'i böbrek: Böbreğin görevi genel manada kanı filtrelemek ve biriktiği zaman zehirleyici olarak kanı bozan maddeleri ortadan kaldırmaktır. Böbrekler bu işi iki kademede yapar: 1) Glomerül denilen kaba filtreleme mekanizmasını kullanarak kanın süzülmesi, 2) İdrara karışmış gerekli maddelerin tüpcüklerde tekrar geri emilmesi. Bunlara, zararlı maddelerin tüpcüklere ifraz edilmesi de eklenebilir.

Sun'i böbrek makinası, glomerülün bir kopyasıdır. Ancak tüpçüklerin yaptığı görevleri yapamaz. Böbrek makinasının çalışma prensibi yoğunluk farkına bağlı olarak meydana gelen bir "dializ" (geçişme) olayıdır. Kan ve dializ sıvısı denen bir sıvı arasına yerleştirilmiş bir zar bulunur. Saflığı bozan maddeler kanda yoğun, dializ sıvısında ise azdır. Bu yoğunluk farkı, süzülecek maddelerin kandan dializ sıvısına geçmesini sağlar. Zarın deliklerinin büyüklüğü ve yoğunluk farkı süzülen maddelerin büyüklüğüne tesir eder. Önce küçük moleküller geçer, büyük moleküllü proteinler ise hiç geçemez.

Eskiden böbrek makinalarında düz yüzey halinde, zarlar kullanılırdı. Kan ve sıvı, zarın iki yüzüne pompalanırdı. Kil levhası adıyla bilinen bu zarlar günümüzde az yer kaplayacak ve dolayısıyla hastanın evinde kendi kendine kullanılabilecek boyutlara indirilmek üzere düzenlenmiştir. Daha önceleri kullanılan zarlar zaman zaman temizlenirdi. Günümüzde halka halindeki zarı kolayca değiştirmek, yenilemek ve böylece iltihapları önlemek imkanı vardır.

Moleküllerin büyüklüğü kadar zardan geçiş hızları da önemlidir. Bu ikisini iyi ayarlayabilmek için makineye verilecek kanın yeterli miktarda olması lazımdır. Bunun için iki yol takip edilebilir. Bunlardan biri "fıstula" diğeri "shunt" tekniğidir. Shunt, koldaki atardamarlardan birine yerleştirilen bir parça olup, kan buradan alınır. Fistula tekniğinde ise atardamar yüzeye yakın bir damara bağlanır. Bu da altı hafta içinde kalınlaşarak şırınga (iğne) ile rahat girilip çıkılan bir bölge meydana getirir. Diyaliz (süzme) sırasında makina içindeki kanın pıhtılaşmaması için heparin denilen madde (liquemin) kullanılır.

Damara kanın geri verilmesiyle içinde hava bulunmaması hayati önem taşır. Bu maksatla özel bir hava redektörü kullanılır. Böbrek makinasında ayrıca kanı dolaştıracak bir pompa ile vücut ısısına kadar getirecek bir ısıtıcı bulunur.

Dializ, böbrek naklinin mümkün olmadığı hallerde eldeki tek çözümdür. Ekseriya, verilecek uygun bir böbrek bulununcaya kadar böbrek makinası kullanılır.

BÖBREK NAKLİ (Bkz. Organ Nakli)

BÖBREK TAŞLARI;

Çok çeşitli sebeplere bağlı olarak idrar yollarında meydana gelen, muhtevaları farklı taşlar. Böbrek ve idrar yollarındaki taşlar, idrar yollarının tıkanmasına bağlı olarak gelişen, böbrek hastalıklarının en sık görülen sebebidir. En sık 20-40 yaşları arasında görülür.

İdrar yolu taşları, genellikle vücuttaki hassas bir dengenin bozulması sonunda meydana gelir. Böbrekler, vücuttaki suyu korurken, çözünürlüğü az olan bir takım maddeleri de atmak zorundadır. Bu iki zıt durum arasında diyet, iklim ve aktiviteye uyumun sağlandığı bir denge kurulmalıdır. İdrarda, kalsiyum kristallerinden zerrecikler meydana gelmesini önleyen ve çözünen maddelerdeki kalsiyumu bağlayan maddeler mevcuttur. Atılma miktarının artması veya aşırı su tutulması sebebiyle idrar, çözünmeyen maddelere doyunca, kristal zerrecikler hasıl olur, büyür ve taş meydana getirmek üzere

çökmeye başlar. Kalsiyum oksalat ve fosfat kendi aralarında birçok taş kompleksleri meydana getirebilir. Kalsiyum oksalat, fosfat, ürik asit ve sistinin idrarla fazla atılması veya fazla su kaybı, idrarın yoğunlaşıp, çözünmüş madde miktarının artmasına sebeb olabilir. İdrar iyonlara doyunca kümeleşmeler olur. Bu kümeler sabitleşince, çekirdek meydana gelir ve çekirdek bir taş meydana getirmek üzere büyür.

Kalsiyum, ürik asit, sistin ve struvit (magnezyum, amonyum fosfat) taşları hemen hemen böbrek taşlarının hepsini meydana getirirler. Kalsiyum oksalat ve fosfat taşları bütün taşların % 75 ila 85'ini yaparlar.

Kalsiyum taşları genellikle 30 yaş üstündeki erkeklerde görülür. Taş oluştuktan sonra yeni taşların oluşma süresi hızlanabilir. Her 2-3 senede bir tekrarlayabilir. Kalsiyum taşı hastalığı, büyük ölçüde irsidir. Uzun süre yatalak olan hastalarda, bazı kemik hastalıklarında, paratiroid bezi hastalıklarında, böbrek hastalıklarında, aşırı D vitamini alanlarda görülebilir. Kalsiyum oksalat taşları iltihap sonucunda da olabilir.

Ürik asit taşları direkt (düz) filmde görülmez (diğer taşlar görülür). Ancak ilaçlı filmde (İ.V.P) görülebilir. Umumiyetle erkeklerde görülür. Ürik asit taşı gelişen hastaların bir kısmında gut hastalığı da mevcut olup, irsidir. Fazla et yiyenlerde, uzun süren yüksek ateşli hastalıklarda, kan kanserinde, kanser tedavisi esnasında görülebilir.

"Sistin" taşları çok nadirdir, irsidir.

"Struvit" taşları sık görülür ve tehlikelidir. Genellikle kadınlarda rastlanan bu taşlar, bakterilerin sebep olduğu idrar yolu iltihapları sonucunda meydana gelir. Bu taşlar büyük ebatlara erişip, böbrekten çıkan idrar yolundaki böbrek havuzunu doldurabilir.

Taşların belirtileri: İdrar yolu yüzeyini kaplayan taşlar belirti vermeyebilirler. Herhangi bir sebeple çekilen karın filminde idrar yolu taşı tesbit edilebilir. Bazen de idrarda gözle görülebilen veya mikroskobik kanamalar olabilir. Umumiyetle taş parçalanıp yerinden oynar ve idrar yoluna girip tıkar, ağrıya sebep olur. Taş, üreterden (böbrek ve mesane arasındaki idrar yolu) belirti vermeden geçebilir, fakat çoğu zaman bu geçiş ağrı ve kanama yapar. Böğürde giderek artan bir ağrı başlar. 20-60 dakikada ağrı şiddetlenir, bu durumda ağrı kesiciler gerekir. Ağrı böğürde kalabildiği gibi alt kısımlara da yayılabilir. Ağrının aşağıya kayması, taşın üreterin alt ucuna hareket ettiğini gösterir. Üreterin mesaneye girdiği bölgede olan taş; sık idrara çıkma, ağrılı idrar yapma gibi belirtilere sebep olur ve idrar yolu iltihapları ile karışabilir. Hareket halindeki taş kanama yapar. Taş bulunan hastada, idrar yolu iltihabı sık görülür. Bu iki hastalık birbirinin ilerlemesini arttırır.

İdrarla, üreterleri tıkayacak miktarda ürik asit veya sistin atılabilir. Kalsiyum oksalat kristalleri tıkanma yapmaz, kum şeklinde atılabilir. Kalsiyum fosfat kristalleri idrarı süt kıvamına sokabilir, tıkanma yapmaz.

Taş hastalığında ayrıca; bulantı, kusma, bel ağrısı, karında şişkinlik ve ishal gibi belirtiler olabilir.

Böbrek taşı olan hastaların tedavi ve değerlendirilmesi: Böbrek taşlarının oluşumlarının ve böyümelerinin önlenmesi için taşın cinsi ve sebebi araştırılmalıdır. Hastalığın mühim bir kısmında, taşa sebeb olan ve serum ve idrarın kimyasal analizi ile ortaya çıkarılabilen metabolik hastalıklar mevcuttur. Serum ve idrarda gerekli tahliller yapılır. Mümkünse böbrek taşının muhtevası incelenerek buna göre perhiz ve tedavi planlanır. Bozukluk ne olursa olsun her hasta susuz kalmaktan kaçınmalı ve günde 6-8 bardak su içmelidir.

Böbrek ve idrar yollarında mevcut taşların tedavisi için tıbbi ve cerrahi yönden yaklaşmak gereklidir. Tedavi; taşın yerleştiği yere, yaptığı tıkanıklığın durumuna, böbreklerin çalışmasına, iltihabın olup olmamasına, ameliyat riskine, hastanın durumuna göre değişir. Genel olarak; şiddetli tıkanma, iltihap, dayanılmaz ağrı, çok şiddetli kanama varsa taşın cerrahi metodlarla veya mesaneden sistoskopla girerek alınması (basket metodu) yoluna gidilebilir.

Son yirmi beş senedir, böbrek taşlarının tıbbi tedavisinde mühim gelişmeler olmuştur. Kalsiyum oksalat taşlarının tedavisinde hasta bol sıvı almalıdır. Sıvı; oksalat muhtevası yüksek çay, kahve veya meyve suları yerine tercihen su şeklinde alınmalıdır. Hastanın diyetindeki kalsiyum ve oksalat kısıtlanmalıdır. İdrarla oksalat itrahını arttıracağından, aşırı C-vitamini alınmamalıdır. Oksalat kumu çok sebze yiyenlerde meydana gelir. Oksalat bulunan sebzeler yenmemelidir. Kuzu kulağı, ıspanak, beyaz fasulye, semizotu, elma, armut, kiraz, vişne, çilek ve incir yasaktır. Biber, çikolata, kakao yasaktır. Kepeksiz beyaz ekmek yemelidir. Böbrek taşına karşı en iyi ilaç terementidir. Terementiden ceviz kadarını şekerle veye menekşe şerbeti ile içmek çok faydalıdır. Terementinin taş düşürdüğü, Fransızca tıb kitaplarında yazılıdır. Nieron adındaki mayi (sıvı) da, böbrek taşlarını parçalamakta, bunları ve kumları dökmektedir. Bu ilaç, günde üç defa yemeklerde otuzar damla alınmalıdır. Perhizler,

başarısız kalırsa tiazit grubu idrar söktürücü ilaçlarla tedavinin uygulanmasına başlanabilir. Kalsiyum oksalat taşlarının tıbbi tedavi ile erimesi mümkün değildir. Tedavinin gayesi yeni taş teşekkülünü önlemektir.

Ürik asit taşlarının mühim bir kısmı, et, balık ve kümes hayvanı etlerinin aşırı alınmasına bağlıdır. Diyeti değiştirmek ideal bir tedavi olur. En çok ürik asit yapan genç hayvan etleri, jelatinli etler (baş, ayak, deri), beyin, karaciğer, böbrek ve işkembedir. Ekmek ve et de oldukça ürik asit yapar. Kahve, gazoz yasaktır. Hergün iki üç litre bol su içmelidir. Limon suyu ve mide sodası vererek idrarın asitliği azaltılmalıdır. Bu sayede ürik asit taşlarının husulünü önlemek mümkündür. Ürik asidi atmak için gerekirse allopurinol tedaviye eklenir.

İdrar yolu taşlarının, bir cerrahi müdahaleye gerek kalmadan tedavisi, asırlardır taş hastalarının ve doktorların en büyük hayali olmuştur. Tamamen vücut dışından tatbik edilen "şok dalgaları" ile böbrek taşlarını parçalayarak tedavi konusunda 1976 yılından beri çalışmalar yapılmaktadır. Bu metod, 1980'den bu yana insanlar üzerinde de uygulanmaya başlanmıştır. Şok dalgalarıyla böbrek taşlarının tedavisi, taşların bir milimetreden küçük parçalara ayrılması ve bunların üreter yoluyla aniden atılması esasına dayanır. Taşın üreterden geçişi esnasında ağrılara mani olmak için ağrı kesiciler uygulanır. Hastanın ağrıları kesilip, taş kırıntıları tamamen atıldığında, hasta evine gönderilebilir. Henüz sınırlı olarak kullanılan bu metodla % 90 başarı sağlanıyor. Hastahanede kalma süresinin kısa olması, hastanın kısa sürede işine dönebilmesi yanında, hastanın ameliyat korkusunu kaldırması gibi avantajları vardır. Cihaz oldukça pahalı olmakla beraber, metod gittikçe yaygınlaşan bir tedavi şekli olarak görülmektedir.

BÖBREK YETMEZLİĞİ (Bkz. Üremi)

BÖBREKÜSTÜ BEZİ;

Alm. *Nebennire (f),* **Fr.** *Glande surrénale, glande adrénale (f),* **İng.** *Suprarenal gland.* Her iki böbreğin üst ucunda, yarım ay şeklinde, yassı, yaklaşık 12 gr ağırlığındaki bir bez. Böbreküstü bezlerini hem fonksiyon, hem de yapı bakımından iki kısma ayırmak mümkündür. Bunlar; böbreküstü bezi kabuğu (Korteksi) ve iç bölümü (Medulla)dür. Bu iki kısım, hayati önemi olan hormonları yaparak kana verirler. Böbreküstü bezlerinin de, böbrek gibi damarlarının girip çıktığı bir kısmı vardır ve buraya "hilus" denilir. Burası oluk şeklinde olup ön yüzlerinde bulunur.

Böbreküstü bezi iç bölümünde salgılanan "Adrenalin" hormonunun vücutta çok çeşitli yerlerde çok önemli tesiri vardır. Bu hormonun; damarları büzerek tansiyonu yükseltici, kan şekerini arttırıcı, vücuda canlılık ve streslere dayanıklılık sağlayıcı ve kalbi hızlandırıcı tesiri vardır. Yine, adrenalin gibi, böbreküstü bezi iç kısmından salgılanan noradrenalin hormonu da, bazı farklılıklar dışında aynı benzer tesiri yapar. Adrenalin 1901'de keşfedilmiş olup, ilk keşfedilen hormondur.

Şimdilik altı tanesinin fonksiyonları açıklığa kavuşmuş olan böbreküstü hormonları hakkında çalışmalar devam etmektedir. Böbreküstü bezinin kabuğundan salgılanan hormonları, kadın ve erkek cinsel bezleri hormonları ile yapı bakımından benzerlik gösterirler.

Salgılanan hormonlardan noradrenalin ve adrenalin böbreküstü bezi iç bölümünde kortisol, kortikosteron, aldosteron ve androjenler kabukta sentez edilirler. Bütün bu hormonların salgılanmasının frenlenmesi veya hızlanması hipofiz bezi ön lobundan salgılanan ACTH (adrenokortiko tropik hormon) ile kontrol altında tutulur. (Bkz. ACTH)

Aldosteronun en önemli etkisi; hücreler arası vücut sıvılarında ve kanda Na^+, K^+ ve Cl^- iyonlarının konsantrasyonlarını değiştirebilmesidir. Bu iyonların böbrekten atılmasına da tesir eden aldosteron, bu yolla idrar miktarı üzerinde de tesirlidir. Yine bu bölgeden salgılanan hormonlardan kortizol, vücutta yağ, karbonhidrat ve protein metabolizması (yapım-yıkım olayları) üzerinde etkili olup, bunlardan en fazla yağ metabolizması üzerinde tesirlidir. Bu kısmın bir diğer hormon grubu olan cinsiyet hormonları az miktarlarda salgılandıklarından, önemleri diğerlerine göre daha azdır.

Hastalıkları: Daha ziyade tüberküloz sonucu meydana gelen "kabuk kısmının yetmezliği" (Addison hastalığı), zayıflama, iştahsızlık, bulantı, karın ağrıları, tansiyon düşüklüğü, deride koyulaşma ve kahverengi çillenme ile seyreder. Küçük çocuklarda menenjit mikrobunun bazı zehirlemesiyle, had böbreküstü bezi kabuğu yetmezliği meydana gelebilir. Çok tehlikelidir.

Kabuğun aşırı faaliyeti de bir hastalık tablosu ortaya çıkarır (Cushing Sendromu). Hipofiz bezinin veya bizzat kabuğu tümörleri, bu aşırı faaliyetin en sık görülen sebebidir. Yüz, dolunaya benzer, yüzde kıllanma artışı, sivilceler, adet kesilmesi, kemiklerin ve kasların zayıflaması, tansiyon yükselmesi olur. Sari hastalıklara karşı mukavemet azalır. Göbek ve sırtta yağlanma meydana gelir.

İç kısmının tümörlerinde ise, "feokromagitoma" denilen tablo meydana gelir. Aşırı adrenalin imaline

bağlı olarak zaman zaman tansiyon yükselmesi, çarpıntı, sıcağa tahammülsüzlük ve aşırı terleme olur. Eller ve ayaklar soğuktur.

BÖCEKÇİLLER (Insectivora);

Alm. *Insektenfresser.* **Fr.** *Insectivores,* **İng.** *Insect-eaters.* **Familyası:** Soreksgiller,Köstebekgiller, Kirpigiller vs. **Yaşadığı yerler:** Çoğu eski dünya kıtalarında, azı Amerika'da yaşar.Toprak altı tünellerinde, kayalar arasında ve ağaçlarda barınırlar. **Özellikleri:** Ayakları 5 parmaklı ve çengel tırnaklıdır. Tabanlarına basarak yürür. Böcek, kurtçuk vs. yer. Çoğu gece avlanır. **Ömrü:** Genellikle kısa. Soreks 1,5 yıl, kirpi 18 yıl kadar yaşar. **Çeşitleri:** Fil faresi, kum sıçanı, sivri burunlu sincapçık, köstebek, soreks, kirpi en çok bilinenleridir.

Omurgalı hayvanların memeliler sınıfının bir takımı. Zayıf ve küçük cüsseli, çoğu gececi ve bazıları kış uykusuna yatar. Çoğu, yuvalarını tünellere yapar. Bütün tabanlarına basarak dört ayak üzerinde yürürler. Tabanları çıplak, ayakları 5 parmaklı ve kanca tırnaklıdır. Dış görünüşleriyle kemiricileri andırırlar. Ufak keskin dişli ve uzun burunludurlar. Genellikle gece faal olduklarından renkleri koyudur. Boyları çeşitlerine göre değişir, Cüce soreks 5 cm, köstebek 15 cm, kirpi 25-30 cm boyundadır. Böcek ve kurtçukla beslendikleri gibi bitki yiyenleri de vardır.

BÖCEKLER (İnsecta),

Alm. *Insekten (pl.),* **Fr.** *Insectes (pl.),* **İng.** *Insects.* Eklembacaklılar (Arthropoda) şubesinin bir sınıfı (İnsecta). Böceklerin dış yapısını, anatomisini, fizyolojisini, çevre ile olan ilişkilerini, üreme ve gelişmelerini ve bunlara karşı mücadele metodunu inceleyen ilme Entomoloji denir. Yeryüzünde bulunan hayvan türlerinin yaklaşık olarak dörtte üçünü (700.000 tür) böcekler teşkil eder. Çeşitli kültür bitkilerine yaptıkları zararlar dolayısıyla ekonomik önem taşırlar.

Ancak böceklere sadece zararlı gözüyle bakmak yanlıştır. Evet böcekler insan gıdası olan bitkilere ve depolanmış yiyeceklere, giyeceklere zarar vermekte, insanlara faydalı hayvanlarda asalak olarak bulunmakta ve tehlikeli hastalıkları taşımakta ise de, gıdalarımızın en kıymetlisi balı ve giyeceklerimizin en pahalısı olan ipeği bize sunmaktadırlar. Severek yediğimiz meyve ve sebzelerimizin meydana gelmesi için çiçekleri tozlaştıran böceklerdir. İncir arıcığı olmasa incir yiyemeyiz. Yabancı otların aşırı derecede çoğalmasını önleyen böceklerdir. Cila maddesi gomalakını böceklere borçluyuz. Artık maddeleri yiyerek, çevreyi sessizce temizleyen yine böceklerdir. Ayrıca zararlı böcekleri yiyerek veya parazitleyerek aşırı derecede çoğalmasını önleyen yine böceklerdir. İlgi çekici hareketleri ile bizleri adeta büyüleyen böcekleri sevmemiz için bu kadarını bilmek kafidir.

Böceklerin vücut yapısı; baş (caput), göğüs (thorax) ve karın (abdomen) olmak üzere üç bölümden meydana gelmiştir. Başta anten, ağız parçaları ve gözler bulunur. Göğüste üç çift bacak ile genellikle iki çift kanat vardır. Karın kısmında ise cinsiyet organları yer almıştır.

Böceklerin boyları bir milimetrenin onda birinden 30 santimetreye kadar değişir.

Böcek vücudunun dış tarafı kitinsel levhacıklar ve bunlar arasında bulunan deri tarafından kaplanmıştır. Bu dış iskelet böcek vücudunu dışardan gelecek zararlı etkilerden korur ve vücuttan su kaybını önler.

Baş (Caput): Böceklerde baş büyüklük ve şekil olarak çok değişiklik gösterir. Bazı türlerde baş ekseni vücut eksenine dik, bazı türlerde de baş ekseni vücut ekseninde aynı doğrultudadır. Yine bazı türlerde ise böceğin başı ileriye doğru hortum şeklinde uzamıştır.

Antenler genel olarak gözler arasından çıkar. Böceğin dokunma ve koku alma görevlerini yaparlar. Böcek türlerine göre çeşitli anten tipleri vardır.

Böceklerde ağız, besinin sıvı, katı veya hayvansal ve bitkisel doku içinde bulunması sebebiyle çeşitli tiplerde olmaktadır. Çiğneyici, emici, yalayıcı-emici, sokucu-emici gibi çeşitli ağız tipleri mevcuttur.

Böceklerde nokta ve bileşik (petek) gözler vardır. Bunun yanında ışığa duyarlı deri ışık alıcıları da bulunabilir. Nokta gözler başın tepe kısmında bulunacağı gibi, yanlarda da bulunur. Sayıları değişiktir. Nokta gözler, osel veya sade göz olarak da bilinirler. Nokta gözlerde birer faset bulunur. Böcek gözünün saydam kat bölgesine faset denir. Bileşik gözler bir çift olup, başın yanlarında bulunur. Sayıları türlere göre değişik olan fasetlerden meydana gelmiştir. İşçi karıncalarda her petek gözde 100-600, Lepidopteralarda 12.000-17.000 faset mevcuttur.

Göğüs (Thorax): Böceklerin baştan sonra ikinci bölümünü meydana getiren göğüs, üç halkadan meydana gelmiştir. Bazı türlerde çok bariz olarak belirli olan göğüs kısmı, bazı türlerde başla birleşerek belirsiz bir hal almıştır. Göğüs üzerinde bacak ve kanatlar bulunmaktadır.

Böceklerde üç çift bacak bulunur. Göğsün üç halkasının her birinden birer çift çıkar. Bir bacak 5 bölümden meydana gelmiştir. Bunlar Coxa, Trochanter, Femur, Tibia ve Tarsus'tur.

Bacaklar gördükleri vazifelere göre değişik şekiller arz ederler. Birinci çift bacaklar; kazıcı, yakalayıcı, çengelli, temizleyici, sıçrayıcı ve yüzücü bacak gibi çeşitli tiplerde olabilirler.

Kanatlar böceklerde genellikle iki çifttir. Bazı türlerde ise bir çift olarak görülür. Kanatlar göğsün ikinci ve üçüncü halkalarından çıkar. Kanatlar üzerinde damarlar uzanmıştır. Damarlar içerisinde solunum borucukları (trake) boşluğu, vücut sıvısı ve sinir kolları bulunur. Kanatların gerginliğini de bu damarlar sağlarlar.

Kanatlar üzerinde bulunan damarlar enine ve boyuna olmak üzere iki kısımdır. Bunların sayısı ve durumları böcek gruplarına göre değişmektedir. Kanatların yapısı böcek takımlarının adlandırılmasında çok önemlidir.

Böcek, kanatlarının iki çiftini birden hareket ettirir. Kanatlar, göğüs halkalarında bulunan dikine ve boyuna kasların kasılma ve uzamaları sonucu aşağı yukarı hareket eder, uçuş sırasında kanatlar havada bir sekiz (8) şekli çizer. Böceğin uçuş kuvveti ve hızı, kanatların büyüklüğüne ve kanat hareketinin sür'atine bağlıdır.

Karın (Abdomen): Böceklerin üçüncü bölümünü meydana getiren abdomen genellikle 10 halkadan meydana gelmiştir. Böceğin en büyük kısmını teşkil eder. Yanlarında solunum gözenekleri (stigma), üzerinde ise böceğin cinsel organları ve çeşitli uzantılar bulunur. Bu uzantılar antene benzediği gibi bazan kıskaç şeklinde de olabilir.

Böceklerde Anatomi ve Fizyoloji

Böcek kasları genel olarak enine çizgilidir. Sayıları yüzlerceden birkaç bine kadar değişir. Dış iskelete içten yapışmış durumdadır ve gayet kuvvetlidir, birçok böcek kendi ağırlığının 20 misli bir yükü kaldırabilir.

Kaslar aynı zamanda vücut halkalarının birbirine bağlanmasını sağlar. Her halkadaki kaslar o halkada bulunan ayrı parçaların ve bacak gibi organların hareketini sağlar. Ayrıca iç organların hareketini sağlayan özel kaslar da bulunmaktadır.

Böceklerde sindirim sistemi; ön, orta ve art barsak olmak üzere üç bölümden meydana gelmiştir. Barsak kanalının boyu, böceğin besin durumuna göre kısa veya uzun olabilir. Ön barsak, yutak (pharynx), yemek borusu (oesophagus), kursak (crop) ve ön veya çiğneyici mide (proventriculus)den ibarettir.

Böceklerde boşaltım, orta barsak ile art barsak arasında bulunan malpighi borucukları vasıtasıyla olur.

Dolaşım sistemi, böceğin sırt tarafına yerleşmiş arka kısmı kapalı bir damardan ibarettir. Kalp adını alır ve 8-11 kadar bölmelerden meydana gelmiştir. Bu bölmelerin yanlarında bulunan kapakçıklı yarıklardan kan içeri girer. Kalp gibi çalışan bu damarın kasılmasıyla kan, arkadan öne doğru bölmeden bölmeye geçer. Önde bulunan kısım ise uzun bir boru olup, aort adını alır. Uç tarafı açıktır. Arkadan gelen kan, bu açıklıktan vücut boşluğuna dökülür. Vücut organları arasında dolaşan kan tekrar yarıklardan (ostia) içeri girer.

Böceklerin kanı soluk kirli-sarı veya yeşilimsidir. Oksijen ve karbondioksit taşıma görevi yoktur.

Böceklerde solunum, trake (tracheae) sistemi ile yapılmaktadır. Bu sistem vücut içine yayılmış ince borucuklardan meydana gelmiştir. Bu borular stigma denilen deliklerle dışarı açılır.Stigmalardan içeri giren hava veya oksijen, solunum borusu (tracheae) ile bunların uçlarında bulunan daha cüce borucuklara (tracheole) gelir.Meydana gelen karbondioksidin de dışarı atılması bunun tam tersidir.

Böceklerde sinir sistemi, beyin (cerebrum), suboesophagal ganglion ve sinir kordonundan meydana gelmiştir. Beyin üç gangliondan yapılmıştır. Sinir kordonu ise, genel olarak her vücut halkasında bir çift olmak üzere ganglionlardan meydana gelmiştir. Beyinden çıkan sinirler göz, anten ve üst dudağa; suboesophagol ganliondan çıkan sinirler, ağız parçalarına; göğüsten çıkan sinirler, bacak ve kanatlara; abdomen (karın) halkalarından çıkan sinirler ise, muhtelif organlara gider.

Duyu Organları

Böcekler çeşitli etkileri alan ve bu etkilere tepkiler meydana getiren bir takım duygu organlarına sahiptir.

Mekaniksel duyu organları: Alıcının herhangi bir kısmında şekille ilgili olan uyarmaları alır. Mesela bir kısmın bir cisme dokunması veya hava akımının buraya gelmesi gibi.

İşitme duyu organları: Bunlar işitme kılları, Johnston organı ve Timpanal organdır. Bazı böcekler, saniyede 90.000 titreşime kadar olan seslere duyarlıdırlar.

Kimyasal duyu organları: Bunlar tat ve koku organlarıdır. Genel olarak tat alma organları ağız parçalarında, koku alma organları ise antenlerde bulunmaktadır.

Nem ve sıcaklık duyu organları: Böceklerin nem ve sıcaklık gibi iki çevre etkenine duyarlı olan organlarıdır. Böcekler genel olarak 26°C'de optimal gelişme gösterirler. 46°C'de ölürler ve -42°C'de sürekli uyuşuk kalırlar, sonunda ölürler.

Ses çıkarma organları: Böceklerde bir takım ses çıkartma organları vardır.Ses çıkartılmasının gayesi cinsel çağrı, korunma ve birbirlerini tanımadır. Vücudun bir kısmını bazı cisimlere vurarak, vücudun bir parçasını diğer birine sürterek, kanatları titreterek ve diğer titreşimler ile ses çıkarırlar.

Işık organları: Bazı böcekler, özel ışık çıkarma organlarına sahiptir. Bazıları da ışık meydana getiren bakterilerle veya ışık yayıcı besinlerle ışık çıkarırlar.

Salgı organları: Böcekler vücut içinde kullanılan veya dışarı akıtılan maddeleri meydana getiren iç ve dış salgı bezlerine sahiptir. Mesela ipek böceğinde ipek maddesi bu bezler tarafından salgılanır.

Böceklerde Üreme

Böcekler yumurta ile ürerler. Bu durum da iki ayrı şekilde olur. Birincisi döllenmiş yumurtayla (Amphygonie), diğeri de döllenmemiş yumurtayla üreme (Parthenogenetik)dir. Döllenmiş yumurta veya cinsel üremede çiftleşme olayı meydana gelir. Böceklerde üreme genellikle bu şekilde olmaktadır.

Döllenmemiş yumurta ile üreme de bir kısım böceklerde görülür. Bu durumda döllenmemiş yumurtadan ya sadece erkekler veya sadece dişiler veyahut hem erkek hem de dişi yavrular meydana gelir.

Bunların dışında diğer bazı üreme şekilleri de vardır.Mesela yaprak bitlerinde olduğu gibi dişi böcek yumurta yerine doğrudan doğruya yavru meydana getirir (Viviparite).

Böceklerde Başkalaşım

Böceklerin ergin olmak için geçirdikleri değişikliğe başkalaşım (metamarphosis) denir. Böcekler yumurta döneminden sonra larva dönemine geçer. Gelişmesini tamamlayan larva, iç organların kaynaşarak ergine has şekillerini aldıkları pupa dönemine girer. Bu dönemden sonra böcek ergin hale gelir.

Böceklerin Ömrü

Ergin hale gelen böceğin yaşama süresi o böceğin ömrünü verir. Bu süre muhtelif böceklerde değişik olur. Bazılarında bir gün, bazılarında bir mevsim olmasına rağmen, mesela bal arısı kraliçesi 5, karınca kraliçesi 12 ve termit kraliçeleri 15 yıl yaşar.

Böcekler sınıfını ilmi olarak incelemek için takım ve familyalara ayırmışlardır. Böceklerde sınıflandırma yapılırken kanat yapıları dikkate alınmaktadır. Kanat durumlarına göre iki alt sınıfta toplanırlar:

I- Kanatsız böcekler (Apterigota): Kanatları bulunmaz. Başkalaşım yok gibidir. Yani yavru ergine benzer. Kanatsız böceklerin yeryüzünde 2500 türü bilinmektedir. Ağız parçaları ısırıcı çiğneyicidir. Bu böcekler iki takımda toplanır:

1.Kuyrukla sıçrayanlar takımı (Collembola):Karnın sonunda bulunan ve sıçrama görevini yapan furcula denilen bir organın bulunması sebebiyle bu isim verilmiştir. Boyları 1-2 mm kadar olan bu böcekler, nemli yerlerde yaşarlar. Çürüyen bitkisel otlar altında bolca bulunurlar. Bitkilerin epidermis tabakalarını kemirerek zararlı olurlar.

2.Kıl kuyruklular takımı (Thysonura): Yassı vücutlu üzeri grimsi renkte pullarla kaplı böceklerdir. Uzun antenleriyle karnın ucundan çıkan 2-3 adet kıl şeklindeki uzantılar dikkati çeker. Genellikle hızlı kaçmaları ve vücutlarının kaygan olması sebebiyle gümüşbalıkçıkları ismini alırlar. Çürüyen bitkisel maddelerle beslenirler. Bazan da unlu ve nişastalı maddeleri yediklerinden, evlerde kitap ve kolalı dantellerde zararlı olurlar. Gündüz saklanarak geceleri faaliyet gösterirler.

II- Kanatlı böcekler (Pterigota): Kanatlara sahip böceklerdir. Bunlar, yarı ve tam başkalaşım gösterenler olarak iki gruba ayrılırlar:

A) Yarı başkalaşım gösterenler: Bunlarda yumurtadan ergine benzeyen nimfler çıkar.

1. Su perileri takımı (Odonata): Su kenarlarında zarif uçuşları ile dikkati çeken güzel renkli böceklerdir. Vücut ince ve uzundur. Şeffaf damarlı kanatları büyüktür. Gözleri iyi gelişmiştir. Bu

böcekler iyi avcıdırlar.

2. Kulağa kaçanlar takımı (Dermaptera): Ön kanatları deri gibi olup çok kısadır. Arka kanatları şeffaf olup uçuşa geçmedikleri zaman, yelpaze şeklinde kıvrılmış olarak bulunur. Karın ucunda bulunan iri bir kıskaç dikkati çeker. Geceleri faaliyet gösterirler. Daha ziyade kurumuş ve çürümekte olan bitkisel otlarla beslenirler.

3. Beyaz karıncalar takımı (Isoptera): Cemiyet halinde yaşayan böceklerdir. Cemiyet; kraliçe, kral, işçi ve askerlerden teşekkül eder. Daha ziyade tropik bölgelerde yaşarlar. Büyük toprak yığınları yaparak koloni teşkil ederler. Kurumuş ağaç ve odunları içten kemirerek zararlı olurlar.

4. Düz kanatlılar takımı (Orthoptera): 30.000'den fazla türü bulunan bu takım, ziraate zararlı olmaları bakımından önemlidir. Deri şeklindeki ön kanatların altında zar şeklindeki arka kanatlar yelpaze şeklinde kıvrılmış olarak bulunur. Ancak uçacağı zaman açılırlar. Karın ucunda yumurta koyma boruları (ovipozitör) bulunur.Hamamböceği, çekirgeler ve danaburnu bu takıma bağlıdır.

5. Kirpik kanatlılar takımı (Thysanoptera): Kirpik şeklinde kıllarla örtülü kanatlara sahip böceklerdir. Uzunlukları 0,5-5 mm arasında değişir. Bitkilerin genellikle çiçeklerini ve yapraklarını delerek özsularını içerler.

6. Yarım kanatlılar takımı (Hemiptera): Ön kanatlarının yarısı başka, diğer yarısı başka yapıdadır.Kaideye yakın kısmı kitini, diğer kısmı zar şeklindedir. Alt kanatlar ise tamamen zar şeklindedir. Ziraate zararlı pekçok türü mevcuttur. Memleketimizde,hububat tarlalarında önemli zarar yapan süne, bu takıma aittir.

7. Homojen kanatlılar (Homoptera): Ön ve arka kanatlar şeffaf ve yeknesaktır. Dinlenme esnasında çatı şeklini alır. Bitkilerin özsularını içerek zarar yaparlar. Ağustosböcekleri, yaprak böcekleri ve kabuklu bitler bu takımdan olup, ziraate önemli zararlar yaparlar.

B) Tam başkalaşım gösterenler: Bunlarda larva, ergine hiç benzemez. Larva, pupa olarak yeni bir kalıba girerek ergin hale geçer.

1. Sinir kanatlılar (Neuroptera): Bunlarda da kanatlar vücudu çatı gibi örter. Fakat kanat damarları sinir şeklindedir. Bunlar genellikle küçük böcekleri yediklerinden faydalıdırlar.

2. Kın kanatlılar (Coleoptera): Böcek takımları içinde tür bakımından en zenginidirler. Üst kanatlar sert kitini yapıda olur. Alt kanatlar, zar şeklinde olup, dinlenme halinde diğerlerinin altında katlı olarak bulunurlar. Önemli zararlar yapan türleri varsa da bazı türleri faydalıdır.

3. Pul kanatlılar (Lepidoptera): Kanatlar ve vücudu, kiremit şeklinde renkli pullarla kaplanmıştır. Bu takım bütün kelebekleri ihtiva eder. Kın kanatlılardan sonra en zengin takımdır. Erginin ağız parçaları hortum şeklindedir. Larvalarına tırtıl adı verilir.Tırtıl, pupa olduktan sonra ergin hale gelir. Erginler balözü ile beslendiklerinden zararsızdırlar. Fakat larvalar bitkilerde önemli zararlar yaparlar.

4. İki kanatlılar (Diptera): Diğer böcek takımlarından iki kanatlı olmaları ile ayrılırlar. Ancak ikinci çift kanatlar halter şeklini almıştır. Halterler böceğin uçuş esnasında yön değiştirmesini sağlar. Karasinek bu takımdandır.

5. Zar kanatlılar (Hymenoptera): Arıların dahil olduğu, bütün kanatları zar şeklinde olan böceklerdir. Bazı türlerin dişilerinde yumurta koyma borusu testere şeklindedir. Bazı türleri ziraate zararlı ise de bal arısı en faydalı böcektir.

BÖĞÜRTLEN (Rubus fruticosus);

Alm. *(Brombeerstrauch (m), Brombeere (f),* **Fr.** *Mure sauvage (f.), muron (m.),* **İng.** *Bramble, blackberry.* **Familyası:** Gülgiller (Rosaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara bölgesi-Batı Anadolu ve Doğu Karadeniz.

Haziran-eylül ayları arasında, beyazımsı veya pembemsi renkli çiçekler açan, yüksek boylu, çok senelik, dikenli ve çalı görünümünde bir bitki. Ekilmemiş yerlerde, çit, yol ve hendek kenarlarında çok bulunur.

Gövdeleri silindir şekilli, içi dolu, odunlu ve dikenli dallar, önce dik, sonra aşağı doğru kıvrık. Yapraklar saplı, kenarları dişli, alt yüzeyleri tüylüdür. Yaprak sapında, uçları geriye doğru kıvrık dikenler bulunur. Çiçekler dalların ucunda toplanmıştır. Meyve; birçok kısmı, meyvelerin biraraya gelmesiyle meydana gelmiş küre biçiminde bir birleşik meyvedir. Rengi önce yeşil, sonra kırmızı ve daha sonra olgunlukta siyahımtraktır.

Kullanıldığı yerler: Kullanılan kısımları yaprakları ve çiçek tomurcuklarıdır. Yapraklar bitki çiçek açmadan toplanır ve gölgede kurutulur. Yapraklarda tanen ve organik asitler ihtiva eder. Hafif kabız

edici özelliği olmakla beraber; diş etleri, bademcik ve boğaz iltihaplarında, ishal ve basurda kullanılmaktadır. Böğürtlenin 70 kadar türü vardır. Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde yetişen türlerine Rubus tomentosus, R. discolor misal verilebilir.

BÖLGE İDARE MAHKEMELERİ;

Alm. *Regionales Verwattungsgericht,* **Fr.** *Tribunal administratif régional,* **İng.** *Regional administrative court.* İdari yargı sistemi içinde yer alan bağımsız mahkeme. Türkiye'de ilk olarak 6 Ocak 1982 tarih ve 2576 sayılı kanunla kurulması öngörülen Bölge İdare Mahkemeleri İçişleri Bakanlığı ile Maliye ve Gümrük Bakanlığının görüşleri alınarak bölgelerin coğrafi durumları ve iş hacmi gözönünde tutularak kurulur. Kaldırılmalarına ve yerlerinin değiştirilmesine aynı bakanlıkların görüşü alınarak Adalet Bakanlığının teklifi üzerine Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunca karar verilir.

Bölge İdare Mahkemeleri bir başkan ve iki üyeden meydana gelir. Üyeler Bölge İdare Mahkemesinin bulunduğu yerdeki idare ve vergi mahkemelerinin başkanlarıdır. Mahkeme tam sayı ile toplanır ve oy çokluğuyla karar verir.

Mahkemenin vazifesi: Yargı çevresindeki idare ve vergi mahkemelerinde tam yargı davalarında tek yargıcın verdiği kararları; kazançları götürü usulde tesbit edilen mükelleflerin sınıf ve derecelerinin tesbitiyle alakalı işlemlere karşı ve her türlü resim, harç ve benzeri mali hükümleri ve bunların zam ve cezalarına karşı açılan davalarda tek yargıcın verdiği kararları itiraz üzerine incelemek ve kesin hükme bağlamak, ayrıca yargı çevresindeki idare ve vergi mahkemeleri arasında çıkan görev ve yetki uyuşmazlıklarını çözmektir.

Türkiye'de çeşitli il merkezlerinde Bölge İdare Mahkemesi kurulmuştur.

BÖLME;

Alm. *Division, Teilung (f.),* **Fr.** *Division (f.),* **İng.** *Division,* Aritmetikte bir kemiyetin (büyüklüğün), belirli sayıda eşit parçalara ayrıldığı işlem.

Matematiksel bölme: Tamsayılarda bölme, bölünen adı verilen bir sayıyı, bölen denilen öteki sayıda bulunan birimler kadar eşit parçalara ayırmayı gaye edinen bir işlemdir. İşlemin sonucuna bölüm denir. Bölünen, bölenin tam katıysa; bölünen, bölen ile bölümün çarpımı şeklinde yazılır ve bu çarpanlardan biri verildiğine göre öteki çarpan kolayca bulunur. Bu durumda bölme tam olarak yapılıyor denir. Bölünenin, böleni tam olarak ihtiva etmediği de olur.

Mesela, 45 bölüneni 7 bölenini altı defa ihtiva eder ve 3 birim bölünemez olarak kalır. İşlemde bölünemeyen birim sayısına kalan denir. Bölme tarifinden de anlaşılacağı gibi kalan, bölenden daha küçüktür. Yapılacak bir bölme, (:) işaretiyle gösterilir. (45:7), 45'in 7 ile bölünmesini gösterir. Aynı işlem 45/7 şeklinde de gösterilir.

İki tam sayının bölümünü bulmaya yarayan kaide şudur: İki tam sayıyı bölmek için, bölünenin solundan bölene en az bir, en fazla 9 ihtiva eden gerektiği kadar fazla rakam ayırarak başlanır. Böylece ayrılan sayı bölümün ilk rakamını verir. Bölümün ilk rakamıyla bölenin çarpımı yapılır, bulunan sayı bölünenden çıkarılır. Elde edilen farkın sağına bölünende ayrılmış olan sayıyı takip eden ilk rakam indirilir. Ve böylece ikinci kısım bölünen teşkil edilir. Şayet bu kısım bölenin tam katı değilse bölümün sağına bir sıfır yazılır ve bölünen sayıdan bir rakam daha indirilerek bölme işlemine devam edilir.

Cebirsel bölme: Cebirde, birine bölünen, diğerine bölen denilen iki cebirsel ifade (Polinom) verildiğinde bölenle çarpımları bölünene eşit olan bir üçüncü polinomu bulmaya yarayan bir işleme verilen addır. $P_{(x)}$ ve $Q_{(x)}$, P'nin derecesi Q'nun derecesinden büyük olmak üzere x değişkeninin azalan kuvvetlerine göre sıralanmış iki polinom olsun. P'yi Q'ya bölmek, R'nin derecesi Q'dan küçük olmak üzere $P_{(x)}=D_{(x)}.Q_{(x)}+R_{(x)}$ özdeşliğini sağlayan R ve D gibi iki polinom bulmaktır. D'ye bölüm, R'ye kalan adı verilir. Bu bölme işlemi tek olarak belirlidir. R kalanı özdeş olarak sıfırsa, P polinomu Q polinomu ile tam olarak bölünebilir denir. D(x) polinomu değişkenin azalan kuvvetlerine göre sıralanmışsa, ilk terimi, P'nin ilk terimini Q'nun ilk terimine bölmekle elde edilir. Bölümün ilk terimi bu şekilde elde edildikten sonra diğer terimleri bulmak için şu şekilde işlem yapılır: Q polinomu bölümün ilk terimiyle çarpılır ve P'den çıkarılır. Ve elde edilen ifade tekrar Q'nun ilk terimine bölünür. Ve önceki gibi işlem yapılır. Q'dan küçük dereceli bir kalan elde edilinceye veya özdeş olarak sıfır olan bir kalan bulununcaya kadar benzer şekilde devam edilir.

BÖLÜNEBİLİRLİK;

Alm. *Teilbarkeit (f.),* **Fr.** *Divisibilite (f.),* **İng.** *Divisibility.* Verilen bir sayının bir başka sayıyla tam olarak bölünüp bölünmediğini, bölme işlemi yapmadan önce basit sistemlerle anlamaya yarayan özellikler. Bir

sayının 2 ve 4, 8, 16 ve benzerleri gibi ikinin kuvvetleri ile bölünebilme özellikleri, bir sayının iki ile bölünmesinden kalan, bu sayının birler basamağının iki ile bölünmesinden elde edilen kalana eşittir. Bir sayının dört ile bölünmesinden elde edilen kalan, bu sayının son iki rakamını teşkil eden sayının 4 ile bölünmesinden elde edilen kalana eşittir vb. Bir sayının iki ile bölünebilmesi için son rakamının çift veya sıfır olması, 4'e bölünebilmesi için son iki rakamının teşkil ettiği o sayının 4'le bölünebilmesi veya sıfır olmasıdır. Bir sayının 8 ile, 16 ile vb. bölünebilmesi için o sayının son üç-dört vb. basamağındaki rakamların teşkil ettiği sayının 8, 16 vb. ile bölünebilmesi veya sözkonusu basamakların sıfır olmasıdır.

Bir sayının 5 ve bunun kuvvetleri olan 25 vb. ile bölünebilme özellikleri, verilen bir sayının 5 ile bölünebilmesinden elde edilen kalan, bu sayının son rakamının 5'e bölünmesinden elde edilen kalana eşitir. Bir sayının 25'e bölünmesinden elde edilen kalan, bu sayının son iki rakamının teşkil ettiği sayının 25'e bölünmesinden elde edilen kalanın aynıdır... Buradan çıkan sonuç şudur: Bir sayının 5'e bölünebilmesi için, son iki rakamının 5 veya sıfır olması, 25'e bölünebilmesi için son iki rakamından meydana gelen sayının 25'e bölünebilmesi veya son iki rakamının sıfır olması gerekir.

Bir sayının 3 ve 9 ile bölünebilmesi özellikleri: Bir sayıdaki rakamların toplamı 3 ile bölünebilirse, verilen sayı da 3 ile ve sayının rakamlarının toplamı 9 ile bölünebilirse bu sayı da 9 ile bölünebilir.

Bir sayının 11 ile bölünebilme özellikleri: Bir sayının, sağdan başlayarak tek sıradaki rakamların toplamından çift sıradaki rakamlarının toplamı çıkarıldığında elde edilen sayı 11 veya 11'in katları ise, bu sayı 11'e bölünebilir.

Bir sayı aralarında asal birçok sayı ile bölünebilirse, bu sayı o sayıların çarpımıyla da bölünebilir. Bir sayının mesela 105 ile bölünebilmesi için, bu sayının aralarında asal ve çarpımları 105 eden 3-5 ve 7 ile bölünebilmesi gerekir.

Cebirde bölünebilirlik: Bir polinomun diğer bir polinomla bölünebilmesinden elde edilen bölüm, bir polinom şeklinde ifade edilebiliyorsa, bu polinom, diğer polinoma bölünebilir denir. x değişkenli bir polinomunun birinci dereceden bir x-a ifadesiyle bölünebilmesinin cebirde önemi büyüktür. Bir x değişkenli polinomun x-a ile bölünmesinden elde edilen kalan, polinomda x yerine a yazılmakla elde edilen sayıdır. Bundan şu netice çıkar: x değişkenli bir polinomun x-a ile bölünebilmesi için, polinomda x değişkeni yerine a konulduğunda polinom sıfıra özdeş olmalıdır. Bir çarpma kaidesi bulunan bir cümle içinde b=ac olacak şekilde bir c elemanı varsa a,b'yi bölüyor denir.

BÖLÜNME (Biyolojik);

Alm. *Zellteilung (f),* **Fr.** *Segmentation (f), division (f), reproduction (f.) des cellules (biol.),* **İng.** *Division.* Hücrelerin belli bir büyüklüğe varınca eşit parçalara ayrılıp çoğalması. Birçok ilkel organizmalar tek hücreden yapılmıştır. Bunlarda bir hücrenin ikiye bölünmesi, iki ayrı canlının meydana gelmesini sağlar. Yüksek yapılı organizmalarda ise, canlı çok sayıda hücreden meydana gelmiştir. Çok hücreli canlı, bir hücrenin ardışık bölünmelere maruz kalması ve bu hücrelerin birbirlerinden ayrılmayarak bir bütün meydana getirmesiyle ortaya çıkar.

Her hücre bölünürken çekirdeği de iki kısma ayrılır. Çekirdek bölünürken çekirdekte bulunan ve canlının karekterini tayinde rol oynayan genleri taşıyan kromozomlar da ikiye bölünür. Oğul hücredeki kromozomlar ana hücredeki kromozomlara benzer. Çekirdeğin, benzer kromozomlara malik kendine benzer iki çekirdeğe ayrılmasına mitoz veya karyokinez bölünme denir. Çok çekirdekli hücreler konu dışı edilecek olursa her nukleus (çekirdek) bölünmesinin ardından stoplazma bölünmesi yani sitokinez gelir.

Amitoz denen bölünme önce çekirdekçik, sonra çekirdek, daha sonra stoplazmanın uzayıp ortadan boğulma suretiyle ikiye ayrılmalarıyle meydana gelir. Boğumlara ayrılan hücreler, eşit büyüklükte olmazsa, bu bölünmeye tomurcuklanma denir ki, bira mayası bu biçim bölünme ile çoğalır. Mitoz bölünmeye kıyasla az rastlanan amitoz bölünme, bazı ilkel bitkilerde, bazı dejenerasyon gösteren hücrelerde ve doku kültürlerinde görülür.

Eşeyli üreme ile çoğalan canlılarda iki eşey (gamet) hücresinin (yumurta ile sperma) birleşmesiyle meydana gelen zigot denen döllenmiş yumurta hücresinin çekirdeği, birleşen iki hücrenin çekirdeğindeki kromozomların sayısının toplamı kadardır. Canlılarda kromozom sayısının sabit kalmasını sağlamak gayesiyle eşeyli üreme gösteren türlerin gametlerinin kromozom sayıları yarıya indirgenir. Kromozom sayısının yarıya inmesini sağlayan bölünmeye mayoz bölünmesi (veya redüksiyon) denir. Mayoza uğramış, yani kromozom sayısı yarıya indirgenmiş gamet hücreleri birleşerek zigotu meydana getirdiğinde; zigot, ana canlının kromozom sayısına ulaşmış olur. (Bkz. Mayoz Bölünme)

BÖRK;

Alm. *Kopfbedeekung (f.) (spez),* **Fr.** *Bonnet (m.) que les Turcs mettaient autrefois,* **İng.** *Felt Cap.* Türklerde erkek başlığı. Eskiden hayvan postu ve işlenmiş deriden, sonraları ise, keçe ve çuhadan yapılmıştr. Börk, İran ve Anadolu'da yaşayan Türkmen boylarında, Selçuklu ve Osmanlı ordularında kullanılmıştır. Osman Beyin kırmızı çuhadan bir börk giydiği kaynaklarda yazılıdır. Yıldırım Bayezid devrinde ise ilk defa olmak üzere ordu mensuplarına da giydirilmiş ve bu tarihten sonra yeniçeri ocağının resmi başlığı olmuştur.

Börk, aslında ahi birliğine mensub olanların başlığıydı. Beyaz keçeden imal edilirdi. Yeniçerilerin börkü 45 cm boyunda, ucundan arkaya devrilen tiftikten, uzun ve omuza kadar gelen bir yatırtma bulunurdu. Yatırtma kısmı enseyi örter, yağmur, kar ve soğuktan muhafazaya yarardı. Börkün ön tarafında da gümüş veya başka bir madenden yapılmış, yünlük (tüylük) denilen kaşıklık bulunurdu ki, Yeniçeri zabitleri ve kumandanları rütbelerine göre buraya bellerine doğru inen sorguç takarlardı. Börklerin bir kısmı yünlüksüz olup, ocakta bulunan bir kısım yeniçeriler giyerdi. Dört çeşit börk vardı: Yünlüklü, yünlüksüz, üsküf ve kuka.

Yünlüksüz keçe, önde sorguç takılacak yerine yatırmalı olan börktür. Sadece yeniçeriler giyerdi. Başa giyilecek kısmı nakışlıydı ve bu işlemeye "daltaç" denirdi. Bunun üstündeki üsküf'e benzerdi. Fakat onun gibi nakışlı değildi. Yünlüksüz keçeyi acemi ocağı kethüdası, başçavuş, aşçıbaşı, bir yere giderken yeniçeri ağası ve merasim haricinde gedikli mehterleri ve küçük çavuş giyerlerdi.

Börklerin bir çeşidine de "üsküf" adı verilirdi. Başa giyilecek kısmı dört beş parmak genişliğinde nakışlıydı. Arkaya yatırması yoktu. Fatih Sultan Mehmed devrine kadar padişahla kumandanlar, savaş esnasında yayabaşılar giyerdi. Yeniçeri börklerinin ayrıca rütbelere göre turna telli, balıkçıl telli, sorguçlu, sorguçsuz şekilleri vardı. Kuka ise, yayabaşı börküne benzerdi. Fakat üsküfü ve süpürge sorgucu yoktu. Tüylüğüne turna teli takılırdı.

Yeniçeriler, börkü eğri; orta, bölük kumandanları ile atlı sekbanlar ise doğru giyerlerdi.Yeniçeri börkleri yatırtmalı olduğu halde, yayabaşı börklerinde yatırtma yoktu. Yayabaşı börkleri dört beş parmak sırmalı olurdu.

BRAHMANİZM;

Alm. *Brahmanismus (m.),* **Fr.** *Brahmanisme (m.),* **İng.** *Brahmanism.* Hindistan'da ortaya çıkan batıl dinlerden biri. Hindistan'da milattan asırlarca önce zuhur etmiş hakiki, ilahi bir dinin sonradan bozulmuş şekli. Brahmanlar, Allahü tealanın varlığına inanırlar, peygamberlere inanmazlar. Bu inanışın başında olanlar Brahma ismini aldılar. Bunlardan birini mabut şekline soktular. Bunun dört oğlu olduğunu, dört oğlundan biri, Brahma'nın ağzından, diğer üçünün de elinden ve ayağından meydana geldiğine inanırlar. Bu inançtan dolayı Brahmanlar insanları dört sınıfa ayırırlar:

1. Brahmanlar: Son derece nüfuzlu olup, sözlerine, kimse karşı gelemez. Bunlar inanışın kutsal rahipleridir. Mukaddes **Veda** kitabını okumak, açıklamak ve diğer Brahma mensuplarına yol göstermekle görevlidirler. Emirlerine kimse karşı gelemez.Herkes onlardan çekinir.

2. Savaşçılar: Bu sınıfa hükümdarlar, racalar ve büyük devlet adamları girer. Bunlara "Krişna" adı verilir.

3. Tüccarlar ve çiftçiler: Bunlara "Vayansa" adı verilir.

4. Köylüler, işçiler, amele ve benzerleri

Bu dört sınıftan çıkarılanlara "Parya" adı verilir. Bunlar hayvan muamelesi görür. İnsan gibi yaşamak hakları yoktur. Diğer sınıflardaki insanlarla bütün ilişkileri kesilir.

Brahman inanışında putlar vardır. Putların cinsi, manası, yenecek ve yenmeyecek şeyler, suçlar ve bunlara verilecek cezalar, **Manava Dharine Şastra** ismindeki mukaddes kitaplarında yazılıdır. Brahmanlar, birçok tanrıya inanırlar. En büyük tanrıları kötülüğü yok etmek için insan kılığına girmiş olan Krişna ile ikinci büyük tanrı Vişnu'dur. Vişnu, bunlara göre çok mühim olup, koyu mavi renkli vücut ve dört elli olarak gösterilir.Ya Garuta adındaki kartalına binmiş, yahut da lotos çiçeği veya bir yılan üzerine oturmuştur. Brahma inanışına göre, Vişnu, şimdiye kadar dünyaya 9 defa muhtelif şekilde (insan, hayvan veya çiçek olarak) gelmiştir. Şimdi onun onuncu gelişi beklenmektedir. Üçüncü tanrıları ise Siva'dır.

Normal hayatta, hiçbir canlı varlık, insan veya hayvan öldürülmez. İnsan mukaddes bir varlık sayılır. Ancak savaşta öldürülmesine izin verilir. İnsanın öldükten sonra tekrar başka bir şekilde dünyaya geleceğine inanırlar. Vişnu'nun da dünyaya bir hayvan şeklinde gelebileceğini düşündüklerinden kesinlikle hayvan öldürmezler. Mutaassıp olanları katiyyen et yimezler.

Manu kitabına göre, insan hayatı dörde ayrılır:

1.Tembellik,

2. Evlilik,

3.Münzevilik (yalnız başına yaşamak),

4. İnanış uğruna dilencilik.

Brahmanlar insanlara, "Brahman rahiplerinin sözlerini dinlemek ve onlara her zaman itaat etmek, **Manava** kitabına göre hareket etmek, paryalarla hiç temas etmemek, hiç bir canlı varlığı öldürmemek" gibi hususları telkin ederler. Ruh ve beden hakkında hiçbir bilgi vermezler.Tenasühe, yani insan öldükten sonra ruhunun tekrar başka bir şekilde dünyaya geleceğine inanırlar. Yalnız insanı kutsal bir varlık olarak kabul ederler. Brahmanlar, Hindistan'da Ganj Nehrini mukaddes sayarlar. Bu nehirde yıkanmayı, bu nehrin suyunu içmeyi, ölülerini bu nehre atmayı kutsal vazife addederler.

BRAUN, Wernher Von;

Amerikan füze programının babası. Almanya'da 1912 senesinde doğan Braun İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar memleketinde kaldı. Daha çocukluğunda füze ile işleyen bir gövde fikrinden devamlı istifade etmeyi düşünmüştür. İkinci Dünya Savaşında roketlerin geliştirilmesinde ve uzun menzilli ilk balistik füze (A-4) yapılmasında büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Füze teknolojisinde o tarihte en ileri Almanya idi.

İkinci Dünya Savaşından sonra yanında kilit personeli ile birlikte ABD'ye giden Braun, burada Redstone, Jupiter ve Pershing füzelerinin yapımında çalıştı. Amerikan füze programının babası olarak uzay yolculuğunun gerçekleştirilmesinde önemli çalışmalarda bulundu. 1958'de ilk Amerikan sun'i peyki olan Explorer 1, Jüpiter-C füzesine bağlanarak uzaya gönderilip yörüngeye oturtturuldu. 1960 NASA teşkilatı kurulunca onun başına geçirildi. Bu tarihten sonra Apollo projesinin füzeleri üzerinde çalışmaya başladı. Kendi yönetiminde Satürn tipi füzeler geliştirilmiş ve bunlardan biriyle de 21 Temmuz 1969'da Ay'a ilk iniş gerçekleştirilmiştir. Hayatının sonuna kadar çalışmalarına devam eden Braun 1977'de ölmüştür.

Braun'un yayınladığı kitaplardan bazıları şunlardır:

1) Ay'ın Fethi (Conquest of the Moon), 2) Ay'a İlk Gidenler (First Men to the Moon), 3) Mars'ın Keşfi (Exloration of Mars),4)Roket ve Uzay Yolculuğu Tarihi (History of Rocketry and Space Travel).

BREJNEV, Leonid İliç;

Sovyet devlet adamı. 1906'da doğdu. 1923 senesinde Komsomol üyesi seçildi. Kursk Ziraat Enstitüsünü bitirdikten sonra, tarım üretimini teşkilatlandırıp, artırmak üzere 1927'de Urallar'da vazifelendirildi. 1931 senesinde komünist partisine girdi. Bir metalürji enstitüsünü bitirip Dynepralzerinjisk'te 2 sene mühendislik yaptı. 1938 senesinde partide sürekli kadroya alındı. Prezidyum tarafından 1941'de albaylığa 1944'te tümgeneralliğe yükseltildi. 1942 senesinde 4. Ukrayna cephesinin siyasi idaresini üstlendi. Üç sene bu işi yürüttü. 1950 senesinde Moldavya'da parti birinci sekreterliğine getirildi. 1952 senesinde SSCBKomünist Partisi merkez komitesine ve parti sekreteryasına girdi. Prezidyuma yedek üye seçildi. 1953 senesinde partinin bu merkez organlarından uzaklaştırılarak Kazakistan'a sürüldü. 1956 senesinde, eski görevlerine yeniden döndü. Merkez komitesi prezidyumu asıl üyesi oldu. 1960 senesinde, Sovyet yüksek prezidyumu başkanı sıfatıyle devletin başına geçti. Bu görevi bıraktıktan sonra, 1964 senesinde parti birinci sekreterliğine yükseldi. Yüksek Sovyet Prezidyumu başkanı olan Podgorni ile birlikte Sovyet Devletinin ortak yönetiminde yer aldı. SSCB anayasasını hazırlama çalışmalarını yönetti. 1966'da yapılan yirmi üçüncü Kongrede Leninci ilkelere bağlılığını ilan etti. 1976'da mareşal oldu. 1977 senesinde Podgorni'nin yerine Yüksek Sovyet Prezidyumunun başına getirildi. Böylece bütün muhaliflerini tasfiye etti.

1968 senesinde Çekoslavakya ayaklanmasını kanlı bir şekilde Varşova Paktı üyesi beş devletle bastırdı. ABDbaşkanı Nixon ile Salt-1 antlaşmasını imzaladı. Başkan Carter ile Salt-II antlaşmasını sonuçlandırdı (1979). Afganistan'ı Sovyet askerleri ile işgal ederek, 1,5 milyon Müslümanın şehid olmasına sebeb oldu. İnsan haklarını savunan A. Soljenistin gibi aydınları vatandaşlıktan çıkartarak batıya sürdü.

1982 senesinde Moskova'da öldü.

BREST-LİTOVSK ANTLAŞMASI;

Birinci Dünya Savaşı sonunda Brest şehrinde İttifak Devletleri (Almanya, Türkiye, Avusturya, Macaristan, Bulgaristan) ile Sovyet Rusya arasında imzalanan barış antlaşması (3 Mart 1918).

1917’de Birinci Dünya Savaşından çekildiğini ilan eden Rusya ile İttifak Devletleri arasındaki barış görüşmeleri 22 Aralık 1917’de başladı. Ancak görüşmelerin uzaması ve bir neticeye varılamaması üzerine Almanlar 18 Şubatta tekrar saldırıya geçti. Almanların ileri sürdüğü şartların kabulüne taraftar olan Lenin, partisine de görüşünü kabul ettirmeyi başardı. 3 Martta imzalanan antlaşmaya göre Sovyetler, Polonya, Ukrayna ve Finlandiya ile Baltık topraklarından çıkmayı kabul etti. Ardahan, Kars ve Batum’u Türkiye’ye bıraktı. Antlaşma 15 Martta Sovyetler Kongresinde de tasdik edildi. Brest-Litovsk Antlaşması 11 Kasım 1918’de Almanya’nın müttefiklerle imzaladığı ateşkes antlaşmasıyle birlikte yürürlükten kalktı.

BREZİLYA

DEVLETİN ADI ..... Brezilya Federatif Cumhuriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Brasilia

NÜFUSU 153.322.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 8.511.965 km^2

RESMİ DİLİ ..... Portekizce

DİNİ ..... Hıristiyanlık (Katolik)

PARA BİRİMİ..... Cruzado

Güney Amerika'nın doğusunda yer alan bir devlet. Güney Amerika'nın en kalabalık ve en büyük ülkesidir. Dünyanın yüzölçümü bakımından beşinci, nüfus bakımından sekizinci büyük ülkesidir. Güney Amerika'nın yarısı kadardır. Doğusunda Atlas Okyanusu olup bu okyanusta 7250 km kadar bir kıyıya sahiptir. Ekvador ve Şili hariç Güney Amerika'daki bütün ülkelerle komşudur.

Tarihi

21 Nisan 1500 yılında Portekizli bir gemici olan Pedro Alveras Cabrol, Hindistan'a gidiyorum zannıyla Güney Amerika'ya ayak bastı ve ülkeyi Portekiz kralı adına zaptettiğini ilan etti. 1530 yıllarında Martin Alfonso de Sousa liderliğindeki bir keşif gezisi esnasında, stratejik noktalar olan yerlere, Rio de Janerio ile bir yıl sonra da bugünkü Santos şehrinin banliyosü olan Sao Vicente şehirlerini kurdular. Piratiningo şehri de, 1532 yılında Sao Vicente yakınlarında yüksek bir bögede kuruldu. Portekizlerin İspanya hakimiyetine girdiği 1580'den 1640 tarihine kadar Brezilya bir İspanya sömürgesi oldu. 1640'ta Portekizliler Brezilya'yı tekrar ele geçirdiler. Hükumet merkezi 1763'te Salvador'dan Rio de Janerio'ya taşındı. Zira burası coğrafi ve stratejik bakımdan merkez olmaya daha uygundu.

1698 yılında Sao Paulo'da bol miktarda altın bulundu. Daha sonra iç kesimlere Amazon havzasına yapılan keşif gezileri sonucu altından başka madenler de bulundu. Bölgede çeşitli feodal gruplar ortaya çıktıysa da fazla yaşamayıp yeniden birlik sağlandı.

1572 yılında Brezilya'yı yönetim bakımından Salvador ve Rio de Janerio'dan ibaret olmak üzere ikiye ayıran sistem, 17. yüzyıl çeyreğine kadar devam etti. On altı ile on yedinci yüzyılda İspanyollar, İngilizler, Fransızlar ve Almanlar zaman zaman bu bölgeyi ele geçirmek istedilerse de muvaffak olamadılar. 1807'de Portekiz'in Napolyon Bonapart tarafından işgal edilmesi üzerine kral ailesi ve devletin bazı ileri gelenleri Brezilya'ya kaçtılar ve ertesi sene hükumet merkezini Rio de Janerio'da kurdular. Bu esnada Brezilya'nın nüfusu 2.500.000 olup, bunun 400.000'i beyaz 1.300.000 zenci ve 800.000'ini yerli halk teşkil ediyordu. Zenciler büyük şekerkamışı çiftliklerinde ve madenlerde çalıştırılmak üzere 1538 yılında Afrika'dan köle olarak getirilmişlerdi. 1819'da Napolyon'un Avrupa devletlerine yenilmesi üzerine Portekiz kralı, yeğeni Don Pedro'yu, Brezilya Genel Valisi bırakarak Portekiz'e geri döndü.

1822'de Portekiz parlamentosu ilk koloni statüsüne geri dönmek isteyince, Brezilyalılar, Don Pedro Jose Boni Facia deAndrada Silvan'ın liderliğinde bağımsızlık hareketlerini başlattılar ve 7 Eylül 1822'de bağımsızlıklarını ilan edip, 1824'te liberal bir anayasa kabul ettiler. Düzensiz savaşlardan sonra Portekizliler Brezilya'nın bağımsızlığını kabul etmek zorunda kaldılar. Brezilya 1889 yılına kadar krallıkla idare edildi.

Latin Amerika'da en uzun süre krallıkla idare edilen tek ülke Brezilya idi. 1831 yılında Don Pedro, oğlu İkinci Don Pedro'ya tahtı terk etmek zorunda bırakıldı. İkinci Don Pedro zamanında modern Brezilya'nın temelleri atıldı. 1888'de 800.000 köylüye hürriyet verildi. 1889'da kansız bir darbe ile krallık idaresi yıkılarak cumhuriyet idaresi kuruldu. 1914'te siyasi birliği temin eden Brezilya, bütün dünya ülkeleri tarafından tanındı. İstikrarsız bir ülke olup, sık sık anayasa değişiklikleri ve ihtilaller olmaktadır.

Fiziki Yapı

Brezilya'nın en kuzey ve güney noktası arasındaki noktayla doğu ve batı noktaları arasındaki mesafe hemen hemen birbirine eşittir (4225 km). Genel olarak yüzey şekilleri iki geniş kategoride incelenir.

1. Kuzeyde Amazon Nehri havzasının, batıda Parana ve Paraguay nehri sisteminin geniş düz ovaları.

2. Doğudaki Brezilya yüksek yaylaları ve kuzeyindeki Cuiana yaylalarıdır.

İki geniş nehir sistemi, iki yüksek dağlık bölge arasında sınırsız bir hal alır. Hemen hemen bütün Brezilya'nın yarısından fazlası deniz seviyesinden 200 metreden az yüksek yerler olmasına rağmen, nüfusunun hakim kısmı daha ziyade yüksek yerlerde bulunur. Ülkenin hemen hemen % 4'ü deniz seviyesinden 900 m yüksekliğin üzerindedir. Brezilya'nın en yüksek dağı Pico da Bandeira olup, 2890 m'dir.

Akarsular: Büyük Amazon Nehri dünyanın en geniş ve çok su taşıyan nehridir. Peru'da And Dağlarının doğusundan çıkar ve Brezilya ovaları içinde akar. Atlas Okyanusundan Peru içlerine kadar nehir taşımacılığına elverişlidir. Denize döküldüğü yerde muhtelif kanallar ve birçok adalar meydana getirir. En büyük ada Marajo Adası olup, 26 km2dir. Amazon'un önemli kolları, Tocantins, Araguaia, Xingu ve Topajostur. Diğer önemli nehri, Parana Nehridir.

Göller: Brezilya'da iki önemli göl vardır. Bunlar Lagoa dos patos ve Lagoa'dır.

İklim

Genel olarak Brezilya'nın iklimi her tarafta aynı olduğu zannedilirse de, ülkede çeşitli iklim farklılıkları görülür. Brezilya'da görülen en yüksek sıcaklık kuzeydoğu alçak bölgelerinde kaydedilmiştir. Burada absorbe edilen yüksek miktardaki güneş ışınları, sıcaklığı 38°C'ye kadar yükseltir. Kuzeyde Amazon Havzasında elde edilen sonuçlara göre senenin çoğu nemli ve sıcak geçmektedir. Yıllık yağış ortalaması 2000 mm'dir. (Bkz. Amazon Havzası)

Kuzeydoğu sahilleri tropikal nemli bir iklime sahip olup, kışla beraber gelen yağışlı mevsim (mayıstan ekime kadar) kuzey sahillerine soğuk hava getirir. Kuzeydoğudaki nemli bölgelerin iç kesimleri çöldür. Brezilya'nın kuzeydoğusunda Sertao denilen sürekli kurak bölgelerde kaktüs ve diğer bitkiler bulunur. Amazon bölgesi hariç yaz mevsimi yağışlı mevsimdir. Senenin geri kalan zamanında hava normal geçer. Genelde sahilden içeri gittikçe yağışlar artar. Ancak nemli yağmur getiren sert rüzgarlar, iç kısımlara gittikçe dağ engelleriyle karşılaşır. Sao Paulo'nun tam güneyinde İtapanhau bölgesinde Serra do Mar bariyeri (seti) senede 4500 mm yağmur düşmesine sebeb olur.

İklim şartlarını kontrol eden en önemli faktör, yükseklikiktir. Çünkü ortalama 300 m yükseklik için yaklaşık 1,8°C sıcaklık düşer. Bu sebeple 20° güney enleminde yer alan ve 850 m yükseklikteki Belo Norizonte şehrinde yıllık sıcaklık ortalaması 20°C'dir. Güney Brezilya'daki 900 metre yükseklikteki platolarda çoğu zaman kar yağmaktadır.

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Bitkiler genellikle iklim ve toprak durumuna sıkı sıkıya bağlıdır. Brezilya bitkileri üç grupta incelenir.

Ormanlar: Hemen hemen Brezilya'nın yarısı ormanlarla kaplıdır. Ormanlar dört ana grupta toplanır: Selva, mata, araucaris, caatinya. Amazon Havzasında yer alan ekvatoral sığ yağış ormanlarındaki ağaçlara "selva" denir. Dünyanın en büyük tropikal yağışlı ormanlarıdır.

Ziraat terimleri arasında çok manidar bir terim de Doğu Brezilya'nın tropikal, yapraklarının yarısını döken "mata" tabiridir. Bu ormanlar Brezilya'da iyi toprağın, humusun ve geniş çiftliklere müsait yerlerin bir sembolüdür. Bu ağaçlar kesilerek ziraat için organik bakımdan zengin topraklar elde edilmektedir.

Brezilya'nın güney yüksek dağlarındaki ormanlarda bulunan "araucaria" ağacı, Brezilya'da inşaat kerestesi olarak çok kullanılır. Bilhassa hızla gelişen şehirlerde dökülen betonlara şekil vermek için, yapı malzemesi olarak kullanılmaktadır. Ancak çok fazla kesim yapıldığı için tükenme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Caatinga denilen dikimli orman, ülkenin kuzeydoğu bölgesinde bulunur. Burada Lokustlar ve çöl bitkileri bulunur.

Savanlar: Genel olarak otluklar bakımından Brezilya'nın merkez kısmının büyük bir bölümünü kaplar. Brezilya'nın yeni başşehri Brasilia bu savan bölgesinde kurulmuştur. Kuzey Amerika'daki çayırlar kadar bir münbit arazi değildir.

Otlaklar: Campos denilen otlakların başlıcaları Brezilya'nın güneyinde ve bazı iyi sulanan merkez platolarda yer alır. Amazon bölgesinde de otlak araziler bulunur.

Brezilya'da hayvanlar, bilhasa balıklar, kuşlar ve böcekler yönüyle çok farklılıklar gösterir. Asya, Afrika hatta Kuzey Amerika ile mukayese edilirse Brezilya'da bazı büyük memeliler bulunmamaktadır. Kuzeydeki ormanlar hayvanlar bakımından, bilhasa maymun ve kuşlar bakımından zengindir. Balık

gibi bazı hayvanlardan ticari olarak istifade edilir. Böcekler tarım için ciddi tehlike arz etmektedir. 200 çeşitten fazla zehirli yılan mevcuttur. Ancak yılanlar nadir olarak meskun yerlerde görünmektedir. Birçok vahşi hayvanlar avlanmak sebebiyle ortadan kaybolmuşlardır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfus: Brezilya, sosyal bünyesi bakımından çok büyük farklılıklar arz eder. Güney kesimleri, daha fazla şehirleşmiş, daha fazla (tarım dahil)sanayileşmiş ve siyasi ve sosyal ağırlığa sahiptir.

Kuzey ve kuzeydoğu kesimleri ise, kırsal bölgeler olup, daha ziyade aristokratlaşmıştır. Bu sebepten dolayı tarihçiler Brezilya'dan bahsederlerken, kuzey ve kuzeydoğudaki an'anevi ziraatle meşgul olan aristokrat sınıfla, güney kesimindeki sanayileşmiş demokrat sosyal sınıfı birbirinden ayırırlar.

Brezilya'da nüfus artışı çok fazladır. Yirminci asrın sonlarında dünyanın en kalabalık ülkelerinden birisi olacağı tahmin edilmektedir: Brezilya nüfusu 4 etnik gruptan meydana gelmektedir: Yerli Kızılderililer, KoloniciPortekizliler, Afrika zencileri ve 1850'den beri Avrupa ve diğer memleketlerden gelen göçmenlerdir. Nüfus sayımı kayıtlarına göre nüfusun % 62'si beyazlar, % 11'i zenciler, % 27'si kahverengi derililerden meydana gelir.

Ancak farklı ırklar arasında evlenmeler sebebiyle melez halk artmaktadır. Brezilya'ya dışardan oldukça fazla göç yapılmıştır. Halen Brezilya'da 300.000 insan, Portekiz doğumlu olarak yaşamaktadır. 1875 ile 1960 yılları arasında Brezilya'ya 5 milyon Avrupalı göç etmiştir.

Halkın % 90'ı Roma Katolik mezhebine mensuptur. % 5 civarında Protestan bulunur. Brezilya'da diğer bir dini grup, Ruhçular (Spiritualistler)dır. Bunların 2 binden fazla toplantı yerleri vardır. Ailede baba hakimdir. Ancak son zamanlarda bu hakimiyet zayıflamıştır. Resmi dili Portekizcedir.

Brezilyalılar yazın ve havanın normal olduğu kış günlerinde sokağa dökülürler. Evlerini açık, ancak gölgeli yerlere bina ederler. Müzik ve samba halkın çok fazla rağbet ettiği oyunlardır. Sporun her çeşidi yapılmaktadır. Bilhassa futbolda dünyada söz sahibidir. 1958, 1962 ve 1970 yıllarında Dünya Kupasını kazanmıştır.

Nüfusun bir kısmı sahildeki yerleşim merkezlerinde toplanmıştır. En önemlileri Sao Paulo ülkenin eski başşehridir. Yeni kurulan başkent Brasilia, Salvodor, Parto Alegre diğer önemli şehirlerdendir.

İdare: Brezilya 22 eyaletten meydana gelen federal bir cumhuriyettir. Başkanlık sistemi ile yönetilir. Parlamento, Senato ve Millet Meclisinden meydana gelir. Her eyaletten 3 senatör 8 yıllığına, millet vekilleri 4 yıllığına seçilirler. Eyaletlerde ayrıca halk tarafından seçilen bir vali ve bağımsız yargı organları bulunur. Okur-yazar 18 yaşını doldurmuş her Brezilyalının oy kullanması mecburidir. Erler oy kullanamaz. 67 yaşından büyük olanlar için de oy kullanmak mecburi değildir. Vergiler eyaletler tarafından toplanır.

Eğitim: Okuma-yazma bilmeyenlerin oranı bazı kırsal bölgelerde çok yüksektir. Sao Paulo, Rio Grande do Sul, Minas Geraıs'de ise düşüktür. Anayasada eğitim için devlet gelirlerinin % 10'u ayrılmıştır. İlköğretim mecburidir. Üç çeşit ilkokul vardır. Yaygın olanı devlet ilkokulu olup, eyalet yöneticileri tarafından idare edilir. İkincisi belediye okulları, üçüncüsü de özel ilkokullardır. İlkokul 4 senedir ve 7 veya 8 yaşında öğrenci kabul eder. Ortaokullar Kuzey Amerika'daki ortaokullara benzetilmektedir. Brezilya'da ilk üniversite 1920'de kurulmuştur. Bununla beraber 20. yüzyılda da dikkate değer gelişmeler olup yeni üniversiteler de kuruldu. Bazı üniversiteler kilisenin kontrolü altındadır. En büyük üniversitesi Brezilya Üniversitesi olup, Rio de Janerio'dadır.

Ekonomi

Brezilya ekonomisi İkinci Dünya Savaşından sonra kısa bir duraklama göstermesine rağmen, sonradan büyük bir gelişme göstermiştir. Ancak enflasyon %'si bakımından dünyada en ileri ülkeler arasında olup, binli rakamlara ulaşmıştır. 1967 ve 1986 senelerinde olmak üzere iki kere para birimi değiştirilmiştir.

Tarım: Brezilya, sanayisinin gelişmesine rağmen, genel olarak tarım ülkesidir. Ekilen arazinin yarıdan fazlası gıda ürünleri olmasına rağmen yine de gıda ihtiyacının bir kısmını dışardan ithal etmektedir.

Brezilya dünyanın en büyük kahve üreticisi ve ihracatçısıdır. Ancak bu kahve Amerika kıtasındaki ülkelerin ihtiyacını ancak karşılamaktadır. Pamuk üretimi de gelişmiş olup, kahve ile birlikte döviz kaynağını teşkil etmektedir. Şekerkamışı ve kakaonun da az bir kısmını ihraç etmesine rağmen, büyük bir kısmını iç tüketim için kullanmaktadır.

Değerli kerestelik ağaçlar, pirinç, taze fasulye, pamuk, kahve, şekerkamışı, kakao ve mısır başlıca ürünleridir. Ülkenin bazı yerlerinde az miktarda portakal, muz, yerfıstığı, tütün, elyaf ve bazı sebzeler yetiştirilir.

Brezilya sığır yetiştiriciliğinde, dünyanın önde gelen ülkelerindendir. Çiftliklerde bol miktarda et için sığır yetiştirilir. Brezilya'da ziraat iki gruba ayrılır:

1. Rio de Janerio'nun kuzey kısımlarında iptidai usullerle yapılan ziraat;

2.Ülkenin güneyinde daha çok modern aletlerle yapılan ziraattır.

Ormancılık ve balıkçılık: Brezilya'da ormanlardaki araucaria ağaçları kerestecilikte yaygın olarak kullanılmaktadır. Amazon ormanlarındaki ormanlar, yeni yeni üretime girmektedir. Balmumu, kabuklu bitkiler, zamk ağacı, pazarlanabilir orman ürünleridir. Ancak bu bitkilerin hiçbiri henüz pazarlama ortamına girmemiştir.Orman ürünleri aynı zamanda tıp sahasında da kullanılır. İpeka şurubu, kokain, afyon vb. uyuşturucular bu tip orman ürünlerinden elde edilir. Balıkçılık gün geçtikçe artmakta ve ülke ekonomisine büyük katkıda bulunmaktadır.

Sanayi: Son yıllarda Brezilya mamul sanayi ürünleri ihracatı, tarım ürünlerinden daha fazla olmuştur. Sanayide elektrik ve enerji açığını önlemek için dünyanın en büyük hidro-elektrik santralını kurmuştur. 1976'da başlanılan bu İtaipu Barajı 1980'de tamamlanmış olup senede 100 milyar kilowatt/saatten fazla elektrik enerjisi üretebilmektedir. 1977'de Almanlarla teknik işbirliği yapılarak nükleer santraller işletilmeye başlanmıştır. Demir-çelik, dokuma, kağıt, cam, tekerlek, plastik vb. imalinde fabrikalar kurularak, kendi kendine yetecek hale gelmektedir. Yıllık çelik üretimi 20 milyon tona ulaşmıştır.

Madenler: Brezilya zengin maden yataklarına sahiptir. On sekizinci yüzyıldan itibaren zengin altın, elmas madenleri bulunmuştur. Brezilya aynı zamanda dünyanın en bol demir rezervlerine sahiptir. Amapo bölgesinde bol miktarda manganez çıkarılır. Salvador yakınlarında petrol bulunmuştur. Brezilya'da çok az kömür yatakları bulunur. Dışardan ithal yolu ile açığını kapatır.

Ulaşım: Brezilya'nın ulaşım güçlüğü önemli meselelerdendir. Coğrafi yapısından dolayı modern kara yollarının kurulması gecikmiştir. Yeni yeni ulaşım gelişmekte ve modern hava limanları kurulmaktadır. Amazon nehri ve kolları üzerinde gemicilik ve taşımacılık ileri bir seviyededir.

BROCKELMANN, Carl;

Türkiyatçı Alman müsteşriki yâni doğu bilimcisi. 1868 senesinde Almanya'da (Rostock) doğdu. Sâmi dilleri sâhasında tahsil gördü. 1890'da doktor, 1893'te Breslav (bugün Polonya'da) Üniversitesinde doçent, 1900 senesinde de profesör oldu. Halle, Königsberg ve Berlin Üniversitelerinde dersler verdi. 1935'te ayrıldıysa da 1947'de yeniden Halle Üniversitesine döndü. 1956'da öldü.

Brockelmann, Sâmi dilleri sâhasında yetişti. Sâmi dillerini mukâyeseli inceledi. Bu çalışmaları yanında faaliyetinin büyük bir kısmını Türkiyâta yöneltti. Dîvânü Lügati't-Türk'ün 1917'de yayınlanması Türkiyâta hayranlığının dönüm noktası oldu. Bir ara Türkiye'ye gelerek çalışmalarda bulundu.

Brockelmann Türkoloji, İslâmî ilimler, Arabî ve Süryânice ile ilgili eserler yazmıştır. Bâzı makâleleri basında yayımlandı.

Türkiyâtla ilgili eserlerinden bâzıları: Ali's Qissai Jusuf (Ali'nin Kıssa-i Yusuf'u 1917), Mittelturkischer Wortschatz (Orta Türkçenin Kelime Hazinesi, Leipzig-1928), Osttürkische Grammatik der İslamischen Literatursprachen Mittelasiens (Orta Asya'nın İslâmiyet Devrinde Gelişmiş olan Doğu Türk Edebiyât Dillerinin Grameri-1951), Geschchte der İslamischen Völker und Staaten (İslâm Milletleri ve Devletleri Târihi) (1954).

Geschichte der Arabischen Litteratur ismindeki Arabî eseri, bütün dünyâda mevcût olan Arabî İslâm kitaplarını ve yazarlarını ve her memlekette hangi kütüphânelerde bulunduğunu ve numarasını gösteren çok istifâdeli ve kıymetli bir kitaptır. 1943 senesinde Leiden şehrinde basılmıştır. Eser, 2 asıl ve 3 zeyl olmak üzere beş cilttir.

BROM;

Alm. *Brom (n),* **Fr.** *Brome (m.),* **İng.** *Bromine.* Br sembolü ile gösterilen halojenler sınıfından bir element. Peryodik cetvelde VII A grubunda bulunur. Leş kokulu anlamında olan brom ilk defâ Fransız kimyâcısı Antoine Balard tarafından elde edildi.

Özellikleri: Brom, koyu kırmızı kahve renkli, kötü kokulu, aşındırıcı, oda sıcaklığında sıvıdır. Batıcı (asab bozucu) bir koku verir. Deriyi tahriş ettiği için dikkat edilmelidir. Brom suda az çözünür (20°C'de, 1 litre suda 35 gr). Fakat karbon disülfür, karbon tetraklörür ve kloroform gibi organik çözücülerde çok iyi çözünür. Brom -7,3°C'de katı hâle geçer ve 58,8°C'de kaynar. Atom numarası 35, atom ağırlığı ise 79,91'dir. Bromun tabiatta takriben eşit miktarlarda olan iki tâne kararlı izotopu mevcuttur ki bunlar, Br.79, Br.81'dir. Brom diğer halojenler gibi elektronegatif bir elementtir. Bromun kimyâsal özelliği iyod ile klorun arasındaki alandır. Brom iyottan aktif, klordan pasiftir. Çok metal ve ametalle bromür şeklinde bileşik verir. Bazlarla hipobromit ve bromürleri verir. Brom, bileşiklerinde -1, +1, +4, +5 ve +6

değerliklerini alabilir.

Tabiatta bulunuşu: Brom tabiatta serbest halde bulunmaz. Elektron ilgisinden dolayı dâimâ bileşik hâlinde bulunur.Tuz hâlindeki bileşiklerinin çoğu suda çözünür ve bu yüzden deniz suyunda derişik (konsantre) halde bulunur. Buharlaşma sonucu kurumuş iç deniz ve tuzlu göllerin yataklarında tuzlar hâlinde bulunur. Bromürler klorürlere göre daha azdır. Bromürler yerküresinin takribi % 0.001'ini meydana getirirler. Avrupa'da başlıca brom kaynağı, Almanya'daki Stassfurst tuz yataklarındaki sodyum, magnezyum ve potasyumbromür tuzlarıdır.

Elde edilişi: Deniz suyu milyonda 65 oranında bromür ihtivâ eder. Bu yüzden deniz suyu başlıca brom kaynağıdır. Teknik olarak bromun elde edilişi, asitlendirilmiş deniz suyundan serbest klor gazının geçirilmesiyledir: 2Br-+Cl2 Æ Br2+2Cl- Ayrıca bromkarnalitten (KCl. MgCl2MgBr2 6H20) elde edilir: MgBr2+Cl2 Æ MgCl2+Br2 Bu şekilde brom elde etmek için damıtma işlemi gerekir.

Kullanılışı: Bromun başlıca kullanılma sahası 1,2 dibromoetanın elde edilmesindedir. C2H4Br2'nin meşhur adı etilen dibromürdür. Etilen dibromür, motor vuruntusunu önleyici olarak bilinen kurşun tetra etilen (C2H5)4 Pb ihtivâ eden benzine katılır. Organik bromürlerden çok bilinenlerden biri de hidrojenbromür (HBr)'dür. Hidrojenbromür suda çok iyi çözünür ve hidrobromik asid (bromür asidi) hâlini alır. Brom ayrıca hipobromit ve bromat asidi şeklinde de bulunur. Bu asidler, nötrelleşme sonucu tuz hâline dönüşür.Ticârî maksatlı olan anorganik bileşiklerden biri, ışığa hassas olan gümüş bromürdür. Gümüş bromür, fotoğraf film ve kartlarının emülsiyonunun esas maddelerinden biridir. Sodyum, potasyum ve amonyum bromürler tıpta sinir ilacı olarak kullanılır. Uzun süre alınırsa bir nevi zehirlenmeye sebeb olduğu için dikkatli kullanılmalıdır. Brom bileşiklerinin diğer önemli kullanılışı, yanmayı geciktirme ve yangını söndürmededir. Etilen dibromür ve metil bromür, zirâatta fâre ve böceklerle mücâdelede kullanılır.

BROMAT ASİDİ;

Alm. *Bromsäure (f.),* **Fr.** *Acide (m.) bromique,* **İng.** *Bromic Acid.* Formülü HBrO3 olup, hafif sarı renkli veya renksiz bir bileşik. Oldukça kararsız monabazik bir asit olup, sâdece oldukça seyreltik sulu çözeltide bulunabilir. 1826 yılında Fransız kimyâcısı A. Jerome Balard tarafından keşfedildi. Boyacılıkta, eczâcılıkta ve muhtelif kimyâsal madde îmâlâtında kullanılır.

Baryum bromat çözeltisine sülfat asidi ilâvesiyle elde edilir. Bromat asidi 100°C'de bozunarak, oksijen ve broma dönüşür. Bromat asidinin tuzlarına bromat denir.

BROMÜR;

Alm. *Bromsalz (n.),* **Fr.** *Bromure (m.),* **İng.** *Bromide.* Bromun, metalleri veya radikalleri ile olan bileşiği. Bromun (-1) değerlikli bir köküdür. Bromürler, özellikle potasyum bromür (KBr)tıpta kullanılır. 1857 yılında Charles Locock tarafından bromürlerin merkezi sinir sistemine depresiv etkisinin olduğu keşfedildi. Bilhassa sara hastalığında kullanıldı. Bromürler yaygın olarak uzun yıllar kullanıldı. Fakat bugün bromürler yerini daha tesirli ilâçlara terk etmesine rağmen hâlâ başağrıları için kullanılır.

Vücut üzerine bromürlerin genel etkisi rahatlama şeklindedir. İlâcın aktif kısmı olan bromür iyonlarının etki etme tarzının nasıl olduğu gerçek olarak bilinmiyor.

BRONKOSKOPİ;

Alm. *Bronchoskopie,* **Fr.** *Broncoscopie,* **İng.** *Bronchoscopy.* Akciğer hastalıklarının teşhis ve tedâvisinde bronkoskop denilen bir âlet vâsıtasıyla nefes borusunun ve akciğerdeki havayollarını meydana getiren bronşiyal sistemin gözle incelenmesi işlemi. Bronkoskopi ilk olarak 20. yüzyıl başlarında Jackson'un çalışmalarıyla başlamıştır. Bu amaçla halen iki tip bronkoskop kullanılmaktadır. Biri öteden beri kullanılagelen rijit bronkoskop, diğeri 1970'lerden bu yana kullanılmakta olan fleksibl fiberoptik bronkoskoptur.

Rijit bronkoskop yaklaşık olarak 40 cm uzunluğunda, bir santimetreden küçük çapta bükülmeyen madenî bir borudan ibarettir. Başlangıç kısmında oksijen için bir giriş adaptörü mevcuttur. Aydınlatma dışardan gelen güçlü, ayarlanabilir bir kaynak vâsıtasıyla yapılır. Bu kaynaktan gelen "soğuk ışık" borunun çeperine yerleştirilmiş kuartz çubuğu parlatarak aydınlatmayı sağlar.

Fleksibl (bükülebilen) fiberoptik bronkoskop 1970'te Ikeda tarafından geliştirilmiş olup birçok yerde rijit bronkoskopun yerine kullanılır olmuştur. Fiberoptik bronkoskopi, akciğer hastalıklarının araştırılmasında son 25 yılın en faydalı gelişmedir. Bu sâyede solunum yollarının lokal (yerel) anestezi altında daha kolay bir metodla incelenmesi mümkün olmuştur. Hem rijid hem de fiberoptik bronkoskopinin solunum yollarının incelenmesinde ayrı ayrı yerleri vardır. Fiberoptik bronkoskop bükülebildiğinden hastaya uygulanması daha kolaydır.

Fiberoptik cihazlarda ışığı nakleden demetler ve ayrıca görmeyi sağlayan cam lifi demetleri mevcuttur. Her demet 10 mm çapında binlerce ince cam lifini ihtiva eder. Bir lifin ucundan giren ışık tekrarlıyan dahili yansımalarla uzunluğu boyunca nakledilir. Lifte keskin bükülmeler olsa bile dahili ışık kırılmaları devam eder. Görme demeti cihazın en karışık ve pahalı kısmını meydana getirir.

Bronkoskopi birçok tam teşekküllü hastanede göğüs hastalıkları ve göğüs cerrahî uzmanları tarafından yapılmaktadır. Bronkoskopla larenksten (gırtlak) itibaren, trakea (nefes borusu), akciğerin ana bronşları, lob bronşlarından segment bronş ağızlarına kadar uzanan kısımların incelenmesi sağlanır. Fiberoptik bronkoskopla incelenen saha daha genişlemiştir. Bronkoskopide gözle inceleme yanında hastalıklı bölgelerden veya şüpheli yerlerden biyopsi yapmak, bronş salgısı almak mümkündür. Alınan maddeler çeşitli laboratuvar yöntemleri ile incelenerek teşhis konur.

Bronkoskopi genel veya yerel anestezi altında yapılır. Bronkoskopi yapılmaması gereken durumlara dikkat etmek şartıyla zararsız bir metoddur.

Bronkoskopinin yapılması gereken durumlar çok olmakla birlikte yaygın olarak akciğer kanserinin teşhisinde kullanılmaktadır.

Bronkoskopi yapılması gereken durumlar: 1. Sebebi belirlenemeyen müzmin öksürükler, kan tükürme, yerel hışıltılı solunum gibi belirtiler görüldüğünde bronkoskopi zamanında yapılmalıdır. Bunlar tümoral bir hâdisenin erken belirtisi olabilirler.

2. Akciğer kanseri şüphesi olan bütün durumlarda.

3. Tedâviye cevap vermeyen zatürre veya aynı alanda tekrarlayan zatürreler.

4. Özellikle yaşlılarda akciğer apsesi meydana gelmişse.

5. Akciğere yabancı cisim kaçması şüphesi varsa.

Bunlar dışında tedâvi ve cerrahî müdâhalenin gerekip gerekmediğini tâyin etmek amacıyla da bronkoskopi uygulanır.

Dolaşım ve böbrek yetmezliği olan, genel durumu bozuk olan, akciğer hastalığının ilerlemiş olduğu vakalarda bronkoskopi uygulanmamalıdır.

BRONŞİT;

Alm. *Bronchitis,* **Fr.** *Bronchite,* **İng.** *Bronchitis.* Akciğer içinde havanın dolaştığı boruların iltihaplanması. Bronşite, stafilokok, streptokok, pnömomok influenza basili gibi iltihap yapıcı mikroplar sebeb olur. Vücut direncini kıran rüzgarlı ve rutubetli yerlerde yaşama, âni üşütme bronşite sebeptir. Bronşite kolayca yakalanmanın bir sebebi de irsî (kalıtım) ve vücut istidadından olabilir.

Bronşit, had (akut) ve müzmin (kronik) olmak üzere iki çeşittir.

Akut bronşit: Yukarı solunum yollarından bronşcuklara kadar uzanan hava yollarının âni başlayan iltihaplanması demektir. Sebepleri bakteri veya virüs olabilir. Bir soğuk algınlığından sonra görülebilir. Bronşit doğrudan doğruya çıkabildiği gibi grip, larenjit, kızamık vb. başka hastalıkların da ardından ortaya çıkabilir.Yâni bir hastalığın ihtilatı (komplikasyonu) da olabilir. Bâzı kimyevî madde ve zehirli gazların tahrişi ile de bronşitler ortaya çıkabilir. Kuru ve soğuk hava da solunum yollarının direncini düşürdüğü için, akut bronşite sebeb olabilir. Burada bronşiti yapan yine mikroplardır. Ancak sebeb, bunlara karşı vücudu zayıf düşüren soğuk ve kuru havadır.

Bir soğuk algınlığından sonra ortaya çıkan tipik bir bronşit de göğüste sıkışma hissi akşam üzeri başlayan ateş, hafif baş ağrısı, ürperti, halsizlik, hışırtılı solunum, öksürük bulunur. Öksürük başta kurudur. Ancak iltihabın ilerlemesi ile balgam da çıkmaya başlar. Bâzı virüslerin sebeb olduğu bronşitlerde yüksek ateşle birlikte bel ağrısı, kırıklık, ishal de bulunabilmektedir.

Hastayı, soğuktan korumak ve oda havasını devamlı nemli tutmak gereklidir. Ateş düşürücü ve öksürük kesici ilaçlar mutlaka bir doktor nezâretinde ve antibiyotikler antibiyogram yaptırarak alınmalıdır. Bu tip ilaçları şuursuz kullanmamalıdır, teşhis hatalara sebeb olabilmektedir. Yatak istirahatı gereklidir. Sıcak ıhlamur, açık çay, süt ve çorbadan meydana gelen bir beslenme uygulanır. Süte bal karıştırıp içmek öksürüğe çok iyidir. Sırta 4-5 kuru vantuz (şişe) tatbikatı yapılır. İlk önce yatıştırıcı öksürük şurubu, balgam çıkarmaya başladığı zaman balgam söktürücü öksürük şurupları kullanılır. C vitamini bakımından zengin olan meyveler yenir. Ayrıca C vitamini almak faydalıdır. Hatmi çiçeği çayına devam edilirse tedavi eder. Süt otunun demi, balgamı söktürür. Gelincik çayı öksürüğü giderir. % 1-3 (% 1)lük ebegümeci infüzyonunun (demi), solunum, yolları iltihabına karşı koruyucu özelliği vardır. Göğüs hastalıklarında antiseptik (mikrop öldürücü) özelliği olan mersin yaprağının % 3'lük demi içilirse bronşite şifâ olur.

Müzmin kronik bronşit: Uzun süreden beri devam eden öksürük ve fazla miktarda balgam çıkarmakla ortaya çıkar. Bir bronşiti kronik olarak adlandırmak için, öksürük ve balgamın en az iki seneden beri devam etmesi ve her sene en az üç ay sürmüş olması gereklidir. Balgamın ekseriya sabahları çıkması gerekmektedir. Genel olarak ateş yoktur.

Nefes darlığı bilhassa geceleri daha sık görülür. Zamanla hastanın nefes darlığı artar. Parmak uçları ve dudaklarda morarma olabilir.

Sebepleri: Oldukça farklı ve fazladır. En çok rutubetli iklim şartları, tozlar, sigara dumanı, tekrarlayan bakteri ve virüs bronşitleri, nihayet allerjik reaksiyonlar sayılabilir. Bu sebepler içinde sigara en önemli yeri işgal etmektedir. Sigara içenlerin çoğunda özellikle günde bir paketten fazla içenlerde ileri yaşlarda kronik bronşit başlamaktadır. Sabahları çok olan öksürük, çok kere kuru, bâzan da balgamlıdır. Hastaların bir kısmı bu öksürüğe önem vermezler. Bir kısmı da bunun önemini bilmekle beraber sigarayı terk edecek iradeden yoksundur. Bâzı kimselerin akciğer savunma mekanizmaları zayıftır ve bunlarda kronik bronşit için müsait bir zemin vardır. Kronik bronşit, kadınlarda erkeklerden daha azdır.

Tedâvisinde en önce yapılacak şey, bronşları tahriş edici ortamdan tecrit etmektir. Bakteriyel bir enfeksiyonsa antibiyotikler; mantar iltihabı ise mantar ilâçları kullanılmalıdır. Böyle durumlarda bronşları genişletici ve balgam söktürücü ilâçlar verilir. Sigarayı mutlaka bırakmalıdır. Akut bronşite uygulanan tıbbî bitkilerin tedâvisi kronik bronşite de uygulanır. 1000 gram suya 20 gram sığırkuyruğu çiçeği, 10 gram ebegümeci çiçeği ve 10 gram gelincik çiçeği konularak elde edilecek dem iyi bir balgam sökücü ve öksürük kesicidir. Yine hatmi çiçeği bu hastalık için de çok güzel devâdır.

BRONŞLAR;

Alm. *Bronchien (f-pl.),* **Fr.** *Bronches (f. pl.),* **İng.** *Bronchia.* Soluk borusunun ikiye ayrıldığı yerden başlayıp, çapları bir milimetre oluncaya kadar dallanarak devam eden, çeşitli çap ve uzunluktaki nefes boruları.

Trakeas denilen soluk borusu 10-12 cm uzunluğunda olup, gırtlak ile ana bronşlar arasındadır. Soluk borusunun ikiye ayrıldığı yere tıp dilinde "Bifurcatio trachea", yâni çatallanma soluk borusu yeri adı verilir. Bu çatallanma yeri yaklaşık olarak beşinci boyun omuru hizâsında bulunmaktadır. Burada ana bronşlar 50-100 derece arasında değişen bir açı ile birbirlerinden ayrılırlar. Sağ ana bronş, soluk borusundan az bir açı farkla devâm ederken; sol ana bronş, soluk borusu doğrultusundan oldukça büyük bir açı ile ayrılır. Bu sebeple soluk borusuna kaçan maddeler genellikle sağ ana bronşu tıkarlar. Sağ ana bronş 3, sol ana bronş ise 4 cm çapındadır.

Her ana bronş, lop bronşlarına ayrılır.Sağda üç, solda iki tâne lob bronşu bulunmaktadır. Sağdaki lob bronşlarına ayrılma yeri çatallanma yerinden 2,5 cm kadar uzaklıkta, soldaki ise 5 cm uzaklıktadır.

Lob bronşlarından da akciğerin segmentlerine göre, segment (parça) bronşları ayrılır.Sağ akciğerde 10, sol akciğerde 8 olmak üzere akciğerlerde toplam 18 segment bulunmaktadır. Segment bronşları çapları bir milimetre oluncaya kadar devâm eder. Bundan sonra bronşçuklar başlar. Bronşçukların duvarları bronşların duvarlarından farklıdır ve aralarındaki temel yapı farkı; bronş duvarlarında bulunan kıkırdak dokusunun bronşçuklarda bulunmasıdır. Terminal bronşçuklardan ufak solunum bronşçukları çıkar. Bu bronşçuklar 1-3,5 mm uzunluğunda ve 0,4 mm genişliğinde olup, akciğer keseciği kanalı ile devam ederler. Akciğer kesecikleri hem ufak solunum bronşçuklarına ve hem de akciğer keseceği kanalına açılırlar. Akciğer keseciklerinin bir diğer adı da alveoldür. Gaz alışverişi, alveol ile alveol kapilleri arasında cereyân eder.

Akciğer kesecikleri (alveoller), 0,06 mm ile 0,2 mm arasında değişen çaplara sâhip olup, bunların yaklaşık 200 tânesi bir terminal bronşa bağlanmaktadır. Akciğerimizde yaklaşık 300 milyon kesecik bulunmaktadır. Alveollerin yüzeyleri toplamı ortalama 55 metrekarelik bir alanı bulmaktadır. İnsan vücudunun mükemmel yaradılışı, basit görülen bronşlarda bile açıkça görülmektedir.

Bronşların içi, tüylü epitel hücreleri ve bronş ifrâzâtının kaynağı olan kadehçik hücreleri ile örtülüdür. Bu hücrelerin ve diğer salgı bezlerinin salgıladığı ifrâzâtı, tüylü epitel hücreleri gırtlağa doğru hareket ettirir. Bu ifrâzât, balgam olarak dışarı atılır. Hava yollarına kaçan toz, kurum vb. bu yolla birkaç saatte dışarı atılır.

Tütün kullananlarda tüylü epitel hücrelerinin kılcıklarının hareket kâbiliyetleri zayıflamaktadır. Böylece hem sigaranın tahriş edici etkisi ve hem de diğer zararlı maddelere karşı bronş korunma mekanizmasının işlemesinin aksaması bir araya gelerek akciğer yapı ve işleyişi bozulmaktadır. Bunun sonucu olarak arabaların eksoz dumanlarında ve sigara dumanında bulunan kanser yapıcı (kanserojen) maddeler akciğerde birikerek ilerde meydana gelecek bir akciğer kanserine zemin hazırlayabilirler.

Bronşların duvarlarının yapısı ayrıca düz kas, kıkırdak ve esnek katılgan dokudan meydana gelmiştir. Bronşların düz kaslarının kasılmasıyla daralma meydana gelir ve hava alma zorlaşır; bu da astım hastalığının husûle gelmesine sebeb olur. Bu bronş daralması, çeşitli allerjik ve bünyevî özelliklerden olur.

BRONZ;

Alm. *Bronze,* **Fr.** *Bronze,* **İng.** *Bronze.* Bakırın önemli bir alaşımı. Önceleri bakır ve kalaydan meydana gelen bakır alaşımlarına bronz denilmekteydi. Bununla birlikte bronz terimi modern kullanımda bakırın bakır-nikel, bakır-berilyum ve bakır-çinko (pirinç) alaşımı dışındaki bütün alaşımları için kullanılmaktadır. Pirinç bakırın çinkoyla yaptığı alaşımdır. % 10 çinko ihtivâ eden pirince ticârî bronz da denilmektedir. Bronz târihî bir öneme sâhiptir. Bilinen en eski alaşımlardandır. Eldeki tarihi bilgilere göre ilk defâ M.Ö. 3500 yıllarında Ortadoğuda îmal edilmiştir. Ancak yaygın bir şekilde kullanımı M.Ö. 1000 yıllarında başlar. Bu devirlerde bronz, silah ve âlet yapımında (özellikle bıçaklar, makaslar, çekiçler vs.), bunun yanında sanat eserlerinde ve süslemelerde kullanılmıştır.

Bronz bakırdan daha serttir, daha kolay erir ve kalıba daha kolay dökülür. Bâzı bronzlar demirden de serttir. Bu tür bronzlar silâh namlusu ve makina yataklarının îmâlinde kullanılır. Âlet ve silâhlarda demir alaşımlarının daha çok kullanılmakta olması, demirin bakır ve kalaya oranla daha bol bulunmasındandır. Bakırın içinde bâzı metallerin çözünebilme sınırları vardır. Meselâ berilyum % 2, silisyum % 5, kalay % 15 ve çinko % 38 nispetinde çözünebilir. Bir metalin miktarı çözünme sınırının üzerinde olduğu zaman alaşım homojen olmaz. Bunun yanında nikel ve alüminyum gibi sınırsız olarak bakırla karışabilen metaller de vardır.

Silisyum, alüminyum ve kalay bronzda en fazla bulunan elementlerdir. Bu metallerin nispeti arttıkça alaşımın sertlik ve direnci artar. Ancak parlaklığı azalır. Bronzda az bir miktarda bulunabilen diğer mühim elementler de mangan, demir, kurşun ve fosfordur. Fosfor bronzu, pompaların, vanaların ve burçların yapımında kullanılır. Bronzun çok kullanıldığı alanlardan biri de metal para îmâlidir.

BRUNEİ

DEVLETIN ADı .....Brunei Sultanlığı

BAŞŞEHRI ..... Bandar Seri Begawan

NÜFÛSU 264.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....5.765 km^2

RESMÎ DILI .....Malaysia dili, İngilizce

DÎNI .....İslâm

PARA BIRIMI.....Brunei doları

Asya kıtasının güney-doğusundaki Borneo Adasının kuzeydoğusunda bulunan, Güney Çin Denizine kıyısı bulunan, komşusu Savarak Devletinin topraklarının Güney Çin Denizine doğru bir koridor gibi uzanması sebebiyle iki parçaya ayrılmış küçük bir devlet. İngilizlerin koruması altındadırlar.

Târihi

Brunei'nin 15. asra kadar olan târihi hakkında pek fazla mâlumât bulunmamaktadır. İslâmiyetin buralarda yayılmasından sonraki târihi kesin olarak bilinmektedir. İslâmiyetin kabûlünden sonra dînin îcâbı olarak birlik, berâberlik içerisinde hareket ederek, bölgenin en güçlü devleti olan Brunei- Borneo Adasının tamâmına yakın bir kısmını idâresi altında bulunduruyordu. İslâmiyetin düşmanları, dolayısıyla da Brunei Devletinin düşmanları ülkeyi dâimâ zayıflatmaya çalışmışlardır. On dokuzuncu asrın sonunda iyice zayıflatılan ülkede 1888 senesinde İngiltere hâkimiyetini tesis etmiştir. 1959 senesinde kabul edilen bir anayasa gereğince, Brunei Sultanlığı yarı demokratik bir sistemle iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde İngiltere'nin himâyesinde olan bir devlet olarak son şeklini almıştır.

Fizîki Yapı

Güney Çin Denizine kıyısı olan iki parçalı toprak üzerinde kurulmuş olan ülkenin yüzey şekilleri fazla farklılık göstermez. Batı kesimleri alçak ovalar ve bataklıklarla kaplı olan ülkenin, doğu kesimleri ise pek fazla yüksek olmayan dağlarla kaplıdır. En yüksek noktası Labi Hılls Tepesi olup, 396 m yüksekliğindedir. Önem arz eden akarsuları, Belait ve Tutong'dır. Gölleri mevcut değildir.

İklim

Ekvator bölgesine yakın olduğu için Brunei'de bütün sene boyunca bol yağışlı, nemli ve sıcak bir iklim

hüküm sürer. Senelik ortalama yağış miktarı sâhil kesimlerinde 2500 mm civârında, iç kesimlerde de 3800 mm olan ülkenin, senelik sıcaklık ortalaması ise, 27°C civârındadır.

Tabiî Kaynakları

Gür ormanlarla kaplı olan ülke, petrol, tabiî gaz gibi yeraltı mâdenleri bakımından da çok zengindir. Ormanlardan elde edilen kauçuk gibi pekçok ürün Brunei'nin tabii zenginliklerini teşkil etmektedir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

264.000 civârında olan nüfûsunun, yarısından fazlasını Malezyalılar, dörtte birini Çinliler, az bir kısmını ise yerli Dayak kabîlesi teşkil eder. Halkın büyük bir çoğunluğu Müslüman olup, çok az miktarda ise Budist ve Putperest bulunmaktadır. Genellikle köylerde dörtgen biçiminde yapılmış ahşap evlerde yaşayan halkın başlıca gıdâ maddeleri arasında pirinç ve balık gelmektedir. Resmî dili Malaysia dili olmasına rağmen, İngilizce ve Çince de yayın olarak kullanılan lisanlardandır. Başlıca şehirleri başkenti olan Bandar Seri Begawan, Burnei kasabası, petrol merkezi olan Kuala Belait ve Seria şehirleridir.

Siyâsî Hayat

Sultanlıkla idâre edilen ülke, iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde ise İngiltere'nin himâyesi altındadır. 1959 senesinde kabul edilen bir anayasa ile idâre edilir. Bir yürütme ve bir yasama meclisinin bulunduğu Brunei'de yürütme kurulu Sultanın başkanlığında bir bakanlar kurulu hâlindedir. Ülkedeki yasama meclisi 21 kişiden meydana gelmektedir. Bunun 10 kişisi seçimle iş başına gelirken, 11 kişisi ise Sultânın tâyini ile işbaşına gelmektedir.

Ekonomi

Petrol zengini bir ülke olan Brunei, ürettiği petrolün büyük bir kısmını kendisi işleyip satar. Bir kısmını ise ham petrol olarak ihraç etmektedir. Alçak ovalarla, sulanabilir arâzilerde tarım yapılmaktadır. Ülkede yapılan tarım kendi ihtiyacını karşılayacak kapasitededir. Bir kısım tarım ürünlerini ve ormanlardan elde ettiği bâzı orman ürünlerini de ihraç etmektedir. İhraç ettiği mallar arasında petrol, tabiî gaz, baharat, Hindistan cevizi, kauçuk ve sagu denilen ekmek ağacından elde edilen bir madde en başta gelenleridir. İthal ettiği malların başında ise makina, araç, metal ürünleri, çimento ve tekstil ürünleri gelir. Dış ticâret yaptığı ülkelerin başında Japonya, ABD, Singapur, Tayvan ve Malezya gelir.

Ulaşım

Karayollarının gelişmemiş olduğu Brunei'de başlıca ulaşım yolu akarsulardır. En önemli karayolu Muara'yı başşehir üzerinden petrol şehirleri olan Seria ve Kuola Belait'e bağlayan yoldur. Hava ulaşımı Kraliyet Havayolları ile sağlanır.

BRUSELLOZ (Bkz. Malta Humması)

BRÜKSEL;

Belçika'nın başşehri. Zenne Irmağı kıyısında kuruludur. Şehrin nüfûsu 140.000 civârında olup, Büyük Brüksel denilen ve 19 özerk komünden meydana gelen metropolitanın nüfûsu ise bir milyon civârındadır. Brüksel ülkenin en büyük yerleşim alanı ve kültür merkezidir. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (ECSC), Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (Euratom) ve Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilâtı (NATO) gibi kuruluşların merkezleri Brüksel'dedir. Bu özelliği ile ekonomik ve siyâsal bakımdan dünyâca önem taşır. Resmî dilleri Flamanca ve Fransızca olup daha ziyâde Fransızca konuşulur.

Belçika'nın 1830'da bağımsız bir krallık hâline gelmesinden sonra gerek eski Brüksel ve gerekse bağlı bucakları ile Büyük Brüksel çok hızlı genişlemeye başlamıştır. Zenne Irmağı Vâdisi boyunca ve ırmağın kolları arasındaki platolar üzerinde giderek binâlar yapılmıştır. Bölgedeki göller doldurulmuş, akarsuların da üstü kapatılarak boşaltım kanallarına dönüştürülmüştür.

Brüksel, kamu kuruluşlarının, devlet dâirelerinin ve konut semtlerinin yer aldığı yukarı kesim ile ticârî üretim etkinliklerinin ve milletlerarası kuruluşların yer aldığı aşağı kesim şeklinde ikiye bölünmüştür.

Brüksel'de mâdencilik, metalürji, kimyâ, kâğıt, seramik ve besin sanâyii gelişmiştir. Bunların yanısıra geleneksel el sanatları da yaygındır. Brüksel'deki en önemli eğitim kurumları arasında Brüksel Bağımsız Üniversitesi başta olmak üzere, Saint Louis Enstitüsüne bağlı Katolik yüksek okulları, fen bilimleri, tıp, Fransız dili ve edebiyatı, Flaman dili ve edebiyatı konularında eğitim veren kraliyet akademileri ve bir de yüksek askerî okul sayılabilir. Kültürel alanda da müzik, tiyatro, sinema ve televizyon çok ilgi ve destek gören alanlardır.

BRÜTÜS;

Roma İmparatoru Caesar'ı (Sezar'ı) katledenlerden biri. Asıl adı Marcus Junus Brütüs'tür. Romalı bir politikacı idi. Asil bir âilenin çocuğudur. Babasını küçük yaşta kaybeden Brütüs, amcası Caton tarafından yetiştirilmiştir. Bu sebeple amcasının etkisinde olarak senatorlar partisinin tam bir destekleyicisi olmuştur. Muhâfazakâr ve cumhuriyetçidir. Atina'da felsefe ile edebiyât öğrenimi yapmış ve çağdaşları arasında ateizmin en aşırı temsilcilerinden sayılmıştır. Cumhûriyet ilkelerinin harâretli bir savunucusu olan Brütüs, Caesar (Sezar) ile Pompeus arasındaki iç savaşta Pompeus'un tarafını tutmuştur (M.Ö. 46). Buna rağmen Caesar tarafından çok sevilip korunmuştur.

Tam bir diktatör olan Caesar'a karşı sonuna kadar düşman kalmış, ancak bu düşmanlığını belli etmemiştir. Cassius'la birlikte Caesar aleyhine tertiplenen bir sûikasta katılarak ünlü diktatörü katledenler arasında yer almıştır. İlk bıçağı çok sevdiği Brütüs'ten yiyen Caesar, büyük bir şaşkınlık içinde "Sen de mi Brütüs?" demiş ve bu sözü târihe geçmiştir. Halkın gösterdiği tepki yüzünden Roma'dan kaçmak zorunda kalan Brütüs, Cassius ile berâber doğuda ikinci Triumvira'ya karşı mücâdele içine girmiştir. Filippide Antonius ve Octavianus lejyonları ile karşılaştığı zaman yenilgiye uğrayan Brütüs, hayâtına son vermiştir.

BUCAŞ ANTLAŞMASI;

18 Ekim 1672'de Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında imzalanan antlaşma. Ukrayna'da yaşayan Sarıkamış Kazakları Lehlilere karşı Osmanlı himayesini kabul etmişlerdi. Osmanlı Devleti de Kazakların Hatmanı Doreşenko'ya sancak beyliği pâyesi vermişti. Kazakların Osmanlı hakimiyeti altına girmesini istemeyen Lehistan kralı, Doreşenko üzerine yürüyüp birkaç palangasını aldı. Osmanlı Devleti, himayesine geçmiş bulunan Kazak hatmanına, taarruzdan el çekmesi ve dinlemezse sulha aykırı hareket etmiş olacağını Lehistan kralına bildirdi. Ancak Lehistan kralı, pâdişâhın nâmesine muvâfık (uygun) cevap vermediğinden, 1672'de Lehlilere karşı harp îlân edildi. Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu süratle Lehistan'a girdi ve Podolya'nın merkezi Kamaniçe'yi aldı (27 Ağustos 1672). Sultan Dördüncü Mehmed'in de katıldığı Osmanlı ordusu, Galiçya'da Lemberg ve Lublin kalelerini zaptetti. Osmanlı ordularının bu ilerlemeleri karşısında Lehistan barış istemek zorunda kaldı. Galiçya Ukraynasında yer alan Bucaş'ta başlayan görüşmeler dört gün sürdü. 17 Ekim 1672'de imzalanan antlaşmanın önemli maddeleri şunlardır: 1. Leh kralı her sene, kasımdan kasıma Osmanlı hazinesine 22.000 altın verecek. 2. Podolya ülkesi eski hududuyla ve kalelerindeki cephane ve mühimmatıyla Osmanlılara teslim edilerek Leh kuvvetleri tarafından tahliye olunacak. 3. Ukrayna memleketi eski hududuyla Kazak Hatmanı Doreşenko'ya verilecek ve bu mıntıkadaki Leh kuvvetleri tamamiyle Ukrayna'yı terk edecek. 4. Podolya eyâletinde zaptedilen ve edilmeyen kırk sekiz palanga Osmanlılara teslim edilecek. 5. Osmanlı Devleti, Avrupa kıtasında herhangi bir devletle muhârebe ettiği sırada Leh Devleti, Osmanlılarla savaş yapan devlete herhangi bir vesileyle yardımda bulunmayacak.

BUDAMA;

Alm. *Ausholzen, Ausästen, Beschneiden (n.),* **Fr.** *Taille (f.), emendage (m.),* **İng.** *Pruning, lopping, trimming.* Ağaçların düzenli ve kuvvetli bir taç (dal ve yaprak) meydana getirebilmeleri, verim çağlarında daha uzun zaman kalabilmeleri, kuvvetten düşmeye başlamış ağaçların yeniden kuvvetlenebilmeleri ve yüksek kaliteli ürün verebilmeleri gâyesiyle yapılan iş.

Odunlaşmış bitkilerde kırık, ezik, hastalık, sık ve eğri büyümekte olan dallar budanarak ağaçlara düzgün şekiller verilir. Meyve ağaçlarında kaliteli çiçek açmasını ve meyve alınmasını etkiler. Bahçelerdeki süs ağaç ve çalılarının budama ile şekilleri ve güzellikleri muhâfaza edilir.

Genç meyve ağaçları, taçsız olarak düz bir fidan hâlinde dikilir. İlk yıllar, gövdeden çıkan yan dallara dokunulmaz. Sâdece, kök boğazından çıkan sürgünler temizlenir. Ağaç çeşidine göre; şeftali ve kayısılarda ikinci, elma ve armutlarda ise üçüncü yıl şekil verme budaması yapılır. Meyve ağaçlarının alçak boylu ve kısa dallı olmaları erken ve bol meyve verimini etkiler. Dallar enliliğine büyümeli (uzayıp gitmemeli)dir. Alçak boylu meyve ağaçlarında bakım ve meyve toplama kolay olur. Budama ile terbiye edilmiş meyve ağaçları; alçak yapılı, 3-5 ana dallı, tacın alt tarafı bol yapraklı ve meyve dallı olur.

Gençleştirme budaması, ağaçlarda yeniden kuvvetle sürgünler meydana getirerek yeni bir taç teşkil edilmesi için yapılır. Böylece, ağaçta verim yeniden arttırılacağı gibi, meyvelerin de kaliteleri yükseltilmiş olur. İhtiyarlamış ve ölmeye yüz tutmuş ağaçlarda gençleştirme budaması yapılmaz. Gençleştirmede meyve türlerinin budamaya karşı dayanma dereceleri de göz önünde bulundurulur. Zeytin ağacı budamaya karşı en fazla dayanıklı olandır. Bunu dayanma derecelerine göre; armut, erik, elma, şeftali, kayısı, dut ve kiraz ağaçları sırayla takip eder.

Gençleştirme budamasında, ilk olarak kurumuş, sıklaşmış ve birbirine binmiş dallar kesilir. Geri kalan

dallarda, kısaltma budaması yapılarak, ağacın tacı küçültülmüş ve yeniden kuvvetli sürgünlerin teşekkülü temin edilmiş olur. Bâzı ağaçlarda, budama yapılması netîcesi olarak, çift katlı bir taç teşekkül eder. Böyle ağaçlarda, üst taç atıldıktan sonra, zayıflamış olan alt taç dallarında da kısa budama yapılarak, ağaçta kuvvetli ve dengeli bir taç meydana getirilir.

Düzgün bir taç budaması yapıldıktan sonra, iyi bir toprak işlemesi, sulama ve gübreleme ile yeter miktarda meyve dal ve dalcıklarının meydana gelmesine yardımcı olunmalıdır.

Ağaçlarda genç dallar, budama makası veya serpet (bağ bıçağı) ile budanır. Genç dallar kesilirken, bir odun gözün tam üstünden, tırnak bırakmayacak ve düz bir şekilde kesilir. Budamada tırnak bırakmamak esastır. Tırnak bırakılırsa bu zamanla kurur. Yaşlı dallar, dalın alt tarafından yarılmamasına dikkat ederek, mutlaka testere ile kesilmelidir. Testere ile kesim bittikten sonra, yara yeri keskin bir serpetle perdahlanır. Perdahlanan yaralar aşı mâcunu ile sıvanır. Perdahlanan ve aşı mâcunu ile sıvanan yaralar çabuk kapanır.

Budamanın kış ve yaz budaması olmak üzere iki zamânı vardır: Kış budaması: Ağaçların dinlenme devresinde yapılan budamadır. Soğuk yapmayan yerlerde kış budamasına bütün kış devâm edilebilir.Kışları sert geçen yerlerde, şiddetli soğukların geçmesi beklenmelidir. Böyle yerlerde, gözler uyanmadan evvel, şubat sonları ile mart başlarında yapılabilir.

Yaz budaması: Kış budamasından sonra, ağaçların yaşlı kısımlarında budanan yerlerin kenarlarından, lüzumsuz sürgünler çıkabilir. Yaz başlarında bu lüzumsuz sürgünleri kesmek veya kısaltmak îcâb eder. Bu sûretle ağaçlarda kuvvet israfı önlenmiş olur.

Şeftâli ve asmalarda, gözler uyanmadan önce ilkbahar başlangıcında budama yapılır.

BUDAPEŞTE;

Macaristan'ın başşehri. Berlin'den sonra Orta Avrupa'nın en büyük ikinci şehri olup, Macaristan nüfusunun beşte biri de burada yaşamaktadır. Nüfusu 2 milyonun üzerindedir. Orta Macaristan'ın kuzeyinde, Tuna Irmağı üzerindedir. Irmağın batı (sağ) kıyısındaki Buda, doğu (sol) kıyısındaki Peşte ve Buda'nın kuzeyindeki Obuda şehirlerinin 1873'te birleşmesiyle Budapeşte ismini almıştır.

Kânûnî Sultan Süleymân tarafından ilk olarak 1526'da fethedilen Budin ve Peşte, bir buçuk asırlık bir Türk hâkimiyetinden sonra 1686'da elden çıkmıştı. Türk idâresi sırasında, Karadeniz üzerinden Tuna yoluyla İstanbul'dan nispeten kolay ulaşılan bir beylerbeyilik merkezi olduğundan kolayca Türkleşmişti. Ticâret yollarının birleştiği bir yerde bulunan Budin ve Peşte, bir taraftan zengin bir ticâret şehri görünümü alırken, burada kurulan çeşitli vakıflar bu Orta Avrupa şehrine bir Osmanlı yerleşim merkezi manzarası vermişti. 1662 yılında burayı ziyâret eden Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde Budin ve Peşte'nin etraflı bir tasviri bulunmaktadır.

Evliyâ Çelebi, Buda'da 25 câmi, 47 mescit, 12 medrese, 16 mektep, 2 hamam, 8 kaplıca, 9 han, 1 saat kulesi ve 1 bedesten bulunduğunu bildirmektedir. Bunların çoğu bugün ayakta değildir.Sokullu Mustafa Paşanın yaptırdığı Mustafa Paşa Câmii ve Türbesinin Mîmar Sinan'ın eseri olduğu bilinmektedir.

Budapeşte, Macaristan'ın siyaset, fikir ve iktisat merkezidir. Tuna kıyısında büyük bir liman ve Avrupa'nın kavşak noktalarından biri olmuştur. Târihî gelişimin verdiği birikim sonucu nüfusun yarısı hizmetler sektöründe diğer kesimi de sermaye ve sanâyi alanındadır.

Budapeşte coğrafî konumu, târihî eserleri ve diğer çekicilikleri ile Avrupa'nın en güzel şehirlerinden biridir. Şehir Tuna'nın sağ (Buda) ve sol (Peşte) kıyısı şeklinde iki bölüme ayrılmıştır. Tuna'nın sol kıyısında Buda şatosunun çevresinde, parklarla süslü modern caddeler ve târihî semtler uzanır. Şehrin beyni ve büyük semtler ise Tuna'nın sağ kıyısındaki ovadadır.

Eskiden ekonominin merkezi Buda iken 19. yüzyıldan sonra ticâret etkinlikleri Peşte'ye kaymıştır. Büyük bankalar, ülkedeki yabancı şirketlerin çoğu ve en güzel mağazalar Peşte'nin Belvaros semtindedir.

Budapeşte temel sanâyi (termik santral, çelik ve boru fabrikaları, petrokimya, yapı sanâyileri) ve tüketim sanâyisi (un fabrikaları, hazır giyim, kereste, kâğıt, matbaacılık, ilaç, kozmetik sanâyileri) merkezidir. Ayrıca Comecon çerçevesi içinde, makinalar ve elektrikli makinalar (takım tezgâhları, kamyonlar, demiryolu gereçleri, telefon santralleri, elektronik cihazlar) yapımı da önemli seviyelere ulaşmıştır.

İkinci Dünya Savaşında Budapeşte büyük bir hasar görmüştü. Fabrikaların ve meskenlerin neredeyse tamamı ya yıkıldı veya hasar gördü. Bütün köprüler yıkıldığı için ulaşım da durmuştu. 1945'te Sovyet orduları Budapeşte'ye girdiğinde nüfus dörtte biri kadar azalmıştı. Şehrin inşâsı yıllar sürdü. 1950'de çevredeki köy ve ilçelerin katılmasıyla genişletildi. Sanâyileşme tekrar başladı ancak çevre il ve ilçelere yayılması için de tedbirler alındı. Şehrin Tuna üzerinde her zaman önemli bir kavşak noktası

olması, sanâyileşme öncesinde yapılan merkezî demiryolları ve Macaristan'a dağılan yolların merkezinde bulunması Budapeşte'nin gelişmesinde önemli katkılarda bulunmuştur. 1970'lerde şehiriçi trafiğinin rahatlatılmasında önemli rol oynayan metro sistemi kuruldu. Temizliği, hızlı ve ucuz olmasıyla Budapeşte metrosu şehrin özelliklerindendir. Macaristan'ın en iyi okulları, Macar Bilimler Akademisi ve araştırma enstitüleri Budapeşte'dedir.

Budapeşte'de Büyük Macaristan Ovasının sert kara iklimi ile Transtuna'nın bol yağışlı iklimi arasında bir geçiş iklimi hüküm sürer. Hava sıcaklığı en sıcak ay olan Temmuz'da ortalama 22°C ve en soğuk ay olan Ocak'ta ise ortalama -1°C'dir.

BUDİZM;

Alm. *Buddismus (m.),* **Fr.** *Bouddisme (m.),* **İng.** *Buddism.* Buda'nın felsefî düşüncelerini kabûl edip yolunda yürüme. Brahma inanışının değiştirilmiş bir şeklidir.

Buda, mîlâttan tahmînen 560 sene evvel, Hindistân'da Benares şehrinin 160 km kuzeyinde Kapilavastu (Lumbini) köyünde doğmuştur. Asıl adı, Guatama veyâ Gotama'dır. Buda ismi, ona sonradan verilmiş lakab olup, münevver (aydın), ilhâma kavuşan demektir. Buda bir insan, babası ise bir beyliğin hâkimi idi. Rivâyete göre annesi çeşitli rüyâlar görmüş, bunları babasına anlatmıştır. Babası onun bir hükümdâr veyâ ilhâma kavuşan bir kimse olmasını istemediği için sarayında muhâfaza etmiş, fakat Buda 29 yaşında babasının sarayından kaçmış ve bir ormanda inzivâya çekilerek şiddetli bir riyâzet (açlık) çekmiştir. Riyâzet ile bir şey halledilemeyeceğini anlayarak, normal hayâta dönmüş ve tefekküre (düşünceye) dalmıştır. Nihâyet 35 yaşında, Nerancara Nehri kenârında bir incir (bo) ağacı altında oturup düşünürken, zihni aydınlanmış, ilhâma kavuşmuştur. Böylece Guatama Buda olmuş, 80 yaşında ölünceye kadar fikir ve düşüncelerini yaymağa çalışmıştır. Buda, Brahma îtikâdının (inanışının) bozulduğunu, puta tapmanın yanlış olduğunu söylemiş ve putların kırılmasını emretmiştir. Onu dinleyenler, bu yeni düşüncelere hayrân oldular ve arkasından gittiler. Böylelikle Budistlik ismi verilen yeni bir din meydâna geldi. Buda, kendisinin ancak bir insan olduğunu söylüyor ve hiçbir zaman ilahlık iddiâ etmiyordu. Fakat öldükten sonra, talebeleri onu tanrılaştırarak nâmına mâbetler (tapınaklar) kurmuşlar; heykellerini yaparak, tapmaya başlamışlardır. Böylece, Budizmi putperestlik şekline sokmuşlardır. Budistlikte, yâni budizmde, tanrı yoktur. Buda, bir nevî tanrı yerine konulmaktadır. Bu tanrılaştırma yüzünden, geçen yüzyılın sonuna kadar Buda, budistlerce tanrı zannediliyor ve dünyâ yüzünde yaşamadığına inanılıyordu. Ancak, geçen asrın sonunda, onun doğduğu ve yaşadığı yerler bulunduktan ve hayâtı hakkında esâslı bilgiler elde edildikten sonra, bir insan olduğu meydâna çıktı.

Budizmde dört esas vardır: 1.Hayât, ıstırap ile doludur. Zevk ve safâ, bir hayâl, bir aldatıcı rüyâdır. Doğum, ihtiyârlık,hastalık ve ölüm de acı bir ıstıraptır.

2. Bu ıstıraplardan kurtuluşa mâni olan şey, bilgisizlik yüzünden kapıldığımız hevesler ve ne olursa olsun, muhakkak yaşamak arzûmuzdur.

3. Istırabı yenmek için, bütün geçici heveslerle birlikte muhakkak yaşamak arzusunu da terk etmek gerekir.

4. Yaşama hevesinin sönmesi ile, insan râhata kavuşur. Bu hâle "Nirvana" ismi verilmektedir. Nirvana, hiçbir hevesi ve ihtirâsı olmayan bir insanın, dünyâ zevklerinden elini çekerek kutsal istirâhata kavuşması demektir.

Buda, insanların saâdete kavuşması için, 8 yol tavsiye etmektedir. Bunlar; doğru îtikât, doğru karar, doğru söz, doğru hareket, doğru hayât, doğru çalışma, doğru tefekkür (düşünce), doğru muhâkemedir.

Buda, Brahma inanışındaki bütün sınıfları reddeder. Brahman sınıfının otoritesini tanımaz ve onlara ayrı bir üstünlük vermez. Bütün insanları eşit sayar ve onlara aynı hakları verir. Brahmanlardaki paryaları bağrına basar. İnsanları kutsal varlık olarak kabul etmez. Aksine, insanların çok kusurları olduğunu ve ancak aza kanâat ederek, kimseye fenâlık yapmayarak, oruç tutarak, bu günâhlardan kurtulacaklarını telkin eder.

Budistlerde böyle basit şartlar altında uzun zaman, oruç tutarak yaşayanlar arasında nefisleri ayna gibi olarak, çeşitli hislerin meydana çıktığı ve bunların insanı hayrete düşüren mârifetler gösterdikleri, bir hakîkattir. Fakat, bu mârifetlerin Hak din ile, Allahü teâlânın rızâsı ile hiçbir alâkası yoktur. Budistler, eğer Buda'nın felsefesine göre yaşarlarsa, ahlâklı olurlar. Fakat, bunların rûhları bomboştur. Çünkü, Budizmde "Allah" akîdesi (inancı) bulunmamakdadır.

Başta Allah inancının olmayışı sebebiyle Budizm bir din veya inanç sistemi olmaktan ziyâde, bu dünyâ hayâtında insanın ulaşması gereken anlayış olgunluklarını belli bir sistem dâhilinde sunan bir felsefe akımıdır. Nitekim, semâvî dinlerin hepsinde mevcut olan temel unsurlar (Peygamber, kitap, âhiret hayâtı, mükâfat ve mücâzât gibi) da yoktur. Buda'nın söylediği "dört esas" ve saâdete kavuşmak için

tavsiye ettiği "8 yol", insanı beden, zihin ve sinir sistemi olarak belli ölçüler içine getirerek o noktada bırakmakta, bedenen, zihnen ve hele hele bir dinden asıl beklenen rûhen "ilerleyişi" sağlayamamaktadır. Buda'nın yolunda olan bâzı Budist râhiplerinin muhtelif hislere sâhib olmaları ve diğer sıradan insanlarda bulunmayan mârifetler göstermeleri son derece basit ve sistemli bir hayâtın uzun süre titizlikle yaşanmasındandır. Ayrıca Buda'nın direktifleri ileri ve yüksek seviyeli bir cemiyet hayâtı için gereken muharrik telkinlerden fert ve cemiyetin karşılaşabileceği meseleleri hâlledici teklif ve çözümlerden mahrûmdur.

Buda'nın fikirleri arasında yer alan kıymetli sözler ve bilgiler, Hindistan'da çok eskiden yaşamış peygamberlerin dinlerinden kalmıştır. Çinliler Budistlere Fo, Japonlar Lama, Sibiryalılar Şama derler. Budistlerce Buda'nın vekili kabul edilen ve Dalaylama dedikleri en büyük rûhânî reisleri Tibet'te yaşamaktadır.

BUĞDAY (Triticum);

Alm. *Weizen (m.),* **Fr.** *Ble, froment (m.),* **İng.** *Wheat.* **Familyası:** Buğdaygiller (Graminae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu ve Trakya.

İlk insan hazret-i Âdem'in yaratılmasından beri yetiştirilmekte olan bir tahıl bitkisi. Buğday, hemen hemen her devirde insanların en önemli gıdâ maddesini teşkil etmiştir. Beslenme için lüzumlu olan nişasta ve proteinli maddeleri oldukça uygun bir oranda (1/6) ihtivâ etmesi, bu bitkinin zirâatte en başta yer almasına sebeb olmuştur.Yeryüzünde zirâate tahsis edilen arâzinin yarısından fazlası (% 55) tahıl bitkilerine ayrılmış bulunmaktadır.

Buğdaygiller familyasının çiçek ve tohum yapıları çok karakteristiktir. Çiçekleri genellikle erdişidir. Nâdiren mısır (zea mays) da olduğu gibi tek eşeylidir. Tozlaşmaları rüzgâr vâsıtasıyle olur. Bu yüzden çiçek örtü yapraklarında körelme görülür. Erkek organları (stamen) genellikle 3'tür. Nâdiren pirinçte olduğu gibi altıdır. Yumurtalık (ovaryum), 1 karpele (meyve kabuğu) indirgenmiştir. Stigma (kabul organı) iki kollu ve tüylüdür. Çiçekler, küçük başakçıklardan (spikula) meydana gelmiş bileşik başak (spika) veya panikula (bileşik salkım) teşkil ederler. Başakçıkların dibinde Glume denilen hemen hemen karşılıklı iki brakte (taşıyıcı yaprak) bulunur. Başakçık 2-5 çiçek taşır.Her çiçek bir brakterinin koltuğundan çıkar. Buna alt kavuz (Palea inferior) denir. Üstte bir kavuz daha vardır. Bu üst kavuz (palea superior)dur. Üst kavuz ile erkek organlar arasında iki küçük yaprakçık daha görülür. Bunlara lodikula (şişme cisimleri) denir. Bunu, filamentleri (sapçık) uzun ve sarkık üç stamen (erkek organı) tâkip eder. Ovaryum (yumurtalık) bir gözlü ve üst durumludur. Çiçek yapısı şu şekilde îzâh edilmektedir. Üst kavuzu birbirine yapışmış iki dış petal (çanak yaprak) temsil etmektedir. Üçüncü dış petal körelmiştir. Şişme cisimleri de iç petal halkasına tekâbül eder. Burada da üçüncü petal körleşmiştir. İki satmen halkasından içteki dumura uğramıştır. Karpel sayısı da 3'ten 2 veya bire inmiştir.

Buğday tâneleri tohuma benzemekle berâber hakikatte birer meyvedir. Meyve kabuğu (perikarp) tohum kabuğu (testa) ile yapışmış durumdadır. Bu tip meyvelere Karyops denir. Tohum kabuğu altında 1-2 sıralı protein tabakası bulunur. Bunu nişastaca zengin olan endosperma (besi doku) tâkib eder. Besi dokunun bir ucunda yağ ve protein ihtivâ eden embriyo bulunur. Buğdayın bin tânesinin ağırlığı 30-50 gr arasındadır.

Buğday tâneleri renk bakımından sarı kırmızı ve beyaza yakın renktedir.

Buğday (triticum) cinsi 8-10 türe ayrılmakla berâber, bu türlerin pekçok çeşitleri vardır.Morfolojik ve fizyolojik vasıflar dikkate alınarak yeryüzünde topyekün 3000 buğday çeşidi tespit edilmiştir. Yalnız Türkiye'de bulunan çeşitlerin sayısı 500'den fazladır.

Buğday türleri kromozom sayıları bakımından üç grupta toplanır: Kaplıca serisi (Diploid formlar: Kromozom sayısı=14); gernik serisi (Tetraploid formlar: Kromozom sayısı=28);yumuşak buğday serisi (Hexaploid formlar: Kromozom sayısı=42).

1. Kaplıca serisi: Bu serinin mümessilleri yabânî kaplıca (Triticum aegilopoides) ve kültür kaplıcası (T. monococcum)dır. Kaplıca buğdaylarının morfolojik husûsiyeti başakçıklarının tek tâneli oluşudur. Başaklarının az tâneli olması, saplarının kolayca kırılır olması dolayısıyle zirâî değeri azdır. Ekim sahaları da gittikçe azalmaktadır. Kaplıca serisinin anavatanı Anadolu ve civar bölgelerdir.

2. Gernik serisi: Bu seriye yabânî gernik (Triticum dicoccoides) ve kültür gerniğinden (T. dicoccum) başka, birçok önemli buğday türleri dâhildir. Meselâ sert buğday (T durum), İngiliz buğdayı (T. turgidum), Polonya buğdayı (T. polnicum) bu türlerden en önemlileridir.

Gernik serisinde başakçıklar iki tânelidir. Tâneler kavuz içinde kapalı kalırlar. Başak ekseni zayıf ve gevrektir. Zirâî değeri azdır. Memleketimizde Kastamonu ve Sinop bölgelerinde yetiştirilmektedir. Yabânî gernik Anadolu, Suriye ve Filistin'de bulunmuştur. Gernik serisine dâhil olan sert buğday,

İngiliz buğdayı, Polonya buğdayı çıplak buğday tipine dâhildir. Yâni bunlarda kavuz, tâneye yapışık değildir.

Memleketimizde iç bölgeleri sert buğday çeşitleri için uygundur. Trakya ve Orta Anadolu'da yetiştirilmektedir. Sert buğdayda başakçıklar 3-4 tâneli, başak ekseni dayanıklıdır. Verimi arttıran vasıfları sâyesinde sert buğdayın zirâî değeri üstündür. İngiliz ve Polonya buğdayları ancak Marmara ve Karadeniz bölgelerinin bâzı yerlerinde ekilmektedir. Tarım değeri daha azdır.

3. Yumuşak buğday serisi: Kromozom sayısı en yüksek buğday türlerini ihtivâ eder. Yumuşak denilmesinin sebebi, besi dokusunun unsu bir halde olmasıdır. Sert buğdayda ise endosprema (besi doku) camsı bir karaktere sâhiptir.Yumuşak buğday serisine âdi yumuşak buğday (T. vulgare), cüce yumuşak buğday (T. compactum), kızıl buğday (T. spelta) türleri dâhildir. Bu grupta kavuzlu ve çıplak tâneli tipler vardır. Kızıl buğday kavuzlu, diğer ikisi çıplaktır. Yumuşak buğday en çok ekilen çeşittir. Çünkü bunlar sert buğday gibi fazla yaz sıcağına ihtiyaç göstermez. Bu sebepten ekim sahası Akdeniz bölgesinden Kuzey Avrupa'ya kadar uzanır. Memleketimizde en çok Orta ve Doğu Anadolu'da ekilir.

Buğdayların bâzı tiplerinde dış kavuz kılçıklıdır. Başakların kılçıklı veya kılçıksız olması tür tâyininde rol oynamaz. Ancak çeşitlerin ayırt edilmesinde faydalanılmaktadır.

Buğdayın yetiştirilmesi: Buğday nisbeten sıcak ve orta iklimleri sever. Fakat buğdayın bol çeşitlerinin bulunması, ona geniş bir yetişme alanı sağlamıştır. Buğday, çimlenmesi için 3-4 derece ısı ister. Toprak ısısı 12-15 derece olduğunda, ekilen buğday 7-10 günde toprağın yüzüne çıkar ve bu ısı altında büyüyerek kardeşlenir. Genel olarak buğdayın kışa dayanması fazladır. Birçok buğday çeşitleri eksi 15-20 derece soğuklara dayanabilir. Kamışlanma zamanında yağan yağmurlar buğdayın verimini artırır. Kireçli-tınlı, kireçli, killi ve humuslu olan tınlı topraklar yetişmesine en uygun topraklardır. Buğday, hafif ve kumsal topraklarda iyi yetişmez. Buğday ekilen tarlalarda, (çapa bitkileri-buğday), (baklagil bitkileri-buğday) veya (nadas-buğday) sırasına göre ekmek en verimli şekildir. Buğdaydan sonra da nadasa bırakmadan tekrar buğday ekilirse verim düşer. Buğday tarlalarına çürümüş çiftlik gübresi verilir. Gübrenin yakma tehlikesini dikkate almalı, onun için çiftlik gübresini çok vermemelidir. Çiftlik gübresi bulunduğu yerlerde, fennî gübrelerden amonyum sülfat vermek gerekir. Yalnız azotlu gübrelerden beklenen netîcenin alınabilmesi için yeter miktarda da potaslı ve fosforlu sun'î gübrelerin de verilmesi lâzımdır. Toprağın durumuna göre, dönüme 3-10 kilo azotlu, 4-5 kilo potaslı ve 4-5 kilo kadar da fosforlu sun'î gübrelerden verilir.

Buğdayın ekimi: Tohumluk olarak, çimlenme gücü yüksek, iri, dolgun ve temiz tohumların seçilmesi ve bunların ekimden önce ilâçlanması önemlidir. Sürülerek hazırlanmış tarlaya, ekme ya serpme veya tohum ekme makinalarıyla yapılır. Makina ile ekmede sıralar arasında 18-20 cm kadar aralık bırakılır. Ekilen topraklar toprakla kapatılır. Buğday tohumları çimlendikten sonra, gerekli zamanlarda ihtiyâca göre sulama yapılır.Yabancı otlardan temizlenir. Buğday için biçim zamânı "sarı erme" zamânıdır. Yâni son yeşillik izleri kaybolduğu zaman biçilir.

Kullanıldığı yerler: Buğday ekmek ve birçok hamurlu yiyecekler için en iyi un veren bir tahıldır. Buğday tânesinde ortalama % 13 su, % 51 nişasta, % 9 protein, % 2 yağ, % 1,8 mineraller bulunur. Buğday nişasta îmâline çok elverişlidir.

Ülkemizin yıllık buğday üretimi: Yıldan yıla değişmekle birlikte ortalama yıllık buğday istihsali 20.500.000 ton kadardır. Ülkemizde birkaç il hâricinde her yerde yetiştirilmektedir. En çok orta ve Güney-doğu Anadolu bölgelerinde buğday zirâati yapılmakta ve Türkiye'nin buğday üretiminin % 60'ı bu iki bölgeden sağlanmaktadır.

Dünyâ üretimi: Dünya buğday üretiminin en büyük kısmını, Birleşik Devletler Topluluğu, ABDve Çin sağlamaktadır. Başlıca buğday ihrâcâtçı ülkeler ise Arjantin, Avustralya, Kanada ve ABD'dir. 1990 senesinde dünyâda toplam buğday üretimi 598.596.000 tona ulaşmıştı Dünyâ buğday ticâreti milletlerarası konferanslarla (1949 ve 1953 Washington Antlaşmaları) buğday fiyatları ayarlanarak pazarları bölüşülmüştür. Dünyâ nüfûsunun hızla artması, Güney Yarımküre ülkelerinde ve Hindistan'da, ürün alınmasının düzensizliği sebebiyle kolayca çözülemeyen bir beslenme problemi ortaya koymaktadır.

Dünya'da 1990 Yılı Buğday Üretimi

Ülke	**Üretim (ton)**
Çin	96.000.000
ABD	74.670.000
Birleşik Devletler Topluluğu	108.000.000

Hindistan 54.000.000
Fransa 33.580.000
Kanada 31.009.000
Türkiye.....20.000.000
Birleşik Almanya 15.559.000
Avustralya 14.670.000
Pakistan.....14.628.000
İngiltere 14.075.000
Arjantin 12.000.000
Polonya 8.200.000
Romanya.....8.000.000
İtalya 7.800.000
İran 7.000.000
Çekoslavakya 6.390.000
Yugoslavya 6.348.000
Macaristan.....6.159.000
İspanya 4.663.000
Mısır 4.000.000
Brezilya 3.800.000
Meksika 3.759.000
Güney Afrika 2.360.000
Avusturya 1.370.000
Bangladeş 1.100.000
Japonya.....1.000.000

BUĞDAYGİLLER(Gramineae);

Alm. *Gramineen (pl.),* **Fr.** *Graminees (pl.),* **İng.** *Gramineae.* Tohum kabuğu, meyve kabuğu ile bitişik, sapları boğumlu ve ekseriyâ içi boş, başakçıklar, başak vaziyetinde toplanmış halde, 4000 kadar türe sâhip, Glumiflorea takımına bağlı bitki familyası.

Buğday, pirinç, çavdar, mısır, darı, yulaf ve arpa gibi bitkiler buğdaygillerdendir.

Anadolu'da, bütün buğdaygillere âit çeşitler yetişmekte ve yetiştirilmektedir. Buğdaygillerin, bütün dünyâda ve Türkiye'de yetişme alanı geniştir. İnsan ve hayvan beslenmesinde büyük öneme sâhiptir. Memleketimizde, buğday ve pirinç yemeklik olarak, çavdar, mısır ve darı hem yemeklik, hem de hayvan yemi, arpa ve yulaf ise hayvan yemi olarak sarf edilmektedir.

Buğday memleketimizin hemen hemen her tarafında, daha çok İç Anadolu bölgesinde yetiştirilir. Pirinç en fazla Trakya, Kastamonu, Kahramanmaraş ve Hatay illerimizde; mısır Karadeniz bölgesinde; darı Hatay'da yetiştirilmektedir.

Türkiye'nin Yıllık Buğdaygiller Üretimi (1991)

Buğday ..... 20.400.000 ton
Çavdar..... 280.000 ton
Arpa..... 7.800.000 ton
Yulaf ..... 276.000 ton
Mısır ..... 2.100.000 ton
Darı ..... 9.000 ton

Pirinç ..... 158.000 ton

BUHAR;

Alm. *Dampf (m.),* **Fr.** *Vapeur (f.),* **İng.** *Vapor.* Bir maddenin, sıvı hâlinden ve bâzı maddelerin ise katı hâlinden sonra geçtikleri gaz hâli. Sıvı hâlinden gaz hâline geçmeye "buharlaşma", katı hâlinden gaz hâline geçmeye ise "süblimleşme" denir. Meselâ karbondioksitin katı hâli olan kuru buz, normal atmosferik şartlarda eriyip sıvı hâline geçmeden hemen gaz hâline geçer.

Buharlaşma olayı her sıcaklıkta cereyân edebilir. Çünkü sıvı yüzeyinde bulunan sıvı molekülleri her an gaz molekülü gibi serbest hâle geçebilir. Dâimâ hareketli olan gaz molekülleri sıvının yüzüne çarparak tekrar sıvı hâline döner. Zamanla gaz hâline geçen moleküllerle, tekrar sıvı hâline geçen moleküller birbirini dengeler duruma gelir. Bu durumda mevcut olan buhar, "doymuş buhar" olarak adlandırılır. Buharlaşma ve buna âit çeşitli özellikleri de inceleyen bir bilim dalı olan termodinamik kâidelerine göre buharlaşma çeşitli grafiklerle ifâde edilir. Çünkü buhar; basınç, sıcaklık, hacim ve daha pekçok termodinamik faktörün tesiriyle hal değişimine uğramaktadır. Kritik sıcaklığın altındaki sâbit bir sıcaklıkta belirli bir kaptaki buhar sıkıştırılırsa, basınç belirli bir değere geldiğinde buhar sıvı hâle geçmeye başlar. Bu anda buharın belirli bir hacmi vardır. Bu basınca buharın o sıcaklıktaki doyma basıncı, hacme ise doyma hacmi denir. Sıkıştırmaya devâm edilirse, basınç ve sıcaklık sâbit kalır. Bu durumda sıvı ve buhar birlikte karışım hâlinde bulunur ve tamâmen sıvılaşıncaya kadar devâm eder. Son buhar zerrelerinin de sıvılaştığı andaki hacim, doymuş sıvı hacmidir. Bu işlem, değişik sıcaklıklar sâbit tutulmak sûretiyle tekrarlanırsa, her sıvı için doymuş buhar ve doymuş sıvı hacimlerinin hâsıl ettiği çan şeklinde bir doyma eğrisi elde edilir. Bu eğrinin altında kalan alandaki noktaların (basınç, sıcaklık ve hacim olarak) ifâde ettiği özellikleri taşıyan madde dâimâ bir sıvı-buhar karışımından ibârettir. Sağ taraftaki özellikleri hâiz olanlar ise kızgın buhar olarak adlandırılır. Eğrinin üzerindeki noktalar ise doymuş sıvı ve buhara âit özellikleri ifâde eder. Kritik sıcaklığın üzerindeki sâbit bir sıcaklıkta buhar ne kadar sıkıştırılırsa sıkıştırılsın hiçbir zaman sıvılaşma olmaz. Burada buhar ideal bir gaz gibi düşünülebilir.Her maddenin kendine has bir kritik sıcaklığı vardır.Meselâ suyun kritik sıcaklığı 374°C'dir.

Atmosfere açık serbest yüzeyi olan sıvılarda dâimâ buharlaşma meydana gelir. Çünkü her sıcaklıkta belirli bir buharlaşma basıncı vardır. Bu basınç doymuş buharın o sıcaklıktaki basıncına eşit olmaktadır. Yüzeyde meydana gelen buharın basıncı sıvının buharlaşma basıncına eşit olduğu zaman buharlaşma durur ve doymuş buhar meydana gelir. Buharlaşma basıncı açık yüzey üzerindeki buhar veya hava basıncına eşit olunca kaynama hâdisesi meydana gelir. Kaynama olmadan meydana gelen buharlaşma tamâmen açık yüzeye bağlıdır.

Açık yüzeyi olmayan kapalı sıvılarda normal buharlaşma hâdisesi meydana gelmez. Buharlaşma, kaynama netîcesinde olur. Kaynama, sıvının herhangi bir noktasında meydana gelebilir. Bunun için ise, sıvının o noktasındaki basıncın o sıcaklıktaki buharlaşma basıncından az olması gerekir. Meselâ oda sıcaklığında suyun buharlaşma basıncı 0,02 atmosfer kadardır. Kapalı bir kaptaki suyun basıncı, sıcaklık oda sıcaklığında (20°C) tutulmak üzere bu basınca indirilirse kaynamaya başlar. Buharlaşma tamamlanıncaya kadar sıcaklık sâbit kalır. Suyun atmosfer basıncında buharlaşma sıcaklığının, 100°C olduğu, herkes tarafından bilinmektedir. Bu da aynı prensibin netîcesidir.

Buharlaşma cereyan ederken gaz hâline geçen moleküller çevreden ısı alırlar. Dolayısıyle çevreyi soğuturlar. Yazın sıcak havalarda etrâfı ıslattığımızda serinlik olması, suyun buharlaşırken çevreden ısı almasından ileri gelir. Bu ısıyı ifâde etmek için buharlaşma ısısı târif edilmiştir. Bu, atmosfer basıncında bir kg sıvının buharlaşırken çevreden aldığı ısının miktarıdır. Meselâ suyun buharlaşma ısısı 539 kcal/kg (1 atm. basınç, 100°C sıcaklıkta), alkolün 210 kcal/kg, civanın 68 kcal/kg vb.'dir.

BUHAR MAKİNASI;

Alm. *Damfmaschine (f.),* **Fr.** *Machine (f) a vapeur,* **İng.** *Stream engine.* Buharın sâhip olduğu enerjiyi kullanarak mekanik enerji elde etmeye yarayan makina. Esas olarak ısı enerjisini mekanik enerjiye dönüştürür. Buharı meydana getiren moleküller, taşıdıkları ısı enerjisi dolayısıyla, dâimâ hareket hâlinde olduğundan, bulundukları kabın çeperlerine basınç yaparak kuvvet uygularlar. Bu da mekanik olarak bir itme kuvveti kaynağıdır. Bunun için silindir içindeki pistonun buharın bu itme tesiriyle hareket etmesinden mekanik enerji elde edilmiş olur. Pistonun hareketi iki ayrı ana prensibe göre sağlanabilir. Atmosfer basınçlı buhar makinalarında pistonun çalışma yüzüne buhar girmesiyle ileri hareket, sonra bu buharın soğutulup basıncının düşmesiyle, pistonun diğer yüzündeki atmosfer basıncıyla aradaki fark dolayısıyla, geri hareket sağlanır. İki zamanlı buhar makinalarında ise buhar, hareketli bir kapak vâsıtasıyla pistonun iki yüzüne sırayla gönderilerek pistonun hareketi ve iş yapan buharın dışarı atılması sağlanır. Pistonun gidip-gelmesi, piston koluna bağlanan bir su tulumbasının koluyla su pompalamada veya piston koluna bağlanan bir krank-biyel mekanizmasıyla dönme hareketi elde

etmek gâyesiyle pekçok endüstriyel sahada kullanılır. Buhar enerjisinden faydalanarak mekanik enerji elde edilen diğer bir şekil, en gelişmiş buhar makinası olan buhar türbinlerinde buharın kullanılmasıdır. Buhar makinası denince umûmiyetle krank-biyel mekanizmasıyla dönme hareketi elde edilen makinalar anlaşılsa da, buhar makinalarının târihî bir gelişimi vardır ve bu gelişmeye bağlı olarak değişik adlar altında değişik gâyelerle kullanılmışlardır.

Endüstrinin gelişmesinde buhar makinasının büyük rolü vardır. Çünkü buhar makinasının çalışmasını sağlayan güç, o zamâna kadar kullanılan makinalardaki gibi belli bir yere bağlı değildir. İki asra yakın bir zamâna kadar endüstriye ve ulaşım araçlarına hâkim olmuştur.

Mekanik olarak buharın enerjisinden faydalanmayı ilk olarak bir Fransız mühendisi olan Salamon de Caus düşünmüştür. 1663'lerde Worcester Markisi'nin yaptığı buhar çeşmesi denen makina, Salomon de Caus'un düşüncesinden hareketle yapılmıştır. Bu sâyede buhar basıncından faydalanarak suyun yükseklere çıkarılabilmesi sağlanmıştır. 1698 yılında bir İngiliz olan Thomas Savery buhar pompası denen ve su pompalamada kullanılan makinayı yaptı. Bu makina tamâmen buharın ısıtılıp soğutulmasından ileri gelen basınç yükselme ve düşmeleri netîcesindeki basınç farkına göre çalışmaktaydı.

Bir pistonun bir silindir içinde hareketini sağlayacak şekilde buhar basıncından faydalanma, 1679'larda buharlı tencerenin bulucusu olan Fransız Denis Papin tarafından gerçekleştirildi. Bu prensipten hareketle bir emme tulumbasının kolunu, silindir içinde hareket eden pistonla irtibatlayarak, su pompalamaya yarayan ve Savery'in buhar pompasından daha değişik, gelişmiş bir buhar makinası Thomas Newcomen tarafından yapıldı. Newcomen makinası ile aynı gâyeler için kullanılabilen Savery buhar pompasında hareketli herhangi bir piston yoktur. Buhar elde etmeye yarayan kazan, suyu emmeye ve basmaya yarayan oval bir kap ve bu kabın emme ve basma tarafına bağlı borulardan ibâretti. Ayrıca borularda suyun aşağı doğru kaçmaması için tek yönlü kapaklar bulunurdu. Oval kaba buhar gönderilince, daha önce emilen ve kapta bulunan su, basma borusundan yukarı basılırdı. Sonra buhar vanası kapatılıp, oval kaptaki buhar, başka bir kaptan gönderilen su ile yoğunlaştırılır; dolayısıyla kaptaki basınç atmosfer basıncının altına düşerdi. Netîcede emme su borusundan kabın içine dolup, bu su tekrar buhar gönderilerek yukarı basılırdı.

Newcomen makinası, Savery pompasından farklı olarak piston-silindir sistemine sâhiptir. Kazandan silindire gönderilen buhar, su püskürtmek sûretiyle soğutulup, oluşan düşük basınç pistonun aşağı inmesini sağlar. Meydana gelen artık su bir boruyla dışarı atılıp, tekrar silindire buhar gönderilmek sûretiyle de pistonun yukarı çıkması sağlanır. Pistona bağlı bir piston kolu, bir emme-basma tulumbasının yatay koluna bağlanarak pistonun aşağı yukarı hareketi pompalama için kullanılır. Her iki makina keşif zamanlarına göre gelişmiş makinalar olsa da verimleri çok düşüktür.

Döner hareket elde edilen buhar makinalarındaki en önemli gelişmeyi James Watt adında bir İngiliz yapmıştır. Pistonun her iki yüzüne buhar göndermek sûretiyle hareketi sağlanan bu makinada buharın sırayla pistonun her iki yüzüne girip çıkışını sağlamak gâyesiyle dönme hareketine bağlı olarak çalışan çeşitli kapaklar kullanılır. Bunlar buhar pistonunun bir yüzüne girerken,diğer yüzdeki artık buharın dışarı atılmasını sağlayan delikleri sırayla açıp kapamaya yarar.Pistonun her iki yüzüne ard arda tesir eden buhar, pistonun gidip-gelme hareketi yapmasını sağlar. Bu gidip-gelme hareketi ise, piston kolu vâsıtasıyla krank mili harekete geçirilerek dönme hareketine çevrilir. Piston kolu ile krank kolu arasında biyel denen bir kol daha vardır. Bu kol eski makinalarda doğrudan bir ucu piston koluna, diğer ucu krank koluna mafsallı olarak yerleştirilir. Daha sonraları 1803'te Richard Trevithick'in bulduğu kayar kafa sistemiyle pistonun biyele birleştiği mafsal düzgün olarak aynen piston gibi gidip-gelme yapacak şekilde tesbit edilmiştir. Piston kolunun doğrudan krank koluna bağlı olduğu, yâni biyelin olmadığı sistemler de vardır. Pistonun her iki yöne en fazla gidebileceği noktada piston kolu ile krank kolu aynı doğru üzerine gelir. Bu noktalara ölü noktalar denir. Bu ölü noktalardan krankın geçmesi için tek silindirli makinalarda volan denen ve krankla birlikte dönen kütlelerin atâletlerinden faydalanılır. Çok silindirli makinalarda ise krank kolları arasında belli bir açı olacak şekilde yapılır.

Lokomotif, gemi, otomobil gibi vâsıtaları harekete geçirmekte ve çeşitli sanâyi alanlarında kullanılan döner hareketli buhar makinalarının pekçok çeşitleri vardır. Buhar makinalarında en önemli konu, verimin yüksek olmasıdır. En yüksek verim, yâni sıcak buhardan elde edilecek en büyük mekanik enerji, girişte yüksek basınç ve çıkışta düşük sıcaklığın sağlanmasıyla elde edilir. Meselâ buhar enerjisini tamâmen kullanmak için yüksek basınçlı küçük bir silindirden çıkan buhar, alçak basınçlı büyük bir silindire gönderilmek sûretiyle çalışan kademeli veya bileşik buhar makinalarının alçak-orta-yüksek basınç silindirli olmak üzere üç kademeli olanları da vardır. Hattâ, iki orta basınç silindiri bulunan dört kademeli makinalar bile yapılmış, fakat pek tutulmamıştır. Üç kademeli makinalar genellikle deniz araçlarında kullanılmıştır. 1930'lara kadar Atlas Okyanusunda yolcu taşımış olan Olympic gemisinin makinası üç kademelidir. Öyle ki alçak basınç silindirinin çapı 2,5 metreye yakındır. Kademeli makinaların silindirleri yan yana düşey olabildiği gibi, yatay veya karşılıklı çalışanları da

vardır. Diğer bir ilgi çekici buhar makinası tipi de merkezden buhar çıkışlı veya eşakımlı denen makinalardır. Bunlarda buhar, silindirin ucundan girer, piston silindirin ortasından geçerken tam silindirin orta kısmında bulunan delikleri açmış olur ve böylece buhar hiç yön değiştirmeden dışarı atılır. Bu tip makina ilk defâ 1908'lerde Johann Stumpf adındaki Alman tarafından geliştirilmiştir. Daha sonraları ABD, İngiltere, Almanya ve İsviçre'de çok büyük merkezden buhar çıkışlı makinalar yapılmıştır. Bunların silindir sayısı 5'e, güçleri 30.000 beygire kadar olanları vardır.

Buhar makinalarında kullanılan buhar, çeşitli tipleri olan buhar kazanlarında üretilir (Bkz. Buhar Kazanları). Pistonlu buhar makinalarının yerine geçen buhar türbinlerinin buharı da yine buhar kazanlarından sağlanır. Pistonlu buhar makinaları artık yerini dizel motorlarına, patlamalı motorlara ve elektrik motorlarına bırakmaktadır. Fakat termik santrallarda elektrik üretiminde kullanılan buhar türbinleri modern bir buhar makinası olarak hâlâ geçerliliğini korumaktadır (Bkz. Buhar Türbinleri). Gerçi buhar türbinlerinin çalışma prensibi pistonlu makinalardan farklıdır, ama her ikisinin de buharla çalışması ortak ana özellikleridir.

BUHAR TÜRBİNLERİ;

Alm. *Dampfturbinen (f.pl.),* **Fr.** *Turbines (f.pl.)a vapeur,* **İng.** *Steam turbines.* Yüksek basınç altındaki buharın sâhip olduğu termal enerjiyi, mekanik dönme enerjisine çevirmeye yarayan sistem. Genellikle bunun sonucu olarak elektrik üretilir. Buhar, yüksek bir hızla, yerleştirilmiş kanatlar içinden geçecek şekilde gönderilir. Bununla bir dönme hareketi ortaya çıkar. Buharın basınç enerjisini en verimli şekilde enerjiye dönüştürmek için Laval (yakınsak-ıraksak) lüleleri kullanılır. Bu lüle önce birden daralırken, sonra yavaş yavaş genişler. Ağızlığın özelliğinden dolayı geçen buharın basıncı kinetik enerjiye, yâni hıza çevrilir. Buharın hızının yüksekliği nisbetinde, buhar jetinin rastladığı engele tatbik edeceği basınç da artar. Bu, ayrıca buharın ilk yörüngesinden ayrılmasına da bağlıdır. Eğer bir mil üzerindeki kanatlar, gelen buharı hemen hemen çevre doğrultusuna çevirirse, buhar mili döndürecek çevre doğrultusunda bir kuvvet tatbik eder. Buharda bulunan enerjinin en verimli şekilde alınması için birbirini tâkip eden kademeler şeklinde çok kademeli olanları vardır. Her kademenin kanatlı kısımları aynı bir mil üzerine yerleştirilmiştir. Bu sebepten aynı hızla dönerler. Bu dönen düzene bütün olarak "rotor" denilir. Teorik olarak buharın bütün basıncı atmosfer basıncına tek ağızla indirilerek hıza çevrilebilir. Ancak, bu durumda milin mâkul bir verim sağlayabilmek için çok yüksek hızda dönmesi gerekir. Bu ise bazı teknik zorlukları getirmesi yanında büyük merkezkaç kuvvetinden dolayı makinayı harâb edebilir. Enerjiyi, birbirini tâkib eden kademelerde kullanan türbinler çeşitli prensiplere göre inşâ edilmiştir:

1.Hızlı kademeli: Bu sistemde buharın tam olarak basıncı tek bir hıza çevrilir. Elde edilen, hızı yüksek buhar jeti rotor kademesindeki kanatların belli bir kısmına püskürtülerek enerjisinden faydalanılır. Curtis türbini bu tip bir türbindir.

2. Basınç kademeli: Püskürtme borusunda buhar genişler ve ortaya çıkan yüksek hızlı buhar, kademeli kanatlara çarparak rotoru döndürür. Daha sonra buhar kılavuz kanatlar arasından geçer. Burada buhar biraz daha genişler ve hız başka bir kademeyi çevirir. Bu şekildeki sâbit ve döner kademelerdeki kanatlar arasından geçen buhar, her kademede biraz genişleyerek kademelerdeki bütün basınç kullanılıncaya kadar bu işleme devam eder. Ağırlık bakımından aynı olan buharın her devreden geçtiğinde hacim büyümesi ile yavaş yavaş basıncı azaltılır. Bu sebepten türbinin çıkış ucundaki kademenin kanatlarının çapı girişlerden daha büyüktür. Bunlara aksiyon türbinleri adı verilir.

3. Reaksiyon kademeli: Bu sistemde basınç, sâdece püskürtme borusunda ve sâbit kılavuz kademelerinde değil, rotor kademelerinde de hıza çevrilir. Bunlara reaksiyon türbinleri denir. Buhar türbinleri aynı zamanda türbini terk eder. Düşük basınçlı buharın girdiği yere göre yoğunlaştırıcılı veya yoğunlaştırıcısız olacak şekilde de sınıflandırılır. Yoğunlaştırıcılı türbinler çıkış buharının ısısını ve basıncını düşürdüğünden basıncın türbindeki düşme oranı dolayısıyla türbinin verimi artar. Yoğunlaştırıcısız sistemlerde ise, türbinde işi biten kullanılmış buhar atmosfere veya bir ısıtma sistemine veyâhut herhangi bir kullanım yerine gönderilir. Buharın çıkıştan sonra girdiği yerlere göre de türbinlere değişik isimler verilir.

BUHÂRA;

Özbekistan Cumhûriyeti sınırları içinde bulunan târihî bir şehir. Zerefşan Irmağının aşağı havzasındaki büyük vahâda yer alan Buhâra şehrinin denizden yüksekliği 220 metredir. Kara ikliminin tesirinde olup kışlar soğuk, yazlar ise çok sıcak geçer.

Buhâra idâresinin merkezi olan şehrin bulunduğu yerde eski devirlerden beri şehirler kurulmuştur. Eskiden beri idârî bir bölge olan Buhâra'nın merkezi Nûmicker (Bûmickes) idi. Sanskritçede manastır mânâsına gelen Viharanın Türkçedeki şekli buhardan türemiş olması mümkündür. Buhâra idâresinin

merkezi olan Nûmickes şehrinde kurulan bir "Vihara" (manastır) sebebiyle şehre bu ad verilmiştir.

İslâmiyetten önce İranlıların Türklerin veya başka milletlerin hâkimiyetinde kalmış olan Buhâra'nın önemli bir ilim, kültür ve ticâret merkezi hâline gelmesi, Müslümanlar tarafından feth edilmesinden sonradır. Hazret-i Muâviye'nin halîfeliği zamanında Abdullah bin Ziyâd tarafından fethedilmeye teşebbüs edildiyse de, şehrin hükümdârı olanBidûn Hâtun bâzı şartlarla sulh antlaşması yaptı. Bu antlaşmaya göre yıllık 1 milyon dirhem vergi ve 200 muharip vermeyi kabul etti. İki yıl sonra hazret-i Muâviye'nin Horasan Vâlisi Saîd bin Osman bin Affan bu antlaşmayı yenileyerek Buhâra'yı İslâm hâkimiyetine aldı. Ancak buradaki İslâm hâkimiyeti devamlı olamadı. Şehir zaman zaman Müslümanların kontrolünden çıktı. Emevîlerin Horasan vâlisi Kuteybe binMüslim 706-709 yılları arasında düzenlediği seferler neticesinde Buhâra'yı tamâmen fethetti. Kuteybe binMüslim İslâmiyetin yayılması için geceli gündüzlü çalıştı. Birçok mescid yaptırdı. 712 senesinde Kale içinde bulunan puthânenin yerine büyük bir câmi yaptırdı. Bîdûn Hâtun'un oğlu Tuğşâde Buhâra Vâlisi tâyin edildi. İslâmiyeti kabul etmekle şereflenen Tuğşâde otuz yıl Buhâra'da hüküm sürdükten sonra 739'da Semerkant'ta iki kişi tarafından öldürüldü. Onun zamanında henüz Müslümanlığı kabul etmemiş olan Türkler, Buhâra'yı birkaç defâ ele geçirdiler. Tuğşâde'den sonra oğlu Kuteybe ve kardeşi Bünyat Buhâra'yı idâre etti.

Emevîler zamanında ve Abbâsîlerin ilk devirlerinde Buhâra'da yerli hükümdârdan başka Merv'deki Horasan vâlisi tarafından tâyin edilen bir emir veya âmil bulunuyordu. Horasan Vâlisi olan Fâzıl bin Süleyman et-Tûsî, Buhâra şehrinin etrâfını düşman hücumlarından korumak için sûrlarla çevirdi (782). Bulunduğu yer îtibâriyle Horasan vilâyet merkezi Merv'le yakın ilişki içinde bulunanBuhâra, Horasan vâlileri merkezlerini Merv'den Nişâbur'a taşıyınca Mâverâünnehr'in diğer kısımlarının idâresinden ayrıldı. 874 senesine kadar Horasan'daki Tâhirîlere bağlı bir vâli tarafından idâre edilmekteydi. Buhâra Emîri Yâkub bin Leys es-Saffâr Tâhirîleri ortadan kaldırdı ve kısa bir müddet kendisini Horasan hükümdârı îlân etti. Adına hutbe okundu. 874 senesinde şehir halkı ile ulemâ Sâmânîlerden Semerkant hâkimi Nasr bin Ahmed'e başvurarak şehri ona teslim ettiler. Nasr da küçük kardeşi İsmâil'i Buhâra vâliliğine tâyin etti. Böylece Buhâra 999 yılına kadar Sâmânîler tarafından idâre edildi.

Buhâra şehri Sâmânîlerin idâresinde kaldığı bu dönemde târihinin en parlak devrini yaşadı. Büyük bir ilim, kültür ve ticâret merkezi oldu. 892 yılında Nasr bin Ahmed ölünce yerine İsmâil geçti ve Buhâra'da yerleşti. Böylece Buhâra, Sâmânîlerin devlet merkezi oldu. İsmâil 900 yılında Saffârilerden Amr bin Leys'i yenince Abbâsî halîfesi tarafından Horasan emiri olarak tanındı. Bu sâyede Buhâra zengin ve büyük bir devletin merkezi oldu. Sâmânî hükümdarları âlim, edip ve şâirleri himâye ettikleri için çok sayıda edip ve şâir Buhâra'da toplandı. Birçok saray, medrese, câmi ve mescid inşâ edildi. Buralardan yetişen âlimler İslâmiyetin yayılmasına hizmet ettiler. İlmin yanında sanâyi de gelişti. Özel kumaşlar dokunan Dârü't-Tıraz yaptırıldı. Buhâra'da dokunan kumaşlar, halılar, kilimler, yünlü ve pamuklular, seccadeler çeşitli ülkelere ihraç edildi. Buhâra ve etrâfında zirâat, ticâret ve sanâyi çok gelişti, çok büyük çarşılar inşâ edildi.

Karahanlılardan Hârun Buğra Han 992'de Buhâra'yı geçiçi olarak işgâl etti. Karahanlı İlig Han Nasr bin Ali 999 senesinde Buhâra'yı zabtedip Sâmânî Devletine son verdi. Bunun üzerine şehir eski siyâsî önemini kaybetti. Karahanlılar devrinde Buhâra'yı vâliler idâre etti. Bir buçuk asır boyunca şehre hâkim olan Karahanlı hükümdarlarının ancak birkaçı Buhâra'da oturdu. Bunlar bâzı yeni binâlar inşâ ettirdiler. Buğra Han İbrâhim bin Nasr 1044-45'te Fâtımîler lehine başlatılan şiî propagandasına karşı çıktı. Buhâra'daki İsmâilîlerin öldürülmesini emretti. On birinci yüzyılın ikinci yarısında Şemsülmülk Nasr bin İbrâhim Han yeni bir Cumâ Câmii, şehrin güneyinde de Şemsâbâd denilen bir saray yaptırdı ve bir av sahası meydana getirdi. ArslanHan devrinde Buhâra en sâkin ve huzurlu dönemlerini yaşadı. Bu hükümdar kale ve surları yeniden yaptırdı. Cumâ Câmiini ve iki yeni saray inşâ ettirdi.

Buhâra, İslâm orduları tarafından fethedildikten sonra ilk defâ 9 Eylül 1141 târihinde meydana gelen Katvan Savaşından sonra putperest olan Karahıtayların idâresine geçti. Bununla berâberBuhâra'da Sadr ünvanlı hükümdarların nüfûzu devam etti. Harezmşah Alâeddîn MuhammedTekiş bin İlarslan 1182'de Buhâra'ya bir sefer düzenledi. 1207 senesinde KarahıtaylarDevletine son vererek Buhâra'yı hâkimiyeti altına aldı. Harezmşahlar döneminde Buhâra mâmur hâle getirildi. Şehrin çeşitli yerlerine medreseler, kütüphâneler ve câmiler yapıldı, şehrin kalesi tâmir ettirildi. Harezmşahların otoritesi bir müddet daha devam etti. Alâeddîn Muhammed Tekiş 1217-18'de Buhâra'da Abbâsî halîfesi Nâsır Lidinillah adına okunmakta olan hutbeye son verdi.

Moğol hükümdarı Cengiz Han 1220 senesinde Buhâra'yı kuşattı. Üç gün müddetle yaptığı şiddetli hücumlar neticesinde kaleyi almak mümkün olmadı. Bu sırada kale savunmasını lüzumsuz sayan vâli ve bâzı komutanlar hücuma karar verdiler.Kuşatmanın üçüncü günü âni bir taarruzla Moğol çemberini yarıp çıktılar. Fakat Ceyhun Nehri kıyısına varmadan Moğol süvârileri tarafından imhâ edildiler.

Ertesi gün şehrin etrafındaki sahra güneş ışıkları altında kan ile dolmuş büyük bir gölü andırıyordu. Bu durum karşısında Buhâra ahâlisi aman dilemek üzere Cengiz Hana Kâdı Bedrüddîn'i elçi gönderdi.

Yapılan görüşmeler sonucunda halka dokunulmayacağı vâdiyle Moğol ordusu 1220 senesi Şubat ayının on birinde Buhâra'ya girdi. Bir kısım Türkmenler teslim olmayı kabûl etmeyerek iç kaleye çekildiler. Verdiği sözde durmayan Cengiz, şehrin yağmalanmasını ve ateşe verilmesini emretti. Binaların çoğu ahşap olduğu için birkaç gün içinde Cumâ Mescidi ile tuğladan yapılmış bâzı binaları dışında şehrin tamamı yandı. İç kaleye çekilen Türkmenler şehri kahramanca savundular. Her saldırılarında Moğollara büyük kayıplar verdirdiler. Kum tanesi gibi kalabalık olan Moğol sürüsü karşısında iç kale de fazla dayanamadı. Kale düştü ve içindekilerin hemen tamamına yakını şehid edildiler. Bu savunmada Türkmenlerden otuz bine yakın asker Moğollar tarafından şehid edildi, hanımları ve çocukları da esir edildi.

Cengiz Han, oğlu Tuli ile şehre girdiği zaman, ihtişâmına hayran kaldığı Ulu Câmiye atı ile girdi. Âlimlere çeşitli hakâretlerde bulundu. İçki sofrası hazırlatıp esir kadınları raksetmeye zorladı. Bu sırada, Kur'ân-ı kerîmlerin ve büyük İslâm âlimlerinin yazdığı değerli kitapların muhâfaza edildiği dolaplar ve sandıklar,Moğol askerlerince yağmalandı. Kur'ân-ı kerîmler ayaklar altına alındı. Bir kısmı parçalanarak yakıldı. O sırada câmide bulunan âlimler, içleri kan ağlayarak bu durumu seyrediyorlar ve gadab-ı ilâhiyyeye uğradıklarına inanıyorlardı. Cengiz, daha da ileri gitti ve ilme olan düşmanlığının nişânesi olarak oradaki bütün âlimleri öldürttü. Anbarlarda bulunan zâhirelere el koydu. Şehirde ve hisardaki kadınlar ve ihtiyarlar dâhil herkesin, üzerlerindeki elbiseden başka bir şey götürmemek üzere Namazgâh Sahrasına çıkartılmasını istedi. Erkekler, Semerkant muhâsarasında kullanılmak üzere orduya alındı. Kadınlar askerlere dağıtıldı ve şehir baştan başa yağmalandı.

Bir zamanlar yalnız Mâverâünnehr'in değil, bütün İslâm âleminin en meşhûr ilim ve kültür merkezlerinden olan âlim ve evliyâ yatağı Buhâra, yanıp yıkılmış, kale ve surları yerle bir edilmiş, halkı darmadağın olmuş ve bir enkaz yığını hâline gelmişti. Bu hâdiseleri, Horasan'a kaçan bir Buhâralı kısaca; "Moğollar yıktılar, yaktılar, öldürdüler ve gittiler." diyerek veciz bir şekilde dile getirmiştir.

Cengiz'in yerine geçen Ögeday, Buhâra'yı tekrar mâmur hâle getirdi. 1238 senesinde Buhâra halkı Moğollara karşı isyân ettilerse de, isyân kısa sürede bastırıldı. 20.000 kişi öldürüldü. Moğolların egemenliği altında Buhâra'nın nasıl idâre edildiği ve durumu hakkında kaynaklar yeterince bilgi vermemektedir. Şehir; 1273'te İran Moğolları, 1276 yılında da Çağataylar tarafından ele geçirilerek yağmalandı. Buhâra hiçbir zaman böyle üst üste felâkete uğramamıştı. Şehirde yedi sene canlı varlık bulunmadı. 1283 senesinde Emir Kayd ve Mes'ûd Bey, Buhâra'yı îmâr ederek, başka beldelerden getirdikleri halkı yerleştirdiler.Mes'ûd Bey Mes'ûdiye Medresesini yaptırdı. 1316 senesinde, Çağatay prensi Yasavur tekrar Buhâra'ya saldırarak şehri yağmaladı. Halkın büyük kısmını alıp götürdü ve zorla Ceyhun bölgesine yerleştirdi.

Çağatay Hânedânı ve daha sonra Timur ve Timuroğulları devrinde Buhâra, Mâverâünnehr'in siyâsî hayâtında mühim bir mevkiye sâhib olmamıştır. Bu devirde Buhâra'da meydana gelen en önemli olay Behâeddîn Nakşibend tarafından kurulan Nakşibendiyye tarîkatının ortaya çıkmasıdır. Buhâra ve civârında insanlara İslâmiyetin emir ve yasaklarını anlatan Şah-ı Nakşibend Behâeddîn Buhârî'nin talebelerinden Hâce Muhammed Pârisâ, Buhâra'da çok etkili oldu. Bu devirde yetişen Uluğ Bey de Buhâra şehrinin merkezinde bir medrese yaptırdı. Özbekler, 1500 senesinde Buhâra'yı ele geçirdiler. Özbeklerden MuhammedŞeybek, Şeybânîler Hânedânına Buhâra'yı pâyitaht yaptı. Buhâra, Şeybânîlerden Ubeydullah bin Mahmûd ile Abdullah bin İskender Han zamanında, siyâsî ve mânevî hayâtın merkezi durumuna geldi. Şehir bu durumunu bölgede kurulan Astırhanlar (Estarhanlar) ve Mangıthanlar döneminde de devam ettirdi.

Astırhanlar hanlıkları, Ruslar tarafından işgâl edilince, reislerinden Yâr Muhammed ile oğlu Can, Buhâra'ya sığındılar. İskender'in kızı ile evli olan Can'ın oğlu Bâki Muhammed, on altıncı yüzyılın sonlarında Canoğulları sülâlesini kurdu. Abdülazîz devri, Buhâra Hanlığının son parlak devri oldu. Daha sonraları zayıflayan Buhâra Hanlığı, 1740 yılında Nâdir Şah tarafından yıkıldı. Nâdir Şahın ölümünden sonra Canoğullarının yerine Mangithanlar sülâlesi geçti. 1860'tan sonra Ruslar,Türkistan içlerine doğru ilerlediler. Onların bu hareketini engellemeye çalışan Emir Muzaffereddîn, 1868'de Zirebulak'ta mağlub oldu. Ruslar Buhâra'ya bağlı bâzı yerleri işgal ettiler.Ruslar, İngiliz rekâbetinin de tesiri ile Buhâra Hanlığını yarı bağımsız bir hâle getirdiler. Bölgenin verimli topraklarını sömürmek için, demiryolu kenarlarına Rus köyleri kurarak çoğunluğu sağlamaya çalıştılar. 1910-1920 yılları arasında emirlik yapan Mîr Alîm Han zamanında da Rus baskısı devam etti. Ruslar 1917 Komunist ihtilâli ile harekete geçen emire karşı 1918 yılında savaş açtılar. Birçok Türk aydını öldürüldü. Buhâra ve çevresi Ruslar tarafından işgâl edilince, Mîr Alîm Han 1920 yılında Afganistan'a sığındı. 6 Ekim 1920'de Buhâra Hanlığı ilgâ edildi. İnsanlar, kadın-erkek, ihtiyâr-çocuk demeden kızıl kurşunlara hedef oldular. Câmi ve mescidler kapatılıp, din adamları kurşuna dizildi. Buhâra bir defâ daha harâbe hâline geldi. Afganistan'a geçen Mîr Alîm Han, orada öldü. 1979'da, kızılordu Afganistan'ı işgâl edince, Mîr Alîm Hanın oğlu ve yakınları Pakistan'a geçti. Daha sonra Türkiye'ye getirilerek Gaziantep'te yerleştirildi.

Mâmûr olduğu devirlerde belli başlı ilim merkezlerinden biri olan Buhâra'da yetişen binlerce âlimden

bâzıları şunlardır:İmâm-ı Buhârî, Hakîm Tirmizî, Muhammed bin Selâm el-Bîkendî, Abdullah bin Muhammed el-Müsnedî, Muhammed bin Yûsuf el-Bîkendî, İbrâhim bin el-Eş'as, İmâm-ı Muhammed Şeybânî, Yûsuf-i Hemedânî, Abdülhâlık-ı Goncdüvânî,Şâh-ı Nakşibend Behâeddîn Muhammed bin Muhammed Buhârî,Hâce MuhammedPârisâ, Seyyid Emîr Külâl, Mahmûd Buhârî.

Buhâra, verimli ve bereketli bir arâziye sâhipti. Ticârî faaliyetler çok gelişmişti.MüslümanlarBuhâra'yı fethettikten sonra, pekçok câmi, medrese ve kütüphâne gibi mîmârî eserler yaptılar. Yuvarlak tuğla pâyeler üzerine sivri kemerli ve kubbeli bir yapı olan ve zamanımıza kadar ulaşanHazerDegaron Câmii, Karahanlılar tarafından yaptırılmıştır.Her kubbenin etrâfı tonozlarla çevrili olan câmi, 1121 senesinde yapılmıştır. Kuli Hâtun ve Hakîm Tirmizî türbeleri de zamanımıza kadar ulaşan eski eserler arasında olmakla birlikte, bakımsızlıktan yıkılmaya yüz tutmuşlardır.

Ayrıca Uluğ Bey tarafından yaptırılan Uluğ Bey Medresesi, on beşinci asır mîmârîsinin güzel bir örneğidir. 1536 senesinde yapılan Mîr Arab Medresesi ile 1652 senesinde yapılan Abdülazîz Han Medresesi, on altıncı asır mîmârîsini çok güzel temsil eder. Buhâra'da son medrese, 1807 senesinde Niyâzi Kul tarafından yaptırılan Dört Kuleli Medresedir.

Rusya'da komünist rejim, iktidârı ele geçirdikten sonra, yönetimi altında bulunan Mâverâünnehr'de birçok ibâdet yerlerini yıktılar.Yalnız Buhâra vilâyetinde 360 câmi ve mescid yıktırıldı. Uluğ Bey Medresesini bıraktılar ki, o da din aleyhtarlığı için müze olarak kullanıldı. Buhâra kütüphânelerinde bulunan binlerce Kur'ân-ı kerîm ve hadis kitapları başta olmak üzere, bütün dînî eserleri toplayıp, yakan komünistler, sokaklarda yırtarak ayaklar altında çiğnediler.Halkın evlerinde bulunan dînî, millî ve târihî kitaplara varıncaya kadar toplayıp imhâ ettiler.Kitapları teslim etmek istemeyen binlerce Müslümanı da hunharca şehid ettiler.

Rus işgâlinden sonra başkenti Taşkent olan Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhûriyetinin bir şehri hâline gelen Buhâra'da Sovyet idâresine karşı başlatılan silahlı mukâvemet 1926 yılına kadar sürdü. 1923 sonunda Buhâra hükümeti tamâmen Rus kontrolü altına alındı. Halkın büyük bir kısmı Afganistan'a, geri kalanı da kırsal alanlara ve Özbekistan şehirlerine kaçtı. 1930 ve 1940'lı yıllarda da baskılar sebebiyle bir göç daha yaşandı. Şehrin nüfusu tamâmen azaldı. Fakat İkinci Dünyâ Savaşından sonra hızlı bir artış gösterdi. 1939'da 50.000 iken 1969'da 69.000'e, 1970'te 112.000'e yükselmiş günümüzde ise 200.000'i aşmıştır. 1950'lerde doğal gaz rezervlerinin bulunmasıyla Buhâra'nın gelişmesi hızlanmıştır. Buhâra topraklarından elde edilen doğal gazın boru hattıyla Urallara, Avrupa'nın bir kısmına ve diğer Orta Asya ülkelerine nakledilmesi, şehrin ticârî ve ekonomik yönden önemini arttırmaktadır. Buhâra'nın bugünkü nüfusu; Özbekler,Türkmenler,Kırgızlar,Kazaklar,Tatarlar, Uygurlar, Tacikler,Ruslar,Kafkasyalılar, Ukraynalılar ve Yahûdîlerden meydana gelmektedir. Buhâra şehri Özbekistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra tekrar ilim, kültür ve ticâret merkezi olmaya namzet görünmektedir.

BUHÂRÎ;

Kur'ân-ı kerîmden sonra dünyânın en kıymetli kitabı olan **Sahîh-i Buhârî** adıyla meşhur olan hadis kitabını yazan büyük hadis âlimi. İsmi, Muhammed bin İsmâil olup, künyesi Ebû Abdullah'tır. Hadis ilminde yüksek derecede olup, 300.000'den fazla hadîs-i şerîfi senetleriyle birlikte ezbere bilen bir âlim olduğu için "İmâm", Buharalı olduğu için "Buhârî" denilmiş, İmâm-ı Buhârî ismiyle meşhûr olmuştur. 810 (H. 194) senesinde Buhârâ'da doğdu. 870 (H. 256) senesinde Semerkant'ın Hartenk kasabasında vefât etti.

Küçük yaşta babasını kaybeden Buhârî, ilk tahsiline doğum yeri olan Buhârâ'da başladı. Duâsı makbul sâlihâ bir hanım olan annesi, onun ve kardeşinin yetişmesi için gayret sarf etti. On yaşından îtibâren hadis âlimlerinin derslerine devâm etti. On beş yaşına girmeden 70.000 hadîs-i şerîfi ezberledi. Hadis ilminde kısa sürede o derece ilerledi ki, hocaları ile karşılıklı ilmî münâzaralarda bulunmaya başladı. Nitekim hocası Dâhilî, bâzı hadîs rivâyetlerindeki eksikliklerini onun yardımıyla tamamlamıştır. On altı yaşındayken Abdullah bin Mübârek ve Vekî bin Cerrâh'ın kitaplarını ezberledi. Fıkıh ilminde, müctehitlerin bildirdiklerini öğrendi. Sonra annesi ve kardeşiyle birlikte hacca gitti. Hac farîzasını îfâ ettikten sonra annesi ve kardeşi Buhârâ'ya döndüler, İmâm-ı Buhârî ise, Mekke'de kalıp, hadîs-i şerîf toplamaya başladı. On sekiz yaşındayken Sahâbe ve Tâbiîn fetvâlarını topladı. Abdullah bin Zübeyr el-Hamîdî'den Şâfiî fıkhını öğrendi. Bu arada Medîne-i münevvereye gidip Resûlullah efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) kabr-i şerîfini ziyâret edip, geceleri kabr-i şerîf başında **Târih-ul-Kebîr** kitabını yazdı. Mekke ve Medîne'den başka, Bağdat, Basra, Kûfe, Mısır, Nişâbur, Belh, Merv, Askalan,Dımeşk, Hums, Rey ve Kayseriyye gibi ilim merkezlerini dolaşıp, hadis âlimleriyle görüşüp binden fazla âlimden hadis ve diğer ilimleri öğrenip nakletti.

Kuvvetli zekâya ve hâfızaya sâhib olan İmâm-ı Buhârî, işittiği hadîs-i şerîfi hemen ezberliyordu. Onunla hadîs-i şerîf dinleyenler yazdığı hâlde, o, yazma ihtiyâcını duymuyordu. Muhammed bin Selâm el-Bîkendî, İbrâhim bin el-Eş'âs, Ebû Âsım eş-Şeybânî, Abdurrahmân bin Muhammed bin Hammad,

Hâlid bin Mahled, Ebû Nasr-il-Ferâdisî, Abdân bin Osmân el-Mervezî, Ali bin el-Medînî, Ahmed bin Hanbel, Yahyâ bin Ma'în, İshak bin Râheveyh, Süleymân bin Harb, Abdullah bin Zübeyr el-Hâmidî gibi hocalar elinde yetişti.

Buhârî, ilim tahsilini bitirdikten sonra, Mısır'dan Mâverâünnehr'e kadar tanınmış ilim merkezlerinde hadis ve çeşitli ilimler okuttu. Derslerinde binlerce talebe bulunurdu. Kendisinden 70.000'den fazla talebe hadis dinlemiştir. Bunlar arasında, Tirmizî, Nesâî, Ebû Zür'a ve Ebû Bekr bin Huzeyme, İbn-i Ebî Dâvûd, Muhammed bin Nasr-ul-Mervezî, Müslim bin Haccâc, İbn-i Ebiddünyâ gibi büyük ve tanınmış hadis âlimleri de vardı. Binlerce talebe yetiştirdikten sonra Nişâbur'a oradan da Buhâra'ya döndü. Bir müddet Buhâra'da kalıp, hadis ve ilim öğretmekle meşgul oldu. Bir rivâyete göre Buhâra vâlisi çocukları için özel ders verilmesini, buraya kimsenin girip, dersi dinlememesini istedi. Buhârî cevâbında; "Ben bir kısım kimseleri hadis dinlemekten men edip, birkaç kişiye hadis öğretmem." buyurdu. Bu durum vâliyle arasının açılmasına sebeb oldu. Buhâra'dan ayrıldı. Allahü teâlâya, şikâyet yoluyla vâlinin verdiği sıkıntıyı arz etti. Duâsı kabûl olup, aradan bir ay geçmeden vâli azledildi, zindana atıldı. Bu arada Semerkantlılar kendisini dâvet ettiler. Giderken yolda, Semerkantlılardan bir kısım insanların isteyip, bir kısmının istemediği haberini alınca, Hartenk köyünde kaldı. İşin iç yüzünü öğrenmek istemişti. İnsanların bu hâlinden kalbi daraldı ve canı sıkıldı. Teheccüt namazından sonra ellerini açıp; "Yâ Rabbî! Yeryüzü bu genişlikle bana dar oldu. Beni tarafına al!" diye duâ etti. O ay, orada hastalandı ve 870 yılının Ramazan bayramı gecesi Semerkant'tan 72 km uzaklıkta olan Hartenk'de vefât etti. Mezarı oradadır.

İmâm-ı Buhârî, çok cömerd olup, herkese iyilik ederdi. Fakîrlere çok sadaka verir, talebelerinin ihtiyaçlarını bizzat karşılardı. Bayram günleri hâriç bütün yılını oruçla geçirirdi. Haramlardan ve şüphelilerden dâima kaçar, gıybetten çok korkardı. "İsterim ki Rabbime kavuştuğumda hiç gıybet etmemiş olayım ve böyle bir şey için kimse beni aramasın." buyururdu. Gecenin ilk saatlerinde biraz uyur, sonra kalkar ilim ve ibâdetle meşgul olurdu. Kur'ân-ı kerîmi üç günde bir defâ hatmederdi.

Hadis ilminin ve hadis âlimlerinin önderi olan İmâm-ı Buhârî, yüz binlerce hadîs-i şerîfi ezberlemişti. Hadîs-i şerîfleri metinleri ve senetleriyle ezbere bilirdi. Hadîs-i şerîflerin râvîlerini çok inceler dînin emirlerine uymayan, edeplerini gözetmeyen, ahlâkında bir kusur olanların rivâyet ettiği hadîs-i şerîfleri almazdı. Hadîs-i şerîfin metnini ezberlediği gibi, o hadîs-i şerîfi rivâyet eden kimselerin, künyelerini, doğum ve ölüm târihlerini, ahlâk ve yaşayışlarını, kimden rivâyette bulunduklarını, o râvîden başka kimlerin hadîs-i şerîf aldığını öğrenir ve ezberlerdi. Bir kimse hadis rivâyetinde ve râvîlerin senedinde hatâya düşse, hemen İmâm-ı Buhârî'yi bulup sorar ve doğrusunu öğrenirdi. Gittiği her yerde, etrâfı hadîs-i şerîf almak ve öğrenmek isteyenlerle dolup taşardı. İmâm-ı Buhârî'nin hadis ilmindeki rumuzu "HI" harfidir. Aynı zamanda tefsir ve kelâm ilimlerinde de üstâd olan İmâm-ı Buhârî'nin tefsire dâir bildirdiği rivâyetler tefsir âlimlerinin eserlerini süslemektedir. Kelâm ilmine dâir eserler de yazmıştır.

Eserleri:

1) Câmi-us-Sahîh: En büyük ve en meşhur eseridir. **Sahîh-i Buhârî** ismiyle de tanınır. İslâm âlimleri söz birliğiyle; "Kur'ân-ı kerîmden sonra en sahih kitap **Sahîh-i Buhârî**'dir." buyurmuşlardır. İmâm-ı Buhârî bu kitabı Mescid-i Harâm'da yazdı. Her hadîs-i şerîfi kitâbına yazmadan önce istihâre yapmıştır. Gusl edip, Kâbe'de makâmın gerisinde iki rekat namaz kılıp, koyduğu sağlam usûllere göre sahih olduğu kesin olarak belli olan hadîs-i şerîfleri yazmıştır. Bu kitabı müsveddeden temize çekme işini de Medîne-i münevverede Peygamber efendimizin kabr-i şerîfi ile minberi arasında bulunan Ravda-i Mutahherada yaptı. Bu eserini nasıl yazdığını kendisi şöyle anlatmıştır: "**Câmi-us-Sahîh** kitâbını, 600.000 hadîs-i şerîf arasından seçtim. Her hadîs-i şerîfi kitaba koymadan önce gusledip, iki rekat namaz kılıp, istihâre yaptım. Ondan sonra hadîs-i şerîfi kitaba koydum. Bunları yapmadan hiçbir hadisi yazmadım. 7275 hadîs-i şerîf olan bu kitabı on altı yılda tamamladım."

Kütüb-ü Sitte adı verilen altı sahih hadis kitabının en başta geleni olan **Sahîh-i Buhârî**'nin, Ali el-Yünûnî tarafından el yazmasıyla çoğaltılan metni mûteber olmuştur. Bu nüshanın aslı Kâhire'de Akboğa Medresesi Kütüphânesindedir. **Sahîh-i Buhârî**'nin birçok şerhleri ve baskıları yapılmıştır. 1894'te Sultan İkinci Abdülhamîd Han tarafından Mısır'da yaptırılan iki cilt baskısı pek nefis, ciltlenmiş, altın tuğra ve nukûş ile süslenmiştir. Bu baskı Bulak'ta Emîriyye Matbaasında yapıldı. Zeynüddîn Ahmed Zebîdî, mukarrer rivâyetleri birleştirerek **Buhârî-i Şerîf Tecrid-i Sarîh** ismiyle kısaltılmıştır.

2) Târih-ul-Kebîr, 3)Târih-ul-Evsat, 4)Târih-us-Sagîr (Bu üç eser hadis râvîlerinin hayatlarını ve hadis ilmindeki yerlerini ihtivâ etmektedir.), **5) Kitâb-u Duafâ-is-Sağîre:** Zayıf râvîlerin hallerinden bahseder. **6) Et-Târih fî Mârifeti Ruvât-ül-Hadîs, 7) Et-Tevârîh-ul-Ensab, 8) Kitâb-ül-Kûnâ, 9) El-Edeb-ül-Müfred** (Ahlâkla ilgili hadîs-i şerîfleri toplayan eserdir.)**, 10) Ref'ul-Yedeyn fissalâti, 11) Kitâb-ül-Kırâati Half-el-İmâm, 12) Halk-ul-Ef'âl-il-İbâdi ver-Reddü alel-Cehmiyye, 13) El-Akide yâhut Et-Tevhîd:** Kelâm ilmiyle ilgilidir. **14) El-Câmi-ul-Kebîr, 15) Et-Tefsîr-ül-Kebîr, 16) Kitâb-ül-Mebsût, 17) Esmâ-üs-Sahâbe.**

BUHTUNNASAR-NABUKEDNAZAR (Bkz. Bâbil Krallıkları)

BUHURDAN;

Alm. *Rauchergefass (n),* **Fr.** *Encensoir (m.),* **İng.** *Censer.* İçinde buhur yakılan kap. "Buhur" (tütsü) kelimesiyle, Farsça mekân (yer) ismi yapan "dân" ekinden türetilmiştir. Ateşliğe ateş konarak kokulu ağaçlar ve buhur çubukları yakılan ayaklı ve mâdenî kaplar olup, kapakları üzerinde dumanın çıkması için zarîf oymalı delikler vardır.

Her devirde çok değişik örnek ve biçimlerde gözü okşayacak şekilde yapılan buhurdanlar ateşlik ve külah olmak üzere iki kısımdır. Buhurdanların altlarına konan tabloya da buhurdan tablası denirdi. Bunların üzeri kıvrık dal motifleri ile süslenirdi.

Altın, gümüş, bakır, pirinç, porselen, fayans ve topraktan çeşitli şekillerde yapılırdı. İstanbul'da daha çok mâdenî olanları yapılır ve adına da "tombak" denirdi. Şam ve Yemen'de yapılanları daha meşhurdur. Arap buhurdanları daha büyük ve daha süslü olup, bunlar hem kandil gibi asılabilir hem de yere koyulabilirdi.

Toprak ve gümüş üstüne kurşunla, nakış işleme tekniğiyle yapılan ve herbirinin ayrı bir hikâyesi olan, üzerinde çok değerli taşlar bulunan, Türk buhurdanlarının en güzel örnekleri, Topkapı Sarayındadır.

Buhur olarak öd ağacı, amber, günlük, sandal ağacı gibi yandığı zaman güzel koku veren şeyler kullanılırdı. Öd ağacı bâzan dal hâlinde, bâzan da tozu gülsuyu ile hamur yapılarak kalem veya levha şeklinde kurutulur; câmi, mescid, tekke ve evlerde, mevlid, cenâze ve benzeri dînî toplantılarda yakılırdı.

BUJİ;

Alm. *Zündkerze (f),* **Fr.** *Bougie (f),* **İng.** *Spark plug.* İçten yanmalı motorların, genellikle hepsinde (dizel motorları hâriç) yanma odasındaki yakıt-hava karışımını ateşlemek için kullanılan devre elemanı.

Bilindiği gibi içten yanmalı motorlarda piston, yakıt-hava karışımını sıkıştırmak için yukarıya doğru çıkar. Bu sıkıştırma işi bittiği an yakıtın tutuşması lâzımdır. İşte bu anda ortam içinde bulunan bujinin merkez elektrodu ile silindir bloğuna bağlı olan şase elektrodu arasında bir kıvılcım meydana gelir. Bu iki elektrot arasında yaklaşık 0,75 milimetrelik bir hava boşluğu vardır. Bu kıvılcım yakıtı ateşler ve âni genişleme sonucu piston geriye itilir.

Bujinin çalışma sıcaklığına göre çeşitli tipleri vardır. Genellikle 400-850°C arasında iyi sonuç verirler. Sıcaklığın yüksek olması elektrot ucuna biriken karbonun yanması içindir. 850°C altında olması ise kendiliğinden ark yapmaması içindir. Bujinin yapısında elektrot ve bunun etrafında yalıtkan olarak porselen vardır. Ayrıca ateşleme elektrodu tarafı motor gövdesine vidalanabilmesi için dişli yapılmıştır, şase buraya bağlanır. Bujinin çalışması 6~12 V'luk akü geriliminin 15.000-25.000 V'a çıkarılmasıyla sağlanır. Bu işi endüksiyon bobini yapar.

BUKALEMUN (Chamaeleon);

Alm. *Chamaleon (n),* **Fr.** *Cameleon (m),* **İng.** *Chameleon.* **Familyası:** Bukalemungiller (Chamaeleontidae). **Yaşadığı yerler:** Güney İspanya, Kuzey Afrika ve Güney illerimizde boldur. **Özellikleri:** Renk değiştirerek çevreye en iyi şekilde uyum sağlar. **Çeşitleri:** Âdî, Sudan, Dağ ve Pars bukalemunu en çok bilinenidir.

Pullu sürüngenlerden renk değiştirebilme özelliğine sâhip, yavaş hareketli bir hayvan. 85 kadar türü bilinmektedir. Vücûdu yandan basıktır. Ağaç dallarında yaşar. Ayak ve kuyruğu ile ağaç dallarını kavrar. Çoğu 20-30 cm boyundadır. Derisinin içinde yer alan "kromotofor" denen renk hücreleri sâyesinde rahatlıkla renk değiştirerek yılan ve yırtıcı kuş gibi düşmanlarından kendini korur. Başının tepesi miğferlidir. Bâzılarında boynuz gibi çıkıntı bulunur. Beş parmaklı ayaklarının iki parmağı bir yanda, üçü karşı tarafta olduğundan ağaç dallarını kerpeten gibi kavrar. Avına çok yavaş yaklaşır. Boyuna yakın uzunluktaki ucu yapışkan dilini, hızla böceklere fırlatarak avlanır. Zehirli değildir, insana saldırmaz. Bukalemunun şaşılacak özelliklerinden birisi de, birbirinden bağımsız hareket eden gözleridir. Bir gözü ile önde avını görürken, diğer gözüyle yan ve arka kısmını gözleyebilir. Doğu Afrika ve Madagaskar'da bir metreye yakın bukalemunlar vardır. Uzun, yapışkan ve vantuzlu dilleriyle küçük memeli ve kuşları avlayabilirler. Bukalemunlar yaz sonunda toprağa kazdıkları çukurlara birkaç düzine yumurta yumurtlayarak toprakla örterler. 3-4 ay içinde yavrular yumurtadan çıkarak hemen avlanmaya başlarlar. Bukalemunlar toprak yüzeyinde yürüme ve çukur açmada büyük zorluk çekerler. Bir kısım bukalemunlar ovovivipardır, yâni yumurtalar ana karnında açılarak yavrular doğar. Bâzı ilkel toplumlar tarafından bukalemun uğurlu sayılmış ve korunmuştur. Böcek avladığından faydalı bir hayvandır.

BULAŞICI HASTALIKLAR;

Alm. *Ansteckende Krankheiten (f.pl.),* **Fr.** *Maladies contagieuses (f.pl),* **İng.** *Contagious diseases.* Hastalık yapıcı herhangi bir yolla insana geçme özelliğindeki mikropların veya parazitlerin vücuda girmesiyle ortaya çıkan hastalıklar. Hastalığı yapan organizmalar, virüsler, bakteriler, riketsialar, mantarlar olabilir. Bütün bulaşıcı hastalıklar bir veya birkaç yolla insana geçebilme özelliğindedir. İnsandan insana, hayvandan insana olduğu gibi, topraktan insana da bulaşma husûle gelebilir. Bulaşma şekillerinden başlıcaları şunlardır: 1. Aksırırken, öksürürken, konuşurken ağızdan çıkan damlacıkların başkası tarafından teneffüs edilmesiyle (verem, boğmaca ve çeşitli solunum yolu hastalıkları); 2. Direk deri temâsı ve cinsî temâsla; 3. Hastanın kullandığı çamaşır, yatak eşyâsı ve yiyecek eşyâları gibi malzemeler vâsıtasıyla; 4. Hayvanların insandan insana veya hayvanlardan insana hastalık taşımasıyla (Bunun en canlı örneği anofel cinsi sivrisineklerin taşıdığı sıtmadır. Yine aynı şekilde güvercinler "psittakoz" hastalığını taşırlar.); 5. Hastalandırıcı mikroplarla kirlenmiş yiyecekler ve içeceklerin alınmasıyla (Suyla bulaşan hastalıkların başlıcaları tifo, dizanteri, kolera, paratifo olarak sayılabilir.Yiyeceklerle de besin zehirlenmeleri ve gastroenteritler meydana gelebilir.); 6.Hastalıklı bir anneden hâmilelik sırasında veya doğum esnâsında bebeğe hastalık bulaşmasiyle (Frengi, kızamıkçık, gonore konjonktiviti, yâni belsoğukluğu mikrobunun yaptığı göz iltihâbı bu yolla bulaşabilir.).

Kuluçka devresi: Hastalık yapıcı organizma, vücuda girdiği zaman üremeye başlar. Üreyerek hastalık belirtilerini ortaya çıkaracak sayıya gelmesi belli zaman alır. Mikrobun vücuda girdikten hastalık belirtilerinin ortaya çıkmasına kadar geçen zamana "kuluçka devresi" denir. Kuluçka devresi, mikrobun cinsine göre çok değişiklik gösterir. Kolerada kuluçka dönemi bir kaç saat sürdüğü halde, karaciğer iltihâbının (hepatitis) bir şeklinde 5-6 ay sürebilir. Kuduz vak'alarında, bir hattâ iki seneyi geçer. Kuluçka süreleri olabilir (özellikle beyne çok uzak noktalardaki ısırıklarda). Epra (cüzzam)da ise kuluçka süresi 2-20 yıl gibi seneleri bulabilir. Bir kişi mikrop tarafından hastalandırılınca vücutta o mikroba karşı antikorlar (savunma maddeleri) yapılmaya başlanır. Bu antikorlar, hastalık geçtikten sonra da vücutta mevcut olup, aynı mikrobun ikinci bir saldırısında karşı koyarlar. Bir mikrobu vücut tanıyıp ona karşı antikor yapmışsa, o mikrobun daha sonraki girişlerinde ya hiç hastalık olmaz veya hastalık hafif seyreder. Buna bağışık olma durumu denir.

Sun'î olarak meydana getirilen bağışıklıkta, kişiye zayıflatılmış, ölü mikroplar veya mikrop maddeleri verilir. Bunlara karşı hastalık belirtileri hâsıl olmaksızın antikor teşekkül eder. Böylece kişinin hastalığa karşı korunması sağlanır. Birçok hastalığa karşı kullanılan aşılar böyledir. Aşılar her bulaşıcı hastalıkta tesirli olmayıp, ancak belli sayıda hastalıkta tesirlidir.

Hastalığa yakalanma açısından daha şanssız olanlar (daha çok yakalananlar) şunlardır: 1. Bulaşıcı hastalıkların salgın olduğu yerlere gidenler, 2. Üç aylıktan daha küçük bebekler, 3. Âilesinde bulaşıcı hastalık taşıyan kişi bulunanlar, 4. Yaşlı ve yatalak olanlar, 5.Kanser gibi bağışıklık sistemini felce uğratan bir hastalığı olanlar, 6. Bağışıklığı bastırıcı ilaçları kullananlar.

Bulaşıcı hastalıklarda bâzı belirtiler vardır ki, hemen hemen bütün hastalarda bulunur. Bunlar; ateş, halsizlik, iştahsızlık, başağrısı, genel vücut ağrıları olarak sayılabilir. Bâzı hastalıklarda döküntüler olabilir (kızıl, kızamık, çiçekte olduğu gibi). Hazım sistemini tutan hastalıklarda ise umûmiyetle ishal vardır.

Her doğan çocuğa, zamânı geldiğinde aşı yaptırmalıdır. Vücûdu devamlı kuvvetli tutmalı, yeme-içmeye çok dikkat etmelidir. Düzenli bir hayat sürmeli; sefâletten, içki ve gece hayâtından mutlakâ kaçınmalıdır. Bulaşıcı hastalık salgını olan yerlere mecbûren gitmek gerekiyorsa, alınacak tedbirler ve yapılacak aşılar konusunda bir hekime danışmalıdır. Temizlenmemiş kirli yiyecekler yememeli, vücut temizliğine gereken dikkati göstermelidir. Ortaçağ Avrupa'sı salgınlarla çalkalanırken, İslâm ülkelerinde bulaşıcı hastalıklara daha seyrek rastlanması, dînimizin temizliğe verdiği önem sebebiyledir.

Bulaşıcı hastalıkların tedâvisi çok çeşitli olup, hastalık yapıcı mikrobun cinsine göre değişir. Penisilin ve benzeri antibiyotikler bakterilere karşı tesirlidir. Sıtma gibi protozoon (tek hücreli canlı) cinsi mikroplarla meydana gelen hastalıklar da, çeşitli kimyevî maddelerden müteşekkil ilaçlarla iyileştirilir. Virüs hastalıkları ise antibiyotiklerden etkilenmezler.

Belli başlı bulaşıcı hastalıklar: Belsoğukluğu, Bruselloz, Çiçek, Difteri, Dizanteri (amipli veya basilli), Grip, Hepatit, Kızamık, Kolera, Menenjit, Psittakoz, Sıtma, Suçiçeği, Tetanos, Tularemi, Tüberküloz, Uyku hastalığı, Zatürre,Tifo,Tifüs.

BULAŞIK MAKİNASI;

Alm. *Geschirrspülmaschine,* **Fr.** *Machine a Faire la vaisselle,* **İng.** *Dish-washer.* Mutfakta veya yemekte kullanılmış kap kacağı yıkamak için yapılmış bir makina. Lokanta ve yemekhaneler için

yapılan ilk bulaşık makinaları, kirli bulaşıkları hareketli bir kayış veya döner bir sepet üzerinde sıcak su fıskiyelerinin altından geçirme usûlüne göre çalışıyordu. Modern bulaşık makinalarında bu işlem tam tersi uygulanır. Yâni kirli kaplar hareketsiz bir sepete dizilip, alttan ve üstten döner fıskiyelerle su fışkırtılır. Makinanın dış yüzü ile içi arasındaki boşluk ses ve ısıya karşı izolasyonu sağlayan bir madde ile doldurulur Ön yüzdeki kapak, yukarıdan aşağıya doğru açılarak raylar üzerinde duran sepetlerin dışarıya çekilmesini sağlar. Makina çalışırken kapı açıldığında bütün devreleri kesen bir mikroşalter vardır. Bulaşık makinaları için gerekli su, musluktan bir hortumla alınır. Kirli su, bir hortum ve pompayla dışarı atılır. Kullanılan suyun miktarı, makinanın büyüklüğüne ve seçilen yıkama programına göre 13 litre ile 110 litre arasında değişir. Evlerde kullanılan makinalar 60-70 dereceye kadar ısıttıkları su ile yıkama yaparlar. Isıtıcının gücü 1800 ile 2750 watt arasında değişir. Ayrıca ısıtıcının çalışmasını denetleyen bir termostat vardır. Bulaşık makinasında fıskıye kollarına su basan ve kirli suyu boşaltan iki pompa bulunur. Bâzı makinalarda pompalar ayrı motorlar tarafından çalıştırılır. Makinaların üzerinde yıkanacak bulaşığın türüne göre düğmeler ve anahtar vardır. Yıkama ve durulama suyu döner kollarla hem alttan hem üstten fışkırtılır. Deterjan ve parlatıcı madde, konuldukları bölmelerden otomatik olarak alınır. Makinanın bir bölümüne suyun sertliğini gidermek için tuz konur. Kapısında bulunan bir zamanlama düğmesi, seçilen programı otomatik olarak yönetir. Program anahtarı dışarıya çekildiğinde makina çalışır, ileri itince durur. Otomatik bulaşık makinaları ilk defa 1940'ta ABD'de üretilmiştir. Bulaşık makinaları kullanılırken, tıka basa doldurulmamalıdır. Zira çok doldurulmuş makinada temizlik tam olmaz. İki veya üç yıkamadan sonra makinanın filtresi temizlenmelidir. Uzun süre kullanılmayacak olan makina, iyice kurulandıktan sonra kapağı biraz aralık bırakılmalıdır. Motora zarar vermemek için çalışırken kapağı açılmamalıdır.

BULDOZER;

Alm. *Bulldozer (m),* **Fr.** *Bulldozer (m),* **İng.** *Bulldozer.* Toprak tesviyesinde kullanılan paletli bir iş makinası. Dozer olarak da bilinir. Ön tarafından düşey doğrultuda aşağı yukarı hareket edebilen güçlü bir uzun kepçe vardır. Buldozer bu kepçenin alt tarafındaki kesici bıçakla toprağı parçalar ve kazıyarak kaldırır. Kaldırılan toprağı kepçesi vâsıtasıyla ileri doğru iterek sürükleyebilir. Kepçe hareket hâlinde yukarı konumda dururken toprak yüzeyini kazımak için bir miktar aşağıya indirilir. Kepçenin hareketi daha önceleri çelik kablolar vâsıtasıyla sağlanırdı. Bugün ise yaygın olarak hidrolikle tahrik edilmektedir. Kepçenin, buldozerin hareket yönüne olan konumuna göre dik ve eğik tipleri vardır. Yan dozer denilen, eğik tipte, kepçeye sâhip buldozerlerde kazıyıp sürüklenen toprak kepçenin eğik tarafından yana atılarak toprağın ön tarafta yığılması önlenir. Günümüzde kullanılan gelişmiş tiplerde bıçağın buldozerin hareket yönüne göre konumu istenildiği gibi değiştirilip ayarlanabilmektedir. Ağırlıkları 4-40 t arasında değişen buldozerler, güçlü bir (50-700BG) dizel motorla donandığından yüksek bir itme ve çekme gücüne sâhiptir. Yol yapımı veya tarla açma gibi çeşitli toprak tesviye işlemlerinde kullanılır. Silindir ve benzeri diğer iş makinalarının çekilmesi gâyesiyle de kullanılabilir. Engebeli arâzilerin düzeltilmesi için çok elverişlidir. Toprak üzerindeki engebeleri, kazıyıp kaldırılan toprağı sürükleyip yayarak ve çukur yerleri doldurarak toprak yüzünün kabaca düzeltilmesini sağlar. Buldozerlerle toprağın sürüklenerek taşınması ancak 20-30 m gibi yakın mesâfelerde iktisâdî olarak yapılabilir.

Günümüzde yol yapımında buldozerlerin daha gelişmiş bir tipi olan grayderler, geniş olarak kullanılmaktadır. Bunlar lastik tekerlekli büyük boy araçlar olup, paletli grayderlerin saatte 10 km hızlarına karşılık, bu araçlar saatte 50 kilometreye varan hızlara çıkabilirler. Bu dev tekerlekli yüksek araçların kepçeleri alt taraflarında bulunur. Saatte 50 tona kadar malzemeyi kaldırarak taşıyıp dağıtabilirler.

BULGARİSTAN

DEVLETİN ADI ..... Bulgaristan Demokratik Halk Cumhuriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Sofya

NÜFÛSU 8.987.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 110.994 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Bulgarca

DÎNİ ..... Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ..... Leva

Ülkemizin kuzey batı komşusu olup, kuzeyden Romanya, batıdan Yugoslavya ve güneyden Yunanistan ile sınırlandırılan ülke. Kuzeyde Tuna ve doğuda Karadeniz tabiî sınırlarını teşkil eder. Ekonomi ve ideolojik bakımdan Sovyetler Birliği'ne bağlıyken, 1989'da Rusya'da başlayan yeniden

yapılanma ve batıya açılma politikası, Bulgaristan'da da hızla yayıldı ve komünizm eski hâkimiyetini büyük ölçüde kaybetti.

Târihi

Bugünkü Bulgaristan topraklarına, M.Ö. 30'larda Traklar denilen bir kavim, bir süre sonra da Romalılar hâkim olmuştur. Altıncı yüzyılda İslavlar her tarafı yakıp yıkarak hâkimiyeti ele geçirmişlerdir. M.S. 680 yıllarında Karadeniz'in kuzeyinden Bulgar Türklerinin gelmesi ile Bulgar târihi başlamıştır. On-Oğuz grubundan olduğu bilinen bu Türklerin aynı zamanda Yukarı Tuna kıyıları ile birlikte Volga ve Kama vâdilerini de idâresi altına alarak Büyük Bulgaristan adıyla 14. yüzyıla kadar varlığını devâm ettirmiştir. Bu arada 11. yüzyıla kadar devâm eden Birinci Bulgar Krallığı yıkılarak Peçenek, Guz ve Kumanlar (Kıpçak)vâsıtasıyla İkinci Bulgar Krallığı kurulmuş, 1241 senesinde Moğol istilâsına uğramıştı.

Mîlâdî 1331-1371 yıllarında Kral İvan Aleksandr zamânında Sırpların Balkanlarda üstünlük kurmasıyle zayıflamış, Osmanlı Hükümdârı Birinci Murad Han zamânında (1326-1389) Bulgaristan toprakları zaptedilmiştir. İvan Aleksandr'dan sonra Vidin ve Dobruca beylikleri ile Tırnova Krallığı Osmanlılara karşı çıkması üzerine 1393'te Tırnova, 1396'da Niğbolu Zaferlerinden sonra, Vidin ve 1400'de Dobruca zaptolunarak Bulgar Krallığı tamâmen ortadan kaldırılmıştır.

On altıncı yüzyılda Bulgaristan üzerinde Sırplar ve Macarlar üstünlük kurmak istemişlerse de güneyden gelen Osmanlı Devleti Bulgaristan'a hâkim olarak düzenli bir idâre getirdi. Bulgaristan'ı 500 yıl Osmanlılar idâre etti. Bu dönemde idâre, Sofya'da oturan Rumeli Beylerbeyi tarafından sağlanıyordu. Osmanlı İmparatorluk merkezine yakın olması ve sefer yolu üzerinde bulunması sebebiyle ticâreti oldukça gelişme gösterdi. Bulgar tüccarlara geniş imtiyazlar tanındı. Osmanlılar, diğer tebaalarında olduğu gibi Bulgarlara da dînî yönden baskı siyaseti gütmediler. Bulgarlar genellikle reâyâ adını taşıyan, vergiye tâbi çiftçi sınıfları hâlinde kaldılar. Âdil idâre ve imtiyazlı tüccar sınıfının bulunması ve benzeri müsbet Osmanlı siyâsetine rağmen, 17. yüzyıl ortalarında Bulgaristan'da haydut denilen çeteler türeyerek isyân etmeye başladılar ve her fırsatta düşman ordularıyla Osmanlılara karşı birleşmekten geri kalmadılar. Devâm eden bu isyânlar karşısında Osmanlı hükûmeti "Çorbacı Nizamnâmesi" gibi bâzı kânûnî tedbirler alarak, Bulgaristan'da âsâyişi korumaya çalıştı. Tuna vilâyetinin başına bu maksatlarla getirilen ve geniş yetkilere sâhip bulunan Midhat Paşa, Bulgaristan'a birçok hizmetler götürdü. Hattâ Midhat Paşa, Hıristiyanlara yaranmak için ayyıldızlı Türk bayrağına bir de haç ilâve etti. Bulgar ihtilâl merkez komitesinin 20 Nisan 1875'te Koprivştitsa ve Panagyuviste'de başlattıkları büyük isyân da bastırıldı. 1876 yılı Aralık ayında İstanbul'da toplanan büyük devletler, Bulgaristan'da iki muhtar bölge teşkilini teklif ettiler. Rusya bunu kabul etmedi. Midhat Paşa ısrarla Rusya'ya savaş açmamız için direndi. Netîcede Rusya'ya savaş açıldı (20 Nisan 1877). Bulgarlar Rus ordusuna katıldıkları gibi, Türklere karşı tedhiş hareketlerine de giriştiler.

Osmanlı-Rus harbinin sonunda Ayastefanos Antlaşması imzâlandı (3 Mart 1878). Muhtar bir Bulgaristan idâresi kurulması kabul edilmişse de diğer büyük devletlerin baskısı ile Balkanlar ile Tuna arasında küçük bir Bulgar Prensliğinin kurulması şeklinde değiştirildi. Diğer bölgeler Romanya ve Sırbistan devletlerine bırakıldı. Bir süre sonra Rusya'nın mevcut Bulgar Prensliğinin idârî ve içişlerine doğrudan karışması, Osmanlı hükûmeti ile Avusturya ve İngiltere hükûmetleri, Prensliği Rusya'nın tahakkümüne bırakmak istememelerinden bu hususta büyük devletlerin nüfuz mücâdeleleri başladı. Bir süre sonra Bulgaristan Prensliğinde Prens Aleksandr idâreyi ele alarak Bulgaristan birliğinin sağlanmasını temin etti ve tamâmen Rusya'ya yaklaştı. Daha sonraki gelen idârecilerde iç ve dış ilişkilerin düzene sokulması gibi gelişmelerden sonra, 1904'te Türkiye aleyhine Sırbistan'la bir antlaşma imzâladı. 1908 İkinci Meşrûtiyetin îlânından sonra, 3 Ekim 1908'de tam bağımsızlığını îlân etti.

8 Eylül 1944 ihtilâlinden sonra Bulgaristan Komünist rejimi kabul ederek Varşova Paktına girdi. Rusya'da olan batıya açılma hareketleri, Bulgaristan'da büyük hızla yayıldı. Bir süre sonra, 35 senedir başta bulunan Cumhurbaşkanı Jivkov 10 Kasım 1989'da istifâ etmek mecbûriyetinde kaldı. 29 Aralık 1989'da ülkede bulunan Türklere yeniden kendi adlarını kullanma ve serbestçe ibâdet etme hürriyeti tanındı. 10-17 Haziran 1990'da iki kademeli ve 1932'den bu yana ilk defâ yapılan çok partili seçimde 1943-1990 arasında Bulgaristan'ı idâre eden Komünist Partisi (yeni ismi Bulgaristan Sosyalist Partisi)iktidâr oldu. Türkiye-Bulgaristan arasında siyâsî münâsebetler müsbet yönde gelişmektedir.

Fizikî Yapı

Bulgaristan, doğudan batıya uzanan Balkan Dağları ve Rodopların ayırdığı dört bölgeden meydana gelir. Bunlardan birincisi Tuna Nehri ile sıra dağları arasındaki ovalardır. Tuna Nehri kıyıları ülkenin en münbit yeridir. Burada buğday, mısır, ayçiçeği, şekerpancarı ve tütün üretilir.

İkinci bölge, ülkeyi baştan başa kesen Balkan Sıradağlarıdır. Her ne kadar bâzı bölgeleri oldukça yüksekse de, geçilmek için gerçek bir engel teşkil etmezler. En önemli geçidi Şıpka Geçididir. Dağlar

orman ve ot yetişmesi bakımından zengindir. Buralarda kömür yanında bakır, kurşun ve çinkoya da rastlanır. Bu bölgede târihî Gabrovo, Kotel ve Tryavna şehirleri vardır.Sıradağlar arasında Bulgaristan'ın gül endüstrisinin merkezi olan ova mevcuttur.

Üçüncü bölge de güneyde bulunan Trakya Ovasıdır.Meriç Nehri bu ovada akar. Bu bölge esas olarak meyve, sebze ve bağlarıyle meşhurdur. Ayrıca buğday, mısır, tütün ve pirinç yetiştirilir. Plovdiv ve Pazarcık en önemli şehirlerindendir.

Dördüncü bölge, Rila ve Pirin ve esas olarak Rodopları içine alır. Bu bölgede yalnız Bulgaristan'ın değil, Balkanların en yüksek tepesi bulunur. Kurşun, çinko, krom, manganez ve altın gibi mâdenler bakımından bölge zengindir. En yüksek tepe, daha sonra Stalin olarak bilinen Musula 2925 metredir. Başşehir Sofya, Vitoşa isimli bir büyük dağın eteğindedir. Bu şehir yeri îcâbı Meriç Vâdisine ve Tuna Ovalarına kolayca ulaşabilmesi yönünden merkezîdir. Tuna ve Meriç nehirleri ekonomik yönden bölgedeki ülkeler arasında en önemli bağlantıyı teşkil ederler. Tuna özellikle sulama ve balıkçılık yönünden gelişmiştir. Bulgaristan'ın üçte birini havza olarak alan Meriç Nehri, komşu ovaların sulamasında önemli rol oynar. Karadeniz kıyıları ve ülke içindeki kaplıcalarıyla turistleri çeker.

İklimi

Ilıman bir kara iklimi mevcuttur. Yıllık ortalama sıcaklık 13°C, ocak ortalaması 0°C, temmuz 22°C'dir. Kuzey kısımları güneye nazaran daha soğuktur. Senelik yağmur ancak 640 milimetreyi bulur. Yaz aylarında yeterli olmayan bu durum, toprak kullanımında çok geniş bir sulama sisteminin gelişimini gerekli kılmıştır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Bulgarlar aslen Orta Asya'dan gelen Avar Türklerindendir. M.S. 7. yüzyılda Tuna Nehrini geçerek Islav kabîlelerini yendiler ve onları güneye sürdüler. Ancak, zamanla onların kültürlerini, dillerini benimsediklerinden kendi kültürlerini, dillerini unuttular ve Islavlaştılar.

Bulgaristan'da halk diğer Balkan milletlerinden daha homojendir. Halkın % 88'i Bulgar, % 8,6'sı Türk, geri kalanları da Çingene, Romen, Yunanlı ve Yahûdîler teşkil eder. Buradaki Türkler Dobruca ve Rodop'ta, Varna gibi şehirlerde yaşamaktadır. İdârî baskı ve Birinci-İkinci Balkan harplerinde Bulgarların katliam ve soygunları netîcesi Türkler ülkenin en fakir sınıfı durumuna düşmüşlerdir. Yapılan büyük baskılar sonunda zaman zaman Türkler anayurda sığınmaya mecbur bırakılmaktadır. 1989 yılında 400.000'den fazla yurttaş Türkiye'ye göç etmiştir. Resmî dil Bulgarca olmakla berâber, halkın çoğu Türkçe, Rusça dillerini de bilmektedir. Kullanılan Islav alfabesine 1945'te yapılan reform ile üç Rus harfi de ilâve edilmiştir. Hıristiyan nüfusun % 90'ı Ortodokstur. Halkın % 61'i şehirlerde yaşar. Şehirdeki binâlar komünist ülkelerin ortak mîmârî tarzıyla yapılmaktadır. Sovyetlerle ilişkilerden sonra halk an'anevî geleneklerini terk etmiştir. Başlıca şehirleri Sofya, Filibe, Varna, Rusçuk'tur.

Eğitim: Okuma ve yazma oranı diğer Balkan ülkelerine nisbeten daha yüksektir. 7 ilâ 15 yaşları arası eğitim mecbûridir. Sofya'da ve Plovdir'de üniversiteler vardır.

İdâre: Bulgaristan 8 Eylül 1944 ihtilâlinden sonra komünist bir idâreyle yönetilmekteydi. Bulgaristanla Türkiye arasındaki ilişkiler 1983 yılından îtibâren bozulmaya başladı. Aynı yıllarda, Todor Jivkov yönetimi ülkede bulunan Türklerin isimlerini asimile etme, sindirme çalarına girişti. Türklerin isimleri değiştirildi. Çocukların sünnet edilmeleri yasaklandı. Câmiler kapatıldı. İnsanların ibâdet ve kendi dillerini (Türkçeyi) çocuklarına öğretilmesine engel olundu. Bu hareketlere karşı çıkanlar BELENE gibi toplama kamplarına ve hapishânelere konuldu. Hattâ Türklerin malları ellerinden alınıp, trenlere doldurularak Türkiye'ye gönderilmeye başlandılar. Bu dönemlerde Türk-Bulgar münâsebetleri en gergin duruma geldi.

Bulgaristan'daki komünist rejim, Sovyetler Birliği'yle paralel olarak gelişti. Brejnev döneminde Sovyetler Birliği'nce izlenen sıkı politikayı Todor Jivkov da aynı şiddetle Bulgaristan'da uyguladı. Fakat Sovyetler Birliği'nde başgösteren glasnost rüzgarları, her Doğu Bloku ülkesini olduğu gibi, Bulgaristan'ı da etkiledi. Todor Jivkov yönetimi, ısrarla ve inatla reformlardan kaçındı. Fakat Türklere yapmış olduğu zulümlerden dolayı dünyâ kamuoyundan tepkiler alması, tabandan gelen baskılara da dayanamaması Jivkov'u istifâ etmek zorunda bıraktı. Bundan sonra Bulgaristan'ın yönetimini eline alanlar Jivkov'un politikasını yumuşattılar. Türklerin ellerinden alınan bütün hakları geri verildi. Bu sebeple Bulgaristan ile Türkiye arasındaki ilişkiler tekrar düzelmeye başladı. Bugün karşılıklı komşuluk münâsebetleri gâyet iyi bir şekilde seyretmektedir (Aralık 1992). 1989'da Rusya'da olan gevşeme politikası Bulgaristan'da da görüldü. Komünist rejimi bırakarak, demokratik düzene dönme hareketleri başladı. 1990 Haziranında ilk serbest genel seçim yapıldı. Komünistler seçimi kazandı. Yirmi Türk parlamentoya girdi. Yasama Meclisi 5 yıllığına seçilen üyelerden meydana gelir. Bulgaristan idârî bakımdan 27 vilâyete bölünmüştür.

Ekonomi

Birinci ve İkinci Dünyâ savaşlarına girip yenik düşmesi, düşman işgâli, ekonomiyi çok etkilemişti. Bu bakımdan sanâyi tamâmen felce uğramıştı. Komünist idâre geçtikten sonra bütün sanâyi, zirâat ve ticâretle ilgili hususlar devletleştirildi. Mecbûrî çalışma, iş yerinden ayrılmama, verilenle yetinme gibi tedbirler getirilerek, sanâyinin ilerlemesine çalışıldı. Sanâyi eskisine nisbetle oldukça ileri durumdadır.

Başlıca üç bölgede mâden çıkarılır. Stara Planina bölgesinde çinko, kurşun; Burgaz-Varna bölgesinde ise pik demir üretilir. Ancak bu çıkarılan mâdenler genellikle iç tüketim için kullanılır. Karadeniz sâhilindeki Balçık bölgesinde, Varna'nın kuzeyinde ülke ihtiyâcını karşılayacak kadar petrol çıkarılır. Diğer önemli mâdenler uranyum, pirit ve linyittir. Yılda 35 milyar Kw/s elektrik enerjisi elde edilmektedir. Motörlü araçlar, küçük gemiler, vagonlar ve elektrik araçları yapılmaktadır. Ancak iç tüketimi karşılamadığı için, ithal yoluyla açığı kapatmaktadır. Kimyâ sanâyii çok gelişmiş olup, azot, boya, plastik, eczâcılık ürünleri ve antibiyotik îmâl edilir. Ülkede sanâyi kuruluşları daha ziyâde Sofya, Varna ve Filibe'de bulunur.

Ticâret: Bulgaristan ticâretini daha ziyâde Doğu bloku ile yapmaktadır. Bu ülkeden gelip geçen Tırlardan ve Avrupa'da çalışıp izne gelen Türklerden büyük bir gelir sağlamaktadır.Kimyevî maddeler, elektrik ve elektrik ürünleri ihraç etmektedir. İthal ettiği malzemeler ise, makina, ulaştırma ve tarım için lâzım olan malzemelerdir.

Tarım: Bulgaristan oldukça yüksek oranda (% 43) tarım alanına sâhiptir. İlk zamanları küçük çiftçilerin elinde olan toprak, İkinci Dünyâ Savaşından sonra başlayan Sovyet modeli kollektifleşme, 1957'de tamamlanmıştır. Daha sonra ortalama 4000 dönüm civârında arâzisi olan büyük çiftlikler teşkil edilmiştir. Bütün bunlara rağmen, 1963-1964 yılları arasında yiyecek sıkıntısı, bir zirâat ülkesi olan Bulgaristan'da had safhaya erişmiştir. En önemli ürünü buğdaydır. Onu da bilhassa hayvan yemi olarak kullanılan mısır tâkib eder. Diğer önemli ürünleri, arpa, çavdar, nohut ve pirinçtir. Sanâyide kullanılan bitki üretimini artırmak için büyük çaba harcanmaktadır. Yağ elde etmek için yetiştirilen ay çiçeği önemli bir alanı kaplamaktadır. Şekerpancarı üretimi iç tüketimi karşıladığı gibi ihraç da edilmektedir. Üretilen pamuk tekstil sanâyisi için elverişlidir. Tütün yüksek kalitede olup ihrâcat için yetiştirilir. Üretilen gül yağı parfüm sanâyiinde önemlidir. Ormanlar ülkenin % 30'unu kaplar ve kerestecilikte kullanılır. Ormanlarda geniş yapraklı ağaçlar, meşe, kayın, yaban elması gibi ağaçlar bulunur.

Bahçe ürünleri, sebze, meyve, domates, haşhaş, yetiştirilir ve Orta Avrupa ülkelerine satılır. Bağcılık, konservecilik ileri gitmiştir.Hayvancılık gelişmemiştir. Vahşi hayvanlardan ayı, kurt, yabânî kediler, tilkiler, sincap ve diğer kemirici hayvanlar bulunur.

Ulaşım: Ulaştırma çok gelişmiştir. Osmanlılar devrinde yapılan demiryolları ve modern karayolları ile komşu ülkelerine bağlıdır. Karayollarının uzunluğu 32.000 kilometreden, demiryollarıın uzunluğu da 6000 kilometreden fazladır. Varna ve Burgaz limanları işlektir. Tuna Nehri üzerinde taşımacılık yapılmaktadır.

BULGUR;

Alm. *Weizen (m) der gekocht, getrocknet, geschält und zerkleinertist.* **Fr.** *Gruau (m), prepare avec du ble bouilli,* **İng.** *Boiled and pounded wheat.* Buğday tânelerinin su ile belli ısıda kaynatılarak her zaman kullanılmaya yarayışlı ve dayanıklı hâle getirilmiş şekli. Bulgur yapımında sert ve iri tâneli buğdayların seçilmesi gerekir. Seçilen buğdayların taşı toprağı iyice temizlenir.Yıkandıktan sonra, 80°C'nin üstünde suda haşlanır. Bol havalı, güneşli, toz ve toprağın az olduğu belirli yerlerde kilim (çul) denen yaygıların veya örtülerin üzerine serilerek iyice kuruması sağlanır. Taştan oyulmuş dibeklerde tokmak (solgu) ile dövülerek dış kabukları ayrılan haşlanmış buğdaylar değirmenlerde kırılır. Kırma işi bittikten sonra kepeği giderilmek için normal hızla esen rüzgârda savrulur. Günümüzde modern fabrikalarda el değmeden de îmâl edilmektedir. Bulgurlar, boylarına göre iri, orta, ince olmak üzere üç kısma ayrılır. İri tâneli bulgurlar pilav yapımında, orta irilikteki köfte, ince irilikte olanlar da çorba pişirmekte kullanılır. Birçok yörelerde bulgur pirinç yerine kullanılır.

Bulgur ile buğday arasındaki fizyolojik değer îtibâriyle dikkate değer bir fark vardır. Bulgurda epidermis ve epicarp gibi sellülozik tabakaların ayrılmış olması, buna karşılık beslenme değeri olan alöran tabakasının tânede yapışık olarak kalması dolayısıyla bulgurun besin değeri daha yüksektir. Bulgurda % 10 protein, % 8,8 yağ, % 74,6 karbonhidrat bulunduğu sâbittir.

Buğdayın bulgur hâline getirilmesi sırasında konan suyun dış kısmındaki endozperm içine geçmesi ve yerleşmesi de bulgurun gıdâ değerinin artmasında önemlidir. Bu fizyolojik özelliğinden dolayı bulgur artık bütün batı dünyâsında çok tüketilir hâle gelmiştir.

Türke has olan bulgur her bakımdan buğdaydan üstün, daha besleyici daha kolay harmanlanabilen,

proteini bol bir gıdâ maddesidir.

BULUT (Bkz. Atmosfer)

BUMERANG;

Alm. *Bumerrang,* **Fr.** *Boumerang,* **İng.** *Boomerang.* Özellikle Avustralya yerlileri, ayrıca eski Mısırlılar ve Avrupalılar, Hindistan'ın bâzı yörelerindeki kabîleler tarafından silah olarak kullanılan yassı bir kesite sâhip eğri bir sopa. Avustralya ve ABD'de hâlâ spor aracı olarak kullanılmaktadır. Genellikle akasya ve ökaliptus gibi sert ağaçlardan yapılmakta ve boyu 40-90 cm kadar olmaktadır. Eğriliği, kolları arasındaki açı 90°den büyük olacak şekildedir. Bâzıları düz olarak fırlatıldığı yönde ilerler, bâzıları ise havada bir dâirevî yörünge çizerek tekrar geri gelirler. Her iki tipte de bumerang döndürülerek fırlatılır ve kendi ekseni etrafında bir dâire çizerek döndüğünden dolayı bir jiroskop gibi kendisini havada dengeler. Aynı zamanda sâhib olduğu aerodinamik şeklinden dolayı havada ilerlerken kaldırma kuvvetine mâruz kalır. Böylece yere paralel olarak fırlatılan bumerangın çok uzak mesâfelere gitmesi mümkün olur.

Geri dönen bumeranglar, kendi ekseni etrafında bir pervâne gibi döndüğünde oluşan hayâlî dâire düzlemi, dik düzlemden biraz sağa veya sola eğik olacak şekilde fırlatılır. Bu eğiklik sağ elle fırlatılan bumeranglarda sağa doğrudur. Dolayısıyla fırlatılan bumeranglar da sağa doğrudur. Dolayısıyla fırlatana göre sağdan başlayıp sola doğru dâirevî bir yörünge çizerek geri gelir. Bumerang havada belli bir hızla hareket ederken aynı zamanda döndüğünden üst kısma gelen kolun havaya göre izafî hızı alttakinden daha fazladır. Çünkü dönme hareketinde cismin teğetsel hızı dâireye teğet olacak şekilde yön değiştirir. Bu hız üst kısımda bumerangın hareketi yönünde, alt kısımda ise ters yöndedir. Üst kısmın hızının fazla olması, üst kısma daha fazla kaldırma kuvvetinin tesir etmesine sebeb olur. Bu da dönen bumerangın oluşturduğu hayâlî dâireyi, sağa eğik atılmışsa sola doğru devirmeye çalışır. Fakat kendi ekseni etrafında dönmesinden ileri gelen jiroskopik tesirle devrilmeyip, hayâlî dâirenin dik ekseni etrafında dönme yapar. Bu hareket neticesi hayâlî dâirenin yönü dâimâ değişir ve neticede dâirevî bir yörünge tâkib ederek ilk başlangıç noktasına gelir.

BUMİN KAĞAN;

Göktürk Devletinin kurucusu ve ilk hükümdarı. Göktürkler târih sahnesine çıktıkları sıralarda Juan-juanlara tâbi olarak, Altay Dağlarında an'anevî sanatları demircilikle uğraşıyorlar ve bu devlete silah îmâl ediyorlardı. Devrin Çin yıllıklarından, Göktürklerin bu sıralarda da dağınık halde bulunmadıkları ve federatif bir mahiyette Juan-juanlara bağlı oldukları görülmektedir. Nitekim Tu-wa adlı başbuğun yerine hânedânın başına geçen Bumin, 534 yılında Kuzey-Tabgaç idârecileriyle siyâsî münâsebet kurdu. 542'de akıncıların başında Huagn-ho Nehri yakınlarına kadar ilerledi. 546'da Juan-juan Devletine karşı ayaklanan Tölesleri itaat altına aldı. Bu başarısından sonra Juan-juan Devleti hükümdarı ile eş değerde olduğunu göstermek maksadıyla kızına tâlip oldu. Ancak bu isteğinin kabaca reddedilmesi üzerine üst üste vurduğu darbelerle Juan-juan Devletini çökertip arâzisini tamâmen hâkimiyeti altına aldı. İl-kağan ünvanını alarak tahta çıktıktan sonra eski Hun başkenti Ötüken'i ele geçirerek devlet merkezi yaptı (552). Bumin Kağan, hükümdarlığını îlân ettikten sonra, küçük kardeşi İstemi'ye, Yabgu ünvanıyla ülkenin batı kanadının idâresini verdi. İstemi yeni yerler fethederek Batı Göktürk Kağanlığının temellerini atarken, Bumin Kağan tahta çıktığı yıl içerisinde öldü. Yerine, oğlu Kolo (Kara) ve bunun genç yaşta ölümü üzerine de diğer oğlu Mu-kan Kağan geçti.

BUNAMA (Dementia-Demans);

Alm. *Altersschwaeche,* **Fr.** *demence,* **İng.** *dotage.* Bilhassa yaşlılıkta tedrîcen (yavaş yavaş) meydana gelen ve aklî gerilemeyle orantılı bir hâfıza kaybı. İhtiyârlık bunaması (dementia senilis); 65-70 yaşlarında, evvelâ zekâ melekelerinde durgunluk, bencillik, korkular, kavgacılık, huzursuzluk, cinsî arzularda artma ile başlar. Yeni öğrenilen hâdiselerin unutulması ile başlayan hâfıza kusuru, gittikçe artar. Hiç tanımadığı kimseleri tanıdığını zanneder, tanıdığı kimseleri tanıyamaz. Masal uydurma gibi hâfıza yanılmaları olabilir. Özellikle karışık fikrî çalışmalarda ve sentez kâbiliyetinde bozukluk ön plândadır. Cimrilik, sıhhatine fazla düşkünlük, çocuklaşma, bâzan şüphecilik, uykusuzluk görülebilir.

Muâyenesinde zayıflama, el-dil-baş titremeleri, yutkunma bozukluğu, âni ağlama-gülme, monoton konuşma bulunabilir. Bâzan yatağının içine idrar ve gaitasını yapar, hattâ onlarla oynar.

Beyin tedkiklerinde, beyinde atrofi (küçülme) ve hücrelerde dejenerasyon tesbit edilir. Sebep olarak arterioskleroza (damar sertliğine) bağlı demansların yüzdesi çok fazladır. Sonra Alzheimer, Pick, Jacob hastalıkları önemli yer tutar. MİD denilen Multiple İnfarcts Disease % 15 sebep olarak görülmektedir. Parkinson hastalığı, beyin tümörleri, kafa travmaları (çarpma, zedelenme) beyin iltihapları, karaciğer-böbrek-akciğer hastalıklarının tesiri, hormonal ve kan hastalıkları, zehirlenmeler,

sıcak çarpmaları, elektrik şoku da sebepler arasındadır. Beyin tedkiklerinden CT (Bilgisayarlı Tomografi), PET (Positron Emission Tomography), MRI (Magnetic Resonance Imaging) ile beyin atrofileri net olarak gözlenebilmektedir.

Tedâvi: Sebebe yönelik olmalıdır. Tansiyon kontrolu, beyin canlandırıcı ilâç ve vitaminler, sâkinleştiriciler faydalı olabilir. Dünyâ çapında önemli sosyal ve tıbbî bir meseledir. Âilenin hastaya koruycu bir fizîkî ve sosyal çevre temin etmeyi benimsemesi ile mümkündür. Hastanın hareket etmesi, âilenin sosyal hayâtı içinden çıkartılmaması, bedenî ihtiyâçlarının temini esastır. Bu da sevgi ve yakınlık ile mümkündür. Uygun bir psikolojik destek tedâvisi ve hastanın çevresinde rahatlatıcı, estetik değişikliklerin yapılması, bâzan şaşılacak iyileşmelere sebep olabilmektedir.

BURAK (Bkz. Mîrac)

BURAK (BARAK) REİS;

meşhûr Türk denizcisi. Hayâtı hakkında fazla bilgi yoktur. 1488'de Osmanlıların Mısır Memlûkleri ile yaptıkları deniz seferine kadırga reisi olarak katıldı.

Cem meselesinin hallinden sonra, İkinci Bâyezîd Han, Akdeniz'i bir Türk gölü hâline getirmek için bâzı kalelerin bir an önce fethedilmesini istiyordu. Bunun için de önce İnebahtı (Leponto)Kalesinin fethedilmesi gerekiyordu. İnebahtı'nın fethi için İstanbul ve Gelibolu'da sefer hazırlıklarına başlandı. Nihâyet Sultân İkinci Bâyezîd Han karadan, Kaptan-ı deryâ Küçük Dâvûd Paşa da, 300 parçadan meydana gelen Osmanlı donanması ile 1499 yılı baharında Gelibolu'dan hareket etti. Devrin meşhur denizcilerinden Kemâl, Burak, Kara Hasan ve Herek reisler de bu donanmaya katılmışlardı. Ancak buralara sâhib olan Venedikliler de boş durmuyordu. Bütün Avrupa devletlerinden yardım alarak 160 parçadan meydana gelen kuvvetli bir filo meydana getirmişlerdi.

Osmanlı donanması aylarca sıkıntılı yolculuktan sonra, İnabahtı'ya yaklaştı. İnebahtı'ya ulaşabilmek için, Bradino Kanalını geçmek gerekiyordu. Oysa düşman donanması bu sırada Kanal'da yatmaktaydı. 29 Temmuz 1499 günü, Kaptan-ı deryâ Dâvûd Paşanın gemisinin güvertesinde yirmi kadar kaptan toplandılar. Yapılacak işin müzâkeresini yaptılar. Dâvûd Paşanın bir yanında Kemâl Reis, diğer yanında Burak Reis vardı.

Dâvûd Paşa, kaptanlara: "Daha kuvvetli olan düşman donanmasını ikiye bölüp kuvvetini azaltmak için, arkasına sarkmak üzere bir akıncı müfrezesi ayrılacaktır. Ben, bu müfreze ile düşmanın arkasına sarkacağım. Kemâl Reis ile Burak Reis benim yerimde hücûma geçecekler. Bu tehlikeli bir teşebbüstür. Düşman farkına varırsa, kurtuluş Allahü teâlâya kalmıştır." dedi. O zaman Kemâl Reis: "Bu işi senin yapman olmaz Paşam!" diye cevap verdi. Kırk beş yaşlarındaki Burak Reis, hemen ileri atıldı: "Paşa kardeş, sen serdârsın, donanma-yı hümâyûn sana emânettir. Bu akını benim gemim yapacaktır. Destûr ver! Şehid olmak önce bize düşer. Kara Hasan ile ben giderim!" dedi.

Şafak sökerken düşman donanması ile karşılaştı. Burak Reis bir düşman mavnasıyla bir göğesini top ateşi ile batırdı. Donanmadan ayrılarak düşman gemilerinin arkasına sarktı. Fakat bunu fark eden düşman, dört gemi ile Burak Reisin peşine düştü. Bu gemilerin ikisinde biner, ikisinde beş yüzer kişi bulunuyordu. Burak Reis, kendisinden çok güçlü ve sür'atli olan düşman gemilerinin ortasından sıyrılamayacağını anlayınca, mahvolmayı, mağlup olmaya tercih ederek, yakın muhârebeyi seçti. Şan ve şerefle ölmeyi tercih etti. Saldıran düşman gemilerine ateşe başladı. Düşman da karşı ateşe geçerek yaklaştılar. Üç düşman gemisi Burak Reisin gemisine rampa yaptılar. Kancalı halatlarla sıkı sıkıya bağladılar.Kanlı ve çetin bir muhârebe başladı ve saatlerce sürdü. Düşman kalyonları yok olduğu takdirde Venedik donanmasının sevk ve idâresinin de bozulacağını tahmin eden Burak Reis, kendi gemisinin barutluğunu ateşlemeye karar verdi. Böylece kendi gemisiyle berâber kendisine rampa yapan çok kuvvetli Venedik kalyonlarını da yok edecekti. Son nefesine kadar çarpışan leventler, gemiyi neft ile tutuşturdular. Düşman gemilerini de neftlediler. Rüzgârın hızlı olması sebebiyle yangın düşman gemilerini de sardı.

Çok geçmeden, deniz ortasında, siyah dumanlarla karışık kızıl alevler içinde Burak Reis ve arkadaşları şehid olurken, düşman donanmasının önemli bir kısmı da yok oldu. İnebahtı yolu da Osmanlıya açıldı. Türk denizcileri Modon limanının güneyindeki Sapienza Adasına Burak Reis Adası adını vererek kadirbilirliğin güzel bir örneğini verdiler.

BURÇ (Viscum album);

Alm. *Mistel (f),* **Fr.** *Gui (m),* **İng.** *Mistletoe.* **Familyası:** Ökseotugiller (Loranthaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Trakya ve Anadolu. Bilhassa odunlu bitkilerin (elma, armut, kiraz, erik, ıhlamur, kavak, meşe, çam, köknar vs.) dalları üzerinde yarı parazit olarak yaşayan, mart-nisan ayları arasında sarımtrak renkli çiçekler açan, kışın yapraklarını dökmeyen, 30-80 cm yüksekliğinde çok senelik çalı

tipinde bir bitki. Burç, ökse otu, gökçe, çekem isimleriyle de bilinmektedir. (Bkz. Ökse Otu) Kendi üzerinde yaşadığı ağaca haustoryum'ları (emeç) vâsıtasıyla su ile suda erimiş mâdenî tuzları temin eder. Gövdeleri kısa, kalın, silindirik ve odunludur. Dallar dâimâ ikiye çatallanmış vaziyettedir. Yapraklar karşılıklı dizilmiş ve sapsızdır. Çiçekler çok küçük ve dalların ucundadır. Erkek çiçekleri sarımsı-yeşil renktedir. Meyveleri evvelâ yeşil, sonra beyaz veya sarımsı bir renk alır ve küre şeklindedir.

Kullanıldığı yerler: Kullanılan kısımları yaprakları ve dallarıdır. Dal ve yapraklar meyveler meydana gelmeden toplanır, havadar bir yerde veya fırında kurutulur. Meyve ve dallarda yapışkan bir madde olan vissin bulunmaktadır. Yapraklarında tanen, alkoloit, saponin gibi maddeler bulunur. Antispazmatik (kramp çözücü, kasılmayı önleyici), tansiyon düşürücü ve idrar söktürücüdür. Halk tıbbında epilepsiye (sara) karşı kullanılır. Orman ve meyve ağaçları için zararlı bir bitkidir.

BURÇAK (Vicia ervillia);

Alm. *Platterbse (f),* **Fr.** *Vesce (f),* **İng.** *Vetch.* **Familyası:** Baklagiller (Leguminnosae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu ve Trakya. Kökü dik ve esmer renkte, sapları köşeli ve 25-30 cm boyunda, çalı manzarasında, yaprağı 8-10 çift yaprakçıktan müteşekkil ve nihâyetleri sülüklü, çiçeği sarımtrak beyaz renkte, dâneleri çok küçük, köşeli, kırmızımtrak esmer renkte, baklagiller familyasına bağlı yıllık bitki.

160 kadar türü Kuzey Yarım Kürenin mûtedil bölgeleri ile Güney Tropik bölgelerde yetişen ve yetiştirilen yıllık veya çok yıllık yem ve süs bitkileridir.

Burçak hemen hemen memleketimizin her yerinde yetiştirilmektedir. En çok Orta Anadolu ve Ege bölgesinde üretilir. Burçağa, Doğu Anadolu'da "küşne" derler. Üretim miktarı senede 85.000 ton kadardır.

Burçak dânelerinin büyüklük ve küçüklüğüne, dânelerin renklerine ve dâne üzerindeki lekelere göre çeşitlere ayrılır. Memleketimizde ise yetiştikleri yere göre ad alırlar. Burçak için toprağın bir defâ işlenmesi yeterlidir. Erken ekmek lâzımdır. Bu sûretle verim daha fazla olur. Ekimi memleketimizde serpme olarak yapılır. Dönüme (Takriben 1000 m2) 8-10 kilo tohum sarf edilir. Tohum ekildikten sonra tırmıkla toprağa gömülür. Tohumları küçük olduğundan pek derine gömmemelidir.

Burçak sık biter. Boylanmadığı için çapalanmaz. Yabâni otlar görülürse, elle toplanır. Bitkilerin sarardığı ve baklaların kuruduğu zamanda hasada geçilir. Akburçak (Lathyrus satıvus), sarıburçak (Lathyrus aphaca) türlerinin tohumları zehirlidir. Tohumlarının bileşiminde nişasta, yağ ve proteinden başka toksik (zehirli) maddeler vardır ki, insan ve hayvanlar için zehirlidir. Uzun süre una karışmış ekmeğini yiyen insanlarda ve tohumunu yiyen hayvanlarda, vücudun belden aşağı kısımlarında, bacaklarda ağrılar, yanmalar ve nihâyet felç ile sonuçlanan zehirlenmeler olur ki, buna "latirismus" hastalığı adı verilir. Bu hastalık Akdeniz çevresi memleketlerinde, Hindistan ile ülkemizin Güney Anadolu bölgesinde görülür.

Kullanıldığı yerler: Burçak yeşil olarak koyunlara yedirilir. Dâneleri sığırlara verilir. Kuvvetli bir hayvan yemidir.

BURÇLAR (Bkz. Takımyıldız)

BURDUR;

Akdeniz bölgesinin göller kısmında yer alan bir ilimiz. Batı Anadolu ile Akdeniz bölgesini birbirine bağlayan Burdur, 36°53' ve 37°50' kuzey enlemleri ile 29°24' ve 30°53' doğu boylamları arasında yer alır. Isparta, Afyonkarahisar, Antalya, Muğla ve Denizli illeri ile çevrilidir. İrili-ufaklı 14 mâvi göl arasında yeşil bir beldedir. Trafik kod numarası 15'tir.

İsminin Menşei

Bizans devrinde bölgeye Polydorion denilirdi. Burdur isminin nereden geldiği hakkında çeşitli rivâyetler vardır. Burdur Gölü civârının güzelliği karşısında şaşıran Türkmen boylarından Kınalı oymağı mensupları, "Cennet buradadır" demişler, bu söz zamanla kısalarak Burdur olarak halk arasına yerleşmiştir. Burdur şehrinin kurucuları olan Türkmenlerin Kınalı oymağı, ilk önce bugün Hamambendi denilen yerde "Tirkemiş" kasabasını kurmuşlardır. En kuvvetli rivâvet ise, Burdur'a yaklaşan, fakat yaşlılık sebebiyle göremeyen aşîret beyi; "Burada güzel kokular duyuyorum. Her hâlde burası çok bereketli yer olsa gerek." diyerek aşîret mensuplarına; "Burada dur ve şehri şuraya kur!" emrini verir. "Burada dur" zamanla "Burdur" olur.

Târihi

Burdur ve çevresi dünyânın en eski yerleşim merkezlerinden biridir. Eski devirlere âit eşyâlar ve harâbeler bulunmuştur. Anadolu'nun ilk sâhipleri ve Anadolu'da ilk devlet kuran, Anadolu birliğini temin eden Hititler, M.Ö. 2000 senesinden M.Ö. 700 senelerine kadar Burdur bölgesine hâkim olmuşlardır. Hititlerin kendi iç bünyelerinde iktidar ve iç savaşları Hitit Devletini zayıflatmış ve Frigyalılara yenilince, bu bölge de Frigyalıların kontrolüne geçmiştir.Lidyalılar, Frigyalıları yenince bu sefer Lidyalılar bölgeye hâkim olmuşlardır. Perslerin de Lidyalıları yenmesiyle kısa bir müddet Perslerin işgâli altında kalan bölge, Makedonya Kralı İskender'in istilâsı ile Anadolu, İran ve Hindistan, Makedonya'ya katılmıştır. İskender'in ölümü üzerine imparatorluğu kumandanlar arasında bölünmüş ve Burdur, Selevkos Devleti içinde kalmıştır. M.Ö. 183 senesinde Romalılar bu bölgeyi ele geçirmişlerdir. M.S. 395 senesinde Roma İmparatorluğu parçalanınca, Burdur ve çevresi Doğu Roma (Bizans)nın payına düşmüştür.

1071 Malazgirt Zaferinden sonra Burdur, Selçuklu Devletinin toprağı olmuştur. Haçlı seferleri sebebiyle Bizanslılar kısa bir müddet yeniden bu bölgeyi istilâ etmişlerdir. Daha sonra bölgeye hâkim olan Hamidoğulları, 1308'e kadar Selçuklulara ve 1335'e kadar İlhanlılara tâbi olmuşlar. 1391'de Yıldırım Bâyezîd, Hamidoğlu Beyliğine son verince, Burdur ve çevresi Osmanlı Devletinin olmuştur. Timur'un 1402 senesinde burayı almasından başka hiçbir devlet tarafından bugüne kadar ele geçirilmemiş; Osmanlı devrinde Isparta (Hamidili) sancağına bağlı bir kazâ iken; Tanzîmâttan sonra Konya vilâyetine bağlı bir bağımsız sancak olmuştur. Birinci Dünyâ Harbinden sonra İtalyanlar Burdur'u işgâl ettiklerini îlân etmelerine rağmen, fiîlen işgâl edemediler. Mayıs 1921'de bölgeden askerlerini çektiler. Cumhûriyet devrinde vilâyet olmuştur.

Fizikî Yapı

Burdur'un % 60'ı dağlık, % 19'u ovalık, geri kalanı plato ve yayladır. Göl hâline gelmiş çöküntüler, kanyonlar ve mağaraların sayısı oldukça fazladır. Göller ve ovalar, dağlar arasında kalmış bir çöküntü bölgesidir.

Dağlar: Burdur ova ve göllerinin etrâfı dağlarla çevrilidir. Dağlar Batı Toroslar silsilesine dâhildir. En yüksek dağı Kızılcadağ (2591 m) dır. Başlıca dağları; Eşeler Dağı (Akkaya Tepesi 2268 m), Koçaş Dağı (2095 m), Rahat Dağı (2298m), Kestel Dağı (2231 m), Katrancık dağları, Akdağ (2271 m), Söğüt Dağı (Asar Tepe 1919 m). Kestel, Katrancık, Rahat,Koçaş ve Eşeler dağları, üzerindeki düzlükler (yaylalar) su kaynakları bakımından zengindir. Ayrıca geniş mer'aları ile hayvancılığa çok müsâittir.

Ovalar: İl topraklarının % 19'unu kaplayan ovalar, Burdur, Ağlasun, Bucak, Tefenni ve Yeşilova havzalarıyla Gölhisar çukurluğunda toplanmış olup, 700 ilâ 1400 metre yüksekliktedir. Eski kapalı havzaların dolması netîcesinde meydana gelen ovalar, kalın alüvyonlu topraklarla kaplıdır. Tefenni Havzasında Kağılcık-Karamanlı, Hasanpaşa ve Başpınar ovaları yer alır.Yeşilova Havzasında Akçay ve Erli ovaları; Ağlasun Havzasında Başköy, Ağlasun ve Öteyüz ovaları; Burdur Havzasında Yazıköy, Yarıköy, Hacılarköy, Eğneş, Kozluca, Elmacık, Çine, Kurköy ve Çeltikçi ovaları; Bucak Havzasında Kestel,Keçili, Bucak, Ürkütlü, Kızılkaya ve Karapınar ovaları; Gölhisar çukurluğunda Yamalı, Gölhisar, Çavdır ve Haravza ovaları yer alır. Ovaların hepsi su bakımından zengin ve bereketlidir.

Akarsular: Burdur'da büyük nehir ve ırmaklar yoksa da, akarsuları çok zengindir. Ovaları sular ve gölleri besler. Başlıca akarsuları şunlardır: Alakır Çayı: Eşeler Dağından çıkar. 80 kilometrelik bir yatağa sahip olup Burdur Gölüne dökülür. Burdur Çayı: İnsuyu, Gökpınar ve Yenipınar kaynaklarından çıkar. 25 kilometrelik bir yatağa sâhip olup, Kocayır yöresinden Burdur Gölüne dökülür. Arvallı Çayı: Tekkegözünden çıkar. 20 kilometrelik bir yatağı olup, Çeltikçi Çayı ile birleştikten sonra Onaç Çayı ismini alır ve Kestel Gölüne dökülür. Kravgaz Çayı: Kıravgaz Dağından çıkar. 45 kilometrelik bir yatağı izledikten sonra, Burdur Gölüne dökülür. Askeriye Çayı: Leften Yaylasından çıkar. 15 kilometrelik bir yatağı izleyip Burdur Gölüne dökülür. Dalaman Çayı: Gölhisar yöresinin en büyük akarsuyudur. Ege Denizine dökülür. İl sınırları içinde 30 kilometrelik bir yatağı vardır. Başköy Çayı: Başköy yöresinden çıkar. 25 kilometrelik bir yatağı izledikten sonra Aksu Çayına dökülür.

Aksu Irmağı Isparta'dan Burdur'a girerek kısa bir yol alıp, 5 km uzunluğundaki bir kanyondan geçer. Bu kanyonun genişliği 5-7 m, derinliği 60-100 metredir. Kanyonun seyrine doyum olmaz.

Göller: Burdur'a "göller memleketi" denmesinin sebebi, sınırları içinde en çok gölü olan ilimizdir. İrili-ufaklı 14 göl vardır. En büyüğü Burdur Gölü olup, çok tuzlu ve arsenikli olduğundan balık yaşamaz. Yüzölçümü 200 km^2 olup, Türkiye'nin 7. büyük gölüdür. Genişliği 8.5 km ve uzunluğu 34 km olup, derinliği 110 metredir. Denizden yüksekliği 854 metredir. Manzarası fevkalâde güzeldir. Salda Gölü; 45 km^2 yüzölçümünde olup, 1139 m yüksekliktedir. Suyu tatlı ve balığı boldur. Türkiye'nin Abant dâhil en güzel gölü kabul edilir. Kestel Gölü; 25 km^2 yüzölçümünde ve 779 m yüksekliktedir. Suyu yazın çok azalır. Akgöl (çorak); yüzölçümü 12 km^2 olup, yüksekliği 989 metredir. Pınarbaşı, Karaeyli, Mamak, Bereketli, Yaraşlı, Geçenli, Yazır, Çavdır ve Ambahar göllerinin yüzölçümü 10 km^2den azdır. Çavdır Gölünde balık vardır. Göller akarsularla beslenir. Göllerin bir kısmı yazın kurur.

İklimi ve Bitki Örtüsü

Burdur'da kara iklimi hüküm sürer. Yüksek dağlar, bölgeyi Akdeniz ikliminden ayırır. Yazlar sıcak, kışları çok soğuk geçer. Sıcaklık -16,7°C ile +39,6°C arasında seyreder. Senelik yağış ortalaması 443 milimetredir. Güneyde bu miktar fazlalaşır. Yağış kışın fazladır. Ovalar, ekili arâzi, sebze, bol meyve ağaçları ve gül bahçeleri ile süslüdür.

Burdur ilinin % 20'si hiçbir ekime elverişli değildir. Geri kalan % 80 arâzinin, % 35'e yakını ormanlık, % 35'e yakını ekili ve dikili arâzi ve % 10'u çayır ve mer'adır. Ormanlar ova ve gölleri çevreleyen dağların üzerindedir. Ormanlarda karaçam, kızılçam, katran, meşe, ardıç, köknar, sedir ve akçam ağaçları bulunur.

Ormanlarda, sayıları gün geçtikçe azalan karaca, vaşak, karakulak, yaban kedisi, saz kedisi yaşamaktadır. Tavşan, porsuk, kurt, tilki, çakal ve domuz gibi yabânî hayvanlar da bulunmaktadır.

Ekonomi

Burdur'un ekonomisi tarıma dayanır. Faal nüfûsun % 75'i tarım, hayvancılık, ormancılık ve balıkçılıkla geçinir.

Tarım: Burdur ilinde en çok tahıl üretilir. Ayrıca Burdur merkez ilçesinde ve Ağlasun'da gül yetişir. Türkiye'nin gülyağı üretimin % 85'i Isparta ve % 15'i Burdur'dan elde edilir. Meyvecilik, üzüm bağları, bostan ve sebzecilik oldukça ileridir. Diğer tarım ürünleri buğday, arpa, çavdar, mısır, şekerpancarı, nohut, anason, soğan, patates ve haşhaştır. Türkiye'de en çok anason Burdur'da yetişir, üzümleri meşhurdur.Modern tarım araçları kullanılmakta, sulama, sun'î gübreleme ve ilâçlama yapılmaktadır. İlde bulunan Şeker Fabrikası, şekerpancarı üretimini artırmaktadır.

Hayvancılık: Çayır ve mer'aların çokluğu sebebiyle hayvancılığa çok müsâittir. İlde beslenilen başlıca hayvanlar kıl keçisi, koyun ve sığırdır. At, eşek, deve, katır gibi yük hayvanlarının sayısı gittikçe azalmaktadır. Tavukçuluk, arıcılık ve balıkçılık ekonomik açıdan önemli olabilecek oranda gelişmemiştir.

Ormancılık: Burdur'un % 35'e yakını ormanlıktır. Bu ormanlar Türkiye'nin inşaat ve îmâlat sanâyiinin mühim ihtiyâcını karşılar. Orman içinde ve sınırında yaklaşık 100 köy geçimini orman ürünlerinden temin eder. Ormanlar ayrıca Burdur'a güzellik veren ve onu süsleyen bir hazînedir.

Mâdenler: Burdur mâden bakımından zengin ise de mâden işletmeleri azdır. Tefenni ve Yeşilova'da krom, diğer bölgelerde linyit, manganez yatakları vardır.

Sanâyi: Burdur'da sanâyi hızla gelişmektedir. Başlıca sanâyi kuruluşları Burdur Şeker Fabrikası (1958), Et-Balık Kurumu kombinası, Süt Endüstri Kurumunun Süt Fabrikası, Burdur Traktör ve Önyükleyici Fabrikası (Burtrak) senede 20.000 traktör îmâl edecek kapasitededir. Gülyağı sanâyii Isparta'dan sonra gelir. Çiçek ve nebâtât esansları fabrikasında 500 ton gül işlenir. Mobilya sanâyii oldukça gelişmiştir.

El sanatları: El sanatlarından halıcılık, dokumacılık, tabakçılık, dericilik, keçecilik ve bakırcılık çok gelişmiştir. Halı ve dokuma tezgah sayısı 10.000 civârındadır. Evlerin % 70'inde el tezgahı vardır. Alaca denilen el dokumaları meşhurdur. Halıları Isparta halısı kadar değerlidir. Türkiye'nin en meşhur, heybe, torba, sofra altı örtüsü ve çobanların koyun ve keçi yavrularını tuzlamak için kullandığı torbalar Burdur'da yapılır.Heybe ve torbalardaki süsler ve motifler 5000 sene öncesine dayanır. Heybe ve torbalardaki süslemelerin Amerika'daki Kızılderili kabîlelerin süslemeleri ile tamâmen aynı ve eski Türk kavimleri ile pekçok benzerliklerin olması bâzı ilim adamlarının dikkatini çekmiş ve Kızılderililerin Orta Asya'dan Bering Boğazı ile Amerika kıtasına geldikleri tezini ileri sürmüşlerdir.

Ulaşım: Burdur, komşu illeri Denizli, Antalya, Isparta ve Afyon'a vasıflı bir karayolu ile bağlıdır. Karayolu ulaşımı ile Türkiye'nin her bölgesi ile irtibatlıdır. 1936 yılında Baladız istasyonundan ayrılan bir hatla Karakuyu-Eğridir demiryoluna bağlanmıştır. Böylece Ege bölgesine (İzmir'e) olduğu gibi Ankara ve İstanbul'a da demiryolu bağlantısı sağlanmıştır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

1990 nüfus sayımına göre toplam nüfûsu, 254.899 olup bunun 129.112'si şehirlerde ve 125.787'si köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 6887 km^2 olup, nüfus kesâfeti 37'dir.

Örf ve âdetler: Burdur, dünyânın en eski yerleşim merkezlerinden olup, 5000 senelik bir târihi vardır. Beş bin senelik bir geçmişin ve eski medeniyetlerin izleri kalmışsa da, örf ve âdetlerinde ve sosyal hayatlarında Türk-İslâm kültürü hâkimdir. Halkı çalışkan, örf ve âdetlerine bağlı, iyimser ve kendilerine yapılan hizmetleri takdir eden husûsiyetlere sâhiptir. Selçuklular bölgeye 11. asırda gelmişler ve 13. asır başına kadar Haçlı seferleri sebebiyle işgâl ve istilâ altında kalmışlarsa da, millî ve dînî

değerlerine son derece sâdık kalmışlardır. On üçüncü asırdan bugüne hiç bir yabancı işgâli görmemiştir. Burdur'a mahsus mahallî kıyâfetlere ancak düğünlerde rastlanır. Meşhur yemekleri testi (çömlek) kebabı, kabak helvası ve ceviz ezmesidir. Burdur folklor bakımından da çok zengindir. Oyunların çoğunluğu zeybek türünden oyunlardır. Ağır zeybek, teke zortlaması, teke zeybeği, moğaz havası ve serenler zeybeği meşhurlarıdır. Burdur'un efsâneler, atasözleri, mâni ve masalları bakımından halk edebiyatı çok zengindir. Halk şâirlerinden Şemsi Baba, Kemal Baba ve Âşık Vecaî başlıcalarıdır. Kemal Baba, Burdur'da yetişen evliyâları şiirleri ile meth eder. Spor, bilhassa minder ve yağlı güreş yaygındır.

Eğitim: Burdur'da okur-yazar nisbeti % 80'dir. Bütün köylerinde ilkokul, bütün ilçelerde ortaokul ve lise vardır. Burdur'da 9 lise ve 19 meslek ve teknik lise, 2 fakülte (eğitim ve meslek yüksek okulu) mevcuttur.

İlçeleri

Burdur'un biri merkez olmak üzere 11 ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 83.267 olup, 56.432'si ilçe merkezinde, 26.835'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 47 köyü vardır. İlçe toprakları genelde düzdür. Burdur Gölü ilçe sınırları içinde yer alır. Katrana Dağının kuzeybatı kısmı ilçe topraklarının bir bölümünü engebelendirir. Dağlar çam ormanları ile kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıcı tarım ürünleri buğday, arpa, çavdar, mısır, baklagiller, şekerpancarı, haşhaştır. Sebze ve meyvecilik ve gül yetiştiriciliği gelişmiştir. Hayvancılık ekonomide önemli yer tutar. En çok küçük baş hayvan beslenir. Burtrak Traktör Fabrikası, Şeker Fabrikası, Gülyağı Fabrikası, SEK Süt Fabrikası başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. El tezgahlarında halı ve kilim dokumacılığı yaygındır.

İl merkezi, Burdur Gölünün kıyısındaki tepenin eteklerinde Kurna Deresi civârında kurulmuştur. Afyonkarahisar-Antalya karayolu ilçeden geçer. Afyonkarahisar-Eğridir demiryolundan ayrılan bir hat ilçe merkezine kadar gelir. Şehir merkezinin etrafı bağ ve gül bahçeleriyle kaplıdır. Burdur Gölü çevresinde birçok turistik tesis bulunur. Denizden yüksekliği 975 metredir. İlçe belediyesi 1872'de kurulmuştur.

Ağlasun: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 11.505 olup, 5252'si ilçe merkezinde, 6253'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 8 köyü vardır. Yüzölçümü 317 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 36'dır. İlçe topraklarının kuzey, güney ve doğusu dağlık, batısı ise alçak olup yer yer ovalıktır. Dağlar çam ormanları ile kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayanır. Başlıca tarım ürünleri gül, haşhaş, meyve ve sebzedir. Aksu Vâdisinde kavak, ceviz, kiraz, elma ve gül bahçeleri vardır. Hayvancılık ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. Köylerde el tezgahlarında halı ve kilim dokunur ve orman ürünleri işlenir.

İlçe merkezi Ağlasun Dağının güney eteklerinde Ağlasun Ovasının kuzey kenarında Aksu Çayının kollarının birinin vâdisinde kurulmuştur. Antalya-Isparta karayolu ilçeden geçer.

Altınyayla: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 12.251 olup 4118'i ilçe merkezinde, 8133'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 10 köyü vardır. Gölhisar bucağına bağlı bir bucak iken 19 Haziran 1987'de ilçe oldu. İlçe toprakları genelde dağlıktır.

Ekonomisi hayvancılık ve ormancılığa dayalıdır. Yaylacılık yöntemi ile daha çok küçük baş hayvan beslenir. Tarıma müsâit alanlarda buğday, arpa, soğan, patates, haşhaş ve şekerpancarı yetiştirilir. İlçede orman ürünleri işleyen küçük atölyeler vardır. İlçe merkezi Gölhisar-Fethiye karayolu üzerinde yer alır.

Bucak: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 54.427 olup, 27.407'si ilçe merkezinde, 27.020'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 19, Kızılkaya bucağına bağlı 9 ve Kocaeliler bucağına bağlı 8 köyü vardır. Yüzölçümü 1436 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 38'dir. İlçe toprakları Kestel Çukurluğu ve bunun çevresinde yer alan dağlardan meydana gelir. Batı ve kuzeyinde Kestel ve Katrancık dağları yer alır. Dağlar çam ve ardıç ormanları ile kaplıdır. İlçe topraklarını Arvallı Çayı, Kestel Deresi ve Aksu Çayı sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Kestel çukurluğunda yer alan ovalar önemli tarım alanlarıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, çavdar, fiğ ve şekerpancarıdır. Gül ve gülyağı üretimi ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. Meyvecilik gelişmiştir. Bâzı yerlerde az miktarda pamuk, zeytin ve Antep fıstığı yetiştirilir. Küçük baş hayvan besiciliği yaygındır. En çok kıl keçisi beslenir. Ormancılığın ekonomik değeri büyüktür. Köylerde halı ve kilim dokunur. Mobilya tuğla ve kiremit fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi dağlarla çevrili bir vâdide kurulmuştur. İlçe, Burdur'u Isparta ve Antalya'ya bağlayan karayolunun kıyısındadır. Merkez ilçeden sonra en kalabalık ilçesidir. 1926'da ilçe oldu. Bu târihten önce Oğuzhan isimli köy idi. Denizden yüksekliği 750 metredir. Belediyesi 1908'de kurulmuştur.

Çavdır: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 16.205 olup 3886'sı ilçe merkezinde, 12.319'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 14 köyü vardır. Gölhisar ilçesine bağlı bir bucak iken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. İlçe toprakları genelde dağlıkdır. Dağlardan kaynaklanan suları Çavdır Çayı toplar. Çavdır Çayı Vâdisinde geniş düzlükler vardır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, arpa, soğan ve patatestir. Yaylacılık yöntemi ile en çok küçük baş hayvan beslenir. İlçe de orman ürünlerini işleyen küçük atölyeler vardır. İlçe merkezi Gölhisar-Tefenni karayolu üzerinde yer alır. Belediyesi 1967'de kurulmuştur.

Çeltikçi: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 10.266 olup, 2911'i ilçe merkezinde, 7355'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 8 köyü vardır. Merkez ilçeye bağlı bucak iken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Güney doğusu ile Katrancı Dağı arasında geniş düzlükler vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, patates ve soğandır. Sebzecilik, meyvecilik ve gülcülük gelişmiştir. Hayvancılık ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. Yüksek kesimlerde küçük baş hayvan beslenir. İlçe merkezi Burdur-Antalya karayolu üzerinde yer alır. İlçe belediyesi 1968'de kurulmuştur. İl merkezine 36 km mesâfededir.

Gölhisar: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 14.763 olup, 10.434'ü ilçe merkezinde, 4329'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 6 köyü vardır. İlçe toprakları etrafı dağlarda çevrili geniş bir çukurluktan meydana gelir. Çukurluğun güney doğusunda Gölhisar Gölü yer alır. İlçe topraklarını Horzum ve Kelekçi çayları sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, arpa, soğan, patates, mısır, anason ve haşhaştır. Hayvancılık ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. Düzlüklerde sığır besiciliği, dağlık ve engebeli bölgelerde küçük baş hayvan besiciliği yapılır. İlçede orman ürünlerini işleyen çok sayıda atölye vardır.

İlçe merkezi, Gölhisar Gölünün batısında kurulmuştur. İl merkezine 100 km mesâfededir. Gölhisar 1953'te Horzum ve Armutlu köyleri birleştirilerek ilçe hâline getirildi. Belediyesi 1953'te kurulmuştur.

Karamanlı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 8832 olup, 5293'ü ilçe merkezinde, 3530'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 5 köyü vardır. Tefenni ilçesine bağlı bucak iken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Akarsu vâdilerinde küçük düzlükler vardır. Sulama amaçlı kurulan Karamanlı Barajı ilçe sınırları içinde kalır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, patates, elma ve üzümdür. Dağlık bölgelerde küçük baş hayvan besiciliği yapılır. Köylerde el tezgahlarında, halı ve kilim dokuyuculuğu yaygındır. İlçe merkezi Burdur-Tefenni karayolu üzerinde kurulmuştur. İl merkezine 61 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1911'de kurulmuştur.

Kemer: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 5059 olup, 2312'si ilçe merkezinde, 2747'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 7 köyü vardır. Merkez ilçeye bağlı bucak iken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. İlçe toprakları dağlarla çevrili ovadan meydana gelmiştir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, çavdar, şekerpancarı ve haşhaştır. Sebzecilik, meyvecilik ve gül yetiştiriciliği gelişmiştir. Yüksek kesimlerde küçükbaş hayvan besiciliği yapılır. İlçe merkezi Tefenni Ovasının güney batısında yer alır. İlçe belediyesi 1956'da kurulmuştur.

Tefenni: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 13.667 olup, 5458'i ilçe merkezinde, 8.209'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 15 köyü vardır. İlçe toprakları etrafı dağlarla çevrili çukur bir düzlük olup, güneydoğusunda Batı Toroslar, batı ve kuzeybatısında Eşler Dağı yer alır. İlçe topraklarını Eren Çayı sular. Eşler Dağı etekleri kızılçam, ardıç, sedir ve karaçam ormanları ile kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayanır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, arpa, soğan, elma, patates, anason ve üzüm olup, ayrıca az miktârda armut, mısır, fasülye ve haşhaş yetiştirilir.Hayvancılık ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. Köylerde halı ve kilim dokumacılığı yaygındır. İlçe topraklarında düşük kaliteli linyit yatakları vardır.

İlçe merkezi Eşler Dağı eteklerinde, Tefenni Ovasının güneybatısında yer alır. İl merkezine 71 km mesafededir. Gölhisar-Burdur karayolu ilçeden geçer. Belediyesi 1872'de kurulmuştur.

Yeşilova: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 24.657 olup, 5609'u ilçe merkezinde, 19.048'i köylerde

yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 42 köyü vardır. Yüzölçümü 1351 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 18'dir. İlçe toprakları dağlıktır. Orta bölümlerdeki çöküntü alanlarında düzlükler vardır. Dağlardaki yaylalar hayvancılık açısından önemlidir. Salda Gölü ve Yaraşlı Gölünün bir kısmı ilçe sınırları içinde kalır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, arpa, nohut, patates, soğan ve üzüm olup ayrıca az miktarda anason, haşhaş, fasulye, mısır ve armut yetiştirilir. Köylerde halı ve kilim dokumacılığı yapılır. İlçede orman ürünlerini işleyen bazı atölyeler vardır.

İlçe merkezi, Sayda Gölünün 4 km güneydoğusunda, Burdur-Denizli karayolu üzerindedir. İl merkezine 52 km mesâfededir. Eski adı Satırlar iken 1936'da Yeşilova olarak değiştirilmiştir. İlçe belediyesi 1936'da kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Burdur târihî eserler bakımından oldukça zengindir. Târihî eserlerin çoğu Osmanlı ve Selçuklu devrine âittir.

Ulu Câmi: Hamidoğlu Dündar Bey tarafından dördüncü asırda yaptırılmıştır. Yüksek bir tepe üzerindedir. Birkaç kere tâmir görmüştür.

Şeyh Sinan Câmii: 1776'da Çelik Mehmed Paşa tarafından medresesi ile berâber yaptırılmıştır. İnce görünümlü minâresi 1914 zelzelesinde yıkılmıştır.

Divan Baba Câmii: Değirmenler Mahallesindedir. Minârenin kitâbesinde 1775'te Tilurzâde Hacı Süleymân tarafından yaptırıldığı yazmaktadır. 1971 zelzelesinden sonra tâmir edilmiştir.

Çeşmedamı Câmii: Çeşmedamı Mahallesindedir. 1914 zelzelesinde yıkılmayan birkaç yapıdan biridir. 1842 târihli bir vakıfnâmede câmiden muallimhâne olarak söz edilmektedir.

Kayışoğlu Câmii: Kuyu Mahallesindedir. Taş temel üstünde yükselen ahşap bir minâresi vardır. Yapım târihi kesin olarak bilinmemekle berâber 1872'de tâmir görmüştür.

Susuz Hanı: Mîmârî özelliklerinden Selçuklu devrine âit olduğu anlaşılan eser, Bucak ilçesinin Susuz köyündedir.

Saat Kulesi: 1830'da Konya Vâlisi Tevfik Paşa tarafından yaptırılmıştır.

Tabak Hamamı: 1523'te Şeyhülislâm Bedâi Efendi tarafından yaptırılmıştır.

Burdur içindeki Çelikpaşalar Konağı ve Taşoda dış yapısı ve iç süslemeleri ile Osmanlı Türk sivil mîmârîsinin uzakta kalan ender yapılarındandır. İl merkezinde çok sayıda bulunan çeşmelerin büyük kısmı yıkık veya kullanılmayacak hâldedir. Üzerlerindeki süslemeler ve hat sanatı Türk taş işçiliğinin ince örnekleridir.

Burdur eski devirlere âit eserler bakımından da zengindir. Başlıcaları şunlardır: Hacılar: Burdur'a 25 km uzaklıkta olup, 7500-8000 sene önceye ait binâ kalıntıları, seramik eşya ve heykellerin bulunduğu yerdir. Höyükler:Hacılar dışında 34 adet höyük eski çağlara âit sayısız eserlerle doludur. Bu höyükler (7000-10.000) sene öncesine âittir. Burdur ve çevresi 50 büyük ve 20 kadar antik şehir kalıntısıyla Anadolu'nun en zengin köşelerinden biridir. Ağlasun: Makedonya Tralı İskender'in savaştığı Sağalasus Roma devrinden kalma 12.000 kişilik tiyatro, kale ve lahitler, Antonius mâbedi ve sütun başlıkları Burdur'a 31 km uzaklıktadır. M.S. 2. asra âittir. Gremna:Pisidya'nın korunma bölgesiydi. Çamlık köyündedir. Kale vesâir kalıntılar vardır. Gölhisar: Cibaya (Horzum) harâbeleridir. 20.000 kişilik 3 kademeli tiyatrosu, stadyumu, agorası, anıtları, tapınakları ve lahitler hâlen ayaktadır. İbecık-Lüba: Gölhisar yakınındadır. Tiyatro, stadyum, tapınak ve kalelerin kalıntıları vardır. Belenni, Bereket,Karacaören, Akçaören, Akviran Yuva, Kestel, Melli, Kızılkaya, Karaot ve Pırnas köylerinde eski çağlara âit kentlerin kalıntıları bulunur. Burdur'da antik çağlardan kalma eserlerin sergilendiği büyük bir müze vardır. Buradaki eserler çok kıymetlidir. Burdur'da kütüphâne Hamidoğullarından beri mevcuttur.

Mesîre Yerleri: Burdur'da tabiî güzelliği insanı rahatlandıran pekçok yer mevcuttur. İl sınırları içinde yer alan on dört göl ayrı güzelliklere sâhiptir. Fakat Salda Gölü, çevresini kaplayan ormanlarla birlikte fevkalâde bir görünüm arz eder. Gölhisar Dirmil ormanları, manzarası güzel, temiz suları ve havası ile ideâl bir mesîre yeridir. Aziziye, Çamlık ve Melli ormanları havası, suyu ve manzarası ile şâhâne bir yerdir. Erenardıç bol ağaçlı sulak yerdir. Çok soğuk ve lezzetli suyu vardır. Kocapınar, Beşköy ve Yazıpınar birbirinden güzel mesîre yerleridir.

İnsuyu Mağarası: Burdur-Antalya yolu üzerinde Burdur'a 12 km uzaklıktadır. Ülkemizin turizme açılan ilk mağaralarındandır. Dünyânın ikinci büyük mağarasıdır. Dünyâca meşhûrdur. İçinde 9 tâne gölcük vardır. En geniş yeri 80 metre, uzunluğu 597 metredir. Mağarada binlerce sarkıt ve dikit yer alır.

Mağara içinde kolaylıkla dolaşılır. Mağaradaki şifâlı suyu şeker hastalarına iyi gelir ve şeker miktarını düşürür. Şeker hastalığının yanısıra mîde, sinir ve cilt hastalıklarına da iyi gelir. Mağara içinde çavlanlar da mevcuttur.

Yarıköy kükürtlü suyu, kaşıntı ve cilt hastalıklarına iyi gelir.Kokar pınar, mîde hastalıklarına iyi gelir. Barutlu su, Tefenni yakınındadır. Eski ismi sıtma suyu olup, böbrek kum ve taşlarını düşürür. Çerçin suyu, Çerçin köyündedir. Aktığı yerde kırmızı çökelek bırakır. Mîde ve böbrek hastalıklarına iyi gelir.

BURDUR GÖLÜ;

Türkiye'nin yedinci büyük gölü. Söğüt dağları ile Suludere-Yayladağ yükseklikleri arasında uzanan çöküntü havzasını işgâl eden bir göldür. Oluk şeklinde bir biçimi olan Burdur Gölünün yüzölçümü 200 km^2dir. Uzunluğu 34 km ve en geniş yeri ise 9 km'dir. Deniz seviyesinden yüksekliği 854 m, en derin yeri kapı geçidi önlerinde 110 metredir.

Burdur Gölünün suyu tuzludur. Fakat tuzluluk nisbeti fazla değildir (binde 24). Teşekkül târihi oldukça eskidir. Bir kapılı havza gölü olduğundan zamanla tuz birikimi olmuştur. Bilhassa klorür nisbetinin fazlalığı gölün eskiliğini gösterir. Gölde en fazla bulunan tuz sodyum sülfattır. Bu yüzden balık yaşamaz. Gölün seviyesi kış sonunda ve ilkbahar başında yükselmekte, yaz esnâsında alçalmaktadır. Bu iki devre arasında seviye farkı bâzı seneler bir metreyi bulmaktadır.

BURKİNA FASO

DEVLETIN ADı ..... Burkina Faso

BAŞŞEHRI ..... Ouagadougou

NÜFÛSU 9.261.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 274.200 km^2

RESMÎ DILI ..... Fransızca

DÎNI ..... İslâm, Putperestlik

PARA BIRIMİ..... Frank

Batı Afrika'da bağımsız bir cumhuriyet. 9° 25' ve 15°07' kuzey enlemleri ile 2°24' doğu ve 5°31' batı boylamları arasında yer alan Burkina Faso, kuzeyde ve batıda Mali, kuzeybatıda Nijer, güneyde Fildişi Kıyısı, Gara, Togo ve Berin ile çevrilidir.

Târihi

Burkina Faso târihi M.S. 11. yüzyılda Mossi kabîlesinin ülkeye girmesiyle başlar. Bu kabîle ülkede dört büyük krallık kurdu. Bunlardan ilki Tehkodogo idi. Diğerleri ise merkezî yayladaki Uagadugu, kuzeydeki Yatenga ve doğudaki Fada N'Gourma krallıklarıydı.

1400 ve 1500 yılları arasında Mossi kabîlesi, güneyde Gana'dan kuzeydeki Timbuktu şehrine kadar olan toprakları hâkimiyeti altında tuttu. Fakat 16. asrın ikinci yarısında Songhai imparatorluğu bunları yaylalara attı.

1893'te Mossi ülkesinin kuzeyini ele geçiren Fransa, 1896'da ülkeyi tamâmen kontrolü altına aldı. 1919'da Yukarı Volta kolonisi kuruldu. Buradan Fransız Batı Afrikasının diğer kısımlarında mecburen çalıştırılmak üzere işçi gönderildi. 1932'de Yukarı Volta kolonisi komşu sömürgeler arasında paylaştırıldı. Bunun asıl sebebi Fildişi Kıyısı'nda zorla çalıştırılmak üzere Mossi halkından işçi temin etmekti.

Fransa 1947'de Yukarı Volta'yı yeniden ayrı bir ülke hâline getirdi. 1950'lerde bağımsızlık hareketleri başladı. Bu hareketler 5 Ağustos 1960'ta Yukarı Volta'nın bağımsızlığını kazanmasıyla sona erdi. 1958'de hazırlanan bir anayasa küçük değişiklikler yapılarak 1960 Kasım'ında yürürlüğe kondu.

1966'da hükümet ve sendikalar arasındaki anlaşmazlığın ardından ordu yönetimi ele aldı ve 1960 Anayasası askıya alındı. Aralık 1970'te yeni bir anayasa hazırlanarak halk oylamasına sunuldu ve kabul edildi. Bu anayasa 1971'de yürürlüğe konuldu. 1970'li yıllarda meydana gelen kuraklıklar ülke ekonomisine büyük ölçüde tesir ederek açlık getirdi.

1982'de yapılan bir darbe sonucunda yönetimi ele geçiren Yüzbaşı Blaise Compaoré 1992 senesinde genel seçimlere gitti. Seçmenlerin büyük kısmının sandık başına gitmemesine karşılık Compaoré başkanı olduğu Halk Cephesi seçimleri kazandı. 1984'te Yukarı Volta ismini Burkina Faso olarak değiştirdi.

Fizikî Yapı

Burkina Faso topraklarının çoğu Volta Nehrinin üç ana kolu (Beyaz Volta, Kırmızı Volta ve Kara Volta) arasında yer alan alçak bir yayla hâlindedir. Ülke nehirlerinin çoğu güneyde Gana'daki Volta Nehrine karışır. Ülkenin doğusunda ve güneybatısında alçak dağ silsileleri yükselir. Burkina Faso'nun en yüksek noktası olan Tenekourou 749 metre yüksekliğinde olup, güneybatıda yer alır. Ülkenin en alçak noktası deniz seviyesinden 198 metre yüksektir.

İklim

Bütün yıl boyunca sıcak olan Burkina Faso'da, biri yağışlı, diğeri kurak olmak üzere iki mevsim vardır. Takriben mayıs ayı sonundan ekime kadar bol miktarda yağmur düşer. Yıllık yağış ortalamaları kuzeyden güneye doğru artmakta olup, 400 ilâ 800 mm arasında değişir. Kurak mevsim kasımda başlar mayısta son bulur. Bu mevsimde kuraklığa ek olarak Sahra'dan kavurucu rüzgârlar eser. Ortalama sıcaklıklar 25°C ilâ 30°C derece arasındadır.

Tabiî Kaynakları

Burkina Faso toprakları kuzeyde bozkır ve fundalıklarla kaplıdır. Güneyde ise yüksek otlar ve ağaç kümeleri ile kaplı çok sayıda yuvarlak tepeler bulunur. Ülkede eskiden çok sayıda bulunan vahşi hayvanlar artık günümüzde azdır. Ülkede mevcut olan belli başlı vahşi hayvanlar;yaban sığırı, çakal, sırtlan, aslan, leopar, yaban domuzu, ceylan, antilop, su aygırı, fil, maymun ve timsahtır. Başlıca yeraltı zenginlikleri olarak Burkina Faso'da manganez, altın ve elmas vardır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

9.261.000 nüfûsu ile Burkina Faso Batı Afrika'da en fazla nüfus yoğunluğuna sâhip ülkelerden biri olup, km^2ye 24 kişi düşer. Ülkenin en büyük nüfus merkezleri 200.000 nüfusu ile en sür'atli büyüyen Ouagadougau şehri ile 150.000 nüfuslu Bobo Dioulasso'dur.

Burkina Fasolular Batı Afrika etnik gruplarının yarısının karışımıdır. Fulse, Kibsi, Kipirsi, Kurumba ve Nioniosse çok öncelerden beri Burkina Faso'da yaşayan ülkenin asıl yerlileridir. Bu esas yerli halklara Ninisi (toprağın çocukları) denir. Mali sınırına yakın kuzeybatıda Marka, Samo, Samogho ve Diula grupları yaşar. Gana ve Fildişi Kıyısı sınırları boyunca Lobi etnik grubu bulunur. Kara ve Kırmızı Volta arasındaki ve güneydeki Gana halkları ile karışanlar ortak olarak Gurunsi adını alırlar. Kuzeydoğuda Fulbe Peul ve Tuarep halkları bulunur. Kırmızı ve Beyaz Volta arasındaki topraklara hâkim olan Mossi, Burkina Faso'nun en çok tanınan halkıdır. Mossi kültürünü paylaşan şahıslar ülkenin en kalabalık grubunu meydana getirir. Her etnik grup kendine has dile veya lehçeye sâhiptir. Mossi dili olan More diğerlerinden daha fazla konuşulur. More, Nijer-Kongo dili âilesinin Voltaic alt grubuna âittir. Ülkenin resmî dili Fransızcadır.

Burkina Fasoluların yarısı (% 50) Putperest, beşte biri (% 20) Müslüman, % 8'i Katolik, kalanı diğer dinlere mensuptur.

Burkina Faso dünyânın en fakir ülkelerinden biri olduğundan, pek çoğu her yıl Fildişi Kıyısı ve Gana'ya çalışmaya gider. Nüfus artışı % 2,5 civârında seyretmektedir. Kötü beslenme, parazit taşıyıcılar, uyku hastalığı, cüzzam ve diğer tropikal hastalıklar ülkenin başlıca sağlık meseleleridir.

Burkina Faso'da eğitim Fransız sistemine göredir. Fakat yavaş yavaş değişmektedir. Her ne kadar eğitim ücretsiz ve mecbûrî ise de 15 yaşından küçük okul çağındaki çocukların % 10'dan azı okula devâm etmekte ve nüfusun % 13'ü okuma-yazma bilmektedir.

Siyâsî Hayat

Burkina Faso cumhûriyetle idâre edilen bir ülke olup, 10 idârî bölgeye ayrılmıştır. Cumhurbaşkanı ve Millet Meclisi üyeleri beş yılda bir seçilir. Ülke 1983'ten 1992'ye kadar Ulusal Devrim Konseyince yönetildi. Konseyin ve sonra kurulan Halk Cephesi Partisinin başkanı olan Yüzbaşı Compaoré 1992 seçimlerini kazanarak devlet başkanı oldu. Ülke, Birleşmiş Milletler ve Afrika Birliği teşkilâtlarına üyedir.

Ekonomi

Burkina Faso ekonomisi, yiyecek bitkileri tarımına ve hayvancılığa dayanır.Toprakların % 15'inden azı ekilidir. Verim düşüktür. Kuraklık, bitki hastalıkları, böcekler, kemiriciler ve iptidâî tarım teknikleri üretimi düşük tutmaktadır. Sığır, keçi, koyun ve tavuk, yetiştirilen belli başlı hayvanlardır.

Akdarı, sorghum (süpürge darısı), fasulye, Hint yerelması, manyok, mısır, yerfıstığı, pamuk, susam ve Batı Afrika'ya has tohumundan yağ çıkarılan ağaçlar en önemli bitkilerdir. Pamuk, yerfıstığı ve susam ihraç edilmektedir. Çiftlik hayvanları ve hayvan derileri ihracat gelirlerinin önemli bir kısmını meydana

getirir.

Sanâyi tesislerinin çoğu Banfora, Bobo, Dioulasso, Boromo, Koudougou ve Ouagadougou arasındaki demiryolu boyunca bulunur. Sabun, nebâti yağlar, şeker, pamuk ve kösele ürünleri îmâlâtın çoğunluğunu teşkil eder. Elektrik enerjisinin çoğu termal olarak üretilir. Fakat bir çok hidroelektrik projeleri Komod ve Kara Volta üzerinde tasarı hâlindedir.

Makina, eczâ ürünleri, petrol, giyim eşyâsı ve yiyecek ithali çoğunlukla Fransa, Fildişi Kıyısı, ABD ve Almanya'dan yapılır. İhrâcâtı Fransa, Fildişi Kıyısı, Gana ve Birleşik Krallığa (İngiltere)dır. Ülke sürekli olarak ticâret açığı verir. Dışarıda çalışan işçilerin gönderdiği paralar önemli bir döviz kaynağıdır.

Ülkenin 14.500 km civârındaki demiryolu ağı Fransızca konuşan Batı Afrika ülkeleri arasında en uzunudur. Karayolları çoğu kasabaları ve şehirleri birbirine irtibatlar. Milletlerarası Hava alanı iki büyük şehir olan Ouagadougou ve Bobo Dioulasso yakınındadır.

BURSA;

Osmanlı Devletinin bir ara başkentliğini yapan, evliyâlar diyârı, târihî âbideler şehri, tabiî güzellikleri ve binlerce senedir bilinen şifâlı kaplıcaları ile dünyâca isim yapan bir ilimiz.

Marmara bölgesinin güneyinde yer alan Bursa, bilecik, Balıkesir, Kütahya, Kocaeli, İstanbul illeri ve Marmara Denizi ile çevrili, Marmara bölgesini, Ege ve İç Anadolu'ya bağlayan bir kavşak noktasıdır. İstanbul, Ankara ve İzmir gibi Türkiye'nin üç büyük şehrinin meydana getirdiği üçgenin merkezinde sayılır. 28°10' ve 30°00' kuzey enlemleri ile 40°40' ve 39°35' doğu boylamları arasında yer alır. Trafik numarası 16'dır.

İsminin Menşei

Bursa'nın, Bitinya kralı İkinci Prusias tarafından kurulduğu ve şehre "Prusias" (Prosa)dendiği, zamanla bu isim "Brousse" ve "Brus" olduğu söylenmektedir. Türkler şehri fethedince, "Bursa" demişlerdir.

Târihi

Bu şehre târih, damgasını o kadar derin ve kuvvetle basmıştır ki, o her yerde önümüze çıkar. İstanbul'dan sonra en çok târihî şahsiyetler ve eserleri bağrında taşıyan Bursa'nın Türk târihinde çok müstesnâ bir yeri vardır.

Mîlâttan iki bin yıl önce Trakya'dan gelen "Bitiniler" Bursa ve civârına yerleşmiş ve Bitinya Krallığını kurmuşlardır. Bitinya kralı Prosyas, M.Ö. 1500 senelerinde Bursa'yı kurmuş, şehre Prosa denmiştir. Kartaca komutanı Anibal, bu krallığa sığınmış ve verdiği plâna göre bu şehir kurulmuştur. Bitinya'nın merkezi İzmit idi. Lidya kralı Krezüs, Bitinya topraklarını ele geçirmiş, Persler Lidya'yı yenerek 200 sene vâlilik (satraplık)olarak idâre etmiştir. Persleri Makedonya Kralı İskender yenerek bu bölgeye hâkim olmuştur. İskender'in ölümü üzerine imparatorluk kumandanlar arasında taksim edilince, bu bölge "Antiyon"un hissesine düşmüştür. Bilâhare bu bölge, Roma İmparatorluğu'na dâhil edilmiş ve Roma'nın M.S. 395'te Doğu ve Batı olarak bölünmesinde Bursa ve civârı Doğu Roma'nın (Bizans'ın) hissesine kalmıştır. Bizans devrindeyken İran Sâsânî hükümdârı Hüsrev Perviz, Bizans imparatoru Herakliyüs'ü yenerek Bursa'yı ele geçirmiş, Trakya'dan gelen Türkler Bizanslılara yardım ederek geri almıştır.

Abbâsi halîfesi Hârun Reşîd zamânında İslâm ordusu Söğütçük kasabasına kadar gelmiş anlaşma yapıp geri dönmüşlerdir. Hamdanoğlu Sülâlesinden Seyfüddevle 924'te Bursa'yı kuşatmış ise de alamamıştır. 1071 Malazgirt Zaferinden sonra Bursa civârı Türkler'in eline geçmiştir. 1097'de Türkler Bursa'yı fethetti fakat bu kısa sürdü. Selçuklu Sultanı Melikşâh, Kutalmışoğlu Süleyman Şâhı Bursa fethine gönderdi. İznik alındı. Kılıçarslan, ilk Haçlı seferini İznik önünde geri çevirdi. Oğuz Türklerinin Kayıhan boyundan Karakeçeli aşîretinin lideri Ertuğrul Gâzi, Selçuklu Sultânı Alâeddîn Keykubat zamânında (1210-1236) Söğüt ve Domaniç civârında yerleşti. Oğlu Osman Bey, Osmanlı Devletini kurdu. Osmanlı Devletinin ilk fethettiği yer Kulacahisar'dır. (İnegöl'e 5 km uzaklıkta bir köy.) Bilâhare Karacahisar'ın fethinden sonra sırayla İnegöl, Kestel, Uluabat, Yalova, Karamürsel fethedildi. Osman Gâzi, oğlu Orhan Gâziye Bursa'nın güneşte parlayan Sent Eli Manastırının kubbesini (Tophâne) göstererek beni buraya gömün diyerek vasiyet etti. Orhan Gâzi Mudanya, Gemlik ve Atronos (Orhâniye)u fethettikten sonra, Bursa güneyinde Pınarbaşı'nda karargâhını kurdu. Bursa'yı kuşattı. Bursa tekfuru, Köse Mihâl vâsıtasıyla teslim olmak istediğini bildirdi. 30 bin flori altın verdi ve Osmanlı askerleri nezâretinde İstanbul'a gitti.

Bursa 6 Nisan 1326 Cumartesi günü Türkler tarafından fethedildi. Orhan Gâzi, Bursa'yı Osmanlı Devletinin başkenti yaptı. Birinci Murad (Hüdâvendigar) 1365'te Osmanlı başkentini Edirne'ye nakletti. Fakat tahta çıkmalar, cenâze törenleri ve gömülmeler Bursa'da olmuştur. İstanbul'un fethine kadar Bursa sembolik başkent olarak devâm etti. 1841'den sonra Anadolu Beylerbeyi Bursa'da oturmuştur.

Yıldırım Bâyezîd ile Timur Han arasında 28 Temmuz 1402'de yapılan Ankara Savaşından sonra Bursa ve Osmanlı Devleti sıkıntılı günler geçirdi. Kısa zamanda burada Osmanlı hâkimiyeti sağlandı. Birinci Dünyâ Harbine kadar her hususta gelişen Bursa, bu savaşı müteâkip İngilizlerin yardımı ile Yunan ordusu tarafından işgâl edildi. 26 Ağustos 1922'de büyük taarruzla kesin olarak hezîmete uğrayan Yunan ordusu kaçmaya başladı ve 11 Eylül 1922'de Bursa düşman işgâlinden kurtuldu. Yunanlılar kaçarken Bursa'yı yakıp yıkmaya çalıştılar. Bursa 1801'de büyük bir yangın, 1854'te deprem, 1429'da vebâ salgınlarında çok zarar görmüştü. Sultan Birinci Ahmed Celâlî isyanlarını bastırma işini Bursa'dan tâkip etmiştir. Dördüncü Murad ve 1860'ta Sultan Abdülazîz ile Sultan Abdülmecîd Bursa'yı ziyâret etmişlerdi.

Fizikî Yapı

Bursa toprakları % 35'i dağlık ve yayla, % 48'i platolarla, % 17'si ovalarla kaplıdır. Bursa Ovası derelerin sürüklediği alüvyonlardan meydana gelmiştir. Arâzisi volkanik bir yapıya sâhiptir. Kaplıcaları yer kabuğunun iki bin metre derinliğinden yer yüzüne çıkan sıcak su kaynaklarıdır.

Dağlar: Bursa ilindeki dağlar genel olarak doğu-batı yönünde uzanan sıra dağlar olarak görünür. Yer yer yükselirler. Samanlı Dağları, Duman, Hasanbaba, Karlık tepeleri, Kıltepe (1600 m), Katırlı Dağları (Üçkaya Tepesi 1283 m), Avdan Dağı, Mudanya Dağları, Karatepe (835 m), Karadağ, Sarnıç Tepe (820 m), Talas Tepe (700 m), Uludağ Karatepe (2543 m), Ahı Dağı, Asarcık Dağları, Sincan Dağı, Gökçedağ, Eğrigöz Dağı, Kurban Dağı (1000 m), Dazdağ (922 m) ve Dümenkırı Dağı (1013 m)dır.

Yaylalar: Yaylaların çoğu Uludağ'dadır. Başlıcaları Kadı Yaylası, Sarı Alan, Karapınarlar (1900 m), Kirazlı Yayla (750 m), Yılankaya (Kayadibi), Dolubaba, Paşa Çayır, Araba Oturağı, Ağaçlı Kuyu, Yumaklı ve Karayayla'dır.

Ovalar: Bursa'nın ovaları çok verimlidir. Samanlı Katırlı Dağ dizileri arasında Orhan Gâzi Ovası 17.000 hektar ve İznik Ovası 9000 hektardır. Uludağ-Katırlı dağ dizileri arasında İnegöl Ovası 14.832 hektardır. Yenişehir Ovası 15.478 hektar ve Bursa Ovası 39.218 hektardır. Çayırköy Ovası 8.000 hektar, Karacabey Ovası 18.000 hektar ve Mustafakemâlpaşa Ovası 18.000 hektardır. Alüvyonlu topraklar olup, çok bereketlidir.

Akarsuları: Bursa ili içinde büyük nehir yoktur. Fakat Uludağ ve eteklerinden çıkan çaylar vardır. Nilüfer Çayı, uzunluğu 87 kilometredir. Uludağ'da 850 m yükseklikte bulunan iki mağaradan çıkar, süratle iner, akışı hızlıdır. Her kilometrede 20 m aşağı iner, Dereçavuş köyünde Deliçay birleşir. Ulubat Gölü ayağında denize dökülür. Deliçay, Nilüferin ikinci koludur. Balıklı, Kaplıkaya ve Gölbaşı sularını toplar. İlkbaharda çok hızlı akar. Bunun için Deliçay denmiştir. Bursa'nın içinden geçer. Karıncadere, Namazgâh, Alaşar, Gökdere ve Cilimbaz derelerini alır. Dereçavuş köyünde Nilüfer'le birleşir. Gökdere, Setbaşı köprüsünden geçer, vâdiden akar ve su deposu üstünde 12 m şelâle yapan deredir. Emirsultan ile Yeşil arasından akan Karınca, Namazgâhdere ve Gökdere ile birleşir. M. Kemâlpaşa Çayı 155 kilometredir. Menbaına yakın ismi Çavdar Suyu, Orhaneli civârında Atranos Çayı (Karasu), M. Kemâlpaşa'dan geçerken Kemâlpaşa adını alır. Bu çay iki koldan ibârettir. Birinci kol Kütahya Yoncalıktan çıkar.Tavşanlı-Orhaneli'ni geçip, M. Kemâlpaşa'ya 15 km mesâfede ikinci kol ile birleşir. Birleşmeden önce Sarpdere ve Dursunbey Suyu, Atranus'a katılır. İkinci kol ise Simav'ın Dağardı bucağı yakınından çıkar. Aleva ismini alır. Orhaneli'nden geçer. Simav'dan sonra birinci kol ile birleşir, Ulubat Gölüne dökülür.

Küçükaradere Suyu: M. Kemalpaşa'dan çıkar. Susurluk Çayına dökülür. Susurluk (Karadere) Çayı; Manyas Gölünden gelir. Susurluk'tan geçer. Karacabey'in Karadağı'ndan kollar alır.

Göksu: Uludağ'dan gelen Çayırakçe, Karadereleri, Kocaköy, Bedre suları birleşir. Yenişehir arasında Göksu ismini alır ve Sakarya Nehrine karışır. Doğancı Barajından verilen su ile Bursa'nın 30 sene su sıkıntısı giderilmiş olacaktır.

Göller: Ulubat (Abolyont) Gölü: M. Kemâlpaşa ile Karacabey arasında, 156 km^2 alana sâhiptir. Derinliği azdır. 1,5 ile 4 m arasında değişir. Dibi çamurludur, kıyıları bataklık ve sazlıktır. Suyu tatlıdır. Sazan, yayın balıkları ile tatlısu istakozları boldur. Üzerinde birçok ada vardır. Yazın suları çekilir, ekime müsâittir.

İznik Gölü: İznik-Orhangâzi arasındadır. Alanı 208 kilometrekaredir. En derin yeri 80 metredir. Mâvi rengi ile denizi andırır, suyu tatlıdır. Sazan ve tatlı su balıkları boldur. Güneyi kumsaldır. Etrâfı zeytinlik, çam ve çınar ağaçlarıyla süslüdür.

Gölbaşı: Bursa Ovasının Dimboz köyü yakınında küçük göldür.Katırlı Dağlarından inen suları düzenleyen bir baraj gölüdür. **Yenişehir Gölü (Bataklık):** Eskiden bataklıktı, kanallar açılarak kurutuldu. **Uludağ Karagöller:** Zirvenin 8 km doğusunda kar sularının erimesi ile meydana gelen göldür. Gölün yukarısı karlı sırt, aşağısı Sanavber ormanı ile çok güzel mesire yeridir. Göllerin isimleri:

Buzlu Göl, Aynalı Göl ve Kara Göl.

İklimi ve Bitki Örtüsü

Bursa'da genellikle Akdeniz iklimi hüküm sürüyorsa da Karadeniz iklimine geçiş sahası manzarası gösterir. Sıcaklık +42,6°C ile -25,7°C arasında seyreder. Yağış ise, 456,2 mm ile 1217,4 mm arasındadır. Yılın ortalama 113 günü yağışlı geçer. Uludağ yazın da karla kaplıdır. Bursa topraklarının ancak % 8'i ekime elverişli değildir. % 43'ü ormanlarla % 44'ü tarlalar ve % 5'i çayır ve mer'alarla kaplıdır. Uludağ'ın bin metre yukarısı ormanlarla örtülüdür. Zeytinlik saha oldukça geniştir.

Ekonomi

Bursa, Türkiye'nin ekonomik bakımdan en gelişmiş beşinci ilidir. İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana'dan sonra gelir. Bursa'nın ekonomisi tarım ve tarıma dayalı sanâyii, ticâret ve turizme dayanır. Mâden bakımından da zengindir.

Tarım: Toprağı çok bereketli olup, iklimi (sıcaklık, nem ve yağış) tarıma çok müsâittir. Tarım ürünleri çok çeşitli ve boldur. Faal nüfûsun % 60'ı tarımla uğraşır. Brüt gelirin % 20'si tarımdan sağlanır. Bâzı meyve ve sebze ürünlerinde Bursa birinci sırada yer alır. Arâzinin % 44'ü tarladır. Tarım ürünlerinin başlıcaları; buğday, arpa, mısır, yulaf ve pirinç gibi tahıllardır. Bütün bunların senelik istihsali 500.000 tona yaklaşır. 20.000 tona yakın fasulye, bakla, bezelye ve çiğ baklagiller, tütün, pamuk, ayçiçeği, susam ve anason yetişir.

Türkiye'nin en çok ve kaliteli sebzesi Bursa'da üretilir. Bunlardan domates birinci sırayı alırken, soğan ikinci sıradadır. Patates, hıyar, pırasa, lahana, tâze fasulye, patlıcan, biber, enginar ve ıspanak üretimi 250.000 tona yaklaşır. Bursa meyvecilikte çok ileridir. Sulu şeftalisi, kestane, üzüm, elma, armut, çilek, vişne, kiraz, kayısı, erik, muşmula, kızılcık, ceviz, kavun, karpuz ve her çeşit meyve yetişir. Türkiye'de, çileğin % 80'i, şeftalinin% 40'ı Bursa'da yetişir. 25.000 hektara yaklaşan bağlarda yetişen razzaki ve müşküle üzümü de dış ülkelere ihrâç edilir. Gemlik, Mudanya ve Orhangazi ilçelerinin zeytinleri sofralık, lezzetli zeytinlerdir.

Bursa'da modern tarım âletleri, sûn'î gübreleme, sulama ve ilaçlama en ileri seviyededir. İpek böcekçiliği, Osmanlı devrinde çok yaygındı. Sûn'î ipek çıkınca koza üretimi azalmıştır. Senede 600 tona yakın koza üretilmektedir. Dünyânın en verimli kestâne alanları Bursa yamaçlarındadır. Bursa ile Sarıalan'a kadar uzanan kestâne kuşağı ilmen dünyânın kestâne kuşağıdır.

Hayvancılık: Bursa'da hayvancılık oldukça ileridir. Mer'a ve çayırlar hayvancılığa müsâittir. Başta koyun olmak üzere kıl keçisi ve sığır beslenir. 32.000 arı kovanı ve lezzetli balı vardır. Karacabey-M. Kemâlpaşa arasında bulunan Karacabey Harası Türkiye'nin en büyük harasıdır. Arâzisi 100.000 dekarın üzerindedir. Osmanlı devrinde sarayın et, süt, krema, yağ ve buna benzer ihtiyâcı için "Çiftli-Kat-ı Hümâyûn" olarak kullanılmıştır. Bu arâziyi Köse Mihâl, kızının çeyizi olarak Orhan Gâzi'ye hediye etmiştir. 1924'ten sonra hayvancılığın ıslahı için burada damızlık at, koyun, sığır ve tavuk yetiştirilmeye başlanmıştır. Bunların bir kısmı köylüye satılır. M. Kemâlpaşa'nın Ayazköy ve İncilpınar mer'aları ıslah edilmiştir.

Ormancılık: Toprakların % 44'ü ormanlıktır. 472.000 hektara yakındır. Ormanlarda çok çeşitli ağaçlar bulunmaktadır. Orman içinde ve 10 km civârında bulunan köy sayısı 683'tür. Senede 160 bin m3 kerestelik odunu, 650.000 ster yakacak odunu ve 150 ton reçine elde edilir.

Mâdenler: Bursa mâden bakımından da zengindir. Silâh ve uzay sanâyiinde kullanılan Volfram (tungsten) Uludağ'da çıkmaktadır. 100.000 ton krom istihsal edilmektedir. Ayrıca linyit, bor tuzları, manyezit, çinko, amyant, mermer bulunmaktadır. Silah sanâyiinde kullanılan Bor tuzları M. Kemâlpaşa ve Kestel'de çıkmaktadır.

Sanâyi: Bursa Türkiye'nin başta gelen sanâyi merkezlerinden biridir. Türkiye'nin 500 büyük firmasının 32 adedi Bursa'dadır. Büyüklü küçüklü 7.000 iş yeri vardır. Türkiye'nin üç otomobil fabrikasından 2'si olan Renault ve Tofaş Bursa'dadır. Otomotiv yan sanâyi ile ilgili iş yerleri ve Mensucat sanâyi ile ilgili iplik (naylon, poliester, yün, makara ipliği, dokuma, havlu, boya ve empirme) fabrikalarının sayısı oldukça fazladır. Makina ve mâdenî eşyâ sanâyii, döküm, mâdenî eşyâ ve makina îmâlâtı olarak 16 çeşit makina îmâl edilir. Karoser ve aksesuar sanâyiinde 32 çeşit oto aksesuarı îmâl edilir.

Süt mâmülleri sanâyiinde süt, peynir, tereyağ, kaymak, yoğurt ve lor istihsal edilir. Konserve ve meyve suyu îmâlatı oldukça ileridir. Deri yağ ve sabun îmâlâtında 20'ye yakın fabrika vardır. Deri ve plastik sanâyiinde oldukça ileridir. Sümerbank Merinos Yünlü Sanâyii Müessesesi eski ve köklü bir sanâyi kuruluşudur.

Yedi bin sanâyi işletmesini buraya sığdırmak mümkün değildir. Un fabrikaları, pekmez, mobilya, yonga ve levha, kimyâ sanâyii fabrikaları, akü, çelik ve plastik boru fabrikaları vardır. Yedi bin işletmenin 100

tânesi büyük işletmelerdir. Tekstil sektörü söz konusu edildiği zaman hiç şüphesiz ilk akla gelen şehrimiz Bursa olmaktadır. Târihteki ipek şehri Bursa, günümüzde sanâyi şehrine dönüşmüştür.

Ulaşım: Bursa, kara, hava ve deniz ulaştırması bakımından zengin bir ildir. İstanbul, İzmir ve Ankara'ya mükemmel karayolu ile bağlıdır. Bursa, Osmanlı devrinde en işlek ve karayollarının kavşak noktasında bulunuyordu. Bugünkü yolların esası Osmanlı devrinde açılan yollardır. Gemlik ve Mudanya'da iskele vardır. Yalova iskelesine inenler çok düzgün bir yolla bir saat içinde Bursa'ya ulaşırlar. Bursa'da havaalanı vardır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

1990 sayımına göre toplam nüfûsu 1.603.137 olup, 1.157.805'i şehirlerde, 445.332'si köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 11.043 km2 olup, nüfus kesâfeti 145'tir.

Örf ve Âdetler: Bursa 14. asrın başından bu yana Türkiye'nin başta gelen bir kültür ve eğitim merkezi olmuştur. Türkler, birinci asır başından beri Bursa bölgesine yerleşmişlerdir. Haçlı seferleri sebebiyle bir ara Türklerin elinden çıkmışsa da, kısa zaman sonra tekrar alınmıştır. Bursa'da Türk İslâm kültürü hâkim olmuştur. Târih boyunca Bursa bölgesinde yaşayan Hititler, Bitinyalılar, Traklar, Persler, Makedonyalılar, Romalılar ve Bizanslılardan bâzı antik eser ve harâbeler kalmışsa da, bu milletlerin örf ve âdetleri unutulup gitmiştir.

Örf ve âdetlerde, folklorda ve her çeşit sosyal düşüncede Türk İslâm kültürü hâkim olmuştur. Bursa bölgesinde kadın ve erkeklerin giyim ve kuşamları çok güzeldi. Bugün yalnız düğün ve gösterilerde giyilmektedir. Orhan Gâzi zamânında her gün ikindi vakti "nevbet" denilen davul çalınırdı. Zamanla bu davula kös, tabıl, zurna, nakkare ve nefes çalgıları katılmıştır. Mehter olarak bilinen bu takım, Osmanlıların savaş ve barışta millî sembolü hâline gelmiştir.

Bursa'da dînî bayramlar coşkunlukla kutlanırdı. Türbe ve kabirler, âile mezarlıkları ziyâret edilirdi. Bayram ve Ramazân-ı şerîf mânileri çoktur. Bursa türkülerinin çoğu "sekme" denilen dört buçuk tempolu oyun havalarıyla söylenir. Setbaşı, efe ve yemeni, keklik, turna, Bursa'nın ufak tefek taşları meşhurlarıdır. Oyun havaları ve halk müziğinde gurbet ve hasret duyguları ağır basar. Başlıca oyun havaları, yüksek oyun, kırık oyun, Cezâyir ve Köroğlu'dur. 8-10 kişi ile yapılan kılıç-kalkan oyunu yiğitliğin sembolüdür. Orhan Gâzi zamânında askerlerin eğitimiydi. Türk gölge oyununun meşhur kahramanları olan Karagöz (demirci ustası) ile Hacıvat (Baş Mîmâr Hacı İvaz Ağa)Bursa'da yaşamıştır. Orhan Gâzinin emri ile Şeyh Küşteri, Hacıvat ve Karagöz'ü eski bir Türk oyunu olan gölge tiyatrosu ile devâm ettirmiştir. Bursa'nın meşhur yemekleri:İskender kebabı, enginar dolması, kestâne şekeri ve gülvarak'tır. İspanya Barcelona Gıdâ Fuarında, Bursa kestâne şekeri dünyâ birincisi seçilmiştir. Bursa çinicilik, seramikçilik, ipek ve kadife dokumacılığı, bıçakçılık, saraççılık, oya işleri gibi el sanatlarında çok gelişmiştir.

Bursa divan ve halk edebiyatında çok sayıda ve meşhur şâirlerin yetiştiği bir ildir. **Vesilet-ün Necât** (Mevlid) eseri ile en meşhuru Süleymân Çelebi'dir. Sevgili Peygamber efendimizin doğumunu, mîracını, hayâtını, üstünlüklerini ve fazîletlerini anlatan bu eser asırlardır, câmi, mescid, ev ve her yerde okunan bir Türkçe eserdir. Ahmed Paşa (1496), Mehmed Gazâlî (1466-1535), Lâmi-i Çelebi (1472-1532), Cenânî (1595), Eşref Paşa, Halil Edib Bey ve Semih Efendi başlıca şâirlerdir.

Atıcılık için ilk ok meydanı Bursa'da yapıldı. Atıcılık, kış sporları, güreş ve diğer spor ileridir.

Eğitim: Okur-yazar nisbeti % 80'dir. Okulsuz köy kalmamıştır. Bursa'da 135 ilkokul, 80 ortaokul, 25 lise, 50 meslek ve teknik lise, Uludağ Üniversitesi ve buna bağlı tıp fakültesi ve diğer fakülteler ile okul ve öğretmen bakımından en iyi illerden biridir. Bursa kütüphâneleri eski ve el yazma eserlerle doludur.

Yetişen meşhurlar: Bursa'da yetişen devlete, ilme ve dîne hizmet edenlerin sayısı çok fazladır: 1) Lala Şahin Paşa: Filibe, Edirne ve Bulgaristan fethinde çok büyük hizmeti olmuştur. Türbesi M. Kemâlpaşa'dadır. 2) Karacabey (Dayı): Fâtih devrinin büyük komutanlarındandır. 3) İnegöllü İshak Paşa:İstanbul fethinde Kara Kuvvetleri Komutanı idi. 4) Duğlu Baba: Bursa fethinde askerlere ayran dağıtan bir velîdir. Türbesi Kirazlı Yayladadır. 5) Geyikli Baba: Bursa fethine geyik üzerinde katılmış bir velîdir. Horasan'dan gelmiştir. 6) Mûsâ Baba: Bursa fethine katılmıştır. Câmi ve türbesi tâmir edilmiştir. Işıklar semtindedir. Horasan'dan gelmiştir. 7) Abdal Murad: Bursa fethinde hizmeti geçen bir velîdir.Kabri Uludağ yolu üzerindedir. 8) Alaca Hırsa: Alaca Hırsa Câmii bu zât için yapılmıştır. Gerçek ismi belli değildir. Bursa fethi için Buhârâ'dan gelen bir velîdir. 9) Ali bin Yûsuf Bali: Molla Fenârî hazretlerinin torunudur. Aritmetik hakkında ve Arapça gramer hakkında eser yazmıştır. 10) Beliğ İsmâil Efendi: 1729'da vefât etmiştir. **Güldeste-i Riyâz-ı İrfan** isimli Bursa'da yetişen meşhurları anlatan eseri meşhurdur. 11) Bursalı Mehmed Tâhir: 1926'da İstanbul'da vefât etmiştir. **Osmanlı Müellifleri** eseri meşhurdur. Basılmış 10, basılmamış 7 eseri vardır. 12) Cenânî: 1559'da vefât etmiştir, fen bilgisine âit çeşitli kitapları vardır. 13) Eşrefoğlu Rûmî: Büyük âlim ve velîlerden. Hacı Bayrâm Velî hazretlerinin dâmâdıdır. 1479'da vefât etmiştir. Türbesi İznik'tedir. Başlıca eserleri

Müzekkin-Nüfus, Tarîkatnâme ve Divan'dır. 14) Ferâizcizâde Mehmed Said: **Gülşen-i Maarif**'in yazarıdır. Bunun birinci cildi genel târih, ikinci cildi ise Birinci Abdülhamîd'e kadar olan hâdiseleri nakleder. 15) Gâzi AhmedMuhtar Paşa: 1839'da doğmuş, Bursa'da Katırcıoğlu âilesindendir. Paşa olmuş, sadrâzamlık yapmıştır. Dârüşşafaka Lisesini açmıştır. **Islâh-ut-Takvim Riyâd-ül-Muhtâr, 1294 Anadolu Rus Muhârebesi ve Takvim-i Mâlî** eserlerini yazmıştır (Bkz. Ahmed Muhtar Paşa). 16) Hacı İvaz Paşa: Vezir olmuştur. Tîmûr ve Karamanlıların kuşatmasında Bursa'nın Hisar kapılarını kapatarak Bursa'yı alınmaktan kurtarmıştır. Yeşil Câmi ve Türbesinin mîmârıdır. 1429'da vefât etmiştir. Türbesi Pınarbaşı'ndadır.17) İsmâil Hakkı Bursevî: Tasavvufî eserleri ve **Rûh-ul-Beyân** adlı meşhur bir tefsiri vardır. El yazma eserleri Orhan Câmii Kütüphânesinde saklıdır. 18)Kara Çelebizâde Abdülazîz: Bursa müftülüğü ve şeyhülislâmlık yapmıştır. Bursa'ya su getirmiş ve 300 çeşme yaptırmıştır. **Ravzat-ül-Ebrâr, Mirât-ı Safâ, Süleymânnâme** isimli eserleri vardır. 1642'de vefât etmiştir. 19) Lâmii Çelebi Mahmud bin Osman: Yeşil Külliyesi nakkaşı. Nakkaş Ali'nin torunudur. Çekirge'de câmisi bulunur. Türbesi de dedesi yanında Hisar'dadır. 1531'de vefât etmiştir. Çok sayıda eserleri vardır. 20) Mehmed bin Abdullah: Molla Fenârî hazretlerinin torunudur. 1531'de vefât etmiştir. **Düstûr-ül-Hesab** ve **Kaside-i Bürde** eserleri meşhurdur. 21) İnegöllü Mustafa: 1716'da vefât etmiştir. Lügat hakkında **Câmi-ül-Fürs** kitabı vardır. Osmanlı târihinin ilk devirleri için üç ana kaynaktan biridir. Diğerleri **Âşıkpaşazâde Târihi,** Bitlisî'nin **Heşt Behişt Târihi**'dir.Kabri, Çekirge semtinde Süleymân Çelebi kabristanındadır. 22) Ömer Şifâî:Meşhur bir doktordur. Tıp târihinde yer almıştır. Reis-ül-etıbba (başhekim) olmuştur. 23) Şehzâde Korkut (İkinci Bâyezîd Hanın oğlu) 1513'te vefât etmiştir. Ahlâk ve fetvâ kitapları yazmıştır. 24) Şeyh Muhyiddîn Halvetî, şâirdir. **Dîvân**'ı vardır. Üçkazlar şeyhidir. **Hüsrevnâme, İbretnâme** kitapları vardır. 1682'de vefât etmiştir. 25) Üftâde Mehmed Muhyiddîn (Celvetî): Büyük bir mutasavvıftır. **Dîvânçe**'si ve **Vâkıât** isimli eserleri vardır. Evi, türbesi, mescid ve câmisi mevcuttur. Çocuklarından da çok âlim kişiler yetişmiştir. 26) Vani Mehmed Efendi: Kestel'de yerleşmiş, medrese ve hamam yaptırmış ve çok çeşitli kitaplar yazmıştır. 27) Yahyâ bin Han Mustafa, Türkçe **Envâru'l Kulûb** manzum eseri, Hulefâ-i Râşidin ile Ehl-i Beyt hakkında eseri vardır. 1516'da vefât etmiştir. 28) Ulubatlı Hasan: İstanbul fethinde surlara Türk bayrağını ilk diken ve şehitlerden biridir.

Bursa ile ilgili rivâyetler: Bir rivâyete göre hazret-i Süleymân'ın cin vezirlerinden biri, "Can" kavminin güzel bir dağın eteğinde şehir kurduğunu, "Cin" kavminin bin sene savaş etmekle şehri aldığını ve bir tufan ile bu şehrin göl altında kaldığını söyler. Hazret-i Süleymân'ın emri ile su perileri gölleri altındaki şehri çıkarırlar. Vezirlerden birisi "Cennet burası" der, ağır işiten diğer bir veziri bu sözü "Cennet Bursa" anlar. Dağ perileri Uludağ'dan mermerler getirip saray yaparlar; hazret-i Süleymân hükümdarlığı esnâsında senede bir gün Bursa'ya zevcesi hazret-i Belkıs ile gidermiş.

Karagöz efsânesi: Demirci ustası olan Karagöz Batı Trakya'dan Kırklareli'ne, İstanbul, Konya ve sonra Bursa'ya gelir. Hoş sohbet olan Karagöz, Orhan Câmii mîmârı Hacı İvaz (Hacıvat)Ağa ile şakalaşırken, işçiler gülmekten iş yapamazlar.Karagöz îdâm edilince halk üzülür. Karagöz'ün hâtırasını devâm ettirmek için Karagöz-Hacıvat oyunu, Şeyh Küşteri vâsıtasıyla sahneye konur.

İlçeleri

Bursa on yedi ilçeden meydana gelmiştir. Bunlardan üçü Bursa il merkezini meydana getirir.

Nilüfer: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 65.799 olup, 36.897'si ilçe merkezinde, 28.902'si köylerde yaşamaktadır. Bursa il merkezini meydana getiren ilçelerden biridir. 1989 yılında ilçe merkezi oldu.

Osmangazi: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 510.902 olup, 473.302'si ilçe merkezinde, 37.600'ü köylerde yaşamaktadır. Bursa il merkezini meydana getiren ilçelerdendir. 1989 yılında ilçe merkezi oldu. Uludağ'ın eteklerinden ovaya doğru yayılmıştır.

Yıldırım: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 325.159 olup, 324.377'si ilçe merkezinde, 782'si köylerde yaşamaktadır. İl merkezini meydana getiren ilçelerden olup, 1989'da ilçe merkezi oldu.

Büyükorhan: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 19.591 olup, 4219'u ilçe merkezinde, 15.372'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 41 köyü vardır. Orhaneli'ne bağlı bucak iken, 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. İlçe toprakları genelde düzdür. Dağlık bölgeler kayın, kızılçam, karaçam, ve ardıç ormanları ile kaplıdır.

Ekonomisi tarım ve ormancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, patates, üzüm, şekerpancarı, mısırdır. Hayvancılık önemli gelir kaynaklarındandır. Sığır ve merinos koyunu beslenir. Gelişmemiş bir yerleşim merkezidir.

Gemlik: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 78.193 olup, 50.237'si ilçe merkezinde, 27.956'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 24 köyü vardır. Yüzölçümü 611 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 128'dir. İlçe toprakları, Gemlik Körfezinin iki yanından içeriye doğru olan kısımda yer alır. Kuzey ve

güneyinde tepelik alanlar bu tepelerin ortasında küçük bir ova vardır.

Ekonomisi sanâyi, tarım ve balıkçılığa dayanır. Yem Fabrikası, Konserve Fabrikası, Borusan Fabrikası, Azot Fabrikası ve Sümerbank Sun'î ipek ve Viskoz Mamülleri Fabrikası başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. Verimli Gemlik Ovasında sebze, meyve ve zeytin yetiştirilir. Türkiye'nin en kaliteli sofralık zeytinleri ilçede yetişir.Kıyıları uygun olduğundan yaz turizmi gelişmiştir. Kıyılarda çok sayıda tatil siteleri, yazlık ev ve konaklama tesisleri vardır.

İlçe merkezi, Gemlik Körfezinin doğusunda ovalık bir alanda kurulmuştur. 15.000 tonluk gemilerin yanaşabileceği bir limanı vardır. Bursa-Yalova karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 27 km mesâfededir. Gemlik'in târihi çok eskilere dayanır. Haçlı seferleri boyunca bir üs olarak kullanılan Gemlik, Orhan Gâzi zamânında (1334) fethedildi. Osmanlılar körfezde çok sayıda tersane kurdular. Gemi yapımı sebebiyle buraya Gemilik deniliyordu. Zamanla bu isim, Gemlik olmuştur. Eski adı Kiyus idi. İlçe belediyesi 1873'te kurulmuştur.

Gürsu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 18.681 olup, 12.730'u ilçe merkezinde, 5951'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 9 köyü vardır. Merkez ilçeye bağlı bir bucak iken, 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. İlçe topraklarının büyük kısmı düzdür.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri tahıl, şeftali, şekerpancarıdır. Küçük tekstil atölyeleri vardır. Bursa-Ankara karayolu ilçeden geçer.

Harmancık: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 12.149 olup, 3210'u ilçe merkezinde, 8939'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 26 köyü vardır. Orhaneli'ye bağlı bir bucak iken, 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. İlçe toprakları orta yükseklikteki dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Dağlık kesimler kayın, kızılçam, karaçam ve ardıç ormanları ile kaplıdır.

Ekonomisi tarım ve ormancılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri buğday, patates, üzüm, şekerpancarı, arpa, mısırdır. Hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. Sığır ve merinos koyunu beslenir. İlçe merkezi Uludağ eteklerinde kurulmuştur. Gelişmemiş bir yerleşim merkezidir.

İnegöl: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 126.214 olup, 71.120'si ilçe merkezinde, 55.094'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 74, Tahtaköprü bucağına bağlı 19 köyü vardır. Yüzölçümü 1006 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 125'tir. İlçe topraklarının batı ve güneybatısını Uludağ, güneyini Domaniç dağı engebelendirir. Doğu ve kuzeyinde İnegöl ovası yer alır. Dağlardan kaynaklanan suları Kocadere ve kolları toplar.

Ekonomisi tarım ve ormancılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, patates, arpa, soğan, mısır, üzüm, fasulye, elma ve şeftalidir. Hayvancılık ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. Sığır ve koyun beslenen ilçede önemli miktarda süt ve süt ürünleri üretilir. İlçe, Bursa'nın orman ürünleri sanâyisi merkezidir. Şehrin güneydoğusunda oldukça geniş bir alana yayılmış olan küçük sanâyi sitesinin büyük bir bölümünü ağaç işleri ve mobilya atölyeleri teşkil eder. Mobilyaları Türkiye çapında meşhurdur.

İlçe merkezi, Uludağ'ın doğu eteğinde ve İnegöl Ovasının batı bölümünde kurulmuştur. İl merkezini meydana getiren ilçeler dışında, Bursa'nın en kalabalık ilçesidir. Bursa-Eskişehir-Ankara karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 45 km mesâfededir. İlçenin köftesi meşhurdur. Eski ismi Angelekome olan ilçe, 1298'de Turgut Alp tarafından fethedildi. On dokuzuncu asrın sonlarına kadar Bursa sancağına bağlı bir bucak olarak kaldı. 1865'te ilçe olan İnegöl, Bilecik sancağına bağlandı. Kurtuluş savaşı sırasında Yunan işgâline mâruz kalan İnegöl 6 Eylül 1922'de işgâlden kurtuldu. 1926'da Bursa'ya bağlı ilçe durumuna getirildi. Belediyesi 1878'de kurulmuştur.

İznik: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 41.942 olup, 17.232'si ilçe merkezinde, 24.710'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 40 köyü vardır. Yüzölçümü 753 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 56'dır. İlçe topraklarını güneyden Avdan Dağı, kuzeyden Samanlı Dağı engebelendirir. Orta kesiminde İznik Gölü ile İznik Ovası yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri üzüm, domates, buğday, mısır, arpa olup az miktarda patates ve şeftali yetiştirilir. İznik Gölünde avlanan kerevit yurt dışına ihraç edilir. Gölde ayrıca sazan ve yayın balığı avlanır. İlçede yapılan çiniler meşhur olup, turistik önemli gelir kaynağıdır. İlçe merkezi, İznik Gölünün doğu kıyısında kurulmuştur. Göl kıyısı otel, motel, tatil sitesi ve yazlık evlerle doludur. İl merkezine 77 km mesâfededir. Çok eski bir târihe sâhip olan İznik, 1075'te Anadolu fâtihi Kutalmışoğlu Süleymân Şah tarafından fethedildi ve bir süre sonra Anadolu Selçuklularının başşehri oldu. Osmanlılar devrine kadar Bizans ile Selçuklular arasında sık sık el değiştiren İznik, Lâtinlerin İstanbul'u işgâli üzerine 1205-1261 arasında Bizans'ın başşehirliğini yaptı. Orhan Gâzi 1331'de İznik'i fethederek beyliğin merkezini buraya taşıdı. 1335'te beylik merkezi Bursa'ya nakledildi.

Eski ismi Nikaea olan İznik, 1915'te ilçe oldu ve 1930'a kadar İzmit'e bağlıydı. Bu târihten sonra

Bursa'ya bağlandı. İznik, 17. asrın ortalarına kadar Türk ve dünyâ çiniciliğinin rakipsiz merkezi idi. Zamanla Kütahya, İznik'i geçti ve İstanbul'da da çinicilik başlayınca, İznik'te çinicilik söndü. İznik belediyesi 1875'te kurulmuştur.

Karacabey: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 72.898 olup, 31.665'i ilçe merkezinde 41.233'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 66 köyü vardır. Yüzölçümü 1285 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 57'dir. İlçe toprakları genelde düzdür. Kuzeyinde Mudanya Dağları yer alır. Topraklarını Susurluk Çayı ve kolları sular. Ulubat Gölünün bir kısmı ilçe sınırları içinde kalır.

Ekonomisi tarıma dayanır. Başlıca tarım ürünleri soğan, şekerpancarı, arpa, mısır ve patates olup, ayrıca az miktarda baklagiller ve pamuk yetişir. Türkiye'nin soğan ambarıdır. İlçede kurulan Karacabey Harası, Türkiye'nin ilk harasıdır. Bu hara, hayvan ıslahında önemli rol oynar ve damızlık hayvan yetiştirilen bir merkezdir. Konserve Fabrikası başlıca büyük sanâyi kuruluşudur.

İlçe merkezi, Karacabey Ovasında kurulmuştur. İl merkezine 67 km mesâfededir. Karacabey, Orhan Gâzi tarafından Osmanlı topraklarına katıldı. O devirde ismi Mihaliç idi. Daha sonra Karacabey olarak değiştirildi ise de uzun süre Mihaliç ismi kullanıldı. 1910'da resmen ismi Karacabey oldu. İlçe belediyesi 1878'de kurulmuştur.

Keles: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 21.675 olup, 2910'u ilçe merkezinde, 18.765'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 37 köyü vardır. Yüzölçümü 640 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 34'tür. İlçe toprakları, dağlarla kuşatılmış bir platodan meydana gelir. Kuzey ve kuzeydoğusunda Uludağ, doğusunda Domaniç dağı yer alır. Dağlar karaçam, göknar, kayın ve meşe ormanlarıyla kaplıdır. İlçe topraklarını Kocaçay sular.

Ekonomisi hayvancılık ve ormancılığa dayalıdır. Tarım alanları azdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, patates, arpa, üzüm ve elmadır. İlçede bulunan sebze-meyve tohum, fidan ve fide üretme çiftliği, Türkiye ihtiyâcının önemli bölümünü karşılar. İlçe topraklarında linyit yatakları vardır.

İlçe, denizden 1060 m yükseklikte orman içinde kurulmuş küçük bir yerleşim merkezidir. İl merkezine 56 km mesâfededir. Bursa'ya bağlı bir köy iken, bucak merkezi olarak Orhaneli ilçesine bağlandı. 1953'te ilçe merkezi hâline getirildi. Belediyesi 1953'te kurulmuştur.

Kestel: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 31.710 olup, 15.239'u ilçe merkezinde, 16.471'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 31 köyü vardır. Gürsu bucağına bağlı belediyelik köy iken, 3 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. İlçe toprakları Uludağ eteklerinde yer alır. Dağlık kesimler ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Meyve ve sebze yetiştiriciliği yaygındır. Bursa il merkezine çok yakın olup, birleşmek üzeredir. Bursa-Ankara karayolu ilçe merkezinin kıyısından geçer.

Mudanya: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 38.656 olup, 17.196'sı ilçe merkezinde 21.460'ı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 23, Zeytinbağı bucağına bağlı 13 köyü vardır. Yüzölçümü 346 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 112'dir. İlçe topraklarının kıyı kesimi düz olup, hemen ardından Mudanya Dağları yükselir. Bu dağlar, Gemlik ile Bandırma Körfezleri arasında kıyıya paralel olarak uzanır. İlçe topraklarını Nilüfer Çayı sular.

Ekonomisi tarım ve sanâyie dayanır. Başlıca tarım ürünleri buğday, zeytin, soğan, üzüm ve şeftalidir. Bölgede üretilen Tirilye türü sofralık zeytini Türkiye çapında meşhurdur. Marmara Denizi ve Gemlik Körfezinde balıkçılık yapılır. İlçede kablo fabrikası, akaryakıt depoları ve küçük sanâyi kuruluşları vardır.

İlçe merkezi, Marmara kıyısında dar bir kıyı şeridi üzerinde kurulmuş bir liman şehridir. Limana küçük tonajlı gemiler yanaşabilmektedir. İstanbul-Mudanya arasında düzenli vapur seferleri yapılır. İlçe, ikliminden dolayı Marmara'nın Antalya'sı durumundadır. İl merkezine 23 km mesâfededir. Eski ismi, Mirliya'dır. Makedonya Krallığı burayı ele geçirince, eski şehri yıkıp, Apanya ismi ile yeni bir şehir kurdu. Daha sonra ismi Montanya olmuş, bu isim zamanla değişikliğe uğrayarak Mudanya şekline dönmüştür. İlçe belediyesi 1869'da kurulmuştur.

İstiklal Savaşının kazanılmasından sonra,Mudanya'da Fransa'nın arabuluculuğu ile 4 Ekim 1922'de Mudanya Mütârekesi Türkiye, Fransa, İngiltere ve İtalya arasında imzâlandı. Bu mütârekenin imzâlandığı ahşap binâ günümüzde müze olarak kullanılmaktadır.

M. Kemâlpaşa: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 100.410 olup, 37.938'i ilçe merkezinde, 62.472'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 55, Caltılbük bucağına bağlı 16, Deveci Konağı bucağına bağlı 19, Söğütalan bucağına bağlı 17 köyü vardır. Yüzölçümü 1731 km2 olup, nüfus yoğunluğu 58'dir. İlçe topraklarının kuzeyi ovalık olup, doğusunda Orhaneli Dağları, güney ve batısında Çataldağ yer alır. Ulubat Gölünün güney kısmı ilçe sınırları içinde kalır. İlçe topraklarını sulayan Kirmasti Çayı

Ulubat Gölüne dökülür.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, patates, mısır, üzüm, fasülye, arpa ve soğandır. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. En çok Merinos koyunu beslenir. Sığır besiciliği gelişmektedir. Ulubat Gölünde tatlı su balıkçılığı yapılır. İlçe topraklarında bor ve linyit yatakları vardır.

İlçe merkezi, Kirmasti Çayının kenarında, hafif eğimli bir tepede kurulmuştur. İl merkezine 84 km mesâfededir. İstanbul-İzmir karayolu ilçenin 4 km batısından geçer.

İlçenin târihi çok eskidir. Orta Asya'dan Mezopotamya yolu ile Anadolu'ya gelen Etiler bu kenti M.Ö. 301-331 yılları arasında Kirmasti veya Kirmastorya ismi ile Lala Şahin Mahallesi sırtlarında kurmuştur. 12. asırda Anadolu Selçuklularının eline geçen Kirmasti, Selçuklu Devletinin yıkılması üzerine 14. asrın başlarına kadar Karesi Beyliğinin hâkimiyeti altında kaldı. 1336'da Orhan Gâzi, Kirmasti'yi Osmanlı topraklarına katmıştır. 1920'de Yunan işgâline mâruz kalan ilçe, 14 Eylül 1922'de kurtarıldı ve aynı sene içinde ismi değiştirilerek Mustafakemâlpaşa oldu.

Orhaneli: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 30.015 olup, 6434'ü ilçe merkezinde, 23.581'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 54 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikteki dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Kayın, kızılçam, karaçam ve ardıç ormanları ile kaplı dağlardan kaynaklanan suları Emet Çayı ile Adırnaz Çayı toplar. Ekonomisi tarım ve ormancılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri buğday, patates, üzüm, şekerpancarı, arpa, mısır olup, ayrıca az miktarda soğan, fasulye, zeytin ve şeftali yetiştirilir. İlçede orman ürünlerini işleyen atölyeler vardır. Hayvancılık önelli geçim kaynaklarındandır. Sığır ve merinos koyunu beslenir. İlçe topraklarında asbest, dolomit, krom ve linyit yatakları vardır. İlçe merkezi Uludağ eteklerinde kurulmuştur. İl merkezine 49 km mesâfededir. Gelişmemiş bir yerleşim merkezidir. Belediyesi 1885'te kurulmuştur. Orhaneli, Bizans devrinde Hadrianoi isimli bir yerleşim merkeziydi. Buranın tekfuru Köse Mihal'in Müslüman olması üzerine Osmanlı Devletine bağlandı. Orhaneli, 1869'a kadar Bursa'nın Karmanak ilçesine bağlı Beyce bucağı iken, 1882'de Atranos adıyla ilçe merkezi hâline getirildi. Daha sonra ismi Orhaneli olarak değiştirildi.

Orhangazi: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 56.426 olup, 31.889'u ilçe merkezinde, 24.537'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 24 köyü vardır. Yüzölçümü 476 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 118'dir. İlçe topraklarının kuzeyinde Samanlı Dağları, güneyinde Mudanya Dağları, doğusunda ise İznik Gölü yer alır. Gölün bir bölümü ilçe sınırları içinde kalır. İlçe topraklarını sulayan derelerin bir kısmı İznik Gölüne, bir kısmı ise Gemlik Körfezine dökülür.

Ekonomisi tarım ve sanâyie dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri zeytin, patates, şekerpancarı ve buğday olup, ayrıca az miktarda üzüm, şeftali, mısır, arpa ve fasulye yetiştirilir. Hayvancılık, ipekböcekciliği ve tatlısu balıkçılığı gelişmiştir. Dokuma, kibrit ve çelik döküm fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Bursa-Yalova karayolunun batısında eğimli bir alanda kurulmuştur. İl merkezine 45 km mesâfededir.

Orhan Gâzi, İznik'ten dönerken, burada kurulan pazar yerini beğenerek buraya bir câmi yaptırdı. Zamanla bu câminin etrâfında bir yerleşim merkezi kuruldu. İlk ismi Pazarcık iken, halkın isteği üzerine Sultan Mehmed Reşad tarafından ismi Orhangâzi olarak değiştirilmiştir.

Yenişehir: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 52.717 olup, 21.210'u ilçe merkezinde, 31.507'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 61 köyü vardır. Yüzölçümü 772 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 68'dir. İlçe toprakları etrâfı dağlarla çevrili düzlük alandan meydana gelmiştir. Kuzeyinde Sarımeşe Dağları ve Avdan Dağı yer alır. Dağlardan kaynaklanan suları toplayan Göksu Çayı, Yenişehir Ovasını sular. Dağlar kayın, köknar ve karaçam ormanları ile kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, arpa, soğan, şeftali ve mısır olup, ayrıca zeytin, üzüm ve baklagiller de yetiştirilir. Hayvancılık, ipekböcekciliği ve arıcılık gelişmiştir. En çok merinos koyunu beslenir.

İlçe merkezi, Yenişehir Ovasının orta kısmında, Göksu Çayının kenarında kurulmuştur. İznik-İnegöl ve Bilecik-Bursa karayolları ilçeden geçer. İl merkezine 53 km mesâfededir. Yenişehir, Neapolis ismi ile kurulmuş bir Bizans yerleşim merkezidir. 1301'de Osmanlılar tarafından fethedildi. 1921-22 arasında Yunan işgâli altında kaldı. Yenişehir önce Bursa, sonra Bilecik, son olarak da 1925'te yeniden Bursa'ya bağlanmıştır. Belediyesi 1905'te kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Bursa ili baştan başa bir târih hazînesidir. Ülkemizin İstanbul'dan sonra târihî eser bakımından en zengin ilidir. Osmanlılar, Selçuk sanat ve mîmârîsine kendi görüş ve mahâretlerini katarak Bursa tipi

mîmârî meydana getirmişlerdir. Buna Bursa Mektebi denir. Çinicilik, ağaç oymacılık ve duvarlardaki nakışcılıkta çok ileri bir sanat zirvesine çıkmışlardır.

Orhan Gâzi zamânında yapılan câmi ve mescitler

Orhan Câmii: Ters (T) biçiminin ilk modelidir. Çift kubbeli, iki yan eyvanlı, dışta iki oda ve bir revaklıdır. Kitâbesi Çelebi Mehmed zamânında Bâyezîd Paşa tarafından tâmir edilmiştir.

Alâeddîn Câmii: Orhan Gâzinin kardeşi, Alâeddîn Bey yaptırmıştır. Tek kubbeli tonozlu bir revakı ve önünde klasik çeşmesi bulunan bir câmidir.

Ahi Hasan Mescidi: Hisar-Ortapazar semtindedir. Maalesef bugün ev olarak kullanılmaktadır. Ahî Hasan, Edebâli'nin kardeşinin oğludur. Bursa'nın fethinde kale burcuna bayrağı ilk diken ve Bursa'ya ilk giren bu akıncıdır. **Çobanbey, Gâzi Aktimur, Lala Şâhin ve Nilüfer Hâtun Mescidleri** bugün yoktur.

Murâd Hüdâvendigâr Devri Câmileri

Hüdâvendigâr Câmii: Çekirge'dedir. Alt katı câmi ve üst katı medresedir. Medresede 12 oda vardır.

Şehâdet Câmii: Hisar içinde büyük bir câmidir. 1854 zelzelesi ile zarar gören câmiyi, Vâli Mahmûd CelâleddînPaşa tâmir ettirmiştir.

Kavaklı Mahallesindeki câmi ile Murâdiye'de **Koca Nâib Câmii**ni Kâdızâde-i Rûmî yaptırmıştır. Bu zât Bursa'da 40 sene kâdılıkta bulunmuştur. Molla Fenârî hazretlerinden ders almıştır. İran'a gitmiş ve İranlılar "Molla Zâde-i Ekber"derler. Uluğ Beye muallimlik yapmıştır. Uluğ Beyin kurduğu rasathânede emeği vardır. Yıldırım Bâyezîd'in düğününde kâfile başkanıydı. Her iki câmi tek kubbelidir.

Kavaklı Mahallesindeki câminin önündeki yaşlı çınarı Orhan Gâzi devri erenlerinden "Baba Sultan" dikmiştir.

Hayreddîn Paşa Câmii: Çancılar'da olup sâdece minâresi kalmıştır. **İzzeddîn Câmii:** Pınarbaşı'ndadır. Emin İzzeddîn tarafından yaptırılmıştır. Minâresi yenidir. Eski karakteri kaybolmuştur. **Kara Ali Câmii:** Yerkapı'dadır. İznik fethinin kahramanı Kara Timurtaş Paşanın babası yaptırmıştır. Moloz taştan yapılmıştır. Kubbesi çökmüştür.

Yıldırım Devri Câmileri

Yıldırım Câmii: Yıldırım semtinde büyük bir câmidir. Orhan Gâzi devrinde başlayan kanatlı câmi tipindedir. Sanat değeri çok yüksektir. **Ali Paşa Câmii:** Ali Paşa semtindedir. Çandarlı Kara Halil'in oğlu Yıldırım Bâyezîd'in vezîri Ali Paşa yaptırmıştır. 1854 depreminde zarar görmüştür. Çandarlı Kara Halil, Bursa'nın ilk kâdısı, ilk kazasker ve ilk Osmanlı vezîridir. **Demirtaş Câmii:** Demirtaş semtindedir. Minâresi câmiden ayrıdır. Altı şadırvan, üstü minâre olarak şöhretli bir eserdir. Kara Timurtaş Paşanın oğulları yaptırmıştır. **Ertuğrul Câmii:** Üstü çatı ve kiremit, tek kubbe esâsına göre yapılmış bir eserdir. Yıldırım Bâyezîd'in oğlu Ertuğrul adına yapılmış olup, kabri yanındadır. **Gâzi Timurtaş Mescidi:** Çakırhamam karşısındaydı. Bugün yoktur. Molla Fenârî Câmii:Çok ziyâret edilen Molla Fenârî (1331-1429) Osmanlı Devletinin ilk şeyhülislâmıdır. 100'den fazla eseri vardır. Hüdâvendigâr ve Yıldırım Bâyezîd devrinde yaşamıştır. Emir Sultan hazretleri ile yakın dostluğu vardı. Mübârek kabirleri câminin avlusundadır. Câmi Aydede semtindedir. Mehmed Şah Fenârî, Molla Fenârî hazretlerinin oğludur. 18 yaşında Edirne'de müderrislik yaptı. 1429'da vefât etti. Kabri babasının yanındadır. **Somuncubaba Câmii ve Fırını:** Molla Fenârî'nin alt kısmında tek kubbeli klasik bir mescittir. Bir çift fırını ve çilehânesi yanındadır. Somuncubaba, Ulu Câminin açılışında ilk namazı kıldıran ve ilk hutbeyi okuyan zâttır. Kerâmetinin anlaşılması üzerine Bursa'dan Aksaray'a gitmiştir.

Ulucâmi: Bursa'nın her tarafından görülen büyük bir câmidir. Yıldırım Bâyezîd yaptırmıştır. İki minâreli, 20 kubbeli, ortasında büyük bir şadırvan bulunur. Minberi ceviz ağacından oyma ve geçmeli şaheser bir yapıdır. Duvarları İslâm harflerinin en güzel örnekleri ile baştan başa yazılıdır. Duvarlarında 87'si sâbit ve 105'i levha olarak 192 yazı vardır. Kıymetli levhalarla süslüdür. Her gün birçok yerli ve yabancı turist ziyâret etmektedir. Yeşil Bursa'nın zümrüt göğsünü bir elmas gibi süslemektedir. 1396 Niğbolu Savaşını kazanan Yıldırım Bâyezîd, ganîmetlerle 20 câmi yapacağını vâd eder. Emir Sultan hazretleri 20 câmi yerine 20 kubbeli bir câmi yapmasını söyler. Sınırlarını rüyâ âleminde Emir Sultan hazretleri tesbit eder.

Moğol, Karaman istilâları, zelzele, şiddetli lodos ve yangınlarla zararlar görmüşse de tâmir edilmiştir.

Çelebi Sultan Mehmed Devri Câmileri

Yeşil Câmi: Şâheser Câmi ismiyle de anılır. Plânını, çinilerini, nakışları ve sanat değerini târif ve tasvir etmek çok zordur. Osmanlı Devletinin ikinci kurucusu Çelebi Mehmed Sultan 1421'de yaptırdı. Nefis

İznik çinileriyle süslüdür. Çinilerde hâkim renk yeşildir. Mîmârı Hacı İvaz Ağadır. **Selçuk Hâtun Câmii:** Çelebi Sultan Mehmed'in kızları Selçuk Hâtun ve Hafsa Hâtun tarafından yaptırılmıştır. **Bedreddîn Câmii:** Dış kapı üzerinde kalan duvarındaki, tuğlalarla yapılmış motiflerin benzeri yoktur. Sanat değeri çok yüksektir.

İkinci Murad Devri Câmileri

Murâdiye Câmii: Murâdiye semtinin büyük câmisidir. Beş tâne küçük revak kubbeli, iki büyük, yanlarında birer tâne de küçük kubbeli, kanatlı câmi tiplerindendir. Dıştaki cephe duvarı tuğla ve çini ile süslü, içi kısmen çini ile kaplı sâde bir câmidir. **Abdal Câmii:** Mutasavvıf Abdal Mehmed adına Başçı Hacı İbrâhim yaptırmıştır. Câmi karşısındaki türbesini Sultan Murad yaptırmıştı. Hayâtı menkıbeleşmiş bir akıncıdır. **Zeyniler Câmii:** Tek kubbeli son cemâat revakı bulunan bir câmidir. Bu câmi etrâfında büyük zâtların kabirleri vardır. Abdüllatîf-i Kudsî, Hızır Bey,Molla Hüsrev ve Molla Hayâlî'nin kabirleri buradadır. Abdüllatîf-i Kudsî (İbn-i Gânim el-Makdisî) Horasan'dan gelmiştir. Yedi eseri vardır. 1452'de vefât etmiştir. Molla Hayâlî (Mevlânâ Şemseddîn Ahmed), Hızır Beyden ders almıştır. Filibe, İznik müderrisliği yapmıştır. Kelâm, mantık ve fıkıh âlimidir. 33 yaşında 1480'de vefât etmiştir. Molla Hüsrev, Fâtih'in kazaskerliğini ve İstanbul'un ilk kâdılığını yapmıştır. Âlim ve büyük bir velîdir. Çok sayıda eseri vardır. **"Dürer ve Gurer, Mir'ât- ül-usûl"** İslâm Hukûku (fıkıh) için kaynak eserlerdir. Kabri, Zeynîler Câmii yanında kendi medresesinin avlusundadır. 1481'de vefât etmiştir.

Fâtih Sultan Mehmed Han Devri Câmileri

Fatih devrinde büyük câmi yapılmamıştır. Yıldırım Bâyezîd'in yaptırdığı Ebû İshak Câmii yenilenmiştir. Zeynîler Câmii civârındaki mübârek zâtların kabirlerine hürmeten çeşme yaptırıp su getirmiştir. Fâtih devrinde Tuzpazarı (1479), Akbıyık, Veli Şemseddîn, Nalbantoğlu, Karaşeyh, Namazgâh, Omurbey (Umurbey), Şible, Yiğit Köhne, Kiremitçi, Koca Taşkır, Mahsem, Hacılar, Hacı Seyfeddin, Hoca Tayyib, Arap Mehmed, Kamberler (1456), Ahmed Dâî (1471) ve Acem Reis câmileri yapılmıştır. Akbıyık'ın İstanbul fethinde büyük hizmeti olmuştur. İstanbul Sultanahmed yakınındaki Akbıyık Mahallesi bu zâta hürmeten verilmiştir. Ulucâmi yakınında kendi ismini taşıyan mahallede evinin bahçesindeki türbesi ahşaptır. Umur Bey büyük bir kumandan olup, 1460'ta vefât etti. Açık türbesi Umur Bey Câmii avlusundadır.

İkinci Bâyezîd Devri Câmileri

Molla Arab Koca Hanı Mescidi: Molla Arab (Vaiz Muhammed bin Ömer bin Hamzâ bin İvaz) aslen Türktür. Molla Arab ismi Mısır'da hadis âlimi Süyûtî'den ve Şa'bî'den ders aldığı içindir. Nihâye isimli fıkıh eseri meşhurdur. Ehl-i sünnet âlimidir. Yavuz Sultan Selim ile Çaldıran Savaşına katılmış, askere vâz ederek cesâret vermişdir. Çok sayıda eseri vardır. Üsküp ve Bursa'da câmi yaptırmıştır. Pir Emir Buhara'dan gelmiştir. 1532'de vefât etmiştir. Adına yapılan câmi yanındaki türbede yatmaktadır. Menkıbeleri çoktur.

Emir Sultan Câmii: İstanbul'daki Fâtih Câmiinin küçük bir benzeridir. Câmi ve türbeyi ilk yaptıran Emir Sultan hazretlerinin eşi ve Yıldırım Bâyezîd'in kızı Hundî Hâtundur. Aynı türbede Hundî Hâtun ile oğul ve kızlarının da kabirleri vardır. Üçüncü Selim 1804'te câmiyi restore ettirmiştir. Câmi ile türbe arasında şadırvanlı geniş bir avlu vardır. Câmide ahşap kısımlar hâkimdir. Yüksek tek kubbe ile üç kat pencerelidir.

Emir Sultan (Şemseddîn Mehmed Ali el-Hüseyin el-Buhârî)Buhâra'da doğmuş olup, Evlâd-ı Resûl (seyyid)dür. Peygamber efendimizin mânevî emirleri ile Bursa'ya gelmiştir. Yıldırım Bâyezîd'in kızı Hundî Hâtun ile evlenmiş büyük hizmetler görmüştür. 1430'da vefât etmişdir. Câmi ve türbesi Bursa'da en çok ziyâret edilen yerdir.

Üftâde Câmii: 1581'de Üftâde Mehmed Muhyiddin yaptırmış ve depremden yıkılınca torunu İbrâhim yenilemiştir. 1869'da Rızâ Paşa ahşap kısımları tâmir etmiştir. Yanındaki türbede 9 kabir vardır. Kabirlerde Üftâde hazretleri, oğul ve torunları Mustafa, Mehmed ve Hayreddîn vardır. İsmâil Hakkı Tekkesi:1722'de yapılmış, sonra câmi hâline gelmiştir.

Diğer câmiler: Şükrâniye, Vefikiyye Paşa, Sâdi Fakih, Selimzâde, Kara Çelebi, Konevî, Mantıcı, Enbiye Mes'ûd Makramavî, Mecidiye, Güngörmez, Hayriye, Hüsâmeddîn, Çırpan, Rusçuk, Ahmed Paşa ve Fenârî câmileridir. Cumhuriyet Devrinde çoğu yeni yerleşim merkezlerinde olmak üzere birçok câmi yapılmıştır.

Türbeler: Yeşil Bursa'nın diğer bir önemli husûsiyeti de türbelerinin çok oluşu ve bu türbeler içinde çok kıymetli zâtların bulunuşudur. Her köşesi buram buram târih kokan Bursa aynı zamanda bir türbeler şehridir. Bursa ve civârındaki mezarlıkların büyük kısmı yok olmuşsa da, Bursa halkının millî ve mânevî değerlerinin yüksek oluşu sebebiyle türbelerin önemli kısmı zamânımıza ulaşabilmiştir. Bu türbeler ve diğer târihî eserler, câmiler mâzi ile bugün arasında mânevî bir köprü vazîfesini îfâ

etmişlerdir. Bütün bu târihî eserler güzel vatanımızın en geçerli târihî tapusudur.

Pâdişâh türbeleri: Osmanlı Devletinin ilk altı pâdişâhı ve yakınlarının kabirleri Bursa'da bulunur.

Osman Gâzi Türbesi: Hisar içinde Tophâne denilen yerdedir. Osman Gâzi, Bursa'nın fethinden önce Molla Arap'taki gözetleme kulesinden Bursa'yı gözetlerken, Tophâne'de bulunan Sent EliManastırının çatısına vuran güneş ışınları ile parlayan yeri göstererek "Beni şu gümüşlü kümbete gömün" vasiyetini yapmıştır. Vefât edince ilk önce Söğüt'te, sonra da vasiyet ettiği yere gömüldü. Türbe, yangın ve zelzele ile yıkılınca 1868'de Sultan Abdülazîz Han tarafından bugünkü türbe yaptırılmıştır. Bu türbede 17 kabir vardır. Oğlu Alâeddîn Bey (1331), Sultan Murad'ın oğlu Savcı Bey (1385), Savcı Beyin kardeşi İbrâhim ile Orhan Gâzinin zevcesi buradadır.

Türbe yanında 9 mermer kabir ile İstiklâl Savaşı şehitleri olan 14 kişinin kabirleri bulunmaktadır.Türbe yanında İstiklâl Savaşı Anıtı bulunmaktadır.

Orhan Gâzi Türbesi: Orhan Gâzi Türbesinde 21 kabir bulunmaktadır. Orhan Gâzinin ahşap, muhteşem kabri ortadadır. Yanında Cem Sultanın oğlu Abdullah (1481), İkinci Bâyezîd'in oğlu Korkut (1513), Orhan Gâzinin zevcesi Nilüfer Hâtun, oğlu Kasım Çelebi, Yıldırım Hanın oğlu Mûsâ Çelebi ve kızı Fatma'nın kabirleri buradadır.

Murâd Hüdâvendigâr Türbesi: Yıldırım Bâyezîd'in isteği üzerine bu türbeyi Molla Fenârî hazretleri yaptırmıştır. Türbede 8 kabir vardır. Birinci Kosova Savaşında şehit düşen Sultan Murad (Hüdâvendigâr)ın kabri ahşap sanduka ve pirinç parmakla çevrili ve üstü yeşil örtülüdür. Kosova Savaşında şehit olan Şehzâde Yâkup, Yıldırım'ın oğlu Emir Süleymân (1410), Süleymân oğlu Mehmed (Kefe vâlisi iken vefât etmiştir) buradadır.

Yıldırım Türbesi: Yıldırım semtindedir. 1402'de Akşehir'de vefât eden ve Şeyh Hayrânî Türbesine gömülen Yıldırım Bâyezîd bilâhare buraya nakledilmiştir.Karamanoğulları türbeyi yakıp yıkmış, sonradan Çelebi Mehmed türbeyi yeniden inşâ etmiştir. Ahşap sanduka üzerinde sırma işlemeli kadife örtülüdür. Pirinç parmaklarla çevrilidir.Türbede 5 kabir vardır. Yıldırım'ın oğlu Kasım Çelebi ve Îsâ Çelebi'nin kabirleri buradadır.

Yeşil Türbe (Çelebi Sultan Mehmed Türbesi): Bu türbe Bursa'nın en muhteşem şâheseridir. Bursa'nın bir nevi sembolüdür. Dış görünüşü ile sekiz yüzlü olup, her yüzü çini kaplıdır. Her yüzünde mermer pencere ve panoludur. Bunların üstünde sivriye yakın bir kubbesi vardır. Dıştan tek katlı gibi görünürse de iki katlıdır. Kitâbede "Osmanoğlu, Orhanoğlu, Muradoğlu, Bâyezîdoğlu Sultan Mehmed türbesi" yazılıdır (1421). Ceviz ağacından oyulmuş geometrik parçalarla takılmış ahşap kapı üzerinde târihî ve dînî yazılar vardır. İçerisi çinilerle süslüdür. Kapıdan içeri girilince iki basamakla çıkılan türbenin zemini ortasında alçak bir kademe yüksekliğinde düz türkuvaz renginde çinilerden 8 köşeli bir set vardır. Bunun ortasında kabartma ve renkli çinilerle donatılmış çiniden bir tahta üzerinde Çelebi Mehmed'in altın yaldızlarla yazılmış kitâbeli çini sandukası, üstün bir sanat şâheseridir. Yeşil türbe Osmanlı, Selçuk ve Orta Asya mîmârîsi karışımıdır. Osmanlı tekniğiyle zevki hâkimdir. Mîmârı Hacı İvaz Paşa, Oymacı Tebrizli Ahmed oğlu Hacı Ali, Nakkaş İlyas Oğlu Nakkaş Ali, Çinici Mehmed Mecnun'dur.1682, 1769, 1864, 1907 ve 1945'te tâmir görmüştür. Türbe içinde kızı Selçuk Hâtun (1485), kardeşi Hafsa Hâtun (Bedreddîn Câmiini yaptırmıştır), kardeşi Ayşe Hatun, kardeşi Sitti Hâtun, kardeşi Mahmud (1429), kardeşi Yûsuf (1429), kardeşi Mustafa (1422), ebesi Daya Hâtun (Taya Kadın Câmiini yaptırmıştır); türbe dışında selvi altında **Tacüttevârih** sâhibi Hoca Sa'deddîn'in babası Hasan Can ile Aziz Ahmed Paşa kabirleri vardır.

Sultan Murad (İkinci)Türbesi: Murâdiye Câmii yanındadır. Kesme kefekî ve tuğla ile işlenmiş güzel bir eserdir.Kapı üstündeki nakışlı, yaldızlı, ahşap tavan o devrin en güzel eseridir.Kubbenin tepesi yağmur tanelerinin düşmesi için açık bırakılmıştır. Türbe 4 sütun üzerinde küçük bir kubbeden ibârettir. Sanduka mermerden yapılmış olup, ortası topraktır.

Süleymân Çelebi Türbesi: Dağınık Selviler mevkiindedir. **Mevlid-i şerîf**i yazan Süleymân Çelebi Bursalıdır. Vezir Ahmed Paşanın oğludur. Annesinin babası Şeyh Mahmud'un Osmanlı Devletinin kuruluşunda çok büyük hizmeti geçmiştir. Yıldırım Bâyezîd'in divan imamlığını, Ulucâmi imamlığı yapmıştır. Emir Sultan hazretlerinin öğrencisi, sonra da medresesinde müderrislik yapmıştır. 1409'da **Mevlid-i şerîf**i yazmıştır. Osmanlı Devletinin sonuna kadar Mevlid Kandilinde vakıf parasıyla Ulucâmi'de Mevlid-i şerîf okunması Bursa'nın örf ve âdeti olmuştur. **Hadice Sultan Türbesi:** İkinci Bâyezîd'in kızı Hamza Bey oğlu Mehmed Bey oğlu Kara Mustafa Paşanın zevcesidir. Türbeyi oğlu Bursa Subaşısı Mehmed Bey yaptırmıştır. **Hamzabey Türbesi:** İstanbul'un fethinde donanmayı Haliç'e indiren deniz kuvvetleri komutanıdır. Türbe içinde 12 kabir vardır. Hamzabey'de câmi bitişiğindeki türbeler Hamzabey'in zevce ve kızlarına âittir. **Kara Mustafa Türbesi:** Fâtih'in veziri Bâyezîd'in dâmâdıdır. Veliyüddîn Oğlu Ahmed Paşa Türbesi: Murâdiye'de medrese avlusunda gömülüdür. Fâtih'in veziri ve divan edebiyatının kurucusu olan şâir bir kişidir. **Murâdiye Türbesi:** Alâeddîn

Türbesi, Sultan Murad Türbesine bitişiktir. İçinde Murad'ın Amasya mutasarrıfıyken ölen oğlu Ahmed, Orhan diğer oğlu Amasya vâlisiyken ölen Alâeddîn (1442), küçük Ahmed, Şehzâde Hâtun yatar. **Mustafayı Atik Türbesi:** Sultan Câmi ile Murâd Türbesi arasındadır. İkinci Murâd kardeşi Ahmed (1429), Çelebi Mehmed'in oğlu Ahmed, İkinci Bâyezîd'in oğlu Abdullah (1483), Saruhan vâlisiyken ölen oğlu Alemşah (1512), bunun kızı Hundî Hâtun olmak üzere 6 kabirdir.

Mustafa Cedid Türbesi: İkinci Murâd türbesinin başında, Kânûnî Sultan Süleymân'ın oğlu Mustafa adınadır. İçindeki duvarları kaplıyan çiniler lâle, sümbül çiçekli ve çiniciliğin en gelişmiş devrinin çinileri ile kaplı pek zarif bir eserdir. Kânûnî'nin oğlu Ahmed (1513) Mustafa'nın annesi Mahı Devran, diğer oğlu Orhan(1562) kabirleri vardır.

Gülşah Hâtun Türbesi: Fâtih'in zevcesi ve Mustafa'nın annesi ile bir Şehzâdenin kabri vardır. **Mükrime Hâtun Türbesi:** Şahinşah oğlu Mehmed ve annesi Mükrime Hâtun kabirleri vardır. 1517'de yapılmıştır. **Sultan Mahmud Türbesi:** İkinci Bâyezîd'in Manisa'da ölen oğlu Mahmud (1306), diğer oğlu Orhan, Emir, Mûsâ ve Mahmud'un annesi Bülbül Hâtun kabirleri vardır. **Ebe Hâtun Türbesi:** Fâtih'in ebesine âittir. Etrafı açıktır. **Gülruh Hâtun Türbesi:** İkinci Bâyezîd'in zevcesi ve Alemşah'ın annesine âittir. Gülruh kızı Kamer, (1520) Alemşah kızı Fatma (1522) ve oğlu Osman'ın (1512) kabirleri bulunur. **Şirin Hâtun Türbesi:** Bâyezîd'in zevcesi ve Abdullah'ın annesine âittir. Abdullah kızı Ayşah ve zevcesi Ferahşah'ın kabirleri vardır. **Hâtuniye Türbesi:** İkinci Murad annesi için yaptırmıştır. Bu türbenin yanındaki etrâfı açık iki türbe de sultanlara mahsustur. **Azab Bey Türbesi:** İkinci Murad'ın komutanlarından Azab Bey'e âittir. **Karşıduran Süleyman Türbesi:** İstanbul'un fethinden sonra İstanbul'a tâyin edilen ilk subaşıdır. İstanbul'un iskân ve asayişinde mühim vazîfeleri olmuştur. **Cem Sultan Türbesi:** 1479'da Fâtih Sultan Mehmed büyük oğlu Mustafa için yaptırmıştır. Sultan Cem'in nâşı 1499'da buraya getirilerek ağabeyi Mustafa'nın yanına gömüldü. Bu, türbelerin en sanatkarâne yapılmış olanıdır. Zarif oymalı, geometrik geçmeli, ahşap kapısı, altın kakmalı renkli çinilerle süslüdür. **Gülçiçek Hâtun Türbesi:** Gece Mahallesinde olup,Birinci Sultan Murad'ın zevcesi ve Yıldırım Bâyezîd'in annesi Gülçiçek Hâtun'a âittir. Bu türbenin karşısında, fakat bir ev içinde kalan yer altındaHorasan Kubbeli türbe Gülçiçek Hâtun oğlu Yahşi Beyin kabridir.

Üftâde Türbesi: Üftâde Câmii yanındadır. **Yeşil Türbe:** Pınarbaşı kapıda olup ahşap bir binâdır. **Mevlevihâne Türbesi:** Kârgir bir türbedir. Sanat değeri çok yüksektir. **Seyyid Ali Türbesi:** Şekerhoca Câmii yanındadır. Âlim bir zâttır (1493). **Pars Bey Türbesi:** "Pak Sultan"ın ismi ile anılır. Abdullah oğlu Bedreddîn Beydir. Şehre Küstü Câmii yanında kârgir duvarlı ahşap bir türbedir. **Gâzi Timurtaş Paşa Türbesi:** Çakır Hamam karşısındadır. Kara Timurtaş Paşa ve Çakırhan Osmanlı Devletine çok büyük hizmetler yapmıştır. Yol genişletilirken kabir etrâfında kazma vuran işçiler bayılmışlar, greyderler çalışmamıştır. Yolun ortasında olan bu kabir 1949'da yapılmıştır. **Abdal Mehmed Türbesi:** Bu isimle anılan câminin karşısındadır. **Hüsâmeddin Türbesi:** Cumhuriyet Köşkü yanındaki tekkede ahşap bir türbedir. Çok sayıda eserleri bulunan bir âlimdir. 1625'te vefât etmiştir. **Çoban Bey Türbesi:** Molla Arap Câmi altında harap, fakat kubbesi sağlam duran bir türbedir. Osman Gâzinin oğlu Çoban Beye âittir. **Abdürrezzak Türbesi:** Karamazak Mahallesindedir. Ahşap bir türbedir. Ayrıca Yunûs Emre'nin makam kabri vardır. **Abdüllâtif Kudsi Türbesi:** Zeyniler Câmii yakınındadır. Çok zarif, Fâtih devrinin tuğla kefekî işçiliğinin en güzel ve tek örneğidir. **Selimzâde Türbesi:** Müderris, bilgin, kimyâ ilmi ile uğraşmış kişidir. 1611'de vefât etti. Kendisi ile birlikte 6 kabir vardır.

Medreseler

Lala Şâhin Medresesi: Hisar semtinde, Tophâne civârında Kavaklı Caddesi başındadır. Edirne fâtihi Lala Şâhin Paşa, Orhan Gâzi İznik'i kuşattığında, Yalova'dan (Yalak-abad) gelen Bizans ordusunu yenerek elde ettiği ganîmetlerle Bursa'da bu medreseyi, Kirmastide (M. Kemâlpaşa) câmi, köprü ve medrese yaptırmıştır. **Hüdâvendigâr Medresesi:** Çekirge'de Hüdâvendigâr Câmiinin üst katıdır.

Diğer medreseler: Çelebi Sultan Mehmed'in Yeşil Medresesi, Yıldırım, İkinci Murad, Amcazâde Hüseyin Çelebi'nin 1674'te yaptırdığı İnebey Medresesi, klasik Osmanlı medreseleridir. Ortada bir avlu bunun üç tarafı koridor, kıble tarafı yüksek kubbeli dershânedir. Odalar koridora dizilmiştir. Hepsinin üstü kurşun örtülüdür. Lala Şâhin Paşa Medresesinin üstü oluklu kiremitle örtülüdür.

Cumhûriyet Köşkü: Hünkar Köşkü adı ile anılan Abdülmecîd zamânında 19. asrın ampir modası stilinde ahşap olarak yapılmıştır. Avlusundaki çinili çeşmenin suyu tek kaynaktan ibâret olan Gümüşsuyu'dur.

Kervansaraylar

Orta Köy: İnegöl'ün doğusunda bulunan kalın yassı kum ve toprakla örtülü bir kervansaraydır.

Issız Han: Bursa Karacabey yolunun Ulubat'ın 5 km doğusunda, göl kenarında her şeyi ile mükemmel bir kervansaraydır.

Hanlar

Kaza Hanı: 1491'de İkinci Bâyezîd tarafından İstanbul'daki eserlerine vakıf olarak yapılmıştır.

Pirinç Hanı: 1508'de Yavuz Sultan Selim Han yaptırmıştır.

İpek Hanı: Faytoncular Hanı da denir. Zarif Osmanlı kemerleri ile muhteşem bir handır. Yeşil Külliyesine gelir olarak Çelebi Sultan Mehmed yaptırmıştır.

Kapan Hanı: Ulucâmi yanındadır. Hüdâvendigar Sultan Murad yaptırmıştır.

Emir Hanı: 300 sene ticâret ve Borsa merkezi olmuştur. Orhan Gâzi tarafından yaptırılmıştır.

Geyve Hanı: Tuz Hanı, Çukur (Kütahya) Hanı 15. asrın eserleridir. Bezir ve Fidan Hanı Osmanlı eseridir.

Kapalı Çarşı ve Bedesten Çarşısı: Bu eski hanlar kapalı çarşı içindedir. Eklenen kısımlarla eski hanlara ilâve yapılarak kapalı çarşı meydana gelmiştir. 1957'deki yangından sonra yeniden tâmir görmüştür.

Yaşlı Ağaçlar (Çınarlar): Orhan Gâzi Câmii avlusundaki içi kovuk çınar câmi inşâatında dikilmiştir. Hapishâne civârındaki ulûfeli çınar Yıldırım Bâyezîd zamânında dikilmiştir. Baba Sultan köyündeki çınar, Baba Sultan zamânında dikilmiştir. Kavaklı çınar ise Orhan Gâzinin gazâsını tebrike gelen Baba Sultan dikmiştir. Uludağ eteklerindeki İnkaya Çınarı 570 yaşındadır. Çok uzun dalları ve kökleri ile heybetlidir. Turistlerce ziyâret edilir.

Bursa Kalesi: Bitinya devletinden kalmadır. Roma, Bizans ve Osmanlı devrinde tâmir görmüştür. Hisar Kapı, Yer Kapı, Zindan Kapı, Pınarbaşı Kapı, Kaplıcalar Kapı girişleri vardır.Kale üzerinde ev, hattâ apartmanlar yapılmıştır.

Yollar ve köprüler: Bursa'yı komşu illere bağlayan yolların temeli Osmanlı devrinde açılan yollardır. Bizans devrinden kalma yol yoktur. Köprüler de Osmanlı devrine âittir. Yalnız betonarme köprüler Cumhûriyet devrinde yapılmıştır.

Mutlu Evler Altındaki Köprü,İkinci Murad kardeşi Selçuk Hâtun'un yaptırdığı eserdir.Kurşunlu köyü Bursa'nın İstanbul iskelesiydi. Geçit Mezarlığı yanındaki Nilüfer Köprüsünü Orhan Gâzi'nin zevcesi Nilüfer Hâtun yaptırmıştır. Mudanya yolu 1881-1883'te yapıldı. Bursa Karacabey yolu İkinci Murad zamânında yapıldı. Bursa-Gemlik yolu 1864-1904, Bursa Uludağ şosesi 1904; Bursa-Orhaneli yolu 1882'de yapılmıştır. Fevzi Çakmak Caddesi 1906, Fomara-Santral-Garaj, Çekirge-Kaplıca-Zindankapı, Işıklar yolu 1883'te açıldı. Belediye ve hükümet civârı yolları 1878'de, Çakırhamam-Setbaşı ise 1948'de genişletildi. Merinos-Altıparmak-Zafermeydanı, Tahıl Caddesi 1904'te açıldı. Bursa içerisindeki Demiroluk, Maksem, Setbaşı, Irgandı, Maydulak, Tatarlı,Demirtaş, Abdal, Geçit, Nilüfer ve Mihraplı Köprüler Osmanlı devrine âit köprülerdir.

Târihî okullar: Işıklar Askerî Lisesi 1845'te Askerî İdâdî olarak vazifeye başlamış, bugünkü binâ 1893'te bitmiştir. Bütün öğrenciler Ulucâmi'de Okul Müdürü, Kaymakam Ali Bey, Dâhiliye Müdürü Binbaşı Esat Efendi ile birlikte namaz kılıp, duâyı müteâkip 1894 Zilkâde ayının 15. Cumâ günü tedrisat başlamıştır. Bursa Erkek Lisesi, Sultan Abdülhamîd Han zamânında 1888'de yaptırılmıştır. Yıllarca tâmir görmemiş ve hâtıralara geçmiştir.

Müzeler

Arkeoloji Müzesi: Bursa, Balıkesir ve Bilecik illeri eski eserlerinin toplandığı bölge müzesidir. Taş eser salonu, sikke ve pirehistorik eser salonu, seramik cam ve mâdenî eserler salonu, sanat galerisi salonlarında zengin târihî eserler sergilenmektedir.

Türk İslâm Eserleri Müzesi: Yeşil Medrese binâsında Türk İslâm sanatının eserleri ile süslüdür.

Atatürk ve Kültür Müzesi: Bursa'ya geldiğinde Atatürk'ün kaldığı ahşap köşktür.

İmâretler: Fakir fukarânın doyurulduğu pekçok imâretten; Yeşil, İkinci Murad, Emir Sultan, Demirtaş Paşa ve Ebû İshak imâretleri günümüze ulaşanlardandır. Orhan Gâzi yaptırdığı câmilerin iç kandillerini kendi eliyle yakar, imârette eliyle fakirlere yemek verirdi. Bursa'da çok sayıda târihî hamam vardır. Bütün tabiî güzellikleri sînesinde toplayan yeşil Bursa'da yeşillik hâkimdir. Çinilerde 1500 çeşit yeşil sayılabilmiştir. Ama Bursa'da yeşil rengin çeşitlerini tesbit etmek mümkün olmamıştır. Bunun için Türkiye'nin en yeşil beldesi olarak sayılmıştır. Yeşillerin en güzeli buradadır. Bu tabiî güzelliği câmi, türbe ve her çeşit âbidelerle süslemiştir. Bursa'nın mânevî ve târihî bir havası da vardır. Bunsuz Bursa cansız bir cesete benzer. Bursa'da madde ile mânâ sanki birbiriyle kaynaşmıştır.

BURSA'DA ZAMAN'dan:

Bursa'da bir eski câmi avlusu,
Küçük şadırvanda şakırdayan su;
Orhan zamanından kalma bir duvar;
Onunla bir yaşta ihtiyâr çınar
Eliyor dört yana sâkin bir günü.
Bir rüyâdan arta kalmanın hüznü,
İçinde gülüyor bana derinden,
Yüzlerce çeşmenin serinliğinden,
Ovanın yeşili, göğün mâvisi
Ve mimârilerin en ilâhîsi.
Bir zafer müjdesi burda her isim;
Sanki tek bir anda gün, saat, mevsim
Yaşıyor sihrini geçmiş zamanın
Hâlâ bu taşlarda gülen rüyânın.

A.H.Tanpınar

Türk-İslâm sanatı câmilerde yansımıştı. "Sâdece kalıptan ibâret bir şehir değil, nurdan bir sütun hâlinde yükselmiş fetihten bugüne" Osmanlı Devletinin câmilerinin en zengin örnekleri Bursa'dadır. Bursa'nın şer'î mahkeme sicilleri çok zengindir.Türk içtimâî târihi için gerçek bir hazînedir. Kütüphâne zenginliği İstanbul, Ankara ve Edirne'den sonra gelir. Orhan ve Kara Şeyh câmilerinde yedi bin yazma eser vardır.

Teleferikten Bursa'yı seyretmeye doyum olmaz. Evliyâ Çelebi Bursa'dan bahsederken "Rûhâniyetli bir şehir" demektedir. İslâm dünyâsının mukaddes sayılan şehirlerinden birisi de Bursa'dır.

İznik İlçesinde Bulunan Târihî Eserler

İznik Kalesi: İlçeyi çeviren kale, Roma döneminde yapılmıştır. İki sıradan meydana gelen sur duvarları kesme taş ve tuğladandır. Dört giriş kapısı vardır.Surların bâzı bölümleri bakımsızlıktan yıkılmıştır.

Hacı Özbek Câmii: Çarşı içinde, târihî bilinen en eski Osmanlı câmisidir. 1333'te yapılmıştır. Üç kemerli olduğu bilinen son cemâat yeri, 1959'da yıkılmıştır.

Yeşil Câmi: İznik'in en önemli ve büyük câmisidir. 1378-1398 arasında Çandarlı Hayreddin Paşa yaptırmıştır. Osmanlı mîmârîsinin en eski çinili yapısıdır. Adını yeşil çinilerle kaplı minâresinden alır. Mermer mihrâbı, Osmanlı mîmârîsinden kalan en eski örnektir.

Nilüfer Hâtun İmâreti: Yeşil Câmi karşısında olup, 1388'de Sultan Murad Hüdâvendigâr tarafından annesi Nilüfer Hâtun için yapılmıştır. Osmanlı câmi mîmârîsinde, başlangıçta çok kullanılan yan mekanlı plân biçiminin, câmi dışında bir uygulamasını göstermesi bakımından önemlidir. 1960'dan beri müze olarak kullanılmaktadır.

Orhan Gâzi İmâret Câmii: Yenişehir kapısı dışındadır. 1334'de yapılmış olup, yan mekanlı câmilerin öncüsüdür. Yıkık durumdadır.

Mahmud Çelebi Câmii: 1442'de sadrâzam Çandarlı İbrâhim Paşanın oğlu Mahmud Çelebi yaptırmıştır. İznik'teki kubbeli câmilerin son örneğidir.

Çandarlı Hayreddîn ve Ali Paşa Türbesi: Şehrin doğusundadır. 1387-1406 târihli yapıda, mezar taşları çok önemlidir.

Çandarlı Halil Paşa türbesi: Nilüfer Hâtun İmâreti yakınındadır. İkinci Bâyezîd döneminde oğlu Atik İbrâhim tarafından yaptırılmıştır.

İnegöl İlçesinde Bulunan Târihî Eserler

İshak Paşa Câmii ve Külliyesi: Yan mekanlı câmilerden olup, Sadrâzam İshak Paşa tarafından yapılmıştır. 1877'de tâmirât görmüştür. Külliyeden zamânımıza, câmi, medrese, İshak Paşanın türbesi ve İkinci Murad Hanın eşi Tâcünnisâ Sultanın türbesi gelmiştir. İmâret, han ve ahırlar yıkılmıştır.

Yıldırım Câmii (Cumâ Câmii): Osmanlı mîmârîsinin ilk yapılarındandır. 1894'te tâmir görmüştür.

Geyikli Baba Türbesi: İnegöl'e 13 km uzaklıkta Sultan köyündedir. Osmanlı mîmârîsinin ilk türbelerindendir. Orhan Gâzi, Germiyanoğlu Geyik Baba ve Balım Sultan için yaptırmıştır. Türbenin yanında bir câmi ve hamam vardır.

Yenişehir İlçesinde Bulunan Târihî Eserler

Koca Sinan Paşa Külliyesi: 1573-1582 arasında yapılan külliyeden, câmi, medrese, aşhâne ve aşhâne hücrelerinin dış duvar kalıntıları kalmıştır. Câmi tek kubbelidir. Mihraptaki kalem işleri 15. asrın

en güzel örnekleridir. Yemen Fâtihi Sinan Paşa yaptırmıştır.

Ulu Câmi: On dördüncü asırda Orhan Bey tarafından yaptırılmıştır. Kurtuluş savaşında yıkılan câmi tekrar îmâr edilmiştir.

Orhan Câmii: Yarhisar köyündedir. Orhan Bey tarafından yaptırılmıştır.

Mesîre yerleri: Türkiye'nin en yeşil bölgesi olan ve bu sebeple Yeşil Bursa olarak anılan Bursa'nın her köşesi ayrı bir tabiî güzelliktedir. Şifâlı kaplıcaları, kış sporları için Uludağ'daki tesisler, İznik ve Ulubat gölleri, soğuk, lezzetli serin suları, serin yaylaları, güzel sâhilleri göz kamaştırıcı ormanları ve modern konaklama tesisleri ile turizme çok müsâittir.

Uludağ Millî Parkı: Uludağ'da iki bin metreden 2453 m yüksekliğe kadar olan 11.358 hektarlık bir alan 1961'de millî park yapılmıştır. Bu arâzinin % 80'i ormanlıktır. Kayak alanı, otel ve moteller bu alanın içindedir. 34 kilometrelik düzgün bir şose ile her mevsim bölgeye gitmek mümkündür. Millî Park içinde Karaca, geyik, kurt, çakal, tilki, tavşan, dağ keçisi gibi yabânî hayvanlar vardır.

Oylat: İnegöl ilçesine 27 km uzaklıkta orman içi bir dinlenme yeridir. Adını yakınındaki Oylat Kaplıcalarından alır.

Palamutluk: Bursa-Orhaneli karayolu üzerindedir. Meşe ormanları ile kaplı bir alandır. Kocayayla:Keles ilçesine 5 km uzaklıkta orman içi dinlenme yeridir.

Kazancıbayırı: Bursa-İnegöl karayolu üzerinde Bursa'ya 28 km uzaklıkta bir dinlenme yeridir. Çok güzel suyu vardır.

Kaplıcaları: Türkiye'nin kaplıca ve içme suları bakımından en zengin ili Bursa'dır. Uludağ termal ve mineral şifalı kaynaklar için bir su deposu gibidir. Bursa'nın şifâlı suları Uludağ'ın kuzey eteklerinde Çekirge'den Ulubat'a uzanan bir yeraltı çatlağından şifâlı sular çıkar. Kaplıca ve içmelerden bâzıları şunlardır:

Oylat Kaplıcaları: İnegöl'e 27 km uzaklıkta ormanlarla kaplı bir alanda yer alır. Bikarbonatlı acı olan suları banyo ve içme şeklinde mîde ve ağrılı hastalıklara iyi gelmektedir.

Vakıfbahçe Kaplıcası: İl merkezinin Yukarı Çekirge semtindedir. Banyoları eklem romatizmalarına iyi gelmektedir. İçmeler karaciğer ve safra yolları hastalıklarında etkilidir.

Bâdemlibahçe Kaplıcası: Bursa-Mudanya karayolu üzerindedir. Banyo ve içme şeklinde romatizma, gut, böbrek ve safra yollarının ağrılı hastalıkları ile kadın hastalıklarına iyi gelmektedir.

Armutlu Kaplıcası: Armutlu bucağının 4 km kuzeyindedir. Banyo, içme ve çamur uygulaması ile romatizma, gut, deri, idrar yolları ve kadın hastalıklarına iyi gelmektedir.

Ağaçhisar Kaplıcası: Orhaneli'nin Ağaçhisar köyündedir. Banyoları ağrılı hastalıklara iyi gelmektedir. Çamur uygulamaları ise uyuz ve deri hastalıkları için yararlanılmaktadır.

Çitli Mâdensuyu: İnegöl'ün Çitli köyündedir. İçme kürü sindirim sistemi, karaciğer ve pankreas rahatsızlıklarının tedâvisinde kullanılır. İçinde demir bulunduğundan kansızlıklarda da kullanılır.

Dümbüldek Hamamı: Mustafa Kemâlpaşa'ya 10 km uzaklıktadır. Banyo ve içme kürleri, romatizma, kadın hastalıklarına, çocuk felcine ve yarı felçlilere iyi gelir. Sularının evsafı, Almanya'nın meşhur kaplıcası Bad Navhiem'den üstündür.

Bunlardan başka çok sayıda kaplıca vardır.

BURSALI KÂDIZÂDE RÛMÎ (Bkz. Kâdızâde Rûmî)

BURSALI MEHMED TÂHİR;

Osmanlıların son devirlerinde yetişmiş araştırmacı ve yazarlardan. Sultan Abdülmecid Han devri ordu mensuplarından Üsküdarlı Seyyid Muhammed Tâhir Paşanın torunudur. Babası Rifat Beydir. 22 Kasım 1861 târihinde Bursa'nın Yerkapı Mahallesinde doğdu. İlk tahsilini evlerinin yanındaki kârgir mektepte yaptıktan sonra Mülkiye Rüştiyesine girdi. Rüştiyede talebeyken Haraççıoğlu Medresesi hocalarından Niğdeli Hoca Ali Efendiden dînî ve Arabî dersler okudu. Babası Rifat Bey 1877-78 Osmanlı-Rus Harbinde şehid oldu. Bu sırada Mülkiye Orta Mektebini birincilikle bitiren Mehmed Tâhir, Askerî Liseye kaydoldu. Askerî Liseyi başarıyla bitirdikten sonra Mekteb-i Harbiyeye (Kara Harb Okulu) girdi. Harbiye'de okurken tasavvufa karşı ilgi duyup Halvetî-Rufâî tarîkatı şeyhlerinden Kemâleddîn Efendiye bağlandı. 1881 senesinde Harbiyeyi bitirdikten sonra teğmen rütbesiyle Manastır Askerî Rüştiyesi coğrafya ve hendese (geometri) öğretmenliğine tâyin edildi. 1884'te üstteğmen, 1888'de yüzbaşılığa yükseldi. 1895 senesinde Üsküp Askerî Rüştiyesi Coğrafya öğretmenliğine

naklolundu. 1896 senesinde Kolağası rütbesine terfi ettirilerek Manastır Askerî Rüştiyesi Müdürlüğüne getirildi. 1902 senesinde Selânik Askerî Rüştiyesi Müdürlüğüne nakledildi. 1903'te binbaşılık rütbesine yükseldi.

Selânik'te bulunduğu sırada, Sultan İkinci Abdülhamid Hanı tahttan indirmek ve dış düşmanlarla birlikte hareket ederek Osmanlı Devletini yıkmak için çalışan İttihat ve Terakki Cemiyetine girdi. Rumeli'deki subayların arasında gelişen Genç Osmanlılar hareketine katıldı. Vatan ve Hürriyet Cemiyetine de üye oldu. Asıl vazifesi dışındaki siyâsî hareketlere katıldığı için Selânik Askerî Rüştiyesi Müdürlüğünden alındı. Bir müddet sonra kendisini sevenlerin himâye ve arabuluculuğuyla Manisa Alaşehir Alayı Birinci Tabur Kumandanlığına naklolundu. Buradan da İzmir Fırka Divan-ı Harp Âzâlığına tâyin edildi ve tedkik memurluğu vazifesi yaptı. Kaymakam (Yarbay)rütbesindeyken ordudan emekli oldu.

İkinci Meşrutiyetin îlânından önce İttihatçıların hareketlerine faal bir şekilde katılan Mehmed Tâhir Bey, Meşrûtiyetin îlân edilmesinden sonra Bursa Mebusu (millet vekili) seçilerek Mebusan Meclisine girdi. Ancak yaptığı bir devre milletvekilliği sırasında, Sultan İkinci Abdülhamîd Hana karşı cephe alanların aldatılmış veya devlet düşmanı olduklarını görerek siyâsî hayattan çekildi. Türkçülük fikrini harâretle savunan kimseler arasında yer aldı. **Türk Derneği, Türk Yurdu, Sırât-ı Müstakîm** (Sonradan **Sebîlür-Reşâd**), **İslâm Mecmuası** gibi dergi ve gazetelerde yazı yazdı. Türk Derneğinin asil üyesi, Târih-i Osmânî Encümeninin de yardımcı üyesi olarak vazife yaptı. Umûmiyetle kitabiyat ve hal tercümeleriyle alâkalı makâleler ve eserler yazdı. Askerî ve siyâsî kişiliğinden ziyâde bu sahada yazdığı eserleriyle dikkati çeken Mehmed Tâhir Bey, 28 Ekim 1924'te İstanbul'da vefât etti. Üsküdar'da Aziz Mahmud Hüdâî Efendi Câmii yanındaki kabristana defnedildi.

Eserleri:

Bursalı Mehmed Tâhir Beyin basılmış ve basılmamış birçok eseri, bibliyoğrafya ve biyoğrafi sahasında önemli kaynaklardır.

Basılmış olan eserlerinden bâzıları şunlardır:

1) Osmanlı Müellifleri: Eserlerinin en mühimi olan bu kitap on iki senelik bir inceleme ve araştırma neticesinde meydana gelmiştir. İçerisinde 1600'ü aşkın âlim, şâir ve evliyâ zâtın hal tercümesi anlatılmıştır. Üç cilttir.

2) Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri, 3) Terceme-i Hal ve Fezâil-i Şeyh-i Ekber Muhyiddîn Arabî, 4) Müverrihîn-i Osmâniyeden Âli ve Kâtib Çelebi'nin Terceme-i Halleri, 5) Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyıh, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli, 6) Müntehebât-ı Masârî' ve Ebyât, 7) Delîlü't-Tefâsir, 8) Kırım Müellifleri, 9) Meşâyıh-i Osmâniyeden Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli, 10) Ulemâ-i Osmâniyeden Altı Zâtın Terâcim-i Ahvâli, 11) Hacı Bayrâm-ı Velî, 12) Siyâsete Müteallik Âsâr-ı İslâmiyye.

BURUCİYE MEDRESESİ;

Sivas ve Anadolu' nun en ünlü târihî yapılarından biri. Medreseler Sokağında, Birinci Keykâvus Şifâhânesi ve Çifte Minâreli Medrese arasında inşâ edilmiştir. Hacı Mes'ûd Medresesi olarak da bilinir. Kapısının üzerindeki kitâbeden anlaşıldığı gibi Muzafferüddîn Burûcirdî tarafından 1271/1272 (H.670) yılında yaptırılmıştır. Bugün etrâfı temizlenmiş ve yapı bütün kimliğiyle ortaya çıkmıştır. Dışa taşkın taşkapı kitâbe kuşakları, geometrik geçmelerle bezenmiştir. Köşe kuleleri palmet demetleri biçimindedir. Dört eyvanlı, iki katlı bir yapıdır. Kubbeli girişin yanlarında yine kubbeyle örtülü mescid ve türbe vardır. Türbede, Medreseyi yaptıran Muzafferüddîn Burûcirdî gömülüdür. Türbe ve mescidin yanında da iki beşik tonozlu küçük oda bulunmaktadır. Revakların arkasında medrese odaları, ana eyvanın yanlarında da iki kubbeli oda vardır. Medrese 1965-1966'da tâmir edilmiş ve müze hâline getirilmiştir.

BURUN;

Alm. *Nase (f),* **Fr.** *Nez (m),* **İng.** *Nose.* Kıkırdak, yumuşak doku ve kemiklerden meydana gelmiş koklama ve nefes alma organı. Yüzün ön kısmında iki gözün arasında başlayıp, piramit şeklinde uzanır ve ağzın üzerinde iki burun deliği ile son bulur. Burun delikleri, birbirinden sapan kemiği ile ayrılır. Burnun dış kısmı deri kasları ve deri ile örtülüdür.

Burun; nefes alma ve koku alma görevinden başka, kulak zarının iç ve dış yüzeyleri arasında basınç dengesini, konuşulurken ses tonunu ayarlamada yardımcıdır. Burundan geçen hava, buradaki kıllar ve burun salgısı (sümük) tarafından süzülür. Yüz kemikleri ve kafa kemiklerindeki "sinüs" adı verilen kemik boşlukları da buruna açılır.

Burun içi yüzeyini döşeyen dokunun (mukozanın) allerji, tozlar, bakteri ve virüsler, tahriş edici maddeler tarafından iltihaplandırılması ile soluk almak zorlaşabilir. Burun orta bölmesinin bir tarafa çarpıklığı da nefes almada zorluk ortaya çıkarabilir. Burundaki bir iltihâbî hâdise, kızarıklık, şişlik ve ağrı ile kendini gösterir. Ayrıca iltihâbın hasar yapması veya kazâdan dolayı olan bir burun hasarı durumunda, plastik cerrâhi uzmanı tarafından tedâvi gerekir.

Burun iç yüzeyinden çıkan küçük tümör şeklindeki uzantılara "polip" adı verilmektedir. Bunlar normalde bulunmaması gereken dokular olup, bâzı hücrelerin anormal çoğalmalarından ortaya çıkarlar. Müzmin iltihaplarda ve astımda polip gelişmesi sıktır. Polipler burundan nefes almayı zorlaştırırlar. Bu durumda ufak bir müdâhale ile polip çıkarılır. Yerinden çıkarılan polip, yeniden büyüyecek olursa, yapılacak iş yeniden almaktır.

Burun iltihapları genellikle bir üst solunum yolu hastalığı ile berâber bulunur. Akıntı, şişme, ağrı ve kızarıklıkla kendini belli eder. Bu devrelerde burnu yumuşak bir mendille temizlemeli, yabancı maddelerle temasını önlemelidir. Burnu karıştırmak yeni mikropların gitmesine sebeb olacağı için tehlikelidir.

Burun kanaması: Burun, damar bakımından zengin olduğundan, kanaması sıktır. Hemofili ve diğer kan pıhtılaşma mekanizmasını bozan hastalıklar, aşırı tansiyon yüksekliği burun kanamasıyla kendini gösterebilir. Atardamarların çatlamasına sebeb olan ezilmeler ve tümörler de kanamaya yol açarlar.

Burun kanamasının tedâvisinde ilk yapılacak iş başı arkaya atıp burnun iki kanadını parmaklar arasında sıkmaktır. Burun kanaması bu yolla genellikle bir dakikada sona erer. Bu sırada ağızdan solumalı, 15 dakika kadar sonra burnu serbest bırakmalıdır. Kanama durduktan sonra uzanmalı ve bir müddet hareket etmemelidir. Buruna en az üç saat dokunmamalıdır.

Kişi yaşlıysa, kanama durmuyorsa, kanamadan dolayı kişinin yüzünde, solukluk ve halsizlik hâsıl olursa, kanama tekrarlıyorsa bir hekime mürâcaat etmelidir.

Damar sertliği olan veya diğer hipertansiyonlu kimselerde kendiliğinden veya sebeb teşkil etmeyecek kadar basit etkilerle ortaya çıkan burun kanamaları, hasta için muhtemel bir kafa içi damarı çatlaması ve kanamasına alternatif olduğu ve kan basıncının normal seviyelere düşmesine veya yaklaşmasına sebeb olduğu için sevindirici olmalı, ancak yine de aşırı olma eğiliminde ise hekime başvurmalıdır.

BURUNDİ

DEVLETIN ADı .....Burundi Cumhûriyeti

BAŞŞEHRI ..... Bujumburu

NÜFÛSU 5.441.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....27.834 km^2

RESMÎ DILI ..... Fransızca, Kırundı

DÎNI ..... Hıristiyan

PARA BIRIMI..... Burundi Frangı

Afrika'nın merkez doğusunda yer alan bağımsız bir cumhûriyet. Bağımsızlıktan önce Urindi diye tanınırdı. Güneyinde ve doğusunda Tanzanya ve Tonganyika Gölü, batısında Kongo, kuzeyinde Rwanda bulunmaktadır. Yüzölçümü 27.834 km^2dir. Doğudan batıya genişliği 265 km, kuzeyden güneye ise 345 kilometredir.

Târihi

Burundi'nin ilk devirleri ile ilgili elde pek fazla bilgi yoktur. On dördüncü asra doğru bâzı Etoponyalılar, Burundi'ye gelerek yerleştiler ve şu anda halkın büyük çoğunluğunu teşkil eden Bahutililere hâkimiyet kurdular. Ancak bu hâkimiyet kısa sürdü. Bundan sonra Almanların 1885 târihinde burayı işgâl edinceye kadarki târihi ile ilgili bir mâlumat yoktur. Bu târihte Almanların idâresi altına girdi.

Birinci Dünyâ Savaşından sonra Cemiyet-i Akvâm'ın Birleşmiş Milletler gözetimi altında Belçikalıların idâresine verildi. İkinci Dünyâ Savaşından sonra Birleşmiş Milletlerin gözetimi altında yine Belçika'nın mandasında, ancak iç işlerinde serbest bir krallık oldu. 1959'da siyâsî partiler kuruldu. 18 Eylül 1961 yılında Birleşmiş Milletlerin gözetimi altında seçimler yapıldı. Millî Birlik ve İlerici Partisi 64 sandalyenin 54'ünü kazandı. Ancak bir aydan az bir zaman sonra Millî Birlik Partisinin lideri Prens Luis Rwagasone öldürüldü. Burundi'nin 1 Temmuz 1962'de bağımsızlığını kazanmasından sonra iktidardaki Millî Birlik Partisi muhâlefet partisinin ileri gelenlerinden bâzılarını suikast olayından sorumlu tutarak îdâm ettirdiler. Bu esnâda Kızıl Çin'in burada elçilik açmasıyla komünist faâliyetler de arttı. Bir taraftan

muhâlefet liderlerinin öldürülmesi, diğer taraftan komünistlerin fâaliyetleri ülkeyi iç harbe sürükledi. Tutsi ve Hutsi adıyla bilinen iki grup arasında devâm eden iç savaşlar sonucu 1966'da ordu yönetime el koydu. Seçimler yapılarak bir cumhûriyet ilân edildi. Ancak karışıklıklar durmadı. Nihâyet 1 Kasım 1976'da ordu yönetime yeniden el koydu. Anayasa askıya alındı. 30 üyeli Askerî İhtilâl Konseyi kuruldu. 1977'de Jean-baptiste Bagaza'nın devlet başkanı seçilmesi üzerine konsey dağıldı. 1981'de yeni bir anayasa yürürlüğe konuldu.

1984'te yapılan seçimlere tek aday olarak katılan Baptiste Bagaza, devlet başkanlığına tekrar seçildi. 1987 Eylülünde devlet başkanlığına Pierre Buyoya getirildi.

Fizikî Yapı

Burundi, Nil ve Kongo nehirlerinin birleştiği yerde kurulmuştur. Sonsuz gibi görülen dağ silsileleri onu karakterize eder. Ülkenin pürüzlü topoğrafyası modern taşımacılığı ve yerleşim bölgelerini olumsuz yönde etkiler. Burundi arazisinin büyük bir bölümü 1500 metrenin üzerindedir. Sâdece Kuzizi Vâdisi ve Tonganyika Gölünün doğu sâhilleri dar alüvyonlu bir vâdide 900 metrenin üzerinde yer alırlar. Bu bölgenin doğusu ve arâzi birdenbire Kongo ve Nil sularının birleştiği kesitin kuzey doğusu boyunca 2100-2700 metre yükselir. Daha sonra Viktorya Gölüne doğru yükseklik düşer. Ancak hiçbir zaman 1000 metrenin altına inmez.

İklim ve Bitki Örtüsü

Ekvator'un yakınında yer alan Burundi'nin biri yağışlı biri de kurak olmak üzere iki tür mevsimi vardır. Yıllık yağışı 7900-14.900 mm arasında değişir. Uzun süren kuraklıklar mahsülün ziyânına sebeb olmaktadır. Sıcaklık Tonganyika Gölü kenarında ortalama 23 °C Kongo-Nil'in ayırma noktasında ortalama 17 °C'dir.

Burundi'nin başlıca bitki örtüsü savan otlaklarıdır. Ülkenin çoğu ormanlarla kaplıdır. Ancak yıllardır bu orman bozulmaktadır. Bu durum karşısında yeniden ormanların geliştirilmesi için programlar yapılmaktadır. Vahşi hayvanlardan filler, timsahlar, leoparlar vb. bulunur. Bâzı hayvanların nesli tükenmekte, ancak yeniden yetiştirilmeye çalışılmaktadır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Burundi, Afrika'nın nüfus yoğunluğu en kalabalık olan ülkelerinden biridir. Halkın çoğu kırsal bölgelerde ve şehir merkezinden uzak çiftliklerde yaşar. Bujumburu en büyük şehir olup başşehridir. Kırundu lisanını konuşurlar. Dil yönünden birlik arz etmesine rağmen halkın çoğu fizikî tip, kültür değerleri ve sosyal ekonomik bakımından farklılık arz ederler. Batwa bölgesi en eski yerleşim alanlarından biriydi. Şu anda ise nüfusun ancak % 1'ini ihtivâ etmektedir. Buhutu bölgesi ise nüfusun % 86'sını barındırır. Tutsi bölgesi ve Watutsi veya Batutsi olarak da bilinir ve nüfusun % 12'sini ihtiva eder. Afrikanın başlıca göç edilen merkezlerinden biridir. Yerli halkın yanında Rwanda'dan buraya göç edip yerleşen 80.000 Tutsili vardır. Büyük sayıda göçmen Kongo'dan gelerek Bujumburu'ya yerleşmiştir.

Misyonerlerin iddialarına göre halkın onda dokuzu Roma Katolik mezhebindendir. Ancak Hıristiyanlığı millî gelenekleri ile bağdaştırarak tek tanrılı bir inanca sâhiptirler. Okulların çoğu, Bujumburu Üniversitesi de dâhil Hıristiyanların kontrolü altındadır. Halkın % 40'ı ilk tahsil yapabilmekte, çok az kısmı ortaokula gidebilmektedir. İlkokullarda Fransızca ikinci dil olarak okutulmaktadır. Ortaokullar ise Fransızca eğitimi yapmaktadır.

Ekonomi

Burundi daha ziyâde bir tarım ülkesidir. Bütün arazinin % 41'i ekilebilir arâzidir. Çiftliklerin çoğu hubûbat ihtiyacını karşılayabilmektedir. Başlıca gıdâ maddeleri muz, baklagiller, darı, süpürge darısı, yerfıstığı , tatlı patates ve kabak türü bitkilerdir. Başlıca para getiren ürün kahvedir ve Arap kahvesinden farklıdır.

Yetiştirilen sığırlar tarımda kullanılır. Millî gelirin çok az bir kısmını teşkil eder. Burundi'nin başlıca ihraç ürünleri kahve, tütün, kalay, cevher, pamuk, pirekapan ve deridir. Başlıca ithâlâtı yakıt, araç, tekstil ürünleri, makina ve gıdâ ürünleridir. Ticâretini Belçika ve ABD ile yapar.

Mâdenler: Burundi'de kalay, az miktarda altın çıkarılır. Çıkarılan diğer mâdenler yerli tüketim ile sınırlıdır. Sanâyi merkezleri başşehir Bujumburu'da toplanmıştır. Dokumacılık ve mutfak eşyâ yıpımı ileridir. Petrol istihsali önemsizdir.

BUSAYRÎ;

İslâm âlimlerinin meşhûrlarından ve tasavvuf büyüklerinden. İsmi, Muhammed bin Abdullah es-Senhâcî'dir. Künyesi Ebû Abdullah, lakabı Şerefüddîn'dir. Busayrî diye meşhûr olmuştur. Aslen Mağripli olup, dedeleri Mısır'da yerleşmişti. 1211 (H.607) veya 1213 senesinde Mısır'ın Busayr

şehrinde doğdu. 1295 (H. 695) senesinde İskenderiyye'de vefât etti. Kabri İskenderiyye'de sâhile yakın, kendi adıyla anılan câminin içindedir.

Busayrî, Ebü'l-Abbâs-ı Mürsî hazretlerinin, o da, Ebü'l-Hasan-ı Şâzilî'nin talebesidir. Hadîs ilminde derin bir âlim olup, hattâtlıkta pek mâhir, bilhassa şiirde ifâdesi çok tatlı ve derin mânâlıydı. Dinleyenlere çok tesirli olurdu. Metânet ve mahâreti pek fazla olup, evliyâlık yolunda çok yüksek derecelerin sâhibiydi. Başta Resûlullah efendimize (sallallahü aleyhi ve sellem) olmak üzere Eshâb-ı kirâma ve evliyâ-i kirâma muhabbeti, sevgisi ve bağlılığı fazlaydı. Peygamber efendimize sevgisini, **Mudâriye, Hemziyye** ve **Kasîde-i Bürde** adıyla meşhûr kasîdeleriyle ifâde etmiştir.

İmâm-ı Busayrî, hayâtının sonlarında felç hastalığına yakalandı. Vücudunun yarısı hareketsiz kaldı. Bu hâldeyken, kâinâtın efendisi, insanların en üstünü hazret-i Muhammed'i öven meşhûr kasîdesini yazdı. Aynı kasîdeyi rüyâsında Resûlullah'a okudu. Kasîde, Peygamber efendimizin çok hoşuna gitti. Sırtından mübârek hırkasını (paltosunu) çıkarıp Busayrî'ye giydirdi. Vücudunun felçli olan yerlerini mübârek elleriyle sıvadı. Bu rüyâdan hemen sonra uyanan Busayrî, bedeninin sağlam olduğunu, hırka-i saâdetin de sırtında bulunduğunu gördü. Bunun için bu kasîdeye, hırka, palto anlamına gelen **Kasîde-i Bürde** denildi.

Bu kasîde pek meşhûr olup, bütün âlimlerin ve evliyânın iltifâtına kavuştu. Hastalara okununca iyi oldukları, okunan yerlerin dertlerden, belâlardan emîn oldukları görüldü. Faydalanmak için inanma ve hâlis niyetle okumak lâzımdır.

Eserleri:

1) Kasîde-i Bürde adıyla bilinen **El-Kevâkib-üd-Dürriyye fî Medh-i Hayr-il-Beriyye**'dir. Hemziyye ile birlikte çeşitli dillerde doksandan fazla şerhleri vardır. Kasîde-i Bürde 10 kısımdam meydana gelir:

Birinci kısım: Resûlullah'a olan sevginin kıymetini bildirmektedir.

İkinci kısım: İnsanların nefsinin kötülüğünü anlatmaktadır.

Üçüncü kısım: Resûlullah'ı övmektedir.

Dördüncü kısım: Resûlullah'ın dünyâya gelişini anlatmaktadır.

Beşinci kısım: Resûlullah'ın duâlarının hemen kabul olduğunu bildirmektedir.

Altıncı kısım: Kur'ân-ı kerîm övülmektedir.

Yedinci kısım: Resûlullah'ın Mîracındaki incelikleri bildirmektedir.

Sekizinci kısım: Resûlullah'ın cihatlarını anlatmaktadır.

Dokuzuncu kısım: Allahü teâlâdan af, mağfiret ve Resûlullah'tan şefâat istemektedir.

Onuncu kısım: Resûlullah'ın derecesinin yüksekliği bildirilmektedir.

2) El-Kasîdet-ül-Hemziyye fî Medh-in-Nebeviyye, 3) Dîvân-ül-Busayrî, 4) Zuhr-ül-Me'âd fî Vezni Bânet Sü'âd, 5) El-Muhrec vel-Merdûd alen-Nasârâ vel-Yehûd, 6) El-Kasîdet-ül-Mudâriyye fis-Salâti alâ Hayr-il-Beriyye.

BUSH, George;

ABD başkanı. 12 Haziran 1924'te Massachussets eyâletinde Milton'da doğdu. 1948'de Yale Üniversitesinden mezun oldu. Tekxas'ta Petrol şirketlerinde çalıştı. 1960'ta siyâsete atıldı. 1974-1975'te Pekin'de elçilik yaptı. 1975-1976 yıllarında CİA başkanlığına getirildi. Reagan'ın başkanlığı sırasında sekiz sene (1981-89) yardımcılığında bulundu. 20 Ocak 1989'da Ronald Reagan'dan sonra ABD Başkanlık görevine başladı.

Bush, Sovyetler Birliği devlet başkanı Mihail Gorbaçov'un ve Varşova Paktı üyesi olan Polonya, Romanya, Litvanya, Letonya, Macaristan ve Bulgaristan'daki reform hareketlerini destekledi. Temmuz 1989'da Polonya'da Varşova ve Gdansk'ı, Macaristan'da Budapeşte'yi ziyâret etti.

Haziran ayında Çin'deki demokrasi hareketi kanlı bir şekilde bastırıldığında önemsiz tepki gösterdi.

Aralık 1989'da Panama'ya ABD birliklerini göndererek Panama lideri Noriegaya karşı fiilî askerî müdâhalede bulundu.

2-3 Aralık 1989 Malta açıklarındaki bir gemide Gorbaçov ile yaptığı zirve toplantısından sonra SSCB'de önemli gelişmeler oldu. Ufak sapmalarla birlikte selefi Reagan'ın politikasını tâkib eden Bush, zaman zaman senato ve temsilciler meclisi ile ters tüştü. 1990 Ağustosunda patlak veren Basra Körfezi Krizi bahânesiyle Suudi Arabistan'a 250.000 asker gönderdi. Arap ve Avrupa Topluluğu

ülkelerinin Körfez Krizinden etkilenen ülkelere yaptıkları yardımların büyük kısmını alarak ABD bütçe açığını kapatmaya çalıştı. Ortadoğu'da dâimâ İsrâil yanlısı politika tâkib etmekte en büyük yardımı da bu ülkeye yapmaktadır. 1990 Eylülünde Helsinki'de Gorbaçov'la tekrar görüştü. 1990 Kasımında yapılan ara seçimlerde partisi yenilgiye uğradı. 1991 Temmuzunda Türkiye'yi resmen ziyâret etti. Kasım 1992'de yapılan başkanlık seçimlerini kaybetti. Böylece başkanlık görevi 1993 Ocak ayında son buldu.

Aşırı bir Türk ve İslâm düşmanı olan Bush, bu bakımdan, kendisine kadar gelen ABD başkanlarının en ileri gidenidir.

BUY OTU (Trigonella foenum-graecum);

Alm. *Wärmflasche (f),* **Fr.** *Fenugrec (m),* **İng.** *Fenugreek.* **Familyası:** Baklagiller (Leguminnosae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Trakya, Marmara, Orta, Güney ve Güneydoğu Anadolu.

Nisan-haziran aylarında, sarımsı-beyaz renkli çiçekler açan 20-40 cm yüksekliğinde, bir senelik, otsu bir bitki. Çemen, hulbe otu olarak da bilinmektedir.

Gövdeleri dik, silindir biçiminde, içi boş ve oldukça dallıdır. yaprakları saplı ve 3 yaprakçıklıdır. Çiçekler teker teker veya 2 tânesi bir arada olmak üzere bir yaprağın koltuğundan çıkar. Meyveleri düz veya az çok kıvrılmış olup, fasulye meyvesine benzer. İçinde esmer-sarı veya kırmızımsı 6-20 tohum taşır.

Kullanıldığı yerler: Kullanılan kısımları tohumlarıdır. Olgun meyveler toplanır, güneşte kurutulduktan sonra, sopa ile dövülerek tohumlar meyvelerden dışarı çıkarılır. Tohumlarında müsilaj, uçucu yağ ve sâbit yağ, alkaloit, kolin, rutin gibi maddeler vardır. Eski devirlerde Asya memleketlerinde şehvet arttırıcı ve harplerde cesâret verici olarak çok kullanılırdı. Bugün taşıdığı müsilajdan dolayı, yumuşatıcı ve balgam söktürücü olarak kullanılmaktadır. Kuvvet verici ve iştah açıcı olarak, raşitizm, diabet, tüberküloz ve kansızlıklarda da kullanılmaktadır. Hadîs-i şerîfte; **"Ümmetim hulbenin (buy otunun) faydasını bilse, ağırlığı kadar altın verip satın alırdı."** buyruldu.

Unu, pastırmanın üzerini örten ve "çemen" ismi verilen karışımı (Bu karışım sarımsak, kırmızı biber ve buy otu tohumu ununda ibârettir.) hazırlamak ve sanâyide kumaşlara apre vermek için kullanılır.

BUYRULTU (Buyruldu);

Osmanlı Devletinde sadrâzam, vezir ve beylerbeyi gibi yüksek rütbeli idârecilerin yazılı karar ve emirleri. Buyrultu, genelge biçiminde olup kime yazıldığı belirtilmemişse buna "açık buyrultu" adı verilir.

Buyrultu, fermanın basit bir örneği biçiminde düzenlenir ve ilgili makamlara gönderilirdi. Vezir ve beylerbeyiler de sâhib oldukları selâhiyetle yazdıkları buyrultulara pâdişahlar gibi tuğra çekerlerdi. Ancak pâdişahlar nâmına yazılan fermanlarla, emsâli kağıtlarda tuğra, kağıdın tam ortasına çekildiği hâlde, memurların yazdıkları buyrultulardaki tuğralar, kağıdın sağ üst köşesine çekilirdi. Ayrıca tuğranın yanına gönderen kimsenin imzâsı yerine bir de mühür basılırdı.

Fermanlarda bağlama ibâresi olarak "fermanım olmağla"; buyrultularda ise "ba'desselâm inha olunur ki" şeklinde yazılırdı. Buyrultuların sonu ise "deyu" diye biterdi. Sadrâzamın buyrultusuna "buyrultu-i sâmi" denilirdi.

BUZ;

Alm. *Eis (n),* **Fr. Glace (f), İng.** *Ice.* Suyun katı hâli. Katı haldeki su tabiatta kar, dolu ve buzul şeklinde bulunur. Renksiz ve kristal hâldedir. Altıgen şeklindeki kristalleri, kar tânelerinde ve pencere camlarında donmuş hâlde çok güzel görünür.

Su, 0°C'de donduğunda hacmi takriben % 11 genleşir ve içinde bulunduğu kabı zorlar. Donan su borularının çatlaması bundandır. Donma, suyun yoğunluğunu azaltır, bu yüzden buzdağları suda yüzerler. Bütün cisimler, ısınınca hacimce genişler, soğuyunca küçülür. Fakat su, bu kâidenin dışındadır. Su iyice soğuyup donduğu zaman hacmi genişler. Yoğunluğu azalır. Bunun için buz, su üstünde yüzer. Eğer diğer maddeler gibi, hacmi küçülseydi yoğunluğu da artacağından, donan buz denizin dibine çökecekti. Böylece deniz dipleri buz yığını hâlini alacaktı ve deniz diplerinde hiç bir canlı yaşayamayacaktı. Bu hâl, bütün âlemi yaratan Allahü teâlânın kudret ve merhametinin açık işâretlerinden bir tânesidir.

Karayollarında donmanın önüne geçilmesinde ve buzun bol miktarda ticârî maksatlarla üretilmesinde, sudaki katkıların donma noktasını düşürmesi özelliğinden faydalanılır. Saf olmayan suyun donma noktasının düşük olmasından istifâde edilir. Meselâ deniz suyu -2, -7°C'de donar. Bu sebepten donması istenmeyen yollara tuz serpilerek donma derecesi düşürülür.

BUZ HOKEYİ (Bkz. Hokey)

BUZDAĞI (Bkz. Aysberg)

BUZDOLABI;

Alm. *Kühlschrank (m),* **Fr.** *Glaciere (f),* **İng.** *Refrigerator, icebox.* Özel bir metodla çalışan, yiyecek ve içecekleri soğuk tutarak uzun zaman muhâfaza eden dolap. Sun'î soğuk üreticisi. Besinleri soğukta tutmanın, bunların bozulmalarını yavaşlattığı asırlardır bilinir. Soğutma tertibâtlı kamyonlar, vagonlar, gemiler, uçaklar, besinleri uzak mesâfelere tâze olarak ulaştırabilmektedir. Besin işleme fabrikalarında dev soğutucular kullanılmaktadır.

Soğutma ile, buz üretilmekte, havanın elverişli olmadığı yer ve zamanlarda sun'î kar bile yapılabilmektedir. Kısaca, soğutucular hayâtımızın bir parçası olmuştur. Kışın dağlarda, çukurlarda kar biriktirmek, sonra bunu evlerde soğutucu olarak kullanmak devri, modern soğutucular veya bugünkü adıyla buzdolapları ile kapanmıştır.

Temel prensipleri: Soğutma, ısının bir yerden başka bir yere aktarılması demektir. Soğuk, ısının kaybedilmesidir. Cisimden ne kadar çok ısı çekilirse, alınırsa, cisim o kadar soğuk olur. Isı sıcaktan soğuğa kendiliğinden akarken, tersine akış kendi kendine olmaz. Soğutma yapabilmek, akışı tersine döndürmek için enerji lâzımdır. Soğutmanın en basit yolu, kendisi bir enerji deposu olan bir kalıp buz kullanmaktır. Su, buz hâline getirilirken, enerji kullanılmış ve bu enerji buzda saklı kalmıştır. Buz, etraftaki ısıyı kendine alıp erirken su hâline gelir.

Isıyı çekmenin başka bir yolu buharlaşmayı sağlamaktır. Sıcak bir günde insanı serinleten, vücuttaki terin buharlaşmasıdır. Ter buharlaşırken etraftan ve vücuttan ısı alarak insanı serinletir. Bu işlem soğutucuların, buzdolaplarının temel çalışma prensibidir.

Soğutucu nasıl çalışır? Soğutucuda buharlaşan su değil, sıvı hâlden gaz hâle ve gaz hâlden sıvı hâle dönüşebilen özel kimyevî bir maddedir. Buna soğutucu denir. Bu madde, soğutucu içinde üç ünite arasında dolaştırılır. Buharlaştırıcı (evaporatör), kompresör ve yoğunlaştırıcı (kondenser). Kompresör, soğutucuyu sistem içinde dolaştıran bir pompadır. Elektrik (veya ısı) enerjisini kullanan da budur. İnce bir borudan ibâret olan buharlaştırıcıya gelen soğutucu sıvı, burada birden genişler, buharlaşır ve ısı alarak buharlaştırıcıyı soğutur. Bu kısım dolap içinde olduğundan dolap soğutulmuş olur. Isıyı almış olan soğutucu gaz, daha sonra kompresöre giderek sıkıştırılır ve kondenserde yoğunlaştırılır. Kondenser dolabın dışındadır ve yoğunlaşma ile ortaya çıkan ısı dış havaya atılmış olur. Isısı atılmış gaz daha sonra tekrar buharlaştırıcıya giderek yeniden soğutmada kullanılır.

Absorbsiyonlu soğutma: Bâzı buzdolaplarında hareket eden bir kısım yoktur. Buharlaşma ve yoğunlaşma işlemlerinde ısı (ekseriyâ bir gaz alevi) kullanılır. Absorbsiyonlu soğutucular elektriğin olmadığı veya pahalı olduğu uzak köşelerde kullanılır.

Termoelektrik soğutma: Bu sistemler, farklı metallerin, gerilim tatbikiyle birleşme noktalarında soğutma meydana getirmeleri prensibine dayanır. Laboratuvar seviyesinden ticârî sahaya geçmesini engelleyen faktörler, yeterli soğutma kapasitesine ulaşılamaması ve oldukça pahalı olmasıdır. İleride bu engeller aşıldığında kullanma sahası yaygınlaşabilir.

BUZKIRAN;

Alm. *Eisbrecher,* **Fr.** *Dégivreur,* **İng.** *Ice-breaker.* Bir kanalı veya bir limanı tıkayan buzları kırmak ve seyire elverişli bir geçit sağlamak için özel olarak inşâ edilen ve donatılan gemilere verilen ad. Çok sağlam bir gemi olan buzkıran "kaşık" adı verilen çok güçlü baş bodoslamasıyla buz üstüne çıkar ve buzu ağırlığıyla parçalar.

İlk buzkıranlar 19. yüzyılın sonlarına doğru Finlandiya ve Rusya'da yapıldı. O zamanın en önemli buzkıranı Rus amirali Makarov'un planlarına göre 1898'de inşâ edilen "Ermak" adlı buzkırandır. Bu geminin deplasmanı (taşırdığı suyun hacmi) 7900 ton, uzunluğu 97 m ve makinaları 9500 beygir gücündeydi. Nükleer enerjiyle çalışan ve daha sonra inşâ edilen "Lenin" adlı Sovyet buzkıranı ise 44.500 beygir gücündeydi. Bir başka Sovyet buzkıranı ise 75.000 beygir gücündeki "Arktika"ydı. Bu nükleer gemi Barents Denizinden yola çıkarak 7 günlük bir seyirden sonra 17 Ağustos 1977'de Kuzey Kutbuna vardı. Gemi bu seferi yapmak için 4 metreye varan buz tabakalarını aşmak zorunda kalmıştı.

Buzkıranlar özellikle Avrupa'nın kuzeyinde kullanılır. Bu gemiler her yıl yaz boyunca Atlas Okyanusu ve Büyük Okyanus arasında durup gemilerin kolayca seyretmesini sağlar. Ayrıca Amerika'nın kuzey kıyılarında ve Hudson Körfezinde de buzkıranlardan faydalanılır. İç su yollarında kullanılan buzkıranlar ise umûmiyetle motorsuzdur. Kıyıdan yedekte çekilir veya bir iticiyle itilirler.

BUZULLAR;

Alm. *Gletscher (m.pl.),* **Fr.** *Glaciers (m. pl.),* **İng.** *Glaciers.* Kutup bölgesinde ve yüksek dağ başlarında birikip dört mevsim erimeyen, dağ yamaçlarından yavaş yavaş aşağıya inen, yer değiştiren büyük kar ve buz kümeleri. Buzullar dünyâmızda 15 milyon km2lik yer kaplar ki, bu, karaların % 10'una karşılıktır.

Dünyânın bâzı bölgelerinde buz stoklarının bulunması meteoroloji olayları bakımından çok önemlidir. Geçmiş çağlarda buzullar dünyânın çok daha geniş bölümlerini kaplıyordu. Kiss buzulları çağında % 32'si, Wurm buzulları çağında % 20'si buzullarla kaplı olduğu ilim adamlarınca ileri sürülmektedir.

Su 0°C'de altıgen şeklinde kristaller yaparak donar. Büyüteçle kara bakıldığında altıgen şeklinde görülür. Yalnız kar ile buz aynı değildir. Aralarındaki fark, karın kütlesine su girebilir, buzun ise giremez. Bu tek tek kristallerin üst üste gelmesinden meydana gelir. Kristallerin büyüklüğü farklıdır.

Buz, elektriği çok az iletir. Sebebi bünyesindeki H atomlarının normal yerlerinde bulunmaması ve böylece kristallerin elektrik dengesinin bozuk olmasıdır.

Buz yüksek havalarda birikir. Sonra kütlesinin etkisiyle vâdiye doğru yavaşça akmaya başlar. Fakat buzullar dağları örtecek kadar derinse engebeler gözden silinir. Yüzlerce kilometre üzerinde buzullar kendi örtü ve tepeciklerini meydana getirir. Buzul büyüdükçe yüksekliği artmakta, yükseklere daha fazla kar düştüğünden ve daha geç eridiğinden buzul daha yükselmektedir. Böyle olunca buzların en kalın ve ısının en düşük olduğu yerlerde derinlik fazlalaşmaktadır.

Kutuplardaki düz yaylalarda buzlar hemen hemen hiç yer değiştirmez. Çok az olan hareketi tâkip etmek mümkün değildir. Alp tipi buzullar hakkında ise bilgi fazladır. Bunların doğduğu bir buz yatağı ve buzulun aktığı bir havza vardır.

Basınç altında kalan buz daha düşük ısılarda erir. Fakat hemen sonra çevrenin ısısı eriyen buzu tekrar dondurur. Buzul üzerinde etkili basınç ve ısı sene boyunca buzulun izlediği yön üzerinde devamlı değişme gösterdiğinden, kristallerin büyüklüğü de buna uyarak değişir. Buzul kristallerinin büyüklüğü mevsimlere ve buzulun bölgelerine göre farklıdır. Ayrıca buzulun kaynağından ucuna doğru gidildikçe kristaller çok büyür. Bunlardan istifâde edilerek buzulların yaşları tahmin edilebilir.

Dünyânın Büyük Buzulları

Buzulun Adı	Yeri	Yüzölçümü (km^2)	Uzunluğu (km)	Denizden Yüksekliği (m)
Vannajohull	İzlanda	8500	142	60
Malaspinu	Alaska	3840	42	0
Yenizemiya	Rusya	3000	415	0
Nabesna	Alaska	2000	70	970
Moldrow	Alaska	1900	58	290
Fedsenka	Pamir	1350	72	2.904
Muir	Alaska	1200	41	0

BÜKREŞ;

Romanya'nın başşehri. Romanya Ovasının ortasında, Tuna Irmağının bir kolu olan Dimbovita'nın kıyısında kurulmuştur. Nüfusu 2 milyon civarındadır.

Çok eski yerleşim yeri olduğunu gösteren arkeolojik kalıntılar olmakla berâber Bükreş (Bucureşh) adına ilk defa 1459'dan kalma yazılı belgelerde rastlanmıştır. 1448-1476 arasında üç dönem tahta çıkan III. Vlad Tepeş (Kazıklı Voyvoda), Eflak Devletini ve özellikle o dönemde başkent olan Tirgovişte'yi Osmanlılara karşı korumak için Bükreş Kalesini yaptırdı. Ardından birçok başka yer de tahkim edilmişti. Bilhassa eline geçirdiği Müslümanları kazığa vurarak azap içinde öldürmesi sebebiyle Türkler Vlad Tepeş'e Kazıklı Voyvoda derlerdi. Fâtih Sultan Mehmed Vlad'ın bu katliamları üzerine 1462'de Eflak üzerine büyük bir sefer düzenledi. Bir ay süren hareket neticesinde Eflak, Osmanlıların mümtaz bir eyâleti hâline geldi. Böylece Osmanlı idâresine giren Bükreş, hızla gelişerek Eflak'ın başlıca ekonomi merkezi oldu. 1659'da başkent yapıldı. Kürkçüler sokağı ve Eyerciler sokağı gibi bâzı sokak isimleri şehirde loncaların kurulduğunu göstermektedir. 18. yüzyıldan başlayarak Bükreş'e mahallî prensler yerine İstanbul'daki Fenerli Rumlardan seçilen yöneticiler yollandı. 1821'de Tudor Vladimirescu önderliğinde başlayan ayaklanma sonucunda, Fener yönetimine son verildi. 1859'daki ayaklanmadan sonra da Eflak ve Boğdan birleşti ve 1862'de de Bükreş Romanya'nın başkenti îlân edildi. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Romanya tamâmen ayrıldı.

4 Mart 1977'de Bükreş'te meydana gelen depremde yaklaşık 1400 kişi ölmüş ve 7600 kişi de yaralanmıştı. Çok sayıda bina da yıkılmış veya hasar görmüştü.

Bükreş'teki en önemli yüksek öğretim kurumları Gheorge Gheorghui-Dej Politeknik Enstitüsü ve Bükreş Üniversitesidir. Ayrıca, çok sayıda araştırma merkezi ile bilim ve sanat dallarında öğrenim veren yüksek okullar vardır.

Îmâlat sanâyisi olarak, başta makina âletleri ve tarım makinaları, elektrik ve otomotiv donanımı, otobüs ve troleybüs yapımı sayılabilir.

BÜKREŞ MUÂHEDESİ;

1806-1812 Osmanlı-Rus Harbinin sonunda, 28 Mayıs 1812'de imzâlanan antlaşma. 16 madde üzerine akdedilen muâhedenin önemli hükümleri şöyledir.

Mühim bir Türk azınlığının yaşadığı Besarabya' nın tamâmı Rusya'ya bırakılıyordu. Akkerman, Kili, İsmail gibi kaleler Ruslara geçiyor; Kalas, İbrail, İsakçı, Tulça, Türklerde kalıyordu. Ruslar işgâl ettikleri Romanya'yı (Memleketeyn, yâni Eflak ve Boğdan prenslikleri) ve Kafkas topraklarını Türkiye'ye geri veriyorlardı.

Bu muâhedenin en mühim maddesi, Belgrad ile güney arâzisinden ibâret, küçük bir Sırbistan Prensliğinin teşekkülüdür. İç işlerinde bağımsız olan bu devlette Türk askeri bulunacak ve Sırbistan Prensini Bâb-ı Âlî tâyin edecekti. Buna rağmen bağımsız bir Sırbistan'ın temelleri atılmış oluyordu. Bu prenslik 1878'e kadar adım adım imparatorluktan ayrıldı ve bu târihte Sırbistan adı aldında tamâmen bağımsız oldu.

BÜLBÜL (Luscinia megarhynchos);

Alm. *Nachtigal (f),* **Fr.** *Rossignol (m),* **İng.** *Nightingale.* **Familyası:** Karatavukgiller (Turdidae). **Yaşadığı yerler:** Eski ve yeni dünyâ kıtalarında, Akdeniz ülkelerinin orman ve bahçelerinde bol rastlanır. **Özellikleri:** Ortalama 16 cm boyunda, serçe iriliğinde ötücü ve göçücü bir kuş. Böcek, tırtıl ve yumuşak tâneli meyvelerle beslenir. **Çeşitleri:** Bülbül, ardıç, nar (kızılgerdan), Amerika nar, mâvi gerdan, çalı, Arap, İran bülbülleri en meşhurlarıdır.

Ötüşü dillere destan olan, yapraklarını döken ağaç ve parklarda yaşayan bir kuş. Kışı geçirmek için Eylülde Orta Afrika'ya göç eder. Baharın gelişiyle nisan ayında yurdumuza döner. Gündüz gizlenir, gece göç eder. Bülbül ortalama 16 cm boyunda, sırtı kahverengimsi, karnı boz renkli, kuyruğu kestâne rengindedir. Böcek, tırtıl ve üzümsü tânelerle beslenir. Bülbül genellikle gece öter. Bâzan gündüz de öttükleri olur. Dişilerden daha iyi öten erkek bülbülün sesinde 24 çeşit nâme bulunduğu tesbit edilmiştir. İlkbahar mevsiminin eşsiz ötücüsü, şakımaya hazırlanırken, önce sesini tecrübe ediyor ve dinliyenin dikkatini çekmek istiyormuş gibi ufak bir giriş yapar. Sonra coşkunluğa gelerek boğazındaki kuvvet ve kudret nâmelerine büsbütün ferahlık vererek şakımaya başlar. Bülbülün feryâdı âşıkların feryâdı kadar tesirli olduğundan, ötüşü insanı şevke getirir. İnlemeleri kulağa aslâ bıkkınlık vermez. İnsan dinledikçe dinleyeceği gelir. Her ötüşüne başka bir üslûb ve edâ verir. Dinleyenin gönlünde sevgiye hâs duygular ortaya çıkar. Bülbül öterken kanatlarını çırpar.

Toprağa yakın çalılık yerlerde iyi gizlenmiş yuvasına 5-6 tâne mâvi benekli yumurta bırakır. 13-14 gün kuluçkaya yatar. Bu sürede erkek dişisini ötüşleriyle eğlendirir. Erkek bülbül, dişisine yardım için öğle vakitleri birkaç saat kulaçkaya yatar. Yavrular 12-14 gün içinde gelişerek yuvayı terk eder. Genç bülbülleri kafeste beslemek mümkündür. Kafes bülbülü, karınca, krizalit, un böcekleri ve piyasada bulunan bülbül yemleriyle beslenebilir.

Bülbülün İslâm milletlerinin edebiyatlarında önemli bir yeri vardır. Bülbül Eski Türk Edebiyatında âşığı temsil etmiştir. Sevgilisi ise güldür. Bu aşkın gül solunca sona erdiği söylendiğinden, mecâzî aşkın sembolü olmuştur. İlâhî aşkın sembolü ise pervane ve mum olmuştur. Ayrıca gül ve bülbül üzerine eserler de yazılmıştır. Fazlî'nin (ölm. 1564) ve Bahaî'nin Gül ü Bülbül adlı eserleri bunlardan birkaçıdır.

BÜLENT ECEVİT;

Türk siyâset ve devlet adamı. 1925'te İstanbul'da doğdu. Robert Kolejini 1944'te bitirdikten sonra, Ankara Üniversitesi Dil ve Târih-Coğrafya Fakültesinin İngiliz Edebiyâtı bölümüne girdi, ancak okulu yarıda bıraktı. Basın ve Yayın Genel Müdürlüğünde çalışmaya başladı. Daha sonra Londra Basın Ateşeliğinde görev aldı. 1950 senesinde yurda döndükten sonra **Ulus** ve **Halkçı** gazetelerinde çalıştı. Bu arada Rockfeller bursuyla Harward Üniversitesinde araştırma yapmak üzere, bir yıllığına Amerika'ya gitti. 1957 seçimlerinde CHP'den Ankara milletvekili seçildi. 1959 senesinden îtibâren CHP Parti Meclisinde görev aldı. 1960 İhtilâlinden sonra, 1961'de Kurucu Meclise girdi. Kasım 1961'den 1965 senesi başlarına kadar Çalışma Bakanı olarak görev yaptı. 1966'da CHP Genel Sekreteri oldu.

12 Mart 1971 muhtırasından sonra sekreterlikten ayrıldı. 14 Mayıs 1972'de İsmet İnönü'nün yerine CHP Genel Başkanı seçildi. 1973 seçimlerinden sonra, 26 Ocak 1973'te Başbakanlığa atandı. 17 Kasım 1974'te koalisyon bozulunca, Başbakanlıktan istifâ etti. Başbakanlığı sırasında, Kıbrıs Barış Harekâtı yapıldı. 21 Haziran 1977'de Başbakanlığa tekrar atandı ise de, güven oyu alamadı. 5 Ocak 1978'de tekrar Başbakanlığa getirilen Bülent Ecevit, bu göreve 12 Kasım 1979'a kadar devâm etti.

12 Eylül 1980'de Silâhlı Kuvvetler, Türkiye Cumhûriyetini koruma ve kollama gerekçesiyle iktidâra el koydu. Bundan sonra siyâsî parti faaliyetleri yasaklandı ve CHP kapatıldı. 1982 Anayasasına göre Bülent Ecevit'in on sene müddetle siyâsetle uğraşması yasaklandı. 1987'de yasağı kalktı ve DSP'nin Genel Başkanı seçildi.

Bülent Ecevit, 20 Ekim 1991 milletvekili erken genel seçimlerine Zonguldak milletvekili adayı olarak katıldı ve seçildi. Genel Başkanı olduğu DSP, ülke genelinde kullanılan seçmen oylarının % 10.75'ini alarak TBMM'ye 7 milletvekiliyle girmeyi başardı. DSP'nin Genel Başkanı olarak siyâsete devam etmektedir.

Bâzı siyâsî ve edebî eserleri olan Bülent Ecevit'in şiirleri de yayınlanmıştır. Evli olup İngilizce bilmektedir.

BÜTÇE;

Alm. *Budgat (m), Etat (m), Haushaltplan (m),* **Fr.** *Budget (m),* **İng.** *Budget.* Kamu kesiminin gelecek bir dönem için kaynak-harcama dengesini yansıtan ve parlamenter demokrasilerde yasama organının, yürütme organına kamu harcaması yapma ve kamu gelirlerini toplama konusunda verdiği yetkiyi gösteren belge.

Târihçe: Bütçeyle ilgili yerli ve yabancı literatürden anlaşıldığı kadarıyla, "bütçe" kelimesinin bütün dillere İngilizce "budget" kelimesi ile girdiği ve Lâtince kökünün "bulga" olduğu belirtilebilir. "Budget" kelimesi İngilizceye çanta, torba anlamındaki "bouget" kelimesinin değişmesiyle girmiş ve bugünkü mânâsı ilk defâ 18. yüzyıl içinde kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye'de "bütçe" kelimesi, Tanzimâttan sonra kullanılmaya başlanmış ve 1876 yılından başlamak üzere "Muvâzene Defteri" ve "Muvâzene-i Umûmiye" kelimeleri ile dilimizde yer almıştır. Bütçe, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde, ilk olarak halk hareketlerinin siyâsî baskısının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 1215 yılında Magna Carta (Büyük Berat)nın Kral John tarafından imzâlanmasıyla başlayan demokrasi hareketinde ilk bütçe fikrinin yer aldığını söylemek mümkündür.

Kamu bütçesinin mâhiyeti: Konuya başlarken yapılan giriş niteliğindeki târif biraz uzun görünmekle berâber, esas îtibâriyle, kamu bütçesi kavramının iki yönünü ortaya koymaktadır. Şöyle ki:

Ekonomik yönden: Bütçe, kamu kesiminin gelecek bir dönemdeki kaynak-harcama (arz-talep) dengesini ortaya koymakta ve böylece ekonominin bütünü için sağlanan toplam arz ve toplam talep dengesinin bir parçası olmaktadır. Dolayısıyla bütçe, kamu kesiminin (merkez idâre ve mahallî idâreler) ekonomik bir plânı niteliğindedir. Piyasa ekonomilerinde özel kesim yönünden genellikle bir anlamda plânlamaya gerek duyulmaksızın ekonomi işlemesine rağmen, kamu kesimi yönünden, böyle bir plânlama zarûrî olmuştur. Bununla berâber bütçe, hukûkî özellik taşıması ve fizikî dengeler yansıtması gibi temel bâzı hususlarda "kalkınma plânı" kavramından ayrılır. Bu arada hemen belirtmek gerekir ki, kamu bütçesi bir ekonominin gelecek bir dönemdeki toplam kaynak ve harcamaların tahmin dengesini yansıtan "millî bütçe" den de tamâmen farklı bir kavramdır.

Hukûkî yönden: Bütçe, millet temsilcilerinden teşekkül eden millî meclislerin merkezî yürütme organını veya mahallî idârelerde bölge halkının, mahallî yöneticilerin faaliyetlerini murâkabe etme aracıdır. Parlamenter demokrasilerde millet adına hareket eden meclislerin tasdiki alınmaksızın ülke çapında herhangi bir kamu hizmetinin yapılması, kamu hizmetleri ve kamu gelirlerinin belirlenmesi (hizmetlerin finansman şeklinin tesbit edilmesi) mümkün değildir. Bütçenin kânun olup olmadığı konusunda üç ayrı görüş vardır: Bütçe diğer kânunlar gibi hazırlanıp, görüşülüp tasdik edildiği ve yasama organınca kânun olarak çıkarıldığı için maddeten de şeklen de kânundur. Bir diğer görüşe göre mücerret, sürekli ve objektif hükümler taşımadığı ve mâlî yıl sonunda ömrünü kaybettiği için bütçe ancak şeklî yönden bir kânun olup, öz olarak maddeten bir kânun sayılamaz. Son bir görüşe göre ise; gider kısmı idârî tasarruf, gelirle ilgili bölümü ise bâzan maddî bir kânun bâzan da idârî tasarruf olarak nitelenir.

Ülkemizde bütçenin hukûkî yönden ele alındığı ve târif edildiği görülmektedir. Anayasanın 161, 162, 163 ve 164. maddeleri bütçe ile ilgilidir. Anayasanın dördüncü kısmında yer alan bu hükümler "Mâli Hükümler" alt başlığı altında yer almışlardır. Bütçenin hazırlanması ve uygulanmasına ilişkin 161. madde aynen şöyledir:

"Devletin ve kamu iktisâdî teşebbüsleri dışındaki kamu tüzel kişilerinin harcamaları, yıllık bütçelerle

yapılır. Mâlî yıl başlangıcı ile genel ve katma bütçelerin nasıl hazırlanacağı ve uygulanacağı kânunla belirlenir. Kânun, kalkınma plânları ile ilgili yatırımlar veya bir yıldan fazla sürecek iş ve hizmetler için özel süre ve usûller koyabilir.

Bütçe kânununa bütçe ile ilgili hükümler dışında hiçbir hüküm konulamaz."

Kamu bütçesinin temel özellikleri, gördüğü fonksiyonlarla büyük ölçüde ilişkilidir. Bu fonksiyonları denetim, yönetim ve plânlama olarak sıralamak mümkündür. Aynı anlama gelmek üzere kamu bütçesi, milletin kendi adına hareket eden otoriteyi denetleme aracıdır. Aynı zamanda kamu yönetiminin ve ekonomik plânlamanın bir aracıdır.

Kamu bütçesinin temel prensipleri: Bütçenin temel prensipleri daha önce söz ettiğimiz temel özellik ve fonksiyonların gerçekleşmesi için uyulması zarûrî olan prensiplerdir. Genellik ve birlik prensibi olarak başlıca iki tâne temel prensipten söz edilebilir:

a. Genellik Prensibi: Bütçede bütün kamu gelir (kaynak) ve harcamaların bütün ayrıntılarıyla yer almasına genellik prensibi adı verilir. Genellik prensibinin bir adı tahsis yapmamadır (Ademi tahsis). Bütün kamu gelirleri ve kamu giderlerinin karşılığı sayıldığı zaman genellik kuralına uyulmuş, belirli kamu geliri türleri belirli kamu hizmetlerinin karşılığı sayıldığı zaman, söz konusu prensipten sapılmış olur.

b. Birlik Prensibi: Bütün kamu kesimi üretici birimlerinin harcama ve gelirlerinin tek bir bütçe içinde toplanmasına birlik ilkesi denir. Bu prensibe göre, bir ülkede kamu, harcama ve gelirleri tek elden tahmin edilmekte, plânlanmakta ve dengelenmektedirler. Birlik kuralının diğer bir alanı konsolidasyon'dur. Kamu üretici birimleri ayrı bütçeler düzenleseler dahi, bu bütçeler bir konsolide bütçe hâlinde toplanır ve birleştirilir.

Türkiye'de bütçenin temel ilkelerinden sapma gösteren en belirgin örnek, mahallî idâre bütçeleridir. Buna ek olarak katma bütçeli idâreler (Gelirlerini özel gelirleri ile karşılayan ve genel bütçe dışında yönetilen kamu kuruluşları) de genellik ve birlik prensiblerine aykırı olarak genel bütçenin dışında düzenlenmektedir. Kamu İktisâdi Teşebbüsleri ve Döner Sermâye İşletmeleri (Genel ve katma bütçeli idârelere bağlı olarak çalışan, ticâri, sınâî nitelikte faaliyette bulunan fon işletmeleri) fiyat karşılığı mal sattıklarından bu kuruluşların gerçek anlamda bir kamu bütçesi oldukları söylenemez.

Bütçe sistemleri: Bütçe veya bütçeleme sistemlerini bütçenin, denetim, yönetim ve plânlama aracı olmasına hizmet etme özelliğine göre şöyle sıralamak mümkündür: **Geleneksel Bütçe Sistemi, Performans Bütçe Sistemi, Plan-Program Bütçe Sistemi.**

Bu üçlü ayırım aynı zamanda bütçeleme sisteminin merhale ve kademelerini de göstermektedir. Bir başka ifâdeyle, geleneksel bütçe sistemi sâdece denetimi ön plâna almakta, performans bütçe sistemi denetimin yanı sıra yönetici başarısını da ölçmekte, plân-program bütçe sistemi ise bütçenin denetim, yönetim ve plânlama aracı olma üzelliklerinin bütününü yapısında bulundurmaktadır.

Türkiye'deki uygulama: Türkiye'de bütçenin birlik prensibi büyük istisnalar ile birlikte uygulanmaktadır. Merkezî devlet teşkilâtının harcamaları ile gelirlerinin dengelendiği genel bütçenin yanında, katma büçeler, fonlar, KİT bütçeleri ve döner sermaye işletmeleri yer almaktadır. Genel bütçe; yasama, yürütme ve yargı organlarının bütçelerinden müteşekkildir.

Konsolide bütçe: Genel ve katma bütçeli idâre bütçelerinin birleşmesiyle ortaya çıkar. Genel bütçeli idârelerin harcamalarına katma bütçeli idâre harcamaları eklenmekte, bu toplamdan genel bütçeden katma bütçeli idârelere yapılan hâzine yardımları düşülünce, konsolide bütçe harcamalarına ulaşılmaktadır.

BÜVEYHÎLER;

onuncu asırda İran'da kurulan ve eski Sâsânî İmparatorlarının soyundan geldiğini iddiâ eden Şiî hânedân. Büveyhîlerin kurucusu, Ebû Şûcâ Büveyh çok fakirdi. Çocuklarıyle berâber sırtlarında odun taşıyarak geçinirlerdi. Büveyh'in üç oğlu, Ali, Hasan ve Ahmed doğup büyüdükleri Deylem'de hüküm süren Deylemî Devletinin ordusunda uzun müddet paralı askerlik yaptılar. Zamanla orduda otoriteleri arttı. Hazar Denizinin güneyindeki bölgede, iktidâr boşluğundan da istifâde ederek bağımsızlıklarını îlân ettiler.

Kendisine halîfe tarafından vâlilik mührü gönderilen Ali bin Büveyh, halîfeye karşı kötü niyet beslemekle birlikte, iyi geçiniyordu. Biraz daha kuvvetlenince, halîfeye üstünlüğünü kabûl ettirmeye çalıştı. Halîfe de uzlaşma yolunu tercih ederek Fars eyâletinin idâresini ona bıraktı. O bölgedeki Türk subaylarından bir kısmı da Ali bin Büveyh'in ordusuna katıldı. Ordusu kuvvetlenen Ali bin Büveyh, kardeşi Hasan'ın da desteğiyle Rey, Hemedan, Irak ve Acem'in kalan yerlerini zaptetti. Daha sonra kardeşi Ahmed'i Kirman, Ahvaz ve Huzistân'ın fethi ile vazîfelendirdi. Buraları fetheden Büveyhîler,

birçok Ehl-i sünnet Müslümanı katlettiler. Bağdat'taki Şiî komutanlar, onları Bağdat'ı işgâle dâvet ettiler. Halîfe Müstekfî de Bağdat'ı yağmadan ve Müslümanları katledilmekten kurtarmak için, Ahmed bin Büveyh'e hil'atlar giydirip hediyelerle karşıladı. Ahmed'e Muizzüddevle, Ali'ye İmâdüddevle, Hasan'a da Rüknüddevle ünvânlarını verdi.

Buna rağmen Büveyhîler, Ehl-i sünnet Müslümanlara akla gelmedik kötülük ve zulmettiler. Hattâ Abbâsî halîfeliğini yıkıp Eshâb-ı kirâm düşmanlığına dayalı bir halîfelik kurmayı dahi düşündüler. Halîfe Müstekfî'yi tutuklayıp gözlerine mil çektiler. Yerine Ebü'l-Kasım el-Fâzl'ı, El-Mûtî adıyla hilâfet makâmına geçirdiler. Ahmed'den sonra yerine geçen oğlu Bahtiyâr, oyun ve eğlenceye düşkündü. Halîfe Mûtî'yi halîfelikten alarak, yerine Tâî-lillah'ı getirdi.

Bahtiyâr (İzzüddevle)ın izzet ve sefâhata düşkün olup, keyfî davranışları sebebiyle devlet işleri gittikçe bozuldu ve çekişmeler başladı. Rey, Hemedan ve İsfehan'da hüküm süren Adudüddevle, İzzüddevle'nin ordusundaki Türk askerleri tahrik ederek isyân ettirdi. İzzüddevle önce tutuklandı sonra da öldürüldü.

Diğer Büveyhîler üzerine hâkim olan Adudüddevle; Irak, Kirman, Fars, Umman Huzistan, Musul, Diyâr-ı Bekr, Harran ve Menbic'e kadar sınırlarını genişletti. Büveyhî Hânedânı en kuvvetli ve güçlü devrine ulaştı. Zulmüyle ün yapan Adudüddevle, kırk sekiz yaşında öldü. Yerine 983 yılında Samsamüddevle ünvânıyla bilinen oğlu Ebû Kalicâr geçti. Diğer kardeşleri Şerefüddevle ve Behâüddevle ile aralarında saltanat kavgaları başladı. Şerefüddevle, Samsamüddevle'yi Fâris'te bir kaleye hapsettirdi. Saltanat Şerefüddevle'ye geçti. Halîfe Tâî-lillah bir ahidnâme yazdırarak bütün devlet işlerini yürütmekle vazîfelendirdi. Emirlik tâcı giydirdi. Şerefüddevle üç yıla yakın hüküm sürdükten sonra, 989'da vefât etti. Yerine kardeşi Behâüddevle hükümdâr oldu. Öte yandan Samsamüddevle hapisten kaçıp etrâfına topladığı kuvvetlerle, Behâüddevle ile mücâdeleye başladı. İki yıl süren bu mücâdele Samsamüddevle'nin ölümüyle son buldu. Bu mücâdeleler sırasında Halîfe Tâî-lillah'la arası açıldı. Behâüddevle Tâî-lillah'ı vazîfeden alıp hapsettirdi. Sarayını ve hazînesini yağma ettirdi ve yerine Kâdirbillah'ı getirdi.

Büveyhoğulları içinde zâlim ve kan dökücülükle meşhur olan Behâüddevle, yirmi beş yıla yakın hüküm sürdükten sonra, 1012 senesinde öldü. Yerine oğlu Sultanüddevle geçti. Sultanüddevle zamânı kardeşleri Celâlüddevle Ebû Tâhir, Kıvâmüddevle Ebü'l-Fevâris ve Müşerrefüddevle arasında çekişmelerle geçti. Sonunda Müşerrefüddevle'nin 23 yaşında ölmesi üzerine yerine kardeşi Celâlüddevle geçti. Yeğeni Kalicar'la mücâdeleye girişen Celâlüddevle, Bağdat'tan kaçtı. Tekrar anlaşma yaparak Bağdat'ta yedi seneye yakın hüküm sürdükten sonra 1044 (H. 435) senesinde öldü. Yerine oğlu Fîrûz geçti. Ebû Kalicar, Fîrûz'dan Bağdât'ı aldı. Taraftarları Hemedân'ı istilâ edip, Selçuklu Sultânı Tuğrul Beyin vekilini kovdular. Tuğrul Bey ile anlaşma yapıp karşılıklı akrabâları ile evlenerek sulhu pekiştirdiler. Ebû Kalicar 29 yıl hüküm sürdükten sonra, 1048 (H. 440) yılında öldü. İçki, oyun ve eğlence âlemlerine düşkün olan Ebû Kalicar'ın yerine oğlu Ebû Nasr Hüsrev Fîrûz, Melik-ür-Rahim ünvânını alarak tahta geçti. Bunun zamânında da iç karışıklıklar devâm etti. Bu sırada kuvvetlenen Ehl-i sünnet Selçuklu Sultânı Tuğrul Bey, bu karışıklıklardan istifâde ve halîfenin de yardım istemesi üzerine, Bağdât'a geldi. Son Büveyhoğlu hükümdârı Melik-ür-Rahim'i de tutuklattı. Böylece Büveyhoğulları Devletine son verdi.

Yüz yıla yakın İran ve Irak'ta hüküm süren, temel fikir ve düşünceleri Eshâb- ı kirâm düşmanlığına dayanan, oyun, eğlence ve içki âlemlerine düşkün bir hayat süren Büveyhoğulları Devleti, halîfelere ve sünnî Samanoğulları ile Gazneli ve Selçuklulara karşı hareket ederek İslâm birliğinin bozulmasına sebeb oldular.

BÜVEYHÎ HÜKÜMDÂRLARI

Fars ve Hûzistan Kolu

İmâdüddevle Ali..... 934

Adudüddevle 949

Şerefüddevle 983

Samsâmüddevle 990

Behâüddevle 998

Sultânüddevle 1012

Müşerrifüddevle..... 1021

Ebû Kalicar 1024

Fülâd Sütûn..... 1048

Şebânkâre reisi Fazlûye'nin
hâkimiyeti ele geçirmesi 1056

Kirman Kolu

Muizzüddevle Ahmed 936
Adudüddevle 949
Samsâmüddevle 983
Behâüddevle 998
Kıvâmüddevle 1012
Ebû Kalicar 1028
Kirman Selçuklularının kuruluşu 1048

Cibâl Kolu

İmâdüddevle Ali 932
Rüknüddevle Hasan 947-977

Hemedân ve İsfehân Şubesi

Müeyyidüddevle 977
Fahrüddevle Ali 983
Şemsüddevle 997
Semâüddevle 1021
Kâkûye Hânedânı hâkimiyeti .. 1028

Rey Şubesi

Fahrüddevle Ali 977
Mecdüddevle Rüstem 997
Gaznelilerin hâkimiyeti 1029

Irak Kolu

Müizzüddevle Ahmed 945
Bahtiyâr 967
Adudüddevle 978
Samsâmüddevle 983
Şerefüddevle 987
Behâüddevle 989
Sultânüddevle 1012
Müşerrefüddevle 1021
Celâlüddevle 1025
Ebû Kalicar 1044
El-Melikü'r-Rahim 1048
Selçuklu hâkimiyeti 1055

BÜYÜ;

Alm. *Zauberei (f), m, Hexerei (f),* **Fr.** *Sorcellerie (f), sortilege (m), magie,* **İng.** *Magic, sorcery.* Maddî yâhut mânevî menfaat (fayda) sağlamayı veya zarar vermeyi hedef alan hukûken ve dînen meşrû sayılan yollar dışında bir takım kuvvetleri yönlendirmek için yapılan çeşitli gizli, garip işler.

Modern fen ilimleri, büyüyü kendi metodları icâbı olarak reddederler. Bu hâl, o ilimlerin sahâsına girmeyen ve metodlarıyla incelenemeyen şeylerin yok olduğu mânâsına gelmez. Ancak, konuları ve

hüküm verme sâhalarının dışında olduğunu gösterir. Bu bakımdan büyü, daha pekçok şey gibi, modern bilimlerin sâhası dışında kalmakta veyâ varlığı yokluğu laboratuvar teknikleriyle bugün için îzah ve ispat edilememektedir.

Diğer taraftan büyünün, hemen hemen insanlık târihi kadar eski bir geçmişi vardır. İlk defâ nerede ve nasıl çıktığı bilinmemekle beraber, eski çağlarda çok tanrılı bâtıl dinlere mensup insanlar tarafından, tanrılarla aralarındaki münâsebeti düzenlemek gâyesiyle büyü ismiyle anılan bâzı faaliyetlerin yapıldığı bilinmektedir. İnsanlar, böylelikle çeşitli tanrıların lütuf ve ihsanlarını üzerlerine çektiklerine inanırlardı. Büyüye târih boyunca bâzı insanlar daha başka maksatlarla başvurmuşlardır. Bunlarda insanların zaafları, diğer insanlarla olan münâsebetlerinde sağlamak istedikleri menfaat veya zararlar gâye edinilmiştir.

Semâvî dinler (Hak dinler), büyüyü yasaklamıştır. Bu arada, İslâmiyet de, kendinden önceki bütün dinleri neshetmiş, büyüyü (sihiri) de yasaklamış ve çok çirkin bir iş olarak vasıflandırarak, Müslümanların büyü yapmaktan ve yaptırmaktan kesinlikle uzak durmalarını emretmiştir.

İslâm âlimlerinin eserlerinde büyü hakkında kısaca şu bilgiler verilmektedir:

"Allahü teâlâ, herşeyi bir sebep altında yaratmaktadır. Bu sebeplere iş yapabilecek tesir, kuvvet vermiştir. Bu kuvvetlere tabiât kuvvetleri, fizik, kimyâ, biyoloji kânunları denir. Bir iş yapmak, bir şeyi elde etmek için bu işin sebeplerine yapışılır. Meselâ, buğday elde etmek için tarla sürülür, ekilir, biçilir. Buna «âdet-i ilâhî» yâni «Allahü teâlânın âdeti» denir. İnsanların bütün hareketleri, işleri Allahü teâlânın âdeti içinde meydana gelmektedir. Ancak sevdiklerine ve seçtiklerine iyilik, ikrâm olmak için âdetini bozarak sebepsiz şeyler yaratır. Bunlardan, peygamberlerden zuhur edene, **mûcize,** evliyâdan görülene **kerâmet** ve sâlih müminde bulunanına **firâset** denir. Âdet dışı şeyler, Müslüman olmayanlardan ve sapıklardan ortaya çıkarsa, buna da **istidrâc** denir. Allahü teâlâ, mûcize, kerâmet, firâsetten râzıdır, beğenir. İstidrâc ve sâhiplerinden râzı değildir, onları beğenmez. Müslüman olmayanlardan ve sapıklardan âdet dışı olarak zuhur eden şeyler onlar için bir ihsân değil, âhiretteki azaplarını arttırıcı bir sebeptir.

İşte herkesin bildiği bir sebep olmadan meydana gelen şeylerden bâzıları da büyü (sihir) ismiyle anılır.

Peygamber efendimize de büyü yapılmış ve büyünün tutması netîcesi hasta olmuşlardır. 40 gün sonra Allahü teâlâ tarafından "kul-e'ûzü" süreleri indirilerek bunları okuması emredilmiş ve büyü bozulmuştur. İslâm âlimleri buyurmuşlardır ki: "Sihrin tesiri kat'î değildir. İlâcın tesiri gibi olup, Allahü teâlâ isterse tesirini gösterir. Sihir yapan, istediğini elbette yapar diye inanmamalı ve böyle düşünmemelidir. Allahü teâlâ, takdir etmişse tesir edebilir diye düşünmelidir."

Peygamber efendimiz buyuruyorlar ki:

Müslüman sihir yapamaz. Allah saklasın, îmânı gittikten sonra sihri tesir eder.

Cebrâil bana geldi. Kalk, namaz kıl ve duâ et! Bu gece Şâban'ın on beşinci gecesidir, dedi. Bu geceyi ihyâ edenleri Allahü teâlâ affeder. Yalnız, müşrikleri, büyücüleri, falcıları, hasisleri, alkollü içki içenleri, fâiz yiyenleri ve zinâ yapanları affetmez.

BÜYÜK GÜNAHLAR (Bkz. Günahlar)

BÜYÜK HUN İMPARATORLUĞU (Bkz. Hunlar)

BÜYÜK MENDERES;

Ege bölgesinin en uzun nehri. Afyonkarahisar'ın Sandıklı kazâsının batısındaki, Kükürt Dağlarının batı yamaçlarından doğar. Güney batıya doğru akmaya başladığında pekçok pınarla beslenir. Akışı esnâsında sert dirsekler yaparak yoluna devâm ederken, en önemli kolu olan Banaz Çayını alır. Bundan sonra Buldan civârında ovaya kavuşur. Sarayköy yakınında batıya dönerek verimli meşhur ovasında akışına devâm eder. Düz ovada akarken Nâzilli yakınlarında Akçay, Aydın yakınlarında Çine Suyu gibi önemli olanların yanında pekçok kollar alır. Akış istikâmeti boyunca, Nazilli, Aydın, Söke, Balat ovalarını sular. Büyük Menderes'in denize döküldüğü kısım ise Milas Ovasıdır.

Havzası ve uzunluğu ile Batı Anadolu'nun en uzun nehridir. Ova kısmında uzunluğu 200 km, doğuştan îtibâren ise 584 km'dir. Havzası 25.000 km^2dir.

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ (Bkz. Türkiye Büyük Millet Meclisi)

BÜYÜK OKYANUS;

Alm. *Pazifischer Ozean (m), Pazifik (m),* **Fr.** *Ocean Pacifique (m),* **İng. Pacific Ocean.** Dünyâdaki

okyanusların en büyüğü. Kuzey kutbundan güney kutbuna kadar uzanan Büyük Okyanus, Asya kıtasının ve Avustralya'nın doğu sınırları ile Amerika kıtasının batı kıyıları tarafından çevrilmiştir. 166.000.000 km2 olan yüzölçümü, kıyı denizleriyle berâber 180.130.000 km^2yi bulur. Bu rakam dünyâdaki sularla kaplı sahanın yaklaşık yarısını teşkil eder. Kuzey-güney doğrultusunda en uzun mesâfesi 16.000 km olmasına karşılık, doğu-batı doğrultusundaki en uzun mesâfesi 17.000 kilometredir.

1513 senesinde Panama Tepelerinden burayı gören ilk Avrupalı olan Vasco Nunez de Balboa "Güney Denizi" ismini vermiştir. 1520'de Magellan kendi ismini verdiği boğazı aşıp buraya açıldığında, suların sıcak olması sebebiyle buraya "Pasifik" adını vermiştir.

Kuzeyde Bering Boğazı ile Kuzey Buz Denizine, güney-batı ve batıda Endonezya, Malezya, Avustralya Adaları ile Hint Okyanusuna, doğuda Panama Kanalı, Magellan ve Drake boğazları ile Atlas Okyanusuna bağlanan Büyük Okyanusun güneyinde Antarktika kıtası yer almaktadır.

Jeolojik çağlardan Paleozoik çağda meydana geldiği birçok araştırmacı tarafından iddiâ edilen Büyük Okyanusta günümüzde bile deprem ve yanardağ patlaması hâdiseleri vukû bulmaktadır. Okyanus tabanı bazaltık kayalardan meydana gelmiş olup, böyle dış tabakalara "Sima" adı verilir. Büyük Okyanus "ateş kuşağını" meydana getiren pekçok yanardağ hâlen faaliyetlerini sürdürmektedir.

Karalarla olan sınırları doğu ve batıda oldukça birbirine zıt bir görünüm arz eder. Güneyde Antarktika, doğuda Amerika kıtası ile olan sınırları girintisi ve çıkıntısı az olan bir yapıya sâhiptir. Bu durumu bozan tek yer Amerika kıtası ile olan sınırındaki Kaliforniya Körfezidir. Batı ile kuzey sınırları doğu ve güney sınırlarının aksine çok girintili-çıkıntılı bir yapıya sâhiptir. Girinti ve çıkıntılarının çok olması birçok kıyı denizinin teşekkül etmesine sebeb olmuştur. Bunlardan, kuzeydeki Bering Denizi, batıda Japon, Sarı, Doğu Çin, Güney Çin, Filipinler, Endonezya, Mercan ve Tasmanya denizleri en çok bilinenlerindendir. Büyük Okyanusun ada ve adacıklarının en yoğun olduğu bölge orta kesimlerdir. Bu adalar genellikle volkanik veya mercan adalarıdır. Bunun yanında okyanus dibindeki sıradağların su yüzeyine çıkması netîcesinde meydana gelmiş olan adalar da vardı. Hawaii, Galapagos, Yeni Kaledonya, Paskalya adaları bu tip adalardandır.

Kıyı şekillerinde olduğu gibi dipleri de oldukça çeşitli görünümlere sâhip olan Büyük Okyanusun derinliği ortalama 4000 metre civârındadır. Dip kısımlarında yer yer bulunan sıradağlar sık sık sivri tepeler hâlinde yükselerek okyanus yüzeyine yaklaşırlar. Bâzan da derin çukurlar meydana gelmektedir. Aleut Çukuru (7822 m), Kuruli Çukuru (10.542 m) Japon Çukuru (10.230 m), Marianne Çukuru (11.022 m), Filipinler Çukuru ise Büyük Okyanustaki ölçülebilen en derin çukurdur ki, derinliği 11.521 metredir. 200 metrelik kıyı sahanlıkları doğu kıyılarına nazaran batı kıyılarında daha gelişmiştir. Dibi okyanus tortularıyla kaplı olan Büyük Okyanusta bu durum özellikle orta kısımlarda yoğundur. Genellikle bu tortular kırmızı kil şeklindedir. Kuzey kesimlerinde kalkerli tortular, kıyı denizlerinde ise kara tortuları bulunur.

Büyük Okyanusta iki büyük akıntı mevcuttur. Biri kuzey, diğeri ise güney yarımkürede bulunan bu akıntılardan birincisi saat istikâmetinde, diğeri ise ters istikâmette meydana gelmektedir. Kuzeydeki akıntı 10° kuzey enleminde sıcak su akıntısı olarak doğu-batı istikâmetinde yol aldıktan sonra, doğuda Filipin Adalarından kuzeye doğru yönelerek Kuroşuvo akıntısı ismiyle 40° kuzey enlemine kadar akar. Tekrar doğuya dönerek Amerika kıyılarına varır. Burada güneye doğru dönerek Soğuk Kaliforniya Akıntısı ismiyle başladığı yere inerek devrini tamamlar. Ayrıca Bering Denizinden gelip bu büyük kuzey yarımküre akıntısına katılan soğuk su akıntısı da kuzey yarımküresindeki diğer önemli bir akıntıdır. Bu akıntı Oyaşivo Soğuksu Akıntısı olarak bilinir.

Güney yarımküredeki akıntılar ise Güney Ekvator Akıntısı ismi ile doğudan batıya doğru ekvatora çok yakın olarak akar. Sonra doğuda Süleyman Adaları civârında pekçok yönde akıntılar hâlinde kollara ayrılsa da, bunlardan en önemli olanı Doğu Avustralya Akıntısı ismiyle güneye akandır. Bu akıntı Avustralya'nın güneydoğu ucundan doğuya dönerek akarken yaklaşık 40° güney enlemi civârında batıdan gelen Soğuk Antarktik Akıntısıyla birleşir. Amerika kıtasının batı sâhillerine yetişen bu akıntı, buradan tekrar kuzeye dönerken bir başka soğuk su akıntısı ile daha birleşir. Birleştiği bu soğuk su akıntısı Peru veya Humboldt Soğuk Su Akıntısı ismiyle bilinirler. Ekvator civârında tekrar batıya dönerken akıntı dönme dâiresini tamamlamış olur. Bu iki büyük akıntı arasında kalan tam ekvator üzerinde bulunan dar bir sahada batı-doğu istikâmetinde, diğer iki akıntıya ters bir yönde akan sıcak ekvator akıntısı da mevcuttur.

Büyük Okyanusta tuzluluk oranı ve deniz suyu sıcaklıkları bölgelere göre değişir. Tuzluluk oranının en yüksek olduğu yerler tropik bölgelerdir. Buralarda binde otuz altıyı bulan tuzluluk oranı bu iki tropik bölgeler arasında yer alan ekvator bölgesinde düşüş gösterir. Kuzey bölgelerine doğru gittikçe yükselmeye başlarsa da Bering Denizinde binde otuz iki gibi bir değer alır. Buharlaşma, yağış ve akıntıların tesiriyle değişiklik arz eden tuzluluk oranı Büyük Okyanusta buraya dökülen büyük nehirler

sebebiyle de (döküldükleri bölgede olsa da) değişiklik gösterir ve buralarda tuz oranı düşer. Böyle durumlara yol açan nehirlerden bâzıları; Amerika kıtasındaki Yukon, Columbia, Calarado ile Asya'daki Amur, Hoang, Ho ve Yongçe'dir.

Su sıcaklığı ekvator bölgelerinde ortalama 26-27 °C iken, kutup bölgelerine doğru gidildikçe, çizilen izotermler enlemlere çakışacakmış gibi olurlar. Kutup bölgelerine doğru gidildikçe deniz suyu sıcaklıklarındaki düşüş, kuzey bölgelerinde güney bölgelerine nisbetle daha süratli olur. Bunun sebebi ise kuzeyde karaların çok olması ve sıcaklığa tesir etmesidir. Su sıcaklığına tesir eden bir diğer faktör ise akıntılardır. Soğuk su akıntılarının olduğu yerler sıcak su akıntılarının olduğu bölgelere nazaran aynı enlemlerde olmasına rağmen daha soğuktur. Derinlik bölgelerine göre de farklı sıcaklıklarda bulunan Büyük Okyanusta dip sularının sıcaklığı 1-15°C arasında değişmektedir.

Yağış miktarının doğu bölgelerine nisbetle batıda daha çok olduğu okyanusta bu miktar güney-kuzey istikâmetinde artış gösterir.

Büyük Okyanus suları canlıların yaşamalarına elverişlidir. Bol balık ve plankton çeşitleri, yosunlar, mercan ve madreporların bulunduğu okyanus sularında, mercan adaları ve setleri oldukça çoktur. Her bölgesinde balıkçılığın yapıldığı Büyük Okyanusun aşağı enlem bölgelerinde inci, mercan avcılığı önemlidir. Balıkçılığın her bölgede yapılmasının bir netîcesi olarak kıyılarda balık ürünleri sanâyii gelişmiştir.

Yoğun bir deniz trafiğine sâhip olan Okyanus'un önemli limanları; Yokohama, Şanghay, Hong-Kong, Kanton, Manila, Singapur, Cakarta, Sidney, Hololulu, Los Angeles, San Francisko, Panama, Vladivostok'tur.

BÜYÜK SAHRA;

dünyânın en büyük çölü. Alize rüzgârlarının hâkim olduğu bu çöl, Kuzey Afrika'da batıdan doğuya, Atlas Okyanusu sâhillerinden Kızıl Deniz sâhillerine kadar uzanır. Güney-Batı ve Güney Asya'da farklı isimlerle (Arap Çölü, İran Çölü vb.) devâm eder. Doğu-batı yönündeki uzunluğu 4600 km, kuzey-güney uzunluğu ise 1600 km'den fazladır. Toplam yüzölçümü 8.6 milyon km^2dir. Siyâsî bakımdan, Fas, Tunus, Cezâyir, Çad, Nijer, Moritanya, Sudan, Libya ve Mısır arasında paylaşılmıştır.

Fizikî Yapı

Büyük Sahra'nın fizikî yapısı düzgün olup basittir. İlk çağlarda meydana gelen sert kayalardan teşekkül etmiştir. Yatay olarak uzanan bu tabaka, daha sonraları meydana gelmiş olan kumlu topraklarla örtülüdür.

Büyük Sahra başlıca üç bölüme ayrılır: Bunlardan yüzeyde çıplak kayaların bulunduğu kısımlara "hamada"; kum ve köşeli çakıllarla kaplı kısımlara "serir"; yer yer kum tepelerinin meydana geldiği ince bir kum tabakası ile kaplanmış kısımlara da "erg" adı verilir. Ergler, Büyük Sahra'nın geniş bir kısmını teşkil ederler. Genel olarak alçak platolar şeklinde ise de Tibesti (3414 m), Air (1900 m), Akaggar (2918 m) gibi yüksek alanlar da mevcuttur.

İklim

Büyük Sahra'nın iklimi tam bir kara iklimi özelliğini taşır. Sahra'nın bütününde günlük sıcaklık değişmeleri çok fazladır. Aşırı buharlaşma sebebiyle havada hemen hemen hiç nem bulunmaz. Rüzgârlar sürekli ve düzensiz eser. Pek ender rastlanan yağmurlar, şiddetli sağanaklar hâlindedir. Bu iklim şartlarının tabiî netîcesi olarak, Büyük Sahra'nın su durumu da kendine has bir özellik gösterir. Toprak üzerinde akarsulara rastlanmaz. Yeraltı sularına gelince, bunlar oldukça boldur. Bu akarsuların yeryüzüne çıktığı yere "vaha" denir. Vahalarda su olduğundan, bitki örtüsü ile tarıma elverişli topraklara rastlamak mümkündür.

Eskiden ulaşım deve kervanları ile sağlanırdı. Bunlarla devekuşu tüyü, fildişi ve köleler deniz kıyısı şehirlere taşınırdı. Zamânımızda bu ticâret tamâmen ortadan kalkmış olup, yeraltı zenginlikleri önem kazanmıştır. Bunlardan manganez, bakır, demir, petrol ekonominin can damarıdır. Bunlardan manganez, Fas; demir-bakır, Cezâyir; petrol ise, bölgenin muhtelif yerlerinde çıkmaktadır.

BÜYÜK SELÇUKLULAR (Bkz. Selçuklular)

BÜYÜK TAARRUZ (Bkz. Başkumandanlık Meydan Muhârebesi)

BÜYÜK VE KÜÇÜK AYI;

Alm. *Grosser u.Kleiner Bâr (m),* **Fr.** *La Grandel et La Petite Ourse (f),* **İng.** *Big and little Dippers.* Gökyüzünde değişmez şekiller meydana getiren yıldız gruplarından. Gökyüzüne bakıldığında bütün

yıldızlar gök küresi üzerinde görünürler. Aslında bunlar yerden eşit uzaklıkta değildir. Bunların gök küresi üzerindeki izdüşümleri görülür. Bâzı yıldızlar birbirlerine göre durumlarını değiştirmeyip aynı şekilde bulunurlar. Böyle yıldız kümelerine "takım yıldız" denir. Takım yıldızlardan herbiri mevcut parlaklık durumlarına göre en parlağından başlayarak a, b, ³ harfleriyle gösterilirler.

Kuzey yarım kürede devamlı görülebilen beştakım yıldız vardır. Bunlar Büyük Ayı, Küçük Ayı, Cassiope, Ejder, Cepheus takım yıldızlarıdır. Büyük Ayı takım yıldızı, Kutup Yıldızına yakın yedi yıldızdan meydana gelmiştir. Bulutsuz bir gecede kuzeye bakıldığında rahatlıkla görülür. Büyük Ayının b a doğrultusu a'dan îtibâren, b a'nın beş katı alınırsa, Küçük Ayı takım yıldızının en parlağı olan Kutup Yıldızı bulunur. Kutup Yıldızı yardımıyla da Küçük Ayı takım yıldızı bulunur. Dünyâ kendi ekseni etrâfında dönerken, bu takım yıldızları da Kutup Yıldızı etrâfında dönerler.

BÜYÜKELÇİ;

Alm. *Botschafter (m),* **Fr.** *Ambassadeur (m),* **İng.** *Ambassador.* Diplomaside en yüksek rütbe. Bir büyük elçi, görevli bulunduğu yabancı devlette kendi devlet başkanını temsil eder. Emrinde bulunan büyükelçilik personeli ile iki ülke arasında çeşitli konularda işbirliği sağlar. Bir devlete büyükelçi tâyin edilmeden önce, kimliği, hayat hikâyesi o devlete bildirilir. Elçinin gideceği devlet bunu inceleyerek devlet başkanının onayına sunar. Bu şekilde gelişen işlemlere "agremen talebi" denir. Vazîfe yapması uygun görülen büyükelçi yeni görevi başına hareket eder. Vardığı devletteki yeni vazîfesine hemen başlamaz. Ancak gittiği yerin devlet başkanına güven mektubunu sunduktan sonra görevine başlar.

Büyükelçinin seçimi bir devletin tamâmen kendi yetkisidir. Seçilen bu şahıs meslekten yetişmiş bir diplomat olabileceği gibi bir başkası da olabilir. Teklif edilen büyükelçiyi kabul etmemek bir devleti rencide edeceğinden genellikle bildirilen büyük elçiler kabul edilir.

BÜYÜTEÇ;

Alm. *Lupe (f), Vergrösserungsglas (n),* **Fr.** *Loupe (f),* **İng.** *Magnifying glass.* İnsan gözünün görmede zorluk çektiği cisimleri büyütmeye yarayan her iki yüzü de tümsek, yakınsak, ince kenarlı mercek. Büyütece pertavsız da denir.

İnsan gözünün bir cisimdeki ayrıntıları fark edebilmesi, cismin görünüm açısına bağlıdır. Uzak cisimler küçük görülürler ve ayrıntılar fark edilmez. Onlar, görüş açısını büyüten teleskopla daha iyi görülür. Gözlenen cisim çok küçükse, cisim ne kadar yaklaştırılırsa yaklaştırılsın görüş açısı küçük kalır. Bu sebepten çıplak gözle net bir görüntü elde etmek mümkün olmaz. Cisim göze yaklaştırılarak görüş açısı büyütülmek istenirse de görüntü net teşekkül etmediğinden görme mümkün olmaz. Büyüteç yardımıyla cismin büyük bir görüntüsünü elde ederek, göz retinasına düşürüp net olarak görmek mümkün olur. Büyütecin büyütme gücü, cismin büyüteçle elde edilen görüntüsünün çıplak gözle görünümüne oranı olarak târif edilir. Bu târifte normal gözün minimum (asgari) görüş mesafesi 25 santimetredir. Büyütecin f odak uzaklığı metre cinsinden ise, gücü 1/f'dir ve birimi dyoptridir. Bu halde büyütecin gücü ile yakınsaması birbirine eşittir. Odak uzaklığı 20 cm olan bir büyütecin gücü 1/0,20= 5 dyoptridir.

Büyüteç, güneş ışınlarını bir noktada toplama özelliğini gösterir. Bu nokta büyütecin odak noktasıdır. Bunun neticesinde büyük bir ısı yoğunlaşması olur. Büyütecin odak noktasına konulan kâğıt, kumaş ve kuru otlar, hattâ sigara yanar. Kırda, bahçede, kibritin olmadığı zamanlarda büyüteçten yararlanarak ateş yakılabilir. Siyah cisimlerin yanması, beyaz cisimlere göre çok daha kısa zamanda ve kolay olur.

Saatçılar tâmir edecekleri saatin küçük parçalarını gözlerine kıstırdıkları göz pertavsızlarıyla büyüterek, daha rahat görme imkânı elde ederler. Kumaş incelemek için kullanılan iplik büyüteci 1 cm^2de bulunan atkı ve çözgü adedini bulmaya yarar.

Cepte taşınabilen deri muhafaza içinde büyüteçler olduğu gibi, saplı olanları, küçük yazıları büyüterek okumak için yazı üzerinde dâimâ sâbit yükseklikte bulunabilen tipleri de mevcuttur.

BY-PASS;

yeterli beslenemeyen kalp adalesine köprü damarlar ile sağlam damarlardan kan akıtma usûlü. Kolesterol ve yağlardan, lipoprotein bakımından zengin gıdâlarla beslenmek ve çok yemek; hareketsizlik, tembel hayat, stres, yüksek tansiyon, sigara içmek ve şeker hastalığı sebebiyle kalb atardamarlarının (koroner arterlerin) daralması veya tam tıkanması sonucu o damarın beslediği kalp adalesine yeterli kan akımı sağlanamaz. Bu da koroner yetmezliğine; eğer adale hiç beslenmezse enfarktüse yol açar. Yâni kalp adalesi o yörede yeterli beslenemez veya ölür. Kalp adalesini korumak için by- pass yapılır.

By-pass, tıkalı bir damarın uç kısmına şu veya bu damarı kullanarak yeni kan akımını sağlamaktır. Bu

yeni kan akımı, hastaların fazla çalıştığı zaman artan kan akımı ihtiyaçlarını bile karşılayabildiği için, ameliyattan sonra hastalar ağrı olmadan günlük hayatlarını geçirir, hattâ ekzersiz yapabilirler. Ancak by-pass, ölü kalp adalesini besleyemez, onun çevresinde hâlâ canlı ama beslenmesi sınırlı olan bölgeleri besler.

By-pass yapılınca kalp yenilenmiş olmaz. Çünkü hasta bölge, yâni enfarktüslü bölge yerinde durmaktadır. O bölgede kalp kasılması ya azalmıştır, ya durmuştur veya ters çalışma göstermektedir. By-pass bu bozukluğu tamâmen düzeltemez. Bâzı hastalarda kısmen faydalı olabilir. Aynı zamanda damar sertliği, ilerleyici bir hastalıktır. By-pass bu hastalığın ilerlemesini önleyemez. Damar sertliğinin ilerleyici karakterini değiştirmek, ancak risk faktörlerini azaltmakla mümkün olur. (Bkz. Atardamar Sertliği)

By-passın hastalara sağladığı en önemli şey, kaliteli ve ağrısız hayattır. By-pass yapılmadan önce koroner anjiografi denilen, kalp damarlarının filminin çekilmesi ve tıkanan damarın ortaya koyulması, ayrıca sol karıncığın yeterlik durumunun tetkik edilmesi gerekir. (Bkz. Angiografi)

C;

Türk alfabesinin üçüncü, Osmanlı alfabesinin altıncı, Arap alfabesinin beşinci harfi. Eski Türkçede yâni 9. asra kadar Türkçede "c" sesi yoktur. Türkçede görülen "c" sesi "ç" den çıkmıştır. Bu bakımdan eski Türklerin kullandığı Orhun-Yenisey alfâbesinde "I" (ters y) işâreti "ç" yerine kullanılmıştır. Uygur alfabesinde ise C, Ç harfleri Arâmî-İran alfabesine dayanır. Lâtinler ise C harfini Etrüsklerden almıştır. Bugün Türkçede çok kullanılmasına rağmen temel seslerden değildir. Bir dişsi, dudaksı, sessiz olan C çıkış noktası "Ç" ile aynı olup, sedâlı yâni tonlu bir sestir. Türkçede kelime sonunda bulunmaz.

C VİTAMİNİ (Bkz. Vitaminler)

CA'BER KALESİ;

Sûriye'nin kuzeyinde, Fırat Nehrinin sol kıyısında eski bir kale. Bugün harâbe hâlinde olan bu kale, Rakka şehrinde Balis'e giden yol üzerinde, Rakka'nın 50 km batısında, Halep şehrinin 110 km doğusunda yer almaktadır.

İslâmiyetten önceki devirde ve İslâmiyetin başlangıcı sırasında buranın ismi Davsara idi. Müslüman coğrafya âlimleri burası için "Davsen" adını kullandılar. Hicri 5. asırda Benî Kuşeyrli Ca'ber tarafından zaptedildiği için bu isimle şöhret bulmuştur. Bu kale 1087'de Sultan Celâleddîn Melikşah tarafından zaptedilmiş ve Halep'teki Ukaylilerin sonuncusu Sâlim'e verilmiştir. 1146'da Musul Emîri Atabeg Zengi tarafından kuşatılmış ise de, ölümü üzerine zaptedilememişti. Ancak daha sonra bu kale Ukayliler tarafından Atabeg Zengi'nin oğlu Nûreddîn Zengi'ye teslim edildi. 1206'da Harzemşâhların istilâsına, 1260'ta da zâlim Hülâgü'nün yağmasına ve tahribâtına mâruz kalmıştır. Memlûklüler zamânında Haleb'e bağlanan kale, Kılavun'un hükümdârlığının son zamanlarında tâmir edilmiş sonra da Döğer adlı Türkmen Boyunun eline geçmiştir. Döğerli beyler, Memlûklüler ve Osmanlılar zamânında kaleye hâkim olmuşlardır.

Osmanlı vak'anüvislerine göre Ca'ber Kalesi, Osmanlı Devletinin kurucusu olan Osman Beyin büyük babası, Fırat Nehrini geçerken şehid olan Süleymân Şâhın gömüldüğü yerdir. Burada Süleymân Şaha âit olduğu tesbit edilen türbe, Osmanlı Sultânı İkinci Abdülhamîd Han tarafından yeniden yaptırılmıştır. Ca'ber Kalesi Osmanlı Devleti zamânında Rakka kazâsına bağlı bir nahiye merkeziydi. Birinci Dünyâ Harbinden sonra Osmanlı Devletinin yıkılması üzerine 1918 yılı sonlarına doğru İngilizler tarafından işgâl edildi. Sonradan Sûriye Devleti sınırları içine dâhil edildi.

20 Kasım 1921'de Türkiye ile Fransa hükûmetleri arasında imzâlanan Ankara İtilâfnâmesinin 9. maddesi gereğince; Osmanlı sülâlesinin kurucusu olan Sultan Osman Hanın büyük babası Süleymân Şahın, Ca'ber Kalesindeki Türk mezarı diye tanınan kabri, müştemilâtı ile berâber Türkiye'nin malı sayılmış ve Türkiye'ye orada muhâfızlar bulundurmak ve bayrağını çekmek hakkı tanınmıştır.

CÂBİR BİN ABDULLAH;

Eshâb-ı kirâmın büyüklerinden. İsmi Câbir, künyesi Ebû Abdurrahmân ve Ebû Abdullah'tır. Babasının ismi Abdullah, annesinin ismi Nesîbe Hâtundur. Babası Abdullah, Selemeoğullarının reisi idi ve Câbir'le berâber İkinci Akabe Bîatinde bulunup Medîne'ye döndüklerinde, âilesinin ve kabîlesinin Müslüman olmakla şereflenmelerine sebeb oldular. Câbir bin Abdullah, 601 senesinde (Hicretten 21 sene önce) Medîne'de doğdu. 693 (H. 74) senesinde Medîne-i münevverede vefât etti.

Genç yaşta Müslüman olan Câbir bin Abdullah, bizzat Peygamber efendimizden ilim öğrendi. Tefsir ilminde Eshâb-ı kirâmın ileri gelenlerindendi. Bedir ve Uhud savaşı hâriç, Resûlullah efendimizin bütün savaşlarına katıldı. 627 senesinde Hendek Savaşında bulunan Câbir bin Abdullah büyük gayret ve

fedâkarlık gösterdi.

Tefsir ve fıkıh ilminde Eshâb-ı kirâmın önde gelenlerinden olan Câbir bin Abdullah, Peygamber efendimizin sağlığındayken sorulan bâzı suâllere cevap verip, müftîlik yaptığı gibi, Peygamber efendimizin vefâtından sonra, O'ndan öğrendiği ilmi dört bir yandan gelenlere öğretmeye çalıştı. Yemen, Mısır, Basra, Kûfe gibi uzak yerlerden dersini dinlemeye gelirlerdi. Hattâ Eshâbın büyüklerinden Ebû Ubeyde, Talhâ bin Ubeydullah, Ammâr bin Yâsir, Muâz bin Cebel gibi büyük zâtlar ondan çok istifâde ettiklerini söylerlerdi. Câbir bin Abdullah'tan Tâbiînin büyükleri pekçok rivâyette bulunmuşlardır. 1540 hadîs-i şerîf bildirdiği kaydedilmiştir. Rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden 210 adedi **Sahîh-i Buhârî** ve **Müslim**'de yer almıştır. Ömrünün sonuna doğru gözlerine perde gelen Câbir bin Abdullah, Sıffîn Muhârebesinde hazret-i Ali'nin yanında bulundu. Yezîd'in kumandasındaki orduda İstanbul Muhâsarasına katıldığı bu sırada 693 (H.74)te şehid olup, Kocamustafapaşa'da bulunduğu sanılmakta ise de, kaynak kitaplarda onun aynı senede Medîne-i münevverede vefât ettiği bildirilmektedir.

Câbir bin Abdullah; yakışıklı, sevimli, güzel ahlâklı, sünnet-i seniyyeye uymakta çok gayretli, merhametli, nâzik, gönül alıcı pek muhterem bir zâttı. Evi, Mescid-i Nebî'den bir mil (2 kilometre) uzak olmasına rağmen, her namazı Peygamber efendimizle, Mescid-i Nebî'ye gelerek kılardı. Hakkı söylemede adâletten ayrılmaz, emr-i mârûf ve nehy-i münkeri bildirmekte çok gayret gösterirdi. Resûl-i ekrem sallallahü aleyhi ve sellem efendimizin nasıl namaz kıldığını görmek isteyen ona sorar, o da târif ederdi.

Bizzat Peygamber efendimizden işiterek rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bâzılar şunlardır:

Resûlullah efendimiz; **"Birinin evi önünde nehir olsa, her gün beş kere bu nehirde yıkansa üzerinde kir kalır mı?"** diye sordu. Eshâb-ı kirâm "Hayır yâ Resûlallah!" dediler. Resûlullah efendimiz; **"İşte beş vakit namazı kılanların da böyle küçük günahları affolur."** buyurdular. Ayrıca buyurdular ki:

Allahü teâlâ, benim ümmetime, Ramazân-ı şerîfte beş şey ihsân eder ki, bunları hiçbir peygambere vermemiştir:

1. Ramazânın birinci gecesi, Allahü teâlâ mü'minlere rahmet eder. Rahmetle baktığı kuluna hiç azâb atmez.

2. İftâr zamânında, oruçlunun ağız kokusu, Allahü teâlâya, her kokudan daha güzel gelir.

3. Melekler, Ramazânın her gece ve gündüzünde oruç tutanların affolması için duâ eder.

4. Allahü teâlâ, oruç tutanlara âhirette vermek için, Ramazân-ı şerîfte Cennet'te yer tâyin eder.

5. Ramazân-ı şerîfin son günü oruç tutan müminlerin hepsini affeder.

CÂBİR BİN EFLAH;

Endülüs'te yetişen büyük Müslüman astronomi ve matematik âlimi. Künyesi Ebû Muhammed olup, Avrupa'da Geber ismiyle şöhret buldu. Bu zât, kimyâcı Câbir bin Hayyân es-Sûfî ve Muhammed bin Câbir Bettânî ile ekseriyâ karıştırılmaktadır. Câbir bin Eflah, Endülüs'te, Sevilla'da doğmuştur. Doğum târihi ve yaşadığı târih kesin bilinmemesine rağmen, 12. asrın ortalarında vefât ettiği tahmin edilmektedir.

Câbir bin Eflah, Batlamyüs'ün bâzı görüşlerini tenkid etti. Özellikle güneşe takrîben 3 dakikalık bir ihtilâf-ı manzar (dünyâ üzerinde duran bir gözlemcinin gözünden herhangi bir yıldıza giden hat arasındaki açı, paralaks) kabul ettiği hâlde, dünyâya güneşten daha yakın olan Merkür ve Venüs'te görülebilecek kadar ihtilâf-ı manzar bulunmadığı hakkındaki iddiâsını tenkid etmiş ve çürütmüştür. Endülüs'ün Sevilla şehrinde yapılan rasathânenin nasıl yapılması gerektiğini tesbit ve inşâsını bizzat kontrol etmiştir.

Namaz vakitlerini anlamakta kullanılan usturlâb âletini Müslüman âlimler yaptılar ve onu zamanla geliştirdiler. Câbir bin Eflâh, bunların daha mükemmeli olan çubuklu güneş saatini yaptı. Bu saat, astronomi kitaplarında Câbir'in Teodalit'i diye geçmiştir. Azimut kadranı denilen bu çubuklu güneş saatini, Avrupa'dan ancak üç asır sonra Alman astronomi bilgini ve matematikçisi Regiomontonus (1436-1476), 1450 senesinde modeline uygun yeniden yapabilmişti.

Trigonometri alanında, bilhassa küresel trigonometri ile ilgili prensipler üzerinde durdu. Dünyâda ilk defâ dik açılı bir üçgen için beşinci temel prensibi ortaya koydu. Küresel trigonometri ile ilgili prensiblerden bir sonuç elde edebilmek için "dört boyut kuralı"nı uyguladı. Düzlem trigonometride ise öncekilerin usûlüne göre hareket etti.

Eserleri:

Câbir bin Eflah'ın günümüze kadar gelen en önemli eseri, **Islâh-ül-Mecisti** adıyla bilinen **Kitâb-ül-Hey'et**'tir. Eser, bir astronomi kitabıdır. Bu kitabında Câbir, Batlamyüs'ü tenkid ederek, onun bâzı ilmî hatâlarını ve buluşlarındaki noksanlıkları meydana çıkarmıştır. Bu eserde, küre ve düzlem trigonometriden de bahsetmiştir. Eser, Lâtinceye tercüme edilerek, Petrus Apianus tarafından 1534 senesinde Nürnberg'de bastırılmıştır. Eser, bugün Berlin ve Escurial'de bulunmaktadır.

CÂBİR BİN HAYYÂN;

modern kimyânın kurucusu meşhûr İslâm âlimi. Tebe-i tâbiîndendir. İsmi Câbir bin Hayyân Abdullah el-Ezdî olup, künyesi Ebû Abdullah'tır. Horasanlı, Tuslu, Harrânlı ve Kûfeli olduğu söylenen Câbir'in âilesi hakkında çok az bilgi vardır. İslâm âleminde Sûfi, Avrupa'da Al-Geber ismiyle şöhret buldu. Doğum târihi kesin olarak bilinmemekte ve yaklaşık 815 (H. 200) yılında vefat ettiği kabul edilmektedir.

Aslen Türk olan Câbir bin Hayyan, Abbâsî Halîfesi Hârûn Reşîd'in sarayında yaşadı. Vezir Yahyâ bin Hâlid el- Bermekî'den himâye gördü. Asrının fen âlimiydi. Bütün İslâm âlimleri gibi, fen ilmini, İslâmî ilimlerle berâber okudu. Tıp, astronomi, matematik, felsefe, kimyâ ve zamanın diğer ilimlerinde yetişti.

Câbir bin Hayyân, Câfer-i Sâdık hazretlerinin derslerine devâm etti ve hizmetinde bulundu. Temel din ilimlerini öğrendi. İlmî araştırmalarda husûsî metodlar geliştirdi. O zamanda meşhûr olan simyâ (sihir ve büyücülerin, olması mümkün olmayacak şeyleri yapıyorlar gibi göstermeleri) ilminin bir fen ilmi olmadığını isbât edip, ondan ayrı olarak tecrübeye, analize ve matematiğe dayalı kimyâ ilmini kurdu. Böylelikle bugünkü modern kimyânın temelini atmış oldu.

İlim öğretip birçok talebe yetiştiren Câbir bin Hayyân, eserlerinde yapmış olduğu ilmi ve fenni tecrübeleri, en ince ayrıntılarına varıncaya kadar îzâh etti. Ulaştığı netîceleri son derece hassâsiyet ve dikkatle yorumladı. Bâzı mühim kimyevî maddelerin terkibini tesbit edip, açıkladı. Kimyâda kullanılabilecek bâzı metodlar ortaya koydu. Deneylerde kullanılacak âletlerin îmâli ve bunların kullanılış metodunu îzâh etti. Kimyâ ilminde kullanılabilecek hassas ölçü âletlerini yaptı.

Kristalleşme, damıtma, kalsinasyon (kavurma), sublimasyon ve buharlaşma gibi kimyevî teknikleri, kimyâ ilmine kazandırdı. Sülfirik ve nitrik asitler gibi birçok asitler ile sodyum karbonat ve potasyumu buldu. Zehir ve zehirli maddelerin kimyevî yapıları üzerinde incelemelerde bulundu. Bu konuda **Kitâb-üs-Sümûm** adlı eserini yazdı. Bitkilerden elde edilen bir boya ile derilerin nasıl boyanabileceğini ve derilerin nasıl dabağlanacağını ortaya koydu. Ateşte yanmayan kâğıt îmâlini gerçekleştirdi. İlk defâ imbik yaptı. Çeşitli metallerin kullanılır hâle getirilmesi, çeliğin geliştirilmesi, su geçirmez kumaşların verniklenmesi, cam îmâlinde mangan dört oksit'in (Mn_3O_4) kullanılması, paslanmanın önlenmesi, altın yaldızla süsleme, boyaların ve yağların tesbiti gibi alanlarda birçok buluşlar yaptı. Cisimleri hassalarına göre üç sınıfta tasnif ederek, daha sonra yapılan sınıflandırmalara rehberlik etti. Birçok kimyevî maddeyi tesbit ederek, günümüzde de kullanılan Arapça isimler verdi.

Câbir bin Hayyân, maddelerin atomik yapısını gösteren orjinal tesbitler yaparak, kimyevî reaksiyonlarda belli miktarların belirli miktarlarla reaksiyona girdiğini söyledi. Atom hakkında, ancak asırlar sonra anlaşılabilecek şu sözleri söyledi: Maddenin en küçük parçası olan "el-cüz'ü lâ yetecezzâ" da yoğun bir enerji vardır. Yunan bilginlerinin söylediği gibi, bunun parçalanamayacağı söylenemez. Atom da parçalanabilir. Parçalanınca da öyle bir güç meydana gelir ki, bir anda Bağdât'ın altını üstüne getirebilir. Bu, Allahü teâlânın kudret nişânıdır." Bu sözlerden asırlar sonra yapılan atom bombası, atıldığı şehirleri yerle bir etti.

Câbir bin Hayyân, maddeleri, yapılarındaki özelliğe göre üç ana sınıfa ayırdı: 1) Ateş veya sıcaklıkla hemen buharlaşabilen maddeler, 2) Çekiçle dövülebilen, parlaklık arz eden, ses çıkaran metalik cisimler, 3) Mineral cinsinden olan, ne çekiçle dövülebilen, ne de toz hâline dönüştürülebilen katı cisimler. Birinci gruba giren maddeleri, sülfür, arsenik, civa, amonyak, kâfur olmak üzere beş gruba ayırdı. Metalik cisimleri de kendi arasında kalay, kurşun, demir, bakır, gümüş, altın olmak üzere altı çeşide ayırdı.

Câbir bin Hayyân, kimyânın geniş uygulama alanı olan arıtma konusuyla alâkalı ilk misâlleri ortaya koydu. Arıtma yollarından oksitlenme, süblinasyon (amalgam yapmak), damıtma, arıtma, çökeltme, ergitme ve kristalleştirmeyle ilgili işlemleri, uygulamaları ile birlikte açıkladı. Kükürt ile civanın karıştırılması sonucu kırmızı bir taşın (zencefre) meydana geldiğini açıkladı. Sirke ile asetik asit elde etme yollarını ilk olarak ortaya koydu.

George Sarton onu, "Orta çağların ilimler ansiklopedisi" olarak değerlendirmekte, şöhret ve tesirlerinin, 17. asra kadar devâm etmiş olduğunu ifâde etmektedir. Gerçekten 17. asra gelinceye kadar kimyâ bilimleri alanında onun seviyesine kimse çıkamamış, kimse onu gölgede bırakamamıştır. Doğu ve batı

ilim dünyâsında ona denk ve onu aşan bir kimyâcı yetişmemiştir.

Kimyâ târihçisi Leclerc; **Histoire de la Medicine Arabe** adlı eserinde, Câbir bin Hayyân'ı orta çağların tartışılamaz en büyük âlimi, ilmî otoritesi ve derinliği ile benzeri olmayan bir üstat, metodu ile yol gösterici olması bakımından büyük bir ilim teşvikçisi ve nihâyet modern kimyânın kurucusu ve tamamlayıcısı olarak değerlendirmektedir. İslâm âleminde, Ebû Bekr Râzî, İbn-i Sinâ, Mesleme el-Macrîtî, Fârâbî ve daha birçok bilgin, onun eserlerinin gölgesinde yetişip, olgunlaştılar.

Onun eserleri, farklı metodlarda hazırlanmıştır. Meselâ bâzı eserlerinde, son derece kısa ve özlü bir üslub tâkib etmiş, hattâ bâzılarında semboller kullanmıştır. Bâzı eserlerinde ise ayrıntılı ve uzun anlatımlı bir yol tâkib etmiştir. Batılı ve doğulu birçok bilgin, onun eserlerinden istifâde etti. Batılı bilginlerden Galileo, Francis, Bacon, Newton ve başka bir çokları ondan çok faydalandılar. 17 ve 18. asırda, batı ilim çevrelerinde meydana gelen birçok ilmî buluşların teşekkülünde, onun eserlerinin büyük tesiri vardır. Özellikle bugün kimyâ ilminde mevcûd olan birçok orjinal keşif ve metodlar, hemen hemen bütünüyle ona âit veya onun fikirlerinden kaynaklanmıştır.

Ünlü Fransız bilim târihçisi M. Berthelot, **Orta Çağlarda Kimyâ Târihi** adlı eserinde şöyle demektedir: "Aristo'nun mantık ilmindeki yeri neyse, Câbir bin Hayyân'ın kimyâ ilmindeki yeri de odur. Aristo, mantığın kurucu ve üstâdı olarak kabul edildiği gibi, Câbir bin Hayyân da kimyânın kurucusu ve üstâdıdır."

Modern araştırmacılar şöyle demektedirler. Eğer Câbir bin Hayyân çağımız teknolojisini kullanarak aynı eserleri yazsaydı, modern sonuçlara ulaşırdı. Çünkü o, tüme varım metodunu kullanıyordu. Yâni maddenin en küçük parçasından araştırmaya başlayarak, istediğine ulaşıyordu. Bununla berâber, dış gözlemlerinde tümden gelim metodundan da yararlandı. Yâni maddenin tabiî hâlinden en küçük parçasına kadar inceleyerek sonuca vardı. Francis Bacon, bu metodu onun eserlerinden öğrenmiş, Dekart ise onu taklid etmiştir.

O, deney yoluyla elde edilecek bilgi ve prensiplerin kat'î ve değişmez olduğunu iddiâ etmedi. Aksine modern bilim çalışmalarında olduğu gibi, bunların zannî ve ihtimâlî olduğunu belirtti. Onun metodunun esâsını, "mazbut müşâhede ve sağlam tecrübe" teşkil etmektedir. O, bu metodu ile hayal ve kuru faraziyelerle oyalanmamış, gerçek anlamda bir ilmi çalışma ortaya koyarak çığır açmıştır.

Câbir bin Hayyân; tıb, astronomi ve mantık, felsefe, fizik, mekanik gibi ilim dallarında da çalışmalar yaparak bunlarla ilgili eserler verdi. Usturlâb hakkında yazdığı eseri gören âlimler, eserin bin bölümden meydana geldiğini ve akılları durduracak üsünlükte olduğunu kaydetmişlerdir.

Yazdığı eserler, asırlarca İslâm medreselerinde okutulunca, Endülüs Müslümanları yoluyla Avrupa'ya geçti. İslâm dünyâsında ve Avrupa'da kimyâ ilminde Câbir çağının sonu bir türlü gelmedi. Öyle ki, Avrupa'da bâzı kimyâgerler, kabul görmesi için eserlerini ona mâl ederek, kendi eserlerine onun ismini yazdılar.

Câbir'in eserlerinin büyük bir kısmı kayboldu. Bunlardan yirmi yedi tânesi, Lâtince ve Almanca olarak Nürnberg, Frankfurt ve Strazburg'ta 1473-1710 yılları arasında basılmıştır. Basılmış olan eserlerinden bâzılar şunlardır:

1) Kitâb-ül-Beyân, 2) Kitâb-ül-Hacer, 3) Kitâb-ün-Nûr, 4) Kitâb-ül-İzâh, 5) Kitâb-ül-Istakas-is-Sâlis, 6) Tefsîr-ül-İstaka, 7) Kitâb-üt- Tecrid, 8) Kitâb-ül-Mülk, 9) Kitâb-ur-Rahme.

Basılmamış eserlerinden bâzıları ise şunlardır:

1) Kitâb-üş-Şems, 2) Kitâb-ül-Kamer, 3) Kitâb-ül-Hayvân, 4) Kitâb-ün-Nebât, 5) Kitâb-ül-Hikmet, 6) Kitâb-ül-Anâsır, 7) Kitâb-ül-Kimân-il-Meâdin, 8) Kitâb-ül-Hilkat, 9) Kitâb-ül-Hey'et, 10) Kitâb-ün-Nakd.

CABO VERDE

DEVLETIN ADı ..... Cabo Verde Cumhuriyeti

BAŞŞEHRI .....Praia

NÜFÛSU 341.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 4.033 km^2

RESMÎ DILI ..... Portekizce

DÎNI ..... Hıristiyan (Katolik)

PARA BIRIMI..... Cabo Verde Escudosu

Kuzey Atlas Okyanusunda Batı Afrika sâhillerinden 515 km uzaklıktaki takımadalar üzerinde kurulmuş olan devlet.

Târihi

Cabo Verde Takımadaları 1455 yılında Alvise Cadomoste ve Antonia Noli adlı kâşifler tarafından bulundu. Gayri meskun olan adalar kısa zamanda Portekiz kolonileri, Gineli köleler tarafından istilâ edildi. Böylece adalar Portekiz'in deniz aşırı bir sömürgesi oldu. Portekizce İlhas do Cabo olarak adlandırılan adalar, Gine-bissau gerillaları ile yakın işbirliği içinde olan Aristedes Pereira ve Padro Pires liderliğinde yaptıkları mücâdele sonunda 5 Temmuz 1975'te 515 sene süren Portekiz hâkimiyetine son vererek bağımsızlığına kavuştu.

Fizikî Yapı

Cabo Verde Takımadaları 11 büyük, 5 küçük adadan meydana gelmiştir. Adaların toplam yüzölçümü 4033 km^2dir. Büyük adalar; Sao Tiago, Santo Antao, Sao Vicente, Sao Nicalau, Sal, Bao, Vista, Fogo, Mavie, Brova ve Santa Luzia'dır. Başşehri Sao Tiago adasındadır.

Cabo Verde Takımadaları volkanik bir gelişme sonunda meydana geldiğinden dağlık bir arâziye sahiptir. Toprak örtüsü oldukça verimsiz olan takımadaların Fog Adasındaki Pico de Cona Yanardağının yüksekliği 2829 metreye ulaşır.

İklim

Sıcak ve nemli bir iklime sâhip olan Cabo Verde Takımadalarında senelik sıcaklık ortalaması 24 °C'dir. Senelik yağış miktarı çok az olduğundan adaların üçü tamâmen kuraktır. Yağışlar yağmur şeklinde olmaktadır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

341.000 civarında olan nüfusun üçte birinden fazlası Sao Tiago Adasında yaşamaktadır. Halkın ekseriyeti Portekizliler ile Gineli Afrikalıların karışımından meydana gelen bir melez ırk olan Mulottolardır. Kuzey Amerika'ya olan fazla göç sebebiyle kadın nüfûsu erkeklerden çok fazladır. Halk genellikle tarımla uğraşır. Resmî dili Portekizce olmasına rağmen yerli dili olan Cralle lisanı da kullanılır. Okuma-yazma bilenlerin sayısı nüfusun % 70'ini teşkil eden Cabo Verde'de 7-14 yaş arasında ilk ve orta öğretim mecbûridir. İlk öğretim 7-12, orta öğretim ise 12-14 yaşlarında yapılır. Bir endüstri ve ticâret okulu, üç öğretmen koleji vardır. Sosyal güvenlikle ilgili çalışmanın yapılmadığı ülkede, bir haftalık gazete ve üç radyo istasyonu bulunuyor. Televizyon yayını yapılmamaktadır.

Siyâsî Hayat

5 Temmuz 1975'te istiklâline kavuşan takımadalar Cumhûriyetle yönetilir. Anayasası da aynı sene kabul edilmiştir. Anayasaya göre 56 üyeli meclis halk tarafından seçilir. Meclis üyeleri, aralarından cumhurbaşkanını seçer. Seçmen yaşı 17 olan ülke, Birleşmiş Milletler Teşkilâtının üyesidir.

Ekonomi

Cabo Verde'nin ekonomisi ülke şartlarının dezavantajına rağmen öncelikle tarıma dayanmaktadır. Yetiştirdiği başlıca ürünleri kahve, mısır, portakal, tütün ve şekerkamışıdır. Balık, halkın en önemli besin maddesidir. Turizme elverişli olmasına rağmen bu yöndeki yatırımların azlığı, ekonomiye katkıda bulunmasını engellemektedir. Fakat bu hususta da yeni yeni yatırımlar başlamıştır.

CAD-CAM;

"Computer Aided Design-Computer Aided Manufacturing" kelimelerinin baş harfleridir. Bilgisayar yardımıyla dizayn ve îmâlât yapmak demektir. Pekçok sahada olduğu gibi bilgisayar mühendislik sahasında da yaygın olarak kullanılmaktadır. Îmâl edilecek herhangi bir parçanın teknik resmi veya üç boyutlu modeli veyahut herhangi bir sistem şeması bilgisayarda kolayca tasarlanıp hassas bir şekilde çizilebilmektedir. Çizilen bir şekil üzerinde istenen herhangi bir değişiklik birkaç ufak işlemle kolayca yapılabilmekte, hatâlar derhal düzeltilebilmektedir. Elle tasarlanıp çizimi çok zaman alan çizimler ve tasarlanması çok güç olan karışık parçaların modelleri bilgisayarda kolayca yapılabilmekte, hattâ tasarlanan modelin döndürülmesi, kesitinin alınıp çeşitli açılardan incelenmesi ve çeşitli yüklere karşı mukâvemetinin analiz edilmesi mümkün olabilmektedir. Yâni CAD sâyesinde mühendislik çizim ve tasarımları elle yapılana göre çok daha hassas, hızlı yapılabilmekte ve pekçok konuda tasarruf sağlanmaktadır.

CAD sistemiyle tasarlanıp çizimi yapılan bir parçanın bilgisayar yardımıyla îmâli veya bir sistemin montajı CAM sistemiyle gerçekleştirilir. CAM yapılacak îmâlat veya işin bilgisayar kontrolünde

yapılmasıdır. Bilgisayar kontrollü CNC (Computer Numeric Control) tezgahlar veya çeşitli taşıma, montaj, aktarma işlerinde kullanılan robotlar önceden programlanarak yapılacak işin otomatik olarak yapılması sağlanır. Programlama, insanın her seferinde kumanda ettiği tezgah hareketlerinin çeşitli kodlarla tezgah bilgisayarına tanıtılmasından ibârettir. Program yüklenip başladıktan sonra insan müdâhalesine ihtiyaç duyulmadan îmâlât tamamlanır. Dizaynda olduğu gibi îmâlât çok daha hassas, hızlı ve tasarruflu yapılabilmektedir.

CÂFER ÇELEBİ;

on beşinci asır divan edebiyâtı şâir ve yazarlarından ve bu asrın meşhûr âlimlerinden. Tâcîzâde Câfer Çelebi adıyla tanınır. Doğum târihi ve yeri belli değildir. 1515 yılında bir iftirâya kurban giderek hayâtından olmuştur.

Daha ziyâde nesirleriyle tanınan Tâcizâde Câfer Çelebi, Türkçe, Farsça kasîde ve gazeller de söylemiştir. Ayrıca 15. asrın kuvvetli bir mesnevî şâiridir. İkinci Bâyezîd ve Yavuz Sultan Selîm zamanlarında Nişancılık ve Kazaskerlik vazîfeleri görmüş, Yavuz'un Şah İsmâil'e gönderdiği mektup ve Çaldıran Fetihnâmesi bunun tarafından kaleme alınmıştır. İlmine çok hürmet ve iltifât eden Yavuz Sultan Selim, onu sohbet meclislerinde bulundurduğu gibi, Şah İsmâil'in haremlerinden Çaldıran'da ganîmet olarak ele geçirilen Taçlı Hâtun'u vererek ayrı bir iltifât göstermiştir. Yavuz, Câfer Çelebi'nin hayâtını bir iftirâ yüzünden kaybettiğini öğrendiğinde çok üzüntülü günler geçirmiştir.

Câfer Çelebi'nin en güzel ve en kıymetli eserlerinden biri **Hevesnâme** isimli mesnevîsidir. **Hevesnâme,** en mühim bölümleriyle İstanbul'u, İstanbul'un medenî ve tabiî güzelliklerini tasvir eden orjinal bir mesnevîdir. Eser bir münâcât ve nât'tan sonra, mühim olarak İstanbul'u, Galata'yı, Ayasofya ve Fâtih câmilerini, saray ve kasırları, hamam, imâret, semâniye, dârüşşifâ gibi tesisleri; Eyüp Sultan ve Fâtih'in kabirleri dolayısıyla İstanbul'un mânevî değerini ve bu arada Ebû Eyyûb Ensârî kabrinin, Akşemseddîn tarafından nasıl keşfedildiğini, Fâtih Sultan Mehmed'in 31 yıl nice şahlara hâkim olan saltanatını, kabrinin nûrlu güzelliğini, başka imâretleri ve Kâğıthâne'yi vb. bölümleri tasvir hâlinde yazmış, buna bir takım hasbihaller, tenkitler ve muhtelif mevzularda bölümler katmıştır. Yer yer, gazeller ve tercî-i bendlerle de süslenen **Hevesnâme** ifâdesinin tabiîliği, güzelliği ve verdiği bilgiler bakımından, mühim ve kıymetli bir mesnevîdir.

Mesnevîsinin gerek tasvir ettiği yerler, gerek anlattığı hikâyeler bakımından yeni ve orjinal eser verme taraftarı bir sanatkâr olarak, ayrı bir husûsiyet gösterir. Câfer Çelebi'nin bu eserinden başka bir **Dîvân**'ı zamânın bâzı mühim vak'aları hakkında bilgiler ihtivâ eden ve çok beğenilen bir **Münşeât**'ı bir de **Mahrûse-i İstanbul Fetihnâmesi** adlı yine mühim bir eseri vardır. Gazelleri hayli güzel ve sağlam bir söyleyişle kaleme alınmıştır. Bu gazellerde kuvvetli şahsiyeti görülür.

CÂFER-İ SÂDIK;

on iki imâmın altıncısı ve İslâm âlimlerinin büyüklerinden. Eshâb-ı kirâmı görmekle şereflenen Tâbiîn devrinin ve evliyânın yükseklerinden. Kendilerine Silsile-i aliyye denilen büyük âlimlerin dördüncüsüdür. Künyesi, Ebû Abdullah'tır. Tâhir, Fâdıl gibi lakabları vardır. En meşhûru Sâdık'tır. Babası Muhammed Bâkır, onun babası İmâm-ı Zeynelâbidîn, onun babası hazret-i Hüseyin ve onun babası da hazret-i Ali'dir. Annesi Ümmü Ferve olup, hazret-i Ebû Bekr'in neslindendir. 702 (H.83)de Medîne-i münevverede doğdu ve 765 (H. 148) senesinde aynı yerde vefât etti. Kabri, Cennet-ül-Bakî'de olup, babası ve dedesi yanındadır.

İmâm-ı Câfer, ilmi, babası Muhammed Bâkır'dan öğrendi. İlim ve fâzîlette zamânının bir tânesi oldu. Bütün din bilgilerinde olduğu gibi, zamânının bütün fen ilimlerinde de söz sâhibiydi. Yetiştirdiği talebeler, cebir ve kimyâ ilimlerinde çeşitli keşifler yapmışlar, bu ilimlerin temel sistematiğini kurmuşlardır. Fizik ve kimyâ ilimlerinin konusunu teşkil eden madde ve onlar üzerindeki bilgisi o kadar çoktu ki, bu hususlarda zamânında yaşayan herkese akıl, ilim hocalığı yapardı. Kimyânın babası sayılan Câbir de, Câfer-i Sâdık'ın talebesidir.

İmâm-ı Câfer'in en meşhur talebesi Hanefî mezhebinin kurucusu ve Ehl-i sünnetin reisi olan İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe Nu'mân bin Sâbit'tir. İmâm-ı A'zam Câfer-i Sâdık'ın derslerine ve sohbetlerine devâm ederek, o gizli ve âşikâr mârifet kaynağından ilim ve evliyâlık yolunda çok istifâde etti. İmâm-ı A'zam, onun huzûrunda kavuştuğu yüksek mertebeleri anlatmak için; "O iki sene olmasaydı, Nu'mân helâk olmuştu!" buyurmuştur. İmâm-ı A'zam, bu sözüyle hocası Câfer-i Sâdık hazretlerinin büyüklüğünü, kıymetini, kavuştuğu dereceleri anlatmak istemiştir.

Bütün tasavvuf yolları, Câfer-i Sâdık hazretlerinde birleşmektedir. İmâm-ı Câfer-i Sâdık iki yoldan Resûlullah'a bağlıdır. Birisi babalarının yolu olup, hazret-i Ali vâsıtasıyla Resûlullah'a ulaşır. Buna **Vilâyet yolu** denir. İkincisi, annesi tarafından dedelerinin yolu olup, hazret-i Ebû Bekr vâsıtasıyla

Resûlullah'a bağlanmaktadır. Bu yola da **Nübüvvet yolu** denir.

Tefsir ilmindeki derecesi pek yüksekti. Namaz kılarken kendinden geçip, düştüğü olurdu. Pekçok kerâmeti görülmüş ve menkıbeleri kitaplarda yazılmıştır. İnce mârifetleri bildiren sözleri nükte ve latîfeleri pek meşhûrdur.

Buyurdu ki:

Nefsi için nefsi ile mücâdele eden, kerâmete kavuşur. Nefsi ile Allah için mücâdele eden Allahü teâlâya kavuşur.

Beş kimseyle berâber bulunmaktan sakının: Birincisi,yalan söyleyendir. Devamlı ona aldanırsınız. İkincisi ahmak, aklı az olandır. Sana iyilik yapayım derken, kötülük yapar. Üçüncüsü cimridir. En çok işine yarayacağı zaman seni bırakır. Dördüncüsü kötü kalbli kimse olup, menfaatine kavuşmak için seni harcar. Beşincisi fâsık, yâni açıkça günah işleyendir. Seni bir lokma ekmeğe satar.

Bir mümin kardeşine âit sevmediğin bir iş duyarsan, birden yetmişe kadar özür kapısı araştır. Bulamazsan, "Belki benim anlayamadığım bir özür vardır!" de ve kapa.

Müslüman kardeşinizden mânâsını anlayamadığımız bir söz duyarsanız, iyiye yorunuz. En güzel bir şekilde yorumlayınız. Anlayamamaktan dolayı kendinizi ayıplayınız.

Bir kimsenin rızkı daralırsa, istiğfâra devam etsin.

Namaz, her takva sâhibi için yakınlıktır. Hac her güçsüzün cihâdıdır. Bedenin zekâtı oruçtur. Amel etmeden, iş yapmadan karşılık bekleyen, yaysız ok atana benzer.

Ana-babasını üzen, onlara isyân etmiş olur. Musîbet zamânında dizini döven, sevâbından mahrûm olur. Allahü teâlâ, sabrı, musîbet miktarınca indirir.

Takvâdan üstün azık yoktur. Susmaktan güzel şey yoktur. Bilgisizlikten zararlı düşman yoktur. Yalandan büyük hastalık yoktur.

Ey oğlum, insanlara kızmaktan çok sakın, sana da kızarlar. Boş iş ve söze karışmaktan sakın, aşağılanırsın. Laf taşımaktan çok sakın. Çünkü söz taşımak insanların kalbinde düşmanlığı arttırır. İnsanların ayıplarını görme, insanların ayıplarını gören onların hedefi olur."

Şiîler, kendilerine Câferî diyorlar. Bu Câferîlerin İmâm-ı Câfer-i Sâdık'la ilgileri yoktur. Şiîlerin bugün ellerinde bulunan hadis ve fıkıh kitaplarını, Ebû Câfer Muhammed bin Yâkûb Küleynî ile Ebû Câfer Muhammed bin Hasan Kummî yazdıkları için kendilerine Câferî diyorlar.

CÂFER-İ TAYYÂR;

Peygamber efendimizin amcasının oğlu ve ilk Müslüman olanların otuz ikincisi. Ebû Tâlib'in oğlu, hazret-i Ali'nin ağabeyidir. Müslüman olduktan sonra, Kureyşlilerin eziyetlerinden kurtulmak üzere bâzı Eshâb-ı kirâmla birlikte, Habeşistan'a göç etti. Burada Necâşî'nin huzûrunda yaptığı konuşma, devletler husûsî hukûkunun temelini teşkil etmiştir. Hayber'in fethi günü 628 (H.7) Habeşistân'dan geri döndü. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellemin; **"Hayber'in fethine mi, yoksa Câfer'in gelmesine mi sevineyim?"** şeklinde buyurmaları meşhûrdur.

Hazret-i Câfer, 629 senesinde Peygamberimiz (sallallahü aleyhi ve sellem) tarafından Zeyd bin Hârise kumandasındaki üç bin kişilik bir orduyla Rumlara karşı gönderildi. Şam yakınlarında Mûte denilen yerde, Rum askeriyle yapılan muhârebede sancaktar Zeyd bin Hârise radıyallahü anh şehid olunca, sancağı eline alarak, düşmana karşı hücûma geçti. Önce sağ, sonra sol eli kesilince, sancağı dişleri ile tuttu. Şehid olunca, mübârek bedeninin açık yerlerinde yetmişten fazla kılıç ve ok yarası görüldü.

Bu haber, Medîne'ye ulaşınca, Peygamber efendimiz çok üzüldü. Kesilen iki eli yerine, Allahü teâlâ tarafından iki kanat ihsân edildiği ve Cennet'te uçmakta olduğu vahiyle bildirildi. Peygamber efendimiz şehid olan Câfer'in (radıyallahü anh) çocuklarına: **"Ey iki kanatlı, mes'ût kimsenin çocukları!"** buyurup durumu müjdelemiştir. Bunun için Câfer "Tayyâr" (uçan) ismiyle tanınmıştır. Şehid olduğu zaman kırk bir yaşındaydı. Resûlullah'a (sallallahü aleyhi ve sellem) benzeyen yedi kişiden biridir. Mûte civârında bulunan kabri hâlâ mevcud olup, yanında Eyyûbîlerden El-Melik-ül-Muazzam Îsâ Bey tarafından bir câmi yaptırılmıştır.

Hazret-i Câfer-i Tayyâr, son derece kahraman, cömert, fakirlerin dostu ve misâfirperver idi. Fakir ve gariplere muhabbet ve iltifâtları o kadar çoktu ki, Server-i âlem sallallahü aleyhi ve sellem efendimiz ona **"Fakirler babası"** buyururlardı. Onun fazîletlerinin çokluğundan dolayı da; **"Senin sûretin de sîretin de bana benzer."** buyurarak, sîmâ, görünüş, hâl, hareket ve ahlâk olarak kendilerine çok benzediğini bildirdiler.

Câfer-i Tayyâr radıyallahü anh, şehâdetinden sonra geriye, Abdullah, Muhammed, Avf ismindeki oğullarıyla, Ammâre ismindeki bir kız çocuğu bırakmıştır. Nesli oğlu Abdullah vâsıtasıyla devam etti.

CÂFERİYYE FIRKASI (Bkz İmâmiyye)

CAĞALAZÂDE SİNAN PAŞA;

Kânûnî Sultan Süleymân Han devrinin sadrâzam ve büyük devlet adamlarından. Aslen İtalyan olup, Temmuz 1560 Cerbe Deniz Harbinde babasıyla birlikte Kaptân-ı Deryâ Piyâle Paşaya esir düşerek İstanbul'a getirildi. Müslüman olup ilim tahsil eden Sinan Paşa, Yûsuf Sinan adını aldı.

Önceleri Kapıcıbaşılık ve Silahtarlık hizmetlerinde bulundu. 1575'te Yeniçeri Ağalığı vazîfesiyle saraydan ayrıldı. Bu arada Mihrimah Sultânın torunu ile evlenerek hânedâna intisab etti. Sultan İkinci Selim ve Sultan Üçüncü Murad Han devirlerinde Erzurum, Bağdat, Van vesâir eyâletlerin vâliliklerinde bulundu.

17 Eylül 1583'te Revan muhâfızı oldu. Özdemiroğlu Osman Paşa ile birlikte İran muhârebelerine iştirâk etti. Özdemiroğlu'nun vefâtı üzerine 24 Ekim 1585'te serdâr kaymakamlığına getirildi. Tebriz'in fethinde ve daha sonraki İran savaşlarında büyük hizmetleri görüldü. Mesih Paşanın sadrâzamlığı döneminde İran Serdarı iken, sonra Bağdat ve havâlisi serdârlığı uhdesine verildi. Tebriz'i ve Tiflis'i İranlıların kuşatmalarından kurtardı. 17 Temmuz 1591'de Kaptan-ı Deryâ oldu. Eğri Seferine katıldı. Haçova Meydan Muhârebesinde düşmanı arkadan vurarak kesin zafer elde edilmesini sağladı. Bu başarısı üzerine sadrâzamlığa getirildi. Aynı yıl Şam vâliliğine sonra yine 1599'da Kaptan-ı Deryâlığa tâyin edildi. Bu vâzifesine ilâveten 1604'te Doğu Seraskeri oldu. Ancak bu seferinde muvaffak olamadı. Diyarbakır'da hastalanan Sinan Paşa, 1605'te orada vefât etti.

Cengâver ve pek cesûrdu. İstanbul'da Cağaloğlu Câmii-i şerîfi ile Tabak Yunus'ta iki mescidi olup, Fethiye Câmii yanında da bir medrese ile bir de mektep yaptırmıştır. Câminin sarayının ve hamamının bulunduğu semte sonradan Cağaloğlu denilmiştir. Vezirlik müddeti kırk gün kadardır.

CÂHIZ;

edebiyat, zooloji ve antropoloji âlimi. İsmi, Amr bin Bahr bin Mecnûn el-Kinânî el-Fakîmî el-Basrî olup, künyesi Ebû Osmân'dır. Basralı olup, Zeys kabîlesindendir. Biraz şaşı ve patlak gözlü olduğu için, Câhız ismiyle anılmış ve böyle meşhur olmuştur. 767 (H. 150) senesinde Basra'da doğdu. 869 (H. 255) senesinde aynı şehirde vefât etti.

Câhız, Bağdat ve Basra'da ilim tahsil etti. Ebû Ubeyde, Esmaî, Ebû Zeyd el-Ensârî'nin derslerini dinledi. Sapık yollardan olan Mûtezile fırkasının tanınmış âlimi Ebû İshâk İbrâhim bin Seyyâr el-Besrâ el-Belhî, Câhız'ın keskin zekâ ve kâbiliyetini görerek, onu elde etti. Eserlerini felsefecilerin bozuk fikirleri ile dolduran Ebû İshâk Câhız'ın saf zihnini de ifsât etti. Bir taraftan fen ve edebiyât ilimlerinde yetiştirirken, diğer yandan onun îtikâdını bozdu. Küçük yaşta ilmî araştırmaları tâkib eden, hattâ bu maksatla yapılan toplantılara iştirâk eden Câhız, kısa zamanda yetişerek, ilmî konularda eserler vermeye başladı. Câhız'ın kâbiliyetini ve zekâsının üstünlüğünü gören Mûtezile'nin önde gelenleri, ona büyük alâka gösterip maddî yardım sağladılar. Böylece kendi sapık îtikatlarına göre yetişmesinde destek oldular.

Edebiyat sâhasında da meşhûr olan Câhız, fesâhat ve belâgatta çağdaşlarını geride bıraktı. Ehl-i sünnet âlimlerinden bâzıları, onun belâgat ilmine dâir yazdığı eserlerden faydalandılar. Eserlerinden birini okuyan Halîfe Me'mûn, onu sarayına aldı. Vezir İbn-i Zeyyâd, Câhız'ı koruyarak ilmî çalışmalarında destek oldu.

Câhız, devrinin en büyük zooloji ve antropoloji âlimiydi. Hayvanların her türünü inceledi. Eserlerinde hayvanların yaşayışları hakkında ince bilgiler verdi ve hayvanları deney için kullanan ilk âlim oldu. Tedkik ve deneylerini, o konu hakkında doğru bilgi elde edinceye kadar sürdürdü. Hayvanlardaki uzvî değişiklikleri de inceledi. Hayvanların âdetlerini ve husûsiyetlerini izâh ederken, Allahü teâlânın onları yaratmasındaki hikmeti de gözler önüne serdi.

Câhız, kendi düşüncelerini, eserlerinde hayvanları konuşturmak sûretiyle ortaya koydu. Bu durum daha önce doğu edebiyâtlarında **Kelîle ve Dimne** ile Hint'te, 13. asırda **Mesnevî-i şerîf** ile Mevlânâ'da görülür. Câhız'dan tam sekiz asır sonra dünyâya gelen 18. asır Fransız edebiyâtçısı La Fontentaine, onun hayvanları konuşturma üslûbunu taklid ederek üne kavuşmuştur. İlk defâ hayvanları konuşturma sanatını ortaya çıkaranın La Fontaine olduğu batılılarca iddiâ ediliyorsa da, onun bu sanatı Câhız'dan ve diğer Müslüman milletlerin edebiyatçılarından aldığı açıkça ortaya çıkmaktadır.

Avrupa bilginleri, milletlerarası ilmî toplantılarda, teneffüs faaliyetinin sâdece akciğerlere mahsus olmadığını, teneffüsün ciltteki delikler vâsıtasıyla da yapıldığını ilk ortaya çıkaranların kendileri

olduğunu söylerler. Fakat bu arada Câhız'ı zikretmeyi kasten unutur görünürler. Halbuki Câhız, asırlar önce bu hakîkatı ortaya koyan tek âlimdir. **El-Hayvân** isimli eserinde şöyle demektedir: "Her kıl dibinde, bedenin teneffüsünü temin eden delikçikler mevcuttur. Şâyet bunlar olmasaydı, insan ilk anda ölürdü." Bu, Câhız'ın, tecrübeleriyle ortaya koyduğu açık bir hakîkattır.

Câhız ilk defâ kuru destilasyona tâbi tutmak sûretiyle hayvan gübresinden amonyak elde etmeyi de başarmıştır.

Halîfe Mütevekkil zamânında saraydan çıkarılan Câhız, Basra'ya yerleşti. Orada uzun bir ömür sürdü. Nihâyet 869 senesinde Basra'da öldü. Öldüğü zaman kucağında ilmî birçok kitap bulunuyordu.

İlmî konularda araştırma yapan kimseler, Câhız'ın eserlerinden büyük ölçüde istifâdeyle, buluşlarını da tasdik etmişlerdir. Kazvînî ve Demîrî gibi zoologlar onun eserlerinden çok faydalanmışlardır. Edebî alanda da kendisinden sonra yetişenlere tesiri çoktur. Birçok edebiyâtçı, eserlerini yazarken Câhız'ı taklid etmiştir.

Eserleri:

Çeşitli konularda ilmî eserler yazmış, bir kısım eserlerinde ise, insan psikolojisi üzerine geniş bilgiler vermiştir. Edebiyât, antropoloji ve tabîat ile ilgili eserlerinden bâzıları şunlardır:

1) Kitâb-ül-Hayvân: Bu eserinde, hayvanların güçleri üzerinde araştırma yaptı. Hayvanın doğumu, yetişmesi, terbiyesi ve yiyecekleri hakkında geniş bilgiler verdi. Yine hayvanın sıcak, soğuk, güneş ve gölgeden etkilenmesini, insanlara olan yakınlığını da inceledi. **2) Kitâb-üz Zerven-Nahl:** Ekin ve hurma hakkındadır. **3) Kitâb-üs-Sürâha vel-Hucâna:** Nesebi asîl olanlar ve olmayanlar hakkındadır. **4) Kitâb-üs-Sudân ve Bizzâm:** Siyah ve beyaz ırklara dâirdir. **5) Kitâb-ül-Meâdin:** Mâdenler hakkındadır. **6) Kitâb-ül-Mesâil:** Kibir ve kıskançlık hakkındadır. **7) Kitâb-ün-Nisâ:** Kadınlarla ilgilidir. **8) Kitâb-ül-Beyân vet-Tebyîn:** Edebiyâta dâirdir. **9) Risâle fî Beyânı Fezâil-il-Etrak:** Türklerin üstünlüklerini anlatan bir eserdir. **10) Kitâb-ül-Mârifet, 11) Kitâb-ür-Reddi alen-Nasârâ, 12) Kitâb-ül-Lüsûs, 13) Kitâb-ül-Esnâm, 14) Kitâb-ül-Mîzâh vel-Ciddi, 15) Risâletün fî Kitab-il-Kimyâ, 16) Kitâb-ül-Âlim vel-Câhil.** Ayrıca zamânın ticârî hayâtını anlatan birçok risâlesi vardır. Câhız'ın edebî ve ilmî eserlerinin sayısı 390'ı aşmaktadır.

CÂHİD KÜLEBİ;

Cumhûriyet dönemi şâirlerinden. 20 Aralık 1917'de Tokat'ın Zile ilçesine bağlı Çeltek köyünde doğdu. İlk tahsilini Niksar'da yapıp, liseyi Sivas'ta bitirdi. İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu Türk Dili ve Edebiyâtı bölümüne kaydoldu ve burasını 1940'ta bitirdi.

Antalya Lisesiyle Ankara'daki çeşitli okullarda edebiyat öğretmenliği yaptı. 1956'da Millî Eğitim Müfettişi oldu. 1960 Eylülünde Kültür Ateşesi ve Öğrenci Müfettişi olarak İsviçre'ye gönderildi. 1965'te yurda dönerek Millî Eğitim Bakanlığı Müfettişliği görevinde bulundu. 1969'da Kültür Müsteşâr Yardımcılığına getirildi. 1972'de emekli oldu. 1983'e kadar Türk Dil Kurumunda çalıştı. Sosyal Demokrat Partisi ve Sosyal Demokrat Halkçı Partinin kurucuları arasında yer aldı.

İlk şiirleri **Gençlik Dergisi**'nde çıkmıştır. Şiirinde tuttuğu yolu "gerçekçi romantizm" diye adlandırılan Câhid Külebi, Anadolu insanının sıkıntılarını, yurdun perişan yerlerini anlatırken doktrinlerin emrine girmemiş; gördüğünü, yaşadığını ve hissettiğini zaman zaman buruk bir edâyla, açık, sâde bir dil ve halk şâirlerine has bir ustalıkla anlatmıştır. Bütün şiirlerinde, "Sanat eseri, makâlenin, hitâbenin ödevini benimsememelidir." görüşünü uygulamıştır.

Şiirlerinde en çok işlediği konulardan biri gurbettir. Kendisi büyük şehirlerde olmasına rağmen köyünden kopmamış, köy hâtıralarını unutmamış, bunları kâh bir şâir hissiyâtı içinde şiirlerinde, kâh bir aydın olarak nesirlerinde konu edinmiştir. Anadolu köylüsünün saf ve temiz yüzü, garipliği ve kendisine has özellikleri Câhid Külebi'nin şiirlerinde sık sık yer almıştır. Konuşma diline yakın ve halk deyimleriyle yazmış, sâde bir Türkçe kullanmıştır. Hece ölçüsü ve serbest tarzda yazdığı şiirlerinde ses benzeşmeleri ve yarım kâfiyelere çok rastlanır. Son yıllarda eski Türk Dil Kurumu bünyesinde tutturduğu çok aşırı uydurmacılık ile açık ve tabiî Anadolu Türkçesinden kopmuş ve ilk eserlerinin diline ters düşmüştür.

Eserleri:

Adamın Biri (1946), **Rüzgâr** (1949), **Atatürk Kurtuluş Savaşında** (1952), **Yeşeren Otlar** (1954), **Süt** (1965) ve **Yangın** (1981) belli başlı şiir kitapları olup, bunların hepsi **Bütün Şiirleri** (1982) adı altında tek bir kitapta toplanmıştır. **Şiir Her Zaman** (1985) adlı eserinde şiir görüşüne yer veren Câhid Külebi, **İçi Sevdâ Dolu Yolculuk** adlı eserinde de hâtıralarına yer vermiştir.

KÜÇÜK ÇEŞME

Küçük bir çeşmeyim yurdumun,
Unutulmuş bir dağında,
Hiç kesilmeyecek suyum,
Yıldızların aydınlığında.
Boyuna akar dururum,
Sesimi yolcular uzaktan
Gece gündüz geçer, işitmez.
Ne bu çatlayan topraktan,
Ne de yanık gönüllerden susuzluk gitmez,
Hepimizin hasreti bitmez.
Bazı hayranlar yaklaşır yanıma,
Kana kana sularımdan içer.
Hayran bu, tadından anlayamaz ya,
Yine de gözlerinden ışık saçar.
İşte bütün günlerim böyle geçer.

CÂHİD SITKI TARANCI;

Cumhûriyet devri şâirlerinden. 4 Ekim 1910'da Diyarbakır'da doğdu. İlk öğrenimini burada tamamladıktan sonra İstanbul Kadıköy'de Saint Joseph Lisesinde dört yıl okudu. 1928'de Galatasaray Lisesi dokuzuncu sınıfına nakleden Câhid Sıtkı, burayı bitirerek Mülkiye Mektebine girdiyse de birkaç yıl sonra yarıda bırakarak Paris'e gitti ve Siyâsî Bilgiler Fakültesine kaydoldu.

İkinci Cihan Harbi sebebiyle yurda dönerek askerlik görevini yaptı. Bir ara Anadolu Ajansında mütercim ve Toprak Mahsulleri Ofisinde memur olarak çalıştı. Çalışma Bakanlığında Fransızca mütercimiyken 1954 Ocak ayı sonunda hastalanarak Ankara, İstanbul, Diyarbakır'da tedâvi gördü. İyileşmeyince Viyana'ya gönderildi. Burada öldü (13 Ekim 1956). Mezarı Ankara'dadır.

Câhid Sıtkı, daha Galatasaray Lisesi öğrencisiyken **Servet-i Fünûn** ve **Muhit** dergilerinde çıkan ilk şiirleriyle tanınmaya başladı. "Otuz Beş Yaş" şiirinin 1946'da bir yarışmada birincilik kazanmasıyla şöhreti bütün Türkiye'ye yayıldı. Ömrünün sonuna kadar şiir yazmaya devâm etti. Yeni Şiirin kurucularından sayılan Câhid Sıtkı, başkalarına benzemeyen dünyâsı ve söyleyişiyle tanınır. 40 yaşına kadar bekâr kalan şâirin bu yaşa kadar yaşadığı düzensiz, uykusuz, içkili sefâhat ve bohem (yarını düşünmeden, tasasız, derbeder) hayâtı, kendisinde mevcut sürekli hoşnutsuzluk, elem, üzüntü havalarıyla birlikte şiirlerine aksetmiştir. Şiirlerinin çoğunda karamsar halleri, kuruntuları ve iç sıkıntılarının yanısıra, korku ve özleyişlerini de açığa vurur. Karamsarlığının sebepleri arasında mânevî inançlarının zayıf olması, kendinden bir nevî nefret duyması, âile yuvasının sıcaklığından ve gerçek dost bağlılıklarından uzak olması sayılabilir. Şâir içliliği ve duygululuğu ile zaman zaman uzaklarda kalan "anne" yi aramış, çocukluğundaki **"beyaz başörtüsüyle namaza durmuş"** büyük annesini özlemiş, aşağıya aldığımız şiirinde görüldüğü gibi son bir çâre olarak Yaratan'a sığınmıştır.

Üslûbu sâde, kelimeleri çok defâ basittir. Hayal oyunlarından hoşlanmaz. Kullandığı mecazlar, derin karışık ve şaşırtıcı değildir. **"Sanat için sanat"** anlayışına bağlı olan şâir, şiirde şekil özellikleri üzerinde fazla durmaz. Arûz, hece ve serbest vezinden birini alıp diğerlerini reddetmez. Hepsiyle güzel şiirler yazabileceğine inanır.

Eserleri:

Ömrümde Sükût (1933), **Otuz Beş Yaş** (1946), **Düşten Güzel** (1952) şiirlerini topladığı kitaplardır.

ŞAŞIRDIM KALDIM

Şaşırdım kaldım nasıl atsam adım,
Gün kasvet, gece kasvet.
Bulutlar, sisler içinde bunaldım,
Gök mâvisine hasret.

Olmuyor seni düşünmemek Tanrım,
Ummamak senden medet.
Suyun dibine vardı ayaklarım;
Suyun dibinde zulmet.

Kalmadı ümidin soluk ve cılız,
Işığında bereket.
Ve ölüm, kapımda kişner, sabırsız
Bir at oldu nihâyet.

CÂHİD ZARİFOĞLU;

gazeteci, şâir ve yazar. Aslen Kahramanmaraşlı olan Câhid Zarifoğlu, 1940 senesinde Ankara'da doğdu. Çocukluğu Ankara, Siverek ve Kahramanmaraş'ta geçti. Çocukluğundan îtibâren şiir ve edebiyâta karşı ilgi duyan Câhid Zarifoğlu, şiir ve yazı yazmaya Kahramanmaraş'ta lise öğrencisiyken başladı. Okul dergilerinde ve Kahramanmaraş mahallî basınında şiir ve yazıları yayınlandı. Kahramanmaraş'ta Açı adında bir sanat dergisi çıkardı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyâtı Bölümünde okurken **Türk Dili, Papirüs** ve **Yeni Dergi**'de şiir ve yazıları neşredildi. **Yeni İstiklâl Gazetesi** sanat sayfasında, **Diriliş, Edebiyât** ve **Mâverâ** gibi dergilerde yayınlanan şiir ve yazılarıyla edebî kişiliğini ortaya koydu. Bâzı gazetelerde takma adla yazdığı köşe yazıları ise onun fikrî şahsiyetinin gelişme safhaları oldu.

Câhid Zarifoğlu 1972 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyât Fakültesi Alman Dili ve Edebiyâtı Bölümünü bitirdikten sonra Avrupa'ya gitti. Dil kurslarına katıldı. Çeşitli Avrupa ülkelerini dolaştıktan sonra Türkiye'ye döndü. Dönüşünde bir özel lisede öğretmenlik, bâzı kuruluşlarda ve TRT'de tercümanlık, teknik sekreterlik ve denetçilik yaptı. 7 Haziran 1987 senesinde İstanbul'da vefât etti.

Câhid Zarifoğlu, ilk şiirlerinde madde-ruh çatışması ve Batı diktasına karşı Doğu protestosu gibi temaları işledi. **İşâret Çocukları** adlı ilk şiir kitabının ardından **Yedi Güzel Adam** adlı şiir kitabını neşretti. Bu ikinci kitabında Anadolu insanının acılarını, ümitlerini, sevgilerini ve dînî inançlarını yansıttı. Üçüncü şiir kitabı **Menziller**'de İslâmiyetteki insan sevgisi ve içtimâî (sosyal) mutluluk konularını işledi. Sosyal adâleti ve mutluluk özlemini işlediği son dönem şiirlerini ise **Korku ve Yakarış** adlı kitabında topladı. Câhid Zarifoğlu'nun bütün şiirleri onun vefâtından sonra 1989 yılında **Şiirler** adıyla neşredildi.

Câhid Zarifoğlu'nun seçkin özelliklerinden birisi de çocuk edebiyâtına yönelmiş olmasıdır. Şiirlerinde de çocuk temasını işleyen Câhid Zarifoğlu, bilhassa 1980'den sonra çocuklara hitâb eden çocuk romanları yazmıştır.

Çocuk romanları şunlardır: **Ağaçkakanlar, Serçe Kuş, Yürek Dede ile Pâdişâh, Küçük Şehzâde, Motorlu Kuş. Yürek Dede ile Pâdişâh** adlı çocuk romanıyla 1985 senesinde Çocuk Edebiyâtı dalında Yazarlar Birliği Ödülünü kazandı.

Bunlardan başka **İns** adıyla ütopik hikâyeler, **Savaş Ritimleri** diye bir roman, **Sütçü İmam** adıyla bir oyun yazmıştır. Denemelerini **Bir Değirmendir Bu Dünyâ**'da toplamış olan Câhid Zarifoğlu'nun günlükleri **Yaşamak** adlı eserde yayınlanmıştır.

CÂHİLİYE DEVRİ;

hak dinlerin, yâni peygamberlerin (aleyhimüsselâm) bildirdikleri doğru yolun unutulduğu devir. Husûsî mânâda Îsâ aleyhisselâmın dîninin doğru şeklinin unutulmasından, İslâmiyetin gelmesine kadar olan bozuk dönem. İslâmiyetten önceki Arabistan'ın durumu.

Câhiliye devrinde yeryüzünde bulunan bütün milletler Allahü teâlâyı unutmuş, huzur ve saâdetin kaynağı olan tevhid (Allahü teâlânın birliği) inancı ortadan kalkmıştı. Mûsâ aleyhisselâmın getirdiği din unutulmuş, Tevrât'ın aslı değiştirilmişti. İsrâiloğulları birbirlerine düşmüştü. Daha sonra Îsâ aleyhisselâmın getirdiği hakîkî nasrâniyet de büsbütün bozulmuş, aslı ile hiçbir alâkası kalmamıştı. Teslîs, yâni üç tanrı fikri kabul edilmişti. İncil'in aslı kaybolmuş, papazlar istedikleri gibi değiştirmişlerdi. Her iki kitap da, Allah kelâmı olmaktan çıkmıştı. Mısır'da, bozulmuş Tevrât'ın hükmü, Bizans'ta yine değiştirilmiş Hıristiyanlık vardı. İran'da ateşe tapılıyor, ateşperestlerin ateşi bin senedir devamlı yanıyordu. Çin'de Konfüçyüsizm, Hindistan'da Budizm gibi uydurma dinler hüküm sürüyordu.

İşte böyle bir zamanda, Arabistan'da da inançsızlık, zulüm son haddine varmıştı. Ahlâksızlık, iftihâr vesîlesi sayılıyordu. Arabistan, dînî, rûhî, ictimâî ve siyâsî bakımlardan, tam bir câhiliyet, taşkınlık, azgınlık ve sapıklık içerisindeydi. Zayıfların malları zorla ellerinden alınıyor, buna mâni olacak bir yetkili bulunamıyordu. Devamlı çekişme hâlinde olan Arap kabîleleri, baskın ve yağmacılığı, kendileri için bir geçim vâsıtası kabul ediyorlardı. Zulüm ve yağmacılıkla övünen kabîlelerin işgâlinde olan Arabistan'da, siyâsî bir nizâm, ictimâî (sosyal) bir düzen kalmamıştı. Kumar, içki, zevk ve sefâ âlemleri hiç yadırganmıyordu. Kadın, elde basit bir mal gibi alınıp satılıyordu. Kız çocuğunun doğması bir felâket ve yüz karası sayılıyor, hattâ küçük kız çocukları diri diri toprağa gömüyorlardı. İnsanlar, inanç bakımından da parçalanmıştı. Kimisi tamâmen inaçsız ve dünyâ hayâtından başka bir şey kabûl etmiyor, kimisi ise, Allahü teâlâya ve âhiret gününe inanıyor, fakat insandan bir peygamberin geleceğini kabûl etmiyordu. Bir kısmı da Allahü teâlâya inanıyor, âhirete inanmıyordu. Diğer büyük bir kısmı da, Allahü teâlâya şirk koşup putlara tapıyordu. Müşriklerin her birinin evinde bir put bulunuyordu. Bunlardan başka hazret-i İbrâim'in bildirdiği din üzere olan ve Hanîf denilen kimseler vardı. Bunlar, Allahü teâlâya inanır ve putlardan uzak dururlardı. Peygamber efendimizin babası

Abdullah, dedesi Abdülmuttalib, annesi Âmine Hâtun ve Kus bin Sâide gibi bâzı kimseler, bu din üzere idiler.

İnsanlar her şeyin yaratıcısı olan Allahü teâlâya îmân ve ibâdet etmeyi bırakmışlardı. Şaşkınlıklarından kâinâtta meydana gelen hâdiselere ve Allahü teâlânın yarattığı eşyâya, bilhassa elleriyle yonttukları taştan ve tahtadan putlara ilâh diye tapınıyorlardı. Herkes birbirine düşmandı. Nihâyet sevgili Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâm dünyâyı şereflendirdiler. 40 yaşına gelince peygamberliği bildirildi. İslâm güneşi doğdu.İnsanlık âlemi, hidâyete ve kurtuluşa erdi. Câhiliye devri bitti, saâdet asrı başladı. İslâmiyet gün geçtikçe bütün dünyâya yayıldı. İnsanlar ruh, düşünce ve yaşayış bakımından râhat ve huzûra kavuştu.

CALVİN (Bkz. Kalven)

CAM;

Alm. *Glas (m),* **Fr.** *Verre (m),* **İng.** *Glass.* Silisli kumun ateşte eritilmesiyle yapılan saydam ve kırılgan madde. Genellikle alkali ve toprak alkali silikatlardan meydana gelen cam, bâzan borat ve alüminatlar da ihtiva eder.

Camın ilk defâ ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmiyor. Çok eski bir târihe sâhip olduğu bir gerçektir. Üzerinde târih olan en eski cam ise M.Ö.1551-1527 yılları arasında yaşayan Firavun Amenhotep'e âit olan iri bir boncuktur.

Orta Asya'dan gelen Selçuklular, camcılığı, Anadolu'ya getirip yaydılar. Artuklular ve Selçuklular zamânında yapılan medrese ve bilhassa câmilerde kullanılan cam ayrı bir özellik taşıyordu. Osmanlıların kurulması, gelişmesi ve İstanbul'un alınması ile camcılık da gelişti. On altı ve on yedinci yüzyıllarda cam sanâyiinde büyük gelişmeler oldu. İstanbul, camcılığın merkezi hâline getirildi.

On dokuzuncu asırda ise Çubuklu dolaylarında bir billur, bir de cam yapım evi kuruldu. Birbirinden güzel nâdide billurlar yapıldı. Bunların en meşhurları çeşm-i bülbüllerdi. (Bkz. Çeşm-i Bülbül)

Cumhuriyet devrinde 1934 yılında kurulmaya başlayan modern cam fabrikası, 1937 yılında üretime başlayabildi. Böylece Paşabahçe'de fabrika kurulmuş oldu. Bundan sonraki yıllarda Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş'nin fabrika sayıları arttırılıp, ihrâcat yapılabilecek duruma gelinmiştir.

Ayrıca özel şirketlere âit pekçok cam fabrikası yapılmıştır.

Özelllikleri: Camın erime noktası yoktur. Isıtıldığında yumuşar ve arzu edilen şekil verilebilir. Sıcak şekillendirme 800-1300°C arasında yapılabilir. Cam yaklaşık olarak 500°C'nin üzerinde yumuşamaya başlar. Silis camların genişleme katsayısı çok düşük olduğu için, âni sıcaklık değişmelerine dayanıklıdır. Fakat diğer camlar genişleme katsayısı büyük olduğu için, âni sıcaklık değişmelerine dayanıklı değildir. Herhangi bir cam istenildiği gibi ısıtılamaz. Bilhassa âni soğutulamaz. Eğer bir cam bir metal ile birleştirilip kaynak yapılacaksa, metal ile camın genişleme katsayısı aynı olmalıdır. Camların kopma yükü 4-10 kg/cm^2, baskıya karşı direnci 60-120 kg/mm^2 ve elastik modülü 4500-10.000 kg/mm^{2}dir. Sertlik (çizme deneyi ile tâyin edilir) âdi camlarda 200 civârındadır. Silis oranı arttıkça camın sertliği 270'e kadar çıkabilir. Yoğunluk âdi camlarda 2,4-2,6; kurşunlu camlarda ise 3-3,8 g/cm^{3}tür. Camlarda elektrik iletkenliği ise çok düşük olup, elektrolitik tiptendir. Elektrik iletkenliği sıcaklıkla artar. Âdi camlar mor ötesi ışınları geçirmezler. Mangan ihtivâ eden renkli camlar yalnız kızıl ötesi ışınları geçirir.

Camların, bulundukları ortama karşı dayanmaları silis ve alüminyum oranıyla artar. Fakat alkali oranıyla düşer. Camlar sudan pek etkilenmezler, fakat basınç altındaki su buharı hızla aşındırabilir. Florür asidi (HF) hâricinde hiçbir asitten etkilenmez.

Cam Çeşitleri ve Kullanım Sahaları

Ticarî camlar, soda camı ve özel camlar olmak üzere başlıca iki türdür. Cam üretiminin büyük bölümünü oluşturan soda camı, kum (silisyum dioksit, SiO_2), soda (sodyum karbonat, $NaCO_3$) ve kireçtaşından (kalsiyum karbonat, CaCO3) elde edilir. Erimiş silis de (silisyum dioksit) tek başına çok nitelikli bir camdır; ama kumun erime noktası 1.700°C'nin üstünde olduğundan, böylesine yüksek sıcaklıklara ulaşması mâliyeti büyük ölçüde arttırır. Bu sebeple silis camı, yalnızca ürünün başka kimyevî maddelerle tepkimeye girme tehlikesi olan yerlerde, âni sıcaklık değişikliklerine karşı dayanıklılığın veya başka özel üstünlüklerin arandığı durumlarda kullanılır. Gene de eritilmiş silis camı üretimi oldukça önemli bir sanâyi dalıdır.

Soda camları: Bunlar başlıca âdi cam (levha cam) ve şişe camıdır. Âdi cam: Bu camın ilkel maddesi kireçtaşı ($CaCO_3$) soda ($Na2CO_3$) ve kum (SiO_2)dur. Bu üç maddenin 1000°C üzerinde ısıtılması ile

cam meydana gelmektedir. Sıvı hâle gelen bu karışımda meydana gelen tepkime:

$Na_2CO_3 + CaCO_3 + 6\ SiO_2 \rightarrow Na_2O.Ca.O.6SiO2 + 2CO_2$

Âdi cam, yaklaşık olarak % 73 SiO_2, % 12 Na_2O, %10 CaO, % 4 MgO ve % 1 Al_2O_3'ten meydana gelmiştir.

Şişe camları: Bu camlarda aranılan vasıf, temas edeceği maddelerden etkilenmemesidir. Bu yüzden kireç miktarı çoğaltılır ve Na_2O miktarı azaltılır. Bu camın yaklaşık bileşimi % 65 SiO_2, % 20 CaO, % 7 Na_2O, % 4 Al_2O_3, % 4 MgO ve eser miktarda demir oksittir. Ampul camı da hemen hemen bu bileşimdedir. Az miktarda kurşun bulunur. Ampulleri buzlu hâle getirmek için ya kumla veya florür asidiyle aşındırma işlemi yapılır.

Soda camlarının bileşimine çeşitli maksatlarla muhtelif oranlarda başka maddeler de ilave edilir. Bunlardan bâzısı camın inceltilmesine, bâzısı (özellikle selenyum ve eser miktardaki kobalt oksit) camın rengindeki istenmeyen tonların giderilmesine yardımcı olur. Kumda her zaman katışkı olarak demir bulunur. Şişe yapımında kullanılan kumun düşük demir muhtevâlı olmasına ne kadar özen gösterilse de, eser miktardaki katışkılar bile cama istenmeyen bir yeşil renk verir. Selenyum ve kobalt oksit, eser miktarda arsenik trioksit ve sodyum nitratla birlikte kullanıldığında bu yeşil renk giderilebilir ve bilinen renksiz cam elde edilir.

Özel camlar: Endüstride özel fiziksel ve kimyâsal nitelikli cam çeşitleri de üretilir. Mesela optik camlarda, istenen kırma indisi değerlerini ve ışığı renklerine ayırma özelliklerini elde etmek için, çok değişik bileşimlerden faydalanılır. Optik camların başlıca iki türünden biri olan crown camı bir soda camıdır; ilk defa 17. yüzyılda İngiltere'de geliştirilen flint camı ise kurşunlu camdır (kristal) ve kırma indisi daha yüksektir. Bu iki tür camdan yapılan mercekler birbirine yapıştırılarak, tek bir merceğin optik kusurlarını taşımayan mercek sistemleri elde edilir. Merceklerde kullanılan bu iki temel türe, 1930'lardan bu yana geliştirilen yeni türler eklenmiştir. Bunlar arasında borosilikatlı crown camları, baryumlu crown camları, baryumlu flint camları ile borat ve fosfat camları sayılabilir. Ayrıca nâdir toprak elementleri ve flüor taşıyan optik camlar da üretilmektedir. Günümüzde kırma indisi 1,4 ile 2 arasında değişen ve ışığı ayırma özellikleri birbirinden çok farklı olan optik camlar elde edilebilmektedir.

Borosilikat camlarının genleşme katsayısı âdi camın üçte biri kadardır; ayrıca bu tür camların kimyasal etkilere dayanıklılık, yüksek erime sıcaklığı ve yüksek elektrik yalıtkanlığı gibi bazı üstünlükleri de vardır. Pyrex olarak da bilinen borosilikat camları ısıya dayanıklı mutfak eşyâlarının ve yansımalı teleskoplardaki aynaların yapımında yaygın olarak kullanılır. Kimyâ laboratuvarlarında da geniş ölçüde kullanılan pyrex camlarının bileşimi %80 SiO_2, %11 B_2O_3, %9 Na_2O Al_2O_3 CaO As_2O_3 şeklindedir.

Otomobil ön camlarının ve cam kapılarının yapımında, insanların can güvenliği açısından, kırıldığı zaman parçalanmayacak camlar kullanılır. Bu maksatla güvenlik camı denen iki cam türü geliştirilmiştir. Sertleştirilmiş güvenlik camı, düz camı yumuşama sıcaklığına yakın bir sıcaklığa kadar ısıttıktan sonra üstüne soğuk hava veya gaz püskürtüp birdenbire soğutarak elde edilir. Böylece bükülmeye ve darbelere karşı büyük bir dayanıklılık kazanan cam, kırıldığında küçük küp biçiminde, kenarları içbükey olduğu için çok kesici olmayan parçalara ayrılır. İnsanın kafatası kemiğinden daha dayanıklı olan bu camlar, çarpma anında sürücü ve yolcuların yaralanmasına yol açabilir. Bu sebeple, daha dayanıksız olan, ama kırıkları çok kesici olmayan yaprak cam (katmanlı cam) otomobil ön camı olarak kullanılmaya daha uygundur. Bu tür camlarda, aralarına ince bir plastik (genellikle polivinil bütiral) katmanı yerleştirilen iki cam levha, sıcaklık ve basınç altında birbirine yapıştırılır. Aradaki plastik katman, çok ince olmasına mukabil çok dayanıklıdır ve şiddetli bir darbede cam kırılsa bile bu katman sağlam kalır. Cam kırıkları da plastik katmana yapışık kaldığı için etrafa saçılmaz. Daha kalın veya birden fazla plastik katman kullanarak kurşun geçirmez camlar elde edilir. Yüksek gerilimli enerji iletim hatlarında yararlanılan cam izolatörlerde de sertleştirilmiş cam kullanılır.

Cam elyafından hem ısı ve elektrik yalıtkanı olarak, hem de deniz teknelerinin ve otomobil karoserilerinin yapımında kullanılan hafif sentetik reçinelere (plastikler) dayanıklılık vermek için yararlanılır. Cam elyafı çok ince (çapı mm'nin binde biri kadar) cam ipliklerinden oluşur.

Cam tozu ile karbon karışımının ısıtılmasıyla elde edilen köpük cam, çok ince çeperli kabarcıklardan oluşan, çok hafif ve ısı yalıtkanlığı yüksek bir malzemedir. Kolayca kesilebilir ve kesildiğinde niteliklerini kaybetmez. Isı yalıtkanı ve yüzdürücü olarak (meselâ cankurtaran simitlerinde) kullanılır.

Cam tuğlalar ise, çelik konstrüksiyonlu yapıların duvarlarında, harçla örülerek kullanılır. İki yarım parçanın birbirine eklenmesiyle oluşturulan cam tuğlanın içi boştur. İşleme esnâsında meydana gelen kısmî hava boşluğu tuğlaya ses yalıtımı özelliği de kazandırır. İki cam levhanın, arada boşluk kalacak biçimde birbirine eklenmesiyle oluşturulan çift katlı pencere camları da ses ve özellikle ısı yalıtımı

açısından önemli üstünlüğe sâhiptir.

Cama gümüşün halojenür tuzları katıştırılarak, morötesi ışınımın ve görünen ışığın etkisiyle ışık geçirgenliği değişen fotokromik camlar elde edilir. Fotokromik camlar genellikle gözlüklerde kullanılır.

Kimyasal maddelerden etkilenmeyen camlar da özel camlar arasında önemli bir yer tutar. Bileşim olarak soda-kireç-silis camı ile borosilikat camı arasında yer alan ve "nötr" cam (ampul camı) olarak adlandırılan özel camlar, ilâç ampullerinin yapımında kullanılır. Sodyum veya cıva buharı içinde bir elektrik boşalımı oluşturarak çalışan sokak aydınlatma lambaları için de özel camlar gerekir; çünkü sodyum ve cıva buharı camların çoğunu etkiler.

CÂMİ;

Alm. *Moschee (f),* **Fr.** *Mosquee,* **İng.** *Mosque.* Müslümanların ibâdet yeri. İbâdet yapmak için toplanılan yerlere "mâbed" veya "ibâdethâne" denir. Müslümanların mâbedine "mescit" ve "câmi"; Yahûdîlerinkine "sinagog" ve "havra"; Hıristiyanların mâbedine de "kilise" denir. Lügatta câmi; toplayan, toplayıcı demektir. Müslümanların ibâdet yapmak için toplandıkları yer câmilerdir. Câmiler, İslâmiyetin îcaplarını, emir ve yasaklarını öğretmek ve bunlara uyulmasını sağlamak için kullanılır. Câmide berâberce yapılan ibâdet, yalnız başına yapılandan daha kıymetli ve daha sevaptır.

Türkiye'de görülen câmiler genellikle büyük bir alanda yapılmışlardır. Osmanlılar zamânında yapılan câmiler üç ana bölümden meydana gelmiştir. Bu üç ana bölüm; 1) Dış avlu, 2) İç avlu, 3) Câminin içi, namaz kılınan kısmı (kubbe altı veya sahın)dır.

1. Dış avlu: İç avlu ve sahını çevreler. Etrâfı pencereler açılmış taş duvarlarla çevrilmiş ve pencerelerine demir parmaklıklar takılmıştır. Bu avluya girişi sağlamak için çeşitli yerlerine kapılar açılmıştır. Bu dış avlular Selâtin Câmilerinde, yâni pâdişahların yaptırdığı câmilerde çok büyük olup, zemini topraktır ve üzerinde kaldırım döşeli ince yollar vardır. Hem gölge yapmak hem de binâya güzellik kazandırmak için bâzı yerlerine ağaçlar dikilmiştir. Dış avluda türbelerin, mezarların bulunduğu yer vardır ki, buraya "hazîre" denilir.

2. İç avlu: Câmi binâsına bitişik ve kıblenin ters yönüne gelen tabanı mermer döşeli ve etrâfı pencereli yüksek duvarlarla çevrili kısımdır. Bu avlunun iç tarafında sütunlu revaklar vardır. Revakın iki sütun arasında kalan her bölümünde demir parmaklık takılmış, genellikle ahşap kapakları bulunan pencereler açılmıştır. Revakın bulunduğu kısım, iç avluyu dört tarafından çepeçevre dolaşır ve yüksekçe bir seki şeklinde olup zeminden yüksektir. Câmi ile birleşen taraftaki kısmına ise, son cemâat yeri denir. İç avlunun ortasında cemâatin abdest alması için yapılmış bir şadırvan bulunur.

İç avlunun ekseni ile, câmi içinin ekseni aynı istikâmette olur. Mihraptan geçen bu eksenin iç avlu duvarında bir kapı bulunur. Bu kapıya "cümle kapısı" denir. Bundan başka iç avlunun sağ ve sol yanlarında esas mekâna yakın kısımlarında da birer kapı vardır. Bunlara da "koltuk kapı" denir.

Revakın, câmi binâsına bitişik olan kısmının ortasında büyük bir kapı bulunur. Bu kapıdan câminin içine girilir. Bu kapının bulunduğu câmi duvarının iç avluya bakan yüzünde, kapının sağında ve solunda birer mihrap vardır ki, son cemâat yerinde namaz kılanların kullanması için düşünülmüştür. Yine bu duvar üzerinde dışarıya taşkın balkon şeklinde mahfiller vardır. Bunlara "Mükebbire" denir.

Son cemâat yeri: Sahın ile iç avlu arasında olan ve câminin sahın kısmından bir duvarla ayrılmış bulunan üstü tonoz veya küçük kubbelerle örtülü, câminin eninde revaklı uzun yerdir ki, câmi dolduğu vakit sonradan gelenler veya namaz vaktine geç kalanlar burada saflar teşkil ederek namaz kılarlar. Son cemâat yeri zeminden yüksekçe olur. Bâzan câminin içinde de son cemâat yeri olabilir.

Şadırvan: Üstü çadır şeklinde bir dam veya bir ahşap kubbe ile örtülü yüksek mermer bir havuz olup, içinde bir fıskiyeden veya lüleden akan sular toplanarak dış tarafında sıra ile takılmış musluklardan akar. Câminin iç avlusunda cemâatin abdest alması için yapılmıştır. Câminin mîmârî üslûbuna uygun olarak yapılmışlardır. Şadırvanların damları direkler veya sütunlar üzerine tutturulmuş olup ileriye taşkın saçakları olur. Musluklarının önünde sıralanmış tahtadan sâbit oturacak sıralar ve ayak koyacak taşlar yer alır. Musluktan akan suyun, sıçramaması için derin olarak yapılmış yalakları bulunur. Bâzı şadırvanlarda kuşların suyu kirletmemesi için hazne denilen yüksek havuzun üstü tel kafesle örtülmüştür. Şadırvanlar genellikle yuvarlak veya çok köşeli olduğu gibi kare veya dikdörtgen şeklinde olanları da vardır.

Mükebbire: (Me'zene) Ezan okunacak veya tekbir getirilecek yer mânâsına gelir. Câminin son cemâat yerinde namaz kılanlara, içerideki imâmın tekbirlerini tekrar ederek cemâatin birlikte namaz kılabilmesini sağlamak için yüksekçe bir pencere içine ve dışarıya taşkın olarak inşâ edilmiş balkon şeklinde çıkmadır ki, son cemâat müezzini imâmın tekbirlerini buradan tekrar ederek dışardaki duymayan cemâate bildirir.

3. Câminin içi, kubbe altı veya sahın: Câmiler, binâ olarak Mekke'ye, yâni Kâbe istikâmetine yöneltilmiştir. Üstü büyük kubbe ile örtülü olan mekâna "kubbe altı" veya "merkez sahın" denir. Merkez sahının köşesinde, Kur'ân-ı kerîm okumak için biraz yüksekçe olarak yapılmış yerlere ise "sofa" adı verilir. Büyük kubbe, mîmârî duruma ve büyüklüğüne bağlı olarak pâye ve sütunlar üzerine oturur. Sahınların zemini mermer döşelidir. Buralarda namaz kılınacağı için üzerine halı serilir. Bâzı yan sahınların yanlarında kapılar vardır. Cemâat dış avludan câminin içine bu kapılardan direk olarak girebilir. Bâzı büyük câmilerde yaz sahınları üzerinde fevkaniye ve tabaka diye tâbir edilen ikinci bir kat daha bulunur. Bu tabakaların padişahlara ayrılmış ve dışarıdan ayrı bir kapı ve merdivenle çıkılan kısımlarına "hünkâr mahfili" denir. İlk Osmanlı câmilerinde merkezî sahının ortasında genellikle bir havuz bulunur, ya bu havuzun üstünde veya merkez sahının herhangi bir yerinde yüksekçe bir mahfil yer alır. Bu mahfil müezzinlerin kullanmaları içindir. Bu sebepten dolayı "müezzin mahfili" denilir.

Merkezî sahının kıble yönündeki duvarının tam ortasında hücre şeklinde bir kısım bulunur. Bu hücre imâmın namaz kıldırırken bulunacağı yerdir ki, buna **mihrap** denir. Mihrabın sağ tarafından merdivenlerle çıkılan, taştan veya ahşaptan yapılmış yüksek yere ise **minber** ismi verilir. Bundan başka câminin içinde vâizlerin vâz verirken üzerine oturmaları için yapılmış yüksek kısımlara da **kürsü** denir. Bütün bu kısımlar esas vazîfelerin dışında, üzerleri çok güzel şekilde süslenmiştir. Üst kat pencereleri genellikle sâde ise de, vitray denilen renkli camlardan yapılmış pencereler de vardır.

Câminin içinin aydınlatılması için duvarlarına ve çeşitli yerlerine sıralar hâlinde pencereler açılmıştır. Alt kat pencerelerde ahşap kapaklar bulunur. Bu kapakların üzerleri çok güzel şekilde süslenmiştir. Üst kat pencerelerin sâde olanları bulunmakla birlikte, vitray denilen renkli camlardan yapılmış olanları da vardır.

Mihrap: Câmi, mescit ve namazgâhlarda kıble istikâmetini gösteren ve imâmın cemâat önünde durarak namaz kıldırdığı yere denir. Mihraplar umûmiyetle oyuk bir hücre şeklinde yapılırlar. Namazgâhlarda bu mihrap yeri dikili bir taşla gösterilir. Genellikle mermerden yapılmalarına rağmen çok az sayıda ahşap mihrap da vardır. Ayrıca çini levhalarla kaplanmış mihraplara da çoğu câmilerde rastlamak mümkündür. Mihraplar, câminin mîmârî durumuna uygun olarak sâde veya süslü olarak yapılırlar.

Minber: Câmilerde üzerine hatibin çıkıp hutbe okunmasına mahsus merdivenli yüksek kürsü.

Peygamber efendimiz Medîne'deki mescitte Eshâbına hitâb ettikleri zaman uzun müddet ayakta dururdu. Bunu gören Eshâb-ı kirâm, Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) dayanması için bir hurma ağacı dikmişlerdir. Sonradan ılgın ağacından her kademesi birer fâsılalı ve iki karış kadar enli üç kademeli bir minber yapılmış ve Peygamber efendimiz hutbelerini bu yüksekçe mevkide okumuştur. Bu minber üç veya dört ayaklı olup arkasında dayanmak için üç sütunu olduğu ve Peygamberimizin üçüncü kademede oturup ayaklarını ikinci kademeye dayadıkları rivâyet edilir. O vakitten beri câmilerde hutbe için daha çok kademeli taştan veya ahşaptan minberler yapılmıştır. Önde perde ile örtülü bir kapısı veya külah ile örtülü düz bir sahanlığı olan bu minberler, mihrâbın sağına inşâ edilmişlerdir. Gâyet güzel oymalar ve şebekeli parmaklıklarla süslenmiş olan bu minberler, câminin en önemli kısmını teşkil eder.

Kürsü: Câmilerde, vâiz ve ders vereceklerin oturmasına mahsus, üstüne birkaç basamaklı bir merdivenle çıkılan seyyâr veyâ sâbit sedir. Bunların üstü oymalarla süslü, ağaçtan taht gibi yapılmış olan yerlerine bir minder konulur. Önlerinde kitap koymaya mahsus rahleler vardır. Bunlar genellikle tahtadan oymalı ve sedefli olarak gâyet süslü yapılırlar. Bâzı câmilerde mermerden yapılmış olanları da vardır. Câmilerin başlıca eşyâsından birini meydana getirir ve her câmide bir iki tâne bulunur. Câmilerde bulunan bu kürsülere vâz kürsüsü denir.

Minâre: Câminin bitişiğinde, ezan okumak ve ezanı civara duyurmak için ince bir kule şeklinde bir veya birkaç şerefesi bulunan yüksek yapı. Yeni minâreler genellikle taştan yapıldıkları gibi tuğladan ve ahşaptan yapılanları da vardır.

Ezan okumak ve uzaklara kadar duyurabilmek için câmiye ilk minâreyi Eshâb-ı kirâmdan Mesleme bin Mahled yaptırmıştır. Mesleme'nin (radıyallahü anh) kardeşi Şerahbil bin Amr tarafından da minârede ilk ezan okunmuştur. O zamâna kadar ezan, mescitlerde yüksekçe bir yerden okunurdu.

Bundan sonra yapılan câmilere en az bir minâre ilâve etmek âdet oldu. Bu sebepten minâre, İslâm mîmârîsinde önem kazandı. Bu sebeple her millet kendi mîmârî üslûbuna uygun çeşitli şekillerde minâreler inşâ etmişlerdir. Minâre, en gelişmiş ve en uygun şekline Osmanlı devrinde ulaştı ve bunda Mimar Sinan'ın büyük rolü oldu. Zâten Sinan'la Osmanlı'nın 16. yüzyılda mimarî sanatı en yüksek dereceye varmıştır.

Minâre en alt kısmından başlamak üzere şu kısımlardan meydana gelir: Kürsü, pabuç, gövde, şerefe,

petek, külâh ve alem. Minârenin içindeki merdivenle şerefeye çıkılır.

İlk câmiler: Yeryüzünde yapılan ilk ibâdet yeri, Mekke şehrinde bulunan Kâbe'dir. Buraya "Mescid-i Haram" da denir. Allahü teâlânın "benim evim" buyurduğu Kâbe'ye "Beytullah=Allah'ın evi" denir. Bunun gibi, câmilere de "Beytullah" denir. Böyle söylemek, câmilerin kıymetlerini, şereflerinin çok yüksek olduğunu bildirmek içindir. Kâbe ilk defâ hazret-i Âdem tarafından yapılmıştı. Nûh aleyhisselâm tûfânında yıkıldı. Böylece Kâbe'nin yeri, hazret-i Nûh'dan hazret-i İbrâhim'e kadar boş durdu. Bugünkü Kâbe'yi İbrâhim aleyhisselâm oğlu hazret-i İsmâil ile birlikte binâ etmiştir. Zamanla çeşitli târihlerde târnir edilmiştir.

Müslümanların önemli mâbedi olan "Mescid-i Aksâ" hazret-i Süleymân'ın hükümdârlığı zamânında M. Ö. 965-926 yıllarında onun tarafından Finikeli mîmârlara yaptırılmıştır. Yapımı 7 sene sürmüştü. Çok muhteşem bir şekilde inşâ ettirilen Mescid-i Aksâ, Kudüs'ü zapteden Buhtunnasar tarafından yaktırıldı. Daha sonra Sultan Keyhüsrev tarafından târnir ettirildi. 70 senesinde Romalılar yaktı ise de binâ yeniden târnir edildi. Binânın arsası Kudüs Müslümanlarının eline geçince, yeni bir İslâm mâbedi yapmak için kallanıldı. Altıncı Emevî halîfesi olan Velîd bin Abdülmelik, 715 senelerinde buraya, yine "Mescid-i Aksâ" denilen câmiyi yaptırdı.

Müslümanlar için değeri çok yüksek olan câmilerden biri de, Medîne'deki "Mescid-i Nebî"dir. Medîne-i münevvere'nin en büyük câmisidir. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem, Medîne'ye hicret ettiği zaman, devesinin ilk çöktüğü yerde inşâ edilmiştir. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem, Medîne'de önce Hâlid bin Zeyd Ebû Eyyûb el-Ensârî hazretlerinin evinde 7 ay misâfir kaldı. Hazret-i Ebû Bekir'den ödünç aldığı 10 altın ile bu arsayı satın alıp, düzelttiler. Hicretin ikinci senesinin Safer ayında mescit tamam oldu. Üzeri hurma dal ve yapraklarıyle örtüldü. Üç kapısı vardı. Mihrâbı, şimdiki Bâb-ı Tevessül yerindeydi. Şimdi mihrâbın yerinde olan kapısından cemâat girer çıkardı. Temelin derinliği ve duvarların kalınlığı iki buçuk metre (üç arşın) idi. Temeli taşdan, duvarları kerpiçtendi. Eni boyu yaklaşık sekiz buçuk metre (10 arşın), yüksekliği de yaklaşık 6 metre (7 arşın) idi. Medîne'deyken, Peygamberimiz vefât edinceye kadar, bütün namazlarını hep bu câmide cemâatla kıldı. Bu mescit, daha sonraları büyük târnirâtlar yapılarak genişletildi. Şimdiki şekline ve ebadına yakın olarak inşâsı Emevî Halîfesi Velîd bin Abdülmelik zamânına rastlar.

Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem ve Eshâb-ı kirâm zamânında daha birçok câmiler yapılmıştır. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem Mekke'den Medîne'ye hicret ederken, önce Kubâ köyüne uğradı. Burada 10 günden fazla kaldı. Kubâ Mescidi denilen câmiyi yaptırdı. İlk Cumâ namazının kılındığı câmi, Ranuna Vâdisindeki "Mescid-i Cumâ"dır. Mescid-i Fadîh, Mescid-i benî Kureyzâ, Mescid-i Ümm-i İbrâhim, Mescid-i Benî Zafer, Mescid-ül-İcâbe, Mescid-ül-Fetih, Mescid-ül-Kıbleteyn, Mescid-i Zühâbe, Mescid-i Cebel-i Ayniyye, Mescid-ül-Bakî vs. bunlardan başlıcalarıydı. Mescid-i Dırâr, Kubâ köyünde bulunan münâfıklardan ileri gelenleri tarafından, kötü maksatla yaptırılan toplantı yeridir. Resûlullah efendimiz burada namaz kılmamış ve yıktırmıştır. Yeri belli değildir.

Meşhur câmiler: İslâm devletlerinden başta Emevîler, Abbâsîler, Selçuklular ve Osmanlılar olmak üzere, Müslümanların oturmakta olduğu bütün şehir ve beldeleri, baştan başa câmilerle süslemişlerdir. Câmi inşâsı başlı başına bir mîmârî tarz vücuda getirmiştir. Bunların bir kısmı çeşitli harplerde, yangın ve sel felâketlerinde yıkılmasına rağmen, hâlâ pek çoğu ayakta durmaktadır. Hele Osmanlılar Bursa, Edirne ve İstanbul gibi pâyitaht şehirlerinde sayılamayacak kadar câmiler yaptırmıştır. Edirne'de Selîmiye, Bursa'da Kebîr (Ulucâmi), İstanbul'da Bâyezîd, Süleymâniye, Fatih, Sultan Ahmed vs. câmileri en büyükleri ve en muhteşemleridir. Bundan başka dünyânın çeşitli yerlerinde bulunan başlıca meşhur câmilerden bir kısmı şunlardır:

Câmi-i Emevî, Cezâyir Paşa Câmii, Samarra Câmii, Kuba Mescidi, Fustat, Amr Câmii, Kahire İbni Tulun Câmii, Kayravan Sidi Ukba Câmii, İsfehan Câmii, Kâhire Kayıtbay Câmii, Buhara Kaliyan Câmii, Semerkand Şîrdâr Câmii, Lahor Bedşâhî Camii, Kurtuba Câmiidir.

Câmi âdâbı: Câmiye hürmet onun kıymetini anlamakla olur. Müslümanların toplandığı ibâdet yeri olan câmiye abdestsiz girilmez. Herkesi rahatsız eden kokan elbise ile içerde bulunmak uygun değildir. Câmilere necâset, yâni pislik sokulmaz, yol hâline getirilip geçilmez. Pislik bulaştıracak deli ve küçük çocuk câmiye sokulmaz. Câmilerde pazar kurmak, yüksek sesle konuşmak, nutuk söylemek, konferans vermek uygun değildir. Câmilerde sarkıntılık ederek dilenilemeyeceği gibi böyle birine sadaka da verilmez. Misâfir olanın hâricindeki kimseler câmide yemek yiyemezler. Câmide alış veriş yapılmaz.

CANDAROĞULLARI;

on üçüncü asırda Kastamonu, Sinop ve çevresinde kurulan bir beylik. Aslen Türkmen bir âiledendirler. Beyliğin kurucusu ise Şemseddin Yaman Candar'dır.

On üçüncü asrın sonlarında Selçuklu hükümdârı İkinci İzzeddîn Keykavus'un oğlu İkinci Gıyâseddîn Mes'ûd'un birinci hükümdârlığı zamânında (1293-1298), bunun kardeşlerinden olup memleket dışında bulunmakta olan Rükneddîn Kılıç Arslan bir gemi ile Kırım'dan gelerek Sinop'a çıkmış ve oradan da Kastamonu'ya gelmiş ve vâli tarafından hüsn-i kabul görmüştü (1291). Bu târihlerde Kastamonu vâliliğinde Emir Çoban'ın oğlu Muzafferüddîn Yavlak Arslan bulunuyordu. Kılıç Arslan, Yavlak Arslan'ı kendisine atabeğ yaparak hümükdârlığını ilân etti ve Moğollarla birlikte üzerine gelmekte olan kardeşi Mes'ûd'un kuvvetlerini dağıttı ise de, Mes'ûd'a yardıma gelmekte olan Şemseddîn Yaman Candar karşısında bozguna uğradılar. Yavlak Arslan maktûl düştü. Bu durum üzerine Yavlak Arslan'ın ıktaı (karşılığında asker beslemek şartıyla istifâdesine verilen toprak) Kastamonu ve havâlisi, İlhan Geyhatu tarafından Şemseddîn Yaman Candar'a verildi.

Şemseddîn Yaman'ın hangi târihte vefât ettiği ve nereye defnedildiği belli değildir. En yakın ihtimâl vefâtının 14. yüzyıl başlarında olmasıdır.

Şemseddîn Yaman Candar'ın ölümü üzerine Kastamonu'nun eski sâhibi Yavlak Arslan'ın oğlu Hüsâmeddin Mahmud Bey, derhal harekete geçerek Kastamonu'yu işgâl ettiğinden, Şemseddîn Yaman Candar'ın oğlu Süleymân Paşa, Eflâni tarafına çekilerek orada oturmaya mecbur olmuştu. Süleymân Paşa 1309'da Eflâni'den kalkarak âniden Kastamonu üzerine baskın yapmış, Mahmud Beyi sarayında muhâsara ederek, yakalayıp öldürdükten sonra burasını beyliğine merkez yapmıştır.

Süleymân Paşa 1335 yılına kadar İlhanlıların hâkimiyetini tanıdı. İlhanlı hükümdârı Ebû Saîd Bahâdır Hanın ölümünden sonraki beş yılda ise müstakil olarak hükûmet sürdü. Anadolu'da İlhanîlerin nüfûzu sarsılmaya başladığı sırada Süleymân Paşa tedbirli hareket ederek İlhanîlerin vezîri Emir Çoban Anadolu'ya geldiği zaman onu karşılamış ve sadâkatini arz eylemiş bu halden istifâde ile de hudûdunu genişletmeye muvaffak olmuştu.

Süleymân Paşa, Pervâneoğullarından Gâzi Çelebi zamânında Sinop'u kendi hâkimiyeti altına aldı ve Gâzi Çelebi'nin 1322'de vefâtından sonra burasını doğrudan doğruya ilhâk ederek idâresini büyük oğlu Giyâsüddîn İbrâhim Beye verdi. Bu arada Taraklı ve Safranbolu'yu da beyliğine katan Süleymân Paşa kendi adına para da bastırdı.

Süleymân Paşanın 1339'da küçük oğlunu kendine veliaht yapmasını bahâne eden büyük oğlu İbrâhim, babasına isyân ederek Kastamonu'yu zapt ile hükümdâr oldu. Süleymân Paşanın nasıl vefât ettiği ve veliaht Çoban'ın âkibeti mâlûm değildir. İbn-i Battûta Süleymân Paşanın 70 yaşında olduğunu beyân ettiğine göre, ölümünde 80 yaşında olması muhtemeldir. İbn-i Battûta Süleymân Paşayı uzun sakallı, güler yüzlü, vakûr ve heybetli olarak tavsif etmektedir. İbrâhim Beyin hükûmeti uzun sürmedi ve 1345'te vefât etti. Yerine amcası Emir Yâkub'un oğlu Âdil Bey geçti. Zamânı hakkında fazla mâlûmât bulunmayan Âdil Bey, 1361 yılında ölünce, yerine Osmanlı târihlerinde Kötürüm Bâyezîd diye anılan oğlu Celâleddîn Bâyezîd hükümdar oldu.

Bâyezîd Bey, sert, haşin ve acımasız bir zâd idi. O, kendisinden sonra oğlu İskender'i hükümdar yapmak istiyordu. Diğer oğlu Süleymân Paşa bundan dolayı kardeşi İskender'i öldürüp, Osmanlı hükümdârı Murad Hüdâvendigâr'ın yanına kaçarak onu babası aleyhine tahrik etti. İkinci Süleymân Paşa, Osmanlı kuvvetleri ile Kastamonu'ya gelerek babasını Sinop'a kaçırmış ve bu sûretle Beylik ikiye bölünüp Süleymân Paşa Kastamonu Beyi olmuştur. Daha sonra Bâyezîd Bey, oğlunun, Osmanlılarla arasının açılmasından istifâde ederek Kastamonu'ya hücum ile Süleyman'ı kaçırdı ise de, Süleymân Paşa Osmanlıların yardımı ile burasını yeniden ele geçirdi (1384). Bu son seferinde hastalanan Celâleddîn Bâyezîd Bey, 1385'te vefât ederek Sinop'taki türbesine defnedildi. Yerine, Sinop Şûbesi hükümdârı olarak, oğullarından İsfendiyâr Bey geçti. Bunun hükümdârlığı uzun sürdüğü için Candar Beyleri Osmanlı târihlerinde İsfendiyaroğulları diye zikredilmiştir.

Osmanlıların himâyesinde Kastamonu Beyi olan Süleymân Paşa, Birinci Kosova Muhârebesinde, yardımcı asker yolladığı gibi, Yıldırım Bâyezîd'in Batı Anadolu beyleri üzerine yaptığı seferde de kuvvet vermişti. Ancak beyliklerin ortadan kalkmasının sırası kendisine geleceğini hisseden Süleymân Paşa, Osmanlılardan yüz çevirerek Sivas hükümdârı Kâdı Burhâneddîn ile ittifak etmiş ve bu sûretle iki defâ Yıldırım Bâyezîd'in elinden kurtulmaya muvaffak olmuştur. Nihâyet 1392 yılında sür'atle Kastamonu'ya gelen Yıldırım Bâyezîd, Kâdı Burhâneddîn ile birleşmelerine meydan vermeden Candaroğulları kuvvetlerini bozguna uğrattı. Süleymân Paşa öldürüldü. Böylece Candar Beyliğinin Kastamonu şûbesi Osmanlıların eline geçti. Sinop tarafına taarruz etmeyen Bâyezîd, İsfendiyar Bey ile anlaşarak Kıvrım yolunu hudut kesti.

Ankara Muhârebesinden sonra, Menteşeoğlu Mehmed Beyle berâber Tîmûr'a tâzimlerini arz eden İzzeddîn İsfendiyâr Beye, Kastamonu da dâhil olmak üzere, bütün Candar Beyliği devredildi. İsfendiyar Bey, Fetret Devrinde Îsâ ve Mûsâ Çelebilere mümkün olduğu kadar yardımda bulundu. 1413 yılında ise Osmanlı tahtında hâkimiyeti ele geçiren Çelebi Mehmed'in Eflak üzerine yaptığı seferlerde kendisinden yardım isteğine karşılık oğlu Kâsım Bey kumandasında asker göndermekle mukâbelede

bulundu.

İsfendiyâr Bey, emri altındaki bölgelerden, Çankırı, Kalecik ve Tosya'yı en çok sevdiği oğlu Hızır Beye vermek istedi. Babasının bu icrâatına gücenen büyük oğlu Kasım Bey Eflak seferinden dönüşte Kastamonu'ya gelmedi ve bu yerlerin Osmanlı himâyesinde bulunmak şartıyla kendisine terk edilmesini istedi. Çelebi Mehmed, Kasım Beyin bu arzusunu muvâfık bularak harekete geçti. Ancak İsfendiyar Beyin red cevâbı karşısında, Kastamonu üzerine yürüyen Çelebi Mehmed, onu Sinop'a çekilmeye mecbûr etti. Nihâyet Kastamonu ve Küre Candaroğullarında kalmak şartıyla diğer bölgeler Osmanlılara terk edildi. Onlar da bu bölgeleri kendileri adına Kâsım Beye verdiler.

İki beylik arasında uzun bir süre devâm eden iyi ilişkiler, Çelebi Mehmed'in ölümü ve Osmanlı Devletindeki iç karışıklıktan istifâde etmek isteyen İsfendiyâr Beyin, oğlu Kâsım Beye taarruzu ile bozuldu. Kâsım Beyin elinden eski bölgelerini alan İsfendiyar Bey, daha sonra Osmanlılara âit Safranbolu'yu muhâsara ettiyse de, muhârebede mağlûb olarak yaralı hâlde Sinop'a kaçtı. Osmanlı kuvvetleri bakır mâdeni ile meşhûr Küre'yi zabtettiler. Bu durum üzerine İsfendiyar Bey, torununu (İbrahim Beyin kızını) İkinci Murâd'a vermek ve Bakır Küresi hâsılâtının bir kısmını Osmanlılara terk ve lüzûmu hâlinde asker göndermek, bir de Kâsım Beyin yerlerini iâde etmek sûretiyle sulh teklif ederek bu şartlarla anlaşma imzâlandı (1424).

İsfendiyar Bey, yaşı yetmişi geçmiş olduğu hâlde 1440 yılında vefât etti ve Sinop'daki türbesine defnedildi. Yerine oğlu Tâceddîn İbrâhim Bey geçti ise de, üç buçuk yıl kadar bir saltanat sürdü. 1443 Mayısı sonunda öldü.

İbrâhim Beyin yerine büyük oğlu Kemâleddîn İsmâil Bey geçti. İsmâil Beye kardeşi Kızıl Ahmed Bey muhâlefet ederek, Osmanlıların yanına gitti. Osmanlılar, Ahmed Beyin teşvikiyle Mahmud Paşa komutasında Kastamonu üzerine asker sevk ettiler. İsmâil Bey Sinop'a kaçarak müdâfaa hareketine girişti. Müdâfaadan bir netîce elde edemiyeceğini anlayınca da hayâtına ve çocuklarına dokunulmayacağına dâir teminat alarak kaleyi teslim eyledi (1461).

Fâtih Sultan Mehmed, Sinop önünde orduya iltihak ederek, İsmâil Beyle görüştü ve ona akran muâmelesi yaptı. Otağının kapısında karşıladı. İsmâil Bey el öpmek istediyse de, Fâtih Sultan Mehmed kardeşim hitâbıyla boynuna sarılarak öptü.

Osmanlı pâdişahı, İsmâil Beye başlangıçta İnegöl, Yenişehir ve Yarhisar taraflarını ve oğlu Hasan Beye de Bolu sancağını vermişti. Fakat İsmâil Bey kendisine Rumeli'de bir yer verilmesini ricâ edince Filibe'ye nakledildi. Hükümdârlığında olduğu gibi Filibe'de de hayırlı vakıflar yaptı. 1479 târihinde orada vefât etti. İsmâil Beyin yerine hükümdar olan Kızıl Ahmed Beyin saltanatı ise iki üç ay sürmüş ve beylik tamâmiyle Osmanlıların eline geçmiştir.

Candaroğulları, Birinci Süleymân Paşadan beyliğin son bulmasına kadar yaklaşık yüz altmış sene devâm eden saltanatları zamânında, ilmî ve sosyal müesseselerle memleketlerini îmâr etmişlerdir. Ayrıca ilim ve sanat adamlarını himâye ile kendi adlarına ithâf edilen pekçok Türkçe eser yazdırmışlar, bu sûretle Türkçenin ilim dili olmasına her bakımdan îtinâ göstermişlerdir.

Candaroğullarından Celâleddîn Bâyezîd Beyin Araç kasabasında bir câmi, İsmâil Beyin Kastamonu, Sinop ve beyliğin diğer merkezlerinde câmi, mescid, han, hamam, çeşme gibi eserleri vardır. İsfendiyar Bey zamânında Kastamonu, Anadolu'daki ilim merkezlerinden biri olmuştur. Daha sonra burada Sancakbeyliği etmiş olan Osmanlı şehzâdeleri de Candaroğulları zamânındaki ilim ve edebiyât cereyanlarını devâm ettirmişlerdir.

İlim ve fazîlet sâhiplerini himâye eden, destekleyen ve dâimâ onlarla berâber olan Candaroğulları hükümdârları adına yazılmış eserler arasında en önemlileri şunlardır: Süleymân Paşa adına tasavvuftan Farsça **İntihâb-ı Süleymâniye** ismiyle Allâme Şîrâzî'nin bir eseri; Celâleddîn Bâyezîd adına, Ebû Mihnef'ten tercüme edilen üç bin beyitli **Maktel-i Hüseyin Mesnevîsi;** İsfendiyâr Bey adına göz hastalıklarına dâir Sinoplu hekim Mü'min bin Mukbil tarafından telif edilen **Kitâb-ı Miftâh-ün-Nûr** ve **Hazâin-üs-Surûr;** Hızır Bey adına tercüme edilen **Mîrâcnâme,** Kâsım Bey adına yazılan Ömer bin Ahmed'in kaleme aldığı on beş bâb üzerine kırâat-ı seb'aya dâir olan **Risâle-i Münciye** isimli Türkçe tecvid kitabı.

Candarbeyliği iktisâdî durum itibâriyle iyi bir mevkide bulunuyordu. On üç, on dört ve kısmen on beşinci asırlarda pek ehemmiyetli olan Sinop ticâret limanı bu beyliğin elinde bulunuyordu. Sinop vâsıtasıyla, Anadolu emtiasını ve kendi mallarını ihrâç ettikleri gibi, Cenevizlilerin getirdikleri malları da içeri alıyorlardı. Bir ara Samsun'u da elde eden Candaroğulları burada bir kalesi olan Cenevizlilerle ticârî muâmelede bulundular. Kastamonu'nun en mühim ihrâç eşyâsı bakır ile demirdi. Bilhassa birincisi pek önemli ve makbuldü. Bu ihrâcât dolayısıyla beylik külliyetli gelir temin etmekteydi. Cenevizlilerle alış verişlerinde Candaroğullarının çift balık resimli bakır sikkeleri görülmüştür. Candarbeyliği zamânında Kastamonu atları meşhur ve Arab atları gibi şeceresi olup yüksek fiatla

satılırdı. Ayrıca dışarıya doğan ve şâhin gibi av kuşları ihrac edilirdi.

Candarbeyliğinin Sinop limanında tersânesi ve donanması olduğu mâlum ise de, bu donanmanın miktarına ve faaliyetine dâir fazla bilgi yoktur. Pervâneoğullarından Gâzî Çelebiden sonra, Candaroğullarına geçen Sinop'ta donanma faaliyetleri görüldü. Nitekim Candarbeyliği donanmasının 1361'de Kefe'yi Cenevizliler'den almalarına ramak kalmıştı. Osmanlılar zamânında da Candaroğullarından kalan Sinop tersânesinde kadırgalar yapılmıştır.

Candarlı Beyleri	**Tahta Geçişi**
Şemseddin Yaman Candar	1292
Birinci Süleyman Paşa	1309
Birinci İbrahim Paşa	1399
Âdil Bey bin Ya'kûb	1345
Celâleddin Bâyezid	1361
İkinci Süleyman Şah	1384
İsfendiyar Bey bin Bâyezid	1385
Tâceddin İkinci İbrâhim Bey	1440
Kemâleddin İsmâil Bey	1443
Kızıl Ahmed Bey	1461

CANİK DAĞLARI;

Türkiye'nin Karadeniz bölgesinde Kızılırmak'ın aşağı kesimiyle Ordu yakınındaki Melet yarma vâdisi arasında uzanan dağlar. 1500-2000 metre yüksekliğinde, üstleri düz veya hafif dalgalı orta yükseklikte dağ sıralarıdır. Ordu'nun doğusunda denize dökülen Melet Suyu Vâdisini geçince kendisinden daha yüksek olan Giresun Dağlarından ayrılır. Batıya gittikçe yavaş yavaş alçalan ve Yeşilırmak yarma vâdisinin batısında 1500 metre yüksekliğe inen Canik Dağları, doğu ucunda yükseklikleri 2000 metreye ulaşan iki tepeye sâhiptir. Birbirine paralel giden ve Karadeniz'e dökülen birçok çay ve dere Canik Dağlarını derin bir şekilde yarmıştır. Güneyde kendisini sınırlayan Kelkit Vâdisine inen daha seyrek ve daha kısa sel yataklarıyla sarılmıştır. Canik Dağları kırıklı-kıvrımlı krater tortul tabakalarıyla yine bu devre âit volkanik tabakalardan meydana gelmiştir.

Canik Dağlarının iklimi Karadeniz dağ iklim tipi olup bol yağışlıdır. Yıllık yağış tutarı 800-1200 mm'yi bulur. Bu miktar doğuya doğru gittikçe fazlalaşır. Bitki örtüsü bakımından karmaşık bir görünüşü vardır. Alçak kesimlerde fundaklıklar ve tarlalar açılmış, yükseklerde de yer yer mer'alar meydana gelmiştir. Eskiden sık orman bölgelerinden meydana gelen Canik Dağlarının açılan tarlalarında mısırın yerini patates alır. Daha yükseklerde hayvan yetiştirme önemli yer tutar. Canik Dağlarının halkı çiftçi olduğu kadar balıkçıdır. Kıyı boyunda balıkçılık, nehir ağızlarında da hayvan besiciliği önemlidir. Dağların Karadeniz eteklerinde nüfus yoğunluğu yüksek olup Ordu, Samsun gibi şehirler ve Bafra, Çarşamba, Terme, Fatsa, Ünye gibi kasabalar sıralanır. Yamaçlarda ise evleri dağınık köyler vardır. Canik Dağlarının İç Anadolu'ya bakan tarafında ise geniş otluklar yer alır. Kıyı boyunda yetiştirilen ürünler tütün, fındık, mısır ve fasulyedir.

Canik Dağları, ikisi az önemli olan üç kara yoluyla kesilir. Bunlar Ordu-Koyulhisar, Ünye-Niksar, Samsun-Amasya yoludur. Üçüncü yol, önemli olup oldukça işlektir.

CÂRÎ HESAP;

Alm. *Laufende, Rechnung (f), kontokorrent (n),* **Fr.** *Compte (m), courant,* **İng.** *Current account.* Bir bankayla müşterileri veya bir malın satıcısıyla alıcıları arasında cereyân eden işlemleri toplayan hesap. Bu hesapta satıcı ve alıcıyı, borçlu ve alacaklı duruma sokan çeşitli işlemler, borç ve alacak kalemleri olarak toplanır. Sonuçta ortaya çıkan borç veya alacak bâkiyesine göre alıcı ve satıcılar birbirlerine olan borç ve alacak durumlarını tesbit ederler.

Bir işletmede, borçlu ve alacaklı cârî hesaplar kullanılabilir. Borçlu cârî hesaplar, işletmenin mal sattığı veya bir hizmet îfâ ettiği müşterilerin ferdî olarak borç durumlarını gösterir. Buna mukâbil alacaklı cârî hesaplar, işletmenin genellikle bir mal satılması, hizmet îfâsı dolayısıyle, üçüncü şahıslara olan borç bâkiyelerini gösterir. Bankalardaki cârî hesablar; mudiler, müşteriler ve muhâbirlere âit olmak üzere üç kategoriye ayrılır.

Türk Ticâret Kânunu hükümlerine göre cârî hesap ilişkisinde, karşılıklı borç ve alacaklar, hesap kesimi

sırasında tasfiye edilir. Borç ve alacak kalemleri ayrı ayrı talep edilemez. Hesap kesimi sonunda hesap sâhiplerine mutâbakat mektubu gönderilerek münferit borç ve alacak kalemleri ile bâkiyenin tasdiki istenir.

CÂRİYE (Bkz. Köle)

CARNOT, Nicolas Leonard Sâdı;

Fransız bilim adamı. Termodinamiğin kurucusu olup, 1 Haziran 1796'da Paris'te doğdu. Bir askerî dehâya sâhib olan Lazare Carnot'un oğludur. Babası ortaçağda yaşamış olan şâir Sâdî-i Şîrâzî'ye karşı duyduğu hayranlığından dolayı oğluna bu İslâm âliminin ismini vermiştir.

Carnot, zamânının ileri ilmî kuruluşu olan ve askerî mühendislerin yetiştiği ünlü Ecole Polytechnique'de tahsil gördü. 1924'te buhar makinalarının çalışma düzenini inceleyen **Ateşin Müteharrik Gücü Üzerine Düşünceler** isimli kısa bir kitap yazdı. Ancak, ileri konuları basit bir şekilde anlatabilme kâbiliyeti, kitabın bir teknik incelemeden ileri bir klasik temel eser olmasını sağlamıştır. Yanlış ısı kalori teorisine dayandığı için ayrıntılı olarak verdiği sonuçların çoğu yanlıştır. Buna rağmen, ortaya koyduğu teoremler, bilimin en önemlileri arasında yer alır.

Carnot bir ısı makinasını esas parçalara ayırmıştır: Isı kaynağı, ısı alıcısı, çalışan sıvı veya gaz. Buhar makinasında bunlar, buhar kazanı, yoğunlaştırıcı ve suya karşı gelir. Çalışan maddeyi değiştirmeyen basit işlem devreleri kullanarak, sürtünmesiz ideal bir makina tasarlamıştır. Verilen bir ısının harcanması ile bir makinadan alınacak iş miktârının çalışan maddeye bağlı olmayıp, sâdece ısı kaynağı ve ısı alıcısının sıcaklıklarına bağlı olduğunu göstermiştir. Bu ideal makinanın randımanının bilinmesiyle, diğer bütün makinaların randımanının hesaplanabileceğini ileri sürmüştür.

Carnot, 24 Ağustos 1832'de Paris'de ölmüştür. Kitâbı, William Thomson (Lord Kelvin) tarafından tekrar ortaya çıkarılıncaya kadar dikkati çekmemiştir. Thomson, onun bulduğu sonuçları kullanarak, buhar makinasının verimliliğinden daha çok, çalışan sıvı ve gaz maddelerinin özelliklerini hesaplamıştır. Böylece, Carnot tarafından başlatılan modern termodinamiğin kuruluşu tamamlanmıştır.

CARNOT ÇEVRİMİ;

ideal bir ısı makınasında kullanılan akışkanın basınç ve sıcaklığında ortaya çıkan ve iki eşsıcaklık (izoterm) ile iki adyabatik dönüşümden meydana gelen çift kaynaklı, tersinir termodinamik çevrim.

Sadi Carnot tarafından ortaya konulan bu prensip, iki farklı sıcaklık seviyesi arasında çalışan ısı makinalarının verimini belirtmekte kullanılır.

Isı makinasında kullanılan akışkan, peşpeşe dört değişik durumdan geçer. Bunlar: 1. Sabit bir yüksek sıcaklıkta ısınma neticesinde genleşme.

2. Adybatik (tersinir, ısı alışverişsiz) genleşme.

3. Sabit bir düşük sıcaklıkta soğuma neticesinde sıkışma.

4. Adybatik sıkışmadır.

1. durumda, makina ısı kaynağından ısı alır. 2. durumda iş yapar. 3. durumda, soğutma blokuna yâni ısıyı makinadan uzaklaştıran maddeye ısı verir. 4. durumda ise iş alır. Bu çevrimde 1. durumda ısı kaynağından alınan ısı Q_1 ve ısı kaynağının sıcaklığı T_1, 3. durumda soğutma blokuna verilen ısı Q_2 ve bunun sıcaklığı T_2 ise $Q_1/T_1=Q_2/Q_2$'dir.

Makinanın verimi (e) ise:

$$e=\frac{Q_1-Q_2}{Q_1}=\frac{T_1-T_2}{T_1}$$ ifadesiyle verilir.

Verim makinayı çalıştıran maddeye bağlı değildir. İki farklı sıcaklık seviyesi arasında çalışan bütün tersinir ısı makinaları, Carnot makinasıyla aynı verime sâhiptir.

CARREL, Alexis;

kan damarlarının birbirine bağlanmasında yeni bir teknik geliştirmesi sebebiyle, 1912 yılında Nobel Mükâfâtı verilen Fransız asıllı Amerikan Cerrahı. 28 Haziran 1973'te Fransa'nın Lyon şehrinde doğan Carrel, 1900 yılında Lyon Tıp Fakültesinden mezun oldu.

Kanada'da kısa bir süre kaldıktan sonra Chicago'ya gelip Chicago Üniversitesi Fizik Laboratuvarında çalışmaya başladı. 1908'de Rockfeller Tıbbî Araştırma Merkezine girdi. İkinci Dünyâ Harbi sırasında

Carrel ve hanımı Fransa'da bir laboratuvar hastahânesi kurdular; daha sonra Carrel'in emekliye ayrıldığı târih olan 1939 yılına kadar tekrar Rockfeller Tıbbî Araştırma Merkezine döndüler. 1941'de Fransa'ya dönen Carrel, insanların karşılaştıkları problemler ve pratik çözümleri konusunda faaliyet gösteren "Fondation Pour l'Etude des Problemes Humains" Vakfını kurdu. Carrel 5 Kasım 1944'te Paris'te öldü.

Carrel'in 1902 yılında geliştirdiği kan damarlarının birbirine bağlanması (dikilmesi) tekniği insan vücuduna nakledilen organlara kan damarlarının bağlanmasında kullanıldı. Organ nakli ile yakından ilgilenen Carrel, 1913 yılında yaptığı bir ameliyatla bir kedinin böbreğini başka bir kediye nakletti.

Ocak 1912'de bir piliçten aldığı kalp dokusunu bir in-vitro kültürüne nakletmeye muvaffak oldu. Bu kültürü iptidâî bir halde olmasına rağmen 28 yıl süreyle canlı olarak muhâfaza etti. Dokuya gerekli maddeyi sağlamakta son derece dikkatli olan Carrel, orjinal sun'î maddeye embriyonik piliç suyu veya bâzı diğer sıvı besinler ilâve etti. Bu arada dokuyu tâze besinler içinde banyo da eden Carrel, artık ürünlerin ortadan kaldırılması için kullanılmış maddeleri dışarı attı.

Birinci Dünyâ Harbi sırasında Henry Dakin ile çalışan Carrel, yaraları sodyum hipoklorit eriyiği ile tedâvî etme tekniğini geliştirdi. Bu metod sâyesinde birçok yaralı insan tedâvi edilerek ölmekten kurtuldu. Koyu bir Hıristiyan olan ve bir misyoner gibi çalışan Carrel; felsefe, sosyoloji ve fen konularında eserler verdi. 1935'te **İnsan Denen Meçhul,** 1937'de **Medenî İnsan,** 1948'de **Duâlar,** 1938'de C.A. Lindbergh ile birlikte **Organ Kültürleri** adlı kitapları yazdı.

CASTRO, Fidel;

Kübalı devlet adamı. 1926 yılında Biran yakınlarında doğdu. İspanyol göçmeni bir toprak sâhibi olan Angel Castro Argiz'in aşçısı Lina Ruz'dan doğan gayri meşrû (evlilik dışı) çocuğudur. Ülkesinde sosyalizmi kurma çalışmalarının yanında, Afrika ve Lâtin Amerika ülkelerindeki sosyalist hareketlere destek verdi.

Öğrenimini Havana Üniversitesinde yaptı ve hukuk doktoru olarak mezun oldu. 1947'de Dominik Cumhuriyetine karşı başarısızlıkla netîcelenen çıkarma hareketinde bulundu. 26 Temmuz 1953'te Santiago'daki Moncado kışlasına başarısız bir baskın düzenledi. Tutuklanarak, Santiago da Kuba Yüksek Mahkemesinde yargılandı. Mahkemede suçlu bulunarak on beş yıla mahkum edildi. Juventud Adasında belli bir müddet hapis yattıktan sonra, geri kalan cezâsı affedilerek 1955'de serbest bırakıldı.

1955'te Küba'dan ayrılarak Meksika'ya geçti. Burada yeni bir örgüt kurdu. 1956 yılında Küba'ya girişilen çıkarma başarısızlıkla sonuçlanınca, kardeşi Raul ve Ernesto (Che) Guevera'nın da bulunduğu bir grup arkadaşlarıyla birlikte Sierra Maestra Dağlarına çekildi. Orada başlattığı gerilla hareketi, diğer şehirlerdeki direnişçilerle birleşerek iyice kuvvet kazandı. Devlet Başkanı Batista, 1 Ocak 1959'da Dominik Cumhûriyetine kaçınca, Castro ve taraftarları, 1959 yılı başlarında Havana'ya girdi. Kendisi başkanlığa, Manuel Uritia Leo ise, devlet başkanlığına getirildi. Castro hükûmeti geniş kapsamlı toprak reformuna girişti. Topraklarının kamuşlaştırılmasından zarar gören ABD şirketlerinin baskısıyla, ABD hükûmeti Küba'ya karşı ekonomik ambargo uygulamaya başladı. Castro, şeker karşılığında Sovyetler Birliğinden aldığı ham petrolü, ABD şirketlerinin elindeki rafinerilerde işletemedi. Bunun üzerine bütün rafinerileri devletleştirdi. Bu durum zâten soğuk olan ABD-Küba ilişkilerini iyice bozdu. 1961 yılının Nisan ayında ABD, Castro'yu devirmek için Küba'ya karşı Domuzlar Körfezi Harekâtını (Bay of Pigs) yaptı. Fakat CIA tarafından düzenlenen bu harekât başarısızlıkla sonuçlandı.

Castro, 1 Mayıs 1961'de Küba'yı "Sosyalist Cumhûriyet" ilân etti. Kendisini tamâmen Komünist Partisine ve Sovyetler Birliğine dayadı. 1962 senesinde Küba'ya Sovyet yapısı nükleer başlıklı füzeler yerleştirmesi sebebiyle ABD ve Rusya'yı savaşın eşiğine getirdi.

Castro, 1975'te Angola Halk Kurtuluş Cephesine, bunu tâkiben Etiyopya ve diğer ülkelere Kübalı askerler göndererek devrimci hareketlere katıldı. Aralık 1979'da Rusya'nın Afganistan işgalini destekleyenlerden biri olan Castro, 7 Şubat 1986'da Küba, Komünist Partisinin üçüncü kongresinde yapılan seçimde partinin birinci sekreterliğine yeniden seçildi. Partinin ikinci sekreterliğine, kardeşi Raul Castro getirildi (1992).

CÂSUSLUK;

Alm. *Spionage (f), kundschafterdienst. (m),* **Fr.** *Espionnage (m),* **İng.** *Espionage.* Milletlerarası münâsebetlerde bir devlet hesâbına başka bir devletin siyâsî, askerî, ekonomik, teknik ve başka sâhalarda gizli bilgilerin toplanması ve diğer devlete aktarılması.

Hemen her devlet, devâmı için, kendine yabancı ve tehlikeli olan veya olabilecek devletlerin kendisi hakkında ne düşündüklerini bilmek zorundadır. Eskiden kişilere bağlı olarak faaliyet gösteren câsusluk teşkilâtları, fennin ilerlemesiyle bugün, gizli dinleme ve fotoğraf araçları, çok yüksekten uçan câsus

uçakları veya gemilerdeki elektronik cihâzlar, fezâda câsus uyduları vâsıtasıyla çok etkili roller oynamaktadırlar.

Günümüzde devletler birbirini sıcak harpten ziyâde soğuk harplerle tahrib etmektedirler. Bu, milletlerin benliklerini meydana getiren an'anevî özellikleri yok etmek yönünde geliştirilmiş bir câsusluk çeşididir ki, bu marifetler çok iyi yetişmiş usta câsuslar vâsıtasıyla yerine getirilir. Her devlet câsuslukla alâkalı hükümleri kendi iç hukuklarına ve cezâ kânunlarına koymuşlardır. Bu hükümlerin tatbikinde fertlerin yabancı veya kendi uyruğunda olması, durumu değiştirmez. Ancak diplomatik misyonu olan yabancıların bu tür eylemlerle yakalanmaları hâlinde, durum umumiyetle sınırdışı edilmeleriyle netîcelenir ve o diplomat "istenmeyen kişi" ilân edilir. Özellikle 1990'a kadar komünist ülke diplomatlarının batı ülkelerindeki bu tür eylemlere giriştikleri sık sık yakalanıp sınırdışı edildikleri çok olmuştur.

Birinci Cihan Harbinden evvel dünyânın en sağlıklı haber alma teşkilâtı İkinci Abdülhamîd Hanın kurup geliştirdiği "Yıldız" (Teşkilât-ı Mahsûsa) teşkilâtıydı. Günümüzde ise ABD'nin CIA, önceleri Sovyet Rusya'nın şimdi Rusya Federasyonunun KGB, İsrail'in MOSSAD teşkilâtları bu konuda en faal rolü oynamaktadır. Esas îtibâriyle câsusluk olayları İkinci Dünyâ Harbinden sonra çok daha artmış ve tekniğin ilerlemesiyle de teknik bir mâhiyet kazanmıştır. Dolayısıyla teknikte ileri ülkeler câsusluk eylemlerinde daha başarılı olmaktadırlar.

Kamuoyuna mâl olmuş bâriz câsusluk olaylarına misâl olarak; atom bombasına âit sırların bâzı ilim adamları tarafından Sovyet Rusya'ya verilmesi, İngiltere Savunma Bakanının Ruslarla ilişkisi olan bir kiralık kadın şebekesiyle münâsebet kurup açığa çıkan Profuma Skandalı, Londra'daki Sovyet Büyükelçiliğindeki yüzden fazla diplomatın câsusluk yaptıkları gerekçesiyle 1971 yılında topluca sınırdışı edilmeleri ve iki Almanya birleşmeden önce Batı Almanya Başbakanı Brandt'ın başmüşâvirinin, Doğu Alman câsusu olmasının anlaşılmasıyla Başbakanın istifâsı ve hükümetin düşmesi gösterilebilir.

CAVA (Bkz. Endonezya)

CAVNPÛR ŞARKÎ DEVLETİ;

Hindistan'ın Cavnpûr bölgesinde 1394 senesinde Melik Server adında bir bey tarafından kurulan devlet.

Tuğluk Sultânı Mahmud, Delhî'nin doğusunda ayaklanan Hindûlara karşı Melik Server'i gönderdi. Bölgede sükûneti sağlayan Melik Server, Sultân-üş-Şark ünvânıyla Cavnpûr'da bağımsızlığını ilân etti. Kısa zamanda topraklarını genişletti. Tîmûr'un Hindistan Seferi sırasında tarafsız kaldı. Fakat o sene vefât etti (1399). Yerine evlâtlığı Melik Karanfil geçti. Melik Karanfil, Mübârek Şâh ünvânını alarak kendi adına hutbe okuttu ve para bastırdı.

Mübârek Şâh, 1402'de ölünce, yerine kardeşi İbrâhim geçti. Sultan İbrâhim'in ilk zamanları karışıklıklarla geçti. Hindû Kralı Raca Ganeş Müslümanlara çok baskı yapıyordu. Bu baskıyı kaldırmak için Şeyh Kutb-ül-Âlem'in isteği üzerine (1409-1414) Bengâl'e yürüdü. Raca Ganeş, oğlunu İslâmiyeti öğrenmesi için Şeyh Kutb-ül-Âlem'e gönderince seferden geri döndü.

Sultan İbrâhim dînine çok bağlı olup, âlimleri ve edipleri korurdu. Cavnpûr'da büyük kapılarıyla meşhur Atala Câmiini yaptırdı.

İbrâhim Şahın 1436 senesinde ölümü üzerine oğlu Mahmud Şah tahta geçti. Mahmud Şâh zamânında Delhi ile Cavnpûr arasında uzun süren harpler başladı. Bu savaşlara Behlül Lûdî'nin Multan'ı almak için sefere çıkması sebeb oldu. Behlül Lûdî seferdeyken, onu istemeyen bâzı beyler, Mahmud Şahı Delhi'ye dâvet ettiler. Mahmud Şah da Delhi'yi kuşattı. Seferde olan Behlül bunu haber alınca, sür'atle geri döndü. Mahmûd Şahın ordusunu bozguna uğratarak Delhi'yi kurtardı. 1457 senesindeki bir harpte Mahmud Şâh öldü. Yerine oğlu Muhammed geçti. Muhammed kısa bir süre sonra tahttan indirilerek yerine kardeşi Hüseyin geçirildi.

Hüseyin Şah, Multan'daki Seyyid Hânedânının son hükümdârı Âlem Şahın dâmâdıydı. Tahta çıkınca, Behlül ile dört senelik bir anlaşma yaptı. 1466-67 senesinde babasının intikâmını almak için, büyük bir orduyla harekete geçerek Gvalyar'a kadar fethetti.

1473 senesinde karısı Celîle'nin teşviki üzerine 140.000 atlı, 1400 filli büyük bir orduyla Delhi üzerine yürüdü. Delhi havâlisinin tamâmını ele geçirdi. Behlül'ün elinde yalnız Delhi kaldı. Behlül, başka yerden yardım alamayınca, barış istedi. Hüseyin Şah, sulh teklifini kabul etmedi. Behlül'ün ordusu 18.000 kişiydi. İki ordu Cemre Nehrinin iki yakasında bir müddet karşılıklı beklediler. Hüseyin Şah, önlerinde yer alan nehre güvenerek birliklerini etrâfı yağma için gönderince, Behlül bunu fırsat bilip, nehri geçerek Hüseyin Şahın ordugâhını bastı. Hüseyin Şâh, harp meydanından kaçtı.

Hüseyin Şâh birkaç defâ Delhi üzerine yürüdü ise de hepsinde mağlub oldu. En sonunda Behlül Lûdî, Cavnpûr şehrini ve ülke topraklarını eline geçirdi. Kendi oğlu Barbey'i 1479 senesinde Cavnpûr'un idâresi ile görevlendirdi. Böylece Cavnpûr Devleti ortadan kalkmış oldu. Ülke de Delhi'ye bağlandı.

Delhi ve Bengal Sultanlıkları arasında bulunan Cavnpûr Sultanlığı, kuvvetli bir Müslüman devletiydi. Başta bulunan sultanlar, İslâmiyetin yayılmasında önemli rol oynadılar. Cavnpûr, doğunun Şîrâz'ı diye meşhur oldu. Bilhassa İbrâhim Şah zamânında Cavnpûr'da İslâmî mîmârînin güzel bir mahallî ekolü gelişti.

Cavnpûr Şarkî Sultanları	**Tahta Geçişi**
Melik Server	1394
Mübârek Şah	1399
İbrâhim Şah	1402
Mahmud Şah	1440
Muhammed Şah	1457
Hüseyin Şah	1458-1479

CAYRASKOP (Bkz. Jiroskop)

CAZGIR;

karakucak ve yağlı güreşlerde, pehlivanları önüne alarak duâlar ve coşturucu sözlerle onları seyircilere tanıtan, durmadan konuşan çenesi kuvvetli kişi.

Cazgırlar, genellikle eski meşhur pehlivanlardandır. Güreş başlamadan önce vakûr bir şekilde ağır ağır yürüyerek meydanın tam ortasına gelir. Müsâbakaya katılacak bütün pehlivanları önüne dizerek adları, şanları, mahâretleri ve tehlikeli oyunlarını sayıp seyircilere tanıtır. Daha sonra güreşi başlatmak için iki pehlivanı yanına çağırır. Yönlerini kıbleye çevirtir. Elini her ikisinin sırtlarına vurarak rükûa varır gibi eğilip, ellerini diz kapaklarına koymalarını söyler. İki pehlivanın arkasında duran cazgır, sağ elini sağdakinin sırtına, sol elini soldakinin sırtına sertçe vurur. Yaş ve kıdeme göre adlarını, memleketlerini, hangi müsâbakalara katıldıklarını, meşhur oyunlarını söyler. Sonra:

Allah Allah İllallah
Erler çıktı meydâne,
Biri birinden merdâne
Biri ak biri kara Mevlam her birine kuvvet vere
Bu meydan er meydanıdır
Kırklar yediler seyranıdır
Nice koç yiğitler bu meydandan geçti
Acı tatlı suyun içip göçtü
Atlar gibi tepişmeyelim
Arslanlar gibi kapışalım
Yâ Muhammed, yâ Ali
Pehlivanların pîri hazret-i Hamzâ-yı velî
Dellâl çıksın aradan
Hepsine kuvvet versin Yaradan

gibi duâlar okuyarak pehlivanları er meydanına salar. Davul ve zurna eşliğinde pehlivanlar güreşe başlarlar.

Cazgırları bâzı yerlerde "salavâtçı, meydancı, meydan şeyhi, peşrevci, okuyucu" gibi isimlerle de anarlar.

CEAUSESCU, Nicola;

Romanya devlet başkanlarından. 26 Ocak 1918'de Scornicesti'de doğdu. 1930'da komünist gençlik hareketlerine karıştı. Defâlarca hapse atıldı. İkinci Dünyâ Savaşından ve komünist ihtilâlin gerçekleşmesinden sonra, orduyla irtibâtı temin etti. 1948'de Komünist Parti merkez komite üyeliğine seçildi. 1945'ten sonra ülkeyi diktatörce yöneten Gheorghe Gheorghiu Dej'in korumasına girdi. 1955'te Polit Büro üyeliğine getirildi. 1965'te parti genel sekreteri, 1967'de Devlet Konseyi Başkanı oldu. 1974'te Devlet Başkanlığına seçildi.

Yalnızca devlet başkanından emir alan gizli bir güvenlik teşkilâtı kurdu. Akrâbalarını önemli mevkîlere yerleştirdi. Milyarlarca dolar servet sâhibi oldu. En küçük bir muhâlefete bile izin vermedi. Geniş bir muhbir ve ajan teşkilâtı kurdu. Bütçe açığını kapatmak için tarım ürünlerini ve sanâyi mallarını dışarı sattı. Ülkede büyük bir sıkıntı başgösterdi. Halk ayaklandı. Askerlerin 17 Aralıkta göstericilerin üzerine ateş açması üzerine Ceausescu rejimi çöktü. Kısa bir sorgulamadan sonra Ceausescular kurşuna

dizilerek îdâm edildiler (25 Aralık 1989).

CEBECİ OCAĞI;

Osmanlı askerî teşkilâtında silâhların tedâriki, muhâfazası ve sefer zamânında cepheye götürülmesiyle vazîfeli kapıkulu ocağı. Ocağın mensuplarına "Cebeciler" denilmektedir.

Cebeci Ocağı, Fâtih Sultan Mehmed Han zamânında kuruldu. İlk zamanlarda bu ocağın mensupları yeniçeriler gibi, acemi oğlanları arasından seçilmekteydi. Bunlar ocağa "şâkird" (öğrenci) sıfatıyle alınırlar, sonra asıl Cebeciler arasına geçerlerdi. Maaş defterlerinden anlaşıldığına göre Cebeciler 59 bölük ve 37 orta bölük olmak üzere 96 odaya ayrılmıştı. Cebeci ortaları silah yapan, tâmir eden, barutları ıslah eyleyen ve harp levâzımatını hazırlayan sınıflardan teşekkül ediyordu. Bunların arasında ayrı bir sınıf olarak humbara dökücüleri, barutçular ve lağımcılar da vardı.

Cebecilerin en büyük subayına "Cebecibaşı" adı verilirdi. Cebecibaşılık makâmı boşaldığı zaman, başkethüdâ bu makâma tâyin edilirdi. Ancak bâzan cebehâne başçavuşunun ve hattâ sonraları ocak dışından da Cebecibaşı tâyin edildiği olmuştur. Cebecilerin rütbe bakımından Cebecibaşı ve dört kethüdâdan sonra sırasıyla cebeci başçavuşu, büyük ve orta kumandanları, odabaşıları ve küçük subaylar gelirdi. Ocağın hesap işlerine "Cebeci Kâtibi" bakardı.

Cebeciler başlarında iki ucu omuzlarına doğru sarkan ve dört tarafı yeşil çuha olan şebkülah denilen serpuşu giyerler ve merâsim esnâsında bunun üzerine tüy takarlardı. Cebecilerin malûl ve ihtiyarları, ocaklarının kânunu üzere belli miktarda aylığa bağlanarak emekliye ayrılırlardı.

Cebehâne, Ayasofya Câmii karşısında, son devirde yanmış olan adliye binâsının yerinde idi. Burada zâbit ve neferlerin odaları, silâh ve sâir harp malzemesi tamirhânesi ve depo bulunuyordu. Cebehâne için lâzım olan mâmul ve gayri mâmul bütün eşyâ bu depoda bulunurdu. Yeniçerilere âit cebe (zırh) üzerlerinin kumaşları, tolga kılıfları, zırh keseleri, meşin, bakır, pamuk ipliği, keten, çelik, kayık, tüfenk maşası, cebehâne anbarında bulunan eşyâlardan bir kısmıdır. Bunlardan başka kürek, kazma ve bunların sapları, tüfenk kundağı ve diğer îmâl edilmiş malzemeler hep burada bulunur ve yapılırdı. Bu eşyâdan îcâb edenlerin lüzumu hâlinde donanmaya ve kalelere sevkleri cebecibaşıya âitti. Cebehânede levâzım azaldığı zaman, bu noksanı Cebecibaşı dîvâna arz eder ve noksanlar tamamlanırdı. Yeniçeriler devlet merkezinde bulunurlarken tüfenk taşımaları yasak olduğundan bunların tâlim zamanlarında kullanacakları tüfenkleri cebecibaşı verir ve işleri bitince yine geri alırdı.

Kalelere silâh ve cephâne gönderilmesi, oradaki cephânenin muhâfazası, Cebeci Ocağı tarafından gönderilmiş olan Cebecilere âitti. Bu kalelerdeki silâh, cephâne ve barut gibi harp levâzımının muâyeneleri ve işe yarayıp yaramayacağının tedkîki Cebecibaşı tarafından yapılırdı. Kalelerde hizmet eden Cebeciler de Yeniçeriler gibi üç sene müddetle kale hizmetinde bulunurlar ve sonra merkeze getirilip yerlerine başkaları gönderilirdi. Bu cebecilerin başlarında zâbitleri bulunurdu.

Savaş zamânında yeniçerilere âit harp levâzımâtı Cebeciler vâsıtasıyla katır ve develerle nakledilir ve harp mıntıkasına girildikten sonra, kendilerine dağıtılırdı. Ordu savaş meydanında yerini aldığı zaman, Cebeciler kânun üzere ordunun merkez cebhesinin gerisinde bulunurlardı.

Cebecilerin sayıları devirlere göre artıp, eksilme göstermiştir. Kânûnî devrinde sayıları 700 iken, 1570 yılında 4000, Eğri seferinde 3000, Dördüncü Murad devrinde 7000-8000 olmuş, 1702 yılında ise 2500'e kadar indirilmiştir.

1826 yılında İkinci Mahmud Han yeniçerilerle birlikte artan itâatsizlikleri dolayısıyla Cebeci Ocağını da kaldırdı.

Daha sonra modern bir anlayışla Asâkîr-i Mansûre-i Muhammediyye ordusunun tesisiyle birlikte, 1054 neferden meydana gelen yeni bir Cebehâne sınıfı kuruldu. Sağ ve sol kol olarak tertib edilen ve birer Bölükbaşının kumandanlığı altında idâre olunan bu yeni teşkilât 1860'a kadar varlığını korumuştur.

CEBELİTÂRIK

DEVLETIN ADI ..... Cebelitârık

BAŞŞEHRI ..... Cebelitârık

NÜFÛSU 31.300

YÜZÖLÇÜMÜ .....5.8 km^2

RESMÎ DILI ..... İngilizce

DÎNI ..... Hıristiyanlık (Katolik) ve İslâmiyet

PARA BIRIMI..... Cebeli Târık Paundu.

İberik Yarımadasının güney ucunda Cebelitârık Boğazının Akdeniz tarafında aynı adı taşıyan yarımada üzerinde kurulmuş olan İngiliz sömürgesi.

Târihi

Eski çağlarda ismi Calpe olan bu yer, Müslümanların Avrupa kıtasında ilk fethettikleri bölgedir. 711 senesinde Emevî kumandanlarından Târık bin Ziyad Kuzeybatı Afrika sâhillerine kadar İslâmiyeti yaymak için gelmişti. Buradan gemilerle o zamandan beri kendi adıyla anılan Cebelitârık Boğazını geçerek fetihlerde bulunmuştur. İslâmiyetin yayılması ile gelişmeye başlayan bölge bu târihten îtibâren de önemli bir liman durumuna geldi. 1039'da Guzman tarafından alındıktan sonra 1299 senesinde tekrar Müslümanlar tarafından alınmıştır. Bir devre adını vermiş olan Endülüs medeniyetinin başlangıç noktası olan bu yer ve Graneda 1462'ye kadar Müslümanların elinde kaldı. Bütün Hıristiyan âleminin Müslümanlar üzerinde bilhassa Endülüs Müslümanlarına yaptıkları eziyet ve saldırılar netîcesinde bölge tamâmen İspanya'ya geçti. İslâmiyetle berâber getirdikleri medeniyet, ilim ve fenne rağmen Hıristiyanlık âlemi gözü kapalı olarak sâdece kalplerine yerleşmiş kin ve garez yüzünden Müslümanlara işkence ve eziyette ısrar ettiler. Bunun üzerine 1540 senesinde büyük Osmanlı Kaptan-ı Deryâsı Barbaros Hayreddîn Paşa donanmasıyla Müslümanlara yardım etmek için buraya geldi. Barbar Avrupalı Hıristiyanlardan kaçan binlerce Müslümanı gemilerle Kuzey Afrika sâhillerine çıkarttı.

1704 senesinde İspanya verâset savaşında İngiliz Hollanda ortak donanması Cebelitârık'ı işgâl etti. 1713 senesinde yapılan Ütrecht Antlaşması ile İspanya bu işgâli kabul etti. Hollanda ise burayı İngilizlere tamâmen bıraktı. O târihten beri İngilizlerin sömürgesidir.

Fizikî Yapı

Cebelitârık en yüksek noktası 405 m yükseklikteki Gun Tepesi olan kireçtaşından meydana gelen bir dağ kütlesidir. 800 m enindeki bu yassı kaya kütlesinin doğu ve kuzeyi diktir. Sarp yamaçlarda çok az kaynak bulunan bölgede su ihtiyacını karşılamak için özellikle doğu kesimlerde 15,5 hektarlık yağmur depolama havuzları vardır. Cebelitârık şehri bölgenin nisbeten daha düz olan kuzeybatı kesimindedir. Yirmi beş tür memeli hayvan yaşamakta olup, Avrupa'da maymunların serbest olarak yaşadıkları biricik noktadır.

İklim

Yazları sıcak ve hemen hemen yağışsız, kışlar yaza oranla daha ılık ve yağışlı geçer. Sonbahar ve ilkbahar mevsimleri de ılık ve yağışlıdır. Büyük ağaçlar ve ormanlık yerlerin bulunmadığı bölgede ancak çiçek açan bitkiler yetişmektedir. Bu çiçeklerden İberiz gibraltarice isminde olanı, Avrupa'nın başka yerinde yetişmemektedir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

31.300 civârında olan bir nüfûsa sâhiptir. 1704'te İngilizlerin işgâli üzerine halk İspanya'ya kaçmıştır. Daha sonra serbest bölge ilân edilmesi üzerine Cenovalılar, İspanyollar ve Yahûdîler gelip yerleşmişlerdir. Süveyş Kanalının açılmasıyla önemli bir liman hâlini almıştır. 5-15 yaş arasında öğrenim parasız ve mecbûridir. Ülkede 14 ilk ve 7 yüksek devlet okulu vardır. İngilizce resmî dili olmasına rağmen halkın büyük bir kısmı İspanyolca konuşmaktadır. % 8'i Müslüman olan halkın kalanı Katolik mezhebinde olan Hıristiyanlardır. Üç tâne hastânesi vardır. Bunlardan biri akıl hastânesidir. Genellikle İngiliz kânunları uygulanır. Bir radyo ve televizyon istasyonu vardır. Günlük gazetelerin en büyüğü 3000 tirajlıdır.

Siyâsî Hayat

İngiliz sömürgesi olan Cebelitârık'ın mevcut anayasası 1964'te hazırlanmıştır. Bölge aynı zamanda garnizon komutanlığı vazîfesini de yapan Genel Vâli tarafından yönetilir. Yürütme yetkileri vâli başkanlığındaki 9 üyeli bir hükûmet tarafından icrâ edilir. Yasama meclisi 11 üye ile bir sözcüden meydana gelmektedir. Bu meclislere seçilebilmek için rüştünü ispat etmiş İngiliz vatandaşı olmak ve bir sene (12 ay) Cebelitârık'ta ikâmet etmiş olmak gereklidir. Hâlen faâliyet gösteren iki siyâsî parti mevcuttur.

Ekonomi

Toprakları hem küçük hem de verimsiz olan Cebelitârık'ta bütün gıdâ maddeleri ile mâmul eşyâ ithal edilir. 1705-1955 seneleri arasında serbest bir liman şehri olan Cebelitârık bu zamandan sonra bir turizm şehri ve gemiler için ikmâl limanı vazifelerini görmektedir. Yakıt ikmâli yapan gemilerden elde edilen kazanç turizm gemilerinin yanısıra ekonominin temel direği İngiltere'nin yaptığı yardımlardır. Cebelitârık târih boyunca ve hâlen dünyânın en iyi tahkim edilmiş bölgelerinin başında gelmektedir.

CEBELİTÂRIK BOĞAZI;

Alm. *Strasse (f), von Gibraltar,* **Fr.** *Detroit (m), de Gibraltar,* **İng.** *Strait of Gibraltar.* Akdeniz'in batısında Avrupa kıtası ile Afrika kıtası arasındaki boğaz.

Akdeniz'in batı ucunu Atlantik Okyanusuyla birleştirir. Ulaşım yönünden oynadığı rol îtibâriyle ve jeopolitik bakımdan en önemli boğazlardan biridir. Deniz geçidinin önemi Süveyş Kanalının açılması ile daha da artmıştır. Takriben 60 km uzunluğunda olan Boğaz Afrika'nın Atlas memleketlerinin kuzey kıyısı ile İberik Yarımadasının güney kıyısı arasında uzanır. En geniş noktası Trafalgar Burnu ile Spartel Burnu arasında 44 km, en dar noktası ise Cires Burnu ile Tarija Burnunun doğusunda 14,2 km'dir. Boğaz'ın ortası, en sığ noktası olup derinliği 324 m'dir. Dünyânın çeşitli devletlerince boğaz altından bir tünelin geçirilmesi düşünülmüş ve plânı hazırlanmış ise de, tatbik sahasına konulmamıştır. Boğaz'da; yüzeyde doğudan batıya giden kuvvetli bir akıntı vardır. Derinlerde ise daha zayıf bir akıntı Akdeniz'den Atlantik Okyanusuna akar. Cebelitârık Boğazının her iki yanı da sarp kayalıklarla çevrilidir. Bitki örtüsü bakımından Boğaz'ın iki yakasında berâberlik görülür. Boğaz'dan yılda 7000-7500 gemi geçer. Her iki kıyısı da İngilizlerin elindedir. Boğaz'ın Afrika kıyısında bulunan Tanca ise milletlerarası bir statüye bağlanmıştır. Bu statü muayyen bir devletin buraya yerleşmesine mâni olmaktadır.

CEBERTÎ;

on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda yaşamış târihçi. İsmi Abdurrahmân bin Hasan'dır. Aslen Habeşistan'ın Cebert bölgesinden olduğu için, Cebertî diye meşhûr olmuştur. Dedeleri yedi nesilden beri Mısır'a yerleşmiş olup, Kâhire'de El-Ezher Câmiinde ders vermişler, birçok âlim yetiştirmişlerdir. Babası Ezher Medresesinde hey'et (astronomi) âlimi idi. 1753 (H. 1168) senesinde Kâhire'de doğdu. 1822 (H. 1237) senesinde vefât etti.

Mekke-i mükerreme ve Medîne-i münevverede ilim tahsil eden Cebertî, Kâhire'deki Ezher Üniversitesinden mezun oldu. Aynı üniversitede ders vermeye başladı. Mısır'ın Fransızlar tarafından işgâl edilmesi sırasında, Napolyon Bonaparte, Cebertî'yi Mısır idâresi için kurulan âyan ve eşrâf dîvânına âzâ (üye) tâyin etti. Bu devre sona erince, Osmanlı Devletinin Mısır vâlisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından Saray muvakkitliğine tâyin edildi. Mısır târihiyle ilgili eserler yazdı. 1822 (H. 1237) senesinde Kâhire'ye dönerken Şubia yolunda öldürüldü.

Eserleri:

1. Acâib-ül-Âsâr fît-Terâcim vel-Ahbâr: Târih-i Cebertî adıyla da bilinen bu eserinde, 1688-1821 târihleri arasındaki olayları anlatmıştır. 1791 senesinden sonra yazmaya başladığı bu eser, Mısır târihi için önemli bir kaynaktır. Cebertî bu târihi hazırlarken, ihtiyarların hâtıralarından, devlet vesîkalarından, mezâr kitâbelerinden faydalandı. Kendi devrindeki hâdiseleri de kendi görüş ve hâtıralarına dayanarak yazdı. Bu eserin sosyolojik değeri yüksektir.

2. Muzhir-üt-Takdîs bi-Zihâbi Devlet-il- Fransis: Bu eserinde Fransız işgâl devrini anlatmıştır. 1958 senesinde iki cilt hâlinde basılmış olan bu eser, iki defâ Türkçeye tercüme edilmiş, ikinci tercüme, Târih-i Mısır adıyla basılmıştır.

CEBİR;

Alm. *Algebra (f),* **Fr.** *Algébre (f),* **İng.** *Algebra.* Rakamlar ve semboller kullanarak ve denklemler kurmak sûretiyle aritmetik işlemlerini genelleştirmiş olan matematik kolu. Aritmetikle cebir arasındaki fark, aritmetiğin müşahhas (somut) niceliklerle uğraştığı hâlde, cebirde kullanılan sembollerin değeri belli bir sayılar cisminin dışında kalabilir. Cebir, en genel şekliyle elemanter cebir ve modern cebir olmak üzere ikiye ayrılır:

Elemanter cebir: Pozitif ve negatif sayılar: 1,2,3, ..., n... gibi tabiî sayılar ile toplama işlemi her zaman yapılabilir. Fakat çıkarma işlemi her zaman mümkün değildir. Negatif sayılar kavramına geçilmesi bu sebepten olmuştur. Pozitif, negatif ve sıfır sayısının meydana getirdiği sayılar kümesi tam sayılar kümesini teşkil eder.

ŞEKİL VARRR!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

Bir sayının önündeki işâret, "ayırt edici" olarak nitelendirilir. Bu işâretin sayı önünden kalkmasıyla elde edilen tabiî sayı "mutlak değer"i olur. Aritmetik işlemler yapılırken işâretlerinin de önemli olduğu

elemanter cebirde kuvvet alma, kök alma işlemleri temel yapıdır. Çok terimliler ve çok terimlilerin eşitlik şeklinde ifâdesi olan "denklemler" rasyonel veya irrasyonel olan cebrik ifâdelerdir. Bir denklemde bulunan bilinmeyenleri, bilinenler yardımıyla çözmek işlemine "denklemin çözümü" veya "denklemin köklerinin hesaplanması" denir. Bu denklem çözümleri cebirin temelini teşkil eder. Cebirin ilk temel kaidesi "n derece bir denklemin n tâne kökü vardır." ifâdesidir. Birinci derece denklemin bir, ikinci derece denklemin iki, üçüncü derece denklemin üç vs. kökü vardır. Denklem köklerinin hesaplanması derecesine ve bilinmeyen sayısına göre çeşitli usûllerle yapılabilmektedir.

Bir x,y koordinat eksen takımında, y= f(x) veya f (x,y)=0 şeklindeki denklemi sağlayan noktalar bir eğri olarak gösterilebilir.

Modern cebir: Temeli çok eskilerde atılmasına rağmen gelişmesi 20. asırda çok süratli olduğu için yeni bulunan bir matematik sistem gibi görülen, kümeler, cebri elemanter cebirde mümkün olmayan bâzı işlemleri ve kolaylıkları temin eder. Bunlara en basit bir örnek olarak cinsleri farklı elemanların birleştirilmesi (toplanması) verilebilir. Küme (cümle); ortak özellikleri hâiz elemanların topluluğudur. Bir küme parantezler içinde elemanlar arasında virgül (,) konulmak sûretiyle veya Venn diyagramları ile (kapalı bir eğri içerisinde elemanları göstermek sûretiyle) ifâde edilir. Parantezli yazılış da liste şeklinde yazılış ve kapalı yazılış olmak üzere ikiye ayrılır. Meselâ; alfabede bulunan sesli harflerin topluluğu bir A kümesi teşkil eder.

A= [a,e,ı,i,o,ö,u,ü] liste biçiminde yazılış

A=[x/x alfabesinin sesli harfleri] kapalı yazılış

Kümelerin üzerinde târif edilen pekçok işlem mevcuttur. Herhangi iki farklı kümedeki eleman sayıları birbirlerine eşitse bu iki küme birbirine denktir. Birleşme, kesişme, iki kümenin farkı gibi işlemler, târif edilen kümelerin geometrik açıklaması ile çok kolay ve anlaşılır bir durum alır. Bu şekildeki izah tarzı çok eskilerden beri kullanılageldiği hâlde ifâde çok değişik olmaktaydı. Sayı sistemlerinin kurulması, cebrin temelini teşkil eden mantık işlemlerinin Boole cebri ismiyle tamâmen farklı bir kol olarak ayrılması ve kümeler teorisindeki ileri seviyedeki çalışmaları günümüzdeki pekçok gelişmelerin de esâsı olmuştur. Ayrıca kümeler üzerinde çeşitli özellikler, bağıntılar, fonksiyonlar ve işlemler târif edilir. Grup, cisim, halka vs. bunlardan en temel olanlarıdır.

Târihi:

Bilinen en eski cebir kitabı Harezm Müslüman Türklerinden Mûsâ oğlu Mehmed'in 825 yılında yazdığı kitaptır. Kitabın adı **El-Cebru vel-Mukâbele**'dir. Bu kitaptaki cebir kelimesinin anlamı "bütünleme" yâni denklemin her iki tarafına aynı niceliğin (kemiyetin) ilâve edilmesidir. Avrupa bu kelimeye "büyük sanat" mânâsını vermiştir. Matematiğin geniş bir dalına ad olan "cebir" kelimesi bu eserden dilimize geçmiştir. Lâtince karşılığı algebre (Fransızca); algebra (İngilizce) olarak batı dillerine de yerleşmiştir.

Harezmî adı da batı bilim dünyâsında türlü türlü yazılış şekillerine sokulmuştur. Bunlardan "hesap metodu" anlamında olmak üzere Lâtincede "alkhorizmi" (bundan algoritma), Fransızcadan "algorithme" şeklinde kullanılmıştır. Arapçaya Mezopotamya dillerinden girdiği söylenen bu kelime batıda Arapça yazılış şeklini hatırlatacak biçimde kullanılmaktadır. Bu kelimenin terim anlamını Arapçadan kazandığı muhakkaktır.

Tarafsız olarak hazırlanmış matematik târihi eserlerinde "Cebir, sekiz ile on altıncı asır İslâm dünyâsı bilginleri tarafından ortaya koyulmuş ve geliştirilmiştir." diye yazmaktadır.

Harezmî, matematik, astronomi ve coğrafya konuları ile ilgili olarak çeşitli eserler ortaya koymuştur. Matematiğin geniş bir dalı olan "Cebir"in temellerini atıp geliştirmiştir. Çeşitli kaynaklar Harezmî'den "Harezmî'nin kurduğu cebir ilmi Batının Euckleides (Öklid)inden 1000 yıl ileridir." şeklinde bahsederler.

Harezmî, $x^2+21= 10x$ tipindeki denklemleri çözerken, bilinmeyenin bir değeri için (cezîr=kök) terimini kullanmıştır. Harezmî'nin "Al-Cebr" terimi 1202'de Leonardo Pisano (İtalyan) tarafından "Algebra" şeklinde Avrupa'ya sokulmuştur. On altıncı asırda bir aralık "Algeber" şekline giren bu kelimenin meşhur kimyâcı Câbir'in batıdaki adı olan Ceber'den türediği sanılmıştır. Cebir kaynakları içinde temel olarak bilinen, târif, izah ve formüllerin bir kısmını cebire ilk kazandıranların başında Ömer Hayyâm gelmektedir. Ömer Hayyâm ülkemizde zevk ve eğlence şâiri olarak sâdece edebî yönüyle bilinmektedir. Halbuki Batıda ise ünlü bir matematik ve astronomi bilgini olarak tanınır.

Bugünkü cebirde "Newton formülü" veya "Binom formülü" olarak bilinen formüldeki terimlerin katsayılarını pratik olarak veren:

$(a+b)^0 \Rightarrow 1$

$(a+b)^1 \Rightarrow 1\ 1$

$(a+b)^2 \Rightarrow 1\ 2\ 1$

$(a+b)^3 \Rightarrow 1\ 3\ 3\ 1$
$(a+b)^4 \Rightarrow 1\ 4\ 6\ 4\ 1$
$(a+b)^5 \Rightarrow 1\ 5\ 10\ 10\ 5\ 1$
.....

şeklindeki ifâdeyi "Paskal üçgeni" diye Batı kendisine mâl etmiştir. Aslında bu, Müslümanların eseri olup, Ömer Hayyâm'a âittir. Araplardan Ebû Kâmil (900 seneleri) ve El-Kerhî (1100 seneleri), Harezmî'nin açtığı çığırda yürümüşlerdir. On dördüncü asır sonunda Bursalı Kâdızâde Rûmî, Osmanlı Türklerinin ilk cebircisi ve matematikçisi olmuş, Timur Hanın torunu meşhur Uluğ Bey onu Semerkand Üniversitesinin rektörlüğüne (başkanlığına) getirmiştir. Semerkand rasathânesinin müdürü Gıyâsüddîn Cemşid ibni Mes'ûdü'l-Kâşî 1427'de **El-Miftah fi'l Hisâb** adlı eserini Uluğ Beye sunmuştur. Bu eserde Cemşîd, Batı dünyâsından en az bir asır ileride olarak, 3. dereceli denklemi çözmüştür. On beşinci yüzyılda Anadolu'da yerleşen Türklerden Fethullah Şirvânî ile Ali Kuşçu, **Risâle fi'l-Hisâb** adlı eseri, 16. yüzyılda da Mîrim Çelebi, Semerkand Türk okulunun geleneğini Türkiye cebirinde de devâm ettirmişlerdir.

Batıda yayınlanan ilk cebir kitabı on beşinci yüzyıl İtalyan matematikçisi Luca Pocioli'nin **Summa de Arithmetica** adlı eseridir. On altıncı yüzyılda Fransızlardan François Viete, nicelikleri harflerle gösteren sembolik bir cebir kitabı yazmıştır. Batı matematikçileri, cebirle ilgili eserlerini Harezmî'nin **El-Cebr ve'l-Mukâbele** eserini örnek alarak yazmışlardır.

CEBRÂİL;

Peygamberlere vahy getirmek, Allahü teâlânın emir ve yasaklarını bildirmekle vazîfeli melek. Dört büyük melekten birisi ve en üstünü.

Cebrâil aleyhisselâmın ismi Kur'ân-ı kerîmde geçmekte olup, ayrıca Cibrîl, Rûh-ul-Emîn ve Rûh-ul-Kuds diye de zikredilmektedir. Cebrâil kelimesi lügatta "Allahü teâlânın kulu" mânâsındadır. Cebrâil'e ayrıca Nâmûs-ı Ekber de denilmiştir. Cebrâil aleyhisselâmın vazîfesi peygamberlere vahy getirmektir. Cebrâil aleyhisselâm Peygamber efendimize Mekke yakınındaki Hira Dağında ibâdet ve tefekkürle meşgul iken gelerek ilk vahyi getirmiştir. Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmde meâlen buyurdu ki: **"**(Ey Muhammed!) **Yaratıcı Allahü teâlânın adı ile oku! O, insanı pıhtılaşmış kandan** (alaktan) **yarattı! Oku, Allahü teâlâ büyük kerem sâhibidir. O, kalemle öğretir, bilmediklerini öğretti."** (Alak sûresi: 1-3)

Cebrâil aleyhisselâm her şekle girebilirdi. Peygamber efendimize aslî şekliyle, biri Hira Dağında ve diğeri Mîrac esnâsında Sidret-ül-müntehâda olmak üzere iki defâ görünmüştür. Cebrâil aleyhisselâm ekseriyâ Eshâb-ı kirâmdan Dıhye-i Kelbî sûretinde gelmiştir. Cebrâil aleyhisselâm yirmi üç yıla yakın bir sürede Kur'ân-ı kerîm âyetlerini peyderpey ve çeşitli şekil ve sûretlere girerek getirmiş, Peygamber efendimizin mübârek kalbine ulaştırmıştır. Bu husûsta Allahü teâlâ buyurdu ki:

"Ey Resûlüm söyle! Her kim Cibrîl'e düşman ise, kininden helâk olsun. Gerçekten Cibrîl daha önce indirilen kitapları tasdîk etmekte olan Kur'ân'ı kerîmi Allah'ın izniyle senin kalbine indirdi ve Kur'ân-ı kerîm doğru yolu gösterici, müminlere derecelerle kurtuluşu müjdeleyicidir." (Bekara sûresi: 97)

Cebrâil aleyhisselâm her sene bir kere gelip o âna kadar inmiş olan Kur'ân-ı kerîmi Levh-il-Mahfûz'daki sırasına göre okur, Peygamber efendimiz de dinler ve tekrar ederdi. Peygamber efendimiz âhirete teşrif edeceği sene, iki kere gelip tamâmını okumuştur. Âdem aleyhisselâma on iki kere, Nuh aleyhisselâma elli kere, İbrâhim aleyhisselâma kırk kere, Mûsâ aleyhisselâma dört yüz kere, Îsâ aleyhisselâma on kere, Muhammed aleyhisselâma yirmi dört bin kere gelmiştir.

CEHENNEM;

Alm. *Hölle (f),* **Fr.** *Enferr (m),* **İng.** *Hell.* Âhirette kâfirlerin sonsuz, Müslümanlardan günahkâr olanların da günahları kadar kalıp azâb görecekleri yer. Allahü teâlânın bütün peygamberleri, insanlara Cehennem azâbını haber vermişler, inanmayanları bununla îkâz etmişlerdir.

Bu dünyâda, gönderilen peygamberlere inanmayanlara, emredilenleri yapmayanlara cezâ olarak, Allahü teâlâ tarafından Cehennem hazırlanmıştır. Cehennem sonsuzdur. Dünyâda Allahü teâlânın emir ve yasaklarını kabul etmeyenler, Cehennem'de sonsuz azâb içinde kalacaklardır. Bunlara hiçbir sûrette kurtuluş ümîdi yoktur. İmân ile ölenlerden, günâhları şefâat ve ihsân ile affedilmeyenler de Cehennem'e girecek, günahları kadar burada kaldıktan sonra çıkarılarak temiz bir hâlde Cennet'e sokulacaktır.

Cehennem ve oradaki azâbın nasıl olduğu bu dünyâda herkes tarafından tam anlaşılamaz. Bu husus ancak âhirette tam olarak anlaşılacaktır. İslâm dîninin bildirdiği husûsiyetleri ile bâzı açıklamalar

yapılabilir.

Müminlere mükâfât ve nîmet için hazırlanmış Cennet, kâfirlere de azâb için hazırlanmış olan Cehennem (şimdi) vardır. Her ikisini de Allahü teâlâ yoktan var etmiştir. Kıyâmette her şey yok edilip, tekrar yaratıldıktan sonra, ebedî olarak varlıkta kalacaklar hiç yok olmayacaklardır.

Cehennem meleklerine Zebânî denir. Bunlar Cehennem'de emrolunan vazîfeleri yapar. Cehennem ateşi bunlara zarar vermez. Denizin balığa zararlı olmadığı gibidir. Cehennem Zebânîlerinin büyükleri on dokuzdur. En büyüğünün adı Mâlik'tir.

Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmde kendisine inanmayanlar ve günâhkârlar için hazırladığı Cehennem'ini haber vermektedir. Âyet-i kerîmelerde meâlen buyruldu ki:

Görüşleri ve akılları, bu dünyâ çerçevesine sıkışmış olanlar, âhireti bırakarak dünyânın çabuk geçiçi zevklerinin arkasından koşuyor. Gece-gündüz düşündükleri ve sıkıntılara katlanarak özledikleri bu nîmetlerden dilediğimizi, istediklerimize kolaylıkla ve bol bol veririz. Fakat bunlara böylece iyilik etmiyoruz. Cehennem azâbını hazırlıyoruz. Bunlar âhirette rahmetten uzaklaştırılıp, kötü bir hâlde, Cehennem'e sürükleneceklerdir. Her biri çabuk biten ve arkasından sıkıntılar ve felâketler bırakan bu dünyâdaki haramların lezzetlerine bağlanmayıp da vâdettiğim sonsuz ve hakîkî ve hiç değişmeyen âhiret nîmetlerini isteyerek, gösterdiğim ve beğendiğim iyilikleri yapanlara gelince, bunlar Kur'ân-ı kerîmde bildirdiğim yolda yürüdükleri için, bütün iyiliklerini beğeniriz. Kimseyi umduğundan mahrûm bırakmayız. Nîmetlerimizi hepsine serperiz. Senin Rabbinin nîmetlerinin yetişmediği kimse yoktur. (İsrâ sûresi: 18)

Kâfir olanlara gelince, onlara Cehennem ateşi var. (İkinci defâ haklarında hüküm verilip) **öldürülmezler ki, ölsünler** (de rahata kavuşsunlar). **Üzerlerinden Cehennem'in azâbı da hafifletilmez. İşte** (Allah'ı ve nîmetlerini inkâr eden) **her nankörü böyle cezâlandırırız. O kâfirler Cehennem'de şöyle derler: Ey Rabbimiz! Bizleri çıkar** (dünyâda şirk gibi) **yapageldiklerimizden başka sâlih bir âmel yapalım.** (Allah onlara şöyle buyurur:) **Size düşünecek kimsenin düşüneceği kadar ömür vermedik mi? Hem size peygamber de geldi. O hâlde** (ateşin azâbını) **tadın. Çünkü zâlimleri** (Allah'ın azâbından) **kurtaracak yoktur**. (Fâtır sûresi: 36-37)

Âl-i İmrân sûresi 85. âyet-i kerîmede meâlen: **Muhammed** (aleyhisselâm)**in getirdiği İslâm dîninden başka din isteyenlerin, dinlerini Allahü teâlâ sevmez ve kabul etmez. Dîn-i İslâma arka çeviren, âhirette ziyân edecek, Cehennem'e gidecektir.**

Nisâ sûresi, 13. âyet-i kerîmede meâlen:**Allahü teâlânın ve peygamberi Muhammed** (aleyhisselâm)**in emirlerine aldırış etmeyenler, beğenmeyenler, asra, fenne uygun değildir, modern ihtiyaçlara kâfi değildir diyenler, kıyâmette Cehennem ateşinden kurtulamayacaklardır. Cehennem'de çok acı azâb vardır,** buyruldu.

Cehennem'deki azâb çeşitlidir. Ateşle olduğu gibi, "Zemherir" denilen yerlerinde çok şiddetli soğukla da olacaktır. Bâzı kimselere, bir ateşe bir soğuğa daldırılarak azâb yapılacaktır.

Cehennem yedi tabakadır. Birinci tabaka en hafiftir. Fakat dünyâ ateşinden yetmiş kat daha şiddetlidir. Adı "Cehennem"dir. Burada Müslümanlardan bir kısmı yanıp, günahlarından temizleneceklerdir. Cehennem'in ikinci tabakası daha şiddetlidir. Adı "Sa'îr"dir. Burada Yahûdîler yanacaktır. Üçüncü tabakası daha şiddetli olup, adı "Sakar"dır. Burada şimdiki Hıristiyanlar azap görecektir. Dördüncü tabakanın adı "Cahîm"dir. Burada, güneşe, yıldızlara tapanlar azap görecektir. "Hutame" denilen beşincisinde, ateşe, öküze tapanlar, Budistler, Brehmenler yanacaktır. Altıncı tabakasının adı "Lazy" olup, burada, hiç dîni olmayanlar, müşrikler, komünistler, masonlar azâb görüp yanacaklardır. Cehennem'in yedinci tabakası, en dibi, en şiddetli tabakası olup, adı "Hâviye"dir. Burada, inanmadıkları hâlde inanmış görünen ve İslâm dîninden ayrılıp mürted olanlar yanacaktır. Bu yedi tabakanın isimlerinin sırası, bâzı dînî kaynaklarda başka türlü yazılıdır. Muhakkak olan şudur ki, Cehennem vardır ve sonsuzdur. Yedi tabakası vardır. İnanmayanlar burada sonsuz olarak azap çekeceklerdir.

Cehennem hakkında Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem buyuruyor ki:

Cehennem'de deve boynu gibi yılanlar vardır. Öyle zehir akıtırlar ki, harâreti kırk yıllık yoldan alınır. Yine orada öyle akrepler var ki, her biri birer katır gibidir. Onların da akıttığı zehirlerin harâreti kırk yıllık mesâfeden alınır.

Hüzün kuyusundan veyâ vâdisinden Allah'a sığınınız. O, Cehennem'de bir deredir. Cehennem bile günde yetmiş defâ onun hareketinden Allah'a sığınır; Allahü teâlâ onu riyâkâr okuyucular (İslâm dînine riyâ ile inanan ve Kur'ân-ı kerîmi riyâ için okuyanlar) **için hazırlamıştır.**

Ey müslümanlar topluluğu! Allahü teâlânın sizi teşvik ettiği şeye rağbet ediniz ve O'nun yasak

ettiklerinden kaçınınız. Allahü teâlânın korkuttuğu şeylerden korkunuz. O'nun cezâsından, azâbından Cehennem'inden korkunuz. Şu bulunduğunuz dünyâda O'nun ateşinden bir damla kıvılcım bulunmuş olsa, bu dünyâyı sizler için yaşanmaz hâle getirir.

CEHENNEMTAŞI;

Alm. *Silbernitrat (n), Höllenstein (m),* **Fr.** *Nitrate (m), d'argent, pierre (f), infernale,* **İng.** *Lunar Caustic, Silver nitrate.* Kimyâdaki adı gümüş nitrat olan, renksiz, kokusuz, kristaller hâlinde bir madde. Formülü ($Ag\ NO_3$) şeklindedir.

Özellikleri: Teknik bakımdan çok önemlidir. 20°C'de 100 gram suda 222 gr gümüş nitrat çözünür. Metil ve etil alkolde orta derecede çözünür. Başka organik çözücülerde de çözünür. Yaklaşık 320°C'ye kadar ısıtıldığı zaman oksijen kaybederek gümüş nitrite dönüşür. Kızıl dereceye kadar ısıtılırsa elementel gümüş meydana gelir.

Gümüş nitrat içildiği takdirde şiddetli karın ağrısına, kusma, ishal ve mide-barsak iltihaplarına yol açar. Böyle durumlarda ağızdan sırasıyla tuzlu su, süt ve sabunlu su verilir.

Elde edilişi: Yoğunluğu 1,25-1,30 olan nitrat asidinde gümüşün çözünmesiyle elde edilir. Gümüş nitrat en çok bu yolla elde edilir:

$Ag + 2HNO_3 \varnothing Ag\ NO_3 + NO_2 + H_2O$

Kullanılışı: Fotoğrafçılıkta, tıpta, gümüş kaplamada, ayna îmâlâtında, silinmez mürekkep yapımında kullanılır. Tedâvide çeşitli maksatlarla kullanılan gümüş nitrat, çubuklar hâlinde veya % 0,01-10'luk sulu çözeltiler hâlinde deri ve mukozaya tatbik edilir. Gümüş nitrat çubuklarından siğil ve yara tedâvisinde faydalanılır. Gümüş nitrat deriye temas ettiğinde deriyi yakar. Cehennemtaşı denmesinin sebebi de bu yakıcı özelliğindendir. Gümüş nitratın % 1-2'lik çözeltileri, belsoğukluğuna sebeb olan gonokokların yol açabileceği göz enfeksiyonlarını önlemek maksadıyla yeni doğmuş bebeklerin gözlerine damlatılır. Gümüş nitrat ayrıca, tümör, tedâvisinde de kullanılır.

Gümüş nitratın sulu çözeltileri analitik kimyada halojenür, tiyosiyanat ve siyanürlerin volumetrik analizlerinde yaygın olarak kullanılır.

CEHRİ (Rhamnus petiolaris);

Alm. *Immergrüner Kreuzdorn.* **Fr.** *Alaterne, bourgéine,* **İng.** *Buckhorn.* **Familyası:** Cehrigiller (Rhamnaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Akdeniz bölgesi, İç ve Güney Anadolu.

Mayıs-haziran aylarında sarı-yeşil renkli çiçekler açan, dallarının ucu dikenli, 1-4 m yüksekliğinde bodur ağaç. Meyveleri küre şekilli, bezelye büyüklüğünde, eriksidir.

Saplı cehri (Rhamnus petiolaris)ve Boyaca cehrisi (R. tinctoria)nin meyveleri cehri ismi altında bilinmekte ve önemli miktarlarda ihraç edilmektedir. Ülkemizde bunlardan yalnız (R.petiolaris) mevcuttur.

Kullanıldığı yerler: Cehri meyvelerinin üst tabakası, glikozit bünyesinde sarı renkli bir boya maddesi ihtivâ etmektedir. Boya sanâyiinde kulanılan bu meyvelerinden dolayı önemli bir bitkidir.

CELÂL BAYAR;

Türkiye Cumhûriyetinin üçüncü cumhurbaşkanı. Bursa'nın Umurbey köyünde 1883 yılında doğdu. Babası Abdullah Fehmi aynı köyde baş öğretmendi. Mahmud Celâl (Bayar) ilk ve orta tahsilini babasının yanında yaptı.

Gemlik mahkeme ve reji kalemlerinde memur oldu. Sonra Bursa'daki Zirâat Bankasında vazîfe alıp burada siyâsî hayâta atıldı. İkinci Meşrûtiyetin îlânından sonra Bursa'da İttihat ve Terakki Cemiyetinin şûbesi açılınca, buraya girdi ve kısa zamanda yükseldi. İttihat ve Terakki Cemiyetinin çalışmalarında kısa zamanda sivrildi. Bursa ve İzmir'in İttihat ve Terakkî Cemiyetinin genel sekreteri oldu. Birinci Dünyâ Savaşı ve İttihat ve Terakkinin akıl almaz icrâatı, imparatorluğu felâkete götürdü.Memleket, yabancılar tarafından istilâ edildi. Mahmud Celâl, Müdâfaa-i Hukuk-i Osmâniye Cemiyetine girdi (1918). Arkasından İstiklâl Savaşının başlaması üzerine Anadolu'ya geçti. Ege bölgesinde hoca kisvesiyle ve Gâlib Hoca adıyla köyleri dolaştı. Birinci Büyük Millet Meclisine, Saruhan milletvekili olarak katıldı.

Bundan sonra Mahmud Celâl için faal bir çalışma başladı. 1921'de İktisâd Vekili oldu, Lozan Konferansı ilk heyetine müşâvir olarak katıldı. İkinci TBMM'ne İzmir üyesi olarak girdi. Îmâr ve İskân Bakanlığına getirildi (1924). 1932'de tekrar İktisat Vekîli ve 1937'de Başbakan oldu. 1939 yılına kadar

bu görevde kaldıktan sonra siyâsî mücâdelesini hızlandırıp 5 Kasım 1946'da Halk Partisinden ve milletvekilliğinden istifâ etti. 7 Ocak 1946'da Türk siyâsî döneminde çok partili hayâtın ilk başlangıcı olan Demokrat Partiyi arkadaşlarıyle birlikte kurdu. Parti, ilk girdiği 1946 seçimlerinde, 65 milletvekiliylemeclise girdi. 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerde parti 306 milletvekiliyle çoğunluğu sağlayınca Celâl Bayar Cumhurbaşkanı seçildi. Parti başkanlığından ayrılmasına rağmen, hükûmetin politikasının berilenmesinde önemli rol oynadı.

Türkiye Cumhûriyetinin üçüncü cumhurbaşkanı olarak 10 yıl görev başında kaldıktan sonra, 27 Mayıs 1960 günü yapılan ihtilâlle baş sorumlu olarak tevkif edildi. Yassıada'da Demokrat Parti ileri gelenleriyle berâber muhâkemesinin sonunda îdâma mahkûm edildi (15 Eylül 1961). Cumhurbaşkanı tarafından cezâsı müebbet hapse çevrildikten sonra rahatsızlığı sebebiyle 7 Kasım 1964'te serbest bırakıldı. Bundan sonra eski Demokrat Partililerin siyâsî haklarının geri verilmesi için mücâdele etti. 1968'de Bizim Ev adıyla bir kulüp kurdu. 1973 seçimlerinde Demokratik Partiye destek verdi. 1975'ten sonra Adâlet Partisini destekledi. 1980 ihtilâlini destekledi.

Celâl Bayar, **Ben de Yazdım** adıyla hâtıralarını yazdı. 105 yaşındayken Ağustos 1986'da öldü. Kabri, doğum yeri olan Gemlik-Umurbey'dedir.

Lâiklik konusunda çok hassas olan Bayar, düşünce ve inanç hürriyetine büyük sınırlamalar getiren Türk Cezâ Kânunu'nun 163. maddesine 1949'da bâzı ilâvelerin yapılması husûsunda CHP başbakanı Şemsettin Günaltay'ı desteklemiştir.

Atatürk'ü sevmenin millî bir ibâdet olduğunu daha 1930'larda söylemiş ve bunu zaman zaman tekrarlamıştır. Nitekim onun gayretleriyle 1951'de Atatürk'ü koruma kânunu çıkarılmıştır. Bu konulardaki katı tutumu halkın tepkisini çekmiştir. Diğer yandan dış politikada batı yanlısı bir politika tâkip edilmesinde etkili olmuştur. ABD ile imzâlanan birçok ikili anlaşma onun eseri olup, çoğu meclisten geçmemiştir. Türkiye'yi küçük bir Amerika hâline getirmeye çalışmıştır.

CELÂL ESAD ARSEVEN;

Türk sanat târihçisi, ressam ve yazar. Babası Sadrâzam Ahmed Esad Paşa, annesi Fatma Sûzidil Hanımdır. Ekim 1875'te İstanbul Beşiktaş'ta doğdu. İlköğrenimine Beşiktaş'ta Taşmektep'te başladı. Daha sonra Hamidiye Mektebinde, Galatasaray Mekteb-i Sultânisinde, Beşiktaş Askerî Rüşdiyesinde öğrenim gördü. 1889'da Mekteb-i Mülkiyeye girdi. Resim yapmaya meraklı olduğu için bu yıllarda Sanâyi-i Nefîse Mektebine (Güzel Sanatlar Akademisine) devâm etti. Hoca Ali Rızâ ve Fausto Zonaro'dan ders aldı. 1891'de Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın isteği üzerine Harbiye Mektebine girdi. 1906'da bu mektepten Mülâzım-ı Sânî rütbesiyle mezun oldu. Subay olduktan sonra hünkâr yâveri olarak görevlendirildiği için rahatça resimle uğraşma imkânı buldu. Bu sırada resim tekniğiyle ilgili bir dizi küçük kitap yayımladı. 1908'de bir grup ressam ve müzikçiyle birlikte öğrenim için Avrupa'ya gönderildi. Dönüşünde Kolağası rütbesindeyken askerlikten istifâ ederek tamamen sanata yöneldi. Arkadaşı Salâh Cimcoz ile birlikte **Kalem** adında bir dergi çıkardı. Çeşitli yazılarla birlikte İstanbul târihi ve eski eserlerine dâir bir kitap da hazırladı. Bu sırada çeşitli memuriyetlerde bulundu.

1917'de İstanbul Âsâr-ı Atîka Müzesinde kurulan Muhâfaza-i Âbidât Encümenine üye seçildi. 1920'de Sanâyi-i Nefîse Mektebi (Güzel Sanatlar Akademesi)ne hoca olarak tâyin edildi ve mîmârlık târihi ve şehircilik dersleri verdi. 1933'ten 1937'ye kadar Kadıköy Halkevinin başkanlığını yapdı. 1942'de CHP'den İstanbul milletvekili, 1946'da Giresun milletvekili olarak TBMM'de bulundu. 1951'de Gayri Menkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu üyesi oldu. İki yıl müddetle başkanlık yaptığı bu kuruldan 1958 yılı başlarında istifâ ederek ayrıldı. Ölümünden kısa bir müddet önce kendisine Devlet Kültür Armağanı ve İstanbul Teknik Üniversitesinin fahri doktorluk ünvânı verildi. 13 Kasım 1971'de İstanbul'da öldü.

Osmanlı terbiyesiyle yetişmiş olmasına rağmen zamânındaki diğer bâzı kimseler gibi Avrupâî yaşantının hayranlarından olan Celâl Esad Arseven, müzik, tiyatro, edebiyat, resim gibi sanatların çeşitli dallarıyla uğraştı. Değişik müzik âletlerini çaldığı gibi, birkaç edebî türde eserler verdi. Sahne için oyunlar yazdı. Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu üyeliği ve başkanlığı sırasında İstanbul ve Kadıköy'ün Bizans dönemindeki durumunu konu alan suluboya resim çalışmalarıyla ilgi çekti. Ancak İslâm ve Türk târihinden çok Bizans târihine meyletmesi ve Eski Yunan ve Bizans kültürünün ortaya çıkarılmayla ilgili çalışmaları sebebiyle tenkid edildi.

Celâl Esad Arseven'in en önemli çalışmaları, resim tekniği, belediyecilik, şehircilik, sanat târihi ve Türk sanatı üzerinedir. Başlıca üç çalışmasından biri İstanbul târihi ve eski eserlerine dâirdir. Bu eserini ilk defâ 1908'de Fransızca olarak neşretti. İstanbul'un Bizans ve Türk devri eserlerinin yerlerini gösteren bir de arkeolojik şehir planı neşretti. Onun eserlerinden ikincisi, sanat târihi sözlükleri ve büyük bir sanat ansiklopedisidir. Sanat terimleriyle ilgili sözlüklerden başka birçok küçük kitaplar neşreden Celâl Esad Arseven, **Sanat Ansiklopedisi** hazırladı. Beş cilt hâlinde bastırdığı bu eserinde bütün sanat

terimlerinin karşılık ve açıklamalarını vermiş, ayrıca çeşitli sanat devirleri, üslupları ve teknikleri hakkında geniş bilgiler vermiştir. 1928'de **TürkSanatı** adlı eserini neşretti. Hayâtının son yıllarında Türk sanatı hakkındaki bu denemesini yeniden ele alarak iki büyük cilt hâlinde **Türk Sanatı** adıyla yayımladı. Bunlardan başka piyes, roman, sanat târihi, hâtırât ve inceleme türünde çeşitli eserleri de vardır.

CELÂL SÂHİR EROZAN;

Servet-i Fünûn şâirlerinden. 29 Eylül 1883'te İstanbul'da doğdu. Babası Yemen vâli ve kumandanı İsmâil Hakkı Paşadır. İlk tahsiline Nümune-i Terakkî İlkokulunda başladı. Daha sonra tahsiline Davud Paşa Rüştiyesinde ve Vefa İdadisinde devam etti. İdadî'den sonra iki sene hukuka devam etti ise de tahsili yarım kaldı. Çocukluk çağında yazdığı şiirlerle dikkati çekti. Dokuz yaşındayken şiir okuma ve hitabet kabiliyeti ile İkinci Abdülhamid'in dikkatini çekmişti. Padişah onu saraya davet ederek şiirler okutur, konuşturur ve ona liyâkat nişanı verirdi. Bu yüzden lisede okurken nişanlı şâir adıyla meşhur oldu.

Celâl Sâhir, on dört yaşından îtibâren **Malûmat, Musavver Fen ve Edeb, Pul, Lisan** gibi dergilerde şiir ve makaleleri yayımlanmaya başladı. Bu yazılarında Ahmed Celâl, Velhan, Şârık, Hikmet Celâl gibi takma adları kullanmıştır. Fransızcasını ilerletip, Fransız edebiyatı hakkında bilgi edinince edebî zevki değişti ve **Servet-i Fünûn** Dergisi'nde şiirler yazmaya başladı. 1901'de derginin kapatılmasına kadar şiir ve yazı hayatını sürdürdü.

Celâl Sâhir, 1903'te ilk memuriyetine başladı ve Hariciye Nezâretinde görev aldı. 1907'den sonra Kabataş ve Mercan İdadilerinde Edebiyat Öğretmenliği yaptı. Meşrutiyetin îlânından sonra oldukça aktif bir hayata başladı. Kısa bir süre Demet adlı bir kadın dergisini çıkardı ve feminizm dâvâsını müdâfaa etti. **Musavver Muhit** Dergisi'nin müdürlüğünü yapan Celâl Sâhir, 1909'da kurulan Fecr-i Âtî topluluğuna ilk katılanlardandı. Kısa bir süre sonra topluluğun reisi oldu. Türkçülük cereyanıyle ilgilenen Celâl Sâhir, dilin sâdeleşmesi görüşünü ileri sürdü. Bu görüşleriyle Yeni Lisan hareketinin İstanbul'da ilk savunucusu oldu. 1911'de Selanik'e giderek, burada çıkarılan Türk Yurdu, Türk Derneği, Genç Kalemler gibi dergilerde yazılar yazdı. Birinci Dünyâ Harbi sırasında bir ara ticâretle meşgul oldu. Cumhûriyetin îlânından sonra 1928'de Zonguldak milletvekili seçildi. Harf İnkılâbı kuruluna katıldı. Türk Ocaklarının 1932'de kapatılmasına kadar orada çalıştı. 1935'te akciğer kanserinden öldü. Bakırköy'deki âile kabristanına gömüldü.

Celâl Sâhir, edebiyatımızda şâir olarak tanınmasına rağmen, oldukça hacimli nesirleri de vardır. Bu yazılarında zamanın edebî eserlerini ele alır ve düşüncelerini söyler. Celâl Sâhir'in sanat anlayışı zamanla değişmiştir. İlk şiirleri klasik nazmın özelliklerini taşır. Daha sonra Servet-i Fünûn'da yazdığı şiirlerde sanat için sanat prensibine bağlı kalmıştır. Şiirlerinin konusu genelde aşk ve kadındır. Yazılarında şiir estetiği üzerinde durmamıştır. Ona göre şiir bir düşünce işi değil, duygu işidir. Fecr-i Âtî ve Millî Edebiyat yıllarında yazdığı şiirlerinde dili sâdeleşir. Daha sonraları Türkçülük Cereyanını görüş olarak kabul etmesine rağmen, bu düşüncesini şiirlerinde aynı rahatlıkla işlememiştir. Bu devirde yazdığı şiirlerinde Mehmed Emin'in tesirinde kalmıştır. Celâl Sâhir, Türk edebiyat ve siyâset hayâtında ortaya atılan akım ve inkılapların yayılmasında ve benimsenmesinde çok etkili olmuştur.

Eserleri

1) Beyaz Gölgeler: 1898-1909 yılları arasında yazdığı şiirlerin toplanmasından meydana gelmiş bir eserdir. **2) Buhran. 3) Siyah Kitap:** Fecr-i Âtî devrinde yazdığı manzum ve mensur parçaları içine alır. Eserde 37 şiir, 10 nesir bulunmaktadır. **4) Kardeş Sesi:** İkinci Meşrutiyetin îlânı üzerine yazılmış bir risâle olup, basılan ilk eseridir. **5) Mebus Namzetleri:** Siyâsî, manzum, mizahî küçük bir eserdir. **6) Kırâat-i Edebiyye:** Fuat Köprülü ile birlikte hazırladıkları üç ciltlik orta öğretim kitabıdır. **7) Müntehab Çocuk Şiirleri:** Mehmed Âsım'la birlikte ilkokullarda okutulmak için hazırlanan üç ciltlik antolojidir.

CELÂLEDDÎN HAREZMŞÂH;

Harezmşahlar Devletinin son hükümdârı. Asıl ismi Mengüberti olup lakabı Celâleddîn'dir. Doğum târihi bilinmemektedir. Babası, Harezmşâh Devleti Sultânı Alâüddîn Muhammed, annesi Ay-Çiçek Hâtun'dur.Küçük yaştan îtibâren çok iyi bir eğitim ve öğretim gördü.

Genç yaşta Gazne ve çevresinin vâliliğine tâyin edildi. Bundan sonra babasının bütün seferlerinde yanında bulunup, başarısına yardımcı oldu. Cengiz oğlu Cuci kumandasındaki Moğol ordusuyla 1216'da yapılan muhârebede sağ cenah kumandanlığı yaptı ve bozulmaya başlayan Türk ordusuna zaferi kazandırdı. Târihler, Celâleddîn'in Cengiz'in hücûmuna karşı Mâverâünnehir şehirlerini ayrı ayrı müdâfaa etmek yerine bütün kuvvetlerle hücum etmeyi babasına tavsiye ettiğini, ancak bu teklifini kabul ettiremediğinden Cengiz'in dağılmış durumda olan Türk kuvvetlerini ayrı ayrı imhâ ettiğini

yazarlar.

Sultan Muhammed, annesi Terken Hâtun'un arzûsu ile küçük oğlu Uzlag'ı veliaht tâyin etti. Ancak ölümünden bir müddet evvel devleti, mâruz bulunduğu tehlikeden büyük oğlu Celâleddîn'in kurtarabileceğini düşünerek onu veliaht tâyin etti ve şehzâdelere de ona tâbi olmaları vasiyetinde bulundu. Babasının vefâtından sonra bâzı Türk emirleri onun tahta çıkmasını istemediklerinden bir sûikast düzenleyip öldürmek istediler. Ancak, Celâleddîn, Harezm'den Horasan'a gitmek sûretiyle bu tehlikeden kurtuldu. Cengiz tehlikesinden dolayı Harezm'de kalamayacaklarını anlayan kardeşleri onu tâkib ettilerse de yolda Moğollar tarafından öldürüldüler. Celâleddîn ise Moğol tâkib kuvvetlerini mağlub edip, tehlikeli bir yolculuktan sonra Gazne'ye ulaştı. Gazne'de tekrar kuvvet toplamaya başladı. Cengiz Han Celâleddîn'e çok önem veriyordu. Ona karşı "Yenilmez Noyan" ünvânı ile anılan komutanını gönderdi. Parvan civârında iki gün devâm eden şiddetli çarpışma netîcesinde Moğollar perişân edildiler. Ancak savaştan sonra kumandanlar arasında ganîmet ihtilâfından dolayı çıkan anlaşmazlık sebebiyle bu zaferden istifâde edilemedi. Birçok emir askerlerini alıp kendi yuvalarına döndüler. Şâyet Türk ordusu dağılmamış olsaydı, bu sıralarda Hindikuş Dağlarını aşmakta olan asıl Moğol ordusunu durdurabilirlerdi. Moğollar Gazne'yi ele geçirdiler. Sind Irmağı kıyılarına çekilen Celâleddîn, kuvvetlerinin dağılması yüzünden burada yapılan savaşı kaybetti. Alelacele yapılan gemilerle karşıya geçmek üzere yola çıktılar, ancak gemi nehrin ortasında parçalanınca pekçok kimse boğuldu. Atıyla nehri geçmeye muvaffak olan Celâleddîn, boğulmaktan kurtulan adamlarıyle Hindistan'a gidip orada üç yıl kaldı.

1224'te Harezm'e dönüp Moğollarla yeniden mücâdeleye karar veren Celâleddîn, Kirman'a geldi. Buranın hâkimi Barak Hâcip, onun sultanlığını kabûl ederek, Sultan adına Kirman'ı idâreye başladı. Buradan Atabeg Sa'd bin Zengi'nin hükümdârı bulunduğu Fars'a geldi. Onun kızını aldı. Böylece Harezmşâh Devletini yeniden tesise çalışan Celâleddîn, bundan sonra İsfahan ve Irak-ı Acem'e ilerleyerek, burada bulunan kardeşi Gıyâseddîn Pir-Şâh'ın itâatını sağladı. Lur (Hindistan)reislerini de kendisine bağladıktan sonra Moğollarla mücâdele için Halîfe Nâsır'dan yardım istedi. Ancak Halîfe, onun Irak-ı Arab'a inip istilâ etmesinden korktuğundan karşı kuvvetler gönderdi. Bu kuvvetleri bozan Celâleddîn, Bağdat'tan Meraga'ya geldi. 1225'te Tebriz'i alarak karargâhını buraya nakletti. Anadolu'da hüküm süren Sultan Alâeddîn Keykubâd ile Mısır ve Suriye'de hâkimiyet süren Eyyûbî meliklerine elçiler göndererek Moğollara karşı yardım istedi. Diğer taraftan bir asırdan beri Arran, Âzerbaycan ve Şarkî Anadolu'daki İslâm emâret ve hükümetlerine karşı gâlip ve tehditkâr bir vaziyette bulunan Gürcüleri ezmek için Gürcistan krallığını istilâ ederek Mart 1226'da Tiflis'i aldı. Bu sırada isyân eden Barak Hacib ve Âzerbaycan Türkmenlerinin isyanlarını bastırdı. Bir ara Ahlat'ı kuşattı ise de, Türkmenlerin yeniden karışıklık çıkarmaları üzerine Âzerbaycan'a döndü ve Türkmenleri cezâlandırdı. Kışı Tebriz'de geçirdiği sırada Gürcülerin Tiflis'i yeniden ele geçirip oradaki askerlerinin öldürüldüğünü öğrendi. 1227'de Tiflis üzerine yürüyen Celâleddîn, şehrin yakılıp terk edildiğini gördü. Bu sırada Bâtınîlerin, Gence Vâlisi Orhan'ı öldürdüklerini öğrenen Sultan, onların memleketine girerek Alamut ve Kumis havâlisini itâat altına aldı.

Sultan bu şekilde ülke içindeki karışıklıklarla meşgulken Moğol kuvvetlerinden bir kıt'anın Damgan civârına geldiğini öğrenip hızla üzerlerine gitti ve onları mağlub etti. İsyân hâlinde bulunan Eyyûbîlere karşı 1228'de bir sefer hazırlığı içinde olan Celâleddîn,Moğolların Ceyhun'u geçip Irak-ı Acem'e yürüdüklerini haber aldı. 26 Ağustos 1228'de İsfahan önünde meydana gelen Türk-Moğol savaşında Sultan Celâleddîn, kardeşi Gıyâseddîn'in ihânetine rağmen Moğolları hezîmete uğrattı ise de, tâkib esnâsında Moğolların kurduğu tuzağa düşen Celâleddîn'in sol cenahı bozuldu. Zor kurtulan Sultan, Luristan'a giderken, Moğollar da perişân bir vaziyette olduklarından geri döndüler. Bir hafta sonra İsfahan'a dönen Sultan Celâleddîn yeniden kuvvet toplamaya başladı. Kardeşi Gıyâseddîn ise Alamut'a giderek Bâtınîlere ilticâ etmiş, daha sonra gittiği Kirman'da öldürülmüştür.

Sultan Celâleddîn Âzerbaycan'a dönüp memleketin bozulmuş durumunu yeniden düzeltmekle meşgulken 1229'da Gürcüler yeniden isyân ettiler. Topladığı tâze kuvvetlerle bu isyânı bastırmaya muvaffak olan Sultan, Tiflis'ten başka bâzı müstahkem kaleleri de ele geçirdi. Bu zamana kadar Celâleddîn'i, Sultan tanımayan ve yazdığı mektuplarda "Hâkan" yâhut "Şehinşâh" diye hitâb eden Bağdat Halîfesi, bu muvaffakiyetten sonra Celâleddîn'e "Sultan" ünvânını tevcih etti. Celâleddîn Harezmşâh'a itâatını arz eden Şam hükümdârı Melik-ül-Muazzam Îsâ Eyyûbî'nin teşviki ile Ahlat'ı kuşatan Sultan, 14 Mayıs 1230'da kaleyi ele geçirmeye muvaffak oldu. Ancak kale müdâfîlerine ve halka şiddetli davranması, o zamana kadar Müslümanlığın kahramanı sayılan Celâleddîn'e karşı bir husûmetin doğmasına yol açtı. Anadolu ve Mısır sultanları, onun kendi ülkelerine yürüme ihtimâli karşısında kuvvetlerini toplayarak müttefik olmuşlardı. Bu haberi duyan Sultan, Anadolu ve Suriye kuvvetlerinin birleşmesine mâni olmak için harekete geçti ise de, geç kaldı. Erzincan yakınında Yassıçimen Yaylasında 10 Ağustos 1230'da vukû bulan şiddetli muhârebede büyük bir hezîmete uğrayan Sultan Celâleddîn, sulhe mecbur oldu.

Türk hükümdârları arasındaki savaşı dikkatle tâkib eden Moğollar ise, kendilerine en büyük engel

olarak Celâleddîn'i görüyorlardı. Netîcede, Yassıçimen Muhârebesinde büyük bir darbe yemesi üzerine fırsatı kaçırmayarak Çermagun Noyan komutasında büyük bir Moğol kuvvetini Mâverâünnehr'e gönderdiler. Bu haberi duyan Celâleddîn, civar hükümdârlara vaziyeti bildirip yardım istedi. Ancak onlar, Celâleddîn'e güvenmediklerinden ve ayrıca Moğol tehlikesinin kendi ülkelerini saracak kadar genişleyeceğini tahmin edemediklerinden Sultâna yardım elini uzatmadılar.

Sultan Celâleddîn'in mâiyeti ile Elcezire'ye doğru ilerlediğini öğrenen Moğollar, onu tâkib ederek yollarına devâm ettiler. Nihâyet 1231 Ağustosunda Dicle Köprüsü kenarında sabaha karşı düzenledikleri bir baskınla, Celâleddîn'in bütün mâiyetini öldürüp dağıttılar. Ölümden zor kurtulan Sultan, Meyyâfârıkîn civârına kaçıp Moğolların tâkibinden kurtulmak için sarp dağlara çekildi. Ancak göçebeler tarafından yakalanıp obaya getirilen Celâleddîn, orada öldürüldü. Elcezire hükümdârı Mâlik el-Muzaffer Gâzi, Sultan'ın öldürüldüğünü öğrenince onun cesedini Meyyâfârikîn'e getirtip defnettirdi.

Türk İslâm târihinin en bahadır ve şecâat sâhibi şahsiyetlerinden olan Celâleddîn Harezmşâh, birçok harpleri hayâtı pahasına kazandığı hâlde, idâre ve siyâset bakımından zayıf olduğu için bunlardan istifâde edememiştir. Bütün meseleleri harp yoluyle halletmeye çalışması, düşmanlarını arttırmıştır. Buna rağmen Moğol saldırılarına ve Hıristiyan Gürcülere karşı mücâdele edebilen yegâne zât olması, ona gerek halk arasında ve gerek bütün Şark edebiyâtında büyük bir şöhret kazandırmıştır. Moğolların yakın şarkı tamâmen istilâ etmesinden sonra, Celâleddîn'in bölgede oynadığı rol daha iyi anlaşılmış ve İslâmiyetin müdâfii olarak büyük kahramanlar arasına dâhil edilmiştir.

CELÂLEDDÎN RÛMÎ (Bkz. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî)

CELÂLÎLER;

Anadolu'da; siyâsî, askerî, idârî, iktisâdî ve sosyal sebeplere dayanarak İran desteğindeki Şiî propagandacılar tarafından çıkarılan isyânlara katılanlar.

Osmanlı Devletinin kuruluş ve yükselişinde tarîkatler, şeyhler, velîler ve dervişler birinci derecede rol oynamıştır. Osman Gâzi ve haleflerinin etrâfı din adamları, Türkmenler ve evliyâ ile dolmuş, daha ilk günlerde Osmanlı akınları gazâ mâhiyetini almış ve bir gâziler devleti kurulmuştu. Böylece Türkistan'da başlayan, Selçuklular, Danişmentliler devrinde gelişen ve genişleyen gâzilik an'aneleri, daha büyük bir hayâtiyetle canlanmıştı. Osmanlılar ve gazâ yapan Türkmenler artık her tarafta âlimlere medrese, şeyhlere zâviye ve imâret inşâ ediyor, ilim ve tasavvuf tam bir kaynaşma hâline gelmiş bulunuyordu. Bu sebepledir ki, Selçuklu sultanları için gâzilik ünvânı nâdiren kullanıldığı hâlde, ilk devir Osmanlı sultan ve beyleri hep gâzi sıfatı ile anılıyordu.

1447'de merkezi Erdebil'de bulunan Şeyh Safiyyüddîn tarîkatinin başına geçen Cüneyd, dedelerinin ve Safiyyüddîn'in doğru yolundan ayrılarak Şiîlik propagandasına başlamış, kısa zamanda etrâfına pekçok kimse toplamıştı. Karakoyunlu Hükümdârı Cihân Şah, bundan huzursuz olduğu için Erdebil'den uzaklaştırmak zorunda kalmıştı. Nihâyet Anadolu'ya gelen Şeyh Cüneyd, dedelerinin nüfûzundan istifâdeyle Türkmen boyları arasına sığındı. Buralarda yetiştirdiği sapık müritlerini İran ve Anadolu'daki Safeviyye ve hurûfî îtikatlı Bektâşî hangâh ve zâviyelerine göndermeye başladı ve tarîkat fertleri arasına Râfizîlik fikirlerini sokmakta başarılı oldu.

1502'de İran'da tarîkatin başında bulunan Şâh İsmâil, çoğu Anadolu'dan gelmiş yedi bin kişilik kuvvetiyle Nahcıvan Savaşında dayısının oğlu Akkoyunlu Elvend Mirzâ'yı yenerek Âzerbaycan'ı aldı ve Safevî Devletini kurmaya muvaffak oldu. Daha sonra sırasıyla Akkoyunlu, Dulkadiroğlu ve Özbek Hanını mağlûbiyete uğratan Şâh İsmâil, ayrıca Anadolu'ya gönderdiği halîfeleri sâyesinde, Osmanlı ülkesinde karışıklıklar çıkartmaktan geri kalmadı.

Nitekim Osmanlı târihlerinde, Şeytan Kulu denilen Şah Kulu Baba Tekeli adında bir Şiî, etrâfına topladığı adamlarla Antalya ve Kütahya çevresinde büyük bir isyân başlattı. Üzerine gönderilen kuvvetleri bozguna uğrattı.Sivas civârındaki Kızılkaya geçidinde sadrâzam Ali Paşa ile giriştiği çarpışmada öldürüldü. Fakat bu savaşta Ali Paşa da şehit düştü. 1512'de ise, Anadolu'da yeni bir Şiî hareketi başgösterdi. Osmanlı ülkesinde şehzâdeler arasındaki saltanat mücâdelesinden yeterince faydalanmaya bakan Şah İsmâil, Nûr Ali Halîfe'yi Anadolu'ya gönderdi. Etrâfına 20.000 kişi toplayan Nûr Ali Halîfe, Tokat'ı zaptederek Şâh İsmâil adına hutbe okuttu. Osmanlılar için gittikçe korkunç bir hâl alan ve tamâmiyle Safevîlere dayanan Anadolu kızılbaşlarının ortaya çıkardıkları bu buhran, ancak Yavuz Sultan Selim Han zamânında hâlledilebildi.

Yavuz Sultan Selim Han, 1514'te İran Şâhı İsmâil Safevî'yi Çaldıran'da mağlûb ederek bozuk inanışlarının yayılmasını önledi. Bu bozgundan sonra Anadolu'nun çeşitli mıntıkalarına dağılan Hurûfîler, 1519'da mehdîlik iddiâsıyla ortaya çıkan Bozoklu Şeyh Celâl adına bir sapığın etrâfında toplanarak, Turhal'da yeni bir isyân çıkardılar. Ankara üzerine doğru yürüdükleri sırada, Maraş Vâlisi Şahsuvaroğlu Ali Beyin âni bir baskınıyla bozguna uğradılar. Bozoklu Şeyh Celâl, bozgun sırasında

kaçmak istediyse de yakalanıp öldürüldükten sonra kesikbaşı İstanbul'a gönderildi.Yavuz Sultan SelimHana büyük endişe veren bu hareketi bastıran Şahsuvaroğlu Ali Bey, başarısından dolayı mükâfatlandırıldı. Osmanlı târihçileri, bu hâdiseden sonra, Anadolu'daki ayaklanmalara Bozoklu Celâl adlı sapığın adına izâfeten, **Celâlîlik**; ayaklananlara da **Celâlî** demişlerdir.

Celâlî hareketleri, bu târihten sonra Kânûnî Sultan SüleymânHanın son senelerine kadar bâzı münferit vak'alardan ibâret kaldı. Ancak 17. yüzyıldan îtibâren bilhassa devletin savaş hâlinde bulunduğu dönemlerde, bu isyânlar dışarıdan (İran'dan) yapılan teşviklerle artarak devâm etti. Nitekim 16. yüzyılın sonlarında başlayan Osmanlı-İran ve Avusturya savaşlarının uzun sürmesi, Anadolu'daki eşkıyâ zümresinin kuvvetlenmesine fırsat verdi. Bunlar arasında en tehlikelisi bilhassa huzursuzluğu gerçek bir ihtilâl hâlinde teşkilâtlandıran Karayazıcı Abdülhalîm idi. Karayazıcı'nın çevresinde, şekâvetleri sebebiyle dirlikleri kesilen timar ve zeâmet sâhibi sipâhî subaylarıyla, hükûmete küskün, muhteris devlet adamları da bulunuyordu. Bu durum 16. yüzyılın sonlarından îtibâren isyânların dînî olduğu kadar, siyâsî, askerî, idârî ve ekonomik olarak arttığını da göstermektedir.

Haçova Meydan Savaşının sonunda Vezîriâzam Cağalazâde Sinan Paşanın, muhârebeden kaçan kapıkulu halkıyla timarlı sipâhîlerin dirliklerini kesmesi, ele geçenleri öldürüp mallarını müsâdere etmeye başlaması üzerine, kurtulanlar Karayazıcı'nın emri altına girdiler. Karayazıcı, emri altında bulunanları, tıpkı Osmanlı pâdişâhlarının kapıkulu teşkilâtına benzer bir sûrette tertib ettirdikten sonra, Sivas'tan Urfa'ya kadar uzanan sâhada, halka zulmetmeye başladı. Bu arada Urfa'yı zabt ile hükümdârlığını îlân edip; "Hâlim Şâh Muzaffer Bâdâ" ibâresini ihtivâ eden tuğralı fermanları etrâfa gönderdi. Üzerine gönderilen Sinanpaşaoğlu Mehmed Paşa ile Hacı İbrâhim Paşa kuvvetlerini bozdu. Bu başarılarından sonra Karayazıcı'nın etrâfında 30.000 kişi toplandı.

Vaziyetin gittikçe tehlikeli bir hâl aldığını gören İstanbul hükûmeti, Bağdat vâlisi Vezir Sokulluzâde Hasan Paşayı Karayazıcı'nın üzerine gönderdi. Hasan Paşa, Elbistan civârında Karayazıcı kuvvetlerini bozguna uğrattı. Aynı sene içerisinde vefât eden Karayazıcı'nın yerini kardeşi Deli Hasan aldı. Deli Hasan; birâderinin maiyetindeki sergerdelerden Kethüdâ Şahverdi, Yularkaptı, Tavil Ahmed gibi şahıslarla, Sokulluzâde Hasan Paşa'yı Tokat'ta muhâsara etti. Kuşatma sırasında Hasan Paşa 20 Nisan 1620 sabahı kale burçlarında dolaşırken Celâlîlerden birinin attığı kurşunla vuruldu.

Daha sonra üzerine gönderilen kuvvetleri bozan Deli Hasan'ın cesâreti daha da arttı. Anadolu beylerbeyliğinin merkezi Kütahya üzerine yürüyerek şehri yaktı ve Afyon Karahisar taraflarına çekildi.

Avusturya ve İran harpleri dolayısıyla Anadolu vaziyetine bakamayacağını düşünen devlet adamları, Deli Hasan işini sulh yoluyla hâlletmeyi uygun buldular. Nitekim Yemişçi Hasan Paşanın sadâreti zamânında, Deli Hasan'a Bosna beylerbeyliği ve maiyetindeki elebaşılara sancak beyliği ve kapıkulu süvârîliği verilerek soygun ve zulümleri önlendi. Deli Hasan, 12 Nisan l603'te Gelibolu üzerinden Rumeli'ye geçerek, Macaristan serdârı Lala Mehmed Paşanın maiyetine katıldı.

Deli Hasan Paşanın devlet hizmetini kabûl ederek Rumeli tarafına geçirilmesiyle Anadolu'daki Celâlî hareketleri sona ermedi. Zîrâ Deli Hasan'ın devlet hizmetine girmesine muhâlif olan Tavîl Ahmed ve Saçlı gibi celâlîler, faaliyet hâlindeydiler. Âsîlerin üzerine, Anadolu'nun muhâfazası için memur edilen Nâsûh Paşa ile Anadolu beylerbeyi Gezdehân Ali Paşa gönderildi. Fakat her iki Paşa da, Tavîl Ahmet tarafından Bolvadin Köprüsünde mağlub edildi.

Bu sırada; Ankara, Kırşehir, Kayseri, Niğde, Aksaray, Konya, Hamit ve Kütahya sancaklarında celâlî zulmü bütün şiddetiyle devâm ediyordu. Soğuk kış günlerinde köyleri basan celâlîler, çoluk-çocuk, kadın-kız demeden herkese görülmedik zulümler yapıyorlardı. Ayrıca küçük oğlan çocuklarını kaçırarak, yüksek fiyatla tekrar âilelerine satıyor, yâhut da yanlarında alıkoyarak celâlîliğe alıştırıyorlardı.Halk, merkeze gönderdiği arzlarda faâliyet hâlindeki Celâlî liderlerinin adlarını saydıktan sonra, çocuklarının ve yağmalanan mallarının alınmaması hâlinde, toptan göç edeceklerini bildiriyordu.

Artık Anadolu, Celâlî eşkıyâlarının hareket sâhası hâline gelmişti. Bir âsî ortadan kaldırılsa yerine birkaç tânesi birden çıkıyordu. Nitekim bu yeni çıkan Celâlî gruplarından Kalenderoğlu ile Kara Saîd, Saruhan'ı yağma ve tahrib ediyordu. Kınalı, Bursa havâlisinde dehşet saçıyordu. Muslu Çavuş, Silifke'yi altüst etmekteydi. Cemşid, Konya'dan Adana'ya giden boğazları tutmuştu. Fakat bunların en tehlikelisi Halep ve Lübnan civârındaki Canboladoğlu Ali Paşa isyânı idi.

Canboladoğlu'nun faaliyetleri sonucu Lübnan ve Kuzey Sûriye'nin de Celâlî ihtilâline katıldığı aylarda, Osmanlı Devleti Zitvatoruk Antlaşmasını imzâlayarak, yıllardır devâm eden Osmanlı-Avusturya harbine son verdi.

Babası Sultan Üçüncü Mehmed Hanın, Celâlî isyânları yüzünden üzüntü içinde öldüğünü bilen Sultan Birinci Ahmed Han, bundan sonra Sadrâzam Kuyucu MurâdPaşayı tam bir selâhiyetle Anadolu işlerine memûr etti. MuradPaşa, Anadolu'daki durumu iyice gözden geçirdikten sonra, bunlardan öncelikle, istiklâlini îlân eden Canboladoğlu üzerine yürüdü. İstanbul'la bağlantısını temin için yolu üzerindeki

Kalenderoğlu'na güleryüz gösterip, Ankara sancakbeyliğini veren Murad Paşa, âsîlerin bir kısmını da affetti.

Konya'ya geldiği zaman başta reisleri Saracoğlu Ahmed Bey olduğu hâlde, bir kısım Celâlîyi temizledi. İskenderun'a yakın Oruç Ovasında Canboladoğlu kuvvetleriyle yapılan şiddetli muhârebe sonunda 26.000 Celâlî kılıçtan geçirildi. Maanoğlu Fahreddîn ile bütün dürzî kabîleleri kaçtılar. Canboladoğlu güç hâl ile İstanbul'a gelip pâdişâha ilticâ etti. Pâdişah da kendisini affederek Tameşvar beylerbeyliğine tâyin etti. Bir sene kadar orada bulunan Canboladoğlu, bilâhare halka zulme başlayınca, vezîriâzam Murad Paşanın emriyle îdâm edildi.

Canboladoğlu kuvvetlerini dağıtan Murad Paşa, kışı Halep'te geçirdikten sonra Celâlîlerin en tehlikelilerinden olan Kalenderoğlu üzerine yürüdü. Bu sırada Bursa'yı alan Kalenderoğlu kendisini sancakbeyi îlân etmişti. Murad Paşanın üzerine geldiğini öğrenince Konya'ya doğru çekilmek istedi. Fakat süratle gelen Kuyucu Murad Paşa, Celâlî kuvvetlerini Maraş'ın kuzeybatısında Göksun yakınlarında yakaladı. 1608 yılında iki taraf arasında şiddetli bir muhârebe vukû buldu. Murad Paşanın, kazdırdığı hendeklere gizlediği yeniçerileri, harbin en mühim ânında birdenbire meydana çıkarıp hücûma geçirmesi, savaşı lehine çevirdi. Bozguna uğrayan Kalenderoğlu ve kuvvetleri kaçmaya başladılar. Kaçanlar tâkib edilerek büyük kısmı imhâ edildi. Kalenderoğlu, Bayburt yakınlarında biraz daha mukâvemet gösterdikten sonra, tamâmen bozulup İran taraflarına çekildi.

Kalenderoğlu'nun tâkibine kuvvet gönderdikten sonra, Sivas'a gelen Murad Paşa, Tavîl Ahmed'in kardeşi Meymûn'un, Kalenderoğlu'na iltihak etmek üzere 6000 eşkıyâ ile Tokat ve Karahisâr-ı Şarkî yoluyla Erzurum'a gittiğini haber aldı. Derhâl ordudan ayırdığı seçkin 15.000 askerin başına geçen Murad Paşa, ağırlıksız olarak yanına yalnız bir haftalık erzak almak sûretiyle harekete geçti. Bu sırada doksan yaşında bulunan Murad Paşa, altı gün altı gece tâkib ederek on iki konakta alınacak yolu yedi konakta alarak Meymûn'un kuvvetlerine yetişti. Murad Paşanın bu kadar süratle kendilerine yetişeceğini tahmin edemeyen şakîler, eşyâlarını hayvanlarına yükletirken, bir baskınla kısmen imhâ edildiler. Kaçabilenlerden pek azı, Kalenderoğlu gibi selâmeti İran'a kaçmakta buldu.

Murad Paşa bundan sonra gerekli âsâyiş tedbirlerini aldıktan sonra, İstanbul'a döndü (18 Aralık 1608). İstanbul'a girerken ordunun önünde, mağlup Celâlî zorba-başılarının kalın yazılarla yazılmış isimleri olan 400 bayrak gidiyordu.

Sultan Birinci Ahmed Han, vezîriâzam Kuyucu Murad Paşanın bu muvaffakiyetlerinden son derece memnun kalarak, kendisine iki hil'at ve bir murassa sorguç ihsân eyledi.

15 Haziran 1609'da vezîriâzam Kuyucu Murâd Paşa, İran Seferi bahânesiyle Üsküdâr'a geçerek otağını kurdu. Hakîkatte ise bu sefer, Sultan Birinci Ahmed Hanla gizlice aralarında plânladıkları üzere, Anadolu'da hâlâ mevcut bâzı eşkıyâ reislerini imhâ etmek içindi. Bunlardan, Aydın ve Saruhan taraflarında Üveys Paşa kethüdâsı Yûsuf Paşa ile İçel'de sancak verdiği Muslu Çavuş en önemlileriydi.

Murad Paşa, Üsküdâr'a geçtikten sonra, Muslu Çavuş ve Yûsuf Paşaya çeşitli vaatlerde bulunarak okşayıcı mektuplar gönderdi ve onları İran seferine katılmaları için orduya dâvet etti. Bunlardan Yûsuf Paşanın, orduya iltihak etmek üzere Üsküdar'a geldiğinde; Muslu Çavuş'un ise, Karaman beylerbeyi Zülfikar Paşa'nın kuvvetlerine mülâki olduğunda başları kesildi. Bu sûretle son iki eşkıyâ reisini de ortadan kaldırdıktan sonra, Sultan Birinci Ahmed Han, Murad Paşayı Anadolu'yu yeni baştan fethedip kendisine hediye eden bir serdâr olarak takdir edip büyük ihsânlarda bulundu.

On üç, on dört sene devâm eden Celâlî şakâveti dolayısıyla; Suriye, Irak ve Anadolu âdetâ elden çıkmış gibi bir vaziyete girmişti. Âsâyiş kalmamış, ticâret durmuş ve iktisâdî durum çok gerilemişti. Nitekim târihçi Hammer, Avusturya savaşının devlete Celâlî fetreti derecesinde insan ve para kaybettirmediğini yazmaktadır. Ayrıca Celâlîlerin, Safevîler tarafından teşvik görmesi ve içlerine Şiî unsurların katılması meseleyi daha da ciddîleştiriyordu.

Murad Paşa, yalnız Celâlîleri değil, onlarla uzak ve yakından temasları olan ve yataklık edenleri öldürttü. Târihî kayıtlara göre, Kuyucu Murad Paşanın üç sene devâm eden temizleme faaliyeti netîcesinde; toplam 65.000 kişi öldürülmüştür.

Murad Paşa; gayretli, dindâr, üstün komutanlık, idârecilik, diplomatlık ve devletin çıkarlarını her şeyden üstün tutan bir şahsiyete sâhipti. Tecrübeli, samîmî ve ileri görüşlü olduğundan, icrâatlarında tâvizsiz hareket ederdi. Tarîkat ehli olup, her hafta Kur'ân-ı kerîmi hatmeder, insanlara zulmetmeyi hiç sevmezdi. Ancak devlet ve millet düşmanlarına karşı çok şiddetli davranır hiç fırsat vermezdi. Bu davranışı sâyesindedir ki, Anadolu'yu temizleyerek tehlikeli vaziyetin önünü almaya muvaffak oldu. (Bkz. Kuyucu Murad Paşa)

Daha sonraki yıllarda Anadolu'da buna benzer kaynaşmalar ve isyânlar oldu ise de hiçbir zaman Kuyucu Murad Paşadan önceki genişliğe ulaşmadı.

Genç Osman'ın yeniçeriler tarafından öldürülmesinden sonra, Erzurum vâlisi Abaza Mehmed Paşa, 1622'den 1628'e kadar yeniçerilere karşı intikam hissiyle hareket edip, çok kan dökülmesine sebeb oldu. Ancak Sadrâzam Hüsrev Paşa tedbirli siyâseti ile kendisini isyândan vazgeçirdi. 1628'de Sultan Dördüncü Murad Hanın huzûrunda af dileyen Abaza Mehmed Paşa, daha sonra Bosna beylerbeyliğine tâyin edildi.

Sultan Dördüncü Mehmed Han (1648-1687) zamânında, 1664'te sadrâzamlığa getirilen Köprülü Mehmed Paşaya ve yeniçerilere karşı, sipâhî zorbaları Abaza Hasan Paşanın etrâfında toplanarak isyân ettiler. Bu isyâncılar, pâdişahtan Köprülü'nün îdâmını istiyorlardı. Âsîler üzerine serasker tâyin olunan Murtaza Paşa, Afyonkarahisar civârında Abaza'nın kurduğu pusuya düşerek mağlub oldu. Ancak kuvvetlerini toparlamaya muvaffak olan Murtaza Paşa, Haleb'i vermek vaadiyle Abaza'yı kendi tarafına çekti. Köşkünde verdiği bir ziyâfet esnâsında da başta Abaza Hasan Paşa olmak üzere, 30-40 kadar ileri gelen isyânkâr elebaşısını katlettirdi.

İkinci Viyana Kuşatması (1683) sırasında Anadolu'da Akkaş, Kara Mahmud, Yâdigâroğlu, Bölükbaşı ve Yeğen Osman gibi Celâlîler, Sivas ve Bolu çevresinde faaliyete geçtilerse de, zamânında ve yerinde alınan tedbirler sâyesinde, başarılı olamadılar.

1519'da başlayıp belirli aralıklarla yıllarca süren ve bilhassa 1596-1610 yılları arasında Anadolu'yu baştanbaşa saran celâlî isyânlarının Osmanlı Devleti için netîceleri şunlardır:

1. Celâlîlerin faaliyet yıllarında, köylü halk, kasaba ve şehirlere kaçtığından, tarlalar ekilmez oldu. Ticâretin de durması ile Anadolu'da büyük bir kıtlık başgösterdi ve gıdâ maddelerinin fiyatlarında büyük artışlar görüldü.

2. Şehir ve kasabaları seyrek olan Orta Anadolu, Celâlî olaylarının en fazla tahrîbâta uğrattığı bir bölge oldu. Bu sebeple Ankara, Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri ve Kırşehir gibi yörelerde geliri tamâmen toprağa dayalı timarlı sipâhilerin geçim durumu çok kötüleşti. Bu sebeple Osmanlı ordusunun temelini teşkil eden ve timarlı sipâhiliğe dayanan askerî teşkîlât bozulmaya yüz tuttu.

3. Evvelce hazînenin zengin mukâtaaları bulunan; Diyarbakır, Mardin, Rakka, Birecik yöresi sancaklarında pekçok köylerin harâb ve âdetâ nüfûssuz kalmaları yüzünden devlet gelirlerinde önemli düşüşler oldu.

4. Celâlî isyânlarının yıkıcı faaliyetleri, 1603'ten sonra şehirlere de sıçradı. Nitekim bu sıralarda Ankara'dan başlayarak, Afyon, Kütahya, Isparta, Kastamonu, Amasya, Tokat, Malatya, Harput, Maraş, Karahisâr-ı Şarkî ve daha pekçok şehir ve kasaba büyük felâketler yaşadı. Bunların pek çoğunda evler, hanlar, dükkanlar hattâ câmi ve medreseler, celâlîlerin çıkardıkları yangınlarda harâb oldu.

5. 1606'da vezîriâzamlığa getirilen değerli vezir Kuyucu Murad Paşa, İran üzerine yürüyeceği hâlde Celâlî isyânlarının bir kangren hâlini alması yüzünden dört yıl boyunca bunlarla uğraştı. Bunu fırsat bilen İran Şâhı Birinci Abbâs, bir taraftan celâlîlere destek sağlarken, diğer yandan Osmanlı hâkimiyeti altındaki Şirvan, Şemahi ve Gence kalelerini ele geçirdi. Bilâhare Kuyucu Murad Paşa 1610 yılında çıktığı İran Seferinde bu kaleleri geri aldı.

CELÂLZÂDE MUSTAFA ÇELEBİ;

Kânûnî Sultan Süleymân Han devrinin önde gelen âlimlerinden. Tosyalı Kâdı Celâl'in oğlu olup, çoğu defâ yalnız Koca Nişancı nâmı ile anılırdı. Tosya'da doğan Mustafa Çelebi, ilk tahsilini burada yaptıktan sonra İstanbul'a giderek öğrenimini tamamladı.

Genç yaşında devlet hizmetine girdi. Pîrî Paşaya intisâb ederek 1516'da Dîvân Kâtibi oldu. İslâm yazılarından "dîvânî" yazıda başarılı olduğundan mesleğini çabuk ilerletti. Yavuz Sultan Selim Hanın iltifâtına kavuştu. Pîrî Paşadan sonra İbrâhim Paşanın da takdirini kazandı.Mısır'a gittiği sırada Mustafa Çelebi'yi de sır kâtibi olarak berâberinde götürdü.Mısır'da bulundukları sırada âsâyiş, huzûr ve düzenin temini için yeni kânunlar hazırlanmasında sadrâzam İbrâhim Paşanın yanında fevkalâde liyâkat gösterdi. Mustafa Çelebi'nin resmî yazı ve raporları hazırlamadaki üstün kâbiliyeti henüz bilinmemekle berâber, çoğu defâ bâzı mühim nâme-i hümâyûnlar (pâdişâh mektupları) ve fermânlar ile berâtlar ona yazdırılıyordu.

Mustafa Çelebi, 1534 Irakeyn Seferinde, Nişancı Seydi Beyin vefâtı üzerine Nişancılık makâmına getirildi. 1534'ten 1557'ye kadar aralıksız bu makamda devlete hizmet etti. Birçok kânun ve nizamların hazırlanmasını sağladı. Ayrıca dış ülkelerle olan siyâsî münâsebetlerde fevkalâde mahâret sâhibi olduğunu gösterdi. Dîvân-ı hümâyûnda, yâni Osmanlı Devleti Bakanlar Meclisinde, kânunlarla ilgili hususlarda devamlı fikri alınırdı. Sonraki devirlerde derlenen bu kânun ve nizâmlar **Celâlzâde Kânunları** adıyla Osmanlı târihinin altın sayfalarına geçti. Nişancılıktan ayrılan Mustafa Çelebi'ye Kânûnî Sultan Süleymân Han tarafından emeklilik maaşı bağlandı. Bununla berâber, devlet hizmetlerinden büsbütün el çekmiş değildi. 1567 târihinde tekrar Nişancılığa tâyin olundu. Daha önce

Zigetvar Seferine katılan Mustafa Çelebi ölümüne kadar bu vazîfede kaldı. Aynı yıl içinde vefât ederek İstanbul'da Eyyûb Sultanda bulunan Nişancılar Câmii yanında defnedildi.

Nişancı olup da emekliye ayrıldığı ilk dönemde burada güzel bir ev yaptırmıştı. Ayrıca bir hamam ve dâhil olduğu Halvetî tarîkatı için de bir tekke yaptırdı. Emekliye ayrıldığı dönemde evinin bir ilim ve irfân yuvası olduğu, ilim ve edebiyât âşıklarını himâye ettiği rivâyet edilmektedir.

Mustafa Çelebi, güzel yazı yazmakta ve resmî yazıları kaleme almakta pek mahâret sâhibiydi. Aynı zamanda takdir edilen bir şâirdi. Pâdişâha sunduğu kasîdeler pek beğenilir, kendisine ikrâm ve iltifât olunurdu. Cömert ve şefkatlı olan Mustafa Çelebi, devlet hizmetlerinden başka yalnız şiir ve inşâ ile meşgul olmakla kalmamış, birçok telif ve tercüme eser bırakarak ilme ve fenne de hizmet etmiştir. Eserlerinin başında Kânûnî Sultan Süleymân devrini gâyet güzel bir üslûpla anlatan **Tabakâtü'l-Memâlik fî Derecâti'l-Mesâlik** adlı eseri gelmektedir. Târihçi Peçevî bu esere "manzum ve mensur Şehnâme" adını vererek kıymetini ifâde etmeye çalışmıştır. İlk Nişancılığı zamânında Horasanlı Mu'inü'l-Miskin'in Peygamberler Târihi ile ilgili **Me'aricü'n-Nübüvve** adlı eserini Türkçeye tercüme etti. (Bu eser, sonradan 17. asır âlimlerinden Altıparmak Mehmed Efendi tarafından da tercüme edilerek basıldı. **Altıparmak Târihi** adıyla günümüzde yeniden bastırılmıştır.)

Mustafa Çelebi, emekliye ayrıldığı sırada oturmakta olduğu Eyyûb Sultandaki evinde **Mevâhibü'l-Hallâk fî Merâtibi'l-Ahlâk** adlı pek kıymetli bir eser hazırladı. Bu eser, İslâm ahlâkını anlatmaktadır. Daha sonra **Enîsü's-Selâtîn ve Celîsü'l-Havâkîn** adı verilen bu eser, 54 bölümden meydana gelmektedir. Merhumun ayrıca, Yavuz Sultan Selim'i, din ve devlete olan hizmetlerini anlatan **Selimnâme** adlı bir eseri ile Nişânî mahlaslı bir **Dîvân'**ı vardır. Bunlardan başka birkaç tercüme eseri daha mevcuttur.

CELÂLZÂDE SÂLİH ÇELEBİ;

Yavuz Sultan Selîm ve Kânûnî devrinin ileri gelen âlim, fâzıl ve şâirlerinden. Tosyalı Kâdı Celâl'in oğlu olup, babasının kâdılık yaptığı Rumeli'deki Vulçitrin'de doğdu. Mükemmel bir tahsil gördükten sonra Şeyhülislâm İbn-i Kemâl hazretlerinin eserlerini temize çekmek vazîfesinde bulundu. Bu büyük âlimin yakın dostlarındandı. Daha sonra yine Şeyhülislâm Ebüssü'ûd Efendinin derslerine devâm ederek olgunlaştı. Edirne'de müderrislik yaptıktan sonra, Sahn-ı semân medresesi müderrisliğine getirildi. Bu vazîfesi sırasında pâdişahın emriyle Farsçadan **Firûz Şah** adlı eseri kısa zamanda sekiz cilt hâlinde tercüme ederek takdim etti. Halep'te kâdılık, Şam ve Kahire'de vâlilik yaptı. **Târih-i Mısır** adlı eserini bu sıralarda kaleme aldı. Bu eser İspanyolca'ya da tercüme edildi.

1551'de emekliye ayrılan Sâlih Çelebi, İstanbul'a dönüp, Eyyûb Sultanda kendisinin yaptırdığı câmi-i şerîf civârındaki evine yerleşti ve devamlı eser yazmakla meşgûl oldu. Bu sırada Şehzâde Bâyezîd'in emriyle Cemâleddîn Avfî'nin Nizâmülmülk adına yazdığı **Câmi-ül-Hikâyât** adlı eserini Farsçadan Türkçeye tercüme etti. Bir ara Eyyûb Medresesi müderrisliğine tâyin olundu ise de, çok geçmeden ihtiyarlığı sebebi ile pâdişahtan affını istedi. Nitekim bir müddet sonra 1565 yılında Eyyûb Sultandaki evinde vefât etti. Ağabeyinin yaptırdığı Nişancılar Câmii yanında defnedildi.

Sâlih Çelebi 60 yaşına kadar evlenmemişti. Halep kâdısı olmadan evlenip, İshâk adında bir oğlu oldu ise de, beş yaşındayken vefât etti. Sâlih Çelebi, bu üzüntüsü sırasında kaleme aldığı **Leylâ vü Mecnun** hikâyesini manzum olarak 42 günde yazdı. Sâlih Çelebi'nin bunlardan sonra en önemli eseri **Dürr-i Nesâyih**'dir.

CELÂYİRLİLER;

İlhanlılardan sonra Irak ve Âzerbaycan'da hâkimiyet kuran Türkleşmiş Moğol Hânedânı.

Celâyirlilerin ataları, Cengiz Hana ilk yıllarında büyük yardımlar yapmış ve bunlardan bâzıları mühim devlet kademelerine yerleşmişlerdi. Celâyirlilerden Emir Hasan Büzürg, İlhanlıların ileri gelen komutanlarındandı. İlhanlı Sultanı Ebû Saîd'in ölümü ile çıkan karışıklıktan istifade ederek devletin idaresini eline geçirmeye çalıştı. 1340 yılında Bağdat'ta bağımsızlığını ilân etti. 1356 yılında ölünce yerine oğlu Şeyh Üveys geçti. Üveys, Âzerbaycan ve Tebriz'i peşinden de Musul ve Diyarbekir'i ele geçirdi (1364). Celâyirli Devleti en geniş sınırlarına ulaştı. Şeyh Üveys'in vefatı üzerine yerine oğlu Hüseyin geçti (1374). Muzafferîler ve Karakoyunlularla mücadele eden Sultan Hüseyin, kardeşi Ahmed tarafından 1382'de öldürülmesi üzerine iç karışıklıklar başladı. Sultan Ahmed Âzerbaycan ve Irak'ı, diğer kardeşi Bâyezîd de Irak-ı Acem ve Doğu Anadolu taraflarını alarak ülkeyi paylaştılar. Fakat 1393'te, Timur Han, Bağdat üzerine yürüyüp Sultan Ahmed'i kaçırttı. Memluk hâkimiyetindeki Şam'a sığınan Sultan Ahmed, bilahare Bağdat'a geri döndü. Timur'un tekrar gelmesi üzerine Osmanlılara sığındı (1400). Timur Hanla Yıldırım Bâyezîd Hanın arasının açılmasına sebeb oldu. Ankara Savaşı (1402) sonrasında Şam'a sığındı ise de,Timur Hanın baskısı ile Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'la birlikte hapsolundu. İki sultan, hapiste dostluklarını ilerletip, ülkelerinin sınırlarını tesbit ettiler. Serbest

bırakıldıktan bir süre sonra Timur Hanın vefat etmesi (1405) üzerine çıkan karışıklıklardan istifadeyle ülkelerine döndüler. Bir süre devam eden iki sultanın dostluğu bir yaylak meselesinden dolayı açıldı (1410). Yapılan savaş neticesinde Ahmed Celayir'i esir alan Kara Yusuf, onu çocukları ile birlikte öldürttü. Bağdat'ta Şah Mahmud adında bir çocuk Celâyirli tahtına geçirildi ise de Karakoyunlular, Bağdat'ı da ele geçirip Celâyirli hâkimiyetini ortadan kaldırdılar (1411). Celâyirlilerin bir kolu, Irak-ı Arap'ta bir müddet hükümran olduysa da, Karakoyunlu istilası neticesi hayatiyetleri sona erdi (1432).

Celâyirliler döneminde İlhanlı istilası sırasında yakılıp yıkılan Bağdat yeniden îmâr edildi. Yapılan güzel eserlerle şehir, tekrar ilim merkezi olmaya başladı. Emir Hasan'ın başlattığı Mircâniye Medresesinin inşaatı, Şeyh Üveys zamanında tamamlandı. Türk unsurlar, Irak'ın her tarafına yayıldı. Ülkede Türkçe, Arapçadan sonra ikinci dil oldu. Şâirler ve edipler, Celâyirli sarayında toplandılar. Celâyirli idarî teşkilâtı, devamı oldukları İlhanlıların idârî teşkilatının aynısı idi. (Bkz. İlhanlılar)

Celayirli Hükümdarları	**Saltanatı**
Tâceddîn Hasan Büzürg	1336-1356
Birinci Üveys	1356-1374
Celâleddîn Hüseyin	1374-1382
Gıyâseddîn Ahmed	1382-1410
Şah Mahmud	1410-1411

CELDEKÎ;

on dördüncü asırda Mısır'da yetişen ünlü Müslüman kimyâ âlimi. İsmi Aydemir bin Ali el-Celdekî olup, lakabı İzzeddîn'dir. Celdekî diye meşhur olmuştur. Doğum ve vefât târihleri belli değildir. Bâzı kaynaklarda 1342 (H.743) senesinde vefât ettiği bildirilmektedir. Aslen Horasan yöresindendir.

Ömrü boyunca ilim öğrenip, araştırmalar yapan Celdekî, zamânının âlimlerinden ilim tahsil edip, çeşitli ilim merkezlerine ilmî seyâhatler yaptı. Kimyâ târihini inceleyerek kimyânın geçirdiği devreleri ve gelişmeleri iyice kavradı. Bilhassa Câbir bin Hayyân ve Râzî'nin kimyâ ile ilgili eserlerini derinlemesine inceledi. Bu arada diğer kimyâ âlimlerinin de eserlerini tedkik etti. İncelediği eserlerden elde ettiği bilgilere kendi tecrübe ve teorik bilgilerini de kattı. Kimyâ meselelerine derin îzâhlar getirdi. Deneylerine dayanarak, kimyâsal reaksiyonlarda, reaksiyona giren maddelerin arasında ölçü veya miktar olarak belirli bir oranın bulunduğunu keşfetti. Bu buluş bugün bahsedilen sâbit oranlar kânunudur. Fakat Celdekî'den beş asır sonra gelen Len Joseph, Louis Proust bu keşfin kendine âit olduğunu iddiâ etmiştir. Celdekî ayrıca kimyâsal reaksiyonlarda gazların parçalanmasından doğacak tehlikelerden korunma metodlarını ortaya koyarak, bunu ayrıntılarıyla açıkladı. Bazlar ve asitler üzerinde esaslı tedkiklerde bulundu. Analiz metodları ortaya koydu. Meselâ maddelerin yandıkları sırada niçin husûsî bir renk aldıklarını açıkladı. Altın ve gümüşün araştırılması için nitrik asidi kullandı ve bunda başarılı oldu. Hâlen aynı usûl kullanılmaktadır. Kimyâdan başka diğer fen ilimleri ile de meşgûl olan Celdekî, ses konusu, havanın ve suyun dalgalanması hakkında araştırmalar yaptı.

Esrâr-ül-Mîzân adlı eserinde, bâzı mekanik konuları üzerinde önemli yorum ve îzâhlarda bulundu. Tıb ve eczâcılık üzerinde de çalıştı. Bu bilim dallarında da önemli başarılar sağladı.

Celdekî'nin yaşadığı asırda Avrupalılar, ilme ve irfâna savaş açmışlardı. Müslümanlarda ise, ilim en parlak dönemini yaşıyordu. Celdekî'nin bildirdiğine göre o devirde papazlar, ilmî kitapları yaktırıyorlardı. Hattâ, kimyâ ilmi sihir nevindendir diye yasaklanmıştı. Daha sonraki asırlarda İslâm âlimlerinin keşifleri batılı bilim adamları tarafından kendilerine mâl edilerek, dünyâya tanıtıldı. Fakat hakîkat çok kısa zamanda ortaya çıktı. O İslâm âlimlerinin üstünlüğünü batılı bilginler de takdîr etmek zorunda kaldı.

Meşhur bilgin Von Lipmann şöyle demektedir: "Müslümanlardan kimyâ ilmi ile uğraşanların sayısı, 8 ile 14. asırlar arasında altmışın üzerindedir. Bu âlimler, kimyâ ilminin gelişmesinde büyük rol oynadılar ve gerçek anlamda ilmî metodları uygulamakta başarı kazandılar. Bu sebeple de kimyâ ilmi, Müslümanların tesis edip geliştirdiği belli başlı ilim dallarından biri olarak kabul edilmektedir." İşte bu âlimlerden biri de Celdekî'dir. O, bildiği ilmi yaymaya çok düşkündü. Evi âdetâ bir ilim kürsüsü gibi, ilim tâliblerine her zaman açıktı. Sorulan ilmî suâllere çok açık bir şekilde cevap verirdi. Kendi yazdığı eserleri, talebelerine okutup îzâh eder, kapalı yerleri en ince noktasına kadar anlatarak iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlardı.

Eserleri:

Celdekî çok sayıda eser yazdı. Bu eserleri yazma nüshalar hâlinde çeşitli kütüphânelerde bulunmaktadır. Eserlerinden bâzıları şunlardır:

1)Nihâyet-üt-Taleb kitâbı, en önemli eseri olarak kabul edilmektedir. İki ana bölümden meydana gelen eserin birinci bölümünde, iksir ve hazırlama tekniği ele alınmıştır. İkinci bölümde ise kimyevî

sembollerin tanıtımı yapılarak, eski ilim adamlarının bu sembolleri çözme hakkındaki îzâhları incelenmektedir.

2) El-Bedr-ul-Münîr fî Ma'rifet-i-Esrâr-il-İksîr, 3) Buğyet-ül-Habîr fî Kânûni Taleb-il-İksîr, 4) El-Burhân fî Esrâri İlm-il-Mîzân, 5) Ed-Dürr-ül-Mensûr, 6) Ed-Dürr-ül-Meknûn fî Şerhi Kasîdet-i-Zünnûn, 7) Gâyet-üs-Sürûr, 8) Kenz-ül-İhtisâs ve Dürret-ül-Gavvâs fî Mârifet-il-Havvâs, 9) Keşf-üs-Esrâr, 10) Netâic-ul-fikr fî ahvâl-il-Hacer, 11) Muhammes-ül-Mâül-Varaki, 12) Şerhu Kasîdeti Ebi'l-Esba', 13) Şerhu Sahîfet-il-Uzmâ lil-Hermes, 14) Et-Tahrîb fî Esrârı Terkîb-il-Kimyâ (Kimyâya dâir ansiklopedik önemli bir eserdir.), **15) Envâr-üd-Dürr fî Îzâh-il-Hacer, 16) İlm-ül-Mîzân, 17) Kitâb-ül-Burhân.**

Celdekî'nin eserleri, özellikle şu husûsiyetleri bakımından ilim târihinde mümtaz bir yer işgâl etmektedir: 1) Kapalı, muğlak noktaları ayrıntılarla açıklamak, 2) Meselenin iyi anlaşılabilmesi için faydalı olacak bütün zarûrî ve faydalı bilgileri toplayıp zikretmek, 3) Kolay anlaşılan ilmî bir üslûb tâkib etmek. Öyle ki, kimyâda ihtisâsı olmayan kimseler bile konuları anlıyabilirler. Eserleri, ilmî konuları en anlaşılır seviyede açık-seçik anlatma özelliğine sâhiptir. 4) Kimyevî reaksiyonlarla ilgili çok mühim örnekler ortaya koymak. 5) Kendinden önceki Müslüman kimyâ âlimlerinden eksiksiz iktibaslarda bulunup, kaybolmuş nice ilmî eser hakkında pekçok kaynak ve bilgi nakletmek. 6) Kullandığı kimyevî terimler çok zengin, fevkalâde orijinaldir.

CELLAT;

Alm. *Scharfrichter, Henker (m),* **Fr.** *Bourreau (m),* **İng.** *Executioner.* Ölüm cezâsına çarptırılanları öldürmekle görevli kimse. Târihi çok eski olup,Yunan, Yahûdî ve Romalılarda intikam alma esas olduğundan, buralarda raslanmamaktadır. Roma'da cellat sâdece köleleri öldürürdü. Çeşitli milletlerde çeşitli şekillerde uygulanan ölümleri yerine getirenler genellikle halk tarafından sevilmemiş ve nefretle karşılanmıştır.

Fransa'da ihtilâlden önce îdâmlar halk huzûrunda, yüksek yerlerde gündüz yapılırdı. Yakarak, giyotinle, kılıçla uzuvlarını keserek, darağacı, çarmıh, sürükleme, kızgın demirle dilin delinmesi, tırnakların, uzuvların koparılması şeklinde vahşeti andıran usûllerle uygulanırdı. Çin'de kılıçla, Amerika'da ise 1888 yılından beri elektrikli sandalye ile yapılırdı.

Günümüzde ise ölüm cezâları îdâm edilmek sûretiyle yerine getirilmektedir. Darağacı ismi verilen üç ayaklı sehpânın ortasında sandalye üzerindeki mahkûmun boynuna ip geçirilmekte ve cellat tarafından ayağı altındaki sandalye çekilmektedir. Böylece ölüm cezâsına çarptırılan kimse havada asılı kaldığından ölüm gerçekleşmektedir.

Seferberlik ve harp zamanlarında askerî suçlardan dolayı verilen îdâm cezâları ise kurşuna dizilmek sûretiyle îfâ edilmektedir.

CELÛLÂ ZAFERİ;

hazret-i Ömer devrinde İslâm ordularının İranlılara karşı Celûlâ'da kazandığı zafer. Hazret-i Ebû Bekr'in vefâtıyla halife seçilen hazret-i Ömer, İran'ın fethi için Sa'd bin Ebî Vakkas hazretlerini vazifelendirdi. Sa'd bin Ebî Vakkas, Kadisiye Meydan Muharebesinde Rüstem kumandasındaki 100.000 kişilik İran ordusunu bozguna uğrattıktan sonra (637) Medâyin'e girdi. İran Kisrâsı Yezd-i Cürd yanına alabildiği hazineleriyle Hulvan'a giderken Celûlâ'ya uğradı. Burada askerlerini toplayan Yezd-i Cürd, onlara, saltanatının sona erdiğini, kızının esir düştüğünü, hazine ve mallarının elinden çıktığını anlattıktan sonra, dedi ki:

"Ey Farslılar! Dünyâ pek alçak, ömür süratle tükeniyor, göç edip gitmek çok yakındır. Bizden öncekiler hep toprağa girdiler. Mülkümüz elimizden çıktı, izzet ve şerefimiz yok oldu. Memleketimiz Müslümanların eline geçti. Atlarının Hemedan, Rey ve Horasan'da koşacağı günler yakındır. Dikkatli olunuz, fırsatları değerlendiriniz. Öyle ümid ediyorum ki, tanrılarımız ateş ile güneş, bize yardım edecektir. Toplanınız. Ayrılacak olursanız bir daha ebediyen bir araya gelemezsiniz. Burada Araplarla yapacağımız savaşta zafer elde edersek istediğimize kavuşmuş, edemezsek üzerimizdeki görevi yerine getirmiş oluruz."

Mihrân ismindeki kumandanı buraya tâyin edip, kendisi Hulvan'a gitti. Mihrân, Celûlâ'nın etrafına hendekler kazdırdı ve dikenli demirlerle çevirtti. Surları sağlamlaştırıp mancınıklar yerleştirdi. Şehirde bulunan herkesi canla başla çalıştırıp, eksikleri tamamlattı. Sonra da kanlarının son damlasına kadar çarpışacaklarına, hiçbir zaman kaçmayacaklarına dair söz alıp, yemin ettirdi. Gelen yardımlarla birlikte 100.000'i geçen İran askeri, Müslümanların gelmesini bekliyordu.

Bu sırada Sa'd bin Ebî Vakkâs hazretleri, Musulluların Tikrit şehrinde, Mihran'ın da Celûlâ'da ordugâhını kurduğu, hendekler kazıp, surlara mancınıklar yerleştirdiği, hezimete uğramamak için

yemin ettikleri haberini aldı. Durumu hazret-i Ömer'e bildirdi. Halîfe'den gelen mektupta; "Ey Sa'd! Şunu iyi bil ki, Allahü teâlâ vaadini gerçekleştirecektir. Haşim bin Utbe'ye Ensâr ve Muhâcirden iki bin, diğerlerinden on bin asker vererek Celûlâ'ya gönder. Öncü kuvvetlerin başına Ka'kâ bin Amr'ı tâyin et. Allahü teâlâ zafer ihsân ederse, Ka'kâ'yı, Sevâd bölgesi ile dağlık bölge arasında görevlendir..." buyruluyordu.

Bunun üzerine Hâşim bin Utbe, askerlerinin başında Farslıların üzerine yürüdü. Tekbir sadâları ile Celûlâ'ya ulaştılar. Şehrin pek muhkem surlarla çevrildiğini gördüler. Surların üzerinde ateşler yakılmıştı. İranlı askerler, ateşe ve güneşe karşı secdeye kapanıyor ve yardım için yalvarıyorlardı.

İslâm ordusu, kalenin bir ok atımı kadar yakınına gelip ordugâhlarını kurdular. Kumandan Hâşim, sünnet-i şerîfe uygun olarak kaleye elçiler gönderdi. Elçi heyeti, kalenin karınca sürüsü gibi askerle dolu olduğunu gördü. Surları çok muhkem yapmışlar, askerleri zamanın en iyi silahlarıyla donatmışlardı. Mihrân'ın yanına varan elçi heyeti, onlara İslâmiyeti anlattıktan sonra Müslüman olmalarını, olmazlarsa cizye vererek İslâmın teminâtı altında, mallarını, mülklerini, ırzlarını ve dinlerini korumalarını, bunu da kabul etmezlerse harbe hazır olmalarını bildirdiler. Ateşe ve güneşe tapan Mihrân ve yanındakiler, bu teklifi kabul etmediler.

Elçi heyeti, kumandan Hâşim'e durumu bildirince, kale dört bir taraftan muhâsaraya başladı. Günlerce süren kuşatmadan bunalan Farslılar sayılarının çokluğuna güvenerek meydan harbi yapmaları için kumandanları Mihran'ı sıkıştırdılar. Askerlerinin şevkini kırmak istemeyen Mihran bu isteği kabul etti. Günlerdir bu fırsatı bekleyen Müslümanlar, Farslılarla göğüs göğüse gelince, yalın kılıçla kanlı bir çarpışma başladı. Mücâhidler, aşk ve şevkle hücum ediyorlar, her kılıç savruşunda bir İranlıyı yere deviriyorlardı. Ka'kâ bin Amr hazretleri ve onun fedâileri, "Allah Allah!" nidâlarıyle vuruşuyorlardı. Çarpışa çarpışa surlara kadar ulaştılar. Nihayet, şiddetli bir fırtına koptu. Her taraf toz duman içinde kaldı. Kimse kimseyi görecek hâlde değildi. Farslı süvarilerin çoğu geri kaçarken, kendi kazdıkları hendeklere düştüler. Bu sırada Ka'kâ bin Amr:

"Ey Müslümanlar! Şu anda emîriniz, hendek içerisinde çarpışmaya devam ediyor ve orayı ele geçirmiş bulunuyor. Önünüzdeki engelleri aşarak yardımına yetişiniz!" diye bağırdığı işitildi.

Bunu işiten mücâhitlerin mâneviyâtları yükseldi. Önlerindeki düşmanı bir anda geriye püskürtüp hendeğe ulaştılar ve Farslıları hezimete uğrattılar. Düşman kaçmaya başlamıştı. Ka'kâ bin Amr ve askerleri, düşmanın peşinden kaleye daldılar. Kısa sürede kaleyi Farslılardan temizleyen Müslümanlar, burçlara İslâm sancağını diktiler. Mihrân, bir kısım askeriyle kaçmayı başarmıştı. Bunu gören Ka'kâ hazretleri, birkaç fedâisiyle peşlerine düştü. Hânikîn denilen yerde yakalayıp onu öldürdü. Celûlâ Zaferi ile İranlı Mecûsîler daha doğuya itilmiş oldu; Irak tamâmen fethedildi.

CELVETİYYE;

Aziz Mahmûd Hüdâî hazretlerinin kurduğu tarikata verilen ad. Bayramiyye tarîkatının koludur. Celvet kelimesi; "yerini yurdunu terk etmek" mânâsında kullanılır. "İnsanlardan uzak, tenhâda Hak ile yalnız kalmak" mânâsında kullanılan "halvet"in zıttıdır. "Celvet" kelimesinden türetilmiş olan Celvetiyye ise, "tasavvuf yolcusunun halveti terk ederek, ilâhî sıfatlarla süslenmiş bir halde insanlar arasına karışması" demektir. Celvetiyye yolu, tasavvuf yolcusunun inzivâ ile değil, halkın içinde yaşayarak olgunlaşmasını gâye edinir.

Bu tarîkatte ilerlemenin esasları ikidir: Birincisi zikirle, yâniAllahü teâlânın ismini anmakla meşgul olmak; ikincisi, maddî mânevî olarak mücâhedeye, yâni nefsin istemediklerini yapmaya devam etmektir. Celvetiyye yolunda sülûk, yâni tasavvuf yolunda ilerlemek Allahü teâlânın isimlerini zikretmekle olur. Esmâ-i seb'a denilen; "Lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, Hak, Hayy, Kayyûm, Kahhâr" isimlerinden başka; "Vehhâb, Fettâh, Vâhid, Ehad, Samed" isimlerini de zikretmek gerekir. Celvetîlerin tacları yeşil çuhadandır ve on üç dilimlidir. Bu on üç dilim, 12 isim ile bu isimlerin birliğine delâlet ettiğini gösterir.

Tasavvuf yolcusunun diğer tarîkatlarda olduğu gibi Celvetiyyede de; tövbeye önem vermek, sünnet-i seniyyeye tam uymak, dünyâya ve dünyâ malına gönül vermemek, az konuşmak, kendisini yetiştiren hocasına bağlanmak ve nasîhatlarına itiraz etmemek, onun yanında ve ayrıyken edebi gözetmek sağlığına dikkat etmek, tarîkat kardeşlerine ve bütün insanlara karşı iyi ve güzel ahlâklı davranmak gibi hususlara dikkat etmesi gerekir.

Celvetiyye tarîkatinin kurucusu olan Aziz Mahmûd Hüdâî, Üsküdar'da yaptırdığı dergâhında insanlara Allahü teâlânın rızâsına kavuşturan Celvetiyye yolunun esaslarını anlattı. Akın akın onun dergâhına koşan insanlar, hasta kalplere şifâ olan sohbetlerine kavuştular. Dergâh en fakirinden en zenginine, en üst kademedeki devlet adamlarına kadar her tabakadan insanlarla dolup taştı. Zamanında yaşayan Sultan Üçüncü Murad Han, Birinci Ahmed Han, İkinci Osman Han ve Dördüncü Murad Hana

nasihatlerde bulundu.

Aziz Mahmûd Hüdâî hazretlerinden sonra talebeleri ve sevenleri tarafından Celvetiyye yolu devam ettirildi. İstanbul'da otuz kadar Celvetiyye dergâhı açıldı. Daha çok Anadolu ve Rumeli'de yayılan Celvetiyye yolunun birinci merkezi Üsküdar'da Aziz Mahmûd Hüdâî hazretlerinin kabrinin bulunduğu yerdeki dergâh; ikinci merkezi ise Bursa'da İsmâil Hakkı Bursevî dergâhıydı.

Celvetiyye yolunun Peygamber efendimizden (sallallahü aleyhi ve sellem) gelen silsilesi şöyleydi: Muhammed aleyhisselâm, hazret-i Ali, Hasan-ı Basrî, Habîb-i Acemî, Dâvud-i Tâî, Ma'rûf-ı Kerhî, Sırrî-yi Sekatî, Cüneyd-i Bağdâdî, Mimşâd ed-Dineverî, Muhammed Dîneverî, Muhammed Bekrî, Kâdi Vecîhüddîn, Ömer Bekrî, Ziyâeddîn Sühreverdî, Kutbeddîn Ebherî, Şihâbüddîn Tebrîzî, Cemâleddîn Tebrîzî, İbrâhim Zâhid Gîlânî, Safiyyüddîn Erdebîlî, Sadreddin Erdebîlî, Alâeddîn Ali Erdebîlî, Hamidüddîn Aksarâyî (Somuncu Baba), Hacı Bayram-ı Velî, Akbıyık Meczûb, Hıdır Muk'ad Dede, Muhyiddin Üftâde, Aziz Mahmûd Hüdâî rahmetullahi aleyhim.

CEM SULTAN;

Fâtih Sultan Mehmed'in küçük oğlu. 1459 yılında doğdu. Annesinin adı Çiçek Hâtun'dur. İlk terbiyesini saray hocalarından aldı. Beş yaşına gelince, bir hocaya verilerek Kastamonu sancakbeyliğine gönderildi. Eğitim ve öğrenimine burada da devâm etti. Fâtih Sultan Mehmed, büyük oğlu Mustafa'nın vefâtı üzerine (1474) Cem'i Karaman eyâletine gönderdi. Cem Sultan Konya'da kaldığı müddet zarfında, tahsilinin yanısıra ata binmek ve her türlü silâhları kullanmakta büyük bir mahâret kazandı. Sağlam yapılı bir genç hâline gelen Şehzâde, Karaman eyâletinde halkın muhabbet ve teveccühünü kazandı. Harâbe hâlindeki Larende'de saray, bedesten ve çarşı yaptırmak sûretiyle geniş îmâr faâliyetlerinde bulundu.

1481'de Mısır Seferine çıktığı tahmin edilen Fâtih Sultan Mehmed Gebze'de hastalanarak vefât edince, babasının yerine tahta çıkan İkinci Bâyezîd'e kardeşi Cem Sultan muhâlefet etti. Cem, Bâyezîd'in aksine, babasının pâdişahlığı zamânında doğduğunu, bu yüzden Uzun Hasan Seferi sırasında babasına vekâlet ettiğini belirterek, asıl kendisinin tahta geçmesi îcâb ettiğini iddiâ ediyordu. Bu sebeple harekete geçen Cem Sultan, bir ara Bursa'ya hâkim olduysa da, Gedik Ahmed Paşanın Sultan İkinci Bâyezîd'le birleşmesi üzerine Konya'ya çekilmek zorunda kaldı. Daha sonra Kâhire'ye giden Cem Sultan burada Sultan Kayıtbay tarafından merâsimle karşılandı. Cem, 20 Aralık 1481'de hac farîzasını yerine getirmek üzere Mekke'ye gidip, 12 Mart 1482'de Kâhire'ye geri döndü. Bu arada eski Karaman beyi olan Kasım Bey, Cem'i tahrik ederek Karaman beyliğini yeniden kurma düşüncesindeydi. Aynı zamanda Ankara sancakbeyini de yanına çekmeyi başarmıştı. Bu durum üzerine bir defâ daha şansını denemeye karar veren Cem Sultan'ın, Konya ile Ankara'ya karşı bizzat girişti taarruz başarısızlıkla netîcelendi. Bunun üzerine önce Akşehir'e sonra da Kasım Bey ile birlikte Taşeli'ne çekilmek zorunda kaldı. Konya Ereğlisi'ne gelen Sultan İkinci Bâyezîd'le yeniden müzâkerelere girişti. Ancak bu müzâkereler de diğerleri gibi netîcesiz kaldı. Çünkü onun Kudüs'te oturmasını teklif eden Sultan İkinci Bâyezîd'e karşılık Cem Sultan, Osmanlı topraklarında hâkim olacağı bir bölgenin kendisine tahsis edilmesi husûsunda ısrar ediyordu. Bunun üzerine kardeşi ile uğraşan Sultan İkinci Bâyezîd'in kendisine bâzı tâvizlerde bulunacağını ümid eden Kasım Beyin teşviki ile Cem Sultan, nihâyet Rodos şövalyelerine mürâcaat etmeye karar verdi. 29 Temmuz 1482 günü, Rodos limanında karaya ayak bastı. Talihsiz şehzâde için, 12 yıl 7 ay sürecek ve sonu ölümle noktalanacak olan acı gurbet hayâtı başlamış oluyordu.

Rodos şövalyelerinin başı Pierre d'Aubusson daha önce imzâladığı bir senetle Cem Sultan'a istediği zaman Rodos'tan ayrılabilme hakkını tanımıştı. Ancak bu sözünü çabuk unuttu. Şehzâdeyi elde tutmakla Sultan Bâyezîd Hana istedikleri yolda anlaşma yapmaya ve adalarını Osmanlıların fethinden kurtarmaya, aynı zamanda para koparmaya muvaffak olabileceğini umuyordu. Ancak Cem Sultan'ın Türk topraklarına yakın olan bu adada bırakılması tehlikeli olacaktı. Böylece Cem Sultan, maiyetiyle birlikte bir müddet Nis'de, bir müddet de Şambri ve Puy kalelerinde ikâmet etti. Öte yandan d'Aubusson ile Sultan İkinci Bâyezîd arasında bir antlaşma imzâlandı. 7 Aralık 1482 târihli bu antlaşmaya göre Cem Sultan'ın bakım masrafı olarak, Rodos'a her yıl 45.000 duka altını ödenecekti.

Şövalyeler 6,5 yıl ellerinde tutmaya muvaffak oldukları Cem Sultan'dan âzami derecede istifâdeye bakıyorlardı. Bu arada Avrupa'da Cem Sultan'ı elde edebilmek için yoğun siyâsî faaliyetler vardı. Fransa, Macaristan, Venedik ve hattâ Memlük Sultanlığı bu gâye ile şövalyelere câzip tekliflerde bulunuyorlardı. Nihâyet Cem Sultan'ın Alman İmparatorluğunun eline düşmesi ihtimâlinin belirmesi üzerine endişeye düşen Fransa, onun Papa'nın himâyesine verilmesini kabul etti. Bu faaliyetlerden şüphelenen Cem Sultan, Bâyezîd'e gönderdiği bir mektupta kendisini küffâr elinde bırakmamasını istedi. Nihâyet Toulan'dan yola çıkan Cem Sultan ve maiyeti, Mart 1489'da Roma'ya vardı. Burada büyük bir törenle karşılanarak Vatikan Sarayına yerleştirildi.

14 Martta Papa Sekizinci İnnocent tarafından resmen kabul edilen Cem Sultan, teşrifât memurunun

bütün ısrarlarına rağmen kavuğunu çıkarmaya ve diz üstü çökmeye râzı olmayarak, doğru Papa'nın yanına gidip ona ve yanındaki kardinallere başıyla selâm verdi. Papa da, onu kucaklayıp öptü. Papa ile görüşmelerinde Avrupa'ya ne maksatla geldiğini anlatarak, artık Mısır'a gidip âilesiyle berâber olmaktan başka bir emeli kalmadığını açıklayan Cem Sultan, Papa'nın aracılığını istedi. Ancak Cem Sultan'ın üzüntüsüne iştirâk etmiş görünüp onunla birlikte gözyaşı döken Papa, hakîkatte onu âlet ederek Osmanlılar üzerine bir Haçlı seferi açmak emelinde olduğundan, Macaristan'a gitmek tavsiyesinde bulundu. Cem Sultan'ın böyle bir hareketin, İslâm âleminde lânetle karşılanacağını belirtmesi üzerine de, Papa Lâtince ağır bir cümle kullandı. Aynı dili bildiği anlaşılan Cem Sultan'ın mukâbelesinde papayı mahçup ettiği görüldü. Papa İnnocent, Cem Sultan'ı, Hıristiyan yapabilirse, Haçlı seferinin gerçekleşeceğini ve Osmanlıları Avrupa'dan atmanın mümkün olabileceğini sanıyordu. Bu sebeple bir gün, kendisiyle görüşürken Hıristiyan olmasını resmen teklif etti. Ama yanılmıştı. Cem Sultan, kendisine değil, Osmanlı pâdişahlığı, hattâ bütün dünyânın pâdişahlığı pâyesi verilse, dîninden dönmeyeceğini sertçe bildirdi.

Papa İnnocent'in 1492 yılında ölümü üzerine yerine Altıncı Alexandre Burgia seçildi. 1494 yılında İtalya sınırını aşarak Roma'ya giren Fransa Kralı Sekizinci Charles, papa ile anlaşarak Cem Sultan'ı yanına aldı. Cem Sultan 28 Ocak günü Fransız ordusu ile Roma'dan ayrılarak Fransızların Napoli seferine iştirâk etti ve birçok kalelerin zaptına şâhid oldu. Napoli Krallığının mukâvemetinin kırıldığı sıralarda Cem Sultan'da hastalık belirtileri ortaya çıktı. Bir müddet sonra, hastalık daha da ilerliyerek, yüzü ve boynu şişti. Artık ata binecek hâli kalmadığından sedye ile naklediliyordu.

Cem Sultan böyle bir durumda bile dâimâ, "Yâ Rabbî! Eğer bu kâfirler beni bahâne edip Müslümanlar üzerine yürümeye kalkarlarsa, beni o günlere eriştirme, canımı al!" diye duâ ediyordu. Nihâyet 25 Şubat 1495 Çarşamba sabahı, şehâdet getire getire rûhunu teslim etti. Cem Sultan o sırada 35 yaşındaydı.

Cem Sultan'ın hastalık veya zehirlenme netîcesinde öldüğüne dâir muhtelif rivâyetler vardır. Osmanlı müellifleri genellikle papa tarafından gönderilen bir berberin zehirli ustura ile Cem Sultan'ı traş ettiğini ve ölümüne sebeb olduğunu bildirmektedir.

Haberin İstanbul'a ulaşmasından sonra, Sultan Bâyezîd'in emriyle dükkanlar, çarşılar kapatıldı, fakirlere para dağıtıldı. Ülkedeki bütün câmilerde gâib cenâze namazı kılındı. Tâbutu ise ancak 1499 yılı Ocak ayında ülkeye getirildi. Bursa'ya götürülerek Fâtih Sultan Mehmed'in büyük oğlu Mustafa'nın yanına gömüldü.

Cem Sultan şâir ve edip ruhlu bir zât olup, **Dîvân**'ı vardır. Avrupa'da bulunduğu müddetçe Fâtih Sultan Mehmed'in oğluna yakışır sûrette hareket edip, herkesin gıpta ve sevgisini kazanmıştı. İsmi bütün Avrupa'da şöhret bulmuştur.

Cem Sultan **Dîvân**'ından bir parça aşağıdadır:

Ne-durur Hakk'a toğru varmağa râh
Himem-i Lâ ilâhe illallah

Zahm-ı küfre odur şifâ-yı ebed
Merhem-i Lâ ilâhe illallah

Dil ü cân bağını kılur tâze
Şeb-nem-i Lâ ilâhe illallah

Kim olursa olur Hudâ'ya karîb
Hem-dem-i Lâ ilâhe illallah

Sahn-ı câna safâ virür irse
Kadem-i Lâ ilâhe illallah

Kangı kalbe yazılsa ola pür-nûr
Rakam-ı Lâ ilâhe illallah

İns ü cân râm ola ele girse
Hâtem-i Lâ ilâhe illallah

Uludur on sekiz bin âlemden
Alem-i Lâ ilâhe illallah

Toludur cümle âsmân ü zemîn
Ni'am-i Lâ ilâhe illallah

topluluk, kalabalık.Namaz kılmak, vaaz veya mevlid dinlemek için bir araya gelmiş kimselerden meydana gelen topluluk. Aynı dinden veya soydan insanların topluluğuna da cemâat denir: İslâm cemâatı, Mûsevî cemâati gibi.

Târihte yeniçeri ocağı, saray gibi yerlerde çeşitli hizmetlerin yürütülmesiyle görevli çeşitli topluluklara da cemâat ismi verilmiştir.

Bütün Müslümanlar için "İslâm cemâati" denilmiştir. Ümmet kelimesiyle eş anlamlıdır. Peygamber efendimiz cemâat kelimesini sık sık söylemiş, İslâmiyeti yayarken komşu hükümdârları İslâm cemâatine katılmaya çağırmıştır. Hadîs-i şerîflerde buyruldu ki: "**Cemâatten bir karış bile ayrılan kişi, İslâm bağını boynundan çıkarmıştır."; "Cemâatten bir karış ayrılan ve o hâlde ölen kişi, câhiliye ölümü ile ölür."**; **"Allahü teâlânın rahmeti** (yardımı) **cemâat üzerinedir."**; **"Ümmetim dalâlet üzerinde birleşmez."**

Allahü teâlâ Âl-i İmrân sûresinin yüz üçüncü âyet-i kerîmesinde meâlen buyurdu ki: **"Hepiniz Allahü teâlânın ipine sarılınız. Fırkalara bölünmeyiniz."** İslâm âlimlerinden bâzıları, Allahü teâlânın ipi, "cemâat, birlik" demektir dediler.

İslâm dîninde namazların cemâatle kılınması, Peygamber efendimizin mühim (kuvvetli) sünnetidir. Müminin cemâate tâbi olması lâzımdır. Hattâ cemâatle kılınan namazın sevâbı yalnız kılınandan yirmi beş veya yirmi yedi derece daha fazladır. Peygamber efendimiz hadîs-i şerîflerde buyurdu ki: "**Cemâatle kılınan namaza yalnız kılınan namazdan yirmi yedi kat fazla sevap verilir.**" ve "**İyi bir abdest alıp, mescitlerden birine cemâatle namaz kılmak için gidenin, Allahü teâlâ, her adımına bir sevap yazar ve her adımında amel defterinden bir günâhı siler ve Cennet'te onu bir derece yükseltir.**"

Namazda en az iki kişiden birinin imâm olması ile cemâat meydana gelir. Cumâ ve Bayram namazları için cemâat şarttır.

Cemâatle kılınan namazda kendisine uyulan kimseye "imâm" denir. İmamlığın ve buna uyup cemâat olmanın şartları vardır. Bunlar ilmihâl kitaplarında uzun anlatılmaktadır. Hasta, felçli, bir ayağı kesik olan, yürüyemeyen ihtiyarların ve âmânın cemâate gitmesi şart değildir.

Regâib, Berât ve Kadir gecelerinde kılınan nâfileler cemâatle kılınmaz. Vitir namazı, Ramazan ayında cemâatle kılınır. Başka zamanlarda yalnız kılınır.

Cemâatle namaz kılmanın hikmetinden birisi de cemâatten birinin namazı kabul olursa, onun hürmetine diğerlerinin namazı da kabul olur.

Özür hâli müstesnâ, cemâate devâm etmek îmân alâmetlerinden sayılmıştır. Cemâatle kılınan namaz, Müslümanlar arasında birlik ve berâberliği sağlar. Sevgi ve bağlılığı artırır. Cemâat toplanıp birbirleriyle sohbet ederler. Dert ve sıkıntıları olanlar, hastalar bu sâyede kolayca ortaya çıkar. Cemâat, Müslümanların tek kalb, tek vücûd gibi olduklarının en güzel nümûnesidir.

Namaza dâir cemâatin fazîleti ile ilgili hadîs-i şerîflerden bâzısı şöyledir:

Cemâatle namaz kılan, günün tamâmını ibâdetle geçirmiş sayılır.

Câmiye devâm edenin îmânlı olduğuna şâhitlik ediniz.

Ezânı işittiği hâlde, cemâate gitmemek insana kötülük olarak yetişir.

CEMAL ABDÜNNÂSIR;

Mısır cumhurbaşkanlarından. İskenderiye'de 1918 yılında doğdu. Hukuk Fakültesine girdi. Mısır'da ordu kurulması üzerine, Hukuk Fakültesinden ayrılarak Harp Okuluna girdi. 1938 yılında mezun olarak teğmen rütbesiyle orduya katıldı. Mısır ile Filistin arasında 1948 yılında yapılan savaşa subay olarak katıldı. Bu savaş, tecrübelerinin artmasına vesîle oldu. Daha önce arkadaşlarıyle birleşerek İngiliz aleyhtarı "Hür Subaylar Cemiyeti"ni kurmuşlardır (1942).

Bu cemiyet sonraları kuvvetlenerek tesirini artırdı. 1952 yılında aralarına General Necib'i de alarak krallık aleyhine ayaklandılar. Bu ayaklanma başarıya ulaşarak Kral Fâruk, Mısır'ı terk etmek zorunda kaldı. Böylece krallık rejimine son vererek Cumhûriyet idâresi îlân edildi. Kurulan hükûmette Necib başbakan, Abdünnâsır başbakan yardımcısı olarak yer aldı. Ancak birkaç ay sonra General Necib'i de uzaklaştırarak idâreyi tek başına ele aldı (18 Eylül 1953). Üç yıl sonra yapılan seçim sonucu devlet başkanı oldu. Başa geçtiğinden îtibâren Sovyet yanlısı bir politika sürdürdü. Birçok işletmeleri millîleştirdi. Bu millîleştirdiği müesseseler arasında Süveyş Kanalı da vardı. Bu hâdise Rusların da propagandaları ile içerideki îtibârını artırdı. Yapılan bir anayasa ile devlet başkanını geniş yetkilerle donattı. Bu arada subaylığı esnâsında birlik olduğu, yabancı güçlerin kontrolündeki İhvân-ı Müslimîn

(Müslüman Kardeşler Cemiyeti)ile arası açıldı. İhvân-ı Müslimînin dinden habersiz liderlerinin yanlış hareketleri ve Abdünnâsır'ı devirmek istemeleri üzerine, 40.000 Müslümanı zindanlara doldurarak türlü eziyetler yaptı.

1965 yılında yapılan seçimlerle yeniden başkan seçildi. İki yıl sonra Mısır-İsrâil Savaşı başladı ve bu savaşta Mısır mağlup oldu. Bunun üzerine istifâ etti. Ancak yapılan baskılar üzerine istifâsını geri aldı. 1970 yılında öldü.

Abdünnâsır, Sovyet yanlısı politika uygulayarak, Sovyetlerin Ortadoğu'da nüfûzunu artırmasına sebeb oldu. Binlerce Sovyet askerî uzmanını Mısır'a görevli kabul etti. Bu askerî uzmanlar daha sonra devlet başkanı Enver Sedat tarafından Mısır'dan çıkarıldı. Nâsır ayrıca 1958-1961 yılları arasında, Suriye, Mısır ve Libya'dan müteşekkil Birleşik Arap Emirliğinin başkanlığını yaptı ve bu ülkelere de sosyalizm tohumları ekerek, Müslümanlara eziyet edilmesine sebep oldu.

CEMÂL GÜRSEL;

Türkiye Cumhûriyetinin dördüncü cumhurbaşkanı. 1895 yılında Erzurum'da doğdu. Subay bir babanın oğlu olup, aslen Erzurumludur. Çocukluk ve ilköğretim hayâtı orduda geçti. Orta öğrenimini Erzincan'da, lise öğrenimini Kuleli Askerî Lisesinde yaptı. Cemâl Gürsel, öğrencilik sıralarından beri, arkadaşlarını koruması, onlara ağabeylik etmesiyle tanınmıştı. Kuleli'ye geldiğinde 17-18 yaşlarında, adını sorduklarında, "Bana Erzincan'da Ağa derlerdi!" demesi onu kısa zamanda sınıfın "Ağa"sı yapmıştı. Bundan sonra hep "Cemâl Ağa" diye anıldı.

Birinci Dünyâ Savaşında asteğmen rütbesiyle, Çanakkale'de ve Filistin cephesinde topçu subayı idi. Kurtuluş Savaşına teğmen rütbesiyle katıldı. Harpten sonra, Filistin cephesinden tanıdığı bir silâh arkadaşının kızkardeşiyle evlendi. Daha sonra Harp Akademisine girdi ve 1929 yılında kurmay subay oldu. Komuta kademelerinde yükselerek kendi doğum yeri olan Erzurum'da bulunan Üçüncü Ordu Komutanlığına getirildi.

1959 yılı Eylül ayında Türk ordusunun en yüksek kademelerinden olan Kara Kuvvetleri Komutanlığına tâyin edildi. Savunma Bakanı Ethem Menderes'e uyarı ve tekliflerde bulunan bir mektup verdiği için, Nisan 1960'ta, iki ay sonradan geçerli olmak üzere emekliye sevkedildi. 3 Mayıs 1960'ta vedâ ederek İzmir'e gitti.

Cemâl Gürsel, 27 Mayıs 1960'ta yapılan ihtilâlin liderliğine getirildi ve Millî Birlik Komitesi Başkanı ve Başvekil oldu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 26 Ekim 1961 günü yapılan seçimde, katılan 607 senatör ve milletvekilinden 434 oy alarak dördüncü Cumhurbaşkanı oldu.

Sağlık durumu gün geçtikçe bozulmasına rağmen 22 Şubat-21 Mayıs silâhlı darbe girişimlerinin yapıldığı buhranlı devrede büyük gayret gösterdi. Bu gayret ve çalışmalarından 15 Mart 1963'te hastalığı arttı. Birkaç hafta tedâvi gördü. Fakat tamâmen iyileşemedi. Bu durumu 1965 sonuna kadar devâm etti. Doktorların müşterek kararı ile Amerika'ya tedâviye gitmesine karar verildi. 2 Şubat 1966 günü Amerika'ya gitti. 53 gün tedâvi gördükten sonra iyileşmesinden umut kesilince, 26 Mart 1966'da yurda döndü. Tedâvisine Gülhâne Askerî Tıp Akademisinde devâm edildi. 14 Eylül 1966 günü ânî beyin kanamasıyla öldü.

CEMÂL KUTAY;

târihçi, yazar. 1912'de Konya'da doğdu. Orta öğrenimini Kadıköy Lisesinde tamamladı. Anadolu Ajansında muhâbirlik (1924-28), **Hâkimiyet-i Milliye'**de İstihbarat Şefliği ve fıkra yazarlığı yaptı. Konya'da **Yeni Anadolu** Gazetesi'ni ve **Zaman** Dergisi'ni (1928-32), İstanbul'da **Halk** Gazetesi'ni (1941-42), **Millet** Dergisi'ni (1946-1950) çıkardı. Pekçok gazete ve dergide özellikle târihî konularda yazılar yazdı. Kitap hâlinde basılan 139 eseri mevcuttur. Bunlardan bâzıları şunlardır: **Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücâdeleleri Târihi** (20 cilt, 1957-62), **Bilinmeyen Târihimiz** (4 cilt, 1974-75), T**ârih Sohbetleri** (9 cilt, 1966-68), **Örtülü Târihimiz** (2 cilt, 1975), S**isli Tarihimiz** (2 cilt-1975), **Midhat Paşanın Gurbet Hatıraları** (3 cilt, 1983), **Geçmişten Günümüze Türk Kitaplığı** (1970).

CEMÂL PAŞA;

Osmanlı Devletinin son yıllarında görev alan kumandan ve devlet adamlarından. Midilli'de 1872'de doğdu. Askerî Eczâcı Mehmed Nesîb Efendinin oğludur. 1890'da Kuleli Askerî Lisesinden 1895'te de Harp Akademisinden mezûn oldu. Genelkurmay Birinci Şûbesinde bulundu. Kırklareli İstihkâm İnşâatı Şûbesinde çalışmak üzere İkinci Orduda görev yaptı. Daha sonra Selânik'teki Redif Fırkası Kurmaybaşkanlığına tâyin edilerek Üçüncü Ordu emrine verildi.

Cemâl Paşa, Osmanlı Devletinin içinden sarsılıp, daha sonra yıkılmasına zemin hazırlayan meşhur İttihat ve Terakki Cemiyetinin ileri gelen reislerinden ve faal elemanlarından idi. Nitekim adı geçen

cemiyetin 1899 yılında Selânik'te Talat Paşa ve arkadaşları tarafından kurulması üzerine Cemâl Paşaya, bu yıkıcı cemiyetin ordu içinde teşkilâtlandırılması ve Sultan İkinci Abdülhamîd Han gibi bir pâdişâhın, istibdat yaygaralarıyla tahttan indirilmesini sağlayacak faaliyetleri yürütmek vazîfesi verilmişti. Netîcede Cemâl, Enver, Talat ve diğer cemiyete üye paşaların yıkıcı çalışmaları etkisini gösterdi ve Sultan Abdülhamîd Han zorla tahtından indirildi. Pâdişâh'a tahttan indirildiğini bildirmek için saraya gelen heyet arasında Ermeni Aram, Yahûdî Emanuel Karasu'nun bulunması, cemiyetin vatan hâinleri ile ne derece irtibat hâlinde olduğunu açıkça göstermektedir.

Cemâl Paşa, 1909'da Adana vâlisi 1912'de Bağdât vâlisi oldu. Vâliliği sırasında yaptığı zulümler ve haksızlıklar meşhurdur. Bilhassa Adana'da Ermenilerin hatırı için, Erzin Kazâsı müftîsi dâhil yüzlerce Müslümanı îdâm etti. Bu yaptığı zulümleri **Hâtırât**'ında açıkça îtiraf etmektedir. 1912'de Bulgarlarla yapılan muhârebede kumandan idi, ancak muvaffak olamayıp, Çatalca hattına kadar çekilmek zorunda kaldı. Aynı yıl menzil müfettişi ve ordu idâre reisi oldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti hükûmeti ele geçirince, Cemâl Paşa 1913 yılında İstanbul muhâfızı yapıldı. Enver Paşa Harbiye Nâzırı olunca, Cemâl Paşa önce Nâfiâ Nâzırı, sonra da Bahriye Nâzırı oldu. Enver ve Talat Paşalara uyarak 1914'te Almanya ile yapılan ittifak anlaşmasını kabul etti. Zâten Balkan Savaşlarından büyük bir zararla çıkan Osmanlı Devleti, böylece Birinci Dünyâ Harbine sokulmuş oldu. Savaşta yüzbinlerce vatan evlâdı şehid olurken, altı asırlık Osmanlı Devleti de yıkılıp, memleket işgâl edildi.

Cemâl Paşa, Birinci Dünyâ Savaşı çıktığı zaman,Harbiye Nâzırlığı yanında, İkinci Ordu kumandanlığını da üstlendi. Daha sonra Enver Paşanın emriyle Suriye'nin güvenliğini sağlamak ve Mısır'ı İngiliz istilâsından korumak vazîfesiyle Dördüncü Ordu kumandanlığına tâyin edilerek Suriye'ye gitti. Suriye'de bulunduğu sırada, krallar gibi zevk ve safâ içinde yaşadı. Halka, bilhassa şeriflere zulmetti. Bütün bunları Münevver Ayaşlı acı bir üslubla anlatmaktadır. Cemâl Paşanın burada emrindeki 12.000 kişilik orduyu Sina Çölünden geçirme teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlandı ve ordumuzun büyük bölümü helâk oldu.

1915 senesinde Enver, Talat ve Cemâl paşalar arasında ayrılıklar çıktı. Bu ayrılık şeflik iddiâsından dolayı idi. Cemâl Paşa diğerlerinin siyâsetini tasvip etmiyor, bulunduğu yerlerde Ermenilerle işbirliği yapıyordu.

Cemâl Paşa ve adamlarının Suriye'deki şeriflere ve yerli halka yaptıkları zulümler ve İngiliz câsuslarının propagandaları neticesinde Araplar arasında Arap milliyetçiliği fikri ve Osmanlı düşmanlığı hızla yayılıyordu. Cemâl Paşa bu durumda kendini kurtarmak için, Suriye'nin çeşitli bölgelerine Ermenileri yerleştiriyor ve onlarla işbirliği yapmaktan çekinmiyordu. Cemâl Paşa ile diğer paşalar arasındaki ihtilafı bilen Ermeniler, Cemâl Paşaya Suriye krallığı vâd ederek İstanbul Hükümetine isyân ettirmek istediler. Bunun için bir plan da hazırladılar. Ancak büyük devletlerin anlaşamaması sebebiyle bu plan gerçekleşmedi.

Şam'da durumun aleyhine döndüğünü gören Cemâl Paşa 1917'de İstanbul'a döndü.

Osmanlı Devletinin Birinci Dünyâ Harbine girmesinde olduğu gibi, mağlûbiyetinde de İttihat ve Terakki Cemiyetinin mesûliyeti büyüktür. Hükûmetin ileri gelenlerinden her biri yenilgi üzerine yurt dışına kaçtılar. Cemâl Paşa Berlin ve Münih'e gitti. Bolşevik ihtilâlcileriyle tanıştıktan sonra Rusya'ya geçti. Oradan Taşkent'e gidip, güyâ onları kurtarma faaliyetlerine girişti ise de, Enver Paşanın da Türkistan'a gelmesi üzerine oradan ayrılıp Tiflis'e gitti. Orada Ermeni komitecileri tarafından 22 Temmuz 1922'de öldürüldü. Önce Tiflis'de gömüldü ise de sonra Erzurum'a getirilerek şehitliğe gömüldü. **"Plevne Savunması"** adlı eseri 1898'de, **Hatıraları** ise 1923'te İstanbul'da basıldı. Cemâl Paşanın 5 oğlu vardı.

CEMÂLEDDÎN AKSARÂYÎ;

Osmanlı Devletinin kuruluş döneminde yetişen büyük âlimlerden ve evliyâdan. İsmi Muhammed, lakabı Cemâleddîn'dir. Babası büyük İslâm âlimi Fahreddîn-i Râzî'nin torunlarından vâiz Muhammed Efendidir. Aksaray'da yerleştiği için Aksarâyî denilmiş ve Cemâleddîn-i Aksarâyî diye meşhur olmuştur. Doğum yeri ve târihi bilinmemektedir. 1388 (H. 791) senesinde Aksaray'da vefât etti.

Babasından ve zamânın meşhûr âlimlerinden ilim öğrenen Cemâleddîn-i Aksarâyî, büyük âlim oldu. Bir müddet Amasya kâdılığı ve Dârülilm müderrisliği yaptı. 1366 senesinde Amasya Kazaskeri Pîr Nizâmeddîn'in vefâtı üzerine yerine tâyin edildi. Daha sonra o zaman Karamanoğullarının elinde bulunan Konya'ya gelip yerleşti. Karamanoğlu Halil Beyzâde Alâeddîn Bey, Cemâleddîn Aksarâyî'yi Konya kâdılığına tâyin etti. Konya kâdılığından sonra Aksaray'a gelen Cemâleddîn-i Aksarâyî, Zincirli-İncirli Medresesine müderris tâyin edildi. Bu medresede uzun müddet ders okutan Cemâleddîn-i Aksarâyî çok talebe yetiştirdi. Yetiştirdiği talebelerin en meşhuru Osmanlı Devletinin ilk şeyhülislâmı ve büyük âlimi Molla Fenârî hazretleridir. Büyük kelâm âlimi Seyyid Şerîf Cürcânî de onun ilim feyzinden istifâde için Anadolu'ya geldi. Fakat o, Aksaray'a gelmeden önce 1388 senesinde

Cemâleddîn-i Aksarâyî vefât etti. Ervâh Kabristanındaki dergâhına defnedildi. Cemâleddîn-i Aksarâyî'nin, türbesinin yanında Ervâh Kabristanında bir dergâhı bulunuyordu. Kabristanın güneyindeki kapı civârında büyük hanlar ve kervansaraylar vardı. Hacı namzetleri buradan uğurlanırdı. Aksaray, Osmanlı Devleti sınırları içine girdikten sonraki vakıf defterlerinde, bu dergâhtan bahsedilmektedir. Cemâleddîn-i Aksarâyî, dergâhını Karamanoğulları zamânında yaptırmış, Karamanoğlu İbrâhim Bey de vakfının yürürlüğü hakkında berât vermiştir. Şimdi dergâh mevcut olmayıp, kabrin kıble tarafında kubbeli iki taş oda yapılmıştır.

Eserleri: İlim ve fazîlet sâhibi, aklî ve naklî ilimlerde mütehassıs olan Cemâleddîn-i Aksarâyî, pekçok kitap yazıp, şerhler yaptı. Eserlerinden bâzıları şunlardır:

1) Şerh-ül-Îzâh: Belâgat ve meânî ilmi hakkında Arapça iki ciltlik bir eserdir. **2) Telhis:** Meânî ve Beyân ilmini anlatır. **3) Hadîs-i Erbaîn, 4)Mecma-ül-Bahreyn Hâşiyesi, 5) Mültekâ Hâşiyesi, 6) Hall-ül-Mûcez:** Tıp kitabı şerhidir. **7) Ahlâk-ı Cemâlî:** Ahlâk ilmine dâir bir eser olup, Sultân Yıldırım Bâyezîd Hana hediye etmiştir. **8) Kitâb-ül-Es'ileti vel-Ecvibe, 9) Beydâvî Tefsîri Hâşiyesi.**

CEMÂLEDDÎN EFENDİ;

son devir Osmanlı âlimlerinden. Osmanlı Devletinin yüz yedinci şeyhülislâmıdır. İsmi, Mehmed Cemâleddîn'dir. Babası, Tedkikât-ı Şer'iyye Meclisi reisi Kazasker Hâlid Efendi, dedesi ise Kazasker Yûsuf Efendidir. Annesi, Abdülmecîd Han devri kazaskerlerinden Hacı Mehmed Sa'îd Efendinin kızıdır. 1848 (H.1264) senesinde İstanbul'da doğdu. 1919 (H. 1335) senesinde Mısır'ın İskenderiye şehri civarındaki Remle kasabasında vefât etti. İstanbul'da defnedildi.

İlk öğrenimini mahalle mektebinde gören Cemâleddîn Efendi, babasından ve zamanının büyük âlimlerinden ilim tahsil etti. Medrese tahsilini tamamlayıp on yedi yaşındayken Rüûs-ı Hümâyûn defterine kaydolunarak kendisine maaş bağlandı. Zekâ ve dirâyeti sâyesinde ilerleyerek 1866 senesinde İbtida-yı hâriç pâyesiyle müderris oldu. 1871'de Hareket-i hâriç pâyesi alıp Şeyhülislâmlık Mektupçu Muâvinliği; 1872'de İbtidâ-yı dâhil pâyesiyle, Anadolu Kazaskerliği Mektupçuluğuna getirildi. Daha sonra Adliye Nezâreti Cezâ Mahkemesi Muharrerât Şûbe Muâvinliği ve Müdürlüğüne yükseldi. İlmiye rütbesinde ilerleyip 1877'de Süleymâniye Müderrisliği pâyesine ulaştı. 1884'te İstanbul Kâdısı; daha sonra Anadolu Kazaskeri ve 1890'da Rumeli Kazaskeri oldu. 1891 senesinde Rumeli Kazaskeri pâyesiyle Meşîhât mektupçuluğunda bulunduğu sırada üstün zekâ ve dirâyeti, aynı zamanda devrin bütün ahvâline (hallerine) vâkıf olması sebebiyle, 43 yaşındayken Şeyhülislâmlık makamına yükseldi. Aralıklı olarak on sekiz seneye yakın bu vazifede kaldı. Dört defa Şeyhülislâmlık makamına getirildi. Birinci ve ikinci şeyhülislâmlığı 17 yıl 5 ay 10 gün; üçüncü ve dördüncü şeyhülislâmlığı 6 ay 3 gün sürmüştür. Birinci ve ikinci şeyhülislâmlığı Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın, üçüncü ve dördüncü şeyhülislâmlığı ise Sultan Reşâd'ın saltanatı yıllarına rastlamaktadır. Cemâleddîn Efendi Osmanlı târihinde Ebüssü'ûd Efendi, Molla Fahreddîn-i Acemî ve Zenbilli Ali Efendiden sonra şeyhülislâmlıkta en çok kalan kimselerdendir.

Cemâleddîn Efendi uzun müddet Şeyhülislâmlık vazifesinde bulunmaktan başka devrinde yaşanan birçok önemli hadiselere şâhid olmuştur. Bunlardan birisi, Sultan İkinci Abdülhamîd Hana karşı 21 Temmuz 1905 Cumâ günü tertiplenen Yıldız Suikastıdır.

Sultan İkinci Abdülhamîd Han, her hafta Cumâ selâmlığına Şeyhülislâm Cemâleddîn Efendi ve serasker Rızâ Paşa ile birlikte çıkardı. 21 Temmuz 1905 Cumâ günü Ermeniler Yıldız Câmii önüne bir saatli bomba yerleştirerek Sultan İkinci Abdülhamîd Hana karşı suikast tertiplediler. Her şey saniyesi saniyesine hesaplanmıştı. Ancak Abdülhamîd Han hünkâr mahfelinde Şeyhülislâm Cemâleddîn Efendi ile birkaç cümle konuştu. Bu gecikme sırasında yerleştirilen bomba patladı. Böylece Sultan İkinci Abdülhamîd Han, Allahü teâlânın yardımıyla, suikastten kurtuldu. Cemâleddîn Efendi de bir fâcianın önlenmesine sebeb olduğu için pâdişâhın ihsân ve iltifatını kazandı.

Cemâleddîn Efendinin şeyhülislâmlığı sırasında 23 Ocak 1913 târihinde vukû bulan ikinci mühim hâdise, İttihatçıların meşhûr Bâbıâlî Baskınıdır. İttihatçılar o sırada şeyhülislâm olan Cemâleddîn Efendiyi İstanbul'dan Mısır'a sürmüşlerdir. Cemâleddîn Efendi Mısır'da bulunduğu sırada, Mısır halkı ona çok hürmet gösterdi. Cemâleddîn Efendi Mısır'da kaldığı altı yıl içinde **Hâtırât-ı Siyâsiyye** adındaki eserini yazdı.

1919 senesinde 72 yaşında bulunduğu sırada Mısır'ın İskenderiye şehri civarındaki Remle kasabasında vefât etti. İskenderiye'deki cenâze namazına 35.000'den fazla Müslüman katıldı. İstanbul'a getirilen nâşı Fâtih Otlukçu Yokuşundaki âile kabristanlığına defnedildi. Sonraları Otlukçu Yokuşunun tâdilatı sebebiyle mezarı Edirnekapı Şehidliğine nakledildi.

CEMÂLEDDÎN EFGÂNÎ;

Afganlı politikacı ve gazeteci. Asıl adı Muhammed bin Safder el-Hüseynî olup, Cemâleddîn-i Efgânî

(Efganlı Cemâleddîn) diye meşhurdur. 1838'de (H.1246) Afganistan'ın Kâbil şehrine yakın Esadâbâd kasabasında doğdu. Ayrıca Hemedan yakınlarında Esadâbâd'da doğduğunu söyleyenler de vardır. 1897 (H.1315)de İstanbul'da öldü.

İlk tahsilini memleketinde yaptı. Tahsil için Hindistan'a gitti. Bilhassa lisanlara karşı kâbiliyetli olan Cemâleddîn; Farsça, Arapça, Fransızca öğrendi. Milliyeti kesin olmayan Cemâleddîn-i Efgânî'nin, Türk, Afganlı, İranlı ve Hindli olduğu hakkında çeşitli rivâyetler vardır. Ayrıca İranlı bir Şiî olduğu da rivâyet edilmektedir.

Cemâleddîn-i Efgânî, din bilgisi az olduğundan, doğru yolda olmayanların tesirinde kalarak Ehl-i sünnet îtikâdından ayrıldı ve İslâm âleminde 19. yüzyılın sonlarında İngiliz propagandası neticesinde ortaya çıkan dinde reform hareketlerinin önderliğini yaptı. 1857'de hac bahânesiyle Hicaz'a gidip reform fikirlerini anlatma fırsatı buldu. Hicaz'dan Kâbil'e dönüp, Dost Muhammed Han zamânında hükûmet üyeleri arasında bulundu. Hindistan'a, oradan da Mısır'a geçti.

Tanzimat dönemi Osmanlı sadrâzamlarından Âlî Paşa tarafından 1868'de İstanbul'a dâvet edilerek, Meclis-i Maârif âzâlığı vazîfesi verildi. Osmanlı Dârülfünûnu'nun açılışında verdiği bir konferansta peygamberliğin sanatlardan bir sanat olduğunu, İslâmiyetin ilmî ilerlemeleri engellediğini iddiâ etti. Onun bu konuşması Osmanlı âlimlerince şiddetle tenkid edildi. Din ve devlet aleyhinde başka konuşmaları da bulunan Cemâleddîn-i Efgânî'nin fesatçılığı ortaya çıkınca, İstanbul'dan kovuldu. Osmanlı şeyhülislâmı Hasan Fehmi Efendi, onun câhilliğini ve yanlış yolda olduğunu bütün delîlleriyle ortaya koydu.

İstanbul'da kabul görmeyen Cemâleddîn-i Efgânî, 1872'de Mısır'a gitti. Orada da din ve siyâsette ıslâhî kalkınma (dinde reform) fikirlerini yaymaya çalıştı. İlk zamanlar pek dikkati çekmedi. Fakat bu sırada doğu kültürü ile batı kültürü arasında bocalayan Muhammed Abduh'u, kısa zamanda fikirlerinin etkisi altına alıp, hayâtı üzerinde büyük rol oynadı. Muhammed Abduh'tan başka bir kısım kimseler de onun reformcu fikirlerinden etkilendiler. Talebelerinden olan Edib İshak tarafından çıkartılan Mısır Gazetesinde; Mazhar bin Vazzâh, Es Seyyid Hüseynî veya Es-Seyyid imzâlarıyla yazılar yazarak fikirlerinin yayılmasına çalıştı. Mısır'da kaldığı sürede gizlice Özgür Mısır Milliyetçi Partisini ve Genç Mısır Teşkilâtını kurdu. Aynı isim altında bir gazete çıkardı. Genç Mısır Teşkilâtının üyelerinin çoğunun Yahûdî gençlerden olduğu dikkati çekiyordu.

1872-1879 seneleri arasında Mısır'da kalan Cemâleddîn-i Efgânî, Mısırda ayrıca Fransız Doğu Locasına bağlı bir Mason Locası Kurdu. Başbakan Riyâz Paşanın da yardımıyla çok sayıda etkili kimseleri bu locaya üye yaptı.

Onun fikirleri, Mısır'daki Ehl-i sünnet âlimleri tarafından çürütüldü. Bölücü fikirleri sebebiyle Mısır hükûmeti tarafından sürgün edilince, önce Hindistan'daki Haydarâbâd'a oradan da Paris'e gitti. Paris'te bulunduğu sırada talebesi Muhammed Abduh'la baş başa vererek, bütün Müslümanları reformcu fikirler etrâfında toplamak gâyesiyle **Urvet-ül Vüskâ** adlı bir cemiyet kurup, aynı adlı gazeteyi çıkardı. Bu gazete sekiz ay kadar çıktıktan sonra yayınını durdurdu. Bu başarısızlıktan sonra, açıkça yürütemeyeceği propagandayı, gizliden gizliye konferanslar yoluyla yapmaya başladı. Fikirlerini anlatmak için birçok seyâhatlerde bulundu. Bir müddet Rusya'nın Petersburg şehrinde kaldı, sonraları Almanya'nın Münih şehrine gitti. Orada İran şâhı Nâsırüddîn ile karşılaştı. Şâh'ın dâveti üzerine İran'a giden Cemâleddîn-i Efgânî'ye İran dar gelmeye başladı. Bir ara kendi hâline köşeye çekilip yedi ay kadar insanlardan uzak kaldı. Şâh ile arası açıldı. İran şâhının halka karşı uyguladığı bâzı sevimsiz hareketleri fırsat bilerek, İran'da şiddetini artıran Bâbîlik ve Behâîlik hareketlerinin içinde bulundu. Şâh'ın aleyhinde hareket ederek isyâncı ve sûikastçıların öncüsü ve teşvikçisi oldu. Bu sırada Ruslar tarafından satın alınarak, anavatanı olan Afganistan aleyhinde câsusluk yaptı.

İran'dan da kaçarak Avrupa'ya gitti. Daha sonra Londra'ya giderek fikirlerini yaydı ve Osmanlı Pâdişâhı Sultan İkinci Abdülhamîd Han aleyhinde faâliyetlerde bulundu. Cemâleddîn-i Efgânî'nin İslâmiyete verdiği zararları gören Sultan İkinci Abdülhamîd Han, yaptığı zararları ortadan kaldırmak ve tesirsiz hâle getirmek için kendisini İstanbul'a çağırdı. Sultan, İstanbul'a gelen Cemâleddîn-i Efgânî'yi huzûruna çağırarak, fitneye sebeb olan söz ve hareketlerden kaçınmasını emretti. Fakat yine boş durmadı.

Behâîlerle, mason cemiyetiyle, Ermeni komiteleri ve Jön Türklerle gizli münâsebetlerde bulundu. Suriye ve Lübnan'dan gelen Dürzîleri ve Mısır'dan gelen mesleksiz ve ahlâkı bozuk kimseleri etrâfında toplayıp, fikirlerini aşılamaya çalıştı. Bu faaliyetleri kısa zamanda engellendi. Sultan İkinci Abdülhamîd Han, onun durumunu bildiği için, İstanbul'dan çıkmasını yasakladı.

Cemâleddîn-i Efgânî, İstanbul'da bulunduğu sırada bâzı yazar ve şâirler üzerinde etkili oldu. Bilhassa Türkçülük ve İslâmcılık düşünceleri ile hareket edenler, ayrı fikir ve inançta olmalarına rağmen, onu hoca kabul etmişlerdir. Bu da cemiyette ayrılıklara yol açmıştır. Cemâleddîn-i Efgânî'nin asıl gâyesi de

budur. Hayâtına bakılınca, gidip gezdiği yerlerde dâimâ tefrikadan yana olmuş ve fitneler çıkarmıştır.

İstanbul'da bulunduğu sırada hastalanan Cemâleddîn-i Efgânî 1897'de öldü. Maçka'ya defnedildi ve kabri bir Amerikalı tarafından yaptırıldı. 1944 yılında, kemikleri Kâbil'e nakledildi.

Tahsile gittiği Hindistan'da, din düşmanlarının etkisinde kalarak, Ehl-i sünnet yolundan ayrılan ve ilmi az olduğu hâlde hayâtı boyunca, kendini ilim ve din adamı gösteren Cemâleddîn-i Efgânî, İslâmiyetin aslının bozulmuş olduğunu ve reform yapmak gerektiğini iddiâ etti ve asırlardır yetişmiş ve İslâmiyetin yayılmasına çalışmış olan Ehl-i sünnet âlimlerinin çalışmalarını reddetti. **Urvet-ül-Vüskâ** adlı gazetesinde ve verdiği konferanslarda İslâmiyet ve Müslümanlar hakkında küçültücü yazılar yazıp, çeşitli sözler sarf etti. Onun İslâmiyet hakkındaki düşünceleri, Fransız yazarı Renan'a, 18 Mayıs 1883 târihli **Le Journal des Debats** Gazetesi aracılığıyla verdiği cevaptan çok iyi anlaşılmaktadır. Cemâledîn-i Efgânî bu mektubunda İslâm dîninin ilmî gelişmelere engel, peygamberlerin bildirdikleri husûsların insanlık için boyundurukların en ağırı, Müslümanlık, Hıristiyanlık ve putperestliğin aynı kefede bulunup, hepsinin ilme mâni olduğunu yazdı. Böylece İslâm dîninin ilme ve ilerlemeye verdiği önemi inkâr ederek, Allahü teâlânın bildirdiği din ile insan kafasının mahsulü olan felsefenin savaştıklarını belirtmekte ve bu mücâdelede felsefenin gâlib olmasını arzulamaktadır. Fransız yazarı Renan da bu yazısından dolayı Cemâleddîn-i Efgânî'yi medh etmiştir.

Cemâleddîn-i Efgânî'nin en önde gelen talebelerinden Şamlı Selim Nakkaş ile onun yakın arkadaşı Edip İshak da Hıristiyandı. Özel doktoru Harun ise bir Yahûdîydi. Onun sohbet toplantılarında Müslüman, Hıristiyan ve Yahûdîler birlikte bulunuyordu. Kendisi Yahûdî hanında oturuyordu. Ekseriyetle Yahûdîlerin bulunduğu gizli bir teşkilat kurmuştu.

Cemâleddîn-i Efgânî'nin şahsı ile ilgili önemli hususlardan biri de masonluğudur. Hattâ yalnız kendisi mason olmakla kalmayıp, Mısır'da birçok kimsenin de bu teşkîlâta girmesine sebeb olmuştur. Afşar İreç ve Usgar Mehdevî'nin Farsça telif ettikleri **Mecmua-i İsnâd ve Medârik** adlı eserde, onun mason locasına kaydolmak üzere verdiği dilekçenin mâhiyeti ve şarkın yıldızı locasının 1355 Kâhire-Mısır 7. 1878/5878 sayı ile locaya kaydolduğuna ve locaya ihtirâm reisi seçildiğine dâir cevâbı vardır. Ayrıca Hannâ Ebî Râşid, masonluğu Arap memleketlerine Cemâleddîn-i Efgânî ile Muhammed Abduh'un yaydığını yazmaktadır. Abdülhamîd Han **Hâtırât**'ında Efgânî'yi İngilizlerin kullandığını yazmaktadır.

Cumhuriyet devri başbakanlarından Şemseddîn Günaltay'ın; "Şeyh, peygamber kadar şâyân-ı hürmet; ona îtirâz edenler, Ebû Cehl kadar lânete müstehaktır. Çünkü Peygamberin zamânındaki İslâmlığı yeniden diriltmeye kalkışmıştır." diyerek medh ettiği dünyâda birkaç zümre arasında meşhur edilen Cemâleddîn-i Efgânî'nin, küçücük bir **Afgan Târihi** ile maddeciliği tenkid etmek için yazılmış teolojik bir eser olmaktan ziyâde, siyâsî bir hiciv özelliğini taşıyan **Red aled-Dehriyyîn** adlı eseri vardır. Ayrıca çeşitli gazete ve dergilerde yazılmış makâleleri bulunmaktadır.

CEMÂLÎ;

on beşinci asır divan şâirlerinden. Adı, memleketi ve hayâtı hakkında kaynaklarda değişik bilgiler verilmektedir. Germiyanlı Şeyhoğlu Mustafa ile karıştırılmış ve Şeyhi'nin yeğeni zannedilmiştir. Asıl adının Bâyezîd ve âilesinin Akşehirli veya bir nüshaya göre Aksaraylı olduğunu **Hüsrev ü Şîrîn'**deki zeyl kısmına koyduğu başlıktan anlaşılmaktadır. Bursa'daki muhtelif eserlerin kitâbelerinde, onun manzûme ve târihleri bulunmaktadır. Buradan onun belli bir süre Bursa'da kaldığı anlaşılmaktadır. İlk mesnevîsini 1446 senesinde yazdığı kabul edildiğinden, Çelebi Mehmed zamânında doğduğu tahmin edilmektedir. Sultan İkinci Bâyezîd Han devrinde İstanbul'da vefât etmiştir. Edirnekapı dışındaki Emir Buhârî Tekkesinin yanındaki kabristanlıkta medfundur.

Bir asra yakın yaşayan Cemâlî, Çelebi Mehmed, İkinci Murad, Fâtih Sultan Mehmed ve İkinci Bâyezîd devirlerini görmüştür. Şiirlerinde oldukça akıcı ve sâde bir dil kullanmıştır. Yaşadığı devirde Şeyhî Ahmed Paşa ve Necâtî gibi şâirlerin şöhreti bir süre sonra unutulmasına sebeb olmuştur. Cemâlî'nin **Dîvân**'ı henüz bulunamamıştır, ancak şiirleri mecmûalarda dağınık bir hâlde olup toplanmaya muhtaçtır.

Cemâlî'nin yazmış olduğu eserlerden bâzıları şunlardır:

1.Hüma ve Hümâyûn: Gülşen-i Uşşak adıyla da bilinen bu eseri 1446 senesinde Sultan İkinci Murad adına yazmıştır. Bu durumu, eserinin mukaddimesinde gâyet açık şekilde bildirmiştir. Eser mesnevî tarzında olup "fâilâtün, fâilâtün fâilün" kalıbıyla yazılmıştır. 4630 beytten meydana gelen eserin tek nüshası, İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi, 5680 numarada kayıtlıdır.

2.Miftâh-ül-Ferec: Eseri, 1456 senesinde Fâtih Sultan Mehmed Han adına yazmıştır. Bu eseri de mesnevî tarzında yazılmış olup, 4600 beyittir. Tasavvufî bir eser olup, içinde münâcâtlar, nâtlar, dînî hikâyeleri, âyet ve hadîsleri açıklayıcı parçalar mevcuttur. Bilinen üç nüshası vardır. Bunlardan biri İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi, numara 2341'de; biri Üsküdar Selîm Ağa Kütüphânesi, Kemankeş

bölümü 447 ve sonuncusu BerlinKütüphânesinde bulunmaktadır.

3. Er-Risâlet-ül-Acîbe fis-Senâyi vel-Bedâyi: Fâtih Sultan Mehmed'e ithaf edilen bu eserin yazma nüshası Türkiye kütüphânelerinde bulunamamıştır. Bilinen tek nüshası Cambridge Kütüphânesi, İslâm yazmaları ikinci kısım, 3-28 numarada kayıtlıdır.

4. Zeylü Hüsrev ü Şîrîn: Şeyhî'nin **Hüsrev üŞîrîn** adlı esere yazdığı zeyldir. Birçok kaynakta Şeyhî'nin, eserini tamamlamadan öldüğünü, Cemâlî'nin de bu eseri tamamladığını yazmakta iseler de, araştırmalar sonucu böyle olmadığı, bir zeyl yazdığı ortaya çıkmıştır. Âşık Çelebi ve Âli, Cemâlî'nin hangi beyitle zeyle başladığını bildikleri hâlde, bu durum uzun seneler fark edilememiştir. Zeyl, iki kısımdan ibârettir. Birincisi altmış üç beyit, ikincisi kırk altı beyit olup, tamâmı yüz dokuz beyittir.

CEMİL MERİÇ;

yazar ve mütercim. 12 Aralık 1917'de Hatay Reyhanlı'da doğdu. Hatay Lisesini bitirdi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümüne girdi. Öğrenimini tamamlayamadan Hatay'a döndü. Bir süre ilkokul öğretmenliği ve nâhiye müdürlüğü, Tercüme Kaleminde reis muâvinliği yaptı. İstanbul Üniversitesi Edebiyât Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyâtı bölümünü bitirdi. Elâzığ Lisesinde Fransızca öğretmenliği yaptı (1942-45). İstanbul Üniversitesi yabancı diller okulunda okutman olarak çalıştı (1946). 1955'te gözleri görmez oldu. Fakat talebelerinin yardımıyla çalışmalarını ölümüne kadar sürdürdü. 1974 senesinde İstanbul Üniversitesinden emekli oldu. 13 Haziran 1987 günü İstanbul'da vefât etti.

Cemil Meriç'in ilk yazısı **Hatay'**da **Yeni Gün Gazetesi'**nde çıktı (1928). Sonra **Yirminci Asır, Yeni İnsan, Hisar, Türk Edebiyâtı, Yeni Devir, Pınar, Doğuş** ve **Edebiyat** dergilerinde yazılar yazdı. Cemil Meriç, gençlik yıllarında Fransızcadan tercümeye başladı. Hanore de Balzac ve Victor Hugo'dan yaptığı tercümelerle kuvvetli bir mütercim olduğunu gösterdi. Batı medeniyetinin temelini araştırdı. Dil meseleleri üzerinde önemle durdu. Dilin, bir milletin özü olduğunu savundu. Sansüre ve anarşik edebiyâta şiddetle çattı.

Eserleri:

Umrandan Uygarlığa (1974), **Kırk Ambar** (1983) isimli eserleriyle iki defâ Türkiye Millî Kültür Vakfı ödülünü kazandı. **Hint Edebiyâtı, Saint Simon, İlk Sosyolog, İlk Sosyalist, Bir Dünyânın Eşiğinde, Bu Ülke, Mağaradakiler, Bir Fâciânın Hikâyesi, Işık Doğudan Gelir** ve **Kültürden İrfana** başlıca eserleridir.

Aldığı ödülleri:

Kırk Ambar adlı eseriyle "Türkiye Millî Kültür Vakfı" ödülü, Ankara Yazarlar Birliği Derneğinin"Yılın Yazarı", Kayseri Sanatçılar Derneğince, "İnceleme", **Kültürden İrfana** adlı eseriyle, Türkiye Yazarlar Birliği "Yılın Fikir Eserleri" ödüllerini aldı.

CEMİL SÜLEYMÂN ALYANAKOĞLU;

Cumhûriyet dönemi hikâye ve romancısı. 1886 yılında İstanbul'da doğan Cemil Süleymân, askerî kaymakam Süleymân Beyin oğludur. Babasının memuriyeti sebebiyle Kalender Çeşmesi Mektebinde başlayan tahsilini çeşitli okullarda tamamladı. 1903'te Halep İdâdîsinden mezun olup Beyrut Amerikan Üniversitesi Tıp Fakültesinin hazırlık sınıfına devâm etti. İstanbul'a gelerek Tıbbiyeye girdi ve 1911'de mezun oldu. Bu arada Dârü'l-Muallimînde üç yıl kadar hocalık yaptı. Karantina İdâresinde çalıştı. Akabinde Balkan Harbine katıldı. İstiklâl Harbinde Ankara Hükûmeti emrindeki Antalya Frengi Mücâdele Teşkilâtında hizmet verdi. Cumhûriyetten sonra ise, Çanakkale ve Samsun'da Sıhhiye Müdürlüğü yaptı. 1927-1934 yılları arasında Arabistan'da, 1935-1940 arasında ise Denizyolları İdâresinde çalıştı. Bu vazîfedeyken 1940 yılında öldü.

Eserleri:

Timsâl-i Aşk (mensûre ve hikâyeler, 1909), **Ukde** (hikâye 1909), **İnhizam** (roman tefrikası 1909), **Kadın Rûhu** (roman tefrikası 1910), **Siyah Gözler** (roman 1911).

CEMİYET; **Alm**. *Verein*, **Fr**. *Association*,**İng**. *Association*. Topluluk, toplum. Belli bir gâye için bir araya gelmiş olan topluluk, dernek. Düğün, sünnet vb. için yapılan toplantı; perişanlığın, dağınıklığın zıddı olan derli topluluk olma hâli. Resmî olanlarına daha ziyâde kurum denir.

Topluluk hâlinde yaşamaya muhtâç özellikte yaratılan insanoğlu, târih boyunca yapmakta güçlük çektiği işleri başarabilmek için biraraya geldi, Cemiyetler teşkil etti. Bu cemiyetler, ekseriyetle hayırlı bir işi tahakkuk ettirebilmek için kurulduğu gibi, bâzı zamanlarda kötü maksatları gerçekleştirmek için kurulanları da oldu. Umûmiyetle insan ömrünün sınırlarını aşan ve sürekli bir gâyeyi gerçekleştirmek

için kurulan cemiyetler, milletlerin hayâtında önemli bir yer tutmuştur.

İslâm dîninin sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya verdiği ehemmiyet sebebiyle, daha önceki Müslüman devletlerde bulunan meslekî birlikler, hayır kuruluşları ve vakıflar gibi çeşitli cemiyetler, Osmanlılar devrinde de kurulmuş ve pekçok hayırlı hizmetler gerçekleştirmiştir.

On dördüncü yüzyılın ikinci yarısından îtibâren güçlenen ve teşkilâtlanmaya devâm eden Osmanlı Devleti, devlete karşı güç meydana getirebilecek insan topluluklarını belli gâyeler etrâfında toplayarak, çeşitli cemiyetler kurdu. İsmi cemiyet olmasa da bir esnaf birliği olan Ahîlik Teşkilâtı, bunlardan ilki olarak düşünülebilir. Aynı gâye etrâfında bir araya gelen insanlarla devlet arasında anlaşmayı sağlayan kethüdâlar, devlet tarafından; kethüdâdan sonra gelen yiğitbaşı ise, esnaf veya cemiyet üyeleri tarafından seçildi. Cemiyet üyelerinin dilekleri yiğitbaşı tarafından kethüdâya, kethüdâ aracılığı ile de saraya iletiliyordu. Kuruluş ve yükseliş devirlerinde, devlet ile cemiyetlerin münâsebetleri gâyet sağlıklı bir şekilde yürüdü. İslâmiyetin birlik ve dayanışmayı emretmesi sebebiyle çeşitli unsurların birlik ve berâberlik içinde yaşadığı Osmanlı Devletinin, Hıristiyan Avrupa ile kültürel münâsebetlerin başlatıldığı 17 ve 18. yüzyıllarda, Avrupa'da meydana gelen bâzı değişiklikler Osmanlı Devletine de tesir etmeye başladı.

Fransız ihtilâlinin sancılarının çekildiği dönemde Avrupa'da birçok cemiyet ortaya çıktı. Hızlı olarak kurulup gelişen mason cemiyetleri, toplumun geniş kitlelerini etkilemeye başladı. Bulunduğu çağda medeniyetin zirvesine ulaşmış olan Osmanlı Devletini yıkmaya çalışan masonlar ile birlikte hareket eden diğer azınlıklar ve yerli ihânet şebekeleri, Osmanlı ülkesinde de çeşitli adlarla cemiyetler kurmaya başladılar. Daha çok devlete karşı kitlelerin haklarını savunmak maksadı görünümüyle kurulan bu cemiyetler, toplumda nifâk tohumları ekmeye başladı. Avrupa'ya tahsil için gönderilen bâzı kimseler de bu cemiyetlere üye olarak veya aynı gâye ile yeni cemiyetler kurarak Osmanlı Devleti aleyhinde çalışmaya başladılar. Osmanlı Devletini güçlendiren yeniçeri ocağının mânevî güç kaynağı olan ve büyük velî Hâcı Bektaş-ı Velî tarafından kurulan Bektâşîlik tarîkatı, bu çeşit bozuk fikirli kimseler tarafından ele geçirildi. Hurûfî denilen kimseler, Bektâşî tarîkatının asıl temizliğini bozdular. Nihâyet Avrupa'daki mason cemiyetleriyle irtibatlı olan, İslâmiyetin emirlerine ters fikirler ileri süren sahte Bektâşîler, yeniçeri üzerinde etkili oldular. Masonluğa paralel olarak 18. yüzyılın sonlarında, sapık Bektâşîlik de büyük bir gelişme gösterdi. İkide bir başkaldıran ve halkın huzûrunu bozan yeniçeri ocağı, 19. yüzyılın ilk yarısında kaldırılınca, Bektâşî tekkeleri de kapatıldı. Bu arada mevcut ilmî gelişmeleri tâkib etmek gâyesiyle cemiyetler kuruldu. On dokuzuncu yüzyılın başında İsmâil Ferrûh Efendinin başkanlığında kurulan ve 1826'da İkinci Mahmud Han tarafından yeniçeri ocağı ve Bektâşî tekkeleriyle birlikte kapatılan Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi bunlardandır. Sultan İkinci Mahmud Hanın vefâtından sonra yeniden ortaya çıkan Bektâşîlik, Avrupa'daki mason cemiyetleriyle işbirliği yaptı. Avrupa'ya tahsil için giderek Avrupâî fikirlerin tesirinde kalan ve aydın geçinen kimseler tarafından gizlice kurulan çeşitli cemiyetler de, yaptıkları çalışmalarla Osmanlı Devletinin, pâdişâhın ve Bâbıâlî hükûmetlerinin aleyhinde bulundular.

Bu arada tarîkat veya esnaf cemiyeti türünde olmayan, değişik adlarda dernekler de kuruldu. Münif Paşanın önderliğinde Avrupa'da tahsil görmüş sözde aydın bir kısım kimseler tarafından, İngiltere'deki Royal Society ile 1859'da İskenderiye'de açılan Mısır Enstitüsünü örnek alarak kurulan ve 1882 yılında zararlı yayınlarından dolayı kapatılan **Mecmûa-i Fünûn** dergisini yayınlayan Cemiyet-i İlmiye-i Osmânîye, bu derneklerin başında yer alır. Ayrıca daha çok üyelerin ödediği âidâtlarla yaşayan, batıda benzerlerine rastlanan, ana maksatları siyâsî olan cemiyetler kuruldu. Bunların çoğu, Osmanlı Devletini parçalamak için gayr-i müslim ve Türk olmayan kimseler tarafından kurulan gizli siyâsî cemiyetlerdi.

1865'te İstanbul'da Belgrad Ormanlarında gizlice yapılan bir toplantı, Yeni Osmanlılar Cemiyetinin ilk kuruluş teşebbüsü sayılabilir. Bu teşebbüsün Bâbıâli hükûmetince öğrenilmesi üzerine, cemiyetin başında bulunanlar Avrupa'ya kaçtılar ve İtalyan Carbonari (Karbonari) Teşkilâtını model alarak 1868'de Pâris'te Yeni Osmanlılar Cemiyetini kurdular.

Önce Eyüp Medresesinde gizlice toplanan ve Fransızca olan tıp terimlerinin Türkçeleştirilmesi (Osmanlılaştırılması) için 1865'te kurulan Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmâniye, yarıresmî özellikte olan Cemiyet-i İlmiye-i Osmâniye, Dârüşşafaka kurumunu meydana getiren Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslâmiye cemiyetleri izinle kurulmuşlardı. Böylece Tanzimât döneminde, cemiyet kurmakla ilgili kânûnî düzenleme olmasa bile örfî olarak izne bağlanmış oluyordu. Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın pâdişâh olmasından sonra îlân edilen Meşrûtiyetin ilk zamanlarında, cemiyet kurma alışkanlığı yavaş yavaş yerleşmeye başladı. 1876'da yürürlüğe giren Kânûn-ı Esâsîde de cemiyetler için bir kânûnî düzenleme getirilmedi. Bu durum cemiyetlere karşı îtimâdı sarsıyordu.

Resmî vazifeli kurullar, cemiyet adıyla adlandırılabildiği gibi (meselâ **Mecelle** Cemiyeti), bâzan da genel kurul karşılığında **cemiyet** terimi kullanıldı. Cemiyet kelimesinin cezâ hukûkuna göre yasaklık

arz etmesi sebebiyle, **Encümen-i Dâniş** ve **Encümen** terimlerinin kullanıldığı da oldu. Bu dönemde cemiyet adıyla kurulan kuruluşların sayısı da sınırlıydı. **Cemiyet-i Tedrîsiyye-i Hayriye** ve Dârüşşafaka cemiyetine benzer bir cemiyet de bunlardandı. Hayırlı işler için hükûmetten izin alınarak kurulan bu cemiyetlerin yanında, dış destekli gizli ve siyâsî cemiyetler eskisinden daha çok ve güçlü olarak kuruldu. İstanbul'da Mercan Lisesi öğrencileri tarafından 1904 yılında kurulan **Cemiyet-i İnkılâbiye** bunlardandır. Bu cemiyet, 1876 Kânûn-i Esâsîsini yeniden yürürlüğe koymak için hücreler biçiminde teşkilâtlanarak, Avrupa'daki Jön Türkler (Yeni Osmanlılar) ile irtibat kurup, gönderdikleri yayınları gizlice dağıtıyordu.

Bu siyâsî cemiyetlerden olan, İtalyan Carbonari Teşkilâtını ve masonluk teşkilâtlarını örnek olarak alan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı ülkesinin çeşitli yerlerinde şûbeler açtı. Bâbıâli baskını olarak bilinen bir darbeyle, idâreye hâkim olduğu 1913 yılına kadar cemiyet olarak varlığını sürdüren İttihat ve Terakki, bu târihten îtibâren meclis grubuna fırka, yâni parti olarak girdi. İkinci Meşrûtiyetin îlânından sonra meydana gelen serbestlik havasından istifâde eden pekçok gayri müslim ve Türk olmayan unsurlarla, Türk olup da Osmanlı Devletinin aleyhinde faaliyet gösteren kimseler tarafından kurulan cemiyetlerle birlikte, bâzı hayır cemiyetleri de kuruldu. 29 Temmuz 1908'de kurulan **Osmanlı Uhuvvet Cemiyeti, 8 Ağustos 1908'de kurulan Osmanlı Hukuk Cemiyeti, Osmanlı Mühendis ve Mîmârları Cemiyeti,** Arap asıllı Osmanlıların kurduğu **Uhuvvet-i Arabiyye-i Osmâniye Cemiyeti, Fedâkarân-ı Millet Cemiyeti, Arnavud Başkım Kulübü, Cemiyet-i Milliye-i Nâciye, İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti** bu dönemde kurulan cemiyetlerden bâzılarıdır.

Kurulan bu cemiyetlerden çoğu siyâsî ve yıkıcı maksatlıydı. Böylece siyâset, ordu ve okullara kadar yayıldı. İlk günlerde cemiyetlerin kuruluşuna karşı çıkamıyan İttihat ve Terakki tarafından, 3 Ağustos 1909'da Cemiyetler Kânûnu çıkarıldı. O zamâna kadar örf ile kurulmasına izin verilen cemiyetler, kânunla kurulabilecekti. 8 Ağustos 1909'da, 1876 Anayasası'na eklenen 120. maddeyle Osmanlıların, hakk-ı ictimâ'a mâlik oldukları belirtildi. Bu düzenlemeye göre bölücü ve ahlâka aykırı cemiyet kurulması yasaklanıyordu. Yine bu düzenlemeye göre cemiyet kurmak için izin almaya gerek görülmüyor, fakat kurulduktan sonra hükûmete bildirilmesi emrediliyordu. Bu cemiyetlere üye olabilmek için 21 yaşında olmak gerekiyordu, yıllık âidat miktarı ise yirmi dört altını geçmiyordu. 1901 Fransız Cemiyetler Kânunu örnek alınarak hazırlanan bu kânuna göre, cemiyetlerin gayri menkûl mal edinebilme hakları sınırlı tutuluyordu. Bu konuda yabancı derneklerle ilgili herhangi bir hüküm yer almıyordu. Kapitülasyonlar ve mason teşkilâtlarının, İttihat ve Terakki karşısındaki özel durumları nazarı îtibâra alındığı için, böyle bir düzenlemeye gerek duyulmamıştı.

Gizli ve bölücü maksatlar taşıyan kimseler, 1909 kânununa uygun bir gâyeyi perde edinerek teşkilâtlandılar. Cemiyetler Kânunundan altı ay kadar sonra çıkarılan esnaf cemiyetleri hakkında tâlimâtla, kendine has bâzı geleneklere göre idâre edilen esnaf teşkilâtları, İttihat ve Terakkinin vesâyeti altına alınmaya çalışıldı. Verilen tâlimâta göre eskiden beri devâm eden esnâf kethüdâlıkları kaldırılıyor, her esnafın ayrı bir cemiyet kurabileceği hükme bağlanıyordu. Şehremâneti (belediye) denetiminde olan ve cemiyet adıyla anılan bu cemiyetler bugünkü odaların bir benzeriydi.

Bu dönemde, **Donanma-i Osmânî, Muâvenet-i Milliye Cemiyeti** gibi devletin ön ayak olması ile bâzı özel yapıda dernekler de kuruldu. 1912'de memur, müstahdem ve öğretmenlerin, fırka ve siyâsî cemiyetlere girmesini yasaklayan bir irâde yayınlandı. Bu özel durumlardaki cemiyetlerden birisi de pâdişâhın himâyesinde ve velîahtın fahrî başkanlığında kurulan **Hilâl-i Ahmer Cemiyeti** idi. İttihat ve Terakki bu özel kuruluşlu cemiyetler üzerinde de bir tür vesâyet kurmak istedi.

1914'te özel bir cemiyet türü olarak Osmanlı Güç Cemiyetleri kuruldu. Resmî mektep ve medreseler ile sâir resmî müesseselerde mecbûrî olarak güç dernekleri kurulur hükmüne uyarak izcilik cemiyetlerinin, Osmanlı Güç derneklerinin hazırlık şubesini meydana getirmeleri öngörüldü. 1916'da Genç Dernekleri hakkında Kânûn-i Muvakkat çıkarılarak **Güç Dernekleri Nizamnâmesi** ilgâ edildi. Güç Dernekleri yerine Genç Dernekleri kuruldu. Harbiye Nezaretinin emir ve müsâdesine bağlı olan bu dernekler, Gürbüz Derneği ve Dinç Derneği olmak üzere iki kısma ayrıldı. 12-17 yaşındaki gençler Gürbüz Derneğine; daha yukarı yaştakiler, Dinç Derneğine üye oldu. Derneklere girmek ve tâlimlere katılmak mecbûrî olup, bu mecbûriyet silâh altına alınıncaya kadar sürüyordu. Bunlar, daha çok cemiyet olmaktan ziyâde, Birinci Dünyâ Savaşı şartları içinde cephelere asker yetiştirebilme gâyesini taşıyordu.

1919'da Birinci Dünyâ Savaşı yenilgisi şartları içinde **Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'**nin Harbiye Nezâretine ve **Donanma-i Osmânî Cemiyeti**nin Bahriye Nezâretine katılmasına dâir bir hükûmet karârı çıkarılarak, Dâmad Ferîd Paşanın sadrâzamlığı sırasında bu cemiyetler de feshedilip mallarının Hazîne-i Mâliyeye devredilmesi kararlaştırıldı.

Bu dönemin sonlarında kurulan önemli bir cemiyet de mason teşkilâtının ön ayak olmasıyla tesis edilen **Himâye-i Etfâl Cemiyeti**dir. Mütâreke döneminde Anadolu ile irtibâtı kalmayan ve kapanan bu cemiyet, 30 Haziran 1921'de Ankara'da yeniden kurulmuştur.

Mütâreke döneminde bölücü ve yabancılara yaranma gâyesiyle kurulan çeşitli cemiyetler yanında, Anadolu'daki Millî mücâdele hareketine yardımcı olmak gâyesiyle de cemiyetler kuruldu. 1919'da bu millî dernekleri birleştirme gâyesiyle kurulan **Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti** 1923 yılında siyâsî partiye dönüşerek Cumhuriyet Halk Partisinin temelini meydana getirdi. 1909 senesinde çıkarılan Cemiyetler Kânunu, 28 Haziran 1938 târihli Cemiyetler Kânununun yayınına kadar yürürlükte kaldı.

Osmanlı Devletinin kuruluşundan beri çeşitli gâyelerle kurulan ve çeşitli adlarla faaliyet gösteren cemiyetler, daha çok 19 ve 20. yüzyılda toplum ve devlet hayatı üzerinde etkili oldular.

19. yüzyılın ilk yarısından itibâren Osmanlı ülkesinde faaliyet göstermeye başlayan masonlar çeşitli yerlerde localar açarak faaliyetlerini yaygınlaştırdılar. Sultan İkinci Abdülhamîd Han zamânında ise sıkı tâkibâta uğradılar. Fakat bunlar daha çok yabancı tebealı kimseler olup, ticârî alanda pay kapma ve kapütülasyonları kendi menfâatlerine kullanma çalışmaları yaptılar. Hürriyetçi ve Meşrûtiyetçi akımların savunucusu iddiâsıyla ortaya çıkan Tanzimât ricâlinin çoğu mason oldu. Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrûtiyetin ileri gelenleri, siyâsî eğilimlerini localarda geliştirdiler. Mason locaları çeşitli siyâsî cemiyetlerin fikrî ve hareket programlarına modellik ettiler. İstanbul'daki ilk localar, İngilizlerle irtibatlı kuruldu. Fransız bağlantısında ise, ikisi Abdülmecîd Han zamânında, ikisi de Abdülazîz Han zamânında olmak üzere 1908'e kadar dört loca kuruldu. Dördü de Pâris'teki Grand Orient (Maşrık-ı Âzam/Yüce Doğu) merkez locasına bağlıydılar. Bu devirden sonra üyeleri arasına Türk ve Müslüman kimseleri de alan localar, bu üyeleri vâsıtasıyla Sultan İkinci Abdülhamîd Hanı tahttan indirmek için çeşitli plânlar uyguladılar. İstanbul'dan başka Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli yerlerinde de localar açıldı. Rumeli'de açılan localaların büyük bir bölümü Selânik'te bulunuyordu. Bu localardan, İtalyan bağlantılı Makedonya-Risorta ve Fransız bağlantısındaki Veritas locaları, Osmanlı Hürriyet Cemiyetinin beşiği oldular.

İkinci Meşrûtiyetin îlânı, masonluk hareketine yeni bir hız getirdi. Locaların sayısı arttı. 1909 yılında Maşrık-i Âzam-ı Osmânî locası kuruldu. Bu locaya, eski masonlardan Talat Bey (Paşa), Mehmed Ali (Baba) Bey, Süleymân Fâik Paşa ve Câvit Bey üstâd-ı âzam (yüce üstat) seçildiler.

Umûmiyetle 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başında cemiyet adıyla kurulan cemiyetlerden bâzıları şu şekilde kısımlara ayrıldılar:

A- Osmanlıcılık gâyesiyle kurulan sosyal ve siyâsî cemiyetler:

1) Meşrûtiyet-i Osmâniye Kulübü: (1908). Kurulan muhtelif cemiyetlerdendir. 2) Nesl-i Cedîd Kulübü (1908). 3) Kürt Dernekleri.

B- Türk milliyetçiliğine bağlı olarak kurulan cemiyetler: 1908'den sonra yayılan ve siyâsî hayatta etkili olan Türkçü-Milliyetçi fikirler, faaliyetlerini çeşitli cemiyetler vâsıtasıyla sürdürdüler.

1) Türk Derneği (1908). 2) Türk Yurdu Cemiyeti (1911). 3) Teâvün-i İctimâî Cemiyeti (1911). 4) Türk Ocağı (1912). 5) İstihlâk-i Millî Cemiyeti (1912). 6) Millî Türk Cemiyeti (1914).

C- Paramiliter cemiyetler:

1) Müdâfâa-i Milliye Cemiyeti (1914). 2) Türk Gücü Cemiyeti (1913). 3) Osmanlı Güç Dernekleri (1914). 4) Genç Dernekleri (1916).

D- Kültürel cemiyetler:

Millî Tâlim ve Terbiye Cemiyeti (1916).

E- Matbûât cemiyetleri:

Meşrûtiyet döneminde çeşitli matbûât cemiyetleri de kuruldu:

1) Cemiyet-i Matbûât-i Osmâniye (1908). 2) Osmanlı Matbûât Cemiyeti (1917).

F- Esnaf cemiyetleri:

İttihat ve Terakkinin himâyesi altında 1913 yılından îtibâren esnafın teşkilâtlanmasına yönelik bâzı cemiyetler de kuruldu. Bu cemiyetlerin kurucuları ve isimleri hakkında fazla bilgi mevcut değildir. Zirâat, Debbağ (Dericiler), Bahçıvanlar, Yapıcılar esnafı cemiyetleri bunlardan bâzılarıdır.

G- Osmanlı ülkesinde kurulan ayrılıkçı cemiyetler:

Osmanlı Devletini parçalamak gâyesiyle daha önce gizli olarak kurulmuş olan cemiyetlerin bir çoğu Tanzimâtın îlânından sonra açığa çıktı. Osmanlı Devletini parçalamak ve yıkmak gâyesini dolaylı olarak açığa koyan Hıristiyan Avrupa devletleri (İngiltere, Fransa vb.) ve çarlık Rusya'sı, Osmanlı Devletinin hâkimiyeti altındaki gayri müslim ve Türk olmayan unsurları kışkırttılar. Ortaya çıkardıkları

kavmiyetçi akımları destekledilerler. Osmanlı Devletini yıkmak ve Sultan İkinci Abdülhamîd Hanı devirmek için kurulan Jön Türkler de kavmiyetçilik akımını savunarak, bu hareketleri tahrik ettiler.

Balkanlarda yaşayan; Arnavut, Yunan, Bulgar, Sırp, Rumen ve diğer kavimler, bağımsız devletler kurmak maksadıyla Osmanlı Devletine karşı harekete geçtiler. Hıristiyan Avrupa devletleri ve Çarlık Rusyası'nın teşvik ve desteğiyle çeşitli **ayrılıkçı cemiyetler** kuruldu.

1. Yunanlılar ve Rumlar tarafından kurulan cemiyetler: İlk Yunan cemiyeti olan Etniki Eterya, 1814'te Ksantos tarafından kurulduysa da asıl idârecisi Çar'ın yâverlerinden Kondt Kapadistriya idi. Kilisenin, fikir adamlarının ve şâirlerin çalışmalarıyla kısa zamanda teşkîlâtlanan bu cemiyet, Helenizmin tek temsilcisi sayıldı. İlk zamanlar gizli çalışan cemiyet, sonradan resmen yardımlaşma kuruluşu hüviyetinde ortaya çıktı. Bu cemiyetin en büyük destekçisi, İstanbul'da Fener Patrikhânesi idi. Helenist ideoloji, Enosis terimleriyle sembolleştirildi. Osmanlı ülkesindeki Akdeniz ve Karadeniz Rumlarını Yunanistan'a katarak Büyük Yunanistan'ı kurmak ve İstanbul (Konstantinopolis)u da içine alan megola idea (megali idea) denilen gâyesini tahakkuk ettirmek için tek yetkili organ Etniki Eterya Cemiyeti kabul edildi. 1876'da îlân edilen Birinci ve 1908'de ilân edilen İkinci Meşrûtiyetten sonra toplanan Osmanlı Meclis-i Mebûsânında yirmiye yakın Rum üye de Etniki Eteryanın fikir savunuculuğunu yaptı. 1909 yılında Yunan ordusunu temsilen kurulan askerî birlik, bir çok faaliyetlerde bulundu.

İkinci Meşrûtiyetten sonra Yunanlılar ve Rumlar, başka cemiyetler de kurarak gâyelerine ulaşmaya çalıştılar. 1908'de Rum Meşrûtiyet Kulüpleri adlı cemiyetler kurdular. Bu arada bir ihtilâl cemiyeti hâline gelen Etniki Eterya, çeşitli şiddet ve terör hareketlerine girişti. Müslüman Türklere çeşitli zulüm ve işkenceler yaptı. 1909 yılında Edirne-Uzunköprü'de Adelfia adlı bir ihtilâl cemiyeti de kuruldu. Rum Uhuvvet-i İlimperverâne Agâyî, Rum Uhuvvet-i İlimperverâne İrinî, Rum Maârifperver cemiyetleri de bu dönemde kuruldu.

2. Bulgar ve Makedonya cemiyetleri: Bulgarlar ve Makedonyalılar da Osmanlı Devletine karşı çeşitli komite ve çeteler kurdular. Makedonya-Edirne İhtilâlci İç Cemiyeti (V.M.R.O.) bu komitelerin en önemlisidir. 1903 yılındaki İllinden İsyânını plânlayan ve mahallî şûbeleri ile geniş bir teşkilâta sâhib olan bu cemiyet, daha çok plânlayıcı mâhiyettedir. Bu komitenin yaptığı plânları uygulayan 10-15 kişilik çeteler; sûikast, bombalama, sabotajlar yaparak Müslüman-Türklere çok zulmettiler. Bu çetelerin önemlilerinden birisi Sandanski çetesidir.

Berlin Antlaşması ile Sırp, Karadağ ve Romenlerin bağımsızlığı tanınmıştı. Bulgar, Arnavut ve Makedonyalılar ise, Osmanlı ülkesi içindeki yerlerini koruduklarından, 1878'den sonra komitacılık ve çeteciliğe devâm ettiler. Makedonyalılar, 1893'de Selânik'te Bulgarca, Viteşna Makedonska-i Odrinska Revolütsionna Organizatsiya kelimelerinin baş harflerinden meydana gelen, V.M.R.O. Cemiyetini kurdular. Gizli bir cemiyet olan bu teşkilât, bağımsız bir Makedonya kurmak için çalıştı. Bu cemiyet Makedonya'yı; Selanik, Manastır, Serez, Drama, Usturumca, Melnik ve Edirne olmak üzere sekiz ihtilâl sancağına, her sancağı da ikişer kazâyı ayırdı. Her sancak ve kazâda mahallî birer komite kurdu. Ayrıca her sancakta maddî durumu, kongreye delege seçimini, esirleri, Osmanlı memurlarını gözetlemek ve denetlemekle vazifeli üçer kişilik denetim kurulları vazifelendirildi. 1898'de başlayan çete savaşı, 1902 yılı boyunca 1903 Ağustosuna kadar, Selânik Olaylarına ek olarak da seksen altı çete savaşı yapıldı. Makedonya, terör hareketleriyle tamâmen sarsıldı. 2 Ağustos 1903 günü Kruçevo Cumhûriyeti îlân edildi. On iki gün süren ve İllinden Olayı olarak bilinen isyân hareketi, Osmanlı ordusu tarafından bastırıldı.

1878'de kurulan Bulgaristan Prensliği de çeşitli komiteler kurarak, Osmanlı Devleti hâkimiyetinden kurtulmaya çalıştı. Hemen her köyde bir çete teşkil edildi. Papazlar, subaylar, özellikle öğretmenler her yerde bir ihtilâlci odak kurmaya çalıştılar. Ya istiklâl ya ölüm sloganıyla ortaya çıkan Bulgar komite ve çeteleri, yerli halkı teşkilâtlandırdıkları gibi, Batı kamuoyunu da yanlarına aldılar. Sofya'daki merkeze sıkı ve disiplinli bir şekilde bağlı olan komite ve çeteler, kendilerine katılmayan ve Müslüman-Türk olan kimselere çok zulmettiler.

1908'den îtibâren Bulgar meşrûtiyet kulüpleri kuruldu. Aynı yıl kulüpler kongresi Selânik'te toplandı ve hepsi de federatif bir yapı içinde düzenlendi. Yaygın bir şekilde teşkilâtlanan bu kulüplerden, İstanbul'da da Derseâdet Bulgar Meşrûtiyet Kulübü kuruldu. Tamâmen bölücü ve ihtilâlci bir teşkilât olan Bulgar Meşrûtiyet Kulüpleri, aynı yıl içinde kurulan Bulgar Demokratik Kulüpleriyle birleşerek Federalist Bulgar Fırkasını meydana getirdiler. İkinci Meşrûtiyetin îlânından sonra açılan Osmanlı Mebûsân Meclisinde bulunan Bulgar asıllı veya diğer Balkan kavimlerinden olan mebûslar da bu cemiyetlerin çalışmalarını destekledilerler. 1908-1913 yılları arasında çetecilik faaliyetleri çok yaygınlaştı ve kânunla bile önlenemedi.

Sultan İkinci Abdülhamîd Hana karşı çalışan Pâris Jön Türkleri (Ahmed Rızâ Bey grubu), Rumeli'de şûbeler açarak Bulgarların teşkilâtçılığını övüp destekledilerler. Daha sonra İttihat ve Terakkinin ileri gelenlerinden olan Niyâzi ve Enver beyler de Makedonyalılar gibi çete faaliyetine gireşerek Sultan

Abdülhamîd Hana karşı çıktılar. Teşkilâtlarını, Balkan Bulgar çetelerini örnek alarak kurdular.

3. Arnavutların kurduğu cemiyetler: Osmanlı Devletinden en son kopan ve bağımsızlığına en geç ulaşan Arnavutluk'ta, 1908'den sonra isyân hareketleri başgösterdi. Arnavutlar, ikinci Jön Türk hareketine içten katkıda bulundukları gibi; kendi bünyelerinde de teşkilâtlandılar.

Geniş çaplı ilk isyân, 1910 yılı Nisanında başladı ve Malisörler tarafından bir yıl sonra yeniden alevlendirildi. İttihat ve Terakki iktidârınca gönderilen askerler ayaklanmayı şiddetle bastırma yoluna gitti. İttihatçılar tarafından yerli halka karşı zulüm ve işkence yapıldı. Bu uygulama, Arnavutluk meselesini daha da kızıştırdı. Pâdişâh Sultan Reşâd, bu hareketleri iyilikle bastırmak istediyse de netîce alınamadı. Osmanlı ordusu içindeki parçalanmalar ve İttihatçıların kötü uygulamaları ile ortaya çıkan iç karışıklıklar yüzünden Said Paşa kabînesi dağıldı. İttihat ve Terakki iktidârdan uzaklaştı. Gâzi Ahmed Muhtar Paşa hükûmeti, Arnavutların isteklerini kabul ederek umûmî af îlân etti. Tam bu sırada Balkan Savaşı patlak verdi.

Arnavut cemiyetlerinin içinde en tanınmışı, 1908'de veya daha önce kurulduğu kabul edilen Başkim Cemiyetidir. Arnavutluk'taki isyânları tertipleyen ve teşvik eden bu cemiyetti. Cemiyetin yanında çeteler ve gizli ihtilâl cemiyetleri de kuruldu. Balkan Savaşı, Arnavutluk meselesiye ilgili çözüme giden yolu kapadı. Mütâreke döneminde de bâzı küçük ve etkisiz cemiyetler kuran Arnavutlar, konuyu yeniden ele almaya çalıştılar.

4. Sırp cemiyetleri: Makedonya meselesiyle ilgili olarak Sırpların da önemli bir yeri olmuştu. Balkan Yarımadasında ihtilâlci kaynaşmalara Yunanlılardan önce başlayan Sırplar, çeteler kurarak Osmanlı Devletine ve Müslüman-Türklere karşı çeşitli hareketlerde bulundular. 1878'den beri teşkilâtlanan Sırplar, 1908 ve 1909 yıllarında kendi azınlık haklarını korumak için millî teşkilâtlarını kurdular.

5. Mûsevîlerin kurduğu cemiyetler: Osmanlı Devletinde yaşayan Yahûdîler, 19. yüzyılda kurulan beynelmilel siyonizmin teşkilâtlanması doğrultusunda cemiyetler kurdular. Bunlar arasında Evrensel İsrâil Birliği Yahûdî teşkilâtı, Alman Yahûdîleri Kurtuluş Birliği gelmektedir.

6. Ermeni cemiyetleri: Osmanlı Devletinin parçalanması ve yıkılması için çalışan Ermeniler de çeşitli komite ve cemiyetler kurdular. Birçok Avrupa devletleriyle Rusya'nın teşviki Osmanlı Devletine karşı çıkan Ermenilerde, Erivan'dan Akdeniz'e kadar uzanacak bir Ermeni Devleti kurmak fikrini ortaya çıkardı. Bunun için çeşitli komiteler ve çeteler kurarak kanlı terör ve tedhiş hareketlerine giriştiler. Pekçok Müslüman-Türkü şehîd ettiler. Bulgarlar ve Yunanlılarda olduğu gibi "Türk (Osmanlı) zulmü", "Ermeni soykırımı" gibi slogaları kullanarak mazlum bir unsur gibi görünmeye çalıştılar. Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu nâzik durumu fırsat bilerek, Rusya ile İngiltere'nin teşvik ve desteğiyle dünyâ kamuoyunu ters yönde etkilemeye çalıştılar. Kurdukları tedhiş komitelerinin en büyükleri; Armenaganlar, Hınçak ve Taşnaksütyun'dur.

a) Armenaganlar Komitesi: 1882'de Van'da Mıgırdıç Portakalyan ekibi tarafından kuruldu. İhtilâlci ve saldırgan bir ideolojiye sâhib olan bu komite, memleket içinde ve dışında teşkilâtlandı. Van yöresinde hareketli olan komitenin yurt dışında yayınlanan **Armenia** adlı bir gazetesi de vardı.

b) Hınçakyan Komitesi: 1887'de, Fransa'da tahsil yapan üniversiteli gençler tarafından Cenevre'de kuruldu. Kurucularının hepsi Rus Ermenisi olan komitenin temel ideolojisi, Marksizmdi. 1890'da Hınçakyan İhtilâl Partisi adını aldı. İlk başta, İstanbul komite merkezi olarak kabul edildiyse de, sonradan Londra'ya taşındı. Osmanlı ülkesi içinde gizlice ve geniş bir şekilde teşkilâtlanan komite, Rus konsolosluklarından büyük destek gördü. 1890'da Ezurum İsyânı, 1892-1893'te Merzifon-Yozgat-Kayseri olayları, 1895'te Birinci Sason olayları, 1895'te Bâbıâli gösterileri, 1895'te Zeytun İsyânı bu komite tarafından tertiplendi. Çeşitli eğilim ve görüşte olan Ermenileri bünyesinde barındıran komite, 1896 Londra Kongresinde çıkan tartışmalar sonucu parçalandı. Ayrılan bir grup, Reforme Hınçak Partisini kurdu. Bu dönemlerde Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın idâresine karşı çıkan Jön Türklerle de işbirliği yapan Hınçakyan Komitesi, tertiplediği olaylarda pekçok Müslüman-Türkü katletti.

c) Taşnaksütyun Komitesi: Rusya (Kafkasya) Ermenilerini bir arada ve federasyon hâlinde toplamak için 1890 yılında Tiflis'te kurulan bu komitenin temel gâyesi, Hınçakyan Komitesini ikinci plâna atmaktı. Sosyalist olan veya olmayan Ermenilerden meydana gelen bu komite, kısa zamanda parçalandı. Sosyalist olmayanlar ayrılarak iki yeni komite kurdular. 1892'de toparlanmaya çalışan Taşnaklar, Rus ihtilâlci teşkilâtı Narotnovels'i taklid ederek tamâmen sosyalist bir program hazırladılar. Osmanlı, İran ve Rusya içinde teşkilâtlandılar. Merkez olarak Tiflis seçildi. Tebriz'de bir silâh fabrikası kurularak çetelere silâh dağıtıldı. Ermeni olmayan kimseleri de üyeliğe kabul eden komite, Kürtler arasında propagandaya girişti. Kürt çeteleri, Makedonya komiteleri, Bulgar santralistleri ve Pâris'teki Jön Türklerle anlaşmalar yaptı. Bu komite, Sultan İkinci Abdülhamîd Han idâresine karşı Van İsyanını çıkardılar ve 1896'da Osmanlı Bankasına saldırı, 1904'te İkinci Sason İsyânı, 1905'te Yıldız'da bomba

suikastı gibi hâdiseleri tertiplediler.

Ermeniler bu üç komite hâricinde başka komiteler de kurdular. İkinci Meşrûtiyetin îlânından sonra da faâliyetlerine devâm eden Ermeniler, Rusya ve İngiltere tarafından desteklenerek Osmanlı ülkesi içinde bağımsız bir Ermeni Devletinin kurulmasına çalıştılar. İttihat ve Terakki ile anlaşarak, Meşrûtiyet-i Osmâniye Ermeni Cemiyetini kurdular. 31 Mart Vak'asından sonra çıkan ve Adana Vak'ası diye anılan hâdise, Ermenilerin en önemli baş kaldırmalarıdır. 1908'den sonraki Osmanlı meclislerinde de yer alan Ermeniler, hükûmetlerde nâzır (bakan) olarak vazife yaptılar. Bu dönemdeki Ermeniler hem İttihatçı hem de Taşnak veya Hınçak komitesi mensubuydular. Ayrıca İtilâf Fırkası içinde de yer aldılar. 1914 yılı başından îtibâren terör hareketlerini arttıran Ermeni komitelerine karşı bâzı tedbirler alındı. Birinci Dünyâ Savaşında Rusların, Doğu Anadolu'yu işgâl etmeleri için, Türk birliklerinin gerisine sarkan Ermeni komiteleri sabotaj ve isyân hareketlerini çıkarttılar. Pekçok Müslüman-Türkü acımasızca katlettiler. Birinci Dünyâ Savaşının Osmanlı Devletinin mağlûbiyetiyle son bulması üzerine, Ermeni-ittihatçı diyaloğu çok şiddetli bir intikam hareketine dönüştü. Ermeniler ülke dışına çıkan Talat ve Cemâl paşalarla, Bahaddin Şâkir ve Cemâl Azmi beyleri öldürmekle devâm ettiler.

7. Arap cemiyetleri: Osmanlı Devletinin parçalanması ve yıkılması için asırlardır gayret sarf eden en büyük İslâm düşmanı olan İngilizler, Arapları Osmanlı Devletine karşı kışkırttılar. Osmanlı Devletine karşı çıkan ve milliyetçilik iddiâsında bulunan Araplar da kendi gâyelerini tahakkuk ettirebilmek için çeşitli cemiyetler kurdular.

Bu cemiyetlerin bâzıları gizli, bâzıları mahallî cemiyetlerdir. Kurucularının çoğu da Osmanlı parlamentosunda üye veya Osmanlı ordusundan kaçan Arap asıllı subaylardı. Âyân âzâsı Abdülhamîd Zohrâvî, Şefik el-Müeyyed, Rızâ es-Sulh, Tâlib en-Nakîb, Şükrü el-Aselî, Rûbî el-Hâlidî gibi mebûslar, Binbaşı Azîz el-Mısrî gibileri bu cemiyetlerin kurucularındandır. Bu kimselerden bir kısmı Birinci Dünyâ Harbi yıllarında ünlü İngiliz câsusu Lawrence ile işbirliği yaparak, Osmanlılar aleyhine çalıştılar. Bu cemiyetlerin İngilizlerin desteğiyle çalışmaları netîcesinde Osmanlı toprakları parçalandı.

Böylece Osmanlı târihinde önemli yer tutan cemiyetler, faydalıları bir tarafa bırakılırsa, Osmanlı Devletinin parçalanmasında ve yıkılmasında büyük rol oynadılar.

Cumhuriyet devrinde de çeşitli maksatlarla dernekler kuruldu. 1924 Anayasasının 70. ve 79. maddelerinde Cemiyet kurma hürriyetiyle düzenlemelere yer verildi. 28 Haziran 1938 târih ve 3512 sayılı Cemiyetler Kânunu ile cemiyetlerin kuruluş ve çalışma esasları belirtildi. 1946 senesinde bu kanunda önemli değişiklikler yapıldı. 27 Mayıs 1960'tan sonra çıkarılan geçici anayasada 1924 Anayasası'ndaki hükümler aynen korundu. 1961 Anayasası'nın 28. ve 29. maddelerinde derneklerle ilgili hükümler ayrıntılı bir biçimde açıklandı. 12 Mart döneminde Anayasa'da bâzı değişiklikler yapıldı. Bu değişiklikler doğrultusunda Dernekler Kânunu'nda da düzenlemeler yapıldı. 22 Kasım 1972 târih ve 1630 sayılı Dernekler Kânunu 3512 sayılı Cemiyetler Kânununu yürürlükten kaldırdı.

1630 Sayılı Dernekler Kânunu da 1982 Anayasası'nda belirtilen esaslara göre çıkartılan 7 Ekim 1983 târih ve 2908 sayılı Dernekler Kânunu'yla yürürlükten kaldırıldı.

1982 Anayasası'nda "Temel Hak ve Ödevler" başlığı altında 33. maddesinde belirtilen esaslar doğrultusunda çıkarılan 2908 sayılı Dernekler Kânunu'na göre; herkes önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sâhiptir. Hiç kimse bir derneğe üye olmaya zorlanamaz. Dernekler siyâsî gâye güdemezler, siyâsî çalışmalarda bulunamazlar. Siyâsî partilerden destek göremez ve onlara destek olamazlar. Derneklerin Sendikalar, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla siyâsî maksatla ortak hareket etmeleri yasaktır. Kuruluş gâye ve şartlarını kaybeden veya kânunun öngördüğü yükümlülükleri yerine getirmeyen dernekler kendiliğinden dağılmış sayılır. Dernekler Kânunu'nun bildirdiği durumlarda hâkim kararıyla kapatılabilir. Milli güvenlik ve kamu düzeni bakımından gecikmesinde sakınca bulunan durumlarda hâkimin kapatma kararına kadar kanunda yetkili kılınan merciin emriyle çalışması durdurulabilir...

Her derneğin bir tüzüğü bulunur. Tüzükte derneğin adı, kuruluş merkezi, gâyesi ve bu gâyeyi gerçekleştirmek için dernekçe sürdürülecek çalışma konuları ve çalışma biçimleri, dernek kurucularının ad, soyad ve adresleri, meslek veya sanatları ikâmetgâhları tâbiiyetleri, üyelikle ilgili hususlar, genel kurul, yönetim ve denetleme kurullarının seçilme ve çalışma esasları vb. hususlar belirtilir.

Dernekler kuruluş bildirisi ve eklerini merkezlerinin bulunduğu yerin en büyük mülki âmirliğine verilmesiyle tüzel kişilik kazanırlar. Tek bir il sınırı içinde faaliyet gösteren dernekler il emniyet müdürlüğüne, federasyon, konfederasyon biçiminde teşkilâtlanmış dernekler ise Emniyet Genel Müdürlüğüne kaydolunur. Derneklere üye olabilmek için medenî hakları kullanma ehliyetine sâhip olmak ve on sekiz yaşını bitirmiş olmak yeterlidir.

Derneklerin mecbûri olarak bulunması gereken organları, genel kurul, yönetim kurulu ve denetleme

kuruludur. Bu organların kuruluş ve çalışma biçimi ile görev ve yetkileriyle alâkalı temel kâideler kânunda belirtilmiştir. Dernekler tüzüklerinde belirtilmiş olmak kaydıyla gerekli gördükleri yerlerde şûbe açabilirler. Dernekler birleşerek federasyon, federasyonlar da konfederasyon şeklinde teşkilâtlanabilirler.

Dernek genel kurulu derneği feshetme yetkisine sâhiptir. Dernek acz içine düşerse veya yönetim kurulunun tüzüğe uygun kurulma imkanı kalmazsa kendiliğinden feshedilmiş sayılır. Derneğin kuruluş gâye ve şartlarını yitirmesi veya üye yeter sayısının bulunamaması sebebiyle üst üste olağan genel kurul toplantısının yapılmaması durumunda da dernek feshedilmiş sayılır. Ayrıca Dernekler Kânunu'nda belirtilen durumlarda mahkeme kararıyla bir derneğin temelli olarak kapatılmasına karar verilebilir.

Derneklerin başlıca gelir kaynakları; üye âidatları, derneklerce yapılan yayınlar ve eğlence piyango vb., derneklerin mal varlığından elde edilen gelirler, bağış ve yardımlardır.

Türkiye'de hâlen mevcut dernekler, sosyal yardım, kültürel ve meslekî dernekler olmak üzere üç sınıf hâlinde faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bu derneklerin başlıcaları şunlardr:

Sosyal yardım dernekleri: Türkiye Kızılay Derneği (TKD), Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu (ÇEK), Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği (TUVESAD), Türkiye Harp Mâlûlü Gâziler, Şehit, Dul ve Yetimler Cemiyeti. Câmi ve okul yaptırma dernekleri vb.

Kültürel dernekler: Türkiye Jeoloji Kurumu (TJK), Türk Eğitim Derneği (TED), Türk Coğrafya Kurumu (TÜCK), Türkiye Turizm Kurumu (TURİZK).

Meslekî dernekler: Türkiye Belediyecilik Derneği, Türkiye Zirâatçiler Cemiyeti (ZİRC), Türkiye Ormancılar Cemiyeti (TOC), Türkiye Turing Otomobil Kurumu (TTOK), Esnaf ve Sanatkârlar Derneği Konfederasyonu, Türk Sanâyici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD).

Türkiye'de çeşitli gâyelerle kurulan dernekler gâyelerine yönelik çok faydalı hizmetler gördüler. Pekçok hayır eseri yaptılar. Meslek derneği niteliğinde olanlar, mensupları arasında yardımlaşma ve dayanışmayı sağladılar. Ancak bâzı art niyetli kimselerin yanlış sevk etmesiyle topluma ve ülkeye zararlı olanları oldu. Zaman zaman siyâsî ve ideolojik faaliyetlerde bulunan bâzı dernekler ise kuruluş gâyelerinden ziyâde destekledikleri siyâsî görüşe veya ideolojiye hizmet etmişlerdir.

CEMİYET-İ AKVAM;

Alm. *Völkerbundsrat (m),* **Fr.** *Societe des Nations,* **İng.** *League of Nations.* Milletler Cemiyeti. 1919'da Paris Versay Sarayında yapılan toplantı ile, devletler arasındaki anlaşmazlıkları sulh yoluyla halletmek için ve sürekli olarak ilk defâ görevlendirilen milletlerarası teşkilâtın adı. Saldırılara karşı teminâtı ve milletlerarası münâsebetlerin geliştirilmesini de üslenmişti. Milletler Cemiyeti, Versay Antlaşmasının yürürlüğe girişiyle (10 Ocak 1920) resmen teşekkül etmiştir. Cemiyetin merkezi, tarafsız bir ülke olarak kabul edilen İsviçre'nin Cenevre şehrindeydi. Bugünkü Birleşmiş Milletlerin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Kurulduğu dönemde cemiyeti bekleyen iki mühim mesele vardı:

1. Harpleri önlemek veya durdurmak sûretiyle milletlerarası sulh ve emniyeti temin etmek;

2. Kültürel ve sosyal gelişmeleri teşvik için bütün alanlarda milletlerarası işbirliği sağlamak.

Bunlardan birincisinin temini için, cemiyete üye olan devletlerin siyâsî bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini karşılıklı olarak teminât altına alıyorlar, hakları çiğnenecek olan her devleti koruyacaklarını taahhüd ediyorlardı. Münâsebetlerin kesilmesine yol açacak herhangi bir anlaşmazlık hâlinde Milletler Cemiyetinin hakemliğine başvuracaklarına ve oybirliğiyle alınmış olmak şartıyle konsey kararına uyacaklarına söz veriyorlardı. Harp veya harp tehlikesi gibi durumlarda cemiyet, barışı etkili bir şekilde korumaya elverişli tedbirleri tâyin etmek ve bunlara üye devletlerce saygı gösterilmesi için gerektiğinde askerî ve mâlî müeyyideler koymakla görevliydi.

Diğer taraftan kültürel ve sosyal alanlarda verimli bir işbirliği sağlanabilmesi için Milletler Cemiyetine birçok görev düşüyordu. Milletlerarası polis kuvveti kurulması ve kaçakçılığın, insan ticâretinin engellenmesi, dünyâ çapında ticârî ve sosyal kâideler konulması ve sağlık problemlerinin halledilmesi gibi görevler en önemli olanlarıydı.

Milletler Cemiyeti, otuz iki kurucu üyesi yanında, anlaşmaya yapılan bir ilâveyle on üç devleti daha cemiyete girmeye çağırmıştı. Cemiyetin kurulmasında özellikle ABD ve Fransa ön plânda rol oynadı. Milletler Cemiyeti karar yetkisine sâhip iki organ ile (Konsey ve Genel Kurul) bir dâimî sekreterliğe sâhipti. Genel Kurul, bütün üye devletler temsilcilerinden meydâna geliyor, yılda bir defâ toplanıyordu. Genel Kurulun yeni üyelerin kabûlü, antlaşmaların incelenmesi ve bütçe yetkisi gibi çeşitli görevleri vardı. Ancak Milletler Cemiyeti bunca program ve faaliyetine rağmen başarılı olamadı. Özellikle İkinci Dünyâ Harbi, cemiyetin çökmesine sebeb oldu. Nihâyet 8-18 Nisan 1946'da yapılan toplantı sonunda

cemiyet görevini Birleşmiş Milletler teşkilâtına bıraktı ve 31 Temmuz 1947'de hukûken ortadan kalktı.

CEMRE;

ilkbahara doğru önce havada, sonra suda, nihâyet toprakta, yedişer gün arayla meydana gelen sıcaklık yükselişi. Yanmış kömür parçası, kor. Hacıların Mina denilen mevkide şeytan taşlaması.

Eskiler, seneyi kış ve yaz günleri diye ikiye ayırmışlardır. Kış günlerine Kasım, yaz günlerine ise Hızır denirdi. Kasım günleri Milâdî 8 Kasımda girer ve 179 gün (Şubat'ın 29 çektiği sene-i kebise denilen artık senelerde 180 gün) sürer. Hızır günleri de 6 Mayısta girer ve 186 gün sürer.

Cemrelerin düşüşü Kasım günlerinde olur. Birinci Cemre Kasımın 105'inde havaya. İkinci Cemre 112'sinde suya.Üçüncü Cemre 119'unda toprağa düşer. Bu günler 20 Şubat, 27 Şubat ve 6 Marta (Şubatın 29 çektiği 4 senede bir 5Marta) rastlar.

Cemrelerin eski takvimlerdeki Arapça karşılığı "Cemre-i ûlâ behevâ", "Cemre-i sâniye beâb" ve "Cemre-i sâlise behâk" şeklinde yazılırdı. Cemreler kışın soğuk günlerini geride bıraktığımızın müjdecisidir.

CEMRE (Din);

hac ibâdeti esnâsında, hacıların Kurban bayramının birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü günlerinde Minâ'da şeytan taşlarken attıkları çakıl taşları veya bu taşlardan meydana gelen yığınlar. Minâ'da Cemre adı verilen ve birbirlerine birer ok atımı mesâfede bulunan üç taş yığını vardır. Bunlardan birincisine "Cemre-i Ûlâ" (birinci cemre), ikincisine "Cemre-i Vüstâ" (orta cemre) ve üçüncüsüne "Cemre-i Akabe" adı verilir.

Kurban bayramının birinci günü sabahı Meş'aril Haram denilen yerden güneş doğmadan önce Minâ'ya hareket edilir. Minâ'ya gelince, Mescid-i Hîf'e en uzak olan Cemre-i Akabe denilen yerde sağ elin baş ve şehâdet parmaklarıyla iki buçuk metreden veya daha uzaktan cemre yerini gösteren duvarın dibine yedi taş atılır. Bundan sonra buradan gidilip kurban kesilir.

Bayramın ikinci günü öğle namazında Minâ'da okunan hutbeden sonra, üç cemreye yedişer taş atılır. Bu taşlar atılırken Mina'yı sağa, Mekke-i mükerremeyi sola almak sûretiyle önce Mescîd-i Hîf'e en yakın olan Cemre-i Ûlâya (birinci cemre), sonra Cemre-i Vustâya (orta cemre), daha sonra Cemre-i Akabe'ye taş atılır.

Bayramın üçüncü günü de böyle yedişer taş atılır ki, hepsi kırk dokuz taş olur. Bunları öğleden önce atmak câiz değildir veya mekruhtur.

Dördüncü gün de, Minâ'da fecrden (tan yerinin ağarmasından) güneşin batışına kadar dilediği zaman yedişerden yirmi bir taş daha atmak müstehaptır (sevaptır). Böylece yetmiş taş atılır. Bu taşlar atılırken, "Bismillahi Allahü ekber" denir.

CEMŞİD;

İran'da ilk hükûmet kuran Pişdânîoğullarının dördüncü ve en büyük hükümdarı ve şarabı ilk defâ yapan kimse.

Sekiz yüz sene süren hükümdarlığı zamânında İran'da beş yüz yıl hiç kimse hasta olmamıştır. Bunun için ilâhlık dâvâsında bulunarak, milleti kendine taptırmıştır.Martın 20. günü tahta çıktığı için, bugüne **Nevruz** diyerek yılbaşı ve dînî bayram yapmıştır. İnanmayanların, ateşe tapanların bu bayramı İran'da bugün de kutlanmaktadır. Her milletin geçmiş eski târihlerinde doğru dinleri kabul etmedikleri zamanlardan kalma bâzı âdet ve sapık inançları olabilir. Doğru dinlerin gelmesi ile unutulmaya yüz tutan bu hurâfeler zaman geçip dinden uzaklaşmalar olunca yeniden ortaya çıkar. Zamanla câhil halk, İslâmiyetten önce yaşanmış olan bu sapık âdetleri ibâdet gibi benimserler. **Nevrûz** olarak bilinen günün bu bakımdan İslâmiyetle uzaktan yakından alâkası yoktur. Ateş yakmak, üzerinden atlamak, erken saatlerde kalkıp çeşitli oyunları oynamak bir ibâdet olmayıp doğru yoldan ayrılmaktır.

Cemşid, bin yaşındayken, Şeddad'ın kardeşinin oğlu olan Dahhâk'la yaptığı muhârebede yakalanmış, destere gibi olan balık kemiği ile ikiye biçilmiştir.

CENAB ŞAHÂBEDDÎN;

şâir ve yazar. Servet-i Fünûn edebiyâtının önde gelen üç temsilcisinden biri. 1870'te Manastır'da doğdu. Babası Plevne'de şehit düşmüş bir binbaşıdır. İlk ve orta tahsillerinden sonra 1889 yılında Askerî Tıbbiyeyi bitirerek doktor çıktı. İhtisas için gönderildiği Pâris'te (1890-94) yılları arasında dört sene kalarak yurda döndü. Çeşitli yerlerde hekimlik yaptıktan sonra 1896 sıhhiye müfettişliği göreviyle Hicaz'a gitti. 1908'den sonra siyâsî hayâta girdi. 1914'te kendi arzûsuyla emekli olduktan sonra

1922'ye kadar Edebiyat Fakültesinde müderrislik yaptı. Bu arada "Millî mücâdele hareketine karşı çıkması" üzüntüyle karşılandı. Cumhuriyet devrindeki hayâtı edebî yazılar ve çalışmalarla geçti. 13 Şubat 1934'te beyin kanamasından ölerek Bakırköy Mezarlığına gömüldü.

Cenab Şahâbeddîn, başta şiir olmak üzere tenkit ve makâleler, vecizeler, biyoğrafya ile seyâhat ve tiyatro eserleri yazmıştır. Daha 14-15 yaşlarındayken dîvân gazellerini taklid ederek şiire başlayan Cenab, İstanbul'da tıbbiye talebesi olduğu yıllarda bu çalışmalarını geliştirdi. Bir ara Recâizâde MahmudEkrem, Abdülhak Hâmid tesirine girmiş, dört yıl kaldığı Paris'te yakından tâkib ettiği sanat ve edebiyat çalışmalarına ileri derecede vâkıf olarak İstanbul'a dönmüş, Servet-i Fünûnun yeniliklerinde öncülük yapmıştır. Hayâtı boyunca arûz vezninden vazgeçmemiş, bu vezni şiirde sağlamak istediği iç mûsikî ve âhengin esas unsurlarından biri olarak değerlendirmiştir. Nazmı, nesir ile kelimelerdeki ses mûsikîsinin toplamına eşit gören şâir, kelime tekrarları, ses oyunları ile kulağı okşamayı ön plânda tutmuştur.

Bir bütün olarak ele alındığında şiirlerinde konuları sınırlamıştır. Âdetâ bir tablo yapar gibi yazmış, konuda var olan unsurlara yer vererek, diğerlerini atmıştır. Biçim üzerinde ısrarla durarak muhtevâcı şiir akımı ve anlayışlarına karşı çıkmıştır. Servet-i fünûn şâirlerinin hemen benimseyip uyguladıkları bu özellikleri Paris'te kaldığı yıllarda Fransız şâirlerinden ve edebî akımlardan aldı. Bilhassa parnasçılar ve sembolistlerin tesiri altında kaldı.

Mecazlar konusunda Servet-i Fünûn ana hatlarını çizen Cenâb Şehâbeddîn, Batıdaki misallere özenerek hiç duyulmamış, yeni yeni isim ve sıfat takımları kurdu. O yıllarda da pekçok ağır tenkide mâruz kalan ve edebiyâtımızda benimsenmeyen bu mecazların en çok gülünç bulunan ve îtirâz edilenleri arasında "sâat-ı semen-fâm, lerze-i rûşen, berf-i zerrîn, perî-i fikir..."gibileri sayılabilir. Onun bu yabancı, garip ve lügat kitaplarının derinliğindeki kelimelere düşkünlüğü bâzı şiirlerini okunamaz hâle getirmiştir.

Sosyal meselelere hiç yanaşmayan Cenab için "Şiirin amacı, yalnız güzelliktir." Konularını beşerî aşk, felsefe ve tabiat temalarından seçmiştir. Şiirlerinde de duygu sığ kalır hattâ felsefî şiirlerinde de fikrî bir derinlik bulunmaz. İnanç konularında şüpheci bir tavrı vardır. Siyâsî ihtiras ve şahsî kaygılarla dolu hayâtı eserlerine de aksetti. Kaprisli kişiliği kendisini, pekçok edebî tartışma ve tenkidin hedefi hâline getirdi. Tartışmalarında edebî tenkitten ve makalelerinde bir taraftan seviyeli ve doyurucu olmakla birlikte, karşısındakini küçümsemek ve alaya almaktan da vazgeçmezdi. Alayı zekânın tabiî bir hakkı sayması, düşmanlarının sayısını artırmaktan, herkesi kendisine küstürmekten başka bir şeye yaramadı.

Eserleri arasında önemli bir yer tutan **Tiryâkî Sözleri,** ince ve ısırgan bir zekânın verimi olan sözlerle doludur. Biyoğrafya türündeki tek eseri **William Shakspeare** (Vilyem Şekspir)dir. Tenkit ve makalelerinin bir kısmı **Evrâk-ı Eyyâm, Nesr-i Harb,Nesr-i Sulh** kitaplarında toplanmıştır.**Hac Yolunda, Avrupa Mektupları, Âfâk-ı Irak** isimleriyle yayınlanan seyâhat eserlerinden başka, başarısız tiyatro eserleri de vardır. Şiirleri kitap hâlinde toplanmıştır.

ELHÂN-I ŞİTÂ'dan,

Bir beyaz lerze, bir dumanlı uçuş,
Eşini gâib eyliyen bir kuş gibi kar,

Geçen eyyâm-ı nev-bahârı arar.
Ey kulûbun sürûd-i şeydâsı,
Ey kebûterlerin neşîdeleri,
O bahârın bu işte ferdâsı:
Kapladı bir derin sükûta yeri, karlar;

Ki hamûşâne dem-be-dem ağlar.
Ey uçarken düşüp ölen kelebek,
Bir beyâz rîşe-i cenâh-ı melek, gibi kar;
Seni solgun hadîkalarda arar.

CENÂBÎ MUSTAFA EFENDİ;

meşhur Osmanlı âlim ve şâiri. Amasya'da doğmuş olup, doğum târihi bilinmemektedir. Babası ileBursa'ya yerleşti. Cenâbî Mustafa Efendi, Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) torunu hazret-i Hüseyin'in soyundan olduğu için seyyiddir.

Cenâbî Mustafa Efendi, İstanbul'a gelerek çeşitli medreselerde ilim tahsil etti. Sonra büyük âlim Ebussu'ûd Efendiden dînî ilimlerle, bunların kolları olan âlet ilimlerini tahsil etti. Kendini yetiştirdikten sonra İstanbul'un ve Edirne'nin sahn medreselerinde müderrislik yaptı.

Fazîleti, güzel ahlâkı sebebiyle herkes tarafından sevildi. Sultan Üçüncü Murad Han tarafından da taltif edilip, takdîrini kazandı. Kâdı olmayı tercih ettiği için 1587 senesinde Halep kâdılığına tâyin edildi. 1589 senesinde rahatsızlandı. Bu sebepten kâdılıktan ayrıldı. 1590 senesinde Halep'te vefât etti.

Dînî ilimlerde olduğu gibi, Arap edebiyâtında ve târih ilminde de kendisini yetiştirdi. **Bahr-i İlim** isimli iki büyük cilt hâlinde, çok güzel ve sağlam kaynaklı Arabî târih kitabı yazdı. Bundan başka birkaç eseri daha vardır.

Cenâbî Mustafa Efendi, Arabî ve Türkçe çok güzel şiirler de yazdı.

CENÂNÎ;

Osmanlı şâir ve âlimlerinden. İsmi, Mustafa bin Muhammed'dir. Cenânî mahlasını kullandığı için, bu isimle meşhur olmuştur. Bursa'da Murâdiye Câmii civârında doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir. Arapça, Türkçe, Farsca lisanları üzerinde eser yazacak ve şiir söyleyecek kuvvette bir tahsil gören Cenânî, medrese öğrenimini Muallimzâde'nin yanında tamamladı. Muallimzâde'nin Anadolu Kâdıaskerliği sırasında yanında kâtiplik ve nâiblik yaptı. Daha sonra kâdılık ve müderrislik vazifelerinde bulundu. Bursa'da Mevlânâ Muhyiddîn'in yerine İvaz Paşa Medresesine müderris tâyin edildi. Çok talebe yetiştirdi. Hoş tabîatlı, nüktedân, konuşma ve hikâyeleriyle meclisi şenlendiren bir zâttı. Sultan Üçüncü Murad Hanın iltifâtlarına kavuştu.

Tezkirelerde yazdığı üzere, Sultan Üçüncü Murad Han bir gün, Cenânî'den nâdir hikâyeler, nefis nükte ve latîfeler ihtivâ eden bir kitap yazmasını istedi. Cenânî, hatırında bulunan birçok hikâye ve latîfelere güzel sözler, nükteler ilâve ederek bir eser yazdı. **Bedâyı-ül-Âsâr** ismini verdiği eserini yazısı güzel bir kâtibe verip temize çektirdikten sonra, kenarlarının yaldızlanması ve ciltlenmesi için bir ciltçiye teslim etti. Derviş Eğlence adlı bir hikâyeci, Cenânî'nin böyle bir eser hazırladığını ve ciltlenmek üzere ciltçiye verildiğini öğrenince, onu ciltçiden alıp ezberledi. Sultân'ın huzûrunda yeri geldikçe hikâyeleri teker teker anlattı. Durumdan haberi olmayan Cenânî bir süre sonra kitabı ciltçiden alıp, saray kapı ağası Gazanfer Ağa aracılığıyle Pâdişâh'a ulaştırdı. Daha sonra Gazenfer Ağa gelip; "Efendim doğrusu bizim Derviş Eğlence'nin anlattığı hikâyeleri bir takım değişik ifâdelerle süsleyerek onlara yeni bir durum kazandırmışsınız. Ama ziyânı yok, bu da bir zahmettir." demesi üzerine Cenânî oradan mahcûb olarak ayrıldı. Durum daha sonra anlaşıldı.

Ömrünün sonlarına doğru Cenânî'nin gözleri zayıfladı. Bir gün kendisi gibi şâir olan Kefeli Hüseyin Efendiyle birlikteyken, Hüseyin Efendinin gözüne bir çöp kaçtı. Hüseyin Efendi arkadaşına dönüp, çöpü çıkarmasını ricâ etti. Cenânî bir hayli uğraştı ise de çöpü bulup çıkaramadı. Nükteleri ile meşhûr olduğu için ellerini açıp; "Efendim çok çalıştım, lâkin ne çöpü bulabildim ne de gözünüzü!" dedi.

Cenânî, 1595 senesi Muharrem ayı içinde bir Pazartesi günü ikindi namazı vaktinde Bursa'da vefât etti. Hamza Bey kabristânına defnedildi. Âlim bir zât olan Cenânî, aynı zamanda devrinin önde gelen şâir ve nesircilerindendir. Türkçeden başka Arapça ve Farsça şiirler de yazmıştır. Özellikle yazdığı tahmis (beşleme) ve tesdislerle (altılama) tanınmıştır. Şiirlerinden, nüktedân bir şâir olduğu anlaşılmaktadır. Yazdığı eserlerin hiçbiri basılmamıştır. Yazdığı **Dîvân**'ın bir nüshası, İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar kısmı numara 3096'da kayıtlıdır. Daha çok târih, gazel ve kasîdelerden meydana gelen Dîvân'ında, kendisinden önce yetişen şâirlere nazîreler, tahmis ve tesdisler vardır.

1586 senesinde yazdığı **Riyâz-ül-Cinân** adlı eser, Azerî Çelebi'nin **Nakş-ı Hayal** adlı kitabına cevap özelliğini taşımaktadır. Birçok yazma nüshaları bulunan bu mesnevînin bir nüshası Millet Kütüphânesi numara 1149'da kayıtlıdır. Ayrıca **Cilâ-ül-Kulûb** adlı mesnevîsi ile bir hikâye mecmûası vardır. Bu mecmûaya daha sonra **Bedâyi-ül-Âsâr** adı verilmiştir. Eserin tamâmı ele geçmemiştir. Cenânî'nin, Dukakinzâde Yahyâ Beyin **Usulnâme** adlı eserine nazîre olarak yazdığı **Nazîr-i Usûl-i Yahyâ li Cenânî** adlı eseri Topkapı Sarayı Kütüphânesi numara 750'de kayıtlıdır.

CENÂZE;

Alm, *Leiche (f), Leichnam (m),* **Fr.** *Mort (m),* **İng.** *Corpse, funeral.* Meyyit, yâni yıkanıp kefenlendikten sonra tâbûta konmuş ölü. Ölüm belli olunca acele etmek ve cenâze hizmetlerini çabuk yapmak sünnettir. Ölüm alâmeti; sertleşme, soğumak ve kokmaktır. Öldüğü anlaşılınca gözler açıksa kapanır, çene bağlanır. Soğumadan önce el parmakları, dirsekler, dizler açılıp, kapanarak düz hâle getirilir. Böylece yıkaması ve kefene sarması kolay olur. Ölü soğumadan önce, elbiseleri çıkarılıp geniş, hafîf bir çarşaf ile örtülür. Karnı üzerine çarşaf altına veya üstüne ağır bir şey konulur ki, şişmeyi önler.

Müslüman ölüyü yıkamak, kefenlemek ve cenâze namazını kılmak farz-ı kifâyedir.Yâni lüzûmu kadar kimse tarafından yapılınca başkalarına farz olmaz.

Cenâzeyi yıkamada ve kefenlemede usûl şöyledir: Cenâze örtülü olarak tütsülenmiş serîr üzerine, sırt üstü veya kolay olan şekilde yatırılır. Serîr üzerinde Kıble'ye karşı yatırmak sünnettir. Göbek ile diz

arası örtülü olarak yıkanır. Yıkandıktan sonra, teneşir üzerinde bezle kurulanır. Daha sonra kefenlenir. Erkeğin kefeni üç parça olması sünnettir. Yâni îzâr (baştan ayağa kadar genişliği bir metreden fazla bez), kamîs (entârî gibi uzun gömlek), lifâfe (baştan ve ayaklardan aşırı uzunlukta ve daha geniş olup, baş üstünden ve ayak altından uçları büzülüp bağlanır). Kadının kefeni de beş parça olmak sünnettir.

Peygamber efendimiz buyurdu ki: **Âdem** (aleyhisselâm) **vefât edince, melekler Cennet'ten hanut ve kefen getirdiler. Su ve sedr yaprağı ile yıkadılar. Üçüncüsünde kâfûr koydular. Üç kefenle kefenlediler. Namazını kıldılar. Lahd** (kabir) **yaptılar. Defnettiler. Sonra çocuklarına dönerek, ey Âdemoğulları ölülerinize böyle yapınız dediler."**

İnsanın yalnız baş veya bedenin yarısı ele geçerse yıkanmaz ve namazı kılınmaz, öyle gömülür. Bedenin yarıdan fazlası, başı olmasa bile veya bedenin yarısı ve başı bulunursa, yıkanır ve namazı kılınır.

Cenâze namazı: Müslüman olan kadın, erkek ve çocuk öldüğü zaman iki rekat cenâze namazı kılınır. Bu namaz dört tekbirli olup, ayakta kılınır. Özürsüz oturarak hayvan üstünde veya câmi içinde kılınmaz.

Cenâze namazının dört tekbirinden her biri bir rekat namaz gibidir. İlk tekbirde eller kulaklara kaldırılıp sonrakilerde kaldırılmaz. Eller bağlanınca Sübhâneke (ve celle senâüke) ile berâber okunur. İkinci tekbirden sonra salavâtlar (Allahümme Salli ve Bârik) okunur. Üçüncü tekbirden sonra, cenâze duâsı okunur. Bu bilinmiyorsa, Rabbenâ âtinâ veyâ duâ niyetiyle Fâtiha okunur. Dördüncü tekbirden sonra önce sağa sonra sola selâm verirken, cenâzeye ve cemâate niyet edilir.

Cenâze namazının kabul olması için altı şart lâzımdır:

1. Meyyit Müslüman olmalıdır.

2.Yıkanmış olmalıdır. Cenâzenin ve imâmın bulunduğu yerin temiz olması lâzımdır.

3. Cenâzenin veya bedeninin yarısı ile başının veya başsız yarıdan fazla bedeninin imâmın önünde bulunması lâzımdır.

4. Cenâze yerde veya yere yakın, ellerle tutulmuş veya taşa konmuş olmalıdır. Cenâzenin başı imâmın sağına, ayağı soluna gelecektir. Tersine koymak günahtır.

5. Cenâze imâmın önünde hazır olmalıdır.

6. Cenâzenin ve imâmın avreti örtülü olmalıdır.

Cenâzeyi omuzlarda taşıyarak götürmek en uygun olanıdır. Peygamber efendimiz buyurdu ki: **"Cenâzeyi kırk adım taşıyanın kırk büyük günâhı affolur."** Cenâze ile çiçek ve çelenk götürmek ve bunları mezar üstüne koymak ve mâtem alâmetleri taşımak, yakaya rozet, resim gibi şeyler takmak, Müslümanların âdeti değildir. Avrupa'dan (Hıristiyanlardan) geçmiştir. Cenâzenin konacağı kabir, mümkün olduğu kadar derin olmalıdır.

Ölen kimsenin kırkıncı günü burnu düşmesi, elli üçüncü gecesi çürümeye başlaması ve bu gecelerde mevlid okutulması şeklinde halk arasında yerleşmiş olan inançların aslı yoktur. Ölülere, duâ ile Kur'ân-ı kerîm okumak ile, onun için sadaka vermek ile yardım etmeli, fakat bu yardımları yapmak için kırkıncı, elli üçüncü geceleri beklememelidir. Birinci günü yapıp imdâdına hemen yetişmelidir. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem buyurdu ki:

"Ölünün mezardaki hâli, imdâd diye bağıran denize düşmüş kimseye benzer. Boğulmak üzere olan kimse kendisini kurtaracak birisini beklediği gibi, meyyit de babasından, anasından, kardeşinden, arkadaşından gelecek bir duâyı gözler; kendisine bir duâ gelince, dünyânın hepsi kendisine verilmiş gibi sevinmekten daha çok sevinir." Allahü teâlâ, yaşayanların duâları sebebiyle, ölülere dağlar gibi çok rahmet verir. Dirilerin de ölülere hediyesi onlar için duâ ve istiğfâr etmektir. Îmân ile ölenlere hatm-i tehlîl yapmak, yâni 70.000 kelime-i tevhid okuyup sevâbını rûhuna hediye etmek çok faydalıdır. Hadîs-i şerîfte; **"Bir kimse kendisi için veya başkası için 70.000 adet kelime-i tevhid okursa, günahları affolur."** buyruldu. Bunları birinci, üçüncü, yedinci, kırkıncı, elli üçüncü gibi günlerde yapmak, helva, çörek gibi şeyler yapıp kabir başında dağıtmak dînimizde yoktur.

Definden sonra (kabre ve kıbleye karşı ayakta durarak) telkîn vermek sünnettir.

CENÂZE NAMAZI (Bkz. Cenâze)

CENEVİZ;

Alm. *Genua,* **Fr.** *Gene,* **İng.** *Genoa.* 1815 senesine kadar devam eden Cenova Cumhûriyetine Osmanlılar tarafından verilen isim. Cenova, Ligurua'nın liman şehridir. Denizcilik yoluyla gelişen

Cenovalılar, doğuda birçok imtiyazlar elde etmişler, deniz kuvvetlerinin güçlü olması sebebiyle de birçok devleti hâkimiyetleri altına almışlardır. Akdeniz'de târih boyunca en büyük rakipleri olan Venedikle devamlı harb etmişlerdir. Bizans İmparatoru Mihael VII'ye yaptıkları yardımlar karşılığı İstanbul'un Galata semtini ve İzmir limanından faydalanma husûsunda geniş imtiyazlar elde ettiler. Ayrıca Boğazlar üzerinde bâzı haklar ve Karadeniz'de Trabzon, Kefe gibi daha birçok limanı kontrolleri altına aldılar.

İlk sigorta ve ilk komandit şirketleri Cenovalılar kurmuşlardır. Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde ticâret serbestîsi elde etmek için, kuruluş devrinde harekete geçen Cenovalılara ilk imtiyâzı Sultan Birinci Murad vermiştir (1387). 1396 yılında Fransa hâkimiyeti altına giren Cenevizliler, Fransızların zoruyla Osmanlılara karşı aleyhte hareketlerde bulunmuşlardır.

Daha sonra tekrar Osmanlılarla dostluk kurma yolunu seçen Cenevizliler, Sultan Çelebi Mehmed ile Foça şap mâdenlerinin işletme hakkının karşılığında, yıllık 2000 düka altını vermeyi taahhüd eden anlaşmayı yaptılar (1416).

Bütün ticâretleri Doğu Akdeniz ve Yakındoğu ile olan Cenevizlilerin, Osmanlı Devletinin gelişmesiyle gelir kaynakları birer birer ellerinden çıktı. İstanbul'un Fâtih Sultan Mehmed Han tarafından fethi esnâsında Galatalı Cenevizliler tarafsızlık sözü vermelerine rağmen, sözlerinde durmamaları üzerine ellerindeki ticârî imtiyazların bâzıları alınmıştır. Zağanos Paşa ile 3 Haziran 1453'te yaptıkları anlaşmaya göre, yıllık vergi ödeyecekler, kilise kuramayacaklar, gayrimenkul hakkına sâhip olmayacaklardı. Böylece Galata Türklerin eline geçmiş oluyordu. Sakız, Limni, Amasra ve Kefe'deki Ceneviz kolonileri bir iki sene daha varlıklarını sürdürdülerse de Fâtih Sultan Mehmed bunları ortadan kaldırdı. Sakız Adası 1566'ya kadar vergi karşılığında varlığını sürdüydüyse de Kaptan-ı Deryâ Piyâle Paşa adayı aldı ve Ceneviz kolonisine son verdi.

Fransa bayrağı altında Doğu Akdeniz'de ticâretlerine devâm eden Cenevizlilere Sultân Üçüncü Mehmed bâzı ticârî imtiyazlar tanıdı. 1665'te ise diğer Avrupa devletlerine tanınan ticârî imtiyazlar Cenevizlilere de verildi. Osmanlı Ceneviz ticârî ilişkileri Fransız ordularının Ceneviz'i işgâline kadar sürdü. 1777'de Liguria Cumhûriyeti Napolyon tarafından tekrar kuruldu. 1805'te Fransa'ya katılan Ceneviz, 1815'te Sardunya Krallığı tarafından ilhâk edildi. 1849'dan sonra İtalya tarafından alınarak onların ticâret limanı hâline geldi.

CENEVRE;

İsviçre'nin güney batısında, Cenevre kantonunun merkezi olan şehir. Fransa sınırı yakınında bulunur. Cenevre, holdinglerin ve çok sayıda milletlerarası kuruluşun merkezi olarak dünyâ çapında bir finans şehridir. Şehrin nüfûsu 160.000 civârında, metropoliten alanınki ise 380.000 civârındadır.

Cenevre, hem Germenler hem de Akdenizliler için mühim bir ticâret merkezi olarak gelişmiştir. Ekonomisi bankacılık, ticâret ve sigortacılığa dayanır. Şehir âdetâ milletlerarası sermaye için bir sığınak durumundadır. Nüfûsun çoğu hizmet sektöründe çalışır. Cenevre eskiden beri vasıflı işgücüne ve dış pazarlara yönelik üretimiyle tanınır. Kimyâ sanâyii ileri seviyede olup Basel'den sonra en büyük kimyâ sanâyii buradadır. Başlıca ihrâcat ürünleri başta saat, hassas makina ve âletler, mücevher ve kimyâsal maddelerdir. Karayollarının çoğu öteki şehirlerden ziyâde doğrudan Fransa'ya bağlanır.

Cenevre, aynı zamanda birçok milletlerarası teşkilâtın merkezi durumundadır. GATT, Birleşmiş Milletler Teşkilâtının Avrupa'daki dâireleri, Milletlerarası Çalışma Bürosu, Kızılhaç, Avrupa Nükleer Araştırma Merkezi Cenevre'dedir. Ayrıca milletlerarası konferansların toplanıldığı, sözleşmelerin imzâlandığı dünyâca ünlü şehir merkezlerindendir.

- 26 Eylül 1928'de Cenevre Hakemlik Genel Senedi,

- 22 Ağustos 1864 Milletlerarası Kızılhaç Komitesinin çabasıyla yaralı askerlerin korunması, ayrıca 1929 savaş esirlerine uygulanacak işlemlerle ilgili sözleşmenin imzâlanması,

- Nisan-Temmuz 1954 iki blokun (Batı ve Komünist) ve bağlantısız ülkelerin "Korede Barış" gâyesiyle toplanan ve başarısızlıkla neticelenen konferans,

-19 Mayıs 1956 karayoluyla mal taşımacılığına âit milletlerarası sözleşmeler,

- 1952'de imzâlanan, 1955'te yürürlüğe giren ve 1971'de değişikliğe uğrayan "Yazar ve Yazdıkları Eserlerin" korunması ile ilgili sözleşmeler,

- 1974'te Türk, Yunan ve İngiliz dışişleri bakanlarının, daha sonra Kıbrıs Türk ve Rum topluluklarının temsilcilerinin katıldığı Kıbrıs Meselesinin çözümlenmesi için toplanan bir dizi konferans ve sözleşmelerin hepsi Cenevre'de olmuştur.

Cenevre Üniversitesi dünyâ çapındaki araştırmalar, botanik ve eğitim dallarındaki şöhretiyle çok

sayıda yabancı öğrenci çeken gözde bir kuruluştur.

CENEVRE SÖZLEŞMELERİ;

savaşın asker ve siviller üzerindeki yıkımını hafifletmek gâyesiyle, 1864-1949 arasında İsviçre'nin Cenevre şehrinde imzâlanan bir dizi milletlerarası sözleşme. Milletlerarası kızılhaç komitesinin çabası ve bu teşkilâtın kurucusu Henri Dunant'ın önayak olması sonucu ilk Cenevre Sözleşmesi 22 Ağustos 1864'te imzâlandı. Bu sözleşmeyle, yaralı ve hasta askerleri tedâvî eden bütün kuruluşların personelleriyle birlikte dokunulmazlığı sağlanarak saldırıya uğramaları önleniyor, taraf tutmaksızın bütün askerlerin bu kurumlara kabûlü ve tedâvisi öngörülüyor, yaralılara yardım eden siviller korunuyor ve sözleşme çerçevesine giren kişilerle, araç ve donanımın kızılhaç işâretini taşıması kararlaştırılıyordu.

Üç yıl içinde irili-ufaklı birçok devlet tarafından onaylanan bu sözleşme, 1906'da İkinci Cenevre Sözleşmesiyle değiştirilip genişletildi. Sözleşme hükümleri 1899 ve 1907 Lahey Sözleşmeleriyle deniz savaşlarında uygulandı. 1929'da imzâlanan Üçüncü Cenevre sözleşmesiyle savaşan devletlerin esirlere insanca davranması, haklarında bilgi vermesi ve tarafsız ülke temsilcilerinin esir kamplarını ziyâret etmelerine imkân tanıması kararlaştırıldı.

İkinci Dünyâ Savaşı sırasında bâzı devletlerin sözleşme hükümlerine uymamaları üzerine 23-30 Ağustos 1948'de Stockholm'de toplanan Milletlerarası Kızılhaç Teşkilâtı Konferansında bu hükümlere ekler yapılması ve bunların maddeler hâlinde toplanması kararlaştırıldı. Konferans sonunda hazırlanan, savaş durumundaki silahlı kuvvetlerin yaralı ve hastalarının durumunun iyileştirilmesi için sözleşme, silahlı kuvvetlerin denizdeki yaralı, hasta ve kazazedelerinin durumunun iyileştirilmesi için sözleşme, savaş esirlerine yapılacak muamele konusunda sözleşme ve savaş zamânında sivillerin korunması konusunda sözleşme, 12 Ağustos 1949'da Cenevre'de kabul edildi. Dünyâ üzerindeki ülkelerin çoğunluğu Cenevre Sözleşmelerinin bir bölümünü veya tamâmını onaylamıştır. Türkiye Cumhûriyeti de 1953'te çıkarılan bir kânunla 10 Ağustos 1954'te sözleşmelere taraf oldu.

CENGİZ AYTMATOV;

Kırgız yazar ve gazeteci. 1928'de Kırgızistan'ın Şeker köyünde doğdu. Bir memur çocuğu olarak dünyaya gelen Cengiz Aytmatov ilk öğrenimini köy okulunda gördü. İkinci Dünya Savaşı sırasında köyünde erkek nüfusun azalması üzerine köyün sovyetine kâtip oldu. Daha sonra Cumbul'da baytar okuluna başladı. 1953 senesinde Kırgızistan Tarım Enstitüsünden mezun oldu. Talebeliği sırasında çeşitlli yazı denemeleri yaptı. Okulu bitirdikten sonra devlet üretme çiftliklerinde vazife yaptı. Bu sırada da eser yazmağa devam etti. Bir müddet Moskova'da Gorki Enstitüsünde staj yaptı. 1957'de Sovyet Yazarları Birliği Moskova Üniversitesi Edebiyat Fakültesini bitiren Cengiz Aytmatov 1959'da Kırgız'da **Pravda** gazetesi muhabiri oldu. **Provesti gor İstepey** (Dağlar ve Steplerden Masallar) adlı hikâye derlemesiyle meşhûr oldu. 1962'de Kırgız Sinematoğrafi İşçileri Birliği birinci sekreterliğine getirildi. 1963 senesinde Lenin Ödülünü aldı.

Yazdığı eserlerde Kırgızların köy hayatını anlatan Cengiz Aytmatov'un, ilham kaynağı Kırgız destanları özellikle Manas destanı oldu. Hem Rusça, hem de Kırgızca olarak kaleme aldığı eserlerinin konusu savaş ve aşktır. Yazar bu konuların üzerinde duruşunu insan duygularının en yoğun olarak bu iki durum sırasında ortaya çıkmış olmasıyla izah eder. Fransız şâiri Aragon onun **Cemile** adlı eseri için "Dünyanın en güzel aşk hikâyesidir." demek suretiyle değerini ifâde etmiştir. Türk diline ve Orta Asya Türk boylarına özel ilgi duyan yazar 1966 da SSCB Yüksek Sovyeti üyeliğine seçildi. 1967 de SSCB Yazarlar Birliği Yürütme Kurulu üyesi oldu. 1968 de Sovyet Devlet Edebiyat Ödülünü aldı. Birkaç defâ ülkemizi ziyâret etti.

Sovyet Komünist Partisinde yıllarca vazife yapmış, sosyalizme kendini adamış biri olan Cengiz Aytmatov aynı zamanda Orta Asya Türk Cumhuriyetlirinin özellikle de Kırgızistan'ın otuz yıldan beri hür dünyaya açılan penceresi olmuştur. Kırgız kültürünün temellerini yeniden ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple siyâsî kişiliğinden ziyâde edebî ve kültürel kişiliğini önde tutmak gerekmektedir.

Cengiz Aytmatov'un **Cemile, Masaldan Sonra, Beyaz Gemi, Elveda Gülsarı, Toprak Ana, İlk Öğretmenim, Yüz Yüze, Selvi Boylum, Deve Gözü, Askerin oğlu, Oğulla Görüşme, Kopar Zincirlerini Gülsarı, Öğretmen, Zorlu Geçit** adlı eserleri vardır. Çeşitli dillere çevrilen eserleri Türkiye'de çeşitli yayınevleri tarafından basılmıştır. Türkçeye çevrilen eserleri 1974 ve 1982'de **Bütün Eserleri** adı altında toplanmıştır.

CENGİZ DAĞCI;

Kırımlı Türk romancı ve şâir. 9 Mart 1920 târihinde Kırım'ın Yalta liman şehrine bağlı Kızıltaş köyünde doğdu. Bir adı da Murat olan Cengiz Dağcı, bâzı eserlerinde Suvarski adını kullanmıştır. Babası

Kırım'dan sürgün edilen Emir Hüseyin Dağcı, annesinin adı ise Fatma'dır.

İlk tahsilini doğum yeri olan Kızıltaş köyünde gören Cengiz Dağcı, ortaokulu Akmescid'de okudu. Talebelik yıllarından îtibâren şiirler yazmaya başladı. İlk şiiri 1936 yılında **Kırım Gençlik Dergisi**'nde yayınlandı. Bâzı şiirleri de Kırım Yazarlar Birliğinin **Edebiyat Mecmuâsı**'nda yer aldı. 1939 senesinde Kırım Pedagoji Enstitüsüne girdi.

İkinci Dünyâ Savaşı başlayınca tahsilini bitiremeden askere alındı. Odesa'daki Subay Okuluna gönderildi. 1941 Haziranında Ukrayna Cephesinde tank teğmeni olarak savaşa girdi. Almanlara esir düştü. Bir süre sonra Almanlar tarafından kurulan Türkistan Lejyonuna katılıp, Ruslara karşı savaştı. Daha sonra Polonya'ya geçti. Hanımı Polonya milliyetçileriyle birlikte Almanlara karşı yeraltı faaliyetlerinde bulundu.

1945-46 senelerinde binlerce Türkistanlı ile birlikte Türkiye'ye gelmek için müracaatta bulundu. Fakat devrin idârecileri tarafından bu istekleri kabul edilmediği için gelemedi. Daha sonra Kızılhaç'ın yardımıyla İngiltere'ye gitti. Londra'ya yerleşti ve hâlen ticâretle uğraşmaktadır.

Savaş onun psikolojik durumu üzerinde olumsuz tesirler bırakmıştı. Bu bakımdan yazar savaş öncesi ve savaş yıllarına ışık tutacak mâhiyette hâtıra tarzında romanlar yazdı. Eserlerinde Kırım Türklerinin sıkıntı ve mücâdelelerini anlattı. Bâzı şiirleri 1950'li yılların ikinci yarısında **Kırım Dergisi**'nde yer aldı. Şiirlerinde ve eserlerinde hislerine bir sınır koymayan Cengiz Dağcı, söylemek istediklerini açıkça ifâde etmeyi tercih etti. Türkiye'de bir yayımcıya gönderdiği hayat hikâyesini, "Elhamdülillah Türküm, Müslümanım ve notlarımda yazdıklarımın hepsinin de hakikat olduğuna yemin ederim." diye bitirmiştir.

Türk âleminin bir bütün olduğunu da şöyle ifâde etmiştir: "Bize Tatar diyorlar. Çerkez, Türkmen, Kazak, Âzerî, Karakalpak, Çeçen, Uygur, Kabudî, Başkırt, Kırgız diyorlar. Bunlar hep yalan. Deniz parçalanamaz. Biz Türk Tatarız. Bunu senin kalbin bildiği gibi her Başkırt, her Kırgız, her Kazak'ın da kalbi bilir. Kalbinin hisleriyle hareket et. Dünyânın boş hırslarına kapılma..."

Cengiz Dağcı, Türk edebiyâtına birçok eser kazandırdı. Türkiye'de 1956'dan bu yana yayımlanan romanları pekçok baskı yapmıştır.

Eserleri şunlardır: **Korkunç Yıllar, Yurdunu Kaybeden Adam, Onlar da İnsandı, Ölüm ve Korku Günleri, O Topraklar Bizimdi, Dönüş, Genç Temüçin, Badem Dalına Asılı Bebekler, Üşüyen Sokak, Anneme Mektuplar, Benim Gibi Biri, Yansılar.**

Cengiz Dağcı'nın şiirlerinden;

Veriniz Atamın Kılıcını Bana!

Kalbimde hürriyet ateşi yanar,
Veriniz atamın kılıcını bana!
Atımı süreyim kanlı meydana,
Veriniz atamın kılıcını bana!

Veriniz! Kudretli deryadır gönlüm,
Türkistan yok diye bağıran o kim?
Kanını seven savaşçı bir Türküm.
Veriniz atamın kılıcını bana!

Veriniz! Dökülen kana kan için,
Günahsız yurdumda ölen can için,
Geçmiş ve gelecek nam ve şan için.
Veriniz atamın kılıcını bana!

Kalbimde hürriyet ateşi yanar,
Veriniz atamın kılıcını bana.
Atımı süreyim kanlı meydana,
Veriniz atamın kılıcını bana!

CENGİZ HAN;

meşhûr Moğol imparatoru. 1155'te Onon Irmağı kıyısındaki Dülün-Boldak kasabasında doğdu. Babası Yegüsey Bahadır'dır. Asıl adı Timuçin olup, imparator olunca Cengiz adını aldı.

Timuçin'in babası, Moğolların oldukça tanınmış boy beylerindendi. Babasının ölümünden sonra Timuçin, etrafına birtakım Moğol ve Türk kabîlelerini topladı. Kendisine tâbi olmayan kabîleler üzerinde katliam derecesine varan zulümler yaptı. Ayrıca kabîlelerin önde gelenlerini öldürtüyor ve kendisine karşı gelebilecek bir kimse bırakmıyordu. Esâsen hayat şartlarının ağır, toprağın kısır olduğu,

şehirlerin teşekkül edemediği Moğolistan'da derebeylik teşkilâtı dışında ictimâî bir devlet teşkilâtı yoktu. Bu sebeple Timuçin de aynı yolu seçti. Evvela eski arkadaşı ve kankardeşi Camuka Hanı ve yine eski müttefiki ve Kerayit Moğollarının kralı Ong Han ile oğlu Sengün Hanı yendi. 1206 yılında Naymanları da yenerek Batı Moğolistan'a hâkim oldu ve Cengiz adını takınarak imparatorluğunu îlân etti.

İlk olarak devletine, ileride Cengiz Kânunu denilecek olan kâidelerle düzen verdi. Boy beyleri ve büyük kumandanlarından meydana gelen kurultayını topladı. İlk hedefi Çin İmparatorluğu idi. 1215'te çok çetin geçen muhârebelerden sonra, Çin'in başkenti Pekin'i ele geçirdi. Sonra Uygur ve Karluk Türk devletlerini kendisine tâbi hâle getirdi. Nihâyet 1218'de Türkistan'a, Harezmşahlara ve Doğu Türk Hakanlığına karşı sefere çıktı. Harezmşahlar hükümdârı Celâleddîn Harezmşah büyük bir mücâdele vermesine ve kahramanlıklar göstermesine rağmen dalga dalga gelen Moğol kuvvetleri karşısında yenilmekden kurtulamadı. Bütün Türkistan, başkenti Semerkand da dâhil, Cengiz'in eline geçti. Celâleddîn Harezmşah İran'a çekildi ise de, bir müddet sonra Moğollar burayı da ele geçirdiler.

Bundan sonra Moğolistan'a dönen Cengiz, Çin'e karşı son seferine çıktı. Son seferini kazanan Cengiz, 1227'de Kansu'da öldü. Burhan-Haldun Dağlarında, bugün dahi bilinemeyen bir yere gömüldü.

Cengiz, kan dökücü ve zâlim bir hükümdâr olup, Türk şehirlerinde müthiş katliâmlar yaptırdı. Çeşitli târih kitaplarında ifâde edildiğine göre; "Cengiz dünyânın en büyük cihângirlerinden ve en meşhur zâlim ve kan dökücülerindendir. Horasan, Kandehar ve Multan gibi medeniyet merkezlerini yakıp yıktı. Milyonlarca Müslümanı öldürdü. Çoğunu câmilerde kılıçtan geçirdi. Buhara, Semerkand ve Herat gibi ilim merkezi olan büyük şehirleri harabeye çevirdi. Kadınlarını esir diye askerlerine dağıttı. İslâm medeniyetine, yerine getirilemeyecek darbeler indirdi. İslâm âlimlerinin milyonlarca eserlerinin bugün elde bulunamaması, Cengiz ile torunlarının ve bunların emri ile saldıran vahşi Moğol yağmacılarının yaptıkları tahriplerin netîcesidir.

Cengiz, Moğol olup, Türklükle hiçbir ilgisi yoktur. Yağmacılıkla geçinir ve Güneşe tapınırlardı. İslâm ve medeniyet düşmanıydılar. Askerlerinde nikâh ve âile duygusu yoktu. Cengiz, teşkilâtlı ve düzenli bir ordudan çok, çapulcu gürûhu gibi bir orduya sâhipti. Bu sebepledir ki, taşkınlık ve azgınlık zamânı kısa sürdüğü hâlde, yıktığı medeniyetler bir daha eski hâlini alamadı.

CENGİZNÂME;

Moğol hükümdârı Cengiz Hanın hayâtı, şahsiyeti ve fetihleri etrafında söylenmiş destan. Bu destan Orta Asya'da Cengiz ve çocukları tarafından idâre edilen bâzı Türk kabîleleri arasında 13. asırda doğmuştur. Yazılı edebiyâta 15. yüzyıl sonlarında geçmiş olan bu destanın, Orta Asya Türkleri arasında yaygın ve devamlı bir ömrü olmuştur.Türklerin İslâmiyetten uzak kalan Başkurt, Kırgız-Kazakları, Yakutlar-Tonguzlar gibi boyları arasında ısrarla yaşatılmıştır.

Eserde vak'alar, Moğol İmparatoru Cengiz'in ve çocuklarının târihi hikâyelerine uygundur. Bu sebeple Cengiznâme, Cengiz'den başlayarak Moğol Hanlarının destânî bir târihi olarak kabul edilmiştir. Destan, Cengiz'in atalarını ve doğuşunu hikâye ile başlar. Evlenişi, bâzı Orta Asya kabîlelerinin başına geçişi, yaptığı savaşlar ve fetihleri anlatıldıktan sonra kurduğu imparatorluğu çocukları arasında paylaştırarak ölmesiyle biter.

Cengiz, Müslüman Türkler tarafından hiç sevilmemiş ve hep nefretle karşılanmıştır. Bilhassa Osmanlı Türkleri Cengiz'in yaptığı fetihler esnâsında yaptığı zulümleri, yakıp yıktığı şehirleri, harâb ettiği mâmûreleri ve oluk gibi akıttığı Müslüman kanını unutamamışlardır. Ayrıca Anadolu'da 12. asırda bütün şiddetiyle yaşanan Moğol zulüm ve baskısı, Cengiz ve ordularının Selçuklu ve Osmanlı Türkleri içinde nefretle anılmasına yetmiştir. Dolayısıyla Anadolu Türkleri arasında bu destan bilinmez.

Cengiznâme'nin Paris Millî Kütüphanesinde, Berlin Devlet Kütüphânesinde, British Museumda yazma nüshaları vardır. İlk matbu nüshası İbrâhim Halfin tarafından 1822'de Kazan'da bastırılmıştır.

CENİN (Bkz. Embriyon)

CENNET;

Alm. *Paradies (n),* **Fr.** *Paradis (m),* **İng.** *Paradise.* Âhirette, Allahü teâlânın râzı olduğu kimselerin gidecekleri ve sonsuz olarak zevk ve saâdet içinde yaşayacakları yer. Cennet kelimesi, lügatta C ve N harflerinden meydana gelmekte olup, aynı kökten meydana gelen cin, cinnet, cinân, cenîn kelimeleri gibi "örtülü" demektir. Cennet meyveler, çiçekler, güzel kokular ve daha pekçok güzellikler ile örtülü olduğundan bu isim verilmiştir. Dünyâda bağ, bostan, bahçe mânâsına da kullanılır. Kelimenin bu kullanılış şekli, daha çok teşbih, benzetme içindir.

Bütün semâvî dinler ve bâzı semâvî olmayan inanç sistemleri, bu dünyâdan başka olarak bir ikinci

dünyânın, yâni âhiretin varlığından haber vermişlerdir. İlk insan ve ilk peygamber Âdem aleyhisselâmdan îtibâren bütün peygamberlerin, insanlara tebliğ ettikleri dinlerde, îmâna âit esaslar aynı idi. Bu dinlerin hepsinde, âhirete ve âhirette mükâfâtlara veya cezâlara uğrayarak, sonsuz yaşamaya "inanmak" emredilmiştir. Cennet, insanları, âhirette mükâfâtlandırma yerinin adıdır.

Cennet hakkındaki bilgilerimiz, din kitaplarına dayanır. Fen ilimlerinin konusu bu dünyâyı incelemek olduğundan, bunlardan âhiret (öbür dünyâ) hakkında bir açıklama veya bilgi beklenmez ve aranmaz.

İslâmiyet, insanların öldükten sonra tekrar yaratılıp sonsuz yaşayacaklarını, hayvanların ise kıyâmette birbirleriyle ve insanlarla hesapları görüldükten sonra, tekrâr yok edileceklerini bildiriyor. İslâm dîninin mukaddes kitâbı Kur'ân-ı kerîm ve Peygamber efendimizin hadîs-i şerîfleri, bunların şerhi, tefsiri yâni izah ve açıklaması olan ana kaynaklarda Cennet hakkında çeşitli bilgiler vardır. Buralarda bildirildiği gibi Cennet, bu dünyâda iken Allahü teâlânın gönderdiği peygamberlere inanarak, onların bildirdiklerine uygun yaşayarak, doğru yolda yürüyenlere mükâfât, iyilik, nîmet ve ihsân yeri olmak için Allahü teâlâ tarafından yaratılmış ve hazırlanmıştır. Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmde Tevbe sûresinin 112. âyet-i kerîmesinde meâlen şöyle buyurdu:

"Şirk ve nifaktan tövbe edenler, Allah'a ihlâsla ibâdet edenler, hamd edenler, oruç tutanlar, rükû ve secde yapanlar (namaz kılanlar), **iyiliği emredip, kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın hudûdunu koruyanlar** (emirlerini yapıp, yasaklarından sakınanlar) (var ya) **işte böyle müminleri Cennetle müjdele."**

Cennet, akla gelen veya gelmeyen her türlü güzelliklerin toplandığı yerdir. Dünyâdaki zevk ve lezzetlerin, Cennettekilerin yanında hiç kıymeti yoktur. Cennette, oradakilerin istedikleri her türlü yiyecek ve içecek önlerine gelir.Koparmak, pişirmek gibi zahmetlere katlanmadan dilediklerince yiyip içerler. Türlü çeşitli mücevherden yapılmış köşkler, herbiri ayrı lezzette ırmaklar, leziz meyvelerle dolu ağaçlar, nefis bahçeler, kuşlar ve daha akla hayâle gelmeyecek nice nîmetlerden bol bol faydalanırlar. Hûrî, gılman ve Cennet melekleri ile berâber olup, zevk ve lezzet içinde sonsuz yaşarlar. Cennet meleklerinin büyüğünün adı Rıdvân'dır. Cennet'te bir kısım köşklerin içinde olanlar, diledikleri yeri görür ve kendilerini istedikleri yere götürürler. İnsanlar, dünyâda kaç yaşında vefât etmiş olurlarsa olsunlar, Cennet'te 33 yaşında olacaklardır. Hanımlar, kocaları ile ve İslâm büyüklerini sevenler de, onlarla berâber olurlar. Cennet'e giren bir daha çıkarılmaz.

Cennet'teki dereceler ve mükâfâtlar, herkesin ilmine ve ibâdetlerine göre olacaktır. Allahü teâlâ, arş ve kürsî altında, yedi kat göklerin üstünde sekiz Cennet yaratmıştır. Bunlardan, Cennet-i Adn, derecesi ve nîmetleri en yüksek olandır. Peygamberler, sıddîkler ve şehitler bu Cennet'e girerler. Cennet-i Firdevs, diğerlerinden üstündür. Bahçeleri çoktur. Diğerleri; Cennet-i Naîm, Cennet-i Huld, Cennet-ül-Me'vâ, Dârüs-selâm, Dârül-Karâr, Dârül-Celâl'dır.

Cennet'e herkes giremeyecektir. Âdem aleyhisselâmdan kıyâmete kadar gelip geçen insanlar içinde Allahü teâlânın râzı olduğu kimseler girecektir. Bunun için, insanların kendi zamanlarındaki Peygamberlere ve getirdiği dîne inanarak bu inançlarına uygun bir dünyâ hayâtı geçirmeleri ve son nefeslerinde îmân ile vefât etmeleri lâzımdır. Son peygamber Muhammed aleyhisselâmın gelmesi ve İslâm dînini bütün insanlara tebliğ etmesinden sonra, kıyâmete kadar gelecek insanların O'na ve O'nun bildirdiklerine îmân etmeleri şarttır. Ancak Muhammed aleyhisselâmın bildirdiklerine şeksiz, şüphesiz îmân etmekle ve her hususta O'na tam uymakla, Allahü teâlânın rızâsına ve Cennet'teki en yüksek derecelere kavuşulur.

Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmde Cennet hakkında meâlen buyurdu ki:

Rablerinden korkanlar (takvâ sahibi olanlar) **ise** (izzet ve ikrâm ile) **bölük bölük Cennet'e sevk edilirler. Oraya varıp kapıları kendilerine açılınca, Cennet'in bekçileri şöyle derler: Selâm ve selâmet size, tertemiz geldiniz! Artık, ebedî kalmak üzere girin buraya.** (Zümer sûresi: 73)

...Kim Allah'a ve peygamberine itâat ederse, Allah onu, altından ırmaklar akan cennetlere sokar ki, onlar orada ebedî kalıcıdırlar. Bu, en büyük kurtuluş ve saâdettir. (Nisâ sûresi: 13)

Allah, mümin erkeklere de, mümin kadınlara da içinde ebedî kalıcı olmak üzere altından ırmaklar akan Adn Cennetlerini ve çok güzel meskenleri vâdetti... (Tevbe sûresi: 72)

...Canlarının istiyeceği, gözlerinin hoşlanacağı ne varsa oradadır ve siz içinde ebedî kalıcılarsınız. İşte bu sizin çalıştığınız ameller sebebiyle mîrasçı kılındığınız Cennet'tir. (Zuhrûf sûresi: 71-72)

Peygamberlerin sonuncusu Muhammed aleyhisselâm da Cennet hakkında buyurdu ki:

Aşağı derecede bulunan Cennetlikler, yüksek derecede bulunan Cennetlikleri ufukta parlayan tek tük yıldızlar gibi göreceklerdir.

Cennet'te yukarıya doğru, biribirlerinin üstünde bulunmak sûretiyle (100) **derece ve mertebe vardır. Genişlikleri de çok geniştir. Firdevs makam bakımından Cennet'in en yükseğidir. Cennet'in dört nehri -ki onlar: Bal, su, süt ve şarap- Firdevs'ten akar ve o Firdevs'in üstünde Arş-ı a'lâ vardır. Öyleyse Allah'tan istediğiniz zaman, Firdevs'i isteyiniz.**

Dikkat edin, Cennet için hazırlanan yok mudur? Kâbe'nin Rabbi'ne (Allah'a) **yemîn olsun ki, Cennet'te tehlike diye bir şey yoktur. Cennet, parlayan bir nûr, etrafa yayılan bir kokudur. Binâları kuvvetlidir. Irmakları devamlı akar, bol ve kemâle ermiş meyve yeridir.**

Cennet'in ırmakları, misk tepelerinden veya misk dağlarının eteklerinden çıkar.

CENNETKUŞU (Paradisea);

Alm. *Paradiesvögel (m),* **Fr.** *Oiseau (m) de paradis,* **İng.** *Bird of paradise.* **Familyası:** Cennetkuşugiller (Paradiseidae). **Yaşadığı yerler:** Yeni Gine ve Kuzey Avustralya ormanlarında. **Özellikleri:** 10 ile 35 cm boyunda olmalarına rağmen, uzun süs tüylerinden dolayı daha iri görünürler. Yüksek ağaçlarda yaşayan, böcek ve meyvelerle beslenen ötücü kuşlardır. **Çeşitleri:** 42 türü bilinir. Büyük, küçük, kral, gök, gök bayraklı, on iki telli cennetkuşları en meşhûrlarıdır.

Yeni Gine çevresindeki adalar ile Kuzey Avustralya ormanlarında yaşayan, Cennetkuşugiller familyası bireylerine verilen genel ad. Dünyânın en güzel tüylü kuşlarıdır. Gagaları yandan basık, ayakları güçlü pençelidir. En yüksek ağaçlara konar ve yuva yaparlar. Güneş ışığında süs tüyleri altın ve zümrüt gibi parıldayarak seyredenleri hayran bırakır. Serçe ile karga iriliğinde olmalarına rağmen, uzun renkli tüyleri onları daha büyük gösterir. Büyük cennetkuşu uzun kuyruğu ile bir metreyi bulur. Genellikle erkekler daha zarif ve renklidir.

Eşleşme dönemlerinde erkek cennetkuşları tüylerini kabartarak dişilere gösteriler yapar. Dişi, ağaç dallarına yapılan çömlek şeklindeki yuvaya kahverengi çizgili iki yumurta yumurtlar. Cennetkuşunun tüyleri, yerliler ve bayanlar tarafından süs olarak kullanılır. Eski çağlarda bu kuşlar için, çok efsâneler söylenmiştir.

CENTİYAN (Gentiana lutea);

Alm. *Gelber Enzian (m),* **Fr.** *Gentiane (f),* **İng.** *Gentian.* **Familyası:** Centiyangiller (Gentianaceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Bursa, İzmir, Kütahya.

Temmuz-ağustos aylarında çiçek açan, yüksek dağlardaki çayırlarda yetişen, takriben 1 m boyunda, çok senelik otsu bir bitki. Gövdeleri yeşil, sert, dik ve içi boştur. Yapraklar karşılıklı, üsttekiler sapsız, alttakiler ise kısa ve geniş saplı olup, gövdenin takriben yarısından yukarıda bulunan yaprakların koltuğunda, 6-15'i bir arada bulunur. Çiçekler parlak sarı renkte, yıldız hâlinde yayılmış, tabanda yapışık, 5 uzunca taç yapraktan ibârettir. Tohumlar yassı, yuvarlak ve esmerimsi renklidir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısımları kökleridir. Genellikle 3-5 senelik bitkilerden elde edilir. Kökler sonbaharda topraktan çıkarılır,yıkanır, kesilir. Evvelâ güneşte, sonra gölgede kurutulur. Bu esnâda kökün husûsî koku ve rengi meydana gelir.

Centiyan köklerinden mum, tanen, uçucu ve sâbit yağ ile gentianin isimli bir alkaloit ve glikozitler elde edilir.

Acı ilaçlardan biridir. İştah açıcı ve mîdevî olarak istifâde edilir. Kandaki kırmızı ve beyaz küreciklerin miktârını arttırdığından dolayı kan hastalıklarında da kullanılır. Ateş düşürücü olarak eskiden halk arasında kullanılmıştır.

Bursa (Uludağ)da bu bitkinin köklerinden sulu bir hulâsa hazırlayarak, tekneler içinde ticârete çıkartırlardı. Fakat bilgisizce bir toplama ve kaçak olarak yurt dışına ihracı, bu bitkinin neslinin tükenmesine yol açmıştır.

CENTO;

Türkiye ve Irak arasında 1955 yılında karşılıklı işbirliğini sağlamak amacıyla yapılan antlaşma. Arap ülkelerine ve bölgenin güvenlik ve barışıyla ilgilenen diğer ülkelere antlaşma açık olduğundan bu antlaşmaya Pakistan, İran, İngiltere sonradan dâhil oldular. Amerika gözlemci olarak katılmış, böylece Bağdat Paktı ortaya çıkmıştır. 1958 yılında Irak'ta ihtilâl yapılıp mevcut rejim devrilince, Irak pakttan 1959'da çekildi. Merkezi Bağdat'ta bulunan teşkilât Ankara'ya taşındı. Central Treaty Organization=Merkezî Antlaşma Teşkilâtı kelimeleri kısaltılarak "CENTO" tanımı ortaya çıkarıldı.

CENTO'nun emrinde NATO'da olduğu gibi askerî kuvvetler yoktu. Fakat askerî yetkililer arasında devamlı bir işbirliği, dayanışma plânlama gayreti vardı. Şah rejiminin yıkılmasının ardından 12 Mart 1979'da Pakistan, ertesi gün de İran bu teşkilâttan çekildi. Eylül 1979'da CENTO dâimi komitesi

tarafından feshedildi.

CERÂHAT;

Alm. *Eiter (m.),* **Fr.** *Pus (m.),* **İng.** *Pus, matter.* Bâzı mikroplar ve tahriş edici maddeler tarafından vücut dokularında iltihâbî reaksiyon sonucu meydana getirilen, kıvamlı, yeşilimtrak-beyaz sıvı. Cerâhatın (irinin) görüldüğü iltihap şekline "irinli iltihap" denir.

Vücûdun bir yerine mikrop veya tahriş edici maddelerden birisi girdiği zaman, vücut savunmak için akyuvarlarını o bölgeye yollar. Ayrıca o bölgenin kanlanması da artar. Doku içine damarlardan sıvı ve akyuvar sızması olur. Böylece burası kızarır, şişer ve ağrı yapar. Cerâhat; başlıca iltihâbın âmili olan mikroplar (ekserisi öldürülmüş olarak), serum, ölü doku hücreleri ve beyaz kan hücrelerinden (akyuvarlardan) meydana gelir. İltihâbı yapan mikroorganizmanın cinsine göre cerâhatin rengi ve kıvâmı da değişir.

Cerâhat, vücutta bulunduğu yerlere göre çeşitli isimler alır: Akciğer zarı, kalb zarı gibi yerlerde olunca "ampiyem", deride kabarcıklar şeklinde olursa "piyodermi", bir boşluğu doldurur şekilde olursa "apse" adını alır. Cerâhat, vücûdun dış sathına yakınsa, kendiliğinden açılarak patlayabilir. Derinlerde olan apseleri yararak dışarı boşaltmak gerekir. Cerâhat temizlenmeyecek olursa, kana mikrop karışması ve "sepsis" denilen kan zehirlenmesi ortaya çıkabilir. (Bkz. Abse)

CERBE MUHÂREBESİ;

1560'ta vukû bulan ve Haçlı donanmasının hezîmetiyle sonuçlanan, deniz muhârebesi. Preveze yenilgisinin izlerini silmek isteyen Avrupalılar, Türkleri Batı Akdeniz'den çıkarabilmek için, Turgut Reisi Cerbe'de vurup askerini imhâ etmek gâyesindeydiler. Ancak bu sâyede Tunus ve Trablus, İspanya'nın eline geçerdi. Türklerin burayı yeniden ele geçirmeleri ise yılları alırdı.

Mehdiye Kalesinin yıkılmasından sonra Turgut Paşanın elindeki en müstahkem kale, Cerbe Kalesiydi. Turgut bilhassa son yıllarda burasını iyice tahkim etmişti. Cerbe Adası, Trablus'la Tunus'un arasında bulunduğundan, buradan her iki ülkenin de kontrolü kolay oluyordu. Bunun içindir ki, Haçlıların ilk saldırı noktası Cerbe Adası idi. Cerbe'de yenilen Türklerin Trablus'u savunmaları zor olacaktı. Cerbe'de bin kişilik bir Türk kuvveti vardı. **Turgut Paşa'**nın esas kuvvetleri **Trablus'**ta bulunuyordu ve bunların güçlü Haçlı donanmasına bir şey yapamayacakları meydandaydı.

Nitekim Haçlıların, Osmanlılara karşı hazırlanmış ve kesin bir zafer almayı aklına koymuş olan iki yüz parçadan mürekkep müttefik donanması, ihtiyat olduğundan epey zamandır sefere çıkmayan Jan Andrea Dorya kumandasında Cerbe önüne geldi. Turgut Paşa bu muazzam kuvvete karşı koyamayacağını anlayarak Trablus'a çekilirken, acele olarak Mora sancakbeyi vâsıtasıyla durumu İstanbul'a bildirdi.

Cerbe'yi almaya muvaffak olan İspanyol ve müttefikleri Osmanlı donanmasına karşı acele orayı tahkim ettiler. Buna karşı Piyâle Paşa kumandasındaki Osmanlı donanması Cerbe Adası önüne geldi ve işte burada târihte meşhur Cerbe Muhârebesi yapıldı.

Haçlı donanmasının başında başkumandan Andrea Dorya bulunuyordu. Donanma iki yüz gemiden müteşekkil olup, buna 30 bin asker yüklenmişti. 22 yıldan beri, Preveze'den sonra Hıristiyan âlemi böyle bir armadayı bir arada görmemişti.

Kaptan-ı Deryâ Piyâle Paşa komutasındaki Türk donanmasında ise Uluç Ali Reis,Seydi Ali Reis ve Turgut Paşa gibi tecrübeli kaptanlar bulunuyordu. Donanma 120 parçadan müteşekkildi. Bu tecrübeli deniz serdarları yaptıkları harp dîvânında düşmanı imhâ için Preveze'de kullanılan taktiği uygulamaya karar verdiler.

Piyâle Paşa ve tecrübeli komutanları Haçlı armadasını 14 Mayıs 1560 sabahı pek az bir zâyiâtla birkaç saatte perişân ettiler. Düşman askerinin 20 bini imhâ edildi. Bu muhârebe, Andrea Dorya'nın Preveze'de Barboros'tan yediği silleden sonra, müttefiklere vurulmuş ağır bir darbe oldu. Müttefik kuvvetlerin 60 büyük gemisi batırıldı. Büyükamiral Andrea Dorya yaralı ve perişân bir halde alelade bir kayıkla hayâtını zor kurtardı.

Zaferi müteâkip muhâsara edilen Cerbe Kalesi kısa sürede tekrar fethedildi. Kaledeki İspanyol Generali Alvaro bir gemiye atlayarak kaçmışsa da, Turgut Paşa tarafından tâkip edilerek esir alındı. Adanın idâresi Turgut Paşaya verildi.

Cerbe'de Türk zâiyatı Preveze'de olduğu gibi hayrete değer derecede az olmuştur. Ancak birkaç küçük Türk gemisi batmış ve şehitlerin sayısı bini bulmamıştır.

CERN (Bkz. Avrupa Nükleer Araştırma Konseyi)

CERRAHHÂNE-İ ÂMİRE;

Osmanlı Devletinde orduda vazîfelendirilmek üzere cerrah yetiştiren müessese.

Sultan İkinci Mahmud devrinde, Behced Efendinin hekimbaşılığı zamânında 1832 yılında açıldı. İstanbul Şehzâdebaşı'ndaki binânın alt katı cerrahhâneye, üst katı ise yine aynı târihte faaliyete başlayan Tıphâne-i Âmireye ayrılmıştı. Öğrenim süresi üç yıl olan Cerrahhâne mektebinde dönemin en ünlü hocaları ders veriyordu. Öğrenci sayısı artıp, binâ ihtiyâca cevap veremeyince, okul Topkapı Sarayı ek binâlarından Hastalar Odasına taşındı. Yatılı hâle getirilen okulda öğrenim süresi beş yıla çıkarıldı. 1839'da Tıphâne-i Âmire ile Cerrahhâne-i Âmire birleştirilerek Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne adını aldı. Talebeler cerrâh, tabîb ve eczâcı olmak üzere üç sınıfa ayrıldı. Ancak daha sonraları cerrâhînin bir ihtisâs dalı olarak benimsenmesi üzerine cerrâhî sınıfında öğrenci kalmadı.

CERRÂHÎ;

Alm. *Chirurgie (f.),* **Fr.** *Chirurgie (f.),* **İng.** *Surgery.* Yaralanmaları veya hastalıkları operasyon (ameliyat) teknikleriyle tedâvi etme ilmi. Cerrâhî, dâimâ tıbbın en büyük konularından birisi olmuştur. Zamânımızdan yaklaşık 4000 yıl önceki Mısırlılar, bilinen ilk cerrâhî çalışmaları yapmışlardır. Son 4000 yılda cerrâhî çok yavaş gelişme göstermiştir. Avrupa'da Rönesansla birlikte pekçok ilimde büyük ilerlemeler olurken, cerrâhî konusuna fazla eğilinmemiş ve cerrâhî müdâhaleler çok yerde berberler tarafından yapılmaya devâm edilegelmiştir. Bu devirde yapılan cerrâhî müdâhalelerin sonucu hiç de yüz güldürücü olmayıp, ameliyatların çoğu ölümle netîcelenmekteydi.

Yedinci yüzyılda Avrupa, kilisenin tesirinde karanlık bir devir yaşarken, Müslüman âlimlerin orijinal çalışmalarıyle cerrâhî ilminde önemli ilerlemeler kaydedildi. Bu devirde yaşayan âlimlerden Râzî (850-923), karın yaralarının dikilmesinden ilk bahseden hekimdir. Râzî'nin **El-Hâvî** kitabı bütün tıp bölümlerini, bu arada cerrâhîyi de içine alır. Bu hekim, **Kitâbü't-Tıbbü'l-Mansûrî** adlı eserinin 7. cildini cerrâhîye ayırmıştır. Ebü'l-Kâsım ez-Zahrâvî (912-1013), İslâm tıbbında cerrâhîyle ilgili en önemli eserleri yazmıştır. Ebü'l-Kâsım ez-Zahrâvî'nin **Et-Tasrif-fi't-Tıb** adlı eseri iki bölüm olup, birisi genel tıptan, ikincisi cerrâhîden bahseder. Bu eserde cerrâhın iyi anatomi bilmesine bilhassa işâret edilmiştir. Karın cidarına dayanmış devasa bir karaciğer absesini ilk olarak cerrâhi usûllerle tedâvi eden bu hekimdir. İslâm memleketlerinde bu devirlerde birçok ameliyat yapılabiliyordu. Râzî'nin yaptığı göz ameliyatları meşhurdu.

Modern cerrâhînin başlangıcı: Modern cerrâhînin başlangıcı 1809 yılında Ephraim Mc Dowell tarafından bir karın tümörünün başarıyla çıkarılması sayılabilir. Ortaya çıkan gerçek şuydu ki hasta beklenenden çok daha uzun süre yaşamıştı. Ancak bu noktada cerrahları büyük problemler bekliyordu. Çünkü hastanın ağrı duymasının önlenmesi ve ameliyat sonrası iltihap tehlikesinin ortadan kaldırılması imkânı yoktu. 1840'ta üç Amerikalı (Crawford Long, William Morton ve Horace Wells) ve bir İngiliz (Dames Simpson) ilim adamının çalışmaları cerrâhîde ölçülemeyecek fayda sağlayan anesteziyi ortaya çıkardı. İngiliz cerrahı Joseph Lister'in ameliyat sonrası iltihapları önlemek için karbolik asit tatbik etmesi, modern asepsi (mikroptan arıtma) tekniğinin başlangıcı sayılır. Anestezi ve asepsinin keşfi, modern cerrâhîde en büyük gelişmelere zemin hazırladı. Yirminci yüzyılda bundan daha ileri teknikler gelişti. Cerrahlar sinirsel veya kan kaybına bağlı olarak gelişen ve genellikle öldürücü olan dolaşım zaafının (şokun) sebepleri ve tedâvî şekillerini öğrendiler.Patolog Karl Landsteiner'in kan gruplarının esrârını çözmesi ve kan naklinin mümkün olması da cerrahlara ameliyatlarda büyük yardımda bulundu. Yine 20. yüzyılda harâb olan doku parçaları yerine sun'î veya tabiî parçalar kullanılmaya başlandı.

Modern Cerrâhî Teknikleri

Asepsi (Mikropsuzlaştırma): Asepsinin esâsı ameliyathâne ve cerrâhî malzemelerin hastalık âmili olabilecek mikroorganizmalardan tamâmen temizlenmesidir. Ameliyattan önce ameliyathânedeki kumaşlar, gazlı bez ve pamuklar, cerrâhî malzemenin hepsi otoklavda (basınçlı buhar sistemi olan araç) mikropsuzlaştırılır. Cerrah ve hemşireler yüzlerine maske ve kafalarına kep giyerler. Eller ve kollar dirseğe kadar yıkanır ve temizleyici çözeltilerle mikroptan arıtılır. Ameliyat sırasında steril (mikropsuzlaştırılmış) eldivenler kullanılır. Ameliyat yapılan oda deterjanlar ve kimyâsal temizleyicilerle temizlenerek mikropsuzlaştırılır.

Anestezi: Vücudun bütününün veya belli bölümünün ağrı hissinin ortadan kaldırılmasıdır. (Bkz. Anestezi)

Ameliyathâne ve cerrâhî grup (Ekip): Modern cerrâhî, yüksek tecrübeye sâhip kişilerin meydana getirdiği bir ekip tarafından icrâ edilir. Bu ekip, cerrah, asistanlar, anestezist (narkozcu) ve hemşirelerden meydana gelir. Asistanlar (yardımcılar) ameliyat edilen vücut bölgesini temiz tutmaya, kanın işlem yapılan sahayı örtmesini önlemeye ve diğer bütün yönlerden cerraha yardım etmeye

çalışırlar. Hemşire, cerrâhî malzemeyi taşır, dikiş materyallerini hazırlar ve hastanın içinde bez parçaları vb. kalmaması için tamponları, gazlı bezlerini sayar. Anestezist devamlı sûrette hastanın dolaşım ve solunum sistemlerini kontrol ederek narkozun derinliğini ayarlar. Operasyon sırasında en ufak lüzumsuz hareket ve konuşmadan kaçınılmalıdır.

Değişik organlar ve sistemler birbirlerinden değişik cerrâhî problemler ortaya çıkarır. Cerrâhî tekniğinin ilerlemesiyle çok sayıda cerrâhî alt bölümü ortaya çıkmıştır.

Batın (karın) cerrâhîsi: Batın cerrâhîsi (abdominal şirurji) iki gruba ayrılır. Birisi âcil ameliyatlar, diğeri bekleyebilen (âcil olmayan) ameliyatlardır.

1. **Âcil batın cerrâhîsi:** Karın cerrâhîsinde en çok rastlanan âcil durum apandisit ameliyatlarıdır. Apandisit belirtileri, sağ alt karın bölgesinde ağrı, karında kasların sertliği, kusma ve ateş olarak özetlenebilir. Yapılacak operasyon basit olup, apendix'i kör barsağın ucundan almaktan (kesip çıkarmaktan) ibârettir. (Bkz. Apandisit)

Bir diğer âcil batın problemi, barsak tıkanmasıdır. Buna sebep olanlar, barsağın içiçe geçmesi, yaralar iyileşirken yapışıklık olması veya tümör kitleleri olabilir. Barsağı tıkanan hastalar karınlarında gaz-gaita (dışkı) birikmesi şikâyetleriyle gelirler. Bu durum hastaya çok sıkıntı verdiği gibi oldukça tehlikelidir. Geçecek her saat ameliyatta ölüm riskini arttırır.

Mîde ve onikiparmak barsağı ülserleri de delinerek karın boşluğuna açılmaları durumunda âcil cerrâhî girişime ihtiyaç gösterirler. Bu durum âni ve çok şiddetli ağrı ve karın boşluğunu kaplayan iltihapla kendini gösterir. Tedâvisi hemen karnı açarak delinen kısmı dikmek ve karın boşluğunu temizlemektir. Bunun gibi safra kesesinin ânî ortaya çıkan iltihapları da cerrâhî müdâhaleye ihtiyaç gösterir. Bu durumlarda keseyi almak gerekir. Kadınlarda yumurtalıklarla ilgili hastalıklar, rahim rahatsızlıkları da bâzı durumlarda âcil cerrâhî girişime ihtiyaç gösterebilir.

2. **Âcil olmayan batın ameliyatları:** Âcil olmayan cerrâhîde en büyük kısmı karın içi organlarla ilgili olan ameliyatlar teşkil eder. Bunların en sık rastlananı taşlı safra keselerindeki müzmin iltihap dolayısıyla yapılan kesenin çıkarılması ameliyatıdır. Buna kolesistektomi adı verilir. Safra taşları müzmin iltihap, safra akımında engellenme veya safra muhtevâsının değişmesi dolayısıyla meydana gelebilir. Karın ameliyatlarından en çok yapılanlardan birisi de ilaç tedâvisiyle iyileşmeyen mîde ve onikiparmak barsağı ülserleri için yapılan ameliyatlardır. Bu ameliyatta ülser teşekkülüne sebeb olan asidin salgılatıcı siniri olan "Vagus" kesilir. Ayrıca mîdeden barsağa geçiş yeri olan "hiyor" bölgesi de genişletilir veya mîde ve onikiparmak barsağının bir kısmı çıkarılabilir. Dalağın çıkarılması bâzı kansızlık (anemi) çeşitlerinde ve kan hücrelerinin yapımının yıkımında daha az olduğu durumlarda yapılır. Bunun gibi mîde ve kasık fıtıklarının düzeltilmesi de çok yapılan ameliyatlardandır.

Kalp-damar cerrâhîsi: Cerrâhîde son yıllarda bâzı memleketlerde ve yurdumuzda da büyük ilerlemelere sahne olan dalların başında gelir. Gerek doğumda mevcut olan (temiz ve kirli kanın karışmasına sebeb olan değişik anormallikler), gerekse sonradan ortaya çıkan (romatizma, frengi, tümör vs. ye bağlı olarak) kalp odalarına veya kapakçıklarına âit hastalıklarda yapılan ameliyatlarda son yıllarda çok yüz güldürücü sonuçlar alınmaktadır. Bilhassa erken konulan teşhis ve geciktirilmeyen ameliyatlar çok iyi sonuçlar vermektedir. Bu ameliyatlar genellikle açık kalp (kalbin içini görerek yapılan) ameliyatları olup, ameliyat sırasında kalp tamâmiyle durdurulur ve dolaşım sistemine kan, kalp-akciğer makinası vâsıtasıyla pompalanır.

Atardamarlardaki bâzı hastalıklar da cerrâhi müdâhaleye ihtiyaç gösterir. Kalbi besleyen damarlardan birinin damar sertliği dolayısıyla tıkanması ameliyatla iyileştirilmeye çalışılmaktadır. Bu ameliyatta ya bacaktaki toplardamarlardan birisi veya meme atardamarlarına âit bir parça yâhut da sentetik borucuklar tıkanan damar yerine takılır. (Bkz. By-pass)

Toplardamarların genişlemesi genellikle bacaklarda olur. Buna varis denilmektedir. Varisli damarlar ağrılı, iltihaplı hâle gelirse, yapılacak son çâre ameliyatla varisli toplardamarları çıkartmaktır.

Göğüs cerrâhîsi: Doğumdan veya doğmalık (Konjenital) olan kusurlardan göğüs içinde olanların çoğu kalp ve kalp damarlarıyle ilgilidir. Diğer kusurlar ise yemek borusunun bozuklukları, diyafram kasının kusuru, karın organlarının göğse taşması olarak sayılabilir. Bunların tedâvisi de cerrâhî yollarladır.

Âcil ve iyi bir müdâhale olmadığı takdirde kalp veya akciğeri zedeleyen göğüs yaralanmaları umûmiyetle öldürücüdür. Âcil müdâhale ve yoğun bakım altına alınan hastalardan bir kısmı yaşayabilmektedir. Göğüs kanserleri ve tüberkülozda da bâzı hastalara cerrâhî müdâhale yapılmaktadır.

Kas ve kemik cerrâhisi: Osteomyelit denilen rahatsızlık, kemik iliğinin ve kemiğin iltihabıdır. Bu halde cerahati boşaltmak ve bâzan da iltihapla harâb olmuş kemik parçasını almak için ameliyat yapılır. Kırıklardan bâzılarında dıştan alçı ve diğer metodlarla tedâvi mümkün olmadığı zaman cerrâhî yollarla

iyileştirmeye çalışılır. Kendiliğinden (darbeye ve güce mâruz kalmadan) olan kırıklarda kemik gelişimini yeniden başlatmak için sağlam bir kemik parçası "aşı" olarak konulabilir.

Göz ve kulak hastalıklarında da bu dalda uzmanlaşmış hekimler tarafından çeşitli ameliyatlar yapılır. Örnek olarak gözde katarakt ameliyatları en sık yapılan göz ameliyatlarıdır.

Estetik cerrâhî: Yabancı ülkelerde plastik ve rekonstrüktif cerrâhî olarak bilinen estetik cerrâhî, genel cerrâhînin bir alt dalıdır. Plastik terimi Lâtince "placticus" menşelidir ve biçim verme, şekil verme mânâsındadır. İlk defâ kim tarafından kullanıldığı tartışmalıdır. Fakat Von Graefe 1818'de Berlin'de burun cerrâhîsi üzerine basılan monoorafisinde Rhinoplastik terimini kullanmıştır.

Çeşitli trafik kazâları, yanıklar, yaralar ve ameliyatlardan meydana gelen doku kayıplarını tâmir etmek cerrahları uzun senelerden beri ilgilendirmektedir. Târihte bu branş ilk olarak Ortadoğu ve Hindistan'da kurulmuş; zaman içinde bilgilerin batıya akmasıyla Mısır,Roma ve Yunanlılar'da tutulmaya başlanmıştır.

Ortaçağ'da bu branşın gelişimi hakkında bilgiler çok azdır. Fakat Batı Avrupa'nın estetik cerrâhînin ehemmiyetini anlaması Rönesansla birlikte olmuştur. Avrupalılar bu branşların temelini Endülüs Müslümanlarının yazmış oldukları el yazması kitaplardan alınan bilgilerle kurmuşlardır. Bu kitaplar üniversitelerde el kitabı hâline gelmişti. Bilhassa İtalya'da Salerno Üniversitesinde bu çalışmalar yoğunlaşıp, buradan diğer Avrupa memleketlerine ulaştı. Son iki dünyâ savaşında pratiklerini geliştiren bu cerrahlar bu sahada oldukça büyük ilerlemeler kaydettiler. Zamânımızda teknik ve tıp bilgilerinin ilerlemeleriyle birlikte bu branşta da büyük gelişmeler oldu.

Bu branşın ilgilendiği birçok hastalık mevcuttur. Deri hasarlarının her çeşidi, yarık damak, yarık dudak ve diğer bütün gelişim bozuklukları, çene, yüz, burun kemikleri kırıkları ve biçim değiştirmeleri; kulak, göz kapağı, başın görünüş bozuklukları, saç ekimi, meme biçim düzeltmeleri, fazla şişmanlarda yağ çıkartılması, alınan organların yerine vücudun başka bir tarafından o fonksiyonu görecek organ nakillerini gerçekleştirmek (Meselâ, yemek borusu kanserinden ötürü yemek borusu alınan bir hastanın mîde veya kalın barsağından yeni bir yemek borusu yapıp oraya yerleştirmek).

Türkiye'de de oldukça gelişmiş olup, her hususta estetik cerrâhî yapılabilmektedir.

CERRÂHİYYE;

İstanbul'da yetişmiş evliyânın büyüklerinden Nûreddîn-i Cerrâhî'nin insanları rûhen olgunlaştırmakta tâkib ettiği yol. Halvetiyye yolunun büyük bir kolu.

Cerrâhiyye yolunun büyüğü Nûreddîn-i Cerrâhî'nin asıl ismi, Muhammed bin Abdullah'tır. İstanbul'da Cerrahpaşa semtinde doğdu. Bunun için Cerrâhî diye anılmıştır. Bir rivâyete göre soyu Eshâb-ı kirâmdan Ebû Ubeyde bin Cerrâh'a ulaşır. Bu sebeble Cerrâhî diye anılır. Halvetî tarîkatı içinde meydâna getirdiği terbiye sistemi kendisine nisbet edilerek Cerrâhiyye adı verilmiştir.

Cerrâhiyye yolu silsilesi Halvetîlerden Seyyid Yahyâ Şirvânî'ye ulaşır. Bunun talebesi Pîr Muhammed Erzincânî'den ayrılan koldan Niyâzî-i Mısrî, Ümmi Sinân ve Cerrâhî tarîkatları meydana gelmiştir.

Nûreddîn, Karagümrük'teki dergâhında on sekiz sene tâliplere (ilim ve edeb öğrenmek isteyenlere) ders verdi. Çok talebe yetiştirdi. Allahü teâlânın isimlerini söylemek sûretiyle zikr usûl olmuştur.Talebelerinden bâzıları şunlardır:Şeyh Hüsâmeddîn Efendi, Süleymân Veliyyüddîn Efendi, Bursalı Çelebi Mehmed Efendi, Muslihiddîn Efendi, Yahyâ Efendi vb.

Cerrâhiyye yolunda da diğer tarîkatlerde olduğu gibi, birçok değişiklikler yapılmış bid'atler karıştırılmıştır.

Nûreddîn Cerrâhî'nin ilâhî aşk ile söylediği bir şiiri şöyledir:

Dil (gönül) beytini (evini) pâk eden

Dervişi ankâ eden

Âlem-i ilâhîye giden

Mevlâ zikridir zikri

CERVANTES, Miguel de;

meşhur İspanyol roman yazarı. İspanya'da 1547 yılında Alcala şehrinde doğmuştur. Fakir bir âilenin çocuğu olduğu için binbir zorlukla okudu. Madrid Üniversitesine devam etti. Talebelik sırasında yazdığı şiirlerde kâbiliyetini ve hayâl gücünü gösterdi. İspanya'da iş bulamayınca Roma'ya gidip orada işe başladı. İspanya ve Venediklilerin Osmanlılara karşı hazırladığı sefere asker olarak katıldı (1571). Deniz savaşında sol kolu sakat kaldı. İspanya'ya dönerken 1575 yılında Osmanlı gemileri tarafından

esir alınarak Cezâyir'e götürüldü. Burada beş sene kaldıktan sonra memleketine döndü (1580). Şiirleri yanında, piyesler yazmaya da başladı. Yazdığı eserler kendisine bir şey kazandırmadığından yoksul hayâtı devâm etti.

Kendisini meşhur eden **Don Kişot** adlı eserini 1605 yılında tamamladı. Burada hayalci gücü ile İspanya'daki hayâtı ve insanları eleştirip, hiciv sanatının bütün ustalıkları ile olayları ortaya koydu. Hayâtını kalemi ile kazanmaya çalışan Cervantes, şöhretine rağmen yoksulluktan hiçbir zaman kurtulamamıştı. Madrid'de 1616 yılında öldü. Kendisini şöhrete ulaştıran **Don Kişot**'tan başka, otuz kadar tiyatro eseri, pekçok şiiri ve küçük romanları vardır.

CEVÂD İSFEHÂNÎ;

Zengîlerden Musul hâkimi Kutbeddîn'in vezîri. İsmi Ebû Câfer Muhammed bin Ali'dir. Lakabı Cemâleddîn'dir. Fakat çok cömerd olması sebebiyle bu mânâya gelen Cevâd lakabıyla tanınıp meşhûr olmuştur. Babası tarafından küçük yaştan itibaren çok iyi bir tarzda yetiştirildi. İyi bir terbiye ve tahsil gören Cevâd İsfehânî, genç yaşta Selçuklu sultânı Mahmud bin Melik Şah'ın dîvânında bir makâma tâyin edildi. Daha sonra Musul ve Nusaybin vâliliği yaptı. Bundan sonra da vezirlik makâmına yükseltildi. Musul hükûmeti Atabek Zengi bin Aksungur'a geçince, Atabek Zengi tarafından da vezir olarak tâyin edildi. Bu vezirliği sırasında oldukça meşhûr ve nüfuzlu bir kişi oldu. Atabek Zengi'nin katledilmesi sırasında, vezir Cevâd İsfehânî'yi de katletmeye teşebbüs edildiyse de emîrler tarafından kurtarıldı. Daha sonra hükümdâr olan Seyfeddîn Gâzî bin Zengî tarafından da vezîr olarak tâyin edildi. Vezirlik yaptığı devrelerde, çok güzel hizmetler gerçekleştirdi. Bilhassa cömertliği, fakirlere yardımı ve güzel hizmetleri ile çok sevilip meşhûr oldu. Mekke-i mükerreme, Medîne-i münevvere ve diğer beldelere çok hayrat ve yardım yaptı. Medîne-i münevverenin etrafında sur inşâ ettirdi. Mescid-i Nebî'yi tâmir ettirdi. Her sene Mekke ve Medîne'ye bir senelik gıda maddesi, zahîre, giyecek, elbise ve belli mikdar nakit para göndermeyi âdet hâline getirmişti. Musul'da vukû bulan bir kıtlık sırasında, bütün malını fakirlere dağıttı. Arafat Ovasındaki mescidi ve buraya giden yolu tamir ettirdi. Yine Arafat'ta havuzlar yaptırdı. Bu havuzlara yer altından su yolları yaptırıp, su akıttı. Bu havuzlardan devamlı su akardı. Dicle Nehri üzerine de bir köprü yaptırdı. Her gün evinin kapısına çıkar, fakirlere yüz dinâr dağıtırdı. Âlimlere, sâlihlere ve ilim öğrenenlere de ayrıca yardımda bulunurdu. Ayrıca çok sayıda ribât, muhtaçların barınacağı ve yardım alacağı kuruluşlar yaptırdı. Halk, her tarafdan gelip buralardan istifâde eder, ihtiyaçlarını giderirlerdi. Onun dağıttığı sadakalar, hediyeler, Horasan'ın en ücrâ köyünden Yemen sınırlarına kadar ulaşmaktaydı. Esirleri kurtarmak için binlerce dinâr harcardı. Sadece Suriye'deki müslüman esirleri kurtarmak için, o zamanki değerle pek yüksek bir rakam olan on bin dinâr ödemiştir. Cevâd İsfehânî, Sultan Seyfeddîn Gâzî'nin vefâtından sonra tahta geçen Kutbeddîn Mevdut zamanında, hakkında yapılan iftiralar üzerine tutuklanarak hapsedildi. Hapsedildikten bir sene sonra 1164 (H.559)'de vefât etti.

CEVAD PAŞA;

Osmanlı Devletinin 19. asır kumandan ve sadrâzamlarından. Şam'da doğup İstanbul'da vefât eden Cevad Paşa, Kaba-Ağalızâde nâmıyla anılan ve Şûrâ-yı Askerî üyesi Afyonlu Mustafa Âsım Beyin oğludur. 1851 yılında doğdu. İlk tahsilini Bursa ve İstanbul mekteplerinde yaptıktan sonra Harbiyeye girdi. 1869'da burayı bitirince Erkân-ı Harbiyeye alındı ve buradan da birincilikle mezun oldu. Kısa bir zamanda terfi görerek önce kolağası ve o sıralarda yazdığı **El-Ma'lûmâtü'l-Kâfiye fî Ahvâl-il-Memâlik-il-Osmâniyye** adlı eserini pâdişâha takdim ile binbaşı oldu. 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinde Tuna ordusuna gönderilen Cevad Paşa, önce başkumandan Süleymân Ağanın yâverliğinde, sonra kaymakamlıkla (yarbay) NecibPaşa fırkasının Erkân-ı Harbiye reisliğinde bulundu. 27 yaşındayken miralaylığa terfi ederek Peyker Paşa kolordusunun Erkân-ı Harbiye reisliğine getirildi. Harpten sonra 1878Berlin Muâhedesi hükümlerinin tatbiki işi ile görevlendirildi. 1884'te Çetine Sefâretine tâyin ve rütbesi mirlivâlığa (tuğgeneral) yükseltildi. Burada iki yıl kalan Cevad Paşa rahatsızlığı sebebiyle Viyana'ya gitmek için izin istedi ise de, İstanbul'a gelmesi emrolundu.

Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın dikkatini çekip takdirini kazanan Cevad Paşa, dönüşünden sonra İstanbul'da Teftiş-i Askerî Komisyonu âzâlığına getirildi. Girit'teki karışıklıklar üzerine Girit fevkalâde kumandanlık ve vâli vekilliğine tâyin edildi. Adadaki Müslüman ve Hıristiyan ahâliye iyi idâresi ile kendini sevdirerek aralarında bir anlaşma ve âhenk tesis eden Cevad Paşaya hizmetine karşılık 40 yaşında müşirliğe (orgenerallik) yükseltildi. Cevad Paşanın değerini takdir eden Sultan İkinci Abdülhamîd Han, onu sadrâzamlığa getirdi (1891).

Cevad Paşa, 3 seneyi geçen sadâreti esnâsında tâkib ettiği siyâseti, dâhilde ve hâriçte sulhun muhâfazası idi. Zamanının en mühim ve müzmin meselesi, hâlâ bugün ehemmiyeti devam ettirilmek istenen Ermeni meselesi olmuştu. Cevad Paşa, meselenin en ince teferrûatına vâkıf ve memleketin menfeatlerini müdrik bir devlet adamı sıfatıyle, sert, fakat âdilâne kararlar aldı. Üç sene sonra sadrâzamlıktan alınarak Nişantaşı'ndaki evinde ikâmete mecbur edilen Cevad Paşa, bu sıralarda

Girit'te yeniden karışıklıkların çıkması üzerine Girit Fırka-i Askerîye kumandanlığına tâyin edilerek 1897'de Girit'e gönderildi.

Girit'in Avrupa devletleri tarafından husûsî bir şekilde idâre edileceği anlaşılıp, Almanya İmparatorunun Suriye taraflarına seyâhat yapması kesinleşince, Cevad Paşa mihmandarlığa getirildi. Ancak imparatorla görüşmesinden sonra karargâhı Şam'da bulunan Beşinci Ordu Kumandanlığına tâyin edildi. Burada rahatsızlanan Cevad Paşa, doktorların verdiği rapor sâyesinde İstanbul'a geldi ve 1900'de vefât etti. Merhûm, Fâtih civârında Emir Ahmed Buhârî hazretlerinin türbesi karşısında inşâ olunan husûsî bir türbede medfûndur.

Cevad Paşa, münevver, bilgili ve dürüst bir devlet adamıydı. Arapça, Farsça, Fransızca bilip, Rumca ve İtalyanca'ya da vâkıftı. Türkçede emsâli bulunmayan 10 ciltlik **Tarih-i Askerî** adlı eseri çok değerlidir. Eserde İmparatorlukta eskiden beri mevcut muhtelif askerî teşekkül ve müesseseler, 1826 yılına kadarki meşhur harpler hakkında mâlumât (bilgi) verilmektedir. Yalnız Yeniçerilere âit olan birinci cildi basılmıştır. Ayrıca kıyâfetleri ve o devrin silâh ve techizatını gösterir bir de albümü vardır ki, Paris'te basılmıştır. Bunlardan başka **Riyâziyenin Mebâhis-i Dakikası, Kimyânın Sanâyie Tatbiki, Semâ** ve **Telefon** gibi fennî eserleri de mevcuttur. Ancak 24 nüshası basılan **Yâdigâr** adlı bir de mecmûa çıkarmıştır. Sadrâzamken Bâbıâlî bahçesinde yaptırdığı kütüphâne bugün de Cevad Paşa Kütüphanesi adı ile anılmakta olup,Başbakanlık Osmanlı Arşivinin bir deposudur. Beş bin ciltlik kütüphânesini İstanbul Arkeoloji Müzesine bağışlamıştır.

CEVAD ŞÂKİR KARAAĞAÇLI (Bkz. Halikarnas Balıkçısı)

CEVDET PAŞA (Bkz. Ahmed Cevdet Paşa)

CEVDET SUNAY;

Türkiye Cumhûriyetinin beşinci Cumhurbaşkanı. 1900 yılında Trabzon'da doğdu. İlk tahsilini bitirdikten sonra Kuleli Askerî Lisesine girdi. 1917 yılında liseyi bitirdiği zaman, Türkiye, Birinci DünyâSavaşının en sıkıntılı günlerini yaşamaktaydı. Devletin subay ihtiyâcının arttığı o tarihlerde genç lise mezunu Cevdet Sunay, Harbiyeye geçen diğer arkadaşlarıyla birlikte özel bir eğitime tâbi tutulduktan sonra, 1 Eylül 1917'de on yedi yaşında asteğmen olarak Filistin cephesine gönderildi. Gösterdiği başarıdan dolayı teğmenliğe terfî etti.

1920'de Kurtuluş Savaşına katıldı, takdirnâme ile taltif edildi. Batı cephesinde 41. Tümen Topçu Alayında görevli olarak aylarca büyük mahrûmiyetler içinde savaştı. Kurtuluş Savaşı sonrası Harp Okuluna devâm etti. 1927 yılında yüzbaşılığa terfî ettiği yıl Harp Akademisine girdi. 1930 yılında kurmay yüzbaşı oldu. Binbaşılığa terfî etmesinden önce, Genel Kurmay Başkanlığı Harekât Başkanlığında görev aldı ve 1934'te binbaşılığa terfî etti. Bunun üzerine 4. Kolordu Harekât Şûbesine, 1935'te de 2. Süvâri Tümeni Kurmay Başkanlığına tâyin edildi. Daha sonra, çeşitli birliklerde vazife alan Cevdet Sunay, 1940 yılında yarbaylığa yükseldi. 1942'de Harp Akademisine tabiye öğretmen yardımcısı tâyin edilerek bir yıl çalıştı ve 1943'te 72. Topçu Alay Komutanlığına tâyin edildi; o yıl albaylığa terfî etti. 1947 yılına kadar tabiye öğretmenliği yaptı. Ders saatlerinden artan vaktini kitap yazmaya ayırdı. **Geri Hizmet** ve **Üçüncü Sınıf Tabiye Dersleri** adlı eserlerini hazırladı. 1948'de Amerikan malzemesiyle kurulan ilk zırhlı tugayın komutanlığına getirildi. 1949'da da tuğgeneralliğe terfî etti.

Askerlik hayâtının her adımını başarıyla bitiren Cevdet Sunay, 55 yaşındayken 1955 yılında korgeneralliğe terfî etti. 1957'de Genelkurmay Harekât Başkanlığına getirilen Sunay, 1958 yılında Genel Kurmay İkinci Başkanlığına tâyin edildi. 30 Ağustos 1959'da da Orgeneralliğe terfî etti. 20 Mayıs 1960 inkılâbından hemen sonra Kara Kuvvetleri Komutanı oldu. Daha sonra Genelkurmay Başkanlığına tâyin edildi. 1966'ya kadar bu vazifeyi sürdürdü.

Cumhurbaşkanı Cemâl Gürsel'in rahatsızlığı üzerine Büyük Millet Meclisince Cumhurbaşkanı seçildi. 1973 yılında görev süresi dolduğundan ayrıldı. Senatoda eski cumhurbaşkanlarına ayrılan Senatör görevine devâm etti. 1983 yılında öldü.

CEVHER;

Alm. *Erz (n), Edelstein (m),* **Fr.***Minerai (m),* **İng.** *Ore; jewel, gem.* Genel bir târifle, mâdencilik usûlleriyle çıkarılan, esas îtibâriyle minerallerden meydana gelen ve işlenmesi bir kâr temin eden cisimler.

İktisâdî açıdan düşünüldüğünde, bir maddenin cevher sayılmasında önemli olan onun iktisatlı olarak işlenebilmesidir. Bu da bâzı faktörlere bağlıdır. Meselâ elde ediliş şekli, taşıma ve başka masraflar gibi. Çıkarılması ve taşınması zor olan zengin bir mâden yatağı cevher sayılmadığı halde, iktisatlı

olarak işlenebilen düşük dereceli bir yatak cevher sayılabilir.

Cevher içerisindeki ana mâdenden başka ikinci derecede mâdenlerin bulunması da çok önemlidir. Bunlar iktisatlı olarak işlenebilse iyi; aksine asıl maddenin elde edilişi sırasında zararlı rolleri olursa kötü olurlar.

Bir cevherin tenör'ünün, yâni içindeki kıymetli maddenin yüzdesinin bir asgarî sınırı vardır. Bu sınır, elde edilme masraflarının piyasa fiyatı ile mukâyese edilmesi sonucu ortaya çıkar.

Cevher içindeki esas mâden "cevher minerali" olarak adlandırılır. Umûmiyetle kıymetsiz ve ekseriyeti teşkil eden öteki kısım ise "gang" ismini alır. Cevherlerin taşınmasında ve işlenmesinde bu gang maddeleri fazla masrafa sebep olur. Bu îtibârla ekseriyâ cevher daha taşınmadan fizîkî yollarla gangdan kısmen arındırılır.

Cevher, bünyesinde bir tek mâden bulundurabildiği gibi çeşitli mâdenler de bulundurabilir. Böylece basit veya kompleks cevher olarak sınıflandırılırlar. Meselâ demir, manganez, alüminyum, civa, kalay cevherleri basit cevherler olup, bunlardan yalnız bu sayılan mâdenler elde edilir. Gümüş, çinko, kurşun, kobalt, bakır, antimon, nikel cevherleri ise ekseriyâ iki veya üç mâden bulundurur.

Arsenik, bizmut, kadmiyum ve selenyum gibi bâzı mâdenler ise başka mâden cevherlerinin ergitilmesi sırasında ikinci derecede ürünler olarak elde edilirler.

Bâzı hallerde cevherden metalin çıkarılmasına lüzum olmaz ve cevher olduğu gibi kullanılır. Meselâ, krom-manyezit tuğlası, krom metali, kromit cevherinden ayrılmadan, kromit manyezitle karıştırılmak sûretiyle yapılır.

Cevherler (saf olanlar hâricinde) şu şekilde sınıflandırılır:

1.Alçak tenörlü: Verimi az olan,

2.Yüksek tenörlü: Verimli,

3.Ham cevher: Ocaktan çıktığı hâlde,

4.Som cevher:Muâmele görmeden satılabilen veya ergitilmeye gönderilebilen,

5. Elle ayıklanabilen,

6.Konsantrasyon yolu ile zenginleştirilmeye lüzum gösteren,

7. Konsantre cevher: Meselâ manyetik yolla veya flotasyonla (yağla kaplı cevheri çalkalama ile gangdan ayırıp yüzdürme işlemi) tenörü yükseltilmiş,

8. Ergitilecek cevher: Metalin, cevherden ergitilme yoluyla çıkarılması gereken cevherdir.

CEVHERÎ (Ebû Nasr İsmâil);

dil ve edebiyât âlimi. Türkistan'ın Farâb şehrinde doğdu. İlk tahsilini **Dîvân-ül-Edeb** adlı eserin sâhibi ve dayısı Ebû İbrâhim İshâk Fârâbî'den aldı. Bağdat'a giderek Ebû Saîd Hasan bin Abdullah Merzubân Sayrâfî ve Ebû Ali Hasan bin Ahmed Fârisî'den ilim öğrendi. Arapça üzerindeki bilgilerini daha da ilerletmek, inceliklerine iyice vâkıf olmak için, şehirlerle teması olmayan, kabîlelerin arasına gidip, bir müddet onlarla berâber kaldı. Cezîre, Sûriye ve Hicaz'a gitti. Damgan'da Ebû Ali Hasan bin Ali'nin derslerine devâm etti. Meşhûr eseri **Sihâh** üzerinde ilk çalışmalarına burada başladı.

Kendisinden İsmâil bin Muhammed Nişâbûrî, Ebû Sehl Muhammed bin Ali Hirevî ve İbrâhim bin Sâlih Verrak gibi tanınmış birçok âlim ilim tahsil etti.

Hayâtının sonlarında Nişâbûr'a yerleşerek ilim öğretmeye ve kıymetli kitaplarını yazmaya başladı 1007 (H. 398) senesinde Nişâbûr'da vefât etti.

Eserleri:

Lügat ilminde Fîrûz Âbâdî'nin **Kâmûsu'** ndan sonra en kıymetli eser olan **Tâc-ül-Lüga ve Sıhâh-ül-Arabiyye'**yi yazdı.

Bu kıymetli eserde kelimeler, asıllarının son harflerine ve son harfleri aynı olan kelimelerde birinci ve ikinci harflerine göre tertiplenerek karşılıkları yazılmıştır. Birçok şerhleri ve hâşiyeleri yapılmış olup **Vankulu Lügatı** ismiyle Türkçeye de tercüme edilmiştir.İbrâhim Müteferrika'nın matbaasında ilk basılan bu eserdir. Çok iyi bir hattat olan Cevherî, Kur'ân-ı kerîm ve kıymetli eserler yazarak, hat sanatının gelişmesinde mühim rol oynamış ve birçok kitap yazmıştır.

Kitâb-ı fi'l-Arûz, Kitâb-ül Mukaddime fin- Nahv diğer önemli eserlerindendir.

CEVİZ AĞACI (Juglans regia);

Alm. *Nussbaum (m),* **Fr.** *Noyer (m),* **İng.** *Walnut tree.* **Familyası:** Cevizgiller (Juglandaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Hemen hemen her yerde, bilhassa Akdeniz bölgesinde.

Nisan-mayıs aylarında çiçek açan, ortalama 18-20 m yüksekliğinde, tek evcikli bir ağaç. Gövdeleri silindirik, kalın ve saplı bir bitki. Erkek çiçekler evvelki senenin dalları üzerinde, çok çiçekli, uzun, silindirik ve sarkık durumlar hâlindedir. Dişi çiçekler ise o sene gelişen dalların ucunda ya tek veya 2-4 tânesi bir arada olmak üzere küçük durumlar meydana getirirler. Meyveleri etli ve yeşil renklidir. Olgunlaşınca yeşil kabuk dökülür. Bir tek tohum taşır. Yenen kısım, ceviz içi olarak bilinen, sert kabuğu içindeki girintili olan çenekleridir.

Kullanıldığı yerler: Ceviz ağacının kullanılan kısımları ağacın gövdesi, yaprakları, tohumları ve tohumlarından elde edilen yağı, meyve ve dal kabuklarıdır. Yapraklar ve meyveler tamâmen olgunlaşmadan haziran-temmuz aylarında toplanır, gölgelik ve havadar bir yerde kurutulur.

Ceviz meyvesinin yeşil kabuğu ve yapraklarında tanen, uçucu yağ ve juglon isimli acı bir madde bulunmaktadır. Juglon, cevizin yeşil kısımlarında tabiî olarak bulunmaz. Ancak tabiî olarak bulunan alfa hydrojuglon'un oksidasyonu ile teşekkül eder. Ceviz içi yağ bakımından zengindir.

Ceviz yağı, ceviz içinden sıkma ile elde edilir. Açık sarı renkli, çabuk kuruyucu, tatlı, lezzetli ve hoş kokulu bir yağdır. 4°C'de kısmen katılaşır. Ceviz yaprağı tedâvi sahasında kabız giderici, kuvvet verici ve kan temizleyici olarak, gargara ve banyo hâlinde kullanılır. Gerek yapraklar ve gerekse tâze meyve kabuğu memleketimizde çok kullanılan bir boya maddesidir. Bilhassa mensucât sanâyiinde yün, bununla muhtelif renklerde boyanabilmektedir.

Ceviz yağı kıymetli bir yemeklik yağıdır. Fakat çok pahalı olduğundan yemeklik olarak kullanılmaz. Çok çabuk kuruyan bir yağ olduğundan, ikinci presyon yağı boyacılıkta kullanılır. Ceviz kütüğü mobilyacılıkta değerlidir. Bu sebepten çok yavaş büyüyen bir ağaç olan cevizin kesim ve satışı Tarım ve Orman Bakanlığınca ayarlanmaktadır.

Yetiştirilmesi: Serin, kireçli, kumlu ve çakıllı topraklarda iyi netîce verir. Ceviz ağaçları, tohum ve aşı ile çoğaltılır. Tohumla üretilen fidanlar 5-6 cm kalınlaştığı bir zamanda aşılanır. Aşılanan fidanlar bir yıl geçtikten sonra, ceviz bahçelerine 12-15 metre aralıklarla dikilir. Ceviz fidanları, fazla budanmaz. Yalnız birbirine karışmış, üstüste binmiş kötüleşmiş ve kurumuş dallar budanır.

Ceviz fidanlarının toprağı temiz tutulur. Kış esnâsında veya mahsul kaldırıldıktan sonra bir örtü bitkisi yetiştirilir. Yeşil gübre olarak ilkbaharda toprağa verilirse iyi olur. Ceviz fidanlarına, istenen yükseklikte budama yapılarak boy verilir.

Meyve hasadı işine, dıştaki yeşil kabuğun çatlaması ve meyvelerin yere düşmeye başlamasıyla başlanır. Cevizler dallara hafif sırıklarla vurulmak sûretiyle toplanır. Tâze olarak sarf edilecek turfanda cevizlerde ise, yeşil kabuğun çatlaması beklenmez. Cevizler içlerini doldurunca çırpılarak düşürülür ve dıştaki yeşil kabuklar temizlenerek tâze olarak sarf edilir.

CEVRÎ İBRÂHİM ÇELEBİ;

on yedinci asır Osmanlı şâir ve hattatı. İstanbul'da doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir. İstanbul'da medrese tahsilini tamamladıktan sonra, Dîvân-ı Hümâyûn kâtibi oldu. Hayâtı hakkında fazla bilgi yoktur. Şiirlerinden ziyâde güzel hat yazısı ile şöhret buldu.

Şiirlerinin konusu daha çok ilâhî aşka dâirdir. Gazellerde samîmî düşüncelerini işler. Tasavvuf konularına da yer vermiştir. Mevlevî olmakla berâber, bir tekke şâiri gibi görünmez. Sanata önem vermiştir. Bâkî ve Şeyhî'nin tesirinde kalmıştır. Şiir dili sağlam ve pürüzsüzdür.

İyi bir hattattır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî hazretlerinin **Mesnevî'**sini yirmi iki defâ yazmıştır. İstanbul kütüphânelerinde Cevrî hattı ile pek çok yazma eser bulunmaktadır. Üçüncü Selim Hanın Şeyh Gâlib'e hediye ettiği **Mesnevî**, Cevrî hattı ile yazılmıştır. 1654 senesinde vefât etmiştir.

Eserleri: Dîvân'ın İstanbul kütüphânelerinde yirmiden fazla nüshası mevcuttur. Günümüz harfleri ile basılmıştır.**Hilye-i Cihâryâr-i Güzîn**, dört büyük halîfenin hayâtını, üstünlüklerini anlatan manzum bir eserdir. **Melhame**, astronomi kitabıdır. **Nazm-ı Niyâz,** on iki Arabî ayın özelliklerini anlatır. **Tercüme-i Ahvâl-i Hâce Hâfız-ı Şîrâzî** ile **Cevrî Târihi** diğer meşhûr eserleridir.

CEYHAN NEHRİ;

Akdeniz havzasında bulunan Çukurova'nın önemli bir akarsuyu. Eski adı ile "Hyranus", bâzı kaynaklarda Ceyhan, Cihaz ve Cahan adları ile geçen Ceyhan, güneydeki ırmaklarımızdan birisidir. Uzunluğu 509 km, sularını topladığı bölgenin yüzölçümü 22.300 km^2dir. Orta Torosların doğu

bölümündeki Nurhak Dağından Söğüt Deresi adıyla çıkar. Elbistan'ın 3 km kuzeyindeki büyük kaynaklarla beslenir. Elbistan yakınında Söğütlü Deresine, Hurma ve Göksu'nun birleşmesi ile Ceyhan adını alır. Engizek ve Ahır dağlarındaki dar ve derin yarma vâdilerinden veKahramanmaraş yakınlarından geçip, Çukurova'nın kuzey doğusuna girer. Misis Tepelerini çevirdikten sonra meydana getirdiği geniş deltada akar. İskenderun Körfezine dökülür. Ceyhan, yolu boyunca aldığı Aksu, Çakur, Susas, Çeperce gibi derelerle daha da büyür.

Ceyhan'da akan su miktarı mevsimlere göre çok değişir. Kasım ve Aralık aylarında güz yağmurlarından ötürü geçici olarak kabarır. Bu sırada sâniyede 50 m^3ten 380 m^3e yükselir. Ocakta azalır. Şubat ortalarında yine kabarmaya başlar.Karların erimesiyle ilkbaharda bu kabarış oldukça artar, yaz aylarında özellikle ağustos ve eylülde en çekik durumunu bulur. Son 22 yıl içinde Seyhan'la en az 6 defâ birleşmiş ve ayrılmıştır.

Geçtiği dar boğazlarda birçok çağlayan ve çavlanlar vardır.Savruk suyu çavlanının yüksekliği 45 m'yi bulur. Ceyhan dağlık yerlerde derinde aktığından sulama işinde pek az faydalanılır. Sulamada Ceyhan'ın kolları çok daha elverişlidir. Bu sularla tarlalar sulanır, değirmenler işler, yolları boyunca pirinç ve başka ürünler yetiştirilir. Ormanlık bölgelerden geçtiği için kereste taşımacılığında kullanılır. Ceyhan Ovası olarak bilinen nehrin meydana getirdiği delta, su kuşlarının kış boyunca barındıkları yerlerdir. Bâzı seneler burada barınan kuşların sayısı birkaç milyonu bulur. Ayrıca kumsal sâhil, deniz kaplumbağalarının yumurta bırakma yeridir. Ne yazık ki bâzı yıllar sularının taşması tarım ürünlerine büyük hasarlar verdirmektedir.

CEYLAN (Gazella dorcos);

Alm. *Gazelle (f),* **Fr.** *Gazelle (f).* **İng.** *Gazelle, antelope*. **Familyası:**Boynuzlugiller (Bovidae). **Yaşadığı yerler:** Afrika, Arabistan ve Asya'nın çöl steplerinde. **Özellikleri:** İri gözlü, sarı, kahverenkli vücutlu, sevimli ve seri hareketli, çift parmaklı ve geviş getirir. Tek yavru doğurur. **Ömrü:** 10 yıl. **Çeşitleri:** Al, Hint, İran ceylanları meşhurdur.

Boynuzlugiller familyasından, ince uzun bacaklı, parlak iri gözlü, hızlı, zarif ve çevik bir hayvan. Gazel de denir. 30 kadar çeşidi vardır. Sarı-kahverenkli vücutlu olduğundan, toprak rengine kolayca kamufle olur. Sırtlarında açık benekler vardır. Karın kısımları beyaz olup, kısa kuyruklarının ucu püsküllüdür. Çöl ve steplerde yaşar. Ağaçlı bölgelerde az rastlanır. Kumluk arâzilerde boldur. Afrika, Arabistan ve Güney Asya'da çöllerin altında kalan yayla ve otlaklarda sürüler hâlinde yaşar. Boynuzları dallı değildir. Hafif kıvrımlı ve halkalıdır. Başındaki duruşu yaya benzer. Halkaların yaşla ilgisi yoktur.

Bâzı dişileri boynuzsuzdur. Kızgınlık dönemlerinde erkekler döğüşür. Doğu Afrika gazelleri yağışlı mevsimlerde otlaklara yayılır. Kurak mevsimler yaklaşınca sürüler hâlinde yeni otlaklar bulmak için batıya hareket ederler. Bu seyâhat esnâsında haziran aylarında çiftleşirler. Gebelik süreleri 5-6 aydır. Yağışlı mevsim tekrar yaklaşırken küçük gruplar hâlinde eski otlaklara döner ve burada yayılırlar. Dişi tek yavru doğurur, yavruyu 6 ay emzirir ve bir yıl bakar. Yumuşak bakışları, iri parlak gözleri ile şiirlere geçmiş olan gazeller, gâyet hızlı koşar ve yüksek sıçramalar yapabilir. Sürüler hâlinde otlanırken, aralarından bir tânesi bekçilik yapar. Eti ve derisi için avlanır. 10 yıl kadar yaşar.

CEZAEVİ (Bkz. Hapishane)

CEZAYİR

DEVLETİN ADI ..... Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Cezayir

NÜFÛSU 25.866.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 2.381.741 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Arapça

DÎNİ ..... İslâmiyet

PARA BİRİMİ..... Cezayir Dinarı

Kuzeyinde Akdeniz, kuzeydoğusunda Tunus, doğusunda Libya, güneyinde Nijer ve Mali, güneybatıda Moritanya, batıda Fas ile çevrili olan 2.381.741 km^2 yüzölçümüyle Sudan'dan sonra Afrika'nın ikinci büyük ülkesi. Kuzeybatı Afrika'da yer alan Cezayir'in Akdeniz'de 1025 km uzunluğunda kıyısı vardır.

Târihi

Cezayir çok eski tarihlerde bir yerleşim merkeziydi. Bilinen en eski halk Berberilerdir. Cezayir kıyılarına

önce Fenikeliler gelmiştir.M.Ö. 814-813 yıllarında Kartacalıların eline geçen ülke, gelişerek bilhassa kıyı ticâretinin önemli bir merkezi olmuştur. Daha sonra Romalılar ve Bizanslılar tarafından işgâl edilmiş olan Cezâyir'de halk, bu zamanlarda Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir. İslâmiyeti yaymak için dünyânın her tarafına dağılan Müslümanlar 7. asırda buralara gelmişlerdir. Abdullah bin Ebû Serh tarafından burası fethedilmiştir. Cezâyir halkı İslâmiyeti kabul etmiş, İslâm devletinin hâkim olduğu zamanlarda İslâmiyetin sâyesinde ilerlemiş, benimsedikleri İslâm kültür, medeniyet ve âdetlerini ve Arapça lisanını günümüze kadar muhâfaza etmişlerdir.

On altıncı asırda Oruç ve Hızır (Barbaros Hayreddîn Paşa) reisler tarafından fethedilen Cezâyir, Akdeniz'i yağma, talan ve barbarlıklarıyla kan gölü hâline getiren Avrupalı korsanlara karşı mücâdele eden Müslüman leventlerin üssü hâline gelmiştir. Barbaros Hayreddîn Paşa daha sonra burayı Osmanlı Devletinin bir beylerbeyliği hâline getirmiştir. Üç asır Osmanlı idâresinde kalan Cezâyir'de o devre âit eserler ve gelenekler canlılığını hâlâ korumaktadır.

1830 senesinde Fransızlar, çok büyük deniz ve kara kuvvetleri ile uzun savaşlardan sonra ülkeyi ele geçirdiler. Bir sömürge idaresi kuran Fransızları halk hiçbir zaman kabul etmedi, devamlı ayaklanma teşebbüsleri içerisinde bulundu (Bkz. Abdülkâdir-i Cezâyirî). Fransa İkinci Dünyâ Savaşında (1942) Cezayir'i mukavemet merkezi olarak kullandı. Savaş bittikten sonra Cezâyirliler gösterdikleri fedâkârlığa karşılık bağımsızlık veya Fransızlarla aynı haklara sâhib olmak istediler. Bu istek Fransızlar tarafından büyük bir tepki ile karşılandı ve halk katledilmeye başlandı. 1789 Fransız İhtilâli ile her türlü hürriyetlerin yayıldığı ülke olduğu yıllarca söylenen Fransa, Cezâyir'deki insanlara bu hürriyeti tanımıyordu. İçindeki Haçlı rûhunu Cezâyirde'de göstermiş, kitle katliamı yapmıştır. Günümüzde, o zamandan kalma toplu mezarlar çıkmaktadır. 1948'de Fransa buranın sömürge değil, Fransa toprakları olduğunu îlân etti. Dış dünyâya karşı yapılan bu îlâna rağmen burayı bir sömürge olarak idâre etmeye çalışmışlar ve aslâ Cezayir halkına Fransızlarla eşit haklar tanımamışlardır. 1950 senesinden sonra Fransa'ya karşı mücâdelede teşkilâtlanmaya başlayan halk, muntazam bir ordu kurmayı başardı. 1954 senesinde bilfiil başlayan silâhlı mücâdele, 1956 senesinde bağımsızlığa kavuşan Fas ve Tunus'un da desteğini sağladı. Mücâdele 1962'de "Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti" adıyla bağımsızlığını îlân etmesiyle netîcelendi.

Fransa'nın îtirâzlarına ramen 10 devlet tarafından bağımsızlığını îlân etmesinin hemen ardından tanınan Cezâyir, 1963 senesinde ilk anayasasını halk oyu ile kabul etmiştir. Bu anayasaya göre beş yıl için halk tarafından seçilen meclis yine beş yıl için Cumhurbaşkanını seçiyordu. Yürütme organı, Cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu tarafından meydana gelmektedir. Bu ilk anayasa mûcibince seçilen ilk Cumhurbaşkanı Ahmed bin Bella 16 Haziran 1965'te Albay Huari Bumedyen tarafından bir darbe ile devrildi. Kurulan ihtilal konseyi tarafından 1978'e kadar idâre edilen ülke aynı sene kabul edilen yeni bir anayasa ile idâre edilmeye başlamıştır. 7 Şubat 1979'da Şadli bin Cedid devlet başkanı oldu. 1989'da Sosyalizme ilişkin bütün ifâdelerden temizlenen, siyâsal çoğunluk ilkesini kabul eden ve grev hakkı tanıyan yeni anayasa halk oylamasıyla kabul edildi. 26 Aralık 1991'de yapılan seçimlerin ilk turunda oyların % 85'ini alan İslâmî Selâmet Cephesi 288 milletvekili kazandı. Bunun üzerine seçimler iptal edildi. 16 Ocak 1992'de sürgünden dönen Budiyaf, Yüksek Devlet Konseyi Başkanı ve Devlet Başkanı oldu. 9 Şubat 1992'de 12 ay süreli sıkıyönetim îlân edildi. 4 Mart 1992'de İslâmî Selâmet Cephesi yasa dışı îlân edildi. Siyâsi faaliyetleri yasaklayan ve birçok kişiyi îdâm ettiren Budiyaf 29 Haziran 1992'de bir suikast neticesinde öldürüldü. Cezayir'de iç karışıklıklar hâlâ devam etmektedir (Aralık 1992).

Fizikî Yapı

Akdeniz'e paralel olan iki sıra hâlindeki Atlas Sıradağları ülkeyi birbirinden farklı üç coğrafi bölgeye ayırır. Büyük ve Küçük Atlaslar ismini alan sıradağlardan kuzeyde olan Küçük Atlaslar, pekçok vâdi ile sık sık parçalandığı için tepe mânâsına gelen "Tell" ismini alırlar. Bu sıradağlar ile Akdeniz kıyıları arasında kalan bölge ülkenin en bereketli topraklarının bulunduğu ovalık bir arâzidir. Kıyı bölgesinde doğudan batıya doğru gidildikçe Chliff (Şelif) Vâdisi yer alır. Bu vâdi diğer kıyı kesimlerine nazaran oldukça kıraç olup, daha sonra tekrar verimli toprakların başladığı "Oran Sahili" ismindeki bölge uzanır. Tell Dağları batıdan doğuya doğru gittikçe yükselmektedir. En yüksek yeri Djurdjura Tepesi olup, yüksekliği 2308 metredir. Güneydeki İkinci Atlas Sıradağları Büyük Atlas Sıradağları ismini alır. Bu dağ silsilesi ülke topraklarının büyük bir kısmını teşkil eden Büyük Sahra Çölü ile kıyı bölgesi arasında set vazîfesi görür.

Atlas Sıradağları arasında geniş ve yüksek havzalar vardır. Dağlardan çıkıp bu havzalardan geçen sular yine bu bölgede bulunan tuz göllerine dökülür. Bu göllerden en önemlileri Sctottech Chargui, Z.Chargui'dir. Platonun batı bölgesi yaklaşık 900 m yüksekliğe sahipken, doğu bölgesi 300 m civârında bir yükseklikte dir. Geniş çayırlıklara sahib olan yaylanın güneyindeki Büyük Atlas (Sahra Atlasları)Sıradağlarının en yüksek yeri 2328 m ile Cebel Chelia Tepesidir. Sahra Atlaslarının hemen güneyinde Büyük Sahra Çölü başlar. Yüzölçümü yaklaşık 1.995.000 km^2 olan Cezayir Sahrası

yüksekliği birkaç yüz metreyi geçmeyen düzlük şeklindedir. Güneyinde ise 3000 metreyi bulan volkanik dağlar mevcuttur. Buradaki Haggar (Ahaggar) Dağlarındaki Tahat Tepesi, yaklaşık 2918 m ile bölgenin en yüksek yeri olup, dorukları kışın karlarla kaplıdır. Sahra yüzey şekilleri olarak iki kısımdır. Birincisi "erg" adı verilen kumlarla kaplı kısmı, diğeri ise "hammada" denilen çakıl taşlarıyla örtülü kısımdır. Kumlu olan bölgedeki kumlar tepeler hâlide sahrayı kaplar. Bu kum tepeleri rüzgâr ve fırtınaların tesiriyle sık sık yer değiştirirler. Büyük sahrada yeraltı sularının çıktığı sulanabilen yerlerde vahalar bulunur. Dağlardan çıkan akarsular genellikle tuzlu göllere dökülürken bâzıları da sahranın kuzey kısmında bir müddet sonra kaybolurlar. Pek fazla büyük akarsuyu yoktur.

İklim

Cezâyir üç farklı iklime sâhiptir. Tell Dağları ile Akdeniz sâhilleri arasında kalan kıyı bölgesinde tipik Akdeniz iklimi hüküm sürerken iki dağ silsilesi arasında daha sert bir iklim hâkimdir. Sahra Atlaslarının güneyinden îtibâren yer alan çölde ise çöl ikliminin en belirgin özellikleri görülür. Yazların sıcak ve kurak, kışların ise ılık ve yağışlı geçtiği kıyı bölgesinde senelik yağış miktarı ortalama 500 mm civârındadır. Senelik sıcaklık ortalaması ise yazın 25°C, kışın ise 10°C civarındadır. Yazların çok sıcak ve kurak, kışların ise çok soğuk olduğu yayla bölgesinde kara iklimine benzer bir iklim hakimdir. Senelik yağış 250-400 mm arasında değişir, sahrada yazın gündüz 50°C'ye varan sıcaklık gece 10°C'ye kadar düşer. Gece ile gündüz arasındaki bu sıcaklık farkı kışın daha da artar. Kış mevsiminde gece sıcaklığın 0°C'nin altına düştüğü vâkidir. Şiddetli kum fırtınalarının estiği, senelerce bir damla yağmur yağmadığı sahrada bâzan sağnak hâlinde yağmurlar da görülür.

Tabiî Kaynaklar

Bitki örtüsü bakımından oldukça fakir bir ülke olan Cezayir'in kıyı bölgesinde Akdeniz bitki örtüsü olan sert yapraklı bodur maki topluluğu görülür. Tell Dağlarına doğru çıktıkça yağışlı bölgelerde meşe, mantar meşesi ve çam ağaçlarıyla kaplı ormanlık bölge yer alır. Çayırlarla kaplı olan yayladan sonra Sahra Atlaslarının tepelerinden îtibaren başlayan sahrada yer yer çöl bitki örtüsü hakimdir. Sahradaki vahalarda palmiye ağaçları bulunur. Yabanî hayvanlar bakımından da pek önemli bir özelliği olmayan Cezâyir mâden bakımından çok zengindir. Tell bölgesinde demir, Tunus yakınlarında fosfat, magnezyum, volfram, kalay, altın ve elmas mâdenleri önemli miktarlarda olmasına karşılık kömür mâdenleri oldukça azdır. Petrol ve tabiî gaz yeraltı kaynaklarının en mühimleridir. Tabiî gaz rezervinde dünyanın en zengin ülkesidir. Sahra'da çıkarılan petrol ve tabiî gaz Hassi Messaoud ve Libya sınırındaki Ejdele bölgelerinde bol bulunmaktadır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

25.866.000 civârında olan nüfûsu, Berberîler ve Araplar meydana getirmektedir. Fransa sömürgesi olduğu senelerde buraya yerleşmiş bulunan Avrupalıların pekçoğu bağımsızlıktan sonra ülkelerine dönmüşlerse de hâlen önemli miktarda Avrupalı vardır. Ülkenin asıl yerlileri olan Berberîlerin bir kısmı göçebe hayâtı yaşar. Halkının hemen hemen tamâmının Müslüman olmasına ve Arapça konuşmasına rağmen ulaşılması zor olan kuytu yerlerde yaşayan Berberîler çok eski çağlardan beri gelen gelenekleriyle Fenike menşeli bir alfabeye sâhip dillerini devâm ettirmektedir. Konuşulan diğer diller arasında Fransızca Berberîceden sonra gelir. Osmanlı eserleri ve kültürünün hâkim olduğu Cezâyir'de halkın dörtte üçü Akdeniz kıyı şeridinde yaşar. Kuzeyde km^2ye 470 kişi olan yoğunluk, sahrada 3.5 km^2ye bir kişi şeklinde çok büyük bir farklılık gösterir. Nüfus artışının % 32 olduğu ülkede halkın % 52'si şehirlerde geri kalanı ise köylerde, vahalarda ve göçebe olarak yaşar.

Okur-yazar oranının % 42 olduğu Cezâyir'de sekiz yıllık ilk öğretim parasız ve mecburidir. Ülkede okul ve öğretmen yetersizliği, bu yönde yapılan çalışmaların hızının nüfus artışına göre düşük olması mecburi öğretimin tatbik edilmesini engellemektedir. Cezâyir, Oran ve Kostantin Üniversiteleri olmak üzere toplam üç üniversitesi vardır. Ülkenin kültür merkezi durumundaki şehri aynı zamanda başşehri olan Cezâyir'dir.

Siyâsî Hayat

1965'te Ahmed bin Bella'yı deviren Albay Bumedyen kurduğu bir devrim komitesi ile ülkeyi yönetmiştir. 1976 senesinde halk oyuna sunulan bir anayasa kabul etmiştir. 27 Aralık 1978'de Bumedyen'in ölümü üzerine yapılan millî özgürlük cephesinin (Şubat 1979) kongesinde Albay Şadli Bin Cedid devlet başkanı seçilmiştir. 18 yaşını dolduran her Cezâyirlinin oy kullanma hakkına sâhib olduğu ülke, Birleşmiş Milletler, Arap Birliği Teşkilâtı ve Bloksuz Ülkeler Teşkilâtına bağlıdır.

Ekonomi

Cezâyir'in ekonomisi tarıma ve petrola dayanmaktadır. Bağımsızlığını kazanmasından sonra bir ara ekonomik buhran geçiren ülke, hazırlanan kalkınma plânları çerçevesinde bu sıkıntıları her geçen gün bertaraf etmektedir.

Ülkede tarımın önemi büyüktür. Çalışan nüfûsun % 50'sinin tarımla uğraşmasına rağmen, tarıma müsâit arâzilerin az olması ve tarımın modern usûllerle yapılmaması sebebiyle yetiştirdikleri besin maddeleri ülke ihtiyacını karşılayacak seviyede değildir. Yetiştirdiği ürünlerin başında buğday, üzüm, arpa, hurma ve sebze gelmektedir. Tarım daha ziyade ülkenin kuzeyinde ve Akdeniz kıyılarında yapılır. Akdeniz kıyılarında nârenciye, bilhassa üzüm-zeytin ve tütün üretimi önemlidir. Halkın bir kısmı özelikle göçebe yaşayanlar havancılıkla uğraşır. İlkel usûllerle yapılan hayvancılıkta en çok küçük baş hayvanlar yetiştirilir. Koyun, keçi, sığır, deve ve eşek en çok beslenen hayvanlardır. Ülke, ekonomisinin açığını mâdenleriyle kapatmaya çalışmaktadır. 1956 senesinde bulunan petrol ve tabiî gaz yatakları dünyânın en zengin yatakları arasındadır. Özellikle Doğu Sahra'daki Hassı Messaoud civârında çıkarılan petrol ile Batı Sahra'daki Hassi-R'Mel yataklarından çıkarılan tabiî gaz ihraç ürünlerinin başında gelir. Demir, fosfat, kurşun, çinko, kükürt, civa ve kömür mâdenlerinin de işletildiği Cezâyir'de petrol, tabiî gaz ve diğer mâdenlerden elde edilen gelir sanâyi ve tarıma sermâye olarak kullanılmaktadır.

Petrol sanâyiinin süratle geliştiği Cezâyir'de gübre, plastik ve kimyevî maddeler üretilir. Annaba'daki demir-çelik tesisleri ülke ihtiyâcını karşılayacak seviyededir. Sanayi, gelişmesini bütün sorumluluğu elinde tutmak şartıyla yabancı sermaye yardımıyla sürdürmektedir. Montaj sanâyiinin bulunduğu Cezâyir yavaş yavaş imâlat sanâyiine geçme çabaları içerisindedir.

1974'e kadar ticâretini sadece Fransa'yla yapmaktaydı. 1974-79 seneleri arasında Fransa'nın ticâret tekelinden kurtularak Amerika Birleşik Devletleri ağırlıklı bir ticaret politikası tâkip etmiştir. Genellikle ABD ve Avrupa ülkeleriyle yaptığı ticaretinde petrol, tabiî gaz, naranciye ve hurma ihraç ederken, makina, motorlu vâsıta, besin maddeleri, ilâç, elektronik âletler ithal eder. Limanları her tonajda geminin yanaşabilmesine müsâit olan Cezâyir kendi deniz filosunu yeterli seviyede kuramamıştır.

Ulaşım: Cezâyir'de gelişmiş bir kara yolu ağı vardır. Karayollarının uzunluğu 72.091 kilometreden fazladır. Tunus sınırından Fas sınırına kadar uzanan ana demiryolu hattı, ara yollarla limanlara bağlanır. Önemli limanları Cezâyir, Oran, Annaba, Arzev ve Bicâye'dir. Cezâyir Dârü'l-Beyda milletlerarası hava alanıdır.

CEZÂYİR MENEKŞESİ (Vinca minor);

Alm. *Rosenrotes Singrün (Immergrün),* **Fr.** *Pervanche,* **İng.** *Periwinkle.* **Familyası:** Zakkumgiller (Apocynaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara, Ege bölgesi.

Mart-haziran ayları arasında, mavi-mor renkli çiçekler açan, çok senelik, 10-40 cm yüksekliğinde, kışın yapraklarını dökmeyen ve süt taşıyan bir bitki. Orman altlarında, rutûbetli ve gölgeli yerlerde bulunur. Esas gövde yatık, ince, silindir biçiminde, içi dolu ve tüysüzdür. Bu gövde üzerinde çiçekleri taşıyan genç ve dik dallar çıkar. Yapraklar kısa saplı ve karşılıklı olup, derimsi ve oval şekillidir. Üst tarafı parlak, alt tarafı ise donuk yeşil renklidir. Çiçekler uzunca saplar ucunda teker teker bulunur ve mâvimsi-mor renkli olup, huni biçimindedir. Meyveleri uzunca oval şekilli, 2-3 tohumludur.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısımları yaprakları ve genç dallarıdır. Yapraklar çiçek açma esnâsında toplanır ve gölgede kurutulur. Bileşiminde tanen, organik asitler, karbonhidratlar, glikozit ve alkaloitler bulunur. Kabız edici özelliğinden dolayı ishal ve dizanteride, kan kusmalarında ve yaraların tedâvisinde kullanılmaktadır.

Memleketimizde yetişen diğer türleri, otsu Cezâyir menekşesi (V. herbacea), Lübnan Cezâyir menekşesi (V. libonatica), Büyük Cezâyir menekşesi (V. major)dir.

CEZÂYİRLİ HASAN PAŞA (Gâzî, Palabıyık);

Osmanlı Devletine hizmet vermiş, cesâretiyle tanınmış sadrâzamlardan. Heybetli görünüşünden dolayı önceleri kendisine "Palabıyık" lakâbı verilmişse de, sonraları; "Cezâyirli" ve "Gâzî" ünvanları ile anılıp meşhûr olmuştur.

1720'de Gelibolu'da doğduğu rivâyet edilmektedir. Diğer bir rivâyete göre ise, küçük yaşta İran sınırında esir düşmüş daha sonra da Tekirdağlı bir tüccâr tarafından köle olarak satın alınıp büyütülmüştür. Sonradan efendisi tarfından âzâd edilen Hasan Paşa, onun verdiği bir miktar sermâyeyle, yiğitlerinin şöhretini duyduğu Cezâyir'e gitmek için yola çıkmış; ancak yolda gemileri yabancı bir gemiye rampa edince, Hasan Paşa, çok genç olmasını rağmen düşman gemisine sıçrayıp büyük bir gayretle cenge katılmıştı. Rüzgârın yön değiştirmesiyle gemiler birbirinden ayrılınca, Hasan Paşa düşman gemisinde kalmış, geminin mürettebâtından on beş kadarını yalnız başına öldürdükten sonra, diğerlerini geminin ambar ve kamarasına kapatmak sûretiyle gemiyi ele geçirmişti. Lâkin, deniz ortasında yatağanıyla yapayalnız kaldığından, Cezâyirliler tarafından kurtarılarak Cezâyir'e götürülmüştür. Hasan Paşanın bu cesâreti o zamanki Cezâyir Dayısı tarafından pek takdir edildiğinden, gemi kendisine bırakıldığı gibi, bir de kahvehâne verilerek dayılar arasına katılmıştır. Kısa

zamanda şöhrete ulaşarak Tlemsen beyi olan Hasan Paşa, Cezâyir'deki dayıların hasetliğine mâruz kalıp, hayâtı tehlikeye düştüğünden İspanya'ya geçmiştir. Oradan Napoli'ye, oradan da İstanbul'a gelmiştir.

Kendisi denizciliğiyle meşhur olduğundan, kaptanlar sınıfına alınarak, bir de gemi verilmiştir. 1770'te mîr-i mîrânlık pâyesiyle kaptan olmuş ve Limni Adasını Hıristiyanlardan alıp "Gâzî" ünvânını kazanmıştır. Aynı sene içinde vezir olan Hasan Paşa, kapdân-ı deryâlığa getirilmiştir. Daha sonra Boğaz muhâfızı, ardından da Anadolu eyâleti ile Rusçuk seraskeri oldu. Aynı sene ikinci defâ kaptân-ı deryâ nasbolundu. 1780'de Mora vilâyeti de ilâve olarak idâresine verildi. 1786'da sadâret kaymakamı olan Hasan Paşa, iki sene sonra kaptân-ı deryâlıktan azledilerek kendisine Özi Kalesi seraskerliği (başkomutanlık) vazîfesi verildi.

Hasan Paşa, kaptân-ı deryâ olduğu ilk senelerde 1768 Türk-Rus Harbi başgöstermişti. Rusların Akdeniz'e gönderdikleri Baltık donanması İngiliz donanması ile takviye görerek önce Osmanlı donaması ile çarpışmış, fakat bu çarpışmada kesin bir netîce alınamamıştı. Ege kıyılarına yakın Koyun Adaları civârında yapılan ikinci bir savaşta asıl muhârebe Hasan Paşanın kalyonu ile Rus amirali Spiridov'un gemisi arasında olmuştur. Rus gemisinin kendi kalyonuna yanaştığı bir sırada Hasan Paşa birkaç çarmıh halatını kestirdi. Her ipe birkaç Türk Cengâveri yapışıp, Hasan Paşa ile birlikte otuz kadar yiğit Rus gemisine atladı. Düşman gemisinde yapılan kahramanca çarpışma esnâsında Hasan Paşa bir kurşun yarası aldıysa da, bunu belli etmeden bir müddet daha cenk ettikten sonra, leventleriyle berâber kendi gemisine geçmeye muvaffak oldu. Bu beklenmeyen baskın ile şaşkına döner Ruslar telâşa kapılarak kendi cephâneliklerini ateşlemişler, ateş Türk gemisine de sıçrayınca, her iki gemi de yanmaya başlamıştı. Gemide kalmanın imkânsız hâle gelmesi üzerine Hasan Paşa yatağanını ağzına alarak berâberindekilerle denize atladı. Bir tahta parçasına tutunarak kıyıya doğru giderlerken kıyıdan gönderilen bir kayıkla kurtarıldılar. Hasan Paşaya, gösterdiği bu kahramanlık sebebiyle kaptanlık ve beylerbeyliği verildi.

Hasan Paşanın ikinci kaptân-ı deryâlığı 15 yıl sürdü. Bu süre içinde pek büyük hizmetlerde bulunan Hasan Paşa, Sûriye ve Irak'ta başgösteren Tâhir Ömer isyânını bastırmış; Mora Yarımadasındaki isyankâr Arnavutları yenerek fitne ateşini söndürüp, huzur ve sükûnu yeniden temin etmiştir. Daha sonra 1787 Rus-Avusturya Harbinde Yılan Adası Savaşına katılıp, Rus donanmasını mağlub etmiştir. Ertesi yıl Kasım ayında İsmâil Kalesi önünde de Rusları hezîmete uğratmış, bu başarısı üzerine 1789 senesinde kendisine vezîr-i âzamlık (sadrâzamlık) pâyesi verilmişti. Hasan Paşanın sadrâzamlığı üç buçuk ay sürdü. 1790 senesi Mart ayında Hakk'ın rahmetine kavuştu. Şumnu'da yaptırmış olduğu zâviyeye defnolundu.

Hasan Paşa, yürüttüğü devlet hizmetleri yanında, birçok hayır eserleri de bırakmıştır. İstanbul tersânesinde kalyoncular için bir kışla inşâ ettiren Hasan Paşa, Middili'ye dört saat mesâfedeki bir yerden şehre su getirterek çeşmeler yaptırdı. Bakla'da yine çeşme, Vize'de câmi ve hamam ve üç çeşme, Midilli Adası ortasında Paşa Köşkü ve büyük mermer havuz ile Limni, Sakız, İstanköy adalarında çeşmeler yaptırmıştır. Şecâat ve kahramanlığı had safhadaydı. Îmânı sağlam, idâreciliği fevkalâdeydi. Kendisine alıştırdığı bir aslanı dâimâ yanında gezdirirdi.

CEZERÎ;

otomatik âletleri ilk defâ yapan Müslüman Türk âlimi. İsmi, Bedîuzzaman Ebü'l-İzz bin İsmâil bin Rezzaz el-Cezerî'dir. Dicle ile Fırat arasında bulunan Cezîre (Cizre) bölgesinde doğduğu için Cezerî diye meşhûr oldu. Doğum ve vefât târihleri kesin bilinmemekle berâber 1136 (H. 531)-1206 (H. 603) seneleri arasında yaşadığı tahmin edilmektedir. Artuklu Türklerindendir.

Doğu Anadolu'da İslâm medeniyetinin ileri olduğu, ilim ve îmâr işlerinin yürütüldüğü Artukoğulları Sarayında ilmî çalışmalar yapan Cezerî, haberleşme, kontrol, denge kurma ve ayarlama ilmi olan sibernetiğin ilk kurucusudur. İnsanlarda ve makinalarda bilgi alış verişi, bunların kontrolü ve denge durumu sibernetiğin esas konusudur. Bu ilmin gelişmesiyle elektronik beyinler ve otomasyon denilen sistemler ortaya çıktı. Bu bakımdan Cezerî, yaptığı mekanik makinalarla bu ilmin temelini atmıştır. O, sâdece otomatik âletleri yapmakla kalmamış, otomatik olarak çalışan sistemler arasında denge kurmayı da başarmıştır.Sekiz asır sonra İngiliz nöroloji profesörü Dr. Ross Ashby ancak 1951 senesinde üstün denge durumunu ortaya koymuştur. Fransızlar, sibernetiğin Descartes (1596-1650) ve Pascal'la (1623-1662), Almanlar Leibniz'le (1646-1716), İngilizler ise Roger Bacon'la (1214-1292) başladığını söylerlerse de gerçekte otomatik âletler yapıp işleten Cezerî sibernetik ve elektronik sistemin temelini atan büyük âlimdir.

Cezerî, bir robot yaparak Artuklu hükümdârı Mahmud bin Mehmed'e takdim etti. Robot, otomatik olarak hareket ediyor ve kendi kendine bâzı hareketler yapıyordu. Bunu gören Sultân hayretler içinde kaldı ve takdirlerini belirterek, emeğinin karşılığını göreceğini söyleyerek yaptıklarını ve buluşlarını bir kitap hâlinde yazmasını emretti. Cezerî bu emir üzerine, kendisini ilim dünyâsında meşhûr eden

Kitâb-ül-Câmi Beyn-el-İlmi vel-Amel-in-Nâfî fî Sınâat-il-Hiyel kitâbını yazdı.

Cezerî'nin **Kitâb-ül-Hiyel** adı da verilen meşhûr eseri altı bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde su saati, kadranlı su saatinin, saat-i müsteviye ve saat-i zamâniye olarak nasıl yapılacağı hakkında on şekil; ikinci bölümde çeşitli kapların yapılışı hakkında on şekil; üçüncü bölümde hacamat ve abdestle ilgili ibrik ve tasların yapılması hakkında on şekil; dördüncü bölümde havuzlar ve fıskiyeler hakkında on şekil; beşinci bölümde derin olmayan bir kuyudan veya akan bir nehirden suyu yükselten âletler hakkında beş şekil; altıncı bölümde birbirine benzemeyen muhtelif makinaların yapılışı hakkında beş şekil bulunur.

Cezerî, eserde yer alan bütün şekilleri bizzat çizmiş, renklendirmiş ve yaldızlamıştır. Eseri incelendiğinde, yaptığı makinalar, kendi kendine öten tavus kuşları, otomatik saatler, robot filler, ele su döken robot insanlar, Cezerî'nin ne büyük bir su mühendisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Cezerî'nin saatleri çalıştırma sistemi, genelde aynı mil üzerindeki bir göstergeyle üstünden, ucuna ağırlık asılı bir kayış geçen kasnak biçiminde idi. Ağırlığın düşüş hızı, yüzen bir cisimle kontrol edilmektedir.Yüzen cisim, kayışın öbür ucuna bağlanmakta ve içinde bulunduğu kap, ağır ağır boşaltılmaktadır. Bâzı zamanlarda, devrilebilen bir kova otomatik olarak dolmakta ve devrilince bir mandalı iterek, dişlinin bir diş ilerlemesini sağlamaktadır. Yaptığı makinalar, mandal dişli, planga ve kaldıraçlardan meydana gelmektedir. Bu sisteminde görüldüğü gibi günümüzde motorlu araçlarda kullanılan krank milini ilk defâ Cezerî kullanmıştır.

Cezerî, kitabında on değişik saatin nasıl yapıldığını anlatmaktadır. Bunlardan birisi **tavuskuşu saatidir.** Saatin cephesi 420 cm yüksekliğindedir ve üç diş içerisinde anne, baba ve yavru tavuskuşları vardır. Her yarım saatte bir, sâbit seviyeli bir kaptan akan su, eksantrik yataklanmış kayık şeklindeki kaba dolmakta, kab dolunca, devrilmekte, akan su bir çarkı döndürerek alttaki tavuskuşu da dönmekte, yavrular kavga etmekte, üstteki anne tavuskuşu ise 180° geri dönerek eski yerine gelmekte, kap tekrar dolmaya başlayınca kabın içerisindeki şamandra yükselerek, anne tavuskuşunu yavaş yavaş döndürerek gagası ile dakikaları göstermesini sağlamaktadır. Bu olay her yarım saatte bir tekrarlanmakta ve cephedeki on deliğin yarısı açılarak yarım saatin geçtiği gösterilmektedir. Bu saat 1/2 ölçeğinde İstanbul Teknik Üniversitesinde yapılmış ve çalıştırılmıştır.

Fil saati adını verdiği âletinin tertibâtı daha karışıktır. Burada da benzer tertibâtı ile yarım saatte bir ejderhanın ağzına bir top düşmekte, filin üzerinde oturan adam kazma ile file vurmakta, elindeki sopa ile de saati göstermektedir. Benzer tertibât **balıklı adam** diye isimlendirilen robotta da yapılmıştır.Robot, elinde tuttuğu balıkla bardağı karşısındakine sunmaktadır. **Hacamat** yâni kan aldırırken alınan kanın mikdârını ölçmek için kullanılan âlette ise, şamandralar yardımıyla alınan kanın mikdârı ölçülmekte, üst taraftaki sekreter, elindeki çubukla kanın hacmini göstermektedir. Bütün bunlar Cezerî'nin ilim târihindeki yerini, batılılardan çok önceleri ilmin doğuda ne kadar geliştiğini ve batıyı aydınlattığını göstermektedir.

Eserin, müellifin hattı ile olan nüshası elde değildir. Ancak beşi memleketimizde bulunmak üzere dünyâda bilinen on beş nüshası vardır.Memleketimizde bulunanlardan dördü Topkapı, biri de Süleymâniye Kütüphânesindedir. Arapça yazılan eser, Ahmed el-Hasan tarafından çeşitli yazmalarıyla karşılaştırılarak, yayınlandı.

Cezerî'nin bu meşhûr eseri 1974 senesinde **Al-Jazari's Book of Knowledge of Ingenious Mechanical Devices** adıyla Donald R. Hill tarafından İngilizceye tercüme edildi. Eserde târif ettiği makinalardan birkaç tânesi Wiedmann tarafından yapıldı ve başarıyla çalıştırıldı.

Cezerî'nin kitâbı 20. asrın başından îtibâren batıda büyük alâka gördü. Bilhassa Prof. Wiedmann bu eseri inceleyerek Almancaya çevirmiştir. Prof. Wiedmann; "On dokuzuncu asra kadar yazılan teknik eserler arasında, astronomiye âit olanlar hesaba katılmazsa, Cezerî'nin bu eseri en önemli ve en yüksek seviyede olanıdır." demektedir.

Cezerî'nin kitabının İngilizce tercümesine bir önsöz yazan meşhur bilim târihçisi Prof. White Jr. önsözün bir yerinde; "Batılı bilginler konik sübabların ilk defâ Leonardo'nun çizimlerinde görüldüğünü öğretirler. Halbuki Cezerî'nin resimlerinde de bunlar gözükmektedir. Bunun gibi segmant dişlileri de, ilk defâ açıkça Cezerî'nin eserlerinde görülmektedir. Batıda ise bunlar, Giovanni Dondi'nin 1364 senesinde bitirdiği astronomik saat ile 1501 senesinde büyük fen mühendisi Francescio Giorgio'nun eserlerinde ortaya çıkmış ve genel Avrupa dizayn literatürüne girmiştir." demekte ve birçok tertibâtın Leonardo ve diğerlerinden çok önce Cezerî tarafından yapıldığını açıklamaktadır.

CEZZÂR AHMED PAŞA;

Fransız Kralı Napolyon'a karşı Akka Kalesini başarı ile savunan büyük Türk kumandanı. Bosnalı olup doğum târihi bilinmemektedir. İstanbul'a gelerek Sadrâzam Hekimoğlu Ali Paşanın hizmetine girmiştir.

Ali Paşa ikinci Mısır vâliliğinden azl edilince, Mısır'da kalarak meşhur Ali Beyin kölesi Abdullah Beyin hizmetine girdi. Bahire kâşifliğine atanan Ahmed, orada Bedevîlere karşı olan muhârebelerde gâlip gelmiş ve çok kan dökmüş olduğundan, kasap anlamına gelen "Cezzâr" lakabı verilmişti. Fakat bir müddet sonra Ali Beyin öc almasından korkarak, İstanbul'a kaçtı. Sonra da Şam Vâlisi Osman Paşanın hizmetine girerek Tâhir Ömer, Zeydan ve Şahab âileleriyle yapılan mücâdelede başarı gösterdi. 1775'te kendisine Beylerbeyi rütbesi verildi, Bir yıl sonra da Sayda vâliliğine tâyin edildi.

Sûriye'de emniyeti sağlayan ve 1780'de Emîrü'l-Haclık ile Şam eyâletine tâyin olunan Ahmed Paşa, gerek Sayda ve gerekse Şam vâliliği zamânında Akka Kalesinde oturdu. Burada kuvvetli bir ordu kuran Ahmed Paşa, küçük bir donanma da yaptırarak âdetâ bağımsız bir şekilde hareket etti.

1789'da Mısır'ı işgâl eden Napolyon Bonapart'ın anlaşmak için ileri sürdüğü teklifleri reddedince, Bonapart Akka Kalesini kuşattı. Ancak Cezzâr Ahmed Paşanın emrindeki 3000 kişilik Nizâm-ı Cedîd askerinin müdâfaada gösterdikleri azim ve mahâret netîcesinde, Napolyon ilk defâ burada yenildi. Bunun üzerine; "Akka mukâvemet etmeseydi belki Şark İmparatoru olurdum." demekten kendini alamadı.

Mısır Seferi seraskerliğine Sadrâzam Yûsuf Ziyâ Paşanın getirilmesine gücenen Cezzâr, Sûriye'de serdâra yardımda bulunmadı ve devlete daha başka güçlükler de çıkarmaya çalıştı. Bununla berâber bu sırada "Vehhâbî meselesi" önem kazandığından kendisi Şam vâliliği ile berâber Vehhâbîlere karşı serdâr tâyin oldu. Fakat hastalığı sebebiyle vazifeye gitmeyerek, kölesi Süleymân Paşayı gönderen Cezzâr, 23 Nisan 1804'te Akka'da vefât etti.

Cezzâr Ahmed Paşa, zekî, dirâyetli, anlayışlı bir insan olup, birçok meseleleri önceden sezmek kâbiliyetine sâhipti. İdâre ettiği yerlerde adâletle asâyişi temin ederdi. Akka, Sayda ve Beyrut'u tahkim ettiği gibi, Akka'da mükemmel bir câmi, bir çarşı ve birçok çeşme ve sebil yaptırmak sûretiyle îmâr işlerine de önem verdi.

CHAPLİN, Charlie;

İngiliz sinema oyuncusu ve yönetmeni. Asıl adı Sir Charles Spencer Chaplin'dir. Şarlo olarak da bilinir.

1889'da Londra'da doğdu. Anne ve babası sirk oyuncusuydu. Bu yüzden altı yaşındayken seyirci önüne çıkan Chaplin, şarkı söyleyip dans etmesini öğrendi. Çocuk yaştayken babası öldü. Akıl ve ruh hastası olan annesi de sık sık akıl hastânesine gidip geliyordu. Bu sebeple sıkıntı ve sefillik içinde bir hayat yaşayan Chaplin, bu dönemde bâzan geçici sahne işleri buldu. Bâzan da sokaklarda yaşamak zorunda kaldı. On yedi yaşındayken Fred Karno'nun müzikhol topluluğuna girdi. 1910 yılında ABD'ye gitti. 1912'de buraya yerleşti. Mack Senett'in yardımıyla sinema oyunculuğuna atıldı. 1913'te Keystone film şirketiyle anlaşarak 35'in üzerinde kısa filmde rol aldı. Daha çok komedi türünde oyunlarda rol alan Chaplin, kısa sürede meşhur oldu.

1915'te Essenay Şirketi için 15 film çevirdi. 1916 ve 1917'de Mutual şirketi için 12 kısa ve orta uzunlukta film yaptı. Essenay şirketinden 1250 dolar, Mutual şirketinden 10.000 dolar haftalık; ayrıca sözleşme için 150.000 dolar aldı. 1917'de de First National şirketinden sekiz film için 1 milyon dolar aldı. 1919'da Griffith, Mary Pickford ve Douglas Fairbanks ile birlikte "United Artist" firmasını kurdu. Birçok filmini bu firma adına veya kendi adına çekti.

1942'de savaşta Almanlara karşı ikinci bir cephe çağrısında bulundu. İzlediği tutum sebebiyle pekçok çevrenin yanısıra Amerikan ordusunu da sinirlendirdi. ABD hükümetinin vergi borcu için sıkıştırması, ayrıca bâzı politikacı ve köşe yazarlarının, yıkıcı faaliyetlerde bulunduğunu ileri sürmeleri üzerine ABD'den ayrıldı. 1952'de yerleşmek üzere İsviçre'ye gitti.

1953'te ABD Adâlet Bakanlığınca soruşturulacağını öğrendi ve Cenevre'de kaldı. Bundan sonra âilesiyle birlikte Vevey yakınlarında Corsier-Suur-Vevey'de yaşamaya başladı.

1957'de Londra'da yaptığı New York'ta Bir Kral (A King in New York) adlı komedi filmiyle Amerikan idâresini ve yaşayışını tenkid etti. Bu sebeple komünizm taraftarlığıyla itham edildi. 1964'te hayat hikâyesini yayınladı. 1966'da başrollerini Marlon Brando ve Sophia Loren'in oynadığı, kendisinin de hem senaryosunu yazdığı hem de küçük bir rolde göründüğü Hong Konglu Kontes adlı son filmiyle tekrar dikkatleri üzerine çekti. 1972'de kendisine verilen Özel Oskar Ödülünü almak üzere ABD'ye gitti. 1977'de İsviçre'nin Coirser-Sur-Vevey şehrinde öldü.

Çok hareketli bir hayâtı olan Chaplin'in dört evliliğinin üçü filmlerinin başrol oyuncularıyla, dördüncüsü de oyun yazarı Eugene O'Neill'in kızı Oona O'Neill ile oldu.

Filmlerinde yergi, maskaralık ve güldürü unsurlarını iç içe kullanan Chaplin, mim oyuncusu ve yönetmen olarak sanatıyla her türlü seyirciyi etkiledi. Kırk yıldan fazla süren sanat hayâtında 79 film yaptı. Onun oyuncu ve yönetmen olarak yaptığı filmlerden bâzıları şunlardır:

Şarlo Patinajcı (The Rink), Şarlo Rejim Yapıyor (The Cure), Şarlo Göçmen (The İmmigrant), Şarlo Kaçıyor (The Adventurer), Şarlo Asker (Shoul der Arms), Yumurcak (The Kid), Şarlo Hacı (The Pilgrim), Parisli Kadın (A Woman of Paris), Altına Hücum) (The Gold Rush), Şarlo Sirkte (The Circus), Şehir Işıkları (City Lights), Asrî Zamanlar (Modern Times), Şarlo Diktatör (The Great Dictator), Sahne Işıkları (Limelight), New York'ta Bir Kral (A King in New York), Hong Konglu Kontes (A Countess From Hong Kong).

CHESTER PROJESİ;

ABD-Kanada ortaklık grubundan Ottoman-American Development Company'e Doğu Anadolu'da demiryolu yapım ve çevredeki mâdenleri işletme ayrıcalığı tanıyan proje.

ABD'li Colby M.Chester 1911'de şirketi aracılığıyla Sivas-Van arasında, daha sonra Musul ve Kerkük'e de yan hatlarla bağlanacak bir demiryolu hattı kurmak ve bu hattı Akdeniz kıyısındaki Yumurtalık'a (Adana)kadar uzatarak burada liman yapmak için bâzı teşebbüslerde bulundu. Bu işler karşılığında demiryolu çevresinde petrol da dâhil bütün mâdenleri işletme hakkını isteyen şirketin teklifi kabul edilip ön anlaşma yapıldıysa da, Meclis-i Mebûsan tarafından reddedildi.

Kurtuluş Savaşından sonra 1922 Kasımında bu sefer de Colby M.Chester'in oğlu A.Chester Ankara'ya gelip tekliflerini yeniden gündeme getirdi. Yapılan bir dizi görüşme sonunda sözleşme yapıldı. Buna göre şirket tamâmen kendi imkânlarıyla Doğu Anadolu'da ve Musul-Kerkük bölgesinde 4400 km demiryolu hattı döşeyecek, Karadeniz ve Akdeniz kıyısında üç tâne liman yapacaktı. Buna karşılık demiryollarının her iki yanındaki yirmişer kilometrelik şeritin yeraltı kaynaklarını 99 yıllığına işletmeye hak kazanacaktı. Ayrıca şirkete sözleşmedeki ilke ve kurallara bağlı olarak ileride başka demiryollarının yapım ve işletme hakkı da veriliyordu.

Sözleşmeler 9 Nisan 1923'te TBMM'de onaylandı. Fakat Lozan Antlaşmasıyla Musul ve Kerkük'ün kaybedilmesi sebebiyle asıl gâyesi bu bölge petrollerinin gelirini ele geçirmek olan şirket antlaşmayı tek taraflı olarak bozdu.

CHRİSTİE, Agatha (Mary Clarissa);

kitapları 100 milyondan fazla satmış olan İngiliz kadın polisiye romancısı ve oyun yazarı. 15 Eylül 1890'da Torquay'da doğdu. Annesinden ders alarak okula gitmeden evde öğrenim gördü. Birinci Dünyâ Savaşı sırasında hemşire olarak çalışırken polisiye romanlar yazmaya başladı.

İlk romanı **Styles'teki Esrârengiz Vak'a**'da ve **Katil Kim** adlı romanında kendini beğenmiş ünlü kahramanı Belçikalı dedektif Hercule Poirot'yu ortaya koydu. Poirot yaklaşık yirmi beş roman ve hikâyede yer aldı. **Papaz Evinde Cinayet** adlı romanda ise evde kalmış yaşlı kız Miss Jane Marple'yi kahraman olarak ortaya çıkardı. Agatha Christie ilk önemli başarısını **Akroyd'un Katili** ve **Roger Akroyd Öldürüldü** eserlerinde gösterdi. Sonraki 75 romanı en çok satan kitaplar listelerine geçti. Eserlerinin çoğu İngiltere ve ABD'de popüler dergilerde tefrika edildi. Oyunlarından **Fare Kapanı** aynı tiyatroda aralıksız 21 yıl sahnelenerek dünyâ rekoru kırdı. **Savcının Şahidi** adlı oyunu ise başka birçok eseri gibi başarılı bir biçimde sinemaya aktarıldı. Ayrıca **Şark Ekspresinde Cinâyet, Nil Cinâyeti, Nil'de Ölüm** gibi eserleri de sinemaya aktarılan eserlerindendir.

Agatha Christie, ilk kocası Albay Archibald Christie'den boşanıp Arkeolog Sir Max Mollowan'la evlendikten sonra Irak ve Suriye taraflarına arkeolojik gezilere katıldı. Mary West Maccot takma adıyla polisiye olmayan romantik romanlar da yazdı.

Agatha Christie 12 Ocak 1976'da İngiltere'nin Wallingford şehrinde öldü. **Otobiyoğrafi** adlı eseri ölümünden sonra yayımlandı.

Agatha Christie'nin Türkçede yayınlanan çok sayıdaki eserlerinden bâzıları şunlardır: **1) Üç Perdelik Cinâyet, 2) On Küçük Zenci, 3) Sıfıra Doğru, 4) Çarpık Ev, 5) Cenâze Merâsiminin Ardından, 6) Ve Ayna Kırıldı, 7) Filler de Hatırlar, 8) Uyuyan Ölüm.**

CHOPİN,

Frederic François; Polonya doğumlu, Fransız piyanocu ve besteci. Polonezcede ismi, Fryderyk Francıszek Szopen'dir. 1 Mart 1810'da Varşova yakınlarındaki Zelazowa Wola'da doğdu. Babası Varşova'ya yerleşmiş olan Lorraineli bir Fransız öğretmen olan Nicholas'tır. Annesi iseZelazowa Wola'da yerleşmiş soylu bir Polonya ailesindendir.

Küçük yaştan itibaren piyanoya karşı ilgi duyan Chopin, yedi yaşındayken çok yönlü bir müzikçi olan Wojciech (Adalbert) Zywny'den piyano dersleri almaya başladı. Kısa zamanda özel akşam toplantılarında piyano çalmak üzere dâvetler alacak kadar ilerledi. Sekiz yaşındayken bir konserde

dinleyici karşısına çıktı. Üç yıl sonra da parlamentonun açılışı sebebiyle Varşova'da bulunan Çar I. Aleksandr'ın önünde yeni bir piyano-orgu çaldı. Daha çocuk yaştan îtibâren meşhur oldu. Piyanistliğinin yanında beste çalışmalarında da bulundu. Yedi yaşındayken bir Sol Minör Polonez, hemen ardından da bir marş yazdı. Daha sonra başka polonezler, mazurkalar, çeşitlemeler, canlı İskoç dansları ve bir rondo besteledi. 16 yaşındayken Varşova Müzik Konservatuvarına girdi. Polonyalı besteci Jozef Elsner'le birkaç yıl birlikte çalıştı ve ondan ders aldı. Bilgisini artırmak gâyesiyle Viyana'ya gitti. Ağustos 1829'da verdiği iki konserle kesin bir başarı kazandı. Eylülde Varşova'ya döndü. Mart 1830'da Varşova'da iki piyano konçertosunu verdi. Aynı yıl Kasım sonunda tekrar Viyana'ya gitti. Fakat orada beklediği ilgiyi bulamadığı için Paris'e geçti.

Bu sırada Rusların Varşova'yı işgal ettiğini işiterek uğradığı hayal kırıklığıyla bunalıma düştü. Paris'teki ilk aylarında meslek ve para yönünden sıkıntı çekti. Fakat daha sonra tanıştığı Paris zenginlerinin evlerinde hem piyanist, hem öğretmen olarak çalıştı. Yeni besteleriyle dikkatleri üzerine topladı. 1835 yılı Chopin'in özel hayatında unutulmaz bir dönem oldu. Bohemya'daki Karlsbad kentinde anne ve babasıyla birlikte mutlu günler yaşadı. Daha sonra eski Polonyalı dostlarını görmek üzere Almanya'ya geçerek Dresden'e gitti. Aşık olduğu bir kızla evlenmesine annesi mâni olunca tekrar bunalıma düştü. Gezmek için İngiltere'ye gitti. Tekrar Paris'e döndükten sonra problemli ve bunalımlı bir hayat yaşadı. Sağlığı bozulduğu için Mayorka Adasına gitti. Orada bulunduğu sırada rahatsızlandı. Onun tüberküloz (verem) olduğunu duyan ev sâhibi, evden çıkmasını istedi. Arkadaşlarıyla birlikte Fransız konsolosluğuna sığınan Chopin, uzak bir köy olan Valldemosa'daki bir manastıra yerleşti. Soğuk, nem, kötü beslenme Chopin'in zâten bozuk olan sağlığını daha da kötüleştirdi. Mart 1839'da Marsilya'ya geçen Chopin usta bir hekimin çabalarıyla iyileşti. Paris'e dönerek konserler verdi. Düzenli bir geliri olması için yeniden özel öğretmenliğe başladı. Bu dönemde bâzı yeni besteler yaptı. 1848 devrimiyle ilgili olaylar sebebiyle sıkıntıya düşen Chopin, İskoçya ve İngiltere'ye bir gezi yaptı. İngiltere'de yerleşip, Londra'da dersler vererek ve gösterişli toplantılarda piyano çalarak yıpratıcı bir çalışma sürdürdü. 24 Kasım 1848'de Paris'e dönen Chopin'in sağlık durumu tamâmen kötüleşti.

Ölümünden önce tamamlanmamış el yazmalarının yok edilmesini ve cenâzesinde Mozart'ın Requiem'inin seslendirilmesini istedi. 17 Ekim 1849'da Paris'te öldü.

Temelde romantik olmakla birlikte, romantizmin bilinen süslemelerine yer vermediği müziğinde klasik bir sâdelik ve titizlik görülen Chopin'in pekçok eseri bugün de icra edilmektedir.

CHURCHİLL;

İngiliz devlet adamı ve yazarı. İkinci Dünyâ Savaşının önemli şahsiyetlerinden biridir. Oxfordshire'de, Blenheim Sarayında 1874 yılında dünyâya gelmiştir. Babası, Lord Randolph Churchill'dir. Annesi Amerikalıdır.

Churchill, öğrenimine 13 yaşındayken Harrow Kolejinde başlamış, 1895 yılında bu okulu bitirmiş ve süvâri subayı olmuştur.Sonra, asker olarak, "Kraliçe'ye âit" adıyla anılan alaya katılmıştır. Dünyânın dört bucağındaki zavallı insanların köle gibi kullanıldığı İngiliz sömürgelerinin elden çıkmaması için gönüllü olarak Küba, Hindistan ve Sudan'da çarpışmış, hizmetlerinden dolayı madalyalar almıştır.

Churchill, yazı hayâtına **Morning Post** Gazetesi'nde savaş muhâbiri olarak başlamış, ömrünün sonuna kadar siyâset adamlığı yanında, yazarlığını da sürdürmüştür. Güney Afrika'da savaş muhâbirliği yaparken bir ara Boerler'in eline esir düşmüş, fakat büyük tehlikeleri göze alarak buradan kaçmayı başarmıştır. İngiltere'ye avdetinden sonra Muhâfazakâr Partiye girmiş ve milletvekili seçilmiştir. Kurulan hükümette kendisineSömürgeler Müsteşarlığı görevi verilmiştir (1905-1908). Bundan sonra teşkil edilen liberal hükümette ise (1908-1915) sırasıyla Ticâret, İçişleri ve Donanma bakanlıklarında bulunmuştur. Bu görevleri sırasında, işçilerin hastalık ve ihtiyarlık sigortalarını, Lordlar Kamarasının, Avam Kamarasına karşı kullandığı veto hakkının kaldırılmasını sağlamış ve daha birçok sosyal reformların gerçekleşmesine sebeb olmuştur. Birinci Dünyâ Savaşının çıkacağı tehlikesini önceden sezerek, Temmuz Manevraları adı altında deniz kuvvetlerini harekete hazır hâle getirmiştir. Bu meyanda kömürle işleyen gemileri, benzinle işleyenlerle değiştirmiş, 18 yeni tanker yaptırmış; denizaltı gemilerini ve uçak filolarını kurmuştur. Siyâsî alanda da Fransa'nın tam desteğinin gerektiği fikrini ısrarla savunmuştur.

Birinci Dünyâ Savaşında Churchill: 1914 yılında, Birinci Dünyâ Savaşı çıktığı zaman, İngiliz Donanması Churchill'in önceden aldığı tedbirlerden dolayı çok mükemmel bir durumdaydı. Ama bunun yanında ordu zayıftı. Bu mükemmel donanmaya güvenilerek, 1915 yılında zayıf durumda olan müttefikleri Rusya'ya yardım etmek için İngilizler Fransızlarla birlikte Çanakkale Çıkartmasına katıldılar. Taktik siyasî bakımdan çok mükemmeldi. Fakat hesaplar arzû edildiği gibi çıkmadı. Türk askerinin akıllara sığmayan kahramanca müdâfaası karşısında büyük bir hezimete uğradılar. Büyük bir Türk ve Müslüman düşmanı olan Churchill Çanakkale'deki Mehmedcikten yediği tokatın arkasından vazifesinden atıldı. Daha sonra 1916 yılında Lord George başbakan olunca, Churchill de Levâzım

Bakanı oldu. Fakat İngilizler, Çanakkale yenilgisinden dolayı hükûmeti devamlı tenkid ediyorlardı. Netîcede tekrar seçimlere gidilince, George, seçimlerde kaybederek iktidardan düştü. Bu ara, Churchill de tekrar yazarlığa döndü. Yazılarında genellikle Nazi Almanyasının dünyâ barışını tehlikeye düşüreceğini tema olarak ısrarla anlatmağa çalışıyordu. Bunun yanında Churchill, 1924 yılında muhâfazakârlar safında tekrâr parlamentoya girmiş ve bir süre sonra da Mâliye Bakanı olmuştur. 1929 yılında kabine düşünce, Churchill, bu defa Avam Kamarasında milletvekili olarak kalmıştır.

İkinci Dünyâ Savaşında Churchill: İkinci Dünyâ Savaşı 1939 yılında başlayınca, Churchill, hemen Donanma Bakanlığına getirilmiştir. 1940'ta Başbakan olmuştur. Savaşın ilk yıllarında halka moral gücü vermiş, daha sonra da ABD'nin savaşa fiilen katılmasını, Sovyetler Birliğinin de İngiltere'nin yanında yer almasını sağlamıştır.Savaş süresince politikacı kişiliği ile Almanların yenilmesinde başlıca sebeb olmuştur.

Churchill, 1941 yılında Amerika Cumhurbaşkanı Rooswelt'le bir toplantı düzenleyerek, Atlantik Paktını kurmuştur. Yine 1942 yılında Moskova'ya giderek Stalinle görüştü, 1943 yılında Churchill, Rooswelt ve Stalin üçü birlikte "Üç Büyükler" adı altında birleşerek Tahran toplantısını yapmışlardır. Bu toplantılar, Almanya'nın yenilmesini sağlayacak nitelikte kararların alınmasını sağlayan toplantılardır. En sonuncusunu 1944 yılında Yalta'da yapmışlardır. Dünyâ yönetimini ele geçirme, dünyâ barışını elde tutma amacıyla yapılan bu toplantıda Üç Büyükler, bütün siyâsî ve askerî güçlerini birleştirmişlerdir. Netîcede Almanya yenilmiştir. Bu toplantıların hazırlayıcısı da Churchill'dir.

1945 yılından sonra Churchill, iktidarı kaybederek muhâlefet lideri olmuş 1951'de tekrar Başbakanlığa geçmiştir. Fakat yaşı ilerlediğinden eski çalışma gücünü kaybettiği gerekçesiyle 1955 yılında kendi arzusu ile siyâset hayâtından çekilmiş, okumaya, yazmaya, resme, hattâ bir ara balık avcılığına bile meraklanmıştır. Churchill, 1965 yılında ölmüştür.

Eserleri:

Savaş Anıları, 6 ciltlik bir eserdir. İkinci Dünyâ Savaşını anlatmaktadır (1948-1954). Churchill, bu eseriyle 1953 yılında Nobel Edebiyât ödülünü kazanmıştır. **Dünyânın Geçirdiği Buhran,** 4 cilttir (1923-1929). **Churchill'in Hayâtı**.

CIA (Central Intelligence Agency);

ABD'nin merkezî haber alma ve haber verme teşkilâtı. İngilizce Central Intelligence Agency'in baş harfleri alınarak kısaca (CIA) denir. İkinci Dünyâ harbinden sonra kurulmuştur (1947).

ABD'de istihbârât ve karşı istihbârât faaliyetleri, Federal Soruşturma Bürosu, ordu ve donanma tarafından yürütülüyordu. Bunda bilgi tekrârı, faaliyetlerin dağınıklığı, rekâbet gibi mahzurlar düşünülerek, 1942'de, başkan Rooswelt tarafından (OSS) kuruldu. (OSS) İkinci Dünyâ Harbi sırasında düşman topraklarında karşı propaganda ve yanlış yönlendirme işlerini yürüttü. Düşman gerisinde sabotajlar ve tahrib eylemleri yaparak ABD birliklerine olan direnişleri kırmaya çalıştı.

1945'te dağıtılan OSS'nin yerine, başkan Truman tarafından 1946'da istihbârât işlerini birlik berâberlik içinde yürütmek için, Merkezî Haber Alma Grubuyla, Millî Haber Alma İdâresi kuruldu.

1947'de Kongre, Millî Güvenlik Konseyi ile (NCS) bu konseyin yönetimi altında çalışmak üzere (CIA) kuruldu. CIA, NSC'ye millî güvenliği ilgilendiren konularda bilgi toplayıp verecek, elde edilen bilgileri değerlendirdikten sonra, hükûmetle ilgili yerlere ulaştırılmasını sağlayacaktı. CIA; NSC'nin vereceği emirler doğrultusunda, güvenlikle ilgili istihbârât işlerini yerine getiriyordu.

Değişik kesimlerden seçilen CIA yöneticileri arasında, ABD'ye başkanlık yapan George Bush da bulunmaktaydı.

CIA dört müdürlük hâlinde çalışmaktadır.

1. Haberalma Müdürlüğü: Her türlü haber alma aracı ile bilgi toplama, câsusluk faaliyetlerini yürütür. Gizli olarak yapılan istihbârâtı değerlendirir. Havadan çekilen (uydu, tayyâre vs.) resimleri, radyo, telefon, televizyon, telgraf, telsiz gibi ulaştırma araçları ile toplanan bilgileri değerlendirir. Bu değerlendirmeler, raporlar hâlinde, ilgili makamlara gönderilir.

2. Harekât Müdürlüğü: Gizli operasyonları yürütür.

3. Bilim ve Teknoloji Müdürlüğü: Teşkilât elemanlarını, son teknolojik gelişmelerde eğitmek, kullanmasını öğretmek. Kullanılan araçları geliştirmek, Yapılan operasyonlara bilimsel ve teknik destek sağlamak, bu kısmın vazifesidir.

4. Yönetim Müdürlüğü: Teşkilât personelinin, toplanan bilgilerin, tesislerin güvenliğini sağlar.

CIA'nın şimdiye kadar başka devletlerde bir çok operasyon yaptığı meydana çıkarıldı. Bütün bu işleri yapabilmeki çin, CIA'ya geniş bir maddî imkân tahsis edilmektedir. Kadrolarında devamlı memur şeklinde on altı bin kişi (tahmînî) çalışmaktadır. Ayrıca gayri resmî yüz binlerce kişiyi menfaat temin ederek kullanmaktadır.

CIA'nın faaliyetleri çeşitli dedikodulara sebeb olduğundan son yıllarda Kongrede durumu incelenmiş ve Pike Raporu hazırlanıp açıklamalar yapılmıştır.

Bâzı devlet başkanlarını, devlet ileri gelenlerini sûikast düzenleyerek öldürtmek, ülkeler içinde bâzı etnik grupları teşvik ve tahrik ederek karışıklıklar çıkarmak, hükûmetleri devirmek gibi işleri CIA'nın yaptığı ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan bâzılarının da ABD başkanlarının emriyle gerçekleştirildiği tesbit edilmiştir.

CIA, ABD siyâsetinde olduğu gibi, bütün dünyâ ve özellikle Orta Doğuda daha büyük faaliyet gösterir.

CIRCIRBÖCEĞİ (Gryllus campestris);

Alm. *Feldgrille (f),* **Fr.** *Grillon champetre,* **İng.** *Field cricket.* **Familyası:** Cırcırböceğigiller (Gryllidae). **Yaşadığı yerler:** Sıcak bölgelerin çorak alanlarında. **Özellikleri:** Parlak siyah-kahverenkli, 2 cm boyunda, sıçrayıcı ve gece ötücü. Çoğunlukla bitkisel besinlerle beslenir**. Çeşitleri:** Âdî cırcırböceği, ocak çekirgesi.

Parlak siyah renkli, yuvarlak iri başlı, kısa kanatlı, uzun antenli, "Düzkanatlılar" takımından güzel sesli bir böcek. 2 cm boyunda olup, gündüz kazdıkları çukurlarda yalnız olarak gizlenir, gece faaliyet göstererek hoş sesleri ile öterler. Sâdece erkekleri ön kanatlarını birbirine sürterek ses çıkarır, dişileri kendilerine çekerler. İşitme organları ön bacaklarında bulunan bir uzantıdadır. Ayrıca vücutlarının sonuna yakın arka kısımlarında, duyarlı kıllarla kaplı iki boynuzsu dikenleri vardır. Arka bacakları sıçrama görevi yapar. Fakat çekirgeler kadar sıçrayamazlar. Daha çok çorak arâzide rastlanır. Bâzen otluk yamaçlarda ve tarla kenarlarında görülür. Sürüler hâlinde ağaç ve çalılıklar üstünde yaşayanlar da vardır.

Sıcak ocak ve fırın yakınlarında, evlerde tahta döşemeler altında yaşayanlarına "ocak çekirgesi" denir. Eski devirlerde bâzı kavimler tarafından ev için uğurlu sayılırdı. Cırcırböcekleri çoğunlukla bitkisel, bâzan da hayvansal besinlerle beslenirler. Birbirinin yuvasına saldıranlar vahşice döğüşür. Gâlip gelen diğerini âfiyetle yer. Japonya'da sesleri için kanarya gibi kafeste beslenen ve birbirleriyle döğüştürülenleri de vardır. İlkbahar mevsimlerinde, haziran sonlarına kadar rastlanır. Gece hoş sesleri duyulur.

Dişi, yumurtalarını toprağa bırakır. Yumurtadan çıkan larvalar tam bir kış geçirir. Bunlar ergine benzerse de kanatsızdırlar. Erginleşene kadar 8-11 defâ deri değiştirirler.

CIVA;

Alm. *Quecksilber (n),* **Fr.** *Mercure (m),* **İng.** *Mercury, quicksilver.* Kimyâda Hg sembolü ile gösterilen, metalik parlaklığa sâhip, oda sıcaklığında sıvı hâlde bulunan bir element.

Özellikleri:Cıvanın atom numarası 80, atom ağırlığı 200.59, donma noktası -38.84°C, kaynama noktası 356.95°C ve yoğunluğu 13.546 g/cm3 (20°C)'tür. Fazla uçucu olmamakla berâber, (buhar basıncı 25°C'de 0.0018 mm Hg)buharı çok zehirlidir. Uzun zaman cıva ile temas etmek kronik zehirlenmeye sebeb olur. Bunun sonucu iştahsızlık, salya çoğalması, böbrek tahribatı, sinir bozukluğu ve kansızlık gibi hastalıklar meydana gelir. Elektrik iletkenliği azdır.

Elementlerin peryodik cetvelinde 2B grubundadır. Yedi tâne kararlı izotopu vardır. İzotoplarının atom ağırlığı 196 ile 204 arasındadır. İzotoplar içinde, yüzde olarak en çok 202 izotopu mevcuttur. Oksidasyon sayısı (+1) ve (+2) dir. Sıvı hâlde genleşmesi büyüktür. Bu yüzden termometrede kullanılır. Yüzey gerilimi oldukça yüksek olduğundan camı ıslatmaz. Saf cıva, âdi sıcaklıkta, oksijenden, karbondioksitten ve amonyaktan müteessir olmaz. Yüksek sıcaklıkta cıva oksit (HgO) hâline geçer. Fakat 500°C'de tekrar cıva ve oksijen hâline döner. Kükürt ve halojenler cıva ile reaksiyon verir. Cıvaya nitrat asidi ve derişik sülfat asidi etki eder. Hidroklorik asit az etki eder. Cıvanın kimyâsal ve fiziksel özelliklerinden dolayı fen adamları cıva üzerinde uzun çalışmalarda bulunmuşlardır. İlim adamı Edison da bu madde üzerinde pekçok çalışmalar yapmıştır. Edison'un cıva hakkındaki görüşünü mesâî arkadaşı Martin Andre şöyle nakletmektedir:

Bir gün laboratuvara girince, Edison'un kendinden geçmiş çok dalgın bir halde hiç kımıldamadan elinde tuttuğu bir kaba baktığını gördüm. Yüzünde büyük bir hayret, hürmet, takdir ve tâzim ifâdesi vardı. Yanına tam yaklaşıncaya kadar, geldiğimin bile farkına varmadı. Sonra beni yanında görünce,

elindeki kabı bana gösterdi. Kap, cıva ile doluydu. Bana; “Şuna bak!” dedi. “Bu ne muazzam bir eserdir. Sen cıvanın hârikulâde bir şey olduğuna inanır mısın?” Ben; “Cıva hakîkaten hayrete değer bir maddedir.” diye cevap verdim Edison konuşurken sesi titriyordu. Bana; “Ben cıvaya bakınca, bunu yaratanın büyüklüğüne hayran oluyorum. Buna ne türlü hassalar vermiş?Bunları düşündükçe aklım başımdan gidiyor!” diye mırıldandı.

Sonra tekrar bana döndü:

“Dünyâdaki bütün insanlar bana hayrandır. Benim yaptığım birçok keşifleri, birçok yeni buluşları birer hârika, birer başarı sayıyorlar. Beni insanüstü bir varlık gibi görmek istiyorlar. Halbuki ne büyük yanlış. Ben, beş para bile etmeyen bir bulucuyum. Benim buluşlarım esâsen dünyâda bulunan, fakat o zamâna kadar insanların göremedikleri büyük hârikaların ancak ufacık bir kısmını meydana çıkarmaktan ibârettir. Bunu ben yaptım, diyen bir insan ancak en büyük yalancı, en büyük budaladır. İnsan, elinden hiçbir şey gelmeyen âciz bir yaratıktır. İnsan ancak bir parça konuşabilen, biraz düşünebilen bir mahluktur. İyi düşünse, azâmete kapılmaz, aksine ne kadar boş olduğunun farkına varır. İşte ben de, bunları düşündükçe ne kadar kudretsiz, ne kadar âciz, ne kadar zayıf bir yaratık olduğumu anlıyorum. Ben mucidim (îcâd edenim) ha!.. Asıl mûcid, asıl dâhi, asıl yaratıcı işte O’dur. Allah’tır...” dedi.

Bulunuşu: Cıva tabiatta serbest hâlde bulunur. Önemli minerali kırmızı renkli olan zencefre (HgS) veya sınnabardır. Ayrıca gümüş ve altın ile malgama hâlinde bulunur. Diğer minerali ise livingstonit ($HgS.Sb_2S_3$)tir.

Elde edilişi: Zencefrenin 600°C’de kavrulmasıyla elde edilir:

$2HgS+3O_2 \varnothing 2\ HgO+2SO_2$

$2HgO \varnothing 2Hg+O_2$

destilasyon ile cıvâ saflaştırılır.

Alaşımları: Cıvanın diğer metaller ile verdiği alaşımlara “amalgama” veya “malgama” denir. Hazır bulunmaz ve kullanılacağı zaman hemen hazırlanır. En çok kullanılan amalgamaları sodyum, çinko, altın, gümüş ve kurşun ile olanlarıdır. Dişçilikte dolgu olarak kullanılan malgama kalay, bakır, çinko ve gümüş ile olandır.

Bileşikleri: Cıvanın, cıva -1- ve cıva -2- bileşikleri vardır. Cıva -2-bileşikleri, kolaylıkla cıva -1-’e ve hattâ elementel civaya indirgenebildikleri için saf olarak elde edilemez. Cıva tuzları kompleks teşkil etmeye yatkındırlar. Suda çözündükleri zaman hidroliz olurlar. Bileşiklerin çoğu organik çözücülerde çözünürler. Bütün cıva bileşikleri şiddetli zehirdir. Cıva bileşikleri genellikle ısıtılınca uçarlar ve bozulurlar. Kolaylıkla saf hâlde elde edilemezler.

Kullanılışı: Zirâat ve sanâyide mantar öldürücü olarak sürekli olarak kullanılabilmektedir. Cıva, cıva bataryalarında Weston pillerinde, elektrikli cihazlarda, barometrede, termometrede, diğer kontrol âletlerinde ve amalgama olarak kullanılır. Cıva buhar lâmbaları mor ötesi ışın bakımından zengindir. Yüksek vakum elde etmek için diffüzyon pompalarında kullanıldığı gibi cıva buharlı lambalar caddeleri ve büyük alanları aydınlatmada kullanılır.

CIVATA;

Alm. *Kopf-Steckschraube (f), (Schraub-) Bolzen (m),* **Fr.** *Cheville (f) de fer,* **İng.** *Bolt, tree nail.* Teknikte çok kullanılan, çözülebilen bağlama elemanı. Cıvata esas îtibâriyle bir ucunda baş kısmı bulunan ve öteki ucunda vida dişleri açılmış bir silindirik elemandır. Baş kısmı bulunmayan ve iki ucunda vida açılmış tiplerine **saplama** denir. Parçaları birleştirmek için tek başına kullanılabildiği hâlde genel olarak **somun** denilen içine diş açılmış dişi bir elemanla birlikte kullanılır. Sıkıştırılacak parça ile somun arasına bâzen rondela denilen içi delik pul da yerleştirilir. Cıvata bağlantılarında, bağlama ve çözme işlemleri anahtar ve tornavida adı verilen takımlarla yapılır.

Cıvataların, biçimlerine göre adlandırılan birçok çeşitleri vardır. Altıgen, kare, yuvarlak başlı (düz ve yıldız yarıklı veya altıgen oyuklu) şekillerinden başka, gömme başlı, halka başlı, başsız setuskur denilen tipleri de bulunur. Bu tiplerin hepsinin tutturacakları parçalara delik delerek ve gerekliyse vida açarak bağlanmaları gerekir. Ayrıca uçları sivri olduğundan doğrudan parçaya bastırıp döndürerek vidalanan ağaç ve saç vidaları da mevcuttur.

Cıvataların karakteristik büyüklükleri ve tipleri: Cıvata bir kanal şeklinde olduğundan, cıvatanın minimum çap (iç çap), ortalama çap ve nominal çap (maksimum çap) olarak üç çap ölçüsü vardır. Bunlardan cıvatayı belirten nominal çaptır. Cıvata üstüne vida dişleri bir helis şeklinde açılmıştır. Helis

bir doğrunun silindir üzerine belli bir açıyla eğik olarak sarılmasından meydana gelir. Helis eğimini gösteren bu açıya helis açısı denir. Vida helis sarımına âit iki diş arasındaki mesâfeye hatve veya vida adımı adı verilir.

Vida ekseni boyunca alınan bir kesitte diş şeklinin görüntüsüne vida dış profili denir. Vida dişleri profillerine göre sınıflandırılır. Başlıca vida profilleri üçgen, trapez, testere, yuvarlak ve kare şeklindedir. Bunlardan kare dışında diğerleri standarttır. Yâni karekteristik büyüklükleri ve boyutları nominal çaplarına ve hatvelerine bağlı olarak standartlarda verilmiştir. Cıvata bağlantılarının fonksiyonlarını yerine getirebilmeleri için işletme kuvvetleri altında çözülmemeleri gerekir. Bunun için helis açısının sürtünme açısından küçük olması şarttır. Fakat bilhassa sarsıntılı işletmelerde bunun yetmediği görülüp cıvata bağlantılarının çözülmemesi için birçok ek emniyet tedbiri getirilmiştir.

Yapılan incelemeler göstermiştir ki, cıvata bağlantısının çözülmesi somunun dönerek gevşemesinden değil, cıvata bağlantısında ve sıkılan parçalardaki temas eden yüzeylerdeki pürüzlerin ve sivri tepeciklerin ezilmesinden dolayı olmaktadır. Öyleyse gevşeme ve çözülmeye karşı en etkili çâre temas yüzeylerinin çok iyi işlenmesi ve somunun belirli aralıklarla sıkılaştırılmasıdır.

Cıvatalarda malzeme ve îmâlat usûlleri: Genellikle cıvata ve somunlar çelikten îmâl edilir. Bu maksatla çeliğin bütün cinsleri kullanılır. Ayrıca çeşitli maksatlara göre alüminyum alaşımları, pirinç ve özellikle elektrik izolasyonu gâyesiyle poliamid, teflon gibi plastikler kullanılır. Cıvatalar kullanılma yerlerine göre kaplamasız veya çinko, nikel, kadmiyum, krom kaplanmış halde bulunur.

Günümüzde cıvata îmâlatı standartlara göre büyük seriler hâlinde sâdece cıvata îmâl eden fabrikalarda yapılmaktadır.

Teknoloji bakımından vidalar talaş kaldırma ve haddeleme metodu olmak üzere iki şekilde îmâl edilir. Talaş kaldırma, tornalama veya frezeleme usûlü ile yapılır. Cıvatalar yalnız bağlama elemanı olarak değil, hareket iletilmesinde de kullanılır. Bunlara hareket vidaları veya transmisyon cıvataları denir. Somun sâbit tutulduğu takdirde cıvata hem döner ve hem de bu dönme ile orantılı olarak eksenel bir hareket yapar. Cıvata döndürülür ve somun dönmeyecek şekilde sevk edilirse o takdirde somun yalnız eksenel bir öteleme hareketi yapar. Transmisyon cıvataları, krikolar, vidalı pres, mengeneler, takım tezgâhları gibi birçok yerde kullanılır. Yapı bakımından bağlama ve transmisyon cıvataları olarak daha çok trapez, kare veya testere profilli vidalar kullanılmaktadır. Burada verim önemli olduğundan vida ve somun arasındaki temas yüzeyi iyi işlenir ve yağlama uygulanır.

CİBUTİ

DEVLETİN ADI ..... Cibuti Cumhuriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Cibuti

NÜFÛSU 541.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 23.200 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Somali, Afar, Arapça

DÎNİ .....İslâm

PARA BİRİMİ.....Cibuti Frangı

Doğusunda Kızıldeniz, kuzey ve güneybatısında Etyopya (Habeşistan), güneydoğusunda Somali ile çevrili bir Doğu Afrika ülkesi. Aden Körfezi ile Kızıldeniz'i birbirine bağlayan Bab el-Mendeb Boğazının batı kısmında yer alır.

Târihi

Asya ile Afrika kıtası arasında eski çağlarda meydana gelen göçlerde geçiş noktası olan Cibuti, 8 ve 10. asırlarda İslâm orduları tarafından fethedilmiş yerli halk İslâmiyeti kabûl etmiş ve 1862'ye gelinceye kadar başlarındaki kabîle reislerinin idâresinde İslâm devletlerine tâbi olmuşlardır. 1862'de Fransızlar çalışmaları tamamlanmakta olan Süveyş Kanalından geçerek gemilerin kontrolünü elinde tutmak için önce ülkenin kuzeyindeki Obock bölgesini işgâl ettiler. Daha sonraları güneye inerek Cibuti'yi sömürge bölgesine dâhil ettiler. 1869'da Süveş kanalının açılması ile Cibuti'nin stratejik önemi artmıştır. Daha sonra Fransa burayı bölgedeki sömürgelerinin idâre merkezi hâline getirerek "Fransız Somalisi" ismini verdi (1896). Etyopya (Habeşistan) ile Cibuti arasında 1917'de kurulan demiryolu, buranın önemli bir liman ve ticâret merkezi olmasını sağlamıştır. 1957 senesinde içişlerinde bağımsızlık kazanan Cibuti, 1967'de yapılan bir referandumda Fransa'ya bağlı kalmayı kabul etmiştir. Referandum netîcesinde Fransa ülkeyi "Fransaz Denizaşırı Toprakları" îlân etti. Somali ve Etyopya'nın ülkedeki bâzı kabîleleri ayaklandırmak sûretiyle kendi topraklarına katmak istemeleri üzerine, Fransa Cibuti'ye bağımsızlık tanıdı. 27 Haziran 1977'de de Bağımsız Cibuti Cumhuriyeti kuruldu. Bağımsızlık İçin Afrika Halk Birliği

seçimleri kazandı ve bu birliğin başkanı Hasan Gouled Aptidan meclis tarafından Cumhurbaşkanı seçildi. Daha sonraki seçimleri de kazanan Hasan Gouled hâlen Cumhurbaşkanlığı görevini sürdürmektedir. 8-9 Ocak 1991 târihinde Ali Aref Bourhan'ın liderliğinde başarısız bir darbe girişimi oldu. Hasan Gouled yine Cumhurbaşkanlığını korudu (1992).

Fizikî Yapı

23.200 km^2 gibi küçük bir yüzölçüme sâhip olmasına rağmen, üç farklı fizikî yapısı mevcuttur. Kıyı bölgesi ile yüksek yayla bölgesini en yüksek noktası 1500 m'yi bulan dağlık bölge ayırmaktadır. Yayla bölgesi yer yer derin vâdilerle bölünmüş vaziyettedir. Irmakların mevcut olmadığı Cibuti'de bir çöküntü sonucu meydana geldiği anlaşılan Hanle Ovasında mevcut iki göl vardır. Alalı ve Assal ismindeki göller tuz gölü olup, bunlardan Assal deniz seviyesinden 150 metre aşağıdadır.

İklim

Sıcak ve kurak bir iklime sâhip olan Cibuti'de senelik sıcaklık ortalaması 32°C civârındadır. Yağış dağlık bölgelerde kıyı bölgesine nazaran biraz daha fazladır. Yıllık yağış ortalaması kıyı şeridinde 130 mm iken, dağlık bölgelerde 500 mm civârındadır.

Tabiî Kaynakları

Bitki örtüsü çok cılızdır. Yer yer görülen fundalıklar ve otlaklar hâricinde dağlık bölgelerde az da olsa zayıfÊormanlara rastlanır. Tuz göllerindeki tuz ülkenin sâhip olduğu en önemli kaynaktır. Tatlı su gölleri ve dereleri bulunmayan ülke başka hiç bir tabiî kaynağa sâhip değildir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

541.000 civârındaki nüfûsun ekseriyetini Afar ve İssa halkı teşkil eder. Bunlardan Afarlar Habeş, İssalar ise Somali asıllıdır. Arap, Avrupalı, Hintli ve Yahûdî azınlıkların da bulunduğu Cibuti'de Afarlar, İssalar ve Araplar Müslümandırlar. Afarlar ve İssalar arasında sık sık çatışma meydana gelmektedir. Bu iki grup otlakları paylaşamadıkları gibi, Afarlar Etyopya, İssalar ise Somali ile birleşmek istemektedirler. Halk genellikle başşehir olan Cibuti'de yaşamaktadır. Kalanlar ise diğer şehirlerde yaşamakla berâber, çoğunlukla göçebe hayâtı sürerler. 1977'ye kadar Fransızca olan resmî dili bağımsızlıktan sonra Afar ve İssa dilleri ile Arapça olarak kabul edilmiştir. Okullarda öğretim Arapça yapılmaktadır. Fakat Fransızlardan kalma okullarda hâlâ Fransızca öğretim devâm etmektedir. Göçebe halk hayvancılıkla uğraşır.

Siyâsî Hayat

Cumhuriyetle idâre edilen bir ülkedir. 65 üyeli meclis seçimle işbaşına gelir. Cumhurbaşkanı meclis tarafından seçilir. 1977'de bağımsızlığını kazanmış olan Cibuti'de aynı sene yapılan seçimler sonunda teşkil edilen meclis, hükûmet ve seçilen Cumhurbaşkanı daha sonraki seçimleri de kazanmış olup, hâlen görev başındadır.

Ekonomi

Cibuti ekonomisinin temel dayanağını Kızıldeniz ile Hint Okyanusu arasında transit geçiş yapan gemiler teşkil eder. Başşehirdeki liman dünyâ deniz ulaşımında önemli bir uğrak yeridir. Gemi onarımı tezgâhları ve ikmâl depoları, transit geçiş yapan gemilerden döviz kazanmasına sebep olur. Etyopya'nın başşehrine bağlı olan demiryolları ticâretin büyük bir kısmının burada yapılmasını sağlar.

Göçebelerin yaptığı hayvancılığın bir yan kolu olarak et ve balık kombinaları ile konserve fabrikaları mevcuttur. Az da olsa kimyevî madde imâlatından söz edilebilen ülkede sulanabilen az bir miktar arâzide sebze ve hurma yetiştirilir. Hayvancılıkla uğraşan göçebe halk genellikle koyun, keçi ve deve besler. Tuz göllerinden bol tuz üretilebilme imkânı olmasına rağmen, ancak ülke ihtiyâcı kadar üretilir. Kıyılarda balıkçılık ve inci avcılığı da yapılmaktadır. Hiçbir şey ihraç etmeyen ülke şeker, un, çimento, ilaç ve pamuk dokuma ithal eder. Bu ithâlatını transit geçişlerden elde ettiği döviz geliriyle yapar.

CİĞERDELEN;

Tuna Nehrinin sağ sâhilinde, Estergon Kalesinin karşısında ve batı yönünde bulunan eski bir Türk palankası. (Palanka: Ağaç ve topraktan yapılmış, hendeklerle çevrilip muhkem hâle getirilmiş siper veya küçük kale.) Estergon-Uyvar yolu üzerinde düzlük bir ovada kuruluydu. Ciğerdelen Kalesinin Tuna kıyısı rıhtım, duvarları ise dolma olarak yapılmıştı. Kalenin dört köşesinde balyemez topları ile tahkim edilmiş dört burç mevcuttu. 80 ev ve 10 dükkânı bulunan Ciğerdelen Kalesi bir dizdâr ve 250 muhâfız asker tarafından korunmaktaydı.

Önemli stratejik mevkilerden biri olan Ciğerdelen, Macaristan'daki Türk hâkimiyeti zamânında çeşitli askerî hareketlere sahne olmuştur. Burası Kânûnî Sultân Süleymân Han tarafından yaptırılan ayrı bir

müstahkem mevki ile de meşhurdur. Zamânın tahkim usûlleri ile gâyet sağlam bir şekilde inşâ edilen bu mevki, bir top menzili kadar ilerde olup, geniş bir alanı kaplamaktadır.

Ciğerdelen'in ilk kuruluşu Macar hâkimiyeti zamânına rastlar. Ancak burası tam mânâsıyle Osmanlı döneminde imâr edilmiştir. 1543 yılında Estergon'un fethinden sonra kale çevresinde bulunan palanka ve stratejik mevkiler ele geçirilip tahkim edilmiştir.

1594'te Avusturya harpleri esnâsında düşman eline düşen Ciğerdelen, 1605 yılında Lala Mehmed Paşa Estergon'u alırken, Sinan Paşanın kuvvetleri tarafından yeniden ele geçirildi.

Ciğerdelen, Fâzıl Ahmed Paşanın Ağustos 1663 Uyvar Seferi esnâsında bir kere daha Osmanlı-Avusturya Savaşına sahne oldu. Ordusu ile Estergon'da konaklayan Fâzıl Ahmed Paşa, Kâdızâde İbrâhim Paşa kumandasındaki öncü kuvvetleri Ciğerdelen yakasına geçirerek, onları Tuna üzerinde kurulan köprünün muhâfazası ile görevlendirdi. Ciğerdelen'de tabura girerek gerekli güvenlik tedbirleri aldı. Avusturya kuvvetleri Osmanlıların Uyvar topraklarına geçişine mâni olmak için Türk öncü kuvvetlerine saldırdılar ise de Fâzıl Ahmed Paşanın gönderdiği yardımcı kuvvetlerin yetişmesi ile savaş Osmanlılar lehine bitti. Ciğerdelen gâlibiyeti Osmanlı ordusuna Uyvar yolunu açtığı gibi, kalenin alınışında da önemli rol oynadı.

Osmanlılar'ın Ciğerdelen'de yaptıkları son savaş, 1683 Viyana hezîmetinden sonradır. Dağınık bir şekilde Budin'e doğru çekilmekte olan Osmanlı ordusunu tâkibeden Avusturya ve müttefikleri Estergon'u kuşatmak üzere Komaron'a gelmiş, oradan yollarına devamla Ciğerdelen yakınlarına varmışlardı. Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın Estergon'a yardım için 30.000 kişi ile gönderdiği Budin Vâlisi Kara Mehmed Paşa, düşman öncü kuvvetlerini Ciğerdelen önünde perişan etti ise de, ertesi gün düşmanın asıl ordusu ile yapılan savaşta mağlub oldu. Dağılan ordusunun bir kısmı Estergon'a, bir kısmı da Budin'e sığınmak mecbûriyetinde kaldı. Ciğerdelen mağlûbiyeti, senelerdir Osmanlı elinde bulunan Estergon Kalesinin düşmesine sebeb oldu. Mehmed Paşanın Ekim 1683 Ciğerdelen mağlûbiyetinden sonra, Osmanlı atlıları artık bir daha Ciğerdelen dolaylarında varlık gösteremediler.

CİĞEROTU (Pulmonaria officinalis);

Alm. *Gebrauchliches Lungenkraut (n).* **Fr.** *Pulmnaire (f),* **İng.** *Pulmonaria.* **Familyası:** Havacıvaotugiller (Boraginaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara bölgesi.

Nisan-mayıs ayları arasında çiçek açan, 10-50 cm boyunda, çok senelik otsu bir bitki. Çiçeklerin renkleri önceleri kırmızımtrak ise de, zamanla morumsu-mâviye döner. Orman altlarında ve çayırlarda bulunur. Gövdeleri dik, tüylü ve 7-8 yapraklıdır. Üst kısımdaki yapraklar sapsız, alt taraftakiler ise kısa ve kanatlı bir sapa sâhiptir. Yaprakların üzerinde beyaz lekeler vardır. Bu lekeli yapraklar akciğere benzetildiğinden, bitki akciğer hastalıklarını iyi edici olarak tanınmıştır. Çiçekler gövdenin ucunda toplanmıştır.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısımları yaprakları ve çiçekli dallarıdır. Dal ve yapraklar bitki çiçek açmaya başladığı zaman toplanır ve gölgede kurutulur. Bitkide tanen, müsilaj, şekerler, reçine ve sâbit yağ olduğu tesbit edilmiştir. Öksürüğü teskin edici, göğüs yumuşatıcı, idrar söktürücü olarak kullanılmaktadır.

Çayırlarda, nemli duvar diplerinde, bahçelerde, dere kenarlarında, taşlar arasında yetişen bir diğer yosun türü de ciğer otu (Marchantia polymorpha) adı ile bilinmektedir. 2 cm kadar eninde, şerit şeklinde biraz etli, çatallı dallanan ilkel gövdeli ve basit yapraklı bitkilerdir. Bitkinin gövde ve yaprakları kurutulmak sûretiyle eskiden karaciğer hastalıklarına karşı kullanılmıştır.

CİHÂD;

insanların İslâmiyeti işitmeleri, Müslüman olmakla şereflenmeleri yâni İslâmiyeti yaymak, yâhut Müslümanların dînine, vatanına, nâmusuna saldıran düşmanları kovmak için yapılan harp, savaş. Lügatte söz ve fiille bir iş için bütün kuvvetini sarf etmek demektir. Cihâd edene "mücâhid", cihaddan sağ olarak dönene "gâzî" denir. Ölen şehid olup, âhirette yüksek derecelere kavuşur. Cihâd zamâna ve şartlara göre değişir. Düşmana karşı silâhla olduğu gibi, mal, söz, fikir, gazete, dergi gibi basın-yayın ve daha başka vâsıtalarla da yapılır.

Cihâd, Kur'ân-ı kerîmde pekçok âyet-i kerîme (Nisâ 95; Enfal 72; Tevbe 19, 20, 41; Hac 78; Hucurât 15) ve hadîs-i şerîfle Müslümanlara emredilmiştir. İlk Müslümanlar (Eshâb-ı kirâm), bu emirlere uyarak ordular tertib edip Asya, Afrika ve Anadolu'ya seferlere çıktılar. Gittikleri yerlerdeki insanlara İslâm dînini tebliğ ettiler. Kabûl edenler, bozuk inançlarını bırakarak hak din olan İslâmiyete kavuştu. Kabul etmeyenler İslâm idâresi altında, cizye vermek sûretiyle, emniyet, adâlet ve huzûr içinde kendi inanç ve ibâdetleriyle başbaşa kaldılar ve hayatlarını öyle sürdürdüler. Daha sonra gelen İslâm devletleri de İslâmiyeti dünyânın dört bir tarafındaki insanlara ulaştırmak, haber vermek; kendilerine ve vatanlarına

saldıran Müslüman olmayan kuvvetlere karşı koymak için cihâd yapmışlardır. Bunlar arasında bütün Kuzey Afrika'yı baştanbaşa geçtikten sonra atını önüne çıkan Okyanus sularına sürüp; "Yâ Rabbî! Eğer önüme bu deniz çıkmasaydı, senin adını daha ötelere götürürdüm!" (Abdurrahmân el-Gâfıkî) diyenler, Malazgirt Ovasında alnını secdeye koyup; "Yâ Rabbî! Senin rızân için savaşıyorum, niyetim hâlistir. Bana yardım et, niyetim hâlis değilse beni kahret!" (Alparslan Gâzi) diyerek yalvaranlar, Haçlı ordularına yaklaşık iki asır yılmadan karşı koyanlar (Selçuklular ve Eyyûbîler) ve kendilerini İslâmiyeti müdâfaa ve yaymakla vazîfelendirenler (Osmanlılar) ve daha niceleri çıkmıştır.

İslâm dîninde cihâddan maksad insanlara iyilik etmektir. Onlara Hak dîni haber vererek âhirette ebedî azaptan kurtulmalarını ve ebedî saâdetlerini temin etmektir. Yoksa onların canlarına, mallarına, mülklerine, ırz ve namuslarına ve sâhib oldukları diğer varlıklarına kasdetmek, göz dikmek değildir. İslâm dîninde cihâda ait hükümlerin hepsinde asıl maksad açıkça ifâde edilir. Bu maksadın hâsıl olması için lüzumlu hâl, şart, vâsıta ve öteki hususlar da, âyet-i kerîme, hadîs-i şerîf ve dînin diğer kaynaklarına dayandırılarak teferruatlı olarak îzâh edilir. Bunların bir kısmı cihâdın ehemmiyeti ve kıymeti, bir kısmı da uyulması şart olan hususları beyân eder.

Bu kaynaklarda belirtildiği gibi silahla cihâdı hükümet yapar. Milleti sulh zamânında cihâda hazırlamak, yetiştirmek hükümetin vazifesidir. Müslümanların cihâd yapması, cihâd sevâbına kavuşması, hükümetin cihâd yapmak veya cihâda hazırlanmak için yaptığı dâvete, çağrıya ve kumandanların emirlerine itâat etmesi, askerlik vazifesini yapması demektir. Hükümetin izni ve kumandanının emri olmadan herkesin başkasına saldırması, cihâd olmaz. Çapulculuk, eşkıyâlık olur. Bu ise İslâmiyette büyük günahtır.

Cihâda katılmak farz-ı kifâyedir. Müslümanların bir kısmı bu farzı yerine getirince diğerlerinden düşer, herkes katılmadıkları için günahkâr olmazlar. Düşman, bir İslâm beldesine (ülkesine) hücûm eder umûmî (genel) seferberlik (harp) îlan edilirse, eli silâh tutan herkesin savaşa iştirak etmesi farz-ı ayn olur. Cihâda beden ile iştirâk edemeyenlerin mal ve duâ ile iştirâk etmeleri lâzımdır. Çünkü, duâ ordusu gazâ ordusunun (savaşan askerlerin) rûhu gibidir, denilmiştir. İlimle, yazı ve her türlü neşriyatla, propagandayla cihâd etmek, yâni İslâmiyeti insanlara duyurmak ise, her zaman yapılır ve kıyâmete kadar terk edilmez.

Cihâdın cihâd olması ve cihâd yapanların vâdedilen fazîlet ve üstünlüklere kavuşabilmesi için yapılan işlerin yalnız Allahü teâlânın makbûlü olması lâzımdır. Bu ise İslâmiyetin cihâd ile ilgili hüküm ve emirlerine tam uymakla temin edilir. İslâm hukûku (fıkıh ve fetvâ) kitaplarında cihâdla ilgili hükümler, cihâdın ehemmiyeti ve fazîleti geniş olarak bildirilmiştir. Meselâ, her türlü işkence, zulüm, kadın ve çocukların, yaşlıların, savaşçı olmayan çiftçi ve köylülerin öldürülmesi, yapılan antlaşmalara aykırı hareket edilmesi yasaklanmıştır. Düşmanla karşılaşınca, önce Müslüman olmaya çağrılmaları, kabul etmezlerse cizye vermelerinin teklif edilmesi, onu da kabul etmezlerse o zaman savaşılması emredilmiştir.

Ayrıca bir de Cihâd-ı Ekber (Büyük Cihâd) vardır. Peygamber efendimiz bir harpten döndüklerinde; **"Küçük cihâddan döndük, cihâd-ı ekbere** (büyük cihâda) **geldik."** buyurmuştur. Bu cihâd, insanın kendisi yâni anâsır-ı erbea (dört temel madde) denilen su, ateş, toprak ve havadan meydana gelen bedeninin arzu ve isteklerine uymayıp, İslâmiyetin emirlerini yerine getirmek, yasaklarından sakınmak husûsundaki gayretine denir. Bu cihâd bir ömür boyu sürer. Bu insanın, Müslüman olduktan sonra vücûdunda, bedeninde mevcut çeşitli unsurları ve bunlardan doğan şehvet, hırs, kibir, gazap (gadap) gibi hisleri ile bu hislerin değişik tezâhürlerini (görünüşlerini) İslâmiyete uydurmak ve İslâmiyetin hükmü altına sokmak için yapılır.

CİHAD BABAN;

Türk gazeteci ve siyâset adamı. Babası Süleymâniye mebusu ve Şirket-i Hayriye Umûm Müdürlerinden Hikmet Beydir. Süleymâniyeli Babanzâde âilesine mensuptur. 1911 senesinde İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesini ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdi. Hâkimlik vazifesinde bulundu.

Gazeteciliğe Velid Ebüzziya'nın **Vakit** Gazetesi'nde başladı. **Son Posta, Doğu** (Erzurum), **Cumhûriyet, Yeni Sabah** ve **Tasvir-i Efkâr** gazetelerinde yazı işleri müdürlüğü yaptı. Ziyad Ebüzziyâ ile birlikte **Son Saat** Gazetesi'ni çıkardı. **Tercüman** Gazetesi'nin kurucu ortakları ve yazarları arasında yer aldı. 1946, 1950 ve 1954 seçimlerinde Demokrat Parti (DP) listesinden milletvekili seçildi. 1956 senesinde Demokrat Partiden istifa ederek ayrıldı. Hürriyet Partisi İzmir Milletvekili olarak vazife yaptı. Çeşitli partilerin yayın organlarında; Ankara'da **Zafer, Yenigün, Ulus;** İstanbul'da **Son Havadis** gazetelerinde başyazarlık yaptı. 27 Mayıs 1960 ihtilâlinden sonra Kurucu Mecliste CHP'li üye olarak bulundu. Basın-Yayın ve Turizm Bakanı olarak vazife yaptı. 1965 ve 1969 seçimlerinde CHP'nin İstanbul, sonra da Çanakkale milletvekili olarak tekrar TBMM'ye girdi. 12 Eylül 1980 harekâtından

sonra kurulan Bülent Ulusu hükümetinde Kültür Bakanı olarak vazife aldı. 1984 senesinde Ankara'da öldü.

Eserleri:

1) Hitler ve Nasyonal Sosyalizm (1933), **2) Yüzyılın Büyük Kavgası Çin-Rus Anlaşmazlığı** (1968), **3) Adenauer** (1968), **4) Ho-Şi Minh** (1968), **5) Politika Galerisi: Büstler ve Portreler** (1970).

CİHANGİR ŞAH;

Bâbür İmparatorluğunun dördüncü hükümdârı. Ekber Şahın oğlu olup, asıl adı Selim'dir. 1569'da doğan Selim, babasının ölümü üzerine 1605'te "Nûreddîn Cihangir" ünvânı ile tahta çıktı. Ancak oğlu Hüsrev Sihleri etrâfında toplayarak Pencab'da isyân etti. Cihangir Şah, âsî kuvvetleri Cullandar Nehri kenarında bozguna uğrattı. Yakalanan oğlu Hüsrev'i Burhanpur'a sürgüne gönderdi. Hüsrev orada 1622 yılında öldü. Racput Prensliği ile yapılan savaş başarı ile netîcelendi. Ancak Safevî Hükümdârı Şah Abbâs'ın Kandehar'ı istîlâsına karşı konulamadı. Cihangir Şah döneminde Avrupalılar ve bilhassa İngilizler sık sık Bâbürlü Sarayında görüldüler. Bu münâsebetler netîcesinde İngilizlere Surat limanında ticâret yapma hakkı verildi. Bu müsâde iki asır sonra İngilizler'in Hindistan'a yerleşmelerine ilk zemîni hazırlaması bakımından çok mühimdir.

Cihangir Şahın saltanatının son yılları huzursuzluk içerisinde geçti. Eşi Nurcihân ve veziri Mehabet Hanın sık sık devlet işlerine karışmaları sıhhatini bozdu. Tabiplerin isteği üzerine iklimi daha müsâid olan Lahor'a giderken yolda 28 Ekim 1627 günü vefât etti. Cesedi Ravi Nehri kıyısındaki, Şah Dârâ denilen yerde toprağa verildi. Daha sonra mezarının üstüne büyük bir türbe yapıldı.

Âdil bir hükümdâr olan Cihangir, İslâm âlimlerini sever, onlara izzet ve ikrâmda bulunurdu. Babasının Müslümanlara karşı uyguladığı ağır baskıyı kaldırdı. Ancak Şiîlerin ve hasetçilerin iftirâlarına aldanarak devrinin büyük âlimi İmâm-ı Rabbânî Ahmed Fârûkî Serhendî hazretlerini Gwalyar şehrinde hapsettirdi. İki yıl sonra hatâsını anlayıp bu büyük âlimi hapisten çıkaran Sultan, 1000 rupye ihsân edip bağışlanmasını diledi. İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin Cihangir Şaha yazdığı mektuplar, **Mektûbât** isimli eserinde mevcuttur.**Mektûbât** kitâbı Türkçe olarak **Müjdeci Mektuplar** ismiyle İhlâs Holding A.Ş. tarafından İstanbul'da bastırıldı.

Cihangir Şah, bayındırlık işlerine de önem vermiştir. Agra'dan Etek'e ve Bengâl'e giden ağaçlıklı yollar ve Agra ile Lahor arasında her üç kilometrede bir işâret kuleleri ve sulu gölgelikler yaptırmıştır. **Tüzük-i Cihângîrî** ismi ile yazdığı hâtırâtı, kıymetli bir eserdir.

Kendisinden sonra oğlu Şihâbuddîn Muhammed, "Şah Cihân" ünvânı ile tahta geçmiştir.

CİHANŞAH (Mirza Muzafferüddîn);

Karakoyunlu Devletinin üçüncü hükümdârı. Devletin kurucusu olan Kara Yusuf'un oğludur. 1405 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. 1415'te babası tarafından Sultâniye'ye vâli tâyin edildi. 1420'de babasının ölümü üzerine Sultâniye'den ayrılarak Bağdat vâlisi olan ağabeyi Şah Mehmed'in yanına gitti. Daha sonra onunla anlaşmazlığa düşerek diğer ağabeyi İskender'le birleşti. Ancak Karakoyunlu âilesi arasında çekişmeler uzun yıllar sürerek devletin zayıflamasına yolaçtı. Nihâyet kardeşlerinden Şah Mehmed'in, Şahruh İskender'in de, oğlu Şah Kubad tarafından öldürülmesinden sonra Cihanşah devletin başına geçti. İlk olarak baba kâtili Şah Kubad'ı ortadan kaldırarak devlete tamâmiyle hâkim oldu. 1440'ta Gürcistan'a büyük bir sefer düzenledi ve pekçok ganîmet elde etti. Aynı yıl Tebriz'e girerek burada faâliyet gösteren Hurûfîleri temizledi. Böylece İslâm âleminde çıkması muhtemel korkunç bir sapıklık cereyânının önüne geçmiş oldu.

Bağlı olduğu Şahruh'un 1447'de vefâtı üzerine "Sultan" ve "Hakan" ünvanlarını aldı. Şahruh'un vefâtı ile Timurlular arasında başgösteren anlaşmazlık ve çekişmelerden faydalanarak, İsfehan ve Fars ülkelerini de ele geçirdi. Bu muvaffakiyetlerini Kirman'ı da fethederek tamamladı.

1457'de Horasan'a büyük bir sefer düzenledi. Herat'ı kolaylıkla zaptederek nâmına hutbe okuttu. Ancak bu sırada oğlu Hasan Ali'nin Tebriz'de isyânı üzerine Horasan'ı terk etmek zorunda kaldı. Bir müddet sonra da Fars, Irak ve Arab'ı idâresi altında bulunduran diğer oğlu Pir Budak'ın itaatsizliği ile karşılaşan Cihanşah, oğlunu bu işten vazgeçirmeye çalıştı ise de, muvaffak olamayınca öldürttü. Fakat bu durum, onu muvaffakiyetlerindeki en kuvvetli desteğinden mahrûm bıraktı.

Horasan'ın dışında, hemen hemen bütün İran, Arran, Irak ve Batı Anadolu'daki uç bölgelerinin hâkimi olan Cihanşah, son seferini Uzun Hasan üzerine yaptı. Fakat bu sefer kendisinin ve devletinin felâketi ile netîcelendi. Uzun Hasan'ın bir baskınına uğraması sonucu kaçarken öldürüldü (1467). Esir alınan oğlu Muhammed ve diğer kumandanları da aynı âkibete uğradılar. Cihanşah'ın cesedi sonradan Tebriz'e götürülerek, orada yaptırmış olduğu imâretindeki türbesine defnedildi.

Devrin târihçilerinden Abdürrezzak Semerkandî, Cihanşah'ın âdil, kudretli ve becerikli bir sultan olduğunu kaydetmiştir. Saltanatı devrinde Tebriz'i mâmûr bir belde hâline getirdi. Timur Hanın ortadan kaldırmasına rağmen o devirde yeniden ortaya çıkan Hurûfîlik adlı sapıklığın önüne geçerek, İslâmiyete büyük bir hizmet etti. İlme ve âlimlere hürmetkâr olup, ilmi ve âlimleri koruyup gözetmiştir. Medreseler ve câmiler yaptırdı. Bunlardan Tebriz'deki medrese ve câmisi meşhurdur. İyi bir şâir olan Cihanşah, Farsça ve Türkçe şiirler yazmış ve manzumelerinde ismini mahlas olarak kullanmıştır.

CİLÂ;

Alm. *Pulitur (f); Glanzfarbe (f); Firnis, Lack (m),* **Fr.** *Lustre, vernis (m),* **İng.** *Polish, luster, gloss.* Çeşitli eşyâların üzerine sürülerek onlara parlaklık veren, dış tesirlerden koruyan ve şeffaf bir tabaka meydana getiren madde. Cilâ yapı bakımından, bir esas cilâ maddesi ve bir de eritici olmak üzere iki unsurun birleşmesinden meydana gelir. Esas cilâ maddesi reçinedir. Gomalak da kullanılır. Eritici olarak muhtelif çözücüler (alkol, eter, benzen ve benzin gibi) kullanılır. Reçine daha çok ağaçlardan elde edilir. Sarı, kahverengi ve açık kırmızı renkte olabilir.

Gomalak ise tropikal bölgelerde yetişen bir nevi ağacın, su yürüdüğü zaman özsuyunu emen bir tür böceğin öldükten sonra ağaç gövdesine yapışarak teşkil ettiği tabakadan elde edilir.

Cilâ çeşitleri: Yapım şekli, maddeleri ve kullanılma sahalarına göre çok sayıda cilâ türü mevcuttur. Başlıca cilâ türleri şunlardır:

1. Ağaç cilâsı: Rengi açık sarıdan kahverengi ile kırmızı arasında değişebilir. Cilâ, sürülmeden yapışkan bir sıvı hâlindedir. Gomalak veya reçinelerin çeşitli yağ ve alkoller içerisinde eritilmesi ile yapılır.

2. Mum cilâsı: % 60 balmumu, % 30 terebentin, % 5 ispirto, % 5 ispermeçet mumu karışımından hazırlanır. Mobilyada, muşambalarda, lambiri ve parke işlerinde kullanılır.

3. Vernik : Reçinelerin aseton, eter, terebentin, alkol vb. içinde eritilmesi ile elde edilen bir cilâdır. Yapım şekli ve kullanılan malzeme özelliklerine göre; yağlı vernik, selülozik vernik ve sentetik vernik olmak üzere üç çeşidi vardır.

Yağlı vernikler, eritici maddeleri yağ (terebentin vb) olan verniklerdir. Selülozik vernikler, barut pamuğu ilâvesiyle çabuk kuruma özelliği kazandırılmış verniklerdir. Vernik cilâları mobilyada, mâdenî eşyâda, izole maddesi olarak, mâcun yapımında kullanılır.

4. Mâden ve taş cilâları: Mâden cilâlarının esâsını, ince tebeşir tozu, zımpara, arena, Trablus taşı, alçı taşı, ince çakmak taşı ve kuvars tozu, sünger taşı tozu gibi aşındırıcı maddeler teşkil eder. Bunlar toz hâlinden başka merhem ve mâcun şeklinde de kullanılabilir.

Mâden cilâlarının başında "Viyana kireci" ve "kuyumcu kırmızısı" denilen maddeler gelir. Bütün kıymetli metaller için kullanılan muhtelif terkiplerde cilâlar bilinmektedir.

5. Deri cilâsı: Terkibi şöyledir: 25 kısım yapışkan lâka, 4 kısım reçine sakızı, 100 kısım saf alkol, 1 kısım biberiye yağı ve 20 kısım gomalak. Lâkalarla reçine alkolde eritildikten sonra biberiye katılır. Bir kaç gün bekletilip filtreden geçirilir.

6. Ayakkabı cilâsı: Terkibi şöyledir: 40 gr ozo kerit, 250 gr seresin, 40 gr carnauba palmiyesi balmumu, 15 gr beyaz balmumu, 0,5 litre terebentin yağı, 7,5 gr muhtelif renkte anilin boyası ve bir koku maddesi. Deri ve ayakkabı cilâsı yüzey üzerinde su geçirmez, aşınmaya dayanıklı, parlak bir film meydana getirir.

CİLO DAĞI;

Van Gölü yakınlarında yüksek, üzeri buzullarla örtülü sarp bir dağ. Toros Dağlarının doğuya doğru uzanan kolu üzerindedir. Van Gölünün güneydoğusunda Hakkari ile Şemdinli arasında olan bu dağın Reşko Doruğu 4170 metredir. Bu yükseklik Toros Sıradağlarının en yüksek noktasıdır. Ağrı (5165 m), Sübhan (4434 m)dağlarından sonra, Türkiye'nin üçüncü yüksek dağıdır. Çok sayıda sarp, sivri tepeleri bulunan Cilo Dağı devamlı karları, buzul gölleri, kilometrelerce buzulları ile dikkatleri çeker.

Cilo Dağının 3000 metreden yüksek olan yerlerinde 10 kadar buzulun uzunluğu birkaç kilometreyi geçer. Buzların kalınlığı 20 m civârında olup, bâzı yerlerde 80-100 metreyi bulur. Buzlar kat kat olduğundan, rengi mâvi ile yeşilimtrak mâvi arasında değişir.

Cilo Dağında iklim sert ve bol yağışlıdır. Ekim ayında başlayan kar hazirana kadar devâm eder. Buz ve karların olmasından ve dağın yapısından dolayı pekçok yerlerinde bitki olmayıp çıplaktır. Doğu, güney ve kuzey yamaçlarında seyrek küçük boylu orman kalıntılarına rastlanır. Derin vâdilerde ise meşe başta olmak üzere bitki örtüsü oldukça sıktır.Hayvan bakımından ise, yabânî hayvan pekçoktur.

Bozayı, kurt, dağkeçisi, yırtıcı kuşlar bunların en çok tesâdüf edilenlerindendir.

Dağda yerleşme yerleri 1800 m altındadır. Buralarda küçük köyler vardır. Ekime elverişli toprak olmadığından bu köyler büyüyüp gelişememiştir.

CİLT;

Alm. *Einband,* **Fr.** *Reliure,* **İng.** *Binding.* Bir kitap, bir mecmua veya bir defterin yaprak ve formalarını dağılmaktan korumak ve sırasıyla bir arada topluca bulundurmak için, üzeri deri, kâğıt, plâstik ve bez gibi şeylerle kaplı mukavvadan yapılan kapak. Gerçekte cilt "deri" demektir. Deri ise toplamak mânâsına gelir. Ayrıca bir eserin kitap hâlinde basılan ve bir sayı ile birlikte söylenen kısımlarından her birine de cilt denir.

Cilt ve ciltçiliğin târihi çok eskidir. Kâğıdın keşfinden önce parşömen veya papirus üzerine yazılan yazılar, sargı (rulo) şeklinde, tahtadan yapılmış kılıf veya kutularda saklanırdı. Balmumu levhalar ve papirus üzerine yazılan yazıların saklanması için tahta kapaklar kullanılmış ve bu kapakların iki yanlarından iplerle bağlanmak sûretiyle bir çeşit cilt yapılmıştır. Daha sonraları parşömenin kullanılmaya başlanması üzerine parşömenler katlanarak formalar hâline getirilmiş, sonra bunlar dikilerek ciltlenmiştir.

Türklerde cilt sanatı: Orta Asya'da kâğıdın keşfiyle berâber, Türklerde ciltçilik gelişmiş ve bir sanat kolu hâline gelmiştir. İlk Türk ciltleri M.S. 7. yüzyılda Doğu Türkistan'daki Uygur Türklerinde görülür. Çin'de ciltçiliğin gelişmesi, yine Uygur sanatkârlarının Çin'e yerleşmesiyle başlamıştır. Uygur Türkleri, İran'a ve Halife Mu'tasım billah zamânında Samarra'ya (Irak) gelerek, bu memleketlerde cilt sanatının ilerlemesinde büyük rol oynadılar. Türkler dünyâda ilk defâ işlenmiş deri üzerine mâdenî kalıpla basım yaptılar. O târihlerde Avrupa'da ciltçilik yoktu. Avrupalılar 12. yüzyılın ilk yarısına kadar kâğıt îmâl etmeyi de bilmezlerdi. Endülüs'te ilk kâğıt fabrikası 1144-1154 yılları arasında Şâtibe'de kurulmuş ve Avrupalılar kâğıt îmâlini buradan öğrenmişlerdir. Doğuda ise ilk kâğıt fabrikası Semerkant'ta M.S. 652 senesinde kurulmuştur. Ciltçilik Doğu Türkistan ve Horasan'dan sonra Arap Yarımadası ve Irak'ta gelişmiştir.

Orta Asya'ya mahsus bir sanat olan ciltçilik, Türklerin İslâm dînine girmelerinden sonra büyük bir gelişme gösterdi. İslâmiyetin üç kıtaya yayılması, Kur'ân-ı kerîmin çoğaltılması, yazılan din ve fen ile ilgili eserlerin muhâfazası, İslâm dîninin ilme verdiği önem, ilmin kaynağı olan eserlerin korunmasına sebeb oldu. Müslüman Türkler yazıya ve kitaba çok hürmet ederler, îmânları, hayâları ve terbiyeleri îcâbı dînî kitaplara çok saygı gösterirlerdi. Kur'ân-ı kerîmin belden aşağı tutulmayıp, üzerine bir şey konulmadığı gibi; din ve fen kitaplarına da âzamî hürmet ve saygı gösterilirdi. Özellikle İslâmın mukaddes kitâbı Kur'ân-ı kerîme gösterilen hürmet ve hassâsiyet, onun en güzel bir şekilde tezyînine ve ciltlenmesine de ayrı bir ehemmiyet verilmesine sebeb olmuş ve netîcede ciltçilik güzel sanatların bir kolu hâline gelmiştir.

Günümüzde ciltçilik: Batıda 19. yüzyılın ilk yarısında makinalaşmaya başlayan ciltçilik, artık el sanatlarından çıkıp bir sanâyi kolu hâline gelmeye başladı. Türkiye'de ise matbaanın kurulmasıyla hem masraflı olan hem de isteklisi bulunmayan klasik cilt sanatı artık terk edilmeye başlanmış ve 20. yüzyıldan sonra klasik cilt yapabilen ancak birkaç kişi kalmıştır. Günümüzde ciltçilik yarı otomatik ve tam otomatik olmak üzere tamâmen makinalaşmıştır.

Modern cilt yapım tekniği: Modern bir cildin yapılmasında şu sıra tâkip edilir:Katlama, yayma, harman, dikiş, kambura, baskı ve kitap gömleği geçirme.

Ciltlenecek kitabın cinsine ve değerine göre bu işlemlerden bâzıları uygulanmayabilir. Matbaadan çıkan basılı kâğıt kırma makinalarında 2, 4 veya 8'e katlanarak forma hâline getirilir. Formalar kitaptaki sıralarına göre forma grupları hâlinde yan yana sıralanır. Sırasıyla her formadan birer aded alınır. Harman adı verilen bu işlemden sonra formaların sırası kontrol edilir ve dikiş makinasında dikilir. Dikiş ya sağlam bir iplikle veya formanın ortasından geçerek forma sırtına temas eden şeride bağlanan telle yapılır. İplik veya tel dikiş tâbir edilen bu işlemden sonra, artık kitap hâline gelen formaların başına ve sonuna yan kâğıdı yapıştırılır. Formaların kaymaması için sırt tutkallanır ve mukâvemetini artırmak için bez veya kâğıt yapıştırılır. Kitabın sırtı kuruduktan sonra kitabın üç kenarı kesilerek düzeltilir ve kambura makinasında kitabın sırtına hafif bir yuvarlaklık verilir. Yapılan bu işlemler, kitabın kolayca açılmasını ve açık durabilmesini temin etmek içindir. Sonra kitap sırtının üst ve alt kenarlarına şirâze yapıştırılır. Kitap ölçülerine göre daha önceden hazırlanmış ve üzerine yaldızla baskı yapılmış olan kapak kitaba yapıştırıldıktan sonra, preslenir. Bâzı kitaplara, naylon veya kağıttan, cildi muhâfaza etmek ve kirlenmesini önlemek için, kitap gömleği denilen bir kap geçirilir.

Karton kapaklı cilt çeşidi günümüzde en yaygın olanıdır. Tamâmen makinalaşmış ve çok gelişmiş olan bu tip ciltlemede dikiş ve mukavva kapak yoktur. Baskıdan çıkan kâğıt tabaka yürüyen bantlar vâsıtasıyla otomatik olarak toplanır ve sayfalar sıraya konur, sonra kitabın sırt tarafı giyotinle kesilerek

düzeltilir. Sırtı tutkallanıp, karton kapak yapıştırılır ve üç kenarından kesilerek düzeltilir. Bu tip cilt, dikişli ciltler kadar sağlam olmamakla birlikte, otomatikleşme ve sürat bakımından en ekonomik olanıdır.

Bunlardan başka ciltlenecek materyalin (kitap, dergi, defter vb.) cinsine göre; üstten zımbalama, tel dikişli, saplama dikişli, kalamazo kırtasiye tip, klasör tipi gibi ciltleme şekli de vardır.

Cilt sanatında üslûplar: Cilt, malzeme ve süsleme tekniğine ve yapıldığı yere göre çeşitli üslûplarda yapılmıştır. Kaş,Dehli, Horasan ve Buhara "Hatayî"; Herat, İsfehan ve Şiraz "Herat"; Halep, Şam, El-Cezire "Arap"; Selçuk sanat merkezleri "Rûmî";Mısır "Memlûk"; Sicilya, İspanya ve Fas "Magribî"; Edirne, Bursa, İstanbul ve Diyarbakır "Türk" üslûbunda cilt yapmışlardır. Bunlardan başka "Şükûfe", "Barok" daha çok İran, Hindistan ve Türkiye'de uygulanan "Rugan" veya "Lake" ve "Buhârâ-yı cedîd" gibi üslûplar da vardır.

Arap, Memlûk, Rûmî ve Magribî üslûpları, 13. asırdan 14. asra kadar büyük bir gelişme göstermesine rağmen, sonraları yavaş yavaş gerilemeye başlamış, fakat Hatayî ve Herat üslûplarının klâsik tarzdaki gelişmesi 18. yüzyıla kadar devâm etmiştir. Bu iki üslûba klâsik üslûp denilmektedir. Rûmî veya diğer adıyla Selçuk ciltleri ise bu klâsik üslûbun tesiri altında kalarak Osmanlı devri Türk ciltçiliğine bir başlangıç olmuştur. Osmanlı Devletinin 15. yüzyılda sağladığı kuvvetli siyâsî istikrâr, memleketin ekonomi, kültür ve sanat hayâtına da tesir etmiş, netîcede Osmanlı Türk cilt sanatı en üstün seviyesine 15 ve 16. yüzyıllarda ulaşmış ve en güzel örneklerini bu dönemde vermiştir. Fâtih Sultan Mehmed Hanın kütüphânesindeki eserlerin ciltleri birer şâheserdir. Türklerin elinde gelişen cilt sanatı, ortaçağ Avrupa ciltçiliği üzerinde de geniş tesirler yapmıştır. Bunun netîcesinde, Rönesansla birlikte Batıda yapılan ciltlerde ebrûlu kâğıt ve İslâm tezyîni motifleri görülmeye başlanmıştır. On yedinci yüzyıldan sonra, klâsik cilt tarzı yerini yeni üslûplara bırakmıştır. Çiçek resimlerinin stilize edilmesiyle "Şükûfe" üslûbu gelişmiştir. Şükûfe devri, klâsik üslûbun sonu sayılır. Daha sonra, bilhassa İranlılarda şükûfe (çiçek), yerini insan ve hayvan tasvirlerine bırakmış, bu resimlerin üzerine vernik sürülmek sûretiyle "Lake" üslûbu doğmuştur. On sekizinci yüzyılın sonlarına doğru "Barok" ve "Rokoko" üslûpları Türk cilt sanatında Batı ciltçiliğinin ilk tesirleri olarak görülmüş, sonunda modern ciltler eskilerin yerini almıştır.

Osmanlı Devletinde ciltçiler iki grupta toplanabilir:Bunlardan serbest esnaf olarak çalışanlar, 17. yüzyılda Ehl-i Hiref Teşkilâtı içinde bir lonca kurmuşlardır. Sayıları üç yüzü bulan bu cild ustalarının on atelyesi vardı. Serbest esnafın dışında saray kütüphânelerinin ve resmî dâirelerin cilt işlerini yapmak için Topkapı Sarayında "Cemâat-ı Mücellidân-ı Hassa" adlı bir teşkilât kurulmuştur. Burada en az üç, en fazla otuz dokuz sanatçı vazîfe görmekteydi. Ciltçiler meslekte Eshâb-ı kirâmdan Abdullah-ı Yemenî'yi üstat olarak kabul etmişlerdir. On iki yüzyıl süren bu sanatta yetişenlerden bâzılarının isimleri **Menâkıb-ı Hünerverân, Tuhfe-i Hattâtîn, Hat ve Hattâtân** gibi eserlerde yer almakta ve haklarında bilgi verilmektedir. Bugün yazma eser ciltçiliği, Mîmâr Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesinde güzel sanatların bir kolu olarak öğretilmektedir.

Klâsik ciltte bulunan özellikler: Ciltçilikte kullanılan esas malzeme deri ve mukavvadır. Klasik usûlde deri, ıslatılıp yumuşatılarak el bıçkısı ile kâğıt inceliğinde traş edildikten sonra kullanılır.Keçi derisinden yapılan cilde "sahtiyân cilt", koyun derisinden yapılan cilde "meşin cilt" denir. En çok kullanılan deri, renkleri siyah, açık bejden en koyusuna kadar kahverengi ve bordodur.

Klâsik bir cilt dört parçadan ibârettir. Bunlar sırasıyla üst (sağ) kapak, alt (sol) kapak, sertab ve miklabdır. Üst kapak kitabın önünde bulunur ve sırtla alt kapağa bağlanır. Sertab, miklabla alt kapak arasındadır. Sertab, kitap kapandığı zaman sayfaların kenarlarını (cildin ağız kısmı) örten parça olup, alt kapakla birlikte hareket eder. Miklab kitabın sahîfeleri arasına sokulan ve sertaba bağlı olan parçadır. Sahîfe kenârlarının bozulmaması için cildin kapağı ile kitap boyu arasında bırakılan fazlalığa -ki bu yok denecek kadar azdır- "dudak" denir.

Cilt yapmak için formalar umûmiyetle kâğıdın rengine uygun ibrişimle dikilir. Daha sonra elle şirâze örülür. Şirâze formaların dağılmamasını ve düzgün durmasını sağlar. Sonra kitabın ölçülerine göre hazırlanan deri kapak takılır. Bu durumdaki klasik bir ciltte şu özellikler bulunur: Kapak kitap boyunda olup, dışarı taşmaz, şirâze elle örülür, kitabın sırtı düzdür ve yazı bulunmaz. Ezme altın klâsik usûlde hazırlanarak kullanılır, sonra parlatılır. Ciltte süsleme her iki kapak ile sertab ve miklab üzerine yapılır. Aynı zamanda bu özellikleriyle klâsik cilt modern ciltten ayrılır.

Ciltlerin bezemeleri genellikle deri üstüne kabartma olarak yapılır ve bâzı kısımları yaldızla süslenir. Bunların kalıpla basılanlarına "gömme kap", elle işlenerek yapılanlarına "yazma kap" adı verilir.

Ciltler kullanılan malzemeye, taşıdığı sanat değerine ve süslemelerine göre adlandırılır. Cildin kenarları deri ve ortası kâğıt ile kaplanmışsa, bu cilde "çârköşe cilt" denir. Orta boşluğu ebrû, rugan, zerduva, kumaşla kaplanmış olanlar, "ebrû, rugan (lake), zerduva ve kumaş" cilt adını alır.

Deriden yapılan ciltlerin üzeri sıvama varak altını yâhut ezme altın sürülmek sûretiyle kaplanmışsa,

böylelerine “yazma cilt” adı verilir. Eğer cilt yaldızlandıktan sonra motifler kalıpla basılmışsa “gömme cilt”, yekşah denilen âletle motifler çukurlaştırılarak meydana getirilmişse “yekşah cilt” denir.

Kapağı üzerine ezilmiş varak altını ile dört dilimli yaprak motifinde parmaklık tarzında geometrik çizgiler çekilen cilt de “zilbahar” veya “kafes” adını alır. Kapta, tek bir deri kullanılmayıp, renkli deriler kullanılmışsa, bu cilde “mülevven” adı verilir.

Kapağın etrâfına çerçeve mâhiyetinde altın bir cetvel çekilirse, buna “altın cetvelli cilt” denir. Eğer bu cetvel birkaç çizgiden meydana gelmiş ve çizgiler arası altın yaldızlarla tersim edilmişse, adı “zencirekli” cilttir. Zencirekler birçok ciltte geniş bordürler hâlini almış, bordürler de bâzı geometrik parçalara bölünmüşlerdir. Kapağın köşelerine ve ortasına da birer bezeme terkibi yapılır. Köşelerdekine “köşe bezemesi”, “köşebent” ve ortadakine de “göbek” veya “şemse”, şemsenin üst ve alt tarafında yaprak şeklindeki daha küçük motiflere ise “salbek” adı verilir.

Dericilikte, bütün üslûplarda uygulanan klâsik usûl şemse cilt tarzıdır. Şemse cilt; üzerine yapılan motiflerin süsleme şekillerine göre isim alır: Alttan ayırma şemse ciltte motif kalıplarının zemini altınla doldurulur, motifler kabartma şeklinde üstte ve deri renginde bırakılır. Üstten ayırma şemse ciltte ise, bezeme üsûlü ötekinin tersi olup, zemin deri renginde bırakılarak motifler altınla bezenir. Mülemma şemse ciltte motiflerin hem zemini, hem de kendileri altınla bezenir. Mülevven şemse ciltte ise, bezemeler cilt kapağında kullanılan deriden başka bir renkte deri ile kaplanır. Bu şekilde renkli derilerle yapılan mülevven şemse ciltte de motifleri, üstten ayırma veya alttan ayırma tarzında altınla bezemek mümkündür. Soğuk şemse ciltte, motifler cildin derisi renginde bırakılır, altınla bezenmez. Müşebbek veya katı’a ciltte ise, cildin iç kabında yapılan bezemeler bahis konusudur. Deri ince ince oyularak kabın iç yüzüne yapıştırılır. Herat üslûbunun açık vasıflarından biri bu cilt tarzıdır.

Şemseler Selçuk ve 16. yüzyıl Osmanlı ciltlerinde genellikle yuvarlak yapılmıştır. On yedinci yüzyıldan îtibâren de beyzî olarak yapılmaya başlanmıştır.

Şemselerin iki ucu uzatılarak süslenmişse salbekli şemse, kapağın dış kenarını çerçeveleyen kısma bordür denir.

Bâzı ciltlerde kapağın iç yüzüne traş edilmiş deri tezyin edilmeden düz olarak yapıştırılmıştır. On beşinci yüzyıldan îtibâren birçok Türk ciltlerinde iç kısım, ya oyma (katığ) tâbir edilen şemse ve köşebent tarzında veya dıştaki gibi kabartma süslerle tezyin edilmiştir. Nâdir olarak bâzı Türk ciltlerinde altınla yapılmış “hâlkârî” tâbir edilen tezyînâta da tesâdüf edilir.

Osmanlı ciltlerinde hatayî, rûmî, bulut, penç, yaprak, gonca, nilüfer, ıtır yaprağı, gül ve tığ en çok kullanılan motiflerdir. Osmanlı ciltlerinde manzara, arabesk ve canlı mahluk motiflerine rastlanmaz. Memlûk ve Selçuk ciltlerinde ise stilize edilmiş motiflerle birlikte, arabesk motiflerine de yer verilmiştir. Herat üslûbunda tabiattan stilize edilmiş motiflerle birlikte, manzara ve canlı mahlûk motifleri de bulunur.

Yapılan araştırmalar Batılıların ancak 19. yüzyılda kitaplarımızda yeraldığını iddia ettikleri iç kapağın (zahriye), Türk kitaplarında 15. yüzyılda teşekkül ettiğini ve 15. yüzyıl kitaplarında iç kapağın bulunduğunu göstermektedir. İç kapak teşekkülü Batıda ise, tam iki yüz yıl sonra mümkün olmuştur.

CİLT (Bkz. Deri)

CİMRİLİK;

Alm. *Knauserei, (f), Geiz (m),* **Fr.** *Avarice (f),* **İng.** *Stinginess.* Paraya, mala aşırı düşkünlük sebebiyle malı tutup dînin ve aklın bildirdiği yerde harcamamak. Cömertliğin zıddı.

Cimrilik kötü huylardan olup, cimri kimse, dünyâda ve âhirette kötülenir. Kötü huylar kalbi ve rûhu hasta eder. Hastalığın artması, kalbin rûhun ölmesine sebeb olur. Cimriliğin sebebi, uzun yaşama arzusu ve aşırı mal sevgisidir. İnsanın devamlı ölümü anması, ölünce bütün mallarını bırakacağını hâtırına getirmesi, cimrilik hastalığının ilâcıdır. Cimriliğin ayrı bir çeşidi daha vardır ki o da ilimde kıskançlık yapıp öğrenmek isteyene öğretmemektir.

Allahü teâlâ cimri olanları Kur’ân-ı kerîmde meâlen şöyle kötülemiştir:**“Allahü teâlânın fadlından kendilerine verdiği şeye bahîllik** (cimrilik) **edenler, hiçbir zaman onu kendilerine hayırlı sanmasınlar. Aksine bu, kendileri için bir şerdir** (kötülüktür). **Onların cimrilik ettikleri şey, kıyâmet günü boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mîrâsı Allahü teâlânındır.”** (Âl-i İmrân sûresi: 180)

Peygamber efendimiz buyurdu ki:“**Cimrilikten sakınınız. Çünkü cimrilik, sizden öncekilerin helâkına sebeb oldu.”**

Cimrilik; “verilmesi îcâb edeni vermemektir” şeklinde de tanımlanmıştır. Malı korumak ne kadar mühim

ise, saçıp savurmak da o kadar kötüdür.

Kişinin vermesi vâcib (lâzım) olduğu şeyleri, meselâ zekâtını, çoluk-çocuğunun nafakasını vermemesi cimriliktir. Bunlara bu şeyleri vermek zor ve ağır gelir. Böyle kimseler, tabiat bakımından cimridir. İmkânı varken darlık çekmek, muhtaçmış gibi bulunmak çirkindir. İmkânı varken, malı sevmekten dolayı, ihtiyaçlarını yerine getirmeyip, darlık ve ihtiyâç içerisinde bulunmak mürüvvet (insanlık) perdesini yırtar.

İbâdetlerini yapmayan, Peygamber efendimizin ism-i şerîflerini duyduğu hâlde salevât okumayan ve Müslüman kardeşine rastlayıp da selâm vermeyen kimsenin de cimri olduğu bildirilmiştir. En büyük cimrilik ise, Kelime-i tevhîdi inanarak söylememek sûretiyle, İslâm dînine girmeyi terk etmektir. Yine malından hayırlı yerlere ve fakirlere harcamak isteyen kimseye; "Malını tut, ihtiyâçlar çok, belki bir gün ihtiyâcın olur. Elindeki malı hayır yerlere harcarsan fakir olursun." diyerek başkasının yapacağı hayra mâni olmak da en büyük cimriliklerdendir. Yine en büyük cimrilikten birisi de Allahü teâlânın akıl ve anlayış verdiği kimsenin Allahü teâlâya kulluk vazîfesini yapabilecek kadar ilim öğrenmekten geri durması ve câhil kalmasıdır.

Cimrilik kötü olduğu gibi, israfa kaçan aşırı cömertlik de doğru değildir. Cömertlikte en uygun olanı, orta yoludur. Peygamberimizin komşusu olan bir ihtiyar kadın vardı. Kızını Resûlullah efendimize gönderdi. Namaz kılmak için örtünecek bir elbisem yok, bana namazda örtünecek bir elbise gönder, diye yalvardı.Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) o anda, başka elbisesi yoktu. Mübârek sırtlarındaki entariyi çıkarıp, o kadına gönderdi.Namaz vakti gelince, elbisesiz mescide gidemedi. Eshâb-ı kirâm da bu hâli işitince, Resûlullah o kadar cömertlik yapıyor ki, gömleksiz kalıp, mescide cemâate gelemiyor. Biz de her şeyimizi fakirlere dağıtalım, dediler. Allahü teâlâ, hemen İsrâ sûresinin 29. âyetini gönderdi. Önce meâlen; "**Ey habîbim, hasislik etme, bir şey vermemezlik yapma."** buyurup, sonra da; "**Sıkıntıya düşecek ve namazı kaçırarak, üzülecek kadar da dağıtma! Sadakada ortalama davran."** buyurdu.

Peygamber efendimiz buyuruyor ki:

Cömerdin yemeği şifâ, cimrininki hastalık sebebidir.

Allahü teâlâ, bilgisiz cömerdi, cimri âbidden daha çok sever. En fenâ hastalık, cimriliktir.

Cimri olanlar, her ne kadar zâhid (dünyâdan el çekmiş) **olsalar da, Cennet'e giremezler.**

CİN;

her şekle girebilen, ateşin alev kısmından yaratılmış, gözle görülmeyen mahlûklar. Lügatta cin, cinnet, cinân, cennet, cenân ve cenin gibi Arapçada (C, N) harfinden meydana gelen kelimeler "örtülü"demektir. Cennet denilen yer, meyveler, çiçekler, güzel kokularla örtülü olduğundan, bu isim verilmiştir. Delilere, mecnûn denilmesi de, aklı örtülü olduğundandır. Cin denilen mahlûklar da, gözden örtülü olduğu, görülmediği için, cin denilmiştir. Cin, cinnîler demektir. "Peri", Farsçada cin demektir.

Bütün mahlûklar, elementlerden yapılmış olup, enerji taşırlar. Mahlûklar görülen ve görülmeyen diye ikiye ayrılır.Normal fizik şartlarında, katı, sıvı hâlinde bulunan varlıkları ve renkli gazları görmek mümkün olduğundan, bunlardan yapılmış cisimler de görülür. İnsanda, katı maddeler ve su çok bulunduğundan insan görünür. Ot ve hayvanlar da aynı şekildedir. Cinnîler, havadan ve ateşten meydana gelmiştir. Bunun için cin görünmez. İnsanlar toprak maddelerinden yaratıldığı hâlde, Allahü teâlâ, bu maddeleri organik ve organize hâle, et ve kemiğe çevirmektedir. Melek ve cinler ise, alev şekli değişerek onlara mahsus latîf, her şekle dönebilen bir hâle gelmiştir. Alevin zulmânî (karanlık) olanından cin, nûrânî olanından melekler yaratılmıştır. Melek ile cin, yaratılış bakımından birbirine yakındır. Melekler, muhteremdir, kıymetlidir. Cin, hakîrdir, kıymetsizdir.Meleklerin, cinlere yakınlığı, insanın hayvana yakınlığı gibidir. İnsanların üstün olanları, melekten kıymetli; cin de hayvandan kıymetlidir.

Cin hakkında bilgi her peygamberin kitabında vardır. Cinler, Süleymân aleyhisselâmın emriyle iş görürlerdi. Cinnîlerin varlığı Kur'ân-ı kerîmde açıkça bildirilmiştir. Zâriyât sûresinin 56. âyetinde meâlen; **"İnsanları ve cinnîleri ancak, beni bilip itâat, ibâdet etmeleri için yarattım."** buyruluyor. Er-rahmân sûresi, 74. âyetinde, îmân eden cinnin Cennet'e gireceği bildiriliyor. Cinlere inanmayan, kabul etmeyen, başka şekillerde mânâlar vermeye çalışan İslâm dînînden çıkar. Cinnîlerde erkeklik ve dişilik olur. Evlenmeleri, evleri, yemeleri, içmeleri, üremeleri, ölmeleri, Muhammed aleyhisselâmın onlara da peygamber olduğu, Kur'ân-ı kerîmi dinledikleri, Mekke-i mükerremede ve Medîne-i münevverede toplandıkları ve Peygamber efendimizin onlara Kur'ân-ı kerîm okuduğu, ibâdet ettikleri, sadaka verdikleri, iyi işlerine sevap verildiği, cin kâfirlerinin Cehennem'e, müminlerinin ise Cennet'e gireceği din kitaplarında bildirilmiştir. Bunların da insanlar gibi müminleri, kâfirleri ve fâsıkları bulunmaktadır. Kâfir ve fâsık olanları insanlara zarar yaparlar. Muhâfaza melekleri insanı cinden

koruduğu gibi, âyet-i kerîme ve duâ okuyarak, Allahü teâlâya sığınanlara da bir şey yapamazlar. Âyet-el kürsî, İhlâs, Mu'avvizeteyn ve Fâtihâ sûrelerini sık sık okumak da insanı cinden muhâfaza eder. Yalnız bunlardan fayda görmek için inancın düzgün olması gerekir.

İbn-i Sînâ, sar'a hastalığını anlatırken cinden bahsetmektedir. Diyor ki:"Hastalıklara birçok maddeler sebeb olduğu gibi, cinnin hâsıl ettiği hastalıklar da vardır ve meşhurdur. Cin, insan vücuduna girerek sar'a hastalığına sebeb olmaktadır."

CİNSİYET;

Alm. *Sexus (m), Geschlecht, Genus (n),* **Fr.** *Sexualite (f), sexe (m),* **İng.** *Sex, sexuality.* Yaşayan bir organizmada erkekle dişiyi ayırt etmeye yarayan yapı özelliği. Erkeklik, basitçe erkek cins hücrelerini üretebilme kâbiliyeti; dişilik ise, dişi cinsiyet hücresi (yumurta) yapabilme özelliğidir. Bu hücrelerin meydana getirildiği organlar erkekte testis (erbezleri), kadında ovaryum (yumurtalık)lardır. Bütün omurgalılar tek cinslidir. Yâni ya yumurtalıklara veya testislere sâhiptir. Canlılarda dış yapı ve özellikler bakımından da cinsler ayrı özelliktedir. Ancak bâzı tip canlılarda ki bunlar organizmaları çok basit olanlardır, her iki cinsiyet organı aynı vücutta bulunur.

İleri yapılı canlıların cinsiyeti eşey hücrelerinde taşınan kromozoma bağlıdır. Erkekte iki tip cinsiyet kromozomu bulunur. Bunlar, "X" ve "Y" tipi olarak gösterilir. Dişide ise iki tâne "X" kromozomu bulunmaktadır. Erkekten bu kromozomlardan birini, dişiden de birini alan çocuk, % 50 ihtimalle erkek, aynı ihtimalle dişi olacaktır.Kadından alacağı kromozom mutlaka X olacaktır. Erkekten ise ya Y kromozomu alacak ve erkek olacak veya X kromozomu alacak ve dişi olacaktır. Yâni cinsiyet tâyini erkeğe bağlıdır.

Cinsiyet kromozomları etkisinde tenâsül organları, gonadlar (erbezi veya yumurtalık) gelişir. Bunlara primer (birincil)cinsiyet karakterleri denir. Bir de sekonder (ikincil)cinsiyet karakterleri vardır. İkincil cinsiyet karakteri olarak erkekte sesin kalınlaşması, sakalların çıkması, kadında göğüslerin gelişimi söylenebilir. İkincil cinsiyet karakterleri yumurtalık veya testisler tarafından salgılanan cinsiyet hormonları etkisinde gelişir. Bâzan cinsiyet kromozomları üzerinde zararlı etkilerle değişiklikler meydana gelir. Bundan dolayı görünüş olarak her iki cinsten de farklı ve cinsiyeti tam bir cinse göre farklılaşmamış canlılar doğabilir.

CİRCÎS ALEYHİSSELÂM;

Îsâ aleyhisselâmdan sonra yaşayıp, peygamber olduğu rivâyet edilen büyük bir zât. Vehb bin Münebbih'ten rivâyet edildiğine göre Îsâ aleyhiselâmın havârîlerinin talebesidir. Îsâ aleyhiselâmın dîninin hükümlerini bildirmiş ve pekçok kimse ona tâbi olmuştur.

Ticâretle uğraşan, kazancını fakir müminlere sadaka olarak veren Circîs aleyhisselâmın yaşadığı Musul bölgesinde putperest ve zâlim bir kral vardı. Bu kral taptığı Eflûn adındaki puta secde etmeyenleri ateşe attırıyordu. Circîs aleyhisselâm, onları görüp mücâdele etmeye karar verdi ve kralı Allahü teâlâya îmân etmeye dâvet etti. Kral, Circîs aleyhisselâmın dâvetini kabul etmediği gibi, onun da puta tapmasını, aksi takdirde ağır cezâlara çarptıracağını söyledi. Circîs aleyhisselâm kralın istediğini reddettiği için, bir ağaç direk diktirip, Circîs aleyhisselâmı direğe bağlattı ve soyup vücûdunu demir taraklarla tarattı. Demir taraklar ile tarandıkça etleri lime lime parçalandı. Circîs aleyhisselâm Allahü teâlânın korumasıyla hiç acı duymadı. Etleri iplik iplik olduğu hâlde ölmedi. Kral keskin sirke ve tuz getirtip, Circîs aleyhisselâmın yaralarına bastırdı. Allahü teâlânın yardımıyla hiç acı duymadı ve ölmedi. Bu işkenceden netîce alamayan kral, büyük bir demiri ateşte kızarttırıp Circîs aleyhisselâmın başı üzerine koydurdu. Kızarmış demir başını yakıp, beynini kaynattı ve beyni yüzüne aktı. Fakat Allahü teâlâ Circîs aleyhisselâma yine acı hissettirmedi ve tekrar eski hâle çevirip korudu. Âciz kalan kral başka işkence yollarına saptı. Ateşte ısıtılmış ve içinde eritilmiş sıcak bakır bulunan kazana attırıp ağzını kapattırdı. Kazanın ağzını açınca Circîs aleyhisselâmın ölmediğini görüp, onu zindana hapsettirdi. Zindanda el ve ayaklarını çiviletip, yirmi kişinin zor kaldırdığı mermer taş sütunu onun üzerine yasladılar. Allahü teâlâ bir melek gönderip onu bu hâlden de kurtardı.

Zindandan kurtulan Circîs aleyhiselâm, tekrar krala giderek onu Allahü teâlâya inanmaya dâvet etti. Onun zindandan kurtulduğunu görüp şaşıran ve hiddetlenen kral, bir ağacı ikiye ayırtıp arasına Circîs aleyhisselâmı kıstırttı. İyice bağladıktan sonra, vücudunu küçük parçalar hâlinde kesip insan eti yiyen arslanların arasına attılar. Arslanlar onun etini yemediler. Allahü teâlânın gönderdiği bir melek Circîs aleyhisselâmın vücudunun parçalarını bir araya topladı. Allahü teâlâ Circîs aleyhisselâmı yeniden diriltti. Bu durumu görüp iyice şaşıran kral, sihir yaptırmak sûretiyle Circîs aleyhisselâmı şehid ettirmek istediyse de, ülkesinin en büyük sihirbazı, Circîs aleyhisselâm karşısında âciz kalıp, îmân etti. Kral sihirbazın dilini kestirdi. Halktan dört bin kişi de îmân etti. Kral bütün müminleri toplatıp, şehid ettirdi. Bundan sonra zâlim kral ve avânesi Circîs aleyhisselâmı da şehid ettiler.

CİRİT (Cirit Oyunu);

at üzerinde bulunan iki takım yarışmacılarının birbirlerine belli kurallara göre değnek atarak oynadıkları oyun. Cirit, Türklerin eski atlı spor oyunlarından birisidir. Bir takım oyunu olan ciritte maksat, at üzerindeki binicileri hedefleyip değnekleri isâbet ettirmektir. Cirit adı verilen değnekler, mızrak biçiminde, ucu temizenli (demirli)muhtelif uzunluklardadır. Ekseriyâ kuru meşe veya soyulmuş hurma dalından yapılır. Ciritlerin mızraktan farkı, çapının daha ince olmasıdır.

Orta Asya menşeli (kökenli)olan cirit oyunu, yapılan akınlar ve hicretlerle Anadolu'ya geldi. Bilhassa Osmanlılarda çok yaygın bir spor dalı oldu. On beşinci yüzyılda saray çevresinde, orduda ve halk arasında yaygınlaştı. İnsanın muhârebe gücünü artırıp, savaşa hazırladığından saray ve Enderun eğitim proğramlarında cirit sporuna yer verildi.

Osmanlı ordusunda ciridi ustalıkla kullanan "Cündî" adlı özel bir süvârî sınıfı vardı. Pâdişâh ve kumandanlar askerlerin barış zamânında savunma ve saldırı yeteneklerini muhâfaza ederek geliştirmek, sefer ânında ise askerleri coşturarak aşka getirmek için cirit oyunları düzenlerlerdi. Sultan Yıldırım Bâyezîd Han ile Sultan Çelebi Mehmed Han devirlerinde cirit oyununa büyük ehemmiyet verilmiştir. Hattâ Amasya ve Merzifon'da binicilikleriyle meşhur birbirine rakib iki binici bölüğü meydana getirilmiştir.

Cirit oyununda, Orta Anadolu'nun küçük fakat mukâvemetli, çevik atları tercih edilmekteydi. Anadolu'da üç kısım cirit oyunu vardı: Birincisi, düğünlerde oynanan "düğün ciridi"; ikincisi, pazar ve panayır günlerinde oynanması âdet olan "deri ciridi"; üçüncüsü ise, cirid oyununun en yoğun olduğu dönem olan baharın gelmesiyle berâber hemen hemen her yerde oynanan "ilkbahar ciridi" idi.

Cirit oyununda, oyuna katılacak atlı delikanlılar meydanda iki grup hâlinde sıralanırlardı. Meydana büyük bir seyirci topluluğu geldiği için, sağa ve sola alanı açmak gâyesiyle iki değnekçi bulunurdu. Sonra çavuş gür sesiyle; "Osmanlılar alana" diye seslenirdi. "Osmanlı" tâbiri binici demekti. Atlılar meydanda yerlerini alınca, derhal davul zurna çalmaya başlardı. Yüz metre aralıkla ayrılan atlılar, iki dizi teşkil ederlerdi. Sırada bekleyen atlılardan biri, çavuşun işâreti ile berâber diziden çıkardı. Çıkışı ağır ağır olur ve atını oynatarak hasım atlılara, otuz metreye kadar yaklaşırdı. Gözüne kestirdiği bir atlıya elindeki cirit değneğini atar ve atmasıyla geriye dönüp kaçması bir olurdu. Kaçarken geriye bakmayı ihmâl etmezdi. Bu arada değnek atılan atlı, süratli hareket ederek onu kovalamaya başlar ve yaklaştığı anda değneği ona savururdu. Kovalayana, ilk cirit atan sıradan birisi, daha süratle çıkar ve hücum edene cirit atardı. Ancak bunun sıradan çıkması için, kovalayanın elindeki ciridi çıkarması şarttı. Bunun için kovalayan kimsenin aynı zamanda müdâfaa tertibâtı alması lâzımdı. Bu îtibârla derhal geriye döner ve dizisine doğru çekilirdi. Kendisini kovalayanı da dizisinden biri elindeki ciritle hazır beklemekteydi. Oyun böylece kızışır ve devâm ederdi. Cirit alanında; kafası yarılanlara, bayılanlara ve hattâ bâzan ölüm vak'alarına bile rastlanırdı. Ölüm vak'ası hâlinde, ölenin âilesi öldüren den dâvâcı olmazdı. Bu ölüm, er meydanında olmuş gibi şeref sayılırdı. Bu yüzden Sultan İkinci Mahmud Han, 1826'da cirit oynamayı yasakladı. Fakat eyâletlerde oynanmasına engel olamadı. Değneği ata vurmak çok ayıp karşılanır ve acemilik sayılırdı. Bu harekete yer veren derhal oyundan çıkarılırdı. Bunun için, cirit ustaları çok çevik olurdu. Değnek gelirken aynı anda atın sağ ve sol taraflarına yatarlardı. Hattâ cirit ustaları kaçarken kavak durması denilen duruşu yaparlardı. Buna göre binici, elleri üzerinde dikilip ayakları yukarı gelecek şekilde vaziyet alırdı. Çok süratli hareket eden hayvanların aynı hızla geri dönmesi durumunda, bâzan dengesini kaybedip yıkıldıkları olurdu. Bu sebeple ayak kırılmalarına da rastlanırdı. Bu duruma ciritçiler çok dikkat ederlerdi.

At üzerinde kartal gibi uçan bu cesûr ciritçiler, seyirciler üzerinde büyük bir heyecan uyandırırdı. Türklerde iyi sipâhîlerin yetişmesi, bu atlı oyunları sebebiyle idi.

Cirit oyunu eski önemini kaybetmekle berâber, günümüzde Anadolu'nun bâzı yerlerinde (Erzurum, Diyarbakır, Siirt, Konya) devâm etmekte ve senenin belirli zamanlarında müsâbakalar düzenlenmektedir.

CİRİT ATMA (Bkz. Atletizm)

CİRO;

Alm. *Indossament, Giro (n),* **Fr.** *Endossement,* **İng.** *Endorsement.* Emre muharrer (yazılı) senetlerin devir usûlü. Ciro kelimesinin menşei, İtalyanca devir anlamına gelen **girare** kelimesidir.

Ciro, senet, police, çek, konişmento (konşimento), makbuz senedi, ipotekli borç senedi gibi emre yazılı kıymetli evrakın, mülkiyet değiştirmesinde kullanılan usûldür. Ciroyu senet emrine düzenlenen kişi **lehdar** yapar. Ciro eden kişiye **ciranta** denir. Ciro edilen kişinin adı, ciro târihi, ödeme emri yazılarak yapılan ciroya **tam ciro**, isim göstermeden yalnızca bir imzâ ile yapılabilen ciroya **beyaz ciro** adı

verilir.

Ciro; nakil, teminat ve hak sâhibini teşhis olmak üzere üç tür fonksiyon îfâ eder. Temlikî, tevkilî ve terhinî ciro olmak üzere çeşitleri vardır.

CİSİM;

Alm. *Körper, Gegenstand (m),* **Fr.** *Gorps, objet (m),* **İng.** *Body, material, thing, matter*. Maddenin şekil almış parçası. Ağırlığı ve hacmi olan varlıklara madde, maddenin şekil almış parçalarına da cisim denir. Bu târife göre hava, su, taş, tahta maddedirler. Işık, elektrik akımı birer varlık iseler de, madde değildirler. Çivi, iğne birer cisimdir. Hepsi, aynı demir maddesinden yapılmışlardır. Duran bir cismi harekete getiren, harekette olan bir cismi durduran veya hareketini değiştiren sebebe kuvvet denir. Duran bir cisme kuvvet etki etmezse, hep durur, hareket edemez. Hareket eden bir cisme kuvvet etki etmezse hareketi değişmez ve hiç durmaz.

Maddelerin, cisimlerin ve maddelerde bulunan enerjilerin hepsine “âlem” ve “tabiat” denir. Âlemde her cisim hareket etmekte, değişmektedir. Demek ki her cisme, her an çeşitli kuvvetler tesir etmekte, değişiklik hâsıl olmaktadır. Suların akması, rüzgârın esmesi, kuşların uçması, çocukların büyümesi, yaprakların sallanması, kalbin işlemesi, dünyânın dönmesi, cisimlerde görülen değişikliklerden bâzılarıdır. Cisimlerde meydana gelen değişikliğe hâdise veya olay denir. İki türlü hâdise vardır:

1. Fizik hâdisesi: Cisimde meydana geldiği zaman, cismin özünü, yapısını değiştirmeyen hâdiselerdir. Kâğıdın yırtılması fizik hâdisesidir. Çünkü kâğıdın şekli değişti, fakat özü yine kâğıttır.

2. Kimyâ hâdisesi: Bir cisim üzerinde meydana geldiği vakit, cismin mâhiyetini, yapısını değiştiren hâdiselerdir. Kâğıdın yanması, kimyâ hâdisesidir. Çünkü kâğıdın yapısı bozuldu, kül oldu. Fizik hâdiselerini inceleyen ilme fizik ilmi (hikmet); kimyâ hâdiselerini inceleyen ilme, kimyâ ilmi (şimi) denir. Bir maddeden yapılmış cisimlere, “saf cisim” adı verilir. Saf cisimde, bir maddenin belirli özellikleri vardır. Bir saf cisimden başka bir madde çıkarılamazsa, bu maddeye “basit cisim, eleman” denir. Demir, bakır, kükürt, oksijen birer elemandır. Bugün 105 eleman (element) bilinmektedir. İki veya daha çok eleman birbirleriyle birleşerek, başka sıfatları taşıyan, yeni bir madde meydana getirebilir ki, bu maddeye “mürekkep veya bileşik cisim” denir. Su, ispirto, şeker, tuz bileşik cisimlerdir. Bileşik bir cisimden, başka başka basit cisimler çıkarılabilir. Başka maddelere ayrılabilen saf cisme “bileşik cisim”denir. Bugün yüzbinlerce bileşik cisim bilinmektedir. Elemanları insanlar yapamaz, arar bulur. Bu sebepten insanlar îcâd edemezler, sâdece keşfederler. Îcâd, yâni yoktan var etmek Allahü teâlâya mahsustur.

CİVAN PERÇEMİ (Achillea millefolium);

Alm. *Schafgarbe (f),* **Fr.** *Tabouret (m),* **İng.** *Yarrow.* **Familyası:** Bileşikgiller (Compositae), **Türkiye’de yetiştiği yerler:** Orta ve Doğu Anadolu, Doğu Karadeniz.

Haziran-eylül ayları arasında, beyaz veya pembemsi renkli çiçekler açan, yol kenarlarında, tarlalarda ve kurak topraklarda yetişen, 20-100 cm yüksekliğinde, kokulu, çok senelik ve otsu bir bitki. Gövde dik, basit, dalsız ve yumuşak tüylüdür. Yapraklar sapsız, parçalı ve koyu yeşil renklidir. Çiçekler küçük, küme hâlinde toplanmış olup, hepsi birarada yalancı bir şemsiye teşkil ederler.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısımları yapraklı ve çiçekli dallarıdır. Dallar, çiçekler henüz tamâmen açılmadan, toplanır ve gölgede kurutulur. Uçucu yağ, sâbit yağ ve acı bir glikozit ihtivâ eder. Kuvvet verici, uyarıcı, diüretik ve mîdevî olarak kullanılır. Yara iyi edici özelliği de vardır.

Memleketimizde 20 civârında civan perçemi türü vardır. Bunların çoğu halk arasında yukardaki gibi kullanılır.

CİZVİT (Cezvit);

Alm. *Jesuit,* **Fr.** *Jésuite,* **İng.** *Jesuit.* Loyalı İgnas (Ignacio de Loyola) isimli bir papazın öncülüğünde Katolik papazlar tarafından 1512’de kurulan Hıristiyan misyoner cemiyeti. Cezvit Ignas, cemiyetin teşkilâtlanmasına dâir bir taslak hazırladı. Papaya tasdik ettirdi. Cemiyetin kuruluşundan kısa bir müddet sonra en yakın arkadaşını misyonerlik çalışmaları yapması için doğuya gönderdi. Daha sonra her tarafa dağıldılar. 1556’da Avrupa, Asya ve Amerika’da cizvit sayısı 1000 idi. 1749’da bu miktar 22.589’a ulaştı.

Papaya bağlı olan cizvitler, Rönesans ve reform hareketlerinden sonra halkın papa ve Hıristiyan din adamlarına olan düşmanlığından etkilendiler ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldılar. Hattâ Fransa, Rusya ve Portekiz’in baskısıyle Papa Ondördüncü Clemens 1773’te cemiyetin kapatılmasını

emretti. Daha sonra 1814'te Papa Yedinci Pius yeniden açılmasına izin verdi.

Cizvitler Hıristiyanlıkta birçok reformlar (yenilikler)yaptı. Zamânın şartlarına uydurabilmek için Hıristiyanlıktan bâzı şeyleri kaldırdılar. Kadınların cemiyete alınmamasını kabul ettiler. Avrupa'nın ileri gelen âileleri arasında günâh çıkartma vazîfesini üzerlerine aldılar. Bilhassa misyonerlik faaliyetlerine ehemmiyet verdiler.

Cizvitler başlangıcından îtibâren Hıristiyan topluluk tarafından kabul gördükleri gibi lânetlendikleri de olmuştur. Bununla berâber esnek tavırları dünyânın her tarafında diğer Hıristiyan topluluklarıyle birlikte çalışmalarını temin etmiştir. Bugün de faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bilhassa Asya ve Afrika'da çalışan misyonerleri diğer Hıristiyan kuruluşlarınkinden daha fazladır.

Gerek cizvitler ve gerekse diğer Hıristiyan misyonerler asırlardan beri Hıristiyanlık propagandası yapmaktadırlar. Buna rağmen insanları Hıristiyan yapmakta muvaffak olamamışlardır. Çünkü Hıristiyanlık olarak son derece tutarsız şeyler anlatmaktadırlar.

Nitekim cizvit cemiyetinin kuruluşundan kısa bir süre sonra, Çin'in Kontan şehrine giden cizvit papazları, Hıristiyanlığı anlatmak için Çin sultanından (fağfurundan) izin istediler. Sultan neler konuşacaklarını sordu. Onlar da anlattılar. Sultan dinleyince; "Ben Çin'de böyle saçmalara inanacak bir kimse bulunacağını zannetmiyorum. Eminim ki bunları dinleyen vatandaşlarımız dünyâda böyle hurâfelere inanan kimselerin de bulunduğunu göreceklerdir. Ben size izin veriyorum. Gidip Çin'in istediğiniz yerinde bunları anlatabilirsiniz." dedi. Asırlardan beri hummalı bir şekilde çalışmalarına devâm ettikleri hâlde, Çinlileri de Hıristiyan yapamadılar.

CİZYE;

Alm. *Kopfsteuer (f), hist,* **Fr.** *Copitation, cote personnelle (f),* **İng.** *Poll tax.* İslâm devleti idâresi ve himâyesinde yaşayan gayri müslim (Müslüman olmayan) vatandaşlardan şahıs başına alınan vergi. Lugat mânâsı "cezâ", yâni "karşılık" demektir. Gayri müslimlerden ölümden kurtulma, canlarını, mallarını ve her türlü haklarını koruma karşılığında alınırdı. Bunlardan başka gayri müslimleri öldürmeyip cizye almakla, Müslümanlar arasında kalarak, İslâmın güzelliğini, hak din olduğunu görerek İslâm dînine girmeleri için onlara mühlet verilmiş, fırsat tanınmış olurdu. Bu bakımdan cizye aynı zamanda güzel bir İslâma dâvet metodudur.

Cizye harp veya sulh yoluyla alınırdı. Devlet harp yapılmasına karar verdikten sonra, muhâsara edilen (kuşatılan) şehir halkı, İslâm ordusu kumandanı tarafından önce İslâma dâvet olunur, kabûl ederlerse, Müslümanların kardeşi olurlar. Kabul etmezlerse, cizye denilen vergiyi verip, zımmî (gayri müslim vatandaş) olmaları istenirdi. Bu teklifi kabûl ederlerse, mükellef (akıllı ve bülûğa yâni ergenlik yaşına gelmiş olan) fakirlerinden her sene on iki dirhem gümüş alınırdı. Kolaylık olması için bu mikdâr aylara taksim edilir, her ayın sonunda bir dirhem gümüş tahsil edilirdi. Bu, yarım gram altın değerindedir. Orta hâllilerden iki dirhem, zenginlerinden ise dört dirhem alınırdı. Çalışmayandan, senenin yarısından fazla hasta olandan bir şey alınmazdı. Senede on bin dirhem gümüşten fazla geliri olana zengin, iki yüz dirhemden fazla kazanan orta hâlli sayılırdı. Çocuklardan, kadınlardan, çok ihtiyârlardan, yolculardan ve din adamlarından ve Müslüman olanlarından cizye alınmazdı.

İslâm devletlerinin hâkim olduğu topraklarda yaşayıp, adâletine sığınan ve cizye veren gayri müslimlerden şu şartlara uymaları istenirdi:

1) Kur'ân-ı kerîme dil uzatmamaları, 2) Resûlullah efendimizi yalanlamamaları, 3) İslâmiyeti kötülememeleri ve ona dil uzatmamaları, 4) Müslüman kadınlarla zinâ etmemeleri ve evlenme teşebbüsünde bulunmamaları, 5) Müslümanları dinlerinden döndürmeye çalışmamaları, onların mallarına, canlarına tecâvüz etmemeleri, 6) Düşmana yardım yapmamaları ve onların zenginleriyle dostluk kurmamaları.

Cizye akdinde (sözleşmesinde) bunlar şart koşulmasa da zımmîler bu şartlara uymak mecbûriyetindeydiler. Ayrıca şart koşulursa, uymadıkları takdirde antlaşmayı da bozmuş olurlardı.

Cizye veren gayri müslimler, ticâretlerinde, ibâdetlerinde serbest olurlar, mallarının, canlarının ve ırzlarının korunması devletin garantisi altına alınırdı. Cizye vermeyi kabul etmekle, İslâm devletinin vatandaşı olup, İslâmın adâleti altında Müslümanlar gibi huzur içinde yaşarlar, tam bir din ve vicdan hürriyetine sâhip olurlardı.

İslâm devletinde cizye, sosyal bir kurumdur. Cizye alınanlara yapılan hizmetler karşılığında bir çok gayri müslim, Müslüman olmakla şereflenmiştir. İslâmın adâleti ve güzel ahlâkı sâyesinde, milyonlarca insan seve seve Müslüman olmuştur. Nitekim hazret-i Ömer zamânında, Rum Kayseri Herakliyüs'ün büyük ordularını mağlub eden İslâm askerlerinin başkumandanı Ebû Ubeyde bin Cerrâh, zafer kazandığı her şehirde adamlarını dolaştırarak, Rumlara Halîfe Ömer'in emirlerini bildirdi. Humus şehrini alınca da; "Ey Rumlar, Allah'ın yardımı ile ve Halîfemiz Ömer'in emrine uyarak bu şehri de

aldık. Hepiniz ticâretinizde, işinizde, ibâdetlerinizde serbestsiniz. Malınıza, canınıza, ırzınıza kimse dokunmayacaktır. İslâmiyetin adâleti aynen size de tatbik edilecek, her hakkınız gözetilecektir. Dışarıdan gelen düşmana karşı Müslümanları koruduğumuz gibi sizi de koruyacağız. Bu hizmetimize karşılık olmak üzere Müslümanlardan hayvan zekâtı ve öşür aldığımız gibi, sizden de senede bir kere cizye vermenizi istiyoruz. Size hizmet etmemizi ve sizden cizye almayı Allahü teâlâ emretmektedir." dedi.

Humus Rumları, cizyelerini seve seve getirip beytülmâl emîni Habîb bin Müslim'e teslim ettiler. Herakliyüs'ün bütün memleketinden asker toplayarak, Antakya'ya hücûma hazırlandığını haber alınca, Humus şehrindeki askerin de Yermük'teki kuvvetlere katılmasına karar verildi. Ebû Ubeyde, şehirde memurları vâsıtasıyla îlân ederek; "Ey Hıristiyanlar! Size hizmet etmeyi, sizi korumayı söz vermiştim. Buna karşılık sizden cizye almıştım. Şimdi ise halîfeden aldığım emir üzerine Herakliyüs'le harb edecek kardeşlerime yardıma gidiyorum, size verdiğim sözde duramayacağım. Bunun için hepiniz beytülmâla gelip, cizyelerinizi geri alınız, isimleriniz ve verdikleriniz defterimizde yazılıdır." dedi. Suriye şehirlerinin çoğunda da böyle oldu. Hıristiyanlar, Müslümanların bu adâletini, bu şefkatini görünce, senelerden beri Rum imparatorlarından çektikleri zulümlerden kurtuldukları için bayram yaptılar. Sevinçlerinden ağladılar. Çoğu seve seve Müslüman oldu.

Peygamber efendimiz, Dört Halîfe, Abbâsîler, Selçuklular, Osmanlılar ve diğer İslâm devletlerinde bu emre uyularak, cizye toplanması aksamadan yerine getirilmişti. Osmanlılarda cizye, doğrudan beytülmâla (devlet hazînesine) toplanmamıştır. Toplama işi, timar ve zeâmet sâhiplerine bırakılmıştır.

Osmanlılarda 1856 târihinde Tanzimat ile cizye kalktı ve son zamanlarında, cizye yerine, askerlikten muâfiyet vergisi kondu. İkinci Meşrûtiyetten sonra, Hıristiyan ve Yahûdîler de askere alındıklarından, cizye uygulaması tamâmen kaldırıldı.

CLİNTON, Bill;

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)nin kırk ikinci başkanı. Babası William Jefferson Blythe'dir. 19 Ağustos 1946'da Arkansas'ta doğdu. Babası, Bill'in doğumundan dört ay önce kazada öldü. Annesi, on dört yaşındayken Roger Clinton ile evlendi. Bill Clinton üvey babasının alkolik olması sebebiyle oldukça sıkıntılı bir çocukluk hayâtı yaşadı. 16 yaşındayken, annesini ve küçük kardeşini döven üvey babasını tehdit etti. Lisede okuduğu yıllarda saksafon çalma merakına tutuldu. Evlis Presley, Martin Luther King ve John F. Kennedy'e karşı hayranlık duydu. 1963 yılında Beyaz Sarayda Başkan Kennedy'le karşılaştı.

Burs alarak tahsil yapmak üzere İngiltere'ye Oxford'a giden Bill Clinton "kayırılmak" sûretiyle Vietnam Savaşına katılmadı. Vietnam Savaşı aleyhtarı gösterilere katıldı. Üniversitede okuduğu yıllarda esrar içtiğini îtiraf etti. 1973 yılında doğum yeri olan Arkansas'a döndü. 1975 yılında Hillary ile evlendi. İki yıl sonra Arkansas vâlisi seçildi. 1980 senesinde vâlilik seçimlerini kaybetti. Ancak 1983'te yeniden seçildi. ABD başkanlığına adaylığını koyan Bill Clinton, 4 Kasım 1992 seçimlerinde başkan seçildi.

Kennedy'den sonra ABD'nin en genç başkanı ünvânını alan Bill Clinton, seçim kampanyası sırasında Rum Lobisinin etkisinde kalarak Türkiye'ye karşı açık tavır koydu. Kıbrıs'taki Türk varlığını kabul etmediğini açıkladı. Clinton 20 Ocak 1993'te başkanlık vazifesine başladı.

COĞRAFÎ KEŞİFLER;

Alm. *Entdeckungen (f.pl.),* **Fr.** *Explorations, decouvertes (f.pl.),* **İng.** *Explorations.* Yer küresinin ilmî, ticârî veya askerî gâyelerle araştırılması. Keşifler, dünya kara ve denizlerin tanınması şeklinde 3000 senelik tahminî bir mâziye sâhiptir. Dünyânın derinliklerine, okyanus diplerine ve uzaya doğru yapılan incelemeler de bir yandan devam etmektedir.

Avrupa'da keşiflere Portekiz Prensi Henry'nin 1415 senesinde teşvikleriyle başlandı. Christopher Columbus gemilerle Amerika'yı, Vasco da Gama Hindistan'ı ve Ferdinand Magellan dünyâyı dönerek dolaşmak sûretiyle önemli keşiflerde bulunmuş oldular. Marco Polo ve Müslüman kâşif İbn-i Battûta'nın keşiflerle ilgili coğrafî kayıtları, haritaları çok mühimdir.

İbn-i Battûtâ, 1325-1354 seneleri arasında Asya kıtalarında çok uzun süren incelemeler yapmıştır. (Bkz. İbn-i Battûtâ)

Mîlâttan önce 600 senelerinde Mısır'dan başlayan bir seferle Afrika kıtası ile ilgili ilk keşif, Kızıldeniz'den geçilmek suretiyle güneydeki burun dönülüp, Cebelitârık Boğazından geçilerek, tekrar Mısır'a dönüldü. Bunu tarihçi Heredot kaydetmektedir. 1497 senesinde ise bu tür bir seyahate Vasco da Gama Lizbon'dan başlamış, önce Arjantin kıyılarına oradan Ümit Burnunu dolaşarak Müslümanların elinde bulunan Doğu Afrika kıyılarını geçtikten sonra Kalküta'ya kadar uzanmıştır. Bu seferi sırasında Vasco da Gama'ya Müslüman coğrafyacı ve denizci İbn-i Mâcit rehberlik etmiştir. 1499

senesinde tekrar Lizbon'a dönmüştür.

Christopher Columbus'un Hind Adalarına ulaşmak için yaptığı seyahatlerinde Bahama, Küba ve Amerika'nın güney kıyıları keşfedildi. Fakat Müslüman coğrafyacı İdrisî'nin (ölm. 1165), Atlantik haritasında Antilla Adalarını Pîrî Reis'in haritasında Amerika Kıtasını göstermesinden anlaşıldığına göre Müslümanlar Kolomb'dan önce bölgeden haberdar idiler. Daha sonra târihçi Fazlullah Ömerî (ölm. 1349), Batı Afrikalı Mense Kanka Mûsâ ve Sene, Gambiya kıyısından başlayan ikinci sefere başkanlık yapan İkinci Ebûbekr'in saltanatı zamanında Mali'den bölgeye keşif heyetleri gönderdiğini yazmaktadır. 1492 senesinde yapılan bu seferlerde Columbus daima Hind Adalarına gittiğini zannetmiş ve 1506 senesinde ölmüştür. Americus Vespucius 1501 senesinde Amerika kıtası kıyılarına sefer yaparak buranın yeni bir kıta olduğunu söyledi. Ferdinand Magellan Columbus'un keşfettiği adalara giderken fırtınaya yakalanmış ve Güney Amerika kıyılarından Pasifik Okyanusuna (Büyük Okyanus) ulaşarak burayı keşfetmiştir. Pasifik Okyanusunda sefere devam eden Magellan, nihayet Filipin Adalarına ulaşarak Colombus'un asıl bulmak istediği noktaya tesadüfen varmıştır. Magellan, Filipinlerde yapılan bir çatışmada öldüğünden kaptanı olduğu Victoria isimli gemi, 1522'de tekrar İspanya'ya dönmüştür. Bu seyâhat dünyâ etrafında yapılan ilk seyâhat olması bakımından da önemli bir yer tutmuştur. O devirde Hıristiyan âlemi dünyanın tepsi gibi düz olduğuna inanıyorlardı. Müslümanların dünyâ coğrafyası üzerine verdikleri bilgileri güzel değerlendiren ve bunları kendine mâl eden Vasco da Gama, Colombus ve Magellan gibi denizciler böylece meşhur oldular.

Colombus-Magellan döneminden sonra en mühim keşif seyâhatleri Kaptan James Cook tarafından 1768 ile 1779 seneleri arasında yapılmış; Güney Atlantik ve Güney Pasifik okyanuslarındaki adaları, Antarktika Kıtası dünyâ haritasındaki yerine konulmuştur.

Kuzey Kutbuna 1909 senesinde ilk ulaşan Amerikan Bahriye Subayı Robert E.Reary'dir. 1959'da Amerikan nükleer denizaltısı Skate, buzlar altında giderek kuzey kutbunda su üstüne çıktı. Güney kutbuna ise 1911 senesinde ilk ulaşan Amundsen'dir. Güney Kutbuna, köpeklerin çektiği kızak arabayla gidilmiştir.

COĞRAFYA;

Alm. *Geographie (f),* **Fr.** *Geographie (f),* **İng.** *Geography.* Yeryüzüne bağlı olayları her türlü teferruat ve çeşitleriyle inceleyen ilim dalı. Kelimenin aslı Yunancadır. Yunanca yer mânâsına gelen "geo" ve tasvir mânâsına gelen "grophein" kelimelerinin birleşmesiyle türetilmiş bir kelimedir. İslâm ilim dünyâsına 10. asır ortalarında, Osmanlılara ise 16. asırda girmiş bulunan bu kelime yerine eski İslâm kaynaklarında "Sûretül Arz" (Yeryüzü) "İlmul-Mesâlik ve'l Memâlik" (Yollar ve Ülkeler İlmi)"İlmul Berîd" (Posta İlmi)ve "İlmül Coğrafya" (Coğrafya İlmi) isimleri kullanılmıştır.

Bütün yerküre, coğrafyanın konularını teşkil eder. Bu sebepten coğrafyaya âit pekçok yardımcı ilimler vardır.Yardımcı ilimlerle kaynaşmış bir vaziyette olduğundan coğrafya ile bunlar arasında ayırt edici kesin çizgiler yoktur. Bu yardımcı ilimler, Jeofizik, Jeoloji, Petrografi, Pedoloji, Astronomi, Hidroloji, Meteoroloji, Botanik, Zooloji, Antropoloji, Etnoloji, Etnografya, Sosyoloji, Târih, İktisat, Jeopolitik, İstatistik, Jeodezi, Topografya ve Kartografya'dır. Coğrafya bu ilimler yardımıyla sorulara cevap verir, incelemeleri yapar ve gelişir. Coğrafî araştırma ve çalışmalarda, bu her biri çok geniş olan ilimler üç esâsa göre işlenir ve netîceler coğrafyalaştırılır. Coğrafyanın esasları olarak bilinen bu ilkeler dağılış ilkesi, ilgi ilkesi ve sebep ilkesidir. Gözlenen ve incelenen olaylar yeryüzünün bir yerine bağlanır ki, bu dağılış ilkesini meydana getirir. Bu dağılış ilkesi yeryüzündeki olayların belli bölgelere mahsus olmasından kaynaklanmıştır. Nüfus dağılışı gibi. Yeryüzünde meydana gelen birbirinden farklı olayların birbirleriyle olan münâsebetleri, bağlılıkları ve karşılıklı tesirleri ilgi (münâsebet) ilkesini meydana getirir. Hâdiselerin ve konuların yeryüzünün herhangi bir yerinde çeşitli şartlar altında o bölgeye bağlı bir uyum içerisindeki karşılıklı ilgi ve etkilerinden bu ilke ortaya çıkmıştır. Meselâ bir bölgede gür ormanların bulunması orada bol yağışın olduğunu gösterir. Coğrafyadaki olay ve konuların dağılışı sebepleri bunların birbirleriyle olan ilgilerinin açıklanması sebep ilkesini meydana getirmiştir. Meselâ bir bölgede toprağın bol, verimli ve sulanabilir olmasına rağmen, nüfûsun az olmasının sebeplerinin açıklanması bu ilke sâyesinde mümkündür.

Coğrafyada üç ilkeden başka incelemelerde metod ve ifâde de mühim bir yer tutar. Coğrafya bir deney ilmi değildir. Tamâmen inceleme ve araştırmaya dayalı bir ilimdir. İlkelerle tetkik edilecek olan konular yeryüzündeki olayların gözlenmesiyle elde edilir. Araştırma seyâhatlerindeki gözlemlerin önemi çok büyüktür. Bu sebeptendir ki, "Coğrafya bir gözlem ilmidir." denir. Gözlemler netîcesinde elde edilen bilgiler önce tasvir yoluyla derlenir, sonra açıklanır. Tasvir, gözlenen olayları veya konuları çeşitli özellikleriyle söz, yazı çizgi ve harita şeklinde tanıtmaktır. Tasvir olmayan bir coğrafya düşünülemez. Coğrafyada gözlemlerle toplanan bilgiler ve olaylar belli bir bölgeye bağlanır. Yereltme denen bu işlemin yapılabilmesinde en büyük yardımcı haritalardır. Coğrafya tasvirlerinde (yereltme işleminde)ilk olarak yapılması gereken işler, gözlemi yapılan bölgenin topoğrafik özelliklerini bir harita üzerinde ifâde

etmek, uygun adlandırma yapmak, seyahat sırasında gerekli şekil, profil, kesit, kroki çizmek, fotoğraf çekmektir. Keşfi biten bölgelerde ve bilhassa teknikte ilerlemiş memleketlerde ilmî araştırmalar yaygınlaşmıştır. Bu gibi yerlerde yörelerin topoğrafya ve jeoloji haritaları yapılmış, iklim olaylarını incelemek için meteoroloji istasyonları kurulmuş, nüfus ve coğrafyayı ilgilendiren diğer konularda (hayvan, bitki, vs.) sayımlar yapılmış ve yapılmakta, çeşitli istatistikler hazırlanmış ve devâm edilmektedir. Ayrıca etnoğrafya ile ilgili incelemeler de ilerletilmiştir.

Coğrafya incelemelerinin ifâdesinde yazı, harita ve resim en önemli araçlardır. Gözlemler en iyi harita ve resimle ifâde edilirken, çeşitli olaylar arasındaki alâka, ancak yazı ile mümkün olabilmektedir.

Coğrafyanın bölümleri: Coğrafya öncelikle Genel Coğrafya ve Ülkeler Coğrafyası şeklinde iki ana bölüme ayrılır.

1. Genel Coğrafya: Çok çeşitli olan coğrafya olaylarından ve konularından her biri ayrı ayrı yerlerde veya belli bir bölgede araştırılır. Bu olayların meydana gelişleri, nasıl oldukları ve yayılma şekilleri genel coğrafya çerçevesinde incelenir. Meselâ dünyâ nüfûsu, Türkiye'deki dağlar genel coğrafya konularıdır. Genel coğrafyada çeşitli kategorilerde toplanan coğrafya olayları ve konuları (dağlar, ovalar, çöller, göller, denizler, akarsular, şehirler vb.)ayrı ayrı incelenir. Bunların dağılışlarına âit özellikler ifâde edilir. Bu sâyede çeşitli coğrafya olaylarının sebep, meydana geliş şekilleri ve dağılışları tesbit edilir. Bu coğrafya kolunda gözlem ve kıyastan doğan araştırma yolları önemli olup, olayların ve konuların sınıflandırılması, bunların kurallara bağlanması temeldir. Olaylar ve konular canlı ve cansız olmalarına göre ayrı olarak incelenir. Genel Coğrafya; Fizikî Coğrafya, Biyocoğrafya, Beşerî Coğrafya ve Ekonomik Coğrafya olmak üzere kendi arasında dört bölüme ayrılır.

a) Fizikî Coğrafya: Cansız yeryüzü (yüzey şekilleri, hava, su vb.)bu bölümde incelenir. Jeomorfoloji, Klimatoloji, Sular Bilgisi ve Denizler Bilgisi Fizikî Coğrafyaya âittir. Fizikî Coğrafyanın bilgilerinden türeyip gelişen bir coğrafya dalı da Matematik Coğrafyadır. Bu coğrafya dalı, dünyânın ölçülerini ve çeşitli noktaların kesin olarak (çok az hatâ ile)yerlerini tâyin etmeye çalışır. Coğrafyacılar yeryüzünü haritalarda "paralel" ve "meridyen" denilen çizgilerle bölmüşlerdir. Paraleller ekvatordan olan uzaklıkları, kutuplar arasında çizilen meridyenler ise doğu batı doğrultusundaki uzaklıkları gösterir.

b) Biyocoğrafya: Canlıların, bitkiler ve hayvanların mevcut yeryüzü olaylarıyla ilgileri ve birbirlerine olan etkileri, hayvanlar ve bitkilerin dağılışları, bu dağılışın sebepleri, meydana getirdikleri topluluk çeşitleri, bunun sebepleri araştırılır ve incelenir.

c) Beşerî Coğrafya: İnsanları inceleyen bu dalda, insanların yerleşme bölgeleri, bu bölgelerin özellikleri, soyları, lisanları, inanışları, yerleşme biçimleri, çeşitli ülkeler ve milletlerin kültürleri incelenir.

d) Ekonomik Coğrafya: İktisâdî olayların yeryüzündeki bir ülkede, bir bölgede dağılışı ve bunun diğer coğrafya olayları ile ilgisini ortaya koyan ve sebeplerini araştıran coğrafya dalıdır.

2) Ülkeler Coğrafyası: Özel Coğrafya da denir. Yeryüzünde kara parçaları (kıtalar), ülkeler, denizler, bölgeler, yöreler gibi çeşitli yerlerin coğrafya şartlarıyla belirlenmiş özelliklerini inceleyen coğrafyanın ikinci ana dalıdır. Yeryüzünde bir bölümdeki çeşitli olayların birbiriyle karşılıklı tesirleri, bulunduğu yerle ilgisi incelenir. Bu coğrafya dalında yapılacak araştırmalarda önce o yerin yüzey şekilleri (dağ, ova, yayla vs.)belirtilir. O bölgedeki başka olay ve konular (iklim, bitki örtüsü, hayvanlar, insan toplulukları gibi) ilâve edilir.

Ülkeler Coğrafyası da kendi arasında Karalar Coğrafyası, Ülkeler (Devletler) Coğrafyası, Bölge Coğrafya Monografları olarak bölümlere ayrılır.

Coğrafyanın târihi: Çok eski çağlarda coğrafya düşüncesi olduğu, yapılan araştırmalar netîcesinde anlaşılmaktadır. Polenezyalıların yapmış oldukları "çubuk haritaları" bu fikri kuvvetlendirmektedir. Eski çağlarda coğrafya ile uğraşanlar bu işe bilinen veya tasarlanan yerleri çizmekle başlamışlardır. İfâdeler resim ve ilkel haritalar şeklinde olmuştur. Taşan nehirlerin kenarlarındaki tarlaların sınırlarının tesbiti bu işe yardımcı olan en önemli faktördür. Mezopotamya'da yaşamış eski kavimlerde coğrafya, mitoloji ve teolojiye dayanmıştır. Bu çağlarda hak dinlere inanmayanlar, dünyâyı düz alanlar kabul ediyorlardı. Mezopotamyalılar dört köşesinde birer ülke olan dörtgen bir dünyâ olduğunu kabul etmişlerdir. Bu çağdaki coğrafya bilgisi gemicilerden, tüccarlardan, savaş seferlerinden ve diğer haber alma kaynaklarından toplanmıştır. Eski Çağ coğrafyası matematik ve târihî doğrultuda gelişmiştir. Bâzı astronomların yapmış oldukları ölçmeler, dünyâyı çeşitli kuşaklara ayırma işlemleri, Matematik Coğrafyanın gelişmesine sebeb olmuştur.

Ortaçağın başında Haçlı seferlerinin sonlarına kadar batı Hıristiyan dünyâsında coğrafya ilmi eski çağ bilgilerinin değişik bir şekil ile kabulünden ileri gitmemiştir. Dünyâyı düz bir şekilde, ortasında Kudüs'ün bulunduğu tepsi gibi düşünen batı âlemi, Hıristiyan taassubu içinde boğulmuş bir durumda kalmıştır. İslâmiyetin insanlara gönderilmesi ve dünyâda kısa bir süre içinde Batı Asya, Kuzey Afrika, İspanya,

Sicilya, Hind, Çin, Orta Asya, Doğu Afrika, Malezya Adalarına kadar yayılması, İslâmiyetin ilme verdiği ehemmiyet sâyesinde diğer ilimlerde olduğu gibi coğrafyada da müslümanların ilerlemesini temin etmiştir. Müslümanların kurdukları coğrafya bilimine daha sonra, yapılan ilâveler sâdece onların kurdukları coğrafya bilgileri ve temelleri üzerine yapılan araştırmalardır. İlimlerin temellerinde ve esaslarında bir değişiklik yapılmamıştır. Yedinci ve dokuzuncu asırlarda Müslümanlar ticâret yollarında hem karadan hem denizden Çin'e ulaşmış, muson rüzgârlarının düzenli esişlerini keşfederek Güney Asya ile Doğu Afrika arasında işlek deniz yolları tesis etmişlerdir. İslâm coğrafyacı ve seyyahları, dünyânın pekçok yerini dolaşmışlar, bu ilim adamları Müslüman hükümdârlar tarafından ilmî araştırmaların devâmı için teşvik edilmişlerdir. Müslüman coğrafyacılar yeryüzünün meskûn alanlarını (bayındır yerlerini) enlemlere göre belirtmişlerdir. Güneş ışıklarının dikliğine ve uzun gün süresine göre batı-doğu doğrultusunda yedi iklim bölgesine, bunların her birini tekrar boylamlarla on bölüme ayırmışlardır.

Dokuzuncu asır coğrafya âlimlerinden Belhî (847-934)nin **Suverü'l-Ekâlim** (İklim Tipleri)adlı İslâm ülkeleri atlası başlıca eserlerindendir. İslâm dünyâsının coğrafya doğrultusunu geliştiren âlimlerden İbn-i Havkal ve İstahrî'nin yazdıkları **Kitâb-ül Mesâlik ve'l Memâlik** (Yollar ve Memleketler)adlı eserleri çok meşhurdur. Onuncu asırda yetişmiş seyyahlardan El-Mes'ûdî ve İbn-i Fadlan ile daha sonraki asırlarda yetişen seyyah ve coğrafya âlimlerinden İdrîsî, Ebü'l-Fida ve İbn-i Battûta iklimler ve ülkelerle ilgili çok çeşitli coğrafya eserleri vermişlerdir. Bunlardan Tancalı İbn-i Battûta (1303-1368) İslâm dünyâsını, bütün Asya'yı Anadolu'dan Malay Takımadalarına kadar gezmiştir. **Seyâhatnâme**'si meşhurdur.

Mu'cem adıyla hazırlanmış olan lügat (sözlük)şeklindeki, çöl ve bozkırlardaki kuyu ve su kaynağı, vaha, otlak, çayır gibi coğrafî yerleri belirten ve bu sâyede buralarda yaşayan insanlara faydalı olmak üzere hazırlanmış eserler coğrafyanın önemli eserlerindendir. Bu eserlerin en eskisi İslâmiyetin ilk zamanlarında Bekrî tarafından hazırlanmış olanıdır. Bu hususdaki bir başka eser ise Yâkut'un **Mu'cem-ül-Büldân** (13. asır) adlı eseridir.

Namaz için kıbleye (Kâbe'ye) doğru dönmek, namaz vakitleri ve mübârek günlerin kamerî aya göre olması Müslümanların astronomide ilerlemelerini temin etmiştir. Bir derecelik yay ölçüsüyle girişilen yer ölçmelerinde büyük gelişmeler olmuş, coğrafî koordinatları düzeltilerek yeni astronomi cetvelleri hazırlanmıştır. Bu yolda çalışan âlimler arasında Harezmî (9. asır), Ferganalı Ahmed ibni Kesir (9. asır), Belhî (10. asır), Ebû Reyhan el-Bîrûnî (11.asır),Nasîrüddîn Tûsî (13. asır) ve Uluğ Bey (15. asır) en başta gelenleridir. Târihî coğrafya üzerinde çalışanlar daha ziyâde memleketleri ve oralarda yaşayan insanları, yolları anlatmışlardır. Bunların başında **Nâsır-ı Hüsrev Seyâhatnâmesi,** Belâzûrî'nin **Fütûh-ül-Buldân**'ı ve Makrizî'nin **Hıtat**'ı gelir.

Ortaçağın sonlarında Batıda coğrafya yeni yeni canlanmaya başlamıştır. Buna sebeb olan hâdiseler Batı-Hıristiyan âleminin İspanya ve Sicilya'daki Endülüs Müslümanlarıyle temasları, Haçlı seferleri sırasında Doğu İslâm dünyâsını tanıma ve Müslümanların yardımlarıyle ilmî, medenî gelişmeleri görmeleri ve bunlardan istifâde etmeleridir. On üçüncü asır sonlarında Çin'e açılan kervan yoluyla doğuya gelen Venedikli tüccar ve seyyahlar, buradan aldıkları bilgileri Batıya aktarmışlardır. Bunlardan en meşhurları Marco Polo'dur. Bunların yanısıra Müslümanların yazmış oldukları coğrafya eserlerinin Batı dillerine tercüme edilmesi Hıristiyan dünyâsında coğrafya ilminin gelişmesine vesîle olmuştur.

Yeniçağda coğrafyanın en büyük eseri meşhur denizci ve âlim Pîrî Reisin yazdığı **Kitab-ı Bahriye** adlı kitaptır. Yeniçağın ortaçağla olan köprüsü (geçiş dönemi) olan eser olarak nitelendirilmektedir. Seyyahlık ve bu sâyede yeni yeni ülkelerin bulunması bu çağın coğrafya ilmindeki gelişmenin genel görünüşünü meydana getirir. Haritacılıkta ilerlemeler, coğrafyanın yardımcısı olan ilimlerdeki gelişmeler dikkat çekicidir. Dünyâ haritalarının yanısıra özel haritalar ve bu haritalarda projeksiyon usûllerinin kullanılması, kıyılar, dağlar, göller, akarsular ve diğer yüzey şekillerinin gösterilmesi, nisbeten daha incelik ve doğruluk kazanmıştır.

Coğrafyaya olan ilgi arttıkça ülkeleri tanıtan Kozmografya ismi verilen seyahat tasvirlerini ihtivâ eden eserler yazılmıştır. Bunlardan en meşhûru Kâtip Çelebi'nin **Cihannümâ**'sıdır.

İstatistiğin coğrafyaya girmesi ilk olarak 16. asırda Venedik'te nüfus istatistiğiyle olmuştur. Fizikî coğrafya alanında da iklim değişikliklerinden hareketle pekçok ilerlemelerin olduğu yeniçağda N.Kopernik (N.Copernicus) o zamâna kadar kabul edilen yer merkezli âlem yerine Endülüs âlimlerinden Batrûcî'nin eserlerinden alarak güneş merkezli âlem sistemi fikrini ileri sürmüştür (Bkz. Batrûcî). İklim değişikliklerinin yanında alize rüzgârlarının keşfedilmesi ve 17. asırda barometrenin yükseklik ölçmelerinde kullanılmasıyla haritalarda yükselti eğrilerinin gösterilmesi Fizîkî Coğrafyada meydana gelen ilerlemeler olmuştur. 1634'te ilk olarak başlangıç meridyeni için heyet çalışmaları yapılmış ve başlangıç meridyeni olarak o zaman Paris Rasathânesinin 20° batısından geçtiği kabul edilen Kanarya Adalarının Ferro meridyeni kabul edilmiştir. Bu çağda Matematik Coğrafyadaki en

önemli gelişme "nirengi" (triangulatiron) usûlünün kullanılmaya başlaması olmuştur. Meteorolojideki ilerlemeler Klimatoloji, bitkiler ve hayvanlar âlemindeki çalışmalar da Botanik ve Zooloji ilminin gelişmesini temin etmiştir. Beşerî iktisâdî coğrafyanın yeni kurulduğu bu çağda Kartoğrafya üzerinde yeni ilerlemeler olmuştur.

Yeniçağda Fizikî Coğrafya üzerine B.Varenius'un yazdığı **Geographia Generalis** adlı eserde (1650) yerküre üzerindeki olaylar, sular, atmosfer incelenmiş, ışın ile ısının dağılışı kuşaklar biçiminde belirtilmiştir. Târihî Coğrafya üzerine Philipp Clüwer'in yazdığı **İntroducto Universam Geographiam tam Veterem tam Novar** adlı eser vardır. Meteorolojideki gelişmelerden istifâde eden A. Von Hum Boldt 1817'de ilk olarak izoterm haritası çizmiştir. Bu Klimatolojinin temeli olarak kabul edilmektedir. 1776 senelerinde A. Simith'in iktisat ilmini kurması bunun coğrafyaya girmesini temin etmiştir.

Günümüz coğrafyasına gelirken Beşerî Coğrafya oldukça ilerleme kaydetmiştir. On sekizinci asır sonları ile 19. asır ortalarına kadar temel olarak iki fikir olması bu hususdaki araştırmaların yoğunluk kazanmasına vesîle olmuştur. A.Kirchhoff'un **Memleketler Coğrafyası Dersleri** Fr. Van Richtofen'in **China** adlı eseri ve Fr. Ratzel'in meşhur **Anthrappageographie** (Beşerî Coğrafya) adlı eserleri Beşerî Coğrafyanın gelişmesine büyük faydalar sağlamıştır. On dokuzuncu asrın sonlarında coğrafyadaki farklı fikirler ortadan kalkmıştır. Günümüzde bütün coğrafya olayları birbirlerine bağlı ve karşılıklı ilişkili olmalarına göre, tabiat ilminin temeline dayalı olarak araştırılır, sebepleri aranır ve îzâh edilir. Son zamanlarda yazılmış her biri çok büyük ciltler hâlindeki ülkeler coğrafyası eserleri vardır. Bunlardan Fransızca **Geographie Universelle** serisi, Almanca **Handbuch der Geographischen Wissenschaft** serisi ve İngilizce **The Regions of the World** ile **International Geography** adlı eserler en önemlileridir.

Osmanlılar devrinde coğrafya: Coğrafya, Osmanlılarda, Matematik Coğrafya olarak başlamış ve bir müddet bu yönde ilerlemiştir. Rükneddîn Ahmed, Kazvînî'nin (ölm. 1383) Acaibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdat adlı kozmografya ve coğrafya eserini tercüme ederek Çelebi Sultan Mehmed'e sunmuştur. Yazıcızâde Ahmed Bîcan Acâibü'l-Mahlûkât ve Dürr-i Meknûn adlı kozmografya eseri vermiştir. Semerkant rasathânesi müdürü olan Bursalı Kâdızâde Rûmî'nin (1337-1412) talebesi olan Fethullah Şirvânî, Sultan İkinci Murad zamânında Semerkant'tan Kastamonu'ya gelerek Fâtih Sultan Mehmed Hanın hükümdarlığının ilk senelerine kadar burada yaşamıştır. Ali Kuşçu (ölm. 1474) ve torunu Mîrim Çelebi (ölm. 1525) ilk Osmanlı coğrafyacıları olup çeşitli eserler vermişlerdir.

Üç kıtaya hükmeden bir cihan devleti hâline gelen Osmanlılar Deniz Coğrafyasında dünyânın en ileri memleketiydi. Büyük coğrafya âlimlerinden Piri Reis (1470-1554) Akdeniz'in limanları, akıntıları ve başka olaylar hakkında bilgi veren, Osmanlı denizcilerinin geleneklerini ve kendi bilgilerini katarak Kitab-ı Bahriye adlı eseri yazmıştır. Piri Reis'in çizmiş olduğu, bugün bile ilim adamlarını hayretten hayrete düşürmekte olan harita Amerika kıtasının doğruya yakın şekli verilmektedir. Haritacılık bu zamanda çok gelişmiştir. Hind Okyanusuna gidip buradan kara yoluyla Gücerat, Sind, Horasan, Irak-ı Acem, Maveraünnehr ve İran yoluyla Türkiye'ye dönen Seydi Ali Reis (ölm. 1562) seyahatinde gördüklerini Mir'atü-l Memalik adlı kitabında anlatmıştır. Bu eser Almanca, Fransızca ve İngilizceye tercüme edilmiştir. Seydi Ali Reis'in 1554'te yazdığı kısaca Muhit olarak bilinen Kitabü'l Muhit fi İlmi'l Eflak ve'l Bahr adlı eseri bir derlemedir.

Bu zamanda Deniz Coğrafyasının yanında diğer ülkeler üzerinde geniş bilgiler veren eserler de yazılmıştır. Bunlardan bâzıları Hitay-name, İ'lâmu'l-İbad fî A'lâmilbilâd (Yer Adlarını Halka Bildirme) Evdahü'l Mesâlik ilâ Mârifeti'l-Memâlik (Ülkeleri Bildiren Açık Yollar),Menazirü'l Avâlim (Âlemlerin Görünüşü) ve Tarih-i Hind-i Garbî'dir.

On yedinci asırda yaşayan Kâtib Çelebi'nin (1608-1656) yazdığı coğrafya eserleriyle Osmanlı coğrafya ekolü meydana getirilmiştir. Kâtib Çelebi'nin yazdığı Cihannüma adlı eser ülkelerin tasvirlerini ihtivâ etmektedir. Birçok dile tercüme edilen bu kitap 20. asrın başlarına kadar bütün dünyânın istifâde ettiği temel bir eser olmuştur. Yine ayrı zamanlarda yaşayan Evliyâ Çelebi'nin (1611-1678) seyâhatleri netîcesinde yazdığı, genellikle târihî coğrafya yönünden şehirleri, ülkeleri tanıtan, yüzey şekillerini ve etnografya bilgilerini anlatan on ciltlik Seyâhatnâme adlı eseri meşhurdur. Coğrafya-ı Kebîr adlı eserin sâhibi Ebû Bekir bin Behrâm 17. asrın sonlarında yaşamış olan meşhur coğrafya âlimlerindendir. On sekizinci asır âlimlerinden Erzurumlu İbrâhim Hakkı hazretlerinin Mârifetnâme adlı eseri ve Elhac Mehmed Edib'in Menâsikül-Hac adlı eseri günümüzde de önemli olan eserlerdir.

On dokuzuncu asırda Mahmud Râif Efendinin Fransızca olarak yazdığı **Coğrafya Üzerine Bir Derleme**, Ahmed Cevad'ın **Ma'lûmâtü'l Kâfiye fi Memâliki'l-Osmaniyye**'si (1872) Hüseyin Beyin **Memâlik-i Osmâniyye**'si(1887). Mehmed Hikmet Beyin **Coğrafya-i Umrân**'ı (1896) ve Ömer Subhi Beyin bir derleme olan **Coğrafya-i Hikemî** adlı eserleri, Hâfız Şeref'in coğrafya atlası olan **Yeni Atlas** (1868)ve **Yeni Coğrafya Atlası** (1891), Ahmed Rifat Efendinin coğrafya ansiklopedisi ve sözlüğü olan **Lügat-i Târihiye ve Coğrafiye** (1882) ve Şemseddîn Sâmi Beyin (1889-1899) **Kâmûsü'l A'lâm** adlı

eserleri, coğrafya eserlerinin en önemlileridir. Uzun harp yıllarında bâzı coğrafî eserler yazılmışsa da bunlar pek fazla önemli değildir.

Cumhûriyet devrinde coğrafya: Bu devirde "tasvir coğrafyası" yerine, yardımcı bilgilere dayanan, olayların coğrafî dağılışlarını, birbirleriyle olan ilişkilerini ortaya koyup sebeplerini araştıran, günümüz coğrafyasının ilkelerine geniş yer veren "açıklamalı coğrafya" gelişme yoluna girmiştir. Bir ülkedeki coğrafya araştırmalarının hızla ilerlemesi, o ülkedeki harita, meteoroloji, hidroloji, mâden, istatistik, jeoloji ve toprak araştırma işlerinin gelişmesi için bu kollarla ilgili araştırmacıların üniversiteler tarafından yetiştirilmesi lâzımdır. Bu yönde yapılan çalışmalar bu temele uygun olarak yapılmaktadır. "İstikşaf haritalarının" yapılması bu sâyede topografik şekil ve olayların görülebilmesi, hava fotoğraflarının çoğalması ve fotogrametre ile haritaların geliştirilmesi, Devlet Meteoroloji İşleri Müdürlüğünün 1937'de tesisi, Türkiye sularının gözlem ve araştırmalarını düzenlemek üzere DSİ ve TEK'in yaptığı çalışmalar, 1935'te Mâden Tetkik ve Araştırma Enstitüsü (MTA)nün kuruluşuyla jeoloji araştırmaları bu çalışmalardandır. Bugün yurdumuzda jeoloji haritası çıkarılmış durumdadır.

Coğrafî araştırmaları için önemli olan diğer kaynaklardan istatistiklerin temeli 1926'da atılmış olup, nüfus, ekonomi, mâliye, ticâret, millî eğitim istatistikleri olarak çok çeşitli yapılan istatistikler yüzlerce cilt hâlinde araştırmalara ışık tutmak üzere hazırlanmıştır. Tarım, orman ve toprak araştırmaları husûsunda hazırlanmış pekçok rapor, araştırma ve inceleme eserleri yayınlanmıştır.

Bu çalışmalara paralel olarak üniversitelerde kurulan Coğrafya Fakülteleri ve Enstitüleri araştırma ve öğretim gezilerine önem vermişlerdir.

Cumhuriyet devrinde Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde yapılan coğrafi araştırmalar ile ilgili pekçok yazı, rapor, kitap yayınlanmıştır. Bu araştırmalar genellikle Ankara Üniversitesinin Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Enstitüsünde çalışan coğrafyacılar tarafından ve İstanbul Üniversitesi coğrafyacıları tarafından yapılmıştır. Bu dönemde coğrafya araştırmaları için batıdakilere benzer şekilde geziler yapılmış, açıklamalı coğrafyada temelden yürünmüştür.

Bugün elde bulunan Türkiye Coğrafyası kitapları küçük sayılacak eserlerdir. Birçok ciltlerden meydana gelmiş ayrıntılı bir Türkiye Coğrafyası henüz hazırlanmamıştır. Ancak coğrafyaya yardımcı bilim malzemelerinin artışı Türk coğrafyacılarının araştırmalarının çoğalması, böyle bir çok eserin meydana getirilmesi imkânlarını hazırlamıştır.

COLUMBUS, Christopher (Kristof Kolomp);

Amerika'yı keşfettiği kabul edilen denizci. Cenova doğumlu olup 1451-1506 yılları arasında yaşadı. Harita yapma merâkına sâhib olup genç yaşlarında deniz yolculukları yaptı. İngiltere'ye, muhtemelen Grönland'a seyâhat etti. 1482'de Portekizliler tarafından inşâ edilen Afrika Altın kıyısındaki Kale'ye gitti. Hemen hemen bu zamanlarda meşhur "Batıya giderek Hindistan'a ve Uzak Doğuya varılacağı" fikrine sâhib olmuştur. O zamânın fen bilgileri ile uğraşanlar dünyânın yuvarlak olduğuna inanmaktaysa da büyüklüğü hakkında belirsizlik vardı. Columbus daha önceki coğrafî bilgileri öğrendi. Bunlardan, yanılarak dünyânın olduğundan daha küçük olduğunu çıkardı. Avrupa ile Japonya arasını olduğunun beşte biri kadar hesapladı. Tabiî zamânındakiler gibi, Amerika kıtasından ve ötesindeki Pasifik Okyanusundan haberi yoktu. Düşündüğü seyâhatı yapmak için 1485'te Portekiz kralına başvurdu, sonuç alamayınca İspanya'ya geldi. 1486'da Kraliçe İsabella'ya teklifini sundu. Ancak altı yıl sonra Kraliçe İsabella ve Kral Ferdinand seyâhatini para vererek desteklemeyi kabul ettiler.

3 Ağustos 1492'de 120 kişilik mürettebâtı bulunan Santa Maria, Nina ve Pinta isimli gemilerle Palos limanından batıya açıldı. Rüzgârdan faydalanmak için güneybatı yönden ilerleyerek 3 Eylülde Kanarya Adalarına geldi. 12 Ekimde Bahama Adalarına geldiğinde, mürettebâtı isyân durumundaydı. Bundan sonra ve hayâtı boyunca Doğu Hindistan'a ulaştığını zannetti. Bu yanlışlık günümüze kadar bu bölgenin "Batı Hindistan" ve Amerikan kızılderililerinin "Hindistanlılar" olarak isimlendirilmesi şeklinde devâm etmiştir. O bölgeden hareket ederek orayı Asya'ya benzetmeye çalıştı. Altın ve bahârât hayâli gerçekleşmedi. Santa Maria gemisinin karaya oturması sonucu bu bölgede 39 kişi bıraktı. Kuzeydoğu doğrultusunda geri gelerek 15 Mart 1493'te 224 gün sonra Palos limanına geri döndü. 1493 ilkbaharında mükâfâtlandırıldı. Koloni kurmak amacıyla 17 gemi ve 1200 denizci asker ve göçmenle 25 Eylül 1493'te Cadiz'den hareket etti. 3 Kasımda kolayca Dominik'e vardı. Daha sonra Antil Adalarını dolaşarak bugüne kadar gelecek olan isimlendirmeleri yaptı. İlk 39 kişinin bulunduğu yere varınca bunların kötü davranışları sebebiyle yerliler tarafından yerlerinden sökülüp atıldığını gördü. Hispaniola bölgesinde kurulan bu koloni Avrupa barbarlığını orada da göstererek, 1492'de 250.000 olan yerli nüfûsu 1508'de 60.000 ve 1560'da 500'ün altına düşürdü. Columbus 10 Mart 1496'da hareket ederek 11 Haziranda Cadiz'e geri döndü.

30 Mayıs 1498'de üçüncü seyâhatine koyuldu. Daha da güneye indi. Venezuella'ya yakın Trinidad Adasını keşfetti. Daha önce kurduğu koloniye geldiğinde durumu çok karışık buldu. 1500'de Ferdinand

ve İsabella tarafından gönderilen yetkili, idâreyi ele aldı ve kendisini zincire vurarak İspanya'ya gönderdi. Ferdinand ve İsabella, Columbus'a 3 Nisan 1502'de dördüncü defâ seyâhat izni verdiler. Hindistan'a daha kısa bir yol bulmak için Orta Amerika sâhillerini baştan aşağı dolaşan Columbus, Panama'dan Pasifik Okyanusunu keşfedemedi. Bu târihten birkaç yıl sonra Vasco Nunez de Balboo tarafından keşfedildi. Gemilerin alt kısımları midyeler tarafından tahrib edildi. Columbus, Jamaika'da tam bir sene Kobani vâlisinden yardım için bekledi. Kasım 1504'te Kraliçe İsabella'nın ölümünden birkaç gün önce İspanya'ya ulaştı. Kral Ferdinand kendisi ile arası iyi olmayan Columbus'a iltifat etmedi. 20 Mayıs 1506'da İspanya'da dostları tarafından terk edilmiş olarak öldü.

COMPTON OLAYI;

elektronlar tarafından esnek biçimde saçılıma uğrayan X ışınlarının ve başka yüksek enerjili elektromagnetik ışınımların dalgaboylarında ortaya çıkan artış. Compton Olayı, ışının enerjisinin bir madde içinde soğurulmasının en temel biçimidir.

1923'te ABD'li fizikçi Arthur Holly Compton, X ışınlarının, foton adını verdiği kesikli (ayrık) elektromagnetik enerji darbelerinden meydana geldiğini varsayarak, dalgaboyunda görülen artışı açıkladı.

Bu olayın keşfi, ışığın hem dalga hem de parçacık yapısında olduğunu gösterdi. Compton, X ışınları gibi kısa dalga boylu ve yüksek enerjili ışınların, "foton" ismini verdiği enerji darbelerinden meydana geldiğini kabul etti. Maddî parçacıklar gibi enerji ve momentuma sâhib olan fotonlar aynı zamanda frekans ve dalgaboyu gibi dalgaya mahsus olan özelliklere de sâhiptir.

Fotonların enerjisi dalgaboylarıyla ters orantılı, frekanslarıyla doğru orantılıdır. Elektronla çarpışan bir fotonun, enerjisinin ve momentumunun bir kısmı elektrona aktarılmış olur. Çarpışma netîcesinde elektronlar, fotonun geliş doğrultusu ile bir açı yapacak şekilde geri tepilirken, daha az enerjili yâni dalga boyu büyük olan fotonlar ortaya çıkar. Bu fotonlar da elektronlara aktarılan enerji nisbetine bağlı olan bir açı ile saçılıma uğrarlar. Dalga boyundaki artış ile saçılma açısı arasında deney yoluyla bulunan bağıntı, çarpışmada momentumun ve enerjinin korunduğunu kabûl ederek bulacağımız bağıntının aynısıdır.

ŞEKİL VARRR !!

COPERNİCUS (Bkz. Kopernik)

COULOMB;

elektrik yükü birimi. İçinden 1 amperlik akım geçen bir iletkenin herhangi bir kesitinden 1 sâniyede geçen elektrik yükü miktarı.

Bir iletkenden geçen akım I (Amper)ve akımın iletkenden geçtiği süre t (sn) ise, bu iletkenden geçen toplam elektrik yükü (Q) coulomb cinsinden:

Q=I.t ifâdesiyle bulunur.

COULOMB;

Charles de; Fransız fizikçisi. 1736'da soylu bir âilenin çocuğu olarak doğdu. Tahsilini Mezieres istihkâm okulunda tamamladı. Orduya girdi, Buorbon Kalesinin yapımına nezâret etti. Üç sene burada kaldıktan sonra Fransa'ya geldi. 1772'de ordudan ayrıldı, araştırmalara başladı. **Recherches Sur la Meilleure de Fabriquer Les Aiguilles Aimanteas** (Mıknatıslı İğne Yapımında En İyi Usûl Üstüne Araştırmalar) adlı eserini 1777'de yayınladı ve akademide mükâfât kazandı. **Theorie des Machines Simples** (Basit Makinalar Teorisi)adlı eserini de 1779'da yayınladı. Elektrik yüklü cisimciklerin, aralarındaki uzaklığın karesiyle ters orantılı olarak birbirlerini ittiklerini veya çektiklerini açıklayan ve kendi adıyla anılan kânunu buldu. 1786'da içi boş iletkenlerin elektrik ekranı vazifesi gördüğünü açıkladı. 1789'da magnetik moment kavramını ortaya attı. 1781'de Akademiye üye oldu. 1795'te kendisinin kurduğu Enstitü'de görev aldı. 1806 senesinde Paris'te öldü.

COULOMB KÂNUNU;

elektrik yüklü (şarjlı) iki cisim, yüklerinin çarpımıyle doğru orantılı, aralarındaki r uzaklığının karesi ile ters orantılı olarak birbirlerini etkilerler.

Aynı işâretli yükler (+ + veya - -) birbirlerini iter, zıt işâretli yükler (+- veya -+)birbirlerini çeker. Yükleri q ve q', aralarındaki uzaklık r olan iki cismin birbirlerini itme veya çekmesi:

$F=k.qq'/r^2$ F=newton q=Coulomb r = metre ise;

$k = 8,98.10^9 nt.m^2/coulomb^2$dir.

C.G.S sisteminde (cm-gr-s) k=1/□ dur. (□) ortamın dielektrik sâbitidir.

$F=qq'/□r^2$

F=dyn

q= e.s.y.b (elektrostatik yük birimi)

r=cm

1 coulomb=3.10^9 e.s.y.b.

Bâzı ortamların CGS sistemindeki dielektrik sâbitleri:

Ortam	**ε**
Hava	1
Boşluk	1
Ebonit	2,8
Cam	8
Mika	2,3
Parafin	5/7

DİKKAT!!!

Cömertlik, Cennet'te bir ağaçtır. Cömert olan onun bir dalını yakalamıştır. O dal onu Cennet'e götürmeden bırakmaz. Cimrilik de Cehennem'de bir ağaçtır. Cimri de bu ağacın bir dalını yakalamıştır. O dal, o adamı, Cehennem'e götürmeden bırakmaz.

Cömerdin yemeği şifâ, cimrininki hastalıktır.

Cömertlik bütün ayıpları örter.

CÖNK;

âşık edebiyâtına kaynaklık eden ve uzunlamasına açılan antoloji.

Cönklerin uzunluğu enine göre fazla olup, boyuna açılırlar. Bu yüzden halk arasında "sığır dili" veya "dana dili" olarak da anılırlar. Hemen her türlü malzemeyi bulundurduklarından güçlükle manevra yapabilen gemiler için de bu tâbir kullanılmıştır.

Cönkler bulundurdukları malzemeye göre dört şekilde sınıflandırılır. Bunlardan birincisi, yalnız bir şâirin şiirlerine yer verenler veya herhangi bir hikâyeyi içine alanlardır. İkinci olarak, halk şiiri yanında divan şiirine de yer verenler. Üçüncüsü, yalnız halk şâirlerinin şiirlerini bulunduranlar. Son olarak da, şiir yanında rüyâ tâbiri, büyü ve İslâmî mevzulara ayrılanlardır.

Bu defterler, daha ziyâde halk arasında şiir meraklıları tarafından tertiplenmiştir. Bu bakımdan tek nüshaları vardır ve kütüphânelere verilmeleri zordur. Meraklının zevkine göre, ciltli ve ciltsiz şekilleri vardır. Bunları okuyanlar bellerindeki kuşaklarında taşırlar ve dededen gelen bir zevkin halk arasında devâmını sağlarlar. Cins bakımından kâğıtları âharlı ve âharsız olmasının yanında, yerli ve yabancı cinsten olanları da vardır. Daha ziyâde 17. asırdan sonra görülmüşlerdir. Bâzı şiirlerin aslını bulmakta ve manzûmelerin eksikliklerini tamamlamakta, bir de şiirlerin hangi şâire âit olduklarını belirtmekte aydınlatıcı rol oynarlar.

Cöngün edebiyât târihi içinde yer alan tezkire ve şiir mecmuâları ile benzer ve ayrılan yönleri de vardır. Bu durum tezkirelerle karşılaştırılınca, tezkirelerin nüsha sayısının fazlalığını, bir yazarının bulunduğunu, telif târihinin olduğunu, yalnız divan şiiriyle yazan şâirlerin biyoğrafilerine ve şiirlerine yer verdiklerini ve bir devlet büyüğüne sunulduğunu zikretmek gerekir. Buna karşılık cönkler tek nüshadır. Şekil îtibâriyle sığır dili gibi uzunlamasına açılmakta, kütüphânelerden çok şiir meraklılarının elinde bulunmaktadır. Muhtevâ bakımından halk edebiyâtı mahsullerine ağırlık verilmekle berâber, divan şiiri yanında, büyü, halk ilâçları, duâlar vs. yer vermektedir. Tezyinât bakımından îtinâlı olanları, tezkilerelere nisbetle oldukça az görünür. Şiir mecmuaları ile de derleme ve tek nüsha oluşları, toplayıcının zevkine göre ortaya konulmaları bakımından benzerlik gösterirler. Yalnız muhtevâda şiir mecmuaları ekseriyâ dîvân şiirine yer vermişlerdir. Bunun yanında, duâlar ile ilaç vs. konularına yer veren mecmualar da vardır ve ekseriyâ kütüphânelerde toplanmışlardır. Okuyucuları da okumuş kültürlü tabakadır. Özen gösterilerek ciltlenmiş ve tezyin edilmiş mecmualar da oldukça fazladır. Bunlar şekil bakımından tezkirelere benzerler ve cönkler gibi uzunlamasına açılmazlar.

CUDİ DAĞI;

Güney Doğu Anadolu bölgesinde bir dağ. Şırnak ilinin Silopi kazâsının hemen yakınında Hezil Irmağı ile Dicle arasındadır. Yüksekliği 2089 metredir.

Yarı kurak iklim bölgesinde olmasına rağmen 500 milimetreden fazla yağış alır. Kuzey yamaçlarında 1500-2000 m civârında yer yer çam ve meşe ormanları görülür. Güney eteklerinin yukarı kesimlerinde ağaçlı stepler, seyrek meşelikler, aşağı kesimlerde ise stepler uzanır.

Dağın meşhurluğu Nuh Peygamberin (aleyhisselâm), kendine inananlarla berâber bindiği geminin buraya oturmasından gelmektedir. Kur'ân-ı kerîmde Hud sûresinin 44. âyetinde Nuh aleyhisselâmın gemisinin oturduğu dağın Cudi olduğu bildirilmektedir. Ağrı Dağında olduğu iddiâsı Ermeniler tarafından iddiâ edilmekte ve dâvâlarını kuvvetlendirmek istemektedirler. Halbuki târihî kaynaklarda ve İslâmî tefsirlerde Nûh aleyhiselâmın gemisinin Cudi Dağında olduğu açıkça bildirilmektedir.

CUMÂ;

Alm. *Freitag (m),* **Fr.** *Vendredi,* **İng.** *Friday.* Haftanın beşinci günü. Lügatte "toplanmak" demektir. Haftanın Perşembe ile Cumartesi arasındaki günü olan Cumâ günü, Müslümanlara mahsus en kıymetli gündür.

Allahü teâlâ Cumâ gününü Müslümanlara mahsus kılmıştır. Kur'ân-ı kerîmde Cumâ sûresi sonunda meâlen buyuruyor ki:**"Ey îmân etmekle şereflenen kullarım! Cumâ günü, öğle ezânı okunduğu zaman, hutbe dinlemek ve Cumâ namazı kılmak için câmiye koşunuz. Alış verişi bırakınız. Cumâ namazı ve hutbe, size başka işlerinizden daha faydalıdır. Cumâ namazını kıldıktan sonra,**

câmiden çıkar, dünyâ işlerinizi yapmak için dağılabilirsiniz. Allahü teâlâdan rızk bekleyerek çalışırsınız. Allahü teâlâyı çok hatırlayınız ki, kurtulabilesiniz!"

Cumâ günü Cumâ namazından sonra isteyen işine gider çalışır, isteyen câmide kalıp namaz kılmakla, Kur'ân-ı kerîm okumakla ve duâ ile meşgul olur. Namaz vakti alış veriş sahihtir (yapılabilir). Fakat günahtır. Peygamber efendimiz hadîs-i şerîflerinde buyurdu ki:

"Bir Müslüman, Cumâ günü gusül abdesti alıp, Cumâ namazına giderse, bir haftalık günahları affolur ve her adımı için sevap verilir.", "Günlerin en kıymetlisi Cumâ'dır. Cumâ günü, Bayram günlerinden ve Aşûre gününden daha kıymetlidir. Cumâ, dünyâda ve Cennet'te müminlerin bayramıdır. Cumâ namazı kılmayanların kalplerini Allahü teâlâ mühürler. Gâfil olurlar.", "Bir kimse, mâni yokken, üç Cumâ namazı kılmazsa, Allahü teâlâ, kalbini mühürler. Yâni iyilik yapamaz olur.", "Cumâ namazından sonra bir an vardır ki, müminin o anda ettiği duâ reddolmaz.", "Cumâ namazından sonra, yedi defâ ihlâs ve Mu'avvizeteyn okuyanı, Allahü teâlâ, bir hafta, kazâdan, belâdan ve kötü işlerden korur.", "Cumartesi günleri Yahûdîlere, Pazar günleri Nasârâya verildiği gibi, Cumâ günü de Müslümanlara verildi. Bugün Müslümanlara hayır, bereket, iyilik vardır.

Cumâ günü yapılan ibâdetlere başka günde yapılanların en az iki katı sevap verilir. Cumâ günü işlenen günâhlar da iki kat yazılır."

Cumâ günü, ruhlar toplanır ve birbirleriyle tanışırlar. Kabirler ziyâret edilir. Bugün kabir azâbı durdurulur. Bâzı âlimlere göre, müminin azâbı artık başlamaz. Kâfirin Cumâ ve Ramazanda yapılmamak üzere, kıyâmete kadar sürer. Bugün ve gecesinde ölen müminler kabir azâbı hiç görmez. Cehennem, Cumâ günü çok sıcak olmaz. Âdem aleyhisselâm Cumâ günü yaratıldı. Cumâ günü Cennetten çıkarıldı. Cennet'tekiler, Allahü teâlâyı Cumâ günleri göreceklerdir. (Bkz. Cumâ Namazı)

CUMÂ DÎVÂNI;

Osmanlı Devletinde Cumâ günleri olmak üzere sadrâzamın başkanlığında kurulan dîvân. "Huzur Mürâfaası" da denilir. **Fâtih Kânunnâmesi'**ne göre şer'î ve örfî dâvâlara pâdişâhın mutlak vekîli olan sadrâzamın huzûrunda bakılır ve karâra bağlanırdı.

Cumâ günleri sabah namazından sonra kazaskerler "örf" denilen büyük kavuklarını giyerek vezîriâzamın sarayına, yâni Paşa kapısına gelirler ve dîvânhânede yerlerini alırlardı. Dîvânda sadrâzamın sağında Rumeli, solunda da Anadolu kazaskeri otururdu. Yine sadrâzamın solunda ayakta olarak büyük tezkireci, çavuşbaşı, çavuşlar kâtibi ve diğer dîvân çavuşları ve bunların alt tarafında muhzır ağa ile bostancılar odabaşısı, kethüdâ yerleri, cebeci ve topcu çavuşları dururlardı. Diğer taraftan muhzır ağanın maiyeti olan muhâfız yeniçeriler de dîvânhâne merdiveninin aşağısında yer alarak verilecek emri beklerlerdi.

Dîvânda, dâvânın görülmesi, dâvâcı ile dâvâlının yüzleştirilmesi ve dinlenmesi biçiminde olurdu. Dâvâ tek celsede karâra bağlanırdı. Bir müddet görüşmelerden sonra, kazaskerlere yemek verilirdi. Eğer dîvânda müşkül ve tedkike muhtaç dâvâ olup, tehiri îcâb etmişse, yemekten sonra iyice gözden geçirilir ve sonra kazaskerler evlerine giderlerdi.

Cumâ dîvânı Topkapı Sarayındaki Kubbealtı'nda, bâzan da arz odasında toplanırdı. On sekizinci yüzyıldan sonra, Cumâ dîvânlarına İstanbul kâdısı da iştirak etmeye başlamıştır. Ancak yine bu yüzyıldan îtibâren sadrâzamlar işlerinin yoğunluğundan genel olarak Cumâ dîvânlarına katılamamışlardır. Bu îtibârla bu yüzyıldan sonra sadrâzamın başkanlığında toplanan dîvânlara Huzûr mürâfaası denilmiştir.

CUMÂ NAMAZI;

İslâm dîninde Cumâ günü öğle vakti girince, cemâatle kılınan namaz. İlk Cumâ namazı Peygamber efendimizin Mekke'den Medîne'ye hicreti sırasında Ranuna Vâdisinde kılındı. Buraya sonradan Cumâ Mescidi yapıldı.

Cumâ namazı, on altı rekattir. Önce Cumâ namazının dört rekatlik **ilk sünneti** kılınır. Bu sünnet, öğle namazının ilk sünneti gibi kılınır. "Niyet ettim Allahü teâlânın rızâsı için Cumâ namazının ilk sünnetini kılmaya, döndüm kıbleye." diye niyet edilir. Sonra câmi içinde müezzin ikinci ezânı okur. Hatip de hutbeyi okur. Hutbe bittikten sonra cemâatle Cumâ namazının iki rekatlik **farz**'ı kılınır.

Cumâ namazının farzı kılındıktan sonra, dört rekatlik **son sünneti** kılınır. Bu son sünnet öğle namazının ilk sünneti gibi kılınır. Bundan sonra "Üzerime farz olan kılmadığım son öğle namazının farzını kılmaya." diye niyet edilerek **âhir zuhur** namazı kılınır. Dört rekat olan bu namazın kılınışı öğle namazının farzının kılınışı gibidir.

Daha sonra iki rekat **vaktin sünneti** kılınır. Bunun kılınışı da sabah namazının sünnetinin kılınışı

gibidir. Bundan sonra Âyet-el Kürsî okunur, tesbih çekilir ve duâ yapılır. Cumâ namazının farz olduğuna inanmayan, ehemmiyet vermeyen İslâmiyetten çıkar. Cumâ namazının farz olması için vücûb ve edâ şartları vardır. Edâ şartlarından biri bulunmazsa, namaz olmaz.

Edâ şartları: Birincisi, namazı şehirde kılmaktır. Hanefî âlimlerine göre şehir, cemâatı en büyük câmiye sığmayan yerdir. Bugün muhtarlık veya jandarması bulunan köyler şehir sayılır. İkincisi, devlet ve hükümet reisinin veya vâlinin izniyle Cumânın kılınmasıdır. Tâyin edilen bir imâm, Cumâ namazını kıldırabilir. Üçüncü şart, öğle namazının vaktinde kılmaktır. Öğle ezânı okununca dört rekat sünnetten sonra hutbe okunur. Arkasından cemâatle iki rekat Cumâ farzı kılınır. Dördüncü şart, hutbe okumaktır. İslâm âlimleri hutbe okumak, namaza başlarken Allahü ekber demek gibidir dediler. Yâni ikisini de Arapça okumak gerekir. Beşinci şart, hutbeyi namazdan önce okumaktır. Altıncı şart, Cumâyı cemâatle kılmaktır. Yedincisi ise, câminin herkese açık olmasıdır.

Vücûb şartları: Bir kimseye Cumâ namazının farz olması için dokuz şart lâzımdır: Şehirde, kasabada bulunmak; misâfire farz olmaz. Sağlam olmak, hür olmak, erkek olmak, âkil ve bâlig olmak, kör olmamak, yürüyebilmek, hapis olmamak, çok soğuk, yağmur, kar, fırtına, çamur olmamak.

CUMÂ SELÂMLIĞI;

Osmanlı sultanlarının Cumâ namazına gidişleri ve dönüşleri sırasında yapılan merâsim. İslâm devletlerinde Cumâ namazının ictimâî ehemmiyeti pek büyüktü. Osmanlı pâdişâhları, kendilerinden önceki İslâm hükümdârları gibi at üstünde ve bir merâsimle büyük câmilerden birine giderek Cumâ namazlarını kılarlardı. Bilhassa halîfeliğin Osmanlılara geçmesiyle Yavuz Sultan Selîm Handan îtibâren Osmanlı sultanları aynı zamanda İslâm halîfesi de oldukları için, bu husûsa daha çok ehemmiyet vermişlerdir. Cumâ namazının kılındığı ve hutbenin verildiği câmilerin bütün Müslümanlara açık olması hükümdârın halkla temâsının sağlanarak derdini ve dileğini ona açıklamasını sağlıyordu.

Pâdişâhlar Sultan İkinci Abdülhamîd Hana kadar, câmilere, ata binerek giderlerdi. Rahatsızlığından dolayı Sultan Abdülhamîd Hanın saltanat arabasıyle Cumâya gitmesinden sonra atla gidilmez oldu.

Cumâ selâmlığı merâsiminde, askerî, mülkî ve ilmiye sınıfından pekçok kimse bulunur, her sınıf askerden meydana gelen birlikler namazdan sonra pâdişâhın önünde resmî geçitte bulunurlardı. Askerini seven, yüzyıllar boyu serhat boylarından zafer haberleri bekleyen ve atalarını yâd eden halk da bu merâsimleri büyük ilgi ile tâkib ederdi. O gün sokaklar bayram günleri gibi dolup taşardı.

Selâmlıklara bütün şehzâdeler, bâzı yâverler, tüfekçiler ve hünkâr çavuşları katılırdı. Selâmlığın hangi câmide yapılacağı bilinmediği için, halk Sultan Abdülhamîd Han zamânında, Yıldız Sarayı'nda toplanır, orada irâdeyi bekler, pâdişâh çıkınca onunla birlikte hareket ederdi. Bu esnâda alkışçı tâbir olunanlar şöyle söylerlerdi:"Uğurun hayır ola, yaşın uzun ola, yolun açık ola. Saltanatına mağrûr olma pâdişâhım senden büyük Allah var."

Son devirde otuz üç sene pâdişâhlık yapan Sultan Abdülhamîd Hanın selâmlıkları hiç aksatmadığını, câmide dert ve sıkıntısı olanların arzıhallerini alıp gerekeni yaptırdığını târihî kaynaklar belirtmektedir. Sultan Abdülhamîd Han, namaz kılıp kılmamak hakkında kimseye mecbûriyet koymadığı gibi, baskıda da bulunmazdı. Yalnız velîahtların namaz kılmalarını ister, kılmayanları da îkâz ederdi.

Selâmlık resmini seyir için gelen halk uzaklarda dururdu. Pâdişâhı çok uzaktan da olsa görmeyi arzu eden halk, büyük bir kalabalık teşkil ederdi. Ecnebilere ise; bunlardan sefirler için mâbeyn dâiresinin önünde set üzerinde kapalı bir yer tahsis olunurdu. Sefirlere burada sigara, kahve vs. ikrâm edilirdi.

Pâdişâhlar, selâmlık merâsimi için her hafta bir büyük câmiye giderlerdi. Böylece halkın değişik câmilerde sultânı görüp, dert ve şikâyetlerini anlatabilmeleri mümkün olurdu. Cumâ selâmlığından sonra Balmumcu çiftliğine, Ihlamur ve Zincirlikuyu köşklerine, arasıra saltanat kayığı ile Beylerbeyi'ne geziler yapılırdı.

5. Cild
(Cumhurbaşkanı-Diyapazon)

CUMHURBAŞKANI;

Alm. *Staats-, Reichs-, Bundes-präsident (m),* **Fr.** *Président (m) de la République,* **İng.** *President of the republic.* Cumhûriyet rejimi ile idâre edilen ülkelerde, umûmiyetle devlet başkanına verilen sıfat. Cumhurbaşkanı bâzı ülkelerde parlamento tarafından seçilir. Yalnızca devlet başkanıdır, hükûmet başkanı değildir (Türkiye'de olduğu gibi). Başkanlıkla yönetilen cumhûriyetlerde ise, devlet başkanı genel seçimle seçilir. Hem devlet hem de hükümet başkanıdır (ABD'de olduğu gibi).
Türkiye'de 1923'te Cumhûriyetin îlânı ile devlet başkanı "Cumhurbaşkanı" sıfatını almıştır. Devletin üç ana fonksiyonundan "Yürütme" hiyerarşisinin başında yer alan Cumhurbaşkanının statüsü, görev ve

yetkileri 1982 Anayasası'nın 8, 101, 102, 103. maddeleriyle şu şekilde tesbit edilmiştir:

Cumhurbaşkanı, TBMM'de kırk yaşını doldurmuş ve yüksek öğrenim yapmış kendi üyeleri veya bu niteliklere ve milletvekili seçilme yeterliliğine sâhip Türk vatandaşları arasından yedi yıllık bir süre için seçilir.

Cumhurbaşkanlığına TBMM üyeleri dışından aday gösterilebilmesi, Meclis üye tam sayısının en az beşte birinin yazılı teklifi ile mümkündür.

Bir kimse iki defâ Cumhurbaşkanı seçilemez.

Cumhurbaşkanı seçilen kişinin varsa partisiyle ilişiği kesilir ve TBMM üyeliği sona erer.

Cumhurbaşkanı, TBMM üyelerince gizli oyla seçilir. TBMM toplantı hâlinde değilse hemen toplantıya çağrılır.

Cumhurbaşkanının görev süresinin dolmasından otuz gün önce veya Cumhurbaşkanlığı makâmının boşalmasından on gün sonra cumhurbaşkanlığı seçimine başlanır ve seçime başlama târihinden îtibâren, 30 gün içinde sonuçlandırılır. Bu sürenin ilk on günü içinde adayların Meclis Başkanlık Divanına bildirilmesi ve kalan yirmi gün içinde de seçimin tamamlanması gerekir.

En az üçer gün ara ile yapılacak oylamaların ilk ikisinde bir aday için üye tam sayısının üçte iki çoğunluk oyu sağlanamazsa üçüncü oylamaya geçilir. Üçüncü oylamada üye tam sayısının salt çoğunluğunu sağlayan aday, cumhurbaşkanı seçilmiş olur. Bu oylamada da salt çoğunluk sağlanamazsa, en çok oy almış bulunan iki aday arasında dördüncü oylama yapılır. Bu oylamada da üye tam sayısının salt çoğunluğu ile cumhurbaşkanı seçilemediği takdirde derhal TBMM seçimleri yenilenir.

Seçilen yeni cumhurbaşkanı göreve başlayıncaya kadar, görev süresi dolan cumhurbaşkanı göreve devâm eder.

Cumhurbaşkanı devletin başıdır. Bu sıfatla Türkiye Cumhûriyetini ve Türk Milletinin birliğini temsil eder. Anayasanın uygulanmasını, devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını gözetir. Bu amaçlarla Anayasanın ilgili maddelerinde gösterilen şartlara uyarak yapacağı görev ve kullanacağı yetkiler şunlardır:

a) Yasama ile ilgili olanlar: Gerekli gördüğü takdirde, yasama yılının ilk günü TBMM'de açılış konuşmasını yapmak, TBMM'yi gerektiğinde toplantıya çağırmak, kânunları tekrar görüşülmek üzere TBMM'ye geri göndermek, Anayasa değişikliklerine ilişkin kânunları gerekli gördüğü takdirde halk oyuna sunmak, kânunların, kânun hükmündeki kararnâmelerin, TBMM içtüzüğünün, tamâmının veya belirli hükümlerinin Anayasa'ya şekil veya esas bakımından aykırı oldukları gerekçesiyle Anayasa Mahkemesine iptal dâvâsı açmak, TBMM seçimlerinin yenilenmesine karar vermek.

b) Yürütme alanına ilişkin olanları: Başbakanı atamak ve istifâsını kabul etmek, başbakanın teklifi üzerine bakanları atamak ve görevlerine son vermek. Gerekli gördüğü hâllerde Bakanlar Kuruluna başkanlık etmek veya Bakanlar Kurulu'nu başkanlığı altında toplantıya çağırmak, Türkiye Cumhûriyetine gönderilecek yabancı devlet temsilcilerini kabul etmek. Milletlerarası antlaşmaları onaylamak ve yayınlamak, TBMM adına Türk Silâhlı Kuvvetlerinin başkomutanlığını temsil etmek Türk Silahlı Kuvvetlerini kullanılmasına karar vermek, Genelkurmay Başkanını atamak, Millî Güvenlik Kurulunu toplantıya çağırmak ve bu kurula başkanlık etmek. Başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu kararıyle sıkıyönetim veya olağanüstü hâl îlân etmek ve kânun hükmünde kararnâme çıkarmak, kararnâmeleri imzâlamak. Sürekli hastalık, sakatlık ve kocama durumunda olan hükümlülerden gerekli gördüklerinin cezâlarını hafifletmek veya kaldırmak. Devlet Denetleme Kurulunun üyelerini ve başkanını atamak. Devlet Denetleme Kuruluna inceleme, araştırma ve denetleme yaptırmak. Yükseköğretim Kurulu üyelerini, üniversite rektörlerini seçmek.

c) Yargı ile ilgili olanlar: Anayasa Mahkemesi üyelerini, Danıştay üyelerinin dörtte birini, Yargıtay, Cumhûriyet Başsavcısı ve Yargıtay Cumhûriyet Başsavcı vekilini, Askerî Yargıtay üyelerini, Askerî Yüksek Mahkemesi üyelerini, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyelerini seçmek.

Cumhurbaşkanının Anayasa ve diğer kânunlarda Başbakan ve ilgili bakanın imzâlarına gerek olmaksızın tek başına yapabileceği belirtilen işlemleri dışındaki bütün kararlar, Başbakan ve ilgili bakanlarca imzâlanır. Bu kararlardan Başbakan ile ilgili bakanlar sorumludur.

Cumhurbaşkanının re'sen imzâladığı kararlar ve emirler aleyhine Anayasa Mahkemesi dâhil, yargı mercilerine başvurulamaz. Cumhurbaşkanı vatana ihânetten dolayı TBMM üye tam sayısının en az üçte birinin teklifi üzerine, üye tamsayısının en az dörtte üçünün vereceği kararla suçlandırılır.

Cumhurbaşkanının hastalık ve yurt dışına çıkma gibi sebeplerle geçici olarak görevinden ayrılması

hallerinde, görevine dönmesine kadar; ölüm, çekilme veya başka bir sebeple Cumhurbaşkanlığı makâmının boşalması hâlinde de yenisi seçilinceye kadar, TBMM Başkanı, Cumhurbaşkanlığına vekillik eder ve Cumhurbaşkanına âit yetkileri kullanır.

Türkiye Cumhûriyetinin Cumhurbaşkanları

M. Kemâl Atatürk	29 Ekim 1923	10 Kasım 1938
İsmet İnönü	11 Kasım 1938	22 Mayıs 1950
Celâl Bayar	22 Mayıs 1950	27 Mayıs 1960
Cemal Gürsel (Devlet Başkanı)	27 Mayıs 1960	15 Ekim 1961
Cemal Gürsel	16 Ekim 1961	28 Mart 1966
Cevdet Sunay	29 Mart 1966	28 Mart 1973
Fahri Korutürk	06 Nisan 1973	06 Nisan 1980
Kenan Evren (Devlet Başkanı)	18 Eylül 1980	08 Kasım 1982
Kenan Evren	09 Kasım 1982	09 Kasım 1989
Turgut Özal	09 Kasım 1989	17 Nisan 1993
Süleyman Demirel		

CUMHURBAŞKANLIĞI KONSEYİ;

Anayasa'nın geçici ikinci maddesine göre, 12 Aralık 1980 gün ve 2356 sayılı kânunla kurulan Millî Güvenlik Konseyi, Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanıp göreve başladıktan sonra, 6 yıllık bir süre için Cumhurbaşkanlığı Konseyi hâline dönüştü ve Millî Güvenlik Konseyi üyeleri Cumhurbaşkanlığı Konseyi Üyesi sıfatlarını aldılar. 6 yıllık süre sonunda Cumhurbaşkanlığı Konseyinin hukûkî varlığı 7 Aralık 1989 günü sona erdi.

Konsey şu görevleri yapardı:

a) Türkiye Büyük Millet Meclisince kabul edilerek Cumhurbaşkanlığına gönderilen, Anayasa'da yazılı, temel hak ve hürriyetlere ve ödevlere, lâiklik ilkesine, Atatürk inkılâplarının, millî güvenliğin ve kamu düzeninin korunmasına, Türkiye Radyo-Televizyon Kurumuna, milletlerarası antlaşmalara, dış ülkelere silâhlı kuvvet gönderilmesine ve yabancı kuvvetlerin Türkiye'ye kabûlüne, olağanüstü yönetime, sıkıyönetim ve savaş hâline dâir kânunlar ile Cumhurbaşkanınca gerekli görülen diğer kânunları Cumhurbaşkanına tanınan 15 günlük sürenin ilk 10 günü içinde incelemek.

b)Cumhurbaşkanının isteği ve tespit edeceği süre içinde; milletvekili genel seçimlerinin yenilenmesine, olağanüstü yönetim yetkisinin kullanılmasına ve alınacak tedbirlere, Türkiye Radyo-Televizyon Kurumunun yönetim ve gözetimine, gençliğin yetiştirilmesine ve Diyânet İşlerinin düzenlenmesine ilişkin konuları incelemek ve görüş bildirmek.

c) Cumhurbaşkanının isteğine göre, iç ve dış güvenlik ile gerekli görülen diğer konularda inceleme ve araştırma yapmak ve sonuçlarını Cumhurbaşkanına sunmak.

CUMHÛRİYET;

Alm. *Republik (f), Frei-, Volks-staat (m),* **Fr.** *République (f),* **İng.** *Republic.* Millet tarafından seçilen parlamentoya dayanan ve başında cumhurbaşkanı olan siyâsî bir rejim şekli. Hemen bütün ülkelerde tek ortak yanı, devlet başkanlığı makâmının babadan oğula veya âile yakınlarına mîrâs kalmamasıdır.

Aristo, cumhûriyeti; "Umûmun menfaatini gözeten halk idâresi" diye târif eder. Montesquieu ise, cumhûriyet rejiminde üç ana kuvvet (yasama, yürütme, yargı) bulunduğunu; bunların birbirine karşı bağımsız ve denetleme esâsına göre işleyen, başında seçimle gelmiş yöneticilerin olduğu siyâsî rejim olarak ifâde etmiştir. 1789 yılında Fransa'da vukû bulan ihtilâlle Avrupa'daki zâlim krallık rejimlerine tepki olarak doğmuş bulunan cumhûriyet rejimi, zamanla cumhûriyete tamâmen zıt rejimler tarafından, gerçek yüzleri örtmek için kullanılmıştır.

Sosyalist ülkeler isim olarak "cumhûriyet" kelimesini benimsemişler, fakat "halka rağmen halk için" düstûrunu uygulamışlardır.

Cumhûriyet ilk olarak ABD'de 4 Temmuz 1776'da, Fransa'da ise 1789'da îlân edilmiştir.

Demokratik düşünürler cumhûriyetin en ideâl şeklini; çok partili bir siyâsî hayata, genel seçimlerle

işbaşına gelmiş ve bu seçilen kişilerin çıkardığı kânunlarla idâre edilen, tarafsız ve hiçbir zümreye imtiyaz tanımayan bir idâreye sâhib, hür ve demokratik bir devlet şeklinde telakkî ederler. Fakat ülkeler ve iktidârlar, cumhûriyet rejimini tatbikte değişik uygulamalar gösterirler. Meselâ 1990 öncesi Sovyetler Birliği'nde ve ABD'de olduğu gibi. İkisi de cumhûriyet olmasına rağmen, biri komünist, diğeri kapitalisttir. Türkiye'de "Cumhûriyet" 29 Ekim 1923'te îlân edilmiş ve 1924 Anayasası'nın 1. maddesinde ifâdesini bulmuştur. 1961 Anayasası da devlet şeklinin cumhûriyet olduğunu belirtmiştir (madde 1). Ayrıca bunun değiştirilmesinin teklif edilemeyeceğini de hükme bağlamıştır (madde 9). 1982 Anayasası başından beri cumhûriyet rejiminin kesinlikle benimsenmiş olduğunu beyanla 1. maddesinde "Türk Devleti bir Cumhûriyettir.", 4. maddesinde de; "Anayasa'nın birinci maddesindeki devletin idâre şeklinin Cumhûriyet olduğu hakkındaki hüküm ile 2. maddesindeki Cumhûriyet'in nitelikleri ve 3. maddesi hükümleri değiştirilemez. Teklif edilemez." hükümlerini vâzetmektedir. Ayrıca milletvekilleri (madde 81) ve Cumhurbaşkanı (madde 103) vazîfelerine başlarken cumhûriyet ilkesine bağlı kalacaklarına dâir ant içerler.

CUMHURİYET HALK PARTİSİ (CHP);

Türkiye'nin ilk siyâsî partisi. 9 Eylül 1923 günü "Halk Fırkası" adıyla kurulmuş, 10 Kasım 1924 günü Cumhûriyet Halk Fırkası" adını almıştır. Daha sonra "Cumhuriyet Halk Partisi" olması kurultayda kararlaştırılmıştır. Partinin ilk genel başkanı Atatürk olmuştur. Ölümünden sonra İsmet İnönü genel başkan olmuş ve 14 Mayıs 1972'de toplanan genel kurula kadar genel başkanlığa devâm etmiştir. Bu târihten, parti kapatılıncaya kadar genel başkanlığı Bülent Ecevit yapmıştır. 1992'de çıkarılan kânunla açılması üzerine Deniz Baykal genel başkanlığa seçilmiştir.

CHP, 1946 yılına kadar tek parti olduğundan aralıksız iktidarda bulundu. Türkiye'de fikir ayrılıkları fazla olan ve en çok bölünen bir partidir. Bu partiden ayrılmalar 1945 yılında başlamış ve istifâ eden milletvekilleri 7 Ocak 1946 günü Demokrat Partiyi kurmuşlardır. Partiden ikinci ayrılma 1967 yılında oldu. İstifâ eden 47 milletvekili ve senatör Güven Partisini kurdular. 1972'de toplanan kurultayda fikir ayrılıkları tekrar ortaya çıkarak 14 milletvekili ile senatör partiden ayrıldı. Aynı sene Ferit Melen hükûmetinden bakanlar çekilince, eski genel başkan İsmet İnönü ve diğer milletvekili ve senatörler partiden ayrıldılar. Bu ayrılmalardan sonra partinin 94 milletvekili ile 19 senatörü kaldı.

CHP iktidar ve politika hayâtında çeşitli değişikliklere uğradı. 1950 yılında iktidârı seçimle Demokrat Partiye bıraktıktan sonra bir daha tek başına iktidar olamadı. 1960 ihtilalinden sonra kurulan koalisyon kabinelerine ortak oldu ve 1965 seçimlerinden sonra tekrar ana muhâlefet partisi durumuna düştü. 12 Mart muhtırasından sonra birinci ve ikinci Nihat Erim hükûmetlerine yine ortak oldu. Bundan sonra yapılan iki seçimde de tek başına iktidâr olamadı. 12 Eylül 1980'de Silahlı Kuvvetlerin iktidâra el koymasından sonra partiler kapatılınca partinin siyâsî hayâtı geçici bir müddet durdu. 1992'de çıkarılan eski partilerin açılmasına dâir kânunla yeniden siyâset sahnesine döndü.

CHP politikasının temeli amblemindeki altı okla altı ilkeyi temsil edecek biçimde şekillendirilmiştir. Bunlar:Cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, lâiklik, devrimcilik ve devletçiliktir. Partinin ekonomik görüşü devletçilik ağırlıklı karma ekonomi olarak bilinir.

CUMHURİYETÇİ GÜVEN PARTİSİ (CGP);

1967 yılında CHP'den ayrılan 47 milletvekili ve senatör tarafından 12 Mayıs 1967 günü Güven Partisi adı altında kurulan parti. Genel Başkanlığa Turhan Feyzioğlu getirildi. Parti 1969 seçimlerinde üçüncü parti olarak TBMM'ye girdi. 1971'deki genel kurulda adı Cumhûriyetçi Güven Partisi olarak değiştirildi. Partinin parolası hürriyetçilik, milliyetçilik, ıslahatçılık, huzur ve refahtır. Ekonomik alanda, karma ekonomiye taraftar bulunmakta, ancak devletin görevinin özel sektöre emir vermekten ziyâde yol gösterici olarak sınırlandırılmasını istemektedirler. 12 Mart 1971'den sonra kurulan koalisyon hükûmetlerinin üçünde de görev aldı. Cumhûriyetçi Güven Partisi 16 Ekim 1981'de öteki partilerle birlikte, MGK kararıyla feshedildi. 1992'de eski partilerin açılmasına müsâde edildiği hâlde bir daha faaliyete geçmedi.

CUMHURİYETÇİ PARTİ (CP);

CHP genel başkanlığına Bülent Ecevit'in seçilmesinden sonra partiden ayrılan veya çıkarılan senatörlerin ve milletvekillerinin ekserisinin katılmasıyla 4 Eylül 1972 günü, CHP'nin eski genel sekreterlerinden Dr. Kemâl Satır'ın başkanlığında merkezi Ankara'da olmak üzere kurulan parti. Kuruluş sırasında 11 milletvekili, 4 senatör üyesi vardı. Karma ekonomiye taraftar bulunmakta ve kamu yararlarının gerektirdiği alanlarda devletin rehberlik etmesi ve girişimlerde bulunması görüşünü desteklemekteydi. Cumhuriyetçi Parti, Milli Güven Partisi ile birleşmek maksadıyla, 28 Şubat 1973'te toplanan parti kurucular meclisinin kararı üzerine feshedilmiştir.

CUNTA;

Alm. *Junta (f),* **Fr.** *Junte (f),* **İng**. *Junta.* Bir ülkede ihtilalle veya askerî bir hükûmet darbesiyle iktidârı ele geçiren mahdut sayıdaki kişilerden meydana gelen ve mensupları da umûmiyetle subaylardan olan yönetici grup. Günümüz siyâset platformunda, ihtilâlle iktidârı ele geçirenler başka bir ihtilâlle uzaklaştırılmakta ve bu yönetimler demokratik ülkelerde şüphe ile karşılanmaktadır. Özellikle ikinci Dünyâ Savaşından sonra birçok Ortadoğu, Lâtin Amerika ve hattâ bâzı Avrupa ülkelerinde görülen bu yönetimin ihtilâl fiiline politikada "darbe" tâbir edilir. Bunların bir de ülke dışından kaynaklanan türleri vardır. İkinci Dünyâ Savaşının ortasında Çekoslovakya'da Rusların tertibiyle tahakkuk ettirilen ve Prag darbesi denen hükûmet değişikliği ile yine Çekoslovakya'da 1968 yılında Başkan Dubçek'in Rus askerî kuvvetlerinin zoruyla uzaklaştırılması sonunda vukû bulan istîlâ ve 1979 Sonbaharında gene Rusların Afganistan'da Babrak Karmal ve arkadaşlarını destekleyerek yaptırdıkları ihtilâl olayı dış darbenin tipik misâlleridir.

CURİE, Pierre ve Marie;

radyum ve polonyumu keşfeden karı-koca Fransız fizikçileri. 1859-1906 ve 1867-1934 yılları arasında yaşamışlardır. 1903'te radyoaktiviteyi keşfeden Antoine Henri Becquerel ile Nobel fizik mükâfâtını paylaşmışlardır. Marie Curie ayrıca 1911'de kimyâ alanında Nobel mükâfâtını alarak ilmî çalışma ile iki defâ Nobel mükâfâtını kazanan tek kişi ünvânını almıştır.

Pierre Curie, 1859'da Paris'te doğmuş, Sorbonne'da tahsil etmiş, Sorbonne'a laboratuvar asistanı olmuş ve 1895'te doktor ünvânı almıştır. Meslekî hayâtının çoğunu Paris'teki Fizik ve Sanâyi Kimyâ Okulunda geçirmiştir. 1892'de laboratuvar direktörü olmuştur. 1904'te Sorbonne'da genel fizik profesörlüğüne getirilmiş ve ölümüne kadar orada kalmıştır.

Marie Slodowska, Varşova'da doğmuş ve daha sonra 1891'de Paris'e geçmiştir. Sorbonne'da fizik tahsil etmiş, 1903'te doktorasını tamamlamıştır. Bu arada Pierre Curie ile tanışmış ve 1895'te evlenmişlerdir. Doktora tezinde 1896'da Becquerel tarafından keşfedilen radyoaktiviteyi incelemek istemiştir. Kocası kristaller üzerindeki çalışmasını bir kenara koyarak, ona yardımcı olmuştur. Berâber çalışmaları polonyum ve radyum gibi iki yeni elemanın keşfiyle sonuçlanmıştır. Ancak dört yıl sonra tonlarca cevherden bir desigram radyum klorür elde etmeye muvaffak olmuşlardır. Bu sırada radyum tarafından yayılan radyasyonun özelliği hakkında çeşitli araştırma yapmışlardır. 1906'da kocasının ölümünden sonra Marie Curie, Sorbonne'a genel fizik profesörü olmuş ve radyum üzerindeki araştırmalarına devâm etmiş, 1907'de atom ağırlığını tesbit etmiş, 1910'da ise saf olarak elde etmiştir. Ömrünün son kısmında, radyumun tedâvîde kullanılışına ilgi duymuş ve Paris Radyum Enstitüsünü kurup idâre etmiştir. 1934 yılında ölmüştür.

Sultan İkinci Abdülhamîd Han, karı-koca Curie'leri takdir etmiş nişan ve hediyeler göndermiştir.

CURLİNG;

buz üzerinde yapılan bir çeşit taş kaydırma sporu. Çok eski bir oyundur. İskoçya ve Kanada'da kışın buz tutan göller üzerinde oynanırdı. Günümüzdeki müsâbakalar, salonlardaki özel buz pistleri üzerinde yapılmaktadır. Pistin uzunluğu 42 m, genişliği ise 43 metredir. Curling taşı, yuvarlak olup, granitten yapılmıştır. Üzerinde tutma kulbu mevcuttur. Taşın yüksekliği 11,43 cm, çevresi 91,44 cm (1 yarda), ağırlığı ise 19,96 kg'dır.

Müsâbaka, dörder kişilik iki takım hâlinde yapılır. Her oyuncu eşleştiği rakibiyle ve iki taşla dönüşümlü olarak oynar. Taş, kayma esnâsında kendi ekseni çevresinde iki-üç devir yapacak şekilde fırlatılır. Oyunda amaç, taşları rakibinkilerin yanından geçirerek veya onlara çarptırarak kaleye en yakın noktaya ulaştırmaktır. Genellikle bir parti, on oyun sürer. Taşlarını kale merkezine en yakın noktaya ulaştıran takım, oyunu kazanmış olur. Taş, müsâbaka esnâsında kayarken kırılırsa, en büyük parçanın ulaştığı nokta kabûl edilir. Curling oyununda, pist, özel süpürgelerle süpürülür. Bunda gâye, buzu ısıtarak taşın kayma hızını arttırmaktır. Süpürme hareketi, taşın kayma yönüne dik olarak, taşı atan takımın oyuncuları tarafından yapılır.

Curlingin en yaygın olduğu ülkeler; ABD, Kanada, İsveç ve Norveç'tir. Bununla berâber bâzan müsâbakalarda İsviçre bu ülkeleri geride bırakır.

CÜCELİK;

Alm. *Zwergentum,* **Fr.** *Nanisme,* **İng.** *Dwarfishness.* Normalden küçük ve normal gelişme kâbiliyetinden yoksun bir şahsın içinde bulunduğu durum. Hayvanlarda olduğu gibi, bitkilerde de cücelik olur. Ne kadar boyda olan bir insana cüce denileceğine dâir kesin bir ayrım yapılamaz. Yetişkin bir insanın, cüce sayılma boyu umûmiyetle bir ile birbuçuk metre arasında değişmektedir. Normal

insanların cüce çocukları olabileceği gibi, cücelerin de normal çocukları olabilir. İnsanlarda cücelik sebepleri; doğuştan cücelik ve bâzı hastalıklar sebebi ile sonradan meydana gelen cücelik olarak iki grupta incelenebilir.

Hastalık sebebiyle meydana gelen cücelik: Kronik böbrek hastalığı, besin emiliminin bozulduğu kistik fibrosis ve çölyak hastalığı, kanda oksijen seviyesinin düşük olduğu kalb ve akciğer hastalıkları, hayatın ilk yıllarında olan kötü beslenme sonucu cücelik meydana gelebilir. Genellikle bu hastalıkların tedâvisiyle cücelik de tedâvi edilmektedir.

Tedâvi edilebilen ve hipofizer cücelik olarak bilinen cücelik tipi, tıbbın en fazla ilgilendiği tiptir. Genellikle hipofiz bezinin yeterli büyüme hormonu salgılayamaması neticesinde ortaya çıkar. Umumiyetle anatomik bir anormallik bulunamamasına rağmen, altta yatan sebep, beyin sapında (hipotalamus) veya hipofiz bezinin kendisinde olan bir bozukluktur. Afrika pigmelerinde, büyüme hormonu seviyesi normaldir. Fakat büyüme hormonu bozukluğu veya hormonun etkilediği organın, özellikle kemik dokusunun hormona cevapsızlığı sözkonusudur.

Hipofizer cücelik genellikle hayatın ilk yılında fark edilir. Çocuk gelişirken, yüzü gelişmemiş ve çocuksu, vücudu ise tıknaz kalmaktadır. Kemikleri orantılı olarak küçüktür, zekâsı normal, hatta normalin üzerinde olabilir. Ameliyatta veya otopside, hipofiz bezinden elde edilmiş büyüme hormonunun hastaya verilmesiyle hipofizer cücelik tedâvi edilmektedir. Günümüzde büyüme hormonu sentez edilmiş ve piyasada mevcuttur. Bu ilâçlar kullanılınca; hastalar tedâviden önceki büyüme hızından, senede 7,5 cm daha fazla bir büyüme hızına, ulaşırlar. Cüceliğin diğer çeşitleri büyüme hormonu tedâvisine cevap vermez.

Doğuştan meydana gelen cücelik: Zekâ geriliği, anormal yüz görünümü ile el ve ayaklarda bâzı anormalliklerle karakterize olan mongolizmde, cücelik doğuştandır. Akondroplazide görülen cücelik ise, kısa kollar ve bacaklar, normal vücut ve normal zekâ ile karakterizedir. Gargoylizmde cücelik; zekâ eksikliği, iskeletin ve kafatasının büyük eğrilikleri ve cilt tahribatı ile birlikte bulunur. Tiroid bezinin doğuştan az çalışması olan kretenizmde zekâ eksikliği ile birlikte cücelik vardır. Kromozom eksikliği ile karakterize olan Turner sendromunda da cücelik vardır.

Orta Afrika'daki Boşimanlar, Pigmeler, Grönland'daki Eskimolar, Norveç'ten Yenisey'e kadar bölgelerde yaşayan Samoyetler, Okyanusya'daki Papular doğuştan kısa boylu olup hepsinin boyları bir buçuk metrenin altındadır.

CÜLÛS;

Alm. *Thronbesteigung (f),* **Fr.** *Avénement (m) au trone,* **İng.** *Accession enthronement.* Osmanlılarda tahta çıkacak şehzâdenin pâdişâhlığının îlân edilmesi dolayısıyla yapılan merâsim. Bu merâsim Osmanlı Devleti töreleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü cülûs-ı hümâyûn, İslâm kültüründen alınan bir takım usûl ve teşrifât yanında Oğuz töresinin izlerini göstermekte olduğundan, millî bir karakter taşımaktaydı.

Osmanlılarda saltanat sürmekte olan pâdişâhın ölümü veya saltanattan hal'i üzerine yerine geçen pâdişâhların cülûsları merâsimle yapılır ve hiç vakit geçirilmeden yeni pâdişâha hemen o gün bîat olunurdu. Eğer pâdişâh gece vefât etmiş ise, merâsim sabah erkenden yapılırdı. Yeni pâdişâhın cülûsu gün ve saati teşrifâtçı tarafından merâsime iştirâk edecek olanlara derhâl bildirilirdi.

Pâdişâhın tahtı Bâbüsseâde denilen Akağalar Kapısı önünde kurulurdu. Bundan sonra Dârüsseâde Ağası Silâhdâr Ağa ile birlikte yeni pâdişâha giderek onu babasından, amcasından veya ağabeyinden boşalan tahta dâvet ederdi. Bundan sonra yeni pâdişâh hasoda önündeki demir kapıdan çıkarak taht odasına geçer, burada Hırka-i Saâdet yanında iki rekat namaz kılarak, şükrederdi. Daha sonra cülûs törenine gitmek üzere saltanat alâmeti olan yûsûfî destâr ve samur erkan kürkü giyen pâdişâh, dışarı çıkarak Bâbüsseâde önünde kurulu tahta oturur ve merâsim başlardı. Kânun gereği sırasıyla; Nâkibü'l-Eşrâf, Kırım Hanzâdesi, Saray Ağaları ve Rikab Ağaları ile Kapıcıbaşı Ağalarının tebriklerinden sonra, Şeyhülislâm Efendi kısa bir duâ yapar ve bîat ederdi.

Bîat merâsimi Mataracıbaşının bîat edişine kadar devâm ederdi. Bîat merâsiminden sonra yeni hükümdâr huzûrda bulunanları selâmlayarak has odaya geçerdi. Burada biraz dinlendikten sonra, vefât eden pâdişâhın cenâze namazına katılırdı.

Cülûs töreni, kılıç alayı ve türbe ziyâretleriyle tamamlanırdı (Bkz. Kılıç Alayı). Önce bütün hükümdâr türbelerini içine alan ziyâret, sonraları sâdece Fâtih Sultan Mehmed Hanın türbesine yapılır oldu. Yeni pâdişâhın cülûsu haberi derhâl İstanbul'da tellallar vâsıtasıyla ve toplar atılarak îlân olunurdu. Ayrıca bütün Osmanlı ülkesine fermânlar gönderilerek tamim edilir ve şenlikler yapılırdı. Cülûs töreninden sonra, hükümdar cülûs bahşişi dağıtırdı.

Cülûs bahşişi: Cülûs bahşişi verme usûlü Osmanlılardan evvelki İslâm devletlerinde de vardı. Osmanlılardaki cülûs bahşişleri iki türlüydü. Birisi belli ve kânunda belirtildiği gibi bir defâya mahsus olarak verilir, diğeri ise, askerlerin ulûfelerine zam sûretiyle icrâ edilirdi. Tahta çıkan her pâdişâhın; "Kullarımın bahşiş ve terakkîleri makbûlümdür, verilsin." sûretinde lisânen tasdik etmesi ve bu tasdîki askerin işitmesi usûldendi.

Bu bahşişten yalnız asker değil, büyük-küçük bütün memurlar istifâde eder, sadrâzam ve şeyhülislâma otuzar bin akçe verilirdi.

Osmanlı târihinde ilk defâ cülûs bahşişi, 1389 târihinde Kosova sahrasında pâdişah seçilen Yıldırım Bâyezîd Han tarafından kapıkullarına verilmiş ve bu usûl Sultan Birinci Abdülhamîd'in cülûsuna kadar devâm etmiştir.

Cülûs bahşişi verilmesi, Fâtih tarafından kânun hâline getirilmiş, Yavuz Sultan Selim Han da cülûs bahşişinde ödenecek paraları tesbit etmiştir.

İlk zamanlarda pâdişâhların bir ihsânı şeklinde olan cülûs bahşişi, sonraları pâdişâhların bir lütfu olmaktan çıkmış ve bu bahşiş uğrunda bir hayli ihtilâller olmuştur.

Cülûs bahşişi dîvânı: Cülûs bahşişi verilmek üzere toplanan dîvân. Cülûs bahşişi kânununda, bu paranın dağıtılması emrinin pâdişâh tarafından sözle bildirilmesi şart olduğundan, bu iş için dîvân normal bir toplantı yapar ve bahşiş parasının hazırlanmış olduğunu bildiren bir telhis yazılır, Kapıcılar Kethüdâsı ile Bâbüsseâde Ağası eliyle pâdişâha sunulurdu. Pâdişâh bir taraftan bahşişin dağıtılması için yazılı izin verirken, sözle de; "Kullarımın bahşiş ve terakkîleri makbûlümdür, verilsin." diyerek dîvâna haber gönderirdi. Hazırlanan bahşiş keseleri, ulûfe dağıtımındaki esaslara göre ilgililere verilirdi. Bahşiş dağıtımı bitince vezirler arza girerlerdi. Bu merâsime Defterdar katılmazdı.

Cülûs çıkması: Pâdişâhların cülûsları münâsebetiyle yapılan çıkmalar hakkında bir tâbir. Buna **büyük çıkma, umum çıkması** da denilirdi. **Çıkma** mezûniyet demek olup, acemilerin yeniçeri ocağına kayıt ve kabulleri, saray hizmetlerinde bulunanların taşra hizmetlerine veya saraydaki odalardan birinden diğerine memur edilmeleridir.

Cülûs tebliği: Yeni pâdişâhın Osmanlı tahtına geçtiğini, münâsebette bulunulan devletlerin hükümdarlarına gönderilen elçilerle bildirmektir. Bundan başka İstanbul'da devamlı bulunan elçilere de tercümanlar aracılığıyla birer nâme gönderilirdi.

Bu tebliğ üzerine yeni pâdişâhı tebrik etmek üzere İstanbul'a gelen elçiler, pâdişah tarafından özel bir törenle kabul edilirdi.

Yeni pâdişâhın tahta geçtiği, Osmanlı tebeasına fermanla duyurulur ve hutbenin yeni hükümdar adına okunması bildirildiği gibi, devlet içindeki il darphânelerine gönderilen başka bir hükm-i şerîf ile de, paranın yeni hükümdar adına basılması bildirilirdi. Bundan başka Kırım Hanına da özel bir Kapıcıbaşı gönderilmek sûretiyle yeni pâdişâhın cülûs ettiği haber verilirdi.

Cülûsiyye: Pâdişâhların saltanat tahtına çıkmaları münâsebetiyle söylenmiş manzûme veyahut yazılmış makâleler. Önceleri kasîde tarzında kaleme alınan cülûsiyyeler, İkinci Abdülhamîd Han devrinde mensur olarak yazılmaya başlanmıştır. Cülûsiyyelerde, yeni hükümdârın tahta çıkmasıyla memleketin daha çok huzûra kavuştuğu ve halkın neşesi anlatılır.

Sultan Osman için Nef'î'nin yazdığı cülûsiyyeden bir beyt şöyledir:

Şehinşâh-ı adâlet-pîşe Osmân Hân-ı Sânî kim
Vücûduyla hayât-ı tâze buldu mülk-i Osmânî

CÜNEYD-İ BAĞDÂDÎ;

evliyânın büyüklerinden. İsmi Cüneyd, babasının ismi Muhammed'dir. Künyesi Ebü'l-Kâsım'dır. Tasavvuf ehlinin çok tanınmışlarından olduğu için Seyyid-üt-Tâife yâni tasavvuf büyüklerinin seyyidi, efendisi diye meşhurdur. 822 (H.207)de Nihâvend'de doğdu, 911 (H.298)de Bağdât'ta vefât etti.

Küçük yaşta ilim tahsiline başlayan Cüneyd-i Bağdâdî, Süfyân-ı Sevrî'nin mezhebinde yetişti. Tasavvuf ilmini dayısı Sırrî-i Sekâtî'den öğrendi. Fıkıh, tefsir, hadis gibi ilimleri İmâm-ı Şâfiî'nin talebesi Ebû Sevr'den öğrendi. Ayrıca Hâris-i Muhâsibî, Muhammed Kassâb ve başka zâtların da sohbetinde bulundu. Hocası, aynı zamanda dayısı olan Sırrî-i Sekâtî ile hacca gitti. Mescid-i Harâm'da dört yüz kadar âlim zât şükür hakkında konuşuyordu. Herbiri şükrü târif ve îzâh ettiler. Hocası Sırrî-i Sekâtî ona; "Şükür hakkında bir îzâh da sen yap." dedi. Bunun üzerine Cüneyd-i Bağdâdî; "Şükür, Allahü teâlânın ihsân ettiği nîmet ile O'na isyân etmemek, O'na isyân için ihsân ettiği nîmeti kullanmamaktır." buyurdu. Orada bulunanların hepsi bu cevâba sevinip; "Seni tebrik ederiz. Maksadı en güzel şekilde ifâde ettin."

dediler.

İlim ve mârifette yüksek dereceye yükselmiş olan Cüneyd-i Bağdâdî, Resûlullah efendimizin mânevî işâretiyle ilim öğretmeye başladı. Cüneyd-i Bağdâdî, bu husûsu şöyle anlattı:

Hocam Sırrî-i Sekâtî dâimâ bana; "İlim meclisi kur, insanlara ilim öğret, nasîhat et." derdi. Ben ise kendimi bu işe lâyık görmezdim. Bir Cumâ gecesi Resûlullah efendimizi rüyâda gördüm, bana; "İnsanlara anlat." buyurdu. Uyandım, sabah erken hocamın kapısına varıp çaldım. Açınca; "Peygamberimiz söylemeden bana inanmadın." dedi. O sabah ilim meclisi kurup insanlara anlatmaya başladım.

Ders vermeye başlayınca, şöhreti git gide yayıldı. Hıristiyan bir genç bir gün ilim meclisinin kenarına gelip durdu. Fakat üzerinde Hıristiyan elbisesi yoktu. Cüneyd'e hitâben; "Efendim Resûlullah'ın (aleyhisselâm); **"Mü'minin firâsetinden korkunuz. Çünkü o, Allahü teâlânın nûru ile bakar"** buyurmalarının hikmeti nedir?" diye sorunca; "Belindeki zünnârı (Hıristiyanlara âit alâmeti) çıkar ve Müslüman ol, Müslüman olmak zamânı geldi." cevâbını verdi. Bu cevap üzerine onun büyüklüğünü anlayan genç, hemen belindeki zünnârı çıkarıp attı ve Müslüman oldu.

Din ve fen ilimlerinde çok yüksek, zamânının büyüğü olan Cüneyd-i Bağdâdî, binlerce talebe yetiştirdi. Talebeleri arasından pekçok velî çıktı. Yaya olarak otuz defâ hacca gitti. Çok kerâmetleri görüldü. Bir defâsında Cüneyd-i Bağdâdî'nin gözleri ağrıdı. Doktor çağırdılar. Gelen Hıristiyan doktor muâyene edip gözlerine su değdirmemesini söyledi. Cüneyd-i Bağdâdî; "Su değdirmeden nasıl abdest alırım?" deyince doktor; "Gözleriniz size lâzım ise su değdirmeyeceksiniz!" dedi. Cüneyd-i Bağdâdî abdest alıp namaz kıldı ve namazdan sonra bir müddet uyudu. Uyandığında gözlerinde ağrı kalmamıştı. O anda bir ses duydu ki;"Sen bizim için gözlerini fedâ etmen sebebiyle o ağrıyı senden giderdik." diyordu. Bir zaman sonra Hıristiyan doktor tekrar gelip gördü ki Cüneyd-i Bağdâdî'nin gözleri tamâmen iyileşmiş. Hayret edip; "Nasıl yaptın da iyi oldu?" dedi Cüneyd-i Bağdâdî olanları anlatınca, Hıristiyan doktor onun elini öpüp Müslüman oldu ve dedi ki:"Esas ağrıyan göz sizin değil, benim gözlerimmiş!"

Hayâtını ilim öğrenmek, öğretmek ve Allahü teâlânın rızâsına kavuşmak için sarf eden Cüneyd-i Bağdâdî, vefâtına yakın mahzûn ve üzgün bir hâldeydi. Talebeleri onun bu hâlini görüp; "Efendim bizim ümidimiz, sizin şefâatiniz bereketiyle kurtulmaktır. Sizin ise üzüntülü ve ızdıraplı bir hâliniz var. Bu hâliniz yüreğimizi parçalıyor!" dediler. Bunlara hitâben; "Ey dostlarım! Ben yaptığım ibâdet ve tâatımın ve sizlere hoca olmakla kazandıklarımın hepsinin bir kılla asılmış olduğunu ve rüzgâr esmesiyle bir tüy misâli sallandığını hissediyorum. Bu esen rüzgârın red rüzgârı mı yoksa kabul yeli mi olduğunu bilmiyorum!" buyurdu. Biraz sonra "Allah!" diyerek rûhunu teslim etti. 911 (H.298)' de 91 yaşındayken vefât eden Cüneyd-i Bağdâdî, Bağdât'ta hocası ve dayısı Sırrî-i Sekâtî'nin kabri yanına defnedildi. Kabri, sevenleri tarafından ziyâret edilmektedir.

Son derece ihlâs sâhibi olan Cüneyd-i Bağdâdî, bütün güzel huyları kendinde toplamıştı. Otuz sene cemâatle namazda ilk tekbiri kaçırmadı. Namazda kalbine dünyâ düşüncesi gelse, o namazı tekrar kılardı. Dâimâ Allahü teâlâyı hatırlar her gün 400 rekat namaz kılardı. Otuz yıl yatsı namazından sonra hiç uyumadan ibâdetle meşgul oldu.

Nasîhatleri ve hikmetli sözleri pekçoktur. Buyurdu ki:

İnsanları Allahü teâlânın sevgisine kavuşturacak yol, yalnız Muhammed aleyhisselâmın yoludur. Bundan başka olan dinler, inançlar, rüyâlar çıkmaz sokaktır. İnsanı saâdete kavuşturmazlar. Kur'ân-ı kerîmin emir ve yasaklarını öğrenmeyen ve hadîs-i şerîflere uymayan kimse, câhil ve gâfildir. Buna uymamalıdır.

Müslüman temiz toprağa benzer. Temiz toprağa her şey atılır, ezilip hakâret görür. Lâkin ondan hep güzel, temiz, faydalı şeyler çıkar.

Bir kimsede hilm (yumuşaklık), alçak gönüllülük, cömertlik ve güzel ahlâk bulunursa, bu dört haslet o kimsenin yüksek makamlara kavuşmasına sebeb olabilir. Bunlar, îmânın kemâlidir.

İlim kendi haddini bilmektir.
Tasavvuf kalbi temizlemektir.

CÜRUF;

Alm. *Schlacke (f),* **Fr.** *Scorie (f),* **İng.** *Scoria.* Mâden posası, mâden eritildikten sonra kalan kısım. Metal filizlerinin zenginleştirilmesinde uygulanacak metod ne olursa olsun, sâdece metal bileşiğini elde etmek, diğer safsızlıkları uzaklaştırmakla mümkündür. Bu tür safsızlıklar da ancak metalin indirgenmesi esnâsında uzaklaştırılabilirler. Böyle bir işlemde bazik özellikteki safsızlıklar için asidik yapıda bir madde, asidik yapıda olan safsızlıkları uzaklaştırabilmek içinde bazik yapıda madde ilâvesi gerekir. Asidik ve bazik esaslı maddelerin birbiriyle birleşmesiyle, metalden yoğunlukça daha hafif ve

ergiyen metalin üstünde biriken ve kolaylıkla akıtılarak alınabilen bu tür maddelere, cüruf (dışkı) adı verilir.

Cüruflar için kimyâsal bir formül ortaya koymak mümkün olmamakla berâber, genellikle kalsiyum ve magnezyumun fosfat ve silikatlarıdır.

CÜVEYRİYYE;

Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) mübârek hanımlarından. Câhiliye devrindeki adı Berre idi. Resûlullah efendimizle evlendikten sonra Cüveyriyye oldu. Benî Mustalak kabîlesi reîsi Hâris'in kızıdır. Doğum târihi kesin bilinmemekle berâber, 675 (H.56) senesinde Medîne'de vefât etti.

626 (H. 5) senesinde yapılan Müreysî (Benî Mustalak) Savaşında alınan esirler arasında bulunan hazret-i Cüveyriyye'nin bu savaşta amcasının oğlu olan kocası öldürülmüştü. Kabîlesinden esir alının 500 kişiyle birlikte Medîne'ye getirildi. Esirler taksim edilirken hazret-i Cüveyriyye Sâbit bin Kays'a düştü. Sâbit bin Kays onu satmak isteyince, bir rivâyete göre babası Hâris satın almak istedi. Bu iş için bir sürü deve getirdi. Bu develerin içinden çok iyi cins olan iki deveyi şehrin dışında sakladı. Hâris, Resûlullah efendimizin huzûruna gelince, Resûlullah efendimiz; "**Falan yerde sakladığın iki deveyi de getir.**" buyurdu. Bu husûsu kendinden başka kimsenin bilmediğini düşünen Hâris şaşırıp kaldı. Bu mûcize karşısında kelime-i şehâdet getirip Müslüman oldu. Resûlullah efendimiz de develeri alıp kızını verdi. Daha sonra Hâris'in iki oğlu ve kabîlesinden pekçok kimse Müslüman oldu. Babası, kardeşleri ve kabîlesinden pekçok kimsenin Müslüman olmasından sonra hazret-i Cüveyriyye de Müslüman oldu. Bu sırada 20 yaşındaydı. Resûlullah efendimiz onu babasından isteyip kendisine nikâhladı. Bunun üzerine Eshâb-ı kirâm aynı kabîleden olup ellerinde bulunan esirleri; "Biz Resûlullah'ın hanımının, annemizin akrabâlarını hizmetçi olarak kullanmaktan hayâ ederiz." diyerek serbest bıraktılar. Hazret-i Cüveyriyye bu hâli her zaman söyleyerek öğünürdü.

Hazret-i Cüveyriyye de Resûlullah efendimizin diğer hanımları gibi, sırası geldikçe zaman zaman gazâlara (savaşlara) katılırdı. Peygamber efendimizden bizzat işiterek hadîs-i şerîfler rivâyet etmiştir. İzzet-i îmân sâhibi, metânetli bir hanım olan hazret-i Cüveyriyye, çok ibâdet eder, kelime-i tevhîdi çok söylerdi. Peygamber efendimiz onu her geldiğinde bu hâl üzere bulurdu. Hazret-i Âişe onu; "Ben Cüveyriyye'den daha hayırlı, daha bereketli bir kadın görmedim." diyerek medh ederdi. 675 (H. 56) senesinde Medîne-i münevvrede vefât etti. Mervân bin Hakem tarafından cenâzesi kılınıp Cennet-ül-Bakî Kabristanına defnedildi.

"Erkeklerden kim ipek elbise giyerse, Allahü teâlâ kıyâmet günü ona ateşten bir elbise giydirir." hadîs-i şerîfi, Peygamber efendimizden rivâyet ettiği hadîsler arasındadır.

CÜZZAM;

Alm. *Aussatz (m), Lepra (f),* **Fr.** *Lépre (f),* **İng.** *Leprosy, Hanson's disease.* Hansen basili adı verilen özel bir mikroorganizma tarafından meydana getirilen, çevresel sinir sistemi ve deri başta olmak üzere birçok sistem ve organı tutabilen, bulaşıcı ve müzmin bir hastalık. Diğer ismi "lepra" olan hastalığa eskiden "miskin hastalığı" denirdi.

Bu hastalık mîlâttan 1600 yıl kadar evvel Hindistan ve Mısır'da mevcuttu. Eski Yunanlılar ve Araplar da bu hastalığı tanıyorlardı. Cüzzam, Roma askerleriyle Avrupa'ya sirâyet etti. Bilhassa Haçlı seferleri sırasında oldukça yaygın bir hâl aldı. Hastalık yaygınlaşmaya başladıkça cüzzamlılar âdetâ lânetlenmiş kimseler olarak kabul edilip, sosyal hayattan tecrid edildiler. Hatta cüzzamlılara mahsus adalar vardı. Hastalar bu adalarda kendi hallerine bırakılmaktaydılar. Cüzzamlı hastaları toplayıp barındıran ve miskinhâne olarak bilinen kurumlar da vardı. On altıncı asrın başlarına doğru cüzzam Avrupa'da azaldığı için hastalar yeniden bâzı sosyal haklara kavuştular. Hastalık Îsâ aleyhisselâm zamânında çok yaygın olup, Îsâ aleyhisselâm mûcize olarak cüzzamlıları iyi ederdi.

Hastalık âmili olan basil 1873 senesinde Hansen tarafından keşfedilmiştir. Bu basil birçok özelliği bakımından veremi yapan Koch basiline benzemektedir. Bu mikrop tabiatta sâdece insan vücudunda bulunmaktadır. Sun'î ve tabiî hiçbir yerde üretilememiş olup, yalnızca Güney Amerika'da yaşayan "Armadillo" isimli hayvanda hastalık yapabilmektedir.

Bulaşmada hastalık âmilinin genellikle deri yoluyla alındığı kabul edilmektedir. Mikrobun alınabilmesi için ise açık cüzzamlı denilen krop yayan hastalarla doğrudan doğruya ve sıkı temas şarttır. Hastalığın bulaşması için basilin çocukluk yaşında alınması da şarttır. Büyük ihtimâlle ileri yaşlarda basillere karşı meydana gelen direnç hastalığın ortaya çıkmasını engellemekte, fakat çocukluk yaşında henüz böyle bir direnç gelişemediğinden basilin alınması ile yıllar sonra da olsa hastalık ortaya çıkmaktadır.Meselâ 30 yaşında cüzzam teşhisi konan bir kimse, cüzzam mikrobunu çocukluğunda almış demektir.

Cüzzamın kuluçka süresi oldukça uzundur. Bu süre iki seneden yirmi seneye kadar vücudun direncine

bağlı olarak uzayabilir. Cüzzam hastalığının tablosu vücudun direncine bağlı olarak birbirinden ayrılan iki ana tip ve iki ara tipten meydana gelir. Ana tipler “Lepramatöz tip” ve “Tüberküloit tip” cüzzamlardır. Ara tipler ise “Borderlein tip” ve “İndetermine tip” cüzzamlardır.

Lepramatöz tip cüzzam: Cüzzamın en kötü tipi budur. Vücudun direnci tamâmen kırıktır. Cüzzam basilleri çok sayıda ve faaldir. Küçük, çok sayıda ve gövdede simetrik olarak yayılmış, sınırları keskin olmayan, parlak bakır kırmızısı renginde lekeler sözkonusudur. Bu lekelerin olduğu deri bölgeleri zamanla hissini kaybeder. Yüzde, ensede, uzuvlarda, memebaşı ve avret mahallinde yerleşen sert açık kahverengi lekeler de söz konusudur ki, bunlara “leprom” ismi verilir. Yüzde, yerleştiklerinde “arslan yüzü” denilen yüz görünümünü ortaya çıkarırlar. Lepromlar ayrıca “semer burun” denilen burun çöküntüsüne, damak delinmesine, göz kapaklarının düşmesine, ses kısıklığına, parmakların kendiliğinden kopmasına da yol açarlar. Lepromlar iyileşecek olurlarsa mutlaka yerlerinde iz bırakırlar.

Cüzzamın bu tipinde sinirler nisbeten daha az etkilenirler. Fakat organları hastalandırması daha sıktır. Karaciğer giderek harap olabilir. Hayalar (erbezleri) etkilenerek kısırlık ortaya çıkar. Kemikler etkilenerek derin kemik harabiyetleri gelişir. Göz etkilenerek körlük ortaya çıkabilir.

Tüberküloit tip cüzzam: Cüzzamın en iyi şekli budur. Bu tipte daha ziyâde çevresel sinir sistemi etkilenmektedir. Yüz felci meydana gelebilir. El kaslarına gelen bâzı sinirlerin felci sonucu “pençe el” görünümü ortaya çıkar. Ayağı kaldıran kasların felci sonucu hasta ayağının sırtına basar duruma gelir. His sinirlerinin felci sonucu ısı temas ve ağrı hislerinin ortadan kalkması sözkonusudur. Böylece hasta el ve ayağını koruyamaz, dolayısıyla yaralar açılır. Meselâ sigarası elini yakar ama hasta farkında değildir. Ayrıca terbezleri de çalışamadığından deride kuruluk giderek artar ve deri dökülmeye başlar. Bu sinirlerle ilgili belirtilerden başka deride dağınık olarak birkaç tâne küçük leke bulunabilir.

Borderlein tipi cüzzam: Lepramatöz ve Tüberküloit tipler arasında bir tablodur. Gelişim olarak iki tipten birisine daha yakın olur. Hangi tipe doğru gidiyorsa o tipin özellikleri daha belirgin olmaktadır.

İndetermine tip cüzzam: Ekseriya bir tek leke şeklinde kendisini gösterir. His bozukluğu da gösteren bu leke etrafa doğru yayılabilir veya ortası iyileşebilir.

Cüzzam sinsi ve yavaş seyirli bir hastalıktır. Tedâvi edilmeyen hastalarda bütün harabiyetler yavaş yavaş ortaya çıkar. Cüzzamın klasik seyrinde bâzan âni alevlenmeler görülebilir. Genel durumda bozulma yüksek ateş, bulantı, kusma, mevcut deri ve sinir bozukluğunda alevlenmeler veya yeni bozuklukların ortaya çıkması şeklinde beliren bu yeni ataklara “lepra reaksiyonu” ismi verilir. Bunların bir kısmı sonucunda hastalığın iyileşmesi ve gerilemesi görülürken bir kısmının sonunda da hastalığın daha kötü bir safhaya girdiği görülür.

Korunma ve tedâvi: Yetişkinlere hastalığın bulaşması sözkonusu değildir. Ancak hastalara yakın çevredeki çocukların hastalıktan korunması düşünülebilir. Bunun için BCG aşılamaları ve 2 yaşından küçüklere haftada 5 mg ve 2 yaştan büyüklere de haftada 10 mg “Dapson” adlı ilaç verilebilir. Çocukların hastalık olan çevreden uzaklaştırılmaları en uygun tedbirdir.

Cüzzam, ihbârı mecbûrî hastalık olup, tedâvi devlet eliyle ve ücret alınmadan yapılmaktadır. Tıbbî tedâvi için sülfon tuzları kullanılır. Cüzamın tıbbî tedâvisi kadar cerrâhî tedâvisi, fizik ve pisikiyatrik tedâvisi de çok mühimdir.

Ç;

yeni Türk alfâbesinin dördüncü harfi. Ana seslerden olduğu için Yenisey Orhun alfâbesinde “Ÿ” işâreti ile karşılanmıştır. Eski ve yeni Türk lehçelerinde başta, ortada, sonda kullanılır. Ancak iki ünlü yâni sesli harf arasında sedalaşarak, ağaç- ağacı; aç-acıkmak vs. gibi kelimelerde görüldüğü üzere “c” olarak söylenir. Zâten Türkçedeki bütün “c”ler, Türkçe olmayan kelimeler hâriç, “Ç” sesinden gelmişlerdir. Bu ses Arapçada bulunmaz.

ÇAÇABALIĞI (Clupea sprattus);

Alm. *Sprott (m),* **Fr.** *Sprat (m),* **İng.** *Sprat.* **Familyası:** Hamsigiller (Clupeidae)**. Yaşadığı yerler:** Avrupa denizleri ile Karadeniz’de, **Özellikleri:** 15 cm kadar uzunlukta olup, hamsiye çok benzer. **Ömrü:** 15 yıl kadar. **Çeşitleri:** Akdeniz ve Baltık Denizinde yaşayanlar alt tür kabûl edilir.

Hamsigiller âilesinden ringa ve hamsiye çok benzeyen kemikli bir balık. 13-17 cm boyunda mâvimtrak ile gümüşî renkte olup, Avrupa denizlerinde kalabalık sürüler hâlinde dolaşır. Bizde Karadeniz’de boldur. Sığ yerlerde ringa balığı yavruları ile dolaşır, yaşayış ve avlanışı hamsiye benzer. Su yüzeyinde hareket eden küçük hayvan ve bitkisel besinlerle beslenir. Yumurtaları denizde yüzer. Karın yüzgeçleri ile sırt yüzgeçlerinin aynı hizâda ve karın pullarının testere gibi dişli ve sert oluşu tipik özelliğidir. Hamsi ve ringa balığına çok benzerse de, boyu ringanın yarısı kadardır.

Kışın yağlı olup tâze yenir. Biraz bayatlayınca eti acımsı bir tat alır. Fazla ekonomik bir değeri yoktur. Avrupa ülkelerinde konserve ve salamurası yapılmasına rağmen, bizde eti pek makbul değildir. Türk sularındakilere “Acı çaça” da denir. Bâzı balıkçılar çaçayı hamsi diye satarlar.

ÇAD

DEVLETİN ADI ..... Çad Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ .....Fort-Lamy

NÜFÛSU 5.823.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 1.284.000 km^2

RESMÎ DÎLİ .....Fransızca, yerli dili, Sara ve Arapça

DÎNİ .....İslâmiyet, Katolik, Putperest

Afrika’nın kuzey ortasında denizlerden uzak bir devlet. Doğusunda Sudan, kuzeyde Libya, batısında Nijer, Nijerya, Kamerun, güneyinde Orta Afrika Cumhûriyeti yer alır.

Târihi

Çad’ın ilk târihi ve kavimleri hakkında elde yeterli yazılı belge yoktur. Bulunan arkeolojik kalıntılardan anlaşıldığına göre Çad, 4. asırda önemli bir ticâret merkeziydi. Yedinci asırda bölgede Sao kabîleleri hâkimiyet kurmuşlar ve bronz ve seramik sanatlarında çok ileri gitmişlerdi. Meşhur Arap târihçilerinden Bekrî, 11. asırda Çad’da bir Berberî Devleti kuran Kanemlilerin hüküm sürdüğünü bildirmektedir. Üç asır kadar Kanemliler hegomonyalalarını sürdürdüler. On altıncı asırda Bornu Devleti Kanem’i fethetti ve siyâsî birliği temin ederek Kuzey Afrika ve Nil havzasında bulunanlarla ilişkiler kurdular. Bornu Devleti 1550’lerden îtibâren kısa aralıklarla Osmanlı Devletine tâbi oldu. Bornu hâkimiyeti, bölge Fransızların eline geçinceye kadar devâm etti. İkinci Dünyâ Savaşında Fransa’nın Almanlara karşı Afrika’daki stratejik bakımdan en önemli sömürgesiydi. 11 Ağustos 1960 târihinde bağımsızlıklarını kazanarak bir cumhûriyet idâresi kurdular.

Bağımsızlığın ardından ülkenin güneybatısındaki hıristiyan zenciler ile Müslümanlar arasında mücâdeleler başladı. Devlet başkanlığına seçilen François Tombalbaye, 1961 senesi Martında iktidardaki Çad İlerleme Partisi (PTT) ile muhâlefetteki Afrika Ulusal Partisinin (PNA), Çad’ın ilerlemesi için Birlik adıyla tek bir partide birleşmesini sağladı. 1963’te eski PNA yöneticilerinin tutuklanması ile sâdece iktidar partisinin adayları seçime girebildi. Böylece tek partili bir devlet şekli meydana getirildi. Bu arada yönetimi devirmek ve ülkedeki Fransız nüfûsuna son vermek için Çad Ulusal Kurtuluş Cephesi ile Çad Ulusal Cephesi gerilla faaliyetlerine başladılar.

Tombalbaye 1975’te askerî bir darbe ile görevden uzaklaştırılarak öldürüldü. Yerine Tuğgeneral Felix Malloum geçti. 1977’de Aozovu şeridini işgâl eden Libya, iki sene sonra Çad içlerine girdi ise de geri çekilmek mecburiyetinde kaldı. Libya’nın desteğini sağlayan Halk Silahlı Kuvvetleri lideri Goukouni Oueddei devlet başkanlığını îlân etti. Ardından kurulan Geçici Ulusal Birlik Hükümeti 1982 senesinde Hissen Habré yönetimindeki Kuzey Silahlı Kuvvetleri tarafından devrildi. Hissen Habré 1990 senesi Aralık ayına kadar iktidarda kaldı. Bu târihte yapılan bir darbe ile devlet başkanı İdriss Deby oldu. Ekim 1991’de Deby’e karşı Habré yanlıları tarafından başarasız darbe yapıldı. Ülkede hâlen iç karışıklık devam etmekte olup, tam bir huzur sağlanmış değildir.

Fizikî Yapı

Çad Gölünden sonra yavaş bir eğimle yükselen sığ bir havza görünümünde olan Çad’ın kuzey kısmı çöllerle kaplıdır. Çad Gölünün havzası dağlarla çevrilidir. Bu dağların en yüksek noktası Tibesti Mesifi (3415 m)dir. Ülkenin kuzeydoğusunda Ennedi Platosunun kumtaşı tepeleri, doğusunda Ouaddai dağlık bölgesi, güneyinde ise Oubangui Platosu yer alır.

Çad Gölü: Çad Cumhûriyeti sınırları içinde yer alan bataklık bir göldür. Ülkenin batısında Nijer, Nijerya ve Kamerun sınırına yakın bir yerdedir. Gölün alanı 25.600 km^2dir. Gölün kuzey batı kısmı girintili çıkıntılı bir görünümdedir. Kuzeydoğusu kumlarla örtülü olup, oldukça güzel manzaralı yerleşmeye uygun bir saha hâlindedir. Gölün kuzeydoğusunda bulunan Kanem bölgesinde su sığırları yetiştirilmektedir. Gölün güneyinde, Şari Nehrinin havzası bulunmaktadır. Bu havza sık bir orman hâlindedir.

Göl suyu, çok az tuzludur. Bu sebepten göl etrâfındaki çöküntüler kurutularak kazanılan arâzide verimli mısır ve buğday zirâati yapılmaktadır. Gölün kıyısındaki çöküntülerde biriken tuz, kıyılarda oturanlar tarafından işlenilmektedir. Çad Gölünde önemli miktarda su ürünleri bulunmaktadır. Fakat buradaki balıklar, kâfi miktarda avlanılmadığından, balıklarda dejenerasyon (yozlaşma) görülmektedir. Çad

Gölü, bataklığı çok olan bir göldür. Ortalama derinliği 2 metreyi geçmez. Dışarıya hiç bir akıntısı olmadığı gibi beslenmesi de çok azdır. Bu sebeple gölün suyu her geçen sene azalmaktadır. Yüz seneyi aşkın bir zaman önce göl kıyısında kurulan bir balıkçı kasabası bugün gölden 32 km uzakta kalmıştır. Gölle ilgili halk arasında pekçok hikâye ve efsâne vardır. Üzerinde yerlilerce papirüs cinsi bir çeşit ottan yapılmış Kadeye adlı sandallarla balık avcılığı yapılmaktadır. Eskiden sivri sineklerle dolu olarak bilinen bu gölde dünyânın en çok balık çeşidi bulunur. Üzerinde adacıklar da vardır. Ülkenin güneyinden gelen Şari ve onun önemli kolu olan Lagona suları Çad Gölüne dökülür.

İklim

Çad'da, enlem farkı yüzünden değişik iklim özellikleri görülür. Güney bölgesinde tropik iklim hakim olup, mayıs-ekim arasında düşen yağış miktarı 800-1200 mm arasındadır. Orta kesimde yarı kurak bir iklim hakimdir. Yıllık yağış miktarı 300-800 mm arasındadır. Kuzeyde ise az yağışlı sıcak bir iklim hüküm sürer. Yıllık sıcaklık ortalaması, 12°C ile 50°C arasında değişir.

Tabiî Kaynakları

Ülkedeki bitki örtüsü iklim kuşaklarına göre değişiklik gösterir. Güneyde fundalıklar ve seyrek olarak yaprak dökmeyen ağaçlar vardır. Orta kuşakta Savanlar, Cablar ve bozkır bitkileri yer alır. Kuzey bölgesinde ise yer yer olan vahalarda hurmalıklar mevcuttur. Orta ve güney kesimde yaşayan fil, arslan, bufolo ve leoparlar hem turist, hem de avcıları çeker.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Çad, Afrika'nın ortasında oldukça stratejik bir konuma sâhiptir. Kuzeydeki İslâmî bölgeden güneydeki siyah Afrikaya bir geçiş bölgesi olarak görülür. Günümüzde 5 milyonu aşan nüfûsu, 11 ana ırk grubuna ve pekçok alt gruba ayrılmıştır. Şari Nehri kabaca, kuzeydeki Müslüman olan berber siyahları güneydeki sahra siyahlarından ayırır. Kuzeydeki Müslüman olan grup; hayvancılık yapan Araplar, Sudan sınırına yakın ve çiftçi olan Wadaian ve çöldeki Touboulardan müteşekkildir. Buna karşılık güneyde bulunan en büyük grup olan Saralar çiftçilik yaparlar. Daha çok kırsal bölgelerde yaşayan halkın sâdece % 5'i şehirlerde yaşar. Başşehri Fort-Lamy'nin nüfûsu ancak 200.000'in üzerindedir. Yedinci asırda İslâmiyet buraya gelmiş ve bu dînin ırk, renk ayırımı gözetmemesi ülkede hızla yayılmasına sebeb olmuştur. Bugün en yaygın dindir. Halkın ancak % 5'i Hıristiyandır. Resmî dili Fransızca olmakla birlikte, Arapçaya dayanan lehçeler, bilhassa Turku kuzeyde yaygındır. Eğitim sistemi Fransa'ya benzer. Ancak yetişkin nüfûsun % 5'lik bir kısmı okur yazardır.

Ekonomi

Ülke ekonomisi tarıma dayalıdır. Ülkede önemli miktarda darı yetiştirilir. Fıstık, hurma ve pirinç önemli ürünleri arasındadır. Pamuk, ihrâcâtın % 80'ini, fıstık ise geri kalanını teşkil eder.

Hayvancılık çöl ve stepte en önemli faaliyettir. Yaklaşık 4 milyon sığır, 4 milyon keçi ve koyun ve 500.000 eşek ve at ve 250.000 deve beslenir. Göl ve nehirlerde ortalama olarak 100.000 ton balık tutulur.

Îmâlât sanâyisinde; deri, tekstil, şeker, radyo, bisiklet ve ayakkabı önemli bir yer tutar. Ülkenin ödemeler dengesindeki açık en çok ticâret yaptığı ülke olan Fransa tarafından karşılanır. Fransa, Çad'ın pamuğunu piyasa üstü bir fiyatla alır. Önemli ithâlât malları motorlu araçlar, makina ve petrol ürünleridir.

Çad aynı zamanda dünyânın en bol ve en çok çeşitli kelebeleklerine sâhib ülke olarak tanınmaktadır. Dünyânın hemen her yerinden gelen kelebek kolleksiyoncuları her zaman için o güne kadar bulup göremedikleri çeşitlerle ülkelerine dönmektedirler. Bunun için yabancı ülkeler Çad'a "Turizm gelirini kelebek kanatları ile kazanan ülke" adını vermişlerdir.

Ulaşım: Çad'da ulaşım hizmetleri çok sınırlıdır. Karayollarının ancak % 1'i asfaltlanmıştır. Ülkede demiryolu yoktur. Büyük uçakların inmesine uygun N'Djamena havaalanı dışında 40 kadar küçük havalanı vardır. Hava ulaşımı ekonomik açıdan önemli rol oynar.

ÇADIR;

Alm. *Zelt (n),* **Fr.** *Tente (f), pavillon (m),* **İng.** *tent, pavilion.* Açık havada kurulup, sökülebilen ve kolayca taşınabilen dokumadan, keçe, bez, deri ve çuldan yapılan seyyâr mesken, barınak.

Göçebe hayâtı sürdüren kavimler ve görevleri icabı sık sık yer değiştiren gezici ekipler tarafından kullanıldığı gibi, yaz tatillerinde dinlenme yeri olarak da kullanılır. Savaş ve tatbikatlarda askerlerin, zelzele, su baskını, yangın gibi tabiî âfetler sonunda evsiz kalanların ilk barınakları çadırlardır. Çadırlar çok eski zamanlardan beri insanların içinde hayat sürdüğü meskenler olmuştur. Bugün bile çoğu

kabîle ve kavimler tarafından çadır mesken olarak kullanılmaktadır.

Çadırlar yapıları bakımından sekiz çeşittir: 1) Basit konik çadırlar olup, Kuzey Asya ve Kuzey Amerika'da yaygındır. 2) Kubbeli konik çadırlara Japonlarda, 3) Geçitli konik çadırlara Eskimolarda, 4) Çok köşeli çadırlara Tibet kabîlelerinde, 5) Çift konik şekilli çadırlara Sibirya halkında, 6) Kubbesi dâireli çadırlara göçebe hayâtı sürdüren Moğol ve Türklerde, 7) Yanları açık çadırlara Güney Amerika'da, 8) Kubbe şeklindeki çadırlara Doğu Afrika'da ve Kuzey Amerika'da rastlanılır.

Eski Türkler kullandıkları çadırlara ayrı ayrı isimler vermişlerdir. Hükümdarlara ve diğer devlet büyüklerine mahsus, geniş ve yüksek etekli bâzan dört, bâzan yedi direkli, çok kere üç kat kumaştan yapılmış büyük çadırların adı "otak"tır. Hâkanların askerî karargâh olarak kullandıkları çadırlara "orda" denilir. Beyaz kumaştan yapılmış büyük çadırlar "ağban ev", renkli kumaştan yapılmış olan ise "alaban ev"dir. Birkaç direkli, uzun bölüntülü çadırlara "oba", gölgelenmek için gündüzleri kullanılan çadıra da "günlük" ismi verilmiştir. Yuvarlak ve tavanları kubbeli çadırlara "yurt", pencerelerine "tünlük" denir. Develerin konulduğu çadırlara da "kaytaban" denilmiştir.

Bugün için Türkiye'de çadırlarda Türkmenlerin yörük aşîretleri ve doğudaki bâzı âileler hayat sürmektedir. Bunların çadırları dört köşeli, direkli veya yuvarlak kubbelidir.

Türk kabîlelerinde eskiden olduğu gibi bugün için dahi en yaygın olanı "yurt" denilen yuvarlak ve tavanı kubbeli olan çadırlardır. Bu çadırların etraf duvarlarına "kerege" veya "kanat" denir. Kerege birbirine uygun olan yerlerinden ince kayışlarla bağlanmış çubuklardan yapılmıştır. Kerege toplanınca bir demet hâlinde birbiri üstüne gelir. Hayvanlarla rahatça taşınabilir. Çadırlar kurulacağı zaman, demet hâlinde olan kısımlar yanyana getirilir. Ucu iki metre uzaklıktaki kazıklara tutturulmuş olan ipler çadırların bu kısımlarına bağlanınca birkaç metre çapında bir kafes meydana gelir. Kafesin yüksekliği 2-3 metredir. Güneşin doğduğu yöne bir kapı çerçevesi konur. Çadırların tepesinde hava ve ışık almak üzere yuvarlak bir delik vardır. Bu delikten yanan ateşin dumanı dışarıya çıkar. Ancak yağmurlu havalarda bu delik bir deri kapak ile kapatılır. Giriş kapısına "eşik" ismi de verilir. Eşik üstüne bağlanan örtü kötü hava şartlarında bu kapının kapatılmasında kullanılır. Çadırlarda her malzemenin kendine mahsus yeri olduğu gibi, ortasında soğuk havalarda ateş yakmak için bir de korluk vardır. Kapının hemen karşısında sandıklar, bohçalar, koymak için yer bulunur. Bu eşyâların üstünde halılar asılıdır.

Kapının hemen sağ tarafında içinde yemek kapları bulunan, at derisinden yapılmış bir tulum ve hemen bunun yanında, meyvelerin çürümemesi ve yağın, etin bozulmaması için bir de kiler vardır. Çadır sâhibinin de yatağı kapının hemen sağındadır. Yatağın yanındaki kazıkta ev sâhibinin giyim kuşamı ve av âletleri ile silahı asılıdır.

Türk çadırlarının yapılışı bakımından geleneği, örf ve âdeti, kültürü ihtivâ eden özellikleri dikkati çeker.

ÇAĞATAY HANLIĞI;

Çağatay ülkesi olarak da anılan Batı ve Doğu Türkistan ile Mâverâünnehr topraklarında Çağatay Hanın kurduğu devlet.

Çağatay, Cengiz Hanın eşi Börte Uçin'den olma ikinci oğludur. **Cengiz Kânunu'**nu en iyi bilen ve tatbik edendir. Diğer kardeşleri ile birlikte babasının Çin, Harizm seferlerine katılıp, Çin, Afganistan ve Hindistan'a gitti. Cengiz Han 1227 senesinde ölünce yerine kardeşi Ögedey hükümdâr oldu.

Çağatay ise, babasının ölümünden sonra savaşlara katılmadı. Uygur ülkesi ile Semerkant, Buhârâ arasındaki ülke onun hâkimiyeti altındaydı. Moğol Kânunu'nu iyi bildiği için, Moğollar arasında îtibârı fazlaydı. İslâmiyete düşman olup, Müslümanları sevmezdi. İslâmî usûlde hayvan kesmeyi ve gusl abdesti almayı yasaklamıştı. Kardeşi Ögedey'in ölümünden sonra hastalandı. Doktorlar hastalığına çâre bulamayınca, Moğol âdeti gereğince 1241'de îdâm edildi.

Çağatay'ın ölümünden sonra sırasıyla Mütegenimoğlu Kara Hülâgü ve Kağan Göyük (1246-1248) ve daha sonra da Çağatay'ın oğullarından Yişü Müngke başa geçti. 1251 senesinde karışıklıklar çıktı. Batıda Batu Kağan, kendi adına para bastırarak Müngke'nin iktidârını böldü.

Yişü Müngke'nin 1259'da ölmesinden sonra, Çağatay'ın torunu Algu, iktidâr mücâdelesinden faydalanarak Afganistan ve Harizm'e hâkim oldu. Saltanatını daha da kuvvetlendirerek Arık Baka'yı yenince, Orta Asya'nın tek hâkimi oldu. Algu'nun 1266'da ölmesiyle Ögedey'in oğullarından Kaydu kağan olup, 1301 yılına kadar Çağatayları idâre etti. Ölümüyle önce oğlu Çopar, daha sonra 1307 senesinde de Barak Hanın oğlu Duva başa geçti.

Duva, Çağatay Hanlığının gerçek kurucusu kabul edilmektedir. Yerine oğlu Kebek hükümdâr oldu. Bunun zamânında ilk Çağatay parası basıldı. 1326'da kardeşi Tarmişirin başa geçti. Bu hükümdâr İslâm dînini kabul ederek Alâeddîn adını aldı. Doğuda Cengiz Kânunu'na bağlı olan Çağataylar, Alâeddîn'e karşı ayaklandılarsa da İslâmiyetin Çağatay ülkesinde yerleşmesini engelleyemediler.

Zâten güç dengesi de Türklerin tarafına kaydığından, Çağatay soyu müessiriyetini gittikçe kaybetti. Alâeddîn Hanın ölümünden sonra 1370 târihine kadar Türk Beyleri Çağatay prenslerini kukla hâline getirdi. Timur Han zamânında bâzı Çağatay prenslikleri varsa da, 16. yüzyılda Özbekler tarafından bunlar da Mâverâünnehr'den atılmışlardır.

Çağatay Hanlığı Hânedânını bâzı araştırmacılar Türk olarak göstermekteyseler de, Cengiz Hanın Moğol soyundan geldiğini bütün kaynaklar yazmaktadır. Çağatay ve sonraki idârecileri de Cengiz'in torunlarıdır. Böyle olmasına rağmen şu bir gerçektir ki, ülkede Türk nüfûsu bulunmaktaydı. Ülke daha sonra da Türk hâkimiyetine girip Türkleştiği gibi, İslâm dîni de yayılmıştır.

Çağatay dili ve edebiyâtı: Çağatay'ın adına nisbetle verilmiş, Ali Şir Nevâî (1441-1501) ile onu takib eden Asya şâirlerinin kullandıkları edebî Türk lehçesine ve bu dille yazılmış eserlere Çağatay adı verilmektedir. Eski ve yeni doğulu batılı dil bilginleri Çağatayca kelimesini kullanmaktadır. Çağatayca; Çağatay, İlhanlı ve Altınordu devletlerinin ilim çevrelerinde 13 ve 14. yızyıllarda gelişerek, 20. yüzyılda Özbek edebiyâtının meydana gelmesine kadar devâm eden Doğu Türkçesidir. (Bkz. Türk Edebiyâtı)

ÇAĞATAY TÜRKÇESİ EDEBİYÂTI (Bkz. Türk Edebiyâtı)

ÇAĞLAYAN;

Alm. *Kaskade (f), kleinerer Wasserfall (m),* **Fr.** *Chute d'eau, Cascade (f),* **İng.** *Waterfall, Cascade.* Coşkun bir hâlde yüksek bir yerden dökülen su kütlesi. Şelâle olarak da bilinir. Çağlayanlar çok büyük aşındırma gücüne sâhiptir. Bu özelliği, suyun düşme yüksekliğine, düşen suyun hacmine, düştüğü kayalığın yapısına ve diğer sebeplere bağlıdır. Çağlayanların yüzey şekillerinin kalıcı olmaması diğer bir özelliğidir.

Çağlayanlar genel olarak üç değişik arâzi yapısına sâhip bölgelerde toplanmıştır. Bunlar yüksek platoların kıyı kesimleri ve buraları kesen büyük çatlak hatları, karaların iç bölümlerinde yer alan kristalli kayalar ile kıyı bölgelerinde yer alan zayıf tortul kayalıklar arasında uzananlar ve buzulların etkisinde kalmış yüksek dağlık bölgelerdir.

Çağlayanlar, meydana geliş sürelerine bakılarak üç ana grupta toplanır: İlki, akarsu yataklarının kırılma, buzullaşma veya başka sebeplerle değişikliğe uğraması yüzünden; ikincisi, farklı aşınma süresi sonunda; üçüncüsü ise akarsu yatağının meydana gelmesi sırasında olan çağlayanlardır.

Türkiye'nin başlıca çağlayanları; Tortum, Gürlivek, Sızır, Bünyan, Defne ve Düden'dir.

DÜNYADAKİ ÖNEMLİ ÇAĞLAYANLAR

Adı	Ülke	Irmak	Yükseklik (m)
Angel (Churún merú)	Venezuela	Churún	979
Tugela	Güney Afrika	Tugela	948
Mitarazi	Zimbabve	Inyangombe	762
Yosemite	ABD	Yosemite	739
Cuquenan	Venezuela	Cuquenan	610
Sutherland	Yeni Zelanda	Arthur	580
Kile	Norveç	(-)	561
Kahiwa	ABD	(-)	533
Mardal (Doğu)	Norveç	Eikesdal	517
Takakkaw	Kanada	Yoho	503
Ribbon	ABD	Ribbon	491
Kral George-VI	Guyana	Utshi	488
Woolomombi	Avustralya	Woolomombi	482
Mardal (Batı)	Norveç	Eikesdal	468
Kaliuwaa (Sacred)	ABD	Kalanui Çayı	463
Kalambo	Tanzanya-Zambia	Kalambo	427
Gavarnie	Fransa	Gave de Pau	422

Giessbach	İsviçre	Giessbach	391
Trümmelbach	İsviçre	Trümmelbach	391
Krimmler	Avusturya	Krimmler	380
Vettis	Norveç	Morkedola	371
Papalaua	ABD	Kawai Nui Çayı	366
Silver Strand	ABD	Merced	357
Honokohau	ABD	Honokohau Çayı	341
Lofoi	Zaire	Lofoi	340
Serio	İtalya	Serio	315
Barron	Avustralya	Barron	300
Belmore	Avustralya	Barrengarry Çayı	300
Cannabullen	Avustralya	Cannebullen Çayı	300
Horseshoe	Avustralya	Govetts Leap Çayı	300
Wallaman	Avustralya	Stony Çayı	300
Staubbach	İsviçre Lutschine	Weisse	290
Pungwe	Zimbabve	Pungwe	277
Helena	Yeni Zelanda	Helena	271
Mollijus	Norveç	Reisenelva	269
Austerkrok	Norveç	Torrfjordelva	257
K. Edward-VII	Guyana	Semang	256
Jog (Garsoppa)	Hindistan	Sharavati	253
Kaieteur	Guyana	Potaro	251
Waipio	ABD	Kekee Çayı	244
Tully	Avustralya	Tully	240
Feigum	Norveç	Feigumelvi	218
Fairy	ABD	Fairy	213
Fossa	Norveç	Ullo	210
Feather	ABD	Fall	195
Aurstapet	Norveç	Aura	193
Maletsunyane (Semon Kong)	Lesotho	Maletsunyane	192
Sakaika	Guyana	(-)	192
Reichenbach	İsviçre	Reichenbach	190
Bridalveil	ABD	Bridalveil	189
Guaira (Sete Quedas)	Brezilya	Parana	114
Victoria	Zambia-Zimbabve	Zambezi	108
Kaveri	Hindistan	Kaveri	98
Paulo Afonso	Brezilya	Sao Francisco	84
Iguaçu	Arjantin-Brezilya	Iguaçu-Parana	82
Churchill (Büyük)	Kanada	Churchill (Hamilton)	75
Niagara (Horseshoe)	Kanada-ABD	Niagara	49
Detti	İzlanda	Jokulsa	44

Ren	İsviçre	Ren	24
Khone	Kampuçya-Laos	Mekong	14
Uburupunga	Brezilya	Parana	12

ÇAĞRI BEY;

Büyük Selçuklu Devletinin kurucularından. Selçukluların ilk hükümdârı Tuğrul Beyin kardeşidir. 990 yılında doğdu. Künyesi Ebû Süleymân olan Dâvûd Çağrı Bey, Horasan bölgesinin emîri idi. Târihçi Beyhekî ve Gerdizî onu dâimâ Dâvûd ismiyle zikretmişlerdir. Diğer kaynaklarda da öbür isimleri geçmektedir.

Seyhun ve Ceyhun nehirleri arasında yer alan meşhur ilim ve irfân bölgesi Mâverâünnehr'de Oğuz Türklerini etrâfında toplayan Selçuk Beyin vefâtından sonra, ülkenin idâresi oğulları arasında taksim edilmişti. Büyük bir kısmı oğlu Mikail Beye verilmişti. Yabgu ünvanını taşıyan Mikail Beyin vefâtından sonra ülkenin idâresi oğulları Dâvûd Çağrı Bey ile Mehmed Tuğrul Beye kaldı. İki kardeş, Karahanlı Hakanı İsrâil Arslan Yabgu'yu reis tanıyıp, Gaznelilerle olan mücâdelesine katıldılar.

Çağrı Bey, 1016'da Mâverâünnehr'den Bizans ülkeleri üzerine cihâda çıktı. Horasan bölgesine gelerek oradaki Türkmenleri etrâfına topladı. Buradan Irak-ı Acem bölgesine geçerek Bizans'a bağlı Ermeni Vaspurakan ve Ani krallıkları ile Âzerbaycan'da muhârebeler yaptı. 1016'dan 1022 senesine kadar altı yıl boyunca Bizans hududunda Ermeni ve Hıristiyan Gürcü krallıklarıyle savaştı. Birçok muvaffakiyetler ve ganîmet kazanan Çağrı Bey, tekrar Mâverâünnehr'e döndü. 1025'te Mâverâünnehr'e geçen Sultan Mahmud Gaznevî, Türkmenlerin ve Selçukluların reisi Arslan Yabgu'yu esir edip Hindistan'a gönderince, ülke halkının bir kısmı Gaznelilerin tâbiiyeti altına girdi. Bir kısmı ise Tuğrul ve Çağrı beylere katılarak ordularını güçlendirdiler. Böylece iki kardeş, amcaları Mûsâ Yabgu ile birlikte Türkmenlerin reisi oldular. Mâverâünnehr bölgesinde râhat ve huzur içinde devleti idâre eden Selçuklu liderleri, muhâfızları durumundaki Ali Tigin'in 1034'te vefâtı üzerine zor durumda kaldılar. Buhârâ ve Harezm emirleri tarafından baskı altına alındıklarından, Horasan'a geçmek zorunda kalan Çağrı ve Tuğrul beyler, Gazneli Sultanı Mes'ûd'un Horasan vâlisine mürâcat ederek sürüleri için Sultan'dan yaylak ve kışlak istediler. Fakat istekleri kabul edilmediği gibi o bölgeden uzaklaştırmak için üzerlerine büyük bir ordu gönderildi. Nisa yakınlarında yapılan harbi Selçuklu liderleri Tuğrul ve Çağrı beyler kazandılar (1035).

Bu muvaffakiyetleri üzerine Gazneli Sultan Mes'ûd, Selçuklu reisleriyle müzâkerelere girişti ve isteklerini fazlasıyla verdiği gibi, birçok imtiyazlar da tanıdı. Sultan Mes'ûd, Dihkan ve Dihistan bölgelerini vermesine karşılık, onların Oğuzlara karşı durmalarını şart koştu. Ancak Selçuklular, Oğuz boylarının akınlarına mâni olamadıklarından bir kere daha Sultan Mes'ûd ile karşı karşıya geldiler. Sultan'ın gönderdiği büyük bir orduyu da mağlûb ettiler. Hattâ Çağrı Bey, kendisine saldıran Cürcan vâlisini mağlûb ederek 1037'de Merv şehrini ele geçirdi. Burada "Melikü'l-mülûk" ünvânıyla hükümdârlığını îlân ederek adına hutbe okuttu. Bunu duyan Gazneli kumandanı Subaşı, taarruz için aldığı kesin emre uyarak Selçuklular üzerine yürüdü. Serahs civârındaki Talhâb denilen yerde iki gün süren şiddetli muhârebede Selçuklular bir zafer daha kazandılar (1038) ve Herat şehrini de ele geçirdiler. Aynı yıl Tuğrul Bey Nişabur'da Büyük Selçuklu Devletinin ilk hükümdârı olarak sultan îlân edildi. Durumun vehâmetini ve Selçukluların gittikçe kuvvetlendiğini gören Sultan Mes'ûd, büyük bir orduyla Selçuklular üzerine yürüyerek Cürcan'ı geri aldı. Belh şehrinden geçerek Karahanlılardan Böri Tigin'in tâbiliğini sağlamak için Mâverâünnehr ülkesine girdi. Ancak Çağrı Beyin üzerine geldiğini haber alınca, geri döndü ve 1039 yılı Nisanında, Çağrı Beyin kuvvetleriyle Aliâbâd Ovasında yaptığı muhârebede nisbî bir başarı sağladı. Ancak kesin bir netîceye varmak istediğinden yeniden Çağrı Beyin üzerine kuvvet sevk etti. Buna karşılık Çağrı Bey, vur-kaç taktiğiyle Gazneli kuvvetlerine ağır kayıplar verdirdi. Netîcede Selçukluların geleceğini tâyin edecek muhârebe 23 Mayıs 1040'ta Dandanakan Ovasında Gaznelilere karşı yapıldı. Başkumandanlığını Çağrı Beyin yaptığı harpte, Selçuklular, parlak bir zafer kazanarak, Gazneli ordusunu perişân ettiler (Bkz. Dandanakan Savaşı). Sultan Mes'ûd güçlükle canını kurtardı ise de karargâhı ve bütün hazînesi ele geçirildi. Bu başarı üzerine birçok Türkmen boyları Selçuklulara iltihâk etti.

Dandanakan Savaşından sonra yapılan kurultayda, eski Türk devlet an'anesi gereğince, ülkeyi kendi aralarında bölüştüler. Buna göre, Tuğrul Bey Irak-ı Acem bölgesi üzerine, Çağrı Bey ise Horasan'ın kuzey bölgesi ile Gaznelilerin elinde bulunan topraklar üzerinde fütûhât yapacaklardı. Mûsâ Yabgu ise, Herat ve Sistan bölgesi fütûhâtına memur edildi. Bu plâna göre hareket eden Çağrı Bey, 1040'ta Belh'e yürüdü ve Sultan Mes'ûd'un oğlu Mevdûd kumandasındaki yardımcı kuvvetleri bozarak şehri ele geçirdi. Şehrin kumandanı Altun-Tak da Çağrı Beyin emri altına girdi. Belh'ten sonra Cürcan, Badgis, Hutlan ve Tuharistan şehirlerini de hâkimiyeti altına alan Çağrı Bey, Merv şehrini hükümet merkezi yaptı. 1044'te Çağrı Beyin hastalanmasını fırsat bilen yeni Gazne Sultanı Mes'ûd'un oğlu Mevdûd, Belh ve Tuharistan'ı geri almak için ordular sevk etti ise de bu kuvvetler Çağrı Beyin oğlu

Alparslan tarafından mağlûb edildiler. Bir müddet sonra sıhhatı düzelen Çağrı Bey, Tirmüz şehrini de ele geçirdi. Belh, Tuharistan ve diğer bâzı şehirleri oğlu Alparslan'a vererek Gaznelilerle mücâdeleye memur eden Çağrı Bey, diğer oğullarını da ayrı yerlerde vazîfelendirdi.

Büveyhoğulları hükümdarı Ebû Kalicar'ın 1048'de vefâtı üzerine Çağrı Bey, oğullarından Kavurt Beyi büyük bir ordu ile Büveyhoğulları üzerine sevk etti ve nihâyet 1055'te bütün Kirman bölgesi Selçukluların eline geçti. 1056'da Sistan bölgesi de Selçukluların hâkimiyetine girdi ve o bölge Mûsâ Yabgu'nun idâresine verildi.

Çağrı Bey, her zaman kardeşi Tuğrul Beye yardımcı oldu. Tuğrul Beye isyân edip saltanat dâvâsına kalkışan İbrâhim Yınal'a karşı, oğulları Alparslan ile Kavurt'u sevk edip isyânı bastırması son yardımı oldu. Bu hâdiseden sonra rahatsızlanan Çağrı Bey, 70 yaşında olduğu hâlde, nice İslâm âlim ve velîlerinin yetiştiği Serahs şehrinde vefât etti (1060). Orada defnedilen Çağrı Beyin, oğlu ve veliahtı Horasan Hâkimi Sultan Alparslan ile Kirman Hâkimi Ahmed Kavurt ve Âzerbaycan vâlisi Yakuti'den başka Osman, Behramşah ve Süleyman adında oğulları vardı. Onlar ülkenin muhtelif yerlerinde devlete ve İslâmiyete hizmet ettiler. Çağrı Beyin dört de kızı vardı.

Dâvûd Çağrı Bey, kardeşi Tuğrul Bey ile birlikte bütün İran ve yakındoğu ülkesini fethetmiş, Türkleri fâtih bir millet olarak bir araya toplamak ve Anadolu kapılarının tam anlamıyla İslâmiyete açılmasını sağlamak sûretiyle Türklüğe ve İslâmiyete pek büyük bir hizmet yapmıştır. Büyük Selçuklu Devleti ve medeniyetinin, daha sonra da Osmanlı Devletinin kurularak, İslâmiyetin ta Viyana kapılarına kadar ulaşmasına pek sağlam bir zemin hazırlamıştır.

Kaynaklar, Çağrı Beyin çok âdil, halîm, güzel huylu, fazîletli, fevkalâde dindar ve merhâmetli bir mücâhid olduğunu ittifakla kaydetmektedirler.

ÇAĞRI KUVVETİ;

NATO'ya dâhil bâzı devletlerin deniz kuvvetlerinden kurulu beş gemilik bir birlik. Akdeniz'de NATO'ya bağlı devletlerin karşılaşacağı âcil ve tehlikeli bir durumda süratle oraya gönderilebilecek bir kuvvettir. 1969 yılında üye devletler arasında kararlaştırılmış ve Nisan 1970'te ilk tatbikâtı yapılmıştır. Bu kuvvete; Türk, İtalya, ABD, Yunan ve İngiliz savaş gemilerinden birer adet katılır. Senenin belli zamanlarında bu gemiler Akdeniz'de tatbikâtlar yaparlar. Bu tatbikatlara katılan gemilerin komutanları sıra ile çağrı kuvvetini sevk ve idâre ederler. Çağrı kuvveti devamlı bir arada bulunmaz; tatbikatlarda ve tehlikeli durumlarda çağrı üzerine bir araya gelirler, görev bitiminde ayrılırlar.

ÇAKA BEY;

İzmir fâtihi ve Anadolu Selçuklu Devletinin müstakil beyi. Oğuzların Çavuldur boyuna mensup olan Çaka Bey, Malazgirt Zaferini tâkiben Anadolu'nun fethi işine girişen Selçuklu kuvvetlerinden ayrı olarak yaptığı savaşların birinde Bizanslılara esir düştü. İmparator Üçüncü N. Botaniates'in dikkatini çekerek saraya alındı. Burada çok büyük ilgi gördü ve serbestçe hareketlerde bulunmasına izin verildi. Grekçeyi öğrendi. Bizans deniz kuvvetlerini inceledi. 1081 yılında Bizans tahtına İmparator Aleksi Komnen geçince hürriyetine kavuştu.

Çaka Bey 1081 yılında elindeki kuvvetlerle İzmir'i kuşattı ve Bizanslılardan aldı. İzmir'de beylik kurarak sınırlarını genişletmek için mücâdeleye başladı. İki üç yıl içinde Urla, Çeşme, Sığacık ve Foça'yı zaptederek bu kesimdeki geniş sâhil boyunu sınırları içine aldı. Çaka Beyin hedefi Ege Denizinde hâkimiyeti sağlamaktı. Bu sebepten İzmir ve Efes tersânelerinde, bir kısmı yalnız kürekli, diğer kısmı yelken ve kürekle hareket eden 40 parçadan meydana gelen ilk Türk filosunu kurdu. Filo 1089'da Ege denizine açıldı. Çaka Beyin komutasındaki bu ilk Türk filosu 1090'da Bizans donanmasını Koyunadaları açıklarında mağlûb etti.

Çaka Bey, 1091'de yine denize açılarak Sisam ve Rodos adalarını ele geçirdi. Ege'deki hâkimiyeti tekrar ele geçirmek için Bizans İmparatoru yeni bir donanma hazırlattı. Gönderdiği donanma, Çaka Bey ile karşılaşmaya cesâret edemeyerek Sakız adasına sığındı. Çaka Bey adayı kuşattı ise de fethe muvaffak olamadı.

1095 senesinde Çaka Bey, Çanakkale ve Trakya'nın zaptı ve sonra da İstanbul'u fethederek Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) müjdesine nâil olabilmek için, donanmasının başında harekete geçti. Edremit dâhil, yolu üzerindeki Bizans merkezlerini zapt ede ede Çanakkale sınırlarına dayandı. Burada Anadolu Selçuklu Devletinin hükümdârı ve dâmâdı Kılıç Arslan'la buluştu. Berâberce boğazın en çetin kalesi olan Abidos'u kuşattı. Kale kolaylıkla alındı, ama Çaka Bey de aldığı yaraların tesirinden kurtulamayarak vefât etti.

Bizans kaynaklarında Çaka Beyin Kılıç Arslan tarafından öldürüldüğü yazılı ise de, sonraki olaylarda isminin geçmesi bu görüşün doğru olmadığını ortaya koymaktadır.

Çaka Beyin ölümü İslâm mücâhidlerini büyük bir üzüntüye boğdu. Bizanslılar da ziyâdesiyle sevindi. Ömrü İslâmiyeti yaymak için uğraşmakla geçen Çaka Bey, hayatta bulunduğu müddetçe, Bizans'ın korkulu rüyâsı olmuştu. Ölümü ile sâhilde kurmuş olduğu beyliği de târihe karıştı.

ÇAKAL (Canis auraus);

Alm. *Schakal (m),* **Fr.** *Chacal (m),* **İng.** *Jackal*. **Familyası:** Köpekgiller (Canidae), **Yaşadığı yerler:** Güney Doğu Avrupa, Güney Asya ile Kuzey Afrika'nın bozkırları. **Özellikleri:** Gececi bir hayvan.Sürü hâlinde dolaşır ve ulur. Kuş ve kemiricileri avlayarak geçinir. Leş ve meyve de yer. Bâzan kümes hayvanlarına da saldırır. **Ömrü:** 10-15 yıl. **Çeşitleri:** Siyah sırtlı, gri, yanları çizgili, kırmızı çakal en iyi bilinenleridir.

Köpek cinsinden, ürkek ve vahşî bir hayvan. Kürkü kirli sarı, bâzı çeşitlerinin sırt ve arka kısmı gri ve siyah, karın kısmı beyazımtraktır. Postu ile kurda, geniş tüylü kuyruğu ile tilkiye benzer.Yerden yüksekliği 40, boyu 60, kuyruğu 30 santimetredir. Avrupa, Asya ve Afrika'nın açık bozkırlarında sürüler hâlinde gece avlanır. Nâdir olarak ormanlarda görülür. Kuş, sürüngen ve kemirici memelileri avladığı gibi, aslan ve kaplan gibi yırtıcı hayvanların av artıkları ile de beslenir. İnsana saldırmaz. Sırtlan gibi leş yediği ve fâre, sıçan gibi kemiricileri yok ettiğinden faydalı bir hayvandır. Çok aç kaldığı zamanlar köylere sokularak kümes hayvanlarını yağmaladığından insanlar tarafından sevilmez. Fazla derin olmayan mezarlardan ölüleri çıkarıp yedikleri de olur. Tabiat ve mizaç olarak sırtlana benzer. Gündüzleri toprak inlerinde, mağara ve ağaç kovuklarında gizlenir. Güneşin batışı ile faaliyete geçer. Tepelerin zirvesinde kaba eti üstüne oturarak ürkütücü ve hüzünlü ulumasıyle tanınır.

Dişi, ilkbaharda çiftleşir. 2 ay (60-65 gün) kadar sonra 4-9 yavru doğurur. Yavruların bakımına erkek de yardımcı olur. Geceleri âile, grup hâlinde avlanmaya çıkar. Bâzan 50-60 başlık gruplar hâlinde de avlanırlar. Çakalın en büyük düşmanı insandır.

ÇAKALERİĞİ (Prunus spinosa);

Alm. *Pflaume,* **Fr.** *Prune,* **İng.** *Plum.* **Familyası:** Gülgiller (Rosaceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara, Ege ve Karadeniz bölgesi.

Nisan-mayıs ayları arasında, beyaz renkli çiçekler açan, 1-3 m yüksekliğinde, dikenli bir ağaççık. Ormanlarda, çit kenarlarında ve kırlarda tesâdüf edilir. Gövdeleri silindirik, kabuğu koyu gri renkli ve çok sık dallıdır. Küçük dalların ucu dikenlidir. Çiçekleri beyaz renklidir. Meyveleri sonbahar veya kışa doğru olgunlaşan mâvimsi siyah renkli, küremsi şekilli ve ekşi lezzetlidir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısmı, çiçekleri ve kurutulmuş meyveleridir. Çiçekler kuru bir havada toplanır ve derhal kurutulur. Çiçekleri hafif müleyyin ve kan temizleyicidir. Meyvelerinde şekerler ve organik asitler vardır.

Çakaleriğinin en fazla istihsal edildiği yerler İzmir'den Isparta'ya kadar olan saha ile Karadeniz Ereğlisi, Alaplı ve Göynük bölgeleridir. Memleketimizde kullanılışı azdır. Bâzı dağ köylerinde meyvelerinden erik ezmesi yapılır.

ÇAKI;

Alm. *Taschenmesser (n),* **Fr.** *Canif (m),* **İng.** *Pocket knife, clasp knife.* Bir veya birkaç kesici yüzü gövdesinin içine katlanarak kapanabilen kesici âlet. çakılar çeşitli şekillerde, çeşitli maksatlar için kullanılırlar. Tırnak çakısı, izci çakısı, komando çakısı, avcı çakısı bunlardan bâzılarıdır.

Özel olarak yapılan düğmesine basılınca göbekten veya yandan ağzı otomatik açılanlar, çakı çeşitlerinin en makbul olanlarıdır. Fakat, belli büyüklük sınırlarını aşanlar suç âleti hükmüne girdiklerinden bunları taşımak kânunen suç olur. Bilhassa Anadolu'da köy ve kasabalarda çakı çok kullanılır. Her zaman ihtiyâç duyulması ayrıca dînimize göre tarak, ayna, iğne, iplik ve çakı taşımanın Peygamber efendimizin âdetlerinden olması, bu güzel usûlü gelenek hâline getirmiştir.

ÇAKIRKUŞU (Accipiter gentilis);

Alm. *Habicht (m),* **Fr.** *Acitour (m),* **İng.** *Goshawk.* **Familyası:** Kartalgiller (Falconidae), **Yaşadığı yerler:** Asya, Avrupa, Afrika ve Amerika'da sık ağaçlı orman kenarları, dağ ve ovalarda. **Özellikleri:** Atmacaların en irisi. Doğan avcıları tarafından, tavşan ve keklik avında kullanılır. Kırmızı gözleri ateş gibi parıldar. **Ömrü:** 70-80 yıl. **Çeşitleri:** Kuzey bölgelerinde yaşayan birçok ırkı vardır.

Kartalgiller âilesinin, kıvrık kısa gagalı, ince uzun, keskin pençeli, gündüz avcı kuşlarından. Sırtı koyu kahverengi veya gri tüylü, göğsü beyaz ve enine kahverengi çizgilidir. Atmacaların en irisi olup, 55-60

cm boyundadır. Kanat açıklığı 120 cm kadardır. Diğer atmacalar gibi uçları yuvarlanmış geniş kanatları ve yelpaze gibi açılan uzun kuyruğu sâyesinde ağaçlar arasında rahatça manevralar yaparak avını tâkip eder. Çok iştahlı ve saldırgandır. Güvercin, ada tavşanı ve sincap gibi hayvanları avlayarak beslenir. Tavukları kümeslerine kadar kovaladığı olur. Yuvasına yaklaşan insana hırsla saldırır. Alçaktan uçtuğu için doğan avcıları tarafından tavşan ve keklik avında kullanılır. Bâzı bölgelerde "çakırdoğan" da denir. Erkekler dişilerden küçüktür.

Yüksek ağaç tepelerinde yuva kurarlar. Yuva içini saç, kıl ve kök püsküllleriyle döşerler. Nisan ve mayısta 3-5 yumurta yumurtlar. Dişi 40 gün kadar (35-42 gün) kuluçkaya yatar, yavrular bir buçuk ay kadar (36-40 gün) yuvada kalarak anne tarafından beslenir. Genç çakır kuşları açık kahverengi tüylü ve sarı gözlüdür. Erginlerin kırmızı gözleri ise ateş gibi parıldar. Türkiye'de yaşayanlar kış mevsiminde Kuzey Afrika ve Hindistan'a göç eder.

ÇAKMAK;

Alm. *Feuerzeug (n),* **Fr.** *Briquet (m),* **İng.** *Lighter.* Kibrit bulunmadan önce ateş için kıvılcım çıkaran çelik âlete verilen ad. Eski çakmaklı tüfeklerde taşa çarpıp kıvılcım çıkarmak sûretiyle barutu ateşlemede kullanılan âlete de bu ad verilirdi.

Çakmak çakıldığında kıvılcımların tutuşması için ağaçların gövdelerinden alınıp kurutulan, kolayca tutuşabilen, kav denilen maddeler kullanılırdı. Kav taşın üstüne konulur, sol elin baş ve işâret parmakları arasında sıkıştırılırdı. Sağ elde tutulan çakmağın taşa vurulması sûretiyle de çıkan kıvılcımla yanma sağlanırdı. Sonraları kav yerine pamuk ipliğinden fitiller kullanıldı. Çakmak, taş, kav veya fitil, deriden yapılmış ağzı büzmeli bir kesede muhâfaza edilirdi.

Günümüzde çakmak daha çok sigara yakımında kullanılmaktadır. Ayrıca bütangaz tipi ocakları tutuşturmak için kullanılan âletlere de çakmak denmektedir. Önceleri benzinli sonraları gazlı olan çakmaklar yerine manyetolu çakmakların kullanılması yaygınlaşmıştır. Kibrit kutusundan çok küçük ve zarifleri yapılan çakmaklar çok kullanışlı olmaktadır.

ÇAKŞIR;

ince bir çeşit şalvar. Paçalı güvercin ve diğer kuşların ayaklarında bulunan tüylere de "çakşır" denilir. Erkekler giydiği gibi kadınlar da giyer. Ekseriyâ çuhadan yapılır ve paçaları dar olur. Kadınların giydikleri çakşırlar çeşitli kaytanlarla süslenir.

ÇAKŞIROTU (Ferula);

Alm. *Weisser Stechapfel (m),* **Fr.** *Herbe (f) du diable,* **İng.** *White datura.* **Familyası:** Maydanozgiller (Umbelliferae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Doğu, Orta, Güney ve Güneydoğu Anadolu.

Gövdeleri silindir şeklinde veya köşeli, sarı renkli çiçekler açan yüksek boylu otlar. Yapraklar büyük, çok parçalı ve parçalar iplik şeklindedir. Çiçekler şemsiye şeklindeki durumlarda toplanmışlardır. Çoğunluğu Akdeniz bölgesinde yetişen 60 türü vardır. Memleketimizde 17 ferula türü tabiî olarak yayılış gösterir.

Kullanıldığı yerler: Çok eski târihlerden beri bilinen ve kullanılan bir bitkidir. Doğu Anadolu'da haşlanıp acılığı giderildikten sonra gıda olarak kullanılır, turşusu yapılır. Ayrıca hayvan yemi olarak da kullanılır. Çakşırotu, kökleri toz edilip bal ile karıştırılıp kudreti arttırıcı olarak da kullanılmaktadır.

Orta ve Doğu Anadolu dağlarında yetişen diğer bir Ferula rigidula türü "suyabu" adıyla tanınır. Bunun da çiçekleri sarı olup boyu 70-100 cm civârındadır. Yaprakları, Van bölgesinde hazırlanan, çok sevilen ve yenen meşhur "Oltu peyniri"nin içine konmakta ve özel bir tad vermektedir.

Memleketimizde yetişmeyen İran ve Türkistan'da yetişen diğer bir Ferula assa-foetida türünün köklerinden elde edilen usâre "şeytan tersi" adını alır. Bu madde sarımsı esmer renkte, sarımsak kokusunda, soğukta sertleşen, sıcakta yumuşayan ve acı lezzettedir.İçerisinde, zamk, uçucu yağ ve organik asitler vardır. Sinir sistemini yatıştırıcı, hazmı kolaylaştırıcı ve kurt düşürücü etkileri görülür. Baharat olarak da doğu ülkelerinde kullanılır.

ÇALDIRAN MUHÂREBESİ;

Osmanlı pâdişâhı Yavuz Sultan Selim Han ile İran şâhı İsmâil arasında 23 Ağustos 1514'te Çaldıran Ovasında yapılan târihin en büyük meydan muhârebelerinden biri.

Akkoyunlu Devletini ortadan kaldıran, Âzerbaycan, Irak-ı Arab ve İran'ı ele geçirerek Ceyhun Nehrine kadar hudûdunu genişleten Şah İsmâil, 1510'da doğudaki sünnî Özbekleri de yendikten sonra, Anadolu'ya yöneldi. Gönderdiği dâî ve halîfeleri vâsıtasıyla yaptığı propagandalarda Osmanlı hudutları

içindeki Şiîleri kendisine bağlamaya, fırsat buldukça da isyânlar çıkarmaya başladı.

Yavuz Sultan Selim Han ise, Anadolu'yu bölüp parçalamak ve batıya açılan her seferde Osmanlıyı arkadan vurmak emelinde olan Şâh İsmâil'e kesin bir darbe indirmek niyetindeydi.

Nitekim bu gâye ile şehzâdeler ve dâhildeki fesatçıların işini hâlleden Yavuz Sultan Selim Han, 10.000 azab askerinin hazırlanması için Anadolu'ya hükümler gönderdiği gibi, bütün kuvvetlerin Yenişehir Ovasında kendisine katılmasını emretti. Aynı zamanda Manisa vâlisi olan oğlu Süleymân'ı Edirne'ye getirterek Rumeli muhâfazasında alıkoydu. Nisan 1514'te İstanbul'dan Üsküdar'a geçen Yavuz Sultan Selim Han, Şah İsmâil'in halîfelerinden olup esir bulunan Kılıç adında birisi vâsıtasıyla Şah'a Farsça bir nâme gönderdi. Yavuz Sultan Selîm Han bu nâmede; Şah'ın Müslümanlığa aykırı hareketlerinden ve mezâliminden bahsederek, kendisinin Müslümanlığı takviye ve mezâlimi kaldırmak için faaliyete geçtiğini, yaptığı işler sebebiyle Şah'ın katline fetvâ verildiğini ve kılıçtan evvel İslâmiyeti kabul etmesi lâzım geldiğini, bunun için Safer ayında İstanbul'dan hareket ettiğini ve bizzat muhârebeye hazır olacağını, bildirmişti. Elçi Kılıç, Şah İsmâil'i Hemedan'da bularak nâmeyi vermiş ve o da muhârebeye hazır olduğunu bildirmişti. Şah İsmâil bu nâmesinde; "Er isen meydana gelesin, biz de intizardan kurtuluruz." demişti.

Günlerce doğuya doğru yol alan Yavuz Sultan Selim Han, Şah İsmâil ve ordusundan bir haber alınamaması üzerine bu mektuba ağır bir cevap vermiş ve demiştir ki: "Dâvete icâbet edip uzun yolları geçerek memleketine girdik, fakat sen meydanda görünmüyorsun. Pâdişâhların ellerindeki memleket onların nikâhlısı gibidir, erkek ve yiğit olanlar kendisinden başkasının elini ona dokundurtmazlar. Halbuki bunca gündür askerimle memleketine girip yürüyorum, hâlâ senden bir haber yok. Bundan sonra da saklanıp görünmezsen erkeklik sana haramdır, miğfer yerine yaşmak ve zırh yerine çarşaf giyip serdârlık ve şâhlık sevdâsından vazgeçesin."

Yavuz Sultan Selim Han bu nâmesiyle berâber Şah İsmâil'in gönderdiklerine mukâbele olarak hırka, şal ve çarşaf gönderdi. Bir taraftan bu mektuplaşmalar devâm ederken, diğer yandan Yavuz'un ordusu harap yollarda binbir müşkülâtla yol alıyordu. Bu durum Şah İsmâil ile muhârebe aleyhdarlarına fırsat verdi. Bunların yavaş yavaş askeri tahrik etmeye başlamasıyla, orduda fısıltılar çoğaldı. Erzincan'a gelindiği zaman asker, kumandanlar ve vezirler düşmanın meydanda olmamasından dolayı daha ileri gidilmemesini ve geri dönülmesini hükümdâra söylemek istedilerse de, Pâdişâh'ın Âzerbaycan'ın merkezi Tebriz'e 40 merhale yolları kaldığını belirtip o tarafa gidileceğini beyân etmesi üzerine korkularından seslerini çıkaramadılar. Fakat bu durumu Pâdişâh'a arz etmesi için, Karaman vâlisi olup Pâdişâh'ın çok sevip ve itimâd ettiği Hemden Paşayı gönderdiler. Hemden Paşa bu ısrarlara dayanamayarak Pâdişâh'a ileri gidilmemesi hakkında ordunun mütâlaasını arz etti. Ancak şiddetle cezâlandırılarak yerine ümerâdan Zeynel Bey Karaman beylerbeyi oldu. Pâdişâh'ın bu hareketi vermiş olduğu kat'î karârın önlenmesine mâni olmak içindi. Bunda bir ölçüde başarı ve orduda sükûnet sağlandı. Bu arada Bayburt'u zaptetmek üzere Trabzon sancakbeyi Mehmed Bey kumandasında bir miktar kuvvet yollandı.

Ordu Eleşkirt civârına geldiği zaman bu defâ yeniçeri ocağı tahrik edildi. Bunlar ayaklandıkları gibi Pâdişâh'ın çadırına; "Düşman meydanda yok, bu harap yerlerde ilerlemek askeri beyhûde telef etmektir, geri dönelim." tarzında yazılmış mektuplar bırakıldı. Hattâ daha da ileri giden yeniçeriler bir sabah Pâdişâh'ın çadırına ok atacak kadar işi azıttılar.

Bu hâdise üzerine Yavuz Sultan Selim Han derhal atına atladı ve yeniçerilerin içine girdi. Askere hitâben; "Biz henüz kasdettiğimiz yere varmadık, düşmanla karşılaşmadık, dönmek ihtimâli yoktur, hattâ bunu düşünmek bile hayaldir. Teessüf olunur ki Şâh'ın maiyeti kendi efendileri yoluna can verdikleri hâlde, biz şerîat-ı Ahmediyye'ye muhâlif hareket eden bunları yola getirmek için bu serhatlere kadar gelmişken, bir takım gayretsizler bizi yolumuzdan geri çevirmek isterler. Biz kat'iyyen yolumuzdan dönmeyeceğiz. Ulûlemre itâat edenlerle kasdettiğimiz yere kadar gideriz. Kalbleri zayıf olanlar, ehlü iyâllerini düşünenler ve yol zahmetini bahâne edenler, kendileri bilirler. Dönerlerse dîn-i mübîn yolundan dönerler. Eğer bahâne düşman gelmediyse, düşman daha ileridedir. Er iseniz benimle berâber gelin ve illâ ben tek başuma da giderim." diye atını ileriye sürünce yaptıklarına utanan yeniçeriler Pâdişâh'ı tâkib etmeye başladılar.

Hakîkaten ordu yiyecekten çok sıkılıyordu. Trabzon yoluyla gelmekte olan zahîre kâfi değildi. Nihayet akıncı kumandanı Mihaloğlu'yla Dulkadiroğullarından Şehsuvaroğlu Ali Beyden gelen haberler netîcesinde Şah İsmâil'in meydâna çıktığı haberi alındı. İki ordu 22 Ağustos 1514'te Çaldıran sahrasında karşı karşıya geldi.

23 Ağustos günü Türkiye'nin kaderini tâyin eden târihî günlerden biriydi. Osmanlıların başarısızlığı, Orta Anadolu'nun Kızılbaş Safevîlerin eline geçmesini sağlayacak, bunun netîcesinde ise Şiî hareketi bütün Anadolu'ya yayılacaktı. Çaldıran sırtlarından ovaya inen Osmanlı ordusunun merkezinde kapıkulu askerleriyle berâber Yavuz Sultan Selim Han vardı. Sağ kola Anadolu Beylerbeyi Hadım

Sinân Paşa ve sol kola Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa kumanda edecekti. Yeniçerinin önüne azaplar sıralanmış ve onların önüne de beş yüz darbezen top yerleştirilmişti.

Şah İsmâil, sağ kola en büyük kumandanı Durmuş Han Şamlu ve Nur Ali Halîfe, sol kola Diyarbakır Beylerbeyi Ustaclu oğlu Mehmed Hanı koyarak kendisi muhâfızlarıyla berâber geride, ihtiyâtta kaldı. İki taraf kuvvetleri eşit görünüyordu. Osmanlıların yaya, yâni yeniçeri kuvvetleri çok muntazam olup, buna mukâbil Şah'ın da 60.000 kişilik mükemmel süvârî kuvveti vardı. Osmanlı kuvvetleri açlık ve sıkıntı içinde yaklaşık 2500 kilometrelik yolu kat edip, yorgun bir hâlde gelmişlerdi. Şah'ın kuvvetleri ise zinde ve dinç idi; zâten Şah'ın maksadı Osmanlı ordusunu yormak ve sonra imhâ etmekti.

Harp çok şiddetli bir şekilde başladı. Şah'ın sağ cenâhı şiddetli bir hücumla Osmanlıların sol cenâhını bozdu. Beylerbeyi Hasan Paşa bu sırada şehid düştü. Bu bozgun, azapların topların önünden içeri alınamaması ve topların zamânında ateşlenememesi yüzünden meydana geldi. Ancak sağ kol kumandanı Hadım Sinân Paşa tam zamânında topları ateşlemeye muvaffak oldu. Hafif toplar Şah'ın sol kol kuvvetlerini perişan etti. Ustaclu oğlu Mehmed öldürüldü. Bu arada merkezdeki yeniçerilerin Şah'ın gâlip gelen sağ cenâhına yoğun bir tüfek atışı başlatması ile Safevîler tarafında tam bir bozgunluk başgösterdi. Bu sırada Şah İsmâil kurşunla kolundan yaralanarak atından düşmüştü. Osmanlı kuvvetlerinin eline geçmesi an meselesiydi. Tam bu sırada Şah'a benzeyen ve onun gibi giyinmiş olan Hızır adında bir seyis Şah benim diye ortaya atıldı. Osmanlı birlikleri bu adamı esir ederken Şah İsmâil temin ettiği bir atla arkasına bakmadan Tebriz'e kaçtı. Hattâ burada da kendisini emniyette görmediğinden İran içlerine çekildi. Şah'ın bütün eşyâ ve karargâhı ile berâber hanımı Taçlı Hâtun da esir edildi. Muhârebe esnâsında Osmanlılardan Karaman Beylerbeyi Zeynel Paşa ve Anadolu Beylerbeyi Sinân Paşa ile berâber dokuz sancak beyi şehid oldu. Safevîlerden ise on dört beylerbeyi ve dokuz sancakbeyi muhârebe meydanında öldü.

Çaldıran'da kesin bir zafer kazanan Yavuz Sultan Selim Han muzaffer bir şekilde Tebriz'e girdi ve şehirde sekiz-dokuz gün kadar kaldı. Tebriz'deki sanat erbâbı tüccar ve işe yarayacaklardan bin hâneyi İstanbul'a naklettirdi. Sekiz Eylülde Cumâ namazında Tebriz şehrinde hutbe, Ehl-i sünnet vel-cemâat akîdesine göre ve Sultân-ı iklîm-i Rûm Selîm ibni Bâyezîd ibni Mehmed bin Murâd bin Bâyezîd adına okundu.

Yavuz Sultan Selim Hanın tamâmen dehâ mahsûlü bir taktikle on iki saatte henüz hava kararmadan kesin netîce aldığı Çaldıran Muhârebesi târihin en büyük ve nâdir meydan muhârebelerindendir. Çaldıran Zaferi, Anadolu'nun siyâsî ve ictimâî târihi bakımından çok mühim sonuçlar doğurmuştur.

ÇALIKUŞU (Regulus regulus);

Alm. *Wintergold-hähnchen (n),* **Fr.** *Roitelet huppé,* **İng.** *Goldcrest kinglet.* **Familyası:** Çalıkuşugiller (Regulidae). **Yaşadığı yerler:** Asya, Avrupa, Kuzey Afrika ve Kuzey Amerika'nın çam ormanları ve çalılıklarında. **Özellikleri:** 9-10 cm boyunda, ötücü bir kuş. Sırtı ve karnı yeşilimtrak, kanat ve kuyruğu kahverengidir. Böcek, kurtçuk ve küçük tohumlarla beslenir. Göçmen olanları vardır. **Ömrü:** 25-30 yıl kadar. **Çeşitleri:** Çalı, sürmeli çalı, pembetepeli çalıkuşları en iyi bilinenleridir.

Ötücü kuşlar (Passeriformes) takımının çalıkuşugiller familyasından bir tür. En küçük kuşlardandır. Uzunluğu 9-10 cm kadardır. Küçük olmalarına rağmen kışın kar ve soğuğa dayanıklıdırlar. Sırtları zeytin yeşili, karın kısmı gri ve yeşil renklidir. Kanatları ve kuyrukları kahverengi olup, erkeklerin başlarının tepesinde kırmızı bir leke bulunur. Dişilerin başlarındaki leke sarıdır. Yavruların başında renkli işâret bulunmaz. Genellikle bir erkek birkaç dişiye sâhiptir. Yuvalarını toprağa yakın ağaç dallarına bağlantılı, havada sarkıtarak kurarlar. Yuvalar keçe gibi sert derili, sıcak ve yumurta gibi yuvarlaktır. Toprağa bakan kısmında bir giriş deliği vardır. Göçmen olmayanlar kışın 5-10 tânesi bir arada tek bir yuvada barınıp hafif ve fısıltılı sesler çıkarırlar.

Dişi senede iki defâ 8-11 yumurta yumurtlar. 14-17 gün kuluçkaya yatar. Yavrular 2-3 hafta zarfında yuvayı terk eder. Çalıkuşuna **"Çitkuşu"** da denir. Kış çalıkuşları beslenmek için çam ağaçlarının ince dalları arasında böcek, kurtçuk ve örümcek bulmak için daldan dala uçuşur. Yaz çalıkuşları ise daha çok çalılıkları tercih eder. Asmalara da yuva kurarlar. Göçmen olanları Avrupa ve Akdeniz ülkelerinde kışı geçirirler.

ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI;

çalışma hayâtının düzenlenmesini sağlıyan bakanlık. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının kuruluş ve görevlerini belirten 28.1.1946 târih ve 4841 sayılı kânun ve buna eklenen bâzı ek kânunlarla görev ve yetkileri belirtilmiştir. 6.4.1972 târihinde çıkan ek bir kânunla Çalışma Bakanlığı bünyesinde "Yurt Dışı İşçi Meseleleri Genel Müdürlüğü" kurulmuştur.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, çalışma hayâtının düzenlenmesi, çalışanların yaşama seviyelerinin yükseltilmesi, çalışanlar ile çalıştıranlar arasındaki münâsebetleri memleket faydasına

sağlar. Ayrıca memleketteki çalışma gücünün genel refahı artıracak şekilde verimli olması, tam çalıştırma ve sosyal güvenin sağlanması da bu bakanlığın görevlerindendir.

Bakanlık, görevlerini şu teşkilâtlarla yerine getirir:Araştırma Kurulu Başkanlığı, Çalışma Meclisi, Çalışma Genel Müdürlüğü, İşçi Sağlığı Genel Müdürlüğü, Yurtdışı İşçi Merkezleri Genel Müdürlüğü.

Bakanlığın merkez teşkilâtı dışında büyük vilâyetlerde işlerin yürütülmesi için 24 ilde Bölge Çalışma Müdürlükleri vardır.Yurt dışında kurulan Çalışma Müşâvirlikleri ve Çalışma Ateşelikleri; yabancı ülkelerde çalışan Türk işçilerinin hak ve yararlarının korunması ve işçilerin işverenlerle olan münâsebetlerinin düzenlenmesiyle ilgili çalışmalar yaparlar.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına bağlı bâzı teşkilâtlar ise;Yakın ve Ortadoğu Çalışma Enstitüsü, İşçi Sağlığı ve Güvenliği Merkezi, Sosyal Sigortalar Kurumu, İş ve İşçi Bulma Kurumu, Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu ve Bağ-Kurdur.

ÇAM (Pinus);

Alm. *Kiefer (f) Föhre (f),* **Fr.** *Pin (m) sapin (m),* **İng**. *Pine.* **Familyası:**Çamgiller (Pinaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:**Hemen hemen her bölgede.

Çok muhtelif yükseklikllerde yetişen 10-20 m yüksekliğinde, kışın yapraklarını dökmiyen, genellikle ormanlar teşkil eden iğne yapraklı ağaçlar. Açık tohumlu bitkilerin kozalaklılar sınıfındandır. Çamların 90 kadar türü vardır. Genellikle Kuzey Yarım Kürenin mûtedil bölgelerinde geniş bir yayılma alanı gösterir. Tropik bölgelerin yüksek dağlarına kadar çok geniş bir yayılma alanı gösterdiklerinden, çok çeşitlilik gösterirler. Çam türlerinin kurak yetişme yerlerinde de yetişmelerinin ve kurak toprakların ağacı olmalarının sebebi, iğne yapraklarının sert ve kalın epidermis tabakasından meydana gelmesi, uzun kök sistemleri ile derin toprak katlarının neminden faydalanmalarıdır. Çamların toprak yönünden istekleri azdır. Onun için diğer ağaçların yetişmediği topraklarda kolaylıkla yetişebilirler. Fakat kurak, kumlu, çakıllı topraklarda yetişen pekçok çam türleri olduğu gibi, asitli topraklarda ve hattâ bataklıklarda yetişenler de vardır.

Çamın gövdesi dik, silindirik ve üst taraftan dallıdır. Kabuk esmer renkli ve pulludur. Dallanma tarzı uzun ve kısa sürgün olarak 2 çeşit sürgün meydana getirmekle karakteristiktir. Kabuk ve odun kısmında reçine bulunur. Yapraklar iğnemsi, uzun veya kısa, sert ve koyu yeşil renklidir. İkişer ikişer gruplar teşkil ederler ve kısa sürgünlerin ucunda bulunurlar. Ömürleri 5-9 yıldır. Ancak dünyânın en yüksek ağaçlarından biri de yine bir çam türü (P.aristata) olup yaklaşık 4000 yaşındadır. Erkek çiçekler sürgünlerin tepelerine yakın kısımlarında meydana gelirler. Çiçek tozları sarı renklidir. Dişi çiçekler kozalak adı verilen çiçek durumları yaparlar. Kozalakta kanatlı tohumlar bulunur.

Memleketimizde beş çam türü tabiî olarak bulunmaktadır: Kızılçam (Pinus brutia), Halepçamı (P.halepensis), karaçam (P.nigra), fıstıkçamı (P.pinea), sarıçam (P.silvestris).

Kızılçam (P.brutia): Yayılma alanı yalnız Güney İtalya, Balkan Yarımadası, Batı ve Güney Anadolu kıyı bölgeleridir. Toroslarda geniş ormanlar meydana getirirler. Genç fidan ve sürgünleri kırmızı renktedir. İğne yaprakları donuk, ince, sert ve uzundur. Kozalakları çok kısa saplı, dalda karşılıklı ve çoğunlukla ikisi bir arada bulunur. Memleketimizde terementi veya ham reçine istihsali, diğer türlerde de bulunmakla berâber, daha elverişli ve randımanlı olmasıyla kızılçamdan elde edilir.

Halepçamı (P.halepensis): Akdeniz çevresi memleketlerinde, kıyı bölgelerinde, özellikle kumsal yerlerde yetişir. Zeytin ağaçları gibi mûtedil bir iklim ister. Halepçamında iğne yapraklar kızılçamınkine göre daha kısa, daha ince, daha yumuşak ve açık renklidir. Kozalakları uzun saplı olduğundan aşağı sarkar. Genç sürgünleri de kırmızı değil, açık sarı renklidir.

Kaçaçam (P.nigra): İspanya'dan îtibâren bütün Akdeniz çevresi memleketlerinde tabiî olarak yetişen bu çam türünün, doğu sınırı Anadolu'dur. Kuzey Anadolu ormanlarında sarıçamın alt basamağında 800-1300 metreler arasında yetişir. Güney Anadolu'da ise kızılçam ormanlarının üstünde, sedir ormanlarının altında yer alır. Gövde ve dalları koyu esmerdir. İğne yaprakları sarıçamınkinden uzun, koyu yeşil, sert ve batıcıdır. Kozalakları da sarıçamınkinden daha uzun ve daha kalındır.

Fıstıkçamı (P.pinea): Bu çam türü, şemsiyeye benzer bir büyüme gösterir. Bu tür de Akdeniz çevresi memleketlerinde yetişir. Memleketimizde Antalya Aksu Irmağı-Manavgat arası ve Bergama Kozak nâhiyesinde topluluklar meydana getirir. Diğer sâhil bölgelerinde münferit ağaçlar hâlindedir. Vatanı muhtemelen Doğu Akdeniz çevresidir. Kozalakları ikişer ikişer ve karşılıklı olarak daldan çıkar. Kozalaklardan elde edilen oldukça büyük tohumlarına "çamfıstığı" denir. Besin olarak kullanılır. Bol miktarda yağ taşır. Ortalama olarak bir ağaçtan 120 kg kozalak ve bundan da 6-8 kg temiz iç fıstık elde edilir.

Sarıçam (P.silvestris): Avrupa'da ve Sibirya'da geniş bir yayılma alanı olan sarıçamın, Türkiye'de

Türk-Rus sınırından îtibâren batıya doğru uzanan ve 38. enlem dâiresi dolaylarına kadar inen bir yayılma alanı vardır. Bu bölgelerde dağların yüksek yerlerinde ağaç sınırı 1800-2000 metreye kadar çıkabilen çam türüdür. Kozalakları saplı olduğundan aşağı doğru sarkar. Sürgünleri açık sarı, iğne yaprakları açık yeşil renkte, kıvrıktır. Tomurcukları reçinesizdir. Gövdelerinden, yaralanması suretiyle reçine elde edilir.

Kullanılan kısımları ve kullanılışı: Çam türlerinin gövdelerinin yaralanması sûretiyle elde edilen ham reçine, terementi veya çamsakızı olarak da bilinir. Bu madde çok eskiden beri bilinmekte ve çeşitli yerlerde kullanılmaktadır. Târihî belgelere göre en eski reçine istihsal bölgesi Akdeniz çevresi memleketleridir. Eskiden olduğu gibi bugün de reçine ihtivâ eden çıra, bir aydınlatma ve tutuşturma aracı olarak kullanılmaktadır.

Eski Mısır'da reçine, mâcun veya yapıştırıcı madde olarak kullanılmıştır. Özellikle Halepçamından elde ettikleri reçineleri, yüzyıllarca dayanan mumyaların reçinelenmesinde, verniklerin yapılmasında kullanmışlardır. Eski Yunanlılar ve Romalılar dezenfektan özelliğinden dolayı, özellikle lâdin ve köknar reçinelerini bâzı şifâlı ilâçların yapımında kullanmışlardır.

Bir ağacın terementi verimi yaşına, istihsal metoduna, mevsimine ve ağacın yetiştiği mıntıkanın iklimine sıkı sıkıya bağlıdır. Anadolu'daki çam türlerinin gövde odununda tesbit edilen ham terementi miktarları şöyledir:

Kızılçam % 7.32, fıstıkçamı % 7.75, karaçam % 4.7, sarıçam % 6.8.

Ham reçine uzun süre hava ile temas ettiği takdirde, içindeki terementi esansı uçar ve yerine şeffaf, sert, kahve renginde kolofan maddesi kalır. Aynı zamanda ham reçineden su buharı destilasyonu sonucunda %10-30 terementi esansı ve % 70-90 kadar da kolofan elde edilir. Ham reçineyi meydana getiren her iki madde de çeşitli yerlerde kullanılır. **Kehribar**; çam ve lâdin türleri reçinelerinin fosilleşmesinden meydana gelir.

Terementiden elde edilen terementi esansı (halk arasında neft yağı), âdi ısı derecelerinde akıcı ve uçucu bir yağdır. Bu yağ çeşitli endüstri alanlarında, çoğunlukla yağlı boya ve vernik endüstrisinde, ayakkabı boya ve cilâları, parke cilâları yapımında kullanılır. Parfümeride, pomad ve merhemlerin, böcek öldürücü ilaçların yapımında da kullanılır.

Kolofanın da çok geniş kullanma yeri vardır. Sabun ve sabun tozları yapımında, vernik endüstrisinde, kâğıt yapımında, kibrit yapımında, dezenfektan yapımında, kabloların izole edilmesinde, matbaa boyaları, makina ve araba yağları îmâlinde vs. kullanılır.

Kızılçam, sarıçam ve diğer çam türlerinin odun kabukları, tanen ihtivâ ettiklerinden deri endüstrisinde kullanılır.

Sarıçamın kurutulmuş tomurcuklarından tıpta istifade edilir. Bileşiminde uçucu yağ, acı maddeler, heterozitler vardır. İdrar ve balgam söktürücü olarak kullanılır.

ÇAMGİLLER (Pinaceae);

Alm. *Pinazeen (pl),* **Fr.** *Pinacées (pl)* **İng.** *Pinaceae.* Açık-tohumluların (Gymnospermae), kozalaklar (Coniferae)takımından, başlıca Kuzey Yarımkürede yayılmış olan, reçine taşıyan, bir evcikli, yaz kış yapraklarını dökmeyen ağaçları ihtivâ eden ve 10 cinsi, yaklaşık 210 türü bulunan familya. Yapraklar linear veya iğne biçimindedir. Erkek kozalaklar küçük, otsu, çok stamenli olup, dişi kozalaklar çok pulludur. Tohumlar kanatlı veya kanatsızdır. Bu familyanın önemi, çeşitli türlerinin geniş ormanlar teşkil etmelerinden başka, sanâyiye vermiş oldukları reçine, kereste, kâğıt hamuru gibi ekonomik değeri olan maddelerden ileri gelmektedir. Türkiye'de 4 cins (çam, köknar, katranağacı, ladin) türü yetişmektedir.

ÇAMURHOPLAR (Bkz. Kaya Balığı)

ÇAN;

Alm. *Grosse Glocke (f),* **Fr**. *Cloche (f),* **İng.** *1. Large bell, 2. gong.* Ses çıkaran bir âlet. Tunç gibi, çınlayıcı mâdenlerden çeşitli boylarda yapılır. Bu âletin içinde asılı dil denen bir tokmak vardır. Dil çana vurunca ses çıkar. Çanların büyüklerine "Pampana" da denir. Pampanalar önceleri tren istasyonlarında trenin geliş ve kalkışını bildirmek için kullanılırdı.

Eski zamanlarda, köy, kasaba ve hatta şehirlerde çan, bir işâret vâsıtası, duyurucu olarak kullanılırdı. Hıristiyanlarda paskalya, yortular, millî günler, zafer, mağlubiyet, ibâdet zamanları, çan çalınmaktadır. Ölümler, yangınlar ve çeşitli felâket haberleri, cemiyeti alâkadar eden hâdiseler de çanla duyurulurdu. Bunun için çanlar, olaylara göre ayrı ses tonlarında çalınırdı. Bu âdetler Müslümanlarda yoktur. Bugün de kiliselerde ibâdet zamanları, çan çalınarak bildirilmektedir. Bu çanlara "nâkûs" çalana ise "zangoç"

denir.

Osmanlı İmparatorluğunda ise, çanla ilgili bir kânun çıkarılmıştı. Buna göre, Müslümanların çok olduğu yerde çan çalınması kesinlikle yasaktı. Tanzimat devrinde bu kânun yürürlükten kaldırıldı.

ÇANAKKALE;

Çanakkale Boğazının iki kıyısında (Avrupa ve Asya üzerinde) yer alan, üstün tabiat güzellikleri yanında Türk târihinde destanlar yazıldığı bir ilimiz. 25°35' ve 27°45' doğu boylamları ile 39°30' ve 40°45' kuzey enlemleri arasında yer alır. Edirne, Tekirdağ, Balıkesir, Marmara Denizi ve Ege Denizi ile çevrilidir. Trafik numarası 17'dir.

İsminin Menşei

Çanakkale'nin ilk ismi "Troas"tır. Sonradan "Hellespont" ismiyle anıldı. Osmanlı Devletinin Çanakkale'yi fethinden önce "Dardanellos" adını almıştı. Fâtih Sultan Mehmed Han, Çanakkale'nin Anadolu topraklarında bir kale yaptırdı. Bu sebeple şehre "Kale-i Sultânî" ismi verildi. Son asırlara kadar bu isimle anılan şehir, kalenin çanağa benzemesi veya çanak-çömlek sanâyiinin ileri olması ile "Çanakkale" ismiyle anılmıştır.

Târihi

Çanakkale, Anadolu'nun ve Ortadoğu'nun stratejik bir bölgesidir. Bu sebeple geçmişte pekçok istilâlalara uğramıştır. Çanakkale il merkezine 30 km mesâfede bulunan Truva harâbeleri en eski yerleşim merkezlerindendir. Truva iki bin sene Anadolu'nun bir kültür merkezi olmuştur. Truva harâbeleri 9 yerleşme katına sâhiptir. M.Ö. 3200 ile M.S. 400 seneleri arasına âittir.M.Ö. 1200 târihinde Akalılar (Akhaialılar) Truva Kalesini ele geçiremeyince gemilerine bindiler, kale dibinde ise tahtadan yapılmış büyük bir at bıraktılar. Bu atı kale içine alan Truvalılar, zafer şenlikleri yaparken, at içinde gizlenen Akalar, kale kapılarını açarak gemideki diğer askerlerle birlikte saldırıp şehri ele geçirdiler.

Bu bölgeyi Akalardan sonra Ispartalılar, M.Ö. 6. asırda Persler ve M.Ö. 4. asırda Makedonya Kralı İskender işgâl etti. İskender, M.Ö. 334'te Çanakkale Boğazından geçti. İskender ölünce Makedonyalı generaller, bu bölgeye sâhib olmak için devamlı mücâdele ettiler. Netîcede Roma İmparatorluğu bölgeye hâkim oldu. Roma M.S. 395'te ikiye bölününce, bu bölge Doğu Roma'nın payına düştü. Bir ara Hun Türkleri geçici olarak bu bölgeye sâhib oldular. İslâm orduları 668, 672 ve 717 senelerinde kudretli donanmalarıyla Çanakkale Boğazından geçerek İstanbul'u kuşattılar ve Çanakkale bölgesini üs olarak kullandılar.

Bizans, Lâtin, İtalyan cumhuriyetleri ortaklaşa bu bölgeye hâkim oldular. 1071 Malazgirt Zaferinden sonra Selçuklular Çanakkale'ye kadar geldiler. Fakat Çanakkale Boğazını tam olarak ele geçiremediler. 1097'de Haçlı seferlerinde İznik'i Haçlı ordusu işgâl edince, Selçuklular Marmara ve Ege Denizi kıyılarından içlere doğru taktik îcâbı çekildiler.

1113'te Emir Muhammed komutasındaki Türk birlikleri Çanakkale'ye kadar geldilerse de, 1147-1149 İkinci Haçlı Seferi sebebiyle geri çekildiler. Anadolu Selçuklu Devletinden ayrılarak bağımsız olan Karesi Beyliği, Çanakkale'yi kesin olarak ele geçirdi. 1345'te Orhan Gâzi zamânında Karesi Beyliği Osmanlı Devletine katıldı.Türkler Avrupa'ya Çanakkale'den geçerek çıktılar. Şehzâde SüleymânPaşa tarafından 1349'da Gelibolu fethedildi. Birinci Murad zamânında 1362'den sonra Boğaz'ın bütün kıyılarını Osmanlılar fethettiler. Tanzimata kadar Gelibolu Cezayir-i Bahri Sefid (Akdeniz Adaları)veya Kaptan Paşa eyâletinin merkeziydi. Çanakkale, Kocaeli, Rodos, Oniki Ada, Asya adaları (Midilli, Sakız ve diğerleri), İyonya adaları (Korfus, Kefalonya ve diğerleri)Siklad adaları ve Egriboz Adası bu eyâlete bağlı idi. Çanakkale'nin Truva ile ilgisi yoktur. Çanakkale şehrini Fâtih Sultan Mehmed Han kurmuş ve geliştirmiştir.

Fâtih'ten sonra da coğrafî durumu îtibâriyle gelişmesine devâm etmiştir.

Tanzimattan sonra Biga bağımsız sancağının merkezi olmuştur. Cumhuriyet devrinde kendi ismini taşıyan ilin merkezi olmuştur. Birinci Dünyâ Savaşında İngiliz, Fransız ve Rus donanmaları Çanakkale Boğazını geçip, İstanbul'u ele geçirmek, Rusya'ya boğazlar yolunu açmak için saldırdılar.Savaş 3 Kasım 1914'te İngilizlerin Seddülbahir'i denizden dövmesiyle başladı. 19 ve 23 Şubat 1915 saldırılarından netîce alamayınca, 18 Mart 1915'te büyük bir saldırı yaptılar. Bu saldırıda düşman, 3'ü büyük zırhlı olmak üzere 9 savaş gemisi kaybetti. 11 savaş gemisi de ağır yaralandı. Denizden netîce alamayan düşman kuvvetleri, 25 Nisan 1915'te Seddülbahir ve Arıburnu'na kuvvet çıkardılar.

Seddülbahir, Arıburnu, Morto Koyu, Alçıtepe, Kanlısırt, Conk Bayırı, Kabatepe, Kocaçimen ve Anafartalarda çok kanlı mevzi ve göğüs göğüse savaşlar oldu.Türk askeri kahramanlık destanları yazdı. "**Çanakkale geçilmez!**" fikrini kabullenen düşman kuvvetleri, hezîmetlerini sineye çekerek 9

Ocak 1916'da çekilip gittiler. Düşmanın çoğu müstemleke askeri olan 252.000 kaybına karşılık 253 bin kaybımız oldu. Bu savaşta Osmanlı Devleti en seçkin ve genç evlatlarını kaybetmiştir. (Bkz. Çanakkale Savaşları)

Fizikî Yapı

Çanakkale topraklarının yarısı ormanlarla kaplı, geri kalan yarısı da ekime elverişlidir. Ekime elverişli olmayan kısım % 3'tür. Arâzinin % 15'i ovalardan, % 45'i dağ ve yaylalardan ve geri kalan % 40'ı platolardan ibârettir. İl toprakları oldukça dalgalıdır. Orta kısımlar daha çok tepelik bir görünüş içindedir. Arâzi volkaniktir.

Dağları: Marmara bölgesinin Uludağ'dan sonra en yüksek dağı Kazdağı (Karataş Tepesi, 1774 m), Çanakkale ili içindedir. Diğer dağlar Kazdağı etrâfında yer alırlar.

Kırlangıç Tepe (1339 m), Gürgen Dağı (1450 m), Arpatarla Tepe (1307 m), Tekekaya Tepe (1383 m), Katran Dağı (1330 m), Susuz Dağı (1010 m), Eğrimermer Tepe (1398 m), Ardıçbaşı Dağı (1355 m), Kalafat Tepe (1417 m), Kalburcu Tepe (1307 m)ve Sazak Tepe (1184 m)dir. İlin Rumeli yakasındaki en yüksek dağ Koru Dağ olup 726 m'dir. İlin Işıklar Dağının uzantıları Boğaz ve Saros Körfezine dik yamaçlar şeklinde iner. 400 metreden azdır. Bunlar Yassı Tepe (374 m), Kömür Tepe (404 m), Bakacak Tepesi (253 m), Üveylik Tepe (363 m), Gâziler Tepesi (260 m), Karaburun Tepe (423 m) ve Kocaçimen Tepe (305 m)dir. Gökçeada'nın en yüksek yeri Tepeköy (678 m), Bozcaada'nın ise Göztepe (192 m)dir. Yaylaları azdır. Biga Yarımadasında ve Ayvacık yakınlarında bulunur.

Ovaları: Ovalar az olup, arâzinin % 15'idir. Başlıca ovalar, Kavak Ovası (Saroz Körfezi yakınında), Yalova Ovası (Kumköy), Kilye ve Pirsen ovaları (Gelibolu), Biga ve Karabiga ovaları, Agonya Ovası (Yenice), Bayramiç ve Kumkale ovaları ise eski Menderes'in aktığı alanlardır.

Akarsuları: Akarsuların hepsi Kazdağı'ndan ve çevresinden çıkan küçük akarsulardır. Yazın suları çok azalır. İlkbahar ve sonbaharda su seviyeleri yükselir. **Tuzla Çayı:** Çal dağından çıkar. Bâzı derelerle birleşerek Ege Denizine dökülür. Uzunluğu 50 kilometredir. **Eski Menderes Çayı:** Kazdağı'ndan çıkar, Ezine yakınında Akçin Çayı ve sonra da Dümrek Çayı ile birleşir. Karanlık limanda Ege Denizine dökülür. Uzunluğu 110 kilometredir. **Sarıçay (Kocaçay):** Kirazlı Dağ ve Aladağ'dan çıkan derelerin birleşmesi ile meydana gelir. Çanakkale'de denize dökülür. Uzunluğu 40 kilometredir. **Kocabaş Çayı:** Aladağ, Akdağ ve Sapçı Dağından çıkan dereler ve diğer küçük dereciklerin Biga yakınında birleşmesi ile meydana gelip, Marmara Denizine dökülür. Uzunluğu 80 kilometredir. **Kavak Çayı:** Gelibolu Yarımadasından geçerek Saroz Körfezine dökülür. Uzunluğu 50 kilometredir. Gönen Çayının kaynakları Çanakkale ilindedir. Kepez ve Burgaz dereleri de bu ilçenin akarsularıdır.

Gölleri: Çanakkale ilinde büyük göller yoktur. Yazın kuruyan **Tuzla Gölü** (Gelibolu Yarımadasında) ile **Emir Gölü** (Biga Yarımadasında) en önemlileridir. **Atikhisar Barajı** 37 m yükseklikte, 60 milyon m^3 su toplanır. Uzunhızırlı Sun'î Gölünde 500 bin m^3 su toplanır.

Çanakkale Boğazı: Avrupa ve Asya'yı ayıran Marmara Denizini Ege Denizine bağlar. Marmara ve Karadeniz'den gelen az tuzlu hafif sular üstten Ege Denizine; Akdeniz'den gelen çok tuzlu ağır sular alttan Marmara Denizine ulaşır. En derin yeri 100 metredir. Derinliği 60 m olan bir çukurdan sular akar. Avrupa kıyısı 78 km, Asya kıyısı 94 kilometredir. Orta çizgi 65 kilometredir. En dar yeri 1375 m, en geniş yeri 2570 metredir.

İklimi ve Bitki Örtüsü

Genel olarak ılıman sayılır. Akdeniz iklimiyle Karadeniz iklimi arasında bir geçiş iklimi husûsiyeti gösterir. Edremit Körfezinde Akdeniz iklimi hüküm sürerken, orta kısımda ve Gelibolu Yarımadasında havalar soğuk geçer Balkanlar üzerinden gelen soğuk rüzgârlar tesirli olur. Kar yağışı azdır. Yağış kış ve ilkbaharda fazladır. Yıllık yağış miktarı 600-1200 mm arasındadır. Don olayları fazladır. Senede bir aya yakın donlu geçer. Sıcaklık -10° ile +38° arasında seyreder.

Çanakkale'nin ancak % 3'ü ekime elverişli değildir. % 53'ü ormanlarla ve % 10'u çayır ve mer'alarla örtülüdür. Ormanlar iç bölgelerde daha kesiftir. % 34 arâzide çeşitli tarım ürünleri ekilir. Orman bakımından en zengin illerimizden biridir.

Ekonomi

Çanakkale ilinin ekonomisi tarıma dayanır. Sanâyi yeni yeni gelişmektedir. Turizm, balıkçılık ve ormancılığın ekonomideki yeri giderek artmaktadır. İmâlat sanâyi gelişmektedir. Balık, üzüm ve seramik meşhurdur.

Tarım: Çanakkale'de ekilen arâzi 200.000 hektara yakındır. Ayçiçeği üretiminde Türkiye'nin ikinci ilidir. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, yulaf, çavdar, susam, tütün, baklagiller (fasulye, nohut, bezelye ve

börülce)dir. Bağcılık çok ileridir. Çavuş, hafızali, kozak, karadikenli, elhamra, karasakız ve mevrupalya üzümleri meşhurdur. Zeytin istihsalinde Balıkesir, İzmir ve Aydın'dan sonra dördüncü sırada yer alır. 35.000 hektarlık zeytinlik sahası vardır. Kavun, karpuz, şeftali, ceviz, erik, badem, vişne, elma, armut, kiraz gibi meyveler ve domates ve biber başta olmak üzere, patlıcan, pırasa, lahana, ıspanak ve havuç gibi sebzeler de bol miktarda yetişir. Seracılık için bölge çok elverişlidir. Sıcak termal suları çoktur. Tarımda, sulama, gübreleme, ilaçlama ve modern tarım araçlarının kullanılması ileri seviyededir.

Hayvancılık: Çanakkale il sınırları içinde hayvancılığın önemli bir yeri vardır. Koyun, keçi ve sığır beslenir. 50.000'e yaklaşan arı kovanlarından elde edilen bal çok güzel kokulu ve lezzetlidir. Çoğu çam balıdır. Türkiye'nin mühim bir balıkçılık merkezidir. Balık bakımından çok zengindir. Tekir, mercan, barbunya, sardalya, lüfer, palamut, kılıç ve kolyoz gibi balıklar en çok avlananlarıdır. Lapseki, Biga ve Gökçeada halkının çoğunluğu geçimini balıkçılıkla temin eder.

Ormancılık: Çanakkale il topraklarının % 53'ünün ormanlarla kaplı olması sebebiyle ormancılığın ekonomide mühim yeri vardır. 217 köyü orman içinde, 204 köy orman kenarındadır. Her sene ortalama olarak 850.000 ster yakacak odun yanında, 170.000 m^3 tomruk, 20.000 m^3 mâden direği, 14.000 m^3 sanayi odunu, 950.000 m^3 kağıtlık odun ve 5000 m^3 telgraf direği Çanakkale ormanlarından elde edilir. Ormanlarda kızılçam, karaçam, köknar, fetkek çamı, kayın, kestâne, meşe ve gürgen gibi ağaçlar bulunur.

Mâdencilik: Çanakkale il sınırları içinde zengin mâden yatakları tesbit edilmesine rağmen, ancak bâzıları işletilmektedir. Zengin kurşun, demir, bakır, altın, çinko, antimuan, molipten, pirit ve arsenik yatakları henüz işletilmemektedir.

Seramiklerin direncini artıran Wollastonit'in Türkiye'de çıkarılan miktarının % 75'i ve seramik, kaplama, boya ve ilaç sanâyiinde kullanılan "talk" Çanakkale'de çıkarılır. Zengin linyit yataklarından bir kısmı işletilmektedir.

Sanâyi: Yakın zamâna kadar tarıma dayalı sanâyi bulunuyordu. 1973'ten bu yana başta seramik olmak üzere taş ve toprağa dayalı sanâyi oldukça gelişmiştir. Çanakkale 1973'te "kalkınmada öncelikli iller" arasına alınınca büyük gelişme olmuştur.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfûsu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 432.263 olup, 168.529'u şehirlerde, 263.734'ü köylerde yaşamaktadır.

Örf ve âdetleri: Çanakkale bölgesinde eski çağlardan bu yana birçok milletler ve medeniyetler gelip geçmiş, fakat 11. asırda Türklerin yerleşmesi ile Türk-İslâm kültürü hâkim olmuş, eski kültürler unutulmuştur. Diğer illerde olduğu gibi, Çanakkale'de de Türk İslâm kültürünün değer ölçüleri örf ve âdetlerde ve sosyal hayâtın her cephesinde görülür. Türkülerinde kahramanlık hâkimdir. "Çanakkale içinde aynalı çarşı-Ana ben gidiyorum düşmana karşı" gibi. Türk devri ve eski çağlarla ilgili çeşitli efsâneler vardır. Oyunları zeybek tipidir. Batı Anadolu'nun tesiri vardır.Müziğinde ise Trakya'nın tesiri hâkimdir. Müzik âletleri davul, zurna, def, dilli kaval ve zilli maşadır. Mahallî kıyâfet düğünlerde giyilir. Bindallı, balkaymak, üçetek, libade, çendil, şalvar, bürümcük, oyalı yazma ve başaltın kadın kıyâfetleridir. Erkek kıyâfetleri ise potur, kuşak, tozluk, beyaz yün çorap ve çarıktır. Başlıca oyunları ağır halay havası, bıçak havası, dört güllü, hora, Gelibolu zeybeği, harmandalı, karşılama ve sepetçioğlu zeybeğidir.

Meşhur yemekleri ise, sahan mantısı, kaçamak, saray tatlısı, basma helva, simit lokumu ve köy azığıdır. Halıcılık, çanak-çömlek, testi, toprak işi el san'atları köylerde çok ileridir. Sarı killi toprağın fırınlanması ile yapılan çanak-çömlek (seramik) meşhurdur.

Eğitim: Eğitim bakımından Türkiye'nin 75 ili içinde üçüncü sıradadır. Okur-yazar nisbeti % 85'e yakındır. Okulsuz köy yoktur. Bütün ilde 15 lise ve 30 meslek ve teknik lise vardır. Eğitim Enstitüsü, Eğitim Fakültesi olmuştur. Elektronik, halıcılık, işletme-muhâsebe, harita ve kadastro ve inşaat, seramik bölümlerini ihtivâ eden Meslek Yüksek Okulu da fakülte hâline gelmiştir.

İlçeleri

Çanakkale, biri merkez olmak üzere 12 ilçeden ibârettir.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 81.435 olup, 53.995'i ilçe merkezinde 27.440'ı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 27, İntepe bucağına bağlı 11 ve Kirazlı bucağına bağlı 11 köyü vardır. Yüzölçümü 949 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 86'dır. İlçe toprakları ovalardan yüksekliği az tepeler ve yaylalardan meydana gelir. Kıyı ovasının hemen ardından başlayan tepelerin yüksekliği doğu ve güneydoğuya gidildikçe artar. İlçe topraklarını Çanakkale, Koca Çay ve Sarı Çay sular. Tepeler

ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarım ve sanâyiye dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, pamuk, üzüm, zeytin, baklagiller olup, akarsu boylarında sebze ve meyve yetiştiriciliği yaygındır. Hayvancılık, balıkçılık ve ipekböcekçiliği yapılır. İldeki sanayi sektörünün çoğu merkez ilçededir. Konserve fabrikası, Petrokimya fabrikası, yağ ve sabun fabrikaları, deri işleme atölyeleri ve orman ürünlerini işleyen işletmeler başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi Çanakkale Boğazının en dar kısmının doğu kıyısında kurulmuştur. Şehir Fatih Sultan Mehmed Hanın yaptırdığı Çimenlik Kalesi etrafında gelişmiştir. Kocaçay şehri ikiye böler. Bir liman şehri olan ilçeden İstanbul-İzmir karayolu geçer. Çanakkale-Eceabat arasında devâmlı feribot seferleri ile Asya-Avrupa bağlantısı sağlanır. Çanakkale limanından ithalat ve ihracat da yapılır.

Ayvacık: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 30.534 olup, 5595'i ilçe merkezinde, 24.939'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 39, Gülpınar bucağına bağlı 19, Küçükkuyu bucağına bağlı 16 köyü vardır. Yüzölçümü 874 km2 olup, nüfus yoğunluğu 35'tir. İlçe toprakları, güney ve batısındaki dar kıyı ovaları ve hemen bunun ardından yükselen plato ve tepelerden meydana gelir. Bölgenin en yüksek dağı olan Kazdağ, ilçenin batısında yer alır. İlçe topraklarını Tuzlaçayı sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri zeytin, tahıl, baklagiller ve meyvedir. İlin en zengin zeytinlikleri bu ilçededir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. Balıkçılık ve turizm özellikle kıyı kesimlerin geçim kaynaklarındandır. İlçede zeytini işleyen küçük atölyeler vardır.

İlçe merkezi, Baba Burnunun yakınında tepelik bir alanda kurulmuştur. Eski ismi Ayvalı Oba idi. Çanakkale-İzmir karayolu ilçeden geçer. İlçe merkezinin çevresinde bölgenin en zengin zeytinlikleri yer alır. İl merkezine 73 km mesâfededir. Ticârî ilişkilerini il merkezinden çok, 59 km mesâfedeki Balıkesir'in Edremit ilçesi ile kurar. Târihî Assos şehri, ilçenin yakınındadır. Belediyesi 1876'da kurulmuştur.

Bayramiç: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 31.949 olup, 10.156'sı ilçe merkezinde, 21.793'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 32, Evciler bucağına bağlı 15, Yiğitler bucağına bağlı 26 köyü vardır. Yüzölçümü 1275 km2 olup, nüfus yoğunluğu 25'tir. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Güney ve doğusunda Kaz Dağı yükselir. Eski Menderes Çayı vâdisinde Bayramiç Ovası yer alır. Dağlar gür ormanlar ile kaplıdır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, yulaf, baklagiller, elma ve üzümdür. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli ise de çayır ve mer'aların ekim alanı yapılması yüzünden büyük ölçüde gerilemiştir. Meşe palamutlarından çıkarılan tanen önemli gelir kaynağıdır.

İlçe merkezi Eski Menderes Çayı kıyısında kurulmuştur. Çevresi ormanlık olup, çay kısıyında Meşe korulukları vardır. İl merkezine 75 km mesâfededir. İlin tabiî güzelliği bakımından en güzel ilçesidir. Belediyesi 1982'de kurulmuştur.

Biga: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 75.513 olup, 20.753'ü ilçe merkezinde, 54.760'ı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 37, Bakacak bucağına bağlı 16, Balıkçıçeşme bucağına bağlı 17, Gümüşçay bucağına bağlı 13, Karabiga bucağına bağlı 8, Sinekçi bucağına bağlı 11 köyü vardır. Yüzölçümü 1331 km^2 olup nüfus yoğunluğu 57'dir. İlçe toprakları, Marmara denizi kıyısında yer alan ovadan ve bunun hemen ardından yüksekliği az olan tepelik arâziden meydana gelir. Biga ovası Kocabaş çayının taşıdığı alüvyonlu topraklarla kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri tahıl, ayçiçeği ve susamdır. Sebzecilik yaygın olup, en çok domates üretilir. Hayvancılık tarımdan sonra önemli gelir kaynağıdır. En çok sığır ve koyun beslenir. Kıyılarda, özellikle Karabiga'da balıkçılık yapılır. Süt, konserve ve yem fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdı. Peynir üretiminde Çanakkale'nin en ileri ilçesidir. İlçe merkezi, kıyıdan 24 km içeride, Ballıkaya Tepesinin eteğinde kurulmuştur. Çan ve Lapseki üzerinden iki ayrı yolla il merkezine bağlanır. İl merkezine Çan üzerinden 101 km, Lapseki üzerinden 98 km mesafededir. Karabiga iskelesi İstanbul ile ulaşımda önemlidir.

Bozcaada: 1990 sayımına göre nüfusu 1903'tür Köyü yoktur. Yüzölçümü 36 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 53'tür. Ege Denizinin kuzeydoğusunda, Çanakkale Boğazına 19 km, Çanakkale kıyılarına 6 km uzaklıkta bir adadır. Toprakları genelde düz olup, hafif engebelidir. En yüksek noktası 191 m ile Göztepe'dir.

Ekonomisi tarım ve balıkçılığa dayanır. Bağcılık çok gelişmiş olup, çavuş üzümü çok meşhurdur. Ada çevresinde avlanan balıklar, İstanbul'a gönderilir. Üzüm işleyen fabirakaları başlıca sanayi kuruluşlarıdır. İlçe merkezi liman çevresinde kurulmuştur. Anadolu kıyısındaki odun iskelesinden düzenli motor ve feribot seferleri vardır. İlçe belediyesi 1923'te kurulmuştur.

Çan: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 51.713 olup, 23.855'i ilçe merkezinde, 27.858'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 45, Etili bucağına bağlı 23 köyü vardır. Yüzölçümü 1722 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 30'dur. İlçe toprakları engebelidir. Dağ ve tepeler fazla yüksek değildir. Dağlar arasında fazla büyük olmayan Çan Ovası yer alır. Ovayı Güllü Çayı sular. Dağlar gür ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri tahıl, baklagil, şekerpancarı, ayçiçeği tütün, sebze ve meyvedir. Hayvancılık gelişmiş olup, en çok sığır beslenir. Türkiye'nin en büyük fabrikalarından olan seramik fabrikası başlıca sanâyi kuruluşudur. İlçe topraklarında bulunan linyit, kaolin ve alçı taşı yatakları işletilir. Halı ve kilim dokumacılığı köylerde yaygındır. Orman ürünlerini işleyen atölyeler vardır.

İlçe merkezi Çan Deresi ile Kocakonak Tepesinin güney yamaçları arasında kurulmuştur. Çanakkale-Balıkesir karayolu ilçeden geçer. Seramik fabrikası ilçenin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. İlçe belediyesi 1945'te kurulmuştur. İlçede her sene seramik bayramı düzenlenir.

Eceabat: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 9671 olup, 4055'i ilçe merkezinde, 5616'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 12 köyü vardır. Yüzölçümü 490 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 20'dir. İlçe toprakları, yüksekliği az tepeler ve bunlar arasında yer alan küçük düzlüklerden meydana gelmiştir. Üç tarafı denizle çevrilidir. Anafartalar limanının doğusunda Tuz Gölü yer alır.

Ekonomisi balıkçılığa dayalıdır. Eceabat'ta büyük balıkçı teknelerinin sığındığı dalgakıranlar vardır. Avlanan balıkların büyük kısmı İstanbul'a gönderilir, bir kısmı da konserve fabrikasında işlenir. Hayvancılık ve tarım gelişmiştir. En çok koyun ve sığır beslenir. Başlıca tarım ürünleri buğday, ayçiçeği, bakla, zeytin olup, ayrıca az miktarda elma, şekerpancarı, pamuk ve üzüm yetiştirilir.

İlçe merkezi, Çanakkale Boğazının batı kıyısında, ve il merkezinin tam karşısındaki koyda kurulmuştur. Trakya'yı Anadolu'ya bağlayan karayolu ulaşımı Eceabat-Çanakkale arasında çalışan feribotlarla sağlanır. İlçe belediyesi 1923'te kurulmuştur.

Ezine: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 34.234 olup, 11.167'si ilçe merkezinde, 23.067'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 39, Geyikli bucağına bağlı 11 köyü vardır. Yüzölçümü 474 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 72'dir. Biga Yarımadasında yer alan ilçe toprakları, deniz kıyısında yer alan ova ve bunun ardından yükselen dağlardan meydana gelir. Kuzeyinde Kayacı Dağı, güneyinde Kavak Dağı yer alır. İlçe topraklarını Eski Menderes Çayı ve kolları sular. Dağlar ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, bakla, fasulye, ayçiçeği, susam, pamuktur. Sebze ve meyvecilik gelişmiştir. En çok zeytin ve domates üretilir. Hayvancılık ekonomik açıdan ikinci derecede gelir kaynağıdır. Düz kesimde sığır, dağlık ve yaylalık alanlarda koyun ve keçi beslenir. Ege kıyılarında ise balıkçılık yapılır. Çimento fabrikası, tuğla ve kiremit fabrikası, zeytinyağı imalathâneleri, plastik işleme tesisleri başlıca sanayi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Akçin Deresi kenarında, kurulmuştur. Çanakkale-İzmir karayolu ilçenin doğu kıyısından geçer. İl merkezine 46 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1886'da kurulmuştur.

Gelibolu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 40.020 olup, 18.670'i ilçe merkezinde 21.350'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 14, Bolayır bucağına bağlı 4, Kadıköy bucağına bağlı 8 köyü vardır. Yüzölçümü 806 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 50'dir. İlçe toprakları Gelibolu yarımadasında yer alır. Genelde düz olan ilçe topraklarının en yüksek noktası 404 m ile Kömürtepe'dir. Cumalı ve Kavak dereleri ilçe topraklarını sular.

Ekonomisi tarım ve balıkcılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri arpa, şekerpancarı, buğday, ayçiçeği, üzüm ve zeytindir. Marmara ve Ege kıyılarında yaşıyan halk balıkçılıkla uğraşır. Hayvancılık gelişmiş olup, koyun sığır ve keçi beslenir. Konserve fabrikası, Selektör fabrikası, zeytinyağı ve ayçiçeği yağı imalathâneleri, tarım araç ve gereç atölyeleri başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Marmara Denizinden Çanakkale Boğazına girişte boğazın batı kıyısında kurulmuştur. Büyük bir limanı vardır. Buradan ihrâcat ve ithâlât yapılır. Keşan-Eceabat karayolu ilçenin batı kıyısından geçer. Gelibolu-Lapseki arasında düzenli arabalı vapur seferleri yapılır. İl merkezine 47 km mesafededir. Evliyâ Çelebi'ye göre Gelibolu ismi "Veli bol" veya "Geliri bol" isminden gelmektedir. Avrupa kıtasında ilk Osmanlı fethi Gelibolu olup, 1354'te Gâzi Süleyman Paşa tarafından fethedilmiştir. İstanbul'un fethine kadar deniz üssü ve tersâne olarak kullanılmıştır. Çanakkale Savaşlarında önemli muhârebelere sahne olmuştur.

Gökçeada (İmroz): 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 7948 olup, 6074'ü ilçe merkezinde 1874'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 7 köyü vardır. Yüzölçümü 279 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 28'dir. Türkiye'nin en büyük adası olan Gökçeada'nın toprakları düz olup, en yüksek

noktası 672 m ile İlyas Tepedir. En önemli akarsuyu Büyükdere olup, bu çayın üzerinde sulama ve içme suyu ihtiyacını karşılamak için kurulan bir baraj vardır.

Ekonomisi tarım ve balıkçılığa dayalıdır. Adanın büyük kısmı zeytinlikler ve bağlarla kaplıdır. Akarsu boylarında ada ihtiyâcını karşılamak için tahıl ekilir. Hayvancılık gelişmiş olup, adada bir Devlet üretme çiftliği vardır. En çok koyun beslenir. Ege Denizinde avlanan balıklar İstanbul'a gönderilir. Kıyılarındaki otel, motel ve tatil köyleri yazın turistik açıdan önemlidir.

İlçe merkezi, adanın doğu kesiminde 50 m yükseklikte bir tepenin üzerinde kurulmuştur. İlçe merkezine 6 km mesafedeki Kuzu limanından Çanakkale'ye düzenli feribot seferleri yapılır. İlçe belediyesi 1902'de kurulmuştur.

Lapseki: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 24.545 olup, 5789'u ilçe merkezinde, 18.756'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 23, Meyçayır bucağına bağlı 9 ve Umurbey bucağına bağlı 8 köyü vardır. Yüzölçümü 955 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 26'dır. Biga Yarımadasının kuzey kesiminde yer alan ilçe toprakları, fazla yüksek olmayan dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Başlıca akarsuyu Umurbey Deresidir.

Ekonomisi tarım ve balıkçılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, üzüm, elma, yulaf, zeytin ve baklagiller olup, ayrıca az miktarda arpa ve ayçiçeği yetiştirilir. Hayvancılık gelişmiştir. Tabiî kumsalları ile Çardak bucağı yazın ilgi görür. İlçe topraklarında barit yatakları vardır.

İlçe merkezi, Çanakkale Boğazının doğu kıyısında tabiî bir liman kıyısında kurulmuştur. İl merkezine 40 km mesâfede, gelişmemiş bir yerleşim merkezidir. Gelibolu Lapseki arasında düzenli feribot seferleri yapılır.

Yenice: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 42.798 olup, 6517'si ilçe merkezinde, 36.281'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 7, Kalkım bucağına bağlı 17 ve Pazarköy bucağına bağlı 15 köyü vardır. Yüzölçümü 1367 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 31'dir. Biga Yarımadasının doğusunda yer alan ilçe toprakları, fazla yüksek olmayan engebeli alanlardan meydana gelir. Dağlık kesimler kestane, kayın, meşe, kızılçam ve karaçam ormanları ile kaplıdır. Gönen Çayı, Kocabaş Çayı başlıca akarsularıdır. İlçe topraklarında bakır, kurşun, çinko, kaolin, kil ve linyit yatakları vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, yulaf, arpa, tütün olup, ayrıca az miktarda üzüm, elma ve baklagiller yetişir. İlçe tütünü Agonya tütünü adıyla meşhurdur. Hayvancılık önemli gelir kaynaklarındandır.

İlçe merkezi, Çanakkale-Balıkesir karayolunun kıyısındadır. Bir Türkmen aşireti tarafından İnceköy adıyla kurulmuştur. Zamanla gelişerek Yenice ismini almıştır. İl merkezine 97 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1936'da kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Çanakkale tabiî güzelliklerle, târihî zenginliklerin kucaklaştığı bir ildir. Her köşesi târih doludur. Arkeolojik eserlerin yanında, yemyeşil tepeler, masmavi bir deniz ve tertemiz sahilleri ile turizme çok müsaittir.

Târihî eserler: Çanakkale târihî eserler bakımından oldukça zengindir. Beş bin senelik bir târihin harâbelerini ve zamânımıza ulaşan eserlerini görmek mümkündür

Çimenlik Kalesi: Çanakkale Boğazının Anadolu kıyısında Kocaçay ağzındadır. 1452'de Fâtih Sultan Mehmed Han tarafından Bizans'a denizden gelecek yardımı önlemek için yapılmıştır. Kânûnî devrinde 1552'de tâmir görmüştür. Diğer ismi, Kale-i Sultan'dır. Dış surlar ve iç kale olmak üzere iki kısımdır.

Nara Kalesi: Çanakkale'ye 6 km uzaklıktadır. 1807'de başlanmış olan yapımı İkinci Mahmud Han devrinde tamamlanmıştır.

Bozcaada Kalesi: Venedikliler zamânında yapılmış, Fâtih Sultan Mehmed devrinde tâmir ettirilmiştir. Dış surlar ve iç kaleden meydana gelen kale, son yıllarda da tâmir görmüştür.

Bigalı Kalesi: Eceabat'a 5 km uzaklıktadır. Yapımına 1807'de başlanmış olup, İkinci Mahmud Han devrinde tamamlanmıştır.

Kilitbahir Kalesi: Deniz kilidi mânâsındadır. 1462'de Fâtih Sultan Mehmed Han tarafından yaptırılmıştır. Eceabat'tadır. Hiçbir yerde uygulanmamış bir plânı vardır. Dış kale iç kale ve sarı kaleden meydana gelmiştir.

Seddülbahir Kalesi: Boğazı takviye için, 1659'da Frenk Ahmed Paşa tarafından Rumeli yakasında yaptırılmıştır. Günümüzde yıkık durumdadır.

Gelibolu Kalesi: Eski devirlerden kalan kale, Bizans İmparatoru Birinci Jüstinianus tarafından tâmir

ettirilmiştir. Günümüzde sâdece bir burcu kalmıştır.

Babakale: Ayvacık ilçesinin Babakale köyündedir. On yedinci asırda Kaymak Mustafa Paşa yaptırmıştır.

Atikhisar: Halk arasında Gavur Hisar denilen bu kale, Çanakkale-Balıkesir karayolu üzerinde yüksek ve sarp bir tepe üzerindedir. Osmanlı tekniğinin izlerini taşır. Gözetleme kuleleri, su sarnıçları ve surlar vardır.

Fâtih Câmii: Kalenin doğusunda çarşının güney ucundadır. 1452'de Fâtih Sultan Mehmed yaptırmıştır. 1862/1863'te Sultan Abdülazîz Han döneminde yenilenmiştir.

Abdurrahmân Câmii: Osmanlı câmilerinin ilk örneklerindendir. Orhan Gâzi döneminde yapılmıştır. Sultan İkinci Mahmud Han devrinde tâmir edilmiştir. Ezine ilçesindedir.

Sefer Şah Câmii: Ezine ilçesinde 14. asırda Yıldırım Bâyezîd Han zamânında yapılmıştır. Câminin yanında Sefer Şahın türbesi vardır.

Aslıhan Bey Câmii ve Külliyesi: Ezine'ye 12 km uzaklıkta Kemâli köyünde olup, câmi, hamam ve türbeden meydana gelmiştir. Sultan Birinci Murad döneminde yapılmıştır. Türbe, câminin kuzeyinde olup, günümüze ulaşan en eski türbedir. Câminin batısında yer alan hamam ise, en eski Osmanlı hamamlarındandır.

Hüdâvendigâr Külliyesi: Ezine'ye 40 km uzaklıkta Tuzla köyündedir. Câmi, medrese ve hamamdan meydana gelmiştir. Câmi, 1366'da yapılmıştır. Medrese câminin batısındadır. Dershâne ve on odadan meydana gelmiştir. Zamânımıza sâdece bir odası ulaşabilmiştir.

Ulu Câmi (Hüdâvendigâr Câmii): Sultan Birinci Murad döneminde ulu câmiler plânında yapılmış bir câmidir. Gelibolu'da olup, bölgenin en büyük yapısıdır. 1667'de onarılmış, 1889'da yeniden yaptırılmıştır.

Azebler Namazgâhı: Gelibolu'da 1407'de yaptırılmıştır. Bu tür eserlerin en güzelidir. Günümüzde yıkık vaziyettedir.

Gâzi Süleymân Paşa Câmii: Orhan Gâzi devrinde yapılmıştır. Câminin mihrabı ve batı duvarı ilk günkü hâlini korumaktadır. Birkaç sefer tâmir görmüştür.

Süleymân Paşa Câmii: Orhan Gâzi döneminde yapılmıştır. Süslü mihrâbı ve minâresi ilk şeklini korumuştur. Lapseki ilçesindedir.

Hüdâvendigâr Câmii: Sultan Birinci Murâd döneminde yapılmıştır. Lapseki ilçesinin Umurbey köyündedir.

Yâkup Bey Külliyesi: Lapseki ilçesinin Çardak bucağındadır. Câmi, medrese, okul ve handan meydana gelen külliyeyi 1472'de Gâzi Yâkup Bey yaptırmıştır. Medrese günümüzde tamâmiyle yıkılmıştır.

Ahmed Bîcân Türbesi: İkinci Murad Han zamânında yapılmıştır. Tek kubbeli güzel bir yapıdır. Türbede yatan zât devrinin büyük âlimlerinden idi. Gelibolu'dadır.

Sarıca Paşa Türbesi: Sultan İkinci Murad Han devri devlet adamlarından Sarıca Paşaya âittir. Gelibolu ilçesindedir.

Yazıoğlu Türbesi: Aynı ismi taşıyan câmiye bitişik üstü açık bir türbedir. Tâmir edilirken ilk özelliğini kaybetmiş olup Gelibolu'dadır.

Gâzi Süleymân Paşa Türbesi: Rumeli fâtihi ve Orhan Gâzinin oğlu Süleymân Paşanın türbesidir. Gelibolu'nun Bolayır köyündedir. 1549'da tâmir edilmiştir.

Anıtlar: Birinci Dünyâ Harbinde târihin en kanlı savaşlarından birinin cereyân ettiği Çanakkale topraklarında 250.000 Türk şehidi yatmaktadır. Bu şehitlerin aziz ruhlarını anmak ve hâtıralarına hürmet için "Çanakkale Şehitler Anıtı" yapılmıştır. 21 Ağustos 1958'de tamamlanmıştır. Hisarlık Burnu ucundadır. Bütün boğazdan görülen anıtlar, 41,70 metre yükseklikte, 4 m aralıkla 4 büyük sütun üzerine kuruludur. Gövde 30x30 metredir.

İçinde "Harp Müzesi" vardır. Şehitleri şu mısralar ne güzel anlatmaktadır:

"Vurulup tertemiz alnından uzanmış yatıyor,
Bir hilâl uğruna Yârab, ne güneşler batıyor!"

"Dur yolcu! Bilmeden gelip bastığın,

Bu toprak bir devrin battığı yerdir.
Eğil de kulak ver, bu sessiz yığın,
Bir vatan kalbinin attığı yerdir."

"Bastığın yerleri toprak diyerek geçme tanı!
Düşün altında binlerce kefensiz yatanı,
Sen şehit oğlusun incitme yazıktır atanı,
Verme, dünyâları alsan da bu Cennet vatanı!..

Diğer anıt ve şehitlikler ise; Bahriye Şehitliği ve Anıtı, İntepe Şehitliği, Anadolu Hadiye ve Rumeli Mecidiye Şehitliği, Üsteğmen Hasan ve Teğmen Mesvuf Şehitliği, Gelibolu Şehitliği, Biga Şehitliği ve Anıtı, Yahya Çavuş, Mehmed Çavuş, Sorok ve Yamut âbideleri, Conkbayırı Mehmetçik Park Anıtı, Tek Çam Anıtıdır.

Müzeler:

Atatürk Müzesi: Çanakkale Savaşları sırasında Mustafa Kemâl'in (Atatürk) tümen karargâhı olarak kullandığı Çamyayla köyündeki ev müze olarak kullanılmaktadır.

Arkeoloji Müzesi: Kazılarda çıkan târihî eserlerin muhâfaza edildiği bir müzedir.

Harp eserleri müzesi: Seddülbahir bölgesinde şehitler anıtı içindedir. 1171'de açılan müzede Çanakkale Savaşları sırasında bölgede kalan silahlar sergilenmektedir.

Eski Harâbeler: Truva Harâbeleri Çanakkale'ye 32 km uzaklıktaki eski bir şehir harâbesidir. İlk çağ halk şâirlerinden Homeros'un İlyada destanı bu şehirden bahseder. Burası dünyânın en meşhur müzelerinden biridir. Arkeolojik kazılarla tamâmen ortaya çıkarılan bu şehir harâbeleri görülmeye değer bir târih hazînesidir. Truva M.Ö. 3200 ile M.S. 400 yılları arasında 9 defâ yıkılmış ve yeniden kurulmuştur. 1873'te Sehliemanın tarafından ilk defâ bulunmuştur. Bu harâbeler Çanakkale Boğazına hâkim olan Hisarlık Tepe üzerindedir.

Truva Harâbeleri yanında Arkeoloji Müzesi vardır. Truva'da kazılar kat kat yâni üst üstedir. 2 ile 16 m derinlikte 9 şehir vardır. Truva kazılarında çıkan târihî eserlerin mühim kısmı Avrupa müzelerine kaçırılmış, ancak 1923'ten sonra çıkarılanlar İstanbul Arkeoloji Müzesi ve Truva Arkeoloji Müzesinde muhâfaza altına alınmıştır.

Blegen'in tespit ettiği kronolojik sıraya göre 9 Truva şöyledir:M.Ö. 3200-2600, 2600-2300, 2200-2050, 2050-1900, 1900-1800, 1800-1300, 1300-1100, 700-350, 350-M.S. 400.

İskender amiral gemisinden mızrağını Truva istikâmetine atarak Asya seferinin başladığını anlatmak istemiştir. Anadolu'nun en önemli antik şehirlerinden biridir. **Assos:** Ayvacık ilçesine bağlı Behramkale köyünde M.Ö. 7. asırda kurulmuş bir yerleşim merkezidir. Denize hâkim tepe üzerindeki akropol, 3 km uzunluğunda bir surla çevrilidir. Agora tiyatro ve Athena tapınağı vardır. **Alexsandrea:** Çanakkale'ye 50 km uzaklıkta Dalyan köyünde Alexandrea-Troas harâbeleri surlarla çevrilidir. Bu kenti İskender'in generallerinden Antigonos kurmuştur. **Lampsakoz:** Lapseki ilçesinde Lampsakoz (Pitiyara)şehir harâbeleri ve Roma devrine âit lahit ve kitâbeler bulunmaktardır. **Sestos:** M.Ö. 650 senesinde Aiciler tarafından koloni olarak kurulmuştur. M.Ö. 300 senesine âit seramikler bulunmuştur. Şehrin iç kalesi hâlen durmaktadır. Sarnıclar kullanılmaktadır. Eceabat'a 4 km mesafededir. **Dardanos:** Çanakkale'nin 10 km yakınında İzmir karayolu üzerindedir. Eski bir şehir harâbesidir. Diğer harâbeler Chyrse, Perkote, Arisbe, Parion, Priapos, Kebrene, Skepsis ve tapınağı bulunan Neandrea şehir kalıntılarıdır.

Mesire yerleri: Zengin doğal güzellikler, ilde çok sayıda mesire yerinin meydana gelmesine yol açmıştır. Bunlardan meşhur olanları şunlardır:

Yaykın: Çanakkale-Çan karayolu üzerindedir. Karaçam ormanları içinde, bin kişiye yakın kişinin dinlenebileceği bir piknik yeridir.

Balaban: Çanakkale-Çan karayolu üzerinde bir dinlenme yeridir. Çam, meşe, kestane ağaçlarıyla kaplıdır. İçme suyu çok güzeldir.

Millî Park: Gelibolu Yarımadasında 33.000 hektarlık bir arâzidir. Savaş alanları, anıtlar, şehitlik, güzel koylu, temiz kumsalları ve ormanlık tepeleriyle yeşil vâdiler bulunur. Gezi ve piknik yeridir.

Karantina: Çanakkale-İzmir karayolu üzerinde il merkezine 15 km uzaklıkta, deniz kenarında bulunan bir dinlenme yeridir.

Kepez: İl merkezine 5 km uzaklıktadır. Çanakkale-İzmir karayolu üzerindedir. Denize 1 km olup, meyve bahçeleriyle çevrelenen ve Çanakkale boğazının güzelliği seyredilebilen bir dinlenme yeridir.

Kaplıcaları: Çanakkale kaplıca ve ılıcaları bakımından da çok zengin bir ilimizdir. Bu şifâlı suların

bâzılarında banyo kürleri, bâzıları ise içilerek çeşitli hastalıklara iyi gelir.

Çan Kaplıcası: Çan-Balıkesir karayolu üzerindedir. Banyo tedâvîsi romatizma, mafsal romatizması, nefrit ve kadın hastalıklarına iyi gelir. İçme tedâvisi ise karaciğer, barsak, safra kesesi ve idrar yolu hastalıklarına faydalıdır.

Küçük Çetmi Kaplıcası: Ayvacık ilçesinin Küçükçetmi köyündedir. Sıcaklığı 14°C olup, karbonhidratlıdır.

Kestanbol Ilıcası: Ezine'nin Kestanbol köyündedir. Banyo tedâvîsi romatizma, nefrit, kadın hastalıkları, cilt hastalıkları, gut, siyatik, barsak parazitleri ve kırıklar için çok faydalıdır. Eski devirlerden beri kullanılmaktadır.

Külçüler Kaplıcası: Bayramiç ilçesine 18 km uzaklıkta orman içindedir. Dört bin senedir kullanılan kaplıca, kadın hastalıklarına iyi gelir.

Kirazlı-Balaban Mâden Suları: Çanakkale-Çan karayolu üzerinde Kirazlı bucağındadır. Böbrek taşlarını düşürmede çok faydalıdır.

ÇANAKKALE BOĞAZI (Bkz. Boğazlar)

ÇANAKKALE SAVAŞLARI;

Alm. *Kampf von Dardanellen,* **Fr.** *Guerre de Dardanelles,* **İng.** *Battles of Dardanelles.* Birinci Dünyâ Harbi esnâsında Çanakkale Boğazı ve civârında Osmanlı ordusu ile îtilâf devletleri arasında cereyan eden meşhur savaşlar.

1914'te İttihat ve Terakki Partisi ve onun yüksek kademedeki idârecileri (bilhassa Enver-Talat-Cemâlüçlüsü) tarafından affedilmez bir hatâ eseri olarak Birinci Dünyâ Harbine sokulan Osmanlı Devleti, itilâf devletleri ile dört ayrı cephede ve bölgede ayrı ayrı çarpışmak zorunda kaldı. Osmanlı Devleti, âdetâ bir mâcerâ uğruna bu savaşa sürüklenmişti. Ve bunda Enver-Talat-Cemâl üçlüsü baş rolü oynadılar. Osmanlı orduları Rus, Irak, Sina (Filistin-Suriye)ve Çanakkale cephelerinde umûmiyetle müttefik Almanya'nın maksat ve görüşlerine uygun şekilde kullanıldı.

Birinci Dünyâ Harbinde bütün kaynaklarını ve imkânlarını seferber eden Osmanlı Devleti, daha savaşın başından îtibâren Rus, Irak ve Sina cephelerinde başarısızlıklara uğradı. Ancak Çanakkale cephesinde dünyânın gözlerini kamaştıran emsâlsiz zaferler kazandı.

Osmanlı Devletinin savaşa katılmasıyla itilâf devletleri için Boğazlar Meselesi birinci plânda önem kazanmıştı. Bunun üzerine Londra'da toplanan savaş meclisi, Çanakkale Boğazının denizden donanma kuvvetiyle zorlanıp geçilmesine karar verdi. Boğaz kuvvetli bir donanmanın taarruzuna dayanamayacak durumda idi. Dış savunma tertibâtı, Seddülbahir ve Kumkale'ye konmuş 20 toptan ibâretti. Ara savunma bölgesi bu sırada hemen tamâmiyle boştu. Elde mevcut bütün toplar, boğazın en dar kısmına rastlayan iç savunma bölgesinde yerleştirilmişti. Cephâne son derece kıt olduğu gibi, eldeki silâhlar da yeterli değildi. Seferberlik îlânından sonra ara savunma bölgesine bir miktar yeni bataryalar yerleştirilmiş ve boğazın aşağı kısmı mayın hatları ile kapatılmıştı.

Çanakkale tahkimâtının zayıf olduğunu sezen düşman, Boğazı kolaylıkla aşacağını sanıyor ve Türk Milletinin üstün savaş gücünü hesâba katmayı unutuyordu. 3 Kasım 1914'te ilk taarruzu başlatan İngiliz filosu, Seddülbahir istihkâmlarını topa tuttu. Diğer taraftan mayın hatlarının mevcudiyetine rağmen, düşman deniz altı gemileri Marmara'ya girerek gemileri batırmak sûretiyle İstanbul'dan Çanakkale'ye asker ve levâzım sevkine mâni oluyorlardı.

19 Şubat 1915'te, birleşik düşman donanmasının kesin hücumu başladı. Orhaniye ve Ertuğrul tabyaları şiddetli bir ateş altına alındı. Düşman gemileri Osmanlı bataryaları menziline girince ateşle karşılandılar. İngilizlerin meşhûr bir zırhlısı Orhaniye tabyasından atılan bir gülle ile hatırı sayılır bir isâbet aldı. Düşman daha fazla ilerlemeyip ateş kesti ve çekildi.

18 Mart 1915'te İngiliz ve Fransız gemileri tarafından büyük bir hücûm daha yapıldı. 16 harp gemisi 18 Mart sabahı boğaza girip tabyalara karşı şiddetli ateş açtı. Çanakkale ateşler içinde kalmış, tabyalar ile telefon bağlantısı kesilmiş, topların bir kısmı tahrib edilmiş, bâzıları toprağa gömülmüştü. Tam bu sırada Fransız gemileri nöbet değiştirmek üzere manevra yaparlarken, Bouvet zırhlısı, bir torpile çarparak battı. Yerlerini almağa gelen İngiliz gemilerinden Irresistible de çok geçmeden sulara gömüldü. Onun yardımına koşan Ocean da aynı âkıbete uğradı. Inglexible zırhlısı da ağır şekilde yara aldı. Bundan başka, Suftren ve Gaulois zırhlıları da top mermisi isâbeti ile büyük hasara uğradılar. Bunun üzerine düşman donanması geri çekilmek zorunda kaldı. Bundan sonra boğaz bir daha denizden zorlanmadı.

Deniz savaşlarında uğradıkları başarısızlık üzerine itilâf devletleri, karadan taarruza geçmeğe karar

verdiler. Bu maksatla Akdeniz müttefik kuvvetleri başkomutanlığına tâyin edilen J.Hamilton'un emrine verilmiş 75.000 kişilik bir ordu adalara yığılmaya başladı. Bu ordu İngiliz, Fransız, Avustralya, Yeni Zelanda ve diğer bâzı sömürge askerlerinden müteşekkil idi. Bunlara karşı 80.000 kişilik Türk kuvveti, Alman generali Liman Von Sanders'in emrine verildi. Bu kuvvetlerin kumandanları şunlar idi: Bolayır geçidi civarında 5 ve 7. fırkaların kumandanları miralay Von Sonderstern ve Remzi Bey, 19. Fırka Kumandanı Kaymakam Mustafa Kemâl Bey (Biyak civarında); 11. Fırka Kumandanı Kaymakam Refat Bey.

Düşmanın ana harekât plânı şöyle idi: 29. İngiliz tümeni Fransızlarla birlikte Gelibolu Yarımadasının güney ucuna çıkacak, ilk hedef olarak Alçıtepe'yi alıp, Kilidülbahir üzerine yürüyecek, bir yandan da kuzey tarafta Arıburnu ve civârına çıkarılacak Anzak kuvvetleri Boğaz'ın en dar noktası yönünde kesin taarruzda bulunacaktı. Bu arada Bolayır geçidi, Kumkale ve Beşike'de şaşırtma hareketleri ve oyalama savaşları yapılacaktı.

Çıkarma harekâtları 25 Nisan 1915 sabahı erkenden başladı. Anadolu kıyısında Kumkale'ye çıkarılan üç Fransız taburu oradaki 6 bölük tarafından karşılandı ve geri püskürtüldü. Seddülbahir kıyılarındaki Morto limanı kıyısına çıkan Fransız kuvvetleri ile Teke Burnunun iki tarafına çıkarılan İngiliz birlikleri, oldukları yerden ileri gidemediler. Batıda Zığındere civârına çıkarılan ikinci tabur, Türk kuvvetlerinin tazyiki karşısında burayı terk etmek zorunda kaldı. Arıburnu'nun hemen güneyindeki köye çıkan düşman kolordusu 19. Fırka Kumandanı Kaymakam Mustafa Kemâl Bey tarafından durduruldu.

Güney (Seddülbahir)cephesinde düşman ilk defâ 26 Nisan'da taarruza geçti. Fakat müdâfaa kuvvetlerimiz tarafından geri püskürtüldü. 6 Mayıs'ta İngiliz ve Fransız kuvvetleri yeni bir taarruz düzenlediler. Türk askerleri açık arâzide ve üç taraftan donanma ateşi altında, eşsiz bir müdâfaa savaşı yaptı ve 3 gün süren taarruz hedefine varmadan kırıldı. Düşmanın 4 ve 5 Haziran'da giriştiği 8 günlük bir taarruz da netîcesiz kaldı. Cephenin doğu kısmında bulunan Fransız kuvvetleri başarı sağlayamadıkları gibi, bunların solunda bulunan İngiliz kuvvetleri de bir adım ileri gidemediler.

Kuzey cephesinde karaya çıkan kolordunun ilk kademesi, 25 Nisan sabahı, Kemal yeri adı ile anılan mevkıe kadar ilerlemiş ve taarruza geçmişti. Bunu 27 Nisan'da Türk karşı taarrruzu tâkib etmişti. İki taraf da bu kanlı taarruzlardan bir netîce alamadılar. Mareşal Von Sanders 42.000 kişilik bir Türk kuvvetine 19 Mayıs'ta taarruz emrini verdi ise de, Anzak kuvvetleri şiddetli müdâfaada bulundular. Bu taarruzda Türkler 10.000'den fazla zâyiât vermişti. Düşman başkomutanlığı, bir netîce alabilmek için, büyük takviyeler getirtip, bunların bir kısmını Arıburnu cephesine çıkararak, yarımadanın kilit noktası olan Koca-Çimen Tepesine taarruz etti. Diğer kısmını da Türkleri arkadan çevirmek maksadı ile Suvla limanı sâhillerine çıkardı. İngiliz taarruzu, 6-7 Ağustos gecesi başladı. Aynı gece 9. İngiliz kolordusunun Anafartalar kıyısına çıkartma yapmağa başladığı haberi geldi. Düşmanın 4 gün süren bu taarruzu, miralay Mustafa Kemâl Bey (Atatürk) tarafından durduruldu. Bundan sonra düşman kuvvetlerinin bütün hücumları neticesiz kaldı. Çanakkale Savaşlarının son safhası, hemen hemen mevzi harpleri şeklinde oldu. Türkün sarsılmaz müdâfaası karşısında mıhlanıp kalan düşman kuvvetleri, 19-20 Aralık 1915 gecesi Anafartalar ve Arıburnu cephesinden, 8-9 Ocak 1916 gecesinde Seddülbahir'den çekilip gittiler.

Çanakkale Savaşları sırasında İngilizlerin zâyiâtı 205.000 Fransızlarınki ise 47.000'dir. Türklerin zâiyâtı ise 253.000'e ulaşmıştır. İngilizleri, Osmanlı Türklerinin üzerine sürenlerin başında büyük Türk düşmanı Churchill gelmektedir. Osmanlı Devletini lüzumsuz yere savaşa sokan İttihat ve Terakki liderleri (Cemâl-Talat-Enver), Mondros Mütârekesi sonunda, devleti yüzüstü bırakıp yurt dışına kaçtılar. Cemâl ve Talat, Ermenilerce öldürüldü.

ÇANAKLIK;

Alm. *Mastkorp, Mars,* **Fr**. *Hune,* **İng.** *Mast top.* Eski gemilerde bulunan gözetleme yeri. Radar sistemi bulunmazdan önce etrâfı tedkik etmek için gemi direklerinin üstüne çevresi delikli yerler yapılırdı. Çanak şeklinde olduğu için çanaklık tâbiri oradan gelmiştir. Bâzı gemilerde çanaklık, sepet gibi veya câmi şerefesi biçiminde de olurdu. Gözetleme yeri olarak kullanılan çanaklıklar savaş esnâsında düşman gemilerine ok, silah ve yanan ok atmak için de kullanılırdı. Bilhassa yanan okun yüksekten atılması düşman gemisi için her zaman büyük tehlike teşkil ederdi.

Osmanlı mîmârisinde çok kullanılan sütûnların başlarındaki çanak biçimindeki şekillere sütûn çanaklığı denir.

ÇANÇİÇEĞİ (Campanula);

Alm. *Glockenblume (f),* **Fr.** *Companule (f),* **ing.** *Bell-flower.* **Familyası:** Çançiçeğigiller (Campanulaceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu

Çiçek taç yaprakları mâvi, büyük ve gösterişli, çan veya boru şeklinde olan kır ve süs bitkileri.

Yaprakları çoğunlukla şerit şeklinde olan otsu veya odunsu bitkilerdir. Memleketimizde 87 türü bulunmaktadır.

Kullanıldığı yerler: Büyük köklü çan çiçeği (C.rapunculus)nin yaprakları ülkemizde yara iyi edici ve kabız giderici olarak kullanılır.

ÇANDARLI ÂİLESİ;

Osmanlı Devletine hizmet etmiş asil bir Türk âilesi. Bu âileden en yüksek ilmî, idârî, mülkî, askerî makamlarda vazîfe almış şahsiyetler çıkmıştır.

Çandarlı âilesinin atası Kara Halil Hayreddîn Paşa, Eskişehir'in Sivrihisar kazâsının Cendere köyündendir. Kara Halil HayreddînPaşa, ahîlerden olup, Şeyh Edebâlî'nin akrabâlarındandı. Bilecik, İznik ve Bursa'da kâdılık yaptı. Bursa kâdısıyken Birinci Murad Han zamânında 1362'de Osmanlı Devletinin o devirdeki en yüksek ilmiye makâmı olan Kazaskerliğe tâyin edildi. Sultânla Rumeli'ye geçip Karaferya, Serez ve Selânik fethinde, Arnavutluk'ta da askerî harekâtlarda bulundu.

Kara Halil Hayreddîn Paşa iyi bir teşkilâtçıydı. Beyliğin ilk askerî teşkilâtı olan yaya ve müsellem teşkilâtını kurarak muntazam askerî birliklerin ilk temelini attı. Ancak fetihlerin ilerlemesi ve elde fazla kuvvet bulundurulması zarûret hâline gelince, yine Kara Halil'in tavsiyesiyle muhârebede esir düşen genç Hıristiyanların Türk köylüsünün yanına verilmek sûretiyle, İslâm terbiyesi üzere yetiştirilip, Türkçeyi de öğrendikten sonra acemi ocağına verilmesi ve oradan da yeniçeri olmaları usûlü kabul edildi. Bu sûretle kurulan ocağa yeniçeri ocağı denildi. Kara Halil ulemâdan Kara Rüstem'le birlikte mâliye teşkîlâtını kurdu. Osmanlılarda vezirlerin idârî, mâlî işlerinden başka, mülkî ve askerî bütün işlerine bakan ilk veziri Kara Halil Hayreddîn Paşadır. O, Balkanlarda fetihler yaparken oğlu Ali Paşa da Sultan Birinci Murad Hanın yanında Anadolu'da gazâlara katılıyordu.

Çandarlı Kara Halil Paşanın Osmanlıya hizmetleri devlet içinde bu âileye verilen değeri arttırdı. 1387'de Paşa'nın Serez'de vefâtıyla oğlu Ali Paşa vezirliğe getirildi. Ali Paşadan sonra, kardeşi İbrâhim Paşa, Fetret devrinden sonra Çelebi Mehmed Han tarafından önce vezirliğe sonra da vezîriâzamlığa getirildi. Vezîriâzam İbrâhim Paşa, ölüm târihi olan 1429'a kadar bu görevde kaldı. İbrâhim Paşanın iki oğlu vardı. Büyük oğlu Halil Paşa babasından sonra vezîriâzam olmuştur. Küçük oğlu Mahmud Çelebi de Çelebi Mehmed'in kızı Hafsâ Sultanla evlenmiştir.

Sultan İkinci Murad'ın fevkalâde îtimâdı olan vezîriâzamı Çandarlı Halil Paşanın, 1444'te Osmanlı tahtının yeni sâhibi küçük yaştaki İkinci Mehmed Han devrinde de devleti bildiği gibi idâre etmesi, genç Sultan'ın dikkatinden kaçmıyordu. Bu arada Macar kralı, Osmanlı tahtında genç birisinin bulunmasından faydalanmak istedi. Fâtih'in şahsiyetine bütünüyle vâkıf olmayan vezîriâzam Çandarlı, Osmanlı menfaati için Segedin Antlaşmasından sonra Manisa'ya çekilmiş olan İkinci Murad'ı tekrar hükümdâr îlân ettirmek için çâreler aradı ve Osmanlı sarayındaki devşirmeleri harekete geçirip, İkinci Mehmed Han aleyhinde propagandaya sebeb oldu. Sonunda İkinci Mehmed Hanı da iknâ edip, babası İkinci Murad Hanın tekrar tahta çıkmasını temin etti. Murad Han Osmanlı ordusuna 1448'de Kosova'da büyük bir zafer daha kazandırdı. İkinci Murad Hanın ölümünden sonra yerine ikinci defâ tahta geçen İkinci Mehmed Han (Fâtih)zamânında da vezîriâzamlık görevini sürdürdü. İstanbul'un fethi öncesi ve fetih esnâsında aleyhinde yapılan propagandaların netîcesinde Haziran 1453'te azledilerek çocuklarıyla berâber Yedikule zindanına hapsedilip, mallarına da el konuldu. Bir süre sonra Çandarlı Halil Paşa öldürüldü. Çocukları serbest bırakılıp malları da geri verildi. Halil Paşanın kabri İznik'tedir.

Halil Paşanın iki oğlu vardı. Büyüğü Süleymân Çelebi kazasker, küçüğü İbrâhim Çelebi de Bursa kâdısı idi. Çandarlı Halil'in oğlu İbrâhim Paşa önce kâdılıktan azledilip zindana atıldı ise de serbest bırakıldı. Fâtih Sultan Mehmed Han, Çandarlı İbrâhim Paşayı Amasya kâdılığına tâyin etti. Şehzâde İkinci Bâyezîd Han babasının vefâtından sonra lalası Çandarlı İbrâhim Paşayı İstanbul'a götürüp önce kazasker sonra da vezîriâzam tâyin etmiştir. 1499 İnebahtı Seferi esnâsında vefât eden vezîriâzam Çandarlı İbrâhim Paşa, İznik'teki babası Çandarlı Halil Paşanın türbesine nakledilmiştir.

Çandarlı âilesinden 1499'da vefât eden İbrâhim Paşadan sonra vezîriâzam tâyin edilmemiştir. İbrâhim Paşanın oğullarından Hüseyin Paşa Diyarbakır, Îsâ Paşa da Şam Beylerbeyliklerinde vazîfe yapmışlardır. Îsâ Paşanın oğlu şâir ve edebiyâtçı Halil Beyden sonra Çandarlı Sülâlesinden 1791'de vefât eden vezir Ali Paşadan başka kayda değer bir devlet adamı görülmemiştir.

ÇANKAYA KÖŞKÜ;

Atatürk'ün İstiklâl Savaşı ve Cumhûriyetin ilk yıllarında oturduğu ve şimdi de müze olarak kullanılan binâ. İsmini bulunduğu Çankaya semtinden almıştır. Köşk, Ankara Belediyesi tarafından 1921 senesinde Atatürk'e hediye edilmiştir ve 1932 senesine kadar burada ikâmet etmiştir. 1932'de şimdiki Cumhurbaşkanlığı Köşkü tamamlanınca, bu köşk orduya devredilmiş ve "Ordu Köşkü" ismini almıştır.

Sonradan müze hâline getirilen binâ, bugün de müze olarak kullanılmaktadır.

Binâ iki katlıdır. Şehre bakan yönünde kepenekli iki sıra pencere ve balkonu vardır. Giriş kapısı arka tarafta olan binânın giriş katında mermer bir havuz bulunmaktadır. Her iki katta ikişer oda ve bir sofa bulunan köşk, 1924 senesinde Mîmar Mehmed Vedat tarafından ilâveler yapılarak bugünkü hâline getirilmiştir. Bu ilâveler; ön cephede câmekânlı giriş ile soldaki odanın öne doğru büyütülmesi, arka cephede ise giriş katında uzunlamasına bir ofis ve mutfak ile yan tarafta kule denilen çıkıntıdır.

Çankaya'da yapılan ikinci köşk ise hâlen Türkiye Cumhurbaşkanlığı ikâmetgâhı olarak kullanılan binâdır. 1935 senesinde şehre tamâmen hâkim olan bir tepede ve 438.620 m^2 üzerine Avusturyalı Mîmar Clemens Holzmeister tarafından inşâ edildi. Resmî dâireler, lojmanlar, diğer gerekli binâlarıyla bir site şeklinde yapılan köşkün birinci katında geniş bir salon, çalışma odaları ve bütün Ankara'yı gören teras vardır. İkinci katta ise Cumhurbaşkanlarının ikâmetine ayrılan kısım bulunur.

ÇANKIRI;

Orta Anadolu'nun kuzeyinde Kızılırmak ve Batı Karadeniz havzaları içinde yer alan bir ilimiz. Çankırı toprakları 40°30' ve 41° kuzey enlemleri ile 32°30' ve 34° doğu boylamları arasında kalır. Çorum, Ankara, Bolu, Kırıkkale, Zonguldak ve Kastamonu illeri arasında kalır. Trafik kod numarası 18'dir.

İsminin Menşei

Çankırı'nın târihi Hititlere dayanır. Şehri "Çangra" isimli bir Hitit beyi kurduğu için bu isimle anılmıştır. Bölgeye gelen Oğuz Türkleri bu ismi kendi dil ve lehçelerine uydurarak "Kengiri" dediler. Cumhûriyetin îlânından sonra ilin ismi Çankırı olarak değiştirilmiştir.

Târihi

Çankırı'nın bilinen târihi Hititlere dayanır ve bir Hitit beyi tarafından kurulmuştur. Hitit İmparatorluğunun merkezi olan Hattuşaş'a yakın oluşu sebebiyle önemli bir şehirdi. M.Ö. 1200 senelerinde iç savaşlar sebebiyle Hitit İmparatorluğu parçalanıp zayıflayınca, Çankırı, Frikyalıların eline geçti. Daha sonra şehri Lidyalılar ele geçirdiler. M.Ö. 6. asırda Persler bu bölgeyi Lidyalılar'dan aldılar. İki asır sonra Makedonya Kralı İskender, Persleri yenerek bu bölgeyi de eline geçirdi. İskender'in ölümü üzerine Çankırı Galatların eline geçti ve "Gangaris" (keçisi bol ülke) ismi ile başkent oldu. Roma İmparatorluğu Anadolu'nun bir kısmı ile berâber Çankırı'ya hâkim oldu. Roma'nın ikiye bölünmesi üzerine bu kısım Doğu Roma (Bizans)elinde kaldı.

1071 Malazgirt Savaşından sonra Çankırı Türkler tarafından fethedildi. Selçukluların önemli beyliklerinden olan Danişmendoğulları bölgeye hâkim oldular. Danişmend Devletinin kurucusu olan Melik Ahmed Danişmend Gâzi, Alparslan'ın komutanıydı. Çankırı'nın fethini Emir Karatekin'e vermişti. Bu komutan 1082'de Çankırı'yı fethetti ve 1106 senesine kadar Çankırı vâliliğini yaptı. 1134'te Bizanslılar bir ara Çankırı'yı işgâl ettilerse de, kısa bir müddet sonra Selçuklu Sultanı Birinci Mes'ûd, Çankırı'yı 1137'de yeniden fethetti. Selçuklu devletinde mühim bir şehir olan Çankırı, Moğol ve İlhanlıların istilâsına uğradı. Daha sonra Candaroğulları bölgeye hâkim oldular.

Birinci Murad, Çankırı'yı Osmanlı Devletinin topraklarına katmıştır. 1402 Ankara Savaşında Candaroğulları şehri tekrar ele geçirdiyse de, 1439'da Çelebi Sultan Mehmed, Çankırı'yı yeniden Osmanlı Devletine kattı. Merkezi Kütahya olan Anadolu beylerbeyliğinin 14 sancağından biri de Çankırı idi. Tanzimattan sonra Kastamonu, vilâyetinin 4 sancağından biri olmuştur. İstiklâl Harbinde İnebolu-Kastamonu yolu ile gelen cephâneyi Ankara'ya ulaştırmada Çankırı erkek ve kadınlarının, cephânenin Ilgaz Dağını aşmada Kale ve Kıyısın köylerinin hizmetleri çok büyük olmuştur. Çankırı, Cumhuriyet devrinde il olmuş ve 1925'te Kengiri (Kangri)ismi "Çankırı" olarak değiştirilmiştir. 1050 ve 1944'te büyük deprem geçirmiştir.

Fizikî Yapı

Çankırı arâzisi dağlık bir arâzidir. Ovaları arâzinin ancak % 8'ini teşkil eder. % 64'ü dağlar ve yaylalardan ibârettir. Geri kalan % 28'i platolardır. Bu arâzinin % 2 gibi çok az kısmı ekime müsâit değildir. Arâzinin beşte biri ormanlıktır. Çankırı, dağların ve bozkırların kapladığı şirin bir ildir.

Dağları: Ilgaz Dağları Çankırı'nın kuzeyini kaplar. En yüksek tepesi 2560 metredir. Ilgaz Dağları üzerinde bulunan diğer yüksek tepeler, Çatalılgaz Tepesi (2546 m), Küçük Hacet (2311 m), Kulpi (1980 m), Altunsivrisi (1934 m), Kocadağ (1763 m) ve Bulancak (1935 m)tır.

Batısında Köroğlu ve Işık Dağları uzanır. Işık Dağının en yüksek tepesi (2015 m)dir. Ayrıca Aydos, Eldivan ve Erikli tepeleri vardır. Yaylaları azdır. Başlıcaları Karapınar, Mülayim, Dede, Sanı, Eldivan ve Aydos'tur.

Ovaları: Akarsuların etrâfında bulunur. Kızılırmak havzasındaki ova, alüvyonlu topraklarla örtülü

olduğu için çok verimlidir. Her türlü ürün yetişmeye müsâittir. Devrez, Tatlıçay ve Melan çayları etrâfındaki ovalarla, Orta, Eskipazar ve Çerkeş ovaları vardır.

Akarsuları: Kızılırmak'ın en büyük kollarından olan Devrez Çayı ilin en büyük akarsuyudur. 186 kilometrelik bu çay Ilgaz ve Işık dağlarından çıkan iki kolun birleşmesiyle meydana gelir. Kızılırmak güneyden geçer ve Çankırı ilindeki uzunluğu 30 kilometredir. Diğer akarsuları, Soğanlı Çay (Melan Çayı), Çerkeş Çayı, Acı Çay ve Tatlı Çaydır.

Gölleri: Önemli bir göl yoktur. Yazın sularının çoğu kuruyan ve hayvan ve tarla sulamak için kullanılan küçük gölcükler vardır. Bunların önemli olanları Kamış, Kayı, Bulancak, Çardak, Osman, Çivi ve Sülük gölleridir.

İklim ve Bitki Örtüsü

Orta Anadolu (kara) ikliminin husûsiyetleri tamâmen görülür. Kışları sert (soğuk), yazlar sıcak ve kurak geçer. Yağışlar kışın kar şeklinde olur, senelik yağış miktarı 397-410 milimetredir. Sıcaklık ise +41,8°C ile -25°C arasında seyreder.

İlin düz olan güney kısmı tamâmen çıplaktır. Kuzeyindeki dağlar kısmen ormanlıktır. Vâdiler kavak ve söğüt ağaçları ile örtülüdür. Akarsu civârları meyve ağaçları ve bağlarla örtülüdür. Arâzinin % 18'i ormanlık, % 35'i çayır ve mer'a, % 35'i ekili arâzidir. Ormanlarda; çam, köknar, meşe ve ardıç ağaçları vardır. Kurt, tilki, tavşan ve sincap gibi yabânî av hayvanları bulunur.

Ekonomi

Çankırı ilinin ekonomisi tarıma dayanır. Sanayi yeni gelişmektedir. Gelirinin % 50'ye yakını tarım sektöründen temin edilir. Çalışan nüfusun % 70'i tarım, hayvancılık ve ormancılıkla uğraşır. Leblebisi, el dokuma bez ve peştemalıyla, balı meşhurdur. Buğday, çeltik ve tuz ekonominin temelidir.

Tarım: Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, mısır, fasulye, mercimek, burçak, fiğ, patates ve şeker pancarıdır. "Fiğ" ekiminde Çankırı önde gelir. Akarsu kenarlarında bol miktarda sebze, meyve yetişir ve bağcılık önde gelir. Kavun ve karpuz da çok yetişir. Sulanan arâzi azdır. Devres vâdisinde inci tânesi gibi pirinç yetişir.

Hayvancılık: Çankırı ilinin % 35'i çayır ve mer'a ile kaplıdır. Koyun üretimi her sene artarken, tiftik keçi sayısı azalmaktadır. Arıcılık da gelişmekte olup, kovan sayısı 40.000'e yakındır.

Ormancılık: Yüzölçümünün % 18'i ormanlarla kaplıdır. Erozyonu önlemek için ağaçlandırmaya önem verilmektedir. 80 hektarlık fidanlık kurulmuştur. Her sene 80.000 metreküp sanâyi odunu ve 90.000 ster yakacak odunu elde edilmektedir.

Mâdenleri: Çankırı mâden bakımından zengin ise de çıkarılan mâdenler en çok alçıtaşı, tekel tarafından çıkarılan kayatuzu, betonit ve linyittir. Kayatuzu bir mağara içinden çıkarılır. Bu mağaraya ise 160 metrelik bir tünelle girilir.

Sanâyi: Çankırı'da sanâyi gelişme hâlindedir. Henüz fabrika sayısı azdır. Çankırı Süt Fabrikası, Çankırı Yem Fabrikası, Eskipazar Kereste Fabrikası, Kaya Tuzları, Bayramlar Alçı Fabrikası, Çivi Tel Fabrikası, Un ve Tuğla fabrikaları ve DDY Yeni Makas Fabrikası önemli olanlardır.

Ulaşım: Ankara-Zonguldak demiryolu Çankırı, Eskipazar, Çerkeş ve Kurşunlu'dan geçer. Ankara-İnebolu karayolu Çankırı'dan geçer. Birkaç köy dışında bütün köylerin yolları mevcuttur.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfûsu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 279.129 olup, 113.855'i ilçe merkezlerinde, 165.274'ü köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 8.351 km2 olup, nüfus yoğunluğu 33'tür. Çalışma sebebiyle erkeklerin başka yerlere gidişi yüzünden "kadınların erkeklerden fazla olduğu il" olarak isim yapmıştır.

Örf ve âdetleri: Çankırı'da asırlar boyunca Hititler, Frigya, Lidya, Galatlar, İskender (Makedonyalılar), Persler, Roma ve Bizanslılar, Türkler (Selçuk ve Osmanlılar)hâkim olmuşlardır. Türklerin dışındaki milletler, târihî eserlerin dışında kaybolup gitmişlerdir. Türklerin bölgeye yerleşmesiyle Hıristiyan azınlık zamanla bu bölgeden göç etmişlerdir. Bölge 11. asır başından bu yana Türk İslâm kültürü ile yoğrulmuştur. Mahallî kıyâfetler ancak düğün ve millî oyunlarda giyilir. Mahallî meşhûr yemekleri tarhana, erişte, bulgur, gözleme, cızlama ve tatar böreği, Çankırı kadayıfı, hindi dolması, çekme helvası, şabanözü bazlaması ve çöreği, ovacık kavurması, sütlü kurabiye, peynir helvası ve kabak tatlısıdır. El dokuma çok gelişmiştir. Tiftik yününden güzel motifli renkli çoraplar örülür. Dokumalar kök boyalar ile boyandığından güzeldir. Keçe ve kilim dokunur. Şalvar, yağlık ve bohça işlemeleri yapılır. Halk edebiyâtı zengindir. Yûnus Emre ve Hacı Bektaş-ı Velî'nin tesiri büyüktür. Âşık Ali, Cevriye Bânu, Bezlî ve Efkârî başlıca halk şâirleridir. Uzun hava ve türküleri meşhurdur. Türkülerinde sohbet ve oyun

işlenir. Çankırı zeybeği, halay, kaşık oyunu, sepetçioğlu zeybeği ve şakırdım başlıca oyunlarıdır.

Eğitim: Son senelerde eğitim faaliyeti çok hızlanmış ve okur-yazar nisbeti % 87'ye yükselmiştir. İlde 28 anaokulu, 504 ilkokul, 37 ortaokul, 6 meslekî ve teknik ortaokul, 11 lise, 7 meslekî ve teknik lise vardır.

İlçeleri

Çankırı, biri merkez olmak üzere 14 ilçeden meydana gelmiştir.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 67.620 olup, 45.496'sı ilçe merkezinde, 22.124'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 49 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikteki engebeli düzlüklerden meydana gelir. Kuzey ve batısında Köroğlu Dağları yer alır. Dağların bir kısmı çam ormanları ile kaplıdır. İlçe topraklarını Tatlıçay sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa olup, ayrıca az miktarda fasulye, nohut, baklagiller ve soğan yetiştirilir. Yem fabrikası, süt fabrikası ve un fabrikası başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, eğimli bir alanda, dar bir vâdide yer alır. Şehri Tatlıçay ikiye böler. Ankara'yı Batı Karadeniz'e bağlayan kara ve demiryolu ilçeden geçer. Bir kale şehri olarak kurulan ilçe, kalenin bulunduğu tepenin eteklerinde güneye doğru genişlemiştir. İlçe merkezi 1941-1942 senesinde Piyâde Okulunun Çankırı'ya gelişiyle gelişmiştir.

Atkaracalar: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 11.235 olup, 6263'ü ilçe merkezinde, 4972'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 13 köyü vardır. Kurşunlu ilçesine bağlı bucak iken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Tarıma elverişli arâzisi azdır. Çankırı-Zonguldak demiryolu ilçe yakınından geçer.

Bayramören:1990 sayımına göre toplam nüfûsu 7310 olup, 2042'si ilçe merkezinde, 5268'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 26 köyü vardır. Kurşunlu bucağına bağlı bir bucak iken, 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. İlçe gelişmemiş küçük bir yerleşim merkezidir. Gürgenli Dağı eteklerinde kurulmuştur.

Çerkeş: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 22.145 olup, 8579'u ilçe merkezinde 13.566'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 51 köyü vardır. Yüzölçümü 990 km2 olup, nüfus yoğunluğu 22'dir. İlçe toprakları İç Anadolu platosunun kuzey kesiminde yer alır. Batı ve güneyini Çit, Karataş, Işık, Aydos, Eldivan, Bozkır Dağları, kuzeyini ise Ilgaz Dağları engebelendirir. İlçe topraklarını Melan Çayı sular. Melan Çayının kolu olan Çerkeş Suyu vâdisinde Çerkeş Ovası yer alır. Dağlar zengin ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı olup, ayrıca az miktarda sebze ve meyve yetiştirilir. Tiftik keçisi ve koyun en çok beslenen hayvanlardır. Arıcılık ve tavukçuluk yaygındır. Tuğla ve kereste imalathâneleri küçük sanâyi kuruluşlarıdır. İlçe topraklarında traverten kökenli mermer yatakları vardır.

İlçe merkezi Çekreş Suyu kıyısında yer alır. Belediyesi 1878'de kurulmuştur. Târihi Bağdat yolu üzerinde bulunan eski bir yerleşim merkezidir. Dörtyol kavşağı "ciharköşe" veya "çeriçeken" (asker toplayan)kelimelerinden dolayı Çerkeş denildiği söylenir.

Eldivan: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 9707 olup, 4403'ü ilçe merkezinde. 5304'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 15 köyü vardır. Yüzölçümü 346 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 28'dir. İlçe toprakları dağlık ve engebeli olup, Kızılırmak havzası içinde yer alır. Güney ve güneybatısında Eldivan Dağı olup, doğu kesimi düzdür.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, mercimek, şekerpancarı, elma, erik, kiraz ve üzüm olup, ayrıca az miktarda nohut, sarmısak, soğan ve fasulye yetiştirilir. Verim düşüktür. Hayvancılık ikinci derecede gelir kaynağıdır. Koyun ve Ankara keçisi beslenir. İlçe topraklarında çıkarılan bentonit ihraç edilir.

İlçe merkezi Eldivan Dağı eteklerinde Dümeli Ovasında yer alır. Gelişmemiş küçük bir yerleşim merkezidir. İl merkezine 20 km mesâfededir. 1959'da ilçe olan Eldivan'ın belediyesi 1930'da kurulmuştur.

Eskipazar: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 22.686 olup, 8272'si ilçe merkezinde 14.414'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 50 köyü vardır. Yüzöçümü 690 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 33'tür. İlçe toprakları derin vâdilerle bölünmüş dağlardan meydana gelir. Dağlar zengin bir orman örtüsü ile kaplıdır. Eskipazar Çayı kıyısı boyunca uzanan taşkınları ile meydana gelen Eskipazar Ovası küçüktür.

Ekonomisi tarıma ve ormancılığa dayalıdır. Eskipazar kıyısında sebze ve meyve yetiştirilir. Başlıca

tarım ürünleri buğday, arpa, patates, soğan, sarımsak, elma, armut ve cevizdir. Verim genelde düşüktür. Kereste Fabrikası ilçenin en büyük sanâyi kuruluşudur. İlçe topraklarında çıkarılan balas taşı, işlenmek üzere Karabük Demirçelik Fabrikasına gönderilir.

İlçe merkezi Eskipazar Çayı kıyısında kurulmuştur. Ankara-Zonguldak demiryolu ile Bolu-Karabük karayolu ilçenin kıyısından geçer. İl merkezine 161 km mesafededir. Çerkeş'e bağlı bucak iken, 1949'da ilçe oldu ve aynı sene belediyesi kuruldu. Eskiden kasabada pazar kurulduğu için ismi buradan kaynaklanmaktadır.

Ilgaz: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 23.281 olup, 8136'sı ilçe merkezinde 15.145'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 55, Belören bucağına bağlı 18 köyü vardır. İlçe toprakları dağlıktır. Dağlar ormanlarla kaplıdır. İlçe topraklarının tamamını Ilgaz Dağları engebelendirir. Dağlardan kaynaklanan suları Devrez Çayı toplar. Bu çayın vâdisinde 40 kilometrekarelik alanı kaplayan bir ova vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Devrez Çayı kıyısında tarım yapılır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, patates, arpa, elma ve eriktir. Hayvancılık ekonomide önemli yer tutar. En çok Tiftik keçisi beslenir. Ayrıca sığır ve koyun da beslenir ve arıcılık yapılır. Ormanlardan elde edilen kereste küçük atölyelerde işlenir. İlçe topraklarında bentonit ve magnezit yatakları vardır.

İlçe merkezi, Ilgaz Dağı eteklerinde Devrez Çayı kıyısında kurulmuştur. Kastamonu-Çankırı-Ankara karayolu ilçenin doğu kıyısından geçer. İl merkezine 49 km mesâfededir. Denizden yüksekliği 798 metredir. İlçe belediyesi 1888'de kurulmuştur.

Kızılırmak: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 14.878 olup, 2492'si ilçe merkezinde, 12.386'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 24 köyü vardır. Merkez ilçeye bağlı bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. Ekonomisi tarıma dayalıdır. İlçe merkezi Kızılırmak Nehri kıyısında kurulmuştur.

Korgun: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 7233 olup, 3558'i ilçe merkezinde, 3675'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 12 köyü vardır. Merkez ilçeye bağlı bucakken, 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Çankırı-Zonguldak demiryolu ilçe sınırları içinden geçer.

Kurşunlu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 25.145 olup, 10.605'i ilçe merkezinde 14.540'ı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 28 köyü vardır. İlçe toprakları fazla yüksek olmayan dağlık bir alanda yer alır. Kuzeyinde Ilgaz Dağlarının batı uzantıları vardır. Dağlardan kaynaklanan suları Devrez Çayı toplar.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Tarıma elverişli alanlar azdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve patates olup, ayrıca az miktarda elma, erik, ceviz, soğan ve sarımsak yetiştirilir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynaklarındandır. Koyun ve Ankara keçisi en çok beslenen hayvanlardır.

İlçe merkezi, Kurşunlu Çayının geçtiği geniş bir vâdide yer alır. Çankırı-Karabük demiryolu ilçeden geçer. İl merkezine 83 km mesâfededir. Eski ismi Karacaviran'dır. İlçe belediyesi 1944'te kurulmuştur.

Orta: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 26.457 olup, 5887'si ilçe merkezinde, 20.570'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 28 köyü vardır. Yüzölçümü 513 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 52'dir. İlçe toprakları orta yükseklikte dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Dağlardan kaynaklanan suları Devrez Çayı toplar.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday ve arpa olup, ayrıca az miktarda patates, soğan, elma, erik yetiştirilir. Akkaraman koyunu ve Ankara keçisi en çok beslenen hayvanlardır. İlçe topraklarında diyatomit ve linyit yatakları vardır.

İlçe merkezi, Devrez Çayının suladığı bir ovada kurulmuştur. Gelişmemiş küçük bir yerleşim merkezidir. İl merkezine 65 km mesâfededir. Şabanözü ilçesine bağlı bir bucakken 1959'da ilçe oldu ve aynı sene belediyesi kuruldu.

Ovacık: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 7099 olup, 1451'i ilçe merkezinde, 5648'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 42 köyü vardır. Yüzölçümü 376 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 19'dur. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Ilgaz-Bolu Dağlarının kolları toprakları engebelendirir. İlçe topraklarını Soğanlı (Melan) çayı toplar.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve patates olup, ayrıca az miktarda sebze ve meyve yetiştirilir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemlidir. İlçe merkezi, ulaşımı güç ve sapa bir kısımda yer alır. Gelişmemiş bir yerleşim merkezidir. İl merkezine 184 km mesafededir. İlçe belediyesi 1959'da kurulmuştur.

Şabanözü: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 11.779 olup, 3002'si ilçe merkezinde 8777'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 21 köyü vardır. Yüzölçümü 590 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 20'dir. İlçe toprakları orta yükseklikteki dalgalı düzlüklerden meydana gelir.Topraklarını Terme çayının başlangıç kolları toplar. Yüksek kesimlerinde çam ormanları vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, patates , arpa ve şekerpancarıdır. Hayvancılık ikinci derece gelir kaynağıdır. En çok Ankara keçisi ve sığır beslenir. İlçede çanakcılık ve tuğla üretimi yapılır. Endâze olarak bilinen Şabanözü yazmaları meşhurdur. İlçe topraklarında magnezit yatakları vardır.

İlçe merkezi Terme Çayı vâdisinde yer alır. İl merkezine 41 km mesâfededir. Gelişmemiş küçük bir yerleşim merkezidir. Çankırı'yı Çubuklu üzerinden bağlayan karayolu ilçeden geçer. İlçe belediyesi 1944'te kurulmuştur.

Yapraklı: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 22.554 olup, 3669'u ilçe merkezinde, 18.885'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 16, İkizören bucağına bağlı 23 köyü vardır. Yüzölçümü 785 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 29'dur. İlçe toprakları orta yükseklikte dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Dağlardan kaynaklanan suları Uluçay ve küçük dereler toplar. Dağlık kesimlerde karaçam ormanları vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı, patates, arpa ve üzüm olup, ayrıca az miktarda elma, erik, soğan ve sarımsak yetiştirilir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemlidir. En çok koyun ve sığır beslenir. İlçede orman ürünlerini işleyen küçük atölyeler vardır.

İlçe merkezi gelişmemiş küçük bir yerleşim merkezidir. İl merkezine 30 km mesâfededir. Eskiden Togat, Toht veya Tuht adlarıyla bilinirdi. İlçe belediyesi 1955'te kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Çankırı ilinde turizm sektörü henüz gelişmemiştir. Turizm bakımından çok zengin târihî eserlere sâhip olmasına rağmen konaklama ve alt yapı tesisleri azdır.

Çankırı Kalesi: Şehrin kuzeyinde Karatekin Tepesi üzerindedir. Romalılar, Bizanslılar Danişmendliler, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde kullanılan kale, sağlamlığı ile ün yapmıştır. Günümüzde yıkık vaziyettedir. Kale içinde Romalılar döneminden kalma tüneller ve Danişmend kumandanlarından Emir Karatekin'in türbesi vardır.

Eskipazar Hisarı: Selçuklular devrinde yapılmıştır. Günümüzde harâbe hâlindedir.

Ulu Câmi: Kânûnî Sultan Süleymân tarafından mîmâr Sâdık Kalfa'ya yaptırılmıştır. 1522'de yapımına başlanan câmi, 1558'de bitirilmiştir. Zelzeleden zarar gören câmi, 1936'da tâmir edilmiş ve ilk yapı özelliğini kaybetmiştir.

İmâret Câmi: 1397'de Candaroğlu Kasım Bey tarafından yaptırılmıştır. 1916'da tâmir görmüştür.

Ali Bey Câmii: Ali Bey Mahallesindedir. 1609 târihli kitâbesi vardır. Mihrab ve minberi alçıdan olup, süslemesizdir.

Mirahor Câmii: 1797'de Tüfekçibaşı İsmâil Ağa tarafından yaptırılmıştır. Günümüzde harab bir hâldedir.

Taşmescid (Şifâhâne): Selçuklu Sultanı Alâeddîn Keykubâd tarafından 1335'te sağlık tesisi olarak yapılmıştır. Bir bölümü kalmıştır.

Çerkeş, Eskipazar ve Ilgaz ilçelerinde çeşitli kaya mezarlar vardır.

Mesire yerleri:

Ilgaz Dağları: Şiirlere ve türkülere konu olan Ilgaz Dağları, ormanlarla kaplı, yaylalarının havası ve suyu çok güzel olan bir dinlenme yeridir. Ilgaz Dağı millî park îlân edilmiştir. Çamlık, Fidanlık ve Korgun; ağaçlık, soğuk ve bol suları, temiz havası ile meşhur mesire yerleridir. Başdut köyünde kayalara oyulmuş mağaralar vardır.

Kaplıcaları:Çankırı, şifâlı sular bakımından oldukça zengin bir bölgedir. Fakat, bu suların bir çoğundan tesis yetersizliği sebebiyle faydalanılamamaktadır.

Acısu: Kurşunlu'nun 5 km kuzeybatısında Hacımuslu köyü yakınlarındadır. Mîde, barsak, karaciğer, safrakesesi ve pankreas hastalıklarına faydalıdır. Vücudun asit-baz dengesini düzenler.

Şerâfettin İçmesi: Eskipazar'ın Beytarla köyündedir. Karaciğer, safrakesesi, pankreas, mîde, barsak hastalıklarında faydalıdır.

Akkaya Hamamı: Eskipazar'ın İmamlar köyü yakınlarındadır. Kronik iltihaplarla, romatizma ve akciğer rahatsızlıklarına iyi gelir.

Şıhlar Nezle Suyu: İl merkezine 20 km uzaklıkta Bozaklı köyündedir.

Kazancı Mâden Suyu: Ilgaz ilçesinin Kazancı köyündedir. Mâden suyu, karaciğer, safrakesesi, mîde ve barsak rahatsızlıklarının tedâvisinde kullanılır.

Bozan Hamamı: Ilgaz ilçesinin, Aşağı Bozan ve Yukarı Bozan köyleri arasındadır. Sindirim sistemi rahatsızlıklarında faydalıdır.

Ilısılık Mâden Suyu: Ilgaz ilçesinin Ilısılık köyündedir. Mîde, karaciğer, barsak ve safrakesesi rahatsızlıklarında faydalıdır.

Çavundur Kaynakları: Kurşunlu ilçesinin Çavundur köyündedir. Banyoları deri hastalıklarına iyi gelir.

Bayramören İçmesi: Bayramören ilçesindedir. Mîde, karaciğer, safrakesesi ve barsak hastalıklarında faydalıdır.

Kükürt Köyü Kaynağı: Kurşunlu ilçesine bağlı Kükürt köyündedir. Sindirim sistemi rahatsızlıklarında faydalıdır.

Hışıldayı İçmesi: Kurşunlu ilçesine 30 km uzaklıkta Melan Deresi yakınındadır. Sindirim sistemi ve karaciğer hastalıklarının tedâvisinde faydalıdır.

ÇAP;

Alm. *Durchmesser (m),* **Fr.** *Diamétre (m),* **İng.** *Diameter.* Kapalı bir eğrinin veya bir dâirenin merkezinden geçen ve eğri üzerinde sınırları olan bir doğru parçası. İkinci derece yüzeyler üzerinde alınan iki noktaya teğetler paralel ise, bu iki noktayı birleştiren doğru parçası da bir çaptır. p (pi) sayısının yaklaşık değeri, bir çemberin çevresinin çapına bölümüne eşittir.

ŞEKİL VARRRRR!!!

Petro-I (Petr Alekseyeviç) 1696-1725

Katerina-I 1625-1727

Petro-II 1727-1730

Anna 1730-1740

İvan-VI 1740-1741

Yelizaveta 1741-1762

Petro-III 1762

Katerina-II 1762-1796

Pavel 1796-1801

Aleksandr-I 1801-1825

Nikola-I 1825-1855

Aleksandr-II 1855-1881

Aleksandr-III 1881-1894

Nikola-II 1894-1917

ÇARDAK;

Alm. *Laube (-ngang m) (f),* **Fr.** *Treillis (m),* **İng.** *Trellis.* Yazın güneşin sıcaklığından korunmak için yapılan geçici veya devamlı gölgelik. Sebze bahçelerinde, bostanlarda veya evlerin önlerinde çardaklara rastlanır. İç Anadolu ve Doğu Anadolu'da seyrek ağaçlı yerlerde bâzan kahve ve lokanta gibi kullanılan barınma yerleri de tipik bir çardaktır.

Çardağın lügat mânâsı dört kemerdir. Osmanlılarda önceleri gümrük mânâsına kullanılmıştır. İstanbul Unkapanı'ndaki Çardak İskelesi ismi o zamandan kalmıştır.

ÇARMIH (Bkz. Hıristiyanlık)

ÇARPMA;

Alm. *Multiplikation (f),* **Fr.** *Multiplication (f),* **İng.** *Multiplication.* Eşit terimli toplamanın kısa yazılışı. Çarpılacak sayılardan önce yazılanına çarpılan, ikinciye çarpan, çarpmanın sonucuna da çarpım denir. Çoğu zaman çarpılan ve çarpanın ikisine de çarpan denir. Çarpma işâreti (x) veya (.) ile gösterilir.

Çarpmanın özellikleri:

1. ab=ba

2. (ka)b=k(ab)

3. a=b ise ka=kb

4. k(a+b)=ka+kb

5. k(a-b)=ka-kb

İşâretleri aynı olan iki çarpanın çarpımı pozitif ve işâretleri ters olan iki çarpanın çarpımı negatif olarak ortaya çıkar.

ÇARŞAMBA DÎVÂNI;

Osmanlı Devletinde her çarşamba günü İstanbul'un meselelerini görüşmek üzere sadrâzamın başkanlığında toplanan dîvân. Çarşamba Dîvânı'na İstanbul ve bilâd-ı selâse (Eyüp, Galata, Üsküdar)kâdıları katılırdı. Dîvân-ı Hümâyûn çavuşları ve tezkireciler de Dîvân'da vazîfeliydiler. Kâdıların Dîvânhâne'ye gelmelerinden sonra sadrâzam da selîmî kavuk ve erkân kürküyle Dîvânhâne'ye çıkardı. Bu sırada Mehterhâne'nin nevbet çalması âdettendi.

Çarşamba Dîvânı'nda İstanbul halkının değişik konulardaki şikâyetleri yanında, İstanbul'un iâşe, âsâyiş, temizlik, su, ulaşım ve yangın gibi meseleleri görüşülür ve karâra bağlanırdı. Alınan kararlar sadrâzamın mührüyle onaylandıktan sonra, ilgili yerlere havâle edilirdi. Çarşamba Dîvânı, 19. yüzyılın ortalarında Bâbıâlî'de yapılan reformlar sırasında kaldırılmıştır.

ÇATAL;

Alm. *Gabel (f),* **Fr.** *Fourchette (f),* **İng.** *Fork.* Yemek yerken kullanılan, ekserî uzun dört dişli olan mâdenî âlet. Bundan başka atlı arabalarda okun girdiği yere, pamuk eğirmeye yarayan âlete, ekserî buğdaygillerin hasadında kullanılan iki uçlu tarım aracına, keskiye benzer uzunca âlete de çatal adı verilir.

Çatal denilince umûmiyetle yemekte kullanılan dişli mâdenî âlet akla gelir. Eskiden tahtadan da yapılırdı. Günümüzde bu tipler hemen hemen hiç kullanılmamaktadır. Çatallar yapılış tiplerine, kullanış yerlerine göre isim alırlar. Yemek çatalı, pasta çatalı, yemiş çatalı, tava çatalı, salata çatalı gibi.

Avrupa'da çatalın kullanılıp yaygınlaşması 16. yüzyıldan sonra olmuştur. Daha önceleri altın, demir ve billûrdan yapılan tipleri nâdide eşyâlardan sayılırdı. On altıncı yüzyıl sonunda Fransa Kralı Üçüncü Henri et yerken çatal kullandığı için örf ve âdetlere uymadı diye çok tenkid edilmiştir.

On yedinci yüzyılda kullanılanlar iki dişli ve menteşeli olduğundan ortadan katlanabiliyordu. O zamanlarda soylu ve asil bilinen Avrupalı âilelerde kullanılırdı. Bizde ise genellikle 19. yüzyıl sonlarına doğru kullanılmaya başlanmıştır.

ÇATI;

Alm. *Dach (stuhl m) (n), Giebelwerk (n),* **Fr.** *Toiture (f), toit (m),* **İng.** *Gable roof.* Bir binânın en üst bölümü. Esas olarak hava şartlarından korunmak için yapılır.

Çatı çeşitleri: Çatı türünün belirlenmesi taşıyıcılık bakımından olabildiği gibi görünüş yönünden de olabilir. Çatı, duvar, kolon ve ayaklar üzerine oturabildiği gibi, doğrudan doğruya zemine de dayanabilir.

Ahşap çatılar: Yaygın kullanılan ve ekonomik olan bir çatı türüdür. Bu en basit şekilde düz çatı olabilir. Bu daha çok sanâyi yapılarında görülür. En yaygın tatbik şekli ise eğimli çatıdır. Eğim, kar toplanmasını azaltmak ve su sızdırmazlığı yönünden tercih edilir. Kar yükü yanında, bâzı durumlarda, rüzgâr etkisi de çatı için önemli olur. Çatının esas taşıyıcı elemanı ahşap çubuklardan meydana gelen kafes sistemidir. Kafes sistem, ahşap çubuklar bir araya getirilerek teşkil edilir. Çubukların bağlantıları düşey düzlemde olup, kafes sistemler birbirleriyle bağlanır ve berâber çalışmaları sağlanır. Üzerinde ayrıca kafes sistemleri bağlayan aşık denen ahşap elemanlar mevcuttur. Aşıklar eğilimli doğrultuda merteklere bağlanır. Bunun üstüne de çatı kaplaması olarak ahşap tahtalar çakılır. Üstü ise çatı kiremitleriyle kaplanır. İstenirse bu araya bir izolasyon tabakası konulur. Bu şekil, ısının tasarrufu bakımından zamânımızda çok tercih edilmektedir. Kiremit yerine bâzı sanâyi yapılarında olduğu gibi, eternit veya çinko oluklu levhalar da döşenebilir. Bu halde çatıyı ahşap tahtalarla kaplamaya gerek yoktur. Bunun yanında geçirimsizliği sağlamak için bitümlü levhalar da serilebilir. Bu şekilde teşkil edilen çatı, ara bir mesned istemeksizin 8 m gibi oldukça büyük açıklıklara kadar kullanılabilir. Eğer böyle bir çatı betonarme düz döşeme üzerine konuluyorsa sık sık döşemeye mesnetleme yapılır. Çatı eğiminin binâ dış yüzlerine yakın, dik ve içerlerde daha az eğimli tertiplenmesiyle çatıda kullanılabilir bir hacim de teşkil edilebilir.

Çelik çatılar: Daha büyük açıklıkları aşmak veya daha çabuk kurulması sebebiyle çelik çatılar tercih edilebilir. Sanâyi yapılarında daha yaygın kullanılır. Ayrıca bu sûretle orta kısımdaki çatı yüksekliğini daha düşük tutmak mümkündür. Büyük açıklıklar için ekonomiktir. Kaplamaları genellikle oluklu metalik veya eternit levhalarıyla yapılır.

Betonarme çatılar: Özellikle betonarme binâlarda düz çatı istenildiğinde tatbik edilir. Su için az da olsa bir eğim vermek ve izolasyon yapmak şarttır.

Günümüzde önemli yapılar için hafif çatı tercih edilmektedir. Bunu kubbeye benzeyen betonarme kabuk inşâat ile yapmak mümkün olmaktadır. Böylece 7,5 santimlik bir kalınlıkla 25-30 metreyi aşmak kâbil olmaktadır. Değişik başka bir örnek ise kablo ağlarıyla teşkil edilen çatı olup, kare veya üçgen ara kısımları şeffaf cam veya pleksiglasla kapatılır. Bu sûretle kapatılan alanın büyük olması tabiî ışıktan faydalanmağı engellemez.

ÇAVDAR (Secale cereale);

Alm. *Roggen (m),* **Fr.** *Seigle (m),* **İng.** *Rye.* **Famiylası:** Buğdaygiller (Gramineae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu.

Köklerinden bir kısmı derinlere giden yayvan köklü, 4-5 kardeş veren, yaprakları mavimtrak yeşil renkte ve üst tarafları tüylü, başakları dört köşeli, taneleri yeşilimtrak, sarı, esmer gibi çeşitli renklerde olan, buğdaygiller familyasına bağlı yıllık bir bitki. Tânelerinin uzun ve yassı olmasıyla buğdaydan ayırt edilir. Başakçıklar ekseriya 2 çiçeklidir. Kayık biçiminde olan kavuzun sırt çizgisi kirpik şeklinde tüylerle

örtülüdür. Çavdarın vatanı genel olarak Ön Asya'dır. Anadolu'da hâlen yabânî tiplerine rastlanmaktadır. Bu tahıl, ilk önce buğday tarlalarına yabânî ot olarak girmiş, sonradan kültüre (yetiştirilme) alınmıştır.

Türkiye'de çavdar, diğer ürünlerin verimli olmadığı fakir topraklarda yetiştirilir En çok, Orta Anadolu, Marmara ve Doğu Anadolu bölgelerinde zirâati yapılır. En çok üretim yapılan illerimiz ise Erzurum, Niğde, Kayseri ve Konya'dır. Çavdar, daha çok yayla ikliminde yetişir. Kuvvetli kök sistemi olduğu için kuraklığa ve soğuğa dayanma gücü yüksektir. Yetişmesi için buğdaydan daha az sıcaklık ister. Yazlık çavdar 110-140 günde ömrünü tamamlar. Toprağın fazla yaş olmasına dayanamaz. Yetişmesi için hafif topraklar ister. En iyi olarak kumlu-tınlı, tınlı-kumlu ve milli topraklarda yetişir. Çavdar, birçok yıllar ard arda ekilebilir. Yalnız verimli olabilmesi için münâvebe ister. Çavdar için en iyi münâvebe, patates ve bir yeşil gübre bitkisi ile olan münâvebedir. Toprak fazla kumlu ise, yeşil gübre bitkisi ekilir. Güzün erkenden gübre toprağa verilir ve arkasından çavdar ekilir. Çavdar baklagillerden sonra da gâyet güzel yetişir. Buğday ve arpanın ön bitki olarak kullanılması, çavdar için pek iyi netice vermez. Çavdarın kuvvetli bir kök sistemi olduğu için umûmiyetle gübre verilmez. Yalnız, gübre verilir veya gübrelenmiş bir bitkiden sonra çavdar ekilirse veriminde artış olur. Çavdar, yeşil gübreden çok istifâde eder. Kuvvetsiz kalmış tarlaları sun'î gübrelerle kuvvetlendirmek de çavdar için iyi netîce verir. Çavdarın ekimi için toprak derince sürülerek ekime hazırlanır. Fazla verim için, güzlük ve yazlık ekimleri mümkün olduğu kadar erken yapmalıdır. Tohumluk olarak, çimlenme gücü yüksek, iri, dolgun ve temiz tânelerin seçilmesi lâzımdır. Ekim serpme veya makina ile yapılır. Makina ile ekimde sıralar arasında 15-18 cm aralık bırakılır. Çavdarın tâne ağırlığı düşük olduğu için, 4 santimetreden pek fazla derine ekmemelidir. Tohum ekildikten sonra disk, tırmık veya kültüvatörle toprak kapatılır. Çavdar için biçme zamânı "sarı erme" zamânıdır.

Çavdar verimsiz topraklarda ve soğuk iklimlerde yetişebildiğinden, Avrupa'nın kuzey bölgelerinde, Akdeniz memleketlerinin dağlık sahalarında buğdayın yerini alır. Çavdarın zirâatte kullanılan tek türü vardır. Secale cereale. Çavdarda nişasta oranı % 66, protein % 8'dir. Ekmeği siyah olmakla beraber, besin değeri bakımından buğdaydan aşağı değildir. Bilhassa proteince fakir olan beyaz ekmekten üstündür.

Kullanıldığı yerler: Avrupa'nın birçok yerlerinde çavdar ekmeği tercih edilmektedir. Anadolu'nun bâzı köylerinde ekmeği, buğday-çavdar karışımından yapmaktadırlar. Has unlarda protein tabakası kepekle beraber ayrılmış olduğundan, beyaz ekmeklerin besin değeri, proteinli olan esmer ekmeklere nazaran düşüktür. Endüstride ispirto çıkarılır. Hayvan beslenmesinde de faydalanılır. Çavdar sapından hasır, sepet vs. yapılır.

Dünyâda Çavdar Üretimi (1990)

Ülke	**Üretim (ton)**
Bağımsız Devletler Topluluğu	20.000.000
Polonya	5.800.000
Birleşik Almanya	4.260.000
Kanada	926.000
ABD	257.000
Türkiye	285.000
İspanya	280.000
Avusturya	356.000
Fransa	254.000

ÇAVDARMAHMUZU (Secale cornutum);

Alm. *Mutterkorn (n), Hungerkorn (n),* **Fr.** *Ergot (m) de seigle,* **İng.** *Ergot of rye.* Claviceps purpurea (Ascomycates=Asklı Mantarlar sınıfı) adı verilen çavdarmahmuzu mantarının çavdar ve benzeri buğdaygil bitkilerinin başağında parazit olarak kışı geçirmek üzere meydana getirdiği bir sklerotyum.

Sklerotyumlar 1-5 cm uzunlukta, 2-8 mm genişlikte, hafif kıvrık, siyahımtrak renkte, özel kokulu silindir şeklinde çubuklar hâlindedir. Hastalık meydana getirir. Buğdaygillerin ekildiği bölgelerde, fakat rutubetli ve yağmurlu olan iklimlerde meydana gelen bu hastalığa, bilhassa Doğu Avrupa'da, Rusya ve Polonya ovalarında ve Batı Avrupa'da, İberik Yarımadasında rastlanmaktadır. İlâç elde etmek maksadıyle Avrupa'nın birçok memleketlerinde, Macaristan, Almanya, İsviçre ve Fransa'da yetiştirilir. Türkiye'de ekilmekte olan çavdarlar ve diğer buğdaygiller üzerinde bu hastalığa rastlanmaz. Çünkü iklim yeteri

kadar rutubetli değildir. Bazı bölgelerde tek tük rastlanan sklerotyumlar konu dışıdır.

Mantar sporları çavdar çiçeği dişi organının tepeciğinde çimlenir ve bir miselyum (mantar ipliklerinin meydana getirdiği topluluk)meydana getirir. Miselyum yumurtalığın içini tamâmen kaplar ve bir süre sonra üreme sporlarını vermeye başlar. Aynı zamanda mantar tatlı bir sıvı da salgılar. Balçiği denen bu sıvı böcekleri çeker. Balçiğini emmeye gelen böceklerin vücutlarına sporlar yapışır ve böylece sporlar başaktan başağa taşınarak hastalık yayılır. Miselyum yumurtalığı tahrib ettikten sonra sıkı bir örgü hâline geçerek, küçük bir boynuz veya horoz mahmuzu şeklinde siyahımtrak mor lekeli bir sklerotyuma döner. İşte bu sklerotyuma çavdarmahmuzu denir. Olgunlaşan çavdar tâneleri ile birlikte sklerotyum da toprağa düşer ve kışı toprakta geçirir. İlkbaharda çavdarın çiçek açma zamânında sklerotyumdan soluk kırmızı renkli çok sayıda saplar çıkar. Bunların uçlarında mat kırmızı renkte yuvarlak başlıklar meydana gelir. Bu başakçıkların içindeki iğ şeklinde sporlar, başakların açılmasıyle rüzgârlarla etrâfa dağılarak, tıpkı bir çiçek tozu gibi çavdar çiçeğinin dişi organının tepeciğine gelir ve dişi organ üzerinde çimlenerek hayat safhasına yeniden başlamış olur.

Çavdar ununda, çavdarmahmuzu da bulunacak olursa, bu undan yapılan ekmek zehirlidir. Bu yüzden ortaçağda Avrupa ve İskandinav memleketlerinde büyük zehirlenme vak'alarına rastlanmıştır. Bu zehirlenmeye Ergotismus adı verilir. Zehirlenme iki şekilde olur. Zehirli ekmeği yiyenlerin vücutlarının birçok yerinde şiddetli yanmalar başlar ve bunlar kangren oluncaya kadar sürer ve ölümle sonuçlanır. Kol, bacak veya herhangi bir organını kaybederek kurtulanlar da olur. Diğer şekli ise vücudun bâzı organlarında gerileme olur, sakat kalır veya ölümle sonuçlanır.

Kullanıldığı yerler: Çavdarmahmuzu tıbbî önemi de hâizdir. Hafif ısıda kurutulan mahmuz siyahımtrak menekşe renginde, yarım ay şeklinde, 10-35 mm uzunluğunda, 2-5 mm genişliğindedir. Kokusu özel, tadı yoktur. Çavdarmahmuzu alkaloit yönünden zengindir. Özellikle İspanya'da elde edilenlerinde alkaloit daha çoktur. Herbiri kuvvetli zehir olan bu alkaloitler üç grup altında toplanır: 1) Ergometrin, 2) Ergotamin, 3) Ergotoksin.

Fizyolojik etkileri olan bu alkaloitler, doğumlardan veya çocuk düşürdükten sonra devâm eden kanamalara karşı kullanılır. Çoğunun kan dindirici etkisi vardır.

ÇAVULDUR;

yirmi dört Oğuz boyundan biri. Üçokların Gök Han Oğulları koluna bağlı olup alâmet olarak sungur/akdoğan kuşunu kullanırlardı. "Nâmuslu ve ünü uzaklara yayılmış" mânâsına gelen "Çavuldur" kelimesi bâzı kaynaklarda "Çavundur" şeklinde geçer. Çavuldur boyu, 10. yüzyılda diğer Oğuz boylarıyla birlikte yurtlarından Mangışlak/Siyahkûh Yarımadasına göç etti. Bir kısım Çavuldur mensubu Mangışlak'ta kalırken, bir kısmı Selçuklularla birlikte Anadolu'ya geldi. Bunlardan Emir Çavuldur, Sultan Alparslan'ın; Çavuldur Caka da Danişmend Gâzinin Anadolu fetihlerine komutan olarak iştirak ettiler. Bu akınlarla gelen Çavuldurlardan Anadolu'ya gelip yerleşenler de oldu. Kurdukları köylere boylarının adlarını verdiler. Bu isimle Anadolu'da, 16. yüzyılda on altı, 20. yüzyıl ortalarında on yedi köyün mevcûdiyeti tesbit edilmiştir.

Mangışlak Yarımadasında kalan Çavuldur boyu mensupları ise, 16. yüzyılda Kalmukların baskısıyla Kafkasya'nın kuzeyine göç ettiler.

ÇAVUŞESKU (Bkz. Ceausescu, Nicola)

ÇAVUŞKUŞU (Upupa epops);

Alm. *Wiedehopf (m),* **Fr.** *Huppe (f),* **İng.** *Hoopoe.* **Familyası:** Çavuşkuşugiller (Upupidae). **Yaşadığı yerler:** Avrupa, Afrika, Madagaskar ve Asya'dan Japonya'ya kadar olan bölgelerin park, bahçe ve açık arâzilerinde. **Özellikleri:** 28-30 cm boyunda, ince sivri gagalı bir kuş. Başında uçları siyah dik tüyleri bulunur. Kanat ve kuyruk tüylerinde enine siyah beyaz bantlar vardır. **Çeşitleri:** Tek tür olup, birkaç alt türü mevcuttur.

Güvercin kadar veya güvercinden küçük, başının tepesinde yelpâze gibi uzun tüyleri bulunan güzel bir kuş. Vücudu turuncu kahverengi tüylü olup, kanat ve kuyruk tüylerinde enine siyah beyaz bantlar bulunur. İnce uzun gagası hafifçe kıvrık ve yandan basıktır. Ayakları kısa ve güçlüdür. Yürürken başını ileri geri salladığında başındaki sorgucu ile hoş bir görünüş arz eder. Toprak üstünde sıçrayarak çeşitli oyunlar yapar. Erkek dişisine kur yaparken yiyecek taşır. Eşleşme dönemlerinde çıkardıkları sesten dolayı **"hüthüt"** adını almıştır. Buna **"taraklı kuş"** ve **"ibik kuşu"** da denir. Kur'ân-ı kerîmde hüthütün Süleymân aleyhisselâmın askerlerine su bulma görevi yaptığı, Sebe Melikesi Belkıs'ın sarayını haber verdiği, mektup götürüp ondan haber getirdiğinden bahsedilmektedir. Araplar buna "haberlerin babası" mânâsında **"Ebü'l-ahbâr"** diye künye vermişlerdir.

Böcek ve kurtçuklarla beslenir. Sivri gagası ile toprağı eşerek çıkardığı kurtları havaya fırlatıp gagasını

açarak havada kapmayı sever. Haşere ile beslendiğinden faydalı bir kuştur. İnsana rahatlıkla alışır. Sonbahar mevsiminde Afrika'ya göç eder. Baharda Asya ve Avrupa'ya tekrar döner. Yuvasını ağaç kovuklarında veya yüksek toprak deliklerinde yapar. Kuluçka zamânı kuyruk bezinden ağır bir koku yayılır. Dişi çavuşkuşu 4-12 adet açık mâvi veya zeytûnî kahverengi yumurtalar üzerinde 16 gün kuluçkaya yatar. Bu sürede erkek tarafından beslenir. Çavuşkuşları göç zamanlarının dışında yalnız yaşamayı seven kuşlardır. Açık arazide bulunabileceği gibi şehir parklarında da rastlanır.

ÇAY (Thea sinensis);

Alm. *Tee (m),* **Fr.** *The (m),* **İng.** *Tea; tea plant.* **Familyası:** Çaygiller (Theaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Doğu Karadeniz bölgesinde yetiştirilmektedir.

Vatanı olan Çin'de yabânî olarak yetiştiği zaman yüksekliği 10-12 metreyi bulan, yetiştirildikleri zaman ise boyları 2-3 metreyi aşmayan ve yaprak dökmeyen bir ağaç. Haziran-temmuz aylarında beyaz renkli ve güzel kokulu çiçekler açar. Yaprakları basit ve saplı, sert, koyu yeşil renkli, oval şekillidir. 5-9 taç yapraktan müteşekkil olan çiçekler dallarda teker teker bulunur. Meyveleri 3 gözlü olup, her gözünde bir tohum bulunur.

Çayın târihçesi: Çay, Çince "Ça" kelimesinden türetilmiştir ve bütün diller, bu içecek için bundan aldıkları ve ürettikleri kelimeleri kullanırlar. İlk olarak çaya Çin'de Îsâ aleyhisselâmın doğumundan 2700 yıl önce yazılmış olan belgede rastlanılmıştır. Fakat kayıtlar yalnız ilâç olarak kullanıldığını belirtmektedir.

Çayın Çinlilerin millî içkisi olması, ancak milâttan 400 yıl sonradır. Ortaçağlarda ticârî münâsebetlerin başlamasıyla berâber yavaş yavaş çayın kıymeti de anlaşılmış ve bütün dünyâya yayılmıştır. Milâdî 350 yıllarında Çinliler gemilerle Seylan'a gidiyorlar ve mallarını Arap ve İran gemilerinin getirdiği mallarla mübâdele ediyorlardı. Beşinci yüzyılın ortasında Çinliler Kızıldeniz'deki Aden'e kadar geldiler. Sekizinci yüzyıldan îtibâren Arap ve İran gemileri Çin'e kadar gittiler. On beşinci yüzyıldan îtibâren çay karayoluyla Orta Asya'ya geldi ve böylece Tibetliler onu genel olarak kullanmaya başladılar.

Avrupa çay hakkındaki haberleri ancak Haçlı seferleri sırasında alabildi. On altıncı yüzyılda çaydan, meşhur seyyahlardan Giovanni Battista Ramusio (1559), L. Almedia (1588) ve Tareira (1610) tarafından bahsedilmiştir. Fakat çayın hazırlanması hakkında kesin bir bilgiye sâhip değillerdi. 1610 yılında Hollanda-Doğu Hindistan şirketinin gemileri ilk çayı Hollanda'ya getirdiler ve çok geçmeden sevilen bir içecek oldu. Paris'e ilk çay 1635'te, Londra'ya 1650'de geldi. Rusya'ya karayolundan 1638'de ulaştı. Almanya'ya ise 1647 yılında girdi. Çayın halk tarafından da benimsenmesi birçok doktorun bunu tavsiye etmesinden ileri gelmiştir.

Memleketimizde çay zirâatine âit ilk denemeler 1888 senesinde Bursa'da yapılmış ve başarısızlıkla nihâyet bulmuştur. 1924 senelerinde Kafkasya'dan getirilen tohumlar ile Rize'de bâzı denemeler yapılmış ve iklime uygun tohum kullanıldığı için iyi netîceler alınmıştır. Fakat çay ekimi, kuvvetli teşvik edici sebepler bulunmadığı için ilerleyememiş ve ancak 20 dönümlük kadar bir çay bahçesi yapılmıştır. 1939'da 3788 sayılı kânunun çıkartılması ile çay zirâati büyük bir hızla gelişmiştir. 1939'da 2130 dönüm olan çaylıkların sahası, 1957'de 93.360 dönüme yükselmiştir. Çay yetiştirme işi memleketimizde ilk önce Rize civarında başlamış ve zamanla yayılmıştır. Bugün Sürmene'den Hopa'ya kadar olan mıntıkada, sâhilden 500 m'ye kadar yükseklikte olan yerlerde, geniş çapta çay fidanı yetiştirilmektedir.

Çayın yetiştirilmesi: Yabânî çay ağacı 7-10 m'lik bir yükseklikte olmasına karşılık, yapraklarını daha kolay toplayabilmek için kültürlerinde boylarını 3 m'yi geçirtmezler. Kuvvetli budama sâyesinde ağacın yeni filizler getirmesi sağlanır ki, en değerli yaprakları taşıyanlar da bunlardır. Büyüyebilmesi için çay ağacının nemli sıcak bir iklime ve bol güneşe ihtiyâcı vardır. bu yüzden çay bahçeleri genellikle tepelerin güney tarafındadır. Çay fideleri birer metre aralıkla dikilir ki, büyüyünce, aralarından rüzgâr esebilsin. Üç yıl sonra ürünün alınmasına başlanabilir ve bu arka arkaya yedi yıl sürer. Bu süreden sonra toplanan yaprakların değerleri gittikçe azalır ve eskileri çıkarılıp yerine yenileri dikilir.

Çayın toplanması: Çin'de yılda üç kez çay yaprağı toplanır. Yağmur mevsiminden biraz önce, mart, nisanda yeni, tâze yeşil yapraklar toplanır ki, en iyi çay da bunlardan yapılanıdır. Mayısın sonu ve haziranın başında ikinci ürün alınır. Fakat bunun değeri birinci ürüne oranla biraz düşüktür. Temmuz ve ağustosta yaprakların değeri çok azalır. Bu yüzden toplama yapılmayabilir.

Rize bölgesinde çay yaprakları bilhassa Mayıs-haziran aylarında toplanmaktadır. Toplanan yapraklar bu bölgedeki fabrikalarda hemen işlenmektedir.

Yağmur mevsiminde, nemliliğin çayın tadına etkisi fenâ olduğundan, yapraklar toplanmaz. Sabah erkenden gecenin çiğ taneleri buğulanıp uçtuktan sonra toplanır.

Çay yaprakları bitkinin üzerinde bulundukları yerlere göre değer taşır ve bunlardan elde edilen çayların da aynı şekilde değerleri değişiktir.

Beyaz kirpik, üzerinde beyaz yumuşak tüyler bulunan henüz açılmamış yaprak tomurcuklarıdır. Bu yapraktan elde edilen çaya altınbaş veya akkuyruk ismi verilmektedir.

Çay elde edilecek yapraklar, dalın ucunda yeni açılmış ikibuçuk yapraktır. Daha aşağıdaki kartlaşmış yapraklar koparılıp çay yapılmaz. Bizde en iyi kaliteli çay Sürmene-Hopa arasında yetişmektedir.

Çayın elde edilişi: Çay ağacından işleme göre iki tip çay elde edilmektedir. Siyah ve yeşil çay. Siyah çay elde etmek için toplanan yapraklar raflara serilerek soldurulur. Sonra makinalarda bükülür. Böylece hücre çeperlerinin kısmen parçalanması sağlanır. Soldurulmuş ve bükülmüş çaylar rutûbetli bir odada fermantasyona bırakılır. Sonra fırınlarda kurutulur ve nihâyet elenerek kalitelerine ayrılır ve ambalajlanarak ticârete çıkarılır. Türkiye'de siyah çay elde edilmekte ve içilmektedir. Yeşil çay fermante edilmeden hazırlanan çaydır. Toplanan yapraklar doğrudan doğruya kavrulur veya 80-90 °C'de ısıtılmış su buharına tutulur, sonra makinalarda kıvrılarak kalitelerine ayrılır ve ambalajlanır. Yeşil çayın tadı siyah çaydan daha kuvvetli ve serttir. Yeşil çayı daha fazla Asyalılar sever.

Kullanıldığı yerler: Çay keyif verici olarak içilmesinin yanı sıra, tıbbî önemi hâizdir. Çay yapraklarında % 1,5-4 kadar kafein, az miktarda da teofilin vardır. Çay yaprakları % 10 civarında tanen de ihtivâ eder. İhtivâ ettiği alkaloitlerden dolayı bâriz idrar söktürücü etkisi vardır. Büzücü etkisinden dolayı göz banyolarında kullanılır. Çay yapraklarının eczâcılıktaki asıl kullanılışı kafein elde etmek bakımındandır. İlâç hammaddesi olarak oldukça fazla kullanılan kafein, ya sentetik olarak veyahut da çay yapraklarından elde edilmektedir. Uzun müddet ve fazla miktarda çay kullananlarda teizm adı verilen uykusuzluk, iştahsızlık, zayıflama ve sinirlilik halleri ile kendini gösteren bir hastalık belirir. Az miktarları dinlendirici ve iştah açıcı etkisi yanında keyif vericidir.

Çayı limonla içmek âdeti Rusya'dan gelmiştir. Bâzıları bu yüzden çayın asıl aromasının kaybolduğunu iddia ederler. Gerçekten çay saf olarak hazırlanırsa, kendi aroması tam olarak meydana çıkar. Genellikle çay daha başka içeceklerle de karıştırılır. Süt bunlardan biridir. Rusların semâverde yaptıkları çay çok ince bir çaydır. 240 gr suya 1/2 gram çay yaprağı atarlar. En çok tanınmış semâver çayı yeşil yapraklı çaydan yapılır ve bu ince çayın en iyi aromaya sâhip olduğunu iddiâ edenler çoktur.

Ticâreti: Rize bölgesinden elde edilen çay memleketin ihtiyâcına kâfî gelmemektedir. Bu sebeple Tekel İdâresi her sene hemen hemen memleketimizde elde edilen miktarda çayı Hindistan, Pakistan ve Seylan'dan ithal etmekte ve bunları harman yaptıktan sonra piyasaya çıkarmaktadır. Yapılan hesaplamalarda Türkiye'de her vatandaşın millî gelirden aldığı payın % 20'sini keyif verici maddeler için harcadığı ortaya çıkmaktadır.

Dünyâ Çay Üretimi (1989)

Ülke	**Üretimi (ton)**
Hindistan	682.000
Çin Halk Cumhuriyeti	566.000
Sri Lanka	207.000
Kenya	181.000
Endonezya	156.000
Bağımsız Devletler Topluluğu	150.000
Türkiye	136.000
Japonya	90.000
İran	46.000
Bangladeş	44.000
Malavi	39.000

ÇAYIR;

Alm. *Wiese (f), Weide (-land n) (f),* **Fr.** *1. [tar.] Herbe (f), 2. [coğ] Prairie (f), 3, [tar] Pre (m),* **İng.** *Meadow; pasture.* Tabiî olarak teşekkül etmiş veya insan eliyle tesis edilmiş çeşitli ot bitkilerinden meydana gelmiş yer.

Çayırlar, genel olarak düz ve taban suyu yakın olan arâzilerde, sık ve uzun boylu bitkilerden meydana

gelir. Umûmiyetle, hayvanlara hazır ot gâyesiyle biçilirler veya hayvanlar otlatılır. Toprak erozyonunun önlenmesinde de önemli ve faydalıdırlar.

Yeni kurulacak çayır toprağının hazırlanması: Sonbaharda yapılacak ekim için, sulanmayan yerlerde tezeksiz ve otsuz bir nadas hazırlanır. Sulanan yerlerde ise çabuk yetişen bir çapa bitkisi yetiştirilir. Mahsul kaldırıldıktan sonra, iki defâ sürüm yapılır ve merdâne veya hafif sürgü geçirilerek ince bir tohum yatağı hazırlanır. İlkbaharda ekim yapılacaksa, toprağın sonbaharda derin sürülmesi ve kışı bu halde geçirmesi gereklidir. Bu suretle, toprak olgunlaşır ve baharda ekime hazır duruma getirilir.

Gübrelenmesi: Çayırlık kurulacak topraklara, bir evvelki bitkiye verilmek sûretiyle, dekara 4-6 ton kadar çiftlik gübresi verilir. Yeşil gübreleme yapılırsa, takviye olarak, sun'î gübrelerden, süperfosfat'tan dekara 25-30 kilo, % 40 potaslılardan 15-20 kilo verilmesi lüzumludur.

Yalnız başına sun'î gübre verilecek olunursa, dekara 25-45 kg süperfosfat, 20-30 kg potaslı ve 30-45 kg amonyum sülfat verilir. Yalnız, baklagil yem bitkilerinde amonyum sülfatı kullanmak gerekmez.

Tohumluk olarak, temiz ve çimlenme gücü yüksek tohumları kullanmalıdır. Dekara atılacak tohum miktarı, ekilecek çeşit, miktar ve oranlarına göre değişmektedir. Bunun hesabı zirâat mütehassısına yaptırılır.

Sonbaharda erken, ilkbaharda ise geç ekim iyi netîce verir. Ekim zamânında toprağın sıcaklığı 3,5-4 derece olmalıdır. Çok iyi hazırlanmış toprakta, ekimden önce ve sonra merdâne geçirilir. Ufak çayır tohumları, üç misli kül veya elenmiş toprakla karıştırılır. Bu karıştırma işi ile ekiminde ve çimlenmesinde düzgünlük sağlanmış olur.

Ekim yapıldıktan sonra, iklim, mevsim, toprak ve bitkinin durumuna göre gerekli zamanlarda sulama yapılır.

Çayırların biçimi: Çayır otlarının erken biçilmeleri ve geç biçilmeleri doğru değildir. Otların kuru maddelerinin yükselmiş ve vasıflarında da iyi bir durumda bulunduğu zaman biçilmeleri lâzımdır. Ot çeşitlerine göre değişmekle birlikte, genel olarak, çiçeklenmenin tamamlanmasına yakın bir zamanda biçilmeleri doğrudur.

ÇAYIR HOKEYİ (Bkz. Hokey)

ÇAYKOVSKİ, Peter İliç;

Rus besteci. 1840'ta Volkinsk'te doğdu, 1893'te Petersburg'ta öldü. On dokuzuncu yüzyılın önde gelen bestecilerindendir. Melodilerinin zenginliği ve orkestra düzenlemeleriyle dikkat çekmiş, Kuğu Gölü, Fındıkkıran ve Uyuyan Güzel bale müzikleri, klasik balenin başeserleri kabul edilmiştir.

Çaykovski bir mâden mühendisinin oğluydu. Aslında hukukçu olmak istiyordu. Amatör olarak piyano dersleri aldı. Anton Rubinstein'in orkestralama derslerini takip etti ve 1866'da Rubinstein'in kardeşi Nikolay tarafından Moskova Konservatuvarında armoni hocalığına getirildi. Balakirev ve Rimsiky Korsakov ile bu dönemde tanıştı ve onların müzik görüşleri ilgisini çekti. Sinirlerinin zayıf oluşu, duygusal hayatında dengesizliklere yol açtı, depresyonlar geçirdi. 1877'de yaptığı başarısız evlilik yüzünden intihara kalkıştı. Ertesi sene Nadejda von Meck isimli bir hayranının maddî desteği sâyesinde kendini beste çalışmalarına verdi. Nadejda ile yazışmaları 1886'ya kadar sürdü. 1891'de turneye gittiği ABD'de Carnegie Hall'i hizmete açtı. İki yıl sonra Ağustos 1893'te kendisinin başeser saydığı Opus 74 Si Minör Altıncı (Patetik) Senfonisini tamamladı. Senfoninin ilk çalınışını da kendi yönetti, fakat eserin fazla takdir edilmemesi onu hayal kırıklığına uğrattı.

Çaykovski'nin ölümü bir esrar perdesiyle örtülmüştür. Öldüğünde, şehirdeki kolera salgını sırasında kaynamamış su içerek bu hastalığa yakalandığı söylentisi yayıldı. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında yapılan araştırmalar ise, imparatorluk âilesinden bir erkekle gayri ahlâkî ilişkiye girdiği yolundaki suçlama üzerine bir skandalı önlemek maksadıyla zehir içerek hayatına kıymış olabileceğini ortaya koymuştur. Kimi söylentilere göre de son senfonisinin başarısızlığı yüzünden intihar etmiştir.

ÇAYLAK (Milvus);

Alm. *Milan (m),* **Fr.** *Milan (m),* **İng.** *Kite.* **Familyası:** Kartalgiller (Falconidae). **Yaşadığı yerler:** Eski ve Yeni Dünyâ kıtalarının orman ve su kenarlarında. **Özellikleri:** Uzun kanatlı, çatal kuyruklu, çengel gagalı; böcek, kuş, küçük kemirgenlerle beslenen kuşlar. Çöp ve leş de yerler. Bâzıları göçücüdür. **Ömrü:** 70-80 yıl. **Çeşitleri:** Kızıl, Kara, Mısır ve Florida bataklık çaylağı en meşhurlarıdır.

Gündüz yırtıcılardan, uzun kanatlı, çengel gagalı ve çatal kuyruklu bir kuş. Gaga ve pençeleri kartallardan daha zayıftır. Genellikle kızıl karışımı esmer tüylüdürler. Uzun çatallı kuyrukları tipik

özellikleridir. 25 santimetreden 70 santimetreye kadar değişik boyda türleri vardır. Böcek, küçük kuş, fâre, köstebek gibi kemiricileri avlar. Çöp ve leş de yerler. Ortaçağda, kasaba sokaklarına sürüler hâlinde inerek çöpleri yediklerinden, insanlar tarafından korunmuşlardır. Yiyecek başında döğüşmeleri, çocukların ellerindeki yağlı ekmekleri kapmaları ve bâzan kümes hayvanlarına da saldırmaları, yağmacı olarak şöhret bulmalarına sebeb olmuştur.

Yeni Dünyâ çaylakları daha az leş yerler. Meselâ; Mississippi çaylağı (İctinia mississippiensis) böcek, küçük yılan, kertenkele, balık ve kurbağa avlar. Kara çaylak (Milvus migrans) Eski Dünyâ türlerinden olup, sürüler halinde Afrika ve Asya'daki şehirlerin üstünde uçuşarak leş ve çöp arar. Yavaş ve süzülerek uçar, 60 cm boya, 120 cm kanat açıklığına sâhiptir. Afrika'da yaşayanları palmiye ağacının yağlı meyvelerini de yerler. Kızıl çaylak (Milvus milvus) ise 65-72 cm boya, 150 cm kanat açıklığına sâhiptir. Kafası beyaz, gagası siyahtır. Kanatlarının altında beyaz bir leke olup, uçarken gâyet iyi görülür. Kuzeybatı Afrika, Avrupa ve Ön Asya'da ağaçlık yerlerde yaşar.

Çaylaklar, yuvalarını yüksek ağaçlar üzerine yapar. 2-4 yumurta yumurtlarlar. Kuluçka süreleri 21-28 gündür. Bu sürede erkek dişiyi besler. Leş, çöp ve kemiricileri yediklerinden faydalı kuşlardır.

ÇEÇENLER;

Kafkasya'nın kuzeydoğusunda yaşayan bir kavim. Kültür, örf ve âdetlerine bağlı olan Çeçenler, Kuzey Kafkasya'da yaşıyan öbür kavimlere benzerler. Târihleri hakkında fazla bilgi yoktur. Yapılan araştırmalara göre bunlar, Kafkasya'nın yerli kavimlerindendir.

Dağlık bölgelerde yaşarlar. Eskiden beri düzlüklerde toprak elde etmeye çalışmışlarsa da, buralardaki güçlü kavimler buna müsâade etmemişlerdir. Çeçenler'in eskiden beri hayvancılık, avcılık ve çifçilikle uğraştıkları bilinmektedir. Yalnız dağlarda yaşamaları, arâzilerin kıtlığı, zirâatı geliştirmemiştir. Arâziye sâhip soy ve topluluklar arasında hiçbir zaman mücâdele eksik olmamıştır. Büyük soylar küçüklerini her zaman tehdit etmişlerdir. Çeçenler arasında 10. yüzyıldan sonra, Gürciler vâsıtası ile Hıristiyanlık yayılmaya başladı ise de, 17. yüzyıldan îtibâren Müslümanlık kabul edilmiş ve sonraki yüzyıllarda tamâmen yaygınlaşmıştır.

Ruslar, Kafkasya'yı 18. yüzyıl sonunda elde etmeye başladılar. Çeçenler başlarında İmam Mansur olduğu hâlde Ruslara karşı altı yıl (1785-1791) hürriyetlerini korumak için mücâdele ettiler. Bu ayaklanma Osmanlılar tarafından desteklenmiş, fakat İmam Mansur, Anapa'da Ruslara esir düşünce Çeçenler başarılı olamamışlardır.

Gürcistan'ın Ruslar tarafından 1801'de alınması, Kafkasya yolunun önemini artırdı. Bu yolun dağlı kavimlerin elinde bulunması, Rusya'nın yayılma politikasına engel oluyordu. 1812 harbinden sonra, Rusya'nın Kafkasya'daki askerî hareketi şiddetlenerek, yıkmaya, öldürmeye ve ortadan kaldırmaya çevrildi. Ruslar, merhametsizce dağlı kavimleri öldürdükleri gibi esir alıp sürdüler.

Dağıstanlı Gâzî Muhammed, 1830 yılında bütün Kuzey Kafkasya kavimlerini Ruslarla savaşa çağırdı. Savaşa Çeçenler de dâhil olmak üzere Kuzey Kafkasyalıların hemen hemen hepsi katıldı. Gâzi Muhammed 1832 yılında Rus birliği tarafından kuşatılıp şehid edildi. Daha sonra dağlıların başına geçen Hamza Bey de, 1834'te şehid edilince, mücâdelenin başına Şeyh Şâmil geçti. Ruslara karşı bütün imkânsızlıklara rağmen, Şeyh Şâmil 25 sene mücâdele verdi. Şeyh Şâmil İslâm dîni esaslarına dayanan bir devlet kurmuştu. Şeyh Şâmil zamânında Kafkasya'daki Müslümanlar Rus emperyalizmine karşı görülmemiş şekilde mücâdele veriyordu. 1839'da mücâdeleyi kaybeden Şeyh Şâmil, bir yıllık bir aradan sonra 1859 yılına kadar mücâdelesine devâm etti. Rus askerî harekâtı karşısında ve çeşitli imkânsızlıklar içinde sürdürdüğü mücâdele sonunda direnci kırıldı ve 1859 yılında teslim olmak zorunda kaldı (Bkz. Şeyh Şâmil).

Çeçenler, 1877'de Simsirli Alibek'in önderliğinde istiklâlleri için ayaklandılarsa da, Ruslar tarafından acımasızca bastırıldılar. İkinci Dünyâ Savaşında Rus rejimine karşı kesin bir vaziyet almışlardı. Bu sebepten Çeçenlerin büyük bir kısmı harpten sonra yurtlarından sürüldüler. 1957 yılında alınan bir kararla Çeçen-İnguş Müstakil Sovyet Sosyalist Cumhûriyeti kuruldu. Bugün de aynı yönetimle idâre edilen cumhûriyet nüfûsunun yaklaşık yüzde 30'unu Ruslar, yüzde 70'ini ise Çeçenler maydana getirmektedir.

Eskiden kendilerine has giyimleri olan Çeçenler, günümüzde normal şehirli elbiseleri giyerler.

ÇEÇEN-İNGUŞ CUMHÛRİYETİ;

Kuzey Kafkasya'da yer alan Rusya Federasyonuna bağlı bir Türk muhtar cumhuriyet. Toprakları Büyük Kafkasya Dağlarının kuzeyinde yer alır.

Birçok Kafkas halkından biri olan Çeçenler 10. asırdan itibaren uzun bir süre Ortodoks rahiplerin idaresinde yaşadılar. 17. asırda bölgede yayılmaya başlayan İslamiyet bir süre sonra bölgede hakim

din haline geldi. Çeçenler ve İnguşların yaşadığı bölge 1774'te Rusya'nın eline geçmesi üzerine uzun yıllar diğer Kafkas halkıyla birlikte Ruslara karşı mücadele verdiler. Liderleri İmam Mansur'un 1791'de esir düşmesi üzerine başarısızlığa uğradılar. 1813 senesinde yapılan Gülistan Antlaşması ile Çeçenlerin dış dünya ile ilişkileri kesildi ve bölge Rusların hakimiyetine girdi. Rusların Kırım'la ilgilendiği sırada Çeçenler Dağıstanlılarla birlikte Şeyh Şamil'in yönetiminde bazı başarılar kazandılar. Daha sonra tekrar bölgeye Ruslar hakim oldu.

Rusya'da yapılan 1917 devriminden sonra, devrime karşı Çeçenlerinde bulunduğu Terek-Dağıstan yerel hükümeti kuruldu ise de bölgenin yönetimi 1918 Martında Sovyetler Birliğine geçti. Sovyetler Birliği bölgede 1920 senesinde kesin denetimi sağladı. Aynı senenin Kasım ayında kurulan Doğu Özbekistan Cumhûriyeti içinde Çeçen ve İnguş illeri meydana getirildi. Çeçen 1922'de, İnguş 1924'te Özerk yönetim birimleri durumuna getirildi. Bu iki özerk bölge 1934'te birleştirildi. İki sene sonra Çeçen-İnguş Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Çeçenler veİnguşlar Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle 1944'te Kazakistan ve Orta Asya'ya sürüldüler. Sürgünden 1957'de yurtlarına dönmelerine izin verilen Çeçen ve İnguşlar Kruşçef yönetimi sırasında tekrar Çeçen-İnguş Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini kurdular. Sovyetler Birliği'nin 1990'da dağılması üzerine Çeçen-İnguş Cumhuriyeti Rusya Federasyonuna bağlı kaldı. 1919'de millî bağımsızlık hareketine başlayan Çeçen-İnguşlar, Rusya ile Federatif mukaveleyi imzalamadılar. Yine aynı sene Çeçen Cumhuriyeti ve İnguş Cumuhriyeti olarak ikiye ayrıldılar. Bununla birlikte bu halkların bağımsızlığı halen hiçbir devlet tarafından tanınmamıştır. Çeçen-İnguş Cumhuriyeti Kıbrıs Türk Federe Devletini tanıyan tek devlettir.

Çeçen-İnguş Muhtar Cumuhriyeti toprakarı coğrafî olarak 3 bölgeye ayrılır. Birinci bölgeyi, Cumhuriyetin güneyinde tabiî sınır meydana getiren Kafkas Dağları meydana getirir. Bölgenin en yüksek dağları Tebulos-Mta (4493 m) ve Şahan Dağlarıdır (4381 m). Bölge topraklarını Sunja nehrinin kolları olan Ergun ve Assa çayları sular. İkinci bölge, Terek ve Sunja ırmaklarının vâdilerinden meydana gelir. Bu iki vadinin arasında Sunja ve Terek dağları vardır. Üçüncü bölge kuzeyde yer alır ve Nogay Bozkırının engebeli düzlüklerinden meydana gelir.

Dağları ne yamaçları da sık kayın, gürgen ve meşe ormanları, yüksek kesimlerinde iğne yapraklı ağaçlar yer alır. Nogay Bozkırı kum tepeleri ve çalılıklarla kaplıdır. İklimi değişken olmasına rağmen genelde kara iklimi hakimdir.

Cumhuriyetin nüfûsu 1.350.000 civârındadır. Nüfûsun % 57.9 unu Çeçenler, % 12,9'unu İnguşlar, % 23,1'ini Ruslar ve diğer halk meydana getirir. Başkenti Grozni'dir. Nüfusun büyük kısmı şehirlerde yaşamaktadır. Eğitim gelişmiştir.

Ekonomisi petrole dayalıdır. Petrol çıkarma tesisleri Grozni ile Gudermes Ovasındaki Sunja Vâdisinde, Sunja ve Terek dağlarında bulunur. Bir petrol boru hattı ile Hazar Denizi Karadenize bağlıdır. Bölgede doğal gaz da çıkarılır. Petro-kimya tesisleri önemli sanayi kuruluşlarıdır. Tarım Terek, Sunja ve Alhan-Curt vâdilerinde yapılır. Başlıca tarım ürünleri hububat, şekerpancarı, ayçiçeğidir. Hayvancılık gelişmiştir. Ençok büyük baş hayvan beslenir.

Çeçen-İnguş Cumhûriyetinde ulaşım genelde karayolu ile sağlanır. Başkent Grozni'den öteki şehirlere ve komşu cumhûriyetlere karayolu bağlantısı vardır.

ÇEÇESİNEĞİ (Glossina);

Alm. *Tsetsefliege (f),* **Fr.** *Mouche (f), tse-tse,* **İng.** *Tse-tse fly***. Familyası:** Karasinekgiller (Muscidae). **Yaşadığı yerler:** Afrika'nın tropikal bölgelerinde, özellikle Kongo'da akarsu kıyılarında. **Özellikleri:** İki kanatlıdır. Koyu renkli olup, karasinekten biraz iridir. Delici emici ağız tipine sâhiptir. Duyu organları tüylüdür. Kan emerek beslenir. Birçok hastalık mikrobunun taşıyıcısıdır. **Ömrü:** Erginleri 60-70 gün yaşar. **Çeşitleri:** 21 türü bilinir. "G. palpalis" türü uyku hastalığı, "G. morsitans" türü nagana hastalığı mikrobunu taşır.

Böcekler sınıfının iki kanatlılar (Diptera) takımından Çeçesineğigiller (Glassininae) alt âilesi cinslerine verilen isim. İnsandan, at, sığır gibi evcil ve yabânî hayvanlardan kan emer. Yalnız Afrika'nın sıcak, rutûbetli ve gölgeli bölgelerinde görülür. "Güney ve Afrika böceği" de denir. Emilen kanın pıhtılışmaması için tükürük salgılarken bir hücreli bâzı hastalık amillerini aşıladığından tehlikelidir. Konmuş durumda kanatlarının birbiri üstünde katlanması tipik özelliğidir.

"G. palpalis" çeşidi, insanlarda uyku hastalığına sebeb olan "Trypanosoma gambiense"yi aşılar. "G.morsitans" türü ise nagana hastalığı parazitini (T. brucei) at ve sığırlara aşılar. Her iki hastalığın da öldürücü etkisi vardır.

Dişi sinekler vücutlarının içinde gelişen larvaları tek tek doğurur. Doğan kurtçukları hemen toprak altına gömerler. Gömülen larvalar birkaç saat içinde pupa'ya dönüşür. Altı hafta zarfında pupa'dan

kanatlı ergin bir sinek olarak çıkar. Erginler 60-70 gün yaşar. Ömürlerinde 12 döl verir.

Bugün laboratuvarlarda yarı kısırlaştırılan çeçe sineklerini normalleriyle eşleştirerek nesilleri kurutulmaya çalışılmaktadır. Yangın ve ilâçlamalar da nesillerini hayli azaltmıştır.

ÇEK;

Alm. *Scheck (m.),* **Fr.** *Chéque (m.),* **İng.** *Check.* Çoğunlukla bir bankaya hitâben belirli şekil ve şartlarına uyularak yazılan ödeme emri. Çek bir ödeme aracı olup, genellikle bankaların düzenlediği çek defteri içinde yer alan çeklerden biri doldurularak keşîde edilir.

Çekin menşei İngiltere'de, kralların mâliye bakanına gönderdiği ödeme emridir. Günümüzde özellikle gelişmiş ülkelerde nakit yerine yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Tasdikli, bilvâsıta, havâle çeki, seyyah, banka, posta çeki, çizgili çek ve mahsup çeki olmak üzere çok sayıda çeşitleri vardır.

Türkiye'de Türk Ticâret Kânunu hükümlerine göre, düzenlenen çeklerde, çek kelimesinin çek metninde bulunması, kayıtsız şartsız muayyen bir meblağın ödenmesi emri, ödeyecek kişi, ödeme yeri, çekin düzenleme yeri ve târihi ve keşidecinin adı soyadı ve imzâsının bulunması gerekmektedir. Çek; nâma, emre ve hâmiline ödemek şartıyla düzenlenebilir. Çek, keşîde edildiği târihten îtibâren on gün içinde tediyeye arz edilmelidir. Çek bu süre zarfında ödemek için muhâtaba verilmesine rağmen ödenmemişse, hâmil keşîdeci ve cirantadan (ciro eden kimseden) çek bedelini isteyebilir. Kaşlıkıksız çek çekilmesi, çekle ilgili mevzûât ve Türk Cezâ Kânunu hükümlerine göre cezâyı gerektirir.

ÇEK CUMHÛRİYETİ

DEVLETIN ADI .....Çek Cumhûriyeti

BAŞŞEHRI ..... Prag

NÜFÛSU 10.400.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....78.864 km^2

RESMÎ DİLİ .....Çekçe

DÎNİ .....Hıristiyan (Katolik, Protestan)

PARA BİRİMİ..... Koruna

Kuzeyinde Polonya, batısında Birleşik Almanya, güneyinde Avusturya, doğusunda Slovakya tarafından çevrili olan bir Orta Avrupa ülkesi. Çekoslovakya Birinci Dünyâ Savaşı sonunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun parçalanması netîcesinde kurulmuştur.

Târihi

Bohemya bölgesinde oturan Keltler ülkenin bilinen ilk halkıdır. Beşinci asırda doğudan Slav kabîleleri gelerek Elbe Vâdisinde yerleşmişlerdir. Altı asır boyunca devamlı Slav, Cermen ve Macarların istilâlarına mâruz kalmıştır. On dördüncü asırda kurulan Cermen İmparatorluğu uzun seneler ülkeye hâkim olduktan sonra 17. asır başlarında Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna yenilmesiyle, bu imparatorluğunun topraklarına katıldı. Avusturya, Bohemya ve Moravya'ya, Macaristan ise Slovakya'ya hükmetmekteydiler. Birinci Dünyâ Savaşı netîcesinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun yıkılmasıyla Ekim 1918'de Çekoslovakya Cumhuriyeti adıyla bağımsızlıklarını ilân ettiler. Ülkedeki etnik gruplardan Almanların ayaklanmaları ve Almanya'nın baskısı ile Bohemya bölgesi, Almanlara verildi (1938). Bir sene sonra Hitler komutasındaki Alman orduları Çekoslovakya'yı işgâl etti.

İkinci Dünyâ Savaşı netîcesinde 1945'te ülke bu sefer de Rusya tarafından işgâl edildi. Çekoslovakya'nın doğudaki Rütenya eyâletini kendi topraklarına katan Rusya, baskı netîcesinde Çek Komünist Partisini iktidâra geçirerek sosyalist bir rejim kurdurdu. Yeni yönetim kendi anlayışı gereği hürriyetleri kısıtladı. Hürriyet taraftarı olan kişileri hapishâne ve akıl hastânelerine doldurarak ülkeyi Rusya'nın peyki durumuna getirdi. 1955 yılında Varşova Paktına dâhil oldu. 1960'dan sonra zirâat kollektifleştirildi. Nakliye ticâret ve ağır sanayi devletleştirildi. Kültür ve dînî inançlar baskı altına alındı. 1968'de Stalin taraftarlarının yerine geçen Alexander Dubcek ve Ludvik Suoboda ülkede liberal bir politika tâkip ederek ekonomide dışa açılma yönünde çeşitli reformlar yaptılar. Basın ve yayın kuruluşlarına hürriyet verildi. Komünizmin diktatörlük rejiminden kurtulup insanca yaşamak için çaba sarf eden liderler Rusya idârecileri tarafından şiddetle tenkit edildi. Çekoslovakya'daki bu liberal reformlar netîcesinde bir peykini kaybetme korkusu duyan Rusya ülkeyi işgâl etti. Ülkelere bağımsızlık sloganları öğreten Rusya kendisinin yaptığı işgâle karşı gelen halkı insafsızca tankların paletleri altında ezdi ve ülke idârecilerini şiddetle cezâlandırdı. Yüzbinlerce Çekoslovakyalı, Rus zulmüne dayanamayarak Avusturya ve Almanya'ya kaçtı.

1989'da bütün doğu bloku ülkelerinde olduğu gibi, Çekoslovakya'da da yumuşama politikası başladı. Çok partili sisteme geçildi ve 1990'da ilk serbest seçim yapıldı. Komünistler kazanamadılar. Milliyetçi Partiler iktidar oldular. 1992 Haziranında Çekoslovakya'yı meydana getiren Çek ve Slovakya cumhuriyetlerinde ayrı ayrı yapılan seçimlerden sonra iki cumhuriyetin birbirinden ayrılması gündeme geldi. Yapılan görüşmeler neticesinde 25 Kasım 1992 günü yapılan antlaşma ile 31 Aralık 1992 târihinde iki cumhuriyet birbirinden ayrıldı.

Fizikî Yapı

Çek Cumhuriyeti batıdan doğuya doğru iki coğrafî bölgeye ayrılır. Bunlar batıda "Bohemya", doğuda "Moravya" bölgeleridir.

Bohemya ülkenin batısında, dört tarafı ortalama 1000-1500 m yüksekliğe sâhip dağlarla çevrili olan dörtgen biçiminde bir yayladır. Bölgenin kuzeyinde Krkonose Dağları (en yüksek tepesi 1603 m), kuzey batıda Krusme Dağları, doğusunda ise Moravya bölgesine sınır teşkil eden Moravya Tepeleri vardır. Güney batıdaki Bohemya Dağlarından çıkan Vltava Irmağı güney kuzey doğrultusunda bölgeyi aştıktan sonra, Krkonose Dağlarından çıkarak Bohemya bölgesinin kuzeyini sulayan ve ülkeden çıkan Elbe Nehrine karışır. Bölgenin önemli akarsularından bir diğeri olan Ohre de kuzeybatı kesimlerini suladıktan sonra Elbe Nehrine katılır.

Moravya Çek Cumhuriyeti'nin orta kısmını teşkil eden, kuzeyden güneye doğru gidildikçe alçalan bir ova şeridîdir. Kuzeyinde Jesenik Dağları ile çevrili olan bölge, batısında Moravya Dağları ile Bohemya bölgesinden, doğudaki Beskydy ve Bile Karpat Dağları ile Slovakya'dan ayrılır. Oder Nehrinin de suladığı bölgeyi kuzey güney istikâmetinde kateden Morava Nehri pekçok küçük akarsuları da bünyesinde toplayarak güneyde Tuna Nehriyle birleşir.

İklim

Denizden uzak bir Orta Avrupa ülkesi olan Çek Cumhuriyeti'nde de, diğer Orta Avrupa ülkelerinde olduğu gibi kışları sert soğukların hâkim olduğu kara iklimi vardır. Yazların serin geçtiği ülkede, yıllık sıcaklık ortalamaları seneden seneye büyük dalgalanmalar gösterir. Kışın ülkede hava her zaman sıfırın alında olur. Senelik yağış ortalaması bölgelere göre 1000-1500 mm arasında değişir. Yükseliği fazla olmayan ovalık bölgelerde yağış miktarı 1000 mm civârında bulunurken, yüksek dağların bulunduğu yerlerde dağların yağmur bulutlarını tutması ve yoğunlaştırıcılık vazîfesi görmesi, senelik yağış miktarının ortalama 1500 mm civârında olmasını sağlar. Yağışlar kışın genellikle kar şeklinde olur.

Tabiî Kaynakları

Çek Cumhuriyeti topraklarının % 30'u ormanlarla kaplı olan bir ülkedir. Özellikle Bohemya Dağları ve Karpatlar'ın yüksek bölgelerinde iğne yapraklı ağaçlardan meydana gelen ormanlık bölgeler, yüksekliği fazla olmayan yerlerde kayın, meşe ve gürgen ormanları hâlini alırlar. Ormanlık bölgelerde yaşayan yabânî hayvanların başlıcaları; yaban domuzu, yaban kedisi ve dağ keçisidir. Mâdenleri kendisine yeterli seviyede değildir. Avrupa'nın en fazla uranyum üreten ülkesi olan Çekoslovakya'da kömür, antimon, manyezit, civa, grafit ve kaolin ile az miktarda petrol üretilir. Üretilen uranyum miktarı, bu maddenin stratejik ehemmiyeti bakımından açıklanmamaktadır. Bohemya dağlarından çıkarılan önemli miktardaki linyit, elektrik enerjisi üretiminde kullanılır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfûsu 10.400.000 civârındadır. Resmî dili çekçedir. Hıristiyan olan halkın % 70'i Katolik, % 15'i Protestan ve diğerleri de muhtelif mezheplere bağlıdır. 6-15 yaş arasında öğretimin mecbûri ve parasız olduğu ülkede okuma-yazma bilenlerin oranı % 99'dur. Nüfûsun % 68'i şehirlerde, kalanı ise köylerde oturur. Çalışan nüfûsun ekseriyeti işçidir. Kalanı ise tarım ve diğer işlerle uğraşır, Bohemya halkı müziğe olan düşkünlükleriyle meşhurdur. Beden eğitimi halk arasında yaygındır. Çek Cumhuriyeti'nin millî sporu buz hokeyidir.

Siyâsî Hayat

1968'de hür bir rejim için istekleri, Rusya tarafından kanlı bir şekilde reddedilen Çek Cumhuriyeti, 1990'a kadar Komünist rejimle yönetildi. Çek ve Slovak Cumhûriyeti olarak iki federasyon hâlinde idâre edilirdi. İktidardaki Komünist Parti seçimlere tek liste ve tek parti olarak girerdi. Ülke, 350 üyeli Federal Meclis tarafından yönetilirdi. Federal Meclis, bütün ülkeden seçilen 200 kişilik Halk Meclisi ile 75 üyesi Çek, 75 üyesi Slovak cumhûriyetlerinden seçilen 150 kişilik Milletler Meclisinden kurulurdu. Devlet başkanı, başbakan ve bakanlar Federal Meclis tarafından kendi üyeleri arasından seçilirdi. 1989'da Doğu bloku ülkelerinde görülen yumuşama ve çok partili hayâta geçiş, Çek Cumhuriyeti'nde de görüldü. 1990'da ilk çok partili seçim yapıldı. 1992 Haziranında Çekoslavakya'yı meydana getiren Çek ve Slovak Cumhuriyetlerinde ayrı ayrı seçim yapıldı. Çek Cumhuriyeti'nde seçimleri kazanan

Vaclav Klaus başbakan oldu. Bu seçimlerden sonra yapılan görüşmelerden sonra 31 Aralık 1992 târihinde iki cumhuriyet birbirinden ayrıldı.

Ekonomi

Genel olarak sanâyiye dayalı bir ekonomisi vardır. Ekilebilen arâzinin tamâmı komünist idârenin gelmesiyle devletleştirilerek kollektif tarıma geçildi. Tarım ürünleri üretiminde kollektif tarıma geçme ile verim düştü ve ülke eskisinden daha çok besin maddesi ithal etmek zorunda kaldı. En önemli tarım ürünleri buğday, arpa, yulaf, çavdar, mısır, pancar, patates ve kabaktır. Hayvancılık yaygın olarak yapılır. En çok kümes hayvanlarının beslendiği ülkede beslenen büyük baş hayvanların sayısı küçük baş hayvanların sayısından çok fazladır. Ülkenin % 30'unu kaplayan ormanlardan elde edilen ürünler ihtiyacı karşıladığı gibi, fazlası ihraç edilir. Ürettiği mâdenler ülke ihtiyâcını karşılamadığı için mâden ithal eder. Demir cevherinin önemli kısmını ithal etmesine rağmen dünyâda çelik üretiminde ilk on ülke içine girebilmektedir. Doğu bloku ülkelerin makina, kimyevî madde, silah, tekstil ürünü ihtiyaçlarının büyük bir kımını Çek Cumhuriyeti karşılamaktadır.

Ulaşım: Çek Cumhuriyeti gelişmiş kara ve demiryolu ağına sâhiptir. Demiryollarının dörtte birinde elektrikli trenler çalışmaktadır. Çek Cumhuriyeti'nde Prag ve öbür bölge merkezleri hava yoluyla birbirine bağlıdır.

ÇEKİ;

Alm. *Gewichtsmass (n), für 250 kg,* **Fr.** *Mensure (f) de poids de 250 kilos,* **İng.** *A weight of 250 kilos.* Tartıda kullanılan bir birim. Önceleri 4 kantar 1 çeki (yaklaşık 226 kg), 44 okka 1 kantar (yaklaşık 56,5 kg)dı. Daha sonra 195 okka (250 kg) kabul edilmiştir. Odun, kireç, taş gibi ağır ve kaba şeyleri tartmakta kullanılır. Eskiden kullanılan bu tartı birimi, bugün hâlâ bâzı yörelerde tercih edilmektedir. Bâzı odun satıcıları alış verişlerini çeki hesâbına göre yaparlar.

ÇEKİÇ;

Alm. *Hammer (m),* **Fr.** *Marteau (m),* **İng.** *Hammer.* Çivi çakmak ve benzeri işlerde kullanılması yanında mâdenleri dövmede de istifâde edilen mâdenî bir âlet. Ekserî sapı tahtadan, bir ucu tokmaklı, bir ucu yassı mâdenden yapılan bir el âletidir. Bir şeyi çakmak, dövmek, yassılaştırmak, ezmek için kullanılır. Kullanıldıkları yerler ve yapılış biçimlerine göre çok çeşitli isimler alırlar. Camcı çekici, duvarcı çekici, gemici çekici, marangoz çekici, ayakkabıcı çekici, ay çekiç, tokmak çekiç, itfâiye çekici, kaldırımcı çekici gibi.

ÇEKİÇ ATMA (Bkz. Atletizm)

ÇEKİÇ GÜÇ;

1991 Körfez savaşından sonra, Kuzey Iraklı sivilleri, Irak'taki Saddam idâresinin tehdidine karşı korumak için müttefik ülkelerin silahlı kuvvetlerinden meydana getirilen birlik. Türkiye'de Silopi ve İncirlikte yerleştirilen bu birlik 36'ncı enlemin kuzeyindeki bölgeyi kontrol etmekle vazifelidir. Poised Hammer (Çekiç Güç), Provide Comfort (Huzur Operasyonu), Combined Tast Force (Birleşik Görevli Kuvveti) gibi isimlerle de anılan bu birlik Mûsul'un güneyinden başlayarak batıya doğru uzanan ve kürtlerin çoğunlukta bulunduğu bölgeyi kontrol etmektedir.

Irak'ın 2 Ağustos 1990 târihinde Kuveyt'i işgâl etmesiyle başlayan Körfez krizi; ABD, İngiltere, Fransa, Suûdî Arabistan, Sûriye, Mısır gibi 28 devletin birleştirilmiş askerî güçlerinin 17 Ocak 1991 târihinde havadan Irak'a hücûm etmesiyle Körfez harbine dönüştü. 28 Şubat 1991'de Irak'ın yenilip Kuveyt'ten çekilmesinden sonra 3 Mart 1991 günü Müttefik Kuvvetler ve Irak askerî heyetleri arasında ateşkes anlaşması imzalandı. Böylece Körfez Savaşı fiilen sona erdi.

Körfez savaşının sona ermesiyle Irak'ın güneyinde ve kuzeyinde ayaklanmalar başgösterdi. Kuzeyde Kürtlerin ayrı bir devlet, Şiilerin de İran'daki gibi bir rejim kurmasını istemeyen ABD, ayaklanmacılara yeterli desteği vermeyince bu isyanlar Irak hükûmeti tarafından bastırıldı. Daha sonra Kuzey Irak'ta yaşayan Kürtler, Saddam Hüseyin birliklerinin hücûmuna uğradı. Bu hücumlar neticesinde 400.000'i aşkın Kürt ve Türkmen, Türkiye'nin Güneydoğu bölgesine yığıldı. Türkiye, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nden durumu görüşmek, sınır bölgesinin emniyete alınmasını ve Irak yönetiminin vatandaşlarını göçe zorlayan faaliyetlerini durdurmasını istedi. Güvenlik Konseyi üyeleri arasında, görüş birliği sağlanamadığı için bu konuda acil bir karar alınamadı. Daha sonra gelişen olaylara paralel olarak Türkiye, Irak'tan kaçan Kürtler ve Türkmenler için Kuzey Irak'ta bir güvenlik bölgesi kurulmasını talep etti. Avrupa Topluluğunun Lüksemburg'taki zirve toplantısında, İngiltere ve Fransa'nın desteği ile bu teklif kabûl gördü. Daha sonra ABD de bu teklifi destekledi. ABD ve Avrupalı müttefiklerinin Temmuz 1991 ayı ortalarında Kuzey Irak'ı boşaltacakları, ancak bölgedeki Kürtlerin güvenliği ve

bunlara yapılacak her türlü yardımlar için Çekiç Güç adı verilen 5000 kişilik bir müttefik birliği bulunduracakları açıklandı. Silopi'de yerleştirilen birliklerde ABD ve Türk askerlerinin yanısıra İngiliz, Fransız, İspanyol birlikleri, İncirlik Türk-ABD Ortak savunma tesislerinde ise, Irak içlerindeki hedeflere ulaşabilecek ABD avcı ve bombardıman uçakları bulundurulması kararlaştırıldı. Savaşın bitiminden sonra Kuzey Irak'taki müttefik askerler geri çekilirken, bir kısmı Silopi'de Çekiç Güç'te vazifelendirilmek üzere Türkiye'ye kaydırıldı.

Kuzey Iraklı sivilleri Saddam tehdidine karşı korumak gayesiyle kurulan ve vazife süresi 30 Eylül 1991 tarihinden itibâren üç ay uzatılan Çekiç Güç'ün Silopi ve Batman'da bulunan 3000 kişilik kara kuvveti geri çekildi. Buna mukâbil İncirlik'teki hava unsurlarını güçlendirmek ve caydırıcılığını artırmak gayesiyle F-111 ve F-16 uçakları İncirlik üssüne geldi. Çekiç Güç emrinde 402 ABD'li 199 İngiliz, 157 Fransız ve 63 Türk görevli 52 savaş uçağı, 2 Awacs, 9 helikopter, 14 adet havadan yakıt ikmali yapabilme tankı ve kargo uçağı vardır.

Çekiç Güç kara unsurlarının çekilme işlemi 14 Ekim 1991'de tamamlandı. Türk Genelkurmay Başkanlığı'ndan yapılan bir açıklamada; "Anlaşmalarçerçevesinde İncirlik'te iki filonun üstünde uçak bulundurulmayacağı ve Çekiç Güç'ün kullanılmasının Türk hükûmetinin iznine bağlı olduğu bildirildi. Çekiç Güç'ün vazife süresinin uzatılıp uzatılmayacağı TBMM'de 6 ayda bir görüşülmektedir. En son Aralık 1992'deki TBMM toplantısında Çekiç Güç'ün memleketimizde bulunma süresinin uzatılması, Büyük Millet Meclisinde sert tartışmalara yol açtı. Muhâlefet kanadı milletvekilleri, Çekiç Güç'ün bulunuş gâyesini şüphe ile karşılıdılar ve Çekiç Güç'ün Güney Doğu Anadolu'daki anarşi olaylarını devamlı desteklediği, süper devletlerin menfaati için bulunduğu iddia edilen hususların en önemlilerindendir. Bu konuşma ve tartışmalardan sonra Çekiç Güç'ün vazife süresi altı ay daha uzatılmıştır.

ÇEKİÇBALIĞI (Sphyrna zygaena);

Alm. *Hammer hai,* **Fr.** *Requin marteau,* **İng.** *Hammerhead shark.* **Familyası:** Çekiçbalığıgiller (Sphyrnidae). **Yaşadığı yerler:** Bütün sıcak ve ılık denizlerde. Bizde Akdenizde vardır. **Özellikleri:** Başı çekiç şeklinde saldırgan bir köpekbalığıdır. **Çeşitleri:** Küçük gözlü, kürek kafalı, Florida çekiçbalığı meşhûrlarıdır.

Köpekbalıkları (Selachii) takımından başı çekice benzer bir balık. Sıcak ve ılık denizlerde yaşar. Boyları 3-5 metreye ulaşabilir. 200-300 kg ağırlıkta olanları vardır. Burun delikleri ve gözleri başın iki tarafında çekiç şeklindeki çıkıntıların ucundadır. Altın sarısı gözlerinde göz kapakları vardır. Diğer balıklara nazaran daha iyi görürler.

Güçlü yüzücü olup, insana da saldırır. Sürüler hâlinde gezerek omurgasız hayvan ve kendinden küçük balıkları avlayarak beslenir. Kendi cinsinin küçüklerine de saldırır. Doğurarak ürer. Eşleşme döneminden 15 ay sonra 30-40 yavru doğurur. Yavrular başlarının çekiçleri geriye doğru katlanmış olarak doğarlar. Etleri tatsız olup, ekonomik değerleri yoktur. Nâdir olarak deri ve karaciğer yağları için avlanır. Yurdumuz sularında Akdeniz'de mevcuttur.

ÇEKİMSER OY;

Alm. *Ungultige Stimme (e),* **Fr.** *Vote abstentionniste (m),* **İng.** *İnvalid vote.* Parlamento, toplantı ve konferanslarda oylama yapılırken olumlu veya olumsuz yönden değeri olmayan oy, müstenkif oy. Oylamada kabul veya red için kararsız olduğunu belirtir. Bu oyun, kabul veya red oylarına hiç tesiri olmaz.

Büyük Millet Meclisinde oylama yapılacağı zaman; red için kırmızı, kabul için beyaz, çekimser için yeşil oy kullanılır. Milletvekillerine üç rengi belli eden yuvarlak oy pusulaları verilir. Bunlardan vereceği karâra göre olan rengi seçer ve oy atılacak yere atar. Yeşil oylar, parlamento geleneğine göre çekimserdir ve karârı etkilemez. Bu konuda meclis iç tüzüğünün 115. maddesinde açık hüküm mevcuttur.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarında da oylama vardır. Konseyin beş büyük tabiî üyesi olan devletlerden biri red oyu verince, karar yürürlüğe girmez. Ancak olumsuz vermeyip çekimser kalırsa, bu veto sayılmaz ve karârı engellemez.

ÇEKİRDEK;

Alm. *1-Obstkern, 2- Zellhern, 3- Atomkern (m),* **Fr.** *Noyau (m); graine (f); pépin (m).* **İng.** *Pip, stone, nucleus.* Atom çekirdeği, meyve çekirdeği, mermi çekirdeği denildiğinde değişik mânâlar anlaşılır.

Atom çekirdeği, atomun merkezinde bulunan, proton ve nötron adı verilen parçacıklardan müteşekkil, atom hacmine nisbetle çok küçük bir hacmi olmasına rağmen, atomun hemen hemen bütün kütlesinin

toplandığı pozitif yüklü bir cisimdir. (Bkz. Atom)

Canlı çekirdeği, canlıların yapıtaşı olan hücrenin stoplazması içinde bulunan, çoğunlukla bir adet ve yuvarlak küre. Çekirdek, hücrenin hayâtî faâliyetlerini ve üremesini düzenleyerek yönetir. Bir zarla çevrili olup, içindeki sıvıya "nükleoplazma" denir. Kromozomlardan teşekkül eden kromatin ağı bir yumak gibi içini doldurur. İrsî karakteri nesilden nesile aktaran genler kromozomlarda bulunur. Genler DNA (Deoksiribo Nükleik Asit) yapısında olup, hayat sırrı DNA moleküllerinde şifrelenmiştir. Çekirdek bir veya birkaç adet çekirdekçik (nükleolus) ihtivâ eder. Çekirdekçikler RNA (Ribo Nükleik Asit) yapısında olup, protein sentezinde rol oynar.

Meyve tohumlarına da çekirdek denir.

ÇEKİRGE (Locusta);

Alm. *Heuschrecke (f),* **Fr.** *Sauterelle (f),* **İng.** *Locust.* **Familyası:** Locustidae, Acrididae, vs. gibi çeşitleri vardır. **Yaşadığı yerler:** Sıcak bölgelerde . Tarla, çayır ve su kenarlarında rastlanır. **Özellikleri:** Arka bacakları uzun ve sıçrayıcı özelliktedir. Ekinler için zararlıdırlar. Göçmen olanları, 5-6 cm veya daha uzunları vardır. **Ömrü:** Dört ay kadardır. **Çeşitleri:** Tarla, yeşil, değnek, İtalyan, Mısır, Afrika göçmen çekirgesi en meşhurlarıdır.

Düzkanatlılar (Orthoptera) takımına bağlı böcekler. Ağız parçaları kesici ve çiğneyici olup, çoğunlukla nebâtî, bâzan da hayvânî maddelerle beslenirler. Uzun yapılı başlarının yanlarında bir çift iri petek göz ve alınlarında üç adet basit (osel) göz vardır. Bir çift olan antenleri, bâzılarında kısa, bâzılarında uzun olup, dokunma ve kokuya duyarlı kıllarla bezenmiştir. Çok uzak mesâfelerden rüzgârın getirdiği nebâtî besinlerin kokularını alırlar. Üç parçalı göğüs kısımlarının her bölümünden bir çift bacak çıkar. Kanatlar da göğsün son iki halkasında yer alır. Üç çift bacağın ilk iki çifti yürümede, iri ve daha güçlü olan son çifti sıçramada kullanılır. Üst ön kanatlar dar, derimsi yapıda olup, geniş ve zar şeklinde olan alt kanatları örterek korurlar. İstirahat hâlinde, uçmaya yarayan alt kanatlar, yelpâze şeklinde üst kanatların altında katlanır. Karın kısmının (abdomen) her iki yanında solunum borularının (trakea) açıldığı nefes delikleri vardır. Karnın her iki yanında zardan meydana gelen bir çift işitme organı vardır. Dişilerin karın ucunda yumurtlama borusu (ovipozitör) bulunur. Erkeklerde ise, ses çıkarma organı bulunur. Bâzıları arka bacaklarını ön kanatlara sürterek ses çıkarırlar. Bâzıları da ön kanatları birbirine sürterek dişilerini çağırırlar.

Tarla çekirgeleri, yeşil çekirgeler, kara çekirgeler yaygındır. Genellikle bitkiden bitkiye sıçrayarak beslenirler. Fakat yiyecek azalırsa, uzun mesâfelere uçarak göç ederler. Bulut hâlinde 2.000-2.500 km uzaklara gidebilirler. Gemilerin üstüne yağdıkları görülmüştür. Çekirge salgını zirâatte büyük âfetlere yol açar. Kondukları alanları birkaç dakika içinde çöle çevirirler. Aradıkları yeşil yiyecekleri bulamazlarsa, pamuk ve yünlü elbise, korkuluk, hattâ ahşap evlerin çatlak yerlerine saldırır; atın kuyruk ve yelesini yerler. Afrika'da çıplak çocukları kemiklerine kadar kemirdikleri olmuştur. Saatte 16 km hızla uçarak, bir uçuşta, 12 saat havada kalabilirler. Çekirge âfetleri milletlerarası mesele hâline gelmiştir. Çekirge bulutları radarla gözlenerek, uçaklarla havadan ilâç püskürtmek sûretiyle korunulmaya çalışılmaktadır.

Çöl çekirgesi (Schistacerca gregaria) milletlerarası öneme sâhiptir. Bu çekirge, Batı Afrika ve Hindistan-Pakistan sınırında çoğalarak göç eder. Batı Afrika'dan göç edenler Senegal-Sudan üzerinden Yemen'e ulaşır. Hindistan-Pakistan sınırında çoğalanlar, Kuzey Afrika, Ortadoğu, İran ve Rusya'ya yayılır. Bu çekirge memleketimize Sûriye ve Irak sınırından girer. Önceleri 8-15 yıllık aralarla geldikleri halde, şimdi hemen hemen her yıl gelmektedirler. Türkiye'de Birinci Dünyâ Savaşı sırasında batı bölgelerini istilâ eden göçmen çekirgelere karşı yapılan mücâdelede, 430 ton çekirge yumurtası ile 1200 ton çekirge toplanarak yok edilmiştir. Bunlara karşı ilâçla mücâdele, uçar hâle gelmeden yapılırsa daha başarılı olur. Son yıllarda ilâçlara karşı da mukâvemet kazanmışlardır. Eskiden uygulanan engellerle durdurma metodu hâlen uygulanmaktadır. Çinkodan veya kaygan çitten yapılan engellerin ön kısmı hendek şeklinde kazılmaktadır. Alçaktan uçan çekirge sürüsü engele çarparak hendeğe düşmekte ve köylüler tarafından üzeri hemen toprakla kapatılmaktadır. Afrikada bâzı bölge köylüleri, mahsullerini yiyen bu çekirgeleri kızartarak yemekte veya kurutarak kışa saklamaktadırlar.

Çekirgelere ilkbaharla sonbahar arasında rastlanır. Sonbahar sonunda dişi çekirge vücudunun arka kısmında uzayabilen yumurtlama borusuyla toprakta delik açar. 70 kadar prinç iriliğinde yumurta bırakır. 4 aylık ömrünün son haftasında üç defâda 200 kadar yumurta yumurtlar. Bu yumurtalar kışı toprakta geçirerek ilkbahar ve yazın başlangıcında, 34°C sıcaklıkta 11 gün içinde açılırlar. Yumurtadan çıkan "nimfa" denen genç çekirgeler toprağı dışarı atarak çıkarlar. 9 mm kadar uzunlukta olup, birkaç defâ deri değiştirerek büyürler. Nimfalar her ne kadar anne ve babalarına benzerlerse de kanatsızdırlar. İkinci deri değişiminden sonra kanatlar çıkmaya başlar. Çoğu çekirge beş defâ deri değiştirir.

Yumurtadan çıkan yavru birkaç gün bitkiyle beslendikten sonra, aktifliği azalarak bir dala sımsıkı tutunur. Dış iskeleti ensesinden çatlayınca genç çekirge yumuşak vücudunu dışarı çıkarır. Gerinerek bir miktar uzar. Yeni iskeleti meydana gelinceye kadar kendisini bitkiler arasında gizler. Deri değişimleri dört beş gün aralıklarla olur. Çekirgelerin çoğu bir ay içinde deri değişimini bitirir. Fas çekirgesi 45 günde erginleşir.

Döllenmemiş yumurtalardan (partenogenez) üreyen çekirgeler de vardır. Bu durum daha çok değnek çekirgelerinde görülür. Böyle yumurtalardan dişi yavrular çıkar. Genç çekirgeler, bâzı sinek ve arılar, kurbağa, yılan ve birçok kuş için aranan yiyecektir. Kuşların insanlara faydalı oluşunun bir sebebi de, bu gibi birçok zararlı böcekleri ve çekirgeleri yemesidir.

ÇEKMECE GÖLLERİ;

İstanbul'un batısında önce koy hâlinde denize birleşikken, sonradan ayrılan iki büyükçe göl. Küçük Çekmece İstanbul'dan 15, Büyük Çekmece ise 27 km uzaklıktadır. Bulundukları mevki, şekil ve derinlikleri bu iki gölün denizden ayrıldıklarını açıkça göstermektedir. Küçük Çekmece Gölünde eski koy'u denizden ayıran set, koy'un ağzında bulunduğundan bu göl diğerinden daha büyüktür. Büyük Çekmece'de ise set, koy'un hemen hemen ortasındadır. Küçük Çekmece Gölünün yüzölçümü 16 km^2 Büyük Çekmece Gölününki ise, 11 km^2dir. Büyük Çekmece Gölünün denizle irtibâtı kesilerek İstanbul'un su ihtiyâcını karşılamak için kullanılmaya başlandı. Göle bağlanan derelerde su akımı zayıf olduğundan, suların tuzluluğu kısmen muhâfaza edilmiştir.

Küçük Çekmece Gölü, doğu tarafta Nakkaş Deresi, batı tarafta Ekşinoz Deresi ile bunların arasındaki Sazlıdere vâdilerinin ağız kısımlarını deniz sularının istilâ etmesiyle teşekkül etmiştir. Gölün en derin yeri 20 m civârındadır. Koy hâlindeyken, kıyı seddinin teşekkülünde, Lodos rüzgârlarının sebebiyet verdiği dalgalar kıyıya kum taşıyarak mühim rol oynamıştır.

Büyük Çekmece'yi denizden ayıran set ise, derelerin getirdiği alüvyonların doldurulmasıyla teşekkül etmiştir. Gölün derinliği azdır. En derin yer, 3.5 m olmasına rağmen, derinlikler çok yerde yarım metreyi bulmaz. Fakat koy'u geçince derinlik arttığı gibi, ağızda 35 metreyi bulur.

ÇEKMECE NÜKLEER ARAŞTIRMA VE EĞİTİM MERKEZİ (ÇNAEM);

nükleer alanda araştırma, geliştirme, uygulama ve eğitim çalışmaları yapmak amacıyla çalışan araştırma merkezi. Türkiye Atom Enerjisi Kurumuna bağlı olan ÇNAEM 1962'de Küçükçekmece Gölünün kıyısında 3200 dönümlük arâzi üzerinde kurulmuştur.

Günümüzde bilimsel ve teknolojik çalışmalar içerisinde mühim bir yere sâhib bulunan nükleer bilimler ve nükleer teknoloji, kompleks hızlı gelişme gösteren, pahalı yatırımlar ve en mühimi de çeşitli bilim dallarında çok sayıda nitelikli eleman gerektiren bir çalışma alanıdır.

Ülkemiz dünyâdaki gelişmelere paralel olarak 1956 yılında Başbakanlık Atom Enerjisi Komisyonunu kurmuştur. Bu komisyonun ilk faaliyeti, 27 Mayıs 1962'de faaliyete geçen TR-1 reaktörünü ve Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezini kurmak olmuştur. 1982 yılında yeni bilimsel ve teknolojik ilerlemelere uyum sağlamak gâyesiyle Türkiye Atom Enerjisi Kurumu kurulmuştur.

ÇNAEM'de nükleer alandaki araştırma, uygulama ve eğitim faaliyetleri 10 ayrı bölümde yürütülmektedir: Reaktör işletme, radyoizotop üretim, endüstriyel uygulama, sağlık fiziği ve elektronik bölümleri teknik ve uygulama sâhalarında; fizik, kimyâ, radyobiyoloji, nükleer mühendislik, nükleer yakıt teknolojisi bölümleri de araştırma sâhalarında faaliyetlerini sürdürmektedir.

ÇNAEM'deki Türkiye'nin ilk araştırma reaktörü olan TR-1 1962'de faaliyete geçmiştir. TR-1 reaktörü 1 megawatt termal güçte, ılık nötronlarla çalışan havuz tipi bir araştırma reaktörüdür. Reaktörün yakıt elemanları MTRtipinde olup, % 93 zenginleştirilmiş U-235 ihtivâ etmektedir. Yavaşlatıcısı ve soğutucusu sudur. Yansıtıcı olarak kalbin ön ve arka yüzeylerinde grafit kullanılmıştır. TR-1'in kalbi, içinde 450 m^3 su bulunan iki bölmeli havuzun küçük bölmesinde ve 8.70 m derinliktedir. Havuz duvarları biyolojik zırhlama sebebiyle 1.75 m kalınlığında baritli betondur.

Tıp, tarım ve endüstri alanlarında kullanılan radyoizotoplara karşı isteğin çok fazla artması ve bu taleb artışına TR-1 reaktörünün kifâyetsiz kalması sebebiyle 1974 yılında TR-2 adı verilen 5 megawatt gücünde yeni bir reaktörün, havuzun büyük bölmesinde kurulmasına karar verildi. Bunun netîcesinde TR-1 reaktörü 19 Eylül 1977'de durdurularak söküldü. TR-1'in yerini alan TR-2'nin yakıt elemanları MTR tipinde, 23 plakalı ve % 93 zenginlikte U-235 ihtivâ eden UA-1 alaşımıdır. Yavaşlatıcı ve soğutucu yine sudur. Yansıtıcı olarak kalbin iç yüzeyinde su, arka yüzeyinde berilyum kullanılır.

ÇEKTİRİ;

Alm. *Galeere, Galeasse,* **Fr.** *Galere,* **İng.** *Galley.* Osmanlı deniz kuvvetlerinde kürekle hareket eden gemilere umûmî olarak verilen isim. Bu gemiler kürek sayısına göre özel isim alırlardı. Küçükten başlamak üzere şu isimler verilirdi: Karamürsel, üstüaçık, şayka, kırlangıç, firkate, kalite, pergende, mavna, kadırga, baştarde ve baştarde-i hümâyûn. Çektiriler ince donanma ve büyük donanma gemileri olarak iki kısımdı. Birinci çeşit küçük gemilerden müteşekkil iç deniz ve nehirlerde hizmet gören gemilere İnce Donanma denilirdi. Bunlar savaş teknesi olarak değil, araştırma, taşıma ve haberleşme işlerinde vazîfe görürlerdi.

İnce donanmanın dışında bulunan büyük boy gemiler de donanma-ı hümâyûnu meydana getirirdi. Bu çektirilerde, reis, vardiyan, kürekçi, cenkçi, topçu gibi muhârip sınıfın yanında, marangoz, kalafatçı, demirci, halatçı gibi ustalar vardı. Bunların en küçüğü olan Karamürsellerde 20, en büyüğü olan baştardelerde 800 savaşçı levend bulunurdu. Çektiriler aşı rengi boya ile, baştardeler ise husûsen yeşile boyanmaktaydılar. Baştardeler amiral gemisi olarak görev yapar, baştarde-i hümâyûn ise deniz seferine serdâr tâyin edilenin gemisi olurdu.

On yedinci asırda Osmanlı donanması 40 kadırga, 6 mavna, 20 bey gemisinden müteşekkildi ve bu gemilerde 10.500 kürekçi, 5300 cenkçi ve 600 yardımcı sınıfdan olmak üzere 16.400 asker vardı.

ÇEKÜL (Şâkül);

Alm. *Senkblei (Blei-) Lot (n),* **Fr.** *Fil a p'lomb (m),* **İng.** *Plumb line.* Yerçekimi doğrultusunu belirtmek için ekseri yapı ustaları tarafından kullanılan, ucuna ağırlık bağlanmış bir ipten meydana gelen âlet. Duvarcı, uzunca bir ipin ucuna bir kurşun veya demir parçası bağlar. İp ucundan tutulup aşağı doğru bırakıldığında sallanma bitince ip ile duvarın paralelliği kontrol edilir. Böylece yapılan duvarın düzgün olup olmadığı anlaşılır.

Bu âlet yerçekimi kânununa göre çalışır. Ağırlığı olan bütün cisimler dünyânın merkezi tarafından çekilir ve bırakıldığında oraya doğru yönelir. Çekülün doğrultusu yere inen dikey doğrultuyu gösterir. Çekülün ucu, açık havadaki durgun suyun yüzeyine diktir. Birbirinden uzak olan çeküller hiçbir zaman birbirine paralel olmaz. Birbirlerinden uzaklaştıkça aralarındaki açılar artar. Yalnız aynı odadaki iki çekül birbirine paralel kabûl edilir. Güney kutbunda uzatılan bir çekül ile ekvatorda bırakılan çekül arasında 90 derecelik bir açı vardır. Bu çeküllerin uçları dünyâ merkezine doğrudur ve orada kesişirler.

ŞEKİL VARRRR!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

ÇELEBİ;

Türklerde muhtelif sanat ve meslek sâhiplerine sembol olmuş bir tâbir. **Lehçe-i Osmâniye**'de; okuma bilen, okumuş, nâzik mânâları verilmektedir. Asil, nâzik, soylu, zarîf terbiyeli, koca tâbiri olarak da kullanılmıştır. Daha önceleri şehzâdelere ünvan olarak verilirdi. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin evlâd ve ahfâdına da bu ünvân verilmişti.

Osmanlılarda pâdişâhların erkek çocuklarına evvelce "bey", sonra "çelebi" ünvanı verilmiş, daha sonra erkek kız ayrılmadan "sultân" tâbiri müştereken kullanılmıştır.

Çelebi, Türkçede kibâr, centilmen mânâsını ifâde ediyordu. Tatarlarda ise kadınlar kocalarının erkek kardeşlerine, kardeşlerinin erkek çocuklarına hürmet ve tâzim ifâdesi olarak çelebi derlerdi.

Osmanlı yazı lisanında 17. asra kadar, hânedan mensuplarının, yüksek dînî erkânın, meşhûr müelliflerin lakab ve ünvânı olarak kullanılmıştır. On sekizinci asır başına doğru çelebi kelimesi yerine efendi tâbiri kullanılmaya başlanmıştır.

ÇELEBİ HALÎFE;

Osmanlılar zamanında yetişen evliyâ ve âlimlerden. Halvetiyye yolunun büyüklerindendir. İsmi, Muhammed bin Mahmud, lakabı Hamîdüddîn, mahlası Cemâl'dir. Çelebi Halîfe diye meşhur olmuştur. Cemâleddîn-i Aksarâyî'nin torunlarındandır. Amasya'da doğdu. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 1493 (H.899) senesinde Hicaz'da Mekke-i mükerreme yolunda vefât etti.

Amasya ve Aksaray'da ilim tahsil edip zamanının din ve fen âlimlerinden ders aldı. Sa'düddîn Teftazânî'nin **Muhtasarü'l-Meânî** adlı eserini okurken kalbine ilâhî aşk ateşi düştü. Tasavvuf erbâbından Alâeddîn-i Halvetî ve talebelerinden Şeyh Abdullah'ın sohbetlerine katılıp, feyz ve

bereketlerine kavuştu. Sonra Tokat'a gidip İbn-i Tahir Halvetî'nin hizmetine girdi. Riyâzet çekip nefsini terbiye etti. Hocasının vefâtı üzerine Erzincan'a giderek Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî ile görüşüp, sohbetlerinde bulundu. Tasavvufta yüksek derecelere kavuştuktan ve icâzet aldıktan sonra memleketine döndü.

İnsanlara İslâm dîninin emir ve yasaklarını anlattı. Amasya'da Hak âşıkları yetiştirdi. Fâtih Sultan Mehmed Hanın oğlu Şehzâde Bâyezîd Amasya vâlisiyken Çelebi Halîfe'ye haber gönderip duâ istedi. Çelebi Halîfe Şehzâde Bâyezîd'e duâda bulundu. Şehzâde Bâyezîd sultan olunca Çelebi Halîfe'yi İstanbul'a dâvet etti. İstanbul'a gelen Çelebi Halîfe, yıllarca İslâmiyete hizmette bulunup çok talebe yetiştirdi. Sultan İkinci Bâyezîd Han onu iki defa ziyâret edip duâsına kavuştu. Sultan İkinci Bâyezîd Han, Çelebi Halîfe'yi kırk talebesiyle birlikte Medîne-i münevvereye gönderdi. O sıralarda vukû bulan zelzele ve veba tehlikelerinin kalkması için Resûlullah efendimizin huzurunda duâ etmelerini istedi. Daha sonra, yapılan duâların kabul olduğu görüldü. 1493 (H.899) senesinde Hicaz'da Mekke-i mükerreme yolunda vefât etti. Vasiyeti üzerine Tebük Korusu denilen ve hacıların yol güzergâhı olan bir yere defnedildi.

Çelebi Halîfe'nin yetiştirdiği talebelerinin en gözdesi Sümbül Sinân Efendidir. Sümbül Sinân Efendi, hocasının vefâtında vasiyeti üzerine yerine geçti ve kızı Safiyye Hâtun ile evlendi. Sümbül Sinân Efendi de İstanbul'un meşhur evliyâsından Merkez Efendiyi yetiştirdi. Çelebi Halîfe birçok kıymetli eser yazdı.

Eserleri:

1) Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha, 2) Şerhu Erbe'îne Hadîsen Kudsiyyen, 3) Şerhu Erba'în-i Nevevî, 4) Zübdetü'l-Esrâr, 5) Cevâhirü'l-Kulûb, 6) Risâle-i Etvâr, 7) Risâle-i Sâd Kelime-i Sıddık-i Ekber, 8) Risâle-i Fakriyye.

ÇELEBİ MEHMED;

Osmanlı Devletinin beşinci pâdişâhı. Doğum senesini ekserî târihçiler 1386 olarak kaydetmektedirler. Babası, Sultan Yıldırım Bâyezîd Han, annesi ise Germiyanoğlu Süleymân Şahın kızı Devlet Hâtun'dur.

Çelebi Mehmed küçüklüğünden îtibâren devrin en yüksek âlimlerinden ders aldı. Din ve fen ilimlerini öğrendi. 1393'te devlet idâresinde tecrübe sâhibi olmak üzere Amasya'ya sancakbeyi tâyin edildi.

Babası ile Timur Han arasında 1403'te yapılan Ankara Muhârebesinde Osmanlı ordusunun ihtiyât kuvvetleri kumandanlığında bulunan Çelebi Mehmed, muhârebenin kaybedilmesi üzerine Amasya'ya çekilmek istedi. Ancak Candaroğlu İsfendiyar Beyin yeğeni Yahya Bey karşısına çıktı. Bunu mağlub eden Çelebi Mehmed, ilerlemesinin tehlikeli olacağını anlayarak Bolu'ya gitti. Daha sonra Amasya'ya dâvet edilmesi üzerine maiyeti ile harekete geçti ve şehir hâkimi Kara Devlet Şahı yenerek Amasya'ya girdi. Çelebi Mehmed, aynı yıl civardaki hâkimleri de mağlub edip, Sivas, Tokat ve Amasya mıntıkasına tamâmen hâkim oldu. Timur Hana esir düşen babasını kurtarmak için bir plân hazırladı ise de muvaffak olamadı.

Bu sırada Batı Anadolu'da bulunan Timur Han, Çelebi Mehmed'in faaliyetlerini öğrenip, ona teminât vâdeden mektubu ile yanına dâvet etti. Bu dâvete icâbet edip yola çıkan Çelebi Mehmed, muhtelif yerlerde türlü bâdirelerle karşılaştığından elçiye durumu anlatıp, olanları Timur Hana arz etmesini istedi. Kendisi Amasya'ya döndü. Çelebi Mehmed'in bu mâzeretini kabul eden Timur, ona elindeki yerlerin hükümdârlığını verdi ve al damgalı berât ve hükümdârlık alâmeti olarak taç, kemer ve hırka gönderdi.

Bu sırada Yıldırım Bâyezîd'in diğer oğullarından Şehzâde Süleymân Çelebi Edirne'de, Îsâ Çelebi Balıkesir ve Bursa'da, Mûsâ Çelebi ise Kütahya'da sultanlığını îlân etmişti. Eski beylikler yeniden ortaya çıkarak Anadolu birliği parçalanmıştı. Osmanlı Devletini tekrar bir idâre altında toplamak isteyen Çelebi Mehmed, kardeşi Îsâ Çelebi'ye karşı Ulubâd mevkiinde giriştiği savaşı kazanarak Bursa'ya girdi ve hükümârlığını îlân etti (1404). Îsâ Çelebi Yalova yolu üzerinden Bizans İmparatorunun yanına kaçtı. Emir Süleymân'ın isteği üzerine ise Edirne'ye gönderildi. Emir Süleymân, Îsâ Çelebi'yi mühim bir kuvvetle Anadolu'ya gönderdi. Bursa'yı almak isteyen Îsâ halkın muhâlefeti ile karşılaştığından şehri yaktı. Çelebi Mehmed ile yaptığı ikinci muhârebede de mağlub olunca, yanına kaçtığı İsfendiyar Beyle anlaşarak berâberce Ankara'yı almak üzere harekete geçtiler. Ancak müttefik kuvvetler Çelebi Mehmed'e mağlub olup, Kastamonu tarafına çekildiler.

Bir müddet sonra Îsâ Çelebi Aydınoğlu Cüneyd Beyin yanına gitti ve onun aracılığıyla Saruhan ve Menteşe Beyleriyle anlaşarak tâlihini bir kere daha denemek istedi, ancak mağlub oldu ve bu defâ Karamanoğlu'na iltihâk etti. Netîcede Îsâ Çelebi bir müddet sonra yakalanarak ortadan kaldırıldı.

Îsâ Çelebi'nin öldürülmesinden sonra Çelebi Mehmed Anadolu'da yalnız kaldı. Bundan sonra

kendisinin kuvvetlenmesinden endişe ettiğinden Anadolu'ya gelen Emir Süleymân ile mücâdele etti.

Emir Süleymân, Çelebi Mehmed'in elinden birçok yerleri aldığı gibi Aydınoğlu Cüneyd Bey ile Menteşeoğlu İlyas Beye hâkimiyetini kabul ettirmişti. Çelebi Mehmed, onu yeniden Rumeli'ye döndürmek için kardeşi Mûsâ Çelebi'yi Rumeli tarafına geçirtti. Mûsâ Çelebi'nin faaliyetlerini öğrenen Süleymân Çelebi, Rumeli'ye geçti ve ilk anda Mûsâ'yı mağlub ettiyse de, sonradan onun baskınına uğrayarak hayâtını kaybetti. Çelebi Mehmed Bursa'yı hâkimiyeti altına alırken, Mûsâ Çelebi de bu sırada Edirne'de hükümdârlığını îlân etti. Mûsâ Çelebi, Anadolu'da kardeşinin kuvvetli olduğunu bildiği için orayla alâkadâr olmayıp Bizansla meşgul oldu ve bir kısım yerleri onlardan aldı. Bu arada ileride büyük bir isyan çıkaracak olan Şeyh Bedreddîn'i kazasker yaptı. Şeyh, bu sûretle nüfûzunu artıracak mevkiye sâhip oldu. Bir ara İstanbul'u muhâsara eden Mûsâ Çelebi tehlikesine karşı İmparator, Çelebi Mehmed'i Rumeli'ye dâvet etti.

Çelebi Mehmed Üsküdar'a gelerek İmparatorla görüştü. 1411'de İnceğiz mevkiinde kardeşi ile yaptığı muhârebeyi kaybettiğinden gemilerle Anadolu tarafına geçerek yaralı bir halde Bursa'ya geldi. Bir yıl sonra Mûsâ Çelebi'yle yaptığı ikinci muhârebede de muvaffak olamadı.

Mûsâ Çelebi'nin ümerâsına karşı sert davranması, bir müddet sonra onları Çelebi Mehmed'le anlaşmaya mecbur etti. Yeni plâna göre Çelebi Mehmed üçüncü defâ Rumeli'ye geçti. Kendisine katılan Sırp despotu ve bâzı ümerâ ile Tuna'ya çekilmekte olan, Mûsâ Çelebi üzerine yürüyen Çelebi Mehmed, Çamurlu-Derbend mevkiinde meydana gelen muhârebede Mûsâ Çelebi'yi mağlub etti. Mûsâ Çelebi yaralı olarak kaçarken yakalanıp boğduruldu ve Bursa'ya nakledilip, babasının türbesine defnedildi.

Daha sonra Orhan Çelebi'yi de yakalatan Çelebi Mehmed Edirne'de bütün devletin hükümdarı olduğunu ilân etti.

Çelebi Mehmed Rumeli'de bulunduğu sırada Karamanoğlu Mehmed Bey, Bursa'yı bir ay kadar muhâsara etmiş, Mûsâ Çelebi'nin cenâzesinin geldiğini duyunca, şehri ateşe vererek memleketine dönmüştü. Aydınoğlu Cüneyd Bey de bu sıralarda Ohri'den kaçarak Aydın'a gelmiş ve Ayaslug'u (Selçuk) muhâsara edip, sancak beyini öldürmüştü. Bu sebeple Çelebi Mehmed Anadolu'ya dönünce önce Cüneyd Bey üzerine yürüyüp, Çandarlı eliyle Menemen, Kayacık ve Nif kalelerini aldı. Ayrıca İzmir de fetholundu. Çelebi Mehmed, Cüneyd'in annesinin ricâsı üzerine Cüneyd'i affederek 1414'te Niğbolu Sancakbeyliğini verdi. İzmir kuşatması esnâsında Menteşe Beyi de Osmanlılara tâbi olduğu gibi, Midilli, Sakız ve Foça'daki Ceneviz kolonilerinin elçileri gelip, bağlılıklarını arz ettiler. Daha sonra Teke Beyi de tâbi oldu.

Bu şekilde işlerini yoluna koyan Çelebi Mehmed, aynı yıl Bursa'ya gelerek Germiyan ve Candar beyliklerinden takviye alıp Karaman Seferine çıktı. Akşehir, Beyşehir ve Seydişehir kasabalarını aldı ve Mehmed Beyi mağlub etti. Bundan sonra Konya'yı kuşattı ise de, mevsimin elverişsizliğinden dolayı Karamanoğluyla sulh akdederek döndü. Ancak Mehmed Bey rahat durmayıp, Beyşehir ve Seydişehir'e saldırdığından, Çelebi Mehmed ikinci defâ Karamanoğlu üzerine gitti ve Konya ovasında yapılan muhârebede Mehmed Beyi bir kere daha mağlub etti. Bu sırada pâdişâh rahatsızlandığından yine sulh akdedildi. Mehmed Bey, gerektiğinde Osmanlı ordusuna yardım göndermeyi de kabul etti. Mehmed Bey bu vâdini Eflâk Seferinde yerine getirmiştir.

Çelebi Mehmed, Anadolu'da Türk birliğini sağlama çalışmaları sürdürürken, Hıristiyanlarla da dost geçinme politikası güdüyordu. Osmanlılara tâbi olan Eflâk Prensi Mirça, taht mücâdelelerinden istifâde ile üç yıldır vergiyi kesmişti. Kendisine voyvodalıkta rakip çıktığından zor durumda idi. Rakibi Dan, Osmanlılara mürâcaat ederek, yardım istemiş, Mirça Macar Kralı Sigismund'a başvurarak Osmanlıların kendisine yardım etmesi için aracı olmasını istemiştir. Ancak Çelebi Mehmed Sigismund'un teklifini reddedip, Candar ve Karaman beyliklerinden yardım alarak Tuna'yı geçip, Romanya topraklarına girdi. Macar- Eflâk ordusunu mağlub eden Çelebi Mehmed, Mirça'yı yeniden Osmanlılara tâbi kıldı.

Osmanlılar Erdel'e de birkaç defâ akın düzenlediler. Netîcede Macar eyâleti baştanbaşa çiğnendi. Bu sûretle, Balkanlarda ve Adriyatik'te Osmanlı nüfûzu kuvvetlendirildi.

Bundan sonra Çelebi Mehmed, Anadolu'da kuvvetlenmiş bulunan İsfendiyar Beyle mücâdeleye başlamış ve Sinop'u muhâsara etmiştir. Çâresiz kalan İsfendiyar Bey, Osmanlı Devletinin yüksek hâkimiyetini tanımıştır. Ayrıca oğlu Kasım'ın istediği Kastamonu, Tosya, Çankırı ve Kalecik'i pâdişâha vermiştir. Bunu müteâkib Çelebi Mahmed, daha önce Osmanlılarda bulunan Samsun'un alınmasını istedi. Müslüman ve kâfir olmak üzere ikiye ayrılmış olan Samsun'un kâfir kısmını Biçeroğlu Hamza Bey kuşattı. Kale halkı şehri yakarak gemilere binip ayrıldıklarından şehir ele geçirildi. Müslüman Samsun'u bizzât muhâsara eden Çelebi Mehmed'e karşı koyamıyan İsfendiyaroğlu Hızır Bey, şehri teslim edip babasının yanına döndü.

Çelebi Mehmed devrinin en önemli iç hâdisesi, Şehy Mahmud Bedreddîn'in isyânıdır. Şeyh Bedreddîn, Mûsâ Çelebi zamânında Edirne'de kazaskerliğe tâyin edilmiş ve Çelebi Mehmed'in cülûsunu müteâkib 1000 akçe aylık ile İznik'te ikâmete mecbur edilmişti. Şeyh Bedreddîn Edirne'de ve sonra İznik'te eser yazmakla meşgul olup , kendisini ziyârete gelenlere fikirlerini aşılamaya çalışıyordu. Edirne'ye gelmeden önce Anadolu'da ün kazanmıştı. İznik'te de boş durmayan Şeyh, adamlarından Börklüce Mustafa'yı Aydın taraflarına gönderip propaganda yaptırıyordu. Ayrıca Torlak Kemâl adındaki adamı da daha önce Manisa taraflarında faaliyete başlamıştı. Şeyh Bedreddîn, Börklüce Mustafa'nın hareketinin genişlemesi üzerine hacca gitmek bahânesiyle önce Sinop'a oradan Kefe'ye ve nihâyet daha önce tanıştığı Eflâk prensinin yanına giderek Şiîlerin bulunduğu Deliorman taraflarına geçti. Şiî olan Şeyh Bedreddîn, İslâm'a uymayan zararlı fikirler ortaya atıyor, haram olan hususların helâl olduğunu ileri sürerek isyân hislerini körüklüyordu. Netîcede ilk isyân Karaburun'da başladı ve daha sonra Manisa'da kendini gösterdi. Az zamanda genişledi. Börklüce Mustafa isyânı Amasya Vâlisi Şehzâde Murad ile Bâyezîd Paşa tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı. Börklüce yakalanarak katlolundu. Manisa tarafındaki Torlak Kemâl de aynı âkıbete uğradı. Şeyh Bedreddîn, Bâyezîd Paşa tarafından yakalanarak Serez'de bulunan pâdişâh huzûruna getirildi. Şeyhin durumu ulemâ tarafından tedkik olunduktan sonra, Ehl-i sünnete uymayan îtikâd üzere olmak ve cemiyet nizâmını bozmakla suçlu bulunarak, Sâdeddîn Taftâzânî'nin talebelerinden Heratlı Molla Haydar'ın fetvâsıyla Serez pazarında asıldı ve malları vârislerine bırakıldı.

Şeyh Bedreddîn isyânı bu şekilde bastırıldıktan sonra Çelebi Mehmed, yeni bir isyan tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. Bu tehlike Ankara Meydan Muhârebesinde babasıyla birlikte Timur'a esir düşüp Semerkand'a götürülen, Düzmece Mustafa da denilen kardeşi Mustafa idi. Uzun müddet kendisinden haber alınamayan Mustafa, bir müddet sonra geri dönüp, Karaman topraklarında kaldıktan sonra Rumeli'ye geçmişti. Osmanlı tahtına oturmak niyetinde olan Mustafa, Eflâk Voyvodasının ve Niğbolu Sancakbeyi Aydınoğlu Cüneyd Beyin yardımlarıyla faâliyete geçip, Selânik ve Teselya'da saltanat iddiâsıyla adam toplamaya başlamıştı. Fesâdın büyümesine mâni olmak için Çelebi Mehmed hemen harekete geçti ve ağabeyi Mustafa Çelebi'nin kuvvetlerini Selânik civârında mağlub etti. Cüneyd ile birlikte Mustafa Çelebi Selânik Kalesine sığındı. Çelebi Mehmed ertesi sabah mültecileri istediyse de, Selânik vâlisi, İmparatorun müsâdesi olmadan teslim edemeyeceğini beyânla özür diledi. Nihâyet imparator da Çelebi Mehmed hayatta oldukça bunları salıvermeyeceğini yemin ile taahhüd edince Pâdişâh Selânik muhâsarasını kaldırdı. Pâdişâh anlaşma gereğince, Mustafa Çelebi için her sene İmparatora önemli miktarda akçe ödeyecekti. Mustafa Çelebi Vak'ası 1420 senesinde vukû bulmuştur.

Bu vak'ayı müteâkib Çelebi Mehmed, İstanbul'u resmen ziyâret ederek İmparator tarafından karşılanmış ve Üsküdar'da İmparatora vedâ edip, İzmit üzerinden Bursa'ya gelmiş, bir müddet sonra da Gelibolu yoluyla Edirne'ye dönmüştür.

Pâdişâh Edirne'deyken, çıkmış olduğu avda rahatsızlandı. Nüzûl illetinden kurtulamayacağını anlayan Çelebi Mehmed, vezirleri Bâyezîd, İbrâhim ve Hacı İvaz Paşaları dâvet ederek, gizlice görüşüp, büyük oğlu Amasya Vâlisi Murad'ın hemen dâvet edilmesini istedi. Kısa süren hastalıktan sonra Haziran 1421'de vefât etti. Çelebi Mehmed'in vefâtı son derece gizli tutuldu. Cesedi tahnit edilerek sarayda muhâfaza edildi. Şehzâde Murâd'ın Bursa'ya gelişine kadar 40-42 gün pâdişâhın vefâtı gizlendi. Cesedi Bursa'ya getirilerek Yeşil Türbeye defnedildi.

Osmanlı Devletinin ikinci kurucusu kabul edilen Çelebi Mehmed, ne kardeşi Mûsâ Çelebi gibi sert, ne de diğer kardeşi Emir Süleymân gibi yumuşak ve kayıtsızdı. Mâkul hareket eden, sabırlı, azim ve irâde sâhibi, sözüne ve vâdine sâdık, nâzik, vakûr ve ciddî bir hükümdârdı. Yalnız dostuna değil, düşmanlarına da kendisini sevdirerek îtimât telkin etmiş ve saydırmıştır. Onun hakkında Osmanlı târihlerinden başka yabancı kaynaklar da iyi şehâdette bulunmaktadırlar. Küçük ve büyük 24 muhârebede bulunarak 40'a yakın yara aldığı rivâyet edilmektedir. Emellerinin en başında babası zamânındaki yerlerin geri alınması geliyordu ki, bu gâye için çalışmış ve büyük ölçüde muvaffakiyet elde etmiştir. Zamânının yerli ve yabancı kaynakları onun dirâyetinden, sebâtkârlığından, iyi ahlâkından ve daha birçok meziyetlerinden bahsetmektedirler.

Çelebi Mehmed, kısa ömrünü savaş alanlarında geçirmiş olmasına rağmen, memleketin îmârına da önem vermiştir. Bursa'da yaptırdığı câmi, medrese, imâret ve Yeşil Türbesi önemli sanat eserleridir. Câminin karşısına yüksekçe mevkide kendi türbesini yaptırdı. Türbenin karşısına düşen medresesi bugün müze hâline getirilmiş olup, Bursa medreseleri arasında Sultâniye adı ile meşhurdu. Bunlardan başka Edirne'de Emir Süleymân tarafından inşâsına başlanan ve Mûsâ Çelebi tarafından devâm ettirilen Ulu Câmi (Câmi-i Atik)nin tamamlanması da ona nasîb olmuştur. Çelebi Mehmed, bu eski câmiye vakıf olmak üzere Edirne'deki bedesteni yaptırmıştır. Ayrıca Amasya'da Şehzâde türbesini yaptırmıştır ki, oğlu Kâsım burada medfundur. Edirne'deki Eski Sarayın da Çelebi Mehmed tarafından inşâsına başlandığı rivâyet edilmektedir.

Çelebi Mehmed'in en önemli hizmetlerinden birisi de Mekke ve Medîne halkına her sene Surre Alayı

göndererek mâlî yardımda bulunma âdetini başlatmasıdır.

Sultan Mehmed'in en büyüğü Murad olmak üzere, Mustafa, Kâsım, Ahmed, Yûsuf ve Mahmûd adında altı oğlu ile yedi kızı vardı. Kendisinden sonra tahta büyük oğlu Şehzâde Murad çıkmıştır.

ÇELEBİZÂDE İSMÂİL ÂSIM EFENDİ;

Osmanlı şeyhülislâmı, vak'anüvis, fıkıh âlimi. 1685 senesinde İstanbul'da doğdu. Küçük Çelebizâde olarak tanınır. Babası İkinci Mustafa Han devri reîsülküttaplarından Mehmed Efendidir. İsmâil Efendi, İstanbul'daki medreselerde ve şeyhülislâm Ebezâde Abdullah Efendiden aklî ve naklî ilimleri tahsil edip mülâzım oldu.

1708'de Kenânpaşa Medresesinde müderris (profesör) oldu. 1719'da Arifiye Medresesine tâyin edildi. 1723'te Reşid Mehmed Efendinin yerine vak'anüvisliğe getirildi. Bu arada derecesi yükseltilerek Molla Gürânî Medresine müderris oldu. 1729'da müderrislik derecesinin en yükseği olan Süleymâniye Medresesine tâyin edildi. 1732 senesinde Kudüs pâyesiyle Yenişehir-i Fener kâdılığına tâyin oldu. Bursa ve Medîne kâdılıklarında bulundu. 1748 (H. 1161)de İstanbul kâdılığına yükseltildi. 1757'de Anadolu Kazaskerliğine bir müddet sonra da, Rumeli Kazaskerliğine getirildi. 1759 senesinde yetmiş dördüncü Osmanlı şeyhülislâmı oldu.

Bu yüksek vazîfeyi sekiz ay kadar adâlet ve doğrulukla yürüttü. Bu vazîfedeyken 1760 (H. 1173) senesinde İstanbul'da vefât etti. Kabri, Molla Gürânî Mahallesindeki medresenin bahçesindedir.

Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, aklî ve naklî ilimlerde derin âlim ve güzel ahlâk sâhibi bir kimseydi. Nazım ve nesirde de yüksek derece sâhibiydi. Arabî, Fârisî ve Türkçe yazdığı birçok kıymetli şiirleri vardır. Bu şiirlerinde Nâbi ve Nedim tarzını devam ettirmiştir. Daha çok ahlâkî şiirler yazmıştır. Âzerî Edebiyâtıyla da ilgilenmiş ve birçok Âzerî şâire nazîreler yazmıştır.

Eserleri:

Çelebizâde Âsım Târihi: Râşid Târihi'nin zeyli olup 1722-1733 seneleri arasındaki Osmanlı târihi ile ilgili olayları anlatır.

Dîvân: Arabî, Fârisî ve Türkçe şiirlerinin toplandığı kitabı. 1851'de İstanbul'da basılmıştır.

Hitay Seyahatnâmesi: Tercümedir.

Münşeât: Yazdığı mektuplarıdır.

Târih-i Nevâdir-i Çin-i Maçin Tercümesi.

ÇELEBİZÂDE SAÎD PAŞA (Bkz. Mehmed Saîd Paşa)

ÇELİK;

Alm. *Stahl (m),* **Fr.** *Acier (m),* **İng.** *Steel.* Bileşiminde % 1,8'den daha az karbon bulunan, demir karbon alaşımı. Alaşımlı çeliklerde karbon oranı % 2,1'e kadar çıkabilir. Çelik üretimi millî ekonominin gelişme göstergelerinden biridir. Üretimi basit mâdencilik ve çiftçiliğin tersine teknolojiye ihtiyaç gösterir. Çelik; demiryollar, motorlu vâsıtalar, uçak ve diğer modern makinalar için esastır.

Üretimi: Yüksek fırından elde edilen ham demir % 2-4,5 karbon ve önemli miktarda fosfor, kükürt gibi yabancı maddeler ihtivâ eder. Bu maddeler gevrekleştirici etki yapar ve özellikle darbelere karşı dayanımı çok düşürür. Büyük bir ham demir parça, insan elinden düşüp sert bir zemine çarpsa, kolaylıkla ikiye ayrılabilir. İlk defâ 1856'da Henry Bessemer, ham demiri ergiterek içinden hava geçirdi ve bu kırılganlık yapıcı maddeleri yakmayı başardı. Yanan maddelerden hâsıl olan enerji, çeliği sıvı halde tutmaya yetmektedir. Böylece çelik üretiminde Bessemer usûlü doğdu. Eskiden çelik üretimi çok zaman alıyordu ve çok pahalıydı. Bu işlemler çok kısaldığından çelik üretimi hem kolaylaştı, hem de ekonomik duruma geldi.

Bessemer usûlüyle elde edilen çelikte bir miktar fosfor ve kükürt yanmadan kalıyordu. Bunlar da çeliği gevrekleştiriyordu. Bunun üzerine 1876'da Thomas Gillchrist, Bessemer'in, kullandığı asit astar yerine bazik dolomit astar kullanarak sıvı çeliği büyük ölçüde yakmayı başardı. Böylece iyi kaliteli çelik elde edildi. Fakat bu usûlde endüstriyel üretimin % 5'i veya daha fazlası fire olarak atılıyordu. Her yıl milyonlarca ton makina parçasının hurdaya çıkması hurdaların kullanılmasını mecburi kıldı. 1865'te geliştirilen Siemens Martin usûlü, saydığımız bu iki mahsuru ortadan kaldırtacak nitelikteydi. Bu usülde % 100'e kadar istenilen her oranda hurda kullanılabilir. Fırınlar 300-500 ton kapasitededir. Fırın önce üçte bir kapasite hurda malzeme ile doldurulur, kireçtaşı ilâve edilerek 3 saat üstten ısıtılır. Daha sonra sıvı ham demir ilâve edilerek fırın kapasitesine çıkılır. İstenilen analize erişildikten sonra fırından alınır. Bessemer ve Thomas usüllerine göre daha kaliteli çelik üretilebilir. Alaşımlı çelik üretmek de

mümkündür. Fakat alev sıvı metalle temas ettiği için alaşım elemanlarının yanma yoluyla azalması sözkonusu olur.

Oksijen üfleme usûlünde, Thomas ve Siemens Martin usüllerinin üstünlükleri bir arada toplanmıştır. Ham demir içindeki istenmeyen elemanları yakarak uzaklaştırmak için teknik saflıkta oksijen kullanılmaktadır. Bu sebepten reaksiyonlar daha çabuk meydana gelmektedir. Hava içinde % 79 oranında bulunan azot lüzumsuz yere ısıtılmamaktadır. Fakat daha önemlisi azotu düşük çelik üretilebilmektedir.

Çelik üretiminde, LD, LDAC, Kaldo, Elektro-Çelik gibi birbirinden farklı değişik isimler sayılabilir. Fakat temelde prensip açıklanan şekildedir, bâzı küçük farklılıklar mevcuttur.

Alaşımsız çelikler genelde ihtivâ ettikleri karbona göre sınıflandırılır. % 0,8 karbon ihtivâ edenlere ötektoit, daha az oranda karbon ihtivâ edenlere ötektoit-altı, % 0,8'den daha fazla karbon ihtivâ edenlere ötektoit-üstü çelik denir. Karbon durumuna göre bir başka sınıflama şöyledir: % 0,1-0,2 karbon ihtivâ edenlere yumuşak çelik, % 0,2-0,3 karbon ihtivâ edenlere az karbonlu çelik, % 0,3-0,85 karbon ihtivâ edenlere orta karbonlu çelikler denir.

Eğer sınıflama genel olarak yapılırsa çelikler iki gruba ayrılır: Îmâlat çelikleri, takım çelikleri.

a) Îmâlat çelikleri: % 0,06-0,65 karbon ihtivâ ederler. Kendi aralarında üçe ayrılırlar: 1) Çekme mukâvemetine göre çelikler; Fe 37-2 şeklinde gösterilir. Fe sembolü çelik olduğunu, 37 sayısı kgf/ mm^2 olarak çeliğin minimum çekme mukâvetini gösterir. En sonundaki iki rakamı kalite durumunu ifâde eder. 2) Kimyâsal analize göre çelikler kendi aralarında sementasyon çelikleri ve ıslah çelikleri olarak ikiye ayrılırlar. Sementasyon çelikleri % 0,2'den daha az karbon ihtivâ ettiklerinden, ısıl işlemle sertleştirilemezler. Eğer sementasyonla yüzeyden karbon verilirse ve ısıl işlem uygulanırsa yüzey kısmı sertleşebilir. İç kısmı sertleşmeden kalır. Islah çelikleri ısıl işlemle çok iyi sertleşir. Fakat bu durumda çok kırılgan olduklarından süneklik kazandırmak maksadıyla ıslah işlemine tâbi tutulurlar. Islah işlemi A_1 sıcaklığının altında bir sıcaklıkla 1-2 saat tavlanarak yapılır. 3) Özel îmâlat çeliklerinin ise otomat çelikleri, civata ve somun çelikleri gibi çeşitleri vardır.

b) Takım çelikleri: Endüstride malzemelerin şekillendirilmesinde kullanılan çeliklerdir. Sert, aşınmaya, darbelere karşı dayanıklı ve oda sıcaklığında, yüksek sıcaklıkta kesici olmaları gerekir. Alaşımlı ve alaşımsız takım çelikleri olarak iki gruba ayrılırlar. Alaşımlı olanlar kendi aralarında sıcak-iş, soğuk-iş takım çelikleri ve hız çelikleri olmak üzere üçe ayrılırlar.

Çeliklerde ısıl işlem sonucu sertlik artışını sağlayan elaman karbondur. % 0,2'den daha az karbon ihtivâ eden çeliklerin sertlikleri ısıl işlemle çok az artış gösterir, bu sebepten sertleşmiyor kabul edilirler. Piyasada bunlara demir de denir. Arı demirde ısıl işlemle hiçbir sertlik artışı görülmez. Çünkü içinde karbon yoktur.

Sertleştirme sonucu % 0,2 karbonlu çelikte yaklaşık 28-30 HRC, % 1 karbonluk çelikte 67 HRC sertlik elde edilebilir. Karbon oranının % 1'in üzerine çıkması sertlikte daha fazla bir artışa sebeb olmaz. Soğutma ortamı olarak tuzlu su, musluk suyu, yağlar ve hava kullanılabilir. Tuzlu suda soğuma çok hızlıdır. Soğuma hızı suya göre düşük olmakla birlikte türden türe değişmektedir. Havada soğuma ise çok çok yavaştır. Ancak sertleşme kâbiliyeti çok iyi olan bâzı yüksek alaşımlar bu yolla sertleştirilebilirler.

Sertleştirilmiş çelikler bir mıknatısa sürtülürse veya bir magnetik alan etkisinde kalırlarsa, mıknatıslanırlar. Bir defâ mıknatıslandıktan sonra, uzun süre mıknatıs olarak kullanılabilirler. Bu tür maksatlar için genellikle sertleştirilmiş % 1 karbonlu çelikler kullanılıyordu. Son zamanlarda bunların yerini, çeşitli miktarlarda krom, tungsten (volfram) ve kobalt ihtivâ eden alaşımlı çelikler almıştır. Bugün kobalt çelikleri rakipsizdir ve giderek başka tip mağnetik malzemelerin de yerini almak yolundadır.

Otomat çelikleri: Kısa ve kırılıcı talaş veren ve işlenmiş yüzeyleri oldukça düzgün olan türlerdir. Talaşları kolay kırıldığı için otomatik tezgahlarda işlenmesi kolaydır. Kükürt, daha önce belirtildiği üzere çeliği gevrekleştirici olup, darbelere dayanıksız hâle getirir. Buna rağmen, talaş kırılganlığı yaptığı için çelik içinde bulunmasına müsâade edilir.

Civata ve somun çelikleri: Çapları 16 milimetreden küçük olan civata ve somunlar, soğuk şekillendirildikleri için bu işleme uygun malzemeden îmâl edilmelidir. Çapları 16 milimetreden büyük olanlar talaş kaldırılarak işleneceği için, talaşlı îmâlata uygun malzemeden yapılmalıdır.

Kazan çelikleri, sıcaklığa dayanıklı ve kaynak kâbiliyeti iyi olan çeliklerdir. Yay çelikleri, yüksek elastiklik veya akma sınırına, fakat aynı zamanda sarılabilecek kadar plastik şekil değiştirme kâbiliyetine sâhip olmaları istenen çeliklerdir. Silisyum alaşım elemanı olarak katılırsa yaylanma özelliğini iyileştirir.

Paslanmaz çelikler: Krom veya nikel, çelik yüzeyinde çok ince ve yüzeye yapışan bir oksit filmi (tabakası) meydana getirirler. Bu tabaka oksitlenmenin içeriye doğru ilerlemesini durdurur. Düşük kromlu çeliklerde bu tabaka korozyonun içeriye doğru ilerlemesini önleyemez. Krom oranı % 10'un üzerinde olan çelikler korozyona oldukça dayanıklıdırlar. Paslanmaz çelikler mikro yapılarına göre üç grubu ayrılırlar.

Martenzitik paslanmaz çelikler: % 11,5-18 Cr ve % 0,1-1 C ihtivâ ederler. Kromdan başka önemli bir alaşım elemanları yoktur. Krom, çeliğin hem mukâvemetini hem de sertleşebilme kâbiliyetini çok iyi artıran bir elemandır. Isıl işlemle sertleştirilebilirler. Alaşımsız çeliklerin sertleşebilmesi için çok hızlı soğutulmaları gerekir. Oysa bu çelikler havada çok yavaş soğusalar bile sertleşirler. Normal olarak sertleştirme sıcaklıkları 1010 °C dolaylarındadır. Soğutma yağda veya havada yapılabilir. Menevişlenmesi 590°C üzerinde yapılmalıdır. Aksi halde meneviş kırılganlığı meydana gelir. Sıcaklıkta şekillendirilebilirler. Korozyona dirençleri ferritik ve ostenitik tiplere göre daha düşüktür. Kâğıt makinaları ve pompalarda parça ve civata malzemesi olarak kullanılırlar.

Ferritik paslanmaz çelikler: % 14-27 arasında krom ve martenzitik çeliklere göre daha az karbon ihtivâ ederler. Isıl işlemle sertleştirilmezler, ancak soğuk şekillendirme ile sertlik ve mukâvemetleri orta derecede artırılabilir. Sıcak ve soğuk şekillendirilebilirler. Çekme mukâvemetleri normal çeliklere göre % 50 daha fazladır.

Ostenitik paslanmaz çelikler: Hem krom hem de nikel ihtivâ eden alaşımlardır. Krom ve nikelin toplam oranı en az % 23 olmalıdır. Alaşım elemanı olarak nikelin de katılması paslanmazlık özelliğini daha da artırmıştır. Bu tiplerde karbon oranının mümkün olduğu kadar az olması istenir. Bugün dünyâ paslanmaz çelik üretiminin büyük bir kısmını bu tür teşkil etmektedir.

Çeliğe su verilmesi: Belli bir şekil verilen çelik, kızgın haldeyken âniden suya daldırılırsa, kristal özelliği değişerek sertleşir. Bu işleme çeliğe su verme denir. Kızgın çelik hava akımıyla soğutulursa daha değişik özellikler kazanır. Târih boyunca demir ve çelik sanatında en üstün millet Türkler olmuştur. Osmanlı ve daha önceki Türk devletlerinde kullanılan harp malzemelerinin üstünlüğü de bunu doğrulamaktadır.

Dünyâ çelik üretimi 1986'da 715,8 milyon ton ve 1987 senesinde 735,9 milyon ton 1988'de 779,9 milyon ton, 1989'da 784 milyon ton olarak gerçekleşti. 1989 yılından sonra dünyâ çelik kullanımında % 5'lik bir düşüş görüldü. Bu sebeple çelik üretimi 1992'de 732 milyon ton oldu. Türkiye'de ise çelik üretimi 1990'da 9.272 milyon ton, 1991'de 9.307 milyon ton, 1992'de ise10.470 milyon ton olarak gerçekleşmiştir.

ÇEMBER;

Alm. *Kreis (m.),* **Fr.** *Circulaire (f),* **İng.** *Circle.* Bir düzlem üzerinde alınan, merkez denilen sâbit bir noktadan aynı uzaklıktaki noktaların meydana getirdiği kapalı eğri. Çemberlerde çevrenin çapa oranı sabit rasyonel olmayan bir sayı olup π ile gösterilir. Çember yarıçapı r olmak üzere çember çevresi 2π r'dir. Çemberin düzlemle sınırladığı yüzey parçasının alanı ise πr^2dir.

π= 3,14159265358979323 8...dir. Bu sayıyı Semerkand Rasathânesinin kurulmasında büyük hizmetleri olan astronomi âlimi Gıyâsüddîn Cemşid 15. asrın başlarında bulmuştu. Cemşid Pi (π) sayısının on üçüncü rakama kadar doğru değerini keşfetmişti. Cemşid Pi sayısını, 3,1415926535898732 olarak belirlemişti. Bu sayı rasyonel olmadığı için yaklaşık 22/7 olarak işlemlerde kullanılabilir. Düzlemde bir çemberin üzerindeki noktaların koordinatları $x^2 + y^2 = r^2$ denklemini sağlarlar.

ÇEMBERLİTAŞ;

İstanbul'da Divanyolu üzerinde Osmanlı devrinde Tavuk Pazarı denilen meydanda bulunan sütun. İlk kısmı, Apollon heykeli sütunudur.

İstanbul'un Bizans devrinin en önemli meydanlarından biri Konstantinos (Çemberlitaş Meydanı) şehrin çeşitli semtlerine giden yolların kavşak noktasıydı. Meydanın etrafında şehrin en önemli çarşıları bulunuyordu. Bizanslıların resmî törenlerini yaptıkları meydanların başında gelirdi. Şehre gelen imparatorlar, senatörler tarafından burada karşılanırdı.

Fetihten sonra, meydan ticarî yönden hareketliliğini kaybetti. Ancak Çemberlitaş'ın etrâfında bulunan salhâneler ile İkinci Meşrutiyete kadar İstanbul'un ekonomik hayâtındaki rolünü devâm ettirdi. Osmanlılar devrinde, Kumkapı yolu üzerinde, elçilerin misâfir edildikleri "Elçihanı" bulunuyordu.

Osmanlılar zamânında Dikilitaş adını alan bu meydandaki sütunun Roma'dan getirildiği ve boyunun 176 metre olduğu rivâyet edilir. Dokuz parça kırmızı porfir kitlesinin üst üste konulmasından meydana

gelen sütunun bugünkü yüksekliği 57 metredir. Sütun altıgen mermer kürsü ve porfirden taban üzerine oturmaktadır. Sütunun tepesinde de bir zamanlar üzerinde bulunan heykeli taşıyan kırmızı Mısır porfirinden bir taban bulunmaktadır. Sütun, İstanbul'un kuruluşu esnâsında Roma'dan getirtilmiş ve üzerine Büyük Konstantinos kendi heykelini diktirmiştir. Geçen zaman içinde buradaki imparator heykelleri de değişmiştir. Birinci Alexsioz Kommenos, sütunun üzerine yaldızlı bir haç ve bir kitâbe koydurmuştur.

Osmanlılar devrinde fazla değişiklik görmeyen bu Dikilitaş'ın sadece tepesindeki haç indirilmiştir. 1672'deki büyük İstanbul yangınında, etraftaki büyük sıcaklığın neticesi, sütunun porfir blokları çatlamıştır. Sultan İkinci Mustafa devrindeki imâr hareketi esnâsında, dikilitaş sağlamlaştırılmak için, tabanı üç blok hâlinde duvar içine alınmış ve sütun çemberlerle sağlamlaştırılmıştır. Bu târihten sonra Dikilitaş "Çemberlitaş" olarak anılmaya başlamıştır.

Cumhuriyetten sonra, Çemberlitaş bâzı binalar yıktırılarak sütun maydana çıkarılmıştır. Buradaki en son tâmirat 1955-60 seneleri arasında yapılmış, meydan şimdiki şekline getirilmiştir.

ÇEMEN OTU (Bkz. Buy Otu)

ÇENE;

Alm. *Kinn (n),* **Fr.** *Menton (m),* **İng.** *Jaw.* Yüzün ön-alt kısmında bulunan; ağzın açılmasını, kapanmasını, yakalama, ısırma ve çiğnemeyi sağlayan yapı. Çene kemikleri kaslar, sinirler ve arkada çene ekleminden meydana gelmiştir. Üst çene ve alt çene olmak üzere ikiye ayrılır. Alt çene arkada "çene eklemi" ile "şakak kemiği"ne bağlanır. Üst çene iki ayrı kemiğin orta hatta birleşmesinden meydana gelir ki bu kemikler sağ ve sol "maxilla (üst çene)" kemikleridir. Alt çene tek bir kemikten (mandibula) meydana gelmiştir. Çene kemiklerinde dişlerin oturması için "alveol" denilen boşluklar bulunur. Maxilla kemiği mandibuladan daha hafiftir.

Çenenin alt kısmı hareketli olup, çiğneme kaslarıyla başın diğer kemiklerine bağlıdır. Çiğneme kasları, çenenin aşağı-yukarı ve sağa-sola hareketlerini sağlarlar. Bu hareketlerle ısırıp-koparma ve çiğneme-öğütme işi yapılır. Ayrıca konuşma esnâsında dil ve dişlerin belli konumlar almasına bağlı olarak çene de hareket ettirilir.

Çene ekleminin çıkması, alt çene kemiğinin şakak kemiğiyle olan bağlantı durumunun bozulmasıyla olur. Esneme, bağırma, konuşma, ağzı herhangi bir sebeple açma esnâsında çene eklemi çıkabilir. Çene eklemi çıkıkları kadınlarda erkeklerden daha fazla görülür. Tedâvî için eklemi yavaşça yerine oturtmalıdır. Çenesinin kırıldığından şüphelenen bir kişide ilk yardım olarak bir bandaj yardımıyla çeneyi başın tepesi ile bağlayıp sâbitleştirmeli, vakit geçirmeden hekime gitmelidir.

ÇERKES EDHEM;

İstiklâl Harbinin ilk yıllarında Kuvâ-ı Seyyâre komutanı. 1886'da Bandırma'nın Emreköyü'nde doğdu. Dedeleri Kafkasya'dan getirilip Marmara bölgesine yerleştirilen Çerkes ileri gelenlerinden Ali Beyin beş oğlundan en küçüğü idi.

İyi bir eğitim görmeyen Çerkes Edhem, ağabeyleri (Reşid ve Tevfik) gibi subay olmayı çok istiyordu. Bu sebeple 19 yaşında subay okuluna girmek için İstanbul'a kaçtı. Bakırköy Süvârî Küçük Zâbit okuluna kaydedildi. Okulu birincilikle bitirip, başçavuş olarak terhis oldu. Daha sonra astsubaylığa yükseldi. Süvârî Kıt'ası kumandanı olarak, Bulgar cephesinde (Çatalca'da) savaşa katıldı ve yaralandı. Birinci Dünyâ Savaşı başlayınca, ağabeyi emekli yüzbaşı Reşid Bey ile Teşkîlât-ı Mahsûsaya alındı. İran içlerinden geçerek, Afganistan üzerinden Orta Asya'ya ulaşmak için yapılan gerilla seferine katıldı (1916). Aynı teşkilâtın Irak harekâtında da bulundu. Yaralanarak Bandırma'ya gitti.

İzmir'in Yunanlılarca işgâl edilmesi üzerine, etrâfına topladığı Çerkes gençlerinden bir çete kurdu. Sâlihli'deki kuşcubaşı Eşref Beyin çiftliğini karargâh yapan Çerkes Edhem, Yunanlılara karşı büyük bir mücâdeleye girişti. Üstüste kazandığı başarılar şöhretini ve kuvvetlerini arttırdı. Kuvvetleri çevrede en büyük Kuvây-ı Milliye teşkâlâtı hâline geldi.

Anzavur, Düzce, Bolu ayaklanmalarını bastırdı (1920). Yozgat'ta ayaklanan Çopanoğullarını itâat altına aldı. Bu isyanları bastırdıktan sonra, Ankara üzerinden Ege'ye dönüşünde büyük bir törenle karşılandı. Şöhreti iyice artarak millî kurtarıcı gözüyle bakılmaya başlandı. Bu sırada Yunanlılar Balıkesir ve Bursa'yı işgâl etmişti. Simav cephesine gelen Çerkes Edhem, Demirci'de Yunanlıları püskürttü.

Bu sıralarda TBMM, düzenli ordunun güçlendirilmesi ve Kuvây-ı Millîye birliklerinin düzenli orduya katılması husûsunda kararlar almıştı. Bunun için de batı cephesine İsmet Beyi (İnönü) komutan tâyin etti. Ancak İsmet Beyin komutası altına girmek istemeyen Çerkes Edhem, bu kararlara uymayınca iç

çekişme başgösterdi.

İsmet Bey, İzzeddin Çalışlar komutasında bir birliği Çerkes Edhem üzerine gönderdi. Yer yer çatışmalar oldu.

Bu sırada Yunan kuvvetleri de harekete geçerek Bozüyük ve Bilecek'i işgâlden sonra Eskişehir'e doğru ilerliyordu. Kütahya ve çevresinde bulunan Çerkez Edhem'in askerleri düzenli ordu birliklerince dağıtıldı. Bu mağlûbiyet üzerine Yunanlılara sığınma zilletine düşen Çerkes Edhem, İzmir'e gitti. Bir süre tedâvi gördü. Atina'ya, oradan Almanya'ya, Mısır'a ve nihâyet Ürdün'e ağabeylerinin yanına gitti. 1948 senesinde Ürdün'de öldü.

ÇERKES HASAN;

Abdülazîz Hanın tahttan indirilmesinde ve katlinde mühim rol oynayan Hüseyin Avni Paşayı öldüren subay. 1850 senesinde Silivri'de doğdu. Babası İsmâil Bey, Rus mezâliminden dolayı Kuzey Kafkasya'dan Anadolu'ya yerleşmiş bir Çerkes Beyi idi.

Çerkes Hasan, 1864'te kardeşi Osman Beyle birlikte Bahriye İdâdîsine girdi. Sonra bu okulun kara kısmına geçerek teğmen oldu. Subay çıktıktan sonra bir yandan atıcılığı ve biniciliği ile pâdişâhın takdîrini kazandı. Aynı zamanda ablası Neşerek Kadınefendi, Sultan Azîz'in zevcesi olduğu için kendisi de pâdişâhın kayınbirâderi oluyordu. Şehzâde Şevket Efendi ile Esmâ Sultânın dayısıdır. Bu yüzden Sultan Abdüzazîz Hanın büyük oğlu Yûsuf İzzeddîn Efendinin yâverliğine getirildi.

Bu sırada 30 Mayıs 1876 günü Sultan Abdülazîz birkaç insafsız ve safdil devlet adamının şahsî çıkarları uğruna ve batılıların da kışkırtmalarıyle tahttan indirildi. Bunların başında "Kinim dînimdir!" diyecek kadar kindâr olan Hüseyin Avni Paşa geliyordu. Hasan Beyin ablası Neşerek Kadınefendi, Sultan Abdülazîz Hanın hal' edildiği gün, Dolmabahçe Sarayından Topkapı Sarayına nakledilmesi esnâsında mücevher sakladığı şüphesiyle omuzundaki şal, pâdişâhın gözleri önünde çekilip alınarak hakârete uğramıştı. Kadınefendi, omuzları açık olarak boğazı geçmiş ve hastalanmış, Sultan Azîz'in ölümü üzerine de şok geçirerek 11 Haziran günü vefât etmiştir.

Hüseyin Avni Paşa, hal'den sonra Çerkes Hasan'ın İstanbul'da Birinci Orduda bulunmasını tehlikeli görmüştü. Bu sebeple kolağası (kıdemli yüzbaşı) rütbesiyle onu merkezi Bağdat'ta olan Altıncı Orduya tâyin etmişti. Ancak Hasan Bey gelişen olaylar üzerine Bağdat'a gitmeyi reddetti. Bilhassa ablasına karşı yapılan muâmele kendisini son derece sarsmış olup, Hüseyin Avni Paşaya haddini bildirmeye karar vermişti. Bağdat'a gitmeyi reddeden Hasan Bey tutuklandı ise de, gideceğine söz verdiği için serbest bırakıldı. Hasan Bey enîştesi olan Ateş Mehmed Paşanın Cibali'deki evinde halasının yanında oturuyordu. Bekârdı. Bu konağa gidip baştan aşağı silahlandı.

Abdülazîz Hanı şehid ettiren paşalar, başarılarının zevki içinde Midhat Paşanın Bâyezîd'deki konağında 15 Haziran gecesi toplanmışlardı. Bu sırada Çerkes Hasan Bey konaktan içeri daldı. Üniformalı olduğu ve sarayla ilgisi bulunduğu için haber getirdi zannetmişlerdi. Bu sebeple kolayca konağın üst katına çıktı ve elinde tabancalarından biri olduğu halde kabinenin toplandığı salona daldı: "Davranmayın!" diye bağıran Hasan Bey aynı zamanda tabancasını ateşleyerek Hüseyin Avni Paşayı göğüs ve karnından vurdu. Paşalar korku içinde bitişik odaya sığınırlarken diktatör Hüseyin Avni can havliyle kendini sofaya attı. Lâkin Hasan Bey onun işini bitirmeye azmetmişti. Üzerine yürürken beline sarılan ve kendisini durdurmaya çalışan Bahriye Nâzırı Kayserili Ahmed Paşanın ellerini ve kulaklarını doğradı. Aynı zamanda diktatör Avni Paşanın üzerine çökerek kamasını birkaç defâ karnına sapladı. Avni Paşayı öldürdükten sonra salona dönen Hasan Bey Hariciye Nazırı Raşid Paşayı da öldürdü. Bu sırada yetişen askerler tarafından yaralı olarak tevkif edildi. Merdivenlerden inerken Bahriye Kolağası Şükrü Beyin hakâreti üzerine birkaç manga asker arasında çizmesine sakladığı küçük tabancasını çıkarıp onu da öldürdü. Hâdiseyi işiten İngiliz Büyükelçisi Sir Henri Eliotte; "Midhat Payaya bir şey oldu mu?" diye sormuştur. Çünkü, Abdülazîz Hanın tahttan indirileceğini bilen dört kişiden biri de bu büyükelçiydi. Midhat Paşa ve Hüseyin Avni'nin samîmi arkadaşıydı.

Yaralarını tedâvi ettirmeyen Hasan Bey, kısa süren duruşmasından sonra îdâma mahkum oldu ve ertesi gün Bâyezîd meydanında îdâm edildi. Diktatör Hüseyin Avni Paşanın ölümü halk arasında sevinçle karşılandı. Çerkes Hasan'a ise o nisbette acı duyuldu ve gönüllerde millî kahraman olarak yerleşti.

Edirnekapı'ya defnedilen Çerkes Hasan Beyin demir parmaklıklı mezârının büyük taşında "Ümerâ ve guzât-ı çerâkiseden İsmâil Beyin oğlu olup, Harb Okulunu bitirip, kıdemli yüzbaşı rütbesindeyken genç yaşında velînîmeti uğrunda fedâ-yı cân eden Çerkes Hasan Beyin kabridir" yazılıdır.

ÇERKESLER;

Batı Kafkas Sıradağlarının eteklerinde ve Terk ile Kûban nehirleri yataklarına kadar uzanan bayır ve

vâdilerde oturan bir kavim. Çerkeslerin ne zaman Kafkasya'ya gelip yerleştikleri bilinmemektedir. Avrupa'da yaşamış vahşî kavimlerle alâkaları olmadığı gibi, Asya'dan gelen Moğollarla da bir ilgileri yoktur. Kafkasya'nın en güzel ve en mükemmel kıyâfetli, soylu bir milletidir. Eski zamanlardan beri Kafkasya'yı fetheden devletlere tâbi olan Çerkesler büyük devlet kuramamışlardır. Ancak hiçbir milletin idâresinde kendi dil ve kültürlerini kaybetmemişlerdir.

Târihleri boyunca Yunanlılar, Romalılar, Hun, Avar, Hazar, Kıpçak, Altınordu, Kırım ve Osmanlılar ile temâsa gelen Çerkeslerin bu temaslarının bir kısmı geçiçi olurken, bir kısmı asırlarca sürmüş ve derin izler bırakmıştır. Araplar, 8. asrın ortalarında hâkimiyetlerini Kafkasya'ya kadar genişlettikleri sırada Çerkesler Hazarların nüfuz sâhası altında idiler. O zamâna kadar Bizans'ın hâkimiyeti altında kalmış olan Güney Çerkesleri Hazarlar döneminde müstakil bir idâre kurmaya muvaffak olmuşlardır. Bu durum Hazarlar ile Çerkesler arasında sıkı bir dostluğa yol açmıştır. Abbâsilerin çökmesi ve Orta Asya'dan gelen yeni Türk dalgalarının tazyiki altında Hazar Devletinin ortadan kalkmasından sonra Çerkes memleketi sâhilleri tamâmen Cenevizlilerin eline geçti. Bu devirde bilhassa esir ticâreti çok gelişti. Çerkezistan'da kurulan büyük pazarlarda alınan Kıpçak ve Çerkes esirler, Venedik ve Ceneviz tüccarları tarafından Bizans'a, Mısır'a ve hattâ İspanya'ya kadar götürülüp satılırdı. Nitekim bu esirlerin 14-16. asırlarda Mısır'da vücûda getirdikleri Türk ve Çerkes kölemen âile ve sülâleleri bilinmektedir. On üçüncü yüzyılın ilk yarısından îtibâren Kafkasya önce Moğolların, sonra da Altınordu hanlarının hâkimiyeti altına girdi. Altınordu hanlığının parçalanışı sırasında yerine kurulan Kazan, Astırhan, Kırım hanlıkları Ruslar tarafından istilâya uğrayınca, Çerkeslerle Rusların arası açıldı. Bu durum Çerkeslerin Osmanlılara yaklaşmasını sağladı.

Bilhassa Rus yayılışının hızını artırdığı Sultan Birinci Abdülhamîd devrinde, Osmanlılar Çerkezistan'a husûsî olarak ehemmiyet vermişlerdir. Kuban, Taman ve hattâ Dağıstan ile Gürcistan'a uzayan Çarlık Rusyasına karşı Osmanlı İmparatorluğunun Asya'daki topraklarını muhâfaza etmek üzere, Çerkezistan'ın bir serhad ülkesi hâline getirilmesi düşünüldü. Bu niyetle Çerkesiztan'a giden Kaptân-ı Deryâ Gâzi Hasan Paşa ile Canikli Ali Paşa verdikleri raporlarda Çerkeslerin devlete bağlanmalarının mümkün olduğu takdirde kuzeyden gelecek istilânın önüne geçileceği, bundan başka elden çıkan Kırım limanları yerine, Çerkezistan sâhillerinin kullanılabileceği ileri sürülüyordu. Bu teklifleri yerinde bulan Osmanlı Devleti, Çerkeslerden îcâbında 80.000 kişilik bir kuvvet çıkarılabileceğini tahmin ederek, Çerkezistan'da İslâmiyetin yayılmasıyla bu kıtayı Osmanlı Devletine bağlamayı faydalı gördü. Bu vazîfeye de muhârebelerde kazandığı tercübeleri, dindârlığı ve iyi ahlâkı ile meşhur Ferah Ali Paşayı tâyin etti. Ferah Ali Paşa, Çerkesler üzerinde müsâit bir devir icrâ etmiş ve bu ülkede İslâmiyetin yayılması husûsunda çok büyük bir muvaffakiyet elde etmiştir. Gelencik limanını ve bilhassa, o zaman bir harâbeden ibâret olan Anapa'yı tesis ederek, Çerkeslerin büyük bir kısmını devlete bağlamıştır.

Bu sırada Ruslar ise Muzdok'tan başlayıp Kuban Irmağının kuzeyinden Karadeniz'e ve Tereke Irmağının kuzeyinden Hazar Denizine uzanan müstahkem bir hat meydana getirdiler. Buna karşı gelen Kuzey Kafkas kavimleri, İmâm Mansûr liderliğinde ayaklandılarsa da, bir netîce elde edemediler.

1828-29 Osmanlı-Rus savaşının ardından Anapa'nın Rusların eline geçmesiyle Osmanlıların Çerkeslere yaptıkları yardım kesildi. Bu durum Çerkeslerin durumunu son derece tehlikeye düşürdü. Nitekim Ruslar, Çerkesleri teslim olmaya zorlamak için dış dünyâ ile bağlarını ve kabîleler arasındaki münâsebeti kesmeye yönelik bir plân hazırladılar. Buna karşılık Dağıstan ve Çeçenistan'da öncelikle Gâzî Muhammed ve ardından İmâm Şâmil'in liderliğinde Ruslara karşı açılan cihâd hareketine Çerkesler de katıldı. Bilhassa Şeyh Şâmil'in idâresi altında Ruslara karşı uzun yıllar kahramanca savaşan Çerkesler, sonunda sayıca çok fazla olan Rus askerlerine boyun eğmek zorunda kaldılar. Târih boyunca kültür ve âdetlerini koruyan Çerkesler, Rus idâresinde fazla kalamayıp, grup grup Osmanlı Devletine hicret ettiler. Çok az bir kısmı orada kaldı.

Çerkeslerden Abbâsîler, Selçuklular ve sâir İslâm devletleri zamânında yüksek derecelere yükselenler olduğu gibi, Mısır'da "Çerâkise Devleti" uzun zaman hüküm sürmüştür. Osmanlılar zamânında Devlet-i Âliyyeye nice hizmetler eden büylük devlet adamları yetişmiştir.

Çerkeslerde halk beş kısma ayrılırdı. Birincisi "peşe" veya "peşi" tâbir ettikleri en büyük beyleridir. Her biri bulunduğu tarafın beyi idi. İkincisi "vavrak" tâbir ettikleri ekresiyâ peşi beylerinin hizmetinde bulunanlardır. Bunların da diğer halk üzerinde hüküm ve nüfûzları vardı. Üçüncü sınıf "azadlılar"dan ibârettir. Bunların kendileri veya dedeleri köle iken âzâd edilmiş, sonra da servet kazanarak vavrak sınıfına geçmişlerdir. Dördüncü sınıf "çiftçiler" olup, bunlar beylerin arâzisini ekerlerdi. Ancak bunlar diledikleri zaman çiftliği terk edip, başka bir çiftlikte çalışabilirlerdi. Kendilerine mahsus hayvan sürüleri de vardı. Beşinci sınıf ise savaşta esir alınarak köle ve câriye yapılanlardır. Bunların erkekleri kadınlarıyle evlendirilir ve bunların çocukları da köle olarak kullanılırdı.

Her Çerkes beyinin gücü taraftarlarının çokluğuna göreydi. Ruslara karşı bütün beyler birleşerek 100.000 kişilik bir ordu çıkarmışlardı. Beylerin kendi aralarında da ayrılıklar eksik olmazdı. Çerkes

meclislerinde sözü geçenler soylu ve yaşlı olanlardı.

Çerkesler umûmiyetle ince belli, uzun boylu olup, saçları siyah, kestâne, kumral veya sarı renklidir. Hareketleri levend, yürüyüşleri kahramanvâri olup, cesâretleri meşhûrdur. Nâmus ve haysiyetlerine çok düşkün olup, iyi huy ve ahlâka sâhiptirler.

Evliyâ Çelebi, **Seyahatnâme'**sinde Çerkes kabîleleri arasında Şefâke, Kabartay, Abaza, Bozuduk, Mamşuh, Besni, Katulay, Mamaluk ve Birtkaç adlarını zikretmektedir.

ÇERNENKO, Konstantin;

Sovyetler Birliği Komünist Partisi genel sekreteri. 24 Eylül 1911'de bir Rus köylüsünün oğlu olarak merkezî Sibirya'da doğdu. 1985'te Moskova'da öldü.

Gençliğinde komünist gençlik derneklerinin üyesi oldu. Bu, ileride Komünist Partisine üye olmak için ilk adımını teşkil etmekteydi. 1931'de partiye katıldı ve yerel teşkilâtta sekreterlik görevini aldı. İkinci Dünyâ Harbine katılmayan pek az idâreciden biridir. Savaş yıllarında Moskova'daki Parti Yüksek Okulunda öğrenim gördü ve 1953'te öğretmen okulundan mezun oldu. Meslekî hayâtının en önemli devresi, 1948'de Romanya'da Sovyet modeli komünizmi kurma kampanyasında bulunması ve kampanyada kışkırtma ve propaganda şefi görevini yürütmesidir. Daha sonra bu kampanyanın başına tâyin edilen Leonid Brejnev'le ilk tanışmaları buradan gelmektedir. 1964'te Nikita Kuruşçev'in görevden alınmasıyla başa geçen Brejnev, Çernenko'yu Parti Merkez Komitesine üye yaptı. 1971'de buraya tam üye olduğu gibi daha üst teşkilât olan Politbüro'ya da üye seçildi.

Partinin ideolojik meselelerinde söz sâhibi olmak için gayret sarf eden Çernenko, 1982'den sonra Komünist dergilerde Sovyetlerin genel siyâseti üzerine yazılar yazdı. Konuşma kâbiliyeti olmamasına rağmen, Brejnev'e sadâkati, görevlerini devâm ettirmesine sebeb oldu. Çeşitli vesîlelerle batıya seyâhatler yaptı. Brejnev'in kendisine "Benim not defterim!" diye hitap ettiği meşhurdur. Brejnev'in yerine Yuri Andropov'un seçilmesinden sonra kendisinin görevden alınacağı ve Sovyet usûlü kayıplara karışacağı beklenirken, Andropov'un güvenini kazandı. Andropov'un 1984'te ölümü üzerine Komünist Partisi genel sekreterliğine getirildi.

Bürokrasiyi azaltmaya çalışan Andropov'un aksine eski kuşak devlet görevlilerinin bir temsilcisidir. ABD-Sovyetler Birliği ilişkilerinde çok katı bir tutum tâkib etti. Hastalığı esnâsında, bu göreve bir geçiş dönemi için getirildiği dedikoduları yayıldı. Devlet idâresinde ayrıntılara vâkıf değildi. Bu zaafı sebebiyle Politbüro'da çok etkili olamadı. Dış işleri eski bakanı Gromiko'nun gölgesinde kaldı. Şimdiye kadar seçilen en yaşlı Sovyet idrârecisidir. 1985'te öldü. Yerine M. Gorbaçov seçildi.

ÇERNOBİL KAZÂSI;

yirminci yüzyılın ilk büyük nükleer kazâsı. 1979'da Harrisburg (ABD) yakınında meydana gelen "Three Mile Island" kazâsı, Dünyâda Çernobil (Chernobly) kazâsına kadar meydana gelmiş en mühim kazâdır. Bu kazâda çevreye mühim bir bulaşma olmamış, ancak reaktör süresiz kapatılmıştır.

Kiev şehrinin 130 km kuzeyinde Pripyat Nehri kıyısında, 25.000 nüfuslu Çernobil kasabası ile 10.000 nüfuslu Pripyat kasabası arasındaki nükleer santral sâhasında ikisi inşâ hâlinde bulunan 4x1000 megawatt (MW) gücünde, 4 adet RBMK tipi nükleer reaktör vardı. Bu reaktörler, % 1 ilâ % 2 zengin UO_2 yakıtlı, grafit moderatörlü olup, reaktörün basınç tüpleri, içinde buharlaşan suyla soğutulmaktadır.

Basınç tüpleri içindeki basınç 65 kg/cm^2, sıcaklık 280°C'dir. Yakıt çubuğu çapı 3,5 mm, zirkonyum alaşımı yakıt zarfı kalınlığı 0,9 mm olup, 18 çubuk bir yakıt elemanı grubunu teşkil etmektedir. Reaktör kalbinde 1700 kadar basınç tüpü bulunurdu. Reaktör kalbinin çapı, 11,8 m, yüksekliği ise 0,7 metredir. Reaktör kalbinde 200 ton uranyum ve 1700 ton grafit mevcuttu. Grafit blok, basınca dayanıklı olmayan, aralığı inert bir gazla dolu, paslanmaz çelik bir kap içindeydi.

Çernobil Atom Santralindeki kazâdan sonra ilk günlerde hiçbir bilgi alınamadığı için, konu, doğruları ve yanlışlarıyla yoğun bir bulut tabakasını andırıyordu. Ancak, dünyâ çapındaki kaynaklara göre kazânın oluş şekli şöyle îzâh edilmektedir:

25 Nisan 1986 günü bakım için durdurulacak olan 4 nolu reaktör ile bir deney yapılması da plânlanmıştı. Bu deneyde, türbin durdurulduğu zaman rotorun âleti yardımıyla, kısa bir süre sirkülasyon pompalarının çalışıp çalışamayacağı araştırılacaktı. Bu deney sırasında reaktör gücünün 700-1000 MW olması gerekiyordu. 25 Nisan günü saat 01.00'da deneye başlandı ancak, reaktör kalbinde ksenon birikmiş ve reaktivitenin düşük olması sebebiyle güç 30 MW değerine kadar düşmüştü. Bu sebeple reaktör parametrelerinde düzensizlik gözlendi. Operatörlerin bunları düzeltmek için yaptıkları müdâhaleler durumu biraz daha karıştırdı ve bâzı hatâlı işlemlerin yapılmasına sebeb oldu.

26 Nisan günü saat 01.00'da bütün gayretlere rağmen güç 200 MW'in üstüne çıkarılamadı ve hatâlı bir karar alınarak bu güçte deneyin yapılmasına karar verildi. 26 Nisan günü saat 01.23'te türbin giriş valfleri kapatılarak deneye başlandı, su seviyesini sâbit tutmak için buhar domuna su basılması buhar kalitesinin düşmesine ve kontrol çubuklarının yukarı çekilmesine sebeb oldu. Bu esnâda reaktörde âniden buharlaşma olması ve boşluk reaktivite katsayısının pozitif olması reaktivitenin daha da artmasına yol açtı. Saat 23.40'ta "Scram" yapılmasına rağmen bir "reaktivite kazâsı" başladı. Aynı anda atalet ile çalışmakta olan sirkülasyon pompalarının bastığı su ânidan azalınca yakıt çubuklarının bir kısmında ergime meydana geldi. Buharın ve suyun kızgın metalle yaptığı reaksiyonlar sebebiyle saat 01.24'te birbirini tâkib eden patlamalar meydana geldi.

Bu ilk patlamalar esnâsında grafiti muhâfaza eden paslanmaz çelik kap tahrib oldu ve ergimiş metalin teması ile grafit yangını başladı. Bu yangını söndürmek için basılan su 1400°C'daki grafit ile temâsa gelince yanıcı gazlar çıkmaya başladı. Reaktör çalışma platformu altında toplanan hidrojen ve yanıcı gazların patlaması sonunda 27 Nisan Pazar günü reaktör binâsı tamâmen tahrib oldu. Patlamalar esnâsında bir kişinin hemen, bir kişinin de hastâneye nakledilirken öldüğü ve 5 kişinin de çok şiddetli radyasyona mâruz kaldığı bilinmektedir.

27 Nisan günü kazâ çevresindeki radyasyon şiddetinin birkaç yüz mili rem mertebesine çıktığı zannedilmektedir. 28 Nisan günü reaktörün 30 km çevresinde bulunan 84.000 kişi başka yerlere nakledilmiş ve 299 kişi de tedâvî edilmek üzere hastânelere sevk edilmiştir.

29 Nisan günü helikopterlerle, açıkta duran ve yanmaya devâm eden reaktör kalbi üzerine 5000 ton kum, kurşun, dolomit, barit gibi koruyucu malzeme dökülmüş ve bu sûretle tahliye edilen mıntıkada radyasyon şiddeti 10- 15 m R/saat (mili rem) mertebesine indirilmiştir. Saçılan radyoaktivitenin daha ziyâde kısa yarı ömürlü izotoplardan meydana gelmesi (% 50 nisbetinde I- 131) sebebiyle, radyasyon şiddeti 8 Mayıs günü 0,15 m R/saat mertebesine indirildi.

Radyoaktif serpintinin çevre üzerindeki etkileri: 26 Nisan günü Kiev üzerinde sâkin bir hava vardı. Radyoaktif gazlar ısınarak yükselmek sûretiyle 1500 m yükseklikte kümülüs radyoaktif serpinti bulutlarının oluşmasına sebeb oldu.

26-30 Nisan târihleri arasında rüzgârlar Kiev'den kuzeybatı istikâmetinde esmek sûretiyle 29 Nisana kadar, Polonya'nın kuzey kısımlarıyle İskandinav ülkelerini etkisi altına almıştır. 30 Nisandan îtibâren rüzgârlar güneybatıya ve sonra da batıya yönelmiş ve Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya, Macaristan, Çekoslovakya, Avusturya, İsviçre, Almanya, İtalya'nın kuzeybatı kısımları ve Fransa'nın batısı radyoaktif serpintilerden etkilenmiştir.

Rusya dışında, radyoaktif serpintilerden en çok etkilenen ülke Polonya olmuştur. Radyoaktif yağışla birlikte çevre radyasyonu 5 m R/saat değerine yükselmiş, yâni normal çevre radyasyonunun (0,02 m R/saat) 250 katına çıkmıştır. Halk topluluğu için müsâade edilebilen yıllık doz 500 m olduğuna göre Polonya'da halkın bir kısmı 4 ilâ 5 günde bu dozu almışlardır. Zaman içinde bu durumun bâzı olumsuz etkileri olması muhtemeldir. Sütlerde yapılan ölçmelerde bâzı yerlerde 2000 Bq/lt (Becquerel) değeri ölçülmüş olup, bu bir sınır değer olduğu için tâze süt kullanılması bir süre yasaklanmış ve 6 Mayıs târihinden îtibâren de radyasyon etkisi çok hafiflediği için alınan tedbirler kaldırılmıştır.

Avrupa ülkeleri içinde, radyoaktif serpintinin ulaştığı yerlerde en az etkilenen ülke olan Fransa'ya radyoaktif bulutlar 1 Mayıs günü ulaşmış ve ülkenin batısını etki altına almıştır. Çevre radyasyonu 4 Mayıs günü 0,06 mR/saat maksimum değerine ulaşmıştır. Bu, normal çevre radyasyonunun 3 katıdır. Serpintinin etkisi 24 saate göre, alınan toplam doz 1,5 mR kadar olmuştur. Fransa'da normal olarak alınan ortalama yıllık doz 150 mR'dir. Fransa'da sütlerde de en fazla 200 Bq/lt değeri ölçülmüş ve önemli tedbirler alınması gerekmemiştir.

İki hafta süreyle kuzeye esen rüzgâr yüzünden, Türkiye bu kazâdan ucuz kurtulmuştur. Aksi hâlde Türkiye'nin de Polonya kadar etkilenmesi gerekirdi. 30 Mayıstan îtibâren havanın güney-batıya yönelmesi sonucu Trakya kısmen etkilenmiş ve yaklaşık olarak Fransa'da tesbit edilenin 2 katı kadar bir etkilenme gözlenmiştir.

Çernobil reaktör kazâsının önemli ekonomik etkileri olmuştur. 10 Mayıs günü Avrupa Ekonomik Topluluğu, doğu bloku ülkelerinden tâze meyve, sebze ve et ithâlâtını durdurmuştur. Bütün doğu bloku ülkeleri özellikle Macaristan bu karardan ekonomik yaralar almışlardır. Doğu bloku ülkelerinin toplam zararı 975 milyon dolar olarak tahmin edilmiştir. Türkiye'nin Arap ülkelerine yapmakta olduğu yiyecek maddesi ihrâcâtı da bu olaydan bir süre olumsuz etkilenmiştir.

ÇEŞM-İ BÜLBÜL;

eskiden İstanbul, Paşabahçe'de yapılan, üzeri helezonî çizgili ve nakışlı cam eşyâya verilen isim. Çeşm-i bülbül, bülbül gözü mânâsına gelmektedir. Bülbül gözündeki renk ve çizgilerden ilhâm alınarak

yapılan böyle çizgili ve nakışlı cam eşyâya da “çeşm-i bülbül” denmektedir.

On dokuzuncu yüzyılın başlarında Çubuklu civârındaki bir atölyede kaliteli ve lüks cam ve billur eşyâ yapılmış, pâdişâh tarafından takdir görmüştü. Sonra bu atölye devlet tarafından satın alınmış ve 1846’da genişletilerek cam eşyânın en kalitelileri îmâl edilmişti. 1848’de Mehmed Dede adlı bir mevlevî Beykoz’da bir atölye açmış ve burada “Beykoz işi” denilen yaldızlı billur kâse, bardak, şişe, sürâhî, yemişlik, vazo testi ve çeşm-i bülbüller yapmıştı.

Sultan Abdülmecîd Hanın emriyle, 1899’da Paşabahçe’de bir cam işleri fabrikası kurulmuş ve çok daha zarîf eserler yapılmıştı. Süt renginde kırılmaz adı verilen tabaklar, beyaz ve menevişli, göze çok hoş gelen desenlerle işli renkli boncuk tesbihler, aynı zamada gâyet ince bir camdan, birbirine fevkâlade uyumlu renkler ve parlak çizgilerle yapılan çeşm-i bülbüller ve yaldızlı fincanlar burada yapılmıştı. Bunların içinde açık mâvi olanları daha kıymetliydi.

1902’de beş yüz kişinin çalıştığı bu fabrika daha sonra Avrupa’dan büyük ölçüde gümrüksüz gelen cam eşyâ ile rekâbet edemedi. 1935’te Paşabahçe’de kurulan cam ve şişe fabrikası ile bu sâhada bir ilerleme görülmüştür. Son yılarda, artık müze ve antika dükkanlarını süsleyen çeşm-i bülbüllere benzeyen çeşitli cam eşyâlar yapılmaktadır.

Çeşm-i bülbül ayrıca bir kumaş cinsidir.

ÇEŞME;

Alm. *Quelle, Brunnen,* **Fr.** *Fontaine,* **İng.** *Fountain.* Kaynaktan çıkan suyun bir depoda toplanarak veya kaynaktan borularla getirilerek akıtılan suyun toplandığı lüleli veya musluklu bir hazne şeklinde taştan, mermerden veya herhangi bir malzemeden yapılmış umûmî su alma yeri. Farsça bir kelime olup “çeşm” sözünden gelmektedir. Bu söz Türkçede “göz”e karşılık olup, “su kaynağı” mânâsındadır. Türkçede suyun kaynağına “göze” veya “göz” dendiği gibi Farsçada da çeşme denmektedir. Arapçada da durum aynı olup, pınara “ayn” denmektedir. Ayn “göz” mânâsındadır.

Çeşmeler ya bağımsız olarak ortada veya herhangi bir mîmârî esere bitişik olarak yapılırlar. Bunlarda bir su deposu bulunur ve bu deponun duvarına lüle veya burma musluk konularak su alınır. Çeşmeler lüleli veya açık kalabilen musluklu ise suları devamlı akar. Açılıp kapanabilen burmalı musluklu ise istenildiği zaman açmakla su akar. Çeşmelerin musluklarından akan suların döküleceği yerde mermerden, çiniden veya diğer malzemelerden yapılan çukur kısma tekne veya oluk denir.

Her milletin kendi kültürüne uygun olarak çeşmeleri görülür. Ama özellikle Türk mîmârisinde çeşmeler önemli bir yer tutar. İslâmiyetin temizliğe önem vermesi ve yine su hayrının sevâbının çok olduğunun dînî kaynaklarda yer alması sebebiyle Türklerin günümüze kadar gelen eserleri arasında çeşmelerin çokluğu dikkat çekicidir. İbâdet için insanların dâimâ abdest almak ihtiyacını hissetmeleri suya ve çeşmelere çok ehemmiyet verilmesine sebeb olmuştur. İslâmiyette bedenin ve üzerindeki elbisenin temiz olması lüzûmu saraylarda, konaklarda ve hattâ evlerde odaların içine kadar çeşmeler yapılmasına sebeb olmuştur. Hayır sâhipleri âdetâ birbirleriyle yarış edercesine meskûn yerlerde, yol boylarında, ıssız dağbaşlarında çeşme yaptırmaya ve su getirtmeye girişmiştir.

Türk İslâm sanatında günümüze kadar gelebilmiş olarak çeşit çeşit çeşmeler görülür. Bunları yaptıranların maddî imkânlarına göre küçüklü büyüklü olmakla berâber, diğer mîmârî eserler gibi devrin üslûbuna uygun olarak yapılmışlardır. Yapıldıkları devrin üslûb özelliklerine göre çeşmeler çok farklıdır.

Selçuklu devrinin en güzel çeşmesi Sivas Gök Medresedeki çeşmedir (1271). İki sıra bordürün çevrelediği duvar üzerine mermerden yapılmış niş içine alınmıştır. Niş kemeri iki renkli taştan, köşelerde geçme motifleri ve iki satır Selçuklu nesihi ile kitâbesi vardır. Yine Selçuklulardan kalma Sâhibata Câmii ve Afyon Çay Medresesindekiler devrin en önemli çeşmelerindendir. İstanbul’da Silivrikapı’da Davutpaşa çeşmesi klâsik devir mîmârisinin önemli eserlerindendir. Şu anda İstanbul’u süsleyen çeşmeler Lâle devrinden kalma olduğu için bu devrin mâmârî özelliklerini taşırlar ve Mîmâr Sinân’ın su yollarının getirdiği sularla beslenirler. Bu çeşmeler âbidevî ölçülerde olup her çeşmenin ortasında küçük bir musluğu ve çeşme nişi bulunurdu. Cephe kabartma çiçek ve yazı motifleriyle süslü olurdu.

Saray ve konaklarda, odalarda abdest almak için yaptırılan çeşmeler son derece süslüydü. Buna en meşhûr örnek; Topkapı Sarayında Sultan Üçüncü Murad odasındaki ile Sultan Birinci Abdülhamîd’in yatak odasındaki çeşmelerdir. Anadolu’da aynı tarzda oda içlerine yapılan çeşmeler, daha çok barok tarzında olup, mahallî üslûbla inşâ edilirdi. Osmanlı mîmârisinde klasik devir üslûbuna göre yapılmış çeşmeler ile Lâle devri ve Barok devir üslûbunda yapılmış çeşmeler arasında büyük farklar görülür.

Osmanlı sanatında inşâ edilmiş çeşmeler arasında en güzel, en ihtişâmlı olanları pâdişâhların yaptırdığı çeşmelerdir. Bugün caddelerde, sokak aralarında kalmış, suyu kesilmiş çeşmelere rastlamak

mümkündür. Bu garip durumlarıyla dahi târihten birer hâtıra olarak âbidevî bir hâl almışlardır.

Çeşmelere su sağlayabilmek için su terâzileri geliştirilmiş, bentler, su yolları ve sarnıçlar yapılmıştır. Bu sâyede kilometrelerce ötedeki su kaynağından su getirilip çeşmelerden akıtılmıştır. Mîmârî açıdan çeşmeler birkaç sınıfa ayrılır ki, ana hatlarıyla şu şekilde sıralanabilir:

Mahalle çeşmeleri: Bulunduğu mahallenin sakinlerinin veya o mahelleden gelip geçenlerin su ihtiyâcını karşılaması için mahallenin belirli yerlerine yapılan çeşmelerdir.

Bu çeşmeler, umûmiyetle bir kurna ve bir zonk veya ayna taşından ve arkasında bir su haznesinden ibâret basit çeşmelerdir. Galata'daki Bereketzâde çeşmesi gibi. Mîmârî âbide sayılacak kadar süslü ve güzel olan çeşmeler de vardır. Çeşmeden su alanları güneşten ve yağmurdan muhâfaza için ekseriyetle her çeşmenin üzerine, tavanları oyma ve nakışlarla süslü, ahşap saçak yapılmıştır. Kurnanın iki tarafında su kaplarını koymak veya kaplar doluncaya kadar oturup beklemek için seki şeklinde, yüksekçe düzlükler oturtulmuştur. Bâzı çeşmelerde, gelip geçenlerin su içmesi için musluk taşına gömülü bir halkaya, zincirle asılı bakırdan bir tas veya maşrapa konmuştur.

Bunların bâzılarına günümüzde, köylerde hâlen rastlanmaktadır.

Ev çeşmeleri: Eskiden evlerde su tesisâtı olmadığından sakalar mahalle çeşmelerinden evlere su taşırlardı. Her evin cephesinde saka deliği denen taştan küçük bir teknecik vardı. Su buradan bir boru ile avludaki küplere dolar ve lâzım oldukça bu küplerden alınarak kullanılırdı.

Câmi çeşmeleri: Câmilerde cemâatin abdest alması için yapılmış çeşmelerdir. Câmi binâsına bitişik olarak sıralanırlar.

Şadırvan çeşmeleri: Câmilerin iç avlularında, ortada yer alır. Ortası hazneli, etrâfında musluklar sıralanmış çeşmeler vardır. Bunlar da cemâatin abdest alması içindir.

Oda çeşmeleri: Eski saraylarda, konaklarda, büyük evlerde odalar içine yapılan çeşmelerdir. Bunlar, el ve yüz yıkamak ve abdest almak için yapılmışlardır. Topkapı Sarayında, Üçüncü Murad Han odasındaki çeşme bunlardandır.

Musluklar: Evlerin içinde, mutfak, banyo, tuvalet gibi yerlerde bulunan çeşmelerdir. Mîmârî bir önemi yoktur. Bunlara çeşme yerine musluk demek daha uygun olmaktadır.

Anıt (âbidevî) çeşmeler: Hem halka su vermek, hem de şehrin süslemesine katkıda bulunmak için şehrin meydanlarına, önemli yerlerine yapılmış çeşmelerdir. Bunlar başlı başına birer mîmârî eserdir. İstanbul'da Sultan Ahmed, Tophâne çeşmeleri gibi.

Sebiller: Kalabalık yerlerde halkın ücretsiz su içmesi için yapılan binâlara "sebil" denir. Sebillerin çeşmelerden farklı tarafı suyun doğrudan çeşmeden değil de sebilci tarafından doldurulmuş bakır taslardan su içilmesidir. Sebillerin içinde mermer bir su hazinesi vardır. Su bu hazneye ya künkler vâsıtasıyla veya sakalar tarafından taşınır.

Selsebiller: Bunlar su içmeye veya su almaya mahsûs olmayıp, akan suyun çıkardığı sesten zevk almak için yapılmışlardır. Selsebiller üst üste yapılmış küçük yalakçıklardan ibâret olup, su en üstteki yalakçığa, oradan bir alttaki yalakçığa akarak sonunda bir havuzda toplanır.

Havuzlar ve fıskiyeler: Havuzların ortasına mermerden yapılan fıskiyelerin içinde taş oymacılığının şâheseri sayılabilecek kadar güzel olanları vardır. Bunlardan biri Topkapı Sarayında Bağdat Köşkünün tarasası üzerindeki havuzun ortasında bulunun fıskiyedir.

Günümüzde her eve su tesisatı bağlanması sonucu meydan çeşmelerine gereken önem verilmediğinden kullanılabilir olanların sayısı yok denecek kadar azalmıştır. Ancak dînimizin suya verdiği önemi bilen ve susamış bir kimsenin "su gibi mübârek ol" duâsına kavuşmak isteyen **Türkiye Gazetesi** başlattığı bir faaliyetle İstanbul, İzmir ve Anadolu'nun pekçok şehirlerinde altmışa yakın çeşmeyi hizmete açtı. Yapılan çeşmeler son devir Osmanlı mîmârî üslûbunda inşâ edildiği için, şehrin meydan veya parklarında bir güzellik âbidesi olarak da dikkati çekmektedir.

İstanbul'daki Meşhur Çeşmeler

Çeşme İsmi	Bulunduğu Semt	İnşâ Târihi
Sultan Üçüncü Ahmed	Topkapı Sarayı	1728
Nevşehirli İbrâhim Paşa	Fâtih	1730
Bereketzâde	Galata	1732

Sultan Üçüncü Ahmed	Üsküdar	1729
Tophâne	Tophâne.....	1732
Azapkapı	Galata	1735
İshakağa	Beykoz	1746
Yusuf Efendi	Fâtih.....	1757
Râgıp Paşa	Lâleli.....	1762
Silahtar Yusuf Paşa	Kâğıthane.....	1765
Sultan Birinci Abdülhamîd	Eminönü.....	1777
Şevkini Halusta	Gedikpaşa	1780
Hekimoğlu Ali Paşa	Davutpaşa	1782
Nakşîkadın	Sultan Ahmed....	1788
Ebû Bekir Ağa	Fâtih.....	1793
Mihrimâh Sultan	Eyüp.....	1801
Hatîce Sultan	Mısır Çarşısı.....	1806
Nakşidil Sultan	Fâtih.....	1814
Sultan İkinci Mahmûd	K.Mustafa Paşa	1821
Ahmed Ağa	Yusuf Paşa.....	1845
Kethüdâ Halîfe Efendi	Aksaray	1852
Sultan İkinci Abdülhamîd ..	Sirkeci	1877
Sultan İkinci Abdülhamîd ..	Tophane.....	1892

ÇEŞME VAK'ASI;

Alm. *Vorfall von Dschaschma,* **Fr.** *Fait de Tchaichemait,* **İng.** *İncident of chasma.* 6 Temmuz 1770'te Çeşme limanında Osmanlı donanmasıyla Rus donanması arasında yapılan deniz muhârebesi.

1768'de Başlayan Osmanlı-Rus Savaşında Rusların Baltık donanması İngiltere'ye uğrayıp, İngiliz Amirali Elfinstan ile bir miktar kuvvet alarak Akdeniz'e gelmiş ve Ege Denizinde harekâta girişmişti. Kapdân-ı deryâ Hüsâmeddîn Paşa kumandasındaki Osmanlı donanması, Çeşme'den Çanakkale'ye dönmek için Koyun Adaları civârından geçerken kalyonlardan birinin direği kırıldı. Bunun üzerine bütün donanma bu direğin tâmiri için Toprak Adası önünde durdu (4 Temmuz 1770). Ertesi gün sabahın erken saatlerinde 18 parçadan meydana gelen Rus Donanması Koyun Adaları önünde görüldü. Otuz parçadan ibâret Osmanlı Donanması Çeşme'nin kuzeyindeki Kayalık Burun ile Toprak Adası civârında demirlemişti. Üç fırka Osmanlı Donanmasının sağ kanadına hücûm etti. Amiral Spiridov ve Orlov'un bindikleri kalyon ile Cezâyirli Hasan Beyin kalyonu arasında şiddetli bir çarpışma oldu. Ağır yara alan Rus gemisi, kendini idâre edemeyerek Osmanlı kalyonunun üzerine düştü. İki taraf askerleri arasında şiddetli bir vuruşma başladı. Ruslar, Osmanlı gemisini ateşe verdiler. Fakat kendi gemileri de ateş almıştı. Biraz sonra iki gemi birbirinden ayrılmış Rus kalyonu havaya uçmuş ve Türk gemisi de alevler içinde Osmanlı gemilerine doğru, gitmeye başlamıştı. Bunun üzerine Osmanlı donanması Çeşme limanı yönüne çekildiği gibi, Elfinstan'ın gemileri de açılmaya mecbur kaldı. Cafer Bey filosunun Çeşme limanına girdiğini gören bütün Osmanlı gemileri onu tâkib ederek, limana girip birbirlerine yakın demir attılar. Hüsâmeddîn Paşa bâzı tedbirlerle emniyet altına aldığı donanmaya, düşmanın artık taarruz edemeyeceğini zannediyordu. Cezâyirli Hasan Bey donanmanın tehlikede olduğunu Kapdân-ı deryâya söylemiş, fakat onu iknâ edememiştir.

Öte yandan Rus donanması komutanı Orlov, İngilizlerin derhal Osmanlı donanmasına hücum edilmesi teklifini kabul etti. 6 Temmuz 1770 gecesi Rus donanması Çeşme limanı gönüne gelerek, Osmanlı gemilerini topa tuttular, İngiliz subaylarından Greig'in hazırladığı ateş gemileri limana girdi. Greig filosundan atılan bir humbaradan Osmanlı gemileri tutuştu. Bu sûretle başlayan yangın gemilerin birbirinin üstüne düşmesinden dolayı, süratle ilerlediğinden, birkaç saat içinde hemen bütün donanma mahv oldu. 7 Temmuz sabahı ateşten kurtulan bir kalyon ile birkaç küçük gemi, limandan çıkarken, Rusların eline geçti. Kaptân-ı Deryâ Hüsâmeddîn Paşa, gemisiyle Sakız Adasına sığındı. Çok geçmeden de görevinden azledildi. Cezâyirli Hasan Paşa gemisinin havaya uçmasına rağmen kurtulmayı başardı. Çeşme Savaşının ardından Limni Adasını kuşatan Orlov, Cezâyirli Hasan Paşaya yenilerek çekilmek zorunda kaldı.

ÇEŞTİYYE;

Hindistan'da yetişmiş evliyânın büyüklerinden Muînüddîn-i Çeştî'nin insanları rûhen olgunlaştırmakta tâkib ettiği yol.

Çeştiyye yolunun büyüğü Muînüddîn-i Çeştî'nin asıl ismi, Hasan bin Gıyâsüddîn'dir. Muînüddîn lakabıyla tanındı. Seyyid olup, neseb-i şerîfleri hazret-i Ali'ye ulaşır. Peygamber efendimizin soyundandır. Evliyânın büyüklerinden Hace Osmân-ı Hârûnî'nin terbiyesinde yetişti. Hindistan evliyâsı arasında Çeştiyye tarîkatinin büyüğü sayılır. Zîrâ onun gayreti ile Hindistan'da İslâmiyet yayılmıştır.

Muînüddîn-i Çeştî, Peygamber efendimizin kabr-i şerîflerini ziyâreti sırasında Peygamber efendimizi baş gözüyle gördü ve aldığı bir emirle Hindistan'a gitti. Ecmir bölgesi ile Hind diyârını irşâd ederek, Cûkî denilen Hind kâfirlerini bozguna uğrattı. Hind diyârı, onun sebebiyle İslâmiyetle şereflendi. Sultânlar talebesi oldular. Kabr-i şerîfi Ecmir'de olup, feyz kaynağıdır. (Bkz. Muînüddîn Çeştî).

Hâce Kutbüddîn Bahtiyâr, Hâce Fahrüddîn, Şeyh, Hamîdüddîn Nâgûrî, Şeyh Vecîhüddîn gibi talebelerinden bâzıları vefâtından sonra Çeştiyye yolunun usûl ve âdâbını sonra gelenlere ulaştırdılar.

Muînüddîn-i Çeştî rahmetullahi aleyh, yolunun esâsı olarak buyurdu ki: "Sâdık talebe, bağlı bulunduğu hocasının, rehberinin söylediği sözleri ve nasîhat ve tavsiyelerini can kulağı ile dinler, onun sözünden dışarı çıkmaz. Riyâzet ve mücâhede yapar (Nefsin istemediği şeyleri yapar, nefsin istediği şeyleri yapmaz, nefsine uymaz). Büyük âlimlerin yoluna uyup, çalışır ve gayret gösterir. Bizim yolumuzun büyükleri on dört şeyi usûl edinmişler ve yapmışlardır. Maksâda kavuşmakta bunu zarûrî görmüşler ve bunları yapanlar maksâda kavuşmuşlardır. Bu on dört makam şunlardır: 1) Tövbe, 2) İbâdet, 3) Zâhitlik, yâni dünyâya ve dünyâlığa düşkün olmamak, 4) Rızâ, kadere rızâ göstermek, 5) Kanâatkârlık, 6) Nefisle mücâdele ve onun isteklerine uymamak, 7) Sıddîklik, 8) Tefekkür, 9) İrşâd, 10) Sâlihler makâmı, 11) Muhlisler makâmı, 12) Ârifler makâmı, 13) Şükredender makâmı, 14) Makâm-ı muhibbân (Muhabbet sâhiblerinin makâmı).

ÇEVGÂN;

eski bir Türk oyunu. Mîlâttan önceki Orta Asya Türklerinde, İranlılarda, Araplarda Yunanlılarda, Bizanslılarda ve Uzak Doğu'da değişik türleri görülür. Türkler tarafından Hindistan'a götürüldü. İngilizler bu oyunu, Hindistan'da görerek öğrendiler ve golf adını verdiler.

Evliyâ Çelebi'nin **Seyahatnâme'**sinde bildirdiğine göre, Osmanlı Türklerinde de oynanırdı. Osmanlılar, Çevgân oyununu oynamak için bir meydanın iki tarafına kale yerine mermerden iki sütun dikerlerdi. At üstündeki oyuncular iki gruba ayrılır her grup kendi sütunu arkasında yer alırdı. Meydanın ortasına, ağaçtan, adam başı büyüklüğünde bir top konurdu. Oyun esnâsında Mehterhâne takımı davullarıyla çalmaya başlar. Bunun arkasından her taraftan birer atlı çıkıp topu, çevgân adını verdikleri ucu eğri sopalarla sürükleyerek kendi kalesine doğru götürmeye çalışır, bu sırada diğer süvâriler de ikişer ikişer karşılıklı olarak kendi arkadaşlarının yardımına koşarlar ve topu kendi taraflarına çevirmeye çalışırlardı. Hangi taraf topu kendi kalesine daha çok atarsa o taraf kazanırdı. Terbiye edilmiş atlarla oynanan oyun, oldukça tehlikeli olup, topun at veya süvâriye çarpması, kolol ve ayakların kırılmasına sebeb olurdu. Ancak beden hareketleri yönüyle savaş kabiliyetini arttırması bakımından oynanır, sürek avları gibi bir nevi savaş hazırlığı sayılırdı.

Mehterhâne takımlarında kullanılan çatal başlıklı ve etrafı zincir ve çıngıraklarla donatılmış saplı âletlere de çevgân adı verilirdi. Ordu yürüyüş hâlindeyken mehterin en önünde taşınır, sapı yere vurularak çalınır, yürüyüşün temposu buna göre ayarlanırdı.

ÇEVRE KİRLENMESİ;

Alm. *Umweltverschmutzung (f),* **Fr.** *Pollution environmentale (f),* **İng.** *Environmental pollution.* Canlı ve cansız varlıklar üzerinde zararlı tesirler bırakacak şekilde çevre şartlarında (fizikî, kimyevî ve biyolojik) meydana gelen değişikliklerin genel adı.

Çevre kirlenmesi, unsurlarının bir kısmı açısından dünyâ kurulduğundan bu tarafa mevcuttur. Ancak tabiatın yaratılışındaki var olan denge sebebiyle çevre kendi kendisini temizlemektedir. Fakat son asırda tabiî dengeyi kirlenme oranı bakımından menfi yönde bozan ve tabiî temizleme araçlarının kapasitesini aşan veya yok eden yoğun gelişmeler netîcesinde, çevre kirlenmesi problemi olanca ağırlığıyla dünyâ çapında kendini hissettirmektedir.

Çevre, canlının içinde bulunduğu, tesir ettiği ve müteessir olduğu bir vasat olup, biyolojik ve fizikokimyâsal durumu ile canlıda müsbet veya menfî değişikliklere sebep olur. Canlıların yaşayabilmesi için, genetik (irsî) yapı ve bundan mütevellid kâbiliyetleri ile çevre şartlarının uygun bir düzen içerisinde bulunması gerekmektedir. Her canlı için belli çevre şartları söz konusudur. En uygun

(optimum) yaşama şartlarının dışına doğru çıkıldıkça, yâni sınırlara (ekstrem şartlar) yaklaştıkça canlıda bir takım fizyolojik değişmeler beklenebilir. Bu sınırlar dışına çıkılırsa canlı artık yaşayamaz.

Belli bir besin ortamı içerisinde yaşayan mikroorganizmalar, bu ortamı fizyolojik faâliyetleri sırasında çıkardıkları artık maddelerle kirletince, çevrenin kimyâsal terkibinin değişerek yeni çevre şartları hâsıl olur. Netîcede bu ortam onlar için zararlı ve yaşanılamayacak bir hal alır. Dünyamız sınırlı bir ortam olmasına rağmen, canlıların hayâtî faaliyetleri îcâbı meydana gelen zararlı maddeleri çok karışık analiz yâhut sentez hâdiseleriyle tekrar eski hallerine çevirecek bir güce hassas bir dengeye sâhiptir. Bu aslına dönüş süresi zararlı maddelerin terkibine göre değişir. Zararlı maddelerin aynı hal üzere kalması uzun sürerse, zararı da o nisbette te'sirli olur. İnsanoğlu hayâtî faaliyetleri îcâbı çevresinin kimyâsal terkibinde değişikliklere ve uzun süre bozulmadan kalabilen zehirli maddelerin birikmesine sebeb olmuştur.

Çevreyi kirletici elemanlar: Yanma ürünleri; insan dışkısı; teneffüs edilmiş hava; tozlar, patojen (hastalık yapan) mikroplar; buharlar; gazlar; endüstriyel solventler (çözücüler), ekstrem (aşırı yüksek veya düşük) sıcaklıklar; zirâî gübreler, infrared (kızıl altı, ötesi), ultraviolet (mor ötesi) ve hattâ görünen ışık; iyonlaşan radyasyonlar; radyoizotoplar; gürültü; aşırı yüksek frekanslı ses ve bâzı mikrodalgalı elektromanyetik radyasyonlar sayılabilir.

Böyle biyolojik, kimyevî veya fizikî maddelerin sâdece mevcûd olmaları, mutlaka kirletici olmalarını îcâb ettirmez. Kirlenmeyi tam târif etmek için bunların zaman, mekân miktarı (konsantrasyon ve şiddet) ve zararlı tesir bakımından değerlendirilmeleri lâzımdır. Kirleticiler sağlığa zarara, sıkıntı doğurmaya, ekonomik veya estetik zarara, kısa veya uzun bir zaman zarfında veya sonra sebeb olabilirler. Kapalı yerlerde mevcûdiyetine müsâde edilen kirletici konsantrasyonu, umûmiyetle insan sıhhati düşünülerek tesbit edilir.

Bir organizma veya ekolojik cemiyetin etrafındaki karmaşık fizikî, kimyevî ve biyolojik faktörler, çevre içinde yer almaktadırlar. Bu faktörler, birçok canlı türlerinin biri veya birçoğuna tek taraflı veya karşılıklı olarak tesir ederek, onların teşekkül, gelişme ve yaşamasında rol oynar. Bir çevre elemanı, bir canlı türü için kirleticiyken, aynı eleman diğer bir tür için arzu edilen bir besleyici durumunda olabilir. Bu yüzden kirlenme ve bulaşmanın târifi ekseriya zor olur. İnsan veya herhangi bir diğer organizmanın yaşaması sonucu atılan ve teşekkül eden, ortaya çıkan metabolik ifrâzât, diğer organizmalarca ekolojiyi dengelemek üzere kullanılmadıkça, çevre kirlenmesine yol açar. Ayrıca, enerjiyi ve maddeyi kullanılabilir ürünlere dönüştürmede (tahvil etmede) insan ekseriyâ verimsiz, israfçı ve düşüncesiz davranmaktadır. Böylece sanâyi kaynaklı kirleticilerin çevreye yayılmasına sebeb olmaktadır. Bundan dolayı çevre kirlenmesinin günümüzdeki problemleri, insan nüfûsunun hızla çoğalması ve genişleyen teknolojiden kaynaklanmaktadır.

Su ve kıyı kirlenmesi: Suların kullanılış maksadının elverişsiz hâle gelmesine su kirlenmesi denir. Bu durumdaki sular içmek için kullanılmaz. Kullanma ve sulama sularında da başka mahzurlar ortaya çıkar. Irmak, göl ve denizlerde ise balıklar ölür, diğer canlılar tür ve sayı olarak azalır. Hava da kirlenmeye başlar. Turistik, dinlenme, yüzme ve seyirlik değeri kaybolur. İçindeki malzemeyi çürütücü olur. Ulaşım imkânlarını azaltır. Yüzeylerinde köpük teşekkül eder. Tatlı suların renk, koku ve tatları değişir. Su yosunları önce çoğalır. Sonra ölerek, kirlenmeyi arttırır.

Meskenlerden dışarıya atılan sıvı artıklar, endüstri tesislerinden çıkan sıvı (sıcak su,zehirli su, asitli su, bazik su, yıkama suyu, deterjanlar, organik artıklar) ve katı artıklar (çöp, moloz gibi), derelerden ve yamaçlardan gelen erozyon malzemeleri, mâdenî artıklar (eski eşyâ, âlet makina vs.) ve zirâat alanlarından gelen gübre ve ilaç artıkları vs. gibi hususlar, kirlenmenin başlıca sebepleridir.

Japonya'da civalı artıkların denize akması ve buradan yakalanan balıkların yenilmesi netîcesinde pekçok insan ölmüştür. Sağ kalanlarda felç, sağırlık, körlük, ağrılar ve delilik meydana gelmiş, gebe kadınlar anormal çocuklar doğurmuştur. Dünyânın birçok ülkesinde çinko fabrikası artıklarıyle sulanan çeltikleri yiyen kimselerde kalsiyum noksanlığından meydana gelen kemik erimesi hastalığı meydana gelmiş ve gelmektedir.

Bugün Avrupa'da ve Amerika'da pekçok nehir âdetâ zehir akıtmakta, içme suyu kanallarına sızarak onları da zehirlemektedir.

1990 sonlarında Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında ateşe verilen petrol kuyularından Ortadoğu ve Asya kıtasının önemli bir bölümünde çevreyi deniz, hava ve toprak olmak üzere üç cepheden kirletti ve kirletmeye devâm ediyor. Uzmanlara göre denize pompalanan 11 milyon varil petrol, denizin içindeki canlılar bakımından dünyânın en zengin bölgesi olan Basra Körfezini ölü deniz hâline getirdi. Söndürülmesi en az on yıl sürecek olan Petrol kuyularından çıkan yarım milyon ton petrol duman olarak atmosfere karışıyor ve bu duman komşu ülkelere yayılıp asit yağmuruna dönüşerek tarımda verimliliği azaltıyor. Bu duman içinde bulunan on bin tondan fazla is, kükürt, çeşitli zehirli gazlar,

karbondioksit ve büyük miktarda kanser yapıcı hidrokarbonlar çevreye yayılıyor. Yine 80 kuyudan fışkıran binlerce ton ham petrol Kuveyt çöllerinde kirli bir nehir gibi akıyor.

Son yıllarda artan nüfus baskısı, gelişen turizm, plânsız yerleşim ve endüstrinin meydana getirdiği kirlilik, yanlış arâzi plânlaması, kıyıları da belirli bir düzeyde etkileyen asrın meseleleri olmuştur. Burada cehâletin de payını unutmamalıdır.

Türkiye'de plânsız ve düzensiz bir kıyı kullanımının ortaya çıkardığı bir panorama vardır. Bakıldığında göze çirkin görünen bir yapılaşma, kaybolan tabiî güzellik yerine, renksiz beton yığınları veya şekilsiz binâlar ve kulübeler görülmektedir. Tabii bunlarla berâber gelen yoğun kullanma sonucu kanalizasyon, çöpler ve tahrip edilen kıyı bitki örtüsü de bu zincirin halkalarını teşkil etmektedir.

Diğer taraftan endüstrinin kıyı ekolojisinde yaptığı değişiklik, kirlenmeden doğan tahrîbat, kıyıda yaşayan canlıların sonu olmaktadır.

İzmit, İzmir Körfezleri, Haliç, kirlenmiş bir Marmara Denizi ve her geçen yıl tabiî olarak kendini temizleyebileceği miktârın üstünde kirletilmekte olan diğer kıyılarımız da suda çözülmüş oksijenin azaldığı ve koli basillerinin yaşadığı değişik bir ortam teşekkül ettirmektedir. Bilhassa Haliç (Bkz. Haliç) ve İzmit Körfezi, ülkemiz deniz kıyılarında su ve kıyı kirlenmesinin çok yüksek seviyelere ulaştığı iki yerdir.

Hava kirlenmesi: Bu kirlenme yakıt kullanılmasından, artan sanâyileşmeden ve şehirlerde aşırı derecede nüfus şişmesinden kaynaklanır. Kirletici maddeler gaz, sıvı damlacıkları (zerrecikler) veya bunların karışımı şeklinde olur. Bu maddeler; ya doğrudan bir kaynaktan çıkıp yayılır veya atmosferde yayılan maddelerin kendi aralarında veya atmosferik bileşenlerle ve fotokimyâsal bir faaliyet mevcud olup olmaması şartı altında reaksiyona girerek ortaya çıkar. Esas kirleticiler; 100 mikrondan daha büyük çaptaki kaba tânecikler, kükürt bileşikleri, organik bileşikler, azot bileşikleri, oksijen bileşikleri, halojen bileşikleri ve radyoaktif bileşiklerdir.

İnce aerosiller içinde karbon zerreleri, metalik tozlar, silikatlar, florürler, reçineler, katranlar (kurumlar), çiçek tozları, mantarlar, katıoksitler, nitratlar, sülfatlar, klorürler, aromatik bileşikler vs. ihtivâ eder. Bunlar zerrecikler olarak ışığı dağıtırlar. Böylece katalizörümsü rol aynayarak absorbe edilmiş kirleticiler arasında en çok ince bir şekilde bölünmüş durumlarından faydalanarak reaksiyonların meydana gelmesini sağlarlar. Yine bunlar elektrostatik yük taşıyıcıları olarak diğer zerrelerin ve gazların kondansasyonuna ve bir araya gelmelerine sebeb olurlar. Yine bunların bâzıları kimyâsal türden olmaları sebebiyle bitkilere ve hayvanlara çok toksik (zehirli) ve korroziv (aşındırıcı) bir etki yaparlar. Radyoaktif oldukları ölçüde normal radyasyon dozajını arttırır. Kanser veya mutasyon (hücrelerdeki değişme) doğuran faktörler olurlar.Sırf bir toz olarak elbiseleri, binâları ve bedeni kirletirler. 100 mikrondan daha büyük çaplı taneciklerde, benzer problemler ortaya koymakla berâber kendileri yer çekim kuvveti tesiriyle havada kolay ayrıldıklarından dolayı bu problemler daha az olarak meydana gelir. Bunların boyutlarının büyük olması insan ve hayvan akciğerlerine önemli miktarlarda girmelerini önler.Mamafih bunların kirletici tesiri daha belirgindir. Çünkü çıktıkları kaynağın etrâfında hemen yığılırlar. Kükürt bileşiklerinden olan kükürt oksitler ile hidrojen sülfürün tahriş edici özellikleri vardır. Atmosfere verilen organik bileşikler içinde hidro karbonlar ve bunların yanma ürünleri ile halojenli türevleri bulunur. Bunlar buhar hâlinde oldukları gibi bâzan damlacık veya zerreler şeklinde de yayılır. Bu hidro karbonların, bilhassa olinükleer aromatik türleri memeli deney hayvanlarında kansere yol açtığı görülmüştür. Atmosfere yayılan azot bileşikleri, daha çok azot oksitler ve amonyak şeklindedir. Azot oksidler yüksek dereceli yanmalarda ve diğer sınâî işlemlerde ortaya çıkar. Azot oksitlerin düşük konsantrasyonlarda bile tahriş edici özelliği yanında hava kirleticisi olarak esas ehemmiyet arz ettiği durum, bunların atmosferdeki fotokimyâsal reaksiyona katılmasıdır.

Endüstriyel kirleticiler: Fabrika ve binâ bacalarından, araba egzozlarından çıkan gazlar, insan, hayvan ve bitkilere zararlı olmaktadır. Bilhassa sanâyileşmiş ülkeleri ilgilendiren bu hal, atmosferik hareketler sebebiyle geri kalmış ülkeleri de alâkadar eder.

Her insan günde 14.000 lt hava kullanmaktadır. O hâlde insanın hava ile alacağı çok düşük nisbette zehirler, kısa zamanda öldürücü doza yaklaşabilir. Zehirlerin vücutta birikme süreleriyle alınan ve atılan zehirlerin farkı insanlar için mühimdir. Eğer zehirin vücuttan atılışı yavaşsa ve vücutta birikmesi görülüyorsa zehirlenme kısa zamanda kedini gösterir.

Havaya karışan bu maddeler kesif yâhut şeffaf bir sis bulutu hâlinde şehirlerin üzerini kapatır. Isı tersliği denilen hâdiselerin vukûunda tesirleri çok daha fazla olur. Genellikle toprağa yakın hava daha sıcaktır. Dolayısıyla zehirli gazların büyük bir kısmı bu sıcak hava kitlesiyle berâber taşınır. Isı tersliği (inversyon) hâlinde, yâni yere yakın havanın soğuk, onun üstündeki hava tabakasının sıcak olması sebebiyle kirli hava şehrin üzerini kapatır.

1948'de ABD'de Donora şehri vâdisinde çinko, demir ve öteki fabrikalardan çıkan ısı tersliği sebebiyle

sıkışmış ve nüfûsun % 43'ü olan 5910 kişinin hastalanmasına sebeb olmuş, netîcede solunum ve kalp hastalıklarından 20 kişi ölmüştür. 1952 yılında Londra'da da böyle öldürücü bir olay meydana gelmiştir. Dört gün devâm eden zehirli sisler şehirde görüşü sıfıra indirmiş ve dördüncü günün sonunda doktor ve hemşirelerden başka sokakta kimse kalmamış, zâtürre, bronşit ve kalp hastalıkları başgöstermiştir. Netîcede 4000 kişi ölmüştür. Bu târihte Londra sisi, normale nazaran 10 misli kükürt dioksit ve 20 misli toz ihtivâ ediyordu.

Otomobil egzozlarından çıkan zehirli sisler güneşi kapatır. Her bin otomobil günde 3000 kg karbondioksit, 200-400 kg hidrokarbon buharı, 50-150 kg azot oksitleri neşreder. Bu gazların laboratuvar hayvanlarında kanser yaptığı görülmüştür.

Havayı kirleten bu gazlar ayrı ayrı incelenirse, sebeb oldukları ârızalar şöyle sıralanabilir:

Kükürt dioksit (SO_2): Bu gazın sebeb olduğu kirliliğin anlaşılması 19. yüzyılda başlar. Bugün için daha fazla önemi hâizdir. Kömür, mineral yağlar % 0,5-2,5, bâzan % 5'e kadar kükürt dioksit ihtivâ ederler. Demir endüstrisi, petrol ve yağ rafinerilerinin bulunduğu yerlerde bu gaz geniş sâhaları kaplar. Havadaki su ile birleşince, sülfirik asid teşekkül eder. Bu asit ciğerlerin, mâdenlerin, mermerlerin tahrib olmasına sebeb olur. Atina ve Roma'daki târihî yapıların bunun için geçen asra nazaran daha fazla karardığı ve yıprandığı anlaşılmıştır.

İnsanlarda bâzı hastalıklara sebeb olur. Petrol rafinerilerinden çıkan SO_2 Yokkaichi astımı denilen müzmin bronşite sebeb olmaktadır. Bâzı bitkiler 10 milyonda 2 kısım SO_2'ye 6 saat mâruz kalınca zarar görürler. Yonca, arpa, yulaf, turp, marul ve çam ağaçları en hassas bitkiler arasındadır. Simptomları karekteristik olup, damarlar yeşil olduğu hâlde damar aralarında nekrotik sararmalar görülür.

Bununla berâber SO_2'nin karaleke hastalığının salgın yapısını önlediği müşâhede edilmiştir. İkinci Dünyâ Harbi sırasında Amsterdam'da bütün fabrikalar durdurulmuştu.

Hidrojen florür (HF): Tipik bir sanâyi gazı olan HF, çelik, alüminyum, süperfosfat fabrikalardan çıkar. SO_2 ile berâber bulunursa, daha tehlikeli olur. Hele en hassas bitki Glayöl olup, konsantrasyon olarak milyarlarda bir kısım mikdârdan bile zarar görür. Diğer hassas bitkiler lâle, frezya, bâzı çam türleri, asma, şeftali ve kayısıdır. Yapraklarda SO_2'den farklı simptomlar gösterir. Daha ziyade yaprak kenarında sararmalar görülür. Soğanlı bitkilerin soğan verimini azaltır. Son zamanlarda HF'ün bitki dokusunda absorbe edildiği, flor bileşiklerine çevrildiği, bâzı enzim sistemlerini bloke ettiği, sitrik asit çemberini etkilediği ve böylece metabolizma faâliyetlerini bozduğu anlaşılmıştır.

İsviçre'de ilgi çekici bir durum görülmüştür.Normal NPK (azot, fosfor ve potasyum) karışımına bir miktar bor ilâve edilerek gübreleme yapıldığında, bağlar HF'den fazla zarar görmüşlerdir. Bâzı çam türlerinin de çok uzak mesâfelerden zarar gördüğü tesbit edilmiştir. Avrupa ve ABD'de yapılan denemeler HF'ün böcek hastalıkları üzerinde müsbet etkileri görüldüğü hâlde, atmosferde, HF bulunan bölgelerde kolonilerin azaldığı görülmüştür.

Yine HF ile bulaşık bölgelerde çamlarda gal yapan galafildi'nin zararı artmış ve ağaç başına ortalama 500-2000 gal tesbit edilmiştir.

Karbon monoksit (CO): Petrolün yanmasıyla açığa çıkar. Egzozlardan bol miktarda CO neşrolunur. Şiddetli bir solunum zehiridir. Teneffüs edilirse insanları öldürür. Kanda % 5 karboxyhemoglobin teşekkül ettiği zaman simptomları hissedilir.

Hidrokarbon buharları: Petrol ürünü olup, araba egzozlarından çıkar. En önemlileri etilen ve peroxyacidnitrat (kıcasa PAN)'dır. Etilen direkt olarak bitki hayâtına zarar verir. Çok düşük konsantrasyonla normal büyüme hormonu olarak rol oynar. Fazla miktarda ise tomurcuklanmayı önler ve yaprakları döker. PAN fotokimyâsal oksidant bir madde olup, insanlara etkisi başlangıçta fark edilmez. Bir saat sonra güneş ışığında fotokimyâsal reaksiyonu ile tanınır. Göz ve mukozalara tesir eder. Bitkilerde oldukça karakteristik simptomları müşâhade edilmiştir. Bâzı çayır bitkilerinde yaprağı dipte, ortada ve içte olmak üzere enlemesine bölen nekrotik lekeler hâsıl eder.

PAN'ın hücre duvarı formasyonunda önemli bir enzim olan enolaz'ı inaktive ettiği bilinmektedir. Bâzı bitkilerin yaprak altı yüzünde gümüşümsü tahribât yapar.

Azot oksitleri: Arabalardan, doymamış hidrokarbon kullanan fabrikalardan, kaçak olarak gaz olarak meydana gelir. Fotokimyâsal bir oksidanttır. Pan'ın terkibine girer. Trafiğin yoğun olduğu yerlerde daha fazladır. Yüksek dozda SO_2 simptomlarına benzer simptomlar gösterir. Yapılan denemeler de milyarda 250 kısım NO_2 ile fümiğe edilen (tütsülenen) domateslerin erken kartlaştığı ve mahsülün % 22 nisbetinde düştüğü görülmüştür.

Ozon (O_3): Doğrudan doğruya veya dolaylı olarak arabalardan meydana gelir. Oksidant bir maddedir. Tütün, ozona çok hassastır. Reaksiyonu palizat hücrelerinde ve yaprağın üst yüzündedir. Bitki hastalıkları ve zararları üzerine ilgi çekici rolü görülmüştür. Bâzı bitki hastalıklarının gelişmesine engel olur. Bâzı hâllerde virüs ile hastalandırılmış bitkiler ozona karşı daha az hassâsiyet göstermiştir. Tütün mozayik virüsü ile enfekte edilmiş tütünlerde temiz havadakilere nazaran ozon tütsülenmesine tâbi tutulanlar % 21 nisbetinde daha fazla hastalanmışlardır. Böylece ozonun virüs aktivitesini arttırdığı görülmüştür. Ozon bâzı hastalık ve haşerelere değişik cevaplar vermiştir.

Çeşitli arazlarını kısaca anlatmaya çalıştığımız sanâyi kirleticiler sanâyi inkişâflarına paralel olarak gittikçe insan sağlığını tehdit etmektedir.

Ülkemizde hava kirliliğinin en tipik örneği Ankara'da görülmüş, ancak son yıllarda kaliteli yakıt ve "doğal gaz" kullanılmasıyla şehir kirliliği nisbeten azaltılmıştır. Nefes almada güçlük çekilen Ankara'nın kirli havası her geçen yıl daha da tehlikeli boyutlara ulaşmaktaydı. Bu durum, 1930'lardan îtibâren devâm edegelmiştir. Ankara sanâyi şehri olmadığından havanın kirlenmesinin sebebi bacalardan çıkan duman parçacıkları toz ile motorlu taşıtların egzoz gazlarıdır. Bu kirliliklerin şehir atmosferine dağılmasında şehrin kurulduğu bölgenin coğrafik, topoğrafik ve meteorolojik özelliklerinin ve şehrin plan ve inşaat özelliklerinin de payı büyüktür. Dünyânın en kirli şehirleri arasında yer alan Ankara'nın havasında 11 Ocak 1982 günü, kükürt dioksit ortalaması 752,4 mikrogram/m3e, duman ortalaması ise 186 mikrogram/m3e ulaşmıştı. 5 Ocak 1981 günü Ankara havasındaki kükürt dioksit derişimi 1060,9 mikrogram/m3, 18 Ocak 1980 günü ise 1334,5 mikrogram/m^3 olmuştur.

Ayrıca Bursa, Adana, Konya, İzmir gibi sanâyinin geliştiği illerimizde de hava kirliliği artmaktadır.

Toprak kirlenmesi: Toprak insanların en önemli tabiî kaynaklarından biridir. Zamânımızda çevrenin kirlenme sebebiyle toprak da tehlikeye mâruz kalmakta ve zararlı hâle getirilmektedir. Toprağın bu kirlenmesi tarımda koruma için kullanılan ilâçlardan, gübrelerden, sanâyi artıklarından, radyoaktif izotoplardan ve beton, asfalt, kalay, demir, kurşun, alüminyum, polietilen gibi kirleticilerden, petrol ve diğer katı ve sıvı artıklarından ileri gelmektedir.

Zirâî mücâdele ilâçları tatbik edildikten sonra uzun süre bozulmadan kalabilmektedir. Yapılan araştırmalara göre bu süre 3 ay ile 5 yıl arasına değişmektedir. Tatbik sahasından rüzgâr erozyonu sebebiyle bitki parçacıkları, tohum sporları ve tozlarla, toprak ve bitki buharları ile, sulardan dalga serpintileri ile bulutlara taşınan pestisitler her tarafa yayılmakta, rüzgâr, sis, yağmur ve karla tekrar toprak veya sulara karışmaktadır. Farklı kaynaklara göre pestisitlerin % 10 ilâ % 70'inin tatbik sahası dışına taşmadığı bildirilmektedir.

Radyoaktif kirleticiler: Enerji üreten atom reaktörlerinden çıkan artık, kazâ sonucu veya izotop artıkları ile radyoaktif maddelerin kendilerinden doğan bir kirliliktir. Radyum, uranyum gibi bâzı elementlerin fizik ve fizyolojik etkiye sâhib ışınlar neşretmelerine radyoaktivite denir. Radyoaktif maddelerin atom çekirdeklerini parçalaması sonucu o madde yok olur ve korkunç bir enerji hâsıl olur. Bundan istifâde ile atom bombası yapılmıştır. Atom bombası patlatıldığında kısa sürede çok yüksek ısı, ışın ve sadme etkileri meydâna gelir. Bu sebeple atom bombası patlatılan yerdeki katı cisimler de gaz haline geçer ve havaya karışan bu maddeler patlayıcı maddenin yanısıra radyoaktif maddenin artıklarını taşır. Meydana gelen radyoaktif bulutlar birkaç yüz kilometreye kadar yayılarak yere düşer.

Radyoaktif maddeler neşrettikleri şualarla (bilhassa gamma ışınları) canlı hücre, dolayısıyle dokulara etki ederek bir takım arazların ortaya çıkmasına sebep olurlar. Akyuvarlar tahrib olmakta, alyuvarlar üreyememekte, dokular tahrib olarak kanser meydana gelmektedir. Radyoaktif tesire mâruz kalmış ana ve babaların çocuklarında çeşitli anormallikler ortaya çıkar. Hâlen Japonya'da atom bombasının etkilerinin silinememiş olması ve zararlarının irsiyete intikal etmesi, bu tesirin korkunçluğunu ortaya koyar.

Biyolojik kirleticiler:

Mikroorganizmalar (mikroplar, bakteriler), insan, hayvan ve bitkilerden hastalık yapan canlıların (patojen) bir kısmı, devamlı olarak çevrede müsâit şartlar bulursa faaliyetini arttırır. Bu şartlar ortadan kalkarsa faaliyeti yavaşlar veya durur. Kendisi için müsâit ortama bulaşırsa salgınlar meydâna gelir. Salgın esnâsında, çevre artık o tesirle kirlenmiştir. Mikropların azalması, yâni hayâtını devâm ettiremeyecek seviyeye düşmesi veya koruyucu tedbirlerin alınmasıyla veya bâzı şartlarda bağışıklığın hâsıl olmasıyla salgınlar da ortadan kalkar. Netîcede fazla çoğalan hastalık mikrobu azalır ve tekrar denge sağlanmış olur.

Avrupa'da 1840 yılında patateslerde görülen mantar hastalığı sebebiyle birçok kimse Amerika'ya göç etmek zorunda kalmıştır. 1850'de Fransa'ya giren ve bağlarda korkunç zararlar yapan Filoksera uzun seneler her yıl ortalama bir milyon Frank zarara sebeb olmuştur. 1843'de Kırım'da başlayan veba salgını Avrupa'ya sıçramış ve 8 yıl devam ederek 25 milyon insanın ölümüne sebep olmuştur.

Hastalığın çıktığı yerde mümkün olan koruyucu tedbirlere ve karantina uygulamasına geçilse bile bâzı şartlarda insanoğlu âciz kalmaktadır. Nitekim bâzı mantar sporları atmosfer hareketleriyle 12.000 kilometreye kadar yayılabilmektedir.

Dolayısıyle salgınlara karşı dikkatli ve devamlı tedbirlerin alınması lâzımdır. Aksi halde korkunç netîcelerle karşılaşmak mümkündür. Son yıllarda çevre kirlenmesi mevzûunda yapılan neşriyatlarla kamuoyu (efkâr-ı umûmiye) aydınlatılmıştır. Bilim adamları dünyânın aya giden bir uzay gemisinden alınmış resimlerine işâret ederek, bütün insanların arz küresi (yerküresi) adındaki uzay gemisine binmiş astronotlar olduğunu hatırlatmıştır. Bu gemiye eskiden beri oldukça çok iyi dengelenmiş bir hayâtî destek sistemi ihsân edilmiştir. Bu sistem öyle büyüktür ki, milyonlarca insanın ihtiyâcını karşılamaktadır. Bu dengenin ne kadar süreceği ve ne derecede insana faydalı olacağı, muazzam teknolojik, politik ve dînî çok yönlü meseleler arz eden bir sorudur. Sanâyileşme, insan kültürlerinin bütün üyeleri için yeterli bir hayat seviyesi geliştirmek bakımından lâzım olmasına rağmen, madde ve enerjiyi verimli bir tarzda kullanmak ve bu hedefe artık madde hâsıl etmeden varmak, gittikçe artan güçlüklerdendir. Artık madde üretilmesi de kirlenmenin kaynağını teşkil eder.

Kültürel gelişme ve sanâyileşme, insanlar ile yâni nüfusla doğru orantılıdır. İnsan nüfusundaki artma doğuştan ziyâde ölüm hızındaki değişimle ilgilidir.

Çevre kirlenmesi ile mücâdele: 1947'de Los Angales'te endüstriyel kirleticilere karşı sert tedbirler alındı. Evlerde dahi çöp yakılması yasaklandı. Çünkü hergün 500 ton kirletici çıkmaktaydı. Bu tedbirlere rağmen sâdece sis beyazlaşmış, fakat zehirlerde pek az bir eksilme olmuştur. O günden beri sanâyi bölgelerinde uygulanan bâzı tedbirler kesin netîce vermemiştir. Bu gün dahî endüstriyel kirleticiler üzerinde yapılan çalışmalar kesin netîce vermekten uzaktır. Meselâ ABD'de 1961'den îtibâren araba egzozlarından çıkan gazı tekrar yakmak üzere uyguladıkları sistemlerde bile kesin netîceye ulaşamadıkları görülmektedir. Fakat topyekün ve milletlerarası kânunlarla zararı asgarî seviyede tutmak mümkündür.

1763 yılında ilk defâ bir zirâî ilaç, tütün tozundan elde edilen bir eriyik, yaprak bitlerine karşı kullanılmıştır. Bu târihten îtibâren zehirsiz bitkisel zirâî mücâdele ilâçları kullanılırken, 1865'te ilk sentetik ilâç olarak Paris yeşili (bakır aset arsenit) piyasaya çıkmıştır. 1932 yılından îtibâren de ilk sentetik organik insektisitler uygulama sahasına girdi. Böylece zirâî ilâçlar sanâyii, görülmemiş bir ilerleme kaydetti.

Birinci Dünyâ Savaşından sonra kuvvet şuruplarına konan radyumun yorgunluğu ve artridi bertaraf ettiği reklâm edilmişti. Radyum ayrıca ışıklı boya îmâlinde de kullanılmıştı. Bu boyayı saat kadranına süren işçilerden bir kısmı radyum zehirlenmesinden öldü. Geriye kalan 40 kişi kemik kanserine yakalandı ve 30 yıl içinde öldüler. Radyum'u keşfeden Madam Curie de aynı maddenin radyoaktif etkisi sebebiyle öldü. Bugün radyoaktivitenin zararları kesinlikle bilinmesine rağmen, atom bombası denemeleri aralıksız devâm etmektedir. Hemen hemen dünyânın bütün devletleri bu silahı elde etme çabasındadır. Radyoaktif maddelerin yayılmasını önlemek için ABD ve Rusya arasında yapılan görüşmeler olumlu sonuçlar vermiş ise de bu anlaşmaya imzâ koyan Fransa ve Komünist Çin yâhut bu silâha sâhip diğer ülkelerin atom bombası patlatmaması gereklidir. Ve bugün insanoğlu atom enerjisini kendini tahrib etmek için değil, kendine hizmet ettirmek için kullanmak zorundadır.

Bundan bir asır önce sarı humma salgınında hastaya kusturucular, müshiller verilmekte, hastanın kanı alınmaktaydı. Bugünkü bilgiler altında bu tedâvi değil cinâyet olur. İnsanoğlu her ne kadar bugünkü seviyeye ulaşmış ise de yine sebebi bilinmeyen sayısız hastalıklar vardır. O halde çevre, bilinmeyen sayısız düşmanlarla doludur. Bâzı devletlerin elinde bulunan biyolojik silahlar tehlikeyi daha da artırmaktadır. Ne var ki, aynı silâhın bir müddet sonra kendilerine de çevrileceğinden korkan bu silâha sâhip devletler, kullanmaktan çekinmektedirler.

Bugün eradikasyon tarama ve yok etme (mücâdele) çalışmalarının, koruyucu tedâvinin başarıları her ne kadar büyük ise de, devamlı ve dikkatli çalışma ve araştırmalar gerekmektedir. Bugün Türkiye'de etraftaki temiz suları kirletmemesi için pis suları toplayan ve uzaklaştıran kanalizasyonun bile bir mesele teşkil etmesi düşündürücüdür. Mühim olan kanalizasyonda toplanan pis suların nereye ve nasıl verileceğidir ve bunlar çevre kirlenmesinin en büyük meselesidir.

İnsanların yaptığı düşük seviyeli radyasyon, röntgen ışınlarından, radyoaktif malzemelerden ve televizyonun da içinde yer aldığı elektrik âletlerden çevreye yayılır. 1960'da nükleer denemelerin atmosferde, uzayda ve su altında yapılması milletlerarası bir anlaşmayla yasaklanmıştır. Yüksek dereceli sıvı nükleer artıklar, katı hâle getirilmekte ve böylece hacimleri 1/10'a indirilerek denizaltında muhâfaza içinde biriktirilmektedir.

Görülüyor ki, çevre kirlenmesinin önüne tamâmen geçmek mümkün değildir. Fakat mevcût imkânlarla hassâsiyetle ele alınırsa zararları ehemmiyetsiz seviyelere indirilebilir. Nitekim yapılan çalışmalardan

kesin olmamakla berâber tatmin edici sonuçlar almak mümkün olmaktadır. Nitekim son zamanlarda genetik usullerle petrol artıklarını yiyen bakteri ırklarının üretilebilmesi ve eritilebilmesi sevindiricidir. Ancak milletlerarası tedbirlerin istisnâsız uygulanması şarttır. Meselâ egzoz gazlarını yakan sistemi olan bir araba, egzoz gazlarını doğrudan doğruya dışarıya veren aynı arabadan daha pahalı ve masraflı olmaktadır. Baca gazlarını ve kanalizasyona verilen maddeleri tasfiye edecek (arıtacak) ve temizleyecek bir fabrikanın masrafı bu işleri yapmayan diğer bir fabrikadan daha yüksektir. Daha az ilâç kullanan yahut ilaçsız mücadele yapan bir memleketin zirâi ürünleri rekâbetten mahrûmdur. Atom bombasına sâhib olmıyan ülkeler kendilerini emniyette hissedemezler. Salgınlara karşı uygulanacak koruyucu tedbirler fazla masrafı gerektirir. Bütün bu mahzurların bertaraf edilmesi milletlerin samîmî işbirliği ile gerçekleşir. Ne yazık ki, bunu ümid etmek mümkün değildir. Doktorun vereceği antibiyotiklerin yan tesirleri var diye doktora gitmemek mi lâzım? Tarlasında hastalık ve haşere olan çevre kirlenecek, kuşlar ölecek diye ilâç kullanmıyacak mı? Parası olan fazla kâr getiren sanâyi kuruluşlarına sanâyinin havayı kirlettiği gerekçesiyle yatırım yapmasın mı? Yoksa imkânı olanlar araba almasınlar mı? Artık insanoğlu geriye dönmeyi, antibiyotiksiz, pestidsiz, sanâyisiz ve otomobilsiz bir hayâtı istemiyor. Fakat teknik adına insanlığı tahrîb eden çevre kirlenmesine de tahammül edemiyor.

Bu birbirinin zıddı iki şeyi insanlığın refah ve saâdeti istikâmetinde birleştirmek lâzımdır. Müsbet ilimlerdeki ilerlemelere hızla devâm edilmesi ve şimdiye kadar çevre kirlenmesi bakımından ortaya çıkan mahzurların iyi niyetle bertaraf edilmesiyle bu gâyeye ulaşmak mümkündür. Bunun için evvelâ medeniyetin ne olduğunu iyice kavramak lâzımdır. İnsanlığa saâdet yolunu gösteren atalarımız, medeniyeti, "tâmir-i bilâd, terfih-i ibâd" olarak, yâni ülkeleri mâmur kılmak ve îmâr etmek, medeniyet imkânları ile techiz etmek (donatmak), inanları ruh, düşünce ve beden bakımından rahat yaşatmak olarak târif etmiş ve bunu gâye edinerek dünyâda huzur ve sükûnu tesis etmiş, mâmur ve müreffeh şehirlerle dolu büyük devletler ve medeniyetler kurmuşlardır. Medeniyet böyle anlaşılmadıkça milletlerarası samîmî işbirliğini ümid etmek hayâldan öteye geçmez.

Bir zamanlar şehirlere akın eden insanoğlu, bugün şehirlerden kaçıp, mümkün olan her fırsatta şehirlerin boğucu havasından kurtulup köylere, sâkin yerlere gitmek istemektedir. Bunun sebebi şehirlerin maddî yönden olduğu kadar mânevî yönden kirlendiğini göstermektedir. Bugün insanların his organları pis şeyleri idrâk etmekte; gözleri iğrenç manzaraları seyretmekte, kulakları kötü sözleri işitmekte, burunları fenâ kokuları duymakta, dilleri zehir tatmakta ve zehir söylemektedir. Bu sebeple beyinler kirlenmekte ve kalpler kararmaktadır.

Çevre kirliliği ile mücâdelenin iki ana noktası mevcuttur. Bunlar; bozulmamışı bozulmaktan koruma (dış etkileri ortadan kaldırma) ve bozulmuşu düzeltmedir. Bunun için kirleticiler daha kaynaklarında iken yayılmadan tamâmen veya kısmen tutulur. Meselâ; hava kirlenmesinde gaz çıkış yerlerine, çeşitli filtreler takılır. Kanalizasyon suları arıtma tesislerinde çökeltme, havalandırma, süzme, nötrleştirme, dezenfeksiyon gibi işlemlerden sonra tabiata terkedilir. Denizlerde kıyılarda, nehir deltalarında çeşitli tedbirler alınır. Gemilerin artıklarını rastgele boşaltmalarına, sâhil şeridine kanalizasyon ve çöp birikintilerinin verilmesine ve nehirlerin erozyon toprağı ile yatağını doldurmalarına mâni olunur.

Umûmiyetle gürültü "istenmeyen bir ses" olarak târif edilir. Halbuki günümüzde gürültüyü "insan sağlığına zararlı bir ses" diye târif etmek daha doğrudur. Çok fazla gürültü, işitme duyusunun kaybolmasından yüksek tansiyona kadar çeşitli şekillerde insan sağlığına zarar verebiliyor ama, gürültü ile geçen kamyonların sesini, dışarda top oynayan çocukların sesini, elektronik beton delicinin kulak tırmalayıcı gürültüsünü, sonuna kadar açılan teybin ve radyonun bağırtılarını duymamazlıktan gelmek mümkün değildir.

O hâlde görültüyle birlikte yaşamaya alışıp sağlığa en az zarar verecek şekilde indirecek tedbirleri almalıdır. Hiç beklenilmeyen çok yüksek bir ses duyulduğu zaman kan damarlarında hormonlar dolaşır, kalp daha hızlı çarpar, eller buz gibi olur, ağız kurur, mîde yerinden oynamış gibi olur. Bu şiddetli tepkinin sonucu, sinir sistemi, kalp ve diğer organlarda belli bir gerginlik ortaya çıkar. Bu gerginliğin devamlı ve sık görülmesinin sonuçları, gürültülü fabrikalarda çalışan işçilerde işitme duyusunun kaybolması, kalp hastalıkları, yüksek tansiyon, ülser gibi çeşitli mîde hastalıkları, sinir hastalıkları gibi sağlık meseleleri, sessiz yerlerde çalışan işçilere nisbetle daha çok görülür.

Gürültüyü önlemek için turbo jet tipi uçak motorları turbo fan şekline dönüştürülüp, fanların da gürültüsü azaltılmaya çalışılmaktadır. Aletler ve makinalar gürültüsüz tipe dönüştürülmekte veya gürültüyü yutacak malzeme kullanılarak âlet ve binâlar izole edilmektedir. Otoyollarda gürültüyü tutucu duvarlar inşâ edilmektedir. Kulaklarda köpüklü plastik veya balmumu katılmış pamuk tıkaçlar kullanılmaktadır.

ÇEYİZ;

Alm. *Brautausstatung, Aussteuer, Mitgift (f),* **Fr.** *1 Trousseau (m), 2 Dot (f),* **İng.** *Trousseau.* Kızlara,

ana-babanın küçüklüğünden îtibâren biriktirip hazırladıkları eşyâ, cihâz. Târihte çeyiz, cemiyetlerin sosyal ve ekonomik durumlarına, örf ve âdetlerine göre çeşitli şekiller almıştır. Hânedânlar arasında, devleti idâre edenlerin karşılıklı kız alıp vermelerinde gelinin çeyiz olarak bir bölgeyi alıp getirmesi âdet hâline gelmiştir. Normal olan evlenmelerde çeyiz; kumaş, elbise, ev eşyâsı, tek veya sürü hâlinde hayvan, bağ bahçe de olabilirdi. Anadolu ve Trakya'da günümüzde hâlâ çeyiz verme âdeti yaşamaktadır.

"Kız beşikte, çeyiz sandıkta" sözü meşhurdur. Âileler kız çocukları için küçük yaştan îtibâren birer ikişer buldukları her şeyi sandıklarda saklarlar. Düğün zamânı geldiğinde arzu edilen eşyânın hemen hemen hepsi birikmiş olur. Sandıklarda saklanan çeyizlerin ekserisi göz nûru, el emeği, ince sanat zevkinin birleştiği el işleridir. İğne oyaları, danteller, kanaviçe işlemeler, yatak takımları, yemek takımları, sapır sapır dökülen yazma oyaları, bindallılar ve daha nice eşyâlar sandıklardaki çeyizlerin bâzılarıdır. Günümüzde çeyiz, evin temel ihtiyâçlarını karşılamaya yönelik bir durum hâline gelmiştir. Kız tarafından çeyiz olarak mutfak eşyâsı, yatak odası takımı, çamaşır makinası vs. beklenmekte; oğlan tarafıysa, yemek ve salon takımları, buzdolabı, fırın gibi ihtiyaçları karşılamaktadır. Memleketimizde çeyiz hazırlama bölgelere göre değişmektedir. Genellikle hazırlanan çeyizler, çevre tarafından kızın "yüz akı" olarak değerlendirilir. Çeyiz eşyâsının çokluğu ve değerli oluşu, gelin olan kıza ve âilesine saygınlık kazandırır.

Bâzı yörelerde düğünlerde gelinlerin çeyizleri serilip misâfirlere gösterilir. Eski evlerde divan üzerinde rengârenk, biçim biçim, büyük bir mahâretle dizilen çeyizler bakmaya gelenlerin takdirli bakışları arasında sergilenirdi. Kızlar çok emek verdikleri çeyizlerin modellerinin başkasında olmasını istemediklerinden model vermeyi hiç sevmezler. Bu bakımdan sergilenen çeyizlerin modelleri meraklılar tarafından kaşla göz arasında hemen alınıverirdi.

Dâmâd evine çeyizler büyük bir merâsimle götürülürdü. Buna "çeyiz alayı" denilirdi. Evlenenlerin durumlarına göre çeyiz alayı ayrı bir şekil alırdı. Bohçalar, sandıklar ve denklerle taşınan çeyizler, kız evinden çıkmadan önce, kızın ve dâmâdın babaları, köy muhtarı ve ileri gelenlerin huzûrunda çeyiz değerlerini belirtir bir liste hazırlanır, kız ve oğlan tarafları bu listeyi imzâlar, muhtar mühürlerdi. "Çeyiz yazma" adı verilen bu âdet, boşanma durumunda kadının haklarını korumaya yöneliktir. Bundan sonra çeyizlerin küçükleri sıra sıra dizilen çocuklara verilir, arkadan gelen arabaya taşınamayacaklar doldurulurdu. En önde dâmâda âit eşyâların bulunduğu ipek bohça taşınırdı. Çalınan davulun eşliğinde birbirini tâkib eden çeyizler, ağır ağır dâmâdın evine yönelir. Görenler "Mâşâallah" diyerek genç evlilere hayır duâ ederlerdi.

Saraylarda, konaklarda, yapılan düğün ve çeyiz göndermenin ise başka merâsim ve şekilleri vardı. Çeyiz alayı müddetince mehterhâne çalardı. Dâmât çeyizi getirenlere çeşitli hediyeler dağıtırdı. Devlet Hâtun, Yıldırım Bâyezîd'e gelin giderken Germiyanoğullarının topraklarını Osmanlılara çeyiz olarak vermesi ise târihte ayrı bir yer tutar.

ÇIBAN;

deride, değişik büyüklükte olabilen cerâhatli (iltihâbî) kabartılara genel anlamda verilen isim. Sağlıklı bir insanın normal derisi, değişik birçok bakteriye karşı tabiî olarak bağışıktır. Birçok bakteri, derinin üst tabakasının altına inemediği gibi kıl kökünün de üst kısmından derine inemez. Burada çoğalır. Derinin direnci kırıldığı zaman veya darbeler sonucunda bu bakteriler iltihap yaparlar. Çıbanın birçok çeşitleri vardır.

Kan çıbanı: Kıldibinin ve çevresinin derin iltihâbıdır. Tıp dilinde ismi **"fronkül"**dür. Ter bezlerinin iltihaplanması da söz konusu olabilir. Stafilokok ismi verilen mikroorganizmalar, bu çıbanların meydana gelmesinde ilk sırayı alırlar. Bu çıbanlar en çok giyim eşyâlarının deriye sıkı temas ettiği bölgelerde (bilek, koltuk altı, ense, kaba etler, sırt) ortaya çıkarlar. Sağlam deride bir kaşıntı ile başlar. Sonra kaşıntı ağrıya dönüşür ve biraz da genişler. Bir müddet sonra kıl çevresi kızarır, şişer, sertleşir ve dokunulduğunda sıcak hissedilir. Kıl ağzında da cerâhat görülür. Zamanla kırmızılık şişkinlik ve ağrı artar. Bâzan hastanın ateşi yükselir ve çevredeki lenf bezleri şişer. Birkaç gün sonra çıban kısmı akar. Böylece bir boşluk meydana gelir. Daha sonra, teşekkül eden boşluk doldurulur ve çıban iz bırakarak iyileşir. Bâzı hastalarda çıbanlardan biri iyileşirken bir başkası çıkarak bütün vücûda yayılır ki, buna "fronküloz" ismi verilir.

Ense, tırnak kenarları ve dış kulak yolundaki çıbanlar çok ağrı yaparlar. Dudak ve burun çevresindeki çıbanlar da tehlike arz ederler. Çünkü, buradaki kan ve lenf damarlarının kafa içi ile irtibatları olduğundan, damar tıkanıklığı ve menenjit yapma tehlikeleri her zaman vardır. Böyle hastaları ehemmiyetle ele almak ve mutlak istirahate sevketmek; her türlü yüz hareketlerini yasaklayıp, en etkili tedâviye derhal başlamak gereklidir. Çıbana yol açan mikropların kana karışmasıyla, vücûdun diğer yerlerinde apseler, böbrek iltihâbı, kemik iltihâbı ve kalbin iç yüzü örtüsünün iltihâbı (endokardit) görülebilir. Yeni başlayan ve olgunlaşmamış sert çıbanları sıkmak çok hatâlıdır. Bu durumda çıbandaki

mikroplar civardaki kılcal damarlara girerek kan dolaşımıyla vücuda yayılırlar. Kan sistemi içindeki bu mikroplar yukarıdaki sonuçlara yol açar. Olgunlaşmamış çıbanlar sıcak suya batırılmış temiz bezle pansuman yapılır. Bu işleme rağmen, dağılma değil de iltihap toplanması oluyorsa çıbanın üzerine siyah merhem (Pomad ichtyole) konur ve sıcak ütüyle ütülenmiş bezle kapatılır. Eğer kendi kendine açılıp akarsa yarayı açmaya gerek yoktur. Açılmış yara binde birlik rivanol çözeltisiyle veya oksijenli suyla iyice pansuman yapılır ve yine kara merhem konur. Ağrıyı kesmek için ağrı kesici haplar alınabilir. Penisilin türünden iğneler yapılırsa çıbanın yan tesirleri yok edilmiş olabilir. B vitamini bakımından çok zengin olan bira mayası ve B kompleksi vitaminleri alınırsa fayda verir. 50 gram kükürtle 100 gram tereyağdan elde edilen merhem çıban için çok faydalıdır.

Şirpençe: Birkaç tâne kan çıbanı bir arada bulunur ve çevreye, derinlere doğru genişlerse buna **"Karbonkül"** veya halk arasında "Şirpençe" ismi verilir. Buradaki çıbanların hepsi tek imiş gibi görülür. Tahta sertliğindedir. Özellikle dokunmakla çok ağrılıdır. Hastanın genel durumu bozulur, ateş, titreme, halsizlik başağrısı bulunur. Birkaç gün sonra bütün mihrak yumuşar ve dışarı iltihap boşalır. Çoğu hastalarda bütün çıban bölgesi deriden ayrılarak geriye zamanla kapanacak olan geniş bir yara sathı kalır. Ağır seyreden durumlarda mikroplar kana karışır ve hasta ölebilir. Osmanlı pâdişâhlarının en meşhurlarından Yavuz Sultan Selim Han da bu hastalıktan vefât etmiştir.

Sathî ve derideki çıbanlarda ilk yapılacak iş kabukları kaldırmaktır. Cerâhatlenme veya sulanma geçinceye kadar antiseptik sıvılarla pansuman yapmak lâzımdır. Çıban olan bölgeye günde birkaç defa sıcak sulu kompreslerin uygulanması faydalı olur. Daha sonra antibiyotikli merhemler kullanılır. Başlamakta olan çıbanlarda kara merhem kullanmak çok defa çıbanın bir an önce yumuşamasını sağlar. Çok gergin ve derin şirpençeleri cerrâhî olarak açmak hastayı rahatlatır. Hastaya ayrıca antibiyotik de verilmelidir. Sık sık tekrarlayan çıban durumunda buna sebeb olabilecek durumlar araştırılmalıdır. Şeker hastalığı, aşırı zayıflık, kaşıntı yapan durumlar (parazit, müzmin iltihabî odaklar, allerjiler vb.), derinin uzun süre suya mâruz kalarak yumuşaması, vücudun bağışıklık sisteminin bozuk olması çıbanların ortaya çıkmasını kolaylaştırır.

Şark çıbanı: Yıl çıbanı, Halep çıbanı, deri layşmanyozu gibi isimleri de vardır. Hastalığa dünyâda belli iklim bölgelerinde, bu arada memleketimizde de en sık Doğu ve Güney Anadolu illerimizde rastlanmaktadır. Hastalığın sebebi **"Leischmania tropica"** ismi verilen bir hücreli, kamçılı mini bir parazittir. Hastalık doğrudan doğruya veya tatarcıklarla bulaşır. 15 günden altı aya kadar süren bir kuluçka devrinden sonra tatarcık sineği tarafından ısırılan yerde küçük pembe bir leke husûle gelir. İki üç gün sonra bu leke biraz daha kabarır ve giderek belirginleşerek rengi pembe-esmer bir hâl alır. Bu kabartı sertçedir. Bâzı kimselerde hastalık bu şekilde bir yıl devâm edip sonra iz bırakarak iyileşir. Bâzan da yara hâline gelir. Şark çıbanı yarası üzerindeki kabuk kaldırılırsa kabuğun altında bir takım çıkıntılar görülür ki, buna "Hulûsî Behçet çivi belirtisi" ismi verilir. Bu ismin verilmesinin sebebi ilk târif edenin meşhur Türk hekimi "Hulûsî Behçet" olmasıdır. Yara hâline gelmiş bir şark çıbanı da genellikle bir yılda iz bırakarak iyileşir. Bâzan hastanın direncinin kırık olması hâlinde hastalık yıllarca sürebilir, yerinde çirkin bir iz kalır.

Hastalık başlangıcından 3-4 ay sonra başlayan ve ömür boyu devâm eden bir bağışıklık bırakmaktadır. Çıban, alın, burun, çene, yanaklar, boyun, el, önkol ve bacaklar gibi açık bulunan yerlerde yerleşmektedir.

Teşhis için yaranın üzerinden alınan sıvıda parazitin aranması veya kültürünün yapılması gerekir. Bâzan yaradan parça alıp incelemek de gerekebilir. Tedâvisi için yara çevresine emetin, atebrin şırıngaları tatbik edilir.

ÇIĞ;

Alm. *Lawine (f),* **Fr.** *Avalanche (f),* **İng.** *Avalanche.* Yüksek dağların tepesinden kopup eğimi fazla yamaçlardan yuvarlanarak büyük kütleler hâline gelen kar yığınları, dağlardan kopup yuvarlanan buz parçaları veya kütle hâlinde kayan karlar. Bunlar, senenin hemen hemen aynı mevsiminde meydana gelir ve umûmiyetle çığ oluğu denen yolları tâkip ederek önlerine rastlayan ağaçları söküp binâları yıkar. Bağ, bahçe gibi yerleri tahrip eder. Hatta can kaybına sebeb olurlar. Türkiye'de Cilo, Munzur, Zigana vb. yüksek dağlarda, İsviçre'nin sarp dağlarında bunlara çok sık rastlanır. Çığlar bâzan o kadar çok büyük yığınlar meydana getirirler ki, hacimleri yüzbin metre küpü geçer. Bâzan bir milyon metre küpü geçenlere de rastlanır. Geçmişte ağaçları söküp, evleri yıkan ve can kaybına yol açan pekçok çığ hâdisesinin netîcesinde insanlar bunların tehlikesinden korunma çârelerine başvurmuşlardır. Bu gâyeyle yüksek duvarlar yapılmış, karların koptuğu ve çığların başlangıç yerleri kazıklarla, toprak yığınlarıyla kaplanarak kaymaya karşı engeller teşkil edilmiştir.Ormanlık yerlerde kazıkların çürüyüp kaybolmasına karşı fidanlar dikilerek onların yerine geçmesi bile sağlanmıştır.

Çeşitli tahribâta yol açan çığların teşekkülünün pekçok sebebi vardır. İlkbahar yağmurları, dağların

tepesinden eteklerine doğru esen rüzgârlar, karların erimeye başlaması, gök gürlemesi gibi ses titreşimleri çığın başlaması için birer sebeb olabilirler. Sıcak havalarda eriyerek donan karların üzerine sonradan yağan toz hâlindeki karların, donmuş tabaka yüzünden kolay kayması, kuru kar çığları diye adlandırılan çığların ana sebebidir.

Bu çığların tesiri kar kütlesinin kaymasına dayanır. Asıl çığ diye adlandırılan ve karların erime zamânı hâsıl olan çığlar ise, kar altındaki taş ve toprakları da berâberinde toplayarak büyük yığınlar meydana getirirler. Önlerine rastlayan ağaç, binâ gibi her türlü engeli tahrip ederler. Yüksek dağlarda bulunan buzlardan kopan büyük buz parçalarının meydana getirdiği buz çığlarının da buna benzer tahrib edici tesirleri vardır.

ÇIKARMA;

Alm. *Subtraktion (f),* **Fr.** *Soustraction (f),* **İng.** *Subtraction.* Geriye doğru saymanın kısaltılmış şekli. Bir çıkarmada iki terim vardır. Birinci terime eksilen, ikinci terime çıkan, sonuca fark veya kalan denir. Çıkarma işleminde eksilen, çıkandan büyük olmalıdır.

Çıkarmanın özellikleri:

1. a - b = (a + c) - (b + c)
2. a - b = (a - c) - (b - c)
3. a - (b + c) = a - b - c
4. a - b + c = (a + c) - b
5. a - b - c = a - (b + c)
6. a - (b - c) = (a + c) - b = (a - b) + c

ÇIKIK;

Alm. *Verrenkt,* **Fr.** *Déboité, luxation,* **İng.** *Dislocateda, luxation.* Bir eklemi meydana getiren bağ ve kemiklerin arasındaki yapısal ilişkinin bozulması. Eklem yüzeylerinin birbiriyle hiç teması kalmamışsa tam çıkıktan, yüzeylerin teması kısmî olarak devâm ediyorsa yarı çıkıktan söz edilir.

En çok çıkıklar, omuz, kalça, diz, dirsek gibi geniş hareketli eklemlerde olur. Ayak ve el bileğinde çıkık seyrek görülür.

Sınıflandırılması:

1. Doğuştan olan çıkıklar: Sık görülen bir şekli doğuştan kalça çıkığıdır. Diz eklemi çıkığı da görülebilir.

2. Hastalıklara bağlı çıkıklar: Eklemlerde iltihâbî hâdiselere ve tümörlere bağlı çıkıklar görülebilir. Müzmin eklem iltihaplarında eklem kapsülü çok zayıflar ve ufak bir zorlamayla dahi çıkık olabilir.

3. Felçlere bağlı çıkıklar: Kasların felci sonucu eklemin dayanıklılığı bozulur, çıkık yavaş yavaş gelişir. Çocuk felci ve beyin felcinde bu tip çıkıklar görülür.

4. Darbe ve zorlamalara bağlı (travmatik) çıkıklar: Darbeler sonucunda olur. En sık omuz eklemlerinde görülür.

5. Tekrarlayan çıkıklar: İyi tedâvi edilmeyen çıkıklarda, zamanla eklem etrâfındaki yumuşak dokular tam iyileşmediği için eklem kapsülünde bollaşma olur. Bâzı pozisyonlarda çıkık olur. Hasta, çıkığı kendisi yerine koyar.

Çıkıklarda eklem içinde kan, sıvı birikir. Kıkırdak dokusunda harabiyet olur. Dizde menisküslerde yırtık olabilir. Eklemi meydana getiren kemiklerde kırık olabilir. Eklem kapsülü zedelenebilir, kopabilir. Damar sinir ve kas harâbiyeti olabilir. Dirsek ve diz eklemi çıkıklarında sinir, damar zedelenmesi sık görülür.

Çıkık olan bölgede ağrı ve hareket kısıtlılığı en başta gelen belirtilerdendir. Çıkık olan eklem şişer, ısı değişikliği olur. Eklem etrâfında his kusuru, dolaşım bozukluğu olabilir.Hastaya grafiler çektirilerek teşhis konur.

Çıkıkların tedâvisi âcildir. Her geçen sürede, çıkık olan bölgenin dolaşımı bozulabilir. Eklem kıkırdağının beslenmesi bozulur. Yumuşak doku yapışıklıkları çıkığın tedâvisine engel olabilir. Yumuşak dokuların iyileşmesi için çocukta 2-4, büyükte 4-6 hafta eklemin hareketi engellenir. Bunun sonucunda eklemde sertlik olabilir.

Çıkığın yerine konulması, hekim tarafından çıkığın şekline göre yapılır. Bâzı durumlarda çıkık, ameliyatla yerine konulur. Düzeltilen eklem bandaj veya alçı ile yerine tesbit edilerek bir süre oynatılmaz, zorlanmaz, daha sonra ekleme eski hareketliliği kazandırılmaya çalışılır. Çıkıklar ilerde kas ve eklemlerde kireçlenmelere sebeb olabilirler.

Doğuştan kalça çıkığı erken dönemde fark edilirse bebeğin altına bol ara bezi konularak düzeltilebilir. Aksi takdirde tedâvisi zor ve uzun sürelidir.

ÇIKRIK;

Alm. *Wellrad,* **Fr.** *Treuil, poulie,* **İng.** *Spinning wheel.* Ağır yükleri kolayca kaldırabilmek maksadıyla kullanılan âlet. Çok eski zamandan beri bilinen çıkrık, özellikle kuyulardan su çekmek ve ağır yükleri kaldırmak için kullanıldığı gibi, günümüzde de değişik maksatlarla pekçok yerde kullanılmaktadır.

Prensip olarak; dönme eksenleri aynı, yarıçapları farklı olan iki silindirden meydana gelir. Kaldırılacak olan yük, küçük silindire sarılı olan ipin ucuna asılır. Büyük silindire sarılı bir başka ipin ucuna da F kuvveti tatbik edilir. Büyük silindir, kol veya motor ile de döndürülebilir.

Büyük silindirin yarıçapı a, küçük silindirin yarıçapı b ve kaldırılacak yükün ağırlığı G ise, çıkrığın dengede kalabilmesi için gerekli kuvvet F= (b/a).G'dir. Kuvvet kazancı ise; a/b=G/F'dir.

Zamânımızda kullanma sahalarına ve yapılış şekillerine göre isimlendirilen çeşitli çıkrıklar mevcuttur.

ŞEKİL VARRRR!!(1)

ŞEKİL VARRRR!!(2)

ÇINAR (Platanus);

Alm. *Platane (f),* **Fr.** *Platana (f),* **İng.** *Plane tree.* **Familyası:** Çınargiller (Platanaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara, Ege, Akdeniz bölgesi.

Uzun boylu, kalın dallı, dik veya kıvrık gövdeli, yaprakları el ayası biçiminde ve 3-5 parçalı, parçaları sivri, gayri muntazam sûrette dişli, parlak yeşil renkte ve çınargiller familyasına bağlı ulu ağaç.

Ormanlarda, bilhassa dere içlerinde ve nehir yataklarında rastlanır.

Çınar ağaçları çabuk büyüme özelliğine sâhiptir. Ulu ağaç hâlini alarak kalınlaşan gövdenin içerisi çürüdüğü hâlde, yaşamalarını sürdürürler. Kütük sürgünü verme özelliğine de sâhiptirler. Yetiştirilmeleri tohumla olur. Çiçekleri bir cinsli, erkek ve dişi çiçekler sık küre şeklinde toplanmışlardır. Tozlaşmaları rüzgâr aracılığıyla olur. Birkaç türü vardır. Memleketimizde tabiî olarak tek türü bulunur.

Doğu çınarı (Platanus orientalis): Doğu Akdeniz memleketlerinden, Himalaya'ya kadar olan bölgelerde yetişir. Türkiye'de bulunan tek türüdür. Boyu 30 m'ye, gövde çevresi bâzan 10 m'ye ulaşır.

Türkiye'de orman bölgelerindeki dere içlerinde nehir yataklarında tabiî olarak bulunduğu gibi, şehir, kasaba ve köylerde su başlarında, yol kenarı, park ve bahçelerde süs bitkisi, gölge ağacı olarak da rastlanır. Başta İstanbul ve Bursa olmak üzere Türkiye'nin birçok yerlerinde ulu çınar ağaçları vardır. Bunların bâzıları târihi öneme sâhiptir ve "tabiî anıtlar" olarak korunmaktadır. Uzun seneler yaşayan çınar, yurdumuzun pekçok yerinde târihî eser olarak muhâfaza edilmektedir. Kalınlaşmış gövdesi, etrafa dal budak salmış, yapraklandığında koyu gölge meydana getirmiş hâliyle nesillerin altında oturduğu bir târih olarak görülmektedir.

Bilhassa Osmanlılar zamânında belli başlı şehirlerin meydanlarında, câmi avlularında en çok rastlanan bir ağaçtır. Uzun ömrü ve ihtişamla görünüşü meşhurdur. Osmanlı Türk medeniyetlerinin tabiata âit unsurlarından biridir. Edebiyâtta ve diğer sanat kollarında da isim ve şekil olarak çok sık rastlanır.

Anayurdu Kuzey Amerika olan Amerikan veya Batı çınarı (P. occidentalis) en uzun boylu türdür. Bâzılarının boyu 50 m'yi aşar.

Kullanıldığı yerler: Park ve bahçelerde dekoratif süs bitkisi, gölge ve yol ağacı olarak da yetiştirilir. Çınar ve yaprakları toz ve gazdan fazla etkilenmez. Onun için, büyük şehirlerde ve endüstri merkezlerinde çok rastlanır.

ÇINGIRAKLIYILAN (Crotalus horridus);

Alm. *Klapperschlange,* **Fr.** *Crotale des bois,* **İng.** *Timber rattle snake.* **Familyası:** Çıngıraklıyılangiller (Crotalidae). **Yaşadığı yerler:** Amerika'da, Güney Kanada ile Kuzey Arjantin arasında. **Özellikleri:** Çok zehirli olup, kuyruğunda halkalı bir çıngırağı vardır. **Ömrü:** 20-30 yıl. **Çeşitleri:** Çıngıraklı, sessiz çıngıraklı, çöl çıngıraklı, kırmızı çıngıraklı, küçük çıngıraklı, Tibet çıngıraklı vs.

Pullu-sürüngenler takımından, anavatanı, Yenidünyâ kıtası olan çok zehirli bir yılan. Amerika kıtasına yayılmış olup, özellikle ABD ve Kuzey Meksika'da rastlanır. Siyah, beyaz, kahve, portakal, pembe, yeşil, mâvi renkli olanları olup, çoğunlukla sarımtrak kahverengidirler. Güneydoğu Asya'da da vardır. Tibet çıngıraklıyılanı bunlardandır. Kuyruğunda bulunan deri ve oynak pullardan meydana gelen halkalı kısmını sallayarak çıngıraksı bir ses çıkardığından çıngıraklı adını almıştır. Çoğu 1,5-2 m boyunda ve çocuk bileği kalınlığında olmasına rağmen 60 cm boyunda olanları da vardır.

Başlarının her iki yanında gözleri ile burun delikleri arasında bulunan ince zarlı bir çift çukurcuk bunlar için tipiktir. Bu çukurcuklar sıcakkanlı hayvanların vücutlarından yayılan ısı dalgalarını (infrared) tesbit eder. Bu biyolojik dedektörle, karanlıkta yaklaşan avların vücutlarından yayılan ısıyı hisseder ve onları görmeden tâkip edebilirler. Bu tabiî infrared dedektörleri (kızıl ötesi ışınları seçebilen araç), yalnız boa, çıngıraklı ve çukur engerek yılanlarında bulunur.

Sabah erkenden faaliyete geçerek gece düşen çiğ ile yıkanır, öğleye kadar güneşlenir. Aşırı sıcakta gölgeye çekilir. 30°C çevre sıcaklığında avlanır. Avların iriliğine göre zehirlerini ayarlayabilir. Zehir dişleri sivri olup, hayvanların korkup çekindiği tehlikeli bir yılandır. Avlarına sâniyede 200 m gibi korkunç bir hızla atılır, zehirini şırınga eder. Zehirlenen avını ancak öldükten sonra yutar. En çok fâre, sincap, tavşan gibi kemiricileri avlarlar, kuş ve kertenkele de yerler. Üst çenelerinde oluklu iki çift zehir dişlerini kullanmadıkları zaman ağız tabanına paralel yapıştırırlar. Sürünürken yumuşak ve çatallı dillerini ağızları kapalı olduğu halde üst çenelerindeki bir delikten hızlı ve sürekli bir şekilde çıkarıp içeri sokarlar. Diğer yılanlar gibi dilleriyle koku alırlar. En zayıf kokular bile dilin çatallı uçlarına sinerek hissedilir. Çeneleri ile kulak arasında kemik bağlantı olup, üzerinde bulunduğu toprağın yansıttığı sarsıntıları kolayca işitirler. Çenesini yere koyan çıngıraklı bir yılan çok uzaktan geçen bir atın ayak seslerini kolayca duyabilir. Her yıl deri değiştirme devrelerinde çıngırağa yeni halkalar ilâve edilir. Vücuttan soyulan deri yeni halkalara katılır. Çıngıraklarını avını korkutmak ve durdurmak için kullandığı gibi, iri hayvanların ayakları altında ezilmemeleri için bir uyarı organı olarak da kullanırlar. Çıngırağı sâniyede 50-70 defâ titreştirerek ıslıklı bir ses çıkarırlar. En büyük düşmanları insan, atmaca, kartal ve baykuştur.

Genellikle iki yılda bir kere 3-4 yumurta yumurtlayarak üreyenleri olduğu gibi, çoğu yavrularını doğururlar. Bu gerçek bir doğum olmayıp yumurtaların ana karnında açılması (ovoviviparite) şeklindedir.

Çıngıraklıyılanlar iki çift zehir dişleri, ısı algılayıcıları, dört çeşit sürünme sitili ve kuyruklarındaki çıngırakları ile tipik olup, diğer yılanlardan rahatlıkla ayrılırlar.

Korkunç şöhretlerine rağmen oldukça zayıf bünyeli hayvanlardır. 20 dakikadan fazla güneş altında kaldıklarında bayılır, dikey durumda kalpleri kanı pompalayamadığından ölürler. Kolleksiyoncular tarafından yakalanırken çok hırpalanan yılanların, bir şey yemediklerinden bir müddet sonra öldükleri bilinmektedir.

ÇIRAĞAN SARAYI;

İstanbul'da Beşiktaş ile Ortaköy arasında deniz kıyısında bulunan büyük saray.

"Çereğan" Lâle Devrinde (1718-1730), mum ve kandil ışığında yapılan gece eğlencelerine denir. Sarayın bulunduğu yerde de bu eğlenceler yapıldığı için, saraya "Çırağan Sarayı" denmiştir. Beşiktaş'la Ortaköy arasında, Lâle Devrinin sadrâzamı Dâmâd İbrâhim Paşa ile zevcesi Fâtımâ Sultan tarafından yaptırılmıştır. Daha önceleri "Kazancıoğlu Bahçesi" denilen bu yerde yaptırılan sarayın yanında bir Mevlevîhâne bulunmaktaydı. Sultan Birinci Mahmud (1730-1754), Üçüncü Selim (1789-1807) dönemlerinde tâmir ve eklemeler yapılan saray, Sultan Abdülmecîd tarafından yeniden yaptırılmak üzere yıktırıldı (1859). Ancak sarayın yeniden inşâsı Sultan Abdülazîz Han devrinde gerçekleşti.

Dolmabahçe Sarayında kullanılan plânın daha ileri bir örneğini teşkil eden Çırağan Sarayının plânlarını Nikoğos Balyan hazırladı. İnşâat 1861'den 1865'e kadar 4 yılda tamamlandı. Deniz kıyısında 750 metre uzunluğundaki bu saray, beyaz mermerden yapılmıştı.

Çırağan Sarayının salonlarının döşenmesine Dolmabahçe Sarayından daha fazla îtinâ gösterildi. Burada kullanılan malzeme de son derece kıymetli cinstendi. Bunun için dış cephesine nazaran iç süslemeleri pek muhteşemdir.

Sultan Beşinci Murad Han, 1876'da tahttan indirilince, arzusu üzerine, Çırağan Sarayı kendisine ve âilesine ikâmetgâh olarak verildi ve 1904 yılında burada vefât etti.

20 Mayıs 1878'de Ali Suâvî'nin tertiplediği Sultan Beşinci Murad'ı yeniden tahta geçirmek için yapılan darbe teşebbüsü, burada cereyân ettiğinden, târihte "Çırağan Vak'ası" olarak bilinmektedir.

İkinci Meşrûtiyette saray, Sultan Reşâd'ın karşı koymasına rağmen, 14 Kasım 1909 gününden başlayarak Meclis-i Meb'ûsân ve Meclis-i Âyâna tahsis edildi. Üst kattaki üç büyük salondan biri milletvekillerine, öteki senatörlere ayrıldı. Üçüncüsüne de, pâdişâh için bir taht konuldu. Yıldız Sarayından getirilen bir takım değerli eşyâlar da buraya yerleştirildi.

20 Ocak 1910'da çıkan bir yangın sonucu tamâmen yandı. Son yıllara kadar sarayın bahçesi Şeref Stadı kayıkhâne bölümü ise Et ve Balık Kurumunca depo olarak kullanıldı.

1946'da çıkarılan bir kânunla İstanbul Belediyesine devredilen Çırağan Sarayının çeşitli târihlerde onarılması düşünülmüş fakat bir netîceye varılamamıştır. Nihâyet 1986 yılının Şubatında, Türk hükûmeti tarafından bir sözleşmeyle, yabancı yatırımcılara, 49 yıllığına kirâya verilmiştir. Yap, işlet, devret modeliyle kirâlanan saray beş yıldızlı otel olarak işletilmeye açılmıştır. Kayıkhâne bölümünde de yabancı devlet adamlarını misâfir etmek için bir devlet konuk evi yapılmıştır.

ÇIRAĞAN VAK'ASI;

Sultan İkinci Abdülhamîd Hanı tahttan indirip, Sultan Beşinci Murad'ı tekrar tahta geçirmek için yapılan baskın.

Sultan Abdülazîz Han zamânında yeni Osmanlılar cemiyetine giren Ali Suâvî, uzun bir müddet yurt dışında kaldı. Sonra memlekete dönüp, Galatasaray Lisesi Müdürlüğüne tâyin edildi. Mîzâc olarak meşhur olmaktan ve büyük mevkılere gelmekten çok hoşlanırdı. Her renge girerek çeşitli vazîfeler almayı denemiş, fakat başarısızlığı sebebiyle her seferinde vazîfesinden atılmıştı. Kendisi gibi, Sultan Abdülhamîd Han zamânında yükselmekten ümidini kesenler, onun etrâfında toplandılar. Düşünceleri; hastalığı sebebiyle tahttan indirilen Sultan Murâd'ı tekrar tahta geçirmekti. Filibeli muhâcirlerden etrâfına topladığı epeyce bir kalabalıkla 19 Mayıs 1878'de Çırağan Sarayına girmeyi başardı. Sultan Murâd bu sarayda olduğu için onu dışarıya çıkarmaya çalıştı. Bu sırada Beşiktaş'ın inzibat işleriyle görevli komutanı Mirliva Hasan Paşa topladığı askerlerle derhâl isyancıların üzerine yürüdü. Hasan Paşa, elindeki bastonu Ali Suâvî'nin başına vurarak onu öldürdü. İki taraf da silah kullanınca kan döküldü.

Silah sesleri Yıldız Sarayından duyulunca Sultan Abdülhamîd Han, Çırağan Sarayına asker sevk etti ve Sultan Murâd'ın kılına dokunulmamasını emretti. Ali Suâvî'nin adamlarından yirmi bir kişi ölüp, on yedi kişi yaralandı. Olay iki saat içerisinde bastırıldı.

Ali Suâvî'nin yalısında bulunan defter ve vesîkalar İngiliz olan hanımı tarafından yakıldığından, cemiyetine, hükûmet adamlarından kimlerin üye olduğu anlaşılamadı. Ancak saldırı sırasında sağ ele geçenler dîvân-ı harbe verilerek muhtelif cezâlara çarptırıldılar.

Basit gibi görünen bu küçük ihtilâl teşebbüsü, haklı olarak Sultan Abdülhamîd'i sıkı emniyet tedbirleri almaya sevk etti. Düşman orduları, sarayından birkaç kilometre mesâfede karargâh kurmuş, mümkün olabildiği derecede ülkesini ve menfaatlerini koruyabilmek ve Ayastefanos Antlaşmasını bozabilmek için diplomatik yolla bütün bir Avrupa'yla mücâdele eden Sultan'ı, bir gazetecinin, tahtından indirip yerine rahatsız olan ağabeyini getirmek istemesi, Abdülhamîd Hanı fevkalâde şaşırttı. Sultan alelâde bir gazetecinin böylesine bir işe cür'et etmesine inanamamıştı. Bu hareketin yurt dışında önemli bir teşkilâtın emri veya muvâfakatiyle yapıldığı tahmin edilmektedir.

Ali Süâvî'nin başarısızlıkla sona eren bu isyânından kısa bir süre sonra, ikinci bir Çırağan hâdisesi daha meydana geldi. Kleanti Skalyeri-Aziz Bey komitesi tarafından, 1878 Temmuzunda Sultan Murad, ikinci defâ Çırağan Sarayından kaçırılmak istendi. Bu komite, Sultan Beşinci Murad'ın hal'inden kısa bir süre sonra kurulmuştu. Komitenin birinci reîsi olan Kleanti Skalyeri, İstanbul'da Prodos mason locasının üstâdı âzamı idi. Üyelerinin büyük bir kısmı Sultan Murad taraftarlarından olup, diğerleri de memur sınıfından idi. İçlerinde yüksek devlet adamı yoktu. Kleanti, velîahdlığı zamânından beri Beşinci Murad'ın dostu idi ve saltanatını temin için bütün gayretiyle çalışıyordu. Komitenin ikinci üyesi Sultan Murad'ın annesinin câriyelerinden Nakşibend Kalfa idi. Masonların îtimâdını kazanan İbrâhim Edhem Paşanın sadrâzamlıktan azl edilmesinden sonra, bu komite kurulmuştu. Nakşibend Kalfa, devlet ileri gelenlerinden bâzılarını komiteye katmak için çalıştı, fakat başarılı olamadı.

Kleanti, Sultan Murad'la Çırağan Sarayında görüştü. Beşinci Murad'ın, durumundan şikâyet ederek milletin kendisini bulunduğu durumdan kurtaracağı günü beklediğini söylemesi üzerine, komite harekete geçti. İstanbul'un çeşitli semtlerinde duvarlara Sultan Murad lehine beyânnâmeler yapıştırıldı. Bir ara bu komite, Sultan İkinci Abdülhamîd'i öldürmek için harekete geçti, fakat gerçekleştiremedi.

Şubat 1878'de hazırlanan plâna göre su yollarından Çırağan Sarayına girilerek Sultan Murad, önce komite üyelerinden Aziz Beyin evine getirilecek, oradan da halk ile bîat merâsiminin yapıldığı yerlerden birine gidilerek, ilgili ulemâ ve devlet erkânı da dâvet edilerek Sultan Murad tahta geçirilecekti.

Komite bu plânını gerçekleştirmek için müsâid bir zaman beklerken, Birinci Çırağan Vak'ası meydana geldi. Başarısızlıkla netîcelenen bu vak'a komiteyi yıldıracağı yerde daha da gayrete getirdi. SultanMurad'ı kaçırmak çârelerini araştırmak için Aziz Beyin evinde çalışmaları hızlandırdılar. Bu sırada, Hacı Hüsnü Bey adında bir âzâ komiteyi ifşâ etti. Komite üyeleri kaçırma hâdisesini hazırladıkları bir toplantı esnâsında iken Aziz Beyin evi zaptiyeler tarafından basıldı. Kleanti, Nakşibend Kalfa ve Ali Şefkati yurt dışına kaçtılar. Kleanti, kaçarken bütün önemli evrakı berâberinde götürdü. Diğer üyeler yakalanarak serasker kapısında müteşekkil dîvân-ı harbe verildiler. Dîvân-ı harbin verdiği karâra göre Kleanti, Aziz Bey, Nakşibend Kalfa ve tabib Âgâh Efendi îdâma mahkum edildiler. Fakat Padişâh tarafından af olunarak cezâları on beş sene kalebentliğe çevrildi. Diğer âzâlar, komite ile irtibâtları ve faaliyetlerine göre sürgün ve hapis cezâlarına çarptırıldılar.

Birinci ve İkinci Çırağan vak'alarında ortak noktalar mevcuttu. İki olay da SultanMurad'ı tahta geçirmek için düzenlenmiş, ikisi de ulemâ, ordu ve devlet erkânının iştirâki olmadan tertip edilmiştir. Ali Süâvî olayında rol sâhibi olan üç kişi aynı zamanda Kleanti komitesinin üyesidir. Ayrıca Ali Süâvî ve Kleanti masondurlar. Ayrı ayrı görünen bu iki Çırağan hâdisesinin yurt dışında önemli bir teşkîlâtın emri veya muvafakati ile yapıldığı tahmin edilmektedir.

ÇIYAN (Scolopendra cingulata);

Alm. *Gürtelskdopender,* **Fr.** *Scolopendre,* **İng.** *Scolopendra.* **Familyası:** Çıyangiller (Scolopendridae). **Yaşadığı yerler:** Nemli sahalarda, çürümüş kütük, yaprak ve taşlar altında. **Özellikleri:** Çok ayaklı, zehir çengelli, gececi, etçil eklem bacaklılar. **Ömrü:** 6 yıl kadar. **Çeşitleri:** Ev, Brezilya ve Bermuda çıyanları meşhurlarıdır.

Eklembacaklıların, çokbacaklılar (Myriopoda) sınıfının bir türü. Geniş ve yassıca vücutludur. Genel uzunluğu 5-10 cm, genişliği ise, 5-9 milimetre kadardır. Avrupa'daki bireylerin boyu 9 cm'yi aşmaz. Tropik bölgelerde ise 17 cm kadar olanlarına rastlanabilir. Hızlı ve hareketlidir. Taşların altında barınır. Böcek ve örümcek avlar. Çıyangiller âilesinin tipik örneğidir.

Çıyanlarda vücut, belirgin bir baş ve çok sayıda benzer halkalardan (segment) meydana gelmiştir. Başlarında bir çift anten, üç çift ısırıcı çiğneyici ağız parçası bulunur. Ev çıyanında iki adet bileşik göz, tipik çıyanlarda iki küme (her iki yanda dörder) basit (osel) göz vardır. Bâzı türlerde ise göz bulunmaz. Her halkadan (son iki halka hariç) bir çift yürüme bacağı çıkar. Ayak uçlarında pençeye benzer bir tırnak bulunur. En son uzun bacaklarını kıskaç gibi kullanabilir. Birinci segmentin bacakları bir çift zehir çengeli (keliser) şeklindedir. Keliserlerin içi kanallı olup, bir çift zehir bezine açılır.

Çıyanlar sıcak ve ılıman bölgelerde yaşayan kara hayvanlarıdır. Scolopendridae, Scutigeridae, Lithobidae gibi familyaları mevcuttur. Renkleri genellikle sarı, kahverengi, yeşil vs.'dir. Boyları 2-3 santimetreden 26,5 santimetreye kadar değişen türleri vardır. Hepsi etçil ve gececi hayvanlardır. Gündüzleri taşlar, çürümüş kütükler, yapraklar ve bodrum gibi nemli yerlerde gizlenir, gece avlanmaya çıkarlar. Koklama duyuları çok hassastır. Antenleri dokunma ve hassas koklama tüyleriyle bezenmiştir. Gece avlarını kokularından tesbit ederler. Çok sayıdaki ayaklarıyla hızlı hareket eden tırmanıcı eklem bacaklılardır. Ev çıyanı (Scutigera coleoptrata) 2 cm uzunluk ve 3,5 mm genişlikte olmasına rağmen, çok uzun olan bacakları sâyesinde sâniyede 50 cm yol alır. Türlerde bacak sayısı 15 çiftten 173 çifte kadar değişir. Bu hayvanlarda her zaman tek sayıda bacak çifti olur. Çoğunda 35 çifttir. Ev çıyanında ve Brezilya çıyanında (Dev çıyan= Scolopendra gigantea) 21, Geophildis'te 173 çift bacak vardır.

Böcekler gibi dallanmış borucuklar sistemi (trakea) ile solunum yaparlar. Her halkada bir çift nefes deliği vardır. Yumurta ile ürerler. Dişi yumurtalarını topraktaki oyuklara bırakır. Bâzıları yumurtaları korur ve yavrulara bir süre bakar. Doğan yavrular erginlere benzerse de halka sayıları daha azdır. Her deri değiştirmede halka sayıları artarak büyürler. Ormanlık bögelerde, seralarda, bahçelerde, çürük yaprak ve saksılar altında bol rastlanan 2-3 cm boyundaki "Lithobius" cinsinin yumurtadan çıkan yavrularında 7 segment (halka) bulunur.

Çıyanlar, gece faaliyete geçerek; hamam böceği, yaprak biti, kitap böceği, sümüklü böcek, toprak solucanı ve hattâ küçük kertenkele ve fâreleri zehir çengelleriyle ısırarak felce uğratır ve yerler. Tropik bölgelere gidildikçe boy ve zehirleri artar. 15 cm boyundaki "Bermuda çıyanı" ısırdığı insanı birkaç gün ateşler içinde bırakır. Güney Amerika ve Hindistan'da bol rastlanan 26,5 santimetrelik dev çıyanın zehiri insanı öldürebilir. Mutfakta, lavabo yakınlarında, duvar ve bodrumlarda bol rastladığımız kıl gibi ince antenli ve uzun bacaklı ev çıyanı; hamam böceği, örümcek ve böcekleri avladığından insanlar için faydalıdır. Zehiri insanlar için önemsiz olup, yanma yapar.

Çıyanlar gece ayakkabı, çadır, çaydanlık ve su testilerine girerler. Testiden su içildiği takdirde insanın boğazını ısırıp ölümüne sebeb olabileceğinden sakınmak lâzımdır. Çay pişirmeden önce, çaydanlıkların içini dikkatle kontrol etmeli, ayakkabıları giymeden önce ters çevirmelidir.

ÇİÇEK;

Alm. *Blume (f),* **Fr.** *Fleur (f),* **İng.** *Flower.* Bir bitkinin üreme organlarını ihtivâ eden ve sonradan meyve hâlini alan kısmı.

Tohumlu bitkilerin en önemli özelliği, çiçek denen üreme organıyla tohum meydana getirmeleridir. Eşeyli üremeye yarayan ve buna uygun şekilde değişikliğe uğramış yapraklar taşıyan sürgün veya sürgün kısımları çiçek adını alır. Bu kısım sınırlı büyüme gösterir ve çoğunlukla diğer sürgünlerden kesin olarak ayrılır. Döllenme ve ekseriyâ yavru bitkinin ilk gelişmesi burada olur.

Bir çiçek, başlıca çiçek örtüsü (Periant), erkek organları (Andrökeum) ve dişi organlardan (Ginekeum) meydana gelmiştir. Erkek ve dişi organlar aynı çiçek üzerinde bulunursa, böyle çiçeklere erşelik (hermafrodit) denir. Erkek veya dişi organlardan biri bulunmazsa, böyle çiçeklere de bir eşeyli (monoklin) denilmektedir. Bu durumda erkek ve dişi çiçeklerden bahsolunur. Erkek ve dişi çiçekler aynı bitki üzerinde bulunduğu takdirde bitki monoik, yâni tek evciklidir. Erkek ve dişi çiçekler ayrı ayrı bitkiler üzerinde bulunuyorsa, bitki dioik, yâni iki evciklidir.

Çiçeğin yapısı: Gelişmiş bir çiçek dıştan içe doğru dâireler teşkil edecek şekilde dizilmiş olup, şu kısımlardan meydana gelir:

Çiçek örtüsü (Periant): Çiçeğin en dış kısmını teşkil eder. Vazîfesi iç kısımları muhâfaza ve döllenmeyi sağlayan böcekleri çekmektir. Çiçek örtüsünü teşkil eden örtü yaprakları ya birbirine benzer, yâni tek örtü hâlindedir veya örtü yaprakları birbirinden farklıdır ve çift örtü meydana gelir. Böylece çiçek örtüsü tek örtüden ibâretse perigon adını alır ve herbir yaprağına tepal denir. Çiçek örtüsü çift ise dıştaki örtüye çanak (kaliks), her bir çanak yaprağına da çanak yaprağı (sepal) adı verilir. Çanak yaprakları genel olarak yeşil renklidir. İç dâireyi teşkil eden örtüye taç (korola) ve her bir taç yaprağına da taç yaprağı (petal) denilir. Taç yaprakları çeşitli renklerde olabilir. Çanak veya taç yaprakları ya serbest haldedir veyahut da kısmen veya tamâmen birleşmişlerdir.

Erkek organlar (Andrökeum): Çiçek örtüsünden sonra erkek organ (Stamen)lardan müteşekkil bir veya birkaç dâire gelir ki, bunların toplamına anrdrökeum denilir. Bir erkek organ (Stamen), ipçik (Filament) ve başçık (Anter) olmak üzere iki kısımdan ibârettir. Tipik bir anter ikişer lokulus (Çiçek tozu kesesi-Polen kesesi) ihtivâ eden 2 tekadan müteşekkildir. İki tekayı birbirine ve aynı zamanda filamente bağlayan verimsiz doku konnektif adını alır. Çiçek tozu (Polen), çiçek kesesinde (Polen kesesi) çiçek tozu ana hücreleri tarafından meydana getirilir ve olgunlukta lokulusların açılması ile dışarı atılır.

Dişi organlar (Ginekeum): Çiçeğin en iç dâiresini teşkil eden kısımdır. Kapalı tohumlu bitkilerde dişi organlar açık tohumlu bitkilerden daha iyi gelişmiş durumdadırlar. Kapalı tohumlularda, açık tohumlulardan farklı olarak tohum taslakları ovaryum (yumurtalık) adını alan bir muhâfaza içinde gelişmiş olmasıdır. Dişi organlar pistil (dişi organ)lerden müteşekkildir. Bir pistil; ovaryum (yumurtalık), stilüs (boyuncuk) ve stigma (tepecik) olmak üzere başlıca üç kısma ayrılır.

Ginekeum dolayısıyle ovaryum çiçeğin diğer kısımlarından yukarıda, aşağıda yâhut bunlarla aynı hizâda olabilir. Buna göre üç ovaryum ve çiçek tipi ayırt edilir:

1. Ovaryum üst durumlu; çiçek hipogin,

2. Ovaryum orta durumlu; çiçek perigin,

3. Ovaryum alt durumlu; çiçek epigin.

Çiçekler ya münferit olarak bulunurlar veya birçok çiçeğin bir araya gelmesiyle hâsıl olan ve çiçek durumu (infloresans) adını alan topluluklar teşkil ederler.

Münferit çiçekler ya yapraklı bir sürgünün uç kısmında, yâni terminal olarak bulunabilirler. Lâle, gelincik gibi. Veya koltuk sürgünü hâlinde yanda bir yaprakçığın koltuğunda bulunabilirler. Menekşede olduğu gibi.

Çiçek durumlarında ya ana eksen büyümesine devam ederek, üzerinden yan dallara hâkim gelişme gösterir (kasemoz çiçek durumu). Salkım, başak, şemsiye çiçek durumları bunlara misâl verilebilir. Yâhut da ana eksen büyümesine son verdiği halde yan eksenler büyümeye devâm ederek ana eksenin yerini alır (kimoz çiçek durumları). Orak, yelpâze, helezon çiçek durumları bunlara misâl verilebilir.

ÇİÇEK HASTALIĞI;

Alm. *Variola Blatter, Poclcen,* **Fr.** *Petite veriole (f),* **İng.** *Smallpox.* Geçmişte, yaptığı salgınlarla insanları çok korkutan, bulaşıcı, ateşli, ağır bir virüs hastalığı. Deride irinli döküntüler meydana getirir. Öldürücü de olabilen hastalık, deride özellikle yüz derisinde iz bırakarak iyileşir.

İnsanlara vermiş olduğu dehşetten dolayı ilk tanınan hastalıklardan biridir. Elde edilebilen bilgilere göre zamânımızdan yaklaşık bin yıl önce Çin'de târif edilmiştir. Hastalığın ilk kaynağı Asya ve Afrika'dır. Mısır'da mumyalar üzerinde tipik çiçek bozukluklarına rastlanmıştır. Çiçek hastalığını ve belirtilerini Ebû Bekir Râzî çok güzel târif etmiştir. Ebû Bekir Râzî'den daha sonraları Roma'lı Frekastor çiçeği yeniden târif etmiştir. Yurdumuzda eskiden beri bilinen korunma çâreleri olarak "hasta gömleği giydirme" ve "çiçek cerâhatini deriyi çizerek sürmek" usülleri uygulanmaktaydı. 1721'de Lady Mary W. Montague İstanbul'da çocuklarını aşılattırmış ve bu tekniği İngiltere'ye yazmıştır. Hıristiyanlığın en revaçta olduğu ortaçağda, büyük tıb âlimleri yalnız Müslümanlardı. Garplılar Endülüs'te tıb tahsil etmeye gelirlerdi. Çiçek hastalığına karşı aşıyı bulanlar Müslüman Türklerdir. Türklerden bunu öğrenen Jenner, ancak 1796'da bu aşıyı Avrupa'ya götürdü ve haksız olarak "çiçek aşısını bulan bilgin" ünvânını aldı. Halbuki tam bir zulmet diyârı olan o zamanki Avrupa'da insanlar hastalıktan kırılıyordu. Fransa Kralı Onbeşinci Louis 1774'te çiçekten öldü.

Çiçek hastalığının kuluçka dönemi 8-12 gün arasında olup, baş ağrısı, titreme, ürperme, sırtta ağrı ve kusma ilk belirtileridir. Bu sırada ateş 40-41 dereceye kadar yükselir. Hastalığın ilk iki günü hastanın karnında ve vücûdunda kabarcık şeklinde döküntüler belirir. 3-4 gün bu kabarcıklar yüzde de görünmeye başlar. Daha sonra bileklerde, kollarda, karında, yüzde ve bacaklarda içi su toplayarak çoğalan benekler özellikle yüzde çok acı verir. Kabarcıkların hepsi aynı yaştadır; yâni birisi kabuklanırken yeni bir kabarcığın su dolu olarak ortaya çıkması söz konusu değildir. Vücûdun her tarafındaki döküntüler sırayla; toplu iğne başı kadar kırmızı döküntüler, deriden az kabarık döküntüler, deriden kabarık içi berrak sıvı dolu döküntüler, içi cerahat dolu döküntüler ve kabuklanma safhalarından aynı zamanda geçerler.

Kabarcıkların çıkışı sırasında düşen ateş, içlerinin cerâhat dolmasıyla tekrar yükselebilir. Kabuklanmanın başlaması ile ateş yeniden düşer. 12-14 günden sonra kabuklar dökülmeye başlar. Kabuklar döküldükten sonra yerinde "çiçek bozuğu" denilen izler kalır. Çiçek hastalığı geçtikten sonra ömür boyu bağışıklık bırakır.

Çiçek, günümüzde koruyucu aşısı sâyesinde hiç görülmez olmuştur. Son yıllarda çiçek aşısının mecbûrî olma durumu tamâmen kaldırılmış ancak salgın şüphesi olduğu zamanlarda yapılmaktadır.

ÇİÇEKÇİLİK;

Alm. *Blumenzucht (f),* **Fr.** *Floriculture (f),* **İng.** *Floriculture.* Çiçek ve süs bitkilerini yetiştirme sanatı. Bu bitkilerin fide, fidan, saksı içinde veya kesme olarak tarla hâlinde üretilmelerine çiçekçilik veya süs yetiştiriciliği denir.

Birçok çiçeklerin adları târihte önemli devirlere isim olmuştur. Osmanlı târihinde 17. yüzyılda başlayıp bir yüzyıl süren devreye bir süs bitkisi olan "lâle"nin ismi verilmiştir. Bu devirde her tarafta lâle bahçeleri düzenlenmiş ve lâle soğanları yetiştirilmiştir. Avrupa lâleyi 1789 yılında Hollanda'ya götürülen lâle soğanı tohumları vâsıtasıyla tanımıştır. Osmanlıdan aldığı bu lâleyi geliştiren Hollanda bugün dünyânın sayılı lâle soğanı ihraç eden ülkelerinden olmuştur.

Çiçekçilik küçük işletmeler hâlinde yapılabildiği gibi, değişik ısı ihtiyâcına göre seralarda, çiçeğin dekoratif güzelliği bakımından ağaçlık hâlinde (leylak, mimoza gibi), yaprak güzelliği bakımından saksılarda yapılmaktadır.

Çiçekler, kırları, bayırları, bahçeleri ve parkları süsleyen kıymetli bitkilerdir. Saksı çiçekleri, evlerde küçük bir bahçecik gibidir.

Saksı çiçekçiliğinde, toprak ve ağaç saksılar, çiçek yetiştirmeye en elverişli olanlardır. Mâdenî ve teneke kaplar, hava ve rutûbeti geçirmediklerinden elverişli değildir. Toprak saksının dış kısmı sırlanır veya yağlı boya ile boyanırsa kısa bir zaman sonra çiçeğin solduğu görülür.

Bir saksıya yeni dikilen bitki ilk zamanlar rahatça gelişmesine rağmen, zaman geçtikçe köklerinin o kabı tamâmen doldurduğu görülür. Bu sebepten, Begonya ve Sardunya gibi çiçekler her sene bir veya iki defâ saksı değişimine tâbi tutulmalıdır. Saksı değiştirme işlemini ilkbaharda yapmalıdır. Yaz ortasında mecbur kalmadıkça saksı değiştirmesi yapmamalıdır. Kaktüs, kuşkonmaz ve palmiye gibi çiçeklerde, saksı değişimi iki, üç senede bir defâ yapılabilir. Saksı değiştirmesi yapılacak çiçekler 8-10 gün sulanmaz ve toprağın kuruması beklenir. Toprağı ile birlikte aktarılabilmesi için bu işlem yapılır. Bir saksıyı değiştirmek için, o saksı başaşağı çevrilir ve dikkatlice dip kısmına yumruğumuzla birkaç defa

vururuz. Böylece çiçek toprağı ile birlikte saksı kalıbı şeklinde elimize geçer. Saksı değişimi yaparken toprağını da değiştirmek lâzımdır. Zîrâ, saksı bitkinin gıdâ alma kâbiliyetini sınırlar. Bunun için elimize geçen bitki köklerinin etrâfındaki toprağın bir kısmını dikkatlice atar, köklerden bir kısmını da keseriz ki, yeni kökler çıkartabilsin.

Bundan sonra ilk saksıdan biraz daha büyük bir saksı alırız. Dibinde bir veya iki delik bulunmalı ki, sulama esnâsında fazla su akabilsin. Sulamada fazla suyun süzülebilmesi için saksının dip kısmına kırılmış kiremit veya yıkanmış çakıl döşenir. Bundan sonra saksının içine üçte bir nisbetinde iyi evsaflı çiçek toprağı konulur ve değiştirilecek çiçek saksının tam ortasına gelecek şekilde yerleştirilir. Etrâfına çiçek toprağı konulur ve hafifçe bastırılır. Hafif sulama yapılır ve birkaç gün gölgeli bir yere bırakılır. Bâzı hallerde çiçeğin bulunduğu saksı kâfi büyüklükte olmasına rağmen çiçekte bir durgunluk görülür, bu ya gıdâ noksanlığından veya köklerde toprak kurtları bulunmasından ileri gelir. Bu takdirde, toprağını değiştirmek gerekir.

Bitki yaprakları güneş ışınlarına yönelir. Işık durumuna kendilerini uydurmuş bitkilerin yön ve yerlerini sık sık değiştirmek doğru olmaz. Saksıların ışığa bakan kısmına bir işâret koymalıdır.

Odadan kalkan tozlar yaprakların solunum deliklerini tıkar. Onun için, büyük ve sert yapraklıları ılık suya batırılmış yumuşak süngerlerle yıkamak iyi olur. İnce yapraklıları **pülverize** şeklinde yıkamalıdır.

Isı ve havanın köklere ulaşabilmesi için saksı toprağını 10-15 günde bir çubukla hafifçe kabartmalıdır. Bitkinin üzerinde bulunan, açıp geçen çiçekleri kesmelidir.

Gövdeleri odunsu olan ve fazla boylanan saksı çiçeklerine şekil verebilmek için budama yapılır. Budama ekseriya ilkbahar ve sonbaharda çeşide göre 3 göz üzerinden budanır.

Yurdumuzun batı bölgelerinde çeşitli çiçekçilik işletmeleri kurulmuş ve İstanbul, Ankara ve İzmir'de çiçek ticâreti hayli artmıştır.

ÇİÇEKLİ BİTKİLER (Phanerogamea);

Alm. *Phanerogamen, Blütenpflanzen,* **Fr.** *Phanerogames (pl.),* **İng.** *Phanerogamia plants.* Erkek ve dişi organların açıkça gelişmiş olduğu ve bir tohum teşekkülü görülen bitkilere verilen ad. Tohumlu-çiçekli bitkiler (Spermatophyta) olarak da bilinirler. Açık tohumlular (Gymnospermea) ve kapalı tohumlular (Angiosperea) olmak üzere iki gruba ayrılırlar. Bu tür bitkiler, bitkilerin en gelişkin olanlarıdır. Boyları birbirinden farklı olan bu bitkiler çevremizde gördüğümüz bitkilerin büyük bir kısmını teşkil ederler. Yapıları, birbirinden farklılık arz etmesine rağmen hepsinde de klorofil mevcuttur. Besinlerini fotosentez yoluyla yaparlar. Tohumlarını meyve (yemiş) denilen kapların içine saklarlar.

Ekseriyâ her çiçeğin dışında onu kuşatan "çanak yaprağı" denilen birçok yeşil yaprak bulunur. Bu yapraklar bâzı çiçeklerde birbirine yapışmış da olabilir. Çanak yapraklar, çiçeği daha tomurcuk hâlindeyken diğer bölümleri çevreleyerek muhâfaza ederler. Bitki çiçek açtığı zaman çanak yapraklar ya dökülür veya geriye doğru kıvrılırlar. Çanak yapraklarının içinde diziliş, şekil ve renk bakımından büyük farklılıklar gösteren "taç yapraklar" bulunur. Umûmiyetle bu taç yapraklar birbirleriyle birleşmiş iri ve parlak renklidirler. Haşereleri bitkiye çekme vazîfesi görürler. Taç yaprakların içinde iğneye benzeyen ipçik (stamen), başçık (anter)tan meydana gelen erkek organlar vardır. Bu organların vazîfesi "polen" denilen sarı çiçek tozunu hazırlamaktır. Çiçeklerin ortasında bir veya birden fazla "karpel" denilen meyve yaprakları ve bunların iç kenarlarına tutunmuş sonradan tohum hâline gelen bir çok yumurtacık (tohum taslağı) bulunur. Meyve yapraklarının boru gibi bükülüp kenarlarının bitişmesinden dişi organ (pistil) meydana gelir. Bu organ genelde sürahi biçiminde olup, ortada şişkince bir yumurtalık (ovaryum), stilus denen bir boyuncuk ve üstte stigma denen bir tepecik bulunur.

Ekserî çiçeklerde dişi organ ile erkek organlar berâber, bâzılarında ise ikisinden birisi bulunur. Meselâ kabakta her ikisi birden bulunmaz. Bâzı bitkilerde ise erkek ve dişi çiçekler başka başka bitkilerde olabilirler. Bunlara misâl olarak söğütleri, çoban püsküllerini zikredebiliriz.

Bir çiçeğin tohum verebilmesi için, **"tozlaşma"** tâbir edilen uygun türde çiçek tozlarının meyve yapraklarının tepecikleri (stigma) üzerine düşmesi gerekir. Bu tozlaşma bâzı çiçeklerde kendi kendine olabildiği gibi, dış tesirlerle de olabilmektedir. Tozlaşması kendi kendine olan çiçeklerde, çiçek tozları başçıklardan aynı çiçeğin tepeciklerine düşerler.

Bâzı çiçekler daha tepecikler hazır olmadan olgunlaşarak çiçek tozlarını saçarlar. Bu durumda tozlaşma meydana gelmez. Bu çiçeğin tozlaşabilmesi için başka bir bitkinin çiçek tozları gerekmektedir. Bu da rüzgâr veya böcekler vâsıtasıyla olmaktadır. Allahü teâlâ çiçeklerde böcekleri çeken balözleri yaratmıştır. Böcekler bu balözünü almak için çiçeğe konarlar. Böcekler balözüne ulaşmak isterken ilâhî bir düzenle yerleştirilmiş olan çiçeğin tepecikleri, ipçikleri, böceğe sürtünürler. Böylece üzerlerine yapışan çiçek tozları diğer bitkiye taşınarak tozlaşma meydana gelmiş olmaktadır.

ÇİFTÇİLİK;

Alm. *Feldbestellung (f), Landwitschaft,* **Fr.** *Agrieulture de profession,* **İng.** *Farming.* İnsan gücü ve çeşitli makinalardan faydalanılarak toprağın işlenmesi, ekilmesi, mahsulün elde edilip değerlendirilmesini içine alan üretim bölümü. Bugünkü çifçilik daha genel mânâda olup, hayvancılık ve kültür balıkçılığı da uğraştığı işler içinde mütâlaa edilmektedir. Eskiden çiftçilik teriminden bir çift hayvanın çektiği saban veya pullukla yapılan zirâat anlaşılırdı. Bugün en modern makinalarla yapılan fennî usûllerin uygulandığı çifçilik, ekonominin temelidir ve bu başlıbaşına bir ilim sayılmaktadır. Bu kadar geniş ve dalları olan çiftçiliği şu ana bölümlere ayırmak mümkündür:

1. Zirâat bitkileri: İnsanlara lüzumlu olan ana gıdâ maddelerinin üretimi bu bölüme girer. Diğer bölümlere göre en fazla toprak ile uğraşan koldur. Bu kısımda yetişen bitkilerin hepsi yıllıktır. Yâni bir sene içinde ekilir, toplanır. Özelliklerine göre dört ana gruba ayrılır:

a) Hububat: Buğday, arpa, yulaf, çavdar, mısır , darı çeltik gibi bitkiler olup, hepsi yurdumuzda yetişmektedir.

b) Baklagiller: Bakla, bezelye, fasulye, nohut, burçak, mercimek vb.'dir. bunlara eskiden bakliyat denirdi. Hepsinin memleketimizde bol miktarda zirâati yapılır.

c) Endüstri bitkileri: Yağ, dokuma, şeker, sigara endüstrisinin ham maddesini meydana getirirler. Çeşitleri memleketimizdeki değişik bölgelerde bol olarak elde edilir. Bunların başlıcaları: Tütün, pamuk, haşhaş, şekerpancarı, keten, kenevir, susam, ayçiçeği, yer fıstığı, anason ve patatestir.

d) Otlak ve yem bitkileri: Bunlar hayvanlara yem olarak yetiştirilir. Bilhassa sulak arâzide bol miktarda ekimi yapılır. Yazın yaş olarak, kışın da kurutulmuş olarak hayvanlara verilen otlak ve yem bitkileri memleketimizde bol olarak yetiştirilir. Çeşitli çayır otları, yonca, fiğ, bu bitkilerin en önemlilerindendir.

2. Bağ-bahçe bitkileri: Büyük emek ve devamlı bakım isteyen bu bitkiler dört ana bölüme ayrılır:

a) Meyvecilik: Çok çeşitli meyvelerin yetiştiği yurdumuzda 50'den fazla türde ağacın ekimi, bakımı yapılıp, meyvesi alınmaktadır. Bunların başlıcaları elma, erik, armut, şeftâli, kayısı, kiraz, vişne, zeytin, kestâne, çam fıstığı, ceviz, fındık, kiraz, portakal, limon, greyfurt ve muzdur.

b) Bağcılık: Doğu Anadolu'nun yüksek yerleri, yaylaları, Karadeniz bölgesinin bol yağış alan yerleri hâriç, Anadolu'nun her yerinde yetiştirilir. Ege bölgesi, Orta Anadolu önemli bağcılık bölgeleridir. Bir kısmı ihraç edilen üzüm, yaş olarak yendiği gibi, pekmez yapılarak ve kurutulmak sûretiyle kışın da tüketilmektedir.

c) Sebzecilik: Tâze olarak yendiği gibi konserve ve kuru olarak da kullanılan bitkilerin zirâatı memleketimizde bol miktarda yapılmaktadır. Son yıllarda seracılığın gelişmesi iklimi müsâit olan yurdumuzda her mevsim tâze sebze bulunmasını mümkün hâle getirmiştir. Çiftçiliğin bu bölümünde az topraktan bol mahsul elde edilir.

d) Çiçekçilik ve süs bitkileri: Bâzı memleketlerin ihraç ederek milyarlar kazandığı zevkli, özel bilgi isteyen bir daldır. Park ve bahçeleri, evleri süsleyen ve seralarda özel olarak yetiştirilen çiçeklerin binlerce türü vardır.

3. Hayvancılık: Çiftçiliğin temel konusudur. Hayvanlardan elde edilen süt, yoğurt, peynir, yumurta, et, gibi gıdâların yanında deri, yün ve gübrelerinden de istifâde edilmektedir. Bir kısmı binek olarak kullanılmaktadır. Hayvancılık üç ana bölüme ayrılır:

a) Büyük baş hayvanlar: Bu hayvanlar ahır ve çayırlarda sürü hâlinde yetiştirilir. Başlıcaları at, sığır, eşek, katır ve devedir.

b) Küçük baş hayvanlar: Koyun, keçi ve bunların çeşitleri bu üretimin içine girerler.

c) Evcil hayvanlar: Tavuk, kaz, ördek, tavşan, hindi daha ziyâde küçük işletmeler hâlinde yetiştirilir. Son senelerde adetleri artan tavuk çiftlikleri bol miktarda yumurta ve et üretmektedirler.

4. Pazarlama: Yetiştirilen ürünlerin tâze ve kuru olarak pazarlama bölümüdür. Yolların ve sevk edilecek vâsıtaların bulunması ürünlerin pazarlanmasını kolaylaştırmaktadır. Fabrikalar kurularak hammaddeler işlenmekte, insanların kullanacağı hâle getirilmektedir. Şeker, yağ, dokuma, süt, peynir, un fabrikaları en önemlileridir.

5. Tarım hastalıkları: Tarlada, bahçede, bağda, ahırda, depo edilen yerlerde alınacak koruyucu tedbirler, ilâçlamalar, ürünleri hastalıktan korur. Bunlar zamanında, bilgili olarak yapılacak olursa verim artar, daha iyi ve bol mahsul elde edilir. Tarım Bakanlığının kuruluşları, çiftçilere bu konuda yardımcı

olarak bol ürün elde etmelerini sağlamaktadır.

6. Toprağın sulama, bakımı ve gübrelenmesi: Çiftçiliğin en önemli koludur. Bunların fennî usûllerle yapıldığı zaman verim o kadar fazla olur. Yağmur sularının ve rüzgârların aşındırması bunlara karşı alınacak tedbirler de bu bölümün içine girer.

7. Tarım makinaları: Çiftçilikte bol miktarda makina kullanılmakta, böylece daha fazla ürün alınmaktadır. Bu tarım âletleri; toprağın hazırlanması, ekimin yapılması, bitkilerin bakımı, ürünlerin toplanması, ambalajlanması gibi değişik yerlerde kullanılan tür ve çeşitleri vardır. Çok miktarda olan bu makina ve âletlerin bakımı, onarılması, tarım makinaları bölümünü meydana getirmiştir.

ÇİFTE MİNÂRELİ MEDRESE-Sivas;

Anadolu'nun en ünlü târihî yapılarından. Sivas, Medreseler Sokağında İzzeddîn Birinci Keykâvus Şifâhânesi'nin karşısındadır.

İlhanlıların büyük veziri Sâhip Şemseddîn Cüveynî tarafından 1271-1272 (H.670) târihinde yaptırılmıştır. Medresenin mîmârının Kölük bin Abdullah olduğu ileri sürülüyorsa da isim okunamadığından yapan kesin olarak belli değildir. Anadolu'da yapılmış en âbidevî medreselerden biri olan ve Dârülhadîs adıyla da tanınan Çifte Minâreli Medrese ne yazık ki büyük yıkıma uğramış, bugün çok az bir kısmı ayakta kalabilmiştir. Harab olması sebebiyle 1882'de ilk önce hastahâne, sonra okul hâline getirilmiştir. Ön cephesi Halil Edhem Beyin çabasıyla yıkılmaktan kurtulabilmiştir. İki katlı, dört eyvanlı bir yapıdır. Taçkapının üzerindeki tuğla minâreler çini bezemelidir. Bitkisel ve geometrik motiflerle süslü taşkapı ile yanlarındaki mukarnaslı nişler yapıya hareketli bir görüntü kazandırmıştır. Köşelerde yivli yarım kuleler vardır.

Son yıllarda yapılan kazıların da ortaya koyduğu gibi, Çifte Minâreli Medrese, yalnız medreseden ibâret olmayıp, çevresinde diğer bâzı yapıları da içine almaktaydı.

ÇİFTE MİNÂRELİ MEDRESE-Erzurum (Bkz. Hâtuniye Medresesi)

ÇİFTKANATLILAR (Diptera=Sinekler);

Alm. *Zweiflügler,* **Fr.** *Dipteres* , **İng.** *Flies.* Böceklerin kanatlılar (Pterygota) alt sınıfının bir takımına verilen ad. Bunlara "ikikanatlılar" da denir.

İnce yapılı veya tıknaz yapılı böceklerdir.Hareketli başları ince bir boyunla gövdeye (toraks) bağlıdır. Bir çift antenleri kıl gibi ince uzun veya kısadır. Erginlerde ağız "delip emici" tiptedir. Nâdir olarak bâzılarında "yalayıcı emici" tiptedir. Başlarında iki petek göz ve üç basit (osel) göz bulunur. Bir karasineğin petek gözlerinde 4000, at sineğinde 6000 osel göz vardır. 360 dereceye yakın bir görüş alanı olup, en ufak hareketi fark ederler.

Gövdeleri üç bölümlü olup, her birinden bir çift bacak çıkar. Diğer bütün böcekler gibi altı bacaklıdırlar. Ayak uçları iki çengelli ve iki tüy yastıklıdır. Tüy yastıklar vantuz gibi yapışma özelliğine sâhiptir. Çengeller ve tüy yastıklar sâyesinde cam ve tavan gibi düz zeminlere rahatça tutunur ve yürürler. Sâdece birinci çift kanatları gelişkin olup, arka kanatların yerinde bir çift tokmakçık mevcuttur. Halter adını alan bu tokmakçıklar uçuş esnâsında dengeyi sağlarlar. Yön değiştirmede de rol oynarlar. Geniş olan ön kanatlar cam gibi şeffaf ve damarlıdır.Uçuş esnâsında kanatlar vızıltı hâlinde ses çıkarırlar. Arka kanatların tokmakları da titrer.

Dişi sineklerin karın kısmının (abdomen) sonunda yumurta koyma borusu bulunur. Başkalaşım (metamorfoz) tamdır. Yumurta, larva, pupa ve ergin devreler birbirini sırasıyla tâkip eder. Yumurtadan çıkan larvaların (tırtıl) bacaksız oluşu tipiktir. Çoğunda larvalar, başsız ve gözsüzdür. Başlı olanlarında gözler, antenler ve çiğneyici ağız organları vardır. Çoğunda pupalar fıçı şeklinde ve hareketsizdir. Dişilerin çoğu yumurtlayıcı (ovipar)dır. Bir kısmında yumurtalar vücut içinde larva ve pupa dönemine kadar gelişerek doğururlar. Böyle doğuruculara "larvipar" veya "pupipar" denir.

Çift kanatlılar dünyânın her tarafına yayılmıştır. 100.000'e yakın türü bilinir. Birçok hastalık mikroplarını taşıdıkları için zararlıdırlar. Evsineği, karasinek, atsineği, kirazsineği, evsivrisineği, sıtma sivrisineği, çeçesineği ve tatarcık bu takımın en çok bilinen türleridir.

ÇİFTLİK;

Alm. *Bauernhof, farm,* **Fr.** *Ferme,* **İng.** *Farm.* Zirâat yapılan ve farklı şekillerde işletilen muayyen büyüklükteki toprak parçaları. Osmanlı Devletinin son zamanlarında toprak hukukunda kullanılan bir ıstılah olup, dört çeşittir:

1. Reâyâ çiftliği: Osmanlı Devletinde mîrî topraklar, bir takım parçalara bölünür, peşin kira demek

olan tapu bedeli karşılığında işleyecek kimselere verilirdi. Böylece irsî ve devamlı olan bir kira mukavelesi (sözleşmesi) yapılarak, çiftçi bu toprağı işlemekle mükellef olurdu. İşletmediği takdirde toprak elinden alınıp, başkasına verilebildiği gibi, çiftçiye bâzan toprağın boş bırakılmasından doğan zararları ödeme mâhiyetinde "resmî" veya "levendlik akçesi" adı verilen bir tazminat da ödetilirdi. Reâya çiftliklerinin sahası verime göre muhtelif miktarlarda olmaktaydı.

2. Hassa çiftliği: Osmanlıların bilhassa ilk devirlerinde sipahi timarlarında doğrudan doğruya sipahiler tarafından işletilen ve kılıç yeri denilen çiftlikler ve çayırlardır. Ayrıca hassa olarak bağ, bahçe ve değirmen kayıtlarına da rastlanmaktadır. Sipahiler, bizzat, kendisi ve âilesi toprak işleri ile uğraşmak istemedikleri takdirde kiraya vermekte serbest idiler. Bu şekilde kira ve kiraya veriş, örf ve âdetlere göre ayarlanan bir nevi ortakçılık idi. Bununla beraber böyle çiftlikler, sipahinin mutlak mülkü olmayıp sipahi bunları kimseye satamazdı. Satsa bile bu satış ancak kendi zamanı için muteber tutulmakta, sonra gelen sipahi bu satış muamelelerini feshedebilmekteydi. Bu çiftlikler 19. yüzyılda devletin diğer toprakları arasında kaybolmuş veya husûsî mülkler şeklinde şahıslara mâl edilerek, son devrin büyük çiftliklerinden bazılarının teşekkülüne sebeb olmuştur.

3. Askerî çiftlikler: Askerî maksatlı çiftliklerdir.Timarlı sipahilerden ayrı olarak, çiftçi askere verilen topraklardır. Bu çiftlikleri işleyenler vergilerden muaf olup, aralarında nöbetleşe sefere giderlerdi. Yaya, atlı ve yörüklerin ellerinde bulunan çiftlikler böyle çiftliklerdendir.

4. Büyük zirâî çiftlikler: Osmanlı Devletinin son zamanlarında zengin kimselerin sahib oldukları çiftliklerdir. Çiftlik sahibi, ortağa verdikleri bu çiftliklerden gelen mahsulü ortakçılarıyla paylaşırdı.

ÇİĞDEM (Colchicum);

Alm. *Krokus,* **Fr.** *Colchique (m),* **İng.** *Crocus.* **Familyası:** Zambakgiller (Liliaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Farklı türlerde Türkiye'nin hemen hemen her tarafında.

Toprak altında, üzeri ince veya zarımsı birkaç pul ile örtülü, bir yumru taşıyan çok senelik bir bitki. Yaprakları çimen yaprağına benzer. Çiçekler genellikle 1-3 tâne veya türüne göre daha fazla olup, mor, beyaz-pembe sarımtrak renklerdedir. Çiçek taç yaprakları tüpsü olup, uç kısmında huni şeklinde genişlemiş ve 6 parçalıdır. Meyveleri çok tohumludur.

Avrupa ve Akdeniz bölgesine yayılmış, 40 civârında türü vardır. Bunun da 20 kadarı Türkiye'de bulunur. Genel olarak zehirli alkaloitler taşıyan bitkilerdir.

Çiğdem türlerinin bir kısmı ilkbaharda, diğer bir kısmı ise sonbaharda çiçek açmaktadır. Çok güzel olan çiçeklerinden dolayı da bir süs bitkisidirler. Daha çok kullanılanı ve tıbbî olarak bilineni sonbahar veya güz çiğdemi (Colchicum autumnale)dir. Bu da ağustos-ekim ayları arasında çiçek açan yumrulu bir bitkidir. Yaprakları ilkbaharda meydana gelir. Çiçekleri ise sonbaharda olup, pembemsi-mor veya beyazdır.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısmı tohumları ve yumrusudur. Tohumlarında sâbit yağ, sakkaroz ve kolsisin isimli bir alkaloit bulunur. Yumrularında da kolsisin, inulin, yağ, nişasta, sakkaroz bulunmaktadır.

Çiğdem tohumu ve yumrusundan hazırlanan preparatlar uzun zamandan beri damla hastalığına karşı kullanılmaktadır. Kolsisin bir ara kansere karşı kullanılmışsa da, hayvansal hücreler için çok zehirli olduğundan hâlen terk edilmiştir. Kolsisinin hücre bölünmesini durdurması etkisinden faydalanılarak, poliploit mutasyonlar elde etmek için zirâatte kullanılmaktadır. Poliploit organizmalar genellikle normalden daha fazla olan büyüklükleri ile göze çarparlar. Bu metod sâyesinde ekonomik değer taşıyan bu bitkilerin yaprak veya meyve ürünlerini arttırmak mümkün olmaktadır.

ÇİKLET;

Alm. *Kaugummi (m),* **Fr.** *Chewing-gum, gomme,* **İng.** *Chewing-gum (Chiclet's)* . Çiğnemek için küçük tabletler hâlinde hazırlanan şekerli ve şekersiz hoş kokulu bir sakız. Achras sapoto adlı ağaçtan elde edilen lateks, kimyâsal yollarla temizlenir. Temizlenen lateks maddesine, şeker, nişasta ve koku verici maddeler konularak modern usûllerle çiklet yapılır. Günümüzde çok çeşit ve kalitede yapılan çikletler, mis kokulu damla sakızının tadını veremediği gibi, yerini de tutmamaktadır. Fiyatının çok ucuz oluşu bilhassa çocukların fazla kullanmasına sebeb olmaktadır. Çok yaygın olarak kullanılmasına rağmen bilhassa boya ve aromalı çikletlerin sıhhî bakımdan mahzurlu olduğunu uzmanlar bildirmektedir.

ÇİKOLATA;

Alm. *Schokolade (f),* **Fr.***Chocolat (m),* **İng.** *Chocolate.* Kakao kabuğunun içinden çıkarılan çekirdeklerin kurutulduktan sonra kavrulup öğütülmesiyle elde edilen, kuvvetli bir besin maddesi.

Kakao, dönerli fırınlarda kavrularak tatları ve kokuları güzelleştirilir. Kavrulan çekirdekler kırma makinasında ufalanıp küçük kırıntı hâline getirilir. Kırılma anında çekirdekten ayrılan ince kabuklar, makinanın sağladığı yel sâyesinde bir tarafa ayrılır. Fırında yakıt olarak kullanılır. Elde edilen kakao kırıntılarından çikolata yapılır. Kırıntılar ağır çelik değirmen taşları arasında öğütülerek yarı sıvı bir hamur hâline getirilir. Öğütme ânında meydana gelen ısı, kırıntılarındaki bitki yağını eritir, hidrolik cendereler kakao yağı denen bu yağı hamurdan ayırır. Yağdan ayrışan hamur, kalıplara dökülerek, soğuduktan sonra, acı çikolata elde edilmiş olur. Kalıplar hâlinde elde edilen madde ince olarak öğütülür, piyasada satılır. Çikolataya biraz şeker, süt, kakao yağı, vanilya, tarçin katılarak özel bir tat verilir. Bunlar hususî bir makinada karıştırıldıktan sonra sıcak bir yerde bir müddet bekletilir. Daha sonra özel makinalardan geçirilerek bildiğimiz çubuklar hâlinde çikolata elde edilir.

Çocuklar tarafından çok sevilen çikolata, fazla yendiğinde hırçınlık yapmakta, vitaminsizliğe sebep olmaktadır. Ayrıca migrenli hastalara tavsiye edilmemektedir.

ÇİL;

Alm. *Sommersprosse (f),* **Fr.** *Tache (f), de rousseur,* **İng.** *Freckle.* Deride toplu iğne başı büyüklüğünden mercimek, hattâ küçük düğme büyüklüğüne kadar değişebilen çoğu açık kahverengi lekeler. Çiller en çok sırtta, yüzde ve boyunda görülür.

Irklar arasında çillerin görülmesi bakımından farklılık vardır. Rengi açık olan insanlarda çillere daha sık rastlanır. Özellikle renkleri kızıla çalan kızıl saçlı insanlarda olması sıktır.

Çiller genellikle güneş ışınları, sun'î kaynaklardan gelen ultraviole ışınları, sıcak ve arsenik etkisinde çoğalırlar. Çillerin bu sebepten kesin tedâvisi yoktur. Bâzı merhemler ve güneş ışığından kaçmak, çilleri azaltabilir. Çillerin meydana gelmesinde derinin melanosit denilen hücreleri rol oynar. Melanositlerde melanin adlı boya maddesinin birikmesi lekeleri ortaya çıkarır. Güneşin etkisinden başka bâzı kansızlık türleri, bâzı hormonal bozukluklar ile irsiyetin de çil teşekkülünde rolü vardır. Çocukluk ve yetişme çağında daha çok görülür. Bahar ve yaz aylarında ve gebelikte artar. Ancak gebelikte olan çiller genellikle geçicidir, yâni doğumdan sonra azalır hattâ kaybolur.

Çilleri derinin üst tabakasını soyan ilaçlarla tedâvî etmek tehlikelidir. Çünkü bu gibi ilaçlar genellikle toksik (zehirli)tir. Tedâvi dâimâ sebebe yönelik olmalıdır.

Tavuk, keklik gibi hayvanların tüylerinde bulunan lekelere de çil denilmektedir. Çilli tavuk, çilli keklik isimleri bu sebeple verilmiştir. Osmanlı devrinde parlak gümüş paralara da çil denirdi. Çil akçe, çil lira buradan gelmektedir.

ÇİLEK (Fragaria);

Alm. *Erdbeere (f),* **Fr.** *Fraıse (f),* **İng.** *Strawberry.* **Familyası:** Gülgiller (Rosaceae). **Türkiye'de yetiştiği bölgeler:** Ege, Marmara, Karadeniz bölgesi.

Koltuklarından verdiği saplarla yerlerde sürünen, meyveleri kokulu ve renkleri kırmızı, pembe ve beyaz olan, gülgiller familyasına bağlı 8 kadar türü bulunan, çok yıllık bitki.

Nisan-haziran aylarında, beyaz renkli çiçekler açan 5-30 cm boyunda, çok senelik bir bitkidir. Gövdeleri sürünücü ve tüylüdür.Yaprakları 3 parçalıdır. Yaprakçıklar oval şekilli, kenarları dişli, alt yüzleri grimsi tüylüdür. Meyveleri olgunlukta etlenip pembemsi bir renk almış olan çiçek ekseninin üzerinde, çok sayıda, küçük siyahımsı renkteki tohum gibi kısımlardan ibârettir. Çileğin bir çok tür ve çeşitleri ıslah edilerek önemli kültür bitkileri şeklini almıştır. Yabânî orman çilekleri çeşitli iklimlerde yetişmesine rağmen, kültür çilekleri genel olarak ılık iklimleri severler. Tınlı, kumlu, süzek ve humusca zengin topraklarda iyi yetişir.

Memleketimizde, en çok Marmara, Ege, Karadeniz ve Akdeniz bölgelerinde zirâatı yapılır. Bursa, İstanbul, Karadeniz Ereğlisi, Antalya ve Mersin'de yetiştirilen çilekler tanınmıştır.

Yetiştirilmesi: Çilek üç şekilde çoğaltılır: **1) Tohumla çoğaltma:** Tohumlar ılık ve sıcak yastıklara ekilir. Fideler 3-4 yapraklı olunca şaşırtılır. Sonbaharda, tarlada hazırlanan tavalara 30 cm aralıkla ikişer ikişer dikilir. **2) Daldırma ile çoğaltma:** Çilekçilikte en çok bu usûl kullanılır. Çilek bitkisinin sürgün ve kolları üzerinde, 2-4 yapraklı ve aynı zamanda köklü fidecikler meydana gelir. Yaz mevsimi sonunda veya sonbahar mevsimi başlangıcında bu fidecikler sağdan ve soldan kesilerek çilek tarlasına dikilir. **3) Köklü fideleri ayırıp dikmek sûretiyle:** Çilek bitkisi kuvvetli topraklarda bol kök salar. İlkbahar veya sonbaharda ana bitkiler ayrılarak, her birinden köklü fideler elde edilir.

Çilek tarlasının hazırlanması: Çilek 4-5 yıl aynı yerde kalacağından, toprağının temiz ve iyi işlenmiş olması lâzımdır. Çilek dikilecek toprak, 30-40 cm derinliğinde bellenir veya sürülür. Sonbaharda çilek yeri hazırlanırken dönüme, 5-6 ton eski çiftlik gübresi, 30 kg fosforlu ve 30 kg da potaslı sun'î gübre

verilir ve toprakla karıştırılarak kapatılır. İlkbaharda çilekler çapalanırken dönüm başına 30 kg da azotlu bir sun'î gübre verilir.

Çilek fidelerinin dikim zamânı: Kışı ılık geçen yerlerde (ekim-kasım) aylarında, soğuk yerlerde ise, ilkbahar donları geçtikten sonra (nisan-mayıs) aylarında dikmelidir. İyi hazırlanmış tarlaya, birbirinden 75-80 cm aralıklarla, uzun ve derin çizgiler açılır. Çilek fideleri, bu çizgilerin meydana getirdikleri tesviye edilmiş balık sırtlarının üzerine 25-30 cm aralıklarla ikişer dikilir. Çilek fideleri dikildikten 4-5 hafta sonra, toprak çapalanır. Yazı kurak ve sıcak geçen yerlerde her 15 günde bir defâ salma su verilmelidir. Kışı donlu geçen bölgelerde, kıştan evvel çilek bitkilerinin üstüne samanlı gübre serilir.

Hasattan sonra çilek ana bitkisinin sürgün ve kolları kesilmelidir. Bu kesilme işi yapılmazsa, bitki kuvvetten düşer ve çayır hâlini alır. İyi bakım yapılan çilek tarlalarından 4-5 yıl normal mahsul alınabilir. Bir dönümden, çeşit ve bakım durumuna göre 300-1500 kg kadar çilek elde edilir.

Çilek meyveleri hergün erkenden toplanır ve küçük sepetler veya derin olmayan kutular içerisinde pazara gönderilir.

Kullanıldığı yerler: Çileğin kök, yaprak ve meyveleri kullanılmaktadır. Kök ve yapraklarında tanen bulunur. Kök ve yapraklarının kabız edici, kan temizleyici, iştah açıcı, idrar söktürücü özelliği vardır. Meyvelerinin, bileşiminde şeker, pektin, organik asitler, aromatik maddeler ve C vitamini bulunur. Tâze meyvelerden reçel yapılır.

ÇİM;

Alm. *Rasen, Gras dacke,* **Fr.** *Gazon (m), Pelouse,* **İng.** *Garden grass, lawn.* Bahçelerde, parklarda, spor sahalarında sun'î çayır yapımında kullanılan çok yıllık bitki. Park ve bahçelerde, çim sahaları üzerindeki bitki grupları göze daha güzel gözükür. Onun için çim yetiştirme önemlidir.

Kâide olarak bir süs bahçesinin 3/5 kısmı çim sahası olmalıdır. Bu oran arâzinin durumuna göre değişebilir. Çim sahasının şekli, etrâfını çeviren yollara, binânın ve plânlamada yerleştirilen ağaç ve çiçek bitkilerinin durumuna göre ayarlanır. Geometrik veya başka şekiller verilir.

Çimlendirilecek saha derince işlenir. En iyisi 30-45 cm derinliğine krizma (belleme) yapılmalıdır.Toprak işlenirken, toprak içindeki yabânî otlar, taş ve ağaç kökleri temizlenir.

Toprak işlemesini, tohumun ekiminden 20-30 gün evvel yapmalıdır. İşleme sırasında toprağın tavlı olmasına dikkat edilir. İşlemeden sonra, arâzinin tesviyesi yapılarak, saha dümdüz hâle getirilir.

Dönüme 1 ton hesâbiyle yanmış çiftlik gübresi verilir. Toprak ağır ise gübreleme ile birlikte 10-15 cm kalınlığında ince dere kumu yayılır. Bellenerek toprağa karıştırılır. Bellemeden sonra ince dişli tırmıklarla ekim sahası düzeltilir.

Çim tohumunun ekimi serpme olarak yapılır. Ekim mevsimi memleketimizde ilkbahar ve sonbahar mevsimi olmakla berâber, su bol olduğu takdirde yaz ayları içerisinde de yapılabilir.

Tohumu rüzgârsız ve iyi havalarda ekmelidir. Tohum içine 1/10 nisbetinde tırfıl tohumu katmalıdır. Ev bahçelerinde 35-50 gram tohum (metrekareye) hesap etmelidir. Geniş sahalara metrekare için 25-40 gram tohum hesaplanır. Ekime sahanın bir kenarından başlanır, geriye doğru gidilir. Tohum ekilecek alan bastırılır. Süzgeçli kova ile sulandıktan sonra, tohum eşit şekilde muntazam olarak toprağın yüzüne serpilir.

Çim tohumlarının serpilerek ekiminden sonra üzerinin kapatılması gerekir. Bu iş için 1/3 nisbetinde dere mili, 2/3 nisbetinde elenmiş ve yanmış beygir gübresi karışımı harc ile bir parmak kalınlığında örtülür. Tohumların toprakla temâsını sağlamak için harcın üstü tahta tokmakla bastırılır. Bundan sonra süzgeçli kovalar veya hortumla yağmurlama usûlü sulanır. Yağmurlama usûlü sulama sabahleyin, öğle üzeri ve akşam üzeri olmak üzere günde 3 defâ tekrarlanır. Her an devamlı rütûbetli olması çıkışı kolaylaştırır. Çimler ortalama olarak 8-10 cm boylandığı zamân toprağın oturması ve çimlerin kardeşlenmesi için üzerinden hafif merdâne geçirilir ve bolca sulanır.

Biçme işlemlerinden sonra, yağmurlama usûlü ile sulamalara devâm edilmelidir. Biçme işini akşam üzeri serinliğinde yapmak iyi olur.

ÇİMENTO;

Alm. *Zement (m),* **Fr.** *Ciment (m),* **İng.** *Cement.* Genel anlamda bağlayıcı maddelere verilen isim. Bunlar yaygın olarak tanınan ve kullanılan silikat hidrat esaslı portland çimentosu olabildiği gibi, poliner esaslı plastik ve asfalt da olabilir. Genellikle bu terim günümüzde su ile karıştırıldığında su ile kimyâsal olarak birleşerek bağlayıcılık özelliği kazanan hidrolik bağlayıcılara verilen isimdir. Havada olduğu gibi su içinde de sertleşen çimentolar silikatlı ve alüminatlı kireç bileşiğine sâhiptir. Bâzı oksit mineraller de

hidrolik çimento özelliğine sâhipse de normal çimento ile yarışacak durumda değildir. Hidrolik çimentoların çoğu su, kum ve çakıl ile berâber beton üretiminde kullanılır. Burada çimento hamuru, agrega denilen ayrık elemanları birbirine bağlar.

Çimentolar üç ana grup altında incelenebilir: Tabiî çimentolar, alüminli çimentolar ve portland çimentoları.

Tabiî Çimentolar

Tabiatta bulunan kalsiyum karbonat ve magnezyum karbonat ihtiva eden taşların 850-950°C sıcaklıkta pişirilmesiyle sönmemiş kireç (kalsiyum oksit), daha sonra su ile muâmele edilerek sönmüş kireç (kalsiyum hidroksid) elde edilir.

Bu, kumla karıştırılarak harç yapımında kullanılır. Burada su, işlenebilmeyi sağlar. Kum, dolgu ve taşıyıcı iskelet malzemesi olarak görev yapar. Kireç, havadaki karbondioksitle reaksiyona girerek nisbeten sert olan kalsiyum karbonat meydana gelir. Eğer kireç taşı % 25'e kadar kil ihtivâ ediyorsa, bu halde su ile yavaş reaksiyona girer ve ısı çıkışı hızlı olmaz. Su altında da sertleşir, yâni hidrolik bağlayıcı özellik gösterir. Elde edilen sertleşmiş malzeme suya dayanıklı olur, yâni suda çözünmez.

Alüminli Çimento

Üretimi 20. yüzyılın ilk dörtte birinde Fransız J. Bied tarafından gerçekleştirilmiştir. Sülfatlı yeraltı sularına dayanıklı bir çimento ararken bulduğu bu çimento 1918'de kullanılmaya başlanmıştır. Alüminli çimento, kireçtaşı ile boksitin (% 30 kadar) berâberce eriyinceye kadar (1700°C) ısıtılmasıyla elde edilir. Bu sûretle ortaya çıkan malzeme su ile çabuk reaksiyona girerek su ve sülfatlı çözeltilere dayanıklı sert bir kütle meydana getirir. Normal portland çimentosundan daha çabuk sertleştiğinden, acele yol tâmirlerinde, özellikle soğuk iklimlerde tercih edilir. Refrakter yâni yüksek sıcaklığa dayanıklı malzemedir. Fırınlarda kaplama olarak kullanılır. Sülfata ve asidik zemin sularına dayanıklı olmakla birlikte alkalilere dayanıksızdır.

Portland Çimentosu

İngiltere'de Portland Adasındaki tabiî kireç taşına benzemesi sebebiyle, 1824'te İngiliz Joseph Aspdin tarafından bu isim verilmiştir. Daha sonra bu taşın sun'î olarak da elde edilebileceği anlaşılmış ve 1845'te "Portland Çimentosu" ismiyle piyasaya çıkarılmıştır.

Ülkemizde portland çimentosu büyük bir endrüstri hâline gelmiştir. Dünyâda üretimde önde giden ülkeler ABD, Rusya Federasyonu, Almanya, Japonya ve Fransa'dır. Portland çimentosunun ilkel maddeleri kireçtaşı, marn alçı ve kildir. İstenen niteliğin sağlanması için kalsiyum oksit ve silisyum, alüminyum ve demir oksit miktarlarının öngörülen dar bir aralıkta bulunması gerekir. Bu şart bâzan esas hammadde ocağından mevcut olandan başka kireçtaşı, kum taşı, demir cevheri gibi malzemenin ilâve edilmesini gerekli kılar. Çimento fabrikalarında yapılan ilk iş, hammaddenin kırılarak toz hâline getirilmesidir. Ham malzeme bâzan büyük bloklar hâlinde olabileceğinden bu önemli bir iştir. Daha sonra bu tozlar homojen bir karışım elde edilecek şekilde karıştırılacaktır. Karıştırma kuru olarak yapılabileceği gibi su ile çamur hâline getirilerek de gerçekleştirilebilir. Çamur hâline getirilerek öğütülme ve karıştırılmasına "Yaş Metod", kuru toz hâlinde karıştırıldığı üretim şekline "Kuru Metod" denir. Her iki metodda da ince öğütülmüş olan hammadde karışımı, çapı ortalama 15 mm olan tâneler hâline getirilir, yâni granule edilir, sonra pişirilir.

Öğütme, bilyalı değirmenlerde gerçekleştirilir. Bunların eksenleri genellikle yatay olur. Bu değirmenlerin iç yüzeyleri özel sert ve darbeye dayanıklı çelik plakalarla kaplı ve içindeki bölümlerle muhtelif büyüklüklerde, ceviz büyüklüğünden tenis topuna kadar çeşitli çelik bilyalar mevcuttur. Değirmenin dönmesi sırasında çelik bilyalar hammaddeyi un hâline getirir. Kuru metodda değirmenin bir tarafından girip diğer tarafından çekilen sıcak hava, öğütülen malzemeyi 80-90 °C'de kurutur. Değirmenden çıkan malzeme elenir. Kalın olanlar değirmene geri verilir. Öğütülen ve kurutulan toz, hammadde silolarına alınır ve son bileşim ayarlamaları yapılır. Bundan sonra çimento fabrikasyonunda en önemli safha olan granüle hammaddenin pişirilmesi işlemine geçilir. Pişirme iki şekilde yapılır. Biri eski usûl olan sâbit fırınlar, diğeri döner fırınlarda olur. Sâbit fırınlar bugün pek kullanılmamaktadır. Döner fırınlar ise 45-80 m boyunda, 2-4,5 m çapında silindirik olup, dışı çelik içi ateş tuğlası ile kaplıdır. Yatayla birkaç derecelik açı yapar ve tekerlekler üzerine oturur, dakikada 1-2 devir hızla dönerler. Öğütülmüş hammadde silolarından alınan malzeme, granülasyon işleminden sonra fırına girmeden yavaş yavaş ısıtılır. Fırına girişte sıcaklık 800°C'ye çıkmış olur. Fırının üst ucundan alınan malzeme içeride daha çok ısınır ve 1400-1500°C sıcaklığa erişir. Bu sırada bünyede bulunan silis ve alüminin kireç ile birleşmesinden trikalsiyum silikat ($3CaO.SiO_2$) meydana gelir. Bu olaya klinkerleşme denir.

Bu, çimentonun en kuvvetli hidrolik özellik gösteren bir bileşiğidir. Ayrıca daha az hidrolik özellik gösteren bikalsiyum silikat ($2CaO.SiO_2$) ve monokalsiyum silikat ($CaO.SiO_2$) bileşikleri de meydana

gelir. Çimento üretiminde en önemli safha budur. Sıcaklığın 1400°C'den daha düşük kalması klinkerleşmenin olmamasına ve hidrolik bağlayıcılık özelliğinin ortaya çıkmamasına sebeb olur. Klinkerleşen malzeme fırından çıkışta belirli bir hızla soğutulur. Klinker içinde % 3 kadar alçı karıştırılıp, ayrı bir bilyalı değirmende tâne boyutu 0,2 mm'den az olacak şekilde öğütülür. Burada alçı kilinkerin sertleşme süresini uzatmak için katılır. Buradan çıkan çimento kullanıma hazırdır.

Portland çimentosu klinkerinin en önemli bileşeni trikalsiyum silikat olup, çimentonun ilk zamanda hızla sertleşmesini ve mukâvemet kazanmasını sağlar. Dikalsiyum silikat ise, yavaş yavaş kendini gösterir ve ileri yaşlarda meselâ bir ay sonra çimento-su hamurunun mukâvemet kazanmasında önemli rol oynar. Çimento içinde ayrıca demir ihtivâ eden tetra-kalsiyum alümino-ferrit ($4CaO. Al_2O_3 Fe_2O_3$) ile magnezyum ve kalsiyum oksit (MgO ve CaO) de mevcuttur. Hidrate kalsiyum sülfat ($CaSO_4 2H_2O$) ise çimento-su hamurunun iç yapısında bulunur.

Beton içinde su ile karıştırılmış olan portland çimentosu su ile bir seri kimyâsal tepkimelere girer. Bunlardan en önemlisi kalsiyum silikatlerin, su ile reaksiyona girmesi, yâni hidrate olmasıdır. Böylece meydana gelen Jel, betondaki agregayı çevreleyerek birbirine bağlar. Bu davranış çimentonun bileşim ve inceliğine, agrega türüne ve miktarına, çimento-su oranına, zaman ve sıcaklığa tâbi olduğu gibi, betonun sertleşirken içinde bulunduğu hava şartlarına da bağlı olacaktır.

Portland çimentosu içine giren malzemenin değiştirilmesi ile özel tür çimentolar elde edilir.

Süper Çimento

(Yüksek dayanımlı portland çimentosu)

Daha önce öğütülmüş veya trikalsiyum silikat nisbeti yüksek bir tür olup, daha kısa zamanda mukâvemet kazanır. Bunların pişirilme ve öğütülmesi daha îtinâlı yapılır. Türkiye'de PÇ 400 ve PÇ 500 bu sınıfa girer.

Cûruf Çimentosu

Portland çimentosu klinklerinde, öğütme sırasında, granüle yüksek fırın cürûfunun katılması sûretiyle elde edilir. Sülfatlı sulara dayanıklıdır. Yavaş sertleşir. Hidrotasyon ısısı düşük olduğundan barajlarda kütle beton üretiminde kullanılır.

Beyaz Portland Çimento

Esas olarak normal portland çimentosundaki demir oksit azaltılarak elde edilir (Demir Oksit % 1). Mîmârî estetik görünüş istenen yerlerde kullanılır.

Ülkemizde Türkiye Çimento Sanâyinin Afyon, Ankara, Aşkale, Balıkesir, Bartın, Çorum, Elazığ, Gaziantep, İskenderun, Kars, Niğde, Pınarhisar, Sivas, Söke, Trabzon ve Van'da çimento fabrikaları vardır. Bu sanâyi kuruluşu ayrıca Adana, Bolu, Konya, Mardin Ünye fabrikalarına da ortaktır. Özel teşebbüse âit Akçimento, Batı Anadolu, Bursa, Çanakkale Çimento, Çimsa, Darıca, Aslan, Eskişehir, Göltaş, Kartal, Nuh, Yozgat, Zeytinburnu Çimento Fabrikaları mevcuttur. Bunlardan Adana ve Akçimento 1,35 milyon ton/yıl, Çimentaş 1,05 milyon ton/yıl ile en büyük üç fabrikayı meydana getirmektedir.

Ülkemizde 1991 yılı îtibâriyle gerçekleştirilen toplam çimento üretiminin 26.088.000 ton olduğu tahmin edilmektedir. Kişi başına yıllık çimento üretimi ise yaklaşık 400 kg civârındadır. Bu rakam ABD'de 900 kg'dır.

ÇİMLENME;

Alm. *Keimen (n),* **Fr.** *Germination (f),* **İng.** *Germination.* Tohumdaki embriyonun uygun şartlar bulunca, gelişerek ana bitkiye benzer bitki vermek üzere tohumdan çıkıp serbest hâle geçmesi. Tohum olgunlaştıktan sonra çimlenene kadar çok az su ihtivâ ettiğinden bu esnâda hayat olayları çok yavaş olur. Tohumun bu hâline uyku hâli de denir. Tohumlar çimlenme özelliğini kaybetmeden senelerce uyku hâlinde kalabilirler.

Çimlenme ile birçok fizyolojik olaylar ortaya çıkmağa başlar. Meselâ 25°C'de tohumun şişmesinden 12-14 saat sonra tohumun embriyonunda, hem hücre bölünmeleri, hem de hücre uzamaları teşekkül eder. Çimlenmede en tipik metabolik değişmenin, solunum şiddetlenmesi olduğu ortaya konulmuştur. Bezelye tohumlarında, şişmeden 2-4 saat sonra çok açık solunum şiddetlenmesi gözlenmiştir. Ayrıca çimlenme ile enzimler de yüksek bir faaliyet gösterirler. Yalnız esas olarak tohumlu çimlenmenin açık olarak ortaya çıkması için öncelikle tohum tarafından su emilmesi gerekmektedir. Tohumun suyla şişme ve hacmin artışı sonucu tohum gömleği yırtılır. Birçok tohumlarda ise embriyo kökçüğü tohum gömleğini yırtar ve kökçük dışa uzanarak çimlenmenin gözle görünen ilk nümûnesini gösterir.

Çimlenme ile tohumun yağ, protein gibi maddelerinde azalma görülür. Çimlenmenin biraz ilerlemesi ile ilk kök, hızla toprakta büyür ve yan kökler ile kök tüyleri bakımından gittikçe zenginleşir. Bundan sonra açığa çıkan fidecikte tipik dış farklılıklar görülmeye başlar.

Çimlenmeye doğrudan doğruya veya dolaylı olarak etki yapan dış ve iç şartlar vardır. Bu şartlar; su, ısı, oksijen, tohum gömleğinin yapısı, kimyâsal madde etkileri olarak sayılabilir. Kâfi miktarda ısı, nem ve oksijen biraraya gelmedikçe çimlenme başlamaz.

ÇİN

DEVLETİN ADI ..... Çin Halk Cumhûriyeti

BAŞŞEHRI ..... Pekin

NÜFÛSU 1.149.667.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 9.572.900 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Çince

DÎNİ .....Konfüçyonist, Budist, Taoist, İslâmiyet

PARA BİRİMİ.....Yuan

Yüzölçümü îtibâriyle dünyânın üçüncü, nüfus îtibâriyle en büyük Güney Doğu Asya ülkesi. Doğusunda Güney Kore, kuzeydoğusunda ve kuzeybatısında Rusya, kuzeyde Moğolistan, güneybatıda Afganistan ve Pakistan, güneyde Hindistan, Nepal, Butan, Birmanya Laos ve Kuzey Vietnam, doğusunda ise Büyük Okyanus ile çevrilidir.

Târihi

Eski devirlere âit yapılan araştırmalar Çin hakkında devamlı yeni bilgiler vermektedir. Ülkeyi yöneten ilk hânedân olarak Hya ve Şang sülâleleri bilinmektedir. Hya sülâlesi hakkında bilinen tek bilgi hükümdârların isimleridir. Şang sülâlesinin, yapılan araştırmalar netîcesinde yaklaşık olarak M.Ö. 1450-1050 seneleri arasında Çin ovalarına hâkim oldukları bilinmektedir. M.Ö. 1050-220 yılları arasında değişik çeşitli uygulamalarla Çov Sülâlesi yönetmiştir. Şang Sülâlesini yıkarak başa geçen Çov Sülâlesi, M.Ö. 1050-771 seneleri arasında feodal bir idâre kurdular. Ülkede, feodal devletler bağımsız devletler hâlinde gelişmeye başladı. Bu durum hükümdârın gücünün azalmasına ve feodal devletler arasında savaşa sebeb oldu. Batıdan gelenTürk ve Moğollar, ülkenin büyük bir kısmını fethettiler. Batı milletlerinin eline düşmüş olan topraklarından büyük bir kısmını Çin beyi Tsin, geri aldı. Böylelikle devleti önemli feodal devletlerden biri oldu.

M.Ö. 770-472 devri: Feodal beylerin kendi aralarında iç savaşlara giriştikleri bir devirdir. Bu savaşlar netîcesinde yedi bey kalmış ve bunlar da kral şanını alarak Çov Sülâlesinden ayrıldılar. M.Ö. 472-221 iç savaş sonunda M.Ö. 453 senelerinde Tsin'in feodal devleti üç devlete bölündü. M.Ö. 221-206 aralarında Tsin'in Sülâlesi memleketi mutlakiyetle idâre etti. Tekerlek dingillerinin standartlaştırılması ve bâzı ölçü birimlerinin kullanılmaya başlaması Çin târihinin bu safhasına âit önemli hâdiselerdir. Kuzeyden gelen saldırılardan (Hun saldırıları) korunmak için Çin Seddinin ilk şekli olan toprak tabyalar yapıldı. Doğu Çin bölgesinde başlayan bir ayaklanma, uzun süren savaşlara sebebiyet verdi ve bu savaşlar sonunda Han Sülâlesi yönetimi ele geçirdi ise de, bir müddet sonra idâre değişti. M.Ö. 206 yılında yönetimi, küçük rütbeli bir asker olan Lui Ki ele geçirerek Han Sülâlesini (asiller) kurdu. M.S. 168 senesinde meydana gelen bir hükûmet darbesi üzerine 220 senesine kadar devâm eden iç savaşlar devri başladı. Büyük bir halk ayaklanması bastırıldı. Bu iç savaş netîcesinde ülke üçe bölündü, kuzeyde Vey (220-264), güneydoğuda Vu (229-280), güneybatı Şu (221-263) imparatorlukları kuruldu. Göçlerin arttığı devirde, Tsin Sülâlesinin (265-316) başa geçerek, parçalanan Çin'i birleştirmeleri de ülkeye huzur ve istikrar getirdi. Daha önceleri ücretle kullanılan milletler bu savaşlarda (asillerin savaşlarında) o derece kuvvetlendiler ki, bunlardan Hyung-nu'lar (Hunlar) 303'te yeni bir devlet (Han) kurdular. Bu sülâle Çin İmparatorunu iki defâ esir almış ve 317'den başlayarak bütün Kuzey Çin'de hâkimiyet kurmayı başarmıştır. Bunun üzerine Tsin Âilesi kuzeye inerek burada Doğu Tsin Sülâlesini (317-419) kurdu.

Güney Çin'de 580 senesine kadar çeşitli sülâlelerin kurduğu muhtelif devletler görülür. Suy Sülâlesi (581-618) Çin'i birleştirmeye muvaffak oldu. Bu kısa ömürlü hânedan zamânında Çin, Vietnam'ın kuzey ve güneyini ve Tibet'in kuzeyini ele geçirdi. Çin'in nüfûzunu tekrar Orta Asya'da hissettirdi. Bu devrede Kuzey ve Orta Çin Ovasındaki ticârî münâsebetleri kolaylaştırmak için kanallar açıldı. Ancak bütün bu işlerin yapılması için yabancılardan yardım istenmesi Suy Sülâlesinin sonu oldu. T'ang Sülâlesi (618-907) işbaşına geldi. Bu hânedân devrinde (664) toprakların yeniden taksimi ve vergilendirilmesi yapılmıştır. Müslüman Arapların saldırıları üzerine Türkistan Çin'in elinden çıktı.

Bundan sonra Türkler devlet idâresinde önemli mevkilere yerleştiler ve sık sık vukû bulan ihtilâllerde önemli rol oynadılar. T'ang Hânedânının düşüşünden sonra 960 târihine kadar 5 küçük hânedân iş başına geçti. Bu devirde Kuzey ve Güney Çin'de küçük eyâletler şeklinde devletler meydana çıkmıştı. 960 târihinde iş başına geçen Sung Hânedânı zamânında Çin İmparatorluğunun birliği yeniden tesis edilmeye çalışılmış, ancak bunda muvaffak olunamamıştır. Bu hânedân devrinde birçok şehirler kuruldu ve barut kullanılmaya başlandı. Mîmârî, târih, şiir, resim, porselen ve bahçecilikte çok yüksek bir seviyeye ulaştılar. Elde bulunan târihî dokümanlar bu medeniyetin yüksekliğine delil teşkil etmektedir.

Cengiz Han, 1206-27 yılları arasında Çin'i işgâl etti ve Moğollar, 1214 yılında Sarı Nehirin kuzey tarafındaki bölgede hâkimiyeti ele geçirdiler. 1271 târihinde Kubilay Hân, imparatorluğunu îlân etti. Böylece Yüan Hânedânının (1260-1368) ve başşehir Yenching (Pekin)i kurdular. Moğollarla berâber Yüan Hânedânı bütün Çin'i fethederek hâkimiyetleri altına aldılar. Bundan sonra Moğollar Çin kültürünün etkisi altına girerek, din, örf ve âdetlerinde, giyim ve kuşamlarında Çin örf ve âdetlerini benimsediler.

Chu Yüan Chang, Yüan Hânedânı yerine Ming Hânedânını (1368-1644) kurdu. Bu hânedân zamânında Moğollar, Baykal Gölünün kuzey tarafına sürüldü ve imparatorluk eski kuvvetine kavuştu. Yine bu devirde Avrupalılar Çin'e ulaştılar. Portekizliler ve İspanyollar 16. yüzyılda, Alman ve İngilizler 17. yüzyılda buraya geldiler.

Ming Hânedânından sonra işbaşına geçen Ch'ing Hânedânı (1644-1912) zamânında, Avrupalı tüccarlar, Çin'in önemli kaynaklarını yıllarca batıya aktarıp, bundan istifâde ettiler.

Çin, uzun yıllar batıya kapalı kaldı. Çin'in batıya açılması 19. yüzyıl ortalarında başladı. Bu yıllarda Portekiz, İngiltere, Fransa, ABD ile ticârî, siyâsî münâsebetler başladı. Bunlardan İngilizler, Hint pamuklukları ve afyonunu, çay ve ipekle değiştiriyorlardı. Çin üst makamları bu ticâreti engellemeye çalıştılar. Bununla ilgili olarak afyon ithâlini yasaklayan kararlar aldılar. Bunun üzerine İngilizlerle anlaşmazlıklar çıktı ve savaşlar başladı. Ancak bu savaşlar İngilizlerin gâlibiyeti ile sona erdi (1842). Yapılan anlaşma sonunda İngilizler daha geniş haklara sâhip oldular. Bunun netîcesi olarak beş Çin limanı İngilizlere açıldı ve Hong Kong Adası da İngilizlere bırakıldı. Bu savaşlara "Afyon Savaşı" adı verildi. Daha sonra yapılan anlaşmalarla ABDve Fransa'ya aynı haklar tanındı.

Zamanla anlaşmaların uygulanması aksadı. Çinliler yabancıları ülkelerinden atmak istiyorlardı. Fakat onlar elde ettikleri imtiyazları geri vermeye niyetli olmadıkları gibi, bunları az buldular. Böylece, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ülkede ayaklanmalar oldu. Fakat bu ayaklanmalar yabancı güçler tarafından bastırıldı. 1858 yılında anlaşma uyarınca İngiliz ve Fransızlar yeni haklar kazandılar. Bir müddet sonra aynı menfaatler ABDve Rusya'ya da tanındı. Bu olaylardan sonra, Çin'de bir sükûnet dönemi başladı.

Çin-Japon Savaşları: Çin'in Kore üzerinde hâkimiyet kurmak istemesi üzerine 1894 yılında ilk savaş başladı. Kore'de çıkan ayaklanmayı bastırmak üzere her iki ülke de Kore'ye asker gönderdi. Ayaklanma bastırıldı. Fakat daha sonra her iki ülke birbirleriyle savaşa tutuştular. Bu savaşlar sonunda Çin büyük kayıplara uğradı. 1895 yılında savaş sona erdi ve Çin, Kore'nin bağımsızlığını tanıdı, ayrıca Formoza Adasını da Japonya'ya vermek mecbûriyetinde kaldı.

1911'den sonra başa geçen Yuan Şi-K'ay monarşik bir idâre kurmaya başlamışsa da muvaffak olmayarak 1916 'da öldü. Bu arada 1917'de sembolik olarak Birinci Dünyâ Savaşına girmiş ancak bir çok şehirleri bu arada Şanghay, Japonya tarafından işgâl edilmiştir.

1925 yılında milliyetçilerin önderi olan Çiank Kayşek yönetimi ele geçirdi. Orduları ile Japonlara karşı savaşarak bir çok yerleri geri aldı. Bu arada Şanghay tekrar ele geçirildi.

Ülkede 1920 yılında komünist partisi kuruldu ve taraftar toplamaya başladı. Bu parti, ülkede bir çok karışıklıklar çıkardı. Çiank- Kay-Şek bir taraftan Japonlarla savaşırken, bir taraftan da bu ayaklanmaları bastırmaya uğraşıyordu. Nihâyet 1927'de komünistlerin başına geçen Mao Çe-Tung, Çu Enlay ve Çu Di' ile komünist partisi güçlenerek ülke çapında teşkilâtlanmaya, hükûmet kuvvetleri ile çarpışmaya başladı. İkinci Dünyâ Savaşı sona erince, komünistlerle milliyetçiler başbaşa kaldılar. Mao Çe-Tung yönetimindeki komünist birlikleri ülkeye hâkim oldular. ABDmilliyetçilere yardım eder göründü. ABD'nin Çin'e gönderdiği diplomatlar hep milliyetçilerin aleyhine çalışmış, onların komünistlerin eline geçmesine sebeb olmuşlardır.

Yönetim tamâmen komünistlerin eline geçince, Milliyetçi Çin hükûmeti, Formoza (Tay-Van) Adasına çekilmek zorunda kaldı. Böylece Çin ikiye ayrıldı: Çin Halk Cumhûriyeti ve Milliyetçi Çin Cumhûriyeti.

1 Ekim 1949 yılında Mao Çe-Tung'un başkanlığında Çin Halk Cumhûriyeti kurulmuş oldu. Böylece Çin'in Asya kıtasındaki bütün toprakları Çin Halk Cumhûriyeti'nin eline geçti. Milliyetçi Çin Cumhûriyeti

de Formoza Adasına çekildi ve orada hükûmet kurdu. Mao, 1976'da öldü. Mao'nun ölümünden sonra, Maoizm açıktan tenkid edilmeye başlandı. Çin idârecileri ABD ve Japonya ile ekonomik iş birliği yaptı. Mareşal Ye Cienying, Mao'nun yanlışlarını açıkladı. Eski katı durum kaldırılarak ekonomik ve siyâsî yönde yumuşama başladı. Çin kapıları yabancı sermâyeye açıldı. Son yıllarda demokratikleşme hareketleri kanlı bir şekilde bastırıldı.

Fizikî Yapı

9.572.900 km^2lik yüzölçüme sâhip olan Çin, fizikî yapı îtibâriyle genellikle doğu, batı olmak üzere iki bölüme ayrılır. Ülkenin batısı; güneybatı ve kuzeybatıda iki farklı yapıya sâhiptir. Güneybatı Hindistan ve Bagnladeş ile olan sınırlarını, dünyânın en yüksek tepesine sâhip olan Himalaya Sıradağları teşkil eder. Himalayaların kuzeyinde yer alan 1 milyon km^2 yüzölçüme ve ortalama 3900 m yüksekliğine sahip olan Tibet Yaylası, kuzeyden Astin Tagh ve Nam Şam sıradağlarıyla çevrilidir. Bu dağlarla Himalayalar ülkenin batısında birleşirler. Ülkenin kuzeybatısını teşkil eden Astin Tagh Dağlarının kuzeyi, Doğu Türkistan'ın tarım havzasıdır. Ülkenin kuzeybatı bölgesinde, Tiemşan Dağları, Moğolistan sınırını meydana getiren Altay Dağları, batıda Torbagatay ve Çungarski Alatau ile çevrili geniş Çungarya düzlüğü yer alır.

Ülkenin kuzeyini Gobi Çölünün güney kısmı kaplar. Doğusunda yüksekliği batıya göre fazla olmayan tepeler bulunur. Bu tepeler ülkenin kuzeydoğusundan, güneybatısına doğru uzanarak dağlık bölgeyle birleşirler. Kıngan, Çangpai ve Çangvansai dağlarıyla çevrili olan kuzey doğu bölgesi Mancurya olarak isimlendirilir.

Doğu Çin'in kuzey kısmı Hai Ho, Hvang Ho ve Kuai Ho nehirlerinin havzalarından meydana gelen düzlüklerden, güney kısmı ise Kuzey Burma ve Çin Hindi yarımadası sınırında yükselen yaylalardan meydana gelir. Bu iki bölge arasında ülkenin en bereketli ovalarının bulunduğu ve nüfûsun en kalabalık olduğu kesimdir. Toplam sınır uzunluğu 42.500 km olan Çin'in bu sınır uzunluklarının 22.500 kilometresi Büyük Okyanus iledir. Kıyıları Liatoung ve Şantung yarımadalarında genellikle yüksek, diğer kesimlerinde alçak ve alüvyonlu ovalar hâlindedir.

Ülke topraklarının üçte biri dağlık, dörtte biri yayla, beşte biri vâdi, onda biri tepeler, yüzde on ikisi ise ovalıktır. Akarsuları doğu ve batıda farklı özelliklere sâhiptir. Çöl ve yüksek yaylaların bulunduğu batı kesimindeki akarsular, daha çok yeraltı veya çorak havzalar hâlindedir. Doğu bölgelerindeki akursular ise genellikle Pasifik Okyanusuna dökülür. Çin'deki zayıf akarsuların suladığı topraklar yüzölçümünün beşte ikisini teşkil eder. En önemli akarsular, Doğu Çin bölgelerinde bulunur. Kuzey doğudaki Mancurya bölgesinde Sungari-Lia Ho ve doğu bölgesinde Sarı Nehir (Huanghı), orta kısımda Mâvi Nehir (Yang-tse kiang) ve güneyde İnci Irmağı (Şi-kiang) en önemli nehirlerdir. Doğu bölgesindeki ırmaklar yön değiştirebilme özelliğine sâhiptirler. Eriyen kar sularıyla beslenmeler, buharlaşma, kat ettikleri yoldaki çöl şartları bu nehirlerin debileri ve yönlerinin değişmesine etki eden en büyük faktörlerdendir. Mâvi Nehir (Yang-tse kiang) 5552 km uzunluğuna sâhib olup, dünyânın dördüncü uzun nehridir.

Batı Çin'de seyrek rastlanan akarsular göl havzalarında veya kıraç topraklarda yeraltı suları halinde sona erer. Ülkenin iki büyük ırmağı olan Huang-Ho (4845 km) ve Yang-tse kiang, Tibet'te doğar. Kuzeyde Moğolistan kısmında Huang-Ho Nehri ülkenin en önemli nehridir. Batıdaki tarım havzasında birkaç küçük göl vardır. Moğolistan'daki tuz gölleri, doğu bölgelerdeki Tung-Ting, Pu-yang ve Tai gölleri en önemli gölleridir. Ayrıca pekçok küçük göle (daha ziyâde doğuda) sâhip olmasına rağmen, başka önemli gölü yoktur.

İklim

Güney kesimlerinde muson iklimi hâkim olan Çin'de, özellikle kuzeybatı kesimleri sert kara ikliminin hüküm sürdüğü bölgelerdir. Kış mevsiminde Orta Asya üzerinde bulunan soğuk, kuru ve yüksek basınçlı hava, karalardan denizlere doğru bir rüzgâra sebep olur. Yazın bu durum tam tersine olarak meydana gelir. Denizlerden karalara doğru esen rüzgârlar hâliyle nemli olurlar. Doğu kesimleri bilhassa yaz aylarında musonlar sebebiyle bol yağış alır. Batı kısımları yağış yönünden son derece fakir bölgelerdir. Kuzeybatıda senelik 50 mm civarında olan yağış ortalaması, güneydoğu kesimlerinde 3000 mm gibi çok yüksek bir rakamı bulur. Mayıs ve ekim ayları arasında yağan yağmur, senelik miktarın yaklaşık % 80'ini teşkil eder. Kuzey bölgelerinde temmuz ve ağustos ayları yağmur mevsimleridir.

Güneyde tropikal iklim sıcaklıklarına karşı kuzeyde kara iklimine uygun sıcaklıklar görülür. Yaz mevsiminde kuzey ve güney bölgeleri hemen hemen aynı sıcaklığa sâhipken, kış aylarında sıcaklık farkı 35°C gibi büyük bir rakama ulaşır. Kuzey bölgesi, kışın sert kara iklimi sebebiyle soğuk bir kış mevsimi yaşarken, güneyde ılıman bir ekvatoral iklim hüküm sürer. Güneydoğuda uzun ve sıcak yazlar, özellikle Tibet ve Tsinghai platolarında ise çok uzun ve sert kışlar hüküm sürer. Burada yazlar

aksine kısa ve sıcak geçer.

Tabiî Kaynakları

İklim ve fizikî yapısının tabiî netîcesi olarak doğu bölgeleri ormanlarla kaplı, batısı ise çayırlık, geniş olarak da çöl bitkileri ile kaplıdır. Ormanların kapladığı alan, toplam yüzölçümün yüzde onunu teşkil eder. Güney kesimlerde tropikal ağaçların teşkil ettiği ormanlar kuzeye gidildikçe yaprak döken ağaçlardan meydana gelir. Biraz daha kuzeye gidilince, ülkenin orta kesimlerine gelinir ki, buralarda yaprak dökmeyen kozalaklı ağaçlar mevcuttur.

Kuzeyde, step ve çöl bitkileri hâkimdir. Güneybatıdaki Tibet soğuklarının bulundğu bölgede nâdir rastlanan dağınık ve bodur bitkiler yetişir. Dünyâdaki hayvanlardan kuş türlerinin % 12'si, memeli hayvan türlerinin % 10'u, balık türlerinin de % 9'u Çin'de yaşamaktadır. Pandalar ve semenderler Çin'de yaşıyan ve dünyâda nesli tükenmekte olan hayvanlardır.

Mâdenler bakımından pek fazla zengin olduğu söylenemez. Mevcut zengin mâden yataklarının pek çoğu ulaşım ve teknik imkânsızlıklar sebebiyle işletilememektedir. Ülkenin özellikle kuzey ve orta kısımları demir üretiminde dünyâda ilk sıralarda yer almaktadır. Antimon ve tungsten üretiminde de dünyâda ilk sırayı alan Çin, kalay üretiminde ise dünyâda ikinci sırada bulunmaktadır. Molibden, civa ve bizmuttan başka az miktarda bakır, çinko, kurşun ile krom ve nikel vardır. Kalsiyum florür, grafit, mağnezit, talk, tuz mineralleri, asbest ve baryum rezervlerinin yanısıra, kükürt ve fosfat da kayda değer mâdenlerdendir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Çin nüfus bakımından dünyânın en kalabalık ülkesidir. Nüfûsun çoğu, sâhil bölgelerinde, delta ve nehir vâdilerinde, Szechwan'ın merkez platosundaki münbit arâzilerde ve Kuzey Çin'in Büyük Vâdisindeki ekilebilir arazide yerleşmişlerdir. Bu bölgelerde nüfûsu iki milyonun üzerinde birçok büyük şehir merkezleri bulunmaktadır. Hükûmet nüfus kontrolü ile ilgili tedbirler almasına rağmen, yıllık nüfus artışı 15 milyonun üzerindedir. Ülkenin tabiat şartları, nüfûsun, ülkenin her yanına eşit olarak dağılımını engellemektedir. Nüfus yoğunluğu ortalaması 109'dur. Fakat bu ortalama yoğunluk olup, batıya doğru yoğunluk azalır ve bir kilometre kareye bir kişiden daha az düşer. Çin'in nüfus yoğunluğu bakımından en kalabalık bölgesi, büyük şehirlerin yığıldığı kuzey doğu bölgesidir. Bu bölge Çin topraklarının % 40'ını teşkil ettiği halde, nüfûsun % 90'ını barındırmaktadır. Burada nüfus yoğunluğu kilometrekare başına 450 kişidir. Nüfûsun geri kalanı arâzinin % 60'lık bir bölümünde yaşarlar. Bu bölgelerin başında Çinlilerin "Yeni Arâzi" (Sömürge) dedikleri Doğu Türkistan ile Tibet gelmektedir. Komünist idâre başa geçtikten sona doğudan birçok Çinli bu bölgelere yerleştirilmiştir. Bilhassa çok kalabalık olan şehirlerde geçim sıkıntısı sebebiyle kırsal bölgelere göçler yapılmaktadır. Komünist idâre 1960 yılından beri doğum kontrolü, âile planlaması, kırsal bölgelere teşvik vb. tedbirler alınmasına rağmen nüfus hızla artmakta ve nüfus problemi çözülemeyecek hâle gelmektedir.

Çin'in büyük nüfus artışı yeni bir mesele değildir. M.Ö birinci asırda Çin'in nüfûsu 50 milyon civârındaydı. M.S. 1200 yıllarında 100 milyona çıkmıştı. 1368'de 65 milyona düşen nüfus, 1600 yıllarında 150 milyona, 1800 yıllarında 430 milyona fırlıyordu. Bugün 1 milyarın üzerine çıkmış durumdadır. Dünyâ nüfusunun dörtte birini teşkil etmektedir. Ülkede senede 10 milyondan fazla evlilik olmaktadır. Bu kadar büyük nüfûsu olan Çin'de 56 etnik grup vardır. Bu etnik grupların % 94'ünü Hanlılar teşkil etmektedir. Hanlılar asıl Çinliler demektir. Türkçedeki Han Kağan ile alâkası yoktur. M.Ö. 202-220 yılları arasındaki Hun Hânedânından adını almaktadır. Diğer 55 etnik grup da azınlıkları teşkil etmektedir. Başlıcaları:

Türkler: Çinlilerin işgâl ederek buradaki Türk devletinin varlığına son verdikleri Doğu Türkistan'da oturmaktadırlar. Çoğunluğu Uygur Türkleri olup, Kazak, Özbek, Kırgız Türkleri burada bulunmakdadır. Nüfûsu yaklaşık 19-20 milyondur. Bu bölge 1867 yılında kesin olarak Çin'in sömürgesi olmuştur. İslâm dîni ve Türk gelenekleri yasaklanmış, câmiler ve medreseler kapatılmıştır. (Bkz. Türkistan)

Türklerden sonra gelen başlıca azınlıklar: Şuanglar, Hueiler, Tibetliler ve Moğollardır. Şuangların nüfûsu 10 milyon kadar olup, Orta Çin'in güney kesimlerinde, Kuang-si Şuang eyâletinde yaşamaktadırlar.

Tibetliler: Nüfûsü 4 milyon kadar olup, Yüksek Tibet yaylalarında dağınık bir şekilde yaşamaktadırlar.

Huei'ler: Ning-hsia-huei eyâletinde yaşamaktadırlar. 5 milyon civârında nüfusları vardır.

Moğollar: İç Moğolistan'da yaşamakta olup, iki milyon civârında nüfusları vardır.

Çin'de Sina-Tibet dil âilesine bağlı çeşitli lehçeler konuşulur. Ancak resmî dil Kuzey Çin'in konuştuğu Mandarin lehçesidir. Bölgelere göre lehçeler değişmekte ve farklı telaffuzlar ile mânâ bozulmaktadır. Ancak kullanılan yazı dili herkes tarafından anlaşılmaktadır. Çincede harfler heceyi gösterdiğinden

dolayı, 4 binden fazla harf vardır. Son zamanlarda bu sayı indirilmeye çalışılmaktadır. Azınlıklar ise kendi aralarında kendi dillerini kullanmaktadırlar. Çin'in resmî bir dîni yoktur. Ancak halk Taoizm, Konfüçyonizm, Budizm, İslâm, az miktarda Hıristiyan dînine mensupturlar.

Halkın başlıca gıdâları arasında kuzeyde buğday, güneyde pirinç ve çeşitli sebzeler ile balık başta gelir. Halk yakın zamâna kadar geleneksel âile düzenini muhâfaza etmekteydi. Âileler birçok akrâbaları ile berâber yaşamaktadırlar. Komünist idâre bunları komünlere dönüştürmektedir. Halkın eğlencelerinin başında uçurtma uçurtmak, millî geçit törenlerinde yapılan ateş oyunları ve kukla ejderler ile güreş başta gelmektedir. Son senelerde dünyâya yayılan Kung-fu sporu da buradan çıkmıştır. Çin son zamanlarda milletlerarası spor müsâbakalarına katılmaktadır. Haberleşme tamâmen komünist idârenin kontrolü altındadır.

Çin eski târihlerde birçok önemli teknolojiye beşiklik yapmıştır. Bunların başında porselen, kâğıt yapımı, demir dökümü, blok baskı, barut ve mağnetik âletleri sayabiliriz. Günümüzde ise Çin üçüncü süper güç hâline gelmiş bulunmaktadır. Bloksuz ülkeler safında yer alır.

Eğitim, komünist idâre tarafından rejimin maksadına uygun olarak düzenlenmektedir. Diğer komünist ülkelerden farklı olarak iş okulları da kurulmuştur. Önemli şehirleri: Pekin, (başşehir), Şanghay, Tientsin, Kanton, Shenyan, Wu-han, Urumçi'dir.

Siyasî Hayat

20 Eylül 1954 târihli bir anayasa ile komünizm idâresi kurulmuştur. İktidara ülkenin tek siyâsî partisi olan Komünist Parti hâkimdir. Ülkede yaşama ve yönetim 1227 üyeli senede bir defa toplanan Milli Halk Kongresinin elindedir. Seçmen yaşı 18'dir. Senede bir gün toplanan Millî Halk Kongresinin yürütme meclisi olan Dâimî Komisyon veya Devlet Meclisi, Kongre üyeleri tarafından kendi aralarından seçilen bir başkan, 13 temsilci, bir genel sekreter ve 65 milletvekilinden teşekkül eder. Yürütme yetkisi başbakan, 12 temsilci, 32 bakan veya bakan seviyesindeki komisyon başkanları ve genel sekreterden teşekkül eden hükûmete âittir. Yürütmenin bir kolu olan devlet başkanı kongre tarafından dört yıl için seçilir. İdârî bakımdan 28 eyâlete ayrılmış olup, bunların 5'ini muhtar eyâlet, 21'ini eyâlet ve 2'sini de birer şehir olan iller teşkil eder.

Ekonomi

Tarım: Ekonomik bakımdan az gelişmiş, fakir ve dolayısıyla refah seviyesi çok düşük bir ülkedir. Çin için büyük sıfatı, nüfusunun ve topraklarının çokluğu sebebiyle kullanılmaktadır. Ekonomisi esas itbâriyle tarıma dayalı olan ülkede, komünizm idârelerinin her yerde uyguladığı gibi, arâzi, tarım araçları, fabrika, işletmeler tamâmen devlete âittir. Ülke yüzölçümüne nisbeten az olan ekime elverişli topraklarda ürettiği besin miktarı bakımından dünyâda başta gelen ülkelerden olmasına rağmen kendi ihtiyâcını karşılayamaz. Yetişen önemli tarım ürünlerinden pirinç, mısır, arpa, darı, soya fasulyesi, susam, fıstık, ceviz, şekerkamışı, tütün başta gelmektedir. Her çeşit meyvenin yetiştirildiği ülkede pamuk, kenevir, kayda değer tarım ürünlerindendir.

Ormancılık: Orman ürünleri oldukça fazla olup, bu hususta dünyânın önde gelen ülkelerindendir. Dünyâ devletlerine nisbeten üretim çok olmasına rağmen, kendi ihtiyâcını karşılamaya yetmez. Bu sebepten köylerde kereste yerine bambu ağaçları kullanılmaktadır.

Hayvancılık: Kuzey ve kuzeybatıdaki step bölgelerde daha yaygındır. Küçük ve büyükbaş hayvanlardan, at, deve, eşek en çok yetiştirilen hayvanlardandır. Doğu Türkistan, Şing-Hay ve İç Moğolistan'daki halkın geçim kaynağı hayvancılıktır.

Çin denizlerinde 1500'den fazla balık çeşidi bulunur. Senede ortalama 8.5 milyon ton civârındaki balık, ülke hakının en önemli protein kaynağıdır.

Pek fazla zengin olmayan mâden kaynakları çok iptidâî olan teknoloji sebebiyle yeteri kadar işletilememektedir. Ürettiği petrol, ülke ihtiyâcını karşıladığı gibi ihraç da edilir. Halkının refah seviyesi, son derece düşük olmasına rağmen, yapılan yatırımlar, nükleer bomba, sun'î peyk, bilgisayar, askerî araç ve gereç îmâli yönünde yapılmaktadır. Bu yöndeki sanâyi yatırımlarında büyük ölçüde dış yardım kullanılmaktadır. El sanatları dünyâca meşhur olan bir ülkedir. Bilhassa ipekçilik, porselencilik, oymacılık ve benzeri el sanatları son derece ileridedir.

Ticâretinde, ithâlâtı ihrâcatından daha önemlidir. Pamuk, çay, ipek, porselen ihraç ettiği ürünlerin başında gelir. İthal ettiği malların başında ise makina ve sanâyi mâmülleri ile buğday ve diğer gıdâ maddeleri yer alır.

Ulaşım: Çin'de kara ve demiryolu ulaşımına büyük önem verilmiştir. 982.243 km'yi bulan karayolunun % 83'ü asfalttır. Küçük üretim birimlerine bağlanan yerel hatlarla birlikte demiryollarının uzunluğu 64.960 km'yi bulmaktadır. Akarsuların büyük bir kısmında ulaşım yapılabilmektedir. En işlek akarsuları

Yongtzo, X'i Huai ve Huang ırmaklarıdır. Uzun bir deniz kıyısı olan Çin'in 20 kadar açık deniz limanı vardır. Engebeli bir arâziye sâhip olan Çin'de en uygun ulaşım hava yoludur. Ülke çapında 80 hava alanı vardır.

ÇİN SEDDİ;

Alm. *Grosse Nouer, Chinesische Mauer,* **Fr.** *La Grande Muraille de Chine,* **İng.** *Great Wall.* M. Ö. 221-210 yılları arasında, Çin İmparatoru Si-Huangti tarafından yaptırılan sed, Sarı Denizin kuzeyindeki Liaotung Körfezi kıyılarından başlar, dağları ve boyun noktalarını tâkib ederek Kansu eyâletine kadar devâm eder. 5000 km uzunluğunda ve 5-10 m yüksekliğinde, 5-8 m genişliğinde, kalın ve yüksek duvarlardan ibâret olan bu surların üstünde her 200 adımda bir 12 m yüksekliğinde kuleler bulunur. Ayrıca başlıca karayollarına tesâdüf eden geçit yerlerinde de 40 kadar âbidevî kapısı vardır. Çinliler Türk ve Moğolların istilâsından korktuğu için bu seddi yapmışlardır. Bu seddin yapılmasına rağmen Türk ve Moğolların akınlarıyla Çin ülkesi istilâ edilmiştir ve Çinliler yapılan saldırıları engelleyememişlerdir. M.Ö. 211 senesinde Hun Türkleri tarafından aşılan Çin Seddi, ikinci defâ 1644'teki Mançu istilâsında da aşılmıştır. Çin mîmârlığının en eski ve büyük eseridir. On beş ve on altıncı asırlarda önemli tâmir gören Çin Seddi günümüzde turistlerin çok ilgisini çekmektedir.

ÇİNAKOP (Temmodon saltator);

Alm. *Blauffisch,* **Fr.** *Temnodon sauteur,* **İng.** *Bluefish.* Lüferin 10-15 santimetrelik orta boylu olanlarına verilen ad. Beyaz etli olup, az yağlıdır. Izgarası makbul olup, 100 gramının besin değeri 137 kaloridir. Türk denizlerinde bol avlanır. (Bkz. Lüfer)

ÇİNGENELER;

Alm. *Zigeuner (pl.),* **Fr.** *Bohemiens, 2. Tzganes tzigaris (pl.),* **İng.** *The Gypsies.* Hemen hemen dünyânın her yerine dağılmış bulunan ve göçebe hayâtı sürdüren bir kavim. Bâzı âlimlere göre çingenelerin menşei Hindistan olup, M.S. 9. yüzyılda buradan yayıldıkları söylenir. Ana yurtlarından ayrılan çingeneler iki ayrı kolda yayılmıştır. Birincisi Rusya'ya, Avrupa'nın güneydoğusuna ve orta kısımlarına; ikincisi Suriye, Filistin, Kuzey Afrika üzerinden İspanya'ya gitmişler ve burada kalabalık bir nüfus meydana getirmişlerdir.

Çingeneler 13 ve14. yüzyılda çeşitli bölgelerde büyük gruplar hâline gelmişler; 1322'de Girit'te, 1347'de Korfa'da, 1417'de Romanya'da, İngiltere'de, Macaristan'da, Almanya'da, 1471'de ise İsviçre'de görülmüşlerdir. Çingenelere; Arabîde Gacarî, Fransa'da Tsigunes, Yunanlılar'da Atbinganoi, Macaristan'da Chiganz, İtalya'da Zingasi, Almanya'da Zigenner, İngiltere'de Gypsy, İspanya'da Gitona, Romanya'da Faraon, Rusya'da Tsigan isimleri verilir. Doğu Anadolu'da Karaçi, Boşa isimleri de verilir.

Avrupa'daki çingenelerin dili Hint'deki Sayayan ve Dolamanların diline benzer, Ön Asya'ya yerleşenlerde Sâmi dillerini, Hint ve Avrupa dillerini kullananlara rastlanır. Bulundukları ülkenin dillerini de bilirler. "O Del" veya "O Beng" gibi tanrılara inanırlar. İslâm dînini ve Hıristiyanlığı kabul edenler de vardır. Çingeneler geldikleri yer olan Hintlilere benzer. Kara saçlı, kara gözlü, tenleri koyu esmer veya kumraldırlar.

Çingeneler genellikle çadırlarda göçebe hayâtı yaşar. Avrupa'nın bâzı bölgelerinde ise mesken olarak çadırlı arabaları tercih ederler. Kış mevsiminde şehir yakınlarına toplanırlar. Çingeneler kendi aralarında kabîle veya soylara ayrılırlar. Her kabîlenin gidilecek yerleri, yapılacak işleri tanzim eden bir reisi ve anası bulunur. Çingeneler bir evli olup, çok çocukludurlar. Çocuklarını her türlü hayat şartlarına alıştırırlar. Hattâ küçük çocukları soğuğa alışıp çeliklenmesi için, soğuk suyun içerisine sık sık sokup çıkarırlar. Kendi aralarında suçluya para cezâsı verirler veya kabîle içerisinden kovarak yalnız yaşamaya sevk ederler.

Çoğu zaman bir araya gelen çingeneler aralarındaki anlaşmazlık yüzünden birbirlerine girerler ve kavgaları günlerce devâm eder. Göçebe hâlinde yaşayan çingenelerin erkekleri gözer, kalbur, elek, sepet, maşa, kürek gibi âletleri yapar, kadınları da dolaşıp bunları satar. Yaşlı kadınları fala bakar. Bâzıları bulundukları yerde zurna ve davul çalıp oynar.

Osmanlılar zamânında İstanbul'daki çingeneler, ahlâksızlıklarıyla halkı rahatsız ettikleri için Anadolu'ya sürülür, gittikleri yerlerde aynı ahlâksızlıkları devâm ettirdikleri için şiddetli cezâlara çarptırılırlardı.

ÇİNİ VE ÇİNİCİLİK;

Alm. *Fayencekunst, Majolikaarbeit, Keramik (f),* **Fr.** *Faincerie, ceramique*, **İng.** *Ceramic Tile.* Aslı toprak olan, üzeri sırlanarak çeşitli şekillerle nakışlanıp, pişirilmek sûretiyle, meydana getirilen bir sanat eseri ve bunu gerçekleştirme sanatı. Başka bir ifâdeyle çini, porselen ve kaolin'in özel olarak pişirilmesiyle elde edilen seramik ve fayans işlerine denir. Bugünkü Türkistan, Orta Asya ve İran'da

ise, “sertleşmiş Toprak” anlamına gelen ve “Kâşî” diye adlandırılan çini, porselen ve fayansların ilk defâ Çin’den getirilmiş olmasından dolayı, “Çin işi” anlamında ortaya çıkmış bir kelimedir. Çin’de bu sanatın şâheser örneklerini veren büyük ustalar yetişmiştir.

Çinicilik pek eski olup, târih bakımından tâ Asurlular zamânına varan bir doğu sanatıdır. Orta Asya’da Turfan, Aşkar ve Koça bölgelerinde yapılan araştırmalarda, nefis Türk çini ve resimlerinin ele geçirilmiş olması, Türlerin çok eski devirlerde, 8. yüzyıldan önce, bu sanat dalında da ne kadar ileri gitmiş olduklarını göstermektedir.

Orta Asya’dan itibâren asırlar boyu âbideleşen Müslüman-Türk sanat eserlerinin tezyinâtında, Güzel Sanatların çeşitli dallarından faydalanılmış, bu arada çini ve çinicilik sanatının şâheser örnekleri sergilenmiştir.

Türklerde çinicilik: İlk olarak Türkler, Orta Asya’da çini îmâl etmişlerdir. Orta Asya’daki Kâşân şehrinden dolayı çiniye “Kâşî” denildiği bilinmektedir. Kâşân şehrinde yapılan kazılarda bulunan fırın artıkları ve parça çiniler gösteriyor ki, çini, Türkler tarafındn bir sanat olarak değerlendirilmiş ve birbirinden güzel eserler verilmiştir.

Orta Asya’daki Hunlar, Karahanlılar, Uygurlar, Gazneliler çini ve seramik sanatını kitâbelerde ve binâlarda yapı malzemesi olarak kullanmışlardır. Aralarında ihtilaflar olmasına rağmen Türkler genellikle aynı sanat anlayışı ve üslûp içinde yapmışlardır. Mengüçler, Selçuklular, Eratnaoğulları, Germiyanoğulları, Karamanoğulları ile Ramazanoğullarına âit eserlerde teknik ve desen bakımından birçok benzerlikler bunu açıkça meydana koymuştur.

Türk Boyları yapmış oldukları eserlerde cephe kaplanması olarak sırlı tuğlayı kullanmışlardır. İslâmiyet öncesi Türk toplulukları içinde seramik san’atı Göktürklerle berâber Kırgız Türklerinde de görülmektedir. Kırgız seramikleri mâdenî kapkacağın taklididir. Bu seramikler üzerindeki çalışmalar M.S. 1209’da Kırgızlar ile birlikte Moğollarda da son bulur. Türk kavimleri içinde Karluklar özel bir yer tutar. Tek renkli Karluk çini ve seramiklerinde insan ve hayvan figürlerine geniş yer verildiği dokuz ve onuncu yüzyılda görülmüştür. Daha sonra Samanoğullarının elinde İslâmî dekorlar işlenmiştir. Anadolu; Samanoğulları, Abbâsîler, Karahasanlılar, Gazneliler, Fâtımîler ve özellikle Selçuklular devirlerinde çini ve seramik sanatının en çok yapıldığı yer olmuştur. Orta Asya’dan gelen Selçuklular 1037 târihinde Sûriye’yi almakla yeni bir stil geliştirmişlerdir. Selçuklular îmâlâtta birkaç değişiklik yaparak çini mozaik îmâl etmişlerdir. Bunun yanında ayrıca kitâbeler ve pano bordürleri, üçgen, dörtgen ve kabartma çinilerle mezâr kitâbeleri yazmışlardır. Bu îmâlâtta siyah, beyaz, türkuvaz, koyumâvi renklerde yaldız çok kullanılmıştır. Çini merkezleri olarak, Konya, Sivas Tokat en önemlileridir. Osmanlılar döneminde buralar merkez olmaktan çıkıp, yerini İznik ve Kütahya’ya bırakmıştır.

İlk gelişmiş Türk çinisi örnekleri 13. yüzyılda Kılıçarslan’ın Konya’daki sarayında görülmektedir. Selçuklu mozaik çini tekniği ile renkli sır tekniğinin birleşmesi, Osmanlı çinilerine bir başlangıç olmuştur. Bu durum Osmanlılar devrinde renk ve desenlerin artışıyla devâm etti. İznik, Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarında çiniciliğin merkezi olmuştur.

Osmanlı çini sanatının şâhâne üslûbu, Bursa’da Yeşil Câmi ve türbe ile başlar (1421-24). Yine Osmanlı çini sanatının getirdiği ilk büyük yenilik çok renkli sır tekniği olmuştur. Diğer bir yenilik ise sır altı tekniği ile yapılan mâvi-beyaz çinilerdir.

On dört ve on beşinci yüzyılda yapılan en büyük kısmı mâvî ve beyaz renkte olan Kütahya çinileri ile ilk “Haliç çinisi” mâmüllerine, Bursa’da Sultân Mustafa Türbesi, Yeşil Türbe ve Cem Sultân Türbesi ile Edirne’de İkinci Murad Câmiinde rastlanır.

On altıncı yüzyılda ise sırlı ve renkli duvar çinilerine rastlanmaktadır. İstanbul’da renkli sır tekniğinde yapılan çinilerin ilk örnekleri, 1522-1523 yılları arasında inşâ edilen Yavuz Sultan Selim Câmii ve Türbesindedir. Bu çeşit çinilerin son şâheserleri, İstanbul Şehzâdebaşı’ndaki Şehzâde Mehmed Türbesini (1548) süslemektedir. Ayrıca Hadice Sultan Türbesi ve Haseki Hürrem Sultan Medresesinin duvar çinileri bunlardandır.

1550’li yıllardan sonra renkli çini tekniği terkedilmiş ve çini sanatında sıraltı tekniği hâkim olmuştur. İkinci ve en büyük üslûbtaki çiniler, ilk olarak Süleymâniye Câmiinin (1557) kıble duvarını süslemekte kullanılmıştır. Yine bu dönemde yapılan Rüstem Paşa Câmiinin (1561) çinilerinde 41 çeşit lüle motifi vardır. Ayrıca çinicilik sanatında bir çığır açan üstün kaliteli bu çiniler, bugün İstanbul’da Kânûnî Sultan Süleymân Türbesi (1566), Sokullu Mehmed Paşa Câmii (1572), Piyâle Paşa Câmii (1574) ile Topkapı Sarayı’ndaki Üçüncü Murâd Han Dâiresinin duvarlarını süslemektedir.

On altıncı yüzyıl, Osmanlı çinicilik sanatının en yüksek seviyeye eriştiği devredir. İznik atölyelerinin büyük bir teknik başarısı olan kabarık parlak mercan kırmızısının çinilerde kullanılması bu zamanda

gerçekleşti. Fîrûze, mâvi, koyu bir tatlı yeşil, kırmızı, açık lâcivert, beyaz ve bâzan görülen siyah olarak yedi rengin bu çinilerde sır altına tatbiki, dünyâ çini sanatında benzeri görülmemiş bir teknik gelişmedir. Bu devir çinilerinde kullanılan motiflerde, karanfil, sümbül, lâle, şakâyık, nar çiçeği, bahar yâni çiçek, açmış erik ve kiraz dalları ile, artık tamâmiyle tabiî örnekler hâkimdir. Hançer gibi kıvrılan iri yeşil yapraklar, çiçeklerin arasını doldurmaktadır. 1600 târihinde yapılan Sultan Üçüncü Murad türbesiyle bu büyük üslûbun devri de kapanır.

İstanbul'da Tekfur Sarayında 1725'ten sonra bir çini atölyesi kurulmuş ve Sultan Ahmed Çeşmesi ile Hekimoğlu Ali Paşa Câmii bu çinilerle süslenmiştir. Fakat bu atölyenin de ömrü uzun olmamıştır. Sâdece Kütahya atölyeleri günümüze kadar varlığını devâm ettirebilmiştir.

İslâm seramiklerinin önemli bir merkezi 833-884 târihlerinde kurulan Samarra şehridir. Perdah tekniği ile yapılan ilk seramikler, Samarra'da ortaya çıkmıştır. Plaka çini yapımı ilk defâ burada gerçekleştirilmiştir. İslâm seramik sanatının çok çeşitli kalite ve formda zengin örneklerini Selçuklularda fîrûze, yeşil, kobalt, mâvisi, kahverengi, renkli ve transperent sırlı örnekler çok bol bir şekilde görülmektedir. Anadolu seramikleri arasında İslâm seramik sanatının geleneksel kırmızı hamurlu gevşek hamur yapısında vazo, sürâhî, kâse ve büyük küpler yapıldığı görülür.

Ne yazık ki, bu çok değerli güzel sanat dalı 17. yüzyıl başından itibâren, gerilemeye, sonra da sönmeye yüz tutmuş ve çini yapımevleri peşpeşe kapanmıştır.

Muhteşem devirler yaşayan Türk çinicilik sanatı, eski gücünden çok şey kaybetmiş olmasına rağmen, bugün de hayâtiyetini sürdürme gayreti içerisindedir.

Günümüzde çinicilik Kütahya başta olmak üzere Çanakkale, İzmit, İstanbul gibi illerimizde yapılmaktadır. Artık iptidâî usüller yavaş yavaş bırakılarak teknolojiden faydalanılmaktadır. Ayrıca Kütahya'da Türk-Alman işbirliği ile "Çini-Koop" adı altında bir tesis kurulmuştur. 1980 yılında temeli atılıp, 1982 yılında faâliyete geçen tesiste modern cihazlar ve laboratuvar bulunmaktadır. Yılda ortalama 1000 ton çini çamuru, 160 ton sırça, 6 ton boya, ayrıca günlük kapasitesi 7200-7500 civârında olan tam otomatik karopresi (plâka çini) üretilmektedir. Bunlardan ayrı olarak Anadolu Üniversitesine bağlı Meslek Yüksek Okulunda Seramik Bölümü açılmıştır. Beş aylık çini kursları açılarak yeni yetişen elemanların ve çinicilerin daha da bilgili olmaları sağlanmakta, böylece çini ve seramikçiliğin gelişmesine çalışılmaktadır. Kütahya' da bulunan bir çini atölyesi ihrâcâta dönük iş yapmakta, talep çokluğundan piyasaya mal yetiştirememektedir.

Çini yapımı hazırlanışı: Çini yapmak için ilk önce çini hamuru elde etmek gerekmektedir. Çini çamuru: Kaolin, tebeşir, kil-maya karıştırılarak hazırlanır. Ögütmek için değirmenlere verilir. Motor veya kol kuvveti ile sulu değirmenlerde iyice çalkalanırlar. Mâyi, pütürsüz hâle gelince ince bakır tel elekten süzülerek alınır. Daha sonra bez elekten geçirilir. Çini çamuru burada koyu boza kıvâmında olur. Bu çamurun bir kısmı döküm atölyelerine gönderilerek burada kullanılırlar. Bir kısmı çinici tornasına (çark) göndermek için süspansiyon haldeki çamurun içine kuru alçı, tuğla parçaları atılır veya alçı tencerelerine konarak nemi büyük ölçüde düşürülür. Günümüzde bu işlem "Filter Pres" denilen makina tekniğinden faydalanılmakta ve çini çamuru istenilen nemde çıkarılmaktadır. İşlenecek hâle gelen çini çamuru Çark, Kalıp, Pres atölyesine gönderilir. Çark atölyesinde ustalar yılların verdiği alışkanlık ve mahâretle çamura istedikleri şekli verirler. Burada her şey ustanın tecrübesinde ve ustalığındadır. Kalıp atölyesine gelen çini çamurları belirli kalıplar üzerine bastırılarak yayılır. Kalıp uçları dönen kalıba yaklaştırılarak şekil verdirilir. Pres atölyesine gidecek olanlar kurutma tünellerinden geçirilerek veya dışarıda bırakılarak kurutulurlar. Kuruyan çini çamuru kuru öğütücülere gönderilerek burada tekrar öğütülürler. Öğütülen hammadde nemlendirilerek hidrolik preslerde sıkıştırılıp basılarak plâka çini elde edilir. Daha beyaz ve çini yüzeyinin düzgün olması için astar çekilir. Bu işlem püskürtme tabancası veya fırça ile tatbik edilir. Astar çekildikten sonra kurutularak "birinci bisküvi pişirimi" denen fırınlamadan geçirilir. Bu fırınlama 930-950°C'de gerçekleştirilir.

Fırından alınan çini ve seramiklerin bozuk ve çatlağı ayrılarak kalan parçaların tozdan arındırılması için temiz sert bir fırça ile fırçalanır ve kurutulur. Temizlenen parçalar üzerinde süsleme yapılacak ise; istenen motif ve kompozisyonlar ince kâğıt üzerine çizilerek buralar bir iğne vâsıtasıyle delinir. Mâmülün üzerine konarak odun kömür tozu sürülür. Kömür tozu ile belirlenen yerler siyah boya ile çizilir. Çizme işlemini yapan fırça, özel olarak merkep kılından yapılır. Renklenecek yerler mâdenî boyalar ile boyanarak **sırlama** ünitesine gönderilir. Sırça ile iyice kaplanan çini ve seramikler 950°C'de fırında ısıtılır. Ateşhâne kısmında, sıcaklık 1200-1250 °C civârında bulunur. Fırındaki özel rafların üzerine konan çinilerin olup olmadığını anlamak için çeşni deliği denilen özel deliklerden bakılır. Fırından çıkarılan çinilerin bozukları ayrılarak diğerleri ambalajlanır ve satışa sunulur.

ÇİNİLİ CÂMİ;

Üsküdar Nuhkuyusu Caddesi Çinili Mescid Sokağındaki câmi. İki avlu kapısı olan câminin, kuzey

kapısının üstünde şâir Fevzî'nin on iki mısralık târih manzumesi vardır.

Câmi, mektep, çeşme, sebil, hamam ve dâr-ül-kurrâdan meydana gelen külliye, Sultan Birinci Ahmed Hanın zevcesi, Dördüncü Murad Hanın ve Sultan İbrâhim'in vâlidesi Kösem Mahpeyker Vâlide Sultan tarafından, 1640-41'de yaptırılmıştır. Mîmârı, diplomatlığı ile de meşhur olan Kâsım Ağadır.

Câminin avlusunda sekiz sütunlu bir kubbenin altında mermer şebekeli şadırvan bulunmaktadır. Üç tarafını yirmi mermer sütunlu bir saçak örtmektedir. Muntazam kesme taşla yapılan câminin minâresinin şerefe altında akant yapraklarından süsler mevcuttur. Birkaç basamakla çıkılan son cemâat yeri çinilerle kaplıdır. Ancak bunların çoğu alınmış ve yerlerine başka başka çiniler oturtulmuştur.

Câmi kapısının üstünde iki satır hâlinde sülüs yazı ile şâir Himmet'in târih manzûmesi vardır. Câmi tek ve sağır kubbelidir. İçi, kubbe kasnağına kadar, Sinan Mektebi devrinin muhteşem çinileriyle kaplıdır. Milletlerarası süsleme târihinde önemli bir yer alan câminin çinileri incelendiğinde, Osmanlı Türklerinin ilk çinicilik devrinin, 16. yüzyılın ilk yarısına kadar devâm ettiği ve ikinci yarısından sonra renk ve desen bakımından büyük bir tekâmüle eriştiği görülür. Bu câmideki çinilerde beyaz, siyah, kırmızı renklerde, karanfil, lâle, gül, erik çiçeği ve papatyaların ahenkli birleşmesi göze çarpar.

Taş işçiliğinin bütün inceliklerini toplayan minberin külâhı Kadırga'daki Sokullu Câmiinde olduğu gibi tamâmen çini ile kaplıdır Câminin çöken son cemâat yeri ile medresesinin tâmiri sırasında, büyük gelen çerçeveleri yerine oturtmak için pencere altında dolaşan, muhteşem çini pano, keser darbesiyle parçalanmıştır.

Mihrabın içi tamâmen çini kaplıydı. Mihrapta, sağındaki çini yazılardan "besmele" yazılı olanı tamâmen, mihrabın solundaki sıradan da iki parça vaktiyle çalınmıştır. Pencere kapakları üzerinde Kasîde-i Bürde yazılıdır.

ÇİNİLİ KÖŞK;

İstanbul'un Sarayburnu'nda Topkapı Sarayı çevresi içinde, Arkeoloji Müzesi karşısında bulunan Fâtih devrinden kalan önemli bir yapı. Sırça Köşk, Sırça Saray olarak da tanınan, 1473 yılında yapılmış olan bu köşk, köşegenvâri plânlı, eyvanlı, hareketli örtü sistemine sâhip bulunan bir yapıdır. Yapıdaki zengin çini ile bezemeler, Fâtih devrinde bu işe verilen önemi göstermektedir.

Şüphesiz Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı devrinde yapılan bütün köşk ve sarayların hepsi bu sınırlar içinde kalmıyor. Yıkılmış olanların dışında, belirli bir oranda varlıklarını koruyan örnekler de bulunmaktadır. Özellikle Alanya ve çevresinde karşımıza çıkan köşkler bu durumu isbatlamaktadır.

Dursun Bey, Çinili köşk için; "Tavr-ı Ekâsire üzre bir sırça sarây-ı can- feza..." târifini kullanmıştır; yâni, Kisrâlar tarzına uygun bir sırçalı, çinili saraydır, der. Kisrâ Tarzı tâbirinden herhâlde Bağdat yakınında Selman Pâk'ta olan adıyla sanıyla Tâk-ı Kisrâ'yı kasdetmiş olsa gerektir. Kisrâ adı da Sâsânilere kadar olan İran hükümdarlarına verilir. Onların yapıları içinde tonozlu, eyvanlı olan yalnız bu olduğundan, mevzûbahis ettiği odur. Tâk-ı Kisrâ pek kocaman büyük tonozlu, çok katlı bir saraydır.

Çinili Köşkte de eyvan vardır. Fakat insan ölçüsünden az derin ve zariftir. Köşkün dört iç eyvanı ve bunları birleştiren tek bir kubbesi, köşelerde dört, mihverde bir olmak üzere beş odası vardır. Odaların geride olan ikisi daha basit tutumlu, hizmete mahsus yerlerdir. Birisinde bodruma inen merdiven vardır. Asıl odalar önde olan üç tânedir. Bunlar birbirinden çok başka renk ve şekillerde, bir kısmı yaldızlı hârikulâde çinilerle kaplıdır. Orta odanın kubbesinin ve köşeliklerinin alçı tezyinâtı emsalsizdir. Binâ Eski Eser Müzesi yapıldığı zaman ara duvar sökülmüş, iki taraf birleşmiştir. Son tâmirde bu duvar ihyâ edilmiş olmakla berâber, dış eyvanı örten camekân yerinde bırakılmıştır. Bütün eyvanlar gibi, açıkta olanlar da çini kaplıdır.

Bodrumun yalnız Gülhâne Parkı tarafı açıktır. Üç tarafı toprağa gömülüdür. Bu sebeple üç tarafa boş dehlizler yapılarak su ve rutûbete karşı odalar muhâfaza altına alınmışdır. Köşkün giriş cephesinde dar bir ara katı çıkarılmıştır. Binânın üstü aslında taraçadır. İçlerde olduğu gibi, revak cephesi ve eyvan, nefis çinilerle kaplıdır. Bu kısmın çinileri daha ziyâde kesme mozayiktir; içdekiler levha hâlindedir.

Çinili Köşk tam bir zevk ve safâ mekânı olup, dört evyanlı Türk plânında, nev'i şahsına münhasır bir yapıdır. Noksansız bir Osmanlı Türk zevkini temsil eder. İleride İran'ın Safevî köşklerinde misâl teşkil etmiş ve çini kaplamada da mozayik usûlünün tatbik edildiği son binâ bu olmuştur.

ÇİNKO;

Alm. *Zink (n),* **Fr.** *Zinc (m),* **İng.** *Zinc.* Gümüş gibi beyaz renkte olan metalik bir element.

Târihi

Çinko hakkındaki doğru bilgiler ancak son 200 yılda öğrenilmiştir. Bunun sebebi çinkonun çok aktif bir element oluşu ve bunun sonucu olarak filizlerinin metabolik bir hâle dönüştürülmesindeki zorluklardır. Çinko 2000 yıl önceleri bile Romalılar ve bâzı Ortadoğu ile Uzakdoğu medeniyetleri tarafından pirincin (sarı) bir bileşimi olarak kullanılmıştır. Ancak çok uzun yıllar sonra bunun ayrı bir metal olduğu tesbit edildi. Philippus Aurealus Paracelsus (1493-1541) kurşun-gümüş eritme fırınlarında üretilen bir maddeyi sahte bakır addederek çinko (zinc) ismini verdi. 1721'de Alman Johann Friedrich Henckel (1679-1744) çinkoyu ayırdı. Böylece batı dünyâsı bu târihi, çinkonun keşfi târihi olarak kabul etti. Elementel çinko 3000 yıldan önce Çin ve muhtemelen Hindistan'da kullanılmıştır. Yine şüphesiz bâzı doğu kaynaklı işleme bilgileri İngiltere'ye ulaşmış ve 1740'ta Wiliam Champion, Bristol'da çinkoyu eritmeye başlamıştı. Mamafih ancak 1907'de ilk başarılı operasyon Belçika'da yapıldı. Çinko ilk olarak Amerika Birleşik Devletlerinde 1935 yılında New Jersey cevherinden üretildi.

Özellikleri: Kimyâda Zn sembolüyle gösterilen çinko, periyodik sistemin IIB elementlerindendir. Bileşiklerinde +2 değerliklidir. Atom numarası 30, atom ağırlığı 65.37, yoğunluğu 7.133 gr/cm^3, erime noktası 419.5 °C, kaynama noktası 906 °C, spesifik ısısı 0.092 cal/gr/derece'dir. İzotopları ^{64}Zn (%50.9), ^{66}Zn (% 27.3), ^{67}Zn (%13.9), ^{68}Zn (% 17.4) ^{70}Zn (% 0.5)dir. Oda sıcaklığında ihtivâ ettiği demire bağlı olarak büküm işleri için kırılgandır. Biraz yüksek sıcaklıkta işlenebilirliği çok iyidir. Çinko aktif olduğu için asid ve kuvvetli bazlarla reaksiyon verir. Anfoter metaldir.

$Zn+H_2SO_4 \varnothing ZnSO_4+H_2$

$Zn+2Na\,OH \varnothing Na_2ZnO_2+H_2$

Kendisinden pasif olan metal tuzlarında çözünür, iyonu serbest hâle geçer. Çinko oda sıcaklığında havadan pek etkilenmez. Fakat 225 °C'nin üstünde oksidasyonu hızlıdır. Rutûbetli havada oksitlendiğinde üzerinde filim tabakası hâlinde bazik karbonat ($ZnCO_3Zn\,(OH)_2$) meydana gelir ki, bunun koruyucu özelliği çinkonun çürümesini önler.

Tabiatta bulunuşu: Yer kabuğunun tahmînî olarak % 0.013'ünü teşkil eden çinko tabiatta çok dağılmış olarak bulunur. Volkanik kayaların hemen hemen hepsinde bulunur. Tabiatta serbest halde bulunmayan çinkonun en önemli minerali çinko blendi denilen sfalerettir. (Zn S) çinko metalinin en az % 90'ı bu mineralden elde edilir. Diğer mineralleri çinko sülfat (gaslârıt) ($Zn\,SO_4.\,7H_2\,O$), çinko spatı (kalamin), ($Zn\,CO_3$) (Buna simitsonit de denir). Willemit ($Zn_2\,SiO_4$), franlinit (Fe, Zn, Mn) $(Fe\,Mn)_2O_4$ zinkit (ZnO)tir. Çinko minerallerinin en bol bulunduğu memleketler Amerika, Polonya, Rusya, Belçika ve Fransa'dır.

Elde edilişi: Mineralleri çinkoca fakir olduğundan önce zenginleştirme işlemi yapılır. Zenginleştirme işlemi genellikle flatasyon (yüzdürme) şeklinde olur. Zenginleşen cevher kavurma işlemine tâbi tutulur. Bu işlemde çinko oksit ve çinko sulfat meydana gelir. Kavurmadan sonra indirgeme işlemi yapılır.

1. Karbon ile olan indirgeme:

2. $ZnO + C \varnothing 2Zn + CO_2\varnothing$

2. Elektroliz ile indirgeme: ZnO (çinko oksit) sulfat asidi ile reaksiyona sokulur ve çinko sulfat çözeltisi meydana gelir ki, bu da elektrolize tâbi tutulur. Katotta saf çinko metali elde edilir. Karbon ile olan indirgemede ele geçen çinko % 98-98.5 saflıktadır. Eloktroliz ile ele geçen çinko ise % 99 saflıktadır.

Bileşikleri: Çinkonun tuzlarının çoğu suda çözünür. Çinkonun, karbonatı, sülfürü, fosfatı, silikatı ve oksalatı çok az veya hiç çözünmez.

Çinko asetat: Çinko oksidin asetik asit ile muâmelesinden elde edilir. Formülü $Zn(CH_3COO)_2$ olup, boyacılıkta mordan olarak % 1-4'lük çözeltileri deri mukoza hastalıklarının tedâvîsinde ve porselen üzerinde sır yapmakta kullanılır.

Çinko oksit (ZnO)**:** Suda çözünmez. Beyaz olup, sıcakta sarı renk gösterir. Asit ve bazda çözünür. Kauçuk endüstrisinde, pigmentlerin elde edilmesinde, seramik yapımında ve tıpta merhem yapımında kullanılır.

Çinko klorür ($Zn\,Cl_2$)**:** Susuz halde elde edilmesi oldukça güçtür. Çinko metali ile kuru klor gazının veya çinko sülfat ile sodyum klorür karışımının ısıtılması ile elde edilir. Çok kolay olarak, metalik çinkonun hidroklorik asitte çözünmesiyle elde edilir.

Çinko klorür koku giderici ve mikrop öldürücü (dezenfektan) olarak kullanılır. Fenol veya kromatlarla galvaniz yapımında amonyum klorür ile berâber lehimcilikte kullanılır. Aktif kömür elde edilmesinde, ateşe dayanıklı eşyâ yapımında, dişçi alçılarının yapımında, parşömen kâğıt îmâlinde, tekstil

boyacılığında mordan olarak, merserize pamuk elde edilmesinde, kauçuk vulkanizasyonunda, pil yapımında, mantar öldürmede ve rafinasyonunda kullanılır.

Çinko sülfür (ZnS)**:** Tabiatta sfalerit ve vurtzit hâlinde bulunur. Çinko tuzlarının alkali sülfürlerle veya hidrojen sülfürlerle (H_2S) reaksiyonundan sentetik olarak elde edilir. Mineral asitlerinde çözünür, fakat asetik asitte çözünmez. Nemli havada sülfat hâline dönüşür. Çinko sülfür beyaz pigment olarak kullanılır. Bakır gibi yabancı maddelerin eser miktarı ile luminesans olayını meydana getirir. Bundan dolayı televizyon ekranlarında X ışınları ekranlarında ve karanlıkta gözüksün diye saat ibrelerinin ve rakamlarının boyanmasında kullanılır. Çinko sülfür, baryum sülfat ile litopon denilen pigmentleri meydana getirir.

Çinko sülfat ($ZnSO_4$ $7H_2O$)**:** Buna beyaz vitriol veya çinko vitriolü de denir. Metalik çinkonun seyreltik sülfat asidinde çözünmesiyle elde edilir. Ayrıca teknikte, kavrulmuş çinko filizlerinin sülfat asidinde çözünmesiyle elde edilir. Çözünmeyen diğer metaller süzülerek ayrılır. Süzüntü olarak geçen çinko sülfat çözeltisi buharlaştırılır ve kristal (billur) hâlinde elde edilir. Çinko sülfat sun'î elyaf yapımında, galvanoplastide, zirâatte (bilhassa turunçgillerde) ağaç muhâfazasında ve tekstil sanâyiinde mordan olarak, kauçukta, boya ve cilâda kullanılır.

Çinko karbonat (Zn CO_3)**:** Tabiatta bulunan çinko karbonata kalamin denir. Çinko sülfat çözeltisinin sodyum karbonat ile muâmelesinden elde edildiği gibi, tâze hazırlanmış çinko hidroksidin, aşırı karbondioksit ile reaksiyonundan da elde edilir. Bazik çinko karbonat porselen îmâlinde, ısıtılıp çinko okside döndürüldükten sonra pigment olarak kullanılır.

Alaşımları: Çinko birçok alaşımlarda ikinci dereceden alaşımı meydana getirir. Al-Zn, Cd-Zn, Cu-Zn alaşımları pirinçler, Fe-Zn galvaniz alaşımlarıdır. Alaşımda, çinkonun esas olduğu alaşımlar döküme uygundur. Fiyatı ve döküm masrafı azdır. Ayrıca kalıba intibâkı iyi olduğu için sonradan bir mekanik işleme lüzum olmaz. Erime noktasının düşük olması da döküm için bir avantajdır. Çinkoya alüminyum ilâvesi kuvvet ve işlenebilme kâbiliyetini arttırır. Az miktarda magnezyum ilâvesi de dökümün sâbit olmasını sağlar. Ayrıca bakır miktarının değişmesi alaşıma sertlik ve kuvvet kazandırır.

Bu alaşımın A.S.T.M'ye göre yüzdesi şöyledir: Bakır 0.15, alüminyum 3.5-4.3, magnezyum 0.03-0.8, demir 0.1, kurşun 0.07, kadmiyum 0.005, kalay 0.005, çinko yaklaşık 96'dır. Bir de çamur hâlinde dökülen alaşımlar vardır ki, bunlar çok kullanılmaktadır. Bunlar % 94.5 çinko, % 5.5 alüminyum ve % 95 çinko, % 4.75 alüminyum, % 0.25 bakır ihtivâ edebilirler. Birincisinde alüminyum miktarının azalmaması gerekir. Döküme uygun olan, ince levhalar elde edilebilen ve uçak endüstrisinde kullanılan alaşım da % 3.5-5 alüminyum, % 4 Cu, % 1 mağnezyum, gerisi çinko olandır.

Kullanılışı: Çinko geniş ölçüde demir ve çelik yüzeyini korozyona karşı korumak için kullanılır. Yüzey kaplama elektroliz yoluyla veya sıvı çinkoyu püskürtmek sûretiyle yapılır. Dünyâ çinko üretiminin % 42'si yüzey kaplama, % 32'si kalıpçılıkta % 16'sı pirinç alaşımı üretiminde ve % 10'u saf olarak kullanılmaktadır.

Birçoğu antiseptik, astringent, tahriş edici, kostik veya toksik olan muhtelif çinko tuzları tıpta kullanılmaktadır. Daha az tahriş edici tuzları kusturucu olarak kullanılmaktadır. Vücuda alınan çinko tuzları ancak doktor tavsiyesine göre kullanılmalıdır. Ya alkolik veya sulu çözeltilerde hazırlanan çinko tuzları göz, kulak, yara ve ülser yıkamalarında kullanılır. Bu maksatla hazırlanan çözeltiler %1'e kadar konsantrasyonlarda olur. Merhem ve pudralar çinko oksit veya çinko stearattan hazırlanır.

Çinko kezâ bâzı terapetik âmillerde veya onların hazırlanmalarında, meselâ diabetikler için insulin terapisinde kullanılır.

1980-1987 yılları arasında Türkiye'deki çinko cevherlerinin işlenme istatistikleri:

Sene	**Üretim (Ton)**
1980	43.050
1981	55.007
1982	47.528
1983	50.000
1984	90.000
1985	81.000
1986	87.000

1987 ..... 115.000

1988 ..... 101.575

Dünyâda ise:

1983 ..... 6.119 milyon ton

1984 ..... 6.410 milyon ton

1985 ..... 6.506 milyon ton

1986 ..... 7.048 milyon ton

1987 ..... 7.183 milyon ton

1988 ..... 7.229 milyon ton

1989 .....7.122.5 milyon ton

ÇİRİŞOTU (Asphodelus fistulosus);

Alm. *Affodill (m),* **Fr.** *Asphodele (m),* **İng.** *Asphodel.* **Familyası:** Zambakgiller (Liliaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Batı ve Güney Anadolu.

Akdeniz çevresi memleketlerinde yetişen 30-80 cm boyunda, beyaz çiçekli, parmak şeklinde ve demet hâlinde etli yumruları olan çok senelik otsu bir bitki. Yapraklar tabanda toplanmış, uzun şeritsidir ve orta damar boyunca oluk şeklinde katlıdır. Çiçek durumu bir bileşik salkımdır.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısmı toprak altındaki yumrularıdır. İnülin yönünden zengindir. Kökler kurutulup un şekline getirilir, çiriş adı altında özellikle ayakkabı yapımında yapıştırıcı olarak kullanılır.

ÇİROZ (Scomber scomber);

Alm. *Sehr kleine Makrele.* **Fr.** *Mequereau bâtard sale au soleil,* **İng.** *Salted and dried mackerel.* Yumurtasını atarak zayıflamış olan uskumru balığına ve bunun yenmek için kurutulmuşuna verilen ad. Nisandan 13 Hazirana kadar olan dönemde tutulur. Eti kurutularak satılır. Her bin balık için 15 kilo tuz hesaplanarak 8- 10 saat fıçılarda tuza yatırılır, ardından solungaç ve iç organları temizlenerek atılır. Kuyruklarından sicimlere dizilip 5-6 saat da deniz suyunda bekletildikten sonra asılarak kurumaya bırakılır. İyi havalarda 5 günde, anormal durumlarda 15 günde kurur. Erken kuruyanları makbuldur. Tabak içinde sirke ve zeytinyağı ile ıslatılıp üzerine dereotu doğranarak hazırlanan "çiroz salatası" sevenler tarafından çok aranır. (Bkz. Uskumru)

ÇİTA (Acinonyx jubatus);

Alm. *Jagdleopard,* **Fr.** *Guepard,* **İng.** *Cheetah.* **Familyası:** Kedigiller (Felidae). **Yaşadığı yerler:** Afrika ve Asya. **Özellikleri:** Küçük kulaklı, siyah benekli, en hızlı koşabilen etçil bir memeli. **Ömrü:** 20-25 yıl. **Çeşitleri:** Yaban ve evcilleri vardır.

Kedigiller âilesinden, saatte 112 km koşabilen en hızlı kara hayvanı. "Gepard" veya "av leopardı" da denir. Afrika'nın Cezâyir'inden Asya'nın Hindistan'ına kadar uzanan bölgede rastlanır. Küçük kulaklı, uzun bacaklı olup, sarımtrak kahverengi postu siyah beneklidir. Bâzan leopar (pars) ile karıştırılır. Leoparda benekler halkalı, çitada ise doludur. Ayrıca çitanın gözlerinin altından çenelerine doğru birer siyah çizgi uzanır. 75 santimetrelik kuyruğu ile berâber 210 cm boyunda, 50 kg ağırlıktadır. Yüksek otlar arasında gizlenerek antilop, ceylan, tavşan gibi memelileri avlar. Avına 112 kilometrelik bir hızla saldırır. Bu hızı 400-500 metre sonra düşmeye başlar. Bu mesâfe içerisinde yakalanmayan avları pençesinden kurtulabilirler. Çita, tırmanamaz ve tırnaklarını kediler gibi pençenin içine çekemez. Ehlileştirilerek, ceylan ve antilop avında başarıyla kullanılır. Hindistan recaları böyle avlara çok meraklıdır. Avcılar çitayı at sırtında tâkip ederler.

Belirli üreme mevsimleri olmayıp, her yıl 95 günlük gebelik döneminden sonra gözleri kapalı 2-4 yavru doğurur. Bunların gözleri iki hafta sonra açılır, postları koyu beneklidir. Genellikle yalnız avlanan çitalar, bâzan âile topluluğu hâlinde de avlanırlar. Postu, kürk için beğenildiğinden sayıları hayli azalmıştır.

ÇİTLEMBİK AĞACI (Celtis australis);

Alm. *Zürgelbaum (m),* **Fr.** *Micocoulier (m),* **İng.** *Nettle-tree.* **Familyası:** Karaağaçgiller (Ulmaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Kuzey, Batı ve Güney Anadolu.

Mart-nisan aylarında çiçek açan, 2-25 metre yükseklikte, kışın yapraklarını döken, bir evcikli, rüzgârlarda tozlaşan bir ağaç. Esmer renkteki gövde, düzgün bir kabuğa mâlik olup, genç dalları ince ve bükülebilme kâbiliyetinde olduğundan aşağı doğru sarkmaktadır. Gövde üzerinde sarmal durumda bulunan, oldukça uzun bir sapa sâhiptir. Yaprakların üst yüzüne göre daha açık yeşil olan alt yüzlerinde tüyler bulunmaktadır. Yeşilimsi sarı renkteki uzun saplı çiçekler ya erdişidir, tek olarak bulunurlar veya dişi organın gelişmeden kalması sonucu erkek eşeylidir ve yalancı şemsiye tipinde çiçek durumları teşkil ederler. Çiçekler tomurcuk hâlindeyken kiremit gibi birbirini örten, oval biçiminde dip taraflarında bitişik, tüylü 5-6 tâne taç yaprağı ile örtülmüştür. Meyveler olgunlaştıkça uzun saplı, nohut büyüklüğünde az etli, siyahımsı kahverenginde eriksi meyveler meydana getirir.

Kullanıldığı yerler: Parklarda süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir. Esnek ve dayanıklı olan odunu kıymetlidir. Tatlı olan meyveleri yenildiği gibi, yaprakları hayvanlara yem olarak verilmektedir.

ÇİTSARMAŞIĞI (Convolvulus sepium);

Alm. *Ackerwinde (f),* **Fr.** *Liseron (m),* **İng.** *Bindweed convolvulus.* **Familyası:** Kahkahaçiçeğigiller (Convolvulaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara ve Karadeniz bölgesi.

Haziran-eylül aylarında çiçek açan, oldukça uzun toprak altı gövdesine sâhip, süt ihtivâ eden, tüysüz, 1-5 m yükseklikte sarılan bir bitki. Köşeli ve ince olan sarılıcı gövde üzerinde sarmal durumda bulunan yaprakları oldukça uzun saplı, kalp biçiminde ve ucu sivridir. Dalların ucunda çiçekler tek tek bulunurlar. Genellikle beyaz, nâdiren pembemsi renkteki taç yaprakları, tomurcuk hâlinde iken burulmuştur. Açtığı zaman çiçeğin aşağı yukarı tam olan yaygın kenarı 5 köşe olup, taç yaprakları çan şeklinde birleşmiştir. Meyveleri 4 tohumlu olup, tohumlar siyahımsı renktedir.

Kullanıldığı yerler: Güzel çiçeklerinden dolayı süs bitkisi olarak yetiştirilir. Kök ve yapraklarının müsil etkisi vardır.

ÇİVİ YAZISI;

Alm. *Keilschrift (f),* **Fr.** *Ecriture (f), coneforme,* **İng.** *Cuneiform script.* Çok eski devirlere âit olan Mezopotamya'daki (Ortadoğudaki) kavimlerin kullandıkları bir çeşit yazı. Yazıların her birisi çiviye benzediği için bu isim verilmiştir.

Yazı karekterleri yarım üçgen, birbirine karşı zıt yönde çizilmiş çizgiler, dikey çivi, yatay çivi, aşağı ve yukarı eğik çivi, köşe çengeli, gibi yazılardır. Soldan sağa doğru yazılır.

Çivi yazısını ilk kullananlar Sümerler olmuştur. Mezopotamya'ya gelip yerleşenler de kullanmıştır. Mezopotamya dışındaki kavimlerin Asurlular, Hititler, İranlılar tarafından da kullanıldığı anlaşılmıştır.

5000 sene önce çivi yazısıyla taşlar üzerine yazılan Hammurabi kânunları günümüze kadar saklanabilmiştir.

ÇİVİT;

Alm. *Wasckblau (n),* **Fr.** *Bleu (m), a linge,* **İng.** *Washing-blue.* Çivit otundan veya indigo ağacının yapraklarından elde edilen mâvi renkli toz bir boyadır. Çamaşırların sarılığını gidermek için, çamaşırları yıkadıktan sonra son durulama suyuna katılır. Genellikle Çin, Yemen ve Hindistan'da yetişen bir bitkidir. Sarı, kırmızı, yeşil olanlarından ise boyacılıkta istifâde edilir. Gök mâvi renklisi çamaşırlarda kullanılır. Bâzı maddeler içine karıştırılarak kumaş boyanır. Hava ile temasta rengini kaybetmez ve suda erimez.

ÇİVİZÂDE HACI MEHMED EFENDİ;

Osmanlılar zamanında yetişen Hanefî mezhebi fıkıh âlimlerinden. On sekizinci Osmanlı Şeyhülislâmıdır. Babası, Kânûnî devri şeyhülislâmlarından Çivizâde Muhyiddîn Mehmed Efendidir. Dedesi Müderris Çivi İlyas Efendi sebebiyle Çivizâde diye meşhur olmuştur. 1530 (H.937) senesinde İstanbul'da doğdu. 1587 (H.995) senesinde İstanbul'da vefât etti.

Aslen Muğla taraflarından olan Çivizâde Mehmed Efendi ilk tahsilini babasından gördü. On üç yaşındayken babasıyla birlikte hac vazifesini yerine getirdi ve Medîne-i münevvereyi ziyâret etti. Hac yolculuğu sırasında bâzı fıkhî metinleri ezberledi ve pekçok âlim ile görüşüp ilimlerinden istifâde etti. Babasının vefâtına kadar onun ilminden istifâde etti. 1547 senesinde babası vefât edince, zamanın ileri gelen âlimlerinden Pervîz Efendi, Taşköprüzâde ve Karasili Hasan efendilerden ayrıca Anadolu Kazaskerliğinden emekli Ma'lül Emir Efendiden ilim öğrendi. Rumeli Kazaskeri Abdurrahmân Efendinin hizmetinde bulundu. Ondan icâzet aldı. Bilâhare onun kızıyla evlendi.

1557 senesinde Kasımpaşa Medresesine, sonra da Süleymâniye Medresesine müderris tâyin edildi.

1569 senesinden îtibâren, Şam, Kahire, Bursa, Edirne ve İstanbul Kâdılıklarında bulundu. Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği vazifelerinde de bulunduktan sonra 1579 senesinde emekliye ayrıldı. İki sene sonra Sadr-ı Ulemâ ve 1581 senesinin son aylarında Şeyhülislâm oldu. Beş sene üç ay altı gün Şeyhülislâmlık makamında bulunduktan sonra 1587 senesinde İstanbul'da vefât etti. Eyyûb Sultan civarında babasının kabrinin yanına defnedildi.

Çivizâde Hacı Mehmed Efendi ömrünü İslâm dînini öğrenip insanlara öğretmeye vakfetmişti. Cömertliği, güzel ahlâkı, Selef-i sâlihine bağlılığı, onlar gibi olmaya çalışması ile tanınırdı. İnsanlara zulüm edenlere hiç müsamaha göstermez, haksızlığa uğrayanların haklarını alıp zulmü ortadan kaldırırdı. Pâdişâha ve Sadrâzama gerekeni çekinmeden söylerdi. Sadrâzamın Şeyhülislâmın ayağına gelmesi hâdisesi ilk defa Çivizâde Hacı Mehmed Efendinin şeyhülislâmlığı zamanında vâki oldu. Sadrâzam Özdemiroğlu Osman Paşanın ilk olarak, Şeyhülislâmı makâmında ziyâret etmesi daha sonraları âdet hâline getirildi. Çivizâde Hacı Mehmed Efendi, fakir, zengin, pâdişâh, vezir, âmir, memur bütün insanların sevgisini kazanmıştı. İnsanlara sık sık nasihat eder, Allahü teâlânın emir ve yasaklarını anlatırdı. Kibir ve gururdan uzak durur, tevâzuyu elden bırakmazdı. Emrinde çalışanlara güzel muâmele eder, onların sıkıntılarını giderirdi.

Pekçok talebe yetiştirmiş olan Çivizâde Hacı Mehmed Efendi, edîb, şâir ve aynı zamanda hattat idi. **El-Eşbâh ven-Nezâir** adlı esere ta'likâtı vardır. Çivizâde Hacı Mehmed Efendi zamanındaki diğer devlet büyükleri gibi birçok hayır eseri yaptırmıştır. Zeyrek yakınlarında bir câmi ve medrese, Kürkçübaşı Süleymân Ağa Câmii yanında bir mescit yaptırmıştır.

ÇİVİZÂDE MUHYİDDÎN EFENDİ;

Osmanlı şeyhülislâmlarının on birincisi. Kânûnî Sultan Süleymân Han devri şeyhülislâmlarındandır. İsmi Muhyiddîn Mehmed'dir. Çivizâde adıyla meşhur oldu. 1467 (H.881) târihinde Menteşe'de (Muğla taraflarında) doğdu. Babası Menteşeli âlim ve hattât Çivi İlyâs Şehid Efendidir. 1547 (H. 954) târihinde İstanbul'da vefât etti.

Çivizâde Muhyiddîn Efendi, tahsil için İstanbul'a gelip, devrin âlim ve fâdıllarından olan Tâcizâde Sa'dî Çelebi, Muhyiddîn Fenârî, Mevlânâ Mehmed Paşa ve Karabâli'den okudu. İlimde olgunlaşıp, yükseldikten sonra sırasıyla Edirne'de Beylerbeyi, Bursa'da Veliyüddîn Efendi oğlu Ahmed Paşa ve Ferhâdiyye Medreselerinde müderrislik yaptı. Sonra İstanbul Mahmûd Paşa Medresesi ile Edirne'de Üç Şerefeli Medreselerinde ilme hizmet etti. Çorlu Medresesi tamamlanıp bu medreseye pâdişâh fermânıyla müderris tâyin oldu. Çorlu Medresesinde müderrisken 1527'de Kâhire (Mısır) kâdılığına tâyin edildi. On yıl kadar bu vazîfede kaldıktan sonra 1537 târihinde Anadolu kazaskerliğine getirildi. 1538 (H.945)de Sa'dî Sa'dullah Efendinin vefâtı üzerine şeyhülislâm oldu.

Çivizâde Muhyiddîn Efendi, fetvâ verirken kendini hatâdan korumak için, fetvâ ve kararları gâyet açık ve vesîkalı yazar ve dört hak mezhebin hükümlerini bildirirdi.

1541 senesinde şeyhülislâmlıktan ayrıldıktan sonra, oğlu ile birlikte hacca gitti. Hac dönüşünde İstanbul'da Sahn-ı Semân Medreseleri müderrisliğine tâyin edildi. Ebüssü'ûd Efendinin şeyhülislâm olması ile boşalan Rumeli Kazaskerliğine getirildi. Bu vazîfedeyken 1547 (H.954)de vefât etti. Eyyûb Sultân civârına defnedildi. Toplam şeyhülislâmlık süresi üç yıl dokuz aydır.

Çivizâde Muhyiddîn Efendi, âlim, fazîletli, kibirden uzak, alçak gönüllü, haramlardan kaçan bir zâttı. Cömert, yüzü nûrlu, hoş sohbet olup, güzel ahlâkı üzerinde toplamıştı. Çoğu vakitlerini ilim ve ibâdetle geçirirdi. Açık sözlü ve âdildi. Zamânının bütün ilimlerinde mütehassıstı. Özellikle fıkıh (İslâm hukûku) ilminde devrinin önde gelen âlimlerindendir.

Eserleri:

1) El-Îsâr fî Hall-il-Muhtâr (Hanefî mezhebi fıkhına dâirdir), **2) Hüsn-ül-Kârî fit-Tecvîd** (Kırâat ve tecvid ilmine dâirdir), **3) Fetâvâ-i Çivizâde, 4) Telvîh** adlı meşhûr fıkıh usûlü kitâbının bir bölümüne olan açıklaması, **5) Mîzân-ül Müddeiyyeyn fî İkâmet-i Beyyineteyn, 6) Risâletün fî Tahrîr-i Da'vâ el-Mülk.**

ÇİY;

Alm. *Tau, (m),* **Fr.** *Rosee (f),* **İng.** *Dew.* Sabah ve akşam, açık havadaki bâzı bitkilerin ve cisimlerin üzerinde çok küçük su damlacıkları hâlinde biriken su buharı. Hava kütlesi içinde belli miktarda nem vardır. Bu nem miktarı sıcaklığa veya basınca bağlı olarak değişiklik gösterir. 10 °C sıcaklıkta ve normal basınçta 1 m^3 hava içindeki su buharı 9,39 gr'dır. Bu miktara havanın doymuş nem miktarı denir. Nem miktarı sıcaklıkla arttığı için bu sıcaklık düşerse (aynı basınç altında) 1 m_3 havada 9,39 gr su buharı bulunamaz. Bir miktar su buharının yoğunlaştığı görülür.

Hava içindeki O_2 molekülleri havanın ısı kaybını çok yavaşlatır. Geceleri toprak havaya göre daha fazla ısı kaybına uğrar. Toprağa değen hava kütlesi yukarılardaki hava kütlesine göre daha düşük sıcaklıktadır. Bu kütlenin taşıyabileceği nem nisbeti düşer. Taşıyamayıp bıraktıkları nem yoğunlaşarak küçük su damlacıkları hâlinde toprak yüzeyi üzerinde kalırlar. Toprak yüzeyinde yoğunlaşan bu su kütleleri çiy'i meydana getirir.

ÇİZGİ;

Alm. *Strich,* **Fr.** *Liqne,* **İng.** *Trait.* Bir noktanın hareketiyle meydana gelen şekil veya iki yüzeyin ara kesiti.

Başlıca üç çeşit çizgi vardır:

1. Doğru çizgi: İki noktadan geçen en kısa çizgi.

2. Kırık çizgi: Bir doğrultuda olmamak üzere doğru parçalarının ucuca eklenmesinden elde edilen çizgi.

3. Eğri çizgi: Doğru ve kırık çizgilere benzemeyen çizgidir.

ÇİZGİ FİLM;

Alm. *Trickfilm,* **Fr.** *Dessin anime (cinema d'animation),* **İng.** *Animated cartoon.* Elle çizilerek yapılan resimlerin, canlandırma metodlarıyla hareketlendirilmesi.

Çin'in ve Türklerin eski gölge oyunlarına dayanan çizgi film, 19. yüzyılın başlarında Fransız Emile Reynaud'un çalışmalarıyla hız kazandı. Emile, "Theatre Optique" adında Paris'te ilk sinema salonunu açtı. 1830 senelerinde, resimleri hareket ediyormuş gibi gösteren bâzı oyuncaklar yapıldı. Bu oyuncaklar, 1832'de Joseph Plateau adlı bir Fransız ve "hayat tekerleği" anlamına gelen Zoetrope'un yapımcısı Pierre Devignes tarafından geliştirildi. 1930 senelerinde ses ve desenin az bir zaman sonra da rengin bulunmasıyla çizgi film bütün dünyâya yayıldı.

İlk çizgi film denemelerini 1908 senesinde Fransız Emile Cohl yaptı. Beyaz bir kâğıt üzerine siyah renkle çizdiği çöpten adamlarını filme aldı. Ancak projeksiyonda negatif film kullanarak siyah fon üstünde hareket eden beyaz figürler elde etti. Bunu, Amerikalı Winson Mclav "Gertie the Trained Dinasaur" adlı filmi tâkib etti. 1913-17 yılları arasında ise, dünyada yeni sanatçılar ve yeni filmler ortaya çıktı. Artık seyirci, çizgi filmi bir eğlence çeşidi olarak görüyordu.

Sesli sinemanın ortaya çıkmasıyla, çizgi filmde yeni bir altın dönem başladı. 1923 senesinde stüdyosunu kuran Walt Disney (1901-1966) "Mickey Mouse-Miki Fare" adlı ilk sesli filmini ve "Donald Duck= Vakvak Kardeş" dizisini ve nihâyet "Snov White and the Seven Dwarfs= Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler" adlı uzun bir çizgi film yaptı. Disney'in hayvan tiplerine insan karakteri vererek, gerçeğe yakın bir biçimde filme hareketlilik kazandırması ve çocukları eğlendiren, güldüren, canlı ve müzikli oyunlar sergilemesi, kısa sürede şöhret bulmasına sebeb oldu. Disney'in bu çalışmalarını, Norman Mc. Laren, Alex Alexieff ve Claire Parkef gibi kimseler yeni tekniklerle tâkib ettiler.

İçinde bulunduğumuz asırda, film yapımı oldukça pahalı olmasına rağmen, yine de bütün dünya ülkelerinde gelişmekte ve yayılmaktadır.

Çeşitli gösteriler ve yarışmalar yapılmakta, üniversitelerde ve okullarda film ile ilgili dersler konmaktadır. Çizgi film, artık eğlendirici olmaktan ziyâde, çeşitli tanıtım vâsıtası ve reklâm görevi yapmaktadır. Bu konuda dergi ve kitaplar yayınlanmakta, okullarda eğitici filmler, propaganda filmleri yapılmaktadır.

Türkiye'de sinema sanatının gelişmesiyle birlikte, çizgi filmde de yeni bir gelişme göze çarpıyor. İstanbul Reklâm Ajansı, değişik bir takım çizgi film hazırlatmak için, bâzı karikatür sanatçılarını kadrosuna alarak çalışmalarına başladı. Hazırladıkları bâzı çizgi filmler çok basit olmasına rağmen, büyük ilgi gördü. Bu ajans, yurt dışından bâzı sanatçıların getirdiği yeni teknikleri alarak, çalışmalarına hız verdi. Bu arada Radar Reklâm bir animasyon bölümü açarken Ali Ulvi de bâzı ressamlarla Kare Reklâm ismini verdikleri yeni bir stüdyo kurdular. Stüdyo Çizgi, yeni film çalışmalarına başlarken, öte yandan Ferruh Doğan ve Oğuz Aral gibi isimler, Canlı Karikatür adını verdikleri bir stüdyo kurarak "Koca Yusuf" ve "Direklerarası" filmlerini çizdi. Bütün bu stüdyolar, reklâm filmlerini hazırlamak maksadıyla kurulmuştur. Yer yer başarılı olan stüdyolardan, bir kısmı zamanla dağıldı.

Çizgi film, çok sabır ve titizlik gerektiren bir sanattır. Zîrâ birkaç dakikalık bir film gösterisi yapmak için, binlerce resim çizmek gerekir. Yapımının zorluğuna rağmen herkes tarafından televizyonda ilgiyle seyredilmektedir. Bu ilgi üzerine TRT, yabancı kaynaklı çizgi filmler getirmeye başladı. Bu arada kendi sanatçılarımıza yerli çizgi film hazırlatma çalışmaları başlatılmakla beraber yetersiz kalmaktadır.

1987'den sonra Kültür Bakanlığının kendi kahramanlarımızı çizgi film yaptırma çalışmaları, devâm etmekte, yeni bir takım stüdyolar açılmaktadır. Türkiye'de ilk defâ büyük bir kuruluş kendi adına kendi millî konularını işleyecek bir çizgi film atölyesi kurdu. Türkiye Gazetesi Radyo Televizyonunun bir ünitesi olarak vazîfeye başlayan TGRT Animasyon "Abdullah" isminde 15'lik deneme filminden sonra "Deli Balta", "Kemankeş-Dayıbey" çizgi filmini de tamamlayarak bu sâhada bir boşluğu doldurmaya aday olduğunu isbatladı.

Canlandırma teknikleri: Çizgi film sanatçıları, kendi sanatlarıyla ilgili her şeyi sahalarında kullanmışlardır. Çok çeşitli teknikler uygulamış ve zamanla bu durum değişik türlerde devam etmiştir. Kullanılan malzemeye göre, canlandırma örnekleri de değişmiştir. Çizgi film, özel ışıklı animasyon masalarında tasarlanıp çizilir. Çizimde selüloit yapraklar kullanılır. Selüloitin saydamlığı çizimi kolaylaştırmaktadır.

Çizgi filmin en bilinen tekniği "Celanimation" tekniğidir. İkinci bir çizgi film tekniği, asetat kullanmadan doğrudan kâğıtlara çizilip boyayarak hazırlanan "Paper Animation" tekniğidir. Bunlardan başka; Simplified Cel System, üç boyutlu bir teknik olan Kukla filmler, Clay Animation, Object Animation= Nesnelerle yapılan animasyon, Kolaj (Collage) ve Kinestasis ile bizdeki Karagöz oyununu andıran Kesme Animasyon (Cut Dut) ve Silüet Animasyon, Kum Tekniği, Time-Lapse Animation, Cameraless Animation, Computer Animation, Pixilation, Rotoscoping ve Pın Screen teknikleri mevcuttur.

Çizgi filmde araç ve gereç olarak; çeşitli kalemler, boyalar, standart delikli kâğıt, pim ve zımba, asetat, ışıklı masa, kamera ve kadraj (çerçeve) kullanılır.

1970'li yıllardan başlayarak 1980 ve sonrasında bilgisayar ve video âletlerinin gelişmesi, çizgi film için yeni bir imkân getirmiştir. Bütün dünyâda çizgi film yapımı yeni metodlarla hızla artmaktadır.

Çizgi filmin safhaları:

1. Sinopsis: Senaryonun ana teması doğrultusunda, senarist ve yönetmen tarafından hazırlanır.

2. Story-board (Resimli senaryo): Yönetmenin düşündüğü çizgi film sahneleridir.

3. Timing (Zamanlama): Plânlanan sahnelerin süresinin tesbitidir.

4. Fon müziği: Filmin atmosferine ve ritmine göre besteci tarafından hazırlanır.

5. Lay-out: Yönetmen veya vazifelendireceği bir yardımcı tarafından story- board'a uygun olarak dekor ve tiplerin son şeklini almasıdır.

6. Animasyon (hareketlendirme): Story board'daki hareketli sahneler animatörler tarafından gerçekleştirilir.

Bir sâniyelik çizgi film elde edebilmek için 24 kare resim çizmek lâzımdır. Gözümüzün görme özelliğinden faydalanarak daha az resimle (24 kare yerine 12 kare çekim yapılmaktadır).

7. Dekorlar: Bacg-round Story-board'daki sahnelerin geri plânları, hâdiselerin geçeceği yer ve mekanlar, Bacg-roundcular tarafından çizilir.

8. Kopya ve renklendirme: Animatörlerce hazırlanan hareketli figürler, çini mürekkeple veya fotokopi ile asetat'a kopye edilir. Renklendirmeciler tarafından boyanır.

9. Görüntüleme: Çizgi filmi meydana getiren şahıslar ve hâdiseler geçeceği mekanlar, çekim plânına göre tek kare çekim yapılabilecek bir kamera yardımıyla 8 mm-16 mm-35 mm veya video olarak görüntülenir.

10. Kurgu: Görüntü, ses, gürültü, müzik, Story-board'a göre yerlerine konur.

11. Eşleme: Değişik seslerin sahnelerdeki dozlarının ayarlanması.

12. Laboratuar: Çekim video dışında film olarak yapılmışsa, negatiflerden pozitif filmler elde etme.

ÇİZGİ ROMAN;

Alm. *Comics,* **Fr.** *Bande dessinee,* **İng.** *Comics.* Gazete, kitap, mecmûa gibi yayın organları aracılığıyle bir takım hikâyelerin çizgilerle anlatılması. Kısa açıklamalar, anlatımlar, konuşma ve düşünme balonları yazı kısmını meydana getirir. İfâdenin ağırlığı çizgilerde toplanmıştır. Kısaca; resimle yazının biraraya gelmesiyle meydana gelen bir anlatım şeklidir.

Şekil ve resimleri peşpeşe sıralayarak bir hikâyeyi anlatmak çok eskiden beri kullanılan bir metoddur. Kabartma, mozaik, duvar resimleri, vitray, seramik ve dokuma gibi sahalarda kullanılagelmiştir.

Geçmişten günümüze, bugünkü şeklini alması kolay olmamıştır. Baskı tekniklerinin gelişmesi çizgi ile

anlatımın da gelişmesinin ve detaylanmasının sebebi olmuştur. Anlatılmak istenen hikâyenin her safhasını aralıksız, akıcı, anlaşılır bir şekilde zihinde belirginleşmesi duygusu ve isteği, çizgi romanın doğmasına sebeb olmuştur.

İngiliz oymabaskıcı William Hogarth'ın oyma baskı karikatürleri birbirlerini tâkib eden diziler hâlinde yapıldığından, bu kimse, çizgi roman târihinin ilk temsilcisi olarak ortaya çıkmıştır.

Bugünkü mânâda çizgi roman 19. yüzyılda ortaya çıktı. İsviçreli öğretmen Rudolphe Töpffer (1799-1846), M.Vieux-Bois tiplemesi ile, Alman mizahçı Wilhelm Busch, Max und Moritz ile, Fransız Georges Kolomb, Famille Fenaull ile ilk çizgi romancı olma ünvanlarını aldılar.

Ancak çizgiyle metni bir uyum içinde birleştiren gerçek çizgi romanlar ABD'de ortaya çıktı. Yayın organları arasındaki mücâdele sonucu 1896 J.Pulitzer'in çıkardığı New York World Pazar ilâvesinde Richard Outcault'ın "The Yellow Kid'i ve Rudolph Dirks'in The Katzenjammer Kids" yayınlandı. İlk konuşma balonları ise "The Katzenjammer Kids'i" de kullanıldığından ilk çağdaş, çizgi roman sayıldı. The Yellow Kid'de (Sarı Çocuk'ta) sarı çocuğun düşünceleri, yâhut söylemek istedikleri geceliğin üzerinde beliriyordu. Dirk's, Rönesans dönemi Alman oyma baskılarında kullanılan unutulmuş balon metodunu geri getirdiği için, kendi gazetesiyle W. Hearst'ın **New York Journal** Gazetesi arasında paylaşılamadı. Dirk's, gazetesini değiştirdiği zaman açılan dâvâyı kaybetti. Çizgi romanını "The Captain and the Kids" adıyla devâm ettirdi. Bu dizi Türkiye'de **Kaptan Edi ile Büdü** adıyla yayınlandı.

1906'da **New York Journal**'de Winso Mc Cay'ın hazırladığı **Ciltle Nemo in Slumberland** (Küçük Nemo Rüyâlar Ülkesinde) çizgi romanı tutuldu. ABD'nin dışında sesini duyuran ise George Mc Mancısun (1884-1954) **Brining Up Father** (Güngörmüşler) eseridir.

E.R. Burroughs'un 1912'de yaptığı **Tarzan**'ı, 1929'da Harold R. Foster (1892-1982) tarafından çizgi haline getirilince, gerçekçi çizgilerin kullanıldığı ilk çizgi roman oldu.

Avrupa'da ise tam mânâsıyla ilk çizgi roman 1925'de doğdu. Alain Saint Oga'nın **Zig ve Puce** adlı tiplemesiydi.

Bunu Pincho'nun **Becassine**'si (1905) ve Farton'un **Pieds Nickeles**'i (1908) tâkip etti. Ancak Avrupa'da **Komikler'**in erişkinler tarafından da benimsenmesi için yarım yüzyıl gerekmişti. Harold R. Foster'in **Tarzan**'ından sonra bu alanda gerçekçi çizgilerin kullanıldığı bir diğer eser Alex Raymond'un **Flash Gordon**'u (Baytekin)dur. Chic Young'un **Blondie**'si (Fatoş) (1930), All Capp'in **Lil Abner**'i (Hoş Memo) bu dönemlerde mizah-karikatür çizgisinde devâm eden eserler arasındaydı...

1937'de özellikle Harold Foster'in **Prince Valiant**'ı (Kahraman Prens), Lee Falk ile Phil Davis'in birlikte hazırladıkları **Sihirbaz Mandrake** (1934), W.Ritt ile, C.Gray'ın birlikte hazırladıkları **Brick Bradford** (1935) fantastik bir çizgide devâm eden eserler arasında oldular.

Elsie Segar'in **Popeye**'si (Temel Reis), Walt Disney'in **Mickes Mouse** (Miki Fare) (1930) ve **Donald Duck**'un (Vakvak Kardeş) da bu dönemlerin mizah çizgi romanlarıydı.

1930'lu yıllarda baştan başa çizgi roman yayınlanan aylık dergiler çıkmaya başladı. Küçük boyda ve düşük mâliyetle satılan bu Comic booklar'da Joe Shuster ile Jerry Siegel'in (1938) ortak ürettikleri **Kahraman Süperman** ve Robert Kane'nin **Batman**'ı kötülüklere karşı olağanüstü güçlerle savaşırken bu piyasadaki üstün savaş güçlerini de sergilediler.

İkinci Dünyâ Savaşından az önceki yıllarda çizgi roman dergilerinde çeşitlilik ve tiraj artışı görülmeye başladı. Bunun sonucunda çizgi romanlar hazırlanırken, yeni resim ve sinema tekniklerinden faydalanılmaya başlandı. Dolayısıyla belirgin bir kalite artışı görüldü. Artık resimli roman kahramanları klasik görünüşleri dışında, yâni karşıdan ve ayakta duruşlarının yanı sıra hemen hemen her tür pozisyonlarda çizilmeye başlandı. Olağan dışı renkler, nümûnelerin gerçek olmayan renkleri, olaya estetik katarken bir yanda da psikolojik durumları ifâde için kullanılmaya başlandı.

Avrupa'daki çizgi roman ABD'nin yanında oldukça zayıf kalırken, farklı gâyeler için kullanıldığı görüldü. Artık bu tür çizgi romanlar çocuklara yönelik bir ideolojik propaganda aracı olarak kullanılıyordu. Bu şekilde kullananlar hedeflerinde isâbet kaydedip inanılması zor tirajlara ulaştılar. Fransa'da 1934 yılında çıkan **Journal de Mickey** ulaştığı yüksek tirajla (400.000) Avrupa'nın en sivrilen dergisi oldu... Savaşın başlamasıyla birlikte çizgi romanlar savaşa yönelik propaganda aracı olma özelliklerini korumaya devâm ettiler.

George Baker'in **The Sack**'ı (1942), David Brager'in **G.I.Joe**'si (1942) ve Milton Caniff'in **Male Call**'u (1942), Amerikan ordusu ve askerlerinin moralini destekleyecek şekilde hazırlandı... İtalya'da ise Kurt Caesar'ın **Romanoil Legionario** ile Fransa'da ise Nazi yanlısı **Temeraire** (1943-44) adlı dergiler, gençlere yönelik propagandalarında tesirli oldular.

Barış zamânı 1947'de Milton Caniff'in **Steve Canyon**'u piyasaya çıktı. Resimli romana olan ilgi ise geçici bir süre azalmıştı. Bunun üzerine, yapımcılar, korku dizilerine el attılar. Yaşayan ölüler, hortlaklar ve vampirlerle dolu bir dehşet dünyâsı okurların ilgisini çekebilmişti. Amerikan Senatosu ve muhâfazakar halkın tepkisi sonucunda şiddet ve dehşet konularında belirli sınırlamalara gidildi ve bir dizi sınırlamalar kânunlaştırılırıp, yürürlüğe konuldu...

Bunun sonucunda mizah-karikatür ağırlıklı kahramanların tutulması sağlandı. Walt Kelly'nin **Pogo**'su Charles M.Cshulz'un **Peanuts**'ı (Yer Fıstıkları) ve Mort Walker'in **Beetle Bailey**'i (Hasbi Tembeler) gibi.

ABD'nin pazarı durumunda olan Avrupa ülkelerinde İkinci Dünyâ Savaşından sonra kaliteli ürünler ortaya çıkmaya başladı. Herge takma adını kullanan Georges Remi'nin **Tin Tin**'i (Ten Ten) ABD çizgi romanlarının kalitesine eşdeğer çizgi romanlardan sayılır. Bunu Fransız Morris'in (Maurice de Bauere) **Lucky Luke**'usu (Red Kit) (1946) tâkib etti. Albert Uderzo, Goscinny'nin yazdığı **Asterix**'i (Asteriks) yeni çıkan **Pilote** dergisine (1959) çizmeye başladı. Bu mizah ağırlıklı yayınları Peter O'Donnell ile Jim Holdaway'ın dedektiflik ve câsusluk ağırlıklı **Modesty Blaise**'i izledi.

1952'de kurulan **Mad** dergisi bu alana ayrı bir renk getirdi. Bu dergi çizgi romanı kullanarak çizgi romanı alaya almasıyla farklılık kazandı. 1970'lerde ABD'de farklı bir akım meydana geldi. Yer altı çizgi romanları (Underground comix) çoğu üniversite kuşaklı genç yazar ve çizer grubu, siyâsî ve sosyal bir eleştiriye yönelik yayınlar üretmeye başladılar. Ancak gördüğü ilgi sınırlı olmuştu. Aynı dönemlerde Jack Kirby ve Joe Orlando gibi çizerler **Fanastic Four** (Fantastik Dörtlü) ve **Spider Man** (Örümcek Adam) **Thor, The Hulk** (Yeşil Dev Adam) gibi tiplemeleri lanse ettiler. **Iron Man** (Demir Adam) ve **Conan The Barbarian** (Conan)'ın Avrupa'daki pazar alanları gibi geniş bir pazar alanı buldular.

Artık çizgi roman sanatı, kabuğunu yırtmış yalnız anavatanında alâka gören bir sanat dalı olmaktan çıkmış şimdi hemen hemen dünyânın her ülkesinde belirli soluklarla devâm ettirilmektedir.

Bu alandaki çalışmaları ve genç çizerleri, yeni nesilleri teşvik amacıyla 1961'de Paris'te kurulan Çizgi Roman Sevenler Derneği 1964'te Çizgi Romanı Araştırma ve İnceleme Derneğine (Socerlıd) dönüşerek bu çabalara önderlik etmiştir. 1965'te Milletlerarası Çizgi Roman Kongresi ilk olarak İtalya'nın Bordighera şehrinde toplanmıştır. Bu arada bâzı ülkeler de kendi çizgi roman okullarını kurdu.

Güney Amerika'da Alberto Braccia, Munoz, Sam Payo, Quino İtalya'da Hugo Prat (Corta Maltesen'in çizeri), Guido Buzelli, Dino Bataglia, Sergio Topi, -Guido Crepax İspanya'da Victor de la Fuente, Enric Sio, Julio Ribera ve Palacaios bu işe öncülük edip kendi tarzlarını kabul ettirmişlerdir.

Yeni gelişmekte olan pekçok ülkede başta Çin, Küba ve Cezayir, çizgi romanı eğitim gâyesi ile kullanmaktadırlar. Doğu bloku ülkelerinin çoğu bu dala sırt çevirmiş, bu gruptaki ülkelerden Yugoslavya ise tam aksine bu işe önderlik etmiştir.

Türkiye'de bu işin ilkleri karikatürüze Amca Bey tiplemesi ile Cemal Nâdir ve Gerçekçi çizgi olarak Barbaros Hayrettin ve Koca Yusuf ile Ratip Tahir Burak'tır. Cemal Nadir'i **Tombul Teyze** ve **Sıska Dayı** tiplemesi ile Ramiz Gökçe, **Karakedi Çetesi** ile Selma Emiroğlu tâkib etti.

Türkiye'de ilk müstakil çizgi roman dergisi 1950'lerde yayına başlayan **Pecos Bill**'dir. Bunları bugün bile okur bulabilen; **Tommiks**, **Teksas** ve **Teks'**ler dönemi tâkib etmiştir.

1950'li yıllarda karikatürcülerin çoğu bu alana yöneldi. **Utanmaz Adam**'la Oğuz Aral öne geçti. 1960'lı yıllarda **Hüdâverdi** ile Sezgin Burak, gerçek hikâyelerden alınan konularla Faruk Genç adını duyurmaya başladı. Turhan Selçuk da bu sahanın adamıdır.

En önemli patlamayı ise karikatürcü Suat Yalaz yapmıştı. Bu zamanla Sezgin Burak'ın **Tarkan**'ı, Ayhan Başoğlu'nun **Malkoçoğlu**'su, Abdullah Turhan'ın **Tolga**'sı izledi. Bu tarzın diğer bir örneği de Rahmi Murat'ın yazdığı Abdullah Turhan'ın resimlediği **Kara Murat**'tır. Şahap Ayhan da farklı tiplemelerle bu konuda çalışan ressamlarımızdan biridir. Bu sahada **Deli Balta**'sıyla Gürbüz Azak, **Topuz**'la Vehip Sinan, **Kurdoğlu** ile Cem Ertürk, **Hızır Bey**'le Talat Güreli zikre değer isimlerdir.

Suat Yalaz'ın **Karaoğlan**'ı Fransa'da ve pekçok Kuzey Afrika ülkesinde Fransızca yayınlanarak bu dalda Avrupa'daki tek temsilcimiz olup milletlerarası niteliğine bürünen ilk milli çizgi romanımızdır.

Günümüz Türkiye'sinde pek çok genç çizer bu işe kollarını sıvamış ancak uygun zemini bulamadıkları için çoğu bu işe henüz başlayamadan başka alanlara kaymışlardır. Türkiye'de genç çizer neslinin yetişmesine müsâit ortam bulunmamakla berâber şu anda **Türkiye Çocuk Dergisi** genç çizerlere imkânlar sağlayan tek yayın organı durumundadır.

ÇNAEM (Bkz. Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi)

ÇOBANALDATAN (Caprumulgus europeus);

Alm. *Gemeine Nachtschwalbe,* **Fr.** *Engoulevent d'Europe,* **İng.** *Night Jar.* **Familyası:** Çobanaldatangiller (Caprimulgidae). **Yaşadığı yerler:** Asya, Avrupa ve Afrika ormanlarında. **Özellikleri:** Gece uçarken böcek avlar. **Çeşitleri:** 70 kadar türü bilinmektedir.

Gök-kuzgunumsular takımından, kısa-geniş gagalı, çok açılan ağızlı, gece böcek avlayan bir kuş. 26 cm boyunda, sivri kanatlı ve uzun kuyruklu olup, baykuş gibi yumuşak tüylüdür. Uçarken kanat sesi duyulmaz. Gündüz dinlenip, geceleri avlanır. "Keçisağan" veya "Gece Kırlangıcı" da denir. Uçarken iyice açılan gagaları ile böcekleri, yapışkan ağızlarında biriktirerek avlanır. Ormanlık bölgelerde yaşar. Gece kelebeğine düşkündür. Ağız çevresinde beslenmeye yardımcı, sıralar hâlinde dikleşebilen duyarlı kıllar vardır. Bu kıllar yaz geceleri, dolaşan böcekleri yutmakta yardımcı olurlar. Çok fazla böcek avladığından faydalı bir kuştur. Ağaç kabuğu rengindeki beyaz lekeli tüyleriyle çevreye çok rahat uyduğundan, dal veya toprak üstünde dinlenirken fark edilmez. Ayakları küçük ve zayıf olup, yürümede zorluk çeker.

Toprak üstündeki yuvasını kuru yapraklarla döşer. Genellikle iki adet benekli yumurta yumurtlar. Erkek ve dişi berâber kuluçkaya yatarlar. Kışın Güney Afrika'ya göç eder. Ayrı bir alt âileden olan Kuzey Amerika Çobanaldatanı da kışın Güney Amerika'ya göç eder. Çobanaldatanlar geceleri usanmadan öten kuşlardır. İnsanı yanına yaklaştırdığı halde ele düşmediği için buna "çobanaldatan" denmiştir. Karacaoğlan bunu bir şiirinde şöyle ifâde etmektedir:

"Dünyâ bir çobanaldatan, çok uğraştım tutamadım".

ÇOBANÇANTASI (Capsella bursa pastoris);

Alm. *Hirtentäschel Taschelkräut (n),* **Fr.** *Boursea-pasteur, bourse-de-berger,* **İng.** *Shepherd's purse.* **Familyası:** Turpgiller (Cruciferae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Çok yayılmış olup hemen hemen her yerde.

Mart-ekim ayları arasında, beyaz renkli çiçekler açan, 10-50 cm boyunda, bir senelik otsu bir bitki. Yol kenarlarında, kırlar ve ekilmemiş tarlalarda bulunur. Gövdeleri dik, silindirik, evvelâ basit, fakat çiçek açma zamânında dallıdır. Dibinde rozet şeklinde yaprakları bulunur. Gövde yaprakları ise gayri muntazam parçalı, sapsız ve gövdeyi 2 kulakçıkla sarmış durumdadır. Çiçekleri gövdenin ucunda, salkım şeklinde 4 parçalı beyaz taç yapraklarından meydana gelmiştir. Meyveleri ters kalp veya 3 köşeli çanta şeklindedir. Tohumları küçük, oval şekilli ve esmer renklidir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısmı çiçekliyken toplanıp, gölgede kurutulmuş olan toprak üstü kısımlarıdır. Bileşiminde uçucu yağ, tanen, organik asitler ve saponin vardır. Kanamalarda kan dindirici olarak kullanılır. İdrar yolları hastalıklarına (taşlara) karşı da tavsiye edilmiştir.

ÇOBANOĞULLARI;

on üçüncü asırda Kastamonu ve çevresinde faaliyet gösteren Türkmen beyliği. Beyliğin kurucusu Hüsâmeddîn Çoban Bey, Kayı boyuna mensub olup, Anadolu Selçuklu Devletinin ileri gelen devlet adamlarından biriydi. Bunun isminden dolayı, kurduğu beyliğe, Çobanoğulları beyliği denildi. Hüsâmeddîn Çoban, Birinci İzzeddîn Keykâvus'un sultanlığı sırasında Bizans'a karşı düzenlenen seferlere katıldı. Birinci Alâeddîn Keykûbâd tahta çıkınca, bağlılığını arz etti.

Moğollar 1223 (H.620) Kıpçak ilini işgâl edince, bunu fırsat bilen Rumlar, Kırım sâhilindeki Suğdak şehrini kontrolleri altına aldılar. Sultan Alâeddîn Keykûbât, Hüsâmeddîn Çoban'ı Suğdak'ı zaptetmek için vazîfelendirdi. Hüsâmeddîn Çoban da sefere çıkarak Suğdak'ı zaptetti. Kıpçak hanının ve Rus hükümdârının Sultan Alâeddîn'e itâatini sağladı. 1227 senesinde Kastamonu'ya döndü. Ölümünden sonra yerine oğlu Alp Yürek geçti. Alp Yürek hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.

Alp Yürek'ten sonra yerine oğlu Muzafferüddîn Yavlak Arslan geçti. Yavlak Arslan zamânında Anadolu'da birçok karışıklıklar oldu. Yavlak Arslan, İlhanlılara muhâlefete başladı. Bunun üzerine İlhanlı hükümdârı Geyhatu, bir Selçuklu-Moğol ordusunu Kastamonu'ya gönderdi. Yapılan muhârebede Yavlak Arslan öldü. Selçuklu Sultânı İkinci Mes'ûd, bu muhârebede kendisine büyük yardımı dokunan Şemseddîn Yaman Candar'a Kastamonu ve havâlisinde Eflânî'nin idâresini verdi.

Yavlak Arslan'dan sonra yerine oğlu Mahmud Bey geçti. Mahmud Bey zamânında Bizans topraklarına akınlar düzenlendi. Sakarya Nehrinin civârına kadar olan yerler fethedildi. Ancak 1309 senesinde Candaroğlu Süleymân Paşa bir baskın ile Kastamonu'yu fethederek Çobanoğulları Beyliği'ne son verdi.

Çobanoğulları devrinde Kastamonu ve çevresinde îmâr ve kültür faâliyetleri gelişti. Memleketlerine gelen âlimlere büyük önem verdiler. Meşhûr âlim Kutbûddîn Şîrâzî, **İhtiyârât el-Muzafferî** isimli astronomi kitabını Yavlak Arslan için yazdı. **Nüzhet-ül-Küttâp, Kavâ'id-ür-Resâ'ıl** adlı eserler bu devirde yazıldı. Bu devirdeki en muhteşem yapı ise; Taşköprü'deki Muzafferüddîn Yavlak Arslan Medresesi külliyesidir.

ÇOBANOĞULLARI

	Tahta Çıkışı
Hüsâmeddîn Çoban (Yaklaşık)	1227
Hüsâmeddîn Alb Yürük	?
Muzafferüddîn Yavlak Arslan	?
Nasireddîn Mahmud Bey.....	1297
Candaroğulları Hâkimiyeti	1309

ÇOBANPÜSKÜLÜ (İlex aquifolium);

Alm. *Stechpalme (f),* **Fr.** *Houx (m),* **İng.** *Holly.* **Familyası:** Çobanpüskülügiller (Aquifoliaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Trakya ve Kuzey Anadolu.

Çoğunlukla çalı, bâzan da, 10-15 metreye kadar boyu uzayabilen bir ağaç. Yapraklar kalıcı, derimsi, oval, kenarları geniş dişli ve dişlerin tepesi dikenlidir. Çiçekler iki evcikli olup, kurullar hâlinde bulunur. Meyvesi yuvarlak ve parlak kırmızıdır. Kuzey Afrika, Batı ve Güney Avrupa ve Batı Asya'dan Çin'e kadar olan bölgelerde yetişir.

Kullanıldığı yerler: Meyvenin iç kabuğu ökse yapımında kullanılır. Odunu çok sert, ağır ve koyu renktedir. Çok iyi cilâ tutar. Tornacılıkta, kaplamacılıkta, çark dişi yapımında kullanılır. Körpe dalları kamçı sapı yapmaya yarar. Süs bitkisi olarak da yetiştirilir.

ÇOBANÜZÜMÜ (Vaccinium arctostophylos);

Alm. *Trapezunt-, Brussa-Tee (m),* **Fr.** *The (m) de Trebizonde,* **İng.** *Tea of Trebizond,* **Familyası:** Fundagiller (Ericaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara ve Karadeniz bölgesi.

1-2 metre yüksekliğinde, çok senelik, kışın yapraklarını döken, mayıs-haziran ayları arasında, kırmızımsı-beyaz renkli ve benekli çiçekler açan bir bitki. Sapançayı, Trabzonçayı gibi isimlerle de bilinmektedir. Rutûbetli ormanları sever. Gövdelerinin alt tarafı odunluk, üst tarafı yeşil ve silindir biçimindedir. Yapraklar hemen hemen sapsızdır. Yeşil renkli olan yaprakları, sonbaharda kızılımsı renk alır. Meyveleri küreye yakın şekilli, 8-10 mm çapında, siyahımsı renkli, ekşimsi tatlı lezzettedir. Çok miktarda küçük tohumlar ihtivâ eder.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısmı yapraklarıdır. Yapraklarında tanen ve az miktarda arbutin glikoziti vardır. Yaprakları tedâvi sahasından ziyâde çay yerine kullanılmakta ve hakîkî çaya da katılabilmektedir. Tıbbî olarak idrar yolları hastalıklarına karşı kullanılır.

ÇOCUK;

Alm. *Kind (n),* **Fr.** *Enfant (m),* **İng.** *Child.* İnsan yavrusu. Her âilenin gönülden istediği, evin neşesi olan çocuk; gelecek günlerin kurucusu, teminâtı, cemiyetin de temelidir. Çocuğun beden ve ruh sağlığı için gösterilen gayret, fedakârlık ve bu uğurda yapılan çalışmalarla cemiyet sağlam temellere oturabilir. Her şeyimiz, yarının büyükleri için olmalıdır.

Çocuk denilen varlık iyi tanınmalı, onun özelliklerine uygun tedbirler zamânında alınmalıdır. Böylece çocuk tehlikeli dönemlerini kolayca geçebilir ve kendisini koruyabilecek çağa sağlam erişebilir.

Çocuk Bakımı

Çocuk bakımını doğumdan önce ve doğumdan sonra olarak ikiye ayırmak mümkündür. Doğum öncesi bakımda esas olan, doğuma hazırlanan anne olacaktır. Annenin hâmilelikte geçirdiği salgın hastalıklar, rûhî sarsıntılar, beslenme bozuklukları anneyle berâber çocuğu da etkiler. Bu sebeple hâmilelerin belli aralıklarla bir kadın doğum hekiminin kontrölü altında takib edilmesi gerekir. Ülkemizde köylerde gezici ebeler, ana-çocuk sağlığı teşkilâtı, kasabaların sağlık merkezleri, doğum evi ve hastâneleri bu hizmet için kurulmuştur.

Her anne babanın en büyük arzusu ve mutluluğu, sıhhatli bir yavruyu bağrına basmak, onu en iyi şekilde büyütüp yetiştirebilmektir. Canlılar içinde en zor büyüyen ve en fazla bakım isteyeni insan

yavrusudur. Bu bakımdan çocuk sâhibi olmayı istemek demek, her türlü sorumluluk ve fedâkârlığa hazır olmak demekdir. Bu ise ancak kadınların bedenî ve rûhî bakımdan analığa hazır olmaları ile mümkündür.

İlk çocuğunu dünyâya getirecek annenin yaşı hem kendisi hem de doğacak çocuğun sağlığı açısından önemlidir. En uygun doğum yapma yaşı 18-26 yaşlar arasıdır. Yaşı 16'dan küçük veya 40'dan büyük olan kadınların çocuk doğurması mahzurludur.

Çocuk, anne rahmine düştüğü andan büluğ çağının sonuna kadar sürekli büyüyen ve gelişen bir varlıktır. Büyüme, vücut ölçülerinin gözle fark edilir şekilde artması; gelişme ise biyolojik fonksiyonların gelişimi ve olgunlaşmasını ifâde eden bir deyimdir.

Büyüme ve gelişme çeşitli çağlarda hızlanma ve yavaşlama göstermesine mukâbil, sürekli bir olaydır ve belirli bir sıra tâkib eder. İlk yaşta baş, daha sonra âzâlar (kol ve bacaklar) ve büluğda da gövde büyümesi ön plândadır. Gelişme de gene belli bir sırada olur, meselâ bebek önce başını tutar, daha sonra oturur, belli bir zaman sonra da yürür.

Yeni Doğan Bebek

Çocuğun hayâtındaki ilk ağlama doğar doğmaz olur. Normal, sağlıklı bir bebek, doğumdan hemen sonra nefes alır ve ağlar. Bu, onun canlı olarak dünyâya geldiğini gösteren ilk işârettir. Doğumu tâkib eden ilk dört haftalık döneme, yeni doğan dönemi denir. Bu sürede çocuk, dış dünyâya uyum sağlayabilmek gâyesiyle büyük bir çaba gösterir. Yeni doğanın derisi gül pembesi renkte ve incedir, kolayca tahriş olabilir. Yeni doğan bebeklerde genellikle doğumdan sonraki ikinci veya üçüncü günlerde sarılık görülebilir. Buna fizyolojik sarılık ismi verilir. Bu normal olup telaşlanmamalıdır. Bu sarılık 8- 10. günlerde kendiliğinden kaybolur. Sarılık, doğar doğmaz veya ilk 24 saat içinde ortaya çıkarsa hemen doktora başvurmalıdır. 10 günden fazla devâm eden sarılıklarda da doktora gitmelidir.

Normal yeni doğan bir bebeğin omuzlarında, sırtında, alın ve yanaklarında kısa tüyler bulunur ve birkaç gün içinde dökülür. Ayrıca ileride esmer tenli olacak bebeklerin bel bölgesinde, kaba etlerinde çürüğü andıran morumtrak lekeler görülebilir. Bunlar, normal çocuklarda bulunur ve bir yaşına doğru kaybolur.

Yeni doğan bebeğin başı vücuduna göre biraz büyükçedir. Baş kemikleri doğumda henüz tam birleşmemiştir. Tam tepede ve alnın üstünde olmak üzere iki tâne bıngıldak bulunur. Bâzı çocuklarda doğumda saçlar çok, bâzılarında ise azdır. Bu saçlar ilerideki saçları hakkında bilgi vermez. Çünkü bunlar ilk 3 ay içinde dökülür ve yerine yenileri çıkar. Saçlar 9. aydan îtibâren çoğalır. Yeni doğan çocuğun gözleri ilk günlerde kapalı ve şiştir. Gözlerin bu dönemdeki rengi sonradan değişir ve kalıcı rengi 9-10. aylarda ortaya çıkar. Kız ve erkek çocuklarında anne hormonlarının etkisi altında memedeki süt bezlerinin şişmesine sık rastlanır. Böyle şişmeler için hemen telâşlanmamalı, memeler katiyen oğuşturulmamalı, sıkılmamalı ve temiz tutularak mikroplardan korunmalıdır. Bir yaşına geldiği halde hâlâ yumurtalıkları (hayaları) yerine inmeyen erkek çocukları mutlaka doktora götürülmelidir. Aksi takdirde ileride kısırlığa yol açabilir.

1. Bebeğin özellikleri ve ihtiyaçları: Yeni doğan bir bebek zamanının büyük bir bölümünü uykuda geçirir. İlk günlerde yaklaşık 20 saat uyur. Uyanır uyanmaz ilk yaptığı şey ağlamaktır. Uykusu ve uyanıklığı karnının aç olup olmaması ile yakından ilgilidir. Bu sebeple gece ve gündüzü ayırmadan 24 saatte 6-8 kere uyanır. Her uyandığında da beslenmek isteğiyle ağlar. Uyanma araları bâzı çocuklarda çok düzenli olup, bunlar üç saatte bir uyanırlar. Bâzıları ise beslenmek için güçlükle uyandırılabilirler. Zamanla bebek düzenini bulur, uyanık kaldığı süre uzar, beslendikten sonra hemen uyumayıp kendisini besleyene ve etrafına bakınmaya başlar. Böylece dış dünyâyı tanımaya çalışır.

İlk dışkısını doğumdan sonraki ilk 12 saat içinde yapar. 48 saat içinde hiç dışkı yapmaması bir hastalık işâretidir. Bebeğin doğumu tâkib eden ilk 4-5 günde yaptığı koyu renk ve yapışkan dışkıya "mekonyum" denir. Daha sonraki günlerde dışkı normal rengini bulur. Anne sütüyle beslenenlerde dışkı, yumurta sarısı; inek sütüyle beslenenlerde daha açık sarı ranktedir. Yeni doğan bebek doğumdan sonraki ilk 3-5 günde ağırlığının 200-300 gr kadarını kaybeder. Bu günlerde bebeğin ateşi yükselebilir. Buna susuzluk ateşi denir ve bir hastalık belirtisi değildir. Normal yeni doğan, dâimâ doğar doğmaz ilk idrarını yapar. İdrar yapma 24-48 saatten fazla gecikirse veya idrar yaparken ağladığı fark edilirse mutlaka bir hekime başvurmalıdır. Bebeğin ağlaması, ihtiyaçlarını çevresine bildirmek için kullandığı bir haberleşme yoludur. Tabiî ihtiyaçlarının karşılanması dışında ağlama ve bağırma; bir sıkıntı, bir hastalık belirtisi olarak değerlendirilmelidir. Sıkı kundakta sarılı olması, burnunun tıkalı olması, gazının çıkarılmaması, birer ağlama sebebidir. Evde rahatlatmak için alınan tedbirlere rağmen çocuğun ağlamaya devâm etmesi hâlinde bir hekime başvurulmalıdır.

Çocuğun ağlamasından sıkılmamalıdır. Çünkü çocuğun bu ağlaması; zikir, tehlil ve Allahü teâlâ için hamddır. Anası ve babası için ise, duâ ve istiğfârdır. Nitekim; "Müminin çocuğu, dört ay "Lâ ilâhe

illallah"; dört ay "Muhammedün Resûlullah" ve dört ay "Allahümmağfir lî ve livâlideyye"=Yâ Rabbî, beni ve anamı-babamı mağfiret eyle, der." buyurulmuştur.

Çocuğun ağlamasının başka sebepleri de olabilir. Meselâ çocuk sık nazara uğrar. Peygamber efendimiz bir gün evine gelince ağlayan bir çocuk sesi işitti. Hemen; "**Bu çocuğunuzda ne var da ağlıyor, göz değmesine karşı bir şey yaptırmadınız mı?**" buyurdu.

2. Bebekte duyuların gelişmesi:

a) Görme: Yeni doğmuş bir bebeğin henüz görme kâbiliyeti yoktur. Bu, kör olduğu mânâsına gelmez. Görmek için gerekli bütün esas unsurlar olduğu halde, gözün en mühim tabakası olan retina tabakasının tam teşekkül etmeyişindendir. Göz rengi hemen bütün çocuklarda mâvimsi olup, esas rengini daha sonra alır. Görme kâbiliyeti 1,5-2 aylıktan sonra ortaya çıkar.

b) İşitme: Çocuk ana rahmindeyken bile bu duyu mevcuttur. Sese karşılık olarak başın çevrilmesi ilk haftadan sonra olur.

c) Tad alma: Çabuk gelişir, birkaç günlük bebek bile acıyla tatlıyı ve tuzluyu ayırd edebilir.

d) Koku alma: Bu duyu da iyi gelişmiştir. Fenâ birşey koklatılırsa çocuk başını çevirir.

e)Dokunma duyusu: Ana rahmindeyken bile vardır. Doğumdan sonra giderek artar. Dokunma hissi derinin muhtelif yerlerinde başka başkadır. Hassâsiyet el içi ve ayak altında en fazladır. Bebekte en hassas yerlerden biri de yüz derisidir. Dudaklarına, yanağına dokunan bir şeyi arar, emmek ister, soğuk ve sıcağı çok iyi hisseder.

Yeni Doğan Bebeğin Bakımı

İlk yapılacak iş ağız ve burun temizliğidir. Bebek baş aşağı tutulur. Temiz bir gaz bezi ile ağız içindeki rahim sıvısı temizlenir. Her iki göze, içinde % 1 gümüş nitrat bulunan göz damlası damlatılır. Kesilmiş göbeği üzerine mersol sürülüp temiz bir gazlı bezle kapatılır. Odanın ısısı 22-24 derece olmalıdır. Annesine verilmesi doğumdan sonraki ilk 1-2 saat içinde olmalıdır.

Bebeğin, en fazla sevgiye ihtiyâcı vardır. Hayâtın ilk günlerinde bir bebek için en önemli şey acıkmak ve beslenmektir. Birkaç hafta içinde kendisine yaklaşan bir kimsenin sesini işitir işitmez huzursuzluğu geçer ve ağlamasını keser. Çocuklar doğumdan kısa bir zaman sonra beslenme ve diğer ihtiyaçlarının giderilmesinin yanısıra ilgi de beklerler. Çocuğu okşama, kucakta sallama, kendisine seslenme gibi sevgi ve şefkat gösterilerine "analık etme" denir. Normal bir bebek, doğumdan hemen sonra bu analık sevgisini bekler. Çocuktaki ana sevgisi ihtiyâcı, beslenme gibi temel ve doğuştan olan bir ihtiyaçtır. Bu, çevresine güvenini sağlar.

Beslenme

Canlı yaratıklar içinde beslenmesi, bakım ve yetiştirilmesi için özel îtinâ ve bilgi isteyen varlık, insan yavrusudur. Çocuk sağlığının tam mânâsı ile korunması için beslenme esaslarının çok iyi bilinmesi gereklidir. Çocuk bakımında beslenme başta gelir. Alınan besinler; büyüme, günlük hareket, yıpranan hücreleri tâmir ve vücut ısısının te'mininde kullanılır.

a) Anne sütüyle beslenme: Çocuğun yeterli beslenmesi için tek tabiî gıdâ vardır; bu da "anne sütü"dür. Anne sütü kendi yavrusu için en ideal süttür. Hiç bir süt anne sütünden daha iyi olamaz. Anne sütü alan çocukta hastalıklar daha az görülür. Temizdir, mikropsuzdur, ısınmıştır, kullanılmaya dâimâ hazırdır. Hazmedilmesi kolaydır, antikorlar (mikrop öldürücü maddeler) ihtivâ eder. Emzirme sırasında bebek-anne yakınlığı ve bağlılığı yıllarca, hattâ ömür boyu sürecek sevgi bağını geliştirir. Emzirmenin, annenin vücut güzelliğini bozacağı görüşü yanlıştır. Ayrıca çocuklarını emziren annelerde, kadınlarda en sık rastlanan meme kanseri daha az görülmektedir.

Genel olarak annenin alışkın olduğu yemeklerden hepsini yemesinde çocuk için bir mahzur yoktur. Ancak anne her zaman kendisine rahatsızlık verdiğini bildiği yiyecekleri yememelidir. Annenin emzirirken aldığı ilâçlara da dikkat etmesi gerekmektedir.

Emziren annenin yiyeceklerinde her zamanki yemeklerine ilâve olarak günde 1 kg yoğurt veya süt bulunmalı, mümkün olduğu kadar bol sebze, salata, meyve yemeli, portakal veya başka meyve sularından 1-2 bardak içmelidir. Annenin sütü bolsa her emzirmede değiştirerek yalnız bir meme verilmemeli, sütün az olduğu hallerde her iki meme sırası değiştirilerek verilmelidir. Memeyi tamâmen boşaltmak için 15-20 dakika emzirmek yeterlidir.

İlk 24 saat içinde, her 2-4 saatte bir 5 dakika emzirilmesi kâfi gelebilir. Bundan sonraki 24 saat içinde ise her 3-4 saatte bir 5 dakika ve daha sonraki günlerde her 3-4 saatte bir 15-20 dakika emzirmeye gayret edilir.

Anne sütüyle beslenme bâzı hallerde arzu edilmez. Bunlar; annenin bulaşıcı hastalığı olması, ikinci bebeğe hâmilelik, sara nöbetleri geçiriyor olması, uyuşturucu veya sütle bebeğe geçen ilâçları alıyor olmasıdır.

b) Karışık beslenme: Emdiği anne sütü ile tam doymayan bebeklerin gıdâ ihtiyaçları hayvan (inek) sütü ile tamamlanacaktır. İlk 8 haftada süt ve su yarıyarıya, 8. haftadan 3. ayın sonuna kadar 2 süt 1 su hesâbıyla sulandırma yapılır.

c) Su ve diğer besinler: Daha ilk günlerden çocuğa süt saatleri arasında ara sıra su vermelidir. Suyu 2 dakika kaynattıktan ve oda ısısına gelinceye kadar soğuttuktan sonra içirmelidir. Meyve sularından en uygun olanlar elma, portakal, şeftâli sularıdır. Meyve sularını tâze olarak hazırlamalıdır. Pirinç ununda barsağı zedeleyebilecek selülozlar bulunmadığı için ilk aylarda ve özellikle ishale isdidatlı çocuklarda tercih edilir. Muhallebi, çocuğun yaşına göre sulandırılmış süte veya saf süte un ve şeker ilâvesiyle hazırlanır. Meselâ 20 gr süte iki çay kaşığı pirinç unu ve iki çay kaşığı şeker ilâve edildikten sonra yarım saat kadar kaynatılır. Unlu mamalar her ne çeşitte verilirse verilsin, vücudun mineral eksikliğini ve protein ihtiyâcını yalnız başına karşılayamaz. Onun için sebze ve meyvelere de hemen başlanması gerekir. Meyvelerden en iyisi muz ve haşlanmış elma püresidir. Muz ezilerek ve sütle karıştırılarak daha yumuşak bir kıvama getirilir. Çocuk 4 aylık olunca sebzelere başlama zamânı gelmiştir. Havuç, kabak, ıspanak, yeşil fasulye, pancar, domates, patates, soğan, karnıbahar ve kereviz en faydalı sebzelerdir. Başlangıçta sebzeyi almakta zorluk çıkaran çocuklara sebzenin suyu verilerek (kaynatıldıktan sonra) hiç olmazsa bir kısım faydalı maddenin vücuduna gitmesi sağlanabilir. 4. ayın ilk yarısında yumurta sarısını çocuğa vermeye başlamak faydalı olur. Yumurta sarısı katı olarak verilmelidir. Kıymetli bir gıdâ olan yumurta aynı zamanda vitaminler ve demir bakımından da zengindir. Yumurtanın tâze olmasına âzamî dikkat gösterilmelidir. Et, genel olarak altıncı ayda eklenir ve ilk verilen etler tavuk ve kuzu ciğeri, beyin ezmesi olmalıdır. Usûlüne göre hazırlanır ve yedirilir.

OKUL ÖNCESİ TÜRK ÇOCUKLARININ GELİŞİM ÖLÇÜMLERİ

Kız Çocuklar

	Ağırlık (Kg)		Boy (Cm)		Baş Çev. (Cm)	
Yaş	**Orta**	**S.S.**	**Orta**	**S.S.**	**Orta**	**S.S.**
1 ay	3.6	0.7	54.7	1.8	36.0	1.0
3 ay	6.0	0.8	59.8	2.8	39.7	1.1
6 ay	7.5	1.0	65.7	3.1	42.0	1.2
9 ay	8.4	1.1	70.1	2.8	43.4	1.2
12 ay	9.0	1.0	73.6	2.9	44.4	1.2
18 ay	10.6	1.3	79.5	4.4	45.7	1.3
2 yıl	11.7	1.4	84.4	5.0	46.7	1.3
2.5 yıl	12.6	1.7	88.9	5.6	47.5	1.4
3 yıl	13.6	1.8	93.1	6.0	48.1	1.4
3.5 yıl	14.6	2.0	96.9	6.4	48.6	1.4
4 yıl	15.6	2.2	100.4	6.7	49.0	1.5
4.5 yıl	16.5	2.4	103.6	7.0	49.4	1.5
5 yıl	17.5	2.5	106.4	7.2	49.8	1.5
6 yıl	19.5	2.9	110.8	7.6	50.4	1.5

(S.S.: Sıtandart Sapma)

Erkek Çocuklar

	Ağırlık (Kg)		Boy (Cm)		Baş Çev. (Cm)	
Yaş	**Orta**	**S.S.**	**Orta**	**S.S.**	**Orta**	**S.S.**
1 ay	4.3	0.5	55.6	2.9	36.7	1.0

3 ay	6.1	0.8	60.9	3.2	40.6	1.1
6 ay	7.9	1.0	67.5	3.4	43.1	1.2
9 ay	9.0	1.1	72.3	3.5	44.6	1.4
12 ay	9.9	1.1	75.6	3.6	45.7	1.4
18 ay	11.1	1.3	80.7	3.9	47.0	1.3
2 yıl	12.1	1.5	85.3	4.0	47.8	1.3
2.5 yıl	13.1	1.6	89.5	4.2	48.4	1.3
3 yıl	14.1	1.7	93.3	4.3	48.9	1.3
3.5 yıl	15.1	1.9	96.9	4.5	49.3	1.3
4 yıl	16.1	2.1	100.2	4.9	49.7	1.3
4.5 yıl	17.1	2.2	103.5	5.5	50.0	1.3
5 yıl	18.1	2.4	106.7	6.3	50.3	1.3
6 yıl	20.2	2.7	113.5	8.9	50.8	1.4

Normal bir çocukta önemli gelişme noktalarının zamanları:

Yüzükoyun yatarken başını yerden kaldırma ..... 3-4 hafta
Eşyâyı gözüyle tâkib etme ve bakıcısına
gülümseme ..... 2 ay
Elleri ağzına götürme ve eşyâlara uzanma ..... 2 ay
Kendi elleriyle oynaması ..... 3 ay
Gözlerini sesin geldiği tarafa çevirme
ve annesini tanıması ..... 3-4 ay
Başını rahat dik tutması,
eline verileni ağzına götürmesi ..... 6 ay
Yabancıları tanımaya ve ayırt etmeye başlaması ..... 4 ay
Sırt üstünden yüzükoyun pozisyona geçmesi ..... 4-6 ay
Sesleri taklid etmesi (baba, mama gibi) ..... 6-9 ay
Desteksiz oturma, eşyayı bir elinden
ötekine geçirmesi ..... 7-8 ay
Emeklemesi, ayağa kalkması ..... 9-12 ay
Desteksiz ayakta durması ..... 11-13 ay
Desteksiz yürümesi ..... 12-14 ay
Mânâlı kelime söyleme ..... 13-16 ay
Kaşıkla kendi kendine yeme ..... 16-24 ay
Bıngıldağın kapanması ..... 18 ay
Oyuncağını açma ..... 18-24 ay
Büyük abdest ve idrar kontrolü ..... 15-24 ay
Üç kelime ile cümle ..... 18-26 ay
Merdiven çıkma ..... 20-30 ay

Yeni Doğan Bebekte Hastalıklar

a) Hastalık işâretleri: Bebek ne kadar küçükse hastalığa yakalanması da o kadar kolaydır. Anne-babanın buradaki görevi çocuğundaki hastalığı başında fark edebilmektir. Ayrıca belirtilerin hangisinin önemli, hangisinin önemsiz olduğunu da, anne-baba ayırabilmelidir. Yeni doğanda rastlanan hastalık belirtileri özet olarak şunlardır: Sık nefes alma, solunum güçlüğü, nefes tutma, morarma, ağızdan köpük gelmesi, karında aşırı gerginlik, doğumdan sonraki ilk 48 saatte dışkı yapmaması, aşırı kusma, havâle geçirmesi, vücut harâretinin çok yüksek veya düşük olması, bir bacağın ötekinden daha kısa görünmesi.

b) Bebeğin rahatsızlıkları: İlk ortaya çıkacak olaylar doğumdaki zorlanmaya ve mâruz kalınan güce karşı meydana gelmiş olan durumlardır. Bunların en önemlileri kemiklerdeki kırıklar, boyunda duruş bozukluğu, sinir felçleri ve kafa içi kanamaları olarak söylenebilir.

Doğuştan iskelet sistemi hastalıkları da bebeklerde üzerine eğilinmesi gereken rahatsızlıklardır.Çünkü erken dönemde tedâvi edilmemesi hâlinde bâriz sakatlıklar meydana getiren durumlardır. Bunlardan en önemlisi ve en sık rastlanılanı doğumdan olan kalça çıkığıdır. Doğumdan kalça çıkığı yeni doğan dönemindeyken mutlaka teşhis konulması gereken hastalıklardandır. 1000 bebekten birinde bu rahatsızlık görülür. Hastalık kalça eklemindeki oyuğa bacak kemiği başının tam girmemesi sonucu meydana gelir. Doğuştan kalça çıkığı tam veya kısmî olup hastalığın sebebi kesin olarak bilinmez. Kalça çıkığı olan bir çocuğun çıkık taraftaki bacağı kısadır. Ayak dışa dönüktür. İki taraftaki bacak deri kıvrımlarının hizâsı farklıdır. Çocuk yürüyorsa, topallama vardır. Kalça çıkığı teşhisi konulan yeni doğan bebeklere atel uygulanır ve bacaklar 90 derecelik pozisyonda tesbit edilir. Genellikle 6 aydan uzun sürede iyileşme sağlanır.

c) Kan uyuşmazlığına bağlı sarılıklar: İki tip olan kan uyuşmazlıklarından bebek için esas tehlikeli olan “Rh uyuşmazlığı”dır. Anne-baba arasında Rh uyuşmazlığı olması durumunda ilk doğan çocuk normal olabilir. Sonrakiler ise anne karnında ölebilir; doğduktan sonra ilerleyici sarılık ve kansızlık ortaya çıkabilir. Sarılığın sebebi çocuğun parçalanan alyuvarlarından ortaya çıkan ve beyni için çok zararlı olabilen “bilirübin” maddesidir. Aralarında Rh uyuşmazlığı varsa, yâni annenin kan grubu Rh(-), babanınki Rh(+) ise gebelik müddetince doktor tarafından annenin sık sık kontrolü yapılmalı ve doğum mutlakâ bir hastânede olmalıdır. Anne Rh(-) ve doğan bebek de Rh(+) ise ilk 72 saat içinde anneye “Rhogam” adıyla bilinen ilâç yapılmalıdır. Böylece ikinci çocuktaki sarılık tehlikesi ortadan kalkacaktır. Yeni doğan sarılıkların tehlikesi kanda yükselen bilirübinin beyinde belli odaklarda toplanmasıdır. “Kernikterus” denilen bu durum çocukta çeşitli bozukluklara sebeb olur ve tedâvisi olmayan (geriye dönemeyen) bir haldir. Bu durum başlıca zekâ geriliği, oturamama, yürüyememe, konuşma ve duyu kusurları ile kendini gösterir.

Kan uyuşmazlığına bağlı sarılığın tedâvisi: Doğumdan sonraki ilk 24-36 saat içinde sararmaya başlayan her çocuk hemen hekime gösterilmelidir. Kandaki bilirübin seviyesi belli bir yüksekliğe varırsa âcilen çocuğun kanı değiştirilir. Kanda bilirübin seviyesi fazla yüksek değilse “fototerapi” denilen ışıkla tedâvi metodu uygulanır.

d) Kusma: Bütün çocukluk yaşlarında sık görülen bir belirti olup, yeni doğan döneminde de değişik sebeplere bağlı olarak ortaya çıkabilir. Basit kusmalar; su ve kilo kaybına yol açmayan az miktarda gıdâ artığının dışarı çıkarılmasıdır. Bu durum pek önemli değildir. Beslenme hatalarına bağlı kusmalar; sütün fazla verilmesi, biberon emzik deliğinin fazla geniş olması, emerken hava yutması, çok sık beslenen çocukta kusmaya sebeb olabilir. Bu besleme hatâlarının düzeltilmesiyle kusma durur. Hazım kanalına âit doğuştan hatâlara (bozukluklara) bağlı kusmalar; yemek borusunun doğuştan dar olması, yemek borusunun kısa olması, yemek borusu ile nefes borusu arasında doğuştan irtibatlı kanal olması, barsaklara âit darlıklar, tıkanmalar, barsak boğulmaları, mîdenin on iki parmak barsağına açıldığı kısımda darlık. Bunların tamâmı kusma sebebi olup, bebek için çok tehlikelidir. Hemen âcil teşhis ve tedâvi gerektiren bu durumlar tedâvi edilmezlerse hayatla bağdaşmazlar. Mîdenin on iki parmak barsağına açılan kısmındaki darlık (pilor darlığı) hâlindeki kusmalar bebek üç haftalık olunca başlar. Kusmalar fışkırma tarzındadır ve bebek kilo alamaz olur. Tedâvisi ameliyattır. Ayrıca kusmukta safra varsa barsakta bir darlık vardır.

Mikrobik hastalıklarda da kusmalar ortaya çıkar. Nezleden orta kulak iltihâbına ve menenjite kadar bulaşıcı hastalıklarda kusma ortaya çıkabilir. Kusma her zaman tehlikeyi haber veren bir belirti olarak ele alınmalıdır. Kusmuğun çocuğun ciğerlerine kaçmasını önlemek de çok mühimdir. Çünkü bu olay başlı başına bir zâtürre sebebidir.

e) İshal: Yeni doğan ve süt çocukluğu dönemlerinde sık rastlanan bir hastalıktır. Ciddiye alınmaz ve zamânında tedâvi edilmezse çocuğun su kaybına ve ölümüne yol açabilir. Yeni doğan çocuklarda; beslenme hatâları, dengesiz ve fazla beslenme, sindirim sistemine giren mikroplar, çocukta doğuştan sindirim kusurları ve enzim eksiklikleri ishale sebeb olabilir. Gaita çok sulu ve sıktır. Rengi sarı veya yeşil olabilir. Berâberinde mama almama, kusma, karında gerginlik gibi belirtiler de bulunur. Burada

vücuttan su ve tuz kaybedilmesi en önemli olaydır. İshal olan çocuğa sulu yiyecek-içecekler bol verilmeli ve böylece su kaybından zarar görmesi önlenmelidir.

f) Kabızlık: Yeni doğan bir bebekte doğumdan sonraki ilk 36 saat içinde "mekonyum" adını verdiğimiz ilk dışkı çıkmaz ise; barsakta darlık, tıkanma, pankreasın doğum ile ilgili bozukluğu gibi durumlar düşünülmeli, hemen bir hekime başvurulmalıdır.

g) Çocukta havâle: Sinir sisteminin hastalığı veya fonksiyon bozukluğu sonucu iskelet adalelerinin kasılması ve titremesiyle kendini gösteren tabloya "havâle" adı verilir. Çocuk hastalıkları arasında en âcil ve en korkutucu olanıdır. Yüzde, el ve ayaklarda irâde dışı titreme ve hareketlerde havâle geçirenlerde görülür.

Yeni doğan bebekte en sık havâle yapan sebepler şunlardır: Doğumda bebeğin mâruz kaldığı yük (travma), kan şekeri, kalsiyum ve magnezyum seviyelerinin normalden sapmış olması, ateş yüksekliği, sinir sistemi hastalıkları. Bu sebeplerden dolayı ortaya çıkmış bir havâlede sebebe dönük tedâvi yapılmalıdır. Ateştense, ateşi fazla yükseltmemeye çalışmalıdır. Kandaki çeşitli maddelerin seviyeleri kontrol edilerek anormal olanlar varsa, sebeplerine yönelik tedâviye gidilmelidir.

h) Bulaşıcı çocuk hastalıkları ve korunma çâreleri: Gözle görülmeyen canlı yapıların (mikroorganizmaların) yaptığı ve çeşitli yollarla çocuklara bulaşabilen hastalıklar, çocuk hastalıkları içinde sayı ve önemce büyük yer tutar.

Nezle, grip, bronşit, zâtürre, anjin, kızamık, kabakulak, boğmaca ve benzeri bir kısım hastalıklar sağlam çocuklara, hastalıklı çocukların ağızlarından öksürük, aksırık, konuşma esnâsında çıkan tükrük damlacıkları ile geçer. Çiçek, suçiçeği, bulaşıcı deri hastalıkları temas ile çok kolay yayılırlar. Bunlar hastaların kullandığı havlu, çamaşır, bardak gibi eşyâlarla da bulaşabilirler. Çocukları bâzı hastalıklardan korumak için, belirli zamanlarda aşı yaptırmalıdır. (Bkz. Aşı)

Barsakların mikrobik hastalıkları ve bir kısım besin zehirlenmeleri idrar ve dışkılar vâsıtasıyla yayılır. Bunlar kirli elle yapılan, hazırlanan yemeklerle sağlam şahıslara geçebilir. Sinekler de, üzeri açık yiyeceklere konarak mikrop bulaştırabilirler.

ÇOCUK EDEBİYÂTI;

Alm. *Kinderliteratur (f),* **Fr.** *Littérature (f) infantile,* **İng.** *Children literature.* Çocukların okumaları, öğrenmeleri ve eğlenmeleri için edebî türlerin hemen hepsinde yazılmış eserler. Bunlar arasında çocuk şiirleri, hikâyeleri, masalları, romanları, tiyatroları sayılabilir.

Çocukların bilgi seviyeleri, psikolojik özellikleri, yetişkinlerden ayrı kitaplar okumalarını gerektirir. Bu kitaplar, dil, üslup, konu, fikir ve tez bakımından çocuğun okuma, anlama, kavrama, zevk alma derecesine uygun olmalıdır. Daha çok basit bir konu, açık ve anlaşılır bir dil, akıcı bir üslup ve çocuğun yaşına uygun bir fikir örgüsü, bu eserlerin belli başlı özelliklerindendir. Her yaşta olağanüstü konular, anlatımda hareket çocuklar tarafından sevilir. Manzûmelerin verimli ve kâfiyeli olması onlar için çok mühimdir. Bilhassa küçük yaşlarda mânâyı hiç düşünmeden tamâmen uydurma, anlamsız kelimelerden meydana gelen, fakat kâfiye ve ses benzeşmeleri yönüyle tekerlemeleri zevkle dinleyip söylerler.

Meselâ; çocuklar 10 yaşlarına kadar masal dinlemek ve okumaktan çok hoşlanırlar. Çünkü eşyâları canlandırmaya ve olmayacak işlere meraklıdırlar. Bu yaştan îtibâren mâcerâlı, esrârengiz ve sürükleyici hikâyeler, romanlar, bilgi verecek kitaplar, teknik eserler dikkatlerini çekmeye başlar. Kız çocukları ev, çocuk bakımı, mutfak, örgü gibi yayınlara da ilgi göstermeye başlarlar.

Eskiden yalnız çocuklar için bir edebiyât yapılması düşünülmezdi. Büyükler için yazılan kitapları çocuklar da okurdu. Hattâ dünyâda çocuk edebiyâtının malı olan; **Robinson Cruose, Gulliver'in Gezileri, Alis Hârikalar Diyârında** gibi eserler bile aslında çocuklar için yazılmış değildi. Halk arasında anlatılan masallar da yalnız çocuklar düşünülerek ortaya konmamıştır.

Dünyâ edebiyâtında çocuklar için yazılmış eserlerde eskiden yalnız öğretici ve yetiştirici olması düşünülürdü. Bunların yanısıra eğlendiricilik18. yüzyıldan sonra dikkate alınmaya başlandı ve bu husûsa çocuk eserlerinde yer verildi.Tertiplenişi, resimleri ve eğlendiriciliği çocuklara göre olan ilk kitap John Newbery (1713-1767) tarafından yayınlandı.

Dünyâ edebiyâtında çocuklar için yazılmış meşhur kitaplar arasında Charles Perrault'un **Geçmiş Günlerin Masalları,** La Fontaine'nin **Fablleri**, Fénelon'un **Telemak'**ı, Grimm Kardeşlerin **Çocuk ve Âile Masalları**, Andersen'in **Çocuklara Masallar'**ı, Collodi'nin **Pinokyo'**su, Arapların **Binbir Gece Masalları** hatırlanabilir. Bunlara yukarıda sayılan ve çocuklar tarafından olağanüstü bir ilgi gösterilen **Robinson Cruose, Gulliver'in Gezileri, Alis Hârikalar Diyârında** eserlerini de ilâve etmek gerekir.

Dünyâ çocuk edebiyâtı yazarları arasında da yukarıdaki isimlerden başka; Charles Dickens, Charles Camb, Christoph Sehmid, Jules Verne, D. Defoe, J.Swift, L.Carroll, Rudvard Kipling, Comtesse de Ségur Mark Twain, Louisa May Alcott, Marcel Aymé'yi hatırlamak yerinde olur.

Türk çocuk edebiyâtı: Bizde çocuk edebiyâtının sınırları içine giren gerek halk, gerekse dîvân edebiyâtında eserler ve sayısız halk masalları vardır. Bunlar, Türk cemiyetinin çeşitli konulardaki anlayışlarını, değer hükümlerini ifâde eden eserlerdir. Meselâ, Karacaoğlan'ın "Dinle sana bir nasîhat edeyim" mısraı ile başlayan koşması, Nâbî' Efendinin **Hayriyye-i Nâbî'**si, Vehbi'nin **Lütfiye'**si bunlardandır. Ayrıca Arapça ve Farsçadan çevrilmiş içlerinde bâzı didaktik (öğretici) hikâyeler ve fıkralar yer alan kitaplar (**Tûtînâme, Kâbusnâme, Gülistân ve Bostan**)uzun zaman okunmuştur.

Tanzimâttan sonraki yıllarda batı dünyâsından çocuk edebiyâtı eserleri tercüme edilmeye başlanmıştır. İlk defâ La Fontaine'den, Jules Verne'den kitaplar, **Gulliver'in Gezileri** gibi kitaplar çocuk edebiyâtımıza girmiştir. Daha sonraları telif çocuk eserleri de verilmeye başlanmıştır. Tevfik Fikret **Şermin,** İbrâhim Alâeddîn Gövse **Çocuk Şiirleri**, Fâruk Nâfız Çamlıbel **Numaralar, Bir Demette Beş Çiçek,** Yusuf Ziyâ Ortaç **Kuş Cıvıltıları** adlı şiir ve tiyatro kitapları yazmışlardır. Masal dalında ise Eflâtun Cem Güney **Dertli Kaval, En Güzel Türk Masalları, Bir Varmış Bir Yokmuş, Evvel Zaman İçinde, Gökten Üç Elma Düştü** gibi eserleriyle büyük bir başarı sağlamıştır. Ziyâ Gökalp, Ahmed Cevad Emre, Ömer Seyfeddin, Aka Gündüz, M. Fuad Köprülü gibi şâir ve yazarların yanısıra Orhan Seyfi Orhun, Enis Behiç Koryürek, Nihal Atsız, Enver Nâci Gökşen, Ceyhun Âtıf Kansu gibi edebiyâtçı ve yazarlar da çocuk edebiyâtı sâhasında çeşitli türlerde çalışmalar yaptılar ve eserler verdiler. Bu arada Kemâleddin Tuğcu, Abdullah Ziyâ Kozanoğlu, Yavuz Bahadıroğlu gibi yazarlar da çocuk romanları sâhasında son yıllarda başarılı oldular.

Çocuklar için ilk devamlı yayın İngiltere'de (1788) çıkarılmış, bunu Fransa ve diğer ülkelerdeki örnekleri tâkib etmiştir. Türkiye'de ilk çocuk yayını olarak **Mümeyyiz Gazetesi'**nin aynı adla yayınladığı haftalık nüshası gösterilir (1870). 1875'te **Sadâkat Gazetesi,** 1878-1922 arası **Tercümân-ı Ahvâl Gazetesi** çocuklar için haftalık ekler çıkardılar. 1880'de çocuklar için **Bahçe Gazetesi** çıkarıldı. Aynı yıllarda on beş günlük; **Çocuklara Kırâat, Vâsıta-i Terakkî, Çocuklara Arkadaş** dergileri yayınlandı.

İkinci Meşrûtiyete kadar İstanbul'da **Çocuklara Tâlim, Çocuklara Mahsus Gazete, Çocuklara Rehber** gibi gazeteler ve daha sonra da **Tedrisât-ı İbtidâiye Mecmûası, Çocuk Bahçesi, Çocuk Duygusu, Çocuk Yurdu, Çocuk Dünyâsı, Çocuk Dostu** gibi haftalık, on beş günlük, aylık dergiler çıkarıldı. 1923-43 arası yirmi yıl boyunca Türkiye'de çıkıp kapanmış olan çocuk-öğrenci-gençlik dergi ve gazetelerinin sayısı 90'a yakındır. **Doğan Kardeş** dergisi 1945 yılından îtibâren yayınlanmaya başlanmış, önce aylıkken 15 günlük ve sonra haftalık olmuş, günümüzde aylık olarak çıkmaktadır.

Çocuk yayınları, çocukların beden, zihin ve ruh sağlıkları bakımından çok çok önemlidir. Bu yayınların denetlenmesi gâyesiyle 1927 yılında **"Küçükleri Muzır Neşriyâttan Koruma Kânunu"** adıyla 1117 sayılı kânun çıkarılmıştır.

15 Kasım 1981 târihinde yayına başlayan **Türkiye Gazetesi Çocuk Dergisi** millî düşünce, ahlâk, örf ve âdetlere değer veren, taklitten, yapmacılıktan uzak, çağın yeniliklerine ve gelişmelere açık yayın politikası ile sâhasında büyük başarı sağlamıştır. Ülkemizin en çok satılan çocuk dergisi olan **Türkiye Gazetesi Çocuk Dergisi** de dâhil olmak üzere İstanbul'da bugün 30'dan fazla çocuk dergisi yayınlanmaktadır. Çeşitli gazeteler, bankalar, yayınevleri, kişiler ve kuruluşlar bu sâhada neşriyât yapmaktadırlar.

ÇOCUK ESİRGEME KURUMU;

hayır kurumlarından. 1921 senesinde Himâye-i Etfâl Cemiyeti olarak kuruldu. Sonra Çocuk Esirgeme Kurumu olarak ismi değiştirildi.

Millî Mücâdele sırasında, harbe katılanların çocuklarına bakmak için kuruldu. Babaları savaşta ölen çocukların eğitim ve bakımlarını yürütüyordu. TBMM tarafından da desteklenerek, çeşitli gelir kaynakları sağlandı. Bunlar, bağışlar, devlet yardımı, üye âidatları, pul satışları, zarf dağıtarak toplanan paralar, kurumun taşınmaz mallarından alınan kirâlar, Bartın içme suyu, Kavacık içme suyu gelirleri, piyango ve benzerleridir.

Yaptığı işler; çocuk sağlığı ile ilgili yayın yapmak, doğumevleri kurmak, fakir, hasta ve kimsesiz çocuklara bakmak, yardım etmek. Fakir çocuklara, okul için araç-gereç sağlamak. Çocuk yuvaları kurmak.

İl ve ilçelerde birer şûbesi olup, bu şûbeler kanalıyla yardım ve hizmet vermektedir.

24 Mayıs 1983'te Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına bağlanarak, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü adı altında yeniden teşkilâtlanmıştır. 18 Mart 1989'da Başbakanlık

tarafından yapılan bir düzenlemeyle Çocuk Esirgeme Kurumu, Devlet Bakanlığı bünyesinde faaliyet göstermeye başladı (Aralık 1992).

ÇOCUK FELCİ;

Alm. *Spinale Kinderlähmung.* **Fr.** *Poliomyélite.* **İng.** *Poliomyelitis.* Ateş yükselmesi, merkezî sinir sistemi, yukarı solunum yolu veya hazım sistemi bozukluğu belirtileri ile başlayan bir virüs hastalığı. Virüsün sebeb olduğu en önemli bozukluk, omurilikte yaptığı doku harabiyetidir. Bunlara bağlı olarak felçlerin ortaya çıkması, hastalığın korkutucu olan sonucudur.

Hastalık ilk defâ 1840 yılında Heine adlı araştırıcı tarafından târif edilmiştir. 1877'de Stockholm'de çıkan ufak bir salgında Medin adlı araştırıcı hastalığı incelemiştir. Hastalık bu sebepten dolayı "Heine-Medin hastalığı" olarak tıp literatürüne geçmiştir. Yirminci yüzyıl başlarında Avrupa ve Amerika'da 50-100 kişilik küçük salgınlara rastlanırken, 1913'ten sonra binlerce kişiyi etkileyen büyük salgınlar görülmüştür. Çocuk felci yeni bir hastalık olarak kabul edilmektedir.

Hastalık âmili olan virüsün insan vücuduna girişi hazım sistemi yoluyladır. Virüsü, hasta, öksürük ve tükürükle etrâfa saçar. Lağım suları, hastaların dışkılarına bulaşmış sular ve lağımların aktığı deniz suları aylarca virüs taşıyıcı özelliğini korur. Mikrop, yenilen çiğ besinlerle ve içilen sularla da bulaşabilir. Kuluçka devresi 3-10 gündür.

Genellikle ateş, başağrısı, kusma, neşesizlik, halsizlik, boyunda acıma ile başlar. Sonraki iki-üç gün normale dönen durum yeniden ateş yükselmesi ve başağrısı ile geri döner. Ertesi gün boyunda ve bel kemiğinde sertlik, adalelerde sancı başlar. Hasta dalgın yatar, kollarında ve bacaklarında ağrı vardır. Felç 2-4. günler arasında görülür. Derecesi ise 2. günde tam olarak anlaşılır. Çocuk küçükse ve yürüyemiyorsa felcin farkına varmak güç olur. Dikkatle tetkik etmek gerekir. Felçli çocuk oturamaz, boyun kaslarında felç varsa başını tutamaz. Ekseriya tek taraflıdır ve bacakları tutması çok sıktır.

Çocuk felci 5 hatta 3 yaşından küçük çocuklarda rastlanan bir hastalıktır. Yaş ilerledikçe hastalığa yakalanma ihtimali azalır. Bu hastalığın ilâçla tedâvisi yoktur. Masaj ve fizik tedâvi, hastalığı sınırlı bir bölgede bırakmada ve sakatlığın yaygın olmasını önlemede faydalı olabilir.

Korunmanın en iyi yolu aşıdır. Ağız yoluyla verilen "Sabin" aşısı 2 aylıktan itibaren DBT karma aşısı ile berâber uygulanır. Küçük bebeklere şekerli su ile verilebilir. Çocuk ateşli veya ishal ise, veya son 4 hafta içerisinde kızamık veya çiçek aşısı olduysa aşıyı tehir etmek iyi olur.

ÇOCUK TERBİYESİ;

Alm. *Kındererziehung (f),* **Fr.** *Education (f) de l'enfant,* **İng.** *Bringing up children*. Çocuğun iyi yetenek (kâbiliyet, istidad) ve eğilimlerini geliştirme ve kötülerini silme işi. Terbiye, sistemli olarak çocuğu etkileme ve iyi alışkanlıklar vermekle mümkündür. Etkileme ve iyi alışkanlıkların verilmesine ne kadar erken başlanırsa sonuç o kadar mükemmel olur.

Ferdin fıtratında, doğuştan getirdiklerine tabiat, sonradan kazandıklarına kültür diyecek olursak terbiyeyi daha vecîz bir ifâdeyle; "Terakkî eden, ilerleyen insanlık kültürünü yeni nesillere aktarma ve doğuştan getirdiği kapasitelerini geliştirme, inkişâf ettirme faaliyetidir." diyebiliriz.

Terbiye, konuşmakla değil icrâatla, yâni fiiliyâtla olmalıdır. Diğer taraftan yetenek ve eğilimleri geliştirirken, yâni çocuğa şahıs terbiyesi verilirken, aynı zamanda çocuğun sosyal eğilimlerini de geliştirmek gerekir ki terbiye sosyal bir yönde kazanılmış olsun. Böylece çocuk bencil olmaktan kurtulur. Kazandığı niteliklerle cemiyete faydalı bir fert olur. Sosyal olarak yetiştirilmeyen çocukların nitelikleri ne olursa olsun, kendilerini cemiyete ve cemiyet kurallarına uyduramazlar. Her zaman her yerde şahsî çıkarlarına bakarlar. Hattâ bâzan o kadar ileri giderler ki, menfaatleri için her şeyi yapabilirler. Topluma karşı gelirler. Örf, âdet, kânun tanımazlar.

Demek ki, terbiyenin gâyesi, iyi bir insan yetiştirmek ve bu insanı cemiyete faydalı hâle getirmektir.

Bilindiği gibi insanı insan yapan dört özellik vardır:

1-Zekâ ve fikir,

2-Ruh,

3-İrâde,

4-Konuşma.

Bu özelliklerin de sosyal yönde ayrıca geliştirilmesi ve terbiyesi gerekir. Çocuk terbiyesinin esâsını, insandaki bu dört unsurun terbiyesi teşkil eder.

1. Zekâ ve fikir terbiyesi: Çocuğun müşâhede kâbiliyetinin geliştirilmesi, zekâ ve fikir terbiyesinin

esâsını teşkil eder. Meselâ çocuklar umûmiyetle ilk gördükleri eşyâyı tedkik etme, yoklama, kurcalama veya dâimâ sorular sorarak öğrenme heveslisidirler. Onun için çocuklara hep iyi ve güzel şeyler gösterilmeli ve soruları doğru cevaplandırılmalıdır. Böyle çocuğun düşünme ve karar verme kâbiliyeti gelişmiş olur ve yeni yeni bilgi ve görgü sâhibi olmaya başlar.

2. Rûh terbiyesi: Bâzı çocuklar rûhen çok hassastırlar. Her şeyden alınıp kırılırlar. Hayâta çabuk küserler. Böyle çocuklara çok dikkatli bir şekilde (acı da olsa) gerçekleri görmesini ve tahammül edebilmesini, fedâkârlığı, merhâmetli, şefkatli olmayı öğretmek lâzımdır.

Rûhen hassas olmayan, katı rûhlu çocuklar ise daha fazla alâka, sevgi, şefkat göstererek, duygulanacak, ibret dersi alınacak hâdiseler anlatarak, örnekler vererek, rûhen hassaslaştırılmalı, olgunlaştırılmalıdır.

3. İrâde terbiyesi: İrâde terbiyesinden gâye, irâdesi güçlü şahsiyet yetiştirmektir. Kendi kendine (nefsine) mücâhede, yâni şahsî arzu ve ihtiyâçlara gem vurabilmesini veya yok edebilmesini öğretmek, nefsine hâkim bir şahsiyet yetiştirmek, irâde terbiyesinin esâsını teşkil eder. Tabiî olarak çocukların bir kısmında irâde zayıf, bir kısmında kuvvetli olur. Zayıf irâdeli çocukları lüzûmundan fazla itaate zorlamak doğru değildir. Böyle çocukları biraz serbest bırakmalı ve kendine olan güvenini arttırmaya çalışmalıdır.

İrâdesi kuvvetli çocuklarda ise terbiye biraz sert olmalıdır. Fakat sert bir terbiye ile berâber sevgi, şefkat ve anlayış gösterilmesi de şarttır.

İrâde, terbiye edilirken çocuğun inat dönemlerinden istifâde edilmelidir. Çocuklar 3-4 yaş arası ve büluğ çağında inatçı olurlar. Bu dönemler irâde terbiyesi için müsâit zamanlardır.

4. Konuşma terbiyesi: Normal olarak çocuklar 1.5 yaşından sonra az çok konuşmaya başlarlar. İki yaşını bitirdiği halde konuşmayan çocuklarda zekâca bir gerilik düşünülürse de, tek başına konuşamama zekâ geriliğinin kat'î delîli sayılamaz. Konuşma öğrenimine yardım edilen çocuk, daha çabuk konuştuğu gibi, yardım edilmeyen çocuktan daha fazla kelime bilir.

Çocuklar konuşmaya başladıkları andan îtibâren öğretilen her kelime doğru olmalı ve çocuk tarafından doğru telaffuz edilmeli, normal dille söylenmeli, ayrıca kelimeleri yerinde ve zamânında kullanması da öğretilmelidir

Büyüklerine karşı saygıyı, hitâb etmesini ve edebini gözetmesini belletmelidir.

Çocuk terbiyesinde, en başta anne ve baba olmak üzere, bütün âile efrâdının, mürebbiyenin, öğretmeninin rolü inkâr edilemez. Ancak annenin yerini hiçbir kimse tutamaz. Fakat anne sevgi ve şefkati dolayısıyle, çocuğun yalnız iyi taraflarını değil, noksan ve kötü taraflarını da görmesini bilmelidir. Öyle yetiştirmeli ki kendine olan güven duygusunun tek başına hareket etme ve karar verme yeteneğinin gelişmesine yardımı olsun.

Anne ve baba, çocuk için tam bir örnek olmalıdır. Çocuğun yanında büyükler çok titiz davranmalı, konuşma ve hareketlerine son derece dikkat etmelidir. Hele konuşmaları ile hareketleri aslâ çelişmemelidir. Çocuk büyüdükçe evdeki büyüklerin birbirlerine saygı ve sevgi ile davrandıklarını görerek kendisi de aynı şeyi yapacak, söylemesi istenen nezâket sözlerini ise, ancak âilesinden duya duya öğrenecektir.

Diğer taraftan anne baba tam bir fikir ve görüş birliğinde olmalıdır. Yâni anne ve babadan biri sert davrandığı zaman diğeri şefkat göstermemeli, biri tarafından verilen cezâ, diğeri tarafından affolunmamalıdır. Bilinmelidir ki, yerinde ve haklı olarak verilen cezâ, çocuğun sevgisini hiçbir zaman azaltmaz. Bilakis ciddî ve yerinde cezâ veren anne baba, körü körüne sevgi gösteren, her şeye göz yuman anne ve babadan daha çok sevilir, sayılır. Demek ki çocuk terbiyesinde sevgi, şefkat ve bağlılık mühim olmakla berâber, ciddiyet ve geçici sertlik de çok önemli birer faktördür.

Çocuğa iyi bir terbiye verebilmek için, anne baba ve diğer âile fertlerinin bütün terbiye prensiplerini tam uygulamasıyla berâber, âile hayâtının düzenli olmasının yanında anne babanın da iyi geçimli olması şarttır. Anne baba geçimsizliği, hele ayrılığı kadar çocuk rûhunda fırtınalar koparan bir hâdise yok gibidir.

Unutulmamalıdır ki, çocuklar anne babayı ideâl birer insan olarak görürler. Onlar gibi olmak ve onlar gibi hareket etmek isterler. Huy ve alışkanlıklarını çabuk kaparlar. Onun için çocuk dünyâya geldikten sonra, anne ve baba bütün yönleriyle, olduklarından daha iyi olmak mecbûriyetindedirler.

Kardeşi olmayan çocukların terbiyesi daha zor ve hattâ bir problem olabilir. Halbuki birkaç çocuğun terbiyesi daha kolaydır.Her çocuk kendiliğinden itaat etmesini ve uysallığı öğrenir. Kardeşlerinin de istekleri olabileceğini ve onların da anne baba sevgisine en az kendisi kadar ihtiyâcı olduğunu anlar. Daha doğrusu her şeyini kardeşleriyle paylaşmasını bilir. Böylece karşılıklı sevgi ve hürmeti erkenden

öğrenen çocuklar, cemiyete kendini hazırlayarak yetişir. Ancak anne ve babanın her çocuğa aynı sevgi ve bağlılığı göstermesi şarttır.

İyi bir terbiye verebilmek ve cemiyete faydalı bir fert yetiştirmek için para ve servete ihtiyaç yoktur. Hattâ zenginlik ve lüks hayat, ekseriyâ çocuğun fenâ yetişmesine sebeb olabilir. Çünkü acı da olsa, varlık içindeki bâzı anne babaların kendi zevk ve eğlencesini düşünerek, çocuklarını ihmâl ettikleri bir gerçektir. Hâlbuki anne babanın bu ihmalleri çocuk rûhunda fırtınalar koparabilir ve bu fırtınaların, çocuğu nereye sürükleyeceği belli olmaz. Diğer taraftan, zenginlik ve hudutsuz imkânlar, çocuğu kötü yollara saptırabilir.

Müşâhede ve tecrübelere göre, yokluk içerisinde büyümesine rağmen iyi terbiye alan çocuk, daha fazla insan sevgisiyle yetişmekte ve cemiyete daha faydalı olmaktadır. Fakat bu, "Âilelerin çocuklarının daha iyi yetişmesi için fakirlik şarttır." mânâsına alınmamalıdır; ama âile varlıklı olsa bile, bu varlık çocukta şuurlaştırılmamalı ve çocuk âile servetine güvenmeden yetiştirilmelidir.

Garb müellifleri çocuk terbiyesinde din, cezâ ve mükâfât, oyun ve oyuncaklar, okul gibi faktörlerin önemli olduğunu bildirirler.

Çocuk terbiyesi eğitimciler kadar dinlerin de belli başlı mevzularındandır. Hayâtı, dünyâ ve âhiret olmak üzere iki büyük safhada, ikincisini birincisinin devâmı olarak takdim eden İslâm dîni; insan ömrünü de doğum öncesinden başlayarak çocukluk, erginlik, yetişkinlik, olgunluk ve yaşlılık olarak safha safha, fakat bir zincirin halkaları şeklinde bütün olarak ele alır. Bu arada çocuk terbiyesinin esaslarını, modern pedagogların uzun araştırmalar sonucu elde ettikleri umdeleri de içine almış bir halde, mükemmel bir sistem şeklinde tesbit etmiştir. Çocuk terbiyesiyle ilgili hükümler incelendiğinde, garp müelliflerinin saydığı faktörlerin asırlardır İslâm dîninde var olduğu görülür.

İslâm dîninde çocuk terbiyesinin esasları şunlardır:

1. Din: Pedagoji, yâni çocuk terbiyesi İslâm dîninde çok kıymetli bir ilimdir. İslâm dîninde çocuk terbiyesinden maksat, çocuğun Allahü teâlânın râzı olduğu, kulların beğendiği, devletine, vatanına, milletine, âilesine, cemiyete ve insanlığa faydalı bir insan olarak yetişmesidir. Bunların tahakkuku için çocuk, çeşitli güzel vasıflarla donatılmalıdır. İslâm âlimlerinin büyüklerinden olan İmâm-ı Gazâlî hazretleri çocuk terbiyesi hakkında eserlerinde şunları yazmaktadır:

"Evlâd, ana, baba elinde bir emânettir. Büyük bir nîmettir. Nîmetin kıymeti bilinmezse elden gider. Çocukların temiz kalpleri, kıymetli bir cevher gibidir. Mum gibi her şekli alabilir. Küçükken hiçbir şekle girmemiştir. Temiz bir toprak gibidir. Temiz toprağa hangi tohum ekilirse, onun meyvesi hâsıl olur."

Çocuklara îmân, Kur'ân-ı kerîm ve Allahü teâlânın emirleri öğretilir ve yapmaya alıştırılırsa, din ve dünyâ saâdetine ererler. Bu saâdete anaları, babaları ve hocaları da ortak olur. Eğer bunlar öğretilmez ve alıştırılmaz ise, bedbaht olurlar. Yapacakları her fenâlığın günâhı baba ve hocalarına da verilir. Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmde meâlen; **"Kendinizi ve evlerinizde ve emirlerinizde olanları ateşten koruyunuz."** buyuruyor. Bir babanın, evlâdını Cehennem ateşinden koruması, dünyâ ateşinden korumasından daha mühimdir. Cehennem ateşinden korumak da îmânı, farzları ve haramları öğretmekle ve ibâdete alıştırmakla ve dinsiz, ahlâksız arkadaşlardan korumakla olur. Bütün densizliklerin ve fenâlıkların başı, fenâ arkadaştır. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem; **"Bütün çocuklar Müslümanlığa uygun ve elverişli olarak dünyâya gelir. Bunları sonra anaları babaları Hıristiyan, Yahûdî ve dinsiz yapar."** buyurmuşlardır. Ana baba, evvelâ evlâdının hakîkî istikbâlini, sonsuz saâdete kavuşmasını düşünmelidir. Dînin esaslarını ona öğretmelidir. Bunu öğrenip yaptığı zaman, dünyâ saâdeti kendiliğinden gelecektir. Zîrâ dînimiz insanlara dünyâ ve âhirette rahat ve mesut olmanın yollarını göstermektedir.

İslâm dîninin ahlâkî esasları, insânî ve sosyal yönleri, çocuk terbiyesi için bulunmaz bir hazîne niteliğindedir. Ancak dînî telkinler, şuurlu, bilgili, müşfik ve mâhir, ehliyetli ve yetkili kimseler tarafından yapıldığında çok iyi netîceler alınmaktadır.

Çocukta kökleşmesi ve kafasına iyice yerleştirilmesi gereken ilk ve temel şey; her şeyin üstünde, her şeye muktedir, bütün iyilik ve güzelliklerle berâber her şeyin yaratıcısı bir Allah'a ibâdet etmeyi, hürmet etmeyi, sevmeyi en büyük vazîfe bilmektir. Ayrıca Allahü teâlânın ancak iyi, çalışkan ve dürüst kullarını sevdiğini, onun için karşılık beklemeden dâimâ iyilik yapması, yarattığı her şeyi, özellikle insanları sevmesi, usanmadan çalışması telkin edilmelidir. Eğer çocuk bu inançlara sâhib olursa, dürüst, vicdanlı, iyi ahlâklı, cemiyete yararlı bir kimse olmanın yolunu tutmuş demektir.

2. Cezâ ve mükâfât: Çocuk terbiyesinde cezâ ve mükâfât önemli bir faktör sayılırsa da, iyi ve ideâl anne baba için başvurulması gereken bir terbiye vâsıtası olmaması îcâb eder. Çünkü çocuk anne babayı örnek tutarak büyüdüğünden, onları taklid etmekle zâten terbiyeli büyüyor demektir. Bu usûl daha ziyâde kötü yetişen ve problemleri olan çocuklarda uygulanır. Mamafih, küçük süt çocuklarında

arzu edilen veya edilmeyen bir hareketinden sonra derhal yapılırsa faydalıdır. Çünkü çocuk cezâ ve mükâfâtın ne demek olduğunu öğrenir. İyi alışkanlıkları mükâfâtla kökleştirilir. Kötü alışkanlıkları cezâ ile giderilebilir.

Bugünkü pedagojik esaslara göre dayak bir terbiye sayılmamaktadır. Oyun ve okul çağlarındaki çocuklara, yerinde ve zamânında aşırı olmamak şartıyla, tatbik edilirse tesirli bir cezâ ve terbiye vâsıtasıdır.

Küçük süt çocuklarında cezâ, anne babanın sert mimikleri ve onunla ilgilenmemesidir. Yâni süt çocuklarına daha ağır cezâ verilmemeli, bilhassa dayak atılmamalıdır.

Büyük çocuklara cezâ, yaşına uygun olmalı ve çok dikkatle tatbik edilmelidir. Cezâ kalp kırıcı olmamalı, kimsenin önünde yapılmamalı, cezâdan sonra ilgilenmemeli, bilhassa sevilip öpülmemeli, araya şefâatçı girmemeli, sözde kalmamalı, yâni derhal uygulanmalıdır.

Anlatıldığına göre Sultan İkinci Murad'ın oğlu Fâtih Sultan Mehmed Han şehzâdeliğinde Manisa'da vâliydi. Babası bu şehzâdenin yetişmesi için birçok âlim gönderdi. Fakat şehzâde Mehmed yaratılış îcâbı zekî ve celâlli olduğundan, dersten kaçınır ve hiçbir muallim onu zabtedemezdi. Doğru dürüst eğitilemiyordu. Hattâ Kur'ân-ı kerîmi bile hatmetmemişti. Sultan İkinci Murad heybetli ve hiddetli bir muallim olan Molla Gürânî'yi bu vazîfeye tâyin etti ve emrini dinlemediğinde dövmesi için de bir sopa verdi. Hocaya; oğlu emrini dinlemediği zaman hem kendisini hem de şehzâdeyi sopa ile korkutmasını ve kovalamasını, hattâ dövmesini emretti. Molla Gürânî bir gün şehzâdeye bağırınca o da hocayı babasına şikâyet etti. Babası "Olamaz öyle şey!" diye hocaya geldi. Ancak, Molla Güranî Şehzâde'den önce babasına çıkıştı. Sonunda Sultan Murâd; "Oğlum görüyorsun ya, senin yüzünden ben de azarlandım. Okumaktan başka çare yok!" dedi. Şehzâde bu hâl karşısında okumaktan başka yol bulamadı. Kısa zamanda **Kur'ân-ı kerîmi** hatmetti ve nice ilimler öğrendi.

Mükâfât da bir terbiye vâsıtası olabilir. Fakat daha çok dikkat isteyen bir husustur. Her şeyden önce çocuk iyice bilmeli ve inanmalıdır ki dürüst, mert, çalışkan, fedâkâr ve nâmuslu olmak, daha doğrusu iyi ahlâklı olmak, üstünlük değil, insanların en tabiî hâlidir. Ayrıca yine bilmelidir ki, çalışmak, sorumlu olduğu bir işi yapmak, sınıf geçmek de, en tabiî bir vazifedir.

Mükâfât ancak üstün bir başarıdan sonra verilmelidir. Yoksa her iyi, güzel hareketten,basit başarılardan sonra mükâfâta alışmış ve karşılık bekleyen çocukta sorumluluk hissi belirmez veya gelişmez, ayrıca menfâatçı kimse olur.

3. Oyun ve oyuncaklar: Çocuğun dikkatini ruh ve zekâ gelişmesini, çevreyle ilgisini arttırması bakımından faydalıdır. Oyuncaklar çocuğun çağına ve cinsiyetine göre değişir. Küçük süt çocukları parlak ve ses çıkaran oyuncaklardan hoşlanır. Oyuncağın tehlikesiz olması şarttır.

Meraklarından dolayı çocuklar oyuncakların nasıl çalıştığını anlamak, içini görmek isterler. Çocuğun bu tutumu, rûh gelişimini arttırması bakımındann iyidir. Mâni olunmamalı ve oyuncağını bozdu, kırdı diye cezâlandırılmamalıdır. Fakat sık sık oyuncağını bozan ve kıran çocuğa hemen yenisi alınmamalı ve oyuncağın kıymeti öğretilmelidir.

Oyunlar, çocuğun yalnız adale ve iskelet gelişmesini değil, ruh gelişimini de sağlar. Çevikliği, âni karar vermeyi öğrettiği gibi, irâdeyi kuvvetlendirir. Oyun kuralları ve incelikleri, zekâyı arttırır.

Yüzme, atıcılık vs. çocuklar için mükemmel bir spor ve oyundur. Öğrenilmesi küçük yaşta daha kolaydır.

4. Okul: Çocuk, ancak altı yaşını tam olarak bitirdikten sonra okula gitmelidir. Daha önce göndermek iyi netîce vermemektedir. Okulda öğretmenin otoritesi, topluluğa alışma, müşterek öğrenim ve oyunlar, çocuk terbiyesinde mühim birer faktördür. Ancak, okul ile âile, daha doğrusu öğretmenle anne baba hem fikir olmalı, birbirleri aleyhinde hiçbir şey söylenmemelidir. Hele okulda verilen bir cezâdan dolayı okul ve öğretmen aleyhine atıp tutmamalı, bilakis çocuğun bunu gelip anlatması hoş karşılanmamalıdır. Okula yeni başlayan çocuklarda birçok problemler olabilir. Bu problemlerin çözümü için, okul ve âilenin birlikte çalışması lâzımdır. Birçok âilelerde görüldüğü gibi, çocuk okula başlamasıyla âdetâ rahatladıkları, sorumluluklarının çoğunun okula ve öğretmene yükleyerek ferahlık duydukları, öğretim ve terbiye vazîfelerinin de sona erdiğini zannetmek hatâlı ve çocuğun geleceği için kötü bir tutum olur.

Altı yaşını dolduran çocuk, harfleri, rakamları, kelimeleri anlayabilecek, okula gidebilecek bir durumdadır. Ayrıca o güne kadar bilmediği çalışma ve sorumluluk duygusu, başarıya ulaşma ve yarışma çabası da belirmiştir. Cemiyet geleneklerine ve kânunlara uymasını bilir veya uymak için gayret sarf eder. Kiminin yetiştiği çevre îcâbı görgü ve terbiyesi az, kiminin zekâsı türlü sebeplerle gelişmemiş, kimisi bütün gün anne babadan uzak kalabilecek serbestliğe ulaşmamış olabilir. Böyle

çocuklar, okul düzenine ve ortamına uyamazlar, uysalar bile öğrenimde başarısızlığa uğrarlar.

Çocuğun okul düzenine uyamayışının muhakkak bir sebebi vardır. Bu sebepler fizyolojik, sosyolojik veya psikolojiktir. Yâni çocuk okuldan önce veya okul sıralarında geçirdiği hastalık ve sakatlıklar, rûhî rahatsızlıklar, sosyal çatışmalar yüzünden bu duruma gelmiştir. Okula karşı gösterilen tepkinin ve başarısızlığın sebebi ne olursa olsun, çocuk bütün şahsiyeti ile bunun tesiri altında kalır.

Görülüyor ki, okula ve öğretmene çok sorumluluklar düşmektedir. Çünkü öğretmenlik, yalnız okuyup yazmayı öğretmek, bilgi vermek değildir. Öğretmenin her çocukla ayrı ayrı uğraşması, gelişme mekanizmalarını incelemesi, yetiştiği çevreyi, evdeki hayâtını, sıkıntılarını, korku ve endişelerini bilmesi, hâşin ve dengesiz çocuklara özel ilgi göstermesi gerekir. Fakat bütün bu sorumlulukları öğretmene yüklemek insafsızlıktır. Bu problem âile-öğretmen işbirliği ile berâber çözülmelidir.

ÇOKBACAKLILAR (Myriapoda);

Alm. *Tausendfüsser,* **Fr.** *Myriapodes,* **İng.** *Centipedes and millipedes.* Eklembacaklıların zengin bir sınıfı. 2700'den fazla türü vardır.

Vücutları baş ve çok sayıda halkalı bir gövdeden meydana gelir. Başlarında bir çift anten, iki-üç çift ısırıcı-çiğneyici ağız parçası, petek veya basit gözler bulunur. Bâzı türlerde göz yoktur. Yaşayışlarına uygun olarak antenlerindeki koku alma tüyleri çok hassastır. Vücutları silindirik veya basıktır. Halkalardan birer çift veya ikişer çift bacak çıkar. Ayakların uçlarında pençeye benzer birer tırnak bulunur.

Karada, nemli yerlerde yaşayan gececi hayvanlardır. Taşlar, çürüyen yapraklar, kütükler altında, lavabo kenarlarında ve bodrumlarda bol rastlanırlar. Püskül veya boru şeklinde trake sistemiyle solunum yaparlar. Çiyan ve kırkayaklar, bu sınıfın tipik eklembacaklılarıdır.

Nebâtî ve hayvânî besinlerle beslenirler. Gündüzleri nemli yerlerde barınır, gece faaliyet gösterirler. Zehirli olanları, boyları 1-2 milimetreden 26.5 santimetreye kadar değişen tipleri vardır. Kırkayaklar çürümüş yapraklar gibi nebâtî besinlerle beslenir. Bâzan genç bitki köklerini de yediklerinden bahçeler için bir âfet olurlar. Bütün çıyanlar etçildir. Gövdelerinin ilk halkasındaki bacaklar bir çift zehir çengeli şeklindedir. Böcek, solucan, sümüklü böcek, hattâ kertenkele ve fâreleri çengelleri ile ısırarak, zehirlerini enjekte ederek, avlarını felce uğratıp yerler.

"Bermuda çıyanı" 15 santimetreden küçük olup, ısırdığı insanı, birkaç gün ateşler içinde yatağa düşürür. Boyu 26.5 santimetreye varan Güney Amerika ve Hindistan'daki "dev çıyan" insanı öldürebilir.

Çokbacaklılar yumurta ile ürerler. Dişi yumurtalarını topraktaki oyuklara bırakır. Yumurtaları koruyan ve yavrulara bir süre bakan türler vardır. Yumurtadan çıkan yavrular erginlere benzerse de, bâzılarının vücut halka sayısı azdır. Deri değiştirme devrelerinde halkaların sayısı artarak büyürler. Kırkayaklarda halkalardan ikişer çift, çıyanlarda birer çift bacak çıkar. Bacakların sayısı türlere göre değişir. Kırkayakların çoğunda 115 çift bacak bulunur. Çıyanlarda 15 çiftten 173 çifte kadar değişir. Çokbacaklılar her zaman tek sayıda bacak çiftine sahiptirler. Vücut renkleri bulundukları ortama uygun olarak, siyah, kahverengi, sarı vs. olur. Tropik bölgelere gidildikçe boyları ve zehirlerinin tesirleri artar.

ÇOKGEN;

Alm. *Vieleck, Polygon (n),* **Fr.** *Polygone (m),* **İng.** *Polygon.* Herhangi üçü bir doğru üzerinde olmayan üç veya daha çok noktayı ikişer ikişer birleştiren doğru parçalarının birleşimi olan düzlemsel şekil.

Çokgenin doğru parçalarına "kenar", kenarlar tarafından meydana getirilen açılara "çokgenin açıları", bu açıların köşelerine "çokgenin köşeleri" adı verilir. Komşu olmayan iki köşeyi birleştiren doğru parçasına da "köşegen" denir. Çokgenler kenarlarının sayısına göre isim alırlar. Üç kenarlı ise "üçgen", dört kenarlı ise "dörtgen", beş kenarlı ise "beşgen" gibi. Çokgenler "konveks" ve "konkav" olarak da sınıflandırılır. Eğer bir çokgende bütün köşegenler çokgenin içerisinde ise, böyle çokgenlere konveks, köşegenlerden biri dışında ise konkav denir. Bir konveks çokgenin bütün kenarları ve açıları eşitse böyle çokgenlere "düzgün çokgen" adı verilir. Bu çeşit çokgenlerin köşeleri bir çember üzerindedir. Bir çokgenin alanı, içerisi üçgenlere ayrılarak bu üçgenlerin alanlarının toplanması sûretiyle hesaplanır.

Bir çokgenin kenar sayısı n ise, iç açılarının toplamı (n-2).180° formülü ile bulunur. Meselâ üçgenin iç açılarının toplamı; n=3 olduğuna göre, (3-2).180°=180°'dir.

ÇORBACI;

Kapıkulu ocaklarına eleman yetiştiren 31 bölüklü acemi ocağı ile Osmanlı ordusunun piyâde (yaya) askerini teşkil eden bölük zâbitlerinin ünvânı. Cemâat denilen yeniçeri ortası çorbacılarına "yayabaşı" veya "serpiyâdegân" denildiği gibi, bölük denilen ağa bölükleri çorbacılarına "bölükbaşı" ismi de

verilirdi. Çorbacılar bâzan “subaşı” ünvânını da alırlardı. Çorbacıların kıdemlisine yeniçeri ortalarında “yayabaşı”, bölüklerde de “başbölükbaşı” denilirdi. Çorbacılar kırmızı çuhadan kollu cübbe, ince gömlek, kırmızı şalvar, ayaklarına sarı mest pabuç ve başlarına börk giyerlerdi.

Yaya bölük komutanı olmalarına rağmen atları vardı. Çorbacılar bölüklerin bütün işlerinden sorumlu olduğu gibi, büyük suçlar hâriç, maiyetindekilere cezâ verebilirdi.

Yeniçerilerin İkinci Mahmud zamânında kaldırılmasından sonra, “çorbacı” yerine “ortaağası” tâbiri kullanılmıştır.

ÇORLULU ALİ PAŞA;

Osmanlı sadrâzamlarından. 1669 senesinde Çorlu’da doğdu. Çorlulu bir çiftçi veya berberin oğluydu. Kapıcıbaşılardan Türkmen Kara Bayram Ağa çok zekî olduğunu anlayıp, evlâtlık aldı. Enderûn’da yetişti. İkinci Mustafa Han zamânında silâhdar oldu (1700). Silâhdarlığında, bütün saray memuriyetlerinin rütbe ve derecelerini tâyin eden yeni bir nizamnâme vücûda getirdi. Nizamnâmesinde, kendi makâmını da Enderûn-ı Hümâyûnun en büyük zâbitliği derecesine çıkardı. Sarayda pâdişâhla sadrâzam arasındaki haberleşmeyi Dârüssaâde ağaları yerine getirirken, bu hizmeti de silâhdar ağanın yapmasını karâra bağladı.

1703’te silâhdarlıktan alınıp, kubbe vezirliği ile saraydan uzaklaştırıldı. Önce sadâret kaymakamlığına, Sultan Üçüncü Ahmed’in tahta çıkmasından sonra da Halep vâliliğine tâyin edildi. Aynı sene dördüncü kubbe vezirliğine tâyin olunan Ali Paşa, 1704’te Trablusşam vâliliğine getirildi. İki ay sonra tekrar kubbe vezirliğine getirildi. 1705’te Baltacı Mehmed Paşanın sadâretten azli üzerine sadrâzam oldu.

Poltava Muhârebesinde Ruslara yenilen Demirbaş Şarl’ı desteklemesi ve Osmanlı Devletini harbe sürüklemesi üzerine, sadrâzamlıktan azlolundu ve Midilli’ye sürgüne gönderildi (1710). 1711’de burada îdâm edildi.

Ali Paşa, servetini hayırlı eserlere harcamış olup, câmi, çeşme, dârülhadîs, kütüphâne, tekke, imâret, hamam, şadırvan yaptırmıştır. İstanbul Çemberlitaş’taki medresesi çarşı olarak kullanılmaktadır.

ÇORUH-KELKİT DAĞLARI;

Karadeniz bölgesinin doğusunda, kıyıya paralel uzanan iki dağ sırasından iç kısımda kalanlara verilen isim. Çoruh-Kelkit Vâdisi bu sıradağları, Kuzey Anadolu dağlarından ayırır. Kuzeydoğuda Yalınçam Dağından başlayan Çoruh-Kelkit Dağları, Mescit Dağında 3239 m yüksekliğe ulaşır. Batıda Kop Dağı (2918 m) ile sona erer.

Çoruh-Kelkit Dağlarında bitki örtüsü kıyı dağlarına göre azdır. Orman alanları 1500-2000 metreden sonra başlar. Yükseklerde köknar ve kayın, alçak kesimlerde meşe ve ardıç, güney kesimde ise, sarıçam vardır. Sırtlarının üzerinde bulunan yüksek düzlükler, Çoruh-Kelkit Dağlarını, kıyı dağlarından ayıran diğer bir özelliktir. Bunun en belirgin örneği Bayburt-Aşkale karayolunun geçtiği Kop Geçidinin çevresindeki yüksek düzlüklerdir.

Çoruh-Kelkit Dağlarındaki yerleşim bölgelerinde hayvancılık gelişmiştir.

ÇORUH NEHRİ;

Karadeniz bölgesinin en doğusunda yer alan nehir. Karadeniz bölgesinin doğusundadır. Uzunluğu 466 kilometredir. Bunun 442 kilometresi Türkiye sınırları içinde, 24 kilometresi Sovyetler Birliği sınırları içerisindedir. Mescit Dağlarının batı yamaçlarından çıkar. Çoruh Dağlarının vâdilerinden geçerek batıya doğru devâm eder. Bayburt yakınlarında kuzeye doğru yönelir. Rize Dağlarının güney vâdilerine ulaştıktan sonra batı yönünden gelen Pulur Suyu ile birleşerek doğuya doğru yön değiştirir. İspir’den Yusufeli’nin güney yakınından geçtikten sonra sağ taraftan Oltu Çayını, Artvin’e varmadan Şavşat Suyunu alarak 90°’lik bir açı ile kuzeye yönelir. Borçka’da kuzeydoğuya yönelerek Muratlı’yı geçtikten sonra Sovyetler Birliği sınırları içerisine girer ve Batum’un güneyinden Karadeniz’e dökülür.

Çoruh Nehrinin geçtiği yatak oldukça dar olup derindir. Yamaçlar ve vâdiler, gittikçe dikleşir ve nehir yatağı dar bir durum alır. Bu sebeple, Çoruh Nehrinin akıntısı çok hızlıdır. Çoruh Nehri umûmiyetle ilkbahar aylarında kabarır ve yaz aylarında alçalır.

ÇORUM;

Karadeniz bölgesinin Orta Karadeniz bölümü ile Anadolu’yu bağlayan geçit bölgede kurulmuş bir ilimiz. Güneybatıda Kırıkkale, kuzeyde Sinop, Kastamonu ve Samsun, güneyde Yozgat, doğuda Amasya, batıda Çankırı ile çevrilmiştir. 39°51’ ve 41°20’ kuzey enlemleri, 34°04’ ve 35°28’ doğu boylamları arasında yer alır. Orta Anadolu platosunun kuzey kısmındadır. Denizden yüksekliği 770

metredir. Trafik kod numarası 19'dur.

İsminin Menşei

Sultan Alparslan'ın 1071 Malazgirt Zaferinden sonra, Anadolu kapıları Türklere açılmış, buraları Türklere yurt olmuştu. Bu akınlar sırasında Bizanslıların Nikonya (Yonkoniye) dedikleri bu yerleşim alanında, Oğuzların, Alayuntlu obasına bağlı **Çorumlu** oymağı da yerleşerek, geleneklerine uygun olarak kendi oymaklarının adı olan **Çorumlu** adını vermişlerdir. Bu kelime daha sonraları **Çorum** hâline dönmüştür. Bir başka rivâyete göre de Nikonya'da yaşayan Bizanslılar buralara hâkim olan Danişmentlilere önce bağlılık gösterip, sonra kötü niyetlerinin anlaşılmasıyla Bizanslılara **Cürümlü** denilmiş. Bu kelime daha sonra Çorum hâline dönmüştür. Yine Selçuklu Sultanı Kılıçarslan, havasının iyi olması dolayısıyla hasta oğlu Yâkûb'u ve diğer hastalıklı ve çelimsizleri buralara göndermiş ve bunlar sağlıklarına kavuşmuşlardır. Bundan dolayı şehre Çorum adı verilmiştir. Bunlardan başka Çevrim, Cevr-i Rum kelimelerinden geldiği de söylenmektedir.

Târihi

Boğazkale kazılarında elde edilen eserler ve çevredeki mağaralar Çorum ve çevresinin çok eski bir yerleşim alanı olduğunu göstermektedir. Binlerce yıllık medeniyet üstüste gelmiş bir târih şehridir.

Boğazkale ve çevresinde yapılan kazılarda M.Ö. 4000-5000 yıllarına âit olduğu tesbit edilen kalıntılar bulunmuştur. M.Ö. 1700 yıllarında kurulan Hitit Devleti ve bundan sonra kurulan devletler pekçok târih mîrâsı bırakmışlardır. Başkenti Hattuşaş olan ilk Hitit Devleti, M.Ö. 1200 yıllarına kadar hüküm sürmüş, sonra Frigler Devleti kurulmuştur. Güneye çekilen Hititler, bir müddet daha yaşamış ve târih sahnesinden silinmiştir. Hititlerden daha ileri olduğu tesbit edilen Frigler de M.Ö. 676 târihine kadar Çorum'a birçok târih mîrâsı bırakmışlardır. Kafkaslardan Anadolu'ya gelen Kimmerler, her yeri yakıp yıkarak Frigler devrine son vermiş ve bölgeyi yağmaladıktan sonra çekip gitmişler, daha sonra Çorum ve çevresine Asurlular hâkim olmuştur. Bu sırada doğuda büyüyen Medler M.Ö. 612 yılında Asurluları yenerek buraları ele geçirmişlerdir. M.Ö. 585 yıllarında parçalanan Medlerin yerine Persler hâkimiyet sürmüştür. M.Ö. 332'de Makedonya imparatoru İskender, Anadolu'yu almış, İskender'in ölümünden sonra M.Ö. 276 yıllarında Galatlar Çorum'a hâkim olmuştur. Pontus Rum tehdidi altında kalan Galatlar, Roma İmparatorluğu'na bağlanmış, böylece Bizanslılar hâkimiyet sürmeye başlamıştır. Bu târihten sonra 1071 yılına kadar Çorum, Bizanslıların prensliği olarak uzun yıllar kalmış, bu arada İslâm orduları zaman zaman buralara seferler düzenlemiştir. Emevîler zamânında İstanbul'u kuşatan İslâm ordusu, geri dönerken Eshâb-ı kirâmdan Kereb-i Gâzi, Süheyb-i Rûmî ve Ubeyd-i Gâzi'nin Çorum civârında şehîd oldukları ve mübârek kabirlerinin Hıdırlık mevkiinde olduğu rivâyet edilir.

Büyük Türk sultânı Alparslan'ın 1071'de Malazgirt Muhârebesiyle Anadolu kapıları Türklere açılmış, Bizans hâkimiyeti son bulmuştur. Dânişmend Ahmed Gâzi, Amasya'yı aldıktan sonra, o zamanki adıyla Nikonya olan Çorum'u almak üzere amcasının oğlu Çavlı Beyi gönderdi. Yapılan çetin muhârebeden sonra 1075'te Çorum fethedildi. Alayuntlu boyundan Çorumlu oymağının başı İlyas Bey, buraya vâli tâyin edildi. Daha sonraları Anadolu Selçukluları, bu bölgede Dânişmendlileri yenerek hâkimiyet kurdular. 1243 yılında Baycu Noyan komutasındaki Moğol saldırısına uğrayan Selçuklular, Çorum ve çevresinden çekilmiş, böylece Çorum bir süre başsız kalmış, ferdî mücâdeleler olmuştur. 1308'de kurulan İlhanlılar bölgeye hâkim oldular. Daha sonra da Eratna Beyliğinde kalan Çorum, 1398'de Yıldırım Bâyezîd Han zamânında Osmanlı topraklarına katılmış, bundan sonra bir daha Osmanlılardan çıkmamıştır. Selçuklular ve Osmanlılar tarafından birçok eserlerle îmâr edilen Çorum'da sık sık meydana gelen zelzelelerden dolayı pekçok eser tahrib olmuştur.

Osmanlı devrinde Çorum, Sivas-Rum beylerbeyliğine bağlı 8 sancaktan biriydi. Tanzimâttan sonra Ankara eyâletinin 5 sancağından biri oldu. Cumhûriyet devrinde ise il hâline getirildi.

Fizikî Yapı

Çorum'un % 39'u dağ, %48'i plato, % 2'si yayla ve % 11'i ovadır.

Dağları: Çorum'un yarısına yakın kısmı dağlarla kaplıdır. Canik, Ilgaz, Küre dağ silsilelerinin uzantıları veya başlangıç noktalarını sınırları içerisine alır. Bu dağ silsileleri Çorum'da yüksek olmayan, orta yükseklikte kalker bir yapı gösterir. Sivri ve sarp tepelere pek rastlanmaz. En yüksek tepeler:Erenler Tepesi (2907 m), Türbetepe (1981 m), Dursun Tepe (1948 m)dir. Dağları genellikle çıplaktır. Orman örtüsü çok azdır. Başlıca dağları; Eşerli Dağ (Kaldırım Tepe 1776 m), Alagöz Dağı (1650 m), Kartal Dağları (1700 m), Teke Dağı (1700 m), Kavak Dağı (1600 m)ve Sakarözü (1675 m)dür. Bu dağlar arasında Kırkdilim Boğazı vardır.

Ovaları:Çorum'un %11'i ovalarla kaplıdır. Esasında birer yayla olan bu ovaların yükseklikleri 450-500 m arasında değişir. Bâzıları ise 1000 metreye kadar yükselir.

Çorum Ovası: Denizden 800 m yükseklikte, 375 km^2lik bir alanı kaplar. Alüvyonlu topraklarla kaplı bir

ovadır. **Bozboğa Ovası:** Merkez ilçe sınırları içinde kalan ova denizden 820 m yüksekliktedir. Alüvyonlu topraklarla kaplıdır. **Hüseyin Ova:** Alaca ilçesini ve çevresini içine alan ova, 264 km2dir. Denizden yüksekliği 725-875 metredir. **Dedesli Ovası:** Kızılırmak'ın her iki yakasında İskilip ilçe sınırlarında 250 km2lik bir alanı kaplar. Alüvyonlu topraklarla kaplı verimli bir ovadır. Seydim Ovası, Taybı Ovası, Mecitözü Ovası, Osmancık Ovası, Düvenci Ovası, Hamamözü Ovası, Kuyumcu Ovası, Sungurlu Ovası, Delice Ovası, başlıca ovalarıdır.

Akarsuları: İlin en önemli akarsuları Kızılırmak ve bu ırmağa dökülen Delice Irmağı. Yeşilırmağa dökülen Çekerek ırmağı, Budaközü, Ovacık Suyu, Devrez Çayı, Çat Suyu, Mecitözü Çayıdır.

Göller: Çorum'da önemli göl yoktur. Eymir, Kırgöz ve Uyuz gölleri çok küçük olup yazın suları hiç yok gibidir. Osmancık ve Kargı'da yüksek dağlar üzerinde tektonik özellikte bulunan birkaç ufak göl varsa da önemli değildirler. İl sınırları içerisinde Çorum Barajı hâricinde baraj da yoktur. Ancak inşâatına devâm edilen Alaca Barajı ve Kızılırmak üzerine plânlanan Obruk Barajı projesi devâm etmektedir. DSİ tarafından yaptırılan sulama gâyeli Ahmedoğlan, Evciyeni, Kışla, Seydim I, Seydim II, Alacahöyük, Geven, Bozdoğan, Çopraşık, Örükkaya, Çatak, Soğucak, İbrâhimköy, 100. Yıl Göleti, Aksu, Geykoca, İnegâzilli göletleridir. Bunlar 11.594 dekar alanı sulamaktadır.

İklim ve Bitki Örtüsü

Çorum, Karadeniz ikliminden İç Anadolu iklimine geçiş yeri üzerinde yer alır. Genel olarak yazları sıcak ve kurak, kışları soğuk ve yağışlıdır. İlkbaharı kısa, sonbaharı uzun geçen Çorum ilinde en sıcak ayları temmuz-ağustos, en soğuk ayları ocak-şubattır. Kuzeyden güneye doğru gidildikçe iklim sertleşir. En fazla yağış mayıs ayında düşer. Yıllık ortalama nisbî nem oranı % 65'tir. Kar yağışları, genellikle kasım-nisan ayları arasında olur. Genellikle kara iklimi hüküm sürer. Sıcaklık +39,4 ile -25,6°C arasında seyreder. 30 senelik yağış ortalaması 395 milimetredir.

Tabiî bitki örtüsü açısından çok fakirdir. İç Anadolu ikliminin hüküm sürdüğü Çorum ilinde, iklime paralel olarak step bitki topluluklarına rastlanır. Yüzyıllardır kesilmesi sebebiyle çok küçük bir alan ormanlarla kaplıdır. Boş bulunan orman alanlarında hızlı bir şekilde ağaçlandırma çalışmaları sürdürülmektedir. Çorum ilinin % 9'u ormanlıktır. Tarım yapılmayan arâzi % 2 olmasına rağmen, yazları sıcak ve kurak geçmesi sebebiyle yeşillik bilhassa yaz ve sonbaharda görülmez.

Ekonomi

Ekonomi tarım ve hayvancılığa dayanır. Faal nüfûsun % 85'i tarım sektöründe çalışır. Son 10 sene içinde sanâyi sektöründe gelişme eskiye nazaran hızlanmıştır.

Tarım: Orta Anadolu ile Karadeniz geçit bölgesinde yer alan ilde umûmiyetle kışları soğuk ve yazları sıcak ve kurak step ikliminin hâkim olması, bu iklim karakterine uygun olarak hubûbat zirâatı ön plânda gelir. Ekiliş alanları îtibâriyle buğday ve arpa önemli bir üretim potansiyeline sâhiptir. Kızılırmak'ın suladığı alanda pirinç tarımı yapılır. Bunlardan başka patates, mısır, fasulye, çavdar, kendir, yem bitkileri ve diğer sebzeler de ekilmektedir. Tarım âlet ve makinaları bakımından ihtiyâca cevap verecek şekilde olan Çorum'da modern tarıma geçiş hızla devâm etmektedir.

Nohut, mercimek, şekerpancarı, ayçiçeği, soğan, keten ve kenevir bol yetiştirilir. Meyve olarak kavun, karpuz, ceviz, armut, ayva, kayısı, kiraz, erik ve elma yetişir. Ahmet Bey, Çatalkara ve Tokat, Narince sofralık üzümleri meşhurdur.

Hayvancılık: Çorum'un ekonomik yapısında, hayvancılık önemli bir yer işgâl eder. Tarımla uğraşan her âilede hayvancılık da yapılır. Bunun hâricinde toplu işletmeler kurulmakta, özellikle tavukçuluk her geçen gün ilerlemektedir. 10.000 tavuk kapasiteli 5 işletme, 15.000 tavuk kapasiteli 2 işletme, 20.000 tavuk kapasiteli 2 işletme, 50.000 tavuk kapasiteli bir işletme açılmıştır. Koyun, kıl keçisi, tiftik keçisi, manda ve sığır beslenir. Çorum ilinde arıcılık günden güne gelişme göstermektedir. Çorum için hayvancılığın tarımdan ileri olduğu il olarak bahsedilir.

Ormancılık: Orman sahası 360.000 hektara yakındır. Ayrıca 15.000 hektar fidanlık vardır. Çorum'un 147 köyü orman içinde ve 180 köyü orman kenarındadır. Bu köylerin nüfûsu 200.000'e yakındır. Her yıl yaklaşık 70.000 m3 sanâyi odunu ve 130.000 ster yakacak odun istihsal edilir.

Asırlar önce Çorum orman bakımından çok zengindi. Ormanların tahribi ile ormanlar sâdece dağlar üzerinde kalmıştır.

Mâdenler: Yeraltı kaynakları çok zengin olan Çorum'da mâden işletmesi büyük sermâyeyi gerektirdiği için, özel teşebbüsce işletilen mâden çeşitleri çok azdır. Çorum ilinde mâden deyince akla kömür gelir. Osmancık, İskilip, Bayat hattı zengin linyit yatakları ile kaplıdır. Bu hat üzerinde Türkiye Kömür İşletmelerince işletilen Alpagut Dodurga linyitleri Çorum ve çevresinin kömür ihtiyâcını karşılamaktadır. Altı bin dekar işletme alanına sâhip Alpagut Dodurga Linyitleri İşletmesi 1964 yılında üretime geçmiştir.

Henüz işletilmeyen MTA tarafından tesbit edilen mâdenler şunlardır:300.000 ton tuz rezervi, 200 ton pirit rezervi, 200 ton bakır rezervi ve daha başka mâdenler mevcuttur.

Sanâyi: Sanâyileşme açısından geri kalmış illerimizdendir. Îmâlât sanâyiinin il ekonomisindeki payı çok önemli değildir. 19 adet un fabrikası vardır. 1960 yılından sonra toprak sanâyii hayli gelişmiştir. Çorum'da 46 adet tuğla ve kiremit fabrikası mevcuttur. İldeki ilk devlet yatırımı 1957'de üretime geçen ve bugün 1200 ton kapasiteli olan çimento fabrikasıdır.

Çorum ilinde küçüklü büyüklü yaklaşık 102 adet fabrika mevcuttur. Bunların 100 tânesi özel sektöre, 2 tânesi kamu sektörüne âittir. Çorum ilinde alışılmış sanâyi kolları dışında deterjan, emâye, kâğıt, ağaç parke, fermuar, makarna, bulgur ve tereyağı fabrikası mevcuttur. El sanatlarından bakırcılık yaygındır.

Ulaşım: Çorum ili Ankara-Samsun karayolu üzerinde olması sebebiyle karayolu ulaşımı gelişmiştir. Demir ve deniz yolu yoktur.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfus: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 609.863 olup, 253.804'ü şehirlerde, 356.059'u köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 12.820 km^2 ve nüfus yoğunluğu 49'dur.

Örf ve âdetler: Çorum ilinin yakın bir zamâna kadar bölge olarak sönük bir yerde olması, cemiyet hayâtında örf ve âdetlerde eskiye bağlılığın devâm etmesine sebeb olmuştur. Yeni yeni değişmeye başlamış bâzı yerleşim alanları ise hâlen atalarından kalan gelenek ve göreneklere bağlılığı sürdürmektedirler. Çorum'da geleneksel Anadolu yaşayışı hâkim olup, erkek, âilenin mutlak reisi ve hâkimidir. Bugün Çorum'un birçok köylerinde eski âdetler devâm etmektedir. Evlerde tezgâhlarda dokunan pamuklu bezler iç çamaşırı olarak kullanılmakta, yün ve tiftikten kumaşlar dokunmaktadır. Köylerin dışında örf ve âdetler yok denecek kadar azalmıştır.Kına türküleri ve halayları meşhurdur. Köy düğünlerinde davul zurna çalınır.

Halk oyunları: İğdeli gelin, Dillala, Çekirge, Bediriş oyunları meşhurdur.

Mahallî yemekleri: Has baklava, oğmaç, pezi gömbe, kızartma katmer, mayalı, cızlak, mantı, tutmaç aşı, çatal aşı, lüle baklava, karaçuval helvası, hasıda, hedik, cilbir, borhana, keşkek, mücver, sasak beyni, İskilip dolması (torba pilav). İskilip turşusu çok meşhurdur. Turşu birçok illere tenekeler içerisinde sevk edilir. Leblebisi meşhurdur. Çorum denilince akla leblebi gelir.

Çorum'da sporun oldukça eski ve parlak bir geçmişi vardır. Özellikle karakucak güreşi Çorum yaylalarında belki de yüzyıllara dayanan bir geçmişe sâhiptir.

Millî Sporcular

Güreş: Âdil Candemir (Londra Olimpiyat Şampiyonu), Tevfik Kış (Dünyâ ve Olimpiyat Şampiyonu), Mahmut Atalay (Dünyâ ve Olimpiyat Şampiyonu), Hamit Kaplan (Dünyâ ve Olimpiyat Şampiyonu), Dursun Alıcı (Balkan ikincisi), İzzet Büyük (Dünyâ dördüncüsü), Kâzım Yıldırım, Hayri Polat, Şevket Ilgaç, İsmâil Çevik (Balkan üçüncüsü), Hüseyin Teke, Mehmet Uysal, Kemal Saydam, Muhammed Bodur.

Halter: Hasan Has (Millî, Türkiye rekortmeni, Balkan ikincisi).

Atletizm: Rıza Kepçeli, 1950 yılında Atatürk Kır Koşusu Ortaokullar Türkiye Şampiyonu. Kamber Duran, 1971-1972 yıllarında İlkokullar Uzun ve Yüksek Atlama Türkiye birincisi ve rekortmeni.

Çorum'da Anadolu örneğine uygun olarak güreş, cirit, at yarışları, avcılık ve sinsin adı verilen çoğunlukla davul ve zurna çalınarak oynanan, halkın iştirakiyle gerçekleştirilen sporlar yapılagelmiştir.

Eğitim: Okur-yazar nisbeti % 71'dir. Erkeklerde bu oran % 80, kadınlarda % 62'dir. İl dâhilinde 11 anaokulu, 964 ilkokul, 51 ortaokul, 11 lise, 17 meslekî ve teknik okul vardır.Yüksek okul olarak 19 Mayıs Üniversitesi'ne bağlı 1 adet Meslek Yüksek Okulu ve ayrıca 200 kişilik bir yetiştirme yurdu mevcuttur.

Yetişen meşhurlar:

Akşemseddîn; asıl adı Mehmed Şemseddîn olup, Şamlıdır. 1390 yılında doğmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun büyük bir din âlimi, aynı zamanda doktordur (Bkz. Akşemseddîn). Koca Mehmed Paşa; Sultan İkinci Murad Han zamânında 10 yıla yakın vezîriâzamlık yapmıştır. Osmancıklıdır. Doğum yılı kesin olarak bilinmemektedir. 1439 yılında ölmüştür.

Şeyh Muhyiddîn-i Yavsî, İskilip'te doğdu. İskilip, Amasya ve İstanbul'da tahsilini yaparak o zaman Amasya vâliliği yapan Şehzâde İkinci Bâyezîd'e hoca oldu. Babası Mustafa İmâdî ölünce, Zeynîye Tekkesi şeyhi oldu.

Ebussuud Efendi, Şeyh Muhyiddîn-i Yavsî'nin oğludur. Doğruluk ve iyi ahlâk sembolüdür. Bu sebepten doğruluk ve güzel ahlâkta temâyüz eden birine; "Sen Ebussuud Efendinin torunu musun?" denir. İskilipli olan bu büyük âlim, uzun yıllar Kânûnî'ye şeyhülislâmlık yapmıştır.

Elvan Çelebi, Baltacı Mehmed Paşa, Yedisekiz Hasan Paşa, Çorum'un yetiştirdiği diğer büyüklerdendir.

İlçeleri

Çorum'un biri merkez olmak üzere 14 ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 186.377 olup, 116.810'u ilçe merkezinde, 69.567'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 136, Cemil bucağına bağlı 22 ve Seydim bucağına bağlı 34 köyü vardır. İlçe toprakları Çorum, Bozboğa, Ovasaray ve Seydim ovaları ile batı ve kuzeydoğuda yer alan Canik Dağlarından meydana gelmiştir. Ovalarını Çorum Suyu ve Kızılırmak sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, baklagiller, şekerpancarı ve meyvedir. Hayvancılık gelişmiştir. Köylerde el sanatları halkın ikinci bir meşgûliyet dalıdır. Çimento fabrikası, tuğla ve kiremit fabrikaları, gıdâ fabrikaları, yem fabrikası başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Çorum Suyunun doğusunda, Çorum Ovasının kenarında, ortalama yüksekliği 800 m olan bir alanda kurulmuştur. Ankara-Merzifon karayolu ilçe merkezinden geçer.

Alaca: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 54.814 olup, 20.646'sı ilçe merkezinde, 34.168'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 99 köyü vardır. Yüzölçümü 1371 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 40'tır. İlçe toprakları Bozok platosunda yer alır. Hüseyin Ova ilçenin tek düzlüğü olup, alüvyonlu topraklardan meydana gelmiştir. İlçe topraklarını Alaçay sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarıdır. Sebzecilik ve meyvecilik gelişmiştir. Üzüm, dut, kiraz, kayısı, erik, kavun, karpuz ve ceviz yetiştirilen başlıca meyvelerdir.

İlçe merkezi, Hüseyin Ovada Alaçay kıyısında kurulmuştur. Çorum-Yozgat karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 49 km mesâfededir. İlin tahıl ambarı olması yüzünden, ilçe, tahıl ürünlerinin alım-satım merkezi durumundadır. Hitit yerleşim merkezlerinden olan Alacahöyük kalıntıları, ilçe merkezine 15 km mesâfede Haramözü köyündedir. İlçe belediyesi 1920'de kurulmuştur. Eski adı Hüseyinabad'dır.

Bayat: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 35.010 olup, 8090'ı ilçe merkezinde, 26.920'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 35 köyü vardır. Yüzölçümü 784 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 45'tir. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Kuzeyi ve orta bölümünü Köroğlu Dağlarının uzantıları engebelendirir. Dağların yüksek kesimlerinde yaylalar vardır. Kızılırmak ve kolları ilçe topraklarını sular. Akarsu vâdilerinde küçük ovalar yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday ve pirinçtir. Hayvancılık ekonomik açıdan ikinci derecede gelir kaynağıdır. Yaylacılık usûlü ile en çok küçükbaş hayvan beslenir. Hayvancılığa bağlı olarak yapağı ve tiftik işlenmesi gelişmiştir.

İlçe merkezi Bayat Suyu kenarında, tepelik bir alanda yer alır. İl merkezine 79 km mesâfededir. İskilip-Ankara karayoluna 13 kilometrelik bir yolla bağlıdır. İskilip'e bağlı bucakken, 1958'de ilçe oldu ve aynı sene belediyesi kuruldu.

Boğazkale: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 10.425 olup, 2501'i ilçe merkezinde, 7924'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 15 köyü vardır. Sungurlu ilçesine bağlı bucak merkeziyken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. İlçe toprakları dalgalı düzlükler ve tepelik alanlardan meydana gelmiştir. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı, soğan, patates, üzüm ve mercimektir.Hayvancılık gelişmiştir.

Dodurga: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 13.550 olup, 3974'ü ilçe merkezinde, 9576'sı köylerde yaşamaktadır. Osmancık ilçesine bağlı belediyelik köyken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı, arpa, pirinçtir.Hayvancılık ve arıcılık gelişmiştir.

İskilip: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 51.877 olup, 19.624'ü ilçe merkezinde, 32.253'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 59 köyü vardır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. En yüksek noktası Kös Dağıdır (2065 m). Kızılırmak ve kolları ilçe topraklarını sular. Güney ve güneydoğusunda Kızılırmak'ın taşıdığı alüvyonlu topraklardan meydana gelen küçük ovalar vardır. Dağların yüksek kesimlerinde yaylalar, alçak kesimlerinde ise çam ormanları yer alır.

Ekonomisi tarım ve küçük sanâyie dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı, elma,

üzüm, patates ve armut olup, ayrıca az miktarda pirinç yetiştirilir. Hayvancılık gelişmiş olup, en çok koyun, Ankara keçisi ve sığır yetiştirilir. Küçük el san'atları, dericilik ve kunduracılık yaygındır.

İlçe merkezi, yüksek dağlık bir kesimde İskilip suyu vâdisinde yer alır. İl merkezine 55 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1872'de kurulmuştur. Çorum'un en eski ilçesidir.

Kargı: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 26.762 olup, 5858'i ilçe merkezinde, 20.904'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 49, Hacıhamza bucağına bağlı 9 köyü vardır. Yüzölçümü 1301 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 21'dir. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Dağlar Kızılırmak ve Devrez çayı vadisiyle yarılmıştır. Kuzeyinde Ilgaz Dağları, güneyinde Köroğlu Dağları yer alır. Devrez Çayı ve Kızılırmak vâdilerinde küçük ovalar vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri; pirinç, buğday, arpa, patates, elma, armuttur. Akarsu vâdilerinde sebze ve meyve yetiştirilir. Hayvancılık gelişmiş olup, en çok koyun, kıl keçisi ve Ankara keçisi beslenir. İlçe topraklarında kireçteşi, mermer ve traverten yatakları vardır.

İlçe merkezi, Kızılırmak Vâdisinde yer alan ovanın kuzeyinde kurulmuştur. İl merkezine 116 km uzaklıktadır. Samsun-İstanbul karayolu ilçeden geçer. Belediyesi 1936'da kurulmuştur. Kastamonu'ya bağlı ilçeyken 1953'te Çorum'a bağlandı.

Laçin: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 12.584 olup, 1570'i ilçe merkezinde, 11.017'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 15 köyü vardır. Merkez ilçeye bağlı bir bucakken, 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. İlçe toprakları genelde düzdür. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı ve meyvedir.Hayvancılık ve el sanatları köylerdeki halkın ikinci bir meslek dalıdır.

Mecitözü: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 32.059 olup, 6287'si ilçe merkezinde, 25.772'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 55 köyü vardır. Yüzölçümü 959 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 33'tür. İlçe toprakları orta yükseklikteki düzlüklerden ve dağlardan meydana gelir. Güneyinde Karadağ yer alır. Dağlardan kaynaklanan suları Çorum Çayı ve Efenik Çayı toplar.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı, arpa, patates, soğan, elma ve baklagiller olup, ayrıca az miktarda armut ve üzüm yetiştirilir. Hayvancılık gelişmiştir. İlçe, gelişmemiş bir yerleşim merkezi olup, Çorum-Amasya karayolu kuzey kıyısında yer alır. İl merkezine 37 km mesâfededir. Belediyesi 1892'de kurulmuştur.

Oğuzlar: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 11.846 olup, 5867'si ilçe merkezinde 5979'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 7 köyü vardır. İskilip ilçesi merkez bucağına bağlı belediyelik bir köyken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânun ile ilçe oldu. Eski ismi Karaören'dir. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı, patates, üzüm ve armuttur. Hayvancık gelişmiştir.

Ortaköy: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 13.073 olup, 3353'ü ilçe merkezinde, 9720'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 15 köyü vardır. Yüzölçümü 242 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 54'tür. İlçe topraklarının kuzey ve kuzeybatısı dağlık, doğusu ise ovalıktır. Çekerek Çayı ilçe topraklarını sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve soğan olup, ayrıca az miktarda patates, üzüm, pirinç ve armut yetiştirilir. Hayvancılık gelişmiştir. İlçe merkezinde çeltik fabrikaları vardır. İlçe merkezi, Çekerek Suyuna dökülen Karahicip Deresi kıyısında kurulmuştur. İl merkezine 53 km mesâfededir. Gelişmemiş ve küçük bir yerleşim merkezidir. Mecitözüne bağlı bucakken, 1959'da ilçe oldu ve aynı sene belediyesi kurulmuştur.

Osmancık: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 52.490 olup, 21.347'si ilçe merkezinde 31.143'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 24, Kamil bucağına bağlı 12 köyü vardır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Doğusunda Çal ve Ada dağları, batısında Köroğlu Dağları yer alır. İlçe topraklarını Kızılırmak sular.

Ekonomisi tarım ve mâdenciliğe dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı, arpa, pirinç, patates, soğan ve az miktarda üzüm, elma ve armuttur. Hayvancılık ve arıcılık gelişmiştir. İlçe topraklarındaki mermer ve linyit yatakları işletilir.

İlçe merkezi, Kızılırmak'ın güney kıyısında yer alır. Tosya-Merzifon karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 61 km uzaklıktadır. Baltacı Mehmed Paşa Osmancık'ta doğmuştur ve burada dört târihî çeşme yaptırmıştır.

Sungurlu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 81.665 olup, 30.521'i ilçe merkezinde, 51.144'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 103 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikte dalgalı düzlükler ve tepelik alanlardan meydana gelmiştir. Kızılırmak'ın kollarından Delice Suyu ilçe

topraklarını sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı, soğan, patates, üzüm, mercimek, elma ve nohuttur. Sebze ve meyve yetiştiriciliği yaygındır. Hayvancılık gelişmiş olup, en çok sığır besiciliği yapılır. Un ve tuğla fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. Dokumacılık yaygın yapılan el sanatıdır. İlçede bentonit yatakları vardır.

İlçe merkezi, Samsun-Ankara karayolu üzerinde Budaközü Çayı kenarında kurulmuştur. İl merkezine 70 km mesâfededir. Eski ismi Budaközü'dür. Merkez ilçeden sonra en hızlı gelişen ve en büyük ilçedir.

Uğurludağ: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 27.331 olup, 7356'sı ilçe merkezinde, 19.975'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 33 köyü vardır. İskilip ilçesine bağlı bir bucakken, 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri tahıl, şekerpancarı ve patatestir. Hayvancılık yaygın olarak yapılır.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Çorum târihî eserler bakımından gerçek bir hazînedir. Başlıcaları şunlardır:

Çorum Kalesi: Kimin tarafından yapıldığı bilinmemektedir. **Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'**nde Dânişmendliler tarafından yapıldığı bildirilmektedir. Kale, şehrin güneyinde az yüksek platform üzerinde ovaya hâkim bir yerde kurulmuştur. Kare biçiminde olup, her kenarı 80 metredir. Kale içinde ahşap evler ve minâresi yıkılmış büyük bir mescit vardır.

İskilip Kalesi: Yüz metre yüksekliktedir. Üç tarafı kayalarla çevrilidir. Yalnız kuzeybatı kısmı girişe elverişlidir. Etrâfı surlarla çevrilidir. Dört yanında burçlar bulunmaktadır. Kalenin güneye bakan kısmında bir kapısı vardır. Kalede iki gizli yol bulunmaktadır. Birisi büyük Câmi yönünde, birisi de Tabakhâne Mahallesine çıkmaktadır. Kalenin kimler tarafından yapıldığı bilinmemektedir.

Osmancık Kalesi: Eski Osmancık ilçesinin doğusunda çok dağlık olan Kandiber denilen kalenin içerisinde kurulmuştur. Surlarının uzunluğu 2500 m, yüksekliği 27.5 metredir. Kalenin ne zaman ve kimler tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Kale içerisinde kayaları oymak sûretiyle yapılmış bir hamam harâbesi bulunmaktadır.

Ulu Câmi: Çorum'un en büyük câmisidir. Minberinin kapısı üstünde 706 senesi Safer ayının onuncu günü (1306 Ağustos) yazısı bulunmaktadır. Sultan Alâeddîn Keykubât'ın kölesi tarafından yaptırılmıştır. Çeşitli zelzelelerde yıkılıp yeniden yapılmıştır. En son olarak Çabarzâde Süleymân Bey ile oğlu Abdülfettah Bey zamânında bugünkü şekli inşâ edilmiştir. İnşaat, 1810 senesinde tamamlanmıştır.

Hıdırlık Câmii: Eshâb-ı kirâmdan Süheyb-i Rûmî'ye saygı nişânesi olmak üzere ilk defâ Hıdır oğlu Hayreddîn Bey tarafından yaptırılmıştır. Beşiktaş Muhâfızı Çorumlu Yedisekiz Hasan Paşanın Süheyb-i Rûmî'den bahsetmesi üzerine, Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın emri üzerine şimdiki câmi ve türbe yapılmıştır.

Şeyh Muhiddîn Yavsî Câmii: İskilip'te Ebussuud Efendinin babası Şeyh Yavsî tarafından tek kubbeli olarak yaptırılmış, daha sonra Ebussuud Efendi tarafından ekleme yapılarak câmi büyütülmüştür. Câminin yanında Şeyh Muhiddîn Yavsî'nin türbesi vardır.

Büyük (Ulu) Câmi: 1839'da Göçükoğlu Hasan Usta tarafından yapılmıştır. İskilip'tedir. Büyük ahşap kubbesi vardır.

Mihri Hatun Câmii: Dördüncü Murad Han, Kargı'ya bağlı Karakire köyünde hastalanarak vefât eden hanımı için yaptırmıştır. 1943 zelzelesinden zarar gören yapı, tâmir ettirilmiştir. Sâdece minâresi ilk yapılış şeklini korumaktadır.

Sinan Paşa Külliyesi: Kargı ilçesindedir. Külliye câmi, sıbyan mektebi, han ve hamamdan meydana gelmiştir. 1507'de Sinan Paşa tarafından yaptırılmıştır. Câmi avlusunu çevreleyen medrese zamânımıza ulaşmamıştır. Hamam 1956'da tâmir ettirilmiş olup, günümüzde kullanılmaktadır. Hanın bir kısmı yıkıktır.

Koca Mehmed Paşa Câmii: Sultan İkinci Murad'ın vezîri Koca Mehmed Paşa tarafından 1430 senesinde Osmancık ilçesinde yaptırılmıştır. Selçuklu mîmârî özelliği hâkimdir. Kapısı cevizden olup, üzerinde çok zarîf ve sanatkârane bir işçilikle işlenmiş oyma süslemeler vardır. Granit taştan yapılı mihrabın geometrik süsleri çok güzeldir. Câminin yanında imâret vardır.

Akşemseddîn Câmii: Fâtih Sultan MehmedHanın hocası Akşemseddîn tarafından yaptırılmıştır. Osmancık ilçesindedir. Günümüze ulaşan dershâne ve iki oda mescid olarak kullanılmaktadır.

Elvan Çelebi Zâviyesi: Mecitözü ilçesi Elvan köyündedir. Zâviye, câmi ve türbeden meydana gelen

yapı, Osmanlı döneminin ilk zâviyelerindendir. 1352'de Âşıkpaşaoğlu Elvân Çelebi yaptırmıştır. Kündekari tekniğinin çok güzel bir örneği olan türbe kapısı, Çorum İl Müzesindedir.

Koyun Baba Türbesi: Sultan İkinci Bâyezîd döneminde Osmancık ilçesinde yaptırılmıştır. Türbe, tekke, imâret ve kervansaraydan meydana gelen külliyeden günümüze sâdece türbe kalmıştır. Ağaç işçiliğinin eşsiz bir örneği olan kapı, Çorum Müzesindedir.

Koyun Baba Köprüsü: Osmancık ilçesinde olup, Osmanlı köprü mîmârîsinin en güzel örnekleridir. İnşâsına 1486'da başlanmış, 1491'de tamamlanmıştır. Köprü, 250 m uzunlukta, 7.5 m yüksekliktedir. Dokuz kemerli, on beş gözlüdür.

Çorum Saat Kulesi: 1894 târihinde İkinci Abdülhamîd Hanın Beşiktaş muhâfızı, Yedisekiz Hasan Paşa tarafından yaptırılmıştır. Saat Kulesi 27.5 m yüksekliğindedir. Tabanı sekiz köşeli olup, 5.3 m çapındadır. Her köşesi 2.1 metredir. Kulenin gövde çapı 3.9 m olup, 24 köşegenlidir. Kuleye döner merdivenle çıkılır. 81 basamağı vardır. Saatın rakamları dâiresi çapı 1.5 m olup, yelkovan uzunluğu 85 cm, akrep uzunluğu 70 santimetredir. Geniş ve çok derin bir temel üzerine oturtulduğu söylenmektedir. 68 cm genişliğinde, 1.70 m yüksekliğindeki kapısının üzerinde 60x95 cm ebadındaki kitâbesinde:

Şehinşâh-ı zamân Abdülhamîd Hân-ı keremkârın
Ferikân-ı kirâmından Hasan Pâşâ bî-hemtâ
Bütün evkâtını vakf ile ihyâ-i hayrâta
Muvaffak eylesin hem de aynı âmâline Mevlâ

Bu saat kulesi ezcümle hayrât-ı güzîninden
Yapıldı yümn-i evferle bu şehri eyledi ihyâ
Çıkıp bir vakt-i eşrefde yazıldı bâbına târih
Bu mevkat-ı celili yaptı bak heft heşt Hasan Paşa.

yazıları yer almaktadır.

Sungurlu Saat Kulesi: 1892 yılında Kaymakam Edip Bey tarafından yaptırılmıştır.

Güpür Hamamı: Ulucâmi karşısındadır. 1436'da yapılan hamamda sonradan bir takım değişiklikler yapılmıştır. Hâlen kullanılmaktadır.

Paşa Hamam: Çöplü semtinde bulunan hamam, Tâceddîn İbrâhim Paşa tarafından 1484'te yaptırılmıştır. Hâlen kullanılmaktadır.

Ali Paşa Hamamı: Çarşı içinde saat kulesi yanındadır. Çorum'un en büyük hamamıdır. Erzurum Beylerbeyi olan Ali Paşa tarafından 1573 yılında yapılmıştır. Hâlen kullanılmaktadır.

Boğazköy (Hattuşaş): Anadolu'da yaşayan Hitit Devletinin başkentidir. Çorum'a 82 km, Sungurlu ilçesine 30 km uzaklıktadır. Boğazköy (Hattuşaş)ün çevresi 6-8 km uzunluğunda büyük bir sur ile çevrilidir. 7 kapısı vardır. Bu kapıların üçü önemlidir. Kral Kapı, Aslanlı Kapı ve Yer Kapıdır. Yer Kapıya 70 m uzunluğunda bir yeraltı tünelinden girilmektedir. Bu surlar içerisinde birçok tapınaklar vardır. En önemlisi Büyük Tapınak etrâfında çeşitli erzak küpleri mevcuttur. Bu tapınak içinde sütunlu galeriler, râhiplere âit odalar, adak sunma yerleri ve kurban kesme yerleri mevcuttur. Bugün yabancı istilâlar ve bir takım tahribat sonucu duvarların büyük kısmı yıkılmış, 1.5 m yükseklikte duvarlar kalmıştır. Hattuşaş şehrinin 5 tapınağının en büyüğü ve en önemlisi Büyük Tapınaktır. Kazılarda 10.000'den fazla yazılı tablet bulunmuştur. Dünyânın en zengin Hitit Müzesi Çorum'dadır.

Alaca Höyük (Arinna): Alaca'ya 22 km, Çorum'a 45 km, Boğazköy'e 37 km uzaklıktadır. Höyüğün genişliği 277 m, uzunluğu 310 m olup, 20 m yüksekliktedir. Alacahöyük'te ilk kazı yapılmasını sağlayan Türk bilgini İstanbul Müzeler Müdürü Halil Ethem Bey olmuştur. Kazıya 1906-1907 yıllarında başlanılmıştır. Altın, gümüş ve tunçtan yapılmış çok sayıda eser bulunmuştur. Büyük kısmı Ankara Müzesindedir. Geri kalanı Alacahöyük'tedir. Hitit İmparatorluğuna âit on binlerce eserin çıkarıldığı târihî bir hazînedir.

Yazılı Kaya: Hattuşaş şehrinin 2 km doğusunda yer alır. Bu kaya iki büyük galeriden ibârettir. Taptıkları şeylerin resimleri ile süslüdür. Büyük galeride insanlar sayısı 69, küçük galeride ise 18'dir. Bir açık hava tapınağı olarak kurulan muzzam kabartmaların M.Ö. 1300 yıllarında Üçüncü Hattuşil zamânında yapıldığı anlaşılmaktadır. Yazarlı, Büyük Gülücek, Eski Yapar, Kalın Kaya, Kalehisar ve Gerdek Kayada eski çağlara âit çeşitli târihî eser ve kalıntılar vardır.

Eski Ekin Mağarası: Yapma mağaradır. Yanından dere geçen bu mağara yığılmış taş basamaklarından çıkınca yontulmuş bir kapıdan dar bir koridorla geniş bir odaya geçilir. Odanın içerisinde oturma yerleri ve dışardan ışık alması için bir de penceresi vardır. **Gerdek Kaya Mağarası:**

Çorum'a 12 km uzaklıkta Elmalı köyüne yakın bir yerdedir. Mağara tek bir odadan ibârettir. Dış duvarları üzerinde çok enterasan motifler vardır. **Büyük Laçin Mağarası:** Laçin'e bir km uzaklıktadır. Bir odadan ibârettir. **Mescitli Mağarası:** Kaya içine oyulmuştur. Köye iki kilometredir. **Kapılı Kaya Mağarası:** Kırkdilim Boğazının bitiminde yüksek odalı bir mağaradır. Geniş bir penceresi vardır. **Yeni Kışla Mağarası:** Mağaranın içerisi 8-10 m yüksekliğindedir. Köye bir kilometre uzaklıktadır. **Molla Hasan ve Kadıderesi Mağarası:** Yanyana dizilmiş üç dallı bir mağaradır. Köye 1 km uzaklıktadır. **Alköy Mağarası:** Cemilbey bucağına bağlı Alköy'ün yakınında yerden 4 m yükseklikte çok düzgün oyulmuş bir mağaradır. **Sazak Mağarası:** Saçayak boğazına 500 m uzaklıkta bir kaya üzerindedir. Mağarada ocak yerleri ve sedirler vardır. **Böğdüz Kılıçören Mağarası:** İçerisine, çok derin bir koridorla girilir. Bu mağarada söylentilere göre büyük bir hazînenin Bizanslılar zamânında saklandığı söylenmektedir. Mağaranın ağzı kapalıdır, az bir yeri açıktır. Kılıçören köyünün güneyindeki dağlardan birisidir.

Mesire yerleri: Çorum ilindeki mesire yerleri genellikle ormanlık bölgelerde toplanmıştır. Bâzıları şunlardır:

Belediye Parkı: 40.000 metrekarelik bir sahada ağaçlı, çiçekli bir mesire yeridir. 1884'te Kaymakam Mahmud Bey yaptırmıştır. **Baha Bey Çamlığı:** İl merkezine 2 km uzaklıkta Çamlık bir mesire yeridir. **Hacılar Hanı Çamlığı:** Çorum-Samsun yolu üzerinde il merkezine 30 km uzaklıkta, çam ve meşe ağaçlarıyla kaplı bir dinlenme yeridir. Soğuksu kaynakları çoktur. **Çatak:** Çorum'a 20 km uzaklıkta orman içi bir mesire yeridir. Keklik ve üveyik av kuşları çoktur.

Kaplıcaları: Çorum ilinde şifâlı su kaynakları varsa da az olup, yeteri kadar faydalanılmamaktadır. Bâzıları şunlardır:

Laçin Hamamı: İl merkezine 40 km uzaklıkta Laçin ilçesi yakınındadır. İçme kürleri idrar söktürücüdür. **Arak Mâdenî Suyu:** Çorum-İskilip karayolu üzerinde Karacaören köyü yakınındadır. Mîde, karaciğer, safra yolları ve metabolizma hastalıklarının tedâvisinde faydalıdır. **Figani (Beke) Hamamı:** Çorum-Mecitözü yolu üzerindedir. İdrar söktürücü özelliği vardır.

ÇÖKELTİ;

Alm. *Präzipitat (n), Niederschlag (m),* **Fr.** *Précipitation (f), dépât, précipité (m),* **İng.** *Precipitate.* Sıvı ortamda kimyasal bir reaksiyon sonucunda teşekkül eden katı madde. Bir sıvıda (meselâ suda) iyi çözünmeyen bir bileşiğin iyonları bir araya geldiğinde, bunlar birleşerek bir çökelti meydana getirirler. Gümüş nitrat ve sodyum klorür suda iyi çözünen bileşiklerdir. Bunların çözeltileri hazırlanıp aynı kaba boşaltılırsa, bu takdirde suda çözünmeyen gümüş klorür bileşiği oluşur ve katı hâlde çöker:

$AgNO_3 + NaCl \rightarrow AgCl + NaNO_3$

Bir maddenin çökeltisinin oluşabilmesi için, çöken maddenin iyon konsantrasyonları çarpımı o maddenin çözünürlük çarpımından büyük olmalıdır. (Bkz. Çözünürlük)

ÇÖL;

Alm. *Wüste (f),* **Fr.** *Déserf (m),* **İng.** *Desert.* Bitki örtüsünün hiç bulunmadığı veya çok seyrek olduğu geniş arâzi. Çöl terimi, daha çok kurak yerler için kullanılan bir terimdir. Çöller, kumlu ve susuz arâziler hâlindedir. Yeryüzünde, bulunduğu yerlerde geniş alanları kaplamaktadırlar.

Çöller, bulundukları yerlerin özelliklerine göre muhtelif isimler alırlar. Bunlar; kumlu çöller, soğuk çöller, tuzlu çöller, taşlı ve kayalık çöllerdir.

Çöllerde, devamlı olarak kuraklık ve soğuklar olduğundan, bitki örtüsüne çok az raslanmakta (kaktüs, bodur ağaçlar, kayalıklar arasında yetişen bitkiler gibi) ve bu sebeple buralarda çok az sayıda insanlar yaşamaktadır.

Çöl bitkileri, yağmur yağdığı zaman çok hızlı büyür. Hattâ yağmur sularını bünyelerinde depo ederek, kurak dönemlerde bundan istifâde ederler. Böylece hayâtiyetlerini uzun müddet devâm ettirebilirler. Bâzı çöl bitkileri de su bulmak için köklerini toprağın derinliklerine salarlar. Yaprakları çok küçük olup, diken hâlindedir. Suyun depo edildiği gövde kısımları geniş bir yapıya sâhip olduklarından kuraklığa uymuşlardır.

Çöllerde, daha çok iri gövdeli hayvanlar yaşamaktadır. Bunlar vücutlarında su depo ederek uzun zaman susuz kalmaya tahammül ederler. Meselâ deve ve devekuşu gibi. Bunun yanında çöllerde küçük çöl hayvanları da bulunmaktadır. Bunlar geceleri dışarı çıkar, gündüzleri inlerde serin yerlerde barınırlar. Bunlara misâl olarak sürüngenler (kertenkele gibi), kemirgenler, tilki, muhtelif kuşlar vs. gösterilebilir.

Yeryüzünde geniş alanlar kaplayan çöller olarak; Arktik ve Antarktika (soğuk çöller), Arabistan, Orta Asya, Avustralya, Afrika (kurak-kumlu çöller)daki çölleri gösterebiliriz. Dünyânın en kurak çölü bir Güney Amerika ülkesi olan Şili'deki çöldür. Çöllerde km^2ye 0.00078 ilâ 0.3 kişi düşmektedir. Yâni 4 ilâ 128 km^2ye bir kişi isâbet etmektedir.

Çöllerde yağış çok azdır. Hattâ bâzı çöllerde 7-8 senede ancak bir defâ yağış olmaktadır. Yıllık yağış miktarı, çölün durumuna göre 0.5 mm ile 25 mm arasında değişmektedir. Bâzı çöllerde ise yıllık yağış miktarı 250 milimetreye kadar çıkabilmektedir. Bu tip çöller daha çok bozkır görünümündedir.

Güneş ışınları, hava sıcaklığı ve atmosferdeki nem ile alâkasından dolayı, bir iklim etkisi sayılan buharlaşma, bütün çöllerde çok önemlidir. Dünyâdaki bütün çöllerde toplam yıllık buharlaşma oranı, yıllık yağmurdan fazladır. Bu ise, sürekli bir su kaynağı olmadığı müddetçe su kütlelerinin meydana gelmesine mâni olur.

Çöllerde gece ile gündüz arasında çok fazla sıcaklık farkı bulunmaktadır. Yâni gündüzleri çok sıcak (40°C ile 50°C)geceleri ise çok soğuk (-20 ilâ -25°C) olmaktadır. Çöller, şiddetli yağışlar ile rüzgârların aşındırma ve kumulları bir yerden başka bir yere taşımasıyla meydana gelirler. Çöllerde çok seyrek yağan yağmurlar, sağanak hâlinde yağdıklarından, kumulları düz yerlere taşırlar ve buralarda bulunan tepeciklerin etrâfına yığarak adatepe diye adlandırılan adacıklar meydana getirirler.

Çöllerde yaşayan insanlar eskiden daha çok göçebe hâlindeydiler. Göçebeler, geçimlerini hayvancılıkla temin etmekte, vahalar ile otlaklar arasında yüzlerce kilometre yol katederek hayvanlarını otlatmaktaydılar.

Dünyânın En Büyük Çölleri

Adı	Bulunduğu yer	Büyüklüğü (km^2)
Büyük Sahra	Kuzey Afrika	8.600.000
Libya	Kuzey Afrika	1.683.000
Simpson	Avustralya	1.450.000
Gobi	Çin Moğolistan	1.300.000
Kalahari	Güney Afrika	518.000
Nibye	Sudan	310.000
Karakum	Türkmenistan	270.000

ÇÖMLEKÇİLİK;

Alm. *Töpferkunst (f), Töpfereigewerbe (n),* **Fr.** *Poterie, ceramique (f),* **İng.** *Pottery,potter's occupation.* Özlü çamurdan elle veya çömlekçi çarkından geçirilerek çeşitli ölçülerdeki kalıplara dökülerek biçimlendirilen ve fırında pişirilerek sırlanan veya sırlanmadan yapılan toprak çanak. Çömlek, testi, vazo, küp yapma sanatı. Beyaz topraktan yapılarak üstü sırlanan çiniler, çömlekçilik sanatına girmezler. Bunları yapmak sanatına çinicilik denir.

Eski tekniğe göre çömlekçi çamurunun hazırlanışı ve şekil verilmesi, akarsu yataklarından veya kil toprağının üstündeki özlü çamur süzülerek, içindeki çakıl taş parçaları alındıktan sonra taşla veya tahta tokmakla dövülerek yapılırdı. Kil toprağına sâdece biraz su katılır, süzülmüş balçıklı toprak kalıplara dökülerek sıkıştırılır veya ortası oyularak çeşitli biçimlere sokulurdu.

Yeni usûllere göre, kil bol su içinde ıslatılarak sıvılaştırılır, süzülür. Süzülen bu sulu çamur belirli bir kıvama gelinceye kadar kurutulduktan sonra elle işlenerek biçimlendirilir. Son zamanlarda ise balçık, kalıplara dökülerek kullanılmaktadır.

Testiler üzerine camsı olmayan sır sürülmezse, içindeki suyu dışına çok ince bir şekilde sızdırır. Buna testinin terlemesi de denir. Çok hafif sızan bu suyun hissedilmeyecek ölçüde buharlaşmasıyla testi içindeki su soğur.

Fırınlama: Eski usûllere göre yapılan çömlekler güneşte kurutulurdu. Daha sonra ateşte pişirilmeye başlandı. On sekizinci yüzyılda çömlekçi fırınları yapılmaya, 19. yüzyılda ise tünel şeklinde fırınlar kullanılmaya başlandı. Çömlek taşıyan arabalar çömleklerin pişeceği ölçüde fırın içinden geçerek soğuma yerinde bir müddet bekletilir ve daha sonra işi bitip kavrulmuş olan çömlekler çıkarılır. Yapılan toprak kapların birisi balçığı sertleştiren, diğeri de sırı sâbitleştiren iki ayrı fırınlamadan geçer. İlk fırınlamada balçık yavaş yavaş suyunu kaybeder. Çömleğin çatlamaması için ısının fazla olmaması lâzımdır. Sıcaklık derecesi 600 derecenin üzerine çıkınca çömlek kırmızılaşır ve balçık suyunu tamamiyle kaybeder. Çömlek fırınlama esnâsında hava alırsa karbonlu maddeler atılır. Şâyet hava

almaz ise çömlek koyulaşır.

Sırlama: Toprak kabın üstüne sürülen sır; kil, kireç, kurşun, çakmaktaşı, boraks ve bâzı maddelerle karıştırılır. Sır kabı süslemek ve su geçirmemesi için kullanılır. Su ile temâs edince erimez. Pişmiş bir çömleğin üzerine sulandırılmış olarak sürüldüğü zaman kuruyarak bir tabaka meydana getirir. Tekrar fırınlanırsa bu maddeler eriyerek, ince cam gibi bir tabaka olur.

Renk: Kilin birleşimi çok çeşitli maddelerden olduğu için fırınlanınca türlü renkler alır. İlk çömlek süslemeciliği bu usûlden idi. Daha sonra sır kullanılmaya başlandı. Boya, sırın içine karıştırılır veya sırın üzerine ve altına sıvanmak sûretiyle yapılır.

Süsleme: Eski zamanlarda, süsleme toprak kabın üzerine elle veya kazımak sûretiyle veya üzerine çeşitli renkte kil sürülmekle yapılmaktaydı.

Daha sonra, çeşitli renkler ve desenler sırın altına veya üzerine sürülerek süslemeler yapılmaya başlandı.

Çömlekçiliğin târihi: Yapılan kazılardan M.Ö. 5000-4000 yıllarına kadar dayanmakta olduğu anlaşılmıştır. Her medeniyette çömlekcilik sanatı kendine has husûsiyet ve özellikleriyle kendini belli etmiştir.

Mısır'da kurulan medeniyetlerde M.Ö. 5000 yıllarında, İran'da ve Filistin'de kurulan medeniyetlerde M.Ö. 4000 yıllarına kadar çömlekçilik sanatının olduğu bilinmektedir. Anadolu medeniyetlerinde çömlekçilik tekniği M.Ö. 6000 yılına kadar giderek bir üstünlük göstermektedir. Mersin, Çatalhöyük ve Kızılkaya gibi merkezlerde koyu renkli cilâlı seramik bulunmuştur. Hacılar'da krem renginde astarlı ve cilâlı seramik bulunmuştur.

Truva, Yortan, Polatlı, Kusura, Beycesultan ile Güney Anadolu'daki yerleşim merkezlerinde M.Ö. 2900-2600 yıllarına âit, elle yapılmış, koyu renkli desenli bir çömlek cinsine rastlanmıştır. M.Ö. 2600-2300 devrelerine âit zaman içinde çömlekçi çarkı kullanılmaya başlanmış, kırmızı astarlı ve cilâlı seramikle kara renkli kablar ve kırmızı üzerine kahve rengi veya ak üzerine kırmızı renkte geometrik süsleme gösteren boyalı seramikler görülmüştür. M.Ö. 2300-1900 zamanında kullanılmış çömleklerin az önce izah edilen özelliklerin yanında kırmızı veya kırmızımsı bir astarla kaplandıktan sonra koyu renkte çizgili desenlerle süslenmiş olduğu, bâzılarında da tek renkli ve cilâlı özelliğinin yanında insan yüz tasvirlerinin bulunduğu görülmektedir.

M.Ö. 1900-1600 devresi Hititler zamânına rastlamaktadır. Geometrik desenler yanında stilize edilmiş hayvan figürlerine de rastlanmaktadır.

Orta Asya ve Türklerde çömlekçilik M.Ö. 3000 yıllarına kadar dayanmaktadır. Göktürkler zamânındaki kaplar umûmiyetle dar ağızlı testilerle geniş ağızlı çömleklerden ibârettir. Karlukların yayıldığı bölgelerde insan ve hayvan tasvirleriyle Çu Vâdisinde bulunanlarda hayvan figürlerine rastlanır. Bu çeşit süsleme İslâmiyetin yayılmasıyla yerini stilize edilmiş kuş ve geyik figürlerine bırakmıştır. Karahanlılarda insan ve hayvan figürleri kaybolmuş, bunun yerine stilize edilmiş bitki motifleri kullanılmıştır. İslâmiyetin kabûlünden sonra Türkler daha çok çini, porselen ve fayans üzerinde çalışmış ve bu alanlarda emsâlsiz eserler meydana getirmişlerdir.

Anadolu Selçukluları (M.S. 11-13. yüzyıllar) günlük işlerinde oldukça kaba yapılı ve Bizanslıların kullandığı kırmızı taban üzerine yeşil, sarı, kahverengi sırlı seramiğe benzer kaplar kullanmışlardır. Kubâdâbât ve Konya sarayında bu çömlek cinsinden parçalar bulunmuştur. Ankara Etnografya Müzesinde bulunan ağızlıklı bir testi insan figürleri, çiçek motifleri ve geometrik desenlerle süslenmiştir.

Osmanlı devrinde de su küpleri, kavanozlar, su testileri gibi kaba eşya sırlı ve sırsız pişmiş topraktan yapılmaya devâm etmiştir. Çanakkale çömleğinin târihi çok eski olup burada yapılan çoğu yeşil, sarı, koyu kahve rengi, sırlı seramik çok tanınmıştır. Ayrıca Anadolu Hisarında Göksu, Adapazarı, M.Kemalpaşa, İnegöl, Gönen, Menemen, Kütahya, Eskişehir, Ayaş, Konya, Avanos ve Diyarbakır gibi yurdumuzun birçok bölgelerinde çömlek yapım yerleri vardır. Günümüzde çömlekçiliğin eski önemi kalmamıştır. Anadolu'da bâzı yörelerde hâlâ çeşitli tipleri kullanılmaktadır.

ÇÖPLEME (Veratrum album);

Alm. *Weisser Germer (m),* **Fr.** *Ellébore (m),* **İng.** *Bear's foot.* **Familyası:** Zambakgiller (Liliaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Doğu Karadeniz (Zigana Dağları), Akdeniz (Toros Dağları).

Haziran-ağustos ayları arasında beyazımsı-yeşil renkli çiçekler açan, 50-150 cm yüksekliğinde, toprak altında etli bir rizomu olan, otsu bir bitki. Yüksek yayla ve mer'alarda tesâdüf edilir. Gövdeleri dik, silindir biçiminde, tüysüz ve içi boştur. Yaprakları sapsız ve koyu yeşil renklidir. Çiçekler kısa saplı ve

sapsız olup, gövdenin ucunda ve üst yaprakların koltuğunda uzunca salkım durumlar teşkil ederler. Meyveleri siyahımsı-esmer renkli ve uzunsudur. Yassı kanatlı ve parlak esmer renkli tohumlar taşır.

Kullanıldığı yerler: Kullanılan kısımlar kökleridir. Toprakaltı kısmı sonbaharda topraktan çıkarılır, su ile yıkanarak temizlenir ve gölgede kurutulur. Etli depo kökleri topraktan çıkarıldığı zaman sarımsı-beyaz renklidir. Kuruma esnâsında karekteristik esmer rengini alır. 3-4 cm çapında ve 8-10 cm uzunluğundadır. Üstü buruşuk ince köklerle kaplıdır. Tadı acı, tozu şiddetli aksırtıcıdır. Bileşiminde nişasta, şekerler ve reçineden başka 20 kadar alkaloit çeşidi vardır. Hâricen sinir ağrılarını teskin etmekte ve bâzı deri hastalıklarında kullanılmaktadır. Dâhilen damla hastalığına ve bâzı kalp bozukluklarına karşı kullanılmıştır. Son senelerde bilhassa saflaştırılmış alkaloit hulâsası, romatizma ve tansiyon yüksekliğine karşı kullanılmaktadır.

ÇÖREKOTU (Nigella sativa);

Alm. *Schwarz-küemmel (m),* **Fr.** *Nigelle (f),* **İng.** *Black cumin.* **Familyası:** Düğünçiçeğigiller. (Ranunculaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Trakya ve Anadolu.

Haziran-temmuz ayları arasında yeşille karışık açık mâvi renkli çiçekler açan, 20-40 cm boyunda bir senelik, otsu bir bitki. Yol kenarları ve bilhassa ekin tarlaları içinde bulunur. Gövde dik ve kısa tüylüdür. Yaprakların alttakileri saplı, üsttekileri sapsızdır. Çiçekler uzun saplı ve tek tektir. Taç yaprakları iki loplu ve bal özü bezleri taşıyan 8 tâne küçük parça hâlindedir. Meyveleri çok tohumlu olup, tohumlar siyah renkli ve oval şekillidir. Güney Avrupa, Balkan memleketleri, Kuzey Afrika, Türkiye ve Hindistan'da yetiştirilmektedir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısımları tohumlarıdır. Tohumları tamâmen olgunlaştıktan sonra toplanır ve güneşte kurutulur. Çörekotu tohumlarında uçucu ve sabit yağ, tanen, şekerler, glikozit bünyeli bir saponin ve alkaloitler bulunmuştur. Tohumları gaz söktürücü, uyarıcı ve idrar söktürücü olarak kullanılmaktadır. Güzel kokusu sebebiyle müshil ilâçlarının içine ilâve edilen iyi bir lezzet ve koku değiştiricidir. Çörekotunun Anadolu'da bulunan ve aynı şekilde kullanılan diğer türleri şunlardır:

Şam çörekotu (Nigella damascena): Yaprakları parçalıdır. Çiçekleri tek ve üst yapraklar tarafından örtülmüş durumdadır. Parlak mâvi çiçeklidir.

Kır çörek otu (Nigella arvensis): 10-30 cm yüksekliğinde mâvi çiçeklidir. Yaprakları sivri parçalıdır. Tohumları kurt düşürücü olarak da kullanılır.

Peygamber efendimiz bir hadîs-i şerîflerinde **"Habbetüssevdâ, yâni şûniz** (çörekotu) **dertlere devâdır."** buyurdu.

ÇÖVEN (ÇÖĞEN) OTU (Gypsophila arrostii);

Alm. *Gipskraut (n),* **Fr.** *Gypsophile.* **İng.** *Gypsophila.* **Familyası:** Karanfilgiller (Caryophyllaceae).**Türkiye'de yetiştiği yerler:** Orta ve Doğu Anadolu

Haziran-temmuz aylarında beyaz çiçekler açan, 50-60 cm yüksekliğinde çok dallı, çok senelik, kazık köklü, otsu bir bitki. Yaprakları sapsız, soluk yeşil renklidir. Çiçekler küçük beyaz renklidir. Tohumlar küçük, hemen hemen böbrek şeklinde esmer renkli ve üzeri pürtüklüdür. Memleketimizde 27 kadar türü bulunur.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısımları kökleridir. Konya ve Beyşehir havâlisinde bu bitkiye dişi çöven ismi verilmektedir. Erkek çöven ismiyle tanınan çövenin kökleri ticârette makbul değildir. Çöven köklerinde saponin, reçine ve şeker vardır. Eskiden beri temizleyici olarak, lekeleri çıkarmak için kullanılır. Memleketimizde ve Yakın Doğu'da "tahin helvası" yapımında da kullanıldığı için buna, helvacı çöveni ismi de verilmektedir. Bâzı yörelerimizde ve Kıbrıs'ta, pişirilerek salamura edilen hellim tipi peynirin bozulmaması için suyuna çöven kökü bırakılır. Trakya bölgesinde çöven otundan "köpük helvası" ismiyle beyaz, köpüksü helva yapılır. İhraç maddelerimizden birisidir.

ÇÖZELTİ;

Alm. *Lösung (f),* **Fr.** *Solution (f),* **İng.** *Solution.* Bir maddenin diğer bir madde içerisinde moleküler seviyede homojen olarak dağılmasıyla meydana gelen karışım.

Çözeltilerin çözücü ve çözünen olmak üzere iki bileşeni vardır. Genellikle bu iki bileşenden miktarca fazla olanına çözücü, diğerine ise çözünen denmektedir. Bileşenlerin miktarlarının birbirine yakın olduğu durumlarda çözücü-çözünen ayrımı keyfîdir. Bu durumda bileşenden söz etmek daha yerinde olur. Çözeltileri, bileşiklerden ayıran en önemli özellik çözeltinin, homojenliği kaybolmaksızın, bileşiminin belli sınırlar içinde değiştirilebilmesidir.

Çözeltiler çözücünün sıvı ve katı durumda bulunuşuna göre sınıflandırılırlar önemli çözelti tipleri şunlardır:

1.Sıvı-Sıvı Çözeltiler (su-alkol)

2.Sıvı-Katı Çözeltiler (su-tuz)

3.Sıvı-Gaz Çözeltileri (su-karbondioksit)

4.Katı-Sıvı (çinko-civa)

5.Katı-Gaz (palladyum-hidrojen)

6.Katı-Katı (bakır-çinko)

Çözeltilerin konsantrasyonları (derişimleri): Çözeltide çözünmüş bulunan maddenin miktarını belirtmek için yerine göre muhtelif konsantrasyon (derişim) terimleri kullanılır. Meselâ çözeltinin 100 gramında bulunan çözünmüş madde miktarı bilinmek isteniyorsa başka, 100 mililitresinde bulunan çözünmüş madde soruluyorsa başka terim kullanılır. Değişik maksatlarla çok kullanılan muhtelif konsantrasyon terimleri şunlardır:

Çözeltilerin yüzde bileşimi: Bir çözeltinin 100 gramında çözünmüş olan maddenin gram miktarına çözeltinin yüzde bileşimi veya kısaca çözeltinin yüzdesi denir. Meselâ % 10'luk tuz çözeltisi denince 100 gramında, 10 gram tuz ve 90 gram su bulunan çözelti akla gelir.

Âdi konsantrasyon: Bir çözeltinin birim hacminde çözünmüş bulunan maddenin gram miktarına o çözeltinin "konsantrasyonu" adı verilir. Genellikle 100 mililitresinde çözünmüş bulunan maddenin gram cinsinden kütlesi alınır ve buna "yüzde konsantrasyon" adı verilir.

Molarite (Molar konsantrasyon): Bir çözeltinin litresinde çözünmüş olarak bulunan çözünmüş madde mol sayısına o çözeltinin molaritesi veya molar konsantrasyonu adı verilir. Meselâ 1 molar sülfürik asit çözeltisi denildiği zaman çözeltinin bir litresinde 1 mol (yâni 98 gram)sülfürik asit (H_2SO_4) bulunan çözelti anlaşılır.

Normalite: Bir çözeltinin litresinde çözünmüş olarak bulunan çözünmüş madde ekivalent (eşdeğer) gram sayısına o çözeltinin normalitesi denir. Bu târifi anlamak için "ekivalent gram sayısı"nı bilmek lâzımdır. (Bkz. Eşdeğer Ağırlık)

Molalite: Bir çözeltinin bir kg çözücüsü başına çözünmüş madde mol sayıdır. Bu konsantrasyon terimi ebülyoskopi ve kriyoskopide kullanılır.

ŞEKİL VARR!!!

Selçuklu beylerinden. On birinci yüz yılda, Selçuklu sultânı Melikşah'ın Anadoludaki fetih seferlerine katıldı. Emrindeki Türk boyları ile Murat Suyu vâdisinde konaklayan Çubuk Bey, 1083 senesinde Şerefüddevle Müslim'e karşı Harran'ı müdâfaa etmek için harekete geçti, fakat Cüllab Suyu sâhilinde yenildi. Aynı sene Mervanîlerden Mensur'a karşı yapılan harekâtta Artuk Beyin yanında, Sa'düddevle Gevherâyin kuvvetlerine katıldı. 1084 senesinde Diyarbakır üzerine yapılan seferde Çubuk Bey başarı gösterdi. 1085'te Diyarbakır ele geçirilince, Emir Yakut'un idâresindeki Harput, Çubuk Beye verildi. Burada bir Çubuk Beyliği kuruldu ve bir müddet hüküm sürdü. Daha sonra Melikşah'ın Mısır'ı fethetmek, Fâtımî-Şiî hâkimiyetini ortadan kaldırmak için yaptığı harekâta katıldı.

1091 senesinde Sultan Melikşah'ın Bağdat'ta yaptığı toplantıya katılan beyler ve emirler arasında Çubuk Bey de bulunuyordu. Nitekim Melikşâh'ın emri üzerine 1092'de Sa'düddevle Gevherâyin ile beraber Hicaz'ın kontrolü ve Yemen ile Aden'in devlete katılması için Arabistan'a gitti. Çubuk Bey Yemen'e giderken, Beyliği oğlu Mehmed Beye bıraktı. Çubuk Beyin bundan sonraki faaliyetleri hakkında bilgi yoktur. Mehmed Beyin vefâtından sonra, beylik Emir Belek'e geçti. Çubuk Beye bağlı boylar bundan sonra batıya doğru göç ettiler. Doğuda Germiyan ilinde uzun süre ikâmet ettikleri için Germiyanlı adını aldılar ve bu beyliğin içerisinde hizmetlere katıldılar.

ÇUHAÇİÇEĞİ (Primula officinalis);

Alm. *Primel (f),* **Fr.** *Primevére (f),* **İng.** *Pirimese, primula.* **Familyası:** Çuhacıçiçeğigiller (Primulaceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara ve Doğu Karadeniz bölgesi.

Mart-mayıs ayları arasında, sarı-sarımsı turuncu mor renkli ve kokulu çiçekler açan, 10-30 cm yüksekliğinde, çok senelik otsu bir bitki. Orman altlarında ve sulak çayırlarda bulunur. Yapraklar tabanda rozet şeklinde oval veya uzunca oval şekilli, kenarları dalgalı ve tabana doğru sap şeklinde daralmıştır. Alt yüzü grimsi-beyaz renklidir. Çiçekler rozet yaprakların ortasından yükselen gövdenin ucunda şemsiye gibi, bir arada toplanmışlardır. Çanak ve taç yaprakları tüp şeklinde olup, uçta 5 parçalıdır. Meyve tepesinden deliklerle açılarak tohumlarını etrafa saçar. Tohumları koyu esmer renklidir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısımları kökleri ve çiçekleridir. Kökleri ilk ve sonbaharda topraktan çıkartılır, temizlenir ve güneşte kurutulur. Çuhaçiçeği köklerinde uçucu yağ, saponinler, glikozitler ve enzimler vardır. Bitki yumuşatıcı, hafif idrar söktürücüdür. Köklerde bu hassalar daha fazladır. Bronşit, göğüs hastalıkları ve migrende kullanılır.

Memleketimizde 10 kadar çuhaçiçeği türü vardır. Bunlar bilhassa Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgesinde yaygındırlar. Marmara bölgesinde bol olarak bulunan mâvi-sarı çiçekli Primula vulgaris türü bahçelerde ve çiçekçilerde süs bitkisi olarak yetiştirilmekte ve satılmaktadır.

ÇUHADAR;

Osmanlı Devletinde sarayın büyük memurlarından ve pâdişahların hizmetlerinde bulunanlardan birine verilen ad. Çuhadan yapılmış bir elbise giydikleri için bu adla anılmışlardır. Bulundukları mevkilere göre yetkileri değişmekteydi. Sultan Çelebi Mehmed zamânında kurulan çuhadarlık, saraydaki mühim memuriyetlerdendi.

Çuhadar ağa ünvânına sâhib olan kimse, pâdişâhın hizmetinde bulunup, ona en yakın dört ağadan biri olurdu. Hasodabaşı ve silâhdar ağadan sonra üçüncü derecede önem taşırdı. Çuhadar ağa olan, ata binerek hünkârın gerisinde gider ve pâdişâhın yağmurluğunu taşırdı. Hükümdârın kaftan ve kürklerine bakmak da bunun vazîfesiydi.

Ayrıca pâdişâhın bayramda câmiye gidişlerinde ve merâsimlerde halka para saçardı. Çuhadar ağanın maiyetinde hizmetlisi olarak iki lalası, aşağı koğuşlardan birer kullukçu ve birer zülüflü baltacılarıyla ikişer sofalı, birer heybeci ve ikişer yedekçileri bulunurdu. Çuhadar terfî ederse, silâhdar olurdu. Şâyet saraydan dışarı hükûmet hizmetlerinden birine çıkarılacak olursa, kendisine beylerbeylik veya vezirlik verilirdi.

ÇUKUR AYNA (Bkz. Ayna)

ÇUKUROVA;

Akdeniz bölgesinin doğusunda, İskenderun Körfezi ile Mersin Körfezi arasında verimli bir ova. Doğuda Misis Dağına, batıda Erdemli'ye, kuzeyde Toros Dağları ile Aladağların eteklerine kadar uzanır. Yüzölçümü 3150 km^2 kadardır.

Çukurova'nın doğusunda Ceyhan, batısında Seyhan nehirleri ve Tarsus Çayı bulunmaktadır. Ova, bu ırmaklarla beslenmektedir.

Denize yakın yerlerinde irili ufaklı kıyı gölleri vardır. Bunlar, batıdan doğuya doğru Tarsus'un güneyinde Aynaz bataklık gölü, Seyhan Nehri ağzının doğu tarafında Tuzla Gölü, Karataş Burnunun batı tarafında Akyatan Gölü, Karataş'ın doğusunda Akyayan Gölüdür.

Çukurova'nın tarıma elverişli durumda olan geniş ovaları sulamak için Seyhan Nehri üzerinde, Adana'nın kuzey Seyhan Barajı, Tarsus Çayının kollarından olan Kadıncık Deresi üzerindeki Kadıncık I ve II barajları kurulmuştur. Böylece sulama kanallarıyla tarım alanlarının sulanmasına başlanmış, birim alandan alınan ürün 2-3 misline çıkmıştır. Böylece Çukurova, Türkiye'nin önemli bir tarım bölgesi durumuna getirilmiştir.Yetiştirilen en önemli ürünler:Pamuk, turunçgiller (portakal, mandalina, limon, greyfurt vb), çeşitli sebzeler (turfanda sebze). Kıraç yerlerde ise tahıllar (arpa, buğday ve yulaf), sulamaya uygun yerlerde de pirinç yetiştirilmektedir. Bunların dışında baklagiller, susam ve keten tohumunun da tarımı yapılmaktadır.

Çukurova'nın aynı zamanda ticâret ve endüstri merkezi olan üç önemli ve büyük şehirleri Adana, Mersin ve Tarsus'tur.

ÇULHAKUŞU (Bkz. Baştankara)

ÇULLUK (Scolopax rusticola);

Alm. *Waldschnepfe,* **Fr.** *Bécasse commune,* **İng.** *Woodcock*. **Familyası:** Çullukgiller (Scolopacidae). **Yaşadığı yerler:** Avrupa, Asya ve K.Afrika'da. **Özellikleri:** 32 cm boyunda, kahverengi tüylü, göçmen bir av kuşu. **Çeşitleri:** Orman, bataklık, kervan çulluğu vs.

Yağmurkuşları takımından, ince uzun gagalı, gri kahverengi tüylü, tombul bir kıyı kuşu. Eti gâyet lezzetli, makbul bir av kuşudur. İnce uzun gagaları sinirce zengin yumuşak bir deriyle kaplı olup, yaprak, ot ve yumuşak topraklardan solucan, böcek ve salyangozları rahatça bularak çıkarır. Çoğunlukla gündüz gizlenerek akşamları faaliyet gösterir. Tüylerinin rengiyle rahatça çevreye uyum sağlar. İri siyah gözleri başının tepesine yakın olup, görüş alanı 360°dir. Yem ararken arka tarafını rahatça gözleyebilir. Yâni çulluk, arka tarafını da görebilmektedir.

Avrupa ve Asya'nın ılık bölgelerinde nemli orman ve su kenarlarında yaşar. Kışın Hindistan ve Afrika'ya sürüler hâlinde göç eder. Göç döneminde geceleri, özellikle ay ışığında yol alırken avcılar tarafından avlanır. Zikzaklı manevralar yaparak uçtuğundan avlanması hayli zordur. Ülkemizde sonbaharda uğrayarak kışlarlar.

Yuvasını toprak üzerine kuru yapraklarla döşer. Dört adet kahverengi yumurta yumurtlar. 17-18 günlük kuluçka döneminden sonra doğan yavrular hemen annelerini tâkib ederler. Uçarken yavrularını ayakları ile göğüs arasında veya sırtında taşır. Yenidünyâ çulluklarından "yeşil çulluk" yuvasını ağaçlar üstünde yapar. Çok eski yıllarda Kuzey Kanada'da yuva yapan "eskimo kervan çulluğu" her yıl sürüler hâlinde G.Amerika kıyılarına göç eder; ilkbaharda Mississippi Vâdisinden tekrar kuzeye dönerdi. Göç mevsimlerinde çok avlanarak ürkütüldüklerinden bu bölgeleri terk ettiler.

Çullukların birçok türü vardır. Orman, bataklık, büyük kervan, ince gagalı kervan çulluğu en çok bilinenleridir.

ÇUVAL;

Alm. *Sack (m),* **Fr.** *Sac (m),* **İng.** *Sack.* Giyim eşyâsı buğday, un ve benzeri maddelerin nakli ve muhâfazası için kullanılan yün ve kıldan yapılmış eşyâ. Günümüzde naylon ve başka maddelerden yapılanlara da bu ad verilmektedir.

Çok eski zamanlardan beri çuvallar çeşitli şekillerde yapılmış ve kullanılmıştır. Bilhassa Anadolu'da yörükler arasında kullanılan, bulundukları yörenin özelliğini gösteren "ala çuval" denen nakışlı tipleri çok güzeldir. Gün geçtikçe azalan ve kısa zamanda ortadan kalkacak olan göçerlikle berâber bunlar da kaybolup gitmektedir.

Çuvallar gerek malzeme, gerekse kullanıldıkları yerlere göre iki grupta toplanırlar. **Ala çuval:** Ala, genel anlamda renkli mânâsında kullanılır. Yünden dokunmuş olup, renk ve nakış bakımından çok zengindirler. Giyecek ve bu tür eşyâlar için yapılırlar. **Kıl çuval:** Kıldan dokuma, hububat koymak için kullanılan çuvallardır. Çeşitli yörelerde yünden yapılan ve değişik isimlerle anılan çuvallar da vardır.

Ala çuvallar yörüklerin seyyar çulha dedikleri çadır tezgahlarında dokunur. Kıl çuvallar aynı tezgahlarda veya daha basit tezgahlarda dokunur. Tezgahlara; mutat, ip ağacı, ipacı gibi isimler verilmektedir.

Çuvallardaki nakışlar, ya yüzünde veya hem yüzünde hem de arkasında toplanmıştır. Yüzde olanlarda, nakışlar yatık geniş yollar içine sıralanmıştır. Bu çeşit çuvallar çoğunluktadır. Bunların arkası

nakışsızdır. Bâzılarında boncuk ve püskül dizileri de görülür. İkinci gruptakiler de çuvalın önü ve arkası dikine bir su hâlinde nakışlıdır. Nakışlar yünden yapılan çuvallarda görülür.

Genel olarak bütün çuvallarda kolonlar vardır. Bunlar çuvalın deve havutuna veya merkebin semerine bağlanması içindir. Uçları püsküllü, kıldan ekseriya siyah beyaz renkli dokunarak yapılır. Seyrek de olsa başka renklerden de yapılanları vardır. Kolonlar dokuma veya üzerindeki nakışa göre ayrıca isim alırlar.

Çuvalların büyüklükleri yörelere göre değişmekte ise de genellikle standart olarak yapılmakta idi. Böylece içine konan hububatın bir ölçeği olmaktadır. Ekseri büyüklükleri bir deve yükü olarak hesaplanırdı. Yapılan tetkiklerde büyüklerin 5-6 kile (on teneke) hububat alacak şekilde yapıldıkları görülmüştür. Bunların en küçükleri 69x94 cm, en büyüğü ise 80x144 santimetredir.

Çuvallar gerek dokunuşları, gerek nakışları, gerekse kolonları ile Anadolu'nun göçebe hayâtını anlatan en güzel örnekleridir. Üzerlerindeki motifler, nakışlar, asırlar öncesi hayâtın, geleneğin örnekleridir. Özellik gösteren, sanat değeri olan ve her bakımdan görülüp incelenmeye değer sanat eserleridir.

Çuvallardan boy ve en bakımından büyük olan ve sâdece kıldan yapılan hararlar da vardır. Hararlar daha ziyâde gübre ve saman taşımakta kullanılır. Kolonları yoktur. (Bkz. Harar)

ÇUVAŞİSTAN;

Rusya Federasyonunun Avrupa bölümünün orta kesiminde kalan özerk bir Türk cumhûriyeti. Volga Irmağının sağ yakasında yer alır. Türkçenin bir lehçesini konuşan Çuvaşların toprakları 16. asırda Rusların eline geçti. Bölge Rus İhtilâlinden sonra Çuvaş Muhtar bölgesini meydana getirdi. Nisan 1925'te yapılan bir düzenlemeyle Özerk Cumhûriyet oldu. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Rusya Federasyonuna bağlı kaldı ve Çuvaş Muhtar Cumhûriyeti olarak yeniden örgütlendi.

Çuvaş Cumhûriyetinin yüzölçümü 18.300 km^2dir. Topraklarının büyük bölümünü hafif engebeli Çuvaş Platosu meydana getirir. Ülke topraklarını Volga'nın kolları olan Sura, Bolşoy, Tsivil, Mali Tsivil, Kubnia çayları sular. Sura boyunca alüvyonlu kumluklar bulunur. Bu kumluklarda sık çam ormanları vardır. Ülkenin kuzeyinde yaprakdöken ve karışık ağaçların meydana getirdiği ormanlar yer alır. Ormanlık alanların büyük bölümü kesim sebebiyle tükenmiştir. Bölgede ılıman kara iklimi hüküm sürer. Yazları ılık, kışları ise uzun ve soğuktur. Yıllık ortalama yağış miktarı 400-500 mm'dir.

Çuvaş Cumhûriyetinin nüfûsu 1.400.000 civârındadır. Cumhûriyetin 9 şehri vardır. Başşehri Çeboksar'dır. Önemli şehirleri Kanaş, Alatır, Şumerlya ve Novoçeboksarsk'tır.

Ülkenin ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri; tahıl, kenevir, keten, patates, şekerpancarı, sebze ve tütündür. Volga Nehri boyunca meyve bahçeleri vardır. Bölgede ayrıca küçük ve büyük baş hayvan yetiştiriciliği yapılır. Hayvancılık giderek gelişmektedir. Rus İhtilâlinden önce sınırlı olan sanâyisi, İkinci Dünyâ Harbinden sonra önemli gelişmeler göstermiştir. Bir nehir limanı olan Çeboksar'da elektrikli araç makina parçaları, dökme demir, çeşitli dokuma, alkol ve deri eşyâ fabrikaları vardır. Ülke genelinde kereste, kimyevî madde, elektromekanik fabrikaları, lokomotif ve otomobil atölyeleri yer alır.

Ulaşımı sağlayan demir yolu ve karayolları gelişmiştir.Moskova'dan gelen Trans-Sibirya demiryolu ülke topraklarından geçer. Bütün şehirler arasında düzgün bir karayolu vardır. Volga Irmağında nehir taşımacılığı yapılır.

Ülkede hâlen 3 üniversite, 702 ortaokul, 24 teknik lise bulunmaktadır. Eğitim Çuvaş-Rus dilerinde yapılır. Öğrencilerin % 68'i Çuvaş'tır.

D;

Türk alfabesinin beşinci harfi. Sessizlerin dördüncü harfidir. Harf ses bilimi bakımından diş sessizlerinin süreksiz ve yumuşağıdır. Osmanlı alfabesinin onuncu (dal), Arap alfabesinin sekizinci (dal) ve on beşinci (dat) harfidir. Türkçe kelimelerin sonlarında bulunmaz. Ayrıca, "D" Romen rakamlarında 500 sayısını gösterir. D, açı birimi olarak, dik açının sembolüdür. Kimyâda D, deuteryum'un sembolüdür.

DÂBBETÜLERD;

kıyâmetin kopmasına yakın, çıkacak olan büyük bir hayvan. Kıyâmetin büyük alâmetlerindendir.

Kıyâmet gününe inanmak, İslâm dîninde îmânın altı esâsına dâhildir. Bir Müslüman kıyâmet gününün varlığına kalbiyle inanır. O gün elbette gelecektir. Zîrâ Kur'ân-ı kerîm bunu haber vermektedir. Kıyâmet kopmadan önce bâzı alâmetler ortaya çıkacaktır. Pekçok olan bu alâmetlerden biri de, "Dâbbetülerd" denilen bir hayvandır. Bu hayvanda, her hayvanın rengi ve benzerliği bulunur. Onu öldürmek isteyen

muvaffak olamaz. Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmin Neml sûresi 82. âyetinde meâlen; **"İnsanlara vâdolunan öldükten sonra dirilmek ve azâb olunmak yaklaşınca, biz onlara yerden dâbbeyi** (hayvanı) **çıkarırız."** buyurmaktadır.

İslâm âlimleri, kıymetli tefsir kitaplarında ve bunların şerhlerinde âyet-i kerîmede bahsi geçen "dâbbe"yi açıklarken, bunun "Dâbbetülerd" olduğunu uzun bildirmektedir. Dâbbetülerd hakkında ayrıca birçok hadîs-i şerîf de vardır. Bir hadîs-i şerîfte Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem; **"Dâbbetülerd'ın yanında Mûsâ aleyhisselâmın asâsı ve Süleymân aleyhisselâmın yüzüğü bulunur. Müminin** (İslâmiyete inanan kimsenin) **yüzüne asâ ile dokunur. Kâfirin** (inanmıyanın) **yüzüne yüzüğün mührünü vurur. Cehennemliktir, diye yazılır. Yüzü tamâmen siyâh olur."** buyurdu. (Bkz. Kıyâmet)

Dâbbetülerd hakkında bilgilerin tamâmı dînî kaynaklıdır. Daha geniş bilgi için; **Hayât-ül Hayavân, Tezkîre-i Kurtûbî** ve İhlâs Holding A.Ş. yayınlarından olan **Tam İlmihâl Seâdet-i Ebediyye** adlı eserlere bakılmalıdır.

DADALOĞLU;

on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Karacaoğlan ve Köroğlu'nun havasını yaşatan, bir Türkmen saz şâiri. Toroslar'ın Erzin, Payas, Adana ve Kozan çevrelerinde konup göçen aşîretlerden Avşar (Afşar) boyuna mensuptur. Avşarlar ise Kozanoğullarına bağlıydı.

Asıl adı Veli'dir. Tahmînen 1785'te doğdu. Babası Âşık Mûsâ adında bir saz şâiridir. Güney ve Orta Anadolu'yu dolaşmıştır. Açık Türkçeyle millî vezin ve şekillerle şiir söylemiştir.

İngilizler tarafından kışkırtılarak Osmanlı Devletine isyân ettirilen, göçebe Türkmenlerindendir. On dokuzuncu asır ortalarında yabancı devletler, bilhassa İngiliz câsusları göçebe Türkmen aşîretlerinin arasına girerek onları devlete karşı kışkırtıyorlardı. Osmanlı Devleti ise buna mânî olmak için göçebe aşîretleri belirli bölgelere yerleştirmek üzere idârî bir teşebbüste bulundu. Fakat bu dağlı aşîretlerle uğraşmak kolay olmuyordu. Ancak 1865 yılında Derviş Paşa kumandasında Fırka-i İslâhiyye adında bir ordu kurdu. Târihçi Ahmed Cevdet Paşa da bu orduya, inceleyici ve danışman olarak katıldı. Bütün direnmelere rağmen bu orduyla Kozanoğulları fesadına son verildi. Aşîretler, Anadolu içlerinde belirli yerlere yerleştirildi. Avşar aşîretinin Sivas civârında olduğu sanılmaktadır. Dadaloğlu bu iç hâdiseler esnâsında Osmanlıya sert bir şekilde karşı çıkmış ve diğer şiirlerinin yanısıra bu daldaki şiirleriyle de şöhret bulmuştur.

Tahmînen 1868'de ölmüştür. Şiirleri 1923'ten sonra Anadolu'da yayımlanmaya başlamıştır. Ancak bu şiirlerin sayısı azdır. Bâzılarının ona âit olma ihtimâli zayıftır. Şiirleri derlemeye dayandığı için, çok az şiiri dışında büyük ölçüde değişikliğe uğrayarak günümüze kadar gelmiştir. Şiirleri Cingözoğlu Osman, Karacaoğlan, Âşık Sâzi, Deli Aziz ve Hurûfî şâir Âşık Veli'nin şiirleri ile karıştırılmaktadır. Şiirlerinde sâde ve sanat endişesinden uzak bir dil kullanmıştır. Ancak üç beş şiirle şöhrete ulaşmıştır.

DAĞ;

Alm. *Berg (m),* **Fr.** *Montagne (Mont) (m),* **İng.** *Mountain (Mount).* Çevresine göre çok yüksek olan yeryüzü şekli. Her yüksek yeryüzü şekli dağ değildir. "Tepe" ismi verilen yeryüzü şekliyle dağ arasındaki fark, kapladığı sahanın büyüklüğü ile yüksekliğidir. Dağlar tepelere göre daha geniş saha kaplar ve yükseklikleri tepelerden çok fazladır. Tabanının genişliği ve yüksekliğinin çok fazla olmasına rağmen tepesi düz olan yerler dağ niteliği taşımaz. Böyle yükseklikleree "yayla" adı verilir. Bir yükseltinin (engebenin) dağ olabilmesi için, tabanının geniş ve yüksekliğinin fazla olmasının yanında tabanı üzerine oturtulmuş bir koni şeklinde tepesinin çok dar bir yüzeye sâhip olması gerekir.

Dağlar tek tek engebeler hâlinde olabildikleri gibi yanyana sıralanmış şekilde de bulunurlar. Birbirinin devamı şeklinde uzanan dağlara "sıradağlar" denir. Dağların çok olduğu, sarp ve dik yamaçların sık sık rastlandığı, aralarında yüksek yaylaların bulunduğu geniş bölgelere "dağlık bölge" ismi verilir. Dağların deniz seviyesinden olan yüksekliklerine "dağın mutlak (salt) yüksekliği", eteklerinden îtibâren doruğa kadar olan yüksekliklerine ise "dağın nisbî (bağıl) yüksekliği" denir.

Dağlar hakkında araştırma yapan bilim dalına "oroğrafya" adı verilir. On dokuzuncu asır ortalarında gelişmeye başlayan oroğrafya, dağları dış görünüşleri bakımından inceler. İç bünyelerini inceleyen bilim dalı ise "jeoloji"dir. Dağların dış görünüşleri îtibâriyle incelenmesi iki yönde olur: a) Biçimleri (görünüşleri) bakımından, b) Meydana geliş şekilleri bakımından.

Görünüş bakımından, alçak, orta yükseklikte, yüksek, tek dağlar, sıra dağlar, geçitli, geçitsiz dağlar, dilinmiş, yıldız şeklinde uzanışlı (bir noktadan her yöne doğru dağ kollarının açılarak uzanışı), kuş tüyü uzanışlı (kuş tüyü veya yaprak damarları gibi uzanan) ve ızgara uzanışlı dağlar şeklinde isimler alırlar.

Meydana geliş şekilleri bakımından dağlar incelenirken de genel olarak ikiye ayrılır:1) Meydana geliş

zamanlarına göre, 2) Meydana geliş hâdiselerine göre.

Meydana geliş zamanlarına göre dağlar genç ve eski dağlar olarak ayrılır. Sarp, keskin çizgiler taşıyan dağlar, uzun zaman dış tesirlere mâruz kalmadığı için yakın bir geçmişe sâhiptir. Yumuşak çizgiler taşıyan bir dağın erozyona uğradığı, yâni çok eski zamanlarda meydana geldiği anlaşılır. Bu târifler genel olup, bâzı özel durumlarda bunların tersi olduğu da görülür.

Dağlar genellikle kırılmalar, kıvrılmalar veya yanardağ püskürmelerinden meydana gelmiştir. Bu sebepten kırık dağlar, kıvrım dağlar ve yanardağ isimleri de verilir. Yerkabuğunun iyice sertleşip, kırılgan bir özellik almış bulunan bölümlerinin çeşitli yer hareketleri sonucu kırılarak (fay kaymaları bu şekildeki bir harekettir) meydana gelen dağlara "kırık dağlar" denir. Yurdumuzda Batı Anadolu'daki bâzı dağlar ve Orta Avrupa ile Orta Asya'nın bâzı dağları kırık dağlardır. Yerleşmiş eski yığınlar kuşağının aralardaki oynak ve kıvrılabilen bölümlerinin yan taraflarda meydana gelen sıkıştırma gibi hareketler netîcesinde sıkışma ve kıvrılmalarından meydana gelen dağlar, "kıvrım dağları" ismini alır. Yeryüzünde genellikle birbirine paralel olan sıradağlar kıvrım dağlardır. Türkiye'de kuzey ve güneydeki sıradağlar, Avrupa'da Pirenelerden Asya'da Himalaya Dağlarına kadar olan dağ silsilesi ve Amerika kıtasının batısını bir uçtan diğer uca kateden sıradağlar kıvrım dağlarıdır. Yer kabuğunun zayıf, dayanıksız yerlerinin yer merkezindeki lavların püskürmesi neticesinde meydana gelen, yapısı, yüksekliği ve biçimi püskürme olaylarına bağlı olan dağlar "volkan dağları" veya "yanardağ" ismiyle anılırlar. Yurdumuzdaki Ağrı, Süphan, Erciyes, Nemrut, Karadağ, Karacadağ birer yanardağdır.

Dünyâdaki Yüksek Dağlar

Adı	Yüksekliği	Dağ Sırası
Everest	8848 m	Himalaya
Godwim Austen	8611 m	Karakurum
Kantsindzunga	8585 m	Himalaya
Daulagiri	8168 m	Himalaya
Nanga Parbat	8126 m	Himalaya
Ullug Mustay	7723 m	Kuenkum
Kungur Tag	7719 m	Pamir
Tiris Mir	7699 m	Hindikuş
Minya Konka	7590 m	Szetşuan
Mustag Ata	7555 m	Pamir

Türkiye'deki Yüksek Dağlar

Dağın Adı	Yüksekliği	Bölgesi
Büyük Ağrı Dağı	5137 m	D.Anadolu
Süphan	4058 m	D.Anadolu
Cilo Dağı	4116 m	D.Anadolu
Demirkaşık Dağı	3756 m	Akdeniz
Lorut Dağı	3558 m	Akdeniz
Kaçkar Dağı	3932 m	Karadeniz
Üç Doruk Tepe	3709 m	Karadeniz
Uludağ	2543 m	Marmara
Akdağ	2446 m	Ege
Bozdağ	2414 m	Ege
Erciyes Dağı	3917 m	İç Anadolu
Karacadağ	1938 m	G. Doğu Anadolu

DAĞ ELMASI (Salvia triloba); **Alm.** *Holzapfel (m),* **Fr.** *Pomme (f) sauvage,* **İng.** *Crab apple.*

Familyası: Ballıbabagiller (Labiatae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Ege bölgesi.

Morumsu çiçekli, 0.5-1.5 m boyunda çok senelik otsu bir bitki. Elma otu olarak da tanınır. Bitkinin yaprakları uzunca ve mızraksı olup, 2-5 cm uzunluğunda ve tüylüdür. Yaprağın tabanında genellikle iki küçük kulakçık bulunur. Çiçek durumu 15 cm kadar uzunlukta ve yapışkandır. Çanak yaprakları yeşil, iki dudaklı ve dişlidir. Taç yaprakları morumsu renkli olup, çanak yapraklarından daha büyüktür.

Kullanıldığı yerler: Ege bölgesinde "elma yağı" veya "dağ elması yağı" ismi verilen bir uçucu yağ çıkartılmaktadır. Bu uçucu yağ % 3 civârında olup, sarımsı veya renksizdir. Aynı zamanda güzel kokulu ve yakıcı taddadır. % 60 kadar sineol taşır. Gaz söktürücü, ter kesici ve idrar arttırıcı etkileri vardır. Yüksek miktarlarda kullanılması zararlıdır. Günde 3-5 damla bir fincan suya damlatılarak içilebilir.

DAĞ KEÇİSİ (Rupicapra rupicapra);

Alm. *Gemse,* **Fr.** *Chamois,* **İng.** *Chamois.* **Familyası:** Boynuzlugiller (Bovidae). **Yaşadığı yerler:**Avrupa ve Kafkasya'nın yüksek dağları. **Özellikleri:** Çift parmaklı, geviş getiren, çevik bir hayvan. **Ömrü:** 22 yıl. **Çeşitleri:** Beyaz dağ keçisi ayrı bir tür olup, Kuzey Amerika'da yaşar.

Çift parmaklılar takımından, tıknaz gövdeli, boynu ve bacakları uzun, çevik bir hayvan. Bir sıçrayışta 7 m öteye atlayabilir. Tırnaklarının oturduğu kısım esnektir. Boyu 120 cm, yüksekliği 75 santimetredir. Boynuzları parlak, uzun ve geriye doğru çengel uçlu olup, göz çukurlarının üzerindedir. Kuyruğu kısadır. Genellikle deve tüyü renginde olup, yılda bir kere yavrular. Her defasında (nisan ve mayısta)genellikle oğlak denen iki yavru verirler.

Anadolu'da dağlık yerlerde yaygın olan, eti ve derisi için avlanan dağ keçisi, Balkanlar, Alpler, Pireneler ve Kafkasya'da da yaşar. Soğuk bölgeye uygun olarak kulak ve burnunun içi kıllıdır. Dağ keçileri ürkek birer hayvan olup, yalçın kayalık yerlerde, genellikle yaşlı bir tekenin önderliğinde küçük sürüler hâlinde dolaşırlar. Yüksek dağların sarp ve tehlikeli yamaçlarında rahatça gezer. Yazın buzlu tepelere çıkar. Avlanması gâyet zor ve tehlikelidir.

DAĞ TUTMASI;

Alm. *Bergkrankheit (f),* **Fr.** *Mal (m) desmontagnes,* **İng.** *Mountain sickness.* 2000 metreden daha yükseklere çıkan şahıslarda ortaya çıkan bir takım rahatsızlıklar. Yükseklere çıkıldıkça hava basıncı düşer ve buna bağlı olarak oksijen miktarı azalır. Adapte olabilecekleri zamandan daha kısa sürede yüksek rakımlara çıkan kişilerde oksijen azlığının rahatsızlıkları ve belirtileri görülür. Bebekler, çocuklar ve âdet öncesi safhada kadınlar dağ tutmasına daha hassastırlar. Üç bin metrede yaşayan kişiler düşük rakımlarda kısa bir süre kalıp tekrar geriye döndüklerinde (tezat görülse de) bu hastalığa büyük hassasiyet gösterirler.

Dağ tutması belirtileri 2000 metreden îtibâren başlayabilir. 3000 metreden îtibâren bârizleşir. Belirtiler oksijen azlığına bağlı olarak meydana gelir. Baş ağrısı, baş dönmesi, bayılma eğilimi, görme ve işitme bozuklukları, nefes darlığı, aşırı takatsizlik, bulantı, kusma, iştahsızlık, uyku bozuklukları, nabızda süratlenme başlıca belirtileridir. 5000 metrenin üzerinde deride nokta büyüklüğünde kanamalar ve gözde retina tabakasında kanamalar husûle gelebilir. Herhangi bir tedbir alınmadan altı bin metre yüksekliğe çıkıldığında "kollaps" denilen çevresel damar iflâsı meydana gelir. Yükselme kanın terkibinde önemli değişiklikler yapar, akciğerler ve kalbin yükünü arttırır.

Basıncı düzenlenmemiş uçak veya balonla çok âni yükselmeler tipik yüksek rakım hastalığına sebeb olur. Günümüzün modern havacılığında uçak içinde basınç ve oksijen yoğunluğunun değişmezliği sağlandığından, bu türlü rahatsızlıklar hemen hemen hiç görülmemektedir. Tedbir alınmadan üç bin metre üzerine âni çıkışlarda 24-48 saat içerisinde akciğerde ödem (doku aralığında su toplanması) gelişir. Nefes darlığı, beyaz, pembe veya bâzan kanlı balgamla birlikte öksürük, yüksek olmayan ateş, çarpıntı, yukarda zikredilen belirtilere ilâveten görülür. Morarma ve nefes darlığı şiddetli olabilir. Beyin ödemi nâdir olmakla birlikte tehlikelidir. Şiddetli baş ağrısı, dengesiz yürüme, gayri irâdî kaba el hareketleri, çift görme, işitme ve görme halüsinasyonları sıktır. Şiddetli vakalarda koma ve ölüme kadar gidebilir.

Dağcılıkta, korunmada en iyi yol, 2500 metrenin üzerindeyken, günde 250-330 metreden fazla yükselmemek, 4000 metrenin üzerinde bâzı günler dinlenmektir. Çıkış çok yavaşsa, belirtilerin ortaya çıkması hafif olur. Aşırı yüksekliklerde her insanda dağ hastalığı belirtileri görülür. Hastalığın şiddetinde yüksekliğin yanısıra yorgunluk da önemli rol oynar. Yorulmaya yol açan durumlardan ve aşırı çalışmalardan kaçınılmalıdır. Normalden fazla su içmek koruyucudur. Ayrıca çeşitli koruyucu ilâçlar tavsiye edilmektedir.

Tedâvi: Su kaybı ve nefes darlığı şiddetli olmadıkça dağ hastalığı iki üç günde düzelir. Bu vakalarda

vücudun eksilen sıvısını serum vererek yerine koymak, aktiviteyi azaltmak ve hastayı düşük rakımlara indirmek tedâvide yeterlidir.

Bir de müzmin dağ hastalığı (monge)vardır. Yüksek rakımda uzun süre kalmakla olur. Kırmızı kan hücrelerinin fazla yapılması, nefes darlığı ve kalp yetmezliği ile karakterizedir. Deniz seviyesine inmekle süratle düzelir.

DAĞCILIK;

Alm. *Bergsteigen (n), Bergsport, Alpinismus (m),* **Fr.** *Alpinism (m),* **İng.** *Mountaineering, Alpinism.* İnsanoğlunun erişilmesi zor olan zirvelere çıkma arzusundan doğan bir çeşit spor. Bu arzu insanı en zor şartlarda bile yılmadan başarıya ulaştırmaya zorlar. İşte dağcılık, insanların gücünü isbât etme duygusunun bir ifâdesidir. Bu sebepledir ki, gerek deney ve gerekse araçların yardımıyla günümüzde başlı başına bir spor olmuştur. Ağır bir spor olduğu için hem güç hem de rûhî yönden sağlam kişiler tarafından yapılabilir. Soğukkanlılık ve âni karar verme, son noktaya varıncaya kadar tehlikeleri göze alabilmek esastır.

Sağlam kişilerin yapabileceği bir spor olduğundan, bu spora başlayacak olanların tam teşekküllü sağlık kurullarından rapor almaları lâzımdır; yoksa 2000-4000 m mesâfelerden sonra “dağ hastalığı” (dağ tutması)na yakalanmaları muhtemeldir. Bu rahatsızlık kandaki oksijen basıncının azalması sonucu ortaya çıkar. Orta kulakta ve barsakta bulunan havanın genişlemesi sonucu, kulak ağrıları, solunum sıklıkları ortaya çıkar. Bu durumlar ortaya çıkınca tırmanmaktan vazgeçmelidir.

Dağcılık malzemeleri: Rüzgâr geçirmeyen elbise, yün iç çamaşır, özel ayakkabı, kalın çorap, başlık, kar gözlüğü, buz baltası, üzengi, delikli çivi, tırmanma ipi, pusula, izci çakısı, piton, buz tırnağı, çekiz, halka, uyku tulumu, burgu, takoz, barometre ve çok yükseklere çıkıldığında oksijen tüpü.

Dağcılık terimleri:

1. Birbirine halatlarla bağlanmış gruba “kâfile”;

2.Yamaç üstündeki düzlüklerde ağaç veya taştan yapılmış evlere “dağ evi”;

3. Fırtınalı havalarda geçici olarak barınmaya mahsus küçük dağcı kulübelerine “kulübe sığınak”;

4.Tırmanılması güç yerlerde herhangi bir ihtimale karşı sökülmeden bırakılan halata “sâbit halat”;

5.Keçi ve katırların ilerlemesine elverişli taşlık yola “keçi yolu”;

6. Deniz seviyesinden olan yüksekliği ölçmeye yarayan âlete “antimetre”;

7. Dağcıların tırmanışta karşılaşabilecekleri tabiî engellere “buz, buzullar bölgesi, kar, çığ, kasırga”;

8. Buzulların vâdiye yürümesine “kayma”;

9. Dağcıların aşacakları engellere “çok sarp ve dik eğilimli kaygan yerler”;

10.Hatâsız tırmanışlara “kolay ve serbest tırmanış”;

11. Dağcılık sporunda geri plânda dağcı işçileri, tecrübeli önderlerine “kılavuz, taşıyıcı, eğitmen ve sığınak bekçisi”;

12.Kayalık ve dik yamaçlara “duvar kayalar”;

13.Kaya duvarının yatay kısmına “teras”;

14. Birbirine çok yakın iki kaya duvarı arası boşluğa “düz kayalar koridorları”;

15. Düşey bir kaya ile dışarıya doğru dik açı yapan çıkıntı duvara “dam”;

16.İki sarp yüzeyin birleştiği yatay tepe çizgisine “mahya”;

17. Bir çatlak üzerinde buzul köprüsüne “kaya gagaları, buzul çatlakları köprüsü”;

18.İki kılçık çizgisi arasındaki oyuk bölgeye “eyer”;

19. Bir kaya duvar üzerindeki büyük kayalık çıkıntıya “mahmuz”;

20. Bir yanı kapalı küçük vâdiye “körboğaz”;

21. Buzul kütlesinin bloklar olarak parçalandığı bölgeye “buzul boğaz”denir.

Tırmanma tekniği: Yokuşta yürürken yorulmamak için (S) çizerek çıkmalıdır. Çok dik yerlerden inerken ağırlıklarını topuklarına vermelidir. Çok yorulmamaya ve terlememeye dikkat etmelidir. Az su içmelidir. Dik kayalara tırmanırken ayaklarla iyi basmalı ve sağlam tutunmalıdır. Gücünü ve irâdesini

zamânında ve yerinde kullanmalıdır. Çıkışlarda az mola vermeli yuvarlanacak kaya ve çığ tehlikesini dâimâ göz önünde bulundurmalıdır.

Dağa tırmanmada güçlük dereceleri:

1. Derece güçlük: Ellerden faydalanmaksızın tırmanılan hafif eğimli sırtlar.

2. Derece güçlük: Ellerden arasıra faydalanmayı gerektiren hafif eğimli sırtlar.

3. Derece güçlük: Tırmanılması güç yerler, dik yamaçlar.

4. Derece güçlük: Halat kullanmayı ve iyi bir dağcılık tekniğini gerektiren, tırmanılması çok güç dik, fakat ellerle tutmaya elverişli yamaçlar.

5. Derece güçlük:Tutulması çok güç, halatsız tırmanılması imkânsız dik engelli yamaçlar.

6. Derece güçlük: Dik olduğu gibi yüzeyleri kaygan kayalık. Buraya tırmanmak için halat ve çivilerden başka üzengi kullanmak gerekir.

Türkiye'de dağcılık sporu: Memleketimizde spor olarak dağcılık çalışmaları 1920'lerde başladı.Türkiye'de ilk dağa tırmanış Hamilton ismindeki bir İngiliz'in Erciyes Dağına yaptığı tırmanıştır. Birinci Dünyâ Savaşından sonra, dağcılık daha çok askerî bir hareket olarak kendini gösterdi. 1924'te Albay Cemil Cahit Bey, subay ve erlerden meydana gelen bir grupla Erciyes'in doruğuna çıktı. 1926'da "Dağcılık Tâlimgâhı" adı alltında ilk dağcılık okulu kuruldu.

Dağcılık sporundaki önemli gelişmeler 1930'lu yıllarda kendini gösterdi. İlk dağcılık kulübü o dönemin İstanbul Vâlisi Muhittin Üstündağ tarafından "Türk Yürüyücülük, Dağcılık ve Kış Sporları Kulübü" adıyla kuruldu (1933). Aynı senelerde Bursa'da Bursa Dağcılık ve Kış Sporları Kulübü kuruldu. Bu gelişmelerden sonra dağcılık sporu târihinde ilk federasyon, 1938 yılında "Dağcılık ve Kış Sporları Federasyonu" olarak kuruldu. 1939'da aynı federasyon "Türkiye Dağcılık ve Kayak Federasyonu" şeklini aldı.

Başkanlığına Latif Osman Çıkıgil ve ekibi getirildi. 1966 yılında ise yalnız dağcılıkla ilgili "Türkiye Dağcılık Federasyonu" kuruldu. Başkanlığına yine Latif Osman Çıkıgil getirildi. Bu çalışmalardan sonra dağcılık sporuna ilgi arttı. 1969'da ilk defâ Avusturya ve Alman dağcıları ile Türk dağcıları Cilo ve Ağrı dağlarına tırmandılar. Bundan bir yıl sonra Türk dağcıları da İtalya, Almanya ve Avusturya'da o ülkenin dağcılarıyla tırmanmaya başladılar (1970). 1977 yılında Dünyâ Dağcılar Birliği (UIAA)ne üye olundu. Bu târihlerden sonra üniversiteler de dağcılık sporuyla alâkalanmaya başladılar. Türkiye'de hemen her mevsim tırmanmaya elverişli dağlar bulunmaktadır. Umûmiyetle bu spor ülkemizde üniversite gençleri tarafından yapılmaktadır. Yurdumuzda yeni yeni tanınan bu spor gün geçtikçe gelişmektedir.

Yurdumuzda Dağcılık Sporuna

Elverişli Dağlar

Karadeniz bölgesi:

Kaçkar Dağı ..... 3932 m

Verçinin Tepe ..... 3709 m

Hunut Dağı ..... 3580 m

Varoş Dağı ..... 3458 m

Akdeniz bölgesi:

Demirkazık Tepe ..... 3756 m

Torasan Dağı ..... 3374 m

İç Anadolu bölgesi:

Erciyes Dağı ..... 3917 m

Küçük Erciyes ..... 3703 m

Büyük Hasan Dağı ..... 3268 m

Doğu Anadolu bölgesi:

Cilo Dağı ..... 4146 m

Büyük Ağrı ..... 5137 m

Mercan Dağı ..... 3449 m

Küçük Ağrı ..... 3896 m

Süphan Dağı ..... 4058 m

Marmara bölgesi:

Uludağ ..... 2545 m

Rekortmen dağcılık: 1786 Fransız Paccord ve Boluent 4810 m yüksekliğindeki Cervin Tepesine, 1897 İngiliz Chympe 4478 m yüksekliğindeki Cervino Tepesine, 1897 İçviçreli Zurbriggen ve İngiliz Fit Zigereld Tonganı'daki 6010 m yüksekliğindeki Klinanjora Tepesine, 1899'da İngiliz H.J. Mackinder Arjantin'deki 7040 m yüksekliğindeki Acancagya Dağına, 1950'de Fransız Mavire Herzo ve Luisla Chenal, Nepal'daki 8091 m yüksekliğindeki Anna Puma Dağına, 1953'te Yeni Zellendalı E.Hillary ve Nepali N.Tensing Nepal'daki 8882 m yüksekliğindeki Everest Dağına tırmanmışlardır. Bayan dağcılar olarak 1950 yılında Claude Kogan 8135 m yüksekliğindeki Chonyu Dağının 7550 metresine ulaşmıştır. Yine Tibetli iki bayan doğuda 7595 m yüksekliğindeki Kongur Tiube Dağına tırmanmayı başarmışlardır.

DAĞISTAN ÖZERK CUMHÛRİYETİ;

Rusya Federasyonu'na bağlı, Kafkas Sıradağlarının kuzey kanadı ve Hazar batı kıyısında yer alan muhtar bir Türk Cumhûriyeti. Coğrafî mevki bakımından 45°33' ve 45°35' doğu boylam dâiresi ile 41°15' ve 45°8' kuzey enlem dâirelerinde yer alır. Kuzey kesiminde Kalmuk ülkesi, doğusunda Hazar Denizi, güneyinde Âzerbaycan, güneybatısında Gürcistan, batısında ve kuzeybatısında Çeçenistan ve Kuzey Kafkasya ülkeleri ile çevrilidir.

Târihî geçmişi bakımından Dağıstan M.Ö. 1200 senelerine kadar uzanmakta ve ülkede çeşitli antik kültür izlerine rastlanmaktadır. Bu ülke birçok göç dalgalarının mecrası olmuştur. Özellikle 8. asırdan sonra İskit göçebelerinin bu bölgeyi etkiledikleri bilinmektedir. İslâm fetihleri, Emevîler devrinde özellikle ülkenin Derbent bölgesine kadar ulaşmış, 1455'te Timuroğulları tarafından aynı bölge fethedilmiştir. Bundan sonra Osmanlıların eline geçen ülkede İslâmiyet hızla benimsenerek yayılmıştır.

Osmanlılar, Ruslar ve İranlılar arasında asırlarca anlaşmazlık konusu olan Dağıstan, İran'da Afşarlılar Hanedanın kurucusu Nâdir Şahın öldürülmesinden sonra 1747'de Rusların eline geçti. Buna rağmen yerli emirlerin Ruslara karşı direnmesi 1818'e kadar sürdü. Bu yılda, Şemhal'den başka Dağıstan'ın bütün yerli emirleri Rusya'ya karşı direndiler. 1819'da Yermolof'un komutasındaki Rus ordusu ayaklanmayı bastırdı. Masum ve Üsmi emirliklerini ortadan kaldırdı. 1830'larda Müslümanların ileri gelenleri, Ruslara karşı cihâd îlân ettiler. Gâzi Molla ve Hamza Beyin ölümüyle bu savaşın önderliği Şeyh Şâmil'e geçti. Dağıstan halkı uzun yıllar devâm eden bu savaşlar esnâsında başlarında Şeyh Şâmil olduğu halde kendilerinden çok üstün Rus ordularına karşı kahramanlık destanları yazdılar.Kuvvetini îmânından alan bu olağanüstü karşı koyma, Çarlık Rusya'sı ordularını perişan etti. Nihayet 1859'da Şeyh Şâmil'in esir düşmesiyle Dağıstan Rusların eline geçti. Rusya 1917 ihtilâline kadar bu bölgeyi elinde tuttu. Bu târihte bağımsız bir cumhûriyet hâline gelmek isteyen Dağıstan, 1920'ye kadar iç savaş yüzünden çok zarar gördü. Nihâyet 1920'nin sonbaharında komünist rejim hâkim oldu. Aynı yıl Kasım ayında SSCB'nin üyesi hâline geldi.

1989'da Rusya'da başlayan Glasnost ve prestroika politikası ile Dağıstan'da millî ve mânevî değerlere dönüş başladı ise de bağımsızlığını îlân edemedi. Rusya Federasyonu'na bağlı özerk cumhûriyet olarak kaldı.

Dağıstan, beş coğrafî bölgeye ayrılır: Birinci bölgede Kafkas Dağları yer alır. İkinci bölgede ise 20-40 km genişliğinde bir kemer meydana getiren yükseklikleri 600-900 metreyi aşan tepeler vardır. Burada yağış oldukça fazladır. Bölge sık ormanlarla kaplıdır. Üçüncü bölge dağlarla ve Hazar Denizi kıyıları arasında uzanan 3-32 km genişliğinde bir kıyı düzlüğüdür ve genellikle kum ve deniz tortularıyla örtülüdür. Burada petrol ve tabiî gaz yatakları vardır. Dördüncü bölge, Terek Irmağı ile deltasının aşağısında alçak ve bataklık kısımdır. Toprak tuzlu ve çoraktır. Beşinci bölge Nogoy bozkırlarıdır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan alçak tepeler ve fazla derin olmayan çukurlardan meydana gelir.

İklimi sıcak ve kurudur. Alçak bölgelerde ortalama sıcaklık ocak ayında -3,6°C, temmuz ayında 23°C civârındadır. Dağlık bölgelerde bitki örtüsü vâdi ve kanyonlarda yaprak döken ormanlardan, yüksek tepelerde çam ve huş ağacı ormanlarından daha yüksek kesimler ise Alp Çayırlarından meydana gelir. Kuma Irmağının güneyinde kalan kısım çalılarla kaplı yarı çöl bir yapıya sâhiptir.

Yüzölçümü 50.300 km^2 olup, nüfûsu 1.823.000'dir. Dağıstan'da çoğunluğu Türk olmak üzere 80 kadar etnik grup vardır. Dağıstan'ın aşılması güç bir ülke olması, burasını kendi topluluklarından ayrılan aşîretlerin sığındığı insanların bir birinden uzak ve ayrı kabîleler hâlinde yaşadığı bir bölge hâline getirmiştir. Dünyânın hiçbir yerinde bu kadar etnik grup bir arada görülmemiştir. Nüfûsun % 30'u şehir

ve kasabalarda yaşar. Başkenti Mahaçkale olup, diğer önemli şehirleri Derbent, Kızılyar, ve Buynaksk'tır.

Dağıstan'da birçok dil konuşulur. Bunların başında Avar, Andı, Lezgi dil grupları gelir. Ülkede yalnız bir köy halkının konuştuğu ve 200-300 âileden başka kimsenin anlamadığı diller de vardır. Hâkim dil Âzerî Türkçesidir.Resmî dil Rusçadır. Türkler aralarında ortak dil olarak Kalmuk Türkçesini kullanırlar.

Edebiyat, Dağıstan dillerinde yazılı olmaktan çok, dilden dile gelmiştir. Folklor çok zengindir.Halk türküleri üçlük ve destan gibi kısımlara ayrılır. Daha çok dînî konuları manzum olarak işler. Ayrıca halk masalları, atasözü, bilmece gibi neviler, bizimkileri andıran yazılı edebiyat, özellikle Avarlar ve Laklarda görülür. Bunlarda edebiyat 17. asırdan îtibâren başlamıştır.

Yeraltı mâdenleri bakımından çok zengin olan Dağıstan'da, kömür ve demir mâdenleri işletilmektedir.Kıyı bölgesinde doğal gaz ve petrol çıkarılmaktadır. Hızlı akan ırmaklar üzerinde hidroelektrik santralleri kurulmuştur. Şişe cam yapımı önemli bir sanâyi koludur.Halk geçimini tarımdan ve hayvancılıktan sağlar. Topraklarının ancak % 15'i tarıma elverişlidir. Tepe yamaçlarında seki biçiminde tarlalar açılmıştır. Halk çoğunlukla kışın Nogay bozkırı otlaklarında, yazın ise yüksek dağ otlaklarında oturur ve çok sayıda koyun beslenir. Tahıllardan en çok mısır ve buğday ekilir.Kıyı bölgesinde balıkçılık gelişmiştir. Ayrıca kiraz, kayısı, elma, armut, ayva ve kavun dâhil olmak üzere her çeşit sebze ve meyve yetişmektedir.

Mâden, deri, ağaç işleri, yün dokumacılığı ihraç yapılabilecek ölçüde gelişmiştir. Bakır, çelik ve gümüş işlemeciliği, ağaç ve deri nakışçılığı ve kiremitçilik meşhurdur.

Dağıstan'da ulaşım gelişmiştir. Demiryolu ile Moskova, Bakü, Astragan ve Gudermes'e bağlanır. Başlıca liman şehri, HazarDenizi kıyısında olan başşehir Mahaçkale'dir. Bütün şehirleri düzgün karayolu ile birbirine bağlıdır.

DAHHÂK BİN KAYS (Bkz. Ahnef bin Kays)

DAHOMEY CUMHÛRİYETİ (Bkz. Benin)

DAHVE VAKTİ (Dahve-i Kübrâ);

kaba kuşluk. Oruç müddetinin yarısı. Yaklaşık öğleden bir saat evvelki vakit. Şer'î gündüz müddetinin, yâni imsâktan (oruca başlama vaktinden) güneş batana kadar olan sürenin ortası.

Ezânî imsak vaktinin yarısı, bu vakti gösterir. Meselâ, ezânî imsak 8.10 ise, ezânî dahve-i kübrâ 4.05'tir. Bu vakit vasatî gurup vaktine eklenirse, dahve-i kübrânın vasatî zamâna göre vakti bulunmuş olur. Kısaca formül olarak:

Vasatî dahve-i kübrâ vakti=İmsak vakti+(Gurup-İmsak/2)dir.

Hanefî mezhebinde Ramazan orucu, nâfile oruç ve belli olan adak orucuna niyet etmek, bir gün evvel güneşin batmasından başlayarak ertesi gün dahve vaktine kadardır. Geceden oruca niyet etmemiş ve sahura da kalkmamış olan bir kimse, gündüz dahve vaktine kadar niyet edebilir. Dahve vakti, Ramazan orucuna niyetin son vaktidir.

DÂİRE;

Alm. *Kreis (m),* **Fr.** *Cercle (m),* **İng.** *Circle.* Çemberin sınırladığı alan parçası. Düzlem içinde bir noktaya eşit uzaklıktaki noktaların geometrik yerine çember, verilen noktaya merkez, sâbit uzunluğa yarıçap, çember üzerinde A ve B gibi iki nokta arasındaki çember parçasına yay, A ve B'den geçen doğruya kesen, A ve B noktaları arasındaki AB doğru parçasına kiriş, merkezden geçen kirişe çap, bir kirişin dâirede ayırdığı parçaların her birine dâire parçası, iki yarıçap arasında kalan kısma dâire kesmesi denilir.

Dâirenin özellikleri: 1)Yarıçapları eşit iki dâire eşittir. 2) Bir dâirede eşit yayların kirişleri ve eşit kirişlerin yayları birbirine eşittir. 3) Bir dâirede, merkezden eşit uzaklıktaki kirişler eşittir. 4) Bir dâirede kirişe dik olan çap, kirişi iki eşit parçaya böler. Bir doğru ile çemberin bir ortak noktası varsa, bu noktaya değme noktası, doğruya da teğet adı verilir. 5) Bir çemberin bir noktadaki teğeti bu noktayı merkeze birleştiren doğruya diktir. Bir dâirede BC yayını merkezden gören açıya merkez açı, çevreden gören açıya çevre açı, bir T noktasındaki teğet ile TD kirişi arasında kalan açıya teğet kiriş açısı denir. 6) Aynı yayı gören teğet kiriş açısı merkez açının yarısına eşittir.

Merkez açı aynı yayı gören çevre açının iki katıdır. Kartezyen koordinat sisteminde bir dâire denklemi $(x-a)^2+(y-b)^2 = r^2$dir. (a,b) noktası dâire merkezinin koordinatlarıdır. Merkezi başlangıçta, yâni a=b=o olan dâirenin denklemi $x^2+y^2 = r^2$dir.

Dâire bir yüzey parçası olduğundan alanı ve bu alanı çevreleyen çevre uzunluğu sözkonusudur. Çevre=$2\pi r$'dir. Alan=πr^2dir.

π sayısı hakkında bilgi için (Bkz. Pi Sayısı).

DAKKA;

Bangladeş'in başşehri. Banliyölerle birlikte nüfûsu 4 milyon civârındadır. Yaklaşık bin yıl öncesine kadar dayanan târihi; İslâm öncesi, İslâmî, İngiliz, Pakistan ve bugünkü Bangladeş Devleti dönemleri olmak üzere beş devreye ayrılır. Şehrin gelişmesi, Bâbürlü Devletinin Bengal eyâletinin merkezi olduktan sonra başladı. Bu devirde Fransız ve Flemenkli tüccarların uğrak yeri olan bir deniz ticâreti merkezi oldu.

Müslümânların zamanında ticâret, bilim ve kültür merkezi olma özellikleri en yüksek seviyeye ulaştı. Müslüman yöneticiler İslâm dünyasının başka bölgelerinde yaygın olan kemer, kubbe ve minârelerle karakter kazanmış mîmârî tarzını burada da uyguladılar. Bugün Dakka'da ayakta kalabilmiş câmi, türbe, minâre ve kervansaray gibi mîmârî yapılar muhteşem İslâm sanatına şâhitlik eder. Başta Beytü'l-Mükerrem, Lâlbağ ve Sât Kümbet câmileri olmak üzere Dakka'da 700'ü aşkın câmi vardır.

İngiliz yönetiminin başlamasıyla Müslümanların hâkimiyeti geriledi. Halk sistematik bir baskıya mâruz kaldı ve 1757'den îtibâren yarım yüzyıla yakın bir süre içinde Müslümanlar toplumdaki ağırlıklarını kaybettiler. 1836'da resmî dil olarak Farsçanın yerini İngilizcenin alması, durumlarını daha da zayıflattı.

Dakka 1947'de Doğu Bengal eyâletinin, 1956'da da Doğu Pakistan'ın merkezi oldu. 1971'de bağımsızlık savaşı sırasında büyük hasar gördü, savaştan sonra yeni Bengladeş devletinin başşehri ilân edildi.

Dakka günümüzde Bengladeş'in en büyük sanâyi merkezidir. Camdânî, nakış işleri, ipek ve mücevher buranın özelliğini ifâde eden mâmullerdir. Başlıca sanâyi ürünleri pamuk, pirinç ve tüketim mallarıdır.

Dakka Üniversitesi ve buna bağlı olan yüksekokullar ile mühendislik ve teknoloji üniversitesi, başlıca yükseköğretim kuruluşlarıdır.

DAKTİLO;

Alm. *Schreibmaschine (e),* **Fr.** *Machine (f) a écrire, dactylographe (m),* **İng.** *Typewriter .* Bir klavye aracılığıyla harekete getirilen harfleri mürekkepli bir sistem yardımıyla kâğıda basarak yazı yazan makina.

İlk yapılışı 1829'da Teroitli William Austin Burt tarafından gerçekleştirildi. Tipograf adı verilen bu makina elden daha yavaş yazıyordu. Bundan sonraki denemeler pek başarılı olamadı. Aradan 40 yıl geçtikten sonra Sholes 1868'de ilk pratik daktiloyu yaptı. Remington'un 1878'de yaptığı daktilo ise bir dikiş makinasının üzerine yerleştirilmişti. Şaryo dikiş makinasının pedalına benzeyen bir pedalla döndürülüyordu. Makina ise silik ve büyük harf yazabiliyordu. Bu mahsurlarının yanında büyük ve pahalı olması piyasaya sürülmesine engel oldu. Remington, Royal Smith gibi Amerikan firmaları yanında İtalyan Underwood-Olivetti, Alman Olympia, Adler ve Triumph ve İsveç Facit firmaları da daktiloların yapımında görülen çeşitli kusurları yavaş yavaş düzelterek bugün kullanılan daktiloya benzeyen makinalar yaptılar.

Sholes'in yaptığı makinayı inceleyen Thomas Edison, elektrikle çalışabileceğini söyleyerek üzerinde çalışmaya başladı. Edison, çubuğun elektromıknatısla hareket ettiği elektrikli daktilo makinası yaparak 1872'de patentini aldı.

Çeşitli deneme ve üzerinde yapılan çalışmalardan sonra 1930 yılında seri halde elektrikli makinaların satışına başlandı. Piyasada tutunması, seri iş yapması bunun üzerinde firmaların çalışmasını sağladı. Her geçen gün daha mükemmelleri çıkarak günümüze kadar gelindi.

Mekanik daktilo: Elektriksiz olup, mekanik olarak çalışırlar. Parmakla kuvvetle tuşa vurulunca, kaldıraç tertibatıyla tuşun bağlı olduğu harf kalkar ve şeride vurur. Şerit de sarılı olan kâğıt üzerinde o harfin izini bırakır. Harfler vuruldukça şaryo otomatik olarak ilerler. Yazının düzgün çıkması şeride, vuruşun kuvvetine, tuşlara iyi basılıp basılmamasına bağlıdır.

Elektrikli daktilo: İşleme prensibi mekanik ile aynıdır. Tuşa asıldığında harfin şeride, dolayısıyla kâğıda vurma işlemi elektrikî olarak gerçekleştirilir. Ancak IBM 1961'de Selectric ismini verdiği modelle harflerin çubukları yerine, harflerin bulunduğu yazı topunu getirdi. Seçilen harfe göre bu yazı topu dönebilerek, kağıt tarafına ilgili harfi getirebilmektedir. Yazı topunun değiştirilmesiyle değişik türde harfleri kullanmak mümkündür. Elektrikli daktiloların (yazıcıların); kaset şeritli ve silicili, çubuklu elektrikli daktilo, küreli elektrikli daktilo, papatya tipi elektrikli daktilo... gibi çeşitleri de vardır.

DALAK;

Alm. *Milz (f), Honigwabe (f),* **Fr.** *Rate (f),* **İng.** *Spleen.* Diyaframın altında, karın boşluğunda, yaklaşık bir yumruk büyüklüğünde yumuşak bir organ. Dalak, dolaşım sistemine bağlı bir çıkmaz sokağa benzetilebilir. Kan, dalak içerisindeki geniş kanallar ve damarlar sisteminde yol alırken, dalak hücreleri ile muhatap olur. Dalak, kan fizyolojisi ile yakından alâkalıdır. Dalağın vücut savunmasında aldığı rol büyüktür.

Dalağın bilinen fonksiyonları:

Kırmızı kan hücreleri yapımı: Anne karnındaki ceninde (embriyonda) alyuvarların yapıldığı yer dalaktır. Normalde doğumdan sonra kemik iliği bu görevi dalaktan devralır. Kemik iliğinin çalışmadığı veya başka dokularla (kanser dokusu) istilâ edildiği durumlarda dalakta yeniden alyuvar yapım görevi başlayabilir.

Kan temizleyicisi olarak dalak: Vücudun savunma sisteminin işine paralel olarak dalak da vücudun mikroplara karşı koymasında rol aynayan hücreler yapar. Ayrıca mikroorganizmalara karşı koyacak özel maddelerin, yâni antikorların yapımında da dalağın vazifeleri vardır.

Akyuvar yapımı: Dalak, akyuvarların bir çeşidi olan lenfositleri yapar.

Kırmızı hücrelerin yıkımı: Yaşlanan alyuvarlar ve şekilleri normalin dışında olanlar, büyük dalak hücreleri tarafından alınır ve parçalanır.

Kan deposu olarak dalak: Kediler, köpekler ve diğer memelilerde dalak, kırmızı kan hücrelerini depolar. Büyük enerji gerektiren durumlarda, büyük kanamalarda dalak kasılarak dolaşım sistemine bol miktarda kan verilir. İnsanlarda da dalağın bu görevi yaptığı yıllarca söylenmiş olmasına rağmen bugün bunun gerçek olmadığı bilinmektedir.

Hastalıklarda dalak: Büyük bir dalak bir çok hastalığın seyrinde görülür.Kan hastalıkları, doğum metabolizma hastalıkları, sıtma gibi bâzı infeksiyon hastalıkları ve daha birçok hastalık dalağı büyütür. Sıtmada dalak büyüklüğü o derece karakteristiktir ki, bir bölgede sıtma yaygınlığını ölçmede dalak büyüklüğü ölçü olarak kullanılabilir.

Dalak çıkarılırsa kişi ölmemektedir, yâni dalaksızlık hayatla bağdaşan bir durumdur. Kan hücrelerinin aşırı derecede azaldığı durumlarda, büyüyen dalağın hastayı çok rahatsız ettiği bâzı hastalıklarda dalak çıkarılarak hastanın rahatlaması sağlanabilir.

DALAKOTU (Teucrium chamaedrys);

Alm. *Gemeiner Gamander (m),* **Fr.** *Germandrée (f),* **İng.** *Germander.* **Familyası:** Ballıbabagiller (Labiatae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara, Karadeniz, Orta Anadolu ve Akdeniz bölgesi.

Haziran-eylül ayları arasında pembe veya beyazımsı renkli çiçekler açan, 10-30 cm boyunda, çok senelik, otsu bir bitki. Kısamahmuz, yer meşesi ve yer palamudu gibi adlarla da tanınır. Orman altları ile kurak çayırlarda rastlanır. Gövdeleri yatık, gövdeden çıkan dallar ise dik, alt kısımları yuvarlak üst kısımları ise dört köşeli ve tüylüdür. Çiçekler yaprakların tabanında gruplar teşkil ederler. Pembemsi renkteki çiçekler tüp şeklindedir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısmı, toprak üstü kısımları, yâni çiçekli bitkidir. Çiçek açma mevsiminde çiçekli dallar toplanır, demet yapılıp havadar bir yerde kurutulur. İştah açıcı, uyarıcı, yaraları iyi edici ve ateş düşürücü olarak kullanılır. Bitki uçucu yağ, acı maddeler, tanen, glikozit ve saponinler taşır.

Dalakotunun tüylü olanı "Teucrium polium" mayasıl otu olarak tanınmaktadır. Bitki, üzerini tamâmen kaplamış olan tüylerden dolayı beyaz-gri renktedir. Yaprakların kenarları bilhassa uca doğru dişli ve içe doğru kıvrıktır. Çiçekleri beyaz renkli olup oval durumlarda toplanmıştır. Anadolu'da çoğu yerde yaygındır. Aynı dalak otu gibi kullanılmaktadır.

DALAMAN ÇAYI;

küçük fakat suyu bol Akdeniz havzası akarsularından. Gülhisar'ın güneyinde Yeşilgül Dağının kuzey yamaçlarından çıkar. Acıpayam yakınlarına kadar kuzey yönünde akar. Bu sırada suyu bol değildir. Eşler dağından gelen küçük çaylarla birleşerek suyu bollaşır. Acıpayam Ovasında büyük bir dirsek yaparak güneybatıya doğru akmaya başlar. Acıpayam ovasından sonra dar ve derin vâdilerin içinden akar. Arâzi çok ârızalı olduğundan pekçok çağlayan meydana getirir. Bölge çok yağmur aldığından çayın akışı hızlı ve suyu boldur. Dalaman Ovasına girdiği zaman akışı yavaşlar. Bu sebepten Dalaman'la deniz arasında ulaşım bakımından faydalanılır. Kıyıda getirdiği alüvyonlardan meydana

gelen ova çok verimlidir. Burada her çeşit tarım yapılır. Çayın uzunluğu 229 kilometredir.

DALAY LAMA;

Budizmin bir kolu olan “Makayana”nın rûhânî liderine verilen ünvan. Budizmin Makayana kolu Tibet, Moğolistan, Batı Çin’in bir bölümü, Bhutan ve Sıkkım çevrelerinde yaygındır. Tibetlilerin inancına göre, Dalay Lama Mahayana Tanrısının dünyâ üzerindeki görünüşüdür. Tanrının rûhu Dalay Lamada yaşamaktadır. Dalay Lama ölünce, içindeki kutsal (ilâhî) ruh, en az 49 günlük geçen bir zamandan sonra yeniden bir çocuğun vücûduna girer. İlk Dalay Lama, 1474’te ortaya çıkmıştır. Budist inanışına göre zamanımıza (1993) kadar Makayana Tanrısının rûhu 14 Dalay Lamanın vücûdunda yaşamıştır. Tibet’in son Dalay Laması Tenzin Gyatsodur.

Tenzin Gyatso, 6 Haziran 1935’te Tibet’in kuzeydoğusundaki Kokonor bölgesinde doğdu. Köylü bir âilenin çocuğudur. Beş yaşında Budacıların en yüksek kişilerince on dördüncü Dalay Lama seçilerek Tibet’in başşehri Lhasa’ya götürüldü. Bin odalı Potala Sarayında taç giydirildi.

1950 senesinde Çin birlikleri Tibet’i işgâl etti. 1959’da Tibetliler ayaklanınca, Çin birlikleri binlerce Tibetliyi öldürdü. Dalay Lama 100.000 kişi ile Hindistan’a kaçtı. Kırk yıl, Himalayalardaki Dharmsala şehrinde sürgün hükûmetine başkanlık etti. 1987’de Albert Schweitzer Hayırseverlik Ödülü aldı. Budizmi anlatan kitaplar yazdı.

Dalay Lama, kırk yıl ülkesindeki Çin işgâline pasif direniş yürüttü. Bu çalışmalarından dolayı 1989 Nobel Barış Ödülü verildi.

DALGA;

Alm. *Welle,* **Fr.** *Onde, flot, vague,* **İng.** *Wave, undulation.* Deniz veya göl gibi geniş sularda çeşitli sebeplerle yükselip alçalan su yığını. Meydana geliş sebepleri, büyümeleri, tehlikeleri, taşıdıkları enerjileri insanları düşündürmüş ve üzerinde çalışmalara sevk etmiştir.

İkinci Dünyâ Harbi sırasında hırçın dalgaların arasında, karaya çıkarmaların ihtiyaç duyulması, dalgaların nasıl meydana geldiği, kıyıya nasıl vâsıl oldukları, orada nasıl sona erdikleri, üzerinde çalışmaların artmasına sebeb oldu. Bilginlerin yaptığı araştırmalarda bu soruların cevapları bulundu. Dalga, bir su akıntısı değildir. Yâni dalga ilerlerken onunla birlikte akan, ilerleyen bir su kütlesi yoktur. Dalga, su üzerinde meydana getirilen bir şekil değişikliğinin (çukur veya tepelerin) bir noktadan diğer bir noktaya iletilmesidir. Gerilmiş bir yayın bir ucunda meydana getirilen titreşimin hızla diğer uca doğru iletilmesi gibidir. Bütün titreşimler bir enerji taşır. Denizlerdeki dalgalarda bir enerji titreşimi olup iletkeni ise sudur, yâni okyanuslar, denizlerdir. Bu enerjiyi meydana getiren dinamo ise rüzgârdır. Dalgalar küçük tepecikler meydana getirmeye başlayınca rüzgâr yanlarına çarparak onları gittikçe daha yükseklere ve daha derinlere doğru iter. Böylece dalgaların enerjisi zamanla artar. Genellikle fırtınalı bir havada deniz dalgaları 15-16 metreye yükselir. Bu yüksekliğin üstündeki dalgalar kendi ağırlıklarını taşıyamadıklarından yâhut da rüzgârın şiddetinin etkisi altında parçalanırlar.

Dalgaların taşıdığı enerji tahminlerin çok üstündedir. Büyük fırtınaların neticesinde okyanuslarda meydana gelen dalgaların koca transatlantiklerde meydana getirdikleri tahribat bunların tipik örnekleridir. Bâzan âniden çıkan bu yüksek dalgalar öyle müthiş bir kuvvetle çarparlar ki, transatlantiğin 8 cm kalınlığındaki çelik bodoslama levhalarını yassılaştırırlar. Kaptan köşkünde büyük delikler açabilirler ve geminin içindeki çelikten kamera duvarlarını parçalayabilirler. Bu hususlar dalgalara tutulan büyük transatlantiklerde tesbit edilmiştir.

Şimdiye kadar vesikalara dayanarak usûlüne uygun hesaplanan en büyük dalga 1933 yılında Amerika Bahriyesinin Büyük Okyanusta karşılaşmış oldukları dalgalardır. Gemi subaylarının trigonometrik hesaplarına göre dalga 27-30 metreden başlamış, 32-35 metrelik dalgalar devâm etmiş ve tepesiyle dibi arası 38 m olan bir dalga ölçülebilmiştir.

Kıyıdaki dalgalar, çarpıp kırıldıklarından, açık denizlerdeki kadar yüksek değildirler.Kış aylarında üç metreye kadar çıktıkları tesbit edilmiştir. Yalnız bâzı Büyük Okyanus kıyılarında 12-14 metre yüksekliğinde dalgalara rastlamak da mümkündür. Dalgaların ne kadar uzaklara gidebildikleri ise günümüzde modern kayıt cihazları ile tesbit edilmektedir. Büyük Okyanustaki dalga kayıt cihazları, Kaliforniya kıyılarına çarpan dalgaların en çok birkaç gün önce Avustralya’dan esen kuvvetli rüzgârın denize sürdüğü enerjinin etkisiyle meydana geldiğini tesbit etmektedir. Bir dalganın saatte mil cinsinden hızı şöyle hesaplanır:

Arka arkaya gelen iki dalga tepesi arasındaki zaman sâniye olarak ölçülür. Bu sayı 3.5 ile çarpılır. Meselâ iki dalga arasında 5 saniyelik bir zaman varsa bu durumda 3.5 x 5 = 17.5 millik bir hız bulunur.

Dalgaların taşıdıkları muazzam enerjiyi ise şu rakamlar açıkca ifâde etmektedir. Yalnız 1-2 m yüksekliğindeki bir dalganın iki kilometre uzunluğundaki bir kıyıya çarptığında bir iki saniye içinde

bıraktığı enerji 3500 beygirgücündeki bir motordan aynı sürede alınabilecek enerji kadardır. Limanlara konulmuş olan dinamometreler, ekseriya dalgaların önlerine çıkan engellere bir metrekareye 60 tonluk bir basınç ile çarptığını göstermiştir. İskoçya'da dalgalar, bir dalgakırandan 2600 tonluk yekpare bir beton bloğunu koparıp götürmüştür.

DALGA HAREKETİ;

Alm. *Wellenbewegung (f),* **Fr.** *Mouvement (m) ondulatoire,* **İng.** *Wave Movement.* Titreşimlerin dalga şeklinde yayılması. Bir ortamın bir noktasında bir kuvvetin tesiriyle âni ve geçici bir değişiklik meydana gelirse, bu değişiklik ortamın esnekliği nisbetinde diğer noktalara yayılır. Diğer noktalar da, ilk noktaya yakınlık sırası ile sanki aynı kuvvet tesir etmişçesine ilk nokta gibi değişikliğe uğrarlar (hareket ederler). İlk nokta eski durumuna döndüğü hâlde, değişiklik noktadan noktaya sirâyet ederek yol alır, yayılır. Değişikliğin, yâni aynı tesirin bu nakline nabt (puls) denir. Eğer ilk noktadaki değişiklik kesilmez birbiri arkasından tekrar tekrar devâm ederse, pulsların arkası kesilmez, devamlı olur. Bu durumda ilk nokta titreşim hareketi yaptığından bu titreşim ortam boyunca bütün noktalarda görülür. Titreşimlerin bu şekilde yayılması dalga hareketi meydana getirir.

Dalganın yayıldığı ilk noktaya dalga kaynağı denir. Titreşen noktaların titreşim doğrultusu dalganın yayılma doğrultusuna dik ise böyle dalgalar, enine dalgalar; paralel ise, boyuna dalgalardır.

Dalga kaynağının titreşimi zamâna göre düzgün değişen devirli bir hareket ise meydana gelen dalgalar devirli (periyodik) dalgalardır.

Dalganın yayıldığı ortamdaki bir noktanın hareketinin zamanla değişiminin grafiği çizilecek olursa, elde edilen eğri dalga eğrisidir.

Dalga karakterleri: Yayılma hızı, dalganın ortamda bir saniyede aldığı yoldur.

Ortamın bir noktasının, hareketi bir kere tekrarlaması için geçen zamâna "periyot", sâniyedeki tekrar sayısına ise "frekans" denir. Periyot (T), frekans (f) ile gösterilirse:

f= 1/T veya T=1/f veya f.T=1 yazılabilir. Periyodun birimi sâniye (sn) ise, frekansın birimi sn^{-1}dir.

Dalga boyu: Bir periyotluk zamanda dalganın yayıldığı mesâfedir. Yâni bir periyot süresince, dalga tepesinin yayılma yönünde aldığı yoldur. Bu yol iki dalga tepesi arasındaki mesâfeye eşittir. Dalga boyu (λ) ve dalgaların yayılma hızı (v) ile gösterilirse:

$\lambda = v.T$ veya $\lambda = v/f$ bağıntıları yazılabilir.

Bir noktanın denge durumundan azamî ayrılma miktarına dalga genliği denir.

Dalgalar enerji taşır, dalga hareketi enerji naklinin bir şeklidir.

Dalgalar yansıma, kırılma, kırınım ve üst üste binme özelliklerini gösterir.

Üst üste binmede dalgaların birbirine tesiri, dalgaların durumuna göre şiddet arttırma, azaltma veya yok etme şeklinde olabilir.

Bir hacim içine hapsedilen, yansıyan dalgası kendi üzerine düşen dalgaların hareketinde, ortam içinde bâzı noktalarda hiçbir hareket görülmez. Bu noktalar sıfır genlikli noktaların üst üste binmesiyle meydana gelen düğüm noktalarıdır. Fakat bu hacimde dalga hareketi bir uçtan bir uca devâm eder. Böyle dalgalara duran dalgalar denir.

Dalganın meydana geldiği ve yayıldığı ortam madde ise, böyle dalgalara mekanik dalgalar denir.

Elektromağnetik dalgalar boşlukta da yayılabilir. Işık, radyo dalgaları, infrared, ultraviyole şualar, röntgen şuaları (X ışınları) ve gamma şuaları elektro mağnetik şualardır.

Kuantum fiziğinde dalga karakterlerini maddenin kütlesine bağlayan bir ifâde bulunmuştur. Bu formüle göre madde, duran dalgalar gibi düşünülebilir. Madde belli bir hacme hapsedilmiş dalgadan ibârettir.

DALGIÇ;

Alm. *(Perufsmässiger)Taucher (m),* **Fr.** *1.Plongour (m), 2. Scaphandrier,* **İng.** *Diver.* Husûsî olarak hazırlanmış olan solunum sistemi kullanılarak, çeşitli maksatlarla ve araştırma yapmak gâyesiyle denizlerin derinliklerine dalan kişi.

Dalgıç suya dalarken kumaştan yapılmış su geçirmeyen tulumu ve mâdenî başlığı giyer. Başlığın arka kısmına yerleştirilmiş esnek boru gemi veya kayıkta bulunan pompaya bağlı olup, dalgıcın devamlı temiz hava almasını sağlar. Bâzan içlerine hava doldurulan ve dalgıcın sırtına bağlanan tüpler de kullanılır.

Maske: Dalgıcın su altında etrâfını rahatça görmesini sağlar. En kullanışlı olanı alın ve üst dudağı içine alan, ağzı serbest bırakan ve basınç ayarlamak için burun yeri bulunanıdır. **Sonorkel:** Ağza alınan kısa lastik hortumdur. 35-40 cm boyundadır. **Paletler:** Dalgıcın süratli ve rahat hareket etmesini sağlar. Bu sâyede ellerini serbest bırakıp dilediği yönde hareket edebilir. **Balıkadam elbiseleri:** Vücudun ısı kaybını önlediği gibi âni ısı değişmeleri neticesinde ortaya çıkabilecek tehlikeleri önler. **Tüpler:** Normal havayı su altında depo etmeye yarar ve hacimleri 3 ile 16 litre arasında değişmektedir. En az 300 atmosfere dayanıklıdırlar. **Rezerve:**Su altında hava bittiği takdirde veya bitmek üzereyken hayat kurtarıcı küçük bir hava deposudur. Rezerveye bağlı mandal çubuk aşağıya çekilerek çalıştırılır. Rezerveyi açmadan önce nefesi dışarı verip ağzı kapatmalıdır. Çünkü mandal açıldığında tazyikli hava ciğerleri zedeleyebilir. **Sıfır zaman göstergesi (Dekompresyonmetre):** Dalgıcın vurgun yemesini önleyen bir âlettir. Suyun basıncıyla çalışır. Dalış bittikten sonra çıkışta su altındaki bekleme kademelerini gösterir. Kola veya kemere takılabilir. **Basınç saati (Manometre):** Tüp içindeki hava miktarını atmosfer olarak gösteren bir âlettir. **Derinlik göstergesi:** Su altında derinlikleri metre olarak gösterir, kola takılır. **Dalgıç saati:** Bu saatler özel olarak yapılmış olup, su geçirmezler. Dalgıcın su altındaki kalış zamânını ve çıkışta bekleme kademelerindeki bekleyiş sürelerini tâyin eder. **Su altı pusulası:** Deniz dibinde istikâmet tâyini için kullanılır. **Can yeleği:** Tehlike ânında kullanılır. Karbondioksit gazıyla doldurulmuş küçük tüplerle şişirilmiştir.Tüp üzerindeki mandal açıldığı zaman can yeleği şişer ve tehlikede olan kişi rahatça su üstüne çıkar. **Su altı lambaları:** Karanlıkta veya mağara gibi ışıksız yerlerin aydınlatılmasında fayda sağlar. **Ağırlık kemerleri ve kurşunlar:** Su altına rahat inebilmek için ve istenilen derinlikte rahatlıkla gezebilmek için takılır. Dikkat edilecek önemli nokta, tehlike ânında, bir anda çıkarılabilir nitelikte olmalıdır. **Su altı bıçakları:** Su altında emniyet bakımından önemlidir. **Şamandralar:** Dalış yapılan yerin belirtilmesi açısından önem taşır. Bir ucunda kurşun, diğer ucunda ise plâstikten yapılmış yarım dâire şeklinde yuvarlak bir kutudur.

Dalgıç, merdivenden veya doğrudan doğruya suya dalar. Su dibine iniş çok hızlı olup,yüzeye çıkış ise oldukça yavaş olur. Dalgıcın suya dalıp, her bir metre inişinde basıncın 0,1 kg/cm^2 artmasıyla kandaki azot miktarı da fazlalaşır. On beş metre kadar olan derinlikten dalgıcın oldukça yavaş çıkması lâzımdır. Çünkü gaz kabarcıklarından dolayı atardamarlarda tıkanma olup, dalgıcın hayâtı tehlikeye girer. Daha derinlerden çıkarken, belirli seviyelerde daha fazla bekleyerek çıkılır. Genellikle 60 m civârında olan derinlikler dalgıcı pek rahatsız etmez. Dalma işinde rahatsız olan dalgıçlar basınç odasında bakıma alınarak tedâvisi yapılır.

Denizin derinliklerinden yüze çıkarken dalgıçlarda, basıncın âniden düşmesine bağlı olarak “vurgun, vurgun yeme” tâbir edilen bir hastalık ortaya çıkabilir. Buna dekompresyon veya caisson hastalığı da denir. (Bkz. Vurgun)

100 ile 250 m arasındaki derinliklere dalmak için, dalgıcı kontrol altına alan mâdenî bir elbise giydirilir. Bu tür elbiselerin içinde dalgıcın rahat çalışması için normalin üstünde, basınç bulundurulur. Daha derinlerde hava dışardan hortumlarla verildiği gibi, sırt tüpünden de faydalanılır. Solunum için ise, kirli havayı temizleyen maske kullanılır ve bu sûretle su altında uzun müddet kalınmış ve çalışma imkânı sağlanmış olur. Ayrıca deniz dibi çalışmalarında dalma çanı denilen pencereli kuleler de kullanılır. Bu âletin mâdenden yapılmış, kutu biçiminde odalı olanları da vardır. Bu âlet çelik halatlarla suya batırılır ve istenilen derinliğe indirilince içine girilerek çalışma yapılır. Deniz altı temel atmalarda, batan gemileri kurtarmada bu âletlerden faydalanılır.

Dalgıçlar su altındaki bitki ve hayvanları incelemek, batık olan bir şeyi bulmak, deniz dibindeki eski eserleri tetkik etmek, bulup çıkarmak, batan gemi ve vâsıtaları çıkarmak gibi işleri yapmak için dalarlar.

DALICILIK (Bkz. Su Sporları)

DALKILIÇ;

Osmanlı Devletinde muhâsara edilen kaleye girmek veya düşman ordusu içine dalmak için fedâî yazılan asker. Bunlara “serdengeçti” de denirdi. Bunlar toplu hâlde düşman ordusunun sağ, sol veya arkasından hücûm ederlerdi. Ölümü hiç düşünmeyen bu yiğitlerin hücumları pek dehşetli olur ve ekseriyâ daldıkları ordunun moralini bozar içlerine korku salarlardı. Napolyon birkaç yüz dalkılıç meydana çıktığında bunların önünde durmanın güç, mağlub olmamanın ise imkânsız olduğunu beyân eder.

Kuşatması uzayan kalelere serdengeçtiler gece merdiven kurarak yalın kılıç içeri girerler. Bütün kale efrâdına karşı gözlerini kırpmadan kılıç sallarlardı. Bunlar için şehâdet âdetâ mukadderdi. Az da olsa sağ kalanlar olurdu. Bunlar gerek kumandanları, gerekse arkadaşları tarafından çok iltifât görürlerdi. Din ve devlet için başlarını vermekten çekinmeyen bu yiğitlerin sağ kalanlarına mükâfâtlar verilir, “serdengeçti ağası” tâbiriyle hürmet gösterilirdi.

Yeniçerilerin bozulmasıyla serdengeçtiler de eski ehemmiyetini kaybettiler, ocak kaldırılınca, “dalkılıç” “serdengeçti” de kendiliğinden kalkmış oldu.

Özlüyorum Malazgird, Niğbolu ve Kosova’yı
Şimşek nallı rüzgâr atlar üstünde,
Dalkılıçlar biçerken ovayı ...
Yaşasaydım aaah öyle bir günde!

DALMAÇYA;

Alm. *Dalmatien (pl),* **Fr.** *Dalmatie (f),* **İng.** *Dalmatia.* Hırvatistan’da Adriya Denizi boyunca uzanan dar bir kara parçası. İstria Yarımadasından başlayıp kuzeyde Cattaro Körfezine ulaşır. Kıyı boyunca yer alan irili ufaklı adaları da içine alır. Ülke topraklarının çoğu bir platodan meydana gelmektedir. Platonun üstünde Dinarik Alpleri Sıradağları bulunmaktadır.

Dalmaçya toprakları 1918 yılına kadar Avusturya idâresinde bulunuyordu ve yüzölçümü 12.830 km^2 idi. Yaklaşık 650.000 nüfûsu vardı. Yugoslavya idâresine geçtikten sonra Split ve Dubrovnik adı altında ikiye bölünerek güney ucunda yer alan Kotar’dan ayrılmıştır.

Dalmaçya toprakları jeolojik yapısı bakımından tebeşir ve eosen kalkerleri ihtivâ eder. Son derece verimli kırmızı toprakları, hava aşındırmaları sonucu meydana gelmiştir. Zramanja, Krka ve Cetini gibi ırmaklar ülke topraklarını sulamaktadır. Karstik bölgede irili ufaklı pekçok göl yer almaktadır. Ülkenin kıyı kesimlerinde iklim Akdeniz iklimi özelliğini taşır. Riviera ve Yunanistan kıyılarına nisbetle kışları daha ılık, yazları ise daha serindir. Ülkenin iç kısımlarında sert kara iklimi hüküm sürer. Güney bölgesinde yer alan adaları, önde gelen turistik yerlerdir. Bellibaşlı büyük şehirleri olan Split, Dubrovnik, Siberik, Zatar, ülkenin Adriya Denizi kıyılarında yer alırlar ve daha çok deniz yolu ile birbirlerine bağlıdırlar. Ülke ahâlisinin çoğunu Sırplar ve Hırvatlar teşkil etmektedir. İtalyan-Venedik kültürü tesiri altındadırlar. Ülke halkı Hıristiyan olup, Katolik mezhebindedirler. Güney kesimlerinde Ortodokslar da bulunmaktadır. Halk genellikle millî kıyâfetleriyle dolaşır. 1898 yılına kadar ülkede Dalmatça konuşuluyordu. Günümüzde ise Sırpça ve Hırvatça konuşulmaktadır. Dalmaçya’da tarla zirâati, hayvancılık ve balıkçılık gelişmiş bir vaziyettedir. Başlıca gelirleri ton balıkçılığı ve sünger avcılığıdır. Ayrıca denizcilik, gemicilik, ev sanâyi ve yağcılık da oldukça gelişmiştir. Limanları ve adaları işlek olup, askerî savunma bakımından ehemmiyet arz ederler.

Dalmaçya ülkesi, eski çağlarda İllirya’nın bir parçasını teşkil ediyordu. Romalılarla yapılan birçok harplerden sonra, M.Ö. 33 yıllarında Augusta tarafından İllirium bölgesine, Büyük Theodosius zamânında Batı Roma’ya, 489’da Doğu Gotları ülkesine, 526’da da Bizans İmparatorluğuna katılmıştır. Mîlâdî 7. asırda Hırvatların ve Sırpların eline geçen bu ülke sonradan Macarların istilâsına uğrayarak elden çıktı. Macarların elindeyken ayrıca Venediklilerin de istilâsına uğrayan, 16. asırda Osmanlı mücâhitlerinin akınları sonucu iç bölgelerine varıncaya kadar fethedilmiş ise de, 1699’da yapılan Karlofça Antlaşması ve 1718’de yapılan Pasarofça Sözleşmesi sonucu Venediklilerin eline geçmiştir. Daha sonraki devirlerde Avusturya, Fransa ve yine Avusturya’nın eline geçen bu ülke, Birinci Cihan Harbi sonucu yıkılan Avusturya-Macaristan Devleti elinden çıkarak Yugoslavya ile birleştirildi. 1915 yılında İtalyanlar ülkenin bütün kuzey yarısına sâhip çıkmak istemişlerse de, ABD’nin müdâhalesi ve yapılan Rapollo Antlaşması ile ancakZara üzerindeki toprakları ve stratejik önemi olan birkaç adayı alabilmiştir. 1990 senesinden sonra doğu blokunda görülen liberalleşme, Yugoslavya’ya da sıçradı. Yugoslavya’yı meydana getiren cumhûriyetler bağımsızlıklarını îlân ettiler. Dalmaçya, Hırvatistan Cumhûriyeti topraklarında kaldı.

DALTON HASTALIĞI (Daltonizm) (Bkz. Renk Körlüğü)

DALTON, John;

İngiliz fizik ve kimyâ bilgini. 1766 senesinde Cumberland’da doğup, 1844’te Manchester’de öldü. Bir dokumacının oğlu olan Dalton, evvelâ öğretmenlik yapmış, daha sonraları da matematik ve fizikle uğraşmıştır. New College’e 1793’te profesör olduktan sonra yaptığı bir çok meteorolojik araştırmalarla kendini tanıtmıştır. Batıda atom teorisinin gerçek kurucusu kabul edilmektedir. Eskilerden aldığı maddenin bölünmezliği hipotezine ilmî bir temel ve şekil vermiştir. Gaz karışımlarının sıkıştırılma yollarını araştırmış ve 1801’de bununla ilgili bir kânun açığa çıkarmıştır. Su buharının çeşitli sıcaklıktaki basınçlarını ortaya koymak yoluyla gazların özgül ölçülerini belirtmeyi de o bulmuştur. Daltonizm isimli hastalığı kendi üzerinde incelemiştir.

Başlıca eserleri:1793’te yazdığı **Meteoroloji Gözlemleri ve Denemeleri** ile 1808’de yazdığı **Yeni Kimya Felsefesi Sistemi’**dir.

DALTON PLÂNI;

Alm. *Plan Van Dalton, (r),* **Fr.** *Plan de Dalton (m),* **İng.** *The plan of Dalton.* ABD'de 20. asır başlarında bâzı ortaokullarda tatbikâtına başlanıp, başka ülkelerde de kabul edilen bir öğrenim sistemi. Bu sistem "Dalton Laboratuvarı Plânı" diye de tanınır. İlk olarak Dalton ortaokulunda denendiği için bu isim verilmiştir.

Helen Parkhurst 1913 senesinde eskiden beri kullanılan ortaokul plânlarını değiştirmeyi ve dershânelerin herbiri için özel havası olan laboratuvarlar kurmayı düşünmüştür. Bu plâna göre atölye tarzında olan bu laboratuvarlar bir öğretmenin mesuliyeti altında bulunacak ve bu öğretmenler bir araştırma ve tetkik havası meydana getirerek talebelere akıl vermek ve yol göstermek gâyesini güdeceklerdi. Böylelikle dershâne öğrencinin derslerini öğretmenine anlatacağı bir yer olmaktan ziyâde, öğrenciyle öğretmen arasında karşılıklı bir danışma, tartışma ve fikir alış verişi mekânı meydana getiriyordu. Bu sistemde öğrenciler eskiden olduğu gibi ev ödevi yapmayıp, müddeti bir ay ile bir hafta arasında değişen çalışma anlaşması imzâlar, bu anlaşmayla teşebbüs ettiği işi, tatminkâr şekilde bitirmeden de yeni bir anlaşma imzâlayamazdı. Bâzı Dalton okullarında umûmiyetle öğleden sonraları edebî toplantılar, münâzaralar gibi cemiyet çalışmaları da yapılır.

Bu plân İngiltere, Japonya ve Çin'de benimsenmiş olup değişik şekillerde de Almanya, İsviçre ve Hollanda'da tatbik edilmiştir. İngiltere'de bu plânla öğretim yapan 2000'den fazla okul vardır. Avrupa ülkeleri ile Batı devletlerinin bir çoğunda uygulanan bu plândan daha sonraları vazgeçildi. Modern eğitim plânları uygulanmaya başlandı.

DALYAN;

Alm. *Staatnetz (n),* **Fr.** *Bordique bourdique (f),* **İng.** *Weir for fishing.* Balıkçılıkta mühim yeri olan bir çeşit avlanma sistemi. Dalyan, göl ve ırmak ağızlarında, denizin kıyıya birkaç yüz metre yakınlarında kurulur. Birçok ağ, direk, halat gibi elemanlardan meydana gelir. Denizde dikdörtgen şekli verilecek biçimde kazıklar çakılır. Kazıklar arasına kurşun uçlu ağlar sarkıtılır. Dar kenardan bırakılan bir giriş kapağından balıkların ağa girmesi sağlanır. Bu kapak bir makara ile toplanıp açılır. Balıklar içeri girince makara bırakılarak çıkışa mâni olunur. Dalyanın giriş kısmında vigla denilen direkler üzerinde bekleme yeri bulunur. Burada dâimâ bir kişi bekler. Balıklar girince kapak indirilip içeri giren balıklar dipte bulunan bir ağın yukarı çekilmesiyle toplanıp teknelere çekilir. Dalyanlar umûmiyetle üç kısımda toplanır:

1. Karadeniz Boğazı ile Marmara'nın kıyı sularında kurulan "asıl dalyanlar." Bunların alt kısımları tamâmıyla kapalıdır. Bu dalyanların "şire dalyanı", "büyük şire dalyanı", "yarım şire dalyanı", "çekme dalyanı" olarak isimlendirilen değişik tipleri de vardır. Asıl dalyanların, yaz ve kış mevsiminde kurulmak üzere iki çeşidi mevcuttur.

2. Çoğu zaman ırmak ve göllerin ağızlarına kurulan "çubuklu dalyanı" ismiyle anılan dalyanlar. Bunların diğer bir adı da "kotra"dır. Bunlarda ayrıca ağ kullanılmaz.

3. Akdeniz'de kullanılan orkinos ve torik balıklarını avlamak için kurulan "direksiz dalyanlar."

Yurdumuzda en verimli dalyanlar;Köyceğiz (Muğla), Güllük (Muğla), Büyük Çekmece (İstanbul) ve Karataş (Adana) dalyanlarıdır. Dalyanlarda en çok kefal, levrek, çipura avlanır.

Bugün dalyanların kurulu olduğu kıyılardaki yerleşim bozukluğu, deniz kirliliği, bol ışık ve gürültünün olması, balık sürülerinin yer değiştirmesinde büyük rol oynar. Bâzı plânsız avlanmalar, göç eden balıkların kıyılara sokulmadan geçip gitmelerine yol açmaktadır. Bu kötü şartlar sebebiyle, çok büyük emek ve harcamalar yaparak kurulan dalyanlar verimsizleşmekte ve önemini kaybetmektedir. Ayrıca gırgır, trol ve elektronik araçlarla yapılan balık avcılığı da dalyan avcılığına darbe vurmuş, balık avlama yatakları bu vesîlelerle yok denecek kadar azalmıştır.

DÂMÂD FERİD PAŞA;

Osmanlı sadrâzamlarından. Şûrâ-yı Devlet üyelerinden Seyyid İzzet Efendinin oğlu olup, İstanbul'da 1853 yılında doğdu. Tahsilini tamamladıktan sonra Hâricî Teşkilâtta görev aldı. Paris, Berlin, Petersburg ve Londra elçilikleri kâtipliklerinde bulundu. Daha sonra Sultan Abdülmecîd'in kızlarından Mediha Sultanla evlendi. 1884 yılında Şûrâ-yı Devlet üyeliğine tâyin edildi. İki sene sonra da vezir rütbesi verilen Dâmâd Ferid Paşa, Londra Büyük Elçiliğine tâyinini istediyse de, Sultan İkinci Abdülhamîd Han tarafından bu isteği reddedildi. Bunun üzerine memuriyetten ayrılıp, Meşrûtiyetin îlânından sonra Âyân Meclisi üyesi oldu. Devamlı yükselmek arzusunda olduğundan İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenlerine yaklaştı. Ancak anlaşamamaları sonucu onların aleyhinde çalışmaya başladı.

İmparatorluğun son zamanlarında beş defâ sadârete getirilmiştir. Sadâreti zamânında yaptığı tutarsız

icrâatı sebebiyle memleketin içte ve dışta zor durumlara düşmesinde büyük tesiri olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, Osmanlıların son sultânı, Sultan Altıncı Mehmed (Vahîdeddîn Han) dekendisini sevmeyip daha şehzâdeliği zamânında Ferid Paşaya karşı sâhib olduğu düşüncelerini açıklamıştı. Zekî, vatanını seven ve son derece nâmuslu olan Sultan Vahîdeddîn'in Ferid Paşayı defâlarca sadârete getirmesini târihçiler, zamanın kritik oluşundan ve mecburiyetten ileri geldiğini söylerler.

Nitekim İşgâl altındaki bir memlekette baskıların çok olması, Tevfik, Ali Rızâ, Sâlih Paşa kabînelerinin kısa zamanda görevden ayrılmaları, işgâl idâresinin devamlı tazyiki, onu 13 ay müddet içinde beş defâ sadrâzamlığa getiren önemli sebeplerdir. Ferid Paşa, Tevfik Paşanın kurduğu üçüncü kabînenin 3 Mart 1919'da düşmesi üzerine, 4 Mart 1919'da ilk defâ sadârete getirildi.

15 Mayıs 1919 Yunanlıların İzmir'i işgâline kadar 2.5 ay ilk sadareti sürdü. Ferit Paşanın 19 Mayıs'ta kurduğu hükûmet, 20 Temmuz 1919'a kadar devâm edebildi. Ancak bir gün sonra tekrar kabîneyi kurmakla görevlendirildi. Bu üçüncü sadâreti ise 30 Eylül 1919'da sona erdi.

Ali Rızâ Paşa kabînesinin 3 Mart 1920'de düşmesi, arkasından kurulan Sâlih Paşa hükûmetinin 25 günlük iktidârdan sonra çekilmesi, Tevfik Paşanın tekrar hükûmet kurmayı kabul etmemesi, Ferid Paşanın 5 Nisan 1920'de tekrar sadrâzamlığa gelmesine sebeb oldu. 30 Temmuz 1920'de kabînesini yenilemek için istifâ etti. Bir gün sonra da son kabînesini kurdu. Bu beşinci ve son kabînesi, 17 Ekim 1920'ye kadar devâm etti.

Ferid Paşanın 13 aylık iktidârı sırasında önemli olaylar; Meclis-i Meb'ûsan'ın kapatılması, Sevr Barış Antlaşmasını imzâlaması ve Kuvâ-yı Milliyeye karşı davranışlarıdır. Anadolu'da hiç sevilmeyen Ferid Paşa, Millî Mücâdelenin zafere ulaşması üzerine, Avrupa'ya kaçtı. 6 Ekim 1923'te Fransa'nın Nice şehrinde öldü.

DÂMÂD İBRÂHİM PAŞA;

Sultan Üçüncü Mehmed Han zamânında üç defâ sadârete gelmiş Osmanlı sadrâzamı. Sultan Üçüncü Murad'ın kerîmesi Ayşe Sultanla evlendiği için Dâmâd olarak anılan İbrâhim Paşa, Kanije Kalesini fethetmesi sebebiyle de Kanije Fâtihi ünvânı ile meşhurdur.

Aslen Bosnalı olan İbrâhim Paşanın doğum târihi bilinmemektedir. 1531'de Enderûn-ı Hümâyûna alınarak yetiştirildi.Sarayda çeşitli görevler yaptıktan sonra Üçüncü Murad'ın cülûsu esnâsında Rikabdarlığa, cülûsundan sonra 1574'te Silâhdarlığa ve 1580'de Yeniçeri Ağalığına getirildi. 1581'de Rumeli Beylerbeyliğine tâyin olunan İbrâhim Paşa, bir müddet sonra Kubbe vezirleri arasına girdi. Mısır Vâlisi Mürteşî Hasan Paşanın Mısır'da meydana getirdiği karışıklıkları gidermek ve Mısır vâridâtını yeniden tanzim etmek üzere 1583'te Mısır vâliliğine tâyin olundu. Bir buçuk yıl sonra da Lübnan'da Dürzî İsyânını bastırdı. Bu hizmetlerine karşılık ikinci vezirliğe getirildi.

1586 yılında Sultan Üçüncü Murad'ın kızı Ayşe Sultanla evlendi. 1595'te Sadrâzam Ferhad Paşa Eflâk Seferine çıkınca, sadâret kaymakamı oldu. Nihâyet Sinân Paşanın vefâtı ile 5 Nisan 1596'da kendisine vezîriâzamlık verildi. Sultan Üçüncü Mehmed Hanın da iştirak ettiği Eğri'nin fethi ve Haçova Meydan Savaşlarında büyük yararlıklar gösterdi. Ancak Avusturya Seferine Kırım kuvvetlerinin gelmemesi ve Kırım Hanı Gâzi Giray'ın İbrâhim Paşanın tesiriyle Fetih Giray'ı öldürtmesi yeniden azline sebeb oldu.

İbrâhim Paşa, 1599'da Cerrâh Mehmed Paşanın yerine üçüncü defâ vezîriâzam ve Avusturya seferine serdâr-ı ekrem tâyin edildi.

Sefer hazırlıklarını tamamladıktan sonra 1599'da İstanbul'dan Belgrad'a doğru harekete geçti. Edirne'ye geldiğinde Avusturya seraskeri olan Satırcı Mehmed Paşayı başarısızlığı sebebiyle katlettirdi. Daha sonra Belgrad'a, oradan Macaristan'a giren İbrâhim Paşa, Estergon üzerine yürüdü. Ancak bu hareketi, muhârebe yapmak veya kale fethetmekten ziyâde uzun süren muhârebeler netîcesinde dağılan veya Osmanlılar aleyhine cephe alan yerli halkın yeniden kazanılması, serhad kalelerinin tâmiri gâyesine yönelikti. Kışı Belgrad'da geçiren Vezîriâzam İbrâhim Paşa, 1600 senesi baharında Estergon üzerine yürüyüşe geçti. Tiryaki Hasan Paşanın da bulunduğu toplantıda, her zaman için tehlike teşkil eden Kanije'nin fethi kararlaştırıldı. Kırk günden fazla muhâsara edilen kale, bir taraftan gelecek yardımdan ümit kesilmesi, diğer taraftan kalenin barut mahzenine ateş düşmesi üzerine İbrâhim Paşaya teslim edildi. Burası beylerbeyilikle Tiryâkî Hasan Paşaya verildi. Avusturyalıların mühim hudud kalelerinden olan Kanije'nin düşmesi, düşmana büyük bir darbe idi. Bu muvaffakiyetinden çok memnun olan Pâdişah, vezîriâzam İbrâhim Paşaya gönderdiği hatt-ı hümâyûnda onu tebrik etti ve hayatta olduğu müddetçe makâmında kalacağını vâdetti. Bu fetihle İbrâhim Paşa, Kanije Fâtihi ünvânını aldı.

Dâmâd İbrâhim Paşa, serhadde almış olduğu tedbirler ile askerin, serhad gâzilerinin ve yerli halkın derin sevgisini kazanmış, bu mıntıkada Avusturya harplerinin zuhûrundan beri devâm eden âsâyişsizliği bertaraf etmişti.

Vezîriâzam ve serdâr-ı ekrem İbrâhim Paşa Belgrad'da bir taraftan sefere hazırlanırken, diğer taraftan da kendi kethüdâsı Mehmed Ağa ile Murad Paşayı, îcâbında sulh için görüşmek üzere, tâlimât verip Budin'e gönderdi. Ancak bir müddet sonra rahatsızlanan İbrâhim Paşa, 10 Temmuz 1601'de vefât etti. Cenâze namazı ordugâhta kılındıktan sonra naaşı Belgrad'a nakl ve daha sonra İstanbul'a getirilerek Şehzâde Câmiinin caddeye bakan cephesinde inşâ ettirdiği türbesine defnedildi.

İbrâhim Paşanın âlicenâp, cömert ve gayretli bir vezir, muvaffak bir kumandan olduğunda bütün kaynaklar müttefiktirler. Emrine verilen orduları sevk ve idâreyi bilmiş ve bilhassa zemin ve zamâna göre aldığı siyâsî tedbirler ile Lübnan harekâtında ve Macaristan serhâdlerinde Osmanlı nüfûz ve hâkimiyetini süratle tesise muvaffak olmuştur. Gerçekleştirmeye çalıştığı Avusturya sulhü plânları, ölümü ile netîcesiz kalmış; fakat Macaristan serhadlerinde ardından gidecek olan Lala Mehmed Paşa ve Kuyucu Murâd Paşa gibi kuvvetli iki devlet adamının yetişmesini sağlamıştır.

DAMAR SERTLİĞİ (Bkz. Atardamar Sertliği)

DAMARLAR;

Alm. *Ader (f),* **Fr.** *Vaisseau (f),* **İng.** *Vessels.* Kalp ile dokular arasında kan iletimini sağlayan boru şeklindeki yapılar. Damarlar canlı yapılar olup, ihtivâ ettikleri bağdokusu, kas ve bu kasları harekete geçiren sinirleri ile birbirini tamamlar şekilde çalışırlar. Böylece dokulara gidecek kan miktarını ayarlamada kalbe yardımcı olurlar.

Damar denildiği zaman genellikle bu isim altında kan damarları, yâni atar ve toplardamarlar anlaşılır. Fakat bundan başka beyazkan denilen sıvıyı toplayarak toplardamarlara aktaran lympha (lenf, akkan) damarları da vardır.

Kan damarlarını, ilettiği kanın gidiş yönüne göre iki kısma ayırmak mümkündür. Bunlardan birisi, kalpten kanı alıp dokulara doğru götüren bölümdür. Bu bölüme dâhil olan damarların içinde oksijeni fazla olan kan bulunur. Bu tip damarlara atardamar veya "arteria" denir. Bunlar kalpten kalın bir oluk şeklinde aorta çıktıktan sonra organizmanın genel prensiplerine göre dallanma gösterirler. Her dal sayı bakımından çok, çap bakımından ise bir öncekinden daha küçük olmak üzere, devâm eden dallanmalarla dokulara girer. Atardamarlar çaplarına göre büyük, orta, küçük, ön kılcal ve kılcal atardamar olmak üzere beş tipte incelenebilir. Arterlerin kesitini incelersek karşımıza yine beş tabaka çıkar. Bunlar:

1. Dış tabaka (kas dokusundan fakir, bağ dokusundan zengindir).

2. Dış elastik bağ dokusu.

3.Orta tabaka (elastik lifler ve düz kaslardan meydana gelmiştir).

4. İç elastik bağ dokusu.

5. İç tabaka (endotel denilen yassı hücreli zardan yapılıdır).

Atardamarların bazıları ise gittikleri dokuya göre özellik gösterebilirler. Bunlara özellikli arterler denir.

Kan damarlarının, ilettiği kanın gidiş yönüne göre tasnifinde diğer grup da toplardamarlar, diğer adıyla "venae"dır. Bunlar atardamarların organlara ve dokulara getirdikleri kanın dokuyla kan arasında madde ve gaz alışverişinin yapılmasından sonra toplayarak kalbe götüren damarlardır.

Atardamarların son bölümünü kılcal atardamarlar teşkil ederken, toplardamarların ise başlangıcını kılcal damarlar yapar. Bunlar birleşerek çapları gittikçe artan ve sayıları azalan toplardamarları meydana getirirler. Bu damarlarda bağdokusu lifleri ile kasdokusu birbirine karışmıştır. Fakat üzerlerine binen yük sebebiyle kaslar daha belirgindir. Toplardamar duvarları atardamara nazaran ince olup, kesitleri atardamarlarınkinin tersine büzülmüş durumdadır. Toplardamarlar birçok yardımcı unsurlara rağmen kanı kalbe iletmekte yetersiz kalabilirler. Böylece kan damarda göllenir. Bu göllenme ile damarlarda genişleme, kıvrılma, düğümlenmeler olur. Bu hâdise bacakta meydana gelirse varis'ten, anüs bölgesinde meydana gelirse basur (hemoroit)dan söz edilir.

DAMITMA;

Alm. *Destilleren (n), Destillation (f),* **Fr.** *Distillation (f),* **İng.** *Distillation.* Bir likit (sıvı) çözeltiden, ısıtma ile buhar meydana getirme ve bunu tâkiben buharı soğutup likitleştirme (kondense etme) işlemi. İşlem, kolay kaynayanı zor kaynayanlardan ayırmak için kullanılır. Kullanılan cihaz, karışımın içinde kaynayabileceği bir kap, (meselâ cam bir balon) ve bunun üstüne bağlanan bir soğutucudan ibârettir. Balondan çıkan buharlar soğutucu ile tutulur. Endüstri ve laboratuvarlarda kullanılan, gerek kesikli, gerekse devamlı (kontinü) çalışan pekçok damıtma cihazı tipi vardır.

Bir katı madde ile bir sıvı karışımı ısıtıldığında yukarı çıkan buhar hemen hemen saftır. Geriye solit (katı) madde kalır. Deniz suyunun damıtılmasıyla su çözünmüş maddelerden arınarak saflaşır. Eğer suda çözünmüş maddeler istenen maddeler ise bu takdirde suyun buharı salınır. Geriye sözkonusu maddeler kalır. O taktirde bu işlem basit bir "buharlaştırma" işlemi olur.

İki veya daha fazla sıvının birbirinden ayrılabilmesi için bunların kaynama noktalarının birbirinden farklı olması lâzımdır. Bu taktirde uygulanan damıtma "fraksiyonlu damıtma" ismini alır. Bu maksatla damıtma kolonları kullanılır. Kazandan çıkan buharlar kolon boyunca yukarı doğru çıkar. Kolon boyunca daha az uçucu olan bileşen (komponent), yukarı çıkan buharın içinden likitleşerek aşağı akar. Bu esnâda aşağı doğru akan likitin içinde bulunan kolay uçucu komponent bu ısı ile buharlaşır. Böylece kolonda aşağıdan yukarıya doğru azalan bir sıcaklık (temperatür) aradiyenti (derecelenmesi) hüküm sürer. Yâni kolonda; üst kısımlar kolay uçucu komponent bakımından, aşağı kısımlar ise zor uçucu komponent bakımından zenginleşir. Tepede en düşük kaynamalı buhar kondense olur, tabanda ise en yüksek kaynamalı sıvı bulunur.

Bu sıvıların birbirinden ayrılması o kadar basit bir iş değildir. Uzun hesaplamalardan sonra tatbikatı yapılırken de bir sürü teferruat üzerinde durulur.

Kaynama noktası yüksek olan organik bileşiklerin bozunmasını önlemek için "vakum destilasyonu" uygulanır. Böylece karışımın düşük sıcaklıkta kaynaması sağlanmış olur. Bu maksatla vakum destilasyonundan başka "su buharı destilasyonu" da uygulanır. Isıdan etkilenen bileşikler için, meselâ vitaminler için, moleküler destilasyon uygulanır:Soğutucu, buharlaştırma bölgesine çok yakın tutularak, çıkan moleküllerin çarpışmadan tutulması sağlanır.

ŞEKİL VAR!!!

DAMPİNG;

Alm. *Dumping. (s),* **Fr.** *dumping (m),* **İng.** *dumping.* Bir malın satılabilmesi, elden çıkarılması için dış pazarlarda, pazar fiyatlarından mâliyet değerinden çok aşağı fiyatla satılması.

Üretim miktarındaki muhtemel bir artışın mâliyet değerini düşürmesi beklenen durumlarda, üretici firma iç pazardaki fiyatları düşürmeden, dış pazara daha düşük fiyatla satış yapmayı uygun bulabilir.

Damping bâzan girilmesi zor pazarlara mal satabilmek veya bu pazarlarda rekâbeti ortadan kaldırmak maksadıyla da uygulanır. Mâliyetinden daha düşüğe dış piyasalara yapılan teklifler o pazara nüfûz etmeyi ve varsa yerli üreticileri veya diğer rakipleri kolayca bertaraf etmeyi imkân dâhiline sokar. Böylece dış ülkedeki tüketiciler geçici bir süre için bile olsa, yabancı malları yerli mallarınkinden daha düşük fiyatlarla satın alabilirler. Düşük fiyatın uzunu süre devâm etmesiyle rakipler pazardan çekilebilir. Böylece dış piyasaya hâkim olan firma sonradan fiyatları istediği gibi arttırır.

Damping dürüst bir ticârî uygulama sayılmaz. Pazarlarının zarar göreceğini anlayan ülkeler, kendi üreticilerini yabancı firmaların dampinginden korumak için buna engel olmaya gayret ederler.

DANAAYAĞI (Arum);

Alm. *Gefleckter aron (m),* **Fr.** *Arum, pied-de-veau (m),* **İng.** *Arum.* **Familyası:** Danaayağıgiller (Araceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Muğla, Maraş, Toroslar.

Nisan-mayıs aylarında çiçek açan, fenâ kokulu çiçek durumları meydana getiren, gölgeli ve serin yerleri seven, bilhassa kaya gölgeliklerinde yetişen, 50 cm kadar boyunda, yumru köklü, zehirli otsu bir bitki. Yaprakları uzun saplı ve ok şeklinde, parlak yeşil renkli olup, ağızda çiğnendiğinde dili yakar. Çiçekler alt kısmında kıvrılmış beyazımsı-yeşil renkli spata adı verilen yaprakçıkla örtülü spadiks (çomak) üzerinde bulunur. Spadiksin kâidesinde dişi çiçekler, bunların hemen üstünde verimsiz çiçekler daha uca doğru erkek çiçekler ve en nihâyette verimsiz çiçekler bulunur. Spadiksin uç kısmı (apendiks) bir çomak şeklinde olup, bayat et kokusunda morumsu veya sarı renklidir.

Kullanıldığı yerler: Kullanılan kısmı yumrularıdır. Yumrularında rafit, saponin vardır. Tahriş edici ve yakıcıdır. Halk arasında romatizma ve sinir ağrılarını dindirici olarak kullanılır.

DANABURNU (Gryllotalpa gryllotalpa);

Alm. *Gemeine Maulwurfsgrille,* **Fr.** *taupee-grillon,* **İng.** *Mole Cricket.* **Familyası:** Kazıcı çekirgegiller (Gryllotalpidae). **Yaşadığı yerler:** Avrupa'da Ege bölgesinde, Orta Anadolu ve Akdeniz bölgelerinde toprak altında bulunur. **Özellikleri:** Ön ayakları kazıcıdır. Fidan köklerini kestiğinden zararlıdır. **Çeşitleri:** 20 kadar türü bilinir.

Böcekler sınıfının, düzkanatlılar (Orthoptera) takımından 5-6 cm uzunlukta bir eklembacaklı. Ön bacakları kazıcı tipdedir. Kırmızı renkli vücudu kadife gibi tüylüdür. Ömrünü toprak altında geçirir. Yuvasını kazmak için fidan köklerini kestiğinden zararlıdır. Gündüz yuvasında gizlenip gece dışarı çıkar. Esas besinini solucan ve larva teşkil etmekle berâber, kök ve yaprak da yer. Bahçe ve bostanlara büyük zarar verir. Avrupa'da yaşar. Ege bölgesinde yaşayan türleri de vardır. Ön kanatları küçülmüş, orta kanatları büyüktür. Erkekler ön kanatlarını birbirine sürterek ses çıkarır. Dişilerde ince uzun yumurtlama borusu vardır. Tombul vücutlarına rağmen kısa mesâfelerle uçabilirler.

DANDANAKAN SAVAŞI;

Çağrı ve Tuğrul beylerin Gaznelilere karşı Dandanakan'da kazandıkları, Büyük Selçuklu Devletinin kuruluşuna yol açan zafer.

Selçuklu liderleri Dâvûd Çağrı ve Tuğrul beyler, Oğuz boylarını yerleştirecek bir yurt bulup, devlet kurmak için geçici olarak kaldıkları Horasan'da, o bölgelere hâkim olan Gaznelilerle mücâdele hâlindeydiler. Yirmi seneden fazla devâm eden bu mücâdelelerin çoğunu Selçuklular kazanmış ve Gazne şehirlerinden bâzılarını ele geçirmişlerdi. Gaznelilerin baskıları, Selçukluları daha çok mücâdeleye sevk ediyordu.

Selçukluların, Gazneli Sultânı Mes'ûd'un 70.000 süvâri, 30.000 piyâde ve 60 muhârebe filinden müteşekkil ordusunu 1038 yılında Serahs'da yenmeleri, Gaznelileri haklı olarak endişelendirmişti.

Nitekim Sultan Mes'ûd büyük bir hazırlıktan sonra 1040 senesinin Mayıs ayında, ordusunun tekrar Serahs'a doğru harekete geçirdi. Selçuklular, Gazne ordusunun geçeceği yerlerdeki su kaynaklarını, kuyuları körelterek geriye çekiliyorlardı.

Selçuklu ordusunun baş komutanı Dâvûd Çağrı Bey, arasıra süvârî birlikleriyle baskınlar yaparak Gazne ordusunu hırpalıyor, sonra çöle doğru çekilerek, Gaznelileri kendisini tâkibe mecbûr ediyordu.

Sultan Mes'ûd, Merv ve Serahs şehirleri arasında Kum Çölü kenarında, suları ve kuyuları bol Dandanakan Kalesine doğru savaşarak ilerleyip, askerin susuzluğunu gidermek istiyordu. Lâkin Dandanakan Kalesine geldiklerinde, bütün su kuyularının köreltildiğini gördüler. Kuyuları tekrar işler hâle getirmek teşebbüsünü kabul etmeyen Sultan, daha ileride suya yetişmek üzere harekete devâm edince, susuzluk, açlık, yorgunluk Gazne ordusu arasında fikir ayrılıklarına sebeb oldu. Hattâ birbirleriyle kavgaya başladılar. Hâdise büyüdü. Askerler arasında Sultan Mes'ûd'a karşı bir soğukluk meydana geldi. Sultânın yanından ayrılmak ve onu kendi hâline bırakmak için birbirlerini teşvike başladılar. Bu durumu fırsat bilen Dâvûd Çağrı Bey, askerlerini topyekün hücûma geçirdi. Kanlı bir çarpışma başladı. Bitkin hâlde bulunan Gazneli ordusu dağılmaya, hattâ kaçmaya başladı. Sultan Mes'ûd'un hassa ordusunu teşkil eden Gulamlardan bir kısmı Selçuklular tarafına geçince, Gazne ordusu iyice dağıldı. Sultan Mes'ûd ve vezîri, kaçan askerlerin geri dönmeleri için var güçleri ile çalıştılar. Fakat bozgun bir defâ başlamış asker dağılmıştı. Bütün çabalara rağmen toplamak mümkün olmadı. Artık Selçuklu akıncıları sultanın karargâhına kadar yaklaşmıştı. Harp meydanında sebatla direnmeye çalışan Sultan Mes'ûd'a:

"Sultânım! Bekleyecek zaman değildir. Ordu dağıldı, hassa askerleri bizi terk edip karşı tarafa geçtiler.Tehlikeli bir duruma düştük. Önümüz ve arkamız sarılmış durumda. Beklemenin ne faydası var. Acele burayı terk edelim!.." dediler.

Bunun üzerine Sultan Mes'ûd, yüz kadar askeriyle harp meydanını terkedip güçlükle kurtuldu.

Gazne ordusunun bütün hazîneleri, malları ve silâhları ele geçirildi. Bu zaferden sonra kurulan Büyük Selçuklu Devleti, Horasan ve Harezm'in en güçlü devleti hâline geldi.

DANIŞTAY;

Alm. *Staatsrat (m),* **Fr.** *Conseil (m), d'Etat.* **İng.** *Council of state.* İdârî uyuşmazlıkları ve dâvâları görmek ve çözümlemek, Bakanlar Kurulunca gönderilen kânun tasarıları hakkında düşüncesini bildirmek, tüzük tasarılarını ve imtiyâz şartlaşma ve sözleşmelerini incelemek ve kânunla gösterilen diğer işleri ve kânunların başka idârî yargı mercîlerine bırakmadığı konularda ilk derece ve genel olarak üst derece idâre mahkemesi. Tanzimâtın îlânından sonra hukuk alanında günün şartlarına uygun mahkemeler kurma çalışmalarına başlanmıştır. Bu gâyeyle "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye" ve "Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Âlî"den sonra "Meclis-i Âli-i Tanzimât" kurulmuş ve daha sonra bu iki meclis, "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye" adıyla birleştirilmiştir. Ancak bu birleşme, adlî teşkilâtla idârî teşkilâtın birleştirilmesi ve tek yargı sisteminin uygulanması gibi sakıncalı bir sonuç doğurmuştur. Bunun giderilmesi için, "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye" 10 Mayıs 1868 târihinde "Şûrâyı Devlet ve "Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye" adlarıyla ikiye ayrılmıştı.

Şûrâ-yı Devlet, idârenin taraf olduğu uyuşmazlıkları çözümlemekle yetkili kılınmıştır. O târihlerde idârî dâvâlar çok geniş mânâda ele alınarak taraflardan birinin devlet olması hâlinde her dâvâ idârî dâvâ sayılmıştır. Şûrânın yetkileri bu yüzden çok geniş tutulmuştur. Şûrâ, idâreye karşı açılmış dâvâlara bakmakla kalmıyor, aynı zamanda bir uyuşmazlık mahkemesi yetkisiyle de donatılmış bulunuyordu. 1868 târihinde yayınlanan **Şûrâ-yı Devlet Nizâmnâmesi'**ne göre Danıştay; Umûr-ı Mülkiye ve Zabıta ve Harbiye, Umûr-ı Mâliye ve Evkâf, Umûr-ı Adliye, Umûr-ı Nâfia Ticâret ve Zirâat, Umûr-ı Maârif olmak üzere beş dâireye ayrılmış bulunuyordu. Bu dâireler hem idârî ve danışma ve hem de yargı görevlerini bir arada yürütürlerdi. Ayrıca bir dâvâ dâiresi yoktu.

Cumhuriyet döneminde 669 sayılı kânunla kurulan Cumhuriyet döneminin ilk Danıştayı 6 Temmuz 1927 târihinde, Mülkiye, Mâliye ve Nâfia dâireleri olmak üzere üç idâre ve bir dâvâ dâiresiyle çalışmalarına başlamıştır. Bu kânunla, Danıştay tarafından verilen kararların hiçbir makâmın onayına gerek kalmadan yürütülmesi esas ve ilkesi kabûl edilmiş oluyordu.

Danıştayın kuruluşunda çeşitli târihlerde değişiklik yapılarak üç idârî ve üç dâvâ dâiresi olmak üzere daire sayısı altıya çıkarılmış ve 1947 yılında **Danıştay Tüzüğü** hazırlanarak yürürlüğe konmuştur. **1961 Anayasası** ile Danıştaya Yüksek Yargı organları içinde yer verilmiş ve 24.12.1964 gün ve 521 sayılı kânunla Danıştay Yüksek İdâre Mahkemesi danışma ve inceleme mercîî olarak görevlendirilmiştir. Bu kânunla Danıştay, dokuzu kazâî ve üçü de idârî işlere bakan on iki dâireye ayrılmıştır.

20 Ocak 1982 günü yürürlüğe giren 2575 sayılı kânunla Danıştayın kuruluşu, görev ve yetkileri yeniden düzenlenmiştir. Bu kânunla Danıştay, ikisi idârî, sekizi dâvâ dâiresi olmak üzere on dâireye ayrılmış, ayrıca Genel Kurul, İdârî İşler Kurulu, İdârî ve Vergi Dâvâ Dâireleri Genel Kurulu ile İctihâtları Birleştirme Kurulu gibi karar organlarına yer verilmiştir. Yine 1982 Anayasası ile Danıştay, Yüksek İdâre Mahkemesi, Danışma ve İnceleme Mercîi olarak yerini almıştır.

Danıştay bağımsızdır. Yönetimi ve temsili, Danıştay Başkanına âittir. Danıştay hükümetle ilgili işleri

Başbakanlık aracılığı ile yürütür.

Danıştay Başkanı, Danıştay Genel Kurulu ile İctihatları Birleştirme Kuruluna, İdârî İşler Kuruluna, İdârî ve Vergi Dâvâ Dâireleri Genel Kurullarına ve Başkanlık Kurullarına başkanlık yapar. Öte yandan Danıştay Başkanına âit görevlerden Danıştay Başkanı tarafından verilenleri yapmak, yokluğunda ona vekillik etmek ve onun katılmadığı kurullara başkanlık yapmak üzere iki Başkanvekili bulunmaktadır.

Ayrıca üyelerin dâirelere ayrılmalarını, dâire değiştirmelerini, dâireler arasında görev uyuşmazlıklarını çözümlemek üzere Başkanlık Kurulu, meslek mensuplarının disiplin işlerini görmek üzere YüksekDisiplin ve Disiplin Kurulları vardır.

Danıştayda Genel Sekreter ve Yardımcıları, Özlük İşleri, Evrak, Levazım,Kitaplık ve Yayın, Tasnif, Arşiv, Sosyal ve İdârî İşler, Özel Kalem Müdürlükleri, İdârî ve öteki hizmetleri yürütmektedir.

2575 sayılı kânun hükümlerine göre Danıştay:

İdârî, vergi mahkemelerinden verilen kararlara karşı temyiz isteklerini inceler ve karara bağlar. Bu kânunda yazılı idârî dâvâları ilk ve son derece mahkemesi olarak karara bağlar. Başbakan ve bakanlar kurulunca gönderilen kânun tasarıları hakkında düşüncelerini bildirir. Tüzük tasarıları hakkında düşüncelerini bildirir.Tüzük tasarılarını ve imtiyaz sözleşme ve şartlarını inceler. Devlet Başkanlığı ve Başbakanlık tarafından gönderilen işler hakkında görüşünü bildirir. Bu kânunla ve diğer kânunlara verilen görevleri yapar. Danıştay üyelerinin dörtte üçü, Hâkimler ve SavcılarYüksek Kurulu tarafından, dörtte biri, Cumhurbaşkanı tarafından seçilir. Danıştay Başkanı,Danıştay Genel Kurulu tarafından üye tam sayısının salt çoğunluğu ile dört yıl müddetince seçilir.Süresi biten yeniden seçilebilir (Anayasa, madde 155). 1980 sonrası döneminde İdâre Mahkemeleri, Bölge İdâre Mahkemeleri ve Vergi Mahkemelerinin kurulmasıyla birlikte Danıştayın yükü önemli ölçüde hafiflemiştir.

DANİMARKA

DEVLETİN ADI ..... Danimarka Krallığı

BAŞŞEHRİ .....Kopenhag

NÜFÛSU 5.146.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....43.092 km^2

RESMÎ DİLİ .....Danca

DÎNİ ..... Hıristiyan (Protestan)

PARA BİRİMİ ..... Danimarka Kronu

Kuzey Avrupa'da Baltık Denizi ile Kuzey Denizi arasında Jutland Yarımadası ve dört yüz seksen üç ada üzerinde kurulmuş olan en küçük İskandinav ülkesi. Güneyinde Batı Almanya, doğusunda Baltık Denizi, batısında Kuzey Denizi ile çevrilidir. Dünyânın en büyük adası olan Grönland da Danimarka'ya bağlıdır.

Târihi

Bilinen en eski târihi M.S. 800 yıllarında Vikingler zamanıdır. Fakat günümüzde Avrupa müzelerinde bulunan en eski târihi eşyalar burada yapılan kazılarda elde edilmiştir. 9-11. asırlarda burada bulunan Vikingler ilk Danimarka Krallığını kurmuşlardır. Danimarka târihinde İngiltere'yle yapılan sürekli savaşlar önemli yer tutar. Danimarka Krallığı İngiltere'ye yaptığı devamlı akınlar neticesinde 1013 senesinde İngiltere'yi ele geçirdi. İngiltere ile birlikte Norveç'i de Danimarka'yla birleştirerek büyük bir krallık kurdu. 1042 senesinde çıkan karışıklıklarda İngiltere bağımsızlığını kazandı. 1397'de iç karışıklıklarda Norveç'le birlikte İsveç de Danimarka'ya bağlandı. Yapılan savaşlar sonunda 1645'te Danimarka bugünkü durumunu aldı. 1848'de yapılan değişiklikle meşrûtî bir idâre kabul edildi. Birinci Dünyâ Harbinde tarafsız kalan ülke, İkinci Dünyâ Harbinde de tarafsızlığını îlân etmesine rağmen, 9 Nisan 1940'da Alman orduları tarafından daha önce aralarında yapmış oldukları saldırmazlık paktı hiçe sayılarak işgale uğradı. Bu işgale karşı hiçbir mukavemette bulunmayan Danimarka ordusunu kaldırıp, donanmasını kendisi batırdı. Herhangi bir savaşın olmadığı bu işgal 1945 senesinde Almanların yenilmesiyle sona erdi. Birleşmiş milletlerin kurucu üyeleri arasında bulunan Danimarka, 1949'da NATO'ya katıldı.

Avrupa Konseyinin de kurucu üyelerinden olup, Grönland'ın savunması içinAmerika BirleşikDevletleri ile bir anlaşma yapmış, ayrıca 1951'de İskandinav ülkeleri arasında bir konsey kurarak işbirliğini arttırmıştır. 1960'da AET'ye dâhil oldu.

Fizikî Yapı

Yüzölçümü 43.092 km^2 olan ülke, Jutland Yarımadası ile 483 adadan müteşekkildir. Jutland Yarımadası Kuzey Avrupa düzlüğünün bir uzantısıdır. Kuzeyde Limfiyord Boğazı ile ayrılan yarımadanın batı kıyıları düzgün ve kum alanlarıyla kaplıdır. Kum alanlarının doğusunda bataklıklar yer alır. Son derece girintili, çıkıntılı olan doğu kıyılarında verimli moren (buzultaş) ovaları bulunur. Ovaların düzlüğünde seyrek rastlanan tepelerin en yükseği 173 m ile Yding Skovhoj'dur. Doğu kıyılarının açıklarında Büyük Fionie, Syaelland, Seeland ve Lolland adalarıyla birlikte yüzlerce küçük ada vardır. Buraya bağlı olan Grönland % 90'ı buzlarla kaplı, yüksek yayla görünümündedir.Yüzölçümü küçük olan Danimarka'nın yüksekliği fazla olmadığından, akarsuları da küçüktür. En uzun akarsuyu Jutland'daki Guden Irmağı (160 km), Stor Irmağı (100 km), Skern Nehri (90 km), Fyn adasındaki Odenja Nehri (60 km) ile Sjelland Adasındaki Sus Nehri (82 km) Danimarka'nın belli başlı ırmaklarındandır.Önemli bir gölü yoktur.

İklim

İklim, fizikî yapıdan dolayı her yerde aynı özelliği gösterir. En sıcak ayda sıcaklık 15-17°C, en soğuk ayda ise 0°C civarındadır. Yağışlı gün sayısı yılda 130-180 gün arasında değişir. En yağışlı aylar ağustos ve ekim olup, yağış ortalaması 130-180 mm, Batı Jutland'da ise 800 mm'dir. Rüzgârlar genellikle batıdan eserler ve çok serttirler.Katlegat ile Baltık Denizi arasındaki boğazların sert kışlarda aylarca donmuş şekilde kalmalarına rağmen Jutland kıyısı buz tutmaz. Kış ve sonbahar ayları fırtınalı geçer. Danimarka'da nisan ve haziran aylarında senenin en güzel günleri yaşanır.

Tabiî Kaynaklar

Tabiî kaynakları bakımından oldukça fakirdir. Yüzölçümünün % 10'unu kaplayan ormanların büyük bir kısmı halkın yaptığı ağaçlandırma çalışmaları ile meydana gelmiştir.Kayın, meşe ve kozalaklı ağaçlar yaygındır.Arâzinin doğu kısmında verimli ovalar bulunurken, diğer kısımları mer'a veya kırlık arâzidir. Yabâni hayvanların bir özellik göstermediği Danimarka'da, mâden olarak porselen kili, granit, tuğla yapımında kullanılan kil, turba ile tebeşir yatakları ve az miktarda kömür yatakları bulunur. Balık bakımından kıyıları zengindir. Balıkçılar,Baltık denizinde ve Kuzey denizinde bol miktarda balık avlarlar.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Halkın hemen hepsi yerliler olan Dan'lardan meydana gelir. Azınlıkları Alman, Eskimo, Mûsevî ve göçmen işçiler teşkil eder. Nüfus yoğunluğu başşehri olan Kopenhag'ın bulunduğu Sjelland Adasında fazladır.Ülkede ortalama nüfus yoğunluğu km^2 ye 119 kişidir. Jutland Yarımadası diğer meskûn adalar içerisinde yoğunluğu en az olanlarındandır.Yarımadanın yerleşim bölgeleri genellikle doğu kıyılarındaki verimli ovalar üzerine kurulmuştur.Nüfus artışı hemen hemen yok denecek kadar azdır (binde 4). Halkın % 67'si şehirlerde, kalanı ise köylerde yaşar. Hıristiyan olan halk Protestan mezhebine bağlıdır. Kullanılan resmi dil Danca olup, kendi grubunda olan diğer İskandinav dillerinden İsveççe ve Norveççeye çok benzemektedir. Öğretimin devlet tarafından parasız olarak yapıldığı ülkede okuma-yazma bilenlerin toplam nüfusa oranı % 100'dür. Edebiyat dallarından çocuk edebiyatı oldukça gelişmiştir. Halk için deniz ulaşımında feribot, kara ulaşımında ise bisiklet vazgeçilmez araçlardandır. Hayat standardı bakımından Avrupa'da ikinci gelmektedir. İki milyon insan atletizm kulüplerine kayıtlıdır. Futbolda 1992 Avrupa Kupasını kazandı.

Siyâsî Hayat

Meşrûtî bir idâre vardır. 10 Eylül 1920 târihinde kabul edilen anayasaya göre Danimarka, anayasa düzeninde kral tarafından yönetilir. 27 Mart 1953 tarihli kânuna göre de hükümdar soyundan olan kadınlar da tahta çıkabilir. 4 yıl içinde seçilen 179 üyeli bir meclisi vardır.Kral, kânunları tatbik ve yürütme yetkisine sâhiptir. Parlamentoda kurulan bir hükümet icrâ işinde krala yardımcı olur. Kral parlamentoda başbakanı tâyin eder.

Ekonomi

Damimarka'da hayvancılık çok gelişmiştir. Et, süt ve süt ürünleri, Avrupa piyasasında son derece makbuldür. Nüfûsun % 16'sı tarım alanında çalışır. Ülke topraklarının üçte ikilik kısmında ekim yapılır. Arpa, buğday ve şekerpancarı yetiştirilen ürünlerin başında gelmektedir. Balıkçılık, bilhassa açık deniz balıkçılığı ileri seviyededir. Batı Jutland kıyılarındaki Esbjerg en önemli balıkçı limanıdır. Balık yağı ve diğer balık ürünleri üretimi ve işlenmesi için gelişmiş fabrikalar yapılmıştır. Tabiî kaynaklardan mahrum olmasına rağmen sanâyi ileri bir seviyededir. Dışardan alınan ham petrol ve hammaddeler işlenir. Sanâyi liman şehirlerinde fazladır. Gemi yapımı ve fabrika makinalarının yapımı ileri seviyededir. Sanâyi makinaları, gemi ve tersâne inşâ sanâyiinde dünyânın önde gelen ülkelerindendir.Hayvan ürünleri (et, süt, süt mâmülleri vs.), balık ve balık ürünleri, gemi, sanâyi makinaları, diğer ülkelere kurulan tersâneler ülkenin başlıca ihraç mallarıdır. İşlenmiş petrol satışı da mühimdir. İthal malları arasında yiyecek maddeleri, gübre, tohum, işlenecek hammadde başta gelmektedir. Ticâretini

genellikle batı Avrupa ülkeleri, ABD ile yapar.

DÂNİŞ;

on dokuzuncu asır divan şâirlerinden. Asıl adı Mehmed'dir. İstanbul'da 1805'te doğdu. Babası Silâhşorân-ı Hassadan Ali Rifat Beydir. Küçük yaşta öğrenime başlayan Mehmed Dâniş'in nerede ve kimlerden okuduğu hakkında bir bilgi yoktur. Zekâsı ve bilgisiyle tanınan şâir, Dîvân-ı Hümâyûnda kâtip olarak vazife yaptı. Fakat memuriyette yükselememiştir. Dâniş, zamanın geleneklerine uyarak Nakşibendiliğin Hâlidiyye kolu şeyhlerinden Kudsî Ahmed Efendiye intisap etti. Daha sonra Süleymâniyeli Şeyh Mehmed Said Efendiden tarîkat kurallarını öğrendi ve bu yolda ilerleyerek hocasının takdirlerini kazandı. Mehmed Dâniş, memuriyetteki başarısızlığı yüzünden geçim sıkıntısına düştü. Henüz yirmi beş yaşındayken yakalandığı verem hastalığından kurtulamayarak 1830'da vefât etti.

Dâniş, Arapça, Türkçe ve Farsça şiirlerin yanısıra, nesirde ve resimde de başarılıdır. **Dîvân'**ı üvey kardeşi İrfan Paşa ve dostlarından Süleymân Fehim Efendi tarafından düzenlenmiştir. **Dîvân'**ın bilinen beş nüshasından dördü İstanbul kütüphânelerindedir. Şeyh Gâlib'in **Hüsn ü Aşk'**ına nazire olarak **Gülşen-i Dâniş** adında bir mesnevî yazmaya başladı ise de bitirememiştir. **Menâzır-ul-İnşâ'**nın şerhini de tamamlayamamıştır.

Dîvân'dan örnek mısrâlar:

Gazel

Âsûde olan hâl-i dil-efgârı ne bilsin
Handân-ı tarab girye-künân zârı ne bilsin

Sevdâ-zede-i aşk olalı âhı unutduk
Sûdâger-i gam germî-i bâzârı ne bilsin

.....

Açıklaması: Huzur içinde olan, gönlü yaralının; mutluluk içinde gülen, inleyerek göz yaşı dökenin hâlini ne bilsin? Gam (kaygı) alıp satan kişi harâretini nasıl bilmezse, biz de aşk derdine düşeli âh etmeyi unuttuk.

DÂNİŞMENDLİLER;

1071-1178 yılları arasında Sivas, Malatya, Kayseri,Tokat,Amasya ve civârında hüküm süren bir Türkmen hânedânı.

Dânişmendliler beyliğinin kurucusu Gümüştekin Dânişmend Ahmed Gâzi, âlim ve fazîletli bir zâttı. Bir rivâyete göre Kutalmışoğlu Süleymân Şahın dayısıydı.

1063 yılından îtibâren Sultan Alparslan'ın hizmetine giren Dânişmend; ilmi, cesâreti ve yiğitliğiyle onun dikkatini çekmiş ve en güvenilir emirleri arasında yer almıştır.Malazgirt Savaşına da katılan Dânişmend Ahmed Gâzi, zaferin kazanılmasında önemli rol oynadı. Sultan Alparslan savaşa katılan emirlerinden Anadolu'da fetihlerde bulunmalarını istemiş ve fethedecekleri yerlerin kendilerine ıktâ edileceğini bildirmişti. Zaferi müteâkip fetihlere girişen beyler, Anadolu'nun muhtelif şehirlerini zaptederek buralarda kendi adlarıyla anılan beylikler kurmuşlardı. Danişmend Ahmed Gâzi de zaferden sonra Bizanslılardan Sivas'ı aldı ve Dânişmendli Hânedânını kurdu (1071).

Sivas'ı bir üs olarak kullanan Dânişmend Gâzi; Çavuldur, Tursan, Kara Doğan,Osmancık, İltekin ve Karatekin adlı emirleriyle Amasya, Tokat, Niksar, Kayseri, Zamantı, Develi ve Çorum'u fethederek beyliğine kattı. Dânişmend Ahmed Gâzi daha çok Haçlılar ve Rumlara karşı yaptığı cihâd hareketleriyle meşhur oldu. 1097 yılında İznik'i kuşatan ve zapteden Haçlılara karşı Sultan Birinci Kılıçarslanla birlikte Eskişehir'de büyük bir meydan muhârebesine girdi. Binlerce Haçlı askerinin ölümüyle netîcelenen savaşta Kılıçarslan ve Dânişmend Gâzi düşman kuvvetlerinin çokluğunu düşünerek geri çekildiler. Bundan sonra vur-kaç taktiğini kullanan Türkler, Haçlıların Antalya'ya ulaşıncaya kadar büyük bölümünü yok ettiler. Dânişmend Ahmed Gâzi, 1098 senesinde büyük bir orduyla Sivas'tan Malatya üzerine yürüdü ve şehri kuşattı. Üç yıl devâm eden kuşatma sonunda Dânişmend Gâzi'ye mukâvemet edemeyeceğini anlayan Gabriel, Antakya Prensi Bohemond'dan yardım istedi. Karşılığında da, Malatya'yı ve güzelliğiyle meşhur kızı Morfia'yı vermeyi teklif etti.

Bunu fırsat bilen Bohemond, pekçok Haçlı reislerini ve bir kısım Ermeni prenslerini toplayıp, Malatya'ya hareket etti.Haçlıların topraklarına gelişlerini önce memnûniyetle karşılayan Ermeniler, zulümlerini görünce endişeye düştüler ve durumu DanişmendAhmed Gâzî'ye haber verdiler. Bohemond kuvvetleri Malatya'yı Aksu Vâdisinden ayıran dağlık bölgeye girdiğinde pusuda beklemekte

olan Danişmend Gâzî'nin askerlerince kuşatıldı, çok kısa süren çetin bir savaştan sonra, Haçlı ordusu imhâ edilirken Müslümanlara zulümleriyle meşhur olan Bohemond ve ileri gelen adamları esir alındı.

Dânişmendlilerin Haçlılara karşı kazandıkları bu muhteşem zafer, bütün Müslümanları çok sevindirdi. Bohemond gibi bir kontun Müslüman Türkler tarafından esir edilmesi ise Haçlıları derin bir üzüntüye soktu. Ayrıca Dânişmendlilerin şöhretini arttırdı. Gümüştekin Dânişmend, 1100 (H.494) senesinde kazandığı bu zaferden sonra, Sivas'a döndü.

Gümüştekin Ahmed Gâzî bundan sonra Rumlar elinde bulunan Malatya üzerine yürüdü ve kısa bir süre içerisinde şehri fethetti (1101). Ahmed Gâzî, sıkıntı içindeki Malatya halkına kendi ülkesinden buğday ile zirâat için, öküz ve diğer ihtiyâçları getirterek halka dağıttı. Önceleri zulüm altında inleyen Malatya halkı, bu davranışa memnûn ve hayran kaldılar. Pekçoğu İslâmiyeti kabul etti. Dânişmend Gâzî elinde esir bulunan Bohemond'u iki yüz altmış bin dînar karşılığı serbest bıraktı. Ancak bu hareketi Kılıçarslan'la arasını açtı. Maraş civârında yapılan savaşta mağlûb olan Dânişmend Ahmed Gâzî, 1105 yılında vefât etti. Beyliğin başına, 1105'ten 1134 senesine kadar hüküm süren oğlu Emir Gâzi geçti. Dânişmend Gâzi'nin vefâtından istifâde eden Birinci Kılıçarslan, Malatya'yı ele geçirdi. Emir Gâzi Rükneddîn Mes'ûd'un kızıyla evlenip dâmâdı oldu. (Bir rivâyette ise kayınpederi oldu.) Emîr Gâzi zamânında Dânişmend ülkesi Fırat ve Sakarya'ya kadar uzandı. Kısa zamanda Kastamonu'yu alıp, Bizans'ın eline geçen topraklarını kurtardı. Başarılarından dolayı Büyük Selçuklu Devleti sultânı, Sultan Sencer'in ve Abbâsî Halîfesinin takdirlerini kazandı. Abbâsî halîfesi onun melikliğini bir fermânla tasdik edip, ayrıca dört siyah sancak, bir kös ve çeşitli hediyeler gönderdi. Bunları getiren elçiler yanına ulaştıkları sırada, Emîr Gâzi ağır hastaydı.

Emîr Gâzinin vefâtından sonra 1134 yılında yerine oğlu Mehmed, emir oldu ve 1146 senesine kadar saltanat sürdü. Melik Mehmed, fetih hareketlerinden geri kalmadı ve Finike'ye kadar uzandı. Bizanslıları yendi, Sivas'ı başşehir yaptı. Vefât edince Kayseri'de bir medreseye defnedildi ve yerine büyük oğlu Zünnûn geçti. Ancak kardeşi Sivas Emîri Yağıbasan, emirliğini tanımadı ve kendi melikliğini îlân etti. Duruma hâkim olan Yağıbasan, 1146'dan 1164 senesine kadar hüküm sürdü. İstanbul'a sefere çıktı, fakat başarılı olamadı.Yağıbasan zamânı, beyliğin Selçuklularla münâsebetlerinin en bozuk olduğu bir dönemdir.Yağıbasan, dışta Selçuklularla, içte de kardeşleriyle çarpıştı. Ağabeyi Zünnûn Kayseri'yi,Yağıbasan da Malatya'yı ele geçirmişti. Selçuklularla münâsebetlerini bozan ve Saltuklularla da iyi geçinemeyen Yağıbasan, 1164 senesinde Kayseri'de vefât etti. Oldukça karışık bir dönem yaşayan Danişmendliler, yine de kültür faaliyetini devâm ettirdiler. Sivas ve Niksar'da medreseler kurdular. Yaptıkları medreseler, târihe ilk kubbeli medreseler olarak geçti.

Danişmendli Hükümdârı Yağıbasan'dan sonra bunun kardeşi İsmâil, gençliğinin ilk yıllarında bir müddet emirlik yaptı. Bundan sonra Zünnûn tekrar melik oldu. 1175 senesinde Danişmendliler beyliği sona erdi. Toprakları İkinci Kılıçarslan tarafından Selçuklu topraklarına katıldı. Danişmendlilerden bir kol, Malatya'da bir müddet daha hüküm sürdü. Fakat bunlar da, 1178 senesinde Selçuklu Sultânı İkinci Kılıçarslan tarafından Selçuklu ülkesine katıldı. Böylece Danişmendli Beyliği târihe karışmış oldu. Ancak bu beylikten pekçok emir Anadolu Selçuklularına itaat edip, onlar safında hizmete devâm ettiler.Anadolu'da bir asra yakın hüküm süren Danişmendliler, büyük şehirlerde câmiler, medreseler ve pekçok hayır eserleri yaptırmışlardır. Bu eserlerin zamanla tâmirler sebebiyle husûsiyeti değişmiştir.Yaptıkları eserler, plân îtibâriyle 13. yüzyıl Anadolu mîmârisi için dikkat çekicidir.

DÂNİŞMENDLİLER

Sivas Şûbesi

Melik Dânişmend Gâzi 1071

Emir Gâzi Gümüştekin 1084

Melik Muhammed 1134

Melik İmâdeddîn Zünnûn(İlk hük.)..... 1142

Melik Nizâmeddîn Yağıbasan 1143

Melik Mücâhid Cemâleddîn Gâzi..... 1164

Melik Şemseddîn İbrâhim 1166

Melik Şemseddîn İsmâil 1166

Melik Zünnûn(İkinci hük.) 1168-1174

Malatya Şûbesi

Ayneddîn bin Gümüştekin 1142

Zülkarneyn..... 1152

Nâsıreddîn Muhammed (İlk hük.) 1162

Fahreddîn Kâsım..... 1170

Efrîdûn..... 1172

Nâsıreddîn Muhammed (İkinci hük.) ..1175-78

DÂNİŞMENDNÂME;

Anadolu'nun Müslüman-Türklerin hâkimiyetine girmesi hakkında yazılmış halk destanı. Dânişmend Gâzi ve Melik Gâzi'nin kahramanlıklarını, gazâlarını anlatan, **Battalnâme** tarzında yazılmış olan **Dânişmendnâme**'nin ne zaman ve kimin tarafından yazıldığı kesin olarak bilinmemektedir.

Eser ilkönce Anadolu Selçuklu Sultânı İkinci İzzeddîn Keykâvus'un emriyle İbn-i Alâ tarafından derlendi. İbn-i Alâ halk arasındaki rivâyetlerin doğrularını toplayıp, Dânişmendnâme'yi yazdı. Hikâye edilen vak'alarla adı geçen kahramanların târihten alınmış olması ve coğrâfî isimlerin Anadolu'ya uygunluğu, eserin Türk edebiyâtında uzun süre târih kitabı gibi kabul edilmesine sebeb oldu. Osmanlı Hükümdârı Sultan İkinci Murad'ın emriyle Tokat Dizdârı Ârif Ali, **Dânişmendnâme**'yi Türkçe olarak aralarında manzum parçaların da bulunduğu bir nesir diliyle 17 bölüm hâlinde yazdı.

Dânişmendnâme'nin konusu özetle şöyledir: Peygamber efendimizin hicretinden 360 sene sonra, Battal Gâzinin torunlarından Melik Ahmed Dânişmend, halîfeden izin alarak, birçok beyle birlikte Anadolu'da fetihlere başlar. Uzun bir zamandır harâb olan Sivas'ı mâmur hâle getirerek buraya yerleşir. Burada mücâhidleri ikiye ayırır. Turasan idâresindeki mücâhidler İstanbul üzerine giderler. Fakat Alemdağ önlerinde şehid olurlar. Melik Ahmed Dânişmend ise Sivas'tan Karadeniz'e kadar olan bölgeyi fethetmeyi kararlaştırır. Artuhi isminde bir Hıristiyanın Müslüman olmasına vesîle olur ve onu yanından ayırmaz. Tokat, Zile, Amasya, Çorum ve Niksar bölgelerini fethederek halkı Müslüman olmaya davet eder.

Halkın büyük bir kısmı İslâmiyeti seve seve kabul eder. Ancak bir müddet sonra Niksarlılar dinden çıkarak bölgedeki birçok Müslümanı öldürürler. Dânişmend Gâzi, Niksar'ı tekrar alarak Canik'e doğru yola çıkar. Fakat yolda pusuya düşürülerek şehid edilir. Vasiyeti üzerine Niksar Kalesi karşısında bir yere defnedilir.

Dânişmend Gâzinin şehid edilmesinden sonra Hıristiyanlar kaybettikleri yerleri tekrar alırlar. Dânişmend Gâzinin oğlu Melik Gâzi Bağdat'a giderek halîfenin huzuruna çıkar. Babasının fethettiği yerleri Hıristiyanlardan tekrar alır. Niksar'a babasının mezârının üzerine bir türbe yaptırır. Melik Gâzinin fetihlerini Anadolu Selçukluları hâkimiyetine bağlayan destanda olaylar birbiri arkasına devam ettirilerek anlatılır.

Battalnâme'nin bir devamı olarak kabul edilen bu eserde münâcaatlar, Allah'a sığınıp yardım dilekleri, Hızır aleyhisselâmın görünüp yaraları iyileştirmesi, bâzı Hıristiyanların rüyâlarında Peygamber efendimizi görerek Müslüman olmaları, kimi Hıristiyan kızlarının mücâhidlerle evlenmeleri gibi dînî motifler yanında târihî ve efsânevî unsurlar da çoktur. Eserin son bölümü bir sonsözden ibârettir. Yazar burada dünyânın fâniliğinden bahsederken dînî ve ahlâkî nasihatler verir. **Dânişmendnâme**'de târihî, masallaştıran ve pekçok vak'a için yanında târihe ışık tutan parçalar da vardır. Eserde gazâlara kimlerin hangi sıra ile katıldıkları belirtilmekte, özellikle başı açık, yalın ayak harb eden dervişlerin küffâr ile yapılacak gazâya yürüyüşleri hakkında bilgi verilmektedir.

Dânişmendnâme'nin kahramanı olan Melik Dânişmend Gâzi, Battal Gâziye benzeyen bir kişi olup, bilgili, dindar ve usta bir kumandandır. Bir kılıç darbesiyle, düşman askerinin başını ve vücudunu oturduğu atın eğer kayışına kadar ikiye böler. Muhârebe esnâsında attığı naralarla koca bir orduyu dağıtır.

Halk şâirleri tarafından bu tür eserlerin nazmında çok kullanılan "Mefâîlün mefâilün faûlün" vezninde ve o devir halkının kolay anlayabileceği dille söylemiş ve yazılmış olan **Dânişmendnâme**, târihçiler için kaynak eserlerden sayılmıştır. Osmanlı târihçileri devirlerinin târih zevkine uygun buldukları bu eserden bir târih kaynağı olarak faydalandılar. On beşinci asırda yaşayan Ârif Ali yazdığı Dânişmendliler târihini anlatan Mirkât-ül-Cihâd adlı eserinde **Dânişmendnâme**'den çok faydalandı. Anadolu'da birçok yazması bulunan eserin bir nüshası da Pâris Millî Kütüphanesindedir. İstanbul'da Millet Kütüphânesi Ali Emiri Bölümü (Tarih Nu: 571) ile Belediye (İnkılap) Kütüphânesi Muallim Cevdet Bölümü (Nu: K.441)nde birer nüshası daha vardır. Eser, 1960 senesinde batı dillerine tercüme edilerek

La Geste de Melik Dânişmend, Etude Critique Dânişmendnâme adı altında yayınlandı. Eser üzerinde son ilmî çalışma İréne Melikof tarafından yapılmış ve **La Geste Melik Dânişmend Tome I, Edition Critique Tome II** adı ile iki cilt hâlinde yayımlanmıştır.

DANTE, Alighieri;

İtalyan şâiri. 1265 senesinde Floransa'da doğdu. Guelfo Partisi taraftarı bir burjuva âilesine mensub olan Dante, küçük yaşta annesini kaybetti. Babası, yeniden evlendi. Gençliğinde eğlenceli ve düzensiz bir hayat sürdü.

Devrinin önde gelen Floransalı şâirleri G. Cavalcanti, L. Gianni ile dostluk kurdu. Onlarla birlikte Dolce stil nuoro (yeni tatlı üslup) adlı şiir akımını kurdu. Beatrice Portinari adlı kadına âşık oldu. Onun için **Yeni Hayat** adlı eserini yazdı. Beatrice'nin ölümünden sonra Gemma Dodnatti ile evlendi Ondan dört çocuğu oldu. Flosansa'da siyâsî ve ekonomik üstünlük sağlamak isteyen imparatorluk yanlısı Ghilbellimler ile papalık yanlısı Guelfolar arasındaki uzun mücâdelede Dante'nin âilesi Guelfoların yanında yer aldı. 1295'te Giano dela Bella'nın devrilmesini tâkib eden günlerde Doktorlar ve Eczâcılar Loncasına girdi ve politikaya atıldı. 1296 senesinde Yüzler Konseyi adı verilen meclise katılarak Soylulara karşı çıkarılan kânunları destekledi. 1300 senesinde Floransa şehri idâresinde yer aldı. Siyahlar ve beyazlar arasındaki mücâdelede beyazlar tarafını destekleyen Dante, uzlaşma için üç kişilik bir kurulla birlikte papaya elçi olarak gitti. Böylece bir daha dönmemek üzere Floransa'dan ayrıldı. 1 Kasım 1301 de Floransa'ya hâkim olan siyahlar, beyazları yargılamaya başladılar. Kamu fonlarını kötüye kullanmakla ve zimmetine para geçirmekle itham edilen Dante, üç gün içinde 5000 florin gibi yüksek bir parayı ödemeye ve iki yıl Toscana bölgesi dışında sürgün yaşamaya mahkum edildi. Belirtilen sürede para cezâsını ödeyemeyen Dante'nin on dört arkadaşıyla birlikte yakılarak idâm edilmesine karar verildi. Karara şiddetle karşı çıkan Dante, huzuru okumakta ve şiir yazmakta aradı.

1303'te Forli ve Verona'ya gitti. 1304-1306 arasında felsefe, hukuk, edebiyât çalışmaları için uygun bir yer olan Bologna'da kaldı. Hem avunmak hem de düşünür ve sanatçı olmak için eserler yazdı. Eserlerinde Floransa'ya duyduğu özlemi dile getirdi.

2 Ekim 1306 da Bologna komünü, Floransalı sürgünleri sınır dışı etti. Bologna'dan çıkan Dante 1308 senesi başına kadar İtalya'nın çeşitli yerlerini dolaştı. Bu arada eser yazmaya devam etti. Eserlerinde İmparatorların papaya saygı göstermesi gerektiğini işledi. Bir müddet Toscana'da kaldıktan sonra 1316'da Verona'ya 1318'de şâir Guido da Polenta'nın misâfiri olarak Ravenna'ya gitti. Burada çocukları Pietro, Locopo ve Antonia ile buluştu. Elçilik vazifesiyle gittiği Venedik'ten Ravenna'ya döndü ve 14 Eylül 1321'de bu şehirde öldü.

Eserlerinde monarşi idâresinin mükemmelliğini öven Dante, yeryüzü iktidârının rûhânî iktidar karşısında özerkliğini savunur. Papanın yetkilerini sırf kiliseyi İncil'e yaraşır yoksulluğa geri götürmek gâyesiyle kullanması gerektiğini söyler. Bu din düşmanlığını ve inançsızlığını, bozuk düşünce ve hayalleriyle ölüm sonrasını anlatmaya çalıştığı **İlahî Komedya** adlı kitabında belirgin şekilde ortaya koymuştur. Tamâmen saçmalıklar, ruh bozukluğu ve sapık düşüncelerini ortaya koyduğu bu kitap, Dante'nin rûhî bir çöküntü içinde olduğunu gösteren eseridir.

Eserleri:

1) İl Convivio (Şölen): Nesirle yazılan ve felsefe ile şiirin birbirine karıştığı bir eserdir. **2) De Vulgari Eloquentia:** Halk dili üstüne yazılmış bir incelemedir. **3) De Monarcia:** Monarşi üstüne yazılan bir inceleme eseridir. **4) Divina Commedia:** (İlâhî Komedya), **5) Quaestio de Aqua et-Terra:** Toprak ve su üstüne yapılmış bir incelemedir.

DANTON, Georges Jacques;

1759'da doğup, 1794'te Paris'te ölen Fransız ihtilâlcisidir. Asıl mesleği avukatlıktır.

1789 ihtilâlinde halkın başına geçmiştir. 1792'de adâlet bakanı olmuştur. Paris'te çıkan çok büyük karışıklıklar sırasında mûtedilleri yıldırmak için meşhur Eylül Kırımı adı verilen 2-7 Eylül 1792 hâdiselerini düzenlemiştir. 1793 senesinde bir iktidâr mahkemesi kurmuştur. Danton daha sonraları yavaş yavaş gözden düşerken, radikal Habert'çilerin gücü artmıştır. Orleanss dükünü tahta çıkarmak suçundan ihtilâl mahkemesine verilmiştir. Ateşli ve tesirli hitâbet kâbiliyeti ile kendisini müdâfaa etmişse de, 13 taraftârı ile giyotinle îdâm edildi.

DANYÂL ALEYHİSSELÂM;

İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerden. Mûsâ aleyhisselâmın dîninin hükümlerini insanlara tebliğ etmiş, duyurmuştur.

İsrâiloğulları Mûsâ aleyhisselâmdan sonra kendilerine gönderilen peygamberleri dinlemeyip isyân edince, Allahü teâlâ onlara zâlimleri musallat etti. Çeşitli belâlar gönderdi. Düşmanları tarafından yurtları işgâl edildi. Asurlu hükümdârı Buhtunnasar (Nabukadnazar)ın orduları Kudüs'e girip ele geçirdiler. Şehri yakıp yıktılar, İsrâiloğullarından pekçok kimseyi öldürdüler, esir aldıkları yetmiş bin çocuğu yanlarında götürdüler. Bu çocuklar arasında Danyâl aleyhisselâmı Buhtunnasar sarayına aldı. Danyâl aleyhisselâm onun sarayında büyüdü. Mecûsî olan, yâni ateşe tapan Buhtunnasar, Danyâl aleyhisselâmın kendi dîninden olmadığını anlayınca, onu yanından uzaklaştırdı ve hapse attırdı. Daha sonra Danyâl aleyhisselâmı hapisten çıkaran Buhtunnasar ona memleketin işlerini havâle etti. Çıkardığı fermanla ona saygı gösterilmesini emretti. Buhtunnasar'ın adamları onu kıskandılar. Onun işten uzaklaştırılmasını istediler. İleri gelen adamlarının sözlerine aldanan Buhtunnasar, Danyâl aleyhisselâmı kendi dîninden olmadığı için ateşe attırdı. Fakat Danyâl aleyhisselâm Allahü teâlânın yardımıyla yanmadı. Daha sonra Buhtunnasar'a yâhut Buhtunnasar'ın resmine secde etmediği için, içinde arslanların bulunduğu bir kuyuya atıldı. Fakat Allahü teâlânın yardımıyla arslanlar ona hiç dokunmadılar. Danyâl aleyhisselâm atıldığı kuyudan sağ sâlim kurtuldu.

Buhtunnasar'ın ölümünden sonra, Uzeyr aleyhisselâmla birlikte Kudüs'e geldi. Kendisine peygamberlik verildi. İnsanlara Mûsâ aleyhisselâmın dîninin emir ve yasaklarını anlattı. Bir müddet sonra Ehvaz yakınlarında Sûs şehrinde vefât etti.

DÂRÂ;

eski İran krallarından Keyâniyân Sülâlesinin dokuzuncu ve son hükümdârı. Darab'ın oğludur. Babasının ölümünden sonra İran tahtına çıktı. On iki yıl hüküm sürdü. Makedonya Kralı İskender, Anadolu, Suriye ve Mısır bölgelerini ele geçirdikten sonra Dârâ'nın sulh ve anlaşma tekliflerini kabul etmeyerek İran üzerine yürüdü. Erbil'de meydana gelen büyük muhârebede Dârâ mağlub oldu. Kaçacağı sırada yakalanıp öldürüldü (M.Ö. 330). Dârâ'nın vefâtıyla birlikte Keyaniyân Devleti de yıkıldı. İran bölgesi bir müddet Makedonyalıların idâresi altında kaldıktan sonra Eskaniyân ile bâzı küçük devletçiklerin idâresine geçti. Daha sonra ise Sâsânî Devletinin kurulmasıyla İran Devleti yeniden dirilmiş oldu.

DÂRE KUTNÎ;

onuncu yüzyılda yetişmiş büyük hadîs âlimi. İsmi, Ali bin Ömer bin Ahmed bin Mehdî, künyesi Ebü'l-Hasan'dır. Dâre Kutnî diye meşhûr olmuştur. 918 (H. 306) senesinde Bağdât'ın Dâre Kutn Mahallesinde doğdu. 995 (H. 385) senesinde Bağdât'ta vefât etti.

Küçük yaştan îtibâren ilim tahsiline başlayan Dâre Kutnî, Bağdât'ta zamânın âlimlerinden ilim öğrendi. Ebû Saîd el-İstahrî'den fıkıh ilmini, İbn-i Mücâhîd, Muhammed bin Hasan en-Nakkâş ile bâzı âlimlerden kırâat, yâni Kur'ân-ı kerîmi okuma ilmini öğrendi. Basra, Kûfe, Vâsıt, Sûriye ve Mısır'a giderek, Ebü'l-Kâsım el-Begâvî, Ali bin Abdullah bin Mübeşşir el-Vâsıtî, Ebû Saîd el-Adevî, Yûsuf ibni Yâkub Nişâbûrî, Ebû Hâmid bin Hârûn el-Hadramî gibi pekçok büyük âlimden ve zamânın en meşhûr muhaddislerinden hadîs-i şerîf öğrendi ve ilim aldı. Tekrar Bağdât'a döndü. İlimde zamânının üstâdı oldu. Pekçok talebe yetiştirdi. Ebû Hâmid İsferâyinî, Ebû Abdullah Hâkim, Ebû Nuaym el-İsfehânî, Ebû Kâsım et-Tenûhî, Ebû Muhammed el-Cevherî gibi pekçok âlim, ondan ilim öğrendi ve rivâyetlerde bulundu. Fakat onların en meşhurları, Hâkim Nişâbûrî, Ebû Hamîd İsfehânî, Ebü't-Tayyib Taberî ve **Hilyet-ül-Evliyâ** kitâbının sâhibi Ebû Nuaym el-İsfehânî'dir. Hadîs ilminde hâfız derecesinde olan, yâni yüz bin hadîs-i şerîfi senet ve metinleriyle ezbere bilen Dâre Kutnî 995 senesi Zilkâde ayının sekizinci Çarşamba günü Bağdât'ta vefât etti. Bâb-üd-Deyr Mezârlığında Mâruf-ı Kerhî'nin yanına defnedildi.

Dâre Kutnî, zamânının muhaddisi, yâni yüksek hadis âlimi olup, ilmiyle amel eden, İslâmiyete uymakta çok gayretli, güzel ahlâk sâhibi bir zâttı. Hadis ilmi dışındaki fıkıh, kırâat ve edebî ilimlerde de zamânının bir tânesiydi. Çok zekiydi. Hangi ilimden olursa olsun, onun yanında bir şeyden bahsedildiği zaman, onun o ilimde mutlaka bilgisi olduğu görülürdü.

Dâre Kutnî'nin rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bâzıları:

Bütün hastalıkların başı fazla yemektir.

Namazını vaktin sonunda kılan kimse, namazını kaçırmış olmamakla berâber, ilk vakitte kılmadığından dolayı kaybettiği fazîlet, bütün dünyâ içindekilerden daha hayırlıdır.

Sizden biriniz, bir arkadaşının bir iyiliğini bilirse, onu duyursun. Zîrâ bu o kimseyi iyiliğe teşvik eder ve iyiliğe olan hevesini arttırır.

Cömerdin (ikram ettiği) **yemeği şifâ, cimrinin** (ikrâm ettiği) **yemeği ise hastalıktır.**

Eserleri: Dâre Kutnî'nin eserlerinin en meşhuru, **Sünen-i Dâre Kutnî** adlı hadîs kitâbıdır. Bu eserinde

yalnız mühim fıkıh meselelerine dâir hadîs-i şerîfleri ve bunların muhtelif rivâyetlerini vermiştir. Bu eseri onun fıkıh ilmindeki yüksek derecesini göstermeye kâfidir.

Diğer eserleri şunlardır: **1) İlel-ül-Hadîs, 2)İlzâmât ales-Sahîhayn, 3) Kitâb-ül- İstidrâkât vet-Tetebbû, 4) Erbeûn fil-Hâdîs, 5) Kitâb-ül-İfrâd, 6) Kitâb-ül-Mücteba, 7) Kitâb-ül-Müstacâr-fil-Hadîs, 8) Kitâb-ür-Rü'yâ, 9) Kitâb-üt-Tashîf, 10) Kitâb-ül-Kırâet. 11) Garîbü'l-Luga, 12) Ma'rifetü Mezâbib-il-Fukahâ**

DARGINLIK;

Alm. *Missmut (m)- Verestimmung (f), Arger, Zorn (m),* **Fr.** *Broulle, Faacherie (f),* **İng.** *Anger, irritability.* Dostluğu, yakınlığı bırakmak. İnsanlar arasında kırgınlığa, muhabbetsizliğe sebeb olan dargınlık, cemiyeti kemiren mânevî hastalıklardandır. Erkek olsun, kadın olsun maddî menfaata dayanan işler için birbirlerine darılması, yâni onu terk etmesi, aradaki bağlılığı kesmesi hiç uygun değildir. Medenî, görgülü bir insanın yapacağı davranış böyle olmamalıdır. Olgun bir insan, hatâ arayan, en küçük şeyden alınan, kırılan değil, affeden, hoşgörü sâhibi olandır.

İslâm dîninde iyi bir insan; hemen kırılmayan, bütün insanlara güler yüzlü, tatlı dilli davranarak gönülleri alan insandır. İnanan bir insan, örnek kimsedir. Her yerde, herkese iyilik yapar. Müslümanlığın güzel ahlâkını, şerefini, her yerde herkese gösterir.

Dargın olana, üç gün içinde gidip barışmak çok iyidir. Güçlük olmaması için, üç gün müsâade edilmiştir. Daha sonra günâh başlar ve gün geçtikçe artar. Günâhın artması, barışıncaya kadar devâm eder. Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem dargınlıkla ilgili olarak buyurdular ki:

Mü'minin mü'mine üç günden fazla darılması helâl olmaz. Üç geceden sonra, ona gidip selâm vermesi vâcib olur. Selâmına cevap verirse, sevapta ortak olurlar. Vermezse günâh ona olur.

Sana darılana git, barış. Zulüm yapanı affet. Kötülük yapana iyilik et!

DARI (Panicum miliaceum);

Alm. *Hirsel (f),* **Fr.** *Millet (m),* **İng.** *1. Millet 2. Maize, corn.* **Familyası:**Buğdaygiller (Gramineae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Güneydoğu, İç Anadolu, Karadeniz, Ege, Marmara ve Doğu Anadolu bölgelerinde.

Tohumları buğday gibi besin maddesi olarak kullanılabilen, bir veya çok yıllık bitki. Memleketimizde insan gıdası ve hayvan yemi olarak kullanılmaktadır. Van Gölü kıyı bölgelerinde ve Hakkâri'de darı türlerinden biri olan "cin darı" kavrulup taştan geçirilerek kavuzlarından ayrılır. Dâne kısmı süt ve ayranla karıştırılır ve bir nevi ekmek yapılır. Bu darı aynı zamanda bozanın da hammeddesidir. Mısır (Zea mays) bundan başkadır. (Bkz. Mısır)

Koca darı, Muğla ve Hatay bölgesinde ekmeğin ham maddesidir. Ekmeği arpa ekmeğinden lezzetlidir. Koca darı nişastası dokuma sanâyii için çok elverişlidir.

Darının yeşil kısımlarında bitki gençken "durrin" denilen bir glikozit bulunur. Bu, hayvanları zehirleyebilir. Onun için hayvanlara darılar çok taze ve yeşilken yedirilmemesi lâzımdır. Bu gibi tâze otları, gölgede 24 saat kuruttuktan sonra hayvanlara vermelidir.

Yurdumuzda en çok darı yetiştirilen illerimiz, sırası ile; Urfa, Diyarbakır, Zonguldak, Muğla, Siirt, Aydın, Hatay, Bitlis ve Adıyaman'dır.

İklim istekleri: Esas îtibâriyle tropik iklimin yerli ürünüdür. Fakat, mutedil iklime de iyi adapte olmuştur. Fazla yağıştan zarar görmez. Kum darı ve cin darı fazla rutubetten hoşlanmazlar. Darı tohumları 8-12 derecede çimlenirler. Darılar kuraga dayanıklıdır. Fakat kurakta gelişmeleri durgunlaşmaktadır. Kuraklık geçince hızlı gelişmelerine devam ederler.

Toprak istekleri: Koca darı, çok değişik toprak tipleri üzerinde yetişir ve iyi mahsul verir. Fakat en yüksek verim kumlu-killi topraklar üzerinde sağlanır. Kökleri çok derinlere inebilir. Diğer darı çeşitleri daha yüzden kök sistemine mâliktirler. Fakat çok değişik toprak tipleri üzerinde yetişebilirler. Toprakların organik maddelerce zengin olması, verimin daha fazla olmasını sağlar.

Toprak işlemesi, ekimi, hasat ve harman: Toprak pullukla sürüldükten sonra, diğer toprak işleme âletleri ile ikilemeye ve gerekirse üçlemeye tâbi tutulur.Kâfi miktarda rutûbet mevcut ise sun'î gübre veya çiftlik gübresi verilir. En iyi ekim zamanı mısır ekiminden takrîben 2 hafta sonradır. Toprak sıcaklığı 13-15 derece olmalıdır. En iyi ekim şekli, âletlerle sıraya ekimdir. Ekim derinliği toprağın durumuna göre 1-3 cm, dekara atılacak tohum miktarı 0.5-5 kg kadardır. Tohumlar çimlendikten sonra, gerekli zamanlarda çapalama ve sulama işleri yapılır. Dâne mahsulü için yetiştirilen darıların hasadı, dânelerin renkleştiği zamandan birkaç gün sonra biçilir. Bir müddet demet halinde kurutulur. Daha

sonra demetler toplanır, harman edilir.

DÂRİMÎ;

büyük hadis âlimlerinden. İsmi Abdullah bin Abdurrahmân bin Fadl bin Behrâm, künyesi Ebû Muhammed'dir. 798 (H. 181) târihinde Semerkand'da doğup, 869 (H. 255)da Bağdat'ta vefât etti.

Hicâz, Şam, Mısır,Irak,Horasan'da büyük âlimlerden hadîs-i şerîf dinledi. Semerkand'a kâdı tâyin edildi. Ancak bir hüküm verdikten sonra istifâ etti. Nadr bin Şümeyl, Ebû Nadr Hâşim bin Kâsım,Mervân bin Muhammed et-Tâtârî, Ya'lâ bin Ubeyd gibi tanınmış âlimlerden (rahmetullahi aleyhim) rivâyetlerde bulundu. Ondan da; Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İmâm-ı Buhârî, Hasan bin Sâlih el-Bezzâr, Zührî ve daha başkaları (rahmetullahi aleyhim) hadîs-i şerîf rivâyet etti. Rivâyet ettiği hadîs-i şerîfler, **Sahîh-i Müslim, Sünen-i Ebî Dâvûd** ve **Tirmizî'**de mevcuttur. Müslim ondan yetmiş üç hadîs-i şerîf rivâyet etmiştir. Zamânındaki ve kendinden sonraki hadîs âlimleri onun hadîs ilmindeki üstünlüğünü medh etmişlerdir.

Dârimî hazretleri, hadîs-i şerîf ilminde olduğu gibi, tefsîr ve fıkıh ilimlerinde de derin bir âlimdi.

Eserleri: 1) Müsned-i Dârimî (En meşhûr ve kıymetli eseri budur). **2) El-Câmi-us-sahîh:** Buna **Sünen-i Dârimî** de denir. **3) Sülâsiyyât.**

DARPHÂNE;

Alm. *Münze, Münztätte (f.),* **Fr.** *l'hotel (m) de la monnaie,* **İng.** *Mint.* Genellikle mâdenî para basılan yer. Darphânenin târihi eskilere dayanmaktadır. İlk darphânenin basit usûlde M.Ö. 640-630'larda Lidyalılar tarafından kullanıldığı sanılmaktadır. Abbâsîler devrinde, tâcir ve sarraflar, değerli mâdenleri halktan râyice göre satın alarak darphânede para olarak bastırabiliyorlardı. Osmanlı Devletinde ilk para baskısı Osman Gâzi zamânında yapıldı. Selçuklular döneminde olduğu gibi Osmanlı Türklerinin de birçok yerlerde, özellikle altın, gümüş ve bakır mâdenlerinin bulunduğu civarlarda darphâneleri bulunmaktaydı. 1453 yılında İstanbul'un fethiyle birlikte Fâtih Sultan Mehmed, para ve pul için ayrı ayrı darphâneler kurdurmuştu. Pul basılan yere "Pul Darphânesi" denirdi.

Osmanlı Devletinde, 1843 yılına kadar birçok şehirlerde para bastırılırken, darbedilen paraların ve meskûkâtın (sikkelerin) darp ve îmâli bu târihten sonra İstanbul darphânesinde yapılmaya başlanmıştır. İlk darphânenin yeri, Bâyezîd civârında, bugün de mevcut olan "Simkeşhâne Han" da bulunmaktaydı. Darphâneyi sevk ve idârede işin başında bulunanlara "Darphâne Emini" denilmiştir. Daha sonraları darphâne ismi "Darphâne-i Âmire" olarak değiştirilmiş, müdürlerine de, "Meskûkât-ı Şâhâne Müdürü" denmeye başlanmıştır. Birinci Mahmud zamânında Darphâne Emininin ismi "Darphâne Nâzırı" olarak değiştirilmiş; Tanzimâta kadar bu adla devâm etmiştir. 1922'den sonra âmire ünvânı "Darphâne-i Millî" olarak değiştirilmiş, müdürleri de Darphâne-i Millî Müdürü olmuştur.

1789'da darphâne tâmir edilerek makinaları yenilendi. Tanzimâttan sonra Darphâne, müdürlük olarak Mâliye Nâzırlığına bağlandı. 1842 târihine kadar çekiçle dövme sûretiyle yapılan para basım işlemi, çıkartılan bir kararnâmeyle sarkaç usûlüne, 1853'te pres, 1911'den sonra ise makina presi usûlüne geçildi. Sultan Abdülazîz Han devrinde yapılan Darphâne binâsı Cumhuriyet döneminde de kullanılmaya devâm edildi. 1932 senesinde çıkartılan bir kânunla bugünkü şekilde bir düzenleme getirildi. Hâlen Mâliye Bakanlığına bağlı olarak Darphâne ve Damga Matbaası Müdürlüğü olarak para basmanın dışında altın ve gümüş külçe ve bu mâdenlerden yapılmış ziynet eşyâsının vs. damgalanma işlerini de yapmaktadır. Darphâne, 1967'de Beşiktaş'ta yapılan bugünkü binâsına taşındı. Bahçelievler-Yenibosna semtinde Darphane için Modern ve büyük bir binâ yapılmaktadır (1992). 1984'te Hazîne ve Dış Ticâret Müsteşarlığına bağlı ayrı bir bütçeye sâhip kuruluş hâline getirildi.

DÂRÜLACEZE;

Alm. *Armenhaus (n),* **Fr.** *Asile (m), des pauvres,* **İng.** *Poorhouse.* Kadın-erkek, yoksul, sakat ve kimsesiz çocukları korumak için, Sultan İkinci Abdülhamîd Han devrinde yaptırılarak hizmete sunulan "düşkünler yurdu".

Dârülaceze'nin temeli, 7 Kasım 1892 târihinde Kâğıthâne'de, atış alanı sırtlarında atılmıştır. Devrin sadrâzamı Halil Rıfat Paşa, Dârülaceze'nin yapılmasında önderlik etmiştir. Yapıldığı devirde (28 Ocak 1895 yılında) çıkarılan kararnâmelere göre:Yurdun yönetimi, Dâhiliye Nezâreti (İçişleri Bakanlığı)ne bağlanmıştır. Yurdun yönetim kurulu başkanlığı, belediye tarafından seçilen ve pâdişâhça onaylanan bir memur tarafından yapılırdı. Üyelikleri ise; Vakıflar İdâresi, Müftülük ve Zaptiye Nezâreti tarafından seçilen birer memurdan olurdu. Bundan başka ayrıca, Dârülaceze'de Ermeni, Rum, Katolik ve Yahûdî azınlıkları da birer temsilci bulundururlardı. Kurul, hiç ücret almadan görev yapardı.

Dârülaceze'nin bugünkü idâresi 23 Temmuz 1908'de İstanbul Belediyesine bağlandı. 14 Mart 1910'da

da Belediye Sağlık İşleri Müdürlüğüne verildi. 3 Ekim 1912'de yönetimi Sıhhiye Müdürlüğüne devredildi. Günümüzde Dârülaceze İstanbul Belediyesine bağlı olarak 1946'da kurulan bir döner sermâye işletmesi ile yönetilir. Dârülaceze'nin başlıca amacı, binânın hizmet alanı içerisinde ibâdethâne olarak; câmi, havra ve kilisenin bulunması, din ve ırk ayrımı gözetmeden, düşkünleri barındırmak, kimsesiz çocuklara bakmak, iş sâhibi yapmak, bu gibi âciz ve zavallı kimselerin râhat bir hayat sürmelerini, ümitlerini kaybetmemelerini sağlamaktır. Dârülaceze'nin döner sermâyeli işletme şartnâmelerine göre ancak İstanbul halkı buradan faydalanabilir. Dârülaceze 28.500 metrekarelik bir alan üzerine 25 yapı hâlinde kurulmuştur. Bunlardan önemlileri şunlardır:

BirMüdiriyet binâsı, 3 hastâne, 1 çocuk yuvası, 5 düşkünler pavyonu, 1 câmi, 2 hamam ve diğer ihtiyaçlar için kullanılan başka binâlardan ibârettir.

DÂRÜLBEDÂYİ;

İstanbul Şehir Tiyatrosunun ilk şekli ve adı. Türk tiyatro târihinde, tiyatronun kuruluş ve gelişmesinde Dârülbedâyi topluluğu öncülük etmiştir. Teşkilâtın ilk adı Dârülbedâyi-i Osmânîdir. Türkiye'de ilk düzenli bir tiyatro kurulması ve sahne sanatçılarının yetiştirilmesi fikri 1914 yılında Şehremini Operatör Cemil Topuzlu tarafından ortaya atılmıştır. Bu fikrin gâyesi, Türk halkına tiyatroyu sevdirmekti.

Meşrûtiyet devri öncesi yurdumuzda, sahne hayâtı ve sanatı, Ermeni ve Rumların paylaştığı faâliyetlerle devâm ediyordu. Bunlardan Rumlar özellikle pandomim ve kantoda, Ermeniler de melodram ve komedi oyunlarında temâyüz etmiş toplulukları meydana getiriyordu. Türkler ise, tulûatçı ve orta oyuncularıydı. Başlıcaları; Kavuklu Hamdi, Küçük İsmâil, Kel Hasan, Abdürrezzak, Şevki, Naşit gibi sanatçılardı. Bu sanatçılar küçük kumpanyalar hâlinde temsilsiz oyun verirler, oyundan önce kanto ve çalgı çalarak seyircilerini kendilerine benzetmeye çalışırlardı. 1908'de meşrûtiyetten sonra, temsilden önce verilen kanto ve çalgı fasılları kaldırılmış; bunun yerine yurt konuları işleyen, cemiyetin problemlerine ve dilimize çevrilmiş eserleri (tiyatro eserleri) sahnelere konmaya başlanmıştır. Bu tür telif eserleri o zaman en çok oynayan sanatçı da Ahmed Fehim Efendidir.

Cemil Topuzlu Bey, Şehremini olarak İstanbul'da bir belediye konservatuvarı kurmak istiyordu. Belediye meclisinde kendisine taraftar bulunca alınan kararla bu iş için o zamânın parasıyle 3000 lira ayrıldı. Akabinde meşhur tiyatrocu Parisli (Paris Tiyatro Müdürü) Andre Antoine'la Paris elçiliğimiz aracılığıyle anlaştı. Antoine, anlaşma îcâbı İstanbul'a geldi ve konservatuvar için Şehzâdebaşı'nda Letâfet apartmanı tahsis olundu.

Konservatuvar açılış törenleri hazırlıkları sürerken bu arada Birinci Dünyâ Savaşı koptu. Bu durum karşısında Andre Antoine, memleketine dönmek zorunda kalınca, bu iş de böylece yarım kaldı.

Savaş sırasında, Dârülbedâyi sanatçıları, Asker Âilelerine Yardım Cemiyeti faydasına Hüseyin Suâd'ın adapte ettiği **Çürük Temel** adlı oyunu sahneleyerek halka sundular. Bundan sonra, Halit Fahri Ozansoy'un **Baykuş** adlı manzum piyesi sahneye kondu. Savaş sonrasında oyunlara devâm edildi.

1927 yılında **Dârülbedâyi** adında bir dergi çıkarıldı. Bu dergi 1935 yılından sonra **Türk Tiyatrosu** adını aldı. Günümüzde de Şehir Tiyatrosu organı olarak yayınını sürdürmektedir. Dârülbedâyi 1931-1932 mevsim döneminde Belediye Meclisinin genel kararıyla Şehir Tiyatrosu olarak adını değiştirdi. Yeni bir tüzükle Şehir Tiyatrosu, İstanbul Belediyesi'ne bağlandı.

Bugünün şehir tiyatroları, Dâârülbedâyi'nin teşkilât temelleri üzerine kurulmuştur. İstanbul'un çeşitli yerlerinde oyunlar sahnelenmektedir.

DÂRÜLEYTÂM;

1914'te yetim ve öksüz kalan çocukları korumak amacıyla açılan yurtlar.

Birinci Dünyâ Harbi sırasında bilhassa doğu, güneydoğu ve batıda birçok bölgemiz Rus, İtalyan, Yunan ve Fransız işgal kuvvetlerinin kıyımına uğradı. Bu mezâlim sırasında açıkta kalan binlerce çocuk İstanbul ve düşman işgaline uğramayan bâzı vilâyetlerimize getirildi. Bunlar harbin başlarında İngiliz, Fransız, Rus ve İtalyanların boşalttıkları okullara yerleştirildiler. Bu okullara "yetimler yurdu" mânâsına gelen Dârüleytâm denildi.

1916'da kabul edilen kânunlarla Dârüleytâmlara gelir bulunmak istendi ise de bir netice alınamadı. İttihat ve Terakki Partisinin kötü idâresi dolayısıyla sâhipsiz kalan çocukların pek çoğu açlık ve sefâletten hayâtını kaybetti. 1918'de savaşın bitmesi ve mütârekenin imzâ edilmesinden sonra İstanbul'a gelen İtilaf devletlerinin okul binalarına yerleşmesi sonucu binlerce çocuk tekrar açıkta kaldı. Bunlardan bir kısmı boş saraylara yerleştirilirken bir kısmı da İstanbul dışındaki vilâyetlerde, kapatılan okullara yerleştirildiler. Kalan öğrenciler İstanbul'da toplanıp Şehir Yatı Mektebi adıyla Özel İdâreye devredildiler. Bu öğrencilerden yetenekli olanlar 1927'de Dârüşşafaka'ya alındılar. Kısa bir süre sonra

Dârüleytâm tamâmen kaldırıldı.

DÂRÜLFÜNÛN;

Alm. *Üniversitat (f),* **Fr.** *Üniversite (f),* **İng.** *University.* Türkiye'de, üniversiteye 1933 senesine kadar verilen isim. İlk kuruluş yıllarında modern mânâda bir üniversite eğitiminden çok lise seviyesinde eğitim veren bu müessese, sonradan değerli ilim adamlarının çalışmalarıyla yüksek bir ilim yuvası hâline geldi.

1845'te toplanan Maârif Komisyonunun kararıyla devlet dâirelerine memur yetiştirmek gâyesiyle bir Dârülfünûn açılması çalışmalarına başlanmıştır. Ayasofya'da eski Cebehâne Kışlası ile Sultan Saraylarının arsasına üç katlı ve yüz yirmi beş odalı bir binâ tahsis edildi. Mekteb-i Hukukun kuruluşuna kadar eğitim hizmetlerinde ve devlet işlerinde kullanılan bu binâda, idâdî ve rüştiyelerden sonra, 14 Ocak 1863'te Dârülfünûn öğretimi başladı. Laboratuvarı ve çok geniş bir kütüphânesi olan Dârülfünûnun'da, Kimyâger Derviş Paşa, Ahmed Cevdet Paşa, Ahmed Vefik Paşa, Hekim Sâlih Paşa ve Müneccim Osman Efendi gibi devrin kıymetli ilim adamları ders veriyorlardı.

1865'te Çemberlitaş semtinde Nuri Paşa Konağına taşınan Dârülfünûn, kısa bir süre sonra çıkan yangında kütüphâne ve laboratuvarı yanınca, eğitime ara vermek zorunda kaldı. Maârif Nâzırı Safvet Paşanın gayretleriyle Türbe'de ikinci bir Dârülfünûn binası yaptırıldı. 1870'te açılan okulun ilk rektörü Yanyalı Hoca Tahsin Efendi olmuştur. Kısa bir süre sonra, karışıklıkların merkezi olması sebebiyle bu okul 1871'de kapatıldı.

1896'da Sadrâzam Said Paşanın Sultan İkinci Abdülhamid Hana sunduğu bir lâyiha ile Dârülfünûn'un tekrar tesisine başlanmış, fakat Osmanlı-Yunan savaşının çıkmasıyla iş yine tehir edilmişti. Bir Eylül 1900'de Sultan İkinci Abdülhamid Hanın isteği ile Dârülfünûn-ı Şahâne adıyla tekrar tesis edildi. Mülkiye, Hukuk, Tıbbiye mekteplerinin yanına Ulûm-ı Aliyye-i Dîniyye, Edebiyat, Ulûm-i Riyâziye ve Tabiiye kolları ile Türkçe, Arapça, Farsçadan başka Fransız, Alman, İngiliz ve Rus filolojilerini toplayan bir bölüm ilâve edildi. Yeniden kurulan okulda yerli hocalardan başka Avrupalı hocalar da ders veriyordu.

İkinci Meşrûtiyetten sonra, 21 Eylül 1908'de, Vezneciler'dekiZeyneb Hanım Konağına taşındı ve program yeniden düzenlendi. 1912'de Lüleburgazlı Emrullah Efendinin hazırladığı programla Dârülfünûn'un modern üniversite hâline getirilme çalışmalarına başlandı. Zeyneb Hanım Konağının yeterli olmamaya başlamasıyle Yerebatan'da Kimya, Feyzullah Efendi Konağında Jeoloji, İbrahim Paşa Konağında Doğu Dilleri ve Safvet Paşa Konağında Coğrafya Enstitüleri tesis olundu.

Birinci Dünya Savaşı esnâsında Almanya'dan edebiyat, fen ve hukuk fakülteleri için davet edilen profesörler ile öğretim kadrosu güçlendirildi. Savaştan sonra yeni bir yönetmelik hazırlandı. Buna göre Dârülfünûn'u her yıl seçilen bir rektör (emin)ün başkanlığı altında fakülte temsilcilerinden meydana gelen bir dîvân (senato) idâre edecekti.Yine bu yönetmeliğe göre dört medrese (fakülte) bulunacaktı: Edebiyat, Hukuk, Tıb ve Fünûn.

Cumhûriyetin îlânından sonra Dârülfünûn'a eski Harbiye Nezâreti binâsı (İstanbul Üniversitesi merkez binası) öğretim için verildi ve ilk rektör İsmâil Hakkı Baltacıoğlu oldu. 1924'te çıkan kanunla Dârülfünûn'a hükmî şahsiyet (tüzel kişilik) verildi. 31 Mart 1933 târihli ve 2252 sayılı Üniversite Kânunu ile Dârülfünûn lağv edilmiş ve yeni üniversite kurma işi Maârif Vekâletine verilmiştir.

DÂRÜLHADÎS;

hadis ilminin öğretildiği medreselere verilen isim. İlk defa Selçuklu atabegi Nûreddîn tarafından Şam'da açıldı. Böylelikle hadis öğrenimi câmilerden medreselere geçmeye başladı. Sonradan Dârülhadîs medreselerinde **Kur'ân-ı kerîm**e âit ilimler de okutulmaya başlandığından, bu medreselere DârülKur'ân ve'l-Hadîs ismi verildi.

Anadolu'da ilk Dârülhadîs, İlhanlı vezîri Şemseddîn Cüveynî'nin Sivas'ta kurduğu medresedir. Osmanlı Devletinde ilk Dârülhadîs Bursa'da, ikincisi ise 1447'de Sultan İkinci Murad tarafından Edirne Üçşerefeli Câmii Külliyesi içinde öğretime açılmıştır. İstanbul'da ilk Dârülhadîs, Süleymâniye Câmii Külliyesi dâhilinde faaliyete başladı. Daha sonra gittikçe fazlalaşan Dârülhadîslerin sayısı 17. asırda 135'e kadar çıkmıştır.

Diğer medreselere göre daha yüksek seviyeli, Dârülhadîslerin müderrisleri de rütbe olarak daha yüksekti. Meselâ, Dârülhadîs müderrislerinin yüz akçe yevmiyeli oldukları devirde diğer müderrisler altmış akçe yevmiye alırlardı. "Kibâr-ı Müderrisîn" olarak isimlendirilen bu müderrisler, merâsimlerde diğerlerine başkanlık ederlerdi.

DÂRÜLHARB;

İslâm dîninin hükümlerinin tatbik edilmediği ülke, islâm ülkesinin siyâsî hâkimiyet sınırları dışında kalan yer, siyâsî ekonomik ve sosyal düzenlemelerin İslâm dîninin hükümlerine göre yapılmadığı ülke.

Dârülharbde yasama, yürütme ve yargı yetkileri Müslümânların elinde değildir. Dârülharb terimi Müslüman olmayan ülkelerin hepsini ifâde eder. Bu sebeple o ülkede yaşayan insanların Müslüman olup olmaması önemli değildir.

Darülharb olan bir ülke belli şartlarda İslâm ülkesine dönüşür. Birincisi; dârülharb olan ülke halkının tamamen Müslüman olmasıdır. Bu durumda İslâmiyetin hükümlerine göre yapılan kanunlar yürürlüğe girer, dolayısıyla bu ülke darülharb olmaktan çıkıp İslâm ülkesi olur. İkincisi de Müslümanların dârülharb olan ülkeyi feth ederek İslâm hükümlerini yürürlüğe koymasıdır. Halkının çoğunluğu Müslüman olmasa bile İslâm hâkimiyetinin tanındığı, siyâsî, hukûkî, ekonomik ve idârî düzenlemelerin İslâm dîninin hükümlerine göre yapıldığı bir ülke dârülharb olmaktan çıkıp İslâm ülkesi olur.

İslâm ülkesiyle harb (savaş) durumunda olan ülke bu duruma son vererek barış antlaşması yaparsa dârüssulh (barış ülkesi) olarak adlandırılır. Bu andlaşma geçici olabileceği gibi devamlı da olabilir. Bu andlaşmanın devamlı olabilmesi için barış ülkesi halkının İslâm devletine cizye ve haraç ödemeyi kabul etmesi lâzımdır.

İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'ye göre bir yerin dârülharb olması için; dârülharb olan bir memleketle sınır olması, içerisinde İslâmiyetin hükümlerinden başka küfür ahkamının icrâ edilmesi, daha önceki emân (güven) andlaşmalarına bağlı olan bir Müslüman ve zimmînin kalmamış olması lâzımdır. İmâmeyne yâni İmâm-ı Ebû Yûsuf ve İmam-ı Muhammed'e göre; herhangi bir İslâm beldesinde küfür ahkâmı icrâ edilmeye başlandığı, küfür ehli bir hükümdarın istilâsına uğradığı takdirde o belde dârülharb hâline gelir. Hükümdarı harbî yâni müslüman olmayan herhangi bir ülke dârülislâm olan bir memlekete bitişik olsa dahi dârülharb olur.

Bir İslâm ülkesinde bulunan zimmîler yani İslâm devletinin himâyesindeki gayr-i müslim vatandaşlar, İslâm hükûmetine isyân edip bâzı İslâm şehirlerini istîlâ etseler ve Müslümanlarla harb etmeye teşebbüs etseler bu insanların yerleştiği yerler dârülharb olur.

Kendilerine Müslüman dedikleri halde harama helâl diyen, güneşe tapan, İblise (şeytana) tâzim (hürmet) eden, İslâm hükûmetine isyân edip bulundukları yerde, başkalarıyla birlikte İslâmiyetin dışındaki hükümleri uygulayan kimselerin bulundukları yer darülharb olur. İslâm askeri bunlarla harb eder, harbîlere uygulanan hükümler uygulanır.

Dârülharbde İslâmın vekârını, şerefini korumak ve fitneden sakınmak Müslümanlara vaciptir. Düşman ordusu kuvvetli ise sulh yapmak, mal vermek bile câiz olur. Mürtedler (dinden dönenler) kuvvetli olup şehirleri alırlar ve oraları dârülharb olursa hükümetin zarûret hâlinde onlarla da sulh yapması câiz olur.

Dârülharbde îmâna gelen kimsenin farzı, haramı işitince, dârülislâmda îmâna gelen veya bâliğ olan kimsenin o anda farzları yapması, haramlardan kaçınması lâzım olur. Dârülharbde îmâna gelen kimse, farz olduğunu işitinceye kadar kılmadığı namazları kazâ etmez.

Dârülharbde bulunan Müslümanların işlerini, İslâmiyetin hükümlerine uygun yapması, İslâm dîninin emirlerini yapıp, yasaklarından kaçınması lâzımdır.

DÂRÜLİSLÂM;

İslâm memleketi. İslâm dininin hükümlerinin kânun olarak tatbik edildiği yer. Yasama, yürütme ve yargı yetkisinin Müslümânların elinde olduğu, Müslümân devlet başkanının otoritesinin kabûl edildiği, siyâsî, ekonomik ve sosyal düzenlemelerin İslâm hukukuna göre yapıldığı ülke.

Müslümanların hâkimiyetinde bulunan yerler dârülislâmdır. Müslümanlar bu yerlerde güven ve emniyet içinde yaşayarak dinî vazîfelerini yerine getirirler. İslâm mücâhidleri gayri müslimlere ait bir ülkenin herhangi bir beldesini feth ederek içinde İslâm hükümlerini icrâya başlasalar o belde dârülislâma dönüşür. Bu hususta bütün İslâm âlimleri ittifak etmişlerdir.

Fıkıh âlimlerinin yâni İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre İslâm hâkimiyetinden çıkan ülke dârülharbe dönüşür. İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe hazretlerine göre ise dârülislam olan bir ülkenin darülharb olması için şu üç şartın bulunması lazımdır.

1. Dârülharb yâni kâfir memleketi olan bir ülkeye bitişik olmalıdır.

2. İçerisinde İslâm dîninin hükümleri uygulanmayıp, küfür ahkâmı icra edilmelidir.

3. İçinde daha önceden yapılan emân (güvenlik) anlaşmalarına uyan bir Müslüman veya zimmî (gayri müslim) vatandaş kalmamalıdır.

Bu üç şart tahakkuk etmedikçe bir ülke veya belde dârülharb sayılmaz.

Yukarıda yazılı olan üç şartın meydana gelmesiyle dârülharbe dönüşen bir İslâm beldesi, tekrar Müslümânlar tarafından feth edilse, daha önceki hükmüne döner, yâni dârülislâm olur.

İmâm-ı Muhammed ve İmâm-ı Ebû Yûsuf'a göre herhangi bir İslâm beldesinde küfür hükümleri icrâ edilmeğe başlandığı, Müslüman olmayan bir hükümdarın istîlâsına mârûz kaldığı takdirde dârülharb olur. Çünkü bir yerin dârülharb olması, gayri müslimlerin, İslâm hükümlerinin icrâsına mânî olması, kuvveti ve ordusu sebebiyledir. Bunları da gayri müslim hükümdârları veya hükümetleri temsil eder. Buna göre bu İslâm beldesi, başka bir İslâm beldesine bitişik de olsa dârülharb olur.

Gayri müslimlerin eline geçen İslâm şehirlerinde vâlî ve hâkimler İslâmiyetin hükümlerine göre hareket ediyorlarsa bu şehirler dârülharb olmaz, dârülislâm sayılır. Böyle şehirlerde Müslümanların seçtiği vâli, hâkim veya bunların veya cemâatin seçeceği imâm cumâ namazını kıldırır. Ancak Müslümân olmayan kimseler tarafından işgâl edilip İslâmî hükümlerin yasak edildiği yerler dârülislâm olmaktan çıkar. Nitekim, Cengiz Han Asya'daki İslâm şehirlerini alıp Müslümanları şehîd etti. Ahkâm-ı İslâmiyyeyi yasak etti. Aldığı şehirler dârülharb oldu.

DÂRÜLMUALLİMÂT;

1870 yılında Osmanlı Devletinde ilk ve orta öğretim kız mekteplerine kadın öğretmen yetiştirmek için açılan okul.

Osmanlı Devletinde kızlar için ilk iptidâiye (ilkokul) ve rüştiye (ortaokul) mektepleri 1858 yılında açıldı. 1869 Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi'nde bu okullara öğretmen yetiştirmek amacıyla bir kız öğretmen okulunun açılması öngörüldü. Nitekim bu maksatla 26 Nisan 1870'te Dârülmualimât adıyla İstanbul'da Sultanahmed semtinde bir konakta açılan okulda eğitime başlandı. Bu ilk kız öğretmen okulu, Dârülmuallimât-ı Sıbyan ve Dârülmuallimât-ı Rüştiye bölümlerinden meydana geliyordu. Sıbyan muallimliğinin öğretim süresi iki, rüştiye muallimliğinin dört yıldı. Mektepte ulûm-i dîniye, hesap, kavâid-i lisan, nakış, resim, hat, târih ve coğrafya dersleri okutuluyordu.

1910-11 öğretim yılında Fâtih semtinde Dârülmuallimâtın bir yatılı bölümü açıldı. 1913'te bâzı büyük vilâyet merkezlerinde de yeni Dârülmuallimâtlar açıldı. 1916'da Dârülmuallimât için yeni bir nizamnâme ve müfredât programı vücuda getirildi. Buna göre Dârülmuallimât ibtidâî, izhârî ve âlî olmak üzere üçe ayrıldı. 1918'de çıkan Fâtih yangını sırasında okulun yanması üzerine mektep, Çapa'daki binâsına taşındı. İlk uygulamalı dersler burada başlatıldı. 1922'de Maârif Vekâletine bağlanan Dârülmuallimât 1924'te Kız Öğretmen Okulu adını aldı.

DÂRÜLMUALLİMÎN;

Sultan Abdülmecîd döneminde rüştiyelere (ortaokul) erkek öğretmen yetiştirmek üzere açılan okul (1847). Daha sonra okulun programında yapılan düzenlemelerle iptidâîlere (ilkokul) ve idâdîlere (lise) de öğretmen yetiştirilmesine başlandı. Böylece Dârülmuallimîn iptidâî, rüştiye ve idâdî olmak üzere üç bölümden meydana geldi. Medrese öğrencilerinin alındığı okulun iptidâîye kısmı iki, rüştiye ve idâdî kısımlarının ise öğretim süreleri üç yıldı. Talebelerine maaş bağlandı. Okulun iptidâî kısmında hesap, coğrafya, kitâbet, târih, Farsça, cebir, hendese (geometri), resim, Fransızca, kozmoğrafya, hikmet, kimyâ; rüştiye kısmında Arabça, Farsça, coğrafya, târih, inşâ, rik'a, hesap, hikmet, astronomi, kimyâ, cebir, hendese usûl-ü defterî, resim; idâdî bölümünde ise hesap, muâmelât, usûl-ü defterî, cebir, mantık, târih, lisân-ı ecnebi, hüsn-i hat, resim, inşâ-ı Türki, ilm-i Selefat, hendese, kozmoğrafya, mebâdi-i ulûm-i tabiiye ve hıfzıssıhha dersleri öngörülmüştü. Dârülmuallimler 1875 yılından îtibâren yaygınlaştırılarak İstanbul dışında da açılmaya başladı. Bosna, Girit, Amasya, Sivas, Kudüs, Erzurum, Van, Musul, Aydın, Konya, Haleb, Elaziz ve Trabzon gibi vilâyet merkezlerinde yeni Dârülmuallimînler açıldı.

Dârülmualliminîn idâdî şubesi 1880 yılında kapatıldı. Bunun yerine idâdî ve sultânîlere öğretmen yetiştirmek üzere Dârülmualliminîn iptidâî ve rüştiye şûbelerinin yanında bir de âlî şûbesi açıldı (3 Kasım 1891). Her üç şûbede de öğretim şûbesi ikişer yıl olarak tesbit edildi. Yeni yönetmeliğe göre iptidâi şûbelerine gireceklerin yapılacak imtihanda Arapça, sarf ve nahv, hüsn-i hat ve imlâ, kırâat-ı Türkî'den başarı göstermesi, güzel ahlâk sâhibi, sağlam ve 20-30 yaş arasında olması gerekiyordu. Son maddeler diğer şubeler için de geçerliydi. İptidâî şubesi mezunları veya eş seviyede bilgiye sâhip olanlar, rüştiye şubesine kabul ediliyorlardı. Rüştiye şûbesi ile idâdî ve sultânî okullarını bitirenler, bir yıl içinde mürâcaat ettikleri takdirde âlî şûbesine kayıt yaptırabiliyorlardı.

İstanbul Dârülmuallimîn mektebinin âlî kısmı 1909'da kaldırılarak öğrencileri Dârülfünûn'a alındı. Dârülmuallimîn mektebinin adı 1924'te Erkek Öğretmen Okulu olarak değiştirildi.

DÂRÜSSAÂDE AĞASI;

kızlar ağası olarak da bilinen ve Osmanlı sarayında bütün enderûn ve harem ağalarının en büyüğüne verilen isim. Teşrifâttaki mevkii, kapı ağası ve sonradan rütbesi yükselen silâhdar ağadan yüksekti. Derecesi sadrâzam ve şeyhülislâmdan sonraydı.

Dârüssaâde ağasının asıl vazîfesi, Topkapı Sarayının harem kısmını idâre etmekti. Bu vazîfesini emri altındaki zenci ağalar vâsıtasıyla yerine getirirdi.

Hareme gelen zenciler en aşağı rütbede hizmete başlardı. Sonra sırasıyla acemi ağalığı, nöbet kalfası, ortanca, hâsıllı, on ikinci hâsıllıktan terfî ile yaylabaşı gulamı, yeni saray baş kapı gulamı olurlar ve nihâyet en kâbiliyetli olan Dârüssaâde ağası (kızlar ağası) tâyin olunurdu.

Hadım ağalarının en kıdemlisi, muhâfız kapı oğlanlarına kethüdâ tâyin olunur, sonra terfi ederek baş kapı oğlanı olur, daha sonra sultan ve sultanzâdelerin merkezi olan eski saray ağalığına geçer ve oradan da münhal (boş) olduğu takdirde Dârüssaâde ağalığına getirilirdi.

Dârüssaâde ağalarının rütbeleri bu müessesenin ihdâsından îtibâren uzun süre ak ağaların altında bulunmuş ise de, pâdişâha devamlı yakın olmaları hasebiyle mânen derece olarak yüksektiler. Sonradan maddeten de ak ağaların üst rütbesine çıktılar.

Dârüssaâde ağası tâyin olan zâta pâdişâhın huzûrunda samur kürk giydirilir ve tâyinini bildiren bir hatt-ı hümâyûn verilirdi. Azilleri hâlinde Mısır'a gönderilerek "âzâdlık" denilen bir maaş tahsis edilirdi. Hizmete devâm eden ağaların ise belli miktarda hasları vardı.

Dârüssaâde ağalarının nüfuzları bilhassa 17. ve 18. asırlarda çok arttı. Gerçekten bu devirde yaşayan Hacı Mustafa Ağa, Hacı Beşir Ağa devlet idâresinde geniş selâhiyetleri bulunan kişiler hâline gelmişlerdi.

Haremeyn-i şerîfeyn de denilen Mekke ve Medîne Evkâfının idâresine Dârüssaâde ağaları nezâret ederlerdi. Haremeyn Evkâfının geliri her sene tahsil edildikten sonra deftere kaydedilerek pâdişâha arz edilirdi. Daha sonra bunlar Mekke, Medine ve Kudüs'e gitmek üzere görevlendirilen surreler ile yerlerine gönderilirdi. Defterler ise kontrolden geçtikten sonra, Dârüssaâde ağası tarafından bir sene boyunca saklanırdı. Haremeyn hazînesi devlet hazînesinden ayrı olarak idâre edilir, pâdişâhın yazılı müsâadesi olmadan bir akçe bile sarf edilemezdi.

Pâdişah vakıflarının idâresi de ağaların vazîfesi cümlesindendi. Dârüssaâde ağaları nezâretleri altındaki vakıfların işlerini tedkik etmek üzere her çarşamba günü dîvân kurarlardı. Dîvânda Harameyn Evkâfı müfettişi, muhâsebecisi, mukâtaacısı ile rûznâmeci, baş halîfe, yazıcı gibi memurlar hazır bulunurlardı.

Haremeyn Evkâfına âit mukâtaaların ihâlesi, ferağ, intikal ve mahlûlât işleri, selâtin (pâdişâh) câmileri hademelerinin azil ve tâyinleri bu dîvânda görüşülür ve karâra bağlanırdı. Bütün kararlar mütevellîlerin arzlarıyla alınırdı. 1834'te Haremeyn Vakfı Nezâreti teşkil olunmuş ve Haremeyn Evkâfının idâresi bu memuriyete devredilmiştir.

Sarayın Bîrûn kısmı memurlarından olan çadır mehterbaşısı, hazînedârbaşı, bezirgânbaşı, pişkeşçibaşı da Dârüssaâde ağasının emri altındaydı.

DÂRÜŞŞAFAKA LİSESİ;

İstanbul'da öksüz ve yetim çocukların eğitimini sağlamak maksadıyla açılan ilk parasız yatılı okul.

1865 senesinde Müslüman fakir çocukların öğrenim imkânına kavuşmaları için "Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye" adında bir cemiyet kuruldu. Cemiyeti kuranların başında, Mâliye Nâzırı Yûsuf Ziyâ Paşa, Gâzi Ahmed Muhtar Paşa, Vidinli Mareşal Tevfik Paşa geliyordu. Cemiyet, önce Bâyezîd'de Sîmkeşhâne Çarşısının yanında Vâlide Emetullah Hanımefendinin mektebini tâmir ederek işe başladı. Okuma-yazma ile başlayan öğretim, Kur'ân-ı kerîm, ilmihâl bilgileri, matematik, geometri ve coğrafya dersleri ile devâm ediyordu.

Öğrencilerin sayısının hızla artması ve bu mektebin kâfi gelmemesi üzerine, devrin pâdişahı Abdülazîz Hanın maddî ve mânevî desteği, hayır sever Müslümanların da yardımlarıyle "Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye", 1869 senesinde Dârüşşafaka Lisesinin inşâsına İstanbul-Fâtih semtinde başlandı. İnşâat dört sene sürdü. 12 Haziran 1873 günü derslere törenle başlandı. Okula ilk defa elli dört öğrenci alındı. 1923 senesinde lise eğitimine geçildi. 1927 senesine kadar lise öğretimi devam etti. Bu günkü tüzük 1953 yılında kabul edilmiştir.

İki ayrı binâ hâlinde yapılan Dârüşşafaka Lisesinde önce kız ve erkek öğrenciler ayrı binâlarda okurdu. Sonra kızlar alınmayıp sâdece erkek öğrenciler okumaya başladı. 800 öğrenci kapasiteli olarak yapılan

Dârüşşafaka Lisesinde Türkiye'nin her yerinden babası ölmüş çocuklar imtihanla alınmaktadır. 1955 senesinde bâzı dersler İngilizce okutulmaya başlandı. Önce hazırlık sınıfında İngilizce öğretilip, bu sınıfı başaranlar orta ve lise kısmını aynı okulda bitirmektedir. 1971 yılından îtibâren öğrencilerin karışık okuduğu lise bir dernek tarafından idâre edilmektedir. Öğrencilerin bütün ihtiyaçları yemek, giyim, ders araçları dernek tarafından karşılanmakta ve öğrenciler yatılı okumaktadır.

İsmâil Safa, Ahmed Râsim, Riyâziyeci Sâlih Zeki, Hüseyin Remzi Bey buradan mezun olmuşlardır.

İlk kurulduğu zamanlar dersleri cemiyet üyeleri vermekteydi. Daha sonraları tâyin edilen öğretmenler vermeye başladı. Öğretim süresi bir yıl hazırlık, üç yıl orta, üç yıl da lise olmak üzere toplam yedi yıldır. Eğitim öğretim ücretsizdir. Dârüşşafaka Lisesi, aynı isimle İstanbul-Fâtih semtinde hâlen eğitim ve öğretimini sürdürmektedir (1993).

Dârüşşefaka Lisesine girebilmek için:

1. Babası ölmüş olmak,

2. 12 yaşından büyük olmamak,

3. Mâli durumu yeterli olmamak,

4. İlkokulu o öğretim yılında bitirmiş olmak,

5. Sağlık durumu yatılı öğretime elverişli olmak gerekmektedir.

DÂRÜŞŞİFÂ (Bkz. Hastahâne)

DARWİNİZM;

Alm. *Darwinismus (r),* **Fr.** *Darwinisme (m),* **İng.** *Darwinism.* Hayâtın ve canlı varlıkların meydana gelişini, tesâdüfî olaylarla açıklamaya çalışan biyolojik bir görüş veya faraziye. "Evrim teorisi, evolusyon teorisi, tekâmül nazariyesi" gibi isimlerle de anılır. Kelime olarak evrim; basitten mükemmele doğru değişme, gelişme, tekâmül demektir. İlkel olanla yetinmeyip mükemmel olanı aramak mânâsına gelir.

Darwinizm savunucularının, hayâtın başlangıcı ve canlıların çeşitliliğiyle ilgili görüşleri şöyledir: "Hayat ve canlı varlıklar, tesâdüfen meydâna gelmiştir. Önce inorganik maddelerden organik maddeler ortaya çıkmış, sonra bu organik varlıklar biyolojik varlıklara dönüşmüştür. Herhalde, bütün canlıların yapı taşı olan hücre, milyonlarca yıl önce denizlerde tesâdüfen meydâna gelmiş, bundan da zamanla küçük deniz bitkileri ve hayvanları, sonra karadaki bitki ve hayvanlar, en sonra da çeşitli dönüşümlerden geçerek insan yeryüzünde gözükmeye başlamıştır." gibi laflar söylüyorlar. Böylece Âdem aleyhisselâmın topraktan yaratılmadığını, Kur'ân-ı kerîmin ve mukaddes kitapların, hâşâ hikâye olduklarını, ilk canlı maddeyi vücûda getiren büyük bir kudretin varlığına inanmanın fenne uymayacağını anlatıyorlar.

Darwinizm ve diğer adıyla evrim teorisi yalnız Darwin'in olmaktan çıkmış yukarıdaki gibi özetlenebilen şeklini almıştır. Teori, Darwinizm ismiyle anılmakla berâber, öne sürülen görüşlerin pek çoğu ile Darwin'in alâkası yoktur.

Bâzı çevreler bilhassa materyalist ve ateist (dinsiz) kimseler için "Darwinizm" âdetâ yepyeni bir "din" veya "mezhep"tir. Profesör Gish, evrimcilerin görüşleriyle ilgili olarak; "Evrim felsefesi, aslında evrimcilerin kendi dünyâ görüşleri içerisinde yer alan bir inanç sistemidir." demektedir.

İlk canlının meydana gelişiyle ilgili görüşler Oparin ve Haldene'nin hipotezlerine dayandırılır. Bunlara göre: İlk atmosferin terkibi bugünkü gibi değildi ve yapısında serbest oksijen yoktu. Metan (CH_4), amonyak (NH_3), su buharı (H_2O) ve hidrojen (H_2) gazlarından meydana gelmişti. Bu gazlar, yoğun ultraviole (mor ötesi) ışınların enerjisiyle reaksiyona girmiş ve organik maddeleri meydana getirmişti. Evrimciler; organik maddelerin yağmur sularıyla sıcak denizlere sürüklendiğini, kendi aralarında birleşerek "koaservat" denen daha kompleks bileşikler yaptığını ve bunlardan da, "amip benzeri" ilk hayat hücresinin meydana gelmiş olabileceğini iddia ettiler. Meselâ, fizyolojist Haldene: "Bundan milyonlarca sene evvel, sıcak denizlerde, güneşten gelen ultraviole şuâlar tesiriyle, inorganik gazlardan, organik bileşikler meydana gelmiş ve ekviproduktif hassası olan ilk molekülün, yâni aldığı gıdâ maddelerini, kendi gibi canlı şekle çeviren hücre molekülünün de, bu arada, bir tesâdüf eseri teşekkül etmiş" olmak ihtimâlini söylemiştir. Fakat, bu bir hipotez (faraziye) olup, bir tecrübe ve hattâ bir teori (nazariye) bile değildir.

Ekviproduktif özelliği olan bir molekülün nasıl meydana geldiğini gösteren bir bilgi, hatta bir nazariye bugün mevcut değildir. Fen bilgileri, müşâhede ve tedkik ilimleridir. Fen olayları, önce his uzuvları ile veya bunları takviye eden âletlerle gözlenir ve olayın sebepleri tahmin olunur. Sonra, bu olay, tecrübe

ve tekrar edilerek, bu sebeplerin tesirleri, rolleri tespit edilir. Bir hâdisenin sebebi ve oluş tarzı biliniyorsa, buna inanılır. Fakat tecrübe edildiği hâlde, sebepleri anlaşılamayan hâdiseler de vardır. Bunlara sebeb olarak, birçok fikirler ileri sürülür. Bilim adamlarının, sebebi ispat edilemeyen hâdiseler hakkındaki şahsî kanâatlerini ifâde eden bu fikirlerine "faraziye" veya "hipotez" denir. Bu fikirler mutlak değildir. Bir hâdiseyi, muhtelif adamların başka başka tefsir ettikleri de olur.

Bir hipotez, bir çok bilim adamı tarafından benimsenip, geniş bir geçerlilik kazanırsa, "teori" adını alır. Teoriler, hipotezlere göre daha güçlü görüşlerdir. Gerek hipotez, gerekse teoriler fen bilimlerinde bulunabilir. Fakat bunlar ispat edilip "bilimsel kânun" hâline gelmedikçe, fen bilimlerine mâl edilemez. Fen biliminin malı olamaz. Bir gerçekmiş gibi savunulamaz. Bunlar bilim adamları tarafından, her zaman şüpheyle bakılan, tenkit ve yoruma açık görüşlerdir. Yanlışlığı ispat edilenler, reddedilerek terk edilir veya gözden geçirilerek yenileri kurulur. Haldene'nin sözü, nihâyet teori olmaktan çok uzak bir hipotezdir. Laboratuvarlarda, "hayâtın kimyevî temelleri" olarak amino asitler, koaservatlar ve proteinler ve daha nice hassas terkipler îmâl edilebilse de, bunlarda çok basit de olsa canlı bir yapıya ulaşılamaz. Bugüne kadar hiçbir kimyâger veya biyolog amino asitleri birleştirerek canlı bir yapı meydana getirememiştir. "Hayât", sâdece, bir maddî elementler kompozisyonu olarak ele alınamaz. Bu kimyevî terkibin ve maddî elementler kompozisyonunun üzerinde "ilâhî bir kudretin" varlığı gerekmektedir.

Evrim, iddia edilmiş fakat hiçbir zaman insanlar tarafından gözlenememiştir. Meselâ, hiç kimse, kâinâtın veya hayâtın başlangıcını, herhangi bir türün evrimle değiştiğini görmemiş, bir balığın bir kurbağaya dönüştüğüne veya bir maymunun insan hâline geldiğine şâhid olmamıştır. Evrimi müşâhade etmek mümkün olmadığı gibi, deneyle de ispat edilemez.

Evrimin, deney metodlarıyla ispatının mümkün olmadığını, evrimciler de, açık sözlülükle kabul etmektedirler. O hâlde, deneye dayalı metodlarla incelenemeyen bir teorinin, ilmî olduğu nasıl iddiâ edilebilir? O hâlde, açık bir ifâdeyle söylemek gerekirse, evrim teorisi bir zandan ibârettir ve deneye dayalı bilimin dışındadır.

Canlıların basitten mükemmele doğru değiştiğini ilk yazan Fransız doktoru Lamarck'tır. 1809'da neşrettiği **Filozofi Zoolojik** ismindeki kitâbında "Canlıların bir asıldan türeyebileceğini" yazdı. Fakat aynı asırdaki biyologlar, Lamarck'ın verdiği misâllerin, hayvanların birbirlerine dönmesi değil, canlıların bulundukları muhite intibak etmelerini (adaptasyonu) göstermekte olduğunu söylediler. İkinci olarak İngiltereli bir biyoloğun oğlu olan Charles Darwin, 1859'da yayınladığı **Türlerin Menşei** ismindeki kitabında canlılar arasındaki hayat mücâdelesini anlattı. "Canlılar bulundukları muhite uymak için mücâdele eder. Bu hayat mücâdelesini kazananlar yaşayabilir, kaybedenler ölür." dedi. Hayat mücâdelesindeki elenmelerine, "doğal seleksiyon=tabiî ayıklanma" adını verdi. Canlıların muhite uyduklarını, bunun için ufak değişikliklere uğradıklarını yazdı. Bunun sonucunda her türün bireyleri arasında çeşitlilik, varyasyon (değişme) olduğunu ileri sürdü. Misâl olarak da, zürâfaların ataları arasında uzun ve kısa boyunlu varyetelerin (âit olduğu türden çok ufak farklarla ayrılan bireylerin) var olduğunu söyledi. Dünyânın kuraklık devrelerinde kısa boyunluların ot bulamayarak açlıktan öldüklerini, uzun boyunluların ise, ağaç yapraklarına uzanarak hayatlarını devâm ettirdiklerini ve bugünkü zürâfaların, o uzun boyunluların nesilleri olduğunu iddâ etti. Buna da çeşitli îtirâzlar oldu. İlme, gerçeğe dayanmayan bu hususlar gerçek ilim adamları tarafından devamlı reddedildi. Hattâ Darwin de göz, beyin gibi karmaşık organların nasıl meydana geldiğini anlamaktan âciz olduğunu bildirmiş, bir arkadaşına yazdığı mektupta, "Gözün teşekkülünü düşündükçe çıldıracak gibi oluyorum." demiştir.

Bütün evrim teorilerinde asıl gâye, insanın maymundan veya başka bir hayvan türünden geldiğini îzah veya isbât etmeye kalkışmak değildir. Bu teorilerde temel görüş; hayvan olsun, bitki olsun, bütün organizmaların birbirlerinden meydana geldikleri ve bunların bir kaynağa, ortak bir ataya irca edilmelerinin mümkün olduğu fikridir. Başka bir ifâdeyle, evrimciler türlerin sâbit olmadığına, eski türlerin zaman içinde değişmesiyle günümüzdeki türlerin meydana geldiğine ve bu değişimin günümüzde de devâm ettiğine inanırlar. Yeni türlerin meydana gelişinde tesâdüflerin ortaya çıkardığı âni değişimlerin (mutasyonlar) asıl rolü oynadığını iddia ederler.

Mutasyonlar, herhangi bir sebeple kromozomların genlerinde meydana gelen âni değişmelerdir. Tabiatta çok az rastlanan, tür hudutlarını aşmayan ve çoğu öldürücü olan olaylardır. Gen mutasyonları DNA kıvrımlarındaki hatâlardır. Mutasyonlar sonucunda ana ve babadan, bir veya birkaç karakter bakımından değişik yavrular doğabilir.Meselâ, gen mutasyonları yüzünden Drosophila (Sirkesineği)nın gözleri kırmızı veya beyaz olabilir. Kanatları kısa, uzun veya vazîfe görmüyor olabilir. Fakat bunlar hep organlardaki karakter değişimleridir.

Deneysel mutasyonlarla yeni organlar veya türler meydana getirilmemiştir. Aslında mutasyonların meydana gelme ihtimâli de çok azdır (milyonda bir ihtimal). Bir milyon fertten ancak birisinde

görülebilmektedir.Kaldı ki, mutasyonların çoğu zararlı ve öldürücüdür. Yeni türlerin oluşumunu, göz ve beyin gibi karmaşık yapılı organların meydana gelişini, tamâmen tesâdüflere bağlı olan ve milyonda bir ihtimalle meydana gelebilen, çoğu sakatlayıcı, kısırlaştırıcı, düşürücü ve öldürücü olan mutasyon olaylarına bağlamak mümkün değildir.

Evrim teorileri, hayâtı "tesâdüflere" ve "mücâdeleye" indirgemede aynı fikirdedirler. Bu görüşlere göre "hayat bir mücâdeledir" ve yeryüzünde bir mükemmeliyet aramak beyhûdedir. Tesâdüflerin ortaya çıkardığı değişmeler hayat çarkını çevirmektedir. Kısaca hayat, tesâdüflerin eseridir. Yâni, bir yaratıcısı, bir nizam vereni yoktur derler.

İşte bu sebepten bilhassa materyalist görüşün hâkim olduğu felsefî ekoller ve diğer ateistler (dinsizler) bu teoriye dört elle sarılmışlardır. Çünkü kendileri de kâinâtın ve hayâtın bir yaratıcısı, bir nizam vericisi olduğuna inanmamakta, mukaddes kitaplarda bildirilenleri ve peygamberlerin haber verdiklerini inkâr etmektedirler. Düşüncelerini haklı çıkarmak ve geniş insan kitlelerine yayabilmek için de çok çeşitli yollara başvurdukları bilinmektedir. Propaganda bu yolların en çok kullanılanıdır. Bunun için de her türlü basın yayın vâsıtalarından istifâde etmekde, sık sık buralarda hayâtın tesâdüfîliğini, insanın maymundan veya başka bir hayvandan geldiğini tekrarlamaktadırlar. Böylece ilmî çevrelerde reddedilerek tartışılması çoktan bırakılmış olan "evrim konusu", materyalist görüşün kontrolündeki yayın organlarında aktüel tutulmaya çalışılmaktadır. Meselâ; bir fen adamı, jeolojik tabakalar arasında bulduğu bir kemik parçasında tetkikler yaparak, hayat üzerinde kıymetli bilgiler toplamaya uğraşırken, beri taraftan, fen ilimlerini anlamayanlar radyodan veya bir broşürden bunu haber alıp, "İnsanların aslı olan maymunun kemikleri bulundu. İnsanların maymundan hâsıl olduğu hakikat hâlini aldı." şeklinde yalan haberler yayıyorlar.

Bugün paleontoloji mütehassısları (yâni ilk zamanda yaşamış canlıların iskeletlerini ve fosillerini inceleyenler), türlerin, fosillere göre, birdenbire yeryüzünde göründüklerini, aralarında geçiş formlarının bulunmadığını açıklamaktadır. Meselâ, on beş yıl evrim üzerinde araştırmalar yapan Amerikalı Prof. T. D. Gish, bir makâlesinde şöyle demektedir: "Bütün jeolojik delillerden anlaşılan şudur ki, yeryüzünde hayat birdenbire ve çok kompleks (karmaşık) yapıdaki canlılarla başlamıştır. Fosillerden elde edilen sonuçlar, Kambriyan devrindeki hayvanların kendilerinden daha aşağı yapılı organizmalardan değil, doğrudan kendi yapılarıyle yeryüzünde göründüklerini ortaya koymaktadır. Bundan başka, büyük canlı grupları arasında geçiş formu olarak dikkate alınabilecek tek bir fosil bile bulunamamıştır. Dolayısıyla mercanlar doğrudan mercan ve ahtapotlar da ahtapot olarak meydana gelmiştir." Fransız profesörü Vialleton; "Canlı vücutlarındaki teşkilâtlanma tarzlarının jeolojik devirler boyunca ağır ve tedricî bir tekâmül tâkib ettiği görülmez. Önce tek hücreli bir canlı, sonra basit hücre grupları, daha sonra da çok hücreli canlılar görülmez. Canlılar daha başlangıçtan îtibâren açık şekilde ayrılan muhtelif tiplerde yaratılmıştır." demektedir.

Evrimcilerin, sürüngenlerle kuşlar arasında geçiş formu olarak ileri sürdükleri fosillerden birisi Arkeopteriks'tir. Arkeopteriks, sürüngen benzeri özellikleri bulunan büyük bir kuştur. Kanatlarının kenarlarında pençe şeklinde kısımlar, gagasında dişler ve kuyruğunda omurga mevcuttur. Bu özelliklerden dolayı bir sürüngenden geldiği savunulmaktadır.

Halbuki günümüzde kuşların çoğundan farklı özelliklere sâhip, nâdir kuş türleri mevcuttur. Meselâ; Güney Amerika'da yaşayan ve "tepeli tavuk" olarak da bilinen Hoatzin kuşu (Opisthocomus hoatzin), gençlik devresinde kanatlarında iki pençeye sâhiptir ve küçük bir omurgayla uçmaktadır. Ayrıca, Afrika'da muzculgiller (Musophagidae) familyasından Turako kuşu (Touroco coryhaix)nun genç olanlarının da kanatlarında pençeler mevcuttur ve bu da uçmaktadır. Bu kuşlar uygun tabakalarda fosil olarak bulunsaydı, evrimciler bunları da sürüngenlerle kuşlar arasında geçiş formları olarak adlandıracaklardı.

Günümüzdeki kuşlar dişsiz olduğu gibi, eskiden yaşayıp nesilleri tükenmiş dişli kuşların varlığı da gâyet tabiîdir. Nitekim günümüzde yaşayan kurbağaların bir kısmı dişli, bir kısmı ise dişsizdir. Dişsiz sürüngenler de mevcuttur. Arkeopteriks de nesli tükenmiş dişli bir kuştur.

En son araştırmalar da, Arkeopteriks'in bir geçiş formu olmadığını ispatlamıştır. Nitekim 1972 yılında Yale Üniversitesi profesörlerinden John Ostron, Arkeopteriks'in yaşadığı Jura devrinden daha eski tabakalar arasında, zamânımızda yaşayan kuşlara benzer fosiller bulmuştur.Yayınladığı makâlede de; "Jura'dan daha yaşlı tabakalar arasında gerçek kuşların varlığının, Arkeopteriks'in bir geçiş formu olmadığını gösterdiğini" ifâde etmiştir.

Evrimcilerden Prof. Max Westenhofer, türler arasında geçiş formlarına rastlanamadığından, **Araştırma ve İlerleme** adlı eserinde âdetâ yakınarak; "Balıklar, sürüngenler, memeliler gibi büyük hayvan grupları dünyâ yüzünde birdenbire esas şekilleriyle belirivermişlerdir sanki. Bir türün diğerine dönüştüğüne dâir hiçbir yerde hiçbir işâret yoktur. Değişim ancak türlerin içinde mevcuttur."

demektedir.

Her çeşit canlının kendi türü içinde değişebildiğini, gerek paleontoloji mütehassıları ve gerekse "Yaratılış Görüşü" taraftarları da kabul etmektedir. Ancak bu değişmenin (tekâmülün) tür sınırları içinde kaldığını ve bir canlının başka türlere dönmediğini ifâde etmektedirler.Meselâ, birinci zamandaki derisi dikenliler neyse, şimdikiler de aynıdır. Derisi dikenlilerin mutasyonla omurgalı hâle döndüğü görülmemiş ve buna âit bir fosil bulunamamıştır.

Halbuki, canlıların yapısında, en basitinden, en mükemmeli olan insana doğru, düzgün bir tekâmül bulunduğunu, daha önce İbrâhim Hakkı hazretleri, **Mârifetnâme** kitabında, misaller vererek yazmış, fakat bunun, türlerin değişmesi demek olmadığını da bildirmiştir.

Müşâhedeler göstermiştir ki, çevre şartları, bâzı değişmelere ve sapmalara sebeb olsa bile, türler, kendi ana hususiyetlerini korurlar. İntibak (adaptasyon), tabiî eleme (seleksiyon), âni sıçramalar (mutasyon) gibi tâbirler ile ifâde edilen gelişmeler, dâimâ, bir türün kendi içindeki değişmelerini ifâde eder. Yoksa, bir türün, başka bir türe dönüşmesi tarzında düşünülemez. Bugüne kadar yapılan ciddî araştırmalar, bu hükmü, hep doğrulaya gelmiştir.Kesin olarak anlaşılmıştır ki, türler farklı ırklara dönüşebilir, fakat başka bir türe dönüşemezler.

Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınlarından, Y. Doç. Dr. Turan Güven ve ekibi tarafından hazırlanan ve Liselerde ders kitabı olarak okunan **Biyoloji-I** isimli kitapta yaratılışla ilgili olarak şöyle denilmektedir:

"Yaratılış görüşünde, bütün canlı çeşitleri ayrı ayrı yaratılmıştır. Bu canlılar, ilk yaratıldıkları günden beri bâzı değişmeler geçirmiş olmakla berâber, tamâmen başka türlere dönüşmemişlerdir.

Değişmeler, sâdece o türün değişme sınırları içinde kalmıştır. Bir türün populasyonu içinde görülen böyle değişmelere "varyasyon" adı verilir.

Dünyânın ilk yaratılışı, insanlar tarafından gözlenemeyen tek ve tekrarlanamaz bir olaydır.

Yaratma olayı yalanlanamaz. Çünkü, günümüzde yaratma olayı, her sâniye devâm etmektedir. İnsan, kendi varlığı üzerinde biraz düşünürse, bir yaratıcının varlığını ancak o zaman idrak edebilir.

Dînimize göre, kâinât ve kâinâttaki bütün varlıklar Allah tarafından yaratılmıştır. Bu yaratma bir anda olabileceği gibi, belli kânunlar doğrultusunda yavaş yavaş da olabilir. Meselâ toplu iğne başı büyüklüğündeki bir insan zigotundan fetüsün teşekkül etmesi ve bunun da akıl almaz şekilde düzenli farklılaşmalar geçirdikten sonra, çocuk olarak doğması, yaratma olayına güzel bir misâldir.

Özetle belirtilecek olursa, yaratılış görüşüne göre kâinâttaki bütün canlı ve cansız varlıklar "bir yaratıcı" tarafından yaratılmıştır. Yaratılış görüşünü savunan bilim adamları, kâinâtın çok ince bir düzen içinde işlediğini, bu düzenin kendiliğinden ve tasâdüfen meydana gelmeyeceğini belirtmektedirler. Gerçekten kâinatta hiçbir şey durup dururken kendiliğinden meydana gelmez. Günümüzde, biyoloji ile ilgili birçok bilim adamı, hayâtın çeşitliliğini, bir hücre içinde geçen hayat olaylarının olağanüstü intizamını ve kâinatın çok ince bir düzenle işlediğini görerek, Allah'ın varlığını idrak ettiklerini belirtmişlerdir."

En son araştırmalar ve incelemeler göstermiştir ki, bir tür, şu veya bu sebeplerle, farklı ırklara bölünebilmekte ve fakat başka bir türe dönüşememektedir. Çünkü, buna, "verâset kânunları" engeldir. "Merinos", "Kıvırcık", "Dağlıç", "Karaman" hep koyun türünün (Ovis aries) farklı ırklarıdır. Bir türe mensup fertler, öteki türden fertlerle kendiliklerinden çiftleşemezler; çiftleşseler bile döl meydana getiremezler; döl meydana getirseler bile, bu döl, yaşama gücünden mahrumdur; döller yaşasalar bile kendi aralarında üreyemezler, kısırdırlar. Türlerin vasıflarının sâbitliğini sağlayan bu mekanizmadır. Katır (Equus mulus), erkek eşekle kısrağın çiftleşmesinden meydana gelen kısır bir melezdir. Üreyip neslini devâm ettiremez.

Canlılarda paleontolojik devirlerde zamanla tekâmül görülmekte, fakat bu değişmeler her türün kendi içinde olmaktadır. Meselâ; dördüncü zamânın yeni tabakalarında "kromanyon" ismi verilen insan iskeleti bulunmuştur. Bizim iskeletimizden farklı olduğu hâlde paleontoloji mütehassısları bunlara "ilk insanlar" demiştir. Diğer taraftan, üçüncü zaman sonunda yaşayan, "antropoit" denilen ve bugünkülere benzemeyen maymun iskeletleri bulunmuştur. Antropoloji mütehassısları bunların maymun olduklarını söylüyor. Fen istismarcıları, taklitçileri, dinlere inanmayanlar yaptıkları tercümelerde kromanyon insanına ve antropoit maymununa, "insanın ceddi olan veya insanla maymun arasında geçit teşkil eden fosil" diyorlar.

Günümüzde tekâmül teorisinin değişik kültür seviyesinden insanlara anlatılmak istenmesinin asıl sebebi ideolojik olup, ilmî değildir. Bu teori materyalist felsefenin telkini için bir vâsıta olarak kullanılmaktadır.

Evrimciler, iddialarını ispat etmek için, bâzı körelmiş organların varlığından bahsederler. Onlara göre,

bu organlar kullanılmaya kullanılmaya körelmiştir, bir işe yaramaz. Örnek olarak da insanda kör barsak ve kuyruk sokumunu gösterirler.

Profesör Gish, evrimcilerin bu iddialarına şu cevâbı vermektedir: "...Kör barsak ise, bâdemciklerin yapısına giren yabancı unsurlara karşı aktif organ olarak iş görür. Kuyruk sokumu kemiği, kuyruğun kullanılmayan izi değil, aksine kalça kemerinin bâzı kasları (Pelvis kasları) için mühim bir tutunma noktasıdır. Ayrıca rahat oturmayı temin eder. Bu kısım olmaksızın rahat oturmak mümkün değildir." Tavşanlarda da kör barsak ve apandisit, selüloz sindirici mikroorganizmaların barınma ve üreme organıdır.

Her canlı bireyin hücrelerinde, türüne mahsus sayıda kromozom bulunur. Kromozomların şekli, büyüklüğü ve sayısı her tür için sâbittir. Meselâ; Bezelyede hücre başına 14 kromozom, Patateste 48, Bal arısında 32, İnsanda 46 kromozom mevcuttur. Bu sayı, diploit adını alır ve 2n ile gösterilir. İnsan için 2n=46'dır.

Türlerde kromozom sayısını sâbit tutmak için cinsiyet hücreleri olgunlaşmadan önce mayoz bölünme geçirerek diploit sayısını yarıya (n) indirger. Mayoz, yalnız eşey hücrelerinde görülür. Döllenme sonucu hâsıl olan zigot, dişiden "n" ve erkekten "n" kromozomu alarak "2n" sayısına ulaşmış olur. Böylece türlerin sâbit kromozom sayısı korunmuş olur.

Evrimcilerin iddia ettiği gibi, canlılar basitten mükemmele doğru birbirinden türemiş olsaydı, kromozom sayılarında da evrim sıralamasına uygun olarak bir düzen bulunması gerekirdi. Başka bir ifâdeyle; eğer türler, tek hücrelilerden çok hücrelilere, omurgasızların omurgalılara gelişmesi netîcesinde meydana gelseydi, kromozom sayılarında da düzenli bir artış beklenirdi.

Halbuki, canlılarda sınıflandırma basitten mükemmele doğru olduğu hâlde, buna uygun olarak kromozom sayılarında düzenli çıkış veya inişe rastlanmamaktadır. Meselâ; yuvarlak solucanlardan Ascariste 2, bir hücrelilerden Radiolariada 800, Salyangozda 24, Emyste (Bataklık kaplumbağası) 50, Serçede 60, Fârede 44, İnsanda 46, Böceklerden Lyandrada 380, Sivrisinekte 6 kromozom bulunmaktadır.Türlerdeki bu kromozom sayılarının düzensizliği, evrim nazariyesini reddetmektedir. Kromozom sayılarını, evrimin ispat malzemesi olarak ileri süren evrimciler, tam bir yenilgiyle karşılaşırlar.

Kromozom sayısının yüksek veya düşük oluşu, organizmanın gelişmiş veya ilkel oluşuna bağlı değildir. Bâzı canlı türlerinin kromozom sayıları aynıdır.Meselâ; insanın, kurt bağrı bitkisinin ve bir çeşit tropikal balığın kromozom sayıları 46'dır. Bu türlerin kromozom sayılarının aynı oluşu, birbirinden türediklerini veya yakın akraba olduklarını göstermez. Çünkü, kromozom sayıları aynı olmasına rağmen, taşıdıkları genler ve genleri meydana getiren DNA'ların şifreleri farklıdır. Her canlı türünün organizasyon ve karakter programı genlerde kotlanmıştır.Hayat programı türlerde farklıdır. Hatta bu programlanma, tür içindeki bireylerde bile, mayoz bölünmede krossing-over esnâsındaki gen alış verişiyle çeşitlenir. Üreme hücrelerinin mayoza uğrayarak, kromozom sayılarını yarıya indirgemesi esnâsında, homolog kromozomların birbirine sarılarak aralarında gen değişimi yapmalarına "krossing-over" denir. Krossing-over olayı ile, aynı türün fertleri arasında farklı özellikler ortaya çıkar. Krossing-over sâyesinde aynı ana babanın birbirine benzemeyen çocukları olur. Üreme hücrelerinde mayoz esnâsında krossing-over olmasaydı, türlerde yavrular, tek yumurta ikizleri gibi birbirinin tıpatıp benzeri olurdu. Mayoz, türlerde kromozom sayısını sâbit tuttuğu gibi, tabiatta çeşitliliği de sağlar.

Semâvî kitaplara göre, insan müstakil yaratılmıştır ve bütün târih boyunca, hep kendi türü içinde kalarak gelişmiştir.

Evet, insanın kendi türünün aslî özelliklerini kaybetmeksizin önemli istihâleler geçirmesi mümkündür. Nitekim, insanoğlu "döl yatağında" tek hücreli bir canlı olmakla başlayıp, doğumuna kadar, çok değişik istihâleler geçirmektedir. (İstihâle; bir hâlden başka hâle geçiş, başkalaşma, metamorfoz demektir.) Biyologlar insanın "döl yatağındaki" bu gelişimine, "ontogenez tekâmül" diyorlar. Yine biyologlar "ana rahmindeki" bu gelişme ve büyüme vetiresini (sürecini) safhalara ayırarak incelemişlerdir. Onlar, döllenmeden iki haftalık oluncaya kadar geçen devreye "germinal devre", iki haftalıktan iki aylığa kadar olan devreye "embriyal devre" ve iki aylıktan doğuma kadar olan devreye de "fetal devre" adını verirler. Biyologlar, "germinal devre"yi de morula, blastula ve gastrula adını verdikleri üç safhaya ayırırlar ki, bütün bu tasnifler, yüce ve mukaddes kitabımız **Kur'ân-ı kerîm**in verdiği haberlere uygundur. Yüce dînimiz İslâma göre de insan "dölyataklarında kılıktan kılığa girer" ve orada çeşitli safhalardan geçerek gelişir. Bu hâli, El-Hac sûresinin 5. âyeti ve Âl-i İmrân sûresinin 6. âyetleri bildirmektedir.

Şimdi, "evrimciler" soruyorlar; insanın "dölyataklarında" geçirdiği bu mâcerâ, sakın, insan türünün geçirdiği mâcerânın bir özeti olmasın? Yâni, insan, "ana rahminde" kılıktan kılığa girerek gelişmektedir, acabâ, insan türü de böyle mi gelişti?

Darwinistler, bir türün gelişim istihâlelerini, sanki türden türe geçiliyormuş gibi, bir açık gözlülük ile

saptırmak istemişlerdir. Oysa, insan, dölyataklarında, hangi kılığa girerse girsin, daimâ, insan olarak kalmış, insanın genetik özelliklerini ifâde etmiştir. Oysa Darwinistlere göre, insanın dölyataklarındaki mâcerâsı; "döllenmiş bir yumurta hücresinin, önce çok hücreliye, oradan omurgasızlara, oradan balığa, oradan amfibyaya, reptilyaya, nihâyet iptidâî memelilere (meselâ kanguruya), sonra maymuna ve iptidâî insana dönüşerek geliştiğini" ifâde etmektedir.

Her canlı türünün gelişme modeli farklıdır. İnsanın "dölyatağındaki mâcerâsını" incelediğimizde görüyoruz ki, insan, gelişiminin her safhasında, genetik yapı olarak dâimâ insandır. Bu durum diğer canlılar için de geçerlidir. Her canlı, gelişimin her safhasında kendi türünü ifâde eder. Meselâ, maymun kendi türünün özellikleri içinde, doğum öncesi ve sonrası safhalardan geçerken, insan, ondan farklı olarak kendi türünün gelişim modelini yaşar. Bu gelişim modellerinin birbiriyle alâkası yoktur. Sâdece, dış ve kaba benzerliklere bakarak, türleri birbirine ircâ etmek (döndürmek, katmak) insanı komik duruma düşürebilir. İlim için en büyük tehlike, "kaba kıyaslamalar"dır.

Değişik ırklara ve renklere ayrılmalarına rağmen, bütün insanlar, aynı genetik yapıya sâhiptirler ve aynı "gelişim devreleri"nden geçerek olgunlaşırlar. Farklı ırklar, kendi aralarında evlenerek üreyebilmektedirler. Evet, hiç şüphe yoktur ki bütün insan ırkları, bir tek türü ifâde ederler. Yâni, bütün insanlar, Âdemoğullarıdır.

Irkların nasıl teşekkül ettiği konusu, ayrı bir araştırma sâhasıdır ve bu konuda önemli yayınlar da yapılmaktadır. Irkların teşekkülü, ister İbn-i Hâldun ve Lamarck gibi düşünerek "coğrafî ve kozmik etkiler" ile, ister Darwin ve taraftarları gibi "tabiî eleme" (seleksiyon) ile yahut "mutasyon"larla açıklansın, ırklar dâimâ bir türü ifâde ederler. Bu husûsu, bütün canlı tabiatta müşâhede etmek mümkündür. Aynı tür bitki ve hayvanlar arasında da değişik renk ve biçimlere, yâni ırklara rastlamak, her zaman mümkündür. Bu sebepten, insanlar arasındaki renk, iskelet ve kafatası biçimlerinin farklılıklarından hareketle, ırkları, sanki ayrı türlermiş gibi görmeye ve göstermeye çalışmak çok yanlıştır. Çünkü, bu tip iddiâlar, her şeyden önce, modern biyolojinin verileri (gerçekleri) ile ve "verâset kânunları" ile çelişmektedir.

Evrimciler etiketlerine sığınarak ilimde sahtekârlık yapmaktan da sıkılmamışlardır. 1912 yılında Londra Tabiat Târihi Müze Müdürü Arthur Woodward ile tıp doktoru Charles Dawson tarafından, İngiltere'nin Sukses şehrinde, Piltdown yakınındaki bir çukurda bir fosil bulundu. Sonradan "Piltdown adamı" adı verilen bu fosil, maymun-insan arası kabul edilen fosiller içinde en güvenilir olarak şöhret buldu. Çünkü kafatası, çene kemikleri ve dişleri tamdı. Bu yaratığın kafatası ve dişleri insanınkine, çene kemikleri ise maymunun çene kemiğine benziyordu. 40 yıl bu fosile dayanılarak, insanın maymundan nasıl evrimleştiğine dâir makâleler ve kitaplar yazıldı. İlk insanın topraktan yaratılmadığı savunuldu. Mukaddes kitaplarla alay edildi.

Bu fosilin şüpheli bâzı taraflarının bulunduğunu, bu bakımdan yeniden tedkikten geçmesini isteyen bilim adamlarına önceleri müsâde edilmedi. Fakat son senelerde (1953'te) bir Alman heyeti bu fosil üzerinde yeni bir çalışma yapmaya muvaffak oldu. Kemik parçalarını Flor, Azot ve X ışınları testlerine tâbi tuttu. Çalışma sonunda bu heyetin yaptığı açıklama ilim çevrelerinde büyük şaşkınlığa ve hayrete sebeb oldu. Sonuç, ilim adına yüz kızartıcı bir skandaldı. Hâdise şu idi: Ch. Dawson, insan kafatasını alıp, bunu 10 yaşında bir orangutan maymununun çene kemiğine yerleştirmişti. Çene kemiğine insana âit dişleri yerleştirmek için de, çene kemiğinin bâzı yerlerini eğelemiş ve bu kemiklere eskiye âit olduğu görüntüsünü verebilmek için de, potasyum bikromat ile yer yer lekelemişti. Tabiî, bunu önce toprağa gömüp daha sonra çıkararak merâsimle takdim etmişti. Bu sahtekârlık ortaya çıktığında ise Ch. Dawson çoktan ölmüştü. Olay, târihe "Piltdown Sahtekârlığı" olarak geçti. Sahtekârlığı çıkaran ekipten Le Gros Clark, 40 yıl bu sahtekârlığın fark edilememesini haklı olarak şöyle sormaktaydı: "Dişler üzerinde yıpranma intibâını vermek için sun'î olarak oynanmış olduğu o kadar âşikâr ki, nasıl olur da şimdiye kadar bu izler dikkatten kaçmış olabilir?"

İnsanın maymundan geldiğini ispat için ileri sürülen delillerden birisi de "Nebraska adamı" olarak adlandırılan varlığa âit bir tek azı dişidir. 1922'de Nebraska'da Pliosen devrine âit bir tek azı dişi bulundu. Evrimciler, bu dişin tahmînen bir milyon yıl önce yaşamış bir insana âit olduğunu îlân ettiler. Bir tek azı dişinden ilhâm alarak Nebraska adamının eşi ile berâber gazetelerde hayâlî resimleri çizildi. Amerika ve İngiltere basınında bunun için günlerce makâleler yazıldı. Sonra yapılan tedkikler o dişin bir çeşit domuza âit olduğunu ortaya koydu(!).

1921 yılında Dr. Davidson Black, Çin'in Pekin şehrinden 40 km uzağındaki bir çukurda iki azı dişi buldu. Daha fazla bir delile gerek duymadan, sırf bunlara dayanarak insan benzeri bir varlığın Çin'de yaşamış olduğunu açıkladı. Bu varlığı da Pekin Adamı (Sinantropus pekinensis) adını verdi.

Kazı ile görevli Dr. W. C. Pee, 1927'de bir azı dişi daha ve 1928'de de kafatası parçaları ile iki alt çene kemiği buldu. Davidson Black, bu fosillerin de Pekin adamına âit olduğunu îlân etti. Evrime delil olarak

ileri sürülen bu materyaller, iki diş hariç 1941-1945 yılları arasında kayboldu (!).

O'Connel'a göre; "Pekin adamının insana yakın bir varlık olarak tarif edilmesi tam bir hîlekârlıktır. Evrim düşüncesiyle Pekin adamı için yapılan modeller, eldeki fosillere uymamaktadır. Bu hakikati gizlemek için Pekin adamına âit fosiller ortadan kaldırılmıştır." Prof Gish; "Pekin adamı için yapılan tarafgirlik ve hîlekârlık, bir domuz dişine dayanılarak Nebraska adamı için de yapılmıştır. Pildown adamı da ayrı bir sahtekârlıktır." demektedir.

Java adamı olarak ileri sürülen varlık da; yarım kafatası, uyluk kemiği, iki büyük ve bir küçük azı dişinden ibârettir. Bu parçalar, Doğu Hind Adalarında birbirinden uzak mesâfelerde ve 1891-1898 yılları arasında bulundu.

Fosiller üzerindeki araştırmalarıyla dünyâca ünlü Koenigswald, Vallois gibi bilim adamları; "Java adamı denilen varlık, hakikatte bir maymundur. Maymun kafatası ile insan uyluğu birleştirilmiş, adına Java adamı denilmiştir." demektedirler. Bu hususta en önemli açıklama ise Dubois'in îtirafıdır. Bu fosilleri bulan ve Java adamı adını veren Mr. Dubois, ölmeden önce gerçeği îtiraf etmiştir: "Java adamı olarak ileri sürdüğüm varlık, gerçekte bir gibbon maymunudur." demiştir. Fakat iş işten geçmiş, Java adamı evrimciler arasında müstesnâ yerini almıştır.

Önceleri ateşli bir evrim taraftarı olan Douglas Dewar insanın atası olarak yayınlanan resimlerle ilgili olarak, **İnsan Özel Yaratık** adlı kitabında; "İnsanın farazî cetlerinin bir dişe, kafatası parçasına veya bir çene kemiğine dayanarak uydurma resimlerinin çizilerek toplumun kandırılması bir skandaldır. Toplum bu resimlerin hayal mahsulü olduğunu bilmemektedir." demektedir.

Biyologlar, insan ile hayvanlar arasındaki farkı, yalnız madde bakımından inceliyor. Halbuki insanla hayvan arasındaki en büyük fark, insanın rûhudur (Bkz. Rûh). İnsanlarda "İnsânî rûh" vardır. İnsanın en şerefli mahluk olması bu rûhtan gelmektedir. Kur'ân-ı kerîm, bu rûhun ilk olarak Âdem aleyhisselâma verildiğini bildirmektedir. Hayvanlarda bu rûh yoktur. Maddecilerin, felsefecilerin bu rûhtan haberleri olmadığı için, insanı maymuna yakın sanabilirler. İlk insanların şekli, yapısı maymuna benzese de insan insandır. Çünkü rûhu vardır.Maymun ise hayvandır. Çünkü bu rûhtan ve rûhun hâsıl ettiği üstünlüklerden mahrûmdur. Rûhun kuvvetleri vardır. Bu kuvvetler bitki ve hayvanların kuvvetleri gibi değildir.

Görülüyor ki insan ile hayvan tamâmen birbirinden ayrıdır. Aralarında hiçbir zaman bir geçiş olamaz, birbirine dönemez. Hayvanlar içinde insana en yakın hayvanın maymun olduğu, asırlar önce İslâm âlimlerinin kitaplarında meselâ **İbn-i Haldun Târihi** mukaddimesinde ve **Mârifetnâme**'nin 28. sayfasında yazılıdır. Hayvanlar, derece derece birbirlerinden üstündür.Meselâ, en aşağısı süngerlerdir. En üstünleri ise, at, maymun ve papağandır. Hayvanların üstünlük sırasını İslâm âlimlerinden Ali bin Emrullah, Darwin'den çok önce yazmıştır. Darwin 1809'da doğup, 1882 yılında ölmüştür. Ali bin Emrullah ise 1507'de doğmuş, 1570'te vefât etmiştir. Darwin, İslâm âlimlerinin kitaplarından bu gerçeği öğrenerek; "Hayvanların yaratılışlarında, bir tekâmül, bir üstünlük sırası vardır." demiştir. Fakat sonradan materyalistler tarafından Darwin'in bu görüşleri istismar edilmiştir. Sözleri değiştirilerek "Hayvanlar, birbirine döner. Yüksele yüksele insan olur." şeklinde gençliğin önüne sergilenmiştir. Bu fikirlerine de "Darwin Teoirisi" adını vermişlerdir. Ayrıca **Kur'ân-ı kerîm**de isyân eden bâzı kimselerin cezâ olarak maymuna çevrildiği bildirilmektedir. Ancak; bunlar için **Behcet-ül-Fetâvâ**'da diyor ki: "Maymunlar, eski insanlardan maymuna çevrilenlerin soyundan değildir.Maymunların insan soyundan olduğunu söylemek yanlıştır. Çünkü insandan çevrilenler üç günden çok yaşamadı, yok edildiler." denilmektedir. Esâsen Darwin bile insanların maymundan türediğini söylememiştir. Söylese bile ilmî hiçbir değeri olmaz. İlk insan, topraktan yaratılan Âdem aleyhisselâmdır. Maymun ve diğer canlıları da yaratan Allahü teâlâdır. Bir İtalyan profesörü de; "İnsanlar maymundan değil ayıdan türemiştir." diyerek şöyle bir iddiâda bulunmuştur: "İnsanların maymundan değil, ayıdan geldiğine dâir üç delîlim vardır:

1. Ayı yavrusunu döverken insan gibi tokatlar, maymun ise ısırır.

2. Ayı dişisi ile yavrularından ayrı bir yerde yatar.Halbuki maymunlar hep berâber yatarlar.

3. Oyuncakçı dükkanına giden bebekler, ayı oyuncaklarını tercih ederler. Bu delîller ceddimizin ayıdan geldiğini göstermektedir." diyor.

İtalyan profesörünün nazariyesinin, ceddinin maymundan geldiğini söyeleyenlerinki gibi asılsız olduğu meydandadır. İlmî hiçbir değeri yoktur. İslâmiyet, insanın toprak maddelerinden yaratıldığını bildirmektedir. Bu husus, yüce ve mukaddes kitâbımız **Kur'ân-ı kerîm**de meâlen şöyle açıklanır: **"And olsun, biz, insanı salsaldan** (kuru ve pişmiş çamurdan) **sûretlenmiş bir balçıktan yaratmışızdır."** (El-Hicr sûresi: 26). Bu "balçık", hayâtın bütün sırlarını ihtivâ eden ve husûsî bir sûrette terkib edilmiş bir hârika ve hülâsadır. Nitekim yüce ve mukaddes kitâbımız **Kur'ân-ı kerîm**de meâlen şöyle buyurulur: **"And olsun, biz insanı, balçıktan bir hülâsadan yaratmışızdır."** (El-Mü'minûn sûresi: 12)

İlk yaratılan insan, “bir tek can” hâlinde tomurcuklandı, sonra, henüz esrârını çözemediğimiz bir biçimde “iki cinse” ayrıldı. Böylece, hazret-i Âdem ile hazret-i Havvâ, yanyana gelişerek “insan türünün nüvesi” oldular. Nitekim bugün dahi, “erkek”, kendi bünyesinde X ve Y faktörlerini (kromozomlarını) birlikte taşımaktadır. Yâni, hazret-i Âdem’in oğulları, tıpkı ataları gibi, yine her “iki cinse” kaynaklık etmektedirler. Bu husus, yüce ve mukaddes kitâbımız **Kur’ân-ı kerîm**de meâlen şöyle açıklanmaktadır: **“Ey insanlar! Sizi, bir tek canlıdan yaratan, ondan, yine zevcesini vücuda getiren ve ikisinden de birçok erkekler ve kadınlar türeten Rabbiniz’den çekinin.”** (En-Nisâ sûresi: 1)

Hadîs-i şerîfte ise: **“İnsanlar hazret-i Âdem’in çocuklarıdır. Hazret-i Âdem ise topraktan yaratıldı.”** buyrulmaktadır.

Hıristiyanlar ve Yahûdîler de, insanların Âdem aleyhisselâmdan geldiklerine inanırlar. Maymun veya ayıdan geldiğini söyleyenler ise hiçbir dîne uymayan ateistler olmuştur.

Darwinizm’in ilmî bir teoriden çok “metafizik bir teori” olduğu ilim dünyâsınca kabul edilmiştir. Eski ABD başkanlarından Reagan bile; “Eğer bu teori okullarda okutulacaksa, İncil’in yaratılışa dâir bahsi de berâber okutulmalıdır.” demiştir. Yine eski başkanlardan Carter de; “Benim inancım, yaratılıştaki hâkimiyet Allah’a âittir.” demiştir.

İçlerinde Nobel ödülü almış profesörlerin de bulunduğu 200 bilim adamı, Darwinizmin hiçbir bilimsel temele dayanmadığını, hayâtın oluşması biçimini kesinlikle îzah etmediğini ve hayâtın bir tesâdüf eseri oluşmadığını belirttiler. Fransa’da 13-19 Ekim 1991 târihleri arasında Paris’in 170 kilometre güneybatısındaki târihi Blois Şatosunda düzenlenen **“Hayâtın Başlangıcı”** konulu ilmî sempozyumda bir araya geldiler. Bu ilim adamları arasında Stanley Miller, Nobel Kimya ödülü sahibi Manfred Elgen, NobelTıp ödülü sahibi Christian de Duve ve Nobel Fizik ödülü sahibi Pakistanlı alim Abdüsselam da hazır bulundu.

Toplantıya katılan İtalya’nın Prouse Üniversitesi genetik profesörlerinden Guiseppe Sermonti, Darwinizm’in bir hatâ olmaktan çok ahlâk kurallarını çiğneyen bir canavar olduğunu belirterek genetikteki gelişmelerin Darwin teorisiyle taban tabana zıt olduğunu belirtti. İtalyan Sienne Üniversitesi Profesörlerinden Roberto Fondi; “Bilinen en eski kayaçlar 4 milyar yaşındadır. İlk canlılar, bakteriler ve su yosunlarının ortaya çıkmaları 3.5 milyar sene önce olduğuna göre aradaki kısa sürede ilk canlının oluşmasının mümkün bulunmadığını bu da kâinâtın bir yaratıcısının bulunduğunu bize gösterir.” dedi. Prof. Fondi; “Kanada’da yapılan kazılarda 3 milyar sene önce tek hücrelilerin birarada bulunması Darwin nazariyesinin çürüklüğünü bize gösterdi.” şeklinde konuştu.

Toplantıya katılan Amerikan Harward Üniversitesi Matematik Profesörü Schutzenberger de; “Dünyânın ve daha geniş ölçüde kâinâtın ve insanların doğuşunu tesâdüflere bağlamanın imkânı yoktur. Her şey belirli bir uyum içinde meydana getirilmiştir.” dedi. Schutzenberger; “Yapılan deney ve incelemeler hiçbir olayın tesâdüfî olmadığını her şeyin ilâhî irâde dâhilinde gerçekleştiğini gösteriyor.” şeklinde görüşlerini özetledi.

İngiliz ilim birliğinin 1980 senesinde Salford’da düzenlediği toplantıda Swansea Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. John Durant; “Darwin’in insanın menşei ile ilgili görüşleri, modern bir efsâne olup çıktı. Bu efsâne ilmî ve içtimâî gelişmemize zarardan başka bir şey vermedi.Tekâmül masalları, ilmî araştırmalar üzerinde tahrib edici tesir yaptı. Tahrifâta, lüzumsuz münâkaşalara ve ilmin büyük ölçüde suistimallerine yol açtı. Şimdi Darwin’in teorisi dikiş yerlerinden patlamış, geriye perişan ve bozuk bir düşünce yığını bırakmıştır.” dedi. Prof. Durant’ın vatandaşı hakkında söylediği bu sözler, Darwincilere ilim adına verilen en enteresan cevaplardan biridir.

DAUDET, Alphonse;

Fransız yazarı. 1840 yılında Fransa’nın güney bölgesinde yer alan Nimes’te doğdu. Oldukça başıboş ve sefâlet içinde geçen renkli gençlik yıllarından sonra hayâtını kazanmak endişesi içinde gezdi. Alais Kollejinde yardımcı öğretmen oldu. Kardeşi Ernest Daudet’in yardımını gördü. Paris’e gitti.

1868 yılında Le Petit Chose=**Küçük Şey** adlı ve hayâtının ilk zamanlarını anlatan eseriyle romancılık sâhasına girdi. Bir kısım yazılarının yanında Lettres de mon Moulin=**Değirmenimden Mektuplar** (1869), Contes du Lundi=**Pazartesi Konuşmaları** (1873) adlı eserleriyle bir hikâyeci olarak tanınır. Fakat onun gerçek bir romancı olduğunu belirtmek gerekir. Hikâyelerinde letâfet ve zarâfeti ön plâna alan Daudet, **Tartarin de Tarascon** (1872) adlı romanında popüler yönden dikkat çekmiş bir kahramanı ortaya koymuştur. Bu eserini Fromont Jeune et Risler aine= **Genç Froman ve BüyükRisler** (1874), **Jack** (1876), **Le Nabab** (1877), L’Evangeliste=**İncil Yazarı** (1883) adlı romanları takib etmiş ve Daudet bu eserlerinde romanının son şeklini bulmuştur. Sapho =**Safo** (1884) adlı romanı eserlerinin en iyisi kabul edilmektedir.

Yazarın bu eserlerine Les Rois en Exile=**Sürgündeki Krallar** (1877), **Numa Roubestan** (1881), Tartarin sur Les Alpes=**Tartarin Alplerde** (1885),İmmortel=**Ölümsüz** (1888), Port-Tarascon=**Taraskon Limanı** (1890), La Petite Paroisse=**Küçük Cemâat** (1895), Suotien de Famille= **Evin Direği** (1898) adlı eserlerini de ilâve etmek gerekir. Ayrıca Souvenirs d'un Homme de Lettre=**Bir Edebiyatçının Hâtıraları** (1888) ve Trente ans de Paris=**Paris'te 30 Yıl** adlı iki ciltlik hâtıra eseri vardır. Oyunlarının en güzeli olan Arlesienne=**Şehirli Kızı** (1872) yılında yazmıştır.

Kuruluşundan îtibâren Concurt Akademisine üye oldu. Eserleri natüralist ekole girerse de tam mânâsıyla natüralist değildir. Kitaplarının hayâtı tanıtan vesîkalar olmasını istemesi bir başka özelliğidir.

Emile Zola ile aynı yaşta olan Daudet, 1870 yılından sonra doğacak olan natüralist cereyânın içinde kısmen yer alır. Bilindiği gibi bu cereyânın asıl temsilcileri Emile Zola (1840-1902) ile Mapussant (1850-1903)dır. Daudet, Edmond de Goncourt gibi geçmişi zengin bir yazardır. Bundan dolayı Zola'nın tilmizliğini kabul ederek natüralizme tamıtamına bağlı kalamazdı. Bu sebepten Zola ile araları açılan Daudet'in natüralizmi nazariyâtta kalmıştır. Bu yönü ile Zola onun eserlerinin fantaisistes (fantezist) olduğunu söylemiştir. Zâten felsefe îtibâriyle Darwin'in evolution (gelişme) ve heredite (irsiyet) hakkındaki nazariyesine sıkı sıkıya bağlı olan Zola'nın felsefesine Daudet'in bağlı kalmasına imkân yoktu. Zirâ Daudet daha başlangıçta hassas ve şâir ruhlu bir yazar olarak ortaya çıkmıştır. Gerek romanları gerekse hikâyelerinde yer alan sahneler, derin ve ince duyguların çocukluk hâtıralarıyla beslenmiş şeklidir. Hayattan alınmış notlar, portreler, hakîkatle hayâl, duygu ile müşâhede, hâsılı her şey onun eserlerinde güzel ve açık bir üslûpla imtizâc hâlindedir. Eserlerinin romantizme, natüralizme ve realizme açık olduğunu ve bunlar arasında gidip geldiğini söylemek de mümkündür. Belki de eserlerindeki çekicilik sırrı buradadır. Onun asabî, heyecânlı sanatı derin olmaktan ziyâde latiftir.

Daudet, 1897 yılında Paris'te öldü. Öldüğü yıllarda natüralist mektep de can çekişiyordu. Yukarıda da belirtildiği gibi Edmond be Goncourt'la birlikte bu ekol içinde tam mânâsıyla yer almamıştı.

DÂVÂ;

Alm. *Gerichtliche Klage (f), Prozess (m),* **Fr.** *Proces (m), demande (f),* **İng.** *Suit; claim.* Bir hakkın, devlet kanalıyla devletin organları olan mahkemeler vasıtasıyla kullanılması. Dâvâ; aslî (başlıbaşına bir iddia olup, başka bir dâvâyla ilgisi bulunmayan) ve fer'î (asıl dâvânın teferrûatından olarak, diğer bir şey hakkında hüküm verilmesinin istenilmesi) olur. İhtilaflı ve ihtilafsız veya cezâ dâvâsı, hukuk dâvâsı, idârî dâvâ, amme (kamu) davası, şahsî dâvâ olarak da târif edilir.

Hukuk dâvâları: Edim dâvâları, tesbit dâvâları, yenilik doğuran olmak üzere üçe ayrılır: Hak sâhibinin, bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını, yâni bir ediminin yerine getirilmesini istediği dâvâlara "edim" dâvâları denir.Mahkemelerdeki dâvâların çoğu bu çeşittir. Alacak dâvâları, tazminât dâvâları gibi. Bir hukûkî bağın var olup olmadığının tesbit edildiği dâvâlara "tesbit dâvâları" denir. Evlilik dışı çocukların neseplerinin tesbiti gibi.

Mahkeme gününe kadar var olmayan veyahut hâkimin kararı olmadan var olmayacak olan hukûkî sonuçları meydana getiren dâvâlara "yenilik doğuran dâvâlar" denir. Boşanma davaları gibi.

Dâvâ edene dâvâcı, dâvâ edilene de dâvâlı denir. Dâvâ konusu olan husûsa "dâvâ olan şey" denir.

DAVENPORT, John;

şark ilimleri ile uğraşan İngiliz bilim adamı. On dokuzuncu asrın sonunda yaşamış olan Lord John Davenport **Hazret-i Muhammed ve Kur'ân-ı Kerîm** adındaki İngilizce kitabı ile meşhurdur. Bu kitab önce Londra'da, sonra birkaç kere de Hindistan'da basılmış, 1928'de Türkçesi yayınlanmıştır. Kitapta şöyle demektedir:

Ahlâk üzerinde son derece titizliğidir ki, Müslümanlığın az zamanda süratle yayılmasına sebeb olmuştur.Müslümanlar muharebede kılınca boyun eğen yabancı din adamlarını, dâimâ afla karşılamışlardır. Juryo diyor ki: "Müslümanların Hıristiyanlığa karşı davranışı, papalığın ve kralların müminlere uygun gördüğü muâmele ile aslâ kıyas edilemez. Meselâ 1572 yılı Ağustosun 24. günü, yâni Saint Bartelemi yortu günü, Dokuzuncu Şarl ve Kraliçe Katerina'nın emriyle Paris civârında 60.000 Protestan öldürüldü. Böylece nice işkencelerle dökülen Hıristiyan kanları, Müslümanların harp meydanlarında döktükleri Hıristiyan kanlarından kat kat daha fazladır. Bunun içindir ki, birçok aldanmış insanı İslâmiyetin zâlim bir din olduğu zannından kurtarmak lâzımdır. Böyle yanlış sözlerin hiçbir vesîkası yoktur. Papalığın vahşet ve yamyamlık derecesine varan işkenceleri yanında, müslümanların, gayr-i müslimlere karşı davranışları, ağzı süt kokan bir çocuğunki kadar yumuşak olmuştur"

John Davenport'un bu kitabı misyonerler tarafından piyasadan toplanıp kaybedilmek istenmiştir.

DÂVÛD ALEYHİSSELÂM;

İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerden. Hem peygamber, hem sultân yâni hükümdârdı. Soy bakımından Yâkûb aleyhisselâmın Yehûda adlı oğluna dayanır. Süleymân aleyhisselâmın babasıdır. Kudüs'te doğdu. Orada yaşadı ve orada vefât etti. Kendisine İbrânî dilinde **Zebûr** kitâbı verildi. Sesi çok güzel ve tesirliydi. İsmi **Kur'ân-ı kerîm**de on altı yerde geçmektedir.

Allahü teâlâ, Mûsâ aleyhisselâmdan sonra, İsrâiloğullarına birçok peygamberler gönderdi. Bu peygamberler insanları **Tevrât'**ın hükümleriyle amel etmeye dâvet ettiler. Fakat zaman geçtikçe azgınlaşan İsrâiloğulları, **Tevrât'**ın hükümlerini değiştirdiler, peygamberlerini dinlemediler, ahlâkları tamâmen bozuldu. Allahü teâlâ Amâlika kavmi hükümdârı Câlût'u karşılarına belâ gönderdi. Câlût, İsrâiloğullarını vatanlarından sürüp çıkardı. Daha sonra, Tâlût isimli bir hükümdâr gelerek memleket işlerini ve orduyu düzene koydu. Câlût'un üzerine yürüdü. Tâlût'un ordusunda bulunan Dâvûd aleyhisselâm, Câlût'u öldürdü. Tâlût'un ölümünden sonra, Dâvûd aleyhisselâm İsrâiloğullarının hükümdârı oldu. Bir müddet sonra Allahü teâlâ kendisine peygamberlik vazîfesi ve **Zebûr** adlı kitabı verdi. İnsanları Allahü teâlânın dînine dâvet etti ve adâletle hükmetti. Filistin, Sûriye ve Arap Yarımadasının birkısmını fethederek memleketi genişletti. Kudüs'ü başkent yaptı. Ayrıca Amman, Haleb, Nusaybin ve Ermenistan'ı da fethetti.

Mescid-i Aksâ adıyla Kur'ân-ı kerîmde bildirilen büyük bir mescidin inşâsını başlattı. Mescidin yapılıp bitirilmesi işini oğlu Süleymân aleyhisselâma vasiyet ederek, yüz yaşında vefât etti. Kabrinin Kudüs sûru dışında olduğu rivâyet edilir.

Dâvûd aleyhisselâmın çok güzel ve tesirli sesi vardı. Kendisine İbrânî dilinde **Zebûr** kitabı geldi. Bu kitap, manzum şeklinde olup, eski manzum kitapların en meşhurudur. **Zebûr,** meşhur dört ilâhî kitaptan biri olup, **Tevrât'**tan sonra gönderilmiştir. Vâz ve nasîhat şeklinde olup, **Tevrât'**ı kuvvetlendirdi. Onu açıklayıp onunla amel etmeye çağırdığından,**Tevrât'**ın hükümlerini yürürlükten kaldırmadı. Dâvûd aleyhisselâm, hazret-i Mûsâ'nın getirdiği dîni kuvvetlendirdiğinden resûl olmayıp, Benî İsrâil'e gönderilen nebîlerden biridir.

Dâvûd aleyhisselâm çok ağlar, çok ibâdet ederdi. Gündüzü oruçla, geceyi namaz kılarak ibâdetle geçirirdi. Gecenin ancak üçte bir kısmında uyurdu. Bir gün oruç tutar, öbür gün tutmazdı.

Allahü teâlâ mûcize olarak dağları, taşları, kuşları onun emrine vermişti. Yanık sesiyle **Zebûr'**u okumaya başlayınca, kuşlar havadan ağaçlara iner, hep birlikte, okunan **Zebûr'**u tekrar ederlerdi.

Allahü teâlâ Dâvûd aleyhisselâma demiri ateşe sokmadan ve dövmeden istediği şekli verebilme mûcizesi vermişti. Demirden zırh yapar, elinin emeğiyle geçinir, devlet hazînesinden bir şey almazdı. Yırtıcı hayvanlar, hazret-i Dâvûd'un huzûruna gelip, ona tam bir bağlılıkla hizmet ederlerdi.

Kur'ân-ı kerîmde Bakara, Nisâ, Mâide, En'âm, İsrâ, Enbiyâ ve Sâd sûrelerinin birçok âyet-i kerîmelerinde Dâvûd aleyhisselâmdan bahsedilmektedir.

DÂVÛD EFENDİ;

on beşinci yüzyılda Bursa'da yetişmiş olan evliyâdan. Büyük velî Emîr Sultan hazretlerinin dördüncü halîfesidir. Doğum târihi bilinmemektedir. 1499 (H. 904) senesinde Bursa'da vefât etti.

Önceleri Bursa'daki Muhammed Han medresesinde ilim tahsiliyle meşgûlken, Emir Sultan hazretlerinin halîfelerinden Lütfullah Efendinin üstün hâllerini görerek onun hizmetine koştu ve sohbetlerinde bulundu. Lütfullah Efendinin derslerinde ve sohbetlerinde yetişerek ilim ve ahlâk yönüyle olgunlaştı, tasavvuftaki yüksek derecelere kavuştu. Bu durumu gören eski talebeler; "Biz ondan çok önce hizmet ve sohbete kavuşmuşken, Dâvûd Efendi hepimizi geçti. Bu ne iştir?" dediler. Bu sözü duyan Lütfullah Efendi; "Rehbere her bakımdan teslim olmayınca, maksada kavuşmak ham hayâldir." buyurarak, işin iç yüzünü açıkladı.

Dâvûd Efendi, Lütfullah Efendinin kızıyla evlenip dâmâdı oldu. Lütfullah Efendinin vefâtından sonra hocasının yerine ilim öğretmeye devâm etti. 1499 senesi Receb ayında vefât etti. Bursa'da Emîr Sultan Câmii şerîfi civârında defnedildi.

DÂVÛD PAŞA (Koca, Derviş);

Sultan İkinci Bâyezîd devri sadrâzamlarından. Arnavut asıllı devşirme olup, Müslüman olduktan sonra kâbiliyetli görüldüğünden Enderûn'a alınıp yetiştirildi.

Fâtih Sultan Mehmed Han devrinde Anadolu Beylerbeyliği hizmetinde bulundu. 1472'de Karaman vâlisi Şehzâde Mustafa ile Akkoyonlu hükümdârı Uzun Hasan'ın yeğeni Yusufça Mirzâ arasında vukû bulan harpte Şehzâde'nin maiyetinde çarpışmaya katıldı. 1473 yılında meydana gelen Otlukbeli

Muhârebesinde ise öncü kuvvetlerin komutanı olarak hizmet etti. 1476'da Fâtih Sultan Mehmed Hanın Boğdan ve Macaristan seferlerine Anadolu Beylerbeyi olarak katıldı. 1478'de Süleymân Paşa yerine Rumeli Beylerbeyi oldu. Bu görevdeyken Arnavutluk'un fethi için fevkalâde hizmet etti. Bu muharebeler için döktürdüğü çeşitli toplarla askerlikteki üstün kâbiliyetini göstermişti. Leş, Digros ve Gölbaşı denilen yerleri bu toplarla zaptettikten sonra İşkodra'nın ele geçmesini de kolaylaştırdı.

Fâtih Sultan Mehmed Hanın vefâtı üzerine tahta geçen Sultân İkinci BâyezîdHan zamanında vezir oldu. 1483'te İshak Paşanın yerine sadrâzamlığa tâyin edildi. Tam on beş sene bu mühim hizmeti mahâretle yürüttü. Sadrâzamlığı sırasında iki defâ sefere çıktı. Birçok yerlerin Osmanlı ülkesine katılmasını sağladı. Hersekzâde Ahmed Paşanın yenilerek esir düşmesi üzerine 1487'de Memlûklüler üzerine yapılan muhârebenin komutanlığını yürüttü. Adana ve Tarsus'u ellerinden aldı. Memlûklüler ile harp çıkmasına sebeb olan Karaman Beyi Turgut oğlu Mehmed Beyi tâkib etti ise de yakalayamadı. Bulgar dağlarında yaşayan ve Karamanlılara bağlı olan Varsak Türkmenlerini Osmanlı Devletine bağladı. 1497'de sadrâzamlıktan alınarak Dimetoka'da oturmaya müsâade edildi.

1499'da burada vefât eden Dâvûd Paşa, İstanbul'a getirilerek kendisinin yaptırdığı câmi-i şerîfin mihrâbı önündeki özel türbesine defnedildi.

Gâyet dindâr ve dirâyetli bir vezir olan Dâvûd Paşa, âlimleri sever ve hürmet ederdi. Ordu hizmetlerinde bulunduğu sırada çoğu defâ en ön safta yalın kılıç düşman üzerine yürürdü. Çocukluk yaşlarından beri hiçbir seferden geri kalmamıştı. Bu seferler esnâsında ele geçen ganîmetleri isrâf etmediği için zengin olmuştu. Fakirleri gözetip onlara yardım etmeyi pek severdi. Âbid, zâhid ve mücâhid idi. Yâni çok ibadet eder, dünyaya düşkün olmayıp, Allah'ın dînini yaymak için hiçbirşeyden çekinmezdi. İstanbul'da büyük bir câmi-i şerîf (Dâvûdpaşa semtinde), bir medrese, imâret, mektep ve çeşme yaptırmıştır. Ayrıca İstanbul'da şehrin dışında Osmanlı ordularının Rumeli seferlerine çıkmak için hazırlık ve toplantı yeri olarak yaptırdığı Dâvûdpaşa Kışlası meşhurdur (Bkz. Dâvûdpaşa Kışlası). Dâvûdpaşa Külliyesindeki kitâbenin metnini Şeyhülislâm Kemâl Paşazâde Ahmed Şemseddîn Efendi yazmıştı. Hattı ise Hamdullah Efendiye âittir.

DÂVÛD-İ ANTÂKÎ;

on altıncı yüzyılda yetişmiş meşhur tıb âlimi. İsmi, Dâvûd bin Ömer el-Antâkî'dir. Aslen Antakyalıdır. Doğum târihi belli değildir. 1599 (H. 1008) senesinde Mekke-i mükerremede vefât etti.

Dâvûd-i Antâkî, ilimdeki başarılarını gerçek bir ilim atmosferinde yetişmesine borçludur. Özellikle babası onun ilim adamı olması için çok gayret sarf etti ve şefkatle üzerinde durdu. Önce Kur'ân-ı kerîmi ezberledi. Mantık ve matematik ilmini ve Yunancayı öğrendi. İslâm ve fen ilimlerinde de çalışarak, yetişti. Antakya'dan Kâhire'ye gittiği zaman, birçok ilimde söz sâhibiydi. Burada çalışmalara başlayarak, tabîb ve eczâcıların üstâdı oldu. Şöhreti dört bir yana yayıldı. On altıncı asırda İslâm âleminde onun derecesine ulaşan bir tabîb ve eczâcı görülmedi. Kendinden önceki tıb ve eczâcılık alanındaki âlimlerin çalışmalarına esaslı katkılarda bulundu.

Dâvûd-i Antâkî, tıb ilmindeki başarıları sebebiyle "Hakîm, mâhir, ferîd (biricik âlim)" gibi lakaplarla anıldı. İlmî çalışmalarında tıbbî konulara daha çok ağırlık verdi ve gerçek bir tıp otoritesi oldu. İnsanlara, hastalıkların tedâvi usûllerini nezâketle îzâh eder, sıhhati muhâfaza metodlarını öğretir ve pratik esaslarını telkin ederdi.

El-Antâkî, sâdece tıp ve eczâcılık alanındaki çalışmalarla yetinmeyerek, kimyâ, astronomi, fıkıh ve diğer ilimlerde de ince bilgilerin sâhibi olmak için çalıştı. O, ilimleri sınıflandırıyor, tasniflerini yapıyor, konularını ve ana meselelerini belirtiyordu. Ömrünün son zamanlarında gözleri kör oldu.

Tıb ilmi hakkında şöyle demektedir. "Bu ilme son derece kıymet vermek ve saygı duymak, ehline karşı mütevâzî olmak gerekir. Yayılması için de çalışıp gayret göstermelidir. Fakat dikkat edilecek mühim bir husus vardır; o da bu ilmi, alçak, ahlâksız, sâdece kendi menfaatini düşünen rezil kimselere kaptırmamaktır. Gayretsiz, himmet ve idealsiz kimseleri bu ilimden uzak tutmalıdır. Eğer buna dikkat edilmezse, hem ahlâksızlık ve yolsuzluklara yol açılmış, hem de nice hastaların ölümüne sebeb olunmuş olur."

Dâvûd-i Antâkî, **Tezkiresi**'nde eczâcılık hakkında şöyle demektedir: "Asrımızdan önce yaşamış olan İslâm âlimleri, eczâcılık ilminde de çok derinleşmişlerdi. İlâç yapılacak çok çeşitli madde tesbit etmişler, bunların tıbbî faydalarını araştırıp bularak ilâç yapılış usûllerini de belirlemişlerdi. Öyle ki, onların eserlerinin gâyet muntazam, sistemli olduğunu açıkça görüyoruz. Biz sonra gelenler, işte o irfân yıldızlarından istifâdeye ve o uçsuz ilim deryâlarından birkaç yudum almaya çalışıyoruz." Eczâcılık sâhasında otlardan, hayvanlardan ve kimyevî maddelerin her çeşidinden istifâde ederek, bu alanda önemli tesbitlerde bulundu.

Dâvûd-i Antâkî birçok eser yazdı. Eserlerinden başlıcaları şunlardır:

1.Tezkiret-ül-Elbâb vel-Câmia lil-Ucûb-il-Uccâb: Dâvûd-i Antâkî, bu eserini bir giriş bölümü ile dört kısım ve netîce bölümü şeklinde hazırladı. Giriş bölümünde ilimlerin ve mevzûlarının tasnifini yaptı. Birinci bölümde, tıbbın temel konularını; ikinci bölümde, eczâcılık maddelerinin tesbiti ve îzâhı ile terkibini; üçüncü bölümde, belli başlı ilâçların hazırlanışını; dördüncü bölümde, hastalıkların tesbit ve teşhisiyle bunlara tatbik edilecek ilâçları ele aldı. Netîce bölümünde de tıb ilmiyle ilgili bâzı garip hâdiselerle latîfe ve nükteler üzerinde durdu.

2. Risâle fil-Fasdi vel-Hacâmat: Kan aldırmak ve hacamat yaptırma yoluyla yapılan tedâvi usûllerine dâir bir eserdir.

3. Nüzhet-ül-Ezhân fî Islâh-il-Ebdân: Bu eser bir giriş bölümü ile yedi kısım ve bir sonuç bölümünden meydana gelmektedir. Birinci bölümde, tabiî hâdiseler; ikinci bölümde, insan anatomisi; üçüncü bölümde, hastalıkların oluş sebepleri; dördüncü bölümde, insanın dış yapısının özellikleri; beşinci bölümde, sağlık konusunda tavsiyeler; altıncı bölümde, hastalıkların ayrıntıları; yedinci bölümde ise, bedenî hastalıkları anlatmaktadır.

4. En-Nüzhet-ül Mübehhece fî Teşhîs-il-Ezhân ve Ta'dîl-il-Emzice: Eser, iç ve dış hastalıkların teşhis ve tedâvi usûlleriyle ilgili olup, ayrıca bütün bedeni ve bünyeyi saran hastalıklar ve tedâvileri hakkında da bilgi vermektedir.

El-Antâkî, geniş ilmine ve ömrü boyunca yılmadan yaptığı tetkiklere rağmen, Ehl-i sünnet olmayan hurûfîlik fırkasındandı. Buna sebep, İbn-i Sînâ'nın bozuk fikirlerinin etkisinde kalmasıydı. Ehl-i sünnet âlimleri, kendisini îtikâd yönüyle red, ilim yönüyle takdir etmişlerdir.

DÂVÛD-İ KAYSERÎ;

Osmanlı Devletinin kuruluş döneminde yetişen âlim ve velîlerden. Asıl adı; Dâvûd bin Mahmud bin Muhammed, lakabı Şerefüddîn'dir. Dâvûd-i Kayserî diye meşhur olmuştur. Doğum târihi kesin olarak bilinmemekte ise de, 1258 (H. 656) veya 1261 (H. 659) senelerinde doğduğu tahmin edilmektedir. Kayseri'de doğmuştur. Karaman'da doğduğunu söyleyenler de vardır. 1350 (H. 751) senesinde İznik'te vefât etti.

İlk önce Kayseri ve çevresinde ilim tahsil etti. Sirâceddîn Urmevî'den Arapça ile mantık, kelâm, usûl-i fıkıh ve diğer dînî ilimleri öğrendi. Kayseri'de zamânının usûlüne göre tahsilini tamamladıktan sonra, ilmini ilerletmek maksâdıyla Mısır'a gitti. Kâhire'de üç-dört sene kalıp hadîs-i şerîf, tefsir ve diğer aklî ve naklî ilimleri tahsil etti. Zekâsı, çalışkanlığı ve ilimdeki yüksek derecesiyle akranları arasında çok parladı. İran'ın Sava şehrine giderek, Sadreddîn-i Konevî'nin talebelerinden Kemâlüddîn Kâşânî'nin talebeleri arasına katılıp, onun sohbetlerinde bulundu. Onun rehberliğinde tasavvuf yolunda ilerleyip, yüksek derecelere kavuştu. Aynı zamanda zamânının fen ilimlerinde yüksek bir dereceye ulaştı. Onun ilimdeki üstünlüğü, derecesinin yüksekliği Anadolu'da meşhur oldu. Bu sırada İznik'i fetheden Osmanlı Sultânı Orhan Gâzi ilk olarak yaptırdığı Orhâniye Medresesine Dâvûd-i Kayserî'yi müderris tâyin etti. Vefâtına kadar bu medresede ilim öğretip, pekçok âlim yetiştirdi. Böylece ilk Osmanlı medresesinin ilk müderrisi olan Dâvûd-i Kayserî'nin talebeleri, Osmanlı Devletinin ilk ilmiye heyetini teşkil etmiştir. Hayâtını ilim öğrenmek ve öğretmekle geçiren Dâvûd-i Kayserî 1350 yılında İznik'te vefât etti. Çandarlı Halil Paşa Câmiinin karşısında ve bugün Çınardibi denen yerde defnedildi.

Dâvûd-i Kayserî, enerjitizm, yâni tabîatta var olan her şeyin esâsını ve bütün tabîat olaylarını enerji ve enerji değişimiyle açıklayan bir fizik doktrininin kurucusudur. Enerjitizmin kurucusu olduğu iddiâ edilen Alman kimyâcısı Wilhem Ostwald'dan yaklaşık altı asır önce yaşayan Dâvûd-i Kayserî âlemi, görünür ve görünmez, maddî ve rûhî, her türlü varlıkların toplamı olarak târif etmiştir. Âlemdeki bütün varlıklar, Allahü teâlânın isimlerinin ve sıfatlarının tecellîsi, akisleridir. Tabiattaki her şey atomlardan ve moleküllerden meydana gelmiştir. Ona göre, tabiat kendi özünde enerjiden başka bir şey değildir. İlk enerji olan ve Kur'ân-ı kerîmin Fussilet sûresi 11. âyetinde bildirilen "Duhan" birçok şekiller aldı ve varlıkların şeklini belirleyen su, hava, ateş ve toprak gibi ilk dört unsura dönmüştür. Varlıkların atomlardan ve moleküllerden teşekkül ettiğini, onların farklılıklarının atomların sayı ve diziliş farklarından kaynaklandığını söyleyen Dâvûd-i Kayserî kendinden önceki Yunanlı atomculardan farklı olarak, ilk defâ atomların enerji yüklü olduğunu söylemektedir.Suyu, beyaz atom ve hayat sırrı olarak nitelemiş, belki de ondaki statik ve dinamik enerjinin önemini ilk defâ anlatmak istemiştir.

Eserleri:

İlim ve fazîlette yüksek, güzel ahlâk sâhibi, çok ibâdet eden, dünyâya önem vermeyen ve çok merhâmetli bir zât olan Dâvûd-i Kayserî, başta tasavvuf olmak üzere kelâm sahasında eserler vermiş ve felsefeyi tenkid eden eserler yazmıştır. Bu eserlerden bâzıları şunlardır:

1)Matlau Husûs-il-Kelîm fî Maâni Füsûs-il-Hikem: Muhyiddîn ibni Arabî'nin **Füsûs-ül-Hikem** adlı tasavvufî eseri üzerine yazdığı şerhtir. Bu eser, ilk defâ Tahran'da, ikinci defâ olarakHindistan'da

basılmıştır. **2)Nihâyet-ül-Beyân fî Dirâyet-iz-Zamân:** Bu eserinde felsefecileri bilhassa Aristo ve Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî'yi tenkid etmiştir. **3)Keşf-ül-Hicâb an Kelâmı Rabb-il-Erbâb:** Kelâm ilmine dâirdir. Mu'tezilenin ve Kerrâmiye fırkasının bozuk inanışlarına cevaplar verilmektedir. **4)Tahkîku Mâ-il-Hayât ve Keşfu Esrâr-iz-Zulümât, 5) Esâsu'l-Vahdâniyye ve Menbeu Ferdâniyye, 6)Şerh-ul-Kasîdet-it Tâiyye, 7)Şerh-ul-Kasîdet-il-Mîmiyye.**

DÂVÛD-İ TÂÎ;

İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe hazretlerinin talebelerinden ve evliyânın önde gelenlerinden. İsmi, Dâvûd bin Nâsır-ı Kûfî, künyesi Ebû Süleymân'dır. Aslen Horasanlı olup, Habîb-i Acemî'nin ve İmâm-ı A'zam'ın talebesidir. Doğum târihi kesin olarak belli olmayıp, 781 (H. 165) senesinde Bağdât'ta vefât etti.

Gençliğinde normal bir hayat yaşayan Dâvûd-i Tâî, bir şarkıcıdan:

"Hangi güzel yüz ki toprak olmadı
Hangi güzel göz ki yere akmadı."

beytini dinleyince yaptıklarına pişman olup, tövbe etti. Derdine çâre bulabilmek için İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin kapısına gelip hâlini bildirdi. İmâm-ı A'zam ona, dünyâya düşkün olmamasını, dînin emirlerine tam uyup yasaklarından kaçınmasını tavsiye etti. İmâm-ı A'zam'ın bildirdiklerine uyan Dâvûd-i Tâî evine çekilip ibâdet ve tâatla meşgûl oldu. Sonra İmâm-ı A'zam'ın talebeleri arasına katılıp, yirmi sene onun derslerine devâm ederek fen ve din ilimlerinde yükseldi. Bu sırada Habîb-i Acemî hazretleriyle görüşüp, onun sohbetinde bulundu ve tasavvuf yolunda ilerledi. Zamânının büyüklerinden Fudayl bin İyâd ve İbrâhim bin Edhem ile görüşüp sohbette bulundu. İnzivâya (yalnızlığa) çekilerek insanların arasına karışmadan yaşamaya karar verdi. İnsanlardan alâkasını kesti. Dedesinden kalma bir miktar arâzisini dört yüz dirheme satarak ömrünün sonuna kadar bu parayla yaşadı.

Vefât ettiği gece; "Ey insanlar! Dâvûd, Allahü teâlânın rahmetine kavuşmuştur. Allahü teâlâ ondan râzı olmuştur!" sesi duyuldu. Vefât haberi, Bağdât'ta çabuk duyuldu. Cenâzesinde bulunmak için binlerce insan toplandı. Kabrinin başında İbn-i Semmâk hazretleri; "Ey Dâvûd! Kendini kabir zindânına konmadan önce dünyâda haps ettin. Hesap günün gelmeden önce sen kendini hesâba çektin. Bugün Allahü teâlânın rahmetine ve Rıdvânına kavuşursun." dedi. Orada defnedildi.

İlim ve fazîlette yüksek bir zât olan Dâvûd-i Tâî, İslâmiyetin emirlerini yapar, yasaklarından şiddetle kaçınırdı. Haramlardan kaçındığı gibi, şüphelilerden ve mübahların fazlasından da sakınırdı. İnsanlardan ayrı yaşar, Allahü teâlâya çok ibâdet ve tâatta bulunurdu. Dünyâdan ve dünyâ ehlinden çok uzaktı. Bir gün kendisiyle görüşüp, nasîhat almak üzere kapısına gelen Hâlife Hârun Reşîd ile; "Benim dünyâ ehli ile ne işim vardır?" deyip görüşmek istemedi.

Dâvûd-i Tâî, Abdülmelik bin Ömer, Muhammed bin Abdullah bin Ebî Leylâ gibi âlimlerden hadîs-i şerîf rivâyet etti. İsmâil bin Ali, Mus'ab bin Mikdad, Ebû Naîm, El-Fadl bin Vekî' gibi zâtlar da ondan hadîs-i şerîf rivâyet etmişlerdir.

Dâvûd-i Tâî buyurdu ki:

Herkes, dünyâdan susuz olarak gidecektir. Ancak Allahü teâlâyı zikreden kullar bundan müstesnâdır.

Senin ayıplarını araştıran, kötü insanlarla arkadaş olma.

Hayâtımda, gece ibâdet edenlerden başka hiç kimseye imrenmedim.

Selâmet istersen dünyâya kıymet verme, kerâmet istersen, sonsuz olanı yüce tut.

DÂVÛDPAŞA KIŞLASI;

Osmanlı ordusunun Avrupa yakasında ilk konakladığı yerin ismi. Rumeli'ye yapılacak seferlerde Osmanlı ordusu İstanbul'dan çıktıktan sonra Dâvûdpaşa Kışlasında toplanırdı. Burada uğurlama töreni yapıldıktan sonra ordu sefere hareket ederdi. Sefer dönüşünde ise Dâvûdpaşa Kışlasında toplanır, karşılama töreni ve şenlikleri yapılırdı.

Sultan İkinci Bâyezîd'in sadrâzamlarından olan Dâvûd Paşa, ilk defâ, Osmanlı ordusunu meydana getiren birliklere göre burayı tanzim ettirdiği ve pâdişah için özel bir köşk yaptırdığından ismine "Dâvûdpaşa Kışlası" denilmiştir. Bugünkü durumu Dördüncü Mehmet tarafından yaptırılmıştır.

Kasr-ı Hümâyûn, Mahvel-i Hümâyûn, Âdil Köşkü, Sadâret Köşkü gibi sâbit yapılar yanında, Haseki Sultan Namazgâhı, Genç Osman Köşkü önemli bölümleridir. Bugün askerî kışla olarak kullanılmaktadır.

DAVUL;

Alm. *Grosse Trommel, Pauke (f),* **Fr.** *Grosse caisse (f),* **İng.** *Drum.* Türklerin kullandıkları eski bir çalgı. Bugün kullanılanların çok çeşitleri vardır. Davulda kasnak denen tahta bir çember üzerine işlenmiş kuzu derisi gerilmiştir. Tahta çember, deri ile alt ve üst tabanlardan gergince sarılarak içeride hava sıkıştırılmıştır. Sağ eldeki tokmak, sol eldeki ince çubuk değnekle her iki taraftan gergin derilere vurularak çalınır. Diğer çalgılara tempo tutmakta kullanılır. Ekseriya zurna ile birlikte kullanılır.

Osmanlıların bilhassa harp sahalarında millî sembolü olan mehterde oldukça büyük davul bulunur. Buna kös adı verilirdi. Belediye ve askerî bandolarında çeşitli büyüklükte davullar kullanılmaktadır. Bölgenin kültürü, târihi olan folklor ekipleri ekseriya oyunlarını davul zurna eşliğinde oynarlar. Eski devirlerde ve günümüzde ekseri yerlerde Ramazan gecelerinde sahura kaldırmak için davul çalınmaktadır. Köy düğünlerinin vazgeçilmez çalgısı olarak davulu her zaman görmek mümkündür.

Diğer milletlerde de askerî müzikte bir çeşit davul kullanılır. Dans ve caz müziği çalan orkestralarda da davul takımı vardır. Bu takıma trampetler, ziller, vs. girer.

DÇM (Bkz. Dövize Çevrilebilir Mevduat)

DDT;

Alm. *DDT (n),* **Fr.** *DDT (m)*, **İng.** *DDT.* Kimyevî yapısı “Dikloro Difenil Trikloretan” olan böcek öldürücü bir zehir. İlk defa 1874’te Othmar Zeidler sentezlemişse de üstün nitelikle bir böcek öldürücü (insektisit) olduğu 1939’da Paul Müller tarafından belirlenmiştir. DDT’nin birçok izomerleri vardır. Saf haldeyken beyazımsı, kokusuz kristaller hâlindedir. Teknik DDT beyaz, hoş kokulu bir vasıfta olup, suda erimez; benzin, alkol, benzol, yağlar, aseton vs. içerisinde erir.

Uzun yıllar tarım-savaşta kullanılan DDT’nin böceklere etkisi değme ve mide yoluyladır. Lipoitlerde (yağ dokusu) eriyerek sinir sistemini felç eder. Tesiri yavaş yavaş fakat kesindir. Yiyecek maddeleri için tolerans 7 ppm (milyonda ünite)dir. 75 kg’lık bir insanı 37 gram veya yağda erimiş olarak 15 gram DDT öldürmeye yeter. DDT, kullandıktan sonra bozulmayıp çevrede, toprakta ve hattâ hayvanların bünyesinde birikir. Birçok ülkede yapılan araştırmalarda insanların vücut yağında da (gıdalardan alınan) sanılandan çok fazla DDT kalıntısının bulunduğu görülmüştür. Dünyânın birçok ülkelerinde olduğu gibi, Türkiye’de de Zirâî Mücâdele Araştırma Konseyinin 1970 yılında aldığı karara göre DDT kullanılması yasaklanmıştır.

DDT’ye bağlı had zehirlenme; kazâen veya intihar etmek için ağız yolundan alındığı zaman görülür. 10-20 gr gibi yüksek miktarda alındığında hemen müdâhalede bulunulmazsa öldürür. Zehirlenme belirtileri olarak; titreme, korku, kuvvet azlığı, çırpınmalar ortaya çıkar. DDT henüz kana karışmamışsa mide yıkanmalıdır.

Üretimi veya ambalajlanmasıyla uğraşan fabrika işçileri gibi bu maddenin yüksek miktarlarına uzun süre maruz kalanlarda müzmin zehirlenmeye bağlı olarak, erkeklerde ikdidarsızlık, karaciğer bozuklukları ve kansızlık görülebileceği unutulmamalıdır.

DE GAULLE, Charles André;

Fransız general ve devlet adamı. Fransa’nın Lille şehrinde 22 Kasım 1890 yılında doğan De Gaulle, bir felsefe ve edebiyat öğretmeninin oğludur. Çocukluğundan îtibâren okumaya olan merakıyla tanınmıştır.

De Gaulle 1912’de Saint-Cry askerî okulunu bitirerek subay oldu. Piyâde alayına tâyin edildikten sonra Birinci Dünyâ Savaşına katıldı. Bu savaşta esir düştü ve ilk eserini esârette kaleme aldı. Mütârekeden sonra yurduna dönen De Gaulle, Polanya’ya vazifeli olarak gönderildi. Sonra subay olarak bitirdiği Saint-Cry okulunda askerlik öğretmeni olarak görevlendirildi. 1930’lu yıllarda askerlik ve savunma alanında birçok kitap ve makaler yazdı. Bunlardan en meşhurları **İstikbalin Ordusu** ve **Fransa ve Ordusu’**dur. Zırhlı birliklerle donatılmış mekanize bir ordunun geleceğin harbi için önemini müdâfaa ediyordu. Hareketli zırhlı birliklerin ve kuvvetli bir hava filosunun Maginot Hattı gibi sâbit müdâfaa şeklinden daha faydalı olduğu fikrindeydi.

İkinci Dünya Harbi patladığı zaman, De Gaulle albay rütbesi ile bir tank alayına komuta ediyordu. 1940 yılındaki Alman saldırısı esnâsında generalliğe terfî etti ve dördüncü zırhlı birliklerin komutanı oldu. Aynı sene harple mesul devlet bakanlığı müşavirliğine getirildi. Teslim olma fikrine karşıydı. Mareşal Pétean başbakan olunca İngiltere’ye kaçtı. Zira Pétean teslim olma taraftarıydı. Londra’dan teslim olunmaması, direnişe devam edilmesi ile ilgili radyo konuşmaları yaptı.

Kuzey Afrika, Amerika ve İngiltere tarafından işgal edilince Fransa Millî Kurtuluş Komitesinin merkezini

Cezayir'e nakletti. Buradaki komiteyi Fransa Cumhuriyeti Geçici Hükümeti hâline getirerek başkanlığa seçildi. 1944 yılı Ağustos ayında Almanlar cephelerde yenilince Paris'e giren ordunun başında bulunuyordu. Daha sonra siyâsal güçler ile anlaşmazlığa düştüğü için görevinden 1946 yılında ayrıldı. Bir müddet politikadan uzaklaşan De Gaulle, Fransa'daki bunalımlardan sonra 1958 târihinde parlamento tarafından hükümetin başına geçmeye çağırıldı. 1959 yılı Ocak ayında halk oylamasıyle cumhurbaşkanı seçildi. Bu târihten 1969 yılı Nisan ayına kadar cumhurbaşkanlığı yapan de Gaulle, Cezayir'de yaptırdığı katliamlarla meşhûr oldu. 1962'de başlayan ve altı yıl süren Cezayir bağımsızlık savaşında 10.000 Fransız ölürken 250.000 Müslüman şehîd edildi. De Gaulle, 1969 yılında düşündüğü reformları gerçekleştirmek için başvurduğu halk oylamasının neticesi reddolunca istifâ etti. Bundan bir müddet sonra da 1970 yılında öldü.

DEBBÛSÎ;

Mukâyeseli Hukuk ilminin kurucusu ve Hanefî fıkıh âlimi. Künyesi Ebû Zeyd olup, ismi Ubeydullah bin Ömer bin Îsâ ed-Debbûsî'dir. Semerkant'ta bir kasaba olan Debbuslu olduğu için Debbûsî diye meşhur oldu. Buhârâ'nın meşhur yedi kâdısından biridir. 1039 (H. 432) yılında Buhârâ'da vefât etti.

Debbûsî, dört mezhebin fıkhını, Ebû Câfer bin Abdullah'tan tahsil etmiştir. Mâverâünnehr'in en meşhûr fıkıh âlimlerinden olan Debbûsî, Buhârâ ve Semerkant'ta büyük zâtlarla birçok ilmî müzâkerelerde bulunmuştur. Hayâtı hakkında fazla bilgi bulunmayan Debbûsî hazretlerinin yazdığı eserler, İslâm hukukçularına rehber olmuştur.

Eserlerinden bâzıları şunlardır:

1) Kitâb-ül-Esrâr fil-Usûl vel-Fürû': Fıkıh kitâbıdır. Özellikle İmâm-ı Şâfiî'nin ictihat ve delillerini de zikreden bu eserin, asıl konusu Hanefî fıkhı olmasına rağmen, mukâyeseli hukûka önem verilmiştir. **2) Kitâbu Takvîm-il-Edille fî Usûl-il-Fıkh:** Fıkıh usûlü ilmine dâirdir. **3) El-Emed-ül-Aksâ:** Tasavvufa dâir bir eserdir. **4) Te'sîs-ün-Nazar:** Mukâyeseli hukuk alanında yazılmış ilk eserdir. Debbûsî bu eserinde bir meseleyi ele alarak, o meseleye dâir birçok fıkıh âliminin ictihatlarını belirtmiştir. Yetmiş beş kadar, ana kâide açıklanmaktadır. Bu eser basılmıştır.

Ayrıca **Hazâne** fetvâ kitabı ve İmâm-ı Muhammed'in **Câmi-ul-Kebîr**'ine şerhi vardır.

DEBRİYAJ;

Alm. *Kupplung, Schaltung (f),* **Fr.** *Debrayage, embrayage (m),* **İng.** *Clutch pedal.* Makinalarda motorun tahrik mili ile enerjiyi kullanan elemanın mili arasındaki bağlantıyı sağlayan kavramayı istenildiği zaman devreye sokup-çıkararak hareket iletimine kumanda eden sistem. Çoğunlukla motorlu araçlarda kullanılmakla beraber endüstride kullanılan tipleri de vardır. Debriyajlarda genellikle motor mili ile döndürülen mil arasındaki bağlantı, çözülebilen sürtünmeli kavrama ile gerçekleştirilir. Debriyaj kavramaya kumanda ederek bu iki mil arasındaki bağlantının motor durdurulmadan kesilmesini sağlar. Mekanik (yaylı), hidrolik (yağlı), pnömatik (hava basınçlı) ve elektromagnetik esaslı olabilir. Taşıtlarda motorun krank milini vites kutusuna bağlı şanzuman milinden ayırarak vites değiştirmeye ve bu iki mili yeniden birleştirmeye yarar. Böylece motor ile tekerleklerin bağlantısını istenildiğinde keserek özellikle kalkışta önemli olan düzgün hızlanmayı sağlar. Endüstri alanında takım tezgâhlarında motor durdurulmadan tezgâhın çalışma, durma ve hız değiştirme işlerinde kullanılır.

Teknikte vites kolu ile çalıştırılan araçlarda mekanik (yaylı), pnömatik (havabasınçlı) veya hidrolik (yağlı) tipleri, otomatik vitesli arabalarda ise kanatlı hidrolik veya santrifüjlü mekanik tipleri kullanılır. Bilhassa otomatik kumandalı takım tezgâhlarında ise elektromagnetik tip debriyajlardan istifâde edilir.

Balatalı mekanik debriyaj: Daha çok motorlu taşıtlarda kullanılan bu debriyaj kumanda ettiği sürtünmeli kuru balatalı (lamelli) kavramanın adı ile anılır. Motorun krank milinden çıkış ucuna bağlanan volan üzerine takılır. Debriyaj balatasının içine baskı diski, lamelli veya sarmal yaylar vâsıtasıyla dişli kutusu miline bağlı debriyaj balatasına bastırılarak sürtünme yoluyla dönme iletilir. Vites değiştirilmesi için debriyaj pedalına basıldığında bir mekanizma vâsıtasıyla baskı diski balatadan ayrılınca kavrama çözülür. Debriyaj pedalı serbest bırakıldığında yaylar yeniden baskı diskini balata üzerine bastırarak kavramayı sağlarlar. Balata ve baskı diski sayısı birden fazla olabilir.

Hidrolik (Yağlı) debriyaj: Bu tip debriyajlar iki tip olur. Birincisi yukarıda anlatılan tipe benzer, fakat baskı diskinin ayrılması hidroliktir. İkinci tipte ise hidrolikli güç baskı diskine tesir ederek kavramayı sağlar.

Havabasınçlı (Pnömatik) debriyaj: Bu tip debriyajın esas olarak üç uygulama tipi vardır. Birinci tipte kavrama kısmı yukarda anlatılan balatalı tip kavrama olup baskı diski bir pistona bağlıdır. Pistonun alın yüzeyine tesir eden hava basıncı kavramayı sağlar. İkinci tipte piston yerine içi boş bilezik şeklinde bir lâstik mevcuttur. Lâstiğin yan yüzeyine baskı diski yerleştirilmiştir. Lâstik içine basınçlı hava verilip

şişirilerek baskı diskini balata üzerine bastırarak kavramayı sağlar. Üçüncü tipte pabuç şeklinde olan balata doğrudan lâstiğin iç yüzüne tesbit edilmiştir. Lâstik içine hava verilince pabuçlar, döndürülen mile bağlı olan tanburanın dış kısmına tesir ederek kavramayı sağlamaktadır.

Kanatlı ve santrifüj debriyaj: Bu tip debriyajlar otomatik vites kutularında kullanılırlar. Giriş milindeki tahrik kanatlarının moturun belirli bir devrinde sistemdeki yağı harekete geçirmesiyle çıkış milindeki alıcı kanatlar harekete geçer. Motor devri düşünce alıcı kanatlar dönemez ve kavrama açılır.

Santrifüj debriyajlarda tahrik miline bağlı balatalar santrifüj kuvvet tesiri ile açılarak vites kutusu milindeki tanbura baskı yaparlar. Devir düşünce santrifüj kuvvet balataları bağlayan yay kuvvetini yenemez ve kavrama açılır.

Elektromağnetik debriyajlar: Daha çok otomatik tezgâhlarda kullanılan bu tip debriyaj, pahalı olmasına karşılık çabuk devreye girip çıktığı için tercih edilir. Kavramayı sağlayan balatalar ya baskı diskiyle bir elektromıknatıs arasına veya karşılıklı iki elektromıknatıs arasına yerleştirilir. Elektromıknatıslar balataları bağlayan yay kuvvetini yenerek kavramayı sağlarlar. Elektrik kesilince yaylar balataları açar.

DEBYE, Petrus J.;

fizikokimyânın yapısı üzerinde önemli katkılarda bulunan kimyâger. 1884'te Hollanda'nın Maastricht şehrinde doğdu. Elektrik mühendisliği eğitimi gördü. İlk araştırmalarını teorik fizik alanında yaptı ve doktorasını 1908 yılında Münih Üniversitesinden aldı. Üç yıl sonra, henüz 27 yaşında, İsviçre'de Albert Einstein'den boşalan kürsünün profesörlüğüne getirildi. En önemli ve temel araştırmalarından ikisini bu sırada geliştirdi: Bunlardan biri katıların özgül ısıları üzerindeki teorisi, öbürü ise polar moleküller arasındaki etkilerin incelenmesi olup bugün bile değer taşırlar. Kısa bir süre sonra Hollanda'ya dönerek Utrecht'te teorik fizik profesörü oldu. Bir yandan bilime katkıları artarken kendisi de Göttingen (Almanya), Zürich (İsviçre), Leipzig (Almanya) ve Berlin Üniversitelerinde profesörlük yaptı. Berlin'de Max Planck Enstitüsünün direktörlüğüne getirildi. Bu verimli yıllar süresince araştırmaları; X ışınları saçılması, atomlararası uzaklıklar, elektrolitler teorisi, magnetik soğuma ve dipol teorisi konularındaydı. Bu çalışmalar kendisine 1936 yılında Nobel Kimyâ Ödülünü kazandırdı.

İkinci Dünyâ Savaşı ile birlikte, Almanya'dan ayrılarak İtalya yoluyla Birleşik Amerika'ya geçti. 1940 yılında Cornell Üniversitesinde kimyâ profesörü ve kimyâ bölümü başkanı oldu. Altı yıl sonra Amerikan vatandaşlığına geçti. Harp yıllarında araştırmaları, yüksek polimer maddelerin yapıları ve partikül büyüklükleri üzerinde toplanmıştı.

Bu yeni bilim alanına kendisine has derin görüşü ile sarılan Debye, makromoleküllerin incelenmesine temel ve önemli katkılarda bulundu. Danışman ve konferansçı olarak çok aranan bir bilim adamıydı. En karışık konularda, problemin ana noktalarını aydınlığa çıkarmakta üstün bir kâbiliyete sâhipti. 1966 yılında New York'ta öldü.

DECCÂL;

kıyâmete yakın bir zamanda ortaya çıkacağı bildirilen azgın ve zâlim bir kimse. Kıyâmetin büyük alâmetlerindendir. Deccâl kelimesi lügatta "yalancı, hîleci, doğruyu yanlış, yanlışı doğru olarak gösteren, aldatıcı" demektir.

Deccâl, Âdem aleyhisselâmdan beri benzeri görülmemiş büyük bir musîbet olarak insanlara musallat olacak herkesin îmânını bozmaya uğraşacak ve kendisine inanmayanlara zarar verecektir. Bâzı hârikulâde haller gösterecek, fakat sonunda büsbütün âciz kalacaktır. Çok memleketleri istilâ edip, ilâh olduğunu söyleyerek insanları aldatacaktır. Dünyâdaki saltanat müddetinin kırk gün veya kırk sene olduğu rivâyet edilmiştir. Deccâl, Sûriye veya Filistin'de o zamanda gökten inecek olan Îsâ aleyhisselâm ve berâberindeki hazret-i Mehdî tarafından öldürülecektir.

Hadîs-i şerîflerde Deccâl'in kızılca renkli, kıvırcık saçlı, iri cüsseli, kalın boyunlu ve bir güzü kör olduğu bildirilmiştir.

Her peygamber Deccâl'in geleceğini ve bunun zararlarını ümmetlerine bildirmişlerdir. Peygamber efendimiz, Deccâl ile ilgili hadîs-i şerîflerinde şöyle buyurmuştur:

Geçmiş peygamberler şaşı, kör, yalancı olan Deccâl'in, büyük fitne ve belâ olduğunu haber verip, ümmetlerini, onun şerrinden, zararlarından korkuttular.

Deccâl'in Mekke ve Medîne hâriç, ayak basmadığı, hiçbir memleket yoktur.

Mekke ve Medîne'nin her yolunda saf olmuş melekler vardır ve bu iki şehri korurlar.

DEDE EFENDİ;

Türk mûsikîsinin en meşhur bestekârlarından. 1778'de İstanbul'da doğdu, 1846'da Mekke yakınlarındaki Mina'da vefât etti. Esas adı İsmâil olup, Hammâmîzâde diye de tanınır. Babası Süleymân Ağadır. Dede Efendi aynı zamanda şâir, edip ve hattâttır. Şiirlerinde Türkçeden başka Farsça da kullanmıştır. Tabiatıyla kendi şiirlerini bestesiz bırakmamıştır veya diğer bir deyişle şiirlerini bestelemek için yazmıştır. 1804 yılında 27 yaşındayken çok saydığı şeyhi Ali Nutkî Dede'yi kaybettiği zaman, pekçok üzüldü. Aynı yıllarda oğlunu da kaybetti. Bu üzüntülü günlerindeki hislerini hem şiir, hem de mûsikî ile dile getirdi. Bu üzüntüsünü terennüm eden şiiri:

Bir gonca-femin yâresi vardır ciğerimde
Âteş dökülürse yeridir zîr-i serimde
Her lahza hayâli duruyor dîdelerimde
Takdîre nedir çâre, bu varmış kaderimde

İkinci Mahmûd'a sunduğu 3 bûselik parçasının güftesi de Dede'nindir. Bunlardan bûselik beste şöyle başlar:

Olduk yine bû şevk ile mesrûr-i meserret
Lebrîz-i sürûr etdi dilî sûr-i meserret

Dede'nin nesri de kuvvetlidir. Yenikapı Mevlevîhânesinin **Âyin Mecmuası'**nda bestenigâr Âyin'in kayıtlı bulunduğu sayfada kendi el yazısıyle yazdığı yazıları mevcuttur.

Dede Efendinin hattatlığına gelince; Üçüncü Sultan Selim Han, baş imâmı Derviş Efendinin Çamlıca'nın Sarıkaya mevkiindeki büyük bağını satın alıp burada annesi Mihrişah Vâlide Sultan için bir saray yaptırmıştı. Vâlide Sultanın ölümünden sonra pâdişâh bu sarayı, amcasının kızı Esmâ Sultana verdi. Bu sarayın Esmâ Sultana verilmesi münâsebetiyle Dede Efendi, Sultana bir kaside yazmış, bu kasideyi el yazısıyla hatta geçirterek tezhip etmiştir. Levhânın altında "Ketebehu el-fakîr derviş İsmâil-el-Mevlevî Musâhib-i Hazret-i Sultân Mahmûd Han Gâzi imzâsı mevcuttur. Bu parça Hammamî Zâde İsmâil Dede Efendinin orta çapta iyi bir hattat olduğunu ortaya koymaktadır.

DEDE KORKUD;

on iki, on üç, on dördüncü asırlarda Doğu Anadolu'ya gelip yerleşmiş olan Oğuz Türkleri arasında anlatılan destan yollu halk hikâyelerini **Kitâb-ı Dede Korkud alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân** adlı kitabında toplayan kişi.

Dede Korkud'un hayâtı ve fizikî yapısı hakkında halk arasında ve yazılı kaynaklarda pekçok rivâyetler yer alır. Şimdilik Dede Korkud tarihî bir şahsiyet olmaktan çok, menkıbevî bir Türk atası olarak bilinmektedir. Hayâtına dâir bilgiler, hakîkî İslâmî unsurlarla İslâmiyet öncesi Türk hayâtından gelen bâzı husûsların karışmasından ibârettir. Hikâyelerde Dede Korkud, Dedem Korkud, Korkud Sultan ve kitabın önsözünde Korkud Ata diye anılır. "Dede" ve "Ata" eş anlamlı kelimelerdir.

Sözlü halk geleneğinde Dede Korkud ile alâkalı masallaştırılmış rivâyetler arasında şunlar bulunur: Kırgızistan'da Sir-Deryâ boyundaki bâzı mezarların ona âit olduğu bildirilir ve ermiş sayılır. Bir menkıbeye göre de Hızır aleyhisselâma benzetilir ve 40 yıl olan ömrü bâzı faydalı işlerinden dolayı kendi istemeden sona ermeyecek bir zamana kadar uzatılmıştır. Yalnız kişilere değil bütün nesnelere de isim koyar. Hikmet sâhibi bir pîrdir. Hikâyelerde de kerâmet sâhibi, hanların akıl danıştığı, hanlara ve halka öğütler veren, sözleri saygıyla kabul gören bir şahsiyet olarak çizilir. Kabîle teşkilâtını ve töreleri korur. Aksakallıdır. "Oğuzun tamam bilicisi"dir. Yiğitleri donatır. Çocuklara ve yiğitlere ad koyar.

Dede Korkud'un İslâmiyet öncesi devrede görülen kam, bakşı gibi dînî önderlik vasıfları vardır. Halk hakîmidir. Kopuz çalan bir Türk ozanıdır. Aydın, ak yüzlü dev karnından dünyâya gelmiş, boyu altmış arşın imiş.

Dede Korkud'un hayatına dâir yazılı kaynaklara bakacak olursak: En eski kaynak, Reşidüddîn'in **Câmiü't-Tevârih** isimli eseridir. Ayrıca Ebul-Gâzi Bahadır Hanın **Şecere-i Terâkime** ve Ali Şîr Nevâî'nin **Nesâimü'l-Muhabbe'**si **Târih-i Dost Sultan, Tevârih-i Cedîde, Mir'at-ı Cinân** gibi eserlerde de Dede Korkud adına rastlanır. Ebül-Gâzi **Oğuznâme'**sine göre Dede Korkud, 295 yıl yaşamıştır. **Şecere-i Terâkime'**de, Kayı boyundan olduğu ve **Saltuknâme**'ye göre de Osmanlılarla aynı soydan geldiği yazılır. Evliya Çelebi Osmanlı-Kayıdedelerinden Korkut Hanın, Ahlat'taki mezarını ziyâret ettiğini söyler. İkinci Bâyezîd'in oğlunun adı da Korkud'dur. **Câmiü't-Tevârih**'te Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem ile aynı çağda yaşamış olan Oğuz hükümdârı Kayı İnal Hanın başmüşâviri Dede Korkud'dur. **Bahrü'l Ensâb'**da, Kazan Hanın hazret-i Peygambere iki elçi gönderdiği ve dönüşlerinde Selmân-ı Fârisî ile döndükleri ve Fârisî'nin, Korkud'u Oğuzlara önder yaptığı kaydedilir.

Câmiü't-Tevârih ile **Dede Korkud Kitâbı**'nın önsözünde de belirtildiği gibi, Dede Korkud'un Oğuzların Bayat boyundan olduğu bildirilir.

Dede Korkud'un târihi bir şahsiyet olup olmadığı kat'î belli olmadığı gibi, kahraman olarak önde gelen bir insan da değildir. Fakat hikâyelerde halkın müşkillerini çözen, düşmanı yenmek için çâreler bulan, tedbir aldıran, yiğitlik gösteren çocuklara ad koyan Dede Korkud, Oğuz Türklüğü için mânevi bir destek durumundadır. Cemiyet, en küçük ferdinden beylere kadar ona muhtaçtır. Oğuz boyları ve beyleri için gelip duâ etmesi; deyiş demesi, destan söyleyip, Oğuznâmeler düzüp koşarak Oğuz menkıbelerini anlatması; Oğuz boylarına mensup insanlara geçmişten ders almayı öğretmesi ve hâdiselerdeki mânâ ve hikmetlerin sırrına erme zevkini aşılaması; Dede Korkud'un Oğuz Türklüğünde terbiyeci bir rol oynadığını ve halkla bütünleştiğini göstermektedir.

Kitâb-ı Dede Korkud'un mukaddimesinde ona ve sözlerine ayrılan sahifeler Oğuz Türklüğü için Dede Korkud'un ne kadar müessir olduğunu göstermeye kâfidir. Bilici sıfatıyla Dede Korkud'un dînî tarafının ağır basması ve manevî yönden Türklüğü kucaklaması apayrı bir değer taşımaktadır. Onun türlü nasîhatlerinin yanında; "Ağız açıp över olsam, Tanrı güzel, Tanrı dostun din ulusu Muhammed güzel. Muhammed'in sağ yanında namaz kılan Ebûbekir Sıddık güzel. Âhir otuzuncu cüz başıdır Amme güzel. Hecesince düz okunsa Yâsin güzel. Kılıç çaldı, din açtı erlerin şâhı Ali güzel. Hasan ile Hüseyin iki kardeş beraber güzel. Yazılıp düzülüp gökten indi, Tanrı ilmi Kur'ân güzel. O Kur'ân'ı yazdı düzdü, ulemâlar öğreninceye kadar bekledi biçti, âlimler sultânı Osman Affanoğlu güzel. Çukur yerde yapılmıştır Tanrı evi Mekke güzel. O Mekke'ye sağ varsa, esen gelse îmânı bütün hacı güzel. Hesap gününde Cumâ güzel. Cumâ günü okuyunca hutbe güzel. Kulak verip dinleyince ümmet güzel. Minâreden ezân okuyunca müezzin güzel. Dizini bastırıp oturunca helâlı güzel. Şakağından ağarsa baba güzel. Ak sütünü doya doya emzirse ana güzel. Yanaşıp yola girince kara erkek deve güzel. Sevgili kardeş güzel. Yan tarafta, ev yanında dikilse gelin odası güzel, uzunca çadır ipi güzel. Oğul güzel. Hiç birine benzemedi cümle âlemleri yaratan Allah Tanrı güzel." şeklinde sözlerle gerçek İslâmî akîdeye yer vermesi ve öğütlemesi bugünün Türk Dünyâsı için bir başka değerdir.

DEDE KORKUD HİKÂYELERİ;

Alm. *Erzählungen über Dede Korkut (e),* **Fr.** *Recits (m) de Dede Korkut ,* **İng.** *The Stories of Dede Korkut.* Sözlü olarak bütün Türk illerinde varlıkları görülen, Manas ve Oğuz destanları ile ilgisi bulunan, Türkler arasında İslâmiyet öncesi doğan, İslâmiyetin kabûlü ile İslâmî renge bürünen ve destan husûsiyeti taşıyan hikâyeler. Hikâyelerin hepsinde Dede Korkud adlı bir Türk ermişinin ortaya çıkarak deyişler demesi, **Oğuznâme** düzmesi, destan söyleyip Oğuz halkına nasihatta bulunması; onların Dede Korkud Hikâyeleri adıyla anılmasına sebep olmuştur. Hikâyelerin tamamının bulunduğu kitâba da **Kitâb-ı Dede Korkud** (Dede Korkud Kitâbı) denilmektedir. Hikâyeler Oğuz Türklerine aittir.Oğuz Türklerinin 24 boya ayrılması sebebiyle, sayılarının Oğuz boyları kadar olması fikri bâzı Türkologlar tarafından düşünülmüşse de, bugün elimizde sâdece 12 hikâye bulunmaktadır.

Hikâyeler konu bakımından; savaşlara, aşka ve din ile karışık mitolojiye yer verirler. Gerçekten **Dede Korkud Hikâyeleri'**nde Oğuzların kendi aralarındaki mücâdeleler 1 ve 12. hikâyede anlatılmıştır. Bunlardan birisinde Dirse Hanın yiğitleri, kıskançlık yüzünden onu aldatıp oğlu Boğaç Hanı öldürmesini istiyorlar. Dirse Han oğluna avdayken ok atıyor. Öldü zannediyor. Annesi Boğaç'ı buluyor. Boğaç iyileşiyor. Kırk nâmerd durumun anlaşılmaması için Dirse Hanı kâfirlere teslim etmek istiyorlar.Sonra Boğaç bunları kırk yiğidi ile helâk edip babasını kurtarıyor. İkincisinde ise, bir haysiyet meselesi ortaya çıkıyor. Bu sebeple Dış Oğuzlar İç Oğuza isyân ediyorlar. Aralarında dövüş başlıyor. Dış Oğuzlar dize gelip af diliyorlar.

Dış savaşı konu edinen hikâyeler ise **Dede Korkud Kitâbı'**nın 2, 4, 7, 9, 10 ve 11. hikâyeleridir. Ayrıca 3 ve 6. hikâyeler aşkı konu edinirken, 5 ve 8. hikâyeler dînî karakterde mitolojiktirler. Fakat bu hikâyeler mitolojik unsurlar taşımakla birlikte, Deli Dumrul'da bir kendine geliş ve nefs muhâsebesi; Tepegöz'de ise işlenilen bir günâhın doğurduğu neticelerden tedirginlik vardır. Bu tedirginlik şahsa âit olmayıp bütün cemiyete şâmildir. Bu yönü ile bu iki hikâyede dînî taraf daha da ağır basmaktadır.

Hikâyelerin kaynağının **Oğuznâme** olduğunu söylemek veyâ tamâmı kaybolan **Oğuz Destânı'**nın eksik kısımları olarak değerlendirmek de mümkündür. Devâderî'nin **Oğuznâme'**nin Farsça ve Arapçaya yapılmış tercümelerini gördüğünü **Dürrerü't-Ticân'**da kaydetmiş olması bu fikri kuvvetlendirmektedir. Bu noktadan hareket ederek **Dede Korkud Kitâbı'**nın aslının İslâmiyetten önce kitap hâlinde varlığına bakılırsa, bu eserin başka bir isimle bulunması bugün bile ihtimâl dâhilindedir.

Hikâyelerde görülen fevkâlade haller, destânî zamandan kalma unsurlardır. Söyleyiş itibâriyle hikâyelerin nesir ve nazım diline yer vermesi, nesir dilinin, secilerle devâm etmesi eserin aslının nazım olduğu fikrini de ihsâs ettirmektedir. Zamanla değişmiş ve bozulmuş olan nesir dili, destânî bir kalıntı şeklinde, ancak 15 ve 16. yüzyılda bu şekilde tutulabilmiştir. Türk dili ise işlenmişliğin doruğuna bu

eserle erişmiş, yine bu eserle Türklük, bugünkü şekli ile bile, atalardan kalan kıymetli bir mirâsın içinde yer almıştır. Eserin Osmanlı sâhasında yazılarak kaybolup nisyâna karışmaktan, yâni unutulmaktan kurtarılması; böylece Osmanlı Türklüğünün kültür hâmiliğindeki öncülüğü Türk dünyâsınca minnetle yâd edilmesi gereken bir husustur.

Müellifin millet, muhtevâsının topyekün Türk Milletinin hayâtı olması kahramanlık menkıbelerine yer vermesi; yüksek bir coşkunluk ifâdesi taşıması; tabîat unsurlarının hikâyelerde ön sırayı işgâl etmesi ve aktif bir hayâtın yer alması; bu hayâtın hayvanlarla renklenmesi ve hızlı oluşu; Hunlardan başlayarak, Göktürk, Oğuz-Yabgu Devleti, Selçuklu, Akkoyunlu ve Osmanlı olmak üzere bütün Türk târihini ilgilendirmesi; Orta Asya ve Türkistan coğrafyasının unsurları bulunmak şartıyla Âzerbaycan ve Doğu Anadolu'yu içine alan bir coğrafyaya sâhip oluşu gibi vasıflarıyle **Dede Korkud Kitâbı** millî bir destân hüviyeti taşımaktadır. Fakat hikâyenin tek bir kahraman etrafında dönmemesi ve uzun bir manzum eser olmaması gibi sebepler eseri destân hudutları dışına çıkarmaktadır. Yalnız **Dede Korkud Hikâyeleri'**nin dili Türkçenin en güzel örneğini teşkil etmektedir. Emsâlsiz olan bu dil Türkçenin şaheseri olup, asırlarca Türk milletinin ağzından süzülmüş, atasözleri ve vecîzelerle süslenmiş bir dildir. Bu yönü ile bir destân vasfı taşımaktadır. Hâsılı, eser destân ve hikâye olarak karışıklık göstermektedir. V. M. Jirmunskiy gibi bu sâhada çalışanlar **Dede Korkud Kitâbı** için, "Türk dilini konuşan halkın biricik destânî eseri..." demekten kendilerini alamazlar. Zâten yukarda saydığımız şekle âit birkaç nokta hâriç **Dede Korkud Kitâbı** milletimizin en büyük kültür varlıklarından biri olarak önde gelen bir destandır.

Dede Korkud Kitâbı, Dede Korkud'u konu edinen bir önsöz ile on iki destan parçasını ihtivâ etmektedir. Hikâyelerin hiç birisi tam bir destan değildir. Hepsi birlikte bir destân da meydâna getirmezler. Bu itibârla Dede Korkud Halk hikâyesi olmaya yönelmiş ve o sırada tesbit edilmiştir. Hülâsa; **Dede Korkud Kitâbı,** Oğuzlardaki destân geleneğinin bir devâmı olup, Oğuz destânının değişik bir şeklidir.

Dede Korkud Kitâbı geçmişten bu yana başta Türkiye olmak üzere bugün dağınık ve başka ülkelerde yaşayan bütün Türklüğü kucaklayan; şeref, nâmus, ahlâk güzelliğini her şeyin üstünde tutmasıyla Türk seciyesini işleyen, bâzı anlaşmazlıklar bir tarafa, millî tesânüdü önde tutan, ferde ve insan haklarına değer veren, kısacası Türk milletinin zevkleri, meziyetleri, dünya görüşü, değer hükümlerini içinde toplayan biricik eserdir.

Bâzı ilim adamlarına göre 15. yüzyıl, kimilerine göre ise, 16. asırda yazıya geçirildiği öne sürülen **Dede Korkud Kitâbı**'nın dünyâda bilinen iki nüshası vardır. Yazmalardan biri Almanya'da Dresden'de, diğeri ise İtalya'da Vatikan Kütüphânesindedir. Dresden nüshasında 12 hikâye bulunur. Ettor Rossi tarafından Vatikan Kütüphânesinde bulunan nüshada ise 6 hikâye mevcuttur. Vatikan nüshası harekelidir. Bu nüsha 1952 yılında bir önsözle birlikte Rossi tarafından neşredilmiştir.

Eser üzerinde Avrupa'da, Prof. Barthold'dan başlayarak E. Rossi'ye kadar birçok ilim adamı çalışmıştır. Memleketimizde ise başta Fuad Köprülü olmak üzere, Zeki Velidi Togan, Abdülkadir İnan, Faruk Sümer, Fahreddin Kırzıoğlu, Suad Baydur, Pertev Nâilî Boratav ve Orhan Şâik Gökyay ilmî araştırmalar yapmışlardır. Fakat asıl Dede Korkud Kitâbını ilmî ve ciddî olarak neşreden İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyâtı Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Muharrem Ergin'dir. İlmî neşirleri bir tarafa, **Dede Korkud Kitâbı** 1000 Temel Eser serîsinin ilk kitâbı olarak günümüz Türkçesi ile aynı yazar tarafından 1969 yılında neşredilmiştir. Ayrıca, İngilizce, Rusça, İtalyanca, Almanca Sırpçaya da tercümeleri yapılmıştır.

Dede Korkud Kitâbı'ndaki hikâyelerin konularına göre başlıkları şunlardır.

1. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu,
2. Salur Kazan'ın Evi (nin) Yağmalandığı Boy,
3. Kam Büre Bey Oğlu Bamsı Beyrek Boyu,
4. Kazan Bey Oğlu Uruz Beyin Tutsak Olduğu Boy,
5. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu,
6. Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu,
7. Kazılık Koca Oğlu Yegenek Boyu,
8. Basat(ın) Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy,
9. Begil Oğlu Emre'nin Boyu,
10. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu,

11. Salur Kazan Tutsak Oğlu Uruz Çıkardığı Boy,

12. İç Oğuza Taş Oğuz Âsi Olup Beyrek Öldüğü Boy.

DEDE ÖMER RÛŞENÎ;

Osmanlılar zamânında yetişen evliyânın büyüklerinden. Halvetiyye tarîkatının, Rûşeniyye kolunun kurucusudur. Aydın'ın Güzelhisâr köyünde doğdu. Doğum târihi bilinmiyor. Şiirlerinde Rûşenî mahlasını kullanırdı. 1487 senesinde Tebrîz'de, **Kur'ân-ı kerîm** okurken vefât etti.

İlim tahsili için Bursa'ya gelerek Yeşil Câmi imâretine yerleşti. Zâhirî ilimleri tahsil ettikten sonra, gönlünde tasavvufa girme arsuzu uyandı. Karaman'a gitti. Seyyid Yahyâ Şirvânî'nin kardeşi Alâüddin Ali Aydınî'nin derslerine devâm etti. Buradan, Bakü'ye giderek Seyyid Yahyâ Şirvânî'nin sohbet ve hizmetine girdi. Kısa zamanda en yüksek talebelerinden oldu. Sıkı riyâzet çekti. Hocasının vefâtından sonra bir müddet Karabağ'da kaldı. Kerîm Hanın dâveti üzerine Tebriz'e gitti. Tebriz'de kendisi için yaptırılan zâviyeye yerleşti. Çok talebe yetiştirdi.

Dede Ömer Rûşenî, Peygamber efendimiz ve O'nun yolundaki âlimlerin tam bir âşığı idi.

Peygamber efendimiz için yazdığı nât-ı şerîfi:

Ey risâlet bostânında hırâmân serv-kad
Vay nübüvvet bahçesinde yâsemin-bû-lâle-had
Adı Ahmed bî-adedtir yâ Nebiyyallah velî
Sen bir Ahmed'sin ki, senden görünür nûr-ı ehad
Sad, aynın (gözün); mim, ağzın; dâl, zülfün göreli
Yâ Nebî, gitmez dilimden bir nefes zikr, hamd
Enbiyânın herbirinin var nihâyet ilmine
Hak sana verdi ki, ilim ve hikmette yok had ve hudûd
Rûşenî bîçâre zulmette kalırdı yâ Nebî
Ana "mim" ağzınla, iki "dal"ın olmasa meded

DEDEKTÖR;

Alm. *Dedektor,* **Fr.** *Dédecteur,* **İng.** *Dedector.* Özellikle radyolarda ses kalitesini düzeltmek için kullanılan âlet. Değişik türleri vardır.

Kristal dedektör: İlk kristal dedektör, herhangi bir metal sülfür kristaline temas eden metal bir telden ibâretti. Bu tür temaslardaki bir yönlü iletkenliği 1874'te keşfeden Braun, bu özelliği yine ilk defâ kendisi 1901'de telsiz alıcısının bir parçasının yapımında kullanmıştır.

1906'da Amerikalı mühendis Henry H.C. Dunwody, kristal dedektörlerde karbon kullanımının patentini almıştır. Aynı yıl G.W. Pickard kristal dedektörlerde silikon kullanımının patentini almıştır. Kristal dedektör, ayarlanmada kritik olmasına karşılık hassas ve ucuzdur. Bu sebeple amatör telsizciler tarafından ve pekçok ilk ticârî telsiz istasyonları tarafından ve 1920'nin başlarında basit alıcılar tarafından kullanılmıştır.

İkinci Dünyâ Savaşından bu yana geliştirilen ve bugün elektronik mühendisliğinin her sahasındaki kullanılan yarı iletkenler, bunun doğrudan doğruya bir devâmıdır.

Magnetik dedektör: 1902'de Marconi tarafından bulunan magnetik dedektörde, iki dâimî mıknatıs, bir bobine âit primer sargının çekirdek alanında hareket eden demir tel demetini magnetize etmekteydi. Gelen bir sinyal alındığında, sargılardaki magnetik alanı değiştirir. Alanın değişmesi ikinci sargıda voltaj meydana getirir. Bu dedektör, 1912'ye kadar Marconi telsizlerinin standart techizatıydı.

Elektrolitik dedektör: Elektrik akımını geçiren bir çözeltiye batırılan ince telden ibârettir. 1900-1913 yılları arasında değişik türden elektrolitik dedektörler kullanılmıştır.

Vakum tüp dedektörler: John A. Fleming 1904'te radyo dalgalarını algılamak için, içinde iki elektrot bulunan bir tüp (diyot lamba) kullanmıştı. Bir yöndeki iletkenliği diğer yöne göre daha fazla olan bu tüpler, 1905-1912 arasında Marconi telsizlerinde kullanılmıştır.

DEF;

Alm. *Tamburin (n), kleine Schelentrommel (f),* **Fr.** *Tambourin (m) à cymbales,* **İng.** *Tambourine with cymbals.* Yuvarlak dâire biçimindeki tahta kasnağın, bir veya iki yanına deri geçirilerek yapılan ve parmak hareketiyle çalınan bir müzik âleti. Habeşistan'ın yüksek dağlarında yetişen hoş kokusu olan bir bitkiye de def ismi verilmektedir.

Yapılan kazılardan anlaşıldığına göre def'in târihi M.Ö. yaşamış Sümer ve Hititlere kadar ulaşmaktadır. Mezopotamya ve diğer yerlerde yapılan arkeolojik kazılarda, ellerinde def bulunan figürlere

raslanmaktadır. Ayrıca Mısır, Fenike, genellikle Hindistan'da Orta ve Kuzey Asya ileAmerika kıtasında yaşayan topluluklar da defe önem vermişler ve onu eğlencelerinde kullanmışlardır. Seyahatları ile meşhur olan Evliya Çelebi eserinde deften bahsetmektedir.

Peygamberimiz her bakımdan karanlıkta olan Mekke halkına İslâmiyeti tebliğ etmeye başladığı zaman def yaygın halde kullanılıyordu. Allahü teâlâdan vahiyler geldikçe insanların kötü alışkanlıkları kaldırılıyor, zulmet nûra dönüyordu. İçki, her türlü çalgıların çalınması, dinlenmesi yasağı, kan dâvâsının kaldırılması, kardeşlik, yardımlaşma, kadınlara iyi muâmele, fâizin haram olması, devlet adamlarına itaat, daha binlerce insanları huzura saâdete götüren ilâhî emirler, bunlardan bâzılarıydı.

Peygamberimiz, sâdece kadınların düğünlerde def çalarak eğlenmelerine müsâade ettiler; **"Düğününüzü def çalanlarla birlikte kutlayınız."** diye buyurdular.

Defler genelde yuvarlak olurlar. Dar köşeli olanları da mevcuttur. Bunlar kullanıldığı bölgelere göre isim almaktadır. Anadolu'nun bâzı yerlerinde def "dâire", Trakyada "dâre" adı ile de bilinmektedir. Düğünlerde kullanılan defler de bunlardır.

Deflerin; Acem defi, zilli def, hânende defi, çingene defi vs. gibi çeşitleri vardır.

DEFİBRİLASYON;

Alm. *Defibrilation,* **Fr.** *Defibrillation,* **İng.** *Defibrillation.* Özel bir elektrik cihazı ile kalbe doğru akım vererek kalp kasındaki düzensiz titreşimleri giderip kalbin normal bir şekilde çalışmasını sağlamaya yönelik bir işlem. Bu işte kullanılan cihâza "defibrilatör" denir.

Defibrilasyon prensibi, kalbe uyarılma durumu ne olursa olsun, kalp kası liflerinin tamâmını birden etkileyen bir uyarı göndermektir. Böylece bütün kalp kası liflerinin elektriksel faaliyetleri sıfıra düşürülür ve tam bu anda kalbin normal uyarıcı noktası kumandayı yeniden ele alır. Kalp kasının bütün lifleri bu kumandaya uyarak normal ve uyumlu bir faaliyet göstermeye başlarlar.

Defibrilasyon, kulakçık veya karıncık kaslarının fibrilasyonunda (düzensiz titreşimler) göstermesi, bâzı ritm bozukluklarında ve kalbin durduğu hâllerde uygulanmaktadır.

Defibrilasyon, göğüs kafesi üzerinden uygulanabildiği gibi, açık kalp ameliyatlarında direkt olarak kalp üzerine, ayrıca yemek borusu veya damar içinden uygulanan özel elektrotlarla da yapılabilmektedir.

Dışardan defibrilasyon uygulanacağında hastaya uygun bir biçimde oksijen verilmelidir. Kalbi durmamış vak'alarda hasta narkozla uyutulmalıdır. Cihazın elektrotları geniş olmalıdır. Ara maddesi olarak çok iyi geçirgen seçilmelidir. Elektrotların biri göğüs kafesinin ön yüzüne, öteki de ya sol arkaya veya yan bölgeye konmalıdır.

Defibrilasyonun netîcesi, hastanın kalp kasının kalitesine bağlıdır. Bilinmesi gerekli husus, alınan sonucun hemen ve yalnız o an için elde edilen bir sonuç olduğu ve tekrarların önlenmesinin ancak bundan sonra uygulanacak başka tedâvilerle mümkün olabileceğidir.

DEFÎNE;

Alm. *Schatz,* **Fr.** *Tresor* **İng.** *Treasure.* Toprak altına saklanmış mâdeni para, külçe altın, gümüş ve kıymetli eşyâlar.

Çeşitli hukuklar, târihi seyr (gelişim) içinde yeraltı mâdenleri ve defîne hakkında hükümler koymuştur. Feodal dönemlerde Avrupa ülkelerinde, memleketin tek sâhibi krallardı. Dolayısıyla defîneler de onların olurdu. Bugün de çeşitli Avrupa ülkelerinde defîne bulan, yetkili mercie haber vermek zorundadır. El koyma maksadı olmadığı müddetçe saklanması ağır bir suç sayılmaz. Fakat tatbikat da defîneyi bulanın bunu yanında bırakmasına umûmiyetle izin verilir.

4 Ekim 1926 târihinde kabûl edilen ve hâlen yürürlükde olan 743 nolu **Türk Medenî Kânunu**'nun 696. maddesi ise, defîne hakkında aşağıdaki hükmü getirmektedir. "Keşiflerinden (bulunmalarından) çok zaman evvel gömülmüş veya saklanmış olduğu ve artık mâliki (sâhibi) bulunmadığı muhakkak görülen kıymetli şeyler defîne addolunur. Defîne, içine gömüldüğü veya saklandığı gayr-i menkul veya menkulun sâhibinin mülkü olur. İlmî bir kıymeti hâiz eşyâya müteallik (âit) hükümler mahfuzdur.

Defîneyi keşfeden kıymetinin yarısını, tecâvüz etmemek üzere hakkâniyete muvâfık bir ikrâmiye taleb edebilir."

İslâm hukûkunda defîneler üç kısımdır:

1. İslâmî bir işâret taşıyan defîneler. Bunlar lukata, yâni bulunan ve sâhibi belli olmayan mal hükmündedir. Sâhibi çıkmayacağı anlaşılırsa beytülmâle (devlet hazînesine); beytülmâl yoksa zengin ise fakir olan annesine, babasına veribilir. Fakir ise kendi kullanabilir.

2. Câhiliye devrine, yâni İslâmiyetten önceki devre âit bir işâret taşıyan defîneler. Ganîmet gibi beşte biri beytülmâle, kalanı arâzi sâhibine; arâzi sâhipli değilse, bulana âit olur. İmâm-ı Ebû Yusûf'a göre ise kalanı bulanın olur.

3. Herhangi bir işâret taşımayan defîneler. Bâzı âlimler, bunun birinci kısmın hükmüne, bâzıları ise, ikinci kısmın hükmüne girdiğini bildirmiştir.

DEFLÂSYON;

Alm. *Deflation (f)*, **Fr.** *Deflation (f),* **İng.** *Deflation.* Genellikle tedavülde (dolanımda)bulunan para miktarının azaltılması sonucu toplam talepte ve fiatlar genel düzeyinde meydana gelen düşüş.

Fiatlardaki bu düşüşün gerçekleşebilmesi için paranın tedavül hızında bir değişme olmaması gerekir. Gelişmiş ülkelerde deflâsyon çoğunlukla konjonktürel bir hareket olarak ortaya çıkar. Devletin îrâdî olarak deflâsyonist bir politika tâkibine pek rastlanmaz. Deflâsyon dönemlerinde fiyatlardaki düşüşün yanısıra işsizlik nisbetinde de bir yükselme gözlenir. Birçok iktisatçılar, gelişmiş ülkelerin yapısal özelliklerinin, sürekli bir deflâsyonist eğilime yol açacağını, bir başka ifadeyle bu ülkenin talep düşüşü netîcesi dâimî bir işsizlik ve atıl kapasite ile karşı karşıya olduklarını belirtmektedir. Öte yandan deflâsyonun bir önceki dönemde meydana gelen enflâsyonun bir sonucu olduğu da iddiâ edilmektedir.

Devlet, para ve mâliye politikası araçları ile deflâsyonla mücâdele edebilir. Halkın satın alma gücü bütçe açıkları ve para arzı artışı ile çoğaltılarak talebin mevcut millî hâsılanın satılmasına imkân verecek şekilde yükseltilmesine çalışılır.

DEFNE (Laurus nobilis);

Alm. *Lorbeer (m)*, **Fr.** *Laurier (m),* **İng.** *Sweet bay, laurel.* **Familyası:** Defnegiller (Lauraceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Bütün Akdeniz çevresi, özellikle nemli boğazlar. Vatanı Anadolu'dur.

6-18 m yüksekliğinde, yuvarlak tepeli ve sık dallı bir ağaç veya ağaççık. Almaşık sapın iki yanında karşılıklı değil de aralıklı olarak bir sağda, bir solda bitmiş yapraklar şeklinde dizilmiş, 7.5-10 cm uzunluğundaki yapraklar oval biçimli, donuk renkli derimsi ve sert kenarları da genellikle dalgalıdır. Bitkinin sarımsı veya yeşilimsi beyaz renkte küçük çiçekleri, olgunlaştığında rengi koyu mora dönen tek tohumlu, etli meyveleri vardır.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısmı yaprak ve meyveleridir. Yaprakları uçucu yağ yönünden zengindir. Baharat olarak kullanılır. Defne meyvelerinde de uçucu yağ ve diğer yağlar, acı maddeler bulunur. Meyveleri midevî ve sinir ağrılarına karşı kullanılır. Meyve yapraklarından elde edilen yağ cildi tahriş edici merhemlerin içine konur. Aynı maksat için veteriner hekimlikte de, bundan başka sabun ve şampuanlara koku vermek için de kullanılır.

DEFNEGİLLER (Lauraceae);

Alm. L*aurazeen, Lorbeergewächse (pl.),* **Fr.** *Daphneacees, Lauracees (pl.),* **İng.** *Lauraceae.* İki çenekliler sınıfının Ranales takımından, kışın yapraklarını dökmeyen cins ve çeşidi bol bir familya. Çoğunlukla ağaç veya ağaççıklar olup, yaprakları derimsidir. Tropik bölgelerin sınır bölgelerinde yaklaşık olarak 40 cins ve 2500 kadar türü bulunan zengin bir familyadır. Ülkemizde tek türü vardır. Çoğunlukla serin ve rutubetli yerlerde yetişirler ve buralarda ormanlar meydana getirirler.

DEFTER-İ KEBİR;

Alm. *Hauptbuch (n),* **Fr.** *Grand livre (m),* **İng.** *Ledger.* Muhasebede büyük defter. Çift yönlü (muzaaf) muhasebe sisteminde yevmiye defterine kaydedilen işlemlerin konularına (kasa, mal, alacak, gider, sermâye gelirlerine) göre sınıflandırılmasını sağlayan bir defterdir.

Defter-i kebirde açılmış bulunan hesaplara, yevmiye defterindeki kayıtlar sırasıyla geçirilir. Dönem sonunda, bu defterdeki hesapların ayrı ayrı toplamları alınır. Hesap bakiyeleri, işletmenin varlık, borç, sermâye ve kâr durumunu verir.

Defter-i kebir, Türk Ticâret Kânunu hükümlerine göre tutulması mecbûrî defterlerdendir. Bu defter de kullanılacağı dönemden önce noterlikçe tasdik edilir. Defter-i kebirde, örnekte de görüleceği gibi her hesap, defterin iki taraflı bir sayfasına açılır.

ŞEKİL VAR!!!

Fâtih Kânunnâmesi'ne göre, Başdefterdârlığa sâdece mal veya hazine defterdârı, şehremini ve 300 akçe yevmiyeli kâdılardan tâyin yapılırken, sonraki devirlerde ikinci defterdâr, başmuhasip kalemi reisi, hattâ mâliye ile ilgisi olmayan devlet adamlarından tâyinler yapıldığı görülmüştür.

Her üç defterdâr da Dîvân-ı Hümâyûn âzâsıydı ve bütün toplantılara katılırlardı. Dîvânhâne'de kazaskerlerin altında ve sadrâzamın solunda otururlardı. Arz günlerinde vezirlerle berâber, tek olarak pâdişahın yanına girer ve mâlî konularla ilgili mâruzâtta bulunurdu. Mâlî konularda Başdefterdâr pâdişahla görüşmeden önce sadrâzamın görüşünü almak zorundaydı. Başdefterdâr her akşam aldığı hazîne muâmelelerine dâir icmallere dayanarak, haftada 2-3 gün sadrâzama mâlumat verirdi.

Pâdişah veya sadrâzam sefere gittiğinde mâliye ve hazîne defterdârı ile birlikte Başdefterdâr da gider, yerine merkezdeki işleri yürütmek üzere ikinci defterdâr veya münâsip bir başkası vekil olarak kalır ve bu vekile Rikâb-ı Hümâyun Defterdârı adı verilirdi.

Defterdârlık 1838'de kaldırılmış ve bu memûriyetin vazîfesini görmek üzere Mâliye Nezâreti tesis edilmiş ilk Mâliye Nâzırı olarak da Nâfiz Paşa tâyin edilmiştir. Defterdârlıklar, günümüzde Mâliye ve Gümrük Bakanlığının illerdeki temsilciliği olarak görev yapmaktadırlar (1993).

DEĞERLİK;

Alm. *Wertigkeit,* **Fr.** *Valence,* **İng.** *Valency.* Herhangi bir elementin atomlarından birinin bağ yapabildiği veya bileşikte yerini alabildiği hidrojen atomu sayısı. Bu târif 19. yüzyılda yapılmış olmakla birlikte konunun kavranmasında faydalanılabilen bir târiftir.

Periyodik sistemin teferruatlı elektron modellerinin geliştirilmesinden sonra değerlik kavramı, elektronik dizilişlere ve atomlar arası kuvvetlere bağlı olarak yeniden geliştirildi. Böylece iyon değerliği, kovelent bağı değerliği ve yükseltgenme sayısı gibi yeni kavramlar gelişti.

Değerlik elektronları: Atomun en dış kabuğunda yer alan ve diğer atomlarla kimyâsal bağ yapan elektronlardır. Atomların bağ yapması ve atomun yapısında meydana gelen değişiklikler sâdece dış yörüngede bulunan değerlik elektronları ile sınırlıdır. Değerlik elektronları, pozitif yüklü çekirdeğe, içteki elektronlara göre daha zayıf çekim kuvveti ile bağlıdır.

Periyodik tabloda A grubu elementlerinin grup numarası değerlik elektronu sayısını gösterir. Meselâ 3A grubunda bulunan bor elementinin değerlik elektronları sayısı 3, 5A grubunda bulunan azot elementininki ise 5'tir. B grubu elementleri için benzer bir kural yoktur.

Değerlik elektronları ayrıca metallerde ve yarı iletkenlerde elektrik akımında rol oynarlar.

DEĞİRMEN;

Alm. *Mühle (f),* **Fr.** *Moulin (m),* **İng.** *Mill.* Tahılları öğütüp un hâline getiren makina ve faaliyette bulunduğu yer. Taş ocakları, mâden ocakları, mâdeni eşya îmâlâthânelerinde kullanılan çeşitleri vardır. Kahve çekmek için dükkânlarda bulunan büyük ve evlerde kullanılan küçük el değirmenleri de eskiden beri bilinir. Değirmenin çok eski bir mâzisi vardır. Günümüzden yıllarca (4-5 bin yıl) önce rüzgâr vâsıtasıyla işleyen yel değirmenleri olduğunu çeşitli kaynaklar bildirmektedir.

Târihi bilgilere göre, ilk insanlar tâneli cisimleri (buğday, arpa vs.), bilhassa ekmek yapımında kullanılan buğdayı, içi oyulmuş taş havanlarda döğerek öğütürlerdi. Daha sonra sert taşları yontarak değirmen taşları yapıldı ve buğday, iki silindir biçimi olan kaya arasında öğütülmeye başladı. Bunda taşlardan birisi yerinde sâbit olup, diğeri onun üzerinde su kuvveti ile dönerek öğütme işini yapmaktadır. Öğütülen buğdaylar un hâline gelmekte ve sonra taşın yüzündeki yivlerin etkisiyle dışarı atılmaktadır. Dışarı atılan un, çuvallara doldurulmaktadır. Taşların döndürülmesi yoluyla sağlanan öğütme gücü, değirmenlerin bu metotla gelişmesinin tekâmülünü hazırladı. Taşların dönmesini sağlamak bakımından da sırasıyla önce insan, sonra hayvan, daha sonra da rüzgâr ve su güçlerinden istifâde edildi.

Bu sistem değirmenlerde, buğday tânelerinin ezilerek un hâline gelmesi yeterince sağlanmakla berâber, buğday tânesini meydana getiren kabuklu kısımla (kepek), yeni ürün meydana getirecek oğulcuk ve esas besin gücünü veren (besidokusu) kısımları birbirinden ayrılmadan un meydâna geliyordu. Bu undan yapılan ekmeği insanlar ikinci kalite oluyor diye beğenmiyorlardı. İnsanların gâyesi, buğday tanesinin % 2,5'ini meydana getiren oğulcukla, % 12,5'ini teşkil eden kepeği bütünün % 85'i olan besleyici besidokusundan tam olarak ayırabilmekti. Netice olarak, günümüzün teknolojisi ile bu işlem gerçekleştirilmiş, şimdi birinci sınıf ekmek yapılmakta ve insanlar bu ekmeği yemektedirler. Fakat bunun da mahzurlarını yeni ilmî gelişmeler ortaya çıkarmaktadır. Bugün kanserli hastalara bilhassa kepekli ekmek yedirilmesini kanser mütehassısları önemle belirtmekle, ileride insanların tekrar faydalarından dolayı kepekli ekmek yemeye başlayacaklarını söylemektedirler.

Bugünkü teknoloji, değirmenlerin işleyişini önce su buharı makinalarına, sonra elektrik motorlu değirmen makinalarına tekâmül ettirerek modern hâle getirdi. Bu yeni makinalar aylarca kesintisiz çalışabilecek kapasitede otomatik çalışan ve verimi çok olan makinalardır. Bunlarla seri çalışmalar yapılmakta, bugün un değirmenlerinde buğday önce yıkanıp kurutulmakta, sonra kırılıp ayrılmakta (kefeği, oğulcuğu, besleyici kısmın ayrılması), öğütülerek un hâline getirilip el değmeden paketlenip satışı yapılmakta ve yurdumuzda başka ülkelere de un ihrâc edilmektedir.

DEĞİŞEN YILDIZLAR;

Alm. *Veränderliche Sterne,* **Fr.** *Etioiles variable,* **İng.** *Veriable stars.* Çeşitli sebeplerle parlaklığı zaman zaman azalıp artan yıldızların ortak adı. Eskiden "Kevâkib-i mütehavvil" adıyla bilinirdi. Parlaklığının yanında radyal hız ve spektrel tip gibi fiziksel özelliklerinde de değişiklikler olur. Tespit edilmesi en kolay olan değişim, ışık şiddetindeki değişimdir. Değişimler düzensiz olabildiği gibi, periyodik veya yarı düzenli de olabilir. Değişim peryodu, dakika mertebesinden yıl mertebesine kadar farklılıklar gösterebilir. 30.000 kadar değişen yıldız tespit edilmiştir.

İlk değişen yıldız, "R" harfiyle gösterilmiş ve bağlı olduğu takımyıldızının bilimsel adı iyelik eki olarak eklenmiştir. Bulunan ilk değişen yıldız, Monoceros takımyıldızında olup "R.Monocerotis" olarak adlandırılmıştır. Bu kural, sonradan bulunan diğer değişen yıldızlara da uygulanmıştır. Aynı takımyıldızında tespit edilen öteki yıldızlar, "S"den "Z"ye kadar olan harflerle adlandırıldı. Daha sonra bulunanlar ise RR'den RZ'ye, SS'den SZ'ye ve TT'den TZ'ye kadar çift harflerle adlandırılmıştır. ZZ'den sonra çift harfle adlandırma sistemi, AA, AB,AC... AZ; BB, BC,... BZ şeklinde devam ederek QZ'ye kadar uzanır. Mira Ceti, Delta Cephei gibi bazı değişen yıldızların adları ise öz halleriyle korunmuştur.

DEHRÎLER;

Alm. *Atheistisch,* **Fr.** *Les Athees,* **İng.** *Atheists.* Ateistler, dinsizler, maddeciler, materyalistler. Allahü teâlânın varlığını inkâr edip; "Her şey tabîat kânunlarıyla var oluyor. Bir yaratıcı yoktur. Dehr, yâni zaman ilerledikçe her şey değişmektedir. Âlem, böyle kendiliğinden gelmiş ve böyle gidecektir. Canlılar da böyle birbirlerinden üreyip sonsuz olarak sürecektir!"diyen, maddeci, materyalist felsefî ekole verilen ad. Bu şekilde inananlara "dehrî" denir.

Dehriyye ile materyalizm (maddecilik) aynıdır. Dehriyyenin temeli çok eski çağlara kadar uzanmaktadır. Tesbit edilebildiği kadarıyla Yunan felsefecilerinden asırlarca önce var olan Dehriyye, bütün varlık alanlarını, madde kânunlarıyla açıklamakta, kısaca maddeyi ilk hakîkat olarak kabûl etmektedirler.

Bu mânâda ilk materyalist (dehrî) filozoflar olarak; Leukkipos Demokritus, Thales, Ananximendros ve Anaximenes, ilkel diyalektik materyalizmin kurucusu Herakleitos, antik çağ materyalistlerinden Epiküros, Lakretius sayılabilir. Ortaçağ filozoflarından Petrus Gassendi; mekanist materyalistlerden Bacon, Hobbs; spontane, Thomas, Hukley, vitalist materyalizmin temsilcisi Vogt, David Hume, Kant, Aguste Comte; 19. yüzyılın ilk yarısındaki materyalist düşünce temsilcilerinden Feuerbach, Herzen, Bielinski, Çernişevski; diyâlektik ve târihi materyalizmin temsilcileri olarak da Marx ve Engels zikredilebilir.

İslâm dünyâsında ise; Hint felsefesiyle, Sokrat öncesi Yunan felsefecilerinin sapık görüşlerini birleştirerek ilk ileri süren, bir Yahûdî dönmesinin oğlu olan İbn-i Râvendî'dir. Toharistanlı Beşşar, Sâlih bin Abdilkuddûs gibileri de Dehriyye fikrinin savunucularındandı.

Târihin her devrinde taraftar bulan materyalist düşünce, yâni Dehriyye, uçsuz bucaksız varlıklar âleminin mâhiyetini ve ona hâkim olan kudreti inkâr edip, basît bir madde olarak îzâh etmeye kalkıştığı için, her devirde çok şiddetli tepki ve reaksiyonlarla karşılaşmıştır. Bütün peygamberler, hem dehrîleri, hem de putlara ve ilâh dedikleri diğer şeylere tapanları Allahü teâlâya inanmaya ve yalnız O'na ibâdet etmeye çağırmışlardı. Eski Yunan filozoflarından Sokrat, Eflâtun ve Aristo bile; "Âlem kendiliğinden böyle gelmiş, böyle gidecektir. Bunun yaratanı (hâşâ) yoktur. Canlılar da, böyle birbirlerinden üreyip, sonsuz olarak sürecektir." diyen dehrîlerin düşüncelerinin yanlış olduğunu ve muhakkak bir yaratanın bulunduğunu kitaplarında yazmışlardır.

İmâm-ı Gazâlî, **El-Münkızü min-ed-Dalâl** kitâbında kendilerini akıllı, ilim adamı ve hiç yanılmaz sanan dinsizleri üçe ayırmıştır: Birincisi, Dehriyyûn ve maddeciler olup, bunlar, Yunan filozoflarından asırlarca evvel vardı. İkinci kısmı, Tabîiyyeciler olup, canlı ve cansızlardaki, akıllara hayret veren intizâm ve incelikleri görerek, Allahü teâlânın varlığını söylemeye mecbur kalmışlarsa da, tekrar dirilmeyi, âhireti, Cennet'i ve Cehennem'i inkâr etmişlerdir. Üçüncü kısım, sonra gelen Yunan filozofları ve bu arada

Sokrat ile talebesi Eflâtun ve onun da talebesi Aristo'nun felsefeleridir. Bunlara İlâhiyyûn denilmiştir. Bunlar Dehrîleri ve Tabîiyyecileri reddederek, aldandıklarını bildirmek için, başkalarının sözlerine hâcet kalmayacak kadar şeyler söyledi. Fakat bunlar da peygamberlere inanmadıkları için küfürden kurtulamadılar. Bu üç kısım ve bunların yolunda gidenler de, hep îmânsızdır.

Dehriyyenin ilk savunucularından olan Demokritos; "Âlem yoktu. Kendi kendine var oldu." dedi. Tabîiyyecilerin çoğu da böyle dedi. Aristo'ya göre âlem heyûlâdan (maddeden) yapılmıştır. Şekil almış heyûlâya, sûret, cisim dedi. Cisim de üç fizîkî hâlinde (gaz, sıvı, katı) görünür. Âlem, böyle gelmiş, böyle gider dedi. Dört unsur (ateş, hava, su, toprak) ezelîdir, hep var idiler. Cisimler, birbirlerinden hâsıl oluyor ise de, asılları olan bu dört madde kadîmdir, dedi. Eflâtun; âlem önce yoktu, sonradan var oldu, diyerek eski peygamberlerin kitaplarından işittiğini söyledi. Pisagor ve talebesi Sokrat da, Aristo gibi söylediler. Calinos (Galen) ise, âlemin kadîm veyâ hâdis olduğunu anlayamadığını söyledi. Onlara göre, ezelî bir yaratıcının yarattıkları da ezelî olur. Sonradan yaratmaya başladı demek, kudretinin önceden noksan olduğunu gösterir.

Yüce dînimizi, asırlardır bozulmadan ve değiştirmeden bize ulaştıran İslâm âlimleri yazdıkları ciltler dolusu kitâplarında, kâinâtın bir yaratıcısı olduğunu, aklî ve naklî delîllerle isbât etmişlerdir. İslâm âlimlerinin bildirdiklerine göre; âlem, bütün parçaları ile birlikte hâdistir, yâni sonradan yaratılmıştır. Yerler, gökler, her şey yoktu. Ezelî olan şey değişmez. Maddenin (elementlerin) fizik ve kimyâ özellikleri hep değişmektedir. Maddeler, ezelde değişmemiş olsalardı, ebedî olarak, şimdi de değişmezlerdi. Önceden değişmek yoktu. Sonradan değişmeler hâsıl oldu da denilemez. Çünkü, değişmek için bir kuvvetin tesir etmesi lâzımdır. Değişmek, sonradan başlayınca, kuvvetin de sonradan var olduğu ezelî olmadığı anlaşılır. Dolayısıyla maddenin ezelî ve ebedî olduğunu söylemek akla ve ilme uygun değildir. Bu ise tabiat kuvvetlerinin hâdis oldukları, sonradan yaratıldıklarını, ezelî olmadıklarını ortaya koymaktadır.

Fen ve tabiat âlimleri de, birçok bitki ve hayvan nesillerinin tükenip yok olduklarını, birçok türlerin ise, sonradan meydana geldiklerini bildirmişlerdir. Canlı, cansız her şeyin bir ömrü vardır. Her şeyin ömrü, yâni varlıkta kalma zamânı başkadır. Ömrü sâniyeyle ölçülen varlıklar olduğu gibi asırlarca yaşayanlar da vardır. En uzun ömürlü varlıklar, element denilen basit cisimlerdir. Bunların ömürlerinin çok uzun olması Tabîiyyecileri şaşırtmış; "Cisimler yok olur, madde değişir. Fakat, madde yok olmaz." diyenler olmuştur. Hâlbuki, maddenin, cisimlerin değişmelerinin sonsuz olarak, böyle gelip, böyle gideceğini söylemek, ezelî ve ebedî olan varlığa inandığını söylemektir. Allahü teâlânın varlığının, ezelî ve ebedî, yâni önceden sonsuz ve sonradan da sonsuz olduğunu, maddecilerin ve tabiatçıların da inkâr edemeyeceklerini göstermektedir. Bunlar canlı cansız, her şeyin sonsuz olarak, birbirlerinden meydana geldiklerini, bu arada, elementlerin hiç yok olmadıklarını söylüyorlar. Hâlbuki, elementler de atomlardan meydana gelmiştir. Atom yığınıdırlar. Allahü teâlâ, atomları da yoktan var etti. Elementler sonsuz öncelerde var olup, her şey bunların çeşitli birleşmelerinden, sonsuz öncelerde meydana gelseydi, bunları birleştirmek için, sonsuz öncelerde, muazzam enerjinin, sonsuz kudretin bulunması lâzım olurdu. Çünkü, enerji olmadan, atomlar birleşemez. Sonsuz öncelerde bulunması lâzım olan o kudret, işte Allahü teâlânın kudretidir. Atomlar da elementler de, sonsuz öncelerde yoktu. Sonsuz öncelerde, yalnız Allahü teâlâ vardı. Müslümanlar, Allah'ın her şeyi yoktan meydana getirdiğine inanıyor. Onların söylediğine göre, her şeyin önceden var olması için o şeyi meydana getiren şeyin önceden var olması, bunun da var olması için, bunu meydana getiren şeyin var olması lâzımdır. Sonsuz önce demek, ucu, başlangıcı yok demektir. Başlangıçtaki bir şey olmazsa, ondan meydana gelecek şeyler de olamaz. Yâni, gördüğümüz, bildiğimiz şeylerin hiç birinin var olmaması lâzım olur. O hâlde her şeyin, önceden yokken sonradan var edilmiş, yaratılmış olan tek bir şeyden üremekte oldukları anlaşılmaktadır. Maddecilerin, "sonsuz öncelerde var olmak" sözlerinin, maddeler, cisimler için mümkün olmadığı anlaşıldı ise de, bu sözleri, maddeleri yaratan, fakat madde olmayan, bir yaratıcı için mümkün, hattâ lâzımdır. Böyle söylemek yukarıda bildirilen çelişkiye sebeb olmamaktadır.

Görülüyor ki, sonsuz olan bir varlık vardır. Bu varlık, maddecilerin, tabiatçıların, komünistlerin dedikleri gibi, câhil, âciz, kısa bir zaman varlıkta durabilen, sonra çürüyüp yok olan, bildiğimiz cisimler gibi değildir. Bu sonsuz varlık, madde olmayan, hiçbir şeye benzemeyen, her şeyi bilen, gören, her şeye gücü yeten Müslümanların inandıkları bir Allah'tır. Her şeyi O yaratmıştır ve yaratmaktadır. Tabiat dediğimiz bu maddeler, cisimler, canlılar ve çeşitli enerjiler, onların zannettikleri gibi, yaratıcı değildir. Bunların hepsini Allahü teâlâ yaratmış, birbirlerine tesir etmek kuvvetini, kendilerine vermiş, yenilerini yaratmasına eskilerini sebepler, vesîleler yapmıştır. Allahü teâlânın, sebeplere, sebeplerin tesir etmelerine ihtiyâcı yoktur. Hiçbir sebep olmadan da yaratabilir. Fakat, sebepleri, vâsıtaları araya koyarak yaratmaktadır. Sebepler ile yaratmasında hikmetler, kullarına faydalar vardır. Bu faydalardan biri, insanoğlu, bu sebeplere verilmiş olan tesirleri özellikle görerek, başka kimselerden işiterek öğrenip, maddî ve mânevî sebepleri kullanır. Bir yandan, yeni sentezler, analizler yaparak, yeni maddelerin, cisimlerin ortaya çıkmasına sebeb olur. Çeşitli sanâyi tesisleri, fabrikalar yapılır. Bir yandan da, kalp kötü ahlâktan temizlenerek, insan melek gibi olur. Allah'ın velî kullarından olur.

Mârifetullaha kavuşur. İnsan, istediği şeyin sebebine yapışarak, ona kavuşur. Sebeplere yapışmak, peygamberlerin aleyhimüsselâm âdetidir. İnsan zekâsı insan güçü de, Allahü teâlânın yaratmasına sebeb olmaktadır. Tabiatçıların, komünistlerin, sebepleri yaratıcı zannetmeleri, çocuğun, babası çukulata getirince; "Çukulatayı babam yarattı!" demesine benzemektedir. Çünkü o, çukulatayı babasının verdiğini görmekte, başka birşey bilmemektedir.

Bütün dinler bir yaratanın bulunduğunu bildirmekte ve bugünkü modern fen bilgileri, semâdaki ve yeryüzündeki düzen ve intizâmı inceleyip akıllara durgunluk veren ihtişâm ve mükemmelliği, deneyler, rakamlar ve formüllerle tesbit ettikçe, Dehrîliğin (materyalizmin) ne kadar asılsız bir zan olduğu herkes tarafından daha iyi anlaşılmaktadır. Modern çağın ilim adamları ve mütefekkirleri, bu anlayışlarının netîcesi olarak, bu kâinâtın bir yaratıcısının bulunduğunu kabul etmekte ve dinlere yönelmekte, pekçoğu İslâmiyeti seçerek İslâm dîninin haber verdiği Allahü teâlâya, O'nun peygamberlerine ve son Peygamber Muhammed aleyhisselâmın bildirdiklerine îmân etmektedirler.

Bütün bunlar, Dehrîlerin (maddecillerin) iddiâ ettiğinin aksine, kâinâtın bir yaratıcısının olduğunu ve buna inanmanın lüzûmunu göstermekte, Dehrîlerin, ilmin, tecrübenin ve hakîkatın karşısında olduklarını ifâde etmektedir.

Avrupa'nın ileri gelen astronomi bilgini Kopernik, Fraynburg şehrinde papazdı. İngiltere'nin büyük fizik âlimi Bacon, Fransisken tarîkatinde, papazdı. Meşhûr Fransız fizikçisi Pascal, papaz olup, fizik ve geometri kânunları keşfederken, din kitapları yazmıştı. Fransa'nın en büyük başvekili olup, memleketine Avrupa birinciliğini kazandıran, meşhur Rişliyö, papaz olup, ruhbân sınıfında ileri derece sâhibiydi. Meşhûr Alman doktor ve şâiri Schiler (Şiller) de, papazdı. Bugün, bütün dünyâca büyük filozof tanınan Fransız fikir adamı Bergson, kitaplarında, maddecilerin hücûmlarına karşı, rûhânîleri müdâfaa etmiştir.

Amerika'nın büyük filozofu William James, Pragmatisme mezhebini kurmuş, kitaplarında îmânlı olmayı övmüştür. Bulaşıcı hastalıklar, mikroplar ve aşılar üzerinde buluşları olan Fransız doktoru Pasteur, cenâzesinin dînî merâsimle kaldırılmasını vasiyet etmişti. Nihâyet, İkinci Cihân Harbinde dünyâyı idâre eden, Amerika Cumhurbaşkanı F. D. Ruzvelt ile İngiliz başvekili Çörçil, dindâr idi. Bunların yanında daha nice fen ve siyâset adamları, hep, yaradana, kıyâmete, meleklere inanan kimselerdi. İnanmayanların, bütün bunlardan daha akıllı olduğunu kim iddiâ edebilir?

Günümüzde ise Avrupalı bilim ve fen adamlarından İslâmiyeti seçerek Müslüman olanları görülmektedir. Ömrü boyunca komünizme hizmet eden Roger Garaudy yetmiş yaşına geldiğinde gerçeği anlayıp, Müslüman olmakla şereflendi. İslâmiyetin, çağları arkasında sürükleyen yüce bir din olduğunu bütün dünyâya haykırdı.

DEKATLON (Bkz. Atletizm)

DEKLİNASYON (Meyil);

Alm. *Deklination,* **Fr.** *Declination,* **İng.** *Declination.* Astronomide bir yıldızın gök ekvatorundan kuzey veya güneye doğru uzaklığı. Bu uzaklık, yıldızdan geçen saat dâiresi üzerinde ekvatorda sıfır derece olmak üzere kuzeyde +90° güneyde ise -90° kadar açı cinsinden ölçülür. Bir yıldızın gök ekvatorundan itibaren deklinasyonu ile yeryüzündeki rasat istasyonunun bulunduğu yer ekvatorundan îtibâren enlemi arasında bir benzerlik vardır.

Arz küresinin manyetik alanıyla ilgili olarak deklinasyon, manyetik kuzey ile gerçek veya coğrafik kuzey arasındaki veya manyetik meridyenle coğrafik meridyen arasındaki açıya denir. Bu açı bir yerde birkaç asırlık periotlarla değişir; artar, azalır, yön değiştirir. Bunun ana sebebi magnetik kutupların yer değiştirmesidir. Ayrıca magnetik fırtınalar da bu açıda birkaç derecelik kısa sürede dalgalanmalara sebeb olabilir.

DEKOR;

Alm. *Dekoration, Ausstattung (f), Bühnenbild (n),* **Fr.** *Decor (m),* **İng.** *Decor.* Bir sinema çekiminde veya tiyatro gösterisinde sahnenin seyircilerin göreceği tarzda olmasını sağlayan sanat ve teknik bütünlük.

Tiyatro: Sahne dekorculuğu tiyatro ile gelişmiştir. Eski Yunan ve Roma tiyatrolarında sahne ilk kurulduğu şekilde kalır, değişmezdi. Sahne dekoru üç şekilde düzenlenirdi. Tragedyalarda (Trajedi: Acıklı konu) sütunlara; taşlamalarda, ağaç, dağ ve evlere; komedilerde, balkonlu evlere yer veren dekorlar kullanılırdı.

Günümüzdeki dekor anlayışı, gelişen tekniğin her türlü imkânlarından faydalanarak, bilhassa sahnelerin ışıklandırılması cihetine gidilerek önemli yenilik kazanmıştır. Romantik sahnelerden ziyâde

gerçekçi dekor anlayışı uygulanmaya başlanmıştır. Eseri sahneye koyanla, dekoru yapanın işbirliği, bu yeni uygulamayı kolaylaştırmıştır. Stanislawski, Reinhardt, Appia, Craig, Copeau, Pitoeff, Tairov, Piscator, bu işbirliğini sağlayanların en belirgin örnekleridir. Bundan başka, Stanislawski ile Reinhardt döner sahne kullanarak, görülmemiş sahne hîlelerine başvurmuşlar ve seyircileri etkileyici başarılar elde etmişlerdir. Ayrıca Piscator, sahnelemede sinemadan faydalanmış, bu alanda ilgi çekici yeniliklere gidilmiştir.

Sinema: Sinemada dekor, kameramanın sahneleri alış şekline göre değişir. Burada seyirci, sahneyi dıştan seyretmeyip, yapılan işin kapsamına göre sahnenin içine girerek, konunun bir parçası hâline gelir. İnsan unsuru yanında, sinemada eşya da önemli bir dekor unsuru olabilir. Yerinde ve zamanında belli bir çerçeve içinde sahnelenen eşya, bir tiyatro oyuncusunun yüzü kadar anlamlı olabilir. Yönetmenin, hazırlanan filmin sahne düzeninde, dekoruna verdiği olağanüstü önemin sebebi de bir bakıma budur. Bir filmin dekoru ya özel olarak film stüdyolarında hazırlanır veya tabiat manzaralarından çekilir. Tabiî dekorla (tabiat) yapma dekorun aynı filmde ve bir arada bulunması imkânsız denecek ölçüde zordur. En azından çok güçtür. Fakat Sinemaskop, Todd A.O. Sinerama gibi yeni alış sistemlerinin geliştirdiği ve getirdiği yenilikler günümüzde sinema dekorculuğunu yeni teknik ve estetik sorularla başbaşa bırakmıştır. Şimdi sinema yapımcıları bu zorluklar içinde daha ilerilere doğru gitmektedirler.

DEKORASYON;

Alm. *Dekoration, innenausstattung,* **Fr.** *Decoration*, **İng.** *Decoration.* Mîmârlıkta yapıların içinde veya dışında uygulanan süsleme işi. Odaların, salonların câmi ve sarayların zevkli bir biçimde süslenmesi de dekorasyon konusunun sınırları içine girer.

Dekorasyon, iç süsleme ve dış süsleme adı altında iki kısma ayrılır. Bunlardan dış süsleme daha çok mîmârlıkla ilgilidir.

İç dekorasyon: İnsanların azamî derecede rahat ve huzur içinde yaşayabilmeleri gâyesiyle iç mekanların çeşitli unsurlarının uygun bir şekilde bir araya getirilmesi anlamındadır. İç dekorasyon deyimi 20. asrın başlarında ortaya çıkmasına rağmen, insanoğlu Âdem aleyhisselâmdan beri bu unsurlar arasında uygunluk kurmak ihtiyacını her zaman duymuştu. Elimizde ilk insanların yaşadıkları, ibâdet ettikleri birimleri nasıl döşedikleri (dekore ettikleri) hakkında bilgi yoktur. Fakat bugün elde bulunan yazı ve resimler sâyesinde Mısır, Roma ve İslâmiyetin gelişinden sonra ortaya çıkıp muhteşem medeniyetler kuran irili ufaklı yüzlerce İslâm devletinde evlerin ve diğer sosyal yapıların nasıl dekore edildiği bilinmektedir.

Eski Mısır ve Romalılar duvar ve tavanlarına yaptıkları resimler yanında birkaç metal koltuk, masa vb. eşyâ ile süsledikleri yerlerde yaşıyorlardı. Zamanla el sanatlarının gelişmesiyle özellikle ortaçağ Avrupalısı karmaşık, karanlık ve insanı sıkıntıya sokacak dereceye varan süslemelerle dekore ettiği mekanlarda yaşadılar. Müslüman milletler ise, İslamiyetin insana verdiği iç huzur ve mânevî hazza uygun olarak, evlerinin yanında yüzyıllar boyunca binlercesini yapıp, insanların hizmetine sundukları câmi, han, hamam, kervansaray, dârüşşifâ, medrese vb. binâlarda göz kamaştırıcı, fakat o derecede de sâde iç mekanlar vücûda getirdiler. Bunlardan özellikle İslâm devletinin büyümesinden sonra Mısır'dan geçen Müslümanlarca İspanya'da kurulan Endülüs Emevî devletinin kurduğu medeniyet, Avrupa'da rönesansı doğurdu. Daha sonra teknolojinin gelişmesinin akabinde yeni makinalarda seri olarak eşyâlar yapıldıkça, günümüzde modern mânâda dekorasyon ortaya çıktı.

İç mîmârî aydınlatma, duvarların ve döşeme eşyâsının süslü görünüşü, belirli bir tesir yapmak maksadıyla yapılmıştır. İç döşeme eşyalarının en önemlileri tunçtan yapılmış açılır kapanır iskemle ve masalardı. Şömineler, tahtadan yapılmış birtakım eşyâlar, tavan ve duvardaki renkli süslemeler, kabartmalar, pencere çerçeveleri ve üzerinde asılı bulunan perdeler iç dekorun tamamlayıcılarıydı. İç süslemede Avrupa'da kullanılan şekil; dik, sivri, katı görünümündeki biçimlerden meydana gelirdi. Türklerde iç dekorasyon ise, kaba, keskin hatlardan uzak, zarif, yormayan, zevk ve inceliği ifâde edecek şekilde olurdu. Dış süsleme ise mimârı sanat özelliğini taşırdı. (Bkz. Mîmârî)

DEKSTRAN;

Alm. *Dextrose,* **Fr.** *Dextrose*, **İng.** *Dextr, Dextrose.* Bâzı bakteriler tarafından mâmul şekerden üretilen, yumuşak, yapışkan, yüksek molekül sayılı polisakkaritler. Şeker fabrikalarında dekstranın boru ve makinalarda toplanması, şeker endüstrisinde büyük bir derttir. Dekstran, kan plazması naklinde kullanılma alanı bulmuş olup, endüstride de bu maksatla üretilmektedir.

DEKSTRİNLER;

Alm. *Dextrin (n),* **Fr.** *Dextrine (f),* **İng.** *Dextrin,* Nişastanın eksik hidrolizi veya kuru nişastanın ısıtılması

ile elde edilen daha küçük moleküllü sınıfı. Saf dekstrinler beyaz, amorf (şekilsiz), tatsız ve kokusuz maddelerdir. Alkolde çözünmezler, suda kolay çözünürler. Derişik çözeltileri şurup kıvamında yapışkan bir maddedir.

Nişasta sıcaklık (160-200°C) veya asitlerin etkisi ile hidrolizlenerek parçalanır ve bu parçalanmada glikoza kadar gitmeden daha kısa moleküllü ürün olan dekstrin meydana gelir. Dekstleşmenin ilk basamağında nişasta küçük parçalara bölünür ve bu parçalar sonradan dallanmış yapıda yeniden bileşik meydana getirirler. Bu şekilde nişastanın lineer (çizgisel) molekül karakteri bozulur, çözünürlüğü yüksek, dayanıklı bir ürün meydana gelir.

Nişastanın hidroliz sonucu meydana gelen parçalanma ürünleri iyot reaksiyonuna ve buna paralel olarak molekülün küçüklük derecesine göre şöyle ayrılmaktadır: İyotla henüz mavi renk veren ürüne "amilodekstrin" denir. Daha fazla hidrolizlenmesiyle "eritrodekstrin" elde edilir ki bu iyotla kırmızıya boyanır. Daha ileri gitmiş bir hidroliz ile "akrodekstrin" denilen madde elde edilir. Bu madde artık iyotla renk vermez, indirgen özelliği fazladır. Akrodekstrinin indirgen özelliği son hidroliz ürünü olan maltoz ve glikozunkinden düşüktür.

Dekstrinin belirli bir yapısı yoktur. Genellikle başlıca akrodekstrin olmak üzere eritodekstrin, glikoz ve maltoz karışımıdır. İyotla kırmızı renk verir. Dekstrin elde etmek için genellikle ilk madde olarak patates kullanılır.

Ekmeğin kabuğunun tatlılığı bu maddeden ileri gelir. Dekstrin çözeltileri yapışkan olduğundan çoğunlukla tutkal olarak kullanılır. Pulların arkasındaki yapıştırıcı, dekstrinden yapılmıştır. Kâğıt ve tekstil endüstrisinde ve pirinç gibi besin maddelerini parlatmada kullanılır. Dekstrinler maya ile mayalanmazlar. Günlük hayatta dekstrin pekçok işlerde kullanılır.

Tekstil ürünlerinin sâbit renkteki baskılarının yapılmasında, kibrit, donanma fişeklerinin yapımında, bâzı patlayıcıların ve yapıştırıcı îmâlinde kullanılır.

DELHİ;

Hindistan'ın federal başşehri olan Yeni Delhi'yi de içine alan şehir. Hindistan'ın ortakuzey kesiminde yer alır ve bölgenin ulaşım ağının odak noktasını meydana getirir. Târih boyunca çeşitli imparatorluk ve krallıklara başşehir olan Eski Delhi, günümüzde bölgenin ekonomi ve yerleşme merkezidir. Hemen güneyindeki Yeni Delhi ise idârî hizmetlerin toplandığı bir şehir durumundadır. Nüfusu 5 milyona yakındır. Yeni Delhi'ninki ise 300.000 civârındadır.

Delhi birlik toprağı, Ganj kolu Yamuna Irmağının batı yakası boyunca uzanır. Batısında Aravalli Sıradağlarının kuzey uzantısını teşkil eden Delhi Sırtı yer alır. Delhi şehri Himalaya Dağlarının 160 km güneyine düşer. İklimin belirgin özelliği aşırı kuraklık ve çok sıcak yazlardır.

Eski Delhi'de binalar ve sokaklar iç içedir. Yeni Delhi ise İngiliz sömürgesiyken inşâ edildiğinden, üst rütbeli subayların rahat edeceği tarzda planlı, yeşil alanlı ve sükûnetin hâkim olduğu bir mîmâriyle kurulmuştur.

Delhi'nin çarpıcı mîmârî eserleri Hindistan târihinin bütün dönemlerini yansıtır. Erken Peştu üslûbunun örneği olan Kutb Minâre ve Kuvvetü'l-İslâm Câmiinde Hint üslûbu ve yapı malzemeleri İslâm motifleri ve yapı şartlarına uyarlanmıştır. Tuğlukâbâd ile Seyyid ve Ludî hükümdârlarının türbelerinde görülen Geç Peştu üslûbu, zarif kubbe, mermer, çini ve süslemelerle ayırt edilir. Geç Babürlü mîmârisini; Kırmızı Kale (Lal Kila) ve Mescid-i Cumânın belirgin özellikleri süslü dış yüzeyler, üst üste binmiş kubbeler ve yüksek minâreler aksettirir. 25 m yüksekliğindeki kırmızı kumtaşı surlarla çevrili Kırmızı Kalenin dibinde bir dizi saray, bahçe, kışla ve binâ yer alır. İngiliz döneminden kalma Kendriya Saçivalaya, Parlamento Binâsı ve Başkanlık Sarayı İngiliz mîmârisi ile geleneksel Hint kalıplarının özelliklerini birleştirir.

Delhi halkının yarısı göçle gelip yerleşenlerden meydana gelmiştir. Hindular nüfusun dörtte üçünü teşkil eder. Geriye kalan nüfûsun çoğu Müslümandır. Hıristiyan ve Budacı topluluk az bir nüfûsu teşkil eder. Delhi, büyük bir ticâret, turizm ve kültür merkezidir. Tekstil, besin ve kimyâsal madde sanâyii gibi modern sanâyiler yanında Eski Delhi'nin el sanatlarından olan fildişi işleme, mücevhercilik ve kazancılık gibi etkinlikler de sürdürülmektedir.

Târihin eski devirlerinden beri değişik yönetimlerce idâre edilen Delhi, 1193'te Türk Sultanı Gurlu Muizzeddin Muhammed tarafından ele geçirildi. Delhi 1206'dan 1526'ya kadar Müslüman Delhi sultanlarına başşehir oldu. Bu dönemlerden kalma eserler Delhi'nin medeniyetinin temelini oluşturur. 1526'da Hint-Türk İmparatorluğunun hâkimiyetine girdi. 1540'ta Afganlı Şir Şahın eline geçen şehri, Hümâyun, 1555'te Şir Şahın haleflerinden geri aldı. Hint-Türk İmparatorları bir süre Agra yakınında saltanat sürdüler. Daha sonra Şah Cihân'ın inşâ ettiği bu şehre sarayını taşıması üzerine, 1648'de Delhi, imparatorluğun başşehri oldu ve Şah Cihân adını aldı (Şahcihanâbâd). 1739'da İranlı Nâdir Şah

ve 1761'de Afganlı Ahmed Şah tarafından yağmalanan şehir, 1803'te İngilizlerin eline geçti. Sipahiler'in 1857'deki ayaklanması sırasında 11 Mayıstan 20 Ekime kadar onların işgalinde kaldı. İngilizler Yeni Delhi'yi inşâ edince, Şahcihanâbâd, Eski Delhi adını aldı. Delhi 1911'de Hindistan İmparatorluğunun son başşehri, 1947'de de Hindistan'ın başşehri oldu.

DELHİ TÜRK SULTANLIĞI; Hindistan'daki Müslüman Gurlu Devletinin komutanlarından Kutbeddîn Aybeg tarafından Delhi'de kurulan Türk devleti. Bu devlete; Mu'izzîler, Halacîler, Tuğluklar ve Seyyîdler olmak üzere dört Türk sülâlesi birbiri arkasından hâkim oldular.

İslâmiyet, Aşağı İndüs vâdisine ilk olarak Emevîler devrinde girmişti. SonralarıHindistan içlerine Müslüman askerî kuvvetlerini ilk getiren Gazneli hükümdârlarıydı. Gazneliler, Pencab bölgesini ele geçirerek, burayı Hindistan'daki dâimî merkezleri yaptılar. İktidârlarının sonuna doğru ise Lahor merkez olmuştu. Gaznelilerin yerini alan Gurlular için Pencab, Hindistan'ın fethi için önemli bir merkezdi. Gurlu Hânedânından 1173 senesinden sonra Gazne'de hükümdâr olan Şehâbüddîn (Mu'izzüddîn) Muhammed, Ganj Ovasında hâkimiyetini genişletti. Muînüddîn Çeştî hazretlerinden aldığı işâretle, Ecmir'i fethetti. Emrindeki Türk asıllı kumandanlarından Kutbeddîn Aybeg'i bütün Hindistan'ın fethiyle vazifelendirdi. Hindistan'da İslâmiyetin yayılmasında önemli rol oynayan Muizzüddîn, 1206 senesinde ölünce, Lahor'a giden Kutbeddîn Aybeg, sultanlık teklifini kabul etti. Kuzey Hindistan'a hâkim olup, Delhi Türk Devletinin temelini attı. Ölen Muizzüddîn Muhammed'in kardeşi ve Batı Gurluların Sultânı Gıyâseddîn Mahmud bu durumu kabul edip Kutbeddîn'e, Melik ünvânını verdi. Bu sırada Sultân Muizzüddîn'in komutanlarından Tâceddîn Yıldız, Gazne'de hüküm sürmekteydi. Aybeg, onu yenerek Gazne'ye girdiyse de, kırk gün kalabildi. Daha sonra Tâceddîn Yıldız'ın baskısı üzerine Hindistan'a çekildi. Orada İslâmiyetin yayılması için çalıştı. Fethettiği yerleri câmi ve medreselerle süsleyip, mümtaz ilim sâhipleriyle şenlendirdi. âlimlere, fakir ve muhtaçlara maaşlar bağlattı. Sulh ve sükûnu sağlayıp, memleketinde her türlü zulme mâni oldu. Hak ve adâleti hâkim kıldı.

Kutbeddîn Aybeg, 1210 senesinde vefât edince, yerine dâmâdı Şemseddîn İltutmuş geçti. İltutmuş öncelikle diğer bölgelerde bağımsızlıklarını ilân eden komutanları da hâkimiyeti altına aldı ve Hindistan'da Türk İslâm hâkimiyetini yeniden kurarak, sağlamlaştırdı.

Daha sonra başarılı seferler düzenleyerek, hâkimiyet bölgesini genişletti. Vindhya Dağlarının kuzeyinde kalan bütün Hindistan'ı ele geçirdi. Abbâsî Halîfesi Muntasır-billah tarafından tanınan Hindistan'ın ilk Müslüman Türk sultânı oldu. Nâsır ve Emîr-ül-Mü'minîn lakabını aldı. Bir ara İsmâilîler, onu öldürmeyi ve devleti ele geçirmeyi plânladılarsa da, muvaffak olamadılar. Delhi sultanlarının en büyüklerinden olan İltutmuş, büyük İslâm âlimi Kutbüddîn-i Bahtiyâr Kâkî'nin talebelerindendi. İslâmiyetin Hindistan'da yayılması için çok gayret gösterdi. Ülkede birlik ve düzeni sağladı.

1236 senesinde Karakarlara karşı çıktığı seferde hastalanan İltutmuş, Mayıs ayında vefât etti. Ölümünden sonra kızı Râziye Begüm Sultan başa geçtiyse de ileri gelen devlet adamlarının muhâlefeti üzerine tahtı terk etmek zorunda kaldı. İç karışıklıklar devleti yıkılmanın eşiğine getirdi. Nitekim Moğollar; Sind, Mültan ve Batı Pencap'a girdiler. 1241 senesinde Lahor'u yağmaladılar. Kırklar diye bilinen komutanlar arasında kıskançlık yüzünden parçalanmalar baş gösterdi. Guwalyar ve Rantambor bölgeleri devletin elinden çıktı. Do'ab'daki Hindli yol kesiciler yüzünden, Bengal ile haberleşme tamâmen kesildi.

Bu sırada İltutmuş'un memlûk (köle)lerinden biri olan ve soyca Kıpçak Türklerine dayanan Balaban, devlet içinde büyük bir nüfûz kazanmıştı. Balaban, sür'atle harekete geçerek, muhtelif bölgelerde isyânları bastırdı. Hind kabîlelerini, racaları ve bâzı emîrleri cezâlandırdı. 1247 senesinde Kâlinca ile Kemâ arasındaki bölgeyi ele geçirdi. 1255 senesinde Kutluğ Hanın isyânını bastırdı. 1257 senesinde tekrar Hindistan'a giren Moğollara karşı büyük bir ordu hazırladı. Moğolların geri çekilmelerini fırsat bilerek birlikleri ile orduya katılmayan bâzı vâli ve beylerin üzerine yürüdü. Bunları sindirdi ve bir çoğunu affetti. Sultan Nâsıreddîn Mahmud Şahın 1266 yılında ölümü üzerine, iktidârın gerçek hâkimi olan Balaban, Gıyâseddîn lakabıyla tahta çıktı.

Tahta çıkar çıkmaz, merkez ordusunu yeniden düzenledi. Âsâyişi bozan Hindûları ve Delhi civârındaki haydutları şiddetle cezâlandırdı. Balaban, idâresi altında büyük bir ordu bulunmasına rağmen, sultanlığın kaybettiği toprakları geri almak için fazla bir gayret göstermedi. Tek düşüncesi, hudutları tehdid eden Moğollara karşı hazırlıklı olmaktı. Bu gâyeyle Sind ve Batı Pencab'ın idârî durumunu yeniden düzenledi. Bölgeye önce Şir Hanı, ölümünden sonra oğlu Muhammed Hanı vâli tâyin etti. Diğer oğlu Mahmud Buğra Han ise, bir orduyla kuzeyde bulunuyordu. 1279 senesinde Moğollar, Pencab'a saldırdılar. Delhi Sultanlığı topraklarında epeyce ilerleyerek Sütlüce Irmağını aştılar, fakat bozguna uğratıldılar.

Moğol saldırısını fırsat bilen Bengal Vâlisi Tuğrul Han ayaklanarak bağımsızlığını îlân etti. Balaban,

Moğolları yendikten sonra, kuzeyde bulunan oğlu Buğra Hanın ordusunu da yanına alarak Bengal üzerine yürüdü. Tuğrul Han hazinesini ve fillerini alarak Orissa ormanlarına sığındı ise de ele geçirilerek öldürüldü. Bengal vâliliğine oğlu Mahmud Buğra Hanı tâyin etti. Balaban'ın 1287 yılında vefâtından sonra başa geçen Muizzüddîn Keykubâd'ın başarısız idâresi, yerine geçen oğlu Keyûmers'in de küçük yaşta olması üzerine Halaçların Reisi Fîrûz Şâh, rakiplerini yenerek, Celâleddîn lakabı ile Delhi Sultanlığının başına geçti. Celâleddîn Fîrûz Şahın 1290 senesinde Delhi Sultanlığı tahtına geçmesinden sonra, idâre Halacîler sülâlesine geçti.

Delhi Sultanlığına hâkim olan Halaç âilesi, eski bir Türk kabîlesi olan ve kesin olarak tesbit edilemeyen bir târihte Türkistan'dan göç edip, doğu Afganistan ile Hindistan'ın kuzey hudutlarına yerleşen Halaç Türklerine mensupturlar.

Fîrûz Şahın tahta çıktıktan sonra Hintli Prenslere karşı seferleri müsbet netîceler vermedi. Onun asıl isteği Moğollardan uzak kalmaktı. 1291-92 senesinde Moğol ordusunun büyük bir istîlâ teşebbüsü başarıyla önlendi ve Moğolların çoğu esir edildi. Bu esirlerin büyük bir kısmı Müslüman olarak Delhi Türk Sultanlığının hizmetine girdiler. Aynı sene içinde Mandor ve Ucceyn'e seferler düzenlendi. Bu arada Karâ vâlisi ve dâmâdı Alâeddîn Muhammed, hükümdârdan izin almadan Devagir üzerine sefere çıktı. 1294 senesinde sekiz bin kişilik bir süvârî birliğiyle yola çıkan Alâeddîn, Vindhyalar Dağlarını geçerek zor şartlar altında iki ay süren bir yolculuktan sonra, Devagir'e vardı ve şehri kısa sürede ele geçirdi. Alâeddîn, aldığı büyük ganimetlerle ülkesine döndü. Fîrûz Şâh bu gâlibiyete çok sevindi. Yeğenini tebrik ve teftiş için Karâ'ya gitti. 1296 yılında çıktığı bu yolculuğu esnâsında vefât etti. Yerine AlâeddînMuhammed Halacî geçti.

Alâeddîn Muhammed, uzun seneler Moğol saldırılarına karşı koymakla uğraştı. 1299 senesinde Kutluğ Hoca'nın kumandasında 200.000 kişilik bir Moğol ordusu Delhi önlerine kadar geldi. Alâeddîn, Moğollara karşı ordusunun az olmasına rağmen kahramanca savaştı ve Moğolları bozguna uğrattı. İç işlerini düzelten Alâeddîn Muhammed, 1302 senesinde fetihler yapmak için sefere çıktı. Racistan'da ünlü Çitor Kalesini kuşatarak aldı. Fakat ordu bu seferden yorgun ve çok kayıp vermiş olarak döndü. Ayrıca Telingan Devleti üzerine gönderdiği ordu da başarı elde edemeden ve yorgun döndü.

1305 senesinde Amroha ve 1306 yılında Ravi yakınlarında, Moğollar bozguna uğratıldı. Bu mücâdeleler sırasında Dipâlpur eyâleti hudutları Melik Gâzi Tuğluk'un idâresine verildi. Melik Gâzinin her sene düzenlediği seferlerden dolayı da Moğol tehlikesi kalktı.

Kuzey Hindistan'ın hemen hemen tamâmına hâkim olan Alâeddîn, 1308 senesinde Melik Kâfur'u güney seferine gönderdi. Melik Kâfur, önce Varangel'i 1310 senesinde de Madura ve Duâramudra'yı ele geçirdi. Böylece sultanlığın güney sınırları deniz sâhiline kadar dayandı.

Sultan Alâeddîn, hiç tahsil görmediği hâlde, şahsî kâbiliyet ve tecrübeleri ile devlet topraklarını genişletti. Birçok idârî yenilik yaptı. Müslümanların refah ve huzûr içinde yaşamalarını sağlamaya çalıştı. Sultan Alâeddîn 1316 senesinde ölünce, Melik Kâfur, Velîahd Hızır Hanın yerine henüz 5-6 yaşındaki Şihâbüddîn Ömer'i tahta çıkardı. Buna karşı çıkan Alâeddîn'in üçüncü oğlu Mübârek Han, Melik Kâfur'u öldürttü. 1316 senesi Nisan ayında kardeşini de hapse attırarak Kutbeddîn lakabı ile tahta çıktı. Mübârek Han, babasının bâzı kânunlarını yürürlükten kaldırdı. Gucerât ve 1318 senesinde Devagir'deki isyânları bastırdı. Ancak bir Hindû dönmesi ve kölesi olan Hüsrev Han tarafından 1320 senesi Nisan ayında öldürüldü. Hüsrev Han tahta geçti.

Hüsrev Han, tahta geçtiği zaman Pencap'ta hudut bölgeleri kumandanı olan Gâzi Melik Tuğluk isyân etti. Oğlu Fahreddîn Cavna'nın da teşvikiyle Delhi üzerine yürüdü. Delhi önlerinde yapılan savaşı Gâzi Melik Tuğluk kazandı. Hüsrev Han yakalanarak îdâm edildi. Gâzi Melik de 1320 senesi Eylül ayının altısında Delhi Sultanlığı tahtına çıktı. Bu târihten îtibâren Delhi Sultanlığında Tuğluklar devri başladı.

Babası Türk, annesi Hindli olan Gâzi Gıyâseddîn Melik Tuğluk tahta geçtikten bir hafta gibi kısa bir zaman zarfında sükûneti sağladı. Tuğluk-âbâd adı ile yeni bir şehir kurdu ve burasını hükûmet merkezi yaptı. Dekken'deki Varangel Racası isyân edince, Uluğ Hân ünvânı alan oğlu Cavna Hanı o bölgeye gönderdi. Bu sefer, başarısızlıkla netîcelendi. 1323 senesinde tekrar Dekken üzerine gönderildi. O da Bidâr'ı fethettikten sonra Varangel'e doğru ilerleyerek burayı da ele geçirdi. Bu târihten îtibâren Varangel, Sultanpür olarak adlandırıldı. Cavna Han, bölgede son olarak Telingâna'yı fethetti. Burası ilk defâ doğrudan doğruya Müslümanların idâresine girdi.

1325'te Tuğluk Hanın ölümü üzerine oğlu Cavna Han, Muhammed Şah lakabı ile tahta geçti. Muhammed bin Tuğluk, bâzı idârî ve askerî tedbirler aldı. Güneydeki fetihler sebebiyle, bölgede yeni bir saltanat merkezi yapılmasına ihtiyâç duyarak, 1327 senesinde Devagir'i yeniden inşâ ettirdi. Devletâbâd adını verdiği bu şehri hükûmet merkezi yaptı. Hükûmet memurları, âlimler ve halktan pekçok kişi buraya yerleşti. Muhammed Han, gönüllü göçün az olması yüzünden halkı Devletâbâd'a göç etmeye zorladı. Bu duruma kızan halk, arâzilerini terk ederek hırsızlığa başladı. Sultânın, bunlar

üzerinde bir birlik göndermesi, arâzide zirâat yapılmasını zorlaştırdı ve Delhi'de kıtlık baş gösterdi.

Muhammed Han devri bundan sonra dâimî olarak isyânlarla geçti. 1335 senesinde Ma'ber Vâlisi Seyyid Celâleddîn Madura, bağımsızlığını îlân etti. Sultan bu vâlinin üzerine yürüdü ise de bir netîce elde edemedi. Böylece Ma'ber, Delhi Sultanlığının idâresinden çıktı.

Bengal Vâlisi Behram Han, 1338 senesinde ölümünden sonra sultanlığa bağlı Doğu Bengal eyâleti istiklâlini îlân etti. Aradan bir sene geçmeden Ali Şah Kar adında bir kumandan isyân etti, fakat isyân ânında bastırıldı. Arkasından Avadh Vâlisi Ayn-el-Mülk ayaklandı. Sultan bütün güçlüklere rağmen bu isyânı da bastırdı. Ayn-el-Mülk yakalanarak hapsedildi ise de bir süre sonra af edilerek tekrar Avadh vâliliğine getirildi.

1343 senesinde Pencap eyâletindeki Sunâm, Samânâ, Kaythal ve Guhrâm'da isyânlar çıktı. Ancak bu isyânlar şiddetli bir şekilde bastırıldı. Muhammed Tuğluk yine bir isyânı bastırmak üzere Sind Seferine çıktığı zaman Tahattha yakınlarında hastalanarak 1351 senesi Martında öldü. Muhammed Tuğluk'un ölümü sırasında Hindistan'da, üçü ayaklanmalardan ortaya çıkma beş tâne bağımsız Müslüman Türk devleti vardı.

Başsız ve güçsüz durumda kalan ordunun ileri gelen kumandanları ve devlet adamlarının ısrâriyle, ölen sultânın yeğeni Fîrûz Şah, sultanlığı istememesine rağmen, tahta çıkarıldı.

Fîrûz Şah, tahta geçtikten sonra devleti kuvvetlendirmek için seferlere çıktı. Bengal bölgesinin hâkimi İlyas 1345 senesinde Batı Bengal'de bağımsızlığını îlân etmiş, 1352 senesinde ise Doğu Bengal'i ele geçirmişti. Fîrûz Şah, önce İlyas'ın üzerine yürüdü ve onu İkdala Kalesine çekilmeye mecbur bıraktı. Fîrûz Şah bu seferden sonra Orissa üzerine yürüyerek burayı ele geçirdi. Orissa Racası barış yapmak istedi. Senelik yirmi fil vergi vermek üzere barış yapıldı.

Fîrûz Şah, 1367 senesinde doksan bin süvârî, 480 fil ve çok sayıda piyâdeden meydana gelen ordusu ile Thattha üzerine sefer düzenledi. Çok büyük sıkıntıların, çekildiği bu sefer sonunda, Sind Camlarının hükümdârı Câm Mâli'nin senede 400.000 Hind parası vermesi şartıyla anlaştılar.

Fîrûz Şah, 1388 senesi Eylül ayında seksen üç yaşındayken öldü. Her işinde âlimlere danışan Fîrûz Şah, ülke topraklarını genişletmek için büyük seferlere çıkmaktan ziyâde iç işleri ile uğraşmayı tercih etti. İşlerinde en büyük desteği hocası Celâleddîn Hindî'den (rahmetullahi aleyh) görmekteydi. Vergileri koyup kaldırmakta dînin hükümlerine çok dikkat ederdi. Dîne uymayan her türlü vergiyi kaldırdı. Devlet geliri azalacağı yerde daha da arttı. Devlet idâresinde yaptığı düzenlemeler, mâlî ve iktisâdi alanlarda büyük bir gelişmeye sebeb oldu. Müslüman ve gayri müslim bütün halkın refah ve saâdetine hizmet etti.

Fîrûz Şahdan sonra şehzâdeler arasındaki mücâdeleler, onun yaptığı bütün iyi işlerin tahrib olmasına ve sultanlığın kötü duruma düşmesine sebeb oldu. Bu mücâdelelerden sonra torunu Gıyâseddîn Tuğluk tahta geçti. Bu târihten Timur Hanın 1398 senesindeki Hindistan Seferine kadar taht, altı defa el değiştirdi. Timur Han, 1398 senesi Eylül ayında İndus Nehrini geçerek Hindistan'a girdi. Delhi Sultanı Mahmud Şah elindeki yetersiz kuvvetlerle karşı koymaya çalıştı ise de Delhi önündeki muhârebede yenildi. Delhi Timur Hanın eline geçti. Timur Han, 1399 senesinde Türkistan'a geri dönünce, Mahmud Şah yeniden hükümdâr ünvânını aldı. Fakat önce Mallû, sonra da Devlet Han Ludi'nin elinde bir kukla hükümdâr olarak kaldı. Mahmud Şahın 1413 senesinde ölmesiyle Tuğluk Hânedânı sonra erdi.

1414 yılında Delhi'yi ele geçiren Mültan Vâlisi Hızır Han, ölünceye kadar bölgeyi Timur ve Şahrûh adına idâre etti. Ölümünden sonra yerine geçen oğlu Mübârek, bağımsızlığını îlân etti. Böylece Delhi Sultanlığının idâresi, Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemin neslinden olduklarını iddiâ etmeleri yüzünden "Seyyidler" adını alan Hızır Han nesline geçti.

Mübârek Şahın saltanatı, ayaklanmalarla geçti. Mübârek Şah, 1434 senesinde nüfûzunu kırmak istediği vezîri Server-ül-Mülk tarafından öldürüldü. Yerine kardeşinin oğlu Muhammed, ondan sonra da 1444'te onun oğlu Âlem Şah çıktı. Hepsinin saltanatı, kargaşalık, ayaklanma, iç ve dış harblerle geçti. Bu yüzden devlet gittikçe zayıfladı. Son yıllarda devlet işleri Pencab'ın büyük bir kısmına hâkim olan Behlül Han Ludî adında bir Afgan beyinin eline geçti. 1451 seneside Behlül'ün baskısına dayanamayan Âlem Şah, tahtı ona bırakarak Badaun'da yerleşti. Böylece Delhi Türk Sultanlığı sona erdi ve hükümdârlık Afgan asıllı Lûdîlerin eline geçti. (Bkz. Lûdîler)

Delhi Türk Sultanlığının idârî teşkilâtı genelde Türk İslâm devletlerinin teşkilâtına dayanmaktaydı. Saray teşkilâtının başında Vekil-i Dâr bulunurdu. Ondan sonra idâresinde hâciplerin görev yaptığı Emir Hâcib veya Bâr Bey denilen saray görevlisi gelirdi.

İdârî işlere vezir bakmaktaydı. Dînî işler ise, Sadr-üs-Sudûr denilen görevlinin idâresindeydi. Bu zât

aynı zamanda sultanlık baş kâdısı Kâdı-i Memâlik görevini de yapardı.

Delhi Türk Sultanlığı, süvârî kuvvetlerinin büyük rol oynadığı düzenli bir orduya sâhipti. Askerler önce, iktâlardan faydalanırlardı. Daha sonra maaş almaya başladılar. Orduda fillerin önemli bir yeri vardı. Fillerin üzerinde okçular bulunurdu. Ayrıca bunlardan düşman saflarını yarmak ve mâneviyatlarını bozmak için faydalanılırdı. Ordunun piyâde sınıfının çoğunu Hindûlar meydana getirirdi. Hassa askerleri dışında, piyâdeler geçici olarak orduya alınırdı.

Birçok âlim, şâir, yazar ve sanatkârı himâyelerine alan Delhi Sultanları, kültür ve sanatın gelişmesine büyük hizmet ettiler. Balaban devri, ilim ve sanat bakımından önemlidir. Onun devrinde Ferîdeddîn Mes'ûd, Sadreddîn bin Behâeddîn Zekeriyyâ, Bedreddîn Ganevî gibi İslâm âlimleri, Hamîdeddîn, Bedreddîn Dımeşkî, Hüsâmeddîn gibi tıb âlimleri yetişti. Büyük âlim Emir Hüsrev Dehlevî, Delhi Sultanlarından himâye gördü. Hüsrev Dehlevî, Hindistan'da şiirlerini Farsça yazan şâirlerin en büyüğüdür. Şâirliği yanı sıra, târihî eserler de yazmıştır. Delhi sarayında yaşayan şâirlerden birisi de Hüsrev Dehlevî'nin yakın arkadaşı Necmeddîn Hasan Sencerî idi. Bu iki zâtın yakın dostu târihçi Ziyâeddîn Bernî 1357 senesine kadar Delhi Sultanlığının târihini anlatan **Târih-i Fîrûz Şâh** adlı eserin yazarıdır. Nizâmüddîn Evliyâ, Ferîdüddîn Genc-i Şeker ve Şeyh Nûreddîn, Celâleddîn Hindî gibi büyük tasavvuf âlimleri Delhi Türk Sultanlığı zamânında yaşamış, Hindistan'ın meşhur ve büyük velîleridir.

Delhi Sultanları, geniş îmâr faaliyetlerinde bulundular. Günümüze kadar ulaşan birçok eserler yaptılar. Ayrıca yeni şehirler inşâ ettiler. Yaptıkları eserlerin büyük kısmı Delhi'dedir. Kutbeddîn Aybeg'in yaptırmaya başladığı 79 metre yüksekliğindeki Kutb Minâr ismi ile meşhur minâre daha sonra bitirilmiştir. Aybeg, ayrıca Cayna mâbetleri enkazını kullanarak Kıdvet-il-İslâm adlı câmiyi inşâ ettirdi.

Halacî Hânedânlığı zamânında Hindistan'daki Müslüman mîmârisi, Selçuk mîmârisi teknik ve üslûbunun etkisinde gelişti. Alâeddîn Halacî zamânında Kıdvet-il-İslâm Câmiinin yanında yapılan medrese bunlardan biridir.

Tuğluklarda Fîrûz Şah, birçok îmâr faaliyetlerinde bulundu. Ayrıca eski eserlerin tâmir ve ihyâsına büyük önem verdi. Hisar ve Cavnpûr gibi birçok meşhur şehir kurdu ve tâmir ettirdi. Ayrıca Firûzâbâd adıyla Delhi yakınlarında yeni bir başkent inşâ ettirdi. Buranın güneyinde Havz-ı Hassı denilen büyük havuzun kenârında bir medrese yaptırdı. Bunlardan başka; 50 sulama bendi, 40 câmi, 30 medrese, 20 hânkâh, 100 kervansaray ve han, 5 dârüşşifâ, 100 türbe ve mezar, 10 hamam, 150 sulama işlerinde de kullanılabilecek kuyu ve su biriktirmeye mahsus havuz, 100 köprü yaptırmıştır.

DELHİ SULTANLARI

Mu'izziler

Kudbeddîn Aybeg 1206

Aram Şah 1210

Şemseddîn İltutmuş..... 1211

Rükneddîn Fîrûz Şah 1236

Celâleddîn Râziye Begüm..... 1236

Mu'izzüddîn Behram Şah 1240

Alâeddîn Mes'ud Şah 1242

Nâsıreddîn Mahmud Şah 1246

Gıyaseddîn Balaban 1266

Mu'izzüddîn Keykubâd 1287

Şemseddîn Kayûmers..... 1290

Halacîler

Celâleddîn Fîrûz Şah..... 1290

Rükneddîn İbrâhim Şah..... 1296

Alâeddîn Muhammed Şah..... 1296

Şihâbeddîn Ömer Şah..... 1316

Kutbeddîn Mübârek Şah 1316

Nâsıreddîn Hüsrev Şah..... 1320

Tuğluklar

Gıyâseddîn Tuğluk Şah 1320

Gıyâseddîn Muhammed Şah..... 1325

Mahmûd Şah 1351

Fîrûz Şah..... 1351

İkinci Gıyâseddîn Tuğluk Şah 1388

Ebû Bekr Şah 1389

Nâsıreddîn Muhammed Şah 1390

Alâüddîn İskender Şah 1393

Nâsıreddîn Mahmud Şah (I. Saltanatı) .. 1393

Nusret Şah 1395

Nâsıreddîn Mahmud Şah (2. saltanatı) 1399

Seyyidler

Hızır Han 1414

Mu'izzüddîn Mübârek Şah..... 1421

Muhammed Şah 1435

Alâeddîn Âlem Şah 1446

DELİRİUM TREMENS;

kronik alkoliklerde fazla alkol alınması veya birdenbire kesilmesi yâhut da bâzı uyarıcı sebeplerin (travmalar, zehirlenmeler, ağır infeksiyonlar gibi) katılmasıyla beliren akut organik beyin sendromu. Hastalık ilk olarak Thomas Suton tarafından 1813 yılında târif edilmiştir. Genellikle 30 yaşının üstünde görülür.

Belirtileri:Baş ağrısı, ateş, terleme, iştahsızlık, bulantı, kusma, ishal, çarpıntı, göğüs sıkışması, sıkıntı, ağrılar, titreme, denge bozukluğu, konuşma güçlüğü uykusuzluk, korkular, panik, kızgınlık, saldırganlık, sara nöbetleri, bilinç bulanıklığı, hayâl görmeler, ses duymalar olabilir. Bâzan yılanlar, fâreler, bir takım acâyip hayvanları görür, korku ve dehşet içindedir. Bâzan da insanları küçülmüş olarak yürürken, şarkı söylerken, fıkra anlatırken görür. Odadaki eşyâları korkunç hayvanlar olarak görebilir. Uzun süren uykudan sonra hasta kendine gelebilir veya kalp yetmezliği, şok, kazâlar, iltihaplanmalar sonucu ölüm olabilir.

Tedâvi: Âcilen hastâneye yatırılır. Özel odalarda, bol su, vitamin, sâkinleştirici tedâvisi uygulanır. Bol protein ve karbonhidratlı bir rejim verilir. Psikoterapiden istifâde edilir.

DELTA;

akarsuların denize vardığı yerde, iki veya daha fazla sayıda kollara ayrılarak meydana gelen üç köşeli odacıklara verilen isim.

Akarsular genellikle deniz seviyesinden daha yüksek olan yerlerden çıkar, toprağın meyline göre yataklarından denizlere doğru akarlar. Bu süratli akışları esnâsında kum, kil, gibi bâzı maddeleri de berâberinde sürükleyip götürürler. Deniz yüzeyine seviyeleri eşit olan ovalara gelince, akış hızları azalmaya başlar. Denize ulaştıkları yerde akışları oldukça yavaşlar. Bu yavaş akma esnâsında berâberinde getirdikleri maddeler de çökerek yığınlar meydana gelir. Büyüyen bu yığınlar akarsuları çeşitli kollara ayırırlar ve bu topraklar tarım için çok verimlidir. Bâzan çok büyük sel baskınları bu toprakları denize sürükleyip atabilir.

Çok eski zamanlarda deniz kıyısında kurulan bâzı şehirler ovaların denize doğru akması ve devamlı ağız kısımlarını doldurması netîcesinde kıyıdan iç kısımlarda kalmıştır. Ege bölgesindeki Efes şehri Küçük Menderes kıyısındayken şimdi kıyıdan iç kısımdadır. Deltalar yalnız sâkin sularda gelişir. Bu yüzden büyük deltalar oldukça kapalı büyük dalgaları olmayan denizlerde görülür.

Deltalar çok eski zamanlardan beri insanoğlunun hayâtında önemli bir yer tutar. Deltaların hayvan ve bitki yetiştirilmesi için son derece elverişli olması insanları buralara göçe teşvik etmiştir. Tarımın gelişmesi ile Nil, Fırat ve Dicle deltaları büyük medeniyet merkezleri hâline gelmiştir.

DEMİR;

Alm. *Eisen,* **Fr.** *Fer,* **İng.** *Iron.* Dünyâda oksijen, silisyum ve alüminyumdan sonra en bol bulunan element. Fe sembolü ile gösterilir. Ağır metallerin en önemlisidir. Yer kabuğunda % 4,2 nisbetinde bulunur.

Târihi: Demir, uygarlığın vazgeçilmez bir unsuru olarak arkeolojik kronolojide bir çağa isim vermiştir. Avrupalı târihçiler taş devrinden sonra gelen çağa demir devri demişlerdir. Onlara göre; demir devri dünyânın farklı bölgelerinde farklı zamanlarda başlamıştır. Demir, mîlâttan 1200 yıl önce Yakındoğu'da Türkler tarafından bilinmekteydi. Hattâ Türk milletinin demir dağı eriterek yeni yurtlara göçtüğü efsânesi de söylenmektedir.

Demir devri, Avrupa içlerinde mîlâttan 900 yıl önce, İngiltere'de 600 yıl önce, Japonya'da ise 200 yıl önce başlamıştır. Bâzı Avustralya ve Yeni Gine kabîleleri İkinci Dünyâ Harbinden sonra taş devrinden demir devrine geçmişlerdir.

Osmanlıların harp sanâyii, başka milletlere göre demircilik alanında üstün bir seviyeye ulaşmış bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğunda demir mâdenleri bulundukları yerlerde ahâlî tarafından işlenirdi. Ordu ve donanma toplarının yuvarlakları (karagülle) mâden nâzırı denetiminde yerinde yapılırdı ve gereken yerlere gönderilirdi.

Özellikleri: Periyodik sistemin VIII B grubunda bulunur. Atom numarası 26, atom ağırlığı 55,85, özgül ağırlığı 7,86 g/cm^{3}tür. Erime sıcaklığı 1535°C, kaynama sıcaklığı ise 2740 (3000) °C'dir. Brinel sertliği 6,7'dir. Dört tâne kararlı izotopu vardır. Bunlar 54, 56, 57 ve 58 kütle numaralıdır. Elektron düzeni (Ar) $3d^6\ 4s^2$, bileşiklerindeki değerliği 2+, 3+ ve az olarak da 4+'dır.

Saf demir, gümüş parlaklığında, gri renkte, dövülebilen, işlenebilen, kolayca tel ve levha hâline getirilebilen orta sertlikte (kobalt ile nikel arasında) bir metaldir. Çekme direnci 20-25 kg/ mm^2, uzama kâbiliyeti % 40-50'dir. Isı ve elektrik akımını iyi iletirse de bakıra göre düşüktür. Nemli havalarda kolay paslanır. Üç tâne allotropik kristal şekli gösterir. Kristal yapısı içmerkezli kübik olan delta demir, (ferrit δ), yaklaşık 1400°C'nin üzerinde kararlıdır ve bu sıcaklığın altında gamma demire (ostenit) dönüşür. Gamma demir, yüzmerkezli kübik yapıdadır ve paramagnetikdir. Demir karbürle (Fe_3C°, sementit) kolayca katı çözeltiler meydana getirebilme özelliği çelik yapımında önemlidir. 910°C'de, içmerkezli kübik yapıdaki alfa demire (ferrit) geçiş başlar. 768°C'de ise alfa demir, kristal yapısı sâbit kalmak üzere, elektron yapısındaki bir değişimle ferromagnetik özellik kazanır. Yumuşak, sünek ve gri-beyaz renkte bir metal olan alfa demirin çekme direnci yüksektir.

ŞEKİL VARRRRRRR!!!!!!!!!!!!!!!!!!

Demirin allotropik özellikleri alaşımların meydana gelmesinde ve sıcak şekillendirmede çeliklerin ısıl işlemlere elverişlilik özelliklerinde önemli rol oynarlar. Demirin en belirli fiziksel özelliği, bir manyetik alan veya elektrik akımı tesiriyle manyetik olabilmesidir ki, bu özellik kobalt ve nikel gibi diğer metallere nazaran çok üstündür. Karbon, kobalt ve nikel gibi elementlerin mevcûdiyeti, demirin manyetik olabilme gücünü arttırır.

Demir yüzeyinde, oksitlenmeyle, alüminyumda olduğu gibi koruyucu tabaka teşekkülü söz konusu olmadığından, korrozyona karşı dayanıksızdır. Korrozyondan korumak için, yüzeyleri geçirgen olmayan bir boya ile veya nikel, krom gibi elementlerle kaplama yapılır.

Bulunuşu: Metalik halde tabiatta pek az rastlanır. Daha çok oksijenli ve kükürtlü bileşikleri hâlinde bulunur. Demir ihtivâ eden minerallerin sayısı yüzlere vardığı gibi birçok topraklar da az veya çok demir ihtivâ ederler. Demir ihtiva eden mineraller; oksitler, karbonatlar, silikatlar ve sülfürler hâlinde bulunur. Bunların başlıcaları şunlardır:

Manyetit (Fe_3O_4): Magnetik özelliği vardır. Siyah ve koyu esmer renktedir.

Hematit (Fe_2O_3): Kırmızı renkli olduğu için kırmızı demir taşı da denir. Hematit filizlerinin fosforu ve kükürdü az olduğundan demir elde edilmesinde en çok tercih edilen filizlerden biridir.

Limonit (Fe_2O_3 x H_2O): Oksitlenmiş demir rengindedir. İçinde fazla miktarda kireç bulunduğundan üretim sırasında katkı maddesi olarak kireç gerektirmez.

Siderit ($FeCO_3$): Demir spatı adı da verilir. Bileşiminde fazla miktarda manganez de bulunduğundan kıymetli bir cevherdir. Yüksek fırına verilmeden önce kavrularak CO_2 çıkarılır.

Pirit (FeS_2): Altın sarısı renkte olup daha çok sülfürik asit üretiminde kullanılır. Kükürt miktarı çok fazla olduğundan demir üretimi için uygun değildir. Çünkü çok az miktardaki kükürt dahi demirin kırılganlığını arttırmaktadır. Bir demir filizinin işlenebilmesi için demir oranının % 30'dan fazla olması gerekir.

Bileşikleri: Demir II bileşikleri, mat yeşil renkte Fe^{2+} iyonu veya karmaşık iyonlar ihtiva eder. Demirin +3 değerli olduğu bileşiklerde ise, rengi sarıdan turuncuya ve kahverengiye doğru değişen Fe^{3+} iyonu veya karmaşık iyonlar bulunur.

Oksijen ile demir üç bileşik meydana getirirler: Demir II oksit (FeO), demir III oksit (Fe_2O_3) ve her iki demir iyonunu da ihtiva eden Fe_3O_4. Yeşilimsiden siyaha doğru değişen çeşitli renklerde bulunan demir II oksit tozu, cam yapımında pigment olarak kullanılır.

Demir III oksit, sarıdan, kırmızıya doğru değişen renklerdeki pigmentler grubunun esas maddesidir. İnce öğütülmüş kırmızı toz hâlinde, kıymetli metallerin ve elmasların parlatılmasında ve kozmetik yapımında kullanılır.

Demir II sülfatın amonyum sülfatla meydana getirdiği $(NH_4)_2\ SO_4\ FeSO_4\ 6H_2O$ bileşimindeki "mohr tuzu", mürekkep yapımında, deri ve yünleri siyaha boyamada, tarlalardaki parazitlerin öldürülmesinde kullanılır. Demir III klorür ($FeCl_3$)den endüstride organik boya sentezinde, deri ve basma boyacılığında istifâde edilir.

Bâzı demir bileşiklerinden tedâvi maksadıyla da faydalanılır. Demir II glikonat [$Fe(C_6\ H_{11}\ O_7).\ 2H_2O$] ve demir III pirofosfat [$Fe_4(P_2\ O_7).x\ H_2O$], kansızlık tedâvisinde sık kullanılan bileşikler arasındadır. Pıhtılaştırma tesiri olan çeşitli demir III tuzları da yaralara tatbik edilir.

Demirin biyolojik önemi: Demir hayatî açıdan da önemli bir elementtir. Kanda oksijen taşıyıcısı olan hemoglobin yapısında demir bulunur. Dolayısıyla demir iyonlarının insan ve hayvan organizmasında, solunum olaylarında çok önemli bir görevi vardır. Bunların dışında demir, kasların myoglobininde, sitokrom, peroksidaz ve katalaz enzim sistemlerinde yer almasından dolayı da hayâtî bir mineraldir. Bütün insan vücûdundaki total demir miktarı ancak 4-5 gr arasında olmasına rağmen bunun 700 mg kadarı karaciğerdedir. Hayvansal organizma büyük kısmıyla alyuvarlarda yer alan demir muhtevâsını tekrar tekrar kullanma kâbiliyetindedir. Bu sebeple günlük demir ihtiyâcı oldukça azdır. Çocuklar için 10-15 mg arasında değişir. Büyüklerin demir ihtiyâcı da cinsiyete ve yaşa göre farklılık gösterir. İnsanlar yedikleri her türlü et besinleri ile yeteri miktarda demir alırlar. Ayrıca sebzelerde başta ıspanak olmak üzere, fasülyede, kuşkonmazda, incirde, hurmada ve diğerlerinde demir bulunur.

Ham demir üretimi: Demir elde edilmesinde daha ziyâde oksitli demir cevherleri kullanılır. Oksitli olmayan cevherler de oksidine çevrilerek kullanılabilir. Topraktan çıkarılan oksidli cevherler mekanik olarak temizlendikten sonra yüksek fırın adı verilen özel fırında kok kömürüyle indirgenir. Burada indirgeme işlemini kömürün yetersiz oksijenle yanmasından meydana gelen karbon monoksit gazı yapmaktadır.

Yüksek fırın 25-30 m yüksekliğinde, 450-500 m_3 hacimdedir. Yüksek fırında cevher, kok ve eritici maddeler (ekseri kireç taşı $CaCO_3$) fırına üst kısımdan yüklenir. Bir yandan bu maddeler yukarıdan yüklenirken diğer yandan teşekkül eden ham demir aşağıdan alınır. Ham demirde sementit adı verilen demir karbür (Fe_3C) bileşiği, silisyum, kükürt, fosfor ve mangan da bulunur. Ergimiş ham demirin üstünde de yoğunluğu daha az olan ergimiş dışık (cüruf) bulunur. Cüruf katmanı demirin tekrar oksitlenmesini önlemektedir. Ergimiş dışık da zaman zaman dışarı alınır. Bu dışık, demir-portland ve yüksek fırın çimentolarının elde edilmesinde kullanılır.

Ham demirden düşük karbonlu demir elde etmek için yabancı maddelerin uzaklaştırılması gerekir. Bu maddelerin uzaklaştırılması sonucu ele geçen ürüne çelik adı verilir. (Bkz. Çelik)

Dökme demir: Yüksek fırında elde edilen pik demir, kupol ocağında ergitilerek dökme demir elde edilmektedir. Kupol ocağında ham demirin bileşimi pek az değişmektedir. Genel olarak Si ve Mn miktarları azalmakta S ise artmaktadır. Kupol ocağı dikey, hemen hemen silindir şeklinde ve ateşe dayanıklı tuğlalarla örülmüş küçük bir yüksek fırına benzer.

Dökme demir kum kalıplara veya kokil kalıplara dökülerek, istenilen makina parçası ve benzeri parçalar elde edilir. Dökme demir içindeki karbon, Fe_3C bileşiği hâlinde bağlı bulunursa, kırıldığı zaman kesidi beyaz olur. Dökme demirin bu cinsine "beyaz döküm" adı verilir. Bu demir çok sert ve kırılgan bir yapıda olup, aşınmaya karşı çok dayanıklıdır.

Dökme demir, içindeki karbonun bir kısmı veya tamâmı grafit şeklinde serbest halde bulunursa, kırılma kesidi gri yâhut kızıl kahverengi olur. Bu türlü dökme demire "kır döküm" adı verilir. Kır dökümün sertliği daha düşüktür; işlenmesi de kolaydır.

Türkiye'de birçok yerde demir ve çelik işletmeleri kurulmuş olup, bunların başlıcaları; Karabük Demir ve Çelik İşletmesi, Ereğli Demir ve Çelik İşletmesi, Kırıkkale Çelik Fabrikasıdır. Türkiye'nin yıldan yıla artmakta olan demir cevheri üretimi 1992 yılında 4.650.000 tona ulaşmıştır.

DEMİRAĞAÇ (Casuarina);

Alm. *Eisenbaum,* **Fr.** *Bois de fer,* **İng.** *Iron-wood.* **Familyası:**Demirağaçgiller (Casuarinaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:**Adana, Hatay, İçel illeri ile Güney Batı Anadolu.

Genellikle tropikal bölgelerde yetişen, yirmi beş metre yüksekliğe kadar büyüyebilen bir bitki. Anayurdu Avustralya ve Yeni Kaledonya olup Akdeniz bölgesi ülkelerinde de yetişir. Güney Anadolu'da bilhassa Adana, İçel ve Hatay illerinde, Güneybatı Anadolu'da park ve bahçelerde, yol kenarlarında dikilir.

Kullanıldığı yerler: Odunu çok serttir. Demir odunu denir. Doğramacılık ve marangozculukta kullanılır. Gövde ve kabukları tanen bakımından zengindir. Deri kürk ve posteki yapımında kullanılır.

DEMİRBAŞ ŞARL, (Charles-XII);

İsveç hükümdarlarının en ünlüsü. Zamanında İsveç, Avrupa'nın en büyük ve önemli devletleri arasına girmişti. 1697'den 1718 yılına kadar hükümdarlık yaptı. Danimarka, Lehistan ve Saksonya'yı yendikten sonra Rusya üzerine yöneldi. Bu sırada Rusya'nın başında bulunan Çar Büyük Petro'yu birkaç defa bozguna uğrattı. Moskova'ya kadar varıp ele geçirmek üzereyken, ordusu açlık ve hastalıktan perişan olmuştu (1707). Aradan iki sene geçtikten sonra tekrar Rusya'ya saldıran Şarl, Ukrayna ortasındaki Poltava'ya kadar Çar'ı kovaladı. Yalnız Rus ordusunun kalabalıklığı ve İsveç ordusundaki hastalık, Şarl'ın bozguna uğrayıp, Osmanlı topraklarına sığınmasına sebeb oldu.

İsveç'in yenilmesi ve Rusların gâlibiyeti o günkü düşünce tarzında bir değişikliğe sebeb oluyordu. Zira Rusya'nın askerî bakımından güçlü olan İsveç ve Osmanlılara karşı savaş kazanacağı pek beklenmiyordu. Halbuki Rusya, Petro'nun icraatı ile epey güç kazanmıştı. Osmanlı Devletinin başında bulunan Üçüncü Ahmed, Ruslarla o güne kadar barışçı bir siyâset sürdürüyordu. Demirbaş Şarl'ın durumu, Rus askerlerinin tâkip bahânesiyle sınır tecavüzleri, Rusların kuvvetlenmeden ezilmesi düşüncesi Rusya'ya harb açılmasına sebeb oldu. (Bkz. Prut Savaşı)

Demirbaş Şarl, Osmanlı Devletinde beş yıl kaldıktan sonra Macaristan yoluyla İsveç'e gönderildi. Yurda dönünce yine eskisi gibi savaşlara devam etti. 1718 yılında bir kale kuşatması sırasında otuz altı yaşında öldü. Ölümü Rusya'nın derlenip toparlanmasına, ıslahatlarına devam etmesine ve güçlenmesine yaradı.

DEMİRCİ MEHMED EFE;

İstiklâl Harbinde faydası görülen efelerden. Nazilli ilçesinin Piribeyli köyünde 1885'te doğan Mehmed Efe, efelikten önce demircilik yaptığından "Demirci" ünvanını almıştı. Birinci Dünya Harbi sırasında kendisine yapılan bir haksızlıktan dolayı köyüne dönerek, zeybek olup dağa çıkmıştı.

15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'e girmesi üzerine Kurtuluş Savaşına katıldı. Nazilli civârına gelen düşman, Mehmed Efeyi zararsız hâle getirmek için ona hediyeler gönderip, kendilerine katılması hâlinde generallik vaadinde bulundu. Bu teklifi reddeden Efe, düşmanla savaşa giriştiği gibi, onların Nazilli'de bulunan silâh deposunu ele geçirip kendi adamlarına dağıttıktan sonra Zeybekler Ordusunun Demirci Alayını kurmaya başladı. 10 Temmuz'da Umurlu'ya gelerek cephe komutanı Binbaşı İsmail Hakkı Beyin emrine girdi. Gerek asker toplayarak ve gerekse diğer efelerin kendilerine katılmaları neticesinde kuvvetli bir birlik meydana getiren Demirci Mehmed Efe, 16 Temmuz'da işgâl altında olan Aydın'a saldırdı ise de, üstün ateş karşısında ilerleyemedi. Karşı saldırıya geçen Yunan kuvvetleri de bir başarı elde edemediler. Sonraki baskınlarla düşman perişan edildi.

Mehmed Efe, maddî gelir temin etmek üzere Denizli'ye gönderdiği Sökeli Ali Efenin öldürülmesi ve adamlarının şehirden kovulması üzerine Denizli'yi bastı. Ali Efenin ölümünden mesul tuttuğu yüz kadar kimseyi kurşuna dizdi. Bu hâdiseden sonra her yerde ünü yayılan Mehmed Efe, emrindeki 10.000 kişiyle Aydın cephesinde düşman saldırılarını durdurmaya muvaffak oldu. Bu başarısı üzerine 5 Ekim 1919'da Aydın cephesi Umum Kuvayı Milliye Komutanlığına getirilen Efe, karargâhını Nazilli'ye nakletti.

Demirci Mehmed Efe, Yunanlıların 22 Haziran 1920'de Milen çizgisini geçerek Kuvayı Milliyeye saldırmaları ve cephenin çökmesi üzerine Göller Bölgesindeki dağlara çekildi. Kasım 1920'de Afyon'dan Adana'ya kadar uzanan Güney Cephesi komutanlığına Albay Refet (Bele) Beyin

atanmasından sonra ortaya çıkan Kuvayı Milliye-Kuvayı Nizâmiye çekişmesinde çeteliği savunan Çerkez Edhem, Demirci Efeyi kendisiyle birleşmeye çağırdı. Öte yandan Albay Refet Bey de Efe'yi Konya'ya çağırarak Aydın Zeybek Alayının bir kolordu olarak düzenlenerek komutanlığının kendisine verileceğini bildirdi. Efe hiçbirisine cevap vermedi. Ancak Refet Bey, Çerkez Edhem'in teklifini duyunca, Demirci Efeye bir baskın düzenledi. Efe, kendisini saran kuvvetleri yararak dağa çekildi ise de adamları yakalandı. Ankara hükümeti, Efe'ye millî görevini yaptığını ve artık dinlenmeye çekilmesini bildirerek affettiğini îlân etti. Bu isteğe uyan Efe, köyüne çekilip ölünceye (1959) kadar orada kaldı.

DEMİRHİNDİ (Tamarindus İndica);

Alm. *Tamarindearinde,* **Fr.** *Tamarinier,* **İng.** *Tamarind.* **Familyası:** Baklagiller (Leguminosae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Güney bölgelerde yetişir.

Hindistan ve tropikal bölgelerde yetişen, yayık dallı boyu 20-25 metreye ulaşan sıcak iklim ağacı. Yurdunun Habeşistan olduğu tahmin edilmekte ise de bugün bütün tropikal bölgelerde yetişmektedir. Çiçek açtığı zaman çok güzel bir görünümü olduğundan yetiştiği bölgelerde, yol kenarlarına park ve bahçelere dikilir.

Çiçekleri sarı veya kırmızı renkte olup, dalların ucunda salkım şeklinde bulunurlar. Meyveleri 20 cm civarında, kahverengi, çok tohumlu olup, olgunlaşınca açılmazlar. Gövde kısmı tahta işleri ve oymacılıkta kullanılır.

Kullanıldığı yerler: Yaprakları hayvan yemi olarak kullanıldığı gibi, kaynatılarak elde edilen suyu solucan düşürmede ilâç olarak kullanılır. Meyvelerinden ise ilâç yapımında istifâde edilir. Meyvenin bileşiminde elma asidi, sitrik asit, asetik asit, şeker ve pektin bulunur. Tıbbî kullanılmasının dışında şeker ve tatlıcılıkta ve vücuda serinlik ve rahatlık verdiği için şerbet olarak kullanılır. Eskiden memleketimizde sırtlarındaki özel yapılmış güğümleriyle Demirhindi satan satıcılar çok sık görülürdü. Bugün ise pek azalmıştır.

DEMÎRÎ;

on dördüncü yüzyılda yetişmiş, zooloji ve Şâfiî mezhebi fıkıh âlimi. Adı, Muhammed bin Mûsâ bin Ali ed-Demîrî'dir. Künyesi Ebü'l-Bekâ olup, lakabı Kemâleddîn'dir. Batı dünyâsında "Müslümanların Buffon'u" ünvânıyla anılan Demîrî, 1344 (H.745) senesinde Mısır'ın Dimyat şehri yakınlarında ve Nil Nehrinin iki yakasında yer alan Demîre adlı büyük bir kasabada doğdu. 1405 (H. 808)senesinde Kâhire'de vefât etti. Mezârı, Ali Beyyûmî Câmii yakınındaki Sabûnî Mescidi bahçesindedir.

Demîrî gençliğinde terzilik yaptı. Sonra bu mesleği bırakarak ilim yolunu tuttu. Zamânının din ve fen ilimlerinde yetiştikten sonra, Ezher Medresesinde; hadis, tefsir, fıkıh, Arap dili ve Edebiyâtı gibi birçok ilimleri okuttu ve fen ilimlerinden zooloji alanında söz sâhibi oldu. 1379-1399 seneleri arasında, Mekke-i mükerremede ikâmet etti ve ilim öğrenmeye devâm etti. İlmî tetkiklerini derinleştirdi. Sonra Kâhire'ye dönerek tâliplerine din ve fen ilimlerini öğretti. **Hayât-ül-Hayavân** (iki cilt); **Tefsîr-ul-Ahlâm** (Rüya tâbirleriyle ilgili); **En-Necm-ül-Vehhâc fî Şerh-il-Mihhâc** (Şâfiî mezhebi fıkhı ile ilgilidir); **El-Cevher-ül-Ferîd fî İlm-it-Tevhîd** (Akâid ve kelâm ilmi ile ilgili) belli başlı eserleridir.

Bu eserlerden dünyâca meşhûr olanı **Hayât-ül-Hayavân** adlı ansiklopedik eseridir.

Demîrî, bu eserinde alfabetik sıra ile bütün hayvanların isim ve özelliklerini ve herbiri hakkında birçok fennî, tıbbî, dînî bilgileri toplamıştır. Ayrıca eserini hazırlarken özellikle Arap şiirini inceleyerek, ediplerin, hayvanların huy ve tabiatlarıyla ilgili yazdıkları manzum bilgilere de eserinde yer vermiştir. Böylece o, hem edebiyât ve lügât hizmeti yapıyor, hem de zooloji ilmine büyük ölçüde katkıda bulunmuş oluyordu.

Demîrî eserini hazırlarken, özellikle İslâm âlimi İbn-ül-Baytar'ın **Kitâb-ül-Câmi'**inden faydalandı. Ayrıca Kur'ân-ı kerîmden, hadîs-i şerîflerden ve bâzı fıkıh konularından nakiller yaptı. Bundan başka eserinin başına kısa bir İslâm târihi bilgisi yerleştirdi. Alfabetik sıraya göre kara, deniz ve havada yaşayan hayvanları ve haşerâtı zikretti. Bir de hayvanlardan yapılabilecek tıbbî ilaçlar hakkında bilgi verdi.

Eser, üç bölümden meydana gelmektedir. Târih ve siyer ile ilgili bilgiler birinci bölümde yer almaktadır. Demîrî hayvanları tanıtırken bunların dînimiz açısından helâl, haram, mekruh, câiz, mübâh olma durumlarıyle ilgili fıkıh bilgileri de vermiştir. Ayrıca vahşî ve ehil olan hayvanları, bunların belli başlı huy ve özelliklerini, hayvanlarla ilgili bâzı rüyâ tâbirlerini îzâh edip, eserini zenginleştirmiştir. Eserde zikredilen hadîs-i şerîfler, **Kütüb-i Sitte** denilen ve dînimizde en mûteber sayılan temel altı hadîs kitabından alınmıştır. Demîrî bu eserinde toplam 560 kitap ve 199 şiir dîvânından istifâde etmiştir.

Eserin önemli vasıflarından birisi de, o devre kadar henüz adı duyulmamış, hayvanlara yer vermesi ve bunların tasvir ve târifini yapmasıdır. Hayvanlardan özellikle aslan üzerinde çok durmuş, bunun vahşî

hayvanların en şereflisi olduğunu ifâde etmiştir. Demîrî'ye göre aslan, kır ve çöl hayvanlarının hükümdârıdır. Heybet ve cesâreti, korkunç gücü, kuvveti ve diğer özellikleri ile bu şerefe lâyıktır.

Bilim târihçilerine göre bu türde ve kalitede bir ilmî eserin tasnifi, Demîrî'den önce yapılmamıştır. Onun eseri, hayvanlar âlemi ansiklopedisi özelliğinde, yüksek ve pek derin bir kültüre dayalı olarak hazırlanmıştır.

Eser, Hâkim Şah Muhammed tarafından Farsçaya tercüme edildi. Ömer bin Yûnus, Şeyh Takiyyüddîn Muhamed bin Ahmed, Şeyh Şemseddîn Muhammed bin Ebî Bekr ve Celâleddîn Muhammed bin Ebî Bekr ve Celâleddîn Abdurrahmân Süyûtî tarafından muhtasarları yazıldı. Kâdı Cemâleddîn Muhammed bin Ali eş-Şeybî tarafından zeyli yazıldı ve çeşitli zamanlarda basıldı.

DEMİRKAZIK (Bkz. Kutup Yıldızı)

DEMİRYOLLARI;

Alm. *Eisenbahn (-linie) (f), Bahn (f),* **Fr.** *Chemin (m) de fer, voie (f) ferree,* **İng.** *Railway, railroad.* Yolcu ve yük taşımacılığının yapıldığı demirden mâmul bir çift ray hâlinde uzanan ulaştırma ağının adı. Hat fikrinin düşünülerek tatbiki çok eski devirlere dayanır. Eski Mısır, Yunan ve Roma medeniyetlerinde atla çekilen arabaların tekerleklerindeki sürtünmelerin azaltılması için özel tertibâtların uygulandığı bilinmektedir. On beşinci yüzyılda mâden ocaklarında arabalar tahta kalaslar üzerine alınmış, demirin ucuzlaması ile de bunlar, ray adı verilen hatlara yerini bırakmıştır.

Buharla çalışan bir arabanın ray üzerinde yürütülenini ilk defa 1802 yılında İngiliz Robert Trewithick yapmıştır. Bu arabayı diğerlerinden ayırabilmek için de lokomotif adını vermiştir. Bu sahadaki çalışmalar hızla gelişmiş 1814 yılında George Stephenson adlı bir mühendis iki silindirli bir lokomatif yapmayı başarmıştır.

1825 yılında borulu kazanların keşfedilmesinden sonra bir şirket yük taşımacılığının lokomotiflerle yapılabilmesi için İngiltere'de demiryolu inşâsına başlamış, bu maksadla bir de yarışma düzenlemiştir. Stephenson adında birisi 6 Ekim 1829 târihinde 10 tonluk bir yükle saatte 22 km hız yapan bir lokomotif yapmayı başarmıştır. Demiryolunun kâşifi olarak George Stephenson, demiryolculuğunun başlangıç târihi de 1829 olarak kabul edilmiştir.

1829 yılından sonra özellikle demiryolu arabalarında hiç durmayan bir gelişme olmuş, 1860 yıllarında demiryolundaki ulaşım hızı saatte 40 km iken, 1913'te 60 kilometreye, 1939'da ise 85 kilometreye ulaşmış, bunun yanında lokomotif güçleri de artmıştır. İkinci Dünya Harbinden sonraki devrelerde buharlı lokomotifler yerini dizelli, elektrikli lokomotiflere bırakmıştır. Saatteki hız, katarlarda (yük taşımacılığında) 120 kilometreye, yolcu trenlerinde ise 160 kilometreye ulaşmıştır. Bir taraftan elektrikli lokomotiflerde gücün artırılması, elektriğin demiryollara uygulanması ve yol yapım tekniğindeki gelişmeler, hızın 250-300 kilometreye kadar çıkmasını sağlamıştır. Avrupa'nın bâzı demiryolu hatları değiştirilerek yüksek hız tekniği ile çalışan hatların uygulanmasına başlanmıştır. Demiryollarındaki hız ve konfor yarışı son yıllarda Fransa ile Japonya arasında cereyân etmektedir. Bu ülkelerde yolcu ve yük katarlarının manyetik alana sâhip yastıklar üzerinden nakli çalışmalarına hızla devâm edilmektedir.

Türkiye'de demiryolları: Türkiye'de demir yolculuğu fikri 1836 yıllarına kadar gitmesine rağmen, ilk demir yolu 66 km uzunluğundaki Köstence-Çernova hattı olup, 1860 yılında işletmeye açıldı. Daha sonra 1863 yılında 224 km uzunluğundaki Varna-Rusçuk, 1866 yılında 130 km uzunluğundaki İzmir-Aydın demiryolu hizmete girdi. Bunları Rumeli demiryollarının yapımı ve 1888'de Avrupa demiryolları hattına bağlanması tâkib etti. Sultan Abdülazîz'in 1871 yılındaki fermânı ile İstanbul-Bağdat demiryolu inşâatı başlatıldı, iki yıl içinde İstanbul-İzmit ve İzmir-Kasaba (Turgutlu) demiryolu bağlantıları sağlandı.

Sultan Abdülhamîd Han zamânında 1888'den sonra çalışmalara hız verildi. İstanbul-Bağdat hattı tamamlandı. 1890'da Ankara-Eskişehir demiryolu bitirildi. Aydın hattı doğuya, İzmir-Kasaba hattı kuzeye uzatılırken, İç Anadolu'da kurulu şehirler arasındaki bağlantılar sağlanması için demiryolu inşâatlarının yapımına devâm edildi. Bu şekilde 1912 yılında 440 kilometrelik demiryolu işletilmeye açılmış oldu.

Osmanlı İmparatorluğunda yapılan demiryolu uzunluğu 8000 kilometreye ulaşmış olup, Birinci Dünyâ Harbi sonunda, 4000 kilometrekarelik kısım işgâl devletlerinin eline geçti. İstiklâl Harbi'nin başlaması ile Anadolu hattının 926 kilometrelik, Bağdat hattının 325 kilometrelik, İzmir-Kasaba hattının 223 kilometrelik kısmı Eskişehir'de kurulan İşletme Genel Müdürlüğünce yönetilmeye başlandı. Cumhûriyet devrinde demiryolu yapımı için önce bir proje yapılarak çalışmalara başlandı. 1932'de Samsun-Sivas, 1927'de Ankara-Kayseri, 1930'da Kayseri-Sivas, 1931'de Kütahya-Balıkesir, 1933'te Ulukışla-Kayseri, 1935'te Irmak-Filyos ve Fevzipaşa-Elazığ-Diyarbakır demiryolu hatları işletmeye açıldı.

Yabancı şirket demiryolları devlet idâresi altına alındı. Demiryolları ağına çeşitli zamanlarda Malatya-Çetinkaya, Afyon-Burdur, Elazığ-Muş-Tatvan-Elazığ-Kurtalan- Gaziantep-Narlı hatları da eklendi ve millî demiryolları 10.993 kilometreye ulaşmış oldu (1993).

Demiryolu ulaşımında son gelişmeler: On dokuzuncu yüzyıl başlarında kara ve hava taşımacılığındaki gelişmeler demiryolu taşımacılığında kısa bir süre duraklamaya sebebiyet vermişse de, dünyâ ekonomisindeki gelişmeler, teknik buluşlar, hat ulaşımındaki yüksek hız verilen önemi yeniden arttırmış, modern lokomotiflerle hareket ettirilen trenlerin çok üstün ve tehlikesi az bir taşıma aracı olduğu anlaşılmıştır.

Sinyalizasyon ve kontrol: Sinyalizasyon ve kontrol metodlarındaki ilerleme demiryollarındaki verimin gelişmesine sebeb olmuştur. Kolay görülebilen renkli ışık sinyalleri eski kollu sinyallerin yerini almıştır. Bunlar, bir trafik kontrol merkezinde idâre ve yüzlerce kilometreyi kaplayan bir düzen şekline girmiştir. Bu merkezlerde demiryolu ağı bir tabloda minyatürleştirilmiş olup, görevli bir düğmeye basarak herhangi bir sinyali veya hat değişikliğini işleme sokabilmektedir. Tablodaki ışıklar trenin güzergâhtaki yerini işâret eder. Bu raylara yerleştirilen ve trenin giderken işleme koyduğu elektriksel devreler aracılığıyla sağlanır. Yüksek hızlı TGV (Yüksek Hızlı Tren) hatlarında, hiçbir sinyal bulunmaz. Hatlardaki elektrik devreleriyle alınan bütün bilgi sürücünün önündeki bir tabloda verilir.

Toplu taşıma: Şehirlerde karayoluyla seyâhat her geçen gün trafik düğümlenmeleri sebebiyle daha da yavaş olmaktadır. Bunun sonucu olarak daha fazla yeraltı trenlerine ve metrolarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bunlardan en yeni inşâ edilenlerden biri 1980'de işletmeye açılan Hong Kong'un toplu taşıma sistemi olup, günde iki milyon yolcu taşıyacak tarzda projelendirilmiştir. Bu sayı yaklaşık 1963'te işletmeye açılan ve 420 kilometrelik güzergâhta dünyânın en uygun yeraltı treni olan Londra metrosunun yolcu sayısına eşdeğerdir. Genellikle toplu taşıma ağlarında güzergâhlar yeraltı yanında, yerüstünde de bulunur. Buna bir örnek San Francisco'daki sistem olup, bu sistem 30 kilometrelik yeraltı, 40 kilometrelik yeryüzü ve 50 kilometrelik yeraltı güzergâhına sâhiptir. Modern toplu taşıma sistemleri genellikle otomatik kontrole sâhiptir. Türkiye'de de demiryolu toplu taşımacılığı konusunda Ankara ve İstanbul'da metro çalışmaları hız kazanmış olup, tramvay taşımacılığı da 1992'de İstanbul'da faaliyete geçmiştir. İstanbul-Ankara arasını da iki saate düşürme çalışmaları ilerlemektedir.

Tek raylı trenler: Bâzı şehirlerde tamâmen değişik yerüstü trenlerine rastlanır. Bunlarda tren arabaları alışılagelen iki ray üzerinde değil, tek bir raya bağlı hareket ederler. Bunlardan en eskisi 1901'den beri çalışan Batı Almanya Wuppertal'daki sistemdir. Burada arabalar üstteki bir raya asılı olarak hareket ederler. Benzer bir sistem de Tokyo hayvanat bahçesinde mevcuttur. Tokyo'daki farklı bir tek ray sistemi hava alanını şehre bağlar. Burada araba hattını betonarme krişler teşkil eder. Krişlerin üzerinde bulunan tekerlekler üzerindeki hareket, krişin kenarları boyunca bulunan tekerleklerin tahrikiyle ortaya çıkar. Benzer bir tek raylı sisteme ABD'deki Disneyland eğlence yerinde de rastlanılır.

Uçan trenler: Tek raylı trenler istikbaldeki trenlerin gelişmesinin başlangıç noktasını teşkil eder. Bu trenlerin saatte 800 kilometrelik bir hıza erişmesi beklenmektedir. Düşünülen bu trenlerin tekerlekleri yoktur. Tekerlerin bu sür'atte hareket etmeleri mümkün değildir. Bu trenler raylar üzerinde raylara değmeden bir tür hava yastığı üzerinde hareket edecektir. Fransızların "Aerotrain" bunun geliştirilmekte olan bir misâlidir. Başka bir şekilde de, trenin hatta mağnetizm aracılığıyla asılmasıyla düzenleme yapılmaya çalışılmaktadır. Henüz tecrübe safhasında olan bu trenlerin ilkinin Japonya'da Shinkansen' hattında işletmeye konulmuştur. Bu çeşit trenlerde, mağnetizmadaki kutupların birbirini itmesi prensibi kullanılmaktadır. Tren hareket ederken rayları manyetik yapar. Mağnetik ray, trenin mağnetlerini iter ve onu kaldırır. Bu türün diğer bir özelliği de, elektrik motorunun farklı olmasıdır. Lokomotiflerde günümüzde kullanılan elektrik motorlarında elektrik geçtiğinde dönme ortaya çıktığı halde, kullanılacak "Lineer indüksiyon motorunda hareket ötelenme şeklinde oluşacaktır."

DEMOGRAFİ;

dünyâda veya bir ülkede bulunan nüfûsun yapısını, durumunu, dinamik özelliklerini inceleyen bilim dalı. Yunanca demos "halk" ve graphein "yazmak" kelimelerinden meydana gelmiştir. "Nüfûsun coğrafyası" veya "nüfusbilim" olarak da tanımlanır. Mevcut nüfûsun; yaş, cinsiyet, evlilik durumu, geçim durumu, tahsil durumu gibi çeşitli sosyal ve ekonomik yönlerini inceleyen demografi; ülkelere ve bölgelere göre nüfus dağılımını ve doğum, ölüm, göç hareketi gibi gelişmeleri inceler. "Niceliksel" (sayılarla ilgili, kemiyet) ve "Niteliksel" (hal ve durumlarla ilgili, keyfiyet) diye, iki kısma ayrılmıştır.

Eski çağlardan beri gerek doğu İslâm ve Türk dünyâsında, gerekse batı Hıristiyan dünyâsında demografinin ilgi sahasını teşkil eden nüfus sayımları ve çeşitli istatistikler yapıldı. Bu sayım ve istatistiklerin bir kısmının müşahhas (somut) neticeleri elde bulunmamakla birlikte, yapıldığı bilinmektedir. İslâm târihinde ilk nüfus sayımı, Peygamber efendimiz Muhammed aleyhisselâm Mekke'den Medîne'ye hicret ettikten sonra yapıldı. Medîne'de bulunan Müslümanların sayısının 1500

kadar olduğu tesbit edildi. Yine Peygamber efendimiz zamanında İslâm devletinin gelir ve giderlerinin ve askerlerin yazıldığı defterler, İslâm târihindeki ilk istatistik kayıtlarıdır. Hazret-i Ömer devrinde Müslümanlardan ve gayri müslim ahâliden alınan uşr, cizye ve haracla ilgili olarak tutulan defterler, askerlere yapılan maaş ve diğer ödemelerle ilgili dîvânlar birer istatistik özelliği taşımaktadır.

Hazret-i Ömer İslâm ülkesinin her tarafına yaygınlaştırdığı dîvânlarla ilgili olarak çok sayıda memur vazifelendirdi. Dîvânlardan maaş alacak olan memleketin bütün halkı defterlere yazıldığı gibi, vazife alan memurların adları da ayrıca tesbit edildi. Uşurlu ve haraclı arâzilerin ölçülüp devlete ödeyecekleri miktarlar bu ölçümlere göre hesaplanması sağlandı. Emevîler, Abbâsîler, Selçuklular ve diğer İslâm devletlerinde de devletin temel politikasını belirleyecek, bölgeler arası dengeleri muhâfaza edecek çeşitli ölçüm yazım ve sayımlar yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalar demografi adıyla anılmamasına rağmen demografinin ilgi sahasına girmektedir.

Batı dünyâsında, demografi uzmanlarının temel vasıtasını teşkil den nüfus sayımının Roma İmparatorluğuna kadar uzadığı bilinmektedir. Ortaçağ târihiyle meşgul olan târihçiler, hakikî manâsiyle demografik diyebileceğimiz vesikaların Avrupa'nın güneyindeki memleketler için 13. ve diğer kuzey Avrupa memleketleri için ise 14. yüzyıldan îtibâren mevcut sayılabileceğini ortaya koymuşlardır. Bu sebeple 1086 senesinde İngiltere'nin, 1328'de Fransa'nın umûmî nüfûsunu hesaplamaya yarayan tahrir (istatistik) vesikalarını birer istisna olarak bildirmektedirler. Geniş ülkelere şâmil belli bir metotla yapılmış oldukları için istisnâî bir önem taşıyan bu gibi vesikalar yanında, ortaçağdaki feodal parçalanma ile uygun kısmî ve husûsî daha birçok sayımların neticelerini bildiren vesikalar da pekçoktur. Ortaçağ Avrupa'sının elinde bulunan bu vesikalar hakîkî mânâsıyla nüfus sayımları olmayıp ekseriya husûsî ve fevkalâde bir hal karşısında belli bir vergiyi toplayabilmek için yapılmış sayımların neticelerini bildirmeleri, onların işlenmesini ve değerlendirilmesini güçleştirmektedir. Bu durumda bâzan bir şehrin bütün nüfûsu değil de, yalnız belli bir varlık derecesinde bulunan mülk sâhipleri veya muayyen bir yaşın üstünde eli silah tutan vatandaşlar kaydedilmiştir. Daha çok Hıristiyan memleketlerinde ve bu arada bilhassa Katoliklerde vaftiz, evlenmek, cenâze merâsimi gibi vesîlelerle Hıristiyanların kiliselerdeki husûsî defterlere kaydedilmiş olması ve bu defterlerden birçoğunun iyi muhafaza edilmiş olması da Avrupa memleketleri için bu devirde nüfus tetkikleri bakımından zengin kaynaklardır.

Ortaçağda kurulan ve yeniçağda dünyâya hâkim olan Osmanlı Devleti zamanında bugünkü demografi çalışmalarına benzer sayım ve istatistikler yapılmıştır. Belli usûllerle ve düzenli aralıklarla tekrarlanan geniş sahalara şâmil, sistematik nüfus sayımlarının neticelerini ihtivâ eden, zaman ve mekan içinde mukâyeseye müsâit olan bu sayımlar yalnız şu veya bu vergiyi toplamak için fevkalâde durumlarda veya tesâdüfen ve husûsî maksatlarla yapılmış sayımlar değildir. Bu sayımlar Osmanlı devletinin idârî, mâlî bütün teşkilâtının esasını teşkil edecek surette tasarlanmış ve yalnız vergi mükelleflerini değil türlü hizmetler ve imtiyazlar sebebiyle vergiden muaf olanları, ümera (idâreciler) ve askerleri, kör, topal, müflis vs. bütün erkekleri ihtivâ eden hakîkî nüfus istatistikleri mâhiyetinde bilgilerdir.

Bugün elde bulunan Türk arşivlerinin en kıymetli hazinesi, eski bir idârî geleneğin otuz-kırk sene gibi aralarla yapılması emredilen büyük nüfus ve vergi tahrirlerinin neticelerini tesbit eden ana defterlerdir. Hâlen çeşitli arşivlerde bin kadarı bulunan bu ana defterler (kütükler) sâyesinde belli bir târihte Osmanlı ülkesi dâhilinde her köy ve kasabada mevcut bulunan yetişkin erkek nüfûsu, ellerindeki toprak miktarını gösteren işâretler ve her birinin tâbi olduğu türlü vergi mükellefiyetlerini tesbit eden rakamlarla birlikte isimleri ve babalarının adlariyle ayrı ayrı kaydedilmiş olduğu görülmektedir. Yine aynı defterler sâyesinde her köyün kimin timarı veya mülk ve vakfı olduğunu, o köylerde yapılan zirâatin ve yetiştirilen hayvanların çeşitleriyle miktarlarını bildiren veya bu bilgileri çıkarmaya yarayan sarih (açık) kayıtlar uşr (öşür) ve rüsûm miktarını tâyin eden rakamlar bulunabilmektedir. Bu rakamlar ve bilgiler Osmanlı devlet çarkının düzenli bir şekilde işlediğini göstermektedir. Bu suretle bundan dört-beş yüz sene önce Osmanlı ülkesinin her köşesinde mevcut sipahi veya mülk ve vakıf sâhibi ile toprağa bağlanmış olan köylüyü, ülkenin bir ucundan diğer ucuna uzanan yollar boyunca derbent bekleyen, yol ve köprü tâmir eden ve kervansaraylara hizmet eden insanları, madenci, şapçı, tuzcu, taşçı ve yağcı gibi türlü vazifeleri olan halkı ve nihâyet her türlü komisyon ve vergi toplanan geçit, pazar, gümrük mahallerini yerli yerinde ve vazife başında görmek, Osmanlı devlet makinesinin çarklarının nasıl işlediğini anlamak ve rakamlarla ölçmenin bu defterler sâyesinde olduğu söylenecek olursa, Osmanlılar zamanında demografik çalışmaların bugünkünden daha değişmez ve gerçekçi usûllerle yapıldığı ortaya çıkar.

Sultan Birinci Selim Han, Sultan İkinci Bâyezîd Han, Fâtih Sultan Mehmed Han ve Sultan İkinci Murad Han devirlerinde yapılan çeşitli tahrirler ve istatistikler ilâve olarak Kanûnî Sultan Süleymân Hanın tahta geçişini tâkip eden ilk on sene içinde bütün Osmanlı memleketlerine şâmil olmak üzere yaptırılmış olan tahrirlerin neticelerini ihtiva eden defterlere dayanarak, o târihlerde Türkiye nüfûsunu (Mısır, Irak ve Tuna ötesi Avrupa bölgeleri hariç) tesbit etmek mümkündür. Daha sonraki Osmanlı asırlarında yapılan çeşitli tahrir ve sayımlar devletin siyâsî, ekonomik ve sosyal nizâmına yönelik

düzenlemelere kaynaklık etmiştir.

Osmanlılar zamanında yapılan demografik çalışmalarla ilgili bilgi rakam ve değerlendirmeleri Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan tarafından neşredilen **Târihi Demografi Araştırmaları** ve**Osmanlı Târihi** adlı makalede açık bir şekilde bulmak mümkündür.

Demografi, Avrupa'da, ilk defa bilim olarak 17. yüzyılda İngiliz istatistikçi John Graunt'un çalışmasıyla ortaya çıktı. Graunt, 1662'de yayımladığı, **Natural and Political Observations**... **Made Upon the Bills of Mortality** (Ölüm Kayıtları Üzerine Tabiî ve Siyâsî Gözlemler) de demografların temel vâsıtalarından olan ölüm oranı tablolarının ilkini hazırladı. Ölüm ve vaftiz kayıtları üzerine tedkik ve incelemelerinden yola çıkarak gerçekleştirdiği çalışmalarla Avrupa'da demografi biliminin kurucusu sayıldı. Demografik araştırma ve incelemelerdeki ilerlemeler 16 ve 17. yüzyıllar boyunca da sürdü. Ölüm oranını tesbit eden tablolar daha gelişkin duruma getirildi. Doğumda erkeklerin ağır bastığı, cinsiyet oranları gibi belli bâzı demografik kânunlar ve eğilimler tesbit edildi. Dünyânın pekçok yerinde bu sahadaki bilgilerden yola çıkılarak, ilk nüfus tahminleri yapıldı. On sekizinci yüzyılda hayat sigortasının ve halk sağlığına verilen önemin artması neticesinde ölüm istatistiklerinin incelenmesine karşı ilgi uyandı. On dokuzuncu yüzyıla kadar demografik istatistikler ve nüfus sayımları hızlı bir gelişme gösterdi. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında Batı dünyâsının büyük bölümünde nüfus sayımı ve hayat istatistikleri, doğumların ve ölümlerin sistemli olarak kayda geçirilmesi uygulamaları yerleşti. Bu durum demografik araştırmaların sahasının genişlemesini sağladı.

Demografi kelimesini ilk olarak Fransız bilim adamı Achille Guillard 1855'te yayımladığı, **Éléments de Statistique Humaine ou Demographie Comparée** (Beşerî İstatistiğin İlkeleri veya Karşılaştırılmalı Demografi) adlı eserinde kullandı. Fransız akademik çevreleri demografi terimini özellikle sağlık ve ölüm oranını etkileyen hayat şartlarıyla alâkalı istatistikler için kullandılar. Terim kısa bir müddet içinde Avrupalı araştırmacılar tarafından yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandı. ABD'de ise daha geç kabul gördü. Demografi 20. yüzyılda görülmedik biçimde genişleyip çeşitlendi. Nüfus dinamikleri ile demografi dışı değişkenler arasındaki etkileşim daha geniş biçimde kabul gördü.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen harpler, bilim ve teknolojinin ilerlemesiyle ortaya çıkan yeni sosyal meseleler de demografinin ilgi sahasını etkiledi. Böylece demografi şumullü ve disiplinler arası bir hususiyet kazandı. Gerek gelişmiş ülkelerdeki gerekse gelişmekte olan ülkelerdeki nüfus meseleleri de demografiye verilen önemin artmasını sağladı. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında görülen nüfus patlaması, nüfus ve kalkınma arasındaki karşılıklı ilişki, doğum kontrolü hareketi, plansız şehirleşme, kent nüfuslarının akıl almaz şekilde artması, kânunsuz göçler ve işgücü istatistikleri demografinin önemini giderek artırdı. Başta Birleşmiş Milletlere bağlı kuruluşlar olmak üzere demografi sahasında daha şumullü ve daha çok sayıda meselelerle ilgilenen birçok araştırma kurumu, çeşitli milletlerarası kuruluş ve konferanslar, yalnızca demografi çalışmalarına ayrılmış olan yayınlar ortaya çıktı. Bütün bu gelişmeler, demografi biliminin olgunlaşmasını, geniş bir ilgi sahasını kuşatan milletlerarası bir disiplin olarak ortaya çıkmasını sağladı. Doğumlar ve ölümler, öğrenim gören nüfus, emekli maaşı alanların sayısı, hâne halkı sayısı, işgücü piyasasının yapısı, sağlık, eğitim ve mesken (konut) ihtiyacıyla ilgili meseleler demografi bilimi tarafından incelenip değerlendirildi. Günümüzde kısımlara ve şûbelere ayrılan demografi bilimi, sayısal bilgilerin yanında sosyal, ekonomik, siyâsî ve kültürel konuları araştırıp değerlendirmektedir.

DEMOKLES;

M.Ö. 4. yüzyılda Sirakuza'da hükümdar olan **Dionysous'**un sarayında yaşamış ve dünyâca ünlü "Demokles'in Kılıcı" deyiminin zamanımıza kadar gelmesine sebeb olmuş kişi.

Efsâneye göre Demokles Kral **Dionysous**'un yakın dostu olduğu için, dâimâ kralla sohbet ederdi. Konuşmalarında çoğu defa krala krallığın bahşettiği mutluluktan bahseder dururdu. Bu durumdan usanan kral, birgün Demokles'e dönerek; "Bu mutluluğu senin de tatmanı arzu ediyorum!" demişti. Büyük bir ziyâfet hazırlatarak tacını ve tahtını bu krallık düşkünü Demokles'e bırakmıştı. Demokles de sevinçle krallık elbiselerini ve tacını giyinip tahta oturmuştu. Ziyâfetin ortalarına doğru tam başının üstünde bir şeyin sallanmakta olduğunu gören Demokles, dikkatle bakınca bunun tek bir at kılına bağlı keskin bir kılınç olduğunu görmüştü. Demokles bunun ne mânâya geldiğini düşünüp, Kral **Dionysous**'un böyle yapmakla, kendisine krallığın pek de öyle iç açıcı bir mevki olmayıp, aksine insanın canını dâimâ tehlikelere sokabilecek bir iş olduğunu idrak ettirmek istediğini anlamıştı.

Bu eski Yunan efsânesinden kaynaklanan "Demokles'in kılıcı gibi" deyimi, günümüzde de büyük görev ve mesuliyetlerin aynı zamanda büyük tehlike ve sıkıntıları da beraberinde getireceği imajını dile getirmek amacıyla kullanılmaktadır. Ayrıca Kral **Dionysous'**un krallığı süresince büyük tehlikeler ve korkular yaşadığını da ifade etmektedir. "Demokles'in kılıcı" deyimine çoğu edebî eserlerde, makâlelerde rastlanır.

DEMOKRASİ;

Alm. *Demokratie (f),* **Fr.** *Demokratie (f),* **İng.** *Democracy.* Halkın kendi kendini yönetmesi. Eski Yunancada "demos" halk ve "kratos" otorite demektir. İkisinin birleşmesinden "demokratia" sözü meydana gelir. Buna göre, demokrasi, "halk idâresi"anlamındadır. Ancak, bu söz, çok çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Bunlardan başlıcaları şunlardır:

Doğrudan doğruya demokrasi: Siyâsî kararların, çoğunluk esâsına göre, yurttaşların oy çokluğu ile, doğrudan doğruya şehir halkı tarafından alındığı yönetim şekline, doğrudan doğruya demokrasi denir.

Temsîlî demokrasi: Yurttaşların siyâsî haklarını doğrudan doğruya değil de, kendi seçtikleri ve kendilerine karşı sorumlu olan temsilciler yoluyla kullandıkları yönetim şekline temsîlî demokrasi denir.

Yarı doğrudan demokrasi: Temsîlî demokrasinin bâzı mahzurlarından kurtulmak ve doğrudan demokrasiye yaklaşmak için yarı doğrudan demokrasi sistemine gidilmiştir. Bu demokrasi türü referandum, halkın kânun teklifi ve halkın vetosu gibi yollarla sağlanmaktadır.

Liberal demokrasi: Çoğunluğun meydana getirdiği iktidârın, azınlığın da haklarını (kişisel ve kamu haklarını-söz hürriyeti, din hürriyeti vs.) güvence altına alan ve anayasa hükümleriyle sınırlanmış demokrasi çeşidine "liberal demokrasi" denir. Bunun bir diğer adı da "anayasal demokrasi"dir.

Sosyal veya ekonomik demokrasi: Doğrudan doğruya, temsîlî liberal demokrasiyi ve bunların öne sürdüğü ilkeleri dikkate almaksızın, toplumsal ve ekonomik farkları azaltma, servet dağılımındaki eşitsizliklerden doğan farkları en azına indirmek gâyesini güden demokrasiye, sosyal veya ekonomik demokrasi denir.

Demokrasinin esasları: Demokrasi günümüz anlamıyla bir hükümet şekli olduğu gibi, toplum hayatını düzenleme bakımından bir kurallar bütünüdür. Demokraside soy, sop, servet, ırk ve benzeri özellikler hiçbir şahsa, başkalarına karşı üstünlük sağlamaz. Gerçek bir demokratik yönetimlerde, fertler arasında büyük çapta ekonomik farklılıklar olmaz.

Demokrasi, diğer taraftan, fertlerin hükümet baskısı altında kalıp ezilmelerini de önler. Demokrasi yönetiminde, herkesin konuşma, basın-yayın ve din hürriyeti vardır. Ayrıca, kânunlara aykırı olmamak kaydıyla yürürlükteki hükümete muhâlefet etme, icrâatlarını serbestlikte tenkit ve tasvib etme hakkı da vardır. Tek partili sistemde, doğu bloku halk demokrasilerinde (komünizmde) ve totaliter demokrasilerde bu haklar yoktur. Demokratik yönetimde, kanun karşısında herkes eşit sayılır. Kanunlara aykırı olmamak şartıyla, herkes görüşlerini serbestçe açıklayabilir.

Demokrasinin gelişimi ve târihi: Demokrasinin başlangıcı çok eski zamanlara kadar ulaşır. Fakat bugünkü, anlayış şekline göre demokrasi, eski Yunanlılar zamanından sonra başlamış sayılır. Eski Yunan şehir, devletlerinin (sitelerinin) yönetim şekli, asıl demokrasiye örnek gösterilir. O devirde henüz temsîlî sistem bilinmiyordu. Diğer taraftan nüfus da azdı. Bu sebeple doğrudan doğruya demokrasi uygulaması yapılıyordu. Fakat, bunlarda tutsaklara (esirler) ve kölelere, diğerlerine verilen demokratik haklar verilmediği için, ayrıca kadınlara oy verme hakkı tanınmadığından bu devir demokrasisine, gerçek mânâda demokrasi denilemez. Bu demokraside, köleler, tutsaklar ve kadınlar hâriç herkes oylamada hazır bulunur, yönetime de seçilebilirlerdi. Bu tür demokrasi, özellikle M.Ö. V. yüzyılda Yunanistan'da uygulanmıştır. Sonradan eski Yunan şehir sitelerinin ortadan kalkması neticesinde bu demokrasi akımı da durmuştur.

Yıkılan demokrasinin yerine aristokrasi geçmiştir. Bu ise, ülkeyi en seçkin kimselerin yönetmesi esasına dayanıyordu.

Romalılar, Yunanistan'a yakın olmaları sebebiyle demokrasiye yabancı değillerdi. Fakat bunlarda da oligarşik bir cumhuriyet vardı. Sonradan bu ülke imparatorluk yönetimine geçmiştir.

Daha sonra Avrupa'da feodal krallıkların ortaya çıktığını görüyoruz. On altı ve on sekizinci yüzyıllar arasında bunların yerini de mutlakiyet idâreleri almaya başladı. Ortaçağda zaman zaman görülen cumhûriyetlerin de demokrasi değil, oligarşi olduğu târihî bir gerçektir.

Aradan zaman geçtikçe mutlakiyet idârelerine karşı birçok ülkelerde hoşnutsuzluk başladı. Bu hoşnutsuzluk 18. yüzyılda daha da büyüdü ve demokrasiye doğru adım atılmaya başlandı. Bunun ilk semeresi Amerika'da görüldü. 1776 yılında İngiliz egemenliğinden kurtulmak gâyesiyle Amerikan kolonileri birleşerek "Özgürlük Bildirisi" yayınladılar. Bu bildiri, demokrasi târihinin klasik belgelerinden biridir. Bu daha sonra, 1787'de Amerikan Anayasası kabul edilerek, hükümetin halka baskı yapması bu anayasa ile önlenmiştir.

Bugünkü demokrasi târihin ikinci dönüm noktası kabul edilen 1789 Fransız devrimi ise, mutlakiyet rejimine karşı bir ayaklanma şeklinde başlamış ve "İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi"nin

yayınlanmasını sağlamıştır. Neticede 1791 yılında kabul edilen Fransız Anayasası ile, yurttaşların kânun karşısında eşit oldukları ilkesi kabul edilmiştir.

İlk İslâm devletinin dört büyük halife devri de bir nevi temsîlî demokrasi olarak kabul edilir. Bu durum bilhassa hazret-i Ömer zamanında çok belirgindir. Seçimle gelen halifeler bugünkü modern demokrasi anlayışının bütün ideallerini uygulama örneklerini vermişlerdir. Devleti idâre tarzları, şahsî yaşayışları ile idâre edilenlerin teklif ve fikirlerine itibâr etmeleri bakımlarından fevkalâde yüksek faziletlerin tatbikatçısı olmuşlardır.

Batıda gerçek anlamda demokrasinin kapısını Fransa'nın açtığı kabul edilirse de, İngiltere, çok daha önceleri, demokrasi biçimi idâreye daha yakın örnekler vermiş. Fransız devrimi yanında İngiltere'de oligarşik bir yönetim biçimi vardı. Fakat aynı İngiltere'de 1688 devrimi sonunda kabul edilen anayasa, demokrasinin gelişmesine açıktı. Anayasaya göre kralın gücü zayıflamış, yaşama ve mâliye kesinlikle parlamentonun denetimindeydi. Bu anayasa sonradan 1832 ylında daha da demokratik hâle getirilmiştir. Bu bakımdan bâzılarına göre klasik demokrasinin beşiği İngiltere'dir.

Klasik demokrasi: Avrupa'da feodalitenin yıkılıp, merkezî krallıkların kurulmasından sonra, krallıkların güçlenmesi, aristokrasi burjuvazi çekişmesine yol açmıştır. Bu deneme ilk defa İngiltere'de başlamıştır. Burjuvazi krallık otoritesini sınırlamaya kalkışmış ve neticede "Millî Hâkimiyet" teorisi ortaya atılmıştır. Bu sûretle, devlete âit her türlü egenmenliğin millete âit olduğu savunularak "klasik demokrasi"sistemi kurulmuştur.

Klasik demokrasi üç bölüme ayrılmaktadır: "Doğrudan doğruya demokrasi", "yarı doğrudan demokrasi" ve "temsîlî demokrasi". Doğrudan doğruya demokrasi, eski Yunanlılarda uygulanan târihî bir sistemdir. Buna göre, halk toplanarak topluca yönetim şekline katılır. Bugün bu sistemle idâre, İsviçre'nin küçük kantonlarında vardır. Yarı doğrudan demokrasi, bu sistemde, gerçek yönetim halkın seçtiği temsilciler de olmakla beraber, yerine göre halk da, "referandum", "plebisit" ve "kânunları veto" usulleriyle yönetime iştirak etmektedir. Yine bu sistem İsviçre'de en geniş şekliyle uygulanmakdadır.

Temsîlî demokrasiye gelince, bu sistemde, hâkimiyetin millete âit olduğu prensibi vardır. Yönetim milletin seçtiği temsilciler tarafından ve anayasaya uygun olarak yürütülür. Temsîlî demokrasiler, hükümet şekillerine göre, "Parlamenter Sistem", "Meclis Hükümeti Sistemi" ve "Başbakanlık Sistemi" gibi değişik hükümet şekillerine ayrılır. Fakat hepsinde temel esas, devletin, halkın seçtiği ve milleti temsil etmekte olan temsilciler tarafından idâre edilmesidir. Bu sistem, kaynaklarını, tabiî hukuk ve içtimâî mukâveleden alır. Hukuk literatüründe bunların da temsilcileri, Hobbes, Locke, Montesquieu ve Rousseau'dur.

Demokrasiye karşı görüşler: Yirminci yüzyılda, dünyâ devletlerinin birçoğu, bünyelerine uygun olan demokrasiyi benimsediler. Fakat yer yer demokrasiye karşı görüşler de ortaya çıktı. Bunların en başında Rusya'da yapılan ihtilâl sonunda, halk adına bir komünist diktatörlüğü kuruldu (1917). Bunu tâkiben İtalya'da 1922 yılında Mussolini, Almanya'da 1933 yılında Hitler, diktatörlük yönetimine târihi bir zorlama neticesinde geçtiler.

Bu tür idâreciler, totaliter olmaları sebebiyle demokrasiye zıt görüşteydiler. Sonradan Faşizmin yenilgisiyle İtalya ve Almanya tekrar demokrasiye döndü. Fakat Rusya, totaliter karakterini daha da derinleştirecek komünizm rejimini birçok Balkan ülkesine yayarak bugün artık dağılmış olan Varşova blokunu meydana getirdi. Diğer taraftan dünyânın en kalabalık insanı ülkesinde barındıran Çinde, Rusya'nın entrikaları ile komünizm ağına düştü. Bu ülkede de komünizm rejimi kuruldu.

Komünistler, halka söz hakkı tanımadıkları halde, kendi yönetimlerinin gerçek demokrasi olduğunu iddiâ ederler. Sözde "halk cumhûriyeti" dedikleri ülkelerinde katı ve kızıl bir diktatörlük vardır. Yakın zamanda bu diktatörlüğe baş kaldıran Macaristan, Çekoslovakya ve Polonya halkı, büyük diktatör Rusya tarafından acımasızca kan dökülerek ezildi ve susturuldu. Komünist devlet yönetimini bütün dünyâya yaymak isteyen ve bu uğurda birçok dünyâ devletini iç savaşın eşiğine getirerek işgâl eden, milyonlarca insanın ölümüne sebep olan Rusya, en son 1979'da Afganistan'ı işgal ederek, komünizmin gerçek yüzünü dünyâya gösterdi.

Dünyâ ülkelerinin halkları zenginlerken uygulanan bozuk sistem sebebiyle devamlı fakirleşen komünist ülkeler, devrimi dünya yüzeyine yayma inatları sonucunda iyice yoksul düştüler. Ekonomileri çıkmaza girdi. Bunun sonucunda Gorbaçov tarafından uygulamaya konulan perestroika ile çözülme başladı. Asker ve polis gücüyle 73 yıldır inleyen Sovyet Cumhuriyetleri komünizmden vazgeçerek bir bir istiklâllerini ilân etme yarışına girdiler. Nihâyet 1991 senesinin sonunda Sovyetler Birliği tasfiye edilerek komünist idâreye son verip demokrasiye geçildi. Bugün dünyâda Küba ve Çin'in dışında komünist idâre kalmadı.

DEMOKRAT PARTİ (DP);

Alm. *Demokratische Partie (e)*, **Fr.** *Parti (m), democrate ,* **İng.** *Democrat Party.* Türkiye'deki siyâsî partilerden biri. Halk Partisinin tek parti olduğu 1946'da partiden çıkarılan Celâl Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan tarafından Demokrat Parti kuruldu (7 Ocak 1946). 1924 Anayasasına bağlı olduğunu hak ve hürriyetlerin savunulması, millî hâkimiyet prensibinin etkin hâle getirilmesi, devlet ve parti başkanlığının birleşmesi gerektiği fikirlerini ileri sürdüler.

21 Temmuz 1946 seçimlerine katılarak gösterdikleri 186 adaydan 62'si milletvekilliğini kazandı. Mecliste muhâlefeti temsil ettikleri (1946-1950) yıllarında parti içinde çeşitli fikir ayrılıkları meydana geldiğinden, ayrılmalar oldu. 13 milletvekili partiden ayrılarak Müstakil Demokratlar grubunu, aynı yıl (1948) başka bir grup Afyon Öz Demokratlar Partisini meydana getirdi. Bunlardan sonra tartışma durmadı. Partiden ayrılan ve çıkarılanlar Millet Partisini kurdular.

Demokrat Parti, Mayıs 1950 yılında yapılan seçimlerden büyük bir zaferle çıktı. 393 milletvekili kazanarak CHP'den iktidârı devraldı. Demokrat Partinin 10 yıllık iktidâr zamânı Türkiye'nin iç ve dış siyâseti bakımından önemli bir devresidir. Zirâatin makinalaşması, yol, baraj, modern fabrikaların yapılması, büyük şehirlerin îmâr edilmesi bu devre içinde çok fazladır. Büyük sosyal hastahânelerin yapılması, sosyal sigorta sisteminin gelişmesi, ücretli hafta tâtili, üniversite ve teknik okulların, lise ve ortaokulların açılması, okullara din derslerinin konması, ezân yasağının kaldırılarak Arapça aslına göre okunması, radyoda milletin dînî ve millî özelliklerini ortaya koyan konuşmaların yayımlanması, 25 Haziran 1950 Türkiye'nin Nato'ya kabul edilmesi, Balkan ve Bağdat Paktlarının kurulması, Demokrat Partinin yaptığı hizmetlerden bâzılarıdır. Bu zamanda geniş çaplı bir kalkınma hareketi başlamış oldu. 1954 seçimleri Demokrat Partiyi daha da güçlendirdi. Milletvekili sayısı 393'ten 488'e yükseldi. Parti içinde yine çıkan fikir ayrılığından dolayı istifa eden ve çıkarılan 19 milletvekili Hürriyet Partisini kurdular.

1957 seçimlerinde DP, seçmenin yüzde ellisine yakınının oyunu alarak 424 milletvekili ile tekrar iktidar oldu. Ancak Cumhuriyet Halk Partisinin senelerdir elinde tuttuğu iktidarı kaybetmenin verdiği hırçınlık; basının basit olayları büyütmesi ve tek yanlı tutumu; Türk aydınının ve öğretim üyelerinin memleket elden gidiyor diyerek orduya açıkça dâvetiye çıkarışları; 27 Mayıs 1960 askerî darbesinin yapılmasına sebeb oldu. Demokrat Partinin yönetici ve milletvekilleri tutuklandı. Hepsi Yassıada'da kurulan mahkemeye çıkarılarak muhtelif cezâlara çarptırıldılar. Bunlardan îdâmâ mahkum edilen 15 kişinin 12'sinin cezâsı müebbet hapse çevrilirken, Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu îdâm edildi (1961).

Partinin mahkemece 1960 yılında kapatılması ile siyâsî ömrü sona ermiş oldu. 1992 Temmuzunda çıkan kânunla yeniden açılmasına müsâade olundu. Eski üyeleri tarafından yeniden faaliyete geçirildi ve Hayreddin Erkmen genel başkanlığa seçildi.

DEMOKRATİK PARTİ;

siyâsî partilerden. 1970 yılı bütçe görüşmeleri sırasında bâzı milletvekillerinin kendi partileri aleyhinde rey vermesi ile Adalet Partisi içindeki ayrılık tamamen su yüzüne çıkmıştı. Partiden ayrılan milletvekilleri ve senatörler Ferruh Bozbeyli'nin başkanlığında Demokratik Partiyi kurdular. 1973 yılında yapılan seçimlerde % 11,7 oy alarak 45 milletvekili, 5 Haziran 1977'de yapılan seçimlerde ise tamamen eriyerek sâdece bir milletvekili çıkarabildiler. Ferruh Bozbeyli başkanlıktan ayrıldı. Siyâsi platformda önemi kalmayan parti kendi kendisini feshetti.

DEMOKRATİK SOL PARTİ (DSP);

Cumhûriyet devri siyâsî partilerinden. 12 Eylül 1980'den sonra siyâsî faâliyetlere müsâade edilince, kapatılan Cumhûriyet Halk Partisinin (CHP) eski yöneticileri, bu partinin yerini doldurabilecek yeni bir siyâsî partinin kurulması için çalışmalara başladılar.

Bu çalışmalar sırasında, CHP'nin son genel başkanı Bülent Ecevit, 1982 Anayasası şartları içerisinde gerçek bir demokrasi olmayacağını, bu sebeple de demokratik sol bir partinin kurulamayacağını savundu. Bu sırada Halkçı Parti (HP) ve Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) kuruldu. Bülent Ecevit bu siyâsî partilerin kurulmasından sonra hemen harekete geçerek, eski Türk-İş Genel Başkanı Halil Tunç, işadamı Murteza Çelikel, TC Merkez Bankası eski başkanı İsmâil Hakkı Aydınoğlu, CHP'nin İzmir eski il başkanı Sedat Akman'ın da katılması ile parti kurma faâliyetlerine başladı. Kurulacak yeni partinin tabanının halka dayanmasını isteyen Ecevit, parti kurucu sayısının 40.000 olmasını istemişti.

Bu düşünceler içerisinde Demokratik Sol Parti (DSP), 14 Kasım 1985'te 612 kurucu üye ile kuruldu. 23 Kasımda toplanan kurucular kurulunda partinin genel başkanlığına oy çokluğu ile Rahşan Ecevit seçildi. Genel sekreterliğe HP'den Adana milletvekili olarak meclise giren Nuri Korkmaz getirildi. HP ile SODEP, Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) ismi ile birleşince, buna karşı çıkan bir grup, HP'den ayrılarak DSP'ye katıldılar. Bu katılmalar sebebiyle DSP de TBMM'de grup kurdu. Grup başkanlığına

TBMM eski başkanı Cahit Karakaş seçildi. DSP, Eylül 1986'da 11 milletvekilliği için yapılan ara seçimlere katıldı. Oyların % 7,7'sini alarak dördüncü parti olmasına rağmen, % 10 barajını geçemediği için milletvekilliği kazanamadı. 6 Eylül 1987'de siyâsî yasakların kalkması için yapılan halk oylamasının neticesinde siyâset yasağı kalkan Bülent Ecevit, aktif siyâsete tekrar atıldı. 13 Eylülde hanımı Rahşan Ecevit'in genel başkanlığını yaptığı DSP'nin başına getirildi. DSP 29 Kasım 1987 seçimlerine, Bülent Ecevit'in genel başkanlığında katıldı. Seçimlerde % 8,5 civârında oy toplayabildi. Türkiye genelinde % 10'luk barajı yine aşamadığı için, TBMM'ye milletvekili sokamadı.

DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit, seçimlerde alınan bu sonuç üzerine ilk genel kongrede genel başkanlıktan ve aktif siyâsetten ayrılacağını açıkladı. Bir süre siyâset ve politikadan uzak kaldı. Tekrar DSP'nin başına getirildi.

DSP, 20 Ekim 1991 milletvekili erken genel seçimine Bülent Ecevit'in genel başkanlığında katıldı. Ülke genelinde kullanılan seçmen oylarının % 10,90'ını alarak Türkiye genelinde % 10'luk oy barajını geçmeyi başardı. Çıkardığı yedi milletvekiliyle TBMM'ye girdi.

DENEME;

Alm. *Experiment (n), Versuch (m), Probe (f),* **Fr.** *Essiai (m), experience (f),* **İng.** *Test, Experiment.* Bir gerçeğin veya ileri sürülen bir fikrin doğruluk derecesinin veya yanlışlarının bulunması için yapılan araştırmalar. Denemelerin sâhası oldukça geniştir. Tarımda (meselâ tohumun filizlenme gücünün tesbiti için), havacılıkta (meselâ paraşütle atlama denemeleri), kuyumculukta (mâdenî paraların ayarının tesbiti için) vs. maksada göre denemeler yapılır.

Modern ilim anlayışının üç temel unsurlarından biri olan deneme (tecrübe), Müslüman fen âlimlerinin asırlar evvelinden bildikleri ve uyguladıkları bir husustur. Çünkü İslâm dîni tecrübe ve denemeye önem veren bir dindir. Asr-ı saâdette yaşanan şu hâdise tecrübe etmenin yalnız ilim konularına değil, sanat, zirâat, ticâret gibi günlük hayâtın her cephesine önemli bir unsur olarak gitmesini sağlamıştır.

Bir gün Peygamber efendimize eshâbından bir grup; "Efendim Yemen'e gittik. Orada hurmaları bizim atalarımızdan gördüğümüzden başka türlü aşılıyorlar ve daha fazla ürün alıyorlar. Siz Yemen'deki usûlleri mi, yoksa atalarımızdan gördüğümüz gibi mi aşılamamızı tavsiye edersiniz?"diye sordular. Peygamber efendimiz buyurdu ki: **"Bir kısmınız atalarınızdan gördüğünüz gibi, bir kısmınız da Yemen'de gördüğünüz gibi aşılayın. Hangisinden daha çok mahsul alırsanız bundan sonra o usûlle yapın."**

İslâm devletleri dinlerine bağlı oldukları dönemlerde fen ilimlerinde ve her safhada bu düsturla hep ilerlemiş ve birinci olmuşlardı.

Teknoloji denemeleri: 1) Bir cismin zorlanmalara karşı koyma, esneme, vb. gibi yeteneklerinin anlaşılması için yapılan fiziksel veya kimyâsal işlem. 2) Bir makinanın kullanış özelliklerinin veya yapısının kontrol edilmesi için yapılan işlem.

Kontrol denemeleri: Malzemeler üzerinde yapılan bu denemeler onların şartnâmeye uygun olup olmadıklarının veya kendilerine bâzı özel, termik işlemlerin uygulanmasından sonra istenilen özellikleri kazanıp kazanmadıklarının anlaşılması için yapılır.

Araştırma denemeleri: Malzemeleri değişikliklere uğratarak onlara daha iyi özellikler kazandırmak maksadıyla laboratuvarda yapılan denemelerdir.

Kompozisyonda yazı çeşidi veya tür olarak deneme için (Bkz. Edebî Türler).

DENEY;

Alm. *Versuch (m)- Experiment (n),* **Fr.** *Experience epreuve (f), essai (m),* **İng.** *Experiment.* 1) Herhangi bir maddenin özellikle ticâret malının birleşiminin anlaşılması, saflık derecesinin tesbit edilmesi, bozulma veya hile durumlarının meydana çıkarılması için yapılan analiz. Meselâ yemek yağının serbest asit muhteviyâtının ne mertebede olduğunun bulunması için yapılan iyot indisi deneyi gibi. 2) Bâzı kânunların uygulanması veya ileri sürülen bâzı fikirlerin doğruluk derecesinin tesbiti için yapılan işlemler. Meselâ gaz kânunlarından birini laboratuvarda talebelere yaptırıp sonuçlarının kânuna uygun olduğunu göstermek için yapılan işlemler. Araştırma bakımından ise, demirin paslanmasında nemin rolünü incelemek için nemli ve nemsiz ortamlarda paslanma derece ve hızının tesbiti için yapılan deneyler misâli.

DENGE;

Alm. *Gleichgewicht, Balance,* **Fr.** *Équilibre, balance,* **İng.** *Equilibrium, balance.* Bir cisme etki eden kuvvetlerin bileşkesinin ve herhangi bir noktaya göre momentlerinin toplamının sıfır olması hâli.

Denge hâlinde bulunan bir cismin ivmesi de sıfırdır. Dışarıdan herhangi bir kuvvet etki etmediği müddetçe cisim denge hâlini bozmaz.

Bir cismin denge hâlini bozmaya çalışan kuvvetlere karşı koyan kuvvetler varsa, yâni hâriçten bir kuvvetin etkisiyle dengesi bozulan cisim, bu kuvvet kaybolduktan sonra tekrar denge hâline gelebiliyorsa, bu cismin dengesine "kararlı denge" denir.

Denge durumu bozulan cisim tekrar ilk denge durumuna gelemiyorsa, bu cismin dengesine de "kararsız denge" denir.

Düz bir zemin üzerinde duran cisimlerin ağırlık merkezlerinden geçen çekül doğrultusu, cismin dayanma yüzeyinin içinde kalıyorsa, cisim devrilmez (Şekil A). İtalya'daki eğikliği ile meşhûr Piza Kulesi bu sebeple hâlen devrilmeden durabilmektedir. Eğer ağırlık merkezinden geçen çekül doğrultusu dayanma yüzeyinin dışında kalıyorsa, cisim devrilir (Şekil B).

NOT: ŞEKİL VAR...(Ave B) !!!!!!!!!!!!!!!!!!!

DENGE (Kimyâsal Denge);

Alm. *Gleichgewich (n), Balance,* **Fr.** *Équilibre (m),* **İng.** *Equilibrium.* İki yönlü bir reaksiyonda; ürünlerin meydana geliş hızının, ürünlerden tekrar reaksiyona girenlerin meydana geliş hızına eşit olduğu hâl. Böyle denklemlerde reaksiyonun her iki tarafa olabileceğini göstemek için çift olarak ok ($\leftarrow$ $\rightarrow$) kullanılır. Genel olarak şöyle göstermek mümkündür:

$$A+B \underset{\rightarrow}{\leftarrow} C+D$$

Burada A ve B reaksiyona giren başlangıç maddeleri, C ve D ise meydana gelen ürünlerdir. A ve B'nin reaksiyona girme hızı, konsantrasyonlarına (derişimlerine), sıcaklığa ve katalizör mevcûdiyetine bağlıdır. Reaksiyon ilerledikçe, A ve B'nin konsantrasyonları ve reaksiyon hızları azalır. C ve D nin konsantrasyonları ve bunların reaksiyona girme hızları da artar. Netîcede A ve B'nin reaksiyon hızı, C ve D'nin reaksiyon hızına eşit olur ve eşit hızlarda kesiksiz olarak devam eden reaksiyonlar arasında dinamik bir denge kurulur. Bu, onların konsantrasyonlarının eşit olduğu mânâsına gelmez. Fakat A, B, C ve D'nin konsantrasyonlarının sâbit kalması demektir. Sıcaklık ve basıncın denge üzerinde etkisi vardır. Bunlardan birini veya maddelerden birinin konsantrasyonunun değiştirilmesi hâlinde, denge sağa veya sola meylederek değişir ve yeni konsantrasyon değerleri meydana gelir.

Reaksiyonların bir çoğu iki yönlüdür. Endüstride, istenen ürünlerin lehine reaksiyonu yönlendirmek esastır.

Sıcaklığın artması genellikle her reaksiyonun hızını artırır. Fakat istenen reaksiyonun hızının, ters reaksiyona oranla en yüksek olduğu optimum bir sıcaklık vardır. Eğer gazlar söz konusu ise, basınç değişimi dengeye etki eder. Ürünlerden birinin ortamdan alınması reaksiyonun tamamlanmasına imkan hazırlar.

NOT:ŞEKİL VAR...!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

Amonyak (NH_3) sentezinde, basınç ve sıcaklığın ürün yüzdesi üzerine etkisi: (Şekil altı yazısıdır)

DENİZ BAYKAL;

Türk hukukçu ve siyâset adamı. 20 Temmuz 1938'de Antalya'da doğdu. İlk ve Orta öğrenimden sonra AnkaraÜniveristesi Hukuk Fakültesine girdi. Öğrencilik yıllarından îtibâren politikaya karşı alaka duydu. Uzun zaman iktidarı elinde bulunduran CHP'nin ağır bir yenilgiyle muhâlefete düşmesinden sonra iktidara gelen Demokrat Parti hükümetine karşı gelişen öğrenci hareketleri içinde aktif rol aldı. Baskı, zulüm ve hürriyetsizlikten şikâyet ettiği bu dönemde devrin Başbakanı Adnan Menderes'in yakasına yapışarak "Hürriyet istiyorum." dedi. Başbakan ise; "Oğlum o kadar hürriyet var ki sen başbakanın yakasına yapışabiliyorsun." diye cevap verdi. 1959'da Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdi.

1960'da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde asistan olarak vazîfe aldı. 1963'te doktorasını tamamladı. 1965 senesine kadar ABD'de Columbia ve California (Berkeley) Üniversitelerinde doktora sonrası çalışmalarını sürdürdü. 1968'de doçent oldu. Aynı sene Cumhuriyet Halk Partisine (CHP) girdi ve "Mülkiye Cuntası" diye anılan grubun içinde yer aldı. 1973'te SiyâsalBilgiler Fakültesindeki vazifesinden istifâ etti. Aynı yıl Ekim ayında yapılan genel seçimlerdeCHP'denAntalya Milletvekili seçildi. Bülent Ecevit başkanlığında kurulan CHP-MSP koalisyon hükümetinde Mâliye Bakanı olarak vazife aldı. 1978 senesinde Bülent Ecevit hükûmetinde Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanlığı vazifesini yürüttü. Bu bakanlığı sırasında hararetle savunduğu sosyalist ekonominin temel esaslarından olan devletçiliği tam olarak uygulamaya çalıştı.Anadolu Tasfiyehanesi A.Ş. (ATAŞ) rafinerisini millîleştirme ve madenleri devletleştirmekle ilgili kânun tasarısıyla kamuoyunun dikkatini üzerinde topladı. CHP'de parti Meclisi, Merkez Yönetim Kurulu Üyeliği ve Genel Sekreter yardımcılığı vazifelerinde bulundu.

12 Eylül 1980 harekâtından sonra bir müddet Ankara'da Ordu Dil Okulunda ve daha sonra da Çanakkale Zincirbozan'daki askeri kampta gözetim altında tutuldu. 1982 Anayasası'nın beş yıl süreyle siyâset yasağı getirdiği politikacılardan biri oldu. Siyâset yasaklarının kalkmasını sağlayan Eylül 1987'deki halkoylamasından sonra, Sosyal Demokrat Partiye (SODEP) girdi. Bu partinin Halkçı Parti (HP) ile birleşmesi üzerine siyâsî hayatına Sosyal Demokrat Halkçı Partide (SHP) devam etti. Kasım 1987'deki genel seçimlerde SHP'den Antalya milletvekili seçildi. Bir müddet SHP'nin TBMM grup başkan vekilliği vazifesini yürüttü. Haziran 1988'deki SHP Kurultayında parti genel sekreterliğine seçildi. Kendisini destekleyenler de parti meclisinde ekseriyeti teşkil etti. Aralık 1989'da toplanan Olağanüstü Kurultay'da da genel sekreter seçilen Deniz Baykal Genel Başkan Erdal İnönü ile anlaşmazlığa düştüğü için Eylül 1990'da genel sekreterlikten istifâ etti. Eylül 1990'da yapılan olağanüstü kurultayda ve Temmuz 1991'de toplanan SHP Olağan Kurultayı'nda Erdal İnönü'nün karşısında genel başkan adayı oldu. Fakat yeterli oyu alamadığı için seçilemedi. 20 Ekim 1991'de yapılan erken genel seçimde tekrar SHP Antalya Milletvekili olarak TBMM'ye girdi. Süleyman Demirel başkanlığında kurulan DYP-SHP koalisyon hükümetinde vazife almadı. Parti içi muhâlefete devam etmeyi tercih etti. 1992 senesinde çıkarılan 12 Eylül 1980 öncesinde kapatılan siyâsî partilerin tekrar açılabilmesine imkan sağlayan kânun üzerine, açılanCumhuriyet Halk Partisi (CHP) genel başkanlığına aday oldu. 9 Eylül 1992 târihinde yapılan kurultayda genel başkanlığa seçildi. 14 Eylül 1992'de arkadaşlarıyla birlikte SHP'den istifâ ederek CHP'deki vazifesine resmen başladı. Hâlen sol kesim içinde liderlik mücâdelesini sürdüren Deniz Baykal'ın **Siyasal Elit Kuramı** ve **Siyasal Katılıma Bir Davranış İncelemesi** adlı iki kitabı yayınlanmıştır.

DENİZ FENERİ;

Alm. *Leuchtturm (m), Leuchtfeuer (n),* **Fr.** *Phare (m),* **İng.** *Lighthouse*. Geceleri gemilerin yollarını bulmaları, tehlikelerden sakınmaları için ışık saçarak gemilere yol gösteren ışık kulesi.

Çok eskiden deniz taşıtlarına geceleri yol göstermek için kıyılarda yüksek tepelerde ateş yakılırdı. Daha sonraları liman ağızlarına konan taş sütunlar üzerinde ateş yakılmış, gemilere yol gösterme işine devam edilmiştir. Deniz Feneri olarak adı geçen en eski kule Çanakkale Boğazının Asya yakasında Sigcion (Kumkale)dur. Yunancada "Pharaos", Deniz Feneri demektir.

Mısır'da İskenderiye şehri kıyısındaki bir adada 120 m yüksekliğinde bir fener dünyânın yedi hârikasından biri kabul edilmektedir. Bu fenerin ışığı, reçineli odunlarla madensel yağların büyük kazanlarda yakılmasından sağlanıyordu. Meşhur bilgin Arşimet'in bu kuleye monte ettiği metalik çukur aynalar vâsıtasıyla, yaklaşık elli kilometrelik mesâfeye ışık salınabiliyor, işâret ve sinyal verilebiliyordu. Bu deniz feneri, Mısır Kralı Ptolemaios Philadelphos tarafından M.Ö. 280 yıllarında, Knidoslu Sostratos'un plânına uygun olarak yapılmıştı. M.S. 14. asra kadar ayakta kalan bu fener, bir deprem esnâsında yıkılmıştır.

Helenistik çağlarda ve Romalılar devrinde kurulan fenerler daha küçüktü. Bununla berâber aynı plân ve modele uygun olarak yapılıyordu. Bu çağlarda en meşhur fenerler, Akdeniz kıyılarında, Ege'de, İzmir ve İstanbul'da yapılmıştı. İstanbul'daki deniz feneri, Fener semtine ad olarak kalmıştır. İtalya'da ilk defa Messina'da ve daha başka bölgelerinde yapıldı. Eski çağların meşhur fenerlerinden biri de Manş Denizindeki Bolona feneridir. Bu fenerin yüksekliği 60 m idi. Roma İmparatoru Caligula tarafından M.Ö. 41 yıllarında yaptırılmıştı. M.S. 17. yüzyıla kadar ayakta kaldı. Dover, Frejus, Guadalquir, Brigantium fenerleri, eski çağların meşhûr fenerleri arsında yer almaktadır.

Ortaçağlarda Cenova'da 1139'larda yapılan deniz feneri, 125 m yüksekliğindeydi. 1611'de Fransa'da yapılan Gironbe Feneri, 1698'de İngiltere'de yapılan Pleymouth'daki Eddystone Feneri, 1811'de Bell Rock Feneri, 1884'te Argyllshire Feneri, 1867-81 yıllarında Fransa'nın Sein Adasındaki Ar-Men Feneri, 1885'te Almanya'da Roter Sand Feneri, Ortaçağların diğer meşhur fenerleridir.

Günümüzün en meşhur fenerleri ise şunlardır: Wolfrock Halbowlinrock ve Maplin (İngiltere), Heaut de

Brehet, Jument D'ouessant, Les Triagoz (Fransa), Helgoland, Arkona, Brüsterort (Almanya), Hürriyet Heykeli Feneri, Minots Ledga, St. George's Reef (Amerika). Deniz fenerleri İspanya, Avustralya ve diğer dünyâ ülkelerinde de mevcuttur.

Dünyâca meşhur en eski deniz fenerleri de şöyle sıralanabilir: 60 m yüksekliğinde, Manş Denizi üzerinde, İmparator Caligula tarafından yaptırılmış olan Gesoriacum (Boulogne) Feneri. Bu fener M.Ö. 41 yılında yapılmış ve 18. yüzyıla kadar gelebilmiştir. Portus Dubris (Dover) şehri ağzında, Forum Julii (Frajus) Feneri, Baetis (Guadalguivir) şehrinin ağzındaki fener ve Brigantium (La Coruna) Feneridir.

Bugün 20. yüzyılın en önemli deniz fenerleri de şunlardır:İngiltere-Cornwallada Wolft Rock; Fransa'da Les Triagoz, Jument el'Ousseat, Heaut de Breher; yine İngiltere'de Maplin, Haulbowline Rock; Almanya'da Brüsterort, Krkona, Helgoland; Amerika Birleşik Devletlerinde New York limanındaki Hürriyet Anıtı, St. George's Reef, Minots, Ledge; İspanya'da Capo Villana, Punta Galea, Castillo de San Sebastian; Arjantin'de, Island; İtalya'da Punta Caprera, Faro del Tino, Livorno. Bugün dünyâda çeşitli ülkelerde toplam olarak 25.000 kadar deniz feneri olduğu söylenmektedir.

Günümüzde yapılan deniz fenerleri, birkaç bölümden meydana gelmektedir. Bu bölümler; fener, fenerin işletilmesini sağlayan dış bölüm, yakıt anbarı, sarnıç, depolar, fenerci odası, diğer oturma bölümleri.

Fener kuleleri dayanıklı olduklarından çoğunlukla taştan örülür. Taş, denizin dalgalarına ve tuzlu suyun aşındırmasına karşı çok dayanıklıdır. Demirden yapılan fenerlerde dekromlu çelik kullanılır.

Deniz fenerlerinde ilk zamanlarda ateş, reçineli odunlar veya madensel yağlar yakılarak ışık vermeleri sağlanıyordu. Daha sonra deniz fenerleri hafif mâdenden yapılarak içlerinde ışığı güçlendirmek için, ayna ve mercek bulunup kullanıldı. Gümüş kaplı billûrdan yapılan parabolik reflektörlerle ışık sağlandı. Bundan sonra da düz parlak, metalden yapılmış reflektörler denendi. Bununla ışınların belli bir yönden yansıması olayından yararlanıldı. Reflektör döndürülerek ışığın da dönmesi sağlandı. Bu sistem bugün sâdece küçük fenerlerde kullanılmaktadır. Büyük fenerlerin ışık sistemi daha başkadır.

Günümüzde son zamanlarda, otomatik deniz fenerleri de yapılmıştır. Bunlardan bâzısı dışarıdan kumandalıdır. Deniz kıyısından idâre edilerek yanıp söndürülebilir. Bâzısı da doğrudan doğruya şamandıra üzerinde bulunur. Tamâmen otomatik olup, bunların özel bölümünde bulunan bir mâden, sabahleyin güneş doğunca sıcaklığın etkisiyle genişler ve otomatik olarak feneri söndürür. Akşam güneş batınca veya sisli ve çok bulutlu havalarda mâden küçülerek, bir süpapı açar. Böylece fenerin yanmasını sağlar.

Deniz fenerlerinin yanıp sönmesini sağlamak için üç çeşit uygulama yapılır: 1)Fenerlerden kimisinin ışığı sürekli yanar. 2)Bâzısının ise, yanıp söner. Bu yanıp sönenler de iki çeşittir. Birincisinde fenerlerin yanık ve sönük olduğu müddetler birbirine eşittir. İkincisinde fenerin sönük olduğu süre, yanık olduğu süreden daha uzundur. 3)Üçüncü uygulama sınıfına giren bir başka fener çeşidi daha vardır ki, bu fenerde, ışık, karanlık devreden sonra, ard arda birkaç defa yanıp söner. Özel olarak, yanyana bulunan deniz fenerlerinin, ayrı ayrı şekillerde ışık vermesi sağlanır. Bu şekilde gemiciler, ışığın biçimine bakmak sûretiyle feneri tanırlar. Büyük deniz fenerlerindeki ışıklar genellikle 35-40 km uzaktan görülebilir.

Yurdumuz kıyılarında deniz feneri ilk defa, 1755 yılında Sultan Üçücü Osman tarafından kale burçları üzerinde yaptırılmıştır (Bkz. Ahırkapı Feneri). Bu feneri 1956 yılında Kırım Savaşı sebebiyle yaptırılan fenerler tâkib etmiştir. Fransız ve İngiliz savaş gemilerinin kolaylıkla Karadeniz'e çıkmaları için, boğazın Anadolu ve Rumeli yakalarına, fenerler dikilmiştir. Bu fenerler Anadolu ve Rumeli fenerleriydi. Ayrıca Karadeniz'de Karaburun, Marmara'da Yeşilköy, Çanakkale Boğazında Çimenlik, Kumkale ve Gelibolu fenerleri yapılmıştır. Çanakkale Boğazında Ahırkapı, Nara ve Kilitbahir fenerleri de 1857'de yapılmıştır.

Dünyâda mevcut bütün deniz fenerlerinin milletlerarası bir numarası vardır. Bu milletlerarası numaralar, İngiltere'nin Amirallik Dâiresinin Fener Dergisi'nde gösterilen numaralardır. Milletlerarası özellik taşır. Her ülkenin kendi fenerlerine âit tutulan kitabın da o memleketin fenerlerine verilen numaradan başka ayrıca milletlerarası numaralar da bulunur. Her ülkenin kendi deniz fenerlerine verdiği numaralar üs tarafta, milletlerarası numaralar da alt tarafta yazılıdır.

DENİZ HARP OKULU (Bkz. Harp Okulları)

DENİZ KUVVETLERİ;

Alm. *Seestreitkrafte (pl),* **Fr.** *Forces navales (pl),* **İng.** *Naval forces.* Bir devletin denizde, denizin altında ve üstünde savaşmak ve karaya asker ve mühimmât çıkarmak için gerekli personel ve silâhlarla birlikte bulundurduğu savaş gemileri ile aynı gâyeye hizmet eden diğer gemilerden meydana

gelen kuvvet.

Târihin ilk dönemlerinde deniz kuvvetleri, belirli kabîlelere veya bir şehre bağlı büyük gemi ve kayıklarla denize açılan silâhlı adamlardan meydana geliyordu.

Gemiler genellikle ticâret ve balıkçılıkta kullanılmak için yapılırdı. Savaş için yapılan gemiler azdı. Savaş için insan gücüne dayanan kürekli kadırgalar yapılırdı. Kadırgalardan meydana gelen bir deniz filosuna binlerce kürekçi lâzımdı. Bu ise çok külfetli ve masraflı oluyordu. M.Ö. 264-241 yıllarında Romalılar ve Kartacalılar arasında yapılan Birinci Kartaca Deniz Savaşında bu şekilde çalışan harp kadırgaları kullanılmıştı. M.Ö. 311 yıllarında başta Roma'da olmak üzere Bizans'ın, İtalya Yarımadasındaki çeşitli cumhûriyetlerin ve Arapların kadırgalara dayalı müstakil deniz kuvvetleri kurulmaya başlandı. Yedinci yüzyıldan sonra bilhassa denizlerde kıyısı bulunan devletler de deniz kuvvetleri kurmaya başladılar. On ikinci yüzyılda ise, Akdeniz'de kıyısı olan krallıklar deniz filoları kurdular. Bu bölgede Cenevizliler çok güçlüydü.

Türklerde deniz kuvvetleri, Anadolu Selçuklu Devletinin Ege ve Akdeniz sâhillerine hâkim olmalarıyla ilk Türk tersâne ve donanmaları kurulmaya başladı. Çaka Beyle başlayan deniz kuvveteleri Osmanlılar zamânında Turgut Reis, Kılıç Ali Reis, Barbaros Hayreddîn Paşa gibi büyük denizciler komutasında Akdeniz ve Karadeniz hâkimiyetini asırlar boyunca elinde tuttu. Bu mutlak hâkimiyet 18. asır sonlarına kadar devâm etti. On dokuzuncu yüzyılda dünyâ donanmaları arasında üçüncü olan Osmanlı donanması 10 Ağustos 1920'de imzâlanan Sevr Antlaşmasıyla Haliç'e hapsedilmişti. Donanmanın personeli terhis edilip, gemilerdeki toplar iş görmez hâle getirilmişti. Savaş bitiminde hepsi iyi bir denizci olan gâlib ülkeler bütün tersâneleri işgâl etmişlerdi. Kurtuluş Savaşında Türk Devletinin deniz kuvveti Anadolu'ya kaçırılmış birkaç küçük gemiden ibâretti. İmkânları nisbetinde İstiklâl Harbi sırasında denizcilerimiz verilen görevi başarıyla yerine getirdiler. Harb bittiğinde Cumhûriyet donanması Osmanlı İmparatorluğundan yaşları 11-30 arasında değişen birçok muhârebe gemisi, 1 muhârebe kruvazörü, 2 kruvazör, 2 torpido kruvazörü, 5 muhrip, 8 torpidobot, 8 gambot, 9 motorgambot, 3 mayın gemisi ve birkaç yardımcı gemiden meydana gelen bir donanma devralmıştı. Bunlardan bir kısmı hizmet dışına çıkarılarak diğerleri süratle tâmir edildi. Cumhuriyet donanmasının denize çıkan ilk büyük harp gemisi târihî Hamidiye kruvazörüdür. Gemi tâmirâtının yanında eğitim okul ve tesislerine de önem verilerek; Deniz Harp Okulu ve Lisesi, Deniz Telsiz ve Elektrik Fen Tatbikat Okulu, Deniz Erbaş Hazırlama Okulu adlarıyla eğitim kuruluşları düzenlenmişti.

1925 yılında ilk harp gemisi sipârişini Hollanda'ya yaptık. 1926 yılında deniz kuvvetlerimizin eğitimini yükseltmek için Almanya bahriyesinden bir subay heyeti geldi. 1927 yılında Yavuz tekrar bakıma alınarak, Mecidiye ve Turgut Reis faal duruma getirildi. 1928'de 2 yeni denizaltı donanmamıza katıldıktan sonra, 1929 yılında İtalya'ya iki muhrip, 2 denizaltı, 3 hücumbot ısmarlandı, 2 muhrip satın alındı. Bundan sonraki Türk donanmasını güçlendirmek için gemi satın alınmaya devâm edildi.

Deniz Lisesi ve 1930 yılında da Deniz Harp Akademisi açılarak Deniz Kuvvetlerinin Eğitim meselesi hâlledilme yoluna gidildi.

1936 yılı Montreux Boğazlar Antlaşmasının imzâlanması ile boğazlar üzerinde Türk hâkimiyeti tamâmen kabul edilmiş oldu. Bunun üzerine İstanbul ve Çanakkale boğazlarında birer müstahkem mevki komutanlığı ve bunlara bağlı deniz komutanlıkları kuruldu.

İkinci Dünyâ Harbi sırasında diğer kuvvetlerimiz gibi yurt savunması için nöbet bekleyen kahraman denizcilerimiz acı bir olayla karşılaştılar. Refah Vapuru, Mersin açıklarında kimin olduğu tesbit edilemeyen bir denizaltı tarafından batırıldı. Bu olayda İngiltere'ye eğitime gönderilen 126 denizaltıcı, 16 havacı ve gemi personelinden 25'i kaybedilmişti. İngiltere'de yapılan gemiler donanmaya katılırken bir taraftan da tersânelerimizde gemi yapımına devâm edildi. Ülkemizde yapılan ve dışardan alınan gemilerle güçlendirilen donanmamıza 1939-1946 yılları arasında, 6 denizaltı, 4 muhrip, 27 mayın arama-tarama gemisi, 2 mayın gemisi, 3 ağ gemisi, 8 araba vapuru, 5 küçük hücumbot, 8 avcı botu, 8 liman savunma botu, 8 mayın çıkarma botu ve 7 yardımcı gemi katıldı. 1948 yılında Harita Genel Komutanlığına bağlı olan Seyir ve Hidrografi Şubesi Deniz Kuvvetleri Komutanlığı emrine verildi. Aynı yıl Amerikan yardımının başlaması üzerine denizaltı, ağ gemisi, mayın arama tarama gemileri donanmaya katıldı. 1952 yılında Türkiye'nin NATO'ya katılmasından îtibâren Türk Deniz Kuvvetleri NATO ülkeleriyle birlikte tatbikatlara iştirâk etmeye başladı. Her geçen sene yeni gemiler alarak, inşâ ederek donanma her geçen gün kuvvetleniyordu. 1967 yılında Kıbrıs buhranı patlak verdiğinde amfibik gücü kuvvetlendirme çalışmalarına devâm ediliyordu. Gölcük tersânelerinde refâkat muhripleri, arama tarama gemileri, kurtarma gemisi, tâmir gemisi inşâlarına aralık vermeden devâm ediliyordu. 1937 yılında kaldırılan Deniz Havacılığı 1971'de tekrar kuruldu. Bu yıldan sonra deniz hava vâsıtaları da donanmamıza katılmaya başladı. Son on senede; muhrip ve denizaltılar daha yeni gemilerle değiştirildi. Deniz hava gücü geliştirildi. Hücumbotlar güçlü bir unsur hâline getirildi.Yardımcı gemiler yenileri ile değiştirildi. Tersâne muhrip, denizaltı, hücumbot, avcıbot, çıkarma gemisi, tanker ve yük

gemisi yapımında ileri bir teknolojiye sâhip olundu.

Hâlen deniz kuvvetlerimizde bulunan yüzer ve uçar birlikler: Muhripler, refâkat muhripleri, fırkateynler, güdümlü mermili hücumbotlar, klasik hücumbotlar, denizaltılar, mayın dökücüler, mayın tarama gemileri, çıkarma gemileri, karakol gemileri, avcıbotlar, gambotlar, liman savunma botları, onarım ve yük gemileri, tankerler, su gemileri, kurtarma gemileri, ağ gemileri, hidrografi gemileri, deniz karakol uçakları, deniz helikopterleri bulunmaktadır.

Günümüzde Dünyâ Deniz Kuvvetlerindeki savaş gemileri üç ana gruba ayrılmaktadır: 1) Geniş güvertelerinden kalkan uçaklarla savaşa katılan gemiler. 2) Top, füze ve diğer silâhlarla savaşan gemiler. 3) Mayın, torpido ve deniz altındaki hedeflere atılan su altı silâhlarıyla savaşan gemiler. Burada deniz üstünde faaliyet gösteren gemiler ile denizaltılar arasında fark vardır. Birden fazla nükleer başlıklı, orta menzilli balistik füze fırlatan denizaltılar ayrı bir katagoriye girmektedir.

Bugün nükleer silâhların gelişmesi, deniz gücünün rolünün yeniden değerlendirilmesi şartını getirdi.

DENİZ OTOBÜSÜ;

Alm. *Tragflügelboot (n),* **Fr.** *Hydrofoil (m),* **İng.** *Hydrofoil.* Çalışma şartları uçağın havada uçma prensibinden hareket edilerek yapılan gemi şeklinde deniz aracı.

Gövdelerinde bulunan kızaklar su içindeki hareketi esnâsında, uçakların havada uçması durumunda kanatların aerodinamik şeklinden doğan kaldırma kuvveti gibi bir kuvvet ortaya çıkarır. Aracın sürati arttıkça kızakların üstünden geçen su akımının meydana getirmiş olduğu kaldırma kuvveti, teknenin tamamen suyun üstüne çıkmasına yeter. Diğer deniz araçlarında motorun büyük bir gücünü yutan sürtünme ve dalgaların meydana getirmiş olduğu direnç ortadan kalktığı için, hızın büyük miktarda artmasına ve sarsıntısız bir durumun ortaya çıkmasına vesile olur.

Uçaklarda havanın yoğunluğunun suya nazaran çok düşük olması sebebiyle kanatlar büyük olmak zorundadır. Buna karşılık deniz otobüsünde suyun yoğunluğunun yüksek olması kızakların (kanatların) küçük tutulmasına sebeb olmuştur.

Deniz otobüsleri kullanma maksatlarına göre üçe ayrılır:

1. Yüzeyi yalayan deniz otobüsü,

2. Suya gömülü deniz otobüsü,

3. Hafifçe batan deniz otobüsü.

Bunlardan ilk ikisi en çok kullanılır.

Yüzeyi yalayan deniz otobüsü: Sivil maksatlar için en çok kullanılan tiptir. Araç, kanatların dalgalar üzerindeki hareketi esnasında kaldırma kuvveti azalacağından suya batar. Kanatların büyük bir kısmının suya batmasından dolayı da kaldırma kuvveti yeniden artar. Bu araçlarla 60 deniz mili sürate erişilmiştir.

Suya gömülü deniz otobüsleri: Bu tip de diğerlerinden farklı olarak suyun yüzeyini dikey olarak keser. Ayakların altında bulunan kanatlar kaldırma kuvvetini temin etmeye yarar. Aracın ön tarafında bulunan bir sonar cihazı dalgaların yüksekliğini tesbit edip, en uygun kuvveti veren açıya ayarlar.

Yukarıda anlatılan deniz otobüslerinin dışında aracın su yüzeyinde daha fazla kaldırılarak, sürtünme kuvvetlerinin en düşük seviyeye indirilmesi maksadıyla merdiven tâbir edilen yeni bir araç daha geliştirilmiştir. Bu modelde suya daldırılan basamaklı kanatlarla, kaldırma kuvvetinin artması sağlanır.

Deniz otobüslerinde gövde ağırlığının takriben % 80-90'ı teknenin ön tarafında bulunan büyük kanat tarafından taşınır. Ağırlığın geriye kalan kısmı dümen vazifesini gören küçük kanada yüklenir.

Bu araçlarda tahrik aracı olarak dizel motorları kullanılır. Manevra kâbiliyetinin fazla olması ve süratli olması için bâzılarında gaz türbini kullanılır.

Bu tür araçların târihi 1900'lere uzanmaktadır. İlk araştırma Alexander Graham Bell'e dayanmaktadır. Korunmuş denizlerde yolcu taşımacılığında ve açık denizlerde devriye maksadıyla artarak kullanılmıştır. İkinci Dünyâ Savaşından sonra Avrupa'da nehir taşımacılığında da kullanılmıştır. Günümüzde geliştirilerek kullanılmaktadır. Memleketimizde İstanbul (Kabataş)-Yalova, Kartal-Yalova, İstanbul-Bostancı, Bostancı-Bakırköy, Kartal-Adalar, hatlarında deniz otobüsleri kullanılmaktadır (1993).

DENİZ SPORLARI (Bkz. Su Sporları)

DENİZ TUTMASI;

Alm. *Seekrank Werden,* **Fr.** *Malde mer (m),* **İng.** *Sea sickness.* Deniz taşıtlarına binen bâzı kişilerde ortaya çıkan bir rahatsızlık durumu. Araç tutması otomobil, uçak gibi araçlarda da mümkün olup en belli başlı belirtilerini deniz araçlarında gösterir.

Aracın hareketi sırasında ortaya çıkan hızlanma ve yavaşlamanın iç kulağın labirent kesimine etkisi rahatsızlık durumunu ortaya çıkarır. Buna bağlı olarak bulantı, kusma, başdönmesi, rengin sararması, soğuk terleme gibi belirtiler ortaya çıkar. Vücudun bütünüyle hareket hâlinde olduğu yerden başka yöne çevrilmesi bu kişilerde denge kaybına yol açar. Bu sebeple deniz tutan kişilere başlarını sâbit bulundurmak üzere kıpırdamadan yatmaları tavsiye edilir.

Deniz tutmalarına karşı eskiden beri "hyosin" kullanılmaktadır. Antihistaminik maddeler de aynı etkiyi gösterirler. Tedbir olarak; ilaç kullanmanın yanısıra hassas şahısların yolculukta ağır yemek yememeleri ve mümkünse yatar durumda seyahat etmeleri uygun olur.

Herhangi bir sebeple denge organındaki her iki labirenti de kaybedenlerde deniz tutması görülmez. Bâzı şahıslar ise deniz tutmasına karşı yaradılıştan oldukça dayanıklı olabilirler.

DENİZ ULAŞIMI;

Alm. *Seeverkehr (m),* **Fr.** *Trafic (m) maritime,* **İng.** *Navigation.* Denizyolu ve vâsıtaları ile sağlanan ulaşım. Denizlerle uzak yakın irtibâtı olan devletlerin kurulup büyümeye başladığından beri, denizlerde hâkimiyet ve deniz ticâretinde üstünlük kurma çalışmaları, o devletlerin yaşamalarının devâmı için ana mesele olmuştur. Mîlâttan önce ve sonra o günün büyük devletlerinden pekçoğu deniz hâkimiyeti için mücâdele etmişler, çeşitli devirlerde kuvvetlerine göre hâkimiyeti uzun veya kısa zaman devâm ettirmişlerdir. Fenikeliler, Kartacalılar, Romalılar, Mısırlılar gibi.

Selçuklu Devletinin Anadolu sâhillerine hâkimiyetiyle ilk Türk tersâne ve donanması kuruldu. Çaka Beyle başlayan, Turgut Reis ve Barbaros Hayreddîn'le varılan Akdeniz hâkimiyeti, uzun seneler devâm etmiştir. Deniz ulaşımını karayollarındaki hâkimiyet, denetim ve emniyetle koruyan Türkler, dünyâ ticâret yollarını asırlarca ellerinde tutarak Akdeniz, Kızıldeniz ve Hint Okyanusunu birleştiren ticâretin hâkimi olmuşlardır. Deniz hâkimiyeti yanında hâkim olunan yerlerde ticârete de gereken değer verilmiştir. Deniz ticâreti ile uğraşanlara "gemi esnafı" denirdi. Gemiciler Loncasında gemi esnafından meydana gelen ve geçimlerini denizlerden sağlayan insanlar yer alırdı.

On dokuzuncu yüzyıl ortalarında başlayan deniz ticâretinin gelişmesiyle Bahriye Nezâretinden ayrılıp 1843 yılında Fevâid-i Osmâniye adı altında yolucu ve yük taşıyan Denizcilik Kuruluşu tüzel kişiliği oluşturulmuştur.

1857 yılında Şirket-i Hayriye adı altında Osmanlıların ilk yüz hisseli anonim şirketi kurulmuştur. Bu kuruluşlardan Şirket-i Hayriye Boğaçiçi'nde yolcu taşıma hizmetleri gösterirken Fevâid-i Osmâniye Marmara'da faaliyet göstermiştir. Daha sonra Fevâid-i Osmâniye Akdeniz ve Karadeniz'de vapur işletmeye başlamıştır. Bu şirket 1870'te İdâre-i Aziziye ve 1878'de İdârî Mahsusa adlarını alarak 1910 yılına kadar sürdürmüştür.

1910 yılında kurulan Osmanlı Seyr-i Sefâin İdâresi, Cumhuriyetin îlân edildiği döneme kadar görevini sürdürmüş, 1925 yılında Seyr-i Sefâin Müdüriyet-i Umûmîyesi adını almıştır. Bu târihe kadar Türk limanları arasında yolcu ve yük nakliyatı yapabilen yabancı gemilerin Türk sularında çalışmaları 1 Temmuz 1926'da yürürlüğe giren **Kabotaj Kânunu** ile son bulmuştur. Bu târih aynı zamanda deniz ulaşımının Türk gemilerinin eline geçmesi târihi sayılmaktadır. 1944'te Devlet Deniz Yolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü kurulmuştur. Bu arada kıyı güvenliğini sağlayan şirket satın alınmış, 94 yıllık mâzisi bulunan Şirket-i Hayriye de 1945'te Umum Müdürlüğe katılmıştır.

Denizcilik Bankası: Denizcilik Bankası TAO 10 Ağustos 1951 târihinde yürürlüğe giren 5842 sayılı Denizcilik Bankası TAO Kânunu ile özel hukuk hükümlerine tâbi bir anonim ortaklık kurulmuştur. Denizcilik Bankası Kuruluş Kânunu hükümlerine göre, "Türk sularında ve yabancı denizlerde ulaştırma işlerini ve bu işlerle ilgili her türlü teşebbüslerde bu kânunda gösterilen diğer hizmetleri yapmak ve bu kânunla husûsî hukuk hükümlerine göre idâre edilmek üzere" görevli ve yetkili kılınmıştır.

Bankanın görevleri şunlardır: Liman hizmetleri, karasularımızda can ve mal emniyeti hizmetleri, denizde gemi kurtarma hizmetleri, şehir hatları hizmetleri. Bu hizmetler bankaya görev olarak verilmiş olup, tekel hizmeti olarak yerine getirilmektedir.

1984 yılında Türkiye Denizcilik İşletmeleri ünvanı alan kuruluşun görevleri şunlardır:Liman hizmetleri, karasularımızda can ve mal emniyeti hizmetleri, denizde gemi kurtarma hizmetleri, şehir hatları hizmetleridir.

Deniz Yolları İşletmeleri, Filo

Mevcudu Gemiler

(1993)

Yolcu gemisi ..... 4 adet

Feribot ..... 9 adet

Toplam ..... 13 adet

Filo Kapasitesi

Tonaj .....545.600 ton

Yolcu .....10.147 adet

Vâsıta ..... 974 adet

Denizyolları işletmesi, Türkiye kıyılarında düzenli posta seferleri yaparak yolcu taşımakla görevli ve Türk ve yabancı sularda her türlü yolcu, yük ve araç nakliyatı yapmaya yetkilidir.

Şehir Hatları İşletmesi

Yolcu vapurları ..... 66 adet

Araba vapuru..... 25 adet

Hizmet araçları ..... 9 adet

Yakıt tankeri ..... 2 adet

Toplam ..... 102 adet

Filo Kapasitesi

Yolcu Vapurları

Tonaj .....28.932 gros-ton

Yolcu .....75.010 yaz

..... 64.400 kış

Araba Vapurları

Tonaj .....28.867 gros-ton

Yolcu .....21.439 yaz

..... 14.523 kış

Hatlar

A. Boğaz hattı:27 iskelesi mevcuttur.

B. Marmara hattı:Toplam 17 uğrak yeri vardır.

C. Haliç hattı: 8 İskelesi vardır.

D. İzmit hattı:Toplam 7 iskelesi vardır.

E. Araba vapur hattı:Toplam 15 iskelesi vardır.

Küçükçekmece-Trakya arasındaki hattın doğusunda kalan Marmara Bölgesi ile Karadeniz Boğazı ve Haliç'te 18 rüsum tonilatodan yukarı makinalı ve motorlu araçlarla yolcu nakli ve araba vapurları ile yük ve araç nakli işlerini şehir hatları işletmesi yapmakla görevlidir.

D. Demir Yolları İzmir (Körfez) İşletmesi:

Filo, 8 adet yolcu vapurundan meydana gelmiş olup, filo kapasitesi 8.068 yaz, 6.911 kış yolcudan ibârettir. Hattın toplam 6 iskelesi vardır.

D. Demir Yolları Van Gölü İşletmesi:

Filo mevcudu gemi sayısı 7 olup, bunların 4'ü tren ferisi, 2'si römork, 1'i de yük gemisidir.

Filo kapasitesi 960 adet yolcu ve 1800 ton yük feribot (11-15 yük vagonu veya 7 yolcu vagonu)

Liman İşletmeciliği Sektörü:

İşletilmekte Olan Limanlar

Limanlar	Rıhtım Boyu(m)	Açık Saha(m^2)	Kapalı Saha(m^2)	Kapasite (ton)
İstanbul	2.016	269.571	89.903	1.800.000
Tekirdağ	418	8.476	(-)	365.000
İzmir	2.746	149.389	30.606	1.500.000
Kuşadası	239	(-)	(-)	300.000
Antalya	1.880	426.532	3.007	730.000
Trabzon	714	130.981	6.046	700.000
Hopa	935	28.960	3.000	500.000
Giresun	648	62.290	2.325	330.000
Ordu	165	6.089	(-)	220.000

Kıyı Emniyet İşletmesi

Kapasitesi

Fenerler	354 adet
Radyofor istasyon	3 adet
Sis düdüğü	15 adet
Sis çanı	4 adet
Işıklı şamandıra	31 adet
Işıksız şamandıra	20 adet
Racon	2 adet
Cankurtaran istasyonu	7 adet
Cankurtarma deniz mot.	25 adet
Cankurtarma deniz aracı	10 adet

Kıyı Emniyet İşletmesi Türkiye kıyılarında kurulmuş bulunan ve ileride kurulacak olan fenerleri, radyoforları, deniz işâretlerini, sis düdüklerini ve cankurtaran istasyonlarını tekel olarak işletmekle görevlidir.

Bu işletme, faaliyetinden faydalanan her türlü yerli ve yabancı bütün gemilerden milletlerarası kurallara göre gelir sağlamakta olup, ülke döviz kazancına katkıda bulunmaktadır.

Gemi Kurtarma İşletmesi

Filo mevcudu gemiler

Kurtarma gemisi	2 adet
Yangın gemisi	1 adet
Dalgıç romorkörü	1 adet

Gemi Kurtarma İşletmesi, Karadeniz'de Şile Feneri ile Karaburun Feneri arasındaki Türk karasuları ile Ege Denizinde Bozcaada ve İmroz Adası sâhilleri de dâhil olmak üzere Bababurnu ile Saroz Körfezinde Kilimli mevkii arasındaki Türk karasularında ve bu iki hudud arasında kalan Karadeniz ve Çanakkale Boğazları ile Marmara Denizi (İstanbul Boğazı dâhil) ve Akdeniz'de kazaya uğrayan savaş gemileri hâriç 300 rüsum tonilatodan yukarı gemilerin ve yüklerinin kurtarma ve yardım işlerini tekel olarak yapmakla görevlidir.

Türkiye Gemi Sanâyi A.Ş.:

1984 yılı sonunda uzmanlık alanlarına göre yeniden reorganize edilen faaliyetleri içinde tersânelerin çalışmaları Türkiye Gemi Sanâyi A.Ş. GenelMüdürlüğü tarafından gerçekleştirilmektedir.

Tersâneler:

1. Haliç Tersânesi (tersâne alanı: 75.000 m^2)

2. Câmialtı Tersânesi (tersâne alanı: 72.000 m^2)

3. İstinye Tersânesi (tersâne alanı: 26.214 m^2)

4. Alaybey Tersânesi (hâlihazır: 70.000 m^2, genişletildikten sonra: 80.000 m^2)

5. Pendik Tersânesi (tersâne alanı: 953.000 m^2)

DENİZALTI;

Alm. *Unterseeboot (U-Boot) (n),* **Fr.** *Sous-Marin (m),* **İng.** *Submarine.* Deniz sathının altında seyredebilen deniz vâsıtası. Denizaltı târihi çok eski zamanlara dayanır. Makina devrine geçilmeden önce insanoğlu su içinde dalma ve seyir yapabiliyordu. Denizaltının ilk olarak resmini çizen Leonorda da Vinci'dir. William Bourne 1580 senesinde denizaltı dizaynını gerçekleştirdi. Çok basit de olsa Cornelius Von Drebnel ilk olarak denizaltıyı tatbik sâhasına koydu. Drabnel, 1620 yılında küçük üstü kapalı bir tekne yaparak, nehrin 4-5 metre derinliğinde, yürütmeyi başardı.

1653 yılında Fransuva de Son adında bir Fransız'ın aynı biçimde bir tekne ile yaptığı başarılı denemelerden sonra, 1720 yılında Simons adında bir İngiliz daha geliştirilmiş bir tekne kullandı. Aynı yıllarda Türk mühendisleri de İstanbul'da pâdişâh Üçüncü Ahmed'in huzûrunda bir çeşit denizaltı denemesi yapmışlar ve başarılı olmuşlardır. 1776 yılında David Busnell adında bir Amerikalı, kaplumbağa adını verdiği yumurta biçiminde biri yatay biri dikey olmak üzere iki pervaneli, pervaneleri içeriden elle döndürülen bir tek kişilik denizaltısıyla denemeler yaptı. Nihâyet buharlı gemiler üzerinde yıllarca çalışmış olan Fultan Naytilus, kendi adını verdiği, gerektiğinde suya dalabilen bir buharlı denizaltı yaparak Fransız İmparatoru Birinci Napolyon'a armağan etti.

Savaş gemisi olarak ilk defâ 1887'de İspanyol J. Peral batarya ile çalışan denizaltısını yaptı. Bunu 1888'de Fransız Zede takip etti. 1902'de ise Almanlar en başarılı denizaltıyı yaptılar.

Denizaltıda dikey ve yatay olmak üzere iki hareket vardır. Denizaltıda dikey hareket:Dalma ve çıkma olarak târif edilir. Dalmak için denizaltı basınca dayanıklı sarnıçlarına su alır. Ağırlaşan denizaltı dalışa geçer. Satha tekrar çıkabilmek için alınan su dışarı atılır. Bâzı denizaltılarda ise mukâvim tekne dışında yer alan mukâvim olmayan dalma sarnıçları vardır. Denizaltılara yatay hareketi ise pervane motoru sağlar. Ayrıca yatay ve dikey hareket, ufkî ve amudî dümenlerle yönlendirilir. Modern denizaltılarda dalışı hızlandıran gemi baş tarafında yer alan burgu ufkî dümenler mevcuttur.

Ana mukâvim tekne, denizaltının dalabileceği umku (derinliği) tâyin eder. Mukâvemet denizaltı teknesinin şekli ile de ilgilidir. Dâire kesitli sigara biçimindeki denizaltı basınca dayanıklıdır. Ceviz gibi küre denizaltı daha mukâvim olup, çok derine dalabilir, ancak hidrodinamik yapı silindirik şekli ön plâna geçirmiştir. Ayrıca denizaltıda mümkün mertebe az delik olmalıdır. Buna rağmen Periskop, Anten, Şnorkel, Çıkış kaportası, Torpito kapakları gibi birçok delik vardır. Bu delikler su sızdırmaz bir şekilde kapatılır.

Mukâvim tekne dışında kule ve dalma sarnıçları vardır. Dalma sarnıçları bâzan geminin başında ve kıçında; bâzan da bütün bünyeyi yorgan gibi sararcasına yer almıştır. Her dalma sarnıcında iki delik vardır. Bir delik altta olup, dalışta su bu delikten girer. Diğer delik yukarıda olup, dalış yapılacağı vakit açılarak sarnıçtaki havanın kaçmasına yarar. Boşalan hava yerine su dolunca, denizaltı dalışa geçer. Tekrar su üstüne yükselebilmek için yukardaki delikten sarnıca bu defâ hava üflenir. Basınçlı hava sarnıçtaki suyu alt delikten dışarı atınca, denizaltı yukarı çıkar.

Denizaltının dalışı gemi pervânesine yol vererek, dümenler kullanarak hızlandırılır. Geminin su altında dengeli olarak durabilmesi için gemi içinde ayrıca suyu birbirine nakleden tirim (denge) sarnıçları vardır. Geminin aşağı yukarı hareketini hassas olarak ayarlayan bir de nazm (telâffî) sarnıçları vardır.

Klasik denizaltılar: Klasik denizaltılarda tahrik gücü olan dizel makinalar ve bunlara bağlı jeneratörler kullanılır. Jeneratörlerin ürettiği elektrik enerjisi denizaltı bataryalarını şarj (imla) etmekte ve pervâne motorunu çevirmekte kullanılır. Denizaltı dalışta iken yalnız bataryasını kullanabilir. Çünkü hava yeterli olmadığı için dizeller çalıştırılmaz. Bataryaları deşarj (tahliye) olan denizaltı tekrar satha çıkmak mecbûriyetinde kalır. Denizaltının tamâmen satha çıkmadan dizel çalıştırabilmesi için kuleden su sathına hava borusu uzatılır. Bu boruya şnorkel denir. Ayrıca periskopla da çevre incelenerek herhangi bir çatışma durumunda tedbir alınır.

Nükleer denizaltılar: Şnorkel yapmadan bir denizaltının aylarca su altında kalması mümkündür. Bu ancak denizaltıda nükleer reaktör kullanılmak sûretiyle sağlanabilir. Nükleer reaktörün yakıtı birkaç senede bir değiştirilir. Bunlardan 1958'de servise giren USS Nautilus Denizaltısı ilk nükleer denizaltıdır. Bu denizaltı uzun müddet su altında kalabildiği için kuzey kutbunu kaplayan buz tabakasının altından geçmiştir.

Nükleer denizaltılar, enerjisini su soğutmalı basınçlı nükleer reaktörlerden sağlar. Reaktörün çevresini saran basınçlı su devresi, diğer su kazanlarına girerek türbünlerde kullanılacak buharı üretir. Bu buhar hem pervane türbününü hem de elektrik jeneratör türbününü çevirir. Bu sistem, hiç hava gerektirmez. Yalnız personele gerekli olan hava kimyâsal yollarla temizlenir. Geminin su ve hava ihtiyâcı, deniz suyundan özel cihazlarla temin edilir.

Denizaltıların su üstü ve su altı seyri: Denizaltılar su üstünde iken süratli gidemezler. Bunun sebebi pervânenin su sathına yakın olması sebebiyle yeterli itme kuvveti sağlayamamasıdır. Ayrıca üst amûdî dümen tamâmen su üstündedir. Su altında hem sessiz hem de hızlı hareket mümkündür. Denizaltının, su altındaki derinlik ve rotası otomatik cihazlarla yapılır. Denizaltı otomatik seyir yaptırılamadığı vakit el kumandası ile manevra ettirilir. Denizaltılarda gürültü başlıca problemdir. Bu bakımdan makinaları çok az gürültü yaparak çalışır, pervânesi az gürültü doğuracak şekilde îmâl edilir. Elektronik cihazların hemen hepsi pasif cihazlardır. Yâni yayın yapmadan dışardan gelen sinyalleri alarak değerlendirme yaparlar. Meselâ denizaltılar peyklerden gelen sinyalleri değerlendirerek bulundukları sahanın mevkıini tesbit ederler.

Denizaltı silahları: Klasik denizaltıların silahları torpidolardır. Başlığı güdümlü mermi olan torpidolar da vardır. Bu tür torpidolarla denizaltıdan atılan torpido deniz altında bir müddet seyrettikten sonra, baş kısmındaki füzenin ateşlenmesi ile, su sathına çıkan ve satıhtaki veya havadaki hedefi vurabilir. Harpoonlu torpidolar böyledir. Bâzı denizaltılar mayın da dökebilirler. Nükleer denizaltılarda nükleer başlıklı füzeler mevcuttur. Balistik füzelerden Polaris'in menzili; 4500 km, Trident'in menzili 7000 kilometredir. Kısa mesâfeli Cruise füzeleri ise 400 km menzile sâhiptir.

Denizaltılar, hem silahları kullanmak, hem de normal seyrini yapmak için muhtelif cihazlardan istifâde eder. Dalmış bir gemi sağır ve kördür. Ancak denizaltılarda kullanılan sonar cihazı geminin su içindeki cisimleri elektronik yolla ekranda görmesini sağlar. Su içindeki cisim hareketli ise sesini yine bu cihazla duyar. Denizaltı torpidosunu ateşlemeden önce Cayro pusuladan hedefin ve kendisinin yönünü; sonardan umkunu (derinliğini) ve cinsini, parakete (hızölçer) den sürat ve daha bir çok bilgiyi alarak değerlendirmek mecbûriyetindedir. Hedefin hızı, seyir açısı, denizin tuzluluk, sıcaklık ve akıntısı da dikkate alınmaktadır. Bütün bunlara ilâveten hedef tarafından yapılan aldatıcı sinyâllerin de analiz edilmesi gerekir. Modern denizaltılarda bütün bu bilgiler merkezî kompütürde toplanarak hâfızaya önceden verilen harita, ses frekansları gibi arşiv bilgilerinin yardımı ile çok kısa zamanda analiz edilerek netîce elde edilir. Modern bir denizaltı, aynı anda denizde ve havadaki hedeflerinden bir çoğuna bünyesinde bulunan silahları aynı anda tevcih ederek onları bir anda imhâ edebilme özelliklerine sâhiptir.

DENİZALTI AVCILIĞI (Bkz. Su Sporları)

DENİZANASI (Aurelia aurita);

Alm. *Ohrenguale,* **Fr.** *Meduse,* **İng.** *Jelly-fish.* **Familyası:** Ulmaridae, **Yaşadığı yerler:** Avrupa ve ülkemizdeki denizlerde. **Özellikleri:** Vücudu peltemsi yapılı olup, şemsiye görünümündedir. Vücudu yanlarından saçaklar hâlinde tentakül denen dokunaçlar, alt tarafından yakıcı kollar sarkar. Planktonlarla beslenir. **Çeşitleri:** Çok çeşitli türleri vardır.

Sölenterlerin knidliler (Cnidaria) şubesinin, gerçek medüzler (Scyphozoa) sınıfından denizlerde yaşayan omurgasız bir hayvan. Medüz de denir. Vücudunun % 90'dan fazlası su olup, açılmış bir şemsiyeyi andırır. Yumuşak peltemsi ve saydamdırlar. Beyaz ve mavimtrak renktedirler. Bütün dünyâ denizlerinde rastlanır. Şemsiye gibi açılıp kapanmak sûretiyle hareket ederler. Basit bir ağız ve sindirim boruları vardır. Aşağı sarkan yakıcı kollarıyla balık yumurtası ve küçük deniz organizmalarını (plankton) avlayarak beslenir. Sayısız dokunaç (tentakül), koku alma hücreleri ve denge sağlayıcı

organları vardır.

Yukarıdan bakıldığında yazın mâvi renge boyanan göze benzer, dört tane üreme organı görülebilir. Yumurtlayarak ürer. Çift cinsiyetli (hermofrodit) olanları da vardır. Medüzlerin üremesinde "metagenez" adı verilen döl değişimi görülür. Medüzlerin döllenmiş yumurtalarından, yüzeyi "sil" denilen kirpiksi tüylerle kaplı "planula" larvası meydana gelir. Bu silli larva bir süre serbest yüzdükten sonra kendisini bir yere tutturur. Bundan da "polip", poliplerin eşeysiz çoğalması (tomurcuklanma veya bölünme) ile de serbest medüzler meydana gelir. Vücutlarının çapları 2-40 cm arasında değişir. Fakat 210-240 cm çapına varan "Cyanea" cinsleri de vardır. Kuzey Kutbunda bulunan "Cyanea aretica", 60 metre uzunluğundaki sarkan kollarıyla en büyük deniz anasıdır.

"Cyanea capilata" türü 30-60 cm çapında olmasına rağmen, uzantıları 9 metreye varır. Yüzücüler için büyük bir tehlikedir. Deniz analarının dokunaçlarında yakıcı hücreler olup dokunulduğunda kaşıntıya sebeb olur. Ekvator bölgesinde bir kaç deniz anası türü öldürücü özelliğe sâhiptir.

DENİZATI (Hippocampus hippocampus);

Alm. *Seepferdchen,* **Fr.** *Hippocampe,* **İng.** *Seahorse.* **Familyası:**Deniziğnesigiller (Syngnathidae). **Yaşadığı yerler:**Sıcak ve ılıman denizlerde. Memleketimizde, Ege ve Akdeniz sâhillerinde rastlanır. **Özellikleri:**Başı at başına benzer, 10-15 cm uzunlukta bir çeşit balık. Dikey yüzer. Erkekleri doğurur. **Çeşitleri:** 15 kadar türü vardır. Denizatı, Avrupa denizatı, denizejderi en meşhurlarıdır.

Akdeniz, Ege ve Atlantik Okyanusunda bol miktarda bulunan bir çeşit balık. Kemiklibalıklar (Teleostei) takımındandır. Vücudu uzun ve testere şekilli olup, kuyruğu ince ve hareketlidir. Başı ve vücudunun üst kısmı ata benzediğinden bu adı almıştır. Denizaygırı da denir. Vücudu sert ve kabukludur. Su içinde dikey vaziyette yüzer. Yalnız sırtında yelpaze şeklinde bir yüzme yüzgeci vardır. Hareket, devamlı dalgalanan bu sırt yüzgeciyle sağlanır. Gözlerini ayrı olarak hareket ettirebilir. Sâhillerde yosun ve deniz bitkileri arasında yüzerek gizlenir. Derinlere inmez. Dinlenmek istediği zaman, kuyruğunu bir yosun veya deniz bitkisine sarar ve kendini suyun sallantısına bırakır. Bu balığın bir kaç çeşiti vardır. Etleri yenmez. Hattâ bâzılarının eti zehirlidir.

Üremeleri ilgi çekicidir. Denizatlarının erkeklerinin karın kısmında birer kuluçka kesesi odacığı bulunur. Kese ağzı yuvarlak bir kas yardımıyla açılıp kapanabilir. Üreme devresinde dişi, erkeği ile sarmaş dolaş olduğu esnâda yumurtalarını erkeğin karnındaki keseye döker. Erkek yeteri miktarda yumurta toplamak için birkaç dişi ile eşleşir. Yumurtalar kese içinde döllenir ve olgunlaşır. Önceleri açık olan kuluçka kesesi, eşleşme devresinden sonra birçok dişinin yumurtasını almış olarak kapanır. Bir embriyo görevi yapan kesenin ağzı, yavrular iyice olğunlaşmadan açılmaz. Yavrular, babalarının kesesinde gizlenir, kanıyla beslenir ve olgunlaşırlar. Erkek denizatının karnı yavruların gelişmesiyle şişmeye başlar. İki ay sonra doğum sancıları çekmeye başlayan erkek, kuyruğunu bir bitkiye dolar. Gerçek doğum kasıntılarına benzeyen kas titreşimleriyle kesenin ağzını kasarak, olgunlaşan yavrular suya dökülür. Çıkan yavrular ergine benzer. Erkek her defâsında 200 kadar yavru doğurur.

Denizatları hortum gibi uzun ağızlarıyla küçük deniz hayvanlarıyla beslenirler.

DENİZCİLİK;

Alm. *Schiffahrt, Seefahrt, Nautik (f),* **Fr.** *Navigation (f),* **İng.** *Sailing, navigation, ocean transportation.* Denizlerde gemi işletmeciliği ile ilgili sanat. Çok eski zamanlardan beri insanoğlu uzak veya yakın, başka bir yere gidebilmek için deniz seyâhatleri düzenlemiştir.

Bilinen ilk gemiyi Nuh aleyhisselâm yapmıştır. Daha sonra bilinen târihe göre, Mısırlılar ağaçdan oyma kayıklar yaparak denemeler yaptılar ve gitgide kereste kullanarak büyük gemiler yaptılar. Mısırlılar ilk önce Nil'den dışarı çıkmadıysa da, daha sonraları uzak seferler yapmaya başladılar. Mısırlılardan sonra en eski gemici bir millet olan Fenikeliler ve Kartacalılardır. Yapmış oldukları güçlü donanmalarla, çekinmeden Akdeniz dışına çıktılar.

Eski gemiciler yıldızlara ve güneşe bakarak yollarını bulup tâyin ederlerdi. Açık denizlerde karayı bulmak için de, yanlarına almış oldukları kuşları salıp, gittikleri yöne doğru gemiyi çevirirlerdi. Ancak 13. yüzyılda pusulanın bulunmasıyla, denizcilikte büyük ilerlemeler sağlandı ve yön tâyin etmedeki güçlükler halledilmiş oldu.

Venedikliler 16. asırda su altında kalan kısmı çok yüksek gemiler inşâ ettiler. Yapmış oldukları ticâret gemileriyle İngiltere'ye seferler yapmaya başladılar.

On yedi ve on dokuzuncu asırlar arasında gemicilik alanında büyük gelişmelerin olmasıyla yelkenli ve buharlı gemiler yapıldı. Denizciliğin en modern gelişmesi 20. asır içinde oldu. Bu asırda motorlu gemiler yapıldı ve telsiz, radyo, radar gibi cihazlar yardımıyla denizciler yollarını daha kolay bulmaya

başladılar.

Gemideki kaptan, yolunu tâyin edebilmesi ve gideceği yeri bulabilmesi için şu yollardan faydalanır:

1.Pusula, harita ve parakete.

2.Gemiciler, deniz fenerlerine, şamandıralara ve karadaki bâzı işâretlere bakarak yollarına devâm ederler.

3.Güneş, ay, yıldız, gezegenlere bakılarak geminin yönü tâyin edilir.

4. Radar, telsiz , radyo gibi cihazlardan faydalanarak yol bulunur.

Kaptan , kara yakınlarında haritaya işâret koyar, seyir defterine de geminin bulunduğu enlem ve boylamı kaydeder.

Türklerde denizcilik: Türklerde denizcilik Selçukîler devrinde başladı. İstanbul'u ve Marmara adalarını kuşatmak için o zamanlar güçlü donanmalar kurmak ihtiyacı duyuldu. Gemlik'i fetheden Selçukîler buralarda tersâneler yapmaya başlayınca, Bizanslılar bu durumu kendileri için tehlike kabul ederek, denizden saldırıya girişerek kızakları yakıp yok ettiler. Marmara'da üstünlük sağlayamayan Selçukîler, İzmir'i zaptederek güçlü deniz donanmaları kurdular. Selçuklu Sultanı Alâeddîn Keykubad, Antalya ve civârını fethederek, Alâiye (Alanya)da tersaneler kurdu. Çaka Beyin idâresindeki Türk donanması Midilli ve Sakız adalarını fethetti. (Bkz. Çaka Bey)

Selçukîlerden sonra Türklerin denize çıkışı Aydınoğullarından Umur Bey zamânında gerçekleşmiştir. Denizcilik alanında en büyük ilerleme Osmanlılar zamânında olmuştur. On altıncı yüzyılda dünyânın en güçlü denizci ülkesi Osmanlılardı. Hattâ Avrupa'nın birleşik donanmasını tekbaşına yok edebilecek üstün bir güçteydi. Yıldırım Bâyezîd zamânında denizcilik alanında büyük gelişmeler sağlanarak Ege kıyılarına hâkim olundu. Antalya'yı da ele geçiren Osmanlılar, Akdeniz'e açılma imkânı buldular.

Fatih Sultan Mehmed Han zamânında kara kuvvetleri gibi denizciliğe de önem verilerek güçlü donanmalar kuruldu. 1453'te Fâtih Sultan Mehmed Hanın İstanbul'u fethetmesiyle, İslâm târihinde bir devir açılmıştır. Fetih devrinde hutbeler "Hâkimülbahreyn ve Sultânülberreyn" (Denizlerin Hâkimi, Karaların Sultânı) diye okunmaya başlandı.

Kânûnî Sultan Süleymân zamânında Eğriboz, İnebahtı, Midilli, Sıgacık, Kocaeli, Mora, Karlı ili, Rodos, Biga, Mezistre sancakları birleştirilerek merkezi Gelibolu olmak üzere Kaptan Paşa Eyâleti kuruldu. Donanma komutanına da "kaptan-ı deryâ" ismi verildi. Ancak bu ünvan, Barbaros Hayreddin Paşadan sonra "beylerbeyi" olarak değiştirildi. Cezâyir-i Bahr-i Sefid eyâleti beyliğine de "derya beyleri" dendi. Birinci Abdülhamîd Han zamânında kaptan-ı deryâ ismi yerine, donanma kumandanına "bahriye nâzırı" ismi verildi.

On altıncı yüzyılda dünyâya hükmeden Osmanlılar, kapasitesi çok büyük gemiler yaptılar. Savaş gemilerine "Baştarda" adını verdiler. 1710 senesinde İstanbul'da yapılan ve "kalyon" ismi verilen savaş gemisi 3300 kişilik bir donanmaydı. O zamanları dünyânın en güçlü donanmasına sâhib olan Osmanlılar Avrupa devletlerinin ısmarladıkları savaş gemileri ile ticâret gemilerini de yaparlardı.

Dünyânın en büyük tersâneleri İstanbul Haliç ve Gelibolu'daki tersânelerdi. Hattâ Venediklilerin vermiş olduğu gemi siparişi, Türk mühendislerinin gerçekleştirdiği planlarla bu tersânelerde yapılmıştır.

Osmanlılar denizcilik ilmi konusunda da dünyânın en ileri ülkesiydi. 1515 senesinde Pîrî Reis tarafından, ceylan derisi üzerine çizilerek yapılan harita, Amerika kıyıları hakkında gerçeğe çok yakın ayrıntılı bilgi verir. 1528'de Glole Dore tarafından çizilen Amerika kıtasıyla ilgili haritası, Pîrî Reis'in çizmiş olduğu haritanın yanında çok basit kalır.Topkapı Müzesindeki Pîrî Reisin haritasını görenler hayretler içinde kalmaktadırlar. Hâlen mevcûd olan ve 1461 senesinde İbrâhim Reis tarafından çizilen harita da, Osmanlıların o devirde kesinlikle ilim alanında Batıdan üstün olduğunu gösterir.

Donanmada çok güçlü olan Osmanlılar deniz nakliyatında ve ticâretinde de çok ileri idiler. 800 yolcu taşıyan gemiler de yapılmıştır. Bahriye nezâreti teşkilâtı içinde Şirket-i Hayriye ve Haliç şirketleri vardı.

1843 senesinde kurulan Fevâid-i Osmaniye Şirketinin 108 senelik faâliyetine ve 1851 senesinde kurulan Şirket-i Hayriye'nin 94 senelik faaliyetine, 1913 senesinde kurulan Haliç hattındaki İtalyan Şirketinin 22 senelik faaliyetlerine son verilerek, 1944 senesinde Devlet Deniz Yolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğüne devredilmişlerdir. Çeşitli isim değişiklikleriyle bugüne kadar faaliyetlerini sürdüren kuruluşlar Türk denizciliğinin gelişiminde önemli rol oynamışlardır.

1984 yılından îtibâren uzmanlık alanlarına göre yeniden yapılanmaya giderek; gemi yapım ve onarımları Türkiye Gemi Sanâyi olarak ayrı genel müdürlük, hizmet alanları da Türkiye Denizcilik İşletmeleri olarak ayrı bir genel müdürlük olarak sermâyenin tamâmı devlete âit olarak hizmet

vermektedir.

DENİZGERGEDANI (Monadon monoceras);

Alm. *Narwal (m),* **Fr.** *Narval (m),* **İng.** *Narwal.* **Familyası:** Küçük-yüzgeçli-yunusbalığıgiller (Delphinapteridae). **Yaşadığı yerler:** Kuzey kutup denizleri. **Özellikleri:** Erkeklerinde 2.5 m uzunlukta ileri uzanan bir savunma dişi vardır. **Ömrü:** Çok avlandığından 25 yılı aşmaz. **Çeşitleri:** Tek türdür.

Kuzey yarım kürenin kutup denizlerinde yaşayan bir balina. "Narbalinası" da denir. 4-6 metre boyundadır. Erkeklerin üst çenesinde 3 metre uzunluğa varan tipik bir tos dişi vardır. Bunu boynuz gibi savunma organı olarak kullandığından "denizgergedanı" adını almıştır. Başları yuvarlak, ağızları küttür, sırt yüzgeçleri yoktur. Sürüler hâlinde dolaşır. Eti ve yağı için avlanırlar.

DENİZHIYARLARI (Holothuroidea);

Alm. *Seewalzen,* **Fr.** *Hoothurides,* **İng.** *Sea cucumbers.* Derisidikenlilerin "Holothuroidea" sınıfından omurgasız hayvanlar.

Vücutları, ağızla anüsten geçen eksen istikametinde uzamış olup, sosis veya hıyara benzer. Ağız ve anüs karşılıklı iki uca yerleşmiştir. Diğer derisidikenlilerden, kutuplar yönünden geçen eksenin uzamasıyla farklılaşmıştır. Bu uzama hayvanın yan yatmasına sebeb olur. Ağız çevresinde çelenk şeklinde 10-30 kadar duyu, dokunma ve av yakalamaya yarayan tentaküller (dokunaçlar) vardır. Genellikle 3-27 cm boyundadırlar. 60 cm uzunlukta olanları da vardır. 900 kadar türü bilinmektedir.

Denizlerin kıyılara yakın sığ yerlerinde rastlanır. Ambulakral tüp ayaklarla yavaş hareket ederler. Tüp ayaklarını duyu organı olarak da kullanırlar. Tüp ayakları olmayan deniz hıyarları diplerde "U" şeklindeki oyuklarda yaşarlar. Solunumları vücut boşluğunda uzanan bir çift "suakciğeri" veya "solunumağacı" denen organlarla sağlanır. Kendilerini yenileme özelliğine sâhiptirler. Yumurtlayarak ürerler, erkek ve dişilerinin şekli birbirine çok benzer. Bâzıları hermofrodit (çift cinsiyetli)dir. Tentakülleriyle yakaladıkları plankton ve çamurlardaki organik maddelerle beslenirler. Çeşitli renkte veya cam gibi saydam olanları da vardır.

Güneydoğu Asya ve Avustralya sâhil insanları deniz hıyarlarını deniz suyunda pişirip, kurutur. Yeneceği zaman tatlı suda kaynatıp, özellikle çorbasını yaparlar.

DENİZKESTÂNELERİ (Echionidea);

Alm. *Seeigel,* **Fr.** *echinoides,* **İng.** *Sea urchins.* Sölomlu hayvanlardan ikincil ağızlılar şubesinin, derisidikenliler alt şubesinden bir sınıf.

Vücutları küre veya disk şeklinde, vücutlarının üzeri dikenli deniz hayvanlarıdır. Çoğunlukla kayalık deniz sâhillerinde yaşar. Akdeniz sâhillerinde bol miktarda bulunur. 800 kadar türü bilinmektedir. Vücutlarının üzerindeki kalker plakalar birbirine kenetlenerek bir kabuk meydana getirirler. Bu kabuk hayvanın örtüsüdür. Ağızları karın tarafında olup, kama şeklinde beş dişe sâhiptir. Kabukların üzerinde koruyucu sivri dikenler vardır. Kasların kasılmasıyla hareket eden dikenler, kısa ve kuvvetli olabildiği gibi, ince ve sivri olanları da vardır. Dikenlerin arasında zemine tutunmaya yardımcı kıskaç biçimli yapılar gözlenir. Sindirim sistemi "Aristofeneri" denilen özel bir çene sisteminin içinden geçer. Fenerin uzantılarına bağlı kasların kasılmasıyla dişler hareket eder, deniz kestaneleri, yosun, yumuşakçalar, küçük deniz hayvanları, çürümüş maddelerle beslenirler. Dikenlerden daha ileriye uzanan ince uzun tüp ayakların uçları vantuzludur. Bu emeçlerle zemine tutunarak hareket ederler. Yer değiştirmede hareketli dikenler de kullanılır. Ayaklar su kanalları sisteminin (ambulakral) basıncın değişmesiyle uzayıp kısalır. Dikenler ise kasların kasılmasıyla hareket ettirilir.

Yumurtlayarak ürerler. Sperm ve yumurta hücresi suda birleşerek döllenir. Birkaç tür hariç, deniz kestanelerinde erkek ve dişi ayrı cinstendir. Hareketli larvaları, diplerde yaşayarak olgunlaşır. Diğer hayvanlar tarafından yenilmeyerek hayatta kalanlardan denizkestâneleri meydana gelir.

DENİZLÂLELERİ (Crinoidea);

Alm. *Seelilien,* **Fr.** *Crinoides,* **İng.** *Sea lilies.* Derisidikenlilerin, "Crinoidea" sınıfından deniz hayvanları. "saçyıldızları" veya "denizleylakları" olarak da anılırlar. Vücutları bir sap ile buna bağlı kollardan yapılmış bir çiçeği andırır. Kadehe benzeyen taç kısmındaki kollar beşli bir yapı gösterir.

Hayvanın vücut yapısı lâleye benzediğinden bu ad ile anılır. Denizlâlelerinin sapsız olanları bir yere tutunmadan kas bağlantılı kollarıyla serbest olarak yüzerler. Saplılar, saplarıyla bir yere bağlı olarak yaşarlar. Sapın kâide kısmı genişlemiş veya kök şeklindedir. Sap uzunluğu 65 cm kadar olanları vardır. Su kanalları sistemindeki tüp ayaklar harekette değil, solunumda kullanılır.

Sperm ve yumurta hücresi suda birleşir. Döllenmiş yumurtadan, serbest yüzen kirpikli larva teşekkül eder. Bundan da kendini bir yere tespit eden saplı larva meydana gelir. Bu da gelişerek serbest yaşayan veya kendini zemine tespit eden saplı denizlâlesi meydana gelir.

Besinleri, küçük plankton organizmaları veya organik artıklardır. Bunlar hareketli kollarıyla yakalanarak taç bölgesinde bulunan ağıza aktarılır. İskeletleri iğnesiz kalkerli plaklardan meydana gelir. Sarı, kırmızı yeşil, beyaz gibi renkleri olup, toplu yaşarlar. Deniz dibi çiçeklerini andırırlar. Sığ yerlerden 250 metre derinliklere kadar bulunabilirler. Kopan parçalarını yenileme kâbiliyetleri yüksektir. En çok paleozoik devrinde gelişen denizlâlelerinin bugün 800 kadar yaşayan türü bilinmektedir.

DENİZLİ;

İlin Kimliği

Yüzölçümü: 11.874 km^2

Nüfusu **:** 750.882

İlçeleri **:** Merkez, Acıpayam, Akköy, Babadağ, Baklan, Bekilli, Beyağaç, Bozkurt, Buldan, Çal, Çameli, Çardak, Çivril, Güney, Honaz, Kale, Sarayköy, Serinhisar, Tavas.

Pamukkalesi, horozu ve sularının bolluğu ile meşhur bir ilimiz. İl toprakları 28°30' ve 29°30' doğu boylamları ile 37°12' ve 38°12' kuzey enlemleri arasında kalır. Ege ve Akdeniz bölgeleri arasında bir geçit yeri durumundadır. İlin büyük kısmı Ege bölgesinde bulunur. Muğla, Aydın, Manisa, Uşak, Afyon ve Burdur illeri ile çevrilidir. Yüzölçümü 11.874 km^2dir. Trafik kod numarası 20'dir.

İsminin Menşei

Denizli'nin suyu boldur. Yer yer pekçok güzel gölcükler görülür. Suları deniz suyuna benzediği için bu ile Denizli denmiştir. **Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'**nde "Kesir-i tülenha olmağula Denizli, denmiştir." diyor. Yâni çok sulak olduğu için Denizli denmiştir. En doğru olan rivâyet budur. Diğer bir rivâyete göre Denizli'yi Türkmen boylarından Tonguzlu Beyi bir Türk şehri hâline getirmiştir. Tonguzlu zamanla Dengiz, bilâhare Denizli olmuştur. Eski ismi Laodikeia ve Tonguzlu'dur. Germiyanoğulları ise Tonguzluk demişlerdir.

Târihi

Anadolu'nun diğer bölgeleri gibi Denizli de asırlar boyunca çeşitli istilâlara uğramıştır. M.Ö. 2500 senesinde Luviler'in istilâsına uğrayan Denizli, bilâhare Hitit İmparatorluğunun toprağı olmuştur. Hititlerin yıkılışından sonra Frikya, sonra da Lidyalılarca ele geçirilmiştir. M.Ö. 6. asırda Persler işgâl etmiş, M.Ö. 4. asırda Makedonya Kralı İskender, Anadolu ve İran'ı istilâ edince, Makedonya İmparatorluğuna dâhil olmuştur. İskender'in ölümü ile imparatorluk parçalanmış, bu bölge Asya İmparatorluğu kısmında kalmıştır. Bilâhare Bergama Krallığı bu bölgeyi ele geçirmiş, bu krallık M.Ö. 130'da Roma'nın nüfûzuna geçince, bölge Roma İmparatorluğu içinde kalmıştır. Roma İmparatorluğu M.S. 395'te ikiye bölününce, bu bölge Doğu Roma (Bizans)nın payına düşmüştür. Yedi ve onuncu asırlarda İslâm orduları bu bölgeye pekçok akınlar düzenlemişlerdir.

1071 Malazgirt Zaferinden sonra Anadolu fâtihi ve Türk Devletinin kurucusu Selçuklu Kutalmışoğlu Süleymân Şahın başkumandanlığındaki Türk Oğuz orduları bu bölgeyi fethetmişlerdir. 1110 senesinde Birinci Haçlı Seferinde Kommenoslar Denizli'yi geri aldılar. 1158 ve 1189'da Türkler yeniden bölgeye hâkim oldular. Türklerle Bizanslılar arasında el değiştiren Denizli, 1206'da yeniden fethedilerek Konya'ya bağlandı. 1255'te Bizanslılar Denizli'yi geri aldılarsa da, birkaç sene kalabildiler. Denizli Beyleri, Lâdik Beyleri ve İnançoğulları Beyliği, Germiyanoğlu Beyliğine bağlandı. 1300-1381 arasında İnançoğullarından dört Türkmen Beyi Denizli'de saltanat sürdü. İnançoğullarından önce Sâhib-Ataoğulları, Denizli'yi Germiyanoğullarından almış, fakat kısa bir müddet sonra terk etmişlerdir.

1390'da Sultan Yıldırım Bâyezîd, Germiyan beyliği ile birlikte Denizli'yi Osmanlı topraklarına katmıştır. 1402 Ankara savaşından sonra Germiyanoğulları tekrar Denizli'ye hâkim olmuşlarsa da, 1423'te Germiyan Beyliği ve Denizli tekrar Osmanlı toprağı olmuştur. 1423'ten bu yana hiçbir istilâya mâruz kalmamıştır. Osmanlı devrinde merkezi Kütahya'da bulunan Anadolu Beylerbeyliğinin (eyâletinin) 14 sancağı (vilâyeti)ndan biri olan Aydın'a bağlı kazâ merkeziyken, kısa bir müddet sonra sancak olmuştur. Tanzimâttan sonra da İzmir vilâyetinin 6 sancağından biri olmuştur. Birinci Dünyâ Harbinden sonra Menderes Nehrinin sağ yanı Yunanlılara, sol tarafı İtalyanlara verildi. İtalyanlar bu bölgeyi işgâl etmediler. Yunanlılar 5 Temmuz 1920'de Buldan kasabasına kadar geldiler. 4 Eylül 1922'de kaçarken çok sayıda Buldanlı'yı şehid ettiler. Denizli, Cumhûriyet devrinde il olmuştur.

Fizikî Yapı

Denizli çok engebelidir. Ege bölgesinin en yüksek dağları bu bölgede yer alır. Arâzinin % 47'si dağlar,

% 25'i plato ve yaylalar ve % 28'i ovalarla kaplıdır.

Dağlar: Denizli topraklarının yarıya yakın kısmı dağlarla kaplıdır. En yüksek dağları olan Honaz Dağı (2528 m) ve Akdağ (2300 m) zirveleri devamlı karla örtülüdür. Bu iki dağı Kazıkbel Geçidi birbirinden ayırır. Diğer dağları ise; Gölgeli Dağları (Eren Tepe 2420), Akkaya Tepe (2268 m), Kıraç Tepe (2446 m), Yalnızca Tepe (2030 m), Kartalkaya (1687 m).

Ovalar: Ovalar, Büyük Menderes Nehrine doğru basamak basamak inerler. Başlıca ovalar (Sarayköy)Büyük Menderes Ovası, Buldan Ovası, Tavas Ovası, Acıpayam Ovası, Çivril Ovası, Baklan Ovası, Kaklih Ovası, Hanbat Ovası ve Eskere Ovasıdır. 400 bin hektara yaklaşan bu ovalar çok bereketlidir. Başlıca vâdiler ise Büyük Menderes, Çürüksu, Akçay ve Kelekçi vâdisidir.

Başlıca yaylaları; Karayayla, Çameli Yaylası, Uzunpınar Yaylası, Yoran Yaylası, Sahman Yaylası, Süleymâniye Yaylası ve Kuyucak Yaylasıdır. Denizli'nin yüksek ovaları da yayla özelliğini taşırlar.

Akarsular: Denizli su potansiyeli bakımından zengindir. Başlıca akarsuları şunlardır:

Büyük Menderes:İlin en büyük akarsuyudur. Afyon'un Dinar ilçesinden çıkarak Akdağ'ın pınarlarını alıp Işıklı Gölüne girer. Gölün batısından regülatörle çıkar. Medele köyü yakınında Uşak'tan gelen Banaz Çayını alır. Sarayköy yakınında Çürüksu Çayını alıp Aydın iline girer. Çürüksu:Honaz Dağı ile Kaklık ve Kocabaş bölgelerindeki suları alıp Büyük Menderesle birleşir. Gireniz:Eşeler Dağından çıkar, Çameli Dağlarındaki suları toplar. Kelekçi Vâdisine iner ve sonra Muğla iline girer. Dalaman Çayının Denizli'de bulunan kısmına Gireniz Çayı denir. Akçay:Bozdağ ve Sandıras dağlarından çıkar. Yenidere Çayı ile birleşir. Eskere Ovasında muhtelif suları alır. Muğla'dan gelen Karayayla sularını toplar ve Aydın'ın Bozdoğan ilçesine girer.

Göller: Acıgöl (Çardak Gölü) Denizli ile Afyon arasındadır. Derinliği azdır. Sularının bir kısmı yazın kurur. Gölde kalsiyum ve mağnezyum vardır. Balık yaşamaz. Karagöl:Çambaşı köyü yakınında çamlar arasında birbirinden 50-60 m farklı yükseklikte 4 gölden ibârettir. Akarsularla beslenir. Çaltı (Beyler) Gölü: Tuzludur. Bâzı şartlarda sulamada kullanılır. Işıklı Gölü:Çivril'de su taşkınlarını önlemek için yapılmış bir baraj gölüdür. 206 milyon m_3 su toplanır. Buldanlı Barajı: Sulama ve taşkınları önlemek için yapılmıştır, 54 milyon m_3 su toplanır. Derbent köyündedir. Süleymâniye Gölü:Buldan'ın Süleymâniye Yaylasında bulunan tatlı sulu bir göldür. Turizm için önemlidir. Yazın kamp kurmaya müsâittir.

İklimi ve Bitki Örtüsü

İklimi: Ege bölgesinin en serin ilidir. Kışlar ılık ve yazlar serin geçer. Yıllık yağış ortalaması 547 milimetredir. Kar yağışı çok azdır. +41.2° ile -11.4° arasında sıcaklık seyreder.

Bitki örtüsü: Denizli'nin yarısı % 51 ormanlarla kaplıdır. Çayır ve mer'alar % 10, ekili ve dikili arâzi % 35'tir. Ekime müsâit olmayan kısmı sâdece % 4'tür.

İlin bitki örtüsünü çoğunlukla orman ağaçları ile Akdeniz iklimine has makiler meydana getirir. Ormanlarda karaçam, kızılçam, sedir, ardıç, meşe, kayın, çınar ve dişbudak gibi ağaçlar bulunur. Ormanların başladığı sınırların altında kalan dağ eteklerindeki geniş alanlar çalılık ve fundalıklarla kaplıdır.

Ekonomi

Denizli ilinin ekonomisi tarıma dayanır. Son 15 yıldır sanâyi sektöründe mühim gelişme olmuştur. Faal nüfûsun % 70'i tarım, balıkçılık ve ormancılıkla uğraşır. Gayri sâfi hâsılanın (bürüt gelirin) % 40'ı tarım, % 15'i sanâyiden sağlanır.

Tarım: Denizli tarıma çok elverişlidir. Başlıca tarım ürünleri; buğday, arpa, mısır, nohut, tütün, haşhaş, üzüm ve pancardır. Sebze istihsali ise 250 bin tondur. Üzümden sonra, kavun, karpuz, elma, armut, vişne, kiraz, şeftali, bâdem ve nar bol miktarda yetişir.

Antepfıstığı üretimi gün geçtikçe artmaktadır. 70.000 zeytin ağacından ortalama 750 ton zeytin elde edilir. Mevcut su potansiyeli bütün ekili arâziyi sulamaya elverişlidir. Ekili arâzinin önemli kısmı sulanmaktadır.

Hayvancılık: Mer'a ve çayırları hayvancılığa müsâittir. Hayvan potansiyeli zengindir. Koyun, kıl keçisi, sığır, manda, at, eşek beslenir. Arı kovan sayısı 68.000'e yaklaşmıştır. Denizli horozu, tatlı ve uzun ötüşüyle meşhurdur. Yarım dakika devamlı öter. Tavukçuluk ileridir.

Ormancılık: Denizli'de orman varlığı önemli yer tutar. Arâzinin %51'i ormanlarla kaplıdır. Ormanların % 40'ı normal koru, % 25'i bozok koru ve % 35'i bozuk baltalıktır. Son yıllarda park ve yeşil alanlar ile berâber ağaçlandırma da hızla artmıştır.

133 köy orman içinde ve 113 köy orman kenarındadır. Her sene 150.000 m^3 sanâyi odunu, 200.000 ster yakacak odunu, 40.000 kental çıra, 500 ton reçine ve 2 ton sığla yağı istihsal edilir. Ormanlarda daha çok karaçam, kızılçam, sedir, ardıç, meşe, kayın, çınar, dışbudak ağaçları bulunur.

Mâdenler: Mâdencilik, tarım, hayvancılık ve ormancılık kadar zengin değildir. Başlıca mâdenleri şunlardır:Krom, sodyum sülfat, linyit, kil ve alçıtaşıdır. Acıgölde erimiş hâlde bulunan sodyum sülfat 2 tesis ile yaklaşık 60.000 ton olarak elde edilir. Akarsu ve çayların bıraktığı gözenekli tortular "Taravertendir" yapılarda kullanılır ve ihraç edilir. Sarı veya beyaz renklidir.

Sanâyi: Sanâyi hızla gelişmektedir. Dokuma ve metal sanâyii ön sıradadır. Başlıca büyük sanâyi işletmeleri ise Sarayköy Pamuklu Sanâyii, Akseller Pamuklu Mensucat, Denizli Basma ve Boyama Sanâyii, Acıpayam Selüloz Fabrikası, Çal, Akkent Meyve Suyu Fabrikası, Gimek-Acıpayam Yem Fabrikası, Timgas Tavas Un Fabrikası, Uygar Motor, Kocabaş Motor Parçaları Dökümü, Emek Elektronik Sanâyii ve Ticâret (500 bilgisayar, 3 bin elektronik santral ve 35 bin telefon üretecek kapasitededir), Emsan (emâye tencere, tabak, demlik, çelik tencere, teflon üretir), Has Akümülatör, Buzsan buzdolabı sanâyiidir.

Bu fabrikaların dışında ayrıca ayakkabı, Ergür kablo, somun, civata, tuğla, plâstik, sunta, mukavva, oksijen gazı, cam ürünleri, pamuk ipliği, yem, kuruyemiş, un, kireç, motor parçaları, dericilik, mobilya ve mermer levha üreten sanâyi şirket ve tesisleri vardır. Denizli'nin yakın bir gelecekte bir sanâyi merkezi hâline gelmesi beklenmektedir.

Ulaşım: Havaalanı yoktur. Komşu illere asfalt yollarla bağlıdır. İzmir-Selçuk-Aydın-Denizli yolu en işlek olanıdır. İzmir-Aydın-Denizli demiryolu ile İzmir'e ve Afyon'a, Dazkırı'da ayrılan güzergâh ile Burdur ve Isparta'ya bağlanır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfus: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 750.882 olup, 337.793'ü şehirlerde, 413.089'u köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 11 bin 874 km^2 olup, nüfus yoğunluğu (kesâfeti) 64'tür.

Örf ve Âdetler: Denizli'de Türk İslâm kültürü yerleşmiş ve 11. asırdan bu yana Türk İslâm kültürü ile yoğrulmuştur. On birinci asırdan sonra Türk olmayanlar İzmir'e doğru göç etmiş ve 1071'den sonra Denizli civârındaki dağ ve yaylalara yerleşen 200.000 çadırlık Türkmenler bölgeye hâkim olmuşlardır. Osmanlı Devleti Denizli'yi toprağına kattığında Denizli tamâmen Tükleşmiş bulunuyordu. On birinci asırdan önce bu bölgede yaşayan milletler ve bunların kültürleri eriyip gitmiştir. Sâdece târihî eser ve harâbeleri kalmıştır.

Mahallî kıyâfet: Denizli'nin kendine özel mahallî kıyâfeti vardır. "Süğüm", "çeki", "yemeni", "cepken" ve "şalvar" ve diğer mahallî kıyâfetler ancak düğün ve folklor gösterilerinde giyilir.

Yemekleri: Bu bölgeye mahsus meşhur yemekler ise; kuru patlıcan dolması, kuru börülce çorbası, patlıcan közlemesi, tahinli katmer, nohutlu et ve sirkeli et, tas kapamasıdır.

Eğitim: İl dâhilinde 618 ilkokul, 129 ortaokul, 54 lise (genel-meslekî) vardır. Denizli'de, İzmir'deki Dokuz Eylül Üniversitesine bağlı bir meslek yüksek okulu, bir tıp fakültesi, bir de eğitim yüksek okulu bulunur. Ege Üniversitesine bağlı Eğitim, Mühendislik ve Mîmârlık Fakültesi de bulunmaktadır (1993).

Folklor bakımından çok zengindir. Zeybek oyunları yaygındır. Halk edebiyâtı bakımından zengin mâni, atasözü, bilmece, alkış ve kargışlara sâhiptir. Güreş sporu yaygındır. Bayram Şit, Hasan Güngör, Ramazan Uysal ve Mehmet Güçlü gibi dünyâ ve olimpiyat şampiyonları yetişmiştir. Deve ve horoz döğüşü yaygındır.

İlçeleri

Denizli'nin biri merkez olmak üzere on dokuz ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 271.346 olup, 204.118'i ilçe merkezinde, 67.228'i köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları dağlarla çevirili bir düzlükten meydana gelir. Güneyinde Menteşe Dağları, kuzeyinde Uran Tepeleri yer alır. Çürüksu ilçe topraklarını sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, pamuk, tahıl, üzüm, meyve ve sebzedir. Başlıca sanâyi kuruluşları, dokuma, metal eşya, cam, otomobil, elektrik-elektronik, deri-kösele, gıda ve orman ürünleri dallarındadır.

İlçe merkezi, üç tarafı dağlarla çevrili ve hafif eğimli bir arâzi üzerinde kurulmuştur. İzmir-Eğridir demiryolu ilçe merkezinden geçer. Belediyesi 1876'da kurulmuştur.

Acıpayam: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 69.446 olup, 8054'ü ilçe merkezinde 61.392'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 34, Kelekçi bucağına bağlı 15 köyü vardır. İlçe toprakları dağlarla

çevrili bir çöküntü alanında yer alır. Kuzeyinde Honaz, doğusunda Eşler Dağı vardır. Topraklarını Dalaman Çayı sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri mısır, arpa, tütün, şekerpancarı, üzüm, elma ve baklagillerdir. El sanatları ve dokumacılık önemli geçim kaynaklarıdır. Selüloz ve yem fabrikaları başlıca sanâyi kurulaşlarıdır. İlçedeki Devlet üretme çiftliğinde tohumluk yanında, damızlık sığır, koyun tavuk ve yumurta üretimi de yapılır.

İlçe merkezi Acıpayam Ovasının orta kesiminde yer alır. Oğuz Türklerinin Avşar oymağına bağlı Türkmenler tarafından kurulmuştur. Denizden yüksekliği 950 metredir. İl merkezine 61 km mesâfededir.

Akköy: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 16.235 olup, 3614'ü ilçe merkezinde 12.621'i köylerde yaşamaktadır. Merkez ilçeye bağlı bir köy iken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. İlçe toprakları genelde düzdür. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri; buğday, pamuk, üzüm, meyve ve sebzedir.

Babadağ: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 9513 olup, 6016'sı ilçe merkezinde, 3497'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 9 köyü vardır. Sarayköy'e bağlı bucak iken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. İlçe toprakları orta yükseklikte engebeli araziden meydana gelir. Ekonomisi tarıma dayalıdır. İlçe merkezi Akdağ eteklerinde kurulmuştur.

Baklan: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 14.568 olup, 3931'i ilçe merkezinde, 10.637'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 10 köyü vardır. Çal ilçesine bağlı bir bucak iken, 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. İlçe toprakları orta yükseklikte dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Batısında Büyük Çökelez Dağı yer alır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Bağcılık yaygın olarak yapılır. Hayvancılık gelişmiş olup, en çok koyun beslenir. İlçe merkezi Büyük Çökelez Dağı eteklerinde yer alır.

Bekilli: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 12.637 olup, 4632'si ilçe merkezinde 8005'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 12 köyü vardır. Çal ilçesine bağlı bucak iken, 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. İlçe toprakları genelde düzdür. Kuzeyinde Bulkaz Dağı yer alır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. İlçe merkezi Bulkaz Dağı eteklerinde kurulmuştur.

Beyağaç: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 7626 olup, 3006'sı ilçe merkezinde, 4620'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 7 köyü vardır. İlçe toprakları dağlarla çevrili ovadan meydana gelir. Ovayı Akçay sular. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, buğday, arpa, mısır ve nohuttur. Bağcılık ve meyvecilik yaygındır. Kale ilçesine bağlı belediyelik bir köy iken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânun ile ilçe oldu.

Bozkurt: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 10.331 olup, 4309'u ilçe merkezinde, 6022'si köylerde yaşamaktadır. Çardak ilçesine bağlı bir bucak iken, 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. İlçe toprakları genelde düzdür. Ekonomisi tarıma dayalıdır. İlçe merkezi, Denizli-Afyon karayolu ve İzmir-Eğridir demiryolunun kıyısında yer alır.

Buldan: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 25.554 olup, 12.202'si ilçe merkezinde, 13.352'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 26 köyü vardır. Yüzölçümü 518 km_2 olup, nüfus yoğunluğu 49'dur. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Batı ve güneyinde Aydın Dağları, kuzeyinde Bozdağlar yer alır. İlçe topraklarını Büyük Menderes Irmağı ve Derbent Çayı sular. Derbent Çayı üzerinde yapılmış olan Buldan Baraj Gölü ilçe sınırları içinde kalır. Süleymâniye Yaylasında bir krater gölü vardır.

Ekonomisi tarım ve dokumacılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, pamuk ve baklagillerdir. Bağcılık yaygındır. İlçe merkezi, Buldan deresi vadisinde yer alır. Denizli'yi kuzeyden İzmir'e bağlayan karayolu üzerindedir. İlçe belediyesi 1854'te kurulmuştur.

Çal: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 39.260 olup, 4704'ü ilçe merkezinde 34.556'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 30 köyü vardır. İlçe toprakları dağlarla çevrili bir çöküntü alandan meydana gelir. Doğusunda Büyük Çökelez Dağı, kuzeyinde Bulkaz Dağı, güneydoğusunda Beşparmak Dağı yer alır. İlçe topraklarını Büyük Menderes Irmağı sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, pamuk ve tütündür. Bağcılık yaygın olarak yapılır. Razaki türü üzümü meşhurdur. Hayvancılık gelişmiş olup, en çok koyun beslenir. İlçe merkezi, Büyük Çökelez Dağının eteğinde, Büyük Menderes Vâdisine hâkim bir yerdedir. Denizden yüksekliği 850 metredir. İlçe belediyesi 1868'de kurulmuştur. İlçede bir meyve suyu fabrikası vardır.

Çameli: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 20.379 olup, 3043'ü ilçe merkezinde, 17.336'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 25 köyü vardır. Yüzölçümü 738 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 28'dir. İlçe toprakları dağlıktır. Doğusunda Elmadağ, güneyinde Boncuk Dağları yer alır. Dağlardan

kaynaklanan suları,Dalaman Çayı toplar. Akarsu vâdilerinde küçük düzlükler vardır. Dağlar ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi ormancılık ve hayvancılığa dayalıdır. Elverişli arâziler az olduğundan tarım az yapılır. Köylerde halıcılık ve arıcılık yapılır. İlçede orman ürünlerin işleyen şekerli ürünler îmâl eden çeşitli atölyeler vardır. İlçe merkezi Elmadağ eteklerinde yer alır. Eski ismi Karaman'dır. Belediyesi 1953'te kurulmuştur. Denizden 1125 m yüksekliktedir. İl merkezine uzaklığı 112 kilometredir.

Çardak: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 11.818 olup, 3733'ü ilçe merkezinde 8085'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 7 köyü vardır. İlçe toprakları genelde düzdür. Kuzeyinde Beşparmak Dağı, güneyinde ise Eşeler Dağı yer alır. Doğusunda bulunan Acıgölün bir kısmı ilçe sınırları içinde kalır. İlçe topraklarını Aksu Çayı sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, tütündür. Bağcılık yaygın olarak yapılır. Hayvancılık gelişmiştir. En çok koyun, kıl keçisi ve sığır beslenir. Acıgöl'ün sularından sodyum sülfat elde edilir.

İlçe merkezi, Beşparmak Dağlarının güney eteklerinde, Acıgöl'ün kenarında yer alır. İzmir-Eğridir demiryolu ve Afyon-Denizli karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 58 km mesafededir. 1958'de ilçe olan Çardak'ın belediyesi de aynı yıl kurulmuştur.

Çivril: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 61.441 olup, 11.445'i ilçe merkezinde, 49.996'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 42, Gümüşsu bucağına bağlı 7, Işıklı bucağına bağlı 12 köyü vardır. Yüzölçümü 1499 km2 olup, nüfus yoğunluğu 41'dir. İlçe toprakları etrafı dağlarla çevrili çöküntü alanından meydana gelir. Batı ve kuzeyinde Bulkaz Dağı, güney ve güneydoğusunda Beşparmak Dağı, kuzeybatısında ise Akdağ yer alır. İlçe topraklarını Işıklı, Dinar ve Küfü çayları sular. Akarsular üzerinde sulama ve taşkınları önlemek için yapılan Işıklı ve Küfü barajları vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı olup, ayrıca az miktarda haşhaş, pamuk ve susam yetiştirilir. Meyvecilik yaygın olup, üzüm, elma ve şeftali üretimi fazladır. Hayvancılık gelişmiştir. En çok koyun ve sığır beslenir. Işıklı Baraj Gölünde tatlı su balıkçılığı yapılır. Krom yatakları özel sektör tarafıdan işlenir.

İlçe merkezi, Çivril Ovasının kuzey kenarında yer alır. Denizden 975 m yüksekliktedir. Modern bir ilçe olan Çivril, eski bir yerleşim merkezidir. Hitit İmparatorluğuna bağlı Arvaza Krallığına başşehirlik yapmıştır. Uşak-Denizli karayolu ilçeden geçer. İzmir-Aydın-Burdur demiryoluna bir hatla bağlanır. Belediyesi 1914'de kurulmuştur. İl merkezine 96 km mesâfededir.

Güney: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 15.799 olup, 7333'ü ilçe merkezinde, 8466'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 19 köyü vardır. Yüzölçümü 534 km2 olup, nüfus yoğunluğu 30'dur. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Büyük Menderes Irmağı ilçe topraklarını sulayarak doğu-batı istikâmetinde akar. İlçe sınırları içinde Büyük Menderes Irmağı üzerinde sulama gâyeli bir baraj kurulmaktadır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday ve arpa olup, ayrıca az miktarda soğan, patates, elma, armut ve pamuk yetiştirilir. Bağcılık gelişmiş olup, üzüm üretimi oldukça fazladır. Dokuma halı ve üzüm işleyen atölyeler başlıca küçük sanâyi kuruluşlarıdır. İlçe topraklarında zımpara taşı yatakları vardır.

İlçe merkezi, Büyük Menderes Irmağı kıyısındadır. Denizden 850 m yüksekliktedir. İl merkezine 72 km mesafededir. 1948'de ilçe olan Güney'in belediyesi 1880'de kurulmuştur.

Honaz: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 24.254 olup, 6333'ü ilçe merkezinde, 17.921'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 18 köyü vardır. Merkez ilçeye bağlı bucak iken, 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. İlçe toprakları, kuzeyi düzlük olup, güneyi dağlık araziden meydana gelir. Ekonomisi tarıma dayalıdır. İlçe merkezi Honaz Dağı eteklerinde yer alır.

Kale: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 19.089 olup, 6950'si ilçe merkezinde, 12.139'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 23 köyü vardır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Dağlardan kaynaklanan suları Akçay toplar. Bu akarsu üzerinde Kemer Barajı kurulmuştur. Akçay kıyısında Eskere Ovası yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, mısır ve nohuttur. Bağcılık ve meyvecilik yaygındır. En çok elma ve şeftali yetiştirilir. İlçe topraklarında linyit yatakları vardır. Dokumacılık gelişmiştir. İlçe merkezi Tavas Ovasının güney ucundaki bir tepe üzerinde kurulmuştur. Denizden yüksekliği 1000 metredir. Gelişmemiş küçük bir yerleşim merkezidir. İl merkezine 71 km mesâfededir. 1959'da ilçe olan Kale'nin belediyesi 1899'da kurulmuştur.

Sarayköy: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 32.890 olup, 15.481'i ilçe merkezinde 17.409'u köylerde

yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 25 köyü vardır. İlçe topraklarının büyük bir kesimi Büyük Menderes Ovasında yer alır. Güneybatısını Akdağ engebelendirir. Dağlardan kaynaklanan suları Büyük Menderes Irmağı toplar.

Ekonomisi tarım ve dokumacılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri buğday, pamuk, arpa, soğan, üzüm ve şeftali olup, ayrıca az miktarda patates, incir, mısır, elma yetiştirilir. Dokuma atölyeleri başlıca küçük sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Çürüksu'nun Büyük Menderes'e karıştığı yerde bir tepe üzerinde kurulmuştur. İzmir-Aydın-Denizli demiryolu ve karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 20 km mesâfededir. Denizli'nin merkez ilçeden sonra nüfus bakımından en büyük yerleşim merkezi Sarayköy'dür. İlçe belediyesi 1883'te kurulmuştur.

Serinhisar: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 23.560 olup, 17.112'si ilçe merkezinde, 6448'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 4 köyü vardır. Acıpayam'a bağlı bucak merkezi iken, 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kanunla ilçe oldu. Eski ismi Kızılhisar'dır. İlçe toprakları düzdür. Kuzeyini Honaz dağı engebelendirir. Acıpayam Ovasının bir kısmı ilçe sınırları içinde kalır. Ekonomisi tarıma ve hayvancılığa dayalıdır. İlçe merkezi Honaz Dağı eteklerinde kurulmuştur. Denizli-Acıpayam karayolu ilçeden geçer.

Tavas: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 65.136 olup, 11.777'si ilçe merkezinde, 53.359'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 32, Kızılca bucağına bağlı 7 köyü vardır. Yüzölçümü 1691 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 39'dur. İlçe toprakları orta yükseklikteki dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Kuzeyinde Akdağ, güney ve doğusunda Gölgeli dağları, Orta kesiminde ise Tavas Ovası yer alır. Akçay ve Yenidere ilçe topraklarını sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, nohut, şekerpancarı, üzüm, elma, mercimek, soğan ve tütün olup, ayrıca az miktarda haşhaş, mısır ve şeftali yetiştirilir. Hayvancılık ve dokumacılık gelişmiştir. İlçe topraklarında kireçtaşı ve mermer yatakları vardır.

İlçe merkezi, Tavas Ovasının doğu kesiminde yer alır. Karacasu ve Muğla'yı Denizli'ye bağlayan yollar ilçede kesişir. 1959'da ilçe olmuştur. İl merkezine 45 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1877'de kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Denizli târihî ve turistik yerler bakımından çok zengindir. Mesîre yerleri yanında sağlığa çok faydalı kaplıcaları ile turizm sektörü için çok müsâittir.

Denizli Kalesi: Osmanlı devrinde artık önemi kalmadığı için ihmâl edilmiş ve yıkılmıştır. 1702 zelzelesinde 12.000 kişi ölürken kale de büyük hasar görmüştür. Arap seyyahı İbn-i Battûtâ 1332'de Denizli'ye hayran kalmıştır. Yedi câmiden bahseder.

Sultan Murad Câmii: Honaz ilçesindedir. Kitâbesi yoktur. On beşinci asır mîmârî özelliğini taşır. Küçük, kare plânlı ve tek kubbelidir. Günümüzde harâbe hâlindedir.

Yazır Câmii: Acıpayam'ın Yazır köyündedir. 1801'de yapılmıştır. Ahşap tavan gül motifleri ile süslüdür. Mîmârî ve süsleme bakımından çok değerlidir.

Savranşah Câmii: Çivril ilçesinin Savranşah köyündedir. Kitâbesinde, 1802'de Ömer Ağa tarafından yaptırıldığı bildirilmektedir. İç süslemeleri arasında bir câmi motifi bulunur.

Yediler Türbesi: Denizli içindedir. İnanç Beylerine âit 7 kabir bulunur. On üçüncü asır eseridir.

Yatağan Baba Türbesi: Baklan ilçesindedir. Kitâbesi yoktur. On altıncı asır klasik Osmanlı Türbe mîmârîsi tarzında yapılmıştır.

Akhan: Denizli-Eğridir arasında Goncalı köyündedir. Sultan İzzeddîn İkinci Keykâvus yaptırmıştır. Taş işçiliği çok güzeldir. Beyaz mermer levhalardan yapıldığı için Akhan denilmiştir. Gökpınar (Emir Sultan)Çayı yanından geçer. Kervansarayda yatılacak yerler, eşyâ deposu, ahır, yem ve saman depoları, hamam, mescit, nalbant ve semerci, koşum atölyesi vardır.

Çardakhan Kervansarayı: Çardak ilçesindedir. 1230'da yaptırılmıştır. Sultan hanlarının yalın süslemesiz örneklerindendir. Günümüzde yıkık bir hâldedir.

Ahmetli Köprüsü: Sarayköy'le Buldan arasında Ahmetli köyü yakınındadır. Yapım târihi belli değildir. Roma veya Selçuklu eseri olduğu zannedilmektedir.

Eski Denizli Mezarlığı: Türklerin Denizli'yi fethinden bu yana kullanılan bu mezarlık bir târih hazînesidir. Bu mezarlıkta Denizli'yi fethederken şehid olan Selçuklu Komutanı Mehmed Gâzi ile

Haçlılara karşı savaşta şehid olan Fatma Yıldız Hanımın mermer kabirleri vardır.

Eski târihî eser ve harâbeler: Hierapolis:Pamukkale yakınındadır. İyonların kaplıca şehridir. Depremde yıkılmış, M.Ö. 1900 senesinde Bergama Kralı Evmenes yeniden inşâ ettirmiştir. M.S. 1354'te depremde yeniden yıkılmış ve terk edilmiştir. Tapınak, tiyatro, saray ve ev harabeler hâlen ayaktadır.

Laodikela: Türklerin "Ladik" dedikleri bu şehir, Diopolis ve Rhoas şehirlerinin harâbeleri üzerine kurlmuştur. Şehir dâire şeklinde bir kale içindedir. Üç giriş kapısı vardır. M.Ö. 3. asırda kurulmuştur. Şehir harâbelerinde hamam ve tiyatro kısmen sağlamdır. Denizli'ye 6 km mesâfededir.

Selokid soyundan Andtiokos Kralı Antiokos-II bu şehri kurarak karısının ismini "Laodikela" vermiştir. Bu şehir harâbelerinde gizli geçitler, büyük banyolar, pazar yeri (Agora), şehir kuzey ve güney kapısı, şehir duvarları (sehler), su kaynağı, tiyatro, mezarlar ve heykel müzesi ile öldürücü zehirli gazların (pulutonium) bulunduğu yerler vardır.

Tripolis: Buldan'ın Yenice köyündedir. Harâbeler içinde şehir suları, kilise, su yolları, mezar ve tiyatro hâlen bulunmaktadır.

Beyce Sultan Höyüğü: Târih öncesi çağa âit yerleşim merkezidir. Çivril ilçesinin Menteşe köyü yakınındadır. Burada Arzava Krallığına âit eserler de bulunmuştur. Burada Bakırtaş (kalkolitik) devrinden son tunç çağlarına kadar 40 kattan meydana gelen kalıntılar bulunmuştur.

Pamukkale: Denizli'nin en çok turist çeken yeridir. Turistik tesisleri mevcuttur. Pamukkale Kaplıcasında "radon gazı" vardır. Bu su insanı dinlendirici özelliğe sâhiptir. Bu suda hem banyo edilebilir hem de içilebilir. 35°C sıcaklıkta ve lezzetlidir. Topraktan fışkıran ve küçük bir göl meydana getiren karbondioksitli ve kireçli sıcak su derin kanallarla ovaya akar ve sonra soğur.

Pamukkale, dünyâda eşi bulunmayan bir tabiat hâdisesidir. Binlerce seneden beri kireçli sıcak su kaynaktan uzaklaşınca soğuyup katılaşmış ve katlar, basamaklar hâlinde pamuktaşlarını (travertenleri)meydana getirmiştir. Denizli'ye 20 km uzaklıktadır. Az ilerisinde İyonların kaplıca şehri olan "Hierapolis"in harâbeleri vardır. Dünyâda bir benzeri bulunmayan Pamukkale aynı zamanda şifâlı bir kaplıcadır. Damar, kalp, romatizma ve sinir hastalığına iyi gelir.

Mesîre yerleri: Orman içinde ve göl kenarlarında çok güzel mesîre yerleri vardır.

İncilipınar: Denizli'ye iki km uzaklıktadır.

Gökpınar: Denizli'ye 10 km uzaklıkta olup, Acıpayam-Denizli arasındadır. Büyük çınar ağaçlarıyla kaplıdır. Orman, göl ve akarsular bir aradadır. Honaz ve Karcı dağlarının birleştiği vâdidir.

Çamlık: Denizli yakınında 1000 kişinin dinleneceği orman içi mesîre yeridir.

Güney Çağlayan: Güney ilçesinin 10 km uzaklığında, 10 m yükseklikten akan bir çağlayandır. Çevresi ağaçlık ve güzel manzaralıdır.

Diğer mesîre yerleri ise, Kocapınar, Işıklı, Gümüşsu, Evkara çamlığı, Hisar değirmenleri, Alacain, Çambaşı, Kadılar, Iğdır çamlığı, Gürpınar ve Kestane Deresidir.

Kaplıcaları: Denizli ili şifâlı su kaynakları bakımından oldukça zengindir. Fakat bunların çoğunda tesis yoktur. Bâzıları şunlardır:

Karahayıt Ilıcası: İl merkezine 25 km uzaklıktadır. İçme kürleri sindirim sistemi hastalıklarına, banyo kürleri ise astım, damar sertliği ve romatizma rahatsızlıklarına iyi gelir.

Tekkeköy Kaplıcası: Sarayköy ilçesine 20 km uzaklıkta Tekkeköy yakınlarındadır. Oteli olan bu kaplıcanın suyu romatizma, idrar yolları, deri ve kadın hastalıklarına iyi gelir. Kaplıca yakınında kükürtlü bir çamur da bulunmaktadır.

Ortakçı Ilıcası: Sarayköy ilçesi yakınlarındadır. Ilıcanın yanında bir hamam ve otel bulunmaktadır. İçme ve banyo kürleri sindirim sistemi ve romatizma hastalıklarına faydalıdır.

Yenice Kaplıcası: Buldan ilçesine bağlı Yenice köyü yakınlarındadır. İçme ve banyo kürleri romatizma, kalp, damar sertliği, basur ve deri hastalıklarına faydalıdır.

DENİZŞAKAYIKLARI (Actiniidae);

Alm. *Actiniaria,* **Fr.** *Actiniarés,* **İng.** *Actiniaria.* Mercanlar sınıfından deniz hayvanları. Denizgülleri de denir. Görünüşleri çiçeği andırır. Tabanları vantuz gibi olup, bununla zemine tutunurlar.

Vücutları silindire benzer. Üst kısımlarında ağızları ve çevrelerini hissetmeye, dokunmaya, av yakalamaya yarayan çok sayıda tentakülleri (dokunaç) vardır. Yanından geçen canlıları bu uzantılı

organlarıyla felce uğratarak avlar. Taban kısmında tutunmaya yarayan ince yassı yapılar yer değiştirmede de kullanılır. Çoğunun vücut uzunlukları 5-6 cm kadardır. Tentakül sayıları 200'ü aşanları vardır.

Denizgülleri bütün denizlerde görülür. Koloni yapmadan tek tek yaşarlar. Ekseri kıyılarda yaşadıkları hâlde bâzan derinliklerde de bulunurlar. Eşeyli ve eşeysiz ürerler. Deniz hayvanlarının en güzellerinden olup, mavi, zeytin yeşili gibi değişik renklerde olurlar. Renkleri çok canlıdır. Bâzı kısımlarda bol miktarda bulunduklarından âdeta bir gül, bir çiçek bahçesi manzarası andırırlar. Akvaryumda da yetiştirilen cinsleri mevcuttur. Bunları akvaryumlarda görenler saatlerce seyrine doyamazlar. Üzerlerinden su çekildiği veya el ile dokunulduğu zaman tentaküllerini içeri çekerler.

DENİZÜZÜMÜ (Ephedra);

Alm. *Meerträrubchen (n),* **Fr.** *Ephédre (m),* **İng.** *Sand Cherry, Sea Grape.* **Familyası:** Denizüzümügiller (Ephedraceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara, Ege, Akdeniz ve İç Anadolu.

Dünyânın kurak yerlerinde yetişen bir bitki. Yeşil ve çok dallı olan sürgünlerinde pul şeklinde karşılıklı iki yaprak bulunur. Yapraklar terlemeyi azaltmak maksadıyla çok küçülmüş ve pul şeklini almıştır. Bu sebeple dallar özümleme vazifesini üzerine almış ve yeşillenmiştir. Bu dallar düğüm ve düğümler arası kısımlara ayrılmışlardır. Ephedralar normal olarak iki evciklidir. Fakat bir evcikli hatta erdişi çiçekli olanlar da vardır. Ephedra cinsinin orta Asya'dan Akdeniz çevresi memleketlerine kadar olan bölgede, Orta Avrupa'da Kuzeybatı Amerika, Meksika ve G.Amerika And Dağlarında yetişen 40 kadar türü, memleketimizde yetişen üç türü vardır.

Ephedra campylopoda (Sarkık denizüzümü): Akdeniz ikliminin bulunduğu kıyı bölgelerimizde, meşe ve ardıç türleri üzerinde sarılıcı olarak yetişir. Dalları 1-4 mm çapında, silindir şeklinde, çıplak, boyuna hafif çizgilidir. Meyveleri ekim ayında olgunlaşan, ateş kırmızısı renkli, iki tohumlu, 8-10 mm çapında yalancı üzümsü bir meyvedir.

Ephedra major (Dik denizüzümü, dağburuğu): İç Anadolu'da özellikle taşlı ve çakıllı yamaçlarda yetişir. 0.3-2 m boyunda, çalı görünüşünde, odunlu bir bitki. Dallar sık, 1-1.5 mm çapında, koyu yeşil renkli ve çıplaktır. Yapraklar derimsi ve küçük, meyve kırmızı, nâdiren sarı renkli, küre şeklide ve üzümsüdür.

Ephedra distachya: Vatanı Akdeniz çevresi memleketleridir. Memleketimizde Kars, Kayseri, Çanakkale çevresinde yetişmektedir.

Ephedra sinica: Çin'de 5000 yıldan beri tanınan ve halk tıbbında kullanılan önemli bir bitkidir. Bu bitki özellikle Güney Çin'de deniz kenarına yakın yerlerde yetişir. Bugün Kuzey-Batı Hindistan ve Batı Pakistan'da yetişmektedir. Bitki 60-90 cm yüksekliktedir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısmı kuru dallarıdır. Bileşiminde, Ephedrin alkaolidi ve tanen vardır. Ephedrin astıma karşı kullanılır. Eski devirlerden beri Çin'de ve Orta Asya'da terletici, ateş düşürücü, romatizma ağrılarını ve astım nöbetlerini dindirici olarak kullanılmıştır. Fakat bugün çoğunlukla astım nöbetlerini dindirici ve yüksek ateşe karşı kullanılmaktadır.

DENİZYILDIZLARI (Asteroidea);

Alm. *Seesterne,* **Fr.** *étoiles de mer,* **İng.** *Starfishes.* Derisidikenlilerin "Asteroidea" sınıfından olan yassı vücutlu, yıldız şekilli hayvanlar. 1600 kadar türü bilinir. Deniz diplerinde kum, çamur ve özellikle taşlar üzerinde serbest yaşayan dip hayvanlarıdır. Kıyı diplerinden okyanus derinliklerine kadar rastlanırlar. Akdeniz sahillerinde bol miktarda bulunur.

Vücutları merkezî bir disk ve ondan çıkan ışınsal kollardan meydana gelir. Hepsi radyal simetrili (ışınsal bakışımlı)dir. Kolları genellikle beş adettir. Bazılarında bu sayı artabildiği gibi bazı türlerde gelişmemiş olup, vücut beşgen şeklindedir. Çeşitli renkte olabilirler. Vücut birbirleriyle kaynaşmamış kalker plaklarla örtülüdür. Üzerlerinde koruyucu, hareketli dikenler bulunur. Dikenler arasında açılıp kapanabilen kıskaçlar ve solungaçlar görülür. Ağız, alt kısımda merkezde bulunur. Hepsi etcil, obur hayvanlardır. Salyangoz, midye, istiritye gibi kabuklular ve küçük balıklarla beslenir. Su kanallar sisteminin (ambulakral sistem) dışarı uzantısı olan tüp ayaklarla yer değiştirir. Ambulakral kanalların uçlarında, dokunucu ve koklama organları olan tentaküller ile bunların diplerinde bileşik gözler yer alır. Gözler, kolların yere bakan kısımlarında bulunmakla berâber, kol uçlarının yukarı kıvrılmalarıyla görme gerçekleşir.

Uzayıp kısalabilen ayakların uçları kuvvetli vantuzludur. Zemin üzerinde tüp ayaklarla hareket ederken zemine uygun olarak vücutları eğilip bükülebilir. Denizyıldızları öldükleri zaman kuruduklarında sertleşirler. Kuvvetli emeçleriyle yüzeylere tutunur. Midye gibi hayvanların kabuklarını kuvvetli vantuz

(emeç)larıyla açarak içlerini yerler. Açma işleminde tüp ayaklarına uyguladıkları su basıncı ile emeçlere kuvvet verirler. Avları yutulamayacak şekilde büyük olduğu takdirde, midelerini ağızdan çıkararak avlarını sarar, dış ortamda sindirirler. Sindirimin sonunda midelerini tekrar içeri çekerler. İstiritye kabuklarını kollarıyla açarak içlerini yediklerinden "inci istiridye" tavlalarına büyük zarar yaparlar. Kopan parçalarını yenileme (rejenerasyon) özellikleri çok güçlüdür. Balıkçılar tarafından birkaç parçaya kırılıp tekrar denize atılan deniz yıldızlarının her parçasından yeni bir birey meydana gelir.

Erkek ve dişileri ayrıdır. Yumurta ile ürerler. Sperm ve yumurta hücreleri suda döllenir. Çapları 3-5 santimetreden 40 santimetreye kadar değişen çeşitleri vardır. Pek az hayvana yem olurlar. Bazı yerlerde araziler için gübre yerine kullanılırlar.

DENKLEM (Kimyâ);

Alm. *Gleichung (f),* **Fr.** *Equation (f),* **İng.** *Equation.* Kimyâsal bir reaksiyonun kantitatif (nicel)görünüşünü, sembollerle gösterme şekli. Enerji ve kütlenin korunumunu gösteren bir kütle balansı veya bir eşitlik olarak tesis edilir. Denklemin sol tarafına, reaksiyona giren maddelerin formülleri, aralarında artı (+) işâreti konularak yerleştirilir. Reaksiyona girenlerin meydana getirdiği ürünler bir okla belirtilmiş olup, bunlar da kezâ formüllerle ve yine aralarında artı (+) işâreti olarak gösterilirler:

$H_2SO_4 + Ca(OH)_2 \rightarrow CaSO_2 + 2H_2O$

Eğer reaksiyon geri dönüşümlü (reversibl) ise çift ok kullanılır:

$N_2+3H_2 \underset{\leftarrow}{\rightarrow} 2NH_3$

Bâzan formüllerden sonra aşağı veya yukarı yönde oklar konur. Birinci durum bir çökeltiyi, ikinci durum ise bir gazı gösterir:

$AgNO_3 + NaCl \rightarrow AgCl\downarrow + NaNO_3$

$Zn + 2HCl \rightarrow ZnCl_2 + H_2\angle$

Enerji veya ısı alınıp veya veriliyorsa, denklemin sol veya sağ tarafına yazılır.

Denklemde, matematiksel bir eşitlik sağlanması için, reaksiyona girenlerin ve çıkanların başında uygun katsayılar bulunur:

$H_2SO_4+2NaOH \rightarrow Na_2SO_4 + 2H_2O$

Eğer denklem, ayrı hâlde iyonlar ihtivâ ediyorsa yükler bakımından bir denklik bulunması da lâzımdır:

$2Fe^{+3} + 2I^- \rightarrow 2Fe^{+2} + I^0_2$

DENKLEM (Matematik); **Alm.** *Gleichung (f),* **Fr.** *Equation (f),* **İng.** *Equation.* İki niceliğin eşitliğini gösteren bağıntı. Araya (=) işâreti konularak ifâde edilir. Denklemlerde eşitlik değişkenlerin belirli değerleri için sağlanır. Değişkenlerin her değeri için geçerli olan eşitliklere "özdeşlik" denir.

$(x+y)^2 = x^2+2xy+y^2$ özdeşlik $x^2-3x+2=0$ ise bir denklemdir. $x^2-3x+2=0$ denklemi sâdece x=1 ve x=2 sayıları için doğrudur, diğer değerler için yanlıştır. Özdeşlikte ise her x ve y değeri için eşitlik doğrudur. Denklemlerde değişkenlerin en büyük kuvveti denklemin derecesini gösterir. Her terimin derecesi aynı olan denklemlere "homojen denklem" denir.

Yüzey denklemi: Üç boyutlu uzayın herhangi bir P noktasının koordinatları x,y,z ise, f (x,y,z) = 0 şeklindeki denklemlerdir.

Eğri denklemi: Eğri, târifinden dolayı iki yüzeyin arakesiti bir eğridir f(x,y,z)=0 ve g (x,y,z)=0 yüzey denklemleri bir arada eğri denklemi verir. İki boyutlu uzayda x ve y gibi iki değişkenle meydana gelen denklemler bir eğri denklemidir:

$y^2=2x$, $y=3x$, $x^2+y^2=1$

birer eğri denklemidir.

Cebirsel denklem: Terimleri cebirsel fonksiyonlardan meydana gelen denklemlerdir.

Denklem sistemi: Ortak çözümleri olsun veya olmasın iki veya daha fazla denklemler grubu.

Lineer denklem: Değişkenleri birinci dereceden olan cebirsel denklem. Meselâ:

3x+y=5, 8x+9=3 gibi.

Logaritmik denklem: Bilinmeyenlerin logaritmik fonksiyonlarının bulunduğu denklemlerdir.

logx+3log3x=4 gibi.

Transandant denklem: Cebirsel olmayan denklemlerdir. Logaritmik, üstel, trigonometrik fonkisiyonlardan meydana getirilen denklem böyledir.

Denklemler teorisi:

Denklemler teorisi

$f(x) = a_nx^n+a_{n-1}x^{n-1}+.... + a_1x + a_0=0$

çok terimli denklemleriyle ilgilenir. Burada n denklemin derecesini ve a_n denklemin baş katsayısını gösterir.

Çarpan teoremi: Eğer (n'inci) mertebeden f(x)=0 denkleminin x=a gibi bir kökü (çözümü) varsa, g(x) çokterimlisi (n-1) mertebeden olmak üzere:

f(x)=(x-a)g(x)

yazılabilir.

Kök sayısı: Bir denklemin en fazla, derecesi kadar kökü vardır.

Katlı kök: Eğer:

$f(x)=(x-a)^kg(x)$

yazılabiliyorsa x=a, f(x)=0 denkleminin k katlı köküdür.

Meselâ:

$x^3+x^2-5x+3=(x-1)^2(x+3)=0$

denkleminde x=1 iki katlı kök, x=-3 tek katlı köktür.

Karmaşık kök: Eğer gerçel katsayılara sâhip f(x)=0 denkleminin bir kökü x=a+ib ise, x=a-ib de diğer bir köktür.

Gerçel kökün yeri: Eğer gerçel katsayılara sâhip f(x) için f(a) ve f(b) ters işâretli değerler ise, a ve b arasında f(x)=0 denkleminin bir kökü vardır. Meselâ $f(x)=x^5-x-1=0$ da f(1)=-1 ve f(2)=29 olduğu için, denklemin 1 ile 2 arasında bir kökü vardır.

İkinci derece denklem: $a^2+bx+c=0$ denkleminin en çok iki kökü bulunur.

FORMÜL VARRRRR!!!!!!!!!!!!!!!!

gerçel çözümün olması için karekök altınadaki ifâdenin negatif olmaması gerekir. Eğer kökün altındaki ifâde sıfırsa, kök tek olarak iki katlı ortaya çıkar. Negatif ise gerçek kök yoktur.

DEPREM (Bkz. Zelzele)

DERBEND TEŞKİLÂTI;

Anadolu ve Rumeli'nin dağlık bölgelerindeki geçit ve yolları korumak ve yolcuların güvenliğini sağlamakla görevli teşkilât. Bu teşkilâtta görevli olanlara derbendci denirdi.

Kervanları ve yolları korumak için kurulan İlhanlı tutkavul sisteminden geliştirilen derbend teşkilâtı, Osmanlı Devletinde 14. asrın sonlarında kurulmaya başlandı. Derbend tesisleri, etrafı duvarla çevrili küçük bir kale olup, yanında han, câmi, mektep ve dükkanlar bulunmaktaydı. Böylece derbend yakınında köy veya küçük bir kasaba teşekkül ederdi. Derbendler daha çok yolların kavşak noktalarına ve merkezî öneme sâhip yerlere yapılırdı. Bundan dolayı, derbendci olarak yazılan köy halkı, yaptıkları

hizmete göre bâzı vergilerden veya hepsinden muâf tutulurdu. Derbendler bölgenin ve yolun emniyetinin sağlanması yönünden mühim birer tesis olmakla birlikte, ıssız yerlerin iskâna açık hâle getirilmesi için de kullanılmıştır.

Derbendler, yurtluk ve ocaklık şeklinde timar yoluyla tasarruf olanlar ile muâfiyet usûlüyle tevcih edilerek, tehlikeli yerlere yerleştirilip halkın muhâfazasına memur edilenler olmak üzere hukûken iki kısma ayrılır. İkinci gruba giren derbendler, daha çok vakıf ve has toprakları veya devlet arâzisi üzerinde kurulurdu. Kullanılış yönünden ise, derbend mâhiyetindeki kuleler, büyük vakıf şeklindeki derbend tesisleri, han ve kervansarayların derbend olarak kullanılması, köprü yakınlarında bulunan derbendler olmak üzere dört bölüme ayrılırlardı.

Derbendlerde muhâfız olarak Müslüman ve Hıristiyanlar görevlendirilirdi. Hıristiyan olanlara **martolos** denilirdi. Kânûnî Sultan Süleymân devrinde Macaristan topraklarında birçok Hıristiyan bu işte kullanılmıştır. Derbendlerde yirmi beş ile otuz kişilik bir muhâfız bölüğü bulunurdu. Bunlar, düzenlenen seferlere en az beş kişi olmak üzere nöbetleşe katılırlardı. Sefere gitmeyenler, hizmet yerine gidenlere sefer başına elli akçe öderlerdi. Derbend muhâfızları kendilerine verilen küçük toprak parçalarını işlerler, kısmen veya tamâmen vergi muâfiyetine sâhib olurlardı. Derbend muhâfızları, korudukları yollardan geçenlerden ücret aldıkları gibi, bölgede soyulan yolculara da tazminât öderlerdi. Korudukları köyler, derbend karakollarına adam vermek ve bunların giderlerini karşılamak mecbûriyetindeydiler."Derbendler, görevleri yönünden önemli olmalarına rağmen, 17. asrın sonlarından îtibâren bozulmaya başladı. Bu durum, emniyetin bozulmasına ve çevre köy hattâ kasaba halkının eşkıyâ baskısından korunmak için yerlerini terk etmelerine sebeb oldu. Devlet, bu bozukluğu 18. asrın başlarından îtibâren yeniden düzene sokmaya başladı ve derbend ahâlisini eski yerlerine yerleştirdi veya yeni ahâli sevk etti. Böylece Anadolu'da yollar üzerindeki harab ve boş hanlar tâmir edilerek müstahkem bir hâle getirildi. Tâmir sırasında içinde oturacakların bütün ihtiyâçlarını karşılayacak derecede îmâr faaliyetlerine de önem verilerek, âdetâ bir kasaba şeklinde yeniden düzenlendi. Derbend, han ve vakıf tesislerinin tâmir ve mâmûr hâle getirilmesi kısmen başarıya ulaştı. Bir müddet sonra ihmâle uğrayan derbendler, 19. asırda yeniden tâmire muhtaç hâle geldi. Belli başlı noktalardaki han ve derbentler tâmir edildi. Osmanlı Devletiyle birlikte, derbent teşkilâtı da ortadan kalktı.

DEREBEYLİK;

Alm. *Fedalismus (m),* **Fr.** *Feodalite (f),* **İng.** *Feudalism.* Ortaçağın Batı Avrupası'nda temeli toprak olan sosyolojik, ekonomik ve siyâsî idârelere verilen isim. Kelime Türkçeye Osmanlı Devletinin son zamanlarında, tercüme yoluyla, feodalite karşılığı olarak girmiştir.

Feodalite idâresi Roma ve Germen toplumlarını yabancı baskılardan, merkezî idârelerinin otoritelerini kaybetmesinden dolayı karışıklıklar içinde bulunmasından doğmuştur. İktisâdî faaliyetlerin zayıflayıp her türlü alış verişin azaldığı dönemde toplumlar parçalandı. Daha sonra da birbirleriyle ortak bâzı menfaatlar karşılığında bütünleştiler. Bu ilk olarak Loirne ve Meuse arasındaki havâlide görüldü. Buradan Almanya, Kuzey ve Güney İtalya, Kuzey İspanya, İngiltere, Lâtin devletlerine yayıldı. Dokuzuncu yüzyılda başlayıp 15. yüzyılda ömrünü tamamlayan derebeyilik rejiminin mal varlığına, kuvvetine göre bir hiyerarşisi ve buna göre de ünvanları vardı.

Derebeyliğin esâsında, kuvvetli ve yüksek bir askerî güç ile bunun emri altında çalışan bir köylü topluluğu vardır. Askerî gücün sâhibi devlet değil, "senyör" denen ve kale hâkimi olan derebeyidir. Mal ve toprak senyöründür. Köylülere toprak verip onlardan karşılığında ürün ve her türlü hizmeti isteyen odur. Adlî işlere de bakan senyörün, Türk ve İslâm devletlerinde görülmeyen haklara sâhip olması ona kadın ve erkeğe gayri insânî davranma yetkisi de veriyordu. Tabiî ki bunlar hep, devlet otoritesinin boşluğundan faydalanıp kendi başına buyruk olmalarından kaynaklanıyordu. Senyörün hizmetine kabul olunan insanlar onun malı olur, hiçbir hak iddiâ edemezlerdi. Kulluğa kabulde İncil'in üzerine yemîn edilerek inanç bakımından da senyöre bağlanırdı. Baş senyörün ünvânı "süzeren"dir. Kendine bağlı vasallar vardır. Vasal süzerenin yanında bulunduğu gibi, bir bölgede toprak verilerek başka yerde de bulunabilirdi. Vasal ayrıca bölgesinin gelirini süzerene yardım ve öğüt borcu karşılığında muntazam gönderirdi. İhâneti hâlinde bölge elinden alınıp cezâlandırılırdı. Senyörler de süzerene bağlıdır. Bir süzerenin emrinde bir kaç senyör vardır. Bunlardan sancağı olana sancaklı senyör denir. Doğrudan doğruya krala bağlı olan Captal "Baş tımarcı" veya Baron olur. Senyörlerin toprağa bağlı prenslikleri vardır. Bunlar kralın kendilerine emânet ettiği toprağı zorla alan kontlardır. Birkaç kont birleşip "Duka" (Duc= yönetici komutan) ve "Marki" (Hudut bölgesi yöneticisi, komutan) adını alırdı. Kral, derebeylik idâresinin en üst makâmıdır. Kimseye kulluğu yoktur. Maiyetindeki kuvvetleriyle kamu gücünü meydana getirip, imkânlarıyla adâlet ve savunma hizmetlerini yerine getirmeye çalışırdı.

Derebeylik savaşçılarına "şövalye" denirdi. Vazifeleri süzerenlerin emrinde başka şövalyelerle savaşmaktı. Bu durum içte anarşi çıkardığından, Avrupa'da ortaçağda kaba kuvvetin zaferi hâkimdi ve

halk kendisini idâre edenlere güvensizlik içindeydi.

Avrupa derebeylikten, kralların otoriteyi tesis edip, merkezî bir idâre kurmalarıyla kurtulmuştur. Bu da uzun bir zamanda yavaş yavaş olmuştur. Avrupa'da fikir akımlarının yayılmasıyla derebeylik büsbütün ortadan kalkmıştır.

DERECE;

Alm. *1. Grad (m), Stufe (f), 2. Thermometer (n),* **Fr.** *1. Degré 2. Thérmométre (m),* **İng.** *Rank, degree*. Aynı ölçüyle sıralanmış şeylerin birbirine göre sıralamadaki yeri, seviyesi. Çeşitli şekillerde deyim olarak kullanıldığı gibi bir çok branşlarda da kullanılır. Birinci derecede değerlendirmek, bir müsâbakada kazananlar arasında yer almak gibi.

Isı bilgisinde derece; Kelvin derecesi, santigrad derecesi, Fahrenheit, Reomur derecesi şeklinde kullanılır. Bu birimler arasında geçiş vardır. Biri diğeri cinsinden yazılabilir. Kelvin derecesi teorik fizik çalışmalarında kullanılan bir birimdir. O°K=-273°C mutlak sıcaklık denir.

$$\frac{C}{1} = \frac{R}{0.8} = \frac{F-32}{1.8}$$

T = t+273

C = Santigrad (Celcius)derecesi

R = Reomur derecesi

F = Fahrenheit derecesi

T = Kelvin derecesi

t = Santigrad derecesi

0°C=0°R =32°F=273°K'dir.

20°C=16°R=66°F=293°K

şeklinde geçiş formülleri mevcuttur.

Matematikte denklem türlerinde kullanılır. Meselâ birinci dereceden denklemler gibi. Çemberin üç yüz altmışta birine eşit olan açı birimine de derece denir.

Kimyâda bir çözeltinin derişikliğini bildirmek için kullanılır. Biranın alkol derecesi gibi.

Sportif faaliyetlerde sporcuların başarılarını sıralamak için kullanılır.

DEREOTU (Anethum graveolens);

Alm. *Dill (m),* **Fr.** *aneth, anet (m),* **İng.** *Dill.* **Familyası:**Maydonozgiller (Umbelliferae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara, Ege, Akdeniz bölgelerinde bahçelerde yetiştirilir.

Nisan-haziran ayları arasında, sarımtrak renkli çiçekler açan 30-70 cm boyunda, güzel kokulu, bir senelik otsu bir bitki. Dereotu, durakotu olarak da bilinir. Rutubetli, sulak ve gölgeli yerleri sever. Gövde dik, dallı, tüysüz, üstü çizgili ve içi boş. Yapraklar ince ve dar parçalı, koyu yeşil renkli ve etlidir. Yaprak sapının alt kısmında gövdeyi saran geniş bir yaprakçık bulunur. Alt yaprakları saplı, üst yapraklar sapsızdır. Çiçekler bileşik şemsiye durumunda toplanmışlardır.

Yetiştirilmesi: Dereotu ekilecek yer, ilkbaharda bellenir ve yanmış gübre ile gübrelenir. Hazırlanan yere serpmek sûretiyle tohum ekilir. Bir tahta yardımıyla bastırılarak, tohumların toprakla teması sağlanır. Ekilen tohumlar, 3-4 hafta geçtikten sonra çimlenir. Yabancı otlar görüldüğü zamanlarda elle yolunarak temizlenir, sulamalar yapılır. Hasadı, yaprakları kesmek suretiyle olur ve yıkanıp demet hâline getirilerek pazara sevk edilir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısmı meyveleridir. Meyveler eylül sonunda toplanır ve gölgede kurutulur. Meyvelerinde sâbit ve uçucu yağ, pektin ve azotlu bileşikler vardır. Meyveler yatıştırıcı, mide ve bağırsak gazlarını önleyici olarak kullanılır. Hazımsızlık ve hıçkırığa da tesiri iyidir. Yaprakları da yemek ve salatalarda kullanılır.

DEREZÎLER (Dürzîler);

Fâtımî hükümdârı el-Hâkim'in vezîri Hamza bin Ali'nin kurduğu sapık bir yola mensub olanlar. Adlarını bu sapık yolun asıl yayıcısı Anuştekin ed-Derezî'den almışlardır. Yanlış olarak Dürzîler denilmektedir.

Derezîler, Arabistan'dan gelerek, Suriye'nin Lübnan ve Antilübnan dağları ile Vâdiy-üt-Teym, Bika, Merc-i uyûn, Banyan yöreleri ile Cebel-i Dürûz (Havran)çevresinde yerleşmişlerdir. Kendilerini Arap saymakta iseler de onların Müslümanların önünden kaçarak dağlara sığınan Haçlıların döküntüleri oldukları, sâhanın araştırıcıları tarafından ileri sürülmektedir.

Derezîlik 1017 yılından îtibâren Sûriye Dağlarında yaşayan İsmâilîlerin, Hâkim'in ilahlığını kabul etmeleriyle ortaya çıktı. Hâkim bi-emrillah'ın vezîri olan Hamza da bu hareketin imâmı (peygamberi)îlân edildi. Güyâ insanları ilâhî dâvete çağıran Hamzâ, Allah'ın birliğinin hakîkî bilgisini öğretmeye başladığını bildirerek, ibâdetlere lüzum olmadığını; mânevî ve zihnî bir yeniden doğuşun başladığını bildirdi. Bu sırada Anuştekin ed-Derezî (ed-Dürzî)adlı bir bâtınî dâîsi, propagandacısı ortaya çıkarak, Hâkim bi-emrillah'ın, Hamza bin Ali'nin yerine kendini imâm tâyin etmesi için, El-Hâkim'in fikirlerini kendi lehine propaganda etmeye başladı. Hattâ kendisine Seyyid-ül-Hâdîn (yol gösterenlerin efendisi)lakabını verdi. İmâmlığın kendi hakkı olduğunu iddiâ etti. Fâtımî hükümdârı Hâkim bi-emrillah, Anuştekin'in kendisiyle ilgisi olmadığını söylediyse de onun etrâfında pekçok kimse toplandı. Bu hareket, Anuştekin ed-Derezî'nin adına nisbetle Derezîler şeklinde meşhur oldu. Hâkim bi-emrillah tarafından başlatılan ve vezîr Hamza tarafından devâm ettirilen yeni harekete karşı halk tarafından tepki meydana geldiği için, Anuştekin'in propagandası yasaklandı. Aşırı fikirlerinden dolayı 1020 yılında Anuştekin ed-Derezî öldürüldü. Onun ölümünden sonra Vezir Hamza tarafından yeniden propaganda edilmeye başlanan sapık fikirler, herhangi bir ibâdet mecbûriyeti getirmeyip, birçok haramlar da mübah kabul edildiğinden iki yıl içinde epeyce taraftar topladı. Ancak 1021 yılında Hâkim bi-emrillah'ın ölmesi (Derezîlere göre El-Mukattam Dağında kaybolması ve bir daha dönmemesi)üzerine yerine geçen Ali bin el-Hâkim, Derezîlere karşı tavır alıp, onları tâkib ettirdi. Bir müddet gizli propaganda usûllerine başvuran Derezîler, Mısır'dan ayrılıp Suriye ve Lübnan taraflarına gitmek zorunda kaldılar. Vâdiy-üt-Teym, Sayda, Beyrut ve Şam dolaylarında yerleşerek, fikirlerini yayıp taraftar topladılar. Kendi aralarında muhtelif gruplara ayrıldılar. Zaman zaman Nusayrîlerle mücâdele ederek, kuzeye doğru ilerleyip Kasravan ve Curd'de bulunan Sünnî ahâliyi katlettiler.

1293 senesinde Mısır'daki Memlûklü Sultanı el-Eşref Selâhaddîn Hâlid, Derezîler üzerine asker gönderdiyse de başarı elde edilemedi. Havran taraflarına kaçmak isteyen Dürzîlerin 1305'te ekserîsi imhâ edildi. On dört ve 15. asırlarda sâhil muhâfazasıyla vazîfeli olan Derezîler, sönük bir hayat yaşadılar.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesi üzerine ona itâat eden Derezîler, bir müddet Osmanlılara karşı itâat içinde bulundular. Üçüncü Murad Han zamânında isyân ettiler. Bosnalı Dâmâd İbrâhim Paşa tarafından itâat altına alındılar. Daha sonraki devirlerde de Osmanlılara karşı isyân eden Derezîler, Cebel-i Dürûz bölgesinde toplanıp büyük karışıklıklar çıkardılar. On sekizinci yüzyılın ortalarından îtibâren Hıristiyanlaşmaya başladılar. Güçlü oldukları bölgelerde Müslümanlara zulüm yaptılar. Avrupalı Hıristiyanlarla birleşerek pekçok taşkınlıklarda bulundular. Zaman zaman parçalanıp, aralarında mücâdele ettiler.

Bir müddet sonra Osmanlılara kaşı yaptıkları hatâyı anlayan Derezîler, Osmanlılarla iyi geçinmeye çalıştılar. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından îtibâren, Osmanlı idâresi altında bütün dürzî topluluklarına eşit ağırlık verilen bir idâre kuruldu. Bu idâre şekli diğer Avrupa Devletleri tarafından da uygun görüldü. Bir müddet sonra da bu idârede Hıristiyanların daha fazla ağırlık kazanması yeni huzursuzluklara sebeb oldu.

Birinci Dünyâ Harbi sırasında Osmanlılara karşı uysal davranan Derezîler, 1918'de İngiliz ve Fransız ordularının Şam'ı işgâli ile düşmanla bir olup, Osmanlı Devletini arkadan vurdular. Derezîlerin bir kısmı İngiliz, bir kısmı Fransız idâresinde kalmayı istediler. Yapılan plebisitte (İngiliz veya Fransız mandasını seçme tercihi)çoğunluk, Fransa mandasını tercih etti. 1921'de Fransa, Derezîlere geniş otonomisi bulunan bir emirlik tanıdı. Sâlim el-Atraş, Derezîlerin emiri ve devlet reisi îlân edildi. 1923'te Sâlim el-Atraş'ın ölümü üzerine, yerine geçmek isteyen Derezî liderler arasında mücâdele başladı. Geçici olarak Fransızlar idâreye el koyunca, Derezîler hazırlık yaparak 1925'te ayaklandılar. Ancak bunu General Gamelin bastırdı. Nihâyet 1930'da îlân edilen teşkilât kânununa göre; Cebel-i Dürûz emirliği kaldırıldı. Suriye'yi meydana getiren dört hükûmetten birini Derezîler teşkil etti. Deniz kıyısında yaşayanlar ise, daha sonra kurulan Lübnan Cumhûriyetine bağlandılar.

Bugün Surriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün'de 500.000 civârında Derezî vardır. Ayrıca Lübnan ve Suriye'den göç edip Amerika, Avustralya ve Batı Afrika'ya da yerleşenler olmuştur. Hâlen Venezuella, Brezilya, Arjantin, Meksika, ABD ve Kanada'da 50.000 civârında Derezî mevcuttur.

Orta Doğuda siyâsî, ictimâî ve ekonomik yönden önemli rolü olan Derezîler, bihassa Suriye ve Lübnan'da fazla nüfûza sahiptirler. Bu sebeple Lübnan ve Suriye'nin siyâsî ve sosyal hayatlarında tesirleri fazladır. Beyrut'ta, etrafında çeşitli sosyal tesislerin yer aldığı bir Derezî merkezi vardır. Bugün Lübnan'da 170.000, Suriye'de ise, 260.000 civârında Derezî bulunmaktadır. Ürdün'de ise 3000 civârında Derezî olup, çok azdırlar. İsrâil'de bulunan bir mikdar Derezî de topraklarına bağlı olup,

bütün baskı ve işkencelere rağmen burayı terk etmemişlerdir.

Derezîlerin mânevî liderlerine "Şeyhu'l-Akl" adı verilir. Derezî cemâati akıllılar (ukkâl)ve câhiller (cühhâl) diye iki kısma ayrılmıştır. Akıllılar, din işlerini bilen kişilerdir. Özel kıyâfetleri olup, inanış ve geleneklerine sıkıca bağlıdırlar. Câhiller ise, Derezîlerin avam, halk tabakasını teşkil eder.

İnanç esasları şunlardır:

1.Hâkim bi-emrillah'ı ilâh bilmek.

2. Emri (imâmı) tanımak ki, bu da Hamza bin Ali'dir. İlk yaratılan odur. Kâinât, ondan zuhûr etmiştir. O, akl-ı küllîdir. Yer, içer, görür ve el ile tutulur. Babası ve anası vardır. Karısı ve çocukları yoktur.

3.Hudûdu, yâni Hamza bin Ali ile birlikte beş vezîri tanımak. En üstünleri Hamza bin Ali olan bu imâmlar (vezirler), mahlûkâtın en değerlileri kabul edilir. Bunlar evlenmedikleri gibi günahlardan berî kimselerdir.

Derezîler, Kur'ân-ı kerîmi kabul ederlerse de, bâzı âyet-i kerîmelere kendi görüş ve düşüncelerine göre mânâ verirler. Kendilerine âit kitaplarını sâdece ukkâl denilen seçilmiş kısım okuyup, cühhâl denilen avâm kısmına gizlidir. Gerçek ilâhî bilgiye kavuşan hakîkî müminlerin, kendilerini ibâdetlere veya mecâzî yorumlara bağlamaya ihtiyâcı yoktur. Tenâsühe, yâni ruhların bir bedenden bir bedene geçtiğine inanırlar. Peygamber efendimiz hakkında çirkin şeyler söylerler. Âhiret ve âhiretle ilgili Cennet, Cehennem, Arş, Kürsî, hesâb, cezâ, mükâfât gibi hususları inkâr edip, bunların dünyâda olduğunu söylerler. Çok evliliği kabul etmeyip, boşanan kadının kocasıyla tekrar evlenemeyeceğini söylerler. Boşanmaların mahkeme yoluyla olacağını, zinâ edenin evliliğinin son bulacağını, vasiyette herhangi bir sınırlamanın olmayacağını ve bir kimsenin dilediğine dilediği kadar mîrâs bırakabileceğini kabul ederler.

Şaraba, alkollü içkilere ve zinâya helâl diyen ve tanrılığın insandan insana geçtiğini kabul eden Derezîler hakkında dört mezhebin âlimleri; "Bunlardan cizye alarak İslâm memleketlerinde oturmalarına izin vermek helâl olmaz. Bunlardan kız almak, kesdiklerini yemek câiz değildir. Bunlara; zındık, mülhid ve münâfık denir. İnanışları bozuk olduğu için şehâdet kelimesini söylemekle Müslüman sayılmazlar. İslâm dînine uymayan inanışlarından vaz geçmedikçe Müslüman olmazlar." dediler.

DERGÂH;

kapı önü. Bir iş için herkesin mürâcaat ettiği umûmî kapı. Farsça bir kelime olan dergâh, değişik mânâlarda kullanılmıştır. Allahü teâlâya nisbeti mecâzîdir. Sonuna ilâhî eklenerek Dergâh-ı ilâhî şeklinde de söylenir. Eskiden pâdişâh ve devlet ileri gelenlerinin saraylarına da dergâh denilirdi. Bilhassa pâdişahlarınki "dergâh-ı âlî, dergâh-ı muallâ (büyük kapı)" gibi hürmet ifâdeleri ile söylenirdi.

Ayrıca İslâm târihinde tarîkat mensubu şeyhlerle, onlara mensup (bağlı)talebelerin ders gördüğü, ikâmet etdiği, kaldığı yerlere de dergâh denirdi. Dergâhlar, bâzan bağlı olduğu tarîkatlara göre de isimlendirilirdi. Merkezî dergâhlar, teferruâtlı (geniş, kapsamlı) bölümlere sâhipti. Buralarda tasavvuf ilmi, İslâm ahlâkı öğretildiği gibi, İslâmiyet en hassas şekilde yaşanırdı. Medreselerde olduğu gibi talebelere ders de okutulurdu. Tekke de denilen dergâhın küçüklerine "zâviye", büyüklerine ise "âsitâne" denir (Bkz. Tekke). İslâmiyetin öğretilmesinde ve yayılmasında medreselerin yanında dergâhlar mühim hizmetler görmüştür. Dergâhlar, câmi ve medreselerle yanyana, hattâ aynı çatı altında bu üçü berâber olarak da bulunmuştur.

Dergâhlar, yalnız tasavvuf ilminin yapıldığı yerler değildi. İhtiyaç hâlinde han, kervansaray hizmetlerini de görürdü (Bkz. Han, Kervansaray). Osmanlılar zamânında hat, edebiyât gibi sanatların teşvik edildiği merkezler olmuştur. Ayrıca, ahî kuruluşları (zâviyeleri) gibi ictimâî (sosyal) hayâtın düzenlenmesinde ve ticâret ahlâkının yerleşmesinde payları büyüktür. Bunlardan başka sınır boylarında kurulanları (ribât), memleket savunması ve emniyeti bakımından önemli hizmetleri yerine getirmişler, buralarda ok atıcılık ve diğer harb eğitimi de yapmışlardır. Kısaca dergâhlar, esas vazîfelerinden başka, içerisinde bulundukları çevreye ve şartlara göre hizmet vermişlerdir.

DERGİ;

Alm. *Zeitschrift (f),* **Fr.** *Revue (f),* **İng.** *Periodical review, magazine.* Haftalık, on beş günlük, aylık veya yıllık olarak düzenli aralıklarla çıkan bir fikir yayını; mecmua kelimesinin eşanlamı.

Osmanlılarda ilk gazete çıktıktan 18 yıl sonra ilk mecmua olan **Vakâyi-i Tıbbiye** yayınlanmaya başlandı (1849). Bu meslekî sağlık dergisi aylık olup, iki seneden fazla yayınlanabildi (28 sayı). Bir müddet sonra **Mecmûa-i Fünûn** aylık olarak 47 sayı çıkarılabildi (1862-1867). İlk resimli dergi olan **Mir'ât** 1862'de üç sayı neşriyât yapabildi. **Cerîde-i İber-i İntibâh** (1862-1864) 8 sayı yayınlandı. Bunlar ilk yayınlanan dergilerdi. Bunlardan sonra pekçok isimde muhtelif zamanlarda çıkan ekserisi

uzun zaman devâm etmeyen dergiler neşredilmişti. Bunların içinde Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye'nin yayınladığı **Cerîde-i Askeriye** (1864-1919) 15 günde bir çıkıp en uzun yayın hayâtı olandır.

İkinci Meşrûtiyetten sonra çıkan gazete ve dergilerin sayısı 353'e yükselmişse de uzun süre devâm etmeyerek, 1909 başında konan sansürden sonra, adedi birden düşmüştü. 1910'da 130, 1911'de 124, 1914'te 70, 1915'te 6, l918'de 71 dergi ve gazete çıkmaktaydı.

Cumhûriyetten sonra ise; haftalık 77 sayı çıkan **Kelebek,** haftalık 54 sayı çıkan **Süs, Zümrüt-i Anka** (1923-1925), **Ayın Târihi** (1923-1957), **Resimli Ay** (1924-1938), **Papağan** (1924-1927), **Haftalık Mecmua** (1925-1928), **Yeni Kitap** (1927-1928) gibi dergiler çıkmıştı. Harf inkılâbından sonra basının sarsıntı geçirmesi, pekçok dergi ve gazetenin kapanmasına sebeb oldu. Hükûmetçe mâlî bakımdan desteklenen dergi ve gazeteler çıkmaya başladı. Yeni dergiler; **İdâre, Uyanış** (1928-1940), **Kadro** (1932-1935), **Akın** (1932-1933), **Varlık** (1933), **Fikir Hareketleri** (1933-1940), **Yedigün** (1933-1950), **Ülkü** (1933-1950), **Yeni Adam** (1934)**, Yücel** (1935-1956), **Ağaç** (1935-1936) yılları arasında neşredildiler.

İkinci Dünyâ Harbi sırasında gazete adedinde de fazlalaşma görüldü. Buna rağmen dergi adedi azalarak 178'den 127'ye düştü. Daha sonraki yıllarda 1945'te 287, 1947'de 379, 1950'de 479, 1952'de ise 624 dergi yayınlanmaktaydı. 1961 yılından sonraki senelerde dergi sayısında büyük bir artış oldu. 1970'li senelere gelindiğinde çıkan dergi miktarı 1000'i aşmıştı. Daha sonra vukû bulan ekonomik, siyâsî ve sosyal gelişmeler netîcesinde dergilerin sayısı 80'li senelerin başında önemli miktarda düştü.

Ancak bâzı gazetelerin yan yayını olarak yeni dergiler de neşir hayâtına girmiştir. Daha çok bu dergiler çocukları hedef almıştır.**Türkiye Çocuk, Tercüman Çocuk, Milliyet Çocuk, Can Çocuk** dergileri bunların belli başlılarındandır. Ancak bu dergilerden **Türkiye Çocuk** hâriç hiçbirisi uzun ömürlü olmamıştır. Ayrıca yine büyük gazetelerin ilmî ve iktisâdî yönden dergiler çıkardığı da görülür. **Türkiye Gazetesi** yayın topluluğu arasında yer alan **İnsan ve Kâinât** ile **Tekstil Teknik Dergisi** bunların önde gelenleridir.

DERİ;

Alm. *Haut (f),* **Fr.** *Peau (f),* **İng.** *Skin.* Vücudun koruyucu dış tabakası ve ayrıca birçok görevleri olan bir organ. Deri vücudun en büyük organlarından biri olup, vücudun yedide biri ağırlığında ve yaklaşık 1.7 m_2 sathındadır. Deri, sıcağa, soğuğa, ağrı ve temâsa karşı duyarlıdır. Bakterilere karşı da dirençli olan deri iki kattır. Üstte olan deri katı "epidermis" adını alır. Alttaki kata da "dermis" veya alt deri denilmektedir.

Epidermis: Derinin en üst kısmındaki sert kısmıdır. El ayaları ve ayak tabanları bu kısmın en kalın olduğu yerlerdir. Diğer vücut kısımlarında deri nisbeten incedir. Epidermisin birçok büklüm yerleri ve bunların arasında çıkıntı yapan çizgileri vardır. Derinin üst kısmının bu engebeli hâli ona cisimleri tutmada ve düz yüzeyler üzerinde yapılan çalışmalarda rahatlık sağlar. Parmak uçlarındaki çizgiler her kişide ayrı olup, suçluların yakalanmasında bu özellikten yararlanılmaktadır.

Epidermis tabakası yağ bezelerinden salgılanan yağlı, su geçirmez bir salgı ile sıvalıdır. Yine derinin üst kısmında bulunan "keratin" adlı protein su geçirmez özelliktedir. Nasırlar ve deri kalınlaşmaları üst derinin aşırı geliştiği yerlerdir. Bunlar mekanik tesirlere karşı meydana gelirler. Derinin rengi epidermisin ihtivâ ettiği "melanin" adlı pigmente (boyalı maddeye) bağlıdır. Derinin kendi rengi açık yeşilimsi olup, bu renk kan damarlarının verdiği pembelik ve melaninin verdiği kahverengilikle karışarak deri esas rengini alır. Koyu renk derili insanların derileri çok miktarda melanin ihtivâ eder. Güneş ışınları melanin îmâl eden hücreleri uyararak daha fazla çalışmalarını sağlar. Güneşte kalma ile rengin koyulaşmasının sebebi budur. Benler ve esmer lekeler epidermisin alt tabakalarında yer alırlar.

Günlük işlerdeki sürtünmeler ve giyilen elbiseler, epidermisin üst tabakalarındaki hücrelerin dökülmesine sebeb olur. Bu hücrelerin yenilenmesi epidermisin alt tabakalarındaki hücrelerin üste doğru gelişmeleri ile olur. Ephidermis katının kan dolaşımı yoktur. Buradaki canlı hücreler alttaki dermis tabakasından besin ihtiyaçlarını karşılar.

Dermis: Derinin altta bulunan tabakasıdır. Elastik ve kollagen (katılgan) lifler adı verilen bağ dokusu iplikçikleri arasında ter bezleri, yağ bezleri, kan damarları, kıl kökleri ve sinirler ihtivâ eder. Üst kısmında bulunan ve kesitinde girinti ve çıkıntıları gösteren (dalgalanmaları olan) kısım epidermisin deri üzerinde görülen büklümlerini yapar. Alttaki kat ise kollagen (katılgan) lif toplulukları ihtivâ eder.

Terleme, dermiste yumaklaşmış kanallardan meydana gelmiş ter bezlerinden olur. Derinin üzerindeki terin buharlaşması vücuda ısı kaybettirerek vücut hararetinin regülasyonunu (düzenlenmesini) sağlar. Aşırı olmayan sıcaklıklarda ter hemen buharlaşarak bir ferahlık hissi verir. Daha yüksek sıcaklıklarda ve özellikle havanın nemli olduğu durumlarda ter deride birikerek buharlaşamaz. Bu da sıkıntı hissi verir. Terbezlerinde tıkanma olursa deride iğnelenme hissi doğar. Terleme ile tuz (NaCl) kaybedilir.

Tuz kaybı yerine konamayacak olursa, vücudun elektrolit dengesi bozulur ve adale krampları husûle gelebilir. Terle aşırı tuz atılmasına "pankreasın kistik fibrozu" denilen hastalıkta rastlanır. Derinin yağ salgılayan bezeleri genellikle kıl kökleri ile temastadır ve ifrâzatlarını buralara boşaltırlar. Bu bezeler saçlı deri ve yüzde bol miktarda olmalarına karşılık ayak tabanları ile el ayalarında bulunmazlar. Ergenlik çağında ortaya çıkan sivilceler (akne) kir ve yağın bu bezelerin ağzını tıkamasından olur.

Deride dokunma, sıcak ve soğuk duyuları için özel reseptörler bulunur. Ağrı hissi ise deride sonlanan çıplak sinir uçları tarafından algılanır. Ağrı ileten lifler de "hızlı" ve "yavaş" iletenler olarak ikiye ayrılırlar. Temas alıcılarının yoğunluğu vücuttaki bölümlere göre çok değişiklik gösterir. Parmak uçlarında iki temas reseptörü arasındaki mesâfe 2.3 mm iken sırtta bu mesâfe 67 milimetreye kadar çıkar.

Kan dolaşımı ile ısı regülasyonu (düzenlenmesi):Deriye gelen kan akımı iki amaçla ayarlanır. Derinin beslenmesi ve vücut ısısının düzenlenmesi. Akım, damarların kasılarak daralması ve gevşeyerek genişlemesiyle ayarlanır. Bu ayarlama derideki damarların duvarlarında bulunan sinirler aracılığıyla olur. Geniş sinir sistemi ağı, vücuttaki organların, bu arada derinin uyumlu bir şekilde çalışmasını sağlar. Vücut ısıtılacak olursa deri damarları genişleyerek deriye soğutulmak üzere daha fazla kan getirilir. Aynı şekilde derinin soğutulması da damarları kasar ve az miktar kan deri ile temasa geçer. Bu şekilde kanın sıcaklığı muhâfaza edilir. Ayrıca deri fizyolojisindeki isbat edilmiş bir hakîkat da, terleme sırasında ortaya çıkan enzimlerin, kuvvetli bir damar genişletici olan "Bradikinin"in kana verilmesini temin ettiği husûsudur. Vücudun otonom sinir sistemini etkileyen rûhî faktörler derideki damarların kasılmasına sebeb olurlar. Korkan kişinin yüzünün bembeyaz olması bundandır.

Hipodermis: Derinin hemen altında bulunan bu tabaka az miktarda yağ dokusu ihtivâ eder ve vücutta yağın depolandığı en önemli kısımdır. Şişmanlarda bu bölüm santimetrelerce kalınlığa varabilir. Aşırı olmamak şartıyla yağ dokusu sıcaklık muhâfazası, enerji depolanması ve dayanıklılık açısından faydalıdır.

Tırnaklar parmak uçlarında bulunan boynuzsu tabakalar olup, epidermis tabakalarından birinin değişmiş hâlidir. Tırnak, tırnak yatağının dibindeki kökten sürer, kökün ârızaları tırnaklarda bozukluklara sebeb olur.

Derinin korunması: Deri yumuşak tahriş etmeyen bir sabunla yıkanmalıdır. Uzun zaman güneşte ve sert rüzgâr altında kalmamalıdır. Beslenme her organ için olduğu gibi deri için de önemlidir. Yaşla birlikte deri incelir yağ dokusunu kaybeder. Katılgan ve elastik lifler giderek harap olur ve deri elastikiyetini kaybeder. Güneş ve rüzgâr da deriyi yaşlandıran âmillerdir. Bu yüzden elbise ile örtülü bulunan deri, daha canlı ve tâze kalmaktadır. Aşırı ultraviyole ışını alan (deniz kenarında çok duran) kimselerin deri kanserine yakalanma ihtimâlleri yüksektir.

Hayvanlarda deri: Genel özellikler bakımından ve vazîfe açısından insan derisinden bir kısım farklılıklar gösterir. Deri, hayvanlarda daha büyük işler üstlenmiştir. Soğuğa ve sıcağa karşı koruyucu, dış te'sirleri önleyici vazîfe yapar. Hayvanların yaşadıkları bölgeye, iklime ve tabiat şartına göre derilerinin kalınlığı değişir, kıllanması artar, bâzı uçucularda kıllar tüy şeklini alır.

DERİ HASTALIKLARI;

Alm. *Haut Kranke,* **Fr.** *Maladie de la peau (f),* **İng.** *Skin disease.* Deride görülen hastalıklar. Sayılmayacak kadar çok deri hastalığı vardır. Deri hastalıklarına genel olarak **dermatoz** ismi verilir. Deri hastalıkları hakkında genel bir fikir edinebilmek için, kabaca birkaç bölüme ayırmak mümkündür.

1. Fizikî sebeplerle meydana gelen deri hastalıkları: Delici, kesici, ezici cisimlerin meydana getirdiği yaralar, yanıklar, soğuğa bağlı olan çatlaklar, kimyâsal maddelerin tahrişine bağlı olarak ortaya çıkan yaralar bu grupta sayılabilir.

2. Parazitlerin sebeb olduğu deri hastalıkları:Bu grup hastalıkların başında uyuz, bitlenme ve çeşitli mantar hastalıkları gelmektedir. Ayrıca pire, tahtakurusu, kene gibi böceklerin ısırmalarından meydana gelen deri bozuklukları da bunlardan sayılabilir.

3. Mikroorganizmaların sebeb olduğu deri hastalıkları:Bu organizmalar genellikle deri iltihaplanmalarına yol açar. Mikroorganizmalar derideki herhangi bir bozukluğun üzerine kolayca yerleşebilirler.Yaralar, yanıklar, uyuz, böceklerin ısırdıkları yerler, ekzamalar ve uçuklar kolayca iltihaplanabilirler. Deri iltihaplarına dermatit de denir. Mikroorganizmaların yol açtığı hastalıklardan olan cüzzam, deri veremi ve frengide ise yukarıdaki bahsedilen iltihaplanmaların dışında bir mekanizma söz konusudur. Bunlar bu yüzden spesifik iltihaplar veya spesifik enfeksiyonlar grubu olarak adlandırılmıştır.

4. Allerjik deri hastalıkları:En sık rastlanan deri hastalıklarıdır. Allerjik deri hastalıkları arasında serum

hastalığı, Quincke ödemi, kurdeşen, ekzama, kontakt dermatit sayılabilir. Allerjik deri hastalıklarının sebebini bulmak oldukça güçtür. Bu amaçla hasta ve çevresi çok iyi araştırılır. Çeşitli deri testleri yapılır. Gerekirse hasta bulunduğu çevreden bir müddet uzaklaştırılır. Allerjiye sebeb olan âmil bulunmaya çalışılır. Bu âmiller; çiçek tozları, çeşitli besin maddeleri, ev tozları, bâzı ilâçlar, barsak parazitleri olabilir. Allerjik hastalıklarda irsiyetin, vücut yapısının ve asâbî durumun yâni psikolojik sebeplerin de rolü büyüktür.

Derinin bu hastalıklarının dışında; çeşitli dâhilî hastalıkların derideki tezâhürleri de sözkonusudur. Meselâ şeker hastalığında, deride çeşitli belirtiler görülür (kurdeşen, kan çıbanları, gangren vs.). Ayrıca derinin kötü huylu ve iyi huylu urları da sözkonusudur. Deri kanserleri bütün kanserler içinde en az kötü olanlarıdır. Tam tedâvileri de mümkündür. Deri hastalıklarını inceleyen, teşhis ve tedâvisi ile uğraşan bilim dalına dermatoloji ve bu işi meslek edinmiş hekime ise, dermotolog ismi verilir.

Deri hastalıklarının çeşidine göre, deride değişik türlerde hastalık elemanları görülür. Bunlar arasında; kaşıntı izleri, papül (küçük deri kabartısı), pistül (irinli kabarcık), çıban, ülser, tüberkül (sivri deri çıkıntısı), eritem (kızarıklık), hiperpigmentasyon (derinin renginin artması), hipopigmentasyon (derinin renginin azalması), deskaamasyon (derinin dökülmesi), kabuklanma ve urlanma sayılabilir. Bir deri hastalığında bu elemanlardan biri veya bir kaçı birarada da bulunabilir. Deri hastalıklarının teşhisi kolaydır. Kesin teşhis için gerektiğinde hasta kısımdan parça alınıp, patolojik incelemeye tâbi tutulur. Tedâvileri her zaman kolay olmayıp, hastalığın cinsine göre değişiklik arz eder. Tedâvi çok kere semptomatik (hastanın şikâyetlerini geçiştirmeye yönelik)tir.

DERİ İLTİHÂBI (Dermatit);

Alm. *Dermatitis, Hautentzündung (f),* **Fr.** *Dermatite (f),* **İng.** *Dermatitis.* Vücûdumuzun örtücü tabakası olan ve çeşitli dış tesirlerden onu koruyan derinin yangısı. Ekzama ile dermatit arasındaki fark tam olarak belirlenemez.

Deri iltihabının âmili olarak, deriye değebilecek maddelerin çeşitliliği kadar bol sebeb saymak mümkündür. Bunları fizikî sebepler (deterjanlar, asitler, alkaliler, yağlar, sabunlar, antiseptikler, cilâ mâcunları, çamaşır sodası, terebentin vb.)ve allerjik sebepler (çiçekler, penisilin ile diğer antibiyotik ve kemoterapötikler, bâzı kumaş maddeleri, nikel, kozmetikler, boyalar vb.)diyerek sınıflandırmak mümkündür. Bu tahriş edici maddelerin etkisiyle derinin temas yerinden uzak yerlerinde de dermatit görülebilir ve bu görünüm bâzan ilk yerindeki dermatite benzemeyebilir.

Dermatit olan vücut bölgesinde kaşıntı, yanma, sulanma, kabuklanma, içi su dolu kabarcıklar, kabartılar, kıl köklerinde iltihap gibi çeşitli görüntüler söz konusudur. Mikroorganizmalar bulaşıp çoğalırsa dermatitli saha üzerinde cerahatlenme de görülür.

Temâstan ileri geldiğinden şüphelenilen iltihap hallerinde zararlı maddeyi meydana çıkarmak için sıkı bir araştırma yapmak şarttır. Bu araştırma, hastanın mesleği, ev işleri, boş zamanlarında yaptığı işleri, kullandığı kozmetik ve her türlü ilâçlarla alâkalı olmalıdır. Deri testleri de bâzan dermatite yol açan maddeyi ortaya çıkarabilir.

Tedâvinin esâsı, tahriş edici maddeyi tesbit edip deriyle temâsını önlemekten ibârettir. Bu madde kişinin mesleği îcâbı temas etmesi gereken bir madde ise şahsın mesleğini değiştirmesi gerekir.

Dermatitli bölgeler genellikle kaşındığı için ortaya çıkacak cerahatlenmelerden koruyucu olarak antibiyotikler de kullanılmalıdır. Fakat deriye sürülen ilâçlar bizzat kendileri de dermatite sebep olabildiklerinden ilâç seçiminde dikkatli olmalıdır. Genellikle bu ilâçlar krem veya yağ hâlinde kortikosteroitlerle birlikte tatbik edilirler. Dermatit tedâvisinde derideki olayı duraklatmada kortikosteroitli ilâçlar en yüz güldürücü etkiyi gösterirler. Genellikle hasta dinlenmeli, her zaman zararı görülen alkolü kesinlikle almamalıdır. Şâyet rûhî bir gerilim hâli de hâsıl olursa, sâkinleştirici ilâçların kullanılması doğru olur.

DERİCİLİK;

Alm. *Ledergewerbe (n),* **Fr.** *Ativite (industrie (f) de la cuir,* **İng.** *Leather manufacturing.* Derinin fiziksel ve kimyasal işlemlere tâbi tutulup kullanılacak hâle getirilmesi.

Dericilik çok eski bir sanat dalıdır. Târihin en eski çağlarından beri insanlar dericilikle uğraşmış, üstünde durup geliştirerek ayakkabı, terlik, elbise, yelken vesaire gibi türlü eşyâlar yapmışlardır. Eski Türkler deriden sandıklar, hayvanlar için semerler yaparlardı. Ayrıca deri üstüne işlemeler yaparak süs eşyası olarak kullanırlardı. En güzel deri işleri; Türkler, Araplar, İspanyollar ve Venedikliler tarafından yapılırdı. İspanyollar dericiliği Araplardan öğrenmişlerdir. O sıralarda Anadolu'nun hemen her köşesinde dericilik gelişmiş haldeydi. İmparatorluk ordusunun koşum takımlarını yapıyorlardı. Fransızlar dericiliğe başladıkları zaman deri teknolojisini Osmanlılardan aldılar. Memleketimizde

modern deri sanayii İstanbul'da İkinci Mahmud zamanında Beykoz deresinde tabakhâne kurularak faaliyete geçmiştir. Burada yapılan deriler ordunun ayakkabı ihtiyacını karşılamak için askerî ayakkabı yapımında kullanılmaya başlanılmıştır. Kurtuluş savaşı sırasında ordunun ayakkabı ihtiyacının büyük bir kısmını karşılamıştır. Daha sonra İstanbul'da Kazlıçeşme'de, Ege bölgesinde ve Anadolunun bâzı şehirlerinde özel ve modern deri fabrikaları açılmıştır. Bu fabrikaların ürettiği deriler, kendi ihtiyâcımızı karşıladığı gibi çeşitli yabancı ülkelere de ihrâç edilerek memleketimize döviz getirmektedir. Deri üretiminde büyükbaş ve küçükbaş hayvan derilerinden istifâde edilir. Bunlar sığır, keçi, oğlak, koyun ve kuzu derileridir.

Derinin kimyâsal yapısı: Deri kimyâsal olarak % 55 karbon, % 6-8 hidrojen, %19-25 oksijen, % 14-20 azot, % 0,5-1,5 kükürt, fosfor, demir, iyot ve klordan meydana gelir.

Derinin biyolojik yapısı: % 65 su, % 32.5 protein, % 2 yağ, % 0,5 mineral tuzlardan meydana gelir.

Ham derinin salamura yapılması: Salamura ham deriyi mikroorganizmaların etkisinden, küflenme, çürüme, kokuşmadan korumak için, yapılan işlemdir.

Önemli salamura çeşitleri:

1. Kurutma yoluyla salamura: Asarak veya gererek yavaş yavaş yapılır. Deri, suyunun % 55-65'ini kaybeder. Bu usûl Türkiye'de kullanılmaz (sıcak bölge usûlüdür).

2. Tuzlu salamura: Tuz (sodyum klorür) ile yapılan salamuradır. Derinin yüzülen kısmı tuzlanır. Ağırlık kaybı % 4-15 olur.

3. Piklaj yoluyla salamura: Bu salamura kıl giderme işlemi görmüş koyun, sığır, keçi derilerine uygulanır.

Derinin yapısı üç tabakadan meydana gelir.

1. Üst deri: Derinin % 1 kalınlığını teşkil eder (Epidermis).

2. Alt deri: Derinin % 14 kalınlığındadır. Yüzme kalıntılarını da üzerinde taşıdığından (yağ ve et) kireşlik işlemi esnasında giderilir (Koryum).

3. Orta deri: Derinin % 85'ini teşkil eden ve değerlendirilen kısımdır (Sübkitus).

Ham derilerin stoklanacağı ambarlar serin, havadar, güneş görmeyecek şekilde olmalı, haşerelerin üremesine engel olunmalıdır. Deriler yüksek olmayan istifler hâlinde aralıklı olarak depo edilir.

Ham deriden gelen hatâlar çok çeşitli olabilir:

1. Hayvanın yaşadığı ortamdan gelen izler.

2. Salamura hataları.

3. Kimyâsal madde etkileri (demir, bakır, şap, mâvi naftalin lekeleri).

4. Kurutma hatâları.

5. Yüzme hatâları.

Ham derinin mâmul hâle getirilmesi için gerekli genel operasyonlar:

1. Yumuşatma: Berrak, sertliği düşük bakterilerden arınmış demir bileşikleri ihtivâ etmeyen suyla yapılır. Amaç tuz, gübre, idrâr, kan, vs. gibi kirlerin giderilmesi ve suda çözünebilen proteinlerin uzaklaştırılmasıdır. Diğer önemli bir nokta ise salamura süresinde derinin kaybettiği suyun takrar kazandırılmasıdır (% 65'e çıkarılır). Yumuşama süresi aşağı-yukarı 24-48 saat arasındadır.

2. Kireçlenme (Kalsiyum hidroksit)-Zırnıklama (sodyum sülfür): Kireçlemenin gâyesi kıl köklerini gevşetmek, derinin şişmesini sağlamaktır. Tüylü (Kürk) deri yapılmak istendiğinde kireçlenme-zırnıklama işlemi yapılmaz.

Kireçleme-zırnıklama işlemi bitmiş deri kavalata makinasına gelir. Derinin yüzülen kısmı (alt deri)nın et ve yağ tabakaları burada giderilir. Artıklara "karnas"denir. Bunlardan yağ ve hayvan yemi yapılabilir. Deriyi ısı, nem, mikroorganizmalara karşı dayanıklı hâle getirmek ve deriye teknik karakter kazandırmak gâyesi ile yapılan operasyonların tamamına "debâgât" işlemi veya "dabağlama", dabağlanan yere de "tabağhâne" denir.

Debâgât işlemi mâmul deri karekterine göre:

a) Metal debâgât,

b) Nebâtî debâgât olmak üzere ikiye ayrılır.

Metal debâgât: Krom , alüminyum, demir, vs. gibi metallerin tuzları ile yapılabilir.Genellikle krom debâgâtı yapılır. Kireçlik işlemi bitmiş deri dolaplarda evvelâ sun'î gübre (amonyum sülfat) ve enzim ilâvesiyle derinin bünyesindeki kireç ve enzim yardımıyle istenmeyen proteinler deriden uzaklaştırılır. Deride yumuşaklık artar ve belirgin hâle gelir. Bundan sonraki işlem piklajdır. Deriyi debâgât Ph'sına ayarlama işlemidir. (Deri metal debâgâttan önce asidik duruma getirilir). Piklaj işleminde deri asitten zarar görmemesi için evvela sodyum klorür (tuz) verilir. Deri lifleri arasına giren tuz deriyi aside karşı dayanıklı hâle getirir. Genellikle asit olarak sülfirik asit kullanılır. Bu ameliyeden sonra deriye krom oksit (krom kompleksi) verilir. Krom, deriyi dış etkilerden korur. Bundan sonra kromun deriye bağlanması için dönen dolaba soda veya bikarbonat verilir. Böylece kristaller büyür, krom liflerin arasından çıkamaz. Deri dolaptan çıkarılarak istiflenir. Yapılacak deri çeşidine göre tasnif edilir. Kalın deriler (sığır derisi) yarma makinesinden geçtikten sonra tıraşlanır. Kromlu deri, traş makinesinde istenilen inceliğe getirilir. Deriler retenaj dolaplarına atılır. Retenajın gâyesi: a) Deriye yumuşaklık kazandırmak, b) Deriye homojenlik kazandırmaktır. Deri sodyum bikarbonat ile zayıf alkali hâle getirilir. Deriler yıkandıktan sonra istenirse 55$_o$C'de çeşitli renklerde anilin boya çeşitleriyle boyanır. Sonra yine 55$_o$C'de sıcak suyla yağlama işlemine geçilir. Yağlar suda eriyen sülfone, sülfite veya sentetik yağ çeşitleridir. Yağlamanın gâyesi deriyi yumuşatmak ve su geçirgenliğini azaltmak içindir. Sülfone yağ kullanılmasının sebebi yağı su ile beraber tutmaktır.

Tananleme: Çeşitli tananler kullanılabilir Bunlar sentetikfenol-formaldehid, reçine esaslı olduğu gibi bitkilerden elde edilen tabiî tanen diye tâbir ettiğimiz sumak, mimoza,valeks vs. olabilir.

Bu tananler sayesinde deriye daha bir dayanıklılık ve dolgunluk sağlanır. Deriler dolaptan çıkarılıp açkı makinalarında açılarak şu şekillerde kurutulur: 1) Normal hava sıcaklığında asılarak, 2)Pestink cihazıyla (derinin nemi sıkılarak giderilir), 3) Vakum (nem emilir), 4) Gergef (deri gerilerek kurutulur).

Kurutulmuş deri su veya % 35 rutûbetli talaşla tavlama işlemi yapılarak deriye rutûbet kazandırılır. Daha sonra gergef makinasında gerilerek düzgün bir hâle getirilir. Böylece deri boyama işlemine hazırlanmış olur. Derinin üst boyaması yapılırken, evvela asidik boya ile otomatik tabanca veya el tabancasıyla deriye püskürtme sûretiyle astar boyası verilir. Bu püskürtmeden sonra organik pigment ve bağlayıcılarla son boyası verilerek, cilâsı atılır ve ütülenir. Ölçü makinasında ölçülerek, alan hesabıyla piyasaya sürülür. Tüylü (kürk) deriler âdet olarak piyasada satılır. İyi kalite bir derinin cildi temiz olur. Hayvanın tabiî cildi gözükür, göze herhangi bir hatâ gözükmez.

DERİSİDİKENLİLER (Echinoderma);

Alm. *Stachelhäuter,* **Fr.** *Échinodermes,* **İng.** *Echinodermes.* Denizyıldızı, yılanyıldızı, denizkestanesi, denizhıyarı ve denizlalesi gibi deniz hayvanlarını içine alan Echinodermata şûbesi (filum) hayvanlarına verilen ortak isim.

Ekinoderm kelimesi eski Yunancada "kirpi derili" mânâsında olup ekseri ekinodermlerin (derisidikenliler) dikenli derilerine dalâlet eder. Dünyâda okyanusların sularında görülen derisidikenliler umûmiyetle sıcak sularda bulunur. Üreme genellikle yumurtlama ile olur. Regenerasyon (kendini yenileme) da bu hayvanlarda yüksek seviyededir. Çoğu zaman büyük miktarda yumurta ve sperm rastgele denize bırakılır ve böylece döllenme hâsıl olur. İlk yumurtadan çıktıkları zaman yavrular şekil olarak iki taraflıdır. Ancak bu şekil kısa zamanda değişir. Tipik olarak derisidikenlilerin vücûdu muntazam ve beşe bölünmüş bir "güneş" şeklindedir. Ağız ve mideleri ise merkezde bulunup başları yoktur. Ağız etrâfında bulunan bir sinir halkasından vücûdun bütün taraflarına yayılan bir sinir sistemi vardır. Su damar sistemini (ambulakral sistem) barındıran kanal da başka bir halkayı teşekkül ettirir. Bu sistem de bütün vücûda yayılmıştır.

Ekseriya derisidikenlilerin iskelet yapısı kireçimsi ve hemen deri altında bulunmaktadır. Ancak deniz hıyarında olduğu gibi iskelet küçük kireç yumruları (düğüm) şeklinde de görülür. Derisidikenlilerin vücut parçalarını yenileyebilme özelliği vardır. Denizyıldızları, kopan bir veya birkaç kolunu yenileyebildiği gibi, denizhıyarı iç organlarından bâzılarını da yenileyebilmektedir.

DERİŞİM;

Alm. *Dichtigkeit (f),* **Fr.** *Concentration,* **İng.** *Concentration.* Fizik ve kimyâda, bir cismin birim hacim çözeltide çözünmüş olan kütlesi. Derişimin tanımlanmasında farklı birimler kullanılmaktadır. Meselâ, yüzde derişim, 100 ml çözeltide çözünmüş maddenin gram miktarını gösterir. Molar derişim ise 1 litre çözeltide çözünmüş maddenin mol sayısını ifâde eder. Molar derişimi 0,1 olan NaOH çözeltisi, litresinde 4 gram NaOH çözünmüş çözeltiyi gösterir. Bir diğer derişim birimi normalitedir. Normalite, 1 litre çözeltide çözünmüş maddenin eşdeğer gram sayısını gösterir. (Bkz. Eşdeğer Ağırlık)

Nükleer mühendislikte izin verilen en büyük derişim, teneffüs edilen havada veya içilen suda bulunan ve değişmez kabul edildiğinde üç ayda teneffüs veya sindirim sisteminin üç aylık sınır dozunun

alınmasına yol açan belli bir radyo element derişimini gösterir (metreküpte Curie veya Becquerel olarak ölçülür).

DERNEK; (Bkz. Cemiyetler)

DERSİÂM;

Osmanlılarda medreselerde talebeye ders veren müderrislerin ünvanı. Bir kimsenin dersiâm olması için, okuması îcâb eden ilimleri bitirip icâzet (diploma) alması gerekiyordu. Bunun yanında imtihandan geçerek ehliyetini ispat etmesi de şarttı. Tanınmış âlimlerden ders vekilinin başkanlığında teşkil edilen heyette imtihan yapılırdı. Sultan İkinci Abdülhamîd Hana kadar olan zamanda imtihan senede bir defa olurdu. Dersiâm olmak istiyen hocalar heyete başvurup imtihan olurlardı. Sonraları bunun yerine, imtihan heyetinin medreselere gidip orada imtihan etmeleri usûlü getirildi. Her sene on beş kişi dersiâm olarak ayrılırdı. İmtihanı kazananlara dört yıl sonra görev belgesi verilerek 200 kuruş maaş bağlanırdı. Bu maaşlar zamanla artardı. Sultan İkinci Abdülhamîd Han maaşsız ders okuttukları dört yıl içinde dersiâmlara kendi hazînesinden dört altın lira vermeyi karar altına almıştı. Dersiâmlara belge verilip maaş bağlanınca, özel olarak verilen aylık kesilirdi. Okuttuğu talebeye icâzet (diploma) veren dersiâmlar için müciz (izin veren) dersiâm tâbiri kullanılırdı.

DERSİM HAREKÂTI;

Dersim (bugünkü Tunceli) ve çevresinde devlete karşı girişilen İsyanlar sebebiyle düzenlenen siyâsî, idârî ve askerî harekât. Osmanlılar zamanında Dersim yöresi halkı diğer yerlere nazaran özel bir statüye tâbiydi. Dersim'de Ocaklık ve Yurtluk adı verilen idârî birimlerin başında aşiret reisleri bulunuyordu. Gerek çevrelerinden gördükleri îtibâr, gerekse devletin kendilerine verdiği bâzı yetkiler sebebiyle güçlü duruma gelen aşiret reisleri merkezi devlet otoritesine karşı zaman zaman başkaldırdı. Tanzimat ile Doğu Anadolu'da yapılan idârî düzenleme sırasında Dersim, Hozat merkez olmak üzere Dersim sancağı adıyla Erzurum vilâyetine bağlandı. Ancak kendilerine has idâre tarzına alışmış olan Dersim bölgesi halkı yeni düzenlemeye karşı çıktı. Daha sonra bir ara Erzurum vilâyetinden ayrılarak bir vilâyet hâline getirilen Dersim 1862'de mâmüretü'l-aziz (Elazığ) Vilâyetinin kurulmasından sonra bu vilâyetin bir sancağı haline getirildi. Bu durum karşısında güç durumda kalan hükûmet, denetimi sağlamak asker ve vergi toplamak için aşiret reislerine rütbe ve nişanlar dağıtarak onları ede etmeye çalıştı. Bölgede devlet otoritesinin yaygınlaştırılmasından rahatsız olan aşiret reisleri devlete karşı topluca isyan ettiler. Yaklaşık bir yıl süren isyan hükûmet kuvvetlerince bastırıldı. İsyancıların başı olan Hüseyin Bey tutuklanarak Vidin kalesine sürüldü, oğlu Ali Bey de Erzincan'da ikâmet etmeye mecbur edildi. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sebebiyle Dersim yöresindeki askeri kuvvetler Erzurum'a gönderilince aşiret reisleri yeniden isyân ettiler. Bu isyanlar Kurt İsmail Paşa, Samih Paşa daha sonra da Gâzi Ahmed Muhtar Paşa tarafından bastırıldı. Dersim de müstakil vilâyet hâline getirildi.

Bu dönemde Ermeni komitacılarının da tahrikiyle (kışkırtmasıyla) isyanlar tekrar başladı. 1885 senesinde Ali Şefik Paşa idâresinde bölgeye gönderilen kuvvetler uzun süren çarpışmalardan sonra ayaklanmaları şiddetle bastırdılar. Ancak köklü bir ıslahat yapılmadığından ayaklanma ve eşkiyâlık hâdiseleri önlenemedi. Sultan İkinci Abdülhamid Han aşîret reislerinin gönüllerini alarak elde etmeye çalıştığı gibi, bölge halkından asker toplayarak "Hamidiye Alayları" adıyla yeni askerî birlikler kurdu. Böylece bölge halkının güvenlik ve emniyetini sağlamaya çalıştı. Ancak çeşitli tahrikler sebebiyle eşkiyâlık ve şiddet hareketleri devam etti. Kureyşanlı, Koçuşağı, Şamuşağı ve Resikli aşiretlerinin birleşmeleri neticesinde 1907 senesinde büyük bir isyan hareketi ortaya çıktı. Kureyşanlı aşireti Kığı köylerine, Koçuşağı, Şamuşağı ve Resik aşiretleri de Kemah ve Çemişkezek köylerine saldırdılar. Elazığ Redif Tugayı kumandanı Neşet Paşa âsiler üzerine giderek ayaklanmayı bastırdı. Fakat bir yıl sonra bu aşiretler öc almak için yeniden başkaldırdılar. Ayaklanmaların gelişerek genişlediği sırada İkinci Meşrûtiyet ilân edildi. Harbiye Nezâreti Dördüncü Ordu kumandanlığından aşiretlerle anlaşarak eşkiyâlık hareketlerine son verilmesini istedi. Bâzı aşiret reisleri anlaşarak merkeze boyun eğerken, bâzıları ise cezalandırılarak kontrol altına alındılar. Fakat tekrar bâzı taşkınlık hareketleri ortaya çıkınca Dersim bölgesi hakkında verilecek karara esas olmak üzere Ferik Ali Paşa ile Şûray-ı Devlet âzâsı Mustafa Bey gerekli incelemeyi yapmakla vazifelendirildiler. Yapılan inceleme neticesinde düzenlenen rapor üzerine Meclis-i Meb'usân tarafından Dersim bölgesinde ıslahat yapılması kararlaştırıldı. 1909 senesinde Müşir İbrâhim Paşa Dördüncü Ordu kumandanı olarak Dersim'e gönderildi. Ovacık yakınlarında Ordugâhını kuran İbrâhim Paşa aşîret reislerinden hükûmetin emirlerini dinleyeceklerine dair söz aldı. Boyun eğmeyen Haydaranlı aşireti üzerine kuvvet gönderdi. Askerî harekattan sonra bölgede sükûn ve emniyet sağlandıysa da 1911 senesinde Pülümür çevresinde başlayan ayaklanma Haydaranlı aşiretinin de katılmasıyla genişledi. İki ay süren bir direnişten sonra bastırıldı. Balkan Savaşı sırasında ufak hareketler dışında bir isyan hareketi olmadı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusların Doğu Anadolu'da giriştikleri işgal hareketi sürerken 1916 senesinde Doğu Dersimde Kureyşan aşiretinin önderliğinde, bölge aşiretleri ayaklandılar. Nâzımiye isyancıların eline geçti.

Mazgirt, Pertek ve Çarsancak çevreleri baskın ve talana uğradı. Galatalı Şevki Bey kumandasındaki 13. Tümen, yaklaşık bir ay süren harekat neticesinde bölgede geçici de olsa kontrolü ele aldı.

Kurtuluş Savaşı sırasında 1921'de meydana gelen Koçgiri aşîreti isyanına Dersim bölgesi halkı katılmadı. Bunda Kuvay-ı Milliye taraftarı ve TBMM üyesi Diyap Ağa ile diğer bâzı aşiret reislerinin etkisi oldu. Osmanlı Devletinin Dersim'e hâkim olmaya çalıştığı 1860 yılından Cumhûriyetin ilk yıllarına kadar Dersim'de birçok olaylar olmuş ve bunlardan bâzıları tenkil harekâtını gerektirmişti. 1877'den bu yana yapılan tedip hareketleri arasında 1907 ve 1908 yıllarında yapılanlar iyi düşünülerek tertiplenmiş ancak bunların netîcelerinden faydalanılamayarak Dersim'in özellikle Birinci Dünyâ Harbinde eline geçirdiği silâhlarla daha zararlı bir duruma girmesine sebebiylet verilmişti. Cumhûriyet döneminde 1925 senesindeki Şeyh Said isyanına katılmayan Dersim bölgesi halkı 1930'da başlayan Ağrı İsyanına katıldı. Ovacık kazası halkından ve Dersim bölgesinde nüfuzlu bir Derebeyi olan Seyid Rıza'nın adamları çapulculuk ve eşkiyâlık ettikleri vergi vermemekte direndikleri için icra vekilleri heyeti (Bakanlar Kurulu) Danzig nahiyesinin Aşgirih, Gürk, Dağbey ve Harsî köylerine karşı harekât düzenlenmesini kararlaştırdı. İsyancılara Haydaranlı aşiretiyle, Mazgirt'teki Demenalı ve Yusufanlı aşiretleri de katılınca isyan hareketi kısa zamanda yayıldı. Girişilen askeri harekat neticesinde isyan bastırıldı.

Daha sonra bölgede idarî ve sosyal reformların yapılması kararlaştırıldı. 1935'te 2884 sayılı Tunceli vilâyetinin idâresi hakkında Kanun çıkarıldı. Buna göre Tunceli iline korgeneral rütbesinde bir zat vâli ve komutan olarak tâyin edilecekti. Aynı zamanda Dördüncü Umum Müfettiş Sıfatını alan vâlinin geniş idârî, askerî ve adli yetkileri vardı. Asayişi ve sükûnu sağlama açısından gerekli gördüğü durumlarda ilde yaşayan kişileri ve âileleri il sınırları içinde bir yerden başka bir yere göndermeye, il sınırları içinde oturmalarını yasaklamaya yetkiliydi.

Kanûnun uygulamaya başlamasıyla 1937 senesi başlarında olaylar çıktı. Kureyşan aşireti reisi ve kendisine Dersim generali sıfatını yakıştıran ve İngiliz hükûmetinden yardım isteyen Seyit Rıza önderliğinde, asker ve vergi vermek istemiyen aşiretlerce yeni bir isyan başgösterdi. Cumhûriyet hükümeti, Dördüncü Ordu müfettişliğinin kurulmasını, Komutanlığına Abdullah Alpdoğan'ın getirilmesini ve Dersim bölgesinde geniş bir harekâta girişilmesini kararlaştırdı. Ayaklanmaya Kureyşan aşireti dışında Haydaran, Yusufhan ve Demenan aşiretlerinden meydana gelen 5000 kişilik bir isyancı grubu katıldı. Ayaklanma hareketi Harsik köprüsünün yıkılması, köprüyle Kahnut bucağı arasındaki telefon hattının kesilmesiyle başladı. Bu sırada Sûriye sınırında ve sınıra yakın bölge ve illerde de benzeri olaylar görüldü. Bölgede emniyet ve asâyiş sağlanamadı ve otorite kurulamadı. Milletler Cemiyeti tarafından Hatay'a bağımsızlık kararı verilmesinden sonra, TBMM'de yapılan müzâkerelerde bu gelişmelerin başta Fransa veFransa'nın mandası altındaki Sûriye tarafından kışkırtıldığı ileri sürüldü. Başbakan İsmet İnönü, Tunceli ilinde iki yıldır uygulanan reform proğramının bölgede huzûru sağlamaya yönelik olduğunu belirtti. Fakat bölgede hükümete karşı direniş başgösterdi. Mart 1937'de olayların genişlemesi üzerine askeri harekât başlatıldı. 13 Eylül 1937'de sona eren harekât neticesinde ayaklanma bastırıldı. Devrin başbakanı İsmet İnönü tarafından yapılan açıklamaya göre isyancılardan 250 kişi ölü olarak ele geçirilirken 1000 dolayında kişi de teslim oldu. Askerî harekâttan sonra isyancılar hakkında yapılan yargılama 15 Kasım 1937'de sona erdi. İsyan hareketinin elebaşısı durumunda olan Seyit Rızâ ile birlikte yedi kişi idam edildi. Çok sayıda isyancı ise çeşitli hapis cezâlarına çarptırıldılar. Ama olaylar yine durmadı. 1938'de yeni ayaklanmalar çıktı. Bunun üzerine ikinci bir askerî harekâta girişildi. Eylül 1938'de ayaklanma tamamen bastırıldı. Harekât esnâsında ve harekât sonunda, isyancıların kulandığı silâhların Fransız ve İngiliz yapısı silâhlar olduğu ve isyancıların Fransa ve İngiltere'den büyük destek gördüğü ve isyanın başlatılmasında büyük rol oynadıkları ortaya çıktı. Ayrıca bu isyancılar Hatay meselesi ile ilgili olarak Fransız ve İngilizler tarafından tahrik edildiği ve Türkiye'nin iç gâilelerle meşgul edilmesi hedeflendiği tesbit edilmiştir.

DERVİŞ;

tasavvuf tâbirlerinden. Bütün İslâm dillerine Farsçadan geçmiştir. Lügatta "kapı kapı dolaşan" ve "fakir" mânâlarına gelen bu kelime Arapçaya da aynı şekliyle geçmiş ve Arap dili grameri kâidelerine göre "derâvîş" şeklinde çoğulu yapılmıştır. Tasavvuf terminolojisinde ve İslâm edebiyâtında ise "Dünyâ sevgisini ve mâsivâyı, yâni Allahü teâlâdan başka her şeyi gönlünden çıkarıp, İslâmiyete tam uyarak, gönlünü yalnız Allahü teâlâya bağlayan; güzel huylarla süslenmiş kimse" mânâsına kullanılmıştır. Derviş kelimesinin bir mânâsı da, "kapı eşiği" olup, derviş olanın kapı eşiği gibi mütevâzî ve her eziyete katlanıcı olması lâzım geldiğini îmâ etmektedir. Bu sebeple "Dervişler kapılardan çıkarken eşiğe basmazlardı." denilmiştir. Mütevâzî, ârif, kanâatkâr, güzel ahlâk edinmiş, dünyânın varına yoğuna aldırış etmeyen Müslümanlara da bir tarîkât mensubu olmasa bile "derviş meşreb" denilir. Farsçada "dervîş-i sultân dil" tâbiri Peygamber efendimize işâret eder. Sultan, gönüllü fakir demektir. Peygamberimizin serveti olmadığı hâlde fevkalâde ihsânlarını, kalb zenginliğini, herkese olan cömertliğini ifâde için söylenir.

Derviş kelimesine İslâm târihinde 9 ve 10. asırlardan îtibâren rastlanır. Bu yüzyıllar, büyük İslâm âlimi ve velîlerinin talebelerinin, kendilerini hocalarının adına nisbet edilen lakaplarla (isimlerle) yâd edilerek (anılarak) İslâm tarîkatlarının mensubu olarak anılmalarının ilk defâ ortaya çıkış devridir. Böylece asr-ı saâdetten (İslâmın ilk asrından) îtibâren ilim ve ahlâk olarak mevcut bir hâlde yaşanmakta olan tasavvuf, özde aynı, isimleri farklı çeşitli tarîkatlar hâlinde görülmeye başlamış, derviş de bu tarîkatlara mensup kimselerin ortak adı olmuştur.

Dervişlik, bir gönül işidir. Derviş olmak için özel bir kılık kıyâfet şartı yoktur. Gönlünü Allah sevgisiyle dolduran ve her türlü faaliyetini, işini bu sevginin îcâblarına uygun yapan, İslâm büyüklerini seven, onların terbiyesini kabul eden herkes derviş olabilir. Bu hâlini başkalarına bildirmesine gerek yoktur. Sözünde sâdık (doğru) bir derviş, dâimâ Allahü teâlânın büyüklüğünü, O'na karşı kulluğunu, küçüklüğünü düşünür. Kalbi kırık olarak hep O'na yalvarır. Yalnız O'na sığınır, yalnız O'ndan yardım bekler ve kulluk vazîfelerini tam olarak yapar. Bu da İslâmiyete tam uymakla olur. Kulluk vazîfelerini yapmak demek; İslâm dîninin emir ve yasaklarına tam uymak, her zaman Allahü teâlânın rızâsına uygun olarak iş yapmak demektir. Yoksa, İslâm dîninin açıkça ve kesinlikle yasakladığı bâzı işleri yapmak dervişlik olmaz. Böyleleri, târihte de görüldüğü gibi, kendilerine derviş ismini takıp dervişlikle alâkası olmayan, bozuk bir yolda bulunan kimselerdir.

Dervişler, işsiz güçsüz, miskin, tenbel, cemiyete yük olan kimseler değildir. Her biri seneler boyu hocalarının hizmetinde bulunarak beden ve rûha âit çeşitli ilimleri tahsil etmiş, kuvvetli bir îmân, idrâk ve ahlâk olgunluğuna ermiş, dış görünüşleri sâde, mütevâzî (alçak gönüllü), aza kanâat eden, herkese iyilik ve yardım için çırpınan, hoşgörülü, cefâkâr, fedâkâr, çoğu bir meslek ve sanat sâhibi, fazîlet timsâli (örneği) kimselerdir. Gerektiğinde İslâm ordularıyla birlikte harplere iştirâk eder, en ön safta kendilerinden geçmiş bir hâlde, aşk ve vecd (coşkunluk) içinde savaşır, kahramanlık nümûneleri gösterirlerdi. Böyleleri **derviş gâzi** ismiyle anılagelmiştir. Bilhassa Anadolu'nun fethi asırlarında, çoğu Horasan'dan kalkıp gelen "derviş gâzilerin" büyük hizmetleri görülmüştür. Bunlar, Anadolu'nun çeşitli köy ve kasabalarına bâzan tek başlarına gelip yerleşerek güzel ahlâklarıyla gönüller fethetmiş, yerli halkın İslâmiyeti kabul edip Müslümanlaşmasında rol oynamış, Moğol istilâsı, Haçlı Seferleri sırasında da zulüm, haksızlık, türlü cefâ ve eziyete uğrayan insanların bitkin, bezgin ve yaralı gönüllerine birer sığınak olup, halleri vaaz ve nasîhatleri ile cemiyeti diri tutmuş, kendilerini sevenleri İslâm ahlâkının yüceliklerine eriştirmişlerdir.

Dervişler, bu hâlleriyle herbiri "Harpte kahraman, sulhta üstâd" olan Eshâb-ı kirâmın (Peygamber efendimizin mübârek arkadaşlarının) yolundan yürümüş mübârek insanlardır. Bugün Anadolu'nun hemen her köşesinde bu yüksek insanlara âit türbe ve dergâhlara rastlanır. Birçok köy, kasaba, mahalle onların ismini almıştır. Dervişlerin pekçoğunun isimleri unutulmuş, bâzıları ise nesillerden nesillere aktarılarak günümüze ulaşmıştır. Bunlar içinde en meşhurlarından olan Yûnus Emre hazretlerinin, dervişliğin bâzı vasıflarını târif eden aşağıdaki mısraları derin mânâlarla doludur:

Derviş bağrı baş gerek,
Gözü dolu yaş gerek,
Koyundan yavaş gerek,
Sen derviş olamazsın.

Döğene elsiz gerek,
Söğene dilsiz gerek,
Derviş gönülsüz gerek,
Sen derviş olamazsın.

DERVİŞ MEHMED PAŞA;

Sultan Dördüncü Mehmed Han zamânında hizmet gören Osmanlı vezir ve sadrâzamlarından. Aslen Çerkez'dir. Evliyâ Çelebi ona Bıyığklı Mehmed Paşa demektedir. Yaklaşık 1585 yılında doğmuştur. Nasıl yetiştiği hakkında klasik kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Sultan Dördüncü Murad'ın vezîriâzamı Tabanıyassı Mehmed Paşanın kethüdâlığından yetişerek 1637'de Şam, 1638'de Diyarbakır vâliliğine getirildi. 1638 yılı Bağdat Seferinde Diyarbakır Beylerbeyi sıfatıyla muhâsaraya katıldı. Sefer dönüşü ise Bağdat Beylerbeyliğine tâyin edildi (1639). Derviş Mehmed Paşa, Bağdat'taki görevi sırasında âsâyişi temin ettiği gibi harpler dolayısıyla şehirde meydana gelen tahribâtı büyük ölçüde îmâr etti. Zirâat ve ticâretin gelişmesini sağladı. 1644'te vezirlik pâyesiyle Halep, 1646'da Anadolu daha sonra da Silistre'ye tâyin olundu. Bu esnâda meydana çıkan Girit harbi dolayısıyla Çanakkale Boğazına gelen Venedik donanmasına karşı, boğazın kara tarafından korunması görevini üstlendi. Mahâretle yerleştirdiği toplar sâyesinde büyük zâyiât veren düşman donanması kaçmak zorunda kaldı (1649). 1651 yılında Anadolu Beylerbeyliği zamânında zuhûr eden Celâlî eşkıyâsına karşı sert tedbirler aldı. 1652'de kapdân-ı deryâ olan Mehmed Paşa, Sadrâzam Tarhuncu Ahmed Paşanın azli üzerine, Sultan Dördüncü Mustafa Han tarafından bu göreve getirildi. 1654 yılında sadrâzamlık görevinden alınan

Mehmed Paşa, 1655 senesi Rebîülevvel ayının başlarında vefât etti. İstanbul'da Çemberlitaş'ta Atik Ali Paşa Câmi-i şerîfi avlusuna defnedildi.

Ölümünde yaşı altmışa yakındı. Huy olarak halîm ve orta derecede iktidarlı olup, çok cömertti. "Para kazanmak; zirâat, ticâret ve imâretle olur." derdi. Nitekim kendisi de Bağdat vâlisiyken, Basra yoluyla Hindistan, İran ve Haleb'e adamları vâsıtasıyla para gönderip muhtelif eşyâ satın alarak maiyetinin (emri altında çalışanların) ihtiyâcını temin ettikten sonra kalanını tüccara sattırır ve bundan külliyetli kâr temin ederdi. İran aşîretlerinin yaylak için Şehrezur sahralarına çıkışlarında onlardan ucuz fiyatla tedârik ettiği koyunları, Bağdat'ta yaptırdığı kasap dükkanlarında kestirip maiyetinin ihtiyaçlarını dağıttıktan sonra narhtan bir akçe noksanıyla halka sattırırdı. Ayrıca Bağdat'ta birkaç yerde fırın yaptırıp maiyeti olan levend, içoğlanı ve sâir kimselerden on bin kişinin ekmeğini verdikten sonra, kalanını ucuz fiyatla halka sattırırdı. Bu hâlleri dolayısıyla Bağdat'ta, paşanın kalabalık maiyeti ve muhâfız askerden dolayı iâşe sıkıntısı olmaz ve halk da bundan istifâde ederdi. Bu sebeple pekçok sevilip sayılırdı.

DERVİŞ MUHAMMED;

evliyânın büyüklerinden. İnsanları Hakk'a dâvet eden, doğru yolu göstererek saâdete kavuşturan ve kendilerine Silsile-i aliyye denilen büyük âlim ve velîlerin yirmincisidir. Doğum târihi bilinmemekte olup, 1562 (H. 970) senesinde vefât etti.

Rûh ilimlerinde mütehassıs idi. Büyük âlim ve kâmil bir velî olan dayısı Kâdı Muhammed Zâhid'den ders alarak yetişti. Dayısına talebe olmadan önce, on beş sene nefsinin isteklerinden kurtulmak için mücâdele etmiş ve insanlardan uzak yaşamıştı. Birgün ellerini açıp, âcizliğini ve çâresizliğini Allahü teâlâya yalvararak arz etmişti. Âniden Hızır aleyhisselâm gelip; "Eğer sabır ve kanâat istiyorsan, Muhammed Zâhid'in hizmet ve sohbetine kavuşmakta acele et. O sana sabır ve kanâati öğretir." buyurdu. Muhammed Zâhid'in yüksek huzûrunda ilim tahsil etti. Güzel terbiye görüp, kemâle geldi. Hocasının vefâtından sonra yerine geçip, Semerkand'da doğru yoldan ayrılanlarla ve dîne sonradan sokulan bid'atlerle uğraştı. Bid'atleri yok etti. Çok velî yetiştirdi.

İnsanları Allahü teâlânın yoluna çağırmada çok gayret gösterdi. Talebelerinin terbiyesi husûsunda, insanüstü bir kuvvet ve gayrete sâhipti. 1562 senesinde, ikinci binin yenileyicisi İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin dünyâya gelmesinden bir sene önce, Büster kasabasının Dasferâr köyünde vefât etti. İnsanlara doğru yolu göstermek için yetiştirdiği yüksek talebeleri pekçok olup, en büyüğü Hâce Muhammed İmkenegî'dir.

DERVİŞ PAŞA;

on altı-on yedinci yüzyılda yetişmiş Osmanlı şâir ve devlet adamı. Bosna bölgesine bağlı Mostar şehrinde 1560'da doğdu. İkinci Selim devrinde daha çocuk yaşta iken Enderun Mektebine alınarak, İbrahim Paşa sarayında yıllarca tahsil ve terbiye gördü. Sultan Üçüncü Murad Hân zamanında saray-ı âmireye geçti ve doğancılık hizmetinde bulundu. Gayretli çalışmaları neticesinde sultânın yakın dostları arasına girdi. Yine sultânın emri ile İran şâiri Bennânî'nin **Sehânâme** adlı eserini manzûm olarak Türkçeye tercüme ederek **Murâdnâme** adıyla pâdişâha takdim etti. Pâdişâhın iltifâtına kavuşarak Doğancılar Kethüdâsı tâyin olundu.

Sultan Üçüncü Murad Hanın vefâtına kadar sarayda kalan ve aynı zamanda onun Kapı Kethüdâlığını yapan Derviş Paşa, Sultan Üçüncü Mehmed'in cülûsuyla birlikte (1595) saray dışındaki hizmetlere gönderildi. Rumeli seferlerine katıldıktan sonra gösterdiği başarılar sebebiyle Bosna Beylerbeyliğine getirildi. Bu hizmetteyken Stolni Belgrat'ın muhâfazasıyla görevlendirildi. Aynı yılın sonunda bu görevden ayrılan Derviş Paşa, Osmanlı-Avusturya harplerinin en buhranlı döneminde düşman eline geçen Peşte'ye geldi. Serdâr Lala Mehmed Paşanın başında bulunduğu orduda büyük başarılar gösterdi. Düşman ordusuna fevkalâde kayıplar verdirildiyse de, üstün kuvvetler karşısında ordumuz da büyük zâyiât verdi. On beş bin kişiden ancak bir kaç yüz Osmanlı cengâveri sağ kalabildi. Derviş Paşa da bu muhârebede şehid oldu (1603). Vefâtında, tahminen 43 yaşlarında bulunuyordu.

Derviş Paşa aynı zamanda, çağının tanınmış şâirlerinden biridir. Eserlerinin başında sâde ve akıcı bir üslûba sâhib olan **Muradnâme**'si gelmektedir. Bu eserde mesnevî tarzını kullanmış olup, hâdiseleri anlatışı fevkalâde güzeldir.

DESCARTES, Rene;

Fransız matematikçisi ve filozof. 1596'da La Haye'de doğup, 1650'de Stockholm'de öldü. İlk önce Cizvit Kolejini bitirdi, daha sonra Poitiers Üniversitesinde tahsil gördü. Senelerce Almanya, İtalya, Hollanda ve Polonya'da kalarak ilmî çalışmalar yaptı. **Metod Üzerine Nutuk** isimli eserinin 1637'de yayınlanmasından sonra bütün dikkatleri üzerine topladı. Bu eserindeki fikirlerini daha sonra şu üç

denemeyle pekiştirdi:

1. Dioptri: Burada, fizikte ortamların kendilerinden geçen ışık üzerine olan tesirlerini tetkik etmiştir. Ayrıca gözlük camlarının îmâli konusunda bâzı çalışmaları olmuştur.

2. Meteorlar: Burada, atmosferde meydana gelen olaylar tetkik edilmiştir.

3. Geometri: Bu kısımda da geometri konusu ele alınmıştır. Diğer eserleri şunlardır: **Metafizik Felsefe Üzerine Düşünceler, Felsefe Prensipleri, Rûhun İhtirasları.**

Ölümünden sonra, **İnsan Üzerine, Dünyâ ve Işık Üzerine** ve **Mektuplar** adlı eserleri arkadaşları tarafından yayınlanmıştır.

Descartes, cebir ve geometri teorilerine getirdiği görüşler sebebiyle büyük matematikçilerden sayılır. Adı felsefe târihinde önemli bir yer tutar. Descartes, skolastik sistemi reddetmiş ve meşhur, "Düşünüyorum, öyleyse varım!" aksiyomundan hareket ederek teorilerini "salt akıl" temeli üstüne kurmuştur. Hiçbir şeyi ispatsız kabul etmek istemez. Bu bakımdan, kendi varlığı dâhil her şeyden şüphe ederek yola çıkmıştır. Metafizik konularda idealist olan Descartes, tanrının varlığını da, kusursuz varlığın tanımlanması yoluyla kendine göre îzâh ve ispat eder. Sonra tanrı insanları aldatmak istemeyeceği için, dış âlemin varlığını ve kendi cisminin varlığını kabul eder. Böylece Descartes geçici idealizmden sonra realizme varır. Bu realizm, düalisttir, yâni mahlûkun iki özden (ruh ve beden) meydana gelmiş sayar.

Descartes felsefesinin, bu iki yüzü sebebiyle, materyalist ve idealist olmak üzere birbirine taban tabana zıt iki çeşit tâkipçisi yetişmiştir. Descartes'in sistemi günümüze göre eski bir târihte ortaya atıldığı için ölümünden 100 sene sonra tabiat ilimlerinin bir hayli gelişmesi netîcesinde ehemmiyetini yitirmiştir.

DERVİŞ VAHDETÎ;

Osmanlıların son devirlerinde yaşamış olan gazeteci yazar. Otuzbir Mart Vak'ası olarak târihe geçen olayın tertip ve teşvikçilerindendir. Babası Kıbrıs papuççu esnafından Kıbrıslı Mahmut Ağadır. 1869'da Lefkoşe'de doğdu. Küçük yaşta ilim öğrenmeye başladı. Bir müddet, şimdiki adı Selimiye Câmii olan Lefkoşe Ayasofya Câmiinde müezzin olarak vazife yaptı. Yirmi yaşına geldiği zaman bir ara tarîkat mensupları arasına girip kendini derviş olarak tanıttı. Fakirlik ve sıkıntılı bir hayattan dolayı içine düştüğü aşağılık kompleksinden kurtulmak için İngilizce öğrenmeye merak etti. İstanbul'a geldi. İngilizce öğrenmek bahânesiyle İngiliz gizli haber alma teşkilâtı İntelligence Service elamanlarıyla tanıştı. Biraz İngilizce öğrendikten sonra, İngiliz hükümetinin bir memuru olarak Kıbrıs'a döndü. Kraliçe adına verilen balolara katıldı. Bu hususu Sultan Abdülhamid Hana yazdığı bir mektupta şöyle dile getirdi:

"25 sene hoca mesleğinde, hoca îtikâdında, hoca kıyâfetinde, medrese köşesindeki bir Müslüman, şimdi medenî (!) bir devletin balosunda dekolte madamları, matmazelleri seyrediyor, seyrediyor, amma yine o kaybolmasından fazla olan gizli ses:

Yüksel ki bunun da fevki vardır,

İnsanlığın başka bir zevki vardır

diyerek beni daha ilerilere sevkediyordu. Her yüksek gördüğüm dereceye ayak bastıkça bakışlarım daha ilerilere mâtuf bulunuyordu. Ancak bunlar hep meşrû bir çalışma neticesiydi. Zîrâ İngilizler adama hiç bedava lokma verir mi?"

Osmanlı Devletinin yıkılması için türlü planlar hazırlayan İngilizlerin emrinde çalışan Derviş Vahdetî, Sultan İkinci Abdülhamîd Hana karşı olan kimselerle birlikte hareket etti. İstanbul'dan kaçarak Kıbrıs'a gelen ve Sultan İkinci Abdülhamîd Hana karşı olan kimseleri koruyup himâye etti. Larnaka'da İngilizce ders veren bir misyonerden İncil okudu. Daha çok, İngilizce öğrenirim düşüncesiyle kiliseye devam etti.

Derviş Vahdetî İstanbul'a gelerek Memdûh Paşanın yalısında imamlık yaptı. Bu sırada Osmanlı Devletinin parçalanarak yıkılması için çalışan İngilizlerle olan münâsebeti tesbit edildiği için İstanbul'dan Diyarbakır'a sürgün edildi. Üç bucuk yıl Diyarbakır'da kaldıktan sonra İkinci Meşrûtiyetin îlânından sonra affedilerek İstanbul'a döndü.

Sultan İkinci Abdülhamîd Handan çıkarmak istediği gazete için yardım istedi. Bu isteği kabul edilmedi. Fakat o 11 Aralık 1908'den îtibâren **Volkan** Gazetesi'ni çıkarmaya başladı. Gazetede yayınladığı yazılarıyla İttihat ve Terakki Fırkasının icraatlarını sert bir dille tenkid etti. İngilizlerin teşvik ve desteğiyle, devlet ileri gelenlerine hitâben dînî inançların sarsıldığı, ahlâkın bozulduğu yolunda açık mektuplar yayımladı. Bu hareketleriyle İslâmiyeti savunuyor görünerek Müslümanları arkasına almayı gâye edindi. 3 Nisan 1909'da bu gâyelerini gerçekleştirmek için İttihâd-ı Muhammedî Cemiyetini kurdu. İslâmiyeti seven fakat câhilliği sebebiyle eğriyi doğrudan ayırd edemeyen halk kitlelerinden taraftar

buldu. Müslümanların dînî hislerini istismar ederek fitne çıkarmaya ve onları devlete karşı getirmeye çalıştı.

İkinci Meşrûtiyetin îlânından sonra orduda ve memurlar arasında çeşitli bahânelerle yapılan tasfiyeler, büyük bir memnûniyetsizlik meydana getirdi. "Alaylı" tabir edilen dindar subaylar ordudan atılıp, komutanları Refik Paşa hapsedildi. İttihatçı subay ve memurlar orduda ve devlet kademelerinde kilit noktalara getirildiler. İttihatçıların hükümet işlerine sık sık müdâhele etmeleri sebebiyle ülkede bir iktidar boşluğu meydana geldi. Pâdişâhın da devlet işlerinden uzak tutulması, devletin otorite buhranına sebep oldu. Müesseselerde ortaya çıkan başıboşluk ve otoriter bir gücün mevcud olmayışı isyanlara müsâit bir zemin hazırladı. Bu durumu fırsat bilen Derviş Vahdetî, İttihatçı subayların erler arasında dîne karşı takındıkları menfî tutumları istismar ederek, orduyu ve halkı isyana teşvik etti. Suikastler biribirini tâkip etti. İsmâil Mâhir Paşa Sultanahmet meydanında öldürüldü. İstanbul'un emniyetini sağlamakla vazifelendirilen Avcı Taburlarının subayları eğlence hayâtına daldılar. İstanbul'un emniyeti de çavuşların emrine terk edildi. Başsız ve disiplinsiz kalan bu taburlar içeriden ve dışarıdan tahrik edildiler. Derviş Vahdetî, **Volkan** Gazetesi'nde Beşinci Alaydaki askerlere hitâben açık mektup şeklinde şöyle nasihat etti; "Askerler!.. İttihâd-ı Muhammedî Cemiyetinin âmâli, vatanın selâmetine, yüce dînimizin bekâsına mâni olacak en ufak bir sebebin bile ortadan kaldırılmasına mâtuftur... Siz de cemiyetimize dâhilsiniz. Biz bütün askerlerimizi bu cemiyete destek biliriz. Sizden beklediğimiz bir şey varsa o da bu kutsal cemiyetimize arka çıkmanızdır. Buna da şüphemiz yoktur. Şâyet, bizde bir kötü niyet görürseniz hemen bizi süngülerinizin ucuna takınız..."

Derviş Vahdetî **Volkan** Gazetesi'nde askerleri ve halkı tahrik edici yazılar neşretmeye devam etti. Askerlerin ve ordunun büyük bir kısmının kurduğu İttihad-ı Muhammedî Cemiyetine üye olduğunu iddia etti. Bu sırada Harbiye Nezâreti bir tamim neşrederek ordunun siyâsetle meşgul olmasını yasakladı. Medrese talebeleri imtihanlarla ilgili bir kânun teklifi sebebiyle yürüyüş yaptılar. 7 Nisan 1909'da **Serbestî** Gazetesi başyazarı Hasan Fehmi Bey fâili mechûl şekilde öldürüldü. 13 Nisanda Dördüncü Avcı Taburuna bağlı askerler gece yarısından sonra saat 04.00 sıralarında isyan ederek subaylarını hapsettiler. Ayasofya'daki Meclis-i Mebûsan önüne gelerek toplanmaya başladılar. İsyânı tertip ve teşvik eden Derviş Vahdetî ve arkadaşları da İsyancı askerler arasında yer aldılar. İsyancılar **Tanin** ve **Şûra-i Ümmet** gazetelerinin idâre merkezlerini tahrib ettiler. İlmiye Sınıfı mensupları ve din adamları ayaklanmada yer almadıkları gibi, halkı sükûnete dâvet ettiler. Derviş Vahdetî'nin tahriklerine kapılan bir kısım câhil kişiler hâricinde isyana halktan katılan olmadı. Pâdişah Sultan İkinci Abdülhamîd Han ise isyânı Sadrâzam Hüseyin Hilmi Paşanın gönderdiği bir telgraftan öğrendi. Osmanlı Devletinin yıkılmasını ve Sultan Abdülhamîd Hanın tahttan indirilmesini isteyen İngilizlerin ve İttihatçıların planladığı İngiliz ajanı Derviş Vahdetî ve taraftarlarının uyguladığı, Rûmî takvimle 31 Mart 1325'te vukû bulduğu için târihe 31 Mart Vak'ası olarak geçen isyanın genişlememesi ve önlenmesi için gerekli tedbirler alındı. Fakat isyancılar sonraki günlerde de hareketlerini sürdürdüler. Bâzı kimseleri öldürdüler. İsyan sebebiyle dâireler kapandı. İttihat ve Terakkî mensupları Selânik'e kaçtılar. Milletten ve halktan gelmeyen tahrik ve teşvikler neticesinde çıkan isyan on bir gün müddetle İstanbul'u karıştırdı. İsyânın planlandığı gibi gerçekleştiğini gören İttihatçılar isyânı bastırmak bahânesiyle Selânik'te kuvvet toplamaya ve bu kuvvetleri trenlerle İstabul'a göndermeye başladılar. Sırp, Bulgar, Yunan, Makedon ve Arnavut çetecileriyle sözde gönüllülerin de bulunduğu Frenk silahlarını taşıyan Mahmut Şevket Paşa idâresindeki Hareket Ordusu İstanbul'a geldi. Mahmud Şevket Paşa tebliğler yayınlayarak, Hareket Ordusunun pâdişahı âsilerin elinden kurtarmak maksadıyla geldiğini duyurdu. Yapılan gizli toplantılarda ise Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın Hal edilmesine karar verildi. Dört koldan İstanbul'a giren Hareket Ordusu Örfi İdâre (Sıkıyönetim) îlân edip duruma hâkim oldu. Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa daha önce pâdişaha teminat vermiş olmasına rağmen Yıldız Sarayını muhâsara etti. Saraya girip, hazineyi yağmalattı. 27 Nisan 1909 gecesi Sultan İkinci Abdülhamîd Han hal' edilerek (tahttan indirilerek) 38 kişilik maiyetiyle trene bindirildi ve Selânik'e gönderildi. Böylece hazırlanan gizli ve çirkin plan uygulandı.

Derviş Vahdetî'nin tertib ve teşvik ettiği Otuzbir Mart Vak'asıyla; Avrupa Siyâsetine hâkim olmuş, otuz üç senelik bir tecrübeyle millî menfaatlerimiz için Avrupa devletleri arasındaki çıkar çatışmalarını koz olarak kullanan, Fransa sefiri Maurice Bompard'ın "Bütün Avrupa'da onun ayarında tek bir diplomat yoktur." diye medhettiği, ileri görüşlü, zekî bir devlet adamı olan Sultan İkinci Abdülhamîd Han tahttan indirildi. Memleket; devleti yıkmak için İngiltere, Rusya ve Fransa gibi Hıristiyan Avrupa devletleriyle ve Bulgar, Sırp, Ermeni ve Rum çetecileriyle işbirliği yapan, millî târih ve kültürden mahrum, din câhili tecrübesiz mâceracı kimselerin eline düştü. İttihat ve Terakkî diktatörlüğüne giden yol açılmış oldu.

İsyânın Hareket Ordusu tarafından bastırılması üzerine İzmir'e kaçan Derviş Vahdetî yakalanarak İstanbul'a getirildi. **Volkan** Gazetesi kapatıldı. İstanbul'da Örfî İdâre Mahkemesinde yargılandı. 19 Temmuz 1909'da, Otuzbir Mart Vak'asının aslî fâili sayılan Derviş Vahdetî ve arkadaşlarının, "Hasîs şahsî menfaatleri için vatanı inkıraz girdabına sevk etmek isteyen ve nice mâsum vatan evlâdının ziyan ve hederine sebep olmaları" gerekçesiyle îdâm edilmelerine karar verildi. Ayasofya Meydanında

asılarak îdâm edildi. Derviş Vahdetî ve arkadaşlarının kurduğu İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti de kapatıldı.

DESTAN;

Alm. *1. Erzahlende Versdichtang (f), 2. (Helden-) Epos (n),* **Fr.** *Epique* **İng.** *Epic.* Milletlerin inanç, fazîlet ve millî kahramanlık mâcerâlarının manzum hikâyeleri. Kelime asıl olarak Farsça "dâstân'dan gelmektedir. Türk dilinde destan şeklini alarak, Türkçeleşmiş bu edebî türün dışında, "dillere destan olmak", tâbirinde görüldüğü gibi, başka mânâ da kazanmıştır. Batı dillerinde târihten önce veya târihin kuruluşu asırlarında söylenmiş efsânelere **lejand** (legande), daha çok târih devirlerindeki kahramanlar veya kahramanlıklar üstüne söylenmiş efsânelere de **epope** (epopee) denir. İlâhî dinlerin bozulduğu zamanlarda tanrılar veya tanrılaştırılan insanlar hakkında söylenerek zamanla inanış hâline gelen efsâneye de **mitos** (mythos) denir. Mitoloji ise, mitosları inceleyen ilmin adıdır. Türkçede bunların hepsine birden **destan** denir.

Destanlara konu olan millî mâcerâlar çok defâ târihten önceki devirlerde veya târihin kuruluş asırlarında başlar, bâzan târih boyunca devâm eder. Destanların teşekkülünde efsânelerin ve efsâne devirlerinin büyük tesiri olur. Bir masal atmosferinin hâkim olduğu destanların kahramanları arasında tanrılar, tanrıçalar, gün ışığından, su köpüğünden yaratılmış, bir hayvandan veya ağaç kovuğundan meydana gelmiş mukaddes insanlar, olağanüstü mahlûklar, korkunç canavarlar, devler, periler gibi varlıklar bulunur.

Destanlar, gerek târih, gerek fikir ve sanat bakımından büyük değer taşırlar. Târihi aydınlatır, fikir ve sanat eserlerine kaynak olurlar. Bâzı milletlerin hayâtı, târihten önceki zamanlara uzanır. Bunların târihlerinin başlangıcını bulmak mümkün değildir. Destanlar, böyle milletlerin ilk çağlarını bir takım mitolojik menkıbeler hâlinde anlatırlar. Bununla berâber destan, târih demek değildir. Destanlarla gerçek târih arasındaki münâsebeti tesbit için; "Destanlar, halk gözüyle görülen, halk psikolojisiyle duyulan ve halk hayâlinde masallaştırılan târihlerdir." denilebilir. Ayrıca destan; bir târih kitabı veya târih belgesi olmaktan çok, kökü târihe dayanan, ilhâmını târihten alan bir halk edebiyâtı verimidir.

Destanlarda milletlerin türlü inançları, dinleri, tanrı veya tanrılar karşısındaki davranışları, iyilikleri ve fazîletleri yanında kötülükleri ve ahlâk düşüklükleri, hayâtı, dünyâyı, olayları anlayış, kavrayış ve yorumlama farklılıkları bütün çıplaklığıyla ortaya çıkar. Bu bakımdan milletlerin eski devirlerini tanımada önemli ipuçları verirler.

Daha Eski Yunan devrinden başlayarak destanlarda anlatılan kişi ve olaylar pekçok sanat ve fikir eserine konu olmuştur. Eski Yunan şiiri ve tiyatrosunun belli başlı konusu Yunan mitolojisi ve unsurlarıdır. Bu konular mîlâttan sonraki asırlarda da Lâtin şâiri Seneca (M.S. 1. asır), Fransız şâiri Voltaire (M.S. 18. asır), İtalyan bestekârı Sacehini (1735-1786), Alman şâiri Geothe (1749-1832), Fransız Racine (1639-1699) gibi edebiyâtçılar ve günümüz yazarları tarafından tekrar tekrar ele alındığı gibi, resim, müzik, mîmârî, heykeltraşlık gibi diğer sanat şûbelerinin de vazgeçilmez konularından birisi olmuştur. Yunan mitolojisinde adı geçen tanrı, tanrıça, kral, kraliçe ve diğer kahramanları tasvir için Avrupa milletlerince mîlât başından bu yana, bilhassa rönesans ve sonrasında yapılan tapınak, heykel, tablo ve bestelerin sayısını tesbit imkânsız gibidir. Bu sebeple Eski Yunan ve Roma putperestliğinin temel unsurlarının, Avrupa sanat dünyâsında şaşılacak ölçüde hâkim olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Destanların bir başka önemi de milletlerin büyük işler yapmak için kendilerine güven duymalarında, türlü sosyal ve târihî sebeplerle uzaklaştıkları millî benliklerine dönmelerinde, yeniden büyük millet olarak, hürriyet ve istiklâllerini korumak için kıyam etmelerinde rol oynamalarıdır. Bu bakımdan destanlar millîdir. Bunun tipik misâllerinden birisi İran destan şâiri Firdevsî'nin **Şehnâmesi** ve bu eserde Farsça ile anlatılan İran-Acem destanı gösterilir. **Şehnâme** için "Otuz yıldan çok sıkıntı çektim. Fakat bu Farsça ile Acem'i dirilttim." diyen Firdevsî'den sonra bir kalkınma hamlesine girişen İran dil, kültür ve edebiyâtının kısa zamanda şarkın en büyük klâsiklerinden olduğu bir vâkıadır. Bir başka örnek Almanya'dan verilerek Nibelungen destanı hatırlatılır. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Grimm ve Schlegel kardeşlerin eski Cermen masallarını karıştırarak Siegfried isimli Alman destan kahramanını halka yeniden tanıtmaları ve sevdirmesiyle başlayan hareket Wagner'in dört bölümlük Nibelungen halkası isimli bir opera bestelemesi ve Bavyera Kralı İkinci Louis'in Bavyera Dağlarından birinde Walhala adıyla sun'î bir Olympos yaptırmasına kadar uzandı. Bütün bu benzeri çalışmaların Alman milletini her yönden harekete geçirip, Almanların büyük bir milliyet ve medeniyet kurmalarında birinci derecede vazîfe gördüğü kabul edilir. Bu açıdan hareketle, İran'da Firdevsî heykeli, rejimlerin değişmesine rağmen, Fars milliyetçiliğinin bir sembolü olarak her zaman ayakta durmaktadır.

Her milletin destanı yoktur. Bir milletin tabiî destanı olabilmesi için o milletin halk hayâlinin efsâneler uydurmaya elverişli bulunduğu en eski ve iptidâî devirlerde yaşamış olması lâzım geldiği gibi, târihinde

de unutulmaz tabîat olayları, büyük savaşlar, göçler, istilâlar, yeni coğrafyalarda vatan kuruluşları gibi halk hayat ve hâfızasını nesiller boyu meşgul edecek hâdiseler bulunmalıdır. Çünkü târih öncesi çağlar, acı tatlı bütün gerçeklerin türlü hayallerle süslenip efsâneleştiği çağlardır.

Destanlar, târih boyunca milletlerin halk şâirleri tarafından gerek dil, gerek nazım yapısı bakımından önce iptidâî terennümler hâlinde söylendi. Destan türküleri, halk arasında yayılıp söylenirken yeni ilâvelerle zenginleşip büyüyerek bir tek şâirin değil, bütün bir milletin ortak eseri hâline geldi. Her yeni ağız, her yeni hayâl, destanlara yalnız vak'a olarak değil, dil ve söyleyiş bakımından da gittikçe güzelleşen parçalar kattı. Zaman ilerledikçe destan gelenekleri zenginleşen milletlerin aydınları arasında büyük destan şâirleri yetişti. Bunlar halk hâfızasında derin izler bırakan destan şiirlerini toplayıp, asıllarına sâdık kalarak dil ve üslup güzellikleri içinde bir bütün hâlinde söylerler. Böylece milletlerin efsânevî târihî mânâsında millî destanları ortaya çıkar. Esâsen millî destanlar, destan devirleri geçtikten sonraki devirlerinde millî mâzilere karşı uyanan derin sevgi ve özleyiş çağlarında yazılır. Yine böyle çağlarda böyle sebeplerle toplanır. Eski Yunanlıların Homeros'u, İranlıların Firdevsî'si millî destan şâirlerinin en tipik misâllerindendir. Türklerin bütün destanlarını toplayarak onları tek bir destan hâline getirecek bir destan şâiri henüz çıkmamıştır. Türk târihinin akışı da dikkate alınarak denilebilir ki: "Türkler, destan devri yaşamaktan, yeni destanlar söylemekten, eski destanları derleyip toplamaya vakit bulamamışlardır." Bu yüzden ele geçen destan parçaları bir bütünlük göstermezler.

Türk destanları, İslâmiyetten önce ve sonra olmak üzere iki büyük kısımda toplanır. Bu destanların bir kısmı halk dilinde yaşayan destanların derlenip toplanmasıyla elde edilmiş, bâzılarına eski Çin kaynaklarında, Arap, İran târih ve edebiyâtına âit el yazması eserlerde rastlanmıştır. Türk destanlarının pek çoğu teşekkül ettikleri târihten sonra yazıya geçirilmiştir. Ancak destanlar, halk dilinde asırlarca yaşayıp yeni vak'alarla birleştiğinden yazıya geçişteki bu gecikmeler bâzan onların lehinde olmuştur. Türk destanları gönülleri asırların vak'aları için çarpmış olan Türklerin duygu, görgü ve hâtıralarıyla süslüdür. Târihin birbirine benzeyen nice kahramanları ve kahramanlık vak'aları bu destanlarla birbiriyle kaynaşmış ve târih içinde Türk fazîlet ve kahramanlığını hülâsa eden birer örnek olmuştur.

Türk destanlarını, Türk uluslarının (boylarının) çeşitli coğrafyada ortaya koydukları destanlar olarak ele almak gerekir. Bunlar İslâmiyetten önce ve sonra olmak üzere iki şekilde ortaya çıkmışlardır. Destanlar, istisnâları dışında, daha ziyâde eskiden beri görülen ve bir mîrâs olarak târihe intikâl eden Türk- İran düşmanlığını işlerler. Bunun uzantısı olarak İslâmiyetin kabûlünden sonra bile ortaya çıkar. Osmanlı Devletinin batıya çıktığı her seferde, buna karşı her zaman bir İran-Hıristiyan devletleri ittifakı ile karşılaşılır.

İslâmiyetten önceki destanların başında Saka (Şu), Alp Er Tunga, Afrasyap, Oğuz Kağan gelir. Bunun yanında Dede Korkud Hikâyeleri destânî özellik gösterirler ve İslâmî bir renge bürünmüşlerdir (Bkz. Dede Korkud Hikâyeleri). Göktürk destanları içinde, Gök Börü, Börü, Asena ve Ergenekon destanları vardır. Türeyiş ve Uygur Göç destanları da Uygur Türklerine âittir.

Ayrıca cemiyette ortaya çıkan hâdiseler karşısında ferdî olarak uzun şiirlerin destan olarak ele alındığı görülmektedir. Bu manzûmelere Âşık Sadık'ın **Mehrali Bey'**i ile Ispartalı Seyrânî'nin **Vak'a-i Hayriyye'**si örnek gösterilebilir. Bunlar arasında züğürtlüğü, Erzincan depremini, salgın hastalıklarla gelen felâketi konu edinenler de vardır. Hâdiseler herkes tarafından bilinip, duyulduğu için, dillerde dolaşmış ve şuyû bulmuş (yayılmış) olmasıyle de "dillere destan oldu" gibi bir deyimi de kendiliğinden getirmiştir.

Türk destanları da; **Saltuk Buğra Han Destânı,** Kırgız Türklerinin destanı olan **Manas, Cengiznâme, Battalgâzî Destânı** gibi destanlardır. Ayrıca **Oğuz Destânı'**nda, İslâm inancına ve terbiyesine adapte edilmiş bir şekil vardır.

Türk destânlarının hemen hepsinde ışık, ağaç, mâden ve mâden isimleri, bozkurt, kadın, at, su sevgisi, aksaçlı ihtiyarlar, kopuz gibi millî ve bedîî unsurlara rastlanır. Ayrıca destanlar eski devirlerde kamlar tarafından kopuzla çalınıp söylenirdi.

DESÛKİYYE;

İbrâhim Desûkî (Düsûkî) hazretlerinin tasavvuftaki yolu. Rıfâiyye ve Sühreverdiyye yollarından hırka giyen İbrâhim Desûkî'nin Şâziliyye yoluna da intisâb ettiği (bağlandığı) bildirilmektedir. Dört kutubdan birisi olarak kabul edilen İbrâhim Desûkî'nin Şeyh Ebû Medyen el-Magribî'ye ulaşan bir silsilesi de olduğu göz önüne alınırsa, zamanın meşhur velîleriyle görüşüp sohbet ettiği anlaşılır. Hayatının yirmi senesini doğum yeri olan Aşağı Mısır'daki Desûk kasabasındaki halvethânesinde eser yazmak ve talebe yetiştirmekle geçiren İbrâhim Desûkî, hazret-i Ali'nin mânevî vârislerinden sayılır. Pekçok kerâmet, hal ve cömertliğiyle meşhur olmuştur.

Desûkiyye yolunda tasavvuf yolcusundan İslâmiyete sıkıca uyması, kendisini yetiştiren hocanın telkin ve nasihatlerine bağlı kalması, tasavvuf ile şerîati birlikte götürmesi istenir. Bedeviyye, Şâziliyye ve Rıfâiyye yollarının âdâb ve erkânını birleştirerek kendi usûlünü ortaya koyan Desûkiyye yolunun coşkun ve taşkın bir yönü yoktur.

Desûkiyye yolunun esasları şunlardır:

1) Evrâd ve zikirle meşgul olmak, 2) Nefsin arzu ve isteklerine karşı çıkıp, kapılmamak, 3) Sıkıntılara, belâ ve musibetlere, kaybedilen şeylere üzülmemek, 4) İslâm dininin emirlerini yapıp yasaklarından kaçınmak, tasavvuf yolunun inceliklerine dikkat etmek, 5) Evliyânın güzel ahlâkıyla ahlâklanmak.

Moğol istilâsından sonra ilim merkezlerinden biri hâline gelen Mısır'da ve KuzeyAfrika'da yayılmış olan Desûkiyye'nin silsilesi şöyledir: Muhammed aleyhisselâm, Ali radıyallahü anh, hazret-i Hüseyin, Zeynelâbidîn, Muhammed Bâkır, Câfer es-Sâdık, Mûsâ Kâzım, Ali Rıza, Ma'rûf-ı Kerhî, Sırrî-yı Sekatî, Cüneyd-i Bağdâdî, Ebû Ali Rodbârî, Ebû Ali Kâtib, Ebû Osman Mağribî, Ebü'l-Kâsım Gürgânî, Ebû Bekir Nessâc, Ahmed Gazâlî, Abdülkâdir Sühreverdî, Şihâbüddîn Sühreverdî, İbrâhim Desûkî.

Desûkiyye yolu daha sonra Süyûtiyye, Şernûbiyye, Tâziyye ve Âşûriyye kollarına ayrılarak devam etmiştir.

DEŞARJ LAMBALARI;

Alm. *Die Entlandungslampen* **Fr.** *Lampes de desharge* **İng.** *Discharge lamps.* Son yüzyıl içinde Thomson ve Faraday gibi araştırmacılar bir tüpün iki ucuna bağlı elektrotlara akım verildiğinde çok çeşitli sonuçlar elde etmişlerdir. Bu tüpün havası boşaltılmış ve içinde değişik gazlar vardır. Tüpün içindeki gazın cinsi, basıncı, tüpün biçimi çok çeşitli sonuçlar doğurmuştur. Bu çalışmalar sonucu flüoresan lambalar, neon lambalar (reklâm için), sokak aydınlatma lambaları, flaşlar vb. geliştirilmiştir.

Gazların bulunduğu bir yerden akım geçebilmesi için serbest elektronlar gaz atomlarını iyonlaştırarak lambadan geçen akımın daha rahat akmasını sağlarlar, yâni lamba ısındıkça (çalıştıkça) geçen akım artar. Bunun sonucunda tedbir alınmazsa lamba yanar, ölür. Bu sebeple deşarj lambalarının devrelerine seri olarak uygun değerde bir direnç bağlanır.

Deşarj lambalarının çoğu çalışmak için yüksek gerilim ister. Normal şebeke gerilimi bunu sağlayamadığı için, ya transformatörler ile veya indüksiyon bobini ile gerilim yükseltilir. Neon lambaların ortalama her kısmı için; reklâm için yapılanların ise her harfi için 600 V'luk bir gerilim yeterlidir.

Deşarj lambalarından olan deşarj tüpleri, termoiyonik valflerdir (vakumlu lambalar). Bunların içinde çok düşük basınç ve ikiden, on ikiye kadar ızgara (kontrol üniteleri) bulunabilir. Lambanın görevi bir elektrik devresinden geçen akımı kontrol etmektir. Günümüzde bu lambalar yerlerini transistor gibi yarı iletken elemanlara bırakmıştır.

En çok kullanılan deşarj lambası ise flüoresan lambadır. Bu lambanın iki tarafında ısınınca elektron neşredebilen flaman ve içinde asal gazlar ve civa bulunur. Camının iç tarafına flüoresan maddesi sürülmüştür. Devresinde bir starter bir de balast bulunur. Devresine akım verildiğinde flamanlar, balast ve starter üzerinden akım geçer. Starter ısınıp devreyi keser, bu kesilme sırasında balast üzerinde 300-400 Volt kadar bir gerilim indüklenir. Bu yüksek gerilim lambanın iki flamanına tatbik edilmiştir. Bunun sonucu lamba içindeki gaz ısınır ve civa buharlaşır. Daha sonra flamanlar arası akım akışı başlar. Bu akımın değerini devredeki balast sınırlar. Lambanın içindeki iyonlaşmış gaz, tüpün iç yüzeyine sürülmüş olan flüoresan maddesine çarpar. Bu flüoresan maddesi ısınmış gazın morötesi ışınını bize beyaz ışık olarak çevirir, gösterir.

DETERJAN;

Alm. *Rinigungsmittel (n),* **Fr.** *Prodiüt (m), de nettoyage, detergent (m),* **İng.** *detergent.* Kumaş, insan derisi ve saçı, duvar, döşeme, bulaşık ve otomobil gibi bir sürü nesneden kir, leke uzaklaştırmaya yarayan, suda veya başka çözücülerde de çözülebilen bir preparat (hazırlanmış karışım).

Târihte ilk kullanılan deterjan sabundur. İkinci Dünyâ Harbinden sonra petrol ürünlerinden yapılan sentetik kimyevî deterjanlar yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Sabun, sudaki kalsiyumla suda çözünmeyen bir bileşik meydana getirir ki, bu da kiri uzaklaştırmayı zorlaştırır. Sentetik deterjanlar bu dezavantajı taşımamaktadır. Modern formülasyonlu deterjanlar, her biri ayrı görev yüklenen birçok bileşenden müteşekkildir. Bu bileşenlerden en önemlisi yüzey aktif madde olan organik bir bileşik (deterjanın esas bileşeni)tir. Diğer önemli eleman da sert sulardaki kalsiyum ve magnezyumu tutan fosfatlardır.

Yüzey aktif madde: Temizleyici maddelerin meydana getirdiği bütün etkiler, temelde su molekülleri

arasındaki bağları zayıflatarak, suyun yüzey gerilimini değiştiren "yüzey aktiflik" özelliğine dayanır. Yüzey aktif maddeler, suyun yıkanacak maddeyi daha kolay ıslatmasını sağlar. Uzun bir yapıda olan yüzey aktif maddenin bir baş bir de kuyruk kısmı vardır. Baş kısmı hidrofil (suyu seven), kuyruk kısmı ise hidrofob (suyu sevmeyen) olarak adlandırılır. Molekülün baş kısmı su yüzeyinde konaklar, kuyruk kısmı ise dışarı doğru durur. Böylece yüzey aktif maddenin molekülleri, yüzeyde yer alan su molekülleri arasındaki çekim kuvvetlerini azaltır. Hidrofobik kısım genellikle bir hidrokarbon zincirinden ibârettir. Hidrofilik kısım ise bâzı gruplardan olabilir. Grubun katyonik, anyonik, iyonik olmayan ve amfolitik (hem anyonik hem de katyonik) olmasına göre değişirler. Anyoniklere karboksil (–COONa), sülfonat ($–SO_3Na$) ve sülfat ($–OSO_3Na$) misâl verilebilir.

İki tip yüzey aktif madde söz konusudur. Biri yağlardan elde edilen sabun, diğeri ise çoğunlukla alkilaril sülfonat gibi petrol yan ürünlerinden elde edilen deterjanlardır.

Bileşenler ve etkileri: Deterjanlar başlangıçta sabun kadar iyi köpürmüyordu. Bu eksikliği gidermek gâyesiyle yapılan araştırmalar sonunda köpük arttırıcı maddeler eklenmesi gerektiği anlaşıldı. Deterjanların bileşiminde her biri değişik görev gören bir düzineye yakın madde bulunur. Tamâmı temizlik için konmaz. Meselâ çamaşır makinasının kazanını korumak için korozyon önleyici madde bulunur. Kezâ kumaştan koparılan kirin yeniden dokuma üzerine birikmemesi için, deterjana, çok yüklü ve tortulaşmayı önleyici maddeler eklenir. Lekelerin temizlenmesi, yüksek sıcaklıklarda ve baz yıkama suyunda iyi netîce veren, kimyevî bir ağartıcıyla, yeni sodyum perborat ile yapılır. Renk atması, kumaşa yapışan ve mâvi beyaz bir ışık veren, optik parlatıcı ile düzeltilir.

Çamaşırlarda kullanılan temizleyici maddelerin lekeleri çıkartması, fakat kumaşı soldurmaması gerektiği gibi, bu maddelerin biyolojik olarak (kullanıldıktan sonra bakterilerce) parçalanabilmesi de gerekir. Sabunda bu özellik tabiî olarak mevcuttur. Deterjanlara da çevre kirlenmesine yol açmamak maksadıyla bu özelliğin kazandırılması gereklidir.

Üretim: Deterjanlar kullanılma maksatlarıyle sıvı veya toz deterjan olmalarına göre değişik şekillerde üretilirler. Meselâ deterjanda bulunan yüzey aktif maddeyle bunun kuvvetini artıran "yapıcı" maddelerin oranı, dokuma yıkamasında kabaca aynı iken, mineral kirinin az olduğu bulaşıklarda yüzey aktif maddenin oranı arttırılır (Yağlı kiri yüzey aktif madde, katı tânecikleri de yapıcı çözer). Yapıcı olarak çoğunlukla sodyum tripolifosfat kullanılır.

Toz deterjan üretiminde, temel deterjan maddesi, köpük arttırıcı, yapıcı ve düzelticiden bir hamur elde edilir. Bu karışım bir kurutma kulesinde püskürtmeyle kurutularak içi boş, toz kürecikler hâline getirilir. Sıvı deterjanın üretimi daha basittir.

Günümüzde Türkiye ile birlikte dünyânın bir çok ülkelerinde, lineer sodyum alkilbenzen sülfonat (LAB veya LAS) gibi biyolojik tesirlerle kolayca ayrışabilen lineer zincirli alkil gruplarıyla üretilmiş çeşitli isimlerde deterjanların üretimine geçilmiştir.

Sağlığa etkileri: Deterjanların önemli bir meselesi, kullanıldıktan sonra biyolojik olarak (bakterilerce) parçalanamamalarıdır. Bu da çevre kirliliğine sebeb olur. Bu sâhada, biyolojik olarak (bakterilerce) parçalanabilen deterjan (sabunda olduğu gibi) üretimini sağlamak için araştırmalar yapılmaktadır. Ayrıca, deterjan bulaşıklarda kullanıldıktan sonra, bulaşıklar çok durulansa bile, sonunda bulaşık üzerinde bir film tabakası kalmaktadır. Bu da yemeklerle mîdeye alındıktan sonra bağırsaklara geçer. Bağırsaklarda parçalanamayan deterjanın, kanserojen etkisi olduğu belirtilmektedir. Deterjan yerine kullanılabilen mâyi sabunu (yumuşak potas sabunu) bu zararı taşımamaktadır.

DETERMİNANT;

Alm. *Determinant,* **Fr.** *Determinant,* **İng.** *Determinant.* Kare matrisler kümesinden reel sayılara tanımlı bir fonksiyon. Bir A kare matrisinin determinantı, detA veya |A| şeklinde gösterilir. Yalnız kare matrislerin determinantı alınır ve değeri bir reel sayıdır.

$A = [a]_{1x1}$ matrisinin determinantı, detA = a'dır.

FORMüL VARRRRR!!!!!!!!!!!!!!! (1)

Determinantın hesaplanması (açılımı): Bir determinantın değeri, satırlara veya sütunlara göre

açılarak bulunur. Herhangi bir satıra (veya sütuna) göre açılan determinantın değeri değişmez. Birinci satıra göre açıldığında, birinci satırın elemanları ile bu elemanların kofaktörleri (işâretli minörleri) çarpılıp toplanır. Bir elemanın minörü demek, o elemanın bulunduğu satır ve sütun kapatılınca geriye kalan elemanların determinantıdır. Bir elemanın bulunduğu satır ve sütun rakamları toplamı çift ise kofaktörün işâreti (+), tek ise (-)dir. Buna göre birinci satırda bulunan a_{11} ve a_{13} elemanlarının kofaktörleri K_{11} ve K_{13} pozitiftir. a_{12} elemanının kofaktörü olan K_{12} negatif olduğundan a_{12}'nin işâreti (-) alınır. Buna göre 3x3 tipindeki bir $A=[a_{ij}]_{3x3}$ matrisinin determinantı, birinci satıra göre:

FORMÜLL VARRR!!!!! (2)

Sarrus kuralı: Yukarıdaki satır veya sütuna göre açılımın sonucu olarak bulunmuş pratik bir kuraldır.

Birinci ve ikinci satır determinantın altına sıra ile yazılır. Esas köşegen ve paralelindeki üçer eleman çarpılıp toplanır. Diğer köşegen ve paralelindeki üçer eleman çarpılıp bu toplamdan çıkarılır. Determinantın sağına ilk iki sütun yazılarak da Sarrus kuralı ile determinant açılımı yapılabilir.

Determinant Özellikleri

1. Bir determinantın bir satırı veya sütunundaki bütün elemanlar sıfır ise determinantın değeri sıfırdır.
2. Bir determinantın herhangi iki satırı (veya sütunu) yer değiştirirse determinantın işareti değişir.
3. Bir determinantın iki satırı (veya iki sütunu) orantılı veya aynı ise determinantın değeri sıfırdır.
4. Bir determinantın bir satırı (veya sütunu) k ile çarpılırsa determinant k ile çarpılmış olur.
5. Bir determinantın değeri, elemanter satır işlemleri uygulandığında değişmez.

DETERMİNİZM;

Alm. *Determinizm,* **Fr.** *Determinisme,* **İng.** *Determenizm.* Felsefede, dünyânın belirli bir andaki durumunun, önceki hâlinin sonucu ve gelecekteki durumunun sebebi olduğunu kabul eden görüş. Determinizm, illiyet (sebebi, sonuca bağlayan bağ; nedensellik) ilkesine dayanır. Bu görüş zorunsuzluk ve hür irâdeyi kabul etmeyip, fizikî, rûhî ve ahlâkî bütün olayları bir takım zarûrî sebepler zincirinin zarûretle tâyin ettiğini iddîâ eden bir teoridir. İnsandaki hürriyet ve irâdeyi inkâr ederek hareket ve hâdiselerin meydana gelişini sebeplerin kuvvetine atfeder. Yâni insanın şu veya bu şekilde hareket etmesi mutlaka şu veya bu sebeplerin netîcesi olup irâde nâmında hür ve müstakil bir başlangıç yoktur. Bu sebeple deterministler insanı bir eşyâ gibi değerlendirirler.

Determinizm iki genel kategoriye ayrılabilir. Birinci grup inanç determinizmidir. Bu görüşte, ilkel şekli ihmâl edilirse, dünyâdaki her şeyin bir gâyesi ve ilâhî kudret dâhilinde belirlenen bir sonu vardır. Bu determinizmin ilkel şeklini Saint-Augustin ile Dante, çağdaş biçimini ise Hegel savunmuştur. Bu çeşit determinizm, dînî konularda fikir yürüten filozofun ortaya attığı görüşleri ihtivâ eder. Dünyânın, hayâtın ve eşyânın yaratılış sebep, hikmet ve usûlleri hakkında Hıristiyanlıkta, Yahûdîlikte ve İslâmiyette başka başka nakil ve izahlar vardır. Bunlardan bilhassa İslâmiyetin bildirdiklerinden bir determinist benzerlik çıkarmaya çalışanlar olmuşsa da görünüşte ve asılda böyle bir benzerlik kuramamışlardır. Çünkü determinizm bir felsefî görüştür. Bu felsefî görüşün de aldığı konuların çoğu İslâm dîninde vahye dayanan îtikat konularıdır.

Determinizmin ikinci şekli; mekanistik determinizm olarak da ifâde edilebilecek "bilimsel determinizm"dir. Bu görüşte bilimin sınırlı alanda gerçeğin bulunması için belirli tabiat kânunları araç olarak kullanılmak istenmiştir. Ne var ki günümüzde quantum mekaniği, olayların önceden tesbitinin imkânsız olduğunu ortaya koyarak, mekanistik determinizm görüşünün yanlışlığını tamâmen ortaya koymuştur. Bilimsel determinizm temsilcileri Saint-Simon, Auguste Comte ve Spencer gibi felsefecilerdir.

DETONATÖR;

Alm. *Detonator,* **Fr.** *Detonateur,* **İng.** *Detonatur.* Bir patlayıcı sistemde ana veya ön patlayıcıyı faaliyete geçiren cihaz. Herhangi bir patlamada tahrib gücü yüksek, fakat hızı düşük bir reaksiyon

meydana gelir. Detonasyon işleminde ise, reaksiyon ses hızında olur. Bu hız, maddenin moleküler yapısına tesir ederek, bir bozulma ve tekrar birleşmeye yol açar. Bozulma ve birleşme esnâsında ortaya çıkan ısı ve basınç dalgaları ana patlayıcıyı patlatır. Bilhassa hassas olmayan, büyük patlayıcılarda kullanılan bir sistemde ise; detonatör bir primer (ön patlayıcıyı patlatır, ana patlayıcı bu patlamanın tesiriyle faaliyete geçer. Böylece ana patlayıcı daha kuvvetli bir basınç dalgasına mâruz kaldığından daha şiddetli bir patlama meydana gelir.

Detonatörlerin tesir ve emniyetini belirleyen ölçüler; güç, hız ve hassâsiyettir. Bu ölçüler çeşitli metodlarla tesbit edilerek detonatörler sınıflandırılırlar. Ayrıca detonatörler çalıştıkları sisteme göre elektrikli, asitli gibi isimler alırlar. Detonatörlerin en yaygın olarak kullanıldığı yerler; büyük patlayıcıların, emniyetli veya zamanlı kullanılması istenen patlayıcıların kullanıldıkları yerlerdir. Bunlara mâden ocakları ve tünel açma çalışmaları örnek verilebilir.

Detonatörlerin gelişmesi büyük bombaların patlatılmasını kolaylaştırma çalışmalarıyla birlikte başladı. 1864 senesinde Alfred Nobel, Edward Howard'ın 19. yüzyılın başında bulduğu civa alüminatı nitrogliserinlerin patlatılmasında, başka bir araştırmacı da, kuru pamuk barutu Nobel'in keşfettiği dinamitte detonatör olarak kullandılar. Küçük patlayıcılarda da detonatör kullanılmasına 19. yüzyılın sonlarında başlandı. Bu konuda bir de standart yapılarak 10 detonatör tipi tesbit edildi. Yine bu senelerde bir İngiliz bilgini olan Abel ilk elektrikli detonatörü keşfetti. Bu târihten sonra yeni bir detonatör ortaya çıkarılamadı, sâdece eski tipler geliştirildi.

DEV;

Alm. *Riese, Gigant (m),* **Fr.** *Ogre, geant (m),* **İng.** *Ogre, gint.* Aslı, Farsça şeytân mânâsında **div** olup, çok iri, güçlü ve korkunç, hayal mahsûlü olan masal unsuru.

Çok eskiden beri olayın kahramanı olan devler konularına göre anlatıla gelmiştir. Hattâ bâzı dev efsanelerine târihi bir değer bile verilmiştir. Bunlar insanı dehşete düşürecek kadar iri cüsseli yaratıklar olup, herbirinin yüzer tâne elleri vardır. Ayakları da korkunç birer ejderhadır.

Eski Türk masallarında önemli bir yeri olan devler güçlü, kuvvetli, iriyarı insan azmanı yaratıklardır. Yaşayışları insanlara benzer, erkek ve dişileri olup evlenirler, çocukları olur. Ülkeleri Kaf Dağının arkasındadır. Devlerin erkekleri gündüzleri işe gider, anaları evde kalır. Başta peri padişahlarının kızı olmak üzere, devler birçok kimseyi kaçırıp kırk odalı saraylarda saklarlar. Masal kahramanları çeşitli hîlelerle devin sarayına girer, kızı kurtarır. İnsan yiyen devler de vardır, ama bunlar uyanık insanı yemezler. Bâzı devlerin alnının tam ortasında büyük bir gözü olur ve dağlarda yalnız bulunan insanları sarayına götürerek hapseder.

DEVALÜASYON;

Alm. *Devaluation,* **Fr.** *Devaluation,* **İng.** *Devaluation.* Bir ülkenin millî para biriminin yabancı paralara karşı değerinin indirilmesi. Bu indirim; sabit kur politikasında, çeşitli dönemlerde hükümetçe irâdî olarak yapılabileceği gibi, para değerinin arz ve talebe göre belirlendiği para sistemlerinde dalgalanma sonucu otomatik olarak da gerçekleşebilir. Devalüasyona genellikle yurt içi enflasyon nisbetinin, yabancı ülkelerinkinden fazla olması sonucu gerek duyulur.

Eski Yunan ve Roma'da devalüasyon, paranın temsil ettiği maden miktarının azaltılması yoluyla gerçekleştirilmekteydi. Belli bir altın ve gümüş miktarından basılan sikke miktarının çoğaltılması, para değerinin düşürülmesi sonucunu doğurmaktaydı. On dokuzuncu yüzyılda ise kâğıt para miktarının arttırılması sonucu meydana gelen enflasyon, iç fiyatların artışı ve banknotların altına tahvil kabiliyetini yok ederek, para değerinin düşüşüne yol açmıştır. Böylece millî para biriminin karşılığı kabul edilen altın miktarı indirilmiş ve kambiyo kurları da buna göre ayarlanmıştır.

Günümüzde, mâdenî para, altın para sistemi olmadığından yerli para biriminin değerinin düşülmesine, iç fiyatların yükselmesi sonucu elde edilemeyen döviz gelirleri dolayısıyle girişilmektedir. Başlıca ihrâcâtı teşvik etmek için yerli para birimi değeri, belli bir yabancı para esas alınmak sûretiyle ayarlanmaktadır. Ancak bu tür bir uygulamanın başarılı olabilmesi için, devalüasyon sonrası iç fiyatların artışının önlenmesi, yabancı ülkelerin ithâlât kısıtlamalarına başvurmaması gerekmektedir.

Türkiye'de 1946, 1958 ve 1970 yıllarında istikrar programları çerçevesinde büyük devalüasyon yapılmıştır. 1977-1980 arası belirli aralıklarla yapılan devalüasyonlar o târihten bu yana günlük ayarlamalara dönüşmüştür. Ne var ki, kambiyo denetimi hâlâ geçerli olduğundan günlük ayarlamalar, para değerini piyasa şartlarına göre serbestçe belirlenmesi anlamına gelmemektedir. Türkiye'de para birimi düşürülmesi işlemi, Türk Lirası'nın Amerikan Doları karşısındaki değerine göre yapılmakta ve çapraz kurlar, dolara göre belirlenmektedir.

Devalüasyon niçin yapılır? Öncelikle ifâde etmek gerekir ki, ödemeler dengesi (Dış Ticâret

Bilânçosu) açıklarını kapatmak için mümkün kur politikalarından biri olan “devalüasyon” denen ve yukarıda târif edilen bu iktisat politikası aracı; ekonomik olduğu kadar politik tartışmalara da âlet olmuştur. Bu sebeple devalüasyon niçin yapılacağına temas etmek faydalı olacaktır. Devalüasyon genel olarak dış ticâreti açık veren bir ülkede idari düzenlemelerle fazlaca değerlenmiş durumda tutulan (sun’î olarak) kuru, denge kuru seviyesine çıkarıp, dış ödemelerin dengeye getirilmesi, dolayısıyla döviz rezervlerini artırmak, dış borçları ödeyebilecek duruma gelmek, ekonomide döviz sağlama fonksiyonunu gören sektörlerin rekabet gücünü takviye etmek gâyesiyle yapılır. Diğer taraftan dış ödemeleri ve kuru, zaten değer kaybetmekte olan bir ülkede sâdece dış pazarlardaki rekâbet gücünü artırmak için paranın başka paralar karşısındaki değeri düşürülebilir (devalüe edilir). Bu durumu sanâyileşmiş bâzı ülkelerde sık sık görmek mümkündür.

Genellikle gelişmekte olan ülkelerde, ülkemizde de olduğu gibi devalüasyon bir “sebeb” değil bir “netice”dir. Bir başka deyişle ekonomik politikada muayyen tercihler veya hatalar yapılır; kontrol edilmeyen bâzı ekonomik değişkenlerin seyri değişir (petrol fiatları gibi) ve öyle bir noktaya gelinir ki, ekonomide dış dengeyi kurmak için devalüasyon kaçınılmaz olur.

DEVÂNÎ;

on beşinci yüzyılda İran’da yetişen İslâm âlimlerinden. İsmi, Muhammed bin Es’ad es-Sıddîkî, lakabı Celâleddîn’dir. İran’ın Kâzerûn şehrinin Devân nâhiyesinden olduğu için Devânî diye meşhur olmuştur. Hazret-i Ebû Bekir-i Sıddîk’in soyundan olduğu için Sıddîkî diye de bilinir. 1426 (H. 833) senesinde Kâzerûn’a bağlı Devân nâhiyesinde doğdu. 1502 (H. 908) senesinde aynı yerde vefât etti.

İlk tahsilini Kâzerûn’da Câmi-i Mürşidde hadîs okutan babası Muhammed bin Sa’düddîn’den yaptı. Sarf, nahiv, edebiyât, fıkıh ve tefsir ilimleri ile fen ilimlerini öğrendi. Sonra Şîrâz’a gidip Hüseyin Lârî ve Hasan bin Bakkâl gibi devrin meşhûr âlimlerinden ilim öğrendi. Zamânının din ve fen ilimlerini tamamlayıp icâzet, yâni diploma aldıktan sonra, Karakoyunlu hükümdârı Cihân Şâh’ın Tebriz’de yaptırdığı Muzafferiyye Medresesi’nde müderris (profesör) oldu ve ilim öğretti. Daha sonraki yıllarda Akkoyunlu Hükümdârı Uzun Hasan’ın ülkesine giden Celâleddîn Devânî, Şîrâz’daki Medreset-ül-Eytâmda müderrislik vazîfesinde bulundu. Burada fen ve din ilimlerini okutarak pekçok talebe yetiştirdi. Şöhreti her yere yayıldı. Anadolu’dan Mâverâünnehr’den ve Horasan bölgesinden pekçok kimse derslerine akın ettiler. Bir ara tekrar Tebriz’e giden Celâleddîn Devânî, büyük âlim ve velî İbrâhim Gülşenî hazretlerinin sohbetlerine devâm ederek, tasavvufta yetişti. Uzun Hasan’ın oğullarından Yâkûb ve Murad beyler zamânında, Fars bölgesi kâdılığı yaptı. Bir ara Hindistan’a gidip oranın sultânı adına ilmî eserler yazdığı rivâyet edilmiştir. 1502 senesinde memleketi olan Devân’da vefât etti. Devân kasabası yakınında defnedildi.

Celâleddîn Devânî hazretleri, her ilimde söz sâhibiydi. Özellikle kelâm ve mantık ilimlerine dâir yazdığı eserleri meşhurdur.

Eserleri, asırlarca İslâm ülkelerindeki medreselerde ders kitâbı olarak okutuldu. Büyük İslâm âlimi İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât** kitâbında Celâleddîn Devânî’nin yüksek derecesini bildirmiştir.

Celâleddîn-i Devânî hazretleri buyurdu ki:

Fazla konuşmamalıdır. Zîrâ çok konuşmak, zihin hafifliği ve akıl zayıflığının alâmetidir. Kişinin îtibârını düşürür, heybetini kırar. Konuşurken gülmemelidir. Mecliste birisi konuşurken sözünü kesip ortaya girmemelidir. Bir kimsenin anlattığı bir şeyi bilse de bildiğini belli etmeyip, o kimse sözünü tamamlamalıdır.

Yemekte ilk lokmayı alırken “Besmele” söylemeli, yemeği bitirince “Elhamdülillah” demelidir. Ev sâhibi ise, en önce yemeğe başlamalı ve herkesten sonra yemekten el çekmelidir, yavaş yavaş yemelidir.

Eserleri: Celâleddîn Devânî’nin İstanbul kütüphânelerinde tesbit edilebilen eserlerinin sayısı otuz beşe ulaşmaktadır. Bunlardan yirmi sekizi Arapça, diğerleri de Farsçadır. Farsça şiirler yazdığı kaynaklarda ifâde edilmektedir. Bir kısım eserleri: **1) Şerh-i Akâid-i Adudiyye, 2) Ahlâk-i Celâlî, 3) Fâtiha ve Kâfirûn Sûrelerinin Tefsîri, 4) İsbât-ül-Vâcib, 5) Ef’âl-ül-İbâd 6) Hakikât-ün-Nefs, 7) Risâlet-üt-Tevhîd, 8) Ta’rifü İlmil-Kelâm, 9) Havra ve Zevra, 10) Arznâme, 11) Enmûzec-ül-Ulûm, 12) Şerh-i Rubâiyyât, 13) Şerhüttehzib, 14) Hûşiyet-üt-Tasavvurât.**

DEVE (Camelus);

Alm. *Kamel,* **Fr.** *Chamedu,* **İng.** *Camel.* **Familyası:** Devegiller (Camelidae). **Yaşadığı yerler:** Asya, Afrika ve Amerika’nın çöllük bölgeleri. **Özellikleri:** Açlığa, susuzluğa günlerce dayanır. Vücuduna su depolar, hörgücünün yağını yedek besin deposu olarak kullanır. **Ömrü:** 40-50 yıl. **Çeşitleri:** Asya devesi, Afrika devesi vs.

Çöl bölgelerine uyarak uzun süre susuz yaşayabilen, geviş getiren iri cüsseli, memeli bir hayvan. Devegiller âilesinden olup, dişleri tamdır. Mîdeleri üç gözlü olup, kırkbayır bulunmaz. Öd (safra) kesesi de yoktur. Alyuvarları oval (elips) şeklindedir. Uzun ve eğri boyunlu, uzun bacaklı hayvanlardır. Ayakları iki parmaklı tabanı geniş ve yumuşaktır. Yastıklı ayak tabanlarının sâyesinde kuma batmadan yürürler. Sallana sallana yol aldıklarından "çöl gemisi" denmiştir. Sırtı hörgüçlüdür. Hörgüçlerinde yağ depo edebilirler. Hörgücündeki yağı yedek besin deposu olarak kullanırlar. Susuz zamanlarda hörgücündeki yağı, su ve enerjiye çevirebilir. Bu sâyede bir hafta hiç su içmeden normal faaliyetine devâm eder. Uzun yolculuklarda hörgüçleri eriyerek küçülür. Evcildirler. Çift hörgüçlülere "Asya devesi", tek hörgüçlülere "Afrika devesi", "hecin devesi", "hacı devesi" veya "çöl devesi" denir.

Deveye Arap lisanında "cemel", "ibil" denir. Tüylü aygırına "bahur", dişisine "nâka", "mâye" ve yavrusuna "buduk", "kuşek", "torok", "çal" gibi isimler verilir. Yaşıt olanlara "yelek", iki yaşındakilere "taylak", üç yaşındakilere "huveydî" denir.

Genellikle Asya devesi 600, Afrika devesi 500 kg ağırlıktadır. Lâstik gibi kuvvetli ağzının üst dudakları yarık olup, en sert ve dikenli bitkileri ağızları kanamadan yerler. Yedikleri çöl bitkilerinin % 80'i sudan ibârettir. Çok acıktığında önüne gelen her şeyi yer, kemirir. Kulübe üstündeki sazlardan, lâstikkap, sicim ve tellere varana kadar ne bulursa üç gözlü midesine indirir. Develer yük ve binek hayvanları olduğu gibi sütünden, tüyünden ve derisinden de faydalanılır. Eti yenilir, kurban olarak kesilebilir. Tezeği yakılır. Deve her türlü işlerde kullanılan ve her şeyinden faydalanılan kanâatkâr bir hayvandır. Kum fırtınalarında uzun ve sık tüylü iki kat olan kirpikleriyle gözlerini koruması, uzun bir yarık şeklindeki burun deliklerini kapayabilmesi, bu amaçla dilediğinde kulaklarını da sıkı sıkıya örtebilmesi, açlık ve susuzluğa günlerce dayanabilmesi sebebiyle sıcak ve kurak memleketlerde atın yerini almıştır.

Târih boyunca, bilhassa Sümerler, Hititler, Hurriler, İranlılar deveyi ordularında kullanmışlardır. Araplar ve Romalılar da deveden faydalanmışlardır. Büyük Sahra ve diğer çöl bölgelerinde bugün bile göçebe kavimlerin hayâtında yük ve binek hayvanı olarak önemli olduğu gibi, etinden ve sütünden de büyük ölçüde faydalanılmaktadır. Devenin vücudunda su depolamaya yarayan cepler vardır. Besin bulunan bir çölde 6-7 ay susuz yaşayabilir. Bir kış boyunca hiç su içmeden yol alabilir. Yaz sıcağında da su içmeksizin 10 gün yürüyebilir. 10 dakikada ağırlığının üçte biri kadar su içebilir. Bir defâda 150-200 kg su içer. Sonra bir hafta suya yanaşmaz. Develer, gerektiğinde vücut sıcaklıklarını yükseltip alçaltabilirler. Tüyleri de güneş ışınlarına karşı bir perde vazifesi görürler. Çevre ısısının vücuda tesirini azaltırlar. Sürüler hâlinde yaşarlar. Çöldeki vahalardan su içmek için hep aynı kuyuya gelirler. Sürüsünü kaybeden bir deve, su içtikleri kuyu başına gelerek günlerce aç kalma pahasına sürünün suya dönüşünü bekler. Deve günde 18 saat devamlı yol kat eder. Saatte 5 km gitmekle günde 100 km yol alır. Hattâ daha hızlı gidenleri vardır. Yol ve yön tâyininde ustadırlar. 40-60 kilometreden otlakları ve yağışı sezebilirler.

Gebelik süreleri 12-13 aydır. Dişi, bir yavru doğurur. Yavru hemen ayağa kalkarak annesini tâkip eder.

Yurdumuzda yetiştirilen deve; Asya ile Afrika develerinin çiftleşmesinden elde edilen melezlerdir. Daha çok güney ve batı vilâyetlerimizde görülmekte, sayıları giderek azalmaktadır. Bâzı bölgelerde deve yarışları ve güreşleri hâlen ilgi ile tâkip edilmektedir.

Deve, çöl insanı için büyük bir nîmet, paha biçilmez bir incidir. Arabistan bedevîleri deveye "Atâullah" yâni "Allah'ın ihsânı" adını verirler. Devenin bu faydaları yanında kini de meşhurdur. Kendisinine yapılan kötü muâmeleyi hiç unutmaz. Fırsatını bulduğu an yapandan korkunç intikâmını alır.

DEVEDİKENİ (Alhagi camelorum);

Alm. *Distel (f),* **Fr.** *(Chardon (m), des champs,* **İng.** *Camel's thorn.* **Familyası:** Baklagiller (Leguminosae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu.

Baklagiller familyasından, süratle çoğalan çok yıllık otsu bir bitki. Rusya, Batı Sibirya, Ön ve Orta Asya'da yetiştirilmektedir. Alhagi mourorum çeşidi ise Kuzey Afrika, Türkiye, Arabistan, İran'da yetişen, step ve çöllerin karakteristik bitkisidir. Yaprakları dikenli, çiçekleri pembe-kırmızı renkli, bir metre boyundadır.

Kullanıldığı yerler: Develerin önemli besin kaynağıdır. Sıcak günlerde bu bitkilerden bala benzeyen bir besin sıvısı (İran mandası) çıkar ki bu, besin olarak kullanıldığı gibi halk tıbbında da kullanılır.

DEVEKUŞU (Struthio camelus);

Alm. *Gewöhnlicher strauss,* **Fr.** *Autruche*, **İng.** *Ostrich.* **Familyası:** Özdevekuşugiller (Struthionidae). **Yaşadığı yerler:** Arabistan ve Afrika steplerinde sürüler hâlinde. **Özellikleri:** Yaşayan en büyük kuştur. Tüyleri süs olarak kullanılır. **Ömrü:** 40-50 yıl. **Çeşitleri:** Afrika, Masai, Somali devekuşları en iyi

bilinenleridir. Amerika devekuşu ayrı bir cinstir.

Nesli tükenmemiş kuşların en büyüğü. Büyümüş bir erkek devekuşu 1.5-2 m yükseklikte, 2.5 m uzunlukta, 150 kg ağırlıktadır. Devekuşlarında karina (göğüs kemiği çıkıntısı) bulunmaz. Afrika devekuşları (Struthio camelus) iki parmaklıdır. Vücutları ağır olduğundan uçamazlar. Normal bir attan hızlı koşarlar. Baş ve boynu çıplak, ayakları uzun, kuvvetli ve etlidir. Görme duyusunun yanında koku alma hissi de kuvvetlidir. Tek ayağı kırılan devekuşu, öbür ayağı ile seke seke yol alamaz. Olduğu yerde kalır. Yardım gelmezse açlıktan ölür. Saatte 60-70 km hızla koşarlar. İlk hızları 100 kilometreyi bulur.

Afrika'da avcılar, devekuşunu avcı jipleriyle kovalarlar. Dişilerde tüyler gri renkte olmasına karşılık, daha iri olan erkeklerde kanatlar ve kuyruk beyaz, diğer kısımlar siyahtır. Devekuşlarının tüyleri yumuşak ve makbuldür. Etleri ve tüyleri için avlanmaları sonucu nesilleri tükenmeye başlayınca, 1860 senesinde, evcilleştirilerek Güney Afrika'da çiftliklerde yetiştirilmeye başlandı. 1882'de Amerika'ya ithal edildi.

Devekuşu söylendiği gibi düşmanından saklanmak için başını kuma gömmez. Aksine, ayakları ile düşmana şiddetli tekmeler atar. Çok korktuğunda, sevkitabiîsi gereği başını karnının altına çekmesi ve uyurken kumun üzerine koymasından bu söz söylenmiş olsa gerektir.

Kursak ve katıları ayrı değildir. Midenin yukarı kısmı kursak, aşağısı katı vazifesi görür. Fare, böcek, ot ve küçük hayvanlarla beslenir. Çakıl, kemik, yumurta ve istiridye kabukları gibi sert maddeleri de yutar.

Üç-dört yıllıklar eşleşir ve yumurtlamaya başlarlar. 1.5 kg ağırlıktaki yumurtası 24 tavuk yumurtası kadardır. Dişiler eştikleri çukurlara 15 kadar sarımtrak kabuklu yumurta yumurtlarlar. Erkeği geceleri kuluçkaya yatmak sûretiyle eşine yardım eder. Yavrular 6 haftalık (42-48 gün) bir kuluçka süresinde çıkarlar. Tavuk iriliğinde olup, tüyleri kirpi gibi dikenlidir. Hemen yürüyerek besin aramaya başlarlar. Devekuşları uzun boyunları ve keskin gözleri sâyesinde çok uzaktan tehlikeyi görebilirler. 5-15 bireylik gruplar hâlinde dolaşırlar. Bâzan antilop ve zebra sürülerine de katılırlar. Erkek devekuşları çok kavgacı ve kıskanç olduklarından çoğunlukla birbirlerini öldürürler. Erkeklerin tüyleri daha yumuşak ve makbuldur. 40-50 yıl yaşarlar. İyi bakıldığı takdirde 80-100 yıl yaşayanları da vardır. Erkek devekuşu aslan kükremesine benzer sesler çıkarır.

Amerika devekuşu (Rhea Americana) ayrı bir cins olup ayakları üç parmaklıdır. Sürüler hâlinde yaşar. Bâzan antilop ve zebra sürülerine de katılırlar. Eti ve yumurtası yenir, tüyleri Afrika devekuşlarından daha kalitesizdir. Buna rağmen tüy ve etleri için "bola" denen kementlerle avlanırlar. Küt ayaklarıyla kendilerini savunurlar.

Tepeli devekuşu (Casuarius emeu), Avustralya, Yeni Gine ve çevrelerindeki adaların sık ormanlarında yaşar. Başında miğfere benzer boynuzsu bir ibik vardır. Ayakları üç parmaklıdır. 40-50 yıl kadar yaşar. Kasuar da denir. Başı ve boynu çıplaktır. Başındaki miğfer, otların arasında yol açmasına yardım eder. Devekuşundan biraz daha küçüktür. 1-2 metrelik manialarını rahatça sıçrayarak aşar. Sulu meyve ve kertenkele yer. İyi yüzer ve balık avlar. Eştikleri çukurlara 3-5 yeşilimsi yumurta yumurtlar. Erkek 6-7 hafta kuluçkaya yatar. Çıkan yavrulara da erkek bakar. Ayakları üç parmaklı olup, en içteki kenar parmakta tırnak, kama gibi uzamıştır. Düşmanlarına karşı korkunç tekmelerle kendini savunur.

DEVETABANI (Bkz. Öksürükotu)

DEVLET;

Alm. *Staat (m); Macht (f),* **Fr.** *Etat (m), puissance (f),* **İng.** *State, pover*. Bir ülkede, bir hükümete ve ortak kânunlara bağlı olarak yaşayan bir milletin veya milletler topluluğunun meydana getirdiği siyâsî varlık. Genel ve klasik bir ifâdeyle, belli bir toprak üzerinde müstakil bir teşkilât kurmuş insan topluluğuna devlet denir.

Bu târiften de anlaşılacağı gibi devlet, ferdî, tabiî ve siyâsî unsurdan meydana gelir. Bu unsurlar sırayla "nüfus, ülke ve hâkimiyet"tir. Nüfus, devletin, birinci gerçek unsurudur. Halkı olmayan bir devlet düşünülemez. Bir devletin var olması için nüfusun az veya çok olmasının önemi yoktur. Nüfusu yüz milyonları geçen devletler olduğu gibi birkaç yüz binlik devletler de vardır. Ancak nüfusun çeşitli sebeplerle ve zamanla yok olması hâlinde devlet de ya yıkılır veya o bölgedeki insanların yerine başkaları geçerek devâm eder. Fakat bu durumda ortaya çıkan devlet eski devlet değil, yeni bir devlettir. Çünkü devletin birinci gerçek unsuru olan nüfus değişmiştir.

Devletin ikinci gerçek unsuru ülkedir. Bir devletin var olması için yalnız nüfus yeterli olmayıp, bu nüfûsun yeryüzünün belli bir bölgesinde, yerleşmiş olması da lâzımdır. Ülke toprağının küçük veya büyük olması, toplu, yâhud ayrı parçalardan meydana gelmesi de önemli değildir. Önemli olan ülkenin belli ve sâbit olmasıdır. Çünkü belli ve sâbit bir ülke olmadıkça devlet hâkimiyetini tam olarak

kullanamaz. Zîrâ bunun yeri ve sınırı belli değildir.

Devletin üçüncü gerçek unsuru hâkimiyettir. İnsan toplulukları düzenli ve istikrârlı bir teşkîlât kurmadıkça ve teşkilât o nüfusu belli sınırlar içinde bağımsız olarak idâre etmeye başlamayınca devletin varlığından söz edilemez. Bu bakımdan bir devletin var olması için nüfus ve ülkenin var olması yanında hâkimiyet de şarttır. Hâkimiyet bir toplumun kendisini bizzât idâre etmesi, emredici kurallar, yâni kânunlar koyması ve bunların gerek kendi içinde ve gerekse dışarıya karşı tatbikini sağlamasıdır. Fakat günümüzde kurulmuş ve yaygın bir şekilde bulunan muhtelif milletler arası teşekküller devletlerin hâkimiyet haklarını sınırlamışlardır. Devletlerin bu tip kuruluşlara katılıp katılmamaları kendi isteklerine bağlı olduğu için, hâkimiyet hakkının kısıtlanmasına kendisi rızâ gösteriyor demektir.

Bu üç unsurun tabiî bir sonucu olarak "devletin şahsiyeti" ortaya çıkmaktadır. Bu özelliğiyle devlet tıpkı bir şahıs gibi borç ilişkilerinde bulunur. Şahsiyet unsuru devamlı olduğu için yapılan kânunlar, taahhüd edilen borçlar ve akdedilen antlaşmalar, bunları imzâ edenlerin ölümünden sonra da değişmedikçe devâm ederler.

İlkçağlardan beri kullanılmış olan "polis, civitas, imperium, statum" gibi kelimeler hep devlet kavramını ifâde etmiştir. Eski Türklerde "il" deyimi, bugünkü modern "devlet" anlayışını karşılayan bir sözdü. Göktürk ve Uygur çağlarında "il" kelimesi devlet mânâsına kullanılıyordu. Çincedeki "kuo" sözü devlet demek olup, bunun Türkçe karşılığının "il" olduğu eski Türk ve Çin kaynaklarından da anlaşılmaktadır. Gene eski Türklerde "halk ve toprak" devleti meydana getiren iki önemli unsurdur. Üçüncü unsur ise "kağanlık" idi. Devlet idâresi yerine "il tutmak" tabiri kullanılırdı. Eski Türkler, devletin kendilerine tanrı tarafından verildiğine inanırlar, zaman zaman tanrıya "il veren tanrı" şeklinde hitâp ederlerdi.

Devlet anlayışı, devletin kaynağı ve vasıfları konusundaki görüşler çağlar boyunca değişmiştir. Ayrı ideolojilere göre farklı devlet anlayışları belirmiştir. Aristoteles'ten günümüze kadar hemen bütün filozoflar devlet kavramı ile ilgilenmişlerdir. Hıristiyanlıkta kendi prensipleri açısından devlet konusuyla meşgul olmuştur. İslâmiyetin devlet hakkında vaz ettiği (koyduğu) esaslar, Kur'ân-ı kerîm, hadîs-i şerîfler ve asr-ı saâdetten beri kurulmuş olan İslâm devletlerinin icrâatlarından anlaşılabilir.

Devletin siyâsî olarak açıklanmasını ilk defa filozof Hegel ve Pufendorf ele almıştır. Özellikle 16 ve 17. yüzyıllarda Avrupa'da hâkim olan bozulmuş kilise ve papazlara dayalı dînî kudrete karşı siyâsî otoriteyi güçlendirme çabaları devletin bugünkü mânâsıyla ortaya çıkmasını sağlamıştır. Böylece dînî kurallara uygun (teokratik) devlet anlayışı, yerini siyâsî devlet anlayışına bıraktı. Bu arada marksist anlayış siyâsî örgütlenmeyi ifâde eden devlet anlayışına karşı çıkarak devleti egemen sınıfın imtiyazlarını koruyan bir hukukî biçim olarak nitelendirdi ve sınıfsız bir toplumda devlete gerek olmayacağı görüşünü öne sürdü. Ancak, marksizmin uygulandığı ülkelerde bu düşüncenin tam tersi olarak işçi sınıfı adına küçük bir grubun bütün devlete hâkim olduğu ve kendi hak ve imtiyazlarını korumak, artırmak, devâm ettirmek için her türlü baskı ve şiddete baş vurduğu görüldü.

Organik yapı bakımından devletler, "basit devletler" ve "bileşik devletler" olmak üzere ikiye ayrılır. Birinciler iyiden iyiye merkezleşmiş olan ve bölünmez bir bütün meydana getiren devletlerdir. Türkiye Cumhuriyeti böyle bir devlettir. İkinciler ortak bir hükümetin yönetiminde birleşmiş bulunur ve türlü türlü olur. Bâzı çeşitleri târihe mâl olmuş bulunan bu tür devletlerin bugün önde gelen misâlleri ABD ve İsviçre'dir. Bunlar, herbiri bağımsız farz edilen devletlerin geniş ölçüde adem-i merkeziyet ilkesine göre yönetilmek ve özellikle savunma ve dış temsil ortaklığı kurmak yoluyla meydana getirdikleri birliklerdir.

Devletler çeşitli şekillerde doğar; fetihler, paylaşmalar, monarşi ile idâre edilen devletlerin evlenme veya mîrâs yoluyla birleşmeleri, bir yabancı devletin boyunduruğundan kurtulma, bir sömürgenin bağımsızlığa kavuşması gibi. Yeni bir devletin hukûkî bakımdan var olabilmesi için tanınması, yâni öteki devletlerin meydana getirdiği milletlerarası topluluğu kabul etmesi gerekir.

Bugün dünyada genel olarak devletlerin hâkimiyet ve bağımsızlık, eşitlik ve kendilerini temsil ettirme haklarına sâhib oldukları kabul edilmektedir. Fakat devletlerin bâzı vazîfeleri de vardır ve bunların uygulanmaması kendine karşı beynelmilel müeyyidelerin tatbîkine yol açabilir.

Devletin varlığının sona ermesi çeşitli sebeplerden ileri gelir. Toplum bağlarının çözülmesi, devletin çeşitli öğelerinin kendi istekleriyle veya zorla ayrılması, bir devleti başka bir devletin kendi bünyesine katması vs. gibi. Devletlerin ortadan kalkmasıyla hâkimiyetin devri, borçlar, antlaşmalar, kânunların yürürlüğü ve uyrukluk gibi birçok problemler ortaya çıkar.

Devletler arasındaki eşitlik ilkesi 1815'ten beri büyük devletlerin kendilerine hak tanıdıkları imtiyazlar yüzünden devamlı olarak bozulmuş ve bozulmaktadır. Milletler Cemiyeti Konseyinde bu devletler her zaman üye sandalyesinde oturmuşlardı. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde de aynı imtiyâz bugün ABD'ye, Fransa'ya, İngiltere'ye, Çin'e, Rusya'ya tanınmaktadır.

Devlet idâresi şekilleri:

Monarşi: Siyâsî otoritenin bir tek kişi ve onun temsilcileri tarafından kullanıldığı rejim.

Aristokrasi: İktidârın asiller veya zenginler gibi belli bir sınıfın eline geçmesi.

Oligarşi: İktidârın az sayıdaki bir azınlık tarafın keyfî idâre şekli.

Demokrasi: Hâkimiyetin halktan kaynaklandığı idâre biçimi.

Teokrasi: Semâvî dinlerden birinin hükümlerine dayalı olarak idâre edilen devlet şekli.

DEVLET BORÇLARI;

Alm. *Staatsschulden (pl),* **Fr.** *Dettes (pl) publiques,* **İng.** *Public debt, national debt.* Devletin harcamalarını karşılamak için verginin yanısıra ve onunla birlikte kullandığı temel kaynak.

Devletin borçlanmaya mürâcaatı, genellikle mâlî sebeplerle olur. Vergi gelirleri, kamu hizmetlerinin mâliyetini karşılama konusunda yeterli olmadığı zaman devlet borç alır. Borçlanma genellikle, olağanüstü ve istisnâî bir finansman metodu olarak kabul edilir. Ne var ki günümüzde özellikle dış borçlanmaya başvurmak, bâzı ülkeler açısından normal bir yol hâlini almıştır. Öte yandan devletler, iç borçlanmaya mâlî sebebin dışında, ekonominin dengesinin korunması amacıyla da mürâcaat etmektedirler.

Devlet borçlanmasının vergiden farkı, verginin kesin, borçlanmanın geçici bir finansman aracı olmasıdır. Borç alınan tutarlar, vâdeleri geldiğinde alacaklılara ödenecektir. Üstelik borç bir menfaat karşılığı verildiğinden, alacaklılar başlıca fâiz geliri de elde edeceklerdir. Devlet borçları, yabancı kaynaklardan (ülke ve piyasa) sağlanmışsa dış, iç piyasadan temin edilmişse, iç borç olarak adlandırılmaktadır. İç borçların bütçe dengesi ile alâkalı bir husus olmasına mukâbil, dış borçlar bir ödemeler dengesi meselesidir. Devlet borçları vâdelerine göre kısa, orta ve uzun vâdeli şeklinde üçe ayrılabilir. Öte yandan borçlanmanın yapılmış şekline göre cebrî ve ihtiyârî olmak üzere iki kategoriye ayrılabilir.

Türkiye'de devletin iç borçlanması başlıca hazine bonoları, hazine tahvilleri, Merkez Bankasından kısa vâdeli avans biçiminde, dış borçlanmada milletlerarası kurum ve kuruluşlardan, yabancı hükümetlerden, ticârî bankalardan yapılmaktadır.

DEVLET GİRAY HAN-I;

Kırım hanlarının altıncısı. 1530'da doğan Devlet Giray, Mübârek Giray'ın oğlu olup, İstanbul'da sarayda yetişmiştir. Babası Mübârek Giray, Yavuz Sultan Selim Hanın Mısır Seferi sırasında şehid olmuştur.

Sâhib Giray'ın Osmanlı Devletine karşı bağlılığını azaltmak istemesi üzerine Kânûnî Sultan Süleymân'ın desteğiyle 2 Ekim 1551'de Bahçesaray'da tahta çıktı. Sâhib Giray ve oğulları ile ona bağlı mirzaları öldürttü. Böylece hanlıkta hâkimiyetini pekiştirdi. Rusların 1552'de Kazan'ı ve 1557'de Astırahan'ı ele geçirmeleri üzerine Devlet Giray, Rusya içlerine bir sefer düzenledi. Ancak Kazaklar ve Çerkezlerin Kırım kalelerine saldırmaları üzerine geri döndü. İkinci Selim Han, Osmanlı tahtına çıktıktan sonra Astırahan'ı ele geçirmek ve Osmanlı tüccar ve hacılarını emniyet altına almak için Don ve Volga ırmaklarını bir kanalla birleştirmek için harekete geçti. Ancak Devlet Giray bu teşebbüsün kendisinin hâkimiyetine darbe indirebileceği gibi basit bir sebeb yüzünden çeşitli oyunlarla Osmanlıların kanal işinden vazgeçmesini sağladı.

Devlet Giray Han, 1571'de Rusya üzerine yaptığı seferde Moskova'ya girerek şehri yakıp yıktı. Bu zaferden sonra "Tahtalan" lakabıyla anıldı. Sultan İkinci Selim Han da kendisini tebrik etti. 1577'de vebâ hastalığına tutulan Devlet Giray Han, bu hastalıktan kurtulamayarak vefât etti. Kırım'da Bahçesaray şehrinde, Han Câmi-i şerîfi civârına defnedildi. Gözlöva'da büyük bir câmi-i şerîf ile birçok çeşmeler yaptırdı. Daha başka hayratları da vardır. Edebiyâtta da söz sâhibiydi.

DEVLET GİRAY HAN-II;

Kırım hanlarının yirmi dördüncüsü. Babası Hacı Selim Giray Han olup 1654'te doğdu. Veliahtlığı zamânında 1694'te Engürüs, 1695'te Sadrâzam Ali Paşanın Varadin Seferine katıldı. 1696'da Rus Çarı Petro, Azak Kalesini kuşatınca, kardeşleriyle berâber kalenin muhâfazasına yardım etti. Petro kaçmak zorunda kaldı.

Selim Giray Han, 1699'da yaşlılığını ve hacca gideceğini belirterek büyük oğlu Kalgay Devlet Giray'ı yerine aday gösterdi. Bu isteği kabul eden İkinci Mustafa Han, ayrıca Devlet Giray'ı Edirne'de kabul ederek iltifâtlarda bulundu. Ancak birâderi Saâdet Giray kendisinden yüz çevirince, isyân ve huzursuzluklar başgösterdi. Bu sebeple, 1703'te Hanlıktan alındı ve yerine babası Selim Giray, dördüncü defâ getirildi. 1708'de Kaplan Giray, Kabartay Seferinde ağır bir bozguna uğradığı için

azledilerek yerine ikinci defâ Devlet Giray getirildi. Rusya üzerine birkaç defâ sefer yaptı. O sıralarda meydana gelen Rus harbi esnâsında meşhur Prut Savaşında Tatar Sâlih ve Çerkez Mehmed Paşaların yardımlarıyla Rusları Temmuz 1711'de Huş Geçidinde çevirip Osmanlı ordusuna yardımcı oldu. O sırada Osmanlı ülkesine sığınmış bulunan İsveç Kralı Onikinci Şarl'la (Demirbaş Şarl) esir muâmelesi yaptığı için Osmanlı devlet politikasını zedeledi. Bu sebeple hanlıktan alınması uygun görülerek Edirne'ye çağrıldı. Edirne yakınlarında Derbent köyüne gelen Devlet Giray'a durum bildirildikten sonra Gelibolu'ya gönderildi. 11 Nisan 1713'te Gelibolu'da yeni Kırım Hanı Kaplan Giray'la karşılaşan Devlet Giray, Rodos'a gitti. Böylece siyâsî hayattan çekildi.

Sürgünlüğü affedilerek Vize'de kendisine verilen çiftliğe yerleşen Devlet Giray, 1725'te orada vefât etti ve Ayazpaşa Câmii civârına defnedildi.

DEVLET GİRAY HAN-IV;

Kırım hanlarından. Kırım hanlarının otuz sekizincisi olup, Arslan Giray Hanın ikinci oğludur. 1729'da doğdu.

Arslan Giray Hanın hanlığı zamanında veliaht oldu. Veliahtlığında mühim askerî hizmetlerde bulundu. 1769'da amcası Giray Hanın vefâtı üzerine Kırım Hanlığına tâyin edildi. O sıralarda meydana gelen 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbinin Osmanlıların aleyhine gelişmesi neticesinde Hotin Kalesinin düşmesi ve Rusların Turla Irmağını geçmesi gibi üzücü hâdiselerin zuhuru esnâsında Osmanlı Devletinden birçok yardım görmesine rağmen burayı alamadığı için Hanlık'tan alınarak Kıbrıs'a sürüldü. Bir müddet sonra affedilerek Malkara'daki çiftliklerinden birinde oturmasına müsâade edildi.

1771'de Rusların Kırım'a saldırmaları üzerine Osmanlı orduları komutanı Canikli Ali Paşa ile, beraberinde ona yakın Hanzâde ve Devlet Giray olduğu halde Kırım'ı kurtarmakla görevlendirildi. Tatar, Çerkez ve Nogay askerlerinin de yardımıyla başarı sağlandı. Ruslarla Küçük Kaynarca Antlaşması yapıldıktan sonra Kırım bağımsızlığına kavuştu. 1775'te Devlet Giray ikinci defa Kırım Hanlığına tâyin olundu. Hanlığın tek başına tutunamayacağını anlayınca, Kırım Hanlığının Osmanlı İmparatorluğuna bağlı bir ülke olduğunu îlân etti. Ancak Kırım Mirzaları Ruslarla birleşince Devlet Giray zor durumda kaldı. Nihayet 1776'da bu görevinden alınarak İstanbul'a çağrıldı ve Vize'de oturmasına izin verildi.

Osmanlı Devletine bağlı ve sâdık bir kimse olan Devlet Giray, 1780'de orada vefât etti.

DEVLET GÜVENLİK MAHKEMESİ (DGM);

devletin güvenliğine karşı işlenen suçlarla ilgili dâvâlara bakmakla yükümlü mahkeme. **1961 Anayasası**'nda 1973'te yapılan değişiklikten sonra, ilk defâ 1773 sayılı kânunla kurulan Devlet Güvenlik Mahkemeleri, Anayasa Mahkemesinin, kânunu şekil yönünden iptal etmesi üzerine 11 Ekim 1976'da kaldırıldı. **1982 Anayasası**'nda yeniden düzenlenen bu mahkemeler, 16 Haziran 1983 târih ve 2845 sayılı Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kuruluş ve yargılama usûlleri hakkındaki kânun ile yeniden kuruldu ve çalışmalarına 1 Nisan 1984'te resmen başladı.

Ankara, Diyarbakır, Erzincan, İstanbul, İzmir, Kayseri, Konya ve Malatya il merkezlerinde kurulan Devlet Güvenlik Mahkemeleri, suç işleyen kişilerin sıfat ve memuriyetleri ne olursa olsun, yargılama yetkisine sâhiptir. Devlet Güvenlik Mahkemeleri; devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne ve hür demokratik düzene karşı işlenen suçlarla, nitelikleri Anayasa'da belirtilen Cumhûriyet aleyhine işlenen ve devletin iç ve dış güvenliğini ilgilendiren suçlara ilişkin dâvâlara bakar.

Devlet Güvenlik Mahkemeleri, bir başkan ve iki üyeden meydana gelir. Her Devlet Güvenlik Mahkemesinde ayrıca iki yedek üye, bir savcı ve yeteri kadar savcı yardımcıları bulunur. Bu mahkemelerin kararlarına karşı temyiz yeri Yargıtay'dır. DGM'nin yargı çevresine giren bölgelerde sıkıyönetim ilân edilmesi hâlinde, bu bölgelerle sınırlı olmak üzere kânunla belirlenen esaslara göre DGM Sıkıyönetim Askerî Mahkemesine dönüştürülebilir.

DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ (DİE);

Başbakanlığa bağlı, ülkenin ekonomik, kültürel ve sosyal faaliyetleriyle ilgili istatistikleri düzenlemek, değerlendirmek ve yayınlamak amacıyla kurulan kamu kuruluşu.

Cumhûriyet döneminde ilk istatistik teşkilâtı, 1926'da kurulan Başvekâlete bağlı İstatistik Umum Müdürlüğüdür. Bu kuruluş 1930 sonrasında hızlı bir gelişme gösterdi. 1962'de çıkartılan bir kânunla, Devlet İstatistik Enstitüsü olarak değiştirildi. 8 Haziran 1984 târih ve 219 sayılı kânun hükmünde kararnâmeyle yeniden düzenlendi.

Başbakanlık, DİE üzerindeki emir ve yetkilerini bir devlet bakanı vâsıtasıyla kullanır. Enstitü, gerek duyduğu bilgileri kamu kurum ve kuruluşları ile gerçek ve özel kişilerden istemeye, verilen bilgilerin

doğruluğunu araştırmaya yetkilidir. Ayrıca sonu (0) veya (5) ile biten yıllarda genel nüfus sayımı, sonu (1) ve (6) ile biten yıllarda genel sanâyi ve işyerleri sayımı, sonu (3) ile biten yıllarda genel tarım sayımı yapmak, Enstitü'nün görevleri arasındadır. Yüksek İstatistik Şûrâsına; Devlet Plânlama Teşkilâtı, kamu kurum ve kuruluşları ile İktîsâdî Devlet Teşebbüsleri, Türkiye Ticaret Odaları ve Ticâret Borsaları üst kademe yetkilileri ve Sendikalar, enstitü başkanının çağrısı üzerine üye olarak katılırlar. Şûra, en az iki yılda bir toplanır. Devlet İstatistik Enstitüsünün ana hizmet birimleri Ekonomik İstatistikler Dâiresi, Sosyal İstatistikler Dâiresi, Tetkik ve Araştırma Dâiresi ile Teknik İşler Dâiresinden meydana gelir.

DEVLET PLÂNLAMA TEŞKİLÂTI (DPT);

ülke kaynaklarının verimli bir şekilde kullanılmasını ve kalkınmanın hızlandırılmasını sağlamak, ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı plânlı bir şekilde yürütmek, uzun süreli kalkınma plânları ile yıllık proğramlar hazırlamak ve bunların uygulanmasını tâkib etmek gâyesiyle kurulmuş, Başbakanlığa bağlı kuruluş.

Devlet Plânlama Teşkilâtı, ilk defâ 30 Eylül 1960'da 91 sayılı kânunla kuruldu. Ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın bir plâna bağlanacağı, 1961 Anayasası'nın 129. maddesinde yer aldı. 8 Haziran 1984 târih ve 223 sayılı kânun hükmünde bir kararnâme ile yeniden düzenlenen DPT; Plânlama Teşkilâtı Müsteşarlığı ile Yüksek Plânlama Kurulundan meydana gelir. Başbakanın başkanlığında ilgili devlet bakanı, Mâliye ve Gümrük, Tarım, Orman ve Köy İşleri, Sanâyi ve Ticâret, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanları ile DPT Müsteşarından kurulu olan Yüksek Plânlama Kurulu; ekonomik, kültürel ve sosyal kalkınmayı ve politika hedeflerini plânlamada Bakanlar Kuruluna yardımcı olur. DPT müsteşarlığı, Bakanlar Kurulunun tasdik ettiği esaslar ve hedefler doğrultusunda uzun vâdeli kalkınma plânı ve yıllık programları hazırlar. Uzun vâdeli kalkınma plânı Başbakanlığa sunulduktan sonra, Yüksek Plânlama Kurulunca incelenir ve Bakanlar Kuruluna iletilir. Burada kabul gördükten sonra da TBMM'nin onayına sunulur. DPT müsteşarlığının hazırladığı yıllık programlar ise, Yüksek Plânlama Kurulunca incelenir ve Bakanlar Kurulunca kabul edildikten sonra kesinlik kazanır.

DPT müsteşarlığındaki ana hizmet birimleri şunlardır: İktisâdî Plânlama Başkanlığı, Sosyal Plânlama Başkanlığı, Kalkınmada Öncelikli Yöreler Başkanlığı, Koordinasyon Başkanlığı, Avrupa Topluluğu Başkanlığı, İslâm Ülkeleri Ekonomik İşbirliği Başkanlığı, Teşvik ve Uygulama Başkanlığı, Yabancı Sermâye Başkanlığı ve Serbest Bölgeler Başkanlığı.

Devlet Plânlama Teşkilâtının yurt dışında temsilcilikleri, danışma birimleri ve yardımcı birimleri de vardır. Devlet Planlama Teşkilâtının 223 sayılı Kânun Hükmünde Kararnâmeye göre vazifeleri şunlardır:

1. Memleketin tabiî, beşerî ve iktisâdî her türlü kaynak ve imkânlarını tesbit ederek, tâkib edilecek iktisâdî, sosyal ve kültürel politikayı ve hedefleri tâyinde hükümete müşâvirlik yapmak.

2. Bakanlıkların ve kamu kurum ve kuruluşlarının iktisâdî, sosyal ve kültürel politikayı ilgilendiren faaliyetlerinin koordinasyonunu temin etmek için görüş ve tekliflerde bulunmak ve bu hususlarda müşâvirlik yapmak.

3. Hükümetçe kabul edilen hedefleri gerçekleştirecek uzun vâdeli kalkınma planları ile yıllık programları hazırlamak.

4. Kalkınma planlarının ve yıllık programların başarı ile uygulanabilmesi için ilgili kurum ve kuruluşların ve mahallî idârelerin kuruluş ve işleyişlerinin ıslahı husûsunda görüş ve tekliflerde bulunmak.

5. Kalkınma planlarının ve yıllık programların uygulanmasını tâkip ve koordine etmek, değerlendirmek ve gerekli hallerde planda ve yıllık programlarda usûlüne uygun olarak değişiklikler yapmak.

6. Özel sektör ve yabancı sermâye faaliyetlerinin plan hedef ve gâyelerine uygun bir şekilde yürütülmesini teşvik ve tanzim edecek tedbirleri tesbit ve teklif etmek, uygulamayı tâkib etmek.

7. Kalkınmada öncelikli yörelerin daha hızlı şekilde gelişmesini sağlayacak tedbirleri tesbit ve teklif etmek, uygulamayı tâkip ve koordine etmek.

8. Kalkınma planı ve yıllık programlardaki ilke ve hedeflere uygun olarak, milletlerarası ekonomik kuruluşlarla münâsebetlerin geliştirilmesinde gerekli görüş ve tekliflerde bulunmak.

DEVLETLER HUKÛKU;

Alm. *Internationales Recht,* **Fr.** *Droit İnternational,* **İng.** *İnternational Law.* Bağımsız devletlerle milletlerarası kuruluşların uymak zorunda olduğu hukuk kurallarının bütünü. Bu hukuka, Devletlerarası Hukuk, Milletlerarası Hukuk ve Devletler Umûmî Hukûku da denir.

Devletlerin yabancı şahıslara olan ilişkilerini düzenleyen Devletler Husûsî Hukûku, Devletler

Hukûkunun bir kolu değildir. Ayrı bir hukuk dalıdır. Devlet hukûku, devletler topluluğunun bağımsız bütün üyelerini eşit olarak bağlar. Devletler Hukûku bakımından bütün devletler, toprak genişlikleri ve kuvvetleri ne olursa olsun eşittir. Devletler hukûku, milletlerarası kişiler saydığı devletlerle ve onların devletler topluluğu içindeki davranışlarıyla uğraşır. Kuralları gereğinde zorla devletlere uygulatacak bir kuvvet, bir otorite yoktur. Uygulayacak devletlerin iyi niyetlerine bağlıdır. Milletlerarası bir kuruluş olan Birleşmiş Milletlerin kararları dahi devletlerin Devletler Hukûku kurallarına uymasını sağlamakta yeterli olmamaktadır.

Devletler hukûkunun târihçesi: Avrupa ülkelerinde, Devletler Hukûku, günümüzdeki hüviyetini ancak 19. yüzyıl ortalarından îtibâren almaya başlamıştır. Halbuki günümüzde yeni yeni söz konusu olan Devletler Hukûku problemlerine zamanımızdan bin sene önce İslâm âlimleri kâideler koyarak çözümler getirmişlerdir. Devletler Hukûkuna âit meseleler, çeşitli fıkıh ve siyer kitaplarında en teferruâtlı şekilde ortaya konmuştur. Çeşitli kaynaklardaki bu bilgileri, Büyük İslâm âlimi Serahsî (mîlâdî 1009-1090) **Siyer-i Kebîr Şerhi** adlı eserinde toplamıştır. Bu eser Devletler Hukûku sâhasında ilk yazılı eser olarak kabul edilmektedir. Câfer-i Tayyâr'ın Habeşistan'da Necâşî'nin huzûrunda söylediği sözler de Devletler Husûsî Hukûkunun temelini teşkil etmiştir.

Kaynaklar: Devletler hukûkunun dört çeşit kaynağı vardır. Bunlar: 1) Devletlerarası antlaşmalar, 2) Teâmüller (Milletlerarası davranış şekilleri), 3) Genel hukuk ilkeleri, 4) Milletlerarası mahkemelerin ictihatları. Bir işlemin teâmül sayılabilmesi için bütün devletlerin kendilerini ona uymak mecbûriyetinde saymaları ve yine bütün devletlerce uzun zamandan beri uygulana gelmesi gerekir. Bunlar; hukuk ilkeleri, devletin devamlılığı, ahde vefâ gibi ilkelerdir.

Devletler Hukûkunun düzenlediği konular şunlardır:

Devletin ülkesi ve yetkileri, milletlerarası ulaştırma, kara ulaştırması, akarsular ulaştırması, deniz ulaştırması (açık deniz, iç sular, kara sular, kıta sahanlığı, boğazlar vb.) hava ulaştırması, milletlerarası uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözülmesi (diplomasi, siyâsî hakem ve yargı yoluyla çözer), savaş ve tarafsızlık gibi devletlerarası problemlerdir.

DEVLETLEŞTİRME;

Alm. *Verstaatlichung (f),* **Fr.** *Nationalisation (f),* **İng.** *Nationalisation.* Ticârî, sınâî, ulaştırma vs. gibi iktisâdî kuruluşun devlet mülkiyetine geçirilmesi. Devletleştirme olabilmesi için, bu kuruluşun daha evvel özel teşebbüs elinde olması gerekir. Devletleştirme ile millîleştirme iki ayrı ekonomik ve hukûkî terimdir. Millîleştirmede teşebbüsün sâhibi yabancı bir kişi veya onların şirketleridir. Devletin kendisi veya vatandaşların bunu kendi mülkiyetlerine almaları millîleştirmedir.

Kamulaştırma ise özel mülkiyette bulunan gayri menkullerin devlet tarafından alınmasını ifâde eder.

Devletleştirme başlıca, rejim değişikliği sosyalizm, devletçilik gibi sebeplerle yapılır. Öte yandan özel kesimin kârlı bir şekilde çalıştıramadığı, gerekli yatırımları gerçekleştiremediği temel endüstrilerle, birinci derecede kamu yararını ilgilendiren ulaştırma, haberleşme ve enerji tesisleri de, tabiî tekel meydana getirebilecekleri için devlet mülkiyetine geçirilir. Kamulaştırmada dâimâ bir gayri menkulün mülkiyetinin bir kamu tüzel kişisine geçmesi sözkonusu olduğu hâlde, devletleştirmede bir hizmetin özel teşebbüsün elinden alınarak bir kamu tüzel kişisi tarafından yerine getirilmesi söz konusudur.

1982 Anayasasının devletleştirme ile ilgili maddesi aynen şöyledir:

"Kamu hizmeti niteliği taşıyan özel teşebbüsler, kamu yararının zorunlu kıldığı hâllerde devletleştirilebilir. Devletleştirme gerçek karşılığı üzerinden yapılır. Gerçek karşılığın hesaplanma tarzı ve usûlleri kânunla düzenlenir" (mad. 47).

DEVLETŞAH (Alâüddevle Bahtişah Gâzi Semerkandî);

on beşinci yüzyılın en ünlü edebiyat târihçisi. 1431 senesinde Semerkand'da doğdu. Emir Alâüddevle'nin oğludur. Asil bir Türk âilesindendir. Önce Şahruh'un sonra da Ebü'l-Kâsım Bâbur'un yanında bulundu. Ömrünü Timur Hana bağlı beylerin saraylarında geçirdi. 1495 senesinde vefât etti. Horasan'ın asilzâdelerinden olan Devletşah, ilim tahsiline elli yaşından sonra başlamasına rağmen, akranları arasında ilim, fazîlet ve kanâatiyle tanındı. Hayâtının bâzı zamanları sıkıntı içinde geçti. Dâimâ ârif ve şâirlerle düşüp kalkmış ve zamânını dîvân, târih ve siyer kitaplarını okumakla geçirmiştir.

Tezkiret-üş-Şuarâ isimli eserini Sâhib Kıran Sultan adına 1487 yılında yazmıştır. On Arap şâirine âit bir mukaddime, 143 İran şâirini anlatan yedi tabaka ile Herat Sarayına âit altı büyük şahsiyeti ihtivâ eden tezkire, Hüseyin Baykara'ya yer ayrılan bir hâtimeden meydana gelmektedir. Seçme şâirlerin hayatları ve şiirlerinden parçalar bulunan eseri, kendisinden sonra gelen Türk ve İran tezkirecilerine örnek olmuştur. Anlatım ve plân yönünden olduğu gibi, aldığı seçme parçalar bakımından da

önemlidir.

Tezkire'nin çeşitli yerlerde yazma nüshaları bulunmaktadır. İlk defâ Bombay'da 1887/88 (H. 1305) senesinde taşbasması olarak yayımlandı.

Tezkiresinden başka şâirlerin hayâtını anlatan birçok risâle ve kitâbı da bulunmaktadır. **Tezkire** ilk defa Türkçeye Sultan İkinci Mahmud devrinde Süleymân Fehim tarafından tercüme edilmiş ve 1843 yılında basılmıştır. İkinci olarak Necâtî Lugal tercüme etmiştir ve eser MEB yayınları arasında iki cilt hâlinde neşredilmiştir (1. cilt 1963, 2. cilt 1967).

DEVLİK HASTALIĞI (Bkz. Jigantizm)

DEVŞİRME;

saray hizmetleriyle, Bostancı Ocağı ve Yeniçeri Ocağında istihdâm edilmek üzere Osmanlı Devletinin Hıristiyan halkından topladığı çocuklara verilen isim.

Orhan Gâzi devrinde, yalnız Türklerden teşkil edilen Osmanlı ordusunun kâfî gelmemesiyle, harpte ele geçirilen güçlü ve kuvvetli esirlerden, faydalanma yoluna gidilmiştir. Böylelikle "Pençik Oğlanı" denilen ve her beş esirden birinin alınması yoluyla bir ordu teşkil edilmiştir. Sultan Birinci Murad zamânında Pençik Oğlanı teşkilâtı bir kânuna bağlanarak, Gelibolu'da Acemi Ocağı kuruldu. Böylece Kapıkulu Ocağının temelleri atılmış oldu.

Acemi Ocağı teşkilâtı daha sonraları ihtiyâç nisbetinde genişletildi ve yeni kânunlarla daha mükemmel bir hâle kondu. Fütûhâtın ilerlemesi üzerine bir taraftan askere olan ihtiyâç, diğer taraftan siyâsî hâdiseler netîcesinde ordu mevcûdunun azalması Pençik Oğlanından başka Devşirme ismiyle Osmanlıların Rumeli'deki topraklarında bulunan Hıristiyan tebaadan ocağa yeniçeri namzedi olarak efrâd alınmasını gerektirdi. Bu sûretle Hıristiyan tebaa evlâdından asker devşirmek için bir Devşirme Kânunu yapıldı. Bu yeni kânunla baştan başa gayri müslim olan Rumeli halkı yavaş yavaş Müslümanlaştırılacak, böylece Müslüman olmuş askerle Türk ordusu kuvvetlenecekti. İki yönlü faydası olan Devşirme Kânunu artık eski ehemmiyetini kaybeden Pençik Kânunuyla asker alınmasının yerine geçmiş, kuvvetli ve sürekli olarak iki buçuk asır devâm etmiştir.

Devşirme işiyle birinci derecede Yeniçeri Ağası alâkadârdı. Ağa gerek Acemi Ocağı ve gerek diğer hizmetlerdeki acemilerle Türk çiftçilerinin hizmetlerinde bulunan acemileri göz önünde bulundururdu. Yeniçeri Ocağına Acemi Oğlanı verilmesi ve Acemi Ocağına oğlan alınması hep onun tezkiresiyle olurdu. Bunun için devşirmeye lüzum hâsıl olunca, Yeniçeri Ağası bir arîza ile dîvâna mürâcaat ederek ihtiyâç miktarını gösterirdi. Bunun üzerine kânun gereği Osmanlı ülkesindeki muhtelif mıntıkalara memurlar sevk olunarak sancakbeyleri, kâdılar, topraklı süvârî ve zeâmet sâhiplerinin de yardımlarıyla acemi efrat devşirilirdi. Devşirme için ocak tarafından bir emin ile bir memur tâyin olunması kânundu. Başka yerden olamazdı.

Devşirme memuru vazîfesinde tamâmen serbestti. O tâyin olunduğu mıntıkada her bir kâdılığı, yâni kazâları gezip görerek, kânûnî vasıfları hâiz olmak şartıyla, sekiz-on ve on dört yaş arasında kırk hânede bir oğlan hesâbı üzere çocuk devşirirdi. Devşirme memuru bu çocukları alırken kâdılar, sipâhîler veya vekilleri ve köy kethüdâları da hazır bulunurlar ve bir sûistimal olmamasına dikkat ederlerdi. Devşirilen çocuğun köyü, kazâsı, sancağı, baba ve anasının ve sipâhisinin isimleri, doğum târihi ve bütün özellikleri bir deftere yazılır ve bu defter iki nüsha olarak biri devşirme memurunda bulunur diğeri de çocukları sevk eden sürücüye verilirdi.

Kânun üzere Hıristiyan çocukların en asil olanları seçilirdi. İki çocuğu olanın biri ve birkaç çocuğu olanın müsâit olan en sıhhatlisi ve yakışıklısı seçilirdi. Bir oğlu olanın çocuğu alınmaz, babasının hizmetine bırakılırdı. Alınacak çocukların orta boylu olmasına dikkat edilirdi. Anası ve babası ölmüş çocuklar terbiyesi noksan ve aç gözlü olacağı düşüncesiyle, devşirmeye müsâade edilmezdi. Sığırtmaç ve çoban oğullarıyla genç sığırtmaç ve çobanlar, kel ve köse olanların da alınmamaları kânundu.

Devşirilen çocuklar yüzer, yüz ellişer, iki yüz veya daha fazla gruplar hâlinde, muhâfızların nezâretleri altında hükûmet merkezine sevk edilirlerdi. Bunların yollardan kaçmamaları ve değiştirilmemeleri için sıkı tedbirler alınırdı. Devşirmeler devlet merkezine gelince iki, üç gün istirâhat ettirilir, daha sonra yeniçeri ağası tarafından sarayda görev yapacaklarla kapıkulu ve bostancı ocağına gidecekler seçilir ve pâdişâha arz edilirdi.

Devşirme Kânunu bilhassa 17. yüzyılın başından îtibâren Hıristiyan çocuklarının gerekli tetkik ve muâyeneler yapılmadan alınmaları, tutulması gerekli olan eşkâl defterine pek ehemmiyet verilmemesi üzerine bozulmaya başlamıştır. Bu durum Yeniçeri Ocağına devşirme efrâdının alınmasından vaz geçilmesine yol açmıştır. On sekizinci yüzyıl başlarında yalnız Bostancı Ocağı için 1000 devşirme

toplanmışken, aynı yüzyılın ortalarında devşirme usûlü kesin olarak bırakılmıştır.

DEYLEMÎ;

on birinci yüzyılda yetişmiş büyük hadis âlimi ve târihçi. İsmi Şireveyh bin Şehrdâr bin Şireveyh ed-Deylemî el-Hemedânî, künyesi Ebû Şücâ'dır. Soyu, Esved-i Ansî'yi öldüren sahâbî Fîrûz Deylemî'ye ulaştığı için Deylemî diye meşhur olmuştur. Aslen Hemedanlıdır. 1053 (H. 445) senesinde doğdu. 1115 (H. 509) senesinde vefât etti.

Hadis öğrenmek ve dinlemek için, Hemedan, Bağdat, Kazvin ve İsfehan gibi zamânının ilim merkezlerine gitti. Ebü'l-Fadl Muhammed bin Osmân el- Kümesânî, Yûsuf bin Muhammed el-Müstemlî, Ebül'-Ferec Ali bin Muhammed bin Ali el-Cerîrî el-Becelî, Ahmed bin Îsâ bin Abbâd ed-Dîneverî, Ebû Mansûr Abdülbâki bin Ali el-Attâr, Ebü'l-Kâsım bin el-Bûrî, Ebû Amr bin Mende gibi pekçok âlimden ilim öğrenip, hadîs-i şerîf dinledi. Kendisinden de; oğlu Şehrdâr, Muhammed bin Fadl el-İsferâinî, Hâfız Ebû Mûsâ el-Medînî, Hâfız Ebü'l-Alâ Ahmed bin Hasan bin Ahmed el Attâr, Muhammed bin Ebi'l-Kâsım es-Sâvî, Ebü'l-Fütûh et-Tâî gibi birçok âlim ilim öğrendi ve hadîs-i şerîf dinledi. Talebe yetiştirip, kıymetli eserler yazdı. 1115 (H. 445) senesinde vefât etti. **Müsned-i Deylemî** diye de meşhur olan **Firdevs-ül-Ahyâr** adlı eserinde rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bâzıları şunlardır:

Ümmetimden günâhları çok olanlara şefâat edeceğim.

Kur'ân-ı kerîmin başka sözlere üstünlüğü, Allahü teâlânın yaratılmışlara olan üstünlüğü gibidir.

Namazı ilk vaktinde kılmanın, namazı son vaktinde kılmaya üstünlüğü, âhiretin dünyâya üstünlüğü gibidir.

Toplu olarak yemek yiyiniz. Ayrı ayrı yemeyiniz. Zîrâ toplulukta bereket vardır.

Cumâ günlerinde öyle bir an vardır ki, mü'minin o anda ettiği duâ reddolunmaz.

Eserleri: Deylemî'nin yazdığı eserlerinden bâzıları şunlardır: **1) Târih-i Hemedân, 2) Firdevs-ül-Ahyâr:** İçinde on bin hadîs-i şerîf vardır. Bu eseri oğlu Şehrdâr yeniden tanzim edip kısaltmıştır. 1990'da neşr edilmiştir. **3) Riyâd-ül-Üns li-Ukalâ-il-Üns fî Mârifeti Ahvâli Nebî, 4) Târîh-ul- Hulefâ.**

DEZENFEKSİYON;

Alm. *Desinfektion,* **Fr.** *Desinfection,* **İng.** *Disinfection.* Hastalık yapıcı mikroorganizmaların, insan vücûdunun dışında fiziksel ve kimyasal metodlarla öldürülmeleri işlemi. Dezenfeksiyon yapmaktan maksat, bütün mikroorganizmaların öldürülmesi değil, sâdece hastalıklara yol açanlarının öldürülmesidir. Bütün mikroorganizmaların öldürülmesi işlemine ise, sterilizasyon ismi verilmektedir.

Dezenfeksiyon işlemi; hastalık kaynakları olan insan ve hayvanların vücutlarından çıkan ve içlerinde hastalık yapıcı mikroplar bulunan bütün boşaltım ve salgı maddelerine, bunlarla bulaşmış çamaşır, elbise, eşya ve diğer malzemeye, bu mikroplarla kirlenmiş veya kirlenmiş olması ihtimâlibulunan ellere, yenilen, içilen maddelere ve bunlarla ilgili kaplara, gerekiyorsa hastanın yattığı odaya ve içindeki eşyâlara da uygulanır.

Dezenfeksiyon, bu işi ne gâye ile yapılacağını ve nasıl yapacağını bilen, bunları her hastalığın özelliklerine göre ayarlamasını öğrenmiş ve yetiştirilmiş personel tarafından yapılmalı; gerektiğinde uygulamak için lüzumlu malzeme ve vâsıtalar da el altında bulundurulmalıdır.

Bu işlem, hastalık kaynağının vücudundan çıkan zararlı mikropların çeşitli yollarla, sağlam kişilere bulaşmasını önleyen mühim bir engeldir. Bunun için dezenfeksiyon pratikte; günlük (yâni devamlı) ve nihâî (yâni son) olmak üzere iki şekilde uygulanır.

Günlük dezenfeksiyon: Bulaşıcı hastalığa yakalanmış olanların hastalıklarının devam ettiği ve dışarıya mikropları çıkarttıkları sürece, mikropları taşıyan her türlü salgı ve boşaltım maddelerinin, bunlar ile bulaşmış, kirlenmiş olan çamaşır, eşyâ ve diğer malzemelerin günü gününe dezenfeksiyonudur. Mikropların, hasta vücudundan dışarıya çıkar çıkmaz ve çevreye yayılmadan öldürülmesinden ibâret olan bu usûl, bulaşıcı hastalıkların önlenmesinde alınacak tedbirlerin en etkilisidir. Tifo, kolera, dizanteri, çocuk felci gibi dışardaki cansız vasıtalara da bulaşarak sağlamlara geçen hastalıklarda, hastalığı önlemenin temelini teşkil ettiği gibi, mikropları dayanıklı olması sebebiyle hem direkt, hem de dolaylı olarak bulaşan verem, difteri, çiçek, uyuz, kel için de çok mühimdir.

Son dezenfeksiyon: Hasta iyileştikten veya başka bir yere taşındıktan veya öldükten sonra hastalığı esnâsında bulaştırmış olduğu eşyâlara, gerekiyorsa odaya ve içindeki eşyâya son defâ uygulanan dezenfeksiyondur. Bu işlem özellikle, mikropları uzun süre çevre şartlarına dayanıklı olan verem,

difteri, çiçek, menenjit gibi hastalıklar için önem arz eder.

Dezenfeksiyon işlemini ikiye ayırarak inceleyebiliriz:

1. Fizikî usûllerle dezenfeksiyon:

a) Kuru ısı:

Yakıp kül etmek: Kirli pansuman malzemelerine, çöplere vs. uygulanır. Alevden geçirmek: Düz ve pürüzsüz cam ve mâdenî eşya için uygulanır. Isıtılmış kuru hava: 160°- 180° de bozulmayan, cam ve mâdenî eşyâlar için uygundur. Etüvlerde yapılır.

b) Nemli ısı:

Kaynatma: 100°C'de 15-20 dakika kâfidir. Eşyanın suya tamâmen batmış olması lâzımdır. Suya soda veya tuz ilâvesi ile ısının 100°C'nin üzerine çıkartılması da mümkündür. Bu usûlle kaynamasına mahzur olmayan malzemeler dezenfekte edilir.

Pastörizasyon: Likit haldeki besin maddeleri için uygundur. Yüksek ısıda kısa süre bekletip, hemen soğutarak uygulanır. Özel cihazları vardır.

Buhar: Dezenfekte edilecek malzemelere havası boşaltılmış bir ortamda 100°C'nin üstünde hareket hâlindeki su buharı tatbik etmek sûretiyle yapılır. Bunun için Koch kazanları kullanılır. Basınçlı veya basınçsız uygulanabilir, ama basınçlı buhar daha emniyetlidir.

c) Işık:

Güneş ışınlarının dezenfektan tesirinden faydalanmak için halı ve benzeri eşyalar açık havada güneş ışınlarına arz edilebilir. Güneş, sayısız faydalarının yanısıra, tabiî bir dezenfeksiyon kaynağı olarak Allahü teâlâ tarafından insanların hizmetine sunulmuştur. Atalarımızın "Güneş girmeyen eve hekim girer!" sözü bu gerçeği anlatmaktadır. Sun'î olarak da güneşin saçtığı ışınlardan olan ultraviole ışınlarını yayan cihazlarla, ameliyathanelerin, hasta odalarının, toplantı ve konferans salonlarının havası dezenfekte edilebilir.

2. Kimyâsal maddelerle dezenfeksiyon: İyi bir dezenfektan madde; mikropları öldürebilmeli, suda eriyebilmeli, insanlara zararlı olmamalı, nüfuz kâbiliyeti fazla olmalı, tesiri sâbit olmalıdır. Kimyâsal dezenfektanlar kâfi miktarda, tekniğine ve tatbik süresine uygun olarak kullanılmalıdırlar.

Çeşitli kimyâsal maddeler şu şekilde uygulanırlar: Dezenfekte edilecek eşyâ ve malzemenin dezenfektan sıvılar içerisine batırılması; dezenfekte edilecek yüzeylere bu maddelerin bir tabaka hâlinde sürülmesi; dezenfektan sıvıların püskürtülmesi. Bütün bu işlemlerin etkili olabilmesi için dezenfektanların temizlenecek yer veya eşyâ ile en azından iki saat temâs etmesi şarttır.

DIHYE-İ KELBÎ;

Eshâb-ı kirâmın büyüklerinden ve sîmâ olarak en güzellerinden. İsmi, Dıhye bin Halîfe olup, Dıhye-i Kelbî diye meşhur olmuştur. Doğum yeri ve târihi bilinmemektedir. 670 (H.50) senesinde Şam'da vefât etti.

Dıhye-i Kelbî çok zengindi. Bir kabîlenin de reisiydi. Müslüman olmadan önce de Resûlullah efendimizi severdi. Ticâret için Medîne'den ayrılıp, her dönüşünde Peygamber efendimizi ziyâret eder ve hediyeler getirirdi. Fakat Sevgili Peygamberimiz bunlara kıymet vermez; **"Yâ Dıhye! Eğer beni memnun etmek istiyorsan îmân et. Cehennem ateşinden kurtul!"** buyururdu.

Dıhye ise, zamânı olduğunu söylerdi. Bedr Savaşından sonra, bir gün Cebrâil aleyhisselâm gelip Dıhye'nin îmân edeceğini haber verdi. Îmân etmek için Peygamber efendimizin huzûruna girince, Resûlullah efendimiz, üzerindeki hırkasını Dıhye'nin oturması için yere serdi. Dıhye (radıyallahü anh), Peygamber efendimize hürmeten Hırka-i saâdeti kaldırıp yüzüne gözüne sürdü ve Kelime-i şehâdet getirip, Müslüman oldu. Cebrâil aleyhisselâm, Resûlullah efendimize çok defâ Dıhye-î Kelbî sûretinde gelirdi.

Dıhye-i Kelbî Rumcayı iyi bilirdi. 628 (H. 6) senesinde Peygamber efendimiz Dıhye-i Kelbî'yi Rum imparatoru Herakliüs'e, İslâma dâvet için elçi olarak gönderdi. Herakliüs Müslüman olmak istediyse de makam sevgisi ve ölüm korkusu sebebiyle îmân etmedi. Fakat Dıhye-i Kelbî'ye birbirinden kıymetli hediyeler verdi. Peygamber efendimize de bir mektup gönderdi. Dıhye-i Kelbî, Medîne-i münevvereye gelince, evine uğramadan Resûlullah efendimizin huzûruna girdi, başından geçenleri anlattı. Peygamber efendimiz Herakliüs'ün mektubunu okudu ve; **"Onun için bir müddet daha** (saltanatta) **kalmak vardır. Mektubum yanlarında kaldıkça onların saltanatı devâm edecektir."** buyurdu. Herakliüs, mektubunda îmân ettiğini yazmış ise de, Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem efendimiz;

“Yalan söylüyor. Dîninden dönmemiştir.” buyurdu.

Dıhye-i Kelbî Resûlullah efendimizin Bedr Savaşı hâricindeki bütün savaşlarına katıldı. Hazret-i Ebû Bekir’in halîfeliği zamânında Sûriye Seferinde, hazret-i Ömer zamânında Yermük Savaşında bulundu. Şam Seferine katıldı. Şam’ın fethinden sonra oraya yerleşti ve Muzze’de oturdu. Hazret-i Muâviye zamânında Şam’da 670 senesinde vefât etti.

DIMAŞK ATABEGLİĞİ (Tugteginliler);

Sûriye Selçuklularının ortadan kalkmasından sonra, Dımaşk yâni Şam’da kurulan hânedânlık. Atabeg Emir Zahîreddîn Tugtegin’in kurduğu bu hânedânlığa kurucusunun adından dolayı Tugteginliler de denir.

Sultan Alparslan’ın oğlu olan Tâcüddevle Tutuş, babasının vefâtından sonra Sûriye Melikliğine tâyin edilmişti. Tutuş, komutan Atsız Beyin de hizmetleri ile Fâtımîleri bölgeden çıkardı. Güney ve kuzey Sûriye’ye hâkim oldu. Ağabeyi Melikşâh’ın vefât ettiği 1093 yılında, hizmetinde bulunan Tugtegin’le birlikte Diyarbakır’a gitti. Tutuş orada Tugtegin’i oğlu Dukak’a Atabeg tâyin ederek, Meyyâfârikîn (Silvan) Vâliliğine gönderdi. 1095 yılında Sultan Berkyaruk ile Tutuş arasında yapılan savaşta Tutuş öldürüldü. Tugtegin esir düştü. Daha sonra yapılan esir mübâdelesinde serbest bırakıldı. Bu sırada Tutuş’un oğlu Dukak da Dımaşk’ta hükümdarlığını ilân etti.

Tugtegin Dımaşk’a (Şam’a) gelince, halkın ve idârecilerin sevgi gösterileri ile karşılandı. Kendisine ordu komutanlığı verildi. Melik Dukak’ın annesi Safvet-ül-Mülk Hâtunla evlenince, Melik Dukak dahi onun sözünden çıkmaz oldu. Bu sıralarda Haleb Melîki Rıdvan ile kardeşi Dımaşk Melîki Dukak arasında, bâzı hırslı emîrlerin kışkırtması sonucu mücâdele başladı. İki kardeş arasındaki mücâdeleden istifâde eden Şiî Fâtımîler, Kudüs’ü ele geçirdiler. Çok geçmeden Anadolu’ya giren Haçlı kuvvetleri de Sûriye topraklarına kadar ilerlediler. Ağır bir mîde rahatsızlığından muzdarip olan Melik Dukak, Tugtegin’i bir buçuk yaşındaki oğlu Tutuş’a Atabeg tâyin ettikten bir süre sonra, 1104 yılında vefât etti. Tugtegin idâreyi ele aldı. Dukak’ın oğlunun ölmesi, onun işini daha da kolaylaştırdı.

Tugtegin, önce aleyhinde çalışanları Şam’dan uzaklaştırdı. Sonra da bölgedeki muhâliflerini itâate mecbur etti. İçte durumunu sağlamlaştırdıktan sonra, Haçlılarla mücâdeleye başladı. 1105 senesinde Haçlıların elinde bulunan Rafeniyye’yi fethetti. 1108 senesinde Taberiyye üzerine yürüdü ve Haçlılarla yaptığı savaşta onları hezîmete uğrattı. Kudüs Kralı Birinci Baudouin, bu zaferden sonra, Tugtegin’e antlaşma teklifinde bulundu. İki taraf arasında yapılan ve on sene süreyle geçerli olan bu antlaşma, daha çok mâlî ve ticârî konuları ihtivâ etmekteydi. Fakat bu antlaşma, 1113 senesine kadar devâm etti. Daha sonra Haçlılar Sûriye’de büyük başarılar kazandılar.

1113 senesinde Musul, Sincar ve Artuklu askerlerinden müteşekkil Selçuklu ordusu, Emîr Mevdûd komutasında Tugtegin’e yardım etmek için Hıms şehrinin kuzeyine geldi. Tugtegin ile Emir Mevdûd arasında yapılan görüşmeler sonucu, Kudüs Krallığı üzerine yürünmesine karar verildi. Türk kuvvetlerinin üzerine geldiğini ve onlarla tek başına savaşamayacağını gören kral, Antakya ve Trablus’dan yardım istedi. Türk kuvvetlerinin âni baskını ve üst üste taarruzları sonunda, Haçlılar ağır bir yenilgiye uğradılar. Bütün savaş ağırlıklarını bırakarak Taberiyye’ye çekildiler. Ele geçen ganîmetlerin bir kısmı, zafer armağanı olarak Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar’a gönderildi.

Atabeg Tugtegin bundan sonra, Selçuklu sultânının emriyle Haçlılara karşı birçok başarılı seferler yaptı. İlgâzî ve Dilmaçoğlu Toğan Arslan’la birleşerek, 1119 yılında Ensârib ve Zerdâna kalelerini fethetti. Tugtegin ve İlgâzî 1120 senesinde Haçlılar ile Tell-Dànis’te karşılaştılar. Küçük çaptaki çarpışmalardan sonra, Haçlılar geri çekildi. Bu kadar başarılar elde etmesine rağmen Fâtımîlerin idâresindeki Sûr şehrinin 1124 senesinde Haçlıların eline geçmesine mâni olamadı. Ertesi sene Musul Atabegi Aksungur Porsûkî, Haçlılara karşı harekete geçerek, Tugtegin’den yardım istedi. Tugtegin’in de katıldığı Selçuklu kuvvetleri, 1125 senesi Mayıs ayında El-Azâz’da Haçlılarla karşılaştı. Haçlıların kazandığı muhârebede her iki taraf da ağır kayıplar verdi. Haçlılar ile başarılı mücâdeleler yapan Atabeg Tugtegin, 1128 senesi Şubat ayının on ikisinde Şam’da vefât etti.

Tugtegin’in yerine oğlu Böri geçti. Böri, gençliğinden îtibâren atabegliğin çeşitli merkezlerinde değişik vazîfelerde bulunmuştu. Böri Tegin zamânında Dımaşk’ı tehdid eden en önemli meselelerden biri, Bâtınîler idi. Tugtegin zamânında da vezir olan Tâhir el-Merdeganî, Bâtınîler ile işbirliği yapıyordu. Dımaşk’ta bulunan Bâtınîlerin şehrin kapılarını açmak ve karşılığında da Sûr’u almak için Haçlılarla anlaştıklarını haber alan Böri, derhâl harekete geçerek vezîri öldürttü. Daha sonra halkın da katılmasıyla şehirde Bâtınî temizliği başlattı. Altı binle yirmi bin arasında Bâtınî öldürüldü. Bu karışıklıklardan faydalanmak isteyen Kudüs kralının idâresindeki bir Haçlı ordusu, Dımaşk üzerine yürüyünce, Böri hızla harekete geçerek, yiyecek bulmak için ordudan ayrılmış olan Haçlı birliğini ağır bir yenilgiye uğrattı. Kışın yaklaşması ve yenilmeleri, Haçlıları, Dımaşk’ı kuşatmaktan alıkoydu.

Böri zamânında, Dımaşk Atabegliğini tehdid eden diğer bir tehlike ise, Musul Atabegi İmâdeddîn Zengi

idi. Zengi, bütün Sûriye'yi kendi idâresi altında toplamak istiyordu. Bir süre sonra bir hîle ile Böri'yi zayıf düşürerek, 1130 senesi Eylül ayının 24'ünde Dımaşk'a bağlı Hama'yı zabtetti. Daha sonra Hıms şehrini muhâsara altına aldı ise de, kışın yaklaşması üzerine Haleb'e döndü. Dımaşk'ta olan olayları unutmayan Bâtınîler, çok sıkı korunmasına rağmen bir fırsatını bularak 1131 senesinde Böri'yi yaraladılar. Böri aldığı yaralar yüzünden 7 Haziran 1132 târihinde vefât etti. Bâtınîleri temizlemekle İslâmiyete büyük hizmet eden Böri, Bâtınîlerin sûikastı ile şehid oldu.

Ölümünden sonra yerine geçen İsmâil, önce Baalbek'e hâkim olan kardeşi Muhammed'i itâati altına aldı. Sonra da Haçlıların eline geçen Bânyâs üzerine yürüyerek, birkaç günlük kuşatmadan sonra şehri ele geçirdi. Musul Atabegliği'nin, Haçlılar ve Abbâsî halîfesi ile olan mücâdelelerinden faydalanan İsmâil, gizlice yaptığı hazırlıklar sonunda Hama üzerine yürüdü ve daha önce Zengi'nin hâkimiyeti altına giren bu şehri 7 Ağustos 1133 târihinde geri aldı. Ardından Şeyzer'i kuşattı ise de verilen büyük haraç karşılığında kuşatmayı kaldırdı. Onun bu başarıları Haçlıları harekete geçirdi. Kudüs Kralı Fulk, 1134 senesinde Havran'ı zaptetti. Buna karşılık İsmâil, Haçlı idâresindeki şehirlere akınlar düzenledi. Başarılarına rağmen İsmâil halka kötü davrandığı ve ağır vergiler koyduğu için, öldürüleceği korkusuna kapıldı ve Musul Hâkimi Atabeg Zengi'ye başvurarak şehri teslim etmek istedi. Durumdan haberdâr olan asker ve halk, buna karşı çıktı ve 1 Şubat 1135 târihinde, İsmâil öldürüldü.

İsmâil'in yerine kardeşi Şihâbeddîn Mahmud geçti. Zengi, İsmâil'in mektubu üzerine Dımaşk önlerine gelerek, şehri kuşattı. Fakat kuşatmanın ve beklemenin bir faydası yoktu. Tarafların görüşmesi ve halîfenin, Zengi'den Musul'a dönmesini istemesi üzerine anlaşma yapıldı. Zengi'nin Dımeşk'ten ayrılmasından sonra, antlaşma şartları yerine getirilmedi. Atabeg Zengi'den korkan Hıms Vâlisi Humartaş, şehri 1135 senesi Aralık ayının otuzunda Şihâbeddîn Mahmud'a teslim etti. Atabeg Zengî, bir süre sonra Hıms önlerine gelip, şehri kuşattı. Ancak buranın kolay kolay ele geçirilemeyeceğini anlayarak, Mahmud ile antlaşma yapıp, 1137 yılında kuşatmayı kaldırdı. 1139 senesinde Mahmud, Bânyâs havâlisini yağmalayan Haçlılar üzerine yürüdü. Aynı sene Dımaşk'e dönen Mahmud, 23 Haziranda kendi adamları tarafından öldürüldü. Mahmud'un öldürülmesinden sonra, atabegliğin kudretli emirlerinden Muîneddîn Üner'in desteği ile Mahmud'un kardeşi Cemâleddîn Muhammed başa geçti. Muhammed'in kardeşi Behram Şâh, Zengî'nin yanına kaçtı ve onu ülkesi üzerine tahrik etti. Zengî bu fırsatları hakkıyla değerlendirdi ve iki aya yakın bir kuşatmadan sonra 1139 senesi Ekim ayının 10'unda Baalbek'i ele geçirdi. Dımaşk üzerine yürüdü ise de zaptetmeye muvaffak olamadı. Cemâleddîn Muhammed ise 29 Mart 1140 târihinde yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak öldü.

Muhammed'in yerine oğlu Mucireddîn Abak başa geçti. Ancak atabegliğin bütün gücü, Muhammed'in annesi ile evlenen Vezir Üner'in elinde idi. Vezir Üner, Emir Zengî'nin ölümünden faydalanarak Musul Atabegliğinin idâresinde olan Baalbek'i ele geçirdi. Daha sonra Haleb Atabegi Nûreddîn Muhmud'un yardımı ile Busra ve Serhat şehirlerini zaptetti. Yine Haleb Atabegi Nûreddîn Mahmud ile berâber Haçlılara karşı taarruza geçerek El-Arima Kalesini ele geçirdiler. Devlete başarılı şekilde hizmet eden Vezir Üner, 19 Ağustos 1149 târihinde ölünce, Abak bütün yetkileri eline aldı. Bu arada aleyhine birçok isyânlar patlak verdi ise de duruma hâkim oldu. Bundan sonra Haleb Atabegi Nûreddîn Mahmud, Dımaşk'ı ele geçirmeye çalıştı. 1150 ve 1151 senelerinde şehri iki defâ kuşattı ise de başarılı olamadı. Nihâyet Nûreddîn Mahmud 26 Nisan 1154 târihinde şehri ele geçirerek Dımaşk Atabegliğine son verdi. Atabeglik'in son hükümdârı olan Abak ise 1169 senesinde Bağdat'ta öldü.

Kültür ve medeniyet: Selçuklu devlet teşkilâtına benzer bir teşkilâtla yönetilen Dımaşk Atabegliği emirleri, başkent Dımaşk'ta mescitler, medreseler, hastâneler ve hamamlar inşâ ettirdiler. Yeni mahalleler ve îmâlât bölgeleri kurdular, su kanalları yaptırdılar. Dımaşk'ın ilk hastânesi olan Dârüşşifâ, Melik Dukak zamânında yaptırıldı. Safvet-ül-Mülk Hâtunun yaptırdığı mescit, Mescid-i Hâtun-ı Zümrüd olarak bilinmektedir.

Tugteginliler devrinde Dımaşk, Sûriye'nin kültür merkeziydi. Çevre ülkelerden birçok ilim adamı buraya geldi. Dımaşk'taki medreselerde dînî ilimlerin yanında fen ilimleri de okutulmaktaydı. Sadırıyye, Eminiyye, El-Medreset-ül-Muiniyye, Medreset-ül-Hâtuniyye ve Caruhiyye Medresesi, bu devirde yapılan ilim yuvaları arasındaydı.

Şeyh Burhâneddîn Ebü'l-Hasan, Ali el-Belhî, Şeyh Şeref-ül-İslâm Abdülvâhid, Necmeddîn eş-Şîrâzî, Zeynüddîn el-Fattalî, Cemâleddîn İbn-ül-Müslim es-Sülemî, Kâdı'l-Kudât Müntehibeddîn Ebü'l-Meâlî Muhammed gibi büyük âlimler Tugteginliler zamânındaki belli başlı âlimlerdir. Yine Dımaşk'ta yetişen iki büyük târihçi İbn-i Kalânisî ve İbn-i Asâkir de bu atabeglik zâmanında yetişmiştir.

Tugteginliler, Sûriye'deki deri sanâyiini büyük ölçüde geliştirdiler. Kâğıt îmâli endüstrisinde de büyük gelişme görüldü. Pamuklu ve ipekli kumaşlar ile tahıl ticâretinde mühim gelişmeler oldu.

Dımaşk Atabegleri

Tahta Geçiş Târihi

Zahireddîn Tugtegin 1104
Böri Tugtegin 1128
Şems-ül-Mülûk İsmâil 1132
Cemâleddîn Muhammed 1139
Mücirüddîn Abak 1140

DIŞ BORÇLAR;

Alm. *Ausländische Kredite,* **Fr.** *Crédits exterievr,* **İng.** *External credits.* Ülke içinde yerleşik kişi veya kuruluşlarca, ülke dışında yerleşik kişi veya kuruluşlardan sağlanan dış krediler. Sağlanan bu krediler bağış, yardım yâhut da kredi şeklinde olmaktadır. Yardım ve kredi adı altında verilen krediler, belli bir fâiz ve geri ödeme plânına bağlandığından uygulama açısından aralarında farklılık yoktur. Ancak bağış, tanımı gereği herhangi bir ödeme planı olmayan, gerçek anlamda bir bağış niteliğindeki karşılıksız kredidir. Sağlanan dış kredilerle genellikle ülke içindeki kaynaklarla sağlanması güç olan, yatırım malzeme ve teçhizâtının finansmanı karşılanmaktadır. Dış krediler, ülkeye döviz olarak veya döviz karşılığı mal olarak gelmekte ve bu sebeple ödemeler dengesine kullanım safhasında (+), yâni olumlu etkide bulunmakta; ancak geri ödeme sırasında yine döviz olarak ödendikleri için (-), yâni olumsuz etkide bulunmaktadırlar.

Ülkemizde dış borç çeşitleri:

Ülkemizde dış borçlar, vâdeleri bakımından iki grupta incelenmektedir: Kısa vâdeli dış borçlar, orta ve uzun vâdeli dış borçlar.

Bir dış borcun vâdesi, kredinin anlaşma târihi ile son anapara ödeme târihi arasında geçen süredir. Eğer bu süre, bir yıla eşit veya bir yıldan az ise o kredi kısa vâdeli dış borç kapsamında ele alınmaktadır. Sürenin bir yıldan uzun olması durumunda krediler, orta ve uzun vâdeli dış borç olarak değerlendirilmektedir.

a. Kısa vâdeli dış borçlar: Milletlerarası ticârette ve mal alışverişlerinde ödeme problemlerinin ortadan kaldırılması amacıyla sağlanan krediler genelde kısa vâdeli dış borçlar kapsamında ele alınmaktadır. Yurt dışında yerleşik kişilerce Merkez Bankasında kısa vâdeli açılan kredi mektuplu döviz tevdiat hesapları, ticârî bankalarda açılan mevduatlar, kısa dönemli poliçeler, kabul kredileri (akseptanslar) ve akreditifler kısa vâdeli borçlanma araçlarından bâzılarıdır. Ayrıca ihrâcat prefinansman kredileri, banker ve kurye kredileri de kısa vâdeli dış borç kapsamına giren kredi türleridir.

b. Orta ve uzun vâdeli dış borçlar: Orta ve uzun vâdeli dış borçların en çok görülen ve alışılmış olan türleri program ve proje kredileridir. Yeniden finansman ve borç erteleme kredileri de bu gruba girer. Bu krediler, genelde, ülkenin ekonomik kalkınmasına yönelik olarak sağlanan kredilerdir. Temel amaç, kalkınmanın zorunlu kıldığı sermaye ve yatırım mallarının finansmanının sağlanmasıdır.

Program kredileri: Program kredileri, genel olarak, ikili anlaşmalarla sağlanan ve ülke içinde yerleşik ithâlâtçı kuruluşların kullanımına açık olan bir kredi türüdür. Herhangi bir projeye bağlı olmadığından proje kredilerine göre daha esnek bir yapıdadır. Mal ve hizmetlerin sâdece belli bir ülkeden ithâl edilmesi şartının bulunması durumunda, bu tür kredilere “bağlı program kredileri” adı verilmektedir. Eğer mal ve hizmetlerin belli bir ülkeden ithal edilme zorunluluğu yoksa, bu durumda krediler “bağsız program kredileri” adını almaktadırlar.

Proje kredileri: Proje kredilerinde amaç, belli bir projeye ilişkin mal ve hizmet ithâlâtının finansmanının oluşturulmasıdır. Kredilerin kullanım yöntemleri çeşitli kredilere göre değişmekle birlikte, genel olarak kullanım dönemi projenin bitiş süresine göre sınırlandırılmıştır. Proje kredilerini krediyi veren kuruluşlara göre çeşitli biçimlerde sınıflandırmak mümkündür. Eğer proje kredileri, ikili ve çok taraflı anlaşmalarla hükümetlerden sağlanıyor ise bunlara “resmî (imtiyazlı) proje kredileri” adı verilmektedir. Proje kredileri, satıcı firmalardan veya yabancı bankalardan sağlanıyor ise “ticari proje kredileri” adını almaktadırlar. İmtiyazlı proje kredilerinde, proje mâliyetinin tamâmı, sağlanan dış kredi ile karşılanırken, ticârî proje kredilerinde proje mâliyetinin ancak % 80’i veya % 85’i krediden karşılanmaktadır. Geri kalan % 15 veya % 20’lik miktar “peşinât ödemesi” (advance payment) olarak satıcı firmalara verilmektedir. Peşinât kredileri genellikle 5-6 yıl vâdeli olarak ve değişken fâizle milletlerarası para piyasalarından temin edilmektedir (Euro loans).

Proje kredilerinde borçlu, merkezi hükümet veya kamu yâhut da özel sektör kuruluşlarından biridir. Program kredilerinde kullanıcılar hemen hemen bütün ithâlâtçı kuruluşlar olabildiği halde, proje kredilerinde kullanıcı bir veya birkaç kuruluş olmaktadır. Ülkemizde son yıllarda proje kredilerinin

toplam içinde payı önemli ölçüde artış göstermiştir.

Yeniden finansman ve borç erteleme kredileri: Bu krediler genellikle, mevcut olan borçların ödenmesinde ortaya çıkan riskleri azaltmak amacıyla alınan kredilerdir.

DIŞ GEBELİK;

gebelik mahsulünün rahim dışında yerleşmesi hâli, 150 gebelikten birinde görüldüğü söylenir. Gebelik mahsulü bu vak'aların % 98'inde rahim ile yumurtalıkları birbirine bağlayan tüplerde yerleşir. Ayrıca diğer karın organlarında, yumurtalıklar üzerinde, rahim boynunda yerleşebilir.

Karın organlarını döşeyen zarın iltihabı, tüplerin iltihabı, karın cerrâhîsi, tümörler bu hastalığın sebeplerindendirler. Bu hastalarda da diğer gebelerde olduğu gibi hayz kesilir veya düzensiz kanamalar olur. Kasık ağrısı olur. Kasığın elle muayenesinde bir kitlenin anormal varlığı hissedilir.

Âni başlayan bir ağrı; aralıklı olarak etrâfa yayılmadan ve ataklar esnâsında bel ağrısıyle birlikte, hayzı kesilmiş bir hanımda kasık bölgesini tutduğunda dış gebelikten şüphe edilmelidir. Hafif kanama, karın şişkinliği, kasıkta kitle ve barsak tıkanıklığı şeklinde seyreden müzmin tipi de vardır. Dış gebeliğin tedâvisi cerrâhidir. Yâni ameliyat gerekir.

DIŞ TİCÂRET DENGESİ;

Alm. *Aussen handelsgleichgewicht (n),* **Fr.** *Equilibre (m) du commerce (m) extérieur,* **İng.** *Foreign trade balance.* Bir ülkenin mal, ithalat ve ihracatının gerektirdiği döviz giriş ve çıkışlarının meydana getirdiği denge.

Dış ticaret dengesi, câri işlemler ve sermâye hareketleri olarak ikiye ayrılabilecek dış ödemeler dengesinin câri işlemler bilânçosunun bir parçasıdır.

Bir ülkenin dış ticâret dengesi, mal ithâlâtının gerektirdiği dövizin mal ihrâcâtının getirdiği döviz gelirlerinden fazla olması hâlinde açık verir. Buna dış ticâret açığı denir. Bu açığın, câri işlemlerin diğer bölümünü teşkil eden hizmet (görünmeyen kalemler) bilânçosu fazlalığı ile bu da yetmiyorsa sermâye hareketleriyle kapatılması gerekir.

Türkiye hâli hazır durumda, dış ticâret dengesi açık veren bir ülke olup; bu açık, görünmeyen kalemler içinde yer alan işçi dövizleri, turizm gelirleri ve sermaye hareketleri içinde yer alan dış kredilerle kapatılmaktadır.

DIŞ YARDIMLAR;

Alm. *Auslandshilfen (f.pl.),* **Fr.** *Aides (f.pl.) èrangères,* **İng.** *Foreign aids.* Devletlerin, diğer ülkelerden sağladıkları para, mal, silâh ve çeşitli askerî malzeme şeklindeki yardımlar.

Dış yardımlar, bağlantılı ve bağlantısız olmak üzere iki kısımdır. Esas îtibâriyle hibe şeklinde anlaşılması gereken bu yardımlar, bâzan uygun vâdeli ve düşük fâizli veya sonradan iâde edilmek kaydıyla alınan askerî malzeme, araç ve gereçler de olabilir. Bağlantılı yardımlar şarta bağlıdır. Yâni yardımı yapan ülke kendi lehinde bâzı şartlar koşar (üs verme, savaşa girme, belirli ülke veya ülkelerle ilişiği kesme gibi) ve bunlar yerine getirildikten sonra yardımı taahhüt eder. Bağlantısız yardımlar ise şarta bağlı değildir. Ama unutmamak lâzımdır ki, hiçbir devlet veya devletler çıkarları olmadan yardımı düşünmez.

Meselâ, İkinci Dünyâ Savaşında ABD, İngiltere ve Rusya'ya çok miktarda tank ve uçak yardımında bulunmuş; harpten sonra da Avrupa ülkelerine ve Türkiye'ye Marshall yardımı adı altında, daha sonraları Truman Doktrini adı altında askerî yardımlarına devam etmiştir.

Türkiye ayrıca, Federal Almanya, Kanada ve İtalya'dan da askerî yardımlar almıştır.

1990 yılı ortalarında Kuveyt'i işgal eden Irak'a karşı Amerika Birleşik Devletleri öncülüğündeki BM kuvvetleri tarafından yapılan kurtarma harekâtının başarıyla sonuçlanmasından sonra, çeşitli Avrupa ülkeleri ve ABD tarafından zarar gören ülkelere yeterli olmayan yardımlar yapıldı (1991).

DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI;

Alm. *Aussenministerium (n),* **Fr.** *Ministèire (m) des Affaires Etrangères,* **İng.** *Ministry of Foreign Affairs.* Hükümetin diğer devletler ve bunların hükümetleriyle olan daha çok siyâsî münâsebetlerini organize ve icrâ eden bakanlık.

Osmanlı Devleti döneminde dışişleri bir süre sadrazamlar tarafından yürütülmüş, daha sonra bu görev Reisülküttaplara verilmiştir. On yedinci yüzyıl ortalarında Sultan Dördüncü Mehmed'in padişahlığı arasında Dîvân-ı Hümâyûnun eski önemini kaybetmesi üzerine bu dîvânın başkâtibi durumunda

bulunan Reisülküttap elçilerle yapılması gereken görüşmeleri yürütmek, antlaşmaları müzâkere etmekle vazifeli kılınmıştır. Sonraları dışişleri vekili durumuna geçen Reisülküttaplık 1836 yılında Sultan İkinci Mahmud tarafından kaldırılmış, görev, Umûr-ı Hâriciye Nezâretine verilmiştir. Osmanlı Devleti yönetiminden Cumhûriyet yönetimine geçildiğinde çağdaş çalışma usûllerine uygun yasalar çıkarılarak Bakanlık günümüzdeki şeklini almıştır.

Türkiye Cumhûriyetinin dış politikasının temeli yurtta sulh cihanda sulhtur. Dışişleri Bakanlığı, dış politikanın bu temel prensip doğrultusunda hedef belirleme çalışmaları yaparak, hükümetçe belirtilen esaslar içinde dış ilişkileri yönetir. Ticârî antlaşmalar dışında antlaşma ve sözleşmeleri ilgili dâirelerle işbirliği yaparak hazırlar ve sonuçlandırır. Devleti dışarda temsil eder ve devletle beraber vatandaşların yabancılar karşısındaki haklarını korur. Dış politikayı etkileyebilecek her türlü dış ve iç gelişmeleri tâkip eder. Milletlerarası kuruluşlar ve yabancı ülkelerle Türkiye'deki çeşitli kuruluşlar arasındaki teknik, bilimsel, kültürel ve sosyal ilişkilere aracılık eder. İktisâdî, mâlî ve ticârî dış ilişkilerin politik yönleri dolayısıyla ilgili dâirelerle işbirliği yapar, çalışmaları siyâsî bakımdan destekler. NATO nezdindeki sivil ve askerî temsilcilerin başvurup danıştığı yerdir. NATO askerî birliklerine âit hukûkî konularla ilgilenir. NATO enfrastürk çalışmalarını ve antlaşmaya dayanan siyâsî, askerî, mâlî her türlü çalışmaları koordine eder ve NATO ilmî araştırma bursları ile ilgili işleri, yabancı ülkelerdeki Türk vatandaşlarının yasalarla gösterilen işlerini görür.

Dışişleri Bakanlığı kendisine bağlı şu teşkilâtlarla görevini yürütür: Yüksek Siyâset Plânlama Kurulu, Çok Taraflı İlişkiler Genel Müdürlüğü, İkili Siyâsî İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ekonomik İşler Genel Müdülüğü, Müşterek Güvenlik İşleri Genel Müdürlüğü, Kültür ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Konsolosluk, Hukuk ve Sosyal İşler Genel Müdürlüğü.

DİALİZ (Bkz. Böbrek)

DİAZO BİLEŞİKLERİ;

Alm. *Diazoniumverbindungen,* **Fr.** *Composé de Diazo,* **İng.** *Diazo compounds.* Bir aromatik veya alifatik radikaline diazo (-N-N veya=N=NO) grubu bağlı olan organik bileşikler sınıfı. Diazo bileşiklerinin hem aromatik hem de alifatik türleri bilinmektedir.

Aromatik diazo bileşikleri: Diazo bileşikleri kararlı olmadığından izole edilemezler. Ancak tuzları hâlinde elde edilirler. Hattâ kuru diazonyum tuzları izomerler hâlinde üretilir ve endüstride böyle pazarlanırlar. Diazonyum tuzlarının elde edilmesinde önemli bir metot primer aromatik aminlere, mineral asit mevcudiyetinde nitröz asit etki ettirilmesidir:

$$Ar\text{-}NH_2 + ONOH + HCl \rightarrow \underset{\text{Diazonyum tuzu}}{[Ar\text{-}N_2]\,Cl} + 2H_2O$$

Kuru diazonyum tuzları patlayıcıyı olduklarından ekseriya sulu çözeltide hazırlanırlar. Bu maksatla, aminlere 3/2 katı mineral asit mevcûdiyetinde sodyum nitrat etki ettirilir. Sıcaklık reaksiyon boyunca ve sonunda 0-5°C arasında tutulmalıdır. Aromatik diazonyum bileşikleri çok aktif olduklarından laboratuvar ve endüstri açısından ehemmiyet taşırlar. Meselâ sıcak su ile muâmele edildiklerinde N_2 çıkışıyla fenoller teşekkül eder:

$$[Ar\text{-}N_2]Cl + H_2O \rightarrow \underset{\text{Fenol}}{Ar\text{-}OH} + N_2 + HCl$$

Benzer tarzda birçok organik bileşik sentezi mümkündür. Diazo tuzları renksiz kristal bileşiklerdir. Havada kararırlar. Kura hâldeyken ısıtmakla veya sürtmekle patlarlar. Kuvvetli asitlerin diazonyum tuzları suda tamâmen iyonlaşırlar. Aromatik diazonyum tuzları boyar madde üretiminde de çok yaygın olarak kullanılırlar. Meselâ, diazoaminobenzen ve p-hidroksiazobenzen birer boyar maddedir. Kezâ diazonyum tuzları, ışığa olan hassâsiyetlerinden dolayı diazotip baskılar için kullanılırlar.

Alifatik diazo bileşikleri: En basit alifatik diazo bileşik diazometandır ($H_2C\ N_2$). Diğer bileşikler bunun homologlarıdır. Diazometan sarımsı renkte, çok zehirli ve patlayıcı bir gazdır. Kimyâdaki önemi bir metillendirme vâsıtası olarak kullanılmasıdır. Alifatik diazonyum tuzları RCH_2N_2Cl genel formülü ile gösterilebilirler. Bunların endüstriyel önemi o kadar fazla değildir. Sâdece kimyâda, yapıların anlaşılması için araştırmalara konu olmuşlardır.

DİCKENS, Charles;

İngiliz roman ve fıkra yazarı. 1812'de İngiltere'nin Landport limanında doğdu. 10 yaşından îtibâren

hayâtını kazanmaya başlamış ve babasının borçlarından hapse atılması üzerine bir kundura boyası imâlâthânesine girmiştir. Birlikte çalıştığı arkadaşları da kendisi gibi yoksul çocuklardı. Babasının bir mîrasa sâhib olarak hapisten çıkması ve borcunu ödemesi üzerine, çalışmayı bırakmış ve mektebe verilmiştir.

İki senelik bir mekteb hayâtının sonunda bir hukuk müşâvirinin yanında çırak olarak çalışan Dickens, mükemmel bir stenografi öğrendiği gibi içinde yaşadığı hayâtın çeşit çeşit tiplerini ve karekterlerini gözden kaçırmamış, hepsini zihnine nakşetmesini bilmiştir. Bu tecrübe ve hayât bilgisi sâyesinde kendisine gazetelerin sâhip çıkma fırsatını kaçırmayan bu ünlü yazar, gazeteler adına, maharetli bir şekilde meclis zabıtlarını tutmaya başlamıştır.

Bir adliye dergisindeki hikâyelerini yayınlamaya başlayan Dickens, dikkatleri üstüne çekmiş ve teklifler almıştır. İlk romanı olan **Bikvikin Sergüzeştleri** neşredilince maddî sıkıntılardan kurtulmuş ve servet sâhibi olmaya başlamıştır.

1837 yılından sonra şöhretini sağlayan romanları yayınlanmıştır. Geniş bir okuyucu kitlesi bulan bu romanlar, mizâhî sahnelerle dolu örfe ve âdete yer veren âile romanları idiler. Bunların yanında târihi romanlar da yazdı. Kendi hayâtını ve çocukluğunu ise **David Copperfield** (1850) romanı ile anlattı. Bir ara Amerika'ya gitti. Altı ay kaldığı bu ülkede şehirden şehire giderek nutuklar verdi ve eserlerinin en iyi kısımlarını şiir şeklinde okudu. Böylece büyük bir servetle İngiltere'ye döndü. Sonra hicve yer veren **Amerika'ya Dâir Notlar**'ını neşretti. Dickens İngiltere'ye döndükten sonra öldü (1870).

Vangtien gibi Dickens'i ilk romanlarına göre değerlendirenler onu romantik; Gillemin gibi bâzı münekkidler ile son romanlarına göre ele alanlar realist devre içine sokmaktadırlar. O daha çok romanlarında kendi çocukluğunun sefil ve talihsizliklerini anlatmış, eserlerinde yaşadığı hayattan gelen çeşitli tiplerin yer aldığı bir dünya kurarak, fakir ve sefil sokaklara, mahkemelere, çeşitli dalaverelere, şatolara yer vermiştir. Bu bakımdan Balzac'a benzeyen Dickens'in eserlerinde; senyörler, hizmetçiler, tüccarlar, arabacılar gibi her cinsten tipler yer almıştır. Bu yönü ile o, umûmî olarak realizmin içinde kalmış hattâ realistliği içinde zaman zaman lirizmde yer almıştır. Onunla İngiliz humour (alaycı ve şakacı)u Svift'ten sonra ikinci bir temsilcisini bulmuştur. Fakat Dickens istihzâsını haksızlıklara ve suistimâllere karşı kullanmıştır. Bu îtibârla, alayı ve eğlencesi tabiî ve mükemmeldir. Belki eserlerinin kudreti ve canlılığını da buna borçludur. İnce bir istihzâcı olmakla birlikte, ahlâka hizmet arzusu da vardır.

Dickens, yalnız İngiliz edebiyâtına değil, bu ülke dışı edebiyatlara da tesir etmiştir. 1850 yılından sonraki Fransız realizmine onun tesiri vardır. Hattâ, **Jack (Jak)** ve **Le Petit Chose** (Küçük Şey) romanlarının müellifi olan Alphonse Daudet, Dickens'ten bir yansımadır. Fransız edebiyâtı çocuk denen varlığı onun sâyesinde ve Daudet'in kalemiyle tanımıştır.

Dickens yirmi civârında eserin sâhibidir. Eserlerinin belli başlıları; **Esquisse** (Taslaklar), **Papiers du Picwick Club** (Pikvik Kulubün Kâğıtları), **Oliver Twist** (Oliver Tvist, 1838), **Nicholas Nickleby** (Nikola Niklebi), **Martin Chuzzlewit** (Marten Şazlvit), **Le Magasin d'Antiquites, David Copperfield** (David Koperfilt, 1859), **Centes de Noel** (Noel Hikâyeleri)dir.

DİCLE NEHRİ;

Türkiye'de doğup birçok kolları olan ve Irak topraklarına geçip orada Fırat'la birleşerek Şattülarap'ta Basra körfezine dökülen nehir.

Uzunluğu 1990 km (Bunun Türkiye topraklarında kalan kısmı 523 km) olan Dicle, Güneydoğu Toroslarda Maden Dağları kesiminde, Hazarbaba Dağının güney tarafında, Yıldızhan yanındaki bir kaynaktan çıkar. Eskiden Hazar Gölünden beslenirdi. Şimdi gölle bağlantısı kesilmiştir. Kaynaktan çıktıktan sonra Maden kasabası önünden geçerek, Maden Çayı adını alır ve güneydoğuya doğru dar ve derin vadilerden geçip Diyarbakır şehrinin bulunduğu lav sahanlığının doğu kesimine paralel akar. Burada nehir vâdisinin tabanı 600 m'ye iner. Diyarbakır'ın güneyinde 8 km mesâfede doğuya yönelir. Bundan sonra kuzeyden Toros Dağları yamaçlarından inen başlıcaları Anbarçayı, Kuruçay, Pamukçayı ve Hazroçayı, Batman ve Garzan sularını alır. Güneyden ve Mardin eşiğinden inen sel yatakları Göksu ve Savur Çayı Dicle'ye katılır. Raman Dağının güney eteklerinde dar boğazlardan geçerek Botan Suyu ile birleşerek onun doğrultusunda güneye döner.

Dicle Nehri, güneye doğru akarken Cizre kasabasının önünden Habur Suyu kavşağına kadar 40 km uzunlukta Türkiye-Suriye arasında sınırı meydana getirir. Habur Suyu ile birleştikten sonra Irak topraklarına girer. Dicle, Irak toprağında çöküntü çukurdan akarak, dar boğazları aşar Musul'da Büyük ve Küçük Zap sularıyla birleşir. Mezopotamya ovasına iner, bundan sonra Bağdat yakınlarında Fırat'a 35 km yaklaşır. Burada yine İran'dan gelen Piyale Nehri ile birleşir. Bu birleşmeden sonra tekrar Fırat'a yaklaşır ve Kurna yakınında Basra'nın 64 km yukarısında Fırat'la birleşerek Şattülarap ismini alır.

Basra Körfezine dökülür.

Dicle Nehrinin suları yaz mevsimi sonlarına doğru azalır. Nisan ayında, nehrin yukarı çığırındaki dağlarda karların erimesinden suları çoğalır, en yüksek seviyesine ulaşır. Dicle, marttan mayısa kadar üç ay içinde, bütün yıl akıttığı suyun hemen yarısını akıtır. Rejimi düzenli değildir. Bu bakımdan bazı yıllar haddinden fazla taşarak birçok zararlara sebeb olur. Bu sebeple zararlarını önlemek maksadıyla Dicle'nin Mezopotamya'da kalan kıyılarına daha M.Ö. 3000 yıllarında setler yapılmıştır. Bu setler suların taşmasını önlediği gibi ekilen arâzilerin yazın sulanmasını da sağlamıştır. Fakat setlere rağmen büyük taşmalar önlenememiştir. Yirminci asırda çalışmaları ancak 1939'da başlamış ve Kut Barajı yapılmıştır. 1958'de Samarra ve 1961'de de Dokham Barajı yapılarak suların taşması önlenmiştir. Bugün sadece Samarra ve Amarra arasında bir milyon hektarlık arâzi ekilebilir hâle sokulmuştur.

Dicle, eski Mezopotamya sınırını meydana getiren ırmaklardan biridir. Uzunluğu Fırat'tan daha kısa olmakla beraber suyu daha çoktur. Dicle, günümüzde de sulama kanallarıyle sulama sağladığı gibi, orta büyüklükteki taşıtlar nehrin ağzından Bağdat'a kadar, daha küçük boy taşıtlarsa Musul'a kadar giderek ulaşıma katkıda bulunmaktadırlar. Bu nehirlerden ulaşım bakımından çok faydalanıldığı tarihî kalıntılardan anlaşılmaktadır. Dicle kıyısında eskiden kurulmuş Ninova, Nemrut, Asur şehirlerinin eski kalıntıları bunun en sağlam belgesidir.

DİELEKTRİK;

Alm. *Dielektrikum, Nichletiter,* **Fr.** Dielectrique. **İng.** *Dielectric.* Elektrik techizatlarında birçok şekillerde kullanılan izolasyon maddeleri. Dielektrik olarak cam, kâğıt vb. lifli maddeler kullanıldığı gibi bâzı mineral yağlar da kullanılır. Seramik, mika, quartz ve mağnezya gibi dielektrikler (izolatörler) mekanik olarak dayanıklı ve sıcaklığa karşı da dirençlidirler. Kauçuk ve bâzı plastikler esnek olduklarından bâzı özel techizatlarda kullanılırlar. Dielektriklerin önemli bir uygulama alanı, elektrik depolayan kondansatörlerde kullanılmasıdır.

Dielektrik sâbiti: Coulomb kânununa göre, aralarındaki uzaklık r olan q ve q' elektrik yükleri arasındaki kuvvet:

$$F = \frac{1}{D} \cdot \frac{q.q'}{r^2} \quad \text{dir.}$$

D'ye ortamın "dielektrik sâbiti" denir. Yâni bir cismin dielektrik sâbiti iki elektrik yük arasındaki elektrostatik kuvveti azaltan miktardır. Vakumda (tam havasız boşluk) D= 1'dir. Dielektrik sâbitinin büyüklüğü nisbetinde iki yük arasındaki kuvvet o kadar azdır. Meselâ suyun dielektrik sâbiti oldukça büyük olup, 80'dir. Yâni su içinde bulunan (+) ve (-) yüklü iyonların birbirini çekme kuvveti 1/80 oranında azalır. Su içindeki elektriksel çekme havadakinden 80 defa azdır.

Muhtelif Sıvıların 20°C'deki Dielektrik Sâbitleri

Sıvı	**Dielektrik sabiti**
Hidrojensiyanür	116
Amonyak	15,5
Su	80
Kükürtdioksit	12,4
Gliserol	56
Asetik asit	9,7
Nitrometan	39
Fenol	9,7
Metil nitril	37
Etilbromür	9,5
Nitrobenzen	36
Anilin	7,0

Metil alkol 33
Etilamin 6,3
İzopropil alkol 26
Hidrojensülfür 5,7
Etil alkol 25
Klorbenzen 5,6
Asetaldehid 21,6
Kloroform 5,1
Aseton 21,4
Kunduz yağı 4,7
n-butil alkol 16
n-amil alkol 16
Hidrojen klorür 4,6
Etileter 4,3

DİFERANSİYEL HESAP;

Alm. *Differentialrechnung (f),* **Fr.** *Calcul (m), differentiel,* **İng.** *Differential Calculus.* Matematikte y= f(x) gibi bir fonksiyonda x bağımsız değişkeninde meydana getirilen sonsuz küçük dx artımına karşılık, bağımlı y değişkeninde meydana gelen dy artımı ile ilgili hesaplar. Kelime olarak fark anlamına gelir.

Türev: Matematik analizin önemli kavramlarından biri. Bir fonksiyonun sonsuz küçük değişimlerini inceleyen konu. En basiti dy/dx'tir ki, buna fonksiyonun incelenen noktadaki türevi denir. Geometrik olarak teğetin eğimi ile ilgilidir. Türevin değişik bir fizik karşılığı da, hareket hâlinde bulunan bir cismin âni hızıdır. Meselâ bir noktanın doğru üzerindeki hareketi belirli bir noktadan olan uzaklığı f (t) ile ölçülüyorsa, âni hızı df/dt olarak belirtilir. Eğer artımlar sonlu bir değerde iseler, meselâ y=f (x) fonksiyonunda x'deki Δx sonlu artımına $\Delta y = f(x + \Delta x) - f(x)$ artımı karşı gelir. Δx ve Δy'ler küçüldükçe dx ve dy'e yaklaşırlar. Buna göre y= f(x)in x_0 noktasındaki türevi:

$$f'(x_\circ) = \lim_{Dx\to 0} \frac{f(x_\circ + Dx) - f(x^\circ)}{Dx} = \lim_{x\to x_\circ} \frac{f(x) - f(x^\circ)}{x - x_\circ}$$

dir.

y = f(x) her noktada türevli ise

$$y' = \frac{dy}{dx} = f'(x) = \frac{df}{dx} = D_x f$$

notasyonları kullanılır.

Maksimum ve minimum: sürekli fonksiyonların bir noktadaki teğeti yataysa bu nokta bir maksimum veya minimum nokta olabilir. Bu ise fonksiyonun türevi sıfıra eşitlenerek kolayca aranabilir.

Diferansiyel denklem: Matematiksel fizik ve kimyâda olayları kontrol eden ifâdeler genellikle fonksiyonu ve türevlerini ihtivâ ederler. İşte böyle aranan fonksiyonun türevlerini de ihtivâ eden denklemlere "diferansiyel denklem" denir. Meselâ dy/dx = -ky bir diferansiyel denklemdir.

Kısmî türev: Eğer U gibi bir fonksiyon x,y ve z gibi birden fazla bağımsız değişkene bağlı ise, U=U (x,y,z) bu hâlde türev işlemi her üç değişkene göre yapılabilir. Bu hâlde türevi alınmayan bağımsız değişken sâbit gibi kabûl edilir. Birden fazla bağımsız değişken olmasındaki bu özel durum:

$$\frac{au}{\quad}, \frac{au}{\quad}, \frac{au}{\quad}$$

$\frac{ax}{}$ $\frac{uy}{}$ $\frac{az}{}$

yazılarak ayırt edilir. Bilinmeyen fonksiyonların bu çeşit türevlerini ihtivâ eden denklemlere ise kısmî türevli diferansiyel denklemler denir.

Zincir kâidesi: Bir fonksiyonun bağımsız değişkeni, başka bir bağımsız değişkenin fonksiyonu ise, yâni z=z (y) ve y=y (x) ise, ilk fonksiyonun esas bağımsız değişkene göre türevi zincir kâidesi denilen:

$$\frac{dz}{dx} = \frac{dz}{dy} \cdot \frac{dy}{dx}$$

ifâdesine göre hesaplanır.

Diferansiyel geometri: Matematiğin, türev işleminin anlamlı olduğu uzayları bu vâsıta ile inceleyen koludur. Fonksiyonun bağımsız değişken sayısı uzayın koordinatlarına karşı getirtilebilir. İncelediği temel büyüklükler eğri, yüzey, teğet, düzlem, normal vektör olarak sayılabilir.

Târihî gelişim: Diferansiyel hesap üzerinde batıda ilk çalışan İngiliz İsaac Newton'dur. 1665'te yayınladığı çalışmalarında sonsuz küçük büyüklerden bahsetmiştir. Ancak daha büyük bir katkıya Alman Gottfriend Wilhelm Leibniz sâhiptir. 1673'te günümüzde de kullanılan dx sembolünü vermiştir. Almanya'da tutulmayan eseri, İsviçre'de Jakob ve Johann Bernoulli Kardeşler tarafından dikkatlice tâkip edilmiş ve verilen hesap metodları uygulanmıştır. Daha sonra bu alanda ilk çalışan İtalyan Jacopo Riccatti, Leonhard Euler, N.H. Abel ve Augustin Louis Cauchy olarak sayılabilir.

DİFERANSİYEL KUTUSU;

Alm. *Differentialgehause (n),* **Fr.** *Boîte (f) du diffèrentiel,* **İng.** *Differential gear.* Diferansiyel motorlu araçlarda viraj üzerinde hareket ederken, tahrik miline bağlı tekerleklerin farklı hızlarda dönmesini sağlayan bir dişli takımı. Bu dişli, takım, bir kutu içinde, arka tekerlek millerinin önden gelen tahrik mili ile birleştiği yerde bulunur. Araç düz yolda giderken bu dişli takım her iki milin de aynı hızla dönmesini sağlarken, virajda dıştaki tekerleğe bağlı milin daha hızlı dönmesine müsâade eder. Bu suretle her iki tekerlek de tam dönme yaparak ilerlerler. Jip veya inşaat makinaları gibi bazı araçlar çok değişik zemin şartlarında hareket ettiklerinden bunlarda tahrik ön tekerleklere de iletilir ve ön tekerleklerinde de diferansiyel kutusu bulunur.

Diferansiyel kutusu içine giren tahrik miline bağlı konik dişli (mahrutî dişli) akslardan biri üzerine serbestçe dönebilecek şekilde yerleştirilmiş ayna dişlisini ve buna bağlı diferansiyel kafesini döndürür. Diferansiyel kafesinin içine iki taraftan giren aksların ucunda bulunan konik dişliler yine bu kafese yataklanmış iki tane konik dişli (istavroz dişli) vasıtasıyla birbirleri ile temas halindedirler. Araç düz yolda giderken ayna dişlisinin tahrikiyle diferansiyel kafesi ve iki aks aynı hızda döndürülür. Bu durumda kafes içindeki dişliler kafesle birlikte hep beraber dönerler. Birbirlerini döndürmezler. Viraja girildiğinde dıştaki tekerleğe bağlı aks içtekine göre daha fazla döneceğinden aradaki dönme farkını kafes içindeki konik dişliler istavroz dişliler vâsıtasıyla birbirleri üzerinde yuvarlanarak karşılarlar. Burada aksların tahrik edildiği moment değişmemekte, sadece dönme sayıları değişmekte böylece tekerleklerin virajda tahriki sağlanmaktadır.

Günümüzdeki arabalarda diferansiyel mekanizmasında düz konik dişliler yerine eğrisel tipte konik dişliler kullanılmakta olup daha sessiz ve sarsıntısız çalışırlar, ömürleri daha uzundur.

DİFTERİ;

Alm. *Diphterie, Diphteritis (f),* **Fr.** *Diphtèrie,* **İng**. *Diphteria.* Halk arasında kuşpalazı olarak da bilinen, corynebacterium diphteriae isimli mikroorganizmanın boğaz, burun, göz ve derideki yaralarda yerleşmesiyle ortaya çıkan bulaşıcı bir hastalık.

Bebeklerin 2-4 ve 6. aylarında tatbik edilen DBT karma aşısı içinde yer alan ve difteri mikrobunun toksininin sayıflatılmasıyla yapılan difteri aşısının yaygın olarak kullanılması sebebiyle, günümüzde aşılanmayanlarda tek tük ortaya çıkan bir hastalıktır.

Difteri basili, düz veya hafif bükük silindir şeklindedir. Kalınlık ve boyları değişiktir. 34-38 derecede ürerken toksinini (zehirini) salgılar. Toksin, insan ve bütün hayvanlar için oldukça tehlikelidir. Dokularda harabiyet ve sinirlerde felç yapar.

Difteri oldukça yaygın bir hastalıktır. Soğuk mevsimlerde daha fazla görülür. İki yaşından önce sâdece burun ve yara difterisi şeklinde raslanır. Çocuğa annesinden geçen antikorlar onu bir süre hastalıklardan korur. Kuşpalazı tablosunu yapan tipik difteri özel bir anjin türüdür. Tipik hastalığını

yapabilmesi için boğazın lenf dokusunda ve özellikle bâdemciklerde tutunması gerekir. Bâdemcikler ancak iki yaşından sonra olgunlaştıklarından ancak bu yaşlarda hastalığa duyarlık başlar. Daha sonra çocuk dış çevre ile temâsa geçer. Oyun yaşında devamlı olarak sıcak-soğuk ve dış ortam etkilerine mâruz kalır. Boğazda âdi bakteri iltihapları olur, doku direnci kırılır. Bu arada difteri basili de girerse, hastalığın özel tablosu meydana gelir. Bir şahıs erişkin yaşlarına kadar difteri basili ile temas etmemiş ise her yaşta hastalığa yakalanabilir. Büyüklerin hastalığı çocukların hastalığına göre daha hafif geçmektedir.

Difterinin bulaşmasında hastalar ve taşıyıcılar rol oynamaktadır. "Portör" denilen taşıyıcılar hastalığı bulaştırabilme özelliğinde olan ancak kendileri hastalık belirtilerini gösteremeyen kişilerdir. Bunlar boğaz salgıları ile devamlı olarak difteri basilini yayarlar. Hastanın kullandığı çamaşır, havlu, yemek takımları, oyuncaklar, vâsıtasıyla bulaşabilir.

Difterinin kuluçka dönemi ortalama 2 ilâ 4 gün arasında değişir.

Hastalık belirtileri: Difteri mikrobu, yerleşmiş olduğu organa göre değişik belirtiler yapar. Tek başına difteri denince boğaz difterisi anlaşılır. Ayrıca gırtlak difterisi (krup), burun difterisi vardır.

Boğaz difterisi: Sinsi olarak başlar. Hastalarda neşesizlik, halsizlik, iştahsızlık olur. Bâzan titreme ile 39-40 °C'ye çıkan ateş, başağrısı ve kusma ile başlayabilir. Toksinin kana karışmasının ilk günlerinde nabız hızlanır. Hastanın rengi soluk sarıdır.

Difteri basili genellikle bâdemcikler üzerinde, bâzan da yutak üzerinde yerleşmiştir. Bâdemcikler kızarmıştır, hafif şiştir. İlk 24 saat sonunda, bâdemcikler üzerinde sarı-gri renkte bir-iki nokta belirir, sonra bunlar genişleyerek bir gün içinde bütün bâdemcik yüzeyini kaplayan yalancı bir zar yapar. Bu zar giderek çevreye yayılır. Hastanın ağzı fenâ kokar. Çevre dokular şişmiştir. Yutak daralır, yutmayı imkânsız bir hâle getirir. Yalancı zar, gırtlağa doğru da ilerleyerek, nefes almayı da zorlaştırır. Yalancı zar, altındaki mukoza (örtüye) sıkıca yapışmıştır. Zorlanarak kaldırılırsa, altındaki mukoza kanar. Zarı kaldırılmış mukoza üzerine ertesi gün bakılırsa yeniden zar meydana geldiği görülür.

Difteride boyundaki lenf bezeleri şişer, bu bezeler basmakla ağrılıdır. Hastalığın başlangıcında görülen başağrısı, solukluk, halsizlik, hızlı nabız, idrarda protein bulunması mikrobun zehirinin kana geçmesi ile ilgili belirtilerdir. Her geçen gün bunlar biraz daha ilerler. Kaslar iyice gevşer, hasta çok halsiz ve sıkıntı içindedir. Bâzan şuur bozuklukları ve havâle görülebilir. Şiddetli durumlar koma ile sonuçlanır. En mühim belirtiler dolaşım sisteminde görülür. Önce nabız sayısı artar. Hastalığın ikinci haftasında tansiyonu oldukça düşen hastanın uçuk olan rengine morarma da eklenir. Kalp sesleri giderek zayıflar, nabız sayısı azalır, kalp yetmezliğe girer. Çünkü zehir, kalp kasına da etki eder. Ağır vak'alar ve zamânında tedâviye alınmayanlar, genellikle ikinci haftanın sonunda ölürler. Hiç idrar yapamama hâli, ölümün yakın olduğunun habercisidir. Zehirlenmenin çok fazla olduğu vak'alarda ağız ve burun kanamaları olur ki bunlar da ölümle sonuçlanır.

Difteri en çok anjinle karışır. Hekimin bunu nazarı dikkate alması gerekir.

Gırtlak difterisi (Krup): Genellikle 1 ilâ 5 yaşları arasında bulunan çocukların tehlikeli bir hastalığıdır. Hastalığın 3 dönemi vardır.

a) Disfoni (Ses kısıklığı) **dönemi:** Ateş, öksürük ve ses kısıklığı ile sinsice başlar. İlk zamanlar, bir soğukalgınlığı şeklindedir. Öksürük çift sesli havlar gibi ve serttir. Ses telleri şiştir ve kızarıktır. İlk günlerde küçük olan yalancı zarlar hızla yayılır şişlik artar. Ses kısıklığı 2-3 gün sürer.

b) Ara ara gelen nefes darlığı dönemi: Şişlik ve yalancı zarlar, solunumu engellemektedir. Hava daralmış aralıktan geçerken bir ses çıkartır. Nefes darlığı nöbetleri, hastanın heyecanlanmasından sonra veya kendiliğinden olur, birkaç saate kadar sürer. Başlangıçta nöbetler arası uzundur. Sonra gittikçe sıklaşır, ileri dönemde nöbet sırasında çocuk boğulur gibidir.

c) Nefes alamama dönemi: Gırtlak difterisinin sonudur. Sinir sistemi tembelleşir, reflekler zayıflar. Hasta aldatıcı bir sükûnete girer. Kalp hızlı çarpar, solunum çok sathidir. Renk soluk mâvi olur. Bundan sonra komaya giren hastada, arada sırada görülen havâlelerle hayat sona erer.

Gırtlak difterisi, ya burun difterisinden sonra veya boğaz difterisinin yayılması ile olur.

Burun difterisi: Belirtisi azdır, en mühimi tek veya iki yanlı burun akıntısıdır. Hastalık eskidikçe akıntı koyulaşır, cerahatlı ve kanlı bir nitelik alır. Çok kez akıntı nezle sanılarak önem verilmediğinden hastalık geç tanınır. Burundan zehirin kana karışması az olduğundan kalp ve damar belirtileri ve felçlere rastlanılmaz. Uzun süre tedâvisiz kalan burun difterisi zehiri iç kulağı etkileyerek sağırlık yapabilir. Bâzan gırtlak difterisine yol açabilir.

Burun difterisi genellikle iki yaşından önce görülür.

Solunum yolları dışı mukoza difterileri: Kulak difterisi nâdirdir. Burunda veya boğazda bulunan difteri mikroplarının östaki borusu aracılığı ile orta kulağa geçmesinden olur. Ateş, kulak ağrısıyla başlar. Zar delinebilir. Cerâhatli bir akıntı vardır.

Göz difterisi de nâdirdir. Genellikle boğaz, burun difterisi bulunanların mikrobu, gözlere bulaştırması sonucu meydana gelir. Tedâvi edilmezse körlükle netîcelenir.

Dölyolu difterisi: Daha çok yaralanmalarda ve cinâi düşüklerde veya nâdir olarak operasyonlar (ameliyatlar) sonucunda görülmektedir. Mikrop, tozlarla yara üzerine gelir veya taşıyıcı kişilerden bulaşır. Değişik büyüklükte yuvarlak, oval veya düzensiz sınırlı, gri-sarımtrak renkte deri gibi kalın bir cerahat örtüsü yapar. Had vak'alar kısa sürede, müzmin olanlar ise birkaç ayda kendiliğinden iyi olur.

Difteri felçleri: 3 ilâ 7 hafta içinde meydana gelirler. Felçlerin en çok görüldüğü yerler yumuşak damak, göz, kalp, yutak, gırtlak, diyafram adalesi, çevresel sinirler ve bacaktır. Bu felçler, mikrobun zehirine bağlı olarak hâsıl olur. Felç olan organların vazîfelerini yapamamalarına bağlı olarak değişik belirtileri ortaya çıkar. Meselâ yumuşak damak felç olursa, hastanın içtiği su, burundan gelir ve hım hım konuşur. Hasta iyiliğe dönerse, bu felçlerde yavaş yavaş iyileşir.

Difteri teşhisinde kullanılan Schick Testi, hastalarda çok defa pozitiftir. Hastanın kanında toksine (zehire karşı) savunma cisimciklerinin (antitoksin) bulunmadığını gösterir.

Tedâvi: Hasta yatak istirahatine alınır (1.5-2 ay). Özel tedâvi antitoksik serumla yapılır. Bu serum kandaki difteri zehrini, etkisiz hâle getirir. Ayrıca difteri zehiri, böbrek üstü bezini de etkilediğinden bu hastalara kortizon ihtivâ eden ilaçlar iyi gelir. Direkt olarak difteri basilini öldürmesi için de yüksek doz antibiotik gerekir. Hastaya serum takılır. Ağızdan da uygun sulu besinler verilir.

Gırtlak difterisinin nefes darlığı döneminde hayat kurtarıcı olarak, çok kere boğazı dışardan delip, havanın buradan kolay giriş-çıkışını sağlamak gerekebilir ki, bu işleme, trakeostomi ismi verilir.

Difteriden korunma: Bunu sağlamak için:

1. Hastalar, tecrit edilmelidir.

2. Difteri mikrobunu taşıyan şahıslar testlerle tesbit edilip tedâviye alınmalıdır.

3. Her çocuğa okul öncesi yaşlarında difteri aşısı yapmalıdır. Okullarda ve sağlık ocaklarında bu aşı, karma aşılar içerisinde uygulanmaktadır.

DİFÜZYON;

Alm. *Verbreitung, Sendung (f),* **Fr.** *Diffusion,* **İng.** *Diffusion.* Molekül, atom ve iyonların üniform (her yerde aynı) bir konsantrasyon (derişim) meydana getirmek üzere dağılmaları (yayılmaları) olayı. Gaz molekülleri, aralarındaki çekim kuvvetlerinden kurtulmuş olduklarından kolaylıkla ve hızla difüze olurlar (yayılırlar). Sıvılarda ise, moleküller birbirleri üzerinde serbestçe kayıp yuvarlanabilirler. Fakat aralarındaki çekim kuvvetleri onları birbirine yakın tutar ve difüzyonları orta hızda sayılır. Katılarda moleküller, katı bir yapı içinde büyük ölçüde titreşim hareketi yaparlar ve moleküllerin ferdî difüzyonları oldukça yavaştır.

Moleküllerin hareket veya kinetik enerjileri mutlak sıcaklıkla doğru orantılıdır. Sıcaklık yükseldikçe hareket artar. Dolayısıyla sıcaklık yükseldikçe difüzyon hızı artar.

Konsantrasyonu yüksek olan bölgeden az olan bölgeye doğru difüzyon her yönde aynıdır. Bir bardak suya bir kaşık şeker konduğunda şeker, bardağın her yerinde aynı tatlılık (derişim, konsantrasyon) olacak şekilde yavaşça dağılır. Aynı işlem sıcak suda yapılsa netîce çok daha çabuk gerçekleşir.

Graham difüzyon kânunu: Aynı sıcaklık ve basınç altında çeşitli gazların difüzyon hızları bunların molekül tartılarının (veya yoğunluklarının) karekökü ile ters orantılıdır.

Gaz difüzyonunun önemli bir uygulaması, izotopların birbirinden ayrılmalarıdır. İzotopların kimyâsal özellikleri hemen hemen aynıdır. Fakat kütleleri ve tabiatıyla difüzyon hızları farklıdır. Meselâ, parçalanabilen uranyum, uranyum tuzları karışımından bu metodla ayrılır. Karbon atomlarının çeliğe difüzyonundan yararlanarak yüzeyi sert yâni aşınmaya mukavim fakat içi yumuşak darbeye dayanıklı makina parçaları yapılır.

Kimyâsal reaksiyonlarda bilhassa katı hal reaksiyonlarında difüzyon hızının önemi büyüktür. Bireysel moleküllerin hareketleri demek olan difüzyon olayı ile, yerçekimi sebebiyle meydana gelen konveksiyon veya kütle taşınımı arasındaki farkı burada belirtmek gerekir.

DİKİLİTAŞ;

Alm. *Obelisk (m),* **Fr.** *Obelisque (m),* **İng.** *Erect stone monument; obelisk.* Eskiden bir zafer veya ölmüş birinin hâtırasını yaşatmak için yere dikey olarak dikilen yekpâre taşlar. Bunların üzerlerinde yazılar ve kabartmalar da bulunur. Târihî ve arkeolojik kıymetler taşırlar. Bugün dünyânın önemli şehirlerinde pekçok dikilitaş vardır. Bunlar çeşitli devirlerde bâzı sebeplerle dikilmişlerdir. Herbirisi ayrı ebatta, ayrı şekilde ve ayrı kompozisyondadırlar. Kimisi bütün olarak bir tek şeyi anlatmaya çalışırken, bâzıları kabartmalar ve duruş şekliyle bir şeyler anlatmaya çalışırlar.

Dikilitaşlar yapıldıkları devir ve yapan veya yaptıran milletlerin kültürleri hakkında bize bilgi verirler. Günümüze kadar büyük bir kısmı korunarak gelebilmiş olan bu âbidelere günümüzde de önem verilmiş ve koruma altına alınmışlardır. Bu dikilitaşların üzerlerindeki yazılar ve kabartmalar, taşın dikiliş sebebi, diktiren kimsenin ismi, taşın dikiliş târihi gibi bilgiler taşırlar. Bâzıları da son derece sâdedir veya hakkında bilgi edinilebilecek herhangi bir şey taşımazlar. Bunlara da halk tarafından uydurulmuş isimler ve hikâyeler yakıştırılır.

Dikilitaşlar genellikle iki kısımda incelenir:

A. Târih öncesi devirlerine âit dikilitaşlar: Bu nevi dikilitaşlar da genellikle iki grup altında incelenir:

1. Menhirler: Bunlar toprağa sağlamca oturtulmuş, yüksekliği 20 metreyi aşabilen kaba saba ve yontulmamış âbidelerdir. İngiltere'de, Mısır-Karnak'da, Sibirya'da ve dünyânın diğer bâzı yerlerinde de bu çeşit taşlara rastlanır.

2. Kromlekler: Dâire şeklinde dizilmiş dikilitaş gruplarına denilir. Özellikle İngiltere'de, İskoçya'da, Norveç ve İsveç ile Baltık Denizi kıyılarında mevcuttur.

B. Târih devirleri dikilitaşları: Bu grupta incelenen dikilitaşlar ikiye ayrılır.

1. Steller: Çoğu zaman dikdörtgen biçiminde rastlanan, bir insanı veya mühim bir târihî hâdiseyi anmak maksadıyla dikey olarak yerleştirilmiş taşlar olup, üzerlerinde yazılar, kitâbeler, çeşitli bitki ve hayvan figürleri bulunur. Eski çağlarda yaşayan Mısırlılar, Mezopotamyalılar, Akkadlar, Asurlular, Kasifler, Hititler, Urartular, Yunanlılar, Etrüksler, Amerika'da Mayalar, Orta Asya'da Hunlar, Göktürkler tarafından bu tür dikilitaşlar yapılıp dikilmiştir. Orhun âbideleri bunlardan sayılır.

2. Obeliksler: Dört kenarlı olup da ucu yukarı doğru gittikçe incelen bir piramitle sona eren sütunlara denilir.

Dünyânın en meşhûr dikilitaşları şunlardır:

İtalya'da Büyük Sirk (Circus Maximus)teki dikilitaşlar, Vatikan Obeliski, Carcalla Obeliski, Gnomon Obeliski, Augustus Obeliskleri, Paris'te Luxor Obeliski, Londra Obeliski ve İstanbul Obeliksleri. Pekçok ünlü Avrupa şehirlerinde de görülen bu dikilitaşlardan yurdumuzda da çok sayıda vardır. Yurdumuzda bulunanlardan en eski ve en yeni târihlilerini bir arada İstanbul'da görmek mümkündür. Onun için eski ve yeni târihlilerine örnek verebilmek için İstanbul'daki dikilitaşları ana hatlarıyla gözden geçirmek lâzımdır.

İstanbul'da Bizans devrinden kalma çok dikilitaş vardır. Bunlar, Bizans İmparatorluğunun başşehri olduğu için, İstanbul'un bir takım meydanlarına âbide şeklinde dikilmiştir.

Augusten Meydanı: Sultanahmed Câmii ile Ayasofya arasında kalan kısımdı. Burada ortada bir zafer takı vardı. Bu zafer takının altında da "miliarum" adı verilen ve batıya bağlanan yolların başlangıç noktasını gösteren, altından yapılmış bir miltaşı bulunmaktaydı.

Çemberlitaş: Bizans zamânında Constantin Formu'nun ortasında yer almaktaydı. İmparator Constantin Helius tarafından 4. yüzyılın ilk yarısında dikilmiştir. Tepesinde İmparator Constantin Helios'un yaldızlı tunçtan bir heykeli vardı. Bu âbide porfir taşından bir sütundur. Gördüğü zararlardan dolayı tehlike arz edince ve sütunda çatlaklar meydana gelince, tunç çemberler ile çevrilip sağlamlaştırıldı. Bu sebepten dolayı Çemberlitaş diye anılır. Taştan örülmüş kaidesi de Osmanlılar zamânında yapılmıştır. (Bkz. Çemberlitaş)

Arcadius Sütunu: Bugünkü Cerrahpaşa semtinde bulunur. Bizans devrinde Herolophes (Kurutepe) olarak da anılan bu semtte İmparator Arcadius kazandığı bir zaferin hâtırasına diktirmiştir. İmparator Arcadius'un yaptırdığı bu sütundan dolayı Arcadii Formu (Meydanı) diye isimlendirilmiştir. Arcadius Sütunu meydanın tam ortasında kalmaktaydı. Bugün evlerin arasında bulunmaktadır. Sütunun içinde tepesine çıkmaya yarayan spiral şekilde bir merdiven vardır.

Gotlar sütunu: Sarayburnu'nda bulunan 4. yüzyılda yapılmış bir âbidedir. Basit bir kâide ve korint başlığı bulunan bir sütundan ibârettir.

Kıztaşı: İmparator Marcianus tarafından beşinci yüzyılda diktirilmiştir. Fâtih'te ismiyle anılan semttedir. Kaidesinde Nike (zaferi temsil eden ve ellerinde çelenk bulunan genç kızlar) kabartmaları vardır. Bu

sebepten kıztaşı denilmiştir. Mermerden ve üzerinde kabartmalar bulunan kâidesi üzerinde duran ve üstünde kompozizit başlığı olan bir sütun hâlindedir. Başlığın üzerinde Tatianus isimli birisinin imparator adına heykeli dikilmişti.

Atmeydanı: Bugün Sultanahmed Câmii ile İbrâhim Paşa Sarayı arasında kalan kısımdır. Bizans zamânında burada hipodrom vardı. Hipodromun "spina" adı verilen orta kısmında sanat değeri olan dikilitaşlar bulunur. Birisi İmparator Theodosius'un Mısır'dan getirip diktirdiği taş olup, Firavun Üçüncü Tutmosis'in dikili taşıdır. Üzerinde çeşitli şekillerden meydana gelmiş eski Mısır alfabesiyle yazılmış yazılar bulunur. I8.75 m yüksekliğindeki bu taş, dört cepheli olup, üst kısmı piramit şeklinde biter. Bizans devrinde yapılmış bir kâide üzerindedir. Yine bu meydanda Firavun'un dikilitaşı ile Constantin Porphyrogenetos'un yaptırdığı dikilitaşın arasında bulunan mâdenî bir sütun daha vardır. "Burmalı Sütun" diye bilinir. Delphoi'den getirilip buraya Bizans devrinde dikilmiştir. Birbirine sarılmış üç yılandan meydana geliyordu. Üst kısmında ise bugün kırılmış olan ve görülmeyen üç tâne yılan başı yer alırdı.

Bu meydanda üçüncü olarak Bizans İmparatoru Constantin Porphyrogenetos'un 10. yüzyılda diktirdiği bir dikilitaş daha vardır. Biçim olarak Firavun'un dikilitaşına benzer ama bu, taşlardan örülerek yapılmıştır. Bu da bir kâide üzerinde bulunmaktadır.

İstanbul'un fethinden sonra Osmanlıların son yüzyılına kadar sütun veya heykel şeklinde dikilitaş dikilmemiştir.

DİKİŞ MAKİNASI;

Alm. *Nahmaschine (f),* **Fr.** *Machine (f) a coudre,* **İng.** *Sewing machine.* Kumaş, deri, kâğıt gibi birbirine tutturulması istenen şeylerin dikilmesinde kullanılan el, ayak ve elektrikle çalışan makina. İlk makina, ağaçtan olup, deri dikmek için yapılmıştır. Bu makinayı 1790'da îmâl eden Thomas Saint patentini almıştı. Aradan yarım asıra yakın bir zaman geçtikten sonra, 1830'da Fransız terzi Barthelmy Thimmonier mekanik olarak çalışan makinanın berâtını aldı. Bu makinanın iğnesi bir ileri bir geri giderek çalışıyordu. Tatbikatta pratik ve kullanışlı olması el emeği vererek bu işle uğraşanları memnun etmemişti. Bu bakımdan boş kalacak olan yüzlerce işçi makinayı parçalamışlardı.

1846'da Amerikalı Elias Howe, dikiş makinasında mekik kullanılmasını geliştirerek bugünkü modern dikiş makinalarının benzerini yapmıştı. Ancak Howe'un makinasına Amerika'da ilgi duyulmamıştı. Howe, İngiltere'ye geçerek buradaki patent haklarını William Thomas'a satmıştır. Bu şahıs daha sonra bu işten çok zengin olmuştur.

Daha sonra dikiş makinasına ilgi duyan Amerikalı Isaac M. Singer, kalp şeklinde bir parça ilâve ederek, Howe'un eğri iğnesi yerine düz iğne kullanmıştır. Amerikalı Allen B.Wilson da yaptığı ilâvelerle sürekli dönme hareketini sağlamış ve dikiş hızını arttırmıştır. Dört hareketli beslemeyle dişli alt plak kumaşı ilerletmekte ve süreklilik sağlamaktadır. Howe, Amerika'ya geldiğinde Singer şirketini ve diğerlerini patent haklarından dâvâ etmiştir. 1870'te o zamanda alınan patentlerin zamânı dolmuştur.

İlk elektrikli dikiş makinası 1889'da Singer Şirketi tarafından piyasaya sürülmüştür. Ancak, ev makinaları 1920'lerde yaygınlık kazanmıştır. Zikzag makinalar ise, İkinci Dünyâ Harbinden sonra Amerika'da ortaya çıkmıştır. Zikzag makinalarla ev dikişi yeni bir canlılık kazanmıştır. Bu makinalarla değişik süslü dikişler yapmak, ilik açmak ve düğme dikmek gibi işler de yapılabilmektedir.

Ev dikiş makinaları dakikada 1500'e kadar dikiş yapabilir. Sanâyide olanlar ise dakikada 5000'e kadar ulaşabilir. Tek iğne yanında çok iğneli olan makinalar da mevcuttur.

Dikiş makinaları zincir dikişli ve kapalı dikişli diye ikiye ayrılabilir. Zincir dikişte iğne deliğinden ve kumaştan geçen tek bir iplik mevcuttur. İplik çekilerek zincir yapılarak dikiş sürdürülür. Bu tür makina daha çok çuval, çantadaki dikişlerde kullanılır.

Kapalı dikiş yapan makinalarda ise, dikiş iğnesi kendisinden geçen bir iplik ve masuradan gelen iplikle dikişi yapar. Bu tip makinalar kumaş, deri, ayakkabı dikiminde kullanılır.

Ev dikiş makinalarının çoğu, düz dikiş veya zikzag dikiş makinalarıdır. Düz dikişte iğne aşağı yukarı doğru hareket ederken, düz dikiş yapar. Zikzagda ise iğne aşağı yukarı yanında, yana da hareket eder. Bu sûretle eğrisel dikişler veya şekilli dikişler ortaya çıkar.

Basit ve modern dikiş makinalarının uç kısmında bulunan iğneleri düşey ve ucu deliklidir. Üstte bulunan makaranın ipliği bu delikten geçer. İğnenin altında gizli olarak bulunan mekikteki ipliğin ucu ile iğneden geçen ipliğin ucu dikilecek kumaş üzerinde birleştirilir. Makinanın kolu el, ayak veya elektrikle çevrilince, iğne alçalır ve kumaşı deler. Böylece kumaşın alt yanında bir ilmek bırakır ve hafifçe yukarı yükselir. Bu sırada mekik ilerliyerek içindeki ipliğin ucunu ilmekten geçirir. Yukarı doğru kalkan iğne kendi ipliğini çeker, ilmik gerilir ve mekiğin bıraktığı ipi sıkıştırır. Dikiş boyunca bu hareket saniyede

50-100 arasında olacak şekilde büyük bir hızla devâm eder.

Eski tip dikiş makinalarında mekik yatay olarak gedip gelecek şekilde yapılmıştı. Modern makinalarda mekik yuvarlak, tam ve yarım devirlidir. Memleketimize ilk gelen makinaların ekserisi el ile çalışan tiptendi. Sonraları ayaklı olanları kullanılmaya başlandı. Günümüzde modern elektrikli makinalar daha çok kullanılmaktadır.

Eskiden makinalar düz dikiş ve kenar bastırmak için kullanılırdı. Bugün ise değişik işlerde değişik maksatlar için kullanılmaktadır. Kumaş ve deri konfeksiyon sanâyinde, ayakkabı sanâyinde, ev dikişlerinde çeşitli tipleri kullanılmaktadır. Memleketimizde değişik isimlerde çeşitli dikiş makinaları îmâl edilmektedir.

DİKSİYON;

Alm. *Diktion,* **Fr.** *Diction,* **İng.** *Diction.* Konuşmada, kelimenin seçilmesi, imlâsına ve veznine göre söylenmesi ve ifâdenin râhatlıkla anlatılması. Fesâhat, belâgat, telaffuz ve nâtıka kelimelerinin ifâde ettiği mânâların toplamı.

Tiyatro, piyes gibi sahne oyunlarında, radyoda, televizyonda hitâbette, şiir okumada, sözle ilgili sanatlarda diksiyonun önemi büyüktür. Mânâ ve ses bakımından cümleye uygun düşen kelimeyi seçmek, seçilen kelimeyi, ses tonunu vererek doğru bir şekilde söylemek, fikri, az kelime ile öz olarak ifâde edebilmek sanatıdır. Bu işin başarılı olabilmesi için; yaratılıştan gelen bir kâbiliyetin bulunması, konuşma organlarının sağlam ve işlek olması lâzımdır. Konuşulan her sözün, söylenilen nutkun, okunan şiirin tesirli olabilmesi için, sesin tonu, âhenginin, jest ve mimiklerinin birbirine uygunluğu gerekir. Bunlar da konuya, dile, davranışa, kelime hazînesine bağlıdır. Diksiyon, yukardaki şartlar bulunmakla berâber uzun süre çalışma ister.

Diksiyonun bölümleri:

Ses eğitimi: Ses, solunum, vurgu, durak, ses tonu.

Kelime eğitimi: Kelimelerin seçimi, kelimenin söylenişi. Vurguya dikkat edip kelimeleri birbirine ulama veya durakları ayarlama.

Söz akımı: Sözlerdeki canlılık, noktalamalara dikkat etmek.

Anlatım: Anlatımda tabiîlik, üslûp, açıklık, ses kuvveti, tasavvur, incelik, hareket, taklit.

Jest ve mimik: Jest ve mimikleri ayarlamaktır.

Diksiyonun metodları:

1. Dinleyeni inandırmak ve hayecanlandırmak.

2. Dinleyenin hoşuna gitmek, bıktırmamak, sıkmamak, usandırmamak, açık ve gerçek konuşmak.

Türkiye'de diksiyon faaliyetlerine ilk defâ 1936 senesinde başlandı. Daha sonra Tahsin Banguoğlu tarafından nazarî fanatik ile "ses eğitimi" dersi ilâve edildi.

DİKTAFON;

Alm. *Diktaphon (n), Diktiermaschine (f),* **Fr.** *Dictaphone (m),* **İng.** *Dictaphone.* Herhangi bir sesi, konuşmayı kaydederek, istenildiği zaman tekrar eden makina. Diktafonlar esas olarak fonoğrafın gelişmiş bir şeklidir. Makinaya konuşanın sesi bir mikrofon vâsıtasıyle kaydedici kısma iletir. Bu kısım elektrik akımı olarak aldığı titreşimleri plak, bant, şerit veya tel gibi bir cisme kaydeder. Kaydedilen sesin dinlenmesinde ise bu işlemin tersi olur. Kaydedici kısım plak veya bant üzerinden geçince titreşir. Yine elektrik akımı olarak iletilen titreşim sese çevrilerek aktarılır. Diktafonların önemli bir özelliği de; bir kere dinlenilen kısmın tekrar dinlenilebilmesi, hızı ve durdurulabilmesinin arzuya bağlı olmasıdır.

Thomas Edison 1877'de ilk insan sesini kaydetmiştir. Alexander Graham Bell, % 50 arı mumu ve % 50 parafin kullanarak elde ettiği malzemeye kayıt yaparak cihazı geliştirmiştir. l886'da Tainter Graphophone ses kayıt ve çoğaltma cihazının patentini almıştır. Diktafon olarak îmâl edilen makinalarsa 20. yüzyılın başında yapılmaya başlanmıştır. Bunlar kolla çalıştırılmakta ve şekil olarak dikiş makinalarına benzemekteydiler. l936'da yapılan ilk elektrikli diktafondan sonra makina büyük gelişmeler göstermiştir.

İş hayâtının hızlı akışı içerisinde bâzı emirlerin, mesajların dikte ettirilmesi sebebiyle diktafon bu alanda idârecileri oyalamadığından büyük bir kolaylık getirmiştir. İş sâhibinin veya idârecinin makinaya okudukları, sekreter tarafından dinlenilerek yazılır. Diktafonlar telefona bağlanarak karşı tarafın konuşmasını veya konferanslardaki konuşmaları kaydetmek için de kullanılabilirler. Ancak günümüzde

diktafonların yerini teyp cihazları almıştır.

DİL;

Alm. *Sprache (f),* **Fr.** *Langue (f),* **İng.** *Language.* İnsanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabiî bir vâsıta, kendisine mahsus kânunları olan ve ancak bu kânunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli anlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimâî bir müessese. Dilin târihi ilk insan ve ilk peygamber Âdem aleyhisselâmla başlar. Hazret-i Âdem'in evlâdı çeşitli dil ile konuşurdu. Kendisine kitap gelip, fizik, kimyâ, tıp, eczâcılık, matematik bilgileri öğretildi. Süryânî, İbrânî ve Arabî dillerle kerpiç üstünde çok kitap yazıldı.

Dil, tabiî vâsıtadır. Ona hükmedilemez, onun tabiatına uymak mecburiyeti vardır. Dil, canlı bir varlıktır. Her canlı gibi onun hayâtında da bir takım merhâleler, gelişmeler görülür. Ona müdâhale yapılamaz, ancak tabiî gelişmesini önleyen bir durum ortaya çıkarsa, kendi şartları içinde müdâhale yapılabilir.

Dil, gizli anlaşmalar sistemidir. Bu anlaşmalar târihin bilinmeyen zamanlarında aynı kavmin fertleri arasında yapılmış ve böylece her kavmin ayrı bir dili olmuştur. Türklerin gök, deniz, dağ dedikleri varlıklara, Araplar, Hintliler başka isimler vererek âdetâ sözleşmişlerdir.

Dil, içtimâî bir müessesedir. Bir cemiyetin, bir kavmin, bir milletin en büyük dayanağı dildir. Millet kendi diliyle anlaşır, millî birliğini korur, başkalaşmaktan, dağılıp yok olmaktan kurtulur. O halde dil, millî değerlerimizin bütününü teşkil eden "kültür"ün ilk ve temel unsurudur; bir milletin ses dünyâsıdır; düşüncesinin aynasıdır; millî hâfızanın, hâtıraların, duygu ve düşüncenin, maddî ve mânevî değerlerin, buluş ve keşiflerin ortak bir hazînesidir; fertleri birbirine bağlayan, yaklaştıran içtimâî akrabâlık bağıdır.

Dilin Mânâları

Dilin, ilmî mânâlı geniş târifleri yanında ifâde kâbiliyetleri daha sınırlı diğer mânâlarını da şöyle sıralayabiliriz:

Dilin meram mânâsı: Çeşitli hareketler, renkli bayraklar, şekil verilmiş bâzı cisimler, kokular, yakaya takılmış çiçekler meram anlatmak için dil karşılığı olarak kullanılabilir.

Dilin ses mânâsı: Dilin, ses olarak muhtelif mânâları vardır. Bir ırkın, cemiyetin anlaşma vâsıtası (Türk dili); bir akımın, bir devrin kelime hazînesi (Servet-i Fünûn dili, Divan dili); meslek gruplarının konuşma, anlaşma tarzı (Özel dil: Doktor dili, şoför dili, gemici dili, argo); bir yazarın veya bir yazının ifâdesi, üslûbu (Yahyâ Kemâl'in dili, sâde dil, süslü dil) gibi. Ayrıca; dili tutuldu, dili kolay anlaşılmaz, çok acı konuştu, güç bir dil gibi cümle gruplarındaki konuşma kâbiliyetini, konuşmadaki düzgünlük ve grameri ifâdede kullanılan ses mânâları da vardır.

Dilin yapısı, teşekkülü, târihî gelişimi, coğrafya sahası, kullanış yeri ve çağı, kullanan zümreleri bakımından mânâları: Alçak dil (aşağı dil), amelî dil, ana dil, benimsenmiş dil, cârî dil, çocuk dili, anormaller dili, arkaik dil, avam dili, bayağı dil, devlet dili, dış dil, din dili, diplomatik dil, divan dili, duygu dili, dünyâ dili, edebiyat dili, ergin dili, eski dil, fakir dil, gazete dili, genel dil, gizli dil, halk dili, havandaki ıslık dili, insan dili, ibâdet dili, iç dil, ihtisas dili, ilim dili, kakafon dil, kardeş dil, karışık dil, klâsik dil, konferans dili, konuşma dili, mahallî dil, meslek dili, millî dil, modern dil, nazarî dil, ortofon dil, ölü dil, özel dil, resmî dil, saf dil, sahne dili, şiir dili, tabiî dil, teklifsiz dil, teknik dil, tiyatro dili, milletlerarası dil, yabancı dil, yapma dil, yaşayan dil, yazı dili, yeni dil, zengin dil.

Dilin dünyâ dilleri mânâsı: Dil ses, hece, kelime ve cümlelerden meydana gelir. Dildeki meram, kelimeleri meydana getiren unsurla ifâde edilir. Dış yapı, kelimenin işitilen ses unsurudur; iç yapı, kelimenin anlamıdır. İçle dış birbirini bütünler. Kelimelere verilen ses yakıştırma olup iğretidir. Yâni sesle, anlam arasındaki ilgi tam değildir. Eğer sesle, anlam arasında tam bir alâka olsaydı, dünyâ dilleri (lisanları) hep aynı sesle karşılanır ve bugünkü dil çokluğu da olmazdı. Türkçe, İngilizce, Çince gibi. Ayrıca kelimenin mânâsı da zamanla değişir (yavuz, evlat), kısaltılır (vb., PTT), daraltılır veya genişletilir (kuşluk, salatalık, dil, yüz gibi).

Dile Tesir Eden Sosyal Değişiklikler

Dile tesir eden içtimâî değişiklikleri de şöyle sıralayabiliriz: İhtilâl, inkılâp, göç, komşuluk, aynı kültür ve medeniyet dâiresinde bulunma. Sosyal değişme dilde ses ve kelime kaybına sebeb olduğu gibi, gramer kâidelerinde ve düşünme sisteminde bile tesirli olmaktadır. Hattâ bu sebeplerden yeni dil unsurları ortaya çıkmaktadır.

Dillerin Sınıflandırılması

Her kavmin dili (lisanı) ayrıdır. Dünyâda 2796 dilin varlığından söz edilir. Dil isimleri kavmin isimlerinin sonuna -ca -ce, -ça, -çe eklerinin getirilmesiyle yapılır: Türkçe, Almanca, Arapça, Çince gibi.

Dil bilimcileri, yeryüzündeki dillerin yakınlıklarını menşe ve yapı bakımından olmak üzere iki kolda sınıflandırmışlardır:

1. Menşe Bakımından Yakınlık

Bu diller, bir dil âilesidir, aynı kaynaktan çıkmış, akrabâ dillerdir. Âiledeki dillerin kaynağı, bir ana dile dayanır. Ancak, bu ana dile âit metinler elde pek bulunmaz, ama akrabâ diller eskiden böyle bir dilin var olduğunu gösterir. Yeryüzünde başlıca dil âileleri şunlardır:

Hint-Avrupa Dilleri Âilesi

A. Hint kolu: (1) Hint dilleri (Sanskritçe, Hintçe, Avestçe), (2) İran dili (Farsça), (3) Afgan dili (Afganca).

B. Avrupa kolu: (1) Germen dilleri (Almanca, Felemenkçe, İngilizce, İskandinav dilleri), (2) Roman dilleri (Fransızca, İspanyolca, Portekizce, İtalyanca, Rumence), (3) Slav dilleri (Rusca, Bulgarca, Sırpça, Lehçe, Çekçe, Litvanca, Slovakça, Çingenece, Ermenice ve Yunanca).

Hâmi-Sami Dilleri Âilesi

Arapça, Aramca, Akkadca, Habeşçe, İbrânice.

Bantu Dilleri Âilesi

Sudan dilleri, Bantu dilleri, Çat dilleri.

Çin-Tibet Dilleri Âilesi

Çince, Siyamca, Birmanca, Tibetçe.

Ural-Altay Dilleri Grubu (Âilesi)

Ural-Altay dilleri, yukarıda sıraladığımız diğer dil âileleri gibi bir ana âileden geldiği kuvvetli bir ihtimâlse de, sağlam bir âile meydana getirmezler. Aralarındaki yakınlık aynı kaynaktan gelmekten çok, bir yapı birliğine dayanır. O halde, bu dilleri bir âileden çok, bir dil grubu saymak daha doğru olur.

A. Ural kolu: (1) Fin-Uğur dilleri (Fin kısmı: Fince, Estçe, Livce, Karelce, Lapça, Votyakça, Züryence, Çeremisçe, Mordvince (Permce); Uğur kısmı: Ostyakça, Vogulca, Macarca), (**2) Semoyed dilleri** (Semoyedce).

B. Altay kolu: (1) Türk dili (Bütün Türk lehçeleri), (**2) Moğol dilleri** (Buryatça, Oyratça, Kalmukça, Kalkacca), (**3) Mançu dilleri** (Mançuca, Lamutça, Tunguzca).

Şu halde Türkçe, Ural-Altay dillerinin Altay koluna bağlı bir dildir. Türkçeye en yakın dil ise Moğolcadır.

2. Yapı Bakımından Yakınlık

Bu dilde şekil ve mânâ olmak üzere iki kısım bulunur. Bu kısımların birbirleriyle münâsebetleri bakımından diller üçe ayrılırlar:

1) Tek heceli diller: Bu dillerde her kelime tek hecelidir. Kelimelerin çekimli hâlleri yoktur. Cümlelerdeki mânâ daha çok kelimelerin sırasından veya vurgularından anlaşılır. Tek heceli olduklarından birbirlerine çok benzeyen kelimeleri ayırabilmek için zengin bir vurgu sistemi vardır. Ana, paylamak, at gibi anlamları olan “ma” kelimesinin hangi mânâsının kullanıldığı vurgularla belirtilir. Çin-Tibet dilleri bu şekildedir.

2) Eklemeli diller: Kelime kökü ile eklerden meydana gelen eklemeli dillerde, her değişik mânâlı kelimeyi yapmak için köklere ekler eklenir. Bu diller ön ekli veya son ekli olabilir. Bak-ı-ş-tık-ları-n-da kelimesinde görüldüğü gibi eklemeler sırasında kök değişmez. Türkçe, Macarca, Fince gibi diller eklemeli dillerden olup, Türkçe son ekli eklemeli bir dildir.

3) Çekimli diller: Bu dillerde de kök ve bâzı ekler vardır. Ancak kökler, yeni bir kelime yaparken çok defâ değişir. Yâni, bâzan az sayıdaki ekler kullanılırsa da, daha çok, kök içinden kırılarak değişik şekiller kazanır, hattâ kök tanınmaz hâle gelir, kökten hiç bir iz kalmaz. Fransızcada aller- vais; İngilizcede to go-went-gone olması gibi; veya Sâmi dillerinden Arapçada olduğu gibi.

Konuşma Dili ve Yazı Dili

Dili, konuşmayla ve yazıyla olmak üzere iki cephesiyle kullanırız. İnsanların karşı karşıya sesli olarak görüşürken kullandıkları dile konuşma dili; insanların söylemek istediklerini yazıyla anlatırken kullandıkları dile yazı dili deriz.

Konuşma Dili ve Husûsiyetleri

1) Tabiîdir; 2) Yazı dilinden önce vardır; 3) Yazıda kullanılmaz; 4) Bu bakımdan yapısındaki değişme ve gelişmeler hemen yazı diline aksetmez; 5) Konuşulduğu gibi yazılmaz; 6) Aynı dil sâhası içinde kelime, ses ve şekil ayrılıkları gösterir; 7) Bu sebeple aynı dil sâhası içinde ayrı konuşma dilleri bulunabilir; 8) Aynı dil sâhasındaki ayrı konuşma dilleri muhtelif şîveleri ve ağızları meydana getirir: **Lehçe,** bir dilin bilinen târihinden önce karanlık bir devirde kendisinden ayrılmış çok büyük ayrılıklar gösteren kollardır. Çuvaşça ve Yakutça gibi. Şive, bir dilin bilinen târihî seyri içinde ayrılmış ses ve şekil ayrılıkları gösteren kolları, bir kavmin ayrı kabîlelerinin farklı konuşmalarıdır. Anadolu, Âzerî, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe gibi. **Ağız,** bir şîvenin içindeki söyleyiş farkından doğan küçük kollara veya bir memleketin çeşitli bölge ve şehirlerinde kelimeleri söyleyiş bakımından ayrılan konuşmalara denir. Karadeniz, Trakya, Konya, İstanbul Türkçeleri gibi. 9) Ancak içlerinden yalnız birisi yazı diline esas teşkil edebilir; 10) Canlı dildir; 11) Seslidir, can ve söyleniş hâlinde vazîfe görür; 12) Vurgulardan, ses tonundan istifâde eder; 13) Yüz ve vücut hareketlerinden, el ve baş işâretlerinden faydalanır; 14) Anlaşılmadığı zaman, tekrarlanabilir, açıklanabilir; 15) İyi, kötü kullanıldığına fazla dikkat edilmez; 16) Gelişi güzel bir dildir; 17) Evde, sokakta, hergünkü hayatta kullanılan dildir; 18) Nesillere, fertlere bağlıdır; nesillerle ortadan kalkar.

Yazı Dili ve Husûsiyetleri

1) Eserde, kitaplarda, kısacası yazıda kullanılır; 2) Medeniyet ve kültür dilidir; 3) Edebî dildir; 4) Aynı dil sâhasında tek yazı dili kullanılır, halbuki aynı sâhada ayrı ayrı konuşma dilleri de vardır; 5) Bütün bir ülkeyi içine alır; 6) Müşterektir; 7) Konuşulduğu gibi yazılır; yazıldığı gibi konuşulur; 8) Uydurma bir dil değildir; 9) Yalnız bir konuşma dilinden doğmuştur; 10) Yalnız bir konuşma dilinden doğmuş olmakla birlikte; yazı dili olarak yurdun diğer konuşma bölgelerine de yerleşir; 11) Bu sebeple, diğer konuşma dilleri için sun'îdir; 12) Aynı dil sâhasının çeşitli kaynakları ile beslenir; 13) Yabancı dillerin ortak kültür değerlerini alarak veya kuvvetini hissettiği yabancı bir kültürün tesirinde kalarak sun'î bir dil hâline gelir; 14) Ve bu hâkim kültürün tabiîleştiği sürece tabiîleşir, hâkim kültürün dejenere edildiği zaman da tekrar sun'îlik kazanır; 15) Muhâfazakârdır; 16) Tek taraflıdır, yüz-yüzelik yoktur, bir gıyâbîlik vardır; 17) Husûsî bir dikkat gerektirir; 18) Ses, kelime ve cümle unsurlarının yerli yerine konulmasını ister; 19) Dilin tam bir ifâde kâbiliyetine sâhip olan cephesidir; 20) Dillerin târihî gelişmesini, mâzisini tâkib edebilme imkânı verir; 21) Dilin gerçek aynasıdır.

Türk Yazı Dilinin Târihî Gelişmesi

Eski Türkçe: Eski Türkçe devresi, Türk dilinin bilinen ilk devresidir, ana Türkçe devresidir. Türkçenin bütün yapısı bu devre ile îzâh edilir. Öncesi, Türkçenin karanlık devresi olup, Çuvaşça ve Yakutça ile, daha ileride Moğolca ile birleşir.

Mîlâdî 8, 12 ve 13. asırlar arasında kullanılmıştır. Türk yazı dilinin ilk yazılı örnekleri olan Orhun Kitâbeleri her ne kadar 8. asra âit olsa da bu kitâbelerde yazı dilinin çok işlenmiş bir yazı dili olduğunu görmekteyiz. Bu sebeple Türk yazı dilinin başlangıcını çok daha öncelere, belki de mîlâdî ilk asırlara götürmek mümkündür.

Eski Türkçe devresi, Türklüğün müşterek bir yazı dili devresidir. Bu müşterek yazı dili devresinde kullanılan Türkçe, Kaşgâr Türkçesi (Hakaniye Türkçesi) olup, Uygur yazısı ile yazıldığında Uygurca ismini de almaktadır.

On ikinci ve on üçüncü asırlarda, Türkler büyük kitleler hâlinde kuzeye ve batıya yayılmış; yeni kültür merkezleri meydana gelmiş; İslâm kültür ve medeniyeti Türkler arasında yeni kavramlarıyla, yeni bir yazının kabûlüyle yerleşmiştir. Ayrılan Türklük kolları, yeni kültür merkezleri etrâfında kendi şîvelerine dayanan yeni yazı dillerini kullanır olmuşlardır. Böylece bu asırlarda Kuzey Doğu Türkçesi ve Batı Türkçesi meydana gelmiştir.

Kuzey Türkçesi, Doğu Türkçesi: On üçüncü ve on dördüncü asırlarda da kullanılan Kuzey Doğu Türkçesi, 15. asırda Kuzey Türkçesi ve Doğu Türkçesi adıyla iki yazı diline ayrılır. Kuzey Türkçesi, Kıpçak Türkçesidir. Doğu Türkçesi (Çağatayca) de 15 ve 16. asırlarda en parlak devrini yaşayarak bugün modern Özbekçe olarak yazı dilini sürdürmektedir.

Batı Türkçesi: On üçüncü asırda teşekkül etmeye başlamıştır. Selçuklulardan îtibâren metinlerini bugüne kadar tâkib edebildiğimiz bir yazı dili. Hazar Denizinden Balkanlara kadar uzanan sâhada yer alır. Esâsını Oğuz şîvesi teşkil ettiği için Oğuz Türkçesi (Oğuzca) de denir.

Oğuzca, 17. asırda doğu ve batı Oğuzca dâirelerine ayrılır. Doğu Oğuzcası Azerî ve Doğu Anadolu sahasında, Batı Oğuzcası Osmanlı sahasında yer alır; ancak aralarında iki yazı dili olacak kadar bir fark mevcut değildir. Her ikisi de aynı şîveyi (konuşmayı) kullanır, bir yazı dilinin kardeş iki dâiresidir. Ayrılık sebeplerini, Doğu Oğuzcasına bilhassa Kıpçak unsurlarının tesirinde ve bâzı Moğol izlerinde aramalıdır. Kelime başında b- m, k-h, t-d, ilk hecede e-i değişmeleri, bâzı fiil çekimleri gibi.

Batı Türkçesinin gelişmesi: Batı Türkçesi, altı-yedi asırlık uzun hayâtı içinde safhalar geçirir. İç yapısında kök ve eklerde bâzı ses ve şekil değişmelerine uğrar. Bu, tabiî değişmesi ile ilgilidir.

Gelişme 13. asırdan günümüze kadar gelen zaman boyunca, şu üç devreye ayrılabilir:

1. Eski Anadolu Türkçesi,
2. Osmanlı Türkçesi,
3. Türkiye Türkçesi.

Eski Anadolu Türkçesi: Eski Anadolu Türkçesi, 13 ve 15. asırlar arasında kullanılan Türkçedir. Bu devre, sonraki iki devreden oldukça farklıdır. "Orta Asya kültür ve medeniyeti" tesirindeki "Eski Türkçe" ile, "ortak İslâm kültür ve medeniyeti"nin tesirindeki "Batı Türkçesi" arasında yer alan ortak bağların hissedildiği bir devredir. Yâni, Batı Türkçesini, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıca-Türkiye Türkçesi diye ikiye ayırmak da mümkündür. Osmanlıca ile Türkiye Türkçesi arasında bâriz bir ayrılık yoktur.

Bu devrede Batı Türkçesine geçen Arapça ve Farsça kelime ve terkipler fazla değildir, ancak devrenin sonlarında yavaş yavaş artmıştır. Böylece 15. asrın sonlarında Osmanlı Türkçesinin doğuşu hazırlanmış olur. Bu devrin Türkçesi daha açık ve anlaşılır olarak karşımıza çıkar. **Mevlid, Yûnus Dîvânı** bunun en güzel örnekleridir.

Eski Anadolu Türkçesinde cümle yapısı, Türkçenin başlangıcından günümüze kadar hiç değişmeyen normal cümle yapısını muhâfaza eder. Cümle unsurları yerli yerindedir. Ancak Farsçanın tesiri de nesirde "ki" li cümleler oldukça fazla görülür. Ayrıca bu devir Türkçesi, Eski Türkiye Türkçesi diye de adlandırılır. Daha çok bu isim Türklüğün Rumeli'ye geçişinden sonraki devre için kullanılmıştır.

Osmanlı Türkçesi (Osmanlıca): Osmanlıca, Batı Türkçesinin ikinci devresidir. 16-20. asırlar arasında kullanılmış bir yazı dilidir. Dil bilgisi (gramer) bakımından Osmanlıca ile Türkiye Türkçesi arasında belirli ayrılıklar vardır. Aslında Türkçede, Osmanlıcanın da içinde yer aldığı 16. asırdan günümüze kadar, belirli bir gelişme görülmez.

Osmanlıcayı Türkiye Türkçesinden ayıran tek şey, onun dış yapısındaki gelişmelerdir. Osmanlıca dış yapısı ile hem Eski Anadolu Türkçesinden, hem Türkiye Türkçesinden ayrılır.

Aydın kesim sanatkârları, hem yeni kültürü kendi kavramlarıyla tanıtmak, hem de sanat yapmak maksadıyla bu devir Türkçesi yabancı unsurlara bir hayli açılmıştır.

Osmanlıcada nazım dili nesir diline göre daha sâdedir. Nazım dili ile nesir dili arasında görülen fark, cümle yapısı bakımındandır. Klâsik Türk şiirinde (Divan şiirinde) mânâ bir beyitte biter. Beytin dışına, diğer beyte taşılmadığından, divan nazmındaki cümle en çok bir beyit uzunluğundadır. Bu sebeple Osmanlıca şiirde cümleler dâimâ kısa, unsurları yerli yerinde ve sâde Türk cümlesi (özne-tümleç-yüklem sıralanışında) olarak yapısını muhâfaza etmiştir. Nesirde ise belirli bir ölçüye sığmak mecbûriyeti olmadığı için Osmanlıca nesir unsurları, istenildiği kadar geniş, uzun tutulabilmiştir. Ayrıca Arapça ve Farsçadan alınan pekçok kelime metinleri anlaşılamaz hâle getirmiştir. Bu durum daha ziyâde Arapça ve Farsçanın yabancı dil sayılmamasından kaynaklanmıştır. Hattâ her üç dilin unsurları birbirine karışarak, hiç birinde görülmeyen mümtezic (uyuşan, kaynaşmış) kelimeler ortaya çıktığı gibi, bir hayli galat (yanlış) kelimeler de türemiştir.

Osmanlıcanın son devresinde uzun, bozuk Türkçe nesir yapısı tekrar sâde ve kısa cümleli biçimini kazanmıştır. Nazımda ise yeni edebiyâtla birlikte mânânın bir beyitte tamamlanması mecbûriyeti ortadan kalkınca, uzun cümleler ortaya çıkmıştır. Bu hâl bilhassa Servet-i Fünûn edebiyâtında görülmüştür. Osmanlıca, nesir ve nazım cümleleri bakımından Türk cümlesini sağlam bir yapı ile Türkiye Türkçesine devretmiştir.

Türkiye Türkçesi: Türkiye Türkçesi, Batı Türkçesinin son ve bugün de devâm eden devresidir. 1908 Meşrûtiyetinden sonra başlar. Cumhûriyete kadar süren ilk devrede Osmanlıca henüz sahneden çekilmemiştir. Osmanlıca ile yeni dilin cümleleri berâber kullanılır. Daha Tanzimatla girmeye başlayan Batılı kültür unsurları, Osmanlıcaya hâkim olan İslâmî kültür unsurlarıyla yer değiştirme mücâdelesine başlamıştır.

Bir dil, bir başka dile sâdece dil husûsiyetleriyle doğrudan tesir etmez. Yeni kültür, dili kendi kelimeleriyle, kavramlarıyla canlı tutmaya çalışır; dilin cümle yapısına hemen karışmaz, belki hiç karışmaz. Bâzan, Osmanlıcada olduğu gibi kültür, dilin cümle yapısına da tesir eder.

İşte Türkiye Türkçesi de, İslâmî kültür unsurlarının Türkçe üzerinde hâkimiyetinin zayıfladığı devrede, Batılı kültür unsurlarının girmesiyle ortaya çıkmıştır.Türkçe artık Batı dillerinden girecek olan kelimelere, yeni kavramlara kapısını açmış olur.

Bu devrede Türk cümlesi kısalmış, cümle unsurları yerli yerine oturmuştur. Osmanlıcadan Türkiye

Türkçesine geçiş, yazı dilinin konuşma diline yaklaştırılmasıyla başlamıştır. Türkiye Türkçesinde bugün kullandığımız Türk yazı dili temel olarak İstanbul ağzına dayanmaktadır.

Osmanlıcanın son devresinde Arapça ve Farsçadan giren unsurlarla meydana gelen uzun ve ağdalı cümleler nasıl bir ifratsa, Türkiye Türkçesinin son devresinde uydurma kelimelerle varılan dildeki aşırılık da bir tefrittir.

DİL;

Alm. *Zunge (f),* **Fr.** *Langue (f),* **İng.** *Tongue.* Ağız boşluğunda yer alan, tatmayı, yutkunmayı sağlayan ve seslerin oluşumuna katkıda bulunan, etli, uzun, hareketli bir organ. Dil yassı ve oval biçimli olup, çizgili kaslardan yapılı ve serbest yüzeyleri mukoza ile örtülüdür. Kasların çokluğu,yapışma yerlerinin ve kas lifleri yönlerinin çok çeşitli olması, liflerin kasılma ve esnemesini kolaylaştıran yağ dokusunun bolluğu, dilin çok çeşitli hareketler yapabilmesini sağlamaktadır. Dil aynı zamanda vücutta en çok şeklini değiştirebilen organdır. Dili örten mukoza sinir bakımından çok zengindir.

Sayılan bu özellikleri, dile çok çeşitli görevler yapabilme imkânı vermiştir. Çiğneme, yutma, emme, konuşma ve tatma işlerinde çok önemli roller oynar. Çiğneme esnâsında dil, yemek parçalarını diş kavisleri arasına sokar. Dilin üst yüzeyinde bulunan “papilla filiformes” denilen kabartılar, dişler tarafından parçalanmış, tükrükle ıslatılmış yemek parçalarını kolay yutulabilecek lokmalar hâline getirir. Yutma sırasında sert damağa dayanarak lokmalar üzerine önden arkaya basınç yapmak sûretiyle lokmaların arkaya ve aşağıya, yemek borusuna doğru kaymasını sağlar. Konuşma sırasında çeşitli hareketleri ve şekil değiştirmesi sâyesinde ağız boşluğunda çeşitli büyüklük ve şekilde boşluklar ve aralıklar meydana getirerek gırtlaktan çıkan sesin değiştirilmesi ve çeşitli harflerin telaffuzunda önemli rol oynar. Dil mukozasında çok sayıda sensitif sinirlerin bulunması sebebiyle, dil çok duyguludur. Ağız boşluğuna giren yabancı cismi derhal fark eder. Dilin ucu, ağız boşluğundaki köşelere ve küçük çukurlara sokularak, yemek kırıntılarını ve yabancı cisimleri uzaklaştırır ve bu şekilde ağzı temizler. Dilin üzerinde bulunan tad organları, besinlerin lezzetinin alınmasını ve zararlı besinlerden sakınılmasını sağlar.

Dil, arkadan kaslar ve bağlarla dil kemiğine ve alt çene kemiğine bağlıdır. Dil kemiği (os hyoideus) alt çene ile âdem elması denen nefes borusuna âit kısmın arasında yer alır. Dilde sekizi çift olmak üzere on yedi kas vardır.

Dil mukozası üzerinde çeşitli şekilde küçük kabartılar görülür. Bu kabartılara dil papillaları (papilla linguales) denir. Bu papillalar şekil bakımından beş gruba ayrılır. Papilla filiformes (iğsi çıkıntılar)ler, dil üzerinde bulunan papillaların en çok görülenidir. Sert epitel tabakası ile örtülü olup yemek parçaları üzerinde mekanik etki yaparlar. Papilla funqiformes (mantarsı çıkıntılar) ler dilin ön kısmında bulunurlar; tad duygusu ile ilgilidirler. Papilla circumvallatae’ların sayısı 7-12 arasında olup, dilin arka üst yüzeyinde V şeklinde çukur bir çizginin önünde bulunurlar. Tad duyusu ile ilgilidirler. Papilla foliatae’ler, dil köküne yakın kısımda bulunurlar. Yaprak şeklinde olup tad duyusunu alan tad tomurcuklarını bulundururlar.

Ağır enfeksiyon hastalıklarında, özellikle tifoda dilde koyu kahverengi bir mukoza tabakası oluşur ki, bu tabloya paslı dil denir.

Dil iltihâbına glossitis denir. Fazla sigara içmek, çok sıcak veya yakıcı yiyecek ve içecekler, veya ihmal edilmiş çürük diş ve mikroplu diş etlerinden olur. Düzensiz çıkmış veya kırılmış dişlerden ileri gelen dil iltihapları bulunduğu gibi, frengiden, vitaminsizlikten ileri gelen dil iltihapları da vardır. Dilde görülen ülserler sathî yaralar, herpes enfeksiyonundan dolayı oluşabildiği gibi, dil kanserinin belirtilerinden biri de olabilir. Dil yüzeyinin kronik tahrişi sonucu, lökoplaki denen beyaz renkte bir kalınlaşma görülür. Kansere yol açabilir. Dil kanserlerine oldukça sık rastlanır ve genellikle bakımsız dişlerle ilgilidir.

Dilin aşırı derecede gelişmesine makroglossi, aşırı derecede küçük olmasına ise mikroglossi denir. Bu anormallikler doğuştan veya sonradan olabilir.

DİLBALIĞI (Solea vulgaris);

Alm. *Seezunge,* **Fr.** *Sole franche,* **İng.** *Common sole.* **Familyası:** Yan yüzergiller (Pleuronectidae). **Yaşadığı yerler:** Kuzey denizlerinde ve Türkiye sularının kumluk sâhil bölgelerinde. **Özellikleri:** Üstü küçük pullarla örtülüdür. Tatlı sularda da yaşar. **Çeşitleri:** Sarı, alaca, benekli dil balığı gibi türleri vardır.

Kemikli balıklar (Teteostei) takımından, dibi kumlu sığ denizlerde, sol yanına yatık olarak yaşayan bir balık. Küçük veya orta boylu, ince pulludur. 60 cm boyunda 4 kg ağırlıkta olanları vardır. Gözleri sağ taraftadır. Sol tarafta göz yoktur. Bu sebeple etrâfını görebilmesi için sol yanına yatık olarak yüzer. Üst gözü sırt yüzgecinin altında öne doğrudur. Sırt yüzgeci bütün sırt boyunca uzanır. Dilbalığı yaşadığı

yerin rengini alır. Kurt yiyerek beslenir. Bâzan tatlı sulara da geçer. Atlas Okyanusu, Manş ve Akdeniz'de yaygındır. Türkiye'nin bütün sularında bulunur. Avlanması zordur. Mayıs-haziran aylarında yumurtlar. Yumurtaları diğer yassı balıklarda olduğu gibi suda serbest olarak yüzerler. Beyaz eti gâyet makbuldür. Yassı balıkların en lezzetlisidir. 100 gramında 94 kalori vardır. En lezzetli zamânı kasım-mart ayları arasıdır. Derisi yüzüldükten sonra tavası çok güzel olur.

DİLBİLGİSİ;

Alm. *Grammatik (f),* **Fr.** *Grammaire (m),* **İng.** *Grammar.* Dilleri bütün cepheleriyle konu edinip inceleyen ilmin adı. Arapçada **sarf** ve **nahv** ilmi, batı dillerinde ise **gramer** olarak adlandırılır. Bir dili seslerden cümlelere kadar, ihtivâ ettiği bütün dil birliklerini, geniş bir şekilde mânâ ve vazîfe olarak inceleyen ilme dilbilgisi denir.

Dilbilgisi incelediği dil unsurlarına göre kendi içinde bölümlere ayrılır. Dilin seslerini inceleyen kısmına **ses bilgisi (fonetik),** yapı yönünden kelime ve şekilleri konu edinen kısmına **şekil bilgisi (morfoloji veya sarf),** kelime ve şekillerin çıkış yerlerini, yâni menşelerini araştıran kısmına **menşe** veya **türeme bilgisi (etimoloji),** kelime ve şekillerin aralarındaki münâsebetler ile cümleleri inceleyen dalına ise **cümle bilgisi (sentaks veya nahv)** denmektedir. Dil ancak bu saydığımız unsurlarla tamamlandığı gibi, dilbilgisi de bu unsurlardan teşekkül etmektedir. Bu bölümlerin hemen hepsi dilbilgisi içinde ayrı ayrı incelenmelerine rağmen, birbirlerinden kat'î çizgilerle ayrılmazlar ve dâimâ birbirlerine karışırlar. Bu îtibârla dilbilgisi "bir dili bütün cepheleriyle bir bütün olarak ele alıp inceleyen ilmin adıdır."

İnsanoğlu târihî akış içinde, zamanla biriken bilgiler sâyesinde hemen her şeyi inceleme ve araştırma mevzuu yapmış, dillerin sırrını çözmeye çalışmış ve böylece yeni bir ilim dalı ortaya çıkarmıştır. Dillerin incelenmesi, Eski Yunan ve Hintlilerden başlayarak dillerin bağlı olduğu kâideler tesbit edilmeye çalışılmış ve bu kâidelerin ortaya çıkardığı bilgiye de "gramer bilgisi" denmiştir. Buna paralel olarak her dilin kelime hazînesi toplanmış netîcede sözlükler ortaya çıkmıştır. Gramer sâyesinde dillerin doğru okunup yazılması gerçekleşmiş, düşünce ve duygular bu şekilde zapt u rapt altına alınmıştır.

Dilbilgisi çok eski ilimlerdendir. Grekçeden, Lâtinceye, oradan diğer dillere yayılmıştır. En eski gramercilerin Hintliler olduğu bilinir. M.Ö. 1. asırda batıda dilbilgisinin kurucusu Aristotales kabûl edilir. Aristo, grameri, mantığın aynası hâline getirmiştir. Dionysois M.Ö. 1. asırda Dilbilgisi Sanatı adıyla ilk dilbilgisi kitabını yazmıştır. M.S. 4. asırda Romalı Donatus'un yazdığı dilbilgisi kitabı, batıda yıllarca okutulmuştur. Bunların dışında İskenderiye dil mektebinin gramer ve lugat konularında mühim yer tuttuğu görülür. İslâmî devirde görülen dilbilgisi çalışmaları daha çok bu mektebi taklit etmiştir. Emevîler devrinden îtibâren İslâm âleminde pekçok gramer ve lugat yazılmıştır (Bkz. İslâmî Edebiyat). Türkiye'de 1858 yılında rüşdiyelerin açılması ile okutulmaya başlanır. On sekizinci asra kadar filozofların elinde kalan dil, onlar tarafından şekilci mantığın sözdeki şekli olarak mütâlaa edildiği gibi, düşüncenin de değişmez kânunlarına bağlılığı şeklinde değerlendirilmiştir. Böylece dil bilgisi yalnız gramerin değil, aklın da temsilcisi olmuştur. Fakat 19. yüzyıldan sonra dilin apayrı bir müessese olduğu, kendi kânunlarına bağlı, canlılığa sâhip bulunduğu fikri ortaya çıkmıştır. Yine bu asırda diller arasındaki akrabâlıklar tesbit edilirken, dillerin ayrı âileler meydana getirdiği keşfedilmiştir. Böylece dilleri inceleyen, karşılaştırmalı gramer ortaya çıkmıştır. Ayrıca gramerin; bir dilin târihini ve zaman içindeki değişme ve gelişmesini inceleyen târihî gramerin yanında, bir dilin veya lehçenin belirli bir zamandaki durumunu konu edinen "tasvîrî gramer" gibi çeşitleri vardır. Bunun yanında bütün dilleri karşılaştırarak, sınıflara ayıran, onların iç ve dış kânunlarını araştıran bilgi koluna da "umûmî lenguistik" denmektedir. Ayrıca dillerle uğraşan ve bir dil üzerinde araştırmalar yapan dil bilginine de **"lengüist"** adı verilmektedir.

Türkçe ilk dilbilgisi kitabı, bugün elde bulunmayan Kaşgarlı Mahmud'un 11. asırda yazdığı **Cevâhirü'n-Nahv** adlı eseridir. Ebû Hayyân'ın Arap diliyle, Arapça dil bilgisi metoduna göre düzenlenmiş eseri **Kitâbu'l-İdrâk li Lisâni'l Etrâk** (yazılışı 1312 baskı 1931) ilk Türk dilbilgisidir. Osmanlı Türkçesinde yazılmış ilk dil bilgisi kitabı ise; Bergamalı Kadri'nin **Müyessiret-ül-Ulûm** (1530) adlı eseridir.

On dokuzuncu asra kadar bütün dilbilgisi kitaplarında Arap dilbilgisi metodu izlenmiştir. Türk dilinin yapısı, kâideleri bu usûle göre tesbit edilmiştir. Kimisinde Arap, kimisinde Fransız dilbilgisi metoduna uyularak yazılan, Osmanlıcanın yapısını anlatan eserler şunlardır: Ahmed Cevdet ve Fuâd paşaların **Medhal-i Kavâid** (1851), **Kavâid-i Osmâniye** (1865), **Kavâid-i Türkiye** (1875), Abdullah Râmiz Paşanın **Lisân-ı Osmânî'nin Kavâidini Hâvî Emsile-i Türkî** (1866), Ali Nazmi'nin **Lisân-ı Osmânî** (1880), Selim Sâbit'in **Nahv-ı Osmânî** (1881), Abdurrahmân Fevzi'nin **Mikyâsül-Lisan Kırtâsü'l-Beyân** (1881), Manastırlı Rıfat'ın **Külliyât-ı Kavâid-i Osmâniye** (1885), Şemseddîn Sâmi'nin **Nev-Usûl Sarf-ı Türkî** (1892), Necib Âsım'ın **Osmanlı Sarfı** (1894).

Fransız lisânının metodunu uygulayan yazarlar ve eserleri: Şeyh Vasfi, **Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî**

(1901), **Mufassal Nahv-ı Osmânî** (1901); Hüseyin Câhid **Türkçe Sarf u Nahv** (1908); Ahmed Cevad, **Lisân-ı Osmânî** (1912); Anton Tıngır; **Türk Dilinin Sarf-ı Tahlisi.**

Meşrûtiyet döneminde Tedkikât-ı Lisâniye Encümeni tarafından Maârif Nezâretince **Sarf ve Nahv-ı Türkî** (1930) yayınlanmıştır.

Cumhûriyet döneminde kurulan Dil Encümeni (1928) alfabe ve dilbilgisi hakkında da iki rapor hazırlamış; 1928'de Lâtin harfleri TBMM'de kabul edilmiş, bir süre sonra da 1932'de Türk Dili Tedkik Cemiyeti kurulmuştur. Daha sonra ortaöğretimde kullanılacak dilbilgisi kitabını Tahsin Banguoğlu hazırlamıştır (1940). Bu târihten sonra dilbilgisi çalışmaları iki kolda gelişir. İlk ve ortaöğretimde kullanılmak üzere yazılan dilbilgisi kitapları ile Türkçenin ana grameri vasfında ilim dilbilgileri ve monografiler (T.N. Gencan, K. Demiray, A.C. Emre ve Prof. Dr. M. Ergin gibi...) Ayrıca Prof. Dr. Fâruk K. Timurtaş, târihî Türkiye Türkçesi ile ilgili olarak **Eski Türkiye Türkçesi** ile **Osmanlı Türkçesi Grameri III,** adlı eserlerini bu devirde vermiştir.

Avrupa'da Türk dili ve grameri üzerindeki çalışmaların târihi çok eskidir. Alman H.Megiser'in (1612) eseri, yazarı bilinmeyen İbrâhim Müteferrika baskısı eser (1732) gibi Birinci Dünyâ Savaşından sonra Türklere karşı duyulan ilgiyle Avrupa üniversitelerinde doğu dilleri ve Türk dili bölümleri açıldı ve pekçok Türkçe dilbilgisi kitapları yazıldı. J.W. Redhouse (1884), J. Deny (1912), J.Nemeth (1916), Ettore Rossi (1939), S.Topalina (1940), A.N.Koronov (1941), A.Tietze, S.G.Lisse (1943), Harbert Jansky (1943), Robert Godel (1945), N. Nitek (1945), Normon A. Mcquown (1946), Heinz Appenzeller (1948), P.H.Rühl (1949), L.Rosony (1960), G.L.Lewis (1967).

Türk dillerinin mukâyeseli grameri yazılmamış olmakla berâber bu sâhada yerli ve yabancı birçok ilim adamı çalışmıştır. W.Radloff (1882-1883), A.Cevad Emre **(Türk Lehçeleri Mukayeseli Grameri** 1949**),** N.K. Dimitriev (1956-1959, 1961, 1962) gibi.

DİLEKÇE;

Alm. *Antrag (m), Gesuch (n),* **Fr.** *Petition (f),* **İng.** *Petition.* Bir dileği, isteği veya şikâyeti bildirmek üzere resmî dâirelere sunulan imzâlı yazı. Arzuhâl ve istidâ kelimeleri de aynı mânâda kullanılır.

Dilekçenin yazılması, şekli ve muhtevâsı önemli bir yer tutar. Geçmiş asırdaki devletlerde, şikâyet veya istek sâhibi kişilerin tek tek veya topluca, yazılı olarak dilekçe sundukları bilinmektedir. İslâm halîfeleri ve hükümdârları, halkın sözlü ve yazılı dilekçelerle yaptıkları mürâcaatları bizzat kendileri veya kurdukları dîvânlarda değerlendirmişlerdir. Bu dîvânlara Mezâlim veya Adâlet Dîvânı denilirdi. Osmanlılar zamânında da, ilk önceleri bizzat pâdişâhın iştirak ettiği dîvânlar teşkil edildi. Sonraları sadrâzam veya sadâret kaymakamının başkanlığında Çarşamba Dîvânı adıyla her hafta toplanan dîvânlarda, halkın istek ve şikâyetleri dinlenir, dilekçeleri değerlendirilir, hazır bulunan heyet tarafından dâvâlar ânında çözüme kavuşturulurdu. Osmanlı arşivleri dilekçe örnekleriyle doludur. Bunlar genellikle haksızlıktan şikâyet, ücretin veya görevin taleb edilmesi veyahut bir yanlışlığın düzeltilmesi için verilirdi. Dilekçeler, şehirlerden köylere kadar idâreci her makâma verilebilirdi. Dilekçe yazmasını bilmeyenler arzuhâlcilere yazdırırlardı.

Günümüzde vatandaşlar 1982 Anayasası'na göre, kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetlerini yetkili makâmlara ve TBMM'ne yazı ile bildirme hakkına sâhiptirler. Türkiye'de dilekçe hakkının kullanılması 1 Kasım 1984 târih ve 3071 sayılı kânunun 4. maddesine göre TBMM ve idârî makamlara verilen dilekçelerde; başvuru sâhibinin adı ve soyadı ile, iş ve ikâmetgâh adresinin ve imzâsının bulunması mecbûrîdir. Dâvâ açmak için mahkemelere verilen dâvâ dilekçelerinde Hukuk Usûlü Muhâkemeleri Kânunu'nun 179. maddesine göre bâzı kayıtların bulunması lâzımdır. Medenî Yargılama Hukûkunda dâvâ dilekçesinin başında dilekçenin verildiği mahkemenin adı, dâvâcının ve dâvâlının ad ve soyadları ile adresleri yazılır. Daha sonra, dâvânın konusu, dâvâ sebebi ve hukûkî sebepler gelir. Son olarak da, netîce-i taleb, yâni dâvâcının karar verilmesini istediği şey açık bir biçimde yazılır. Dilekçenin altında, dâvâcının veya vekilinin imzâsı yer alır. Bu arada dâvâlının dâvâcıya cevap vermesi için gerekli süre tanınır. İdârî Yargılama Usûlünde ise, idârî dâvâlar; Danıştay, İdâre Mahkemesi ve Vergi Mahkemesi Başkanlıklarına hitâben yazılmış dilekçelerle açılır.

DİLMAÇOĞULLARI;

Doğu Anadolu'da Erzen ve Bitlis'te 1085-1192 yılları arasında hüküm sürmüş olan bir Türk beyliği.

Kurucusu olan Dilmaçoğlu Mehmed Bey, Malazgird Muhârebesinden sonra, diğer Türk beyleri gibi Anadolu'ya akınlarda bulundu. 1085 senesinde Diyarbakır alındıktan sonra Bitlis ve Ahlat da Selçuklu kuvvetleri tarafından fethedilmişti. Bitlis ve havâlisi Dilmaçoğlu Mehmed Beyin idâresine bırakıldı ve kendisine timar olarak verildi. Bir süre sonra bu bölgede beyliğini kuran Mehmed Beyin ölüm târihi bilinmemektedir.

Mehmed Beyin yerine Toğan Arslan geçti. Toğan Arslan önce, Türkiye Selçuklu Sultânı Birinci Kılıç Arslan'a, onun ölümünden sonra da Sökmenlilere bağlandı. Toğan Arslan, Meyyâfârıkîn (Silvan)e bağlı yirmi beş köyü ele geçirince, İbrâhim Sökmen'in idâresinin zayıflığından faydalanarak bağımsızlığını îlân etti. Fakat bu hâl uzun sürmedi. Daha sonra Artuklulara bağlanan Toğan Arslan, İlgâzî ile birlikte, Haçlılara ve Gürcülere karşı savaştı.

Toğan'ın Artuklulara bağlanması, Sökmenli Beyi İbrâhim'i kızdırdı. Netîcede Dilmaçoğulları üzerine 1124 yılında sefere çıkarak Bitlis'i muhâsara altına aldı. Fakat başarı elde edemedi.

Musul Atabegi İmâdeddîn Zengî'nin ordusuna 10.000 dînâr haraç ödeyerek ülkesini tahrib olmaktan kurtaran ve 1134 veya 1137 senesinde öldüğü rivâyet edilen Toğan Arslan'ın yerine oğlu Hüsâmüddevle Kurtî geçti. O da babası gibi Artuklular ile birlikte Gürcülere karşı yapılan seferlere katıldı. 1130 senesinde Dovin'i zaptetti. Bir sene sonra Gürcü Kralı İvane, Anadolu'ya saldırdı ise de, Hüsâmüddevle tarafından hezîmete uğratıldı. Hısn-ı Keyfâ Artukluları Beyi Rükneddîn Dâvûd'un saldırısı üzerine, Kurtî, Mardin'e giderek yine Artuklulardan Timurtaş'ın himâyesine girdi. 1143 senesinde ölünce yerine kardeşi Yâkut Arslan geçti. Ancak Yâkut Arslan da kısa bir süre sonra öldü ve yerine kardeşi Fahreddîn Devletşah idâreyi eline aldı.

1161 senesinde Gürcistan üzerine yapılan seferlere katıldı. Bu seferden sonra Artuklularla Dânişmendliler arasında çıkan savaşta, Devletşah, Artukluların yanında yer aldı. Bir süre sonra Devletşah ile Mardin Artuklu Beyi Necmeddîn Alp arasında anlaşmazlık çıktı. Devletşah, Artuklu hükümdârına karşı koyamayacağını anlayınca, 1168 yılında Meyyâfârıkîn'e kadar giderek, itâatini bildirdi ve çıkması muhtemel bir savaşın önüne geçti. Devletşah, 1192 senesinde öldü. Aynı sene içinde, Ahlat Emîri Begtimur, Dilmaçoğullarının merkezi Bitlis'i ele geçirdi.

Bundan sonra Dilmaçoğulları Beyliği siyâsî ve askerî bir varlık gösterememesine rağmen Erzen ve havâlisinde 1394'e kadar varlığını korudu. Bu târihte Akkoyunlular tarafından tamâmen ortadan kaldırıldı.

Dilmaçoğulları Beyleri	**Bey Oluş Târihi**
Muhammed Bey	1085
Toğan Arslan (takriben)	1104
Hüsâmüddevle Kurtî	1137
Şemseddîn Yâkut Arslan	1143
Fahreddîn Devletşah	1145

DİN;

Alm. *Religion,* **Fr.** *Religion,* **İng.** *Religion.* İnsanları dünyâda rahat ve huzûra, âhirette ebedî saâdete götürmek için Allahü teâlâ tarafından peygamberleri vâsıtasıyla gösterilen yol. Dînin sâhibi ve ortaya koyan Allahü teâlâdır. Bunun için din ismi altında insanların uydurduğu eğri yollara din denmez, dinsizlik denir.

Din insanlara çok lüzumlu bir nizam olup, dinsizlik ise düşünülebilecek en fenâ bir davranıştır. Din insanlara tıpkı yiyecek, içecek gibi lâzımdır. Çünkü, nasıl yiyecek ve içecek vücut için lâzımsa, rûhun gıdâsı olan din de rûha lâzımdır. Din ortadan kalkarsa, insanlar hissiz, idrâksiz ve düşüncesiz bir makina, bir otomat hâline gelirler. Din insanlara iyi ahlâk, sevişmek, kudret, cesâret, dayanma gücü, sabır, rahat ve huzur getirir. İnsanları ortak îmân, amel, anlayış ve fazîletlere erdirerek bölücülüğe, yıkıcılığa mâni olur. Hakîkî bir din, insanı Yaratanı ile muhâtap kılan ve O'na kavuşturandır.

Allahü teâlâ, ilk yaratılan insan ve ilk peygamber olan Âdem aleyhisselâmdan beri, her bin senede bir peygamber vâsıtasıyla insanlara bir din göndermiştir. Bu peygamberlere "resûl" denir. Her asırda, en temiz bir insanı peygamber yaparak, bunlar ile dinleri kuvvetlendirmiştir. Resûllere tâbi olan bu peygamberlere "nebî" denir (Bkz. Peygamber). Buna göre bâzı târih kitaplarında iddiâ edildiği gibi insanlığın başlangıcı bir ilkellik vahşet değil bir medeniyettir. ilk defâ Allahü teâlânın bildirdiği din ile doğru yolu bulan insanlar sonradan hırs ve bilgisizliğin tesiriyle bu yoldan ayrılarak vahşileşmişler, medeniyetten uzaklaşmışlardır.

Bütün peygamberler, hep aynı îmânı söylemiş, hepsi ümmetlerinden aynı şeylere inanmalarını istemişlerdir. Fakat kalple, bedenle yapılması ve sakınılması lâzım olan şeyleri başka başka olduğundan, İslâmlıkları, Müslümanlıkları ayrıdır. Din, Allahü teâlâyı tanıtan yol olduğuna göre, dünyâda tek bir din olması gerekir. Hâlbuki dünyâ üzerinde birbirinden farklı dinler ve inanışlar vardır.

Bugün yeryüzündeki dinler ilâhî dinler ve bâtıl dinler olmak üzere ikiye ayrılır. Bâtıl dinler Zerdüştlük, Taoizm, Konfiçyüstlik, Monohoizm, Totemcilik gibi insanlar tarafından uydurulan ilkel kabîle dinleridir.

Semâvî din de denilen ilâhî dinler, muharref yâni tahrif edilmiş, bozulmuş dinler ve hak din olmak üzere ikiye ayrılır. Muharref dinlerin asıllarını Allahü teâlâ peygamberleri vâsıtasıyla göndermiş, sonraları insanlar tarafından tahrif edilmiş, bozulmuştur. Hıristiyanlık ve Yahûdîlik böyledir. Hak din ise, Allahü teâlânın gönderdiği şekilde bozulmadan kalan dindir. Bugün yeryüzünde hak din olarak sâdece İslâm dîni vardır. Zîrâ, diğer semâvî dinlerin insanlar tarafından bozularak maksatlarından uzaklaştırıldığı, hattâ tam tersine insanı yaratanından ayırıp peygamberlerden kopararak, uydurma zümre ve müesseselere (Hıristiyanlığın kilise teşkilâtı ve ruhban sınıfı gibi) mânâsız bir esârete götürdüğü hatırlanırsa, İslâmiyetin insanla Allahü teâlâ arasında saf, olgun ve hakîkî bir bağ kuran yegâne "hak din" olduğu açıkca görülür. Bu bakımdan İslâmiyet Müslüman olanın dünyâ işlerini tanzim eder. Aynı zamanda güzel ahlâkı tamamlayan, insanı maddî ve mânevî huzûra, sonsuz saâdete erişmesi için sağlam temeller üzerine kurulmuş esasları getiren büyük bir ahlâk okuludur. İnsanları iyiliğe, dürüstlüğe, hoşgörü sâhibi olmaya, büyüklere saygı ve küçüklere karşı şefkat göstermeye, Cenâb-ı Hakk'ın emirlerine uymaya ve ona teslim olmaya teşvik eder. Kısacası insana faydalı, onu doğru yola koymaya yarıyan en büyük âmildir (sebeptir).

İslâmiyet geldikten sonra, önceki dinlerin hükümleri yürürlükten kalkmıştır. Buna göre Yahûdîler ve Hıristiyanlar da dâhil bütün insanların İslâmiyeti din olarak seçmeleri gerekmektedir. Nitekim Allahü teâlâ İslâmiyetten başkasını din olarak kabul etmeyeceğini bildirmekte, Kur'ân-ı kerîmde meâlen; **"Muhammed'in** (aleyhisselâm) **getirdiği İslâm dîninden başka din isteyenlerin dinlerini Allahü teâlâ sevmez, kabul etmez. İslâm dînine arka çeviren, âhirette ziyan edecek, Cehennem'e gidecektir."** buyrulmaktadır. (Âl-i İmrân sûresi: 85)

Din hiçbir zaman kötü niyetler, özel çıkarlar, siyâsî entrikalar, gizli işler, mânâsız olaylar için kullanılamaz. Bu husus dinlerin sonuncusu ve en mükemmeli olan İslâmiyetin yüce kitabı Kur'ân-ı kerîmde açıkça anlatılmaktadır. Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı kerîmin Hadîd sûresi 9,10. âyetlerinde meâlen; **"Gizli toplantılarda günah işlemeyi, düşmanlık etmeyi ve peygambere karşı gelmeyi fısıldaşmayın! Allah'a karşı gelmekten sakınmayı konuşun! Gizli toplantılar insanları üzmek** (ve kirletmek) **için şeytanın istediği** (ve yaptırdığı) **şeydir."** buyurmaktadır.

Hâdiselere ve etrâfa ibretle bakan bir insan dîne hemen inanır. Dünyâdaki nizâmın, âhengin inceliklerini, varlığın sırrını bilen bir insan bütün kalbiyle Allah'a inanır. Bir yaprağın faaliyetlerini bilen bir insan hayrete düşer. Meselâ bir yaprak, bir insan gibi nefes alır. Gündüzleri oksijen, geceleri karbondioksit verir. Su buharı çıkarır. Su buharı ile karbonik asidi, güneş ışığındaki enerji yardımıyle birleştirerek ondan un, nişasta, yağ, şeker yapar. Âdetâ bir fabrikadır. Bunları anlayabilen bir insan bütün bunları hayranlıkla görür ve bu hârikayı yaratan büyük kudrete, bir olan Allah'a ve O'nun gönderdiği dîne candan inanır.

Din bizi, zararlı ve fenâ iş yapmaktan koruyan, ihtiraslarımızı frenleyen, rûhumuzu besleyen ve temizleyen iyi huyları meydana çıkararak insanları hayırlı, yardımcı, büyüklerini dinler bir hâle getiren ilâhî bir yoldur. Din, işlerde başarı için ümid ve cesâret veren, başarısızlıklarda tesellî eden, ızdırapları unutturan, insanlara yaşama gücü veren, onu yetiştiren ve olgunlaştıran, Allah yolunu açan ve toplumları dünyâda huzûra, âhirette ise ebedî saâdete kavuşturan bir kudret hazînesidir.

DİNAMİK;

Alm. *Dynamik (f),* **Fr.** *Dynamique (n),* **İng.** *Dynamics.* Hareketi ve hareket kânunlarını kuvvetle ilgi kurarak inceleyen mekaniğin bir dalı. Kinematik de mekaniğin bir dalıdır, fakat sâdece hareketi inceler, kuvvetle münâsebet kurmaz.

Kuvvetleri; cisimlere tatbik edildiğinde şeklini ve boyutunu veya hareket hâlini değiştiren kuvvetler, sürtünme kuvvetleri, ağırlığı meydana getiren yerçekimi kuvveti, mağnetik kuvvet, elektrikî kuvvet diye sınıflara ayırmak mümkündür. Bir cismin dinamik incelenmesi o cismi meydana getiren noktaların incelenmesi ile mümkündür. Maddesel nokta bütün kütlesi ağırlık merkezinde toplanmış yoğun kütle demektir. Rijit cisimler bu kabul esas alınarak incelenirler. Güneşin etrâfında elipsoit bir yörüngede dönen dünyâ, dünyânın etrâfında dönen ay ve sun'î uydu, birer maddesel noktadır.

Dinamiğin prensipleri:

1. Eylemsizlik prensibi: Bir cismin üzerine hiçbir kuvvet etki etmiyorsa (veya etki eden kuvvetlerin bileşkesi sıfırsa) bu cisim hâlini muhâfaza eder. Yâni cisim duruyorsa, durmaya devâm eder. Şâyet hareket hâlindeyse hızının doğrultusu, yönü ve değeri hiç değişmez. Bir başka ifâdeyle, bir kuvvet etkisi altında olmayan bir cismin ivmesi sıfırdır.

2. Dinamiğin temel prensibi ve kütlenin târifi: Bir cisme sâbit bir kuvvet etki ettirilecek olursa, bu cisim sâbit bir ivme kazanır. Kuvvet ivme arasındaki sâbit orana, hareket eden cismin kütlesi denir. Kuvvet (F), kütle (m) ve ivme (a) ile gösterilirse, m=F/a olur. Bu bağıntı F=m.a veya a=F/m şeklinde de

yazılabilir. F=m.a bağıntısı kuvvet birimlerinden Newton (Nt) ve Dyn (Din)i târif etmeye de yarar.

1 Newton; 1 kilogramlık bir kütleye 1m/sn^{2}lik ivme verebilen kuvvettir (Nt = kg.m/sn^2).

1 Dyn; 1 gramlık bir kütleye 1 cm/sn$_2$lik ivme verebilen kuvvettir (Dyn = gr.cm/sn^2).

1 Nt = 10^5Dyn'dir.

3. Etkinin tepkiye eşitliği prensibi: Her etkiye karşı dâimâ eşit ve zıt yönde bir tepki vardır. Yâni iki cisimden biri diğerine bir etki yapıyorsa, ikinci cisim de birinciye, aynı büyüklükte ve zıt yönde bir tepki yapar.

Burada mühim bir husûsu belirtmek îcâb etmektedir. Zaman, mekân ve hareket gibi konular, İslâm âlimleri tarafından asırlar önce tedkik edilmiş ve onların eserleri vâsıtasıyle batı bilim dünyâsına geçmiştir. Batıda bu eserlerin ışığında yetişen fen adamları, İslâm âlimlerinin kitaplarından öğrendikleri pekçok ilmî keşifleri, sanki kendi buluşlarıymış gibi göstermişler ve bu keşiflerin gerçek sâhiplerini gizlemişlerdir. Batının bu tutumu, İslâm düşmanlığından kaynaklanan koyu bir Haçlı taassubunun netîcesidir.

Böylece, İslâmiyetin ilme verdiği önemi çok iyi bildikleri için, geceli gündüzlü çalışıp ömürlerini fedâ ederek pekçok keşifler yapmış olan İslâm âlimlerinin ismi unutulurken, en küçük bir buluş yapan Hıristiyanlar "büyük kâşif", "ilmin öncüsü" olarak meşhur edilmişlerdir.

Bugün, İngiliz fizikçisi Newton'a (1642-1727) mâl edilen "Dinamiğin Prensipleri", Newton'dan asırlar önce İslâm âlimleri tarafından incelenmiştir. Meselâ meşhur tefsir ve fen âlimi Fahrüddîn-i Râzî (1149-1209) fizik ve tabiat ilimleri sahasında asrının bir tânesiydi. Fiziğin temel konularından olan hareket, hız, zaman, mekân ve enerji konularını derinlemesine inceledi. Dinamiğin birinci ve üçüncü prensiplerini gâyet açık ve esaslı bir şekilde ortaya koydu. Yine İslâm âlimlerinden İbn-i Mülka (1087-1165) **Kitâb-ül Mu'teber** isimli eserinde dinamiğin üçüncü prensibini gâyet açık bir şekilde îzâh etmiştir. Dinamiğin birinci prensibi İbn-i Sînâ tarafından da keşfedilmiştir.

İslâm âlimlerinin asırlar önce yazdığı eserler incelendikçe, onların akıllara hayranlık veren çalışmaları ortaya çıkmakta ve İslâmiyetin ilme verdiği değer daha iyi anlaşılmaktadır.

DİNAMİT;

Alm. *Dynamit (n),* **Fr.** *Dynamite (m),* **İng.** *Dynamite.* Nitrogliserinden yapılan patlayıcı madde. İlk defâ 1866 yılında İsveçli bilgin Alfred Nobel tarafından bulunmuştur. A.Nobel, yağımsı ve kolay patlayan trinitrogliserin maddesini kizelgura emdirerek elde ettiği maddeye dinamit ismini verdi. Böylece darbeyle patlamayan ve emniyetle taşınabilen bir patlayıcı keşfetmiş oldu. Keşfettiği bu yeni patlayıcının kendi topraklarında ve kendi vatandaşlarına karşı kullanıldığını gördü. "Nobel Barış Ödülü" vakfını kurmada bunun etkisi büyük oldu.

Dinamitin çıkış maddeleri yağların sabunlaşması esnâsında elde edilen gliserindir. Gliserinin sülfürik asit katalizörlüğünde nitrik asitle verdiği reaksiyon sonucu trinitrogliserin bileşiği meydana gelir:

$$\underset{\text{Gliserin}}{C_3H_5(OH)_3} + \underset{\text{Nitrik Asit}}{HNO_2} \xrightarrow{(H_2SO_4)} \underset{\text{Trinitrogliserin}+H_2O}{C_3H_5(O\text{-}NO_2)_3}$$

Trinitrogliserin, sarı, yağ kıvamında çok kolay patlayan 45°C'de korunması güç bir maddedir. Bunun, **kizelgur** adı verilen silisyumdioksit kimyasal formülüne sâhip, sünger görünümlü bir maddeye emdirilmesi sonucu, şiddetli patlayıcı, ancak patlayabilmesi için belli bir ısı isteyen bir patlayıcı (dinamit) elde edilir. Dinamit yapılan yerde basınç düzenlenir ve çalışanlara özel giysiler giydirilir. Kizelgur dinamiti artık nâdiren kullanılır ve sâdece târihî bir önemi vardır.

Günümüzde dinamit nitrogliserinden yapılmaktadır. Nitrogliserin gliserin trinitrat ve kendi gibi patlayıcı bir bileşik olan etilen glikol dinitrat karışımından hazırlanır. Etilen glikol dinitrat donmayı önlemek için katılır. Dinamitin katı kısmı, kâğıt hamuru veya diğer karbonlu yanıcı maddelerden ve patlamada yanma oksijenini sağlayacak sodyum nitrat veya amonyum nitrattan meydana gelmektedir. Dinamit içindeki nitrogliserin muhtevâsı istenen patlama gücüne veya hızına göre % 5'ten % 90'a kadar değişir.

Bâzan nitrogliserini emdirmek için nitro-selüloz kullanılır. Bu durumda ürün jele benzer ve bu patlayıcılar jelâtin dinamitleri ismini alır. Su altında bile kullanılabilirler. Dinamit hâlâ değerini muhâfaza etmektedir. İnsanlığın felâketi için kullanılmış olmakla berâber günümüzde teknolojik önem taşımaktadır. Mâden ve kömür işletmelerinde, yol ve su kanallarının inşaatlarında, tünellerin kazılmasında, limanların genişletilmesinde, büyük kayaların parçalanmasında kullanılır.

DİNAMO;

Alm. *Dynamo,* **Fr.** *Dynamo,* **İng.** *Dynamo.* Mekanik enerjiyi elektrik enerjisine çevirerek elektrik akımı üreten âlet. **Jeneratör** de denir. Kullanılacak elektrik akımını temin edecek şekilde çeşitli büyüklükte dinamolar vardır. Alternatif akım üreten dinamolar ve doğru akım dinamoları diye iki grupta toplanırlar.

Bir dinamoda biri hareketli diğeri sâbit iki ana parça bulunur. Birisi mağnetik alan meydana getirir. Diğeri bu alan içindeki bir bobindir. Hareketli parçaya "rotor", sâbit parçaya "stator" denir. Bir dinamonun belli başlı parçaları şunlardır:

1. Endüvi: Genellikle dönen kısımdır ve üzerinde gerilim endüklenir. İsmi de gerilim endüklenen yer olduğu için endüvidir. Bir endüvi şu kısımlardan meydana gelir:

a) **Göbek:** Silisli dinamo saclarından yapılır. Bu saclar 0,35-0,5 mm kalınlığındadır. Bu sacların üzerinde oyuklar bulunur sargılar bu oyuklara yerleştirilir.

b) **Mil:** Saclar bu mile sıkıca geçirilmiştir, iki başından yataklara oturtulur.

c) **Kolektör:** Endüvi ile birlikte olmasına rağmen ayrıca incelenir.

2. Endüktör: Duran kısımdır. Gerilim endükleten kısımdır. Bu da ince silisli saclardan yapılmıştır. Bu sacların çevresine makinanın cinsine göre (seri- paralel) sargılar sarılır.

3. Gövde: Endüktörün yerleştirildiği kısımdır. Demir dökümden yapılır.

4- Kolektör ve fırçalar: Kolektör bakır dilimlerinin yan yana gelmesiyle hazırlanır. İki dilim arası yalıtılmıştır, mile sıkıca geçirilir. Fırçalar ise kömür ve benzeri maddelerden yapılır ve bunlar yaylar aracılığı ile kolektörün üzerine bastıracak şekilde yerleştirilirler, bunlar endüklenen gerilimi dışarı almaya yararlar.

Dinamonun çalışma prensibi: Kapalı bir iletken tel, bir mağnetik alan içinde döndürülürse, telin sınırladığı yüzey içinden geçen mağnetik akı değişir. Kapalı iletkende, bu değişikliği dengeleyecek şekilde mağnetik alan meydana getirecek olan bir elektron hareketi başlar. Buna "indüklenme" denir.

Böylece elektrik akımı meydana gelir. Bu akıma "indüksiyon akımı" denir. İletkenlerin mağnetik alandaki bu özellikleri dinamoların çalışma prensibini meydana getirir.

Mağnetik alan içindeki kapalı çerçeve, dönme hareketi esnâsında yönü periyodik olarak değişen bir elektrik akımı verir. Bu akım çerçeve ucundan, değme bilezikleri ile alınır. Akım yön değiştirdiği için "alternatif akım" denir. Bu tip dinamolara "alternatör" adı verilir.

Tel çerçevenin uçları değme bilezikleri yerine iki kolektör lameline bağlanırsa, akımın sıfır olduğu yerde lameller karşı taraftaki fırçalara değer.

Böylece çerçeveden çekilen indüksiyon akımının şiddeti sıfırla maksimum bir değer arasında değişmekle berâber yönü aynıdır. Çerçeve sayısı arttığında akımlar birbirine eklendiğinden dalgalanma azalarak aynı yönde dalgalanmayan bir akım elde edilir.

Dinamolarda tek bir çerçeve kullanılmayıp bir çekirdek etrâfına sarılmış bobinler bulunur. Mağnetik alanı meydana getiren mıknatıs veya elektromıknatıs stator olarak kullanılır. Sargı bobini rotordur. Kullanılacak elektrik akımı rotordan kolektör ve fırçalarla çekilir.

Mağnetik alan olarak elektromıknatıslardan faydalanılır. Elektromıknatısları besleyen akım dinamonun ürettiği kendi akımıdır. Mağnetik alan ve üretilen akım birbirini besleyerek doyuma ulaşırlar.

Alternatif akım dinamolarında akım alınan bobinler (armatürler) ekseriya stator olarak kullanılır. Rotor, stator içinde dönen bir mıknatıs tekerleğidir. Bu mıknatıs tekerliği doğru akım veren bir yardımcı dinamo ile mıknatıslıdır. Bu durumda alternatörün ürettiği akım statorun sâbit uçlarından alınır.

Statordaki ayrı sargı sistemleri sayısı, ayrı ayrı iki, üç gibi çoğaltılırsa bu durumda elde edilen akımlara iki fazlı, üç fazlı alternatif akım denir. Şehirde kullanılan tek fazlı alternatif akım üç fazlı alternatif akımın bir fazıdır.

DİNAMOMETRE;

Alm. *Dynamometer (n), Kraftmesser (m),* **Fr.** *Dynamometre (m),* **İng.** *Dynamometer.* Kuvvet ölçen âlet. Cisimlere bir kuvvet tatbik edilince esnekliklerine bağlı olarak şekil değişikliği gösterirler. Bu şekil değişikliği, tatbik edilen kuvvetle doğru orantılıdır. Bundan faydalanılarak esnekliği fazla olan cisimler, kuvvet ölçücü olarak kullanılırlar.

Yaygın kullanılan dinamometreler, helozonik çelik yaylardan yapılırlar. Yayın uzama veya kısalması

kuvvete karşılık gelecek şekilde taksimâta ayrılmıştır. Tatbik edilen kuvvete bağlı olarak dinamometre ibresi taksimât üzerinde bir sayıyı gösterir.

Dinamometrelerin üzerinde ölçebileceği maksimum (azamî) kuvvet yazılıdır. Şâyet bu maksimum kuvvetten daha büyük bir kuvvet uygulanırsa dinamometre kırılır, en azından esnekliği bozulur.

DİNAR;

Alm. *Dinar (r),* **Fr.** *Dinar (m). Unite monetaire Yougoslave.* **İng.** *Arabic gold coin.* Çeşitli ülkelerde kullanılan para birimi. Irak, Kuveyt, Yugoslavya dinarı gibi.

Dinar, ilk defâ M.Ö. 269 yılında Roma İmparatorluğunda "denarius" adıyla kullanılmıştır. Bu para birimi daha sonra Bizanslılara onlardan da Araplara geçerek dinar adını almıştır.

Emevî halîfeleri ve Abbâsîlerin ilk zamanlarında İslâm memleketlerinde basılan altın paraya da "dinar" denilmiştir. Fıkıh kitaplarında dinar denilince altın para anlaşılmaktadır.

Bugün Suriye, Irak, Kuveyt ve Yugoslavya'daki para biriminin adıdır.

DÎNEVERÎ;

dokuzuncu yüzyılda yetişmiş meşhur botanik ve Hanefî mezhebi fıkıh âlimi. İsmi, Ahmed bin Dâvûd ed-Dîneverî olup, künyesi Ebû Hanîfe ve Ebû Mûsâ'dır. En-Nahvî, El-Lugavî nisbeleri de verilmiştir. Dokuzuncu asrın başlarında Irak'ın Dînever kasabasında doğdu. Bu yüzden Dîneverî lakabıyla şöhret buldu. 895 (H.282) senesinde, doğduğu yerde vefât etti.

Küçük yaşta ilim öğrenmeye başlayan ve Bâyezîd-i Bistâmî hazretlerinin talebelerinden olan Dîneverî, din ve fen ilimlerinde en iyi şekilde yetişti. Nahiv, lugat, matematik, astronomi, kozmografya, botanik, biyoloji, târih ve hadis ilimlerinde zamânın bir tânesiydi. Kûfe ve Basra âlimlerinden ilim tahsil etti. Lisan ilmini, Kûfeli nahiv âlimi İbn-i Sikkît ve babasından öğrendi. Diğer ilimlerde de birçok âlimden ders aldı. Arapların dil, örf ve âdetlerini ve düşünce yapısını çok iyi bildiğinden, Arap âdâbını, tefekkürle birleştirdi. Belâgatta yüksek bir dereceye sâhipti. Önceleri astronomi ile uğraştı ve rasatlar yapmak için İsfehan'a gitti. Yaptığı rasatları, **Kitâb-ür-Rasad** isimli eserinde topladı. Sonraları doğduğu yer olan Dînever'e döndü ve ilmî çalışmalarına devâm etti.

Dîneverî, otlar üzerinde de derin tetkikler yaptı. Otların kök salıp filizlenmesini, büyüyüp gelişmesini derinlemesine inceledi. Ayrıca, hayvanlar üzerinde araştırmalarda bulundu ve zooloji sahasında da söz sâhibi oldu. Bilhassa, bal arısı ve nebâta zararlı küçük haşerât üzerinde araştırmalar yaparak, botanik ilmi yanında, bugün entomoloji olarak bilinen zoolojinin böcekler bölümüyle ilgili sahada, sonra gelen ilim adamlarına öncülük yaptı.

Zühd ve takvâda üstün, hadis ilminde sika (güvenilir) olduğu bildirilen Dîneverî, insanlığa faydalı olmak için dînimizin âlet ilimlerinde eserler verirken, Müslümanlara rahatlık sağlayan fen bilgileriyle ilgili çalışmalar da yapmış ve eserler vermiştir.

Dîneverî'nin yazdığı ve batı dünyâsında kendisini tanıtan en meşhur eseri, **Kitâb-ün-Nebât'**tır. Altı ciltten meydana gelen eser, sahasında yazılanların en tanınmışlarındandır. Eserde, bütün otların Arapça isimleri verilmekte ve özellikleri bildirilerek, tasnifleri yapılmaktadır. Her maddeyi ele alırken, kendinden önce gelen âlimlerin ortaya koyduğu tedkikleri zikretti. Bunlara, kendi araştırmalarını ilâve etti. Bu eser, kendinden sonra gelen âlimler için temel mürâcaat kaynağı oldu. Dîneverî, eserinin üçüncü ve beşinci ciltlerinde, zooloji ile de ilgili önemli bilgiler verdi. Özellikle çekirge ve türlerini tasnif ederek, entomoloji sâhasındaki ilmini ortaya koydu.

Eserde; Arap kabîlelerinin hangi bitkiye ne ismi verdikleri ve târifleri, onların lisanından alınarak kaydedilmiştir. Daha çok eski şâirlerin şiirlerinde geçen bitkilerin ve Arabistan nebâtlarının târif ve tanımını yapan filolojik bir eser vasfını hâizdir. Bunun yanında, Arabistan'ın hangi ikliminde, hangi şartlarda, hangi bitkilerin nasıl yetiştirileceğine dâir bilgi veren bir zirâat kitabı husûsiyetini taşımaktadır.

Kitâbın asıl bölümlerini bitkiler meydana getirmekte ve üç kısımda incelenmektedir. Birinci bölümde ekilen gıdâ, ikinci bölümde yabânî, üçüncü bölümde meyveleri yenen bitkiler anlatılmıştır. Yabânî bitkilerin yetiştiği bölgeler, genel yapıları ve sanâyide kullanım alanları hakkında bilgi verilmektedir.

Târih-ül-Ahbâr-it-Tivâl (Ebû Hanîfe Târihi) adlı eseri kitapları arasında tam olarak zamânımıza kadar ulaşanıdır. Bu eserinde, dünyâ târihini umûmî olarak ele alıp, Asr-ı saâdet ve halîfeler devri hâdiseleri hakkında geniş bilgiler vermekte, hâdiseleri kendi devrine kadar getirmektedir. Eser, 1888 ve 1912 yıllarında basılmıştır.

Kitâb-ül-Fesâha, Kitâb-ül-Envâ, Kitâbu İslâh-il-Mantık, Kitâb-ül-Küsûf, Kitâb-ül-Vesâyâ, Kitâbü

Lahn-il-Amme, Cevâhir-ül-İlm, Kitâb fil-Cebr vel-Mukâbele diğer eserlerinden bâzılarıdır.

DİNOZORLAR (Dinosauria);

Alm. *Dinosaurier (m.pl.),* **Fr.** *Dinosaures (m.pl.),* **İng.** *Dinosaurs.* Çoğunlukla İkinci jeolojik zamanda (Mezozoik dönem) havada, suda ve karada yaşamış ve soyu tükenmiş sürüngenlerin bir takımına verilen ad. Dinosaurus, yâni dinozor "Korkunç kertenkele" demektir. Et yiyeni, ot yiyeni, cücesi, devi, hantalı, atiği vardı. Paleontologların dinozor fosilleri üzerinde yaptıkları zaman incelemeleri, bunların I. jeolojik zamanın Permiyen devrinde, yâni bundan 270 ilâ 225 milyon yıl kadar önceki bir zaman diliminde, dünyâ sahnesine çıkmış olabileceklerini ortaya çıkarmıştır. Bunlar arasında 30 m uzunluk ve 80 ton ağırlığa ulaşanları mevcuttu. Uçan bâzı türlerinde kanat uçları arası 16 metreyi buluyordu. Serçe kadar olanları da vardı. Dinozorların muazzam cüsselerine rağmen, ayaklarının diğer sürüngenlerde olduğu gibi vücutlarının yanında değil de gövdelerinin altında oluşu hareket kabiliyetlerini kolaylaştırmıştır. Tyrannasaurus Rex (korkunç kertenkelelerin kralı) adındaki çeşidinin, saatte 70 km'lik bir hızla koşabildiği, Robert Bakker tarafından ispat edilmiştir. 250 milyon yıl kadar önce yaşadıkları sanılan dinozorlar, 65-70 milyon yıl önce, II. jeolojik zamanın son devri olan Kretase (veya tebeşir) devrinde birdenbire tükendiler.

Dinozorlar, yıllardır soğukkanlı, aşırı büyümüş kertenkeleler olarak tanınmıştır. Son yıllarda yapılan incelemeler, davranışları hakkında kıymetli bilgiler ortaya çıkarmıştır. Bu bilgiler, 1978 yılında jeolog Jack Horner ile Bob Makela'nın ABD'de Montana'da 80 milyon yıl kadar önce fosilleşmiş 15 dinozor yavrusunu barındıran taşlaşmış bir yuvayı keşfetmesiyle elde edildi. Bu keşiften sonra iki jeolog her yıl bu bölgede kazılarına devam ederek, çeşitli devrelerinde iken fosilleşmiş birçok dinozor fosili ihtivâ eden on kadar yuva ve yüz kadar da dinozor yumurtası buldular. Yuvalarda farklı büyüklükte yavruların varlığı, dinozorların yumurtadan çıkan yavrularını belli bir gelişme devresine kadar besleyip koruduklarını ve yüksek bir analık şefkatine sâhib olduklarını ortaya koydu. Jeolog Horner, dinozorların soğukkanlı hayvanlar olmalarının da desteklediği hızlı bir bazal metabolizmaya sâhib olduklarını ve bu sebepten hızlı bir büyüme sergiledikleri iddia edilmektedir.

Birçok araştırmalar ise, dinozorların gerçekte sıcakkanlı, yüksek vücut metabolizmaları olan hayvanlar oldukları eğilimine ağırlık kazandırmıştır. Bu yeni teoriye göre dinozorların tıpkı memeli hayvanlar gibi karmaşık fizyolojileri ile yeryüzünün değişik çevrelerinde yaşadıkları ileri sürülmektedir.

Dinozorlar arasındaki teorilerin birbirinden farklı olmasında bu yaratıkların fizyoloji ve hayat tarzlarını incelemek için elde bulunan tek imkânın müzelerdeki dinozor kalıntılarından ibâret olmasının büyük payı vardı. Kalıntılara dayanarak ilmî sonuçlar bulmak imkânı yok gibidir. O yüzden dinozorlar hakkındaki bilgiler bir spekülasyondan ileri gidemiyordu. Günümüzde ise yapılan çalışmalar sonucunda dinozorlar hakkındaki bilgilerimiz artmış bulunmaktadır. Yavrularına karşı olan şefkatleri, sosyal alışkanlıkları, avlanma stratejileri, zekâ seviyeleri, beslenme rejimleri gibi çeşitli konularda net bilgiler elde edilmiş bulunmaktadır.

Dinozorların nesli niçin tükendi? Bu konuda çeşitli hipotezler ileri sürüldü: İklimin soğuması, besin kaynaklarının değişmesi, oksijen azlığı, kozmik ışınların artması, memeli hayvanların saldırısı vs. Bugüne kadar bu hipotezlerin hiç biri herkesçe kabul edilmedi.

California Üniversitesi Jeoloji Profesörü Walter Alvarez'e göre, 65 milyon yıl önce dünyâya birkaç yıldız çarptı. Meydana gelen toz bulutları güneşi sakladı. Dünyâda yaşanan uzun meteor kışının soğuğuna dayanamayan çeşitli canlılarla berâber dinozorlar da kayboldu. Alverez, teorisini yıldızlarda bulunan iridyum madeninin dinozor kalıntılarında bol miktarda görülmesine dayandırmıştı.

Sovyet jeologu Vasili Yeliseyev ise, dinozorların raşitizm denen kemik yumuşaması hastalığından öldüklerini ileri sürmektedir. Dinozorlar yeryüzünde 180 milyon yıl kadar yaşadılar. Bu süre içinde dünyâ iklimi çok değişti ve ilkel Gondvana kıtası parçalanarak bugünkü kıtalar meydana geldi. Dinozorlar bu büyük değişmelere rağmen kendilerini yeni ortamlara uydurdu ve çoğalmaya devâm etti. Kretase devri sonlarına doğru (bundan 65 milyon yıl kadar önce) dinozorlar birden bire tükendi.

Vasili Yeliseyev, Kongo Halk Cumhûriyetinin balta girmemiş ormanlarında incelemeler yaparken orman hayvanlarının savan hayvanlarından çok daha küçük olduğunu fark etti; gri gazel, tavşan büyüklüğündedir. Büyük kirpilerin ılık kuşaklarda yaşayanları çok iri olduğu hâlde orman kirpileri küçük bir aslan yavrusu kadardır. Orman zürafası (okapi) 1.5-2 m, savan zürafası ise 6 m yüksekliktedir. Cengel (balta girmemiş orman) su aygırları 1.5, savan su aygırları ise 4 m uzunluktadır. Fil avcıları, cengel fillerinin dişlerinin savan fillerine göre daha küçük ve kalitesiz olduğunu söylemektedir. Kongo köylerinde erişkin keçiler oğlak kadardır.

Bütün bunların sebebi ne? Cengellerde yağmur suyu CO_2 ve organik asitlerle yüklü olduğundan çok aşındırıcıdır, kayaları şiddetle aşındırır ve toprağın derinliklerine sızar, bu sırada topraktaki Na, K ve

Ca gibi eriyen elemanları yıkayıp götürür. İskeletin gelişmesi içinse, kalsiyum tuzları gereklidir. Nemli ormanlarda yaşayan hayvanların küçük oluşu bununla ilgilidir. Buna karşı savanlara çok daha az yağmur düşer. Bu yağmur derinlere sızamadan buharlaşır, böylece savanlarda kalsiyum tuzları toprakta kalır; savan bitki ve hayvanları bu kalsiyumu kullandıklarından büyük olur.

Peki bunların dinozorlarla ilgisi nedir? Kretase sonlarına doğru geniş kurak alanları su bastı. Dünyânın iklimi sıcak ve nemli bir hâl aldı, öyle ki kuzey kutbunda palmiyeler büyüdü. Denizlerin çok yayılması sonucu nemlilik çok arttı ve dinmeyen yağmurlar başladı. Bu büyük yağmurlar topraktaki Ca tuzlarını yıkayıp denizlere ve göllere götürdüler. Toprak kalsiyumca fakirleşince dinozorların kemikleri yumuşadı ve tonlarca ağırlığın altında eğrildi. Bu dev hayvanlar bundan öldü. Kazılarda eğrilmiş dinozor kemiklerine çok rastlanmaktadır. Dinozor yumurtalarının kabuklarının inceldiği ve kusurlu olduğu da anlaşılmıştır. Raşitizm önce ot yiyici dinozorları çökertti, bunlar et yiyici dinozorların kurbanı oldular. Et yiyici dinozorlar ot yiyici dinozorlar ölünce öldü, çünkü yiyecek bir şey kalmamıştı. Kalsiyumsuz kalmak kedi kadar küçük dinozorları etkilemedi, kaplumbağa ve kertenkeleler de kalsiyum eksikliğinden etkilenmedi. Küçük dinozorlarla memeliler arasında bir ölüm- kalım savaşı başladı ve memeliler bütün cüce dinozorları yiyip bitirdiler.

Dinozorlarla ilgili bir diğer esrar da bâzı yerlerde üstüste yığılmış dinozor iskelet ve kemiklerine rastlanmasıdır. Âdetâ dinozorlar ölmek için belli bir noktaya toplanmışlardır. Böyle bir "dinozor mezarlığı" Büyük Sahra'da Agades civârında bulunmuştur. Bugün bunun açıklaması şöyle yapılmaktadır: Dinozorlar çok ağır oldukları için karada kolay yürüyemiyorlardı, ömürlerinin büyük bir kısmını herhalde suda geçirdiler. Ot yiyen dinozorların dişleri çok zayıf bulunmuştur ve bunların yalnız yumuşak su bitkileri yiyebildikleri düşünülmektedir. Büyük ihtimâlle dinozorlar sularda, özellikle ırmaklarda öldü; akıntıyla sürüklenen cesetler deniz ve göllerde birikti. Sâkin denizlerin dibinde kalan ve üstleri hızla örtülen iskeletler bütün halde bugüne kadar kaldı. Buna karşı dalgalı bir kıyıya erişen iskeletler parçalandı, kemikler aşındı ve birbirine karıştı. Kretase sonlarında denizler karaları istilâ etmeseydi bugün belki dinozorlar görülebilecekti. Milyonlarca yıldır devâm eden dünyâ ve onun üzerinde zamanla değişen hâdiseler insanlar için büyük bir ibrettir. Bir yaratıcının bulunduğuna işârettir.

DİNYEPER (Dnieper);

Rusya Federasyonu ile Ukrayna topraklarının bir kısmını sulayan bir nehir. Volga ve Tuna'dan sonra Avrupa'nın üçüncü uzun nehridir. 2200 km uzunluğundaki bu nehir, Valdai Dağları yaylasının güneyinden doğar, Smolensk'e ulaşır, Beyaz Rusya'ya girer, bu cumhûriyetin doğu kısmından geçerek Ukrayna'ya ulaşır. Soldan Desna Irmağı ile birleşen nehir, Kiev'e geçer. Daha sonra Dinyeper Yaylasını bir eğri çizerek dolaşır ve kıyı dilinin kısmen kapattığı bir haliç meydana getirerek Odessa'nın doğusundan Karadeniz'e dökülür. Dinyeper, Volhıya kütlesinin sert kayalıklarda meydana gelmiş bir bölgeyi aşar. Nehrin rejimi Doğu Avrupa akarsularının rejimindendir. Kışın don sebebiyle suları azalır, ilkbaharda büyük bir artış gösterir. Yazın ise yoğun buharlaşma sebebiyle suları azalır. Önemli bir hidroelektrik kaynağıdır. En önemli kolları Brezine (585 km), Pripyat (Pripet 790 km), Tetenev (365 km), Ingulets (550 km), Desna (1180 km), Psel (800 km)dir.

DİNYESTER (Dniester);

Kuzey Avrupa'da Karpatlardan doğan 1411 km uzunluğunda bir nehir. Polonya ve Volhov yaylalarından çıkarak Besarabya Ovasına girer. Irmak geniş bir limanla Karadeniz'e dökülür. Dinyester'in rejimi kıta rejimidir. Başlıca özelliği ilkbaharda sularının yükselmesidir. Uzun bir kolu yoktur.

DİOGENES (Romanos-IV);

1068-1071 târihleri arasındaki Bizans imparatoru. Kostantinous Diogenes'in oğludur. Doğum târihi kesin bilinmemektedir. Kapadokyalı soylu bir âileye mensuptu. İmparator Onuncu Kostantinous'un 1067'de ölümüyle dul kalan İmparatoriçe Eudokia ile evlenerek, 1 Ocak 1068'de Bizans tahtına çıktı.

İmparator olur olmaz, Franklardan, Uzlardan ve Makedonyalılardan topladığı orduyla Selçuklulara karşı seferlere başladı. Kayseri, Sivas, Divriği, Toroslar ve Haleb yoluyla güneye indi. Menbic'i aldıktan sonra, İstanbul'a döndü. 1070'te Kayseri, Palu ve Sivas bölgelerinde harekâtta bulundu. Ancak, bütün bunlara rağmen, Selçuklu Türklerinin Anadolu içlerine girmelerini önleyemedi. Bunun üzerine Türk akınlarını kesin olarak kırmak gâyesiyle yeniden harekete geçti. Muhtelif ırklardan meydâna gelen kalabalık bir ordunun başında Türkleri Anadolu'dan sürmek ve arkasından İran'a yürüyerek Sultan Alparslan'ın merkezini zaptetmek için 13 Mart 1071'de yola çıktı. Ancak 26 Ağustos'ta târihin en büyük meydan muhârebelerinden biri olan Malazgirt Savaşını kaybetti. Bütün hazîneleri ile birlikte Sultan Alparslan'a esir düştü (Bkz. Malazgirt Meydan Muhârebesi). Kendisine bir hafta kadar güzel bir îtina ve

âlicenaplık gösteren Sultan Alparslan, Diogenes ile bir ittifak yaparak ülkesine dönmesine müsâade etti. Yapılan antlaşmaya göre İmparator, bir buçuk milyon altın fidye ödeyecek, her sene 360 bin altın vergi verecek, imparatorluk ülkesinde bütün Müslüman esirleri serbest bırakacak, lüzûmu hâlinde Sultan Alparslan'a asker gönderecekti.

Sultan Alparslan'ın verdiği birliğin muhâfazasında yola çıkan İmparator Diogenes, bu muvaffakiyetsizliğinden dolayı azledilmiş ve Mihâil tahta çıkmıştı. Sivas ve Adana'da yeni imparatorla iki defâ muhârebeye tutuşan Diogenes, ikisinde de mağlup oldu. İkincisinde yakalanarak gözleri oyuldu ve çok geçmeden Kınalıada'da kapatıldığı manastırda öldü.

DİPLOMASİ;

Alm. *Diplomatie,* **Fr.** *Diplomatie,* **İng.** *Diplomacy.* Devletler hukûkuna göre milletlerarası ilişkilerin düzenlenmesi ve milletlerarası münâsebetleri yürütme ve yönetme sanatı. Birinci niteliği müzâkeredir. Diplomasi bütün dünyâda, devletler umûmî hukûku kurallarına göre yürütülür. Amacı, devletler arasındaki anlaşmazlıkları zora başvurmadan barışçı yollardan çözmektir. Bu iş için devletler, başka ülkelerde elçi, orta elçi ve maslahatgüzerler bulundurur. Bu memurlar, iki ülke arasındaki resmî ilişkileri temsilci sıfatıyla düzenler, tâkib eder ve yürütürler. Günümüzde diplomasi sâdece siyâsî nitelikli olmayıp, ekonomik, teknik, kültürel ve askerî yönleri de içine almaktadır.

Ancak, 1918 yılından bu yana devletler arasında yerleşen bir teâmüle göre, devletlerarası yüksek düzeyli diplomatik meseleler, konunun önemine göre, dışişleri bakanları, hükümet başkanları, hattâ devlet başkanları seviyesindeki şahsî ikili temaslarla yürütülmesi alışılagelmiştir. Bunun yanında devletlerarası alt düzeydeki meselelerle ekonomik çerçeveli kararlar, elçi veya konsolos memurları aracılığıyla yürütülürdü. Diplomatik görüşmeler, hangi seviyede yapılırsa yapılsın, genellikle ikili veya çok taraflı antlaşmalar yapılmasıyle netîcelenirdi.

Sürat asrında bulunmamız sebebiyle (telekominikasyon ve uçak) diplomasi de bu sür'atten payına düşeni almış bulunmaktadır. Artık eskisi gibi, tâlimât almış bir şahıs ve ekibin insiyatif ve kâbiliyetinden çıkan ikili diplomasi yerine milletlerarası forum diplomasisi ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu husus diplomasiye yardımlaşmayı da ekleyerek, NATO, Birleşmiş Milletler, İslâm Ülkeleri gibi kuruluşların teşkilini sağladı ve diplomatik alanda devletler birliğini teessüs ettirdi.

Eski çağlarda bugünkü modern anlamda diplomasi yoktu. Devletlerarasında belirli konuların görüşülmesi için kabul edilen elçiler gönderilirdi. Bu elçiler, gönderildikleri ülkede devamlı diplomatik görev yapmazlar, işleri bitince tekrar ülkelerine dönerlerdi. Hattâ ortaçağın başlarında devlet başkanları birbirleriyle diplomatik meseleleri görüşmede, ya karşı karşıya gelerek bizzat veya mektuplaşarak yaparlardı. Sâdece yedi ve sekizinci yüzyıllarda, papalığın Bizans sarayında elçi bulundurduğunu siyâsî târihler yazmaktadır. Papalığın bu elçisi de uzmanlaşmış diplomatik personel değildi. Ancak, sonradan çıkan yüzyıl savaşları, diplomatik personelin uzmanlaşmasını bir nevi mecbûriyet hâline getirdi. On dört ve on beşinci yüzyıllarda devletlerarası antlaşmaların ortaya çıkardığı derin boyutlu, çetin meseleler, o zamânın devlet başkanlarının zarûrî olarak teknisyenlere ve hukukçulara danışmak zorunda bıraktı. Bundan sonra da diplomasi, dünyâda bir meslek hâline geldi. Devletlerarası elçilikleri her devlet, başka ülkelerde kurmaya başladı.

Avrupa'da diplomatik elçilerin önemini ilk düşünen ülke, Venedik Cumhûriyeti olmuştur. Bu ülke, komşu ülkelere gönderdiği devamlı elçilerden çok fayda görmüştür. Venediklilerin bu başarısı, Cenevizlilerle Fransızların dikkatini çekince, onlar da başka ülkelere devamlı elçiler göndermeğe başladılar.

1970'li yıllarda bir yandan 35 ülkeli Avrupa Güvenlik Konferansı toplanırken, öte yandan 36 ülkeli İslâm Zirve Konferansının toplandığı müşâhede edildi. 1974 senesinde ise dünyâ, târihin en büyük konferanslarından birine sahne oldu: Karakas'ta 5000 delegenin katıldığı Birleşmiş Milletler Üçüncü deniz Hukuku Konferansı.

Bundan da anlaşılıyor ki, diplomatik ilişkiler diplomatlar arasında değil, devlet adamları ve teknisyenler arasında da yaygınlaşmış oldu.

Türklerde diplomasi: Eski Türk yazıtları ve Çin belgeleri, Türkler ile Çinliler arasında diplomatik ilişkilerin olduğunu gösterir. Ayrıca 567 yılında Batı Göktürk Devletinin Bizans'a elçi ve heyet gönderdiği, buna karşılık 568 yılında Bizans'ın da Türklere elçi gönderdiğini târihler yazmaktadır. Batılı ülkeler, ortaçağdan îtibâren Osmanlı Devletine elçi göndermeye başlamışlardır. Türkiye'de sürekli oturma izni ilk defâ 1454 yılında Venedik elçisine verilmiştir. Daha sonra 1500 yıllarında, Avusturya, Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı Devletinde dâimî diplomatik elçilikleri kurulmuştur. 1774 yılında yapılan Kaynarca Antlaşmasıyle Rusya, Osmanlı diplomasisinde boy göstermeye başlamıştır.

Osmanlı Devleti, başka ülkelerin askerî durumuna ve sosyal güçlerine göre, diplomatik ilişkilerini

kurardı. Karşı devlete, gücü ve askerî niteliğine göre, ehemmiyet verirdi. Bugün de devletler arasında hemen hemen aynı durum görülmektedir.

On sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllarda Osmanlı diplomasisi bâzan Fransa'nın, bâzan da İngiltere'nin etkisi altında kaldı.

Birinci Dünyâ Harbinden önce dünyânın en güçlü devleti, Devlet-i Âliyye, yâni Osmanlı Devletiydi. Onun pâdişâhını ziyârete gelen Alman İmparatoru İkinci Wilhelm, "Siyâseti (diplomasiyi) Sultan İkinci Abdülhamîd Handan öğrendim." demekten kendini alamamıştır.

Bâzı kereler de bu devletlerin yerine şartlara göre Rusya son zamanlarında Japonya ve ABD bizimle diplomatik ilişki kurmuşlardır.

Cumhûriyet Türkiyesi'nin diplomasisi ise, "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesi ana prensibi üzerine kurulmuştur. Batı yanlısı veya batı ağırlıklı bir politika izlemektedir.

Diplomasinin bir de temsil niteliği vardır. Diplomatlar vâzîfeli bulundukları devlette kendi devletlerini temsil ederler. Yabancı ülkedeki bir sefir (büyükelçi) protokol yönünden görev yaptığı ülkenin devlet başkanı nezdinde, kendi devlet başkanının şahsî temsilcisi durumundadır.

Diplomaside protokol, diplomatik lisan ve diplomatik yazışma bir usûl, üslûp ve meslek olarak temâyüz etmiştir.

Eskiden büyük bir gizlilik içinde yürütülen diplomasi, günümüz insanının her türlü siyâsî olay hakkında aydınlanma isteği ve ihtiyâcı karşısında alenîleşmiş bulunmakta; birçok anlaşma veya anlaşma metinleri derhâl kamuoyuna açıklanmaktadır. Ülkelerin dış politikaları ile dünyâ olayları parlamentolarda halka açık şekilde tartışılmaktadır.

Diplomaside her konu açık seçik beyân edilir, tartışılır denemez. Her ülkenin güvenliğini ilgilendiren hususlar, bir sürü teknik noktalar fevkalâde gizlilik istediğinden, diplomaside bu tür haberleşme şifreli mesajlarla olmaktadır. Bu husus diplomasinin vazgeçilmez gereğidir.

DİPOL MOMENT;

kimyâda, elektrikçe kutuplu olan moleküllerin kutupları arasındaki elektrik yükünü ifâde etmede kullanılan bir terim.

Tam kovalent ve tam elektrovalent bileşikler arasında bir takım ara bağ tipleri vardır. Meselâ HCl molekülünde, klor atomu, ortak elektron çiftini hidrojen atomuna nazaran daha kuvvetli çeker ve böylece ortak elektron çifti klora daha yakın olur. Molekül, elektrik alanının içine konulacak olursa klor yönü (+) levhaya, hidrojen yönü de (-) levhaya doğru yönelir. İşte böyle moleküllere polar moleküller, aralarındaki bağa da polar bağ adı verilir. Polar moleküllere "dipol" denir. Elektrik yükü (q) ile yüklerin ağırlık merkezleri arasındaki uzaklığın (r) çarpımı "dipol moment"ini verir. Birimi, elekrostatik yük birimi x santimetre yâni debyedir.

Eğer üç atomlu bir molekülün (sözgelişi CO_2) iki bağı (CO bağları) antiparalel iseler, bu taktirde iki dipol birbirini nötralize eder ve molekül nonpolar (polar değil) olur. O zaman molekülün atomları bir doğru üzerinde dizilir. Halbuki su (H_2O) molekülünde bağlar kıvrıktır:

```
    O
   / \
(H — H)
```

ve molekül polardır. Daha fazla sayıdaki atomlu moleküller de polar veya nonpolar olmalarına göre muhtelif geometrik dizilişler ortaya çıkar.Meselâ dört atomlu BCl_3 nonpolar olup atomlar bir düzlem üzerindedir. Halbuki NH_3 polar olduğundan geometrik şekil piramidaldir.

Muhtelif Sıvıların 20°C'deki Dipol Momentleri

Sıvı	Dipol Moment 10^{-18} e.s.u.
Nitrobenzen	4,20
Nitrometan	3,40
Metil nitril	3,20
Hidrojen siyanür	2,90

Benzaldehit 2,70
Aseton 2,70
Asetaldehit..... 2,50
Glikol 2,20
Su 1,85
Fenol 1,70
İzopropil alkol 1,70
n-Butil alkol 1,70
Kükürtdioksid..... 1,60
Etil alkol..... 1,60
Klorbenzen 1,60
Anilin 1,50
Amonyak 1,50
1,3-Diklorbenzen 1,50
Etilamin 1,30
Etil eter 1,20
Kloroform..... 1,10
Hidrojen klorür..... 1,00
Hidrojen sülfür 1,00
Tiyofen..... 0,60
O-ksilen 0,52
m.ksilen 0,46
Toluen 0,4-0,5
Benzen 0,06
p.ksilen 0,06

DİRENÇ;

Alm. *Widerstand (m),* **Fr.** *Resistance (f),* **İng.** *Resistance.* Kelime olarak, “bir kuvvetin etkisine karşı gösterilen zorluk.” Fizikte bu terim bu anlamına uygun olarak birçok yerde kullanılır.

Mekanik direnç, hareket üretmek isteyen kuvvetlere karşı bir malzeme parçasının gösterdiği güçlüktür. Bu direnç sürtünme ve eylemsizlik gibi sebeplerden doğar. Birimi mekanik “ohm”dur.

Akustikte akustik dirençten, Akışkanlar mekaniğinde de akışkan direncinden söz edilir.

Direnç denince çoğu kere elektrikî (elektriksel) direnç akla gelir. Bir elektrik devresine bir gerilim uygulandığında, uygulanan gerilimin devreden akıttığı akım pekçok hâllerde bu gerilimle orantılıdır. Bu orantı bağıntısına “Ohm Kânunu” adı verilir. Gerilimin akıma oranına direnç, akımın gerilime oranına, yâni direncin tersine iletkenlik denir. Bir iletkenin iki ucu arasındaki potansiyel farkı (gerilim) V, iletkenden geçen akım I ise, iletkenin direnci:

$$R = \frac{V}{I}$$ olur.

V (volt), I (Amper) olarak alınırsa R’nin birimi “ohm” olur. İletkenlik birimi ise siemens’tir. 106.3 cm uzunluğunda, 1 mm^2 kesitinde, 0 °C’deki civanın direnci 1 ohm’dur denir.

Bir telin direnci telin kesitine, boyuna ve telin yapıldığı maddeye bağlıdır. Tel kesiti büyüdükçe direnç azalır. Onun için büyük akımların geçeceği teller kalındır. Bâzı cisimlerin direnci o kadar büyüktür ki, bu cisimler akım geçirmez. Böyle cisimlere “yalıtkan” denir.

Bir telin direnci, tel uzadıkça (dirençlerin seri bağlanması ile) ve sıcaklıkla artar. Direnci hesaplamak

için birim uzunluk ve birim kesitteki iletkenin direncini bilmek gerekir. Buna "öz direnç" denir. š(ro) harfi ile gösterilir. Buna göre uzunluğu *l*, kesiti S ve direnci š olan bir iletkenin direnci R ise:

FORMÜL VARRRRRRRRRRRR!!!!!!!!!!

DİKKAT!!!!!!!!! YUKARIDAKİ ..... OLAN YERLERE VE FORMÜLE (RO) ve (EL) HARFLERİ PİKAJ EDİLECEK.!!!!!!!!!!!!!!

(l) m (S) mm^2 olarak alınırsa, (R) ohm cinsinden bulunur.

Genellikle öz direncin birimi ohm-mm^2/m olarak kullanılır.

Bir bobinin endüktansından dolayı alternatif akıma karşı gösterdiği zorluğa endüktif direnç denir. Bunun değeri frekansa ve endüktansın değerine ve sâbit bir sayıya bağlıdır.

Endüktif direnç= $X_L = 2 \pi .f.L$

f $\rightarrow$ Frekans birimi hertz.

L $\rightarrow$ Endüktans birimi henry.

2π = 6,28'e eşit bir sayı.

Bir kondansatörün alternatif akıma karşı gösterdiği zorluğa da "kapasitif direnç " veya "kapasitif reaktans" denir. Bu da frekansa ve kapasiteye bağlıdır.

$$\text{Kapasitif direnç} = Xc = \frac{I}{2\pi.f.C}$$

f $\rightarrow$ Frekans (Hz)

c $\rightarrow$ Kapasite (Farad)

formüllerden de anlaşıldığı gibi endüktif direnç frekansla doğru orantılıdır, kapasitif direnç ise frekansla ters orantılıdır. Bu özelliklerinden dolayı bu iki direnç filitre devrelerinde istenilen frekansı süzmek için çok kullanılır.

Bütün metaller ve kömür iyi iletken, akım geçiren sıvılar orta seviyede iletkendir. Akım geçirmeyen maddelere yalıtkan denir. Lâstik, kauçuk, ipek, pamuk, kâğıt, çam, porselen, mermer, mika, yağ, bakalitler, mukavvalar, fiber yalıtkandır. Germanyum, silisyum gibi yarı iletkenler denilen maddeler sıcaklıkla dirençlerinin azalması sebebiyle diyotlarda, transistörlerde, fotosellerde, elektronik entegre devrelerinde kullanılır.

Metallerin direnci ısı ile artar. Kömür ve sıvıların direnci ise azalır. -273°C sıcaklığa yaklaşınca çok az direnç gösterirler. Bu hâle "süper kondaktivite" aşırı iletkenlik ismi verilir. -273°C sıcaklığı 0°K denilen moleküler hareketlerin durduğu sıcaklıktır.

Bizmutun direnci mağnetik alanda, Selenyumun direnci ise aydınlanma ile değişir.

DİRHEM;

Alm. *Dirhem,* **Fr.** *Drachme,* **İng.** *Dirham.* Eskiden kullanılan bir ağırlık ölçüsü ve para birimi. Farsça diremden gelmektedir. Önceleri üç çeşit dirhem kullanılıyordu. Bunlara onluk, altılık, beşlik dirhemler denilirdi. Hazret-i Ömer bu üç dirhemi birleştirerek ortalama bir dirhem yaptı ve buna yedilik dirhem denildi. Önceleri hurma çekirdeği şeklinde olan dirhemlerin bilinen yuvarlak şekliyle ilk baskısını yapan hazret-i Ömer'dir.

Gerek hurma çekirdeği şeklinde olanları ve gerek yuvarlak (müdevver) olanları nakışsızdı. Daha sonra "Abdullah ibni Zübeyr" zamânında bir tarafına "Minallah" (Allah tarafından), diğer tarafına "Bilbereke" (Bereketle) yazıları nakşedildi. Haccac bu nakışları "İhlâs sûresi" veya "Bismihi" (Allahü teâlânın adıyla) şeklinde değiştirmiştir.

Osmanlıların ilk zamanlarında gümüş meskûkat (basılmış sikkeler) için bu tabir kullanılmış, daha sonra terk edilmiştir. Kullanılan dirhem-i şerî üç gram ve 365 miligramdır (3.365 gr). Bir de eskiden kullanılan

dirhem-i örfî vardır ki bu tam üç gramdır. Zekât hesaplanırken kullanılan dirhem-i şerî (3.365 gr) olanıdır.

DİSAKKARİT (Bkz. Karbonhidrat)

DİSİPLİN;

Alm. *Disziplin, Zucht (f),* **Fr.** *Discipline (f),* **İng.** *Discipline.* Kânunlara ve kurallara uyma, görevini aldığı ve yaptığı işi nizam intizam içinde istenildiği gibi yapma.

Disiplin Lâtince; öğretmek, terbiye etmek demek olan "discipulus" kelimesinden gelmiştir. Önceleri öğretim ve eğitim mânâsındayken sonradan ilk defâ Büyük Frederik tarafından cezâ anlamında kullanılmıştır. Osmanlılar zamânında ise "zaptu rapt" deyimi (askeri zapt etmek, vazifeye bağlamak ve fertler arasında mânevî bağ sağlamak) bugünkü disiplin mânâsındadır. Dilimizde cezâî müeyyide olarak değil, ilk önceleri kullanılan mânâ esas alınarak kullanılmaktadır. Eğitimde, yapılan işte, askerlikte başarının esâsı disiplinli olmaya bağlıdır. Disiplin deyince akla önce ordu gelir. Disiplin ordunun rûhudur. Orduda disiplin şahsî bir mesele olmayıp, silahlı kuvvetleri ayakta tutan müşterek bir inanış rûhudur. Türk Silahlı Kuvvetleri **İç Hizmet Kânun ve Yönetmenliği**'ne göre disiplin: "Kânunlara, nizâmlara ve emirlere mutlak bir itâat ve astının ve üstünün hukûkuna riâyet" demektir.

Askerî anlamda disiplin, kendisine hâkimiyet, intizam ve itâat meydana getiren bir çeşit eğitimdir. Disiplinde esas olan bir hedef vardır. Burada esas, tek ferdin veya toplu olarak askerin tavır, hareket ve düşünüş tarzının tâyin edilmesidir. Bu sebepten "Disiplinli bir bölük disiplinsiz alaydan daha iyidir!" denmiştir. Disiplinin gâyesi en çetin hallerde bile şuurlu olarak kayıtsız, şartsız itâat etmeyi, vazîfenin tam zamânında kesin yapılmasının sağlanmasıdır. Hiçbir meslekte istenildiği zaman hayâtın fedâ edilmesi durumu yoktur. Askerlikte ise yerinde ve zamânında bir komutan verdiği bir emirle hayâtın fedâ edilmesini istiyebilmektedir. Bu ise, yapılan hizmetin kutsallığına inanan, rûhun derinliklerinde vatan sevgisi ile disiplini kucaklaştırabilenlerin yapabileceği bir iştir.

DİSK (Bkz. Sendika)

DİSK ATMA (Bkz. Atletizm)

DİSNEY, Walt;

Amerikalı sinema, televizyon ve çizgi film yapımcısı; yönetmen. Asıl adı Walter Elias Disney'dir. Walt Disney diye meşhur olmuştur. Babası gezici marangozluk, çiftçilik ve inşaat müteahhitliği yapmış olan Elias Disney, annesi ise öğretmen Flora Call'dır. 5 Aralık 1901'de ABD'nin Chicago(Şikago) şehrinde doğdu.

ABD'nin Missouri eyâletindeki Marceline yakınlarında bir çiftlikte bulunduğu sırada okula başladı. Disney'in, çizgi çizmeye, mum boya ve suluboya resme olan hevesi ve kâbiliyeti kısa sürede ortaya çıktı. Daha sonra Kansas şehrine giderek karikatür dersleri aldı ve Kansas Sanat Enstitüsü ile Tasarım Okulunda derslere girdi. Ailesi Chicago'ya dönünceDisney, Mc. Kinley High School'da derslere devam etti. Buradayken fotoğraf çekip, çizim ve karikatür çizme alıştırmalarında bulundu. Bu sırada Birinci Dünyâ Savaşı çıktı. Savaşa katılarak AmerikanKızılhaç Teşkilâtında vazife aldı, Almanya ve Fransa'ya gitti. 1919'da Kansas'a döndü. Çeşitli stüdyolarda teknik ressam olarak çalıştı. Bu stüdyolardan birinde tanıştığı genç sanatçı Iwerks'le birlikte bir stüdyo kurdu. Elden düşme bir kamera bularak canlandırma tekniğiyle yöredeki sinemalarda gösterilen ve günümüzün televizyon reklam filimlerine benzeyen kısa reklam filmleri yaptı. Kısa mâceralardan meydana gelen bir dizi çizgi film gerçekleştirdi. **Alice Çizgi Film Diyârında** (Alice in Cartooland), **Talihli Tavşan Oswald** (Oswald the Rabbit) adlı çizgi filmleri piyasaya sattı. İnsan biçimli hayvanları konu edinen kısa filmleriyle kısa zamanda meşhur oldu.

Disney'in bu kahramanları sinema seyircisi tarafından kısa sürede benimsendi. 1927 senesinde sinemada sesli filmlere geçilmesinden sonra, sesli **Miki Fare** (Mickey Mouse) filmini yaptı. Filmin büyük ilgi görmesi üzerine, **Vakvak Amca, Pluto ve Gufi** gibi hayvan tipleri de çizildi. 1928'de yaptığı **İstimbot Willie** (Steamboat Willie) filmi büyük yankı uyandırdı. Yaptığı **Köpek Pluto, Üç Küçük Domuz, Kötü Kurt** gibi filmlerde bütün dünyâ Disney'i tanıdı. Çizgi ve seslendirme hususunda yenilikler geliştirdi. Genç bir kadro kurarak başına Iwerks'ü getirdi. **Çiçekler ve Ağaçlar** (Flowers and Trees) adlı ilk renkli filmini 1932 senesinde yaptı. Zaman zaman **Çekirge ile Karıncalar, Kaplumbağa ile Tavşan** gibi filmlerde diğer hayvan kahramanları da kullandı. Bir taraftan kısa filmler yaparken diğer taraftan uzun metrajlı çeşitli eğlence filmleri çekmeye başladı. **Pamuk Prenses, Pinokyo, Uçabilen Bir Filin Masalı, Uçan Fil Dumbo** uzun metrajlı çocuk klasikleridir.

1940'ta şirketini California'nın Durbank şehrindeki yeni bir stüdyoya taşıdı. İkinci Dünyâ Savaşı sırasında ordu ve federal hükûmet için birçok iş yaptı. Bu arada canlandırma tekniğiyle gerçek

görüntüleri birleştirme tekniğini geliştirdi. Bu karma tekniklerle **Gönülsüz Ejder** (The Reluctant Dragon), **Selam Dostlar** (Saludos Amigos), **Renkli Besteler** (Make Mine Music) ve **Güneyin Şarkısı** (Song of the South) filmlerini ortaya koydu. Stüdyoları büyük bir işletme hâline gelmiş olan Disney değişik türde ve çok sayıda eğlence filmi yaptı. **Fok Adası**(Seal İsland), **Kunduz Vadisi** (Beaver Valley) ve **Yaşayan Çöl** (The Living Desert) filmleri bunlardandır.

Ayrıca **Külkedisi** (Sinderella), **Alice Hârikalar Diyârında** (Alice in Wonderland), **Peter Pan** gibi uzun metrajlı canlandırma filmleri yanında bâzı oyunculu filmler de yaptı.

Televizyonun bir eğlence vâsıtası olarak taşıdığı önemi kavrayan Disney doğrudan televizyon için filmler hazırladı. **Zorro** ve **Davy Crockett** dizileri çocuklar arasında büyük ilgi gördü. **Walt Disney'in Hârika Dünyâsı** adlı televizyon dizisi ilgiyle tâkib edildi.

Walt Disney'in Los Angeles yakınlarında kurduğu büyük bir eğlence parkı olan **Disneyland** kısa sürede dünyânın dört köşesinden gelen turistlerin uğrak yeri oldu. Florida'da ikinci bir eğlence parkının yapımına başlayan Walt Disney 15 Aralık 1966'da Los Angeles'te öldü. Yapımı süren bu park 1971'de açıldı.

Çizgi filmciliğin ve canlandırma tekniğinin babası sayılan Walt Disney, bir sanatkârdan ziyâde tüccar olma özelliğini korudu. Para kazanabilmek için her türlü yola başvurdu. Filmlerinin çoğunda şiddet, vahşet ve sadizm unsurlarına yer verdiği için eğitimciler ve sosyal bilimciler tarafından tenkid edildi. Para kazanmak için eğlencenin her türlüsünü teşvik eden Walt Disney'in kurduğu Disneyland birçokları tarafından eğlence süpermarketi olarak vasıflandırılmıştır.

DİSPANSER;

Alm. *(kostenlose) Poliklinik, Sanitatsstation (f),* **Fr.** *Dispensaire (m),* **İng.** *Dispensary, welfare centre.* Ayakta tedâvisi yapılabilecek durumdaki hastaların, ufak çapta tedâvi edilerek, karşılığında ücret talep edilmeyen veya az ücret alınan bakım evi. Hastaneden başlıca farkı, dispanserlerde yatak bulunmaması hastaların yatmadan teşhis ve tedâvi edilmeleridir. Gerekirse kan, idrar tahlili, aşı yapılır, röntgen filmi çekilir.

İlk dispanserler Avrupa'da çeşitli yardım kuruluşlarınca açılmıştır. On dokuzuncu yüzyılda bu merkezlerin sayısı artmış, imkânları gelişmiştir.

Dispanser kelimesi ilk zamanlar ilâçların ve tedâvi esaslarının bulunduğu yer için kullanıldı. Zamanla tıp dilinde, ayakta tedâvi edilebilecek hastaların teşhis ve tedâvileri için kullanılan yer anlamını aldı.

Bâzı dispanserler bir poliklinik gibi her çeşit hastalığın muâyenesi yapılan, çeşitli mütehassısların çalıştığı bir genel hizmet merkezi durumundadır. Meselâ bir sosyal sigortalar kurumu dispanserlerinde bütün tıp dallarında mütehassıslar görev almışlardır.

Bâzıları ise bir tek hastalığı tedâvi maksadı güden belirli bir dalda sağlık hizmetinin görüldüğü yer durumundadır. Bunların başında verem savaş dispanserleri, zührevî hastalıklar dispanserleri gelir.

Memleketimizde devlet eliyle açılan dispanserlerin çoğu tek ihtisas sahası olan dispanserlerdir. Verem dispanserleri, verem hastalığının yayılmasını engellemiş ve halkın korunmasını sağlamıştır. Devlete âit dispanserlerin yanında, kamu kuruluşlarına âit dispanserler ve çeşitli yardım kuluşlarına âit özel dispanserler de kurulmuştur.

Dispanserler ilk defâ başvuran hastanın teşhis ve tedâvisiyle uğraşmakla kalmaz, hastaları tıbbî kontrol altında tutmak, düzenli kayıt sistemiyle hastalığın gelişmesini tâkip etmek ve tedâviyi buna göre tesbit etmek sûretiyle geniş ve uzun süreli bir sağlık hizmeti sunar.

DİSPERSİYON (Saçılma);

Alm. *Dispersion,* **Fr.** *Dispersion (f),* **İng.** *Dispersion.* Bir ışığın, dalga boyları farklı bileşenlerinin spektrumlarına ayrılması. Meselâ, bir beyaz ışık cam prizmaya gönderilirse; kırmızı, turuncu, sarı, yeşil, mâvi lâcivert ve mor renklere ayrılmış olarak genişliyen bir koni şeklinde prizmadan dışarı çıkar. Çünkü beyaz ışık, dalga boyları farklı olan renklerin bileşiminden ibârettir.

Saydam bir ortamda ışığın dispersiyonu, belirli bir maddede ışığın hızının, dalga boyuna bağlı olarak değişmesinden meydana gelir. Işık, kırılma kâidesine bağlı olarak, kırılma indisi büyük ortamda daha çok kırılmaya uğrar. Bir ortamın kırılma indisi ise, boşluktaki ışık hızının, bu ortamdaki ışık hızına oranına eşittir. Pekçok ortamda, dalga boyu küçüldükçe kırılma indisi büyür. Buna uygun olarak, mor ışığın kırılma indisi, kırmızı ışığın kırılma indisinden daha büyüktür. Bunun netîcesi olarak beyaz ışığın spektrumunda bir uçta bulunan mor ışık, diğer uçta bulunan kırmızı ışığa göre daha çok kırılır. Bu, "Normal Dispersiyon" olarak isimlendirilir.

Bâzı maddelerde kırılma indisi dalga boyu ile azalır. Bu, “Anormal Dispersiyon” olarak isimlendirilir. Böyle maddelerden yapılan bir prizma, renklerin tersine dönmüş bir spektrumunu verir.

DİSTRİBÜTÖR;

Alm. *Werteiler,* **Fr.** *Distributeur,* **İng.** *Distributor.* Kelime olarak mânâsı “dağıtıcı” demektir. İçten yanmalı motorlarda, indüksiyon bobini ile elde edilen yüksek gerilimli elektrik akımını bujilere dağıtan elemana distribütör denir. Yâni motorlarda ateşleme tertibatının bir parçasıdır. Motor silindirlerindeki supapların açılıp kapanmasıyla âhenkli olarak elektrik akımının geçmesini sağlar. Ateşlemenin düzenli bir şekilde devâm edebilmesi için, distribütör, bir dişli tertibatla motorun kam mili tarafından idâre edilir.

DİŞ;

Alm. *Zahn (f),* **Fr.** *Dent (f),* **İng.** *Tooth.* Sindirim sisteminin başlangıcı olan ağızda, iki kavis hâlinde bulunan, besinlerin koparılması, parçalanması ve öğütülmesi işini yapan sert yapılar. Dişler, bu fonksiyonlarının yanında, estetik, konuşma, kendini destekleyen organların korunması ve çene gelişiminde de aktif rol oynar.

Dişler kendilerini taşıyan canlının bünyesine en münâsip bir şekilde yaratılmışlardır. Geviş getiren hayvanların, yırtıcı hayvanların, balıkların, sürüngenlerin dişleri birbirlerinden çok farklıdır. Burada insan dişleri hakkında etraflı bilgi verilmeye çalışılacaktır.

İnsan dişleri, anne karnındaki hayâtın altıncı haftasında “Dental Lamina” denen bir plakçık üzerinde tomurcuklanmalar şeklinde gelişmesine başlar. Bu dönemde annenin beslenmesi ile yavrunun dişlerinin sıhhati yakından alâkalıdır. Dişler, anne karnında çeşitli devrelerden geçip şekillenir. Doğumdan sonra yavrunun ağzında ilk çıkan dişler alt orta kesici dişlerdir. Bunlar ağızda altı aylıktan îtibâren görülebilirler. 2,5 yaşında bir çocuğun ağzında 20 süt dişi bulunur. Daha sonra süt dişleri sürekli aşınarak, çürüyerek ve kökleri eriyerek 11-13 yaşına kadar kaybedilirler. 6 yaşından îtibâren yerlerini dâimî dişlere bırakırlar. Erişkin bir insanda 32 adet dâimî diş bulunur.

Dişlerin Çıkma Zamanları

Süt dişlerinin sürme zamanları

Alt orta kesici ..... 6-8 ay

Üst orta kesici ..... 8-9 ay

Alt yan kesici ..... 9-10 ay

Üst yan kesici ..... 10-11 ay

Alt ve üst I. süt azısı ..... 12-15 ay

Alt ve üst köpek dişi..... 15-20 ay

Alt ve üst II. süt azısı ..... 20-24 ay

Dâimî dişlerin sürme zamanları:

I. büyük azı .....6 yaş

Alt-üst orta kesici.....7 yaş

Alt-üst yan kesici .....8 yaş

I. küçük azılar .....9 yaş

Alt-üst köpek dişi .....10 yaş

II. küçük azılar .....11 yaş

II. büyük azılar.....12 yaş

III. büyük azılar ..... 16-20 yaş

Eksik beslenme, vitamin noksanlığı, çocuklukta geçirilen şiddetli ateşli hastalıklar, raşitizm ve bâzı hormonal hastalıklar dişlerin zamânında sürmesini geciktirebilir. Eğer zamânı geldiği hâlde dişler ağızdaki yerlerini almamışlarsa diş hekimine mürâcaat edilmelidir.

Dış görünüş îtibârıyle, ağız bozukluğunda diş etinden dışarda kalan kısmına “kion”, çene içinde gömülü olan kısmına “kök”, ve kionla kökün birleştiği yere de dişin “kole”si (boynu) denir.

Dişin tabakaları dıştan içe doğru incelendiğinde:

1. Mine,

2. Sement,

3. Dentin,

4. Pulpa olmak üzere dört kısmı vardır.

Mine: Dişin taç kısmını dışarıdan saran parlak saydam kısma “mine” denir. Çiğneme yüzeyinde 2,5 milimetreye yaklaşan mine, boyna doğru gittikçe incelir. Köke doğru gittikçe mine yerini semente bırakır. Minenin % 96’sı inorganik maddedir. Minedeki başlıca inorganik maddeler, kalsiyum, fosfor, magnezyum, karbondioksit, sodyum, potasyum, klor, flor, kükürt, silisyum ve çinkodur. Mine, trikalsiyum fosfat yapısındaki hidroksi kapatit kristallerinden meydana gelmiştir. Bu kristaller çok düzgün bir altıgen yapısındadır. Bir azı dişinde yaklaşık 12 milyon kristal mevcuttur. Mine vücudun en sert dokusudur. Mineralleri sertlik îtibârıyle talktan elmasa kadar 10 dereceye ayırmışlardır. Minenin sertlik derecesi 7 civârındadır.

Dentin: Fiziksel sertliği ve biyolojik özelliği bakımından gözeneksiz- sıkı bir kemiğe benzer. % 28 organik madde ihtivâ eder. Dentin kanallarında “odontoblast” denilen hücrelerin uzantıları bulunur. Canlı bir doku olup, kendi kendini tâmir etme özelliği vardır. İlerleyen bir çürüğe karşı (tâmir dentini) îmâl eder.

Sement: Kökü saran ve dişin alveol (diş çukuru) kemiğine bağlanmasını sağlayan kısımdır. Sement ile alveol kemiği arasında elastikî özellikte “sharpey lifleri” mevcuttur. Bunlar, diş, kuvvetli basınçlara mâruz kalınca kemikteki boşluğu içinde yaylanabilir, lifler burada amortisör vazîfesi görür. Böylelikle diş 70 kilogramlık bir basıncı rahatlıkla karşılar.

Pulpa: Kan damarları ve sinirlerin bulunduğu dişin canlı kısmıdır. Pulpa, dentin maddesini îmâl eder. Dişin beslenmesini sağlar. Ağrı duyurucu sinirler ile dişin sıhhati hakkında haber verip, aynı zamanda tâmir dentini îmâl eder.

Dişler gördükleri vazîfe ve biçimlerine göre:

1. Kesici dişler,

2. Köpek dişleri,

3. Küçük azılar,

4. Büyük azılar olmak üzere birbirinden ayırd edilir.

Kesici dişler: Kürek yâhut keski biçimindedirler. Tek köklüdürler. Gıdâları koparıp kesmeye yararlar. Alt ve üst çenede dörderden 8 tânedir.

Kanin dişleri (Köpek dişi-göz dişi): Ağzımızdaki en uzun diştir. Üst köpek dişlerinin kökleri göz boşluğuna kadar uzanır. Kesici kenar sivri bir uçla son bulur. Ağzımızda alt ve üst çenede ikişerden 4 tânedirler. Görevi besinlerin parçalanmasıdır.

Küçük azılar: Kesicilerle azılar arasındadır. Çiğneme işini görür. Alt ve üst çenede dörderden 8 tânedir.

Büyük azılar: Gıdâları öğütebilmek için çiğneyici yüzeyleri geniş ve çok pürtüklüdür. Alt ve üst çenede altışardan 12 adettirler.

Diş Hastalıkları

Dişin çürümesi: Dişlerin çürümesinde etkili pekçok sebep sayılabilir. Başlıcaları; beslenme, irsiyet, yaş, cins, hâmilelik, hormonal bozukluklar, bâzı meslekler ve bakterilerdir. En mühim sebebi de kötü ağız bakımıdır. Dişlerin sıhhatini anne karnından îtibâren ele almalıdır. Hâmile annelerin kalsiyumdan, flordan, A, D ve C vitaminlerinden zengin beslenmeleri çocuğun dişlerinin direncini arttırır. Yine bu dönemde annenin noksan beslenmesi, antibiyotik kullanması, ateşli hastalık geçirmesi, röntgen ışınlarına mâruz kalması çocuğun dişlerine daha doğmadan birçok zarar verir.

Günümüz insanı çok miktarda sun’î şekerli gıdâlar almaktadır. Özellikle yapışkan şekerli maddeler, dişler arasında kalarak bozunurlar. Çocukların dişleri çürümesin diye şekerden tamâmen menetmemeli, lâkin dişlerini temizlemesini öğretmelidir. Diş araları bakteri gelişimi için son derece müsâit, kuytu, harâreti uygun köşelerdir. Buralarda bir de gıdâ artıkları bırakılırsa bakteriler süratle çoğalıp gıdâları parçalarlar. Bozunan gıdâlar asitli bileşikler hâlinde minenin derinliklerine sızarlar. Minenin kalsiyumunu kaybetmesine sebeb olarak mineyi harâb ederler. Yine günümüz insanı tarafından külliyetli miktarda kullanılan uyuşturucular, alkollü içki ve aşırı içilen sigara da diş sağlığını

tehdid etmektedir.

Diş çürüklerinin sıklığı ve fazlalığı dünyânın çeşitli bölgelerinde ayrı grafikler çizer. Özellikle pirinç ile beslenen Çinlilerde çürük oranı en üst seviyededir. Büyük oranda av hayvanları ile beslenen ve karbonhidratlı gıdâları alamayan Eskimolar'da çürük oranı bir hayli azdır. Güneşin çok az alındığı Kuzey Avrupa ülkelerinde raşitizm vakaları dişleri etkilerken, Afrikalı zencilerde sağlam diş oranı bir hayli fazladır. Yurdumuzda da diş sağlığı maalesef arzu edilenin çok altında olup, ilkokul çağındaki çocukların % 90'ı ağzında çürük diş bulundurmaktadır.

Hâmilelikte diş etlerinde iltihap ve şişme durumları meydana gelir. Anne adayı şiddetli kanama sebebiyle dişlerini fırçalayamaz. Devamlı kusması ağız asiditesini arttırır. Bu dönemde ağız bakımı daha fazla hassasiyet ister.

İlerleyen yaşın, her organ gibi, dişleri de yıprattığı bilinen bir hakîkattir. Yaşlılarda çürükten ziyâde diş eti çekilmesi ve kemiğin erimesi ile desteğini kaybeden ve sallanan dişler problem olurlar.

Bâzı meslekler de dişler üzerine ters tesirlidir. Civa ve civalı bileşiklerle, kurşun, arsenik gibi kimyâsal maddelerle uğraşanlar, fırıncılar, çivileri dişleri ile tutan marangoz ve ayakkabıcılar, X ışınlarına devamlı mâruz kalan röntgenciler ve radarcılar, nefesli çalgıları dişlerine dayayarak çalmak zorunda olan müzisyenlerde diş rahatsızlıklarına sık rastlanır.

İrsiyet, özellikle dişlerin şekilleri üzerinde etkilidir. Anne veya babadan birinden dar çene şekli, diğerinden geniş ve iri dişler alan çocuğun dişleri alveol kavisine sığmaz, dil veya dudak tarafına devrilir, çarpık olur. Çeneler arasındaki uyumsuzlukta da büyük oranda irsiyetin önemi vardır.

Şüphesiz ki dişlerde en büyük tahribatı bakteriler yapar. Dişler arasında ve çürük oyuklarında yerleşen başlıca mikroplar, streptokoklar, leptobasiller, aktinomikozlar veya mantarlardır. Bunlar gıdâ artıklarını hızla fermente ederler ve asitli bileşikler hâline getirirler. Dişin yapısını bozarlar. Diş eti cebinden hareketle diş çevresinde rahatsızlıklara sebeb olurlar. Dişin hayâtiyetine son vermekle de kalmaz, kök ucuna doğru ilerleyerek alveol kemiği içerisinde iltihaba sebebiyet verirler.

Aslında iltihaplı bir diş sâdece ağız için bir tehlike değil, bütün vücuda mikrop yayan bir odaktır. Sinsi bir düşman gibi vücudun zayıf bir ânını bekler. Vücud direncini kırar. Bulunduğu bölgede şişlik, kulaklarda, şakaklarda şiddetli ağrılar yapar. Gözleri ve yüz sinüslerini de iltihaplandırabilir. Dişlerde çok yerleşen streptokoklar kalp kapakçıklarını iltihaplandırarak buralarda haraplanmalara sebeb olur. Ağız kokuları, boğaz ağrıları, hattâ bâzı asabî bozuklukların temelinde diş problemi olabilir.

Diş Bakımı

Dişlerimizi günde üç kez mekanik olarak temizlemeliyiz. Boy boy reklamları yapılan diş mâcunlarından bembeyaz pırıl pırıl dişler beklemek hayalcilik olur. Aslında diş mâcunlarının diş sıhhati üzerinde fazla bir tesiri olmadığı gibi sıhhatli diş, mutlaka süt beyazı olacak diye de bir kâide yoktur. Dişe rengini veren minenin altındaki dentin tabakasıdır. Bunun yaradılıştaki rengi neyse daha sonra da odur.

Diş fırçalarını seçerken orta sertlikte, kuytu köşelere girebilen ve özellikle plastikten mâmul olanlar tercih edilmelidir. Kıl fırçalar domuz veya at kıllarının aklaştırılmasıyla îmâl edilirler. Kıllar büyük oranda suyu emerler. Her kılın içinde mevcut olan kanalcık ise bakterilerin yerleşmesi için çok müsâittir. Ayrıca kıl fırçaların düzensiz olan uçları diş etini tahriş edicidir. Bir fırça bir kişi tarafından kullanılmalı ve 3-4 ayda bir değiştirilmelidir. Mâcun kullanılması arzu ediliyorsa mercimek büyüklüğünde bir mâcun parçası yeterlidir. Fırçalarken diş etlerine de masaj yapılmalıdır. Önceleri diş etleri kanar, ancak düzenli fırçalama ile diş etleri pekişir. Fırçalama etten dişe doğru yapılmalıdır. Sıhhatli bir diş eti gülpembesi rengindedir. Ağzında diş taşı olanlar gecikmeden bir hekime müracâat etmelidir. Florun suda yetersiz miktarda bulunduğu bölgelerde flor tabletleri almak da yararlıdır.

Ağız ve diş sağlığında misvak kullanmanın büyük yeri vardır. Gerek hoş kokusu, gerekse kullanma ve taşıma kolaylığı misvağın câzibesini arttırır. Düzenli olarak misvak kullananlarda çürüklerin durduğu, diş etlerinin pekiştiği, ağız kokusunun kalmadığı görülür. Misvak, Arabistan'da yetişen Erak (Salvadore Persica) adlı bir ağacın dallarından yapılır. Diş ipi de fırçanın ulaşamadığı dişler arası bölgelerde kullanılabilir.

Diş Hekimliği

Diş hekimliğinin târihi, insanların diş ağrısı çekmeleri kadar eskidir. Binlerce yıl evvelki diş tabâbeti hakkında elimizde fazla bir belge yoktur. Eski Mısırlılardan kalma proteze benzer parçalar bulunmuştur. Çinliler akupunktur ile diş ağrısına müdâhale etmişler, Güney Amerika'da Perululular koka yaprakları ile dişi uyuşturma cihetine gitmişlerdir.

İslâmiyetin cihanı aydınlatmasıyle emredilen temizlikten dişler de ziyâdesiyle nasîbini almıştır. Peygamber efedimiz Sahâbe-i kirâma misvakı öğretmişler ve ümmetine kullanmayı emretmişlerdir.

Peygamberimiz buyuruyorlar ki: **"Misvak kullanılarak kılınan namaz, misvaksız namazdan yetmiş kat üstündür."**

Bugün hâlâ diş hekimliğinde kullanılan sâkinleştirici, ağrı kesici ve antiseptik özelliği olan Eugenol (karanfil rûhu) yüzyıllardır İslâm dünyâsında kullanılır. Târihî kaynaklar Türk hekimlerinin kendilerine has usûllerle ağrısız ve çabuk diş çektiklerini bildirmektedir.

Diş hekimliğinin kat ettiği büyük mesâfe asrımız içerisinde olmuştur. Anastezik maddelerin keşfi, röntgen ışınlarının tabâbette kullanılması, antibiotiklerin, ağrı kesicilerin ve çeşitli mukâvim estetik dolgu maddelerinin îmâli pek eski değildir.

Günümüzde diş hekiminden korkmak için bir sebep kalmamıştır, denilebilir. Dakikada 300.000 devir yapabilen, bir yandan hava, bir yandan su vererek ısınmayı önleyen elmas frezli aşındırıcılar çürükleri birkaç dakikada temizlemekte, dişlerin görünmeyen köşeleri röntgen filmleri ile apaçık tesbit edilmektedir. Diş çekimleri ağrısız yapılmakta, eksik dişlerin yerine sağlam, estetik ve temiz protezler yapılabilmektedir.

Diş hekimliği kendi içinde Cerrahî, Ortodonti (çene-yüz ortopedisi), Periondontoloji (dişi taşıyan dokular ve hastalıkları), Oral Diagnoz (ağız içi teşhisler), Pediodonti (çocuk dişleri), Endodonti (kanal tedâvileri), Konservatif tedâvi ve protez gibi dallarda ihtisaslaşmışlardır. Modern cihazlarla diş hekimliği ürkütücü değil, sevimli bir hâle gelmiştir. Diş hekiminden değil dişleri ihmâl etmekten korkmalıdır.

DİŞ KİRASI;

eskiden Ramazanlarda iftâra gidilen yerlerde misâfirlere verilen hediye (para) için kullanılan tâbir. İkinci Meşrûtiyetin îlânına kadar Ramazan ayında devletin vezir ve yüksek memurlarının konaklarında her akşam iftâr yapılması âdet hâline gelmişti. Bu dâvetlerde yemek ve ikramda bulunmakla berâber, fakirlere diş kirası namıyla para da verilirdi. Âmirlerin verdiği dâvetlere maiyetinin gelmesi îcâb ederdi.

Yemek yemeyi sevenler ve fakirler için bu yerler tam dâvet sofrası olurdu. Ev sâhibini tanısınlar veya tanımasınlar konağın kapısını çalınca içeri buyur edilirlerdi. Zamanla konaklar ve dâvetsiz ziyâfetler tamâmen ortadan kalktı.

Halk arasında bebeğin ilk dişini görenin çocuğa aldığı hediyeye de diş kirası denilmektedir. Bâzı yerlerde çocuğun dişi çıkınca, bulgur kaynatılır, içine çeşitli renklerde şekerler konarak dâvet edilen misâfirlere diğer çerezlerle birlikte ikrâm edilir. Bâzı yerlerde gölle adı altında; bulgur yanında mısır ve nohud da kaynatıldığı, ayrıca ceviz konarak yendiği ve komşulara dağıtıldığı da vâkidir. Dâvete gelenlerin bilhassa çocuğun dişini ilk görenin getirdiği hediye de dişin kirası kabul edilir.

DİŞBUDAK (Fraxinus);

Alm. *Esche (f),* **Fr.** *Frene (m),* **İng.** *Ash, ash- tree.* **Familyası:** Zeytingiller (Oleaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Karadeniz, Marmara ve Akdeniz bölgesinde yer yer.

İki çenekliler sınıfının, zeytingiller familyasından pekçok türü bulunan, ekseri Kuzey Yarım Kürenin ılıman bölgelerinde yetişen bir ağaç cinsi. Kışın yaprağını döken ağaçlardandır. Ülkemizde dört türü bulunur. Çiçekli ve çiçeksiz denilen çeşidi vardır.

Çiçeksiz dişbudak ağacı: (Praxinus excelsior): Nisan-mayıs aylarında çiçek durumları meydana getiren 20-30 cm yüksekliğinde, kıymetli bir orman ağacı. Hafif ve rutubetli toprakları sever. Kökleri derine iner. Gövde dik, karşılıklı dallı, üzerinde esmer lekeler bulunan gri renkli kabukludur. Yapraklar sivri uçlu ve kenarları muntazam dişlidir. Çiçekler bileşik salkım durumlarında olup, yapraklardan önce açar. Bitkiye çiçeksiz denmesinin sebebi çiçek örtüsünün bulunmamasındandır. Meyveleri kanatlı fındıksıdır. Tohum esmer renkli ve uzunca şekillidir.

İzmit, Çankırı, Kastamonu, Samsun, Maraş, Amasya, Toroslar (Mersin) havâlisinde bulunur.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısmı; yaprakları, kabuk ve tohumlarıdır. Yapraklar haziran-temmuz ayları arasında toplanır. Gölgede kurutulur. Yapraklarında reçineli maddeler, tanen, uçucu yağ ve glikozitler vardır. Yaprakları idrar söktürücü, müshil ve süt ifrazını arttırıcı olarak kullanılır. Romatizma ve nikris tedâvisinde de faydalıdır. Kabukları ateş düşürücü ve kabız edicidir. Tohumları idrar söktürücüdür.

Çiçekli dişbudak ağacı (Fraxinus ornus): Mayıs-haziran ayları arasında beyaz renkli çiçekler açan 5-10 m yüksekliğinde bir ağaç. Gövde dik, silindir biçiminde, gri renkli, gençken düz, sonra kabarcıklı kabuklu, yapraklar uzun saplıdır. Çiçekler evvelâ dik duran, fakat sonra sarkan durumlar teşkil ederler. Meyveleri küt uçlu, esmer renkli, yassı şekilli ve kanatlı fındıksıdır.

Trakya, İstanbul, Bursa, İzmir, Manisa Dağı, Toroslar, Osmaniye, Maraş civârında tek başına veya

küçük topluluklar hâlindedir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin gövdesinden elde edilen usare kullanılır. Bu usare temmuz-ağustosta ağacın gövdesine yapılan yarıklardan elde edilir. Bu usârede mannitol, şekerler ve reçine bulunur. Hafif müshil etkilidir. Bilhassa çocuklara su veya süt içinde eritilerek verilir.

Dişbudak ağacı şah ve filizden büyüyebilir. Azamî 300 sene yaşar. Kerestesi açık renkli ve parlaktır. Mobilya îmâlinde kullanılır.

DİŞLİ ÇARKLAR;

Alm. *Zahn-, Kettenrader, Ritzel (n.pl.),* **Fr.** *Roues dentées,* **İng.** *Gears, cogwheels.* Hareketli veya gücü dönen bir milden diğerine iletmekte kullanılan eleman. Dişlerin profilleri dönmeleri esnâsında birbirlerine çarpmadan, takılıp sıkışmadan ve birbirlerinin üzerinde kaymadan iç içe girip birbirlerini döndürerek hareketi iletebilecek şekildedir. Matematikçilerin 19. asır boyunca süren uzun çalışmaları sonucu bu problemin çözümü diş profillerinde episikloit ve dâire açınımı profillerinin kullanılmasıyla çözüldü. Bugün diş profilleri evolvent şeklindedir. Evolvent, bir dâire üzerinde yuvarlanan bir doğrunun üzerindeki noktaların geometrik yeri şeklinde tanımlanabilir.

Dönme hareketi iletilen iki mil arasında dakikadaki devir sayılarının oranı, hareketi ileten dişli çiftinin çapları veya diş sayıları ile ters orantılıdır.

Dişli çarkların en çok tanınanı otomobillerin vites kutusunda olanıdır. Hızlı dönen otomobil motorunun gücü bu kutuya iletilir. Vites kutusunda bu devir düşürülerek, otomobilin ana miline verilir. Dişli kutusunda son bir düşürme yapılarak, hareket arka tekerlek millerine iletilir.

Dişlilerin başlıca büyüklükleri: Bir dişli çarkta dişlinin üstünden geçen çemberin çapına diş üstü çapı, çarkın dişlerinin dibinden geçen çemberin çapına diş dibi çapı denir. Bu iki çap farklı diş yüksekliğini tanımlar. Diş yüksekliği, birlikte çalışan dişlilerin birbirine geçtiği çalışma baş boşluğu kadar daha az derindedir.

Birbirine giren iki dişlinin arasında kalan boşluğa yan boşluk adı verilir. Bu boşlukların olması dişli çiftinin çalışması bakımından gereklidir. Boşluğun az olması dişlilerin ısınmasına, fazla olması da dişlinin sesli çalışmasına ve çabuk yıpranmasına sebeb olur. Bunun için dişlilerin diş kalınlıkları ve eksenler arası mesâfeleri dişlilerin tasarımı sırasında hassas olarak hesâb edilir.

Dişli çarklar millerin birbirine göre konumlarına ve dişli şekillerine göre değişik sınıflara ayrılırlar. Başlıca dişli çark ve çeşitleri şunlardır:

Dişliler: Birbirine paralel millerlerde hareket iletilmesinde kullanılırlar. En yaygın olan bu türde dişler düz şekillidir.

Helisel dişli çarklar: Bu dişlilerde, dişler dişli çark silindirine helisel olarak sarılmışlardır. Yâni dişler, diş eksenine paralel değil bir açı yapacak şekildedirler. Bu tür dişli çiftlerinde dişler birbirleriyle temâsa geçerken bir önceki dişler hâlâ temas hâlindedirler. Birbirleriyle temas hâlindeki diş sayıları fazla olduğundan, düz dişlilere göre daha yumuşak ve sessiz çalışıp daha büyük güçleri iletebilirler. Vites kutularında ve büyük güç ileten dişli mekanizmalarında yaygın olarak kullanılırlar. Çalışma esnâsında dişlerin eğik olmasından dolayı eksenel yönde de bir kuvvet meydana getirdiklerinden bu kuvveti taşıyabilecek şekilde yataklanmalıdırlar. Bu etkilerini dengelemek için çift yönlü helis şeklinde açılmış ok veya çavuş dişli denilen dişliler veya iki helisel dişli çifti berâber kullanılır.

Kremayer: Burada dişlerden biri silindirik diğeri ise düz kremayer şeklindedir. Dönme hareketini doğrusal hareket veya doğrusal hareketi dönme hareketine çevirmek için kullanılır. Dişleri düz veya helisel olabilir.

Konik dişliler: Konik dişlilerin biçimi kesik koniye benzer. Eksenleri belli bir açıyla kesişen dişler arasında güç aktarımında kullanılırlar. Miller aynı düzlemde ve eksenleri kesişecek konumdadır. Eksenlerin birbirine dik olduğu tip en çok kullanılır. Düz, helisel veya eğrisel olabilir. Diş profilleri evolvent değil okloit denilen özel bir eğri şeklindedir. Hipoit dişli denilen eksenleri birbirini kesmeyen, aynı düzlemde bulunan miller arasında güç ileten tipleri de vardır.

Sonsuz vida: Bu tür dişlilerde eksenler ayrı düzlemlerde birbirlerine dik konumdadır. Küçük çark sonsuz vida ismini alır. Vidaya benzer şekildedir. Üzerine dolanan bir veya birkaç helisel diş bulunabilir. Mekanizma sonsuz vidadan tahrik edilir. Tahrik büyük dişli çarktan yapılmaz. Yâni hareket nakli tersinir değildir. Sonsuz vidanın çark üzerine sarıldığı gibi globoid mekanizma olmak üzere iki türü vardır. Bu mekanizmalarda dişler arasındaki aşırı sürtünme dolayısıyla verim düşüktür. Fakat çok büyük çevrim oranları (1/30- 1/200) sağlanabildiğinden büyük oranda hız düşürülmesi gereken yerlerde kullanılır.

Planet mekanizmaları: Düz olan dişli çarklardan meydana gelir. Büyük bir güneş dişli çevresinde ve aynı zamanda daha büyük bir iç dişlinin dış güneş içinde dönen küçük birkaç planet dişliden meydana gelen bir sistemdir. Bir planet mekanizmasında dış güneş, planetler veya iç güneşin sâbit tutulması ve giriş çıkışın diğerlerinden sağlanmasıyla çeşitli tahvil oranları elde edilebilir. Otomatik transmisyonda ve başka yerlerde kullanılır.

Îmâlât: Yaygın olarak kulanılan büyük güçler taşımayan ve devir sayıları düşük dişliler dökme demir, bronz ve alüminyum alaşımlarından yapılır. Plastik (naylon, teflon) sinterlenmiş malzemelerde son zamanlarda yaygın şekilde kullanılmaktadır. Özel mukâvemet isteyen yüksek devir sayılı büyük güç ileten makinalarda yüksek mukâvemetli (krom-nikelli) çeliklerden faydalanılır. Dişli çarklar daha büyük yük taşıma kâbiliyetine sâhib olabilmeleri için ısıl işleme tâbi tutularak sertleştirilirler. Dişli çarklarının yüzey sertleştirilmesinde kullanılan usûller; semantasyon, endüksiyon, alev ve nitrürleme ile sertleştirmedir.

Düşük güç ve hızla iletebilen dişli çarklar döküm veya dövme ile îmâl edilebilirler. Küçük dişliler beyaz alaşımdan veya plastikten pres döküm olarak yapılırlar. Yüksek mukâvemet ve hassâsiyet istenen hâllerde dişliler talaş kaldırma yöntemlerine göre form freze ve yuvarlanma yöntemine göre açılabilirler. Form freze ve yönteminde kesici takımın profili, işlenecek çarkın diş profilinin aynısıdır. Dişler taksimat tahribâtı ile donatılmış herhangi bir üniversal freze tezgahında kesilebilir. Bu yöntemde her seferinde diş genişliği boyunca diş aralığında bir kere talaş kaldırıldıktan sonra diş taksimatı kadar döndürülerek öteki diş aralığında talaş kaldırılır. Dişler teker teker açıldığından hem yavaş hem de yuvarlanma yöntemi kadar hassas değildir. Yuvarlanma yönteminde dişli açılacak taslak kesici takım berâberce hareket ederler. Kremayer, planya azdırma ve radyal planya olmak üzere üç diş açma yöntemi vardır. Dişler çok hassas ve çabuk açılabilirler.

Dişli çarklar îmâlatındaki talaş kaldırma izlerinin temizlenmesi için taşlanırlar. Hassas bir dişli dâimâ taşlanmalıdır. Eğer dişli çark çelikten yapılmış ve su verilmişse taşlama kaçınılmaz bir işlemdir.

DİŞOTU (Ammi visnagae);

Alm. *Zahnstocher Ammei,* **Fr.** *Herbe auxcure-dents,* **İng.** *Tooth-pick.* **Familyası:** Maydonozgiller (Umbelliferae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Trakya, Batı Anadolu, Akdeniz, Güney Doğu Anadolu bölgeleri.

30-80 cm boyunda, bir senelik otsu ve özel kokulu bir bitki. "Kılır, hıltan" adlarıyla da bilinir. Yaprakları parçalı, parçalar iplik şeklindedir. Çiçekler temmuz-eylül ayları arasında görülür. Çiçek durumu 3-8 cm uzunlukta, çok kollu, bileşik şemsiye şeklindedir. Meyveler olgunlaşmaya başlayınca çiçek durumunun kolları birbiri üzerine kapanır, çiçek tablası şişer. Çiçekler beyaz, meyve açık veya koyu gri renklidir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısmı kurutulmuş olan olgun meyveleridir. Dişotu meyvelerinde sâbit yağ, uçucu yağ, khellin ve visnagin vardır. Khellin, dişotu bitkisinin kök, gövde, yaprak ve bilhassa meyvelerinde bulunmaktadır.

Anadolu'da yetişmekte olan bitkilerden elde edilen meyveler, en iyi kalite kabul edilir. Mısır menşeli meyveler ile aynı miktarda khellin taşımaktadır. Dişotu meyveleri çok eskiden beri doğu ülkelerinde gaz ve idrar söktürücü olarak kullanılmaktadır. Bronşlar, idrar yolları, safra yolları ve kronerler üzerine antispazmotik tesiri görülmektedir.

Dişotu bitkisinin kurutulmuş gövde ve dalları, Güneydoğu Anadolu'da toprak damların altına konulmakta ve bitkinin özel kokusunun bit, pire ve tahta kuruları gibi haşarâtın evlerde yaşamasına mâni olduğu söylenmektedir. Yer solucanları üzerinde yapılan denemelerde, dişotu meyvelerinden hazırlanan ekstrelerde yer solucanlarının öldüğü tesbit edilmiştir. Ayrıca çiçek durumu sapları halk arasında kürdan olarak da kullanılmaktadır.

DÎVÂN; İslâm devletlerinde idârî, mâlî, askerî meselelerin ve her türlü dâvâların görüşülüp gerekli hükümlerin verildiği toplantı ve toplanılan yer. Kelimenin târih içinde ortaya çıkışı, hazret-i Ömer zamânına kadar uzanır. Hazret-i Ömer zamânında Medîne'de hükûmet dâiresi teşkil edilerek, maaş ve vazîfe defterleri tutulmuştur. İsimlerin yazıldığı deftere toplanmış olmasından dolayı dîvân adı verilmiştir.

Emevî Devletinde belli başlı dört dîvân vardı. İdârî işler bu dîvânlar vâsıtasıyla yürütülürdü. Bunlar:

1. Dîvân-ül-Harâc: Mâlî işlerle ilgili dîvân. Abdülmelik bin Mervân devrine kadar bu dîvânlar Rumca ve Farsça yazılıyordu. Abdülmelik bin Mervân, İran ve Şam bölgesinin defterlerini Arapçaya çevirtti. Daha sonra da oğlu Velîd halîfe olunca, Mısır defterlerini Arapça'ya tercüme ettirdi. **2. Dîvân-ür-Resâil:** Bu dîvâna bakan reis, mektuplarla ilgilenirdi. Bunlar merkezden vâlilere ve vâlilerden de merkeze

gönderilen mektuplardı. **3. Dîvân-ül-Müstagallât:** Çeşitli gelirlere bakan dîvân. **4. Dîvân-ül-Hatem:** Hazret-i Muâviye tarafından kurulan bu dîvândaki memurlar, halîfenin emirlerini istinsâh ederek yâni nüshalarını çoğaltarak gereken yerlere gönderme vazîfesini yürütürlerdi. Emirler yazılıp dürülerek iple bağlanır ve mumla mühürlenirdi. Bu dört dîvândan başka, emniyet teşkilâtının organizesi ve vazîfeli memurlara maaş verilmesini, askerî harcamaların tanzim edilmesini yürüten başka dîvânlar da vardı. Yine posta işlerine bakan **Dîvân-ül-Berîd** de hazret-i Muâviye zamânında kurulmuştur.

Abbâsîlerde de, devletin kuruluşundan îtibâren işler, dîvân adı verilen muhtelif dâirelerde yürütüldü. Abbâsîlerde, önce en büyük dâireye dîvân denildi ise de, daha sonra muhtelif dâirelere de bu isim verildi. Abbâsîlerin orta zamanlarında dîvân çok gelişme gösterdi. Devlet işlerini görüşmek ve yürütmek için, devletin ileri gelenlerinden büyük bir dîvân kurulurdu. Bu dîvânda; vezîr, kâdılkudât ve diğer vazîfelilere ayrılmış yerler vardı. Halîfe için de bir makam ayrılırdı. Ancak halîfe buraya oturmaz, dîvâna bakan yüksek bir yerden, dîvândaki müzâkereleri tâkib ederdi. Dîvânın üyeleri onu görmezlerdi. Abbâsilerde dîvâna, Halîfe Mu'tasım devrinde **Dîvân-ı Adl** denildi. Abbâsî Devletinde, devlet teşkilâtı, **Erbâb-ı Seyf** ve **Erbâb-ı Kalem** olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Vezir, hâcib, nakîb, dîvân-ı mezâlim, Erbâb-ı Seyfden idi. Erbâb-ı Kalem ise; dîvân erkânı, ulemâ, belediye reisi, evkâf memurları ve diğer kalem erbâbıydı. Abbâsî devrinden îtibâren ve daha sonraki senelerde dîvân, bütün İslâm devletlerinde yaygın bir hâle geldi.

Abbâsîler zamânında yönetim işlerini bir arada yürüten **Dîvân-ı İnşâ'**dan başka yalnız halîfenin husûsî mektuplarını yazıp gerekli yerlere gönderen, **Sultâniyât** adıyla başka bir dîvân daha kuruldu. Bunlardan başka umûmî işlere bakan **Dîvân-ül-Âm,** adâlet işlerine bakan **Dîvân-ül-Adl, Kâdılkudât, Divitdâr, Hâcib, Nakîb** gibi memurların katıldığı dîvânlar da kuruldu. Yine halîfenin uygun gördüğü işlere bakan **Dîvân-üz-Zimâm,** sarayda memur olanların işlerini yürüten **Dîvân-ül-Aksâm,** denetim vazîfesini yapan **Dîvân-üz-Zamân,** halkın devlet memurlarından dolayı şikâyetlerini dinleyip ilgilenen **Dîvân-ül-Mezâlim,** vâlilerin hesaplarına bakan **Dîvân-üt-Tevkî',** vakıf işlerini yürüten **Dîvân-ül-Birr** de, Abbâsîler zamânında kurulan dîvânlar arasında yer aldı. Büyük dîvânlara tâbi dîvânlar, yâni muhtelif devlet dâireleri vardır. Büyük dîvâna âzâ olanlardan her biri, ayrıca kendi vazîfe sâhasını ilgilendiren işlerin idâresi için reisi bulunduğu bir dîvâna sâhipti. Devlete bağlı eyâletlerde de dîvânlar kurulmuştu. Bu dîvânlar da, büyük dîvâna bağlı ve aynı esaslar dâhilinde yürütülüyordu.

Müslüman-Türk devletlerinde de dîvânlar kurulmuştur. Büyük Selçuklu Devletinde merkezde veya hükümdârların bulundukları yerlerde umûmî devlet işlerini yürüten ve **Dîvân-ı Sultân** adı verilen büyük bir dîvân vardı. Bundan başka, merkezde devletin mâlî, askerî, adlî, muharrerât gibi işlerini yürüten ikinci derecede dîvânlar vardı. Eyâletlerde de dîvânlar kurulmuştu. Vezir büyük dîvânın reisi ve mesul âmiriydi. Buna Sâhib-i Dîvân-ı devlet denilirdi. İlk zamanlarda bu dîvâna hükümdâr başkanlık etmişse de, genelde idâreyi vezîr yürütürdü. Büyük Selçuklu Devletinde hükümdârın re'sen, yâni başlı başına verdiği emirler de, dîvânda görüşülüp, istişâre ve müzâkere edildikten sonra karara bağlanırdı. Kesin olarak bilinmemekle berâber, kaynaklardan anlaşıldığına göre; vezir, mâliye vekîli olan sâhib-i zimam vel-istifâ veya müstevfî, sâhib-i tuğra veya tuğrâî denilen nişancı veya münşî ve devletin umûmî müfettişi müşrif ve millî müdâfaa vekîli olan emîr-i ârız-ül-ceyş, dîvânın belli başlı üyeleriydiler.

Selçuklularda ilk dîvân, 1036 senesinde Tuğrul Beyin başkanlığında toplanmaya başladı. Dîvân haftada iki defâ toplanırdı. Kutalmışoğlu Süleymân Şâh, Anadolu'ya gönderildiği zaman, Büyük Selçuklu dîvânından onun maiyetine vezir ve devlet ricâli verilmişti.

Selçuklu Devletinde büyük dîvândan başka şu dîvânlar vardı:

1. Müstevfî Dîvânı: Bu dîvân, devletin mâlî işlerine bakardı. Bütün mâlî işlerden mesuldü. Vilâyetlerdeki Amîd denilen haraç ve tahsil memurları bu dîvâna bağlıydı. Her vilâyetin varidâtını ve masraflarını tâyin, bu dîvâna âitti.

2. Tuğra ve İnşâ Dîvânı: Sultânın vilâyetlerle ve eyâletlerle haberleşmesini sağlar, berat, nişan veya menşur denilen hükümdâr tuğrasını taşıyan, arâzi ve tâyinlere âit vesikaları verirdi. Dîvânın reisine, **Tuğra, İnşâ** veya **Tuğrâî** adı verilirdi. Bu dîvân, Tuğra ve Dîvân-ür-Resâil vel-İnşâ olarak ikiye ayrılır ve ikincisinin reisine **Münşî** denilirdi. Tuğrâînin bir vazîfesi de; sultan ava çıktığı zaman, maiyetinde bulunup vezire vekâlet etmekti.

3. Müşrif Dîvânı (Dîvân-ül-İşrâf): Bu dîvânın vazîfesi, devletin mâlî ve askerî işlerinin yolunda gidip gitmediğini teftiş etmekti. Dîvân reislerine **İşrâf-ı Memâlik, Sâhib ü Dîvân-ı İşrâf-ı Memâlik** veya **İşrâf-ül-Memleke** denirdi. Bu reisler, son derece îtimâda şâyân, dîvân ve devlet işlerinde tam bir vukûf sâhibi olan kimselerden seçilirdi. Onlar da îcâb ettikçe, şehirlere ve nâhiyelere vekil göndererek işleri inceletirlerdi. Bu vekillerde de îtimâd ve liyâkat aranırdı.

4. Dîvân-ı Ârız: Dîvân-ı Arz da denilen bu dîvânın vazîfesi; askerin maaş ve levâzımâtını temin etmekti. Bugünkü tâbirle Millî Savunma Bakanlığının vazîfesini üstlenmişti. Ordunun levâzımâtına ve

ihtiyâçlarına bakan, maaşlarını veren, defterleri tutup yoklamalarını yapan dîvândı. Reisine **Emîr-i Ârız** denirdi.

Anadolu Selçuklu Devletinin mühim dâirelerinden biri de **Dîvân-ı Tuğra** idi. Bütün menşûr, berât ve nâmeler, bu dîvânda yazılır ve hükümdâr alâmet ve tuğrası burada çekilirdi. Bu dâirenin reisine **Tuğrâî** denirdi. Bunlar Arapça ve Farsçayı iyi bilen âlim ve ediplerden tâyin edilirdi. Bir diğer dîvân da **Dîvân-ı İşrâf** olup, devletin mâlî ve idârî işlerini kontrol eder ve îcâb eden yerlere nâib, yâni dîvân nâmına vekil memur gönderirdi. Bir de adliye işlerine bakan **Emîr Dâd Dîvânı** vardı. Tevkif işlerine bakardı. Îcâb edince vezîri ve diğer dîvân âzâlarını da tevkif edebilirdi. İlhanlılarda, Akkoyunlularda ve Memlûklerde de dîvânlar vardı. Bu dîvânların teşkilâtları, birbirine çok benzemekteydi.

Selçuklularda, bu dîvânların dışında, büyük dîvâna dâhil olmayan dîvânlar da vardı. Şer'î işlerin dışında kalan dâvâlara bakan **Dîvân-ı Mezâlim,** posta işlerini gören **Dîvân-ı Berîd** bunlardandı. Dîvân-ı Berîd'in reisi, **Sâhib-i Berîd** olarak anılırdı. Bunu hükümdâr kendisi tâyin ederdi. Bu dîvân vâsıtasıyla hükümdâr, memleketin her tarafından haber alırdı. Memleketin dört bir ucundan haber getirmek üzere **Peykler,** yâni piyâdeler (sâîler) vazîfelendirilirdi.

Anadolu Selçuklularında ise devletin bütün işlerini yürüten büyük dîvândan başka çeşitli dîvânlar vardı. Büyük dîvâna, **Dîvân-ı Saltanat** veya **Dîvân-ı Âlî** denirdi. Bu dîvâna vezîr, îcâb edince de hükümdâr başkanlık ederdi. Büyük dîvândan başka, büyük dîvân tarafından kendilerine havâle edilen işleri gören ikinci derecede dîvânlar vardı. Bu dîvânlar **Niyâbet-i Saltanat** veya **Niyâbet-i Hazret, Müstevfî, Pervâne, Tuğrâ** veya **İnşâ, Ârız, İşrâf-ı Memâlik** dîvânlarıydı. Bu dîvânların reisleri, büyük dîvânın âzâlarından idiler. İkinci derecedeki dîvânlardan Niyâbet-i Saltanat makâmındaki kimse, vezirden sonra gelirdi ve hükümdâr merkezde bulunmadığı zaman, ona âit devlet işlerine bakardı. Niyâbet-i Hazret; Anadolu Selçukluları, Moğolların nüfûzu altına düştükten sonra, Moğollar adına Selçuklu idâresinde söz sâhibi olan nâibe verilen addı. Devletin bütün mâlî işlerine Dîvân-ı İstifâ bakardı. Yalnız arâzi ve iktâ defterleri ve onların muâmeleleri, büyük dîvâna ve bu dîvâna bağlı **Pervâne** denilen dîvâna bırakılırdı. **Pervâne,** büyük dîvânda bulunan arâzi defterlerinde, has ve iktâ yâni dirlik olan timara âit tevcihâtı yapan ve buna dâir menşûr ve beratları hazırlayan mühim bir dâireydi. Bu dâirenin reisine **Pervâneci** ve bu berât ve menşûrlara da **Pervâne** denilmiştir.

Osmanlı Devletinde ise devlet işlerini yürüten, gerekli kararları alan devlet yetkililerinin toplandığı yüksek kurul anlamına gelen dîvân vardı. Bu durum, devletin daha kuruluş yıllarında ortaya çıkmıştı. Kısa zamanda vazîfesi ve vazîfesinin sınırları üzerinde duracağı kânunları tesbit edilmiş bir hâle gelen dîvân, bütün devlet kuruluşlarının üstünde husûsî bir ad ile anılmaya başlandı. En büyük dîvân, **Dîvân-ı Hümâyûn**'du. (Bkz. Dîvân-ı Hümâyûn)

Dîvân kelimesinin hazret-i Ömer zamânındaki mânâsı, göz önüne alınınca, "yazıya geçme" "defter tutma" gibi bir anlamla karşılaşırız. Buradan hareketle şâirlerden bâzıları yazdıkları şiirleri deftere geçirmişler, böylece **şiir defterleri,** yâni **dîvânlar** ortaya çıkmıştır. Bu şiirler yalnız bir şâire âit olup, sâdece bir şâirin şiirlerinin toplandığı defterlere "dîvân" adı verilmiştir. Bu şekilde ortaya konan dîvânlar, İslâmî Edebiyatta başlangıçtan beri görülegelmiştir. Türk Edebiyâtında ise, Ahmed Yesevî'nin **Dîvân-ı Hikmet** adlı eseri ile ortaya konmuş, bunu doğu ve batı Türklüğünde yazılan dîvânlar tâkib etmiştir. Fâtih devrine gelinceye kadar Yûnus Emre, Ahmedî, Şeyhî gibi şâirler birer dîvân bırakmışlar, Fâtih'ten sonra ise, başta bâzı Osmanlı pâdişâhları olmak üzere dîvânlar yazmışlardır.

Dîvânlar, yığma veya gelişi güzel bir şekilde olmayıp, belirli bir tertibe göre düzenlenmişlerdir. Bu tertipte başta kasîdelerin bulunduğu "kasâid", sonra gazellerin bulunduğu "gazeliyât", bunu da beyit, kıta, rubâî, târih ve mısralar ile çeşitli şiirlerin yer aldığı "müfred" kısımları tâkib eder. Bu şiirlerde de konu olarak bir düzenleme vardır. Önce münâcât, tevhid, nâtlar bulunur.

DİVAN EDEBİYÂTI;

Alm. *Die klassich-osm. Versliteratur,* **Fr.** *Littérature de poésies de la période class, ottom,* **İng.** *hist, of Ott. literature, calassical school of poetry.* Divan Edebiyâtı, Türklerin İslâmiyeti kabul etmeleriyle 11. yüzyılda Karahanlılar devrinde Mâverâünnehr'de ve 13. yüzyılda bilhassa Anadolu'da ortak İslâm kültür ve medeniyetinin tesirinde ortaya koydukları edebiyâta verilen isimdir.

Divan Edebiyâtı; başlangıçta, belki "dîvân" kelimesinin taşıdığı mânâlar içinde değerlendirilmiş ve gelişmiştir (Bkz. Dîvân). Ancak "Dîvân" kelimesinin lügat (sözlük) mânâlarına ilâve olarak, edebiyâtımızın bir devresine adını verecek kadar gelişmiş, kendine has, husûsî bir hüviyet kazanmıştır.

Klâsik Türk Edebiyâtı

Şâirlerin, şiirlerini dîvânlar içinde toplaması sebebiyle "Divan Edebiyâtı" olarak isimlendirdiğimiz bu edebiyâtta şiir en mühim unsur sayılır. Ancak dîvânlar dışında aynı sanatkâra âit başkaca pekçok şiirin

ve nesrin de bulunduğu düşünülürse “Divan Edebiyâtı” isminin dar mânâda kaldığı, bu edebiyâtın bütününü ifâde etmediği görülür. Bu bakımdan; “Divan Edebiyâtı” diye isimlendirdiğimiz bu edebiyâta belli hükümlere ve kurallara bağlılığı ifâde eden “Klâsik Türk Edebiyâtı” isminin verilmesi daha anlamlıdır.

Taklit ve Orijinallik

“Kuş”a bakıp “uçak” yapmak gibi, her yeni, bir taklidin eseridir. Fakat artık o uçak kuş değildir, taklitten uzak orijinal bir şeydir. Klâsik Türk Edebiyâtı (Divan Edebiyâtı) da ortak İslâm kültür ve medeniyetinin tesiri altında kalmış, gelişmiş ve sonradan kendine has, orijinal özelliğine kavuşmuştur. Klâsik Türk Edebiyâtı, Türkün bir medeniyet dâiresinden diğer bir medeniyet dâiresine geçişte önceleri taklid ederek aldıklarını yeni bir tarz, yeni bir üslup içinde kendine benzettiği, mahallîleştirdiği, millîleştirdiği bir edebiyâttır.

Medeniyet, Kültür ve Lisan

İran ve Arap edebiyâtları ile lisanlarının taklid edildiği ve kullanıldığı, Divan Edebiyâtında sık sık tenkid edilen bir konudur. Halbuki taklid etme ve bir yabancı lisanı kullanma önce edebiyâtta değil kültür ve medeniyette görülen bir hâdisedir. Her medeniyet ve kültür önce “lisan” ile kabul edilir. Medeniyet unsurları olan bilim, teknik ve metodu almak için, önce o medenî milletlerin lisanını öğrenmek lâzımdır. Aynı şekilde kültür unsurları olan örf ve âdetlerde, lisanda, dinde, ahlâkta, sanatta ve edebiyâtta değişme yine, hâkim olan kültürün lisanını öğrenmekle olur. İslâm medeniyetinin temel çizgilerinden biri ilimdir.İlim, İslâmda ibâdet sayılır. İlim yalnız medeniyetin değil, edebiyâtın yükselmesine de hizmet eder. Bu bakımdan Türklerin, İslâmiyeti kabul edince medeniyet, kültür ve edebiyâtlarının yükselmesinde Arapça ve Farsçayı öğrenip kullanmaları tabiî bir hâdisedir. Tanzimattan sonra da Batı medeniyeti, hattâ kültürü taklid edildi. Fransızca, İngilizce ve Almanca lisanları öğrenildi ve yeni edebiyâtımızda, yeni türlerle birlikte kullanıldı.

Dünyâ görüşü: Klâsik Türk Edebiyâtı (Divan Edebiyâtı) Türk Edebiyâtının yazılı, en çok ve en uzun ömürlü edebiyâtıdır. Divan Edebiyâtı, Türkler İslâm medeniyeti dâiresine girdikten sonra meydana gelmiş olduğu için, dünyâ görüşü bakımından, bu medeniyetin kaynağı olan kitâbî (Kur’ân-ı kerîme âit) hükümlere (âyetlere, nasslara) ve onun ortaya koyduğu hayat anlayışına bağlıdır. Divan Edebiyâtında, tasavvuf inancı ve buna bağlı aşk anlayışı hâkim unsurdur (Bkz. Tasavvuf). Divan Edebiyâtındaki tasavvuf, olayların gönülle anlaşılmasını, Yaratan’dan ötürü yaratılanı hoş görmeyi, ferdi insân-ı kâmil mertebesine ulaştırıp, Rabbine kavuşma (fenâ ve bekâ) yollarını gösterip teşvik eder ve dile getirir.

Klâsik Türk Edebiyâtında tabiat, klişe motifler hâlinde anlatılmıştır. Her seferinde bir kere daha en güzel üslûpla anlatılmak istenmiştir. Ancak mahallî âdetler ve sosyal hâdiseler de devirlerine göre ihmâl edilmemiş ve pekçok esere aksetmiştir. Hattâ Âlî ve Veysî gibi şâir ve müellifler, başlı başına bir devri eserlerinde tenkid etmekten geri kalmamışlardır.

Ayrıca Cem Sultan ve Sevâdî gibi şâirler eserlerinde bizzat kendi hayatlarına yer vermişler, az çok başlarından geçeni anlatmışlardır. Bu durum hemen her şâirin kasîde ve şiirlerinde de görülmektedir.

Kaynakları

Klâsik Türk Edebiyâtı şiir ve nesir sâhasında dînî ve içtimâî şu kaynak eserlerden faydalanmıştır.

Kur’ân-ı kerîm: İslâmiyetin ana kaynağı Kur’ân-ı kerîm âyetlerinde yer alan bilhassa îmân, ibâdet esasları, beşerî-ahlâkî hükümler, önceki peygamber ve ümmetleriyle ilgili kıssalar, Klâsik Türk Edebiyâtında çeşitli edebî şekil ve türlerde kullanılmıştır. Bu sâhada yazılmış başlıca edebî şekil ve türler şunlardır:

Terceme (manzum, mensur, kısmî, tam); tefsir (kısmî, tam); kırâat, tecvid, lügat, **Esmâü’l-Hüsnâ,** sebeb-i nüzûl (sûrelerin iniş sebebi); ilm-i kelâm; havâss-ı Kur’ân (sûrelerin niçin, nerede okunacağı); fıkıh, akâid gibi.

Hadîs-i Nebevî: İslâmî edebiyâtın ikinci temel kaynağı hadîslerdir. Peygamberimizin hadîs-i kavlî ve hadîs-i fi’lî olarak toplanan hadîslerinin tamâmına Sünnet de denir. Belli bir mevzuda toplanmış, tercüme edilmiş müstakil hadîsler de vardır: **Kırk Hadîs** (Hadîs-i Erbâin), **Yüz Hadîs, Binbir Hadîs Tercümeleri** gibi.

Kısas-ı Enbiyâ: Peygamber efendimiz başta olmak üzere Kur’ân-ı kerîmde zikredilen bütün peygamberlerin kıssaları Klâsik Türk Edebiyâtı (Divan Edebiyâtı)nda yer almıştır. Peygamberimizin veya diğer bütün peygamberlerin hayatından bahseden kıssalar, siyer (sîret) adıyla daha çok nesir olarak müstakilen yazılmıştır. Ayrıca **Hilye** veya **Şemâil-i Şerîf** (Peygamberimizin fizyonomisi; **Hilye-i Hâkânî** gibi); **Mi’râciye; Hicriye** veya **Hicretnâme**; **Mucizât-ı Nebî** gibi müstakil türleri de zikredilebilir.

Menâkıb-ı Evliyâ, velîlerin hayatından, kerâmet ve nasîhatlarından bahseden menkıbelerdir. Bir velîye

âit olanları Menâkıbnâme, birçok velînin hayâtından bahsedenleri ise Tezkiretü'l-Evliyâ ismini alır. Menkıbelerinden çok sık bahsedilen velîler arasında İbrâhim Edhem, Hallâc-ı Mansûr, Bâyezîd-i Bistâmî, Cüneyd-i Bağdâdî hatırlanabilir.

Tasavvuf: Divan Edebiyâtında tasavvufun te'siri geniştir ve önemli bir yeri vardır. İnsanın iki âlemde saâdetine mâni olacak her şeyi saf dışı bırakmış olan tasavvuf inancı, maddeden mânâya geçişin gayreti içinde yaradılışın sırrını çözmeye çalışmıştır. (Bkz. Tasavvuf)

Diğer İslâmî Edebiyât türleri: Menâsikü'l-Hac (Hac farizesi ile ilgili hususlar; coğrafî, târihî vs. yönden yol üzerindeki yerlerin tasviri, Bahtî'nin, Sinan-ı Mekkî'nin eserleri), Salavât Mecmuaları, Duâlar (Mecmuâları), Fetâvâ, Mevâiz (vâzlar), Evrâd (virdler, zikirler), Vakfiyeler, Vasiyetnâmeler, Fazîletnâmeler (din ulularının, şehirlerin, ayların, günlerin fazîletlerinden bahis; 15. asırda Mehmed Yemînî'nin eseri), Tarîkâtler, Yüz Sözler (Sad Kelimât-i Âli).

Yerli malzeme: Dîvân şiirinde; yukarıda sayılan ortak İslâmî kaynak eser ve türlere ilâveten şâirlerin kendi devirlerini, çevrelerini, örf ve âdetlerini târihî hâdiselerin tesir ve netîcelerini malzeme olarak kullandıkları da görülmüştür. Bilhassa 18. yüzyıldan sonra yerli unsurlar daha çok kullanılmıştır. Ramazaniyye veya Iydiyye (Ramazan, bayram eğlenceleri), Gazevatnâme ve Fetihnâme örnek olarak gösterilebilir.

İslâmî Edebiyâtta Kullanılan

Deyimler (Istılahlar) ve Terimler:

Tefsir: Lügatte "örtülü şeyi açmak"tır ve deyim olarak Kur'ân-ı kerîmin açıklanmasıdır. Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem, Kur'ân-ı kerîmin hepsinin tefsirini Eshâbına bildirmiştir. Kur'ân-ı kerîmden başka metinlerin açıklanması için "şerh" tâbiri kullanılır. Kur'ân-ı kerîmin şerhi denmez; Kur'ân-ı kerîmin tefsiri, Mesnevî şerhi denir. Hadîslerin açıklanması da şerhtir. Bunlar halk edebiyâtımızın da kaynaklarını teşkil eder. (Bkz. Halk Edebiyâtı)

İktibas: Deyim olarak iktibas, konuşmada, nesirde veya şiirde âyet veya hadîsten aynen veya bir ibâre alınarak yapılır. Başka bir şâirden, eserden de iktibas yapılabilir.

Mi'râc: Vuslat, kemâl (mi'râc-ı kemâl) diye de geçer.

Tahşîye (Tahşî etmek, Ta'lik): Kitapta kenara, yana yazılan ilâve yazıdır, der-kenar da denir. Meselâ "Beyitte tahşîye (ta'lik) edilmiştir." veya "derkenârdır" diye geçer.

Zeyl: Lügatte "eteğin ucu" olup, bir eseri tamamlayacak mâhiyette eserdir. **Keşf-uz-Zünûn Zeyli, Zeyl-i Siyer-i Veysî** gibi.

Müntehâbât: Lügatte "intihâb edilmiş, seçilmiş" olarak geçen kelime için eski gazetelerde "Millet vekili intihâbına başlandı." denilmektedir.

Nazîre (Tanzîr): Bir şâirin manzum bir eserine, daha çok gazeline başka bir şâir tarafından aynı vezin ve kâfiyede yazılan benzer eser, şiir.

Te'lif: "Eser yazma, yazılmış eser." On beşinci asra kadar tercüme eserlere de te'lif denirdi.

Tasnîf: Tasnîf yapana musannif denir. Musannif, önceleri mütercim ve müellif, sonraları antoloji hazırlayan mânâsına kullanıldı.

Tahrir: "Yazma, yazılma" daha ziyâde "istinsah etme" olarak kullanılırdı.

Tebyîz etme: "Beyaza çekme" mânâsiyle müellifin müsvedde eserini yeniden temiz kağıda yazmasıdır. Bu müellif hattı olabilir.

Nakıl: Tam tercüme değil de adapte mânâsına kullanılır.

Câmü'l-Hurûf: Eski yazmalarda bir kitabı cem eden, derleyip toplayan veya bizzat müellifin kendisi olabilir.

Kâtibü'l-Hurûf: Müstensih, eserin yeni bir nüshasını yazan.

İcmâl: "Özetleme, sâdeleştirme", **Mücmel:** "Özetlenmiş, hulâsa, muhtasar"; **Bibliyografik icmâl:** Mevzû ile ilgili bütün eserlerin tenkitli değerlendirilmesi.

Telhîs: "Hulâsa etme, özetleme"; İcmâle benzer, bir eserin kısaltılmışı, Telhîs-i Muhammediye.

İhtisâr: "Kısaltma, sâdeleştirme."

Târihî Gelişmesi, Sanatkârları ve Eserleri

Klâsik Türk Edebiyâtı dediğimiz Divan Edebiyâtının 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar devâm eden altı asırlık târihî seyri içinde ortaya çıkan sanatkârlar ve yazılan başlıca eserleri şöyle ifâde edilebilir.

On üçüncü yüzyıldan önce Anadolu'da Divan Edebiyâtı örneklerine rastlanmaz. Bu bakımdan Anadolu Divan Edebiyâtı 13. yüzyıldan îtibâren başlamaktadır denilebilir. Bu asırda, Selçuklular devrinde bilinen ilk eserler Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (1207-1273) Farsça yazdığı **Dîvân-ı Kebîr, Mesnevî, Fîhî mâ fih** gibi eserlerdir. Eski Anadolu Türkçesinin bilinen ilk şâiri Ahmed Fakih'tir (ölm.1221; **Çarhnâme, Kitâb-ı Evsâf-ı Mesâcid-iş-Şerîfe**). Asrın ikinci yarısında dînî-tasavvufî ve ahlâkî manzûmeleriyle Şeyyâd Hamzâ (**Yûsuf u Züleyhâ**); Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled (1226-1312; Farsça **İbtidânâme, Rebâbnâme** ve içlerinde 238 Türkçe beyit; ayrıca 20 kadar Türkçe manzûme); tasavvufun en karışık meselelerini bütün inceliğiyle samîmî ve sâde Türkçesiyle gösteren Yûnus Emre (1240-41/1320-21: **Dîvân,** didaktik **Risâletü'n-Nushiyye**) vardır. Divan şiirinin ilk büyük temsilcisi, dînî olmayan mevzularda eserler veren ve ele geçmeyen 20.000 beyitlik **Selçuklu Şehnâmesi** bulunan Hoca Dehhânî bu asırda yer alan mühim şahsiyetlerdir.

On dördüncü yüzyılda Türkçe, Anadolu'da tamâmen yerleşmiş; Osmanlı Devletinin kuruluş dönemi olması sebebiyle de daha çok dînî- tasavvufî, hamâsî, târihî ve ahlâkî eserler görülmüştür. Âşık Paşa (1272-1333; sâde dille, tasavvufî akîdeye uygun **Garibnâme, Fakrnâme, Vasf-ı Hâl**); Divan Edebiyâtının temelini atanlardan biri sayılan, mutasavvıf, nazım tekniği kuvvetli, dile ve aruza hâkim Gülşehrî (**Mantıku't Tayr**); dînî olmayan mesnevîleriyle şöhret kazanmış Hoca Mesûd (**Süheyl ü Nevbahar, Ferhengnâme-i Sâdi**); Süli Fakih (**Kıssa-yı Yûsuf Mesnevîsi**); -Klâsik Edebiyâtın kurulmasında büyük rolü olan, çok eser veren, Türkçe ilk Osmanlı Târihi müellifi, lisana hâkim Ahmedî (ölm. 1413; **Dîvân, İskendernâme, Cemşîd ü Hurşîd, Tevârih-i Mülûk-i Âli-i Osman**); Şeyhoğlu Mustafa, **Hurşidnâme** mesnevîsi ve **Kenzü'l-Küberâ** adlı mensur eseri ile önde gelirler. Âzerî Türkçesiyle tanınmış Kâdı Burhâneddîn (1344-1399); sâde nesir dili ile halk için yazan Mustafa Darîr (**Siyer-i Nebî, Fütûh'uş-Şam Tercümesi, Kıssa-yı Yûsuf**); Azerî Türkçesiyle eserler veren heyecanlı, coşkun, lirik şâir Nesîmî (ölm.1404) asrın ileri gelen temsilcileridir.

On beşinci yüzyılda Divan Edebiyâtı tam anlamıyla yerleşmiş ve klâsik husûsiyetini kazanmıştır. Osmanlı Devleti bu asırda gelişme ve yükselme göstermiş, siyâsî başarı edebiyâta da aksetmiştir. Nazım ve nesirde Ahmed-i Dâî (**Dîvân, Çenknâme, Câmasbnâme**); asrın ilk yarısının en büyük ve Şeyhü'ş Şuarâ ünvanlı şâiri Şeyhî (1371-1431; **Dîvân, Harnâme, Hüsrev ü Şîrin**); kasîdeleri ve söyleyişi ile ünlü diğer büyük şâir Ahmed Paşa (ölm. 1479); bilhassa gazelleriyle ve sâde dille mahâret kazanan, Türkçe deyimleri ve atasözlerini çok kullanan Necâti (ölm.1509; **Dîvân**); Pâdişâh ve Şehzâdeler arasında Murâdî (İkinci Murâd), Avnî (Fâtih), Adlî (İkinci Bâyezîd), Cem Sultan, ayrıca şehrengiz türünün ilk örneğini veren Mesihî (1470-1512; **Şehrengîz**); kadın şâirlerden Mihrî Hâtun (ölm. 1506) ve Zeynep Hâtun; mesnevî yazarları arasında Anadolu sâhasında ilk hamse sâhibi Hamdullah Hamdi (1449-1503; **Hamse, Yûsuf u Züleyhâ)** ve diğer mesnevî şâirleri Tâcizâde Câfer Çelebi (ölm. 1515; **Hevesnâme**); Behiştî ve Revânî bu asrın belli başlı sanatkârlarıdır.

On beşinci yüzyılda süslü (secili, sanatkârâne) nesir örneğini Sinan Paşa (1440-1486; **Tazarrunâme**) ile Neşrî **(Cihannümâ)** vermiştir. Sâde nesir temsilcileri olarak Mercimek Ahmed, Ahmed Bîcân, Uzun Firdevsî sayılabilir. Devrin mühim târihlerinden olarak Âşıkpaşazâde'nin (1393-1481) **Tevârîh-i Âl-i Osman'**ı ile **Oruç Beğ Târihi** ve **Dursun Beğ Târihi'**ni gösterebiliriz.

On altıncı yüzyıl Klâsik Türk Edebiyâtı nazım ve nesir alanında sanatkâr ve eser yönünden büyük gelişme gösterir. Hele Fuzûlî ve Bâkî, asrın olduğu gibi Divan Edebiyâtının da yetiştirdiği büyük şâirlerdendir. Fuzûlî (ölm. 1556) Azerî lisanını kullanmış lirik bir şâirdir. 15 kadar eserlerinden bâzıları **Dîvân, Leylâ ve Mecnûn Mesnevîsi, Hadîkatü's-Süedâ** isimli **Maktel-i Hüseyn**'dir (Bkz. Fuzûlî). Bâkî (1526-1600) "Sultanü'ş-Şuara" diye anılır ve âlimdir. İstanbul Türkçesinin en güzel örneklerini vermiştir. Divan şiirini İran şiiri seviyesine çıkarmıştır. Eserlerinden bâzıları **Dîvân**, Mısır'daki İslâm âlimlerinden İmâm-ı Kastalânî'nin **Mevâhibü'l-Ledünniye** tercümesi olan **Meâlimü'l-Yakîn** ve **Fezâilü'l-Cihâd** tercümeleriyle **Hadîs-i Erbaîn** tercümesidir. (Bkz. Bâkî)

Devrin diğer sanatkârları arasında; devrinde diğer sanatçılara üstâdlık yapmış, zengin hayâlleri olan, **Dîvân, Siyer-i Nebî, Şem ü Pervâne, Şehrengiz** gibi eserleriyle tanınan Zâtî (1471-1546); Dîvân şiirinin inceliklerini bilen, rindliği terennüm eden Hayâlî (ölm. 1557); sâde ve yapmacıksız anlatımıyla **Fusûsu'l-Hikem**'i tercüme eden Nev'î (1533-1599); sâde bir üslûbu, akıcı bir dili olan, mesnevî yazmadaki ustalığıyle şöhret bulan Taşlıcalı Yahyâ Bey (ölm. 1582); "Terkib-i bend" denilince ilk akla gelen Bağdatlı Rûhî (ölm. 1605); ve ayrıca Emrî, Figânî, Kara Fazlı (ölm. 1563), Lâmiî Çelebi (1472-1532), Hâkânî (ölm. 1606; **Hilye**) zikredilebilecek isimlerdir.

On altıncı yüzyıl, nesir türleri bakımından da zengin bir asırdır. Osmanlı sâhasında ilk tezkire yazarı olarak Sehî Bey'i (ölm. 1586; **Heşt Behişt** tezkiresi ile) tanırız. Diğer tezkire müellifleri Kastamonulu Lâtifî (ölm. 1582; **Lâtifî Tezkiresi**); Âşık Çelebi (ölm. 1571; **Meşâriü'ş-Şuarâ**)dir. Târih türünde

Tevârîh-i Âl-i Osman ve **Âsafnâme** eserleriyle Lütfi Paşa (ölm. 1562); **Tâcü't- Tevârîh** isimli eseriyle Hoca Sâdeddîn (1536-1599); **Künhü'l-Ahbâr, Kavâid-ül-Mecâlis, Nasîhatü's-Selâtin** gibi eserleriyle Gelibolulu Mustafa Âli (1541-1599) ve **Tevârîh-i Âl-i Osman** isimli eseriyle Kemâl Paşazâde 16. asrın başlıca târih müellifleridir.

Seyâhatnâme türünde eser veren Seydî Ali Reis (ölm. 1562; **Mir'atü'l- Memâlik**) ve coğrafya dalında mâlûmat veren Pîrî Reis (ölm. 1544; **Kitâb-ı Bahriye**) devrin diğer önemli şahsiyetleridir.

On yedinci yüzyıl Klâsik Türk şiirinde kasîde ve hiciv vâdisinde büyük yeri olan Nef'î (1582-1636; **Dîvân, Sihâm-ı Kazâ**); gazel tarzında üstat kabul edilen İstanbul Türkçesini güzel kullanan, hoş nükteli Şeyhülislâm Yahyâ Efendi (1552-1643) ile Şeyhülislâm Behâî ve "Hikemî" şiir türünü başlatan, akıcı bir dil kullanan Nâbî (1640-1712; **Dîvân, Hayriye, Hayrâbâd, Sürnâme, Hadîs-i Erbaîn Tercümesi,** manzum; **Tuhfetü'l-Haremeyn, Münşeât** mensur) ilk hatırlanan isimlerdir.

Nâilî (ölm. 1666) asrın büyük şâiri olup, gazel tarzını yeni bir edâ ile kullanmış ve **"Sebk-i Hindî"** uslûbunu şiirimize ilk defâ tanıtmıştır. Diğer mühim şahsiyetler Nev'îzâde Atâî (1582-1634; **Hamse, Hadâikü'l-Hakâik fî Tekmileti'ş-Şakâyik**); Şeyhülislâm Behâî (1601-1653); Neşâtî (ölm. 1674); Fehim (ölm.1648); Nedim-i Kadîm (ölm. 1670); Azmizâde Hâletî (1569-1630); mahallî mevzuları, halk tâbir ve atasözlerini manzûmelerinde çokça kullanan Sâbit (ölm. 1712); Ganîzâde Nâdirî (1572-1624; **Mirâciye mesnevîsi**'dir.

On altıncı yüzyılda nesir sâhasında hayli yenilikler görülür. Bilhassa dildeki klâsikleşme, konularda çeşitlilik, eserlerin çokluğu, secili (süslü, sanatkârâne) nesir örnekleri dikkati çekici husûsiyetlerdir. Devrinin Türk edebiyâtının en şöhretli seyâhat yazarı Evliyâ Çelebi (1611-1681; **Seyâhatnâme**); ilmî sâhada ciddî eserler vermiş ilk defâ Osmanlı ülkeleri coğrafyasını yazmış ilim adamı ve geniş bilgili bir yazar olan Kâtib Çelebi (1608-1657; **Keşfüz-Zünûn, Cihannümâ, Tuhfetü'l-Kibâr, Takvîmü't-Tevârih, Mizânü'l-Hak, Düstûru'l-Amel**); hâdiseleri tahlil ve tenkid ederek yazan Nâimâ (1652-1715; **Nâimâ Târihi**); yine hâdiseleri canlı bir üslûpla, orijinal tarzda veren Peçevî İbrâhim Efendi (1574-1650 **Peçevî Târihi**); Dördüncü Murad'a devlet idâresinin ıslahı için bir risâle yazan Koçi Bey; süslü nesir temsilcileri Nergisî (ölm. 1634; **Hamse, Münşeât**) ve Veysî (1561-1628; **Siyer-i Veysî, Hâbnâme, Münşeât**) önde gelen şahsiyetlerdir.

Devrin, tezkire vâdisinde eser veren sanatkârların başında Riyâzî (ölm. 1644; **Riyâzü'ş-Şuarâ**) gelir ve diğer tezkirecileri; Güftî (ölm. 1677; **Teşrifâtü'ş-Şuarâ**, manzum); Rızâ (ölm. 1671) ve şâirler hakkında kısa bilgi veren güldeste nev'inden (**Zübdetü'l-Eş'ar**) eseriyle tanınan Kafzâde Fâizî'dir.

On sekizinci yüzyılda Divan Edebiyâtı mahallîleşme konuları ve dil sâdeleşme hareketleri ile İran edebiyâtından kopma ve uzaklaşma noktasına gelir. Mahallîleşme cereyanı ile şarkı türünün kullanılması ve İstanbul Türkçesinin şiir dili olarak benimsenmesi faaliyetleri bu asra canlılık kazandırmış ve bilhassa Nedim'le (ölm. 1730) gerçekleştirmiştir. Nedim, gazel ve şarkılarında orijinaldir. Dîvân şiirinin son büyük üstâdı Şeyh Gâlib (1757-1798; **Dîvân, Hüsnü Aşk**) bu asrın ikinci yarısında yetişmiştir. Zengin ve geniş hayalleri ile "Sebk-i Hindî" üslûbunun en kuvvetli temsilcisidir.

Yüzyılın diğer önemli şâirleri arasında Sünbülzâde Vehbî (ölm. 1809); Enderunlu Fâzıl (ölm. 1810); Koca Râgıb Paşa (ölm. 1762); târih düşürmede Sürûrî (ölm. 1813); Fıtnat Hanım (ölm. 1780); hiciv ve mizah yönü kuvvetli Haşmet (ölm. 1761) zikredilebilir.

On sekizinci asrın nesir alanındaki târihçileri Râşid (ölm. 1735); Silahdâr Fındıklı Mehmed Ağa (1658-1727); şuarâ tezkirecileri Safâyî (ölm. 1715), Sâlim (ölm. 1743); Râmiz ve sâdece Mevlevî şâirlerinden bahseden Esrâr Dede (ölm. 1735); hal tercümesi müellifleri Şeyhî (1667-1732; **Şakâyık Zeyli'**ne yeni bir zeyl ilâve etmiştir), kendi zamânına kadar gelen müftü, şeyhülislâm ve hattâtlarından bahseden Süleymân Sâdeddîn Efendi (1718-1787; **Devhatü'l-Meşâyîh, Tuhfe-i Hattâtîn**); sefâretnâme yazarları Yirmisekiz Çelebi Mehmed (ölm. 1732), Ahmed Resmî Efendi (1700-1783); nâşirleri Tokatlı Kânî (1711-1791), İbrâhim Müteferrika (1674- 1745) ve **Muhayyelât** isimli, eski masal ile Batılı hikâye arasına yazılmış, orijinal eserin sâhibi Giritli Aziz Ali Efendi (ölm. 1789) belli başlı isimlerdir.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra Tanzimât hareketleri günlük hayatta olduğu gibi edebî hayatta da büyük değişmelere sebeb oldu. Batılı medeniyetlerin tesiri altında gelişen bu edebiyât cereyânına **"Batı Tesirinde Türk Edebiyâtı"** adı verilir. Ortak İslâm kültür ve medeniyeti tesirindeki Klâsik Türk Edebiyâtı (Divan Edebiyâtı) yanında, Batı tesirindeki Türk Edebiyâtı da kendi şekil ve muhtevâsı içinde gelişmiş ve yeni kültür, medeniyet ve lisanları (Fransızca)nın îcâblarını alıp kullanmıştır. Böylece daha 19. asrın başlarında çözülmeye başlayan Divan Edebiyâtı asrın sonlarında yerini yeni cereyan (akım)lara bırakmış ve "klâsik" oluş hüviyetini kaybetmiştir.

On dokuzuncu yüzyıl sanatkârları arasında mahallîleşme akımının temsilcisi Enderunlu Vâsıf (ölm.

1824); üslûb nazım tekniği ve mesnevîleri ile tanınan Keçecizâde İzzet Molla (1785-1829; **Mihnet-Keşân, Gülşen-i Aşk**); Tanzimât nesir dilinin öncüsü sayılan ve **Âdem Kasîdesi'**yle meşhur Âkif Paşa (1787-1845); dil ve tekniği kuvvetli Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey (1786-1859) ve nihâyet "Encümen-i Şuarâ" adıyla bilinen Klâsik Türk şiiri geleneğinin son temsilcileri Leskofçalı Gâlib (1828-1867); Yenişehirli Avni (1826- 1884) ve Hersekli Ârif Hikmet (1840-1903) ve Recâizâde Celâl zikredilebilir.

Nesir alanında tıp ve târih yazarı Şânizâde Atâullah (1711-1826) lügatlarıyla tanınan Mütercim Âsım (1755-1819; Arapça-Türkçe **Kâmus Tercümesi** ve Farsça-Türkçe **Burhân-ı Kâtî'**); antolojik mâhiyette eser müellifi Mehmed Emîn (**Silâhdârzâde Tezkiresi**) ve son tezkireci Fatin (**Hatîmetü'l-Eş'âr**) hatırlanan ilk isimlerdir.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra Batılı eğitimi görmüş "Aydın Kesimi Türk Edebiyâtı" temsilcileri, klâsik-gelenekçi edebiyât ve kültürümüzle bağlarını kopardılar ve hattâ cephe alarak "Klâsik Türk Edebiyâtını" Batı ölçüleriyle tenkid ettiler. Nâmık Kemâl, Divan Edebiyâtını "realiteyle ilgisiz, sun'î ve boş" sayar (1866; **Tasvîr-i Efkâr**'da makâle). Ziya Paşa, **Şiir ve İnşâ** makâlesinde Divan Edebiyâtını millî olmamakla suçlar; ancak bir süre sonra yazdığı **Harabât** isimli Dîvân şiiri antolojisiyle Divan şiirini över. Tanzimâtçılarda bu "ikilikli tavır" şekil ve muhtevâda devâm etmiştir. Daha ileri zamanlarda aruz-hece tartışması, millî edebiyât akımının ortaya çıkması ve dilde sâdeleşme hareketleri Klâsik Türk Şiiri (Divan Şiiri)ni maddî sâhada artık kullanılmaz hâle getirmiştir. Ancak, "klâsik"in sonralara kalıcılığı, tesir güzelliği ve çarpıcılığı 20. asır Türk edebiyâtının büyük şâirlerini zaman zaman cezbetmiştir. Dîvân şiirinin tür ve nazım şekillerini çok başarılı kullanmasından dolayı, Yahyâ Kemâl'i (ölm. 1958) Klâsik Türk şiirinin son temsilcisi sayanlar olmuştur.

Edebî Türler

Divan Edebiyâtında tür ve nazım şekli hep birbiriyle karıştırılmıştır. Tür denilince, yazılan manzûmenin veya nesrin hangi konuda yazıldığı anlaşılmalıdır. Yâni tür, "konu"dur, "mevzu"dur. Şekil ise şiirin dış yapısına hâkim olan fizîkî husûsiyetlerdir.

Klâsik Türk Edebiyâtı (Divan Edebiyâtı)nda kullanılan dînî tasavvufî ve ahlâkî nazım eserlerinin türlerini şöyle sıralayabiliriz:

Tevhid, münâcât, nât (kasîde şeklinde); mevlid, hilye, tercüme ve tefsirler, yüz ve kırk hadis tercümeleri, siyerler, Muhammediye, maktel, mev'ize, Esmâül-Hüsnâ şerhleri, kasîde-i bürde tercümeleri ve fıkıh, kelâm akâid, tecvid.

Bunlardan başka, münferit hikâyeler, dînî, tasavvufî, ahlâkî ve "nâme" başlığı altında toplanan değişik konulu, mesnevî nazım şekliyle yazılmış eser ve türler de şunlardır:

Gazavatnâme, surnâme, sâkinâme, maârifnâme, kıyâfetnâme, siyâsetnâme, sefâretnâme, sergüzeştnâme, nasîhatnâme, pendnâme, mîrâcnâme (mirâciye) menâkıbnâme; münâzara tarzında rind ü zâhid, beng ü bâde, beng ü çağır, gül ü mül, bahar ü şifâ; bir şehrin güzelliğini tasvir eden şehrengizler, makam sâhibi şahısları anlatan târifâtlar (târifnâmeler); çeşitli konularda (aşk, dînî, târihî, hayâlî vb.) yazılmış **Leylâ vü Mecnûn, Hüsrev ü Şirin, Yûsuf ü Zelîha, Hüsn ü Aşk, Cemşid ü Hurşîd, Süheyl ü Nevbehâr, Vâmık u Azrâ, Cân u Cânân;** beş mesnevînin bir araya gelmesi ile meydana gelen hamseler.

Kasîde nazım şekliyle yazılan diğer türler: Hicviye, mersiye, hezl (tenzil; mîzâh, güldürmece tarzında).

Divan Edebiyâtında nesir eser türlerinin başlıcaları da şunlardır:

Münşeât (resmî yazılar ve mektuplardan toplanmış eserler; **Münşeâtü's-Selâtin**, Feridun Beyin, 16. asır gibi), târihler, vak'anüvis târihler, nesir hamseler, tezkireler (çeşitli meslek sâhiplerinin hayatlarını ve eserlerini anlatır; tezkîretü'l-evliyâ, tezkîretü'l-meşâyih, tezkîretü'ş-şuarâ, tezkîretü'l- hattatîn gibi), dînî ve tasavvufî nesir eser türleri de manzum türlerle müşterektir: **Tazarrunâme** (Sinan Paşanın), tefsirler, şerhler, siyerler, evliyâ menkıbeleri, evliyâ tezkireleri, peygamberler kıssaları, makteller.

Ahlâkî nesir türleri: **Kelile ve Dimne** Tercümesi (Kul Mes'ud'un), **Kâbusnâme** Tercümesi (Mercimek Ahmed'in), **Ahlâk-ı Alâî** (Kınalızâde Ali'nin).

Seyâhatnâme türleri: **Seyâhatnâme** (Evliyâ Çelebi'nin), **Sefâretnâme** (Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin) gibi.

İlmî nesir türleri: Konuları çeşitli olup **Cihannümâ** (Kâtib Çelebi'nin) bir örnek verilebilir.

Nazım Şekilleri

Nazım şekli; bir manzûmenin şekil yönünden, dış yapısı bakımından incelenmesidir. Muhtevâ (konu, mevzu, nesre çevirme, açıklama, edebî sanatlar) bu incelemenin dışında bırakılır. Bir şiirin nazım şekli

yönünden incelenmesinde sırayla şu hususlara uyulur:

1) Nazım şekli (mesnevî, koşma gibi), 2) Nazım birimi (beyit, dörtlük), 3) Kâfiye dizilişi (AA,BA, CA; aaba, ccca), 4) Kafiye çeşidi (-ar- tam kafiye, -lar gibi rediftir.), 5) Vezni (aruz veya hece oluşuna göre).

Türk, İran ve Arap edebiyâtlarında müşterek olan nazım şekillerinde nazım birimi beyittir. Nazım şekilleri beyitlere göre kurulur. Başlıca nazım şekilleri şunlardır:

Kasîde, gazel, mesnevî, rubâî, tuyuğ, kıt'a müstezâd, şarkı, musammatlar (murabba, muhammes, müseddes gibi), tardiyye, terkib-i bend ve tecri'-i bend gibi. (Bkz. Nazım Şekilleri)

Vezin

Divan şiirinde vezin aruzdur. Arap şiirinin vezni olan aruz; İranlılar yoluyla bize geçmiştir. Uzun (kapalı) ve kısa (açık) hece esâsına dayalı cüzlerin yanyana kullanılmasıyla meydana gelen kalıplara aruz kalıpları denir.

Divan şiirinin ilk devrinde aruzun Türkçeye uygulanmasında aruz kusurları olan imâle ve zihaflar fazla yer almıştır. Bu zamanda daha ziyâde hece ölçüsüne yakınlık gösteren vezinler kullanılmıştır.

Klâsik Türk şiirinde en çok kullanılan aruz kalıpları; recez, remel, serî', hafîf, muzârî, müctes, mütekârib'dir. (Bkz. Arûz)

Dil ve Üslûb

Divan Edebiyâtının dili, 15. yüzyıla kadar Arap ve Acem dillerinin tesirinden uzak kalmış, bu asırla birlikte Arapça ve Farsça kelimeler Türkçeye önemli miktarda girmiş ve kullanılmıştır. Sonraları şiir ve nesirde kullanılan bu kelimelerin belâgat kâidelerine bağlı bir edebî sanat anlayışı içinde kullanılmasıyla üslûbun esâsı meydana getirilmiştir. Üslûba tesir eden başlıca edebî sanatlar şunlardır:

Cinas, tenâsüb, mecâz, mecâz-ı mürsel, telmih, tevriye, hüsn-i ta'lil, tecâhül-i ârif, mübalağa, teşbih, istiâre, teşhis ve intak, telmih, tezat, seci', aks, rücû' vs. (Bkz. Edebî Sanatlar)

Klâsik Türk Edebiyâtında rastgele benzetme ve hayal kullanılmaz. Şâirler, insanın iç ve dış dünyâsındaki güzelliklerini ve tabiatı belli bir benzetme ve tasavvurla çizerler. Şiirin özünü, çekirdeğini, esâsını mazmunlar teşkil eder. Mazmun, "beyitlerdeki gizli mânâ" demektir. Mazmun, değişmez kalıp hâlinde vardır, hükümdür; bütün mesele, mazmundaki gizli mânâyı, hükmü çözmektir. Bu sebeple her şâir, kendine has üslûbu (aklı, malzemesi) ile bir mazmunu (hükmü) sanatlı biçimde ortaya koymaya çalışır. Bir bakıma yaradılışın sırrını, maddeye bakarak çözmeye uğraşır. Mazmunu "çözmek" demek "maddeye bakıp mânâyı anlamak" demektir. Meselâ; yanak ve yüz, şekli ve rengi göz önünde tutularak sabah, güneş, mum, gül, ateş, ayna, ay sûretindedir; saç kokusu, rengi ve şekli ile misk, anber, ud, sünbül, ejder, zincir, perişan, kâfir, kemend, bulut, tuzak ve dar ağacıdır. Şarab ilâhî aşktır. Sâkî, vahdet şarabını sunan pîrdir. Bu mazmunlar Divan Şiirinde kalıplaşmıştır. Tamâmen mecâzî mânâya bürünmüşlerdir. (Bkz. Ebedî Türler)

DÎVÂN-I ÂLÎ;

Alm. *Staatsgerichtshof (m),* **Fr.** *Cour supréme (f),* **İng.** *High Court of Justice.*

1. 1924 Anayasası'nın 61-67. maddelerine göre kurulan, bakanların, danıştay üyelerinin, yargıtay başkan ve üyelerinin, başsavcının görev suçlarından meydana gelen dâvâları görmeye yetkili mahkeme. Dîvân-ı Âlî'nin yerini 1982 Anayasası içinde Anayasa Mahkemesi almış olup görev ve yetkileri şöyledir: Anayasa Mahkemesi, kânunların, kânun hükmünde kararnâmelerin ve TBMM iç tüzüğünün Anayasaya şekil ve esas bakımlarından uygunluğunu denetler. Anayasa değişikliklerini ise sâdece şekil bakımından inceler ve denetler. Anayasa Mahkemesi Cumhurbaşkanını, Bakanlar Kurulu üyelerini, Cumhûriyet Baş Savcılığını, Cumhûriyet Başsavcı vekilini, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu ve Sayıştay Başkan ve üyelerini Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay, Askerî Yüksek İdârî Mahkemesi başkan ve üyelerini, görevleriyle ilgili suçlardan dolayı Yüce Dîvân sıfatıyla yargılar.

2. Anadolu Selçuklularında, bütün memleket işlerinin yürütüldüğü Büyük Dîvâna "Dîvân-ı Âli" ve "Dîvân-ı Saltanat" denirdi. Bu Büyük Dîvân, bugünkü hükümet ve meclisin gördüğü vazîfeleri yapardı. Başkanı sultan olup, ikinci başkanı vezirdi. Vezir her gün dîvândaki işleri tâkib ederdi.

Dîvân-ı Âlî'den başka ikinci derecede olan, bugünkü bakanlıklara eşit sayılan; Niyâbet-i Saltanat Dîvânı, İstifa (Mâliye) Dîvânı, Tuğra Dîvânı, Adliye Dîvânı gibi dîvânlar da vardı.

DÎVÂN-I HÜMÂYÛN;

Alm. *Osm Staatsrat,* **Fr.** *Chancellerie (f) imperiale-ottomane (hist),* **İng.** *The Imperial Council.* Mühim

devlet işlerinin görüşüldüğü ve karara bağlandığı yüksek merci. Dîvân-ı Hümâyûn bugünkü Bakanlar Kuruluna benzetilebilir.

Diğer Türk ve İslâm devletlerinde olduğu gibi, Osmanlılarda da dîvân-ı hümâyûn adı ile bütün mühim devlet işlerinin görüldüğü ve karara bağlandığı bir merci olmak üzere büyük dîvân vardı. Osmanlı Devletinin merkez teşkilâtının üç büyük temel unsurundan biri de **dîvân-ı hümâyûn** ve kalemleridir. Diğerleri **bâb-ı âsafî** ve kalemleri ile **bâb-ı defterî** ve kalemlerinden meydana gelmektedir. Dîvân-ı hümâyûnda, imparatorluğa âit siyâsî, idârî, askerî, örfî, şer'î, adlî ve mâlî işler, şikâyet ve dâvâlar görüşülüp ilgililer tarafından tetkik edildikten sonra bir karara bağlanırdı. Dîvân hangi dil ve millete mensub olursa olsun, her sınıf halka, kadın erkek herkese açıktı. Devletin idârî, siyâsî ve örfî işleri doğrudan doğruya, diğerleri bir mürâcaat, bir îtirâz veya bir lüzum üzerine tetkik edilirdi. Memleketin herhangi bir yerinde haksızlığa uğrayan, zulüm gören veya mahallî kâdılarca haklarında yanlış hüküm verildiğini iddiâ edenler, vakıf mütevellîlerinin haksız muâmelelerine uğrayanlar, idârî veya askerî âmirlerden şikâyeti olan herkes ve diğer dâvâcılar dîvân-ı hümâyûna bizzat başvururlardı. Bütün dâvâlar burada tarafsızlıkla görülürdü. Ayrıca harp ve sulh gibi kararlar dîvânca verildiği gibi bütün mühim devlet işleri de burada müzâkere edilir ve netîcelendirilirdi. Dîvânda bitmeyen veya pâdişâha arza muhtâc olmayan gerek resmî ve gerek husûsî işler pâdişâhın mutlak vekîli olan vezîr-i âzamın ikindi dîvânında müzâkere edilir ve karara bağlanırdı.

Dîvân-ı hümâyûn, mutat toplantılarından başka kapıkulu askerlerine ulûfe dağıtımı için üç ayda bir fevkalâde olarak toplanırdı. Gelen yabancı elçiler de, bu vesîle ile sadrâzamla görüşürler ve daha sonra pâdişâhın huzûruna çıkarlardı. Buna **Galebe Dîvânı** denirdi. Pâdişâhın tebeasıyla ve bilhassa askerî sınıflarla vâsıtasız olarak görüşmesi gâyesiyle tahtın, Bâbüssaâde denilen, sarayın üçüncü kapısı önünde kurulması sûretiyle akdedilen olağanüstü toplantılara ise **Ayak Dîvânı** denirdi. Ayak dîvânları ekseriya ihtilâl veya karışıklık zamanlarında olurdu. Hükümdâr burada halkla veya askerle doğrudan doğruya temâs eder, dertlerini dinlerdi. Ayak Dîvânının mühim ve acele işleri müzâkeresi ve derhal bir karara varılması için hükümdârın veya serdâr-ı ekremin başkanlığında saray dışında ve meselâ sefer zamanlarında ordunun bulunduğu yerde toplandığı da olurdu. Bu sırada müzâkerelere yalnız devlet ricâli ve tecrübeli komutanlar iştirâk ederlerdi.

Fâtih devrine kadar dîvâna bizzat pâdişâhlar başkanlık ederlerdi. Daha sonra pâdişâh adına vezîriâzamlar başkanlık etmişlerdir. Pâdişâh nerede bulunursa dîvân orada toplanırdı. Yalnız vezîriâzam seferde bulunurken büyük dîvân onun başkanlığında toplanırdı. Fâtih zamânında da dîvân her gün toplanmakta olup, haftada dört gün pâdişâhın huzûruna arza girilirdi. Dîvân-ı hümâyûn toplantıları 16. yüzyıldan sonra haftada dört güne inmiştir. Târihçi Gelibolulu Mustafa Âli'nin yazdığına göre Üçüncü Murâd zamânına kadar haftada dört gün dîvân ve bu dîvân toplantılarından sonra dört defâ da arza girilirken, dört defa arza girmek çok görüldüğünden arz günleri ikiye indirilmiştir.

Toplantı Cumartesi, Pazar, Pazartesi ve Salı günleri yapılırdı. Bu dört günde dîvân-ı hümâyûn üyeleri saraya gelip işlere bakarlardı. Pazar ve Salı günleri müzâkerelerden sonra vezîriâzam ile diğer vezirler, kazaskerler ve defterdârlar arz odasında pâdişâhın huzûruna kabul olunarak dîvân işleri hakkında her biri ayrı ayrı îzâhat verirdi. Dîvân heyetine vezir rütbesinde olmadıkça yeniçeri ağası iştirâk edemezdi. Vezir olmayan yeniçeri ağası arz günlerinde dîvân üyelerinden önce arza girip yeniçeri ocağına dâir söyliyeceğini söyler, sonra maiyetiyle berâber ağa kapısına girerdi. Dördüncü Mehmed'in pâdişâhlığı ve Fazıl Ahmed Paşanın sadrâzamlığı zamânında evvelâ Avusturya ve sonra Leh seferleri dolayısıyla pâdişâh Edirne'de bulunduğundan, dîvân müzâkerelerini yalnız arz günlerine inhisar ettirerek, haftada iki gün, yâni Pazar ve Salı günleri toplanması kararlaştırılmıştı. Pâdişâh 1677'de İstanbul'a gelince yine aynı sûrette haftada iki gün olarak devâmı emredilmişti. Bu durumda devlet işleri yavaş yavaş sadrâzamların ikindi dîvânlarına yükletilmiş oluyordu. İkinci Ahmed'in saltanatının son senelerinde haftada iki gün toplanan dîvânın azlığı ve iş sâhiplerinin mağdûriyeti göz önüne alınarak bu hükümdârın emriyle dîvân toplantıları yine haftada dört gün olmuştu.

Dîvân toplantılarının 18. yüzyıl başlarında Üçüncü Ahmed zamânında haftada iki ve sonra bire indiği görülmektedir. Daha sonraki devirlerde dîvân toplantıları büsbütün terk edilerek işlerin halli sadrâzam dîvânına bırakılıp, pâdişâhların irâdeleri alınmak için hükümdâra telhisçi gönderilmek sûretiyle paşa kapısında görülür olmuş ve dîvân akdi üç ayda bir, kapıkulu ocaklarına maaş verme ve yabancı elçi kabûlü şekline dönüşmüştür.

Dîvân-ı hümâyûnun Topkapı Sarayında Kubbealtı denilen binâsını Kânûnî Sultan Süleymân zamânında vezîriâzam Dâmâd İbrâhim Paşa yaptırmıştır. Bundan evvel, sonradan eski dîvânhâne denilen başka bir dîvân toplantısı yeri bulunmaktaydı. Dîvân-ı Hümâyûn binâsı, ikinci yer veya alay meydanı denilen orta kapı ile Bâbüssaâde arasındaki sâhada sol kısımdadır. Kubbealtı veya Dîvân-ı hümâyûn binâsı esas îtibâriyle üç kubbealtındadır. Bu üç kubbeden birisi dîvân üyelerinin toplandığı müzâkere salonudur. Burada üyelerin oturacağı yerler bellidir. Bu salonda vezîriâzam ile diğer vezirlerin oturdukları yerin üstünde pâdişâhların dîvân toplantılarını gizlice dinledikleri "Kasr-ı Adl"

denilen kafes pencereli yer bulunmaktadır.

Dîvân-ı hümâyûn 18. yüzyıldan sonra önemini kaybetmesine rağmen büsbütün ortadan kaldırılmayarak imparatorluğun sonuna kadar muhâfaza edilmiştir.

Dîvân-ı Hümâyûn Üyeleri

Vezîriâzam (Sadrâzam): Osmanlıların ilk devirlerinde vezîriâzamlar ilmiye sınıfından gelmişlerdir. Pâdişâhın mutlak vekilidirler. Kânunnâmelerde yazıldığına göre vezîriâzamlar imparatorluktaki ilmiye tevcîhlerine de dâhil olmak üzere bütün tâyin ve aziller, katiller, terfî ve ilerlemelerde birinci derecede merci olup, her iş onun emir ve müsâadesiyle olurdu. Sefer dışındaki zamanlarda vezir, kazasker ve şeyhülislâm gibiler hakkındaki muâmelelerde pâdişâhın muvâfakatı alınırdı. Sadrâzamlar sefere gittikleri zaman devlet merkezindeki işleri görmeleri için, vekil olarak bir veziri kaymakam bırakırlardı. Buna "Rikab-ı Hümâyûn" veya "Sadâret Kaymakamı" denilirdi. Sadâret kaymakamı da gerek dîvân-ı hümâyûnda, gerekse paşakapısında dîvân toplandığı zamanlarda görülen işleri müstakil defterlere yazdırır, buna da **Rikab Defteri** ismi verilirdi. Dîvân-ı hümâyûn üyelerinin seferde bulunması hâlinde bu dîvânlara vekilleri gelirdi.

Kubbe vezirleri: Vezîriâzamdan sonra gelen diğer vezirler ikinci vezir, üçüncü vezir, dördüncü vezir vb. şekilde adlandırılırdı ve sayıları yediye kadar çıkabilirdi. Dîvân müzâkerelerinde ve siyâsî herhangi bir işin hallinde de tecrübeli devlet adamları olan bu kubbe vezirlerinin fikirlerinden istifâde edilirdi.

On yedinci yüzyılın başlarından îtibâren defterdâr, nişancı ve kaptanpaşaların vezirlikleriyle berâber vezirlerin adedi artmıştır. Hattâ bâzı beylerbeyliklere tâyin edilen zevâta da vezirlik rütbesi verilmiştir.

Kazasker: 1480 târihine kadar bir adetken bu târihten sonra Rumeli ve Anadolu kazaskerlikleri ismiyle iki olmuştur. Yavuz Sultan Selim zamânında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun fethi üzerine 1516'da Arap ve Acem kazaskerliği ismiyle üçüncü bir kazaskerlik kurulmuş, Diyarbekir de bu kazaskerliğe merkez olmuştur. Daha sonra Suriye ve Mısır'ın da ilhâkıyle Arap ve Acem kazaskerliği merkeze nakledilmiştir. 1518'den sonra da lağv edilmiş ve kazaskerlik tekrar ikiye inmiştir. Kazaskerler, dîvânda şer'î meselelere bakarlardı. (Bkz. Kazasker)

Nişancı veya tevkiî: Devlet kânunlarını iyi bildiğinden gerektiğinde bu meseleler hakkında fikri alınırdı. Dîvândan pâdişâh adına sâdır olan fermanlara tuğra çekmek de bunların vazîfesiydi. Dîvân üyesi olmasına rağmen vezir rütbesinde olmadıkça arz günlerinde pâdişâhın huzûruna giremezlerdi. Defterhânedeki tahrîr defterine bizzat nişancılar yazı yazabilirdi.

Defterdârlar: Fâtih Kânunnâmesi'ne göre defterdâr, pâdişâhın malının vekilidir. Defterdârlık teşkilâtına "Bâb-ı Defterî" de denilir. Başdefterdârdan sonra Anadolu mâlî işlerini görmek için Anadolu Defterdârı geliyordu. Yavuz Sultan Selim devrinde buraların mâlî işlerini görmek üzere Halep'te bir defterdârlık daha kuruldu. Fakat bu devlet merkezinde değildi. On altıncı yüzyıl ortalarında devlet merkezinde Şıkk-ı Sânî adı ile bir defterdârlık daha kurulmuştur. Bu şekilde Başdefterdâr, Anadolu Defterdârı ve Şıkk-ı Sânî isimlerinde üç defterdârlık olmuştur.

Dîvân-ı hümâyûn sabah erkenden toplanır ve kuşluk zamânına ve bâzan da öğleye kadar devâm ederdi. Dîvân-ı hümâyûna gelecek olan devlet adamları sabah namazını çoğu zaman Ayasofya Câmiinde kılar, Yeniçeri ocağı ile süvârî bölük ağaları ve bir miktar yeniçeri, sarayın Bâb-ı Hümâyûn denilen ve Ayasofya Câmiine bakan kapısı önünde iki sıra üzerine dizilirler, dîvân erkânı namazdan sonra buradaki yerlerini alırlardı. Bu sırada duâcı duâ ettikten sonra Bâb-ı Hümâyûn kapıcıları kapıları açarlardı. Dîvân-ı hümâyûnda dîvân üyelerinden başka reisülküttâb, çavuşbaşı, kapıcılar kethüdâsı, büyük ve küçük tezkireciler ve tercümanlar hizmet görürlerdi. Dîvânda nişancı, tuğra çekilmesi lâzım gelen ferman, berat, menşur gibi evrâka tuğra çekerdi. Örfî işleri ise vezîriâzam kararlaştırırdı.

On sekizinci yüzyılın son çeyreğinden îtibâren Osmanlı kabînesi şu şekilde teşekkül ettirilmiştir.

Sadrâzam.

Sadâret Kethüdâlığı: 1835 yılında Umûr-ı Mülkiye Nezâreti ve 1837 yılında Dâhiliye Nezâreti olmuştur.

Reisülküttaplık: 1836 yılında Umur-ı Hâriciye Nezâreti olmuştur.

Defterdârlık: 1838 yılında Mâliye Nezâreti olmuştur.

Çavuşbaşılık: 1836 yılında Deâvî Nezâreti ve 1870 yılında Adliye Nezâreti olmuştur.

Yeniçeri Ağalığı: 1826 yılında Seraskerlik, 1908 yılında Harbiye Nezâreti olmuştur.

Kapudan-ı Deryâlık: 1878'den sonra Bahriye Nezâreti olmuştur.

Daha sonraları kabîneye Şeyhülislâm da dâhil edilmiştir.

Dîvân-ı Hümâyûn Kalemleri

Dîvân-ı hümâyûnda Reisülküttaplık ile maiyeti olan beylikçinin nezâretleri altında dîvân-ı hümâyûn kalemleri bulunmaktaydı.

Amedî Kalemi: Reisülküttabın husûsî kalemi olup aynı zamanda bütün dış işleriyle meşgul olup ve sadrâzamlıkla sarayın irtibâtını temin ederdi. Pâdişâhın kendisine sadrâzam tarafından yazılacak tahrir, telhis ile yabancı devletlerle yapılacak antlaşmalara dâir ahidnâme ve musâlahanâme sûretleri, sadrâzam tarafından yabancı devletlere gönderilen mektup müsveddeleri ve protokoller, elçi, konsolos, tercüman ve yabancı tüccarlara âit yazışmalar burada yazılır ve bu kalemde saklanırdı.

Beylikçi veya Dîvân Kalemi: Dîvânda müzâkere olunup karara bağlanan işlerin, îcâb eden yerlere havâlesi ve dîvân sicillerinin tutulmasıyla vazîfeliydi. Ferman ve beratlar burada yazılırdı. Beylikçi yazı işlerinden dolayı Reisülküttâbın emri altında bulunurdu.

Tahvil Kalemi: Bu kaleme, Nişan Kalemi veya Kese Kalemi de denilmektedir. Vezir, beylerbeyi, sancakbeyi beratlarıyle, vilâyet kâdılarının beratları, zeâmet ve timarların kayıtları hep burada tutulurdu.

Rüûs Kalemi: Genellikle küçük berat olarak târif edilir. Vezir, beylerbeyi, sancakbeyi ve vilâyet kâdısı derecesine çıkmış, ilmiye sınıfı hâriç olmak üzere, bütün devlet memuriyetlerine intisâb edenlerin veya kendilerine evkaftan vazîfe verilenlerin muâmeleleriyle meşgul olur ve kayıtlarını tutardı. Tahvil ve Rüûs kalemleri bugünkü özlük işlerinin görevini yaparlardı.

Teşrifâtçılık Kalemi: Dîvân-ı hümâyûndaki mühim vazîfelerden biri de teşrifâtçılık idi. Gerek sarayda ve dîvân-ı hümâyûnda, gerekse sadrâzam konağında yapılan merâsimlerde elindeki defter gereğince protokolü tatbik ederdi.

Vak'anüvislik Kalemi: Osmanlılarda vak'anüvislik ismiyle resmî bir memûriyet ve kalemin kuruluşu 18. yüzyıl başında ortaya çıkar. Bu kalem devlet işlerine âit verilen vesikaları tedkik ve kaydederdi. İlk meşhur vak'anüvis târihçi Mustafa Nâimâ Efendidir.

Mühimme Odası Kalemi: 1797 târihinde çıkan nizamnâmeyle, dîvân veya beylikçi kalemlerindeki Mühimme Nüvislerin (yazanların), bir yerde çalışmaları için Mühimme Odası veya Mühimme Kalemi kurulmuştur.

Dîvân-ı hümâyûn kalemlerinin şeflerine Hâcegân ve bir kalemin en kıdemli memuruna Halîfe denirdi.

Dîvân-ı Hümâyûn Defterleri

Dîvân-ı hümâyûnda çeşitli işler hakkında tutulmuş pekçok defter bulunmaktadır. Bunların arasında en önemlileri mühimme, ahkâm, tahvil, rüûs, nâme, ahidnâme defterleridir.

Mühimme Defterleri: Dîvân-ı hümâyûnun muntazaman toplandığı zamanlarda her dîvân toplantısında görüşülen siyâsî, içtimâî, mâlî, idârî ve örfî kararların kayıtlarını ihtivâ eden defterlere "mühimme defterleri" denirdi. Dîvân toplantılarında zabıt tutma usûlü olmayıp görüşülen işin netîcesi, yâni karar sûreti dîvân kâtipleri tarafından kaleme alınırdı. Bu karar sûretini daha sonra reisülküttâb gözden geçirip tashîh eder ve daha sonra îcâb eden yere yazılır ve en son olarak nişancı tarafından hüküm veya fermanın tuğrası çekilirdi. Dîvân-ı hümâyûn işlerinin Bâb-ı âlî'ye nakli sırasında mühimme defterleri de, oraya taşınmıştır. Elde mevcut mühimme defterleri 16. yüzyıl ortalarından başlamaktadır.

Mühimme defterleri de birkaç çeşittir. Biri normal dîvân görüşmelerine âit olan defterlerdir. Diğer bir mühimme defteri de "Mektûm Mühimme Defteri" olup, adından da anlaşılacağı üzere gizli yazılan hüküm ve fermanları havidir. Bunlardan elde mevcud olanlar 18. yüzyıldan başlamaktadır. Savaş zamanlarında lâzım olan defterler sadrâzam ve serdâr-ı ekremle berâber sefere gönderildiğinden, seferdeki görüşmelere âit tutulan mühimme defterlerine "Ordu Mühimmesi" denilmektedir. Sadrâzamın seferde bulunması dolayısıyle devlet merkezinde Rikab-ı Hümâyûn Kaymakamının başkanlığı altında toplanan dîvân veya meclisteki görüşmelere âit tutulan defterlere "Rikab Mühimmesi" ismi verilmiştir.

Ahkâm defterleri: Bâzan bir eyâlete ve bâzan muhtelif eyâletlere âit olarak tutulmuşlardır. Bu defterlerde vâlilere, kâdılara ve sâireye hitâben yazılan hükümler bulunmaktadır.

Tahvil defterleri: Bu defterlerin pekçok çeşitleri vardır. Tahvil muâmeleleri sadrâzamın emrini müteakip en son olarak yapılırdı.

Rüûs defterleri: Rüûs genellikle küçük memûriyet, vazîfe veya mültezimlere o işin verildiğini gösteren tâyin vesikası olarak küçük berat şeklinde târif edilmektedir. On altıncı yüzyıl rüûs defterlerinde büyük memuriyetlere âit beratlar da bulunmaktadır. Rüûs defterlerinin kâdı, mukâtaât, rikab, vakıf, müderrislik ve zeâmet rüûsu gibi çeşitleri bulunmaktadır.

Bu belli başlı defterlerin dışında pekçok dîvân-ı hümâyûn defteri de bulunmaktadır.

DÎVÂNÜ LÜGATİ'T-TÜRK (Bkz. Kaşgarlı Mahmud)

DİVİT;

Alm. *Alttürk. Schreibgerat (n),* **Fr.** *Sorte d'écritoire (f) en métal (hist.),* **İng.** *Pen-case (often combined with an ink-holder) hist.* Mürekkeple yazı yazmaya yarayan yazı takımı. Mürekkep koymaya yarayan hokka, kalem koymaya mahsus kısmın (kalemdân'ın) baş tarafına perçinlenir veya vidalanırdı.

Hokkanın mandallı kapağı bulunurdu. İçine, didiklenmiş, lika denilen ham ipek konulurdu. Mürekkep bununla karıştığı için dökülmezdi. Bu hokkalara kırmızı boya da konmak için ikiye bölünenler olduğu gibi, iki hokkalı üç hokkalı olanları da vardı. Divit, sâhibinin mâlî durumuna göre; tenekeden, tunçtan, mâdenden, bâzan da gümüşten yapılırdı. Bâzılarının üzerleri taşlarla süslenirdi. Osmanlılar zamânında divit genellikle pirinç, bakır veya ceviz, abanoz, zeytin ve kuka ağaçlarından îmâl edilirdi. Pişmiş topraktan, gümüş, altın ve sombalığı kemiklerinden yapılanlar olduğu gibi, demir üzerine gümüş ve altın kakmayla süslenerek yapılanlar da olurdu. Divitler ekseriyâ kuşak arasına sokularak taşınırdı. İhtiyaç duyulduğunda bunları kavga esnâsında bıçak gibi kullananlar da olurdu.

Divitin kalem koymaya mahsus sapının uzunluğu ekseri 25 cm kadardı. Buna rağmen muhtelif boyda olanları da vardı. Eskiden divit yapan esnaf, geçimlerini bu işi yapmakla sağlarlardı. Üsküdar'da Kazasker Ahmed Efendi adını taşıyan mahalle eskiden divitçiler olarak anılırdı. Orası Divitçiler Çarşısı olduğu için bu ismi almıştı. Meşhur divitçiler yaptıkları divitlere isimlerini kazırlardı. Çok sanatkârâne yapılanları makbul sayılır ve yüksek kıymetle satılırdı.

Tanzimâttan sonra kıyâfetin değiştirilmesi, arasında saklandığı kuşağın kullanılmaması yüzünden divite îtibâr gittikçe azaldı. Dolma kalemin bulunmasıyla de büsbütün ortadan kalktı. Sanat incelikleri taşıyan kıymetli divitler bugün müzelerde muhâfaza edilmektedir.

DİYABET (Bkz. Şeker Hastalığı)

DİYAFRAM;

Alm. *1. Zwerchfell (n) an. 2. Blende (f), phot. 3. Membran (-e), Schalidose (f),* **Fr.** *Diaphragme (m), fot. fiz. biol. ve zool.,* **İng.** *Diaphragm anat., phys., mech.* İnsanda ve memelilerde göğüs boşluğunu karın boşluğundan ayıran kas ve kirişten yapılmış zar. Diyafram kubbe şeklinde olup ortasında yürek oturduğu için burası çukurdur. Böylece diyafram bu çukurluğun sağında ve solunda çift kubbe şeklini alır. Diyaframın sol kısmı daha aşağıdadır. Nefes alırken alçalan diyafram, nefes verirken göğüs boşluğuna doğru yükselir. Karın boşluğuna doğru alçalırken akciğerlerin genişlemesine, nefes verirken göğüs boşluğuna doğru yükselerek akciğerlerdeki havanın atılmasına yardımcı olur. Diyaframın bu hareketi çıplak vücuda dışarıdan bakmakla da belli olur. Nefes alındığında karın cidarının içeri çekilmesi, nefes verildiğinde dışa doğru bombeleşmesi diyaframın hareketlerinden dolayıdır. Diyafram erkeklerde kadınlara nazaran daha fazla görev yapar. Kadınlarda teneffüs hareketleri enine doğrudur, yâni daha çok göğüs kafesinin hareketleriyle yapılır. Kadında bu özelliğin hâmilelikte büyük önemi vardır. Böyle olmasaydı gebeliğin son aylarında annenin nefes alıp vermesi son derece güçleşirdi.

Diyaframın bir merkezî kısmı, bir de çevresel adale kısmı vardır. Merkezî kısım sedef renginde kirişsi bir tabakadır. Burada ortaya yakın sağ tarafta ana toplardamarın geçtiği delik bulunur. Çevresel adale kısmında ise yemek borusu, mide-akciğer sinirleri, aortun geçtiği mühim delikler vardır. Bu delikler içinden geçen damarlar vs. dışarıdan tamamen diyaframla sarılıdır. Bu sarılı olma yeterli derecede olmazsa karın içi organları gevşek deliklerden göğüs içine geçerek "diyafram fıtıkları"nı meydana getirirler. Fıtıklaşan organlardan en sık mide göğüs boşluğuna geçer. Fıtıklaşma olması için organın tamâmının göğüs boşluğuna geçmesi gerekmez, ancak bir kısmı geçse bile fıtık meydana gelir. Diyafram fıtıkları sık görülen olaylar olup, cerrâhî girişimle düzeltilmektedir.

Tıbbî mânâdaki diyafram dışında çeşitli alanlarda târif edilen ve kullanılan bâzı araçlar için de diyafram adı verilmektedir. Optik sâhasında diyafram bir ışık huzmesinin geçişini belli alanda sıralamak için yapılmış, üzerinde daralıp genişletebilen bir delik bulunan ışık geçirmeyen levhalardır. Bu tip diyaframlar mikroskop, fotoğraf makinesi, gibi birçok optik cihazda kullanılmaktadır. Fotoğraf makinalarında kullanılan modern diyaframlarda, merkeze yaklaştıkça kapanan, çevreye doğru açılan dâire şeklindeki levhaların hareketleriyle objektif açıklığı sağlanabilmektedir.

Sanâyide iki ayrı vasatın arasında mutlak bir geçirmezlik gerekli görülen cihazlarda, bu geçirmezliği temin eden, kimyasal ve fizikî tesirlerle bu özelliğini kolay kaybetmeyen maddeler kullanılır. Bunlara da diyafram ismi verilmektedir.

DİYALEKT;

Alm. *Dialekt (m),* **Fr.** *Dialecte (m),* **İng.** *Dialect.* Bir dilin, husûsiyetler tayışan en küçük kolu. Lâtincede dialectus, Grekçede dialektos olarak geçmektedir. Kelime bu durumu ile batı dillerinden gelmiştir.

Diyalekt; bir dilin belirli bir bölgede konuşulan ve mahallî husûsiyetler taşıyan en küçük kolu olup, **ağız** da denmektedir. Diyalektle uğraşan ilim kolu ise diyalektoloji olarak adlandırılmaktadır. Diyalekt, belirli bir yere âit oluşundan dolayı sınırlıdır. Bu bakımdan en yakın mesâfede birbirine komşu birkaç diyalekt bulunabilir. Diyalekt, yâni ağızın, konuşulduğu bölgenin her yönüyle husûsiyetlerini taşıdığını, tâbi olduğu ana dile paralel bir gelişmenin yanında, az da olsa kendine has kelime türetmeye yönelerek, imkânlarını zorladığını bilmek gerekir.

Sınırlı olmasından dolayı, târih içinde yüzyıllarca dar bir mahalde konuşulan ağzın, mensup olduğu yazı dilinden ayrılıklar göstermesi pek tabiîdir. Çünkü yazı dili bir milletin kültürünün muhâfazası için gelişmiş, başka dillerle münâsebette bulunmuş, kendi kâideleri içinde yeni dil unsurları hâsıl etmiş, başka dillerden aldığı yabancı kelimeleri kânunlarına uydurmuş ve kendisine mensup ağızlarda hâkim olarak varlığını sürdürmüştür. Ağız ise, şâyet yazılı mahallî metinleri varsa mensûbu bulunduğu dille ayrıldıkları noktaları o ölçüde takib etmek mümkündür. Ağızdaki gelişme, hep sözde kalması sebebiyle yazı diline nisbetle daha hızlıdır. Bu yüzden bâzan bir ağız ile mensûbu bulunduğu kültür, yâni yazı dili arasında büyük ayrılıklar ortaya çıkabilir. Hattâ, bugün Rusya ve Türkî cumhûriyetlerde olduğu gibi, bu durum kasıtlı olarak kullanılır ve her bölgeye ayrı bir alfabe konulursa, bir milletin arasındaki anlaşma sınırlandırılmış ve kontrol altına alınmış olur. Ayrıca aradaki ufak farklardan hareket edilerek zamanla aynı dilin başka başka iki şekli ortaya çıkarılmış olur. Bu da bir milletin parçalanması için kâfi sebeptir.

Ağızın zamâna ve tekniğe tahammülü yoktur. Teknik, bir ağızın tesbitinde ne kadar fayda sağlarsa, girdiği bölgenin ağızını da derhal değiştirmeye yönelir. Bilhassa radyo, televizyon ve videonun girdiği yerlerdeki konuşma hemen değişikliğe uğrar ve kültür, yâni yazı dilinin bu vâsıtalarla ağıza tesiri bölge diyalektine hâkimiyet sağlar. Böylece ağız mensûbu bulunduğu yazı diline iltihak etmiş olur. Bunun yanında bölgenin dışarıyla temas eden insanlarıyla, dışarıya gitmeyen ve dar coğrafyasında hayat süren insanları arasında da ağız yönünden farklar görülür. Dışarı giden insanlar bölge ağızına, bölgeye yabancı dil unsurları getirdikleri gibi ağızlarını da muhâfaza etmezler. Aynı şey, okuma yazma bilen ve bilmeyen insanlar arasında da söz konusudur. Okumuş yazmış insanların ağızlarında yazı dilinin tesiri çok fazladır. Okuma yazma bilmeyen kişiler ise yalnız duyduklarıyla kalıp ağızlarını muhâfaza ederler. Şu hâlde ağızın tekniğe ve medeniyete tahammülü çok azdır.

Ağız, mensubu bulunduğu kültür dili ile aynı dile bağlı lehçe ve şîvelerde bâzı meselelerini aydınlatmada ipuçlarına sâhiptir. Ayrıca bir dilin târih içindeki gelişimi, diğer lehçe ve şîvelerle mukâyese imkânını da vermektedir. Bunun yanında yazı dilinin beslenmesi ve geliştirilmesinde diyalektlerin, yâni ağızların oynadığı rol çok büyüktür. Fakat şurası açıktır ki, Türkçenin diyalektleri henüz istenildiği gibi tesbit edilmiş olmadığı gibi, bu ağızların tesbiti için gerekli çalışmalar da yapılmış değildir. Hattâ yaşayan ağızlar için bir arşivden de mahrum bulunmaktayız. Batı ülkelerinde bu çalışmalar 100 seneyi aşkın bir süredir tesbit edilmeye çalışılmış, arşivler kurulmuş ve diyalektoloji ile ilgili olarak, dil atlasları bile yapılmıştır.

Almanya'da diyalekt çalışmaları 19. asırda başlamış olmasına rağmen, temeli bir hayli gerilere götürülebilir. Luther bile eserini meydana getirirken halk diline gitmeyi ihmâl etmemiştir. Bu ülkede asıl diyalekt çalışmaları J.Grimm ile başlamıştır. J.Grimm târihî dil araştırmalarıyla Alman diyalekt araştırmalarını sağlam bir yola sokmuştur. Fakat Almanya'da asıl diyalekt araştırmalarına romantizmin dayandığı millî ve târihî varlığa duyulan arzu sebeb olmuştur. Böylece millî düşüncenin temeli sayılan dil üzerine J. Grimm, F. Bopp ve W.V.Humbold çalışmalara başlamışlardır. Bavyeralı A. Schmeller (1785-1852) de bölgesinin ağızlarını gramer bakımından incelemiş ve diyalektoloji (ağız çalışmaları)nin kurucusu olmuştur. A. Schmeller ağızları fonetik ve morfolojik (ses ve yapı) bakımından dilin eski çağlarını aydınlatan bir vâsıta olarak kabul etmiştir. Bu bilginden sonra Almanya'da ağız incelemeleri ve araştırmalarının en önde gelen hedefi ağızların tasnifini yapmak olmuştur. Hattâ 1876 yılından sonra sesi esas alan gramerciler ortaya çıkmıştır. Bütün bu çalışmalar mahallî ağızların ses ve yapısı ile kelime servetini ve cümle yapısını ihtivâ eden tasvîrî gramerlerin yazılmasını sağlarken; ağızlara has fonograf arşivlerinin meydana getirilmesini ve neticede G.Venker'in gayretleri Alman Devleti Dil Atlası'nı yapmaya kadar götürmüştür.

Buna paralel olarak Fransa'da da diyalekt çalışmaları yapılmış ve Fransa Dil Atlası ortaya konmuştur. Fransa'da bu işi başlatanlar Tourtoulon ve Bringuier olmuş; J.Gilliéron ile öğrencisi E. Edmond da teşkilâtlandırmışlardır. Son iki bilgin işe başlarken Almanya'daki çalışma ve tecrübelerden faydalanmışlarsa da vâsıtasız bir metod tâkib etmişlerdir. Onlar Fransa'da 639 yer seçerek dil malzemesi derlediler. Ayrıca ağızlardaki kelime servetini toplamayı da ihmâl etmediler. Netîcede 1903 yılında Gilliéron ve Edmond Fransız Dil Atlası'nın elli ciltlik haritasını yayına muvaffak oldular. Eser

milyondan fazla dil şeklini ihtivâ ediyor ve 1920 haritadan meydana geliyordu.

Türkçe için bu araştırmalar, devrine göre, bütün Türk lehçe ve şîvelerini içine alır mâhiyette; daha 11. asırda büyük Türk dilcisi ve Türkçe müdâfii Kaşgarlı Mahmud'la başlamıştır. Kaşgarlı'dan bu yana ele geçmemiş eserler hâriç, Türk diyalekti meşhur Türkolog W.Radloff'a kadar bu alandaki çalışmalar durmuştur. Kaşgarlı Mahmud'un yolundan giden Radloff bilhassa Türkiye dışı Türklerinin ağız malzemelerini toplayarak bu alanda Türkolojinin önde gelen hâdimi olmuştur. 10 cilt tutan **Proben**'i çeşitli Türk şîvelerine âit diyalekt malzemesini ihtivâ etmektedir. **Proben**'in 7. cildi Türkiye ağızlarına ayrılmış fakat bu toplamayı Macar Kunoş yapmıştır.

Dil Kurumu'nun kurulmasıyle halk ağzına açılış başlamış, bir yandan bu Kurum, diğer bir yandan da üniversitelerimiz olmak üzere diyalekt malzemeleri toplatılmış, hattâ bu malzemelerin bir kısmı incelenmiş, Türkiye ağızlarından toplanan kelime serveti **Derleme Dergisi** adı altında on iki ciltlik olarak neşredilmiştir. Fakat Türk dilinde uydurmacılık ile tasfiyeciliğin açtığı yara, yazı dilimizi bir hayli yozlaştırmış, ağızlardan gelen kelime serveti kültür dilimizin içinde yer alamamış, girenler de ekseriyetle yanlış olarak kullanılmıştır.

Anadolu ağızlarıyla ilgili ilk büyük derleme Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu'nun gayretleri ile ortaya çıkarılmış ve 8 cildin üstünde eser meydana getirilmiştir. Bundan başka çeşitli üniversitelerimizin mensupları araştırmalara katılmışlar, ağızlar üzerinde doktora tezleri hazırlanmış ve Prof. Dr. Zeynep Korkmaz gibi araştırmacılarımız bu çalışmaları günden güne ileri götürmüşlerdir. Ayrıca başta Prof. Dr. Sadettin Buluç'un başlattığı çalışma ile yapılan araştırmaların bibliyografyaları ilim erbâbına tanıtılmaya çalışılmıştır. Türkiye ağızlarının en derli toplu bibliyografyası geniş bir şekilde Prof. Dr. Tuncer Gülensoy tarafından **Anadolu ve Rumeli Ağızları Bibliyografyası** adıyla ortaya konmuştur. Henüz Türkiye ağızları üzerinde bir dil atlasımız olmadığı gibi ağızlardan toplanan malzeme, uydurmacılık yüzünden yazı dilimize mâl edilememiş ve dilimizin zenginleşmesi gerçekleştirilememiştir.

DİYÂNÂT;

Allahü teâlâ ile kulları arasında olan işler, ibâdetler. Müfredi (tekili) diyânettir. İnsanların birbirleri ile olan münâsebetlerine "Muâmelât" denir.

Diyânâtta âdil (adâletli) ve bâlig (ergenlik yaşına gelmiş) bir Müslümanın sözüne inanılır. Müslüman olmayanların, açıkça günâh işleyenlerin sözlerine inanılmaz. Diyânette bir kadın da bir erkek gibidir. Suyun pis olduğunu söylerse, bu su ile abdest alınmaz, toprakla teyemmüm edilir. Fâsık (büyük günâh işlemeye devâm eden) veya hâli belli olmayan bir Müslüman söylerse, kendi araştırır. Gâlip zannına (kuvvetli kanâatine) göre hareket eder. Kâfir veya çocuk suya pis derse ve inanırsa, dökmeli, sonra teyemmüm etmelidir. Hediyede ve izin vermekte bir çocuk sözü de kabul edilir. İçeri buyurun deyince girilir. Çocuğun satın almak için izinli olup olmadığı satanın çok zan ile anlamasına bağlıdır.

Âdil bir kimse, bir etin leş olduğunu söylerse, meselâ mürted (İslâm dîninden çıkmış) kesti dese, bir başka âdil de, leş değil dese, meselâ Müslüman kesti dese, leş kabul edilir. Su ve her çeşit şerbet ve taam (yiyecek) için pis dese, öteki de pis değil dese, temiz kabul edilir. Haber verenler çok ise, sayısı fazla olanların dedikleri kabul edilir. Temiz ve pis kumaşlar karışmış ve temizleri az ise ve kaplar karışınca temizleri çok ise, temizlerini araştırıp, temiz zannettiklerini kullanır. Kapların temizleri eşit veya az ise, hepsi diyâneten pis kabul edilir.

DİYÂNET İŞLERİ BAŞKANLIĞI;

din işlerini yürütmekle vazîfeli devlet dâiresi. Şer'iyye ve evkâf vekâletinin kaldırılmasından sonra 3 Mart 1924'te Diyânet İşleri Reisliği adıyla kuruldu. 22 Haziran 1965 senesinde kabul edilen Diyânet İşleri Başkanlığı kuruluş ve görevleri hakkında kânun yeniden düzenlendi. Bu kuruluş kânunu ise 26 Nisan 1976 târih ve 1982 sayılı kânunla önemli derecede değiştirildi. Ancak bu değişiklikler 18 Aralık 1979'da Anayasa mahkemesi tarafından iptâl edildi. Yeni bir düzenleme de yapılmadı.

Diyânet İşleri Başkanlığı, Başbakanlığa bağlı bir kuruluş olup, Başbakanın teklifiyle Cumhurbaşkanı tarafından tâyin edilir.

Bugünkü durumu 18 Temmuz 1984'te kadro kararnâmelerine göre çıkarılan **Diyânet İşleri Başkanlığı Merkez ve Taşra Teşkilâtı Görev ve Çalışma Tâlimatları** gereğince düzenlenmiştir.

Diyânet İşleri Başkanlığı Merkez Teşkilâtı, Başkanlık Makâmı, Danışma, Esas, Yardımcı Birimler ile Şûrâ, Kurul ve Komisyonlardan meydana gelmektedir.

Başkanlık Makâmı: Başkan, Başkan Yardımcıları, Başkanlık Bürosu, Basın ve Halkla İlişkiler Müşâvirliğinden kuruludur.

Danışma Birimleri: Diyânet İşleri Başkanlığı Teşkilâtının danışma birimleri Başkan adına her türlü teftiş, denetleme, inceleme işlemlerini yürüten Teftiş Kurulu, Başkanlığın her türlü hukuk işlerini yürüten Hukuk Müşâvirliği ve Teşkilâtın görev alanına giren konularda gerekli inceleme, araştırma, plân ve programları yapan, yapılan uygulama netîcelerini değerlendiren, Başkanlık ile Devlet Plânlama Teşkilâtı arasında Başkanlığı ilgilendiren konularda işbirliği sağlayan Araştırma ve Plânlama Başmüşâvirliğidir. Başmüşâvirliğe bağlı olarak Organizasyon ve Metod ile Plânlama Müşâvirlikleri bulunmaktadır.

Esas Birimler: Diyânet İşleri Başkanlığının en önemli kesimlerinden biri olan Esas Birimler, Din İşleri Yüksek Kurulu, Dînî Hizmetler Dâiresi, Olgunlaştırma Dâiresi ve Hac Dâiresinden meydana gelmektedir.

Yardımcı Birimler: Diyânet İşleri Başkanlığı'nın yardımcı birimleri; Personel Dâiresi, Koordinasyon ve Değerlendirme Dâiresi ve bunlara bağlı üniteler, Donatım Müdürlüğü, Dâire Tabibliği ile Sivil Savunma Uzmanlığıdır. Bu birimler Başkanlığın çalışmalarına yardımcı olabilmek için uzmanlık alanlarına giren görevleri yapmaktadırlar.

Şûrâ, Kurul ve Komisyonlar: Din Şûrâsı, Başbakanın çağrısı üzerine beş yılda bir Ankara'da toplanır. Diyânet İşleri Başkanının yönetiminde din adamlarından meydana getirilen Şûrâ'nın aldığı kararlar danışma niteliğindedir. Diyânet İşleri Başkanı, Daha önce Diyânet İşleri Başkanlığında ve Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığında bulunanlar ile Din İşleri Yüksek Kurulu Başkan ve üyeleri, Diyânet İşleri Başkan Yardımcıları, Dâire Başkanlığı ve Hukuk Müşâviri, Şûrâ'nın tabiî üyeleridir. Din İşleri Yüksek Kurulu üyeliğine atanacakların adaylığını, Aday Belirleme Kurulu yapar.

En kıdemli Başkan Yardımcısının Başkanlığında Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı, Birinci Hukuk Müşâviri, Personel Dâiresi Başkanı ile Koordinasyon ve Değerlendirme Dâiresi Başkanından Yüksek Disiplin Kurulu meydana getirilmiştir. Merkez Disiplin Kurulu da; bir Başkan Yardımcısının başkanlığında, Dînî Hizmetler Dâiresi Başkan Yardımcısı, İkinci Hukuk Müşâviri, Personel Dâiresi Başkan Yardımcısı ile Koordinasyon ile Değerlendirme Dâiresi Raportöründen kurulur.

Diyânet İşleri Başkanlığı taşra teşkilâtı; il ve ilçe müftülükleriyle eğitim merkezlerinden meydana gelmektedir.

İl ve ilçelerde Diyânet İşleri Başkanlığını temsil eden müftülükler, bölgelerindeki dînî hizmetleri yöneten din görevlileri bulunmaktadır. İl müftüleri doğrudan doğruya Diyânet İşleri Başkanlarına, İlçe Müftüleri ise İl Müftülüklerine bağlıdır. İl ve İlçe Müftüleri bölgelerindeki din hizmetlerini, dînî kuruluşları yönetir ve din görevlilerinin hizmetlerini düzenleyip denetlerler.

Diyânet hizmetlerinin en iyi şekilde yürütülebilmesi için, teşkilâtın her kademesinde görev yapan personelin kendi görev dalında eğitilmesini ve mesleğe uyumlarını sağlamak, görev verimliliğini artırarak daha üst görevlere hazırlamak amacıyla kurulan "Eğitim Merkez"leri İstanbul, Bolu, Elazığ, Ankara ve Antalya'da bulunmaktadır. Eğitim merkezleri doğrudan Diyânet İşleri Başkanlığına bağlıdırlar.

Diyânet İşleri Başkanlığına bağlı, merkez ve taşra teşkilâtları dışında Türk işçilerinin yoğun olarak bulunduğu ülkelerde Yurtdışı Din Hizmetleri Müşâvirlikleri bulunmaktadır. Bu müşâvirlikler bulundukları bölgelerde din hizmetlerinin yürütülmesini sağlamaktadırlar.

DİYAPAZON;

Alm. *Stimmgabel, Diapason,* **Fr.** *Diapason,* **İng.** *Diapason.* Çelikten yapılmış U şeklinde, titreştirilince ana seslerden birini vermek üzere yapılan bir âlet. Bir insanın veya müzik âletinin yetişebileceği ses alanına da diyapazon denir. Piyano, keman, gitar gibi müzik âletleri tellidirler. Bunların telleri ayarlı gerilmezse sesleri düzgün çıkmaz. Fazla gerilince veya gevşetilince akordu bozulmuş olur. Seslerdeki incelikleri kulakları ile hassas olarak ayırt edebilenler diyapazonun sesini dinleyerek telli müzik âletlerini kolayca ayarlayabilirler. Zira diyapozonun ucuna vurulduğu zaman çıkan ses hep aynı notayı çıkarır.

Diyapazon çelikten yapılmış olup U biçiminde kıvrılmıştır. Bir sapı ve altında bir tarafı açık tahta kutu vardır. Kıvrılan kollar ne kadar küçük olursa çıkan ses o kadar tiz olur. Diyapazonun akordu hiç bozulmadığı için devamlı kullanılabilir. Ses tonunu yükseltmek için çatalın uçları eğe ile biraz eğelenir. Ses tonunu azaltmak için diyapazonun ayağının ucu eğelenir.

DİYARBAKIR;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 15.355 km^2

Nüfusu : 1.094.996

İlçeleri : Merkez, Mismil, Çermeik, Çınar, Çüngüş, Dicle, Eğil, Ergani, Hani, Hazra, Kocaköy, Kulp, Lice, Silvan.

karpuzu ve kalesiyle meşhur Güneydoğu Anadolu'da yer alan bir ilimiz. Doğuda Batman, kuzeydoğuda Muş, kuzeyde Bingöl ve Elazığ, batıda Malatya ve Adıyaman, güneyde Şanlıurfa ve Mardin illeriyle çevrilidir. 37°30' ve 38°43' kuzey enlemleri ile 40°37' ve 41°20' doğu boylamları arasında yer alır. Güneydoğu Anadolu'nun Gaziantep'ten sonra ikinci gelişmiş şehridir. Trafik numarası 21'dir.

İsminin Menşei

Diyarbakır bölgesinin en eski ismi Asur kaynaklarında Amid olarak geçmektedir. Diyarbekir ismi ise, Arabistan'dan göç eden bir kabîleden ortaya çıkmıştır. Arabistan'dan gelen Bekr Kabîlesi Dicle civârına yerleştiler. Bölgeye "Bekrlerin Diyârı" mânâsına gelen **Diyâr-ı Bekr** ismi verildi. Zamanla bu isim Diyarbekir olarak söylenmeye başlandı. 1937 senesinde Bakanlar Kurulu karârıyla Diyarbakır olarak değiştirildi.

Târihi

En eski medeniyetlerin kurulduğu "Mezopotamya" ile "Anadolu" medeniyetlerinin geçiş bölgesinde olan Diyarbakır'ın târihi çok eski devirlere uzanır. Çayönü Tepesi kazılarında, dünyânın en eski köyü bulunmuştur. Hitit İmparatorluğunun bir parçasıyken Hurri-Mitanni Krallığına dâhil olmuş, zaman zaman Babil ve Asuriler arasında (M.Ö. 1400) el değiştirmiştir. Asurlular devrinde bölge vâlilik merkeziydi. Daha sonra bölgeye Medler ve peşinden de Persler hâkim oldular. M.Ö. 4. asırda İskender, bu bölgeyi ve İran'ı Makedonya Krallığına kattı. İskender'in ölümünden sonra kısa bir müddet Selevkoslar İmparatorluğunun hâkimiyetinde kaldı. Tekrar târih sahnesine çıkan Partlar, bölgeyi ele geçirdiler. Mîlâttan sonra bir ve ikinci asırlarda bu bölge için Romalılar ve Partlar arasında çok kanlı savaşlar oldu. Romalılar bölgeye hâkim oldular. M.S. 395 senesinde Roma İmparatorluğu parçalanınca, Anadolu gibi bu bölge de Doğru Roma (Bizans) payına düştü. Partların halefi olan Sâsânîler, bölgede, hâkimiyet mücâdelesini devâm ettirdiler. Hazret-i Ömer'in halîfeliği zamânında İran (Acem-Sâsânî) İmparatorluğuna son verildi. 639 senesinde hazret-i Ömer'in emri ile İyaz ibni Ganem kumandasındaki İslâm ordusu Diyarbakır (Amid)ı ve çevresini fethetti. Bu İslâm ordusunun kumandanlarından olan Hâlid bin Velid, Amid'e (Diyarbakır'a) ilk giren komutandı. Muhâsarada oğlu Süleymân ile sahâbelerden hazret-i Sâsaa şehid oldular. Diyarbakır bir eyâlet olarak İslâm devletine bağlandı. 869 senesinde Emir Îsâ, Abbâsî halîfelerinin umûmî vâlisi olarak tâyin edildi. Fakat Emir Îsâ, halîfeye bağlı olarak bağımsızlık îlân etti. 869-899 arasında 30 sene Şeyhiler Hânedânı olarak Emir Îsâ, Emir Ahmed ve Emir Muhammed bölgede hüküm sürdüler.

Halîfe Mütazıd, Amid'e gelip Şeyhiler Hânedânını ortadan kaldırdı. Bir müddet bu bölgeye Hamdânîler hâkim oldularsa da, 990 senesinde bölgeye hâkim olan Mervânîler, 1096 senesine kadar saltanat sürdü. Alparslan 1071 Malazgirt Zaferinden bir sene önce Diyarbakır'a geldi. Mervânîler, Selçuklulara tâbi oldu. Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra bölge, Suriye Selçuklularına kaldı. Bir süre sonra da Diyarbakır ve havâlisine İnaloğulları hâkim oldular. 1138'den sonra Vezir Emir Nisan idâreyi ele geçirdi. Selâhaddîn Eyyûbî, 1183'te Diyarbakır'ı aldı ve Hısn Keyfa Emiri Artuklu Nûreddîn'e verdi. Artuklular 1232 senesine kadar hüküm sürdüler. 1232'de Eyyûbî Sultânı Melik Kâmil Diyarbakır'ı ele geçirerek Artukoğullarına son verdi. 1240'ta Anadolu Selçukluları Diyarbakır'ı aldılar.

Eyyûbî Emiri Melik Kâmil, 1258'de Diyarbakır'ı Selçuklulardan geri aldı. 1259'da şehir, İlhanlılara geçti. İlhanlılar, bölgeyi Artukoğullarına bıraktılar. 1401'de Timur Han, Diyarbakır'ı Akkoyunlu Karayülük Osman Beye verdi. Karayülük Osman Bey Akkoyunlu Devleti başşehrini Diyarbakır yaptı. Uzun Hasan, başkenti Tebriz'e götürdü. İran Safevî Sultanı Şah İsmâil, 1507'de Akkoyunlu Devletini ortadan kaldırarak Diyarbakır'ı ele geçirdi.

1507-1515 arasında Türk-Memlûk-Mısır-Suriye-İran-Safevî arasında bu bölge için mücâdele devâm etti. Fakat halkın çoğunluğunu Türkler teşkil ediyordu. Osmanlı hükümdârı Yavuz Sultan Selim Han, 1515'te Diyarbakır'ı ve bütün Güneydoğu Anadolu'yu Osmanlı Devleti topraklarına kattı. O târihten bu yana hiç istilâ görmedi. Osmanlı devrinde Diyarbakır eyâlet (beylerbeyilik) idi. Kendisine bağlı 24 sancağı (vilâyeti) bulunuyordu. Bu eyâletin kapladığı alanda bugün Diyarbakır, Elazığ, Siirt (Kığı hâriç),

Bingöl, Mardin, Tunceli ve (Birecik hariç) Şanlıurfa bulunmaktadır.

Fizikî Yapı

Diyarbakır'ın topraklarının, % 37'si dağlar, % 31'i ovalar, %30'u platolar % 2'si yaylalardan meydana gelmiştir. İl çanak şeklinde bir havzadan ibârettir. Bu havzanın ortalama yüksekliği 700 metredir.

Dağları: Diyarbakır, Güneydoğu Torosların kollarıyla çevrilidir. Batısında Mâden Dağları yer alır. Mâden Dağlarının en yüksek noktası 2230 metredir. En yüksek yerleri: Tosun Tepe (2813 m), Hasar Tepe (2761 m), Ömer Tepe (2075 m), Karacadağ (Kollubaba Tepe 1957 m), Kuştaşı Tepe (1727 m), Yuva Tepe (1547 m), Tumtaş Tepe (1576 m)dir. Diğer dağları ise Uzuncaseki Dağı, Yumru Dağı ve İnceburun Dağlarıdır.

Ovaları: Diyarbakır ovaları bazalt levhaları ile örtülü kırmızı-kahverengi topraklardır. Diyarbakır Ovası 40 bin hektardır. Dicle Nehri ortadan geçer. Doğu kısmı daha bereketlidir. Gevran (Ergani) Ovası 15 bin hektar olup etrâfı tepelerle çevrilidir. Karahan Ovası 10 bin hektardır. Kiki Ovası 25 bin hektardır. İlin en verimli ovasıdır. Buğday ve arpa ekilir. Behremki Ovası 18 bin hektar olup, bereketlidir. Ayrıca 5 bin hektardan küçük olan Lice, Hazro, Çermik, Çüngüş, Piran, Hani, Kulp Şerit ve Dicle ovaları vardır.

Akarsuları: Diyarbakır'ın en önemli akarsuyu Dicle Nehridir. İli Dicle ve kolları sular. Mâden Suyu ile Birklin Suyu Dolucan'da birleşerek Dicle Nehri meydana gelir. Birklin Suyu Birklin Mağaralarından çıkar ve Dibni Suyu buna karışır. Mâden (Ergani) Suyu Gölcük'ten çıkar. Dicle Nehri Devegeçidi Suyu, Havar, Yenice, Karasu dereleri ile, Anbar, Kuru, Pamuk, Sinan ve Batman çaylarını alır. Daha ilerde Göksu ve Aşağı Hanik çayları Dicle'ye katılır. Batman Çayı Dicle'nin önemli bir koludur. Uzunluğu 100 kilometredir. Gühermi Dağından çıkan Kulp Suyu, Muş'tan gelen bir kolla birleşir. Melul Dağından çıkan Şakiram Çayını alarak, Sason Dağlarından gelen ikinci kolla birleşir. Diğer küçük akarsular ise Sinan Suyu, Çangüş Suyu, Göz Suyu, Medrap Suyu ve Kalhane Suyu ile Meda Çayı ve Sinek Çayıdır.

Gölleri: Diyarbakır'da tabiî göl yoktur. Baraj gölleri ile göletler vardır. **Devegeçidi Barajı:** Devegeçidi Deresi (Suyu) üzerine kurulmuştur. Sulamada kullanılır. 10 bin hektarlık arâziyi sular ve 180 milyon m^3 su toplanır. **Karakaya Barajı:** Malatya sınırında Fırat üzerine kurulmaktadır. Enerji ve sulama maksadıyla kullanılacaktır. İnşaat bittiğinde 7,5 milyar kilovat-saat enerji istihsal edilecektir. İçme suyu temini ve tarım arâzisini sulamak için Ortaviran, Gözegöl ve Kurtkaya göletleri yapılmıştır.

İklim ve Bitki Örtüsü

İklimi: Diyarbakır ilinde sert kara iklimiyle yarı kurak yayla iklimi hüküm sürer. Yazlar çok sıcak, kurak ve uzun, kışlar soğuk ve az yağışlı geçer. Güneydoğu Toroslar kuzeyden gelen soğuk rüzgârları kestiği için Doğu Anadolu'ya nazaran kışları daha az soğuktur. Senelik yağış miktarı 496 milimetredir. Sıcaklık +46,2°C ile -24,2°C arasında seyreder.

Bitki örtüsü: Diyarbakır topraklarının % 33'ü orman ve fundalıklarla, % 40'ı ekili arâzi ve % 22'si çayır ve mer'alarla kaplıdır. İlkbaharda her yer yemyeşildir. Yaz aylarında ise dere kenarları dışında her yer (step) bozkırdır. Otlar tamâmen kurur. Vâdilerde söğüt, çınar, ceviz ve kavak ağaçları, yükseklerde ise meşe, ardıç ve yabânî meyve ağaçları yer alır. Ormanlık arâzi her ne kadar % 33 görülmekteyse de muntazam ormanlık saha çok azalmıştır.

Ekonomi

İlin ekonomisi tarıma dayanır. Brüt gelirin % 40'ı tarımdan ve % 10'u sanâyiden temin edilir.

Tarım: Diyarbakır'da 650 bin hektara yakın bir alan ekilmektedir. Tahıl başta gelen ürünüdür. Sebze ve meyvecilik gelişmektedir. Tahıl ürünü 20 sene içinde 3 misli artmıştır. Başlıca tarım ürünleri ise buğday, arpa, darı, pirinç, mercimek, baklagiller, saf pamuk, tütün, susam ve keten tohumudur. Son 10 sene içinde sebzecilik çok gelişmiştir. Hıyar, domates, patlıcan, biber, fasulye, kabak ve tâze soğan yetişir. Diyarbakır karpuzu ve kavunu iri olduğu gibi, çok lezzetlidir. Türkiye'de yetişen karpuzun % 10'a yakını ve kavunun % 5'i Diyarbakır'da yetişir. Meyvecilikte daha çok üzüm, ceviz, bâdem, nar, dut ve armut yetişir. Diğer meyveler azdır. Sun'î gübre kullanımıyla modern tarım araçları kullanımı artmıştır. Dicle, Diyarbakır'ın Nil'i sayılır. Dicle kenarındaki köylerde "Boranhane" denilen güvercinliklerde binlerce güvercin beslenir.

Kumsal arâzide yetişen karpuzların içine küçük bir çocuk sığabilir. 34 çeşit üzüm, 7 çeşit karpuz yetişir. Karpuz çeşitleri; pembe, sürme, ferikpaşa, yafa, kara, alaca ve Mehmed Emir'dir. İri, tatlı ve kokulu kavunlarından beji, tat, mollaköy ve asma tipi meşhurdur.

Hayvancılık: 350 bin hektara yaklaşan çayır ve mer'aları ile hayvancılığa çok elverişlidir. Hayvancılık verimi henüz düşüktür, kalite ıslahıyle üretim artacaktır. Koyun, kılkeçisi, sığır, eşek ve katır beslenmektedir. 7 bini aşan arı kovanı ile arıcılık gün geçtikçe gelişmektedir.

Ormancılık: Orman alanı 500 bin hektar görülmekteyse de, ormanların önemli kısmı fundalıktır. Mevcut olan ormanların da verimi düşüktür. Ağaçlandırma faaliyeti devâm etmektedir. 220 köy orman içinde ve 103 köy orman kenarındadır. Mevcut ormanların ise % 70'i normal baltalıktır.

Mâdencilik: Türkiye'nin hâlihazırda en zengin petrol yatakları Diyarbakır-Siirt sınırında Siirt'in Batman ilçesi ile Diyarbakır'ın Bismil ilçesi sınırları içindedir. Diyarbakır'da ilk petrol kuyusu 1961'de Shell tarafından açılmıştır. TPAO ise 1973'ten beri faaliyettedir. Memleketimizde senede çıkan 2.5 milyon ton ham petrol istihsâlinin yarısı Diyarbakır'dan elde edilir. Hazro ilçesinde de linyit çıkarılır. Ergani'de bakır mâdeni vardır.

Sanâyi: Son senelerde en büyük gelişme inşaat sektöründe olmuştur. Küçük sanâyi, dokumacılık, bakırcılık, demircilik ve kuyumculuk da gelişmiştir. Fabrikaların çoğu devlet sektörüne âittir. Sümerbank Pamuklu Dokuma Fabrikası, Sümerbank Halı ve Yünlü Dokuma Fabrikası, Yem Fabrikası, Süt Endüstrisi Kurumu, Buhar ve Su Türbinleri Fabrikası, Küçük Su Türbini ve Pompa Fabrikası, Tahıl Sigorta Fabrikası ve Ergani Çimento Fabrikası vardır.

Ulaşım: Diyarbakır ulaşım bakımından çok elverişlidir. Bütün komşu illere asfalt yol ile bağlı olduğu gibi, Elazığ-Mardin karayolu ile Urfa-Siirt-Bitlis karayolları Diyarbakır'da kesişir. Yollar düzgün ve bakımlı olup kışın bile devamlı açıktır. İstanbul-Kurtalan demiryolu Diyarbakır'dan geçer. İstanbul-Ankara-Diyarbakır uçak seferleri ise her gün yapılmaktadır. Dicle'nin bir kıyısından diğer kıyısına yolcu, eşyâ ve odunlar "kelek" ismi verilen sallarla yapılır. Motorlu araç sayısı son 10 senede 10 misli artmıştır. Buna paralel olarak da yol yapımı sür'atle artmaktadır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfûsu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 1.094.996 olup, 600.640'ı şehirlerde, 494.356'sı köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 15.355 km2 olup, nüfus yoğunluğu 71'dir.

Örf ve âdetleri: Diyarbakır'da Türk-İslâm kültürü hâkimdir. Diyarbakır, hazret-i Ömer devrinde 639'da, İslâm orduları tarafından fethedildikten bu yana Müslümanların ve 1042'den bu yana da Müslüman-Türklerin idâresinde kaldığı için, Türk-İslâm kültürü ile yoğrulmuştur. 639 öncesi kültürler unutulmuştur. 1085'te Selçuk, 1097'de İnaloğulları, Nisanoğulları, Artukoğulları, Akkoyunlu ve bilhassa Osmanlılar bu bölgenin Türkleştirilmesinde mühim rol oynamıştır. İnaloğulları zamânında Diyarbakır kütüphânesinde 1.040.000 kitap bulunuyordu. Artukoğulları ve Osmanlılar devrinde burada kültür ve mîmârî zenginlik doruk noktasına ulaşmıştır.

Kıyâfet: Elbiseler çok renklidir. Atlas, canfes ve diba gibi kumaşlardan yapılır. Entari üstüne işlemeli hırka giyilir. Başlıklarda kullanılan gümüş tepelikler köyden köye değişir. Erkekler entari, şalvar, kuşak, şal, işlik ve yelek giyerler. Başa külah giyilir veya puşu sarılır.

Mahallî yemekler: Meftune, çiğ köfte, duvaklı pilav, lebeni ve nariye tatlısıdır. Yemekler bol etli, çok yağlı, baharatlı ve acı olur. Diyarbakır'ın masal ve efsâneleri, mânileri, halk edebiyâtı, ağıtları, türkü ve uzun havaları ve halk oyunları çok zengindir. Ünlü halk şâirleri yetişmiştir. Meşhur oyunları: Keşev, delile, halay, harrani, meyremo, poppori, tehayat, dunik, çaçan ve çapiktir.

Diyarbakır, Güneydoğu Anadolu bölgesinin sağlık merkezidir. Tıp Fakültesi, 50 sağlık ocağı ve 200 sağlık evi yanında, Devlet Hastânesi, Doğum Hastânesi, Göğüs Hastalıkları Hastânesi, Tıp Fakültesi Araştırma Hastânesi, SSK Hastânesi ve ilçe hastâneleri ile sağlık hizmeti yürütülmektedir.

Eğitim: Asırlardır Güneydoğu Anadolu'nun bir kültür merkezi olmasına rağmen, okur-yazar niseti en düşük illerden biridir. Okur-yazar nisbeti % 60'ı biraz geçmiştir. İl dâhilinde 58 anaokulu, 1112 ilkokul, 94 ortaokul, 42 lise, meslekî ve teknik okul bulunmaktadır. Diyarbakır'da Dicle Üniversitesine bağlı Tıp, Diş Hekimliği, Zirâat, Hukuk ve Fen fakülteleri mevcuttur. Eğitim Fakültesi, Meslek Yüksek Okulu ve Yabancı Diller Yüksek Okulu da Dicle Üniversitesine bağlanmıştır.

Yetişen meşhûrlar: On dördüncü asır divan şâirlerinden Nesîmî (İmâmüddîn), Seyfeddîn Âmidî (Şâfiî fıkıh ve kelâm âlimi), Alâeddîn Haskefî (Hanefî fıkıh âlimi), İbrâhim-i Gülşenî (mütasavvıf), Ziyâ Gökalp, Süleymân Nazif Diyarbakır'da yaşamıştır. Abbâsîler devrinde Halîfe Me'mûn zamânında Mûsâ bin Muhammed'in oğulları Şakir ve Ahmed tarafından bir meridyenin uzunluğu ilk defâ Sincar sâhasında ölçülmüş ve bugünkü değerde bulunmuştur.

İlçeleri

Diyarbakır'ın biri merkez olmak üzere on dört ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 468.830 olup, 381.144'ü ilçe merkezinde, 87.686'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 58, Mermer bucağına bağlı 14, Yolboyu bucağına bağlı 20 köyü vardır. İlçe toprakları genelde düzdür. Diyarbakır Ovası toprakların hemen hepsini kaplar.

Topraklarını Dicle Nehri sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri tahıl, baklagiller, pamuk, keten ve meyvedir. Tarıma elverişli olmayan bölgelerde hayvancılık gelişmiştir. En çok küçükbaş hayvan beslenir. Tekel Fabrikası, Sümerbank Yünlü Dokuma ve Şayak Fabrikası, Un Fabrikaları, Et Kombinası, TSK Süt Fabrikası başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Diyarbakır Yaylasının Dicle'ye bakan eteğinde rakımı 600-700 m olan bir alanda kurulmuştur. Urfa-Van, Elazığ-Mardin karayolları ve İstanbul-Kurtalan demiryolu ilçeden geçer. İlçede askerî ve sivil amaçlı bir havaalanı vardır. Belediyesi 1880'de kurulmuştur.

Bismil: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 99.662 olup, 39.834'ü ilçe merkezinde, 59.828'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 40, Tepe bucağına bağlı 23, Yukarısalat bucağına bağlı 25 köyü vardır. Yüzölçümü 1748 km2 olup, nüfus yoğunluğu 57'dir. İlçe toprakları, Dicle Irmağının meydana getirdiği çöküntü alanında yer alır. Kuzeyini Yumru Dağı engebelendirir. İlçe topraklarını Kuruçay, Pamuk Çay ve Batman Çayı sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, pamuk, üzüm ve ketendir. Hayvancılık gelişmiş olup, en çok koyun, kılkeçisi ve tiftik keçisi yetiştirilir. Gelişmemiş, küçük bir yerleşim merkezidir. İlçeden Diyarbakır-Kurtalan demiryolu geçer. Diyarbakır'ın en eski yerleşim merkezlerinden olan Bismil, Dicle Nehri kıyısında kurulmuştur. İlçe belediyesi 1936'da kurulmuştur. İl merkezine 58 km mesâfededir.

Çermik: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 49.107 olup, 16.531'i ilçe merkezinde, 32.576'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 46, Başarı bucağına bağlı 19 köyü vardır. Yüzölçümü 1032 km2 olup, nüfus yoğunluğu 48'dir. İlçe toprakları dağlıktır. Kuzeyinde Gelincik, batısında Aşukar, güneyinde Petekkaya Dağları yer alır. İlçe topraklarını Sinek Çayı, Medya Çayı, Göz Suyu, Madrap Suyu ve Sinan Suyu sular. Akarsu vâdilerinde düzlükler vardır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, tahıl, pamuk, üzüm, pirinç, badem ve cevizdir. En çok küçük baş hayvan beslenir. Kıl, yağ ve yün başlıca hayvansal ürünleridir. El tezgahlarında dokumacılık yapılır.

İlçe merkezi, Sinek Çayı kıyısında Kale ve Heykel Dağları ile çevrili yüksekce bir ovada yer alır. İl merkezine 90 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1904'te kurulmuştur.

Çınar: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 50.445 olup, 10.080'i ilçe merkezinde, 40.365'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 40, Kilvan bucağına bağlı 11 köyü vardır. Yüzölçümü 1952 km2 olup, nüfus yoğunuluğu 26'dır. İlçe topraklarının güney ve batısı dağlıktır. Batısında Karacadağ yer alır. İlçenin diğer bölümünde Kiki Ovası vardır. Bu ovayı Ballıkaya Deresi ile Göksu Çayı sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri tahıl, pamuk, üzüm ve pirinçtir. Karacadağ bölgesinde hayvancılık yapılır ve en çok koyun beslenir. Tarım ve hayvansal ürünlerde üretim düşüktür.

İlçe merkezi, Diyarbakır-Mardin karayolu üzerinde yer alır. Yeni bir yerleşim merkezi olup, 1940-50 arasında Bulgaristan ve Kudüs'ten gelen göçmenlerin buraya yerleştirilmesinden sonra gelişmiştir. İl merkezine 30 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1937'de kurulmuştur.

Çüngüş: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 17.067 olup, 3935'i ilçe merkezinde, 13.132'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 35 köyü vardır. Yüzölçümü 489 km2 olup, nüfus yoğunluğu 33'dür. İlçe toprakları dağlıktır. Orta kesimini Mâden Dağları engebelendirir. Dağlardan kaynaklanan sulardan en önemlisi Çüngüş Çayıdır. Akarsu vâdilerinde küçük düzlükler vardır. Türkiye'nin önemli barajlarından olan Karakaya Barajı ilçe sınırları içindedir.

Ekonomisi hayvancılık ve tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri tahıl, üzüm, pamuk, kavun ve karpuzdur. Ekime müsâit alanları azdır. Hayvancılık birinci derecede gelir kaynağı olup en çok koyun beslenir. Verim genelde düşüktür.

Gelişmemiş ve küçük bir yerleşim merkezidir. İl merkezine 114 km mesâfededir. Çüngüş 1953'te ilçe olmuş, belediyesi 1949'da kurulmuştur.

Dicle: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 35.980 olup, 5414'ü ilçe merkezinde, 30.566'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 35 köyü vardır. İlçe toprakları dağlıktır. Düzlükler, Dicle Irmağı kıyısı boyunda yer alır. Dağların yüksek kesimlerinde hayvancılık açısından önemli yaylalar vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Fakat iklim şartlarının uygun olmaması yüzünden, tarım ürünleri çeşitli değildir. Başlıca tarım ürünleri tahıl ve meyvedir. Çok sayıda küçük baş hayvan beslenir. Halkın bir kısmı Elazığ sınırları içinde kalan Guleman krom işletmesinde çalışır.

Gelişmemiş ve küçük bir yerleşim merkezidir. 1951'de ilçe merkezi oldu. Eski ismi Piran'dır. İl merkezine 88 km mesâfededir. Belediyesi 1936'da kurulmuştur.

Eğil: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 21.148 olup, 4803'ü ilçe merkezinde, 16.345'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 18 köyü vardır. Merkez ilçeye bağlı bir bucak iken, 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. Toprakları genelde hafif engebeli arâziden meydana gelir. Dicle Baraj Gölünün bir kısmı ilçe topraklarında kalır. Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. İlçe merkezi Dicle Baraj Gölünün kıyısında yer alır. Belediyesi 1934'te kurulmuştur.

Ergani: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 78.603 olup, 37.365'i ilçe merkezinde, 41.238'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 61, Ahmetli bucağına bağlı 9 köyü vardır. Yüzölçümü 1489 km2 olup, nüfus yoğunluğu 53'tür. İlçe toprakları Dicle havzasında yer alır. Kuzeyi dağlık, güneyi ise ovalıktır. Sulama amaçlı Devegeçidi Baraj Gölünün bir kısmı ilçe sınırları içinde kalır.

Ekonomisi tarıma dayanır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, mercimek, nohut, pamuk olup ayrıca az miktarda ayçiçeği yetiştirilir. Sebze ve meyvecilik yaygındır. En çok üzüm ve bâdem yetiştirilir. Yüksek kesimlerde hayvancılık yaygın olarak yapılır. Koyun ve kıl keçisi, hayvan varlığının büyük bölümünü teşkil eder. Çimento ve un fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. İlçe topraklarında açılan kuyulardan petrol çıkarılır. Halkın bir bölümü Maden ilçesindeki krom işletmelerinde çalışır.

İlçe merkezi, Ergani Ovasının kenarında Zülküfül Dağının güney eteklerinde yer alır. Haydarpaşa-Kurtalan demiryolu şehrin batı kıyısından; Çermik-Dicle karayolu ise ilçe merkezinden geçer. İl merkezine 55 km mesâfededir. Çevresi bağ ve bahçelerle kaplıdır. İlçe belediyesi 1923'te kurulmuştur.

Hani: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 27.252 olup, 10.266'sı ilçe merkezinde, 16.986'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 18 köyü vardır. Yüzölçümü 415 km2 olup, nüfus yoğunluğu 66'dır. İlçe toprakları dağlıktır. Kuzeyinde İnceburun dağları yer alır. Dağlardan kaynaklanan suları Ambar Çayı toplar. Ambar Çayı vâdisinde düzlükler vardır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, baklagiller, pamuk, üzüm, ceviz ve bâdemdir. Yüksek kesimlerde küçükbaş hayvan besiciliği yapılır. En çok koyun beslenir. Gelişmemiş küçük bir yerleşme merkezidir. İl merkezine 85 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1878'de kurulmuştur.

Hazro: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 23.971 olup, 8048'i ilçe merkezinde, 15.923'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 22 köyü vardır. Yüzölçümü 419 km2 olup, nüfus yoğunluğu 57'dir. İlçe toprakları dağlıktır. Güneydoğu Torosların kollarından olan Uzuncaseki Dağı engebelendirir. Dağlardan kaynaklanan suları Sarım Çayının kolları ve küçük dereler toplar. Akarsu vâdilerinde küçük düzlükler vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, nohut, üzüm, badem ve ceviz olup, ayrıca az miktarda mercimek, pirinç ve pamuk yetiştirilir. Dağlık kısımlarda küçükbaş hayvan besiciliği yaygındır. En çok koyun beslenir. İlçe merkezi Uzuncaseki Dağının eteğinde yer alır. Gelişmemiş ve küçük bir yerleşim merkezidir. İl merkezine 70 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1943'te kurulmuştur.

Kocaköy: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 15.408 olup, 4244'ü ilçe merkezinde, 11.164'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 16 köyü vardır. Merkez ilçenin Mermer bucağına bağlı bir köy iken, 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. Toprakları genelde düzdür. Topraklarını Ambarçayı sular. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri tahıl, pamuk, keten, karpuz ve meyvedir. İlçe merkezi Diyarbakır-Hani karayolunun batısında iç kısımlarda yer alır. İlçe belediyesi 1976'da kurulmuştur.

Kulp: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 50.482 olup, 7.472'si ilçe merkezinde, 43.010'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 17, Ağaçlı bucağına bağlı 14, Akçasır bucağına bağlı 4, Hamzalı bucağına bağlı 10 köyü vardır. Yüzölçümü 1601 km2 olup, nüfus yoğunluğu 32'dir. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Kuzeyindeki Tosun Tepesi (2813 m) ilçenin en yüksek noktasıdır. Akarsu vâdileri, ilçe topraklarını derin bir şekilde parçalamıştır. Başlıca akarsuları Sarım Çayı, Kulp Çayı ve Sorkan Çayıdır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri üzüm, buğday ve ceviz olup, ayrıca az miktarda arpa, bâdem, tütün ve pamuk yetiştirilir. Yüksek kesimlerde küçükbaş hayvan besiciliği yapılır. Ormancılık da önemli geçim kaynağıdır. İlçe merkezi, Kulp Çayının kıyısında yer alır. Gelişmemiş ve küçük bir yerleşim merkezidir. Diyarbakır'ın en eski yerleşim birimlerinden olan ilçe, Diyarbakır-Muş kervan yolu üzerinde idi. İl merkezine 122 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1930'da kurulmuştur.

Lice: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 47.088 olup, 11.639'u ilçe merkezinde, 35.449'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 39, Kayacık bucağına bağlı 16 köyü vardır. Yüzölçümü 1083

km2 olup, nüfus yoğunluğu 43'tür. İlçe topraklarının kuzeyi dağlık, güneyi ise dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Topraklar Birkilin, Ambar ve Sarım çayları tarafından derin şekilde yarılmıştır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, keten, kenevir, arpa ve üzüm olup, az miktarda badem, ceviz, pamuk ve baklagiller yetiştirilir. Az miktarda yetiştirilen ve sarma sigaralarda kullanılan tütünü meşhurdur. Salça fabrikası başlıca sanâyi kuruluşudur. İlçe merkezi, Akdağ eteklerinde, Akı Tepesi üzerinde kurulmuştur. Diyarbakır-Bingöl karayolu ilçeden geçer. İl merkezine uzaklığı 83 km mesâfededir. 1975 zelzelesinden sonra kurulan kısma Yenişehir denilmektedir. Lice belediyesi 1915'te kurulmuştur.

Silvan: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 109.953 olup, 59.865'i ilçe merkezinde, 50.088'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 42, Bağdere bucağına bağlı 11, Çatal köprü bucağına bağlı 12 köyü vardır. Yüzölçümü 1379 km2 olup, nüfus yoğunluğu 80'dir. İlçe toprakları orta yükseklikteki dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Dağlardan kaynaklanan suları Batman Çayı toplar

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, buğday, mercimek, arpa, üzüm, nohut, tütün ve pamuk olup, ayrıca az miktarda badem ve ceviz yetiştirilir. Hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. En çok küçükbaş hayvan beslenir. Yaprak tütün bakımevi, un fabrikası ve tuğla îmâlâthânesi başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi Ferhat Dağı eteklerinde yer alır. Çok eski bir târihi olan şehir, surlarla çevrilidir. Asurlular zamânında kurulmuştur. Eski ismi Meyyâfârikîn'dir. Diyarbakır'ı Siirt ve Bitlis'e bağlayan karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 77 km mesâfededir. Diyarbakır'ın en kalabalık ilçesidir. Belediyesi 1880'de kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Diyarbakır, târihî eserler bakımından çok zengindir. Turizme elverişli ise de yeterli alt yapı te'sisleri yoktur. Târihî eserlerin çoğu Türk- İslâm medeniyetine âittir.

Diyarbakır Kalesi: Dünyânın günümüze ulaşan en büyük şehir surları Diyarbakır'dadır. Dicle vâdisinden 100 m yükseklikte bir düzlük alana kurulmuştur. Çeşitli devirlerde tâmir edilmiştir. Kale dış ve iç kale olarak iki kısımdır. Dış kalenin uzunluğu 5, iç kalenin ise 3 kilometredir. Kalenin 82 burcu vardır. Kalenin yüksekliği 10-12 m, kalınlığı 3-5 metredir. Dış kalenin 4 kapısı vardır: Dağ (Harput) Kapısı, Dicle (Yeni) Kapısı, Mardin (Teli) Kapısı ve Şanlıurfa (Rum) Kapısıdır. İç kale çember şeklinde ve dış kalenin kuzey doğusundadır. Bu kale içinde Artuklusarayı, câmi, kemer ve viran kale denilen ilk kalenin kalıntıları vardır. Kalenin havadan görünüşü kalkan balığına benzer. Kalede Artukoğulları, Selçuk, Osmanlı ve Akkoyunlu kitabeleri vardır. Çin seddinden sonra dünyânın en uzun, sağlam ve geniş surlarıdır. Yedi Kardeşler, Sen-Ben, Keçi Burçları kalenin en büyük burçlarıdır. Kalede koğuşlar, mahzenler, sarnıçlar ve depolar vardır. Dicle'ye bakan kısmı hâriç diğer yanları savunma hendekleriyle çevrilidir. Bu hendekler bugün dolmuştur. Kale duvarları kabartma ve oyma motiflerle süslüdür.

Silvan Kalesi: Çok eski bir târihe sâhiptir. Kesin târihi belli değildir. 532'de Bizans imparatoru Birinci Justinyen tamir ettirdi. İki surla çevrili dikdörtgen şeklindedir. 1185'te Hülâgu'nun ordusu büyük tahribat yapmıştır. Çınar ilçesindeki Mirhıdır ve Zerzeva kalelerinin yerleri kalmıştır. Kaleler tamâmen yok olmuştur. Hazro ilçesinde Tercil, Mihrani ve Aydınlar kalelerinin burç, sarnıç ve sur kalıntıları vardır.

Ulu Câmi: Diyarbakır'da Bizans devrinde yapılan Mar Tuma Kilisesini hazret-i Ömer zamânında 639'da feth eden İslâm ordusu câmi hâline getirmiştir. Bu câmiyi 1090 senesinde Selçuklu Hükümdârı Melikşah yeni baştan inşâ ettirdi. Anadolu'nun en eski câmisidir. 80x80=1600 m2 saha kaplar, iki şadırvan, muhteşem cümle kapısı, mimberi ve mihrabı bir sanat âbidesidir.

İçkale (Nâsıriye) Câmii: 1155'te Selçuklular tarafından yapılmış, Osmanlı ve Cumhûriyet devrinde tâmir görmüştür. Bu câmiye hazret-i Süleymân Câmii, Narıyye Câmii de denir. Arap mîmârî tarzı hâkimdir. Diyarbakır'ın en eski câmilerindendir.

Nebi Câmii: Selçuklular tarafından yapılmıştır. Uzun ve dikdörtgen şeklinde olan minâresi, bir sıra ak ve bir sıra kara taştan örülmüştür.

Peygamber Câmii: Osmanlı mîmârîsinin tipik bir örneğidir. Kânûnî Sultan Süleymân Han yaptırmıştır.

Şeyh Muhtar (Mutahhar) Câmii: On beşinci asırda yapılmış olup, Akkoyunlulara âit bir eserdir. Dört kısa sütun üzerine oturtulmuş minâresi ilgi çekicidir. Dünyâda benzeri olmayan bir biçimde yekpâre dört sütun üzerine inşâ edilmiştir.

Ömer Şeddâd Câmii: Mardin Kapısı girişindedir. 1150'de İnaloğulları zamânında yapılmıştır. Genelde süslemesizdir.

Hoca Ahmed Câmii: Mardin Kapısı yakınlarındadır. 1489'da Hoca Ahmed tarafından yaptırılmıştır.

Yan mekanlı ilk Osmanlı câmilerinden küçük bir yapıdır.

Ali Paşa Câmii: 1534-1537 arasında Hadım Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır. Mardin Kapı ile Urfa Kapı arasındadır. Osmanlı sanatının genel niteliklerini birleştiren bir yapıdır.

Sefâ Câmii: On beşinci asır yapısı olup, minâresinin güzelliği ve mihrabının işçiliği ün yapmıştır. Ulu Câminin batısındadır. Akkoyunlular döneminin önemli eserlerindendir.

Melek Ahmed Paşa Câmii: On altıncı asır yapısıdır. Melek Ahmed Paşa yaptırmıştır. Kâidesi çini mozayiklerle süslüdür. Minâresi çok güzeldir. Urfa Kapı yakınındadır.

Hüsrev Paşa Câmii: Hüsrev Paşa tarafından 1526'da yaptırılmıştır. Mîmârîsi çok güzeldir. Mardin Kapı yakınındadır. Medrese olarak yapılmış olup, 1728'de minâre eklenmiştir.

Hasan Paşa Câmii: Hasan Paşa tarafından 1575 senesinde yaptırılmıştır. Güzel bir Osmanlı eseridir.

Fâtih Paşa Câmii: Diyarbakır'ı fetheden Osmanlı kumandanı Bıyıklı Mehmed Paşa tarafından 1522'de yaptırılmıştır. Türbesi yanındadır. Dokuz vezir (beylerbeyi) ile Osmanlı kumandanı Özdemiroğlu Osman Paşa türbeleri bu câmi yanındadır. İldeki ilk Osmanlı eseridir.

Behram Paşa Câmii: Osmanlı eserlerinin en büyük ve önemlisidir. 1522'de inşâ edilmiştir. Tek minârelidir. Kapısı ve mihrabı bir sanat şâheseridir.

Selâhaddîn Eyyûbî Câmii: Silvan'da olup, 12. asırda Selâhaddîn Eyyûbî tarafından yaptırılmıştır. Silvan'ın en büyük câmisidir.

Kara Behlül Bey Câmii: 1950'de Osmanlı Sancakbeyi Kara Behlül Beyin Silvan'da yaptırdığı güzel bir câmidir. 1899'da minâresi eklenmiştir.

Târihî Eyyûbîler Minâresi: Silvan'dadır. Mîmârî kıymeti büyüktür. 5 tabakadır. Üzeri süslerle bezenmiştir. Yüksekliği 35 m olup, dikdörtgen şeklindedir.

Çermik Ulu Câmii: Kale Mahallesindedir. On ikinci asırda Artukoğullarından Fahreddîn Karaarslan yaptırmıştır. Selçuklu Sultânı Üçüncü Alâeddîn Keykûbâd döneminde tâmir edilmiş ve minâre eklenmiştir.

Silvan Ulu Câmii: 1031'de yapıldığı zannedilmektedir. 1157'de Artukoğlu Necmüddîn Alpî ve 1224'de Eyyûbîlerden Ebü'l-Muzaffer Şehâbeddîn Gâzi tarafından tâmir ettirilmiştir. Mihrap önü kubbesinin büyük tutulduğu câmilerin ilk örneğidir.

Zinciriye Medresesi: Ulu Câminin batısındadır. Kitâbesinde 1198'de Mimar Îsâ Ebû Dirhem'in yaptığı yazmaktadır. Küçük avlulu, tek katlı bir yapıdır.

Mesudiye Medresesi: Ulu Câmi yakınındadır. Artuklu devrinin en önemli eserlerindendir. Kitâbesinde 1199'da Ebû Muzaffer İkinci Sökmen devrinde inşâsına başlanıp, 1223'te tamamlandığı yazılıdır. Mîmârı Câfer ibni Mahmud'dur. İki katlı, açık avlulu bir yapıdır. Çok süslü taş işçiliğini yansıtan kemerleri ilgi çekicidir. 1934'te müze hâline getirilmiştir.

Ali Paşa Medresesi: Mardin Kapı ile Urfa Kapı arasında Ali Paşa Câmii yanındadır. 1543-1547 arasında Hadım Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır. Tek katlı bir yapıdır.

Muslihiddîn Ları Medresesi: İbariye, Perli medrese olarak da bilinir. Sey Sefâ Câmii yakınındadır. On beşinci asrın ikinci yarısında yapıldığı tahmin edilmektedir. Tek katlıdır.

Abdullah Paşa Medresesi: Çermik'te 1757'de Çeteci Abdullah Paşa tarafından yaptırılmıştır. İkinci Abdülhamîd Han zamânında Çermik Rüştiye Mektebi olarak kullanılmıştır. Günümüzde tâmir edilmiş olan medrese, câmiye çevrilmiştir.

Hâtuniye Medresesi: Hani ilçesinde Ulu Câminin yakınındadır. On üçüncü asır eserlerindendir. Günümüzde yıkık bir vaziyettedir.

Sahâbeler Türbesi: İçkale'de Kale Câmi bitişiğindedir. Girişinde 1631-1633 arasında Silahdâr Mustafa Paşanın yaptırdığına dâir kitâbe vardır. Bâzı kaynaklarda 639'da yapıldığı yazılmaktadır. Diyarbakır'ı fethe gelen ve burada şehid düşen Eshâb-ı kirâm yatmaktadır.

Hüsrev Paşa Hanı: Mardin Kapısının hemen yanındadır. 1527'de Hüsrev Paşa tarafından yaptırılmıştır. Deliller Hanı da denilmektedir. İki bölümden meydana gelen han, geniş bir alana yayılmıştır.

Hasan Paşa Hanı: Ulu Câminin doğu girişindedir. 1575'te yapılmıştır. Doğu Kapısının işçiliği çok güzeldir.

Çifte Han: Hasan Paşa Hanının güneyindedir. On altıncı asırda yapıldığı tahmin edilmektedir. Zaman zaman gördüğü tâmirâtlar yüzünden ilk şeklini kaybetmiştir.

Yeni Han: Zinciriye Medresesi arkasındadır. 1789'da Seyyid Hacı Abdullah yaptırmıştır. İki katlıdır. Diğer hanlara göre sâdedir.

Malabâdî Köprüsü: Silvan yakınlarında Batman Çayı üzerinde târihî bir köprüdür. 1147'de Artukoğullarından Tîmûrtaş bin İlgâzi tarafından yaptırılmıştır. Uzunluğu 220 m, eni 7 metredir. Kemerlerinin genişliği 38.60 m olup, dünyâdaki taş kemerli köprülerden, kemeri en geniş olanıdır. Üzerinde iki geçiş kapısı ve iki ada vardır. Cumhûriyet devrinde iki defâ tâmir görmüştür ve ilk yapılış şeklinin büyük özelliğini kaybetmiştir.

Haburman Köprüsü: Çermik ilçesi Haburman köyü yakınındadır. Sinek Çayı üzerinde kurulmuştur. 1179'da Artukoğlu Necmeddîn Alpi'nin kızı Zübeyde Hâtun tarafından yaptırılmıştır. Üç gözlü olup, boyu 107 m, genişliği 5.50 metredir.

Dicle Köprüsü: Mardin Kapısına 3 km uzaklıkta, Silvan yolu üzerinde bir köprüdür. Mervanoğullarından Nizâmüddevle Nasr tarafından 1065'te yaptırılmıştır. On gözlü olup, 180 m boyundadır.

Hasune Mağaraları: Silvan-Batman karayolunda tepeler üzerindedir. Üç yüze yakın mağara vardır. Birbirine koridorlarla bağlı olup, bir mağaralar şehridir. Çivi yazılar, şekiller ve oymalar vardır.

Dokyanus Şehri: Eshâb-ı Kehf'de ismi geçen şehir. Lice'nin 18 km batısında bir tepe üzerinde kurulmuştur. Şehir surlarla kuşatılmıştır.

Mesire Yerleri: Diyarbakır, târihî eserler yönünden çok zengin olduğu kadar tabiî güzellikler bakımından fazla zengin değildir. Mesire yeri olarak akarsu boylarından, târihî kalıntılardan faydalanılmaktadır.

Kaplıcaları: Diyarbakır'ın başlıca şifâlı suları, Çermik Kaplıcası ve Anakaris Suyudur.

Çermik Kaplıcası: Diyarbakır-Çermik yolu üzerinde olup, Çermik'e 3 km uzaklıktadır. Termal tesisleri bulunan kaplıca, kadın hastalıkları, üst solunum yolu kronik iltihapları, romatizma hastalıklarına iyi gelir.

Anakaris Suyu: Hani ilçesine 3 km uzaklıkta olup, içme kürleri sarılık ve karaciğer hastalıklarına iyi gelir. Böbrek taşlarının düşürülmesinde yardımcı olur. Kaynağın çevresinde tesis yoktur.

DİYATOM (Diatomeae);

Alm. *Diatomee (f),* **Fr.** *Diatomee (f),* **İng.** *Diatom.* Tatlı, acı veya tuzlu sularda yaşayan kabuklu ve hareketli, mikroskobik tek hücreli alg (yosun) türlerinin genel adı.

Dikdörtgen, yuvarlak, üçgen, oval, mekik veya kayık biçiminde olabilir. Bâzan yeşil, çoğu kez altûnî kahverengi olurlar. Suyun dibindeki toprak yüzeylerinde, kırmızımtrak jelatinimsi bir tabaka meydana getirirler. Klorofil ihtivâ ederler. Fotosentez ürünlerinin çoğunluğu karbonhidrat değil, yağdır. Seliloz hücre cidarları veya kabukları az miktarda silisyum ve mangenez ihtivâ eder. Kabukları iki kısımdan veya valften meydana gelir. Menteşeli kutu kapakları gibi biri diğerinin üzerine geçer. Diyatomlar yalnız şekilleriyle değil, kabukların üzerindeki ince ve güzel desenleriyle de sevimlidirler. Öldükleri zaman göl, nehir veya okyanus dibine çökerler ve diyatomlu toprak (diatomit) veya kieselguhr adı verilen diyotome çamuru meydana getirirler. Böylece hâsıl olan biyolojik kaynaklı tortul kütleler temizleme tozlarında aşındırıcı bileşen olarak, yapılarda ısı izolasyon malzemesi olarak ve daha başka bir çok yerlerde kullanılırlar.

DİYATOMİT;

Alm. *Diatomeen (f),* **Fr.** *Diatomite,* **İng.** *Diatomite.* Diatom adı verilen tek hücreli alglerin silisli iskeletlerinden meydana gelen tortul kütle. İzolasyon malzemesi sahasında en fazla kullanılanlardan birisidir. Bâzan kieselguhr olarak da adlandırılabilir.

Binlerce yıl önce deniz ve göl yataklarında, çok küçük deniz canlılarının iskeletlerinin birikmesiyle meydana gelmişlerdir. 8000 kadar farklı türü vardır. Şekilleri ve büyüklüğü o kadar karakteristiktir ki, uzmanlar kaynağını söylemek için nâdiren mikroskopla inceleme yapmak ihtiyacı duyarlar. İskeletler içinde sayısız boşluklar vardır. Temel maddesi silika olduğu hâlde, oldukça önemli miktarda moleküler bağlı su, organik madde ve diğer bâzı yabancı maddeler, önemli miktarda kil bulunmaktadır. Kil tipi yabancı madde ihtivâ eden ve pişirilmeden önceki porozitesi (boşlukluğu) yüksek olan diyatomit malzemeler, ergime sıcaklıklarına yakın (1400-1700°C) sıcaklıklarda önemli miktarda büzülme gösterirler. Bundan dolayı bu sıcaklıklara yakın sıcaklıklarda kullanılması tavsiye edilmez. Zâten

diyatomit tuğlalar, çalışma yüzeyi olarak nâdiren kullanılırlar. Emniyetle kullanılabilecekleri en yüksek sıcaklık, tuğla türüne göre değişir. Fakat genellikle 900-1200°C arasındadır. Malzeme özelliklerini veren tablolarda en yüksek kullanma sıcaklığı, deneyle tesbit edilen değerlerden 150°C daha düşük verilmiştir. Bu emniyet payının da dikkate alınması gerekir. Bu tuğlalarda yoğunluğun özel bir önemi yoktur. Bununla berâber yoğunluk ile ısı iletkenliği arasında bir bağıntı olduğundan ısı iletkenliği hakkında bir fikir verebilir.

İlk çağlarda parlatma tozu olarak kullanılan diyatomitlerden, günümüzde yağların, alkollü ve alkolsüz içeceklerin, antibiyotiklerin, çözücülerin ve kimyâsal maddelerin işlenmesi gibi birçok sanâyi dalında süzme işlemlerinde faydalanılır.

Yeni sanâyi uygulamalarında da diyatomitin çeşitli özelliklerinden faydalanılır: Hafiflik, gözeneklilik, ısıyalıtkanlık, dinamit üretiminde, kâğıt, boya, tuğla, kiremit, seramik, plastik, sabun, deterjan gibi birçok maddelerin üretiminde dolgu maddesi olarak kullanılır. Çok yumuşak bir aşındırıcı özelliği taşıdığı için diş mâcunlarının ve metal cilâlarının içine katılır. Beton ve harçların işleme kolaylığını artırdığı için, çimentolar içine katkı maddesi olarak konur.

DİYET;

Alm. *Blutgeld, Wert,* **Fr.** *Prix de sang, Valeur,* **İng.** *Diet, Value.* Kâtilin vereceği para cezası. Bir milletin kamu ile ilgili meselelerinin tartışıldığı siyâsî meclislerin adına da diyet denilmiştir. Ortaçağda Roma-Germen İmparatorluğu, Polonya, Macaristan, İsveç, Danimarka ve Hırvatistan'daki meclislere diyet adı verilmiştir.

Diyet, bâzı hastalıklara perhiz yapacak olan kimselere uygulanan yemek listesine, beslenme şekline verilen ad olarak da kullanılmaktadır. (Bkz. Perhiz)

İslâm cezâ hukûkunda: Diyet, adam öldürme veya yaralama, yahut bir uzvun kesilmesi, sakatlanması sonuçlarında hak sâhibi kişinin "kısas", yâni suçlunun aynı derecede zarâra uğrayacak şekilde devlet eliyle cezâlanmasını istememesi veya bu suçlar kasten işlenmediği için kısasın mümkün olmaması hâlinde, suçu işleyenin ödeyeceği tazminattır. Adam öldürme suçu dışında yaralama veya sakat bırakma dolayısıyle ödenen diyete "erş" adı verilir.

Ödeme şekli: Diyet, deve, altın, gümüş, sığır, koyun gibi mallarla ödenir. Kasten adam öldürmenin cezâsı ağır diyet olup, 100 devedir. Bunun yerine 4800 gr altın da verilebilir. Hatâ ile öldürenin diyeti de 100 devedir. Yâhut 4800 gr altın veya 10.000 dirhem gümüş, veyahut 200 sığır veyâ 2000 koyun, yahut da 200 takım ceket, pantalon gibi elbiseden dilediğini verebilir.

Kasten veya hatâ ile öldürmenin diyet cezâsı ödendikten sonra, bir de "keffâreti" vardır. Bu da, mümin bir köleyi âzâd etmektir. Bu yapılmazsa iki ay aralıksız oruç tutulur.

İnsanın bir uzvunu veya güzelliğini gideren cinâyetlerin diyetleri de, öldürme diyetleri gibidir. Burun, dil gibi tek olan organ için tam diyet verilir. Akıl, ruh, işitme, tat alma, koklama, görme, konuşma, elin çolak kalması gibi duygu veya hareketlerden birinin bozulması için de, tam diyet verilir. Göz, kulak, kaş, dudak, el, kadın memesi ve ayak gibi çift organların ikisi için tam bir diyet, birisi için yarım diyet verilir. Kirpik gibi dört parçadan ibâret olanın, bir sırası için dörtte bir diyet, bir el veya ayak parmağı için onda bir diyet verilir. Müslüman olan kâtilin, varsa âkile ve akrabalarına diyet taksim edilir ve üç senede alınır. Bunlar yoksa diyeti devlet verir. Âkile, kâtilin yardımcıları, kabîlesi ve sonra akrabasıdır.

Diyet hakkında bildirilen âyet-i kerîmelerden biri meâlen şöyledir:

Bir mü'minin diğer bir mü'mini yanlışlık eseri olmayarak, öldürmesi yakışmaz. Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse, mümin bir köleyi âzâd etmesi ve (ölenin) **âilesine** (mîrâsçılarına) **teslim edilecek bir tam diyet vermesi lâzımdır. Meğer ki, onlar** (o diyeti) **sadaka olarak bağışlamış olalar. Eğer** (öldürülen) **mümin olmakla berâber, size düşman bir kavimden ise, o zaman öldürenin mü'min bir köle âzâd etmesi lâzımdır. Şâyet kendileriyle aranızda antlaşma olan bir kavimden ise o vakit mirasçılarına bir diyet vermek ve bir de mümin bir köle âzâd etmek gerektir. Kim** (bunları) **bulamazsa, Allah tarafından tövbesinin kabul olması için birbiri ardınca, iki ay oruç tutması îcâb eder. Allah her şeyi bilendir, gerçek hüküm ve hikmet sâhibidir.** (Nisâ sûresi: 92)

Diyet hakkında bildirilen hadîs-i şerîflerden bâzıları da şunlardır:

Mûsâ'nın (aleyhisselâm) **getirdiği dinde kat'î olarak kısasın tatbiki vardır. Îsâ'nın** (aleyhisselâm) **dîninde ise sâdece diyet vardı. Allahü teâlâ bu ümmetten hafifletti ve iki emir arasında muhayyer kıldı.**

Öldürülen kimsenin mirasçıları iki muhayyerlik arasındadır. Eğer isterlerse kısas ettirirler ve

eğer isterlerse diyeti alırlar.

DİYOPTRİ;

Alm. *Dioptrie,* **Fr.** *Dioptrie,* **İng.** *Diopter.* Optik âletlerin veya bir merceğin yakınsamasını veya gücünü ölçmek için kullanılan birim. Bir merceğin gücü, odak uzaklığı ile ters orantılıdır. Odak uzaklığı ne kadar küçükse gücü o kadar büyük olur:

P=Y=1/f'dir. (P=Güç), (Y=Yakınsama)

Merceklerde güç ve yakınsama, sayısal ve birim olarak birbirine eşittir. Odak uzaklığının metre cinsinden tersi, bir merceğin diyoptri olarak gücünü verir. İnce kenarlı merceklerde yakınsama (güç) pozitif, kalın kenarlı merceklerde yakınsama negatiftir. Bir merceğin ışığı toplama veya odaklama gücü şeklinde açıklanır.

Odak uzaklığı f=25 cm olan ince kenarlı bir merceğin yakınsaması 1/0.25=4 diyoptri, f=2 m ise Y=1/2=0,5 diyoptri olur.

Bu durumda birinci mercek ikinciden daha güçlüdür.

DİYOT;

Alm. *Diode (f),* **Fr.** *Diode, (f),* **İng.** *Diode.* Genel olarak elektron tüpleri adı verilen vakumlu elektronik devre elemanlarından ilki olan iki elektrotlu bir düzen. Elektronların boşluktaki hareketlerine ilişkin fizikî özelliklere dayanılarak geliştirilmiştir.

İlk önce vakumlu diyot lambaları bulunmuştur. Vakumlu diyot ideal olarak elektrik akımını bir yönde geçirip diğer yöne doğru geçirmeyen iki uçlu bir eleman olarak kabul edilebilir. Havası boşaltılmış bir cam tüpe yerleştirilmiş anot ve katot denilen iki elektrot ve katodun ısıtılması için bir flamandan ibârettir. Anot genellikle katodu çevreleyen bir silindir şeklinde yapılır. Katot ısıtılıp anodun gerilimi katoda göre pozitif tutulduğunda salınan elektronlar anot tarafından çekilirler. Böylece bir elektrik akımı hâsıl olur. Akacak olan akımın miktarı anot-katot geriliminin değerine bağlıdır.

Yarı iletken devre elemanlarının keşfinden sonra elektron tüplerinin kullanılma alanları gitgide daralmış bulunmaktadır.

Yarı iletken diyot n ve p gibi farklı iki yarı iletken malzemenin bir yüzey boyunca temas ettirilmesi ile meydana getirilmiştir. Elektrikî özellikleri vakumlu diyotla esas olarak aynıdır. Daha dayanıklı ve uzun ömürlü olması, daha hafif ve küçük boyutlu olması, daha az güç harcamaları vakumlu diyot lambaya olan üstünlükleri arasında sayılabilir.

Zener diyot: Zener diyotlar ters gerilim altında (anoduna eksi katoduna artı) kullanılan özel diyodlardır. Diyotlara ters yönde gerilim uygulandığında akım geçirmezler. Fakat bu ters gerilim arttırılırsa belirli bir değerden sonra akım geçmeye başlar. İşte bu noktaya zener (çığ) noktası denir. Bu noktadan sonra zenere uygulanan voltaj artsa da zener üzerindeki voltaj değişmez, akım ise çok hızlı artar. Akım çok artırılırsa zener diyot bozulur. Zener diyodun bu özelliğinden istifâde edilerek akım değişmelerine karşı voltajın sabit kalması istenen yerlerde kullanılırlar. Zener hangi voltajı sabit tutuyorsa o voltajla anılırlar (9 voltluk zener gibi). Zener diyotlar mutlaka ters gerilim altında ve bir dirençle seri bağlı olarak kullanılırlar.

DİZ MAFSALI;

Alm. *Knie Gelenk (n),* **Fr.** *Joint dugenou (m), articulation dugenou,* **İng.** *Knee-Joint.* Vücudumuzdaki en büyük mafsal. Baldır kemiği (tibia) ve uyluk kemiği (femur) arasında yer alır. Bu mafsalın iç ve dış yan bağları çok sağlam olduğundan, çıkıkları çok az görülür, fakat diğer rahatsızlıklarına (romatizmal hastalıklar, menisküs, mafsal iltihabı) sık rastlanır. Bunun da sebebi, mafsal boşluğunun fazlaca girintili çıkıntılı ve mafsal yüzeylerinin geniş olması, mafsalın dıştan korunmasının azlığı olarak gösterilebilir.

Uyluk ve baldır kemikleri arasında yer alan bu mafsalın ön yüzü, dizkapağı kemiği (patella) ile temastadır. Bu üç kemiğin mafsal yüzleri kalın bir hyalin kıkırdak doku ile döşelidir. Bunun sebebi, mafsal yüzeylerinin ağır mekanik tesirler altında bulunmasıdır. Baldır ve uyluk kemiklerinin birbirine daha iyi uymasını sağlayan ve hareket esnâsında değişen durumlara göre mafsal yüzeyleri arasındaki ilişkiyi ayarlayan iki tane menisküs vardır. Bu menisküsler sert kıkırdak dokusundan yapılmıştır. Menisküsler, mafsalın ağırlıktan zarar görmemesi için amortisör vazifesi görürler. Menisküsler ameliyat ile çıkarılırsa, mafsal hareketinde pek büyük bir noksanlık görülmez. Sâdece merdiven ve yokuş çıkarken bacağın gerilme hareketi zorlaşır.

Diz mafsalının bir kapsülü ve bu kapsülü dıştan kuvvetlendiren ön, yan, arka bağlar, ayrıca eklem içi bağlar da vardır. Diz mafsalı çevresinde "bursae" ismi verilen içi su dolu kesecikler de vardır ki bunlar

mafsalın hareketleri sırasında, mafsal bağlarının kemik üzerine yapacağı tazyik ve sürtünmeyi azaltır. Diz mafsallarının vazifesi, fleksiyon (bacağın bükülmesi) ekstensiyon (bacağın düz hâle getirilmesi) ve biraz da rotasyondur (bacağın kendi ekseni etrâfında sağa-sola dönmesi). Fleksiyon hareketi 130-150°'dir. Ekstensiyon hareketi 180°'dir. İçe rotasyon 5-10 derece, dışa rotasyon hareketi ise 40-50 derece kadardır. Bu hareketlerde çeşitli hastalıklara bağlı olarak ortaya çıkan kısıtlanmalar, yürümeyi değişik derecelerde aksatır.

DİZANTERİ;

Alm. *Dysenterie,* **Fr.** *Dysenterie,* **İng.** *Dysentery.* Şiddetli ishal ile karakterize bir kalın barsak hastalığı. İki ana şekli vardır: Basilli dizanteri ve amipli dizanteri. Dizanteri eskiden beri bilinen bir hastalıktır. Amipli ve basilli dizanteriler arasındaki ayırım ancak son asırda tesbit edilmiştir. Önceleri bu iki tip dizanteri birbirine karıştırılmıştır. Eldeki bilgilere göre dizanteriyi ilk defâ M.Ö. 380'de İran ordusundaki bir salgın sırasında Herodotus tesbit etmiştir. Askerî hareketlerde, savaşlar esnâsında, toplumların kötü beslenme şartları ve göç gibi sağlık kurallarına dikkat etmedikleri zamanlarda sık sık dizanteri salgınları görülmüştür. Basilli dizanterinin benzeri belirtileriyle seyreden amipli dizanteri 1859'dan sonra ayırt edilmeye başlandı. 1898'de Shiga, Japonya'da dizanterili hastalardan dizanteri basilini üretti, şifâ bulduktan sonra, bunların büyük abdestten kaybolduklarını tesbit etti. Basilli dizanteri salgınlar yapabilmekte, amipli dizanteri ise tek tük vak'alar hâlinde görülmektedir.

Basilli dizanteri

Shigella grubu mikroplar tarafından meydana getirilir. Tek tük vak'alar hâlinde yurdumuzun her yerinde devamlı olarak vardır. Şartlar müsâit olunca salgınlar da yapar. Dizanteri basilinin kaynağı insanlardır.

Bulaşma: Direkt temas ile veya su, besin maddeleri ile dolaylı yoldan olur. Direkt bulaşmada, hastanın ellediği kapı tokmakları, çatal, kaşık, bardak, havlu ve helâ musluklarından alınan basiller de söz konusudur. Dizanteriyi hafif geçirenler, yatmaya ihtiyaç duymadan ayakta gezenler, hastalığı kolayca yayarlar. Bir insanda hafif hastalık yapan dizanteri basili, diğer bir insanda ağır bir hastalık tablosuna yol açabilir. Hastalığı hiçbir belirti vermeden geçiren dizanteri taşıyıcıları da vardır. Dolaylı bulaşmada besin maddelerinin mikropla kirlenmesi durumu görülür. Portör (hastalığı belirti vermeden taşıyan) satıcı, aşçı, garsonların ve diğer gıdâ ile uğraşanların basili bulaştırması ile ekmek, süt, su, salata, meyve gibi pişmeden yenen ve içilen maddelerden, hastalık kolayca alınmaktadır. Dizanterinin yayılmasında karasinekler de rol oynar.

Dizanteri salgınları yaz aylarında çıkar. Denize dökülen lağımlardan karışan basillerle plajlarda hastalığı almak mümkündür. Dizanteriye her cins ve yaştaki kişiler yakalanabilir. Çocuk ve yaşlılarda, diğer bir hastalığın nekahatinde bulunanlarda, dolaşım yetmezliği olanlarda, hâmilelerde ve veremli olanlarda ağır seyreder. Hastalığın kuluçka süresi, ortalama olarak 3-6 gün arasında değişir.

Belirtileri: Kuluçka dönemini tâkiben âni olarak başağrısı, halsizlik, kusma, titreme ile ateş yükselir. Karın ağrısı ile birlikte ishal başlar. Hasta günde 10 ile 120 kere arasında helâya gider. Büyük abdest içinde kan, balgam ve cerahat mevcuttur. Dışkılama karın ağrısını tâkib eden buruntuyla başlar. Arkasından şiddetli bir ağrı ile barsak muhteviyatı dışarı atılır. Bâzan hasta helâya gidemeden yatağına dışkılar.

Dilin üstü paslıdır. Hastalık ilerledikçe dil şişer. Karın muayenesinde kalın barsaklar sucuk gibi ele gelir ve ağrılıdır. Ayrıca, mide-barsak sindirim salgısında azalma olduğundan hazımsızlık da ortaya çıkar. Barsakta gaz vardır. İdrar yaparken yanma, bazan durdurulamayan hıçkırık vardır. Tansiyon, hastalığın 2-3. günü düşer, nabız sayısı artar.

Çocuklardaki dizanteri daha değişik seyreder. Çocuklarda sinir sistemi belirtileri fazladır, huzursuzluk, durgunluk, havaleyle seyreder. Su kaybı belirtileri çoktur. Dışkıda balgam boldur. Dışkı yeşil renktedir. Dizanteri erişkinlerde 10-15 gün sürer. Müzminleşen dizanteri ise gelip geçici şifalarla senelerce sürebilir. Uygun bir tedâvi ve rejimin yapılmaması ve basilin husûsiyetlerine bağlı olarak dizanteri müzminleşebilir. Müzmin dizanterinin iki şekli vardır:

Dispeptik müzmin dizanteri: Büyük abdestte kan ve balgam kaybolduğu hâlde ishâl devâm eder. Besinlerin hazmedilememesi söz konusudur. Büyük abdest oldukça fenâ kokuludur. Kalın barsakta ülserli ve kanayan noktalar vardır.

Komplikasyonlar (Hastalığın seyrinde ortaya çıkabilen durumlar): Makat çevresi apseleri, prolapsus ani (makatın dışarı çıkması), sidik kesesi iltihâbı, dizanteri romatizması, göz kapağı mukozasının iltihâbı (konjiktivit), idrar yolu iltihâbı, kaslarda felç nâdir de olsa görülebilir. Dizanterilerde ölüm oranı % 5-10 arasında değişir. Çocuk ve yaşlılarda fazladır. Türkiye'de dizanteriden ölüm oranı, batı ülkelerine göre daha düşüktür. Basilli dizanteri tipik belirtileri ile kolayca tanınır. Fakat amipli dizanteriden klinik belirtileri ile ayırt edilemez. Kesin teşhis, büyük abdestten kültür yaparak dizanteri basilini üretmekle

konulur.

Tedâvi: Hasta, yatak istirahatine alınır (hastahânede yatırmak en uygunudur). Önce beslenmesi ayarlanır. Bol sıvı verilir. Hasta pirinç çorbası ile beslenir. Posa bırakan gıdalar verilmez (sebze, meyve gibi). Midede azalmış bulunan hidroklorik asit, limonata şeklinde veya özel ilâçlarla tamamlanır. Yemekten sonra, sindirim enzimleri ihtivâ eden ilâçlar verilir. Yiyebilen hastalara ekşi elmaların rendesi faydalıdır. Şiddetli ağrılara karşı; karın üzerine sıcak su torbaları ve termofor koymak iyi gelir, geceleri ilâç verilir. İshal azalıp büyük abdest şekillenmeye başlayınca, ızgara köfte, pirinç ve patates püresine geçilir. C, K ve B vitaminleri de verilir.

Tedâvide ilâç olarak en mühimi, direkt olarak basil üzerine etkili olan ilâçlardır. Bunlar arasında; tetrasiklin, kloramfenikol, sulfamidler ve streptomisin sayılabilir. Bu ilâçlar, mutlaka bir doktorun denetiminde kullanılmalıdır.

Korunma: Hastalar, sağlamlardan ayrılır, büyük abdest dezenfekte edilmeden helâlara dökülmez. Dizanteri nekahetleri ve taşıyıcıları, besin maddeleri işçiliğinden muaf tutulur. Sular klorlanır. Sütler iyi kaynatılır veya pastörize edilir, çiğ sebze ve meyveler temiz ve bol su ile yıkanır. Salgınlar esnâsında çiğ sebze ve meyve yememelidir. Besinler kara sineklerden korunmalı, el temizliğine itina göstermelidir. Korunmada yaygın olarak kullanılan bir aşısı yoktur.

Amipli dizanteri:

Entamoeba histolytica ismi verilen bir amip tarafından meydana getirilen, dizanteri şeklidir. Bu amip, insanlara âit bir parazittir. Bunun bir canlı hareketli şekli, bir de kist şekli vardır. Tabiatta ancak kist şeklinde bulunur. Amipli dizanteri tropik ve subtropik iklim bölgesinde yaygındır. Birinci Cihan Savaşında Mısır'daki kamplarda esir kalan er ve subaylarımızla yurdumuza gelmiş ve Anadolu'nun soğuk sıcak her bölgesine yayılmıştır.

Amibin kaynağı insanlardır. Canlı şekli dayanıksız olduğundan, bulaşmada önemli değildir. Bulaşmada dayanıklı olduklarından kistler rol oynamaktadırlar. Sulara, çiğ yenen besinlere karışarak hastalığa yol açarlar. Hastalığın bulaşmasında karasineklerin de rolü büyüktür.

Amipli dizanteri tek tük rastlanan bir hastalıktır. Basilli dizanteri gibi salgınlara pek yol açmaz. Ağızdan alınan kistler, doku içinde ilerler, barsakta ülserlere neden olur. Amipler bâzan portal damar (karaciğer kapı toplardamarı) içine girerek karaciğere ulaşır, netîcede abselere yol açar. Kan yoluyla ulaştığı, diğer organlarda da apse yapabilir. Had amipli dizanteri genellikle kistler alındıktan 8-10 gün sonra ortaya çıkmaktadır.

Belirtileri: Belirtilerin derecesi iklime, kişinin bünyesine ve amibin cinsine göre değişiklikler gösterir. Had amipli dizanteri, hastalığın klasik şeklidir. Belirtiler basilli dizanteriye benzer. Farklı olarak, bunda genellikle ateş yoktur. Ancak barsakta gelişen diğer bir enfeksiyon veya karaciğer apsesi gibi bir komplikasyon olursa ateş yükselir. Hafif belirtiler ve nöbetlerle tanınmayan amipli dizanteri veya had safhadayken yeterli tedâvi görmeyen veya hiçbir hekim tarafından müdâhale edilmeyen vak'alar müzminleşir. Amip hâli denen hafif hastalık, müzmin dizanterinin meydana gelmesinin başta gelen sebeplerindendir. Komplikasyonları: Barsak gangrenleri, barsak kanamaları ve delinmeleri, barsakta kanser gelişimi, hepatit (karaciğer iltihâbı) karaciğer absesi ve diğer organ abseleri sayılabilir. Amipli dizanteri; ishal yapan diğer hastalıklarla ve en çok da basilli dizanteri ile karışır. Kesin teşhis; büyük abdestten (tâzeyken) alınan bir parçanın mikroskopla incelenip, amiplerin görülmesiyle olur.

Tedâvi: En mühim ilâç emetindir. Chloroquine, metronidazol de etkilidir. Diğer hususlar basilli dizanteride olduğu gibidir.

Korunma: En mühim husus, hastaları tedâvi etmek, portörlük (taşıyıcılık) ile bulaşmasına engel olmaktır. Diğer hususlar basilli dizanterideki gibidir.

DİZEL MOTORU;

Alm. *Dieselmotor,* **Fr.** *Diesel.* **İng.** *Diesel.* Kuvvetle sıkıştırılmış hava içine püskürtülen yakıtla çalışan içten yanmalı bir motor tipi.

Dizel veya Diesel olarak bilinen bu motor teknikte büyük güçlere ihtiyaç duyulması sebebiyle keşfedilmiştir. Gelişmesinde Alman şirketlerinin büyük faydaları olmuştur. Kara taşımacılığında kullanılan ilk dizel motorlar 1922'den îtibâren îmâl edilmeye başlandı. Denizcilikte kullanılan dizellerin yapımları her ne kadar 1910'da başladıysa da gerçek mânâda küçük teknelerde kullanılabilen tipleri ancak 1929'dan îtibâren îmâl edildi. Bu târihlerden îtibâren kara taşıtlarında istenilen 40-50 beygir gücünde motorlar yapılmaya başlanmıştır. İkinci Dünyâ Savaşının başlarına kadar dizel motorları demiryolu taşımacılığında, traktörlerde, inşâat makinalarında, gemilerde, sanâyinin çeşitli alanlarında güç kaynağı olarak kullanıldıysa da ufak güç isteyen yerlerde tercih yine benzin motorlarındaydı.

Günümüzde az masraflı olma özelliğinden dolayı benzinli motorlara tercih edilmektedir.

Çalışma prensibi: Dizel motoru içten yanmalıdır. Piston aşağı inerken, silindire hava dolar. Piston yukarı çıkınca bu hava sıkıştırılır. Sıkıştırma oranı benzininkilerden çok yüksek olup (1, 12 ile 1, 25 arası) mertebesinde olduğu için, havanın sıcaklığı 500°C'nin üstüne çıkar. Piston üst ölü noktaya yaklaşırken, silindire, üstteki bir enjektör memesinden yakıt püskürtülür. Yakıt sıkıştırma sonucu ısınmış olan havayla karışınca, kendiliğinden tutuşur. Mazot 80°C'den îtibâren tutuşmaya başladığı için yangın tehlikesi benzininkine nazaran daha azdır.

Dizel motorların bitkisel yağlardan, tabiî gaz ve benzinlere kadar akla gelen her yakıta uygulanabilme özelliği vardır. Fakat dünyâda en çok kullanılan, ham petrolden elde edilen mazottur.

Dizel motorlarında püskürtme: Mazotun püskürtülmesi püskürtme memesi ile yapılır.

Açık püskürtme ve kapalı püskürtme olarak iki türü mevcuttur. Bu tiplerden en çok kullanılan kapalı püskürtme tipidir.

Kapalı püskürtmelerde püskürtülen yakıtın geçtiği yol bir meme iğnesi ile kapalıdır. Özel bir yay iğneyi yerinde tutar. Pompa çalışınca mazot basıncı iğneyi yuvasından kaldırarak mazotu püskürtür. Püskürtme işi sona erince de yay iğneyi yuvasına getirerek gaz püskürtülmesini keser. Açık püskürtme işinde; püskürtme işini gören bir çok delikler bulunur. Her bir deliğin püskürttüğü yakıt hüzmeleri birbirleriyle karşılaştıkları ve çarpıştıkları için yelpaze şeklinde püskürtülür.

Püskürtmeçler, hacimleri 3 litreden fazla olan dizel motorlarında çok delikli olurlar.

Dizel motorları yapılış şekillerine göre üç bölüme ayrılır:

1. Yanma odalı dizel motorları: Bu çeşit dizel motorların silindir kapaklarında özel olarak yapılmış yanma odaları bulunur. Bu odalara sıkıştırma zamanlarında gerekli oranda hava sıkıştırılır. Mazot bu odacık içerisine püskürtülerek yüksek ısı altında yanması ve pistonları çalıştırması sağlanır.

Bu tip motorlarda mazot püskürtme pompaları da alçak bir basınçla (santimetrekareye 60-80 kg) çalışırlar. Bu motorlarda soğuk havalarda motorun kolayca çalışabilmesi için kızdırma bujileri vardır.

2. Anaforlu dizel motorları: Bu motorların silindir kapaklarında da birer yanma odaları mevcuttur. Motorun sıkıştırma zamânında bu odalara belirli hava sıkışır. Mazot bu yanma odaları ile silindirleri birleştiren kanalların çok yakınlarına ince tozcuklar şeklinde püskürtülür. Yakıtın ilk hüzmeleri yanma odalarına geçerek yüksek sıcaklık altında kendi kendine ateşlenir ve geri dönerek gerideki yakıtları da yüksek bir basınç ve anafor altında yakarak pistonların üst ölü noktadan alt ölü noktaya doğru itilmesini sağlar. Bu tip motorlar santimetrekareye 120-150 kg basınçla çalışırlar. İlk ateşlemeler bunlarda da kızdırma bujileriyle yapılır.

3. Püskürtmeli dizel motorları: Diğer dizel motorlarına göre yüksek hızla çalıştıkları için daha verimli motorlardır. Yakıt doğrudan doğruya, diğerlerinden farklı olarak yanma odasına püskürtülür. Yanma odalarında santimetrekareye 150-350 kg bir basınçla sıkıştırılan hava, püskürtülen yakıtı kolayca yakar ve verimi arttırır.

İki zamanlı dizel motorları: İki zamanlı motorlarda anamilin bir defa (360 derece) dönmesiyle çevrim tamamlanır, sâdece yakıt ve hava karışımıyle çalıştıklarından benzine nazaran daha verimlidir (Benzinlerde hava+yakıt+yağ karışımı).

Piston, yanmış gaz basıncı ile alt ölü noktaya doğru inerken emme ve egzoz kapaklarının ağzını açar. Emme kapağı havayı, pompadan silindire doğru verir. Bu da egzoz gazlarının aşağı doğru iletilmesine ve silindirin karışımdaki egzoz deliğinden dışarı çıkmasına yol açar. Piston yukarı çıkarken, kapakları örterek, silindirin her tarafını kapatır ve silindirin üst kısmına yakıt püskürtmeden önce, temiz havanın sıkıştırılmasını temin eder. Bu tür sisteme ters süpürme denir.

Tek atışlı süpürmede de, silindirin kenarında bir emme kapağı vardır. Egzoz gazları silindirin üst kısmındaki kapakçıktan dışarı atılır. Bu kapakcıklar bir tane veya daha fazla olabilir. Kapakçıklar emme kapağının üstünün açılmasından biraz daha önce açılır. Bu durumda basınç altında bulunan gazlar, silindirden dışarı çıkmaya başlar.

Dizel motorların benzine göre üstünlüğü

1. Benzin motorlarında teorik olarak hesaplandığı kabul edilen % 75 ısı enerjisi, % 25'e yakın bir işe dönüşebildiği hâlde, bu oran dizel motorlarında % 65 ısı enerjisinden % 35 gibi faydalı bir iş elde edilir ki, bu dizel motorlarındaki yüksek basınç ve ısıdan dolayı verimin benzine göre % 10 daha fazla olduğunu göstermektedir.

2. Dizel motorlarında beygir saat başına 100-200 gr civârında mazot sarfiyâtı olduğu hâlde, bu durum

benzinde 300 gr civârında seyreder.

3. Çekiş gücü uygulama safhasında dizellerde daha fazla, benzinlerde daha azdır.

4. Mazotun tutuşma derecesi 80°C'den îtibâren başladığı hâlde benzinlerde oda sıcaklığında olur. Bu durum benzinlilerde dizellere göre yangın tehlikesinin daha çok olduğunu gösterir.

5. Dizel motorlar bitkisel yağlar dahil olmak üzere benzinin yüksek oktanlısına kadar her türlü yakıtla çalışabildiği hâlde benzili motorlarda yalnız benzin kullanılır.

6. Ateşleme donanımı benzine göre daha basit olduğu için ârızaları daha azdır.

7. Benzinli motorların egzoz gözlerinde daha fazla CO_2 olmasına karşılık dizel motorların egzoz gözlerinde daha az CO_2 vardır.

8. Dizel motorlarındaki işletme giderleri aynı işi görecek benzinli motorlara göre yarıdan daha azdır.

Kullanıldığı yerler: Ticârî nakliyat taşıtlarında ve inşaatlarda hemen hemen sâdece dizel motorları kullanılır. Çoğu lokomotifler dizel-elektrik tahriği (dizel motorunun mekanik gücünü tekerlekleri döndüren elektrik enerjisine çevirir) veya dizel motoru ile çalışır. Zirâî makinalar, biçerdöver, traktör ve su motorları hep dizelle çalışır. Sanâyide kullanılan jeneratör ve kompresörlerin de Dizelden faydalanılarak çalıştırıldığını söylemek yerinde olur. Bu motorlar hava veya su ile soğutulabilir, iki veya dört zamanlı olabilirler.

DİZGİ (Bkz. Baskı ve Baskı Tekniği)

DİZİLER;

Alm. *Progressionen,* **Fr.** *Progression,* **İng.** *Progression*. Tanım kümesi pozitif tam sayılar olan bir fonksiyon. Bu fonksiyonun değer kümesi reel sayılar ise, reel dizi; kompleks sayılar ise, kompleks dizi adını alır. n'inci görüntüsü olan $f(n) = a_n$ ye genel terim denir. Terimleri a_1, a_2, ..., a_n ... olan bir dizi (a_1, a_2, ..., a_n ...) veya kısaca (a_n) şeklinde gösterilir. Örnekler:

1. $(a_n) = \left(\frac{1}{n}\right) = \left(1, \frac{1}{2}, \frac{1}{3}, ... \frac{1}{n}, ...\right) \rightarrow 0$'dır.

2. $(b_n) = \left(\frac{2n+1}{n+1}\right) = \left(\frac{3}{2}, \frac{5}{3}, \frac{7}{4}, ..., \frac{2n+1}{n+1}, ...\right) \rightarrow 2$'dir.

3. $(c_n) = (-1)^n n = (-1, 2, -3, 4, ..., (-1)^n n, ...)$

4. $(d_n) = (2) = (2, 2, 2, ..., 2, ...) \rightarrow 2$

Birinci dizi monoton azalan, ikinci dizi monoton artan dizilerdir. Her n için $a_n > a_{n+1}$ ise dizi monoton azalandır. $a_n < a_{n+1}$ ise dizi monoton artandır. Birinci dizinin bütün terimleri 0 ile 1 arasında, ikinci dizinin bütün terimleri ise 2 ile 3/2 arasındadır. Böyle alt ve üst sınırları olan dizilere sınırlı diziler denir. Bâzı dizilerin alt sınırı reel sayı olup, üst sınırı belli bir sayı olmaz veya tersi olur. Dizinin alt sınırına EBAS (en büyük alt sınır), üst sınırına da EKÜS (en küçük üst sınır) denir.

Bir dizinin yakınsaklığı: Genel terimin limiti belli bir sayı olan dizilere yakınsak dizi denir. Belli bir limiti yoksa veya birden fazla limiti varsa bu diziye ıraksak dizi denir. 1. ve 2. örnekteki dizilerin limitleri 0 ve 2 olduğundan yakınsaktırlar. 3. örnekteki dizinin içinde iki dizi vardır. Bunlar (-1, -3, -5, ... $(-1)^n$ n, ...) ve (2,4,6,8, ... $(-1)^n$ n, ...) dizileridir. Her iki dizinin de belli bir limiti yoktur. Bu dizi ıraksaktır. 4. örnekteki diziye sabit dizi denir. Sâbit dizilerde her n için $a_n = a_{n+1}$'dir. ($(-1)^n$) dizisi de ıraksaktır. Bu dizi (-1, 1, -1, 1, -1, 1 ...) şeklindedir. İki farklı limiti vardır. Biri (-1) sâbit alt dizisinin limiti -1'dir. Diğeri (+1) sâbit alt dizisinin limiti 1'dir. Genel terimi $(-1)^n+(-1)^{n+1}$ olan dizi de sâbit (0) dizisidir. Sâbit dizilerin tek limiti olduğundan yakınsaktır.

Dizilerin birçok alt dizileri de vardır. Dizilerin dört işlemi tanımlanmıştır. Bir dizinin bir sayı ile çarpımı,

dizinin bütün terimleriyle çarpımı demektir. Aritmetik ve geometrik diziler, çok kullanılan iki özel dizidir.

Aritmetik dizi: (a,a+r, a+2r, a+3r, ...) şeklinde dizidir. İlk terimi a, r ortak farkı sıfırdan farklı bir reel sayı olmak üzere genel terimi:

$a_n = a+(n-1)\,r$

olan diziye aritmetik dizi denir.

a = 2, r = 3 için $(a_n) = (2, 5, 8, 11, ...)$dir.

a = 3, r = -2 için $(a_n) = (3, -1, -3, -5, ...)$dir.

Aritmetik dizinin ardışık üç terimi a_1, a_2, a_3, ise:

$$a_2 = \frac{a_1+a_3}{2} \quad \text{veya} \quad 2a_2 = a_1+a_3 \text{ dir.}$$

Dizinin terimleri sonsuzdur. Terimleri belli sayıda olan bir diziye sonlu dizi denir.

Sonlu bir aritmetik dizinin özellikleri:

1. Aritmetik dizide herhangi bir terimden, kendinden önce gelen terim çıkarıldığında ortak fark bulunur. Yâni;

$a_n-a_{n-1} = r$ dir.

2. Bir aritmetik dizi $(a_1,a_2, ... a_m ..., a_n ...)$ ise

$$r = \frac{a_n-a_m}{n-m} \text{ dir.}$$

3. Bir aritmetik dizide baştan ve sondan aynı uzaklıkta olan iki terimin toplamı, ilk ve son terimin toplamına eşittir. Yâni:

$(a_1, a_2, a_3 ... a_{n-2}, a_{n-1}, a_n)$ bir aritmetik dizi ise

$a_1+ a_n = a_2+a_{n-1} = a_3 + a_{n-2} = ...= a_p+a_{n-p+1}$ dir.

4. Bir aritmetik dizide her terim kendinden eşit uzaklıktaki terimlerin aritmetik ortalamasıdır. Yâni:

$$a_p = \frac{a_{p-k}+a_{p+k}}{2}, \qquad 1 \le k < p\text{'dir.}$$

Yâni $a_1,a_2,a_3,a_4,a_5,a_6,a_7,a_8$ bir aritmetik dizi ise

$$a_4 = \frac{a_3+a_5}{2} = \frac{a_2+a_6}{2} = \frac{a_1+a_7}{2} \text{ olur.}$$

5. a ile b sayıları arasına bunlarla birlikte aritmetik dizi teşkil edecek şekilde n tane sayı yazılırsa, bu dizinin ortak farkı:

$$r = \frac{b-a}{n+1} \text{ dir.}$$

Meselâ 7 ile 23 arasına öyle üç tâne sayı yazalım ki bu beş sayı aritmetik dizi teşkil etsin:

$$r = \frac{23-7}{3+1} = \frac{16}{4} = 4 \text{ olur.}$$

O halde bu üç sayı 11,15,19 sayılarıdır.

6. Sonlu bir aritmetik dizinin ilk n terim toplamı:

$$S_n = \frac{n}{2}(a_1+a_n) \text{ veya:}$$

$$S_n = \frac{n}{2}[2a_1+(n-1)r] \text{ dir.}$$

Meselâ (4,11,18,25, ...) dizisinin 10 terim toplamı:

$$S_{10} = \frac{10}{2}(4+9.7) = 5.67 = 335 \text{ bulunur.}$$

Geometrik dizi: k, 0 ve 1'den farklı bir reel sayı olmak üzere $(a_n) = (a, ak, ak^2, ak^3, ..., ak^{n-1}, ...)$ dizisine geometrik dizi denir. İlk terim olan a'yı sâbit bir k sayısı ile çarparak dizinin terimleri elde edilir. Geometrik dizinin genel terimi:

$a_n = a.k^{n-1}$ dir. k>1 ise artan, a<k<1 ise azalan dizi olur.

Sonlu bir geometrik dizinin özellikleri:

1. Bir geometrik dizide bir terimin kendinden öncekine bölümü ortak çarpandır. Yâni:

$$\frac{a_n}{a_{n-1}} = k\text{'dır.}$$

a = 2, k = 3 için geometrik dizi, (2,6,18,54, ...) dır.

Bu dizide:

$$\frac{54}{18} = \frac{18}{6} = \frac{6}{2} = 3 \text{ olur.}$$

2. Bir geometrik dizide her terimin karesi kendisinden önceki ve sonraki terimlerin çarpımıdır. Yâni:

$a^2_n = a_{n-1}.a_{n+1}$ dir.

3. Sonlu bir geometrik dizide baştan ve sondan aynı uzaklıktaki iki terimin çarpımı, ilk ve son terimlerin çarpımına eşittir. Yâni:

$a_1.a_n = a_2.a_{n-1} = a_3.a_{n-2} = ... = a_p.a_{n-p+1}$'dir.

4. a ile b sayıları arasına bunlarla birlikte geometrik dizi teşkil edecek şekilde n tane sayı yazılırsa bu dizinin ortak çarpanı:

FORMüL VARRRR!!!! (1)

Meselâ 2 ile 162 arasına öyle üç sayı yerleştirelim ki, bu beş sayı bir geometrik dizi teşkil etsin. Bunun için;

FORMüL VARRR!!!!!! (2)

bulunur.

İstenen sayılar: 6,18,54'tür.

5. Bir geometrik dizinin ilk n terim toplamı:

$$S_n = a\frac{1-k^n}{1-k} \text{ dir.}$$

Meselâ $(2, 1, \frac{1}{}, \frac{1}{}, \frac{1}{}, ...)$

2 4 8

dizisinin ilk 10 terim toplamı:

FORMüL VARRRR!!!! (3)

bulunur.

DNA;

Alm. *Deutscher Normenausschuss,* **Fr.** *Acide desoxyribonucleique,* **İng.** *Desoxyribonucleic asid.* Kalıtımda rol oynayan organik bir molekül. Bir nükleik asit çeşidi. “Deoksiribo nükleik asit” adını alır. Kısaca “DNA” olarak gösterilir. Canlılarda yönetici bir moleküldür. Hücrenin protein ve enzim sentezinde rol oynar. Ayrıca yeni bir hücre meydana getirecek gerekli elemanları taşıdığından hücre bölünmesinin esasını teşkil eder.

İlk defâ A.F.Mıescwer adlı bir araştırıcı 19. yüzyılın sonlarında hücre çekirdeğini incelerken bu maddeleri fark etmiştir.

Ökaryotik hücrelerde DNA başlıca çekirdekte bulunmakla berâber az olarak mitokondri ve kloroplastlarda da vardır. Hücre çekirdeğinde bulunan kromatin, DNA ve buna bağlı proteinlerden yapılmıştır.

1953 senesinde Watson ve Crick adlı araştırıcılar hazırladıkları modeller üzerine DNA yapısını açıklamaya çalışmışlardır. Buna göre; DNA teorik olarak sonsuz uzunlukta ve birbirine sarmal olarak dolanmış yanyana iki molekül zinciridir. Bu, hayâlî bir eksene sarılı bir ip merdivenine benzetilebilir. Merdivenin kenarları bir şeker molekülü (deoksiriboz) ile fosforlu bir molekülden meydana gelir. Merdiven basamaklarının arasında gevşek hidrojen bağlarıyla birbirini çeken pürin ve pirimidin denilen azotlu bazlar bulunur. Bu basamaklar merdivenin kenarındaki şeker moleküllerine bağlıdır.

DNA’daki azotlu bazlar iki gruptur: Pürin bazları adenin ve guanin; pirimidin bazları ise sitozin ve timindir. Bunların molekül durumları şöyledir ki, bir adenin ancak bir timinle ve bir sitozin ancak bir guaninle birleşebilir. Bunlar pratikte baş harfleri ile gösterilir. Bu duruma göre her kademede ancak 4 çift baz bulunabilir. A-T, T-A, G-S, S-G. Her DNA molekülünde; adenin (A) molekül sayısı, timin (T) molekül sayısına eşittir ve ancak birbirleriyle karşılıklı bağ yapabilirler. Birbiriyle oranları 1’dir (A/T=1). Aynı durumlar guanin (G) ile sitozin (S) arasında da mevcuttur (G/S=1). Ancak (G+S)/(A+T) oranı 1’e eşit değildir. Bu oran bütün DNA’larda farklı olabilmektedir. Adeninle timin arasında çift hidrojen bağı (A = = = T) bulunur. Sitozinle guanin arasında ise üç hidrojen bağı (S □ □ □ G) mevcuttur. Bir baz çifti, yapısı îtibâriyle yakınındaki baz çiftlerini etkilemez. Bu azotlu baz-şeker-fosfat topluluğuna “nükleotit” denir. DNA, bir nükleik asit olup, temel birimi “nükleotit”tir. DNA’nın bütün nükleotitlerinde şeker ve fosfor grupları aynıdır. Nükleotitlerin farklılığı taşıdıkları bazlardan kaynaklanır. Nükleotitler taşıdıkları azotlu bazlara göre adlandırılırlar: Adenin nükleotit, guanin nükleotit, timin nükleotit, sitozin nükleotit.

Bu DNA molekülünü yapan nükleotitlerin belirli bir sıra ve düzenle dizilmeleriyle molekül boyunca gen blokları meydana gelir. Sâdece şeker ve bazdan oluşan birleşime ise nükleosit denir. DNA molekülündeki sarmallık sağa doğrudur, her on çift nükleotitte tam bir tur tamamlanır.

DNA genetik bilgi deposudur. Mikroskopla bile görülemeyen bu sayılamayacak kadar bilgiler, gâyet muntazam olarak yerleştirilmiştir. İnsan vücudunun plânını içinde taşıyan bu muhteşem yapı kendisini inceleyen ilim adamlarını hayretler içinde bırakmakta ve DNA’dan bahseden ilmî eserlerin pek çoğunda bunu yaratanın azâmet ve büyüklüğü dile getirilmektedir.

DNA’nın iki görevi vardır: Birincisi hücre bölünmesinin hazırlıkları sırasında kendi kopyasını yapmasıdır. Kromozomların ikiye bölünmesi sırasında DNA molekülü kendisinin bir kopyasını yapar, buna replikasyon veya duplikasyon denir. Bu olay yavru kromozomda aynı kısımların bulunabilmesi için gereklidir. DNA’nın kendini eşlemesi esnâsında, iki sarmal ipliği bir arada tutan hidrojen bağları âdetâ bir fermuar gibi açılır. Açıkta kalan pürin ve pirimidin nükleotitlerin uçları, hücrede önceden sentezlenmiş nükleotitlerle tamamlanır. Böylece birbirinin aynı olan iki DNA meydana gelmiş olur. Hücre bölünmesinde her biri bir hücreye gider. İkinci görevi, kendinde toplanmış olan bilgiyi RNA’ya (Ribonükleik asit) vermesidir. Bu işleme transkripsiyon denir. Transkripsiyonun esâsı DNA kalıbı üzerinden RNA’nın direkt olarak sentezlenmesidir. Böylece DNA’daki bilgi RNA’ya aktarılmış olur. RNA’daki toplanan bilgi ribozomlarda tercüme edilerek protein, enzim gibi maddelerin sentezinde

kullanılır.

Kromozomlarda bulunan genler DNA yapısındadır. Her canlı bireyin ve neslinin hayat plânı hücre hâfızasını meydana getirir. DNA molekülleri şifrelerle kodlanmıştır. DNA'nın yapısına giren bazların (A,T,G,S) her biri şifre sembolü olarak kullanılır. Hayâtın dili bu dört harfli alfabeyle DNA moleküllerinde yazılmaktadır. DNA'nın ipliklerinde ard arda gelen üç nükleotit bazı bir mânâ (şifre) ifâde eder. Dört farklı nükleotitle arka arkaya 64 şifre kodlanabilir (AAA, AAS, AAG, AGS, vb.). Şifrelerin DNA'daki sıralanışlarının değişmesiyle ise binlerce mânâ ifâde edilebilir.

DNA'lar, kendilerinin kopyalarını yaparak, üreme hücreleriyle hayat şifrelerini nesilden nesile iletirler. Canlıların vücut yapılarının ve karakterlerinin (mâvi gözlülük, kıvırcık saçlılık, çekik gözlülük vs.) cansız bir molekülde şifrelenmesi ve bu molekülün otomatik olarak kendisinin kopyasını yapabilmesi, daha açık bir ifâdeyle hayat sırrını kendinde kapsaması özelliğine fen adamları hayretle bakmakta ve bunların ancak ilâhî bir kudretle mümkün olabileceğini ifâde etmektedirler.

Bâzı sebeplerden dolayı DNA'daki genlerde yapı değişiklikleri görülebilmektedir. Bu değişmeler yavru hücrelere de aynen geçer. Bu durum bâzan kansere sebeb olabilmektedir.

DOĞAL GAZ;

yeraltında eski oluşumlar sonucu meydana gelmiş olan gaz. Yaygın olarak kullanılır ve mâliyeti düşüktür. Yeraltında ve denizaltında yalnız veya petrolle ilgili olarak yaygın olarak rastlanır. Yeni gaz alanlarının keşfedilmesi, boru hatlarındaki gelişmeler ve sıvılaştırılmış doğal gazın kullanılması, doğal gaz sanâyiinin gelişmesini sağlamıştır. Doğal gaz dünyâ enerji ihtiyâcının % 20'sini sağlamakta ve sürekli olarak gelişmektedir. Meselâ ABD'de toplam enerji ihtiyâcının üçte biri doğal gazdan elde edilmektedir.

Kullanımı: Doğal gaz ısı, ışık elde etmek için ve kimyâsal maddelerin üretiminde ham madde olarak kullanılır. Yakıt olarak; soba ve ocaklarda, sıcak su elde edilmesinde, havalandırmada, elbise temizleme işinde, buzdolaplarında ve çöplerin yok edilmesinde ve diğer çeşitli ev âletlerinde kullanılır. Doğal gazdan, antifriz, deterjanlar, sun'î gübreler, haşerat ilâçları, plastikler, çözücüler ve sun'î elyaflar ve benzeri kimyâsal maddeler elde edilir. Karbon siyahı asetilen ve etilen de doğal gazdan yapılır. Amonyak, üre, nitrik asit ve metanol da hava ve doğal gazdan îmâl edilir.

Meydana gelişi: Doğal gaz muhtemelen organik maddelerin bozulması sonucu meydana gelmiştir. Çok büyük bitki ve hayvan kalıntıları eski okyanus diplerinde tortu tabakaları altında gömülü kalmışlardır. Çok uzun zaman sonra, üstte bulunan tabakaların basıncı ve dünyânın merkezinden gelen ısı, bu organik maddelerin kömür, petrol ve doğal gaza dönüşmesini sağlamıştır.

Rastlanması: Doğal gaza yeryüzünde binlerce metrelik tortul tabakaların altında rastlanır. Gazın yoğunluğu çevredeki kayaya göre düşük olduğu için gaz kayada bulunan boşluklardan ve çatlaklardan yukarı çıkmaya çalışır. Bu arada bir geçirgen olmayan örtü kayası altında toplanır. Doğal gazın toplandığı değişik jeolojik oluşumlar mevcuttur. Bunlardan en basiti, aşağı doğru konkav olan kapak kayasıdır. Böyle durumda gaz, alttaki kumtaşı, kiltaşı veya dolomit gibi geçirgen olmayan kapak kayası altında toplanır. Geçirgen olmayan kapak kayası, kabuk veya susuz tabakalarından meydana gelebilir.

Bileşimi: Havzadan havzaya değişmek üzere, doğal gazda değişik oranlarda çeşitli gazlar bulunur. Doğal gazda bir doymuş hidrokarbon olan metan CH_4 çoğunluğu teşkil eder. Diğer bileşimleri daha ağır doymuş hidrokarbonlar meydana getirir. Ayrıca halkalı hekzan ve metil halkalı hekzan gibi halkalı parafinler, benzen ve toluen gibi halkalı hidrokarbonlar, karbon dioksit, hidrojen sülfür, su ve helyum, argon ve azot gibi gaz elementler de vardır. Bu gaz elementlerden hiçbiri doğal gazı destekleyici değildir. Mevcudiyetleri ile doğal gazın ısıtma gücü azalır. Helyum çok az bulunmasına karşılık, doğal gazda ticârî kıymete sâhip tek elementtir.

Karbondioksit (CO_2) de arasıra rastlanan bir bileşiktir. Miktarı az olmasına rağmen, yanıcı olmadığı için kuyu çıkışında kimyâsal işlemle doğal gazdan alınır. Pekçok havzadaki doğal gazda hidrojen sülfüre (H_2S) rastlanır. Kokusunun keskinliğinden dolayı böyle gaz "ekşi gaz" olarak isimlendirilir. Hidrojen sülfür mevcut değilse böyle gaza "tatlı gaz" denir. Zehirli ve konrosif özelliği olan hidrojen sülfür kimyâsal muâmele ile doğal gazdan uzaklaştırılır. Doğal gazdaki hidrojen sülfürden yan ürün olarak önemli miktarda element sülfürleri elde edilir.

Su, bütün gaz havzalarında sıvı veya gaz olarak mevcuttur. Sıvı su mevcutsa, doğal gazda buza benzeyen hidrat denilen katı parçacıklar meydana gelebilir. Meselâ, metan ve su 15,6°C'de 140 kg/cm_2 basınç altında bir hidrat meydana getirirler. Yaklaşık olarak, dört su molekülü bir metan molekülü ile birleşerek metan hidrat meydana getirir. Hidratlar, boru hatlarını tıkadığı için arzu

edilmezler.

Normal bir tatlı gazda % 82 metan, % 4 etan, % 3 propan, % 3 butan, % 2 hekzan ve yaklaşık % 5 heptan ile ağır hidrokarbonlar mevcuttur. Tipik bir ekşi gazda ise, % 52 metan, % 8 etan, % 11 propan, % 10 butan, % 5 pentan, % 3 hekzan, % 2 heptan ile ağır hidrokarbonlar ve % 9 hidrojen sülfür vardır.

Doğal gaz boru hattına eriştiğinde, karbon dioksit ve hidrojen sülfürden kimyâsal olarak arıtılmıştır. Ağır hidrokarbonlar, doğal benzin yapmak amacıyla alınır, propan ve butanın büyük bir kısmı da alınarak sıvılaştırılmış, petrol gazı (LPG) olarak satılır. Böyle bir gazda % 93 metan, % 5 etan ve % 2 propan vardır.

Özellikleri: Saflaştırılmış doğal gaz, renksiz ve kokusuzdur. Sülfür ihtivâ eden bileşenler ilâve edilerek, doğal gaza koku verilir. Böylece gazın havada patlama yapacak şekilde kaçağı önlenmiş olur. Gazın yoğunluğunun aynı sıcaklıktaki hava yoğunluğuna oranı olarak bilinen özgül yoğunluk yaklaşık olarak 0,6 civârındadır.

Herhangi bir muâmeleden geçmemiş kuyudaki gazın ısı değeri 31.800 ~ 45.900 Btu/m^3 civârındadır (1 BTU=252 kaloridir). Boru hattındaki gaz esas olarak metandan ibâret olup az miktarda etan ve propan da ihtivâ eder, ısı değeri ise 36.400~38.800 Btu/m^3 civârındadır. Metanın ısı değeri 35.738 Btu/m^3, etanın 62.966 Btu/m^3 ve propanın 90.300 Btu/m^3tür.

Üretimi: Üretim; havzaların araştırılması, kuyuların açılması, gazın muâmeleden geçirilmesi, iletim, dağıtım ve gazın depolanmasından ibârettir. Buradaki değişik bölümler, farklı şirketler tarfından yapılır. Bir kısım şirketler araştırmada ihtisas kazanırken diğerleri kuyu açmada ihtisas sâhibi olurlar. Üretim şirketleri havzadaki techizâtla çalışırken, boru hattı veya iletim şirketleri, üretim şirketlerinden büyük miktarda gazı satın alarak belirli merkezlere iletirler. Dağıtım şirketleri de boru hattından gazı alarak tüketiciye dağıtırlar.

Arama: Doğal gazın araştırılması, yüzey jeolojisinin incelenmesiyle başlar. Kaya tabakalarının yüzeydeki ve yakın çevredeki durumu incelenerek yüzey altındaki kaya tabakalarının muhtemel düzeni tahmin edilmeye çalışılır. Muhtemel gaz havzaları jeofizik ölçmelerle bulunur. Bu aşamada esas olarak sismik dalga yansımaları, magnetik alan ölçümleri ve yerçekim alanı ölçümleri olmak üzere üç metot kullanılır.

Sismik dalga yansımaları en iyi araştırma yoludur. Yüzeye yakın olarak yapılan patlamadan doğan ses dalgaları derindeki kayadan yansıyarak yüzeye geri döner. Bunlar uygun âletlerde kayıt edilerek bilgisayarlarda incelenir. Gaz ve petrol bulunabilecek kayalar tesbit edilmeğe çalışılır. Sismik yansıma, özellikle kıyı ötesi havzaların incelenmesinde uygundur. Bu yolla ses dalgalarında yapılan kayıtlardan okyanus tabanı altındaki kaya tabakaları belirlenmeye çalışılır.

Havza rezervlerinin ölçümü: Bir doğal gaz havzasının kuyu açma ve ihtiyâç olunan yerlere boru döşenmesini ekonomik kılacak gaza sâhib olması gereklidir. Tahmînî olarak elde edilebilecek gaz miktarı o havzanın rezervi olarak isimlendirilir. Rezervler, genellikle trilyon metre küplerle ölçülür. Ekonomik açıdan, bir kuyu rezervinin boru hattına en az 20 sene gaz verebilmesi beklenir.

Bir havzadaki rezerv miktarını belirlemek için, havzanın hacmini ve havzadaki gazın basıncını bilmek gerekir. Basınç, oldukça hassas bir şekilde ölçü âletleri ile belirlenebildiği hâlde, hacmin dolaylı metotlarla belirlenmesi gerekir.

Boşluk hacmi metodunda gazın hacmi, bir kaya tabakasındaki gaz dolu boşluklar, kayanın boşluk durumu, kalınlığı ve kapladığı yer hakkındaki jeolojik bilgiler kullanılarak tahmin edilmeye çalışılır.

Basınç, azalma metodunda ise, havzadan alınan gaz hacmine bağlı olarak basınçta meydana gelen değişim ölçülür ve gaz hacmi bulunmaya çalışılır. İki ölçüm arasındaki basınçta büyük düşüş, hacmin küçük olduğuna; küçük düşüş ise hacmin büyük olduğuna işâret eder.

Sondaj ve kuyunun idâresi: Doğal gaz kuyularının çoğu dönme metoduyla açılır. Bu yöntemde sondaj ağzı aşağı yukarı hareket ederken döner. Alt tarafta dönüşle, kaya parçalana parçalana kuyu açılarak ilerleme yapılır. Bu sırada yukarıdan pompalanan çamur borunun içinden geçer ve kaya parçalarını borunun dışından yukarı getirir.

Gaz keşfedildiği zaman, çıkış debisi ölçülerek, kullanılma imkânı kontrol edilir. Daha sonra kuyuya boru yerleştirilir. Yüzeye çıkan kısma vanalar konularak çıkış kontrol edilir. Vanaların çokluğundan bu kısma “Noel Ağacı” ismi de verilir.

Bâzı havzalaröda gazı bulunduran kaya tabakasının geçirimliliği o kadar azdır ki gaz buradan geçemez. Gaz akışı havzalarda hidrolik çatlatmayla, asitleme ile veya patlayıcı maddelerin kullanılmasıyla sağlanabilir. Hidrolik çatlatma, su veya petrolle kum karıştırılarak uygun basınçla kayaya çatlak meydana getirecek ve mevcut çatlağı büyütecek şekilde kum pompalanmasıdır. Bu

işlemde kum çatlaklara girer ve onları açarak gazın çıkmasını sağlar. Asidasyon işleminde, kullanılan asitle kayanın çözülmesi ve akım için boşluk bırakması amaçlanır. Çatlaklar, kuyunun dibinde nitrogliserin ile veya nükleer patlama yapılarak meydana getirilir. İlk barışçı nükleer patlama 10 Aralık 1967'de New Mexico (ABD)da bir gaz havzasında gerçekleştirilmiştir.

Gaza yapılan işlemler: Boru hattına verilmeden pekçok doğal gazların bâzı işlemlerden geçirilmesi gereklidir. Bu tür işlemlerde, gazdan su, hidrokarbon, karbon dioksit ve hidrojen sülfür alınarak uzaklaştırılır. Doğal gazdan sıvı su ve sıvı hidrokarbonun alınması için ayrılma hazneleri kullanılır. Alınan sıvı hidrokarbon benzin îmâlâtında kullanılır. Doğal gazdan absorbsiyon yoluyla ilâve hidrokarbonlar da alınabilir. Bu tür işlemde gaz, hidrokarbonların çözülmesi amacıyla petrolden geçirilir. Bu çözülen hidrokarbonlar da kalorifer yakıtı tarafından alınır. Hidrokarbonlar ayrıca gazdan katı, tânecikler üzerine yapılacak adsorpsiyon yoluyla da ayrılabilir.

Karbondioksit ve hidrojen sülfür asidik gazlar olup, monoetandamin gibi bazik çözeltilerde absorbsiyon yoluyla alınabilir.

Boru hattında meydana gelebilecek yoğunlaşmayı ve korozyonu önlemek amacıyla su buharının da gazdan alınması gerekir. Bu amaçla, etil glikol da absorbsiyon ve katı kalsiyum klorür yataklarında adsorbsiyon işlemi kullanılır. Doğal gazın pek çoğu daha sonra çok düşük sıcaklıkta distile edilerek, helyum, etan ve propan gibi kıymetli bileşenlere ayrılır.

Boru hatları: Boru hatları, gaz kullanımında vazgeçilmez bir öneme sâhiptirler. İlk gaz boruları içi boşaltılmış, ziftlenmiş ve kuvvetlendirilmiş ağaç kütükleriydi. Bunlar 75 yıla kadar dayanabiliyorlardı. İlk önemli demir boru hattı 1872'de Titusville (ABD) şehrine gaz vermek için kurulmuştur. Çelik borular ise ilk defâ 1887'de kullanılmıştır. 1931'de de çelik boruların elektrik ile kaynaklanması başlamıştır.

Karada sıvı ve gaz naklinde boru hatları en ekonomik vâsıtalardır. Yaklaşık olarak tüketiciye iletilen doğal gazın dörtte bir mâliyetini boru hattına sarf edilen para meydana getirir. Bu mâliyete, önerilen boru hattı çizgisinin topografik incelenmesinin yapılması, haritaya işlenmesi ve geçiş hakkının elde edilmesi dâhildir. Ayrıca, bir haberleşme ağının kurulması, bakım merkezlerinin teşkili, ölçüm istasyonları ve pompalama istasyonlarının kurulması, korozyonun önlenmesi için tedbirler, vanalar ve emniyet âlet ve techizâtının yerleştirilmesi boru hattı için gereklidir.

Tüketiciye dağıtım: Çeşitli Avrupa ülkelerinde ve Amerika'da mahallî şirketler, nakliyât şirketlerinden gazı satın alarak tüketiciye dağıtırlar. Doğal gaz büyük caddelere çapı 7,5-90 cm arasında değişen borularla iletilirken, evlere çapı 1,8 cm olan küçük borularla dağıtılır. Caddelerde gaz basıncı 1,75-2,5 kg/cm^2 civârında bulunur. Tüketiciye ise gaz atmosfer basıncının biraz üzerinde iletilir. Mevcut gaz dağıtım borularının çoğu çelik olmasına karşılık, plastik boruların kullanılması yaygınlaşmaktadır.

Türkiye, 1984 yılındaki çalışmalarla Sovyetler Birliğinden 25 yıl süreyle yıllık 5-6 milyar metreküp olmak kaydıyla doğal gaz alım anlaşması imzâladı. Sovyetler Birliği doğal gaz yataklarından Türkiye'ye boru hattı döşendi. 1988'de Ankara'ya getirilen doğal gaz şehir şebekesine bağlı havagazının yerine geçti. İstanbul'da da doğal gazın kullanımına başlanmış olup, hızla yayılmaktadır. Diğer büyük şehirlerde ise tesislerin yapımı sürdürülüyor (1993).

Depolama: Gaza ihtiyaç, mevsimlere bağlı olarak değişir. Yaz aylarında kullanılma sahalarına yakın yerlere taşınıp yeraltı depolarında bekletilen gaz, ihtiyacın fazla olduğu kış aylarında kullanılır. Depolarda gaz basıncı, sonbaharda en yüksek ve ilkbaharda en düşük olmak üzere değişir. Boru hatlarında basınç arttırılarak bir ölçüde depolama işlemi yapılır. Jeolojik yapının müsâade ettiği bâzı yeraltı bölgelerinde de gaz depo edilebilir. Bu tür bölgeler gaz havzalarının bütün özelliklerine sâhiptir, sâdece gaz yerine su ihtivâ ederler. Su uzaklaştırılarak gaz depolanır. Bu tür yerler büyük hacimdeki gazın ekonomik ve kolay depolanması için uygundur. Ancak, çoğu zaman yeryüzüne gaz kaçağı ortaya çıkar.

Dünyâ üretimi: ABD, Eski Sovyet Cumhûriyetleri, Kanada, Romanya, Meksika, İtalya, Venezuella, Hollanda, Fransa, Almanya, Arjantin ve Macaristan önemli rezervlere sahip ülkelerdir.

Önemli doğal gaz havzaları: Bâzı havzalar çok verimlidir. Bunlardan bâzıları tek bir büyük havzadan meydana gelirken, bâzıları da benzer jeolojik karakteristiklere sâhip birleştirilmiş tekil küçük havzalardan ibârettir. Doğal gazın önemli bir kısmı, petrol havzalarından elde edilir.

1956'da keşfedilen Hassi R'mel Cezayir havzası en büyük havzalardandır. Burada ayrıca büyük Rhourde-Nouss havzası da mevcuttur. Batı Avrupa'da en büyük havza 1965'te keşfedilen Groningen (Hollanda) havzasıdır. Özbekistan, Türkmenistan, Ukrayna ve Rus Cumhuriyeti'nde büyük doğal gaz havzaları mevcuttur. ABD'de Teksas, Louisiana, Oklahoma, New Mexico, Kansas ve California önemli havzaların bulunduğu eyâletlerdir. En büyük havza 1922'de keşfedilen Hugoton havzası olup, Teksas, Oklahoma ve Kansas eyâletlerine uzanmaktadır.

Dünyâ rezervi: 1950'lerden sonra Sovyetlerde yapılan keşifler bu ülkeyi en önemli doğal gaz rezervleri olan ülke durumuna getirmiştir. Bu arada önemli havzalar da dâhil olmak üzere yaklaşık olarak 400 havza keşfedilmiştir.

1990 Yılına Göre Dünyâ Doğal Gaz Rezervleri

Ülke	**Rezerv (milyar m^3)**
Rusya+Türk Cumhûriyetleri	45.280
İran	16.990
Birleşik Arap Emirlikleri	5671
Suudi Arabistan	5104
ABD	4704
Katar	4619
Cezayir	3246
Venezuella	2991
Kanada	2762
Irak	2689
Endonezya	2588
Nijerya	2473
Meksika	2059
Hollanda	1723
Norveç	1717
Malezya	1610
Kuveyt	1375
Libya	1217
Türkiye	14

Evlerde doğal gaz kullanımı:

Doğal gazın insanlar üzerindeki tehlikeleri şunlardır:

1. Kapalı bir hacimde oksijenin doğal gaz ile yer değiştirmesi sonucu oksijen eksikliği.

2. Eksik veya hatalı yanmaya sebep olan veya hatalı baca tertibatından kaynaklanan zehirli yanma ürünleri.

3. Kapalı alanların içine giren doğal gazın tesbit ve kumanda edilemeyen sızıntılarının sebeb olduğu patlamalar.

Ferdî ısınmada kullanılan doğal gazlı cihazlar genel olarak bacalı ve bacasız olmak üzere ikiye ayrılırlar. Yaşanan ortamın içinde bulunan bu cihazlar, sobalar ve kat kaloriferleridir.

Cihaz seçimi ve montaj aşamalarında öncelikle şu hususlara dikkat edilmelidir.

-Cihaz kullanılacağı mahalle ve ihtiyaca uygun seçilmeli;

-Cihaz, boyutları, yapısı ve durumu ile kullanma şekli bakımından bir tehlike oluşturmayacak yerlere yerleştirilmeli;

-Kullanma klavuzuna uygun kullanılmalı, amaç dışı kullanılmamalı;

-Her türlü hâricî, fizikî (çarpma, çizme, kırma) ve kimyevî etkenlerden korunmalı;

-Cihazlar, doğal gaz projesi hazırlatıldıktan sonra monte edilmeli ve işletmeye alınmalı;

-Duvar tipi cihazlar, fırın, ocak ve benzeri cihazların üzerine yerleştirilmemeli;

-Cihazın monte edileceği duvarın mukâvemeti, cihazın ağırlığını kaldırabilecek kapasitede olmalı;

-Cihaz, ateşe dayanıklı bir duvara monte edilmeli, gerekirse yanmaz malzeme ile korunmalı;

-Cihazın ısınan dış yüzeyleri ile yanabilen veya kolay tutuşabilen yapı elemanları ile kullanılan eşyalar arasında açıklık bırakılmalı;

-Cihazın hiçbir tarafı perde, havlu, elbise, örtü ve benzeri malzemelerle örtülmemeli;

-Cihaz ile tesisâtın birleştiği yerde mutlaka bir gaz vanası konulmalı ve bağlantı elle sökülmeyecek rekor bağlantı şekilinde yapılmalı;

-Her türlü temizlik ve bakım, cihaz sönük ve soğukken yapılmalı, cihaz yüzeylerine kimyasal temizleyiciler tatbik edilmemelidir.

Açık yanma hücreli bacaya bağlı cihazlar:

Bu cihazlar yanma havasını ortamdan alırlar ve yanmış gazları mevcut bir baca vâsıtasıyla dışarı atarlar.

Açık yanma hücreli sobaların bulunduğu bölümde iyi çekiş yapan bir baca bulunmalı ve cihaz mutlaka bacaya bağlanmalıdır. Soba mümkünse tam bu bacanın altına, bu mümkün değilse hizasından en çok 1 m açıklıkta bulunacak şekilde monte edilmelidir. Baca bağlantılarındaki borularda 90 derecelik dirsekler tercih edilmelidir. Baca çıkışlarında yönlendiricilerin olması gerekmektedir.

Açık yanma hücreli duvar tipi kat kaloriferleri ise, banyo, yatak odaları, gerektiğinde yatılabilen odalar, oturma odaları, açık balkonlar ve havalandırılmayan bölümlere monte edilmemelidir. Yanma havasını aydınlıktan almayan, iyi çekişli bir bacaya sâhip ve havalandırma şartlarına uyan mutfak bölümleri tercih edilmelidir.

Ayrıca pencereye vantilasyon menfezit takılmalıdır.

Kapalı yanma hücreli “hermetik” tip cihazlar:

Hermetik cihazlar yanma havasını dış atmosferden alırlar ve yanma ürünlerini de yine özel bir baca borusuyla dışarı atarlar. Bu sebeple ortamla temasları yoktur. Hermetik sobalar ve kat kaloriferli, dış atmosfere açık, sâbit duvar üzerine ve üretici firmanın montaj talmiatlarına uygun olarak monte edilmelidir. Montajda, sobaların soğuk hava akımının olduğu yerlere, özellikle pencere altlarına, bölüm içindeki hava sirkülasyonunun düzgün olması için yere yakın olarak monte edilmesi kullanım açısından faydalıdır. Bu tip sobaların baca borusu bina aydınlığına bağlanmaz.

Eğer cihaz bir dolap veya kabin içine yerleştirilecekse, bu yer bu amaca uygun hale getirilmeli, cihazın soğuyabilmesi için altta ve üstte birer adet havalandırma penceresi açılmalıdır.Cihaz yanabilir bir duvara monte edilecekse, duvara atık gaz-hava boruları çapından daha büyük delik delinerek boru etrafları izole edilmeli. Zemin katlarda veya balkondan insan elinin değebileceği durumlarda, hermetik cihazların baca çıkışları, koruyucu kafes içine alınmalıdır.

Kombi cihazlarda 4 değişik emniyet düzeni mevcuttur:

1. Su sıcaklığının belli bir değeri aşması hâlinde gaz valfini kapatarak cihazın çalışmasını durduran emniyet termostatı;

2. Kapalı devredeki basıncın belli bir değeri aşması halinde, basıncı düşürmek üzere bir tahliye ventili;

3. Gaz kesilmesi hâlinde veya herhangi bir dış etkenden ötürü alev sönmesi hâlinde gaz valfinin kapanmasını sağlayacak ionizasyon elektrodu;

4. Sistemde su eksilmesi veya yeterli basıncın olmaması hâlinde sistemin durmasını sağlayan diyaframlı valf.

Doğal gazın evlerde kullanılmasında mümkün olduğu kadar bütün tüketim cihazlarının aynı mahalde olmasına dikkat edilmelidir. Bunun için en uygun yer mutfaktır.

Cihazların montajı ve işletmesi konusunda kurallara ve standartlara uyulduğu taktirde doğal gazın kullanımındaki diğer gaz yakıtlarla karşılaştırılınca tehlike yok denecek kadar azdır. Ayrıca ocaklarda pişirme amacıyla kullanılan doğal gazı herhangi bir kaçak hâlinde algılamak üzere piyasada mevcut gaz alarm cihazları ise gaz hattına konmuş bir solenoit valfin gaz girişini kapatmasını sağlamakla mümkündür.

DOĞAN (Falco peregrinus);

Alm. *Wanderfalke,* **Fr.** *Faucon pelerin,* **İng.** *Peregrine.* **Familyası:** Kartalgiller (Falconidae). **Yaşadığı yerler:** Hemen hemen bütün dünyâda. **Özellikleri:** 42-52 cm uzunlukta, sırtı külrengi ve enine çizgili.

Avcı bir kuş. **Ömrü:** 162 yıl. **Çeşitleri:** Kızıl doğan, gök doğan, çayır doğan, delice doğan vs.

Kartalgiller âilesinin gündüz avcı kuşlarından. Tıknaz vücutlu, güçlü, kıvrık kısa gagalı, yırtıcı pençelidir. Sırtı kül renginde ve enine kahverengi çizgilidir. Karın kısmı beyazdır. Uzun, sivri kanatlı olup, saatte 200 kilometreye yakın bir hızla uçar. Avına 300 km hızla pike yapar. Dişileri erkeklerinden daha iridir. Kuş, fâre ve tavşan avlar. Küçük memeli kemiricilerin aşırı çoğalmasına mâni olur. Yüksek bir ağaç veya kayanın üzerine konarak avını bekler. Yâhut yükseklere çıkarak belli bir alan üzerinde büyük dâireler çizerek süzülür. Gözleri pek keskindir. Tarlada dolaşan küçük fâreyi görebilir ve hızla pike yaparak yakalar. Güvercin ve kümes hayvanlarına da saldırır. Göçmen ve yerli olanları vardır. Kıvrık üst gagası bir nevi dişlidir. Tarlalar çevresinde, suya yakın yüksek ağaç veya dağ tepelerinde tüner. Doğan da diğer kartalgiller gibi yuva yapmaz.

Dişileri, erkeklerinden daha iricedir. Dişi zirvedeki kovuklara kırmızımtrak 3-7 yumurta yumurtlar. Kuluçkaya erkek de yardım eder. 21 gün zarfında yavrular çıkar. Doğan, avcılar tarafından evcilleştirilerek av kuşu olarak kullanılır. Kafası küçük bir torbayla örtülerek, eldivenli sağ bilek üzerinde taşınır. Evcil doğan (Hierofalco candicans) 60 cm boyundadır. Av partilerinde bilhassa sülün avı için kullanılır. Kızıl doğan, gök doğan, çayır doğan, delice doğan gibi birçok doğan türleri vardır.

DOĞRU AKIM (Bkz. Elektrik Akımı)

DOĞRU YOL PARTİSİ (DYP);

Alm. *Partei (f) des Rechten Weges,* **Fr.** *Parti (m) du Droit Chemin,* **İng.** *True Path Party.* 12 Eylül sonrası kurulan partilerden. 23 Haziran 1983'te Yıldırım Avcı ve arkadaşları tarafından kuruldu. Yalnız tüzel kişiliği kabul edilip kurucu üyeleri tamamlandığı hâlde, belirlenen târihe kadar kânûnî işlemlerini tamamlayamadığı için 6 Kasım 1983'te yapılan genel seçimlere katılamadı. 25 Mart 1984'te yapılan yerel seçimlerde aldığı oy potansiyeline göre, ikinci muhâlefet partisi durumuna geçti. 1985 Mayısta yapılan kongrede, başkanlığına Hüsâmeddîn Cindoruk getirildi. 6 Eylül 1987'de Anayasa'nın geçici 4. maddesi için yapılan referandumdan sonra, seçim yasağı kalkan eski Adâlet Partisi genel başkanı Süleyman Demirel, 24 Eylül 1987'de Doğru Yol Partisinin genel başkanlığına getirildi.

Doğru Yol Partisi (DYP), Süleyman Demirel'in genel başkanlığında 20 Ekim 1991 milletvekili erken genel seçimlerine katıldı. Ülke genelinde kullanılan oyların % 27.04'ünü alarak 178 milletvekiliyle TBMM'ye birinci parti olarak girdi. Seçimlerden sonra, SHP ile koalisyon kurarak 24 Kasım 1991'de iktidar partisi oldu. 19 Aralık 1992'de yeniden açılan Adalet Partisi kendisini feshederek mal varlığı ile DYP'ye katıldı.

DOĞU ANADOLU BÖLGESİ;

coğrafi bölgelerimizin en büyüğü. 163.000 km^2lik yüzölçümü ile Türkiye'nin % 21'ini kaplar. Yüzölçümü Yunanistan ve Bulgaristan'ın her birinden daha fazla, Sûriye'nin alanına yakındır. Türkiye'nin en seyrek nüfuslanmış bölgesidir. Nüfûsumuzun ancak % 12'si burada yaşar.

Kuzeyde ve güneyde dağlarla çevrelenmiştir. Kuzeyde, Kuzey Anadolu Dağlarının iç sıralarından güney yamaçlarına kadar uzanır. Güneyde ise Güneydoğu Toros Dağlarının dış eteklerinde sona erer. Doğu Anadolu'nun tenhalığı ve ekonomik geriliğinde bölgenin çok çetin tabiî şartları, iklimi, olumsuz rol oynamıştır. Türkiye'nin en yüksek, en dağlık, iklimi en soğuk bölgesidir. Bölgenin 3/4'ü 1500-2000 m yükseltiler arasındadır. Ovalar bile (Erzurum Ovası 1950 m, Başkale Ovası 2400 m) Orta Anadolu ve Batı Anadolu'daki birçok dağlardan yüksektir.

Doğu Anadolu'da yer şekilleri sıradağlar, geniş plâtolardan, dağlar ile plâtolar arasına sokulmuş ovalar ve çukur alanlardan meydana gelir. Ovalardan çoğu genç faylar (kırıklar)la sınırlanmıştır. Bu yüzden (Erzincan, Bingöl, Çaldıran) deprem alanlarıdır. En kuzeyde Köse, Kop, Allahüekber dağları yer alır. Bölgenin ortasında Orta Torosların uzantısı Munzur-Karasu-Aras sıradağları bir yay çizerek uzanır. Üçüncü sırayı Güneydoğu Toroslar meydana getirir. Buzul (Cilo) Dağlarında yükselti 4000 metreyi aşar (Uludoruk Tepesi 4135 m Türkiye'nin ikinci yüksek noktası). Doğu Anadolu'nun başlıca volkanları Van Gölünün batısında çizgi hâlinde sıralanmıştır. Nemrut, Süphan (4058 m Türkiyenin üçüncü yüksek noktası), Tendürek ve Ağrı'dır. Ağrı Dağı Türkiye'nin en yüksek dağıdır. Büyük Ağrı 5137 m yüksekliktedir.

İklimi

Kışlar çok uzun karlı ve çok soğuktur. Yazlar kısadır. Ocak ayı ortalaması bütün bölgede sıfırın altındadır. En düşük sıcaklık (Ağrı'da) -43.2, Kars'ta -39.6 derecedir.

İç Anadolu'ya göre yağış daha elverişlidir. Yıllık 400 milimetredir. Dağlık alanlarda yağış daha fazladır. Bölgenin çukur alanlarında yağış azdır (Iğdır Ovası, en az yağış alan bölgedir).

Bitki Örtüsü

Yarı kurak çukurluklar ve ovalar steple kaplıdır. Ormanlar 1500-2000 metreden îtibâren başlar. Güneyde daha çok meşelerden, kuzeydoğuda, çam türlerinden meydana gelir. Yakacak sağlamak için ormanlar çok tahrip edilmiştir. Van ve Ağrı illerinde % 1'den azdır.

Fizikî Yapı

Akarsuları: Fırat Nehri, genel uzunluğu 2800 km, bizdeki uzunluğu 971 kilometredir. Murat, Aras ve Kura ırmakları kaynakları bölgenin orta kısmındadır. Dicle Nehrinin genel uzunluğu 1900 km, bizdeki uzunluğu 523 km. Bu nehir Batman, Garzan, Botan, Büyüktaş ırmaklarıyle beslenir.

Türkiye'nin hidroelektrik üretimi bakımından mevcut imkânlarının üçte biri Doğu Anadolu akarsularının payına döşer. Elazığ güneyinde Hazar Gölü, Fırat Nehri üzerinde Keban Barajı Hidroelektrik Santrali dünyânın sayılı santrallerindendir. Göletin yüzölçümü üçüncü büyük gölümüz olan Beyşehir Gölünden daha geniştir (680 km^2); derinliği de 160 metreyi bulur. Bu santralden enerji yurdun öteki bölgelerine ulaştırılmaktadır.

Gölleri: Van Gölü: Nemrut volkanının çıkardığı lavlarla önü tıkanmıştır. Küçük bir iç deniz kadar geniştir (3173 km^2). Derinliği güneybatıda 400 metreyi aşar. Tuzludur. Bir litre suda 20 gr tuz bulunur. Sodalıdır. Suyu acıdır. Balık yaşamaz. Gölde Van ile Tatvan arasında feribotlar ve göl gemileri ile taşımacılık yapılır.

Nüfusu

Kilometrekareye ancak 15 kişi düşmektedir. Türkiye ortalamasından 3 kat daha seyrektir. En tenha bölgemizdir. Engebeli kısımlarda ise kilometre kareye düşen insan sayısı 5-10 kişi arasında hattâ daha azdır. Önemli şehirler:

Malatya 702.055 nüfusludur. Önemli bir tarım alanı, ticâret merkezi ve aynı zamanda önemli bir endüstri şehridir (pamuklu dokuma, şeker ve sigara).

Elazığ, 498.225 nüfusludur. Bu şehrimiz önemli bir ticâret ve endüstri merkezidir (şeker ve çimento).

Doğuda Muş ve Bitlis, Tunceli ise çok tenhadır.

Bingöl ve Tunceli az nüfuslu şehirlerdir.

Erzurum, 848.201 nüfusludur. İran ve Kafkasya'dan gelen yolların Akdeniz ve Karadeniz'e ulaşmak için çatallandığı yol kavşağındadır. Askerlik ve ticâret bakımından büyük önem taşır. Savaşlar yüzünden sönük kalmıştır. Üniversite açılması şehrin gelişmesini etkilemiştir. Kars, Sarıkamış, Hasankale, Ardahan, Iğdır, Erzincan, Kemah, Kemaliye, Divriği bölgedeki diğer önemli yerleşim merkezleridir.

Van ve Tatvan, kuzeyde Karaköse, Doğu Beyazıt, batıda Hınıs ve Varto kesimlerinde en önemli ekonomik faâliyet küçük baş hayvan yetiştiriciliğidir. Hakkari ilinde nüfus ortalaması çok azdır. Nüfûsu 172.479'dur.

Târihi

Doğu Anadolu, târihî yönden önemli bir bölgedir. Anadolu Selçuklu Devletini kuran Alparslan, 1071 yılında Malazgirt'te Bizans'ın büyük bir ordusunu, az bir kuvvetiyle yenerek, Romen Diyojen'i esir almıştı. Osmanlı pâdişâhlarından Yavuz Sultan Selim Han, İran Şâhı Şah İsmâil'e karşı yaptığı harekâtı bu bölgeye geçerek sürdürmüş, 1512 yılında Çaldıran Meydan Muhârebesini kazanarak Şah İsmâil'i mağlub etmiştir.

Yurdumuzun doğusundaki sınır kapısı Kars ve Erzurum, târihî bakımdan çok önemlidir. Aziziye Savaşında Erzurumlular, eşi görülmemiş kahramanlıklar göstermişlerdir. 27 Ekim 1877 gecesi Rus askerleri Ermenilerin yardımı ile Erzurum'un çok yakınındaki Top Dağındaki Aziziye Tabyasına baskın yaparak, Türk askerlerini şehid etmişlerdir. Ertesi sabah baskını duyan Erzurumlu erkek, kadın, çocuklar; silâh, kama, balta ve sopa ile Aziziye'deki düşmana hücum etmiştir. Bu kanlı savaş sonunda düşmanlar, Aziziye Tabyasından çıkarılmıştır. Kahraman Nene Hâtun, 20 yaşında genç bir anne olarak, körpe çocuğunu evde yalnız bırakmış, bu savaşın öncülüğünü yapmıştır. Şimdi Aziziye Tabyasında, o günün kahramanları olan askerleri, ihtiyarları, genç kadınları ve çocukları temsil eden bir anıt ve şehitlik vardır. Kurtuluş Savaşımızın ilk önemli karârı, 23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum Kongresinde alınmıştır.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Doğu Anadolu Bölgesinde birçok târihî yerler ve eserler vardır. Erzurum Kalesi, Yâkutiye Medresesi, Kars'ta Kars Kalesi, Ulu Câmi ve Ani Harâbeleri, Erzincan'da Altın Tepe'de Urartulara âit eserler

bulunmuştur.

Van'da Urartular'dan kalma kaleler ve târihî eserler Selçuklulardan kalma câmi ve türbeler, Doğu Beyazıt'ta İshak Paşa Sarayı, Malazgirt'te şehrin kalesi ve yıkıntıları bulunmaktadır. Malatya'da Aslantepe civârında Etiler'den kalma eserler, Romalılardan kalma kiliseden çevirme Ulu Câmi vardır. Elazığ'da Harput, târihî bir yerdir. Burası eskiden doğunun ilim merkezi hâlindeydi. Harput'ta, Selçuklular ve Osmanlılardan kalma çarşı, medrese, kütüphâne ve hamamlar bulunmaktadır. Muş'ta, Urartular ve Asurlulardan kalma yıkıntılara rastlanır. Hakkari'de Gevaruk denen yerde, târih öncesinde yaşayan insanlarla ilgili, üzerine resim yapılmış ve yazı yazılmış kayalar bulunmuştur. Ağrı Dağı, Cilo Dağları, Sarıkamış ormanları ve târihî kalıntıların olduğu alanlar turistik yerlerdir. Tunceli'de Munzur Vâdisi, millî park olarak turistik önem taşır.

Ekonomi

Doğu Anadolu'nun yurt ekonomisine katkısı şimdilik sınırlıdır. Bölgenin geri kalmışlığının başlıca sebebi, yüzyıllarca ihmâl edilmesi, Birinci Dünyâ Harbi yıllarında meydana gelen karışıklıklar, Doğu Anadolu'nun diğer bölgelerle bağlantısının az oluşu gibi târihî ve coğrafî sebeplerdir. Düzenli kara yolu, ancak yakın zamanda yayılmaya başlamıştır. Doğu Anadolu'nun, yurt ekonomisine katkılarından biri, canlı hayvan ihracı ve hayvan ürünleridir. Koyun, keçi ve sığır beslenir. Erzurum ve Ağrı'da et kombinaları, Kars'ta süt tozu fabrikası işletmeye açılmıştır. Malatya'da şeker, sigara ve dokuma fabrikası, Erzurum'da şeker fabrikası mevcuttur. Erzurum ve Erzincan'da kuyumculuk ve bakır işlemeciliği çok ileri seviyededir. Divriği'de elde edilen demir mâdeni, Karabük ve Karadeniz Ereğlisi'ndeki fabrikalarda işlenmektedir. Bölgede en çok buğday ve çavdar ekilir. Elazığ ve Erzincan ovalarında şekerpancarı yetiştirilir. Malatya ve Bitlis çevrelerinde tütün ekilir. Malatya, Elazığ, Iğdır, Erzincan'da meyve bahçeleri vardır. Doğu Anadolu Türkiye ekonomisine elektrik üretimi yoluyla, büyük katkılar yapmaktadır. Yalnız Keban Barajı üzerinde kurulan hidroelektrik santrali, enerji ihtiyâcının büyük miktarını karşılamaktadır.

Afşin-Elbistan Termik Santralinden de büyük miktarda elektrik enerjisi sağlanarak endüstrileşmeye büyük katkıları olmaktadır. GAP projesinin devreye girişiyle bu bölgenin geri kalmışlığı târihe karışacaktır.

Tabiî kaynakları

Mâden kaynakları bakımından Doğu Anadolu Bölgesi çok zengindir. Linyit başta Elbistan olmak üzere bâzı bölgelerde, krom, Guleman ve Palu yörelerinde demir, Divriği ve Hekimhan'da bakır, Ergani ve Pötürge'de kurşun ve çinko, Keban'da kaya tuzu, Erzincan ve Tercan'da manganez ve barit gibi mâdenler çıkarılmaktadır.

DOĞU ÇİN DENİZİ;

Alm. *Ostchinesisches Meer (n),* **Fr.** *Mer de Chine Orientale,* **İng.** *Sea of Eastern China.* Çin Denizinin doğuda kalan bölümü. Çince adı "Dunğ Hai"dir. Japonca "Tokau" denir. Çin kıyısının orta bölümü karşısında bulunur. Yüzölçümü ortalama 1.250.000 kilometrekaredir. Bu denizi doğuda Japonya'nın en güneyindeki adası olan Kyuşu ile Ryukyu Adası sınırlar. Formoza (Tayvan) bu denizin güney sınırını meydana getirir. Formoza Boğazı ise onu Güney Çin Denizine bağlar. Kuzeybatıda Sarı Denize karışır. Kuzeydoğuda Kore Boğazı Doğu Çin Denizini Japon Denizine bağlar. Denizin derinliği 165-198 m arasında değişir. Denize dökülen ırmakların en önemlileri Yang Se ve Kyong'dur. Doğu Çin Denizinin en önemli şehirleri Şanghay (Çin) ve Nagasaki (Japonya)dir.

DOĞU KARADENİZ DAĞLARI;

Karadeniz'e paralel iki sıra hâlindeki dağlar: Kıyı dağları, İç sıralar. Kıyı dağları doğudan batıya doğru Rize, Trabzon, Gümüşhane ve Giresun dağları adlarını alarak Melet Vâdisi batısında Canik Dağlarına geçer. Yükseklikleri Trabzon, Erzincan hattına kadar 3000-4000 m civârındadır. Kaçkardağı (3937 m) ve kıyı dağlarının denize bakan tarafları çok yağış alır, gür bitki örtüsüyle kaplıdır. İçe bakan yamaçları çok dik, az yağışlı ve daha seyrek bir orman örtüsüyle kaplıdır. Bu dağların gerisinde Kelkit ve Çoruh Vâdilerini meydana getiren devamlı oluk, yer yer dar boğaz hâlini alır, bâzan da ova gibi genişler (Bayburt Ovası gibi). Bu oluğun güneyinde Mescit Dağları, Kap ve Çimen dağları ve Kızıldağ yer alır. Yer yer çamlıkların bulunduğu bu dağların yükseklikleri 2500-3000 m civârındadır. Bu iç sıralarda yağış kıyı dağlarına oranla daha az, bitki örtüsü daha seyrektir. İç sıraların güneyinde Doğu Anadolu yaylaları başlar. Doğu Karadeniz Dağlarında bâzı geçitler vardır. Bunlardan biri Zigana Geçidi, kıyı dağlarındadır. Diğeri Kop Geçidi, iç sıralardadır.

DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU (Bkz. Bizans İmparatorluğu)

DOĞUM;

Alm. *Geburt (f),* **Fr.** *Nalssance (f),* **İng.** *Birth.* Kadının gebelik boyunca taşıdığı canlıyı zamânı gelince plasentayla birlikte dış âleme bırakması. Şüphesiz ki canlının dış ortama uyabilmesi onun mümkün ölçüde miada erişmesi, organ ve sistemlerinin yapı ve fonksiyon bakımından yeterli özellikler kazanmasıyla orantılıdır. Bu bakımdan normal doğum bebeğin olgunluğu ile paralel bir durum gösterir. Doğum, bütünüyle, ritmik ağrıların başlamasından, bebek ve eklerinin rahimden dışarı çıkışına kadar uzanan bir seri olayları içine alır.

Bebeğin doğuşunu sağlayan başlıca faktör, rahim adaleleriyle berâber ona yardımcı karın adalelerinin kasılmalarıdır. Normal doğum bu tabiî güçlerin tesiri altında netîcelenir. Bebeğin doğumu için tabiî kuvvetler dışında bir gücün müdâhalesine gerek duyuluyorsa "müdâhaleli doğum"dan söz edilir.

Miadında doğum, takriben 38-40 gebelik haftalarının içindedir. Bu devreden evvel, 28-37 haftalar arasında sonuçlanan gebelikler "erken doğum" adını alır. 20-28 haftalarda sonuçlanan gebeliklere "immatür doğum", yâni olmamış doğum ismi verilir. 20. haftanın altında sonuçlanan gebelikler "düşük" olarak ele alınır. Birçok memleketlerde kânun gebelik süresini tesbit etmiştir. Bu süre bizim memleketimizde 300 gündür.

Doğum olayının yaklaştığını gösteren belirtiler:

1. Bebeğin başının aşağı düşerek karnın küçülmesi. Bu zamanda kadında solunumda bir rahatlama meydana gelir. Fakat mesaneye baskı arttığı için sık idrar etme hissi ve yürümede güçlük meydana gelir.

2. Doğum yolunda ifrazat artışı: Kadın doğum yolunda nemlilik hisseder ve pet kullanması gerekebilir. Bu, son haftada ortaya çıkan bir durumdur.

3. Son günlerde 100-1000 gr arasında bir ağırlık kaybı.

4. Nişan gelmesi: Doğumdan 24-36 saat önce hafif kanla karışık müküslü bir ifrazat gelir. Bu, rahim ağzının yumuşamaya ve genişlemeye başladığını gösterir ve doğumun yakın olduğunun belirgin işâretlerindendir.

5. Su kesesinin erken açılması: Bazı vak'alarda su kesesinin erken açılması yakın bir doğumun belirtisidir. Zîrâ zarların yırtılmasını çoğu kez 24- 48 saat içinde doğum ağrıları tâkib eder.

6. Yalancı ağrıların mevcudiyeti: Bâzı kadınlarda doğumdan birkaç gün önce meydana gelen ağrıların bir kısmı hafif ağrı şeklinde karında hissedilir. Bu ağrılar çoğu kez barsaklarda gaz birikimi sonucu meydana gelir. Diğer erken belirtiler mevcut olmadığından yalancı ağrı ismini alırlar.

7. Ağrılı kasılmaların başlaması: Karın bölgesinde gebelik boyunca hissedilen ağrısız, düzensiz kasılmaların gebeliğin son haftalarında arttığı görülür. Bu kasılmaların rahim ağzını açmak ve yumuşatmak üzere ağrılı, düzenli ritmik seyir kazanması doğum süresinin başlamış olduğunu gösterir.

Doğumun Devreleri

Doğum olayı birbirini tâkip eden 3 devreye ayrılır.

I. Devre: Genişleme devresi de denilen bu devre, gerçek doğum ağrılarının belirmesiyle başlar. Rahim ağzının tam olarak açılmasıyla son bulur. Başlangıçta 2 milimetre olan rahim ağzı açıklığı kasılmalar sâyesinde 10 santimetreye ulaşır. Bu devre ilk doğumlarda 12, birden sonraki doğumlarda ise 6 saattir. Kasılmalara gerçek doğum vasfı kazandıran nitelik, ağrı duyusuyla berâber oluşudur. Rahim kasılmaları başlangıçta 15-20 dakikada bir gelmek üzere başlar ve takriben 15-20 saniye sürer. Başlangıçta bel ve kuyruk sokumunda duyulan ağrı zamanla aşağılara iner. Birinci devre sonunda ağrılar 2-3 dakika arayla gelip 40-60 saniye sürer.

Doğum ağrılarının başlama mekanizması:

Zamânı gelen bir gebelikte doğum ağrılarının ne şekilde başladığı problemi henüz karanlığını muhâfaza etmektedir. Bununla berâber bu kompleks mekanizmada tek bir faktörden ziyâde bir seri faktörlerin birbiri üzerine etkisinin söz konusu olduğu düşünülmektedir. Bu etkide hormonal, kimyevî, mekanik ve nöropsişik faktörler mesuldür.

Birinci devrenin sonunda tamâmen yumuşayan rahim ağzında genişleme tamamlanarak bebeğin geçeceği çapa erişir. Bu esnâda amnion kesesi de artan basınç netîcesinde en zayıf yerinden yırtılır ve su dışarı akar.

II. Devre: Rahim boynunun genişlemesinin tamamlandığı andan başlayan bu devre bebeğin doğumuna kadar devâm eder ve bebeğin dışarı atılmasını hedef alır. Bu sebeple buna "atılma dönemi"

de denir. İkinci devre ilk doğumda, iki saat, birden sonraki doğumlarda ise 20-30 dakika kadar sürer. Ağrıları su kesesinin yırtılmasını takiben kısa bir süre hafifler, müteakiben bebeğin doğum kanalına girmesiyle daha da şiddetlenir. Doğum ağrıları ile akıntı hissinin refleks olarak meydana getirdiği karın adalelerinin kasılmaları aynı anda vukû bulur. Bu uyuşma temin edilmezse irâdî karın adalelerinin kasılmalarından istenilen sonuç alınamadığı gibi, gebe kadın boşuna ve lüzumsuz yere yorulmuş olur.

Çocuk normalde sol yanına yatmış başını gövdesine dayamış dizlerini karnına birleştirmiş olarak bulunur ve önce başın en tepesi çıkar. Kadında doğum mekanizması dik duruş sebebiyle çok kompleks bir özellik gösterir. Çocuğun dışarı atılması için vücut ve bebek bir çok seri hareket yapar. Bu hareketler kademeleriyle birlikte bilinmektedir. Fakat ne gibi faktörlerin etkisiyle meydana geldiği ve sebepleri henüz açıklığa kavuşmamıştır. Bu olay öyle programlanmış ve düzenlenmiştir ki, dışarıdan hiçbir müdahaleye fırsat kalmadan bebek doğar. Bebeğin anne karnındaki duruşu ve doğum esnâsındaki hareketlerinde meydana gelecek en küçük değişiklik doğumu imkânsızlaştırır veya çok zorlaştırır. Aynı zamanda bebek ve anne ölümlerine sebebiylet verebilir. Bu sebeple bu muazzam hâdise ve basamaklarını planlayan birinin mevcut olması selim akılların kabul ettiği bir gerçektir. Çünkü; doğumda çocuğun dışarı çıkması için yapmış olduğu başın öne eğilmesi vücudun ise dönmesi, gerilmesi, dışa dönmesi ve başın arkaya gitmesi ve sonra yana dönmesi hârika hareketlerdir. Başın gövdeye eğilip en üst kısmıyla doğum kanalına girmesi normal doğum için kat'î olarak lâzım olan bir şarttır. Bu baş hareketindeki en küçük değişme başın doğum kanalına girmesine müsâade etmez.

Yeni Doğan Bebeğin İlk Bakımı

Bebek doğar doğmaz ayaklarından tutulmak sûretiyle baş aşağı pozisyonda ağzı steril bir gazlı bezle veya pamukla silinerek mukus dışarı alınmalıdır. Bundan sonra göbek kordonunun kesilmesi ve bağlanmasına sıra gelir. 2 santim aralıkla iki pensle göbek kordunu iki taraftan kapatılır. Arasından makasla kesilir. Sonra bebeğin karın derisine 2 santim uzaklıktaki bölümü temiz, steril bir ipek veya keten şeritle bağlanır. Bağlamanın bir santim üzerinden ikinci bir bağlama yapılmalıdır. Bilâhare kesik uca antiseptik bir solüsyon (mersol) sürülerek steril bir gazlı bezle kapatılır.

Daha sonra bebeğin durumu; rengi, solunumu, kalp atımı, adale kuvveti, refleksleri bakımından değerlendirilir. Herhangi bir bozukluk varsa küvöze konulur. Yeni doğan bebeğin gözlerinin bakımı için % 1'lik gümüş nitrat solüsyonundan birer damla damlatılması kânûnî mecburiyettir. Derinin bakımı için önce steril kompreslerle silmek kâfidir. 2 ve 3. günlerde tahriş etmeyen antiseptikli ılık banyolarda kirlerini almak oldukça faydalıdır.

III. Devre: Plasentanın (bebeğin eşi) çıkışıdır. Bebeğin doğumunu müteakib 3-5 dakika istirahate geçen rahimde kasılmalar tekrar başlar. Kasılmalar netîcesinde plasenta tutunduğu yerden ayrılır. Bu genellikle 10-20 dakika kadar sürer. Burada en önemli husus rahimin kasılmalarını ve plasentanın kendiliğinden ayrılmasını kesin olarak beklemektir. Erken olsun diye tutulup çıkarılmaya çalışılırsa, rahimin içi dışına döner ve çok tehlikeli bir durum meydana gelmiş olur. Bebeğin doğumundan sonra hafif bir kan fışkırması ve kordonun bir miktar aşağıya sarkması plasentanın ayrıldığını gösteren belirtilerdir. Doğumun üçüncü devresinde 100-300 cm^3lük bir kanama olur. Bu genellikle normal kabul edilir ve bir tedâvî îcâb ettirmez.

DOKSAN ÜÇ HARBİ;

Alm. *Der Krieg (m) des 93,* **Fr.** *Guerre (f) de l'an 93,* **İng.** *The 93 war.* Son asır Türkiye târihinin dönüm noktalarından birini teşkil eden ve Rumî 1293 târihine rasladığından târihimize "Doksanüç Harbi" diye geçen 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi.

Çarlık Rusya'sı; asırlık emellerini gerçekleştirmek için Osmanlıları Avrupa'dan atmak, İstanbul'u ele geçirerek sıcak denizlere inmek, Hıristiyanları ve özellikle Islavları korumak bahânesiyle Osmanlı Devletinin iç işlerine karışmaktaydı. Bu husus harbin en önemli sebebini teşkil edecektir. Osmanlı ülkelerine saldırmayı millî bir hedef kabûl eden Rusya, Kırım Hanlığını istilâ etmiş, Karadeniz'in kuzey ve doğu kıyılarını almış, Volga boylarındaki Türk ülkelerini istilâ ederek Türkistan'a ilerleyip kuzey kısımlarını elde etmişti. 1853 Kırım mağlûbiyeti, Rusların bu emellerini bir müddet için durdurmuştu. Ancak Rusya, büyük bir gayretle eski birliğini sağlamış ve Kırım mağlûbiyetinin acısını çıkarmak için fırsat gözetmeye başlamıştı. Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğüne en çok taraftar olan Fransa'nın 1870 yılında Prusya karşısında ağır bir mağlûbiyete uğraması kuvvetler dengesinin Osmanlılar aleyhine bozulmasına yol açmış ve Rusya beklediği fırsatı elde etmişti. Bunu değerlendiren Rusya, Paris Antlaşmasının Karadeniz'de donanma ve tersane bulundurulmaması hakkındaki maddelerini tanımadığını resmen îlân edip, bu teşebbüsünü Londra Konferansında tescil ettirdi. Böylece Rusya, Karadeniz'de kuvvetli bir donanma meydana getirme imkânına sâhib oldu.

Bu gelişmeden sonra Rusya, Panislavizm fikirlerini Balkanlarda yaymak için Moskova'da bir kongre topladı. Rus Panislavistleri, Bosna-Hersek ve Bulgaristan Islavlarını ayaklandırmak için Balkanlarda

yoğun propagandaya girişti̇ler. Ayrıca Romanya ve Karadağ'da birer teşkilat kurdular. Rusya bu tür faaliyetlerinden başka Osmanlı Devletine de baskı yapmaktaydı. Sadrâzam Mahmud Nedim Paşa, Bulgarların Fener Rum Kilisesinden ayrılarak millî bir kilise kurmalarını kabul etti. Böylece Bulgarların siyâsî bağımsızlıklarına yol açıldı.

Çok geçmeden Panislavizm propagandası etkisini gösterdi. İlk olarak Bosna-Hersek eyâletindeki Hıristiyanlar ayaklandı. Daha bu isyân bastırılmadan yine Rus tahrikiyle Karadağlılar ve Sırplar da ayaklandılar. Osmanlı Devleti bu iki isyânı bastırınca bunlar Avrupa devletlerinden yardım istediler. İşe karışan Rusya, Osmanlı Devletine Karadağ ve Sırbistan'la anlaşma yapması için ültimatom verdi. Bunun üzerine muhtemel bir savaştan çekinen Avrupa devletleri Balkan meselesini görüşmek üzere İstanbul'da bir konferans tertib ettiler (23 Aralık 1876). Aynı gün Osmanlı Devleti Konferansın çalışmalarına mâni olmak için Kânun-i Esâsî'yi îlân etti. Çalışmalarına devâm eden Tersâne Konferansına Osmanlı Devletinden başka İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Almanya ve İtalya katıldı. Yabancı delegeler önceden hazırladıkları metni Osmanlı delegelerine sundular. Buna göre, Osmanlı askeri, Karadağ ve Sırbistan'dan çekilecek, Bulgaristan'da doğu ve batı Bulgaristan adı ile iki ayrı eyâlet kurulacak ve Bosna-Hersek'le birlikte bu iki eyâlete muhtâriyet verilecekti. Osmanlı Devletinin bu şartları kabul etmemesi üzerine konferans dağıldı. Konferansa katılan İngiltere Başmurahhası Hindistan Nâzırı Lord Salisbury, savaşı önlemek husûsunda çok gayret gösterdi. O, Midhat Paşanın aksine, bir savaş çıktığında İngiltere'nin Osmanlı Devletine yardım etmeyeceği kanâatindeydi. Lord Salisbury Sultan İkinci Abdülhamîd'le de görüşerek durumun vehâmetini îzâh etti. Pâdişâh savaş istemiyordu, fakat savaş isteyen devlet adamlarının baskısı altında idi. Bunların başında Sadrâzam Midhat Paşa ve Harbiye Nâzırı vekili Müşir Redif Paşa geliyordu. Midhat Paşanın teşvikiyle yüksek medrese talebesi sokaklara dökülüp Pâdişâhın penceresi altına kadar giderek "Harb istiyoruz!" diye bağırdı.

Tersâne Konferansında müsbet bir netice alınamayınca Londra'da bir konferans daha toplandı. Bu konferansta Bâbıâlî'ye Tersâne Konferansının kararlarından daha hafif ıslâhât şartları teklif edildi, ancak Osmanlı devlet adamları bu teklifi de reddettiler. Londra protokolünün Osmanlılar tarafından reddedilmesinden sonra Çar, Karadağ'a sâdece Nikşik kazası bırakılırsa savaşı önleyebileceğini Bâbıâlî'ye bildirdi. Ancak bu teklif de sadrâzam İbrâhim Edhem Paşa tarafından reddedildi.

Avrupa devletlerinin savaşa mâni olma teşebbüsleri başarısız kalınca, Rusya 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devletine savaş îlân eti. Sırbistan, Romanya ve Karadağ prenslikleri de Osmanlı Devletine isyân ederek Rusya'nın yanında yer aldılar. Yunanistan da düşmanca bir tavır takınınca Osmanlı Devleti savaşta yalnız kaldı.

93 Harbi, Tuna ve Kafkasya cephelerinde cereyan etti. Tuna cephesi başkumandanı, Serdâr-ı ekrem Müşir Abdülkerim Nâdir (Abdi) Paşa idi. Emrindeki kuvvetler üç orduya ayrılmıştı. Bunlardan Garb ordusunun başında Müşir Osman Paşa, Şark ordusunun başında Müşir Ahmed Eyüb Paşa, Cenup ordusunun başında ise Müşir Süleyman Paşa bulunuyordu. Bu cephedeki denge Osmanlıların hayli aleyhineydi.

Abdülkerim Nâdir Paşanın düşmanın Tuna'yı geçmesine seyirci kalmasıyla harb yarı yarıya kaybedildi. Halbuki Osmanlılar için en büyük ümit, Rusları Tuna seddi üzerinde durdurabilmek ve bu seddi aşmalarına engel olabilmekti. Bu zaafiyetinden dolayı Serdâr-ı ekrem bir müddet sonra Dîvân-ı harbe verilip mahkum olacaktır.

7 Temmuz'da Tırnova, 16 Temmuz'da Niğbolu'yu alan Ruslar, Şıpka Geçidine hâkim olup, Balkan Dağlarını aşmaya başladılar. Abdülkerim Nâdir Paşanın azledilip yerine çok genç müşir Mehmed Ali Paşanın başkumandan olması ve ordu içindeki diğer ayrılıklar müşirler arasında rekâbeti artırdı. Bu husus savaşın kaybedilmesinde önemli sebeb teşkil etti. Müşir Süleymân Paşa, Şıpka Geçidini ele geçirmek için bir hafta gece-gündüz demeden taarruzda bulundu, ancak muvaffak olamadı. Bu defâ Şıpka'yı geçmek için Müşir Mehmed Ali Paşa taarruza geçti. Ayazlar, Karahasan, Ablova ve Kaçılova Meydan Muhârebelerini kazandı ise de, devamlı takviye alan Rus kuvvetlerini söküp atamadı. Müşir Osman Paşa ise savunma savaşına yeni prensipler getirerek Plevne'de düşmanı üç defâ mağlub etti. Üçüncü Plevne Zaferinden sonra Sultan İkinci Abdülhamîd Han tarafından "Gâzi" ünvânı verildi. Yeni takviyelerle güçlenen düşman karşısında Osman Paşa yardım alamadığından Plevne de düştü. Plevne'nin düşmesi ile sayıca pek fazla olan Rus birlikleri serbest kaldılar. Bu sırada Sırplar Niş'e girmişler, Karadağlılar da İşkodra çevresine kadar ilerlemişlerdi. İleri harekâtlarına devâm eden Ruslar, Sofya, Niş ve Vidin'i aldıktan sonra Edirne'ye ve burayı da alıp Yeşilköy'e ulaştılar. Grandük Nikola, sulh şartlarını dikte etmek üzere umûmî karargâhını burada kurdu. Böylece Tuna cephesindeki savaş, Osmanlıların aleyhine netîcelendi.

93 Harbi'nin ikinci cephesi Kafkasya idi. Kesin neticenin alınacağı ve alındığı Tuna cephesi kadar mühim olmamakla berâber, burada da pek büyük savaşlar oldu. Cephe kumandanı Ahmed Muhtar

Paşa idi. 125.000 kişilik Rus ordusunun başında ise Ermeni asıllı Melikof bulunuyordu.

Devamlı takviye alan Ruslar, 30 Nisan'da Doğu Bâyezîd'i ele geçirdiler. Muhtar Paşa Ruslara karşı 21 Haziranda Halyaz, 25 Haziranda Zivin, 25 Ağustosta Gedikler Meydan Muhârebelerini kazandı. Ahmed Muhtar Paşaya bu zaferlerden sonra "Gâzi" ünvânı verildi. 4 Ekimde Yahniler Meydan Muhârebesi de kazanıldı, ancak takviye alan Rusları durdurmak mümkün olmadı. 15 Ekim 1877 Alacadağ Meydan Muhârebesi, Kafkas cephesinin dönüm noktası oldu. Ahmed Muhtar Paşa, fazla zâyiât vermemek için Erzurum'a çekilmek zorunda kaldı. Kars açıkta kaldığından 18 Kasım'da Rusların eline geçti. Fakat Ruslar Erzurum halkının da katıldığı destanlaşan savunma karşısında Erzurum'u alamadılar. Bu sırada Ahmed Muhtar Paşa, Pâdişâh tarafından İstanbul'un muhâfazası ile görevlendirilip İstanbul'a çağrılınca yerine Müşir Kurd İsmâil Paşa getirildi.

Böylece 93 Harbi, Osmanlı Devletinin ağır mağlûbiyetiyle neticelendi. Rumeli Türklüğü, Rus birlikleri ve Bulgarların büyük katliamı sebebiyle büyük sarsıntıya uğradığından Türk nüfûsu azınlığa düştü. Son asır Türk târihinin en büyük göç fâciâsı vukû buldu. Balkanlardan Anadolu'ya uzanan yollar göçmen kâfileleriyle doldu. Bunların büyük bir kısmı yine Ruslar ve Bulgarlar tarafından imhâ edildi.

Rusların Yeşilköy'de karargâh kurmalarından sonra Bâbâlî 19 Ocak 1878'de Rusya'dan mütâreke istedi. 9 ay 7 gün süren savaşa 31 Ocak 1878'de imzâlanan Edirne Mütârekesi son verdi. Sonradan 3 Mart 1878'de Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması imzâ edildi, ancak yürürlüğe girmedi. Abdülhamîd Han siyâsî dehasıyla bu antlaşmayı yürürlüğe koydurmadı. Ayrıca bu antlaşma Rus nüfûzunu son derece arttırdığından Avrupa devletlerini telaşa düşürmüştü. Avrupa devletlerinin iştirakleriyle tertiplenen Berlin Antlaşmasına göre (13 Temmuz 1878) önceki antlaşmanın bâzı maddeleri hafifletildi. Ancak Osmanlı Devleti bu antlaşmaya göre, bugünkü Türkiye'nin üçte birine yakın toprak ve büyük nüfus kaybına uğradı. Ayrıca 800 milyon altın franklık savaş tazminâtı ödeme mecburiyetinde bırakıldı. Balkanlarda ise Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız birer devlet oldular.

DOKTOR;

Alm. *Arzt (m),* **Fr.** *Medecin docteur (m),* **İng.** *Doctor, physician.* Doktor kelimesinin aslı Lâtince olup hoca mânâsına gelir. Bugün iki mânâda kullanılmaktadır.

1. Tedâvi sanatlarında pratisyen, tıp fakültesi, dişçilik ve veterinerlik bölümlerinden derece alıp devlet tarafından uygulama (hekimlik) yapabilmek için lisans almış kişi. Hekim, kişilerde hastalık çıkmasını veya birinden diğerine geçmesini önlemeye yarayan bilgilerin uygulama alanına konması ve bunun için gerekli yeni metot ve usûlleri araştırır. Nüfus tesbiti, periyodik muayeneler, bulaşıcı hastalıkların kontrolü, çevre sağlığının düzeltilmesi, beslenme durumunun iyileştirilmesi, dejeneratif (yıkıcı) hastalıklarda erken teşhis ve koruma, iş ve meslek sağlığı çalışmaları, kazalarla ilgili çalışmalar, yaşlı bakım çalışmaları, rehabilitasyon çalışmaları ve bu hizmetlerin istatistikî değerlendirilmeleri hekimin başlıca görevleri arasındadır. (Bkz. Hekim)

2. Belli bir öğrenim dalında uzman olarak nitelenen en yüksek diploma ünvanına sâhip kişi. Tıbbiye dışında doktor ünvanı, Türkiye Cumhuriyetinin ilk kuruluş yıllarında yabancı öğretim üyelerinin etkisiyle girmiştir. Üniversite öğretim üyesi sıfatını kazanabilmek için başlangıçta doktora yapmak mecburiyeti yokken, daha sonra 4936 sayı ve 13-6-1946 târihli üniversiteler kânununun 18/a maddesince mecbûrî olmuştur (Edebiyat doktorluğu, fen doktorluğu, ilâhiyat doktorluğu buna misaldir).

Bu öğrenim dallarında bu ünvana sâhib olabilmek için o dalda doktora vermek gereklidir.

Doktora; fakülte ve yüksek okullarca tertiplenen, değişik yönetmeliklere tâbi bir tez hazırlanmasıdır. Mastır tezini yapmış ve imtihanını vermiş doktora adayı, yabancı dil ve meslek sâhasından imtihâna girer. Yönetici hocanın gösterdiği seminer ve doktora derslerine katılır. Başarılı olduğu takdirde tez konusunu alır ve çalışmaya başlar. Çalışmasını bitirince, ihtisas tezini görüşülmek üzere jüri heyetine sunar. Jüri heyetince tez incelenir sonra kabul edilirse doktor adayı jüri önünde sözlü imtihâna tâbi tutulur. İmtihânı başardığı takdirde doktor ünvânını almaya hak kazanır.

DOKU;

Alm. *Gewebe (n),* **Fr.** *Tissu,* **İng.** *Tissu*e. Bitki, hayvan ve insan organlarını meydana getiren, şekil ve yapı bakımından benzer olup, aynı vazifeyi gören, birbirleriyle sıkı alâkaları olan aynı kökten gelen hücrelerin topluluğu. İlkel canlılar bütün hayatları boyunca bir tek hücre olarak kaldıkları halde yüksek organizmalar çok sayıda hücrelerin biraraya gelmesi ile meydana gelmiştir. Bitkisel organizmaları meydana getiren çok sayıdaki hücrelerin protoplastları birbirinden cansız hücre çeperleriyle ayrılmış olmakla beraber aralarında sıkı bir ilişki göstermektedir. Böyle hücre çeperi içinde bulunan, birbiriyle sıkı ilişki gösteren, aynı kökenden gelmiş protoplast topluluklarına doku, dokuların özelliklerini konu eden morfoloji biliminin dalına da histoloji (doku bilimi) denir.

Dokuyu meydana getiren hücreler genellikle aynı ödevi görmekteyseler de doku târifinde ön görülen temel düşünce fizyolojik olmaktan çok morfolojikseldir. Eğer fizyolojiksel bakımdan dokunun târifi yapılacak olursa, kökenleri ayrı olsa bile aynı ödevi gören hücre toplulukları olarak yapılabilir ki, böyle daha geniş anlamda hücre topluluklarına doku sistemi denilmektedir.

Doku hücre bölünmesi sonucu meydana gelir. Tek hücreli organizmalarda bölünen hücreler birbirinden ayrılarak yeni birer birey vücuda getirdikleri halde, çok hücreli organizmalarda bölünen hücrelerden meydana gelen hücrelerin birbirinden ayrılmaması, geçit ve plasmodesma (plasmatik köprüler) gibi madde ve uyartı iletimini kolaylaştıran yapılar ile proplastları arasında sıkı ilişki kurulan hücre toplulukları bireyi meydana getirmektedir. Bâzı tek hücreliler bölündükten sonra çevrelerinde meydana getirdikleri müsilaj bir kın ile bir arada tutulan hücre grupları ve bazı mantarlardaki zengin dallanma gösteren ipliksi hücrelerin bir örgü meydana getirmek üzere sık sık kümeler hâlinde olmaları, dış görünüş bakımından dokuyu andırsalar bile gerçek doku değil, yalancı dokulardır.

Dokular bitkisel ve hayvansal dokular olmak üzere ikiye ayrılarak incelenmektedir.

Hayvansal Dokular

Hayvansal dokular altı grupta sınıflandırılarak incelenebilir:

1. Epitel doku: Vücut yüzeyini örten ve vücut içindeki boşlukları sınırlayan devamlı bir tabaka ve örtüyü yapan hücrelerden meydana gelir. Koruma, emme, salgı ve duygu gibi ödevleri görürler. Vücudun epitel tabakası, alttaki hücreleri mekanik zarardan, zararlı kimyasal maddelerden, bakterilerden ve kurumadan korurlar. Sindirim borusunun içini üreten epitel vücut içine besin ve suyun emilmesi fonksiyonunu görür. Diğer epiteller artık ürünler olarak çok çeşitli maddeler salgılarlar veya bu salgılar vücudun diğer bir yerinde kullanılır.

Epitel dokular biçim ve fonksiyonlarına göre altı alt sınıfa ayrılır:

a) **Yassı epitel:** Yanyana dizilmiş yassı hücrelerden meydana gelir. Deri yüzeyinde, ağız, özofagus ve vagina iç örtüsünde bulunur.

b) **Kübik epitel:** Küp şekilli hücrelerden yapılmıştır. Böbrek tübülleri örtüsü gibi.

c) **Sütunsu epitel:** Yastık veya sütuna benzeyen hücrelerden meydana gelir. Mide ve barsak sütunsu epitel ile çevrilidir.

d) **Silli epitel:**Sütunsu hücreler serbest yüzeylerinde sil denilen küçük uzantılara sâhib olabilirler. Bunlar ritmik olarak titrer ve maddeleri bir yöne taşırlar. Solunum sisteminin çoğunun içi silli epitel ile çevrilmiştir.

e) **Duyu epitel:** Etkimeleri almak için özelleşmiş hücrelerden meydana gelir. Misal olarak burnun iç duvarını çevreleyen epitel hücreleri verilebilir.

f)**Bezli epitel:**Süt, mum veya ter gibi maddeleri salgılamak üzere özelleşmişlerdir.

2. Bağ doku: Kemik, kıkırdak, tendonlar, fibroz bağ dokularını ihtiva eden bağ dokusu vücudun diğer hücrelerini beraberce tutarak desteklik görevi yaparlar. Bu dokuların hücreleri tipik olarak bol miktarda cansız madde salgılar, buna matriks denir. Her bağ dokusunun tabiatı ve işleyişi büyük ölçüde bu hücreler arası matriks ile belirlenir. Fibroz bağ dokusu tüm vücutta bulunur ve deriyi kasa tutuşturur, bezleri kendi yerlerinde tutar ve diğer pek çok yapıları bağlar. Tendonlar ise fibroz bağ dokusunun özelleşmiş tipleridir. Kasları birbirine ya da kemiğe bağlayan kabloya benzer kordonlardır.

Bağ dokusu lifleri kollajen denen bir protein taşırlar. Bu lifler sıcak su ile muamele edilirse kollajen çözülür, protein olan jelatine dönüşürler.

Omurgalıların destek iskeletleri kıkırdak veya kemikten meydana gelir. Kıkırdak hemen hemen bütün omurgalıların embiriyonik devrelerinde destek iskelettir. İnsan vücudunun destek yapısı arasında, kıkırdak, kulak kepçesinde ve burun ucunda hissedilir.

Kemik hücreleri canlı kalıp, bir kişinin ömrü boyunca kemiksi matriks salgılar. Kemiksi matriks içindeki kalsiyum tuzları kemiği çok sert duruma sokarken, kollajen çabuk kırılmasını önler. Pekçok kemik merkezde büyük bir boşluğa, kemik iliği boşluğuna sâhiptir. Burada çoğunluk yağ ihtivâ eden sarı kemik iliği, veya kırmızı ve beyaz kan hücrelerinin yapıldığı doku olan kırmızı kemik iliği bulunur. Kemik matriksi içinde uzanan kanallara havers kanalları denir. Bunların içinde kan damarları ve kemik hücrelerini kontrol etmek ve onlara yardımcı olmak için sinirler bulunur. Kemik hücreleri birbirlerine ve havers kanallarına, matriks içinde yer alan küçük kanallar yoluyla oksijen ve ham maddeleri alır, artıkları dışarı atarlar. Kemikler, kemiksi maddeyi çıkarabilen başka hücrelere de sâhiptirler.

3. Kas doku: Çoğu hayvanın hareketi uzun, silindirik veya iğ şekilli hücreler olan kas hücrelerinin

kasılması ile sağlanır. Bunların herbiri, birçok küçük, uzunlamasına paralel liflere sâhiptir. Kas hücreleri mekanik işi, yalnız kasılarak, yâni kısalıp kalınlaşarak yapabilirler; itemezler. İnsan vücudunda üç ayrı tip kas bulunur: İskelet, düz ve kalp kasları. Kalp kası kalbin duvarlarında, düz kas sindirim borusunun çeperlerinde ve belli bâzı iç organlarda bulunur. İskelet kas vücudun kemiklerine bitişik büyük kas kütlelerini meydana getirirler. İskelet kası bâzan istemli kas diye adlandırılır, çünkü isteğe bağlı denetlenebilirler. Oysa kalp kası ve düz kaslar isteğe bağlı olarak işletilemezler.

4. Kan doku: Kan kırmızı ve beyaz kan hücrelerini ve kanın hücresel olmayan sıvı kısmını içine alır. Bu sıvıya "plazma" denir. Bâzan bu doku bağ doku içinde de sınıflandırılır Çünkü benzer hücrelerden köken alır.

5. Sinir doku: Nöron denen hücrelerden yapılmıştır. Bunlar, elektrokimyasal sinir impulslarını iletmek için özelleşmişlerdir. Her hücre çekirdeği ihtivâ eden genişlemiş bir hücre gövdesine ve hücreden uzanan saça benzer bir veya daha çok ince sinir liflerine sâhiptir. Sinir lifleri stoplazma (hücre plazması)dan yapılmış ve plazma zarıyla örtülmüştür. Bu zarın kalınlığı 30-40 mikron, uzunluğu ise 1-2 milimetreden 1 metreye kadar uzunluklarda değişebilir. İnsanda omurilikten kola veya bacağa uzananlar 1 m veya daha uzun olabilirler.

İki tip sinir lifi vardır: Akson ve Dendritler. Bunlar sinir impulsunu normal olarak ilettikleri yöne dayanılarak ayırd edilir. Aksonlar sinir impulslarını hücre vücudundan uzağa, dendritler hücre vücuduna doğru iletirler. Bir nöronun aksonu ile ötekinin dendritinin kesiştiği yere sinaps denilir. Sinaps impulsün geriye akışını önleyen bir valf olarak hizmet görür.

6. Üreme dokusu: Dişilerde yumurta hücreleri ve erkeklerde spermleri üretmek üzere değişime uğramış hücrelerden meydana gelen dokuya denir. Yumurta hücreleri çoğunluk yuvarlak veya oval ve hareketsizdirler. Sperm hücreleri yumurta hücrelerinden daha küçüktür. Stoplazmalarının çoğunu kaybetmiş olup bir kuyruk geliştirmişlerdir ki bununla hareket sağlanır.

Bitkisel Dokular

Bitkilerin yapısını meydana getiren dokulara bitkisel dokular denir. İleri bitkilerin hücrelerinde dokular hâlinde organize olarak farklılaşmışlardır. İki temel grup hâlinde toplanabilirler:

A. Meristemik doku (Bölünür doku): Meristem hücreleri, çekirdekleri büyük hücre arası boşlukları olmayan, genellikle çok küçük ve çok sayıda vakuole mâlik hücrelerden yapılmıştır. Bu hücrelerin esas özelliği sık sık bölünerek yeni hücreler meydana getirmesidir.Meydana gelen hücreler farklılaşarak sürekli doku hücreleri hâlini alır. Meristemler bulundukları yerlere göre isim alırlar. Kök, gövde veya bunların yan organlarının uçlarında bulunan meristem dokuları apiteal meristem adını alır. Kök veya gövdenin uzanmasını sağlarlar. İnterkalar meristemler ise sürekli dokular arasında kalan meristemlerdir. İnterkalar meristemin de görevi organın uzunluğuna büyümesini sağlamaktır. Çevreye paralel bölünmelerle organın enine büyümesini sağlayan meristematik doku ve kambuyumdaki meristem lateral meristemdir.

B. Sürekli doku (Yetkin doku)**:** Bölünme özelliği göstermeyen sürekli doku hücreleri meristem hücrelerinden geniş vakuollere mâlik olup, daha az protoplazma taşımaları, hattâ bâzan büsbütün protoplastlarını kaybedip ölü hâle getirmeleriyle ayrılırlar. Çeperleri kalın olup, farklı dokularda kalınlıkları ve kimyasal yapıları farklıdır. Sürekli doku, morfolojik ve fizyolojik özellikleri göz önüne alınarak sınıflandırılırsa beş kısımda incelenebilir.

1. Koruyucu doku (Örtü doku): Organların dışında bulunan ve iç kısımdaki dokuları her bakımdan, meselâ; kuraklığa, çok fazla su kaybına, dış tesirlere karşı koruyan dokudur. Bu dokuyu teşkil eden hücreler genellikle tabakalar hâlinde organların üstünü kaplamaktadır. Yapraklardaki epiderma, kök ve gövdelerin mantar tabakaları koruyucu dokuya misal olarak gösterilir. Yapraklardaki epiderma üzerinde kütin denilen mumsu bir tabaka vardır. Yaprak yüzeyinden su kaybını azaltır, ayrıca dış ortamdaki gazlar ile epiderma altındaki hücre arası boşluklarında bitkinin fizyolojik faaliyeti sonucu toplanan bâzı gaz ve su buharının alış verişini sağlamak gâyesiyle epidermada stoma adı verilen gözenekler bulunur. Yine epiderma üzerinde epidermanın dışa doğru meydana getirdiği tüy, kabartı gibi çıkıntılar bulunur.

2. Parankima (Temel doku): Asıl dokular olup, bitki bünyesinin büyük bir kısmını kaplayan, ince çeperli canlı hücrelerdir. Besin maddesi bakımından zengin özsuyu ile dolu vakuoller ihtivâ ederler. Vazifelerine göre farklı isimler alırlar:

a. Assimileme parankiması: Işık karşısında klorofil maddesi sâyesinde organik maddeler meydana getirir. Yapraklarda bulunur.

b. Havalandırma parankiması (Aerankima): Hücreler ile dış ortam arasındaki madde alışverişini

sağlama bakımından oldukça geniş hücre arası boşluklarına malik parankima hücrelerine denir.

c. İletme parankiması: İnce çeperli olan iletme parankiması, hücreleri assimileme parankimasından iletken dokuya kadar özümleme maddelerini çok sayıda dar hücrelerden az sayıdaki daha geniş hücrelere safha safha toplayarak iletim yolundaki çeper sayısını azaltmakla geçişmedeki direnci azaltarak sağlar.

d. Depo parankiması: Parankima hücreleri bâzan gerek su gerek farklı besin maddelerini yedek olarak saklama ödevini yapabilir.

3. Destek doku: Bitkiler hem kendi ağırlıklarına, hem de dış tesirlere karşı özelliklerini koruyabilmek, dayanıklı olabilmek için bazı doku elementlerini gerekli bölgelere koyarak direnç, destek ve esneklik sağlarlar. Çeperleri fazla kalınlaşmış böyle dayanıklı hücrelerden meydana gelmiş dokuya destek doku denir. Sklerankima ve kollenkima olmak üzere iki kısımda incelenir. Sklerankimayı meydana getiren hücreler olgunlukta hücre çeperleri hem kalın hem de çoğunluk odunlaşmıştır. Protoplastlarını kaybetmiş ölü hücrelerdir. Uzaması sona ermiş organlarda bulunur. Kollenkima ise çeperleri selülozdan yapılmış olduğundan esnek, canlı hücrelerden ibaret olduğu için uzamakta olan organlarda, özellikle genç gövdelerde, yaprakların orta damarlarında, çiçek ve yaprak saplarında bulunur. Köşe kollenkiması, levha kollenkiması gibi çeşitleri vardır.

4. İletken doku: Kara hayatına uymuş yüksek bitkilerde topraktaki su ve suda erimiş maddelerin topraktan uzak bulunan organlara asimileme (özümleme) organlarında meydana gelen organik maddelerin de kullanılmaya veya depo edilmek üzere organik madde yapma yeteneğinde olmayan, organlara iletimini sağlayan dokudur. Bitkilerde birbirinden farklı yapı ve vazifede iki tip iletken doku vardır. Bu iki dokudan biri topraktan aldığı su ve suda erimiş anorganik maddeleri topraktan uzak organlara ileten hücrelere sâhip ksilem'dir. Diğeri özümleme organlarında meydana gelen organik bileşikleri harcanacakları ve saklanacakları organlara ileten hücrelerin bulunduğu floem'dir. Ksilem aşağıdan yukarı, floem yukarıdan aşağı doğru iletimin vukua geldiği dokulardır. Ksilem su ileten borular, ksilem lifleri ve ksilem parankimasından yapılmıştır. Floem, kalburlu borular, arkadaş hücreleri, floem sklerankiması ve floem parankiması olmak üzere farklı doku elementlerinden meydana gelir.

5. Salgı sistemi: Bitkilerde metabolizma sonunda meydana gelip tekrar metabolizmaya girmeyen maddeler salgı maddeleridir. Salgı maddeleri sıvı veya katı haldedir. Salgı maddeleri arasında su, ferment, alkaloit, glikozit, balözü, müsilaj, lateks, reçine, eterik yağ ve kristaller sayılabilir. Bu maddeler her ne kadar metabolizma artığı iseler de, bitki için değişik yönlerde fayda sağlamakta rol oynarlar. Salgı maddeleri ya hücre içinde depo edilir. Böyle salgıya hücre içi salgı denir.Ya da hücreden dışarı atılır. Böyle salgı ise hücre dışı salgıyı teşkil eder. Salgı hücreleri ve bu hücrelerin bir araya gelerek meydana getirdikleri salgı bezlerinin belli bir kökeni yoktur. Bitkinin herhangi bir organında, herhangi bir doku içinde bulunabilirler.

DOKU KÜLTÜRÜ;

Alm. *Kultur Gemebe,* **Fr.** *Culture de tissus,* **İng.** *Tissue culture.* Çok küçük doku veya organ parçalarının uygun besin ortamlarında steril şartlarda yetiştirilmesi.

Hücre ve doku kültürü sistemlerinin gelişmesi geçen yüzyılın sonlarında başlar. 1878 yılında Claude Bernard, canlı dokuların aktivitelerinin düzenlenmesinde iç çevrenin önemine de inerek, bu iç çevrenin dokularla etkileşmeye girdiğini ve aktivitelerini düzenlediğini ortaya koymuştur.

Önceleri bitki doku kültürü hayvan doku kültüründen tamamen ayrı olarak gelişmiş, son yıllarda her iki alanda karşılıklı bilgi alışverişi olmuştur. Doku kültürleri 1838-39'da Scheilden ve Schwalk'ın hücre çalışmasıyla başlamış, bunu 1898'de Haberland'ın aseptik kültürde bitki dokusunu geliştirmesi, 1904'te Hanning'in Cruciferae (Turpgiller familyası)de embriyo kültür çalışmaları tâkip etmiştir. 1934'te White, domates köklerini, B vitamini sağlayan bira mayası ekstresi kullanarak sürekli olarak geliştirmeyi başarmıştır. İlk defa 1950 yılında Prof. F.C. Stewart, Dr.Georges Morel bitkilerin doku kültürleriyle yetiştirilebileceğini göstermişlerdir.

Türkiye'de bu konudaki ilk çalışmalar 1970'li yılların ilk yarısında başlamış olup, 20 yıllık bir geçmişi bulunmaktadır. 1973'te ilk bitki doku kültürü laboratuvarı Ankara Üniversitesi Zirâat Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümünde kurulmuş ve konuyla ilgili üretime yönelik çalışmalar başlatılmıştır. 1978'de Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığına bağlı Ege Bölge Zirâî Araştırma Enstitüsünde, hemen arkasından Yalova'da Atatürk Bahçe Kültürleri Araştırma Enstitüsünde, Ege Üniversitesi Zirâat Fakültesi Bitki Koruma bölümünde doku kültürü laboratuvarları kurulmuş ve çalışmalar başlamıştır.

Doku kültürü işleminde kullanılan besi yerinin bakteriyle kontaminasyonu en büyük tehlike olarak görülür. Fakat bunun yanında kimyâsal maddelerin de zararı unutulmamalıdır. Bunun için malzemenin hazırlanmasında ve seçiminde özel tedbirlerin alınması, kullanılacak cam eşya ve diğer malzemeler ile

besi yerlerinin temâsı düşünülerek steriliteye önem verilmektedir.

Kültür ortamında gerekli olan besinler bitkinin türüne ve kültürün hazırlanma amacına göre farklı olabilir. Birçok doku ve organ kültürleri, kültüre dayanıklılık veren yarı-katı AGAR ortamında üretilirler. Temizlenmiş agar tozu % 0,5-% 1 yoğunlukta kullanılır. Bâzı embriyo kültürlerinde bu yoğunluğun üzerinde ortam hazırlanabilirse de bu büyümeyi azaltabilir.

Besin ortamını oluşturan maddeler başlıca altı grupta toplanırlar: 1) Ortamın % 97'sini saf su teşkil eder. 2) Mineraller (azot, fosfor, potasyum, kalsiyum, kükürt vs.), besin birleşimleri hâlinde verilirler. 3) Karbonhidratlar. 4) Vitamin ve hormonlar (B_1, B_6 vitamini ve ındol asetik asit [IAA], naftel asetik asit [NAA], kinetin, gibberellik asit gibi hormonlar). 5) Amino asitler ve diğer basit azotlu birleşikler. 6) Organik kompleksler (% 10-15'lik Hindistan cevizi sütü gibi). Mesela orkide tohum kültüründe muz püresi çok faydalıdır. Ayrıca Murachige-Skoog tuz ortamı, White ortamı, Knudson C, Knop solüsyonu gibi hazır besin ortamları çeşitli kültürler için kullanılmaktadır.

Bitki doku kültürleri üretim şekli bilinen geleneksel üretim şekillerinden farklılık gösterir. Başlangıçta çok küçük bitki parçalarının (meristem, polen, anter, protoplast, kök veya yaprak parçaları gibi) kullanılması, steril şartlarda çalışılması yapay gıda ortamına ekilen bitki materyalinin çevre şartlarında geliştirilmesi açısından üretim çalışmaları oldukça farklı ve zordur. Bu üretim tekniğine doku kültürü tekniği denildiği gibi, aseptik kültür veya mikro üretim adları da verilmektedir.

Doku kültürleri üretim çalışmaları ileri ülkelerde ticârî yarar sağlayıcı uygulamalarda kullanılmaktadır. Bu yararlardan başlıcaları şunlardır:

a) Bilinen generatif ve vegetatif üretim usûlleriyle çoğalması zor olan bitkilerin üretilmesi. b) Virüsten temiz bitkilerin eldesi. c) Bitki genetik kaynağı materyalinin uzun süre muhafazaya alınması. d) Bitki ıslahı. e) Kimyâ sanâyi ve eczâcılıkta çeşitli bitki organlarının elde edilmesi gibi.

Klasik usûllere göre üretimi zor ve yavaş olan bitkilerin doku kültürlerinden yararlanarak çoğaltılmasını amaçlayan çalışmalarda frezia, zambak, salatalık, asma, erik ve salep gibi bitkiler kullanılmaktadır.

DOKUMACILIK;

Alm. *1. Weberei (f), 2. Webwaren-handel (m), 3. Textilindustrie (f), 4. Webkunst (f),* **Fr.** *1. Profession (f) ou etat (m) de tisserand (m), 2. Textile (m),* **İng.** *Textile industry.* Kumaş dokuma işi veya dokuma ticâreti. Kısâs-ı Enbiyâ'da dokumacılığın ilk yaratılan insan hazret-i Âdem'den beri temel sanatlardan olduğu bildirilmektedir. Bu ve diğer dînî kaynaklarda, Kur'ân-ı kerîm ve hadîs-i şerîflere dayanılarak verilen bilgilerde, hazret-i Âdem'e îmân edenlerin şehirlerde yaşadıkları, okuma, yazmayı bildikleri, demircilik, iplik yapma, kumaş dokuma, çiftçilik ve ekmek yapma gibi sanatlarla uğraştıkları uzun açıklanmaktadır. Yapılan arkeolojik kazılarda, Mısır ve Peru'da bulunan resimlerden, eski dokumacılık ve kullanılan çeşitli âletler hakkında değişik bilgiler bulundu. Dünyânın çeşitli yerlerinde türlü şekilde kullanılan dokumacılığın gelişmesi, kullanılma şekil ve biçimleri farklı olmuştur. Zâten çok eski devirlere âit elde fazla bilgi yoktur. Yalnız daha ziyâde kadınların uğraştığı bir sanat olarak kabul edilmektedir.

Avrupa'da bu sanatın gelişmesi ortaçağdan sonra olmuştur. İlk önce Bizans'ın sonra da Müslümanların bu gelişmede önemli tesirleri görüldü. Ortaçağ boyunca Avrupa'da ilkelliğini muhâfaza eden dokumacılık 13. asırda gelişmeye başladı. Şaftlı dokuma tezgahının yapılması hem daha seri hem de desenli kumaşların yapılmasına imkân sağladı. Tezgahlar üzerindeki çalışmalar rönesanstan sonra hızlandı. Amerika'da koloniler devrinde dokumacılık ev sanatı olarak gelişmişti. On sekizinci asırda dokuma makinalarının yapılması el sanatından bugünkü dokuma endüstrisine geçişi sağladı. Makinalaşmada görülen yenilikler dokuma sanâyiinde de oldu ve günümüzün dev tekstil fabrikaları kuruldu. Bugün toplumun her çeşit ihtiyaçlarını karşılayabilecek kalite ve desene sâhip kumaşlar, seri olarak dokuma makinalarında üretilmektedir. Bütün bu teknik imkanlara rağmen el tezgâhlarında dokunan halı, ipek, kadife ve masa örtülerinin kalitesi daha üstün olmaktadır.

Dokuma: Bir kumaşın dokunabilmesi için önce iplikleri hazırlanır. Dokumanın kalitesi en başta ipliğe bağlıdır. İpliklerle çözgüler hazırlanır. Bunlar uzunlamasına ipliklerdir. Günümüzde otomatik makinalara gerilir. Bunların bir altından bir üstünden geçecek şekilde mekikle yanlamasına atkılar geçirilir. Atkıları, tarakla sıklaştırmak sûretiyle dokumanın sık ve düzgün olması sağlanmış olur. Seri hâlde devâm eden bu hareketle süratle kumaş dokunur. Eskiden bir makinaya bir işçi gerekirken, bugün 30-40 makinaya bir usta kâfi gelmektedir. Dokunan kumaşlar düz veya desenli olabilir. Düz dokunan tek renkli kumaşların çözgü ve atkısı aynıdır. Desenlilerde ise çözgüde deseni veren ayarlama yapıldıktan sonra atkıda başka renk olabilir. Bu başka renk olan atkı kumaşa ayrı bir desen verir. Bir de düz dokunup üzerine baskı sûretiyle çeşitli renkler verilen kumaşlar vardır. Kumaşlar kullanılan ipliğe göre; yünlü, pamuklu, ipekli, keten, dokuma diye ayrılabilir. Bunların tezgâhlarının

yapılışları esasta aynı olmasına rağmen bâzı hususlarda farklılık gösterirler.

Dokuma tezgahları: İlk önceleri iptidâî şekilde olan tezgâhlar zamanla geliştirildi. İlk önceleri dokumanın mekik aralığından geçirilmesi için iki kişinin çalışması îcâb ediyordu. John Kay, dokumacının bir ipi çekip bir sürücüyü çalıştırma tekniğini geliştirdi. Böylece mekiğin öteki yana geçmesi kolaylıkla sağlanıyordu. Fakat değişik insanlar değişik şekilde çalıştıkları için mekikle tezgâhın diğer parçaları arasındaki uyumlu çalışma tam sağlanamadı. On dokuzuncu asırda bu çalışma gerçekleştirildi. Günümüzde dakikada 200 atkı hızı aşkın tezgâhlar yapılmıştır.

Dokuma sanâyiinde bugün üç çeşit tezgâh kullanılmaktadır. Bunlar; el tezgahları, otomatik ve mekiksiz tezgâhlardır.

El tezgahları: Tek veya belirli sayılarda atkı atılarak dokunması gereken dokumaları otomatik makinalar dokuyamaz. Bunun yanında ucuz ve her yerde kullanılır olması da bunların tercih sebebidir. Bunlar, takım tezgâhlarında yapılmış olup, eskilerinden çok düzgündürler. Mekiğin içindeki masuradaki iplik bir alttan bir üstten giderek atkı işi rahatça yapılır. Güvenilir ve temiz olmasından dolayı el tezgâhları ve el dokumacılığı artmaktadır.

Otomatik tezgâhlar: Bugün kullanılan tezgâhların çoğunluğu bu cinstir. Masuradaki atkı otomatik olarak gidip gelmektedir. Buradaki esas özellik mekikteki iplik bitince, mekik kutusundaki yenisinin otomatik olarak dokumaya devam etmesidir. Burada dokuma işlemi hiç kesilmez. Tezgahlardaki mekanik, elektrikî ve optik düzenlemeler, mekikteki ip bitince yenisinin hemen devreye girebilmesini temin edecek şekilde yapılmışlardır. Gevşek ve sarkık kısımlar dokumayı bozmasın diye hava emişli parçalar çalışarak onları düzene sokar.

Mekiksiz tezgahlar: Dokuma tezgahlarının çalıştığı yerlerde gürültü çok olur. Bilhassa mekiklerin gidip gelmesi normal konuşmayı işittirmiyecek kadar ses yapar. Mekiklerin olmaması gürültüyü oldukça azaltır. Bu cins makinaların sessizliği yanında hızlı çalışmaları da ayrı bir üstünlüktür. Yalancı mekikli, oklu ve sıvı püskürtmeli olanları vardır. Bu atkı masuraları, makinanın yanında bulunur. Bunların en yenisi sıvı püskürtmeli olandır. Bu tezgahlarda argaç aralığında atkı hâriç hiçbir şey bulunmaz. Argaç aralığından atkı, hava veya su ile püskürtülerek geçirilir. Bu iş için kullanılan püskürtme gücü kâfi gelmediğinden, ipin gevşek tutularak gerilmeden hareket etmesini sağlayan âletler de konulur. Su püskürtmeli sistem daha verimli olmasına rağmen, bu usûl su geçirmez dokumalar ve paslanmaz mâdenden yapılan tezgâhlarda kullanılır.

Türkiye'de dokumacılık: Selçukluların Anadolu'ya hâkim olmalarından sonra dokumacılık sanatında önemli bir gelişme görülmüştür. Denizli'deki altın telli dokumaları, Adana ve Sivas'taki pamuklu dokumalar, çeşitli yerlerdeki halı ve kilim dokumaları o devrin en güzel örnekleridir. Ayrıca Bursa ve Bilecik'teki pamuklu, iplikli, çatma yapımı da ileri seviyedeydi.

Osmanlı Devletinin kurulması ve kısa zamanda gelişip memleketler fethetmesi dokuma sanâyi üzerinde de etkili olmuştu. Bilhassa orduların gün geçtikçe artması, asker sayısının çokluğu, ordunun giyim ihtiyâcını karşılayabilecek bir dokuma sanâyiinin gelişmesine yol açmıştı. Şam, Adana ve Halep'te dokunan çeşitli kumaşların yanında Bursa'da da zamânın en güzel kadifeleri, renk renk bezler, peştamallar, fitiller, ibrişimler, çanta nakışları dokunurdu. Malatya'nın renkli Malatya bezleri, Diyarbakır'ın kırmızı bezi, Ankara'nın sofu, Kütahya, Uşak ve Kula'nın halıları imparatorluğun bütün ihtiyaçlarını karşılayabilecek durumdaydı. Bu devirde Avrupa'dan üstün olan Osmanlı dokuma sanâyii, üstünlüğünü 18. asra kadar devâm ettirdi. Bu asırda Avrupa'daki makinalaşmanın yurdumuza sokulup gelişmeden istifâde etme gayretleri Üçüncü Selim ve Abdülazîz Han zamânında görülmüşse de, bu ancak 19. asrın ikinci yarısında mümkün olabilmiştir. Bursa ve Lübnan'da ipek, Adana, Tarsus, İzmir'de pamuk ipliği, Afyon ve İzmir'de halı ipliği fabrikaları kurulmuştur. Bunlar özel teşebbüse âit olup, devlet eliyle sâdece İzmit, Feshâne, Hereke ve Bakırköy fabrikaları kurulmuştur.

Bugün ise başta İstanbul, Adana, İzmir, Eskişehir, Malatya, Kayseri olmak üzere pekçok vilâyetimizde en gelişmiş tezgahlardan meydana gelen modern fabrikalar vardır. Dokumalarımız, Avrupa'dakiler ile boy ölçüşebilecek kalite ve modernliktedir. Halı dokumacılığı ise fabrikaların yanında Anadolu'nun pekçok yerinde el tezgahlarında dokunmaktadır. Bünyan'ın, Lâdik'in, Isparta'nın el dokuma halıları emsallerinden çok üstün kalite ve değerdedir.

DOLAMA;

Alm. *Nagelgeschwür. Panaraitium (n),* **Fr.** *Panaris (m), tournide (f),* **İng.** *Whitlow, felon.* Parmağın birinci boğumunun avuç içine bakan kısmının iltihaplanması. Çoğunlukla küçük bir delici yaralanmayı tâkiben, parmak ucu içine giren mikroplar kısa zamanda çoğalarak bir iltihap meydana getirirler. Biriken iltihap abse şeklini alır ve parmak ucunda bir gerginlik yapar. Absenin yaptığı baskı neticesinde küçük damarlar kapanarak parmak ucunda bir kansızlık meydana gelir.

Mikroplar arasında en çok dolamaya sebeb olanlar stafilokoklardır. Daha sonra sırasıyla streptokoklar, e.coli, proteuslar gelir.

Belirtileri: Kırmızılık, şişlik ve ağrıdır. Bastırılınca bir dalgalanma hissi verir. Hareketleri şişlik ve ağrıdan dolayı kısıtlanmıştır.

Bâzan kendiliğinden boşalabilen bu iltihap, ihmal edildiği takdirde kemiklerin de iltihaplanmasıyla bir osteomiyelit (kemik ve kemik iliği iltihabı) ile sonuçlanabilir. Bu sebeple hemen doktora başvurmalıdır.

Tedâvi: Tedâvisi cerrâhî olarak abseyi boşaltmaktır. Bunun için parmak, ya tırnak ucuna veya parmak eksenine paralel bir biçimde kesilir. Birincisi iz bırakmaması ve his duyusunu bozmamasından dolayı tercih edilir. Cerrâhî müdâhaleden sonra kuvvetli bir antibiyotik tedâvisi yapılmalıdır.

DOLAŞIM SİSTEMİ;

Alm. *Blutzirkulationssystem (n),* **Fr.** *Appareil (m) circulatoire,* **İng.** *Circulatory system.* Vücudun, aldığı besin maddelerini, oksijeni ve kendi yaptığı hormonları gövdenin çeşitli kısımlarına dağıtması; dokularda metabolizma sırasında meydana gelen zararlı maddelerin zararsız hâle gelmelerini veya atılmalarını sağlayan organlara ulaşması ile görevli sistem. Dolaşım sistemi kalp ve onunla kapalı devre yapan damarlardan kurulmuştur. Kalp, bu sistemin pompasıdır. Damarlarla pompanın attığı kanı vücutta dolandıran borulardır. Kırmızı kan damarları, yapısı ve fonksiyonları bakımından üç ayrı kısımda incelenebilir:

1) Atardamarlar,

2) Toplardamarlar,

3) Kılcal damarlar.

Dolaşım sisteminin çalışması kalbin canlılık durumuna bağlıdır. Kalp, göğsün ortasında ucu sola dönük olarak yer alır. Çizgili kaslardan meydana gelmesine rağmen irâde dışı çalışır. Kalbin çalışması birbiri ardından gelen sıkışıp-ufalma (sistol) ve gevşeyip-genişleme (diastol) hareketleri ile olur. Kalbin hareketlerini "kalbin iletim sistemi" denilen yapılar sağlar. Kendi içinde meydana gelen uyarıyla ritmik olarak çalışan tek organımız kalbimizdir.

Kalbin özel sinir sistemi "sino-atrial düğüm", "atrioventriküler düğüm" ve "his demeti" denilen sinir liflerinden meydana gelir. Kalbin özel tembih sistemi otonom sinir sisteminin etkisi altındadır. Bu sistemin "parasempatik" bölümünden gelen uyarılar kalbi yavaşlatırken "sempatik" bölümünden gelen uyarılar kalbin I dakikadaki atım sayısını arttırır. Kalbin normaldeki atım sayısı dakikada 60-90 arasındadır. Kalb atışları genel olarak bilekte nabız oluğuna basarak veya kalbi dinleyerek sayılır. Kalbin normalden fazla atmasına "taşikardi" normalden az atmasına "bradikardi" denir.

Kalbin sıkıştığı an, karıncıklardaki kanı aorta ve akciğer atardamarına attığı andır. Bu anda sol karıncıktaki temiz kan vücuda atılırken, sağ karıncıktaki kirli kan oksijenlenmek üzere akciğere yollanır.

Atardamarlar: Kalbin pompaladığı kanı organ ve dokulara götüren ve kılcal damarlara dağıtan borulardır. Kesitlerinde genellikle yuvarlak ve kalın duvarlı olarak görünürler. (Bkz. Atardamarlar)

Toplardamarlar: Vücutta kullanılan kanı akciğere pompalanmak üzere kalbe getiren damarlardır. Genişlikleri atardamarlardan daha fazladır. Toplardamarların içinde kanın geri kaçmasını önleyen kapakçıklar bulunur. Duvarları ise atardamar duvarından daha incedir.

Kılcal damarlar: Atardamarlar dokulara yaklaştıkça düzenli bir şekilde dallanırlar. Bu dalların çapı gittikçe küçülür ve sonunda kılcal damarları meydana getirirler. Kılcalların atardamar tarafındaki kısmına "arteriol", toplardamar tarafındaki kısmına "venül" denir. Madde alış-verişi genel olarak arteriol ve venüller arasındaki kapiller damar ağında olur.

Dolaşım sisteminin görev olarak iki alt grubu vardır:

1) Büyük dolaşım (sistemik dolaşım),

2) Küçük dolaşım (akciğer dolaşımı).

Büyük dolaşım: Kalbin sol karıncığına akciğerlerden oksijenlenmiş olarak gelen kan aradaki mitral deliği vâsıtasıyla sol karıncığa geçer. Sol karıncığın kasılmasıyla içindeki kan aorta atılır. Atardamarlar boyunca kan bütün vücuda yayılır. Kapiller damarlar seviyesinde kan doku arasında madde ve gaz alış verişi vukû bulur. Burada oksijenden fakirleşen ve bâzı maddelerini kaybeden (kirlenen) kan toplardamarlar vâsıtasıyla kalbin sağ kulakçığına gelir. Kanın kalbin sol karıncığından çıkıp sağ kulakçığa dönmesine kadar olan bu işleme büyük dolaşım denir.

Küçük dolaşım: Kalbin sağ kulakçığına gelen kirli kan aradaki triküspit kapağından sağ karıncığa

geçer. Sağ karıncığın kasılmasıyle akciğerlere giden kan buradan temizlenmiş (oksijenlenmiş) olarak kalbin sol kulakçığına döner. Bu olayın bütünü de küçük dolaşımı meydana getirir. Bu dolaşımın şemasını ilk olarak çizen, Türkistanlı Ali bin Ebi'l-Hazm'dır (v. 1288). (Bkz. İbn-i Nefîs)

Kan damarlarının yanısıra doku sıvısının bir kısmı da akkan damarları (lenf dolaşımı) ile sistemik dolaşıma iletilir. Lenf damarları kör uçlu, ince duvarlı borular şeklindedir. Bunlar birleşerek büyük akkan damarlarını, bunlar da birleşerek "göğüs akkan kanalı"nı meydana getirirler. Bu kanal boyunda toplardamar sistemine dökülür.

Dolaşım sisteminde kanın dolanımının sağlanması için kalp kasılma ve gevşemesine göre damarlarda belli bir basınç meydana gelmektedir. Buna kan basıncı veya "tansiyon" ismi verilir. Sistolik kan basıncı, 110-140 mm civa, diyastolik kan basıncı, 70-90 mm civa arasında olmalıdır. Ancak yaşla paralel olarak normal sınırlar biraz aşağı veya yukarı kaydırılabilir. Yaş arttıkça normal üst sınırlar yükselir. Ayrıca cinse göre ve tansiyon ölçülme pozisyonuna göre (ayakta, oturarak veya yatarak) de değişiklik olabilirse de genel olarak bu rakamların üstü yüksek tansiyon altı ise düşük tansiyonu gösterir. Tansiyonun normal olmaması başta kalp, beyin, böbrek ve göz olmak üzere birçok dokuda rahatsızlık ve bozukluklara sebeb olur.

DOLMABAHÇE SARAYI;

İstanbul'da Dolmabahçe semtinde, deniz kıyısında, Abdülmecîd Hanın 1853-56 yılları arasında Mîmâr Garabet Balyan'a yaptırdığı saray. Vaktiyle Boğaziçi'nin bir parçası olan deniz, 1614'te Sultan Birinci Ahmed'in emriyle Kaptan-ı Deryâ Dâmâd Halil Paşa tarafından doldurularak geniş bir arâzi meydana getirildi ve pâdişâhın Has Bahçesine ilâve edildi. Bu iş İkinci Osman zamânında bitirilebildi. Has Bahçenin içinde bir de pâdişâha âit Kasır yapıldı. 1719'da Sultan Üçüncü Ahmed, sonra Birinci Abdülhamîd Han (1774-1789) tarafından bu kasra çok güzel çiniler döşettirildi. Sultan İkinci Mahmud (1808-1839) bu kasrın yerine büyük bir saray yaptırdı. "Eski Dolmabahçe Sarayı Hümâyûnu" denilen bu saray ahşaptan yapılmıştı.

Sultan İkinci Mahmud ve oğlu Birinci Abdülmecîd Han (1839-1861), diğer saraylarda olduğu gibi burada da oturdular. Sonra, Sultan Abdülmecîd 1853'te bu sarayı yıktırarak onun yerine bugünkü Dolmabahçe Sarayını yaptırdı. Yeni Sarayın inşâsı 1856'da bitti. Önceleri "Beşiktaş Sarayı Hümâyûnu" denilen bu saraya halk, sonradan "Dolmabahçe" demiştir.

Sultan Abdülmecîd'in annesi Bezm-i Âlem Vâlide Sultanın sarayın az ötesinde Kabataş'a doğru yaptırdığı iki minâreli küçük zarif câminin inşâsı da aynı yıl tamamlandı.

Sarayın mîmârları o devirde meşhur olan ermeni Garabet Balyan ile Muayede Salonu ve Merasim Kapılarını yapan oğlu Nikogos Balyan'dır. Deniz tarafı 600 m uzunluğunda olan mermer rıhtıma dayanmaktadır. 64.120 metrekarelik bir sahada kurulan Dolmabahçe Sarayı, Dolmabahçe'den Beşiktaş'a doğru dört büyük kısımdan meydana gelmektedir. Bunlar Mâbeyn-i Hümâyûn (selâmlık), Muâyede Salonu (taht salonu), Harem-i Hümâyûn ve Velîahd Dâireleridir. Bu kısımlar asıl sarayı meydana getirir ve yüzölçümü 16.670 metrekaredir. Sarayın kapladığı sahada bunlardan başka; câmi, tiyatro, istabl-ı âmire, serasker dâiresi ile hazîne-i hassa ve mefrûşât dâireleri vardır. Bunların hemen arkasından ise; kuşluk, camlı köşk, gedikli câriyeler ve kızlarağası dâireleri, hareket köşkleri, Hereke dokumahânesi, baltacılar, agavât, bendegân ve musâhibân dâireleri ile sarayda bulunan hizmet görenlerin hepsini doyuracak büyüklükte matbah-ı âmire (mutfak) yer almıştır. Saray müştemilâtında bulunan saat kulesi sonradan İkinci Abdülhamîd Han zamânında yapılmıştır.

Sarayın asıl girişi olan, saat kulesi tarafındaki kapı ile Kabataş-Beşiktaş yolu üzerindeki iki âbidevî kapıdan başka bir kısmı denize açılan on kapısı daha vardır. Bu kapılardan bâzıları fevkalâde bir demir işçiliği göstermektedir.

Veliaht Dâiresi, şimdi Resim ve Heykel Müzesidir. Asıl saray gibi, Türkiye Büyük Millet Meclisine değil, Millî Eğitim Bakanlığı Müzeler Genel Müdürlüğüne bağlıdır.

Saray yol tarafından yüksek duvarlarla ayrılmıştır. Sarayın bütün dış kısımları Marmara Adasından çıkarılan beyaz mermerle inşâ edilmiştir. Sarayın iç kısımlarında da su mermeri ve somaki kullanılmış olup, döşemeleri ise ahşaptır.

Saray, bodrumu ile birlikte üç katlıdır. Kırk altı salonu ve iki yüz seksen beş odası vardır. Sarayın en büyük ve muhteşem yeri Muâyede Salonudur. Dünyânın ünlü salonlarından biri sayılan bu salonun yüzölçümü 1800 metrekaredir. Yan ilâveleriyle 2250 metrekareyi bulmaktadır. Salonun 56 sütun üzerine oturan kubbesi 36 m yüksekliktedir. Dolmabahçe Sarayı çok değerli antikaları ve dünyânın en büyük taban halılarından birkaçı ve 36 billur avizesiyle göz alıcı bir güzelliğe sahiptir. Saray, TBMM başkanına bağlı olup, resmî konukları ağırlamakta kullanılmaktadır.

DOMATES (Lycopersitcum esculentum);

Alm. *Tomate (f),* **Fr.** *Tomate (f),* **İng.** *Tomato.* **Familyası:** Patlıcangiller (Solanaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Erzurum gibi yüksek yerler hâriç her yerde.

Kültürü yapılan bir sebze bitkisi. İlk olarak Güney Amerika'da (Peru) ortaya çıktığı söylenir. Domatesler şekil, renk, kullanma durumuna göre veya kültür çeşidine göre farklılık gösterirler. Taze tüketim için bugün orta büyüklükte yuvarlak, parlak ve çok iyi renk almış domatesler tercih edilir. Su ve salça çıkarılması için çok sayıda, küçük böbrek formundaki tohumlar, aynı zamanda çekirdekleri küçük çeşitler yetiştirilmektedir.

Domates, ılık ve sıcak iklimleri sever. Yaz mevsimi güneşli ve sıcak geçen yerlerde meyveleri şekerli, renkleri koyu kırmızı ve pek lezzetli olup, soğuk havaya dayanamaz. Toprağın geçirgen olmasını ister. Tınlı-kireçli, tınlı-kumlu veya tınlı topraklarda iyi yetişir.

Domates yetiştirilmesi: Bir metrekare için 5 gram tohum ile sıcak yastıklara (camekânla kaplı yer) ekilir. Tohumlar ekildikten sonra 2 cm kalınlığında çürüntü (yanmış ince gübre) serpilir, tahta ile bastırılır, sonra süzgeçli kova ile ılık su verilir. Soğuk ve donlu bölgelerde geceleri camlı çerçevelerin üstleri kalın hasırlarla örtülür, güneşli havalarda camlı çerçeveleri açıp bir saat kadar içerisi havalandırılır. Toprak kuruduğu zaman ılık suyla sulamalı, çıkan otları elle çekip çıkarmalıdır. Küçük domates fidecikleri üç dört yapraklı oldukları zaman ılık yastıklara 10 cm aralıklarla dikilirler. Havalarda don tehlikesi kalktıktan sonra bahçede hazırlanmış asıl yerlerine (arık) dikilirler.

Domates fideleri dikilecek toprak derin işlenmiş veya krizme (belleme) edilmiş olmalıdır. Bu şekilde hazırlanmış toprağa 100 metrekareye 250-500 kg kadar eski yanmış çiftlik gübresi verilir. Çiftlik gübresi bahçeye son veya ilkbaharda verilerek toprakla iyice karıştırılmış olmalıdır. Ayrıca fidelerin dikilecekleri ocaklara yarımşar kilogram kadar eski çürümüş gübre konur ve toprakla karıştırılır. Bundan başka yardımcı olarak 100 metrekareye 3 kg süper fosfat, 2 kg potasyum sülfat ve 3 kg da amonyum sülfat ve amonyum nitrat gibi sun'î gübrelerden serpilirse çok daha verimli netice alınır. Dikilecek domates fidelerinin bol köklü, kısa ve sert saplı, canlı ve yeşil yapraklı olması şarttır. Bahçe veya tarlaya dikilecek fideler arasında 50-75 cm ve fide sıraları üzerinde 30-40 cm mesâfe bırakılır. Can suyu verilir, gerekli zamanlarda çapalama ve sulamaları yapılır. Domatesler kızardığı zaman toplanır.

Domatesin kimyasal bileşimi kuru madde % 6.5, protein % 1,1, karbonhidrat % 4.2, selüloz % 0.5, kül % 0.5, kalsiyum % 13 mg olarak verilmiştir. Domates vitaminleri de ihtiva eder, her şeyden önce provitamin (beta karotin) (% 0.3-2.1 mg) ve vitamin C (% 10-30 mg), bundan başka B grubu vitaminleri, taze meyvede (yeşil) artan olgunlukla miktarı azalan pektinler de (% 1.3-2.5) bulunur. Aynı şekilde organik asitler (limon asidi, elma asidi) ve az miktarda olgunlaşmamış meyvelerde beslenme fizyolojisi bakımından mahzurlu olabilecek olan solanin mevcuttur. Olgunlaşma sırasında solanin kaybolmaktadır. Olgunlaşma sırasında şeker oranı oldukça artar, domatesin asıl renk maddesi alifatik vitamin etkili likopindir. Bunun yanında beta- karotin, ksantofil, flovonlar ve diğer pigmentler renkte hisse sâhibidir.

Bitkinin yapraklarında antibiyotik etkili zararlara karşı önemli madde, glikozidik etkili steroit tomatidin bulunur. Uçucu aroma maddeleri karbonil bileşikleri, esterler, uçucu asitler, alkoller, kükürtlü bileşikler ve terpen benzeri komponentlerden meydana gelmiştir. Domates ürünlerinin depolanması ve ısıtılması sırasındaki kahverengi olması domatesin renk maddesinin oksidasyonu ve aynı şekilde Maylard reaksiyonuna dayanmaktadır.

Domates sınırlı olarak depolanabilir, sonradan olgunlaşması amacıyla 2-3 ay soğuk depolarda saklanabilir.

Kullanıldığı yerler: Önemli sebzelerimizden olan domates olduğu gibi tüketilmekle birlikte, sıkılarak elde edilen öz suyu ya olduğu gibi veya yoğunlaştırılarak tuzlanmasından elde edilen salçası çok kullanılmaktadır.

Domates kuvvetle ezilirse ağırlığının % 90-96'sı suyuna geçer. Suyunun bileşiminde ortalama olarak su % 93.8, karbonhidrat % 4, protein % 1.1, yağ % 0.2, anorganik maddeler % 0.5'tir.

Kevgirden ve bezlerden geçirilerek kabuk ve çekirdeklerinden süzülen domates suyu tuzlanıp güneşte veya özel makinalarda yoğunlaştırılır, domates salçası elde edilir. Domates salçası mutfaklarımızdan hiçbir zaman eksik edilmeyen bir gıdâ maddesidir.

DOMİNİK

DEVLETİN ADI ..... Dominik Cumhuriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Santo Domingo

NÜFUSU 7.300.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 48.443 Km^2

RESMÎ DİLİ .....İspanyolca

DÎNİ .....Hıristiyan (Katolik)

PARA BİRİMİ..... Dominik Pesosu

Orta Amerika'nın doğusunda, Karaibler Denizi ile Atlas Okyanusu arasındaki Haiti Adasında kurulmuş bir ülke. Güneyinde Karaib Denizi, doğusunda Porto Rico Adasından ayıran Mona Passage Boğazı, kuzeyinde Atlas Okyanusu ve batısında Haiti vardır.

Târihi

Kristof Kolomb, 5 Mart 1492'de yerli halkın "Quesqueya" ismini verdikleri adayı zaptederek "Hispaniola" ismini verdi. Yerli halk Tainos kabilesi kızılderilileriydi. Adada ilk kurulan şehir Santo Domingo olup, kuruluş senesi 1496'ya rastlamaktadır. Sömürgeci Avrupalıların adaya yerleşmeleriyle başlayan zulüm ve katliam yaklaşık 50 sene sonra ada kızılderililerinin tamâmen katledilmesiyle son buldu. Tarım ve diğer işlerde çalıştırmak üzere Afrika'dan toplanan, esir edilen zenciler köle olarak buraya da getirildi. 1697'de adanın batısını işgâl eden Fransızlar buraya "Haiti" ismini verdiler. Avrupa'da 1795'de yapılan Fransa-İspanya arasındaki savaş, Fransa'nın gâlibiyetiyle bitince İspanya Santo Domingo'yu da Fransa'ya bırakmak zorunda kaldı. 1809 senesinde İspanyollar, 1795 senesinde kaybettikleri yerleri geri alınca ada tekrar doğusu İspanyolların, batısı Fransızların sömürgesi durumuna geldi. İspanya sömürgesindeki zenci halk 1821'de ayaklanarak bağımsızlıklarını îlân ettiler. Genel vâlinin adadan ayrılmasıyla birlikte batıdan Fransızlar ülkeyi işgâl ederek 22 sene bütün adaya hâkim oldular. 22 sene sonra başlayan bir isyanla 1844'te Dominik Cumhûriyeti kuruldu. Genç Dominik Cumhûriyetinde istikrar sağlanamaması, Amerika Birleşik Devletlerinin Birinci Dünyâ Savaşında askerî üs olarak kullanmak için işgâl etmesini kolaylaştırdı. Birleşik Devletler Dominik'ten 1924 senesinde çekildi. Sık sık askerî idârelerin başa geçtiği istikrarsız bir ülkedir.

Fizikî Yapı

Adanın yaklaşık üçte ikilik bir kısmı Dominik'e aittir. Yüzölçümü 48.443 km^2 olup, genellikle dağlıktır. Kıyılarında yarımada ve koylar ülkeyi bir dantela gibi çevreler. Yüksek dağlar ve bu dağlar arasında yer alan bereketli vâdiler ülkenin genel fizikî karakteridir. Ülkenin kuzeyinde dik ve kayalık kuzey Cordillera ve Central Cordillera Dağları arasında geniş ve verimli bir ova yer alır. Ülkenin en yüksek noktası 3175 m ile Central Cordillera dağlarındaki Pico Duante Tepesidir. Güneyinde deniz seviyesinden düşük bir ova yer alır. Ovanın güneyinde Sierrade Bahoruca Dağları, kuzeyinde ise San Juan Yaylası yer alır. Doğusunda ise ülkenin güneydoğusunda yer alan Samona Körfezinin güneyinde başlayan Doğu Cordillera Dağlarından başlayıp güneye inen geniş düzlük yer alır. Güney kıyı şeridi düzlüktür.

Kuzeydeki dağlar Yaque del Norte ve Yuna vâdileriyle ayrılırlar. Bu vâdilerde yine aynı ismi taşıyan ırmaklar kuzey ve Central Cordillera arasındaki ovayı sular. Ülkenin güney-batı ucunda yer alan ovada Enriquille Gölü yer alır. Deniz seviyesinden 48 m aşağıda bulunan bu göl, ülkenin en önemli gölüdür.

İklim

Ilıman, tropik bir iklim hakimdir. Senelik sıcaklık ortalaması 18-28°C arasında değişir. Alize rüzgârlarının devamlı tesiri altında bulunan ülkede sık sık meydana gelen kasırgalar büyük hasarlara sebebiyet verir. Yağış alize rüzgârları sebebiyle boldur. Bu rüzgârlara açık olan kuzeydoğu kesimleri ülkenin en çok yağış alan bölgesidir. Güneybatı bölgeleri ülkenin en az yağış alan bölgesidir. Yağışlar dâimâ yağmur şeklinde olup, yağışların en fazla olduğu mevsim mayıs ve eylül arasındadır. Yıllık yağış ortalamaları güneyde 5000 mm civârındayken kuzey ve doğuda 2000 milimetrede kalır.

Tabiî Kaynakları

Dominik'in % 12'si ormanlarla kaplıdır. Dağlık bölgelerde iğne yapraklı ağaçlar, bilhassa çam bulunurken, tropikal bölgelerde bu iklimin âdeta sembolü hâline gelen palmiye ve maun ağaçlarından meydana gelen bir bitki örtüsü hâkimdir. Ova ve az yağış alan alçak bölgelerde hâkim olan bitki örtüsü ise savandır. Yabani hayvanların kayda değer olmadığı ülkede kıymetli mâdenler bulunmaktadır. En çok boksit mâdeni bulunan Dominik'te ayrıca altın, gümüş, bakır, demir, platin, kayatuzu ve alçıtaşı mâdenleri mevcuttur. Son zamanlarda nikel ve petrol de bulunmuştur.

Nüfus ve Sosyal Hayat

7.300.000 olan nüfusun % 70'ini zenci-İspanyol karışımı melezler, % 15'ini zenciler, % 15'ini İspanyollar (Avrupalılar) teşkil eder. Melezlerin çoğunlukta olma özelliği Amerika kıtasında sâdece Dominik'te görülür. Halkın % 80'i tarımla uğraşmaktadır. Toplam nüfusun yaklaşık yarısı şehirlerde, yarısı köylerde yaşamakta olup, refah seviyesi düşüktür. Genelde fakir olan halktan varlıklı olanlar Avrupalılardır. Hıristiyan olan halkın % 97'si Katolik, % 2'si ise Protestandır. Resmî dil İspanyolcadır. Avrupa'da konuşulan İspanyolcadan farklıdır. Burada kullanılan lisan ortaçağ İspanyolcasıdır. Ülke nüfusunun % 68'i okur-yazardır. Kültürü çok karışıktır. Millî sporları, Birleşik Devletlerin işgâli esnâsında yerleşen beyzboldür. Müzikleri ise bâzı yörelerde Afrika menşeli, bâzı yörelerde ise İspanyol menşelidir. Yüksek öğretim veren beş üniversitenin en büyüğü Amerika kıtasının ilk üniversitesi sayılan ve 1538'de kurulan Dominigo Özerk Üniversitesidir.

Siyâsî Hayat

Hâlen 1966 senesinde kabul edilen bir anayasayla idâre edilmektedir. Başkanlık sistemine dayalı bir idâre vardır. Başkan 4 yıl için halk tarafından seçilir. Parlamento 27 üyeli senato ve 74 üyeli Millet Meclisinden müteşekkildir. Uzun süre ülkede mevcut olan kargaşalıklar zamânında bu anayasa askıya alınıp diktatörlükle idâre edilmiştir. Demokratik düzen yeniden tesis edilmiştir. Günümüzde sivil hükümet baştadır.

Ekonomi

Tarıma dayalı bir ekonomisi vardır. Vâdiler bereketli tarım alanları ile toprakların % 25'ini teşkil eder. Çalışan nüfusun % 65'i bu mahdut arâzi üzerinde iptidâî usûllerle tarımla uğraşır. En çok şeker kamışı yetiştirilir. Ayrıca kahve, kakao, pirinç, tütün, yer fıstığı, muz ve mısır da yetiştirilir. Tarım ürünlerini işleyen fabrika ve imâlâthâneler vardır. Sanâyi henüz gelişmemiştir. Mâdenleri bol olmasına rağmen bunları işleyebilecek teknolojiden mahrumdur. Çıkardığı mâdenleri umûmiyetle ham olarak ihraç etmektedir. İhraç ürünlerinin başlıcaları şeker, kahve, kakao ve tütündür. Şeker satışında dünyâda dördüncü, kakao satışında Amerika kıtasındaki ihrâcâtçı ülkeler arasında ikinci gelmektedir. Hayvancılık da önemli bir geçim kaynağıdır. Mâden ihrâcâtında boksit, demir, tuz ve alçıtaşı başta gelir. İthal malları arasında makina ve diğer sanâyi mâmulleri önemli yer teşkil ederler. Ticâretini umûmîyetler Birleşik Devletlerle yapar. Son yıllarda turizm alanında çeşitli yatırımlar ve ilerlemeler göze çarpmaktadır.

DOMİNİKA

DEVLETİN ADI ..... Dominika Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Roseau

NÜFÛSU 83.400

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 751 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İngilizce

DÎNİ ..... Hıristiyan (Katolik)

PARA BİRİMİ..... Doğu Antiller Doları

Orta Amerika'da Antil Adalarından biri üzerinde kurulu bir devlet. Kuzeyinde Guadeloupe, güneyinde Martinique adaları bulunmaktadır.

3 Kasım 1493 Pazar günü Kristof Kolomb tarafından keşfedilmiştir. Lâtince Pazar günü mânâsına gelen Dominucus kelimesi adaya isim olarak verilmiştir. 1632'de Fransızlar buraya yerleşen ilk Avrupalılar olmuştur. 1759'da İngilizlere, 1788'de Fransızlara ve 1883'te tekrar İngilizlere geçen ada, 1967'de iç işlerinde bağımsızlığını elde etti. 3 Kasım 1978'de ise İngiliz Milletler Topluluğu içinde kalmak şartıyla tam bağımsızlığını kazandı.

47 km uzunluğunda, 26 km genişliğindedir. Yüzölçümü 751 kilometrekaredir. Yüksek ve ormanlarla örtülü dağlar kuzeyden güneye uzanırlar ve merkezde Layou ve Quanery nehirlerinin suladığı bir vâdi ile kesilirler. Bu nehirler doğu ve batıda düzenli akarlar. Dağların en yüksek noktası Morne Diablotin (1447 m) ve Morne Trois Pitons (1424 m)tur. Ada volkanik bir yapıya sâhiptir. Güneyde Boiling Gölü deniz seviyesinden 701 m yüksekte yer alır. Sıcaklık 25.5-32°C arasındadır. Yağışlar özellikle dağlık bölgelerde çok görülür. Yıllık yağış ortalaması dağ kesimlerinde 5207, sâhil kesimlerinde ise 1788 milimetredir. Dominika birçok nehir ve sellerle sulanır. Nehirler gemi ulaşımına müsâit değildir. Adanın toprağı zengindir.

Halkın büyük çoğunluğu Afrika menşeli zencilerdir. Az bir kısmı ise Avrupalı ile zencilerin karışımı olan melezlerdir. Hıristiyan halkın % 97'si Katoliktir. Resmî dili İngilizce olup, ülke halkının okuma-yazma

bilenlerinin toplam nüfûsa oranı % 80'dir. İngiliz Milletler Topluluğuna bağlı olan Dominika, parlementer yönetilir. Yönetim organı seçilmiş 21 temsilci, devlet başkanının atadığı dokuz üye ve vazifesinden dolayı oturumlara katılan bir üyeden meydana gelen meclistir. Devlet başkanı bu meclis tarafından seçilir ve en fazla iki dönem vazifede kalır. Devlet başkanı hükümeti yönetmek üzere meclis üyeleri arasından bir başbakan atar (1993).

Ekonomi, tarım ve son zamanlarda süratle gelişen turizme dayanır. Tabiî güzellikleri turizmin gelişmesini sağlamaktadır. Hindistan cevizi, muz, narenciye, kakao başlıca tarım ürünleri olup, ihrâcâtını da bunlar teşkil etmektedir. Balıkçılık ülke ekonomisine turizm ve tarımdan sonra katkıda bulunan bir diğer unsurdur. Gıda, tekstil ve makina ürünleri ithal eder. Başşehri olan Roseau aynı zamanda en önemli limanıdır. Portsmout ise ülkenin ikinci büyük limanıdır.

DOMİNYON;

Alm. *Dominion (n),* **Fr.** *Dominion (m),* **İng.** *Dominion.* İngiliz Milletler Topluluğuna (Commonwealth) üye olan bağımsız ülkelere verilen isim.

Başlangıçta dominyon ismi, İngiliz hâkimiyetini tanıyan bütün ülkelere verilmekteydi. İngiliz monarşisinde hükümdârın, "deniz aşırı Britanya dominyonları kralı ve kraliçesi" diye adlandırılması, bunu göstermektedir. İngiltere'ye bağlı bir kısım sömürgelere zamanla, iç işlerinde bağımsızlık tanınmış, 12 Aralık 1931'deki antlaşmayla Kanada, Güney Afrika, Avustralya ve Yeni Zelanda'nın İngiltere'ye bağımlılıkları tamâmıyla teorik kalmıştır. Dominyonların sistemi İkinci Dünyâ Savaşı sonrasına kadar sürmüştür. Bundan sonra birçok sömürgeler bağımsızlığına kavuşunca, bütün bu eski sömürgeler bâzı ekonomik antlaşmalarla birbirine bağlı şekilde "Commonwealth" adı altında bir devletler topluluğu içinde birleştirilmiştir. Bu ülkeler siyâsî yönden bağımsız olmakla berâber, ekonomik yönden İngiltere'ye sıkı bağlarla bağlıdır.

DOMUZ (Sus);

Alm. *Schwein,* **Fr.** *Cochon,* **İng.** *Pig.* **Familyası:** Domuzgiller (Suidae). **Yaşadığı yerler:** Rutubetli orman ve bataklık bölgelerde veya evcil olarak. **Özellikleri:** Pis ve hastalık bulaştırıcıdır. **Ömrü:** 20-30 yıl. **Çeşitleri:** Evcil, yaban, ırmak, düğmeli, Afrika domuzu gibi türleri vardır.

Domuzgillerden bir hayvan. Evcil domuz (Sus scrofa domesticus). Asya yaban domuzunun evcilleştirilmesiyle elde edilmiş olup, dünyânın çeşitli bölgelerinde, bilhassa Hıristiyan ülkelerde eti, derisi, yağı, kılı için beslenmektedir. Başı kalın, boynu kısa, vücut ağır ve şişmandır. Erkeklerin köpek dişleri, çoğunlukla dışarı doğru uzamıştır. Pislik, leş, çürümüş, kokuşmuş, kurtlanmış et, bitki ve yemek artığı gibi her şeyi yer. Dişi domuz yılda iki defa doğurur. Her defâsında ırkına ve hayvanına göre yavru sayısı 1-20 arasında olur. Ergin bir domuz, 200 kg gelebilir.

Kur'ân-ı kerîmde etinin yenmesi kat'î olarak haram olduğu bildirilen domuzu Mûsevîler de haram bilerek yemezler. Hattâ ilk çağ milletlerinden eski Mısır ve Fenikeliler de domuz etini zararlı bilerek yememişlerdir. Bu durumun her millete geldiği bildirilen peygamberler aleyhimüssalevâtü vetteslîmât vâsıtasıyla haber verildiği anlaşılmaktadır.

Domuz etinin insan sağlığına zararlı olmasının sebepleri:

Sığır ve koyun etine nisbetle çok miktarda yağ ihtivâ eder. Yağsız olan domuz etinin hücrelerinde bile yüksek oranda yağ zerreleri vardır. Hiç yağsız kabul edilenin bile tavada kendi yağı ile kızarması bunun tipik örneğidir. Fazla yağlı maddeler yemenin netîcesinde yağ zerrecikleri kanda birikmekte, bu ise; atardamarlardaki sertleşmenin ilerlemesine, yüksek tansiyona, kanın artmasına ve genellikle bağ dokusundaki dolaşım bozukluklarına, önemli bezlerin kanlanma bozukluğuna, kalp koroner damarlarının kireçlenmesine ve daralmasına sebeb olmaktadır. İlim adamları çok yağlı gıda maddelerinin, bilhassa domuz yağının olumsuz yönde etkili olduklarını, rahatsızlıklara yorgunluklar eklenince hastalıkların ağır, hattâ öldürücü olduklarını îzâh etmişlerdir.

Domuz etinde bol miktarda sümüksü bağ dokusu bulunduğu için çok miktarda da kükürt mevcuttur. Bu yapışkan bağ dokusunun sinirlere, kaslara, kıkırdaklara yerleşmesi romatizmaya, antrite, cortrozlara, omurlararası bağ dokularının bir nisbet dâhilinde sümüksü hâle gelmesine, yumuşamasına yol açar. Kıkırdağın içinde ne kadar az kükürt bulunursa, sağlamlığının ve dayanıklılığının da o nisbette yükseldiği sâbittir.

Domuz etinin içinde, iltihaplanmanın ve doku şişkinliklerinin sebebi olan büyüme hormonu çok miktarda mevcuttur. Ayrıca domuz yağı yalnız kolesterin değil, kanserin gelişmesine de yarayan büyüme hormonu ve tipik kanseri meydana getiren, zehir olan benzpireni de ihtivâ eder. Bu zehir, domuz etinin kızartılması esnâsında çıkan dumanında bulunur. Domuz eti ihtivâ ettiği histaminin tesiriyle kaşıntı hissini uyandırır. Kan çıbanı, şirpence, apandisit, safra yolları hastalıkları, toplardamar

iltihapları, kadınlarda görülen beyaz akıntı, abse, egzama, dermatit, nörodermit gibi iltihâbî deri hastalıkları ve diğer deri hastalıklarına zemin hazırlar.

İkinci Dünyâ Harbinden sonra Almanya'daki kıtlık senelerinde halkın beslenme tarzında köklü bir değişme görülmüştü. Bu zamanda bilhassa domuz bulunup yenemiyordu. Bunun neticesinde yukarıda sayılan hastalıklarda büyük bir azalma görülmüştü. Para reformunun yapılması ve tekrar domuzlu gıdalara dönülmesi, azalan ve görülmeyen hastalıkların tekrar çıkmasına sebeb olmuştu. Domuz etinin iltihapları ve kaşıntı hissini artırıcı tesirleri, histamin ve imidazol cisimlerinden ileri gelmektedir. İkinci Dünyâ Harbinde Kuzey Afrika harekatında Alman askerlerinde sık rastlanan "tropik ülserulcus crius" denilen ayaklarda yara hâlinde bir hastalık görülmüştü. Yapılan tedâviler netice vermeyince yenilen gıda ile ilgili olduğuna karar verildi. Yerli halkta olmamasının sebebi araştırılınca, domuz etiyle ilgili olduğuna karar verildi. Domuz eti yenilmeyince bu hastalık tamâmen ortadan kalktı.

Domuz kanı, bakterilerin termik, kimyevî ve başka muhtelif tesirlere dayanıklı şekillerini üretecek maddeler yönünden fevkalâde zengindir. Domuz etinde bulunan çok önemli bir toksik faktör de, grip virüsüdür. Yapılan araştırmalarda virüsler domuzun akciğerinde yaşar ve bu yoldan, etinden yapılan mâmullere intikal ederler. Bu virüsler tercihen daha uygun bulduğu akciğer bağ dokularına göçüp yerleşirler. Burada vücudun dirençsiz, üşütmelerin çok, güneşin az olduğu ilkbahar mevsimini bekler. Sonra âniden grip salgınları alevlenir. Buna sebep daha önce domuz mâmulleriyle alınan grip virüsüdür. Birinci Dünyâ Harbinden sonra halk arasında harpte ölenlerden daha fazla tahribata sebeb olan grip salgını bu cins bir salgındır.

Erkek domuzlar kesiminden aylarca önce husyeleri çıkartılarak kısırlaştırılır. Bu şekilde yapılmayınca eti, pis kokusundan dolayı yemek mümkün değildir. Besleyenlerin ifâdelerine göre domuzların altı seneden fazla yaşamalarına müsaade edilmez, yoksa domuz muhakkak kansere yakalanır.

Genel olarak domuz, az adaleli, az kemikli buna karşı çok sümüksü ve çok yağlı bağ dokularının zararlı tesiri altında, kalp ve karaciğer yağlanması sebebiyle ağır hasta bir hayvan olup, çok su içme ihtiyâcı duymaktadır. İnsan vücudu, domuz etindeki çok miktarda yağı, kolesterini, büyüme hormonunu, sümüksü maddeleri ve toksik faktörleri, alışık bir düzende işleyip her zamanki gibi yakamayacağı ve fizyolojik yolla dışarı atamayacağından sağlığı için tehlikeyle karşı karşıyadır. Bütün bu izahlardan sonra domuz etindeki zehirler, bunların yenmesiyle ortaya çıkan hastalıkların en önemlileri şöyle sıralanabilir:

1. Kolesterin: a) Kanda kolesterin yüklü büyük moleküller (Hipertansiyon, arteriyoskleroz, pletora), b) Kanser hücrelerinin cidarındaki kolesterin (Neoplazma fazları).

2. Histamin ve imidazol cisimleri (yüksek dozda): a) Kaşıntıya sebeb olan maddeler (Ürtiker, herpes, dermatit, egzama ve benzerleri), b) İltihap vak'alarına yol açanlar (Kan çıbanı, şirpence, apandisit, kolanjit, kolesistit, tromboflebit, fluor ablus, flegmonlar vb.).

3. Büyüme hormonu (iltihaplanma ve büyüme, gelişme temayüllerinin teşviki): (Adipositas, akromegali, neoplazma fazları, fazla şişmanlık).

4. Kükürtten zengin, mezankimal sümüksü maddeler: (Amino-şeker, hiyaluronik asit, heksozamin) a) Mezenşimin sümüksü şişkinliği (Miyojelozlar adipositas), b) Sümüksü maddelerin sinirlerde, ribatlarda, kıkırdaklarda, fasyalarda, kas kılıflarında depo edilmesi (Romatizma, artrit, artrozlar, osteokondrozlar).

5. Sutoksik yağ asitleri (hücreler içi olanlar): (Adiposidas, hipertansiyon, polisitemi).

6. Onkojen ajanlar (Nieper): Endobiyont (Enderlein), Sihponospora polymerpha (Von Brehmer), eritrosit ilaveleri.

7. Grip virüsü (Shope) domuzun akciğerlerinde yaşar.

İslâmiyetin yasaklamasından dolayı Türkiye'de domuz yetiştirilmesi ilgi görmemiştir. Tenha yerlerde yaşayan yaban domuzları bâzan sürüler hâlinde ekili ve dikili alanlara inerek büyük zararlar yaparlar. Bu sebepten avlanması bütün yıl serbest olan hayvanlar arasındadır.

Domuzla ilgili âyet ve hadîslerin meâlleri aşağıdadır:

Şöyle ki, Kur'ân-ı kerîmde yemesi harâm olanlar; leş ve akıcı kan ve pis hınzır (domuz) **ve Allah'tan başkasının adı ile kesilmiş olandır**. (En'âm sûresi: 145)

Resûlullah efendimiz fetih yılı Mekke'deyken buyurdu ki: **"Allah ve Allah'ın Resûlü şarabın, leşin, domuzun, putların alınmasını ve satılmasını haram kıldı."**

Grip hastalığını yapan virüsün evcil hayvanlarda, bilhassa domuzda bulunduğu ve bunlarda ürediği Amerika'da tesbit edilmiş olup, Eczacılık Bülteni 1974 senesi altıncı sayısında yazılıdır. Bunun için

evlerde köpek bulundurmamalı, domuzdan çok sakınmalıdır. Aynı zamanda etinde trişin ve tenya (şerit) gibi bâzı parazitlerin de bulunduğu ve buradan insanlara geçtiği eskiden beri bilinmektedir.

Ayrıca Ottava Üniversitesi mütehassısları, on altı millet üzerinde yaptıkları tetkiklerde domuz etinin, karaciğerdeki öldürücü siroz hastalığına sebeb olduğunu tespit ettiler.

DOMUZBALIĞI (Phocaena phocaena);

Alm. *Tümmler,* **Fr.** *Marsouin,* **İng.** *Harbor porpoise.* **Familyası:** Yunusbalığıgiller (Delphinidae). **Yaşadığı yerler:** Atlantik ve Pasifik okyanusları. **Özellikleri:** Burunları gagasız, sırtları tek yüzgeçli memelilerdir. **Ömrü:** 25-30 yıl. **Çeşitleri:** 4 türü bilinmektedir.

Soğuk ve ılıman denizlerde yaşayan, Yunusbalığıgillerden bir memeli. Boz, mavimtrak renklidir. Siyah olanları da vardır. Diğer balıklarla beslenir. Yuvarlak kafalı, kısa burunludur. Sırtlarında üçgen biçimli küçük bir yüzgeç bulunur. Sürü halinde gezer. Akrabası yunuslar gibi gemilere eşlik etmeyi sever. Nehir ağızlarından içeri girerek balık avladığı olur.

Yazın eşleşir. Bir yıllık gebelikten sonra mayıs ayında 1-2 yavru doğurur. Yavrular 70 cm uzunluk ve 3 kg ağırlıkta olurlar.

Halk arasında bâzan yunuslarla karıştırılır. Yunuslar gaga burunludur ve gemilere eşlik ederken havaya sıçrarlar. Domuz balıkları yuvarlak burunludur, havaya sıçramazlar. Avrupa kıtasının bütün Atlantik kıyılarında ve Büyük Okyanusta bulunur. Nâdir olarak da Akdeniz'de rastlanır.

DOMUZTURBU (Cyclamen);

Alm. *Europaisches (n), Alpenveilchen,* **Fr.** *Cyclamen (m),* **İng.** *Sowbread.* **Familyası:** Çuhaçiçeğigiller (Primulaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu.

Kış sonu veya ilkbaharda çiçek açan, 5-15 cm yüksekliğinde toprak altında yumruları bulunan çok yıllık ot. Topalak ve yersomunu olarak da bilinir. Toprak altında 1.5-5 cm çapında, yan ve alt kısımlarından kökler çıkan, basık küre şekilli ve az tüylü bir yumrusu vardır. Yaprakların hepsi dipte, uzun saplı, dâireye yakın böbrek biçiminde, üst yüzü yeşilli-beyazlı, alt kısmı kırmızı veya morumsu renklidir. Çiçekler tek başlarına, hafif kokulu, pembe veya pembemsi mor renklidir. Taç yaprakları tersine dönmüş 5 parçalı tüp şeklinde, parçalar geniş-oval şekilli, dip kısımları lekeli. Tohumlar çok adette esmer renklidir. Memleketimizde 35 kadar türü vardır.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısmı toprak altı kısmıdır. Yumrularda zamk, pektin, şeker ve saponin karakterli glikozit vardır. Yumrularının suyla kaynatılıp süzülmesiyle elde edilen sulu kısım bilhassa tütün fidelerine ârız olan solucanlarla mücâdelede kullanılır. Bu suyla fidelerin sulanmasından hemen sonra solucanlar toprağın üstüne çıkar. Toplanarak yok edilir. Halk arasında müshil ve kurt düşürücü olarak kullanılır.

DON;

Alm. *Frost (m),* **Fr.** *Gelée (f) des eaux, temps au il gele, gel (m),* **İng.** *Frost, freezing.* Isının sıfırın altına düşmesi üzerine suların buz hâline gelmesi. Su donduğu zaman hacmi genişler. Bu esnâda mekanik etki yaparak içinde bulunduğu kapta mühim tesirleri görülür. Testi içindeki su soğuk kış günlerinde donduğu zaman hacmi genişlediğinden testiyi parçalar. Bunun gibi kayaların çatlakları ve yarıkları içinde biriken su donduğu zaman, genişlemesi ile bu çatlak ve yarıkları genişletmeye ve parçalamaya çalışır. Yarıklarda birikenlerde bu parçalama daha bâriz görünür. Bu sebepten toprak hareketlerinde donun rolü büyüktür. Kayalar ufalana ufalana sonunda kil ve mile kadar en küçük parçalara ayrılabilirler. Don ise parçalanma, aşınma ve tamâmen ufalanmanın ana sebebidir. Bu hareketlere rüzgarlar da yardımcı olur. Sert rüzgarların estiği yerlerde, onun açtığı oyuklarda biriken su donunca, toprak hareketi başlamış olur.

Mağaraların bâzılarının oluş sebepleri toprak yapısı farklı olan alt kısımlarının parçalanmaya daha müsâit yapılardan meydana gelmesindendir. Alt kısımlar üste nazaran toprak neminin don olayına tesir etmesinden dolayı daha fazla oyulmakta, üstler daha az bozulmaktadır. Binlerce sene süren bu olayların sonunda ise büyük mağaralar teşekkül edebilmektedir.

DON KİŞOT (Don Quixote);

İspanya'nın Alcala şehrinde doğan ve bir cerrahın oğlu olan Miguel de Cervantes Saavedra (1547-1616)nın romanı. Cervantes bu eserle şöhret bulmuştur. Eserin ilk kısmını **El Ingenioso Hidalgo don Quixote de la Mancha** adıyla 1605 yılında yayınladı ve büyük bir rağbet gördü. Arkasından **Avellaneda** (Meçhul Bir Kimse) adı ile **Don Kişot'**un sözde ikinci kısmını ortaya koydu ise

de, asıl ikinci kısmını 1616 yılında yayınladı.

Don Kişot, küçük bir köy azilzâdesidir. Şövalye romanlarını okuya okuya dimağı karışmıştır. Silahdâr olan Sanşo Pansa (Sancho Pança) ile birlikte serserice bir şövalye hayâtı sürmek ister. Böylece bütün dünyâda zevkle okunan sergüzeştler ortaya çıkar. Bunlar; kahraman olarak Don Kişot'un yel değirmenlerine karşı savaşı; kürek cezâsına çarptırılanların onun tarafından kurtarılması; arabaya hücûmu; bir otelde Sanşo Pansa'nın bir örtü içinde havaya sıçratılması; hizmetçi Maritornes'un mârifetleri; Don Kişot'un hayâlinde yaşattığı Dülsine du Tobosa (Dulcinee du Toboso) adlı sevgilisi ile geçirdiği mâcerâlar; Sanşo Pansa'nın vâli tâyin edilmesi ve adâletle iş yapması gibi hâdiselerdir. Bu vak'alardan başka asıl konu ile ilgili olmayan hikâyeler de **Don Kişot** romanında yer almaktadır.

Kahraman olarak asıl Don Kişot; Rossinante adlı atının üstünde, başında miğfer, elinde mızrak uzun, zayıf ve üzüntülü bir çehre ile görünen ve okuyucunun hâfızasına bu şekilde nakşedilmiş Figür şövalyesidir. Tabiî eşeğinin üstünde iki heybesi arasında yerleşen, Don Kişot'un zıddına şişman ve kısa olan Şanso'ya da onun yanında yer vermek gerekir. Zâten asıl romanı roman yapan kahramanlar bunlardır.

Romanda düşünce ile, uygulamalı hayat karşı karşıya gelmektedir. Zıtlık, zâten beşer fikrinin iki kutbu olan Don Kişot ve Sanşo'da mevcuttur. Don Kişot, sâbit fikirler bir yana; aklın, asâletin ve kibârlığın timsâlidir. Ağzından güzel sözler çıkar. Sanşo ise değişik bir akla sâhiptir. Bu onun atasözlerine ve tecrübelere bağlılığından ileri gelmektedir.

Günlük konuşmaya giren Don Kişot kelimesi asıl mânâsını Don Kişot romanının kahramanından alır. Kelimenin "iyilik ve yardım sever" mânâsı yanında "deli ve gösteriş meraklısı, şöhrete düşkün" mânâsı da vardır. Böylece Don Kişot başka milletlerin yanında bizim de günlük dilimizde yer almıştır.

DON NEHRİ;

Rusya Federasyonu'nda bir ırmak. Moskova'nın güneyindeki yaylalardan doğar. Ormanlık bir alan boyunca güneye doğru akar. Voronez şehrinden geçen aynı isimdeki kolu aldıktan sonra geniş stepleri sulayarak doğuya döner ve Volga Irmağına 45 km kadar yaklaşır. Tekrar güney batıya döner ve en önemli kolu olan Donetz'i aldıktan sonra bir delta yaparak Azak Denizine dökülür. Gemiler, Don Nehri üzerinde Rostov şehrine kadar ulaşabilir. Balık bakımından zengindir.

160.000 mil karelik bir alanı sulayan Don nehri, 1870 km uzunluğundadır. Donetz kolu, ülkenin en zengin kömür yataklarının ve çelik endüstrisinin kurulu olduğu Donbas şehrini, deniz limanı Rostav'a bağlar. 100 km uzunluğundaki Volga-Don Kanalının açılmasından sonra (1952) Karadeniz'i Hazar Denizine ve Beyaz Denize bağlayan büyük su ulaşım şebekesi tamamlanmıştır. Bu kanal ile Rostov arasında Rusya Federasyonu'nun en büyük yapma gölü (12 km^2) yer alır. Bu göl aynı adlı barajın birikimidir.

Irmağın akışı kışın donma yüzünden azalır. Kasım ayında saniyede 193 metreküpe düşer. Nisanda karlar eriyince akış yükselerek saniyede 3538 metreküpe çıkar. Yazın ise fazla buharlaşma yüzünden 181 metreküpe düşer. Aşağı bölgelerde akışı çok ağırlaşır. Bu sebepten Don Irmağına "Sâkin Don" adı da verilir.

DONANMA;

Alm. *Flotte, festbeleuchtung,* **Fr.** *Fele İmperial, Forces navales,* **İng.** *Naval forces. Fleet.* Osmanlı târihi tâbirlerinden. Başlıca iki ayrı konuda değişik mânâlara gelmektedir. Bunlardan birincisi, günümüzde de kullanılan, deniz kuvvetleri ve teşkilâtıdır. Osmanlı Devletinin donanmasına "Donanma-yı Hümâyûn" denilirdi.

Genel olarak bu mânâda donanma, bir devletin dış güçlere karşı denizde kendisini savunabilmesi ve kendi bölgesindeki denizlerine hâkim olabilmesi için denizde yüzer birlikler, karada ikmâl ve cephâneliklerden oluşan kuvvet birliğidir.

Milletler karada, havada en son model silâh ve cihazlarla savunmalarını en yüksek dereceye çıkarmak; askerlerini en iyi şekilde eğitmek için durmadan çalışmaktadırlar. Denizde de bu üstünlüklerini donanma ile gerçekleştirmektedirler. Her devlet mâlî ve askerî gücü oranında donanmaya sâhib olmakta ve bu nisbette uzak denizlerin milletler arası sularını kontrol altında bulundurmaktadır. Bunu yaparken her türlü ana ve yardımcı gemiden; ayrıca kara tesislerinden de faydalanmaktadırlar. Açık denizlerde uçak gemileri, muhripler, denizaltılar ve bu gemilerin her türlü ihtiyâcını karşılayan yardımcı motorin ve kuru yük malzeme gemileri görev yapmaktadır. Boğaz ve liman girişleri liman kontrol merkezleri ile, sâhiller ise sâhil koruma birliklerine âit sâhil koruma süratli botlarıyla korunur. Bu deniz birliklerinin hepsi donanma şümûlü içindedir.

Osmanlıların Akdeniz'de hâkimiyet kurmaları donanmalarının güçlü olması ile olmuştur. (Bkz.

Donanma-yı Hümâyûn)

Donanmanın ikinci mânâsı, Osmanlı Devletinde mübârek günlerde, bayramlarda, Osmanlı ordularının zafer dönüşlerinde, pâdişâhların çocuklarının doğumlarında ve düğünlerde yapılan şenlik ve gösterilere verilen isimdir. Düğün ve sünnet düğünleri dolayısıyla yapılan şenlik ve gösterilere "Sûr-i Hümâyûn" adı veriliyordu. Bu şenlikler ve gösteriler, üç gün üç geceden az, kırk gün kırk geceden de çok olmazdı. Fakat istisnâ teşkil edip, kırk gün kırk geceden daha fazla süren donanmalar da olmuştur. Bu donanmalar esnâsında, denizde ve karada fener alayları, ışıklandırmalar tertib edilir, top, tüfek ve fişek atışları yapılır, çeşitli oyun ve yarışlar tertib edilirdi. Bu millî ve köklü Osmanlı geleneği, devrin târihçileri tarafından kaydedilmiştir. Ayrıca bu devrin ünlü şâir ve edebiyâtçıları, manzum ve mensur olarak bu mesut şenlikleri eserleriyle dile getirmişlerdir. Böylece edebiyâtımızın parlak sayfalarına yenileri eklenmiş oldu. Meselâ, düğün şenlikleri adına "Sûrnâme"ler, büyük zaferler adına "Zafernâme"ler, bayramlar için "Iydiyye"ler, Ramazân-ı şerîflerdeki şenlikler ve donanmalar için "Ramazânnâme"ler, Mi'râc geceleri için "Mi'râciyye"ler, Mevlid geceleri için "Mevlid" kasîdeleri yazıldı. Bu millî kültür mahsûlleri, asırlarca zevk, lezzet ve rûhâniyetleriyle gönüllerden gönüllere akarak devâm ede geldi. Bu donanma ve şenlikler İslâm dîninin çizdiği meşrû sınırları taşmazdı. Donanmaları, başta pâdişâhlar olmak üzere, sadrâzamlar, vezirler ve diğer devlet erkânı da teşrif ederek neşe, sevinç ve saâdeti halkla paylaşırlardı.

Bu şenliklere, yabancı devlet adamları, büyük elçiler de dâvet edilirlerdi. Donanmalar hem karada hem de denizde tertib edilirdi. Şehzâdelerin, özellikle de ilk şehzâdelerin doğumları münâsebetiyle yapılan donanmalar, diğerlerinden daha uzun süre yapılırdı. Meselâ, Sultan Üçüncü Ahmed Han, ilk oğlu Şehzâde Mehmed Efendinin doğumunda, beş gün beş gece donanma yapılmasını fermân eylemişti. İkinci oğlu Şehzâde Selim Efendi için de, üç gün üç gece donanma şenlikleri yapıldı. Pâdişâh ve devlet erkânından başka, halk da şehzâdelerin doğumuna pek sevinir ve ehemmiyet verirdi. Bâzı defâlar, doğumlarda, donanma şenlikleri yapılmayıp, fukarâya sadaka, tekke ve zâviyelere yardım yapılarak halkın gönlü alınırdı. Bâzan da, yangın çıkması endişesiyle, donanmalara izin verilmezdi.

Donanma şenliklerini düzenlemekle görevli memura, "Donanma Muhtesibi" denilirdi. Donanmalar esnâsında, İstanbul'un çarşı ve câmileri, pazar yerleri, hanlar, hâneler, limandaki gemiler, özellikle saraylar, baştanbaşa çeşitli renkte kıymetli kumaşlarla, bayrak ve flamandıralarla tezyin edilirdi. Mahyalar ve fener alayları yapılırdı. Gündüzleri, Sultanahmed Meydanında, İbrâhim Paşa Sarayında, Bâb-ı Hümâyûnda, Alay Köşkü önünde, Dolmabahçe Sarayında, Vaniköyü'nde ve diğer eğlence ve mesire yerlerinde tertib edilirdi. Geceleri şehir baştanbaşa ışıklarla donatılır, belirli aralıklarla top, tüfek atışları yapılırdı. Fişekler fırlatılırdı.

Donanmalar, pâdişâhların fermânıyla îlân ve tesbit edildikten sonra, fermanın sadrâzamın otağına gelmesiyle birlikte başlardı. Kalabalık dolayısıyla düzenin bozulmaması için "tulumcu" denen özel görevliler tâyin edilirdi. Donanmaların masrafına, başta pâdişâhlar ve diğer devlet erkânı olmak üzere, halk da kendi çapında katılırdı. Fukarâya sadaka, hediye dağıtılır, nefis ziyâfetler çekilirdi. Böylece halk mesrur ve mesut edilirdi.

On dokuzuncu asırda (1843) İstanbul'da bulunan tanınmış Fransız edibi Gerard de Nerval o yılın Ramazânının birinci gününde gördüğü sevinç ve şenlikleri hayranlıkla dile getirmeye çalışmış, İstanbul'un temizlik ve zerâfetine, halkının nezâketine, burada tattığı huzur ve saâdete hayran kalmıştı. Yazdığı hâtıralarda bunları gıptayla dile getirmektedir.

1858 yılında, Sultân Abdülmecîd Han dört şehzâdesini birden sünnet ettirmişti. Bu münâsebetle, İstanbul'da Sakızağacı'ndan Ihlamur'a kadar arâzi seçildi. Bugün buraya Topağacı denilmektedir. Nişantaşı'nın altındadır. Sayısız ve pek süslü çadırlar kuruldu. Rengarenk âvizeler içinde on binlerce mum, geceleri ortalığı âdetâ gün gibi aydınlatıyordu. Zaten bütün İstanbul donatılmıştı. Dört şehzâde ile birlikte, tam 10.000 Müslüman evlâdı da sünnet edildi. Uzak şehirlerden ana babalarıyla gelenler ve bu şenliklere katılanlar da çoktu. Tek kelimeyle, şâhâne bir şenlikti.

Fransızlar böyle şenliklere "Fete İmperial" adını verirlerdi. Fakat, onların tasavvur ve hayallerinin ulaşamayacağı hâlisâne merhamet ve şefkatin semeresi olan bu donanma şenlikleri, onların şenliklerine hiç benzemez, sünnet edilecek çocuklar, özellikle fakir âilelerden seçilirdi. Devlet erkânının çocukları da, yine bu düğünler sırasında sünnet edilirdi. Böyle düğünler devletle tebeanın gönülden kaynaşması ve sevişmesinin, derin bir muhabbet ve şefkatin semeresidir ve Osmanlı toplumunun tam bir huzur cemiyeti olduğunu göstermektedir.

Bu donanmalar sırasında, Osmanlı toplumunun kuruluşları, bütün sanat erbâbı yeni hamleler kaydederlerdi. Devlet ve tebeanın, sanat ve edebiyâtın ve tekniğin bütünleştiği böylesine leziz bir kültür geleneğine, hiçbir millet sâhib olmamıştır. Batı dünyâsında yapılan şenlik ve eğlenceler, iğrenç bir sefahat ve ahlâksızlık ve zulüm örneği olarak, insanlık târihinin sayfalarını karartmıştır. Bu Osmanlı şenliklerini bizzat müşâhade eden yabancı bilgin, târihçi ve devlet adamları bile hayranlık ve takdirlerini

belirtmektedirler.

DONANMA-YI HÜMÂYÛN;

Osmanlı deniz kuvvetleri. Medeniyet dünyâsına eski ve târihî hayâtiyetini veren, Akdeniz'e hâkimiyet cihângirlik dâvâsının başlıca unsurlarından biriydi. Roma'nın bu denize hâkimiyeti, onun cihângirlik vasıflarındandı. Bu sebeple onlar Akdeniz'e Mare Nostrum (Bizim deniz) diyorlardı. Şarkî Roma (Bizans) İmparatorluğu da İslâmiyetin zuhûruna kadar bu hâkimiyeti elinde tuttu. Görülen lüzum üzerine hazret-i Muâviye'den îtibâren Müslümanlar süratle denizciliğe başladılar. Az zamanda Akdeniz hâkimiyetini ele geçirdiler ve bir kısım kuzey sâhilleri müstesnâ, bütün kıyılarına hâkim oldular. Müslümanların fetihleri ve medeniyetleri gibi Akdeniz'e hâkimiyetleri de o derece kuvvetli olmuş ve asırlarca sürmüştür.

Ancak 12 ve 13. yüzyıllarda vukûbulan Haçlı saldırıları donanma faaliyetlerinin uzun süre aksamasına sebeb oldu.

On üçüncü ve on dördüncü asırlarda Mısır-Suriye Türk Memlûkleri, Akdeniz'in doğusunda ancak mevzî bir kudrette deniz kuvvetine sâhip bulunuyorlardı. Bununla berâber Türkler, Anadolu'ya gelişlerinden bir müddet sonra denizlere hâkim olmanın lüzûmunu duydular. İlk teşebbüse, İzmir'de küçük bir devlet kuran Çaka Bey tarafından girişildi. Çaka Bey, büyük bir gayretle vücûda getirdiği donanmayla adaları zaptetti ve İstanbul muhâsarasına hazırlandı. İlk Türkiye Selçuklu Sultanı Süleymân Şahın ölümünden sonra İznik Türk beyleri de Marmara'da Bizans'a karşı bir donanma inşâsına başladılar. Fakat imparatorun deniz kuvvetleri bu tesisleri tahrib etti. Türkiye Selçukluları ancak 13. asır başlarında Akdeniz'de Antalya ve Alâiye, Karadeniz'de ise Sinop ve Samsun limanlarında tersâne kurup, donanmalar ortaya koydular. Daha sonra Karadeniz'de Sinop beyleri, Adalar (Ege) Denizinde Aydınoğulları ve Karesioğulları, Akdeniz'de Antalya beyleri denizcilikte bir hayli ilerlediler. Bilhassa Aydınoğulları deniz gazâ ve seferleriyle adaları ve sâhilleri hâkimiyetleri altına aldılar.

Osmanlı Devletinin ilk zamanlarında İzmit, Gemlik taraflarının ve daha sonra Karesi ilinin elde edilmesi Osmanlıları tabiî olarak denizle alâkadar etti. Nitekim Karesi Beyliği gemilerinden de istifâde edilerek Rumeli'ye geçildikten sonra, 1390 yılında Gelibolu'da ehemmiyetli bir tersâne vücûda getirildi. Bu ilk devirler Osmanlı denizciliğinin acemilik zamânı olup, denizde pek kuvvetli ve mâhir olan Venediklilerle boy ölçüşebilecek kudrette değildi. Bununla berâber bâzı muvaffakiyetsizliklere rağmen, günden güne tecrübeli bir Osmanlı denizciliği vücûda gelmekteydi. Çünkü İkinci Murad Hanın gösterdiği ihtimam netîcesinde Osmanlı donanması, Trabzon-Rum İmparatorluğunu denizden tehdid edecek kadar kuvvetlenip, deniz harekâtına alışmıştı. Fâtih Sultan Mehmed İstanbul'u aldıktan sonra, burayı Akdeniz'den gelecek bir tehlikeye karşı muhâfaza için Çanakkale Boğazını tahkim etmekle berâber donanmaya da ehemmiyet verdi. Nitekim donanmanın desteğiyle, İmroz, Limni, Taşoz, Semendirek, Midilli ve Eğriboz adaları fethedildi. Sakız ve Sisam vergiye bağlandı. Bilâhare Akdeniz'de korsanlık eden Türk leventleri reislerinden meşhur Kemâl Reisin Osmanlı Devleti hizmetine girmesi, donanmaya yeni bir canlılık kattı. Akdeniz'deki deniz seferleri İspanya sâhillerine kadar uzadı. Sultan İkinci Bâyezîd döneminde gemicilik daha da gelişti. Antalya Vâlisi Şehzâde Korkut, Akdeniz'de yelken açan Müslüman denizcilerin hâmisi oldu.

Yavuz Sultan Selim, İslâm dünyâsına hâkim olunca, Avrupa'nın fethine girişmek maksadıyle büyük bir gemi inşâ faaliyetine ve tersâneler yapılmasına başladı ve bir donanma kurmaya yöneldi. O tarihe kadar Osmanlıların asıl tersânesi olan Gelibolu'dan başka, Haliç'te de mükemmel bir tersâne inşâ ettirdi. Eldeki yüz kadırgalık donanmayı kâfi görmeyerek gemileri çoğalttı. Yüz kadırga, yirmi fosta, yirmi bir barça, üç büyük yelkenli ve altı perkendi olmak üzere mevcut miktara yüz elli gemi daha ilâve etti. Böylece o, karadaki zaferlerine paralel olarak denizcilikte Akdeniz hâkimiyetini elde etmek yoluna gitti. Fakat bu büyük tasavvurlarını gerçekleştirmeye ömrü kifâyet etmedi.

Yavuz Sultan Selim'in bu niyeti, oğlu Kânûnî Sultan Süleymân tarafından gerçekleştirildi. Kânûnî zamânında Akdeniz hâkimiyetinin elde edilmesinde, başlangıçta Osmanlı Devletinin emrinde olmayan Barbaros Hayreddîn ve arkadaşlarının çok büyük rolü oldu. Kânûnî Sultan Süleymân Macaristan'da zaferler kazanırken onlar da aynı yılda yâni 1525'te Akdeniz'in kuzey sâhillerini vurup, pekçok Hıristiyan gemilerini esir alıyorlardı. İmparator Şarlken'in Barbaros'a karşı gönderdiği Kaptan Andrea Doria mağlub oldu ve Septe Boğazını aşarak kaçtı. Türk denizcileri İspanyolların zulmüne uğrayan 70.000 Endülüs Müslümanını Kuzey Afrika sâhiline çıkardı. Bu büyük zafer üzerine Kânûnî, Barbaros'u 1533'te İstanbul'a dâvet etti. Hayreddîn Paşa, merâsimle karşılandığı huzûrda, kendisini ve Cezâyir beyliğini pâdişâhın emrine verdiğini bildirdi. Kânûnî Sultan Süleymân da bu büyük denizciyi donanma umûm kumandanlığı ile berâber Cezâyir Beylerbeyliğine getirdi. Ayrıca tersâneyi yeni tesisât ve ilâvelerle genişletti.

Barbaros Hayreddîn Paşa, Osmanlı Devleti hizmetine girdikten ve bir takım muvaffakiyetlerden sonra,

İspanyolların meşhur denizcisi Andrea Doria kumandasında bulunan büyük Haçlı donanmasını 27 Eylül 1538'de müstesnâ bir zaferle imhâ etti. Pâdişâh her tarafa fetihnâmeler göndererek şenlikler yapılmasını emretti. Osmanlı Devleti bu sûretle karadaki hâkimiyetine ilâveten deniz hâkimiyetini de tam elde etti (Bkz. Preveze Deniz Zaferi). Öte yandan Kânûnî, Süveyş'te kurduğu donanma ile Kızıldeniz'i ve Arabistan sâhillerini emniyete aldı. Avrupalıları Hindistan sâhillerinden uzaklaştırdı. Hadım Süleymân Paşa kumandasında büyük toplarla donatılmış Süveyş donanması harekete geçerek Aden'i ve Arabistan sâhillerini kurtardıktan ve Portekizlileri mağlub ettikten sonra, Gücerât sâhillerine kadar vardı ve Hind Denizindeki bu faâliyetler, Pîrî Reis, Murâd Reis ve Seydi Ali Reis dönemlerinde de devâm etti.

Osmanlı donanmasının en büyük âmiri önceleri kaptan veya kapudan paşa ve 16. yüzyıl başlarında da kapudan-ı deryâ veya kapdân-ı deryâ denilen deryâ beyi idi. Ancak eski kaptanlardan Kemâl Reis, Pîrî Reis, Murâd Reis, Seydi Ali Reis, Turgut Reis, Sâlih Reis gibi meşhur denizcilerimize 16. asırda kaptan denilmeyip, reis denilmiş, daha sonraları kaptan tâbiri tamâmiyle yerleşmiştir.

Kaptan olan reisleri diğer reislerden ayırmak için hassa reisi denilirdi. On altıncı yüzyıldan sonra ise, bir harp gemisini idâre edenlere reis ve bir filoya kumanda edenlere de kaptan denilmeye başlandı. 1682 senesinden îtibâren donanmanın kaptan paşadan sonra gelen büyük amirallerine sırasıyla; kapudâne, patrona ve riyâle isimleri verilip diğer kalyon ve sâire süvârileri kaptan diye anılmaya başlandılar.

Donanmada kalyon kullanılmaya başlanmadan evvel kürek devrinde hassa kaptanları, gemi azabları bölükbaşıları olan reislerden tâyin edilirlerdi. Her gemideki efrâd, kaptanın emri altındaydı. Bunlar gemilerine fener takarlardı. Bu devirde kaptan olabilmek için cenkte düşman gemilerinden birini zaptetmek şarttı.

Osmanlı harp gemileri Gelibolu ve İstanbul tersânelerinden başka, Karadeniz, Marmara ve Akdeniz sâhillerindeki birçok iskele ve mevkilerde yapılırdı. Donanmaya olan ihtiyâç sebebiyle bu tersânelerde yapılacak gemilerin miktar ve nevileri hükûmet tarafından o mahallin kâdılarına bildirilir ve müddeti de tâyin olunurdu. Bunların inşâsı için îcâb eden malzeme ile mühendis ve ustalar ya mahallinden tâyin olunur veya gönderilirdi. On yedinci asrın ortalarına kadar her sene kırk kadırga yapmak kânundu. Ancak ihtiyaç hâlinde bu sayı daha da arttırılabilirdi. Nitekim İnebahtı mağlûbiyetinden sonra Osmanlı Devleti, bir kış esnâsında, yâni beş ay zarfında İstanbul ve Gelibolu tersâneleri de dâhil olmak üzere evvelkisinden daha muazzam ve bütün levâzımatıyla techiz edilmiş bir donanma yaptırmıştı. Sonraki târihlerde bu kânun terk edilmiş ve kalyon inşâsı ehemmiyet kazanmıştı.

Osmanlıların kullandıkları gemiler, muâsırı olan denizci devletlerinki gibi kürekli-yelkenli ve yalnız yelkenli olmak üzere iki kısımdı. Kürekle yürüyen gemilere umûmî tâbirle **çekdiri** denilirdi. Çektirilerin en küçüğü **karamürsel**, en büyüğü ise **baştarda** idi. Çektirilerin büyüklerinden olan **kadırga**, yelken devrine, yâni kalyonculuğun birinci safa geçtiği târihe kadar Osmanlı donanmasının esâsını teşkil ederdi. Ancak 18. asır başlarından îtibâren kadırgalar eski ehemmiyetlerini kaybetmiş ve tedrici sûrette vazîfelerini kalyonlara devretmeye başlamışlardı. Bunun için Üçüncü Ahmed devrinden başlayarak sayıları azaltılan kadırgalar, Birinci Abdülhamîd devrinde sona erdi ve kadırga nevinden olarak yalnız kaptan paşa baştardası kaldı.

Osmanlı donanmasında hizmet eden azaplar, leventler, kürekçiler, aylakçılar, kalyoncular, gabyarlar ve sudagabalar gibi muhtelif hizmet efrâdı vardı. On altıncı yüzyılda, Türk korsan gemilerinde çalışan ve Akdeniz'de faaliyette bulunan güçlü kuvvetli denizcilere **levend** denilirdi Bu sebeple korsan Türklerden Osmanlı donanması hizmetine girmiş muhârip askere "levend" ismi verilmiştir. Dâimî bahriye sınıfından olan leventlerin muayyen maaşları vardı. Leventler gemilerde karakollukçuluk eder ve muhâfaza hizmetinde bulunurlardı.

Osmanlı donanması 16. yüzyıl boyunca, 17. yüzyıl ortalarına kadar Karadeniz ile Akdeniz'in hâkimi olarak, ihtişamlı bir şekilde denizlerde seyrediyordu. Ancak onu ileriye dönük işler yapmaya sevk edecek sebepler ve ihtiyâçlar yok gibiydi. Buna karşılık Karadeniz ve Akdeniz'deki ticâret ve gelirlerini kaybeden Avrupa ülkeleri, açık denizlerden doğuya ulaşıp, buraların zenginliklerinden faydalanma yollarını arayıp buldular ve Uzakdoğu ülkelerine birçok seyahatlerde bulundular. Bu seyâhatleri sırasında denizcilik sâhasında pekçok bilgi ve tecrübe kazandılar. Donanmalarını bu bilgi ve tecrübeleri ile geliştirip tamâmen kalyonlarla techiz ettiler ve denizcilik mektepleri açtılar. Bu durum, denizlerdeki üstünlüğün Venedik'e geçmesine sebeb oldu. Ancak 17. yüzyılın sonlarına doğru Amcazâde ve Mezomorta Hüseyin paşaların kaptanlığı dönemlerinde adedi artırılan kalyonlar sâyesinde donanmada üstünlük tekrar ele geçirildi. Sakız Adası, Venediklilerden geri alındı. Bu üstünlük 1770 senesindeki Çeşme mağlûbiyetine kadar 80 sene müddetle devâm etti. Bu târihte yakılan donanmamızda 5000 denizcimiz şehid düştü. Bunun üzerine 1773'te donanmaya personel yetiştirecek ve gemi yapacak ustalar ile mühendisler yetiştirmek üzere yerli ve yabancı hocaların ders

verdiği Bahriye Mektebi açıldı.

Üçüncü Selim zamânında 1787-1792 Türk-Rus Harbinden sonra çekirdekten denizci olan Küçük Hüseyin Paşa kapdân-ı deryâ olunca Osmanlı donanmasının modernize edilmesinde önemli adımlar atıldı. Bu gelişmeler Sultan Abdülmecîd Han zamânında da devâm etti. Kuvvetli bir donanma gücüne sâhib olmadıkça savaşlarda netîce alınamayacağını bilen Sultan Abdülazîz Han, Osmanlı bahriyesine husûsî bir alâka gösterdi. Bu zamanda donanma, asrın teknik gelişmelerine göre techiz edilerek, personel eğitimine ehemmiyet verildi ve tersanelerde buharlı gemiler yapıldı. Bu sâyede Osmanlı donanması İngiltere ve Fransa donanmalarından sonra dünyânın en kuvvetli donanması durumuna geldi.

Nitekim donanmanın bu gücü sâyesinde Osmanlı denizcileri İkinci Meşrûtiyet döneminde Türk-İtalyan Savaşında denizaşırı uzak bölgelere önemli ölçüde silah taşımıştır. Denizcilerimiz, Balkan Harbinde bir yandan gemilerini onarıp, öte yandan ordunun ikmâl nakliyâtını başarmışlar ve Birinci Dünyâ Harbinin dört yılında bitmez tükenmez bir enerji ile çalışmışlardır. Kurtuluş Savaşında da cephenin ihtiyâcı olan cephâneyi bulup taşımışlardır. Donanma bu faaliyetleri yürütürken, tamâmen Sultan Abdülazîz zamânında ulaştığı muazzam gücünden istifâde etmiştir.

DONDURMA;

Alm. *Speisseis (n),* **Fr.** *Glace (f),* **İng.** *Ice Crean.* Süt, krema (veya süt kaymağı), şeker ve tatlandırıcı ara maddelerinin karıştırılıp dondurulması sûretiyle yapılan yiyecek maddesi. Yumurta katılan türleri de bulunan dondurmanın yüzlerce çeşidi arasında en yaygınları; vanilyalı, kakaolu, çikolatalı, dövme, kaymaklı ve meyveli olanlarıdır.

İlk yapılış yeri doğu ülkeleri olan dondurma, 17. yüzyılda Avrupa'ya getirilmiş ve kısa sürede yayılmıştır. 1676 senesinde Fransa'nın başkenti Paris'te 250'ye yakın dondurmacı olduğu bilinmektedir. ABD'de ise Philadelphia, dondurma üretiminin merkezi hâline geldi. Bilhassa sıcak yaz mevsimlerinde serinletici olarak yenilen dondurma ülkemizde de giderek yaygınlaşmaktadır.

Zamanımızda piyasada satılan dondurmalar, süt, krema veya çeşitli meyve aromalarının karıştırılmasıyla yapılır. Yapılacak dondurmanın çeşidine göre, önce ana madde (süt veya meyve aromaları) ısıtılır. Sonra şeker, dengeleyici maddeler, kurutulmuş yumurta gibi kuru malzemelerle karıştırılır. Miks tankında karıştırılan bu maddeler daha sonra pastörize edilerek homojenleştirilir. Kaba parçaları varsa süzülerek ayrılır. Daha sonra özel dondurucularda tipine göre karıştırılarak, döndürülür. Bu sırada karışıma ince kıyılmış meyve, fındık veya başka katı maddeler eklenir. Dondurma işlemi sırasında da karışım çalkalanır. Böylece havayı emmesi ve buz kristallerinin istenen küçüklükte olması sağlanır. Kısmen donmuş durumdaki karışım paketlere veya kaplara konarak katılaştırılır. 6-24 saat bırakılarak sertleştirildikten sonra pazarlanır.

Türkiye'de dondurma eskiden sâdece dövülerek yapılırdı. Dövme dondurma "Maraş dondurması" diye de meşhur olmuştur. Salep katılarak koyulaştırılan kaynamış süt önce kepçeyle karıştıra karıştıra soğutulur. Daha sonra da dövülerek dondurulur. Etrafı kalın bir buz tabakasıyla kaplı olan ve bir yandan dövülürken, bir yandan da donmaya devam eden dondurma sakız gibi uzayan kolay kolay erimeyen bir durum alır. Kahramanmaraş'ta dövme dondurma kasap çengeline asılarak ve dönerci bıçağına benzer bir bıçakla kesilerek satılır.

Ülkemizde makineleşmenin yaygınlık kazanması ve tekniğin gelişmesiyle dondurma çeşitleri de artmaktadır. Son yıllarda fabrikada üretilip, paketlenmiş hazır dondurmalar da yaygınlık kazanmaktadır. Bir kısmı ilkel usullerle yapılan, sıcak havalarda kalabalık yerlerde, özellikle okul çevrelerindeki seyyar dondurmacılar tarafından satılan dondurmalar zararlı olmaktadır. Çünkü dondurmanın içine ne katıldığı bilinmemekte, bâzan zararlı boyalar katılmaktadır. Böyle dondurmalar sık sık, bilhassa küçüklerin hastalanmasına ve zehirlenmesine sebep olmaktadır.

Sıcak yaz günlerinde serinlemek maksadıyla yenilen dondurmalar çok defa solunum ve sindirim yollarında rahatsızlıklara sebep olmaktadır. Bu sebeple yaz günlerinde serin içecekler içmek, soğuk içecek ve yiyeceklerden uzak durmaya çalışmak sağlığı korumanın gereğidir.

DONMA;

Alm. *Erfrierung (Unterkühlung) (f),* **Fr.** *Congelation (f),* **İng.** *Frostbite.* Uzun süre 0°C veya altında soğuğa maruz kalanlarda, bilhassa uçlarda meydana gelen dolaşım bozukluğu ve buna bağlı ortaya çıkan belirtiler. İlk olarak parmak uçları, yanaklar, burun ve kulaklarda dikkati çeker. Oksijen harcanması kan dolaşımından hızlı olduğundan, soğukluk arttıkça uçların kırmızılığı artar. Vücut sıcaklığı 10 °C'ye indiğinde, deri tamâmen kırmızı olup hafif derecede his kaybı vardır. Hareketler ağırlaşmıştır. 10°C'nin altında cilt pembe ve ağrılıdır. Deriyi besleyen damarlar tamâmen kapanmamışlardır. Bir büzülür bir genişlerler. -2,5°C de tamamen kapanırlar; bu esnâda su kristalleri

meydana gelmiştir. Dokular donar, his tamâmen kaybolmuştur. Bu seviyede geri dönüş olabilir. Uygun tedâviyle hiçbir kayıp olmaksızın hasta eski hâline dönebilir. Hakîkî donma -20°C'de meydana gelir. Damarlar tamâmen felç olmuş ve dokunun beslenmesi oldukça bozulmuştur.

Donmalar, derinin görüntüsüne göre dört dereceye ayrılırlar:

Birinci derecede; deri soğuk, kırmızı, şiştir. İçi sıvı dolu küçük kesecikler yoktur.

İkinci derecede; içi sıvı dolu kesecikler teşekkül etmiş ve büyümeye başlamışlardır.

Üçüncü derecede; sıvı dolu kesecikler ya yoktur veya koyu-siyah renkli birkaç kese mevcuttur. His kaybolmuştur. Renk morumsudur. Eklemler sertleşmiş, hareketler çok kısıtlanmıştır.

Dördüncü derecede; uç soğuk, kansız, hissizdir. Kesecikler ve şişlik olmayıp, hareket hiç yoktur. Kısa zamanda kangren (doku harabiyeti) başlar. Araştırmalar, -70°C'de bir metali bir saat veya daha fazla sürede tutanlarda veya temas edenlerde doku kaybı meydana geldiğini göstermiştir.

Yüksekte donma: Yüksekte oksijen kısmî basıncı daha az olduğundan donma daha kolay meydana gelmektedir. Oksijenlenme bozukluğu, damarların büzülmesiyle ortaya çıkan kansızlığı daha da arttırır.

Suda donma: Bu donma şekli diğer donmalardan farklıdır. Denizciler immersiyon ayağını uzun zamandan beri bilirler. Shannon, 1822'de Arktik bölgede 7 gün bir adada kalmış ve 49 adamından 30'unu bu sebepten kaybetmiştir. Shackelton ve arkadaşları Fil Adalarından Georgiya'ya giderken bu şekilde donmuşlardır. Ayrıca Titanik Faciasından geriye kalanlarda da bu durum görülmüştür. Donma derecesinin üzerinde bir harekete, ıslak olarak uzun süre mâruz kalmak bu şekil donmayı meydana getirmektedir. Dokular -2,5°C'de donmaktadırlar. Deniz suyu -1,9°C'de donar. Uzun süre ıslak ayakkabı içinde bulunan bir ayak +10°C'de bile devamlı ısı kaybeder ve vücut bu duruma karşı harekete geçemez. Bu şekil bir donmada ilk belirti ayak uçlarından başlayan hissizliktir. Baldırlarda kramplar görülür. Ağrı, karıncalanma, kaşınma mutad değildir. Deri kırmızı, sonra soluk sarı, mavi, mor renge döner. Bu rahatsızlığa "siper ayağı" ismi verilir.

Kuru soğukta donmaların tedâvisi:

İlk yardım: Kuru soğukta donmuş bir insana yapılacak ilk yardım onu ısıtmaktır. Donan yer hemen 39-42°C arasında sıcak suyun içine batırılır ve sıcaklık kontrol edilir. 37°C'nin altına düşerse, donan kısım çıkarılıp sıcak su ilâve edilir. 44°C'nin üzerine kesinlikle çıkarmamalıdır. Sıcak su içinde ayak 30-45 dakika tutulur. Bu esnâda şiddetli ağrı olabilir. Bunun için ağrı kesiciler, bazan da morfin verilir. Donan kısım sıcak su içindeyken vücudun diğer kısımları da sıcak çarşafla sarılır ve sıcak içecekler verilir.

Donan kısım ısıtıldıktan sonra steril, temiz, yumuşak bezlerle sarılır. Parmak aralarına pamuk konulur ve hemen hastâneye götürülür. Hastâneye götürme imkânı olmayan yerlerde ısıtma çok tehlikelidir, ayak tekrar donduğunda süratle kangrene gider. Hastâne veya tekrar donmasını önleyecek bir yerin olmadığı şartlarda şahsın kendi gücüyle yürümesi, hareketli olması sağlanır. Isıttıktan sonra, tekrar donma, her ne pahasına olursa olsun önlenmelidir.

Hastâne tedâvisi: Hasta steril çarşaflara yatırılır, izole edilir. Isıtılma yapılmamışsa yapılır ve donan kısım yukarı kaldırılır. Gerekli tıbbî müdâhalede bulunulur.

Yüksek proteinli, kalorili ve vitaminli diyet verilir. Bilhassa C vitamini böyle hallerde uygundur.

Tetanoz aşısı yoksa aşı yapılır, varsa serum verilir.

Her gün iki defa 1,5 saat 32-25°C su içine donan kısım daldırılır. Suyun içine antiseptik bir solisyon konulur ve ayaklar gaz pedalına basıyormuş gibi hareket ettirilir. Bu hareket, günde 4 defa 20'şer dakika yapılır.

2-3 hafta sonra izolasyon (tecrid) ve steril şartlara son verilir, fakat sıcak su banyosuna devâm edilir.

Eğer dokular kangren olmuş ve 6 hafta geçmesine rağmen hiçbir düzelme görülmemişse donan kısım sağlam sınırdan îtibâren kesilir.

Komplikasyonları (ihtilatları): İyileşmeden sonra hastada aşırı terleme, soğuk hassasiyeti, ağrıları, deri bozuklukları, gelişme bozuklukları görülebilir.

Korunma: Yüz, çeşitli rüzgârkıran maskelerle korunur. Ayaklara, kan dolaşımını engelleyecek kadar sıkı çorap ve ayakkabı giyilmez.

Islak donma: Bu şekil donmada da donan kısım ısıtıldıktan sonra yukarıdaki tedbirler aynen uygulanır. Fakat donan kısım odanın pencereleri açılarak rüzgârlandırılır. Yüzükoyun yatırılan hastanın bacakları bükülür, diz arkasına yastık konulur. Kanlanma başladıktan sonra oda ısısı 21°C yapılır. 2-3

hafta yürümesine kesinlikle müsâde edilmez.

DONMA;

Alm. *Gefrieren* **Fr.** *Se geler, se congeler* **İng.** *Freeze.* Bir cismin sıvı hâlden katı hâle geçmesi. Cismin sıvı hâlden katı hâle geçtiği sıcaklık derecesine, o cismin donma veya katılaşma noktası denir. Bir cismin ergime ve donma noktaları aynıdır. Ergime ve donma süresince cismin sıcaklığı sâbit kalır. Katılaşma noktasında bulunan bir sıvının bir gramının katı hâle geçerken çevreye yaydığı ısı miktarına o cismin katılaşma (donma) ısısı denir. Bir cismin katılaşma ısısı, ergime ısısına eşittir.

Donma olayı cisimlerin hacimlerinde de bir değişmeye sebeb olur. Donan cisimlerin hacmi genellikle küçülür. Bizmut, antimon ve su ise donma sırasında genleşirler ve hacimleri büyür. Kışın soğuk havalarda su borularının, otomobil radyatörlerinin, testilerin çatlamasının sebebi, suyun donarken hacminin büyümesidir.

Pekçok maddenin tersine, suyun donarken hacminin büyümesi, Allahü teâlânın sayısız hikmetlerinden, sonsuz ilminin ve merhametinin alâmetlerinden sâdece birisidir. Eğer diğer pekçok madde gibi suyun hacmi de donma sırasında küçülseydi, buzun yoğunluğu sudan daha büyük olacağı için, suyun yüzeyinde hâsıl olan buz tabakaları dibe çökerlerdi. Böylece denizlerin ve göllerin dibi tamâmen buz kaplı olurdu. Güneş ışınları belli bir derinlikten daha aşağılara ulaşamadığı için, dipteki buz tabakalarının erimesi de mümkün olamayacağından, deniz ve diğer sularda, bugün olduğu gibi canlılar yaşayamazdı. Belki gemi gibi deniz vâsıtalarının çalışması da imkânsız hâle gelirdi.

Donma noktası, cismin saf olması ile ilgili olduğu gibi, basınç ile de ilgilidir. Su gibi donma sırasında genleşen cisimlerin üzerindeki basınç artarsa, donma noktası düşer. Tersine donma sırasında hacmi küçülen cisimlerin üzerindeki basınç artarsa, donma noktası yükselir.

Sarsıntısız olarak yavaş yavaş soğutulan bir sıvı, her zaman aynı sıcaklıkta donmayabilir. Bâzı cisimler donma noktasından çok daha düşük sıcaklıklarda bile uzun süre sıvı hâlde kalabilir. Bu olaya “donmada gecikme” veya “aşırı ergime” denir. Donmada gecikmeye mâni olmak için sıvıyı sarsmak gerekir.

DOPİNG;

vücûda üstün hareket ve enerji sağlamak için uyarıcı ilâç almak. Spor karşılaşmalarında sporcuların, yarışlarda ise yarış hayvanlarının gücünü ve direncini artırmak için doping yapılır.

Uyarıcı veya sun’î olarak direnç arttırıcı maddeleri bilerek kullanmak veya hayvana vermek, yâni doping yapmak tehlikelidir. Bu gibi ilâçların kullanılması bütün spor dünyâsında olduğu gibi Türk sporunda da yasaktır. Sporcular dopingi kendilerine karşılaşmalarda olağanüstü bir güç verdiği için gizli olarak kullanırlar.

Bir sporcunun doping yapıp yapmadığı karşılaşmanın hemen sonrasında yapılan idrar ve tükürük tahliliyle anlaşılır. İlâç kullandığı anlaşılan sporcu cezâlandırılır. Bir spor karşılaşması sırasında belli şartlara cevap veren bir madde alınmışsa kânunlara aykırı davranılmış olur. Denetimden geçmeyi kabul etmemek ve tamamlayıcı bir cezâ niteliğindeki yarışmaya katılma yasağına uymamak da kânuna aykırı davranışlar arasına girer.

Dopinge özellikle bisiklet yarışçıları, halterciler, atletler ve futbolcular başvurur. Doping, öldürücü etki yapmasının yanında, fizyolojik yıpranmaya da yol açar. Yarış atlarına yapılan dopingler birçok atın ölümüne sebep olmuştur. At yarışları kurallarına göre doping yasaklanmıştır.

Türkiye’de doping kontrolü vazifesi 30.9.1962’de çıkarılan bir kararname ile kurulan komisyona verilmiştir. Yürütme görevi Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü sağlık kurulunca yapılmaktadır. Türkiye’de günümüzde doping kontrolü yapılacak tesis yalnızca İstanbul Jokey Kulübü’nde bulunmaktadır.

Ekonomiye canlılık getirmek ve istihdam hacmini artırmak için, talebi özendirmek gâyesiyle resmî makamlarca alınan tedbirlere de doping denilmektedir. Meselâ, vergi yükünün hafifletilmesi doping politikasının bir tedbiridir.

DOPPLER EKOKARDİOGRAFİ;

Alm. *Doppler Echokardiographie,* **Fr.** *Doppler échocardiographie,* **İng.** *Doppler Echocardiography.* Kardiovasküler sistemdeki kanın hareket tarzını kaydeden bir metod. Bu teknikle kan akımının yönü, yerleşimi, kalitesi, velositesi (hızı), doluş ve atılışındaki direnç hakkında bilgi alınabilmektedir. Burada ultrason enerjisinin kullanılma yolu diğer ultarason usûllerindekinden oldukça farklıdır. Doppler ultrasonda hedef organ hudutları değil, düşük amplitüt veren eritrositlerdir.

Fizikî prensip olarak doppler etki şudur: Hareketsiz bir ses kaynağından çıkan sesin dalga boyu ve frekansı sâbittir. Ses kaynağı harekete geçtiğinde, kulağa veya kayıt cihazına yaklaşırken dalga boyu artar, yâni frekansı azalır; uzaklaşırken dalga boyu kısalır ve frekansı artar. Buna güzel bir misal hareket etmekte olan bir trenin düdük sesinin tren dinleyene yaklaşırken kalınlaşması ve uzaklaşırken tizleşmesidir. Sesli her cisim için ve ses yansıtan her hareketli nesne için de aynısı söz konusudur.

$$V = \frac{C}{2f_o} \quad \frac{\Delta F}{\cos\Theta}$$

formülüyle özetlendiği gibi, V, objenin hızını, C sesin hızını, f_o hareketsiz cismin ses frekansını, Θ hareketli tavget ve ultrason yolu arasındaki açıyı göstermektedir. Açı 90° olduğunda Doppler sapması olmaz. Dolayısıyla en iyi Doppler verisi ultrason demedinin hedefe paralel olması durumunda alınmaktadır. Bu hal diğer ultrason sistemlerinin kullandığı prensibe terstir. Bunlarda en iyi görüntü ultrason demedinin objeye dik gitmesi ile elde edilir.

En iyi Doppler verileri, yüksek değil düşük frekanslı transdüserlerle alınır. Bu ise diğer sistemlere uymamaktadır.

Dopplerle hızın yanısıra, kan akımını da ölçmek mümkündür.

Akım (ml/sn)=ortalama velosite (cm/sn) x alan (cm^2).

Kanın geçtiği gedikte anatomik bozukluk, mesela darlık olduğu zaman veya çapı normal olduğu halde kanın hızı değişince akım yukarıdaki formülden hesaplanabilir.

Doppler, akımın niteliği hakkında bilgi verir. Laminer akımla, türbülan akım ayırdedilebilir.

Doppler teknikleri arasında pulsed Doppler, sürekli dalga gönderen Doppler ve gerçek zamanlı iki boyutlu Doppler ekakardiografi özellikle bahsedilmeye değer.

Sürekli dalgalı Doppler, periferik damarların incelenmesinde yıllarca kullanılmıştır. Fakat birlikte mutlaka, M-mode ve iki boyutlu ekokardiografi de alınmalıdır.

Doppler teknikleri arasında gelişmenin son merhalesinde gerçek zamanlı iki boyutlu Doppler ekokardiografinin özel teşhis kapasitesi vardır. Doppler anjiografisi olarak da kabul edilir.

Bu teknik kalp içindeki kan akımının kalp anatomisi ile ilişkili gerçek zamanlı, kesit görüntüsünü verir. Kan akımının yön, hız ve tersliğini ifâde için kırmızı, mavi ve yeşil olmak üzere üç ana renk ve bunların karışımları kullanılır. Bu renkli görüntü veren kan akımı siyah beyaz B-mode ultrason imajları içine yerleşik görülür.

Doppler görüntülerin değerlendirilmesi iyi bir eğitim ister. Hatâ yapılabilmesi zor değildir. Metodun hastaya ve doktora zararının olması, teşhis koydurucu özellik ve hassâsiyetinin yüksek olması ve kolay tekrarlanabilen hemodinamik ve anatomik bilgileri ile klinik anjioloji ve kardiolojide çok önemlidir.

Bununla subklinik sinsi vakaları tesbit dahi mümkündür. Ayrıca teşhiste önemlidir.

Hastalık şiddetinin tesbiti, medikal tedâvi ve girişimlerin değerlendirilmesi ve kateter ve ameliyat zamanlaması endikasyon ve tip belirlemede büyük yardımı vardır.

Ayrıca ameliyat esnâsında ve sonrasındaki izlemede koroner bakım ünitesinde, poliklinik şartlarında uygulanabilirliği ile çok pratiktir.

DOPPLER OLAYI;

gözleyici ile bir titreşim kaynağı arasındaki relatif (izâfî) hareket sebebiyle, titreşimin gözlenilen frekansında ortaya çıkan değişiklik. Bu her gün hissedilebilen bir olaydır. Korna çalan bir araba, duran bir gözleyicinin yanından geçerken ses frekansının değiştiği fark edilir. Kaynak veya gözleyicinin yaklaşması esnâsında gözleyicinin algıladığı frekans büyür, dolayısıyla ses incelir (tizleşir); uzaklaşması esnâsında algıladığı frekans küçülür, dolayısıyla ses kalınlaşır (baslaşır). K kaynağı, G gözleyiciyi göstermek üzere, titreşim kaynağının frekansına f_o, dalgaların yayılma hızına C dersek, titreşim kaynağının yaklaşma veya uzaklaşma hızının V_1, gözleyicininkinin V_2 olduğu düşünüldüğünde:

ŞEKİL VARRRRR!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

$$f = f_o \frac{C \pm V_2}{C \pm V_1} \text{ dır.}$$

V_1'in işâreti kaynak yaklaşırken (-)

uzaklaşırken (+)

V_2'nin işâreti, gözleyici yaklaşırken (+)

uzaklaşırken (-)'dir.

Hem kaynak hem de gözleyici birbirlerine yaklaşırlarken gözleyicinin algıladığı frekans:

$$f = f_0 \frac{C + V_2}{C - V_1} \text{ olur.}$$

Tersi, yâni uzaklaşmaları hâlinde algılanan frekans:

$$f = f_0 \frac{C - V_2}{C + V_1} \text{ olur.}$$

Eğer tek renkli bir ışık sâbit bir optik sisteminden geçerse, titreşimin frekansı dâimâ sâbit kalır. Ancak hareket eden bir aynadan yansıyan ışıkta ve gözleyen ile ışık kaynağı arasında bir hareket varsa, frekans değişir. Bu olay, dalga teorisi kullanılarak kolayca açıklanabilir. Sâbit f_0 frekansı ile ışık veren bir ışık kaynağı göz önüne alalım. Gözetlenen, bir V hızı ile yaklaşarak hareket etsin. Işık dalgasının birbirini tâkib eden tepeleri, gözetleyenin durmasına nisbetle daha geç zamanlarda erişecektir. Basit bir hesap, gözleyenin ışığı C ışık hızı olmak üzere f_0 (1-V/C) frekansında gördüğünü ortaya koyar. Uzaklaşan gözetleyene ışık, durmaya karşılık daha kırmızı görülür. Gözetleyen ışık kaynağına yaklaşıyorsa, ışık daha mâvimsi görülür. Eğer ışık uzaklaşan bir aynadan yansıyorsa, mesâfe iki katı büyüyeceğinden, yansıyan ışığın frekansı f_0 (1-2V/C) olarak ortaya çıkar.

Doppler Olayı, astronomide yıldızların hızlarını ölçmek için kullanılır. Görülen ışığın kırmızıya kayması kâinâtın zamanla genişlediğine işâret eder. Eğer bu doğru ise 1960'larda bilinen en uzak yıldızlar grubu, ışık hızının % 40'ı ile hareket etmektedir. Bu ise ışık kaynağının $5x10^9$ ışık yılı uzakta olduğu anlamına gelir. Venüs'ten 1961'de alınan radar sinyallerinden, gezegenin ekseni etrâfındaki dönüş peryodunun, Güneş etrâfındaki dönüşüne göre biraz daha uzun olduğu anlaşılmıştır. Bu ise Venüs'te Güneşin batıdan doğduğu hissini verir.

DORİA, Andrea;

Ceneviz asilzâdelerinden meşhur Haçlı amiral. 1466 yılında Osmanlı târihinde Ceneviz adıyla anılan Cenova'da doğmuş, gençliği mâcerâ içinde geçmiştir. Andrea Doria zayıf yaradılışlı olmasına rağmen çok cesur ve usta bir denizciydi. Mensubu bulunduğu Doria âilesinden pekçok kimse de denizcilikte şöhret salmışlar, Ceneviz için önemli işler başarmışlardır.

Andrea Doria, memleketindeki karışıklıklar sebebiyle oradan ayrıldı. Önce Papanın ve Napoli Kralının maiyetinde çalıştı. Daha sonra Fransız deniz gücünde görev yaptı ve bu arada doğduğu memleketi Cenova şehrini Fransızlara satmaktan da geri kalmadı. Fakat netîcede Fransa Kralı Birinci François (Fransuva) ile arası açıldı. Bu durumda Fransa'da kalamazdı. Birinci François'in can düşmanı Beşinci Karl (Şarlken)ın maiyetine geçti. Bu ünlü hükümdârın amirali olarak Osmanlılarla birçok deniz muhârebeleri yaptı. Cenova'yı da Fransızların sömürgesi olmaktan kurtardı ve müstakil devlet olmasını sağladı.

Bu târihlerde Beşinci Karl, Kânûnî Sultan Süleymân ile harb etmekteydi ve güç durumda bulunuyordu. Beşinci Karl denizlerde üstünlük kazanmak için Andrea Doria'yı donanmasının başına geçirdi. Önce Cezâyir'e Barbaros Hayreddîn (Hızır Reis)in üzerine gönderdi. Fakat Andrea Doria Batı Akdeniz'de Hıristiyanlara karşı Müslümanları savunan Barbaros'a karşı bir şey başaramayınca (1532) Yunanistan kıyılarını vurmaya başladı. Mora sâhilinde bulunan Koron Kalesini aldı. Bunun üzerine Osmanlı Pâdişâhı Kânûnî, bütün Akdeniz memleketlerinde şöhreti duyulmuş olan Cezayir Sultanı Barbaros Hayreddîn'i İstanbul'a çağırdı ve muhteşem donanmasıyla İstanbul'a gelen Barbaros'a kapdân-ı deryâlık verdi (1533). Bu vaziyet üzerine Andrea Dorya İtalya'ya sığındı. Kapdân-ı deryâ Barbaros

Hayreddîn Paşanın komutasındaki güçlü bir Osmanlı donanması, Adriya Denizinde Venediklileri çok zor duruma soktu. Yüz yirmi savaş gemisi bulunan Osmanlı donanmasının başarıları Avrupa'da büyük yankılar yaptı. Üç yüz savaş gemisinden meydana gelen büyük Haçlı donanmasının komutanlığına Andrea Doria getirildi. O devrin en kuvvetli amiralleri olan bu iki deniz kurdu, yıllarca birbirini yenmeye çalıştılar. Andrea Doria ile Barbaros Hayreddîn Paşa arasında Preveze Deniz Savaşı oldu. Andrea Doria ağır bir yenilgiye uğradı ve kaçtı (1538).

1547'de Cenova'da kendisine ve âilesine karşı girişilen komploları büyük bir vahşetle bastırdı. 1560'ta yeğeni Giovanni Doria'nın Cerbe Deniz Muhârebesinde Osmanlılar karşısında ağır mağlûbiyet haberini alınca kederinden öldü.

DORLAR;

M.Ö. 1200'lerde Yunanistan'a gelerek Doris bölgesine yerleşen bir kavim. Önceleri Tuna bölgesinde kapalı hayat yaşayan bir kuzey kavmi olup, Morava ile Vardar vâdilerinde yerleşmişlerdi. Dorlar, İllyria ve Trakya kavimlerinin mücâdeleleri sırasında Yunanistan'ın kuzeyine sürüldüler. Bu esnâda ikiye bölünen Dorların bir kısmı Epir yoluyla Korinthos Körfezine ulaşırken, diğer bölümü de Maliakos Körfezine vardı. Bu akınlar sırasında Mykenai ve Tirynas yakılıp yıkıldı. Bilhassa savaşlarda demir silah kullanan Dorlar, Akalara karşı bütün savaşlarda üstün geldiler. Birbiri arkasından birçok dalga hâlinde Yunanistan'a inen Dorlar, zamanla bu ülkenin kendilerine yetmemesi dolayısıyla Ege Adalarına göç etmeye başladılar. Yüzyıllarca süren bu göçler ve karışıklıklardan sonra, dil ve medeniyet sâhasında ortaya çıkan gelişmeler önemlidir.

Nitekim Yunan lehçelerinin târihteki coğrafî dağılımından anlaşıldığına göre Hylleis, Pamphyloi ve Dymanes adlı üç büyük Dor kabîlesinin Anadolu'nun güneybatısına, Ege'nin güneyindeki adalara ve Peloponnes'in doğusuna yerleştikleri anlaşılmaktadır.

Demir işlemesinde görülen yenilikler ve ölülerin yakılması âdeti, Yunanistan'a, Dorlarla birlikte gelmiştir.

DOSTOYEVSKİ, Mihailoviç;

1821 ve 1881 seneleri arasında yaşayan meşhur Rus romancısı. Psikolojik roman akımının öncülerindendir. İlk senelerini Moskova'da tabiaten çok sert ve askerî bir hekim olan babasıyla, veremli bir hanım olan annesi arasında geçirdi. Annesi ölünce babası onu Petersburg'daki mühendislik okuluna verdi. Genç Dostoyevski'nin Petersburg'daki hayatı zorlu bir tahsil ve askerî bir disiplin içinde geçti. Kendi ruh hâline uymayan bu iki tesir onu okumaya ve edebî denemeler yazmaya sevk etti. Tahsilini 20 yaşında bitirdikten sonra sefâlet ve yalnızlık içinde kaldığından, Petersburg'da yerleşerek tercümeler yapmak sûretiyle hayâtını kazandı.

Mektuplar hâlinde yazdığı **Yoksullar** isimli romanını bu sıralar kaleme aldı. Daha sona **Dvoynik, Pansiyoncu Kadın, Beyaz Geceler, Çam Ağacı** ve **Düğün** adlı hikâyelerini yazdı. 1849'da yazdığı bir eserinden dolayı okuyucularının gözünden düştü ve önceki şöhretini kaybetti. Aynı yıl Çar'a karşı gelmekle işlediği suçtan dolayı da ölüm cezâsına çarptırıldı, son dakikada imparatorca affedilip dört sene için Sibirya'ya sürüldü. Bu dört sene esnâsında gördüğü işkenceler, rûhu üzerinde derin izler bıraktı. Sibirya'dan döndükten sonra uzun müddet ücrâ bir yerde yaşadı ve nihâyet 1859'da Petersburg'a yerleşme müsâdesi alarak eski hayâtına döndü. Ama isminin unutulduğunu ve eski arkadaşlarının da olmadığını görmesi, onu hayli etkiledi. Bu arada **Stepençikovo Köyü ve Orada Oturanlar, Dayının Rüyâsı, Ölüler Evinin Hatıraları** adlı eserlerini yazdı. Mahkûmların kamptaki hayâtıyla alâkalı bu gerçekçi roman, ona eski ününü yeniden kazandırdı ve İmparator İkinci Aleksandr'ı bile tesiri altına aldı.

Bir türlü rahat hayâta kavuşamayan Dostoyevski, borçlar içinde kıvranmasına rağmen, sıkıntılara göğüs gererek bunları, önüne geçilmez bir alınyazısı kabul etti. 46 yaşındayken ikinci defâ evlenen romancı, alacaklıların peşini bırakmaması yüzünden, çok geçmeden karısı ile berâber Rusya'dan ayrılmak ve Avrupa'ya yerleşmek mecbûriyetinde kaldı. Burada da Rusya'dan gönderilen yardımlarla hayatını sürdürdü. Kızları doğumdan birkaç gün sonra ölünce, yazar büyük bir üzüntüye kapılıp bütün gecelerini yazmakla geçirdi. Diğer önemli eserleri şunlardır: **Suç ve Cezâ, Budala, İfritler, Bir Yazarın Günlüğü, Delikanlı, Karamazof Kardeşler.** Dostoyevski, 1879-1880 seneleri arasında yazdığı bu son eserine şahaser gözüyle bakıyordu. Artık bu eserlerden sonra yazarın ünü Tolstoy'u bile geride bıraktı.

DOVER BOĞAZI;

Manş Denizinin en dar yeri. İngiltere kıyısında Dover şehri, Fransa kıyısında Calais şehri vardır. İngilizler Dover, Fransızlar Calais Boğazı derler.

Bu boğaz Manş Deniziyle Kuzey Denizini birleştirir. Boğazın genişliği 32 kilometredir. 72 m

derinliğindedir. Dover Boğazının her iki kıyısı aralarındaki bağlantı ancak buzul devrinden sonra bozulmuş olan yüksek tebeşir kayalarıyla çevrelenmiştir. Dover Boğazında kuvvetli gel-git akımları görülür. Bu akımların dalga boyu 5-6 metreyi, hızı saatte 5 deniz milini bulur. Dover Boğazı, Kuzey Denizi ile Atlantik Okyanusu arasındaki ulaştırmanın hemen bütün yükünü çeker.

1805'ten beri altından tünel geçirilmek üzere birçok projeler hazırlanmışsa da, bunlar İngiliz Millî Savunma Bakanlığının karşı koyması yüzünden gerçekleştirilememiştir. Fakat bu proje son yıllarda Fransızlar tarafından tekrar tekrar ele alındı. İngiltere'yle ortak olarak yapımına başlanan tünel ulaşıma açılmak üzeredir (1993). Dover Boğazı Doğu Avrupa'yı, Batı Avrupa kıyılarıyla, Afrika'yla birleştiren önemli bir geçittir. Bu bakımdan dünyânın en hareketli boğazlarından biridir.

Boğazı yüzerek ilk defâ 1875 senesinde Mattew Webb adlı bir İngiliz geçmişti. 1926 senesinde ise Amerikalı Gertrude Ederle adındaki bir kadın geçti. Balonla ise 1785'te Jean Pierre Blanhard ve John Jefferies geçti. 1909'da Fransız pilot Louis Bleriot tarafından uçakla geçildi.

DÖKÜMCÜLÜK;

Alm. *Giessen (n), Guss (m),* **Fr.** *Fonte (f) Moulage (m),* **İng.** *Casting.* Sıvı hâldeki metal veya alaşımları önceden hazırlanmış bir kalıba boşaltarak katılaştırma işlemi. İlk olarak altın ve bakırın taş ve kil kalıplara döküldüğü tahmin edilmektedir. M.Ö. 4000 yıllarında balta ve ok başlarının bir kalıba boşaltılarak döküldüğü sanılmaktadır. İlk gerçek dökümhâne Çin'de (M.Ö. 1766-1122) Shang Hanedânı zamânında kurulmuştur. O günden 19. asrın sonlarına kadar dökümcülerin sırları, âile grupları veya teşekkülleri içinde gizli tutulmuştur. Kazılarda ele geçen ilk heykeller altın, gümüş, bakır ve bronzdan döküm olarak yapılmıştır. Dökümcülüğün yaygınlaşması, îmâlâtçılar arasında koordinasyon gerektirdi ve zamanla dökümcülük bir endüstri hâline geldi. Bununla berâber günümüzde üretilen metal malzemelerin büyük bir kısmı madde (yoğurma) mâmülü çok azı da döküm olarak kullanılmaktadır.

Metal dökümcülüğü, pekçok modern makina parçası ve vanta elemanları için çok önemlidir. Meselâ bir traktörün ağırlığının % 50'den fazlası dökümdür. Otomobil motorunda ise bu % 90'ı aşar. Türbin ve jet motoru pervânesi yüksek hassaslık isteyen döküm parçalarıdır. Son 20 yılda üretilen demir ve çeliğin ortalama olarak onda biri döküm olarak kullanılmıştır. Bütün metal dökümcülüğün % 75'i gri (Camel Grafitli) dökme demiri şeklindedir. Onu çelik, dövülebilir demir, bakır alaşımları, Al, Zn alaşımları, Mg-Ni esaslı alaşımlar, Pb ve Ti dökümü tâkib eder. Eldeki târihî bilgilere göre bakır alaşımları en az 6000 yıldır, gri demir 4000 yıldır dökülmektedir. Alüminyum yaklaşık 1900, nikel esaslı alaşımlar 1940 ve titan 1950 yılından beri dökülmektedir.

Döküm Usûlleri

Kum kalıba döküm: En eski ve en çok kullanılan usûllerden birisidir. Maliyetin düşük olması, çok farklı büyüklükteki parçaların dökülebilmesi tercih sebeplerinin başında gelir. Silika kum tâneleri bir miktar su ve kil ilâvesiyle birbirine bağlanır. Bu şekilde hazırlanan malzemenin belli bir mukâvemeti, tokluğu ve geçirgenliği vardır. Dökülecek parçanın ağaç veya metal modeli hazırlanır. Döküm sırasında kısalma olacağı için modelin bir miktar büyük yapılması gerekir. Model bir kap içine konur ve etrafı kumla örtülerek modelin şeklini alması sağlanır. Model çıkarıldığı zaman kalıbın içi boşalır. Sıvı metal, döküldüğü zaman boşluğu doldurularak katılaşır. Kum kalıp bozularak parça çıkarılır ve temizlenir. Bu ürüne döküm denir. Bozulan kalıp kumları yeniden kalıp yapımında kullanılır. Bu usûlde üretilecek her parça için kalıp yapma mecburiyeti vardır.

Hassas döküm: Balmumu veya plastikten yapılmış model oda sıcaklığında sertleşen refrakter çamurla kaplanır. Isıtıldığı zaman balmumu eriyerek uzaklaşır. Genellikle makinalarda îmâlâtı zor olan karışık şekilli parçalar bu yöntemle üretilir. Dökümden sonra hemen hemen ilâve bir işlem görmeden kullanılabilir. Diğer döküm usûllerine göre yüksek boyutlu hassasiyet ve daha düzgün yüzey elde etme imkânı verir. Bu usûl son yıllarda çok hızlı gelişme göstermiştir.

Kabuk kalıba döküm: Sıcaklıkla sertleşen bir plastik malzeme ısıtılmış model üzerine sıvanır. Sertleşen kabuk kalıbın yarısını meydana getirir. Kalıbın her iki yarısı hazırlandıktan sonra döküm yapılır.

Alçı kalıba döküm: Daha çok demir dışı metallerin şekillendirilmesinde kullanılan bir usûldür. Alçı kalıp Çin'de M.Ö. 3000-4000 yıllarında pirinç heykellerin dökümünde kullanılmaya başlanmıştır. Kum kalıp yöntemine göre daha pahalıdır; fakat boyutlu hassasiyetin ve yüzey düzgünlüğünün iyi olması sebebiyle günümüzde çok kullanılır. Dökülen parçaların ağırlıkları genellikle 10 kilogramın altındadır.

Seramik kalıba döküm: Hassas döküme benzer. Diğer hassas döküm usûlleriyle üretilemiyecek kadar büyük boyutlu parçalarda veya parça sayısının çok az olduğu durumlarda tercih edilir. Hassas dökümden tek farkı kum kalıplama usûlünde olduğu gibi kalıp malzemesinin yeniden

kullanılabilmesidir.

Metal kalıba döküm: Bu usûl, daha çok karmaşık şekilli, boyut hassasiyeti istenen ve çok sayıda dökülen parçaların üretiminde tercih edilir. Adından da anlaşılacağı üzere metal kalıp kullanılır. Kalıbın ısı iletkenliği iyi olduğu için taneli yapı elde edilir, mekanik özellikleri çok iyidir. Üretim hızı kum kalıp usülünden yüksektir. Karışık şekilli parçaların üretiminde de kullanılabilir.

Basınçlı döküm: Dökülecek sıvı metal, metal kalıba basınç altında doldurulur. Bu sâyede hem üretim hızı artar, hem de karışık şekilli parçaların dökülmesi kolaylaşır.

Savurma döküm: Silindirik parçaların dökümünde kullanılır. Prensip olarak, sıvı metal kalıp içerisine merkezkaç kuvvet etkisiyle gönderilir. Kalıp ekseni düşey yatay veya eğik olabilir.

Sürekli döküm: Sıvı metal, dış yüzeyi soğutulan iki ucu açık bir kalıptan geçirilerek katılaştırılır. Metal, kalıbın bir ucundan sıvı olarak girer, diğer ucundan katı olarak çıkar.

DÖMEKE SAVAŞI;

Alm. *Schalct (f), von Dömeke,* **Fr.** *Guerre (f) de Dömeke,* **İng.** *Battle of Dömeke.* Osmanlılar ile Yunanlılar arasında vukû bulan savaş.

Berlin Muâhedesine dayanarak Türk yağmasından Teselya ile Arta kazasını ele geçiren Yunanistan bu sefer de Yanya vilâyetiyle Girit'e göz dikmişti. Bu bölgede halkın üçte ikisini meydana getiren Rumlar, dâimî olarak Yunanlılar tarafından Osmanlılara karşı kışkırtılmaktaydılar. Çıkan ayaklanmaların Türkler tarafından bastırılması, Yunanlıların daha çok hoşuna gidiyor ve bu kez de Avrupa devletlerini, Rumlar eziliyor bahânesiyle tahrik ediyorlardı.

Nitekim 3 Şubat 1897'de Girit'te Hıristiyanların soykırımına tâbi tutulduğu iddiâsıyla Avrupalı devletler Girit sularına zırhlılar göndermişlerdi. Bu zırhlılar aynı zamanda Türk-Yunan çatışmasına engel olacaklardı. Ne yazık ki Albay Vassos komutasındaki Yunan filosu Girit'e çıkarma yaparken bunlar sâdece seyrettiler. Ancak son derece tedbirli hareket ederek Avrupa devletlerini yanına çekmeyi başaran Sultan İkinci Abdülhamîd Han onlara ortak abluka teklifi yaptı ve kabul edildi.

Girit'in elden çıkmasına sinirlenen Yunanlılar, Teselya ve Makedonya'daki Osmanlılara saldırmaya başladılar. Nihâyet Osmanlı hükûmeti de 17 Nisan 1897'de Yunanistan'a harp îlân etti. İki taraf kuvvetleri arasında esaslı bir fark yoktu. Ancak Yunanlıların bilhassa ârızalı bölgelerde Osmanlı ordusunu uğraştıracağına ve bilhassa Dömeke mevkiinde ağır kayıplar verdireceğine ihtimâl verilmekteydi. Osmanlı kuvvetleri Müşir Edhem Paşa komutasında 45.000 kişilik Osmanlı askerine karşılık Kralın kardeşi Kostantin'in kumanda ettiği Yunan ordusu ise 40.000 kişilik bir kuvvetten meydana geliyordu.

18 Nisanda Milano mevkiindeki savaşı Osmanlılar kazandılar. Ancak savaşın ağır cereyan etmesi üzerine büyük devletlerden her an gelebilecek bir müdâhaleye fırsat vermemek için Sultan İkinci Abdülhamîd Han yıldırım harbi istediğini Edhem Paşaya bildirdi. Bu durum üzerine 25 Nisan'da Yenişehir, 26 Nisan'da Tırhala zaptedildi. Asıl vuruşmanın Dömeke'de olacağı ve bu savaş sonunda gâlip tarafın ortaya çıkacağı belli olmuştu. Çünkü Yunanlılar bu müstahkem mevkiye çok güvendikleri gibi, çok fazla yığınak da yapmışlardı. Savunma savaşı yapacak olan Yunanlılar, Türkleri püskürteceklerine kesin inanıyorlardı. 17 Mayıs günü çok şiddetli geçen muhârebe sonunda Osmanlılar parlak bir zafer daha kazandı. Yunan ordusu tamâmen dağıldı. Yunan başkomutanı gece karanlığından istifâde ederek canını zor kurtarabildi.

Artık Osmanlı ordusunun Yunan başkentine girmesine engel olacak ciddî bir mukâvemet beklenemezdi. Lâkin Yunanlıların imdâdına burada da Avrupa'nın büyük devletleri yetişti ve 20 Mayıs 1897'de, Türk ordusunun fethettiği yerler elinde kalmak şartıyla, mütâreke imzâlandı. Türk-Yunan Harbi Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın dünyâ politikasında ve iç politikada îtibârını artırmış ve Osmanlı toplumunun mâneviyâtı yükselmiştir.

DÖNENCE;

Alm. *Wendekreis (m),* **Fr.** *Tropique (m),* **İng.** *Tropic.* Ekvatorun 23º 27' kuzey ve 23º 27' güneyinden geçen enlem çizgileri. Kuzeydeki dönenceye Yengeç Dönencesi (Yaz Dönencesi, Medar-ı Seretan), güneydeki dönenceye Oğlak Dönencesi (Kış Dönencesi, Medar-ı Cedi) denir. Bu enlemler, Güneşin tulum dâiresinin, gök ekvatoruna olan yüksekliğinin, kuzey ve güneyde ulaştığı en büyük değerlere karşı gelir. Kuzey yarımkürede 21 Haziranda yaz dönümü sırasında en büyük kuzey yüksekliğine ulaşır ve Yengeç Dönencesinin tam karşısına gelir. Aynı şekilde Kuzey Yarımkürede 21 Aralıkta kış dönümü sırasında en büyük güney yüksekliğine ulaşır ve Oğlak Dönencesinin tam karşısına gelir.

DÖNMELER;

on yedinci yüzyıldan îtibâren, muhtelif Osmanlı şehirlerinde, bilhassa Selânik'te Müslüman adı ve kıyâfeti altında yaşayan Mûsevî cemâati fertlerine verilen ad. Çeşitli dinlerden Müslüman olanlara **mühtedî** denildiği hâlde, bu tâbir bunlar hakkında hiçbir zaman ve hiçbir yerde kullanılmamış, yüksek tabaka tarafından, bir dereceye kadar nezâketen "avdetî" tâbiri kullanılmıştır. Kendilerine; **ma'âmînim** (mü'minler) veya **haberim** (ortaklar), bir de **ba'ale milhamah** (mücâhitler) isimlerini verirlerdi.

Gizli bir mezhep sayılan **dönmelik,** aslen İspanyalı olup, İzmir'e yerleşen Mordehay Sevi adlı bir Yahûdînin oğlu olan Haham Sabatay Sevi tarafından kuruldu. Özel bir eğitim görüp haham olarak yetişen Sabatay Sevi, ilk önce, 1648'de İzmir'de mesihliğini ve İsrâiloğullarını kurtarmak için Allahü teâlânın göndereceği peygamber veya kurtarıcı olduğunu iddiâ etti. Mûsevîler, Mesih'in Filistin'e hükümdâr olacağına veKudüs'ü merkez yaparak dünyânın dört köşesine dağılan Yahûdîleri burada toplayacağına inandıkları için, onun etrâfında toplandılar. İzmir'deki hahamlar ona karşı çıkınca, 1650'de İstanbul'a geldi. İstanbul hahambaşısı da Sabatay Sevi'ye karşı çıkınca, kendisine daha uygun bir muhit olan Selânik'e geçti. Selânik'teki hahamlar tarafından sevgi ve saygıyla karşılanan Sabatay Sevi, bâzı tepkilerle karşılaşınca Selânik'i de terk ederek, Atina'ya ve tekrar İzmir'e döndü. İzmir'de kaldığı üç yıl içinde dikkati çekecek bir davranışta bulunmaktan kaçındı. 1663'te Mısır'a giden Sabatay Sevi, kısa bir müddet Kâhire'de kaldı. Burada Rafael Josef Çelebi adında zengin bir sarrafla tanıştı. Daha sonra Kudüs'e gitti. Mûsevîlerin takdîrini kazanmak için Kudüs'ün mukaddes yerlerini ve evliyâ kabirlerini ziyâret etti. Davranış ve çekici konuşmalarıyla Kudüs halkının îtibârını kazandı. Josef'ten aldığı paraları bunlara dağıttı.

Nayir adındaki Polonyalı bir hahamın kızı olan Sara ile evlendikten sonra Gazze'ye gitti. Orada Abraham Nathan adlı Yahûdî ile tanıştı. Abraham Nathan, kendisinin Mesih'ten önce gelecek olan peygamber olduğunu ve Sabatay'ın da Mesih olduğunu söyledi. Böylece Sabatay Sevi'nin taraftarları çoğaldı. Kudüs'e tekrar döndüğünde kendisinin Mesih olduğunu gizlemeye gerek duymadı. Kudüs'teki hahamlar karşı çıktılarsa da, Sabatay'ın taraftarları gün geçtikçe arttı. Mısır, İstanbul, İzmir ve Avrupa'nın çeşitli şehirlerine Mesihliğini îlân ve propagandasını yapmaları için sâdık adamlarını yolladı. Kudüs'ten Haleb'e geçti. 1667'de tekrar İzmir'e döndü. Sabatay Sevi, Mûsevîlerin dînî âyin ve törenlerinde bâzı değişiklikler yaptığı gibi, sinagoglarda okunan duâların çoğunu değiştirdi. Mûsevîler kendisini bir kral olarak görmeye başladılar.

O ise kendisini kralların kralı olarak görüyordu. Dünyâyı kendi hesâbına göre 38 krallığa böldü. Her birine de, kardeşlerini ve sâdık adamlarını kral tâyin etti. Çeşitli beyannâmeler yayınlayarak, Osmanlı idâresine karşı harekete geçti. Mûsevîler Müslümanlara karşı taşkınlıklarını arttırdılar. Mûsevîlerin Müslümanlara karşı yaptığı işler ve Sabatay Sevi'nin durumu üzerine Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa, sahte Mesih ile hakkında düzenlenecek evrâkın İstanbul'a gönderilmesini emretti. Yakalanan Sabatay Sevi ve adamları, 1668 senesi Ocak ayında İstanbul'a gönderildi.

İstanbul'a getirilen Sabatay Sevi, sorgulamasında korkusundan yaptıklarını inkâr etti.

Sadrâzam Kaymakamı Mustafa Paşa, Şeyhülislâm Minkârizâde Yahya Efendi ve Sultan'ın imâmı Vânî Mehmed Efendi huzurunda kendisinin Mesih olmadığını söyledi, yaptıklarını inkâr etti ve Müslüman olduğunu îlân etti. Mehmed Efendi ismini aldı. BöyleceOsmanlı târihinde dönmeler meselesi başlamış oldu.

Onun Müslüman olmuş görünmesiyle ilgili olarak Vânî Mehmed Efendi; "Bu adamın Müslümanlığı kalbî hisler ve ihlâsla kabul ettiğine kâni değilim. Fakat dînimiz şüpheyi reddeder ve kişinin îmânı üzerine hüküm ancak cenâb-ı Hakk'ındır. Bu îtibârla ihlâsla Müslüman olmasını niyâzdan başka şey yapamam..." demekten kendini alamadı.

Sabatay Sevi'nin Müslüman olmuş görünmesi Türkiye ve diğer memleketlerdeki Yahûdîler arasında şaşkınlığa sebeb oldu. Sabatay Sevi, taraftarlarını yatıştırmak için de; "Tanrı beni İsmâilî yâni Müslüman yaptı. Ben kardeşiniz kapıcıbaşı Mehmed'im. O öyle emretti. Ben itâat ettim." dedi. Müslüman olmuş görünmesine rağmen Mesihlik iddiâsından vazgeçmedi, eski faaliyetlerine devâm etti.

Bu arada pâdişâha ve müftüye başvurarak Yahûdîleri hidâyete dâvet etmek üzere kendisine izin verilmesini istedi. Sabatay'a sinagoglarda isteyenlere Müslümanlığı anlatması için müsâde çıktı. Bundan istifâde ederek taraftarlarını toplamaya çalıştı. Müslümanlar arasına giren Mûsevîler, kıyâfetlerini değiştirip Ahmed, Mehmed, Mehmed Ali, Abdullah, İsmâil gibi isimler almaya başladılar. Mehmed ismini aldıktan sonra, mesihlik iddiâsından vaz geçmeyen Sabatay Sevi, Selânik veİstanbul'dan sonra, sürgüne gönderildiği Bağdat ve Ürgüp'te kaldı. Bu arada **Sabatayistlik,** yâni dönmeliğin esas inanış ve ibâdetlerini bir araya toplayan on sekiz emri yayınladı ve kutlayacakları bayram günlerini tesbit etti. Dönmelerin uyması gereken 18 maddelik; "On sekiz emir" denilen

nizamnâmenin hülâsası şöyledir: “Allah’ın birliğine ve Sabatay Sevi’nin Mesihliğine inanılacak, yalan yere yemin edilmeyecek, Allah’ın adı anıldığında saygı gösterildiği gibi, Mesih’in zikri geçince de saygı gösterilecek, Mesih’in sırrını anlamak için toplantılar yapılacak. Adam öldürülmeyecek, zînâ edilmeyecek, Yahûdî yılının dokuzuncu ayı olan Kislev’in 16. günü bayram yapılacak. Yalan yere şâhitlikte bulunulmayacak, birbirlerine karşı mürüvetli ve merhâmetli davranılacak, her gün **Mezâmir** okumaya gizlice devâm edilecek. Müslüman Türklerin âdetlerine onların gözlerini boyamak maksadıyla riâyet edilecek. Ramazan orucunu tatbik için sıkıntı çekilmeyecek, aynı şey Kurban için de yapılacak. Dînî merâsimlere zâhiren uyulacak, Müslümanlarla evlenmekten kaçınılacak. Kamerî ayların ilk günlerine dikkat ve hürmet gösterilecektir.”

Bu emirleri neşreden Sabatay Sevi’nin yaptığı işler, Sadrâzam Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşaya anlatılınca, onu çağırıp sorguya çekti. Sabatay Sevi; “Aman efendimiz! Hakkımda size söylenenlerin hepsi yalan ve iftirâdır. Bir takım dost ve akrabâlarımı etrâfıma topladığım doğrudur. Ama bunun hakîkî sebebi onları da hidâyete erdirip Müslüman eylemektir. Eğer bu suç ise türlü cezâya râzıyım. Boynum kıldan incedir.” dedi. Sadrâzamı bu sözlerle kandırdığını zanneden Sabatay Sevi, Kuruçeşme ve Kağıthâne’de taraftarlarıyla gizlice İbrânice âyin yapıp duâlar okurken yakalandı. Adamlarıyla birlikte Arnavutluk’a sürüldü. Bir müddet orada kalan Sabatay Sevi, 30 Eylül 1675’te Berat kasabasında öldü.

Kadınları sarı mest ve beyaz car giyinen, erkekleri ise, beyaz keçe üzerine yeşil sarık saran, görünüşte Müslüman bilindikleri ve Müslüman adı taşıdıkları hâlde bayramdan bayrama namaza giden dönmeler, Sabatay Sevi’nin ölümünden sonra, **Yâkûbîler, Karakaşlar, Kapancılar** olarak üçe ayrıldılar. Değişik adlar alan bu grupların **nesl-i şerîf** denilen en yüksek asil âilelere mensub birer reisi vardı. Bunlar cemâat ihtiyarlarının reyleriyle seçilirler, ölünceye kadar bu mevkide kalırlardı. **Ab-be-din** denilen reisler tarafından tâyin olunan ruhânî reisler dînî vazifeleri yerine getirirlerdi. Dönmelerin bu üç zümresi hâriçten veya birbirlerinden kız alıp vermezlerdi. İlk zamanlar Selânik’te yerleşen dönmeler, Balkan Harbinden sonra Selânik’ten tamâmen ayrılarak İstanbul’a geldiler. Ekseriyetle Nişantaşı ve Şişli semtlerine yerleştiler. Çocuklarını da Türk okullarına vermemek için Feyziye Lisesi ve Şişli Terakkî Lisesi adında iki okul açtılar ve bu okullara gönderdiler. Aralarındaki eski katı gruplaşmaları kaldırıp, dayanışmaya yönelerek ticârî hayatta tesirli oldular. Bunun yanında vâlilik, müsteşârlık ve siyâsî olarak da milletvekilliği ve bakanlığa kadar yükselenler ve gazetecilik mesleğinde muvaffak olanları da oldu.

DÖNÜM;

Alm. *Feldmass (r): 40.467 ar,* **Fr.** *dixares mesure agraire de 1000 metres carres,* **İng.** *acre (abaut 940 square metres).* Eskiden beri Türkiye’de kullanılan toprak yüzölçümü biriminin adı. Bir arâzinin veya tarlanın yüzölçümünü adımlayarak “ölçerlerdi” ve eni ve boyu 40’ar adım olan toprak parçasına bir dönüm denirdi. Ancak adım boylarının farklı olması sebebiyle bir takım anlaşmazlıklara yol açtığından sonradan bu usûl değiştirilerek 40 arşın karesi 918.672 m^2 tutan mîmar arşını kabul edildi ki, asıl olan eski dönüm budur.

1881’de yapılan değişiklikle metre sistemini esas kabul eden, yeni bir dönüm ölçü birimi getirildi. Cedid dönümü ismi verilen bu alan ölçüsü 2500 m^2 alanı tutuyordu.

On dokuzuncu yüzyılın başlarında dönüm ismi kullanılmasından vazgeçilmek istendiyse de, ahâli arasında yine kullanılmaya devâm edildi. 1945’te yapılan topraklandırma kânunuyla bir dönüm 1000 m^2 olarak belirlendi. Alan yüzölçümü birimi olarak hâlen günümüzde kullanılmaktadır.

DÖRT HALÎFE;

Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) vefâtından sonra Eshâb-ı kirâm (Peygamberimizin arkadaşları, ilk Müslümanlar) arasından hilâfet makâmına sıra ile seçilerek geçen dört büyük zât. Dört halîfe hilâfet makâmına geçme ve en üstün olma sıralarına göre şöyledir: Hazret-i Ebû Bekr, hazret-i Ömer, hazret-i Osman, hazret-i Ali.

Bunlar, Peygamber efendimizin vazîfelerini tam olarak yaptıklarından her birine “Halîfe-i Râşid” (dinde rüşd sâhibi halîfe) ve dördüne birden “Hulefâ-i Râşidîn” de denir. Ayrıca bu dört halîfe Eshâb-ı kirâm arasından Peygamber efendimize îmân, ilim, ahlâk bakımından benzerlikleri, O’na olan aşırı sevgi ve bağlılıkları ile temâyüz ettiklerinden (tanındıklarından), “Çihâr Yâr-ı Güzîn” (Seçilmiş Dört Dost) şeklinde de anılırlar.

Dört halîfenin halîfe olacakları hadîs-i şerîflerle bildirilmiştir. Peygamber efendimiz, Medîne-i münevvereye hicretinden sonra, ilk olarak yaptırdığı mescidin temeline ilk taşı kendi elleriyle koydu ve; **“Ebû Bekr taşını benim taşımın yanına koysun! Ömer taşını Ebû Bekr’in taşının yanına koysun. Osmân, taşını Ömer’in taşının yanına koysun. Ali, taşını Osman’ın taşının yanına koysun.”** buyurarak, onların kendinden sonra halîfeliklerinin sırasını işâret buyurdu.

Başka hadîs-i şerîflerde de; **“Benden sonra şu ikisine tâbi olunuz: Ebû Bekr ve Ömer’e...”** ve **“Benden sonra halîfelerim otuz sene yolumu yaşatırlar. Ondan sonra ümmetimin başına melikler gelir.”** ve **“Benim yoluma, benden sonra da Hulefâ-i Râşidîn’in yoluna yapışınız”** buyurulduğu gibi bir başka hadîs-i şerîfte de; **“Başınıza Ebû Bekr geldiği zaman, onu dünyâya zâhid ve âhirete râgip bulursunuz. Başınıza Ömer geldiği zaman, onu kuvvetli, emin ve Allah yolunda kimseden çekinmez görürsünüz. Başınıza Ali geldiği zaman hâdî ve mühdî olur. Sizi soğru yola götürür bulursunuz.”** buyurdu.

Dört halîfenin hilâfet müddeti 30 yıl kadardır. Bu yıllar İslâm târihinde “Dört Halîfe Devri” olarak anılır. Bu zamanda İslâm orduları Kuzey Afrika, Kıbrıs, Suriye, Anadolu, Irak, İran içlerine seferlere çıkmış, buralarda pekçok ülke ve şehir fethedilerek İslâmiyet insanlara ulaştırılmış, muhârebelerden alınan ganîmetlerle İslâm memleketleri îmâr edilmiş, Müslümanlar râhat ve huzûr içinde yaşamışlardır.

Dört halîfe, İslâm dîninde, peygamberlerden sonra diğer bütün insanlardan üstündür. Birbirlerine üstünlükleri de hilâfetleri sırasına göredir. Bu dört halîfenin her birini sevmek, bütün Müslümanlara hadîs-i şerîflerle emredilmiştir.

Yâ Ebâ Bekr, senin muhabbetini mü’minlerin, buğzunu da kâfirlerin kalbine yerleştiren Cebrâil’dir (aleyhisselâm).

Mîrac gecesi; “Yâ Muhammed, Yâ Muhammed! Ebû Bekr Sıddîk’a muhabbet et, ben onu severim.” diye nidâ geldi.

Yâ Ebâ Bekr! Kullar, Allahü teâlânın huzûruna dağlar kadar günâh ile çıksalar, fakat kalplerinde senin sevgin olsa, Allahü teâlâ onları affeder.

Ben, peygamberlerin sonuncusuyum. Benden sonra peygamber gelmeyecektir. Eğer, benden sonra peygamber gelseydi, Ömer peygamber olurdu.

Osman’ı sevmeyen kimseye Allahü teâlâ buğz eder. Onun sevmediğinin namazını kılmak uygun olmaz.

Ali bendendir, ben de ondanım; onu bütün mü’minler sever.

Ayrıca Ehl-i sünnet âlimleri kitaplarında, üstünlük sıralarına olduğu gibi inanmanın şart ve lâzımlığını ve bunun Ehl-i sünnet alâmeti olduğunu bildirmişlerdir.

DÖRTGENLER;

Alm. *Viereck (n),* **Fr.** *Quadrilatere, quadrangle (m),* **İng.** *Quadrangle.* Dört kenara sâhip çokgenlerin genel ismi. Toplam dört kenarı ve bu kenarların kesiştikleri köşeleriyle dört iç açısı vardır. Bir dörtgende iç açıların toplamı 360°’dir. Karşılıklı iki köşeyi birleştiren doğru parçasına köşegen denir. Kenar ve açılarının durumlarına göre çeşitlere ayrılır ve her çeşit, bâzı özellikleri hâizdir. Dörtgenler içbükey ve dışbükey dörtgenler olarak en genel bir tasnife tâbi tutulurlar. Ayrıca eşkenar dörtgen paralelkenar, dikdörtgen, kare, yamuk adı verilen dörtgenler özel dörtgenlerdir.

Dikdötgen karşılıklı kenarları eşit, bütün açıları 90° olan dörtgendir. Köşegenleri birbirine eşit olup, taban kabul edilen kenara, komşu olan kenarlar, yüksekliğini meydana getirirler. Komşu iki kenarın çarpımı alanı verir. İki komşu kenarın toplamlarının iki katı ise çevresini verir.

Eşkenar dörtgen, dört kenarı da eşit olan dörtgenlerdir. Karşılıklı kenarları eşit olmakla berâber eşkenar dörtgende açılardan hiç biri dik değildir. Köşegenleri farklı uzunlukta olur. Çevresi, bir kenar uzunluğunun dört katı olup, alanı ise köşegen uzunluklarının çarpımının yarısına eşittir. Karşılıklı kenarları birbirine paralel olan dörtgenler “paralelkenar” adını alır. Paralelkenarda karşılıklı kenarlar ve açılar birbirine eşittir. Köşegenleri ise birbirine eşit değildir. Bir köşesinden tabana indirilen dikme “yüksekliği” olur. Herhangi bir kenarıyla bu kenara âit yüksekliğin çarpımı “alanı” verir. Komşu iki kenarın uzunlukları toplamının iki katı “çevresini” verir.

Dört kenarı da birbirine eşit olan dikdörtgen “kare” ismini alır. Köşegenleri birbirine eşittir ve kesim noktası karenin merkezini gösterir. Alanı bir kenarının karesi ve çevre uzunluğu ise dört katıdır.

Yamuk, karşılıklı iki kenarı birbirine paralel olup, diğer karşılıklı iki kenar ise birbirine paralel olmayan dörtgendir. Paralel kenarlar yamuğun tabanlarını, tabanlar arasında çizilen dikme ise yüksekliğini gösterir. Tabana âit iki açı eşit ise yamuğa “ikizkenar yamuk” adı verilir. Sâdece ikizkenar yamukta köşegenler birbirine eşittir, diğer yamuklarda farklıdır. İki tabanın toplamının yükseklikle çarpımının yarısı yamuğun alanını verir.

DÖTERYUM (Bkz. Hidrojen)

DÖVEN;

harman âletlerinden. Tohumlu bitkilerin saplarını saman hâline getirip, tohumlarından ayırmaya yarar. Bâzı bölgelerde “dögen” denir.

At veya öküz, nâdiren eşek ve manda ile çekilen dövenler, 30-40 cm eninde, 170-200 cm boyunda, 3-4 cm kalınlığında birbirine geçmeli iki tahtadan yapılır. Ön tarafı sap denen ekinlerin toplanmaması için hafif yukarı doğru kıvrıktır. Tahtanın altına belli düzende çakılan çakmaktaşları ekinlerin üzerinde döne döne sapları ezerek tâneleri döker ve sapları da kıyarak saman hâline getirir.

Hayvanların koşulduğu yere “döven kaşı” veya “harman” denir. Öküzler, mandalar, bir boyundurukla, atlar ise falaka denilen âletle dövene koşulur.

Düz bir yere 7-8 m çapında dâire şeklinde serilen (buğday, arpa, çavdar, yulaf, mercimek, nohut, fasulye vs.) tahılgiller cinsine göre 2-3 gün, hem sürüp hem karıştırmak sûretiyle döven altında ezilir. Saplar incelip, saman olacak hâle gelince, toplanıp savrulur. Tâneler samanla birbirinden ayrılır.

Eskiden yaygın olan döven, artık yerini dağlık yerlerde batöz âletine, ovalarda ise biçer-döğere bırakmıştır. Ancak geri kalmış bölgelerde yine de kullanılmaktadır.

DÖVEN OTU (Plumbago europea);

Alm. *Bleiwurz (f),* **Fr.** *Plumbago (m),* **İng.** *Toothwort, leadwort.* **Familyası:** Dişotugiller (Plumbaginaceae). **Türkiye’de yetiştiği yerler:** Trakya ve Anadolu.

Temmuz-ekim aylarında, kırmızımtrak-mor renkli çiçekler açan 20-150 cm boyunda, çok senelik otsu bir bitki. Dişotu, kuduzotu, sıtma otu gibi isimlerle de bilinir. Ekilmemiş tarlalar ve yol kenarlarında görülür. Yapraklar uzunca-oval şekilli, tam kenarlı veya hafif dişli, üst yüz koyu yeşil, alt yüz boz renkli, sapsız olup tabanda gövdeyi sarar. Çiçekler dalların uçlarında küçük salkımlar hâlinde bir araya toplanmıştır. Çanak yaprakları tüp şeklinde ve yapışkandır. Taç yapraklar kırmızımsı-mor olup, tüpsüdür. Meyve olgunlukta esmer renkli olup, uç kısmından kapak ile açılır.

Kullanıldığı yerler: Köklerinde acı ve kusturucu lezzetli bir bileşik plumbagin ve tanen vardır. Bundan başka bitkide mavimsi-gri renkli bir sâbit yağ vardır. Bu yağ bir kağıda sürüldüğü zaman esmer bir leke bırakır. Vücuda sürülünce bere hissini verir. Bitkinin kökleri eskiden diş ağrılarına ve kuduza karşı kullanılmış, sonra terk edilmiştir. Yapılan araştırmalar bitkinin antispazmotik ve bakteriostatik tesiri olduğunu göstermiştir.

DÖVİZ;

Alm. *Devisen (f),* **Fr.** *Devise (f),* **İng.** *Foreign Exchange, Foreign Currency.* Dar anlamda (çek, poliçe gibi) yabancı parayı temsil eden belgeler. Türkçede yabancı ülkelerin paralarına “döviz” denmektedir. Herhangi bir ülkenin parasının, başka bir ülkenin (veya ülkelerin) parasına dönüştürülmesiyle ilgili işlemlere de “döviz işlemi” veya “kambiyo işlemi” denir. “Döviz “ kelimesi dilimize Fransızcadaki “devise”den geçmiştir. Genel olarak “döviz” dendiğinde milletlerarası ödemelerde kullanılan ödeme araçlarının tamâmı ifâde edilir.

Ekonomik açıdan bakıldığında döviz, iktisâdî anlamda bir mal niteliğindedir. Döviz borsaları bâzı özel nitelikleri olan piyasalardır. Kısaca belirtmek gerekirse, New York, Londra, Tokyo, Frankfurt, Zürich ve Paris en büyük döviz borsaları arasında bulunmaktadır. Ancak, döviz piyasalarını belirli bir yer veya mekânla sınırlı piyasalar olarak düşünmek doğru değildir.

Döviz borsaları, muayyen coğrafî bölgelerde faaliyet gösterseler de, çeşitli elektronik haberleşme araçlarıyla birbirleriyle sürekli olarak ilişki içinde bulunurlar. Denilebilir ki, günün her saatinde dünyâdaki döviz piyasalarından herhangi birisi açık bulunur. Meselâ Amerika Birleşik Devletlerinin batısında yer alan San Fransisco’da borsalar kapandığında Uzak Doğuda Tokyo, Hong Kong ve Singapur borsaları, ayrıca bu borsalardaki çok uluslu Amerikan ve Avrupa bankalarının şubeleri yeni açılmışlardır. Uzak Doğu borsaları kapandığında ise Orta Doğunun mâlî piyasaları ve merkezleri iki saatten beri çalışmakta olup Avrupa borsaları mesâiye yeni başlamaktadır. Avrupa ile ortak çalışma saatleri sırasında New York borsasında faaliyet hacmi yoğunlaşmaktadır. Londra bankaları coğrafî konumları dolayısıyla, günlük çalışma süresi içinde öteki Avrupa piyasaları ve Kuzey Amerika dâhil olmak üzere, Uzak Doğu ve Orta Doğu piyasalarıyla işlem yapabilmektedirler.

Milletlerarası döviz borsaları 24 saat sürekli olarak çalıştıkları için döviz fiyatları (kurları) sürekli olarak değişirler. Döviz bir iktisâdî mal gibi işleme tâbi tutulduğundan, dövizin bir arz ve talebi ve dolayısıyla da bir fiyatı vardır. Döviz fiyatlarına **“döviz kuru”** (exchange rate) denmektedir.

Döviz kurları genellikle bir birim döviz başına (veya bununla değiştirilebilen) millî para miktarı olarak

tanımlanır. Meselâ 1 $= 10.000 TL veya 1 DM= 6000 TL gibi. Döviz kurları 1 birim millî paranın karşılığı olan döviz miktarı olarak da tanımlanabilir. Bu şekilde düşünüldüğünde kurlar 1 TL= 1/10.000 $ veya 1 TL= 1/6000 DM olarak ifâde edilebilir. Bu iki sistem birbirinin tersidir. Birincisinde dövizin, millî para cinsinden değeri ifâde ediliyor; buna **direkt-kotasyon** sistemi deniyor. İkincisinde ise millî paranın dış değeri, yâni döviz cinsinden fiyatı gösteriliyor; buna da **indirekt kotasyon** sistemi deniyor.

Milletlerarası borsalarda döviz kurları ABD dolarıyla millî paralar arasındaki değişim oranı şeklinde ifade edilince, ABD doları dışında iki para arasındaki değişim oranı bunların dolar cinsinden fiyatlarına göre dolaylı olarak hesaplanabilir. Meselâ, 1 $ = 2000 TL 1 $= 2 DM ise; 1 DM= 1000 TL olur. Bu şekilde dolar dışındaki paralar arasında hesaplanan kurlara **çapraz kur** (cross-rate) denilmektedir. Yâni iki para arasındaki dolaylı değişim oranına çapraz kur adı verilir.

Yabancı paraların çapraz kurları arasında da bir uyum vardır. Çapraz kurlar arasındaki uyum bozulur, yâni dövizin ucuz olduğu yerden satın alınıp pahalı olduğu yerde satılması işleri ortaya çıkabilir. Bu farklardan yararlanarak kazanç sağlanması işlemine arbitraj denir. Geniş anlamda döviz ticâreti; döviz bazında mevduât bulundurmayı, döviz piyasaları arasındaki kur farkından kâr elde etmeyi (döviz arbitrajı), zaman içindeki kur değişmelerinden kâr elde etmeyi (döviz spekülâsyonu) de kapsamına almaktadır.

Döviz piyasaları vâdeli piyasa (forward market) ve vâdesiz piyasa (spot market) olmak üzere ikiye ayrılırlar. Vâdesiz piyasalarda döviz işlemleri herhangi bir işgününde o günün döviz kuru üzerinden yapılmaktadır. Vâdeli piyasalarda ise tarafların sözleşme ile tesbit ettikleri gelecekteki bir gün ve döviz kuru üzerinden (vâdeli döviz kuru) döviz alım ve satımının taahhüt edilmesi şeklinde yapılmaktadır.

Vaktiyle altın para sisteminin yürürlükte olduğu yıllarda ülke paraları, bulundurdukları veya temsil ettikleri altın miktarına göre birbirleriyle mübâdele edilirlerdi. Meselâ Türk lirası 2 gr altını, dolar 6 gram altını temsil ediyorsa, 1 dolar= 3 TL olarak belirlenirdi. Böylece belirlenmiş olan kurların değişmeleri de mümkün olmazdı. Altın para sisteminin çok önemli bir üstünlüğü olarak nitelenen bu husus, daha sonra kağıt para sistemine geçirilmesiyle birlikte geçerliliğini kaybetti. Döviz kurları **sabit** veya **esnek** olarak belirlenebilmesinin fayda ve mahzurlarını esas alan tartışmalar iktisat literatüründeki canlılığını hâlâ korumaktadır.

İkinci Dünyâ Savaşı sonlarından 1973 başlarına kadar dünyâda geçerli olan ve Bretton Woods Sistemi diye bilinen para sistemi bir sâbit kur sistemiydi. 1973 başlarından îtibâren Batılı ülkeler esnek veya değişken kur sistemini benimsemişlerdir. Ne var ki, Avrupa Topluluğu ülkeleri gibi bâzı sanayileşmiş ülkeler paralarını sâbit kurlardan birbirine bağlayarak bir para sahası oluşturmuşlardır. Belirtmek gerekir ki, günümüzde tam bir esnek kur sistemi hemen hemen hiçbir ülkede uygulanmamaktadır. Hemen hemen her ülke döviz kurlarının nisbî de olsa istikrarlı oluşunu özlemektedir. İstikrar arayışları ise döviz piyasalarına müdâhaleyi zorunlu kılmaktadır.

Türkiye'de 1929 yılına kadar Lozan Antlaşmasında yer alan hükümler dolayısıyla döviz piyasalarına fazla bir müdâhalede bulunulamamıştır.

Lozan Antlaşmasının koyduğu sınırlamaların sona ermesiyle birlikte, 20 Şubat 1930 târihinde çıkartılan 1567 sayılı **Türk Parasının Kıymetini Koruma Kânunu** ile döviz işlemlerini düzenleme yetkisi Mâliye Bakanlığına verilmiş ve yoğun bir şekilde döviz kontrolu uygulanmaya başlanmıştır.

Özellikle 1983'ten sonra Türk Lirasına konvertibilite sağlamak yönünde getirilen bâzı düzenlemelerle 1567 sayılı kânunun uygulamaları yerine geniş ölçüde bir serbestî ortamı getirilmiştir. Sâbit döviz kuru sistemi fiilen terk edilmiş ve kurların önce kısa aralıklarla, sonraları Merkez Bankasınca her gün belirlenmesi yoluna gidilmiştir. Hükümet 1989'da aldığı bir kararla banka ve yetkili kurumlara 3000 dolar veya eşdeğer döviz satabilme hakkı verildi. Mart 1990'da "32 sayılı karar" olarak bilinen **Türk Parasını Koruma Hakkındaki Karar'**da yapılan değişiklikle, Türkiye'de yerleşik kişilere sınırsız döviz bulundurma ve transfer etme gibi haklar tanındı. (1993)

Bâzı Ülkelerin Para Birimileri

Ülkenin Adı	Para Birimi
Afganistan	Afgani
Almanya	Mark
ABD	Dolar
Arjantin	Peso

Arnavutluk	Lek
Avustralya	Dolar
Avusturya	Şilin
Bangladeş	Taka
Birl. Arap Emirlikleri	Dirhem
Bolivya	Peso
Brezilya	Cruzerio
Bulgaristan	Leva
Cezayir	Dinar
Çekoslovakya	Koruna (Krone)
Çin H.Cum.	Renminbi-Yuan yan
Danimarka	Krone
Endonezya	Rupipah
EskiSovyetCum.	Ruble
Fas	Dirhem
Finlandiya	Markka
Fransa	Frank
Ghana	Cedi
Güney Afrika Cum.	Rand
Hindistan	Rupi
Hollanda	Florin, Gulden
Irak	Dinar
İngiltere	Paund, Sterlin
İran	Riyal
İrlanda	Pund
İspanya	Peseta
İsrail	Pund
İsveç	Kron
İsviçre	Frank
İtalya	Liret
Japonya	Yen
Kanada	Dolar
Katar	Riyal
Kenya	Şilin
Kıbrıs (KKTC)	Lira
Kuveyt	Dinar
Küba	Peso
Libya	Dinar
Lübnan	Pund
Macaristan	Forint
Malezya	Ringgit

Meksika ..... Peso
Mısır ..... Lira
Nijerya ..... Naira
Norveç ..... Kron
Pakistan ..... Rupi
Peru ..... Sol
Polonya ..... Zioty
Portekiz ..... Escudo
Romanya ..... Leu
Sudan ..... Lira
Suriye ..... Lira
Suudi Arabistan ..... Riyal
Şili ..... Peso
Tunus ..... Dinar
Türkiye ..... Lira
Umman ..... Riyal
Ürdün ..... Dinar
Venezuella ..... Bolivar
Yeni Zellanda ..... Dolar
Yugoslavya ..... Dinar
Yunanistan ..... Drahmi
Zaire ..... Zaire

DÖVİZE ÇEVRİLEBİLİR MEVDUAT (DÇM);

Alm. *Konvertible Devisen, Konto,* **Fr.** *Dépôts convertibles en devises,* **İng.** *Convertible accounts.* Yurt dışındaki Türk işçileri, serbest meslek sâhipleri ve bağımsız çalışanlarla Türkiye'den gönderilen dövizle aylık alan yurt dışındaki sürekli veya geçici görevlilerin ve yurt dışında yerleşmiş gerçek ve tüzel kişilerin, TC Merkez Bankasınca alım ve satımı yapılan konvertibl dövizler karşılığında, döviz işlemleri yapmaya yetkili bankalarda açtırdıkları hesap.

1970'li yıllarda özel kaynaklardan sağlanan kısa vâdeli borçların başında, Avrupa ve dünyâ para piyasalarından sağlanan fonlar gelmekteydi. Dövize Çevrilebilir Mevduat (DÇM) olarak tanımlanan bu borç şekli, Türkiye'nin verdiği yüksek fâiz sebebiyle, yurt dışındaki gerçek ve tüzel kişilerin Türkiye'deki bankalarda kur garantisi altında açtırdıkları konvertibl döviz hesaplarından teşekkül etmekteydi. Bu sistem şöyle çalışıyordu:

Aracılar yardımıyla yurt dışındaki kurum ve kişilerin dövizleri Türkiye'ye getirilerek bir bankaya yatırılıyordu. Buraya kadarki uygulama Türk bankalarının döviz hesâbı açmalarından fazlaca farklı değildi. Ancak DÇM uygulamasında döviz hesâbı açan banka, elde ettiği dövizleri Merkez Bankasına satıp karşılığında TL'sı üzerinden kredi açma imkânına kavuşmaktaydı. Devlet, kur riskini de üstlenince, DÇM'nin çekiciliği iyice artmış, enflâsyonist bir ortamda sâbit maliyetle borçlanabilme amacıyla iş adamları DÇM bulma yarışına girmişlerdir. Bankalar sağladıkları komisyonlar ve yeni kredi imkânları dolayısıyla sevinirlerken, TC Merkez Bankası da her ne pahasına olursa olsun elde ettiği dövizlerle ülkeye gerekli olan temel ithal girdilerinin sağlanmasını garantiye almış oluyordu.

Kısa dönemde döviz darboğazına çözüm getirme ve yurt içi likidite artışına imkân sağlamak gibi olumlu etkileri yanında, olumsuz yönleri daha ağır basan DÇM'nin hatâlı ve demode bir borçlanma biçimi olduğu kabul görmüştür.

Uygulamada getirilen kolaylıklar yardımıyla, Türkiye, kolay bir borçlanma şekli olan DÇM yoluyla, özel kaynaklara ve kişilere olan borçlarını sür'atle artırmıştır. Meselâ, 1973 yılında 234 milyon dolar olan DÇM borcu, 1978 yılında 3,6 milyar dolara ulaşmıştır. DÇM yoluyla borçlanma, Türk ekonomisinin dışa olan bağımlılığını artırması, ekonomiye dağıtılan kredilerin denetim dışı kalması, para politikalarının

işlerliğini azaltması, Türk ekonomisine fâiz mâliyeti olarak önemli bir yük getirmesi ve istikrarsız olması bakımından, çok yanlış bir borçlanma şekli olarak değelendirilmiştir.

DÖVME;

Alm. *Tatwierung,* **Fr.** *Tatouage,* **İng.** *Tattoo.* İnsan vücûdunun yüz, el, kol, göğüs ve derinin çeşitli yerleri iğne ve sivri âletlerle çizilerek üzerine boya veya mürekkep dökülmek sûretiyle yapılan işâret, desen, yazı, resim.

Dövme yapımı çok eski çağlara kadar uzanır. On ikinci asırda, bâzı Ortadoğu kavimleri, timsah ve yılandan korunmak için bedenlerine canavar dövmesi yaptırıyorlardı. On dokuzuncu asırda Avrupa'da aynı meslek grupları birbirlerini tanımak maksadıyla dövme yaptırmıştır. Trakyalılar, Eski Yunanlılar, Galyalılar ve Germenler arasında da dövme yaygındı. Eski Roma'da suçlulara ve kölelere dövme yaptırılırdı. Dövmecilik, Japonya'da oldukça rağbet görür ve güzel sanatların bir dalı olarak kabul edilirdi. Eskiden bu işi, tahta bir sapın ucundaki iğnelerle yaparlardı. Câhiliye Arapları arasında da bir süs olarak yapılırdı. Vücutlarının bir çok yerlerini nakışlarla doldururlardı. İlk elektrikli dövme işine 1891'de ABD'de başlandı. On dokuzuncu asrın sonunda İngiltere'de dövme yapmak, kadın ve erkekler arasında moda oldu. Bugün artık dünyânın birçok yerinde bu âdet tamâmiyle kalkmak üzeredir.

Dövme; balık ödü, is karası ve susam yağı gibi ilaçlarla yapılır. Dövme yaptıran kimse büyük bir ızdırap duyar. Dikiş iğneleri yanyana dizilerek sıkıca bağlanır. İstenilen şekil çizilir, sonra bu iğneler bastırılarak zımbalanır. Daha sonra renk verici madde sürülüp bezle bağlanır. Boya olarak barut ve çini mürekkep kullanılır.

Yakın zamâna kadar dövmelerin silinmesi çok zordu. Günümüzde bu, laser ışınlarıyla mümkün olmaktadır. New York şehri yönetimi, mikroplu dövme âletlerinin hepatit bulaştırması sebebiyle 1961'de dövme işine ağır sınırlama getirmiştir.

Dövme, insanoğlu için hem bir eziyet hem de Allahü teâlânın yarattığı güzel vücudu bozmak olduğu için çok çirkin bir iştir. İslâm dînine göre dövme yaptırmak günahtır. Hadîs-i şerîfte; **"Allahü teâlâ dövme yapan ve yaptıran, kaşlarını incelten ve güzellik için dişlerini törpüleyip Allah'ın yarattığı şekli değiştiren kadınlara lânet etsin, rahmetinden uzaklaştırsın."** buyruldu. Hadis âlimleri, hadîs-i şerîfte yalnız kadınların zikredilmesinin bu âdetin bilhassa kadınlar arasında yaygın olmasından kaynaklandığını söylemişler, kadınlar için yasak olunca, erkekler arasında da yasak olacağını bildirmişlerdir. Âyet-i kerîmede meâlen; **"Biz, insanı en güzel sûrette yarattık."** buyruldu (Tîn sûresi:4).

İslâmiyet, insan tabiatına en uygun, en mâkul dindir. İnsanların her zaman tabiî olmalarını; yapmacık, sahte hareket ve işlerden sakınmalarını istemektedir. Allahü teâlânın insanoğluna verdiği, ihsân ettiği güzelliğin üstünde bir güzellik olamaz, yoktur. Dileseydi başka şekilde, renkte ve sûrette yaratabilirdi.

DRAM;

Alm. *Drama (n),* **Fr.** *Drame (m),* **İng.** *Drama.* Hayâtı, acıklı ve bâzan güldürücü yönleriyle bir arada işleyen; insana toplum içindeki vazifelerini hatırlatan; ahlâkî değerleri ön planda tutan; nesir ve nazım şeklinde sahnede oynanan bir tiyatro türü.

Kelimenin aslı Yunanca "drama" tabirinden gelmekte olup, lügatte "rol yapmak, işlemek, hareket, etkilemek, temsil etmek" gibi mânâlara gelmektedir. Günümüzde, her çeşit tiyatro eserine ve bunların sahnede oynanmasına "dram" denir. Bu kısa târiften anlaşılacağı üzere, dramlar nazım veya nesir hâlinde olabilir. Dramlar, belli hayat dilimlerini ve belli karakter ve düşünüşleri aksiyonlar adı verilen, sıra sıra ve birbirine bağlı hâdiselerden ve bu hâdiselerin belirli bir sonuca yönelen diyaloglarından faydalanılarak yazılır. Bu yazılı eserler tiyatro sanatçıları tarafından sahnede oynanır. Edebiyât târihçilerine göre, diğer edebî nevideki eserler henüz teşekkül etmeden, dram mâhiyetindeki eserler eski çağlardan beri mevcuttu. Eski çağlarda yaşayan bâzı kavimler, bir hikâyeyi, yâhut acıklı, sevindirici hadiseleri, güzellikleri, kahramanlıkları nazım veya nesir hâlinde dile getirmek için en tesirli vâsıta olarak dramı seçmişlerdir.

Tiyatro târihi araştırmacılarına göre, ilk dramlar rahiplerle savaşçıların bir sahnede söyledikleri şarkılar şeklinde ortaya çıkarak din ve ahlâk esaslarını işlemiştir. Daha sonraki devirlerde ise bir sanat dalı hâline gelerek günümüzde tiyatro oyunu dediğimiz şekle bürünmüştür.

Eski Mısır ve Yunanlılarda görülen ilk dramlar, önceleri büyük bir meydanda, genellikle uzun bir perdede oynanırdı. Hadiseler ise bir koro tarafından yorumlanırdı. Sözden ziyâde hareketler ağır basıyordu. Sözler vaaz şeklinde, yâhut nasihat verircesine söylenirdi. Korolar halkın büyük tanıdığı kimselere karşı olan duygularını dile getirirdi. Asırlar geçtikçe dramın bu yapısı değişti. Korolar önemini kaybetti. On yedinci asırda tiyatro eserlerinin yalnız prolog (ön söz) ve epilog (son söz) kısımlarında

bırakılmıştı. Modern dramlarda ise hemen hemen büsbütün ortadan kalkmıştır.

Eskiçağ dramlarında uzun uzadıya giden sözler modern dramlarda kısalmıştır. Shakespeare'den îtibâren tartışmalı konuşmalar diyalog hâline gelmiştir. Rönesans dönemi dram yazarları eski Yunan dramlarını yanlış anlayarak bir aksiyonun 4-5 perdeye bölünmesini benimsemişler ise de, on sekizinci asırda bu sayı 4'e, daha sonra 3'e indirilmiş, nihâyet modern tiyatroda iki veya bir perde içinde sahnelere bölmek gibi bir metod benimsenmiştir. Dramlar, ilk devirlerde trajediydi. Trajedilerin konuları ciddî olur, sonuçları mesut yahut acıklı olabilirdi. Eskiçağın putperest insanlarının, tapındıkları tanrılarla veya ileri gelen kahramanlarıyla olan münâsebetlerini dile getiriyordu.

Dramların diğer bir çeşidi de komedidir. Daha ziyâde insanı güldürecek veya düşündürecek biçimde hazırlanmış tiyatro eserleridir. Bugün bâzı parçaları hâlâ oynanmakta olan eski Yunan dramları Herodot'a göre eski Mısır dramlarından kaynaklanmaktadır. Yunan dramlarının bilinen en eskileri M.Ö. 6. asırda yaşayan Thespis'in eserleridir. Daha sonra Aiskhylos, Sophokles, Euripides gelmektedir. Bu dramlar eski Yunan'ın bozuk devlet, din ve toplum yapısını olanca çıplaklığıyla ortaya koyar. Daha sonra gelen Aristophanes, önde gelen hicivciler arasında yer alır. Roma tiyatrosu, eski Yunan tiyatrosundan kaynaklanmaktadır. Seviyesi Yunan tiyatrosundan daha düşük ve kalitesizdir. En iyi komedi yazarları Plautus'tur (M.Ö. 254-184). Ondan sonra gelen Trentius'un komedileri daha edebîdir. Romalıların önde gelen trajedi yazarı ise Seneca'dır (M.Ö. 65-4).

Ortaçağlar boyunca dramlar durgunluk gösterir. Daha ziyâde Hıristiyanlıkla ilgili konuları halka empoze etmekte bir vâsıta olarak kullanılıyordu. Bu nevi dramlar özellikle Fransa, İngiltere, İtalya, Almanya ve İspanya'da gelişti. Rönesansın büyük ölçüde tesiri altında kalan İngiliz tiyatrosunda ortaya çıkan ilk komedi Ralp Roisten Doisten adlı bir okul komedisiydi. Daha sonra, klasik tiyatronun üç birlik (konu, zaman, mekan) kuralını hiçe sayan meşhur Shakespeare'le parlayan İngiliz tiyatrosu bütün dünyâda ün yaptı. Meselâ, Hamlet, Kral Lear ve daha başka eserleri günümüzde de oynanmakta ve bu oyunları sahnelemek büyük başarı sayılmaktadır. Marlove, Flechten, Massingen, Ford ve Webster İngiliz tiyatrosunun önde gelen temsilcileridir. İspanyol Lope de Vega da ün yapmıştır. Shakespeare'in çağdaşıdır. 1500 eserinden 300'ü günümüze ulaşmıştır.

Yine bir İspanyol olan Calderon de la Baron ile adı geçen Lope de Vega tam iki asır boyunca İspanyol tiyatrosuna hâkim oldular. Bu dönemde Fransa'da klasik Yunan dramı geleneklerinden etkilenen neoklasiklerden Corneille, Racine ve Moliere dram sanatının bütün nevilerinde kalıcı eserler bıraktılar. Dünyâ çapında tanınıp takdir gördüler. Almanya'da ise Sacks ve Lessing gibi ünlü tiyatro yazarları dram sanatını temellendirdiler.

On sekizinci asırda klasik mânâdaki dramlara karşı ilk tepki Almanya'da ortaya çıkarak, romantik dramlar yazıldı. Bunların başında Geothe (1749-1832) dünyâca tanındı. Faust, Egmont gibi eserleri çok takdir gördü. Geothe'nin çağdaşı olan Schiller'in romantik piyesleri Almanya dışında Geothe'ninkinden daha fazla tutuldu. Fransa'ya da sıçrayan romantizm akımı Victor Hugo ile bu ülkedeki tesirlerini sürdürdü. Böylece Fransız tiyatrosu klasik gelenekten koptu.

Romantik dramın başlıca özellikleri:

1. Üç birlik (konu, zaman, mekan) kuralına uymaz.

2. Olaylar târihten ve günlük hayattan alınabilir.

3. Acıklı ve güldürücü olaylar, hayatta görüldüğü gibi bir arada yaşanır.

4. Kişiler her sınıf insandan seçilebilir.

5. Her türlü çirkin olay (cinâyet, zehirleme vb.) sahnede gösterilebilir.

6.Yerli yaşayış tarzına önem verilir.

7. Nazım ve nesir şeklinde yazılabilir.

8. Perde sayısı sınırlı değildir.

Romantizm akımı yanında realizm de yine bu devirde klasik tiyatronun karşısına dikilerek modern tiyatroya zemin hazırladı. Bu akımın temsilcisi Henrik Ibsen'dir (1828-1926). Rusya'da Gogol ile Çehov, Fransa'da Becque ile Porte-Riche, Almanya'da Haugtman, İngiltere'de Robertson, Goges ve Bernard Shaw, Amerika'da Howard, Herve ve Balasco hep bu akımdan etkilendiler. Modern anlamda tiyatro geleneğini kurdular.

DRENAJ;

Alm. *Trockenlegung (f),* **Fr.** *Drainage (m),* **İng.** *Drainage.* Bitkilere zararlı zemin ıslaklığını gidermek ve bu sûretle zemin yapısını ıslah edip, havalanmasını sağlamak, ayrıca rutubetten binaların korunması

veya spor sahaları gibi dâimâ kuru tutulması îcâb eden yerlerde toprağa nüfuz eden yağmur sularının süratle uzaklaştırılarak çamur olmasını önlemek üzere yer altında suların akıtılmasını temin için yapılan tesisat.

Drenaj tesisleri: Birbirine parelel vaziyette birçok “emme boru” ile bunların getirdiği suları toplayan “ana boru” ve ana borulardan gelen suları alıp götüren ve ekseriya arazide tabiî olarak bulunan açık kanallardan teşekkül eder. Suların akabilmesi için en az 0.0005 meyil lâzımdır. Dren tesislerinde boruların çamurla dolmaması için minimum meyil, içinde akan suyun asgari sürati 0,15-0,20 m/s, ortalama 0,35 m/s olacak şekilde, en büyük meyil ise suların sürüklediği kumların, boruları aşındırmaması için, 1 m/s’yi aşmayacak şekilde tertiplenir.

Dren tesislerini, don tesirinden korumak için en az 1-1,20 m derinlikte döşemelidir. Yeraltı suyunun daha fazla indirilmesi istendiği takdirde boruların daha derine döşenmesi gerekir.

Bir diğer önemli husus ağaç ve bitki kökleri boru içinden akan suya uzanarak sistemi bozarlar. Bitki kökleri derz aralığından girerek içerde büyüme sonucu boruları tıkarlar. Bu takdirde asgarî derinliğin 1,5 m olması gerekir.

Ayrıca dren tesisatı için zararlı olduğundan borular civarındaki ağaçları kesmek veya tesisleri en az 20 m uzaktan geçirmekte fayda vardır.

Zararlı ıslaklığın meydana geliş sebepleri arasında fazla yağışlar, boşaltıcı kanalların bulunmaması veya yetersiz olması, akış imkânı eksikliği, yeraltı suyunun yüksek olması, akarsu ve kanallardan sızmalar, akarsularda meydana gelen taşkınlar, komşu arâziden gelen sular sayılabilir.

Drenaj Tipleri

1. Açık drenler: Hem sığ hem de derin olabilir ve iki tipin de drenajda muayyen bir kullanılışı vardır.

Sığ drenler esas olarak tarladaki fazla suyu akıtmak için kullanılmaktadır. Derinlikleri 0,60-1,20 m arasındadır ve toprağa, drenin derinliğine ve mevkiine tâbi olarak muhtelif tip kesitlerde olabilirler. Kış yağışlarının akıtılması ve böylece ilkbahar ekimi için toprak sathının kurutulması faydalı görülen sahalarda sığ drenler sulama arkları istikametine paralel olarak açılır. Sığ drenler ekseriyetle ekim ve hasat makinalarının aşabileceği kadar geniş ve hafif meyilli kenarlarla yapılır. Sulama suyunun verilişinin kontrolu güç olan sahalarda, tarlaların alt kenarlarında deşarj hendeklerinin yapılması lâzımdır.

Drenlerin derinliği düz göl vâdilerinde umumiyetle tahliye imkânlarına, arızalı dağlık sahalarda ise toprakların tabakalanmasına bağlıdır. En iyi neticeyi elde etmek için drenaj, toprağın su ihtiva eden tabakalarının içinden geçirilmemelidir. Fazla suyun dren içersine akmasını temin için, daha fazla geçirgen olan düşey tabakalar tesbit edilmelidir.

2. Kapalı drenler: Kapalı drenler, çalı ve çakıl doldurulmuş hendekler de dahil olmak üzere beton künk, kil künk ve fiber boru gibi îmâl edilmiş muhtelif cins boru sistemlerini ihtiva ederler. Kapalı drenler derinlik bakımından değişir, fakat sulanan sahalarda iyi bir drenaj yapılabilmesi için derenin dibi toprak sathından îtibâren 135 santimetreden az olmamalıdır. Kapalı drenlerin getirdikleri suyu boşaltabilmeleri için, uygun bir tahliye imkânı bulunması gerekir. Tahliye yeri genellikle açık bir drenden ibâret olup, bâzan bir pompa çukurda olabilir. Çukura drene edilen su, toprak sathındaki drenaj kanallarına pompalamakla tahliye edilebilir.

Drenajın Önemi

Drenaj yapılmayan alanlarda çeşitli sebeplerle meydana gelen fazla su sürekli olarak arâzide kalırsa, yetiştirilen bitkiler için faydalı olmaz, aksine umulmadık zararlar meydana getirebilir. Bitki için lüzumlu mineral ve tuzlar gereğinden fazla eriyeceğinden bitkide aşırı beslenme söz konusu olur. Aşırı beslenmenin de az beslenme kadar kötü olduğu bilinmektedir. Ayrıca su ile dolu zeminde, bitkilerin köklerinin ihtiyâcı olan, oksijen eksiktir. Özellikle bitki filiz verirken bu oksijen miktarı önemlidir. Drenajın gerekliliği bu durumda açıkça görülmektedir.

Drenaj yapılan alanlarda öncelikle bitkiler daha verimli hâle geleceklerdir. Gerektiği gibi beslenen bitkiler üreticilerin emeklerinin karşılığını almaları şeklinde ortaya çıkacaktır, iyi verim, bol mahsûl ve ekonomik rahatlık getirecektir.

Drenajın bunun yanında en önemli faydası da hiç şüphesiz sağlık yönünden olacaktır. Bataklıklar drene edildiği takdirde, bölge sağlık yönünde olumlu pekçok değişikliğin kaynağı olur. Sıtma hastalığı bu şekilde önlenebilir. Bunun yanında drenaj ile kurutulan bu alanlar tarıma açılarak bölge insanlarına yeni iş ve sosyal imkânlar sağlar. Bunun yanında diğer önemli bir husus da, drenaj ile zemin tuzunun kontrol edilmesidir. Sulama suyundaki tuz suyu zemin tarafından alınması veya buharlaşması sonucu

zeminde kalarak oranı artar. Yapılacak drenajla, drenaj suyu bu tuzu çözerek yerinden uzaklaştırır.

DRİNA KÖPRÜSÜ;

Bosna Hersek'te Sırbistan sınırına yakın Vişgrad (Vişegrad) kentinde Sava Nehrinin kolu olan Drina Irmağı üzerine 1571 senelerinde yaptırılmış olan Osmanlı köprüsü. Sokullu Mehmed Paşa tarafından, yaptırıldığı için Sokullu Mehmed Paşa Köprüsü diye de bilinen bu köprü, Drina Irmağını kuzey-güney doğrultusunda keser. Eni 7 metreden biraz geniş, uzunluğu 180 metreye yakın olan Drina Köprüsü büyük kesme taş bloklardan yapılmıştır. Güney ucu kıyıya dik, açık bir dirsek yaparak birleşir. Irmak içinde kemerli 10 gözü vardır. Kemer açıklıkları 10-15 m arasında değişmektedir. Yukarı ortasına gelen bir yerde, batı kenarında bir kitâbe sahanlığı, doğu kenarında bir sofa vardır. Bunların her ikisi de dışa taşarak taş çıkıntılar üzerine oturmuştur. Kemerlerin üzengitaşı hizâsında bütün köprüyü çepeçevre çıkıntılı bir silme dolaşır.

Batı tarafındaki selyaranlar bu silmeye kadar üçgen prizma biçiminde yükselir, sonra piramit biçimi alarak son bulur. Her bir ayakta bu piramidin sivri ucunun iki yanına gelmek üzere birer çift boşaltma gözü vardır. Kitabe sahanlığının duvarında iki kitâbe bulunmaktadır. Köprünün yapım tarihi kitabelerden birinde 1571, diğerinde 1577 olarak verilmiştir.

Sırp yazarı İvo Andric'in, konusu Sokullu Mehmed Paşanın yaptırdığı bu köprü etrafında geçen ve dünya klasikleri arasında yer alan **Drina Köprüsü** adlı bir romanı da vardır. Eser 1961 Nobel Edebiyat Ödülünü almıştır. Bu romanda 350 yıllık bir gelişim içinde Vişegrad kasabasının tarihi anlatılmaktadır. Olaylar Bosna'nın Osmanlı hâkimiyetine girişinden başlar. Osmanlı İslâm kültürü ve batı kültürünün özellikleri ile bu etkiler arasında değişen kişileri canlandırarak devam eder. Söz konusu köprünün Birini Dünya Savaşındaki bir bombardıman esnasında yıkılışıyla son bulur. Târihî olayları kavramaya çalışırken ayrı toplumların insanlarına aynı sevgi ve hoşgörüyle yaklaşan romanda Osmanlı târihi ve kültürü geniş biçimde ele alınmıştır.

DUÂ;

Alm. *Gebet,* **Fr.** *Priere, invocation, litanies,* **İng.** *Prayer.* Allahü teâlâya yalvararak, murâdını, dileğini isteme. Allahü teâlâ, duâ eden Müslümanları sever. Duâ müminin silâhıdır. Dînimizin temel direklerinden biridir. Duâ gelmiş olan dertleri, belâları giderir. Gelmemiş olanların da gelmelerine mâni olur. Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmde meâlen; **"Bana hâlis kalp ile duâ ediniz! Böyle duâları kabul ederim."** (Mü'min sûresi: 60) buyuruyor.

Allahü teâlâ herşeyi sebep ile yaratmakta, nîmetleri sebeplerin arkasından göndermektedir. Zararları, dertleri def için ve faydalı şeyler vermek için duâ etmeyi sebep yapmıştır. Peygamberler aleyhimüssalevât hep duâ ettiler. Ümmetlerinden de duâ etmelerini istediler. Sebeplere yapışmadan yapılan duâ kabul olmaz. Buna duâ denmez, faydasız temenni denir. Peygamber efendimiz; **"Çalışmadan duâ eden silahsız harbe giden gibidir."** buyurdu. Bunun için çalışmalı, gayret etmeli sonra da şartlarına uygun edeple duâ etmelidir.

Duânın kabul olması için şartlar vardır. İlk önce îtikâdı düzgün iyi bir Müslüman olmalıdır. Helâl yemelidir. Haram lokma yiyenin duâsı kırk gün kabul olmaz. Duâ ihtiyâcı gideren, saâdete kavuşturan kapının anahtarıdır. Bu anahtarın dişleri helâl lokmadır.

İbrâhim Edhem'den sordular ki: Allahü teâlâ "Ey kullarım! Benden isteyiniz! Kabul ederim, veririm." buyuruyor. Halbuki istiyoruz, vermiyor. Cevap buyurdu ki: "Allahü teâlâyı çağırırsınız, duâ edersiniz, O'na itâat etmezsiniz. Peygamberini sallallahü aleyhi ve sellem tanırsınız, O'na uymazsınız. **Kur'ân-ı kerîm**i okursunuz, gösterdiği yolda gitmezsiniz. Cenâb-ı Hakk'ın nîmetlerinden faydalanırsınız, O'na şükretmezsiniz. Cennet'in ibâdet edenler için olduğunu bilirsiniz, hazırlıkta bulunmazsınız. Cehennem'i âsiler (günah işleyenler) için yarattığını bilirsiniz, ondan sakınmazsınız. Babalarınızın, dedelerinizin ne olduklarını görür, ibret almazsınız. Aybınıza bakmayıp başkalarının ayıplarını araştırırsınız. Böyle kimseler üzerlerine taş yağmadığına, yere batmadıklarına, gökden ateş yağmadığına şükretsin."

Âdil hükûmet memurlarının, mazlûmların, sıkıntıda olanların, sâlihlerin, misâfirin, oruçluların iftâr vaktindeki duâsı, anasına-babasına itâat ve hizmet edenlerin, ana-babasının, hocasının, Müslümanların arkasından yapılan duâ, sabreden hastaların duâsı, mübârek zamanlarda, mübârek yerlerde, namazlardan sonra, Peygamberimizin ve evliyânın kabirleri yanında, onları vesîle ederek yapılan duâlar çabuk kabul olur.

DUBÇEK, Alexander;

Çekoslovak devlet adamı. Çekoslovakya Komünist Partisi (KSC) birinci sekreterliği sırasında uyguladığı reform programı sebebiyle, Çekoslovakya'nın Ağustos 1968'de SSCB ve Varşova Paktı

üyesi devletler tarafından işgâl edilmesine sebep olan kişidir.

1921 senesinde Çekoslovakya'nın Slovakya Uhrovec şehrinde doğan Dubçek, çocukluk yıllarında babası Stefan Dubçek'le birlikte gittiği Sovyetler Birliği'nde göçmen olarak yaşadı. Öğrenimini Kırgızistan'da gördü. Babası tarafından kurulan bir sanâyi koperatifinde monitörlük yaptı. 1938 yılında âilesiyle birlikte Çekoslovakya'ya döndü. 1939'da Çekoslovak Komünist Partisine üye oldu. İkinci Dünyâ Savaşı sırasında "Slovak Millî Ayaklanması" adlı yeraltı direniş teşkilâtına katıldı ve Alman işgal kuvvetlerine karşı savaştı. Bu savaşta iki defa yaralandı. Savaştan sonra Komünist Parti içinde devamlı olarak yükseldi. 1955'te Sovyetler Birliği'ne giderek Yüksek Siyâsî Etütler Okulunu bitirdi. 1958'de memleketine dönerek Bratislava'daki bölge komitesinin birinci sekreteri ve hem Slovak, hem de Çekoslovak komünist partilerinde Merkez Komitesi Üyesi oldu. 1962'de KSC Merkez Komitesinin seçtiği parti prezidyumu asil üyeliğine getirildi. 1963'te Slovakya kolu birinci sekreterliğine seçildi. Ekim 1967'de Prag'da yapılan bir Merkez Komitesi toplantısında parti birinci sekreteri Antonin Novotny'e karşı partinin ve ekonomik reform yanlılarından başka Slovak milliyetçilerinin de desteğini topladı. Novotny, 5 ocak 1968'de yerine Alexander Dubçek'i bırakarak birinci sekreterlikten istifa etti.

Alexander Dubçek'in parti birinci sekreteri olmasından sonra 1968'in ilk aylarında Çekoslovak basınına daha geniş serbestlikler tanındı. Stalin dönemindeki siyâsî tasfiye kurbanlarına îtibârları iâde edildi. Nisan ayında Çekoslovakya'nın "sosyalizm yolu" adı verilen bir reform programı yürürlüğe kondu. Bu gelişmeler SSCB'de ihtiyatla karşılandı. 29 Temmuz-2 Ağustos arasında iki ülkenin en yüksek düzeydeki liderleri Slovakya'daki Cierna şehrinde bir araya geldiler. Dubçek bâzı küçük tavizler vermeyi kabul etti. 3 Ağustos 1968'de Bratislava'da diğer Doğu Avrupalı komünist liderlerin de onayladığı bir protokol imzalandı. Fakat Çekoslovakya'daki gelişmelerden ve liberalleşme eğilimlerinden memnun olmayan SSCB ve Varşova Paktı üyesi diğer ülkeler 20 Ağustos 1968 gecesi Çekoslovakya'yı işgâl ettiler. Dubçek ve Prezidyum'un diğer beş üyesi tutuklanarak Moskova'ya götürüldü. Halkın başlattığı direniş neticesinde Sovyetler, Dubçek'le anlaşmak zorunda kaldı. Daha sonra Prag'a dönen Dubçek, hisli bir konuşma yaparak halkın daha fazla desteğini istedi. Fakat giderek durumu zayıflayan Dubçek'in yardımcıları vazifelerinden uzaklaştırıldı. Kendisi de Nisan 1969'da parti birinci sekreterliğinden alınarak Federal Meclis başkanlığına getirildi. Ocak 1970'te Türkiye'ye büyükelçi olarak tâyin edildi. Aynı yıl Partiden ihrâç edilerek Prag'a geri çağrıldı. Bratislava'da orman idâresi müfettişliğine getirildi. Bratislava'da gözetim altında yaşadı.

Alexander Dubçek, Çekoslovak Komünist Partisi ve Prezidyum üyelerinin topluca istifa etmelerinden sonra 28 Aralık 1989'da oy birliğiyle parlamento başkanlığına seçildi. Kendisine Avrupa Parlamentosu tarafından verilen Saharov Ödülünü alırken, 17 Ocak 1990'da yaptığı bir konuşmada Çekoslovakya'nın gelecekte Avrupa'daki yerini alması için herşeyi yapacağını ve ülkesinin Avrupa Topluluğuna üyeliğinin yalnızca zaman meselesi olduğunu söyledi. 27 Haziran 1990'da yeni seçilen Çekoslovakya parlamentosunun başkanlığına getirildi. Arzu ettiklerine ulaşamadan 9 Kasım 1992'de öldü.

DUDAK;

Alm. *Lippe (f),* **Fr.** *Levre (f),* **İng.** *Lip.* Ağız boşluğunun ön duvarını yapan etli kısımlardan her biri. Alt ve üst çenede olmak üzere iki adet dudak vardır. Bunlar iki yanda birleşerek "dudak köşesi" denilen bir açı meydana getirirler. Dudaklar ağzı kapamaya, yiyecekleri almaya yardım ederler. Çeşitli hareketleriyle de sesleri ayarlarlar. Dudakların hareketini, dudak köşelerinden başlayarak dudakların çevresinde ve içinde yer alan yuvarlak kas, üçgen kas ve gülme kası sağlar. Yanakların devamından ibâret olan dudaklar, derinin ağız içi mukozasına geçiş yeridir. Dudaklarda üç ayrı bölge vardır:

Deri kısmı: Kıllı deri karakterinde olup keratinleşmiştir (sert boynuzsu tabaka ile kaplıdır).

Deri-mukoza kısmı: Deriden mukoza özelliğine geçen kısım.

Mukoza kısmı (nemli örtücü zar kısmı): Ağız mukozasının yer aldığı ve altındaki salgı bezlerinin salgıları ile nemlenen kısım.

Ağzın içinde üst dudağı ikiye bölen çizgi üzerinde ince bir dokuyla üst dudak üst çeneye tutunur. Buna "üst dudak gemi" denir. Aynı şekilde alt dudakta da bir "alt dudak gemi" vardır.

Hastalıkları: En çok rastlanan dudakların çatlamasıdır. Soğuk havalarda veya başka tesirler altında ortaya çıkarlar. Nemi arttırıcı merhemler iyileştirmede genellikle yeterli olur. Dudakların iç yüzündeki yaralar bir ağız iltihabının belirtisidir. Özellikle üst dudaktaki çıban ve yaralardaki mikroorganizmalar beyin zarlarına ulaşarak "menenjit" yapabilirler. Bundan başka nâdir de olsa frengi hastalığının yarası (şankr) dudaklarda olabilir.

Uçuk'a bir virüs sebeb olur. İnsandan insana bulaşabilir. İnsanların % 70-90 kadarı uçuk virüsü taşıyıcıdır. Genellikle kendi kendine birkaç günde iyileşir.

Dudak iltihâbı: Muhtelif sebeplerle husûle gelen dudağın iltihabî hastalığıdır. Isırmak, çekmek, iklim, güneş gibi fizikî tesirler, ilâçlar, ruj, diş macunları, takma dişler, tütün gibi kimyevî tesirler ve çeşitli bakteriler dudakların iltihaplanmasına sebeb olur. Ayrıca A_1, B_{12}, B_2 vitaminlerinin eksikliği de dudak iltihâbına sebeb olabilir. Dudak iltihâbının sebebi tesbit edilirse bertaraf edilerek tedâvi yapılır. Nötr bir krem kullanılabilir. Tentürdiyot iyi netice verir. B_2 vitamininin yüksek dozda kullanılması da iyi neticeler vermektedir.

Yüz felci vak'alarında dudaklar vazifelerini yeterli yapamaz. Bu durumda dudaklar iyi kapanmaz ve hastanın ağzından devamlı salya akar. Tek taraflı yüz felçlerinde dudakların simetrik hâli bozulur ve sağlam tarafa doğru kayarlar.

Tavşan dudağı: Anne karnında gelişen ceninde (embriyoda) üst dudak ve damak üç ayrı doku kitlesinin birleşmesinden meydana gelir. Alın bölgesinden aşağı doğru alın-burun uzantısı, her iki yandan orta çizgiye doğru da üst çene uzantıları ilerler. Alın burun uzantısı, üst dudağın ortasını, burnu, alnı ve sert damağın en ön kısmını yapar.

Üst çene uzantılarından biri veya her ikisi alın-burun uzantısıyla burun altında birleşmemesi hâlinde üst dudağın dış bölgesi orta kısmından ayrı kalır. Bu tip görünüşteki dudaklara **"tavşan dudağı"** denir. Yalnız sağda, yalnız solda veya iki taraflı olabilir.

Tedâvisi: Bir plastik cerrâhî uzmanı tarafından yapılır. Dudak ve damak bir arada yarıksa, bebek emmediğinden büyümesi gecikir. Çocuk bir yaşına kadar ameliyat edilmez. Ameliyat çocuk konuşmayı öğrenmeden yapılmalıdır. Şekil bozukluğu sâdece dudağa âitse ve çocuk emebiliyorsa ameliyata üç yaşından sonra başvurulabilir.

DUHÂ VAKTİ (Kuşluk Vakti);

şer'î gündüz müddetinin, yâni imsaktan (oruca başlama vaktinden) güneş batana kadar olan sürenin dörtte biri. Duhâ vaktini bulmak için ezanî imsak vakti yirmi dört saatten çıkarılır. Sonuç dörde bölünür, bu netîce ezânî imsâk vaktine eklenirse, ezânî duhâ vakti bulunur. Yine ezânî dahve-i kübrâ vakti (Bkz. Dahve Vakti) on ikiden çıkarılır, bu sonucun yarısı ezânî imsâk vaktine eklenirse, yine ezânî duhâ vakti bulunur. Meselâ, dahve-i kübrâ ezânî saatle 3.49 ise, bunun on ikiden farkı 8.11 ve bunun yarısı 4.05 olduğundan, ezânî imsak saati de 7.38 ise, 7.38+4.05=11.43 ezânî dahve vaktini verir. Meselâ; imsak vakti 6.42 ise, bunun yirmi dörtten farkı, 17.18 ve bunun dörtte biri 4.19; imsak vaktiyle bu netîcenin toplamı 6.42+4.19=11.01 ezânî duhâ vaktini verir. Kısaca formül olarak:

$$\text{Vasatî duhâ vakti} = \text{İmsâk vakti} + \frac{(\text{Gurûb-İmsâk})}{4} \text{ tür.}$$

Duhâ vaktinde namaz kılanlar, vefât ettiklerinde âhiret şehîdi olurlar. İmâm-ı Rabbânî hazretleri, 3. cilt, 17. mektubunda buyuruyor ki: "Duhâ vaktinde hiç olmazsa iki rekat kuşluk namazı kılmalıdır. Bu namazın en çoğu on iki rekattir. Duhâ namazı, teheccüd namazı gibi sünnettir ve çok sevaptır."

DUHÛLİYE RESMİ;

Alm. *Stadtzoll (m),* **Fr.** *Octroi (m),* **İng.** *Town dues, city- toll.* Şehir ve kasabalara ticâret amacıyla getirilen eşyâdan alınan vergi.

Batıda bu vergi, komünlerin ortaya çıkışıyla alınmaya başlamıştır. Bir tür mahallî idâre olan komünler, mâlî bakımdan yetersiz olan gelirlerini artırmak için kraldan yetki almışlardır. Bu yetkiye (oktruvaye) izafeten alınan vergiye "oktruva" adı verilmiştir.

Osmanlı Devletinde, kuruluşla birlikte pazarlara satılmak üzere getirilen mallardan "pazar baçı" alınmaya başlanmıştır. Kânûnî Kânunnâmesi'nde; "taşradan gelen metaın resmi" şeklinde adlandırılan duhûliye resmine tâbi mallar sayılmıştır. Bu vergi 1826 târihinde şekil değiştirerek, Yeniçeri Ocağı yerine kurulan "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye" harcamaları karşılığı alınan "ihtisap resmi" hâline gelmiştir. 1854 yılına kadar görev yapan ihtisap nezâretinin başlıca geliri olan ihtisap resmi, nezâretin şehremâneti (belediye) hâline gelmesiyle bir belediye geliri olarak alınagelmiş ve pazar, kantar, palamar resimleri şeklindeki kalıntıları daha sonra yürürlükten kaldırılmıştır.

DUKAKİNZÂDE AHMED BEY;

Osmanlı şâirlerinden. Sultan İkinci Bâyezîd Hanın dâmâdı Mehmed Paşanın Gevher-i Mülk Sultandan doğan oğludur. Sultan İkinci Bâyezîd Hanın torunu ve Yavuz Sultan Selim Hanın hemşirezâdesi, büyük sipâhî ve zeâmet sâhibi bir sancak beyiyken, hepsini terk ederek zühd, takvâ, tevekkül ile Hak teâlâya yönelerek ibâdetle meşgul oldu. İstanbul'da vefât etti. Mutasavvıf bir şâirdir. Bu sahada güzel şiirler yazmıştır. Şiirlerini ihtivâ eden **Dîvân**'ı, İstanbul kütüphânelerinde mevcuttur. Bir nüshası, Ali

Emîrî Efendi kolleksiyonu arasında, Millet Kütüphânesi Manzum eserler sırasında numara 15'te kayıtlıdır.

Şiirlerine örnek:

Zeyn etmek içün Cennet'e insân iledürler
Kulluğa ana Hûrî vü gılmân iledürler

Cân Yûsufını Mısr-ı vücûdunda bulursan
Ken'an iline ismini sultân iledürler

Vâiz, bizi korkutma, Cehennem'de od olmaz
Her kişi odun, yanmağa bundan iledürler

DULKADİROĞULLARI;

on dördüncü asırdan 16. asrın ilk yarılarına kadar Anadolu târihinde mühim rol oynayan Oğuzların Bozok koluna bağlı bir Türkmen hânedânı. Anadolu'ya Hasan Dulkadir adlı bir beyin idâresinde gelen ve Dulkadirli Beyliğinin çekirdeğini meydana getiren bu ilk grubun Maraş ve Elbistan arasındaki yaylalık bölgeye yerleştikleri ve daha sonra geniş bir alana yayıldıkları anlaşılmaktadır.

Beyliğin kurucusu Zeyneddîn Karaca Bey, Eratna Beyin elinden Elbistan'ı aldıktan sonra Memlûk Sultânı Melik Nâsır Muhammed'den nâiplik menşurunu almaya muvaffak oldu. Karaca Bey zaman zaman Memlûk sultanlarına itâat etti ise de, bâzan onlara cephe alarak Halep şehrini tehdid etti. Bu arada Çukurova'daki Sis Ermenilerine ağır darbeler indirdi. 1346'da Gabon Kalesini ele geçirdi. Bu başarılarına güvenen Karaca Bey, Melik üz-Zâhir ünvânıyle 1348 yılında hükümdârlığını îlân etti. Ancak Memlûk Devletine isyân eden Halep Vâlisi Bayboğa'yı Sultan'a teslim etmemesi üzerine yakalanarak 1353'te Kâhire'de 83 yaşlarındayken öldürüldü. Orhan Gâzi ile çağdaştır.

Karaca Bey'den sonra oğlu Halil Bey, Memlûkler tarafından Elbistan vâliliğine tâyin edildi. Halil Bey derhâl hudutlarını genişletmeye girişti ve Maraş, Malatya, Harput ve Amik taraflarını ele geçirdi. Memlûk Sultânı Berkuk, devamlı üzerine akın yapan Halil Beyi ortadan kaldırabilmek için faaliyete geçti. Nihâyet 1386 yılında Halil Bey bir sûikast sonucu öldürüldü. Halil Bey fevkalâde cesur ve kahraman bir beydi. Son derece cömert olması sebebiyle halk tarafından çok sevilir ve sayılırdı. Onun ölümü ile yerine küçük kardeşi Süli Bey geçti.

Süli Bey, Memlûklere karşı başarılı geçen akınlarda bulundu. Sultan Berkuk onun emirliğini tasdik etmek zorunda kaldı. Fakat 1394'te Güney Doğu Anadolu'ya gelen Timur Hanı Suriye'nin fethine teşvik etti. Bunun üzerine Sultan Berkuk onu yok etmeye karar verdi. Bu sebeple Memlûk kuvvetleri 1396 Martında Süli'yi ağır bir bozguna uğrattılar. Bununla da yetinmeyen Berkuk, bir suikast ile onu da öldürttü. Süli Beyin ölümü ile Halil Beyin oğlu Nâsıreddîn Mehmed Bey beyliğin başına geçti.

Mehmed Bey Memlûk Devletiyle dost geçindi. Bu sırada Timur Han Elbistan ve Malatya'yı almıştı. Timur'a tâzimlerini arz eden Mehmed Bey daha sonra Osmanlı tahtına geçen Sultan Çelebi Mehmed'le de dost geçindi. Buna mukâbil Ramazanoğulları ile Karamanoğullarına karşı devamlı savaştı. Memlûkler bu hizmetine karşılık ona Kayseri şehrini bıraktılar. Mehmed Bey 1443'te yetmiş yedi yaşında ölünceye kadar 45 yıl saltanat sürdü.

Mehmed Beyden sonra başa geçen oğlu Süleymân Bey, Osmanlılar ve Memlüklere kız vermek sûretiyle akrabâlık kurdu ve bu devletlerle olan dostluğunu sürdürerek beyliğinin varlığını korudu. 1454'te öldürüldü. Daha sonra beyliğin başına geçen Melik Arslan, kendisine karşı olan kardeşi Şah Budak'ın gönderdiği bir fedâî tarafından öldürüldü. Memlûk Sultânı Kayıt Bay'ın Şah Budak'ı Dulkadirli Beyi tâyin etmesi Osmanlılarla aralarının bozulmasına sebeb oldu. Çünkü Fâtih Sultan Mehmed Han, Süleymân Beyin oğlu Şahsuvar'ı bu mevkiye getirmişti. Şah Budak Mısır'a kaçtı. Osmanlıların himâyesindeki Şahsuvar Bey ise Memlûk ve Ramazanoğullarına karşı birçok başarılar kazandı ise de, Zamantı Kalesindeyken Memlûk kuvvetleri tarafından esir alınarak Kâhire'ye götürüldü ve orada öldürüldü (1472).

Memlûk Sultânı Dulkadirli Beyliğine yeniden Şah Budak'ı gönderdi. Ancak bu defâ da Osmanlıların desteğini sağlayan Alâüddevle Bozkurt Bey tarafından Beylikten uzaklaştırıldı. Şah Budak, 1492 yılında öldü. Alâüddevle Osmanlılarla dost geçindi. Akkoyunluların elinden Diyarbakır'ı aldı. Şah İsmâil ile mücâdeleye girişti ise de, 1507 yılında ağır bir yenilgiye uğradı. Daha sonra Osmanlılara karşı da cephe aldı. Dulkadirliler üzerine gönderilen Hadım Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, Turna Dağı Savaşında onu yenerek ele geçirdi ve dört oğluyla berâber öldürüldü. Alâüddevle'nin yerine Şahsüvaroğlu Ali Bey tâyin edildi. Ali Bey, Yavuz Sultan Selim'in yanında Mısır Harbine katıldı ve gösterdiği üstün gayretler üzerine pâdişâh tarafından taltif edildi. Kânûnî döneminde Şam Vâlisi Canberdi Gazâlî İsyânında Osmanlılara önemli hizmetlerde bulundu. Onun ölümü ile Dulkadirli

toprakları tamâmen Osmanlı Devletine katılarak bir beylerbeylik hâline getirildi.

Dulkadiroğullarının siyâsî durumları gözden geçirildiğinde, Osmanlı ve Memlûk devletleri arasında bir tampon devlet durumunda oldukları göze çarpar. Bu îtibârla kâh bu, kâh da öteki tarafa tâbi olmuşlardır. 1399 yılına kadar, 62 yıl Memlûklere tâbi iken, bu târihten îtibâren Osmanlılara tâbi olmuşlardır. Arada bir Mısır nüfûzuna geçmekle birlikte, Osmanlı tâbiyetinden çıkmamışlardır. Hattâ Osmanoğulları ile içli-dışlı akrabâ olmuşlar ve pâdişâhların ana tarafından hânedânlarını teşkil etmişlerdir. Son yedi yıl ise Osmanlı vâlisi durumunda geçmiştir. Dulkadiroğullarının en geniş zamanlarında şimdiki Maraş,Kayseri, Elazığ, Ayıntap, Malatya ve Adıyaman vilâyetlerine yayıldıkları görülmektedir.

Dulkadiroğullarından Alâüddevle Bozkurt Bey, Maraş'ta Bektûtiye Câmii ve medresesiyle Kadirli, Bahçe, Antakya, Anteb, Bozok, Andırın, Kırşehir ve Elbistan'da câmi, medrese, imâret, türbe ve zâviye gibi eserler yaptırmıştır. Bundan başka Dulkadiroğullarından Nâsıreddîn Mehmed Beye âit Kayseri'de Hatuniye Medresesi, Şahsuvaroğlu Ali Beyin Hacı Bektaş nâhiyesinde Balım Sultan Türbesi, Ali Beyin oğlu Şahruh'un Sivas-Kayseri yolu üzerindeki türbesi bilinen eserlerdendir.

DULKADİROĞULLARI

	Bey Oluş Târihi
Zeyneddîn Karaca Bey	1339
Halil Bey	1353
Süli Bey	1386
Nâsıreddîn Mehmed Bey	1398
Süleymân Bey	1442
Melik Arslan Bey	1454
Şâh Budak Bey (ilk saltanatı)	1465
Şahsuvar Bey	1466
Şâh Budak Bey (ikinci saltanatı)	1472
Alâüddevle	1479
Şahsuvaroğlu Ali Bey	1515

DUMAN;

Alm. *Rauch (m),* **Fr.** *Fumee (f),* **İng.** *Smoke, fume.* Yanan maddelerden çıkan siyah veya esmer renkli gaz içindeki katı tânecikler. Duman, katı, sıvı ve gaz olan cisimlerin karışımından meydana gelmiştir. Bu karışımların yapı ve özellikleri hep aynı olmaz. Duman ile sis birbirine çok benzeyen aslında aynı olmayan şeylerdir. Eğer gaz içinde ince sıvı damlacıkları yayılmış ise bu sistir. Duman ise katı, sıvı ve gazların karışımıdır. Bacadan ve vapurdan çıkan dumanda kül, yanmamış kömür, karbon (is), yoğunlaşmış su damlacıkları ve katran tânecikleri bulunur.

Duman rüzgâr olmadığı zamanlarda düz olarak yükselir. Bacadan çıkan dumanın durumuna göre rüzgârın, şiddet ve istikâmeti anlaşılabilir. Duman yukarıya doğru yükselirken hava tabakalarına çarpar ve kendine uygun yol bulur. Kendisinde bulunan enerji zamanla kaybolur; rüzgâr varsa duman hemen havaya karışır.

Duman dedektörü: Binalarda yangın çıkması durumunda, içeride bulunanları zamanında îkâz etmek amacıyla kullanılan alarm cihazıdır. Duman dedektörleri, dumanı algıladıklarında, tiz ve yüksek sesli sirenler çalmaya başlar ve bu arada flaşlar yanıp söner. Fotoelektrikli ve iyonlaşmalı olmak üzere başlıca iki tür duman dedektörü vardır. Bunlar, ışığa hassas fotosellerden faydalanılarak hazırlanmış fotoelektrikli duman dedektörü ve iyonlaşmalı duman dedektörleridir.

Fotoelektrikli dedektörlerin hassasiyeti daha düşük olduğundan, bu cihazlar umûmiyetle yavaş veya içten yanma tehlikesinin daha büyük olduğu yerlerde kullanılır. İyonlaşmalı dedektörlerin algılama gücü daha yüksektir. Bu sebeble de, yangının hızla yayılma tehlikesinin bulunduğu binâlarda kullanılır. Bugün birçok büyük merkezlerde, her iki duman dedektörü bir arada kullanılmaktadır.

DUMAS, Alexandre Fils (Oğul);

Fransız yazarlarından. Dumas, Alexandre Pere'in evlilik dışı oğlu olup 1824'te Paris'te doğdu. Genç yaşından itibâren roman ve tiyatroya karşı ilgi duydu. Yirmi üç yaşındayken yazdığı **Kamelyalı Kadın**

(La Dame aux Camélias) adlı romanı sebebiyle kısa bir müddet içinde meşhur oldu. Bu romanı sahneye konduğunda asıl ilgi sahasının tiyatro olduğunu anladı. Târihî oyunlar ve romanlar yazan babasından ayrı bir yol tutarak oyunlarında yaşadığı dönemi ele aldı. Sahneye büyük başarıyla aktardığı oyunlarıyla daha meşhur oldu. Fakat bununla berâber roman yazarlığından da vazgeçmedi.

Evlilik dışı bir çocuk olması onun kişiliği, düşünceleri ve eserleri üzerinde derin bir iz bıraktı. Yasak aşkların ve gayri meşrû evliliklerin babasının yıkımına yol açtığını görerek oyunlarında âilenin ve evliliğin kutsallığını işledi. 1855'te sahnelenen **Yarım Dünya** (Le Demi Monde) adlı oyunda, fahişelerin, evlilik müessesesi ve âile için meydana getirdiği tehlikeyi ele aldı. Eğitim bilimciler ve eğitimciler onun ahlâkçı oyunlarından övgüyle bahsettiler. 1875'te Academie Française üyeliğine seçilen Alexandre Dumas Fils, faydalı tiyatronun öncülüğünü yaptı. Çağdaş töreleri de yansıtan oyunlarında önyargılara şiddetle saldırdı. Kadınla erkeğin eşitliğini savundu. Birçok makale ve tiyatro eleştirileri yazdı. Yaşadığı yıllarda babasından daha meşhur bir kişi olan Alexandre Dumas Fils, 1895'te Fransa'nın Marly-le-Roi şehrinde öldü.

Usta bir oyun yazarı olanAlexandre Dumas Fils'in eserlerinden bâzıları şunlardır: **Yarım Dünya** (Le Demi Monde), **Savurgan Bir Baba** (Un Pére Prodigue), **Para Meselesi** (La Question D'Argent), **Füruzan** (Francillon), **Kamelyalı Kadın** (La Dame aux Camélias). Birçok eseri Hâlid Ziyâ Uşaklıgil, Mahmud Şevket Paşa ve Ahmed Midhat Efendi gibi yazarlar tarafından Türkçeye çevrildi.

DUMAS, Alexandre Pere (Baba);

Fransız yazarlarından. 24 Temmuz 1802'de Fransa'nın Villers-Cotterêts şehrinde doğdu. Babası Thomas Alexandre, La Pailleterie markisi ile Santo Domingolu bir siyah olan Marie Cesette Dumas'ın evlilik dışı çocuğuydu. Babası eski rejim döneminde sıradan bir askerken 1786'da Dumas adını alarak Napoléon ordusunda generalliğe kadar yükseldi.

Alexander Dumas, genç yaşta Paris'e gitti. Bir müddet noter kâtipliği yaptı. Geleceğin Fransa kralı, Orléans Dükü Louis-Philippe'in yanında küçük bir memur olarak çalıştı. Tiyatroya karşı ilgi duydu. Tiyatro oyuncularıyla ve genç şâirlerle tanıştı. Tiyatro oyunu yazdı. Bir yandan oyun yazarken, bir yandan da târihî romanlarla ilgilenmeye başladı. Başta Auguste Maquet olmak üzere birçok arkadaşının yardımıyla zamanının en verimli ve popüler yazarı durumuna geldi. Başarı kazandıkça kendini pahalı zevklere verdi. Bunun neticesinde para kazanabilmek için daha kısa sürede daha çok kitap yazdı. Aynı zamanda gazetecilik yapıp gezi kitapları yazarak para kazanmaya çalıştı. Fakat başarılı olamadı. Çok lüks bir hayat yaşadı. Cumhûriyetçilerin mücâdelesine katıldı. 2 Aralık 1851 darbesinden sonra Fransa'dan ayrıldı. İtalya'nın bağımsızlığını savundu. Hayatının sonlarına doğru fakirliğe ve sıkıntıya düştü. 5 Aralık 1870'te Fransa'nın Puys şehrinde öldü.

Üç yüze yakın macera romanı yazan Alexandre Dumas Pére, Victor Hugo ile birlikte romantik dramın kurucusu sayılır. Meşhur romanları **Monte Cristo Kontu, Üç Silahşörler** ile oyunlarından **Antony** ve **Kleopatra** Türkçeye çevrildi. Tam metni ile ilk defa 1972'de üç cilt olarak yayımlanan **Üç Silahşörler**'in Türkçede birçok kısaltılmış baskısı da yapıldı. Bunlardan başka **Yirmi Yıl Sonra, Demir Maske La Tulipe Noire** adlı romanları ile **Kara Lâle, Siyah Lâle, Aktör Kean** adlı oyunları da vardır.

DUMLUPINAR FÂCİÂSI;

Alm. *Unglück von Dumlupınar (r),* **Fr.** *Catastrophe de Dumlupınar (f),* **İng.** *The Calamity of Dumlupınar.* Çanakkale Naraburnu açıklarında İsveç bandıralı Naboland şilebi ile Dumlupınar denizaltısının çarpışması sonucu 81 denizcimizin ölmesiyle sonuçlanan deniz kazası.

Deniz Kuvetlerine bağlı iki denizaltı gemisi Dumlupınar ve Birinci İnönü, Akdeniz'de yapılan "Bive Sea" Nato manevralarına katılmış, Türkiye'ye dönüyorlardı. Birinci İnönü denizaltısı bir arıza sebebiyle geride kalmış, daha sonra Dumlupınar'ı göremediğinden yol vererek onu geçmişti. Geride kalan Dumlupınar Türk Deniz Kuvvetlerine 1950 senesinde katılmış, 9 yaşında Amerikan yapısı bir denizaltı gemisiydi. Denizaltı 4 Nisan 1953 günü sabaha karşı Çanakkale Boğazına girdi. Yine aynı saatlerde Boğaz'a giren İsveç bandıralı Naboland şilebi zaman kazanmak gâyesiyle trafiği ihlâl ederek, Boğaz'ı ikiye ayıran Talvek hattını geçmişti. Dumlupınar, Naraburnu açıklarında seyredeken Naboland şilebi ile karşılaştı. Her iki geminin de hatalı olarak yaptığı manevralar sonucu çarpıştılar. Dumlupınar şilep tarafından ezilerek batırıldı. Köprü üzerinde bulunan komutan ve diğer personel denize atladılar. Naboland şilebi forforlu can simitleri atarak ve filika indirerek, komutanla birlikte 3 subay ve iki astsubayı kurtardı.

Kaza kısa bir müddet sonra işitildi, ilgililer kaza yerine geldiler. Dumlupınar'la bağlantı kurulup, geminin ağır hasar gördüğü, yaşayanların durumlarının da iyi olmadığı anlaşıldı. Derhal kurtarma çalışmalarına başlandı. Ancak hava şartları yüzünden çalışmalar çok yavaş olarak yapılabiliyordu. Hava şartlarının daha da kötüleşmesi çalışmaların durdurulmasına sebeb oldu. Kurtaran adlı kurtarma gemisi çanını

denizaltıya bağlayamadı. Netice alınamayacağı anlaşılınca, çalışmalara hadise yerinde yapılan hazin bir törenle son verildi. Böylece 7 subay, 35 astsubay ve 39 er denizaltının içerisinde hayatlarını kaybetmiş oldular.

Çanakkale Ağır Cezâ Mahkemesinde yapılan duruşmada Naboland şilebi kaptanı Oscar Lorentzon'un 6 ay ağır hapis ve 250 lira para; Dumlupınar kaptanı Sabri Çelebioğlu'nun da 1 sene 8 ay ağır hapis ve 800 lira para ile cezâlandırılmasına ayrıca mahkeme giderlerinin kendisinden tahsiline karar verildi.

Dumlupınar Fâciâsı üzerine şâir Turgut Demirtaş'ın yazdığı uzun şiirden bir parça;

Yüz gün yüzmüş gibi yorgunum anam
Seksen bir yerimden vurgunum anam
Kessen bulamazsın damla kanımı
Seksen bir arslanımı
Aldı gitti içine
Su yarılı yarılı
Ne bayrağa sarılı
Ne yeri belli aman
Bu ne tecelli aman
Katlanmak şöyle dursun
Dinlemesi bile zor
Nabzı Çanakkale'de
Atan Dumlupınar'a
Selâm vermek düşüyor
Çanakkale önünde batan Dumlupınar'a...

DUMLUPINAR SAVAŞI (Bkz. Başkumandanlık Meydan Muhârebesi)

DURKHEİM, Emile;

on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl Fransız sosyologlarından. Fransız sosyolojisinin kurucusu sayılır. 1858'de Voges'lardaki Epinal şehrinde doğdu. Bir Yahûdî âilesinin oğluydu. Babası haham olduğu için onun da haham olmasını istiyordu.

Louis le Grand Lisesinde başarılı bir öğrenci olan Emile Durkheim, babasının ölümü üzerine Fransa'nın seçkin öğretim kurumlarından meşhur yüskek öğretmen okulu Ecole Normale Supérieure girdi. Quartier Lâtin'deki Jauffret yurdunda kalırken geleceğin Fransız Sosyalist Partisi önderlerinden Jean Jaures'le tanıştı. Felsefeyle ilgilenmeye başladı. Fransa'daki sosyal olaylar ve bunlarla ilgili reformlar yapılmasıyla yakından ilgilendi. Bu sırada dînî inançlarından tamâmen uzaklaştı. Üçüncü Cumhûriyet döneminin birçok Fransız düşünürü gibi o da, toplum bilimlerine ve köklü bir eğitim reformuna, içtimâî kopuklukla değer yokluğundan kaynaklanan tehlikeleri önleyecek bir vâsıta gözüyle bakmaya başladı. Felsefî ve siyâsî konuların harâretle tartışıldığı Yüksek Öğretmen Okulunda, okul arkadaşlarının ve öğretmenlerinin dikkatini çekti. 1882'de felsefe öğretmeni oldu. Çeşitli Fransız liselerinde felsefe öğretmenliği yaptı. 1885'te araştırma yapmak üzere Almanya'ya gitti. Burada bulunduğu sırada deneysel psikolojinin öncüsü Wilhelm Wundt'un tesirinde kaldı. 1887'de Bordeaux Üniversitesine öğretim görevlisi olarak tâyin edildi. Sonradan aynı üniversitede profesör oldu ve 1902'ye kadar burada toplum felsefesi dersleri verdi.

Birkaç yabancı dil bilen Durkheim 1896'da kurduğu **L'Année Sociologique** adlı akademik dergide Almanca, İngilizce ve İtalyanca sayısız metin üzerine tenkidler yazdı.

Yeni Gine ve Avustralya'da yaşayan kabileler ve Eskimolarla ilgili olarak Antropologlar, gezginciler veya misyonerler tarafından derlenen bilgileri topladı. Yaptığı ahlâk ve sosyoloji çalışmalarının mahsullerini bir dizi makâlaler hâlinde yayınladı. Sosyolojiyi psikolojiden ayırarak pozitif bir bilim hâline getirdi. Savunduğu metoda göre incelediği **Le Suicide** adlı eseri yanında, **Les Formes Elémentaire de la Vie Religieuse** adıyla anılan diğer eseri bu ilmi kendi doktrinine uygun bir sûrete koydu. 1902'de Sorbonne Üniversitesine yardımcı, 1906'da Buisson'un yerine asil olarak pedagoji profesörü oldu.

İlerlemenin, bilim ve teknolojinin gelişmesinin mecbûrî bir neticesi olmadığını savunan Emile Durkheim, teknolojinin gelişmesinin ve makineleşmenin ahlâkî ve içtimâî yapıyı tehdid ettiğini söyledi. **İçtimâiyât Usûlünün Kâideleri** adlı eseri onu meşhur etti. Bu eserinde çeşitli sosyal meseleleri açıkladı. Sosyal bir olayın sebebinin yine bir sosyal olay olduğunu açıklayıp; "Sosyal olgular fertten evvel mevcut olup ferdin dışında davam eder. Fertlerin hareket ve aksiyonları üzerinde emir ve yasaklarıyla bir baskı yaparlar. Bu îtibârla bunlar ferdî olarak fertler arasında meydana gelmezler ve fertler onlara uymak zorundadır. Biz yine ancak bir sosyal kurum olan eğitim sâyesinde bunlara uyarız.

Demek ki sosyal olaylar ferdî şuûrun dışında bütün bir insan topluluğunun münâsebetlerini temin eden din, ekonomi, ahlâk, politika, sanat vb. kurumlar nev'inden olan olaylardır." dedi.

Emile Durkheim iki türlü olay olduğunu açıkladı. Birincisi; yemek, içmek, uyumak gibi ferdî şuurla ilgili olaylardır. Bunlar daha çok psikoloji ve biyolojinin sahasına girerler. İkincisi ferdî şuûrun dışında olan olaylardır. Bunlar umûmî ve mecbûrîdirler. Fert ister istemez bunlara uymak zorundadır. Bir ferdin sosyal kişiliği kendisinden değil çevresindendir. Yâni, bütün sosyal olaylar, ahlâk, hukuk, din gibi kollektif alışkanlıklar ve görünüşlerin değişmeleriyle birlikte meydana çıkarlar. Bunun için cemiyetin kötü ve fenâ gördüğü bir hareketi fert de fenâ görür. Onu cezâlandırmayı uygun bulur, Cemiyetin bu bakımdan ferd üzerinde kollektif bir etkisi vardır. Bu görüşleriyle ahlâkın kaynağının ilâhî değil toplumun değer yargıları olduğunu iddia etti. Yâni, dînî ahlâkı kabul etmediğini ortaya koydu.

Emile Durkheim'e göre; din metafizik ve psikolojik değil, sosyal bir kurum veya eserdir. Yâni, dînin kâideleri Allahü teâlâ tarafından değil, toplum tarafından ortaya konmuştur. Tanrı, kutsal karaktere mâlik olan bir varlık değil, eşyâ ve varlıklar içine yayılmış olan kişiliksiz kollektif bir varlıktır. Bu sebeple cemiyet tanrıya taparken farkında olmadan kendisine tapmış olur. **Din Hayâtının İbtidâî Şekilleri** aldı eserinde ortaya koyduğu bu görüşleriyle tek yaratıcı olan Allahü teâlâyı inkâr etmekte, dinlerin kaynağının ilâhî vahiy değil, toplumların değer ölçüleri olduğunu iddiâ etmektedir. Halbuki her şeyi yaratan Allahü teâlâdır. İlk insan olan Âdem aleyhisselâm, aynı zamanda ilk peygamberdir. Onun insanlara tebliğ ettiği dînin emir ve yasaklarını Allahü teâlâ vahiy yoluyla bildirmiştir. Emile Durkheim'in bu iddiâları Kur'ân-ı kerîmin bildirdiği hakikatlere de ters düşmektedir. Bugün Kur'ân-ı kerîmin bildirdiği hakîkatleri insan gücünün ortaya koyamayacağını modern ilim kabul etmektedir.

Emile Durkheim, savunduğu görüşlerini yıllar boyu öğretmek, yazmak, refom tasarıları hazırlamak, durup dinlenmeden öğrencilerinin coşkusunu ayakta tutmak için aşırı enerji harcamaktan yorgun düştü. Zayıf ve sinirli görünümü meslektaşlarını endişeye düşürdü. O sıralarda hızla gelişmekte olan Fransız sosyolojisinin bütün sorumluluğunu üzerine aldı. Bu sırada Birinci Dünyâ Savaşı patlak verdi. 1916'da tek oğlu Balkan Cephesinde savaşırken öldü. Oğlunun ölümüne çok üzülen Durkheim Kasım 1917'de Paris'te öldü.

Fransa'da Auguste Comte'tan sonra sosyoloji okulunun en önde gelen kurucusu olan Durkheim üzerinde Hegel ve Simmel'in etkileri vardır. Talebeleri küçük farklarla onun okulunu devam ettirdi. Emile Durkheim, arkasında bir araştırma okulu bıraktı. Hukuk, iktisat, dilbilim, etnoloji, sanat târihi ve târih araştırmalarının ufkunu genişleten Durkheim sosyolojisi temel bir bilim dalı hâline geldi. Topluluk heyecanı ve topluluk rûhunu dînin kaynağı olarak gösteren Durkheim, toplulukların din vâsıtasıyla âdeta kişileştiklerini, yâni kuvvetli bir dayanışmaya kavuştuklarını belirttiği kendi sosyoloji doktriniyle Ziyâ Gökalp'e tesir etti. Sosyal hayâtı düzenleyen tabiî kânunlar arayan Ziyâ Gökalp böylece elde edilecek mücerret (soyut) mefhumlara ve kâidelere her milletin kendi hars ve medeniyetinin tatbik edilebileceğini belirtirken, Durkheim Sosyolojisinin tesirinde kalmıştır. Diğer Türk sosyologları, üzerinde de önemli derecede etkili olan Durkheim, Cumhûriyet ideolojisinin meydana gelmesine katkıda bulundu.

Emile Durkheim'ın eserlerinden **Din Hayâtının İptidâî Şekilleri,** Hüseyin Cahid Yalçın tarafından (iki cilt olarak); **İçtimâîyyât Usûlünün Kâideleri**,Selmin Evrim tarafından ve bâzı makâleleri de İstanbul Edebiyat Fakültesi mecmualarında Türkçeye çevrilmiştir. **Ahlâk ve Hukuk Kâideleri Hakkında Dersler** başlıklı notları ve **Leçons de Sociologie** adlı eseri H. Nail Kubalı tarafından dilimize çevrilerek Hukuk Fakültesi yayınları arasında neşredilmiştir.

DURSUN BEY;

on beşinci asır târihçilerinden. Hayatı hakkında fazla bir bilgi yoktur. Eserlerinden çıkan bilgilere göre adı Tûr-ı Sînâ'dır. İstanbul'un fethinden sonra, İstanbul'un iskânı sırasında mukâtaanın yazılmasında görevlendirildi. Bu görevi yerine getirerek hazırladığı defteri beğenen Fâtih Sultan Mehmed onu maiyetine aldırdı. Baş defterdarlığa kadar yükseldi.

Dursun Bey, 1456'da yapılan Belgrad Seferine katıldı. Daha sonra Mahmud Paşanın hizmetine girdi ve onun dîvân katibi oldu. Mahmud Paşanın azlinden sonra da saraydaki îtibârını kaybetmeyen Dursun Bey 1476'da Buğdan Seferi dönüşünde yazıp Fâtih Sultan Mehmed'e takdim ettiği bir kıt'a karşılığında çok ihsanlara nâil oldu. İkinci Bâyezîd devrinde arasıra da olsa sultanın ihsanlarına kavuştu. Vefât târihi belli değildir.

Dursun Beyin bilinen eseri **Târîh-i Ebü'l-Feth**'tir. 1490-1495 seneleri arasında Sultan Fâtih'in gazâlarını ve fetihlerini anlatan bir eserdir. Eser önsöz, giriş ve asıl metin olmak üzere üç ana bölümden meydana gelir. Eserin dili aynı asırda yazılan Tevârîh-i Âl-i Osman türündeki eserlerin dilinden çok farklıdır. Arapça ve Farsça tamlamalar oldukça fazladır. Bilinen altı yazma nüshası İstanbul'daki çeşitli kütüphanelerde yer alır. Eser ilk defa 1912'de Mehmed Ârif tarafından

yayımlanmıştır.

DURSUN (TURSUN) FAKÎH;

Osmanlı Devletinin kuruluş döneminde yetişen ve Osman Gâzi adına ilk hutbeyi okuyan büyük âlim. Osmanlı Devletinin ilk kâdısı ve ilk müftîsidir. Osmanlı Devletinin kurucusu Osman Beyin bacanağıdır. Aslen Karamanlıdır. Doğum ve vefât târihleri bilinmemektedir. Ancak 14. asrın ilk yarısında vefât ettiği bilinmektedir.

Çeşitli ilimleri hocası Şeyh Edebâlî'den tahsil etti. Tefsir, hadis ve fıkıh bilgilerinde büyük âlim oldu. Şeyh Edebâlî'nin sohbetlerine devâm edip, tasavvufta yüksek derecelere kavuştu. Şeyh Edebâlî'nin kızıyla evlenip dâmâdı oldu. Osman Bey zamânında gazâ ve fetihlere katıldı. Gâzilere imâmlık yapıp, nasîhatlerde bulundu. Karacahisar'ın fethinden sonra, ilk Cumâ namazını kıldırdı ve Osman Gâzi adına ilk hutbeyi okudu.

Anadolu Selçuklu sultânının İlhanlı Gâzân Han tarafından İran'a götürülmesi üzerine Selçuklu Devleti parçalandı. Ortaya çıkan her bey, yer ve sancak aramaya başladı. Bu haber Osman Beye ulaşınca, o sırada mecliste bulunan Dursun Fakîh Osman Beye şu teklifi yaptı: "Beyim! Cenâb-ı Hak size, sığınacak yer arayan Müslümanları bir araya toplayıp idâre etmek basîretini ve gücünü ihsân etmiştir. Allahü teâlânın inâyeti, duâ ordusunun himmet ve bereketi, gazâ ordusunun kuvvet ve kudretleriyle çevrenizdeki tekfûrları dize getirip, bir çoklarının topraklarını mülkünüze dâhil ettiniz. Şimdi sıra Anadolu topraklarını ehil olmayanların elinden kurtarıp, ahâlisini huzûra kavuşturmaya gelmiştir. Müsâade buyurun da, adınıza hutbe okuyup, sizi sultan îlân edelim."

Osman Gâzi düşünüp, istişâre etti. Dursun Fakîh'e hak verdi. O gün Dursun Fakîh, Osman Gâzi adına hutbe okuyup beyinin sultanlığını îlân etti. Böylece büyük Osmanlı Devletinin kuruluşunda temele ilk harcı koydu. İlk bayram namazını da Eskişehir'de kıldırdı.

Dursun Fakîh, hocası Edebâlî'nin vefâtından sonra, onun dergâhında ders okuttu. Sorulan suâllere cevap verdi. Mühim devlet işlerinde onunla istişâre edildi.

Dursun Fakîh, Osman Beyin oğlu Orhan Beyin de en yakın müşâviri (danışmanı) olarak vazîfe yaptı. İznik, Orhan Gâzi tarafından alındıktan sonra Bilecik Kâdısı Çandarlı Kara Halil, İznik kâdılığına geçince, Dursun Fakîh de Bilecik kâdısı olarak vazîfelendirildi. Ömrünün sonuna kadar din ve devlet işlerinde büyük gayret gösteren Dursun Fakîh, 14. yüzyılın ilk yarısında Bilecik'te vefât etti. Kabri bugün Bilecik'te bulunan Şeyh Edebâlî türbesi içindedir. Sağ başta Şeyh Edebâlî'nin, onun yanında Dursun Fakîh'in kabri vardır. Ayrıca Söğüt'ün Küre köyü civârındaki bir tepe üzerinde ziyâret edilen makam türbe de mevcuttur.

Dursun Fakîh, ilim ve fazîlet sâhibi, zühd ve takvâda, güzel ahlâkta, Allahü teâlânın emirlerine uyup, yasaklarından kaçınmada çok ileriydi. O, her an devlet büyüklerine rehberlik etmiş, devletin devamlı ilerlemesinde, 600 yıllık Osmanlı Devletinin temellerinin sağlam olarak atılmasında büyük katkısı olmuştur.

DUT (Morus);

Alm. *Maulbeerbaum (m),* **Fr.** *Mûrier (m),* **İng.** *Mulberry tree.* **Familyası:** Dutgiller (Moraceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Bütün Anadolu'da yetiştirilir.

Nisan-mayıs aylarında yeşilimsi renkli çiçekler açan 3-15 m boyunda, tek evcikli bir ağaç. Vatanı Çin'dir. Gövde silindirik, dik ve kalın; kabuk çatlaklı ve gri-kahve renklidir. Yaprakları saplı, iki sıra üzerine dizilmiş, tabanı yuvarlak veya kalp şeklinde, üst yüzü koyu, alt yüzü ise daha açık yeşil renklidir. Kenarları dişlidir. Çiçekler, tek cinsli yaprakların koltuğunda ve saplı durumlar yaparlar. Erkek çiçekler uzunca silindirik gruplar hâlindedir. Dişi çiçekler oval veya toparlakça durumlar hâlindedir.

Yenilen meyve, dişi durumdaki çiçeklerin, çiçek örtü yapraklarının etlenmesiyle meydana gelen bileşik bir meyvedir.

Dut odunu "morin" maddesinden dolayı sarı bir renk almıştır. Dayanıklı olduğundan tarım araçları, takunya vesâire yapılır.

Dut ağacının türleri, uzun zamandan beri yenen meyveleri veya ipek böcekçiliği için yetiştirilmiştir. Birkaç türü ve bâzı bahçe formları park ve bahçelerde süs bitkisi olarak da yetiştirilmektedir.

Türkiye'de yetiştirilen dut çeşitleri:

Ak dut: 10-15 metre boyunda, geniş taçlı (dal ve yaprakları kısmı) bir ağaçtır. Ak dutun vatanı Çin'dir. Yenen tatlı meyveleri vardır. Yaprakları ipekböcekçiliği için yem olarak kullanılır. Türkiye'nin birçok bölgelerinde meyvesi ve yaprakları için yetiştirilmektedir. Güneydoğu Anadolu'da Kahramanmaraş,

Gaziantep, Kuzey Anadolu'da Tokat ve Doğu Anadolu'da Erzincan dolaylarında meyveleri kurutulduğu gibi pekmezi, pestili de yapılmaktadır. Bursa'da ve başka yerlerde yapraklarından ipekböcekçiliğinde faydalanılmaktadır. Erkek ak dut ağaçları, Batı Anadolu'da İzmir ve Selçuk'ta cadde ve yol ağacı olarak kullanılmaktadır.

Kara dut: 10-15 metre boyunda, kalın dallı bir ağaçtır. Olgun meyvesi siyah renkte suludur. Tazeyken yenir veya şurup yapılır. Yaprakları kaba ve tüylü olduğu için ipek böceklerine yem olarak verilmez.

Kara dutun vatanının İran olduğu zannedilmektedir. Eskiden, köklerinin çok acı olan kabukları solucan düşürmek için ilâç olarak kullanılmaktaydı. Bunun da odunu çeşitli dayanıklı eşyâların yapımında kullanılır. Türkiye'de ak dut kadar olmasa da bahçelerde rastlanır. Sarkık dallı olanları süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Mor dut: 15-20 metre boyunda kalın dallı bir ağaçtır. Olgun meyve, mor renkte ve tadı hafif mayhoştur. Yendiği zaman dil ve dudakları boyar. Parmaklarda leke bırakır. Mor dutun vatanı Kuzey Amerika'dır. Meyve ağacı olarak az miktarda Türkiye'nin değişik bölgelerinde yetiştirilmektedir. Ağız ve boğaz iltihaplarına karşı kullanılır ve dut şurubu gargaraları iyi gelir.

Dut yetiştirilmesi: Kışı çok soğuk olmayan ve derin toprağı olan yerlerde yetiştirilmesi iyi sonuç verir. Tohumla üretilir. Tohumları tâze haldeyken sarı ve parlak renkte olup, kolaylıkla çimlenirler. İlkbaharda bu tohumlar serpme veya sıra usulünde ekilirler. Üzerleri hafifçe örtülür. Yaz boyunca sulama ve çapalama yapılır. Dut fidanlarına göz aşısı uygulanır. Aşılı fidanlar, 5-6 yıl sonra meyve verirler.

Kullanıldığı yerler: Karadut meyvelerinde şeker, organik asitler (satrik, malik vs.), müsilaj, tanen, boya maddesi (siyanin), pektin ve vitamin C vardır. Karadutun meyvelerinden yapılan şurup, boğaz ve diş etleri iltihaplarına karşı gargara halinde özellikle küçük çocuklarda kullanılır. Kök ve gövde kabukları kurt düşürücü olarak halk arasında kullanılmaktadır. Yaprakları da idrar söktürücüdür.

Beyaz dutun meyveleri tatlı olup yenir ve vitamin C ihtiva eder. Daha çok yaprakları ipek böceklerine verilir. Kabukları Doğu Asya'da kâğıt imâlinde kullanılır.

DUTGİLLER (Moraceae);

Alm. *Morazeen, Maulbeergelwächse (pl),* **Fr.** *Moracées,* **İng.** *Moraceae.* Süt borusu ihtivâ eden, odunlu, nâdiren otsu bitkiler. Çiçek ve cinsli, dioik veya monoik bitkilerdir. Almaşık dizilişli yaprakları, taç yaprakları bulunmayan küçük erkek ve dişi çiçekleri ve bileşik meyveleri vardır. Çiçek durumları koçandır. Çoğu tropik bölgelerde olmak üzere 70 cinsi, 1000 kadar türü vardır. Erkek organları 2-6, ovaryum üst durumludur.

DUVAR FESLEĞENİ (Parietaria officinalis);

Alm. *Glaskraut,* **Fr.** *Herbe de pariétaire,* **İng.** *Wallwort.* **Familyası:** Isırganotugiller (Urticaceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Trakya, Marmara, Batı ve Orta Karadeniz bölgesi.

Temmuz-kasım ayları arasında çiçek açan, duvarlar üzerinde, taş aralarında bulunan çok senelik otsu bir bitki. Gövde dik, basit, şeffafça, tüylü, gevrek ve kırmızımsı yeşil renklidir. Yaprakları saplı, almaşlı dizilişli, uzunca oval şekilli, sivrilmiş uçlu, tam kenarlı, tüylü ve üst yüzü parlaktır. Çiçekler yaprakların koltuğunda yumak şeklinde durumlar yapmışlardır. Aynı fert üzerinde hem dişi hem erdişi çiçekler bulunmaktadır. Erkek organları tomurcuk içerisinde gergin olarak kıvrılmış bulunurlar ve çiçek açıldığı zaman geriye doğru bir hareket yaparlar. Bu esnâda çiçek tozları etrâfa yayılır.

Kullanıldığı yerler: Toprak üstü kısımlarında, müsilaj, tanen, acı maddeler, anorganik tuzlar bulunmaktadır. İdrar söktürücü, şeker hastalığına karşı ve yara tedâvisinde kullanılmaktadır.

DUVAR GAZETESİ;

Duvara asılmak sûretiyle haberlerin duyurulduğu gazete. Gelişmemiş ülkelerde, küçük yerleşim merkezlerinde, önemli meydanlara, halkın görebileceği yerlere asılan basit gazete.

Halkının gazete alamayacak derecede fakir olması veya gazete basım ve dağıtımının pahalı olduğu devletlerde çıkarılır. Devletin önemli gördüğü haberler, Resmî haber ajansları vâsıtasıyla gazete hâlinde hazırlattırılıp îlân tahtasına veya belli bir yere asılır. Bu iş için husûsî memurlar tâyin edilir. Duvar gazeteleri, halkın dikkatini daha çok çekmek için, yazıdan ziyâde resimlerle süslenir. Bununla berâber basının hür olmadığı Afrika, Güney ve Orta Amerika, Çin gibi ülkelerde de duvar gazetesi yaygındır. Çünkü devlet, vatandaşın istediği haberi değil, devletin bildirdiği haberi öğrenmesini ister.

Okulların ve çeşitli eğitim-öğretim kurumlarının kendi bünyelerinde çıkarıp, okulun belli bir yerine astıkları gazetelere de duvar gazetesi denir. Bu gazeteler daha çok öğrencileri teşvik için yapılır. İçinde makale, haber, karikatür, şiir ve çeşitli konuları anlatan bilgiler yer alır. Bu gazeteler tek sayfadan

ibârettir. Bir komisyon veya öğrenci (Gazetecilik Kolu) tarafından çıkarılır.

DUVAR SARMAŞIĞI (Hedera helix);

Alm. *Efeu (m),* **Fr.** *Lierre (m.),* **İng.** *Ivy.* **Familyası:** Sarmaşıkgiller (Araliaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Trakya, Marmara ve Karadeniz Bölgesi.

Eylül-ekim ayları arasında çiçek açan, kışın yapraklarını dökmeyen çok senelik tırmanıcı bir bitki. Bahçe duvarlarını ve bina yüzlerini kaplamak için çok kullanılır. Rutubetli ormanlarda ağaç gövdeleri üzerinde bulunur. Gövde silindir biçiminde ve odunludur. Çiçek vermeyecek olan dalların taşıdığı adventif kökler sâyesinde yükselir. Yaprakları derimsi, tüysüz, üst yüzü parlak koyu yeşil, alt yüzü ise açık yeşil renklidir. Çiçek taşımayan yaprakların tabanı kalp şeklinde, çiçek taşıyanlar ise oval şekillidir. Meyve küre şekilli, genellikle 5 tohumlu ve siyahımsı-mor renkli, yalancı bir üzümsü meyvedir. Zehirli bir bitkidir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısmı yaprakları ve meyveleridir. Yaprak ve meyvelerinde saponin özelliğinde, sıcak kanlı hayvanlar için zehirli olan, hederin isimli glikozit vardır. Meyvelerin müshil ve kusturucu tesiri varsa da kullanılması oldukça tehlikelidir. Yaprakları halk arasında yara tedâvisinde kullanılır.

DUYU;

Alm. *Sinn,* **Fr.** *Sensation (f),* **İng.** *Sensation.* Sinir sistemimize çevreden ve vücudumuzdan çeşitli reseptörler (alıcılar) vasıtasıyla getirilen izlenimler. Çevreden olduğu gibi iç organlardan da uyartılar gelerek sinir sistemimizi uyarabilir. Duyu, çeşitli kısımlara ayrılarak incelenir:

1. Yüseysel (sathî) duyular (Eksteraseptif duyular): Özelleşmiş göz, kulak, dil gibi organlar dışında etrâfımız hakkında deri vâsıtasıyla da bilgi edinmekteyiz. Yüzeysel duyular; dokunma, sıcak, soğuk ve yüzeysel ağrı duyuları olmak üzere dört çeşittir. Bunlardan ilk üçünün deride özel alıcı (reseptör) cisimcikleri bulunur. Yüzeysel ağrı duyusu deride yaygın bulunan sinir uçları tarafından alınır.

2. Derin duyular (Proprioseptif duyular): Eklem kapsülleri, kas ve kirişlerdeki reseptörler vasıtasıyla mafsal ve kaslarımız hakkında alınan izlenimlerdir. Bu duyulardan bir kısmı şuurumuza intikal ederek idrak edilir ve buna göre karşılık verilir. Bunlara "şuurlu derin duyu" denilmektedir. Bir kısım derin duyu ise şuurumuza intikal etmeden beyincik vâsıtasıyla hareketlerimizi etkiler. Bu duyulara da "şuursuz derin duyu" ismi verilir. Kas ve tendonlarımızda (kirişlerimizde) uyandırılan ağrı, titreşim duyusu ve denge duyusu da derin duyulardandır.

3. İç organ duyuları (İnteroseptif duyular): İç organlardaki reseptörler tarafından sağlanan duyulardır.

Kortikal duyular: Beyin kabuğunun parietal bölgesi (kafa yan bölgesi) tarafından yüzeysel ve derin duyular birarada değerlendirilerek sağlanır. Her iki çeşit duyudan faydalanılarak izlenimler elde edildiği için buna "kombine duyu" da denir. Kortikal duyular olarak "Stereognozi" (elimize aldığımız bir cismin şekli, büyüklüğü, ağırlığı ve ne olduğunu anlamak), "Borognozi" (hacimleri aynı olan cisimlerden hangisinin daha ağır olduğunu anlamak), "Topognozi" (uyarıların vücuda uygulandığı yeri anlamak), "İki nokta diskriminasyonu" (uyarılan iki nokta arasındaki mesafeyi anlamak), "Grafestezi" (gözler kapalıyken vücuda elle yazılan yazıları anlamak) gibi duyular sayılabilir.

Duyu yolları: Omurilikten çıkan ön ve arka sinir kökleri, birleşerek "spinal sinir" adını alırlar. Omurlar arasındaki pencerelerden omurga kanalı dışına çıkan spinal sinirler birleşerek sinir ağlarını yaparlar. Omiriliğin tek bir arka kökünden çıkan duyurucu sinir tellerinin dağıldığı deri bölgesine dermatom adı verilir. Her dermatom komşu olduğu dermatomların sinirlerinden de teller alır.

Omurilikten çıkan duyurucu sinir tellerinin sinir hücreleri arka köklerdeki "spinal gangliyon" (omurilik sinir düğümü)larda bulunur. Spinal gangliyonlardaki sinir hücrelerinin çevresel uzantıları hiçbir yerde kesilmeden arka kök, spinal sinir, sinir ağı ve çevresel sinirlerden geçerek deri veya derin dokulardaki reseptörlere ulaşırlar. Duyurucu kafa sinirleri de kendi bölgelerindeki derin veya yüzeysel reseptörlerde sonlanırlar. Sıcak soğuk ve dokunma ile ilgili uyarıları alan derideki özel reseptörlere sırasıyla "Ruffini", "Krause" ve "Meissner" cisimcikleri denilmektedir. Yüzeyde ağrı için özel bir reseptör yoktur. Şuurlu derin duyu yollarının başladığı reseptörler ise adale, eklem kapsülü ve krişlerde bulunurlar. Spinal gangliyonlar ile duyurucu kafa sinirlerinin gangliyonlarındaki sinir hücrelerinin beyne giden uzantıları taşıdıkları duyu çeşidine göre çeşitli yollar izleyerek neticede, yankafa lobunun (beyinde) "postsantral" kıvrımında sonlanırlar.

Duyu muayenesinde sırasıyla yüzeysel duyular (dukunma, sıcak, soğuk ve yüzeysel ağrı), şuurlu derin duyular (derin ağrı, titreşim, kas ve eklemlerin durumu) ve kortikal duyular incelenir.

DÜDÜKLÜ TENCERE;

Alm. *Schnellkochtopf (m),* **Fr.** *Auto-cuiseur,* **İng.** *Pressure cooker.* Buharın dışarıya kaçmasını önleyecek şekilde düzenlenmiş bir kapağı bulunan, kapalı basınçlı kap. Çeşitli maksatlar için günlük hayatın çeşitli yerlerinde kullanılır.

En çok kullanma alanı mutfaklardır. Bunun yanısıra sanâyide kâğıt hamuru hazırlama işlerinde kullanılan düdüklü tencereler biraz daha geliştirilmiş bir tipidir. Bunlarda 5,17 ile 7,58 atm. arasında değişen bir basınç teşekkül ettirilip, odun parçalarının lifleri gevşeyip ayrışıncaya kadar ve kağıt yapımında kullanılacak niteliğe gelinceye kadar pişirilmesi sağlanır.

Bir diğer kullanma alanı tıptadır. Burada, mikroptan arındırmak için düdüklü tencerenin geliştirilmiş bir şekli kullanılır. Otoklav adı verilen bu düdüklü tenceredeki yüksek sıcaklık mikroptan arındırma işleminin daha emin olmasını sağlar.

Vücuda zararlı bakterilerin öldürülmesi açısından gıda sanâyiinde de kullanılır. Bilhasa Botülizm'in (bozuk et konserveleri yeme sonucu ortaya çıkan zehirlenme) önlenmesi için, buharla pişirme usulleri gıda sanâyiinde çok faydalı olmaktadır.

Bütün bu sistemlerde buharın, her hangi bir sebepten patlamasından dolayı kazalara meydan vermemesi için kapaklara veya uygun olan başka yerlere emniyet kapakları takılır. Bunlar fazla basınçta sıkışan buharın tahribat yapmadan emniyetle çıkmasını temin ederler.

DÜELLO;

Alm. *Duell (n), Zweikampf (m),* **Fr.** *Duel (m),* **İng.** *Duel.* İki kişi arasında önceden kararlaştırılarak, öldürücü silâhla belli kurallara uyularak yapılan dövüş, hesaplaşma. Eskiden düello, savaş öncesi veya iki kişi arasında yapılırdı. Taraflar bu döğüşe müdâhale etmezlerdi. Bu çarpışmalar çok şiddetli olur, çarpışanlardan birinin ölümü ile son bulurdu. Sonradan bu, bir nevi gelenek hâline geldi. Bilhassa Germenler çok düello yaparlardı. Düello Germenler vâsıtasıyla Avrupa'ya yayılmıştır. Özellikle Fransızlar, 16. yüzyılda düelloya çok rağbet göstermişlerdir. Târihi kayıtlara göre Fransa'da on sekiz yıl içinde düelloda 4000 kişi öldürülmüştür. Fransa'da iki kişi yolda karşılaştığında birbirine ilk olarak; "Dün kimin dövüşü vardı?" "Bugün kim dövüşecek?" diye sormak âdet olmuştu.

Fransa'da düello, 19. yüzyıla kadar devâm etmiştir. İngiltere'de ise bundan önce yasak edilmiş, düello edenlere ağır cezâlar verilmiştir. Avrupa'da düello, asiller arasında yayılmıştı. Sıradan bir kimse asillerle düello edemezdi. Bugünkü dünyâ hukukunda düello kânun dışıdır, yasaktır.

Düellonun Kuralları

Fransa'da düello yapacak kimselerin yirmi bir yaşını bitirmiş, altmış yaşını geçmemiş olmaları şarttır. Düello için seçilen şâhitlerin düellonun yapılıp yapılmamasına, hangi çeşit silahların kullanılacağına, düellonun yerini ve zamânını tâyine yetkileri vardır. Şâhitler düellonun ölümle bitip bitmeyeceğine karar veremez. Ancak dövüş durdurulacak mı, yoksa devâm mı edecek bunu kararlaştırabilirlerdi. Düellonun çeşitlerine göre konulmuş kuralları vardı. Düello esnâsında bu kurallara uymak şarttı.

Kılıçla düello: Bu düelloda kılıçların ağırlığı 750 gramı geçmez, düellocular, çarpışma anında birbirleriyle konuşmazdı. Düellonun yerini şâhitler tesbit eder ve şâhit iki düellocunun kılıçlarının uçlarını birbirine değdirterek "Haydi beyler!" derdi. Bundan sonra düello başlamış olurdu. Ortada bastonla bir hakem bulunur, düelloyu en ince ayrıntılarına kadar tâkib eder ve gerekirse düelloyu durdururdu. Hakemin dur emrinden sonra taraflar düelloyu keserdi. Aynı zamanda yere düşmüş bir rakîbe vurmak da yasaktı. Düelloculardan biri yara alır almaz durdurulur, hazır olan doktor yaralıya müdâhale ederek gerekli tıbbî yardımı yapardı. Bundan sonra düellonun sürdürülmesi kararlaştırılırsa düello devâm eder, aksi halde bırakılırdı. Karar vermede doktorun da reyi alınırdı. Ayrıca düelloda, düello yerinin eni en az 3 m boyu ise 30 metreden az olmazdı.

Tabancayla düello: Tabanca ile düelloda yapılan hazırlıklar kılıçla düellonun hazırlıklarının aynısıdır. Yalnız bunda kullanılan tabancalar, hısımların daha önce kullandıkları tabancalar olması şartı vardır. Tabancalar aynı cinsten olup şahitlerin gözleri önünde doldurulur. Sonra bir kutuya konularak mühürlenir ve bu kutu ancak düello anında açılırdı. Düellocular arasında en az 16 ilâ 25 m arasında mesâfe bırakılırdı.

Düellocular tabancalarını ya kollarını başlarına doğru bükerek havaya veya ellerini bacaklarına yapıştırarak yere tutarlardı. Hakem önce "Dikkat!" diye seslenir. Sonra da "Ateş!" emrini verir arkasından saymaya başlardı "Bir... iki... üç". Hakem sayarken düellocular üç el ateş ederlerdi. Üç dedikten sonra ateş etmek yasaktı. Her iki tabancada üçten fazla mermi bulunmazdı.

Amerika'da ise, düellocular önce sırtsırta durur, kararlaştırılan kadar adım yürüyerek, sonra geriye

döner ve birbirlerine ateş ederlerdi.

Düello hakkında kısa bilgiler: Dünyâ edebiyât literatürüne düello, İngiliz gezgin yazarlarından "Crudutues" in **Zorbalıklar** adlı eseriyle girmiştir. Tiyatro yazarı Shakespeare de eserlerinde düellodan bahsetmiştir. Fransızlardan A. Dumas Pere, Michel Zevaco gibi ünlü yazarlar eserlerinde düelloyu anlatmışlardır. Voltaire ise, dâvet edildiği düelloya gitmez, düellodan nefret ederdi. Napoleon da düelloyu hiç sevmezdi. Rausseau da düellodan hoşlanmazdı. Ünlü Rus şâiri Alexander Puşkın, enistesi ile düello etmiş ve aldığı yaradan ölmüştü.

Ortaçağda bâzı asilzâde ve krallar kendilerine aylıkla düellocu tutarlardı. Hatta elçiliklerde bile düellocular, parayla tutularak elçiyi korurlardı. Almanya'da üniversite öğrencileri düello kulübü kurmuşlardı. Bu kulübe üye olmak çok zordu. Buraya çalışkan, kâbiliyetli ve seçkin öğrenciler alınıyordu. Bugün düello, hemen hemen dünyânın hiçbir yerinde kalmamıştır. Ayrıca kânunen de yasaktır.

Düello, Batı Avrupa ve Amerika'da yaygın olmasına karşılık, İslâmiyeti kabul eden kavimlerde ve Osmanlılarda hiç rağbet görmemiştir. Bunun sebebi, her ne sebeple olursa olsun, Müslümanların aralarındaki görüş ayrılıklarını mahkeme huzûrunda çözümlemeleri ve bu kutsal makamdan çıkan sonuca derin saygı duymalarıdır.

DÜĞÜN;

Alm. *Hochzeit (-sfeierlichkeit, -feier) (f),* **Fr.** *Noce (f),* **İng.** *Wedding feast.* Evlenme ve sünnet dolayısıyla yapılan şenlik. Tügmek (bağlamak) kelimesinden "-n" ile yapılmış isimdir. Bu açıdan ele alınınca "nikâh" mânâsına gelir. Zâten kelime "tügmek" yâni bağlanmak fiilinden "-n" eki ile yapılmış isim olup iki kişiyi nikâh bağı ile bağlanmak anlamına gelir.

İnsanların nesillerinin devâmı ancak evlilikle mümkün olmaktadır. Milletler, yetişecek çocukların âile bağları içinde olmasına çok eski zamanlardan beri dikkat etmişlerdir. Her milletin binlerce yıldır, devâm eden düğün, âdet ve gelenekleri vardır. Bunlar zamanla değişmiş, unutulmuş, yerlerine toplumun inanç ve sosyal durumlarının tesir ettiği tamâmen farklı şekiller ortaya çıkmıştır. Düğün, bâzı milletlerin, din ve yaşayış tarzlarının aynı ortak özelliklerini taşır. Dînî düşüncelerin düğünlerde büyük tesirleri olmuş ve bunlar yüzyıllarca devâm etmiştir. Bugün Avrupa ve diğer Hıristiyan devletlerinde düğünün muhakkak kiliseden geçmesi âdeti, hâlâ eskisi gibi devâm etmektedir.

Örf ve âdetlerine bağlı olan Türklerde düğün, ayrı bir mânâ taşırdı. Zamanla bunlar az veya çok değişmişse de bugün Anadolu'da köy ve kasabalarda devâm etmektedir. Eskiden düğünler genellikle şöyle yapılırdı:

Kıza tâlib olan âile, önce mahalle veya köyün ileri gelen yaşlılarına durumu açar, onların fikirlerini alırdı. Çok kere tecrübeli, güngörmüş, âileleri iyi tanıyan bu zâtlar gönül, hatır dinlemeden fikirlerini bildirirlerdi.

Oğlan evi erkekleri, hatırı sayılır birkaç mahalleliyle birlikte kız evine akşamdan sonra giderlerdi. Anadolu'da buna "dünürcülük" adı verilmektedir. Daha önce fikirleri alınıp, vermeye taraftar oldukları bilindiği için bu gece şerbet içilir, kesin söz alınırdı. Bâzı yerlerde lokum vermek işin tatlıya bağlandığının işâreti sayılırdı. Buna da "söz kesme" denir ve "nişan" için gün tâyini istenirdi. Gün tâyinini ve alınacak şeyleri ekseriyâ kadınlar kendi aralarında kararlaştırırlardı. Eğer önceden anlaşma sağlanmadan kız istenmişse ve vermeye taraftar değillerse bu zaman lokum ve şerbet ikrâm edilmezdi.

Tâyin edilen günde kadınlar kendi aralarında toplanırlar, gelin kıza, kayınvâlide veya hatırı sayılan çok sevilen bir hanım, yüzüğünü takar, eğer bilezik, küpe gibi takılar da varsa onlar da yüzüğü tâkip ederdi. Sonra duâlar edilir, düğün gününün bir an önce olması temenni edilirdi. Erkekler de büyüklerin huzûrunda toplanırlar, sevilen bir zât, evlilik ve mesuliyetleri, dikkat edilmesi îcâb eden hususlar hakkında konuşur, sonra da hayırlı olması dileğiyle yüzüğü takardı. Şeker, lokum dağıtılır, sonra da şerbetler içilir hayır duâda bulunulurdu. Düğün günü belli olunca, her iki taraftan düğüne çağrılacak olanlar "okuyucu", "haberci" denilen kimseler tarafından dâvet edilirlerdi. Genellikle Çarşamba ve Perşembe günleri düğünler yapılırdı. Çarşamba gecesi kız evinde "kına yakma" âdeti çok yaygındı. Kızın arkadaşları ve oğlan tarafından gelenler kendi aralarında eğlenirler, mâniler söylerler, kınalar yakarlardı. Ana evinden ayrılmanın zorluğu mâniler ile anlatılır, dokunaklılık son haddine varınca, gelin kız birkaç damla göz yaşı dökerdi. Halk arasında "gelin hem ağlar, hem gider" tâbiri bu gecedeki ağlamadan dolayı söylenmiştir.

Perşembe günü kız evine gelin almaya gelinirdi. Gelinin herkese gösterilmemesine çok dikkat edilirdi. Kızın annesi, yakınları evin avlusunda gelin kapıya varmadan bozuk paraları atarlar, çoluk çocuk da büyük bir zevkle bunları kapışırdı. Kız, oğlan evine gelince kapıdan içeri girmez, kayınbaba ve

kayınvâlide hâllerine göre hediyeler verir, bir hayvan kesip üstünden gelin atlatılır (bu daha çok koç olurdu) sonra girerdi. Bu sırada oğlan evinde davullar çalınır, kazanlar kaynardı. Düğün evi herkese açıktı. Karnı aç olan kaynayan kazanlardaki nohuttan, pilavdan, zerde tatlısından ve diğer yemeklerden bol bol yerdi.

Perşembe günü akşamı oğlan evinde yemek için ekserî yaşlıların dâvet edildiği sofra kurulurdu. Yemekten sonra berâberce mahallenin câmisine gidilir, yatsı namazı kılınırdı. Yatsıdan sonra topluca dâmâd evine gelinir, şerbetler içilir, mahalle câmisinin imâmı veya ehil olan başka biri tarafından Kurân-ı kerîm okunarak hazır bulunanlarla birlikte dâmâda tövbe istiğfâr ettirilip dînî nikâhları yapılır, duâ okunduktan sonra, bâzı yaşlılar dâmâdın sırtına îkâz mâhiyetinde vururlar ve gelinin odasına gönderirlerdi. Dâmâd önce iki rekat namaz kılar, geçimlerinin iyi, çocuklarının sâlih olması için duâ ederdi. Gelinin açılmayan duvağını açabilmek için yüz görümlüğü tâbir edilen hediyeler verilirdi. Sıra tatlı yemeye gelirdi.

Cumâ günü gelin görmeye gelmek bâzı yerlerde âdet olmuştu. Dâmât câmiye Cumâ kılmaya gider. Öğleden sonra gelenler de gelini görürdü. Pazar günü evliliğin tatlı geçmesi için kız evinden bir tepsi baklava gelirdi. Pazartesi günü kız evi, dâmâdı el öpmek için yemeğe dâvet ederdi. Âilece gidilir, yemekler yendikten sonra dönülürdü.

Saraydaki, konaklardaki düğünler ise günlerce sürerdi. Fakir fukarâ için buraları bayram yeri gibi olur, karınlarını doyururlardı. Zamanla bırakılan örf ve âdetler, bilhassa şehirlerde bugün eski düğünlerin unutulmasına sebeb oldu. Anadolu'nun bazı yerlerinde kısmen eski düğünlere benzer düğünler yapılırsa da, genellikle eski yeni karışık, düğünler olmaktadır. Bugün toplumun yaşayış tarzı değişmiş olduğundan şehirlerde düğünler yeni bir hâl almıştır. Bâzı yerlerde hiç düğün yapılmamakta, yapılanlarda ise âilelerin durumlarına göre evde, salonlarda kadın erkek bir arada eğlenilmektedir.

DÜĞÜNÇİÇEĞİ (Ranunculus);

Alm. *Hahnenfuss (m),* **Fr.** *Rénoncule (m),* **İng.** *Buttercup, ranunculus.* **Familyası:** Düğünçiçeğigiller (Ranunculaceae). **Türkiye'de yeşittiği yerler:** Anadolu.

Nisan-temmuz ayları arasında, ekseriya parlak sarı, nâdiren beyaz renkli çiçekler açan bir veya çok senelik otsu bitkiler. Çiçekler ekseriya tek başlarına 5 veya daha çok parçalıdırlar. Taç yaprakları genellikle parlak sarı renktedir. Yapraklar elsi dilimli veya tam kenarlıdır. Memleketimizde 78 türü bulunmaktadır.

Kullanıldığı yerler: Düğünçiçeği (Ranunculus) türleri yakıcı, tahriş edici, kızartıcı ve zehirli bitkiler olarak tanınmışlardır. Tedâvi sahasında nâdiren kullanılır. Tedâvi maksadıyla kullanılmakta olan türler şunlardır:

Yakıcı düğünçiçeği (R. acer), yumrulu düğünçiçeği (R. bulbosus), bâsurotu (R. icaria) bataklık düğünçiçeği (R. scelerotus).

Bâsurotu ortaçağdan beri bâsura karşı kullanılmaktadır. Saponin, glikozit ve yakıcı bir uçucu yağ taşır. Kavak merhemi ile birlikte hâricen basura karşı verilmektedir.

Bataklık düğünçiçeği ise zehirli olarak tanınmış bir türdür. Hâricen kızartıcı ve kan toplayıcı olarak kullanılır.

DÜĞÜNÇİÇEĞİGİLLER (Ranunculaceae);

Alm. *Ranunkulazeen, Hahnenfussgewächse (pl),* **Fr.** *Renonculacees (pl),* **İng.** *Ranunculaceae.* Kapalı tohumlu bitkilerin büyük bir familyasıdır. Bu familya bitkilerinin çoğunluğu nemli yerlerde yetiştiklerinden bu isim verilmiştir. Çoğunluğu Kuzey Yarımkürenin mutedil ve soğukça bölgelerinde yetişen 40 cins, 2000 kadar da türü bulunur. Çoğunluğu zehirli bitkilerdir. Çiçek organlarının dizilişi sarmal, sayıları sâbit değildir. 5'li veya bâzılarında 3'lü yâhut daha çok sayıdadır. Çiçekleri balözü bezleri taşır.

DÜLGERZÂDE (Bkz. Neccarzâde)

DÜMEN;

Alm. *Steuer (-ugn/f), n. (Steuer-) Ruder n.* **Fr.** *Gouvernail (m),* **İng.** *Rudder.* Deniz ve hava vâsıtalarına yön vermeye yarayan parça. Yüzmekte olan bir gemide su, dümenin iki tarafından geçer. Bu yüzden dümenin herhangi bir hareketi gemilerin etrafındaki su düzenine tesir ederek harekete sebeb olur. Dümen herhangi bir yöne döndüğü zaman gemi önce dönmek istenen tarafın aksi yönüne, daha sonra dâiresel bir şekilde arzu edilen yöne döner.

Dümenin suyun akış yönü ile meydana getirdiği açıya “hücum açısı” denir. Belirli bir hücum açısından sonra dümenin dönüşü gemi yönünü etkileyemez. Büyük ticâret gemilerinde 35° kadar olan bu açıya, “kritik açı” ismi verilir. Dümenin ilk kıvrıldığı nokta ile, geminin ilk doğrultusuna dik duruma geldiği nokta arasındaki uzaklığa “avans”; yine bu iki nokta arasındaki enine uzaklığa da “transfer” adı verilir. Geminin söz konusu noktalar arasında dönerken çizdiği yayın çapı ise “taktik çap” diye adlandırılır. Bu terimler gemilerin dönme kâbiliyetlerinin ölçüsü olduklarından dümen ve gemi yapımlarında büyük öneme sâhiptir.

Dümenler ilk olarak gemilerin arka tarafını yanlara döndüren kürekler olarak, daha sonraları da gemiye yapışık ve dümen yekliği vazifesi yapan bir kol ile birlikte kullanıldılar. Ne zaman keşfedildiği bilinmeyen kıçtan takma dümenler ise 12. yüzyıldan sonra yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde kullanılan dümenler, kıçtan takma olarak kullanılır. Birçok yönlendirme sistemleri de yardımcı sistemler olarak kullanılmaktadır.

Dümen yelpazesini büyük gemilerde kaptan köşkünden idâre edebilmek için araya zincir halat veya elektrik ve hidrolik donanımlar konulur. Kaptan köşkünden dümene komuta gönderilen kısma “dümen dolabı” denir. Dümen dolabı at arabasının tekerine benzer ve sağa sola döndürüldükçe donanım aracılığı ile dümen yelpazesi sağa sola döner.

Gemilere takılan dümen donanımları iki tiptir: Bunlar, elektromekanik ve modern gemilerde bulunan elektro-hidrolik dümen donanımlarıdır. Dümen donanımının görevi kaptan köşkündeki dümen dolabından verilen dönüş emirlerinin süratli ve hatâsız olarak yelkendeki dümen makinasına oradan da dümen yelpâzesine intikalini sağlamaktır. Bu emir iletimi mekanik, elektrik veya elektrik- hidrolik karışımı sistemlerle olabilir. Dümenler; gemi tip ve cesâmetine göre muhteliftirler.

Yönlendirme sistemlerinden jet sistemde, sisteme alınan su “kanatçıklarla” istenen yöne doğru püskürtülür. Bu sistem dönüş alanının mahdûd olduğu yerlerde bilhassa feribot, ırmak gemisi gibi vâsıtalar tarafından kullanılır. Dümenin gerisine bağlı bir pervâne bulunan hareketli dümen sisteminde, pervâne dümenin yalnız meydana getirebileceği itme gücünden çok daha büyük bir itme temin eder. Sikloit pervâne sisteminde ise hem pervâne hem de dümenin işi sikloit pervâne tarafından görülür. Ayrıca sikloit pervâne sistemi geminin olduğu yerde dönebilmesini de sağlar. Parçalı dümen sisteminde, dümene ek olarak bulunan diğer bir kısım asıl dümenin çizdiği yayı büyüterek bu yüzeydeki akışı düzenler. Navyflux tipi iticilerde itiş, suyun yönlendirilerek dışarı verilmesiyle sağlanır. Pruva itme sistemi kanat açısı ayarlanabilen bir pervânenin sağladığı itme gücü ile çalışır. Bu sistem daha çok düz bir rota izlemek mecbûriyetinde olan gemilerde kullanılır.

Uçaklarda yön tâyini için kullanılan kuyruk bölgesinin arkasındaki kısma da dümen adı verilir. Uçakların dümeni iki kısımdır. Yön tâyin edene “doğrultu” yükseklik tâyin edene “yükseklik dümeni” denir.

Gerek deniz, gerekse hava vâsıtalarında dümenler, vâsıtanın idâre edildiği kısımdan hidrolik veya elektonik bir sistem vâsıtasıyla yöneltilirler.

DÜNYÂ;

Alm. *Erde Welt (f),* **Fr.** *Terre (f), monde (m),* **İng.** *Earth, world.* Güneş sistemindeki gezegenlerden biri. Dünyânın uzaydan görünüşü mavi olduğu için uzay dilinde dünyâ mavi gezegen ismi ile de çağrılır. Bu mavilik atmosferde bulunan oksijenin, güneş ışığının tayfı neticesidir. Bu mavilik aynı zamanda kâinatta yegâne canlı bulunan yerin dünyâ olduğunu da göstermektedir.

Dünyâ güneşten îtibâren üçüncü büyük gezegendir. Güneşten 149.589.000 km uzakta elipsoidal bir yörünge boyunca dönmektedir. Güneş etrafındaki bir dönüşü güneş yılı olarak târif edilmiş olup 365 gün 5 saat 48 dakika ve 46 saniyedir. Bu dönüşünden mevsimler hâsıl olur. Kutuplardan basık karpuz biçimindedir. Dünyânın yuvarlak olduğunu Avrupalılardan ilk açıklayanlar Kopernik (1540) ve Galile (1640)dir. Bundan çok daha önce dünyânın yuvarlak olup döndüğünü büyük İslâm âlimleri meselâ, Bîrûnî isbat etmişti. Endülüs İslâm Üniversitesinde astronomi profesörü olan Nûreddîn Batrûcî ise 1185 senesinde yazdığı **El-Hayat** kitabında bugünkü astronomiyi anlatmaktadır. Pekçok Avrupalı Endülüs Üniversitesinde tahsil yapmış, fennin Avrupa’ya yayılmasına çalışmışlardır.

Dünyânın ekvatordaki çapı 12.756,3 km, kutuplardaki çapı ise 12.713,6 km’dir. Ekvator bölgesinde çapın büyük olması dünyânın ekseni etrafında hızla dönüşünün neticesi olabilir. Dünyânın yoğunluğu 5.52 gr/cm^{3}tür. Atmosferinde % 78.09 azot, % 20.95 oksijen ve az miktarda da hidrojen, karbondioksit, helyum, argon, kripton, metan, neon bulunur. Atmosferdeki su miktarı ise % 0.2-0.4 arası değişir.

Dünyâ bir günde, yâni 23 saat 56 dakika 4 saniyede kendi ekseni etrafında bir tur atar. Bu dönmesinden gece ve gündüz hâsıl olur. Dünyânın ekseni yer küresi ile güneş arasındaki doğruya dik olmayıp bu doğruya dik olan aydınlanma düzlemine 23,5 derece eğik olduğu için gece ile gündüz

uzunluğu yalnız ekvator üzerinde her zaman eşittir.

Diğer yerlerde eşit olmayıp her ay değişmektedir. Ekvatordan kutuplara doğru gidildikçe gece ile gündüz arasındaki fark artar. Kutuplarda altı ay gündüz, altı ay gece sürer. Gece de tam gece değil yarı karanlıktır. Son yapılan ölçümler ayrıca göstermiştir ki, günün uzaması kısalması, ayın çekim kuvveti etkisi ile dünyâ dönüş hızında yaptığı yavaşlatma sebebiyle de değişmektedir. Güneşin, ayın ve diğer gezegenlerin çekim kuvvetleri etkisi ile 41.000 senelik bir peryotta dünyânın eğimi 23,5 derece ile 22 derece arasında değişir. Her mevsim dünyânın eksenel eğimi farklıdır.

Dünyâ güneş etrafında elips şeklindeki yörüngesinde dönerken güneşten mesâfesi artar ve azalır. En yakın noktada dünyânın ekseni etrafında dönüş hızı da saniyede 960 km artar. Bunun neticesi olarak kuzey yarım kürede kışlar, kısa ve daha ılık geçer. Buna mukâbil güney yarımkürede de yazlar uzun ve serin geçer. Güneşin, ayın ve diğer gezegenlerin çekim kuvveti sebebiyle yörünge elipsindeki yaklaşma ve uzaklaşma özelliği 25.800 sene ara ile değişir. Kuzey Yarımkürede bugünkü özellikler 12.900 sene sonra tam tersine dönecektir. Kıtaların Kuzey Yarımküresine kümelendiği düşünülürse dünyâ ileride takrar bir buz çağı yaşıyabilir.

Dünyânın Fizikî Özellikleri

Dünyânın toplam yüzey alanı yaklaşık olarak 510.2 milyon km^2dir. Bu yüzölçümünün yaklaşık yüzde 70.8'i su ile ve 29.2'si de kara ile örtülüdür. Kıtalar daha ziyade kuzey yarım kürede toplanmıştır. Coğrafî kuzey kutup, okyanus ortasına; güney kutup ise, buzlarla kaplı Antarktika kıtasına rastlar.

Dünyâ kabuğu devamlı hareket hâlinde olup, radyoaktif maddelerin reaksiyonu ile meydana çıkan ısı neticesi devamlı dışarı itilir. Bu kuvvet yer yer kırılmalar ve yeni toprağın yüzeye çıkmasına sebep olur. Yer kabuğu kalınlığı kıtalarda yaklaşık 35 km, okyanuslarda 4,8-6,4 km mesâfeye ulaşır.

Yer kubuğunu 2900 km kalınlıkta ergimiş metal tabaka tâkip eder. En içeride 3.200 km çapında top biçimde iç kor kütle vardır. Dünyânın kütlesi $5{,}98 \times 10^{27}$ gram olarak hesaplanmıştır. Dünyâ kabuğunun analiz neticesine göre % 46'sı oksijen, % 28'i silikon, % 11'i kalsiyum, potasyum, mağnezyum ve % 8'i alüminyumdur.

Dünyânın etrafında dönüşü, metal kordan ötürü elektrik akımları doğurur. Bu elektrik akımlarının doğurduğu manyetik saha ise dünyâ üzerinde yaşayan canlıları güneş ve diğer yıldızların yaydığı zararlı parça radyasyonlarına karşı koruma görevi yapar. Manyetik saha yönü değişirse bu değişmenin dünyâ üzerinde yaşıyan canlıların çoğunun ölmesine sebeb olacağı, deniz dibi incelemelerinde bir zamanlar ölmüş olan hayvanlardan anlaşılmıştır. Kayaların incelenmesinden dünyâ manyetik saha yönünün değişmesinin 750.000 ile 7.700.000 senede bir tekrarlandığı anlaşılmıştır. Bugünkü durumun 730.000 sene önce yine aynı olduğu tahmin edilmektedir.

Yer'in İç Yapısı

Yer, yüzeyden merkeze doğru genel olarak üç tabakadan meydana gelir:

1. Litosfer (Taşküre)+ Kabuk: Yerin üzerinde bulunduğumuz katı kısmıdır. Yüzeyden içeri doğru 33 m'de 1° sıcaklık artar. Yer kabuğu yaklaşık 35 km kalınlıktadır. Bu tabakada alüminyumlu silikatlar esas kütleyi teşkil eder. Ortalama yoğunluğu 2,5-3'tür.

2. Pirosfer (Ateşküre)-Örtü (Manto): Kalınlığı 2.900 km'dir. Sima ve Nifesima diye iki tabakaya ayrılır. Merkeze doğru sıcaklığın kısmen artması sebebiyle bu tabakanın sıvı olması ileri sürülmüş, fakat faaliyette bulunan volkanlardan lavların alınması, deprem dalgalarının hızlarından yerin içinin sıvı olmadığı anlaşılmıştır. Mağnezyumlu silikatlar ve demirli elementlerin bulunduğu bu tabakanın ortalama yoğunluğu 3-5'tir.

3. Barisfer (Ağırküre)-Çekirdek: Ağır madenlerden demir ve nikel bulunur. Ortalama yoğunluğu 11'dir. İç çekirdeğe kütle sebebiyle yapılan basınç 4 milyon atmosfere varır. Çelikten daha sert durumdadır.

Yer'in Dış Yapısı

Yerin etrafını atmosfer adı verilen **Lui gaz** tabakası sarmıştır. Eski Yunanca Atmos= nefes, sphere= küre, Atmosfer= nefes alınan küre, hava küre demektir. % 78,09 azot, % 20,95 oksijen, % 1'de su buharı, karbondioksit, hidrojen, helyum ve soy gazlar bulunduğu daha önce bildirilmişti. Atmosferin yoğunluğu yere yakın kısımlarda azalır. Yerden yukarı doğru 4 tabaka vardır:

1. Troposfer: 16 km'ye kadar uzanır. Atmosferdeki gazların % 75'i bu tabakada bulunur. Sıcaklık 100 m'de 0,56 derece düşer. Meteorolojik olaylar bu tabakada, bilhassa bu hareketlerde önemli rolü olan su buharının olduğu 3-4 km'lik bölümde cereyan eder, 9 km'den sonra solunuma, 17 km'den sonra ateş yakmaya yeterli oksijen bulunmaz.

2. Stratosfer: Troposferden sonra 30-35 km'ye kadar olan tabakadır. Sıcaklık ve hava hareketlerinin nisbeten sakin olduğu bir tabakadır. Ultraviyole ışınlar tesiri ile oksijen gazı ozon hâline döner. 19-45 km arasında ozon tabakası olmasaydı, atmosferden geçen ultraviyole ışınlar şimdikinden 50 defa daha kuvvetli olup yeryüzünde sular dışında hayat olmazdı. Ozon tabakası bugünkünden 2 kat daha fazla olsaydı, yere ulaşan ultraviyole ışınları bugünkünün 10'da biri kadar az olup hayat bu hale gelmeyecekti. Atmosferdeki gazların % 97'si 27 km'ye kadar bulunur.

3. Mezosfer: Stratosferden 80-90 km'ye kadar uzanan tabakadır.

4. İyonosfer: 80-90, 250-300 km arasındadır. Seyrek gaz iyonları bulunur. İyonların özelliklerine göre harflerle gösterilen tabakalara ayrılır. İyonların güneşten aldıkları enerji tesiriyle sıcaklıkları fazladır. Ancak insan oralara çıksa, çok seyrek oldukları için bu yüksek sıcaklığı fark edemez. Bu tabaka radyo dalgalarını aksettirir. Kutup ışığı belirir. Füzelerle incelenmektedir.

5. Ekzosfer: 300 km'den yukarıdadır. Yer çekimi tesiri çok azalır. Hidrojen ve helyum gibi hafif gazların atom ve iyonları bu çekimden kurtulup uzaya kaçabilir.

Atmosferin sebep olduğu olaylar:

1. Gökyüzünün rengini verir: Güneşten gelen ışınların, % 15'i atmosfer tarafından emilir. % 27'si yeri ısıtır. % 8'i yere çarpıp uzaya yansır. % 25'i atmosferde dağılmaya uğrar.

Dağılmaya uğrayan ışınlar gölge yerlerin aydınlanmasını ve mavi ışınların kırmızı ışınlara nazaran daha fazla dağılması sebebiyle havanın mavi görünmesini sağlar. % 25'in; 16'sı yine yere iner. Havanın sıcaklığı daha ziyâde alttan ısınma ile olur. Atmosfer olmasaydı, gökyüzü karanlık olacak, gündüzün yıldızlar görünecekti. Güneş gören yerler aydınlık ve sıcak, gölge yerler karanlık ve soğuk olacaktı.

2. Yeryüzünün ısınmasına sebep olur. Yere gelen güneş enerjisi atmosfer sebebiyle uzaya kaçamaz. Hava cereyanları ile güneş gören yerlerin çok sıcak, gölge yerlerin çok soğuk olmasına engel olur. Kış odasının, pencere camından giren güneş ışınları ile ısınması gibi atmosfer sebebiyle de yeryüzü ısınır. Yâni atmosferi geçip yere gelen güneş ışınları atmosferden tekrar uzaya kolayca dönemez.

3. Basınç sebebiyle yerde suyun bulunmasına, buharlaşma yolu ile kaybolmasına sebep olur.

4. Kırılma olayı görülür.

5. Tan olayı meydana gelir. (Bkz. Atmosfer)

Dünyâ İle İlgili Yeni Buluşlar

Dünyâ ile ilgili incelemeler atmosferin bileşimi, hareketleri, dünyâ güneş münasebetleri, atmosfer dışındaki atomik parçacıklar, dünyânın manyetik sahası üzerinde devam etmektedir.

Dünyânın manyetik sahasının, merkezindeki metal kütleden meydana geldiği anlaşılmıştır. Uzaya gönderilen inceleme uzmanları bu manyetik sahanın uzaydan gelen atomik parçaları, elektronları tuttuğunu tesbit etmiştir. Tutulan bu elektronların bir şerit içinde helezonlar çizerek dünyânın manyetik bir kutbundan diğerine doğru yol aldığı anlaşılmıştır. Daha sonraki incelemeler elektron tutan şeridin iç içe iki kuşaktan oluştuğunu göstermiştir. Bütün bu incelemeler 1957 senesinde Sputnik 1'in uzaya fırlatılması ile başlamış Explorer 1, Explorer 3, Explorer 4 gibi birçok inceleme uyduları ve devamlı gönderilen insanlı, insansız uydularla devam etmektedir.

Güneş Radyasyon Parçacıkları

Güneşten gelen parçacık akımları (Plazma) ilk olarak 1919 yılında İngiliz bilim adamı F.A. Lindemann tarafından anlaşıldı. Alman fizikçisi Ludwing F. Biermann kuyruklu yıldızların kuyruklarının neden güneşten uzaklaşacak yönde uzandığını, yine güneşten yayılan bu parçacıklara bağlamıştır. 27 Ağustos 1962'de Venüs'e gönderilen Mariner 2 uzayda akan parçacıkların güneşten geldiğini kesin olarak tesbit etti. 16 Aralık 1965'te Dünyâ ile Venüs arasında güneş yörüngesine oturtulan Pioneer 6 ise güneşten yayılan parçacıkların muntazam olarak saniyede 307,5 km hızla hareket ettiğini tesbit etmiştir. Güneşten ayrılan radyasyon parçacıkları dünyâ ve gezegenlerin civârından geçerken bu gezegenlerin manyetik sahaları ile dışarıya doğru itilirler. Manyetik sahayı delip geçebilen parçacıklar ise gezegen kutuplarına doğru helezonlar çizerek ilerler.

Uyduların Dünyâ Hakkında Verdiği Bilgiler

15-25 Mayıs 1958 târihlerinde dünyâ etrâfında yörüngeye oturtulan Sputnik 3500 km yükseklikte atmosferin moleküler yapıyı atomik yapıya terk ettiğini gösterdi. Dünyâ etrâfında yörüngeye oturtulan Amerikan ve Rus uydularından alınan bilgilerle, atmosferin bileşimi, iyonosferdeki elektron yoğunlukları, iyonosferdeki elektromanyetik radyasyon ve radyo yayın karakteristikleri, dünyâyı

kuşatan küresel manyetik şeritler ve güneş radyasyon parçacıklarının bu manyetik şeritlerden nasıl uzaklaşarak yayıldığı devamlı incelenmektedir. İyonosferin günün muhtelif saatlerinde geometrik yapısının değiştiği anlaşılmıştır. Öğlen vakti 200 km kalınlıkta olan iyonosfer sabah ve akşamları 300-400 km'ye kadar şişer.

Meteoroloji Uyduları

1960'tan îtibâren uzaydan global incelemelerle hava tahminleri yapılmaya başlandı. Uydudaki bir eleman dünyâ yüzeyinden yansıyan veya yayınlanan enerjiyi almakta, böylece bulutların değişimleri tâkip edilmekte, ayrıca hararet ve basınç değişimleri de alınmaktadır. Bu metod dünyâ yüzeyindeki kimyasal madde ve mâdenler hakkında da bilgi verir. Uydulardan alınan muhtelif bilgiler bilgisayarlarda analiz edildikten sonra meteorolojik, jeolojik tahminler yapılmaktadır.

Uydulardan çekilen resimler hem normal fotoğraf hem de enfraruj ışıkla çekilebilir. Enfraruj ışık gece de fotoğraf çekmeye yarar. Bu şekilde fotoğraf çeken, bulut, hava ve okyanuslardan yayılan enerjileri voltaj veya akım olarak hisseden birçok uydular (Tiros-Television-İnfrared Orbital Satellites) dünyâ etrâfında yörüngelerinde dönmektedir.

Uyduların yörüngeleri ve dönüş hızları farklı olabilir. Meselâ her öğle vakti kutuplardan ekvatoru geçen (ESSA) uyduları her zaman normal fotoğraf çekebilirler. Çünkü devamlı gün ışığı bulunan bölge üzerinde dolaşırlar. Dünyâ dönüş hızıyla aynı hızda yörüngesinde dönen GOES uyduları ise dünyâ dönüşüne göre sâbit oldukları için bulutların ve yüzeyin gece gündüz devamlı normal ve enfraruj resimlerini çekerler.

Eski Dünyâ

Uzaydan radar dalgaları ile görüntülenen yerlerin jeolojik yapıları daha ayrıntılı olarak görülebilmektedir. 14 Kasım 1981 günü uzayda yörüngesinden radar dalgaları ile tesbitler yapan Columbia uzay mekiğinin çektiği resimlerin analizi çok hayret vericiydi. Sahra kumlarının altında milyonlarca sene önce mevcut olan geniş nehir yatakları bulunmaktaydı. Colombia bu tesbitlerini radar fotoğraf makinası (SIR-A) ile yapmıştı. 1,3 sigahertz frekanslı 23 cm dalga boyu olan mikro dalga, gevşek sahra toprağının 5-6 metre derinliklerine ulaşabildiği için bu nehir yataklarını tesbit edebilmiştir. Nehir yataklarının bulunduğu yerlerde sonradan araştırmacıların yaptığı kazılarda gerçekten nehir yatakları ortaya çıkarılmıştır. Eylül 1982'de Mısır Çölünde böyle bir bölgede bir metre derinliğine inildiğinde nehir yatağı ortaya çıkarılmış ve bu yatak içinde ise, eski devirlere âit âlet ve silahları andıran araçlar bulunmuştur. Arkeolojistlerin yaptığı tahminlere göre 200.000 sene önce bu bölgeler, sahra yeşillik ve akarsularla dolu olup insanların yerleştiği yerlerdendi.

DÜNYÂ BANKASI;

Alm. *Weltbank, İnternationale Bank für Wieder ausfbau und wirstchaftliche Entwicklung (IBRD)* , **Fr.** *Banque Internationale, Banque Internationale de Reconstruction et de Développement (BIRD)* , **İng.** *World Bank, International Bank for Reconstruction and Development (IBRD).* Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası. Üye ülkelerin kalkınmasına katkıda bulunacak üretim projelerine finansman sağlayan Birleşmiş Milletlere bağlı mâlî bir kuruluştur. 1944'te ABD'de Bretton Woods'ta Uluslararası Para Fonu (IMF) ile birlikte kuruldu. 1946'da fiilen faaliyete geçmiştir. Kuruluşunun ilk yıllarında savaş sonrası Batı Avrupa ekonomilerinin îmârı için finansman sağlamış, daha sonraları gelişmekte olan ülkelere kredi vermeye başlamıştır.

Dünyâ Bankası, 1956 yılında gelişmekte olan ülkelerde özel kesime kredi sağlama fonksiyonunu üstlenen bir kuruluş olan Uluslararası Finans Kurumunu (IFC) kurdu. 1960'ta ise, yine gelişmekte olan ülkelere daha iyi şartlarla kredi vermek maksadıyla Uluslararası Kalkınma Birliğini (IDA) kurdu. Böylece üç ayrı kuruluşu (Dünyâ Bankası, IFC ve IDA) içine alan **Dünya Bankası Grubu** (The World Bank Group) ortaya çıktı.

Dünyâ Bankasının nihâî yönetimi üye ülkelerin elindedir. Kararlar üye ülkelerin Mâliye Bakanları veya Merkez Bankası başkanlarından teşkil edilen Guvernörler Kurulu tarafından alınır. Ülke temsilcilerinin kullandıkları oylar eşit olmayıp, ilgili ülkelerin oy verme güçlerine bağlıdır. Oy verme gücü de Banka'ya ödedikleri âidâtla bağlantılıdır. Dünyâ Bankasına üye olan ülkeler aynı zamanda Uluslararası Para Fonu (IMF) üyesidir. Her iki kuruluşun toplantıları genellikle birlikte yapılır.

Dünyâ Bankası üç tip kredi açar. Bunlar; proje kredileri, program kredileri ve millî para kredileridir. Bankanın temel kredi politikası proje kredilerine dayanır. Diğerleri istisnâîdir. Dünyâ Bankası proje kredisi açma kararı verirken, teklif edilen projeleri ekonomik, mâlî ve teknik yönlerden analize tâbi tutar. Banka'nın yapmış olduğu incelemeler sâdece projeyle kayıtlı değildir; bu arada ülkenin uyguladığı genel ekonomik ve mâlî politikalar da gözden geçirilir. Banka'nın herhangi bir ülke hakkındaki değerlendirmeleri sâdece kendi vereceği krediler açısından değil, öteki finansman

çevreleri, yâni sanayileşmiş ülkeler, özel tîcârî bankalar, kalkınma bankaları bakımından da büyük ehemmiyet taşır.

Banka'nın kredi politikalarında ve koyduğu kriterlerde 1970'lerden sonra önemli değişmeler olmuştur. Temel ihtiyaçların karşılanması ve yoksullukla mücâdele gibi amaçlar ön plâna geçmiştir. Belirtilmesi gereken diğer önemli bir nokta, 1980'de "Yapısal Uyum Kredisi" (Structural Adjustment Credit) programının uygulamaya konulduğudur. Bu programa göre orta ve uzun vâdeli bir perspektif içinde ekonomik kalkınma ve dış dengenin gerçekleştirilmesi sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu arada tarım ve tarıma dayalı endüstrilerin geliştirilmesine özel bir önem verilmektedir.

DÜNYÂ SAĞLIK TEŞKİLÂTI (WHO);

Birleşmiş Milletler Teşkilâtına bağlı sağlık kuruluşu. Sağlık şartlarının iyileşmesi için, milletlerarası işbirliğini sağlamak maksadıyla 1948'de kuruldu.

1923'te kurulan Milletler Cemiyeti Sağlık Teşkilâtı ile 1909'da kurulan Uluslararası Toplum Sağlığı Dâiresinin görevlerini devr alan WHO, salgın hastalıklarla mücâdele, sağlık konusunda milletlerarası işbirliği ve bilgi alış-verişi yapmaktadır. Yıllık Dünyâ Sağlık Konferansları düzenler. Bu konferanslar teşkilâtın genel yönetim politikasını tesbit eder. Bir yürütme kurulu ile uzmanlardan meydana gelen dâimî teşkîlâtı bulunmaktadır. Teşkilâtın başında bir genel sekreter bulunur.

Teşkilâta 150'den fazla devlet üye olmuştur. Gelirini üye devletlerin yaptığı yardımlarla sağlar. Teşkilâtta, Türkiye'den de uzmanlar bulunmaktadır.

DÜNYÂ SAVAŞLARI;

Alm. *Weltriege,* **Fr.** *Guerresmondiales,* **İng.** *World wars.* Cihan Harpleri veya Harb-i Umûmî adları ile de bilinen iki büyük dünyâ savaşı vardır. Birincisi 1914-1918 yılları arasında Avrupa, Rusya, Ortadoğu, ABD ve başka bâzı bölgeleri kapsayan milletlerarası savaş. Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'ın meydana getirdiği İttifak Devletleriyle Fransa, İngiltere, İtalya, Rusya, Japonya ve ABD'den müteşekkil Îtilâf Devletlerini karşı karşıya getiren bu savaş, İttifak Devletlerinin yenilgisiyle sona erdi. (Bkz. Birinci Dünyâ Savaşı)

İkinci Dünyâ Savaşı ise 1939 yılında başlayıp 1945 yılına kadar sürdü ve dünyânın hemen her yanını etkisi altına aldı. Birincisi Dünyâ Savaşının netîcelendiremediği meselelerin getirdiği 20 yıllık bir sıkıntılı dönemin sonunda patlak veren savaşta Almanya, İtalya ve Japonya'dan müteşekkil Mihver Devletler ile Fransa, İngiltere, ABD, SSCB ve Çin'in meydana getirdiği Müttefik Devletler karşı karşıya geldi. Mihver Devletlerin yenilgisi ile biten savaşın sonunda dünyâda yeni güç dengeleri ortaya çıktı. (Bkz. İkinci Dünyâ Savaşı)

DÜNYÂNIN YEDİ HÂRİKASI;

Alm. *Die sieben Weltwunder (n.pl.),* **Fr.** *Les sept merveilles (f. pl.) du monde.* **İng.** *The seven world wonders.* M. Ö. 2. yüzyılda yaşamış yazar Sidonlu Antipatros'un sıralamasına göre antik çağda dünyânın en görülmeye değer eserleri. Târihçilerin "Dünyânın Yedi Hârikası" diye adlandırdıkları eserler şunlardır: Bâbil'in Asma Bahçeleri, Rodos'taki Kolos Heykeli, Mısır'daki Kufu Ehramı, Efes şehrindeki Artemis'in Mâbedi, Olimpos'taki Zeus'un Heykeli, Kral Mausolos'un Bodrum'daki Mezarı ve İskenderiye Feneri.

Bâbil'in Asma Bahçeleri

Bugün cisminden eser bile kalmayan bu bahçenin güzelliği, kazılarda alınan fikir ve daha önceleri yazılmış olan izâhâttan tasavvur edilebilmektedir. Bâbil hakkında bilgiler bu yüzyıl başına kadar târihçilerin verdiği bilgilerden ibâretti. 1899-1917 seneleri arasında Alman arkeologu Koldewey'in başkanlığındaki bir heyet, yaptığı kazılarda mühim vesikalar ele geçirmiştir. Bunlara göre başka başka seviyelere ve kat kat sıralanmış olan bahçeler, mahzenler, bahçeleri sulamak için meyilli su kanalları bulunmaktaydı. Kuraklığın ortasında çeşitli ziyâfet ve eğlencelerin yapıldığı bu bahçelerin Bâbil hükümdarı Buhtunnasar tarafından inşâ ettirildiği tahmin edilmektedir.

Rodos Heykeli

Makedonya Kralı Birinci Hemetrios M.Ö. 295 senesinde Rodos Adasını zaptetmeye büyük bir orduyla gitti. Fakat Rodos halkının müdâfaası karşısında pekçok ganimet bırakarak bozguna uğramış ordusu ile geri çekildi. Rodos halkı kalan ganimetleri satıp geliriyle M.Ö. 291 yılında başlayıp on iki senede biten güneş tanrısı Helios'un heykelini yaptırdılar.

Rodos o zamanlar uğrak bir liman olduğundan heykelin elindeki uzun meşalenin ucunda geceleri yakılan ateş gemicilere deniz feneri vazifesini görürdü. Heykelin yapısı hakkında hiçbir mâlûmât

yoktur, ayakları arasında 100 m genişlik bulunduğu rivâyet hâlindedir. Rodos Heykeli M.Ö. 225'te şiddetli bir zelzeleyle tahrib oldu. Yıkılan parçalar asırlarca orada kaldı.

Mısır'daki Ehram

Yedi hârika olarak bilinen eserler içinde günümüze kadar gelmiş tek eserdir. Nil Nehrinin vâdisinde M.Ö. 2650-2500 yıllarında Mısır firavunlarının ve kraliçelerinin mezarları olarak yapılmıştır. Târihçi Heredot'a göre bu ehram 100.000 kölenin 20 yıl devamlı çalışmasıyla yapılmıştır. Her biri 2,5 ton ağırlığında 2.300.000 taş kullanılmıştır. Yüksekliği 150 m olarak tahmin edilmekte olup, zamanla tepeden 10 m kadar yıpranmıştır.

Zeus Heykeli

Yunanistan'ın Olimpos Dağında bulunur. Bunu M.Ö. 5. yüzyılda o zamanın meşhur heykeltraşı Phidas yapmıştır. Yapıldıktan bin sene sonra tahrip olduğundan o devirden kalma parçalardan hakkında bilgi sâhibi olunabilmektedir. Bunlardan anlaşıldığına göre Zeus, altın ve fildişinden yapılmış tahtında oturmaktadır. Bu heykel on dört metre boyundaydı.

Mausolos'un Mezarı

Karya Kralı Mausolos M.Ö. 4. yüzyılda hanımı ölünce Halikarnas'ta bu mezarı yaptırdı. Halikarnas, güneybatı Anadolu'da Muğla ili sınırları içerisindedir. O zamanın önemli mîmarlık eserlerinden kabul edilen anıt diktörtgen bir piramit biçimindeydi. Yüksekliği 42 m olan, üzerinde dört atın çektiği bir arabada kral ve kraliçenin heykelleri vardır. Bugün bundan da kalıntılar yoktur.

Artemis Tapınağı

Batı Anadolu'da Efes şehrinde Artemis için yaptırılan bir eserdir. Bütünüyle harap olmuş, fakat kalıntıları günümüze kadar gelebilmiştir. Yapımı 120 yıl sürmüş ve M.Ö. 430 yılında tamamlanabilmiştir. M.Ö. 365 yılında yakıldığı tahmin edilmektedir.

İskenderiye Feneri

Mısır'ın İskenderiye limanında küçük bir adacıkta M.Ö. 309-246 yılları arasında İkinci Batlamyus tarafından yapılmıştır. Kat kat mermer kulelerden olan fener, 140 metreye kadar yükseliyordu. En üst kulede ateş yakılır, gemicilere yol gösterilirdi. Bu fener sonradan yapılanlara örnek olmuştu. Fener M.S. 1300 yıllarındaki bir depremde yerle bir oldu.

Bu eserlerden günümüze hiçbir kalıntısı ulaşmamış olanlar hakkındaki bilgiler rivâyetlerden öteye gitmemektedir. Basılan paralardan, efsâne hâlindeki eski kayıtlardan toplanan bilgilerle yetinilmektedir.

DÜRBÜN;

Alm. *1. Fernglas (n), 2. Fernrohr, Teleskop (n),* **Fr.** *Jumelles (f.pl.), Telescope (m),* **İng.** *Fieldglasses, telescope.* Uzaktaki cisimleri daha net görmeye yarayan optik bir âlet. Kelimenin aslı, Farsça olup, dûr "uzak" ve bîn "görür" kelimelerinden meydana gelmiştir. Dürbünler umûmiyetle 6x30, 7x50 veya 8x30 olarak sınıflandırılır. Bu ifâdelerdeki ilk rakam büyütme oranını, ikinci rakam ise, objektif merceğinin milimetre cinsinden çapını belirtir. Meselâ 7x50 numaraya sâhip bir dürbünün büyütme oranı 7 ve objektif merceğin çapı 50 milimetredir demektir.

Dürbün iki teleskopun bir menteşeyle birbirine bağlanmasından meydana gelmiştir. Her iki teleskobun da optik sayısı aynıdır. Teleskobun ucunda objektif merceği bulunur. Objektif merceği bakılan cisimden gelen ışıkları kırarak odak düzleminde gerçek görüntü meydana gelecek şekilde form kazandırır. Teleskobun göze gelen ucuna ise göz merceği konulmuştur. Bu mercekler gözlük camı gibidir. Her iki mercek arasına prizmalar konulursa, ters görüntü doğrulur ve netleşir.

Dürbünler, bir borunun iki ucuna mercek veya mercek takımı konmak sûretiyle yapılır. Boru uzunluğu dürbünün cinsine, kullanıldığı maksada göre değişik olur. Merceklerin birine objektif, diğerine göz merceği adı verilir. Prizmalı dürbünlerde objektif ve göz merceği arasında 45-90 derecelik iki prizma bulunmaktadır. Genel olarak dürbünler kırılma kânunlarına göre çalışan araçlardır. Dokuzuncu asırda Abbâsî Halîfesi Me'mûn zamânında astronom Ahmed ve Mehmed kardeşlerin kullandıkları âletler, 12. asırda yaşayan astronomi âlimi Batrûcî'nin kullandığı âletler, 16. asırda Uluğ Bey ve medresesinde gök cisimlerini incelemek için istifâde ettikleri âletler dürbün esâsına göre yapılmıştır. Avrupa ise bu tip araçları ancak 17. asırda gördü ve yapabildi. Buna rağmen çeşitli kaynaklar Müslüman âlimlerin buluşlarını görmezlikten gelerek, Galileo'nun, astronomide Müslümanlardan altı asır sonra kullandığı âlete ilk dürbün diyebilmektedir.

Gök dürbünü: Gök cisimlerinin gözlenip incelenmesi için kullanılır. Gök dürbününde, herbiri bir mercek sisteminden meydana gelen bir objektif ve bir göz merceği vardır. Objektifi aynadan meydana

gelen teleskoptan farkı, mercek sisteminin kullanılmasıdır.

Yer dürbünü: Bu dürbünlerde uzaklaştırıcı ve yakınlaştırıcı mercek vardır. Uzaktaki cisimler düz ve olduğu gibi görünür. Bu dürbünün büyütme, ayırma gücü ve olayların belirlenmesi gibi özellikleri vardır.

DÜRRÎ AHMED EFENDİ;

Sultan Dördüncü Mustafa Han ve Sultan Üçüncü Ahmed Han devri devlet adamlarından ve şâirlerinden. Aslen Vanlıdır. İstanbul'a geldikten sonra, Sultan Dördüncü Mustafa Han zamânında, devrin vezirlerinden Abdi Paşanın cizyedârı Hüseyin Ağanın adamlarındandı. Âlim, edip ve silahşördü.

Abdi Paşa tarafından saraya alınarak yetiştirildi. Önce Dîvân kâtipliği, sonra Dîvân-ı hümâyûn hocalığı, Anadolu muhâsebeciliği ve başka görevlerde bulundu. 1721 yılında şıkk-ı sânî defterdârlığı pâyesiyle İran'a orta elçi olarak gönderildi. Bu vazîfesinden dönüşünden hemen sonra 1722 yılında vefât etti.

Son vazîfesiyle ilgili olarak bir **Sefâretnâme** yazdı. Eserin yazma nüshâlarından biri, İstanbul Üniversitesi Kütüphânesinde Târih Yazmaları sırasında 3328 numarada kayıtlıdır. Ayrıca, 1820'de Paris'te basılmıştır. Dürrî Ahmed Efendinin bu târihî eserinden başka, Türkçe ve Farsça şiirleri vardı. Gazel ve kasîdeleri âlimâne ve ârifânedir. Devrin şâir ve edipleri tarafından takdir edilmiştir. Özellikle manzum târih düşürmekte pek mâhirdi. Sultan Üçüncü Ahmed Han, Hicrî 1132 (Mîlâdî 1719) târihinde hastalanmıştı. Bir müddet sonra eski sıhhatine kavuşunca, devrin şâirleri, Hak teâlâya şükrâne olarak birer "Sıhhatnâme" yazdılar. Dürrî Ahmed Efendi de pek güzel bir sıhhatnâme yazıp pâdişâha arz eylemişti. Şöyle diyordu:

Hak budur kim inhirâfından mizâc-i pâkinin
Oldu gûyâ ser-te-ser eczâ-yi âlem bî-karar

Vâkı'a, âlem tezelzül bulmamak mümkin midir
Kâlıb-i dünyâya zîrâ rûhdur ol Şehriyâr

Rûh olunca nâhoş, elbette beden bîmâr olur
Rûhdur kasr-ı ten istihkâmına çünki medâr

Hâsılı rûh-ı musavverdir bu server âleme
Çok zamân yâ Rab ânı tahtında eyle berkarâr

Dürrî Efendi şunu anlatmak istiyordu: "Doğrusu, Sultânın pâk mizâcı, sıhhati bozulduğu için, sanki bütün âlem de bozuldu, kararsız kaldı. Âlemde bozulma olmaması mümkün değildir. Zirâ Sultan şu görünen dünyânın rûhu gibidir. Rûh rahatsız olunca, elbette beden de rahatsız olur. Çünkü, ten sarayı istihkâmının dayanağı rûhtur. Kısacası, bu hükümdâr âlem için ruhtur. Ey Allah'ım onu tahtında devamlı tut."

DÜRZÎLER (Bkz. Derezîler)

DÜŞÜK;

Alm. *Abortus (m),* **Fr.** *Avortement (m),* **İng.** *Abortion.* Ana rahmindeki bebeğin, yaşama kâbiliyeti kazanmadan dışarıya çıkarak gebeliğin sona ermesi. Yaşama kâbiliyetini kazanma devresi genel olarak 20 ile 28. gebelik haftaları arasında bulunmaktadır. Genellikle; 20. haftadan önce ve 500 gramın altında bulunduğu devrede gebeliğin sona erişi düşük olarak nitelendirilir.

Kadın-doğum bilimi açısından olduğu kadar, sosyal bakımdan da ehemmiyet arz eden "düşük"ler, çeşitli komplikasyonlara (zararlara) sebeb olmaları ve anne ölümleri üzerinde önemli rol oynamaları bakımından oldukça mühimdir.

Düşükler başlıca üç gruba ayrılarak incelenirler:

1. Kendiliğinden olan düşükler: Spontan düşük denilen bu düşük, gebeliğin, herhangi bir müdâhale olmaksızın, tabiî sebeplerle kendi kendine son bulmasıdır. Bu düşük şekli, hâmilelerin % 15'inde meydana gelir. 40 yaşını aşmış hâmilelerin % 18-20'sinde görülür.

Bu düşüğün sebebi hakkında kesin bir bilgi bulunmamasına rağmen bâzı faktörler üzerinde durulmaktadır. Bunlar, ırsî ve dişi döl hücresine âit bozukluklar, hormonal dengesizlik, anneye âit faktörler olmak üzere üç sınıfta toplanırlar:

a) Genetik ve dişi döl hücresine âit bozukluklar: İstatistiklere göre düşüklerin takriben % 40'ının genetik faktörlere ve dişi döl hücresindeki bozukluklara bağlı olduğu anlaşılmıştır. Kusurlu genler, kromozomlar sebebiyle teşekkül eden cenini ana vücudu kabul etmez ve ekseriyâ 6-7 haftadan önce dışarıya atarak gebeliği sona erdirir. Organizmanın bu husûsu nasıl sezdiği tam olarak bilinmiyor. Ancak kusurlu şekilde teşekkül eden cenin daha ilk haftalarda canlılığını kaybederek annenin

hormonlarında bir değişiklik meydana getirir. İlâhî kudret, anne organizmasını yaklaşık 9 ay gibi bir zamâna normal olarak programlamıştır. Bu programa uymayan bir hâdisenin mevcudiyetinde kendini o cansız artıktan korumak için ve ayrıca boşuna taşımamak için gebeliği sona erdirmektedir.

b) Hormonal dengesizlik: Kendiliğinden olan düşüklerin yaklaşık %5-10'unun sebebi bu gruba girer. Bunlar ise; korpus luteum (yumurtalıktaki sarı cisim), göbek bağı, tiroit ve böbrek üstü bezin normal çalışmaması hallerinde ortaya çıkarlar.

c) Anneye âit faktörler: Gebelik seyrinde anneye âit birçok faktör ceninin gelişmesini önleyerek düşüğe sebeb olur. Bunlar arasında başlıcaları şunlardır:

Rahimin şeklinin normal olmaması, az gelişmiş olması;

Rahim dış ağzının çok açık ve gevşek olması;

Karın içinde rahime baskı yapan tümörler;

Rahimin içinde tümör bulunması;

Gebeliğin seyrinde geçirilen ateşli hastalıklar: Malta humması, listeriosis, frengi, toksaplazmozis;

Beslenme yetersizlikleri: Gebelik süresince yetersiz beslenme, folik asit, C,D,K vitaminlerinin yetersizlikleri düşüğe sebeb olabilir. Kazalar ve heyecanlanma halleri;

Zehirlenmeler, kan uyuşmazlıkları, radyoaktif ışın alınması;

Kollajen doku hastalıkları;

Düşüğün ilerlemesine göre klinik olarak bâzı devreler: Düşük tehdidi bunların ilkidir. Kanama, rahim kasılması ve bel-kasık ağrıları mühim belirtileridir. Ağrı olmadan da kan görülebilir. Kan ekseriyâ az miktarda ve değişik kırmızılıkta olabilir. Düşük tehdidinde gerekli tedbirlerin alınmasıyla gebeliği normal seyrine döndürmek mümkün olur. Fakat bâzı vak'alarda durum ilerler ve kaçınılmaz düşük teşekkül eder.

Kaçınılmaz düşük: Düşük tehdidinin ileri safhalarında rahim kasılmaları şiddetlenerek kanama artar ve rahim ağzı açılır. Bunu çoğunlukla su kesesinin yırtılması takib eder.

Tam düşük: Burada gebelik mahsulünün tamamen dışarı atılması mevzubahistir. Vak'aların çoğunda kanamayı tâkiben şiddetli kasılma sancılarıyla gebelik mahsulü blok olarak dışarı atılır. Bâzan ise bebek dışarı çıktığı halde eşi (plasenta) içeride kalır. Bu durumda kasılmalar devâm eder ki buna da "tam olmayan düşük" denir.

Kendiliğinden düşüklerin bir çoğu tehlikesizce sonuçlanmakla berâber, bâzı vak'alarda, düşüğü tâkiben rahim duvarında yapışık kalan plasenta parçaları kanama ve enfeksiyona yol açar. Bu iltihapların yayılması hastanın hayâtını tehlikeye sokabilir. Ayrıca düşükten sonra "koryonepitelyoma" adı verilen kanserin meydana geliş sıklığı artar. Tüplerin tıkanmasıyla kısırlık ortaya çıkabilir.

Tedâvisi: Düşük tedâvisinde, düşüğe sebeb olan faktörlerin tesbiti ve vak'anın özelliğine göre tedâvi büyük değer taşır.

Düşük tehdidinde hasta yatak istirahatine alınır. Ağrı giderici ve teskin edici ilâçlar verilir. Kabız kalması önlenir, hafif gıdâlar verilir. Hormon seviyelerinin düşük olduğu durumlarda "gestagen" adı verilen hormonlar verilir.

Kaçınılmaz düşüklerde hasta kliniğe yatırılır. 12 haftanın altındaki gebelere kürtaj, tıbbî tahliye yapılır. 12 haftanın üzerindeki gebeliklerde oksitosin verilerek rahimin kasılmaları arttırılır ve düşük sağlanır.

Tekrarlayan düşük: Hastanın arka arkaya 3 veya daha fazla kendiliğinden düşük yapması hâlidir. Bundan umûmiyetle, malta humması, listeriosis gibi hastalıklar mesuldür. Bunun da tedâvisi, hâmile kalmadan önce progesteron hormonu verilerek yapılır.

2. Cinâî düşükler (Kriminal abortus): Çocuğun doğumu ve varlığı istenmediği durumlarda çoğu kez gebe kadının kendi isteğiyle yapılan kânunsuz düşüklerdir. Avrupa ve Amerika'da doğum kontrolü için başvurulan yollardan birisidir. Dünyâda her yıl 30 ile 55 milyon cinâî düşük yapıldığı zannedilmektedir. Gayrimeşru ilişkiler netîcesinde gebeliğin meydana gelmesi önlenemediği zaman ilk akla gelen çâre cinâî düşük olmaktadır. Bu, zannedildiğinden fazla uygulanmakta ve önemli bir halk sağlığı problemini teşkil etmektedir. Gizli, suçluluk duygusu içinde, şuursuz ve tehlikeli biçimlerde gerçekleştirilen bu ameliye kısırlık, kanama, enfeksiyon, yırtıklar ve hatta ölüm ile sonuçlanabilmektedir.

Gebe kadın, ya kendisi çocuk düşürmeye teşebbüs eder veya ebe ve hekim yardımıyla düşük yapar. Cinâî düşükler çoğunlukla gebeliğin ilk aylarında yapılır. Çocuk düşürmeye niyet eden kadınlar önce kolay ve zararsız usûllerle çocuğu düşürmeye çalışırlar, çocuk düşmezse daha tehlikeli çârelere

başvururlar.

3. Tedâvi düşükleri (Tıbbî tahliye): Gebe kadındaki bir hastalığın gebelik yüzünden ilerlemeye başlaması ve kadının hayâtının tehlikeye girmesi hâlinde ölü veya sakat olduğu anlaşılan (kuvvetle zannedilen) çocuğun bulunduğu gebelik hâllerinde tıbbî bir müdâhale ile gebeliğe son verilmesi ve çocuğun alınmasıdır. Bu müdâhale ihtimâle dayanarak yapılmaz. Her türlü tedâviye rağmen hastalık gerilemiyorsa ve kesin hayâtî tehlike mevcut ise ve gebeliğin sonlanması hâlinde tedâvi olacaksa, bütün tıbbî şartları hâiz bir klinik veya hastânede çocuk aldırılır.

DÜYÛN-I UMÛMİYE;

Alm. *Öffentiche Schulde (f.pl.),* **Fr.** *Dettes (f.pl.), publiques,* **İng.** *Public debts.* Osmanlı dış borçlarının ve bunu idâre eden birimin adı. İlk dış borç, 1854 Kırım Savaşından sonra alındı. Osmanlı Devleti, Sultan İkinci Abdülhamîd Han zamânına geldiğinde, ağır dış borçlar altında ezilme mevkindeydi. Akıllı tedbirlerle belli bir zaman içerisinde bu borçlar ödenebilirdi. Lâkin 93 Harbi (1877-78) hezîmeti, devleti iflâsın eşiğine getirdi. Devlet, en verimli topraklarını kaybetti. Akın akın gelen göçmenlerin sayısı bir milyona ulaştı. Bu kadar göçmeni bir yıl içinde rahata kavuşturmak çok zordu. Bu arada, Rusya'ya ağır tazminât ödeme mecbûriyetiyle karşı karşıya kalındı. Rusya Ağrı kendilerine bırakıldığı takdirde, tazminât hakkından vaz geçebileceğini teklif etti ise de, Sultan Abdülhamîd Han bu teklifi kesinlikle reddetti. Eğer Sultan Abdülhamîd Han Ayastefanos Antlaşmasındaki tazminâtı Berlin Muâhedesi ile düşürmemiş olsaydı, devlet daha o sırada batabilirdi. Ordunun durumu ise perişan bir vaziyetteydi. Emperyalist Avrupa devletleri yıllardır peşinde koştukları emellerine ulaşmak üzereydi. Onlar dış baskıların çemberi içerisinde sıkışan imparatorluğu borç bataklığı içinde boğmak istiyorlardı. İşte İkinci Abdülhamîd Hanın devraldığı mâlî durum bu idi.

1875 yılında borçları ödeyebilmek için rüsûm-ı sitte idâresi faaliyete konuldu ise de, bu idâre şekli Avrupalı alacaklıları memnun etmedi. Netîcede Tevhîd-i Düyûn yapılması kararlaştırıldı. Böylece bütün dış borçlar birleştiriliyordu. Devletin bâzı mallar üzerinden aldığı gelir bundan böyle Türkiye Mâliye Nezâreti tarafından değil, ancak Düyûn-i Umûmiye tarafından tahsil edilecekti. Bu durum devlet içinde bağımsız ikinci bir Mâliye Bakanlığı ihdas etmek anlamına geliyordu. Ancak, yapacak başka çâre de kalmamıştı. Düyûn-ı Umûmiyenin yetkisine bırakılan gelirler şunlardı: Tütün, tuz ve ipek vergi gelirleriyle damga pulu ve balık resimleri.

Düyûn-ı Umûmiyenin idâre meclisi 7 üyeden müteşekkil olup, bunların üyelik müddeti 5 yıl için idi. Üyelerin ikisi Türk, diğerleri de her birinden birer üye olmak üzere İngiliz, Fransız, Alman, Avusturyalı ve İtalyan'dan müteşekkildi. Dış borçların tamâmına yakın bölümü İngiliz ve Fransızlara âit olduğu için, Meclis-i İdâre Başkanlığı yalnız onlardan seçilebilmekteydi. Ancak konseyi teftiş etmek üzere Türklerden meydana gelen fevkalâde bir müfettiş heyeti de bulunuyordu.

3 Ekim 1880 yılında Muharrem Kararnâmesi İstanbul'daki büyük devletlerin elçilerine tebliğ edildi. Düyûn-ı Umûmiye ile Türkiye rahat bir nefes almaya ve borçlarını ödemeye başlamıştı. Bu târihte devletin dış borçlarının toplam fâizleri ile birlikte 280 milyon tutarındaydı. Rusya'ya harp tazminâtı ise bu hesâbın dışında kalıyordu. Muharrem Kararnâmesi ile bu borçlar 117 milyona kadar düşürüldü. Bu muazzam başarı Sultan Abdülhamîd Hanın şahsî kâbiliyeti ve akıllı siyâseti sâyesinde sağlanmaştı.

Düyûn-ı Umûmiye, devletin sonuna kadar devâm etti. Son derece muntazam bir idâre olan Düyûn-ı Umûmiye, gerçi devlet içinde devlet olan ikinci bir mâliye gibiydi. Ancak Türk dış borçlarının ödenmesi için başka imkân kalmamıştı. Aynı zamanda Avrupa devletlerinin yıllardan beri alışılagelmiş tatsız müdâhalelerine de bu sâyede son verilmişti. Birçok gelirini Düyûn-ı Umûmiyeye bırakan devletin sıkıntıya düşmesi kaçınılamazdı ki, bu sıkıntılarla zaman zaman karşı karşıya kalındı. Memur ve asker maaşları iki ayda bir ödenmeye başlandı. Yalnız o devirde hiçbir zaman pahalılık ve sıkıntı görülmedi.

DÜZKANATLILAR (Orthoptera);

Alm. *Geraldflügler,* **Fr.** *Orthoptéres,* **İng.** *Grasshoppers and cockroaches.* Eklembacaklılar şubesinin, böcekler sınıfının, kanatlı böcekler (Pterygota) alt sınıfının bir takımı (Orthoptera).

Hepsi karada yaşar. Genellikle tropik bölgelerde bulunurlar. 18.000 kadar türü bilinmektedir. Başlarının ucunda çok parçalı iki anten ile yanlarda büyükçe iki petek göz bulunur. Bâzılarının baş tepelerinde de 2 veya 3 adet nokta göz mevcuttur. Ağız parçaları kesici, çiğneyicidir. Çoğu bitkisel besinlerle, azı böceklerle beslenir. Zirâat yönünden zararlıdırlar. Ön kanatları dar ve parşömen sertliğindedir. Arka kanatlara örtü vazifesi yaparlar. Arka kanatlar geniş ve zar şeklindedir. Sâkin haldeyken, yelpaze gibi katlanarak ön kanatların altına saklanırlar. Nâdir de olsa kanatsız olanlar vardır. Nocarodes ve Isophya cinslerine bağlı türler böyledir.

Çekirgeler, mantisler (peygamber develeri), cırcır böcekleri, hamam böcekleri, kulağa kaçanlar ve danaburnu hep bu takımdandır. "Doğrukanatlılar" veya "çekirgeler" de denir. Nemf (yavru) hâlinde alt

kanatlar çok küçüktür. Üst kanatlar altta, alttakiler üsttedir. Birkaç gömlek değişiminden sonra normale dönerler. Arka bacakları iyi gelişmiş olup, sıçramaya yarar. Ses çıkarma ve ses alma organları (timpanal organ) da iyi gelişmiştir. Dişilerin çoğunda yumurta koyma borusu bulunur. Bir çift olan antenleri bâzılarında çok uzundur. Gelişimlerinde yarı başkalaşım (hemimetaboli) gösterirler. (Bkz. Çekirge)

DÜZLEM (Bkz. Yüzey)

DYER, Reginald Edward Harry;

Hindistan'da vazîfe yapmış olan İngiliz generali. 1864 senesinde Hindistan'da doğdu. 1927 senesinde İngiltere'de öldü. 1919 yılında Hindistan'ın Amritsar kentinde ortaya çıkan hâdiseleri acımasızca bastırmasıyla meşhurdur.

Hindistan'ın Murree kentinde doğan Dyer Reginald Edward Harry, 1885 senesinde İngiltere'nin Hindistan'da bulunan West Surrey alayında vazîfe aldı. Daha sonra Hindistan ordusuna girdi. 1886-87'de Birmanya'ya düzenlenen seferlere katıldı. 1901-1902'de bugünkü Pakistan ile Afganistan arasındaki dağlık bölgede bulunan Veziristân'ın kuşatılmasında vazîfelendirildi. Birinci Dünyâ Savaşı sırasında Almanların Afganistan'a geçmesini önlemek için kurulan Doğu İran hattının sorumlusuydu. 13 Nisan 1919 Amritsar katliamı sırasında Jullundur'da tugay komutanı olan Dyer, bir misyoner kadınla Hinduların alay etmesine misilleme olarak Amritsar şehrinde tapınakta âyin yapan halkın üzerine ateş ettirip on dakikada yedi yüz kişiyi öldürttü. Bu vahşî saldırı netîcesinde binden fazla kişi de yaralandı. Bununla da yetinmeyen Dyer, ahâliyi üç gün elleri ve ayakları üzerinde hayvan gibi yürüttü. Üç gün zarfında sokaklarda İngilizlerden başka ayakta yürüyen kimse yoktu.

Bütün Hindistan'da büyük infiale sebeb olan bu katliam üzerine İngiltere hükûmeti soruşturma için bir müfettiş gönderdi. Müfettiş, Dyer'e neden müdâfaasız halka ateş açtırdığını sorunca, Dyer; "Buranın kumandanı benim. Buradaki askerî bir icrâatı ben takdir ederim. Öyle lüzum gördüm, öyle emrettim. Daha tafsilatlı bir şey anlatmaya lüzum görmüyorum." dedi. Müfettiş; "Ahâlinin yüz üstü sürünmesini emr etmenizin sebebi nedir?" diye sorunca da; "Hindûlar tanrıları karşısında yüz üstü sürünüyorlar. Bunlara bir İngiliz kadının bir Hindû tanrısı kadar mukaddes olduğunu ve değil hakâret, onun karşısında sürünmeleri îcâb ettiğini anlatmak istedim." dedi. Müfettiş halkın ihtiyâçları için dışarı çıkmak mecbûriyetinde olduğunu söyleyince, Dyer; "Evet sokakta yüz üstü sürünerek yürümelerini emr ettim. Eğer bunlar insan olsalardı, yüz üstü sürünmezlerdi. Çünkü bunların evleri birbirine bitişik ve damları düzdür. Damlar üzerinde insan gibi yürürlerdi." cevâbını verdi. Dyer'in bu sözleri İngiliz basınında neşredilince, Dyer kahraman îlân edildi.

Yapılan soruşturma netîcesinde suçlu bulunan Dyer sâdece komutanlık vazîfesinden alındı ve emekliye sevk edildi. Lordlar kamarası ise Dyer'in bu davranışını övgüyle karşılayarak adına bir fon kurulmasını sağladı. Hâdise bütün dünyâda yankı uyandırdı. Hint milliyetçileri olay yerini bir şehitler anıtına çevirdiler. Hindistan halkına bunca zulüm yapan sinsi İngiliz sömürge siyâsetinin acımasız tatbikçisi Dyer, 23 Temmuz 1927'de İngiltere'de Bristol yakınlarında Long Ashton denilen yerde öldü.

DYN (Din);

Alm. *Dyn (n),* **Fr.** *Dyne (f),* **İng.** *Dyne.* Santimetre-gram-saniye (c.g.s) sisteminde esas kuvvet birimi. "Din" diye okunur. Bir gramlık bir kütleye, 1 cm/sn^{2}lik ivme kazandırmak için gerekli olan kuvvettir. Bir gram kuvvet, yerin bir gram kütleye uyguladığı çekim kuvvetidir ve 981 dyn'e eşittir. 1 gf=981 dyn, 1 Nt=10^5 dyn.

E;

yeni Türk alfâbesinin altıncı harfi. Fizikte "é", elektronun sembolüdür. Osmanlıcada "elif" harfinin hemzeli şekli olup, bunun üstünlü olarak okunmasıdır. Türkçede dil ve damağın ön tarafında telaffuz edilir ve telaffuzu sırasında dilin ucu alt çenenin ön dişlerine yapışır. E orta uzunlukta geniş ve ince bir sestir. Açık ve "i" sesine yakın kapalı şekilde kullanılan "e" harfi, Anadolu ve Rumeli ağızlarında karışmış durumdadır. Türkiye Türkçesinde açık ve kapalı olan "e" seslerinin yazılışı aynıdır.

Kapalı "e" sesi, Türkçede daha çok ilk hecede görülür: El (yabancı), yedi, yemek gibi. Açık "e" sesi ise hemen her hecede görülebilir: Et, emek, elemek gibi.

---

e SAYISI;

Alm. *e Zahl,* **Fr.** *e Nombre,* **İng.** *e Number.* Matematikte iki tam sayının bölümü şeklinde yazılmayan, yâni rasyonel olmayan bir sayı. Değeri yaklaşık olarak 2,718281828459... civârındadır. Leonhard Euler, **Introductioin analys infinitorum** isimli 1748 târihli eserinde bu sayıdan bahsettiği için buna

“Euler sayısı” da denir. Matematiksel ifadelerde çok karşılaşılması yönünden bu sayı önemlidir. Tabiatta pekçok faaliyet aşağıdaki karekteristiğe sâhiptir. Herhangi bir büyüklüğün miktarında meydana gelen değişiklik büyüklüğün miktarına bağlıdır. Bu, bir tabaktaki bakteri, radyoaktif madde miktarı veya elektrik akım miktarı olabilir. Her durumda da olayın gelişimi (k) “değişim miktarını” gösteren bir sâbit olmak üzere dy/dt=ky şeklinde matematiksel olarak temsil edilir. Bu denklemin çözümü $y=Ae^{kt}$ şeklindedir. Burada A başlangıç şartlarına bağlı bir katsayıdır. Bu ifâde y=Aexp (kt) olarak da yazılabilir ve bu tür ifâde, k’nin pozitif veya negatif olmamasına bağlı olarak kuvvet (eksponansiyel) artma veya azalma olarak isimlendirilir. e veya exp (kt) olarak yazılan üstel (eksponansiyel), fonksiyon kimyânın pekçok dalında ortaya çıkar. e’nin kuvvetleri ve e’i taban alan logaritma (tabii logaritma) değerleri tablolaştırılarak kolay kullanılır duruma sokulmuştur. e sayısının rastlanmasına pratik bir misal olarak bir lira % 10 fâiz altında bir yıl sonra iki lira olur. Ancak fâizler altı aylık hesaplanırsa bir yıl sonra 2,25 lira olarak ortaya çıkar. Eğer fâiz üç aylık hesaplanır ise bu sonuç 2,37 civârındadır. Ancak fâiz hesaplama süresi azaldıkça sonuç e=2,718... değerine yaklaşır.

Euler sayısının diğer bir tarifi de $(1+\frac{1}{1})^n$

ifadesinin n’nin büyüdükçe aldığı limit değer olarak tarif edilebilir. Değişik bir târif ise:

$$e = 1 + \frac{1}{1!} + \frac{1}{2!} + \frac{1}{3!} + \ldots\ldots\ldots + \frac{1}{n!} + \ldots\ldots$$

şeklindedir. Karmaşık (kompleks) sayılar da:

$e^{iQ} = \cos Q + i \sin Q$ olarak ifâde edilir.

$e^{ip} = -1$ yazan ve rasyonel olmayan e ile i arasındaki ilişkiyi de Euler vermiştir.

EBCED HESÂBI;

ebced harflerine tekâbül eden sayıları esas almak şartıyla, herhangi bir hâdisenin târihini bir veya birden çok kelime, mısra veya beyit hâlinde verecek şekilde, o ibârede yer alan harflerin sayı olarak toplam neticesini veren târih. Buna cümleler hesâbı da denir.

Bâzı hâdisenin ortaya çıktığı târihi tesbit maksadıyla, harflerden karşıladığı sayılardan faydalanılarak yapılan bu sanatın yanında doğrudan doğruya çıplak târihler de söylenmiştir. Gerçekte ebced hesâbı kullanılarak düşürülen târihler hüner işi olup kâbiliyet meselesidir.

Doğrudan doğruya târih düşürmede lafız ve mânâ açıkça hâdiseyi verir ve bir hesâbı gerektirmez. Meselâ Sultan Abdülazîz Hanın şehid edilmesinden sonra aklî dengesi bozulan ve doksan üç gün tahtta kalan Beşinci Murad için söylenen;

Doksan üçte doksan üç gün pâdişâh-ı dehr olup
Geçdi uzletgâhına Sultan Murâd-ı nâ-murâd

beyti ile;

Bâkî Efendi gitdi ukbâya bin sekizde

mısraı bu tür târihe örnektir.

Ebced hesâbı sistemi ile ortaya konan târihler çıplak târihten farklılık gösterir. Ebced eski alfabedeki harflerin bir sistem dâhilinde mânâsız sekiz kelimede verilmesidir. “Ebced” lafzı bunlardan ilki olduğu için sistem adını bu kelimeden almıştır. Bunlar sıra ile; **“ebced”, “hevvez”, “hutti”, “kelemen”, “sa’faş”, “karaşat”, “şehhaz”, “dazığ”**, lafızlarıdır. Bu şekilde harflerin sıralanışı ve mânâsız birer kelimeye dökülmeleri ezberlemede kolaylık sağlamak içindir. Ebced hesâbı sisteminde aşağıdaki şekilde görüldüğü üzere, her harfin rakam olarak bir karşılığı vardır:

NOT: İSLAM TARİHİ ANSİKLOPEDİSİ 4/34 SAYFADAKİ İSLAM HARFLERİ VE KARŞILIKLARI TABLOSU KONACAK.!!!!!!!

elif=1, be=2, cim=3, dal=4; =

he=5, vav=6, ze=7; =

ha=8, tı=9, ye=10; =

kef=20, lam=30, mim=40, nun=50; =

sin=60, ayın=70, fe=80, sad=90; =

kaf=100, re=200, şın=300, te=400; =

se=500, hı=600, zel=700; =

dat=800, zı=900, gayın=1000. =

Bu diziliş Arap dilinin harflerine göredir. Farsçada kullanılan sesler için benzer harfler de yine asıl alfabedeki gibi değerlere sahiptir. gef=20,

ye=7, çim=3, pe=2 gibi. Bu durum Türkçedeki sesler için de aynıdır.

Ebced hesâbında bir târihin belirlenmesi esas alınmıştır. Bu durumda her harfin bir sayı değeri veya kodu vardır. Bir târihin ortaya çıkması kelime, cümle, mısra veya beyti meydana getiren harflerin değerlerini hesaplayıp toplamakla olmaktadır. Buna **"târih çekmek" "târih düşürme"** ve **"târihlemek"** adları da verilmektedir. Bu târihi düşüren ise çok husûsî mânâda ve sâdece bu sanat içinde **"müverrih"** yahut da **"târihçi"** adıyla anılır. Bu adla anılan kimseler târih düşürürken; bulmak istedikleri târihi veren ibâre şâyet arzu edilen gibi olmazsa bâzı kelimelerde yazı ve imlâ yönünden tasarrufa baş vururlar. Meselâ: "davâ" ve "fetvâ" kelimelerinin son harfleri Osmanlıca yazıda "y= "

ARABİDEKİ "YE" HARFİ YAZILACAK!!!!

ile yazılır ve "â" okunur. Bunlardan y=10, elif=1 sayılarına eşittir. Eğer istenen târihte bu kelimelerden biri yer alıyorsa yazıda ebcedle târih düşüren "y"yi veya "elif"i seçebilir. Böylece bir seçim içine girerek istediği târihi elde edebilir. Bundan başka bâzı kelimelerde, yalnız bu niyetle başka imlâ tasarruflarının da yapıldığını görmek mümkündür. Hattâ bu tasarruflar kelimede birkaç imlâ ortaya çıkardığı gibi, yanlış yazmalara bile yol açar.

Bu şekilde târih düşürmelerin yanında bâzı sanatkârlar âyet ve hadîslerden de faydalanarak ebcedle târih düşürmüşlerdir. Fâtih'in uzun Hasan'ı yendiği yıla düşürülen;

Ve yansureke'llahu nasren 'azizen

H. 878 (1473)

târihi buna örnektir.

Ebcedle târih düşürme sanatı İstanbul'un fethine kadar seyrek görülmesine rağmen bu târihten sonra canlılık gösterir. Fâtih devri âlimlerinden İstanbul'un ilk kâdısı olan Hızır Bey, eski edebiyatımızda bu sanatın öncüsü olarak görülür. Asıl edebiyatımızda bu sanatın en mâhir ustası Sürûrî (1752-1814/1165-1229)dir.

Sürûrî düşürdüğü târihlerde sâdece târih vermemiş, ele aldığı zâtı bir-iki mısra ile en iyi şekilde ifâde de etmiştir. Bu güç onun tahsîlinden gelmektedir. önce "Hüznî" mahlası ile şiirler yazan Seyyid Osman daha sonra Şeyhülislâm Tevfik Efendinin tavsiyesi ile "Sürûrî" mahlasını kullanmıştır. Sürûrî sâdece kendi devrine değil, kendinden önceki zamanlar için de târihler düşürmüştür. Bu, şâirin başka bir yönüdür. Fakat bu târihler devletin kaderini de ilgilendirir. Onun söylediği târih sayısı iki bini bulmaktadır.

Sürûrî bu sanatın altın çağını yaşatan şâirdir. Ancak târih düşüren daha pekçok şâir vardır. Bunun yanında müşterek târih düşüren şâirler de görülmüştür. Meselâ;

İlm-i ehle medrese yapdırdı Şeh Abdülhamîd (1195)

mısraını Sürûrî ile Tevfik söylemişlerdir.

Ebcedle târih düşürme günümüze kadar gelmiş, hicrî târihler yanında mîlâdî târihlerde de görülmüştür. İsmâil Yakut'un şu târihi birkaç sene öncesinde hacdaki tünel hâdisesinde kaybettiğimiz Prof. Dr. Amil

Çelebioğlu için düşürülmüştür.

“Çıkdı üçler hep berâber haccı eylerken edâ

Târihin “Lebbeyke gufrânek ey Âmil dediler.” (1410)

Buraya kadar olan izâhât, basit şekille düz târih düşürme sanatını içine almaktadır. Ancak bu hünerde çeşitli târih türleri ile de karşılaşılır. Ebcedle düşürülen bu târihlerin; tam, tamiyeli târihler, noktalı ve noktasız harflerle düşürülen, mu’cem muhmel târihler, katmerli târihler vs. olmak üzere pekçok çeşitleri vardır. Ayrıca, mânen, lafzen, mânen ve lafzen, karışık, santranç usûlü târihlerle muammer târihler ve bilmeceli târihleri de zikretmek gerekir.

Arap edebiyatında pek görülmeyen ebcedle târih düşürme en çok; Türk ve Fars edebiyatlarında yer almıştır.

EBDÂL (Bkz. Abdal)

EBE;

Alm. *Geburtshilfe (f),* **Fr.** *Profession de sagefemme,* **İng.** *Midwifery.* Ebe olma hâli; ebenin mesleği. Yetkisi, gebeliğin teşhis ve gözetimiyle ve normal doğumları yaptırmakla sınırlı tıbbî meslek sâhibi kadın. Türkiye’de ebelik ile ilgili bilgiler Anadolu Selçukluları hâkimiyeti devrine kadar ulaşır. Selçuklulara âit Kayseri’deki tıp medreselerine bağlı dârüşşifâlarda, görevli hekimlerin yazdıkları cerrahlık kitaplarında, doğumun güç oluşu sırasında alınacak tedbirler anlatılmıştır. İstanbul’da Tıphâne (1826) adıyla kurulan okulda doğum bilimi de öğretiliyordu.

Tıp biliminin gelişmesine paralel olarak ebelik öğrenimi de gelişti. Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânede (1843) teorik olarak ebelik dersleri verildi. Türkiye’de ilk doğum kliniği, Demirkapı’da “Serîriyât-ı Vilâdiye” adıyla açıldı (1892).

1909’da Almanya’da ihtisâsını yapan Dr. Kenan Tevfik, Serîriyât-ı Nisâiye kliniğinin, önce laboratuvar şefliğine, sonra müderrisliğine getirildi. Böylelikle ebelik ve kadın hastalıkları bilimi öğreniminin temeli atılmış oldu.

Cumhûriyet devrinde kurulan İstanbul Ebe Okulunda ilkokuldan sonra iki yıllık bir öğrenimle ebe yetiştirilmeye başlandı. 1938’den sonra da köy ebesi yetiştirilme yolunda çalışmalar yapıldı. Günümüzde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına bağlı Sağlık Meslek Liselerinin bir bölümünde ebe-hemşireler yetiştirilmektedir.

Köy ebesi okulları: İlkokulu bitirenlerin alındığı köy ebesi okullarında öğretim süresi üç yıldır. Bu okulları bitirenler, 6 yıl köylerde görev yaptıktan sonra doğum kliniklerinde altı aylık bir kurs görüp, şehir ebesi olabilmektedirler. Ayrıca ebe okullarına girerek de şehir ebesi olabilirler.

Ebe okulları: Ankara Doğumevi, Sağlık Koleji ile İstanbul Zeynep-Kâmil Sağlık Kolejinde birer ebelik bölümü vardır. 15-25 yaşları arasında ortaokulu bitiren kızların imtihanla alındıkları ebe okullarında, öğrenim süresi dört yıldır. Bu okulları bitirenler özel doğum kliniklerinde, ana ve çocuk sağlık merkez ve şubelerinde çalışabilirler.

Ebe hemşire okulları: Ortaokulu bitirenler, ebe hemşire okullarında dört yıllık bir öğrenimden sonra devlet hastânelerinde hemşirelik, ameliyat hemşireliği, laborantlık, doğum hemşireliği yapabilirler. Sağlık merkezleri ebelerine nezâret edebilirler.

Ayrıca ebe kelimesi “nine” veya “büyük anne” mânâsında Anadolu’nun çeşitli yerlerinde kulanılmaktadır. Buradan ebe kelimesinin doğum vs. gibi işlerde yaşlı ve tecrübeli kadın mânâsında kullanılarak zamanla mânâ değişikliğine uğradığını söylemek gerekir.

EBEGÜMECİ (Malva sylvestris);

Alm. *Wegmalve, Malve (f),* **Fr.** *Mauve (f),* **İng.** *Common Mallow.* **Familyası:** Ebegümecigiller (Malvaceae). **Türkiye’de yetiştiği yerler:** Anadolu’da yaygın bir bitki.

Haziran-eylül ayları arasında çiçek açan, yol kenarları, virânelikler, tarlalar ve ekilmemiş topraklarda çok bulunan, 20-70 cm yüksekliğinde, tüylü, çok yıllık otsu bir bitki. Vatanı Ön Asya ve Avrupa’dır. Bitkinin gövdeleri yatık veya diktir. Yapraklar uzun saplı, yuvarlak ve tüylüdür. Çiçekler pembe veya leylak renkli olup, yaprakların koltuğunda iki veya daha fazla sayıdadır.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısmı yaprak ve çiçekleridir. Çiçekler tamâmen açmadan, yapraklar çiçek zamanında toplanıp gölgede kurutulur. Yaprakların ihtivâ ettiği müsilaj miktarı % 15-20

kadardır. Yumuşatıcı ve tahriş azaltıcı tesirlerinden dolayı çay hâlinde, öksürük, bronşit ve ses kısıklığında kullanılır. Boğaz ağrılarında, diş ve ağız apselerinde gargara hâlinde verilir. Bunlardan başka deri hastalıklarında ve çıbanlarda lapa hâlinde tatbik edilir. Yaprakları bâzı yörelerde yemek yapıp yenilir.

EBER GÖLÜ;

Afyon'un Bolvadin kazası dâhilinde, Akarçay vâdisinde, Bolvadin kasabasının 8 km güneydoğusunda 104 km2 yüzölçümünde bir göl. 995 rakımlı olan bu göl, güneyde Sultan Dağları, kuzeybatısında, 2531 rakımlı Toprak Tepe ile çevrili, kuzeyde 2066 rakımlı Emirdağlarının güneyinde geniş bir saha ortasında bulunmaktadır. Afyon-Konya demiryolu, Çay ve İsaklı istasyonları arasında sazlık ve kamışlık olan gölün, güney kenarından dolaşır. Yaz sonlarına doğru küçülür. Afyonkarahisar'dan gelen Akarçay ile beslenir. Sultan Dağlarından inen bâzı küçük dereler de Eber Gölüne dökülür. Gölün fazla suları bir ayak vasıtası ile Akşehir Gölüne gider. Bu sebepten göl tuzlu değildir.

EBRÛ;

Alm. *Marmorierung, Flammierung (f),* **Fr.** *Marbrure (f),* **İng.** *Marbling.* Türk Güzel Sanatlarından bir tür kâğıt bezeme, süsleme sanatı. Bir zamanlar ülkemizde çok yaygın olan bu sanat, günümüzde diğer klasik Türk sanatları gibi unutulmaya yüz tutmuştur.

Kitap sanatlarımız içerisinde (hatt, tezhip, minyatür, cilt) seçkin bir yeri olan ebrû, kelime îtibâriyle tartışmalıdır. Meselâ, bâzılarına göre Farsça kaş mânâsına geldiği gibi, bâzılarına göre de ab-rûy izâfet terkibinin tersi mânâda, yâni "yüz suyu, nâmus, şeref" karşılığında gösterilmektedir. Çağatayca, "bulut gibi" anlamındadır ve buluta benzemektedir. Aslında kelime Farsça ebr, yâni "bulut" kelimesiyle ilgilidir. Bunun ebrî nisbet şekli daha sonra ses uyumu ile "ebrû" olmuştur. Hattâ hara gibi dalgalı veya damarlı kâğıt ve kumaş yüzü mânâsında "ebre" kelimesi de ebrû ile ilgilidir.

Ebrûnun târihçesi: Târihi hakkında pek az bilgiye sâhib olduğumuz ebrû, 16. yüzyıla kadar geri gider. Ancak daha da eskiye gitmesi muhtemeldir. Zîrâ bu târihte yapılanlar oldukça gelişmiş türde ebrûlardır. Yirminci yüzyıl başlarına kadar özel bir şekilde yapılan ebrû, Hattatlar Medresesinde zamânının ebrû üstâdı Hezarfen Necmeddîn Efendi tarafından talebelere öğretilmiştir. Bu işe devlet Güzel Sanatlar Akademisinde de devâm eden Necmeddîn Efendi, 1948'e kadar çalışmıştır. Ayrıca Üsküdar Sultantepe'deki Özbekler Tekkesi de bir çeşit ebrû mektebi sayılabilir. Zamânımızda her türlü destekten mahrum olan bu sanat ancak birkaç meraklının elinde yaşamaya çalışmaktadır. Günümüze kadar başlıca ebrûcular da şöyle sayılabilir: Ayasofya Hatibi Mehmed Efendi (öl. 1773), Özbekler Şeyhi Hezarfen Edhem Efendi (öl. 1904), Hezarfen Necmeddîn Okyay (1883-1976).

Ebrûnun pekçok kulanma sâhası vardır. Bir kağıt sanatı olduğu için kâğıdın girdiği her yere kolaylıkla girebilir. Kitap kapları, ciltler için şönüz, cilt için yan kâğıdı, yazı ve fotoğraf etrâfına pervaz, kumaş deseni olarak da düşünülebilir.

Ebrû nasıl yapılır: Ebrûda kullanılacak malzemelerin başında çinko veya tahtadan yapılmış tekne gelmektedir. Tekne yaklaşık 40x50 cm boyunda 5-6 cm derinliğinde olur. Diğer malzemeler toprak boya, kitre, öd, ebrû teknesi, ebrû fırçaları, şekil yapmaya yarayan âletler (at kuyruğu kılı, ince ve kalın teller, iğne, özel taraklar, çivi vb.) ve kâğıt.

Önce kitre saf suyla boza kıvâmına getrilir. Eskiden bu iş için temiz yağmur suyu kullanılırdı. Kıvâmı sağlamak için, tam bir ölçü yoksa da, 10 kilo suya 40 gr kitre genellikle iyi sonuç verir. İstenilen kıvâma getirilen kitreli su, kağıt ebâdına göre hazırlanmış tekneye alınır. Diğer taraftan özel bir şekilde "desteseng" adı verilen bir el presi yardımıyla su ile ezilir. Bu noktada dikkat ve sabır lâzımdır. Ezilen boyalar renklerine göre ayrı ayrı kaplara konur. Bu kaplardan daha küçük kaplara alınır ve içerisine sığır ödü katılır. Öd, boyalarının kitreli su üzerinde yayılmasını sağlar ve birbirine karışmasını önler. Çok dağılma isteniyorsa çok, az dağılma isteniyorsa az öd kullanılır. Öd katılan boyalar karıştırılır ve ilk atılmak istenen renk, tekne üzerine özel olarak yapılmış fırça ile serpilmeye başlanır. Daha sonra ikinci serpilir. Bu rengin öd miktarı, birincisinden fazla, üçüncüsü ise daha fazla öd ihtivâ etmelidir İyi ezilmiş, boyalar kitreli su üzerinde ödün tesiriyle süre süre dağılmaya başlarlar ve gâyet hoş şekiller alırlar. Şâyet boyalar iyi ezilmemiş ise dibe çökerler. Bu desenleri kâğıt çıkarmak için kâğıt tekne üzerine altında hava kalmayacak biçimde yatırılır. En çok 10 saniye kadar bekledikten sonra iki ucundan tutularak kaldırılır. Su üzerindeki bütün renk ve desenler kağıda çıkmıştır.

Ebrûnun çeşitleri: Fırçadan atıldığı gibi bırakılan ebrûnun ismi "Battal" veya "Tarz-ı Kadîm" ebrûdur. Yok, eğer bir el yâhud kıl veya çivi önce yukarıdan aşağıya, sonra da, sağdan sola su üzerinde oynarsa, boyalar birbirine geçerler. Ancak karışıp renkleri bozulmaz. Bilakis latîf görünüşler ortaya çıkar. Buna "gel-git", veya "tarama" ebrûsu denir. Tarama üzerinde serbest hareketlerle uygulanırsa, şal adı verilen ebru çeşidi ortaya çıkar. Bunlardan başka "hatip" ve "çiçekli" ebrû çeşitleri de vardır.

Bulucusu Ayasofya Hatibi Mehmed Efendiye nisbeten bu isimle anılır. Hatib ebrûsunun yapımı için önce bir renk "zemin" döşenir. Bunun üzerine bir kalın telle ve aralıklarla bir renk boya değdirilir. Dağılan bu boyaların içine aynı usûlde başka renkler de ilâve edilir. Sonra sağdan sola, soldan sağa ve aşağıdan yukarıya, yukarıdan aşağıya bir tel ile çekilerek şekiller verilir. Bunun bir ismi de "çark-ı felek"tir. Çiçekli ebrû ise "Necmeddîn ebrûsu" diye de anılır. Çiçekli ebrûnun yapılış şekli genelde hatip ebrûsuna benzer. Zemin döşendikten sonra, hatipte olduğu gibi boyalar atılıp çiçeğe benzeyecek şekiller tecrübeyle verilmeye çalışılır.

EBÛ ALİ FÂRMEDÎ;

on birinci yüzyılda Horasan'da yetişen İslâm âlimlerinin ve evliyânın büyüklerinden. Kendilerine Silsile-i Aliyye adı verilen büyük âlimlerden yedincisidir. İsmi, Fadl bin Muhammed'dir. Künyesi, Ebû Ali'dir. Ebû Ali Fârmedî diye meşhur olmuştur. 1042 (H. 434) senesinde doğdu. 1085 (H. 477) senesinde vefât etti.

Zamânındaki âlimler arasında bir tâne olan Ebû Ali Fârmedî, zâhirî din ilimlerini, Ebü'l-Kâsım Kuşeyrî'den öğrendi. Ayrıca, Ebû Abdullah Muhammed bin Muhammed Şîrâzî, Ebû Mensûr Temîmî, Ebû Abdurrahmân Neylî, Ebû Osman Sabûnî ve daha başka âlimlerden de ilim tahsil etti. Sözü ve nasîhatları pek tesirliydi.

Tasavvuf ilminde yüksek derecelere kavuşması iki vâsıtayla olmuştur. Birisi Ebü'l-Kâsım Gürgânî-i Tûsî, diğeri de Ebü'l-Hasan-ı Harkânî'dir. Ebû Sa'îd-i Ebü'l-Hayr'dan da istifâde ederek feyz aldı. Hocası Ebü'l-Kâsım-ı Gürgânî, Ebû Osman-ı Mağrîbî'nin, bu da Cüneyd-i Bağdâdî hazretlerinin talebesi olup, her birisi, insanlara doğru yolu göstermek için yetişmiş yetkili kimselerdir.

Ebû Ali Fârmedî, zamânının bir tânesi, evliyânın önderi ve hidâyet güneşiydi. Nizâmülmülk'ün makâmına gelince, büyük vezir derin bir hürmetle ayağa kalkar, onu kendi makâmına oturturdu. Hâlbuki, İmâm-ül-Haremeyn ve Ebü'l-Kâsım Kuşeyrî geldiği zaman, sâdece ayağa kalkar, yerini terk etmezdi. "Neden böyle yapıyorsun?" diye sorduklarında; "Ebû Ali Fârmedî hazretleri benim yüzüme karşı kusurlarımı söylüyor, yaptığım yanlış işleri açıklayıp beni îkâz ediyor. Diğer âlimler ise, beni bana övüyorlar. Bu yüzden nefsim gururlanıyor. Ebû Ali Fârmedî hazretlerinin yermesi, benim için daha hayırlı olduğundan, ona daha çok hürmet ediyorum." derdi.

Ebû Ali Fârmedî ilim ve fazîlette yüksek derecelere ulaşıp, pekçok talebe yetiştirdi. Yûsuf-i Hemedânî ve İmâm-ı Gazâlî gibi büyük âlimler onun ilim meclisinde ve sohbetinde yetiştiler. Her ikisi de Ebû Ali Fârmedî hazretlerinden istifâde ederek kemâle gelip yüksek derecelere kavuştu. Ömrünü ilim öğrenmek, öğretmek ve insanlara Allahü teâlânın emir ve yasaklarını anlatmakla geçiren Ebû Ali Fârmedî, 1085 (H. 477) senesinde vefât etti. Kabri Tûs, yâni Meşhed şehrindedir.

Ebû Ali Fârmedî buyurdu ki: "Talebenin hocasına karşı dili ile saygılı olması gerektiği gibi söylediğini de kalbinden reddetmemelidir." Bununla ilgili şu rüyâsını anlatır: Hocam Ebü'l-Kâsım Gürgânî'ye bir rüyâmı anlattım ve ona; "Senin bana rüyâmda şöyle şöyle dediğini gördüm ve niçin böyle yaptığını sordum." dedim. Hocam, bunun üzerine bir ay benimle konuşmadı ve; "Eğer içinde söylediklerimi reddetmek duygusu ve cevap arzusu olmasa, rüyânda bana bunu bu şekilde sormazdın." dedi.

EBÛ BEKR RÂZÎ;

meşhur tabib ve kimyâger. İsmi, Muhammed bin Zekeriyyâ olup, künyesi Ebû Bekr'dir. Râzî mahlasıyla meşhurdur. Avrupa'da Razes ismiyle tanınır. 866 (H.252) senesinde Rey'de doğdu, 932 (H. 220) senesinde vefât etti.

Küçük yaşta ilme merak sardı; sarf, nahiv ve matematik dersleri aldı. Önceleri mûsikî ile de uğraşan Râzî, geçimini sarraflıkla sağlıyordu. Ayrıca astronomi, mantık, fizik, eczâcılık ve tıb ilimlerini tahsil etti. Otuz yaşında ilim öğrenmek için gittiği Bağdat'ta Huneyn bin İshak'tan, İran-Hind ve İslâm tıbbını öğrendi. Tıb ilminde söz sâhibi olduktan sonra memleketine döndü ve hastahânede çalışmaya başladı. Kısa zamanda hastahânenin baş hekimliğine yükseldi. Sonra Rey'den Bağdat'a gelerek Adûdî Hastahânesinin baş hekimi ve halîfenin özel doktoru oldu. Ömrünün son zamanlarında gözleri görmez oldu. Kendisini ameliyât için gelen doktora, gözün yapısı ile ilgili sorduğu suâllere istediği gibi cevaplar alamayınca, ameliyat olmaktan vazgeçti ve gözün yapısını bilmeyen bir doktorun ameliyat yapamayacağını söyledi. 932 (H. 320) senesinde vefât etti.

İslâm âleminin en büyük tabîbi olarak tanınan Râzî, fevkalâde bir hâfıza gücüne sâhipti. Okuyup işittiğini hiç unutmazdı. Dâimâ talebeleriyle ilgilenir ve yetişmeleri için gayret sarf ederdi. Hastaları ile de teker teker ilgilenir, tedâvileriyle yakından ve titizlikle meşgul olurdu. İlmî çalışmaları; nazarî ve amelî olmak üzere iki yönlüydü. Ona gelinceye kadar tıb ilmi esaslı usûl ve metodlardan mahrum ve dağınık iken, bu ilmi ele alıp temellendirmiş ve sistemleştirmiştir.

Kızamık ve çiçek hastalığını ilk defâ birbirinden ayıran ve tedâvi metodunu bulan odur. Çocuk hastalıkları ile kadın-doğum hastalıklarını târif, tasnif etmiş, teşhis ve tedâvi yollarını göstermiştir. Zührevî hastalıkları incelemiş, ameliyatlarda ilk defâ hayvan bağırsağını dikiş ipliği olarak kullanmıştır. Civalı merhemleri de ilk defâ bulup tedâvide kullanan odur. Hafif müshilleri, inmelerde şişe çekmeyi, devamlı ateşli hastalıklarda soğuk suyu ilk olarak tatbik ve tavsiye etmiştir. Tecrübî metodu uygulamış, bâzı hayvanlar üzerinde deneyler yapmış, tıp târihinde ilk defâ kobay kullanmıştır.

Râzî, ayrıca psikiyatri üzerinde de çalışmıştır. Ona göre; bedenin sıhhatiyle rûhun sağlığı eşittir. Bu sebeple telkin ile tedâvi çok önemlidir. Şüphesiz her şeyin sâhibi, yaratanı, Allahü teâlâ olduğu gibi, şifâyı da gönderen, yaratan O'dur. Sebeplerine iyi yapışıp şifâyı Allahü teâlâdan beklemelidir. Bir hasta ile tek bir doktor ilgilenmelidir. Bir hasta ile birçok doktorun ilgilenmesi hastanın mâneviyâtını sarsar, bu da hastalığın artmasına yol açabilir.

Ebû Bekr Râzî; sükûnet, rüzgâr, rutûbet ve binâların sıhhî tesisât ve banyoları hakkında da ilgi çekici incelemelerde bulundu. Havanın temizlenmesi için kötü kokuları değiştirmeye, hasta odalarını havalandırmaya ve hastaların temiz su içmelerine îtinâ gösterirdi. Gout (Damla hastalığı) ile romatizmayı birbirinden ayırdı. Kalb enfarktüslerine karşı hacâmatı uyguladı. Onun hârikâ keşiflerinden birisi de, böbrek ve mesânedeki taşları ilaçlarla parçalatması veya ameliyatla çıkartmasıdır.

Tıbbî nasîhatları şunlardır:

Hasta, tedâvi için tabîb-i hâzık (uzman) olan tek bir dortora başvurmalıdır. Birçok doktora başvuran hasta, doktorları şaşırtır ve hatâlı teşhis koymalarına sebeb olur. Doktor iyi bir ahlâka sâhib olmalıdır. Dünyâdan yüz çevirerek âhirete yönelmeli; gaflet içinde bulunmamalıdır. Dünyâlığından lâzım olana bakıp, âkıbet ve âhiret düşüncesi içinde olmalıdır. Tabip dâimâ hastasını ümitlendirici şeyler söylemelidir. Çünkü rûhun sıhhati bedenin sıhhatine tesir eder. Tabip, sâdece tecrübeleri ile yetinip, tıp kitaplarına bakmaz ve ilmî tetkikâta dikkat etmezse, başarılı olamaz. Tabiî ilâç ve gıdâlarla tedâvisi mümkün hastalığa kimyevî ilâçlar uygulamamalıdır. İlâçların kullanılması sâdece nazarî bilgilerle olmaz, tecrübe edilmeli, mâhir ellerde alınan netîcelere bakılmalıdır. Aksi hâlde zararlı netîceler çıkabilir. Doktor eğer uygun gıdâlarla tedâvi edebiliyorsa ne büyük saâdet! Hakîkî tabip ve hekimlerin, söz birliği ile kâideleştirdikleri hususlar, dâimâ rehber ve prensib olarak alınmalıdır. Çoğu tabipler câhil ve taklitçi, yeni yetmeler ise tecrübesizdir. Tıb ilminde ciddiyeti ve hassâsiyeti olmayanlar nefslerine düşkün olurlar ve hastalarını öldürürler. Tabip, âlim ve müşfik olur, hasta da tabîbin sözünü dinlerse, hastalık yarı yarıya tedâvi edilmiş sayılır."

Râzî'nin başarılarının ve dehâsının parladığı bir ilim dalı da kimyâdır. O, modern kimyânın önde gelen kurucularından biri olarak kabul edilmektedir. Önce deneye tâbi tuttuğu maddelerin kimyevî tasnifini yapan Râzî, kimyâ alanında kullandığı yirmiye yakın deney cihâzını eserlerinde târif ve tasnif etmiştir. Bunların bâzısı mâdenden olup, bâzısı da camdan yapılmıştır. Onun kimyâda derin bilgi sâhibi olması, tabipliğini de etkilemiştir. Kimyâ ile ilgili çalışmaları sırasında bâzı asitlerin hazırlanmasını ve bunun metodlarını tesbit etti. Bâzı sıvı maddelerin, özgül ağırlıklarını hesapladı. Bunun için, Mîzân-üt-Tabîî adını verdiği özel bir tartı âleti kullandı. Kimyâ sâhasındaki bilgileri ve tecrübeleri tıb sâhasında tatbik etmesi, başlıca husûsiyetlerindendir. Ona göre, hastanın şifâ bulması, tabibin târif ettiği şekilde ilâçları kullanmasına bağlıdır. İlâçlar, insan bünyesinde kimyâsal reaksiyonlar meydana getirmek sûretiyle şifânın hâsıl olmasına yol açmaktadır. Gerek tıp ilminde ve gerekse kimyâ sahasında hep gerçek ilmî usûllerle çalışan Râzî, tecrübî kimyânın babası kabul edilmektedir.

Râzî, devrine göre kimyevî maddeleri dörde ayırmıştır: 1) Mâdensel maddeler: Bunları da; asitler, değerli mâdenler, taşlar, kibrit tuzları, borasitler ve tuzlar olmak üzere altı bölüme ayırmıştır. 2) Nebâtî maddeler, 3) Hayvânî maddeler, 4) Müteşekkil (türetilmiş) maddeler. Kimyâ sahasındaki metodunu da; a) Hastalıkların tedâvisinde kullanılan maddeler ilmi, b) Cerrâhî ameliyâtlarda kullanılan âletler ilmi, c) Kimyâgerin uyguladığı, başvurduğu deneylerin umulan netîceye ulaşıncaya kadar kademe kademe îzâh ve beyânı olmak üzere üçe ayrılmıştır.

Ebû Bekr Râzî, kimyâ sâhasında Câbir bin Hayyân'ın tesirinde kaldığından, onun talebesi sayılır. Fakat, Câbir bin Hayyân'ın temellendirdiği kimyâ ilmini geliştirip sistematize eden budur. Râzî, ilmî deneylerini son derece açık bir şekilde târif ve tasnif etmiştir. Bu îzâhları sırasında kimyevî reaksiyonları da açıklamıştır. ilk defâ kimyevî araştırmaların çoğalıp sağlam esaslar üzerine oturtulması için deney metodunun kaçınılmaz bir zarûret olduğunu ortaya koymuştur. Böylece, kimyâyı tamâmiyle tecrübî bir ilim hâline getirmiştir. Sülfürik asidin îmâlini gerçekleştirmiştir. Hattâ meşhur Avrupalı fen adamı Albert, bu asidin îmâlini onun eserlerinden öğrenmiştir.

Eserleri:

Ömrünün büyük kısmını kitap yazmakla geçiren Ebû Bekr Râzî'nin eserlerinin sayısı 230 civârındadır.

En önemli eseri, **El-Hâvî fit Tıb'**dır. Otuz cildi bulan bu eserinde, insan vücûdunu ele alarak her organı

ayrı ayrı incelemiş ve her uzuv ve organda görülen hastalıkları tetkik ederek tedâvî yollarını göstermiştir. Eserde, hastalıkların tedâvîsi, hastalıklar ve teşhisleri, hıfzıssıhha, hasta bakımı ve kontrolü, cerrâhî ilâçlar, gıdâlar, sentetik ilâçların îmâli, tabâbet sanatı, eczâcılık, insan vücudu ve anatomisi, organlar ve bozuklukları olmak üzere on iki bölüm vardır. Râzî'nin bu meşhûr eseri, ortaçağların başından îtibâren Lâtinceye tercüme edilmiş, 17. asrın sonlarına kadar Avrupa üniversitelerinde temel araştırma ve ders kitabı olarak okutulmuştur. Eser ilk defâ 1279 senesinde Fereç bin Zâlim adlı Sicilyalı bir Yahûdî tabip tarafından Lâtinceye tercüme edildi. Daha sonra 1486 senesinde Continens çevirdi. Bu tercüme, o târihlerde Paris'te kurulan tıp fakültesinde kullanılan dokuz temel eserden birisiydi. Râzî, bu eserinin müsveddesini yazdıktan sonra temize çekmeye ömrü yetmemiştir. Devrin âlimlerinden İbn-ül-Amid, binlerle dînâr vererek müsveddeleri Râzî'nin kız kardeşinden satın alıp temize çektirmiş ve eseri, bizzad Râzî'nin talebelerine inceleterek yeniden tanzim etmelerini sağlamıştır. Böylece kaybolup gitmekten korunan eser, günümüze kadar ulaşmıştır.

Diğer önemli eseri **El-Mansûrî fit-Teşrîh** olup, yirmi cilttir. Bu eseri, Horasan sultânı Mansûr bin İshak Sâmânî'ye ithâf ettiğinden, **Mansûrî** ismiyle meşhur oldu. Eserde, özellikle insan vücudunun anatomik yapısını ele almış, organları ve vazifelerini îzâh etmiş, gıdâ maddelerini, hıfzıssıhha konusunu ve daha birçok tıbbî mevzûları incelemiştir. On bölüm olan eserde, anatomi bilgileri, bünyevî incelemeler, gıdâlar, ilaçlar, sıhhat, insanlara devâ, yolculuk nizâmı, cerrahlık, zehirler ve zehirlenmeler, umûmî hastalıklar gibi temel tıbbî konular ele alınmıştır. Lâtinceye tercüme edilen eser, 1480 senesinde Milano'da yayınlanmıştır. **El Hâvî fit-Tıb** gibi bu eser de, asırlarca Avrupa üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.

Ebû Bekr Râzî'nin diğer eserlerinden bâzıları ise şunlardır: **1) Kitâb-ül-Fâhir:** Tıp ansiklopedisi mâhiyetindedir. **2) Kitâbu Sırr-il-Esrâr:** Kimyâ ilmine dâirdir. **3) Risâle fil-Hisbeti vel-Cedrî:** Râzî'nin batı âleminde en çok tanınan eseri budur. Çiçek ve kızamık hastalıkları hakkında yazılmış olup, bu alanda tıb târihinin ilk yazılı eseridir. 1565 senesinde Lâtinceye çevrildi ve 1866 senesine kadar, kırk defâdan fazla yayınlandı. **4) Kitâbu Men lâ Yahduruh-ut-Tabîb** (Halk ve fakirler için tıb el kitâbı). **5) Kitâbun fis-Sana'at-il-Kimyâ, 6) Kitâbun fil-İntikâd vet-Tahrîr alel-Mu'tezile** (Mu'tezile mezhebini tenkid ve reddiye), **7) Kitâbu Hey'et-il-Âlem** (Astronomi ile ilgili), **8) Kitâbu Menâfi-il-Edviye** (İlâçların faydaları hakkındadır), **9) Kitâbun fî Keyfiyet-il-Ebsâr** (Göz ve görme olayı ile ilgili), **10) Kitâb-ul-Hiyel** (Mekanik), **11) Kitâb-ul-Medhal-it-Ta'lîm, 12) Kitâb-ul-Medhâl-il-Burhânî, 13) Kitâb-ul-A'yât, 14) Kitâb-ut-Tedbîr, 15) Kitâb-ul-İksîr, 16) Kitâb-ul-Muhabbe** (Psikoloji), **17) Kitâb-uş-Şevâhid, 18) Kitâbu ber-us-Sa'a, 19) Kitâb-ül-Fâhir fit-Tıb, 20) Kitâbu Tıbb-il-Mülkî, 21) Kitâbun fî Vec'il-Mefâsil, 22) Kitâbu Et'imet-il-Merda** (Hasta yemekleri ile ilgilidir), **23) Kitâbun fil-Kulunç, 24) Kitâb-ul-Kâfî fit-Tıb, 25) Kitâbun fil-Bah, 26) Kitâb-ul-Hacer.**

Râzî'nin eserleri asırlarca Avrupa üniversitelerinde ders kitâbı olarak okutulmuştur. Avrupa ancak 18. asrın ortalarına doğru, Râzî'nin bulunduğu noktaya ulaşabilmiştir.

EBÛ BEKR-İ SIDDÎK;

Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) ilk halîfesi, daha hayattayken Cennet ile müjdelenen, peygamberlerden sonra bütün insanların en üstünü olan sahâbî. Asıl adı Abdullah bin Ebû Kuhâfe bin Âmir bin Amr bin Ka'b bin Sa'd bin Teym bin Mürre'dir. Babasının adı Osman olup, Ebû Kuhâfe künyesi ile meşhurdur. Annesi Ümmül-Hayr lakabıyla tanınan Selmâ binti Sahr'dır.

Hazret-i Ebû Bekr Peygamber efendimizden 2 yıl 3 ay küçük olup, Fil Vak'asından sonra 573 yılında Mekke'de doğdu. Müslüman olmadan önce adı, Abdüluzzâ veya Abdülka'be idi. Sevgili Peygamberimiz, îmân ettikten sonra onun ismini Abdullah olarak değiştirdi. Peygamber efendimiz; **"Cehennem'den atîk olanı** (âzâd edilmiş kimseyi) **görüp, sevinmek isteyen kimse, Ebû Bekr'e baksın."** buyurduğu için "Atîk" lakabıyla tanındı. Peygamber efendimizin bildirdiği her şeyi ânında ihlâsla tasdik ettiği için "Sıddîk" lakabıyla meşhûr oldu. 634 (H.13) senesinde Medîne-i münevverede vefât etti.

Otuz sekiz yaşında Müslüman olmakla şereflendi.

Hazret-i Ebû Bekr, Resûlullah efedimizin, peygamberliğini bildirip, Müslüman olmasını istediği zaman hiç tereddüd etmeden İslâmiyeti kabul etti. Onun Müslüman oluşu hakkında bildirilen haberler çeşitlidir. Şöyle ki: Hazret-i Ebû Bekr, İslâmiyet bildirilmeden önce bir rüyâ görmüştü. "Gökten dolunay inip, Kâbe-i muazzamaya gelmiş, sonra parça parça olmuş, parçalardan her biri Mekke evlerinden biri üzerine düşmüş, sonra bu parçalar bir araya gelerek gökyüzüne yükselmişti. Ebû Bekr-i Sıddîk'ın evine düşen parça ise, gökyüzüne yükselmemişti. Hazret-i Ebû Bekr hemen evin kapısını kapamış, sanki bu ay parçasının gitmesine mânî olmuştu."

Hazret-i Ebû Bekr, heyecanla rüyâdan uyanmış, sabah olunca, hemen Yahûdî âlimlerinden birisine koşup, rüyâsını anlatmıştı. O âlim cevâbında; "Bu karışık rüyâlardan biridir, onun için tâbir edilmez."

demişti. Fakat bu rüyâ Ebû Bekr'in zihnini kurcalamaya devâm etmiş,Yahûdînin cevâbı onu tatmin etmemişti. Bundan bir müddet sonra ticâret için gittiğinde, yolu râhip Bahîrâ'nın diyârına düşmüştü. Rüyâyı anlatıp tâbirini Bahîrâ'dan istemiş ve şu cevâbı almıştı. Bahîra; "Sen neredensin?" dedi. Ebû Bekr; "Kureyş'tenim" diye cevap verince, Bahîra; "Orada bir peygamber ortaya çıkıp, hidâyet nûru Mekke'nin her yerine ulaşacak, sen hayâtında O'nun vezîri, vefâtından sonra da, halîfesi olacaksın." deyince, o bu cevâba hayret etmişti. Hazret-i Ebû Bekr, bu rüyâsını ve tâbirlerini, Resûlullah efendimiz peygamberliğini açıklayıncaya kadar kimseye söylememişti.

Peygamber efendimiz, peygamberliğini açıklayınca, Ebû Bekr hemen Fahr-i âlem efendimize koşup; "Peygamberlerin, peygamberliklerine delîlleri vardır, senin delîlin nedir?" diye suâl etti. Peygamber efendimiz de cevâbında; **Bu nübüvvetime delil, o rüyâdır ki, bir Yahûdî âlimden tâbirini istedin. O âlim; "Karışık rüyâdır, îtibâr edilmez." dedi. Sonra, Bahîra râhib doğru tâbir etti.** buyurarak, Ebû Bekr'e hitâben; **"Ey Ebû Bekr! Seni Allah'a ve Resûlüne dâvet ederim."** buyurdu. Bunun üzerine hazret-i Ebû Bekr; "Şehâdet ederim ki, sen Allahü teâlânın resûlüsün ve senin peygamberliğin haktır ve cihânı aydınlatan bir nûrdur." diyerek O'nu tasdik edip Müslüman oldu.

Hazret-i Ebû Bekr, Müslüman olunca, hemen çok sevdiği arkadaşlarına gitti. Onları da, Müslüman olmaları için iknâ etti. Eshâb-ı kirâmın ileri gelenlerinden ve Cennet'le müjdelenenlerden; Osman bin Affân, Talha bin Ubeydullah, Zübeyr bin Avvâm, Abdurrahmân bin Avf, Sa'd bin Ebî Vakkâs, Ebû Ubeyde bin Cerrâh gibi yüksek şahsiyetler onun vâsıtasıyla Müslüman oldular. Annesi Ümmül Hayr da ilk Müslümanlardan oldu. Kureyşliler, İslâmiyeti kabul eden hazret-i Ebû Bekr ve arkadaşlarını dinlerinden döndürmek için çeşitli işkenceler yaptılar. Hazret-i Ebû Bekr, Mekke'de Müslüman olan köleleri satın alarak âzât etti ve işkenceden kurtardı. Bilâl-i Habeşî bunlardan birisidir.

Hazret-i Ebû Bekr, Peygamber efendimiz ne söylerse îtirâz etmez, derhâl kabul ederdi. Hattâ herkesin karşı çıktığı meseleleri bile îtirâzsız tasdik ederdi. Sevgili Peygamberimizin mîrac mûcizesini kabul etmeleri de böyle oldu.

Müşrikler Peygamber efendimizin mîrac mûcizesini işitince, kabul etmediler. Hattâ onunla alay etmeye kalktılar. Sonra, hazret-i Ebû Bekr'e sordular. Ebû Bekr Peygamber efendimizin ismini duyunca; "Eğer O söyledi ise inandım. Bir anda gidip gelmiştir." dedi. Mîrac mûcizesini tasdik ve kabul ettiğini müşriklere iftihârla söyledi. Resûlullah efendimiz o gün hazret-i Ebû Bekr'e "Sıddîk" lakabını verdi. Bu lakabı almakla şerefi bir kat daha arttı.

Hazret-i Ebû Bekr, Resûlullah efendimizin en yakın dostuydu. O'ndan hiç ayrılmazdı. Onların bu berâberliği, Mekke'den Medîne'ye hicrette de devâm etti. O'na mağara arkadaşı oldu. Mağarada üç gün kaldıktan sonra, ikisi bir deveye binerek yolculuk ettiler. Medîne'ye varıncaya kadar Resûlullah efendimizin bütün hizmetini o gördü. Medîne'deki mescid yapılırken birlikte çalıştılar. Hiçbir hizmet ve fedâkârlıktan geri kalmadı.

Hazret-i Ebû Bekr, Resûlullah efendimizle birlikte bütün harplerde bulundu. Çok şiddetli muhârebelerde, Peygamber efendimizin muhâfızlığını yapıp, bedenini siper etti. Bedr'de, Uhud'da, Hendek'te müşriklere karşı büyük kahramanlıklar gösterdi. Tebük Harbinde, sancakdârlık vazîfesini yerine getirdi.

İslâmın insanlara bildirilmesinden 21 yıl sonra Mekke şehri, Müslümanlar tarafından fethedildi. Mekke halkı Peygamber efendimizin huzûruna gelerek İslâmı kabul etmeye başladılar. Sevgili Peygamberimiz, Safâ Tepesine oturmuş, yeni Müslümanların bî'atını kabul ediyordu. Bu sırada hazret-i Ebû Bekr'in babası Ebû Kuhâfe de gelerek Müslüman oldu.

Hazret-i Ebû Bekr, 631 (H.9) senesinde hac kâfilesi başkanlığı vazîfesini yapmıştır. Peygamber efendimizin son hastalıklarında üç gün imâmlık görevinde bulunup, on yedi vakit namaz kıldırmış, üç vaktinde de sevgili Peygamberimiz, Ebû Bekr'e uyarak arkasında namaz kılmışlardır.

Resûlullah'ın vefâtı üzerine derhâl halîfe seçimi yapıldı. Eshâb-ı kirâmın (aleyhimürrıdvân) sözbirliği ile halîfe seçildi. Peygamber efendimizin vekîli, Müslümanların reîsi oldu. Müslümanlar başsızlıktan, dağınıklıktan kurtarıldı.

Peygamber efendimizin vefâtından sonra, Arabistan Yarımadasının çeşitli bölgelerinde irtidâd (dinden dönme) hareketleri baş gösterince, üzerlerine asker gönderdi. Bunlardan Yemâme'deki Müseylemet-ül-Kezzâb'ın 40.000 kişilik ordusu üzerine sevk edilen İkrime radıyallahü anh emrindeki askerleri kâfî görmeyen Halîfe, Hâlid bin Velîd'i yardıma gönderdi. Hâlid bin Velîd Yemâme'de büyük bir zafer kazandı. Bu harpte 20.000 mürtet öldürüldü. İki bine yakın Müslüman şehid oldu. Amr ibni Âs da, Huzâa kabîlesini yola getirdi. Alâ bin Hadrâmî radıyallahü anh, Bahreyn'de çetin muhârebeler yapıp, mürtetleri dağıttı. Huzeyfe, Arfece ve İkrime radıyallahü anhüm, Ummân ve Bahreyn'de birleşip mürtetleri bozdular. On bin mürtet öldürdüler. Halîfe, Hâlid bin Velîd'i radıyallahü anh Irak tarafına gönderdi. Hire'de yüz bin altın cizye aldı. Hürmüz kumandasındaki İran ordusunu bozguna uğrattı.

Basra'da otuz bin kişilik orduyu perişân etti. İmdâda gelen büyük ordudan yetmiş bin kâfir öldürüldü. Sonra çeşitli muhârebelerle, büyük şehirler alındı. Halîfe, Medîne'de ordu toplayıp, hazret-i Ebû Ubeyde'yi Şam taraflarına, Amr ibni Âs'ı da Filistin'e gönderdi. Sonra Yezîd bin Ebû Süfyân'ı Şam'a yardımcı gönderdi. Sonra asker toplayıp, Muâviye kumandasında, kardeşi Yezîd'e yardım gönderdi. Hâlid bin Velîd'i, Irak'tan Şam'a gönderdi. Hazret-i Hâlid, askerin bir kısmını Müsennâ'ya bırakıp, birçok muhârebe ve zaferlerle Suriye'ye geldi. İslâm askerleri birleşerek Ecnâdin'de büyük bir Rum ordusunu yendiler. Sonra Yermük'te kırk altı bin İslâm askeri, Bizans imparatoru Herakliüs'ün iki yüz kırk bin askeriyle uzun ve çetin savaşlar yapıp gâlip geldi. Üç bin Müslüman şehid oldu. Bu muhârebede İslâm kadınları da harp etti. Başkumandan hazret-i Hâlid bin Velîd'in ve tümen komutanı İkrime'nin şaşılacak kahramanlıkları görüldü. Bütün bu zaferler, halîfenin cesâreti, dehâsı, güzel idâresi ve bereketiyle oldu.

Hazret-i Ebû Bekr, Resûlullah'ın vefâtından sonra, her geçen gün biraz daha zayıflıyordu. Birgün kızı Âişe-i Sıddîka vâlidemiz, bu zayıflamanın sebebini sordu. Cevâbında; "Beni, Muhammed aleyhisselâmın ayrılığı böyle zayıflattı." buyurdu.

Hazret-i Ebû Bekr, Yermük Savaşının yapıldığı sırada 634 (H.13)te hastalandı. Hastalığının son günlerinde bir gece Peygamber efendimizi rüyâsında gördü. Peygamber efendimiz ona; "Yâ Ebâ Bekr! Seni çok özledik, kavuşma zamânı yaklaştı" buyurdu. O da; "Ben de seni özledim, yâ Resûlallah!" dedi. "Bu ümmet için âdil, sâdık, yerde ve gökte herkesin rızâsını kazanmış, zamânın en temizi olan Fârûk'u (hazret-i Ömer'i) halîfe seç!" buyurdular. Bunun üzerine Hazret-i Ömer'in halîfe seçilmesini vasiyet etti. Hilâfeti 2 sene 3 ay 10 gün sürdü. 63 yaşındayken, 634 (H.13) yılında Cemâziyel-âhir ayının yedisinde Pazartesi günü hastalandı. 15 gün hasta yattıktan sonra vefât etti. Cenâze namazını hazret-i Ömer kıldırdı. Peygamber efendimizin kabrinin bulunduğu Hücre-i Saâdete defnedildi.

Hazret-i Âişe anlatır: Babam vefât edince, Eshâb-ı kirâm nereye defnedelim diye tereddüde düştüler. O hâlde uyumuşum. Kulağıma; "Dostu dosta kavuşturun" diye bir ses geldi. Uyandım, Eshâb-ı kirâma anlattım. Onlar da aynı sesi işittiklerini söylediler. Hattâ mescidde namaz kılanlar da işittik, dediler. Artık mesele hallolmuştu. Peygamber efendimizin yanına defnettiler.

Hazret-i Ebû Bekr'in, Katîle, Ümmü Rûmân, Esmâ ve Habîbe adlı hanımlarından, Abdullah, Esmâ, Abdurrahman, Âişe-i Sıddîka, Muhammed ve Ümmü Gülsüm adlı çocukları olmuştur. Hazret-i Ebû Bekr'in yüzü ve gövdesi zayıf ve beyazdı. Yanakları üstünde sakalları az, gözleri çukurca, alnı yumruca idi.

Hazret-i Ebû Bekr, îmâna gelen ve Müslüman olmakla şereflenen ilk hür erkektir. Müslüman olmadan önce de Resûlullah efendimizin arkadaşı idi. Büyük ve dürüst bir tüccârdı. Bütün malını, evini barkını Resûlullah'ın uğrunda harcadı. İslâmiyeti kabul etmesine kadar geçen otuz sekiz senelik hayâtında hiç içki kullanmadı, putlara tapmadı. Her türlü sapıklıktan, hurâfelerden uzak, iffeti ve güzel ahlâkı ile tanınmış bir kişiydi. Kavmi arasında sevilen ve saygı gösterilen bir kimse olup, fakirlere yardım eder, muhtâc olanları gözetirdi. Herkesin ona sonsuz bir îtimâdı vardı.

Hazret-i Ebû Bekr, Eshâb-ı kirâmın en çok ilim sâhibi olanlarındandı. Her ilimde mürâcaat kaynağı olmuştur. İslâmî ilimlerin bütün meselelerini bilirdi. Nitekim Resûlullah efendimiz; **"Allahü teâlânın kalbime akıttıklarını, Ebû Bekr'in kalbine akıttım."** buyurmuştur.

Resûlullah efendimizin vezîri idi. O, bir meselede Eshâb-ı kirâm ile istişâre ederken hazret-i Ebû Bekr'i sağına, hazret-i Ömer'i de soluna oturturdu. Görülecek mesele husûsunda, önce bu ikisinin reyini sorar, sonra da diğer sahâbîlerin görüşlerine yer verirdi. Resûl-i ekrem efendimiz, Kur'ân-ı kerîmin hepsinin tefsirini Eshâbına bildirmiştir. Kur'ân-ı kerîmin tefsiri için lâzım olan bütün ilimler, hazret-i Ebû Bekr'de mevcuttu. Yaşadığı zamanda Kureyş'in en büyük âlimi olarak tanınırdı. Arap dilinin belâgatına vâkıftı ve gâyet güzel konuşurdu. Resûlullah efendimizin çok feyzlerine kavuşmuş, Kur'ân-ı kerîmin mânâsına ve hakîkatına âit bütün bilgileri bizzat O'ndan almıştır. Kur'ân-ı kerîmden hüküm çıkarmak husûsunda üstün bir kudret ve mahâret sâhibiydi. Âyet-i kerîmelerin ve hadîs-i şerîflerin mânâ ve hakîkatlarına hakkıyla muttalî (bilir) idi. Eshâb-ı kirâm ve Tâbiîn'in âlimleri, birçok âyet-i kerîmelerin tefsirini ondan alıp bildirmişlerdir.

Onun devrinde, devlet idâresinin temelleri sağlamlaşmış, Kur'ân-ı kerîmin bir hükmü dışına çıkılmadığı gibi, dinden ayrılmak isteyenlere fırsat verilmemiştir. Mürtetlerle yapılan bu harplerden Yemâme'de, birçok hâfız şehid olmuştu. Hazret-i Ömer'in de teklifi ile Kur'ân-ı kerîmin bir kitap hâlinde toplanması kararlaştırılıp, bu vazîfe Zeyd bin Sâbit'e verildi. Hazret-i Ebû Bekr'in en büyük hizmetlerinden biri de, Kur'ân-ı kerîmi kitap hâlinde toplaması olmuştur. Peygamber efendimiz zamânında Cebrâil aleyhisselâm her sene bir kere gelip o âna kadar inmiş olan Kur'ân-ı kerîmi Levh-ül-Mahfûz'daki sırasına göre okur, Peygamber efendimiz dinler ve tekrar ederdi. Âhirete teşrif edeceği sene, iki kerre gelip, tamâmını okudu. Resûlullah efendimiz ve Eshâb-ı kirâmın çoğu, Kur'ân-ı kerîmi tamâmen ezberlemişti. Bâzıları da bâzı kısımları ezberlemiş, birçok kısımlarını yazmışlardı. Peygamber

efendimizin, âhirete teşrif ettiği sene, halîfe Ebû Bekr ezber bilenleri toplayıp ve yazılı olanları getirtip, Zeyd bin Sâbit'in başkanlığındaki bir heyete, bütün Kur'ân-ı kerîmi kâğıt üzerine yazdırdı. Böylece, **Mısha**f veya **Mushaf** denilen bir kitap meydana geldi.

Hazret-i Ebû Bekr'in hadis ilminde de üstün bir hizmeti olmuştur. Resûlullah'ın her hâline ve her işine pek yakından vâkıf bulunuyordu. Eshâb-ı kirâm, bir çok meselede Resûlullah efendimizin nasıl hareket ettiğini, Ebû Bekr'den soruyordu. Kendisinden Ömer bin Hattâb, Osman bin Affân, Aliyy-ül-Mürtezâ, Abdurrahmân bin Avf, Abdullah ibni Mes'ûd, Abdullah ibni Abbâs, Abdullah ibni Ömer, Huzeyfet-ül-Yemânî, Zeyd bin Sâbit ve daha birçok sahâbî hadîs-i şerîf rivâyet etmişlerdir. Resûl-i ekremin vefâtından sonra, hemen hilâfet işlerine başlaması ve meşgûliyetinin çok olması ve her işittiğini rivâyet edecek kadar uzun yaşamaması sebebiyle bildirdiği hadîs-i şerîflerin sayısı azdır. Bunların 142 aded olduğu kaynak eserlerde zikredilmektedir. Resûlullah efendimizden bizzat işiterek rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerin bâzıları şunlardır:

Misvâk, ağzı temizlemeye, cenâb-ı Hakk'ın rızâsına kavuşmaya vesîledir.

Doğruluğa ve iyiliğe dikkat edin, zîrâ bu ikisi Cennet'e götürür. Yalandan ve kötülükten sakının, zîrâ bunlar Cehennem'e götürür.

Peygamberler mîrâs bırakmazlar. Onların bıraktıkları sadakadır.

Ebû Bekr-i Sıddîk neseb ilminde de yükselmişti. Arapların soylarına âit haberleri en iyi bilendi. Aralarındaki kan dâvâlarını hâlleder, onun hakemliğine ve kararlarına îtirâzları olmazdı.

Diline hâkim olmak, lüzûmsuz hiçbir söz söylememek için mübârek ağzına taş koyardı. Mecbûr olmadıkça aslâ dünyâ kelâmı söylemezdi. Bir hadîs-i şerîfte; **"Ebû Bekr'in îmânı bütün mü'minlerin îmânları ile tartılsa, Ebû Bekr'in îmânı ağır gelir."** buyuruldu.

Hazret-i Ebû Bekr'in fazîletleri üstünlükleri çoktur. Bunların her biri Kur'ân-ı kerîmin, hadîs-i şerîflerin ve Eshâb-ı kirâm ile diğer din âlimlerinin haber vermesiyle anlaşılmıştır. Bu ümmet içinde, Peygamber efendimizden sonra olma saâdetinin sâhibi, Ebû Bekr-i Sıddîk'tir. Çünkü îmân etmek, dîni kuvvetlendirmek ve Peygamberlerin efendisine yardım etmek için, malını dağıtmakta, cihâd etmekte yâni düşmanlarla şiddetli mücâdele etmekte öncelerin öncesi odur. Hadîd sûresinin 10. âyetinde meâlen; **"Mekke-i mükerremenin fethinden önce malını veren ve cihâd eden kimseye, fetihden sonra malını dağıtan ve cihâd edenden daha büyük derece vardır. Allahü teâlâ hepsine Cennet'i vâdetti."** âyet-i kerîmesi, onun için indirilmiştir.

EBÛ CEHL;

Peygamber efendimiz zamânında İslâmın en büyük düşmanı. Asıl adı Amr bin Hişâm olup, Ebû Hakem ve İbn-i Hanzala künyeleriyle bilinir. Mekke'nin ileri gelen kabîlelerinden olan Mahzûmoğullarındandır. Amr bin Hişâm'a, İslâm dînine ve sevgili Peygamberimize olan aşırı düşmanlığı sebebiyle, Peygamber efendimiz tarafından Ebû Cehl, yâni cehâletin babası, önderi lakabı verilmiştir.

Câhiliyye devrinde Kureyş'in ileri gelenlerinden olan Ebû Cehl; Peygamber efendimize peygamberlik emri bildirilip, insanları küfürden îmâna, cehâletten ilme, zulümden adâlete, kısaca kurtuluşa dâvet ettiği ilk yıllarda karşı çıkmış, O'na inanan ve tâbi olanlara mâni olmaya çalışmış, çeşitli işkence yollarına başvurmuştu.

Ebû Cehl, bir gün kâfirleri toplayıp, Peygamberimizi (sallallahü aleyhi ve sellem) kastederek; "Ben onun elinden, ancak O'nu öldürmekle kurtulurum. Eğer siz de bana yardımcı olursanız namaz kılarken, bir taş atıp öldüreceğim." dedi. Kâfirler de yardım edeceklerine dâir söz verdiler. Sabahleyin Peygamber efendimiz namaz kılarken, Ebû Cehl eline bir taş alıp yürüdü. Yaklaştığında birden rengi değişti, titreyerek geri döndü. Kâfirler, Ebû Cehl'e şaşarak; "Niçin geri döndün?" diye sorunca; "O'nun yanına yaklaştığım zaman öyle hırçın bir deve ile karşılaştım ki, ömrümde öyle heybetli deve ne görmüş, ne de işitmiştim. Biraz daha yaklaşsaydım muhakkak beni öldürürdü!" dedi. Cebrâil aleyhiselâm bunu Peygamber efendimize haber vermiştir. Peygamberimiz; **"Eğer daha yaklaşsaydı elbette onu yakalardı."** buyurmuşlardır.

Ebû Cehl yine bir gün kâfirleri toplayıp; "Muhammed sizin yanınızda namaz kılar mı?" dedi. Oradaki kâfirler de; "Evet!" dediler. Ebû Cehl; "Eğer ben O'nu o hâlde iken görürsem başını ayağımla ezeceğim!" dedi. Bir gün bu dediğini yapmaya giderken, daha yaklaşmadan eliyle yüzünü silerek geri döndü. Kureyş kâfirleri ona dönüp; "Ne oldu, niye döndün?" deyince, "O'nunla benim aramda bir ateş kuyusu meydana geldi. Zebânîler bana hücum ettiler. Geri döndüm!" dedi.

Akabe Bî'atından sonra Medîne'de Müslümanların çoğalması sebebiyle, Peygamber efendimiz, Mekke'de işkence ve zulüm gören Müslümanların, Medîne'ye hicret etmelerine izin verdi. Mekke'de

Peygamber efendimiz, hazret-i Ebû Bekr, hazret-i Ali, fakirler, hastalar ve ihtiyârlar kalmışlardı. Peygamber efendimizin de Medîne'ye gidip Müslümanların başına geçeceği ihtimâline karşı müşriklerin ileri gelenleri Dâr-ün-Nedve'de toplandılar. Şeytan da, Necdli bir ihtiyâr kılığında bu toplantıya iştirâk etti. Kureyş'in reisi olan Ebû Cehl; "Her kabîleden kuvvetli bir kişi seçelim. Ellerinde kılıçları ile Muhammed'in üzerine saldırsınlar. Kılıç vurup kanını döksünler. Böylece mecbûren diyete râzı olurlar. Biz de diyetini verir, sıkıntıdan kurtuluruz." dedi. Şeytan da, bu fikri beğendi ve harâretle teşvik ve tavsiye etti. Düşüncelerini tatbike Allahü teâlâ müsâade etmedi.

Hicretin ikinci yılında olan Bedr Harbinde, Afra Hâtunun iki oğlu Muaz ve Muavvez kardeşler Ebû Cehl'i savaş esnâsında yaraladılar ve yere yıktılar ve öldü zannedinceye kadar kılıç vurdular. Bedr Savaşı sonunda, bir ara Resûl-i ekrem efendimiz; **"Acabâ Ebû Cehl ne yaptı, ne oldu, kim gidip bakar?"** buyurarak ölüler arasında araştırılmasını emretti. Aradılar bulamadılar. Peygamber efendimiz; **"Arayınız, onun hakkında sözüm var."** buyurdu. Bunun üzerine Abdullah bin Mes'ûd, Ebû Cehl-i aramaya gitti ve yaralı buldu. Boynuna ayağını basıp sakalından çekti ve; "Ey Allahü teâlânın düşmanı! Allahü teâlâ seni nihâyet hor ve hakîr etti mi?" dedi. Ebû Cehl; "Ne diye beni hor ve hakîr edecek! Ey koyun çobanı! Allah seni hakîr ve hor etsin. Sen çıkılması pek sarp bir yere çıkmışsın. Sen bana bugün zafer ve galebenin hangi tarafta olduğunu haber ver!" dedi. İbn-i Mes'ûd; "Zafer Allah ve Resûlünün tarafındadır." dedi. Ebû Cehl'in miğferini kafasından çıkardı ve; "Seni öldüreceğim!" dedi. Ebû Cehl; "Sen kavminin ulusunu öldürenlerin ilki değilsin. Fakat doğrusu senin beni öldürmen bana çok ağır gelecek. Hiç olmazsa, boynumu göğsüme yakın kes de başım heybetli görünsün!" diyerek, küfrünün, gurûr ve kibrinin ne dereceye çıktığını gösterdi. İbn-i Mes'ûd, Ebû Cehl'in başını kendi kılıcıyla kesemeyince, Ebû Cehl'in kılıcıyla kesti, silâhını, zırhını, miğferini ve başını getirip Peygamber efendimizin önüne koydu. "Anam-babam sana fedâ olsun yâ Resûlallah! Bu, Allahü teâlânın düşmanı Ebû Cehl'in başıdır." dedi. Sevgili Peygamberimiz; **"O Allah ki, O'ndan başka ilâh yoktur."** buyurdu. Sonra kalkıp Eshâbıyla birlikte Ebû Cehl'in ölüsünün yanına kadar gittiler. Orada; **"Allahü teâlâya hamd olsun ki, seni zelîl ve hakîr kıldı. Ey Allah'ın düşmanı! Sen, bu ümmetin fir'avnı idin."** buyurdu. Sonra da; **"Yâ Rabbî! Bana olan vaadini yerine getirdin."** diyerek Allahü teâlâya şükretti.

Böylece Ebû Cehl'in kendisi ve ona tâbi olup, îmânsızlıkta ısrâr edenler için dünyâ hayâtı sona ererken, ebedî felâket ve Cehennem azâbı başlıyordu.

Allahü teâlânın insanları ebedî saâdete kavuşturmak için gönderdiği peygamberlere her asırda karşı çıkan ve insanların hidâyete kavuşmasını engellemek isteyen zâlimler olmuştur. Fakat bu zâlimlerden hiç biri îmânı yok edememiştir. Kendileri kahrolmuş, çok acı ve perişân hâlde saltanatlarından ayrılmışlar, zevklerine doyamadan, ölümün pençesine düşmüşler, isimleri lânet ile anılmış veya unutulmuştur. Allahü teâlâ bir peygamber veya âlim göndererek, îmân ışığı ile yeryüzünü yeniden aydınlatmıştır.

EBÛ DÂVÛD;

Kütüb-i Sitte denilen meşhur altı hadîs-i şerîf kitâbından biri olan **Sünen-i Ebû Dâvûd'**un sâhibi. İsmi, Süleymân bin Eş'as bin İshâk bin Beşir'dir. Ebû Dâvûd künyesiyle meşhur olup, Sicistânî nisbesiyle bilinir. 817 (H.202)'de Sicistan'da doğdu. 889 (H.275)'de Basra'da vefât etti.

Küçük yaşta ilim tahsiline başlayan Ebû Dâvûd Sicistânî; Horasan, Şam, Irak, Hicaz, Mısır gibi ilim merkezlerine giderek zamânının tanınmış âlimlerinden ilim tahsil etti ve hadîs-i şerîf dinledi. Tefsir ve Hanbelî fıkhını da tahsil edip, yüksek ilmî dereceye ulaştı. Hadîs-i şerîf öğrenmek için uzun yolculuklar yaptı. Müslim bin İbrâhim, Süleymân bin Harb, Ebû Ma'mer el-Mak'ad, Yahyâ bin Maîn, Ahmed bin Hanbel gibi büyük âlimlerden rivâyetlerde bulundu. Hadis ilminde **sika** (güvenilir) bir âlim olan ve ilmî derece bakımından İmâm-ı Buhârî ve İmâm-ı Müslim'den sonra gelen Ebû Dâvûd Sicistânî'den, Bağdat'ta bulunduğu sırada, oğlu Abdullah, Ebû Abdurrahmân en-Nesâî, Ahmed bin Muhammed bin Hârun ve başka âlimler rivâyette bulundular. Beş yüz bin hadîs-i şerîf yazan Ebû Dâvûd Sicistânî, bunlardan seçtiği 4800 hadîs-i şerîfi ihtivâ eden meşhûr **Sünen** kitabını telif etti. Bilhassa fıkhî konularla ilgili hadîs-i şerîfleri topladığı ve bu hususta pek kıymetli bir kaynak olan bu kitabını İmâm-ı Ahmed bin Hanbel'e arz edip, onun takdirine kavuştu.

Mu'cem kitaplarında ve hadîs-i şerîf fihristlerinde D (dal) harfiyle ifâde edilen **Sünen-i Ebû Dâvûd'**a daha sonraki zamanlarda birçok şerhler yazılmıştır. Bu şerhlerden; Azîmâbâdî'nin yazdığı **Avn-ül Ma'bûd,** Hattâbî tarafından yazılan **Meâlim-üs-Sünen,** İmâm-ı Süyûtî tarafından yazılan **Mirkâd-üs-Süûd ilâ Sünen-i Ebî Dâvûd** adlı eserler zikredilebilir. Son zamanlarda yazılan **El-Menhel-ül-Azb-ül-Mevrûd** adlı şerh yarım kalmış, daha sonra üzerine tekmile yazılarak basılmıştır.

Ebû Dâvûd, beş yüz bin hadîs-i şerîf içinden seçtiği 4800 hadîs-i şerîften şu dördünün insanlar için çok önemli olduğunu bildirmiştir.

Ameller niyetlere göredir.

İnsanların kendisine faydası olmayan şeyleri terk etmesi müslümanlığın güzelliğindendir.

Bir mümin kendisi için istediği ve sevdiği bir şeyi, (din) **kardeşi için de istemedikçe îmânı kâmil olmaz.**

Helâl meydanda, haram da meydandadır. Bunların arasında şüpheli şeyler vardır. Harama düşmemek için bu şüphelilerden sakınmak lâzımdır.

Ebû Dâvûd Sicistânî, ilmiyle amel eden güzel ahlâk sâhibi bir kimseydi. Büyük bir Hadîs âlimi olduğu için, Resûlullah efendimizin ahlâkı ile ahlâklanmaya çok çalışırdı.

Eserleri: Ebû Dâvûd Sicistânî'nin **Sünen-i Ebû Dâvûd** adlı eserinden başka, **Kitâb-ı Merâsil** ile **Delâil-ün-Nübüvve** adlı eserleri de vardır.

EBÛ DÜCÂNE;

Eshâb-ı kirâmdan. Ensârın yâni Medîneli Müslümanların ileri gelenlerinden. İsmi, Semmâk (veya Simâk) bin Hareşe olup, İslâm târihinde Ebû Dücâne künyesiyle meşhur olmuştur. Medîne'nin Hazrec kabîlesinden olup, doğum târihi belli değildir. 632 (H.11) senesinde Yemâme Savaşlarında şehid oldu.

Peygamber efendimizin Mekke'den Medîne'ye hicret etmesinden önce Müslüman oldu. Hicretten sonra Peygamber efendimiz onu Muhâcirlerden, yâni Mekkeli Müslümanlardan Utbe bin Gavân ile din kardeşi yapmıştı. Ebû Dücâne, Bedr, Uhud, Hendek, Benî Nâdir, Benî Kureyzâ gazâlarında (savaşlarında) ve Mekke'nin fethinde bulundu.

Uhud Savaşında çok kahramanlıklar gösterdi. Peygamberimiz, elinde tuttuğu ve üzerinde; "Korkaklıkta ar, ilerlemekte şeref ve îtibâr var. İnsan korkmakla kaderden kurtulamaz." beyti yazılı olan kılıcını göstererek; **"Bu kılıcı benden kim alır!"** deyince, Ebû Dücâne radıyallahü anh; "Yâ Resûlallah! Bu kılıcın hakkı nedir?" diye sordu. Sevgili Peygamberimiz; **"Onun hakkı, eğilip bükülünceye kadar, onu düşmana vurmaktır. Onun hakkı, Müslüman öldürmemen, onunla kâfirlerin önünden kaçmamandır. Onunla Allahü teâlâ sana zafer, yâhut şehitlik nasib edinceye kadar, Allah yolunda çarpışmandır."** buyurunca, Ebû Dücâne; "Yâ Resûlallah! Ben onun hakkını yerine getirmek üzere alıyorum." dedi. Peygamberimiz de elindeki kılıcı ona teslim etti. Ebû Dücâne eline aldığı kılıçla önüne gelen düşmanlarla kahramanca çarpışıp kılıcın hakkını vermeye çalıştı. Bu savaşta Âsım bin Ebî Avf, Ebü'l-Buhterî ve Ma'bed gibi Mekkeli müşrikleri (putperestleri) öldürdü. Bunun üzerine Peygamber efendimiz; **"Allah'ım! Hareşe'nin oğlundan** (Ebû Dücâne'den) **ben nasıl râzı isem sen de öyle râzı ol."** diye duâ buyurdu.

Ebû Dücâne, Peygamber efendimizin vefâtından sonra ortaya çıkan irtidâd (dinden dönme) hâdiselerinin bastırılmasında da çok büyük hizmet gördü. 632 (H.11) senesinde hazret-i Ebû Bekr'in halîfeliği zamânında Yemâme Savaşında olağanüstü kahramanlıklar gösterdi. O sırada dinden dönenlerin başında bulunan Müseylemet-ül-Kezzâb, peygamber olduğunu ileri sürerek büyük bir fitne çıkarınca, Hâlid bin Velîd komutasındaki İslâm ordusu üzerine sevk edilmişti. Harb esnâsında Ebû Dücâne düşmana çok şiddetli hücum ediyordu. Müseylemet-ül-Kezzâb'ın ordusu bozuldu. Vahşî radıyallahü anh mızrakla Müseylemet-ül-Kezzâb'ı öldürdü. Müseyleme'nin ordusunu teşkil eden Benî Hanîfe Kabîlesi yenilince, etrâfını duvarlarla çevirip tahkim ettikleri büyük bir bahçeye sığınmışlar ve kapısını kapatmışlardı. Bu bahçeye duvardan ilk atlayarak giren Ebû Dücâne idi. Aşağı atlarken ayağı kırıldı. Buna rağmen gayretine zerre kadar eksiklik getirmeyerek, bahçe kapısını bekleyen müşrikleri dağıtıp, İslâm askerine kapıyı açtı. Tekrar düşmanın üzerine hücum etti. Şehâdet şerbetini içinceye kadar savaştı ve burada hicretin on birinci yılında şehid oldu.

Ebû Dücâne hazretleri cesâret ve kahramanlığı kadar da fazîlet sâhibi olup, hiç kimseye kötülük düşünmez, boş ve faydasız şeyler ile meşgul olmazdı.

Zeyd bin Eslem diyor ki: Ebû Dücâne hazretleri bir gün hastalanmıştı. Ziyâretine gittik. Yüzü pek nûrluydu. Huzûruna gelenlerden birisi; "Yüzünün böyle nûrlu olmasının sebebi nedir?" diye sordu. Buyurdu ki: "Güvenebileceğim beni kurtaracağını sandığım iki amelim var. Birisi mâlâyânî, yâni boş ve faydasız şeylerle meşgul olmadım. İkincisi hiçbir Müslümana kalbimde zerre kadar kötülük beslemedim ve kötülük düşünmedim."

Ebû Dücâne şöyle anlatır: "Yatıyordum, değirmen sesi, ağaç yapraklarının sesi gibi bir ses duydum ve şimşek gibi parıltı gördüm. Başımı kaldırdım. Odanın ortasında, siyah bir şey yükseliyordu. Elimle yakaladım. Kirpi derisi gibiydi.Yüzüme, kıvılcım gibi şeyler atmaya başladı. Hemen Resûlullah'a gidip anlattım. Buyurdu ki: **"Yâ Ebâ Dücâne! Allahü teâlâ evine hayır ve bereket versin."** Kalem-kâğıt istedi. Hazret-i Ali'ye bir mektup yazdırdı. Mektubu alıp eve götürdüm. Başımın altına koyup uyudum. Feryâd eden bir ses beni uyandırdı. Diyordu ki: "Yâ Ebâ Dücâne! Bu mektupla beni yaktın. Senin

sâhibin bizden elbette çok yüksektir. Bu mektubu, bizim karşımızdan kaldırmaktan başka, bizim için kurtuluş yoktur. Artık senin ve komşularının evine gelmeyeceğiz. Bu mektubun bulunduğu yerlere gelemeyiz." Ona dedim ki, sâhibimden izin almadıkça bu mektubu kaldırmam. Cin ağlamasından, feryâdından o gece bana çok uzun geldi. Sabah namâzını mescidde kıldıktan sonra, cinin sözlerini anlattım. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem buyurdu ki: **"Onu kaldır. Yoksa o mektubun acısını, kıyâmete kadar çekerler."**

Bir kimse bu mektubu, yanında taşısa veya evinde bulundursa; bu kimseye, eve ve etrâfına cin gelmez ve dadanmış olup, zarar veren cin de gider. (Bu mektup, İhlâs A.Ş. yayınlarından olan **Teshîl-ül Menâfi** Arabî kitabının sonunda yazılıdır.) Böyle şeylerden faydalanmak için îmân sâhibi olmak, haramlardan kaçınmak lâzımdır.

EBÛ EYYÛB-İ ENSÂRÎ;

Eshâb-ı kirâmın büyüklerinden. Peygamber efendimizin mihmândârı, yâni Mekke-i mükerremeden Medîne-i münevvereye hicret ettiği zaman, evinde misâfir eden sahâbîdir. İsmi, Hâlid bin Zeyd olup, künyesi Ebû Eyyûb'dur. Medîneli Müslümanlardan olduğu için Ensârî nisbesiyle meşhur olmuştur. Türkiye'de Eyyûb Sultân diye bilinir. Babasının adı Zeyd, Annesinin ismi Hind binti Rebîa'dır. Doğum târihi bilinmemektedir. 670 (H.50) senesinde İstanbul'da şehid oldu.

Peygamber efendimiz, Mekke'den Medîne'ye hicret etmeden önce bi'setin, yâni peygamberliğin bildirilmesinin on birinci senesinde Müslüman oldu. İkinci Akabe bîatinde bulunarak Resûlullah efendimizin sohbetiyle şereflendi. Böylece Eshâb-ı kirâm ve Ensâr-ı kirâmdan oldu. Hanımı Ümmü Eyyûb da Müslüman olup, Peygamber efendimize hizmetle şereflendi. Eyyûb, Abdurrahmân, Hâlid isminde üç oğlu ve Amre isminde bir kızı vardı.

Peygamber efendimiz Mekke'den Medîne'ye hicret buyurduğu sırada, Medîne'nin ileri gelen kimselerinden bâzıları develeri Kusvâ'nın yularından tutup; "Yâ Resûlallah! Bize buyrun..." diyerek istirhâmda bulundular. Peygamber efenimiz onlara; **"Devemin yularını bırakınız. O memurdur. Kimin evinin önünde çökerse, orada misâfir olurum!"** buyurdular. Kusvâ da gide gide Peygamber efendimizin bugünkü mescîd-i şerîfinin kapısının bulunduğu yere çöktü. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem devesinden inmediler. Hayvan tekrar ayağa kalktı, yürümeye başladı. Eski yere çöktü ve bir daha kalkmadı. Bunun üzerine efendimiz, Kusvâ'nın üzerinden inip; **"İnşâallah menzilimiz burasıdır."** ve **"Burası kimindir?"** buyurunca; "Yâ Resûlallah! Amr oğulları Süheyl ve Sehl'indir." diye cevap verdiler.

Peygamberimiz; **"Akrabâlarımızdan hangisinin evi buraya daha yakındır?"** buyurdular. Zîrâ Resûlullah efendimizin dedesi Abdülmuttalib'in annesi, Neccâroğullarındandı. Hâlid bin Zeyd Ebû Eyyûb el-Ensârî hazretleri sevinçle; "Yâ Resûlallah! Benim evim daha yakındır. İşte şu evim, şu da kapısı." diyerek Resûlullah efendimizi buyur etti. Peygamber efendimiz, Hâlid bin Zeyd Ebû Eyyûb el-Ensârî hazretlerinin evini teşrif edince, alt katta oturmayı tercih ettiler ve buraya yerleştiler. Böylece Peygamberimizi Mescid-i Nebî inşâ edilinceye kadar ağırlama ve evinde bulundurma şerefi bu mübârek zâta nasib oldu.

Ebû Eyyûb-i Ensârî, Bedr, Uhud, Hudeybiye ve diğer bütün gazvelerde (harplerde) Resûlullah efendimizin yanında bulundu ve hayır duâlarına kavuştu. Birçok muhârebelerde sancakdârlık hizmeti ile şereflendi. Bu sebeple kedisine **Sancaktâr-ı Resûlullah** ünvânı verildi. Resûlullah efendimiz, Eshâb-ı kirâm arasında âhiret kardeşliği sözleşmesi yaptırırlarken, Hâlid bin Zeyd ile Mus'ab bin Umeyr hazretleri arasında da âhiret kardeşliği akdi yaptırmıştır. Hâlid bin Zeyd hazretleri Cemel ve Sıffîn vak'alarında, hazret-i Ali'nin yanında bulundu. Kumandanları arasında yer aldı. Suriye, Filistin muhârebelerinde, Mısır ve Kıbrıs'ın fethinde bulundu. Gâyet şecâatli ve pek kahramandı. Bir muhârebede özrü sebebiyle bulunmadığı için hep üzülürdü.

Ebû Eyyûb radıyallahü anh, hazret-i Muâviye'nin, 670 (H.50) senesinde İstanbul'un fethi için teşkil ettiği orduya da katıldı. Çarpışmalar sırasında dizanteri hastalığına yakalandı. Ecelinin yaklaştığını hissedip, Peygamber efendimizin; **"Kostantiniyye'de kalenin yanında bir recül-i sâlih defnolunacaktır."** hadîs-i şerîfini rivâyet etti ve "Şâyet burada vefât edersem, cenâzemi hemen defnetmeyin. Ordunun gidebileceği yerin en ileri noktasına kadar götürün ve beni oraya defnedin." diyerek vasiyet etti. Sonra mübârek rûhunu teslim ederek şehid oldu. O gün Müslümanlar, çarpışa çarpışa kaleye en yakın varabildikleri yere kadar gittiler. Orada kazdıkları kabre, Resûlullah efendimizin mübârek sahâbîsi Ebû Eyyûb-i Ensârî'yi defnettiler.

Aradan sekiz asır geçmiş, hazret-i Hâlid bin Zeyd'in kabri unutulmuş ve kaybolmuştu. Bu arada İstanbul, Müslümanlar tarafından defâlarca kuşatılmıştı. Muhkem kalelerle korunan şehrin fethi, Osmanlı pâdişâhı Fâtih Sultan Mehmed'e nasib olmuştu. Fetihten sonra Fâtih'in ricâsı ile hocası Akşemseddîn tarafından Ebû Eyyûb-i Ensârî'nin kabri kerâmetle keşfedilerek tesbit edildi. Sultan

Fâtih, Akşemseddîn hazretlerinin kerâmetine hayrân kalıp, ziyâdesiyle memnun oldu. Fâtih Sultan Mehmed Han, Ebû Eyyûb-i Ensârî hazretlerinin kabri üzerine bir türbe, bir de câmii şerîf binâ ettirdi. Burası bütün Müslümanların ziyâretgâhı hâline geldi. (Bkz. İstanbul'un Fethi ve Akşemseddîn)

Eyyûb Sultan Câmiine 1723'te iki minâre ilâve edildi ve 1800 senesinde Sultan Üçüncü Selim Han tarafından yeniden yaptırıldı. İlk Cumâ namazında Sultan da bulundu. Yeni hükümdârlar bu câmi önünde kılıç kuşanırlardı. Câminin son tâmirini, 1960'ta zamânın başbakanı Adnan Menderes, türbenin son tâmirini ise Sultan İkinci Mahmud Han yaptırmıştır. Sanduka üzerindeki yazılar, Sultan'ın el yazısıdır. Türbede asılı levhâdaki iki beyti, Üçüncü Selim Han söylemiş, Yesârîzâde yazmıştır.

Bu türbenin kıble duvarındaki bir dolapta Peygamberimizin mermer üzerinde mübârek kadem-i şerîfleri de bulunmaktadır. Bu nakş-ı kadem-i şerîf, Sultan Birinci Mahmud Hanın emri ile 1634 senesinde saraydan türbeye getirildi.

Hazret-i Hâlid bin Zeyd Ebû Eyyûb-i Ensârî'nin bildirdiği hadîs-i şerîflerden bâzıları:

Ramazân-ı şerîf ayında tamam oruç tuttuktan sonra, Şevvâl ayında altı gün daha oruç tutan kimse, bütün sene oruç tutmuş gibi olur.

"Kim Allah'a ortak koşmadan ibâdet eder, namazı kılar, zekâtı verir, Ramazan ayında oruç tutar ve büyük günâhlardan sakınırsa, muhakkak onun için Cennet vardır." buyurulunca Eshâb-ı kirâm; "Yâ Resûlallah! Büyük günâhlar nelerdir?" diye sordular. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem buyurdu ki: **"Allah'a ortak koşmak, Müslüman bir kimseyi öldürmek ve cihâddan kaçmaktır."**

Kılınan her namaz hatâlara bir set çeker.

Sizden birisi helâya gittiğinde kıbleye yönelmesin ve kıbleye dönmesin.

Akşam namazına, yıldızlar doğmadan önce acele ediniz.

Sadakanın en üstünü, yakın akrabâya verilendir.

EBÛ HAFS-I HADDÂD;

dokuzuncu yüzyılda yetişen evliyânın büyüklerinden. İsmi, Ömer bin Seleme en-Nişâbûrî, künyesi Ebû Hafs'tır. Demircilikle uğraştığı için Haddâd lakabıyla anılmaktadır. Doğum târihi bilinmemektedir. Nişâbûr yakınındaki Körezba isimli köyde doğdu. 883 (H.270) senesinde vefât etti.

Gençliğinde demircilik yaptı. Daha önce işlediği bütün günahlara tövbe eden Ebû Hafs-ı Haddâd, Ubeydullah bin Mehdî ve Ali en-Nasrâbâdî'nin sohbetlerinde bulunup, feyz aldı. Tasavvufda ilerleyip, kerâmetleri görüldü. Ahmed bin Hadreveyh el-Belhî ile görüşüp sohbet etti. Hac yolculuğu esnâsında Cüneyd-i Bağdâdî hazretleriyle görüşüp sohbetinde bulundu. Çok ibâdet eden, dünyâya önem vermeyen Ebû Hafs-ı Haddâd, Nişâbûr'da kalıp talebe yetiştirdi. Şah Şucâ' Kirmânî ve Ebû Osmân-ı Sa'îd bin İsmâil onun talebelerindendir.

Ebû Hafs-ı Haddâd buyurdu ki:

Allahü teâlâya güvenip kendini zengin bilmek ne hoştur. Bir nâmerde dayanıp kendini zengin bilmek ise ne fenâdır.

Zehir ölümün habercisi olduğu gibi, günâhlar da îmânsızlığın habercisidir.

Kulu Allahü teâlâya yaklaştıran en iyi vesîle, kulun her hâlükârda O'na ihtiyâç duyması, bütün işlerinde İslâmiyetin bildirdiklerine sıkı sarılması ve gıdâyı helâl yoldan temin etmesidir.

EBÛ HAFS-I KEBÎR;

dokuzuncu yüzyılda Buhârâ'da yetişen büyük İslâm âlimlerinden. İsmi, Ahmed bin Hafs'tır. Ebû Hafs-ı Kebîr künyesiyle meşhurdur. Doğum ve vefât târihleri bilinmemektedir. Hicrî üçüncü asırda yaşamıştır.

Ebû Hafs-ı Kebîr, gençliğinde evlenmek istedi. İlim ve iffet sâhibi sâlihâ bir kızla kendisini evlendirdiler. Evliliğinin birinci gecesi kız buna; "Kadınların âdet hâlleri ile ilgili hayz ilmini öğrendin mi?" dedi. "Hayır!" diye cevap verince kız; "Allahü teâlâ Tahrîm sûresi 6. âyet- i kerîmesinde meâlen; **«Kendinizi ve emrinizde olanları, Cehennem ateşinden koruyunuz.»** buyuruyor. Câhil kişi nasıl koruyabilir?" dedi. Bu söz Ahmed bin Hafs'a çok hoş geldi. Hanımını Allahü teâlâya emânet ederek Merv şehrine gitti. On beş sene ilim tahsil etti. İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe'nin yüksek talebelerinden olan İmâm-ı Muhammed'den de ders aldı. İmâm-ı Muhammed hazretleri ona "Ebû Hafs-ı Kebîr" adını verdi. Ebû Hafs, hocasından izin alıp memleketine dönmekteyken, Harezm'de Ceyhun Irmağının üzerinden geçerken kitapları suya düştü. Yanında bulunan Ebû Süleymân Cürcânî'den bilgileri yeniden yazmak için kitaplarını istedi. Ebû Süleymân Cürcânî ona; "Sen öyle ilim öğrenmeliydin ki, kitaba ihtiyâcın

kalmamalıydı.” dedi. Ebû Hafs-ı Kebîr geri dönüp, Merv şehrine geldi. Altı sene o kitapları ezberledi. Âlim olarak hanımının yanına döndü. Hanefî fıkhında ictihat derecesine yükselen Ebû Hafs-ı Kebîr, Buhârâ'da Reîs-ül-Ulemâ (Âlimlerin Reîsi) ünvânına sâhib oldu. Ondan pekçok kimse ilim tahsil edip, yüksek âlim oldular. Ebû Hafs-ı Sagîr lakabıyla bilinen oğlu Muhammed ondan ilim öğrenip yetişen kimselerdendir.

Ebû Hafs-ı Kebîr, dinde yüksek ve güvenilir âlimdi. Haramlardan ve şüphelilerden şiddetle kaçınırdı. Dünyâ malına önem vermezdi. Resûlulah efendimizin sallallahü aleyhi ve sellem sünnetine tâbi olmada çok ileri, mânevî ilimlere sâhib bir velî idi. Oğlu Ebû Abdullah-ı Buhârî de babasının sâhib olduğu üstünlüklere mâlikti.

EBÛ HUREYRE;

Eshâb-ı kirâm arasında en çok hadîs-i şerîf rivâyet edenlerden. İsmi hakkında değişik rivâyetler vardır. En meşhuru, Abdurrahmân bin Sahr olduğudur. Yemen'in Devs kabîlesindendir. Künyesi Ebû Hureyre'dir. Bu künyenin verilişi hakkında kendisi şöyle demiştir. “Bir gün kaftanımın içinde küçük bir kedi taşıyordum. Resûlullah efendimiz beni o hâlimle gördü. **«Nedir bu?»** buyurdu. Ben de; “Kedicik!” dedim. Bunun üzerine Resûlullah bana; **“Ey Ebû Hureyre** (Ey Kedicik Babası)**!”** buyurdu.

Ebû Hureyre'nin gençliği fakirlik ve sıkıntı içinde geçti. Yemen'deki Devs kabîlesinin ileri gelenlerinden ve meşhur şâir olan Tufeyl bin Amr'ın İslâma dâvet etmesiyle Müslüman oldu. Hicret'in yedinci yılında, Tufeyl bin Amr ve diğer îmân edenlerle birlikte, Hayber'in fethi esnâsında, Medîne'ye geldi. Bundan sonra, Yemen'e dönmeyip Medîne'de kaldı.

Hazret-i Ebû Hureyre, Peygamber efendimizin yanına geldikten sonra, O'ndan hiç ayrılmadı. Ticâret, mal, servet gibi hiçbir meşgâlesi yoktu. Bunlarla hiç uğraşmadı. Eshâb-ı kirâmın en fakiri olduğu için, Eshâb-ı Suffa arasına katıldı. **Eshâb-ı Suffa,** Mescid-i Nebî'de kalır; hep ilimle meşgul olurdu. Ebû Hureyre, Resûl-i ekrem efendimizin hep huzûrunda bulunduğu için, pekçok hadîs-i şerîf işitmiş ve rivâyet etmiştir.

Hadîs-i şerîf öğrenme husûsundaki gayreti çok fazlaydı. Bir defâsında hazret-i Âişe vâlidemizden; “Resûlullah'ın sözlerini ve hâllerini siz mi çok biliyorsunuz, yoksa Ebû Hureyre mi?” diye sordular. Şöyle cevap verdi: “Ebû Hureyre bilir. Çünkü ben ev işleriyle meşgul olurdum. Yemîn ederim ki, Ebû Hureyre bütün vaktini Resûlullah'ın huzûrunda geçirmiştir.” Ebû Hureyre dört sene gibi kısa bir zamanda pekçok hadîs-i şerîf rivâyet etmesini başkalarının yadırgamasına karşı; “Evet, ben Hayber Gazâsı sırasında Resûlullah'ın yüksek huzûruna kavuştum. O sırada otuz yaşlarındaydım. Ondan sonra hep yanında bulundum. Evine girip çıktım, hizmet ettim. Birçok muhârebede de hizmetinde bulundum. Birlikte hacca gittim. Elbette daha fazla hadîs-i şerîf bilirim. Çünkü Resûl aleyhisselâm ile temâsım, diğerlerinden daha çoktur.” diye cevap vermiştir.

Hazret-i Ebû Hureyre, 5374 hadîs-i şerîf rivâyet etmiştir. Peygamber efendimizden bizzat işiterek ve Eshâb-ı kirâmdan, bilhassa Ebû Bekr'den, Ömer'den, hazret-i Âişe'den (radıyallahü anhüm ecmaîn) hadîs-i şerîf rivâyet etmiştir. Kendisinden de Abdullah ibni Abbâs, Abdullah ibni Ömer, Enes bin Mâlik, Vâsile bin Eska, Câbir bin Abdullah (radıyallahü anhüm) başta olmak üzere 800'den fazla Eshâb ve Tâbiîn, hadîs-i şerîf rivâyet etmiştir. Rivâyetleri toplanıp yazılmıştır. Ebû Hureyre'nin rivâyet ettiği hadîs-i şerîflere, bütün hadis kitapları yer vermiştir. Bundardan üç yüz yirmi beşi **Buhârî** ve **Müslim**'de ittifakla yer almıştır. Ayrıca **Sahîh-i Buhârî'**de doksan üç, **Sahîh-i Müslim'**de yüz seksen dokuz rivâyeti vardır.

Ebû Hureyre'nin Sevgili Peygamberimizin vefâtından sonra en çok sevdiği ve meşgul olduğu iş, hadîs-i şerîf rivâyet edip yaymak olmuştur. Hazret-i Ebû Bekr'in halîfeliği sırasında idârî işlerle meşgul olmayan Ebû Hureyre, hazret-i Ömer devrinde Bahreyn vâliliğine tâyin edildi. Hazret-i Osman'ın halîfeliği zamânında Mekke kâdılığı yaptı. Hazret-i Muâviye zamânında da Medîne vâlisi oldu.

Ebû Hureyre fazîleti ve İslâmı yaşamasıyla mükemmel bir nümûneydi. Geceleri çoğu kere ibâdetle geçirir, sabaha kadar namaz kılar, Kur'ân-ı kerîm okurdu. Her ayın başında üç gün oruç tutardı. İbâdetlerde çok ihtiyatlı hareket ederdi. Hep abdestli bulunur ve; “Resûlullah efendimiz; **«Abdestli olan vücûd a'zâsına Cehennem ateşi dokunmaz.»** buyurdu.” derdi.

Ömrünün son günlerinde hastalandı. Hastalığını duyup gelenler, büyük bir kalabalık meydana getirdiler. Bu sırada o; “Allah'ım sana kavuşmayı seviyorum. Bunu bana nasîb eyle.” diye yalvarıyordu. 676 (H.57) senesinde seksen yaşlarında iken Medîne-i münevverede vefât etti.

Ebû Hureyre'nin rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bâzıları şunlardır:

Bir kimse bir müminin dünyâ üzüntülerini giderip ferahlandırırsa, Allahü teâlâ da kıyâmet günü onun üzüntülerinden birini giderir.

Her kim bir Müslümanın ayıbını örterse, Allahü teâlâ da dünyâ ve âhirette onun ayıbını örter.

Her kim eli dar olan borçluya kolaylık gösterirse, Allahü teâlâ da dünyâ ve âhirette ona kolaylık gösterir.

Bir kul din kardeşine yardımda bulundukça, Allahü teâlâ da ona yardım eder.

EBÛ KÂMİL ŞUCÂ';

meşhur Müslüman cebir ve matematik âlimi. İsmi Şucâ' bin Eslem bin Muhammed Hâsib el-Mısrî olup, künyesi Ebû Kâmil'dir. Matematikçiler arasında İbn-i Eslem el-Hâsib (hesab, matematik bilgini) adıyla meşhur oldu. Doğum ve vefât târihleri belli değildir. Kaynaklarda 850-950 (H. 236-339) seneleri arasında yaşadığı ifâde edilmektedir. Aslen Mısırlıdır.

Ebû Kâmil Şucâ', matematik ve bilhassa cebir sahasındaki başarılarıyla dikkat çekti. Ünlü matematikçi Harezmî ile aynı devirde yaşadı. Harezmî'nin eserlerinden çok istifâde etti. İkinci dereceden cebir denklemlerini, Harezmî'nin metodu ile çözüyordu. Bununla yetinmeyen Ebû Kâmil, bu çözüm metodlarına bâzı orijinal îzâhlar getirdi. Lineer (birinci dereceden), kuadratik (ikinci dereceden) ve daha üst derecedeki denklemler, belirsiz denklemler ve tam sayı problemlerine âit çözüm yolları ortaya koydu.

Cebir târihinde ilk defâ olarak ikinci derecenin üstünde denklemlerin çözümünü tam bir hassâsiyetle gerçekleştirdi. Bu yüzden ona, Harezmî'den sonra ikinci cebir teorisyeni gözüyle bakılmaktadır. Cebirdeki bu otoritesini, İslâmiyette fıkıh bilgisinin en mühim konularıdan birisi olan ferâiz (mîrâs taksimi) hesaplarının çözümünde kullandı.

Ebû Kâmil Şucâ'ın en meşhur eseri **Kitâb-ül-Cebr vel-Mukâbele** adlı kitabıdır. Bu eserinde Harezmî'nin cebirini geliştirmek gâyesini gütmüştür. Eserin önsözünde Harezmî'ye olan şükranlarını dile getirmiş, birinci bölümünde Harezmî'nin cebirini özetleyip ilâvelerle açıklamıştır. Burada katsayıları irrasyonel (köklü) sayı olan karışık ikinci derecede denklemlerin çözümlerini göstermiştir. Böylece, Yunanlıların irrasyonel sayılarla ilgili yanlış bilgilerini çürütmüştür.

Eserin ikinci bölümünde, kendinden önce gelen Yunan ve İslâm cebircilerinin çözmekte güçlük çektikleri hattâ çözemedikleri geometrik problemlerin, kendi keşfi olan, cebirsel çözüm metoduyla kolaylıkla çözülebileceğini ortaya koymuştur. Bu bölümde çözdüğü problemler, bir dâire içinde çizilmiş eşkenar beşgen, ongen ve onbeşgenin kenarının uzunluğunun nümerik olarak tâyinini ihtivâ etmektedir. Bu kenarları cebirsel denklemlerle hesaplayarak, cebirsel denklemleri öklit geometrisine uygulamıştır.

Eserin üçüncü bölümüne, ikinci dereceden belirsiz eşitlikler ve bu tür eşitlik sistemleriyle başlamaktadır. Kendisi bu eşitliklerin bâzılarının yeni, bir kısmının daha önce incelenmiş olduğunu söylemektedir. Bu ikinci tip eşitlikler Ebû Kâmil'in, Diophantos ve Aritmeticca'nın tesiri altında kalmadığını göstermektedir. Ebû Kâmil, bu denklemlerden sonra, birinci dereceden denklem sistemlerini de ihtivâ eden eğlendirici (dinlendirici) matematik problemleri üzerinde durmaktadır. Eserinin sonunda muayyen bir sayıdan başlayan sayıların karelerinin toplamını veren ifâdeler üzerinde bilgi verilmektedir.

Kendisini, El-Kerhî ve Ömer Hayyâm tâkib ettiler. Batı âleminde ise Leonardo Fibonacci, Ebû Kâmil'in metodunu benimsedi. Florian Cajori, matematik târihi ile ilgili eserinde, mîlâdî 13. asrın ortalarında Ebû Kâmil'in eserlerinin batı bilim dünyâsında ve İslâm âleminde matematik ilimleri dalında yegâne başvuru kaynağı olarak kabul edildiğini ifâde etmektedir.

Ebû Kâmil Şucâ'nın yazdığı eserlerden bâzıları şunlardır:

1) Kitâbu Kemâl-il-Cebri ve Temâmihi ve-Ziyâdetihi fî Usûlihi: Bu eserinde Harezmî cebrini olgunlaştırdı ve yeni cebir metodları geliştirdi. Eserde, Ebû Berze'yi tenkid etti ve cebirdeki hatâlarını ortaya koydu.

2) Kitâb-ut Tarâif-fi'l-Hisâb: Bu eserde üç, dört ve beş bilinmeyenli denklemlerin çözüm metodları, örnekleriyle îzâh edilmektedir. Cebir problemlerinin çözümünde nesneler yerine harfler sembol olarak kullanılmaktadır. Eserin bir nüshası Hollanda'nın Leiden şehrindeki ünlü kütüphânede bulunmaktadır.

3) Kitâb-üş-Şâmil fil-Cebr vel Mukâbele, 4) Kitâb-ül-Vesâya bil Cüzûrî, 5) Kitâb-ul-Cem' vet-Tefrîk, 6) Kitâb-ül-Hatâeyn, 7) Kitâb-ül-Kifâye, 8) Kitâb-ül-Mesâha vel Hendese, 9) Kitâbü't-Tayr, 10) Kitâbul-Miftâh-il-Felâh, 11) Risâle fil-Muhammes vel-Mu'aşşar.

EBÛ KATÂDE;

Eshâb-ı kirâmdan ve Peygamber efendimizin süvârîlerinden. İsmi Hâris, künyesi Ebû Katâde, lakabı

Fâris-i Resûlullah (Resûlullah'ın binicisi)tır. Hazrec kabîlesindendir. Babası Reb'î bin Beldehe, annesi Kebşe binti Mazhar'dır. Yaklaşık 602 senesinde Medîne'de doğdu, 665 (H.45)te Medîne'de veya Kûfe'de vefât etti.

İkinci Akabe Bîatından sonra Müslüman olan Ebû Katâde'nin Bedr Savaşına katılıp katılmadığı ihtilâflıdır. Bedr'den sonraki Peygamber efendimizin gazâlarında (savaşlarında) bulundu. Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem onun hakkında; **"Bütün atlılarımızın en hayırlısı, Ebû Katâde idi."** buyurdu. Ebû Katâde birçok seriyyelere (küçük süvârî birliği harekâtı) katıldı. Bunların bir kısmında kumandanlık yaptı. 630 senesinde on beş kişilik bir keşif kuvvetinin başında Hadre tarafına gönderildi. Müslümanları sık sık rahatsız eden ve mallarını yağmalayan Gatafanlıları bozguna uğrattı. Müslümanları rahatsız eden ve eşkıyâlık yapan başka kabîleler üzerine de giderek eşkıyâyı temizledi, böylece huzur ve sükûnun sağlanması için çalıştı. Mekke Fethine ve Huneyn Gazâsına katıldı. Huneyn Gazâsı sırasında bir ara görülen bozgun sırasında büyük kahramanlıklar göstererek, Müslümanların tekrar toplanmasına sebeb oldu. Tebük Savaşında da bulunan Ebû Katâde, Vedâ Haccında Peygamber efendimizin yanında bulundu. Dört halîfe devrinde Medîne-i münevverede kaldı. Hazret-i Ali zamânında 658 (H.38) senesinde Hâricîlerle yapılan Nehrevan Savaşına katılarak hazret-i Ali'nin piyâde kuvvetleri kumandanlığını yaptı.

Peygamber efendimizin sohbetlerinde bulunup, feyz alan Ebû Katâde, Peygamber efendimizden işiterek 170 kadar hadîs-i şerîf rivâyet etti. Eshâb-ı kirâmın ve Tâbiînin büyüklerinden bir kısmı ondan hadîs-i şerîf rivâyet etti.

Ebû Katâde, İslâm kardeşliğini, yaşayışı ile bilfiil gösteren bir sahâbîdir. Bir gün bir cenâze getirildi. Peygamber efendimizden namazının kılınması istendi. Fakat Resûlullah efendimiz, onun borcu olup olmadığını sordu. İki dînâr borcu olduğu söylenince, Peygamber efendimiz tekrar, borcu için karşılık bırakıp bırakmadığını sordu. Bir şey bırakmadığı bildirildi. Bunun üzerine Peygamber efendimiz; **"Götürünüz namazını siz kılınız."** buyurdu. Orada bulunanlardan Ebû Katâde; "Yâ Resûlallah! Onun borcunu ödemeyi ben üzerime alıyorum." deyince, Resûlullah efendimiz, cenâze namazını kıldırdı. Böylece Ebû Katâde, o zâtın Resûlullah tarafından cenâze namazının kılınmasına ve saâdete kavuşmasına vesîle oldu.

Ebû Katâde, emr-i mârûf ve nehy-i anil münker (iyiliği emr edip, kötülükten alı koyma) farzına çok önem verir, Resûlullah'ın sünnet-i seniyyesine son derece riâyet ederdi. Onun gönlü Peygamber efendimizin sevgisiyle dolup taşardı.

Ebû Katâde'nin rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden biri şöyledir:

Benim söylemediğimi bana atfedenler, Cehennem'den kendilerine yer hazırlasınlar.

EBÛ LEHEB;

Peygamber efendimizin amcalarından. Adı Abdüluzza idi. Künyesi Ebü'l-Utbe'dir. Resûlullah efendimize çok eziyet edip, kin beslemesi ve alay etmesi sebebiyle "Alev Babası" yâni cehennemlik mânâsına "Ebû Leheb" lakabıyla meşhur oldu. Bu lakabı **Kur'ân-ı kerîm**de zikr edildi.

Resûlullah efendimizin amcası olduğu hâlde Müslüman olmadı. Müslümanların büyük düşmanıydı. Kimsenin Müslüman olmaması için gece-gündüz uğraşırdı. Resûlullah dünyâya geldiği sabah cariyesi Süveybe; "Kardeşin Abdullah'ın oğlu oldu." diyerek kendisine müjde getirince sevinerek; "Ona süt vermek şartıyla seni âzâd ettim." demişti. Böylece Resûlullah'ın ilk süt annesi Süveybe oldu. Bunun için Ebû Leheb'in azâbı her Mevlid gecesinde biraz hafiflemektedir. Mevlid gecesine sevinen, o geceye kıymet veren müminlere pekçok sevap verileceği buradan anlaşılır.

Ebû Leheb, Resûlullah'a olan düşmanlığını hiçbir zaman bırakmadı. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem **Kur'ân-ı kerîm**i okuyarak rast geldiği kimseleri Müslüman olmaya çağırırken, o arkasından dolaşır; "Sakın O'na aldanmayınız, sözüne inanmayınız." derdi. Resûlullah efendimizin yakın komşusu olduğu için, her sabah Hâne-i Saâdetin önüne ve yoluna çalılar ve dikenler yığarak eziyyet verirdi. Karısı Ümmü Cemil, Ebû Süfyân'ın kız kardeşiydi. Kocası gibi o da eli ve dili ile çok eziyet ederdi. Ebû Leheb'in iki oğlu Utbe ve Uteybe de ana-babası gibi kâfir ve Resûlullah'ın büyük düşmanı idiler.

Resûlullah efendimiz insanları Cehennem azâbı ile korkutarak dîne çağırmaya memur olunca, Safâ tepesine çıktı. Mekkelileri toplayarak; **"Şu dağın arkasında düşman var, size hücum edecek desem inanır mısınız?"** buyurduğunda, hepsi; "Evet!" dediler. Peygamberimiz; **"Öyle ise, sizi başınıza gelecek olan Kıyâmet gününün azâbı ile korkutmak için Rabbimden emir aldım, îmân ediniz!"** buyurdu. Orada bulunan Ebû Leheb çok kızdı, ağzını bozdu ve; "Bizi bunun için mi çağırdın?" diyerek azarladı. Çirkin sözler söyledi. Bu esnâda azâb göreceğini bildiren Tebbet sûresi nâzil oldu. Zevcesine bu sûrede odun, diken hamalı denildi. Resûlullah'ın kerîmelerinden Rukiyye, Utbe'ye; Ümmü Gülsüm de Uteybe'ye nikahlanmış, fakat düğünleri yapılmamıştı. Ebû Leheb, Peygamber efendimizin geçim

yükünü ağırlaştırmak için oğullarına boşamalarını emretti, onlar da boşadı. Orada bulunan Uteybe hâini, yalnız boşamakla kalmayıp, Resûlullah'a gelip; "Senin dînine inanmıyorum, seni sevmiyorum, sen de beni sevmezsin, onun için kızını boşadım." diyerek Resûlullah'ın üzerine hücum etti. Mübârek yakasından çekti, gömleğini yırttı. Efendimiz; **"Yâ Rabbî! Buna canavarlarından birini musallat et."** diye duâ buyurdu. Cenâb-ı Hak, Habîb-i ekremin duâsını kabul etti. Nice bir zaman sonra Uteybe Şam'a giderken Zerka denilen bir yerde, bir aslan gelip onu parçaladı.

Ebû Leheb, bütün ömrünü kin ve düşmanlıkla geçirdi. Hicretin ikinci yılı, Bedr Harbindeki müşriklerin yenilgisini görüp kahroldu. Dünyâ başına yıkıldı. Yedi gün sonra "adese" denilen bulaşıcı çiçek hastalığından öldü. Kimse yanına yaklaşamayıp, koktu. Ebû Leheb'in kızkardeşi Atîke, Bedr Harbinden birkaç gün önce korkunç bir rüyâ görüp bir felâket gelecek demişlerdi. Ebû Leheb bu yüzden Bedr muhârebesine katılmadı, parayla Ebû Cehl'in kardeşi Âs bin Hişâm'ı kendi yerine gönderdi.

EBÛ LÜBÂBE;

Eshâb-ı kirâmın meşhurlarından. İsmi, Rifâ'a bin Abdülmünzir'dir. Adının Beşir olduğu da söylenir. Künyesi, Ebû Lübâbe'dir. Hazret-i Ali'nin hilâfeti zamânında vefât ettiği bildirilmektedir. Annesi Zeyneb binti Hizâm'dır. Sâib ve Abdurrahmân isminde iki oğlu vardı.

İkinci Akabe Bîatında, Medîneliler arasında hazret-i Ebû Lübâbe de vardı. Resûlullah efendimiz, bu bîatta bulunanlardan on iki kişiyi kendi kavimlerine nakîb, yâni temsilci seçti. Bu on iki kişi arasında bulunan Ebû Lübâbe radıyallahü anh, Peygamber efendimizin birçok gazâlarına katıldı. Bunların ilki olan Bedr Gazâsında büyük kahramanlıklar gösterdi. Hazret-i Ebû Lübâbe, Benî Kaynuka, Sevik ve Hendek gazâlarından sonra, Benî Kureyzâ Gazâsında da bulundu. Peygamber efendimiz, Benî Kureyzâ Gazâsında Yahûdîlerle görüşmek üzere onu gönderdi. Orada Yahûdîlere gizli kalması gereken bir husûsu istemeyerek söyledi. Yaptığına pişman olarak Medîne'ye geldi. Mescîd-i Nebevî'ye girerek kendini bir direğe bağlattı. Tövbe edip tövbesi kabul oluncaya kadar yerinden ayrılmayacağına dâir söz verdi.

Hazret-i Ebû Lübâbe'nin düştüğü bu hatâ ile ilgili olarak şu âyet-i kerîme nâzil oldu: **"Ey îmân edenler! Allahü teâlâ ve Resûlüne hâinlik etmeyin. Bile bile aranızdaki emânetlere de hâinlik etmeyin."** (Enfâl sûresi: 27)

Bir hafta hiçbir şey yemeyip, kulakları işitemeyecek hâle geldi. Ebû Lübâbe bu durumları yaşarken, onun Yahûdîlerin yanında olduğunu sanan Müslümanlar da dönmesini bekliyorlardı. Aradan uzun bir zaman geçmesine rağmen, Ebû Lübâbe dönmedi. Nihâyet durumdan haberdâr olunup, Resûlullah'a arz edildi. Peygamber efendimiz; **"Eğer doğruca yanıma gelseydi, bağışlanmasını Allahü teâlâdan dilerdim. Mâdem ki, o kendisini bağlatmış, artık Allahü teâlâ tövbesini kabul edinceye kadar onu bulunduğu yerde bırakırım."** buyurdu. Ebû Lübâbe bu şekilde direğe bağlı olarak altı gece kaldı. Ancak, her namaz vaktinde hanımı gelip, bağlarını çözer, namazını kıldıktan sonra, yine direğe bağlardı.

Peygamber efendimiz, Benî Kureyzâ Harbinden dönmüş, Ümm-i Seleme'nin odasındaydı. O sırada, Ebû Lübâbe'nin tövbesinin kabul olduğuna dâir âyet-i kerîme nâzil oldu (indi). Âyet-i kerîmede meâlen; **"Onlardan diğer bir kısmı da günâhlarını îtirâf ettiler ve** (evvelce yapmış oldukları) **iyi bir ameli sonradan yaptıkları başka bir kötü** (nifak) **ile karıştırdılar. Olur ki, Allahü teâlâ onların tövbelerini kabul eder. Çünkü Allahü teâlâ Gafûr'dur** (çok bağışlayıcı), **Rahîm'dir."** buyruldu. (Tevbe sûresi: 102)

Ebû Lübâbe'nin tövbesinin kabul olduğunu duyan herkes, iplerini çözüp salıvermek için Ebû Lübâbe'ye doğru koştular. Ebû Lübâbe, bunu kabul etmedi. "Vallahi Resûlullah efendimiz bizzât kendi mübârek eliyle beni bırakmadıkça buradan ayrılmam!" dedi. Peygamber efendimiz namaza giderken, uğrayıp salıverdiler.

Ebû Lübâbe, Benî Kureyzâ Gazâsından sonra Mekke fethine katıldı. O zaman, Amr bin Avfoğullarının bayrağını taşıyordu. Tebük Gazâsında ve Vedâ Haccında da bulunan Ebû Lübâbe, Resûlullah efendimizin âhireti teşriflerini de gördü. Bundan sonra savaşlara katılmadı. Medîne'de kalıp, Evs kabîlesinin temsilcisi olarak, halîfelerin istişâre heyetlerinde (danışma kurullarında) yer aldı.

Şefkât ve merhâmeti çok olan Ebû Lübâbe, güzel bir ahlâka sâhipti. Emr-i mârûf ve Nehy-i anil-münker (iyiliği emr edip, kötülükten alıkoyma) vazîfesini yerine getirme husûsunda pek titizdi.

Bugün Medîne-i münevverede Ebû Lübâbe'nin kendisini bağladığı direğin yerinde taştan bir sütun olup, üzerine, Ebû Lübâbe ismi yazılmıştır.

EBÛ MA'ŞER BELHÎ;

Bağdat'ta yetişen büyük astronomi âlimi. İsmi, Ca'fer bin Muhammed bin Ömer el-Belhî'dir. 785 (H.169) senesinde Belh'te doğduğu, kaynaklarda zikredilmekteyse de bu târih kesin değildir. Batı ilim dünyâsında Albumasar ismiyle meşhur oldu. 886 (H.272) senesi Mart ayının sekizinde Vasıt şehrinde vefât etti.

Ebû Ma'şer, ilk ilmî çalışmalarını İran Târihi, Horasan'da konuşulan yerli diller ve Hint kültürü üzerinde yaptı. Hadis ilminde büyük âlimler arasında yer aldı. İlim öğrenmek için gittiği Bağdat'ta astronomi ilmine yöneldi. Bıkmadan, yorulmadan yaptığı çalışmalar ve hırsı sâyesinde devrinin en büyük astronomları arasına girdi. Astronomi alanındaki çalışmalarında hocası Sened bin Ali'nin eserlerinden faydalandı.

Ebû Ma'şer, büyük âlim Bettânî ile aynı zamanda yaşamıştır. Eserleri Avrupa'da astronomi ve matematik ilimlerinin gelişmesinde derin etkiler bıraktı. Kendi adıyla anılan meşhur hesaplama metodu, asırlar boyunca astronomi ilimleri sâhasında temel mürâcaat noktası oldu.

İlk defâ med-cezir hâdisesini keşfeden Ebû Ma'şer, bunun mâhiyetini ve ay ile olan münâsebetini bildirdi. Bu bilgiler sonra Avrupa ilim çevrelerine intikal etti. İlim târihi araştırmacılarından Philip K. Hitti: "Gel-git olayının prensip ve kânunlarını Avrupa'ya öğreten, bu alandaki teoriyi ilk defâ ortaya atan Ebû Ma'şer'dir." demektedir.

Ebû Ma'şer ayrıca enlem derecelerini uzunlukları hakkında da fikirler ileri sürmüştür. Onun gerek med-cezir ile ilgili, gerekse enlem derecelerini hesaplama konusundaki açıklamaları, astronomik coğrafyada Avrupa'ya yol gösterdi.

Eserleri:

Ebû Ma'şer'in astronomi ve vakitlerin hesaplanmasına dâir birçok eseri vardır. Bunlardan bâzıları şunlardır:

1) Zîc-ül-Kebîr: Bu eserde yıldızların hareket ve faaliyetlerini incelemektedir. Eser, astronomiye dâir bir hayli bilgi ihtivâ etmekte ise de bunların teknik îzâhlarına girilmemiştir. **2) Zîc-ül-Kırânât: Zîc-üs-Sagîr** de denilen eser, yıldızların mevkilerinin tâyini ile ilgili bilgileri ihtivâ etmektedir. **3) Kitâb-ül-Emtâr ver-Riyâh:** Yağmurlar ve rüzgârlara dâir olan bu eser, Hind âlimlerinin görüşlerini aktarmaktadır. **4) Kitâb-ül-Medhal ilâ İlmi Ahkâm-in-Nücûm.** Eser çeşitli târihlerde Avrupa'da basılmıştır.

EBÛ MİDYEN MAĞRİBÎ;

Evliyânın büyüklerinden. İsmi, Şu'ayb Hasan (Hüseyin veya Sinan) olup, künyesi Ebû Midyen Mağribî'dir. Aslen Endülüs'teki Becâye şehrindendir. Bugün İspanya'da bir şehir olan Sevilla civârındaki Katniyona kasabasında doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir. Fas'ta ve Becâye'de ikâmet etti. Cezâyir'deki Tlemsan'da 1197 (H. 594) senesinde seksen yaşlarında vefât etti. Vefâtı için hicrî 580, 590 ve başka târihler de bildirilmiştir. Kabri tanınmakta ve ziyâret edilmektedir. Kabrini ziyâret edip, kendisini vesîle edilerek yapılan duânın kabul edildiği tecrübe edilmiştir. Muhammed el- Hevârî rahmetullahi aleyh bu hususta **Tenbîh** adlı bir kitab yazmıştır.

Ebû Midyen Mağribî, küçük yaşta îtikâd ve amel bilgilerini öğrendi. Kur'ân-ı kerîmi ezberledi. Bir müddet dokumacılık sanatı ile ilgilendi. İlme olan aşkı, onun Fas'taki müderrislerin yanına gitmesine sebeb oldu. Orada ilim öğrendi.

Büyük âlim ve velî Ebû Ya'z-i Mağrîbî hazretlerinin derslerine ve sohbetlerine devâm etti. Bir müddet sonra hac için yola çıktı. Bu hac yolculuğu sırasında Seyyid Abdülkâdir-i Geylânî hazretleriyle karşılaşıp, sohbetlerinde bulundu ve tasavvufun inceliklerini öğrendi. Onun yanında kalbi nûrlandı eşsiz sırlara kavuştu. Mâlikî mezhebi fıkıh bilgilerinde yüksek bilgi sâhibi olan Ebû Midyen Mağribî'nin, hac dönüşünde yerleştiği Becâye'de ilim ve şöhreti çevreye yayıldı. Çok kimse ilminden istifâde etti. Pekçok talebe yetiştirdi. Talebeleri arasında Muhyiddîn-i Arabî gibi âlim ve velîler yetişti. Bir şikâyet üzerine Muvahhidî Sultânının emriyle Becâye'den Merrâkeş'e götürülürken Tlemsan yakınlarında vefât etti. Oradaki Rubât-ul-Ubbât'ta defnedildi. Sonra burada türbe ve medreseler binâ edildi. Bilhassa Merînî sultanları, Ebû Midyen Mağribî'nin türbesi civârında câmi ve medreseler yaptırarak, oranın tam bir ilim beldesi olmasına vesîle oldular. Sonra gelen sultan ve emirler de gereken ihtimâmı gösterip bu mübârek zâtın feyz ve bereketinden istifâde etmeye çalıştılar.

Kerâmet ve menkıbeleri çoktur. Her hâliyle cenâb-ı Hakk'ın seçtiği kullarındandı.

Haram ve şüphelilerden çok sakınırdı. Büyüklüğü herkes tarafından bilinir, her taraftan insanlar akın akın sohbetine gelirlerdi. Herkes kendisine talebe olmak isterdi. Zamânın âlim ve evliyâsı onun şerefini ve yüksek mertebesini kabul etmişlerdi. Yanına gelenler, huzûrunda edeple durur, sohbetini dinlerlerdi.

İnce, kibar ve zarîf bir zâttı. Alçak gönüllü, haram ve şüphelilerden kaçan, hakîkat ehliydi.

Ebû Midyen Mağribî buyurdu ki:

İlim ganîmettir. Sükût kurtuluştur. Halktan bir şey ummamak rahatlıktır. Bir göz açıp kapayacak kadar Allahü teâlâyı unutmak, O'nun verdiği emânete hıyânettir.

Almayı, vermekten daha tatlı gören, hâl sâhibi olamaz.

Velî olduğu söylenen kimse, dînin emir ve yasaklarına aykırı hareket ederse, ondan sakınmak lâzımdır.

Bir kimse halkı doğru yola dâvet ettiği hâlde, kendisi bu yolda değilse, halkı fitneye düşürür.

Kalp, birçok tarafa yönelebilir. Onu hangi tarafa yönlendirirsen, öteki taraflar kapanır. Bir kimse hem dünyâya ve hem de âhirete yönelemez. Bunlardan biri diğerine mâni olur.

Allahü teâlâ, vicdanlardaki gizli sırlara, insanın her nefeste ve her hâldeki hâline muttalîdir, hepsini bilir. Hangi kalbi kendisine yönelmiş görürse, onu felâketlerden, sıkıntılardan, sapıklıklardan ve fitnelerden muhâfaza eder.

Hakîkî âlim; güzel ahlâkı ile sana doğru yolu gösteren, gidişâtı ile seni kuvvetlendiren, nûrları ile senin bâtınını aydınlatan kimsedir.

EBÛ MUHAMMED BAĞDÂDÎ;

on ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda Bağdat'ta yetişen din ve fen âlimlerinden. İsmi, Abdüllatîf bin Yûsuf bin Muhammed bin Ali Ebî Es'ad el-Bağdâdî'dir. Künyesi Ebû Muhammed olup, lakabı Muvaffakuddîn'dir. Aslen Musullu olan Ebû Muhammed, 1161 (H.557) senesinde Bağdat'ta doğdu. Babası, zamânın hadis ve kırâat; amcası da, fıkıh âlimlerinden idiler.

Ebû Muhammed, önce Arap dili ve edebiyâtını öğrenerek bu sahada söz sâhibi oldu. Sonra İslâm dîninin temel îtikâd ve fıkıh bilgilerini öğrenen Ebû Muhammed, tıb alanına yöneldi. Bu sahada derinleşip söz sâhibi oldu. Tahsilini, Şam, Kâhire, Kudüs ve Musul gibi şehirlerde tamamlayarak birçok âlimle görüştü ve onlardan istifâde etti.

İlimle uğraşmak sebebiyle aslâ boş vakti olmayan Ebû Muhammed, ya araştırma ve inceleme yapar veya talebe okuturdu. Geri kalan zamanda eser yazmakla meşgul olurdu. Tatlı dilli olan bu âlimin derslerine ilim ve irfan âşıkları koşardı. Kudüs'te bulunduğu sırada, Mescid-i Aksâ'da halka açık dersler verirdi. Sonra Haleb'e ve Anadolu'ya gitti. Ömrünün sonlarına doğru Bağdat'a yerleşti ve 1231 (H.629) senesinde burada vefât etti.

Ebû Muhammed'in tıp ilmine olan en büyük hizmetlerinden biri, kendi zamânına gelinceye kadar yetişen tıp âlimlerinin, anatomide tâkib ettikleri Galen (Calinos) nazariyelerini kabul etmeyip, yeni metodlar geliştirerek çığır açmasıdır. O devirlerde, Galen'in anatomi ile ilgili nazariyelerine kusursuz gözüyle bakılıyordu. Bu yüzden de birçok yanlışlıklar ve hatâlar meydana gelmişti. Bağdâdî, açmış olduğu yeni anatomi çığırıyla bunlara son verdi. Yazdığı **El-İfâde vel-İtibâr** adlı eserinde bu hususta şöyle demektedir:

"Bizim anatomi alanındaki araştırma, inceleme ve tesbitlerimiz, bizden önce söylenilenlere uymuyor. Meselâ alt çene yekpâre bir parçadan meydana gelmektedir. Biz bunu bizzat incelememizle tesbit ettik ve gördük. Görmek, yâni tecrübe ve müşâhade, işitmekten daha sağlam ve güvenilir bir bilgi kaynağıdır. Galen, her ne kadar bu alanda söz sâhibi bir tıb bilgini ise de, müşâhade ve tecrübelerimiz onu hatâlı çıkarmaktadır."

Bağdâdî, botanik ve zirâat ilimlerinde de söz sâhibiydi. Bu alanda yazdığı **Kitâb-ül-İfâdeti vel-Îtibâr fil-Umûr-il-Müşâhedeti vel-Havâdis-il- Muâniyeti bi Erdi Mısr** adlı eseri çok meşhur oldu. Bu eserinde Mısır arâzisinin ilmî tasnifini yapmış, buranın toplum yapısı ile hayvanlarını ve iklimini incelemiştir. Ayrıca Mısır'da yetişen bitkiler, yapılan yiyecekler, gıdâlar ve içeceklerle ilgili bilgiler de vermiştir.

Eserleri:

Ebû Muhammed Abdüllatîf Bağdâdî'nin eserlerinin sayısı, 130'a ulaşmaktadır. Bunların; 13'ü Arap dili ve edebiyâtı; 2'si İslâm hukûku, 9'u edebî inceleme ve tenkid, 53'ü tıp, 10'u zooloji, 3'ü tevhid ve kelâm ilmi, 3'ü târih, 3'ü matematik ilimleri, 2'si mâdenler, 23'ü muhtelif konularla ve 48'i felsefeyle ilgilidir. Felsefeyle ilgili eserlerinin 19'u mantık, 10'u tabîat, 8'i ilâhiyât, 9'u da siyâsî ilimlerle ilgilidir.

Eserlerinden bâzıları şunlardır:

1) Câmi-ul-Kebîr: On cilt olan bu eser, mantık ve ilâhiyâtla ilgili olup, yirmi senede hazırlanmıştır. **2)**

Şerhu Erbaîne Hadîsen Tayyibeten: Hadis ilmi ile ilgilidir. **3) Şerhu Kitâb-ul-Fusûl li Hipokrat, 4) Ihtisâru Şerh-il-Calinus li Kitâb-il-Emrâr el- Haddeti, 5) İhtisârî Kitâbu Menâfi il-A'za li Calinus, 6) İhtisâru Kitâb-il-Cenîn, 7) İhtisâru Kitâb-el-Muna, 8) İhtisâru Kitâb-il-A'dal, 9) Kitâb fî Âlât-it Teneffüs, 10) Makâle fî Sîgat-iz-Zıddi biz-Zıddi, 11) Kitâb fil-Muzil, 12) Kitâb-ul-Kifâye fit-Teşrîh:** Üçüncü kitaptan buraya kadar olan eserler tıp ilmi ile ilgilidir. **13) Kitâb fil-Edviyet-il-Müfrede:** Eczâcılık ile ilgilidir. **14) Kitâbu Muhtasarı Ahbârî Mısr, 15) Kitâb-ul-Hikmet-il A'lâiyye, 16) Kitâb fin-Nihâye vel-Lânihâye, 17) Kitâbu Garîb-il-Hadîs, 18) Makâletun fil-Buhrân, 19) Kitâb-ul-Kıyâs, 20) Kitâb-ul-Celî fil-Hisâb-il-Hindî, 21) Kitâb-ul-Umde fis-Siyâseti, 22) Muhtasar fî Mâba'det-Tabî'a:** Metafizik ile ilgilidir. **23) Makâletun fiş-Şiir:** Edebiyât ile ilgilidir.

EBÛ MÛSÂ EL-EŞ'ARÎ;

sevgili Peygamberimizin ileri gelen eshâbından ve vâlilerinden. İsmi Abdullah olup, künyesi Ebû Mûsâ'dır. Babası Kays, Yemen'in Eş'ar; annesi Tayyibe de Ak kabîlesine mensuptur. Nesebi, Abdullah bin Kays bin Süleym bin Hadar bin Harb bin Âmir bin Ahter bin Bekr bin Âmir bin Abd bin Vâil bin Nâciye bin el-Cemâhir bin el-Eş'ar'dır. Bi'setten önce Yemen'in Zebid bölgesinde doğduğu bilinmekteyse de târihi belli değildir. 663 (H.42) yılında Kûfe, diğer bir rivâyette Mekke-i mükerremede vefât etti.

Müslümanların Habeşistan'a hicret ettikleri sırada elli kişiden fazla bir toplulukla Yemen'den Habeşistan'a gelerek orada Müslüman oldu. Câfer bin Ebû Tâlib ve berâberindeki Müslümanlarla birlikte bir müddet Habeşistan'da kaldıktan sonra, Resûlullah efendimizin müsâdesiyle, Habeşistan hükümdârı Necâşî onları iki gemiyle Medîne'ye gitmek üzere yolcu etti. Medîne'ye geldikleri sırada Peygamber efendimiz Hayber'in fethine gitmişti. Peygamber efendimiz dönünce, hemen O'na bîat edip müsâfeha yaptılar. Müslümanlar arasında ilk müsâfeha yapanlar onlardı. Peygamber efendimiz, Ebû Mûsâ el- Eş'arî ve berâberindekileri Batham Meydanlığına yerleştirdi.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî Mekke-i mükerremenin fethinden sonraki Huneyn Gazâsında, Evtas mevkiindeki harbe, amcası Ebû Âmir'le birlikte katıldı. Amcası Ebû Âmir bu savaşta şehid düşünce, onun yerine kumandayı aldı. Büyük kahramanlıklar göstererek çarpıştı. Onun bu kahramanlıklarını gören gâzilerin de coşmasıyla, düşman bozguna uğrayarak, Tâif'e doğru kaçtı.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî radıyallahü anh, Resûlullah efendimiz zamânında Zebid, Aden ve Yemen vâliliklerinde bulundu. Resûlullah efendimiz, onu Muâz bin Cebel ile birlikte Yemen'e vâli gönderirken, ikisine şöyle buyurdu: **"Yemen'e vardığınızda, halka kolaylık gösteriniz, güçlük göstermeyiniz! Sevdiriniz ve nefret ettirmeyiniz. Birbirinizle iyi geçininiz, ayrılmayınız."**

Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Resûlullah efendimizin vefâtından sonra da devlet hizmetlerinde bulundu. Halîfe hazret-i Ömer zamânında 638 (H.17) senesinde Basra'ya vâli tâyin edildi. Vâliliği sırasında İranlılarla yaptığı savaşlarda pek büyük başarılar elde etti. Kisrâ'nın elinde bulunan Ahvaz, Tüster, Sus şehirlerini zaptederek Huzistan bölgesini tamâmiyle İslâm devletinin hudutları içine aldı. Ebû Mûsâ el-Eş'arî vâliliği sırasında, dokuz mil uzaklıkta çıkan tatlı bir suyu, kanal kazdırarak şehre getirdi. Bu muazzam eser, hâlâ onun adı ile anılır.

Hazret-i Ömer zamânında Kûfe vâliliği de yapan Ebû Mûsâ el-Eş'arî, hazret-i Osman ve hazret-i Ali'nin halîfeliği sırasında ise, Basra ve Kûfe vâliliklerinde bulunarak, büyük hizmetler verdi. 663 senesinde Kûfe'de vefât etti.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî, çok fazîletli bir zâttı. Peygamber efendimizin iltifâtlarına mazhâr olmuş, âhirette derecelerinin yüksek olması için duâsına kavuşmuştu. Kur'ân-ı kerîmi ezbere bilirdi. Hazret-i Ebû Bekr'in hilâfeti sırasında, Kur'ân-ı kerîmi toplayan heyette vazîfeliydi.

İslâm takvimini, yazılarında ilk defâ o kullandı. Çok edepliydi. Her an son nefesini düşünürdü. Dünyâya hiç değer vermez, her hâlinde ve davranışında Allahü teâlâdan çok korktuğunu ifâde eder, son nefesini îmânla vermekten başka bir şey düşünmezdi.

Buyurdu ki:

Kur'ân-ı kerîme tâzimle çok hürmet ediniz. Zîrâ bu Kur'ân-ı kerîm sizin için ecirdir. Kur'ân-ı kerîme uyunuz. Onu kendinize uydurmayınız. Kim Kur'ân-ı kerîme uyarsa, Kur'ân-ı kerîm onu Cennet bahçelerine götürecektir. Kim Kur'ân-ı kerîmi kendine uydurursa, anladığı ve hesâbına geldiği gibi kabullenir, mânâ verirse, Cehennem'in alt katlarına baş aşağı düşeceklerdir.

Âdemoğlu iki dere dolu altını olsa yine de tamam, yeter demez. Üçüncü bir dereyi doldurmaya çalışır. Âdemoğlunun karnını birazcık topraktan başka bir şey doldurmaz.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî üç yüz altmış hadîs-i şerîf rivâyet eti.

Peygamber efendimizden bizzat işiterek rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bâzıları şunlardır:

Allahü teâlâ gece günâh işleyene sabaha kadar, gündüz günâh işleyene de tövbe etmesi için akşama kadar mühlet verir. Güneş batıdan doğuncaya kadar böyle devâm eder.

Kırk gün helâl yiyenin kalbini Allahü teâlâ nûrlandırır ve hikmet sözlerini kalbinden lisânına (diline) **akıtır.**

Yaşlılara saygı göstermek, Allahü teâlâya tâzimdendir.

Kötü arkadaş demircilerin körükleri gibidir. Şâyet üflediği ateş kıvılcımları seni yakmazsa, kokusu sana bulaşır.

Kişi, sevdiği ile berâberdir.

Müminler birbirini bağlayıp destekleyen bir binânın taşları gibidir.

EBÛ MÜSLİM HORASÂNÎ;

serdâr ve hâkim olup, Horasan'daki dînî ve siyâsî hareketin başına geçerek, Emevîleri deviren ve Abbâsîleri tahta çıkaran komutan. Soyu, nereli olduğu ve nasıl yetiştiği hakkında kesin bilgi yoktur. Sikkelerinde adı Abdurrahman bin Müslim olarak zikredilir. Bir rivâyete göre İsfehan'da 719 (H. 100) yılında doğdu. Gençliğinde at uşaklığı yapmaktayken, Kûfe eşrâfından bir aralık Horasan'a gelmiş bulunan, Icl boyundan İdris bin Ma'kil ile kardeşi Îsâ'nın hizmetine girmişti. Fırsatlardan faydalanmasını bilen bir delikanlı oluşu kendisinin yeni efendileri tarafından takdir edilmesine ve yetişmesi konusunda ihtimam gösterilmesine yol açtı. Daha o zamanlarda Hâşîmîlerin dostu olması îtibârını arttırmıştı.

İdris bin Ma'kil, Ebû Müslim'i, Abbâsî kolunun reisi olup Balka'da Humayme köyünde ikâmet etmiş bulunan Abbasoğullarından Muhammed'e hediye etmiş, o da bilâhare oğlu İbrâhim'e vermiştir. İbrâhim onu, çıkarılacak olan bir ihtilâli idâre etmek üzere 745'te Horasan'a gönderdi. İlk anda Ebû Müslim'i kabul etmek istemeyen Nakîbler, daha sonra onu kendilerine reis edindiler. Netîcede 747 yazında Horasan'da isyân patlak verdi. Yemenîler ve Benî Rabîa kabîlelerinin de bulunduğu Emevî Hânedânının bütün düşmanları Ebû Müslim'in etrâfında toplandılar. Ebû Müslim 748'de Merv'e ve sonbaharda da Nişâbur'a girdi. Emevîlerin şark umûmî vâlisi Yezîd bin Ömer bin Hubeyre'nin, Horasan'daki ihtilâli bastırmak için gönderdiği ordulara karşı mücâdele etmek üzere Ebû Müslim, Abbâsî nakîblerinden Kahtaba'yı komutan tâyin etti. Kahtaba, karşısına çıkan Emevî kuvvetlerini bozguna uğrattığı gibi, Faluca muhârebesinde bizzat Yezîd'i mağlûb etti. Böylece şarkta, garpta Emevîler kesin mağlub edildiler. Böylece Emevîler yıkılarak Abbâsî hilâfeti kuruldu.

Ebû Müslim daha sonra 754 senesinde hacca gitti. Dönüşünde Halîfe Ebü'l-Abbâs'ın vefât ettiğini ve yerine Ebû Câfer Mansûr'un halîfe îlân edildiğini öğrenince yeni halîfeye bîat ederek onunla birlikte Kûfe'ye döndü. Bu sırada halîfenin Şam vâlisi Abdullah bin Ali'nin kendini halîfe îlân edip, ordusuyla Irak'a yürümeye hazırlandığı haberi geldi. Bunun üzerine halîfe, Horasan ve Irak ordularını Ebû Müslim'in emrine vererek ona karşı gönderdi. Nusaybin civârında beş ay süren çarpışmalardan sonra gâlip gelen Ebû Müslim, Abdullah'ın bütün hazînesini ele geçirdi. Ebû Müslim'in bu hazîneyi halîfeye göndermemesi ve tâyin edildiği Şam vâliliğini kabul etmeyip, onun müsâdesi olmadan Horasan'a gitmek istemesi, halîfeyi endişelendirdi. Nihâyet halîfe Mansûr tarafından hîle ve yalan vâdlerle Irak'a çağrıldı ve 13 Şubat 755 (H.24 Şâban 137) yılında katledildi.

Ebû Müslim'in katli, bilhassa onun ulûhiyetine inanan İran Mecûsîleri arasında pek fenâ akisler uyandırmış ve ayaklanma çıkmıştı. Sonraları zuhûr eden Ehl-i sünnet dışı fırkalar, Bâbekiler ile Hurremîler ve Bâtınîler (İsmâilîler) kendi îtikatlarının menşei ve tarîkatlerinin kurucusu olarak Ebû Müslim'i göstermişlerdi. Ayrıca Şiîliğin az-çok yayıldığı bölgeler ahâlisi arasında da büyük kahraman olarak tanınmış ve onun adına aslı olmayan romanlar ve destanlar yazılmıştır.

Abbâsî Hânedânının kuruluşuna vesîle olan Ebû Müslim, kendi şahsî düşmanlarına olduğu kadar, Abbâsîlerin düşmanlarına karşı da şiddetli hareket etmekten geri durmamıştır. Târihler kendisini çok soğuk kanlı, ketûm, hasûd ve kindâr, aynı zamanda insâfsız ve merhâmetsiz bir kişi olarak zikretmişlerdir. Aslında Ebû Müslim Horasânî yaptığı işlerin netîcesini göremediği gibi, cehâletiyle pekçok Müslüman kanının dökülmesine de sebeb olmuştur.

EBÛ NU'AYM İSFEHÂNÎ;

hadis, tasavvuf ve târih âlimi. İsmi, Ahmed bin Abdullah olup, künyesi Ebû Nu'aym'dır. İsfehânî nisbesiyle (diye de) bilinir. Hâfız-ı İsfehânî ismiyle de meşhurdur. 947 (H. 336)de İsfehan'da doğdu ve 1038 (H. 430)de orada vefât etti.

Tasavvuf büyüklerinden Şeyh Muhammed bin Yûsuf-i Benâ'nın torunu olan Ebû Nu'aym İsfehânî,

küçük yaşta Şam, Bağdat, Vâsıt, Nişâpur, Basra, Kufe gibi ilim merkezlerini dolaştı. Câfer Huldî, Abdullah bin Ömer bin Şevzeb, Esâm, Ebû Bekr-i Acurrî ve Hattâbî gibi zamânının âlimlerinden hadis, fıkıh, tasavvuf ve târih ilimlerini tahsil etti. Bilhassa hadis tahsili için çok yerleri gezdi ve birçok âlimden okuyup, icâzet (diploma) aldı. Şâfiî fıkhında yüksek dereceye ulaşıp, fıkıh ve tasavvuf bilgilerini kendinde topladı. En büyük gıdâsı ders vermek ve eser yazmak olan Ebû Nu'aym İsfehânî, ilim öğretip, pekçok âlim yetiştirdi. Kuşyâ bin Leyâlîrûz el-Cîlî, Ebû Sa'îd Malînî, Ebû Bekr bin Ebî Zekvânî, Hâfız Ebû Bekr el-Hatîb gibi âlimler ileri gelen talebeleri arasında yer aldı. Pekçok kıymetli eser yazarak insanlara İslâm dîninin emir ve yasaklarını bildirdi.

Eserleri:

1) Hilyet-ül- Evliyâ: Bu eserde; Hulefâ-i Râşidîn ile aşere-i mübeşşerenin, sahâbe-i kirâmın, tâbiînin, ve tebe-i tâbiînin hayatlarına yer vermiş ve zamânına kadar yaşayan meşhur âlimlerle evliyâullahın hayâtı, eserleri ve menkıbelerini anlatmıştır. Oldukça geniş ve kıymetli olan bu eseri, Ebü'l- Ferec İbn-ül-Cevzî **Sıfat-üs-Safve** adıyla kısaltmıştır. **Hilyet-ül-Evliyâ'**da; hâl tercümesi verilen zâtların rivâyetlerine de yer verilmiştir. Bu bakımdan hadis ilminde büyük ehemmiyet kazanmıştır. Eser Beyrut'ta ve Berlin'de basılmıştır. **2) Delâil-il-ün-Nübüvve:** Hindistan'da basılmıştır. **3) Meârif-üs-Sahâbe, 4) El-Müstahrec-alel-Buhârî, 5) El-Müstahrec alel-Müslim, 6) Târih-i İsfehân, 7) Fedâil-üs-Sahâbe.**

EBÛ SAÎD-İ FÂRÛKÎ;

İmâm-ı Rabbânî Ahmed Fârûkî Serhendî hazretlerinin torunlarından ve mîlâdî 18-19. asırlarda yetişen âlim ve velîlerin büyüklerinden. Abdullah-ı Dehlevî hazretlerinin önde gelen talebelerindendi. 1781 (H.1196)de Zilkâde ayının ikinci günü Rampur'da doğdu. 1834 (H. 1250) senesinde Delhi'de vefât etti.

Şâh Ebû Saîd daha çocukken, çocukların çok düşkün oldukları oyun ve eğlencelerle hiç meşgul olmamıştı. On bir yaşında Kur'ân-ı kerîmi ezberledi. Tecvidi öğrendi. Kur'ân-ı kerîmi okuması o kadar mükemmeldi ki, dinleyenler hayrette kalıp âşık oluyorlardı.

Çoğu ilimleri Müfti Şerefeddîn'den ve diğer bâzı ilimleri de Mevlânâ Refiüddîn'den okumuştu. Hadis ilmindeki icâzeti (diplomayı) Abdullah-ı Dehlevî'den ve Mevlânâ Sirâc Ahmed bin Şeyh Abdülazîz bin Veliyullah Dehlevî'den aldı. On dokuz yaşında ilim tahsilini tamamladı. Din ilimleriyle zamânın fen ilimlerinde tam bir üstat oldu. Tasavvufu, büyüklerin yolunu babasından almıştı. Sonra Şeyh Dergâhî'nin derslerine kavuştu. Tam on iki sene bu mübârek zâtın hizmet ve derslerinde bulundu. Şeyh Dergâhî hazretlerinden çok istifâde edip, icâzet (diploma) aldı. 1810 senesinde, Muharrem ayının yedinci günü Abdullah-ı Dehlevî hazretlerinin sohbetine kavuştu. Fevkalâde izzet ve ikrâm gördü. Abdullah-ı Dehlevî hazretleri, kendilerine talebe yetiştirmelerini söyleyince; "Efendim ben buraya bunun için değil, belki istifâde etmek için geldim." cevâbını verdi. Bunun üzerine daha ziyâde iltifat ve teveccühe mazhar oldu. Birkaç ay sohbetlerinde bulunduktan sonra, Müceddidiyye, Çeştiyye, Kâdiriyye yollarından mezun oldu. Hocaları, bâzı talebelerini yetiştirmesi için ona gönderdi. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Seyyid İsmâil Medenî gibi âlim zâtlar, ondan istifâde ettiler.

Mevlânâ Şah Ebû Saîd-i Fârûkî hazretleri tam on beş sene de Abdullah-ı Dehlevî hazretlerinin sohbetleriyle şereflendi. Vefâtlarından sonra hocasının yerine geçerek talebe yetiştirmeye başladı. Hak âşıklarının, susamışların kalplerini Allahü teâlânın mârifetiyle doldurdu. Bütün ecdâdı gibi İslâm dînini yaymaya çalıştı. Bâzı talebelerinin ricâsı üzerine Farsça yazdığı **Hidâyetü't-Tâlibîn** kitâbı pek kıymetlidir. Ebû Saîd-i Fârûkî hazretleri, tam büyüklerin yaşayış ve ahlâkı ile ahlâklanmıştı.

1833 senesinde hac farîzasını edâ etmek için Haremeyn'e (Mekke ve Medîne) doğru yola çıkmışlardı. Hicâz topraklarına girdikleri sırada, mübârek hocasının talebelerinden Muhammed Cân-ı Bâcurî tarafından Cidde'de karşılandı. Ebû Saîd hazretleri hacdan sonra birkaç ay daha kaldı. Sonra, sıtma ve ishal hastalıklarına tutuldu. Ancak mahlûkâtın efendisini ziyâret maksadıyla mevlid gecesinde, Medîne-i münevvereye geldiler. Ravza-i mutahherayı ziyâretleri esnâsında, Resûlullah efendimizin mânevî ihsânlarına kavuştular. Çok istifâde ettiler. Sonra memleketine doğru yola çıktı. Hindistan şehirlerinden Leveng şehrine geldiklerinde hastalıkları arttı. Ölüm halleri görülmeye başladı. Kendileri ile berâber olan ortanca oğlu Abdülganî'ye İslâmiyete uymayı ve dünyâya düşkünlükten sakınmayı vasiyet etti. Sonra "Yâsîn" sûre-i şerîfesini okumasını emretti. Üç defâ okuduktan sonra kelime-i şehâdet getirerek rûhunu teslim etti (1834). Hocası Abdullah-ı Dehlevî'nin kabr-i şerîfleri yanına defnedildi.

Şah Ebû Saîd hazretlerinin üç oğlu vardı. Birincisi Ahmed Saîd'dir. İkincisi, Abdülgânî Müceddidî, üçüncüsü de Abdülmuğnî'dir.

Şah Ebû Saîd-i Fârûkî buyurdu ki: "Allahü teâlânın sonsuz ihsânı kullarından birine eriştiği zaman, o

kulunu kendi dostlarından birinin hizmetine ulaştırır. O da ona nefsinin isteklerine uymamak ve ona ağır gelen şeyleri yapmayı, yâni İslâmiyete uymayı emir buyurur. Böylece onun bâtınını, yâni içini, kalbini ve nefsini temizler. Bu zamanda talebenin hizmetleri kusurlu ve dağınık olduğu için, bu yolun büyükleri önce talebeye zikretmeyi, yâni Allahü teâlâyı kalbi ile anmayı emrederler. Amel ve ibâdetlerde ve her işte orta yolda olmayı emredip, nice kırk günlük çilelere bedel olan teveccühlerini dâimâ talebeleri üzerinde bulundururlar. Talebelerine, Ehl-i sünnet îtikâdına göre inanmayı, sünnet- i seniyyeye uymayı, bütün bid'atlerden sakınmayı emrederler. Mümkün oldukça azîmetle amel edip, ruhsatlara kapılmamalarını tenbih ederler."

EBÛ SAÎD-İ HUDRÎ;

Eshâb-ı kirâmdan. İsmi Sa'd, nesebi Sa'd bin Mâlik bin Sinân bin Ubeyd bin Sa'lebe bin Cebr bin Avf bin Hâris bin Hazrec'dir. Babası da sahâbeden olup, Uhud Gazâsında şehid oldu.

Hicret'ten on sene önce doğdu. Peygamber efendimiz Medîne'ye hicret edince, annesi hazret-i Enîse ve babası hazret-i Mâlik bin Sinan Müslüman oldular. Ebû Saîd-i Hudrî radıyallahü anh, Müslüman anne ve babanın evlâdı olarak büyüdü. Bu sebeple İslâmiyeti çocukluğundan îtibâren kabul etmiş, İslâm terbiyesiyle yetişmişti.

Ebû Saîd-i Hudrî, Resûl-i ekrem efendimizin hicretinden sonra yapılan Medîne'deki Mescid-i Nebevî'nin inşâsında çalışmıştı. Yaşı küçük olması sebebiyle Bedr ve Uhud savaşına katılamadı.

Benî Mustalak ve Hendek savaşlarına katılan ve büyük kahramanlıklar gösteren Ebû Sa'îd-i Hudrî, bunlardan başka Hudeybiye, Hayber, Mekke, Huneyn, Tebük gazâlarına da iştirâk etti. Peygamberimizle birlikte on iki gazâya katılmakla şereflendiği bildirilmiştir.

Bir rivâyete göre, Ebû Saîd-i Hudrî, İstanbul'un fethi için gelen asker arasındaydı. Düşmanlarla çarpışırken Edirnekapı civârında şehid oldu. Kabrini, Fâtih Sultan Mehmed Hanın hocası Akşemseddîn hazretleri keşfetti. Kabri, eskiden kilise olup, câmiye çevrilen Kâriye Câmiinin bahçesindedir. Bir rivâyete göre de 693 (H.74) senesinde bir Cumâ günü vefât etti. Medîne'de Bakî Kabristanına defnedildi.

Ebû Saîd-i Hudrî, çok cesûr, cefâkâr, fedâkâr ve sabırlı bir zâttı. Temiz ve sâde bir yaşayışı vardı. Muhtâc olanlara yardım eder, onları evine alıp terbiye ederdi. Hadîs-i şerîf ve fıkıh ilimlerinde çok üstün derecelere sâhipti. Bin yüz yetmiş adet hadîs-i şerîf rivâyet etmiştir. Ders verirken çevresinde büyük kalabalık hâsıl olur, sorulan bütün suâllere cevap verirdi.

Ebû Saîd-i Hudrî'nin Peygamber efendimizden işiterek rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bâzıları şunlardır:

Eshâbıma dil uzatmayınız. Allahü teâlâya yemîn ederim ki, sizden biriniz, Uhud Dağı kadar altın sadaka verse, Eshâbımdan birinin bir müd (875 gr), **hattâ yarım müd sadakasına yetişemez.**

Allah için tevâzu edeni Allahü teâlâ yükseltir. Kibir edeni de alçaltır. Allah'ı çok zikredeni Allahü teâlâ sever.

Mezar, ya Cennet bahçelerinden bir bahçe veya Cehennem çukurlarından bir çukurdur.

Yatağına girdiğinde üç kere Estağfirullah el-azîm ellezî lâ ilâhe illâ hüvel-hayye'l-kayyûm ve etûbü ileyh diyen kimsenin günâhları deniz köpükleri veya Temîm diyârının kumları veya ağaç yapraklarının sayısı veya dünyânın günleri kadar çok olsa da Allahü teâlâ onun günâhlarını bağışlar.

İki huy vardır ki, bir mü'minde bulunmazlar: Biri cimrilik, diğeri kötü ahlâktır.

EBÛ SEHL KÛHÎ;

Müslüman astronomi âlimlerinin büyüklerinden. İsmi, Veycen bin Rüstem el-Kûhî olup, künyesi Ebû Sehl'dir. Hazar Denizinin güneyindeki Taberistan'ın dağ köylerinden olan Kuh'ta doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir. 1014 (H.405) senesinde vefât etti.

Kûhî, astronomide kullanılan rasad âletlerini îmâl etmekle ve çok hassas astronomik hesaplamalar ortaya koymakla meşhur oldu. Eski Yunanlıların astronomiye âit bâzı faraziyelerini ilmî tenkide tâbi tutarak, yanıldıkları noktaları ortaya çıkardı. Meselelerin gerçek çözümünü sağladı. Büveyhîlerden Şerefüddevle ve Adudüddevle zamânında Bağdat'ta rasatlar yaptı. Bu rasatlarında bizzat kendi yaptığı âletleri kullandı. Astronomik gözlemlerinde, o zaman bilinen yedi gezegenin incelenmesine ağırlık verdi. Bunların hareketlerinin sınır ve prensiplerini tesbite çalıştı. Gün dönümü hakkında gerçek bir yorum getirdi.

Ebû Sehl Kûhî, astronomik rasatları ile ilgili ulaştığı netîceleri, bir âlimler topluluğu huzûrunda ilim âlemine takdim etti. Kûhî, Bağdat'ta, 12,5 metre yarıçapında, küre şeklinde olan özel bir binâ inşâ ettirdi. Bu kürenin ortasında küçük bir delik vardı. Bu delikten giren güneş ışıklarının günlük yolu tâkip edilirdi. Kûhî, Batlemyus'un (Ptolemy'nin) **Almagest'**ini, Euclides'in **Elements'**ini ve **Usül'**ünü, Arşimet'in **Lemma** ve diğer eserleri ile Apollonius'un **Section'**larını, Galen (Calinos) ve Aristo'nun bâzı eserlerini tedkik ederek, ilimde yeni merhalelere ulaştı. Ayrıca zamânında yaşamış İbrâhim bin Sinân, Ebû Sa'd el-Âlâ bin Sehl ve Sâbit bin Kurrâ'nın eserlerini de inceleyerek, bunlardaki bilgilerin esaslarını tam anlamıyla öğrendi.

Kûhî aynı zamanda, devrinin önde gelen cebir âlimlerinden sayılıyordu. Arşimet prensipleri üzerinde çalıştı ve derin tetkiklerde bulundu. Muhtelif ağırlıkların ölçümünü inceledi. Basınç ve ağırlık merkezi tâyinlerini ilk defâ ele aldı. Bu konu, daha sonraki asırlarda, **Barycentris Theorems** adıyla ele alınıp, geliştirildi. Kûhî, çağdaşlarından olan Ebû İshâk es-Sâbiî ile ilmî mektuplaşmalarında özellikle, "Basınç ve ağırlık merkezlerinin hesaplanması" konusunu ele aldı. Bu mektuplardan biri Ayasofya Kütüphânesi, 4832 numarada kayıtlıdır.

Ebû Sehl Kûhî, basınç ve ağırlık merkezlerinin hesaplanmasında, geometrik metodları kullandı. Eserlerinde bu îzâh ve ispatlamalara girişmeden önce, bu gibi ilmî çalışmaların, cenâb-ı Hakk'ın yarattığı eşsiz sistem ve nizâmı biraz da olsa, anlamaya yaradığını ifâde ederek, şöyle demektedir: "Bütün bu araştırmalar; Allahü teâlânın, kâniâtı yaratıp, kurduğu nizam ve sistemin, aklı ve anlayışları hayrette bıraktığını göstermektedir."

Kûhî, basınç ve ağırlık merkezlerinin hesaplanması hakkında eski Yunanlıların çalışmalarının gülünç denilecek kadar basit ve ilmî olmaktan uzak olduğunu belirterek, kendi orijinal metod ve keşiflerini çok net bir delillendirme ile isbât etti. Bu konuda ortaya koyduğu nazariyeler o güne kadar bilinmiyordu. Matematikte, analiz ve terkib (sentez) terimlerini ilk defâ kullanan ve uygulayan âlim yine odur. Böylece Kûhî, matematik analiz metodunun ilk kurucusu oldu. Fen ve tabîat ilimlerinde, yâni tecrübî ilimlerde nihâî hakîkate matematik metodlarıyla ulaşılabileceğine inanıyordu. Onun bu ileri seviyedeki anlayışı, yüzyıllar sonra Newton ve diğer bilim adamları tarafından benimsendi.

Gayretli bir ilim adamı olan Kûhî, aynı zamanda devrinin önde gelen bir ilim teşvikçisiydi. Onun çalışma ve gayretleri ünlü iki Müslüman astronomu Ebü'l-Vefâ Buzcânî ve Ebû Hâmid Sağanî'yi gayrete getirmiş, onları ilmî çalışmalara teşvik etmiştir. Böylece Kûhî, o devirde fevkalâde yüksek seviyede bir ilmî atmosferle akademik çalışmaların teşekkülüne yol açmıştır.

Ebû Sehl'in basınç ve ağırlık merkezi konusu üzerindeki çalışmaları, ondan asırlar sonra 19. yüzyılda, A.F.Mâbius tarafından ele alınmıştır. Bütün bunlar, İslâm âlimlerinin, asırlar önce, değerli birer ilim hazînesi olan pekçok eser ortaya koyduklarını göstermektedir.

Zamânın geometri üstâdı diye değerlendirilen Kûhî'nin yaptığı çalışmalar hakkında araştırmalar devâm etmektedir.

Eserleri:

1) Es-Sâire fil-Emtâr alâ Temâd-il E'sâr, 2) Kitâbu Merâkiz-il-Ekr, 3) Kitâb-ul-Usûl alâ Tahrikât-ı Oklîdes, 4) Kitâb-ül-Berkân-it-Tâm, 5) Kitâbu Merâkiz-ud-Devâir alel Hutût min Tarîk-it-Tahlîl Dûn-et-Terkîb, 6) Kitâbu San'at-il-Usturlâb bil-Berâhîn, 7) Kitâbu Ihrâc-il-Hatteyn alâ Nisbetin, 8) Kitâb-ud-Devâir-il-Mütemâsse min Tarîk-it-Tahlîl, 9) Kitâb-uz-Ziyâdât alâ Arşimedes fil-Makâlet-is-Sâniye, 10) Kitâbu İstihrâcı Dil-il-Misbâ' fid-Dâire, 11) Kitâb-ül-Murâselât Beynel Kûhî ves-Sâbî, 12) Risâletün fî Amel-i Muhammesin: Eserde muayyen bir kare içinde, eşkenar bir beşgenin nasıl tesis edilebileceği incelenmektedir. Kûhî bu eserini Büveyhî hükümdârı Şerefüddevle adına telif etmiştir. Eser, S.P.Hogendijk tarafından tahkik edilip, İngilizceye tercüme edilmiştir.

Kûhî, bu risâlesinde şunu isbâtlamaktadır: Bilindiği gibi, belli bir kare içinde, eşkenar bir beşgenin çizilmesi pergel veya diğer geometrik âletlerle mümkün olmamaktadır. Kûhî, bu eşkenar beşgenin iki katı zâid (Hiperbol), kullanmak sûretiyle orijinal bir metodla nasıl çizileceğini îzâh etmiştir. Onun bu buluşu, ortaçağ bilim adamlarının hiç birinde görülmemiştir.

EBÛ SİMBEL;

Mısır'da, Nil'in sol yakasında, birinci, ikinci Çağlayanlar arasında kalan tapınakların yeri.

Eski Mısır hükümdarlarına Firavun denirdi. Yirmi altı Firavun sülâlesi vardır. Her sülâlede çeşitli Firavunlar asırlarca hükümdârlık etti. Çoğu, insanları kendisine taptırdı. Bu Firavunlardan İkinci Ramses, M.Ö. 13. yüzyılda iki büyük tapınağını Nil Nehrinin kenarında bulunan kumtaşı yamaçlarını oyarak yaptırmıştır. Bunun dışında 10 metreye yakın yükseklikte, Ramses ile kraliçenin heykelleri vardır. Heykeller arasındaki kapı, kaya içine oyulmuş, 60 metrelik bir avluya açılmaktadır. Duvarları

çok büyük bir film şeridi gibi Firavun devri olaylarını canlandıran resimlerle süslüdür. M.Ö. 590 yıllarında, bâzı Yunan ve Finikeli askerler, isimlerini bu koca yapılara kazımışlardı. Bu yazılar alfabe hakkında fikir verdiği gibi, Mısır ordusunda yabancıların paralı olarak çalıştığını da göstermektedir.

Bu tapınaklar kumlarla kaplanmıştı. İsviçreli J.L. Burckhard, 1812 yılında, bunları buldu. 1910'da kumlardan temizletildi. Son zamanlarda inşâ edilen Assuan (Aswan) Barajı Gölleri içinde kalacağından sular dolmadan büyük bloklar hâlinde kesilerek daha yüksek bir yere götürüldü. Unesco'nun önderliğinde sağlanan yardımla tekrar inşâ edilerek 1971 yılında bitirildi.

EBÛ SÜFYÂN BİN HARB;

Eshâb-ı kirâmın büyüklerinden ve Resûlullah efendimizin kayınpederi. İsmi, Sahr bin Harb'dır. Annesinin adı Safiyye'dir. Künyesi Ebû Süfyân ve Ebû Hanzala'dır. Hazret-i Muâviye'nin ve Peygamber efendimizin mübârek zevceleri olan Ümm-i Habîbe'nin (radıyallahü anhâ) babasıdır. Dedesi, Ümeyye bin Abd-i Şems bin Abd-i Menâf'tır. 565 (H.Ö. 58) senesinde Mekke'de doğdu. 651 (H. 31) senesinde Medîne'de vefât etti.

Müslüman olmadan önce, Resûlullah efendimizin büyük düşmanıydı. Uhud ve Hendek muhârebelerinde Müslümanlara karşı müşriklerin başkumandanlığını yaptı. **Hudeybiye Sulhnâmesi'**ni yenilemek üzere Medîne'ye gitti.

Ebû Süfyân, Resûlullah efendimizin huzûruna varıp sulhu yenilemesini arz edince, sevgili Peygamberimiz reddettiler. Ebû Süfyân üzüntü ve pişmanlık içinde geri döndü. Mekkeli müşrikler bu işi başaramadığı için onu çok kınadılar.

Peygamber efendimiz, 629 senesinde Mekke'yi fethetmek üzere 12.000 kişilik ordusu ile Medîne'den hareket etti. On günde Mekke'nin Merruzzahrân bölgesine geldiler. Ebû Süfyân, yanına birini alarak keşf için yola çıktı. Yolda yanlarına bir arkadaş daha katıldı.

Peygamber efendimiz, Ebû Süfyân'ın İslâm ordusu tarafına gelmekte olduğunu haber verdi. Hazret-i Abbâs yanlarına giderek onları tanıdı ve İslâm ordugâhına götürdü. Ebû Süfyân ve yanındakiler, korku ile mücâhitlerin arasından geçerek sevgili Peygamberimizin huzûr-i şerîflerine geldiler. Kâinâtın Sultânı, onları güzel karşıladı. Mekkeliler hakkında bilgi aldı. Geç vakitlere kadar konuştuktan sonra, onları İslâma dâvet eyledi. Ebû Süfyân'ın arkadaşları Hâkim bin Hizâm ile Büdeyl, derhal kelime-i şehâdet getirerek Müslüman oldular. Fakat Ebû Süfyân'ın tereddüdü devâm ediyordu. Sabah olunca, merhamet deryâsı sevgili Peygamberimiz: **"Ey Ebû Süfyân! Yazıklar olsun sana! Allahü teâlâdan başka ilâh bulunmadığını öğrenme zamânı hâlâ gelmedi mi?"** buyurdu. O da; "Anam-babam sana fedâ olsun! Yumuşak huylulukta ve şereflilikte ve akrabâ hakkını gözetmekte üstüne yoktur. Sana ettiğimiz bu kadar cefâdan sonra, sen, hâlâ bizi hidâyet yoluna dâvet ediyorsun. Ne kadar merhâmetlisin. Allah'tan başka ilâh olmadığına inandım. Sen de Allah'ın Resûlüsün." diyerek Eshâb-ı kirâmdan olmakla şereflendi.

Ebû Süfyân radıyallahü anh, Mekke'ye gelip, kendisini merakla bekleyen müşriklere Müslüman olduğunu açıkladıktan sonra; "Ey Kureyş cemâati! Muhammed aleyhisselâm, karşısında dayanamayacağınız kadar büyük bir ordu ile yanıbaşınıza gelmiş bulunuyor. Boş yere kendi kendinizi aldatmayınız. Müslüman olunuz ki, kurtulasınız! Ben sizin görmediklerinizi gördüm! Sayısız bahâdırlar, atlar ve silâhlar gördüm. Onlara kimse karşı koyamaz. Kim, Ebû Süfyân'ın evine girerse, ona emân verilmiş öldürülmekten kurtulmuştur. Kim Beytullah'a sığınırsa ona emân verilmiştir. Kim evine girip kapısını kapatırsa, ona da emân verilmiştir!" dedi. Bunun üzerine müşriklerin azılılarından bâzıları, Ebû Süfyân hazretlerine karşı çıkarak hakâret ettiler. Hattâ, İslâm ordusuna karşı çıkmak için, acele hazırlığa başladılar. Fakat bunların sayıları çok azdı. Diğerleri, bunlara iltifât etmeyip evlerine koştular. Bir kısmı da Mescid-i Haram'a sığındı.

O gün fazla kan dökülmeden Mekke fethedildi. Bunda Ebû Süfyân'ın pek büyük hizmeti oldu. Hanımı Hind de radıyallahü anhâ Müslüman oldu.

Mekke'nin fethinden hemen sonra yapılan Huneyn Gazâsına katılan hazret-i Ebû Süfyân, kahramanca çarpıştı. Tâif Muhârebesinde bir gözünü kaybetti.

Resûl-i ekrem efendimiz, daha sonra onu Necrân'a vâli gönderdi. Hazret-i Ömer zamânına kadar orada vâlilik yapan Ebû Süfyân, halîfeden izin alarak Suriye'deki gazâlara katıldı. Yaptığı ateşli konuşmalarla askerleri harbe teşvik ederdi. 636'da Yermük Muhârebesine katıldı, diğer gözünü de orada kaybetti.

651 (H.31) senesinde Medîne-i münevverede vefât etti. Cennet-ül-Bakî Kabristanına defnedildi.

Ebû Süfyân radıyallahü anh, pek fazla hadîs-i şerîf rivâyet etmemiştir. Bir gün Peygamber efendimize ihlâstan sordu. Peygamber efendimiz; **"Rabbim Allah'tır, dedikten sonra, emrolunduğun gibi**

dosdoğru olmandır." buyurdu.

EBÛ SÜFYÂN BİN HÂRİS;

Eshâb-ı kirâmdan. Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) amcasıoğlu ve süt kardeşi. Babası Hâris, Abdülmuttalib'in en büyük oğluydu. Abdülmuttalib ile berâber Zemzem Kuyusunu kazıp temizlemişlerdi. Vâlidesi Gazne, süt annesi ise, Resûlullah efendimizin süt annesi Halîme Hâtundu. Mugîre'den başka Nevfel, Rebîa ve Abdullah adlarında üç kardeşi daha vardı. Hanımı Cemâne'den, Câfer ve Abdullah isimlerinde iki oğlu olmuştu. Her ikisi de Resûlulllah efendimizin sohbeti ile şereflenerek Eshâb-ı kirâmdan olmak saâdetine kavuşmuşlardı.

Ebû Süfyân hazretleri, bi'setten (peygamberlik bildirilmeden) önce, Peygamberimizi pek severlerdi. Resûlullah efendimiz peygamber olduklarını bildirince önce çok düşman olmuştu. Mekke-i mükerreme fethedilirken Müslüman oldu. Önceden yaptıklarına utandığından, Resûlullah'ın yanında başını eğer, mübârek yüzüne bakamazdı. Ebû Süfyân hazretleri, Resûlulah'ın Mekke'yi fethetmek için 12.000 mücâhid askerle Medîne'den yola çıktığını duyunca Abdullah bin Ebû Ümeyye ile berâber, Peygamberimizi karşılamak üzere yola çıktı. Seniyyet-ül-İkâb denilen yerde, Eshâb-ı kirâmla karşılaştılar. Resûlullah ile görüştürmesi için mübârek hanımlarından ve Abdullah bin Ebî Ümeyye'nin kardeşi Ümmü Seleme'ye başvurdular. Ümmü Seleme hazretleri, Resûlullah'a durumu arz ettiğinde, Resûlullah efendimiz; **"Onların bana ihtiyâcı yok."** buyurmuşlardı. Ebû Süfyân bunu duyunca çok üzüldü. Sonra; "Eğer Resûlullah beni huzûruna kabul buyurmazsa, küçük oğlumun elinden tutup dağlara gideriz. Her ikimiz açlık ve susuzluktan helâk oluruz." demişti. Resûlullah efendimiz bunu duyunca, onlara şefkat ve merhamet gösterdi. Onlara İslâm dînini anlattı. Ebû Süfyân hazretleri özürlerini arz eyledi. Affa mazhar oldu. Müslüman oldu. Bir rivâyete göre, Ebû Süfyân Mekke-i mükerremenin fethinde bulunmuştur. Huneyn Muhârebesinde gösterdiği fevkalâde kahramanlığı dolayısıyla Resûlullah'ın iltifatlarına mazhar oldu. Düşmana kılıç sallarken, Resûlullah'ın mübârek ayağını öper af dilerdi.

Hicrî yirminci senede (M.644) hacdan dönerken vefât etti. Namazını hazret-i Ömer kıldırdı. Medîne'deki Bakî Kabristanına defnedildi. Hadîs-i şerîfte; **"Ebû Süfyân Cennet yiğitlerindendir."** buyrularak, Resûlullah'ın medhine mazhar oldu. Simâsı Resûlullah'a benzeyen yedi kişiden biri de bu idi.

EBÛ SÜLEYMÂN CÜRCÂNÎ;

sekiz ve dokuzuncu yüzyıllarda yetişmiş büyük İslâm âlimi. İsmi, Mûsâ bin Süleymân, künyesi, Ebû Süleymân'dır. Cürcânî nisbesiyle (ismiyle, diye de) meşhurdur. Belh yakınlarındaki Cürcan'dandır. Doğum târihi kesin olarak bilinmemektedir. 816 (H.201) senesinde Bağdat'ta vefât etti.

İlim tahsili için Cürcan'dan Bağdat'a giden Ebû Süleymân Cürcânî, Abdullah bin Mübârek, İmâm-ı Ebû Yûsuf, İmâm-ı Muhammed Şeybânî ve daha birçok âlimden ilim öğrenip, hadîs-i şerîf rivâyet etti. Hanefî mezhebi fıkıh bilgilerini ve müctehidlerin değişik ictihatlarını ezberledi. Kitaplar yazarak ve talebelerine bu bilgileri anlatarak daha sonraki nesillere aktardı. Fıkıh ilminde mütehassıs talebeler yetiştirdi. Abdullah bin Hasan Hâşimî, Ahmed bin Muhammed bin Îsâ el-Bertî, Beşir bin Mûsâ el-Esedî, Ebû Bekr Ahmed bin İshâk Cürcânî ve daha birçok âlim ondan ilim öğrenip rivâyette bulundu. Ehl-i sünnetin îtikatta iki imâmından biri olan İmâm-ı Mâturîdî onun talebelerinden Ebû Bekr Cürcânî'nin talebesidir. Abbâsî halîfelerinden Me'mûn onun kâdı olmasını istediyse de takvâ ve tevâzuu sebebiyle kabul etmedi. 816 (H.201) senesinde Bağdat'ta vefât etti.

Eserleri:

Ebû Süleymân Cürcânî, hocalarından öğrendiği bilgileri bir taraftan talebelerine anlatırken, diğer taraftan kıymetli kitaplar yazdı. Bu eserlerinin en meşhurları arasında **Siyer-i Sagîr, Salât, Rehin, Nevâdir- ül-Fetavâ** adlı kitapları sayılabilir.

EBÛ TÂLİB;

Resûl-i ekrem efendimizin amcası ve hazret-i Ali'nin babası. Peygamber efendimiz, sekiz yaşındayken dedesi Abdülmuttalib vefât edince, Ebû Tâlib'in yanında kaldı. Hicretten üç yıl önce, seksen yaşını geçmiş olarak vefât etti.

Peygamber efendimizin dedesi Abdülmuttalib, henüz sekiz yaşındaki yetim olan Peygamber efendimizi himâye etmesi için oğlu Ebû Tâlib'e vasiyette bulundu. Peygamber efendimiz, dedesinin vefâtından sonra amcası Ebû Tâlib'in yanında kaldı. Mekke'de Kureyş'in ileri gelenlerinden olan Ebû Tâlib, Peygamber efendimize büyük bir sevgi ve şefkat gösterdi. O'nu kendi çocuklarından çok sever, yanına almadan uyumaz, bir yere gitmez ve O, elini uzatmadan yemeğe başlamaz, önce O'nun başlamasını

isterdi. Bâzan da O'na ayrı sofra kurdururdu.

Sevgili Peygamberimiz on iki yaşlarındayken, Ebû Tâlib, Şam'a yapacağı bir ticâret seferine O'nu da götürdü. Ancak Busra yakınlarındaki bir manastırın râhibi olan Bahîra, Resûlullah efendimizin peygamberlik alâmetlerini görerek, Ebû Tâlib'e O'nu daha ileri götürmemesini söyledi. Ebû Tâlib de mallarını orada satarak geri döndü.

Ebû Tâlib, ömrü boyunca, Peygamber efendimizi yanından hiç ayırmadı. O'nu ölünceye kadar korudu. Sevgili Peygamberimiz hazret-i Hadîce ile evlenmesinde mühim hizmetleri oldu.

Peygamber efendimiz insanları İslâm dînine dâvet etmeye başladığı zaman, başta amcası Ebû Leheb olmak üzere bâzı akrabâları O'na karşı çıktıkları hâlde, amcası Ebû Tâlib kabul etmemesine rağmen karşı çıkmadı. Hattâ her türlü sıkıntılarında O'na yardımcı oldu. Resûlullah efendimizi müşriklere karşı himâyede bulundu. Müşriklerin her türlü öldürme tehditlerine karşı koydu. Muhâsara (ambargo) edildikleri üç sene zarfında Müslümanlara yardım etti. Muhâsaranın kaldırılmasında mühim rol oynadı. Muhâsaradan sonra Ebû Tâlib hastalandı ve gün geçtikçe hastalığı fazlalaştı. Bu hastalığı sırasında müşriklerin (inanmayanların) ileri gelenleri toplanarak Ebû Tâlib'e gittiler ve dediler ki: "Senin büyüklüğüne inanıyor, üstünlüğünü kabul ediyoruz. Bu sebeple sana, aslâ muhâlefet etmedik. Korkarız ki, sen öldükten sonra, Muhammed bizimle uğraşır, husûmet aramızda devâm eder. Bizi barıştır da birbirimizin dînine taarruz etmeyelim." Ebû Tâlib, Peygamber efendimizi çağırtıp; "Kureyş'in bütün ileri gelenleri senden onların dînine karışmamanı ricâ ediyorlar. Bunu kabul edersen, senin emrinde çalışırlar ve sana yardımcı olurlar." dedi.

Âlemlerin efendisi buyurdu ki: **"Ey Amca! Ben onları, ancak bir kelimeye dâvet etmek istiyorum ki, o kelime ile bütün Araplar, onlara boyun eğerler. Arab olmayanlar da cizye öderler."** buyurdu. Kureyş eşrâfına da; **"Evet! Siz bana bir kelime söyleyiverseniz, onunla bütün Araplara hâkim olursunuz, Arap olmayanlar da size boyun eğerler."** buyurdu.

Ebû Cehl; "Olur. Onu on misli olarak söyleriz. Ne imiş o kelime?" dedi. Resûlullah efendimiz; **"Lâ ilâhe illallah" derseniz ve Allahü teâlâdan başka tapmakta olduğunuz putları da kaldırıp atarsanız."** buyurunca, müşrikler hemen; "Sen bizden, bundan başka bir şey iste!.." dediler. Peygamber efendimiz; **"Siz, güneşi getirip ellerime koyacak olsanız, ben sizden, bundan başkasını ister değilim."** buyurdu. Müşrikler; "Yâ Muhammed! Çok acâyip bir teklifte bulunuyorsun. Biz senin hatırına riâyet etmek istiyoruz, sen bizim hatırımızı hoş etmiyorsun!" diyerek, kalkıp gittiler.

Onlar gidince, Ebû Tâlib, Peygamber efendimize; "Senin Kureyş'ten istediğin şey, gâyet yerindeydi. Doğru söyledin." dedi. Amcasının bu sözü, Resûlullah efendimizi ümitlendirdi ve Ebû Tâlib'in îmâna geleceğini ümid ederek:

"Ey amca! Bir kere «Lâ ilâhe illallah.» de! Tâ ki, kıyâmet günü sana şefâat edeyim." buyurdu.

Ebû Tâlib:

"Halkın, ölmekten korktu da onun için Müslüman oldu diyerek ayıplamalarından korkuyorum. Yoksa, senin hâtırını hoş ederdim." diyerek nefsine ağır geldiğini söyledi ve hastalığı git-gide ağırlaşıp vefât etti. Vefât ettiğinde seksen yaşını geçmiş bulunuyordu.

İbn-i Hacer-i Mekkî hazretleri, **En-Ni'met-ül-Kübrâ** kitabında, Eyyüb Sabri Paşa **Mir'at-ı Mekke** kitabı 1096. sayfasında diriltilerek îmân ettiğini yazmaktadır. Dört oğlu ve iki kızı vardı.

EBÛ UBEYDE BİN CERRÂH;

büyük komutan ve sağ iken Cennet'le müjdelenen on sahâbîden biri. **Ümmetin Emîni** lakabıyla övülen bu yüce sahâbînin asıl ismi, Âmir bin Abdullah bin Cerrâh bin Ka'b bin Dabbe bin Hars bin Fihr'dir. 639 (H.18) senesinde elli sekiz yaşında Kudüs ile Remle arasında tâûndan vefât etti.

Hazret-i Ebû Bekr'in vâsıtasıyla îmâna gelenlerin onuncusudur. Îmâna geldiğinde otuz bir yaşındaydı. O günden vefâtına kadar malıyla, mevkiiyle ve canıyla İslâmiyeti yaymak için çalıştı. Sevgili peygamberimizin yanında bütün gazâlarda bulundu.

Mekke'deyken kâfirlerin ezâ ve cefâlarının çoğalması üzerine, Peygamber efendimizin izniyle önce Habeşistan'a, sonra Medîne'ye hicret etti. Peygamber efendimiz onu hazret-i Sa'd bin Muâz ile kardeş yaptı.

Bedr Gazâsında düşman saflarında babası da bulunuyordu. Muhârebe bütün şiddetiyle devâm ederken, Ebû Ubeyde babasıyla karşılaştı ve onu öldürdü.

Ebû Ubeyde bin Cerrâh, Uhud Gazâsında Resûl-i ekrem tarafından ön safta çarpışanların komutanı tâyin edildi. Uhud, Hendek ve Hayber gazâlarında görülmemiş şekilde cenk etti. Mekke'nin fethinde de

peygamber efendimizin yanlarında bulundu.

Resûlullah efendimiz, sâhil tarafına bir sefer düzenleyip, Ebû Ubeyde bin Cerrâh'ı emir (komutan) tâyin etti. Bu sefere üç yüz Eshâb-ı kirâm katıldı.

630 (H.9) senesinde Peygamberimizin huzûruna Necrân'dan bir Hıristiyan heyeti geldi. Uzun konuşmalardan sonra, Resûlullah'ın peygamber olduğunu kabul ettiler. "Yâ Muhammed! Senden râzıyız, ne istersen sana verelim. Eshâbından emin bir kimseyi bizimle berâber gönder, vergilerimizi ona verelim." dediklerinde, Peygamberimiz; **"Gâyet emin bir kimseyi sizinle gönderirim."** buyurdu. Eshâb-ı kirâm, emin olarak kimin şerefleneceğini merâk ediyordu. Resûlullah; **"Kalk yâ Ebâ Ubeyde! Ümmetimin emîni budur."** buyurarak, onlarla berâber gönderdi. Ebû Ubeyde bu müjdeye kavuşunca sevincinden ağladı.

Sevgili Peygamberimiz, Bahreyn ile sulh yaptıklarında da, Ebû Ubeyde'yi cizye almak için vazîfelendirdi.

Peygamber efendimizin vefâtından sonra halîfe seçimiyle ilgili olarak Ensar (Medîneli Müslümanlar) ile Muhâcirler (Mekke'den hicret edenler) arasında çıkmak üzere olan anlaşmazlığın önlenmesinde önemli rol oynadı.

Hazret-i Ebû Bekr halîfe olunca, Ebû Ubeyde bin Cerrâh'ı kumandan tâyin ederek; "Humus, Şam, Ürdün ve Filistin'in fethi ve oradaki insanların da İslâmiyetle şereflenmeleri için gönderdi. Ebû Ubeyde bin Cerrâh, Bizanslıların Suriye'yi kurtarmak için büyük bir ordu topladığını öğrenince, Şam, Ürdün ve Filistin'e giden kuvvetleri toplayıp, düşmanı Yermük'te karşıladı. Halîfe Ebû Bekr radıyallahü anh, Hâlid bin Velîd'i onun yanına gönderdi. Düşman ordusu iki yüz kırk bin, İslâm ordusu ise kırk bin civârındaydı. Başkumandan olan Hâlid bin Velîd, orduyu biner kişilik alaylara bölüp, her birine alay kumandanı tâyin etti. Ebû Ubeyde'yi merkeze, diğer komutanları sağ ve sol kanatlara yerleştirdi. Bizans ordusuna saldırıya geçildi. Uzun ve çetin savaşların netîcesinde koca Rum ordusu perişan oldu.

Hazret-i Ebû Bekr vefât edince yerine geçen hazret-i Ömer, Ebû Ubeyde bin Cerrâh'ı başkumandan tâyin ederek, fetihlere devâm etmesini emretti. Ebû Ubeyde ordusuyla Humus'a hareket etti. Sulh ile Humus'u ele geçirdi. Rum kayseri Herakliüs'ün büyük ordularını perişan etti. Onları cizyeye bağladı. Herkese adâletle hükmetti.

Ebû Ubeyde bin Cerrâh, ordusunu toplayarak Antakya'ya hareket etti. Maarra, Lazkiye, Antaritus, Banyas ve Selâmiye'yi fethetti. Kınnesrin'e, Hâlid bin Velîd'i gönderdi. Kendisi Haleb'i fethettikten sonra Antakya önlerine geldi. Şehri muhâsara edip, kısa sürede ele geçirdi. Halîfeye durumu bildiren bir rapor gönderdi. Halîfe fethedilen yerlere İslâm kuvvetlerinin yerleştirilmesini emretti. Bu emri yerine getiren Ebû Ubeyde; "Kurs, Menbic, Delul ve Riabe'yi fethederek Fırat Nehrine kadar ilerledi. Fethettiği yerlere memurlar tâyin ederek Kudüs'e geldi. İslâm orduları tarafından Kudüs muhâsara edildi. Kudüslüler sulh yapmak istediklerini, yalnız bu sulhta, hazret-i Ömer'in de bulunmasını, yoksa sulh yapmayacaklarını Ebû Ubeyde'ye bildirdiler. Durum halîfeye bildirilince, hazret-i Ömer yerine hazret-i Ali'yi vekil tâyin ederek Kudüs'e geldi. Kudüslülerle sulh yapıldı.

Rum Kayseri Herakliüs, kaybettiği toprakları geri almak için harekete geçti. Büyük bir ordu hazırladı. Ebû Ubeyde, bu durumu vaktinde haber alıp, halîfeye bildirdi ve nasıl hareket etmesi gerektiğini sordu. Hazret-i Ömer, İran'da harb eden hazret-i Sa'd'a Ebû Ubeyde'ye yardımda bulunmasını emredince, dört bin mücâhitle yardıma koştu. Başkumandan Ebû Ubeyde, Şam'ın Cezîre ile irtibâtını keserek Bizans ordusu üzerine yürüyüp perişan etti.

639 senesinde Şam'da vebâ salgını baş gösterdi ve pekçok Müslüman öldü. Ebû Ubeyde de bu salgına yakalandı. Öleceğini anlayınca oradakilere bir vasiyetinin olduğunu bildirdi. Vasiyetinde; "Namazınızı kılınız. Orucunuzu tutunuz. Zekâtınızı veriniz. Haccınızı yapınız. Birbirinize iyilikte bulununuz. Âlimlere ve büyüklerinize itâat ediniz. Dünyâya aldanmayınız. İnsanların en akıllısı, Allahü teâlânın emirlerini yerine getirenlerdir. Hepinize Allahü teâlânın selâmı ve rahmetini, lütuf ve bereketini niyâz ederim. Haydi yâ Muâz, cemâate namaz kıldır." diyerek Muaz bin Cebel'i vekil tâyin ettikten sonra, Kelime-i şehâdet getirerek Rabbine kavuştu.

Ebû Ubeyde bin Cerrâh, bütün hayâtını İslâma hizmetle geçirmiş, insanların ebedî saâdete kavuşmaları için çırpınmıştı. Hayâtı; cihâd-ı fî sebîlillah ile serhat boylarında geçtiği için, sâdece on dört hadîs-i şerîf rivâyet etmiştir.

EBÛ YÛSUF;

İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin talebelerinin en büyüğü. İsmi; Ya'kûb bin İbrâhim olup, Ebû Yûsuf künyesiyle meşhur oldu. 731 (H. 113) senesinde Kufe'de doğdu. 798 (H.182)de Bağdat'ta vefât etti.

Hanefî mezhebinde yetişen müctehit imâmlardandır. Eshâb-ı kirâmdan Sa'd bin Hâtem el-Ensârî'nin soyundandır.

Fakir bir âilenin evlâdı olan Ebû Yûsuf rahmetullahi aleyh, çocukluğundan îtibâren ilim tahsîline yöneldi. Önceleri bir müddet Ebû İshak Şeybânî, Süleymân Temîmî, Yahyâ bin Sa'd el-Ensârî, Süleymân bin Mihrân el-A'meş ve Hişâm bin Urve gibi büyük fakîh ve muhaddislerin derslerine devâm etti. Muhammed bin Abdurrahmân bin Ebû Leylâ'dan da ilim tahsil etti. Onun bâzı müşkil meselelerde İmâm-ı A'zam'a başvurduğu ve onun talebelerinin ilimde daha üstün yetişmekte olduğunu gördü. İmâm-ı A'zam'ın büyüklüğünü anlayıp, ona talebe oldu. Onun kâbiliyetini ve keskin zekâsını gören İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe, derslerinden geri kalmaması için fakir olan âilesinin geçimini de üzerine aldı. Âilesini rahatlıkla geçindirip ilme yönelmesi için ona devamlı yardımda bulundu. Yetim olan, Ebû Yûsuf, kısa zamanda İmâm-ı A'zam'ın talebeleri arasında ilerleyip, hocasının iltifâtına kavuştu. İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe bir defâsında; "Bu genç hayattayken ona muhâlefet eden olmaz." buyurarak onu medh etti. Ebû Hanîfe'den ve birçok âlimden hadîs-i şerîf dinleyip, rivâyet eden Ebû Yûsuf, bir derste elli-altmış hadîs-i şerîf ezberler ve dersten çıkınca yazdırırdı.

Yahyâ bin Âdem, Ebû Yûsuf'un şöyle dediğini nakleder:

Ben hadis ve fıkıh öğrenmek isterdim. Çok fakir olup hiç param yoktu. Babam da vefât etmişti. Bir gün İmâm-ı A'zâm'ın yanındayken, annem çıktı geldi ve; "Ey oğlum, sen onunla bir değilsin, onun ekmeği pişmiş, yemeği hazırdır, ama sen yiyecek şeylere muhtaçsın." dedi. Ben de annem için çalışmak, anneme hizmet etmek yolunu seçip ilim öğrenmekten vaz geçmeyi düşündüm ve buna karar verdim. Ertesi gün hocam İmâm-ı A'zâm, talebeleri arasında göremeyince beni çağırttı ve; "Seni bizden ayıran sebep nedir?" buyurdu. Ben de; "Geçim sıkıntısı efendim." dedim. Meclis dağılıp yanındakiler gidince, bana ihtiyacım olan birçok şeyi ihsan etti. Verdiği şeyler arasında bol miktarda gümüş para da vardı. Sonra buyurdu ki: "Bunları harca, bitince bana bildir, fakat ders halkamızdan ayrılma." Verdiği para bittiği gün, daha kendisine durumu arz etmeden tekrar verirdi. Her zaman devâm eden bu hâlini görerek, benim paramın bittiğini ona Allahü teâlâ bildiriyor, kerâmetiyle anlıyor diye düşündüm. Hocamın bu ihsan ve ikrâmına kavuşmak sebebiyle huzûrunda ilimden de maksadıma kavuştum. Allahü teâlâ ona en iyi mükâfat, mağfiret ve karşılıklar versin.

Şuca Muhammed, Ebû Yûsuf'un şöyle dediğini nakleder: "Babam öldüğü zaman cenâzesinde bulunamadım. Akrabâ ve komşularımın cenâze ve defn işleriyle uğraşmalarını temin ettim. Zîrâ İmâm-ı A'zam'ın bir dersinde bulunamayacaktım. Eğer o dersi kaçırsaydım, ondaki faydalı bilgilere kavuşamamanın hasreti ölünceye kadar devâm ederdi." Yine demiştir ki: "Ferâiz (miras) ve hayza âit bilgileri İmâm-ı A'zam'ın bir meclisinde, nahiv ilmini de âlim bir kimsenin huzûrunda bir defâda öğrendim."

İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe'nin derslerine aralıksız on altı yıl devâm eden Ebû Yûsuf ilimde pek yüksek dereceye ulaştı. Onun mezhebini ve fıkhını yayan en ileri talebesi oldu ve İmâm-ı A'zam'ın ictihatlarını içine alan ilk kitabı yazdı. Fıkıh âlimlerinin en yüksek derecesi olan mutlak müctehit derecesinden sonra müctehit fil-mezheb (mezhepte müctehit) derecesine ulaştı. İmâm-ı A'zam'ın ortaya koyduğu usûl ve kâidelere uyarak delîllerden hüküm çıkarmaya başladı. (Bkz. Mezhep)

Hadis, tefsir ve fıkıh ilimlerinde yüksek dereceye sâhib olan ve üç yüz bin hadîs-i şerîfi ezbere bilen İmâm-ı Ebû Yûsuf, İmâm-ı A'zam'ın vefâtından sonra hocasının bâzı talebelerine ders vererek onları yetiştirdi. Ayrıca İmâm-ı A'zam'ın fıkhını, yâni Hanefî mezhebini nakledip, bu hususta kitaplar yazdı. Abbâsî Halîfesi Mehdî, muâsırları arasında onun yüksek derecesini görüp, kâdılığa tâyin etti. Abbâsî halîfelerinden Hâdî ve Hârûn Reşîd zamanlarında da kâdılık yapan Ebû Yûsuf, ilk olarak kâdılkudât ünvânını aldı. On altı yıl kâdılık yaptı ve bu vazîfesi sırasında halkın suâllerine cevap verip, müşkillerini halletti. Zamânındaki devlet adamlarına nasîhatler ederek adâletten ayrılmamalarını ve halka iyi muâmelede bulunmalarını tavsiye etti. 798 (H.182)de Bağdat'ta vefât etti.

İmâm-ı Ebû Yûsuf, hakkında nass (âyet-i kerîme, hadîs-i şerîf) bulunmayan bir meseleyi hükme bağlarken, önce hocası İmâm-ı A'zam'ın ictihâdına bakar, bulursa ona göre hüküm verirdi. Bulamazsa kıyâs ve kendi reyi ile hareket ederdi. Bu hususta da hocasının koyduğu usûl ve kâidelere göre meseleyi hükme bağlardı. Verdiği hükümlerde örfe önem verirdi.

İmâm-ı Ebû Yûsuf, halîfenin hâtırı ve onu memnun etmek için aslâ hüküm vermezdi. Çok âdil idi. Hükümlerini, Allahü teâlânın ve Resûlünün rızâsına uygun verirdi. Hârûn Reşîd, İmâm-ı Ebû Yûsuf'a çok kıymet verirdi.

İmâm-ı Ebû Yûsuf, bir dâvâda Hârûn Reşîd'in kumandanlarından birinin şâhitliğini kabul etmemişti. Bunun üzerine kumandan, İmâmı, halîfeye şikâyet etti. Halîfe sebebini sorduğunda, Ebû Yûsuf şöyle cevâb verdi: "Onun; "Ben halîfenin kölesiyim." dediğini duydum. Eğer söylediği doğru ise, köle şâhitlik yapamaz. Yalan ise, yalancının şâhitliği kabul edilmez."

Halîfe bunları dinledikten sonra; “Peki ben bir kimse hakkında şâhitlik yaparsam kabul eder misin?” diye sorunca, İmâm-ı Ebû Yûsuf; “Hayır!” dedi. Halîfe sebebini sordu. O da; “Çünkü sen halka karşı kibirleniyorsun. Müminlerle berâber namaz kılmak için cemâate gelmiyorsun.” dedi. Halîfe bundan sonra Ebû Yûsuf’un nasîhatlerine göre hareket etti.

Vefât edeceği gün buyurduğu; “Allah’ım! Hiç kimse hakkında kasıtlı hüküm vermedim. **Kur’ân-ı kerîm** ve Resûlünün sünnetine uygun hüküm vermek için gayret ettim.” sözleri de onun ne kadar âdil olduğunu gösterir.

Menkıbeleri çoktur. Bunlardan bâzıları şunlardır:

Adamın biri; “Eğer Allahü teâlâ bana bir erkek evlât ihsân ederse dört karış boynuzlu bir koç kurban edeceğim.” diye bir adakta bulundu.

Günün birinde bu adamın bir oğlu oldu. Adam, adağını yerine getirmek için dört karış boynuzlu koç arattı, fakat bulamadı. Sağa sola, civar memleketlere adamlar gönderdiyse de istenen vasıfta koç bulmak mümkün değildi. Adam zamânın din âlimlerine mürâcaat etti. Durumu anlattı. Fakat çâre bulamadılar. Adamı bir telâş aldı. Dostlarından birisi ona Ebû Yûsuf hazretlerine gidip derdini anlatırsa bir çâre bulabileceğini söyledi. Adam Ebû Yûsuf hazretlerine gidip durumu anlattı. Derdine çâre bulmasını ricâ etti. Bu adam zengin, fakat cimri biriydi. Bunu bilen hazret-i İmam; “Ben buna bir çâre bulurum. Fakat bir şartla.” dedi. Adam Ebû Yûsuf hazretlerinin ellerine sarıldı; “Söyle şartın nedir?” dedi. Ebû Yûsuf; “Sen zengin bir adamsın. Memleketin fakir çocukları için dört mektep, bunların masrafını karşılamak için yanına dört de dükkan yaptırırsan müşkülün hallolur.” dedi. Adam râzı oldu: “Kabul. Fakat bu inşaat bir hayli uzun sürer. Ben inşaatın bitmesini bekleyemeyeceğim. Sabrım tükendi, adağımı hemen yerine getirmek istiyorum.” Ebû Yûsuf hazretleri; “Peki o hâlde keşfettirelim. İnşaat için ne kadar para sarfolunacaksa o kadar parayı devlet hazînesine teslim edersin. Ben de fetvâyı veririm.” dedi. İnşaata gidecek para bilirkişiye keşfettirildi. Adam belirlenen miktar kadar parayı devlet hazînesine yatırdı. Ebû Yûsuf hazretleri talebelerinden birini gönderdi: “Bana uzun boynuzlu bir koç bulup getir!” dedi. Talebe uzun boynuzlu bir koç bulup getirdi. Ebû Yûsuf beş yaşında bir çocuk çağırdı. Çocuğa koçun boynuzlarını karışlattırdı. Dört karış geldi. Ebû Yûsuf hazretleri buyurdu ki: “İşte senin adadığın koç bu, bunu kurban eder, adağını yerine getirirsin. Zîrâ sen sâdece dört karış boynuzlu koç adadın ve karışın büyük veya küçük olduğu husûsunda bir şey belirtmedin. Ben de bu husûsa istinâden fetvâyı verdim.”

Herkes, hazret-i İmâm’ın üstün zekâsına hayran kaldı.

Zamânın hükümdârı hanımına bir münâkaşa sonucunda; “Bu geceyi benim hüküm sürdüğüm topraklarda geçirirsen seni boşayacağım.” dedi. Fakat sonradan sinirlilik hâli geçince bundan vazgeçti. Çok sevdiği hanımından ayrılmak istemiyordu. Zamânın âlimlerine bunu sordu, bir çâre bulunmasını istedi. Fakat işin içinden çıkamadılar. Başka bir devletin sınırları içinde geceyi geçirmesi de mümkün değildi. Dediler ki, filan yerde İmâm-ı A’zam hazretlerinin genç bir talebesi var. Senin meseleni ancak o halleder.

Hemen, Ebû Yûsuf hazretlerini dâvet etti. Hâdiseyi ona anlattı. Hazret-i İmâm buyurdu ki: “Hanımınız bu geceyi mescidde geçirsin. Çünkü, mescidde kimsenin sâhipliği ve mâlikliği yoktur. Nitekim Allahü teâlâ; «Mescitler Allah içindir.» buyuruyor.” dedi.

Bunun üzerine, hükümdâr hazret-i İmâm’ın zekâsına ve ilmine hayran kaldı, onu kâdılkudatlığa tâyin etti.

Bir gün adamın biri İmâm-ı Ebû Yûsuf hazretlerine sual sordu. “Bilmiyorum!” cevâbını alınca sinirlendi. “Nasıl olur da bilmezsiniz. Hazîneden şu kadar para alırsınız!” dedi. İmâm-ı Ebû Yûsuf hazretleri sâkince cevap verdi: “Kardeşim, bize bildiğimiz kadar para veriyorlar. Yok, eğer bilmediklerimize göre para alsaydık, hazîne yetmezdi.”

Buyurdu ki: “Ar bilmeyen, utanması olmayanla arkadaşlık, kıyâmette insanı utandırır.” “Sen her şeyini ilme vermedikçe ilim sana bir kısmını vermez.”

İmâm-ı Ebû Yûsuf, İmâm-ı A’zâm hazretlerine anne ve babasından önce duâ ederdi. İmâm-ı A’zâm hazretleri de hocası Hammâd’a anne ve babasından önce duâ ederdi.

İmâm-ı Ebû Yûsuf bir defâsında hacda hastalandı. Hastalığı ağırlaştı. Zayıf ve dermansızdı. Fakat hiç durmadan sorulan suallere cevap veriyordu. “Hastasınız, yorulmayınız yoksa hastalığınız artar.” dendiğinde, buyurdu ki: “Faydalı ilim okutmak, hastalığın şiddetini hissettirmez.”

Eserleri:

1. Fıkh ve usûle dâir olanlar:

Kitâb-us-Salât, Kitâb-üz-Zekât, Kitâb-üsSıyâm, Kitâb-ül-Farâiz, Kitâb-ül-Büyu, Kitâb-ül-Hudûd, Kitâb-ül-Vekâle, Kitâb-ül-Vesâyâ, Kitâb-üs-Sayd ve'z-Zebâyıh, Kitâb-ül-Gasb ve İstibrâ, Kitâbü İhtilâf-il-Emsâr.

2. Kitâb-ül-Harâc: Halîfe Hârûn Reşîd'in isteği üzerine yazdığı bu kitapta: Devletin mâlî kaynaklarını ve gelir yollarını geniş bir şekilde ele almıştır. Bu hususta Kur'ân-ı kerîme, Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellemden rivâyet olunanlara ve Sahâbe fetvâlarına dayanmaktadır. Bu eser Fransızca, İngilizce ve başka dillere de tercüme edilmiştir. **Er-Ritâc** adlı şerhi Bağdat'ta 1980 yılında yayınlanmıştır.

3. Kitâb-ül-Âsâr: İmâm-ı A'zâm'dan rivâyet ettiklerini topladığı bir kitaptır. Kitap, fıkıh bâblarına göre tertib edilmiştir.

4. İhtilâfu Ebû Hanîfe ve İbn-i Ebî Leylâ: Bu kitapta Ebû Hanîfe ve İbn-i Ebî Leylâ'nın ihtilâf ettikleri meseleleri toplamıştır. Bu kitabı ondan İmâm-ı Muhammed nakletmiştir. Bâzı ilâveler yapmış ve bölümlere ayırıp bir tertibe tâbi tutmuştur.

5. Kitâb-ur-Red alâ Siyeri Evzâî: İmâm-ı Evzâî ile İmâm-ı A'zâm'ın farklı ictihatlarını anlatmıştır.

6. Kitâbu İhtilâf-ül-Emsâr, Kitâb-ül-Cevâmî, El-Emâlî, El-İmlâ, En-Nevâdir diğer eserlerindendir. Ebû Yûsuf'un yazdığı kitapları ve bunlardaki meseleleri İmâm-ı Muhammed Şeybânî, Ebû Ya'lâ, Muallâ bin Mensûr er-Râzî ve kendi oğlu Yûsuf ve diğer Hanefî âlimleri nakletmişlerdir.

EBÛ ZERR-İL-GIFÂRÎ;

Eshâb-ı kirâmın büyüklerinden, İslâmı kabul edenlerin beşincisidir. İsminin ne olduğunda ihtilâf edildi. Kabul edileni Cündeb bin Cünâde'dir. Ancak İslâm târihinde Ebû Zer künyesiyle meşhur oldu. Lakabı Mesîh-ül-İslâm'dır. Benî Gıfâr kabîlesindendir ve doğum târihi belli değildir. 652 (H.32) senesinde, Medîne civârındaki Rebeze denilen yerde vefât etti.

Ebû Zer, Mekke'nin ticâret yolu üzerinde bulunan Gıfâroğulları yurdunda yaşamaktaydı. Benî Gıfârlar, Arabistan'da bulunan diğer kabîleler gibi câhiliyye devrinin her çeşit kötülüğünü işliyor ve putlara tapıyorlardı.

Ebû Zerr-i Gıfârî de çevresinin tesirinde kalarak onlar gibi hareket ediyordu. Nihâyet bir gün, her şeyin tek bir yaratıcısı olduğuna inanarak, yaptığı işlerden vazgeçti. İnsanlardan uzak bir hayat yaşamaya ve Allahü teâlânın rızâsına kavuşmak için kendisine yol gösterecek bir rehber aramaya başladı. Üç sene böylece devâm etti. O, bu durumdayken, Resûl-i ekrem efendimize, Allahü teâlâ tarafından peygamberliği bildirilmiş, İslâmın nûru âlemi aydınlatmaya başlamıştı. İslâmın doğuş haberi gün geçtikçe yayılıyor, müşrikler de engellemeye çalışıyorlardı. Nihâyet bu haber Benî Gıfâr yurduna da ulaştı.

Bunu duyan Ebû Zerr-i Gıfârî, gerekli araştırma ve soruşturmayı yaptıktan sonra, Müslüman olmaya karar verip, Mekke yoluna düştü. Mekke'ye varınca, hâlini kimseye anlatmadı. Garip ve yabancıydı. Bu bakımdan kimseye bir şey sormadan varıp Kâbe'nin yanına oturdu. Peygamber efendimizi görmek için fırsat kolluyor, nerede olduğunu öğrenmek için bir işâret arıyordu.

Akşam üstü bir sokak köşesine çekildi. Hazret-i Ali onu gördü. Garib olduğunu anlayarak evine götürdü ve misâfir etti. Fakat bir şey sormadığı için hazret- i Ebû Zer sırrını açmadı. Sabah olunca tekrar Kâbe'ye gitti. Akşama kadar dolaştı yine hiçbir ipucu elde edemedi. Eski yere gelip oturdu. Hazret-i Ali o gece yine oradan geçerken, onu görünce; "Bu biçâre hâlâ gideceği yeri öğrenememiş!" diyerek tekrar götürdü. Sabahleyin yine Beytullah'a, sonra oturduğu köşeye çekildi. Akşam olunca Ali tekrar evine dâvet etti. Nereden ve niçin geldiğini sordu. Hazret-i Ebû Zer; "Eğer bana doğru bilgi vereceğine kat'î söz verirsen söylerim." dedi. Hazret-i Ali; "Söyle, hâlini kimseye açmam." deyince, Ebû Zerr-il-Gıfârî; "Bir peygamberin çıktığını işittim. Buraya O'na kavuşmak ve O'nunla görüşmek için geldim." dedi. Hazret-i Ali; "Sen doğruyu buldun, akıllılık ettin. Şimdi o zâtın yanına gidiyorum. Arkamdan gel. Benim girdiğim eve sen de gir. Eğer yolda sana bir kimsenin zarar vereceğini anlarsam, ayakkabımı düzeltiyormuş gibi davranırım. O zaman beni geçiverirsin." dedi. Ebû Zerr-il-Gıfârî, hazret-i Ali'nin dediği şekilde davranarak sevgili Peygamberimizin mübârek yüzünü görmekle şereflendi ve hemen; **"Esselâmü aleyküm"** diyerek selâm verdi. Bu selâm, İslâmda verilen ilk selâm ve Ebû Zerr-il-Gıfârî de ilk selâmlayan kimse oldu. Peygamber efedimiz selâmına cevap verip: **"Allah'ın rahmeti üzerine olsun."** buyurduktan sonra; **"Sen kimsin?"** diye sordu. "Ben, Gıfâr kabîlesindenim." dedi. **"Ne zamandan beri buradasın?"** buyurdu. Üç gün üç geceden beri buradayım." dedi. **"Seni kim doyurdu?"** buyurunca; "Zemzem'den başka bir yiyecek, içecek bulamadım? Zemzemi içtikçe hiç açlık ve susuzluk duymadım." dedi. Peygamber efendimiz; **"Zemzem mübârektir. Aç olanı doyurur."** buyurdu. Bundan sonra Ebû Zerr-il-Gıfârî; "Bana İslâmı bildir." dedi. Peygamber efendimiz ona

Kelime-i şehâdeti okudu. O da söyleyip, Müslüman oldu.

Ebû Zerr-il-Gıfârî hazretleri Müslüman olduktan sonra, Kâbe yanına gidip, yüksek sesle; "Eşhedü enlâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve Resûlüh" dedi. Bunu işiten müşrikler hemen üzerine hücum ettiler. Taş sopa ve kemik parçaları vurarak çok dövdüler ve kanlar içinde bıraktılar. Bu hâli gören hazret-i Abbâs, onu müşriklerden kurtardı. Ebû Zer, Müslüman olmakla şereflenmenin verdiği şevkle öylesine seviniyor ve coşuyordu ki, ertesi gün yine Kâbe'nin yanında Kelime-i şehâdeti yüksek sesle bağıra bağıra söyledi. Bu sefer de üzerine saldıran müşrikler, öldü zannedinceye kadar dövdüler. Yine Abbâs yetişip, ellerinden kurtardı.

Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem, Ebû Zerr-il-Gıfârî'ye kendi memleketine dönmesini ve orada İslâmiyeti yaymasını emir buyurdu. O da bu emir üzerine kendi kabîlesi arasına dönüp, onlara İslâmiyeti, Allah'ın birliğini, Muhammed aleyhisselâmın O'nun Resûlü olduğunu ve bildirdiklerinin hak olduğunu anlattı. Kabîlesinin içinde bulunduğu sapıklığı bir bir sayıp bunların zararlarını ve çirkinliğini gâyet açık bir şekilde dile getirdi. Dinleyenler arasında başta kabîle reisi Haffâf, kendi kardeşi Üneys olmak üzere çoğu Müslüman oldu. Diğerleri ise daha sonra Peygamberimizi görerek Müslümanlığı kabul ettiler.

Ebû Zerr-il Gıfârî, kabîlesi arasında İslâmı yayma hizmetinde olduğundan; Bedr, Uhud ve Hendek savaşlarında bulunamadı. Daha sonra, Medîne'ye geldi ve yerleşti. Peygamber efendimizin yanından hiç ayrılmadı. Önce Resûlullah efendimizin hizmetini görür, sonra mescide gider, başka işle meşgul olmazdı. Öyle ki, Peygamberimizin evindeki bir fert gibi olmuştu. Her hareketinde ve her işinde Resûlullah efendimize uyardı. Bütün zamânını dîni öğrenmeye ayırdı. İlim öğrenmek husûsunda büyük gayret sâhibiydi.

Tebük Seferinde, hazret-i Ebû Zerr'in devesi pek zayıf ve dayanıksız olduğu için geride kalmıştı. Yolun ortasında devesi çöküp kalınca, devesinden indi. Eşyâsını sırtına yükleyerek orduya yetişti. Yalnız başına tenhâ bir yere oturdu. Sevgili Peygamberimiz, Ebû Zer'i böyle tenhâda görünce; **"Allahü teâlâ, yalnız başına yürüyen, yalnız başına vefât edecek ve yalnız başına haşr olunacak olan Ebû Zer'e rahmet eylesin."** buyurdular.

Peygamber efendimizin vefâtından sonra bir köşeye çekilip, son derece mahzun ve yalnız bir hayat sürdü. Hazret-i Ebû Bekr devrinde de böyle yaşayıp, onun vefâtından sonra Şam'a yerleşti. Orada kâdılık, yâni hâkimlik yaptı.

Hazret-i Osman'ın halîfeliğine kadar orada kaldı. Sonra Medîne-i münevvereye geldi. Halîfenin izniyle Medîne yakınında Rebeze'ye yerleşti. Buraya bir mescid yaptırdı. Vefât edinceye kadar gelenlere İslâm dînini öğretti. Hadîs-i şerîfler rivâyet eyledi. Kalan ömrünü burada geçirdi ve orada vefât etti. Vefâtı pek garib oldu. Ebû Zer hazretleri vefât ettiğinde bir evi, üç koyunu ve birkaç keçisinden başka malı yoktu.

Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem Ebû Zerr-il-Gıfârî hakkında buyurdu ki:

Benim ümmetimde Ebû Zer, Meryem oğlu Îsâ'nın zühdüne sâhiptir. Bu fıtrat üzere yaratılmıştır.

Îsâ aleyhisselâmın tevâzuuna bakmak kendisini mesrûr eden kimse, Ebû Zer'e nazar eylesin.

Ebû Zer'den daha sâdık bir söz (lehçe) **ne yeryüzü tanımıştır, ne de bir yeşillik üzerine gölge salmıştır** (yâni onun gibi doğru sözlü bir kimse dünyâya gelmiş değildir)**.**

Hazret-i Ebû Zer buyurdu ki:

Şüphesiz malının iki ortağı vardır: Biri semâvî âfetler, diğeri de vârisler. Şu hâlde, malından nasibi en az olan kimse olmak istemiyorsan ve buna gücün yetiyorsa, Allahü teâlânın yolunda sarf et.

Fakir, yâni ihtiyaç hâli benim için zenginlikten ve hastalık da sıhhatli olmaktan daha sevgilidir.

İnsan ne kadar dünyâ malı toplarsa, o kadar dünyâya düşkün olur.

En garip ve en muhtaç olduğun gün, kabre konduğun gündür.

Ebû Zerr-il-Gıfârî Peygamber efendimizden bizzat işiterek iki yüz seksen bir hadîs-i şerîf rivâyet etmiştir. Kendisinden; Enes bin Mâlik, İbn-i Abbâs, Hâlid bin Vehban; Zeyd bin Vehb, Cübeyr bin Nüfeyr, Ahnef (Dehhâk) bin Kays, Abdullah bin Sâmit, Amr bin Meymûn ve daha çok sayıda hadis âlimi, hadîs-i şerîf rivâyet etmişlerdir. Ondan rivâyet edilen bu hadîs- i şerîfler, **Kütüb-i sitte** adlı meşhur altı hadis kitabında yer almıştır. Ebû Zer'in rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerde buyruldu ki:

Akıllı kimse zamânını üçe bölmeli; bir kısmını ibâdetle, bir kısmını nefis muhâsebesiyle, diğerini de öbür işlerini yapmakla geçirmelidir.

Nerede olursan ol takvâ üzerine bulun, Allah'tan kork.

Eğer iyilik yapmaya gücün yetmiyorsa, hiç olmazsa kötülük etme. Bu da nefsin için verilmiş bir sadakadır.

EBÛ ZEYD BELHÎ;

Belh'te 9 ve 10. yüzyıllarda yetişen Müslüman fen âlimlerinden. İsmi Ahmed bin Sehl el-Belhî olup, künyesi Ebû Zeyd'dir. 849 (H.235) senesinde Belh'e bağlı köylerden birisinde doğdu. İlim tahsil etmek için birçok beldeye gitti. Fizik, astronomi, matematik, târih, coğrafya, tıp, edebiyât, fıkıh ve kelâm ilimlerinde mütehassıs oldu. İlim tahsilini tamamladıktan sonra, Belh'e döndüğü sırada ismi her tarafa yayıldı. Belh hâkimi ona vezirlik teklif etti ise de, kabul etmedi. 934 (H.322) senesinde Belh'te vefât etti.

Ebû Zeyd; fizik, astronomi, matematik, târih, coğrafya, tıp, edebiyât, fıkıh ve kelâm ilimleriyle ilgili altmışa yakın eser yazdı. Yazdığı eserlerden sâdece bir tânesi zamânımıza ulaşabilmiştir. Tıp ilmine âit, **Mesâlik-ül-Ebdân vel-Enfüs** adlı eserinin iki yazma nüshası, İstanbul Süleymâniye Kütüphânesi, Ayasofya bölümü, 3741 numarada kayıtlıdır. Bu nüsha, 1984 senesinde Frankfurt'ta bulunan Goethe Üniversitesine bağlı Arabî İlimler Târihi Enstitüsü yayınlarından olarak faksimile neşredilmiş ve ilim adamlarının tetkikine sunulmuştur.

Ebû Zeyd, bu eserinde bedenî hastalıklar yanında, rûhî hastalıklara da yer vermiş ve inceleyerek tedâvi yolları üzerinde durmuştur. Bugünkü modern tıpta parapsikoloji, psikoterapi ve psikosomatik sahalarını ilgilendiren konuları ayrı ve başlı başına oldukça uzun bir şekilde yine bu eserinde ele almıştır.

Belhî, kısa girişten sonra eserini iki ana bölümde hazırlamıştır: Birinci bölümde beden sıhhatinin; ikinci bölümde ise, rûhun korunması, hastalık ve tedâvileri hakkında bilgi verilmektedir.

Birinci kısım kendi arasında on dört bölüme, ikinci kısım da sekiz bölüme ayrılmıştır.

Ebû Zeyd'in yazdığı eserlerden isimleri bize ulaşanların bâzıları şunlardır:

1) Kitâbu Emed-il-Aksâ fil-Hikmeti, 2) Kitâbu Beyâni Vücûh-il-Hikmeti fil-Evâmiri ven-Nevâhi-iş-Şer'iyyeti: İslâm dîninin emir ve yasaklarındaki muhtelif hikmet ve faydaların incelenmesi ile ilgilidir. **3) Kitâbun fil-Hilâf, 4) Kitâb-üs-Siyâset-il-Kebîr, 5) Aksâm-ül-Ulûm, 6) Şerâi-ul-Edyân, 7) Kitâb-us-Siyâset-is-Sagîr, 8) El-Esmâ vel-Künâ vel-Elkâb, 9) Mâ Yasıhhu min Ahkâm-in-Nücûm, 10) Fedâilü Belh, 11) Nazm-ul-Kur'ân, 12) Edeb-üs-Sultan ver-Raiyye, 13) Ahlâk-ul-Ümem, 14) Aksâmu Ulûm-il-Felsefe, 15) Beyânu Vücûh-il-Hikmeti fil-Evâmiri ven-Nevâhi-iş-Şer'iyyeti, 16) El-İlm vet-Ta'lîm, 17) Suvar-ul-Akâlîm-il-İslâmiyye.**

EBÜDDERDÂ;

Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem efendimize sahâbî olmakla şereflenenlerden. İsmi, Üveymir bin Zeyd el-Ensârî el-Hazrecî'dir. Künyesi Ebüdderdâ'dır. Doğum târihi bilinmemektedir. 652 (H.32) senesinde Şam'da vefât etti. Tefsîr, hadis, fıkıh ilimlerinde çok meşhurdur. Bilhassa **Kurân-ı kerîm**i ezberlemiş olmasıyla ve kırâat ilmini pekçok kimseye öğretmesiyle tanınmaktadır.

Ebüdderdâ radıyallahü anh önceleri ticâretle uğraşırdı. Resûlullah efendimizin, Medîne'ye hicretinden iki sene sonra İslâmiyetin üstünlüğünü, güzelliğini görerek Müslüman oldu. Müslüman olmadan önce Bedr Savaşı yapılmıştı. Uhud ve diğer savaşların hepsinde bulundu. Uhud Savaşında gösterdiği cesâret ve kahramanlığı çok dikkati çekmiş, Peygamber efendimiz; **"Üveymir ne mükemmel süvâridir."** buyurarak, onu medh etmiştir. Peygamber efendimiz hicretten sonra Eshâb-ı kirâm arasında kurduğu kardeşlikte, Ebüdderdâ'yı Selmân-ı Fârisî ile kardeş yaptı.

Ebüdderdâ, Hendek Savaşında, Hudeybiye Antlaşmasında, Hayber ve Mekke'nin fethinde, Huneyn ve Tebük gazvelerinde ve Vedâ Haccında bulundu. Âyet-i kerîmelerin çoğunun tefsirini bizzat Peygamber efendimize sorarak öğrendi.

Peygamber efendimizin vefâtından sonra, Medîne'de kalmaya tahammül edemedi. Dolaştığı her yerde Resûlullah'ın hâtırasını görüp, dayanamadığından Şam'a yerleşti. Hazret-i Ömer'in isteği üzere Şam'da ders vermeye başladı ve pekçok âlim yetiştirdi. Tefsir, hadis, fıkıh ilimleri yanında, verdiği Kur'ân-ı kerîm dersleri meşhurdur. Şam'da Câmi-i Kebîr'de verdiği derslere pekçok talebe katılırdı. Onlara onar kişilik halkalar hâlinde ders verir, her ders kümesini ayrı ayrı kontrol ederdi. Yapılan bir yoklamada talebe sayısının, 1600 civârında olduğu görüldü. Derslerine Eshâb-ı kirâmdan da devâm edenler vardı. Tâbiînden pekçok âlim onun talebesidir. İbn-i Âmir el-Yahsûbî, Ümmüd-Derdâ es-Sugrâ, Sâhib-i Ebüdderdâ adıyla meşhur Halîfe bin Sa'd, Râşid bin Sa'd gibi meşhur birçok âlim bunlardandır. Ebüdderdâ ayrıca tabâbet ilmine de vâkıftı. Bu sebeple, gerekli ilâçları yaparak hastaları tedâvi ederdi.

Bir ara, Medîne'ye döndü. Hazret-i Ömer ona Bedr Eshâbından olanlara verilen maaş kadar maaş bağladı.

Hazret-i Osman devrinde Şam kâdılığına tâyin edildi. Şam'dayken Kûfe ve başka yerlerden gelen kimseler ilminden istifâde edip, fıkhî meseleleri ondan sordular. Hazret-i Osman'ın halîfeliğinin son yıllarında hastalandı ve vefât etti.

Peygamber efendimizin, hakkında; **"Her ümmetin bir hâkimi vardır. Bu ümmetin hâkimi de Ebüdderdâ'dır."** buyurduğu Ebüdderdâ, herkese iyilikle muâmelede bulunurdu. Kızgınlıkları ve kırgınlıkları yatıştırır, hep güler yüz gösterirdi. Kimseyi incitmez, kimseden incinmezdi. Tok gönüllü ve cömertti. Kendisini ziyârete gelen her misâfire ikrâmı çoktu ve bizzat kendisi hizmet ederdi. İlmi, takvâsı, üstün ahlâkı ve daha birçok vasıflarıyla çok sevilip, hürmet gösterilmiştir.

Ebüdderdâ, hazret-i Âişe'den ve Zeyd bin Sâbit'ten radıyallahü anh hadîs-i şerîf rivâyet etmiştir. Kendisinden; hanımı Ümmüdderdâ, Fedâle bin Ubeyd, Ebû Ümâme, Ma'dân ibni Ebî Talhâ, Ebû İdris Havlânî, Alkame bin Kays, Sa'îd bin Müseyyeb, Muhammed bin Sîrîn radıyallahü anhüm ve daha çok sayıda hadis âlimi, hadîs-i şerîf rivâyet etmiştir. Ebüdderdâ'nın rivâyet ettiği hadîs-i şerîfler, **Kütüb-i Sitte'**de yer almıştır.

Ebüdderdâ buyurdu ki:

Üç şey olmasa bir gün bile yaşamağı istemezdim. Bunlar sıcak ve uzun günlerde Allah için oruç tutup susuz kalmak, gece ortasında Allah için secde etmek ve meyvelerin iyisi arandığı gibi sözlerin de iyisini arayan kimselerle sohbet etmektir.

Allahü teâlâyı görür gibi ibâdet ediniz. Kendinizi ölmüş biliniz, iyilik zâyi olmaz, günâh unutulmaz.

Ölümden sonra neler göreceğinizi, başınıza gelecekleri bilseydiniz, isteyerek ne yemek yiyebilir, ne de su içebilirdiniz.

Peygamber efendimizden yüz yetmiş dört hadîs-i şerîf rivâyet etmiştir. Rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bâzıları:

Din kardeşinin arzû ettiği yemeği ona yediren kimsenin günâhları bağışlanır. Din kardeşini sevindiren Allah'ı sevindirmiş olur.

Bir kimse kardeşine arkasından duâ ettiği zaman, bir melek "Allah, sana da o duâ ettiğin gibi versin." der.

Her hastalığın başı çok yemektir.

Dertli mü'minin duâsını ganîmet bilin.

İbâdet yapınız! Herkese ezelde takdîr edilmiş olan şeyi yapmak kolay olur.

Sevdiğin şey gözü kör, kulağı sağır eder.

Kıyâmette mîzân'da en üstün (diğer rivâyette en ağır gelecek) **şey güzel ahlâktır.**

EBÜLFEZ ALİ ELÇİBEY;

Âzerbaycan Cumhurbaşkanı. Babasının ismi Kadirkulu Beg, annesi Mehrinse Hanımdır. Nahcivan'a bağlı Ordubad kasabasının Keleki köyünde 1938 senesinde doğdu. Babası İkinci Dünyâ Savaşında Alman Cephesinde vefât etti. Babası vefât ettiğinde Ebülfez Ali Elçibey 3 yaşında, kardeşlerinden İbrâhim 11, Murad 12, Almurad ise 7 yaşında yetim kaldılar.

Okul dışındaki çocukluk hayatı çobanlık, kuzu yaymak ve odun kırmak gibi işlerle geçen Ebülfez Ali Elçibey, orta öğrenimini Ordubad'da bitirdi. Daha sonra Bakü'ye giderek Bakü Üniversitesi Şark Dilleri Fakültesinde Arap Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu.

Üniversite talebeliği yıllarında siyâsî meselelerle ilgilenmeye başladı. Elçibey'in kafasını en fazla meşgul eden şey, Türkçe konuşan, Müslüman olan ve yakın zamana kadar "Türk" denilen insanlara "Azerî" adının özellikle söylenmeye çalışılmasıydı. Elçibey'in siyâsî faaliyetlerde bulunduğu sezilince tercümanlık vazifesiyle Mısır'a sürgün edildi. Burada ilmî çalışmalarına devam eden Ebülfez Ali Elçibey memleketine döndüğünde Tolunoğulları Türk Devleti Târihi üzerine doktorasını hazırladı. Uzun müddet işsiz kaldıktan ve iki yıl Sibirya'da sürgün hayatı yaşadıktan sonra Bakü'deki Elyazmaları Enstitüsünde çalışmaya başladı. Burada Türk ve İslâm Târihinin ilk yazılı kaynaklarını tetkik etme imkanını buldu. Ayrıca talebelik yıllarında kurduğu teşkilâtını güçlendirme faaliyetlerine de devam etti.

Sovyetler Birliğinde açıklık ve yeniden yapılanma politikalarının uygulanmaya konulmasından istifâde ederek 16 Temmuz 1989'da Âzerbaycan Halk Cephesi Kuruluş Kongresini topladı ve başkanlığına

seçildi. Hürriyet ve bağımsızlık mücâdelesini açıktan yürütmeye başladı.

Senelerce esâret ve zulüm altında yaşayan Âzerbaycan halkı Ebülfez Ali Elçibey'in etrafında toplanmaya devam etti.Âzerbaycan, Sovyetler Birliğinden ayrılıp bağımsızlığını îlân ettikten sonra 7 Haziran 1992'de yapılan seçimlerde Ebülfez Ali Elçibey Cumhurbaşkanı seçildi. Âzerbaycan Cumhûriyeti Devletini yeniden kurmaya çalışan Elçibey, ilk icrâat olarak bin beş yüz yıllık Türk yurdu olan Karabağ'ı Ermeni işgâlinden kurtarmak olduğunu îlân etti. Vatanın müdâfaası için Millî Ordu kurdu. Moskova'nın kukla idârecileri zamanında Ermenilerin işgâline düşen Karabağ geri alındı.

Ebülfez Ali Elçibey'in büyük ülküsü ise Kuzey ve Güney Âzerbaycan'ı birleştirip Vâhid (Birleşik) Âzerbaycan'ı kurmaktır.

EBÜ'L-FİDÂ;

Mısır'da yetişen Müslüman târih ve coğrafya âlimi. İsmi, İsmâil bin Ali bin Mahmûd bin Ömer olup, lakabı İmâmüddîn'dir. Ebü'l-Fidâ künyesiyle meşhur oldu. 1273 (H.672) senesinde Şam'da doğdu. Babası, zamânın önde gelen komutanlarındandı. İyi bir eğitim gördü. On iki yaşında Markab Muhâsarasında bulundu ve çok yararlılıklar gösterdi. Daha sonra Akka ve Humus kalelerinin fethine katıldı. Sultan Baybars'ın Haleb'e gönderdiği orduda, bâzı birliklere komuta etti. Malatya'da Moğollarla yapılan gazâlarda büyük mücâdele örneği gösterdi. Bu başarılarından dolayı kendisine Hama emirliği ve Mâlik-ül-Müeyyed ünvânı verildi. 1331 (H.732) senesinde Hama'da vefât etti.

Ebü'l-Fidâ, yaşadığı ve karşılaştığı vak'aları yazmasıyla meşhur oldu. Târih ilmi sahasında en çok tanınan eseri İbn-i Esîr'in **El-Kâmil fit- Târih** adlı ünlü eserinin bir devâmı mâhiyetinde olan **Muhtasaru Târih-il- Beşer'**dir. İlk peygamber ve ilk insan Âdem aleyhisselâmdan başlayarak, 1328 (H.729) senesine kadar olan hâdiselere yer vermiştir. Eser, batı dillerine tercüme edildi. 1870 senesinde İstanbul'da, 1908 senesinde de Mısır'da basıldı.

Ebü'l-Fidâ'nın bir diğer mühim eseri 1316-1321 seneleri arasında yazdığı **Takvîm-il-Büldân'**dır. Yirmi sekiz bölümden ibâret, genel coğrafya kitabıdır. Mukaddimeden sonra, yeryüzünün ırmaklarını, göllerini, denizlerini ve dağlarını tanıtır. Metin, bir takım cetvelleri de ihtivâ etmektedir. Bu cetvellerde, yer adları ile bunların coğrafî koordinatları gösterilmiştir. Ebü'l-Fidâ, bu eserinde Batlemyüs, İdrisî, İbn-i Havkal, İstahrî ve Bîrûnî'nin eserlerinden faydalanmıştır. Özellikle İbn-i Sa'îd el-Mağribî'nin **Kitâbu Bast-il-Erd fit-Tûl vel-Arz** adlı eserinden istifâde etmiştir. Bu kitap, İdrisî'nin eserinden sonra coğrafya alanında en meşhur olandır. Bir ara Mekke'ye giden Ebü'l-Fidâ, çölde karşılaştığı hâdiseleri, yaptığı avları, ilgi çekici bir tazda kitabında yazmıştır. Eser, Reinaud ve De Slane tarafından 1840 senesinde neşredilmiştir. Fransızca tercümesi 1848-1883 seneleri arasında yayınlanmıştır.

Avrupalı târihçi Carra de Vaux onun hakkında; "Büyük bir komutan olmasına rağmen kaleminin parlaklığı kılıcının gücünü gölgede bıraktı." demektedir.

EBÜ'L-GÂZİ BAHADIR HAN;

Harezm Özbek hanlarından bir hükümdar ve târihçi. Babası Arab Muhammed Han, Harezm Özbek hanlarının ceddi olan Yâd-gâr Hanın dördüncü batından torunudur. 1603'te Rus Kazaklarının Urgenç'e hücum ve babasının tarafından imhaları hadisesinden 40 gün sonra doğmuş ve bu gazâ dolayısıyle "Ebü'l-Gâzi" ismi verilmiştir.

Arab Muhammed Han önce Urgenç'i, sonra da Hive'yi başşehir yaptı. Oğlu Ebü'l- Gâzi'yi Harezm'de Kat valiliğine tâyin etti. 1620 başlarında Hanın oğulları Habeş ve İlbars, babalarına isyân ettiler. Ebü'l-Gâzi yaptığı savaşlarda fevkalâde kahramanlık gösterdi ise de, babasının yakalanarak gözlerine mil çekilmesine engel olamadı. Bu hâdise üzerine Ebü'l-Gâzî, Buhara hanı İmam Kuli Hana sığınarak iki yıl yanında kaldı.

Şah Abbas'a sığınan Arab Muhammed Hanın büyük oğlu İsfendiyar Han, babasının yerine Harezm Hanlığına geçince, 1623'te Urgenç'i has olarak Ebü'l-Gâzi'ye verdi. Burada üç sene kalan Ebü'l-Gâzi, Harezm'e tek başına hâkim olmak niyetinde olduğundan, ağabeyi ile harbe girişti. Fakat muvaffak olamayarak 1626'da Kazakistan'a gidip üç ay kaldı. Daha sonra Taşkent hanının dâveti üzerine Taşkent'e gitti ve iki sene orada misâfir kaldı. Buradan tekrar Buhara hükümdârı İmam Kuli Han'ın ülkesine giderek, ordu toplamaya başladı. Ağabeyinin bir seferde olmasından faydalanarak Hive Kalesini ele geçirdi. Fakat İsfendiyar Han, ordusu ile gelince mukavemet edemedi ve yakalanarak Safevîlerin elinde bulunan Yurd'a gönderildi. Oradan İsfahan'a geçen Ebü'l- Gâzi, İran'da iken Şah tarafından hüsnü kabul gördüğünü, kendisine dirlik olarak maaş bağlandığını ve on yıl orada kaldığını kendi târihinde anlatır. Târihe büyük bir ilgisi olan Ebü'l-Gâzi, gittiği yerlerin târihini tedkik ettiği gibi, İsfahan'da iken de, Türk târihi üzerine yazılmış Fars kaynaklarını tedkik etme imkânını bulmuştu.

Ebü'l-Gâzi, İsfahan'dan kaçarak, önce Ersari Türkmenleri, sonra Balhan'daki Teke Türkmenlerinin

yanına gitti. 1642'de ağabey İsfendiyar Hanın ölümü ile boşalan Harezm Hanlığına 1643 yılında çıkıp, Hive'yi kendine merkez edindi. 21 sene hanlık yapan Ebü'l-Gâzi, en çok Türkmenlerle mücâdele etmiştir. Ayrıca komşuları olan Buhara Özbek hanlarının yurtlarına da birkaç defâ akın düzenliyerek yağma etti.

Ebü'l-Gâzi'nin, 16 yaşında devlet idâresi işlerine başlayıncaya kadar Urgenç'te geçirdiği gençliğinde ve İran'daki hayatında ciddî sûrette ilim tahsil ettiği, güzel Arapça ve Farsça bildiği, bu dillerden yaptığı tercümelerden anlaşılmaktadır. İki mühim eser bırakmıştır. Bunlardan biri 1659'da yazdığı **Şecere-i Terâkime,** diğeri 1663'te ölmesi ile yarım kalan ve vasiyeti üzerine oğlu Enûşe tarafından ikmâl edilen **Şecere-i Türk'**tür. İlk eserini, Reşideddîn'in târihinden aldığı **Oğuznâme'**yi, Türkmenler arasında ele geçirdiği diğer 20 kadar **Oğuznâme** rivâyetleri ile karşılaştırarak tasnif etmiştir. Eser, Rus müsteşriki Tumansky tarafından 1892'de Aşkaabad'da Rusça olarak ve 1937'de Türk Dil Kurumu tarafından Çağataycası faksimile olarak neşredilmiştir.

Şecere-i Türk ise, 15. asrın ikinci yarısından başlayıp Harezm'de hükümet süren Yâd-gâroğlu Şıban-Özbek hanlarının târihini ve ensâbını (soyunu)tesbit maksadıyle kaleme alınmış ve bu sülâlenin 1663'e kadar ki târihi için esas menba olmuştur. Bu eser, Türk ve Moğol târihine âit bilinen ilk kaynak olduğundan, yalnız Özbek hanları târihi için değil, aynı zamanda Moğol ve Türk târihi için başlıca kaynak telâkki olunmuştur. Eseri batıya ilk kez tanıtan; Poltava Savaşından sonra Ruslar tarafından Sibirya'ya sürülen İsveçli subay Tabbert'tir. Eser Moğol Hânedânı ve kabîlelerin târihini belirten en iyi kaynaklardan biri olarak tanınmıştır. Kont Estralenburg tarafından Almanca'ya tercüme olunmuş, Fransızca tercümesi de 1726'da Leiden'de basılmış ve yayınlanmıştır.

EBÜ'L-HASAN ALİ TABERÎ;

Abbâsîler zamânında yetişmiş büyük tıp âlimi. İsmi, Ali bin Rabben Taberî olup, künyesi Ebû Hasan'dır. İbn-i Rabben Taberî ismiyle meşhur oldu. Yaklaşık 770 (H.153) senesinde Taberistân'ın Merv şehrinde doğdu. Yaklaşık 861 (H.247) senesinde Samarra'da vefât etti.

Ebü'l-Hasan, küçük yaşta Babası tarafından yetiştirildi. Yunanca, Süryânice, İbrânice ve Arapçayı gereği gibi öğrendi. Babası da tıp âlimi olup, Merv şehrinin sayılı şahsiyetlerinden ve devlet erkânındandı. Özellikle tıp ve fen bilimlerine karşı çok alâka duyardı. İnsanların rûh ve beden sağlığı ve saâdeti üzerinde titremesi sebebiyle, büyük muallim anlamında, **Rabben** ünvânı verildi. Böyle bir babanın tâlim ve terbiyesinde yetişen Ebü'l-Hasan Ali, daha sonraki çalışmalarında; matematik, felsefe, astronomi gibi ilim dallarında da kendini yetiştirdi. Bu dönemde, zamânın seçkin bilginlerinden olan amcası Zekvân bin Nu'mân'ın yakın ilgi ve yardımlarını gördü.

Ebü'l-Hasan Ali, tahsilini tamamladıktan sonra, Merv'de tabîbliğe başladı. Müslümanlara hizmet için ihlâsla çalıştı. Gerek dînî, gerekse tıbbî konularda inanları aydınlatmaya gayret ederdi. Bir ara ilim öğrenmek için Bağdat'a gitti. 839 (H.225) senesinde Merv Vâlisi Mazyâr bin Karin'in vefâtı üzerine, Samarra'ya giderek Abbâsî halîfelerinin sarayına intisâb etti. Hizmetlerini burada devâm ettirdi. Ebû Bekr Râzî, eserlerinde onu hürmetle anmakta, tıp ve eczâcılığa dâir ondan nakiller yapmaktadır.

Ebü'l-Hasan Taberî'nin kıymetli sözlerinden bâzıları da şunlardır:

Uzun uzadıya devamlı deney yapmak, aklı artırır, keskinleştirir, anlayışı derinleştirir.

Tekellüf, zoraki iş yapmak pişmanlık doğurur.

Sözlerin en kötüsü, birbirini tutmayan, tenâkuzlu sözlerdir.

Selâmete kavuşmak her murâdın ve emelin zirvesidir.

Eserleri:

Ebü'l-Hasan Taberî birçok eser yazdı. İbn-i Nedîm, **El-Fihrist** adlı eserinde onun medikoterapi ile ilgili dört kitabının ismini zikretmektedir. İbn-i Ebî Usaybia da, **Uyûn-ül-Enbâ** adlı eserinde, onun dokuz eserine yer vermektedir. Her iki kaynak da onun, **Ed-Dîn ved-Devle** adlı mühim eserini zikretmemişlerdir.

Bilinen on eseri şunlardır:

1) Ed-Dîn ved-Devle: Kelâm ilmine dâir olup, eserde İslâmiyetin üstünlükleri anlatılmaktadır. **2) Tuhfet-ül-Mülûk, 3) Keraş-ül-Haşve, 4) Kitâbu Menâfi-il-Edviye:** İlâçların tedkiki hakkındadır. **5) Kitâbun fil-Emsâl vel-Edeb alâ Mezheb-ir-Rûm vel-Arab, 6) Kitâbu İrfâk-ul-Hayât, 7) Kitâbu Hıfz-ıs-Sıhha:** Sıhhatin korunması usûlleri hakkındadır. **8) Kitâbun fil-Hacâmat:** Kan aldırmanın sıhhat açısından faydaları ve tıbbî önemi ile ilgilidir. **9) Kitâbun fî Tertîb-il-Ağdiyâ:** Gıdâların hazırlanması ve kullanılışı ile ilgilidir. **10) Firdevs-ül-Hikme:** Genel halk sağlığı ve tabâbet sanatı

hakkındadır.

İbn-i Rabben'ın en çok tanınan eseri, **Firdevs-ül-Hikme'**dir. Ansiklopedik mâhiyette olan bu eserini, 850 senesinde tamamlamıştır. Bu eser, yedi ana bölümden meydana gelmiş olup, özetle şu konuları ihtivâ etmektedir:

Birinci bölüm: Bir makâledir. Bu bölümde ilim ve felsefe üzerinde durulmakta, kâinât nizâmı incelenmektedir.

İkinci bölüm: Beş makâledir. Cenin ve doğumu, insan uzuvları ve vazifeleri, rûh ve beden münâsebetleri, muhtelif mîzaçlar ve çocuk terbiyesi, mevsimlere göre alınacak tedbirler, yolculuk hâlleri ve askerlikle ilgili sağlık konuları ele alınmıştır.

Üçüncü bölüm: Bir makâle olup, gıdâlar ve çeşitleri anlatılmaktadır.

Dördüncü bölüm: On iki makâle olup, eserin en geniş muhtevâlı kısmıdır. Bu bölümde önce hastalıkların genel tasnifi ve tanımı yapılıyor. Belli başlı hastalıklar ayrı ayrı inceleniyor. Bunların sebepleri, ilâçları gösteriliyor. İnsan vücûdu tepeden tırnağa gözden geçirilip, tedkik ediliyor. Son makâlede kan aldırma konusu üzerinde duruluyor.

Beşinci bölüm: Bir makâleden ibâret olup, güzel koku ve renkleri tedkik edip, faydalarını zikrediyor.

Altıncı bölüm: Altı makâleden meydana gelmiştir. Özellikle tıbbî maddeler ve zehirler üzerinde bilgi verilmektedir.

Yedinci bölüm: Dört makâledir. Bu bölümde muhtelif şehirleri ve iklimlerini, su ve rüzgârları, en sonunda da gezegenleri ve yıldızları incelemektedir. Hind tıp kitaplarından bir hülâsa zikrederek eserine son vermektedir.

EBÜ'L-HASAN-I EŞ'ARÎ;

Ehl-i sünnetin îtikattaki iki imâmından biri. İsmi, Ali bin İsmâil'dir. Künyesi Ebü'l-Hasan olup, Eş'arî nisbesiyle meşhur olmuştur. Soyu, Eshâb-ı kirâmdan Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye (radıyallahü anh) dayanmaktadır. 941 (H.330)de vefât etti.

Küçük yaştan îtibâren ilim tahsiline yönelen Ebü'l-Hasan-ı Eş'arî; tefsir, hadis, fıkıh ilimlerini zamânının meşhur âlimlerinden olan Zekeriyyâ bin Yahyâ es-Sâcî, Ebû Halîfe el-Cümeyhî, Sehl bin Serh, Muhammed bin Yâkûb el-Mukrî, Abdurrahmân bin Halef ed-Dâbî'den öğrendi. Ebû İshâk Mervezî'nin hadis derslerine devâm etti. Üvey babası ve Mûtezile kelâmcılarından olan Ebû Ali el-Cübbâî'den kelâm ilmini öğrendi. Kırk yaşına kadar Mûtezile bozuk yolu üzerinde bulundu. Bu fırkanın meşhurları arasındaydı. Yazdığı kitaplarında Mutezilenin fikirlerini müdâfaa etti. Kırk yaşından sonra bozuk yolda olduğunu anladı. Tövbe edip Ehl-i sünnet âlimlerinin bildirdiklerine tâbi oldu. Kendini yetiştirip, Ehl-i sünnetin iki imâmından biri oldu.

Bu bozuk yoldan dönmesini şöyle anlatmaktadır:

Üç defâ rüyâda Resûlullah efendimizi gördüm. Her seferinde bana; "Benden bildirilen mezheplere yardım eyle! Çünkü hak olan budur." Üçüncü rüyâmda Peygamberimizden özür dileyip; "Ben meselelerin tasavvur ve delillerini öğrenmekte otuz yıl harcadığım mezhebi nasıl terk edeyim." diye arz ettiğimde, Resûlullah efendimiz; "Eğer Allahü teâlânın sana kendi tarafından bir meded-i ilâhî ile imdâd etmesini yakînen bilmeseydim, sana böyle emir etmezdim." buyurdu.

Ebü'l-Hasan-ı Eş'arî uyanınca; "Haktan öte, dalâletten başka bir şey yoktur." deyip rü'yet ve şefâat hakkında ve diğer meselelerde olan hadîs-i şerîfleri inceledi. Bundan sonra on beş gün evinden çıkmayıp sonra Basra Câmiinde kürsüye çıkıp; "Ey insanlar! Bu kadar zamandır size görünmez oldum. Çünkü dikkatle inceledim ve insafla düşündüm. Yanımda yeterli delillerim vardı. Bir şeyi diğerine tercih edemedim. Sonunda Allahü teâlânın hakîkatı göstermesi üzerine önceki îtikatlarımın hepsinden çıktım, kurtuldum." dedi.

Önceden Mûtezile yolu üzere yazdıkları ve bildiklerinin yanlış olduğunu herkese bildirdi. Ehl-i sünnet îtikâdı üzere kitaplar yazıp, dağıttı. Ömrünün sonuna kadar bu doğru îtikâdın yayılması için uğraştı.

Ebü'l-Hasan-ı Eş'arî hazretlerinin Ehl-i sünnet mezhebine geçmesi ile kelâm ilmi, mûtezilenin elinden kurtulmuş oldu. Onların elinde tehlikeli ve zararlıyken, doğru yolda gidenlere rehber oldu. Onun Ehl-i sünnete geçmesi, Ehl-i sünnet îtikâdının yayılmasında büyük bir zafer olmuştur. O zaman tesirli ve zararlı olan Mûtezile yolu mensupları, İmâm-ı Eş'arî tarafından susturuldu. Mûtezile taraftarlarını öyle zorlayıp sıkıştırdı ki, hepsi onun karşısında cevap vermekten âciz kaldı. Üvey babası ve hocası olan Ebû Ali el-Cübbâî ile yaptığı münâzaralarda onu mağlub etti.

Tasavvuftan pay almış olan Ebü'l-Hasan-ı Eş'arî eser yazmak, münâzaralara girmek ve kıymetli

talebeler yetiştirmek sûretiyle Ehl-i sünnet îtikâdının yayılması ve böylece insanların saâdete kavuşması husûsunda büyük hizmetler yaptı. Ebû Abdullah Muhammed bin Abdullah, Ebü'l-Hasan-ı Bâhilî, Kâdı Ebû Bekr Bâkıllânî, Ebû Abdullah bin Hafif Şîrâzî, Hâfız Ebû Bekr Cürcânî, Şeyh Ebû Muhammed Taberî el-Irakî, Zâhir bin Ahmed Serahsî, Ebû Abdullah es-Sayrafî gibi büyük âlimler yetiştirdiği talebelerden bâzılarıdır.

Hayâtının kırk yaşından sonraki kısmını Ehl-i sünnetin müdâfaası ve Mûtezileye karşı mücâdeleyle geçiren Ebü'l-Hasan-ı Eş'arî, 935 (H.324) veya 941 (H.330) târihinde Bağdat'ta vefât etti. Basra Kapısı ile Kerh arasındaki kabristana defnedildi.

İmâm-ı Eş'arî, Ehl-i sünnetin îtikatta iki imâmından biridir. Îtikatta diğer imâm da, İmâm-ı Mâtürîdî'dir. Ehl-i sünnetin reisi ise İmâm-ı A'zam'dır.

Eserleri:

İmâm-ı Eş'arî'nin bilinen elli beş kadar eserinden bâzıları şunlardır:

1. Kitâb-ül-Füsûl: Mülhitler (dinsizler), tabiatçı felsefeciler, dehrîler ile zamânın ve âlemin kadîm olduğuna inananlara reddiyedir. Bu kitapta; Brehmenler, Yahûdîler, Hıristiyanlar ve Mecûsîlere de cevaplar vermiştir.

2. Mûcez: On iki kitaptır.

3. Halk-ül-Ef'âl.

4. El-Luma fi'r-Reddi alâ Ehli'z-Zeygi ve'l Bida' : Kur'ân-ı kerîm, Allahü teâlânın irâdesi, Allahü teâlânın görülmesi, kader, istitâa, va'd ve va'îd ve imâmet meselelerinden bahseden on bölüm ihtivâ eden kıymetli bir kitaptır. İmâm-ı Eş'arî hazretlerinin bu mevzularda söyledikleri hakkında iyi bir kaynaktır.Yakın zamanda Mısır'da ve Beyrut'ta basılmıştır. Beyrut baskısında, ayrıca Richard J.Mc. Carthy tarafından bir mukaddime ve İngilizce tercümesi vardır. Spitta, bu eseri hülâsa etmiş, Joselp Hell tarafından Almancaya tercüme edilmiştir.

5. Risâlet-ül-Îmân: Spitta Almancaya tercüme etmiştir.

6. Kitâb-ul-Funûn: Mülhitlere (dinsizlere) cevap olarak yazılmıştır.

7. Kitâb-ün-Nevâdir: Kelâm ilminin inceliklerini anlatır.

8. Dehrîlerin (dinsizlerin) Ehl-i tevhide karşı yaptıkları bütün îtirâzlarının toplandığı bir kitap.

9. El-Cevher fi'r-Reddi alâ Ehli'z-Zeygi ve'l-Münker.

10 Nazar, istidlâl ve şartları hakkında Mûtezile âlimlerinden Cübbâî'nin suâllerine verilen cevaplar.

11. Mekâlât-ül-Felâsife: Felsefecilere cevap olarak yazılmış bir eserdir. Kitap üç makâleyi ihtivâ eder. Eserde İbn-i Kays ed-Dehrî'nin bâzı şüpheleri, Aristo'nun semâ (gök) ve âlem hakkındaki fikirleri çürütülmüş; hâdiseleri, saâdet ve şekâveti (kötü durumu) yıldızlara bağlayanlara lâzım gelen cevaplar verilmiştir.

12. Cevâb-ül-Horasâniyyîn: Çeşitli meseleleri ihtivâ eder.

13. Makâlât-ül-İslâmiyyîn: Bu eserinde îtikâdî fırkalardan ve kelâm ilminin ince meselelerinden bahsetmektedir. Mezhepler târihinin temel kitaplarından olan eser matbûdur (basılmıştır).

14. El-İbâne an Usûl-üd-Diyâne: Ehl-i sünnet dışı fırkaların reddi için yazılmış olup, bu hususdaki delilleri içinde toplamaktadır. İngilizce tercümesi ile birlikte basılmıştır.

15. Kavl-ül-Cumlât.

16. Eshâb-ül-Hadîs ve Ehl-üs-Sünne fi'l-Îtikâd (Basılmamıştır).

17. Risâlet-ül-İstihsân el-Havdu fî İlm-il-Kelâm: Basılmıştır. İngilizce tercümesi vardır.

18. Îzâh-ül-Bürhân et-Tebyîn alâ Usûliddîn.

19. Kitâb-ül-Ulûm.

20. Tefsîr-ül-Kur'ân eş-Şerh vet-Tafsîl: İbn-i Asâkir'in bildirdiğine göre, Ebü'l-Hasan Eş'arî'nin tefsiri 70 veya 300 ciltti.

İmâm-ı Eş'arî'nin ayrıca **Risâle Ketebehâ ilâ Ehli's-Sugur bi Bâb-ül-Evbâb** adlı eseri vardır. Kitap, Kafkas Dağlarının Hazar Denizi ile bitiştiği yerde Bâb-ül-Ebvâb (Demirkapı yâhut Derbend) denilen kasabanın âlimlerine yazılmıştır. Bu eser, Ehl-i sünnet vel-cemâat akâidini geniş olarak anlatmaktadır.

EBÜ'L-HASAN-I HARKÂNÎ;

evliyânın büyüklerinden. İnsanları Hakk'a dâvet eden ve kendilerine Silsile-i aliyye adı verilen büyük âlim ve velîlerin altıncısıdır. İsmi Ali bin Câfer, künyesi Ebü'l-Hasan'dır. Harkânî diye de meşhur olmuştur. İran'ın Horasan bölgesindeki Bistam'ın bir kasabası olan Harkan'da doğdu. 1034 (H.425) senesinde Harkan'da vefât etti.

Büyük İslâm âlimi Bâyezîd-i Bistâmî'nin rûhâniyetinden istifâde eden Ebü'l-Hasan-ı Harkânî on iki sene Harkan'dan Bistam'a hocasının kabrini ziyâret için gitti. Her ziyâret yolculuğunda Kur'ân-ı kerîmi bir defâ hatmederdi. Her defâsında, ziyâret ile ilgili vazîfelerini yaptıktan sonra; "Yâ Rabbî! Hocam Bâyezîd'e ihsân ettiğin sana âit ilimlerden, büyüklüğünün hakkı için, Ebü'l-Hasan kuluna da ihsân eyle." diye yalvarırdı. Geri dönerken, hiçbir zaman Bâyezîd'in türbesine arkasını dönmezdi.Yatsı ve sabah namazlarını türbede kılardı. On iki sene sonra, Allahü teâlânın lütfuyla Bâyezîd'in rûhâniyetinden istifâde edip olgunlaştı. Allahü teâlâyı tanıtan kalp ilimlerinde ve diğer ilimlerde talebe yetiştirmeye başladı. Pekçok talebesi vardı. Zamânın hükümdârı Sultan Mahmûd-ı Gaznevî, onun sohbetinde bulundu. Ebü'l-Hasan-ı Harkânî ona bir hırkasını hediye etti. Kerâmetleri, menkıbeleri ve veciz sözleri çoktur. **Reşâhat** ve **Tezkiret-ül-Evliyâ** kitaplarında uzunca bahsedilmektedir.

Çok anlatılan kerâmetlerinden biri de şudur:

Yolların korkulu eşkıyâlarla dolu olduğu bir zamanda yolculuğa çıkan talebeleri, nasıl hareket edelim diye sorduklarında; "Ebü'l-Hasan deyip beni hatırlayınız." demişti. Yolda eşkıyâlarla karşılaşınca; "Yâ Allah..." dediler. Yalnız birisi, hocasını yardıma çağırdı. Diğerlerinin bütün mallarını aldıkları hâlde ona dokunmadılar. Berâberce Ebü'l-Hasan'ın huzûruna gelince, durumu anlatıp, sebebini sordular:" "O arkadaşınızı kurtaran Allahü teâlâdır. Günahkâr ağızdan çıkan duâyı cenâb-ı Hak kabul etmez. Bunun için siz Allah'a yalvardığınız zaman duânız kabûl olmadı. Bu arkadaşınız beni hatırlayıp imdât isteyince; "Yâ Rabbî! Şu kulunu içinde bulunduğu belâdan kurtar." diye Rabbime duâ ettim. Allahü teâlâ duâmı kabul ettiği için, arkadaşınız kurtuldu. Mesele bundan ibârettir." buyurdu.

Ebü'l-Hasan-ı Harkânî şöyle anlatır:

Annelerinin hizmetini gören iki kardeş vardı. Her gece sırayla kardeşlerinden biri annenin hizmetiyle uğraşır, diğeri Allahü teâlâya ibâdet ederdi. Bir akşam, Allahü teâlâya ibâdet eden kardeş, ibâdetinden duyduğu haz sebebiyle çok memnun oldu ve kardeşine; "Annemin hizmetini bu gece de sen gör, ben yine ibâdet edeyim." dedi. Kardeşi kabul etti. İbâdet ederken secdede uyuya kaldı. O anda rüyâsında bir ses: "Kardeşini affettik, seni de onun hâtırı için bağışladık." deyince, genç; "Ben, Allahü teâlâya ibâdet ediyorum. Kardeşim ise anneme hizmet ediyor. Fakat beni, onun yaptığı amel yüzünden bağışlıyorsunuz." dedi. Ses ona; "Evet, senin yaptığın ibâdetlere bizim hiç ihtiyâcımız yok. Fakat kardeşinin annene yaptığı hizmetlere, annenin ihtiyâcı vardı." dedi.

Ebü'l-Hasan-ı Harkânî hazretleri buyurdular ki:

Nîmetlerin en iyisi, çalışarak kazanılandır. Arkadaşların en iyisi, Allahü teâlâyı hatırlatandır. Kalplerin en nûrlusu içinde mal sevgisi olmayandır.

Şu iki kişinin çıkardıkları fitneyi, şeytan bile çıkaramaz. Dünyâ hırsına sâhib âlim ve ilimden yoksun sûfî.

Şâyet bir mümini ziyâret edersen, hâsıl olan sevâbı, kabul edilmiş yüz hac sevâbıyla değiştirmemen lâzımdır. Çünkü bir mümini ziyâret için verilen sevap, fakirlere sadaka olarak verilen yüz bin altınınkinden daha fazladır. Bir mümin kardeşinizi ziyârete gittiğinizde, Allahü teâlânın rahmetine kavuştuk diye îtikâd edin.

Bir mümin kardeşini sabahtan akşama kadar incitmeyen kimse, o gün akşama kadar Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellemle yaşamış olur. Eğer bir mümin kardeşini incitirse, Allahü teâlâ onun o günkü ibâdetlerini kabul etmez.

Çok ağlayınız, az gülünüz, çok susunuz, az konuşunuz. Çok veriniz, az yiyiniz, çok uyanık olunuz, az uyuyunuz.

Ebü'l-Hasan-ı Harkânî'nin **Beşâretnâme** ve **Esrâr-üs-Sülûk** adında iki eseri vardır. Bunlardan **Esrâr-üs-Sülûk** Türkçeye tercüme edilmiştir.

EBÜ'L-HASAN-I ŞÂZİLÎ;

evliyânın büyüklerinden, hadis âlimi ve Şâzilî yolunun ilk rehberi. İsmi, Nûreddîn Ali bin Abdülcebbâr'dır. Hazret-i Hasan soyundan olup, şerîftir. Künyesi, Ebü'l-Hasan olup, Mâlikî mezhebindendir. 1196 (H.592)da Tunus'ta Şâzile kasabasında doğdu. Doğum yerine nisbetle, Şâzilî lakabı ile anıldı. Arabistan'daki Hicaz halkı gibi, buğday tenli ve uzunca boylu idi. Konuşmasındaki

fesâhat ve tatlılık, açıklık ve vecizlik bakımından, kendisini Hicazlı zannederlerdi.

Doğduğu Şâzile kasabasında ilim tahsili yaptı.Önceleri kimyâ ilminde uzun çalışmalar ve araştırmalarda bulundu. Bu ilimde iyi yetişmesi için cenâb-ı Hakk'a yalvararak duâ ediyordu. Bu esnâda aldığı mânevî bir işâretle, tasavvuf yoluna bağlandı. Tasavvufta Sırrî-yi Sekâtî ve Seyyid Ahmed Rıfâî'nin (rahmetullahi aleyh) yollarından feyz aldı. İbn-i Meşîş-i Hasenî'nin hizmetinde bulundu. Yüksek derecelere kavuştu. Yıllarca ilim öğrendi. Din ilimlerinin hepsinde mütehassıs ve derin âlim oldu. Hepsinin inceliklerine ve sırlarına kavuştu.

Tefsir, hadis, fıkıh, usûl, nahiv, sarf, lügat ilimlerinde ve zamânın fen ilimlerinde bir tâne idi. İskenderiye'ye gelerek öğrendiği bilgileri açıklayıp, neşretti. Doğudan batıdan binlerce kişi gelip onun sohbetleriyle şereflendi. Devrin büyük âlimlerinden Şeyhİzzeddîn bin Abdüsselâm, ŞeyhTakıyyüddîn bin ibni Dâkik-ül-Iyd, ŞeyhZekî bin Abdülazîm Münzîrî, İbnüssalah, İbn-ül-Hâcib, Şeyh Muhyiddîn bin Sürâke, Muhyiddîn ibni Arâbî'nin talebesi el-Âlem Yâsin gibi zâtlar onun sohbetlerinde bulunan kimselerden bâzılarıdır. Kâdı'l-Kudât ŞeyhBedreddîn ibni Cemâa da onun sohbetlerinde bulundu. Evliyânın büyüklerinden olan Ebü'l-Abbâs-ı Mürsî, Ebü'l-Hasan-ı Şâzilî'nin önde gelen talebelerindendir.Zamânının kutbu idi. "Her istediğim zaman, Resûlullah efendimizi baş gözümle göremezsem, kendimi O'nun ümmeti saymam" buyururdu. 1256 (H. 654)da vefât etti.

Ebü'l-Hasan-ı Şâzilî, Allahü teâlânın nihâyetsiz ihsân ve ikrâmlarına kavuşmuş, görünen ve görünmeyen bütün olgunluklara erişmişti. Çok seyâhatler yaptı.

Ebü'l-Hasan-ı Şâzilî her sene hacca giderdi. Sonuncu defa yola çıktığı sene, talebesine yanına bir kazma, bir ibrik ve bir de kâfûr almasını emretti. Talebesi bunların niçin alındığını sorunca, "Hamisre'ye varınca anlarsın.'' buyurdu. Talebesi bilâhare şöyle anlattı: "Hamisre'ye vardık. Hocamız Ebü'l-Hasan-ı Şâzilî hazretleri guslederek iki rekat namaz kıldı, secdede rûhunu teslim etti. Yanlarına aldıkları kazmayla mezâr kazılıp, ibrikle şu taşınıp mübârek cenâzesi yıkandıktan sonra kâfur konup oraya defnedildi. Vefât ettiği yerin suyu tuzlu olduğundan bir şey yetişmezdi. Oraya definlerinden sonra, vücutlarının bereketiyle o yerin suyu tatlılaştı ve münbit bir yer hâline geldi.''

Talebelerinden Seyyid Ahmed-i Zerruk, Ebü'l-Hasan-ı Şâzilî'nin yolunu şöyle bildirmiştir: "Yolumuzun esâsı beş şeydir. 1) Gizli ve âşikâr, her hâlukârda Allahü teâlâdan korku hâlinde olmak. 2) Her hâl ve işinde ve ibâdetinde sevgili Peygamberimizin ve Eshâbının (aleyhimürrıdvân) gösterdiği doğru yola uyup, bid'atlerden, sapıklıklardan sakınmak. 3) Bollukta ve darlıkta insanlardan bir şey beklememek. 4) Aza ve çoğa râzı olmak. 5) Sevinçli veya kederli günlerde cenâb-ı Hakk'a sığınmak.''

Ebü'l-Hasan-ı Şâzilî hazretleri buyurdu ki:

İlmi arttıkça günahı artan kimse, süphesiz ki, helâk içindedir.

Allahü teâlâya hakkıyla îmân ve Resûlüne tâbi olmaktan daha büyük kerâmet yoktur.

Şu üç şey bir insanda varsa ona ilminin hiç faydası olmaz: 1) Dünyânın fâidesiz şeylerine aşırı bağlılık. 2) Âhireti hâtırdan çıkarmak. 3) Fakir olmaktan korkmak.

Allahü teâlâ, sözlerinde doğru ve işlerinde ihlâslı olana dünyâda yağmur gibi rızık verir, onu kötülükten muhâfaza eder. Ahirette de, günahlarını affeder, bağışlar. Ona yakın olur. Cennet'ine koyar ve yüksek derecelere kavuşturur. Kendi kusurlarını, ıslâh etmek istersen, insanların kusurlarını araştırma! Çünkü hüsn-i zan, îmân şûbelerinden, parçalarından olduğu gibi; insanların ayıplarını araştırmak da münâfıklıktandır.

Kıyâmet günü, yol gösteren nûr içinde haşr olunup karanlıktan korunmak istersen, Allahü teâlânın hiçbir mahlûkuna zulmetme.

EBÜ'L-HAYR RÛMÎ;

on beşinci asır nesir yazarı. Hayâtı hakkında kaynaklarda bir bilgi yoktur. **Saltuknâme** adlı eseri yazdığı bilinmektedir. Eserin sonundan anlaşıldığı üzere Cem Sultanın emri üzerine Anadolu'nun çeşitli yerlerini dolaşarak Sarı Saltuk'a âit hikâyeleri toplamıştır.

Saltuknâme, sâde nesrin en güzel örneklerindendir. Türk-İslâm kahramanı olan Sarı Saltuk'un menkıbelerini sürükleyici bir dille anlatır. Üslup ve anlatım olarak Dede Korkud Kitabı'na ve Âşıkpaşazâde'nin **Tevârîh-i Âl-i Osmân'**ına benzer. Eserin bilinen üç nüshası vardır. Birinci nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi 1612 numarada kayıtlıdır. İkinci nüshası, Millî Kütüphanede Yazma Eserler, B 64 numarada kayıtlıdır. 283 yapraktır. Üçüncü nüsha Bor'daki Halil Bey Kütüphanesi 17292 numarada kayıtlıdır. 499 yaprak olan bu nüsha, eserin ikinci ve üçüncü cildini içine alır.

EBÜ'L-KÂSIM ZEHRÂVî;

onuncu ve on birinci yüzyıllarda Endülüs'te yetişen meşhur Müslüman tıp âlimi. İsmi Halef bin Abbâs ez-Zehrâvî olup, künyesi Ebü'l-Kâsım'dır.Kurtuba yakınlarındaki Ez-Zehrâ'da doğduğu için Zehrâvî ismiyle meşhur oldu. Batı ilim âleminde Ebü'l-Kâsis, Bukasis ve Al-Zahravis olarak bilinir. 930 (H. 318) -1013 (H. 404) seneleri arasında yaşamıştır.

Zamânında ilim ve kültür seviyesi en yüksek olan Kurtuba Üniversitesinde öğrenim gördü. Özellikle tıp ilminin nazarî ve tatbikî sahalarında derinleşerek söz sâhibi oldu. Zehrâvî'nin yaşadığı devirlerde ilim ve teknikte çok ilkel bir seviyede bulunan Avrupa ülkeleri, Endülüs İslâm Üniversitesinden aldıkları temel bilgilerle aydınlanma yolunu tutmuşlardı. İçlerinden zekî olanlar, ilim lisânı olan Arapçayı öğrenmek sûretiyle bâzı mühim ilmî eserleri kendi dillerine tercüme ediyorlardı. Bu dönemde yetişen Zehrâvî, önce EndülüsEmevî halîfelerinden Üçüncü Abdurrahmân ile sonra yerine geçen ikinci Hakem devrinde saray doktoru olarak çalıştı ve hükümdârların özel tabîbi oldu.

Müslüman cerrahların babası olarak kabul edilen Zehrâvî, daha çok cerrâhî sahasında başarılı ve meşhurdur. Modern cerrâhînin öncülüğünü yapan Zehrâvînin devrinde Avrupa'da bu ihtisas, hekimler tarafından üstün görülmediği için uygulama sahası açılmamıştı. Avrupa'nın aksine İslâm âleminde; makbul, yaygın ve revaçta bir ilim olduğundan tatbiki başarılı netîceler veriyordu. Cerrâhiye ilk önem veren âlim, meşhûr Râzî idi. Ali bin Abbâs onun yolunu tâkib etmiş, sonra da İbn-i Sînâ yetişmiştir. Endülüs'te de İbn-i Zühr bu sâhada temâyüz etti. Tıp ve cerrâhîyi birleştirerek tıb ilminde hamle yaptı. Fakat cerrâhinin başlı başına bir ilim hâline gelmesi Zehrâvî sâyesinde olmuştur. Zîrâ o, sâdece nazariyelerle uğraşmadı. Bizzât ameliyâtlar yaparak, metodlar ve âletler keşfetmeyi ve bunları mahâretle kullanmayı başardı. Avrupa'da İslâm âlimleri ve ilimlerinin ışığı sâyesinde teşekkül eden rönesans hareketinde Zehrâvî'nin de büyük tesiri ve rolü oldu. O devirde Avrupa'da Zehrâvî'nin eserleri ve bunlarda ortaya koyduğu tıbbî ve cerrâhî usûller de temel mürâcaat kaynağı idi.

Zehrâvî, daha o devirlerde birçok günlük âcil hâllerde cerrâhî usûllerini başarı ile tatbik etmiş, burun ameliyatları yapmış, gümüş nitratı kullanmıştır. Dağlama yoluyla da önceleri hiç yapılmamış birçok cerrâhî tedâviyi başarmıştır. Hayâtının büyük bir kısmını doğduğu yer olan Medînet-üz-Zehrâ'da tıp ve eczâcılık araştırmaları ile geçiren Zehrâvî, ayrıca din ve zamânın diğer fen ilimlerini de tahsil etmiştir. O cerrâhî uygulamalarda çok hassastı. Ameliyâtlarda kullandığı âletler kendisine has bir metodla mikroplardan temizledikten sonra kullanılıyordu. Bu işte bilinen ve maddet-üs-safra denilen bir maddeden faydalandı. Günümüzde yapılan araştırmalar bu maddenin bakterileri imhâ edici özelliğe sâhib olduğunu ispatlamıştır.

Zehrâvî'nin en çok meşgul olduğu ve çağdaşlarını da en fazla yoran hastalıklardan biri kanserdi. Onun bu hastalık için ortaya koyduğu tedâvi usûlleri günümüze kadar uygulana gelmiştir. O, akciğer iltihaplanmaları üzerinde çalışmış ve ameliyatla göğsü yarıp dağlama yoluyla bunu tedâvi etmeyi başarmıştır. Ameliyatla böbrek taşlarını düşürmeyi ilk defâ gerçekleştiren yine odur. Yaptığı ameliyât günümüz operatörlerininkiyle aynı idi. Göz, kulak, burun, boğaz ve diş cerrâhisine önderlik etti ve ilk defâ fıtık ameliyâtını gerçekleştirdi. Kadın hastalıkları dalında yeni usûl ve âletlerle büyük gelişmeler kaydetti. Çocuğun ters doğumuna müdâhaleyi ilk defâ o tavsiye etti. Bu metod doğuma çok yardımcıydı. Zehrâvî'den asırlar sonra Stutgartlı Jinekolog Walcher (1806-1935) bu yolu kullanmaya teşebbüs etti ve Müslüman bir ilim adamının buluşu olan bu usûl, Avrupalı bir hekime mâl edilerek Walcher Durumu adıyla meşhur oldu. Vaginal taş ameliyâtını tıp dünyâsına kazandırarak, doğumda büyük bir yardımcı olan kolpeurynter âletini yaptı.

Ebü'l-Kâsım Zehrâvî, ameliyâtlarda kendine has anestezi metodlarını tatbik etti ve bunun için banc otundan faydalandı. Mafsal iltihâplarını tedkik ederek, tedâvisi üzerinde durdu. Varis, yâni damar genişlemesi hastalığı üzerinde çalışmalarda bulundu. Poliplerin çıkarılmasında çengel uyguladı ve bir hizmetçisine başarılı bir trakeotomi ameliyâtı yaptı. Fransız cerrahı Pare'yi şöhrete ulaştıran ve 1552 senesinde ilk defâ onun tarafından yapıldığı sanılan büyük damarların bağlanmasını altı asır önce Zehrâvî gerçekleştirdi.Ameliyât sırasında mum ve alkol kullanarak kanamayı durdurmayı başardı. Pratisyen cerrahlara sun'î dikişi, kürk dikişi, karın yaralarında sekiz dikişi, bir ipliğe geçirilen iki iğneli dikişi, bu münâsebetle kedi bağırsakları ile yapılan dikişi, bağırsak ameliyatında kalkük kullanmayı öğretti. Bütün ameliyat dikişlerinde, özellikle karın çukuru altındaki cerrâhî müdâhalelerde, ilk defâ havsalayı (kalça boşluğunu) yatakta yüksekte tutan o oldu. Yirminci asrın başlarında Alman cerrahı Friedrich Trendelenburg (1844-1924), Zehrâvî'nin bu buluşuna sâhip çıkıp kendine mâl etmiş, Ebü'l-Kâsım'ın ismi unutturulmuştur.

Zehrâvî ayrıca birçok diş operasyonlarını târif etmiştir. Bunlar arasında diş çekme, tesbit etme, kökünü besleme ve takma dişle ilgili bilgiler vermiştir. Diğer metallerin ağız içinde kimyâsal reaksiyona gireceğini düşünerek altın tel kullandı. Demir, bakır ve altından yapılmış cerâhi âletlerini esaslı bir şekilde geliştirdi.Cerrâhî ameliyatlarda dikişler için kullanılacak ipek ipliği îmâl etti. Burun içindeki fazlalık et parçalarını temizleyip almak için ilk defâ senânin denilen orijinal bir âlet yaptı. Yine ilâçları mesâneye vermek için mâdenî şırıngayı ilk defa o yapıp kullandı.

Ebü'l Kâsım Zehrâvî'yi meşhur eden, Avrupa'da cerrâhînin temeli olan **Te'lif** adlı eseridir. İki ciltten meydana gelen eser dokuz yüz sayfadır. Eserin asıl adı **Et-Tasrîf limen Acize an'it Te'lîf'**tir. Otuz bölümden meydana gelen eserin birinci ve ikinci bölümlerinde hastalıkların genel değerlendirmesi yapılarak tedâvileriyle ilgili bilgiler verilmektedir.Üçüncü bölümden yirmi beşinci bölüme kadar olan kısımda ilâçların terkibi anlatılmaktadır. Yirmi altıncı bölümde hastalık, sağlık ve yiyecek rejiminden bahsedilmektedir. Yirmi sekizinci bölüm ise basit ilâçlarla yiyeceklere ayrılmıştır. Kitabın en önemli kısmını otuzuncu bölüm meydana getirmektedir. Burada cerrahlıkla ilgili bilgiler anlatılmaktadır.

Te'lif'in seksenden fazla yazma ve basılı kopyası vardır. Birçok defâ Lâtinceye ve İbrâniceye tercüme edildi. Eserin birinci ve ikinci kısımları 1519 senesinde Ausburg'da Lâtince olarak basıldı.Cerrâhi ile ilgili cüz'ü, meşhur Gerard de Cremona tarafından Lâtinceye tercüme edilmiştir. Bu bölümü Fâtih Sultan Mehmed Han zamânında Amasya Hastahânesi Başhekimi Sabuncuzâde Şerefeddîn tarafından bâzı ufak tefek ilâvelerle **Cerrahiye-i İlhâniye** adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.

Avrupa'da cerrâhînin temelinin atılmasına sebeb olan bu eser, Salerno, Montpelleier ve diğer Avrupa tıp fakültelerinde asırlarca ders kitabı olarak okutulmuştur. Ebü'l-Kâsım Zehrâvî'yi, Müslümanlardan çok asırlarca eserinden istifâde eden Avrupalılar tanımışlar, buluşlarını ve tedâvi şekillerini kendilerine mâl etmişlerdir.

EBÜ'L-LEYS-İ SEMERKANDÎ;

İslâm âlimlerinin en büyüklerinden. İsmi, Nasr bin Muhammed bin Ahmed bin Muhammed'dir. Künyesi Ebü'l-Leys olup, Semerkandî nisbesiyle şöhret bulmuştur. **İmâm-ül-Hüdâ** ve **Fakîh** lakaplarıyla da anılır. Doğum târihi kesin olarak bilinmemektedir. 983 (H.373) senesinde vefât etti.

Semerkand'da doğan Ebü'l-Leys-i Semerkandî, küçük yaşta ilim tahsiline başladı. Zamânının âlimlerinden din ve fen ilimlerini tahsil etti. Öğrenim silsilesi İmâm-ı Ebû Yûsuf'a ulaşan Ebû Câfer Hinduvânî'den ilim öğrendi. Hanefî fıkhında yüksek dereceye ulaşıp, **Fakîh** lakabını aldı. Tefsir, hadis, kelâm, tasavvuf ve ahlâk ilimlerinde de geniş ilim sâhibi olup, **İmâm-ül-Hüdâ** lakabı verildi.Hanefî mezhebinin en büyük âlimlerinden olup, çeşitli ilimlere dâir pekçok kıymetli eser yazdı.

Eserleri: Haram ve şüphelilerden sakınmakta ve dünyâya kıymet vermemekte çok yüksek derece sâhibi olan Ebü'l-Leys-i Semerkandî, birçok talebe yetiştirip, kıymetli eserler yazdı. Yazdığı eserlerin en meşhurları vaaz ve nasihat kitapları özelliğinde olan **Tenbîh-ul-Gâfilîn** ve **Bostân-ül-Ârifin**'dir. Tamâmı İslâm ahlâkını anlatan bu eserler, âyet-i kerîmeler ve hadîs-i şerîflerle berâber, nasihat ve hikmetli sözler ihtivâ ederler. Birçok tercümeleri yapılmıştır.

Ebü'l-Leys-i Semerkandî'nin diğer eserleri ise şunlardır:

1) Tefsîr-ül-Kur'ân: Dört cilt hâlinde yazılan bu tefsîr kitabının pekçok yazma nüshası vardır. Ayrıca 1892 (H.1310) yılında Kâhire'de basılmıştır. **2) Hizânet-ül-Fıkh**: Hanefî mezhebinin fıkıh hükümlerine yer verir. **3) Uyûn-ül-Mesâil fil-Fürû':** Fıkıh ilmine dâir bir kitaptır. Bu eserin şerhleri mevcuttur. **4) Esrâr-ül-Vahy:** Mîrâcla ilgili bir eserdir. **5)Kurret-ül-Uyûn ve Müferrihü-Kalb-il-Mahzûn:** Büyük günahlardan bahs eder. **6) Şerh-i Fıkh-ul-Ekber:**İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin **Fıkh'ul-Ekber** adlı eserinin şerhidir. **7) Tuhfet-ül-Enâm fî Menâkıb-il-Eimmet-il-Erbe'a el-A'lâm:** Ehl-i sünnetin dört mezheb imâmının hayâtı bu eserde anlatılmıştır. **8) Dekâik-ul-Ahbâr fî Zikr-il-Cennet'i ven-Nâr:** Cennet nîmetlerini ve Cehennem azâbını anlatan bir eserdir. **9) El-Fetâvâ, 10) Muhtelif-ür-Rivâye, 11) En-Nevâzil fil-Fürû', 12) El-Mukaddime fi's-Salât, 13) Beyânu Akîdet-il-Usûl:** Temel îmân bilgilerini anlatır. Bunlardan başka; **Te'sîs-ül-Fıkh, Şerhu'l-İslâm, El-Meârif fî Şerh-is-Sehâif, Te'sîs-ün-Nazar, Risâlet-ün-Meârife vel-Îmân, Risâle fil-Hikem, Kût'un-Nefs fî Ma'rifet-il-Erkân-il-Hams, El-Letâif-ül-Müstehrece min Sahîh-il-Buhârî, Risâle fil-Fıkh** Ebü'l-Leys-i Semerkandî'nin (rahmetullahi aleyh) çeşitli ilimlere dâir yazdığı eserlerdir.

Güzel ahlâk sâhibi olup, İslâm dîninin yüceliğini ve ebedî saâdete ermenin yollarını, hayâtı boyunca insanlara anlatmaya çalışan Ebü'l-Leys-i Semerkandî buyurdu ki: "Kabir azâbından kurtulmak isteyen şu dört şeye sarılmalı ve şu dört şeyden de kaçınmalıdır. Sarılması gereken dört şey şunlardır: 1) Namazları doğru kılmalı, 2) Zekâtı vermeli, 3) Kur'ân-ı kerîm okumalı, 4) Allahü teâlâyı unutmayıp, çok anmalı ve zikretmelidir.

Kaçınılması îcâb eden dört şey şunlardır: 1) Yalan söylememeli, 2) Hiyânet etmemeli, 3) Koğuculuk (söz taşıma) yapmamalı, 4) Üzerine idrar sıçratmamalıdır. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem buyurdu ki: **"İdrârdan sakınınız. Zîrâ kabir azâbının çoğu ondandır."**

EBÜ'L-MANSÛR MUVAFFAK;

onuncu yüzyılda İran'da yetişen büyük kimyâ âlimi. İsmi Muvvaffak bin Ali el-Hirevî olup, künyesi Ebü'l-Mansûr'dur. Doğum ve vefât târihleri bilinmemektedir. Hayâtı hakkında bilinen tek husus,

961-976 seneleri arasında hüküm süren Sâmânî Hükümdârı Emin Mansûr bin Nûh ile aynı zamanda yaşadığıdır.

Ebü'l-Mansûr, kimyâ ilmiyle ilgili araştırma ve çalışmalarını, daha ziyâde insanların günlük hayâtı ile ilgili konular üzerine topladı. Kimyâ ilminin pratik sonuçlarını, insan hayâtında ilk defâ kullanan âlim oldu. Kalsiyum sülfatı belli sıcaklıkta ısıttıktan sonra, elde ettiği alçıyı yumurta akıyla karıştırarak kırıkların sarılmasında kullandı ve böylece, kırıkların sıhhatli kaynamasını temin etti.

George Sarton, bilim târihi ile ilgili eserinde, bu âlimden şöyle bahsetmektedir: "Ebü'l-Mansûr, zamânının bir tânesiydi. Bakır oksidi tam anlamıyla inceleyip, ilmî tanımını ortaya koymuştur.Ayrıca sürme taşı, yâni antimonu da tetkik edip, günlük hayatta kullanılabilecek yerlerini îzâh etmiştir.''

Ebü'l-Mansûr Muvaffak, bakır üzerinde yaptığı incelemelerde, bakırın, hava ile teması sonucu dış yüzeyinde yeşilimsi bir tabakanın teşekkül ettiğini tesbit etti. Bu oksit tabakasını saçların parlak, siyah renge boyanmasında kullandı. Bakırın ve kurşunun bütün bileşiklerini biliyor ve çeşitli alanlarda kullanıyordu. Civa üzerinde de araştırmalar yapan Ebü'l-Mansûr, salisilik asidi (Aspirinin esas maddesini) de îmâl etmeye muvaffak oldu. İlâç îmâlâtında filtrasyon (süzme) ve buharlaştırma metodunu geliştirdi. Deniz suyunun filtrasyonunu gerçekleştirdi.

İlim târihçisi Celal Mazhar, **Eser-ül-Arab fil-Hadârât-il-Avrubiyyeti** adlı eserinde, çağdaş medeniyetin kuruluşu konusunu incelerken,Ebü'l-Mansûr hakkında şöyle demektedir: "Mîlâdî 10. asırda, İslâm âlemi kimyâ dalında dâhî bir kimyâcıya şâhid oldu. Bu âlim, çok önemli kimyevî keşifler ortaya koymuştu. Adı Ebü'l-Mansûr olan bu âlim, kimyâ târihinde ilk defâ sodyum karbonat ile potasyum karbonatı birbirinden ayırd etmiştir. Böylece kali ve kalevi adını verdiği sodyum karbonat, batı kimyâ literatürüne önceleri, bu ad altında geçmiş bulunuyordu. Bunun gibi o, ayrıca arseniği ve silikat asidi de târif etmişti.''

Ebü'l-Mansûr Muvaffak, ilmî çalışmalarında iki yol tâkip ediyordu. Birincisi, daha ziyâde içtimâî mâhiyetteydi. Ders okutuyor, günlük problemler ile ilgili ilâçları hazırlıyor ve tatbikâtını yapıyordu. Yaptığı bu ilâçları piyasaya sürerek, ihtiyaç duyduğu âlet ve maddeleri satın almak için gerekli parayı kazanıyordu. Bu bakımdan, kimyâ sanâyisinin kurucusu olarak kabul edilebilir.

Ebü'l-Mansûr Muvaffak, bu ilmî çalışmaları yanında, ayrıca bizzât ilmini derinleştirmek maksadıyla birçok yolculuklara da çıkmış, birçok âlim ve üstattan istifâde etmiştir. **Kitâb-ul-Ebniye fî Hakâyık-il-Edviye** adlı eseri ile erişilmez bir üne ulaştı. Bu eseri, asırlar boyunca en güvenilir kimyâ kaynaklarından biri olarak kaldı. Bu eserinde, 585 çeşit ilâcı târif etmiştir. Bunlardan 466'sı bitkilerden çıkarılmaktadır.75'i mâdenlerden, 44'ü de hayvânî maddelerden yapılıyordu. Adı geçen eseri, ilâç îmâlâtı sahasında önemi çok büyüktür. Eser, tecrübî ve sınâî kimyâ dallarında da rehberlik yapmıştır.

EBÜ'L-VEFÂ (Bkz. Vefâ Konevî)

EBÜ'L-VEFÂ BUZCÂNî;

onuncu yüzyılda, İslâm âleminde yetişmiş büyük matematik ve astronomi âlimi. İsmi, Muhammed bin Muhammed binYâhyâ bin İsmâil bin Abbâs'tır. 10 Haziran 940 (H.328) târihinde Horasan'ın Buzcan kasabasında doğdu. Bu yüzden Ebü'l-Vefâ Buzcânî diye meşhur oldu. 1 Temmuz 998 (H.388) târihinde Bağdat'ta vefât etti.

İlim tahsiline amcası Ebû AmrMugâzilî ve Ebû Yahyâ bin Kanib'in yanında başlayan Ebü'l-Vefâ, on dokuz yaşında Bağdat'a gitti (959). Ölümüne kadar burada ilim ile meşgul oldu. Şerefüddevle'nin sarayında yaptırdığı rasathânede çalışan âlimler arasında yer aldı. Matematik başta olmak üzere, ömrünün büyük kısmını astronomik gözlemler yapmak, eser telif etmek ve ders vermekle geçirdi. Matematik ve astronomideki hizmetleriyle ilim târihinde önemli bir yer tutan Ebü'l-Vefâ, trigonometriye (müsellesât), tanjant(zıl), kotanjant(zıllüt-temâm), sekant (tâti') ve kosekantı (tâti'ut-temâm) kazandırdı. Diophantos'un ve Batlemyüs'ün eserlerini inceleyip açıkladı.Zamânına kadar hiçbir matematikçinin yapamadığı hassaslıkta trigonometrik çizelgeler hazırladı. Astronomik gözlemler için gerekli ceyb (sinüs) ve zıl (tanjant) değerlerini gösteren çizelgeleri on beşer dakikalık açı aralıklarıyla hesapladı. Trigonometrinin altı esas oranı arasındaki trigonometrik münâsebetleri ilk defâ açıkladı. Bu oranlar günümüzde de aynen kullanılmaktadır.

Ünlü bilim târihçisi Plorian Cajori **History of Mathematics** adlı eserinde onun hakkında; "Ebü'l-Vefâ şüphesiz ki Harezmî'nin matematik ve cebirdeki buluşlarını önemli ölçüde geliştirdi. Özellikle geometri ile cebir arasındaki münâsebetler üzerinde durdu. Böylece, bâzı cebirsel denklemleri geometri yoluyla çözmeyi başardı ve diferansiyel hesâbın ve analitik geometrinin temelini kurdu. Bilindiği gibi, diferansiyel hesâb insan zekâsının bulduğu mühim ve pek faydalı bir mevzû olup, ilim ve teknolojik muâsır gelişmelerin temel kaynağını teşkil etmektedir. Ayrıca Bettânî'nin trigonometriyle ilgili eserlerini

inceleyerek, girift ve anlaşılmayan yönlerini açıklığa kavuşturdu.” demektedir.

Ebü’l-Vefâ Buzcânî’nin matematik târihinde ilk defâ ortaya koyduğu formüllerden bâzıları şunlardır.

1. $\sin (A \pm B) = \sin A \cdot \cos B$

$\cos (A \pm B) = \cos A \cdot \cos B \pm \sin A \cdot \sin B$

$$\tan (A \pm B) = \frac{\tan A \pm \tan B}{1 \pm \tan A \cdot \tan B}$$

Bu formüller bugün düzlem trigonometride toplam ve fark formülleri olarak bilinmektedir.

2. $\sin 2A = 2 \sin A. \cos A$

Bu, yarım açı formülü olarak hâlâ bu şekilde kullanılmaktadır.

3. $\cos 2A = \cos^2 A - \sin^2 A$

$\cos 2A = 1\text{-}2 \sin^2 A = 2\cos^2 A\text{-}1$

4. $\tan A = \frac{1}{\cot A} = \frac{\sin A}{\cos A}$

FORMÜL VARRR!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

BURAYA 5 VE 6. FORMÜLLER GİRECEK.

Sekant’ın kâşifi olarak genellikle Kopernik bilinirse de, ünlü bilim târihçilerinden Morite Candon ve Carra da Vaux’un araştırmaları sonucu bu buluşun Ebü’l-Vefâ’ya âit olduğu tesbit edilmiştir.

Ebü’l-Vefâ, sinüs değerlerinin hesâbı için yeni bir metod geliştirdi. Böylece hazırladığı cetvellerde 30° ve 15°’lik açının sinüsünü son derece dakik olarak virgülden sonra sekiz ondalık basamak hâlinde hesapladı.

Trigonometrinin yanında cebir ilmi üzerinde de, derinlemesine çalışmalarda bulunan Ebü’l-Vefâ, o zamâna kadar bilinmeyen dördüncü dereceden denklemlerin çözümünü gerçekleştirdi. Meselâ:

$x^4 + px^3 = r$ denklemini çözerken

$y^3 + axy + b = 0$ ve $x^2 - y = 0$

koniklerinin kesişmesinden istifâde etti. Eski Yunanlıların ve Hindlilerin çözemediği birçok problemi, geometrik yollarla çözmeyi başardı.

Zamânında birçok Müslüman astronomi ve matematik âlimi, Ebü’l-Vefâ’nın çalışmalarını ve eserlerini görmek üzere Bağdât’a gittiler ve derslerinde bulundular.Günümüzde birçok batılı ilim adamı Ebü’l-Vefâ’nın eserleri üzerinde araştırma yapmaktadır.Onun yaptığı ilmî çalışmalar o devirde İslâm âleminin ilim ve fende ne kadar ileri olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

Zahîruddîn Beyhekî, **Târihu Hukemâ-il-İslâm** kitabında Ebü’l-Vefâ’nın şu sözlerini nakletmektedir: “Mal, can emniyeti ve sıhhat olmadan yaşanılan hayât, hayât değildir. Bir kimse sana, söz ile üstün gelirse aldırma, yeter ki, sükût ile gâlib gelmesin. Bir kimsenin seviyesine uygun olarak arkadaşlık et. Eğer sen câhile ilimle, lâubâliye ciddiyetle muâmele edersen, arkadaşına eziyet etmiş olursun.Hâlbuki, sen onlara sıkıntı vermekten uzaksın.Sözüne ancak ihtiyâcı ânında kıymet verenle sohbet etme. Hocanın hakkını gözetmemek ahlâka sığmaz. Düşük, karaktersiz kimselerle görüşüp konuşma!”

Eserleri:

1) Kitâb-ül-Kâmil: Trigonometri ve astronomiden bahseden meşhur eseridir. Birinci bölümde, yıldızların hareketinden önce bilinmesi gereken meseleler, ikinci kısımda yıldızların hareketlerinin

incelenmesi, üçüncü kısımda yıldızların hareketlerine ârız olan şeyler anlatılmaktadır. Eserin yazma bir nüshası Pâris National Kütüphânesinde 1138 numarada kayıtlıdır. L.P. E.A. Sedilot tarafından eser tercüme edilerek basılmıştır. **2)Kitâbün fî Amel-il-Mistarati vel-Pergar vel-Gunye, 3)Kitâb mâ Yahtâcu İleyh-il-Küttâb vel Ummâl min İlm-il-Hisâb, 4)Kitâbun Fâhirün bil Hisâb, 5) Kitâbun fî ilmi Hisâb-il-Musellesât-il-Küreviyye, 6) Kitâbun fil-Felek, 7)Kitâbu Zîc-iş-Şâmil, 8)Kitâbun fil-Hendese, 9)Kitâb-ül-Medhal ilâ Aritmetik, 10) Tefsîr-ül-Harezmî fil Cebri vel-Mukâbele.**

EBÜLYOSKOPİ;

Alm. *Ebullioskopie,* **Fr.** *Ebullioscopie,* **İng.** *Ebullioscopy.* Bir çözeltinin kaynama noktasının yükselmesine (saf çözücüye göre) dayanarak çözünmüş maddenin molekül tartısını tâyin etme metodu.

Bir çözücüde uçucu olmayan maddelerden biri çözünecek olursa, çözünen madde çözücüyü seyreltir. Çünkü çözücü moleküllerinin bir kısmı çözünen maddenin solvatasyonu için sarf edilmiş ve hacim biriminde çözücü molekül sayısı azalmıştır. Çözünen maddenin cinsi ne olursa olsun miktarı çoğaldıkça çözücü o kadar seyreltilmiş olur. O hâlde çözünen maddenin molar konsantrasyonu ne kadar büyürse, çözücü konsantrasyonu dolayısıyla çözücünün buhar basıncı saf çözücüye nisbetle o kadar azalır. Kaynama noktası, sıvı fazın buhar basıncının dış basınca eşit olduğu sıcaklık olduğu bilindiğine göre çözelti saf çözücüden daha yüksek bir sıcaklıkta kaynar.

Kaynama noktasındaki artış miktarı, çözünmüş maddenin molar konsantrasyonu ile her bir çözücü için ayrı bir değeri olan “molar kaynama noktası yükselmesi sâbiti”nin çarpımına eşittir.

$\Delta t = K_b\, m$

Yukarıdaki eşitlikle Δt kaynama noktası yükselmesindeki artış miktarı, K_b molar kaynama noktası yükselmesi sâbiti, m ise çözünmüş maddenin molaritesidir. Molarite 1 kg çözücü başına çözünmüş madde mol sayısı olup şöyle hesaplanabilir:

$$m = \frac{1000\ g}{G.M.}$$

Burada g çözünmüş maddenin gram miktarı, G çözücünün gram miktarı, M ise çözünenin molekül tartısıdır. Birinci denklemde m’nin yerine eşiti konursa:

$$\Delta t = K_b \frac{1000\ g}{G.\ M.}$$

denklemi elde edilir. Kaynama noktası yükselmesi (Δt), çözünmüş madde gramı (g) ve çözücünün gram miktarı (G) bilinirse, çözünmüş maddenin molekül tartısı bulunabilir. Çünkü K_b sâbit olup her çözücü için bir değeri vardır. Meselâ, su için 1,86’dır.

Ebülyoskopi usûlü özellikle organik maddelerin molekül tartıları tâyininde çok büyük rol oynar. Anorganik maddeler iyonlaştıkları için bu usûle pek uygun değildirler. Yâni çözündükleri zaman moleküler yapıda kalan maddeler için kullanılır.

EBÜSSÜ’ÛD EFENDİ;

on altıncı asrın meşhûr Osmanlı âlimlerinden. On üçüncü Osmanlı şeyhülislâmıdır. Tefsir, fıkıh ve diğer ilimlerde büyük âlimdi. İsmi, Ahmed binMuhammed’dir. Ebüssü’ûd el-İmâdî ismiyle meşhur olup, Hoca Çelebi adıyla da tanınmıştır. 1490 (H.896) senesinde İskilip’te doğdu. 1574 (H.982)te İstanbul’da vefât etti. Bazı kaynaklarda İstanbul yakınlarındaki Müderris köyünde doğduğu da bildirilmektedir. Âlimler yetiştiren bir âileye mensuptur. Dedesi, Ali Kuşçu’nun kardeşi Mustafa İmâdî’dir. Semerkand’dan Anadolu’ya gelip yerleşmiştir. Babası âlim ve kâmil bir zât olup, Hünkâr şeyhi olarak bilinirdi.

Ebüssü’ûd Efendi, önce babasından ilim öğrendi.Gençlik çağında da babasının derslerine devâm ile icâzet(diploma) aldı. Babasından sonra Müeyyedzâde Abdurrahmân Efendi, Mevlânâ Seyyid-i Karamânî ve İbn-i Kemâl Paşadan ilim öğrendi.Tahsilini tamamladıktan sonra, yirmi altı yaşında müderris oldu. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. 1532’de Bursa kâdılığına bir sene sonra da İstanbul kâdılığına tâyin edildi.Üç sene İstanbul kâdılığı yaptı. 1537’de Rumeli kazaskerliğine tâyin edildi. Sekiz sene bu vazifede bulundu.

Ebüssü’ûd Efendi, Kânûnî SultanSüleymân Hanın sevip değer verdiği, pek kıymetli bir âlimdi. Kânûnî, onu bütün seferlerinde yanında bulundurdu. 1541’de Pâdişâh’ın emri üzerine,Budin’in ve Orta

Macaristan'ın tapu ve tahrir işlerini yaptı. 1545 senesinde elli beş yaşındayken, Fenârîzâde Muhyiddîn Efendiden sonra şeyhülislâm oldu.

Kânûnî Sultan Süleymân ile İkinci Sultan Selîm Hanın saltanatları zamânında 30 sene şeyhülislâmlık yaparak din ve devlete üstün hizmetlerde bulundu. Osmanlı şeyhülislâmları arasında en çok bu makamda kalıp hizmeti geçen Ebüssü'ûd Efendidir.

Süleymâniye Câmiinin temel atma merâsiminde, mihrâbın temel taşını Ebüssü'ûd Efendiye koydurtanKânûnî SultanSüleymân Hân, onu çok sever ve her önemli işinde onun fetvâsına mürâcaat ederdi. Devrinde âlimler arasında bir mesele hakkında farklı hüküm ortaya çıksa, Ebüssü'ûd Efendinin tarafını tercih ederdi. Ebüssü'ûd Efendi, o devirde, devlet kânunlarını dînin hükümlerine uygun şekilde telif etmiştir. Tımar ve zeâmetlere dâir mevzûlarda verilen kararlar, genellikle Ebüssü'ûd Efendinin fetvâlarına dayanmıştır. Mülâzemet usûlü de onun zamânında tesis edilmişti. Kânûnî, **Arâzî Kânunnâmesi**'ni de Ebüssü'ûd Efendiye hazırlatmıştır.

Kânûnî SultanSüleymân Hanın cenâze namazını Ebüssü'ûd Efendi kıldırdı. Pâdişâh'ın vefâtı üzerine bir mersiye yazdı. Bu mersiyesi de, edebiyattaki yüksek derecesini göstermiştir.

Ebüssü'ûd Efendi, sekiz sene de İkinci Selim Han zamânında şeyhülislâmlık yaptı.

Ebüssü'ûd Efendi, 25 Ağustos 1574 târihinde 84 yaşında vefât etti.İslâm âleminde çok tanınmış olduğundan vefâtı büyük bir üzüntüyle karşılandı.Cenâze namazını Kazasker Muhşi Sinân Efendi, FâtihCâmiinde kıldırdı.Cenâze namazı için o devrin âlimleri, vezirler, dîvân erkânı ve halk, büyük bir kalabalık hâlinde toplandı. İkinci Selim Han, Ebüssü'ûd Efendinin vefâtından dolayı pek ziyâde üzülmüştür.

Ebüssü'ûd Efendi dînî hükümleri çok iyi bilen, sağlam karakterli, kimseye haksızlık etmeyen, hatır için aslâ söz söylemeyen, gâyet tedbirli bir âlimdi. Devrin durumunu, şartlarını, halkın örf ve âdetlerini dikkate alır, işlerinde dînin emirlerinden aslâ dışarı çıkmazdı.

İstanbul ve İskilip'te hayrât yaptırdı.İskilip'te, babası Muhyiddîn Mehmed İskilibî'nin ve annesinin medfûn bulunduğu türbenin yanında bir câmi ve bir medrese, o civarda bir de köprü yaptırmıştır. İstanbul'da, Eyyûb'de bir medrese yaptırdı. Kabri, bu medresenin yanındadır.Yine İstanbul'da Şehremini ve Mâcuncu semtlerinde birer çeşme ve hamam yaptırmıştır. Mâcuncu'da bir konağı ve Sütlüce'de bahçeli bir yalısı vardı.Tefsirini bu yalıda yazmıştır.

Osmanlı sultanlarından İkinci Selim, Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmed'in zamanlarında hizmet veren; Ma'lûlzâde Seyyid Mehmed,Abdülkâdir Şeyhî, Hoca Sa'deddîn, Bostanzâde MehmedSun'ullahEfendi, Bostanzâde Mustafa, meşhur şâir Bâki Efendi, Hâce-i SultanîAtâullah Efendi, Kınalızâde Hasan ve Ali Cemâlî Efendinin oğlu FudaylEfendi gibi pekçok âlimin hocasıdır.

Eserleri: Ebüssü'ûd Efendi, tefsir, fıkıh ve diğer ilimlerde pekçok eser yazmıştır. Bâzıları şunlardır:

İrşâdü'l-Aklisselîm: Meşhûr tefsiridir. **Ma'ruzât, Hasm-ül-Hilâf, Gamzetü'l-Melîh, Kevâkib-ül-Enzâr, Fetvâlar, Kânûnnâmeler, Münşeât,** mektupları**,** şiirleri ve diğer eserler.

EBÜZZİYÂ TEVFİK BEY;

on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı edebiyatçı ve matbaacısı. 1848'de İstanbul'da doğmuş olan Ebüzziyâ, Konya-Koçhisarlı KâmilEfendinin oğludur.Asıl adı Tevfik'tir. Ebüzziyâ ünvânını, sürgünde bulunduğu târihte kendi adını kullanamadığı için, oğlu Ziyâ'nın babası anlamında kullanmıştır.

Türkiye'de matbaacılığı kuran İbrâhimMüteferrika'dır. Merakı ve üstün zevki sâyesinde, matbaacılığı basitlikten kurtarıp sanat hâline getiren de Tevfik Beydir. Ebüzziyâ, muntazam bir tahsil görmemiş, husûsî hocalardan ders alarak kendi gayretiyle yetişmiştir. Genç yaşta Nâmık Kemâl ve Şinâsî ile tanışmış, onların tesirinde kalarak edebiyat hayâtına atılmıştır.Arapça ve Farsçadan başka Fransızcayı da öğrenen Ebüzziyâ, Avrupa'daki matbaa alanında olan yeniliklerden faydalanmasını bilmiştir.

Ebüzziyâ, çeşitli devlet memurluklarında bulundu. **Terakkî Gazetesi**'ndeki yazılarıyla basın hayâtına atıldı. Daha sonra Mısırlı Fâzıl Mustafa Paşanın yardımıyla kurduğu kendi matbaasında ve Nâmık Kemâl'in hediye ettiği Matbaa-i Ebüzziyâ adıyla tanınan matbaada, devrinin neşriyat hayâtında önemli rol oynadı. **Hadika** ve **İbret** gazetelerinin baş yazarlığını yaptı ve **Siraç** (Kandil) **Gazetesi'**ni çıkardı.

Vatan Yâhut Silistre piyesinin temsilinden sonra Nâmık Kemâl Magosa'ya gönderilirken, o da AhmedMidhat'la birlikte Rodos'a sürüldü. Sultan Abdülazîz Hanın tahttan indirilmesine kadar orada kaldı. 1876'da İstanbul'a döndü. Eski ve yeni (Nâmık Kemâl, Şinâsî, Ziyâ Paşa, R.M. Ekrem, Muallim Nâci, Ahmed Râsim gibi) yazarların bir çok eserlerini içine alan, yüz cildi aşkın, Kütüphâne-i Ebüzziyâ adıyla tanınan takvim yıllıklarını, o devir için ileri bir baskı niteliğinde ve tekniğinde yıllarca çıkardı.

1900 yılında devlet aleyhindeki çalışmalarından dolayı tekrar Konya'ya sürüldü ve Meşrûtiyetin îlânıyla 1908'de İstanbul'a döndü.Aynı yıl Antalya milletvekili seçildi. Bir taraftan**Mecmua-i Ebüzziyâ**'yı yeniden neşrederken, bir taraftan da yeni **Tasvir-i Efkâr Gazetesi'**ni kurdu. 27 Ocak 1913'te vefât etti.

Makâle, tiyatro, hâtıra, biyografi türlerindeki yazıları yanında antoloji, lügat, gazete, kitap, mecmua da çıkaran Ebüzziyâ edebiyâttan astronomiye, siyâsetten takvimciliğe kadar her konuda yazı yazmış bir muharrirdir.

Ecel-i Kaza adlı piyesi, Sinan Paşadan Nâmık Kemâl'e kadar Türk nesir yazarlarının eserlerinden seçilmiş parçalarla yazarlarının hayatları hakkında kısa bilgi veren **Nümûne-i Edebiyât-i Osmâniye** adlı antolojisi, **Lugat-ı Ebüzziyâ** adlı sözlüğü ve **Yeni Osmanlılar Târihi,** belli başlı eserleri arasındadır.

ECEL;

ömrün sonu, ölüm için takdir edilen (yazılan) zaman. Dünyâ hayâtının bittiği vakit. Her canlının Allahü teâlâ tarafından takdir olunmuş bir eceli vardır. Herkes, eceli gelince ölür.A'raf sûresi, 33. âyetinin meâl-i şerîfi şöyledir:**"Ecelleri geldiği zaman, onu bir saat ileri ve geri alamazlar."**

"İnsan doğmadan önce; ne kadar yaşar, nerede ölür, tövbe ile mi, tövbesiz mi ve hangi hastalıklardan, îmân ile mi, yoksa îmânsız mı gider?" cümlesi ezelde takdir edilmiş, ezelde (sonsuz öncelerde) yazılmıştır.

Ecel, İslâm dîninde iki kısım olarak bildirilmiştir. Bunlardan birine "ecel-i müsemmâ", diğerine "ecel-i kazâ" denilmiştir.

Ecel-i müsemmâ: Bu ecel, hiç değişmez.Herkesin bir ecel-i müsemmâsı vardır ve ecel hâzır olduğu vakit, bir an gecikmez ve vaktinden önce gelmez.Canlı, takdir edilen o anda ölümü tadar. Bu ecelden kaçmak, kurtulmak mümkün değildir. Bu bakımdan, meselâ harplerden kaçanlar ölümden kaçtıkları için değil, ecelleri henüz gelmediği için kurtulmuşlardır.Aynı şekilde tâun (vebâ) gibi bulaşıcı hastalık bulunan yerlerden uzaklaşanlar da henüz ecelleri gelmediği için yaşamaya devâm ederler. Buralardan kaçmayıp sabredenlerden ölenler ise ecelleri geldiği için ölmüşler, yaşamaya devâm edenler de ecelleri gelmediği için ölmemişlerdir.Afrika'da açlıktan ölenler, ecelleri geldiği için ölmüşlerdir.Trafik kazâları gibi, onların da ölüm sebebi açlık olmuştur.Onlara yardımcı olmak çok iyidir ve sevaptır.İntihâr eden, başkası tarafından öldürülen veya kazâ netîcesinde ölen kimseler için halk arasında "Eceli ile ölmedi!" denilmesi yanlıştır.

Çok tehlikeli hallerden sağ sâlim kurtulanların yanında ufacık ve değersiz görünen sebeplerle ölüp gidenler düşünülürse ecel-i müsemmâ'nın anlaşılması kolaylaşabilir.O halde, ecel vakti Allahü teâlânın takdiri iledir. Bu konuda çok meşhur olmuş bir beyt şöyledir:

Ecel geldi cihâne
Baş ağrısı bahâne

Ecel-i kazâ: Bir sebebe bağlı olarak değiştirilmesi takdir edilmiş eceldir. Bir kimse, Allahü teâlânın beğendiği iyi işi yapar, yâhut sadaka verir, hac ederse, ömrü 60 sene, bunları yapmazsa 40 sene diye takdir edilmesidir. Allahü teâlânın beğendiği iyi işler, kabul olan duâlar, takdir edilen kazânın değişmesine, yâni artmasına sebeb olur. Bu husus hadîs-i şerîflerde ve çeşitli haberlerde bildirilmiştir. **"Kader, tedbir ile sakınmakla değişmez. Fakat kabul olan duâ, o belâ gelirken korur.", "Kazâ-i muallakı hiçbir şey değiştirmez. Yalnız duâ değiştirir. Yalnız ihsân, iyilik artırır."** ve **"Sadaka ömrü uzatır."** hadîs-i şerîfleri bunun delîlidir.

Dâvûd aleyhisselâmın yanına iki kişi gelip, birbirinden şikâyet etti. Dinleyip, karar verip giderken Azrâil aleyhisselâm gelip; "Bu iki kişiden birincisinin eceline bir hafta kaldı. İkincisinin ömrü de, bir hafta önce bitmişti. Fakat, ölmedi." dedi. Dâvûd aleyhisselâm şaşıp, sebebini sorunca; "İkincisinin bir akrabâsı vardı. Buna dargındı. Gidip, onun gönlünü aldı. Bundan dolayı Allahü teâlâ buna yirmi yıl ömür takdir buyurdu." dedi.

Bir başka misâl de şöyle verilebilir. Birinin 3 gün ömrü kalmışken, akrabâsını Allah rızâsı için ziyâret etmesi ile ömrü 30 sene uzar. 30 yıl ömrü kalmış olanın da akrabâsını terk ettiği için ömrü üç güne iner.

Bu değişikliklerAllahü teâlânın ezelî ilmine uygun olarak meydana gelir. Yoksa Allahü teâlânın takdir ettiği (yazdığı) şey asla değişmez. Herhangi bir şekilde öldürülen kimsenin ömrü, o anda, ortadan kesilmiş, yarım kalmış değildir.O anda eceli gelmiştir. Doktor bulmak, ilâç bulmak, organ nakli ve öteki sebepler de Allahü teâlânın takdirine bağlı olup, ecel gelmemiş ise ölünmez ve gelmiş ise kurtulunmaz. (Bkz.Kazâ ve Kader)

ECNÂDİN ZAFERİ (Bkz. Yermük Savaşı)

ECU (Bkz. Avrupa Para Birimi)

ECZÂ DOLABI;

Alm. *Verbandkasten,* **Fr.** *Pharmacie familiale; armoire à pharmacie,* **İng.** *First aid outfits.* Hemen kullanılabilecek ilâçların evde muhafaza edilmesini sağlayan dolap.Her evde bir eczâ dolabı, her eczâ dolabında ilk yardım yapılmasını sağlayacak ilâç ve sargı bezleri bulunmalıdır.Çocukların erişemeyeceği bir yere konması gereken bu eczâ dolabının, kilitlenebilen tahta, metal veya plastikten yapılmış ikinci bir dolap içinde muhafaza edilmesi ve banyo veya mutfak yerine, yatak odasında bulundurulması daha doğru olur.Zira sıcaklık ve nem, ilâçlara zarar verir.

Evde en çok bulundurulması gerekli ilâçlar; ağrılara (baş, diş veya boyun ağrısı vs. gibi) kabızlık, ishal, soğuk algınlığı, böcek sokması, güneş yanığı veya benzeri rahatsızlıklara karşı kullanılacak ilâçlardır. Diğer ilâçlar ise ancak doktorla konuşup, onun tavsiyesi üzerine alınmalıdır. Yaralanma anında, yaranın tedâvisi için, sargı bezinin yanı sıra, makas ve kıymık toplamaya yarayan cımbız, çeşitli büyüklüklerde filaster ve gazlı bezlerin bulunduğu bir sargı paketi, 8 cm genişliğinde elâstik bir sargı bezi, tampon veya kompres olarak kullanılacak gazlı bez gibi malzeme bulundurulmalıdır.Ayrıca dolaba, vücut ateşine bakmak için hasta termometresi, cilt dezenfeksiyon malzemesi de koymalıdır. Bir adet lâstik turnike ve 2, 5 ve 10 ml'lik bir miktar steril enjektör bulunması da ihtiyaç hâlinde aranmaması bakımından faydalıdır.Kezâ hidrofil pamuk, oksijenli su ve mersolün(veya tentürdiyot) de eksik edilmemesi gerekir.

ECZÂCILIK;

Alm. *Apothekerwissenschaft,* **Fr.** *Pharmacie (f),* **İng.** *Pharmacy.* İlâçların toplanması, hazırlanması, standart hâle getirilmesi ile uğraşan sanat ve tatbikî bilim dalı. Eczâcılığın alanına, ilâç olarak kullanılan bitkilerin elde edilmesi ve tıbbî değeri olan kimyevî maddelerin sentezi girmektedir.Ayrıca tıpta kullanılan ajanların analizi ve standartlaştırılması da eczâcılığın konusudur. Eczâcı ilâçların tablet, kapsül ve ampul gibi çeşitli dozaj ve tiplerde üretiminden sorumludur. Farmakoloji; ilaçlar hakkındaki bütün bilgileri, (hastalıklardaki etki mekanizmaları dâhil) ihtivâ eden bir bilim dalıdır. Eczâcılığın öğrenilmesi için Galenik Farmasi, Farmakoloji, Farmasötik Kimya, Farmakognazi, Sentetik İlâç Kimyâsı, Toksikoloji gibi bilim dallarının bilinmesi gereklidir.

Eczâcılığın târihi: Eczâcılık ilk insan ve ilk peygamber olan Âdem aleyhisselamla başlar.Ona kitab gönderilerek, fizik, kimya, tıp, eczâcılık, matematik bilgileri öğretildi. Başlangıçta eczâcılık hekimlikten ayrı değildi. Bu konudaki ilk bilgiler, M.Ö. 2500 yıl öncesine kadar gitmektedir. Eczâcılıkla ilgili eski belgelerden en iyi bilineni Alman George Ebers tarafından okunan **Papyrus Ebers**'tir. Papirüs üzerine yazılı bu belgeden aşağı-yukarı M.Ö.1550'de, eski Mısırlıların zamanımızda bilinen tabiî kaynaklı birçok ilâcı bildiğini öğrenmekteyiz. **Papyrus Ebers**'te 800 formül ve 700 ayrı ilâçtan söz edilmiştir.

İslâm âleminde de, başlangıçta eczâcılık, hekimlikten ayrı değildi. Tabib ile eczâcı aynı kişi idi. Eczâcılık, botanik, zooloji, minaroloji ve kimyâ ilmi ile birleşikti. İlâçlar da bitkisel, hayvansal ve mâdensel idi. Daha sonra terkip yapma mecburiyeti hâsıl olunca, kimyâsal yapılarını bilmeye ihtiyaç oldu.

Müslüman eczâcılar şifâlı otlardan yaptıkları çeşitli ilâçları, önce hayvanlarda tecrübe ediyor, daha sonra da insanlarda kullanıyorlardı. İlâçların hazırlanmasını, Avrupa'ya, Müslümanlar öğretti.

Müslüman tabiblerin büyüklerinden olan Râzî, yaptığı ilâçları önce hayvanlar üzerinde tecrübe eder, neticesini inceledikten ve faydalı olduğunu gördükten sonra bu ilâcı insanlara tatbik ederdi. Bir defâsında saf civanın canlılar üzerindeki tesirini görmek ve incelemek için maymuna saf civa içirdi. Maymun sağa sola hareket etmeye, dişlerini birbirine vurmaya ve ön ayakları ile ağrıyan belini tutmaya başladı. Bir müddet sonra ağrıdan kıvranan hayvancağız, rahatladı ve eski hâline geldi. Bu tecrübeden, saf civanın, tam olarak vücuda zararlı olmadığı neticesini çıkardı. Vücûdun bağırsak bölgesinde acılara, elemlere sebeb olsa da, hareket edince saf civanın dışarı atıldığı ve bedenin tekrar eski hâline döndüğü bu tecrübeyle anlaşılmış oldu.

Müslüman tabipler, yeni bir ilâcın kullanılması için yedi şart ileri sürmüşlerdir.

1. İlâç yapılınca, dış tesirlerden, soğuk ve sıcaktan uzak olmak, korunmak.

2. Yapılan ilâç, hangi hastalık için yapılmışsa sadece o hastalığa kulanılmak. Başka hastalıklar için kullanmamak.

3. İlâç, tecrübe edilen hastalığın zıddı olan hastalık üzerinde de denenmelidir. Bâzan bir hastalığa

doğrudan faydalı olan bir ilâç, başka bir hastalığa dolaylı bir şekilde faydalı olabilmektedir.

4. İlâçtaki kuvvet (tesir) hastalığın kuvvet derecesine denk olmalı.

5. İlâcın tesir etmeye başladığı müddet, tâkip edilmeli ve ne kadar zamanda tesir ettiği tesbit edilerek bilinmelidir.

6. İlâcın, hasta üzerindeki etkileri devamlı takip edilmeli, gözlenmelidir.

7. İlâcın denenmesi, en son insan bedeninde olmalıdır.

Tıb ilmine yaptığı hizmetlerle tanınan İbn-i Sînâ, ilâç üzerinde de araştırmalarda bulunmuştur. Yukardaki yedi şarta ilaveten, ilâçların özelliklerini bilmek bakımından bâzı şartlar da kendisi koymuştur. İlâcın rengi, tadı, kokusu, olumlu-olumsuz tesirlerinin bilinmesi gibi hususları açıklamıştır.

İlk defâ tıbbî müstahzar hazırlayan Müslüman eczâcılardır. Çeşitli macunlar, merhemler, yağlar, şuruplar, bantlar, saf sular (oksijen), tamponlar bunlardan bâzılarıdır. İlk defa lahanadan tatlı şurubu yapanlar da Müslüman eczâcılardır. Sinameki, kâfur, misk, Arapların keşfedip kullandığı ilâçlardandır. El-Bîrûnî'nin **Kitâb-üs Saydala** isimli kitabında 850 ilâç, Yunanca ve benzeri dillerdeki isimleri ile beraber yazılıdır. Meşhur tıp âlimlerinden Dâvûd-i Antâkî, **Tezkiresi**'nde eczâcılık hakkında şöyle demektedir:

"İslâm âlimleri, eczâcılık ilminde de çok derinleşmişlerdi. İlâç yapılacak her türlü maddeyi tesbit etmişler, bunların tıbbî faydalarını araştırıp bularak ilâç yapılış usûllerini de belirlemişlerdi."

Dâvûd-i Antakî de eczâcılık sahasında otlardan, hayvanlardan ve kimyevî maddelerin her çeşidinden istifâde ederek önemli tesbitlerde bulundu. Endülüs'te yetişen eczâcı ve tıp âlimi olan Gâfikî'nin de, ilâçlar ile ilâç yapılacak maddeler üzerindeki tedkikleri, araştırmaları olmuştur. Yine Endülüs'te yetişen botanik âlimi ve eczâcı olan İbn-i Baytar'ın, bitkiler üzerindeki incelemeleri ve ilâçları mukayese çalışmaları dikkat çekicidir. Fâtih Sultan Mehmed zamânında yaşayan Altuncuzâde, otlardan ilâç yapmada eşsiz maharet sâhibiydi. Devamlı çalışarak ilâç îmâlini ilerletmiştir. Altuncuzâde'nin, ağır hastaları, fevkalâde ilâç ve tedâvi usûlleri tatbik ederek, sıhhate kavuşturduğu bilinmektedir.

Kimyânın kurucusu olan Câbir, daha 7. yüzyılda Zekeriya Râzi ile birlikte ilâç yapımında tabiî arsenik, demir ve bakır sülfürlerini kullandı. İlk resmî ilâç rehberi ise, Arapça olarak yazılmış olan **Akrabadin**'dir (850).

Lâtin eczâcılığında en çok adı geçenler; Hipokrat (M.Ö. 460-370), Dioskerides(M.S.1. yüzyıl),Galen(M.S.130-200,) ve Paracelsus'tur (M.S.1493-1541). Bunlardan Galen (Calinos)Anadolulu bir eczâcı-doktordu. Tıbbî yazılarında reçeteler vermiş, ilâçların nasıl yapılacağını açıklamıştır. Eczâcılıkta önemli buluşları olan ilim adamları arasında Paracelsus ve Scheele(18.yy) başta gelir.

On dokuzuncu yüzyıl başında Lavoisier ve öğrencileri eczâcılıkta yeni bir ekol getirdiler.Kimyâ eczâcılığı geliştirildi. Alkoloitlerin daha sonra glikozitlerin bulunması tedâvide yeni bir çığır açtı. On dokuzuncu yüzyıl sonunda eczâcılığa sterilizasyon metodu, sonra serum ve aşıları kazandıran Pasteur'un çalışmaları bu mesleğin gelişmesinde çok yardımcı oldu.

On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda hammaddelerden tesirli maddelerin çıkarılması ve ayrılması konsantre ilâç şekillerinin kullanılmasına yol açtı.

Nihâyet 20. yüzyıl başlangıcından itibâren özellikle Fourneau ve okulunun çalışmaları sâyesinde, kimyevî eczâcılık büyük ölçüde gelişti. Birçok yeni maddelerin sentezi yapıldı.Hipnotikler, antihistaminikler, müsekkinler gibi yeni bir takım ilâç grupları ortaya çıktı. Bundan başka, biyokimyânın bulmuş olduğu antibiyotik ilâçların da bu gelişmede büyük rolü oldu.Gerek hammaddeler, gerekse bunlardan elde edilen maddelerin,(yâni hastanın alacağı şekildeki ilâçların) kontrolüne imkân veren metodlar eczâcılığın büyük ölçüde gelişmesini sağladı. İlâçların kontrolü ve muâyenesi, fizik-kimya, biyokimyâ ve fizyoloji gibi ilim dallarının yardımını gerektirir.

Eczâcılık öğretimi: Türkiye'de eczâcılık öğretimi 1834 yılında,Dr.C.A. Bernord'ın müdürlüğünü yaptığı, Mekteb-i Tıbbiyede "Eczâcı Sınıfı"nın açılması ile başladı. İlk askerî eczâcı, 1840 yılında okuldan mezun oldu. 1867 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin açılmasıyla ilk sivil eczâcı 1872 yılında yetişti.

Hekimlikten yavaş yavaş kopmuş olan eczâcılık, ticârî ve sınâî bir görünüşü olmakla beraber, her şeyden önce serbest ve ilmî bir meslektir. Bir serbest meslek erbâbı olarak eczâcının, halka teknik yeteneğini kabul ettirir bir diplomaya sâhip olması gerekir.

Hastâne eczâcılığı, hastânelerde ilâçların alımı, ilâç yapımı ve hastalara ilâçların dağıtımıyla görevlidir. Bu eczâne halka açık değildir.

Türkiye'de eczâcılık 3 devreye ayrılır:

1. Cumhûriyete kadar olan dönemde dünyâda olduğu gibi hekimlikle eczâcılığın genellikle aynı şahısta toplanmasıyla başladı. Hekim hem hastayı muâyene eder, hem ilâcını yapıp verirdi.Meslek, genellikle babadan oğula geçer veya çıraklıktan yetişerek öğrenilirdi.

2. Bu devre Cumhûriyetin kuruluşundan ikinci Dünyâ Savaşına kadar olan dönemdir. Bu dönemde hazır ilâç (ithal) satışı, 1924 yılında çıkan bir kararnâmeyle Sağlık Bakanlığının iznine bağlandı.Ayrıca, yalnız eczâcıların eczâne açmaları sağlandı. Eczâne sayısı tahdid edildi.Çoğu ilâçlar eczânelerde hazırlandı.

3. İkinci Dünyâ Savaşı sonrasından itibâren Avrupa ülkelerindeki savaş sonu ihtiyaçları yüzünden ilâç ithâli azalınca, yerli sanayi artan tüketimi karşılamak için, üretimini arttırdı. 1950'de geniş çapta liberasyona gidilince hem yabancı ilâç ithali artmış, hem ilâç hammaddesi ithâli kolaylaşmıştı. Böylece ilâç tüketimi fazlalaştı. Zamanla liberasyon azalınca, yerli laboratuvarların satışı arttı. Yabancı sermaye, önce ithâl edilen malın temsilcisi olarak, sonra laboratuvarlar hâlinde yabancı sermâyeyi teşvik kanunundan faydalanıp, Türkiye'ye girdi.

İlâç sanâyimizin genel karakteri, hammaddeyi ithâl edip, ilâç yapma şeklindedir.Yurdumuzda hammadde îmâli çok düşük nisbettedir.

EDEBÂLÎ (Üdebâlî);

Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarında yaşamış büyük İslâm âlimi,Osman Gâzinin kayınpederi ve hocası. ŞeyhEdebâlî ismiyle meşhur oldu. Karamanoğulları topraklarında doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir. 1326 (H.726) târihinde, Bilecik'te vefât etti.

Edebâlî ilk tahsilini memleketinde yaptıktan sonra Şam'a gitti.Pekçok âlimden fıkıh, tefsir, hadis ve diğer ilimleri tahsil edip, üstün derecelere yükseldi.Tasavvuf yoluna girip mânevî olgunluğa kavuştu.İnsanlara doğru yolu anlatıp, hak dîne kavuşturmak için memleketine döndü. Bir rivâyette Baba İlyâsHorasânî'nin halîfelerinin ileri gelenlerindendi. Eskişehir yakınlarında İtburnu denilen bir köyde ikâmet eder, ilim öğretmekle meşgul olurdu. İslâm dünyâsında eskiden beri mevcud olan fütüvvet ehli ve Anadolu'da mühim bir yeri olan ahîlerle irtibâtı vardı.Anadolu Selçuklu Devleti sultânı tarafından devletin Batı Anadolu sınırlarındaki Söğüt yöresine yerleştirilenKayı Boyu mensuplarının reîsi Ertuğrul Beyin oğlu Osman Bey, kendisini, ilim ve feyzinden istifâde için sık sık ziyâret ederdi.

Edebâlî hazretleri, kendi parasıyla Bilecik'te bir dergâh yaptırarak, gelen geçenlere, fakir ve muhtaçlara ikrâmda bulundu.Osman Bey de bir çok defâ burada misâfir kaldı.Hattâ bir gece dergâhta yatarken rüyâsında Şeyh Edebâlî hazretlerinin göğsünden bir ayın çıkıp kendi göğsüne girdiğini ve göğsünden bir büyük ağaç bitip dallarının âlemi kapladığını, altından birçok nehirlerin çıkıp insanların bu sulardan istifâde ettiğini görmüştü. Sabah olup rüyâyı anlatınca, Edebâlî hazretleri, bu güzel rüyâyı şöyle tâbir etti:

"Sen, Ertuğrul Gâzî oğlu Osman, babandan sonra bey olacaksın.Kızım Mal Hâtunla evleneceksin. Benden çıkıp sana gelen nûr budur. Sizin asil ve temiz soyunuzdan nice pâdişâhlar gelecek, onlar nice devletleri bir çatı altında toplayacaklar,Allahü teâlâ nice insanın huzûr ve saâdete kavuşmasına, İslâm dîni ile şereflenmesine senin soyunu vesîle edecektir.''

Sonra OsmanBeyi tebrik etti.Gözünün nûru kızını bu mübârek insana nikâh etti.

1326 (H. 726) senesinde 125 yaşlarında Bilecik'te vefât etti. Dergâhının yanında defnedildi. Eskişehir'de de adına bir türbe yapıldı.Vefâtından bir ay sonra kızı, dört ay sonra da dâmâdı OsmanGâzi vefât etti.

Edebâlî, dâmâdı Osman Bey tarafından kurulan Osmanlı Devletine mânevî güç verdi. SultanOsman'ın hürmet ettiği, her hususta istişârede bulunup danıştığı en yakın yardımcılarından oldu. Âlimlere ve evliyâya yakın olmanın ehemmiyetini gâyet iyi bilenOsman Gâzi, kendisinden sonra gelecekOsmanlı sultanlarına bıraktığı vasiyetnâmesinde İslâm âlimlerine hürmet edilmesini, onlara her türlü kolaylığın gösterilmesini ve her işte kendilerine danışılmasını tavsiye ederek, cihânın en büyük devleti olmanın yolunu gösterdi.

EDEBÎ AKIMLAR;

belirli bir çağda, ortak bir estetik, düşünce ve sanat gâyesi etrâfında toplanan yazar ve şâirlerin üslûp, duygu ve fikir bakımlarından birbirlerine benzeyen eserler vermeleriyle ortaya çıkan edebî anlayışlar. Edebiyât mektepleri, edebî cereyanlar, edebî ekoller veya edebî meslekler adıyla da anılırlar.

Bir edebî akım, çok defâ biraz yeni çeşni getirmek ve değişiklik ihtiyaç ve arzusundan doğar.Sonradan gelen nesillerin duygu, düşünce ve isteklerinin değiştiği tezi, üslûp ve estetikteki bu değişikliklere

sebep olarak gösterilir.Ayrıca bir zaman bölümünde hayranlık uyandıran eserlerin daha sonraları beğenilmemesi veya bıkkınlık vermesinin yanısıra yeni yetişen sanatkârların taklitten kaçınmak ve yeni ufuklar aramak gayretleri de edebî akımların ortaya çıkışında mühim rol oynar.

Böylece iyice köklenmiş bir edebiyât ve sanat anlayışını yıkacak görüşler ve kendi ideallerine uygun eserlerle ortaya çıkan edebiyâtçılar yeni bir çığır açarlar. Bunların başında çok defâ birkaç üstün sanatkâr bulunur. Diğerleri bunların açtığı çığırda yürüyerek bir edebiyât kuşağı meydana getirirler. Edebî akımların hemen hepsi birbirlerine bir etki-tepki zinciri içinde doğmuş ve gelişmişlerdir. Bu arada toplumdaki siyâsî ve sosyal değişmeler, ilmî inkişaflar, felsefik düşünce ve görüşler, resim, mîmârî, mûsikî gibi sanat dallarındaki ilerlemeler ve yenilikler de edebî akımların doğmasına sebep olmuşlardır. Dünyâda edebî akımların tam mânâsıyla 17. yüzyılda Avrupa'da ve bilhassa Faransa'da doğduğu ve geliştiği kabul edilir. Edebî akımlar arasında; Hümanizm (Ümanizm), Klasizm (Klasisizm) Romantizm, Realizm,Natüralizm,Parnasizm,Sembolizm,Sürrealizm,Ekzistensializm kendilerini kabul ettirip en çok bilinenleridir.

Hümanizm: Felsefe lisanında ve günlük konuşma dilinde "insancıllık" olarak kullanılır. Edebî akım olarak ise edebiyatta rönesans (yeniden doğuş) mânâsını almıştır. Bu akım 14. yüzyıl ile 16. yüzyıl sonları arasında Avrupa'da eski Yunan ve Lâtin edebiyâtlarını yeni bir sevgi ile ihyâ etmek gâyesiyle benimsenmiştir. Daha 14. yüzyılda İtalya'da doğmaya başlamıştır. Bu asırlarda yaşayan bâzı ilim ve edebiyât adamlarının kilise ve devlet baskılarına karşı hür düşünce arzusu ve klasik Yunan-Lâtin eserlerine hayranlık duymaları bu akımın başlıca doğuş sebebidir.Hümanist akım temsilcileri samîmî bir şekilde Grek-Lâtin kültür ve edebiyâtlarına yönelerek onlardaki zevk anlayışı, üslup ve estetik yönleri aynen benimsemişlerdir. Bunda papazlar elinde bozulmuş olan Hıristiyanlığın ve kilisenin tesiri çoktur. O kadar ki; bu akımın temsilcilerinin asıl maksatlarının, "Hıristiyan rûhunu, Hıristiyanca düşünüş ve davranışları ortadan kaldırmak." olduğu söylenmiştir.

Hümanist akım düşünce ve sanatta eski Yunan filozofları ve edebiyâtçılarına yönelerek çok tanrılı devir (paganizm) hayranlığını esas aldı. Eski Yunan eserleri taklid edildi. Yunan mitolojisi edebî eserlere konu yapıldı. Şekil ve üslûb üzerinde ciddiyetle duruldu. Bu kaygı hümanist akımın belli başlı özelliklerindendir.

HümanizmAvrupa'yı ilgilendiren ve Avrupalı olmak iddiâsındaki bir akımdır. Bu akımın temsilcileri ortaçağ Avrupası'ndaki kilise ve feodalite hâkimiyetine dayanan ve pekçok saçma, zâlim, ilerlemeye mâni değer hükümleriyle dolu cemiyet hayâtını yıkmak, karanlığı delmek, aydınlığa çıkmak iddiasında oldular. Fakat daha iptidâî bir hayat tarzı ve dünyâ görüşü üstüne kurulu olaneski Yunan ve Latin'in çok tanrılı (putperest) inancının yaşandığı Grek ve Latin kültürüne sarıldılar.

Bu akımın en önde gelen temsilcileri arasında İtalyanlardan Dante (1265-1321), Petrarca (1304-1371 ve Boccocio (1313-1373); Fransızlardan da Rabelais (1490-1553), Montaigne (1553-1592) ve Ronsard (1524-1585) sayılır.

Hümanist akım klasisizme kadar sürmüştür. (Bkz. Hümanizm)

Klâsisizm: Hümanizmin daha şuurlu ve kâidelere sıkı sıkıya bağlı bir devâmı olarak kabul edilir.On yedinci yüzyılın ikinci yarısında Fransa'da gelişerek 17 ve 18. yüzyıllarda bütün Avrupa'ya yayılmıştır. Klâs, "sınıf" anlamına geldiği için, mekteple ilgili şeyler de bu sözle nitelenmiştir ve muhakkak kalburüstü, belirli yüksek bir sınıf bu kelime ile söylenmiştir.

Klâsizm; sanatta mükemmeli, geneli ve kalıcıyı hedef alan bir akımdır. Bu akımın temsilcileri yazarlığın zor bir meslek olduğuna, şâheserin yorucu ve sürekli bir çalışma ile meydana gelebileceğine, sanatta mutlaka uyulması gereken kâideler bulunduğuna inanmışlar ve yüksek bir ahlâk anlayışına dayanmayan sanatın boş ve zararlı olduğunu kabul etmişlerdir. Bir eser için klâsik olmakta en mühim şey, şekil ve muhtevâ arasındaki güzelliği sağlayan dengedir. Bu durumda klâsik edebiyât milletlerin yükselme devri edebiyâtıdır.

Klâsizmde karakterler değil, tipler esas alındı. Sanatkârlar, insanın dış portresine önem vermemişler, herkeste var olabilecek olan değişmez ve gerçek davranışları bir tip hâline getirmişlerdir. Kahramanları, ideal insanlardan ve onların ideal durum ve davranışlarından seçilmiş bu akım, akıl ve mantığı diğer unsurların üstünde tutmuştur.Acâyip, gülünç ve kaba nesne ve olaylara eserlerinde yer vermeyerek üstün ve mükemmel olana yöneldiler.

Kıyâfet, çevre, yerli hayat, târih, töre ve âdet gibi kavramları hiçe saydıkları için millîlikten uzak, beşerî olmaya dönük bir edebiyât kurdular. Bu bakımdan insanların ferdî özelliklerinden ziyâde, bütün insanlardaki ortak konular üzerinde durdular. Bol ayrıntılara dayanan dış hayat, günlük yaşayış ve yerli insan bir tarafa bırakılınca, insanların iç hayâtı ve ruh dünyâsı tüme varmak, genele ulaşmak gayretiyle bilhassa incelenerek bir tahlil edebiyâtı yapıldı.

Klâsisizmin bu anlayışı, kullanılan dilin de ince ve süzme bir dil olmasını sağladı. Kullanılan kelimelerde kabalık ve bayağılıktan kaçılarak açık ve sâde bir lisana ulaşıldı.

Klâsisizm akımı, en büyük hamleyi tiyatro eserlerinde yaptı. Bu edebî akıma bağlı olarak yazılan trajedi ve komediler çok çabuk tutundu ve yayıldı. Tiyatronun yanısıra bu akım içinde fabl, deneme, roman, hitâbet, mektup gibi türlerde de ünlü eserler verildi.

Klâsik edebiyât mutlak sûrette rönesanstan doğmuştur. Estetiğini eski Yunan şâheserlerinden alan bu edebiyât ortaçağ skolastik zihniyetine karşıdır. Bu edebiyât lirik değildir. Bu mesleğin en mükemmel ve üstün özellikleri Fransız edebiyâtında görülmüştür. Bu sebeple bu akımın önde gelen temsilcileri arasında Corneille, Racine (trajedi, tiyatro), Moliere (komedi tiyatro) La Fontaine (fabl), Pascal (deneme), La Bruyere (roman), Madame de La Fayette (hitâbet) ile Madame de Sevigne'yi (mektup) saymak gerekir.

Klâsisizm, Türk edebiyâtında bir akım olarak benimsenmemiştir. Ancak, Şinâsî gibi bâzı Tanzimât yazar ve şâirlerinde tesirleri görülmüştür.

Romantizm: Bu akım, iki yüzyıl boyunca tesirli olan klâsizme tepki olarak ortaya çıktı. Romantizmin temsilcileri, klâsisizmi, sanatçıları dar sınırlar içine hapsederek düşünce ufkunu daraltıcı, buluş gücünü frenleyici olmakla suçlayarak onun bütün kânun ve düsturlarını hiçe saydılar. Aksine, bütün duygu, düşünce, seziş, davranış ve arzulara açılma yolunu tuttular.Kişilik ve sanatkâr hürriyeti, her şeyin üstünde tutuldu. Bu bakımdan, sanatkârları arasında çok büyük farklar olduğundan bu akım belli başlı prensiplerle îzâh edilemez.Ortak özellik, klâsik kâidelere toptan karşı çıkmaktır.

Romantizmin doğuşu ve 1815'ten sonra bütün Avrupa'yı kaplayarak hızla yayılmasında devrin siyâsî ve sosyal hâdiselerinin büyük tesiri olmuştur. 1789 Fransız İhtilâli, Avrupa krallık idâreleriyle birlikte "efendi-köle" esâsına dayalı sosyal hayâtı da değiştirdi. Hürriyet, eşitlik, adâlet, kardeşlik fikirleri yayıldığı her yerde ihtilaller ve isyanlar doğurdu. Sosyal patlama ve çalkantılar, herkeste bir öç alma duygusu uyandırdı. Bir taraftan halk yüceltilirken, diğer yönden fertlerin sınırsız hürriyeti konu edildi.Montesqieu, Voltaire, Jean Jacques Rousseau gibi filozofların öncülüğünde başlıyan bu felsefik akım, yalnız toplum kurallarını değil, edebiyât kurallarını da yıktı ve günümüzde de fert ve cemiyet hayâtında çeşitli örnekleri görülen kuralsızlık ve disiplinsizlik çığırını açmış oldu.

Romantizm; klâsisizme bir tepki akımı olduğu için edebî husûsiyetleri de klâsisizmin husûsiyetleriyle taban tabana zıttır. Bu husûsiyetler kısaca şöyle karşılaştırılabilir:

Klâsikler; akıl ve mantığı baştacı etmişken, romantikler duygu, sevgi ve ilhamlara yönelmişlerdir.Romantik şiir, ölçü, nizam ve açıklık demek değildir.Coşkunluk ve içtenliktir. Şâir, hiçbir sınır tanımadan, usûl ve kâidelere bağlanmadan içinden geldiği gibi yazmalıdır.Zamânı, tabiatı ve kendini aşmaya çalışmalıdır.Gerekirse şuur altı istek ve duyuşları da ifâde etmelidir.

Klâsikler; ihtirasları yasaklamış, zaafları ayıplamış, irâdeyi yüceltmişken; Romantikler samîmiyeti tercih etmiş, sanatçının ihtiraslarının sonsuz olmasını istemişlerdir.Romantiklere göre; büyük eserler, ancak böyle doğar.

Klâsikler; tabiatı taklit etmek gerektiğini söylemişlerdir.Romantikler ise tasvir etme yolunu tutmuşlardır. Romantiklere göre, yalnız görüneni değil, görünmeyeni de tasvir etmek şarttır. Sanat taklit değil, bir meydana getirme işidir.Hayal gücü nesnelerin rûhunu kavramaya yarar.Sanatkâr, bu gücü ile dış âlemi kadar, iç âlemi de konu edinmelidir. Romantiklere göre gerçek; mutlak değişmez bir şey değil, sanatçının bakış tarzına ve ilhâmına göre başkalaşan bir şeydir.

Klâsikler; yalnız seçkin insanı yaşatır ve konu edinirken, romantikler bilhassa acâip, gülünç, kaba, çirkin ve kuraldışı insan ve nesnelere büyük yer verdiler. Bu sakat ve anormal, vahşî, hastalıklı, düşkün veya üstün insanlar romantik eserlerde bol bol yer aldı. Romantik eserlerin kahramanları ya çok iyi veya çok kötü tipler oldu. Ortada olanlara hemen hiç yer verilmedi.

Klasikler; her zamanda ve her ülkede yaşayabilecek ideal insan tipini ele alırken; Romantikler yerli ve millî kişileri anlattılar. Böylece genel karakterler değil, özelliği olan kişiler üzerinde durdular. Bu kişiler, ihtiras ve didişme içinde ömür sürerler. Romantikler böylece klâsiklerin eski Yunan cemiyetinden ilhamla canlandırdıkları ideal insan tipine şiddetle karşı çıkarken "beşerî tip"in olamayacağını söylemekle de çok büyük bir yanlışlık yaptılar. Böylece zamânı, tabiatı ve hattâ kendilerini aşma iddiaları ile tenâkuza düştüler.

Klâsikler; beşerî olabilmek kaygısıyle ve Grek ve Lâtin târihlerine, o çağların destan ve mitologyalarına, çok tanrılı ve putperest devri kültürüne ve sanat eserlerine bağlı ve hayran kalırken, Romantikler mensub oldukları milletin efsâne, destan, folklor verimlerine sarıldılar.Hıristiyanlığı halkın benimsediği şekliyle kabullenerek metafizik duygu ve düşüncelere eserlerinde yer verdiler.Romantiklerin asıl gücü şiirde görülmüştür. Bu akımın belli başlı sanatkârları arasında şiir,

roman ve dramları ile Victor Hugo (1802-1885), lirik şiir ve romanda Alfred de Musset (1810-1857), kır hayatı romanları ile George Sand (1804-1876), felsefik şiirleri ile Alfred de Vigny (1797-1863) ve târihî mâcerâ romanları ile Alexandre Dumas (1804-1870) sayılabilir. Zâten Victor Hugo Cromwell mukaddimesi ile bu ekolün teorisini îzâh etmiş ve 1827'ye doğru bu zümrenin öncülüğünü yapmıştır.

Romantizm; Türk edebiyâtına en fazla etki yapan edebî akım olarak bilinir. 1860'tan sonra Fransız edebiyâtını örnek tutan Tanzimât şâir ve yazarları, bu akımı, geniş hayâllerine, sosyal ve siyâsî düşünce ve emellerine uygun bularak olduğu gibi aldılar ve yaşattılar. Başta Nâmık Kemâl ve AhmedMithat olmak üzere,AbdülhakHâmit ve Recâizâde Ekrem de başka başka yönlerden romantizmi benimsediler. Sonraki yıllarda Hâlid Ziyâ, Hâlide Edib ve Yâkub Kadri de realizm tarafdârı olmalarına rağmen bu akımın tesirinde kaldılar.

Realizm: Edebî eserlerde; kaba-zarif, iyi-kötü, güzel-çirkin ayrımı yapmaksızın çevreyi, eşyâyı, toplumu ve insanı anlatmayı hedef almış bir akımdır. Dış görünüşün yanı sıra iç âleme de eğilen bu akım taraftarları tabiatı, toplumu ve olayları hiçbir seçime tâbi tutmaksızın yazmayı prensip edinmişlerdir.

1850-1880 yılları arasında Fransa'da Romantizme tepki şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu geçişi 1799-1850 yılları arasında yaşayan ve eserlerinin hepsine birden "beşerî komedi" adı verilen Balzac sağlamıştır. Emile Zola ise bu akımın temsilcisi sayıldı. Ayrıca edebiyâtta realizmin ortaya çıkmasında 19. yüzyılın ikinci yarısında tecrübî bilgilerin (fen bilgilerinin) hızla gelişmesinin büyük rolü olmuştur. Biyoloji, tıp, fizik, kimyâ gibi ilimlerin yanısıra sanâyileşme buhranları, liberalist ve sosyalist görüşlerin kıyasıya çarpışması, ilmin endüstriye tatbikinden doğan sayısız meseleler edebiyât alanında da yer alarak realist akımı doğurdu. Romantiklerin mânâ ve rûha verdikleri değere karşılık 1850'de yetişen nesiller; herşeyi madde ve gövdeden ibâret görmeye başladılar. Sanatta fen bilgilerinin metodlarını uygulamaya çalışarak insanları ve olayları laboratuvara sokmaya ve orada gördüklerini yazmaya çalıştılar.

Realizm, bilhassa roman ve hikâye türünde görülen bir akım olmuştur. Bu akımın temsilcileri; tabiatı, insanları, olayları gözlemeye büyük önem vermişler, ele aldıkları konu hakkında çeşitli vesîkalar toplamak için gezip görmeye, araştırma yapmaya ve hiçbir detayı unutmamaya dikkat etmişlerdir. Vak'aları gerçek olup, kişileri sâhiden yaşamıştır.Ayrıca töre ve âdetler, orta halli sıradan kişiler ve mühim olmayan insan zümreleri vazgeçmedikleri hususlardır.His, fikir, yiğitlik, mertlik gibi vasıfların tasvirinde üstüne çıkmazlar.

Realistler, romanlarını vesikaya dayandırmak üstünde titizlikle durmuşlar, bâzıları okuyucularından özel hâtıra defterlerini veya îtiraflarını istemişlerdir.

Eserlerinde insanın yapısını derinden etkilediğine inandıkları çevre tasvirlerine, soy, servet, mevki, âile, vücut yapısı gibi âmillere uzun yer vermişlerdir.Konularını hergün görülebilen basit olaylardan seçmişlerdir.Yazar, olayın gidişine müdâhale etmez, yön vermeye kalkmaz.Realist bir roman hayâtın herhangi bir safhasından başlayıp çok mesut olmayan bir sonla biter.

Realistler, "sanat, sanat içindir." prensibine sıkı sıkıya sarılmışlar, roman yazarlarının eserlerindeki kişileri beğenmeye, kınamaya, onlara istediği olayları yaşatmaya hakkı olmadığını savunmuşlardır.Herhangi bir ahlâk kaygısı gütmezler. Eserlerinde her türlü ahlâksızlığa yer verebilmişlerdir. Realistlerin en fazla değer verdikleri şeylerden biri de dil ve üsluptur.Onlara göre güzel ve doğru fikirler ancak güzel, düzgün ve doğru cümleler içinde sunulabilir. Bir eserde öz ile biçim, beden ile ruh gibidir.Her ikisi mükemmel olmadıkça eser değersizdir. Fikre tam uygun kelimeler seçilmeli ve üslupta yerli yerine oturmalıdır. Bu yönleri yâni üslupta mükemmelliğe yer vermeleri bakımından klâsiklere benzerler.

Şiir ve tiyatroda tutunamayan realizm roman ve hikâye akımı olarak tanınır.Çağdaş romanın kurucuları arasında sayılan ve önde gelen temsilcileri olarak Honores de Balzac (1779-1850), Stendhal (1783-1842), Gustave Flaubert (1821-1880), Goncurt Kardeşler, Guy de Moupossont ve Alphonse Daudet (1840-1897) isimleri hatırlanabilir.

Türk Edebiyâtında tam realist roman ve romancı yoktur.Ancak çeşitli derecelerde Nâmık Kemâl, Ahmed Mithad,Sâmi Paşazâde Sezâi, Beşir Fuat, Hüseyin Cahit Yalçın, Hâlit Ziyâ, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Ahmed Râsim bu akımın ileri gelen isimleridir. Orhan Kemâl, Kemâl Tâhir gibi romancılarda ise sosyal realizm adı verilen daha farklı bir realizm anlayışı hâkimdir.

Natüralizm: Realist akımın daha köklü bir devâmı sayılan bu akım tabiatı ve tabiat bilimlerine tam bağlılığı prensip alır. Bu akımın temsilcileri insanların hayâtında da tıpkı tabiat olaylarında olduğu gibi belli sebeplerin aynı şartlar altında belli netîceleri doğuracağı tezinden hareket eder. Bu bakımdan romancının yazacağı kahramanın fizik ve ruh yapısını hazırlayan şartları bir biyoloji âlimi gibi

incelemesini isterler. Hayatta tesâdüfe yer yoktur görüşünü savunurlar.

Natüralistlere göre bir roman kahramanının ilk incelenecek şeyi soyaçekimdir.İnsanın et, kemik ve sinirden ibâret olduğuna inanmışlar, ruh denilen mevcut varlığı reddederek eserlerini tamâmen maddî açıdan yazmışlardır. Bu husus, natüralistlerin çıkmaza saplandıkları ve acze düştükleri şeylerin başında gelir. Onlara göre işçinin çocuğu işçi, tüccarın çocuğu tüccar, din adamının çocuğu din adamı ve alkoliğin çocuğu muhakkak alkolik olur.

Natüralistler, sırf maddî varlık saydıkları insanı realistler gibi yalnız gözlemekle kalmayıp ayrıca tecrübeye (deneye) tâbi tutarlar.Onların roman şahıslarını böyle âdetâ deney vâsıtası gibi ele almaları çok tepki toplamıştır.

Natüralistler sanat anlayışlarında da realistlerden ayrıldılar. Bunlara göre sanat toplumunun yaralarını, insanın çirkinliklerini deşip ortaya koyacak tesirli bir vâsıtadır. Eserlerinde o yılların Fransasında yoğun bir şekilde yaşanan köylerden şehire akım, sermâyenin baskısı, nüfus artışı, sefâlet, ahlâksızlık, güvensizlik, kiliseye, devlete, adâlete isyân havasını karamsar bir tarzda işlemişlerdir. Bu devir romanı üzerinde verâset nazariyesinin temsilcisi olan Dr.Loucan (Luka)'nın mühim bir tesiri vardır.

Roman üslûbunda fazla titiz değildirler. Kahramanlarını sosyal durumlarına göre konuştururlar. Küfür ve bayağı sözlere sık yer verirler. İnsanları yiyip içen ve cinsî arzulara boyun eğen, yalnız maddeden müteşekkil sıradan mahluklar olarak görmeleri birçok yanlışlara düşmelerine ve pek fazla tasvib edilmemelerine sebeb olmuştur.Nitekim bu akım, zaman içinde sosyal gerçekçi adı altında sürdürülmüş, fakat yalnız sosyalist fikir cereyanının hâkim olduğu çevrelerde rağbet görmüştür.Sosyalizmin sarsmaya ve yıkmaya çalıştığı din, devlet, âile, iffet, hayâ, ahlâk töre gibi müesseseler sosyal gerçekçi grubuna dâhil romanlarda çoğu abartmalı ve uydurma olayların perdesi arkasında hücumlara mâruz bırakılır.Müctehcenden çekinmeyen natüralist romanlarda bedbinlik hâkimdir.

Bu akımın öncüsü Emile Zola'dır ve **Theréses Raquin**'i bu nazariyeye göre yazmıştır.Orhan Kemâl, Kemâl Tâhir, Samim Kocagöz gibi Türk roman yazarları da bu akımın tesiri altında kalmışlardır.

Parnasizm: "Sanat, sanat içindir." anlayışına dayanarak plâstik güzelliğe önem veren ve dış âlemin tasviriyle egzotik şeylere merak sardıran bu edebî akım (1860-1885) yıllarında Fransız şâirleri arasında revaç bulmuştur.

Parnasizm yalnız şiir akımıdır.Realistlerin prensiplerine bağlı olmakla berâber hayatta insanı tesellî edebilecek tek şeyin güzellik olduğuna inanırlar.Onlara göre; sanat, her zaman değişen felsefî düşünceyi ve buna bağlı ahlâk anlayışı ile karışık hususları gevelemekten vazgeçmezse güzelliğe erişemez. "Güzel", her zaman "faydalı"ya tercih edilmelidir.

Parnasçılar, romantizme karşı ve pozitivizme bağlıdırlar. Yeni ve özel bir klâsizme dönmek arzuları, Hıristiyan dînine ve millî duygulara önem vermedikleri için, onları eski putperest çağlara, Yunan ve Lâtin mitolojisine götürmüştür.Ayrıca Doğu, Hind ve İskandinav kaynaklı efsâneleri de şiirlerine geçirmeye çalıştılar. Parnasçılar, romantizmin içli şiiri yerine saf şiiri öne sürdüler.Romantik lirizmi, coşkunluğu, hisliliği ve kapalı derin duyguları söylemeyi yasaklayarak akla seslenen, açık ve üslûbuna çok özenilmiş şiiri savundular.

Parnasizm akımının temsilcilerine göre şiir her şeyden önce biçim güzelliği demektir. Şiirde heyecan ve şatafatlı söyleyişten ziyâde ritm ve pitoresk (resme uyumluluk)unsurlarının gözetilmesi gerektiğini belirttiler. Bu bakımdan yazdıkları şiirlerin kelimelerle yapılmış birer tablo gibi olmasına dikkat ettiler. Bunu sağlamak için şiir, vezin ve kafiyeden ibârettir, diyecek kadar ileri görüşler öne sürdüler. Şiirde alliterasyona önem vererek âhengin yerine ritm getirildi ve nazım şekli olarak en çok sone kullanıldı. Dış âlem tasvirine, mânâsına, dil güzelliğine ve kelime seçimine büyük önem verdiler.

1868'de Lemarre adlı bir kitap basıcısı 2 Mart ile 29 Haziran arasında **Le Parnas Contemparain** adında bir şiir dergisi neşreder. 18 sayısı çıkan bu dergide otuz yedi şâirin şiiri yayınlanır. Bu akım, adını bu derginin isminden alır. Leconte de Lisle (1818-1894), François Coppee (1842-1908), Jose-Maria de Heredia (1842-1905), Sully Prudhomme sayılır. Mallarme, Verlaine ve Baudelaire parnasizmin önde gelen temsilcileri olup, şiirlerini bu dergide yayınlamaya başlamışlardır.

Ayrıca Cenap Şehâbettin ve Tevfik Fikret de bu akımın yerli temsilcileridir.

Sembolizm: Sâdece şiirde görülen bu edebî akım, 1885-1902 yılları arasında Fransa ve Avrupa'da tutunup moda olmuştur. Parnasçılığa karşı çıkan sembolizm rûhumuzla ilgili şeylerin sırlı inceliklerini ifâde etmeye çalışır. Sembolizmin ortaya çıkmasında edebiyâtta pozitivizmi, ilmî görüşü yansıtmak isteyen realizm, natüralizm, parnasizm gibi akımların bezginlik vermesi, kuruluğu ile can sıkıcı olmasının yanısıra Avrupa'yı sarmaya başlayan maddeden mânâya, gövdeden rûha, kalıptan öze akımının da büyük rolü olmuştur.Aklın ve deneyin aslâ giremeyeceği alanların varlığının pozitivizme ve

buna bağlı edebiyâta baş kaldıran sanatçıların sayısını giderek arttırması sembolizmin tutunmasını ve yayılmasını kolaylaştırdı.

Sembolizm, şiir konusundaki görüşleri ile az çok romantizme dönüş manzarası gösterir. Fakat o zamâna kadar alışılmış ve kökleşmiş bütün şiir tarzlarına baş kaldırmış olması onu romantizmden ayırır.Sembolistler, şiirde insan tabiatında var olan sırlı duyuşlara, çeşitli sezgilere yer vermeyi esas aldılar. Bunu yaparken vezin, kâfiye, üslup kayıtlarını arka plâna atarak serbest nazım içinde dilbilgisi mantığının ve alışılmış söz diziminin dışına çıkılarak hiç işitilmemiş, bâzen mânâsızlığa kadar varan söz kalıpları kullandılar.

Şiir muhtevâsında parnascılara taban tabana zıt bir tutumla şiiri sanki kelimelerle notalanan kendine has bir mûsikî gibi kabul ettiler. Bunu sağlamak için kelime ve söz arayışları içine girdiler.

Sembolist anlayışta; mecaz, şiirin esas öğesi kabul edildi. Fakat bu mecaz, eski şiirde gözüken ve kolay anlaşılan bir mecaz değildir. Çünkü bunlar, şâirin şiirini yazarken birdenbire hatırladığı ve dış görünüş îtibâriyle asıl konuyla ilgisi olmayan kelimelerdir. Bunların yorumu okuyucuya kalmıştır. Bunun farkında olan bâzı sembolistler şiirlerinin okuyucular tarafından kendilerine açıklanmasını isteyerek, sembolik şiirde telkin edilen hayal alemine ve bunun gerçek âlemle çağrışımlardan öteye geçmeyen ilgisine dikkat çekmek istemişlerdir.

Onların bu anlayışı, kendilerini masalımsı bir zaman ve çevre anlayışı içinde yepyeni temalar aramaya zorlamıştır. Dış âlemde gördüklerini değil, sezdiklerini vermişlerdir. Gerçek manzarayı mümkün olduğu kadar hayal ve sır ile kapamaya çalışmışlardır. Sembolizm, Fransız şiirinin büyük şâirlerini yetiştirdiği gibi, dünyâ şiirine de çok etkili olmuştur. Önde gelen şâirleri arasında Baudlaire (1821-1867), Verlaine (1884-1896), Mallarme (1842-1898) ve Rimbaud (1854-1891) vardır.

Türk Edebiyâtında Sembolizme yakın bir anlayış tasavvuf şiirlerinin hepsinde vardır. Fakat, en çok 17 ve 18. yüzyıllarda dîvân şiirini sarmış Nâilî, Neşâtî, Şeyh Gâlib gibi büyük şâirlerin başarıyla uyguladıkları Sebk-i Hindî tarzının kendine has bir sembolizm olduğu kanaatı yaygındır.

Fransız sembolizminin TürkEdebiyâtındaki tesirleri ise Servet-i Fünûnda ve aynı zamanda CenabŞehâbeddin'de görülür.Ahmed Hâşim bu şiirin bütün kurallarını benimsemiş ve aynen tatbik etmiş önde gelen bir sembolisttir.Ayrıca AhmedHamdi Tanpınar ve Ahmed MuhipDranas da sembolik şâirlerdendir.

Sürrealizm (Gerçeküstücülük): İnsandaki iç ben'in yorumunu, akıl, töre, ahlâk, estetik ve sanatkâr gücünü hiçbir tesir ve denetim olmaksızın vermeye çalışan sanat anlayışıdır.Yirminci yüzyılın başlarından beri türlü adlarla süregelmiş ve devâm etmektedir.Gerçeküstücülük, maddeciliğe, ilimciliğe ve akılcılığa tepki hâlinde doğan ruhçu felsefe akımlarının ve psikoloji buluşlarının edebiyâta yansımasıdır. Fruel (Froyol) felsefesinden etkilenen bu akımla maddeye, ilme ve akla verilen aşırı değer sarsılmış, aklın ve maddenin inkârına kadar varan yeni sanat akımları ortaya çıkmıştır.

Gerçeküstücülük, bir eğilim ve anlayış paralelliği olarak empressiyonizm, kübizm, fütürizm ve dadaizm akımlarında da görülür.

Empresyonizm: Dış dünyâya âit gözlemleri, iç âlemde meydana gelen ruh hâllerine göre yansıtması ve manzaranın sert gerçeğini silik renkler altında gidermesi bakımından gerçeküstü anlayışlara zemin hazırlamış sayılan bir resim ve edebiyât çığrıdır.

Kübizm: 1910 yıllarında resimde ortaya çıkıp şiire geçen bir akımdır. Bu tâbirin ressam Matisse tarafından ortaya atıldığı ileri sürülür.

Bu akıma bağlı ressam ve şâirler geçici bir zamânı değil, kişilerin ve eşyânın edebî özünü, şuuraltının sırlarını yansıtmak istediler.Nesnelerin tabiî düzenini bozarak onları başka başka açılardan göstermek yolunu tuttular.Konuları sırf bir yüzü ile değil, üç buyutu ile derinlemesine ve geometrik biçimler altında çizmek istediler.Meselâ bir adamın yalnız görünüşünü, duruşunu değil, aynı zamanda aklından geçenleri, hayâllerini, arzularını da çizmek yolunu tutmaları bunlara o kişinin çehresine de diledikleri mânâyı verme serbestiyetini kazandırdı. Aynı anlayış şiire de uygulanınca bir anda gelen türlü çeşitli duygu, düşünce ve görünüşler aynı şiirde toplanarak kübizm ekolünde edebî eserler verildi. Eserlerin anlaşılmamasını tabiî sayarak kendilerinin de anlamadıklarını îtirâf eden ve bütün maksatlarının dış gerçek anlayışını sarsmak olduğunu belirten kübizm sanatkârları arasında Salvador Dali, G.Appolinaire,Andre Salmon,Blaise Cendrars,Max Jaboc ve JeanCateau en meşhurlarıdır.

Fütürizm: Kübizmin görüş ve metodlarını benimsiyen bu akım aynı tablo veya şiirde kişinin geçmiş, şimdiki ve gelecek zamâna âit bütün duygularını yansıtmaya çalışır. Topluma ve manzaraya alay edici bir gözle bakar. Bu çığırın en meşhur şâiri İtalyan Marimetti'dir.

Bizde Nâzım Hikmet'in Makinalaşmak manzûmesi buna bir örnektir.

Dadaizm: Birinci Dünyâ Savaşı yıllarında İsviçre'de ortaya çıkmış Fransa ve Amerika'da yankılar bulmuş bir edebiyât akımıdır. Dada ismi, akımın öncülerinin lügate daldırdıkları bir bıçağın "Dada" kelimesine isâbet etmesiyle verilmiştir. Bu akım sanatkârları hiçbir akıma ve hiçbir edebiyât kuralına bağlı olmamayı prensip edindiler. Hayat ve olaylarla, insanlarla alay etmeyi hedef tuttular. Bu akımda reybîlik (şüphecilik) esastır. Bu akımın en mühim temsilcisi Romanyalı Czara'dır.

1922 yılında sönmeye başlayan Dadacıların önde gelen temsilcileri arasında Paul Fluardı, Francis Picabia, Philipe Soupault gibi isimler vardır. Bütün bunlardan sonra gerçeküstücü akımın 1924'te yayınlanan ilkbildirisinde insanı anlayıp anlatmak için yalnız akıl-zekâ, mantık değil, şuuraltı, rüyâ , hayal gücü ve cinsiyetin de ele alınması ve sanat anlayışının buna dayanması gerektiğini açıkladılar.Sanatçı aklın ve deneylerin sınırladığı dar gerçekten kurtulmadıkça asıl gerçeğe, yâni gerçeküstüye (scerreele) ulaşamaz tezini savundular.

Gerçeküstücüler, akıl ve mantığa olduğu kadar töre, âdet, gelenek ve ahlâka da zıt gittiler. Ayrıca şiirin kaynaklarını gözle görülen mantıklı âlemde değil rüyâda, buhranda, cinnette ve uyku hâlinde aradılar. Sanatçıyı da rüyânın ve şuuraltının verileri olarak târif ettikleri ilhâmı kâğıda geçiren bir daktilo makinası gibi gördüler.

Gerçeküstücülerin tablo ve şiirlerinde verdikleri manzara bir esrarkeş ve akıl hastasının gördüklerini anlatması ile çok benzerlik gösterir.Onlar bu hallerini, şuur'u değil, alt şuuru konuşturduklarını iddiâ ederek açıklamak isterler.

Egzistansiyalizm (Varoluşçuluk): Edebiyâtta 1935'lerden beri görülen bir akımdır. Bu akımın edebiyât ve felsefedeki en ünlü lideri Jean-PaulSartre'dir.

Varoluşçu akım yazarlarındanSartre,Kafka, Camus ve Simone de Beauvoir en çok felsefi roman ve tiyatrolar yazdılar. Bu romanlarda bütün kişilerin müşterek özleri değil, bir kişinin kendine mahsus olan, onun varoluşunu sağladığı kabul edilen nitelikler anlatılır. Bunlara göre müşahhas (somut) gerçek, mücerret (soyut) metodla anlaşılamaz. Bunun için mücerret şeyleri müşahhas belgelerle anlatmaya çalışırlar.Kendilerine göre toplumcu bir edebiyât yaptıklarını öne sürerler.Realizme, gerçeküstücülüğe ve romantizme karşıdırlar.

Toplumculuk iddialarına rağmen bu edebiyât halka hitâb eden bir edebiyât değildir. Bu akımın sanatkârları çok dar bir zümreye seslenen, kapalı, koyu felsefî muhtevâlı, anlaşılması çok güç ve imkânsız eserler vermiştir.

EDEBÎ SANATLAR;

mânâ üzerinde oyunlar yapıp, sözü güzelleştirme yolları. Edebî eserlerde mânâ ve fikri daha iyi anlatmak, açıklamak, zevkle okunmasını sağlamak ve ifâdeyi temin etmek için yapılır.

Bir dildeki kelimelerin iki mânâsı vardır. Bunlara hakîkî ve mecâzî mânâlar denir. Kelimelerin her zaman öz mânâlarında kullanılması bilhassa edebî eserler için kusur sayılır. Ayrıca hakîkî mânâlar, her zaman duygu ve düşünceleri, hayâlleri anlatmaya yetmez. Bu yüzden edebî sanatlar bütün dünyâ edebiyâtlarının her döneminde kullanılmıştır. Türk edebiyâtında, bilhassa dîvân edebiyâtı sanatkârları bu sanatlara yer vermiş, istedikleri sanatı yapabilmek için husûsî gayret sarfetmişlerdir. Son devir Türk edebiyâtında istisnâlar hâriç söz sanatlarından vazgeçilmemiştir. Bir edebî eseri zevkine vararak okumak ve yazarının anlatmak istediğini tam anlayabilmek için diğer bilgilerin yanısıra edebî sanatları da bilmek gerekir.

Edebî sanatlar, zihnî faaliyet mahsulü olmaları dikkate alınarak; a) Heyecâna bağlı sanatlar, b) Fikre bağlı sanatlar şeklinde sınıflandırılabileceği gibi, bir ifâde içinde yaptıkları vazîfe temel alınarak da 1) Mecazlar, 2) Mânâya âit sanatlar, 3) Söze âit sanatlar şeklinde de gruplandırılabilir.

Bu ikinci gruplandırmaya göre mecazlar bölümünde teşbih, istiâre, mecaz-ı mürsel, kinâye, ta'riz, teşhis ve intak, tecâhül-i ârif, hüsn-i ta'lil, mübâlağa ve tezat yer alır.

Mânâya âit sanatlar arasında, tenâsüb ve îhâm-ı tenâsüb, leff ü neşr, terdid, aks, tekrir, nidâ, rücû, kat', sehl-i mümtenî, istifhâm, muammâ-lügaz iltifât, irsâl-i mesel, tazmin ve iktibas gibi sanatlar vardır.

Söze âit sanatlar grubunda da; iştikak, kalb, iâde, îcâz, cinas, tersî, seci, aliterasyon sayılabilir.

Edebî sanatların en çok kullanılanları şunlardır:

Teşbih (benzetme): Aralarında benzerlik bulunan iki şeyden zayıf olanı kuvvetli olana benzetmeye denir. Edebiyâtta çokça kullanılır. Bir teşbihde en az iki, en çok dört unsur bulunur. Bunlardan benzeyen ile kendisine benzetilen esas unsurlar (öğeler) olup, benzetme edatı ile benzetme yönü yardımcı unsurlardır. Öğe sayılarına göre teşbihler, unsurların hepsi ile yapılan tam teşbih, esas unsurlarla yapılan beliğ teşbih, benzetme yönü söylenmeden yapılan mücmel teşbih, benzetme edatı

söylenmeden yapılan müekked teşbih denilen kısımlara ayrılır.

Tam teşbihe misâl:

Mehmetçik cesâret ve kahramanlıkta aslan gibidir.

Benzeyen: Mehmetçik

Kendisine benzetilen: Aslan

Benzetme yönü: Cesâret ve kahramanlık

Benzetme edatı: Gibi

Beliğ teşbihe misâl:

Mehmetçik aslandır.

Benzeyen: Mehmetçik

Kendisine benzetilen: Aslan

Mücmel teşbihe misâl:

Mehmetçik Aslan gibidir.

Benzeyen: Mehmetçik

Kendisine benzetilen:Aslan

Benzetme edatı: Gibi

Müekked teşbihe misâl:

Mehmetçik cesâret ve kahramanlıkta aslandır:

Benzeyen: Mehmetçik

Kendisine benzetilen: Aslan

Benzetme yönü: Cesaret ve kahramanlık

İstiâre: Benzetme, yalnız benzeyen veya kendisine benzetilenle yapılırsa istiâre sanatı ortaya çıkar. Bu da kendisine benzetilenle yapılıyorsa açık istiâre, yalnız benzeyenle yapılıyorsa kapalı istiâre olmak üzere ikiye ayrılır:

Açık istiâreye misâl:

Ağaçlar sonbaharda elbiselerini soyunur.

Kendisine benzetilen: Elbiseler

Bu cümlede “elbiseler” kelimesi “yapraklar” yerine kullanılmıştır.

Kapalı istiâreye misal:

... dönerken inleyen tekerlekler.

Benzeyen:Tekerlekler

Burada tekerleklerin dönerken çıkardığı sesler, hasta bir insanın inlemesine benzetilmiştir.

Mecâz-ı mürsel: Benzetme maksadı gütmeden bir kelime veya ibâreyi öz mânâlarında kullanılmayacak şekilde ifâde etmeye denir.

Misâl: “Derse girildi.” denildiğinde, ders söylenip, dersin yapıldığı yer olan dershâne kastedilmiştir. Yine “Ateşi yak.” sözüyle, kömür odun vb. gibi şeylerin yakılmasının kasdedilmesi de mecâz-ı mürseldir.

Kinâye: Hem hakîkî, hem mecaz mânâsı anlaşılabilen sözdür. Biri için “Açıkgöz” denildiğinde, hakîkat mânâsı olan, o kimsenin gözünün açık olduğu anlaşıldığı gibi, mecaz mânâsı olan zekî ve becerikli

olduğu da anlaşılır. Bu sözde kasdedilen mecâzî mânâdır.

Ta'riz: Bir sözün anlaşılan mânâsının tam tersini kastetmektir:

Misâl:

Tersinden Öğüt

Her nere gidersen eyle talanı,
Öyle yap ki ağlatasın güleni,
Bir saatta söyle yüzbin yalanı,
El, bir doğru söz seylerse inanma.

Yusufelili Huzûrî

Şâir bu kıt'anın her mısrâsında ta'riz sanatı yapmış, asıl söylemek istediğinin tam tersini ifâde etmiştir.

Teşhis ve İntak: Teşhis, insan olmayan varlıklara insanların yaptığı işleri mecâzî olarak yaptırma; intak da bu varlıkları söyletme, konuşturma sanatıdır.

Misâl:

Testi ile Güğüm

Güğüm bir gün testiye,
"Yola çıkalım" dedi.
Testi "Korkarım" dedi.
Evde kalmak istedi.

Çünkü onu en küçük,
Bir vuruş hemen kırar.
Güğüme, boynu bükük,
Dedi ki "Hakkınız var."

"Sizin deriniz benden,
Çok daha fazla sağlam.
Siz gidiniz fakat ben,
Size yoldaş olamam."

Burada testi ve güğüm gibi iki varlık, insanlar gibi davrandırılarak teşhis, konuşturularak da intak sanatı yapılmıştır.

Tecâhül-i Ârif: Bilinen bir şeyi bilmiyormuş gibi görünerek yapılan sanata denir. Çeşitli sebeplerle doğrudan doğruya söylenmek istenmeyen bir söz bu şekildeki ifâde ile daha etkili olur. Ayrıca nükte yapmak için de çok sık kullanılır.

Misâl:

Beli bükülmüş bir ihtiyar bir gün yolda oturmuş, dinleniyormuş. Onun böyle yere eğilmiş gibi duruşunu anlamamazlığa gelen bir genç; "Ne o efendi baba, bir şey mi arıyorsun?" diye sormuş. İhtiyâr, gencin bu ta'rizini anlamamış görünerek; "Evet oğlum, gençliğimi kaybettim.Onu arıyorum." diye cevap vermiş.

Burada ihtiyârın cevâbında tecâhül-i ârif sanatı yapılmıştır.

Hüsn-i ta'lil: Bir olayın meydana gelişini gerçek sebebinden farklı olarak hayâlî ve daha güzel bir sebebe bağlama sanatına denir. Bilhassa divan şâirleri tarafından çok sevilir.

Misâl:

Su Kasîdesi'nden

Hâk-i pâyine yetem der ömrlerdir muttasıl
Başını taştan taşa vurup gezer âvâre sû

Fuzûlî

(Su, hazret-i Peygamberin ayağını bastığı toprağa kavuşmak için, ömür boyu başını taştan taşa vurarak gezmektedir.)

Bu beyitte, suların taşlar arasında sağa sola çarparak akıp gitmesi hâdisesi normaldir. Fakat şâir onun

akışını, Peygamber efendimize (sallallahü aleyhi ve sellem) duyduğu çok büyük aşk ve hasret sebebiyle, O'nun ayağının bastığı toprağa kavuşabilmek için bir çırpınış sebebine bağlayarak hüsn-i ta'lil sanatı yapmıştır.

Mübâlağa: Övmek veya yermek için bir husûsun abartılarak söylenmesi sanatıdır. Duygu ve düşünceler bu sanatla kuvvetlendirilmek istenir. Ancak, zevk ve incelikten mahrum, kaba ve hoş olmayan ölçüsüz çeşitleri, ters etki bırakır ve sevilmez.

Misâl:

Öyle zaîf kıl tenimi firkatinden kim
Vaslına mümkün ola yetürmek sabâ beni

Fuzûlî

(Ayrılığınla vücûdumu öyle zayıflat (saman çöpü gibi et) ki, sabah rüzgârının beni sana ulaştırması mümkün olsun.)

İnsan, ne kadar zayıflarsa zayıflasın, hafif esen sabah rüzgârının onu havalandırıp bir yere götürmesi düşünülemez. Böyle olmasına rağmen, beyitte vücûdun rüzgârın götürebileceği kadar zayıflamasının istenmesi mübâlağadır.

Tezad: Aralarındaki bir alâkadan dolayı birbirine zıd mânâları, bir ifâdede toplamaktır.

"Bir evde ayş ü şâdî bir evde ye's ü mâtem" mısrâında sevinç ve neşe mânâsına olan ayş ü şâdî ile ye's ü mâtem mânâca birbirine zıd olup, aralarında tezat sanatı meydana gelmiştir.

Tenâsüb: Mânâca birbirine uygun kelimeleri bir arada zikretmektir. Divan edebiyâtında çok kullanılan bu sanata "mürâât-ı nazîr", "telfik ve tevfik" gibi isimler de verilir.

Misâl:

Siper et sînemi, gel hançer-i âzâra gönül
Böyledir resm-i mahabbet buna yok çâre gönül

beytinde siper, sîne, hançer-i âzâr kelimelerinin birbirine fikir ve mânâca uygunluğu netîcesinde tenâsüb sanatı ortaya çıkmıştır. Ayrıca aşağıdaki beyit de ihâm-ı tenâsüp için iyi bir örnek teşkîl eder. İhâm-ı tenâsüpte kullanılan kelimelerin başka mânâları da olabilir.

Pek uçurma bildiğim kuştur benim bâğbân
Bülbülün gülzâr-ı âlemde hezârın görmüşüz

Nâbi Efendi

Burada "uçurma" ile "kuş" ve "bülbül" ile "hezâr" kelimeleri ayrıca başka anlamlar ifâde ederler. "Uçurma" kelimesinde kuş uçurmanın dışında "yüksekten atma, mübâlağa etme", "hezâr" kelimesinde ise "bin" mânâsının dışında "bülbül" mânâsı ile karşılaşılır. Böylece îhâm-ı tenâsüp yapılmış demektir.

Gerçekte mânâ;

"Bahçıvan; bildiğim o kuşu pek fazla uçurma. Biz âlemin gül bahçesinde bülbülün binlercesini görmüşüz." demektir.

Beyitte geçen kuş, bülbül ve uçurma kelimeleri kendi aralarında; gülzâr (gülbahçesi) ve bağbân (bahçıvan) kelimeleri de gene aralarında mânâ yönünden ilgili olduklarından tenâsüp sanatı vardır.

Tevriye: Yakın ve uzak olmak üzere iki mânâsı olan bir sözün bir nükteden dolayı uzak mânâsının kastedilmesidir.

Sordum didiler ahbâb
Semt-i vefâda doğru yoldadır

Semt-i vefâ, yakın mânâsıyla yârin bulunduğu yeri, uzak mânâsiyle, sâdık ve vefâkar olduğunu ifâde eder. Yine doğru yoldadır, sözünün yakın mânâsı yârin evinin semtinde dosdoğru yol üzerinde olduğuna, uzak mânâsı ise, sevgilinin iffet sâhibi olduğunu gösterir. Şâir her ikisini de uzak mânâları ile kullanmıştır.

Tekrir: Mânâya güç kazandırmak maksadıyla bir veya birkaç kelimenin ısrarla tekrar edilmesidir.

Misâl:

Esselâm ey zât-ı pâk-ı Mustafâ
Esselâm ey nûr-ı îmân esselâm
Esselâm ey sâhib-i lütf ü kerem
Esselâm ey kân-ı ihsân esselâm

Necâtî

Şâir, Hazret-i Peygamber için yazdığı bu şiirinde esselâm kelimesini devamlı tekrar ederek tekrir sanatı yapmıştır.

Rücû: Önceden söylenen fikri sonra reddediyor veya değiştiriyor görünerek aslında onu kuvvetlendirme sanatıdır.

Misâl:

Makber, makber değil bir türbe

Abdülhak Hâmid

Şâir bu sözüyle, mezâr mânâsına gelen makberi reddediyor görünerek gene mezâr olan, fakat husûsî şekilde saygı gösterilen mezarların ortak ismi olan türbe kelimesini söyleyerek ilk sözünü kuvvetlendiriyor ve rücû sanatı yapıyor.

Kat' (kesme): Üslûbun daha etkili olması için sözü okuyucunun sonunu tahmin edebileceği bir yerde kesmeye kat' denir.

Misâl:

Birinde rüyâ tadı;
Biri kan içen cadı.
İkisinin de adı;
Ömürden bir gün... heyhât...

Enis Behiç Koryürek

İstifham: Üslûbun daha etkili olması için sözü soru şeklinde düzenlemeye istifham denir.

Misâl:

Sormayın; Kays ile Leylâ neyidi.
Biri mecnûn, biri mecnûneyidi.

Ârif NihatAsya

Nidâ (ünlem): Dikkat çekme ve heyecan bildirmek için başvurulur. "Ey, oy, vay, hey..." gibi kelimeler ve noktalamada (!) işâreti ile gösterilir.

Misâl:

Sabah Ezânı

"Uyan!" diyen o güzel
Nidâya aç odanı
Açıp, güzelliği en
Güzel çağında tanı;

Vakit ki seher vakti,
Ezân sabâh ezânı!

Uyan ey ârif, uyan;
Uyar uyuklayanı,
Ki yerlerle gök-şimdi-
Ezânların vatanı:

Vakit ki seher vakti,
Ezân sabâh ezânı!!

Ârif Nihat Asya

Sehl-i mümtenî: İlk bakışta yapılması kolay görünen, denendiği zaman güçlüğü anlaşılan ve benzeri yapılamayan sâde üslûplu eserleri teşekkül ettiren sanata sehl-i mümtenî denir. Bu sanatla yazılan eserlerin dili sâde ve sanatsız olduğu için aynı değerde eserin yazılabileceği sanılır. Fakat denendiği zaman benzerinin bile çok zor olduğu anlaşılır. Bu sanatla yazılmış en meşhur eser Süleymân Çelebi'nin **Mevlid**'idir.

Misâl:

Mevlid'den

Allah adın, zikredelim evvelâ
Vâcib oldur, cümle işde her kula

Allah âdın her kim ol evvel ana
Her işi âsân eder Allah ana

Allah adı olsa her işin önü
Her giz ebter olmaya anın sonu

Süleymân Çelebi

Telmih: Söz arasında herkes tarafından bilinen bir olayın, adını kahramanı veya yerini söyleyerek olayın tamâmını hatırlatmaya telmih denir.

Misâl:

İlâhî

Ey dost senin yoluna
Cânım vereyin Mevlâ
Aşkını komayayın
Od'a gireyin Mevlâ

Yûnus Emre

Yûnus Emre "Od'a gireyin" sözü ile İbrâhim Peygamberin aleyhisselâm ateşe atılması olayını hatırlatıyor. Böylece telmih sanatı ortaya çıkıyor.

Muammâ-lügaz: Edebiyâtta manzum bilmece demektir. Edebiyâtımızda başlı başına bir şekil olarak görünür.Anonim halk edebiyâtındaki bilmeceler sorulu-cevaplı veya yalnız soru şeklinde düzenlenen söz ve zekâ oyunlarına dayalı bir nazım şeklidir. (Bkz. Bilmece)

Misâl:

Tren gelir İS diye
Makinist vurur TAN diye
Kömürcü küreği kaybetmiş
Kondüktör bağırır BUL diye

Bu dörtlükte bilmece şeklinde verilen "İstanbul" kelimesidir.

İrsâl-i mesel: Yazılı ve sözlü anlatımlarda atasözü ve vecîze kullanmaya denir.

Misâl:

Affeyleyelim belki bilmez

"Bir sürçen atın başı kesilmez"

Şeyh Gâlip

Tazmin: Nazımda başkasına âit bir şiir parçasını kullanmaya denir.

Misâl:

Bir devri lânetiyle boğan şâirin "Sis"i
Vicdân ve rûh elemlerinin en zehirlisi.
Hülyâma bir ezâ gibi aksetti bir daha
"-Örtün. Müebbeden uyu. Ey şehr!..." o bedduâ;
Hayır, bu hâl uzun sürmez, sen yakındasın,
Sıyrıl beyâz karanlık içinden, pırıl pırıl

Berraklığında bilme nedir, hafta, ay ve yıl.

Yahyâ Kemal Beyatlı

Şâir şiirinde Tevfik Fikret'in "Sis" şiirinin ismine ve aynı şiirden" -Örtün. Müebbeden uyu. Ey şehr!..." ifâdesine yer vermiş; böylece bir yandan cevap verirken, diğer yandan da tazmin yapmıştır.

İktibas: Mânâyı kuvvetlendirmek ve sözü süslemek için şiir veya nesre, âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîften birini katmaktır.İktibas müstahsen (güzel görülen) ve müstehcen (kötü görülen) olmak üzere ikiye ayrılır.

Müstahsen iktibâs: Şiir veya nesir ile alınan âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîf arasında uygun düşmeyen, mânâsı okuyucu ve dinleyici üzerinde hoş bir tesir bırakan iktibastır.

Bu kadar cürmü seyrettim ki
Rahmet ümmîdimin budur sebebi
Ki buyurmuş Hüdâyı azze ve cell
"Sebakat rahmetî alâ gadabî"

Son mısra; "Rahmetim gadâbımı geçmiştir." meâlindeki hadîs-i kudsîdir.

Müstehcen İktibâs: İslâm âdâbına uymayan bir ibârede, âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîfin alınması kötü sayılmıştır.

Aks: Bir terkib, cümle veya mısrânın son kısmını başa, baş kısmını sona getirmek sûretiyle başka bir terkib, cümle veya mısrâ teşkil etmektir.

Misâl:Âdât-us-Sâdât isim tamlamasında, iki taraf arasında akis yapılarak, "Âdât-us-Sâdât Sâdâtül âdât" (Büyüklerin âdetleri, âdetlerin büyüğüdür.) cümlesi meydana gelmiştir. "Kelâm-ı kibâr, kibâr-ı kelâmdır." da aksın bu kısmına misâldir.

Her düzün bir yokuşu, her yokuşun bir düzü var, mısraı ile:

Tahsîl-i hüner vakti, hengam-ı civânîdir.
Hengâm-ı civânîdir, tahsîl-i hüner vakti

beyti de mısranın tekrarı ile olan akse misâldir.

İştikak: Aynı kökten türetilmiş kelimeleri bir arada kullanmaya denir.

Misâl:

Zulmü alkışlayamam zâlimi aslâ sevemem
Gelenin keyfi için geçmişe kalkıp sövemem

M. Akif Ersoy

"Zâlim" kelimesi "zulm" kökünden türetilmiş ve ikisi bir mısrada kullanılmıştır.

İâde: Her beytin son kelimesini bir sonraki beytin ilk kelimesi olacak şekilde kullanmaya denir.

Misâl:

Defter-i a'mâlümün hattı hatâdandır siyâh
Kan döker çeşmim hayâl ettikçe hevl-i mahşeri
Mahşeri eşküm virür seylâba ger rûz-i cezâ
Olmasa makbûl-ı dergâhın sirişküm gevheri
Gevheridür aşk bahrınun Fuzûlî âb-ı çeşm
Lîk bir gevher ki lutf-ı Hak anadur müşteri

Fuzûlî

Îcâz: Az sözle çok duygu ve düşünce anlatmaya denir. Her kişinin, her sanatkârın kolaylıkla yapabileceği şey değildir.İnsanlar tarafından benzeri hiç söylenemeyen misâlleri de vardır. Bunlar Kur'ân-ı kerîmin bütün âyetleridir. Hadîs-i şerîfler gibi de hiçbir kimse söyleyememiştir. Bu sanatta mânâ derinliği vardır.

Misâller:

Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi
Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi

Kânûnî Sultan Süleymân

Avâzeyi bu âleme Dâvûd gibi sal
Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş

Bâkî

Murâât-ı nazîr: Fikrî bir sebepten, mâhiyetlerindeki bir husûsiyetten dolayı, mânâları arasında bir ilgi bulunan kelimelerin aynı ifâdede toplanmasıdır. Buna cemiyyet, tenâsüb, telfik, tevfik, itilâf da denir.

Siper it sîneni gel hançer-i âzâra gönül
Böyledir, resm-i mahabbet buna yok çâre gönül

Burada, siper ile hançer arasında fikrî bir alâka vardır. Saplanmak istenen hançere karşı siper lâzım geldiği gibi, siper de hançer ve benzerlerine karşı korunmak için kullanılır.

İstihdam: İki mânâsı olan bir sözün kendisiyle bir mânâsını, zamiriyle diğer mânâsını ifâde etmek sanatıdır. Bu târif Arap edebiyâtı kitaplarına göredir. Muallim Nâci bunu, Türk dili şîvesine aykırı görüyor, yerine; bir sözü, delâlet ettiği iki mânâyı birlikte kast ile herbirini uygun yöne sarf etmek şeklinde bir târif yapıyor.

Ayağa düş dilersen, başa çıkma
Anınla başa çıkar câm-ı sahbâ

beytinde ilk mısrâda ayak, insan uzvudur.İkinci mısrâda bu kelime "anınla" zamiri ile temsil ediliyor; burada da kadeh mânâsına geliyor. Muallim Nâci târifine şu misâli veriyor:

Bahar erdi, açıldı sevdiğim hem fasl-ı dey, hem gül.

Bu mısrada açıldı kelimesi, hem kış mânâsına gelen dey'e hem de gül'e âit açılmayı ifâde ediyor. Birincisinde uzaklaştı, ikincisinde çiçek açıldı mânâsına geliyor.

Cinas: Nazımda sesleri (yazılışları) aynı, mânâları ayrı en az iki kelimeyi kâfiye olacak şekilde kullanmaya denir.

Misâller:

Varı yok, yoğu var iden "Ol" durur,
Dünyâda her olanı "Ol", oldurur.
Her nefeste eyledik yüz bin günâh
Bir günâha etmedik hiç bir gün âh

Süleymân Çelebi

Kara gözler, kara gözler
Kararmış kara gözler
Gemim deryâda kaldı
Yelkenim kara gözler

Anonim Halk Edebiyâtı

Secî: Cümle ve cümleciklerdeki kelimelerden birini, bir kaçını veya tamâmını kâfiye teşkil edecek şekilde tertiplemeye denir.

Misâl:

Hak tebâreke ve teâlâ, nitekim ânın dînini müebbed ve şer'ini muhalled ve milletini haşre dek dayim ve ümmetini kıyâmete değin kâyim eyledi.

Sinan Paşa

Alliterasyon: Bir ibârede belirli ses ve hecelerin tekrarlanmasına denir. Böylece âhenkli bir söyleyiş meydana getirir.

Misâl:

Dest-bûsî arzûsuyla ölürsem dûstlar
Kûze eylen toprağım sunun anınla yâre su

bu beyitte 7 defâ “s” sesi, 8 defâ “u” ve 5 defa “l” 2 defâ “t” sesleri tekrarlanmıştır.

Celâleddîn-i Rûmî’den dehen tolup olup pür fen
Bilüp ahbâr-ı ahbârı tolı esrâr-ı dîdâram

beytinde de aynı durum vardır ve sesler aşağıda görüldüğü gibi tekrar edilmiştir:

C(1), e(6), l(6), a(8), d(5), i(5), r(7), u(2), m(2), d(6), n(4), h(3), t(2), o(3), p(4), ü(2), f(1), b(3), ı(3), s(1).

Bir diğer beyitteki alliterasyon sanatı da şöyledir:

Aman ya Rabbi el-amân ne müşkülmüş âhir zamân
İki yüzlüler çoğaldı pek azaldı namaz kılan

a(15), m(6), n(6), y(2), r(3), b(2), i(4), e(4), l(7), ü(5), ş(2), k(2), h(1), z(4), ç(1), o(1), d(2), ı(3), p(1).

EDEBÎ TÜRLER;

şekil ve muhtevâ (biçim ve öz) bakımından ortak kâidelere göre yazılmış veya söylenmiş eserlerin sınıflandırılmasında kullanılan bir tâbir. “Tür” fen bilimlerinde ve en çok biyolojide kullanılan bir kelimedir. Eskiden bunun yerine “nev” kelimesi kullanılırdı. Edebiyâta bu bilimlerden geçmiş ve edebî eserlerin kümelendirilmesinde kullanılmaktadır. Edebî türleri iki isim altında tasnif etmek mümkündür:

1. **Sözlü edebiyât türleri:** Bu kısımda masal, destan, konferans, atasözü ve bâzı tiyatro çeşitleri sayılabilir.Nazım ve nesir hâlinde olabilirler.

2. **Yazılı edebiyât türleri:**

a) Nazım türleri: Şiir,

b) Nesir türleri: Tiyatro, roman, hikâye, edebî târih, biyografya, hâtıra, seyâhat yazısı, tenkid, mektup, makâle, fıkra, deneme, sohbet, hitâbet bu kısımdadır.

Şiir:

Edebiyâtçıların ortak ve kesin bir târif üzerinde anlaşamadıkları şiir, dilin ve nazmın şahsî ve üstün bir zevkle kullanılmasından meydana gelen bir sanat eseridir. Dış görünüş olarak, mısralardan ve mısra kümelerinden meydana gelir. Şiir üzerine, çok şey söylenmiştir. Bunların hepsi şiirin bir tarafını ele alan ve ön plâna çıkaran sözlerdir.Ama hiçbiri tek başına şiiri tamâmıyla kavrayan ve açıklayan ifâdeler olamamıştır. Misal olarak:

“Şiir, nesre çevrilmesi mümkün olmayan nazımdır.”

Ahmed Hâşim

“Şiirin kötüsü veya orta hallisi için kurallar, ustalıklar bir ölçü olabilir.Ama iyisi, yükseği, hârikulâdesi aklın kurallarını aşar.”

Montaiqne

“Şiir, hem at, hem dizgindir(ilham ve ustalık); atsız dizgin, dizginsiz at değildir.”

Tristan Deréme

“Şiirin ilkesi, insanın üstün bir güzelliği özlemesidir. Bu ilke, bir çoşkunlukta, bir ruh taşkınlığında kendini gösterir. Bu coşkunluk, aklın yoğurduğu hakikatın dışındadır.”

Baudlaire

“Şiir, öyle ayrı bir dildir ki, başka hiçbir dile tercüme olunmaz. Hattâ yazılmış göründüğü dile bile...”

Jean Cocteau

“Şiirde güzellikten başka gâye aramam.”

CenapŞahâbettin

“Şiir, nesirden bambaşka bir hüviyettedir. Şiir duygusunu lisan hâline getirinceye kadar yoğurmak, onu çok toplu bir madde hâline sokmak, o kadar ki, mısra güyâ hissin ta kendisi imiş gibi okuyucuya

samîmî bir vehim vermek. İşte bunu özlüyorum."

Yahya Kemal

"Şiir, kelimelerle güzel şekiller kurmak sanatıdır."

Câhit Sıtkı

Her güzel şiirde yüce hayaller, sağlam fikirler, derin duygu ve düşüncelerin yanısıra bütün bunların mümtâz bir söyleyişle dile getirilmesi demek olan şi'riyet de bulunur. Şi'riyet; nesirde üslup ne ise, şiirde odur. Şiir gücü de denilebilir. Bu, açıkça îzâh ve tam târif edilemez. Bir şiir okunurken hissedilir.

Şiirin bir dış görünüşü, bir de özü vardır. Dış görünüşe biçim, öz'e muhtevâ denir. Bu bakımdan bir şiir biçim ve muhtevâsı olmak üzere iki bakımdan incelenir.

Biçim bakımından incelemede:

a) Nazım şekli (Bkz. Nazım Şekilleri), b)Kâfiye (Bkz. Kâfiye), c) Vezin (Bkz.Vezin, Aruz), d) Dil hususları incelenir.

Muhtevâ bakımından ise: a)İç ahenk(şiirin her mısraındaki seslerin uyumu, harf tekrarları, benzer sesler ile vezin ve kâfiyelerin kullanılışındaki ustalık), b)Mecâzlar, c)Tema (bir şiirdeki temel duygu ve düşünce öğeleri; konu) incelenir. (Bkz. Türk Edebiyâtı)

Bütün edebî yazılar gibi şiirler de, konularına göre dört grupta toplanır.

Lirik şiirler: Fikirden ziyâde duyguya hitâbeden ve estetik heyecan uyandıran şiirlerdir.Lirik şiirlerde bir içlilik ve bir çoşkunluk vardır.

Epik şiirler: Konusu savaş, kahramanlık, yiğitlik, vatan sevgisi olan şiirlerdir. Hamâsî, kahramanlık, destânî şiirler de denir. Yahya Kemâl Beyatlı'nın **Akıncı** şiiri buna güzel bir örnektir.

Didaktik şiirler: Birşey öğretmek, bir bilgi vermek maksadıyla yazılmış şiirlerdir.

Pastoral şiirler: Kır ve çoban hayâtıyla çıplak tabiat güzelliklerini göstermek ve içimizde bunlara karşı bir sevgi uyandırmak maksadıyla yazılmış şiirlerdir.

Satirik şiirler: Hayatın gülünç taraflarını ortaya koymak için yazılmış şiirlerdir.

Tiyatro (Bkz. Tiyatro)

Roman (Bkz. Roman)

Hikâye (Bkz. Hikâye)

Edebî Târih:

On dokuzuncu yüzyıl başlarına kadar dünyânın her yerinde edebî üslûpla vak'alar, rivâyetler, yorumlar, hikâyeler karmaşığı olarak yazılmış târihlerdir.Örnekleri batıda, doğuda ve bizde çok görülür. Bu eserler târih olaylarını konu edinir ve anlatılan olaylarda kesinlik ve objektiflikten ziyâde üslûp güzelliği, yeni buluşlar ve ilgi çekici yanlar aranır. Târihî gerçeğin arasına yazarların kendi görüş ve mizaçları da karışır.

Olaylardan ibret dersleri çıkarmak, geçmişi anlatmakla birlikte okuyanların ahlâk ve eğitimlerini de gözetmek bu eserlerin vazgeçilmez niteliğidir.Türk edebiyâtında edebî târihe büyük önem verilmiştir. Âşıkpaşazâde, Koçi Bey, Nâimâ,AhmedCevdet Paşa gibi Osmanlı edebî târih yazarlarının yanısıra Mehmed Murâd Bey,AhmedRefik,Halûk Şehsuvaroğlu, İ. Hâmi Dânişmend, YılmazÖztuna gibi Tanzimâttan günümüze kadar çeşitli isimler yetişmiştir.

Hâtırâ:

Tanınmış kişilerin ömürleri içinde olup biten vak'aları, bilhassa görüp şâhidi oldukları durumları güzel bir üslûpla yazmalarıdır. Hâtıra, bir bakıma bunu yazanın şahsî târihi demektir.

Hâtıra, yazarının mesleğine, huyuna ve mizacına, eğilimlerine göre edebî, askerî ve sosyal bir muhtevâ taşıyabilir.Herkesin bildiği bir olaya veya olaylara büsbütün değişik şahsî bir açıdan bakılması hâtıraların belgelik değerini artırır.Mühim bir kimsenin kaleminden çıkan hâtıraların sanat, edebiyât, iktisat-siyâsî-askerî târihlere büyük yardımları olmaktadır.

Hâtıra eserinde, yazar tarafsız veya taraf tutucu olabilir. Bunlar, hâtıra için kusur değildir. Tam objektifliğin mümkün olmayacağı hâtıra eserlerinde asıl önemli olan dürüstlük ve samimiyettir.Ayrıca gerçeği boğacak derecede hissî ve mübâlağalı davranmamak, konunun okuyucuların merakını karşılayacak nitelikte olması da aranan diğer hususlardır.

Türk edebiyâtında görülen ilk hâtıra **Orhun Âbideleri**'dir.Osmanlılarda ise, İkinci Bâyezîd devrinde Sevâdî'nin Şehzâde Ahmed ve çocukları ile kendi hayâtını anlattığı **Hâlnâme**'si bu türün manzûm ilk örneği olarak görünür. Ayrıca; BâbürŞahın **Bâbürnâme'**si ile Evliyâ Çelebi'nin **Seyâhâtnâme'**si hâtıra türü özellikleri de bünyelerinde taşıyan en eski örneklerdendir. **Barbaros Hayreddîn Paşa'nın Hâtıraları** ise tam bir hâtıra türü eserdir.

Tanzimât döneminde Âkif Paşanın **Tabsıra**, Ziyâ Paşanın **Defter-i A'mâl**, Muallim Nâci'nin **Ömer'in Çocukluğu** adlı eserleri bu türde yazılmıştır. **İkinci Abdülhamîd Han'ın Hâtıraları** ise bu türün en ciddî ve dikkate değer örneklerindendir.Ayrıca, HüseyinCâhid Yalçın'ın **Edebî Hâtıralar**, Yâkup Kadri Karaosmanoğlu'nun **Zoraki Diplomat,** Refik HalidKaray'ın **Üç Nesil,Üç Hayat** veHâlidZiyâ Uşaklıgil'in **KırkYıl** ile **Saray ve Ötesi** adlı eserleri bu tür içinde yer alır.

Seyâhat:

Bir yazarın yurt içinde veya yurt dışında gezip gördüğü yerleri güzel ve canlı bir üslupla anlattığı edebî eserlere denir.

İnsanlar eski çağlardan beri keşif, askerlik, ticâret, diplomasi ve merak sebebiyle seyâhatlar yapmışlardır. Eli kalem tutanların yazdıkları eserler veya tuttukları notlar, bu türün ilk örnekleri olmuştur. Bu eserler zaman geçtikçe ilmî ve târihî belge vasfı da kazanabilirler.

Seyâhat türüne giren eserlerde gezilen yerlerin dış görünüşleri, içe âit özellikleri, insanlarının giyim-kuşam, inanç, örf-âdet ve gelenekleri, ahlâk ve hukuk düzenleri, refah durumları ve meşgâleleri gibi şeyler ön plânda yer alır. Ayrıca o yere mahsus alâka çekici şeyler, yazarın dikkatli bakışları ve güzel üslûbu içinde okuyucuya duyurulur.

İyi bir seyâhat yazarı, gezip dolaştığı yerlerdeki halkın dili, dîni, töresi, felsefe ve meyillerinin yanısıra yetecek kadar iktisat, hukuk, târih, politika vs. de bilmelidir. Böylece gezilen yerlerin özelliklerini kendi ülkesi ve beynelmilel ölçülerle karşılaştırma ve hüküm verme imkânına kavuşur.

Seyâhat yazılarının hemen hepsinde biraz şiirimsi bir üslûp ve hissiyât bulunur. Bunlar, esere biraz sübjektifliğin yanısıra câzibe ve lezzet kazandırır.Ancak aşırı olması, o eseri değersiz kılar.Seyâhat yazılarında hiç tahammül edilmeyen şey, olmayan ve yalan şeylere yer verilmesidir.

Türk edebiyâtında BâbürŞâh'ın **Bâbürnâme'**si, Evliyâ Çelebi'nin **Seyâhatnâme'**si veSeydi Ali Reis'in **Mir'at-ül Memâlik'**i bu türün önde gelen eserlerindendir.Ayrıca dış ülkelere giden sefirlerin yazdığı Sefâretnâmeler de bu türe girer.Tanzimât'tan sonra yazarlarda gezdikleri yerlere âit gezi notları tutma merâkı artınca bu türün örnekleri de çoğaldı.AhmedMidhat Efendinin**Avrupa'da bir Cevelan**, DirektörRıza Beyin **Seyâhat Burmalı,**MehmedAkif'in**BerlinHâtıraları**,Cenab Şahâbeddin'in**Hac Yolunda, Afak-ı Irak,Avrupa Mektupları,** Fâlih Rıfkı Atay'ın **Denizaşırı,Taymis Kıyıları, Yolcu Defteri,**SametAğaoğlu'nun **SovyetRusya İmparatorluğu**, Bedîî Fâik'in **SamAmca'nın Evinde** isimli eserleri tanınmış seyâhatnâmelerdendir.

Mektup:

Bir haberi, dileği, isteği ve duyguyu, bir düşünceyi ve bir fikri yanımızda olmayan birine iletmek maksadıyla yazılan ve belli kimselere hitâb eden özel yazıya denir. Dînî mektuplar, iş mektupları, özel mektuplar, felsefî mektuplar gibi çeşitleri vardır. Bunlardan sanat değeri taşıyanları edebî mektup türüne girer.

Edebî mektupların da zaman geçtikçe ilmî, târihî ve sanat değerleri artar.Kişilerin gerçek inançları, ahlâk ve huyları, mîzaçları yazdıkları mektuplardan çok açık seçik bir şekilde anlaşılabilir.

Hazret-i Muhammed'in (sallallahü aleyhi vesellem), başta Rum İmparatoru Herakliüs olmak üzere zamânın çeşitli devlet adamlarına gönderdiği İslâmiyeti tebliğ eden mektupları bu türün belâgat ve fesâhat bakımından da en zirve örnekleridir. Daha sonraları yaşamış çeşitli İslâm âlimlerinin mektupları da taşıdıkları dînî, ilmî, fikrî ve edebî değer bakımından çok kıymetlidir.İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin mektuplarının toplandığı **Mektûbât** eseri bu türde bir benzeri yazılamamış şâheserlerdendir.

Ayrıca Fuzûlî'nin **Şikâyetnâme'**si de eski Türk edebiyâtının mektup türüne bir örnektir. Bâzı şâir ve yazarların mektupları "münşeât" adı altında toplanmıştır.Kânûnî Sultan Süleymân ile oğlu Bâyezîd,Cem Sultan ile İkinci Bâyezîd arasında vukû bulmuş manzum mektuplar da vardır.Tanzimâttan sonra Şinâsî, NâmıkKemâl, AbdülhakHâmid,Mehmed Âkif ve AhmedHamdi Tanpınar'ın yazdığı mektuplar da kitaplar hâlinde yayınlanmıştır.

Avrupa'da İngiliz LadyMontagu'nün **Şark Mektupları,** MacarK. Mikes'in **Türkiye Mektupları** ve H. VonMoltke'nin **Türkiye Mektupları** meşhur olmuştur.

Biyografya veya **Biyografi:**

Çeşitli sâhalarda tanınmış kimselerin hayatlarını anlatan tercüme-i hal kitaplarıdır. Bunların üslûp ve diğer özellikleri ile sanat değeri taşıyanları edebî eser sayılır.

Biyografisi yazılan, yâni hayâtına yer verilen kişi din, ilim, sanat, edebiyât, politika ve diğer sahalarda tanınmış olmalıdır. Böyle bir kişinin yetişmesinde, mücâdelelerinde, başarılarında ve hayâtının önemli devrelerinde kendisine tesir eden maddî ve mânevî çevre ile şartları, konu edilen hallerinin sebeb ve netîceleri dikkat ve titizlikle araştırılarak, bir insicam içinde yazılır. Bu iş, biyografisi yazılan kişinin bizzât kendisi tarafından yapılırsa böyle yazıya veya esere otobiyografi denir.

Türk edebiyâtında en eski biyografyalar evliyâ ve şuârâ tezkireleri ile menâkıpnâmelerdir. Tanzimâttan sonra Fâtih SultanMehmed,Yavuz SultanSelim,Selahaddîn-i Eyyûbî hakkında yazılan eserler de birer biyografyadır.AhmedCevdet Paşanın **Kısas-ül Enbiyâ'**sı ise bu türün şâheserlerindendir.

Ayrıca Süleymân Nâzif, Fuad Köprülü, MidhadCemâl,NihadSâmi Banarlı, Yâkub Kadri gibi yazarlar da bu türde çeşitli meşhurları konu alan eserler vermişlerdir.

Tenkid (Eleştiri):

Bir edebî eserin başarı veya başarısızlığını muhâkeme eden eserlere denir.

Tenkid yapacak kişi her şeyden önce bilgili, okumaya düşkün, okuduğunun iyi-kötü, değerli-değersiz yönlerini seçebilen bir kapasite sâhibi ve anladıklarını yazıya dökebilen usta bir sanatkâr olmaya mecburdur. Bu şartlar olmadan yapılan tenkid kıymetsizdir.

Tenkid türünde ele alınan bir eserin edebî, estetik, târihî, dînî, içtimâî bakımından çeşitli özellikleri incelenebilir.Tenkid yazarının objektif olması her zaman istenir. Fakat çeşitli maksatlar ve bilhassa ideolojik sebeplerle subjektifliğe kaçıldığı da sık sık görülür.

İyi bir tenkidci, sanatkâra eserinde yapabildikleri ile yapamadıklarını göstererek ona faydalı olduğu gibi okuyucuya da o eseri çeşitli bakımlardan tanıtarak uyarır.Hatâları ve aksayan tarafları, sebep ve delilleri ve olması gerekenleri ortaya koyar. Eserin dil, üslup ve diğer sanat özelliklerini iyi ve kötü yanlarıyla inceler.

Eski Türk edebiyâtında şuarâ tezkirelerinde tenkid türü misallerine rastlanır. Tanzimâttan sonra yetişen şâir ve yazarların en çok özendikleri ve fakat başarılı örnekleri çok az verebildikleri bir tür olmuştur. Şinâsî, Nâmık Kemâl,Recâizâde,Muallim Nâci, Hüseyin Câhid, CenâbŞahâbeddin,Yâkub Kadri,Ali Cenab, MehmedKaplan, Hüseyin Cöntürk bu türle birlikte hatırlanan isimlerdir.

Avrupa'da Boileau, Sainte Beuve,H.Taine edebî tenkid yazılarıyla meşhur olmuşlardır.

Deneme:

Yazarın kendi seçtiği bir konu üzerinde şahsî görüşlerini serbest bir şekilde derinleştirerek yazdığı bir türdür. Bu yazılar; dînin, ilmin, ahlâkın ve felsefik sistemlerin düsturlarına önem vermeden yazıldığı için kıymetleri çoğunlukla şahsî plânda kalır ve umûma mâl olmaz.

Deneme türünde öğretici edâsına bürünmeden öğretmek, kesin sonuçlara varmadan tenkid etmek, ispata kalkışmadan ve belgelere başvurmadan netîcelere varmak yolu tutulur. Bütün bunlar eserin tamâmıyla şahsî olmasını sağladığı gibi sistemli inanç, idrak ve düşünceler yanında bu eserleri değersiz kılar.

Bu türün sınırlarını çizmek zordur.Çok defâ şekil bakımından tenkid ve sohbetle konu olarak da felsefe ve ilimle karışır.

Bu türün dünyâdaki en meşhur ismi Montaigne'dir. Türk edebiyâtında Ahmed Hâşim, NurullahAtaç, Suud Kemâl Yetkin,Mehmed Kaplan, Sezâi Karakoç bu türde eser veren isimlerdendir.

Makâle:

Her konuda bir görüşü savunmak, bir fikri ispatlamak veya bilgi vermek maksadıyla yazılan yazılara denir.

Makâle, bir gazete yazısıdır. Bir gazetenin görüş açısını temsil eden yazılara başmakâle adı verilir. Başyazı tâbiri de kullanılmaktadır.Ancak bâzı dergi ve kitaplarda da belli bir konuyu derinlemesine inceleyen uzun makâlelere rastlanabilir. Konu tahdidi olmayan makâlede aranan şeyler; güzel bir üslûp, ciddî ve hüküm bildiren kesin ifâdeler, iyi seçilmiş seviyeli kelime ve deyimler, hükmü ispat etmeye yarayan doğru bilgi ve deliller olarak sıralanabilir.

Bir makale, giriş, gelişme ve sonuç bölümü olmak üzere üç bölümden meydana gelir. Umûmiyetle bunlardan giriş bölümünde ele alınan konu ortaya konur, gelişme kısmında konu açılır, çeşitli delil ve

misallerle beslenir ve sonuç kısmında önceki anlatılanların üstüne oturacak bir hüküm verilir. Bâzı makâlelerde önce hükmün verilip sonra açıklama ve ispatlar yapıldığı da olur.

Türk edebiyâtına bu tür Tanzimâttan sonra girmiştir. Meşhur makâle yazarları arasında Nâmık Kemâl, Ziyâ Paşa,Osman Turan,Nihad Sâmi Banarlı, Ali Fuat Başgil,SamedAğaoğlu, Yalçın Özer isimleri hatırlanabilir.

Fıkra:

Günlük olay ve memleket meselelerini belli bir görüş açısından ele alan kısa yazılara "fıkra" denir.Gazete ve dergilerde yer alır. Bu tür, bir ihtisas istemez. Yazar akla gelen her konuda derine inmeden, îzahlara başvurmadan, ispata kalkışmadan, ilgi çekici, kıvrak bir üslûp ve çok samîmi bir hitap tarzı içinde yazabilir.

Batıda bu tür yazılara "kronik" adı verilir.

Türk edebiyâtında 1908'den sonra görülmeye başlamıştır. AhmedRâsim, CenabŞahâbeddin,Peyâmi Safa, OsmanYükselSerdengeçti,Necib Fazıl Kısakürek, Mustafa Necâti Özfatura, Târık Buğra,Bedîî Fâik, Ahmed Kabaklı, Vecihi Ünal,MehmedŞevketEygi, bu türün önde gelen isimlerindendir.

Sohbet:

Yazarın aktüaliteye bağlı düşüncelerini okuyucu ile karşı karşıyaymış gibi bir üslûpla yazdığı yazılardır.Her konuda yazılabilir.Cümleler günlük konuşmadaki şekli ve kuruluşu ile yer alır. Nükteli sözler ve atasözleri yâni darb-ı mesellere çok sık yer verilir.Okuyucuyu sıkmayacak uzunlukta olması istenir.Gazete ve dergilerde yayınlanır.

Hitâbet (Nutuk):

Bir hatip tarafından, açık meydanlarda veya kapalı salonlarda belli bir maksatla toplanmış halka yüksek bir belâgat ve fesâhat içinde söylenen sözlere denir. Bunlar önceden veya sonradan yazıya geçirilir. Hatip, bu sözleri söyleyen demektir.Cumâ günleri İmâmın minberden söylediği sözlere de "hutbe" denir.

Hitâbet, dînî, askerî, siyâsî, ilmî olabilir.Hatip söyleyeceği sözlerin taşıdığı fikre kesin inanmış olmalıdır. Bunlar dinleyenlerin vicdanlarına tesir etmeli, duygularını kabartmalıdır.Konu dinleyicilerin hepsini ilgilendirmelidir. Anlatım; kesin ve açık olmalıdır. Lüzumsuz edebî sanatlara yer verilmemelidir. Mümkün olan en az kelime kadrosu ve cümle sayısı içinde anlatılmak istenen her şey anlatılmalıdır.

Hitâbet türünün bütün dünyâdaki en muhteşem örneği Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) vedâ hutbesidir. Bu hutbede bütün İslâmiyet veciz bir şekilde ifâde edilmiş ve Müslümanların kıyâmete kadar yapacakları şeyler üstün bir lisanla sıralanmıştır. (Bkz.Vedâ Hutbesi)

Askerî sâhada YavuzSultanSelim Hanın Çaldıran Seferi esnâsında, Alparslan'ın Malazgirt Harbi öncesinde yaptıkları çok kısa ve veciz konuşmalar gene bu türün zirve örneklerindendir.

Edebî sâhada da HamdullahSubhi Tanrıöver ve Necib Fâzıl Kısakürek hitâbeleriyle meşhur olmuşlardır.

Bunların dışında halk edebiyâtı içinde görülen başka edebî türler de vardır. (Bkz.Halk Edebiyâtı)

EDEBİYÂT;

Alm. *Literatur (f),* **Fr.***Littérature (f),* **İng.** *Literature.* Düşünce, duygu ve hayallerin sözlü veya yazılı olarak güzel ve tesirli biçimde anlatılması sanatı.

Arapça olan "edebiyât" kelimesi "edeb" sülâsi mastarının ismi mensûbunun çoğuludur.Yâni kelime "edebî"nin "-ât" eki ile yapılmış cem-i müennes sâlim şeklidir. Arapçada "edb" kelimesi "dâvet, husûsî olarak yemeğe dâvet" mânâsını taşımaktadır. "Edeb"e çeşitli yazarlar farklı veya birbirine yakın mânâlar vermişlerdir. Ebû Zeydü'l-Ensârî kelimenin "güzel bir nefis riyâzâtı ve herhangi bir fazilet" mânâsına geldiğini kaydederken, Seyyid Şerif Cürcânî de "herhangi bir yanlışı düzeltmeye yarayan bilgi" olarak târif etmiştir.

Meşhur İtalyan müsteşriki C. Nallino kelimenin Câhiliye Devrinden hicrî ikinci asra kadar güzel ahlâk ve âdeti ifâde ettiğini, üçüncü yüzyılda din ilimleri ile âlet ilimlerinin ayrılması ile "edeb"in âlete âit ilimler arasında yer aldığını ifâde etmektedir.

Emevîlerin son devirlerinde halifeler çocuklarının yetiştirilmesi için müeddibler (terbiyeci) tâyin etmişlerdir. Zamanla Abbâsî halîfeleri ile onların vezirlerine geçen ve tâyin edilen müeddibler çocuklara şiir, târih ve din bilgisi öğretmekteydiler. Kelime "littérature" mânâsını çok sonraları

kazanmıştır.

Kelime Türkçede de sıra ile; ahlâkî bir mânâ, dile âit ilimler, güzel yazma sanatı ve onun öğretimi, edebî yazılar, herhangi bir mevzû ile ilgili yayınlar ve lüzûmsuz yere sözü uzatmak, edâda sanata yer vermek mânâlarında kullanılmıştır.

Kâtib Çelebi, sözde ve yazıda hatâya düşmekten kurtaran ilme edeb ilmi (ilmü'l-edeb) derken, ŞemseddînSâmî edebiyâtı, bir lisânın doğru ve yanlışsız söylenmesiyle okunup yazılması olarak ele alır. Muallim Nâcî ise, edeb sözünün içinde bulundurduğu yüksek ve lafızla ilgili mânâları, insanın vicdânına işleyecek derecede tesirli olan belîğ sözlere edebiyât demektedir.

Bütün bu görüşler edebiyâtı ahlâka bağlayan terbiye vâsıtası sayan görüşlerdir. Bunlardan farklı görüşler de vardır.Kimisine göre edebiyât, hakîkatın dilidir.Kimisi şiir ve hayâl sanatı olarak târif ederken, bâzısı mânevî hayatın yükselmesi için vâsıta bilmişler ve güzel sanatların bir kolu saymışlardır.

Gerçekte edebiyât; malzemesi dil olan bir güzel sanattır. Fakat her edebiyât kendi devrinin düşünce, hayal, duygu ve zevklerine yer vermektedir. Bu durumda edebiyâtın doğduğu milletin değerlerine bağlılığı olduğu gibi kaynak olarak kullandığı değerleri de vardır. Böylece ortaya konan eserleri edebî yönden; alelâde eserler, sanat değeri taşıyan eserler ve şâheserler olarak üç grupta toplamaktayız.

Edebiyât, insanoğlu ile birlikte vardır ve ilk şiir mersiye şeklinde Hâbil'in ölümü üzerine hazret-i Âdem tarafından söylenmiştir. Fakat bu eserlerin bir kısmı dilden dile söylene söylene gelirken, bir kısmı da yazıya geçirilmiştir. Böylece şifâhî (sözlü) ve yazılı edebiyâtlar ortaya çıkmıştır.

Sözlü (şifâhî) edebiyât: Eski ve büyük milletler destanlara sâhiptirler. Başından büyük mâcerâlar geçmemiş, târihte önemli roller oynamamış, büyük işler yapmamış milletlerin destanları yoktur.İşte târihin başlangıcı sırasında veya târihten önce milletlerin karşılaştıkları hâdiseler, onlara karşı aldıkları tavır ve vaziyetler destanların, dînî ve kahramanlık efsânelerinin ve hikâyelerin doğmasına sebeb olmuş ve sözlü edebiyât ortaya çıkmıştır. Bunların bir kısmı yazıya geçirilmiş, bir kısmı ise târih içinde unutulmuştur. Bugün de sözlü edebiyâtımız yazılı edebiyatın yanında varlığını sürdürmektedir.

Yazılı edebiyât: Metinlerin yazıya geçirilmesi ile başlamıştır. Yazılı edebiyâta sâhiplik yönünden eskilik gösteren pek az millet vardır. Bunlar; doğuda, Türk,Arap, Çin, Hind, Fars; batıda Lâtin ve Grek (Yunan)tir. Batı edebiyâtlarından Fransız edebiyâtı 11., İspanyol edebiyâtı 12., İtalyan ve Alman edebiyâtları 13., İngiliz edebiyâtı ise 14. yüzyılda yazılı olarak ortaya çıkmışlardır. Türk edebiyâtında ise BüyükHun İmparatorluğundan kalma bâzı metinler bir tarafa bırakılırsa asıl yazılı metinler 8. yüzyılda görülmektedir. Bu durumda yazılı edebiyâtımızın bugünkü Avrupa milletlerinden en azından üç beş asırlık bir zaman öncesinde varlığı görülmektedir.

Yazılı eserler sözlü edebiyâttan daha iyi muhâfaza olunmuştur. Fakat yazılı edebiyât sözlü edebiyât gibi doğrudan doğruya dinleyiciye hitâb etmediği için, halktan uzaklaşmış, yapmacık bir hâl almıştır.

Edebiyât güzel sanatların bir şûbesidir. Her güzel sanat şûbesinin bir gâyesi vardır.İnsanda güzellik duygularını uyandırmak için her sanat şûbesinin faydalandığı malzeme farklıdır.

Resmin malzemesi çizgi ve renktir.Mîmâride taş, toprak gibi hacim malzemesine ihtiyaç vardır. Edebiyâtın malzemesini de dil (lisan) teşkil eder.

Edebiyâtın konusu: Edebiyâtın konusu çok geniştir. Dünyâda görülen ve yaşanan her şey edebiyâtın konusu içine girer. Fakat edebiyâtı sanat hâline getiren konu değil, konuyu ele alış, işleyiş, söyleyiş tarzıdır. İnsanlara utanç veren iğrenç ve pis şeyler, küfür ve hakâret eden ifâdeler, güzellik duygusunu incittikleri için edebiyât sâhasına girmezler. Edebiyât terbiye dışına çıktı mı, güzel olma özelliğini kaybeder. Kışkırtma maksadını güden eserler de edebiyât sâhasına sokulmaz

Edebiyâtın faydası: Edebiyât, insanları iyiye, doğruya, güzele yöneltmek için ahlâkî bir gâye taşıdığı zaman büyük faydalar temin eder.

Edebiyât; insanların hayâtını, duygu, düşünce ve hayallerini anlatır. Bu sûretle ufku genişletir. Edebî eserler insanlarda uyuyan duyguları uyandırır ve besler.Onlar aracılığı ile geçmişte veya uzaklarda yaşayan İnsanları tanır ve dost olurlar. Edebiyât, insanlara hayâtı, dünyâyı ve insanları sevdirir. İnsanların çoğu duygu ve düşüncelerini anlatamazlar. Büyük yazarların eserleri, onlara hem nasıl yaşanılacağını, hem de nasıl konuşulacağını öğretir.Güzel eserler, bizim duygu, düşünce ve hayâllerimize çeki düzen verirler, kendi kendimize yapamadığımız meseleleri çözerler.

Edebî eserler: Malzemesi dil olan ve sanat maksadı ile meydana getirilerek insanın hayâl gücüne seslenen ve duygularını harekete getirerek heyecan ve zevk veren eserlerdir.

Bir ticâret kitabı, tıp kitabı, matematik kitabı, hayâl gücüne tesir etmez. Rûhî reaksiyonlar ve güzellik

duyguları vermez. Fakat edebî eserlerde, çekici, nükteli, ahenkli, duygu ve hayâl uyandırıcı bir taraf vardır.İyi yazılmış şiir, roman ve tiyatro eserleri tıpkı resim, mîmârî gibi güzellik duygusu uyandırırlar, bu güzellik duygusu konudan değil, onun ele alış ve anlatış biçimden ileri gelir.

Edebiyât târihi: Bir milletin târihi içinde vücut bulan edebî eserlerde, onları meydana getiren yazar ve şâirleri, târih sırasına göre inceleyen, değerlendiren bilim koluna denir.

Edebiyât târihinin asıl konusu eserler ve kişilerdir.Ancak yazarları yetiştiren şartlar; zaman, çevre, iktisâdî, siyâsî, târihî ve kültürel olaylardır. Bunlar dolaylı olarak edebiyât târihini ilgilendirirler. Edebiyât târihçileri, yazar ve şâirlerin sosyolojik, estetik, psikolojik yapıları üzerinde dururlar.Ortaya konulan eserlerle yazarların ve devrin diğer şartlarının bağlantılarını araştırırlar.

EDEBİYÂT-I CEDÎDE;

yeni edebiyat. Tanzimâttan sonra belirmeye başlayan ve divan edebiyâtına karşı olan Avrupa tesiri altındaki edebiyâtı nitelemek için kullanılmış bir sözdür.Ayrıca roman, tiyatro, makale gibi yeni türler de bu söz ile ifâde edilmek istenmiştir.

1896 yılında Servet-i Fünun dergisinde yazı yazarak temelli bir batıcılık yolunu tutanlar da kendi yazıları için bu sözü kullanmaya başlamışlar ve nihâyet bunu kendilerine ad yapmışlardır. Kitaplarını "Edebiyât-ı Cedîde Kütüphânesi" adı altında yayınlamışlardır.

Edebiyât-ı Cedîdeciler roman ve nazım sahalarında bâzı yenilikler yapmak istemişler, roman dili ve tekniği üstünde ısrarla durmuşlardır. Nazmı da doğu havasından çıkarıp tam batılılaştırmak yolunu tutmuşlardır.

Edebiyât-ı Cedîdecilerin başlıcaları:Tevfik Fikret, Hâlid Ziyâ Uşaklıgil, Cenab Şahâbeddin, Mehmed Rauf, Hüseyin Câhid Yalçın, Hüseyin Suat Yalçın, Hüseyin Siret Özsever, Celâl Şâkir Erozan'dır. (Bkz. Servet-i Fünûn)

EDHEM PAŞA (Gâzi, İbrâhim);

Osmanlı müşiri ve 1896 Yunan Harbi başkumandanı. 1844'te İstanbul'da doğdu. Harbiyeyi bitirdi.

Yarbayken 1876 Rus Harbine iştirak etti. Bâzı hücümlarda yararlılığı görülerek miralaylığa (albay) yükseltildi. Düşman muhasarası altında kalan Plevne'ye erzak yetiştirmekle görevlendirildi. Dubnik Muhârebesinde başından yararlanmakla berâber muhâsarayı yararak Plevne'ye girmeye muvaffak oldu. Bu başarısı üzerine ferikliğe yükseltildi. 1895'te müşir oldu. 18 Nisan 1897'de başlayan Yunan Harbine Sultan Abdülhamîd Han tarafından başkumandan tâyin edildi. Abdülhamîd Han, büyük devletlerden her an gelebilecek bir müdâhaleye fırsat vermemek için Edhem Paşadan yıldırım harbi yapmasını istedi. Bu direktifle harekete geçen Edhem Paşa savaşın hemen başında Milano Muhârebesini kazandıktan sonra 25 Nisan'da Yenişehir'i, 26 Nisan'da Tırhala'yı zaptetti. Bu muhârebeler sırasında çok sayıda mühimmat ve cephâne ele geçirildi. Yunan Prensi Konstantin, Dömeke'ye çekilerek savunma hattı kurmaya çalıştı ise de, Edhem Paşanın sevk ve idâresi altında Yunan ordusuna kesin bir darbe daha vuruldu. Dömeke kasabası 17 Mayıs'ta düştü. Osmanlı ordusu, Alman kurmaylarının "altı ayda geçilemez" diye rapor verdikleri Termopil Geçidini yirmi dört saatte aşarak Atina yolunu açtı.

Bu durum Atina'da büyük kargaşalığa sebeb oldu.Kabîne istifâ etti.Rus Çarı,Abdülhamîd Hana başvurarak savaşın durdurulmasını istedi. Yeni kabîne sulhü sağlamaları için büyük devletlere başvurdu. Avrupalı devletlerin de müdâhale etmeleri üzerine İkinci Abdülhamîd Han, 20 Mayıs 1898'de mütârekeyi kabul ederek Edhem Paşaya ateşkes için emir verdi.

Yunan Harbinde gösterdiği üstün başarı dolayısıyla Edhem Paşaya "Gâzi" ünvanı verildi. Meşrûtiyetin ilânından sonra (1908) Âyân âzâlığına getirildi. 1909'da Harbiye Nâzırı oldu. Ancak sıhhati bozulduğundan Mısır'a gitti ve çok geçmeden de orada vefât etti (1909). Cenâzesi İstanbul'a getirilerek Eyüp Sultan Kabristanlığına defnedildi.

EDHEM PAŞA (İbrâhim);

Sultan İkinci Abdülhamîd Han devri sadrâzamlarından. Devlet ve ilim adamı. 1818 yılında Sakız'da doğdu. Koca Hüsrev Paşa tarafından yetiştirildi.

Öğrenim için Fransa'ya giden ilk öğrenci grubu içerisinde bulundu (1830). 1839'da Paris Mâden Okulunu bitirerek diploma aldı. Avrupa mâden bölgelerinde uzun bir tetkik seyâhatinden sonra Türkiye'nin ilk mâden mühendisi olarak İstanbul'a döndü.

Önce Sarıyer bakır mâdeninde, sonra Gümüşhacıköy mâden müdürlüğünde çalıştı. 1845'te Keban ve Ergani mâdenleri başmühendisliğine tâyin edildi. 1847'de saray hizmetine alındı. Bu sırada Sultan

Abdülmecîd Hana Fransızca vesâir ilimler okuttu. Encümen-i dâniş ve Tanzimât meclisi üyeliklerinde bulundu. 1856'da vezir rütbesiyle Hâriciye Nâzırı oldu ise de beş altı ay sonra çekildi. Daha sonra Ticâret Nâzırlığı (1858) Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye üyeliği (1862), Adliye Nâzırlığı (1870), Berlin elçiliği (1876) görevlerinde bulundu. 1877'de Midhat Paşanın yerine sadrâzamlığa getirildi. 1878'de bu görevden alınarak Viyana elçiliğine, 1883'te ise Dâhiliye Nâzırlığına tâyin oldu. 1893'te İstanbul'da vefât etti.

Değerli bir ilim ve devlet adamı olan Edhem Paşa Jöntürk hareketine karşıydı. Bu faaliyetlerin devleti felâkete götüreceği endişesiyle dâimâ pâdişâhın yanında yer aldı. Devletine ilmî hizmetleriyle faydalı oldu. Jeolojinin bilim dalı olarak yerleşmesine katkıda bulundu. Dârülfünûn'un biyoloji dersleri için mühim kolleksiyonlar hediye etti.

EDİB AHMED YÜKNEKÎ;

Karahanlılar zamânında yetişen büyük Türk edibi. Türkistan'da Yüknek'te doğdu. Hayâtı hakkında kaynaklarda fazla bir bilgi yoktur. On birinci asrın sonlarıyla on ikinci asrın başlarında yaşamıştır. Arabî ve Farisiyi öğrenmiş, tefsir, hadis, fıkıh gibi İslâmî ilimleri tahsil etmiş, takvâ sâhibi, âlim, fâzıl bir zâttır. Eski kaynaklar, Edib Ahmed'e dâir menkıbevî bilgiler vermektedir.

Ali Şîr Nevâî, **Nesâim-ül Mehabbe'**sinde; "Edib Ahmed, aslen Türktür, Türkler arasında bir çok menkıbesi anlatılır. Edib Ahmed'in doğuştan kör olup, çok zekî, dindâr ve kâbiliyetli bir insan olduğu rivâyet edilir." demektedir.

Atabet-ül-Hakâyık'ın sonunda; "Adım, Edib Ahmed'dir.Sözüm, edeb ve öğüttür. Bu kitâbı; kendim gidersem, sözüm kalsın diye yazdım. Ey benden sonra gelen! Bunu okursan beni duâdan unatma!" diyerek, kendinden bahsetmiştir.

EdibAhmed'in, zamânımıza birkaç yazma nüshası ulaşan tek eserinin adı **Atabet-ül-Hakâyık'**tır. Hakîkatlerin eşiği mânâsına gelen bu eser, Türk ve Acem ülkeleri meliği Dâd Sipehsâlar Muhammed Beye sunulmuştur. Eser, **Kutadgu Bilig** gibi, **Şehnâme** vezniyle, yâni aruzun, "Feûlun feûlün feûlün feûl'" kalıbıyla yazılmıştır. Eserin başında bir tahmîd, bir nât manzûmesi, dört halîfenin medhi hakında üçüncü bir manzûme vardır. Bunlar aynı vezinle ve gazel şeklinde söylenmiştir. Bunlardan sonra, Dâd Sipehsâlar Muhammed Bey hakkında bir medhiye vardır.On dört bölümlük bir manzumenin arkasında, eserin yazılış sebebini anlatan yine gazel şeklinde altı beyitlik ayrı bir manzûme bulunmaktadır. Bunlardan sonra, eserin baştan sona dörtlüklerle söylenmiş, esas metni yer alır. Esas metinde yüz iki dörtlük bulunmaktadır. Bunlarda ilmin faydası ve bilgisizliğin zararı, dilin muhâfazası, dünyânın kötülüğü, tevâzû ve kibir, cömertlik ve hasislik, harislik, kerem, hilm ve diğer iyilikler anlatılmış ayrıca, zamânın bozukluğundan şikâyet ve kendi özrüne yer vermiştir.

Atabet-ül-Hakâyık'ın tamâmı 512 mısradır. Bu bakımdan **Kutadgu Bilig'**den bir hayli küçüktür. Fakat İslâmî Türk edebiyâtında elde bulunan ikinci eser olması bakımından dil târihi ve edebiyât açısından kıymeti fazladır. **Kutadgu Bilig,** beyitler hâlinde ve mesnevî tarzında yazılmasına rağmen, **Atâbet-ül-Hakâyık** dörtlüklerle yazılmıştır. Vezin ve kâfiye yönünden pek sağlam değildir.Yer yer aksaklıklara rastlanır. Tam ve yarım kâfiyelerin yanında, bâzan redifle yetinildiği de görülür.

Atabet-ül-Hakâyık, bir ahlâk ve öğüt kitabı olduğu için, tamâmen hikmet tarzında yazılmıştır. Eserden, Edib Ahmed'in İslâmî ilimlere hakkıyla vâkıf olduğu anlaşılmaktadır.

Atabet-ül-Hakâyık'ın sonunda, Edib Ahmed'e âit olmayan üç bölüm vardır. Birincisinin, kim tarafından yazıldığı belli değildir.İkinci ek,Seyfî mahlası ile şiirler yazan Seyfeddîn Barlas'a âittir.Üçüncüsü ise, Timur Han zamânında yaşamış, edebiyâtla ilgilenen devlet adamlarından olan Arslan Hoca tarafından yapılmıştır.

Eser 1906 senesinde, İstanbul Dârülfünûn lisâniyat târihi müderrisi Necib Âsım Bey tarafından Ayasofya Kütüphânesinde bulunmuş ve 1918 senesinde **Hibetü'l-Hakâyık** adıyla, İstanbul'da neşredilmiştir. **Atabet-ül-Hakâyık'**ın, mukâyeseli ve en mükemmel neşrini, Reşîd Rahmetî Arat yapmıştır. Arat; Semerkand, Ayasofya, Topkapı Sarayı nüshaları başta olmak üzere, eserle ilgili bulduğu parçaları zikretmiş ve tenkidli neşrini yapmıştır. 1951 yılında Türk Dil Kurumu yayınları arasında çıkan eserde, uzun ve geniş bir araştırmanın yanı sıra, eser üzerinde inceleme, tenkidli metin ve günümüz Türkçesine çevrilmiş şeklini neşreden Arat, eserin indeksini yapmış ve Uygur harfi nüshalarının basımını da vermiştir.

EDİLLE-İ ŞER'İYYE (Bkz. Ahkâm-ı Şer'iyye)

EDİRNE;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 6276 km^2

Nüfûsu : 404.599

İlçeleri : Merkez, Enez, Havsa, İpsala, Keşan, Lalapaşa, Meriç, Süloğlu, Uzunköprü

Marmara Bölgesinin Trakya kısmında yer alan; Türkiye'nin Avrupa yakasında ikinci büyük ve serhat şehri. Sınır kapısı, "Bursa'nın oğlu, İstanbul'un babası" olarak vasıflandırılan ve Osmanlı Devletinin ikinci başkenti ve "müze şehir" Edirne'nin doğusunda Kırklareli ve Tekirdağ, güneydoğusunda Çanakkale, batısında Yunanistan, kuzeybatısında Bulgaristan, güneyinde ise Ege Denizi bulunmaktadır. İl toprakları 40°30' ve 42° 00' kuzey enlemleri ile, 26°00' ve 27°00' doğu boylamları arasında yer alır.Trafik kod numarası 22'dir.

İsminin Menşei

Edirne,Roma İmparatoru Hadrianus tarafından M.S. 120'de yeniden îmâr edildiği için, buna izâfeten, "Hadrianapolis" ismi verilmiştir. Doğu Roma (Bizans) zamânında "Adrinople'" olarak anılmış, Türkler Edirne'yi fethedince, ilk önce "Edrine" demişler, sonradan bu kelime halk arasında "Edirne" olmuştur.

Târihi

Türk-Osmanlı târihinde büyük bir yeri olan serhat şehri Edirne'ye, ilkçağda Trak kabilelerinden Betlegerriler ve ardından Odrysler yerleşmişlerdir. M.Ö. 4. asırda Makedonyalılara, sonra Roma İmparatorluğuna ve M.S. 395'te Roma'nın parçalanması ile Doğu Roma (Bizans)ya geçmiştir. M.S. 586'da Avar Türkleri kuşatmış, fakat alamamıştır. Bulgar Türkleri, 914'te Edirne'yi almışsa da, kısa bir müddet sonra Bizanslılar geri almışlardır. 1050 ve 1078'de Peçenek Türkleri kuşatmıştır.

Osmanlı Türklerinin Rumeli'ye geçmesinden kısa bir müddet sonra, 1361 Temmuzunda Hacı İl Bey ve Evranos Bey emrindeki Türk ordusu tarafındanBizanslılardan alınarak fethedilmiştir. Edirne tekfuru kuşatma esnâsında Enez'e kaçmıştır. Tekfursuz kalan şehir halkı, dînî liderlerine "Ne yapalım?" diye sorar. Papazlar güzel kızları su almak için sur dışına gönderirler.Türk askerleri bu kızlara bakmaz bile. Ayrıca üzüm bağlarından yenilen üzüm kütüklerine paralarının bir mendil içinde bağlanmış olması üzerine, bu ordunun yenilmeyeceğini anlayan papazların tavsiyesi üzerine şehir halkı, Osmanlı komutanı Lala Şahin Paşaya teslim olurlar. Edirne 1361-1453 arasında Osmanlı Devletinin başşehri olmuş ve 91 sene başşehirlik yapmıştır. Birinci Murad Han,Avrupa fütûhâtını buradan başlatmıştır.

Fetret devrinde (1402-1413) Emir Süleymân ve kardeşi Mûsâ Çelebi'nin başşehri olmuştur. 1413'te pâdişah olan Çelebi Sultan Mehmed, uzun müddet Edirne'de kalmıştır. İkinci Murad Han zamânında,Edirne'nin ve çevresinin Türk-Osmanlı mîmârîsi ile yeniden inşâ edilmeye başlandığı görülür.Trakya ulaşımı bir ağ gibi örülmeye başlanmış, târihî Uzunköprü köprüsü yapılmış, Ergene nehri üzerinde iç kısımlara doğru ulaşım sağlanmıştır. İstanbul fethinde kullanılan toplar "Tophâne Bayırı'nda" dökülmüştür.Türk akıncılarının üssü hâline gelenEdirne Kalesi,İstanbul'un fethine zemin hazırlayan müstahkem mevki hâline gelmiştir.Üs olan Edirne Osmanlı Türk hükümdârlarının İstanbul'dan sonra en hoşlandıkları bir şehir olmuştur. Hattâ bâzıları Edirne'yi İstanbul'a tercih etmişlerdi.

Dördüncü Mehmed (1648-1687) ile kardeşleri İkinci Süleymân (1687-1691) ve İkinci Ahmed'in oğlu İkinci Mustafa (1695-1703) uzun süre Edirne'de oturmuşlardır. Bu devirde İstanbul bir kaymakam (Başbakan vekîli) tarafından yönetiliyor, devletEdirne'den idâre ediliyordu. Bu durum bâzılarının menfaatlerine dokunduğu için huzursuzluğa sebeb oldu. "Edirne Vak'ası" denilen hâdise ile İkinci Mustafa tahttan indirildi.Yerine kardeşi Üçüncü Ahmed pâdişâh oldu. Dördüncü Mehmed ile kardeşi İkinci Süleymân ve İkinci AhmedEdirne'de vefât ettiler.

Edirne, Osmanlı devrinde merkezi Sofya'da bulunan Rumeli Beylerbeyliğine (Eyâletine) bağlı bir vilâyetti. Edirne kâdısı, Osmanlı Devletinin İstanbul kâdısından sonra en yüksek rütbeli kâdısı sayılırdı. Edirne bir ilim merkezi, medreseler (üniversiteler) şehriydi. Tanzimâttan sonra Edirne vilâyeti (eyâleti) kuruldu. Doğu ve Batı Trakya Edirne'ye bağlandı. Balkan Harbinden sonra Batı Trakya (2 vilâyet)Bulgaristan'a bırakıldı.

1700 senesinde, Edirne 350 bin nüfûsu ile dünyânın en büyük birkaç şehrinden biriydi. Bunlar; İstanbul, Pâris, Londra ve Edirne idi. On sekizinci asırdan îtibâren gerilemeye başladı. 1745 senesinde çıkan büyük bir yangınla 60 mahalle kül oldu. 1751 yangını da 1745'teki yangın şiddetindeydi.

Edirne 4 defâ istilâya uğramış ve çok zarar görmüştür. 1829'da Ruslar Edirne'ye girmiş bir kaç ay kalmıştır. İkinci Sultan Mahmud, Edirne'de 10 gün kalarak halkın moralini takviye etmiş, istilânın tahribâtının yeniden îmârı için emir vermiştir. 20Ocak 1878'de Edirne'ye giren Ruslar 13 ay kalmışlar ve şehri tahrib etmişlerdir. Balkan Harbinde Şükrü Paşanın kahramanca savunmasına rağmen, açlık

sebebiyle, Bulgarlara 26 Mart 1913'te teslim oldu. 4 ay sonra Türk ordusu 22 Temmuz 1913'de Edirne'yi geri aldı. Birinci Dünyâ Harbinden sonra 1920 Temmuzundan 25 Kasım 1922'ye kadar Yunan ordusunun işgâlinde kalan Edirne, çok geriledi ve dünyâda Edirne derecesinde gerileyen başka bir şehir görülmedi. Lozan Antlaşması ile EdirneTürkiye sınırları içine alındı. Cumhûriyetten sonra Edirne kendi adını taşıyan ilim merkezi oldu. İkinci Dünyâ Harbinde Edirne boşaldı ve çok sıkıntılı günler yaşadı.

Fizikî Yapı

Trakya'nın batısını teşkil eden Edirne toprakları, geniş düzlükler ve basık tepelerden meydana gelir. Arâzinin % 78'i platolar, % 5'i dağ ve yaylalar ve % 17'si ovalardan ibârettir.Akarsu ve göl bakımından da zengin sayılır. % 25'i orman ve fundalıklarla kaplıdır.

Dağları: Bellibaşlı dört dağ silsilesi vardır. Istıranca Dağları, Uzunköprü Dağları, Koru Dağları, ve Çandır Dağları. En yüksek yer Korudağ (Yerli Su Tepesi) 720 metredir. Diğer dağların yüksekliği azdır. Bakacak Kuletepesi (590 m), Çandır Tepe (385 m), Süleymâniye Tepesi (378 m), Hasır Tepesi (385 m) ve Hızır İlyas Tepesi (378 m)dir. Dağlar orman ve fundalıklarla kaplıdır.

Ovaları: Edirne ilinin mühim kısmı 0-250 m yüksekliktedir. Topraklarının % 78'i plato ise de bunlar ova görünümündedir. Ovalar ise % 17'dir. Ergene, Tunca, Kazanova ve İpsala ovaları başlıca geniş ovalarıdır. Düzlükler doğudan batıya doğru gittikçe alçalır. Meriç Ovasına kavuşur. Meriç ile Ergene arasında kalan arâzi hafif dalgalı ve yarımada şeklindedir. Keşan ve Enez arası 250-500 m arasındadır. Ergene Ovası; Ergene Vâdisi ile Uzunköprü ve Meriç ilçelerinin mühim kısmını ihtiva eder. Ergene Irmağı sık sık taşarak mil bıraktığı için arâzi çok verimlidir.Tunca Irmağı vâdisinde bulunan ovalara, Tunca Ovası denir.

Meriç Vâdisinde Kapıkule-Edirne arasında kalan ovaya Kazanova denir. İpsala Ovası en büyük ovadır. Sulu ve kuru tarım yapılır. İpsala ve Enez topraklarını ihtivâ eder. Edirne'de yaylalar çok azdır.Yerli Su Tepesi (Keşan)-Çandır (Enez)-Hisarlı (Lalapaşa), Yazın (Lalapaşa) ve Ömeroba çok güzel manzaralı ve su kaynakları zengin yaylalardır.

Akarsuları: Edirne, akarsu bakımından zengin, fakat su rejimleri düzensiz ve kontrolsüzdür. İlkbahar ve sonbaharda taşmalar olur. Başlıca akarsuları şunlardır:

Meriç: Edirne'ye Bulgaristan'dan girer. Türk-Yunan sınırını çizer. Edirne yakınında Arda ve Tunca nehirlerini alır. Dimetoka yakınında, Yunanistan'dan gelen Kopkino Çayını alır. Balabancık yakınında Ergene Çayı ile birleşir. Enez yakınlarında Ege Denizine dökülür. Taşmaları önlemek için Uzunköprü-Altınyazı Barajı yapılmıştır. Arda ile birlikte debisi 193 m^3tür. Nehir balık bakımından zengindir. Arâzinin sulanmasında kullanılır. Derinliği 60-520 cm arasındadır. Edirne il sınırları içindeki uzunluğu 185 km'dir. **Arda Nehri:** Pazarkule sınır kapısından giren Arda, 1 km sonra Meriç ile birleşir. **Tunca Nehri:** Bulgaristan'dan Uzunbayır civârında Türk topraklarına girer. 32 km yol alarak, Bülbül Adasında Meriç'le birleşir. **Ergene Nehri:** Kırklareli'nin Istıranca Dağlarından çıkar. Pehlivanköy ilçesinde, Edirne sınırlarına girer. İpsala-Sarıcaali köyünde Meriç'le birleşir. Bütün uzunluğu 230 km ise de Edirne'deki kısmı 72 km'dir. **Süleoğlu Deresi:** Süleoğlu köyü civârından çıkar. Hıdırca yakınında Ergene Nehrine karışır. 79 km'dir. Ayrıca, Başamaklar Deresi (27 km) Pravadi Deresi (42 km) Keşan Deresi (32 km) ve Büyükdoğan Deresi (33 km) vardır.

Göller: Edirne tabiî ve baraj gölleri ile göletler bakımından en zengin illerden biridir. **Gala Gölü:** Enez ilçesinde 8 km^2lik bir göldür. Etrâfı bataklıktır. Meriç taşınca gölle birleşir.Tuzludur.Sulamada kullanılmaz. Balığı boldur. Derinliği 70 santimdir. **Dalyan Gölü:** Enez ilçesi güneyindedir. Çok tuzlu ve sodyumludur. Derinliği 1-1,5 metredir. Çevresi kumluktur. Sulamada kullanılmaz.Yüzölçümü 3,5 km^2dir. **Taşaltı Gölü:** Dalyan Gölünün doğusundadır. Sığ bir göldür. Derinliği 80 cm'dir. Yüzölçümü 70 hektardır. Suyu tuzludur. Kıyılarının bir kısmı bataklıktır. Bir kısmında ise çeltik ekimi yapılır. **Pamuklu Gölü:** Gala ile Sığırcık Gölü arasındadır. Yüzölçümü 2,5 km^2dir. Derinliği 70 cm'dir. Etrâfı bataklık ve sazlıktır. **Sığırcık Gölü:** Yüzölçümü 2 km^2, derinliği az, suyu tuzludur. Kıyılarının bir kısmı bataklık ve sazlıktır. **Altınyazı Barajı:** Uzunköprü-Altınyazı köyündedir. 2300 hektarlık arâzi sulanır ve 1490 hektar aâazi su taşkınlarından korunur. **Kadıköy Barajı:** Büyükdoğanca Deresi üzerindedir. 42 milyon m^3 su toplanır. 4 bin hektar arâzi sulanır. **Başamak Deresi:** Üzerinde 9 m yükseklikte ve 900 m uzunlukta bir set ile toplanan sular taşkınları önler. Bu su 12 km'lik bir kanalla Altınyazı Barajına aktarılır.

İklim ve Bitki Örtüsü

Edirne ilinde çeşitli iklim tipleri görülür.Toprakları fazla engebeli olmadığı ve denize kıyısı olduğu halde Balkanların şiddetli kara iklimi hüküm sürer. Ayrıca Akdeniz'in ılık ve yağışlı iklimi ile bâzan Karadeniz iklimi görülür. Balkan yarımadası, Orta Avrupa, Akdeniz, Ege, Karadeniz ve Marmara denizinin tesiri altındadır. Ergene havzasında kara iklimi hüküm sürer. Kışlar sert ve kar yağışlı, yazlar sıcak

geçer.Senelik ortalama yağış miktarı 597 milimetredir.

Topraklarının % 57'sinde tarım yapılır. % 14'ü çayır ve mer'alıktır. Orman ve fundalıklar %25'tir. Ekime müsâit olmayan arâzi % 4'tür. Trakya'nın en verimli topraklarıdır. Ergene Havzası, bozkır görünümündedir. Ormanlarında meşe, kızılçam ve karaçam ağaçları çoğunluktadır. Koru Dağları ile Saros Körfezi arasında kalan kısım makiliktir. Edirne nemli ve rüzgârlıdır. Rüzgârlar buharlaşmayı önler. Bu ise bitki örtüsünün çeşitli olmasını temin eder.

Ekonomi

Edirne'nin ekonomisinde ağırlık tarıma dayanır. Faal nüfûsun % 73'ü tarım, balıkçılık, avcılık ve ormancılıkla uğraşır. Gayri sâfi hâsılasının % 42'si tarımdan elde edilir. Sanâyi hızla gelişmektedir. Avrupa'yı Ortadoğu'ya, Anadolu ve İstanbul'a bağlayan transit yol buradan geçer.

Tarım: Edirne'de çeşitli tarım ürünleri yetişir. Ovaları çok bereketlidir.Tarla tarımı çok gelişmiştir. Tahılda buğday, sanâyi ürünlerinde şekerpancarı ve ayçiçeği ön sırayı alır. Meyvecilikte, kavun, karpuz yetiştiriciliği ve bağcılık ileridir. Son 10 senede tarım ürünleri bir kat artmıştır. Buğday, pirinç, ayçiçeği, şekerpancarı, fasulye, susam, kolza, domates, patlıcan, pırasa ve lahana ilde yetiştirilen başlıca tarım ürünleridir.Meyve olarak kavun, üzüm, karpuz, elma, armut, erik, kızılcık ve bâdem önemli yer tutar. Sulama, gübreleme ve modern tarım araçları kullanma husûsunda önde gelen iller arasındadır.

Hayvancılık: Çayır ve mer'aların gittikçe azalmasına rağmen hayvan potansiyeli yüksektir. Koyun, kıl keçisi, sığır ve manda beslenir. Koyunların çoğu kıvırcıktır. Eti yağsız, sütü bol ve yapağısı kalitelidir.Kışın Balkanlardan gelen yaban ördek sürüleri boldur. Beyaz peyniri meşhurdur.

Ormancılık: Yüzölçümünün % 25'i orman ve fundalıklarla kaplı ise de Edirne orman bakımından zengin sayılmaz. 160 bin hektara yakın orman sahasının 20 bin hektarı koruluktur. Her sene bu ormanlardan 25 bin m^3 sanâyi odunu ile 20 bin m_3 yakacak odun elde edilir.

Mâdenleri: Edirne'de çıkarılan başlıca mâden linyittir.Keşan, Demirhanlı, Küçük Doğanca, Enez ve Meriç linyit ocaklarından senede yaklaşık 50 bin ton linyit çıkarılır. Türkiye ihtiyâcının yarısını karşılayacak tabiî gaz rezervleri Trakya'da bulunmaktadır. Edirne'de tabiî gaz ve petrol aramalarına devâm edilmektedir.

Sanâyi: Yakın zamâna kadar Edirne'nin sanâyii tarıma dayalı, yağ, un, beyaz peynir ve kaşar peyniri fabrika ve mandıralarından ibâretti. Son 10 senede sanâyi hızla büyümüştür. Mühim kısmı imâlat, gıdâ, tarım, sıhhi tesisat malzemeleri, dokuma ve deri sanâyiine âittir.

Ulaşım: Edirne Türkiye'nin Avrupa'daki sınır kapısıdır.Anadolu'yu, İstanbul'u, Ortadoğu'yu Avrupa'ya bağlayan kara ve demiryolları Edirne'den geçer. Avrupa'dan Türkiye'ye giren 4 sınır kapısından 3'ü Yunanistan ve biri Bulgaristan sınırındadır. Kapıkule sınır kapısından başlayan E-5 Karayolu, Edirne-Havsa-Babaeski-Çorlu-Silivri-İstanbul güzergâhını tâkip eder. İpsala sınır kapısından başlayan yol, İpsala-Keşan-Malkara-Tekirdağ-Silivri güzergâhını tâkip eder ve E-5 Karayolu ile birleşip İstanbul istikâmetine devâm eder. Edirne ile ilçeleri birbirine asfalt yollarla bağlanmıştır. Köy yolları düzgündür. Motorlu araç sayısı hızla artmıştır. Demiryolu bakımından da Edirne işlek bir yerdedir. Hergün İstanbul-Sofya-Venedik-Paris, İstanbul-Sofya-Belgrad-Zagreb-Viyana, İstanbul-Sofya-Bükreş- Moskova seferleri karşılıklı olarak Kapıkule'den yapılır.Ayrıca İstanbul-Selanik-Atinatren seferleri Uzunköprü ve Eskiköy üzerinden yapılır. 230 km'lik düzgün bir yolla İstanbul'a bağlıdır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfûsu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 404.599 olup, bunun 210.421'i ilçelerde, 194.178'i köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 6276 km_2 olup, nüfus yoğunluğu km_2 başına 64 kişidir.

Örf ve âdetleri: Edirne târih boyunca Avrupa ve Asya arasında göç, akın, istilâ ve sefer yolu üzerinde olduğu için, çeşitli kültürler bu bölgede hâkim olmuştur. 1361'de Osmanlı Türklerinin fethiyle, Türk-İslâm kültürü hızla yerleşmiş ve diğer kültürler unutulmuş, sâdece bâzı harâbe ve târihî kalıntıları kalmıştır. Edirne'de Türk-İslâm gelenekleri hâkimdir. **Kıyâfet:** Mahallî kıyâfet gittikçe kaybolmakta, sâdece düğün, bayram ve folklor gösterilerinde kullanılmaktadır.Yine de köylerde şalvar ve yelve gibi elbiselerin giyilmesi yaygındır. **Yemekleri:** Mahallî yemekleri tarhana, bâdem ezmesi, ciğer sarması, mazmaza ve akıtma (mayalı, ince), mantı ve katmer, bakla tavası, çerkes tavuğu, nemse böreği, gözleme'dir. **Türküleri:** Göçlere, bozgunlara, yağma ve istilalara mâruz kalan mahallî halkın türküleri acı, yanık ve hasretleri aksettirir.**Oyunları:** Trakya bölgesinin oyunlarıdır. Erkekler kendi aralarında davul ve zurna ile, kızlar kendi aralarında darbuka ile oynarlar. Başlıcaları kasap oyunu, Debreli Hasan, mendil, alaybeyi ve karşılamadır. Oyunlar sona doğru çok hareketlenir. **El sanatları:** Ahşap işçiliği, oyma, kakma, boya bezekli çalışmalar çok ilerlemiş ve bu tür eserlere "Edirne-kâri" denmiştir.Trabzan ayakları, tavan işlemeleri, sini-sofra altları, dolaplar, çekmeceler sanatkârâne

şekilde yapılır.Süpürge darısından yapılan süpürgecilik yaygındır. Edirne'nin peyniri, süpürgesi, kokulu ve renkli sabunu, bâdem ezmesi ve devâimisk ismindeki macun şeklinde helvası meşhurdur.

Kırkpınar güreşleri: 14. yüzyılın ikinci yarısından îtibâren Edirne'nin Kırkpınar mevkiinde güreş şenlikleri düzenlenir. Süleymân Paşanın Rumeli'yi fetihleri sırasında (1346-1358) Anadolu'dan Rumeli'ye geçenTürk askerleri bu bölgede mola verirken 40 er birbiriyle güreşe başladılar. Bu 40 er birbirini yenemedi ve güreşteyken öldüler. Seneler sonra arkadaşları seferden (akınlardan) dönünce arkadaşlarının kabrini ziyâret ettiklerinde soğuk, gür bir pınarın aktığını görürler. "Kırklar pınarı" zamanla "Kırkpınar" olur.Rumeli'yi fethedenkırk şehîdi yâd etmek için tertiplenen "Kırkpınar Güreşleri" zamanla an'ane hâline gelir. (Bkz. Kırkpınar Güreşleri)

Yiğitlerin harman olduğu er meydanı Kırkpınar'daki güreşlerde baş pehlivan olarak Aliço, Koca Yusuf, Hergeleci İbrâhim,Adalı Halil ve Kurtdereli Mehmed yetişmişlerdir.Avrupa ve Amerika'da bütün râkiplerini yenen Adalı Halil'in kabri Kasımpaşa Câmii yanındadır.Her sene güreşçiler, güreşe başlamadan kabrini ziyâret ederler.Adalı Halil, Kırkpınar'da tam 18 sene başpehlivan olmuştur.

Allah,Allah, İllallah;

Hayırlar gele inşallah.

Pirimiz,Hamza Pehlivan,

Aslımız, neslimiz, pehlivan.

İki yiğit çıkmış meydana,

Birbirlerinden merdane.

Biri here, biri kara,

İkisinin de zarı pâre.

Alta düştüm diye yerinme,

Üste çıktım diye sevinme.

Alta gelirsen apış,

Üste çıkarsan yapış.

Vur sarmayı kündeden at,

Gönder Muhammed'e salevât.

Seyirttim gittim pınara,

Allah ikinizin de işini onara...

Eğitim: Edirne 1362'den bu yana ilim ve kültür merkezi olmuştur. Okur-yazar nisbeti %85'tir. Okulsuz köy yoktur. Bâzı köylerde ortaokul vardır.İlde 88 ana okulu, 318 ilkokul, 91 ortaokul, 12 lise ve 17 meslekî ve teknik okul bulunur. Tıp Fakültesi, Eğitim Fakültesi, Meslek Yüksek Okulu, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu, Keşan Meslek Yüksek Okulu, Mühendislik ve Mîmârlık Fakültesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Trakya Üniversitesine bağlı kuruluşlardır.

Yetişen meşhurlar: Edirne, târihî, kültürel bir merkez olarak pekçok büyük meşhurun yetiştiği bir beldemizdir. On altıncı yüzyıl seyhülislâmlarından, büyük âlim Kemâl Paşazâde Ahmed Şemseddîn Efendi, 1775'te şeyhülislâm olan Topkapılızâde Mehmed Emîn Efendi, Sezâi Hasan Dede, 15. asrın ilk yarısının büyük şâiri İvazPaşazâde Atâyî, meşhur tezkire yazarı Şehî, **Şakayik** mütercimi Mecdî, **İbret-Nümây-i Devlet** yazarı Hicrî, 17. asrın büyük şâiri Cevrî; 18. asır târihçilerinden Örfî Edirne'de doğan, yetişen ve şöhretleri asrını aşan ilim ve sanat adamlarından sâdece birkaçıdır.

İlçeleri

Edirne'nin biri merkez olmak üzere 8 ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 124.361 olup 102.345'i ilçe merkezinde 22.016'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 22, Karakasım bucağına bağlı 6, Sırpsındığı bucağına bağlı 7 köyü vardır.İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir.Tunca ve Meriç ırmakları topraklarını sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, üzüm, şekerpancarı, susamdır. Sebze

ve meyvecilik yaygın olarak yapılır. Hayvancılık gelişmiştir.Süpürge otu üretimi ve süpürgecilik başlıca gelir kaynağıdır. Dokuma, un, çeltik, yağ, süt ürünleri, tuğla ve kiremit, yem, salça, karton-mukavva fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Tunca, Meriç ve Arda nehirlerinin birleştiği verimli toprakların yamaçlarında kurulmuştur.Türkiye-Bulgaristan arasındaki sınır kapısı olan Kapıkule ilçenin batısındadır. Trakya'nın en büyük şehri olup Türkiye'nin Avrupa'ya açılan kapısıdır.Osmanlı Devletine başkentlik yapan Edirne,İstanbul'dan sonra târihî eser bakımından yakın zamanın en zengin şehriydi. Geçirdiği iki büyük yangın, bir deprem ve dört istilâ ile târihî eserler oldukça imhâ olmuştur. Yalnız Fâtih devrinde Edirne'de 28 câmi ve 7 medrese (Üniversite) açılmıştır.Günümüzde târihî eser bakımından İstanbul ve Bursa'dan sonra, kütüphâne (kitap) bakımından ise İstanbul,Ankara ve Bursa'dan sonra gelir.Merkez ilçe (Edirne), 1850 senesine kadar Osmanlı Devletinin İstanbul ve Kâhire'den sonra üçüncü büyük şehriydi. 1850'de dördüncü, 1875'te onuncu, 1900'de onuncu, 1915'te sekizinci şehri oldu. Günümüzde ise Türkiye'nin 36. şehridir. Dünyânın hiçbir şehri bu derece hızla gerilememiştir.

Enez: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 12.700 olup, 3509'u ilçe merkezinde, 9191'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 19 köyü vardır.Yüzölçümü 458 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 28'dir. İlçe toprakları alçak tepelerle çevrili geniş tabanlı vâdilerden meydana gelir. Doğusunda Işıklar ve Koru dağları yer alır. İlçe topraklarını Meriç Irmağı sular. İpsala Ovasının bir bölümü ilçe sınırları içinde kalır. Akarsu vâdilerinde küçük ovalar vardır. Meriç bağlantılı Gala Gölü 8 km^2 yüzölçüme sâhiptir. Ayrıca irili ufaklı küçük göller vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, ayçiçeği, arpa ve susam olup, ayrıca az miktarda pirinç, fasulye, nohut ve şekerpancarı yetiştirilir.Hayvancılık gelişmiştir. Kaşarpeyniri olan kaşkaval ve Edirne türü beyaz peynir üretilir. Meriç ağzında balıkçılık yapılır.

İlçe merkezi Meriç Irmağının güneyi ile Dalyan arasında kurulmuştur.Gelişmemiş küçük bir yerleşim merkezidir. Ege kıyılarında yazlık evler ve tâtil siteleri vardır. Has Yunus Bey tarafından 1456'da Osmanlı topraklarına katılan ilçe önemli bir liman kentiydi. Meriç'in ağzının çamurla tıkanıp ulaşıma kapanması yüzünden bu önemi kaybetmiştir. Enez 1953'te ilçe merkezi oldu ve aynı sene belediyesi kuruldu.

Havsa: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 27.900 olup, 9237'si ilçe merkezinde, 18.663'ü köylerde yaşamaktadır.Merkez bucağına bağlı 17, Hasköy bucağına bağlı 4 köyü vardır.Yüzölçümü 545 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 51'dir. İlçe toprakları Ergene Irmağının kenarlarındaki geniş düzlüklerden ve bunların etrafındaki hafif engebeli arâziden meydana gelir. Ergene Irmağı ve kolları ilçe topraklarını sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, ayçiçeği, şekerpancarı, üzüm, pirinç, arpa, kozla, kavun ve karpuzdur. Hayvancılık gelişmiş olup, en çok koyun beslenir. Yağ, un, dokuma ve süt fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Edirne-İstanbul karayolunun güneyinde kurulmuştur. İl merkezine 27 km mesâfededir. İlçe, Fâtih SultanMehmed Hanın vezirlerinden Mahmud Paşaya verildiğinden, ilk zamanlar Havass-ı Mahmud Paşa adıyla anıldı. Daha sonraları bu isim Havsa olarak değişime uğradı. 1954'te ilçe merkezi olan Havsa'nın belediyesi 1941'de kurulmuştur.

İpsala: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 36.122 olup, 9212'si ilçe merkezinde 26.910'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 15, İbrik Tepe bucağına bağlı 6 köyü vardır.Yüzölçümü 753 km2 olup, nüfus yoğunluğu 48'dir. İlçe toprakları alçak tepelerle engebelenmiş dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Batısında İpsala Ovası yer alır. Ovayı Meriç Irmağı sular. Başmaklar Deresi üzerinde sulama amacıyla kurulan Altınyazı Baraj Gölünün bir kısmı ilçe sınırları içinde kalır. Ekonomisi tarım ve sanâyiye dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, ayçiçeği, pirinç ve şekerpancarı, fasulye, üzüm, arpa, kavun ve karpuz olup, ayrıca az miktarda elma, armut ve susam yetiştirilir. Hayvancılık yaygındır. En çok kıvırcık koyunu, sığır ve manda beslenir. Mandıralarda beyaz peynir, kaşkaval tipi kaşar peyniri ve ova kaşarı üretilmektedir.Yağ, çeltik ve un fabrikaları vardır.

İlçe merkezi, İpsala ovasının kuzeydoğusunda bir tepenin eteklerinde kurulmuştur.İl merkezine 108 km mesâfededir.Osmanlı Devleti zamânında İstanbul'u Selânik'e bağlayan yol üzerinde önemli bir konaklama yeriydi. Daha sonra bu önemini kaybetti.Osmanlı Devletine asırlarca at yetiştiren bir merkez olup, 1928'de ilçe olmuştur. İlçe belediyesi 1923'te kurulmuştur.

Keşan: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 71.133 olup, 40.656'sı ilçe merkezinde 30.477'si köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 1087 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 65'tir. Merkez bucağına bağlı 20, Mecidiye bucağına bağlı 5 ve Yerlisu bucağına bağlı 12 köyü vardır. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir.Güneydoğusunda Koru Dağı yer alır.İlçe topraklarını Keşan Deresi ile Büyükdoğanca Deresi sular.Saroz Körfezi kıyısındaki Tuzla Gölü ve sulama amaçlı Kadıköy Baraj Gölü ilçe sınırları

içinde kalır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, buğday, ayçiçeği, şekerpancarı, arpa, kavun, karpuz olup, ayrıca az miktarda pirinç, mısır, üzüm, elma, armut, susam ve baklagiller yetiştirilir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. Mandıralarda kaşkaval türü kaşar peyniri üretilir. İlçe topraklarında linyit yatakları vardır.Çeltik, yağ, tuğla ve kiremit fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi Gelibolu-İstanbul ve İstanbul-İpsala karayollarının kesiştiği noktada yer alır.İşlek yolların kavşak noktasında yer alması ve askerî birliklerin olması ilçenin gelişmesine sebeb olmuştur. İl merkezine 102 km mesafededir. İlçe belediyesi 1866'da kurulmuştur

Lalapaşa: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 11.297 olup, 1248'i ilçe merkezinde, 10.049'u köylerde yaşamaktadır.Merkez bucağına bağlı 27 köyü vardır. Yüzölçümü 554 km2 olup, nüfus yoğunluğu 20'dir. İlçe topraklarını İstranca Dağları engebelendirir. Alçak olan dağlar, akarsular tarafından parçalanmıştır. Dağlardan kaynaklanan sularıTunca Irmağı, Sinanpaşa Deresi ve Süloğlu Deresi toplar.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, ayçiçeği ve arpa olup, ayrıca az miktarda üzüm, elma, armut ve şekerpancarı yetiştirilir.Hayvancılık gelişmiş olup, kıl keçisi ve koyun beslenir. Gelişmemiş ve küçük olan kasaba, ilin en az nüfuslu ilçesidir.İl merkezine 26 km mesâfededir.İlçe belediyesi 1945'te kurulmuştur. 1361'de Lala Şâhin Paşa tarafından Osmanlı topraklarına katıldıktan sonra Lalapaşa ismiyle anılmaya başlandı.

Meriç: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 25.896 olup 5021'i ilçe merkezinde ve 20.875'i köylerde yaşamaktadır.Yüzölçümü 448 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 58'dir. Merkez bucağına bağlı 18, Küplü bucağına bağlı 4 köyü vardır. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden ve ovalardan meydana gelir. Ergene Irmağı ve Meriç Nehri ilçe topraklarını sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri pirinç, buğday, ayçiçeği, şekerpancarı ve baklagiller olup, ayrıca az miktarda elma, üzüm, armut, susam yetiştirilir.Hayvancılık gelişmiştir.Çeltik atölyeleri ile peynir îmâlâthâneleri başlıca küçük sanâyi kuruluşlarıdır. El sanatlarından sepetçilik yaygın olarak yapılır.Gelişmemiş bir yerleşim merkezi olan Meriç, il merkezine 89 km mesâfededir.İlçe belediyesi 1930'da kurulmuştur.

Süloğlu: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 11.634 olup, 4452'si ilçe merkezinde 7182'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 11 köyü vardır. Merkez ilçeye bağlı bir bucak iken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, ayçiçeği, üzüm, şekerpancarıdır. Sebze ve meyvecilik yaygın olarak yapılır. Hayvancılık gelişmiştir.

Uzunköprü: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 83.556 olup, 34.741'i ilçe merkezinde, 48.815'i köylerde yaşamaktadır.Merkez bucağına bağlı 17, Çöpköy bucağına bağlı 14, Hamidiye bucağına bağlı 18, Kırcasalih bucağına bağlı 4 köyü vardır. Yüzölçümü 1226 km^2 olup nüfus yoğunluğu 68'dir.İlçe toprakları Ergene Havzasında yer alır ve alçak dalgalı düzlüklerden meydana gelir.Topraklarından kaynaklanan suları Ergene ve Meriç ırmakları toplar. Basamaklar Deresi üzerinde kurulan sulama gâyeli Altınyazı Baraj Gölünün bir bölümü ilçe sınırları içinde kalır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı, ayçiçeği, üzüm, pirinç ve arpadır. Hayvancılık gelişmiş olup en çok büyükbaş hayvan beslenir. Mandıralarda peynir üretilir. Un, yağ, yem fabrikaları ve çeltik atölyeleri başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Ergene Irmağı üzerinde Sultan İkinci Murad Han tarafından yaptırılan köprünün kenarında kurulmuştur. 1392 m uzunluğunda ve 174 gözlü olan bu köprü aynı zamanda ilçeye ismini de vermiştir. Eskiden ilçenin, demiryolu ulaşımı yönünden önemli bir yeri vardı. Edirne-Kapıkule hattı açılınca bu önemini kaybetti. Edirne'nin en büyük ilçesidir. Keşan-Edirne karayolu ilçe merkezinden geçer. İl merkezine 64 km mesâfededir. Eski ismi Cisr-i Ergene'dir.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Edirne, İstanbul ve Bursa'dan sonra târihî eser zenginliği bakımından üçüncü ilimizdir.Geçirdiği iki büyük yangın, zelzele ve dört istilâ ile eserlerin çoğu kaybolmasına rağmen müze şehir olma özelliğini korumaktadır. Önemli târihî eserleri şunlardır:

Selîmiye Câmii: Tek kubbe ile dört minâresi olan câmi, Mîmâr Sinân'ın en güzel eseridir. Gerçek bir sanat şâheseridir. Sultan İkinci Selim devrinde 1569'da başlayıp, 6 senede yapılmıştır. Mermer işlemeler ve İznik çinileri câmiye ayrı bir güzellik katar. Minâreleri üç şerefelidir. Edirne denilince akla Selîmiye Câmii gelir. (Bkz.Selîmiye Câmii)

Üç Şerefeli Câmi:Fâtih Sultan Mehmed'in babası İkinci SultanMurad tarafından o zamanki Osmanlı

Devleti pâyitahtı (başkenti)Edirne'de yapılan câmi 10 senede tamamlanmıştır (1438-1448). Bu câmiye İzmir'in fethinde elde edilen ganîmetten 7 bin kese para harcanmıştır.Mîmârı Kemâleddîn Efendidir. Bursa câmilerinden ayrı bir plânla ortaya çıkmıştır.Câmi iç avlu, 18 sütun ve 21 kubbeli revak ile İstanbul BâyezîdCâmiine örnek teşkil eder. Dört minâreden biri burmalı, diğeri çubuklu ve baklava, dördüncüsü dama gibi satrançlı şekillerdedir. Baklavalı denilen minârenin üç şerefesine giden yollar ayrıdır.

Murâdiye Câmii: İkinci Sultan Murad, Varna'da Haçlı ordularını yenince Edirne'ye dönüşte bir şükür ifâdesi olarak bu câmiyi yaptırdı.

Hicrî 839 (M.1435) senesinin 10 Muharrem günü ibâdete açıldı.OrhanBeyin Bursa'da yaptırdığı câmi örnek alınmıştır. Kalemkar işçiliği ve çinileri ile gerçek bir şâheserdir. Çinili ilk minâresi 1572 depreminde yıkılmış ve 1754'te Birinci Mahmud çinisiz bugünkü tek şerefeli minâreyi yaptırmıştır.Câminin iki büyük kubbesinin arasında bulunan kemer kalem işlemeleriyle, duvarlar çiçek motifli çinilerle süslüdür.

Eski Câmi: Çelebi SultanMehmed devrinde, 1414 yılında yapılmıştır.Mîmârı,Konyalı Hacı Alâeddîn'dir.Yazılar sanat bakımından çok değerlidir.Hâcı BayramVelî hazretlerinin vaaz verdiği kürsü hâlen durmaktadır. 1748 yangını ve 1752 depreminden zarar görmüş olup Birinci Mahmud tâmir ettirmiştir.Yanındaki bedesten câmiye vakıf olarak yapılmıştır.Osmanlı mîmârisinin bütün özelliklerini taşır.

Şah Melek Câmii: 1429 da Şah MelekPaşa tarafından yaptırılan tek kubbeli ve tek minâreli bir câmidir. Çinileri fevkalâdedir.

İkinci Bâyezîd Câmii: SultanİkinciBâyezîd tarafından 1488'de Mîmar Hayreddîn'e yaptırılmıştır. Büyük bir câmidir. Dârüşşifâsı vardır. Burada akıl hastaları, su sesi, psikolojik telkin, meşgûliyet ve ilâçla tedâvi edilmiştir.Câminin külliyesi 7 bölümdür.

Beylerbeyi Câmii: Rumeli Beylerbeyi Yûsuf Paşa tarafından yaptırılmıştır. Küçük bir câmidir. İçi kalem süslemeleriyle bezenmiştir.

Defterdar Câmii: 1576'da Defterdar Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1572 depreminde kubbesi yıkılmış ve 1872'de Hacı Rûşen kubbe yerine çatı yaptırmıştır. Sonradan yeniden kubbe yapılmıştır.

Yıldırım Câmii: Edirne'de bulunan en eski câmidir. Yıldırım Bâyezîd 1400 senesinde yaptırmıştır. Dördüncü Haçlı Seferinde yapılan bir katolik kilisesinin temelleri üzerine inşâ edilmiştir. Yanındaki Hasan Çelebi Sebili, en eski sebildir. Birinci Murad'ın oğlu Şehzâde Ahmed'in türbesi bu câmi yanındadır. 1878'de Ruslar câminin çinilerini ve mermerlerini sökmüşlerdir. Yanında imâret ve hamam vardır.

Şeyh Çelebi Câmii: Mîmar Sinân'ın eseridir. Minâresi yıldırımla yıkılmıştır. Akustiği ve kubbe süslemeleri çok değerlidir.

Gâzi Mihal Bey Câmii: Gâzi Mihal Bey 1422'de yaptırmıştır. Türbesi de buradadır. İmâret ve şadırvanı vardır.

Süleymâniye Câmii: Kânûnî Sultan Süleymân Hanın vezirlerinden Süleymân Paşa yaptırmıştır.Tunca Nehri kenarındadır.

Ayşe Kadın Câmii: Çelebi Sultan Mehmed'in kızı Ayşe Hâtun yaptırmıştır. Tek kubbeli şirin bir câmidir.

Şûle Çelebi Câmii: 1560 senesinde Şûle Çelebi tarafından yaptırılmıştır. Kirişhane semtindedir.

Sitti Sultan Câmii: 1482'de Fâtih'in eşi Sitti Sultan yaptırmıştır. Devrin mîmârî özelliklerini aksettirir. Yanında Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın sarayı (konağı) bulunuyordu.

Mezitbey Câmii (Yeşil Câmi): Mezitbey isimli bir kahraman yaptırmıştır.Minâresi yeşil çinilerle süslüdür.

Lari Çelebi Câmii: 1514'te Lari Çelebi tarafından yaptırılmıştır. Devrin bütün mîmârî özelliklerini taşır.

Kâdı Bedreddîn Câmii: 1530'da tek kubbeli olarak inşâ edilmiş ve depremlerde zarar görmüştür.

Saatli Medrese: Üç Şerefeli Câminin avlusundadır. On beşinci asırda İkinci Murad Han tarafından yaptırılmıştır.

PeyklerMedresesi: On beşinci asırda Fâtih Sultan Mehmed Han tarafından yaptırılmıştır. İki renkli kapısı çok ilgi çekicidir.

Rüstem Paşa Kervansarayı: 1561'de Sadrâzam RüstemPaşa tarafından MîmarSinân'a yaptırılmıştır.Kâgir ve iki katlı 102 odalı ve geniş salonlu bir kervansaraydır.

Ayşe Kadın Kervansarayı: On yedinci asırda Ekmekçioğlu Ahmed Paşa tarafından yaptırılmıştır.Mîmarları SedefkârMehmedAğa ile Edirneli Hacı Şaban'dır. Tek katlıdır. Mermer işçiliği çok kıymetlidir.

Ali Paşa Çarşısı: 1560'ta Hersekli SemizAli Paşa tarafından Kânûnî Sultan Süleymân'ın Babaeski'de yaptırdığı câmiye vakıf olarak yaptırılmıştır. Mîmar Sinân'ın eseridir. İstanbul'daki Kapalı Çarşıya benzer. 1992 yılında çıkan yangınla kullanılmaz haldedir.

Bedesten: Eski Câmi yanındadır. 1414'te Birinci Murad tarafından yaptırılmıştır.Konyalı Mîmar Hacı Alâeddîn'in eseridir.On sekizinci asra kadar önemli bir alış-veriş merkeziydi. Hâlen kapalı çarşı olarak kullanılır.

Taşhan: Sokullu Mehmed Paşa, Mîmar Sinan'a yaptırmıştır.

Darülhadîs: 1435'te İkinci Murad tarafından medrese olarak yapılmıştır. Minâre ilâve edilerek câmi hâline getirilmiştir. BalkanHarbinde Bulgarlar topçu atışı ile minâresini yıktılar. Câminin yanındaki türbelerde İkinci Murad'ın iki oğlu ile Üçüncü Mustafa ile Üçüncü Ahmed'in çocuklarının kabirleri vardır.

Darüttedris: 1574'te Selîmiye Câmii bahçesine İkinci Selim yaptırmıştır.MîmarSinân'ın eseridir. 1935-1971 arasında Arkeoloji Müzesi, 1971'den sonra Türk-İslâm eserleri müzesi olmuştur.

Edirne Saray-ı Hümâyunu (Yeni Saray): Osmanlı devrinin Topkapı'dan sonraki en büyük sarayıdır. Tunca Irmağı kenarındadır. On yedinci asırda bu sarayda yaşayan nüfus 10 bin kişi idi.Zamanımıza ancak bir kısmı gelebilmiştir.

Eski Saray (Saray-ı Atik): Birinci Murad tarafından 1367'de yaptırılmıştır. Eski askerlik idâresinin bulunduğu arsada olduğu tahmin ediliyor.

Gâzi Mihal Köprüsü: Şehrin batısında Tunca Nehri üzerindedir. Bizans döneminde yapılan köprüyü, 1420'de Gâzi Mihal Bey yeniden yapılırcasına tâmir ettirmiştir. Köprü 766 m uzunlukta, 27 gözlü ve üç bölümlüdür. 1544'te Kânûnî Sultan Süleymân tarafından ikinci kez tâmir ettirilmiştir.

Saraçhâne Köprüsü: Şehrin kuzeybatısında Tunca Nehri üzerinde, 1451'de devlet adamlarındanŞehâbeddîn Paşa tarafından yaptırılmıştır. 120 m uzunlukta, 5 m genişlikte, 11 ayaklı ve 12 kemerlidir.

Bâyezîd Köprüsü: Bâyezîd külliyesi yakınındadır. 1488'de İkinci Bâyezîd'in MîmârHayreddîn'e yaptırdığı zannedilmektedir.Üç gözlü, 34 m boyunda, 4.40 m genişliktedir.

Saray Köprüsü: Saray içinde, Tunca Nehri üzerindedir. Edirne'den Sarayiçi'ne geçilen tek köprüdür. 60 m uzunluğunda ve dört gözlüdür.

Uzun Köprü: Ergene Nehri üzerinde, İkinci Murad Han tarafından yaptırılmıştır. 1392 m uzunlukta 5.5 m genişliktedir. 174 gözlüdür. Sultan İkinci Abdülhamîd Han devrinde tâmir ettirilmiştir. Uzunköprü ilçesi ismini bu köprüden almaktadır.

Tahtakale Hamamı: 1435'te Dârülhadîs Câmiine vakıf olarak Sultan İkinci Murad Han tarafından yaptırılmıştır.Tahtakale Mahallesinde olup,Edirne'nin en büyük hamamıdır.

Sokullu Hamamı: Çifte hamam olarak da bilinir. Üç Şerefeli Câminin karşısındadır. Sokullu Mehmed Paşa tarafından Mîmar Sinân'a yaptırılmıştır. On altıncı asır Türk sanatının en önemli örneklerindendir.

Mesîre Yerleri: Edirne topraklarında Meriç, Tunca ve Arda ırmaklarının birleştiği ve içinden Ergene, Keşan ve birçok çayların aktığı bir yer olması sebebiyle çok güzel mesîre yerleri ve ormanlık bölgeleri vardır.

Söğütlük: İlin güney kesiminde yüksek ağaçlarla kaplı bir alandır. Edirne-Karaağaç karayolu üzerinde ve Meriç Irmağı kıyısındadır.

Sarayiçi: Edirne'ye 12 km uzaklıkta sık ağaçlarla süslü, çayırlık ve Tunca Irmağının iki kolu arasında bir yerdir. Kırkpınar güreşleri burada yapılmaktadır.

Karaağaç: Sebze ve meyve bahçeleri ve sinekli içme suyuyla meşhur bir yerdir.

Bülbül Adası: Edirne-Karaağaç yolu üzerinde Tunca ile Meriç ırmakları arasında bulunan bir adadır. Sebze ve meyve bahçeleriyle zengindir. Çok sayıda bülbül vardır. Sabahları bülbül sesleri etrâfı şenlendirir. Sazan ve yayın balıkları da bulunur.

Kaplıcaları: Edirne, kaplıca ve içme suyu yönünden zengin değildir. Bilinenleri şunlardır:

Gülbaba Çamuru: Edirne'nin Gülbaba bataklığı romatizma ağrılarına iyi gelir.

Mercan Deresi İçmeleri: Keşan ilçesindedir. Mîde rahatsızlıklarına iyi gelir.

EDİSON, Thomas Alva;

ampülü ilk bulanAmerikalı ilim adamı. 1847'de doğmuş,1931'de ölmüştür.

7 yaşında okula başlamış, ancak öğretmenleri, anlaması yavaş diyerek okuldan uzaklaştırmıştır. Buna rağmen, okuma yazmayı öğrenmiş, daha 12 yaşındaykenDetroit ile Port Huron arasındaki demiryolu hattında çalışmaya başlamıştır. Bu sırada teknik yayınlara ilgi duymuş, boş vakitlerinde devamlı teknolojik kitapları okumuş ve bilinen makinaları geliştirme yollarını araştırmıştır. 1859'da Port Huron ile Detroit arasındaki Grand Trunk demiryolunda gazete sattı. Buradan kazandığı parayla 1862 senesinde basit ve elle çalışan bir baskı makinası almış, baskısı ve neşriyâtı kendisine âit olan haftalık **Herald** adındaki gazeteyi çıkarmıştır. Daha sonra telgrafçılığı öğrenerek Mount Clemeas'ta telgrafçı oldu. Bu işinden de kısa zamanda sıkılan Edison, buluşlarla ilgilenmek istediği için birkaç iş değiştirmiştir. 1864 senesinde İndiannapolis'te iken ilk defa otomatik telgraf cevaplayıcısını keşfetmiş, bunu ölümüne yakın pekçok buluşları tâkib etmiştir. 1869'da New York'ta iş bulduktan sonra, telgraf ve telgraf sesi üzerine çalışmaya başlamıştır.İçlerinden birisini 40.000 dolara sattığı buluşlarından dördünün patentini almıştır. Bu para ile New York'ta teferruâtlı bir elektrik laboratuvarı inşâ ettirmiştir. 1876'da sıhhati bozulduğundan çalışmaya ara vermiş, fakat, emrinde çalışan kişileri keşif yapmaya ve araştırmaya teşvik etmiştir.Laboratuvarlarını, Menlo Park'ta tekrar açmış, daha sonra West Orange'a taşıyarak emrinde binlerce işçi çalıştırmıştır.

Keşifleri kronolojik sıraya göre şöyledir: Remington hâline gelen daktilo, telgraf ve sinyal cihazı, tek hattan aynı anda çeşitli alıcılara mesaj göndermeye yarayan quadruple telgraf vericisi, daha sonra kopya makinası hâline gelen bir makina, elektrik lokomotifi, ampül, vanalı vites, 7 adet elektrik güç transmisyon patenti, demiryolu sinyal sistemi, cam yapım âleti (tabaka levhâ hâlinde) kinetogratik kamera(ilk hareketli kameranın gelişmemiş hâli), sun'î sıva, şarjlı galvanik piller, kompresörle kullanılabilen boyalar, yapım malzemeleri, otomobil tahrik edici ve devamlı ikmâl edici sistemler, renklerin çeşitlerini görmek için geliştirilmiş metodlar, el fenerleri, transmiterler, alkalinli piller, radyo alıcıları, sentetik kauçuk vs.

Birçok keşifleri yanında ilk elektrik ampülünü yaparak insanlığa hizmette bulunan bu büyük Amerikan kâşifi Edison hakkında, en yakın mesâî arkadaşı olanMartinAndré Rosonoff şu hâtırayı anlatıyor:

Bir gün laboratuvara girince Edison'un kendinden geçmiş, çok dalgın bir hâlde hiç kımıldamadan elinde tuttuğu bir kaba baktığını gördüm. Yüzünde büyük bir hayret, hürmet, takdir ve tâzim ifâdesi vardı.Yanına tam yaklaşıncaya kadar, geldiğimin bile farkına varmadı. Sonra beni yanında görünce, elindeki kabı bana gösterdi.Kap, cıva ile doluydu. Bana;"Şuna bak!" dedi."Bu ne muazzam bir eserdir!Sen cıvanın hârikulade bir şey olduğuna inanır mısın?" Ben;"Civa, hakîkaten hayrete değer bir maddedir!" diye cevap verdim. Edison konuşurken sesi titriyordu. Bana; "Ben cıvaya bakınca, bunu yaratanın büyüklüğüne hayran oluyorum. Buna ne türlü hassalar vermiş. Bunları düşündükçe, aklım başımdan gidiyor!" diye mırıldandı. Sonra tekrar bana döndü:"Dünyâdaki bütün insanlar bana hayrandır. Benim yaptığım birçok keşifleri, birçok yeni buluşları birer hârika, birer başarı sanıyorlar. Beni insan üstü bir varlık gibi görmek istiyorlar. Hâlbuki ne büyük yanlış!Ben, beş para bile etmeyen bir bulucuyum. Benim buluşlarım esâsen dünyâda bulunan, fakat o zamâna kadar insanların göremedikleri büyük hârikaların ancak ufacık bir kısmını meydana çıkarmaktan ibarettir. Bunu ben yaptım! diyen bir insan, ancak en büyük yalancı, en büyük budaladır.İnsan, elinden hiçbir şey gelmeyen âciz bir yaratıktır.İnsan, ancak bir parça konuşabilen, biraz düşünebilen bir mahlûktur.İyi düşünse, azâmete kapılmaz, aksine, ne kadar boş olduğunun farkına varır.İşte ben de, bunları düşündükçe ne kadar kudretsiz, ne kadar âciz, ne kadar zayıf bir yaratık olduğumu anlıyorum. Ben mûcidim ha!Asıl mûcid, asıl yaratıcı işte O'dur, Allah'tır!" dedi.

EEG (Bkz. Elektroensefalografi)

EF'ÂL-İMÜKELLEFÎN;

İslâm dîninde mükellef (sorumlu) kimsenin her türlü davranışlarının dindeki hükümleri. Dînin emirlerinden ve yasaklarından sorumlu kimselerin, yapmaları ve sakınmaları lâzım olan vazîfelerin hükümlerini belirten dînî bir tâbir.

Akıllı olan ve büluğ (ergenlik) çağına giren her Müslümanın, dînimizin emir ve yasaklarındaki bu hükümlere uyması kulluk vazifesidir.

Ef'âl-i mükellefîn sekizdir:

1. Farz: Allahü teâlanın Kur'ân-ı kerîmde yapılmasını açıkça ve kesin olarak emrettiği şeylere denir.Namaz kılmak, oruç tutmak, zengin olunca zekât vermek ve hacca gitmek gibi. (Bkz. Farz)

2.Vâcib: Yapılması farz gibi kesin olan emirlere denir. Bu emirlerin Kur'ân-ı kerîmdeki delîli farz kadar açık değildir. Zannî olan bir delîl ile sâbittir.Vitir namâzı ve bayram namazı kılmak, zengin olunca kurban kesmek, sadaka-i fıtr vermek gibi. (Bkz. Vâcib)

3.Sünnet: Peygamber efendimizin yapılmasını övdüğü, yâhut devâm üzere yaptığı, yâhut yapılırken görüp de yapılmasına mâni olmadığı şeylerdir.Namazların farzlarından önce ve sonra kılınan namazlar, ezan okumak, kâmet getirmek, abdest alırken misvâk kullanmak gibi. (Bkz. Sünnet)

4-Müstehab: Peygamber efendimizin, ara sıra yaptığı ve beğendiği hususlardır.Müstehaba, mendûb da denir.Yeni doğan çocuğa yedinci günü isim koymak, erkek olsun kız olsun çocuk için akîka hayvanı kesmek, güzel giyinmek, güzel koku sürünmek gibi.Müstehabı yapmak sevaptır.

5.Mübâh: Yapılması emir olunmayan ve yasak da edilmeyen şeylere denir.Yapanın niyetine göre sevap veya günah olur.Yemek, içmek, uyumak, giyinmek gibi işler mübahtır. Bunlar İslâmiyete uymak, emirleri yerine getirmek niyetiyle yapılırsa, sevap olurlar. Sıhhatli olup ibâdet yapmaya niyet ederek yemek, içmek böyledir.

6.Haram: İslâm dîninin kesin ve açık olarak yasak ettiği şeylerdir.Harâmların yapılması ve kullanılması kesinlikle yasaklanmıştır. Şarap ve her türlü alkollü içkileri içmek, yalan söylemek, hırsızlık yapmak, domuz eti, kan, leş yemek, emânete hıyânet etmek, rüşvet, fâiz ve kumar gibi. Harama helâl, helâla haram diyen dinden çıkar.(Bkz. Harâm ve Helâl)

7.Mekrûh: Allahü teâlânın ve Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâmın beğenmediği ve ibâdetlerin sevâbını gideren şeyler. Güneş doğarken, tam tepedeyken ve batarken namaz kılmak, sağ el ile tahâretlenmek, gayr-i müekked sünnetleri veya müstehapları yapmamak gibi. (Bkz. Mekrûh)

8.Müfsid: Dînimizde, meşrû olan bir işi veya başlanmış olan bir ibâdeti bozan şeylerdir. Namazda gülmek, oruçluyken bilerek bir şey yemek ve içmek gibi. Bu işler namazı ve orucu bozar.

EFE;

özellikle Batı Anadolu köy yiğidi,zeybek topluluklarının başkanına verilen isim.

Halk arasında "ağabey" anlamında kullanılır. Osmanlıların son zamanlarında, devlet otoritesine karşı kendilerini dağların hâkimi îlân eden çete başları için de "efe" kelimesi kullanılmıştır. Ekserisi kânun kaçaklarından meydana gelip, dağlara çıkan zeybekler, aralarında yiğitlik, mertlik, cesâret göstereni başkan seçerek, ona efe derler ve tâbi olurlardı. İstiklâl Savaşı zamânında Yörük Ali, Demirci MehmedEfe gibi efeler, düşmanla çete savaşları yaparak çok faydalı olmuşlardır.

Efelerin hiç tâviz vermeden kendi aralarında geçerli, uyulması gereken kânunları vardı. Adı, sanı, ünü ne olursa olsun hiçbir efe bu kânunların dışına çıkamazdı.Özel giyimleri ve kullandıkları silahlarla çevrenin dikkatini çekerlerdi. Ayrıca Doğu Anadolu'da bilhassa Erzurum ve çevresinde irşâd eden mürşid de bu adla anılmıştır. Arvaslı Mehmed Efe gibi.

EFEDRİN;

Alm. *Ephedrin (n),* **Fr.** *Ephédrine (f)* **İng.** *Ephedrine,* Tıpta geniş kullanma alanı olan alkaloit türünden bir ilâç. Kimyasal olarak formülü $C_{10}H_{15}NO$ olup, esas alkaloittir.

Efedra vulgaris isminde tropikal bir çalıda bulunur.İlk defa Çin'de elde edilmiş ve Uzakdoğu'da asırlar boyu kullanılmıştır. 1920'lerde batıda kullanılmaya başlanmıştır. Bu ilâç aynı zamanda sentetik olarak da hazırlanır. Farmakolojide efedrinin fonksiyonu adrenalininki gibidir. Efedrin merkezi sinir sistemini uyarır ve yeterli dozda küçük kan damarlarını kasar, kan basıncını yükseltir, kalp hızını düzenler.Aynı zamanda bronşları ve göz bebeklerini genişletir. Değişik fizyolojik etkilerinden dolayı çok sayıda terapatik (tedâvi ile ilgili) uygulama alanı vardır. Efedrin bronşiyal astım tedâvisinde kasılı bronşları gevşetmek için ve bâzı allerjilerde burundaki kanlanmayı giderici olarak kullanılır. Aynı zamanda düşük kan basıncını yükseltmek için ve merkezî sinir sistemini etkileyen zehirlere karşı bir panzehirdir. Göz doktorları göz muayenesinde gözbebeğini genişletmek maksadıyla kullanırlar. Bunun istenmeyen yan etkisi; özellikle yüksek dozlarda rahatsızlık vermesi, aynı zamanda huzursuzluk, çarpıntı ve uykusuzluğa yol açmasıdır. Efedrin asimetrik karbon atomu bulundurur. Dört stereizomerik hâli vardır.

EFEKTİF;

Alm. *Effektiv (m),* **Fr.** *Effectif,* **İng.** *Effective.* Bankacılıkta, çek ve benzeri senetler dışında kâğıt ve

madenî para. Türkçede genellikle kambiyo işlemlerinde kullanılmaktadır. Döviz ihtiyacı olan birisi çek ve poliçe yerine bunu banknot olarak alırsa döviz efektiftir.

Efektif sözü sermâye ile kullanıldığında fiilen ödenmiş ve işte kullanılan döner sermâye miktârı göz önüne alınır. Halk dilinde "nakit para" karşılığı olarak kullanılır.

Efektif fiyat: Alıcı tarafından alış-veriş esnâsında bil fiil ödenen bedel olarak isimlendirilir. Üreticinin malını piyasaya sürerken umduğu fiyat virtüel fiyattır. Malın el değiştirmesi sırasında alıcının ödediği fiyat ise efektif fiyattır.

Efektif talep: Taleb kişinin istek ve ihtiyaçlarını karşılama arzusu olarak târif edilirse bu arzunun satın alma gücü ile desteklenmesi, yâni fiiliyât hâline gelmesine de efektif talep denir.

EFEMERİD (Ephemeroidea);

Alm. *Ephemeroptera (pl),* **Fr.** *Ephéméroptéres(m.pl.),* **İng.** *Ephemeroptera.* Bir böcek takımı. Mayıs sinekleri olarak da bilinirler.Çok yumuşak vücutlu, ufak veya orta boyda böceklerdir. 800 kadar türü bilinmektedir. Boyları 20-25 mm kadar olabilir.Vücutlarının sonunda kıl gibi 2-3 uzantı bulunur. Bâzılarının rengi kar gibi beyazdır.İri, hareketli başlarının yan tarafındaki petek gözler çok büyüktür.Alınlarında da 2-3 adet nokta göz bulunur. Antenler kısa ve kıl gibi incedir. Uzun olan ön bacaklar yardımcı duyarga vazifesi de görür. Kanatları çok damarlıdır. Öndekiler büyük ve üçgen şeklindedir. Arka kanatlar küçük ve yuvarlakçadır. Bâzılarında ise hiç bulunmaz.

Larvaları tatlı sularda avcılıkla geçinir. Bitkisel besin de yerler. Duyarga, bacaklar, kuyruk uzantıları ve trakeli dış solungaçları saçaklıdır.Larvalar suda yüzerken alabalık ve diğer tatlı su balıkları tarafından büyük iştahla avlanırlar.Ömürleri 1-2 yıl kadardır. Erginlerinin ömrü ise 1-2 gün veya bir hafta sürer.Suda yüzen nemf, son deri değişiminde bir bitkiye tırmanır. Deri ensesinden çatlar, içinden kanatlı böcek sıyrılarak çıkar.Çıkan böcek yarı ergindir. Birkaç saat içinde son bir gömlek daha değiştirerek tam erginleşir. Ağız parçaları körelmiş olduğundan beslenemez. Yalnız su içerler.

Bütün gâyeleri üremektir. Erkek ve dişiler birbirine tutunarak yaz akşamları sürüler hâlinde su kenarında uçuşurlar. Buna "mayıs sineklerinin zifaf dansı" denir. Uçarken çiftleşir, yumurtalarını suya bırakırlar.Her dişi 5000 kadar yumurta yapar.

İyi uçamadıklarından göl ve nehir sularına düşüp, balıklara yem olur veya caddelerde ezilirler.Nehir yakınlarındaki şehir ve kasabalarda bulut hâlinde uçtuklarından akşam trafiğinde tehlikeli olurlar. Erginlerin ömrü 1-2 gün olduğundan bunlara "bir günlükler" de denir. Ephemera vulgata (Bir gün sineği), durgun suların yakınında bulunur. Uzunluğu 16 mm kadardır. Erkeğinin vücudunun sonunda kıla benzer üç adet uzantı bulunur.

EFENDİ;

okuyup yazması olanlara verilen ünvan.Okumuş, molla, hoca, çelebi, seyyid mânâlarında da kullanılırdı. Efendi tâbiri Selçuklular zamanında kullanılmaya başlanmış, daha ziyâde Osmanlılarda 15. yüzyıl ortalarından îtibâren tahsil, terbiye görmüş kimselere mahsus bir lakab olarak kullanılmıştır.Zamanla bu mânâda kullanılan çelebi kelimesinin yerini almıştır. Devletin ileri gelen memurlarından bâzılarına efendi demek âdet hâline gelmişti. On dokuzuncu yüzyılda bu kelime daha geniş mânâda kullanılmaya başlanmıştır. Bu devirde şehzâdelere de efendi denmiştir. Peygamberimiz için de hâlâ günümüzde kullanılmaktadır.Kadınlar da, kocalarına hitap ederken efendi tâbiri kullanırlar.

Saraydaki Sultan hanımlara kadın efendi ünvanının, kibar muhitlerde hanımefendi, beyefendi, tâbirlerinin kullanılması, 19. asrın ikinci yarısından sonra rastlanır. Şeyhülislâmlara efendi dendiği gibi, orduda binbaşıya kadar rütbe sâhiplerine de resmen efendi ünvânı verilirdi. Tanzimâttan sonra efendi ünvânı, resmî muâmelâtta yalnız okur yazarlar ve mektep talebeleri için kullanılmıştır. Bugün de halk arasında tahsil terbiye görmüş, terbiyeli kibar mânâsında kullanılmak adet olmuştur.

Efendi, ağa, bey, paşa tâbirlerinin resmî ünvan olarak devlet ile fertlerin münâsebetine âit işlerde kullanılması 1934'te çıkan kânunla yasak edilmiştir.

EFENDİ KAPISI;

Alm. *Sekretariat(n), der Janits charen hist.* **Fr.** *Secrétariat (m) des Janissaires,* **İng.** *Secretariat of the Janissaries.* Yeniçeri kâtibinin dâiresine verilen ad.Yeniçeri kâtibine "Yeniçeri Efendisi" de denildiği için dâiresine Efendi Kapısı ismi verilmiştir.Yeniçeri kâtibi **"Kütük"** ve **"Esâme"** denilen ana defterini bizzat tutmakla görevliydi. Buna kimse kalem karıştıramazdı. Kalem heyeti ancak maaş defterinin düzenlenmesinde ve yazılacak işlerde yardım ederdi.Ulûfe defteri üç ayda bir hazırlanırdı ve işi biten eski evraklar dış hazinede muhâfaza edilirdi.

Bu tâbir âzâd edilen köle ve câriyelerin eski sâhiplerinin evleri için de kullanılırdı. Ayrıca yüksek mevki sâhibi kimselerin evlerine de efendi kapısı denilirdi.

EFLAK;

Alm. *Walachei (f),* **Fr.***Valacheie (f),* **İng.** *Walachia.* Eski Romanya'nın bir eyâleti. Eflak, eski Tuna Prensliği adıyla, Boğdan ile birlikte Romanya Krallığını meydana getirmişti. Bugün Eflak, Olt Nehrinin doğusunda Multenia, batısında Oltenia olmak üzere iki bölgeden meydana gelir.

Oltenia 9305 mil karelik yüzölçüme sâhiptir ve Küçük Eflak olarak da bilinir. 20.270 mil karelik daha geniş bir sahaya sâhip olan Multenia'ya Büyük Eflak denir.

Oltenia, kuzey ve batıda Karpat Dağları, doğuda Oltu Nehri arasında Tuna'ya kadar süren verimli ovalara, mer'alara, zengin ormanlara sâhiptir. Bu yüzden nüfus yoğunluğu fazladır.Multenia diğer yerlere nazaran ekonomik bakımdan daha gelişmiştir. Sâhip olduğu verimli topraklarda mısır, buğday ve yem bol miktarda yetiştirilir. Multenia bölgesinin en büyük şehri olan Bükreş, aynı zamanda Romanya'nın başkentidir.Ploesti ve Campino petrol yatakları bu bölgededir.

Târihi

Eflak'a önceleri Trakların bir kolu olan Daklar yerleşmiş sonraları İskitler ve Kelstein ve M.Ö. birinci yüzyılda da Romalıların eline geçti. Bu arada Got, Gepid ve İslavların istilalarına uğradı. Böylece Dak-Roma etnik temeline sâhip Rumen milleti doğdu. Lâtin asıllı bir dil konuşan Rumenler, istilâlar sebebiyle Islav dil ve kültüründen de etkilendiler.Hunlar, Bulgarlar,Macarlar, Kumanlar ve Peçenekler ile olan münâsebetleri kültürlerine de tesir etti. Geçici olarakMacar Krallığını dahi ortadan kaldıran Moğol istilâsı, aynı yıl Eflak'ı yakıp yıktı. Bu sırada Altınordu'nun başında Batu Han bulunuyordu. Daha sonra Macarlar bölgeye tekrar hâkim oldular.1247 yılında Avrupa feodalitesi örfüne uygun olarak ve Macar Krallığına bağlı olarak iki voyvoda, ilk Rumen siyâsî teşkilâtını kurdular.Kuman asıllı voyvoda Basaraba 1310'da Eflak'a tam olarak hâkim oldu. 1330'da Macar Kralı RobertKâroly'yi Posoda'da ağır bir yenilgiye uğrattı. Kıpçakların bir kısım ülkesini ve İbrail kesimlerini eline geçirdi. 1340'ta Aydınoğlu Umur Bey, 1368'de de Osmanlı tehlikeleriyle karşılaştılar.

Murad Hüdavendigâr, Tırnova Bulgar Çarı Şişman'ı kendisine bağlayıp Vidin üzerine kuvvet gönderdi. Fakat EflakVoyvodası Vlaicu 1373'te anlaşma yaptı. Böylece Osmanlı nüfûzuna girmiş oldular. Kosova Savaşında SırpKnezi Lazar'a yardım ettiğinden dolayı Voyvoda Mircae Cel Batron (1386-1418) Yıldırım Bâyezîd tarafından cezâlandırıldı ve Osmanlı akıncıları Eflak'a akınlar yaptı. Bir müddet sonra Mircae 3000 düka altın vergi vermeyi kabul ederek boyun eğdi. Oğlu Mihail(1418-1420) zamanında voyvodalığın Osmanlılara bağlılığı daha da arttı. Böylece Osmanlılarla olan temâs, Macaristan'ın devamlı baskısı ve iki soylu âile arasında sürtüşmeler de bunlara eklenince 15. yüzyılda Eflak zayıfladı.Varna Savaşında,Vlad Dracul (1436-1466) önceleri Hıristiyan devletlerine yardım ettiyse de, durumun Osmanlılar lehine geliştiğini görünce, İkinci Murad Hana boyun eğdi. Fakat Macar Kralı Hünyadi tarafından öldürüldü.

Üçüncü Vlad, yâni Kazıklı Voyvoda 1461 yılında Saksonyalıları yenerek Erdel'i aldı. Hîle ile tutsak düşürdüğüNiğbolu Vâlisi Hamza Beyi kazığa vurdurdu.Tuna'yı aştı. Dobruca ve Rumeli'nin bir kısmını eline geçirdi. Fakat, Fatih SultanMehmed'in Eflak Seferi sırasında tutuklandı. Yerine kardeşi Radu Cel Frumas getirildi. Bu arada Boğdan voyvodalarının Eflak işlerine karıştıkları görüldü.

On altıncı yüzyılda Eflak'ı ilgilendiren en önemli olaylardan biri de Eflak'ın Braila Umanı civârındaki arâziden ayrılarak Osmanlı devletine katılmasıdır.Voyvodalardan biri İstanbul'a hediye olarak koyun gönderdiği için Çoban (Ciobanul)adıyla anıldı.Yine aynı yıllarda Voyvoda İkinci Mihnea, Müslümanlığı kabul etmişti. Fakat 16. yüzyılın sonlarına doğru Voyvoda Mihaia Viteazul, Eflak'ı bağımsızlık arzularıyla tekrar savaşa soktu.Avusturya tarafını tuttu. 1594'te de Osmanlıya karşı isyan etti. Borçlarını tahsil edecek iki bin kişilik Rum ve Türk heyetini Bükreş'te öldürdü. Bunun üzerine Koca Sinan Paşa isyanı bastırdı (1596). Avusturya İmparatoru İkinci Rudolf'tan para desteği görünce tekrar isyân etti. Boğdan ve Erdel'i aldı (1600). Fakat Avusturya'nın buna karşı çıkmasına rağmen, öldürüldü.

Bundan sonra Eflak tekrar sâkinleşti. Türk yardımı büyük ölçüde kendini gösterdi.Abaza Paşanın desteğiyle Voyvoda Matei Basarab memleketini kalkındırdı. ŞerbanContacuzino (1679-1688)İkinci Viyana kuşatmasında bulundu. Fakat voyvodalar tekrar işi bozunca Osmanlılar artık voyvodalığı tâyine bağladı. 1716'da Fenerli Rum Beyi Nicolae Kavrocordato voyvodalığa tâyin oldu. Memlekette okul ve hastahâneler açıldı.Voyvodalar üç yılda bir değişmeye başladı ve vâli adını aldılar.

Bu sıralarda kısa aralıklarla Rus ve Avusturya işgalleri görüldü.Küçük Kaynarca Antlaşmasında Eflak'a âit hükümler bulunmaktaydı. Eflak'ta Rus konsoloslukları açıldı. Prenslik hâline dönüştü ve bu prensler 7 yılda bir değiştirildi. 1828'de Rusya hâmi devlet olarak kabul edildi.

Eflak'ın bağımsızlık isyanlarından biri de 1848 yılında oldu. Süleyman Paşa ve Fuat Paşa isyanı

bastırmak için görevlendirildi. 1849'da Baltalimanı ve 1856 Paris Antlaşmalarıyla Rus himâyeliği kaldırılarak Bâbıâlî hâkimiyeti kabul edildi.Aynı zamanda Boğdan da Osmanlı yönetimine girdi. Eflak-Boğdan, diğer adıyla Memleketeyn'de yeni reformlar yapıldı. 1859'da Eflak milletvekilleri AlexanderCuza'yı başkan seçtiler. Cuza SultanAbdülazîz Han tarafından da Memleketeyn'in prensi olarak âlân edildi. Böylece Romanya'nın doğuşu başladı. 1881'de Hohenzollem-Sigmingsen sülâlesinden Carol başkan seçildi ve "kral" ünvânını aldı. Romanya hem Birinci, hem de İkinci Dünyâ Harbine katılınca, Eflak birçok savaşların, üzerinde cereyan ettiği bir ülke hâline geldi.

EFLÂKÎ (AhmedÂrifî); Anadolu'da yetişen âlimlerin büyüklerinden. Doğum târihi ve yeri bilinmemektedir. Eflâkî gençliğinde iyi bir tahsil gördü. İlim için pekçok seyâhatlar yaptı. Zamânının birçok ilim dalında mütehassıs oldu. Moğol hükümdârlarından Keyhatu'nun 1291 (H.690)de Konya'ya geldiği sırada, Eflâkî de birlikteydi.Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin oğlu ve evliyânın büyüklerinden olanSultân Veled'i (rahmetullahi aleyh)ziyâret edip, duâsını aldı.Sultân Veled'in oğlu Ulu Ârif Çelebi'nin talebesi oldu. Böylece onun mânevî terbiye ve himâyesine girdi.Ömrünün sonuna kadar sâdık bir talebe olarak hizmetinde bulundu ve hocasına nisbetle "Ârifî" lakabını aldı. Hocası ile birlikte bütünAnadolu'yu gezip ilim ve edep yaydılar. Dünyâ malına hiç kıymet vermezdi. Babası vefât ettiğinde büyük bir servet bıraktığını haber verdikleri zaman, hiç aldırmadı ve mîrâs peşine düşmedi.

Eflâkî, 1316 senesinde hocası Ârif Çelebi ile Birlikte Konya'danÂzerbaycan'daki Sultâniye şehrine gidip, İlhanlı Devleti hükümdârlarından Olcaytu Hüdâbende'yi ziyâret etti. Bu seyâhatleri esnâsında; Kayseri, Sivas,Bayburt,Ahlat,Tebriz ve Lâdik şehirlerine uğradı. Hocası ile Kütahya'ya gitti.Ârif Çelebi, vefât etmeden önce, kendisine mânevî ilimlerde olgunlaştığına dâir icâzet (diploma) verdi. Baba ve dedelerine dâir yazmaya başladığı **Menâkıb-ül-Ârifîn**'i tamamlamasını tavsiye etti. Eflâkî de hocasının bu emrini yerine getirerek eserini 1353 senesinde tamamladı.

1360 (H.761) senesi Receb'in son Pazartesi günü Konya'da vefât etti ve Mevlâna Türbesi civârına defnedildi.Mezar taşındaki kitâbede; "Bâkî olan ancak Allahü teâlâdır.Rahmet-i Rahmâna kavuşmuş olan, asrının önde gelenlerinden derin âlim Eflâkî, dâr-ı fenâdan dâr-ı bekâya irtihâl etti.Allahü teâlâ onu sonsuz mağfiretine nâil kılsın." yazılıdır.

Eflâkî,Bedreddîn-i Tebrîzî'den ders aldı.İlm-i nücûmda (astronomi) meşhur oldu. Bu sebeple Eflâkî mahlasıyla tanındı.

Menâkıb-ül-Ârifîn'de evliyânın büyüklerinden Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî rahmetullahi aleyh ve talebelerinin hayat ve menkıbeleri anlatılmakta olup, bu hususta en eski ve mühim kaynaktır. EserAnadolu târihinin bilhassa 13 ve 14. yüzyıllardaki toplum durumu ile dînî ve medenî hayâtına yer vermesi bakımından mühim bir kaynaktır. Bu sebeple çeşitli dillere tercümesi yapılmıştır.

EFLÂTUN;

Alm. *Plato,* **Fr.** *Platon,* **İng.** *Plato.* Yunanlı filozof (M.Ö.429-347). Asıl adı Platon olup İslâm dünyâsında Eflâtun ismi ile bilinir. Eski Yunan felsefecilerindendir. Sokratın talebesi, Aristonun ise hocasıdır. Tenâsühe, yâni insan öldükten sonra rûhunun başka insana geçtiğine inanırdı. **Trinite** denilen **teslis** inancını, yâni üç tanrı fikrini ilk olarak ortaya çıkaran budur. Îsâ aleyhisselâm zamanında yaşadığı **Burhân-ı Kâtı**'da yazılıdır. Seksen iki yaşında öldü.

Babası Ariston çağının ileri gelenlerindendi. Anası Periktion'un soyunun, Atinalı meşhur kânuncu Solon'un yakını ve arkadaşı Dropites'e uzandığı söylenir. Annesi kocasının ölümünden sonra, öz dayısı veya amcası olan Pyrilampos ile evlendi. Pyrilampos aynı zamanda Perikles'in yakın arkadaşlarından olduğundan, Eflâtun, Yunan kamu hizmeti geleneğinin etkisi altında Perikles demokrasisi ülküsüyle yetişmiş, gençliğinde şiir ve trajediler yazmıştır.

20 yaşlarındayken Sokrates ile tanışarak 8 yıl boyunca ona talebelik yaptı. Bu süre içinde her geçen gün felsefî problemlerle daha fazla haşır neşir oldu ve çocukluğundan beri politikaya karşı duyduğu derin alâka gelişerek gittikçe şiddetlendi. Sokrates'i kendisinin arkadaşı ve zamanının en âdil adamı olarak tanıtır.

Büyük Peleponnes Savaşını müteakip iktidârı ele geçiren diktatör veya demokrat hükümetlerin icraatları Eflâtun'u kendilerinden soğuttu. Hocası Sokrates'in yargılanarak öldürülmesiyle isteklerinin, partilerin oligarşik olsun, demokratik olsun, hiçbirisi tarafından yerine getirilmeyeceğini anlayarak, Sokrates'in kendisine anlattıklarını ve düşüncelerini yazmaya başladı. Bir müddet sonra politikadan büsbütün vazgeçerek, Sokrates'ten öğrendiklerini gençlere öğretmek için bir okul açmaya karar verdi. Akademi adını taşıyan bu okul, birçok Yunanlı gençler, bu arada asilzadeler ve komşu devletlerin veliahtlarının da ilgisini çekti. Öğrencileri arasında Aristo da bulunuyordu.

Eski Yunan filozoflarının en meşhurlarından olan Eflâtun'un ahlâk anlayışı, bütün insanların kendiliğinden iyiliği aradıkları temel fikrine dayanırdı. Ona göre en kusurlu davranışlar istenmeyerek yapılır ve fazîlet (erdem) denilen şey, bilgidir. Bedenden önemli olduğunu söylediği ruhun; bilgelik, adâlet, cesâret ve ılımlılık adı altında dört fazîleti olduğuna inanır. Ayrıca insan, tabiatı icabı sosyal bir varlıktır. Akıl karışıklığı, bir toplumun içine düşebileceği en ciddî hastalıktır ve bu topluma hâkim ortak bir gâyenin olmayışından doğar. Ona göre insanların sosyal mevkilere geçmesi bilgi-beceri ve kâbiliyetine göre olmalıdır.

Aklı insandaki en üstün tabiî unsur olarak anlayan ve kabul eden Eflâtun, bilgiyi de düşünceler yoluyla elde edilen değişmez, görünmez ve âlemşümul (evrensel) şeyler olarak görür. Aklın da bir yönüyle bağlı olduğu duygular ve zanlar, diyalektik olarak târif ettiği bir vetire içinde bilgiye dönüşür.

Eflâtun felsefesine kısaca "Platonizm" adı verilir. Öğretimi eski, orta ve yeni akademi olmak üzere üçe ayırır. Eserlerinde rahat bir dil, yer yer alaycı şüphecilik sergileyen bir üslup ve çok usta dil oyunlarına rastlanır. Dikkat çekici bir incelik ve kendisini fark ettiren bir zekâ, üslûbunun diğer özellikleridir.

Eflâtun'un düşünceleri asırlar boyu, batı filozofyasının temelini teşkil etmiştir. Batı âleminde günümüze gelinceye kadar yetişen birçok filozof az veya çok ölçüde, Eflâtun'un tesiri altında kalmış, bâzıları tam izinde giderken bir kısmı da bir yerden sonra onun yolundan ayrılarak zaman zaman tam muhâlifi olmuşlardır. Bu filozoflar arasında idealistlerden marksistlere kadar birçok isim sayılabilir.

Eski Yunan ve Lâtin eserlerinin tercüme edilerek incelenmeye başlandığı asırlarda (Emevîler ve Abbâsîler zamânında)İslâm âlemi tarafından da tanınan Eflâtun ve fikirleri, Müslümanlardan bâzılarının îmâna ve îtikâda âit bilgilerini bulandırmaya başlayınca, eserleri büyük İslâm âlimleri tarafından didik didik edilircesine incelenmiş ve düştüğü yanlışlıklar ile bozuk anlayış ve izahları hem akıl, hem de nakil yoluyla çok uzun ve teferruâtlı olarak ortaya konmuştur. Îmân edilecek şeylerde **vahiy** ve **nakil** esasını bırakarak yalnız başına aklı rehber edinmek isteyenlere ve onların dillerine doladığı Eflâtun ve öteki Yunan filozoflarına verilen cevaplar, kısa zamanda bunların tuttukları yolun inkâr ve küfür bataklıklarında neticelendiğini açık seçik meydana koyunca, İslâm dünyâsının ilim çevrelerinde ve tefekkürden haz duyan kitleler yanında, Eflâtun'un fikirleri îtibârını kaybetmiştir. Böylece eski Yunan filozofları, Müslümanlar için peşlerinden gidilecek rehber değil, Eski Yunan'ın îmân, fikir ve ahlâk zaafiyetini gösteren sıradan müellifler, yazarlar durumunda kalmıştır. Bu neticenin ortaya çıkmasında başta, İmâm-ı Gazâli ve sonraki asırlarda İmâm-ı Rabbânî olmak üzere Ehl-i sünnet îtikâdında olan büyük âlimlerin hayret uyandırıcı gayret, çalışma ve ilmî yüksekliklerinin çok büyük payı olmuştur.

Bu âlimlerin kitaplarında, Eflâtun ve öteki Yunan filozoflarının dinsizliği, bozuk inançları, sapıklıkları uzun uzun anlatılmaktadır. Bu filozoflar, âlemin bir yaratıcısı olduğunu söylemişlerse de, hak dinlerin bildirdiği şekilde Allahü teâlâya inanmamışlardır. Bunlar ve bu yaratıcıya "tabiat kuvvetleri" adını takanlar İslâm âlimlerince şiddetle reddedilerek, yanlışları ispat edilmiş ve bu inançlarının, onları îmânsızlıktan kurtarmadığı delilleriyle yazılmıştır. Çünkü bunlar, peygamberlere ve onların bildirdiklerine değil, kendi akıllarına güvenerek akıl ve hisleriyle anladıkları veya hayallerine gelen şeylere inanmaktadırlar. Böyle inanmak ise hiçbir ilâhî dinde makbul değildir, îmânsızlıktır. İslâm âleminin meşhur ve büyük kitaplarında Eflâtun ve talebelerinin âile, cemiyet, din, devlet ve peygamber hakkında söyledikleri şeylerin delillerinin çürüklüğü ve gülünçlüğü de açık ifâdelerle ortaya konmuştur. Bâzı kıymetli bilgilerin ise eski peygamberlerin kitaplarından ve dinlerinden alınmış olduğuna işâret edilmiştir.

Gene bu âlimlerin kitaplarında, mîlâdî takvimin başlangıcı kabul edilen "Mîlâd", yâni Îsa aleyhisselâmın doğumu kabul edilen târihin hatâlı olduğu yazılıdır. Îsâ aleyhisselâm gizli dünyâya gelip, az bir zaman kalarak göğe çıkarıldığından ve kendisine yalnızca 12 havârî inanıp, Îsevîler az ve asırlarca gizli yaşadığından, doğum târihi tam ve doğru olarak tesbit edilemediğine dâir ciddî bilgiler ve mühim açıklamalar vardır. Bu bilgilere göre gerçek mîlâd (yâni noel gecesi) bilinenden 384 sene kadar önce vukû bulmuştur. Bu târih ise, Eflâtun'un yaşadığı belirtilen yıllara rastlar. İmâm-ı Rabbânî'nin **Mektûbât** isimli kitabında, Eflâtun'un Hazret-i İsa zamanında yaşadığı ve bu büyük peygamberin sözlerini işitince; "Biz, temiz, olgun, ilerici insanlarız. Bize doğru yol gösterecek kimseye ihtiyâcımız yoktur." diyerek inanmadığı ve ölüleri dirilten, körlerin gözünü açan, abraşları iyi eden, o zamanki fennin, tekniğin, tecrübelerin yapamayarak âciz kaldığı şeyleri yapan bir insanı, hiç değilse aklın îcâbı olarak görmek, konuşmak, hâlini araştırmak lüzumunu bile duymayarak peşin peşin reddettiği yazılıdır. Bu durum Eflâtun'un inatçılığı ve kendi aklına tapıcılığı olarak değerlendirilmektedir.İbn-i Asâkir'in, Şâbî'den verdiği habere göre, İsa aleyhisselâm ile Muhammedaleyhisselâm arasında 963 sene fark vardır.

Eflâtun'un günümüze ulaşan eserleri, 34 dialog, 13 mektup ve Sokrates'in savunmasından ibârettir. Bu eserlerin bir kısmı devlet, kânunlar, politikacı, safsatacılar, kutluluk üzerine, güzellik üzerine, yalan üzerine, zekâ üzerine, atlantis, cesurluk, arkadaşlık üzerine, bilim üzerine isimleri altında yayınlanmış

ve tanınmıştır.

EFLÂTUN CEM GÜNEY;

Türk masal yazarı ve folklorcusu. 1896'da Hekimhan'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Sivas'ta yaptı. 1918'de SivasSultânîsini bitirdi.Aynı sene Konya Öksüzler Yurdunda Türkçe öğretmenliğine başladı. Bu yurdun kapanmasıyla öğretmenliğini 1921'den sonra Eskişehir,Kayseri ve Sivas sultânilerinde sürdürdü.Ayrıca Samsun,Afyon, Kütahya liselerinde çalıştı. On yıldan fazla öğretmenlik yaptığı Kütahya'dan Haydarpaşa Lisesine tâyin edildi (1943). Bu okulda yaklaşık sekiz yıl çalıştıktan sonra, Topkapı Sarayı Müze Müdürlüğüne tâyin edildi (1950). Daha sonra İstanbul Millî Eğitim Müdür Muâvini sıfatıyla Halk Eğitim teşkilâtında çalışmaya başladı (1956). 1961 yılında HalkEğitim Başkanı iken yaş haddinden emekliye ayrıldı. 1981 yılının Ocak ayında öldü.

İlk yazdığı eserler dışında 50 yaşından sonra folklor çalışmalarına hız verdi. Halk şâirlerimiz üzerine incelemeleri genişletti. **İstiklâl, İrşâd, Mîsâk-ı Millî, Halk Bilgisi** ve **Türk Folkloru** gibi çeşitli dergilerde yazılar neşretti. Halk hikâye ve masallarına, efsânelerine, asıllarına uygun olarak, bir edebî nitelik kazandırmıştır.Türk folklor ürünlerini sâdece sözden yazıya geçmekle ve derlemekle kalmadı, onları değerlendirdi. Masal yazarı olarak ün yapmıştır.

Açıl Sofram Açıl adlı eserinde topladığı masalları, 1956'da Danimarka'daki Hans Christian AndersenMedal Kurumu tarafından 11 eser arasında en mükemmeli olarak kabul edilmiş, Andersen Pâyesi Şeref Diploması ve Dünyâ Çocuk Edebiyâtı sertifikası verilmiştir. 1960 yılında Dede Korkut Masalları ile aynı armağanı ikinci defâ aldı.

Eserleri:

MâtemSesleri (şiir, 1920),**Erzurumlu Emrah** (1928), **Dumlupınar'a Doğru** (1944), **Dertli Kaval** (1945), **Nar Tanesi** (1946), **Akıl Kutusu, Halk Şiiri Antolojisi** (1947), **Sabırtaşı** (1947), **Altın Heybe, Kül Kedisi, FelekSillesi** (1948), **Açıl Sofram Açıl, Cengoloz Baba** (1949), **Halk Türküleri** (1953), **Bir Varmış Bir Yokmuş** (1956), **Nasreddin Hoca Fıkraları, Evvel Zaman İçinde** (1957), **Dede Korkut Masalları** (1958), **Kerem ile Aslı** (1959),**Folklor ve Eğitim, Gökten bir Elma Düştü** (1960), **Az Gittim Uz Gittim, Ocak Başında** (1961), **Hasırcı Baba, Keloğlan, Sabır Taşı** (1969), **Yedi Köyün Yüz Karası, Zindandan Gelen Mektup** (1970)**Altın Gergef, Saraydan Uçan Kız, Alişle Mâviş, Folklor ve Halk Edebiyâtı** (1971)

EFSÂNE;

Alm. *Mythe (f),* **Fr.***Mythe (f), légende (f),* **İng.** *Myth.* Bir tabiat olayını, bir varlığın meydana gelişini, tabiat elemanlarından birinde olan bir değişikliği, olağanüstü hakikat ve akıldışı açıklamalarla anlatan hikâye. Efsânenin temeli olan olay, halkın hayâlinde şekil değiştirerek ağızdan ağıza, nesilden nesile geçer. Her milletin kendi dilinde birçok efsânesi vardır. Bunlardan bâzıları birçok millet tarafından benimsenmiş ve aynı efsâne başka isimlerle birçok dilde yerleşmiştir.

Efsân ve **fesâne** şekillerinde de görülen kelime aslen Farsçadır.Hikâye ve sergüzeşt mânâsına gelmektedir.Geçmiş halleri nakil ve anlatmak için kullanılmıştır. Zamanla hakîkatlar görünmez olmuş, halk, "mesel" muharrefi olarak "masal" şeklinde söylemiştir. Kelime; meşhur ve şâyi mânâlarına da kullanılmıştır. Bu yönüyle dillerde destân olmuş mânâsına gelmiştir. Gerçekte efsâne asılsız, boş mesel; kıssa ve hikâye demektir.

Bu şekilde sözlü (şifâhî) gelenekteki masallara Osmanlı Türkçesinde Arapça "ustûre" kelimesinin çokluk şekli olan "esâtîr" denmiştir.Grekçe (Yunanca)de "mitos, mit" kelimeleri zamanla dilimize girmiş, kelime "mythe" şekliye batı dillerine de geçmiştir. Türkçede, Fransızcadan geçen "legende" kelimesinin yer yer kullanıldığı görülmüştür.

Başladığı târih belli olmamakla birlikte bir efsânenin, bir masalın veya bir destânın çeşitli değişikliklere uğratılarak zamanımızda ayrı ayrı deyişlerle yaşadığı bir gerçektir. Bu söyleyiş şekillerindeki farklılığı ana mevzûu kaybetmemekle birlikte efsânelerde de görmek mümkündür. Efsâneler daha ziyâde inançla ilgili hususlarda ortaya çıkmış, hemen her yer üzerine söylenmiş; kâinâttaki varlıkların ve hâdiselerin oluş şekillerini, hakîkat olsun veyâ olmasın, bir sebebe bağlayarak izâhâ çalışan halk edebiyâtı mahsulleridir.Kaynaklarını târihe, dîne, menkıbelere dayandırmakla birlikte, masalları da beslenme sahasına alan efsânelerin, hakîkat olsun veya olmasın, inanç yönü asıl ağırlığı teşkil eder. Fakat efsânelerde verilen inançla ilgili meseleler; insanlığın asıl doğru inancı çerçevesinde olduğu gibi, mahallî ve millî inançların, hurâfelerin de tesirinde kaldığı görülür.İnanma insanoğlunun yaratılışında olduğu için, aynı inançla ilgili husûslara dünyânın çeşitli yerlerinde rastlanmaktadır. Efsâneler, masallar gibi; şimdiki romanın ve çeşitli edebî türlerin halk arasında bulunmadığı zamanlara âit şifâhî türdeki sözlü mahsullerdir.Anlatılan hâdiseler insanoğlunu belirli bir yere bağlamakla birlikte mekânla ilgili

isimlerin de verilmesine sebeb olmuştur.

Varlıkların yaratılışında ve hâdiselerin ortaya çıkmasında efsâneler:Teogoni (çok tanrıcılık), kozmogoni (kâinâtın nasıl meydana geldiği), antropogoni(insanın nasıl yaratıldığı), eskatoloji (insan ve dünyânın geleceği) olmak üzere dört kolda toplanmaktadır.

EGE BÖLGESİ;

Türkiye'nin yedi iklim bölgesinden biri. Ege bölgesi, Anadolu Yarımadasının batısında Ege Denizi sâhili ile bu deniz ikliminin hissedildiği iç kısımlardan meydana gelir. Bölge, Ege Denizi kıyı kesimi ve İçbatı Anadolu olarak ikiye ayrılır. Yüzölçümü yaklaşık 85.000 km^2 olup, Türkiye topraklarının % 11'ini kaplar.İzmir, Manisa, Aydın, Uşak, Kütahya illerinin tamamı, Muğla, Denizli, Afyon illerinin büyük kısmı ile Balıkesir, Bursa illerinin bâzı bölümleri bu bölge içerisindedir.

Fizikî Yapı

Ege Denizi kıyı şeridi, kuzeyden güneye girintiler, çıkıntılar hâlinde, sayısız koylar ve burunların tabiî güzellikleriyle süslü eşsiz bir sâhildir. Bu bölgede dağlar denize dik geldiğinden bölge, doğu-batı doğrultusunda uzanan bir seri dağ sıraları ile vâdilerden meydana gelir. Dağlar fazla yüksek değildir. Sâhil kesiminde; Madra Dağı (1344 m), Bozdağ (2160 m), Aydın Dağları (1675 m), Baba Dağı (2300 m),Honaz Dağı (25761 m), İçbatı Anadolu kesiminde; Murat Dağı (2190 m),Alaçam-Akdağ (2089 m), Emir Dağı (2307 m), Domaniç Dağı (1910 m). Edremit Ovası, Bakırçay Ovası, Gediz Ovası, Büyük ve Küçük Menderes bölgenin önemli ovalarıdır.

İklim

Bölgede yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı Akdeniz iklimi hâkimdir. Dağlar denize dik olduğundan, deniz iklimi bütün bölgede hissedilir.İçbatı Anadolu'da nisbeten karasal iklim hüküm sürer.Sıcaklık kuzeyden güneye doğru gidildikçe artar.Yağışlar yazın yüzde 2 ile 10, kışın yüzde 10 ile 50 civârındadır. Kar yağışı sâhilde oldukça seyrek, iç kesimlerde yoğundur.

Bitki Örtüsü

Alçak kesimlerde maki toplulukları hâlindedir. Kuzeyde nisbeten Karadeniz bitki örtüsüne rastlanır. Doğuya doğru gidildikçe karasal iklim şartları ölçüsünde karakteristik step bitki örtüsü hâkim olur.

Akarsular ve gölleri: Akarsular kıyıya dik uzanan vâdiler boyuncadır. Bakırçay, Gediz, Küçük ve Büyük Menderes ırmakları Ege Denizine dökülür. Bölgenin bâzı bölümlerini sulayan Emet Çayı ve Kocaçay, Marmara Denizine, Porsuk Çayı ise Karadeniz'e dökülür. Bellibaşlı üç göl mevcuttur. Bafa Gölü, Simav Gölü ve Marmara Gölü.

Nüfus ve Yerleşme

Türkiye nüfusunun yüzde 14'ü bu bölgede yaşamaktadır. Kilometrekareye düşen nüfus sayısı 51 olup, Türkiye ortalamasından yüksektir. Nüfûsun yoğun olduğu şehirler, başta İzmir olmak üzere sırasıyla Manisa, Denizli, Kütahya, Akhisar, Afyon, Aydın'dır.

Ekonomi

Türkiye'nin iktisâden İstanbul'dan sonra ikinci sırayı alan şehri İzmir, bu bölgededir. Nüfûsun yarıdan fazlası kırsal alanda yaşamakla birlikte sanayi ve ticâret bakımından oldukça gelişmiştir. Ege bölgesinde birçok tarım ürünü yetiştirilir. BunlardanAkdeniz iklimi tarım ürünleri başta gelmektedir.İç kesimlerde tahıl zirâatı ile hayvancılık artış gösterir. Bölge tarımının % 70'ini tahıl, % 9'unu sebzeler, % 21'ini sanâyi bitkileri meydana getirir. Tahıl üretiminde buğday başta gelir. Sebze ekimi oldukça gelişmiştir. Sanâyi bitkilerinden tütün ilk sıradadır. Türkiye üretiminin % 60'ı bu bölgededir.İkinci sırayı pamuk işgal eder.Tütün ile pamuktan sonra, haşhaş, susam, ayçiçeği, yerfıstığı, anason, şekerpancarı gelmektedir.

Bölgede yetiştirilen incir, üzüm meşhurdur. Zeytin de oldukça yaygındır.

EGE DENİZİ;

Alm. *Agäsche Meer,* **Fr.** *La mer Egée (f),* **İng.** *Aegean Sea.* Akdeniz'in bir kolu. Kuzeyinde Trakya, doğusunda Anadolu, güneyinde Girit Adası ve Akdeniz, batısında BalkanYarımadası ile kuşatılmıştır. Yüzölçümü 214.000 km2 dir. Büyüklü küçüklü pekçok ada topluluklarının bulunması sebebiyle önceleri Adalar Denizi (Arşipelago) olarak adlandırılmıştır.Güneybatı Anadolu'ya uzanan bir deniz dibi eşiği ile Akdeniz'den ayrılmıştır. Çanakkale Boğazı ile Marmara'ya, buradan da İstanbul Boğazı yoluyla, Karadeniz'e bağlantısı vardır. Ege Denizinin kuzey uzunluğu 600 km'den fazla, eni ortalama 300 km kadardır. 41°-35° kuzey enlemleri ile 23°-27/28° doğu boylamları arasında yer alır.

Ege Denizi, Kyklades Adaları veya Kikladlar ile iki çanağa ayrılmış gibidir. Güneydeki çanak 2500 m olup, daha derindir.Kuzeydeki çanak ise 1250 metredir.Girintili çıkıntılı kıyılarıyla hemen göze çarpan bu denizdeki körfezler şöylece sıralanabilir:Anadolu kıyalarında Datça ve Bodrum yarımadaları arasında İstanköy(Kerme)Körfezi, daha kuzeyde Mandalya ve Kuşadası körfezleri, Urla Yarımadası ve İzmirKörfezi, Candarlı, Dikili ve Edremit körfezleri, Balkan Yarımadası kıyılarında,Gelibolu Yarımadası, Saros ve Karaağaç körfezleri,Orfani ve Selânik körfezleri arasında Khalkidike Yarımadası, (güneydoğuya doğru Aynaroz,Lougos ve Kesendire kollarına bölünür); asıl Yunanistan kesiminde Pelion Yarımadasının kapattığı Lamia Körfezi, Petalion ve Egine körfezleri arasında Argolis Yarımadası.

Ege adaları, çoğunlukla bir yay biçiminde sıralanırlar veya belli kesimlerde kümelenerek dizilirler. Bu adalar Kuzey Sporadlar (Taşoz, Semandirek, Limni), Kiklodlar, Doğu Sporadlar (Midilli, Sakız, Sisam), Nigarya ve Oniki Adalar'dır.

Batı ve özellikle Güneybatı Anadolu kıyılarında büyüklü küçüklü pekçok akarsular vardır. Bunların ağızlarında türlü biçimlerde deltalar meydana gelmiş, kimisi kısa süreler içinde gelişmiş, böylece eski körfez ve koylar yavaş yavaş dolmuş, kimisinin de önleri kıyı dilleriyle çevrilmiş, gerisinde gölcük ve bataklıklar meydana gelmiştir. Bu sebeple belki birkaç bin yıl öncesine kadar liman durumunda olan yerleşme merkezleri zamanla kilometrelerce içerde kalmıştır. Anadolu'daki Büyük Menderes, Küçük Menderes, Gediz, Bakırçay ırmaklarıyla Trakya'da Meriç, Yunan Makedonyası'nda Vardar ırmakları, bu dolma hâdisesinin izlerini taşır. Bu bölgeler yeşillik olduğundan çok turist çekmektedir. Son yıllarda Ege Denizinin derinliği üzerinde bâzı yeni bilgiler elde edilmiştir.Mesela,Ege Denizinin en derin kesimi olan Girit Denizinde en fazla derinliğin 2524 m olduğu ileri sürülürken, yeni iskandillerle bu kesimde, 2000 m'yi geçen 7 çukur tesbit edilmiştir. Bunların birisinin derinliği Girit'in kuzeydoğusunda 3150 m, bir başka çukur da 2962 m olarak ölçülmüştür. Asıl Ege Denizi alanında ise en fazla derinlik, 1500 m' ye varmamaktadır. Limni Adası kuzeyinde Saroz Körfezinde başlayan oluğu, güneybatıya doğru azalan çukur içinde 1441 m derinlik bulunmuştur. Eğriboz Adası kuzeyinde 1244 m, Sakız Adası batısında 1262 m derinlik tesbit edilmiştir. Anadolu kıyısı 200 m'yi bulan bir sahanlık teşkil eder.

Ege Denizi alanı, üçüncü zaman ortalarında meydana geldiği sanılan yer hareketleriyle, Alp kıvrımlarının kuzeyden ve güneyden kuşattığı eski yapılı bir kara alanı durumundaydı. Üçüncü zamanın ikinci yarısında (Neojen)bu kara parçasının yüzey şekilleri Anadolu ve BalkanYarımadalarında olduğu gibi, aşınmış ve Peneplen hâline gelerek üzeri yer yer tatlı su gölleriyle kaplanmıştı. Üçücü zamanın sonuna doğru,Egeid adı verilen bu alan, yer yer alçalıp yükselmelere, yer yer kırılıp çökmelere uğradı. O zaman Girit'in güneyindeki BüyükDeniz(eski Akdeniz) yavaş yavaş kuzeye doğru yayılarakEge sahasını kendine kattı. Hatta eski bir vâdi olan Çanakkale BoğazındanMarmara ve oradan da eski bir göl olan Karadeniz ile birleşti. Bu hareketler aslında tek taraflı ve bir defalık olmadığı, mesela 4. zaman içinde Karadeniz Gölünün taşan tatlı sularının Ege Denizi alanına doğru yayıldığı bilinmektedir. Bugünkü Ege adaları ve yarımadaları Egeidkarasının sular üstünde kalan parçalarından başka birşey değildir.Anadolu kıyısına yakın adaların yerleştiği kara sahanlıkları da yakın yer hareketlerinin sonucunda su altında kalmış ve derin çıkmalara doğru meyillenmiş eski kara yüzleridir.

Ege Denizi; orta kuşağın 35-41 enlemleri arası kışları yağmurlu geçenAkdeniz ikliminin tipik temsilcilerindendir. Bütün kıyılarda Akdeniz ikliminin tanıtıcı bitkisi olan zeytin ağacına rastlanır. Balkanlardan gelen bazı soğuk hava akımları sebebiyle turunçgiller güneye doğru daha çok bulunur. Eteziyen adı verilen mevsimlik rüzgârlar, yazın kuzey istikametinde ve düzgün eser.

Eski eserler çoktur.Ada sıklığı, tabiî limanların çokluğu sebebiyle gemicilik eskiden pek elişmişti. Suyu Akdeniz kadar tuzludur (% 37-39). Bu nisbet Çanakkale'ye doğru azalır (% 30-32). Suyu ılık olup, sıcaklığı yazın ortalama 25°, kışınkuzey kesimde 10°ye yakındır.Akıntılar umûmiyetle saat yelkovanının tersi istikâmetindedir.

Belli başlı limanları arasında Yunanistan'da Pire, Selânik, Türkiye'de İzmir sayılabilir.

EGE MEDENİYETİ;

Alm. *Ägäische Zivilisation (f),* **Fr.** *Civilisation (f) égéenne,* **İng.** *Aegean civilisation.* Anadolu'nun batı kıyıları, Girit,Ege adaları ve Yunanistan'da M.Ö. 3000 ile 2000 yılları arasında gelişmiş bulunan medeniyet. Geniş bölgeye yayılan bu insanların ortaya koyduğu medeniyette mahallî ayrılıklar bulunmakta ise de bir bütün olarak değerlendirilir. Bunların Anadolu'dan batıya göçtükleri tahmin edilmektedir.

Ege Medeniyetinin gelişmesini dörde ayırmak mümkündür:

Girit Medeniyeti

İlkMinos devri (M.Ö. 2600-2000 yılları arasında)**:** Bu devirde Doğu Girit'te küçük liman şehirleri kurulmuştu. İç kısımlarda ise bâzı duvar kalıntılarına rastlanmıştır.Yapılan kazılarda çok renkli ve değerli taşlardan çömlekler, çeşitli motiflerle süslü mühürler, çeşitli biçimde altın işlemeler ortaya çıkarılmıştır.

Orta Minos devri (M.Ö. 2000-1550 yılları arasında)**:** Knossos ve Phaistos saraylarının en eski kısımları bu devre aittir. Sarayların duvarları alçı ile sıvanmış düz renge boyanmıştı. Bu devrin, Kamares seramikleri, toprak kaplardan en önemlileridir. Mühürler toprak tabletlerde rastlanan eşyâlardandır.

İleri Minos devri (M.Ö. 1550-1150)**:** Bu devir Girit sanatının en yüksek devridir.Meşhur saraylardan Knossos, Phaistos, Hagia Triada ve Mallia yontulmuş taşlardan yapılmış, harç olarak da balçık kullanılmıştır. Fildişi, bronz ve pişmiş topraktan yapılan heykelcikler, akropotlar ile dua edenleri göstermektedir.Altın işlemeler, mâdenî âletler bu devir medeniyetini sembolize etmektedir. Bitki motifleri ile, deniz hayvanlarının figürlerine vazolarda çok rastlanmaktadır.Orta Minos devrinde yavaş yavaş görülmeye başlanan resim-yazı gitgide çizgisel yazı şekline çevrilmiştir.

Hellas Medeniyeti

İlk Hellas devri (M.Ö.2600-2000)**:** Bu devirde yerleşme bölgeleri yavaş, yavaş şehirleşmeye başlamıştır. Bu zamanda Girit Medeniyetinin etkisi görülmeyip, bulunan toprak küpler mat renkli olup sırla kaplıdır.Küp ve taşların ağızları çoğunlukla gaga şeklindedir.

Orta Hellas devri (M.Ö. 2000-1550)**:** Bu devir mezar şekilleri ve seramik tipleri bakımından diğer devirden ayrılır. Diğer devirdeki mat çömleklerin yanında cilalı renkli çömleklere de rastlanır.

İleri Hellas Mykenai devri: Minos biçimciliğinin etkisi daha çoktur.Yalnız bunlar o zamânın özelliğine göre işlenmiştir. Mezarları kubbeli olup bu tip örneklerin en eskileri bu devre âittir.Ölülerin tekrar dirileceklerine inandıkları için mezarlara koydukları altın süs eşyaları, bronz ve beyaz mermerden yapılan silahlar, kaplar, vazolar, yapılan kazılar sonu ortaya çıkarılmıştır.

Kyklad Medeniyeti

Sanat bakımından Girit Medeniyetinden çok geridir. Kazılarda bulunanlar bu medeniyetin İlk Minos devrinden eski olmadığını göstermektedir. Daha sonraki zamanlarda Minos ve Mykenai etkisi görülür.

Batı Anadolu Medeniyeti

Yapılan kazılarda bu devre âit başlıca eserlerTroia şehrinde bulunmuştur. Şehir kat, kat olup birinci ve ikinci katlar M.Ö. 3000 yılının ortasından kalmadır. Therme gibi bazı yerlerde de şehirler ortaya çıkarılmıştır. Bu devrin en önemli seramik biçimleri gagalı olanlardır.İç Anadolu'nun bu devre âit kültürleri ile tamasları varsa da Ege ile irtibatları daha fazladır.

Ege havzasında yaşayan bu insanların, putperestçe bir hayat sürdükleri; medeniyetin, insanların ruhlarını rahat ettiren fonksiyonundan mahrum oldukları görülmektedir. Hatta, eski Yunanlılarda Pederâstie'nin (Gulâmperestlik'in) yaygın olduğu bâzı kitaplarda yazılıdır.

EGOİZM (Bencillik);

Alm. *Egoismus(m),* **Fr.** *Egoisme (m),* **İng.** *Egoism.* Psikoanaliz teorisine göre "ben" veya Lâtince "ego", zihnin dış dünyâ ile temasta bulunan kısmı. Herşeyi kendine mal eden, yalnız kendi çıkar ve menfaatini gözetip düşünen kimseler için kullanılır. Günümüzde buna, kendini düşünme olarak mânâ verilmektedir.

Genel olarak bencillik kötü bir sıfat olarak düşünülmekteyse de, eski Yunan'dan başlayarak bunu müdâfaa eden bir grup ve felsefik ekol dâimâ mevcud olmuştur.Meselâ, eski Yunan felsefecilerinin bâzıları ve onların yolunda gidenler, herkesin kendimutluluğunu aramasını öngörmüş ve bu sûretle cemiyetin daha fazla refaha kavuşacağını iddiâ etmiştir.

Egoizmi tamâmen saf bir şekilde ancak ilkel kavimler ile çocuklarda görmek mümkündür. Diğer bütün hâllerde bencillik toplumun veya kişinin başka düşünce, duygu ve isteklerinin etkisi altında ve bunlarla perdelenerek ortaya çıkar. Bu sebeple, bencilliğin bir çeşidi biyolojik istek ve arzuları tatmin etmek şekliyle görülürken, başka çeşitleri daha dolaylı yollar ve görüşlerle zuhur eder.Meselâ,toplumda daha iyi bir mevki elde etmek isteğini tatmin etmek için takınılan tavır ve davranışlardan bâzıları bu gruptandır.

Egoizm, her dinde ve inanç sisteminde kötülenmiştir. Bilhassa İslâm dîninde üzerinde çok durulmuş ve insanlar egoist olmamaları için îkâz edilmişlerdir.İslâm dîninde insan, insanın yapısı, ihtiyaçlarının temini, arzu ve isteklerin tatmini, beşerî münâsebetlerin ve cemiyet hayâtının organizasyonuna âit

bildirilenler, dînin temel hükümlerinden olan emirler ve yasaklar, egoizme fırsat vermeyecek bir mükemmellik gösterir. Bu bildirilenler ve hükümler, medenî bir hayat yaşamak için birbirlerine muhtaç olarak ve çeşitli ihtiyaçlar içinde yaratılmış olan insanı kendi hakkına râzı ve diğer insanların haklarına saygılı olmaya sevk eder. Böylece her hususta âdil olmak ve adâletten ayrılmamak düstûruna sâhib olan bir insan ve cemiyette egoizm kendiliğinden yok edilmiş olur. Bundan başka ve daha fazla olarak her insanın hak sâhipleri ve muhtaçlara haklarından biraz daha fazlasını vermesi tavsiye ve telkin edilir. Böyle yaparlarsa kendilerine ihsân sâhibi ve yaptıklarına da ihsân adı verilerek Allahü teâlâ tarafından beğenildikleri bildirilir. Bütün bunlardan daha ileri olarak kendi ihtiyâcı olan şeyi muhtaç olan din kardeşine vermeye de "îsâr" denilir. Îsâr sâhipleri yüksek bir ahlâk ve faziletin timsâli olarak gösterilir.

İslâm dîninin temel kitaplarında ve ahlâk kitaplarında yer alan egoizmi yasaklayan hadîs-i şerîflerden bâzıları şunlardır:

Din kardeşini sıkıntıdan kurtarana hac ve umre sevâbı verilir

Kendi için istediğini din kardeşi için de istemeyen kimsenin îmânı kâmil olmaz.

Müslümanlara yardım etmeyen, onların iyilikleri ve rahatları için çalışmayan, onlardan değildir...

Senden uzaklaşana yaklaş!Senden esirgeyene ihsân et! Sana zulmedenleri affet!

Evinizde pişen yemekten, komşunuzun hakkını veriniz!

Sıkıntıya düşen komşusuna yardım eden, sıkıntısını gideren kimseye,Allahü teâlâ kıyâmet günü kıymetli elbise giydirecektir.

İnsanların en iyisi insanlara hizmet edendir.

EGZOZ SİSTEMİ;

Alm. *Auspuffsysteme (f),* **Fr.** *Echappement (m), Ejéction (f),* **İng.** *Exhaust.* İçten yanmalı motorlarda yanma sonucu meydana gelen gazın dışarı atıldığı sistem.

Yakıt ve hava karışımı, motorda yandıktan sonra genleşir ve pistonları çalıştırarak bundan, faydalı güç elde edilir. Meydana gelmiş olan sıcak gazlar egzoz sisteminin borularıyla dışarı atılır. Bu gazların sıcaklığı 1600°C, basınç ise 7 bar (Atm) civârındadır.

Motorda faydalı güç elde edildikten sonra meydan gelen zehirli ve sıcak olan gazları, aracı kullananlara ve dışarda bulunan insanlara en az zararlı bir şekilde dışarı atmak lazımdır.

Egzoz sistemi motora bağlı olan ve birçok borudan teşekkül eden bir manifoldla başlar, daha sonra manifolda bağlı bir çelik boruyla susturucuya iletilir, son olarak da susturucunun diğer ucundan çıkan kısa bir boru vardır.Araçlarda meydana gelen gürültüyü asgariye indirmek için manifoldun yakınına bir de genleşme odası tâbir edilen ön susturucu daha konulur.

Bütün bu sistemlerde gürültünün dışarıya sızmaması için gerek manifoldun motora, gerekse çelik boruya bağlandığı yerlere sızdırmazlık contaları konur. Bu sistemlerde susturucu yere çok daha yakın olduğu için en fazla aşınan ve arızalanan bir kısımdır. Bunu asgariye indirmek için çeşitli malzemeler üzerinde araştırma yapılmış, bunlardan paslanmaz çelik ve alüminyumlu kaplama elemanlarının pahalı olmasına rağmen en uygun oldukları anlaşılmıştır. Egzoz gazları hava ile soğutulan motorlarda aracın ısıtılmasında kullanılır.

Egzoz manifoldu dökme demirden yapılmış bir bloktur. Manifold borularının boyu ve biçimi motorun geri basıncını belirleyerek, çalışmasını ve sarfetmiş olduğu yakıt miktarını etkiler. Bu sebepten motorların manifoldlarının çok iyi ayarlı olduğu görülür.

Gazın genleşmesinden meydana gelen genleşme, önce genleşme odasında (bâzı motorlarda yoktur)sonra da susturucunun içinde bulunan delikli borularda gerçekleşir. Susturucuda meydana gelen düşük frekanslı ses dalgaları, gazın genleştiği bölümdeki ses dalgalarını bastıran faz dışı titreşimlerle zayıflar. Susturucularda görünüşte daha iyi bir soğurmanın (absorbsiyonun) yapılması maksadıyla delikli boruların çevresinde cam yünü gibi maddeler sarılır.

EĞİTİM;

Alm. *Ausbildung, Erziehung (f),* **Fr.** *Education, enseignnement (m),* **İng.** *Training, Education.* Genel mânâda bir insanın kâbiliyet ve davranışlarını geliştirmek, toplumun iyi değerlerini benimsetmek için yapılan işler, uygulanan yollar. Millî olarak; bir milletin genç nesillerini, o milletin maddî ve mânevî değerlerinin gösterdiği hedefler içinde "ideal insan tipi"ne uygun düşecek vasıfta fertler olarak yönlendirme ve yetiştirme. Meslekî olarak; bir insana bir mesleğin icap ettirdiği hususiyetleri

kazandırmak. Askerî olarak; asker olanların harb etme sanâtıyla ilgili hususları öğrenmesi ve uygulama kâbiliyetini kazanması.

Eğitimin konusu insandır. Eğitimden maksat, bir insana yalnızca birçok bilgi ezberletmek ve bir takım olayları öğretmek değildir. Eğitim görmüş insan; bu bilgiler kadar, bu bilgilerden süzülen esasları (ilke veya prensipleri) hazmetmiş, gerektiğinde hayatının her safhasında uygulayabilen insan olarak târif edilir. Hayvanların doğuştan getirdikleri refleks ve içgüdü özellikleri, yaşları ilerledikçe olduğu gibi kalır.İnsanlardaki doğuştan gelen özellikler ise eğitim ve öğretim ile gittikçe iyi bir şekilde gelişen ve olgunlaşan bir şekle sokulabilir.

İnsanlardaki davranış değişikliği hayatı boyunca sürer.İnsan eğitimsiz yaşayamaz. Emme, solunum, tutma gibi birkaç tepkisinin dışında insan hemen her davranışı öğrenmek zorundadır.İnsan, davranışlarının çoğunu başkalarının etkisiyle öğrendiğinde başkalarınca eğitiliyor demektir. Davranışların öğrenilmesi ömür boyu sürer. Böylece insan, hayâtı boyunca kendini eğitimin bitmek bilmeyen süresi içinde bulur.

Eğitim görmüş bir insanla, görmemiş bir insan arasında çeşitli farklar vardır. Bunlar arasında eğitim görmüş olanın bilgisinin çokluğu ve sistemli oluşu, güç ve karmaşık işleri başarabilmesi sâde ve kolay işlerde mahâretinin artması, daha yüksek ülkülere sâhip olması, hislerine hakim olabilmesi, daha iyi, doğru ve güzel maksadlar gütmesi sayılabilir. Nazarî olan bu değerlendirmenin gerçekleşme nisbeti ve şansı memleketlere, eğitim sistemlerine, inançlara ve başka faktörlere göre büyük farklılıklar gösterir.

Eğitimle kazanılan bâzı esaslar ve davranışlar deneme veya kendi kendini eğitme yoluyla elde edilebilirse de, daha önce yaşamış olanların çeşitli yollarla öğrenip biriktirmiş oldukları bilgileri ve tecrübeleri bir eğitici ve öğreticiden öğrenmek en doğru ve verimli bir usûldür.İnsanın kendi âilesinden ve içinde yaşadığı toplumdan aldığı davranışlar, alışkanlıklar, değer hükümleri, gelenek ve göreneklerin öğrenilme tarzına “yaygın eğitim” denir. Burada belli bir kişinin ve müessesenin insan üzerinde sistemli bir etkisi veya rehberliği yoktur. Bütün iptidâî toplumlarda ve okuldan mahrum olan yerlerde insanlar böyle yetişir.Okullar ve çeşitli kurumlarla verilen eğitime de “örgün eğitim” adı veriliyor. Bu çeşit eğitime eskiden “müteazzî eğitim” denirdi. Bu eğitim şekli eski çağlarda çocukların topluma ve toplumun içinde bulunduğu şartlara uyabilmesi için ayrıca bir eğitim görmelerine ihtiyaç duyulan toplumlarda başlamış, asırlar boyunca çeşitli merhalelerden geçerek zamanımızdaki şekil ve seviyeye ulaşmıştır. Eğitim bir bakıma medeniyetin bir sonucu olup onunla paralellik gösterir.

Târih boyunca her toplumda eğitimin dayandığı temel inançlar, eğitimden beklenen esas amaçla farklılık göstermiştir.Aşiret hâlinde yaşayan topluluklar, aşiretin ihtiyaçları vâsıtasıyla gençlere aşiretin örf, âdet, inançlarını öğretirler ve bu topluluğun erkeklerinin günlük hayat ve harpte kâbiliyetlerini ispat etmelerini temine çalışırlardı.

Eğitim târihi Âdem aleyhisselâma kadar uzanır.İslâm dîninin mukaddes kitabı **Kur’ân-ı kerîm**in birçok âyetinde hazret-i Âdem ve diğer peygamberlere (aleyhimüsselâm)Allahü teâlâ tarafından doğrudan doğruya veya melekler vasıtasıyla maddî, mânevî, meslekî ilimlerin öğretildiği ve dünyâda bunlara uygun davranışlarda bulunarak yaşamaları istenmiştir:

Allahü teâlâ Âdem’e (aleyhisselâm) **bütün isimleri öğretti...**(Bakara sûresi: 31)

İnsana bilmediği şeyleri öğretti... (Alak sûresi: 5)

Bir de Dâvûd’a, sizi harbin şiddetinden korumak için zırh-elbise sanatını öğrettik... (Enbiya sûresi:80)

Ayrıca târihî vesikalardan öğrenilebildiği kadarıyla Asya’nın ve Mısır’ın ilk kurulan okulları tapınaklara bağlı olarak faaliyet gösteriyorlardı.Muhtemelen bu okullarda o toplumun inancı, yazı, pratik aritmetik ve edebiyat öğretirlerdi.Sanat, bir ustaya çıraklık yapılarak ustadan ve askerî bilgiler bu sahada ihtisas sâhibi kişilerden öğrenilirdi.

Eski Yunan şehirlerinden İsparta’da erkek çocuklar yedi yaşından sonra genel kışlalara alınır, özel bir statü içinde koşma, atlama, disk ve mızrak atma, güreş ve ferdi döğüş eğitimleri yaptırılarak birer savaşçı olarak yetiştirilirken,Atina’da bilhassa paralı özel okullar; mârifetiyle dans etmek, müzik âleti çalabilmek, şarkı söylemek, edebiyat, hesap, târih ve din konularında eğitilirlerdi. Roma’da ise, hitâbet, hukuk, edebiyat ve târih konuları eğitimde ağırlık kazanmıştı. M.S. 3. asırda Hıristiyanlık Roma’nın resmî dîni olunca bütün okullar bozulmuş olan bu dînin emirlerine göre ayarlanmış, manastır ve büyük kiliselerde açılan okullarda gramer, hitâbet, mantık, aritmetik, geometri, astronomi ve musikî dallarında eğitim verilmeye çalışılmış, bu arada eski Yunan kültürüne âit hemen herşey unutulup gitmiştir.Ancak İncil’in papazlar eliyle bozulmuş olması ve kilisenin tutturduğu bağnaz yolda inat ve ısrarı bu okulları bir önceki asra göre geriye götürmüş, Hıristiyanlık âlemini hem inanç, hem de fen bilgileri sahasında cehâlet karanlıklarının içine itmiştir. Haçlı seferleri ve Endülüs’te kurulan İslâm üniversiteleri zamanla

Hıristiyanların içinde bulunduğu ilmî cehâlet ve karanlığı fark etmelerine sebep olmuştur. Böylece Hıristiyan dünyâsında her sahada Müslümanlardan ve İslâm bilginlerinin kitaplarından öğrendikleri bilgiler ile gittikçe kiliseden kopan ve kendi müesseselerini kuran bir ilmî hayat başlamış, uzun ve zaman zaman kanlı mücadelelerden sonra kilisenin tazyik ve tasarrufu eğitim müesseselerinin üzerinden uzaklaştırılarak bu günkü durumlara gelinmiştir.

İslâm dîninde eğitimin dayandığı temel, İslâmiyetin haber verdiği îmân, îtikat ve amel bilgilerinin öğrenilmesi olmakla birlikte, eğitimden beklenen nihâî maksat da insanların yalnız Allahü teâlâya "kulluk" yapmalarının sağlanmasıdır. Bu eğitim anlayışının içinde din bilgileri, fen bilgileri ile diğer meslekî ve sanat bilgileri müştereken vardır. Bunlar, birbirinden ayrı ve başlıbaşına değil, bir bütün hâlinde mütâlaa edilmiştir. Bu bilgiler birbirini tekzip etmeyen, birbiriyle uyum (tenâsüp) sağlayan bir berâberlik ve bütünlüğün kurulmasına yol açmıştır.Çünkü bu eğitimde hedef, insanın maddî ve mânevî bütün varlığıyla terbiye edilerek olgunlaştırılmasıdır. Bu ise insanın ruh ve cesedine âit bilgilerin birbiriyle en uygun şekilde imtizaç ettirildiği (birleştirildiği) bir anlayış ve programla mümkümdür.

İlk Müslümanlar din ve dünyâ işlerinde her türlü eğitimlerini bizzatPeygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) sohbetlerinden aldılar. Îmân, îtikat, amel ve üstün bir ahlâk anlayışına âit bilgilerle, cemiyet hayatının îcâbı olan sosyal münasebetler, hal ve hareketlerde O'nun emri, sözü, tavsiyesi ve telkinlerine mutlak bir riâyet göstererek O yüce insanın yüksekliklerinden pay almışlardır.Zirâat, îmâr, muhâsebe gibi işlerde de gene O'nun emri gereği akla, tecrübeye, fenne itibar ederek araştırıcı, inceleyici, tecrübe edici ve elde ettikleri neticeleri günlük hayatlarına ustalıkla tatbik edici olmuşlardır. Bu, dış görünüşü îtibâriyle yaygın eğitime benzeyen, fakat muhtevası ve iç disiplini ile kısa zamanda büyük kitlelerin eğitilerek üstün vasıflar kazandırıldığı mükemmel bir yapıya sâhip olan bir eğitimdir.Çünkü her bakımdan kusursuz bir rehbere,Peygamber efendimize tam tâbi olarak O'nun sohbetlerinde dinleyerek, görerek, sorarak ve tatbik ederek öğrendiklerini kendi aralarındaki her buluşma ve sohbetlerinde de devamlı tekrar etmeleri, her an eğitimle meşgul olmalarına yol açmıştır. Bunun sonucunda ise çeşitli kemâller sâhibi bir cemiyet teşekkül etmiştir. Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem); **"Benden işittiklerinizi ve gördüklerinizi din kardeşlerinize anlatınız, tebliğ ediniz."** ve **"Bir Müslüman ya muallim** (öğreten)**, ya talebe** (öğrenen)**, ya bunları işiten, yahut da bunlara imrenen** (özenen, seven) **olabilir. Müslümanlar için beşinci bir hal yoktur."** ve **"Beşikten mezara kadar ilim öğreniniz."** ve **"Kıyamet günü âlimlerin mürekkebi şehitlerin kanlarından ağır gelir."** meallerindeki emir ve tavsiyeleri kendi zamanında ve sonraki asırlarda yaşayıp O'nun gittiği yolda giden İslâm cemiyetlerini hayatları boyunca eğitim içine itmiştir.

Her sahada yükselmek için hocadan öğrenme, öğrendiğini tatbik etme, bilmediğini bilenlerden sorma ve bu işte hiç utanmama, esâsına her asırdaki Müslümanlar mutlak riâyet etmişlerdir. Eshâb-ı kirâm ve Tâbiîn devirlerinden sonra yavaş yavaş ve kademeli olarak örgün eğitime geçilmiştir. Önce çeşitli ilimlerin mütehassıslarının kendi evlerinde, bulundukları ibadet yerlerinde ve bu işe ayırdıkları binâlarda başlayan bu faaliyet daha sonra uygun tedrisât programlarıyla sürdürüldü.İslâm devlet adamlarının gayretiyle çeşitli seviyelerde okullar açılarak bunlar ülkelerin en küçük yerleşim merkezlerine kadar yaygınlaştırıldı. Bu müesseseler kendilerine mahsus nizamlarla idâre edilerek cehâlet tehlikesi yok edildiği gibi zararlı bozuk faaliyetlere de mâni olundu. Genel adıyle "medrese" olarak anılan bu müesseseler hitap ettikleri öğrencilerin yaşlarına göre derecelendiği gibi ilmî seviye bakımından da derece ve kollara ayrıldı. Bu müesseselerin, mütehassıs hocaları ile talebelerinin her türlü ihtiyacı devlet ve vakıflar tarafından karşılandı.

Eski Türk toplumlarında eğitim, kurumlaşmış, bir sisteme dayanmış değildi. Eğitimde başlıca esas, ana ve babaların, büyüklerin çocuklara gelenek ve görenekleri öğretmeleri biçiminde meydana gelmekteydi. Bu eğitimin başlıca gâyesi iyi bir savaşçı, itaatli ve cesur bir insan yetiştirmekti. Bunun yanısıra zanâat, ustalar tarafından çıraklara öğretilmekteydi. Bu bakımdan çıraklık sistemini eski bir eğitim müessesesi olarak kabul etmek gerekir.

İslâmiyetin kabûlünden sonra Türk toplumlarında İslâm eğitim müesseseleri etkisini göstermeye başladı. Bu alanda medreseler önemli kuruluşlardı.Öte yandan tekkeler, zâviyeler, loncalar ve ahî birlikleri de kendilerine has eğitimleriyle faaliyetlerini sürdürerek, bu alanda etkili olmuşlardır.

Medreseler: İslâm dîni esaslarına riâyet ederek eğitim yapan öğretim müesseseleridir. Fas'ın Fez şehrinde açılmış olan medrese (üniversite)bunların ilkidir. Bu okullar zamanla gelişerek Selçuklular ve Osmanlılar zamânında en verimli dönemlerini yaşamışlardır.Önceleri câmi ve mescitlerin yanlarında, bunlara bağlı eğitim kuruluşları olarak görev yapan medreseler, zamanla bunlara bağlı olmaktan çıkmış, faâliyetlerini ayrı binâlarda sürdürmeye başlamışlardır.

İlk Osmanlı medresesi, 1331 yılında kurulan İznik Medresesi olmuştur.Medreselerde din ve zamanın müsbet ilimleri müşterek öğretilirdi. Buralarda öğrencilere felsefe, riyâziye (matematik), hikmet (fen bilgileri)mantık, astronomi, geometri ve târih dersleri verilerek eğitimde yalnız dînî dersler değil, diğer

konular da öğretilirdi.

Medreseler çok zaman zengin kişiler ve devlet tarafından kurulmaktaydı ve bunların kurduğu vakıflardan gelir sağlıyordu.

Üç türlü medrese vardı:

1. İlköğretime denk olan İbtidâ-i Hâriç ve Hareket-i Hariç.

2. Orta öğretime denk olan İbtidâ-i Dâhil ve Hareket-i Dâhil.

3. Lise dengi durumdaki Mûsıla-ı Sahn.

Bunlarda okutulan dersler ise hendese (geometri), hesap (aritmetik) ve hikmet derslerinden meydana gelen ve bölüm diye adlandırılan cüz'iyât; ulûm-ı âliye diye adlandırılan ikinci grubu teşkil eden kelâm, belâgat, mantık, sarf ve nahiv dersleri; üçüncü bölümü meydana getiren tefsir, hadis ve fıkıhtı. (Bkz. Medrese)

Sıbyan Mektepleri: İlk öğretim kurumları niteliğini taşıyan bu mekteplerden her mahallede bir tâne bulunduğu için adlarına Mahalle Mektebi de denmekteydi. Buralarda başlangıçta Kur'ân-ı kerîm okutulup bâzı sûreler öğretilmiş, ezberletilmiş ve sonraları yeni dersler de eklenmiştir.

Sınıf geçme esası ve belli bir öğrenim süresi bulunmayan bu okullarda öğrenime başlama yaşı 5-7 idi.

Enderun Mektebi: Saray hizmetlilerini ve devlet yönetiminde görev alacak olanları yetiştirmek üzere Birinci Murad tarafından kurulan bu öğretim kurumlarında öğrenciler, başlangıçta esir alınan Hıristiyan devşirmeler arasından seçilmişti. Sonraları saray ileri gelenlerinin ve İstanbulluların çocukları da bu okullara alınmaya başlandı.

Öğrenim süresi 14 yıl olan bu okullarda fen, kültür dersleri, İslâm bilgileri öğretilirdi. Sonradan okul sayısı artınca Enderun Mektepleri eski önemini kaybederek 1908 yılında kapatıldı. (Bkz. Enderun)

Şehzadegân Mektebi: Sarayda şehzâdeler için kurulan bu okullar, SıbyanMekteplerine eşit öğretim kurumlarıydı.

Mühendishâne-i Bahri-i Hümâyun: 1770 yılında Osmanlı donanmasının Çeşme'de Rus donanması tarafından yakılması üzerine kurulması kararlaştırılan ve 1773 yılında çalışmalarına başlayan bu okulun gâyesi yeni donanmaya gerekli deniz subayı ve mühendisi yetiştirmekti. Bu eğitim kurumu ilk önce Fransız öğretmenlerle eğitime başladı.

Dört sınıflı olarak düzenlenen bu okullarda bir süre sonra İngilizce mecbûrî dil sayıldı ve Fransızca ikinci dil kabul edildi.Ayrıca birer İdâdî ve Rüşdiye sınıfı açılarak, kısa bir süre sonra ticâret filosu için bir Kaptan Okulu eklendi.

Meşrûtiyet döneminde okula İngiliz Bahriye Okulu örnek alınarak yeni bir düzen verildi. Eğitim bir yıllık güverte stajı süresi de dâhil olmak üzere 8 yıla çıkarıldı. Okul bugün Deniz Harp Okulu olarak görevini sürdürmektedir.

Mühendishâne-i Berr-i Hümâyun: Kara Kuvvetlerine topçu, istihkâm ve kara subayı ile askerî mühendis yetiştirmek amacıyla 1796 yılında kurulan bu okul dört sınıflı olarak eğitim yapmaktaydı.Okulun öğretmen kadrosu 1848 yılından sonra İngiltere ve Almanya'dan getirilen öğretmenlerle güçlendirildiği gibi yeni İdâdî sınıflarının eklenmesiyle de genişletildi.

Daha sonraları topçu sınıfı subayları yetiştirme maksadıyla görevini sürdüren okulun öğretim kadrosu da genişlemiş, kurum İstanbul Teknik Üniversitesine temel olmuştur.

Mekteb-i Ulûm-i Harbiye: 1826 yılında kurulmuş olan bu öğretim kurumu yeni ordunun piyade ve süvari subaylarını yetiştirmek üzere iki okula dönüşmüş, 8 yıllık birinci öğrenim bölümünü başarıyla tamamlayanların ikinci okula alınmalarına başlanmıştır.

Okulun öğretim kadrosu Avrupa'da yetişmiş Türklerden meydana gelmiştir.

Rüşdiye: 1838 yılında kurulmuş olan bu kurumlar Ortaokul dengi olup yabancı dile önem verilen Yüksek Askeri Okulların öğrenci ihtiyâcını karşılamak amacını gütmektedir. Bunların ilki Mekteb-i Maârif-i Adliye idi. Bu okulun ilgi görmemesi üzerine Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye adlı ikinci bir Rüşdiye kuruldu.

1859 yılında da kızların devam ettiği ilk Rüşdiye kurulmuştur.

İdâdî: Harp Okulu ve Askerî Tıbbiyeye girmek isteyenlerin bilgi bakımından eksikliklerini tamamlamalarını sağlamak amacıyla 1869 yılında kurulmuştur.Rüşdiye dengi olan bu okullara 11-14 yaşlarında öğrenciler alınmakta ve öğrenimi 4 yıl sürmekteydi.

Sultânî: Rüşdiyelerin yüksek okullara öğrenci hazırlama işinde yeterli olamayacaklarının anlaşılması üzerine, orta öğrenimin üst basamağını meydana getiren bu okullar il merkezlerinde kurularak zamanla geliştirildi.

1868 yılında yabancı dille öğretimi sağlamak ve aynı zamanda yabancıların devam edebilecekleri bir okul ihtiyacını karşılamak için Fransa'dan getirilen öğretmenlerin görev aldıkları yeni bir Sultânî İstanbul'da açılmıştı. Galatasaray Sultânîsi adını alan bu okula, paralı olarak 18-20 yaşları arasındaki öğrenciler alınıyor, ders olarak da tabiî ilimler, matematik, târih ve coğrafya okutuluyordu.

Dârülfünun: Müslüman olanlarla olmayanların bir arada öğrenim yapabilecekleri, dîni öğrenim bulunmayan ve günün şartlarına uygun bir eğitim kurumu meydana getirmesi düşüncesiyle kurulan bu okul 1863 yılında açıldı. Başlangıçta belli bir program ve öğretim kadrosu bulunmayan Dârülfünun'da dersler konferanslar biçiminde yürütüldü, kısa bir süre sonra ise binasının yanması yüzünden faaliyetine son verildi.

Dârülfünun'un ikinci açılışında üç değişik ders grubuyla öğrenim yapılmaktaydı. Bunların birincisi Hikmet ve Edebiyat; ikincisi Hukuk; üçüncüsü ise Ulûm-ı Tabiiye idi.Öğrenim süresi 3 yıl olan Dârülfünun, Galatasaray Sultânîsinde yeni bir deneme geçirdikten sonra İkinci Abdülhamîd Han tarafından yeniden açıldı ve öğrenim süresi 3-4 yıl arasında değişen bir sisteme geçildi. Bu dönemde okulda Türkçe, Arapça, Farsçadan başka Fransızca, İngilizce, Almanca ve Rusça da öğretilmekteydi.

Meşrûtiyetin îlânından sonra Tıp ve Hukuk Fakültelerini de bünyesine alan Dârülfünun Fâtih devrinden beri gelen bugünkü İstanbul Üniversitesinin temelini meydana getirmiştir.

Mekteb-i Mülkiye: Tanzimâtın îlânından sonra yeni bir düzene girmiş olan ülkenin idârî kademelerinde görev alacak kimselerin yetiştirilmesi için 1859'da kuruldu.Önceleri öğretim süresi 2 yıl olan okul, öğrencilerini imtihanla almakta, kaymakam ve müdür yetiştirmekteydi.

Bir süre sonra okulun süresi 4 yıla çıkarıldı ve Coğrafya, Hesap, Ekonomi ve Politika derslerine ek olarak Devletler Hukuku, Muhasebe ve Fransızca da öğretilmeye başlandı.

Okul Birinci Meşrûtiyet sırasında yeniden düzenlenmiş, İkinci Meşrûtiyetin îlânından sonra yeni bir biçim almıştı. Siyâsî Târih dersleri verilen okulda İngilizce, Almanca ve Fransızca derslerinden birisi mecbûrî tutulmuştu. Dört yıllık öğretim süresinin son yılı İdârî, Mâlî ve Siyâsî olmak üzere üç şubeye ayrılan Mekteb-i Mülkiye, bugünkü Siyasal Bilgiler Fakültesinin temeli oldu.

Mekteb-i Tıbbiye: Silahlı kuvvetler için gerekli askerî doktorların yetiştirilmesini sağlayan ve öteki askerî okullar gibi, sivil alanlarda benzerleri olan Mekteb-i Tıbbiye, Mülkiyeden çok önce 1826 yılında kuruldu.

Önceleri Tıbhane-i Âmire adı altında faaliyete geçen okul, 1836'da Mekteb-i Tıbbiye adını almışdı. 1838 yılında Galatasaray'a nakledilerek öğretimine devâm etti. Zamanla okulun eğitim sistemine batı ülkelerindekine benzer bir biçim verilmeye çalışıldı.

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye: 1867 yılında, sivil doktor ihtiyacını karşılamak için Askeri Tıbbiye ile birlikte öğretime başlayan bu okul daha sonra ayrılmış; Eczacılık ve Dişçilik Okulunun eklenmesiyle genişletilmiştir. Öğretim süresi başlangıçta 5 yıl olan okul, bir süre sonra 6 yıla çıkarılmış, buna hazırlayıcı nitelikteki İdâdî'nin eklenmesiyle genişletilmiştir. Okul bugünkü Tıp Fakültesinin temelini meydana getirmiştir.

Mekteb-i Hukuk: Okulun öğretime başlama târihi 1880'dir. Başlangıçta 3 yıl olan Okulun süresi sonradan 4 yıla çıkarılmış; Edebiyat, Târih, Fransızca dersleri kaldırılarak yalnız hukukla ilgili konuların öğretiminin sağlanmasına çalışılmıştır.

Mülkiye Baytar Mektebi: Orduya âit hayvanların tedâvisiyle görevlendirilecek baytarların yetiştirilmesi için 1839 yılında Harbiye Mektebi içinde bir Baytar Sınıfı açılmasına ve bunun sonra Askerî BaytarMektebi adı altında teşkilâtlanmasına karşılık, ülke hayvancılığını ve hayvansal ürünleri koruyacak sivil baytarların yetiştirilmesi için 1889'da bu okul açılmıştır.Önce Mülkiye Tıbbiyesinde öğretime başladı. İki yıl sonra Halkalı Zirâat Enstitüsüne bağlanarak 1948-1949 yıllarında Ankara Üniversitesi bünyesine girmesi üzerine Veteriner Fakültesi olarak faaliyetini sürdürdü.

Buraya kadar sözü edilen resmî okullardan başka okullar da kurulmuş, bu arada bazı Özel Okullar öğretim görevleri üstlenmişlerdir. Darüşşafaka ve Robert Kolej bunlar arasında yer alan iki önemli kuruluş olarak dikkati çekmektedir.

Darüşşafaka: Fakir, öksüz ve yetimler için 1872 yılında kuruldu. Okul ilk yatılı ve parasız lisedir. Darüşşafaka Cemiyeti tarafından yönetilen okulda 1953'ten sonra İngilizce dil derslerine ağırlık verildiği gibi bir süre sonra da kız öğrenci alınmaya başlandı.

İdâre: Fâtih Sultan MehmedKânunnamesi'nin "Şeyhülislâm ulemânın reisidir." diyen özel hükmüne dayanılarak, eğitim işlerinde en yetkili makam olan şeyhülislâmlığı eğitim idâresinin başı saymak gerekmektedir. Vakfa bağlı külliyelerle medreselerin ve buralardaki müderrislerin işleriyle de uğraşanşeyhülislâm, tabiî olarak bu eğitim topluluklarının da başı durumundaydı. Ancak ülkenin çeşitli yerlerinde kurulmuş medrese ve müderrisliklerle ilgili işleri bölgenin müftüleri yürütürlerdi.İkinci Mahmud'un çeşitli idâreye tâbi vakıfları bir makama bağlamak amacıyla 1826 yılında Evkâf-ı Hümâyun Nezâretini kurmasından sonra vakıf mektepleri bu nezârete bağlandı ve böylece devlet teşkilâtı içine alındı.

Bu arada İkinci Mahmud'un ilk öğretimi yalnız İstanbul için mecbûrî tutan fermânı çıkmışsa da uygulanamadı. 1856 **Islahat Fermânı'**nda eğitime verilen önem anlatılmış, bununla ilgili olarak 1857 yılında Maarif-i Umumiye Nezâreti kurulmuştur.

Cumhuriyet Dönemi: 1920'de kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin on bir bakanlığından biri de Maarif Vekâletiydi. Eğitim işleri bu vekâlet tarafından yürütülecekti. 1924 yılında **Tevhîd-i Tedrisât Kânunu'**nun çıkarılması ile medrese ve bâzı okullar ile Sıhhiye ve Millî Müdâfaa Vekâletine bağlı okullar Maârif Vekâletine bağlandı.

EĞİTİM SİSTEMİ

Türk Millî Eğitiminin genel gayesi, milleti meydana getiren bütün fertleri millî şuur etrafında bölünmez bir bütün hâline getirmek, ilmî düşünmeye, geniş bir dünyâ görüşüne sâhip örf ve âdetlerine bağlı, kendine ve topluma faydalı, Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesine yükseltebilecek insanların yetiştirilmesidir.

Millî eğitimde öğretim iki bölümde incelenir. Biri Örgün, diğeri ise Yaygın eğitimdir.

A. Örgün Eğitim

Anaokullar (okulöncesi eğitim), ilköğretim, ortaöğretim ve yüksek öğretim kurumlarını içine alır.

Anaokulları (Okulöncesi Eğitim)

İlköğretime hazırlık mâhiyetinde 3-6 yaşlarındaki çocukların okulöncesi eğitimlerini yapan yerlerdir. (Bkz. Anaokulu)

İlköğretim

Millî eğitimin genel gâyelerine ve temel ilkelerine uygun olarak her Türk çocuğuna iyi bir vatandaş olmak için gerekli temel bilgi, beceri kazandırarak, onu millî örf, âdet ve ahlâk anlayışına uygun olarak yetiştirmek, kâbiliyeti doğrultusunda hayâta ve üst öğretime hazırlamaktır.

6-14 yaşlarındaki çocukların eğitim ve öğretimini içine alan ilköğretim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için mecbûrî ve devlet okullarında parasızdır.

İlköğretim kurumları, beş yıllık ilkokullar, üç yıllık ortaokullar, ilkokul ve ortaokulun birlikte bulunduğu ilköğretim okulları, yetiştirici ve tamamlayıcı sınıflar ile özel eğitime muhtaç çocuklar için kurulan okullar ve sınıfları içine almaktadır.

İlkokullar: Mecbûrî öğretim çağındaki kız ve erkek çocuklarının eğitim ve öğretimlerini sağlamak üzere devlet tarafından açılan ve özel kânunla açılmasına izin verilen beş yıl süreli okullardır. (Bkz. İlkokul)

İlköğretim okulları: 222 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kânunu ile 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kânunu'nda gerekli değişiklikler yapılarak 1971-1972 öğretim yılında "İlköğretim Okulları" uygulamasına 18 okulda deneme olarak başlandı. 1992-1993 eğitim-öğretim yılında yeni açılanlarla birlikte yatılı "ilköğretim okulları (bölge)" 118'e, normal "ilköğretim okulları" sayısı ülke genelinde 3092'ye çıkarıldı. 2000 yılına kadar mecbûrî eğitimin sekiz yıl, 2000 yılından sonra mecbûrî eğitimin 11 yıl olarak uygulanması için kânûnî hazırlık çalışmaları devâm etmektedir (1993).

Ortaokullar: İlköğretimin ikinci basamağını içine alan ortaokullar, ülkemizde ikinci derece yaygın olan eğitim müesseseleridir. Şu anda ortaokullar bağımsız veya ilköğretim okulları ile liselerin bünyesinde, ilkokul mezunlarına üç yıl eğitim ve öğretim veren okullardır. 2000 yılına kadar bütün ortaokullar "ilköğretim okulları" bünyesine girecektir.

Ortaöğretim

İlköğretime dayalı en az üç veya dört yıllık eğitim veren genel liseler ile meslekî ve teknik liseleri bünyesine almaktadır.

Genel liseler: Ortaokul üzerine en az üç yıl eğitim veren ve 15-17 yaş grubunun eğitimini kapsayan okullardır. Bu liselerin gâyeleri, öğrencileri ortaöğretim seviyesinde asgarî genel kültüre sâhip kişi ve

toplum meselelerini tanıyan, ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasına katkıda bulunan, yüksek öğretime ve iş hayâtına hazırlamaktır. Genel liseler ile meslekî ve teknik liselerde, modern fen programı uygulayan liselerde onuncu sınıftan sonra fen ve edebiyat ayırımı; on birinci sınıfta matematik, tabiî bilimler ve edebiyat ayırımı yapılmaktaydı. Genel liselerle meslekî ve teknik liselerdeki mevcut eğitim programları 1991-1992 Öğretim Yılında liseler ile meslek liselerini tek yapı içinde çok program uygulayan bir eğitim modeline yönlendirmeyi amaçlayan **Kredi ve Ders Geçme Yönetmeliği** ortaöğretimde uygulamaya kondu. Bu yönetmeliğe göre öğrenci ortak-zorunlu dersler yanında seçmeli dersler listesinden de dersler seçebilecek, başarısız olduğunda sınıfta kalmak yerine dersten kalınacak, ertesi yarı yılda isterse aynı dersi yenileyecek. Bu sisteme göre öğrenci liseyi en çok 10 yarıyılda bitirecek, bitiremezse başarısız olduğu derslere dışardan devam edecek. Öğrencinin okuyacağı derslerin seçilmesinde öğretmenin rehberliği ve velinin görüşü esas alınacaktır. Bu sistem öğrencilerin sınıfta kalmasını önleme, öğrenciye başaracağı dersi seçme imkanı vermesi bakımından bir değer ifâde eder.

Genel liseler bünyesinde (1992-1993 eğitim ve öğretim yılına göre) bulunan başlıca liselerin isimleri; **Liseler, Anadolu Liseleri** (Bkz. Kolej)**, Fen Liseleri, Öğretmen Liseleri, Anadolu Öğretmen Liseleri, Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi, Süper Liseler, Akşam Liseleri, Özel Liseler** olarak yer almaktadır.

Meslekî ve teknik liseler: İlköğretim okulları ile ortaokullardan sonra üç veya dört yıl eğitim verirler. Bu liseler; iş ve meslek alanlarına kaliteli eleman yetiştiren hem de öğrencileri yüksek öğretime hazırlayan ortaöğretim kurumlarıdır.

Meslekî ve teknik liseler; **Erkek Teknik Öğretim Okulları, Kız Teknik Öğretim Okulları, Ticâret ve Turizm Öğretim Okulları, İmam-Hatip Liseleri (Din Öğretimi Okulları)** olmak üzere dört ana grupta toplanmaktadır.

Erkek teknik öğretim okulları: Yurdumuzun sanâyi ve endüstrisinin duyduğu orta kademe teknik insan gücü yetiştirmek üzere erkek teknik öğretim okulları kuruldu. **Anadolu Teknik Liseleri, Teknik Liseler, Anadolu Meslek Liseleri, Endüstri Meslek Liseleri, Erkek Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü** bünyesinde yer almaktadırlar (1993).

Kız teknik öğretim okulları: Ülkemizin ekonomik, sosyal ve teknolojik gelişmelere uygun olarak yurt endüstrisine ve âile ekonomisine katkıda bulunacak şekilde çeşitli illerin ihtiyaçları da göz önünde bulundurularak orta düzeyde meslek elemanı yetiştirme okullarıdır. **Anadolu Kız Teknik Liseleri, Kız Teknik Liseleri, Anadolu Kız Meslek Liseleri, Kız MeslekLiseleri, Kız Sanat Okulları, Pratik Kız Sanat Okulları,** kız teknik öğretim okulları bünyesinde eğitim ve öğretim yapmaktadırlar (1993).

Ticâret ve turizm öğretim okulları: Yurdumuzun ticâret, mâliye, pazarlama, muhâsebe, bankacılık, kooperatifçilik, sekreterlik, turizm, bilgi işlem gibi dallar ve alanlarda kamu ve özel sektör kuruluşlarında görev yapacak elemanları yetiştirmek için kurulmuş eğitim kurumlarıdır. Bu okullar içerisine: **Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Liseleri, Anadolu Dış Ticâret Liseleri, Anadolu Ticâret Liseleri, Anadolu Sekreterlik Meslek Liseleri, Anadolu Ahçılık Meslek Liseleri, Ticâret Liseleri, Akşam Ticâret Liseleri, Otelcilik ve Turizm Meslek Liseleri, Çok Programlı Ticâret Liseleri** girmektedir (1993).

İmam-hatip okulları (Din öğretimi okulları): 3 Mart 1924 târih ve 3430 sayılı "Tevhid-i TedrisatKânunu"nun 4. maddesi ile 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kânunu'nun 32. maddesi hükümlerine uygun olarak kurulan **İmam-Hatip Liseleri** imamlık, hatiplik ve Kur'ân-ı kerîm kursu öğretmenliği gibi dînî hizmetlerin yerine getirilmesi ile görevli elemanlar yetiştirmek üzere, ortaöğretim sistemi içinde hem mesleğe hem de yüksek öğretime hazırlayan programların uygulandığı, ortaokuldan sonra 4 yıl daha eğitim ve öğretim süreli okullardır.

Yukarıda zikredilen kânun hükmüne göre aynı yıl, yâni 1924'te bir ilâhiyat fakültesi ile ilkokula dayalı ve dört yıl süreli olmak üzere 29 yerde imam-hatip okulları açılmıştır. 1925 ve 1926 yıllarında yapılan ilâvelerle bu sayı 34'e çıktı. Ancak ilgisizlik gerekçesiyle bu sayının yıldan yıla düştüğü ve 1930'da 1'e indiği görülmektedir.Neticede sâdece İstanbul Çemberlitaş İmam-Hatip Mektebi kalmıştır. Bu, bir okulun da İlâhiyat Fakültesiyle birlikte aynı gerekçeyle eğitim öğretimine 1932 yılında son verildi.

1932-1948 yılları arasında din eğitimi ve öğretimi alanında ciddî bir faaliyet görülmemektedir. ancak 1946'da çok partili siyâsî hayâta geçildikten sonra halkın bu konudaki talep ve tepkileri arttı. Bunun üzerine 1948'de 7 yerde 10 ay süreli imam-hatiplik kursları açıldı. 1949'da Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi kuruldu. Aynı yıl ilkokulların 4. ve 5. sınıflarına ihtiyârî din dersleri konuldu.

Bu tedbirlerin ihtiyacı karşılamada yetersiz kaldığı dikkate alınarak 1951-1952 öğretim yılında 7 yerde 7 yıllık imam-hatip okulları açıldı. Bu okulların sayısı 1960'ta 19'a, 1970'te 72'ye, 1980'de 374'e çıktı.

Hâlen 1992-1993 öğretim yılında 389 imam-hatip lisesi eğitim vermektedir. Bu imam-hatip liselerinin 10 tânesinde yabancı dille eğitim yapan Anadolu İmam-Hatip Lisesi uygulamasına geçilmiştir (1993).

Hâlen mevcut 389 imam-hatip lisesinde 350.000 öğrenci okumaktadır. Din Kültürü ve Ahlâkbilgisi öğretmeni sayısı da 10.000 civârındadır.

İmam-hatip liseleri bugüne kadar 202.000 mezun vermiştir. İlâhiyat Fakültelerinin mezun sayısı ise 25.000 civârındadır. Hâlen eğitim-öğretim faaliyetini sürdüren 9 ilâhiyat fakültesinde de 7000 öğrenci okumaktadır. Ayrıca Kur'ân kurslarının sayısı 6000'e, okuyan öğrencilerin sayısı da 200.000'e yaklaşmış bulunmaktadır. Bu kurslarda resmî ve fahrî olarak görev yapan Kur'ân-ı kerîm öğretmenlerinin sayısı ise 10.000 civârındadır (1993).

İmam-hatip liseleri ihtiyaçtan doğmuş müesseselerdir. % 60 genel kültüre, % 40 mesleğe yönelik programlar uygulanır. **Prof. Dr. Mahmut Adem** tarafından meslek liseleri mezunlarının istihdamı ile ilgili yapılan bir araştırmaya göre; Endüstri Meslek Lisesi mezunlarının % 28'i, Teknik Lise mezunlarının % 25'i, Ticâret Lisesi mezunlarının % 23'ü ve Kız Meslek Lisesi mezunlarının % 13'ü kendi meslekî alanlarına yönelirken, İmam-Hatip Lisesi mezunları için ise bu oran % 50 civârındadır.

Meslek liseleri arasındaki verimlilik oranları da farklıdır. Verimlilik oranı, mesleğe yönelme ile yükseköğretime gitme oranının toplanmasıyla bulunuyor. Verimlilik oranları da şöyledir:

Endüstri MeslekLiselerinde % 57, Teknik Liselerde % 60, Ticâret Liselerinde % 43, Kız Meslek Liselerinde % 23, İmam-Hatip Liselerinde ise bu oran % 97'dir.

Sağlık meslek liseleri: Sağlık kuruluşlarında hemşirelik ile diğer sağlık hizmetleri verecek elemanlar yetiştirmek ve yüksek öğrenime öğrenci hazırlamak için açılmış olan okullardır. Bu okulların idârî ve eğitim yönünden Millî Eğitim Bakanlığına ve Sağlık Bakanlığına bağlı olanları vardır.

1992-1993 Öğretim ve Eğitim yılında Millî Eğitim Bakanlığına bağlı iki **Anadolu Sağlık Meslek Lisesi,** Sağlık Bakanlığına bağlı bir **Anadolu Sağlık Meslek Lisesi** ve 281 **Sağlık Meslek Lisesi** eğitim vermektedir.

1991-1992 ve 1992-1993 Öğretim Yıllarına

Göre Ortaöğretimde Ülke Genelindeki

İstatistikî Durum

TABLO VARRR!!!!

Özel eğitim okulları: Özel eğitime muhtaç çocukların eğitimleri için özel olarak yetiştirilmiş personel ve geliştirilmiş programları ile bu çocukların özür ve özelliklerine uygun şartlarda sürdürülen eğitimdir.

Özel eğitim; beden, zihin, ruh, duygu ve sosyal özellikleri sebebiyle olağan dışı ayrılıklar gösteren, bu sebeple de normal eğitim hizmetlerinden faydalanamayan 0-18 yaş grubundaki çocukların eğitimini içine almaktadır.

Özel eğitim okulları şu isimler altında hizmet vermektedirler: **Görme Engelliler Okulu, İşitme Engelliler Okulu, Ortopedik Özürlüler Okulu, Öğretilebilir Çocuklar Okulu, Eğitilebilir Çocuklar Okulu** ve **Özel Eğitim Sınıfları**ndan meydana gelmektedir.

1992-1993 öğretim yılında 3 işitme engelliler, 2 ağır işitenler ile 2 zihinsel eğitilebilir iş merkezi, 4 eğitilebilir ve 1 öğretilebilir iş okulu ile 3 rehberlik ve araştırma merkezi hizmete sunulmuştur.

Özel öğretim okulları: Bu okullar 625 sayılı kânun doğrultusunda açılmış olan her kademe ve türdeki

okullar ile dershâne ve kursları içine almaktadır. Özel eğitim kurumlarının tamamı, Millî Eğitim Bakanlığının gözetim ve denetiminin altında eğitim hizmetlerini sürdürmektedirler.

1992-1993 öğretim yılında 857 özel okulda 160.750 öğrenci ve 10.310 öğretmenle eğitim ve öğretim hizmeti verilmektedir.

Özel sektörün meslek ve teknik lise açmaları teşvik edilerek 1992-1993 öğretim yılında bilgisayar meslek lisesi, elektrik elektronik ve bilgisayar bölümleri bulunan endüstri meslek liseleri açılmıştır.

Ülkemizde özel okul öğrencilerinin toplam öğrencilere oranı % 1.45 kadardır. Bu oran gelişmiş batı ülkelerinde % 60-70'lere kadar varmaktadır.

Yükseköğretim

Ortaöğretimden (lise, teknik, meslek, fen, Anadolu liselerinden...) sonra en az iki yıllık yüksek öğretim veren eğitim kurumlarının tamanını içine almaktadır. (Açıköğretim adı altında eğitim veren yüksek eğitim kurumları da bu bölüme dâhildir.) Yüksek öğretim, Anayasada, çağdaş eğitim öğretim esaslarına dayanan bir düzen içinde milletin ve ülkenin öğretime dayalı, ilmî araştırma, yayın, danışmanlık yapmak, ülkeye ve insanlığa hizmet etmek üzere çeşitli birimlerinden meydana gelen kamu tüzel kişiliğine ve bilimsel özerkliğe sâhip üniversitelerin devlet tarafından kânunla kurulacağı belirtilmiştir.

İstanbul, Ankara, İzmir başta olmak üzere ikisi vakıf ve ikisi Yüksek Teknoloji Enstitüsü ile birlikte ülkemizde 54 üniversite ve yüksek okul vardır. Yeni kurulan üniversitelerle birlikte yurdumuzda 396 fakülte, 235 yüksekokul ve 211 enstitü faal durumdadır. 1991-1992 öğretim yılında yüksek öğretim kurumlarında açık öğretim dâhil 759.049 talebe eğitim ve öğretim görmüştür.

B. Yaygın Eğitim (Halk Eğitim)

Örgün eğitime hiç girmemiş veya çıkmış vatandaşlara, örgün eğitimin yanında veya dışında verilen eğitim faaliyetleridir. Genel Yaygın Eğitim ve Mesleki Teknik Yaygın Eğitim olmak üzere iki ana bölümde ele alınmaktadır.

Okuma-yazma kursları ile sosyal ve kültürel kurs ve uygulamalar genel yaygın eğitim faaliyetlerindendir.Okuma-yazma kurslarının faaliyeti ile okuma yazma oranı 1980 senesinde % 76,7 iken 1989 da % 89,4'e yükselmiştir. Millî Kültür değerlerimizi tanıtmak, yaşatmak, yaygınlaştırmak ve vatandaşların ihtiyaç duyulan genel eğitim konularında bilgi sahibi olmalarını sağlamak maksadıyle halk eğitim merkezlerinde çok değişik alanlarda sosyal-kültürel kurslar açılmaktadır. 1988-89 öğretim yılında bu kurslara 405.014 kursiyer devam etmiştir. Bilim ve teknolojide meydana gelen çok hızlı değişmelere paralel olarak, ülkemizde ekonomik, sosyal ve kültürel alanların yanında, sanâyileşmede de önemli gelişmeler olmaktadır. Bu durum, ülkemizin hizmet ve üretim alanlarında, ekonomik, sosyal ve teknolojik gelişmelerle uyumlu, meslekî ve teknik bilgi ve becerilerle donatılmış insan gücüne olan ihtiyacını arttırmaktadır. Bu ihtiyacı karşılamak gâyesiyle çağdaş bilim ve teknolojik metodları bilen, yorumlayan, kullanan, geliştiren ve alanındaki yeniliklere kısa sürede uyum sağlayan insan gücünün yetiştirildiği meslekî ve teknik öğretim okul ve kurumları geliştirilmekte ve yaygınlaştırılmaktadır.

Plânlı dönemde, meslekî ve teknik liselerin yüksek öğretim önündeki yığılımı önlemek, ihtiyaç duyulan insan gücünü yetiştirmek, çalışma hayatına kısa yoldan atılmayı sağlamak için genel liselere tercih edilen bir öğretim türü olarak çıraklık meslekleri açıldı. Bu konuda **3308 sayılı Çıraklık ve MeslekEğitimi Kânunu** etkili olmuştur.Sanâyi ihtiyaç duyduğu teknik insan gücünün, yeterli sayı ve nitelikte, işletmelerle işbirliği yapılarak yetiştirilmesi, meslekî ve teknik eğitimin bir sistem bütünlüğü içinde desteklenip geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması amacıyla çıkarılan reform niteliğindeki 3308 sayılı Kânun gereğince; Erkek TeknikÖğretim, Kız TeknikÖğretim, Ticâret ve TurizmÖğretimi okullarında, 1986-1987 öğretim yılından îtibâren "Okul ve İşletmelerde MeslekEğitimi" uygulaması başlatılmıştır.

Okuma-yazma bilmeyen, öğretim çağı geçmiş yetişkinleri okur-yazar hale getirmek için halk dersaneleri, okuma-yazma kursları açılmaktadır.Son senelerde buralarda büyük gelişmeler görülmüştür.

Özet olarak yaygın öğretim kurumları şunlardır:**Pratik Kız Sanat Okulları, Açık Öğretim Liseleri, Olgunlaşma Enstitüleri, Endüstri Pratik Sanat Okulları, YetişkinlerTeknik Eğitim Merkezleri, Halk Eğitim Merkezleri, Çıraklık Eğitim Merkezleri, Özel Kurslar ve Meslekî Eğitim Merkezleri...** gibi isimler altında eğitim vermektedir (1993).

EĞRELTİLER (Pteridophyta);

Alm. *Farnpflanzen, Pteridophyta (pl.),* **Fr.** *Ptéridophytes,* **İng.** *Pteridophyta.* Eğreltiotları, kibritotları, at kuyrukları gibi çiçeksiz bitkileri kapsayan geniş bir şûbe. Kendibeslek (ototrof) olarak yaşayan,

çoğunluğu kara bitkileridir. Bu bölüm bitkilerinin büyük gelişimlerini bundan milyonlarca yıl önce karbon devrinde yaptıkları söylenmektedir. Bu devirde cins ve türlerinin çoğunluğu ağaç şeklinde olan bitkilerin, mâden kömürünün meydana gelmesinde önemli rolleri olmuştur. Bu bölümde bugün yaşayan 12.000 kadar tür bitki vardır. Eğreltilerin önemli sınıfları şunlardır: 1) Iycopodiatae (Kibritotları), 2) Eguisetatae (Atkuyrukları), 3) Filicatae (Eğreltiotları).

Bir eğreltiotunun hayat devri: Eğreltilerde birbirini takib eden ve birbirinden çok farklı iki hayat devri vardır. Bitkinin yapraklarının alt yüzeylerinde bulunan spor keselerine olgun sporlar düşer. Haploit (n kromozomlu) sporların çimlenmesi ile yürek şeklinde yeşil renkli yapraksı protal adını alan gametof bir bitki meydana gelir. Bu çoğunlukla bir kaç hafta yaşayan, bir kaç santimetre büyüklüğünde küçük bir bitkiciktir. Gelişmeleri ve şekilleri sınıflarda değişiktir. Genel olarak basit, yeşil renkli bir tallusla alt yüzünden çıkan ve bulunduğu ortama bağlantısını sağlayan, topraktan su ve besin tuzlarını emmeye yarayan hortum şeklindeki kökçüklerden (rizoidler) meydana gelir. Protalin alt yüzünde kabarcık hâlinde anteridyumlar (erkek organ) ve meme başçığı şeklinde arkegonyumlar (dişi organ) gelişir. Döllenmede spermatoziodlerin arkegonyuma taşınmasında suya ihtiyaç vardır. Döllenmeden sonra zigot, diploit (2n kromozomlu) sporofitine bitkiyi meydana getirir. Eğrelti sporofiti yosun sporofitine göre daha ileri bir yapı ve daha zengin bir gelişme gösterir. Eğreltilerin çoğunda protalin gelişmesi kısa süre sonra durur ve sporofit kısa zamanda kök, gövde ve yapraktan müteşekkil ve çok yıllık bağımsız bir bitki hâline gelir. Mayoz bölünmesi ile spor keselerinde spor ana hücrelerinden dörder spor hasıl olur. Çimlenen sporlar tekrar haploit protali (gametofil) meydana getirirler. Böylece eğrelti otunun hayat devri tamamlanmış olur.

EĞRELTİOTLARI (Filicatae);

Alm. *Farn (m), Farnkraut (n),* **Fr.** *Fougére (f),* **İng.** *Fern.* Eğreltiler şubesinden gerçek eğreltiler sınıfı. Bu sınıfta bulunan 170 cins, 9000 tür bitki yaklaşık olarak dünyânın her tarafına yayılmıştır. Türlerinin çoğunluğu tropik bölgelerde yetişmektedir. Eğreltiotlarının birkaç santimetre büyüklükte olanlardan, ağaç şekline kadar çeşitleri vardır. Bugün yaşayanların çoğunluğu, çok yıllık otsu bitkilerdir. Bunların toprağın yüzeyine yakın, ona paralel büyüyen sürünücü veya yukarı yönelen kökçükleri vardır. Hemen bütün eğreltiotlarında, yapraklar tomurcuktayken içe doğru kıvrılmıştır.

Kartal eğreltisi, Venüs saçı, erkek eğreltiotu, geyik dili, kaya eğreltisi memleketimizde bulunan eğrelti çeşitleridir. Bu eğrelti çeşitlerinden erkek eğreltiotu tıbbîdir. Yâni tıpta kullanılır. (Bkz. Erkek Eğelti otu)

EĞRİ BOYUN;

başın bir tarafa eğildiği ve yüzün karşı tarafa döndüğü bir bozukluk.

Sebebleri: Doğum esnâsında boyun kaslarındaki bir zedelenmeden dolayı iç kanama olur. Burası bağ dokusu ile tâmir olur. Fakat elle hissedilen bir sertlik kalır. Bu sertliğin etkisiyle boyun kasları kasılır ve başı kasılma tarafına çeker. Baş arkaya hafif yatmış haldedir.

Boyun omurlarında doğuştan mevcut şekil bozuklukları da, tıbbî ismi tortikolis olan boyun eğriliklerine sebeb olur. Üst solunum yolları enfeksiyonu ve yaralanma neticesinde de meydana gelebilir. Bu hallerde boyunluk takmak suretiyle bir iki günde düzelme sağlanabilir. Bir kısmında ise, doğuştan boyun kaslarından biri kısa olabilmektedir.

Tedâvi: Doğumdaki zedelenmenin sonucu meydana gelen eğrilik, bebek 6 aylıkken fark edilebilir. Fark edilir edilmez boyun, eğriliğin ters istikâmeti yönünde gerilme egzersizine tâbi tutulursa iyi sonuçlar alınabilir. Bunun için baş karşı ve yukarı tarafa baktırılmaya zorlanır. Bu eksersiz günde 150 defa yaptırılmalıdır.Çocukluk yaşına kadar devam edilir. Hastalık tekrar dönebilir. Yaş ilerledikçe egzersiz faydasızdır. Çocuk yaşta ameliyat ile düzeltme yapılabilir. Çok geç kalındığında tedâvisi yoktur.

EĞRİDİR GÖLÜ (Sina, Hoyran Gölü);

Anadolu'da göller bölgesinde Isparta vilâyeti toprakları içinde yer alan bir gölümüz. Rakımı 916 m, yüzölçümü 468 km^2 olup, suyu tatlıdır.

Göl, ortasından daralmış iki parça hâlinde, kuzeyden güneye uzanmaktadır. En geniş kısmı, güneydeki parçasında olup, 16 kilometredir.Güney batıda 2734 m rakımlı Barla ve kuzey doğudaki 1889 m rakımlı Çirişli Dağlarının etekleri, birer burun hâlinde göle uzanır. Böylece gölün en dar geçidini meydana getirirler. Bu geçidin genişliği 2,5 kilometredir.

Kuzey parçasının mahallî ismi Hoyran, güney parçasının Eğridir Gölüdür. Kuzey parçasının en kuzey noktasındaki Elekse Deresi mevkii ile, güney parçasının en güney noktası olan ayağının menbaı arasındaki uzunluk 47,5 kilometredir.

Parçaların, yâni Hoyran'la Eğridir'in birleştiği hat üzerinde derinlik 5,5 m, Keltepe Burnu ile Gençali

arasında 9 metredir. Eğridir kazâsının önlerinde Yeşilada ve Canada isimli iki ada yer alır.Yeşilada'da Eğridir'in bir mahallesi bulunur.Günümüzde ada bir yolla karaya bağlanmıştır.

EHÎ ÇELEBİ;

on beşinci yüzyıl Osmanlı âlimlerinden.İsmi, Yûsuf binCüneyd Tokâdî olup, Ehî Çelebi diye meşhur olmuştur.Tokat'ta doğdu. Doğum târihi belli değildir. 1499 (H.905) senesinde İstanbul'da vefât etti.

İlk tahsilini Merzifon'da yapanEhî Çelebi, Merzifon Medresesinde müderris olan Seyyid Ahmed Kırîmî, Sultan İkinci Bâyezîd Hanın hocası Molla Selâhaddîn ve Molla Hüsrev'den ilim tahsil etti. İcâzet (diploma) aldıktan sonra,Bursa'da Molla Hüsrev'in yaptırdığı medreseye müderris oldu. Daha sonra Edirne-Taşlık, İstanbul'da Kalenderhâne ile Mahmud Paşa medreselerinde müderris olup, ders okuttu. Çok talebe yetiştirdi.Tekrar Bursa'ya giderek SultanMedresesinde ders verdi. Sonunda İstanbul'da Sahn-ı Semân yâni Fâtih Medreselerine tâyin edilerek ilim âşıklarına bilgiler sundu. Evinin yakınlarında Topkapı ile Aksaray arasında Ehîzâde Câmiini yaptırdı. Sâhib olduğu kıymetli kitablarını devrin âlimlerine vakfetti. 1499 (H.905) senesinde İstanbul'da vefât etti. Aksaray ile Topkapı arasında yaptırdığı câminin yanında defnedildi.

Buyurdu ki: "Kişinin gerek uyumak için, gerek başka zamanlarda yattığında ayağını kıbleye uzatması mekruhtur.Yemekten önce ellerini yıkamak sünnettir. Yemekten önce elleri önce gençler, sonra yaşlılar yıkar.Yemekten sonra ise, önce ihtiyarlar, sonra gençler yıkar.Yemeğe başlarken, önce gençlerin ellerini yıkaması, yaşlıların yemek için, gençleri beklememesi içindir."

"Kişinin Müslüman olmayan annesinin ve babasının geçimini temin etmesi ve onları ziyâret etmesi gerekir."

Eserleri:

1. Zahîret-ül-Ukbâ: Vikâye'nin **Sadrüşşerî'a Şerhi'**ne yazdığı hâşiyedir.

2. Hediyyet-ül-Mehdiyyîn: İnsanı küfre sürükleyen sözlerin neler olduğunu açıklamıştır. Bu eser,İstanbul'da Hakîkat Kitâbevi tarafından bastırılmıştır. Ehî Çelebi'nin bu eserlerinden başka **Beydâvî Tefsîri'**ne yazdığı hâşiyesi de meşhûrdur.

EHL-İ BEYT;

Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâmın bütün âile fertleri. Mübârek hanımları, kızı hazret-i Fâtıma ile hazret-i Ali ve bunların evlâtları olan hazret-i Hasan ve hazret-i Hüseyin, onların çocukları ve kıyâmete kadar gelecek torunlarının hepsi. Hattâ Peygamberimizin temiz soyunun bağlı olduğu Hâşimoğullarına da Ehl-i Beyt denir. Eshâb-ı kirâmdanSelmân-ı Fârisî de Ehl-i Beytten sayıldı. Resûlulah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) soyu, hazret-i Fâtımâ'dan devâm etti. Hazret-i Hasan'ın çocuklarına ve torunlarına "Şerîf", hazret-i Hüseyin'in nesline de " Seyyid" denir. Peygamber efendimizin temiz ve mübârek kanını taşıyan seyyidler ve şerîfler, İslâm memleketlerinin birçok yerlerinde yaşamaktadırlar.Her birisi güzel ahlâk nümûnesi olup, yurdumuzda da sayıları pek çoktur.

Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmde Ehl-i Beyt hakkında meâlen buyurdu ki:**"Allahü teâlâ sizlerden ricsi, yâni kusûr ve kirleri gidermek istiyor ve sizi tam bir tahâret ile temizlemek irâde ediyor."** (Ahzâb sûresi: 33).

Eshâb-ı kirâm sordular:"Yâ Resûlallah! Ehl-i Beyt kimlerdir?" O esnâda hazret-i Ali geldi. Peygamber efendimiz onu mübârek paltoları altına aldılar. Daha sonra hazret-i Fâtımâ ve hazret-i Hasan ve Hüseyin geldiler. Her birini bir tarafına alarak; **"İşte bunlar benim Ehl-i Beytimdir."** buyurdular. Bu yüksek kimselere "Âl-i Abâ" ve "Âl-i Resûl" de denir.

Müslüman ismi altında, bâzı doğru yoldan ayrılanlar,Ehl-i Beyte iftirâ edip, haklarında kötü sözler sarf etmektedirler.Hiçbir devirde hiç bir zaman hiçbir Müslüman Ehl-i Beyt hakında iftirâda bulunmamıştır.

Doğru yoldaki İslâm âlimleri,Ehl-i Beyt sevgisini, son nefeste îmân ile gitmek için şart görmüşlerdir. Ehl-i Beyti sevmek her mümine farzdır. Bunlarda Resûlullah'ın zerreleri vardır.Onlara kıymet vermek, saygı göstermek her Müslümanın vazîfesidir. Ehl-i Beyt ile ilgili Peygamber efendimiz buyurdu ki:

Ehl-i Beytim, yâni evlâdlarım, Nûh aleyhisselâmın gemisi gibidir. Buna binen kurtulur, binmeyen helâk olur.

Benden sonra size iki şey bırakıyorum. Bunlara yapışırsanız, yoldan çıkmazsınız. Birisi, ikincisinden daha büyüktür. Biri Allahü teâlânın kitâbı olan Kur'ân-ı kerîmdir ki, gökten yere kadar uzanmış, sağlam bir iptir.İkincisi, Ehl-i Beytimdir. Bunların ikisi birbirinden ayrılmaz. Bunlara uymayan Benim yolumdan ayrılır.

Sizlere dîn-i İslâmı getirdiğim için, bir karşılık istemiyorum.Yalnız bana yakın olan Ehl-i Beytimi sevmenizi istiyorum.

Ümetimden Ehl-i Beytimi sevenlere şefâat edeceğim.

Dört hak mezhebden biri olan Şâfiî mezhebinin kurucusu İmâm-ı Şâfiî hazretleri, bunu şöyle dile getirmektedir:“Ey Ehl-i Beyt-i Resûl!Sizi sevmeyi Allahü teâlâ Kur’ân-ı kerîmde emrediyor.Namazlarında size duâ etmeyenlerin, namazlarının kabul olmaması kıymetinizi, yüksek derecenizi gösteriyor. Şerefiniz ne kadar büyüktür ki, Allahü teâlâ Kur’ân-ı kerîmde sizleri selâmlıyor.”

Büyük İslâm âlimi İmâm-ı Rabbânî (rahmetullahi aleyh), buyurdu ki:“Babam zâhir ve bâtın ilimlerinde yâni kalp ilimlerinde çok âlim idi. Her zaman Ehl-i Beyti sevmeyi tavsiye ve teşvik buyururdu. Bu sevgi insanın son nefeste îmânla gitmesine çok yardım eder, derdi. Vefât edeceklerinde baş ucunda idim. Son anlarında şuurları azaldıkta kendilerine bu nasîhatleri hatırlattım ve o sevginin nasıl tesir ettiğini sordum.O hâldeyken bile:“Ehl-i Beytin sevgisinin deryâsında yüzüyorum.’’ buyurdular.HemenAllahü teâlâya hamd ve senâ eyledim. Ehl-i Beytin sevgisi Ehl-i Sünnetin sermâyesidir.Âhiret kazançlarını hep bu sermâye getirecektir.

EHL-İ KIBLE (Bkz. Bid’at Fırkaları)

EHL-İ KİTÂB;

kitap verilen, kitap sâhibi mânasına Yahûdî, Hıristiyanlara ve kendilerinde Ehl-i kitâb şüphesi bulunan Mecûsîlere verilen isim.İslâmiyete inanmadıkları için bunlara “kitaplı kâfir” de denir. Yâhûdilerin kutsal kitabı **Tevrat,** Hıristiyanlarınki **İncîl’**dir. Bugün mevcut **Tevrat** ve **İncîl,** asıl **Tevrat** ve **İncîl** olmayıp, sonradan değiştirilmişlerdir. Ehl-i kitâb öldükten sonra dirilmeye, âhiretteki sonsuz hayâta inanmaktadır. Ehl-i kitâbın kendileri pis değildir.Pis olan îtikatlarıdır. Kitaplı kâfirlerin, kendi kitaplarına göre ve kendi dilleri ile Allahü teâlanın ismini söyleyerek kestiklerini yemek câizdir. Pişirdikleri yenir.Müslüman erkek ehl-i kitâb kadın ile evlenebilir. Fakat tenzîhen mekruhtur. Müslüman kadının ehl-i kitâb erkekle evlenmesi ise, câiz değildir.

İslâm dîninde ehl-i kitâb; ehl-i harb ve ehl-i ahd olmak üzere ikiye ayrılır. Ehl-i harb Müslümanlarla savaş hâlinde olanlar, ehl-i ahd ise Müslümanlarla sulh yapmış olanlardır. Ehl-i ahd da “zımmîler” ve “müste’minler” diye iki kısma ayrılır. “Zımmîler” İslâm memleketlerinin vatandaşıdırlar. “Müste’minler” ise,İslâm memleketine izin ile giren, pasaportlu olanlardır.

Zımmîler, İslâm ülkesinde kendi dinlerinin îcâblarını, ibâdetlerini yapmakta serbest olup, huzur içerisinde yaşarlardı.Can ve mal güvenliklerinin temin edilmesine râhat ve huzur içinde yaşamalarına karşılık “cizye” adında bir vergi verirlerdi. Müslümanların iyi muâmelesi karşısında ehl-i kitâbdan Müslüman olanlar pekçok olmuştur.

EHL-İSALÎB;

Alm. *Kreuzfahrer (m.pl.) hist,* **Fr.** *Les croisés (m.pl.)*, **İng.** *Crusaders.* Haçlılar, Hıristiyanlar. İslâm memleketlerine hücum edip, yakıp yıkan, insanları öldüren mutaassıp Hıristiyan milletler topluluğu. Kudüs’ü Müslümanların elinden almak,İslâm devletlerinin gücünü kırmak ve ortadan kaldırmak için, papaların teşvikiyle Avrupa hükümdârları ve derebeylerin komutasında toplanan, ordudan ziyâde, çapulcular grubuna “ehl-i salîb” dendiği gibi, Haçlı ordusu da denirdi. Bunlar elbiselerine kırmızı haç diktikleri ve hilâle karşı haçın zaferini kazanmak için hareket ettiklerinden “haç sâhibi, haç taşıyan” mânâsında bu ad verilmiştir. (Bkz. Haçlı Seferleri)

Ehl-i salîb hareketleri Osmanlıların kuruluşundan iki yüz sene kadar önce başladı ve sekiz Haçlı seferi yapıldı. O zamandan beri haçın hilâle açtığı harp, zamanla başka şekillerle devâm edegeldi. Bu kini hiç söndürmeyen ve teknikte ilerleyen Haçlılar, ehl-i salîb kinini taşıdıklarından bir türlü medenîleşememişlerdir.

EHL-İ SUFFA;

Hicret’ten sonra Medîne’de Peygamber efendimizin yaptırdığı mescidin suffa denilen bölümünde barınan fakir ve kimsesiz sahâbîler. Bunlar Medîne’ye başka yerlerden hicret edip gelenlerdi. Sayıları on ile dört yüz arasında değişen bu sahâbîler, Peygamber efendimizin yanından hiç ayrılmazlar ve sohbetlerinden aslâ geri kalmazlardı. Gece-gündüz Kur’ân-ı kerîm okurlar, ilim öğrenirler, hadîs-i şerîf ezberlerlerdi.Günlerini hep ibâdetle geçirirlerdi. Namazlarını devamlı Peygamber efendimizle kılarlardı.

Ehl-i Suffanın azaldığı ve çoğaldığı olurdu. İçlerinden evlenen, vefât eden, sefere çıkan olduğu zaman sayıları azalırdı. Bunların kaldıkları, üzeri hurma dalları ile örtülü “suffa” denilen yerde, Medîne’de evi barkı olmayan fakir talebelerle, İslâmiyeti öğrenmek için başka memleketlerden gelen Müslümanlar da

kalırdı. Ehl-i Suffaya Ensâr'dan Ubâde bin Sâbit yazı yazmayı ve Kur'ân-ı kerîm okumayı öğretirdi.Peygamber efendimiz, güzel yazı yazan muhâcirlerdenAbdullah binSa'id'i de Ehl-i Suffaya muallim tâyin etti.Abdullah bin Mes'ûd, Muâz binCebel, Ubey binKa'b da Kur'ân-ı kerîm öğretmekle vazîfelendirildiler.

Peygamber efendimiz; **"Benim bu mescidime gelen, ancak hayrı öğrenmek veya öğretmek için gelir.O, Allah yolunda cihâd eden kimse gibidir."** buyurunca, Mescid-i Nebevî ve Suffa kısmı bir ilim yuvası hâline geldi.

Ehl-i Suffaya "kurrâ" da denilirdi. Burada yetişenler, yeni Müslüman olan kabîlelere muallim olarak gönderilirdi. Ehl-i Suffa gönderildikleri yerlerde Kur'ân-ı kerîmi ve hadîs-i şerîfleri, yâni İslâmiyetin emir ve yasaklarını öğretirlerdi.Üstün meziyetlere sâhib olan bu mübârek sahâbîler, büyük bir irfân ordusuydu. Peygamber efendimiz onları çok sever, oturup sohbet eder ve birlikte yemek yerdi.Onlarla dizdize oturur, onlar dağılmayınca, kalkıp gitmezdi. Geceleri onların bir kısmını çağırıp kendisi doyurur, bir kısmını da, hâli vakti yerinde olan Eshâbın evlerine gönderirdi.

"Bir kişinin yiyeceği, iki kişiye, iki kişinin yiyeceği, dört kişiye, dört kişinin yiyeceği, sekiz kişiye yeter." buyururlardı. Yine bir hadîs-i şerîfte; **"İki kişilik yiyeceği olan, Ehl-i Suffadan üçüncüyü, dört kişilik yiyeceği olan, onlardan beşinciyi yâhut altıncıyı götürsün."** buyurmuştur.

Mescidde Resûlullah efendimizin hiçbir sohbetini kaçırmadan ilim öğrenen bu seçkin sahâbîleri, Medîneli sahâbîler benzeri görülmemiş şekilde muhabbetle severler ve ikrâmda bulunurlardı.

İslâmiyetin ve ilmin yayılmasında büyük hizmetler yapmış olan Ehl-i Suffadan bâzıları şu sahâbîlerdir:Evs binEvs es-Sakafî, Berâ bin Mâlik, Sâbit bin Dahhâk, Sâbit bin Vedia, Sekîf bin Amr, Hârise bin Nu'mân, Hanzala bin Ebî Âmir,Haccac bin Amr, El-Hakîm bin Umeyr, Harmele bin Iyâs, Huneys bin Huzâfe, Hâlid bin Yezîd, Harîm bin Evs, Dekîn bin Sa'îd, Rüfâa, Ebû Lübâbe,Ebû Rezîn, Zeyd bin el-Hattâb, Sa'd bin Mâlik,Sâlim bin Umeyr, Sâib bin Hallad, Saddad bin Üseyd, Safvan bin Beyda, Talha bin Amr, Ebû Hureyre (radıyallahü anhüm).

Eshâb-ı Suffadan Ebû Hureyre radıyallahü anh şöyle anlatmıştır: "Bâzan açlıktan öyle kıvranırdım ki, mîdem üzerine taş ile bastırırdım.Yine böyle bir gün Peygamber efendimiz hâlimi görüp; **"Benimle gel."** buyurarak beni evlerine götürdü. Evde bir bardak süt vardı. **"Haydi Ehl-i Suffa'ya git onları bana çağır."** buyurdu. Çağırmaya giderken; "Bir bardak süt hepsine nasıl yeter? Bana da bir yudum düşer mi ki?" diye düşünüyordum. Onları çağırıp gelince; **"Yâ Ebâ Hüreyre!Bu sütü al, onlara ver."** buyurdu. Bardaktaki sütü sırayla hepsine verdim.Herbiri doyuncaya kadar içiyor, fakat süt hiç eksilmiyordu. Hepsi içip doydu. Sonra Resûlullah efendimiz bardağı alıp bana gülümsedi; **"Süt içmeyen bir ben kaldım, bir de sen. Haydi sen de otur iç!"** buyurdu. Ben de içtim. Birkaç defâ iç buyurdu. Tekrar tekrar içtim.Süt hiç eksilmedi.Artık içemeyecek derecede doydum deyince, Resûlullah efendimiz; **"Öyleyse bardağı bana ver."** buyurdu. Verdim. Allahü teâlâya hamd ve senâ ettikten sonra Besmele çekerek sütü içtiler.

EHL-İ SÜNNET;

Alm. *Der Weg der Sünniten,* **Fr.** *la voie d ahl-i Sunnat,* **İng.** *The Sunni Path.* İslam dîninde doğru îtikat üzere olanlar. Peygamber efendimiz Muhammed aleyhisselâmın ve Eshâbının (aleyhimürrıdvân) yolunda bulunanlar, bildirdikleri îtikat üzere inananlar.

Eshâb-ı kirâmın, Peygamber efendimizden naklen bildirdiklerini, olduğu gibi, hiçbir şey ekleyip çıkarmadan kabûl edip, böylece inanıp, onların yolunda olup, onlar gibi inananlara **Ehl-i sünnet ve cemâat fırkası** veya **Fırka-i nâciye**; bu doğru ve asıl (hakîkî) İslâmiyet yolundan ayrılanlara da, bid'at fırkaları veya **Fırâk-ı dâlle** (dalâlet fırkaları, bozuk-sapık yollar) denildi. Ehl-i sünnet ve cemâat fırkasında olanlara kısaca **Sünnî**, bid'at fırkalarında olanlara **Mübtedî,** bid'at sâhibi denir. (Bkz. Bid'at Fırkaları)

Allahü teâlâ, Müslümanlardan, Peygamber efendimizin inandığı ve bildirdiği gibi îmân etmelerini istemektedir. Peygamber efendimiz bir tek îmân bildirmiştir. Eshâb-ı kirâm'ın hepsi, Resûlullah'ın bildirdiği gibi inanmış, îtikatta (inançta) hiçbir ayrılıkları olmamıştır. Peygamberimizin vefâtından sonra insanlar, İslâmiyeti Eshâb-ı kirâmdan işiterek ve sorarak öğrendiler. Hepsi aynı îmânı (Ehl-i sünnet îtikatını) bildirdiler. Eshâb-ı kirâm bu îmân bilgilerini, kendilerinden hiçbir şey katmadan, Resûlullah efendimizden öğrendikleri gibi nakletmişlerdir. Onlar, Allahü teâlâyı tenzîh ve takdîs etmek, O'nun bildirdiklerini tereddütsüz kabûl edip inanmak, müteşâbih (mânâsı açık olmayan) âyetlerin te'viline dalmamak vb. gibi hepsi kemâl derecesindeki vasıfları ile îmânlarını Peygamberimizden işittikleri gibi muhâfaza ettiler.

Eshâb-ı kirâm, bu saf ve doğru îmânı, kendilerinden sonra yaşayan ve Tâbiîn denilen Müslümanlara öğrettiler. Tâbiîn, öğrendikleri bu bilgileri kitaplara geçirdiler. Sonra gelen Tebe-i Tâbiîn ve daha sonra

gelenler, bunlardan ve bunların kitaplarından bu bilgileri öğrendiler, kendilerinden sonra gelenlere naklettiler. Böylece Ehl-i sünnet bilgileri bu güne kadar nakil ve tevâtür yoluyla doğru olarak geldi.

Resûl-i ekrem efendimiz, Müslümanların yetmiş üç fırkaya ayrılacaklarını, bunlardan kendisinin ve Eshâbının yolundan gidenlerin (Ehl-i sünnet ve cemâat îtikatında olanların) Cehennem'den kurtulacaklarını haber vermiştir. Hadîs-i şerîfte; **"İsrâiloğulları, yetmiş bir fırkaya ayrılmıştı. Bunlardan yetmişi Cehenneme gidip, ancak bir fırkası kurtulmuştur. Nasârâ** (yâni Hıristiyanlar) **da, yetmiş iki fırkaya ayrılmıştı. Yetmiş biri Cehenneme gitmiştir. Bir zaman sonra benim ümmetim de yetmiş üç fırkaya ayrılır. Bunlardan yetmiş ikisi Cehennem'e gidip, yalnız bir fırka kurtulur."** buyruldu.

Eshâb-ı kirâm, bu fırkanın kimler olduğunu sorduğunda; **"Cehennem'den kurtulan fırka, Benim ve Eshâbımın gittiği yolda gidenlerdir"** buyurmuştur.

Hadîs-i şerîfte bildirilen yetmiş iki bozuk fırkanın hepsi geçmiş asırlarda ortaya çıkmış, pek çoğu unutulup gitmiştir. Bunlardan Hâricî, Râfızî ve Bâtınî gibi bâzıları meşhur olmuş, kendi aralarında çeşitli kollara ayrılmışlardır. Bu fırkalar, zamanla siyâsî, felsefî ve yabancı tesirlerle çeşitli değişikliklere uğramış ve doğru yoldan ayrılmışlardır. Yalnız Ehl-i sünnet âlimlerinin bildirdikleri îtikat ve amel bilgileri, hiç değişmeden ve bozulmadan gelmiş, aradan asırlar geçmesine rağmen, red ve inkâr edilmez vasıflarını muhâfaza etmiştir.

Dört büyük halîfe devrinden sonra, Müslümanlar arasında karışıklık çıkarmak isteyen bâzı münâfıklar ve İslâm dîninin kısa zamanda Asya, Afrika ve Anadolu'ya yayılması karşısında, korku ve telâşa kapılan Yahûdî, Hıristiyan ve öteki bâtıl inançların mensupları; İslâmiyeti söndürmek, Müslümanların birliğini dağıtmak için çeşitli vâsıtalarla onların îtikatlarını (inançlarını) bozmaya, îmânlarını parçalamaya çalıştılar. Bu arada bid'at fırkalarının ortaya çıkardıkları yanlış fikirler, Müslümanların îtikatlarını bozmada ve onları parçalamada, bunlara yardımcı oldu. Ayrıca yeni Müslüman olan bâzı kavimlerin İslâm dînine, eski inanç ve ibâdetlerinden bâzı şeyleri katmaya kalkmaları; pekçok saf Müslümanın îtikat ve ibâdetlerinde, sapıklıklara ve bozukluklara yol açtı. Bütün bunlarla birlikte bir de siyâsî ve şahsî arzuları için, böyle kimselerle işbirliği yapanların faâliyeti netîcesinde, pekçok kimse şaşkına döndü. Ne yapacağını, kime inanacağını bilemedi...

İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe, doğru yolda bulunmak, İslâm dînini bizzat Peygamber efendimizin ve Eshâbının anlattığı gibi öğrenmek, inanmak ve yaşamak isteyenler için fıkıh bilgilerini toplayarak, kısımlara, kollara ayırdığı ve usûller, metodlar koyduğu gibi; Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemin ve Eshâb-ı kirâmın bildirdiği îtikat, îmân bilgilerini de topladı ve yüzlerce talebesine öğretti. Bu sebeble Ehl-i sünnetin reîsi ve kurucusu kabûl edildi. İmâm-ı A'zamın bu hususta ilk yazdığı kitabın ismi **El-Fıkh-ul-Ekber'**dir. Kendisinden sonra, talebesinden ilm-i kelâm, yâni îmân bilgileri mütehassısları da yetişti. Bunlardan talebesi İmâm-ı Muhammed Şeybânî'nin yetiştirdiklerinden, Ebû Bekr-i Cürcânî dünyâca meşhur oldu. Bunun talebesinden de Ebû Nasr-ı İyâd, kelâm ilminde Ebû Mansûr-ı Mâtürîdî'yi yetiştirdi. Ebû Mansûr, İmâm-ı A'zam'dan gelen kelâm bilgilerini kitaplara yazdı. Doğru yoldan sapanlarla mücâdele ederek, Ehl-i sünnet îtikâdını kuvvetlendirdi ve her tarafa yaydı. 944 (H. 333) senesinde Semerkant'ta vefât etti.

Ehl-i sünnet îtikâdını yayan İslâm âlimlerinden İmâm-ı Eş'arî de; İmâm-ı Şâfiî'nin talebesi zincirinde bulunmaktadır. Bu iki büyük imâm; Eshâb-ı kirâm, Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiînin bildirdiği îtikat, îmân bilgilerini açıklamış, kısımlara bölmüş ve herkesin anlayabileceği bir şekilde yaymışlardır. Eş'arî ve Mâtürîdî, hocalarının müşterek mezhebi olan Ehl-i sünnet ve cemâat'dan dışarı çıkmamışlardır.

Ehl-i sünnetin îtikatta iki imâmı olan Eş'arî ve Mâtürîdî, hep bu mezhebi yaymışlardır. Hurâfelere ve eski Yunan felsefesinin bataklıklarına saplanan materyalistlere (maddecilere) karşı hep bu îtikâdı savundular. Bu iki büyük Ehl-i sünnet âliminin zamânları aynı ise de, bulundukları yerler birbirinden ayrı ve karşılarındaki saldırganların düşünüş ve davranışları başka olduğundan, savunma metodları ve cevapları birbirinden biraz farklı olmuştur. Fakat bu hâl, mezheplerinin, yollarının ayrı olduğunu göstermez.

Ehl-i sünnet âlimlerinin kitaplarında yazılı îtikâda uymayan, bozuk îtikatlar, îmânlar, gönül öldüren bir zehirdir. Bunlar, insanı ebedî ve sonsuz azâba, yâni Cehennem'e götürür. İbâdetlerde tembellik, gevşeklik olursa affolunabilir. Fakat îtikatta gevşek davranmak hiç affedilmeyecektir. Nitekim Allahü teâlâ, Kur'ân-ı kerîmde meâlen; **"Şirki** (yâni kâfiri, inanmayanı, îmânı bozuk olanı) **aslâ affetmeyeceğim. Diğer bütün günahları, istediğim kimselerden affederim."** (Nisâ sûresi: 116) buyurmaktadır.

Ehl-i sünnet îtikâdındaki Müslümanlar; ibâdet, münâkehât (evlenme), muâmelât (ticâret ve sosyal münâsebetler) ve diğer amelle ilgili işlerinde, asırlardır dört hak mezhebe uymuşlardır. Bugün de bir Müslümanın, Ehl-i sünnet îtikâdında olabilmesi için, hak olan dört mezhepten (Hanefî, Şâfiî, Mâlikî,

Hanbelî) birinde bulunması lâzım geldiği kelâm ve akâid kitaplarında bildirilmiştir. Buna göre dört mezhepten birinde bulunmayan kimse, Ehl-i sünnetten ayrılmış olur. Ehl-i sünnet olmayan ise, ya sapık yollara düşer veya îmânını kaybeder. Bu dört mezhepten birine uymakla, onları taklîd etmekle; Kur'ân-ı kerîme ve Resûlullah'ın sünnetine (yoluna) uymuş olur. Çünkü dört mezhebin imâmları, îtikatta Ehl-i sünnet mezhebinde idiler.

İslâm âlimlerinin meşhûrlarından ve evliyânın büyüklerinden Ubeydullah-i Ahrâr hazretleri; "Kalbe gelen bütün keşifleri, hâlleri bize verseler, fakat kalbimizi Ehl-i sünnet îtikâdı ile süslemeseler, kendimi mahv olmuş ve hâlimi harâp bilirim. Bütün harâplıkları, felâketleri üzerime yığsalar, lâkin kalbimi Ehl-i sünnet ve cemâat îtikâdı ile şereflendirseler, hiç üzülmem." buyurmuştur.

Ehl-i sünnetin bâzı îtikat esasları:

Allahü teâlâ kadîm olan (başlangıcı olmayan) zâtı ile vardır. O'ndan başka her şeyi, O yaratmıştır. Birdir. İbâdete hakkı olan da O'dur. O'ndan başka hiçbir şey, ibâdet olunmaya lâyık değildir. Zâtî sıfatları vardır. Bunlar; **Vücûd, Kıdem, Bekâ, Vahdâniyyet, Muhâlefetün lil havâdis, Kıyâm binefsihi'**dir. Kemâl sıfatları vardır. Bu sıfatlar; **Hayat, İlim, Semi', Basar, Kudret, İrade, Kelâm** ve **Tekvîn'**dir (Bkz. Allahü Teâlâ). Bu sıfatları ezelîdir. Yâni hep vardır. Allahü teâlânın isimleri tevkîfîdir, yâni dînimizde bildirilen isimleri söylemek uygun olup, bunlardan başkasını söylemek yasak edilmiştir.

Kur'ân-ı kerîm Allah kelâmıdır, onun sözüdür. Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmi harf ve kelime olarak gönderdi. Bu harfler mahlûktur. Bu harf ve kelimelerin mânâsı, Kelâm-ı ilâhîyi taşımaktadır. Bu harflere, kelimelere Kur'ân-ı kerîm denir. Bu harf ve kelime kalıpları içinde Kelâm-ı ilâhî olan Kur'ân-ı kerîm mahluk değildir. Allahü teâlânın öteki sıfatları gibi ezelîdir, ebedîdir.

Allahü teâlâyı müminler Cennette, cihetsiz olarak ve karşısında bulunmayarak ve nasıl olduğu anlaşılmayarak ve ihâtasız, yâni şekli olmayarak görecektir. Nasıl görüleceği düşünülemez. Çünkü O'nu görmeyi akıl anlayamaz. Allahü teâlâ, dünyâda görülemez. Bu dünyâ ve insanın bu dünyâdaki yapısı O'nu görmek nimetine kavuşmaya elverişli değildir. Dünyâda görülür diyen yalancıdır. Mûsâ aleyhisselâm peygamber olduğu hâlde bu dünyâda göremedi. Peygamberimiz Mîrâc gecesinde gördüyse de, bu dünyâda değildi. Dünyâdan çıktı, âhirete karıştı. Cennet'e girdi ve orada gördü.

Allahü teâlâ, insanları yarattığı gibi insanların işlerini de yaratıyor. İyi ve kötü işlerin hepsi O'nun takdîri, dilemesi iledir. Fakat iyi işlerden râzıdır, kötü işlerden râzı değildir. İnsanın yaptığı işe, kendi kuvveti de tesir eder. Bu tesire "kesb" denir.

Melekler, Allahü teâlânın kıymetli kullarıdır. Allahü teâlânın emirlerine isyân etmeleri câiz değildir. Emrolunduklarını yaparlar. Erkekleri ve dişileri ve evlenmeleri yoktur.

Peygamberler aleyhimüsselâm Allahü teâlâ tarafından seçilmiş, gönderilmiş insanlardır. Onların Allahü teâlâdan getirdiği her haber doğrudur, yanlışlık yoktur.

Peygamber efendimizin mîrâcı; uyanık iken, kalp, rûh ve beden ile birlikte olmuştur, haktır.

Kabir azâbı, kabrin sıkması, kabirde **Münker** ve **Nekir** denilen meleklerin soru sorması, kıyamette her şeyin yok olacağı, göklerin yarılacağı, yıldızların yollarından çıkıp dağılacakları, yer küresinin, dağların parçalanması ve herkesin mezardan çıkması, mahşer yerinde toplanması, yâni rûhların cesetlere girmesi, kıyâmet gününün zelzelesi, o günün dehşeti, korkusu ve kıyâmette suâl ve hesap, iyiliklerin ve günâhların âhirete mahsus bir terâziyle tartılması, Cehennem üzerinde Sırat Köprüsünün bulunması vardır. Bunların hepsi olacaktır. Peygamber efendimizin kıyâmet alâmetlerinden her ne haber verdiyse, hepsi doğrudur, yanlışlık olamaz.

Müminlere mükâfat ve nîmet için hazırlanmış olan **Cennet**, kâfirlere azap için hazırlanmış **Cehennem** şimdi vardır. Her ikisini de Allahü teâlâ yoktan var etmiştir. Cennet ve Cehennem sonsuz kalınılacak yerdir. Zerre kadar îmânı olan ve bu îmân ile âhirete göçen Cehennem'de ebedî (sonsuz) kalmayacaktır.

İbâdetler îmâna dâhil değildir. Farzların farz olduğuna inanıp tembellikle yapmayan kâfir olmaz. Mümin ne kadar büyük günâh işlerse işlesin bu günahları günah bildiği müddetçe îmânı gitmez. Ancak farzlara ve haramlara olduğu gibi inanmak lâzımdır. Emir ve yasaklardan herhangi birine inanmamak, hafife almak veya alay etmek, değiştirmeye kalkışmak îmânı giderir ve sonsuz olarak Cehennem'de yanmaya sebeb olur.

Halîfelikten konuşmak, dînin esas bilgilerinden değildir. Dört halîfenin üstünlüğü halîfelik sıralarına göredir. Eshâb-ı kirâmın hepsini hiç ayırım yapmadan sevmek ve hürmet etmek lâzımdır. Hepsi âdil ve din ilimlerinde müctehid idiler.

Muhammed aleyhisselâmın ümmeti, başka peygamberlerin ümmetinden daha üstündür.

Mâtem tutmak, dinde yoktur; üzülmek başka, mâtem tutmak başkadır. Hadîs-i şerîfte Peygamberimiz: **"İki şey vardır ki, insanı küfre** (îmânın gitmesine) **sürükler. Birisi bir kimsenin soyuna sövmek, ikincisi ölü için mâtem tutmaktır."** buyurdu.

Resûlullaha, Eshâb-ı kirâma, Tabiîne ve Evliyâya tevessül ederek, yâni onları vesile ederek duâ etmek, duânın kabûlüne sebeb olur.

Dînî deliller müctehidler için dörttür: Kitap, Sünnet, İcmâ-i ümmet, Kıyâs-ı fukahâ. Avâmın delili, müctehidin fetvâsıdır. Onun vazifesi müctehid imâma uymaktır.

Tenasühe, yâni ölen insanın rûhunun başka bir çocuğa geçerek, tekrar dünyâya gelmesine inanmak, dîne aykırıdır. Böyle inananın îmânı gider.

Kıyâmet günü Allahü teâlânın izni ile iyiler kötülere şefâat edecek, araya girecektir. Peygamber efendimiz; **"Şefâatim ümmetimden günahı büyük olanlaradır."** buyurdu.

Peygamberin mûcizesi, evliyânın kerâmeti ve salih mü'minlerin firâseti haktır. Evliyânın kerâmeti, vefâtından sonra da devam eder.

Her bid'at dalâlettir, sapıklıktır. Bid'at, dinde sonradan yapılan şey demektir. Peygamber efendimiz ve dört halîfesinin zamanlarında bulunmayıp da, onlardan sonra dinde meydana çıkarılan, îtikat ve ibâdet olarak yapılmaya başlanan değişiklikler bid'at olup büyük felâkettir.

Mest denilen ayakkabı üzerine mesh ederek (ıslak el ile dokunarak) abdest alınır. Çıplak ayak üzerine mesh edilmez.

Özetle; binlerce Ehl-i sünnet âliminin, kitaplarında bildirdikleri bu ve bunlara bağlı îtikat esâslarına uygun îmân edenler, **Ehl-i sünnet müslüman;** bu esaslara aykırı inananlar ise Ehl-i sünnet yolundan ayrılmış kimseler olurlar.

EINSTEİN, Albert;

yirminci asrın ünlü Alman fizikçisi. Genel ve özel relativite (izâfiyet) teorisiyle tanınır. Aynı zamanda madde hakkındaki kinetik teorisi ve özel ısı teorileri kendisinin meşhur olmasına yardımcı olmuştur. Üstelik Kuvantum teorisinin öncülerindendir.

Einstein, 14 Mart 1879 senesinde Almanya'nın güneyindeki Ilm şehrinde Yahûdî ana-babadan dünyâya gelmiştir. Bir sene sonra âilesi Münih'e taşınmış, orada babası ve amcası küçük bir elektrokimyâsal fabrika kurmuştur. Einstein, okulu sevmemiş, tahsîline evde başlamıştır. Amcasından Pisagor teorisi ve cebiri öğrenmiştir. Einstein basit cebir hesaplarından ve geometrik problemlerden çok hoşlanmıştır. 14 yaşına geldiği zaman, tabiî bilimler hakkında yazılmış kitapların tesiri altında kalmıştır. Böylece alâkası teorik fiziğe kaymış, 16 yaşındayken, ancak ikinci teşebbüsünde, 1896 senesinde Zürih'teki Federal Polyteknik okulunun giriş imtihanını kazanmıştır. Polyteknik okulunda öğrenciyken derslere pek devam etmemiş, kendi başına çalışmayı tercih etmiştir. Helmhotz, Boltzmann, Mach gibi fizik teorisyenlerinin kitaplarını okumakla kalmamış, aynı zamanda Maxwell'in elektromagnetik teorisini tetkik etmiştir. 1900 senesinde buradan mezun olan Einstein, iş bulmakta çok zorluk çekmiş, nihâyet 1902 senesinde Bern'deki bir patent bürosunda iş bulabilmiştir. Buradaki vazîfesi patent için yapılan mürâcaatları düzgün bir şekle sokmaktı. Şüphesiz ki bu iş kendisine fizik alanında rahat düşünme fırsatı vermiştir. 1905 yılı Einstein'in verimli bir yılıdır. Özel relativite (izâfiyet) teorisi hakkında dört mühim yazı neşretmiştir. Daha sonra îtiraf ettiğine göre bu yazıları yazması beş hafta sürmesine rağmen 16 yaşından beri ışık hızı ile alâkalı meselelerle meşgul olduğu ve bu ışık hızı meselelerinin ise relativite teorisine yol açtığını söylemiştir.

Bu başarıları ile dikkati üzerine çekti ve 1911'de Prag'da Alman Üniversitesine teorik fizik öğretim üyesi oldu. Ertesi sene profesör olarak Zürih'teki Federal Polyteknik'e döndü. 1913'te Berlin'deki Kaiser Wilhem Cemiyetinin araştırmacısı oldu. Buranın Berlin Üniversitesiyle irtibâtı vardı. Berlin'e gittikten sonra karısından ayrıldı ve 1919'da kuzeni Elsa ile evlendi. Bu arada Einstein meşhur "genel izâfiyet teorisini" neşretti. Bu teoriye göre, uzak bir yıldızdan gelen şuâlar, şâyet yeryüzüne gelirken güneşe yakın geçmiş ise bükülecekti. Einstein'in bu sapma nazariyesi ve bunun miktarı 1919 senesinde iki İngiliz tarafından tam güneş tutulması ânında test edildi. Kasım ayında bu nazariyesinin doğru olduğu îlân edilince ünü dünyâ çapında yayıldı. 1921 senesinde Nobel fizik ödülü kazandı. Bu ödül esâsen daha önceleri fotoelektrik üzerine yaptığı çalışmaları için verilmişti.

1920 senesi ile 1930 seneleri arasında yurt dışında ders vermesi için pekçok teklifler aldı. N. J. Princeton'daki yeni açılan enstitüye dâimî vazîfe ile tâyin edildi. 1941 senesinde ise Amerikan vatandaşı oldu. Daha sonraki senelerde Einstein daha çok ilmin sosyal tesirlerini inceledi. 1939 senesinin Temmuz ayında Başkan Rooswelt'e bir mektup yazarak, Nazilerin bir uranyum bombası yapmakta olduklarını bildirdi. 1945 senesinden sonra nükleer enerjinin kontrolü için milletlerarası bir

antlaşma yapılması maksadıyla, çalışmalarda öncülük etti. Einstein 1914'ten beri sulh taraftarı görünüyordu. Siyonizmin sâdece millî bir gâye şeklinde değil, dünyâ çapında yayılmasını destekledi. 1952'de Dr. Chaim Weizmann'ın ölümü üzerine, İsrâil başbakanı olması için Ben-Gurion'un yaptığı teklifleri kabul etmedi. Princeton'da 18 Nisan 1955'te öldü. Yalnız çalışır, fakat Newton gibi insanlardan uzaklaşmazdı. Tecrübî fizikçi Albert Michelson ile 20. asrın nazarî fizik temellerini atan kişi olarak telakkî edilmektedir.

Einstein'in ilk ilmî neşriyatını 1903 senesinde bir gazetedeki kapileriter çekme hakkındaki yazısı teşkil eder. 1902 ve 1903 senelerinde moleküller hakkındaki bilgi ve maddenin kinetik teorisi hakkındaki fikri hâlâ tartışılıyordu. Einstein termal etkinin bir karışımdaki tesirlerini nazarî hesaplarla keşfetti. Zâten daha 1827 senesinde botanikçi Robert Brown tarafından belli sebebi bilinmeden bu tesirin varlığı müşâhade edilmişti. Brown bir çalkantı olmadan veya daha başka bir dış tesire mâruz kalmadan sudaki çiçek tozlarının mütemâdiyen ve düzensiz bir halde zig-zag çizdiğini mikroskopta görmüştü. Einstein, Browniyan hareketinin moleküllerinin mevcûdiyetine doğrudan delil teşkil edebileceğini gösterdi.

Yine 1905 senesinde, kuvantum fiziğiyle uğraşmaya başladı. 1900 senesinde Max Planck, sıcak ogranizmaların ışık radyasyonu ile olan alâkası hakkında bâzı açıklamalar yapabilmek için atomlar tarafından yapılan emisyon ve radyasyonun sâdece bâzı enerjik maddelerde olabileceğini veya quantaların buna sebeb olabileceğini, her maddenin böyle olmadığını iddiâ etmişti. Bu noktadan hareketle Planck bir radyasyon kânunu keşfetmiş, buna Planck Kânunu denmişti. Bu kânun müşâhadeye dayanıyordu. Planck kuvantumun tesirlerini madde alışverişiyle sınırlamıştı. Fakat Einstein'e göre, radyasyonun kendisi de zerrelerden meydana gelmekte, aynı zamanda Planck'ın kuvantası gibi ve dalgasal bir yapı arzetmekteydi. Üstelik Einstein, Allahü teâlânın yarattıklarındaki sayısız hikmetlerin sâdece biri olan fotoelektrik gibi bir muammayı çözmüştü. Bir ışığa mâruz kalan metalden elektronlar neşrediliyordu. Planck'ın hipotezi böylece îzâh ediliyordu.

EİNSTEİNUM (Aynştaynum);

Alm. *Einsteinium,* **Fr.** *Einsteinium,* **İng.** *Einsteinium.* Sun'î yoldan elde edilen kimâsal bir element. "Es" sembolüyle gösterilen bu element ilk defâ 1952'de Büyük Okyanusun güney kesiminde patlatılan bir termonükleer bombanın döküntüleri arasında bulunarak tanımlanmıştır.

Aynştaynum aktinitler serisinden olup III B grubunda bulunur. Atom numarası 99, en kararlı izotopunun kütle numarası 254'tür. Elektron düzeni (Rn) $5f^{11}7s^2$ şeklinde olup bileşiklerinde +2 ve +3 değerlerini alır.

Aynştaynumun bütün izotopları radyoaktiftir. İzotoplarının karışımı, plutonyum gibi daha küçük atom numaralı elementlerin yavaş nötronlarla bombardıman edilmesinden elde edilebilir. Aynştaynyum-253'ün bombardımanından ise atom numarası 101 olan mendelevyum elde edilir.

EISENHOWER, Dwight David;

Amerika Birleşik Devletlerinin 34. başkanı. 1890 yılının 14 Ekiminde Teksas'ın Denisan şehrinde doğdu. David ve annesi İda Elizabeth Stover Eisenhower'in yedi oğlundan üçüncüsüydü. Küçük yaştayken yerleştikleri Abilene'nin küçük bir şehir oluşu, gelirlerinin azlığı, ana ve babasının dindarlığı, Eisenhower'in kişiliğini büyük çapta etkilemiştir. Bütün âile birlikte çalışır, sebze ve meyvelerini bile kendileri yetiştirirdi. Bu şartlar içinde okula başlayan Dwight dersleri yanında sporu da birlikte yürüttü, okuldan sonra bir yıl çalıştı. 1911 yılında ABD'nin subay yetiştiren okulu West Point Askerî Akademisinin imtihanlarını kazandı. Akademiden sonra 1915'te Fort Sam Houston'a atandı.

Birinci Dünyâ Savaşı, Eisenhower için askerî kâbiliyetini ispatladığı bir dönem oldu. Daha o yıllar, zırhlı birliklerin geleceğin harplerinde önemli roller oynayacağı düşüncesini savunuyordu. Ford Leavanworth'daki tank okuluna gönderildi. Oradan da 1918'de Geftysburg'daki tank eğitim merkezi kumandanlığına atandı. Tam Avrupa'da görev alacağı zaman, harp sona erdi.

İki dünyâ savaşı arası, hareketli Eisenhower için oldukça durgun ve tereddütlü yıllar oldu. Ordudan ayrılma teşebbüslerinden, Komutanı General Fox Conner tarafından caydırıldı. Generalin etkisiyle Yüksek Komuta Okuluna girdi. Okulu birincilikle bitirerek dikkat çekti. **Fransa'daki Amerikan Savaş Alanları** adlı eseriyle geniş bir ün sağladı. 1930'daki iktisâdî krizde başkentte savaş bakanlığında sanâyileşme plânları üzerinde çalışıyordu. 1933'te İkinci Dünyâ Savaşının ünlü kumandanlarından General Mac Arthur'un Kurmay subaylığına atandı.

Polonya'nın işgâli olayı, Eisenhower'in kafasındaki, Amerika'nın er geç bu savaşa gireceği fikrini iyice perçinleştirdi.

Üçüncü Ordu'nun Louisiana'da yaptığı bu manevranın kurmay subayı olarak gazetecilerin dikkatini

çekti. Hakkında yazılanlar, onun Genel Kurmay Başkanı George Marshall tarafından tuğgeneralliğe terfi ettirilmesinde etkili oldu.

Pearl Harbour baskınından sonra tekrar Washington'a çağrıldı. Savaşın genel plânlamasında çalıştı. Londra'ya giderek, İngiliz ve Fransız komutanlarıyla görüştü. Dönüşte, Avrupa'ya ortak bir komuta altında yapılacak çıkarmanın başarılı olacağını söyledi. Bunun üzerine 1942'de Avrupa Müttefik Kuvvetleri Başkomutanlığına atandı.

Avrupa'daki savaşın kazanılmasında, Kuzey Afrika ve İtalya harekâtlarının başarısında önemli roller oynadı. En büyük başarısı 6 Haziran 1944 Normandiya çıkarmasıdır.

Savaş bittiğinde Eisenhower beş yıldızlı general üniformasıyla ülkesine döndü. Böylece batı dünyasında ve memleketinde ünlü kişilerden oldu.

Savaştan sonra hızlanan ABD'deki siyâsî yarışa katıldı. NATO Kuvvetleri Başkomutanı bulunduğu sırada görevinden istifâ etti. Cumhûriyetçi Partiden başkanlığa adaylığını koydu ve 1952'de başkan seçildi.

İki dönem başkanlık yapan Eisenhower, görevini 1960 yılında John F. Kennedy'e devretti. Çiftliğine çekildi, 79 yaşında 1969 yılında ölünceye kadar orada kaldı.

EJDERHÂ (Ejder);

Alm. *Drache m,* **Fr.** *Dragon m,* **İng.** *Dragon.* Türlü biçimlerde tasarlanan korkunç bir masal canavarı. Çin'de çizilen birçok motifleri vardır. Farsçada "büyük yılan" anlamında kullanılan bu kelime, dilimize "korkunç canavar" mânâsında geçmiştir. Milletlerin mitolojisinde yer alan ejderhâların ortak motifi; aslan pençeli, yılan kuyruklu, pullu derili, kanatlı ve ateş saçan burun delikli olacak şekildedir. Yedi başlı olanları vardır. Saldırırken alev püskürürler. Efsânelerde hazineleri bekler, insanları esir ederler. Bu korkunç canavarlar her defâsında bir masal kahramanı tarafından öldürülür, böylece zulümleri son bulur.

EK ÜCRET;

Alm. *Johnne benleistungen,* **Fr.** *Suppléments de salaire,* **İng.** *Fringe benefits.* Üretime emeğiyle iştirak edenlerin, emeğinin karşılığına sağlanan her türlü ek menfaatler.

On dokuzuncu asrın sonlarına kadar işçiye ödenen ücret emeğinin karşılığı olarak işverenin ödediği meblağ şeklindeydi. Halbuki günümüzde bu düşünce oldukça değişmiştir. Memleketimizde bilhassa 1950 yılından sonra, işçilerin sosyal alanda aldıkları pekçok hak ile eskisinden çok farklı duruma gelmiştir. Ücret sâdece emek karşılığı olmayıp, ücrete eklenen çeşitli menfaatler şeklini almıştır. İşçi emeğinin karşılığı olan asıl ücrete yapılan ilâvelerin kaynakları değişiktir. Bunların bazısı işverenin kendiliğinden işçilere sağladığı aynî ve nakdî menfaatlerdir. Bunların dışında işçiye kârdan pay ayırmak, işçiler için sosyal tesisler kurmak, ikrâmiye, yemek, yakacak parası, giyecek parası vermek gibi hususlar sayılabilir. Bunlar işletmenin verimliliğine bağlı olarak artan ve ücrete eklenen menfaatler olarak ortaya çıkmaktadırlar.

EKBER ŞAH (Ebü'l-Feth Celâleddîn);

Bâbürlü Türk İmparatorluğunun üçüncü hükümdârı. Bâbür Şahın torunu ve Hümâyûn ile Hâmide Banu'nun oğludur. Hümâyûn'un, Sir Han ile mücâdelesi esnâsında uğradığı ağır bir mağlûbiyet üzerine, âilesi ile birlikte iltica ettiği Ömerkot'ta 1542'de dünyâya geldi.

Daha küçük yaşından îtibâren babasının yanında önemli hizmetler gören Ekber'in ilk başarısı 1555'te Serhend'e saldıran İskender Şahı mağlub etmesidir. Komutanlar arasında zafer şerefini paylaşamamaktan doğan ihtilâf, Hümâyûn tarafından oğlu Ekber'e gönderilen ve kumandan olarak tebriklerini bildiren nâme ile bertaraf edilmiştir. Ekber bundan sonra 1555 Temmuzunda idârî işlerine atabeyi Bayram Han tarafından bakılmak üzere, Pencap vâliliğine tâyin edildi. Babası Hümâyûn'un bir kazâ netîcesinde ölmesi üzerine, tahta dâvet edildi. O gelinceye kadar, bu sırada orada bulunan Seydi Ali Reis'in tavsiyesi üzerine, Osmanlı töresine uygun olarak, Hümâyûn'un ölümü gizlendi ve Şubat 1556'da Ekber, Hind-Türk İmparatoru îlân edildi.

Ekber 14 yaşında devletin başına geçtiği zaman, babasından kendisine miras kalan ülke, Bayram Hanın küçük ordusunun hâkim olduğu Pencap'ın bir kısmı ile Ganj ötesindeki Katehr eyâletinden ibâretti. Delhi ile Agra, babasının ölümü ile düşmanların eline geçmişti.

Saltanatının ilk yedi senesinde harplerle meşgûl olan Ekber, ilk iş olarak Delhi ile Agra etrâfındaki memleketlerde hâkimiyetini tesis etti. 1567'de Racputların kalesi Çitor'u zapt ve Ecmir'i fethetti. 1572'de Gücerât'a yürüyerek müstakil Ahmedâbâd sultânlarının sonuncusunu mağlub edip bu ülkeyi,

hükümdâr nâibi tarafından idâre edilen mümtâz bir eyâlet (subah) hâline getirdi. Ganj Vâdisi de imparatorluk hudutları içine alındı. Ayrıca 1578'de Orisa, 1581'de Kâbil, 1587'de Keşmir, 1592'de Sind ve 1594'de Kandehar alındı. Bundan sonra ordularını Dekken'in Müslüman hükümdârları üzerine tevcih ederek Berar'ı ellerinden aldı.

Ekber'in askerî ve siyâsî faaliyetleri yanında özelliklerinden biri de teşkilâtçı oluşudur. Geniş ölçüde ıslâhâta 1573'te başladı. O yıl "damgalama nizâmı" konarak, bütün zeâmetler hükümdâra bağlı devlet mülkü hâline getirildiği gibi, devlet memurlarının mertebe ve dereceleri de tesbit edildi. Zeâmet usûlünde de yeni tedbirler alındı. Erinden en kuvvetli komutanına kadar herkese devlet hazînesinden maaş bağlandı. Arâzi gelirlerini kontrol için "kurubî" denilen tahsildârlar teşkilâtı kuruldu.

Ekber'in en zararlı icrââtlarından birisi, "Dîn-i İlâhî" adıyla yeni, bozuk bir din kurmasıdır. Şeyh Mübârek'in riyâkârâne telkin ve teşvikleri altında derecesinin hükümdârlıktan yüksek olduğuna inanan Ekber, 1582 senesi yağmur mevsiminde bütün vâlilerin sarayda bulunmalarını fırsat bilerek dînini resmen îlân etti. İşte bu târihten îtibâren ölümüne kadar imparatorluk bünyesinde ve özellikle sarayda Ehl-i sünnet âlimlerine îtibâr azaldı ve Ekber'in dînine temâyülü olanlar baştâcı yapıldı. Mecûsî, Brehmen ve Hıristiyanlara hürriyetler tanırken, Müslümanlara çeşitli eziyet ve işkenceler yapılmaya başlandı. Büyük İslâm âlimi İmâm-ı Rabbânî hapse atıldı ve işkencelere mâruz kaldı. Ehl-i sünnet âlimlerinin lâyık oldukları değere kavuşmaları, Ekber'den sonra tahta çıkan oğlu Cihângîr zamânında olacaktır. Ekber'in bu dînî ülke çapında pek taraftar bulamadı. Yakın adamlarından târihçi Ebü'l-Fazl'ın öldürülmesi ile bu din zayıflamaya başladı, Ekber'in ölümünden sonra ise tamâmen terk edildi.

Ekim 1603'te şiddetli bir dizanteri hastalığına yakalanan Ekber, 25-26 Ekim 1603 gecesi öldü. Cenâzesi İslâmî usûllere göre kaldırıldı. Cesedi, saraydan 10 km uzaklıktaki o zamanlar Behiştâbâd denilen ve daha sonra İskender adı verilen bahçeye gömüldü. Halefleri tarafından üzerine büyük bir türbe yaptırıldı.

EKG (Bkz. Elektrokardiyografi)

EKİDİNE (Bkz. Karıncayiyenler)

EKLEM İLTİHABI VE HASTALIKLARI;

Vücûdun eklem bölgelerinde görülen hastalıklar.

1940'lı yıllarda birkaç çeşit olduğu bilinen eklem hastalıklarının bugün yüzü geçkin çeşidi târif edilmiştir. 50 sene önce gut (nekriz) hastalığı için kolşisin ve artritler için aspirin ilâç olarak listeyi tamamlarken, 1940'ların sonunda kortizon ve probenesid artritik hastalıkların tedâvilerine olan ilginin artmasına yol açmışlardır.Kortizon artritlerin en meşhuru romatoid artritin tedâvisinde tavsiye olunmaya başlanmış, probenesid ise penisilinin itrahını geçiktirmek maksadıyla kullanılırken gut sebebi ürik asidin itrahını arttırdığı tesbit edilmiştir ve nekrisin kıymetli ilâcı hâline gelmiştir. Bilâhare fenil bütazon ve indometazin giliştirilmiş aspirin grubu ilâçlar olarak bulunmuşlar ve bu grub nonsteroidal antieflamatuar droglar (NSAID) olarak târif olunmuşlardır. Akut nekristen, akut kondro kalsinosise birçok artritte kullanılırlar. Diğer NSAID ilâçlar meselâ naproksen, tolmetin fenoprofen, ibuprofen, vesulindak bunları tâkib etmişlerdir.Herbiri romatoit artrit olan asteoartroz olsun muhtelif bağdokusu hastalıklarında, yâni kısaca eklem hastalıklarında ayrı tesirlilik sâhibi ilâçlardır.

Bu arada eskiden kabul görmüş altın tuzları, arı ve yılan zehirleri ve klorokin (sıtma ilâç) yeni formüllerle uygulamada kabul görmüşlerdir.

Son 20 yılda kortizon romatoid artritte eski kabulünü kaybetmiştir. Sâdece intraartiküler (eklem içi) enjeksiyonda kullanılır.

Ancak kortizon diğer birçok bağdokusu hastalıklarına âit şiddetli belirti ve rahatsızlıkların bastırılmasında yüksek doz kullanılır.

Bu arada eklem hastalıklarının immün sistem (bağışıklık sistemi) bozuklukları ile ilgisi ortaya çıkmış ve derin olarak anlaşılmıştır. Bu sistemin aşırılıklarının baskılanmasında birçok immünsupressif ilâç; sikloposfancid, azothiopürin, metotrepata ve D-penisillamine eklem hastalıkları için de kullanılmaktadırlar.

En son olarak levamisole ki (aynı zamanda); bir barsak paraziti ilâcıdır; bağışıklık sistemini uyarıcı etkilerinden faydalanmak üzere eklem hastalıklarında kullanılmaktadır.

Eklem rahatsızlıklarının tedâvisinde teşhis ne olursa olsun özel veya genel bir ilâca ilâveten medikal ve cerrâhî uygulamalar da yardımcı olabilir. Bunlar eklem, tendon (kiriş) ve kas gerginliğini azaltıcı tedbirlerdir. Bu destekler arasında dinlendirme, sıcak, atelleme, ekzersiz, aktif ve pasif hareketler, masaj, traksiyon (çekme), hidroterapi (su ile tedâviler), yürüme destekleri, ultrason, psikoterapi,

akupunktur, rekonatrüktif ortopedik cerrâhî vb.'dir.

Hafif iltihablı bir görüntü veya enflamasyonsuz bir artrit dahi sistemik hepus eritamatosus, akut romatizmal ateş veya bir akciğer kanserinden kaynaklı lüpertrofik pulmoner osteoartropati belirtisi olabilir.

Eklem hastalığı olarak hastayı yanıltabilen durumlar da vardır.

Meselâ flebit, arterioskleroez gibi damar hastalıkları, selolit ödem gibi cilt hastalıkları, nöropati ki sinir bozukluğu olup, şeker hastalığı, kurşun zehirlenmesi gibi birçok sebebi olabilir; damar tıkanıklıkları sendromları, parkinson hastalığındaki eklem sertliği, myosit vb.

Bunların tefriki ehlinin tecrübesi ile olabilir.

Eklem dışı belirtiler eklem hastalıklarının tanınmasında faydalı olabilir.Nekrizin tofüsleri (cilt altında ürat kristalleri depoları), romatoit artritteki nodüller ve eklem iltihabı yapan belsoğukluğu mikrobuna âit döküntüsü gibi.

Eklem hastalığı ile aynı anda eklem çevresi hastalıkları da olur. Bunların varlığı da teşhisi kolaylaştırır.Kiriş iltihabları, belsoğukluğunda olabilir, romatoit artrit ve diğer sistemik, yâni cümle bedeni tehdid eden hastalık mekanizmalarında da görülebilir. Diz arkası çukuru kistleri diz iltihablarının belirtisidir. Damar basıncı yapabilirler. Orak hücre kan hastalığında ve akciğer kanserinde eklem içine sıvı toplanabilir.

Birçok kereler eklem hastalığı geçicidir, listelerde isim almış hastalık târiflerine uymayabilir ve teşhis edilemeden gelir gider. Nihâî bir teşhis bir hastalık ismi için zorlanılmamalıdır. Geçici bir teşhis ile tedâvi yapılabilir. Bu hal biraz da eklem hastalıkları grubuna mahsustur. Bu arada diğer şüpheli teşhisler de araştırılır. Beden ilminin büyük kısmı hâlâ bir muammadır. Atipik ve varılamamış teşhislerde daha ziyâde sistemik hastalıklar akla gelmelidir.

Bâzı durumlar ânında müdâhale isterler. Kanlı eklem sıvısı kırık ve kanser ile ilgili olabilir. Yoğun cerahat mikrobik olduğunu düşündürür ve hemen antibiotik ister ve cerahat akıtılmalıdır.

Eklemin görüntüsü (şiş mi, kırmızı mı, deforme mi), ellenmesi (sıcak mı, gergin mi), hareketleri (her eklem için normal olarak tesbit edilen hareket mahdudiyet sınırlarının değişiklikleri) teşhise götürür.

EKLEMBACAKLILAR (Arthropoda);

Alm. *Gliederfüsser, Arthropoden (pl.),* **Fr.** *Arthropodes (m.pl.).* **İng.** *Arthropods.* Omurgasız hayvanların en büyük şûbesi. 700.000 kadar türü vardır. Kabuklular (Crustacea), örümceğimsiler (Arachnoidea), çokayaklılar (Myriapoda) ve böcekler (Insecta) olmak üzere dört sınıftan meydana gelir.

Vücutları; baş (caput veya cephalo), göğüs (thorax) ve karın (abdomen) olmak üzere üç bölgeden meydana gelir. Her bölge çeşitli sayıda segmentten (parçadan) ibârettir. Vücûdun her bir segmenti esnek bir deriyle birbirine bağlanmıştır. Vücut yüzeyi, sert bir madde olan kitinden meydana gelen bir dış iskeletle örtülüdür. Kitin, dış epitelin salgısıdır ve hayvanların büyümesi için zaman zaman değiştirilerek atılır. Ekstremiteler (bacak, kanat, duyarga ve ağız parçaları gibi hareket edebilen çıkıntılar) dâimâ eklemli parçalardan meydana gelmiştir. Sindirim sistemi ön, orta ve arka barsak olmak üzere üç bölümden ve bunların çeşitli kalınlıktaki kısımlarından meydana gelir. Kan dolaşımı açıktır. Kan oksijen taşımayıp, besin maddeleri, artık maddeler ve hormonları taşır. Dolaşım sistemi, sırtta bir yürek ve ana damardan meydana gelir. Bâzılarında sırt damarından kollar da çıkar. Sinir sistemi, birbirine bağlantısı bulunan gonglion adı verilen boğumlardan ibârettir.

Ayrı eşeylidirler. Karada, havada ve suda yaşarlar. İnce derililer vücut yüzeyiyle, sudakiler solungaçla, karadakiler de trakealarla (borular sistemi) solunum yaparlar.

EKLEMLER;

Alm. *Gelenke,* **Fr.** *Articulation f,* **İng.** *Joint.* İnsan ve omurgalı hayvanlarda vücut kemiklerinin ucuca veya yanyana gelip birleştiği yer. İnsan vücûdunda kemik ve kıkırdaklar, eklemler vâsıtasıyla bir arada tutulurlar. Eklemler kemiklerin hareketini sağlarlar.

Yapısı: Bir eklemi meydana getiren kemiklerin birbirine karşı gelen yüzleri uyumludur ve kıkırdaktan yapılan bir tabakayla kaplanmıştır. Eklemdeki kemikler arasındaki mesâfe eklem boşluğunu meydana getirir. Eklem boşluğu, eklem kapsülü tarafından çevrelenir. Eklem kapsülü sert bağ dokusundan yapılmış koruyucu bir kılıftır. Eklemi yapan kemiklerin kıkırdak yüzleri sinovial membran denilen zar gibi ince, hassas bir hücre katıyle kaplıdır. Bu zar, sinovial mâyi denen bir sıvı salgılar. Bu mâyi hem eklemin kayganlığını temin ederek hareketi kolaylaştırır, hem de kıkırdağın beslenmesine yardım eder. Eklem kapsülü etrafındaki bağlar sâyesinde oldukça sağlam bir yapı kazanır.

Eklemlerin temel vazifesi serbest hareketi temin etmektir. Bu açıdan eklem mekaniği incelendiğinde eklemlerin çevresinde kapsül, bağlar ve kaslar sâyesinde en az enerjiyi harcayarak en fazla işi yapabilecek şekilde düzenlendiği görülür. Eklemler hareketlerine göre; hareketsiz -oynamaz (kafa kemikleri arasındaki eklemler), yarı hareketli- yarı oynar (omurga kemikleri arasındaki eklemler) ve hareketli-oynar eklemler olarak üçe ayrılır. Tam hareketli olmayan bir eklemde, eklem satıhları birbirine tam olarak intibak edemediğinden, omurganın omurları arasında olduğu gibi, kemikler arasında disk denilen kıkırdak yapılar bulunur. Bir yönde veya bir düzlemde hareket eden eklemlere, menteşe eklem denir. Diz, dirsek ve parmak kemiklerinin eklemleri böyledir. Kalça ve omuz eklemleri her yöne hareket kabiliyeti olan eklemlerdir. Bir uzun eksen etrafında dönme hareketi yapan eklemlere trokoid eklem denir. El bileği eklemi bu tip bir eklemdir.

EKMEK;

Alm. *Brot,* **Fr.** *Pain (m),* **İng.** *Bread.* İnsanlar için değerli ve temel bir gıdâ. Kelime Türkçe olup, aslı "etmek"tir. Ekmek, bâzı yörelerde sâdece buğdaydan yapıldığı gibi, bâzı yörelerde de mısır, çavdar, arpa ve yulaftan yapılır.

Ekmeğin târihi ilk insan âdem aleyhisselâma dayanır. Kolay ve ucuz elde edilmiş olması, târihin ilk zamanlarından bu yana ekmeğe rağbeti arttırmış ve insanlar hemen her çağda ekmek kullanmışlardır. Yapılan araştırmalara göre, M.Ö. 3500 yıllarında Mısır'da Tep şehrinde ekmek yapıldığı tesbit edilmiştir. Bunun delili, taş kabartma resimlerde kullanılan ekmek yapma araçlarıdır. Ayrıca İsviçre'nin göller yöresinde yaşayan kavimlerin ekmek yapıp kullandıkları, yine târihî kazılarda elde edilen araçlardan anlaşılmıştır. Diğer taraftan İncil'de, hamurlu ve hamursuz ekmekten bahsolması, ekmeğin târihinin çok eskiye dayandığının belgesidir. Yalnız o zamanda yapılan ekmeklerle bugün yapılan ekmekler birbirinden farklıdır.

Eski Mısırlılarda ekmek yapımına önem verilir, beyaz undan küçük francalalar yapılırdı. Bu küçük ekmekler, bugünkü ekmekler kadar güzeldi. Eski Yunanlılar ve Romalılar ekmek yapmayı Mısırlılardan öğrenmişlerdi. O devirde halkın ekmek ihtiyâcını karşılamak için büyük şehirlerde fırınlar açılmıştı. Ortaçağ derebeyliklerinde halk, daha ziyâde ekmeğini kendi evlerinde yapardı. Fakat şimdi 20. yüzyılda tekniğin gelişmesi sebebiyle modern fırınlar yapıldığından, köylerde bile evlerde ekmek yapanlar azaldı.

Ekmeğin yapılışı: Ekmek genellikle buğday ununda yapılır. Buğday, protein bakımından zengin olmamakla birlikte, karbonhidratı, yâni B_1 vitamini bakımından oldukça zengindir. Bu sebeple besin değeri çoktur. Dünyânın her tarafında ekmek, buğday ununda yapılmaz. Anadolu'nun değişik yörelerinde bilhassa Karadeniz bölgesinde ve başka ülkelerden Meksika ve Güney Amerika'da ekmek, mısır ununda da yapılır. Rusya'da çavdar ekmeği meşhurdur. Yeni öğütülmüş bir unun pişme kâbiliyeti öğütüldükten sonra birkaç ay bekletilmiş unların pişme kâbiliyetinden daha az olduğu için, ekmek îmâlinde öğütüldükten sonra bir süre bekletilen unlar daha iyidir.

Ekmek; unlara su, tuz, maya ve istendiğinde başka maddeler katılmasıyla hazırlanan kitlenin, yoğurularak uygun bir şekilde mayalandıktan sonra pişirilmesiyle yapılan maddeye denir. Ekmeğin kalite, çeşni ve besin değerini arttırmak için hamuruna; şeker, yağsız süttozu, peynir suyu, gevrekleştirici maddeler ve başka şeyler katılmaktadır. Unu hamur yapmak için gereken su miktarı hava rutûbeti ve sıcaklık derecelerine, hamurun bekleme süresine göre değişirse de, beyaz ekmek yapımında genellikle 100 kısım un için 64 kısım su harcanır. 100 kısım un için, 2 kısım tuz, 2 kısım maya ve gerekirse 6 kısım şeker, 6 kısım yağsız süttozu, 4 kısım gevrekleştirici maddeler vs. katılır. İyi bir buğday ununun 100 kilosu 155-170 kilogram hamur verir. Bunun pişirilmesiyle 120-145 kg ekmek elde edilir. Bizim buğdayların 100 kilogramından 140-150 kg ekmek elde edilmektedir.

$$\text{Hamur Verimi} = \frac{\text{Hamur Ağırlığı x 100}}{\text{Un Ağırlığı}}$$

$$\text{Ekmek Verimi} = \frac{\text{Ekmek Ağırlığı x 100}}{\text{Un Ağırlığı}} =$$

$$\frac{\text{Ekmek Ağırlığı x Hamur Verimi}}{\text{Hamur Ağırlığı}} \text{ dır.}$$

Ekmeğin pişirilmesi sırasında, fırın sıcaklığı 200-250°C'dir. Pişme esnâsında kabuk teşekkülü ve bunun esmerleşmesi kısmen glutenin değişmesinden, kısmen de nişastanın dekstrin hâline geçerek karamelleşmesinden ileri gelir. Pişme süresi ekmeğin büyüklüğüne göre 30-60 dakikadır. 1 kilogramlık

ekmek yaklaşık 1 saatte pişer. Ekmeğin pişmesi sırasında içindeki sıcaklık 100°C'ye zor varmaktadır. Onun için küf, maya ve bakteriler pişme ısısına dayanabilirler. Pişme sırasında su miktarı azalır. Albüminler pıhtılaşır ve çözünmez hâle gelirler. Yağlar, hamlifler ve tuzlar ekmekte bir değişiklik göstermezler. Buna karşılık karbonhidratlar çok değişirler. Karbonhidratlardan güzel kokulu, güzel tatlı, sindirimi teşvik edici kavrulma ürünleri meydana gelir. Nişasta su alarak şişer, bunun kısmî jelatinleşmesi olur. Kabukta bir kısım nişasta dekstrine dönüşür, karamelleşme olur. Proteinlerin kısmen parçalanmasıyla melenoidinler, az miktarda histamin ve benzerleri meydana gelir. Ekmeğin pişirilmesinde tiamin (vitamin B_1) muhteviyâtı çok az düşer. Unun kendinde pek az glikoz, fruktoz ve sakkaroz vardır. Fakat un ıslanınca amilaz enzimi çalışmaya başlar. Mevcut nişastanın bir kısmı yavaş yavaş maltoza dönüştürülür. Maltozun maya ile hidrolizinden sonra mayalanması sonucu ortadan kaybolması, nişastanın maltoza çevrilme hızını da artırır. Mayalanma sırasında ortaya çıkan alkol ve karbondioksit, pişme sırasında ekmeği kabartır, kısmen uçar ve bir kısmı ekmeğin içinde kalır. Glutenin bu gaz çıkışı ile kabarıp delinmesiyle gözler meydana gelir. Ekmeğin içinde kalan CO_2 zamanla uçarak yerine hava girer. Ekmeğin diğer asidleri ekmeğin cinsine göre % 0.1-0.75 arasında bulunur. Alkol miktarı % 0.2-0.4'tür. Ekmek içinin nem derecesi % 37-50, ekmek kabuğundaki ise % 15-25'tir. İyi bir ekmek hacminin üçte ikisi gazdır. Katı kısmının ağırlıkça yaklaşık % 40-50'si sudur.

Ekmeğin bileşiminde ortalama olarak su % 35-46, azotlu maddeler % 6-7, yağ 0.3-1.2, şeker % 2-3, selüloz (ham lif) % 0.3-1.5, nişasta ve diğer karbonhidratlar % 45-56, küf % 1.9-9-1.5'tur. Beyaz ekmekte daha az (% 38) su vardır. Havasız ve nemli yerlerde saklanan ekmeklerin her yanını küfler kaplayabilir. Özellikle nişasta ile beslenen küflerin sporları havada bulunurlar, iyi bir besin olan ekmekte gelişirler. Ekmekte değişik renkte lekeler meydana getirirler. Küflere karşı, un'a kalsiyum propiyonat katılır.

Bayatlamış ekmeklerin bileşiminde su eksilir, nişasta ve protein yapılarında değişiklikler olur. Bunun sonucu ekmeğin şekli ve tadı değişir.

Ekmek mayalı ve mayasız olmak üzere ikiye ayrılır. Mayalı ekmek hafif olur. İçi deliklidir. Çok kolay kabarır. Lezzetlidir. Mayasız ekmek kabarmaz, kuru ve sert olur. Yurdumuzda köylerde genellikle mayalı ekmek yapılmaz. Anadolu'da yufka denilen mayasız hamurdan yapılan ince açılmış ekmekler kızgın saçta pişirilerek yapılır. Bunlar kurutularak saklanır. Belli bir zaman bu yufkalar sâdece ıslatılarak yenilir. Yufka, insanları sık sık ekmek yapmak için zaman harcamaktan kurtarmaktadır.

Ekmek çeşitleri: Yurdumuzda ekmek şekilleri çevreye ve zevke göre değişmektedir. Başlıcaları şunlardır:

Somun: Bir çeşit tava ekmeğidir. Altı düz, üstü kabarıktır. Tam dâire şeklinde olduğu gibi, söğüt yaprağı biçiminde dar, uzun şekilli yapılanı da vardır. Çoğunlukla fırınlarda yapılan dar uzun biçimli olandır. Somunun gramajını (ağırlığını) ve fiyatını belediyeler tesbit eder. Somunlar, büyük ve küçük olmak üzere iki çeşittir. Yüksek randımanlı undan, francala şeklinde yapılanı da vardır.

Francala: Hiç kepeksiz, düşük randımanlı undan yapılır. Boyu, eninin üç katıdır. Bâzı yerlerde tava tipi francala da yapılır. Francala ekmeği çok beyaz olur.

Pide: Bilhassa Ramazân-ı şerîf ayında yapılır. İnce yuvarlaktır. Bâzan üstüne yumurta da sürülür. Ayrıca güzel koku versin diye çörekotu serpilir. Güney Anadolu'da günlük ekmek olarak satılır. Pidenin besin değeri çoktur.

Tayın: Asker ekmeğidir. Askerler için özel yapılır. Somundan biraz küçüktür. Randımanlı undan yapılır. Kepek ve vitamin bakımından besleyicilik özelliği vardır.

Tandır: Orta ve Doğu Anadolu'da çok sevilen, ince ve oldukça gevrek bir çeşit ekmektir. Tandır ekmeği yerde açılan ve etrafı çamurla sıvanmış bir çukurun içinde pişirilir. Tandır ekmeği, yufka gibi oklava ile bir buçuk santim kalınlığında açılır. Üzerine un, susam ve su serpilir. Bu bir nevi bulamaçtır. Bundan sonra ekmek, ocağın üzerine yapıştırılarak pişirilir. Bu da yufka gibi bol mikdârda hazırlanıp uzun müddet saklanabilir.

Yufka ekmeği: Yufka hamuru oklava ile açılır. Sac üzerinde pişirilir. Anadolu'da (Orta ve Doğu Anadolu'da) yufka, kış ekmeği sayılır. Bir defâda 4-5 aylık ihtiyacı karşılayacak kadar yapılır. Bekleme ile yufka bozulmaz. Raflara dizilerek saklanır, yenileceği zaman üstüne biraz su serpilince yumuşar ve kırıntı olmaz.

Tepsi ekmeği: Evlerde hamur yoğrularak tepsilere doldurulur ve fırınlarda pişirilir. Ağırlığı tavanın büyüklüğüne göre değişir. Bir kilodan 10 kiloya kadar olanı vardır. Tepsi ekmeği çok pişkin ve lezzetli olur.

Peksimet (Galete): Dayanıklı ekmek çeşididir. İçine çok az su katılarak yapıldığı için kuru ve sert olur. Çok dayanıklıdır. Küçük ve büyük boyda yapılır. Savaş sırasında askere verilir. Vücudun soğuğa karşı

korunmasında, kuvvet verir. Peksimeti avcılar çok kullanırlar.

Ekmek fırınları: Ülkemizde ekmek fırınları basit ve modern fırınlar olmak üzere ikiye ayrılırlar. Basit fırınlarda odun yakılarak ekmek pişirilir. Odunla pişen ekmekler çok lezzetli olur. Bir de elektrikle işleyen modern fırınlar vardır. Bunlarda bir defâda 450-500 ekmek veya daha fazla pişirilir. Fakat bu fırınların ekmeği, odunla pişen ekmek kadar tatlı olmaz. Modern fırınlardan, taş kömürü, havagazı, mazotla, elektrikle çalışanları da vardır. Modern fırınlar, kısa zamanda çok ekmek pişirmek bakımından faydalıdır.

Ülkemizde bu kadar ekmek üretimine rağmen ekmek israfı önlenememektedir. Türkiye Ekmek Sanâyii İşverenleri Sendikasının 1993'te yaptığı açıklamaya göre; Türkiye'de yılda 180 milyon tâne ekmek çöpe atılıyor. Bunun mâlî değeri 1993 yılı fiyatlarına göre yaklaşık 360 milyarı (36 milyon dolar) buluyor.

EKMEKAĞACI (Artocarpus incisa);

Alm. *Brotfruchtbaum (m),* **Fr.** *(Arbre (m) a pain,* **İng.** *Bread tree, breadfruit tree.* **Familyası:** Dutgiller (Moraceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Tabiî olarak yetişmez.

Kalın gövdeli, 15-20 m boyunda, büyük meyveli, tek evcikli bir ağaç. Tropik, Asya adalarında (Sunda adalarında) yetişir. Ana vatanı da Pasifik adalarıdır. Yaprakları küçük ve düz kenarlıdır. Ananasa benzeyen meyveleri 1-2 kg ağırlıkta olabilir. Yenen kısım, çiçek ekseni ve çiçek örtü yapraklarıdır. Münferit meyveler fındıksıdır. Fakat çekirdek teşekkül etmez. Üremeleri vegetatiftir. Tohumla üreme olmaz. Her mevsimde mahsul verir.

Kullanıldığı yerler: Ekmek ağacı meyvesi nişasta bakımından zengindir. Yerli halkın başlıca gıdasını teşkil eder. Meyveleri beyaz etli ve biraz unludur. Haşlanarak ve pişirilerek yenilebildiği gibi ekmek yapmak için de kullanılır. Bu bakımdan tropik bölgeler için önemli bir bitkidir.

EKOKARDİOGRAFİ;

Alm. *Echocardiographie f,* **Fr.** *Echocardiographie f,* **İng.** *Echocardiography.* Ultrasonik ses dalgalarıyla, kalbin değişik yapılarını inceleme imkânı veren bir teşhis ve araştırma metodu.

Ultrason, frekansı sâniyede yirmi binin üzerinde olan seslerdir ve kulağın işitebileceği sınırın üstündedir. Tıp dünyâsında bugün için kullanılmakta olan ultrasonik ses titreşimleri, saniyede milyonlar civârında frekansı olan ses dalgalarıdır. Ultrasonik ses dalgaları, vücut dokularında belirli istikametlerde ortalama olarak saniyede 5140 metre hızla ilerler. Bu ilerleme sırasında rastladıkları dokuların hususiyetlerine göre yansıma ve kırılmalara uğrarlar. Kalbin değişik yapılarında yansıyan bu ses dalgaları özel alıcılarla (piezoelektrik transducer) alınıp elektriksel işâretlere çevrilir. Bu işâretler resme dönüştürülerek, ekrana yansıtılarak veya kâğıda kaydedilerek ultrasonik dalgaların yansımaya uğradığı, kalpteki çeşitli faaliyetlerin yeri, yapısı ve çalışma durumu hakkında bilgiler elde edilir. Eş zamanlı (Real-time) ekokardiograflar (ekokardiografi âleti), kalbi hareket hâlinde, bir film gibi renkli olarak gösterebilir. M-mode tipi ise kalb atımlarını kaydeder. Kalbe takılan sunî kapakçıkların yapı ve işlerlik durumları da ekokardiografi ile incelenebilir. Ekokardiografi ile ventrikül (kalp karıncığı) duvarının hareketleri ve boşluğu, kalp kası büyümeleri ve kalp kapakları incelenebilmektedir.

Bu işlemin hastaya hiçbir zararı sözkonusu değildir. Yapılması da oldukça basittir. Fakat değerlendirilmesini yapabilmek için tecrübe sâhibi olmak gerekir.

EKOLOJİ;

Alm. *Unweltforschung (f), Ökologie (f),* **Fr.** *Ecologie,* **İng.** *Ecology.* Hayvan ve bitkilerin çevreleri, birbirleri ve insanoğlu ile olan ilişkilerini inceleyen bilim dalı. Ekoloji kelimesi; Yunanca ev mânâsına gelen oikos ve bilim mânâsına gelen logos kelimelerinden türetilmiştir. Bu kelime ilk defa Alman tabiatçısı Ernest Haeckel tarafından kullanılmıştır. Fakat kelime daha evvel de sınırlı olarak kullanılıyordu.

Ekoloji ve çevre çok sık kullanılan fakat mânâları birbirine karışan iki kelime olmuştur. İnsan çevresi, fiziksel (abiotik) ve biyolojik (biotik) olarak ikiye ayrılır. Jeofizik, meteoroloji, hidroloji, oşinografi, klimatoloji gibi bilimler fiziksel çevre ile ilgilenir. Biyolojik çevre ise antropoloji, sosyoloji, biyoloji, ekoloji gibi bilimler tarafından incelenir.

İnsanoğlu teneffüs ettiği havayı ve içtiği suyu kirletir. Eğer bu kirli havayı ve suyu sırf fiziksel çevre yönünden düzenlemek isterse, bu, çevre ile ilgili bir durumdur. Fakat bu durumdan etkilenen bitki ve hayvanları düşünerek yaparsa bu durum ekolojik bir hâle dönüşür.

Yeryüzünün yaşanılan ve değişik canlıları besleyebilir şekilde kararlı bir denge hâlinde tutulması büyük

önem taşır. Bu denge, cansız maddenin eseri olamaz. Canlıları ekolojik yönden ilgilendiren olaylar en çok yeryüzü ve onu çevreleyen atmosferde meydana gelmektedir.

Günümüz ekolojisinin önemle üzerinde durduğu populasyon, komünite ve ekosistemler biyosferdeki yaşama birliklerini meydana getirirler.

Dünyâda bütün canlıların yaşadığı, 16-20 kilometre kalınlığındaki tabakaya "biyosfer" denir. Bu tabakanın 8-10 km'si deniz seviyesinden atmosfere doğru, 8-10 km'si de deniz ve okyanusların dibine doğru uzanır. Canlıların biyosferdeki dağılımı farklılıklar gösterir.

Bir canlının tabiî olarak yaşayıp ürediği alana veya başka bir ifâdeyle, organizmanın adresine "habitat" denir. Bir balinanın habitatı yaşadığı okyanuslar, bir süs kuşunun ise kafesidir.

Populasyon terimi, bir türün tabiatın belli bir parçasında yaşayan bütün fertlerinin oluşturduğu topluluğu ifâde eder. Meselâ; Şemdinli'nin kargaları, tavşanları, dağ keçileri ayrı ayrı birer populasyondur. Belli bir alanı işgâl eden bütün populasyonların birliğine de "komünite" denir. Bir populasyonda tek tür bulunmasına rağmen, komünitede birçok tür ve populasyon mevcuttur. Cansız çevre ve komünite, birlikte "ekosistemi" meydana getirirler.

Ekosistemin dinamiği ise, maddelerin ve enerjinin değişmesinden bahs ettiği gibi sistemde bulunan bütün canlıların doğum, büyüme, ölüm ve toprak olmalarını da inceler. Bu ekosistemin alt grupları "biyome"ler veya "önemli yaşama bölgeleri" olarak isimlendirilir. Biyomeler'in alt bölümlerini topluluklar meydana getirir. Biyomeler arasında bulunan geçiş bölgelerine de "ekotonlar" denir.

Eğer bir ekosistemde meselâ bitkilere; yangın, rüzgâr, sel, hastalık, böcek veya insanlar tarafından zarar verilirse, bitkiler bu zararı uzun sürede ve yavaş yavaş tamir etmeğe yönelir. Meselâ, bir orman kesildiğinde toprak otlardan başlayarak yavaş yavaş bitki hayatını tekrar canlandırmağa çalışır.

Bitki ve hayvanlar yaşama için gerekli olan su, azot, fosfor, karbon, oksijen, kalsiyum, magnezyum, demir vs. gibi maddeleri kullanarak enerji ve uygun sıcaklık temin eder ve canlı kalırlar. Ayrıca yeryüzünün fiziksel ve diğer çeşitli karakteristiklerine de uyum sağlarlar.

Yeşil bitkiler fotosentez ile besin hazırlarlarken, hayvan, insan ve bitkiler için gerekli olan oksijeni de sağlarlar. Oldukça karmaşık olan fotosentez çok miktardaki yeşil klorofil molekülüne bağlıdır. Buradaki temel kimyasal reaksiyon.

$$6CO_2 + 6H_2O \xrightarrow[\text{(674 Cal)}]{\text{Güneş Enerjisi}} C_6H_{12}O_6 + 6O_2$$

şeklindedir.

Enaz 2400 klorofil molekülünün sekiz kuanta enerji alması ile fotosentez ortaya çıkar. Gelen ışığın belirli bir frekansta ve dalga boyunda olması gerekir. Yeşil bitkiler ve yeşil sülfür bakterileri "ototrof"tur, yâni kendi besinlerini üretebilirler. İkinci tür canlılar ise "heterotrof" olurlar, yâni enerjilerini "ototrof" olan canlıların hazırladığı besinleri kullanarak elde ederler. Meselâ bakterilerin çoğu, bütün hayvan ve insanlar böyledir.

Hergün güneşten dünyâ yüzeyine $35,6x10^{20}$ kalorilik enerji yollanmaktadır. Bunun ancak $19,0x10^{20}$ kalorilik kısmı yeryüzüne ulaşmaktadır. Bu yaklaşık 136 kilocalori/cm^2dir. Bu değer çöl bölgelerinde 200 kcal/cm^2ye erişirken, kutup bölgelerinde 60 kcal/cm^2ye kadar iner. Yeryüzüne erişen güneş radyasyonunun ancak % 25'i fotosentez için uygun dalga boyuna sâhiptir. Meselâ bir mısır tarlasında gelen güneş enerjisinin % 44'ü suyun buharlaşması için harcanır. % 55'i geri yansır veya ısı olarak kaybolur. Arta kalan % 1'lik kısım bitkiler tarafından kullanılır. Bu kısım bölgeye ve bitkiye bağlı olmakla beraber % 0,3 ile % 1,2 arasında değişir. Pekçok hayvan, bitkisel besinlerden enerji alarak yaşarlar. Bitki stoplazmasının hayvansal protoplazmaya dönüşümündeki verim ise % 10 ile % 15 arasındadır.

Karbon çevrimi (zinciri): Fotosentezde bitkiler, karbondioksiti havadan alarak karbonhidratlar, proteinler, yağlar ve diğer tür bileşiklere dönüştürürler. Ancak solunumları sonucu atmosfere kendileri de belli bir oranda karbondioksit verirler. Besin zincirinde karbonhidratları alan diğer canlılar da havaya karbondioksit verirler. Karbon ayrıca havaya karbonmonoksit (CO) ve karbondioksit (CO_2) olarak, odun, kömür ve petrolün yanmasıyla da verilir. Kireç taşlarının söndürülmesi suretiyle de karbondioksit açığa çıkar. Bütün karbon bu şekildeki dönüşüm çevrimini tâkip etmez, bir kısmı fosil yakıtı olarak (kömür, petrol gibi) veya karbonatlı kayalara bağlanarak bir müddet çevrim dışı kalır. Tabiatta bulunan bu dengeli çevrim, insanlar tarafından tüketilir, çok miktarda fosil yakıtı yoluyla atmosfere karbondioksit verilerek zorlanır. Bunun sonucu önemli iklim değişiklikleri ortaya çıkabilir.

Azot çevrimi (zinciri): Azot zinciri oldukça karışıktır. Bitkiler amino asitleri yapmak için, azota ihtiyaç duyarlar. Dünyâ atmosferinin % 78'i azot olduğu halde bitkiler bundan doğrudan faydalanamazlar. Azotun önce, nitratlara (NO_3), nitritlere (NO_2) veya amonyuma (NH_4^+) dönüşmesi gerekir. Bu ise bakteriler, mavi yeşil yosunlar veya şimşek tarafından gerçekleştirilir. Elektro-kimyasal olaylar sonucu senede metrekare başına yaklaşık 35 miligram nitrat ortaya çıkarken, bu miktar biyolojik faaliyetlerde 700 mg/m^2 yıl'a ulaşır. Basit moleküllerden, karmaşık olanlara geçebilmek için gerekli enerjinin çoğu güneş ışığı ile sağlanır. Bunun gibi bakteriler yardımıyla proteinlerin protoplazmaları ayrıştırılırken de ısı enerjisi hasıl olur. Zirâî verim için her geçen gün daha fazla azotlu gübreler toprağa atılmaktadır. Ancak bunların önemli bir kısmı yağmur sularıyla göl, nehir ve hattâ kuyulara geçmekte ve sağlığa zararlı olmaktadır. (Bkz. Azot)

Fosfor çevrimi (zinciri): Fosfor da protoplazma için önemli bir maddedir. Bunun zinciri oldukça basittir. Önemli denebilecek fosfor havada değil yer tabakalarında bulunur. Fosfor, bitkilerden hayvanlara geçer. Hayvan ve bitkilerin toprağa karışmasında da bakteriler önemli rol oynar.

Enerji mübâdelesi: Bütün canlılar teneffüs ve terleme sırasında nem kaybederler. Bünyelerindeki su buhar hâline geçerken gerekli ısıyı vücuttan alır. Bu tür solunum, terleme ile canlıların vücut sıcaklıklarının çok yükselmesine engel olur. Genel olarak bütün canlılar etrafından ısı alır ve radyasyonla ısı yayarlar. Uzun bir zaman aralığı zarfında, enerji kaybı ve kazanmasında bir denge mevcuttur. Yoksa ya çok sıcak veya çok soğuk olurlardı. Bu alınan enerjinin verilen enerjiye eşitliği esasını ortaya koyar. Bu bir insan üzerinde gösterilmek istenirse, insan 263 wattlık bir metabolik enerji alır. Duvarları 25°C'de olan bir oda 720 wattlık enerji yayar. Böylece bir odada bulunan bir insana enerji girişi yaklaşık 1000 wattır. Bunun yaklaşık 460 wattlık kısmı su buharlaşması yoluyla esas olarak akciğerlerde kaybolur ve solunumla dışarı çıkar. Geri kalan 540 watt ise radyasyon veya konveksiyon yoluyla çevreye geri verilir.

Gündüzün güneş gören yaprakların sıcaklığı etraflarındaki hava sıcaklığından 5 ile 15°C daha yüksektir. Solunumları onları hava sıcaklığının 20° ile 30°Cüstüne geçmelerini önler. Gölgede olan yapraklar ise solunum neticesi, havadan 2 ile 3°Cdaha düşük bir sıcaklığa sâhiptirler. Geceleyin ise yaprakların sıcaklığı hava sıcaklığına veya onun 2 veya 3°C altına düşer. Küçük yaprakların sıcaklığı büyüklerine nazaran daha düşüktür.

Hayvanlarda da benzer bir denge mevcuttur. Dış yüz çevre şartlarına uyarak vücut sıcaklığını ayarlar. Sâbit vücut sıcaklığı olan hayvanlarda denge daha önemlidir. Meselâ kuşların vücut sıcaklıkları 37-39°C arasındadır. İnsanlarda ise bu 37°C'dir. Bunlar metabolik enerji oranını, solunumlarını ve vücut örtülerini ayarlayarak dengeyi korurlar.

Bâzı hayvanlarda ise vücut sıcaklığı büyük bir aralıkda değişebilir. Bunlar genellikle konumlarını değiştirerek dengeyi sağlamaya çalışırlar. Meselâ çölde yaşayan bir çeşit kertenkelenin vücut sıcaklığı 3 ile 45°C arasında değişebilir. Pekçok böcekler sıfırın altındaki vücut sıcaklığına dayanabildiklerinden soğuk kışları geçirebilirler.

Ekoloji, ekosistemdeki enerji akışı yanında canlılar arasındaki karşılıklı münâsebeti de araştırır.

Besin çevrimi (zinciri): Canlılar arasındaki besin ilişkisi, en basit yolla, hangi canlının hangi canlıyı yediğini anlamakla olur.

Burada en basit yollardan biri yeşil bitkilerin, ot yiyen ve ot-et yiyen canlılar tarafından yenmesidir. Ancak tek bir ekosistemde bile bu ana zincir yanında daha başka tâlî çapraz beslenme zincirleri genellikle oldukça kısa olup, nâdiren dört veya beş tüketiciyi geçer. Zincirin her seviyesinde hayvanlar ölür ve toprağa karışırlar.

İnsan bu beslenme ağında kendine has bir yere sâhiptir. Çok çeşitli bitki, kuş, balık ve diğer canlıları yer. İnsan bulunduğu yerde zinciri kısaltır ve sistemdeki canlıların sayısını azaltır. Beslenme zincirinde insan kendisine besin sağlamak için tabiattaki dengeyi zorlar. Bu zorlamalar, bâzı durumlarda çok önemli ve geri dönülmez sonuçları ortaya çıkarır. İklimler değişebilir. Yağmurlu bölge kurak olabilir, soğuk bölgeler sıcağa çevrilebilir. Bâzan böcekler mesken yerlerini işgal edebilir. Bu sebepten dolayı, besin zincirinin kararlılığını sağlamak ve verimi yüksek tutmak oldukça pahalı olarak gerçekleşir.

Türlerin karşılıklı etkileşimi: Bir ekosistemdeki türler arasında çeşitli karşılıklı etkileşim bulunabilir.

Bitki ve hayvanların sayısı zamanla değişir. Bâzan bu değişim yavaş, bâzan da ânî olur. Genel olarak bunlar iklim şartlarıyla ilgilidir. Meselâ, ev sineklerinin ilkbaharda ortaya çıkıp, sonbaharda kaybolması gibi. Sayının artması, doğum ve ölüm oranına bağlıdır. Bunun yanında besin, parazitlerin mevcudiyeti, bulaşıcı hastalık ve benzerlerinin de tesiri altındadır. Bâzı hayvanlar belirli bölgelerde yaşarlar ve bu bölgenin başka hayvanlar tarafından tutulmasına karşı dururlar. Büyümenin ânî olması da çoğu zaman dengenin bozulması sonucu hâsıl olur. Meselâ ABD'nin Arizona eyâletinin bir bölgesinde, aslan ve

geyiğin dengeli yaşadığı bölgede, aslanların insanlar tarafından öldürülmesi, geyik sayısının âni artmasına sebeb olmuştur.

Ekolojinin doğuşu: Yirminci yüzyıldan önce ekoloji ayrı bir bilim olarak tanınmadığı halde, ekoloji ile ilgili pekçok bilgiler birikmişti. Yirminci yüzyılda bitki ekolojisi, hayvan ekolojisine nazaran daha hızla gelişmiştir. Ekolojinin gelişmesine, biyoloji, antropoloji gibi ilgili ilimlerdeki ilerlemeler de yardımcı olmuştur. Ekolojide 1940'lardan sonra sayısal metotlar kullanılmaya başlanmıştır. Bunun ilk kullanıldığı yer, böceklerin, zirâî üretime yaptığı zararın incelenmesi olmuştur. İkinci Dünyâ Savaşından sonra ekoloji müstakil bir ilim olarak ortaya çıkmıştır. Bilgisayarların çıkışı çok sayıdaki bilgilerin kısa zamanda değerlendirilmesini mümkün kıldığı için, ekolojinin matematiksel cephesi daha da önem kazanmıştır. Matematiksel metotlar yanında fizik ve kimyasal prensipler de ekolojide tatbik edilmeye başlanmıştır.

Ekolojinin dalları: Her ilim gibi, gelişmekle ekolojinin de çeşitli dalları ortaya çıkmıştır. Bir dalı sâdece bir canlının her çevre ile ilişkilerini incelerken, başka bir dalı belirli bir çevredeki canlıların karşılıklı ilişkilerini araştırmaktadır. Meselâ, deniz, tatlısu, kara ekolojisi gibi. İnsanın çevresiyle olan karşılıklı ilişkisi ise başka bir ekoloji dalında konu edilmektedir.

Günümüzde ekoloji her geçen gün önemini daha da arttırmaktadır. İnsanlar tabiatta faal durumda olup, kısa vâdeli bir düşünce ile tabiattan faydalanmaktadır. Topraktan, bir taraftan mahsul alırken, diğer taraftan bunu sanâyi artıklarıyla kirletmekte, su ve hava onun için vazgeçilmez maddeler olduğu halde yüzyıllardır bunlarda mevcut olan düzeni bozmaktadır. Ekoloji, insana daha dengeli yaşamasını, bunun çevresi ile olan karşılıklı münâsebetlerinde kendisi için uzun vâdeli mühim menfaatler getireceğini öğretmektedir.

EKONOMİ (Bkz. İktisat)

EKREM HAKKI AYVERDİ;

Türk mîmâr-mühendisi ve mîmârlık târihi araştırmacısı. 1899 senesinde İstanbul'da doğdu. 1915 senesinde Vefâ Lisesinden mezun olup, Mühendis Mekteb-i Âlîsine girdi. 1920 senesinde burayı bitirdikten sonra İstanbul Belediyesi Fen işlerinde vazîfe aldı. Bir buçuk yıl kadar çalıştıktan sonra ayrılıp serbest meslek hayâtına atıldı.

Serbest mühendislik ve müteahhitlik yaptığı İstanbul ve Trakya'daki birçok târihî yapıyı restore etti. Onun gerçekleştirdiği restorasyonlardan bir kısmı şunlardır: İstanbul'da Zeynep Hanım Konağı, Dârülfünûn (İstanbul Üniversitesi) Kütüphânesi, Harbiye Nezâreti ve aynı binânın İstanbul Üniversitesi olarak düzenlenmesi, Topkapı Sarayındaki bâzı kısımlar, Bâlî Paşa, Sultan Selim, Mesîh Paşa, Lâleli, Ayasofya, Dâvûd Paşa câmileri, Gazanfer Ağa, Kuyucu Murad Paşa ve Hasan Paşa medreseleri, Beykoz İshak Ağa Çeşmesi, Edirne'de Selîmiye Câmii, Üç Şerefeli Câmi, Eski Câmi, Yıldırım, Murâdiye ve Süleymân Paşa câmileri ile Çelebi Bedesteni, Havsa'da Sokullu, Çorlu'da Süleymâniye câmileri.

Ekrem Hakkı Ayverdi, 1950 senesinden sonra iş hayâtını bırakarak kendini ilmî araştırmalara verdi. Türk mîmârlık târihi alanında araştırmalar yaptı. Türk sanatı, bilhassa Osmanlı devri Türk mîmârîsi hakkında incelemelerde bulundu.

Önceleri sâdece Türk sanatının Fâtih Sultan Mehmed Han devri eserlerini inceledi. 1953 yılında neşrettiği İstanbul'un fethinin 500. yıl dönümünde **Fâtih Devri Mîmârîsi** adlı eserinde bir devri topluca ortaya koyarak sanat âlemine tanıttı. Osmanlı mîmârlık târihinin ilk devresi ile Çelebi Mehmed ve Sultan İkinci Murad Han devirleri mîmârî âbidelerini toplayan eserini iki büyük cilt hâlinde hazırladı.

Bir taraftan bu ilmî araştırmaları yapan Ekrem Hakkı Ayverdi, diğer taraftan Mühendisler Birliği, Turing Kulüp, Kubbealtı Cemiyeti ve İstanbul Fetih Cemiyetinin çalışmalarına katıldı. İstanbul Fetih Cemiyeti ile bu cemiyete bağlı Yahyâ Kemâl Enstitüsü ve İstanbul Enstitüsünün otuz yıl müddetle başkanlığını yaptı. 1979 yılında kendisine İstanbul Üniversitesi Senatosu tarafından "Fahrî Edebiyat Doktoru" pâyesi, Aydınlar Ocağı tarafından "Üstün Hizmet Armağanı" verildi.

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin bir başka hizmeti ise bugün millî sınırlarımız dışında kalan topraklardaki mîmârî eserlerin tesbiti ve neşredilmesidir. Bunun için 1975 ve 1976 senelerinde iki defâ seyâhata çıktı. Uzun arşiv çalışmaları sonunda **Avrupa'daki Osmanlı Mîmârî Eserleri** külliyâtını hazırladı. Bunlar; Romanya, Macaristan, Yugoslavya, Arnavutluk, Yunanistan ve Bulgaristan'ı içine alacak şekilde dört büyük cilt hâlinde neşredilmiştir.

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin sekiz büyük ciltten meydana gelen külliyâtı, Osmanlı mîmârîsinin başlangıcından Fâtih Sultan Mehmed Han devri sonuna kadar 250 senelik bir devresini ele aldığı gibi, devir ve târih gözetmeden, Avrupa'daki bütün Türk eserlerini ihtivâ etmektedir.

1978 senesinde bütün mal varlığını, kitaplarını, içindeki eşyâ, hat, tezhip, cilt, yazı âletleri ve işleme kolleksiyonlarıyla birlikte evini, kendi kurmuş olduğu Kubbealtı Kültür ve Sanat Vakfına bağışladı. 24 Nisan 1984 târihinde İstanbul'da öldü. Merkez Efendi Kabristanına defnedildi.

Eserleri: **1) OnSekizinci Asırda Lâle, 2) Fâtih Devri Mîmârîsi, 3) Fâtih Devri Hattâtları, 4) Yugoslavya'da Türk Âbideleri ve Vakıfları, 5) On Dokuzuncu Asırda İstanbul Haritası, 6) İstanbul Mîmârî Çağının Menşei Osmanlı Mîmârîsinin İlk Devri, 7) İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri, 8) Osmanlı Mîmârîsinde Çelebi ve İkinci Sultan Murâd Devri, 9) Osmanlı Mîmârîsinde Fâtih Devri, 10) İlk 250 senenin Osmanlı Mîmârîsi, 11) Avrupa'da Osmanlı Mîmârî Eserleri: Romanya-Macaristan (I), Yugoslavya (II, III), Bulgaristan-Yunanistan-Arnavutluk (IV).** Bu serinin ilk üç cildi bir heyetle berâber hazırlanmıştır.

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin çeşitli dergi ve ansiklopedilerde yetmiş beş kadar makâlesi yayınlandı. Bunların bir kısmı, ölümünden sonra **Makâleler** adıyla bir kitap hâlinde neşredildi.

EKSOJEN DOMLAR;

bir volkanın tepesindeki bir kuyudan çıkan çok yapışkan mağmanın üst üste yığılması. Eksojen domlara nâdiren rastlanır. Bunlardan 25-30 m yükseklikte olan bir tânesine 19. yüzyılın başlarında Madagaskar Adası yakınındaki Bourbon volkanının üzerinde rastlanmıştır. Fransa'nın Auvergne mıntıkasında yer alan Grand Sarcoi domu ise daha büyüktür. Domun yüksekliği 240 m, kâide çapı 750 m ve yamaç meyili ise 80 derecedir. Eksojen domların büyük bir kısmının, endojen bir domun tepesinden çıkan lavların, endojen domu gömerek yığılmasıyla teşekkül ettikleri kabul edilmiştir.

EKSPRESYONİZM (Dışavurumculuk);

Alm. *Expressionistisch,* **Fr.** *Expressionnisme,* **İng.** *Expressionism.* Batı dünyâsındaki haksızlık ve zulümlere karşı subjektif ve hissî bir dünyâ görüşüne dayanan ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan sanat eğilimi. Ekspresyonizm aşırı subjektiflikle şiddetli duygulara yer veren ve herhangi bir alanda anlatım imkânlarının sınırını zorlayan sanat akımı olarak Orta Avrupa'da gelişti. Genellikle Almanya'da sanat dallarının hepsinde etkili oldu. Özelliği sanat ve toplumda kabul edilmiş biçim ve geleneklere bir başkaldırı niteliği taşımasıdır. Bu akımın içinde yer alan Alman ekspresyonistleri ordu, okul, ataerkil âile ve imparatorluk gibi kurumların yerleşik otoritesine karşı çıktılar. Fakat toplum dışına itilmiş yoksulların, ezilmişlerin, akıl hastalarının, sokak kadınlarının ve eziyet edilen gençlerin yanında yer aldılar. Akım, özellikle yetenekli sanatçılara yeni bir düzeni kurma görevi de yüklemiştir.

Bu akımın ilk belirtileri 19. yüzyılın sonlarında Van Gogh, Munch, Ensor ve Toulouse-Lautrec'in bâzı eserlerinde görüldü. Zamanla Almanya'da gelişti. 1905'te, Kirchner, Heckel, Schmidt-Rottluf, Pechstein, O. Mueller ve Nolde, Die Brucke topluluğunda bir araya geldiler. Bu sanatçıların resim ve gravürlerindeki ayırt edici özelliği; renklerin gerçekdışılığı, çarpıtmalar, insan yüzünün ve manzaraların dikkat çekici bir stilizasyonla verilmesi oldu. Buna karşılık, Münihli ressamlardan (Kandinsky, Marc, Macke, Jawlensky) meydana gelen Blaue Reiter topluluğu da Die Brücke'nin yanı sıra aynı ölçüde renkli, fakat daha akılcı, daha az kötümser ve kısa bir süre sonra da soyut araştırmalara yönelecek olan bir sanat anlayışından yanaydı. O dönemin Berlin'deki sanat ortamında, ekspresyonizmle, fovizm, kübizm ve fütürizm arasında pekçok ilişki vardı.

Ekspresyonizm heykelcilik, perde oyunları ve sinemada da kendini gösteren bir tarzda ortaya kondu. Ekspresyonist oyunların çoğunda çocukların ana babalarını suçladıkları, sık sık saldırıya ve öldürmeye varan şiddet eylemlerine de başvurarak bağımsız bireyler olduklarını ispatlamaya çalıştıkları sahneler yer aldı. Ekspresyonist sahne tekniklerinden büyük ölçüde etkilenen ilk filmler, baş kişinin subjektif dünyâsını dekor aracılığıyla iletmeye çalıştı. Bunlardan en meşhuru olan **Dr. Caligari'nin Muayenehanesi'**nde deli bir adam, deli bir kadına, akıl hastanesine gelişinin hikâyesini kendine mahsus bir dekor biçimiyle anlatıyordu. Dekor olarak kullanılan çarpık sokak ve evler bir delinin iç dünyâsını aksettiriyordu.

Ekspresyonizm 1920'lerin ortalarında sönmeye başladı; 1933'te Naziler iktidara geldikten sonra ise bu akım içinde yer alan eserlerin çoğu yoz sanat ürünleri olarak damgalandı. Hattâ yayınlar ve oyunlar yasaklandı. Bunun üzerine bu akımda yer alanların büyük bir kısmı Almanya dışına (özellikle ABD'ye) gittiler.

EKŞİYONCA (Oxalis acetosella);

Alm. *Sauerklee (m),* **Fr.** *Oxalide blanche (f),* **İng.** *Woodsorrel.* **Familyası:** Kuzukulağıgiller (Oxalidaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu.

Nisan-haziran ayları arasında pembe veya beyaz renkli çiçekler açan 5-15 cm boyunda, çok senelik

otsu bir bitki. Rutubetli çayır ve ormanlıklarda, kaya ve ağaç altlarında bulunur. Gövdeleri ince ve sürünücüdür. Yaprakları uzun saplı, üç yaprakçıklıdır. Çiçekler de uzun sapların ucunda tek tek bulunur.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısımları toprak üstü kısımlarıdır. Terkibinde müsilaj ve potasyum bioksalat bulunur. Ferahlatıcı ve idrar söktürücü tesiri vardır.

EKTOPİ;

Alm. *Ektopie (f),* **Fr.** *Ectopie (f),* **İng.** *Ectopy.* Bir organ veya dokunun vücutta normal olarak bulunması gereken yerden farklı yerde bulunması. Fonksiyon bozukluklarına veya kayıplarına yol açtığı gibi, bâzan de önemli rahatsızlığa sebeb olmaz.

Ektopia cordis: Kalbin karın boşluğunda veya göğüs duvarının dışında bulunmasıdır.

Ektopia lentis: Gözün lensinin normal yerinden farklı yerde olması.

Ektopia renis: Böbreklerin değişik yerde bulunması.

Ektopik gebelik: Fetüsün (Ceninin) normalde olması gereken rahim'den farklı bir yerde gelişmesi. (Bkz. Gebelik)

EKTOPİK GEBELİK (Bkz. Dış Gebelik)

EKVADOR

DEVLETİN ADI .....Ekvador Cumhuriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Quito

NÜFûSU 11.490.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 270.667 km^2

RESMÎ DİLİ .....İspanyolca

DÎNİ ..... Hıristiyan (Katolik, Protestan)

PARABİRİMİ .....Sucre

Güney Amerika'nın kuzeybatı kıyısında yer alan bir devlet. Kuzeyinde Kolombiya, doğu ve güneyinde Peru, batısında ise Büyük Okyanus yer alır. Büyük Okyanus kıyılarına yaklaşık 1000 km mesâfedeki Galapagos adalar topluluğu da Ekvador'a âittir. Ülke topraklarının genişliği kuzey-güney doğrultusunda 720 km, doğu-batı doğrultusunda ise 640 kilometredir.

Târihi

On beşinci asrın ilk yarısında, dağlık bölgelerdeki beş yerli kültürü ile, kıyıdaki iki yerli kültürü birleşerek Quito Krâliyeti kuruldu. Burası daha sonra İnkalar tarafından işgâl edildi. Quito mühim bir İnka şehri hâline geldi. 1531 senesinde İspanyol Francisco Pizarro bugünkü Ekvador kıyılarına ayak bastı. Burayı fetheden İspanyollar, sömürgeleri olarak Lima genel vâliliğine bağladılar. Lâtin Amerika bağımsızlık savaşlarında Simon Bolivar ve Jose Antonia de Sucre liderliğinde Ekvador'un bağımsızlığı için mücâdele eden halk, 1822'de İspanyol sömürgesi olmaktan kurtuldu. 1830 senesine kadar kendisi gibi yeni bağımsızlığına kavuşan Venezuella ve Kolombiya ile berâber Büyük Kolombiya Devletini meydana getirdiler. 13 Mayıs 1830'da Ekvador kendi bağımsızlığını îlân etti. 1832'de Galapogos Adaları tamâmen Ekvador'a geçti. Çeşitli karışıklıklar ve sınır anlaşmazlıklarından doğan savaşlar ülkeye istikrâr kazandırmadı. 1941-1942 yıllarında meydana gelen bir sınır anlaşmazlığı savaş netîcesinde, topraklarının yaklaşık yarısını kaybetti. Ekvador'un temel gâyesi o zaman kaybettiği toprakları elde etmekti. 1963'te yapılan ihtilalle bir cunta kuruldu. 1966'da yeni bir askerî darbe oldu. 1968'de başkan seçilen J.M. Valisco anayasayı kaldırarak ülkeyi diktatörlükle idâre etmeye başladı. 1972'de o da devrildi. Ülke sivil idâreye ancak 1978 yılında kavuşabildi. Halen sivil hükûmet başta bulunmaktadır.

Fizikî Yapı

And Dağları, kuzey-güney istikametinde ülkeden geçer. Sıradağların batısı alçak kıyı bölgesidir. Costa adı verilen kıyı bölgesi, yer yer alçak ve bataklık veya tepe ve kuşak teşkil eden dağlık bölgelerden meydana gelir.

And Dağlarının Ekvador'dan kalan kısmının teşkil ettiği dağlık bölgeye Sierra bölgesi denir. Doğu ve batı dağları arasında yüksek platolar bulunur. Bâzı coğrafyacılar bu dağları iki parelel zincire

benzetirler. Ekvador Andlarının bâzı zirveleri kıtadaki en yüksek tepeler arasındadır. Eskiden bu bölge volkanikti. Bu volkanik dağlar arasında Chimboraze (6850 m), Tungurahua (5500 m), Cotopaxi (6440 m, dünyâdaki en yüksek faal volkandır) ve Sangay (5810 m) gibi dağlar yer alır. Bu volkanik bölgede pekçok kaplıca ve mineral kaynak vardır. Andların güney bölümü ile Kolombiya arasında en alçak geçit bulunur. Arâzi sulak ve nehirlerin olmasına rağmen pek azı taşımacılığa elverişlidir. Güney Amerika'nın Büyük Okyanus (Pasifik) kıyılarının ve Ekvador'un en mühim nehir şebekesi Guayas ve kollarından meydana gelir. Bu nehir Büyük Okyanus kıyıları boyunca güneye akan Guayaquil akıntısına karışır. Emeraldes Nehri daha küçük olup, kuzeye doğru pasifik istikâmetinde akar. Amazon'un kollarından olan Nepo ve bunun kolları ise kaynağını And içlerinden ve doğudaki dağlık bölgeden alır. Pekçok küçük göl vardır. Fakat en mühimi Sade'dir.

İklimi

Kıyıdaki düz bölgeler, sıcak ve rutûbetli olup, sıcaklık 24°C-30°C arasında değişir. Guayaquil'in batısı sıcak ve kuraktır. İç bölgelerde sıcaklık 32°C, yüksek platolarda 10°C'dir. Dağların etek kısımlarında yatağan karlar vardır. (2310-2772 m) arasında değişen And Dağları arasındaki düz bölgelerde iklim serin bir bahar havası niteliğinde olup, ahâlinin çoğu burada yaşar. Buralarda bütün sene boyunca sıcaklık pek az değişir. İki mevsim vardır: Aralıktan mayısa kadar yağışlı geçen mevsim ve hazirandan kasıma kadar süren kurak mevsim.

Tabiî Kaynakları

Yüksek And Platoları ve ülkenin Pasifik kıyılarındaki bölgeler hâriç, çok orman vardır. Umûmî olarak ormanlık bölge denizden başlayıp, 3000 m yüksekliğe kadar devâm eder. Bu ormanlık bölgelerde çok çeşitli ağaçlar bulunur. En mühimlerinden birisi, hafifliği ve mukâvemeti sebebiyle talep gören balsa ağacıdır. Jeolojik şartlar ekvatordaki mineral kaynakların çokluğunu gösteriyorsa da, bu kaynaklar bakımından Ekvador pek zengin sayılmaz. Petrol, sülfür, altın, ticâret bakımından mânâ ifâde eden kaynaklar arasında yer alır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfûsu, Amerindolar (yerli halk) ile melezler meydana getirir. Azınlık olarak zenciler de bulunur. Nüfus yoğunluğu dağlık bölge (Sierra) ve kıyı bölgesinin (Costa) bâzı yerlerinde fazladır. Kızılderili olan yerli halk yüksek bölgelerde tarımla uğraşırlar. Doğu bölgelerde göçebe olarak yaşayanlar da vardır. Doğudaki balta girmemiş ormanlarda yaşayan Jivarolar ile Saparoslar hakkında iyi bir inceleme yoktur. Nüfûsun % 27'si Kızılderilidir, % 54'ü melezdir. İspanyollar % 8 gibi bir azınlığa sâhip olmalarına rağmen ülke hâkimiyeti ellerindedir. Nüfûsun büyük bir kısmı dağlarda yaşar. Doğu kısımlarla alçak yerlerde nüfus azdır. Resmî dili İspanyolcadır. İlköğretim 6-12 yaşları arasında mecbûri olmasına rağmen bu kânun genellikle tatbik edilmemektedir. Ülkede okuma-yazma oranı yüksektir. Dört adet üniversitesi mevcuttur. Bunlar Quito, Quayaguil, Cuenca ve Loja'dadır.

Ekvador halkı Hıristiyan olup, Katolik mezhebine bağlıdır. Ülkede 1904 senesinden beri kilise devletten ayrıdır. Önemli şehirleri; başkenti Quito, Guayaquil, Cuenca'dır.

Siyâsî Hayat

Hükûmet şekilleri, ABD ve Latin Amerika'ya benzer. Bağımsızlıklarını kazandıklarından beri on altıncı defâ siyâsî hayat değişmesine rağmen 1967 anayasası da asılda pek değişiklik getirmemiştir. Târihine bakılacak olursa, Ekvador Cumhûriyetinin politik tekâmülü anayasa değişiklikleriyle düzelecek bir halde değildir.

Millî hükûmet: Kuvvetlerin ayrılığı prensibine uyulur. Oy verme hakkına sâhip olanlar tarafından 4 sene iş başında kalacak şekilde bir başbakan seçilir. Bu başbakan bir daha seçilemez. Bakanlar kurulu âzâları 2 sene müddetle seçilir. Her il, en az iki âzâ seçer. Her bir âzâ 80.000 kişiyi temsil eder. Dört sene müddetince iş başında kalacak şekilde her ilden iki senatör seçilir. Buna ilâve olarak silahlı kuvvetlerden, üniversitelerden kıyı bölgelerindeki zirâat alanlarından ve "Sierra"lardan da toplamı 15 kişiyi tutacak kadar senatör seçilir. Bu fonksiyonel temsiliyet sistemi birkaç anayasa değişikliğiyle berâber sürmüş olup, bunun başka bir memlekette benzeri yoktur.

Ekonomi

Zirâat başlıca geçim kaynağıdır. Kıyıdaki alçak nehir yataklarında tropikal nebatlar yetişirken, yüksek nehir yataklarında, iç bölgelerdeki dağ yamaçlarında ise meyve ve sebzecilik ehemmiyet kazanır. % 74,1'i ormanlık, % 4,5'u tarıma elverişli olup, geri kalan kısmı tarıma elverişsizdir. Ana üretim maddesi kakaodur. 1920'den beri kakaonun hastalıkla mücâdelesinin zor olması, pekçok zirâatçiyi muz, kahve, pirinç vs. yetiştirmek zorunda bırakmıştır. Yılda 20 bin tonu geçen kakao üretimi vardır. Bunun ekserisi ihraç edilir. Dünyâda muz üretimi yapan ülkelerin başında Ekvador gelmektedir. Pirinç, şeker, tütün, mısır, patates ve diğer sebzelerle, portakal, limon, ananas gibi meyveler üretilir. Zirâatin dörtte birini

teşkil eden Tagua fındığından başka, ormanlardan elde edilen maddeler arasında kapak lifi, kırmızı hindmeşesi (tanik asit elde edilir) ve pek az da kauçuk yer alır. Hayvancılık önemlidir. 1923 ve 1948 târihlerinde, Santa Elena Yarımadasında çıkan petrol, ülkenin ihtiyâcını karşıladığı gibi, önemli bir bölümü de ihrâç edilmektedir. İkinci Dünyâ Savaşı sırasında altın çok çıkmıştır. Bugün eski ehemmiyetini kaybetmiştir. Altınla berâber, bakır, gümüş ve kurşun da elde ediliyorsa da pek önemli değildir. Yılda 30.000 ton sülfür üretilir. Santa Elena Yarımadasında mutfak tuzu çıkarılır. Endüstri malları olarak tekstil, ilâç, kimyevî maddeler, süs eşyâları, konfeksiyonculuk, bisküvi, kauçuk mâmulleri, selülozik maddeler ve çimento sıralanabilir. Bunların yanında şeker, ayakkabıcılık, mobilya sanâyii, konservecilik, yemeklik yağlar, zımpara tozu, domuz yağı sayılabilir. Alkol, tütün, tuz ve kibrit hükûmet tekelindedir. Ekvador petrol ihraç eden ülkelerin meydana getirdiği OPEC'in tam üyeleri arasına girmiştir.

EKVATOR;

Alm. *Aquator (m),* **Fr.** *Equateur (m),* **İng.** *Equator.* Yer küresinin karşılıklı kutuplarının tam ortasından geçtiği kabul edilen büyük çember. Ekvator sıfır derece enlem çizgisi olarak da bilinir. Bu çember güney ve kuzey yarım küreleri birbirinden ayırır. Ekvator düzlemi, dünyânın merkezinden geçer. Bu çember dışarı doğru genişletilse, genişletilmiş çember ile kabul edilen gök küresi kesişmesine "gök ekvatoru" denir. Ekvator yeryüzündeki bir noktanın belirlenmesinde kullanılan koordinat sisteminin bir parçasıdır. Gök ekvatoru ise astronomide kullanılır. Güneşin hareket düzlemi, gök ekvatoru ile üst üste düştüğünde gece ve gündüz eşit olur.

Fizikte yeryüzünde mağnetik eğilim açısı sıfır olan noktaların geometrik yerine "mağnetik ekvator" denir. Hücrebilimde, mitoz bölünmenin metafaz safhasında hücrenin ekvator düzleminde kromatikliğin iki kutbunda eşit uzaklıkta sıralanan kromozomların bütününe "ekvator plağı" adı verilir.

İklim bilimde; ekvator çemberinin her iki yanında Amazon ve Kongo çanaklarında, Gine Körfezine yakın alanlarda, Endonezya adalarının dağınık olmayan bölgelerinde gözlenen sıcaklık ve nem oranı yüksek olan yıl boyunca, bol yağmur, sürekli yüksek sıcaklık şeklinde kendini gösteren iklime "ekvator iklimi" denir. Doğrudan doğruya alize rüzgârının tesiri altında bulunan ve tropikal enlemlerin soğuk akıntıları boyunca uzanan akıntılara "Kuzey ve Güney Ekvator akıntıları" adını alır.

Okyanus bilimde, Atlas Okyanusunun alçak enlemlerinin sularını etkileyen batıya yönelmiş ve başlıca alizelerin geliştirdiği akıntılara "ekvator akıntıları" denir.

Zooloji'de bir eksenin iki yanında birbirine benzeyen iki kutuplu canlının eksen çizgisine "ekvator çizgisi" denir. Astronomi'de ise, yeryüzündeki bir noktanın coğrafi koordinatları yer ekvatoruna göre, bir gök cisminin koordinatları ise, gök ekvatoruna göre târif edilir.

Arz küresinde, kendi eksenine göre meydana gelen çok küçük sarsıntılar ekvatorun çemberinin birkaç yılda 0,5-1,0 m kadar değişmesine sebep olmaktadır.

EKVATOR GİNESİ

DEVLETİN ADI ....Ekvator Ginesi Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Malabo

NÜFÛSU 358.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 28.051 km^2

RESMÎ DİLİ .....İspanyolca

DÎNİ ..... Katolik, İslâm, Protestan

PARABİRİMİ .....Ekuele

Afrika kıtasının batısında, Gine Körfezinde; kuzeyinde Kamerun güney ve doğusunda Gabon, batısında Gine Körfezi bulunan kıyı şeridi ile körfezdeki iki adadan müteşekkil devlet. Eski İspanyol sömürgelerindendir.

Târihi

Ekvator Ginesinin bilinen târihi 10. asırdan itibaren başlar. Bantu lisanı konuşan Bubi halkı, 10-15. asırlar arasında, adı sonradan Fernando Po olan bölgeye göç ettiler. 1749'da Portekizli gemiciFernando Po, adaya ayak basan ilk Avrupalı oldu. Portekiz burayı sömürge hâline getirdi. 1778'de ada İspanyollara geçti. Bunlar bir koloni kuramadılar. 1827'de İngilizlere adada (Santa İsabel'de) kölecilik faaliyetlerine karşı yardım etmeleri için bir üs temin edildi. Bundan sonra İngilizlerin nüfûzu hissedilmeye başlandı. İspanyollar 1843'te Fernando Po Adasında kontrolu ele geçirdiler. Ada

bir aralık politik sürgünler ve azat edilmiş Kübalılarla doldu. Ekonomik gelişmesi 20. yüzyıldan sonra olmuştur. Yirminci yüzyıla kadar İspanya Rio Muni'deki kıyı bölgelerini işgâl etti. 1923'e kadar bu işgal resmîleşemedi. 1959 ve 1960'ta, kolonicilik fikrine karşı Birleşmiş Milletlerde meydana gelen fikir akımıyla İspanya Ekvatorial Gine'yi koloni yerine uzak denizlerdeki eyâlet hâline getirdi. Daha sonra İspanyol Ginesi tekrar Ekvator Ginesi hâline geldi. Fernando Po ve Rio Muni adında iki eyâlete de sınırlı olarak kendi kendini idâre etme hakkı tanındı. Madrit'deki bir konferanstan sonra 1968'de Ekvatorial Gine bağımsızlığına kavuştu. Fang topluluğundan Francisco Macias Nquema ilk başkan seçildi.

Ekvator Ginesi bağımsızlığı kazandıktan sonra ekonomik buhranın yanında politik buhran da geçirdi. 1969'da İspanyollar ile Rio Muni'deki halk arasındaki gerginlik gösteri yapmaya kadar varınca, İspanya, gemi yollayarak vatandaşlarınıİspanya'ya getirtti. Madrit elçisini geri çağırdığından, kriz bitmiş olmasına rağmen pekçok İspanyol ülkeyi terk etti. 1969 Mart ayında, Dışişleri Bakanı Atanassio Ndongo ve Birleşmiş Milletler Temsilcisi Saturnio İbongo, darbe teşebbüsünde bulundular. Fakat, başkan Macias'ı yakalayamadılar. Macias tekrar iktidara geldi. Ndongo, İbongo ve diğer Bubi liderleri yakalandı. Darbeden sonra Macias diktatör hâline geldi. 1979'da yapılan bir darbeyle askeriye yönetimi ele geçirdi. 1982'de yeni anayasa kabul edildi. 1983'te seçimler yapıldı.

Fizikî Yapı

Ülkenin Afrika kıtasındaki bölümünde, ortalama 20 km genişliğindeki kıyı ovasından hemen sonra başlayan tepeleri Gabon sınırına doğru yükselen platolar tâkib eder.

Fernando Po Adası, 2108 km2 olup, Rio Muni'nin 150 km kuzey batısındaki Baifra Körfezindedir. 850 m yüksekliğe varan hâlen aktif Pico de Santa İsabel volkanı buraya hâkimdir. En geniş kuzeyde olan dar sâhil düzlüğü hâriç arâzinin geri kalan kısmı tepeliktir. Çok sayıda turist çeken siyah kum sâhilleriyle bitki örtüsünün görünümü güzeldir.

Annobon Adası, 17 km^2dir. Yaklaşık 600 km güney batıdadır. Nisbeten çıplaktır.

Büyük dağlarla kaplı Rio Muni 26.004 km^2 olup, 10-15 km içeriye uzanan sâhil düzlüklerinden îtibâren arâzi deniz seviyesinden 120 m yüksekliğe varan Crystal Dağlarına kadar yükselir. Ovadan bir sene içerisinde birkaç kere mahsul alınabilir. Nehirlerinin çoğu kısadır. Başlıca üç tâne akarsuyu vardır. Kamerun boyunca akan Cmapa, Rio Muni'nin merkezinde kısmen ulaşıma elverişli Benito ve yine bu bölgeye suyunu akıtan güneydeki Utamboni Ekvatoriyal Gine'nin başlıca nehirleridir.

İklim

Tropik iklime sâhiptir. Rio Muni'de sıcaklık ortalaması 26°C civârındadır. Bol yağış alan ülkede senelik ortalama yağış miktarı 2400-4600 mm arasında değişir. Yağışlar yaz aylarında artar.

Tabiî Kaynakları

İklimden dolayı tropikal bir bitki örtüsü hâkimdir. Bitki örtüsü yüksekliğe göre değişir. En alçak kesimlerde tropik ormanlar, sonra sırasıyla, seyrek ormanlar, savanlar, otluklar ve kırlar gelir. Yoğun petrol araştırmaları yapılmaktadır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Ekvator Ginesi'nin nüfûsu 358 bindir. 100 bini Fernando Po'da, geri kalanı da Rio Muni'de yaşamaktadır. Fernando Po'da yaşayan en büyük grup 1970'lerin başında sayıları 15.000'i aşmayan Bubilerdir. Bubilerin aslı bilinmemektedir. Fakat altıncı ve 8. yüzyıllar arasında Güney Cameroon sâhillerinin nüfûsunu meydana getiren Ekvatoriyal Bantu göçlerinin bir kolu olduğu zannedilmektedir. Bubilerin çoğu çiftçidir. 3000 civârındaki Fernandilolar melez olup İngilizce konuşurlar. Ekvatoriyal Gine'nin en tahsilli vatandaşları olan Fernandilolar adanın ekonomisine de hâkimdirler. Şehir işlerinin çoğu ve büyük verimli çiftliklerin bir kısmı onlara âittir. Fernando Po'nun geri kalan nüfûsunu Rio Munili nisbeten az sayıda Fang işçileri, 70.000 civârında Nijerya, Kamerun ve Portekiz'e âit komşu Sao Tome Adasından zirâat işçileri meydana getirir. Nijeryalıların 30.000'i Fernando Po'nun kakao ağacı dikili alanlarında veya çiftliklerinde çalışan mukâveleli işçilerdir. Annobon'da Portekizlilerin getirdiği esirlerden kalma sayıları gittikçe azalan bir grup insan daha vardır. Dağlıların çoğu bir tür Portekizce konuşur.

Rio Muni'nin nüfûsunun % 90'dan fazlası Fang (pamue) etnik grubuna dâhildir. Lakin, Fangların bir kısmı, kakao çiftçiliği ve kerestecilik yapar. Diğerlerinin çoğu ülkenin ekonomisine pek katkısı olmayan çiftçilerdir. Rio Muni'de ahâlinin çoğu küçük kıyı kabîlelerine dâhildir. Bir kısmı da karışık etnik menşelidir. 15.000 kadar da Nijeryalı işçi vardır. 1960'dan önce ülkede 7000 kadar İspanyol vardı. Politik karışıklık sebebiyle aynı sene 600 kadar kaldı. Rio Muni'nin en önemli şehirlerinin başında Bata gelir.

Ekvator Ginesi'nin başşehri ve en büyük şehri Malabo'dur. Fernando Po bölgesinde kurulmuştur. Ülkede resmî lisan İspanyolcadır. Fakat pekçok kimse Afrika lisanlarını konuşur. "West Coast" Batı kıyısı mânâsına gelen ve ahâlinin "Weskos" adını verdikleri acâyip bir İngilizce de konuşulmaktadır. Rio Muni'deki en mühim Afrika lisanı, Fang'dır. Fernando Po'da ise Afro Portekiz lisanı olan Annobon dili konuşulur. İspanyol resmî makamlarına göre, 226.517 kişi Katolik resmî dînine mensuptur. Malabo'da ve Rio Muni'de azınlıkta kalan Protestan ve Müslüman ahâliye de rastlanır. Ekvator Ginesi'nde eğitim işleri hızla gelişmektedir. Bunun bir netîcesi olarak 40 yaşından küçük şahısların çoğu okuma yazma bilir. Ortaokulların ve öğretmen okullarının çoğu batıda ve Malabo'da bulunur. Batıda bir teknik eğitim okulu vardır. Üniversite yoktur. Gençlerin bir kısmı Kanarya Adalarında ve bilhassa İspanya'da eğitim görmektedir.

Siyâsî Hayat

Ekvator Ginesi'nin yeni anayasası 1982 senesinde kabul edildi. Anayasaya göre yasama yetkisi, üyeleri beş senede bir seçilen ulusal meclise verilmiştir. Yürütme yetkisi ise devlet başkanına âit olup, seçimlere katılacak başkan adaylarını belirleme yetkisi devlet konseyine âittir.

Ekonomi

Halkın çoğu ziraatla uğraşır. Bunlar çeşitli meyve, sebze ve tahıl üretirler. Ülke ekonomisinin yükünün büyük bir kısmını Fernando Po bölgesi karşılamaktadır. 1980'lerde burada yıllık birinci sınıf kakao üretimi 50.000 ton idi. Rio Muni'de yılda 2700 ton kakao yetiştirilir. Rio Muni'nin kahvesinin, tropikal kerestesinin ehemmiyeti giderek artmaktadır. İhraç ürünlerinin en önemlisi kakaodur. Dış ticâretinin % 75'ini İspanya ile yapar. İspanya, Ekvator Ginesi'nin kakaosuna dünyâ pazarlarında ödenen fiyatın iki katını ödemekte, daha az gümrük vergisi tatbik etmektedir. İstiklâlini kazandıktan kısa bir zaman sonra ülkede ekonomik buhran başgösterdi. Bu durum dış ticâreti etkileyerek, ticâret dengesini bozdu. 1969'da İspanyolların ülkeyi terkinden sonra ekonomik durum iyice bozuldu. 1969'un Mayıs ayında İspanya ile anlaşmalar imzâlandı. Buhran kısmen atlatıldı. İspanya 6 milyon dolarlık para yardımı yaptı. Gine Millî Bankasının kurulmasına yardım etti. Bunun yanında daha başka yardımlarda da bulundu. Bundan başka Birleşmiş Milletlerden ve bâzı komşu Afrika ülkelerinden, bilhassa Kamerun'dan yardım alarak ekonomisini düzeltti. Bütün bu yardımlara rağmen Ekvator Ginesi'nin ekonomik problemleri bitmedi. Zenginlerinin çoğuFernando Po'da toplandı. Nüfûsunun üçte ikisi Rio Muni'de fakir olarak yaşamaktadır.

EKZEMA;

Alm. *Ekzem (n),* **Fr.** *Eczema (m),* **İng.** *Eczema.* Derinin herhangi bir bölümünün kaşıntılı, kızarık, kabuklu, nemli, pullanma özelliklerini gösteren bir hastalığı. Had olan ekzamalarda içi sıvı dolu kesecikler, kırmızılık, nemlilik ve kabuklanma göze çarparken, müzmin (kronik) ekzemalarda kaşınmaya bağlı pullanma, deride kalınlaşma dikkati çeker. Dikkatli bir muayene ve özgeçmiş değerlendirilmesiyle teşhis konulur. Ekzemanın birçok tipleri vardır.

Atopik ekzema: Tipik allerjik bir deri hastalığıdır. Herhangi bir yaşta ortaya çıkabilen irsî, müzmin bir özelliği olup, deri belirtileri yanında, çok defa allerjik nezle, astım, konjoktivit, migren gibi hastalıklar da bulunur. Hastalığın oluşunda irsiyet, çiçek tozları, gıdâî allerjenler (allerji yapan gıdâlar), heyecan stresleri, enfeksiyonlar, deterjanlar, muhitin âni ısı değişiklikleri, aşırı sıcaklık, rutûbet, ter birikmesi gibi faktörler rol oynar. Süt çocukluğu devrinde ortaya çıkmışsa, yanaklarda hafif kızarma, deride kuruluk, çatlaklar, kepeklen meler, nemli plaklar dikkati çekerler. Belirtiler ağız ve göz çevresi, burun, çene, kulak önüne kadar yayılır. Umûmiyetle çocuk dört yaşına gelince kendiliğinden iyileşir. Çocukluk çağında ve ileri yaşlarda görülen atopik ekzemada aşırı kaşıntılı, kabuklu, kırmızı, kahverengi plaklar dikkati çeker. En çok dirsek önü ve diz altı bölgesi kaşınır. Kaşıntı bâzan bütün vücûdu tutabilir.

Tedâvisi: Hastayı, deterjan, sabun gibi tahriş edici allerjenlerden uzaklaştırmalı, onlara karşı aşılanmalıdır. Şikâyetleri giderici tedâvi olarak, steroitli merhemler, % 1.2'lik katranlı merhemler, ağızdan steroitli haplar, antihistaminikler, sâkinleştiriciler, yara pansumanı verilir.

Temâs ekzeması: Deri ile temas eden herhangi bir maddenin parçalarının, derinin iç tabakalarına kadar girebilme özelliği varsa, iç tabakalarda proteinlerle birleşip vücut için bir antijen vasfı kazanacak ve vücutta buna karşı antikor meydana getirecektir. Belirli bir süre sonra aynı madde tekrar deriyle temâs ederse mevcut antikorlar duruma müdâhale edip, onlara karşı vücûdu korumaya geçeceklerdir. Bu zaman, allerjik temâs ekzamasının belirtileri deri üzerinde kendini gösterecektir. Başlangıçta hafif bir kızarıklık mevcuttur. Zamanla kabarıklıklar ve içi sıvı dolu kesecikler, daha sonra da bu keseciklerin patlamasıyla kabuk teşekkül eder. İyileşme safhasında da kepeklenmeler dikkati çeker. Kaşınmaya bağlı olarak deri siyahlaşır. Pul pul olur. Ayakkabı, çorap, elbise, saat, bilezik, yüzük, deterjanlar ve daha birçok madde temâs ekzemasına sebeb olabilir.

Tedâvi: Tahriş edici ve allerji yapıcı maddeleri şahıstan uzaklaştırmak en iyi tedâvi yoludur. Kaşıntı için antihistaminikler; sulanma için asit borikli su ile pansuman; kortiko steroitli merhem, iğne veya hap ile antihistaminikli ilaçlar kullanılmalıdır. Burada mühim bir nokta mevcuttur; steroitli merhemleri, iğne ve hapları uzun süre kullanmamalıdır. Zirâ deriyi çok inceltir. Ayrıca ülseri, tansiyonu, şekeri olanlar başka çâre bulunduğu müddetçe kortizonlu iğne ve hapları hiç, merhemleri ise devam veya çok uzun süreli olarak kullanmamalıdır.

Meslek ekzemaları: Meslek hastalıkları çok defa irritasyon dermatiti olarak başlar. Bu maddeler direkt olarak allerjik değildirler. Temâs ekzeması gibi antikor teşekkül ettirmezler. Fakat devamlı tesirlerle deriyi tahrip edip, korunma bariyerini yıkarlar. Derinin sathî katlarında meydana getirdikleri mekanik tahriş neticesinde belirtiler ortaya çıkar. Önce deride hafif bir kırmızılık, kepeklenme ve nihâyet iltihaplanmalar teşekkül eder. Meslekî ekzemalarda hastalığı yapan âmiller yıkama suları, sıvı yağlar, temizleme vâsıtaları, sabunlar, benzin, benzol vb.'dir.

Tedâvisinde en iyi yol, âmil olan maddelerden kişiyi uzaklaştırmaktır.

Ekzemalarda, çoğunlukla bir allerji mevcuttur. Bu allerji meskene, muhite, iklime ve gıdâlara bağlı olabilir. Gıdâ allerjisinin tesbiti için hastaya 2-3 gün sâdece çay ve bisküvi verilir. Herhangi bir iyileşme görülür ise, allerjinin gıdâdan olduğu anlaşılır. Sonra şüpheli gıdâlar tek başlarına verilerek hangisinin allerji yaptığı tesbit edilir.

EKZOTOKSİN;

Alm. *İxotoxin (n),* **Fr.** *Exostoxine (f),* **İng.** *Exotoxin.* Bâzı mikroorganizmaların, vücut içinde veya vücut dışında salgıladıkları zehirli maddeler. Bu zehirlerin, kuvvetli öldürücü niteliği vardır. Meselâ, Clostridium botulinum isimli mikrop, özellikle konserveler içinde üreyerek zehrini salgılar. Bu zehir, insan veya hayvanlar tarafından alınırsa, barsaktan emilerek zehirlenmeye yolaçar. Clostridium tetani isimli mikrop, deride açılan derin ve kirli yaralarda çoğalarak zehrini salgılar ve bu zehir kana geçerek tetanoz hastalığına sebeb olur. Corynebacteriu diphtheriae isimli mikrop özellikle boğazda bâdemcikler ve civârında çoğalarak zehirini salgılar ve bu zehir kana geçerek difteri (Kuşpalazı) hastalığına sebeb olur.

Mikroorganizmaların genellikle birden fazla ekzotoksinleri vardır. Meselâ, Clostridium tetaninin birisi tetanoza yolaçan tetanospazmin, diğeri de kırmızı kan hücrelerini eriten hemolizin isimli iki ayrı zehiri vardır. Bâzı stafilokoklar, enterotoksin isminde zehir salgılar ki bu zehir, proteinase (protein eritici enzim) yapısında olup, sıcağa dayanıklıdır. Pişen yemekte yok olmaz.

Ekzotoksinler özel bir yapıya sâhip olup, vücutta kendilerine karşı zamanla antitoksin ismi verilen savunma maddelerinin meydana gelmesine de sebebiyet verirler. Böylece vücud bu zehirin etkisini gidermeye çalışır.

Bir takım özel işlemlerden sonra, ekzotoksinlerin zehir özelliği ortadan kaldırılıp, antitoksin husulüne yol açma özelliğini devam ettiren maddeler elde edilir ki, bunlara toksoid ismi verilir. Bu toksoitler aşılama işinde kullanılır. Meselâ difteri ve tetanoz aşısı, bu şekilde elde edilen bir toksoittir.

EL;

Alm. *Hand (m),* **Fr.** *Main (f),* **İng.** *Hand.* Kolun bilekten sonraki, parmak uçlarına kadar olan, tutmaya, kavramaya, iş görmeye yarayan kısmı.

Başparmağın, diğer parmaklarla karşılıklı iş görüp, ufak nesneleri ele alabilmesi yeteneği Allahü teâlânın yalnız insana bahşettiği bir özelliktir. Bu özellik sâyesinde el, gâyet hassas ve karışık bir âlet görevini görmektedir. İnsan beynindeki eli temsil eden alan, hayvanlardakinden çok daha geniştir. Bu yüzden beyindeki bir bozukluğun ilk belirtilerinden biri de el parmak hareketlerinin eskisi kadar kolay olmamasıdır.

Her türlü hareketi rahatlıkla yapabilmek için, elde irili ufaklı 27 tane kemik vardır. Bilekte, dörder kemiğin düzensiz gibi görülen bir şekilde iki sıra teşkil etmesiyle 8 kemik bulunur ki, bunlara el bilek kemikleri denir. Avuçta da 5 tane metakarpal denen el tarak kemikleri vardır. Parmaklarda ise 14 tane falanks kemiği denen el parmak kemikleri bulunup, başparmakta 2 falanks, diğer parmaklarda ise üçer falanks bulunur. Önkol (dirsek ile bilek arasındaki kısım) kaslarından uzanan 12 kiriş (tendon) bileğin ön yüzündeki bir bağın (ligamentin) altından geçip, bir kılıf içinde parmaklara varır ve parmaklarda içe doğru bükülmeyi (flexion) sağlar. Bileğin arkasında ise dışa doğru bükülmeyi (extension) sağlar. Avucun aşağı dönmesine pranosyan, yukarı dönmesine supinasyon denir ki, supinasyon hareketi en fazla insanda gelişmiştir.

Başparmak ve beşinci parmak köklerinin altında bulunan iki kabartıyı teşkil eden ve el tarak kemikleri arasındaki boşlukları dolduran kaslar, parmakların birbirlerine yaklaşıp, uzaklaşmalarını ve el içi

oynaklarındaki hareketleri sağlar.

Ele kan, iki atardamarla (arter) gelir. Bunlara ulnar ve radial arterler denir. Ulnar arter kolun iç tarafından, radial ise başparmağın bulunduğu taraftan ilerler. Bu atardamarlar avuç dokuları içersinde birleşerek bir derin, bir de sathî olmak üzere iki kemer yapar ve bunlardan ayrılan dallar, her parmağın iç ve dış yanlarına uzanır. Ulnar sinir, ufak parmağın ve dördüncü parmağın iç yarısının ön yüzlerinde deri hissini sağlar ve ayrıca beşinciyle dördüncü parmağın ve ortaparmağın yarısının arka yüzünün hissi siniridir. Median sinir ise, ön yüzde diğer parmaklara gider ve bütün arkadaki uçlarını sinirlendirir. Radial sinir de elin, arka yüzünde geri kalan bölgelere dallar verir.

El, insan vücudunun ve kişinin özelliklerini yansıtan en önemli organlardan bir tânesidir. Kişinin vücut sağlığına dikkat edip etmediği, mesleği, genel hassasiyet durumu gibi pekçok şey ellerinden anlaşılabilir.

Tıp açısından, elin ve parmakların şekli, büyüklüğü çok önemlidir. Birçok hastalığın belirtilerini elde görmek mümkündür. Meselâ akromegali (ve jigantizm) denilen devlik hastalığında, hastanın elleri fazla büyüktür. Ulnar sinirin felcinde “pençe eli”, tetanide, “paralysis agitans” ve diğer sinir sistemi hastalıklarında “ebe eli” (başparmakla diğer parmakların bir arada bir koni teşkil etmesi), müzmin kalp ve akciğer hastalıklarında parmak uçlarının şişkinliği, nekris hastalığında el yumrular, romatoit artrit denen bir çeşit romatizmada şişmiş eklemler tipiktir. Bunlardan başka alkoliklerdeki tipik tremor (elin ince ince titremesi) ki bunlarda bâzan bilek düşüklüğü de vardır. Organik hastalıklar veya basit sinirlenmelerde görülen tremor, karaciğer sirozunda avucun (kızarması), bâzı dolaşım hastalıklarında görülen beyaz veya mor parmaklar, syringomyelia denen sinir sistemi hastalığında ağrı hissinin yok olması da tıp yönünden önemli belirtilerdir. Ancak bütün saydığımız bu belirtiler, hastalığın diğer bulgularının da iştirak etmesiyle teşhisi koydurur. Yâni, sâdece eldeki belirtilere bakılarak kesin teşhis konulamaz.

EL ÇATLAMASI;

Alm. *(Schrumpf-), (Trocken) riss (m),* **Fr.** *Gerçure (f) de la main,* **İng.** *Hand cracking.* El ve ayak derilerinin yarılması. Bilhassa kuru ciltlerde, soğukla fazla teması olanlarda daha sık görülür. İlk önceleri ince ince olan yarıklar zamanla büyür. Sık sık kanar. Çatlak yerlerin soğuktan temâsının kesilmesi, ıslak bırakılmaması, ilk alınacak tedbirlerdir. Küçük bir şişeye limon sıkılıp, üzerine iki misli gliserin konup çalkalanır. Gece yatarken çatlak yerler bununla oğulur. Çatlaklar geçene kadar parfümlü bir el kremi kullanılmamalıdır. Çünkü parfümün ilâveten tahriş edici bir etkisi olabilir.

Eller sıcaklık ve mevsim değişikliklerine, kimyasal maddelere, darbelere, mikroplara, sık olarak maruz kaldığı için bakımı önemlidir. Nitekim İslâmiyette de yemekten önce ve sonra el yıkamak önemli bir sünnettir. Hadîs-i şerîfte; **“Yemekten evvel elleri yıkamak yoksulluğu, yemekten sonra yıkamak ise günahları giderir.”** Diğer bir rivâyette, **“Yemekten evvel ve sonra elleri yıkamak fakirliği yok eder.”** buyrulmuştur.

Eller temiz ve mikropsuz olmalıdır. Deterjan ve suyun el temizliğinde sık kullanılması cildin üst tabakasını harap eder ve çatlaklara yol açabilir. Bâzı ciltler çatlamaya müsâittir. Hattâ bâzı vak’alarda ağrılı çatlaklar meydana gelebilir. Elleri yıkarken ılık su ve basit bir sabun kullanılmalıdır. Eller kuru bir havluyla (parmak araları ile birlikte) tamâmen ve nâzik bir şekilde kurulanmalıdır. Korunmasız ellerin temizlikte kullanılan kimyâsal maddelere hattâ şampuana mâruz kalması çatlamayı arttırır. Bu tip maddeler üretici firmanın tavsiyesinden fazla bir dozda kullanılmamalıdır. Çıplak eller terpentin, tuz ruhu, petrol ve kuru temizleme sıvıları gibi çözücülerden korunmalıdır.

Elleri korumak için plastik eldivenler kullanılabilir. Fakat bâzı kimselerde bunlar allerji yapabilir. Bu şahıslar plastik eldiveni bir bez eldivenin üzerine giymelidir veya eldiveni 10-15 dakikadan fazla kullanmamalı, eller terleyince çıkarmalıdır. Eldivenin içine sabun, su, deterjan geçmemeli, geçtiyse çıkarılıp kurutulmalıdır. Ellerin kirlenmesine sebeb olan işlerde de eldiven veya koruyucu bir krem kullanılmalıdır.

El çatlaması bâzı deri hastalıklarında da meydana gelebilir. Sedef hastalığı, kontakt dermatit, kimyasal maddeler çatlaklara yol açan sebeplerdendir.

EL FENERİ (Bkz. Fener)

EL SALVADOR

DEVLETİN ADI ..... El Salvador Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ .....San Salvador

NÜFÛSU 5.400.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 21.041 km^2

RESMÎ DİLİ .....İspanyolca

DÎNİ .....Hıristiyan (Katolik)

PARABİRİMİ .....Colon

Orta Amerika'nın yüzölçüm olarak en küçük ülkesi. Kuzeybatıda Guatemala, doğuda Honduras, güneyde ise Büyük Okyanus ile çevrilidir. Yüzölçümüne göre sâhip olduğu nüfus, bölge ülkeleri arasında nüfus yoğunluğu en fazla olan ülke özelliğini kazandırmıştır.

Târihi

Arkeolojik kazılarda çıkan Maya kalıntılarından da anlaşıldığı gibi, eski bir târihe sâhiptir. Taruma gibi bâzı kalıntılar, kuzeylerinde kalan Mayalar kadar eski bir medeniyete sâhip olduklarını göstermektedir. Mayaların Pakoman kabîlesi, İspanyol istilâsına kadar, El Salvador'un batısında yaşamıştır. Pakomanlardan sonra Meksika'dan gelen Pipiller buraya yerleşerek çoğalmışlardır. Kuzeydeki ve doğudaki Loncaların nereden geldikleri bilinmemektedir. 1524'te Meksikalı Pedro de Alvoro ordusu ile Guatemala üzerinden Cuscatland'a doğru ilerledi. Pipiller yıllarca bunların hâkimiyetinde yaşadılar. 1528'de San Salvador, 1530'da San Kuquel, 1552'de Sonsonate şehirleri kuruldu. Sonsonate yüzlerce sene kakao ithal merkezi oldu. İndiga boyasının çıkarıldığı"jikilit" nebâtı (bitkisi) yetiştirildi. El Salvador, 1570-1821 seneleri arası Guetamala hâkimiyetinde yaşadı. Bu zaman zarfında, hem Salvador'da hem de Sonsonate'de mahallî idâreciler (Alkandes Mayores) vardı. Sanda Ana ve diğer birçok küçük şehir ise, İspanyolların kurduğu meclisler olan Cobildoslar olmadan idâre edildi. Bu, halkın faydasına oldu.

El Salvador'un târihini, 1930 yılı ikiye böler. 1821'de bağımsız olduğundan 1930'lara gelinceye kadar, El Salvador'u Los Catorce denen 14 âile idâre etti. Toplam nüfûsun % 0,2'sini teşkil etmesine rağmen, toprağın % 60'ına sâhip bulunan bu 14 âilenin ekonomik gücü, kendilerine siyâsî güç de sağlamış ve yüz yıldan fazla ülkeyi idâre etmelerine imkân vermiştir. Fakat, El Salvador'un bu döneminin istikrarlı olduğu da söylenebilir.

El Salvador'un siyâsî gelişmelerinde, 1929-1930 dünyâ ekonomik buhranı büyük rol oynadı. Zîrâ bu buhranla berâber, en mühim ihraç maddesi olan kahve fiyatlarının birdenbire düşmesi, ülkede ekonomik krizlere sebep oldu. Bu huzursuzluk şartları içinde, küçük bir parti olan El Salvador Komünist Partisinin lideri Agustin Farabundo Marti şehirlerde işçileri ve kırlık alanda da köylüleri ayaklandırdı. O sırada devlet başkanı olan ArturoAraujo da sosyalist eğilimliydi. Bu sebeple ordu, 1931 Aralık ayında bir darbe ile Araujo'yu düşürdü ve yerine General Maximiliano Hernandez Martinez'i geçirdi. Hernandez Martinez, ayaklanmaya karşı sert tedbirler aldı. Farabundo Marti'yi yakalayarak arkadaşlarıyle birlikte îdâm ettirdi. Ayaklanmaya katılan, sayıları 10.000-30.000 arasında tahmin edilen insanı öldürtmekten kaçınmadı. Duruma hâkim olarak, 14 yıl sürecek diktatörlüğünü kurdu.

Hernandez Martinez, 1944 yılında yine askerler tarafından devrildi. Bundan sonra, 1979 Ekimine kadar devâm edecek olan bir askerî idâre devleti idâre etti. 1962 yılında bir anayasa hazırlanarak yürürlüğe konmuş ise de, bu anayasanın tatbikatı demokratik olmamış ve seçimlerde dâimâ albaylar veya generaller seçilmiştir.

1970'lerden îtibâren El Salvador'da şehir gerillacılığı ve terörizm birdenbire arttı. Komünistlerin aralarında görüş ayrılığı çıktı ve bir kısmı ayrılarak kırlık alanda şehir gerillacılığına intikal ettiler. Bunun üzerine, bunlara karşı mücâdele etmek üzere Beyaz Gerilla Birliği denilen ölüm mangaları teşkil edildi.

Böylece, El Salvador terörizm içine girmiş oldu.

1977 seçimleri siyâsî kargaşaya sebep oldu. Bunun üzerine, ordunun mûtedil subayları, 1979 Ekiminde yaptıkları bir darbe ile iktidarı ele geçirdiler. Marksist gerillaları yumuşatmak ve onlarla bir diyalog sağlamak için kurdukları cuntaya üç solcu sivili de aldılar. Fakat bu üç üye, cuntayı fazla sağcı bularak, 1980 Ocak ayında istifâ etti. Bunların yerine Hıristiyan Demokrat Partiden üç üye alındı ki, bunlardan biri 1972 başkanlık seçimlerini kazandığı halde o zaman askerlerin başkanlığı vermeyip Venezuela'ya sürgün ettikleri Jose Napoleon Duarte idi.

Cunta 1980 Martında, ülkede bir yandan sıkıyönetim, öte yandan da geniş çaplı bir toprak reformu îlân etti. İlk elden 210.000 âileye toprak dağıtıldı. Bu toprak reformu ile 14 âilenin (los Catorce) toprak üzerindeki kontrolü kaldırılmış oldu. 1980 Aralığında devlet başkanlığını tekrar üstlenen Duarte, 1982'de sağcı partilerin mecliste çoğunluğu kazanması üzerine çekilmek mecbûriyetinde kaldı. 1983'te yeni anayasa hazırlandı. Günümüzde hâlâ tam bir siyâsî istikrar sağlanamamıştır.

Fizikî Yapı

Yüzölçümü 21.041 km^2 olan El Salvador, Orta Amerika'nın en küçük ülkesi durumundadır. Fizikî yapı îtibâriyle sâde bir özelliğe sâhiptir. El Salvador'un Büyük Okyanusla olan kıyı bölgesi alçak bir ovadır. İç kısımlara doğru gittikçe yükselen ova, verimli ve yüksek bir yayla görünümünü kazanır. Yayla bölgesinin denizden yüksekliği ortalama 600 m civârındadır. Ülkenin iki kenarında denize dik olan volkanik sıradağlar yer alır. Ortalama 2000 m kadar yüksekliğe sâhip olan volkanik sıradağların en yüksek olanı, aynı zamanda ülkenin de en yüksek yeri olan Santa Ana volkanı olup 2400 m yüksekliğe sâhiptir. En son faaliyette bulunan volkan ise 1968'de püsküren İzalco volkanıdır.

Akarsular bakımından son derece zengin bir ülkedir. İrili ufaklı 150 civârında akarsuya sâhiptir. Bu akarsulardan en büyüğü Rio Lempa Irmağı, aynı zamanda Orta Amerika'nın en büyük akarsuyudur. Bu nehrin meydana getirdiği vâdi (Rio Lempa Vâdisi), kuzeyde Honduras Dağlarında son bulur. En büyük gölü olan İlopango, 75 km^2 yüzölçüme sâhip ve en önemli gölüdür.

İklim

Ekvator ile Yengeç dönencesi arasında kalan ülkede tabiatıyla tropik iklim hâkimdir. Ne var ki diğer tropikal iklim bölgelerindeki ülkelere nazaran daha yüksek olduğu için sıcaklar kavurucu değildir. Ülkenin yüksek yayla bölgesindeki yıllık sıcaklık ortalaması yaklaşık 24°C civârında olup, bilhassa yayla ve dağların bulunduğu bölgeler bol yağış alırlar. Yağışların daha ziyâde yaz aylarında bol olduğu ülkenin senelik ortalama yağış miktarı 1500-2000 mm civârındadır. Bu yağışlar netîcesinde pekçok akarsu taşar. Akarsular yavaş aktığı için bu taşmalar tarıma zarar vermez.

Tabiî Kaynakları

Mahallî hayvan ve bitkiler, Orta Amerika'da yetişenlerden farklı değildir. En büyük geçim kaynağı olan kahve volkanik arâzide yetişir. Mâdencilik fazla öneme hâiz değildir. Kauçuk ağacı, pelesenk ağacı, sedir ağacı, ceviz, maun ağacı önemlidir. Ormanlarda jaguar, papağan, tapir gibi yabânî hayvanlar bulunur.

Nüfus ve Sosyal Hayat

5.400.000 olan nüfûsu ile Orta Amerika'nın nüfus yoğunluğu en fazla olan ülkesi durumundadır. Nüfus yoğunluğu 244.2'dir. Nüfûsun % 20'sini ülkenin gerçek yerli halkı olan Kızılderililer, % 75'ini Kızılderili-beyaz karışımı olan ve Mestizolar adı verilen melezler, % 5'ini ise beyazlar teşkil eder. El Salvador'da nüfûsun yoğun olduğu bölgeler iç kesimlerdeki yüksek yayla bölgeleridir. Kıyı şeridi nüfus yoğunluğu bakımından ülkenin en zayıf bölümüdür. Resmî dili İspanyolcadır. Kızılderili kabîlelerin konuştuğu kendi dilleri çeşitli olmasına rağmen konuşanların sayısı azdır. Halkın büyük çoğunluğu Hıristiyanlığın Katolik mezhebine bağlıdır. İlk öğretim 7-13 yaşlarında parasız ve mecbûrîdir. Okuma yazma bilenlerin toplam nüfûsa oranı % 63 civârındadır. En önemli şehirleri, El Salvador, Sonsonate, Acajutla, Santa Ana şehirleridir.

Siyâsî Hayat

El Salvador'da başkanlık sistemine dayalı cumhûriyet yönetimi vardır. Fakat bu sistem uzun senelerdir tatbik edilememektedir. Sık sık yapılan hükûmet darbeleri, uzun senelerdir devâm eden iç savaşlar, cumhûriyet idâresinin işlemesine engel olmaktadır. Ülke uzun süredir, askerî darbeler netîcesinde başa geçen askerî cuntalar tarafından idâre edilmektedir. Bu cuntaların önemli bir özelliği darbe netîcesinde başa geçen askerlerin kurdukları cuntaya sivil kişileri de almalarıdır. Burada ülkeyi idâre eden cuntalar, asker-sivil karışımıdır.

Ekonomi

Tarıma dayalı bir ekonomisi vardır. Ülke topraklarının % 25'i ekime elverişlidir. Ekilen bitkilerin arasında mısır en büyük sahayı kaplar. İklimi sebebiyle tropik bitkiler, özellikle pirinç, muz, turunçgiller, ananasgiller bol miktarda yetişmektedir. Ülkenin en önemli ekonomik ürünü kahvedir. Bundan sonra pamuk, tütün, susam, şekerkamışı, önemli ekonomik ürünlerindendir. Tarımdan sonra ormancılık ve hayvancılık mühim bir yer işgâl etmektedir. Hayvancılık, sığır, at gibi büyükbaş hayvanların beslenmesi şeklinde yapılır.

Az gelişmiş olan sanâyi belirli birkaç dalda ilerlemiştir. Bunlardan pamuklu dokuma, kimyâ (yağ, sabun vs.) sanâyii, tütün işleme, çimento, ayakkabı sanâyii oldukça gelişmiş vaziyettedir. Ayrıca tarım ürünlerini işleyen îmâlâthâneler mevcuttur.

Ekonomisinin düzelmesi ve gelişmesinde Orta Amerika Ülkeleri Ortak Pazarına üye olması önemli tesir yapmıştır. Mâdenlerinden altın ve gümüş kayda değerdir. İhrâcâtında pamuk ve kahve önemli yer tutar. Öyle ki, ihrâcâtının % 90'ını kahve, kalanını ise pamuk, tütün ve diğer tarım ürünleri teşkil eder. İthâlâtında sanâyi ürünleri başta gelir. Ticâretini genellikle Amerika Birleşik Devletleri ile yapmaktadır.

Ulaşım: El Salvadorda başşehir ile güney doğuda Fonseca Körfezi şehirlerinden La Union;

liman imkânları gittikçe artan bir şehir olan Acajutla ve Carabean Denizi kıyısındaki Potto Barrios şehri arasında demir yolları vardır. Pasifik kıyılarına yakın El Salvador'u doğudan batıya kadar kat eden Inter-Amerikan otobanı mevcuttur. Honduras veGuetamala'ya giden başka asfalt yolları da vardır. El Salvador'da uçaklar Tarnsportes Aéreos Centro-Americanos (TACA) tarafından işletilir.

EL SANATLARI;

Alm. *Handwerk (n),* **Fr.** *Arts (m.pl.) manuels,* **İng.** *Handicraft.* İşleme, süsleme gibi daha çok el emeği ile yapılan ve incelikle işlenen eserlerdir. Güzel sanatların bir kolu olan el sanatları göz nurunun, ince zevkin, uzun sabrın, gönülllerde yatan düşüncelerin, sanat olarak ortaya dökülmesidir. Tahta oymacılığından sedef kakmacılığına, iğne oyası ve dantelaya kadar hepsi el sanatlarıdır. Ağaç, maden, cam işçiliği, çinicilik, yaldız, bezeme, tezhib, minyatür ve süsleme sanatlarının tamamı el sanatlarının içinde mütalaa edilir.

Çeşitli medeniyet ve kültürlerin gelişme ve geçit yeri olan Anadolu'da el sanatlarının çok eski bir geçmişi vardır. Burada pekçok çeşitleri yapılan sanatlarda, zevkin, renk anlayışının, geçmişe olan bağlılığın örnekleri görülür. El sanatlarının yapımı her ne kadar ekonomik ve iklim şartlarına bağlanırsa da Anadolu el sanatları, gelenek ve görenekleriyle mâziye olan bağlılıkları ortaya koyar.

Günümüzde her şeyin makinalaşması, tekniğin ilerlemesi, ince zevklerin yok olmaya doğru gitmesi, el sanatlarına olan rağbeti kısmen de olsa azalttı. Ülkemizde bilhassa küçük kasaba ve köylerde el sanatları geçerliliğini hâlâ devam ettirmektedir. Bilhassa gelinlik kızlar, göz nurlarını dantela, oyalara ve diğer el işlerine döküp sabrın, zevkin eserlerini işlemektedirler.

Diğer el sanatlarına rağbet olmadığı hâlde iğne oyası, iğne danteli, tığ danteli, gergef, kaneviçe, yün örgü işlerinin her çeşidi birbirinden güzel örnekler vererek devam etmektedir.

EL YAZMASI (Bkz. Yazma)

ELASTİKİYET;

Alm. *Elastizität (f),* **Fr.** *Elasticité,* **İng.** *Elasticity.* Kuvvet tesiriyle kalıcı şekil değiştirmeyip, kuvvet kaldırılınca eski hâline dönme, esneklik. Bir cisim üzerine bir kuvvet uygulanınca, cismin şekli, ebatları değişir. Eğer kuvvet kalkınca, cisim eski şekil ve ebâdını alıyorsa meydana gelen şekil değişikliği elastiktir. Eski şeklini almaz ise meydana gelen değişikliğe plastik şekil değiştirme denir. Bu hâlde cisim ilk şekil ve hacmine dönemez. Elastiklik belli bir değere kadar görülür. Bu değerden sonra plastik şekil değiştirme meydana gelir. Bu değere elastiklik sınırı denir.

Elastiklik sınırı içinde kalmak üzere elastik bir cisme bir kuvvet tesir ettiğinde cismin boyu belli bir miktar uzar veya kısalır. Bu uzama veya kısalma, tesir eden kuvvetle orantılıdır. Bu kâide Hooke Kânunu olarak adlandırılır. Tatbik edilen kuvvetin cismin kesitine bölümü olan gerilmenin ($\in$= F/A); uzama miktarının, cismin boyuna bölümü olan birim uzamaya oranı ($\Delta l / l = \in$) sâbittir. Bu sâbit değere elastiklik modülü veya Young modülü denir.

Bu değer, bir teli kendi boyu kadar, yâni % 100 uzatmak için, birim kesitine uygulanması gereken kuvvete eşittir ve teorik bir değerdir.

Elastik bir tel elastikliğini akma sınırı denen bir değere kadar muhâfaza eder ki, bu değer yaklaşık olarak % 1-2 birim uzamanın meydana geldiği sınırdır. Uzamaların kuvvetle orantılı olduğunu Robert Hooke bulduğu için bu ilişkiye "Hooke Kânunu" denmektedir. Katı bir cisme kuvvet tatbik edildiğinde, uzamanın yanında kesitte daralma da meydana gelir. Birim daralmanın birim uzamaya oranına Poisson katsayısı denir. Bu katsayı 0 ile 0,5 arasında değişir.

Tatbik edilen kuvvet, cismi çekme değil de basınca zorlarsa, boyda kısalma, kesitte artma olur. Hooke Kânunu buna da tatbik edilir. Fakat elastiklik modülü Young modülünden farklıdır ve sıkıştırma modülü adını alır. Sıkıştırma hâlinde Hooke Kânunu'nun geçerli olduğu sınır, çekmeden farklıdır. Sıkıştırma mukâvemeti çekme mukâvemetinden dâimâ daha büyüktür.

Bir çubuğun eğilmesi (meselâ bir kirişin ortasından bir kuvvetle bastırılması) hâlinde meydana gelen çökme miktarı, elastiklik modülüne bağlıdır ve belli ifâdelerle hesap edilir. Benzer şekilde burulan bir çubukta meydana gelen açısal ve elastik şekil değiştirme ve yine burulma veya kayma modülü denen sâbit bir değere göre hesap edilir.

Kuvvet tesirinde kalan cismin, boy ve kesitindeki değişmeler yanında, hacminde de değişme meydana gelir. Bu değişmeler de belli bir sınıra kadar gerilmelerle orantılıdır. Bu oran değerine "hacim modülü" denir. Sıvılarda hacim modülü bulk modülüdür. Basınç gerilmesinin (basıncın) birim hacim

değişmesine oranına eşittir. Sıvılar için çok önemli kavramdır. Bulk modülünün tersine kompressibilite (sıkışabilirlik) adı verilir.

ELAZIĞ;

Yüzölçümü : 9.142 km^2

Nüfusu : 498.225

İlçeleri : Merkez, Ağın, Alacakaya, Arıcak, Baskil, Karakoçan, Keban, Kovancılar, Maden, Palu Sivrice.

Doğu Anadolu'nun Yukarı Fırat Havzasında yer alan bir ilimiz. Doğuda Bingöl, batı ve güneybatıda Malatya, kuzeybatıda Erzincan, kuzeyde Tunceli, güneyde ise Diyarbakır illeriyle çevrilidir. 40° 21' ve 38° 30' doğu boylamları ile 38° 17' ve 39° 11' kuzey enlemleri arasında yer alır. Türkiye'nin büyük baraj göllerinden olan Keban bu ildedir. Zirâatle mâdenciliğin yarıştığı ve mâden bakımından çok zengin olan Elazığ, târihî Harput şehrinin devâmıdır. Trafik numarası 23'tür.

İsminin Menşei

Bugün bir bucak olan Harput, Osmanlı devrinde eyâlet merkeziydi. 1834'te İkinci Mahmud Han zamânında Vâli Reşid Mehmed Paşa eyâlet merkezini bugünkü Elazığ (Mezraa)a nakletmiştir. Sultan Abdülazîz Han devrinde 1862'de yeni yerleşim merkezi çok gelişmiş ve îmâr edilmiştir. Vâli İsmâil Paşanın teklifiyle "Mezraa" ismi "Ma'mûrat-ül-Aziz" (Aziz'in îmâr ettiği şehir)e çevrilmiştir. 1879'da burası vilâyet olunca "Elaziz" denmiştir. Cumhûriyet devrinde 1937'de Bakanlar Kurulunun kararıyle ilk önce "Elazık" (Azık diyârı) ismini almış, bilâhare 10 Aralık 1937'de "Elazığ" olarak değiştirilmiştir.

Târihi

Elazığ, Eski Harput'un bir devâmıdır. Harput şehri ise, Anadolu'nun en eski yerleşim merkezlerindendir. Harput'un bilinen en eski sâkinleri Hurrilerdir. Hurrilerden sonra bölgeye Hititler hâkim olmuştur. M.Ö. IX. yüzyıldan îtibâren ise Urartular bölgeye hâkim oldular. Hitit devletinin başkenti "Hattuşaş" (Boğazköy)taki yazılı kaynaklarda Harput mıntıkası, "Işuva" olarak geçer. Bilâhare bu bölge Mittaniler, âsurlular, Persler arasında el değiştirmiş, Makedonya Kralı İskender'in istilâsına uğramış, İskender'in ölümünden sonra Selevkoslar, Partlar, Kommagene Krallığı arasında el değiştirmiş, M.Ö. 3. asırda Roma'nın hâkimiyeti altına girmiştir. Roma'nın M.S. 395'te bölünmesi üzerine bu bölge Bizans (DoğuRoma)ın payına düşmüştür. Hazret-i Ömer zamânında 624-650 seneleri arasında Harput ve civârı, İslâm ordusu tarafından fethedilmiştir. Sonra Bizanslılar bölgeyi geri almışlarsa da, 1071 Malazgirt Zaferinden sonra Türk akınları başlamıştır. Türkmen beylerinden Çubuk Bey, 1085'te Bizans komutanı Philaretos Brakhamios'u yenerek Harput'u fethetmiştir. Kısa bir müddet sonra civar kaleleri de fetheden Çubuk Bey ölünce yerine oğlu Mehmed Bey geçti.

1115'te Artukoğlu Belek Bey, bölgeyi ele geçirerek, Harput merkez olmak üzere Artukoğulları'nın Harput kolunu kurdu. Kısa zamanda Harput'tan Halep'e kadar uzanan bir devlet hâlini aldı. 1234'te Anadolu Selçuklu Sultânı Alâeddîn Keykubat, Elazığ'ı kendi topraklarına katarak Artukoğullarının Harput koluna son verdi.

Selçuklular devrinde Harput, bir Subaşı ile idâre ediliyordu. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in 1243 Kösedağ Savaşında Moğollara yenilmesi üzerine bölge İlhanlıların hâkimiyeti altına girdi. Anadolu Selçuklu Devletinin yıkılması üzerine Anadolu'da beylikler dönemi başladı. 1399'da bağımsızlığını îlân eden Dulkadiroğlu Zeyneddîn Karaca, Harput'a hâkim oldu. Dulkadiroğulları zamânında Harput önemli yerleşim merkezlerinden biriydi.

1468'de Akkoyunlu Hükümdârı Uzun Hasan, Dulkadiroğullarından Melik Arslan'la mücâdele etmiş ve Melik Arslan'ın sulh istemesi üzerine 4000 altın göndererek Harput Kalesini teslim almıştır.

Akkoyunlulardan sonra Harput'un idâresi Şah İsmâil Safevî'ye geçmiştir (1507). Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Seferinden döndükten sonra (1514) Doğu Anadolu'nun fethi için Bıyıklı Mehmed Paşayı görevlendirmiştir. Bu bölgedeki beylerin Osmanlı idâresine alınması için Mehmed Paşaya meşhur târihçi İdris-i Bitlisî yardım etmiştir. Yavuz Sultan Selim Han 1515 yılında Karaman beylerbeyi Hüsrev Paşa kumandasında büyük bir orduyu yola çıkardı ve ordu Diyarbakır tarafına gitmeden evvel Harput ve Ergani'yi zaptetmekle meşgul oldu. Harput'un etrâfı Çerkez Hüseyin Bey tarafından alınmasına rağmen, kale henüz İranlıların elindeydi. Yeniçerilerle berâber Kemah Hâkimi Karaçinzâde Ahmed Bey kaleyi kuşattılar ve üç günlük muhâsaradan sonra kale zaptedildi.

Harput ve yöresi eski devirlerden Osmanlı devrine kadar, kültürel bakımdan târihte önemli bir bölge olmuştur.

Fizikî Yapı

Elazığ'ın % 15'i ovalık, % 57'si dağlık, % 27'si plato ve % 1'i yaylalardan ibârettir.

Dağları: Elazığ ili toprakları, doğu, güney ve batı yönlerinden oval bir şekilde Doğu Torosların batı uzantılarıyla çevrilidir. Kuzeybatıdan ise Munzur Dağlarının güney uzantıları il topraklarına girer. Doğu Toroslar, Malatya ve Elazığ il sınırları içinde başlamaktadır. Başlıca dağları; Hazar Baba Dağı (2290 m), Mastar Dağı (2171 m), Hasan Dağı (1864 m), Çilemek Dağı (1710 m), Karaoğlan Dağı (2329 m), Bahtiyar Dağı (1850 m), Bulutlu Dağı (2020 m), Hazar Dağı (Gülşen Tepe 2347 m), Akdağ (2620 m), Karaboğa Dağlarının Karaömer Tepesi (2477 m)dir.

Ovaları: Ovalar küçük fakat verimlidir. Başlıca ovaları: Elazığ (Harput) Ovası: 35 km2dir. Denizden yüksekliği 1000 metredir. Dağlarla çevrilidir. Kesrik Suyu ve Sürsürü Çayı ile sulanır. Uluova: İlin en büyük ovasıdır. Yüzölçümü 325 km^{2}dir. Deniz seviyesinden yüksekliği 1000 metredir. 11.600 hektarlık bölümü Keban Baraj Gölünden 5000 hektarlık bölümü DSİ tarafından yer altı suları vâsıtasıyla sulanmaktadır. Palu Ovası: Alüvyonlu topraklarla kaplı çok verimli bir ovadır. Çöküntü alanıdır. Bunlardan başka Behramaz Ovası, Mürüdü Ovası, Zihni Ovası, Murat Vâdisi, Fırat Vâdisi ve Karasu Vâdisi çok verimli ova ve düzlüklerdir.

Akarsuları: Elazığ akarsu bakımından çok zengindir. Büyük ve suları gür, nehir ve ırmaklar bu ilden geçer. Başlıca akarsuları:

Fırat: Keban ilçesinin kuzeyinde birleşen Murat Irmağı ve Karasu, Fırat ismini alır. Elazığ-Malatya sınırını teşkil eder. Derin bir vâdiden geçtiği için sulamada kullanılmaz. Güney Toros Dağlarını hızlı akıntı ve 300'den fazla çağlayanla aşar. Murat Suyu: Doğu Fırat denilen Murat Suyu, Ağrı Dağı eteklerinden çıkar. Muş Ovasından sonra, Peri Suyu ile ve Keban kuzeyinde Batı Fırat (Karasu) ile birleşir. Murat Suyu, Peri Suyu ve Karasu, Keban Baraj Gölüne dökülür. Bu barajın güney batısından Fırat ismi ile çıkar. Peri Çayı (suyu) debisi 100 m3tür. Murat Suyunun en büyük koludur. Bingöl'ün Şeytan Dağlarından çıkar. Tunceli'de Munzur Suyu ile birleşir sonra Keban Barajı Gölüne dökülür. Haringet Çayı: Hazar Gölünden çıkar. Dicle'nin başlangıcı sayılır. Elazığ'dan sonra Diyarbakır'a girince Dicle ismini alır.

Gölleri: Hazar Gölü: Tabiî bir göldür. Çöküntüyle meydana gelmiştir. Deniz seviyesinden yüksekliği 1223 m, yüzölçümü 70 km^2 olup, 16x4,5 km'lik bir alanı kaplar. Derinliği 250 m'dir. Gölün suyu, Uluovaya akıtılarak sulamada ve hidroelektrik enerji elde etmede kullanılır. Gölün etrâfı yemyeşil manzaralıdır. Göl içinde lezzetli balıklar yetişir. Keban Baraj Gölü: Türkiye'nin en büyük baraj (sun'î) gölüdür. Karasu ile Murat Suyunun birleştiği yerin ilerisindeki boğazda yapılmıştır. Barajın temelden yüksekliği 210 m'dir. Vâdi tabanından ise 167 m yükseklikte dir. 677 km2lik yüzölçümü ile Van ve Tuz gölünden sonra üçüncü büyük göldür. Sekiz ünitesi ile senede 7,5 milyar kilowatt-saat elektrik enerjisi üretilmektedir. Denizden yüksekliği 845 m, en derin yeri 160 m, vâdi boyunca uzunluğu 125 km, sağ kıyısı kaya dolgu ve sol kıyısı beton dolgudur. İçinde balık yetiştirilmektedir. Türkiye'nin elektrik enerji istihsâlinin dörtte biri Keban'dan elde edilir. Cip Baraj Gölü: Cip Çayı üzerinde ve Cip köyü yakınında toprak dolgu bir barajdır. Toplanan su kapasitesi 5 milyon m3tür. 800 hektarlık bir alanı sular. Kalecik Baraj Gölü, Elazığ'ın 100 km doğusunda Karakoçan ilçesi sınırları içinde bulunmaktadır. Kalecik Çayı üzerinde kurulu olup, toprak dolgu biçimindedir. Sulama amaçlıdır.

İklim ve Bitki Örtüsü

Kara iklimi hüküm sürer. Karasal iklimin yanı sıra yer yer akdeniz iklimi özelliği taşımaktadır. Bu iklim değişikliği KebanBarajı kurulduktan sonra meydana gelmiştir. Elazığ iklimi, Akdeniz ve karasal iklim arasında bir geçiş özelliği de gösterir. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve sert geçer. Isı -15°C ile +42°C arasında seyreder. Senelik yağış ortalaması 433 mm'dir. En fazla yağış ilkbahara âittir.

İl topraklarının % 25'i orman ve fundalık, % 25'i ekili ve dikili arâzi ve % 42'si çayır ve mer'adır. Ekime müsâit olmayan arâzi % 8'dir. Ormanları bakımsızdır. Vâdiler ve akarsu etrâfı bitki örtüsü bakımından zengindir.

Ekonomi

Ekonomisi sanâyi, tarım ve ticârete dayanır. Keban Barajının yapılmasından sonra tarıma elverişli toprakların bir kısmı toprak altında kaldığından, tarım alanlarının azalması paralelinde sanâyi canlanmıştır. Gayri sâfi gelirinin % 30'u sanâyi, % 10'u ticâret ve % 25'i tarım sektöründen elde edilir. Toprak altı ve üstü çok zengindir.

Tarım: Ovaları az fakat çok verimlidir. Bol suları bulunan büyük akarsuların suladığı bu ovalarda, buğday, arpa, pirinç, şekerpancarı, tütün, fasulye, nohut, mercimek, fiğ, burçak, soğan, sarmısak, pamuk, üzüm, elma, armut, kayısı, ceviz, bâdem ve dut yetişir. Yetiştirilen ürünler arasında lahana,

kavun ve çilek önemli gelir kaynağı hâline gelmiştir.

Hayvancılık: Elazığ hayvancılığa çok elverişlidir. Geniş mer'a ve çayırları, Karacadağ gibi yaylaları buna müsâittir. İl dâhilinde koyun, kıl keçisi, sığır, at ve katır beslenir. Arıcılık gelişmiştir. Akarsu ve gölleri bol ve su bakımından zengin olmasına rağmen balıkçılık henüz gelişmemiştir. Keban baraj gölünde sazan ve aynalı sazan balığı yetiştirilmeye başlanmıştır.

Ormancılık: İlin orman sahası her ne kadar % 25 görünmekte ise de çoğu fundalık olup, mevcut ormanlar da bakımsızdır (106.000 hektar).

Mâdenleri: Elazığ mâdenciliğin zirâatle yarıştığı ve hattâ zirâati geçtiği bir yerdir. Toprakları mâdenle doludur. Bakır, krom, simli kurşun ve betonit başlıcalarıdır. Ergani Bakır İşletmesi'nde; blister bakır, sülfirik asit ve prit tüvenan cevher istihsal edilir. Diğer mâden işletmeleri Guleman Krom İşletmesi, Ferro Krom Te'sisleri ve Elazığ Betonit Fabrikasıdır. Alacakaya ve Arıcak ilçelerinde çıkarılan mermer dünyâca meşhurdur. Kendine has özelliği bulunan Elazığ mermerini işlemek üzere son senelerde birçok mermer işleme fabrikası kurulmuştur.

Sanâyi: Elazığ'ın mâden bakımından zengin ve Türkiye'nin en büyük hidroelektrik santralının bu ilde oluşu ile sanâyi gelişmiştir. İrili ufaklı 1200 sanâyi iş kolu vardır. Elazığ sanâyi alanında Doğu Anadolu bölgesinde önemli bir yere sâhiptir. Özellikle Organize Sanâyi Bölgesinin kurulması ile fabrika sayısı hızla artmıştır. 49 fabrikalık sanâyi bölgesinde 20 fabrika inşaatı tamamlanarak üretime geçmiştir. Diğerlerinin inşaatı devam etmektedir. Un, deri, şeker, çimento, pamukyağı, pamuk ipliği, kiremit, yün, süt, yem, azot, süper fosfat, kireç, plastik boru, tüpgaz îmâlâtı ve dolum, kâğıt, tekstil, meşrubat, matbaacılık, mermer, ayçiçek yağı, ayakkabı, mobilya, sabun, tıbbî malzeme fabrikaları başlıca büyük sanâyi kuruluşlardır.

Ulaşım: Elazığ doğuyu batıya bağlayan yolların kavşak noktasındadır. Karayolları Ankara-Kayseri-Malatya-Elazığ-Bingöl-Muş karayolu, Adana-Maraş-Malatya-Elazığ- Tunceli karayolu, Mardin-Diyarbakır-Arapkir-Keban-Elazığ karayolu ile İran-Erzurum- Tunceli-Elazığ milletlerarası yollar ile bağlıdır. İyi asfalt vasfında olan bu yollardan Elazığ içinde kalan kısımlarının uzunluğu 425 kilometredir. Ankara-Kayseri-Sivas-Malatya demiryolu Elazığ'da iki kola ayrılır. Bir kol Diyarbakır-Batman'a diğeri Palu-Genç- Muş-Tatvan'a ulaşır. İl sınırları içinde kalan demiryolu 272 km ve 15 duraklıdır. 1981 yılında temeli atılıp, 1986 yılında hizmete giren Fırat köprüsü, Türkiye'nin en uzun köprüsüdür. 2030 m olup, 30 adet betonarme ayak üzerine inşâ edilmiştir. İmkanları her geçen sene artırılan hava alanı ile Ankara-İstanbul-Kayseri ve Malatya'ya seferler yapılmaktadır. Ayrıca Keban Baraj Gölü üzerinde Ağın ilçesi ile Tunceli'nin ilçeleri arasında feribotla ulaşım sağlanmaktadır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfûsu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 498.225 olup, 272.790'ı şehirlerde, 225.435'i köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 9153 km^2 ve nüfus yoğunluğu 54'dür. Selçuklular ve Osmanlılar zamânında kültür, san'at ve iktisâdî bakımdan büyük bir merkez idi. Osmanlı devri eyâlet merkezi olan Harput, 19. asır başından îtibâren gerilemeye başlamıştır. Bunun başlıca sebebi kale şehirlerinin önemini kaybetmiş olması, dağ üzerinde olduğundan gelişmesinin zor oluşu, civar illere bağlayan yolların virajlı olmasıdır. 1950'den sonra Elazığ yeniden gelişme seyrine girmiştir. Yakın bir gelecekte bölgenin büyük gelişmiş bir şehri hâline gelecektir.

Örf ve âdetleri: Oğuz boylarının ve Orta Anadolu halkının yaşayış ve doğuşu, Türk-İslâm kültürü hâkimdir. Elazığ folklor ve mahallî oyunlar bakımından Türkiye'nin en zengin bölgesidir. Zarif mahallî elbiseler, çok hareketli halk oyunları, bilhassa, "çayda çıra" oyunu ile isim yapmıştır. Eskiden ayrı ayrı oynanan oyunlar bugün müştereken oynanmaya başlamıştır. Başlıca oyunları Halay, Tamzara, Delilo, Üçayak ve Bıçak oyunudur. Mahallî kıyâfetleri (Harput Şalvarı) denilen üst kısmına gömlek, üstüne yelek giyilir, bele renkli kuşak sarılır. Kadınlar (geyme) "blüz", ince yün çorap ve pullu papuç giyerler. Altta şalvar üzerine giyilen üçetek, bele takılan gümüş kemer, başa geçirilen fes ve bunu örten oyalı yazma (Hotoz)dur. El sanatları çok ileri gitmiştir. Dokumacılık, (halı ve kilim), ahşap, taş, bakır ve gümüş işçiliği ve ipekçilik meşhurdur. Elazığ'ın zengin bir halk edebiyâtı vardır. Dîvan şâirleri çoktur. Hacı Reşid Efendi, Ömer Nâimi Efendi, Hacı Hayri Bey, Harputî Âşık Câferî başlıcalarıdır.

Elazığ mutfağı, lezzetli yemekleri ile Türk mutfağında önemli yer tutar. Tarhana, erişte, kurut, kelleçoş, lobik, içli köfte, Harput köftesi, ışkın yemeği, taş ekmeği, patile, ekşili köfte, ışgene, döğme çorbası ile zengin bir mutfağa sâhiptir. Ayrıca kış aylarının vazgeçilmez ikramı olan orçik (cevizli sucuk) Elazığ'la özdeşleşen bir isim hâline gelmiştir. Orçikli şeker de Elazığ'a has bir şekerleme türüdür.

Elazığ'ın çedene kahvesi meşhurdur. Şifâ kaynağı lezzetli bir kahve olan çedene, bölgede yetişen menengiç ağacının meyvesinin kavrulup, ezilmesinden elde edilir. Nefes darlığı, mîde ve akciğer rahatsızlıklarına iyi geldiği tesbit edilmiştir.

1000 yataklı akıl ve ruh hastalıkları hastânesi, İstanbul Bakırköy akıl ve ruh hastânesinden sonra ikinci büyük hastânedir. Cüzzam hastânesi ise alanında büyüklük bakımından Türkiye'nin en büyük hastânesidir. Ayrıca 10 hastânesi vardır.

Eğitim: Osmanlı devrinde önemli bir kültür merkezi olan Elazığ zamanla gerilemiştir. Okur-yazar nisbeti % 70'e yakındır. 149 anaokulu, 705 ilkokul, 41 ortaokul, 6 meslekî ve teknik ortaokul, 15 lise ve 10 meslek lisesi, Fırat Üniversitesi'ne bağlı Fen ve Edebiyât, Veterinerlik, Mühendislik, Tıp Fakülteleri ile Su Ürünleri Yüksek Okulu, Teknik Eğitim Fakültesi mevcuttur (1988).

İlçeleri

Elazığ'ın biri merkez olmak üzere 11 ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 272.812 olup, 204.603'ü ilçe merkezinde, 68.209'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 33, Harput bucağına bağlı 20, Hıdırbaba bucağına bağlı 13, İçme bucağına bağlı 15, Mollakendi bucağına bağlı 17, Poyraz bucağına bağlı 19 köyü vardır. Yüzölçümü 2.158 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 129'dur. İlçe toprakları orta yükseklikte engebeli araziden meydana gelir. Keban baraj gölünün bir bölümü ilçe sınırları içinde kalır.

Ekonomisi tarım ve sanâyiye dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, nohut, baklagiller, tütün, pamuk, ayçiçeği, şekerpancarı, üzüm, kavun, çilek, soğan ve sarmısaktır. Hayvancılık gelişmiştir. Yem fabrikası, TSEK süt fabrikası, Azot sanâyiî süper fosfat fabrikası, Et kombinası, Beton direk, meşrubat, tüpgaz îmâlât ve dolum, kâğıt, çimento, ayçiçek yağı, un fabrikası, Plastik Boru Fabrikası başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi Harput Ovasında kurulmuştur ve Türkiye'nin en plânlı şehirlerinden biridir. Osmanlılar zamanında Sultan Abdülazîz Han devrinde büyük îmâr görmüştür. 1937'ye kadar ismi Elaziz idi. Belediyesi 1879'da kurulmuştur. Bugün bucak olan Harput, Elazığ'ın temelidir. On dokuzuncu asrın sonunda Harput'ta 10 büyük câmi, 10 medrese, 8 kütüphâne, 12 han, 90 hamam ve 843 dükkân bulunuyordu. Bugün harâbe hâlindeki Harput'tan 19. asrın seyyahı Hommaire de Hell, "Masallarda tasvir edilen doğu şehirlerinin gerçek nümûnesi" diye bahseder. Harput târihî ve tabiî müze şehridir.

Ağın: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 4625 olup, 2794'ü ilçe merkezinde, 1831'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 18 köyü vardır. Yüzölçümü 260 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 17'dir. Engebeli arâziden meydana gelen ilçe topraklarının büyük kısmı Keban Baraj Gölü altında kalmıştır.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Tarım büyük çapta yapılır. Üzüm ve leblebisi meşhur olan bir ilçedir. Göl balıkçılığı gelişmiştir. Karayolu bağlantısı, Keban Baraj Gölü yüzünden kesildiğinden, ulaşım motorlarla sağlanır. Keban Barajı yapıldıktan sonra ilçe halkının büyük kısmı Elazığ ve çevre ilçelere göç etmiştir.

Alacakaya: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 11.644 olup, 3639'u ilçe merkezinde, 8005'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 14 köyü vardır. Mâden'e bağlı belediyelik köyken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. İlçe toprakları dağlıktır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Dağlık kesimlerde hayvancılık yapılır. Mermer ve krom yatakları ilçenin en önemli gelir kaynaklarındandır.

Arıcak: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 17.246 olup, 3258'i ilçe merkezinde, 13.988'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 17 köyü vardır. Palu'ya bağlı bucakken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. İlçe toprakları orta yükseklikte düzlüklerden meydana gelir. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri tahıl, şekerpancarı, soğan ve arpadır. Belediyesi 1972'de kurulmuştur.

Baskil: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 23.026 olup, 4374'ü ilçe merkezinde, 18.652'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 27, Aydınlar bucağına bağlı 10, Kuşsaray bucağına bağlı 22 köyü vardır. Yüzölçümü 1312 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 17'dir. İlçe topraklarının büyük bölümü platolarla kaplı olup Doğu Torosların uzantıları bâzı bölümlerini engebelendirir. Fırat Irmağı en önemli akarsuyudur. Bu ırmağın kenarlarında küçük düzlükler vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, fasulye, pamuk, şekerpancarı ve üzümdür. Sebze ve meyvecilik yaygındır. En çok kayısı yetiştirilir. Malatya kayısısı ile boy ölçüşebilecek kalitede olan kayısıyı, ilçede işlemek için kayısı entegre tesisleri yapılmaktadır. Hayvancılık gelişmiştir. İlçe merkezi, denizden 1500 m yükseklikte bulunan bir yayla üzerinde kurulmuştur. Malatya-Diyarbakır demiryolu ilçeden geçer. İlçe belediyesi 1929'da kurulmuştur. İl merkezine yakınlığı sebebiyle gelişmemiş bir yerleşim merkezidir.

Karakoçan: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 43.523 olup, 14.953'ü ilçe merkezinde, 28.570'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 42, Başyurt bucağına bağlı 25, Çan bucağına bağlı 21

köyü vardır. Yüzölçümü 1085 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 40'tır. İlçe toprakları dağlarla engebelenmiş bir arâziden meydana gelir. Doğusunda Karaboğa Dağları yer alır. İlçenin önemli Akarsuyu olan Peri Suyu, Bingöl ve Tunceli ile tabiî sınırı çizer. İlçe yakınlarında küçük bir dere üzerinde sulama amaçlı Kalecik Barajı vardır.

Ekonomisi hayvancılığa dayanır. Yaylacılık yöntemiyle en çok koyun ve kılkeçisi beslenir. Canlı hayvan ticâreti yaygın olduğundan süt, peynir, yapağı, kıl ve deri gibi hayvansal ürünler az miktarda elde edilir. Tarıma elverişli arâzinin az olması yüzünden tarım fazla gelişmemiştir. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı ve elma olup, ayrıca az miktarda soğan, arpa, üzüm ve baklagil yetiştirilir. Gelişmemiş ve küçük bir yerleşim merkezi olan Karakoçan, Elazığ-Bingöl karayolunun 4 km kuzeyinde yer alır. İl merkezine 97 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1936'da kurulmuştur.

Keban: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 10.663 olup, 4900'ü ilçe merkezinde, 5763'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 30 köyü vardır. Yüzölçümü 543 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 20'dir. İlçe toprakları dağlıktır. Dağlar derin vâdilerle yarılmıştır. Keban Baraj Gölünün bir kısmı ilçe sınırları içinde kalır. Fırat Irmağı boyunca küçük düzlükler vardır.

Ekonomisi hayvancılık ve tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve üzümdür. Ürün rekoltesi düşüktür. Baraj gölünde tatlı su balıkçılığı gelişmektedir. İlçe topraklarında simli kurşun, volframit ve flüorit yatakları vardır. İlçe merkezi, baraj gölünün kıyısında yer alır. Küçük bir yerleşim yeri olan ilçe, il merkezine 47 km mesaâfededir. Belediyesi 1870'de kurulmuştur.

Kovancılar: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 37.856 olup, 10.270'i ilçe merkezinde 27.586'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 34 köyü vardır. Palu'ya bağlı belediyelik bir köy iken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. İlçe toprakları orta yükseklikteki düzlüklerden meydana gelir. Keban Baraj Gölünün bir kısmı ilçe sınırları içinde kalır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Sulanabilen arâzide sebzecilik yaygındır. İlçe merkezi, Elazığ-Bingöl karayolu üzerinde yer alır. Belediyesi 1967'de kurulmuştur. Elazığ'ın gelişmeye müsait bir ilçesidir.

Mâden: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 27.281 olup, 10.838'i ilçe merkezinde, 16.443'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 20, Hazar bucağına bağlı 15 köyü vardır. İlçe toprakları dağlıktır. Hazar Gölünün bir bölümü ilçe sınırları içinde kalır.

Ekonomisi tarım ve mâdenciliğe dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri patates, buğday, üzüm ve şekerpancarı olup, ayrıca az miktarda arpa, baklagil, soğan, elma ve kayısı yetiştirilir. İlçe topraklarında krom ve bakır yatakları vardır. Bu yataklar Etibank'a bağlı Guleman Krom İşletmesi ve Ergani Bakır İşletmesi tarafından işletilir. İlçe merkezi, Mihrap Dağı eteklerinde dar bir vâdide kurulmuştur. Elazığ-Diyarbakır kara ve demiryolu ilçeden geçer. İl merkezine 72 km mesafededir. İlçe belediyesi 1854'te kurulmuştur.

Palu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 32.247 olup, 7900'ü ilçe merkezinde, 24.347'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 27 köyü vardır. İlçe toprakları etrafı dağlarla çevrili ovadan meydana gelmiştir. Ovayı Murat Irmağı sular. Kuzeyinde Gökdere Dağı, doğusunda Karaboğa Dağları, güneyinde Akdağ yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı, üzüm, soğan ve arpa olup, ayrıca az miktarda elma, baklagil, kayısı, patates ve pamuk yetiştirilir. Sulanabilen topraklarda sebze yetiştiriciliği yaygındır. İlçe merkezi Murat Irmağı vâdisinde kurulmuştur. Elazığ-Tatvan demiryolu ilçeden geçer. İl merkezine 69 km mesâfededir. Belediyesi 1873'te kurulmuştur.

Sivrice: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 17.302 olup, 5261'i ilçe merkezinde, 12.041'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 27, Güzel bucağına bağlı 22 köyü vardır. Yüzölçümü 634 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 27'dir. İlçe toprakları dağlık ve engebeli araziden meydana gelir. Hazarbaba Dağı ilçe topraklarını güneybatı-kuzeybatı istikâmetinde engebelendirir. Kürk Suyu vâdisinde bazı düzlükler vardır. Hazar Gölünün bir bölümü ilçe sınırları içinde kalır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, patates ve soğan olup, ayrıca az miktarda üzüm, elma, kayısı, çilek, şekerpancarı ve pamuk yetiştirilir. Hayvancılık gelişmiştir. Etibank Ferrokrom tesisleri başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Hazar Gölü kıyısında kurulmuştur. Diyarbakır-Malatya demiryolu ilçeden geçer. İl merkezine 29 km mesâfededir. Elazığ-Diyarbakır karayolu ilçenin kuzeydoğu kesiminden geçer. Göl kıyısında özel ve kamu kuruluşlarına ait dinlenme tesisleri vardır. Belediyesi 1938'de kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Elazığ, turizm potansiyeli yüksek olan bir ilimizdir. Târihî eserleri, tabiî güzellikleri ve zengin folkloruyla turisti çeken özelliklere sâhiptir.

Harput Kalesi: Coğrafî durum bakımından târih boyunca önemli bir kale olarak kendinden bahsettirmiştir. Yalçın kaya üzerine inşâ edilmiş olan kalenin iç kısmında birçok yapı kalıntıları mevcuttur. İç kale ve dış sur olmak üzere iki bölümden meydana gelmiştir. Dış surlar tamâmen yıkılmış, sâdece Harput'a girişte bâzı kalıntıları zamânımıza gelmiştir. "Süt Kalesi" diye adlandırılan iç kale, muhâsarası çok güç olan bir kaledir. Roma, Bizans ve Arapların Harput Kalesini ele geçirdikleri târihî belgelerde mevcuttur. Yalnız bu devrelere âit izler kalede görülmemektedir. Kale duvarlarının örme tekniğinden, Osmanlılar devrinde de onarım görmüş olduğu anlaşılır. Kaleye âit onarım kitâbelerinden bâzıları Harput Müzesinde bulunmaktadır. Doğu Torosların yalçın kayalıkları üzerine kurulmuştur. Araplar Hısn-ı Ziyâd (Ziyâd Kalesi), Bizanslılar (Ziata), Türkler ise Harput Kalesi demişlerdir.

Palu Kalesi: âsurilerden kalma çivi yazısıyla yazılmış dev bir kitâbesi vardır. Tamâmen yıkılmıştır.

Ahmed Bey Câmii: Harput'a dağ kapısından girişte ilk görülen câmidir. Yıkık olan câminin mihrâbı ve minâresinin kâide kısmı mevcuttur. Kesme taşlardan yapılmış olan mihrap sâdedir. Minâre kuzeyde câmiye bitişik, fakat câmiden tamâmen ayrı olarak inşâ edilmiştir. Osmanlı devrinin ilk sancak beylerinden Ahmed Bey tarafından yaptırılmıştır. İlk Osmanlı devri eseri olması bakımından önemlidir.

Ağa Câmii: Harput'a girişte solda yer almaktadır. Dikdörtgen plânlı câmi tamâmen yıkılmasına rağmen ince işçilik gösteren taş minâresi ayakta durmaktadır. Osmanlı devri yapısı olan bu câmi, müzedeki kitâbesine göre, 1559 yılında Pervâne Ağa tarafından yaptırılmıştır.

Alacalı Mescit: Eski Harput'un Kayabaşı mevkiinde bulunmaktadır. Dikdörtgen plânlı yapının üzeri düz dam ile örtülüdür. Mihrap, kesme taştan sâde olarak yapılmış ve mihrap içi atalaktitlerle süslenmiştir. Kalın gövdeli minâre, iki renkli taşla örülmüştür. İlk inşâsı Artuklulara âit olan bu mescit, 19. yüzyılda onarım görmüştür. Ahşap tavanı bu onarım sırasında yapılmıştır. Minâresi, şerefeye kadar bir sıra beyaz bir sıra karataşlardan yapılmış, şerefeden yukarısı karalı-beyazlı taşlarla dama şeklinde örülmüştür.

Kurşunlu Câmii: Eskiden etrafında bulunan medreseler tamâmen yıkılmıştır. Bugün park olarak kullanılan bahçesindeki asırlık çınar, eski eser niteliğini taşımaktadır. Câminin harim kısmı kare plânlı olup, kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçiş tromplarla sağlanmaktadır. Kubbe kasnağında 4 pencere vardır. Mihrap kesme taştan örülmüş, sâde bir iniş hâlindedir. Harim kapısı yonca yaprağı şeklinde bir kemere sâhiptir. Bu tip kemer bölgede sevilen bir özelliktir. Son cemâat mahalli revaklı olup, orta kısmı beşik tonozlu, kenarlar ise kubbelidir. Kubbeler kurşunla kaplıdır. Minâre son cemâat mahalline bitişik olarak yapılmış olmasına rağmen tamâmen müstakildir. Kare kâide kısmından sekizgen ve sağır nişli gövde altına, oradan da oldukça uzun yuvarlak gövdeye geçilir. Kapı üzerinde iki kitabesi mevcuttur. Bir tânesi oldukça harapdır. İkinci kitâbe ise kapı kemeri üzerinde bulunmakta ve üzerinde 1153 H. târihi okunmaktadır. Câmi içinde abanoz ağacından yapılmış, san'at değeri büyük olan bir minber vardır. Bu minber aslında Ulu Câmiye âittir. Ulu Câmi onarılırken buraya getirilmiştir.

Sara Hâtun Câmii: Kare plânlı câminin orta kısmının üzeri, dört kalın sütuna dayanan kubbe ile kenarları ise tonozla örtülüdür. Kubbe, tonozları örten çatı ortasından çok az yükselmektedir. Mihrap sâde bir niş hâlindedir. Minberi ise Harput taş işçiliğini göstermesi bakımından önemlidir. Son cemaat mahalli ile harim kısmı arasında bulunan minarenin merdiven kısımları koyu renk taştan, diğer kısımları ise beyaz renk taştan örülmüştür. Minârenin 1898 yılında yaptırıldığı kitâbesinden anlaşılmaktadır. Câminin ilk kısımlarında san'at değeri olan yazılar vardır. Sara Hâtun Câmiinin Akkoyunlu Hükümdârı Bahadır Han (Uzun Hasan) ın annesi Sara Hâtun tarafından yaptırılmış olduğu söylenir. Fakat daha sonraki devirlerde yapılmış olan birçok onarım, onun ilk inşâ tipini tamâmen bozmuştur. Kıble duvarının sol tarafındaki kitâbede 1585 (H. 993) yılında Hacı Mustafa tarafından onarıldığından bahsedilir. 1843 yılında da Harput müftüsü Hacı Ahmed tarafından bugünkü durumuna getirilmiştir.

Ulu Câmi: Harput'un en önemli ve en eski yapısıdır. Dikdörtgen plânlı, duvarları moloz taştan; kubbe, kemerler ve minâre tuğladan yapılmıştır. İki kapısı mevcuttur. Sara Hâtun Câmiinin doğusunda, kaleye hakim bir yerdedir. Câmi, harim kısmı, son cemâat mahalli ve avlu olmak üzere üç bölümden meydana gelmektedir. Minâre bugünkü giriş kapısının hemen arkasında kare kaide üzerinde yükselir. Kalın eğri gövdesi değişik tuğla tezyinatlıdır. Artukoğulları yapısı olan bu câmi Anadolu'nun en eski câmileri arasındadır. Avludaki kitâbesine göre 1556-1557 senesinde Artukoğlu Fahreddîn Karaarslan tarafından inşâ ettirilmiştir. Tuğla işçiliğinin çok güzel bir örneğini veren minâresi eğri oluşu bakımından dikkat çekicidir.

Yusuf Ziyâ Paşa Câmii: Keban'ın önemli bir târihi eseridir. Yusuf Ziyâ Paşa yaptırmıştır. Osmanlıların son dönem mimârisi ve süslemelerinin çok güzel bir örneğidir. Hicrî 1210'da yapılmıştır. Bir san'at eseri olan kubbesi 4 sütun üzerine oturtulmuştur. Mihrap ve mimberde oyma taş süslemeler kullanılmıştır. İki kapısı oyularak süslenmiş tahtalardan yapılmıştır. Keban'ın en büyük câmisidir.

Minâresi kesme taştandır.

Murad Baba Türbesi: Ağa Câmii yanında bulunan bu türbe altıgen plânlı ve üzeri basık bir kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır. Osmanlı devri yapısı olan bu türbe oldukça harap durumdadır.

İmam Efendi Türbesi: Osman Bedreddîn Erzurumî adı ile de bilinen büyük velînin türbesi Harput Mezarlığındadır. Çok ziyâret edilen yerlerin başında gelir.

Arap Baba Türbesi ve Mescidi: Kurşunlu Câmiinin doğusunda, Elazığ ovasına bakan yamaç üzerinde bulunmaktadır. Selçuklu devri mimârisine göre iki katlı olarak inşâ edilmiş yapının sağ tarafında mescit kısmı bulunmaktadır. Burada bulunan ve Arap Baba diye anılan şahsa âit cesed bozulmadan zamânımıza kadar gelmiştir. Yalnız cesedin yapıya âit olmadığı sonradan konulduğu rivâyet edilmektedir. Söz konusu şahsın şehid olduğu bilinmektedir. Kitâbesine göre bu yapı Selçuklu sultânı Üçüncü Gıyâseddîn Keyhüsrev zamânında 1280 (H. 670) târihinde inşâ edilmiştir.

Mansûr Baba Türbesi: Sara Hâtun Câmiinin kuzey batısındadır. Sekizgen plânlı iç kısım orijinal şeklini muhâfaza etmektedir. Fakat üst örtü sistemi sonradan yapılmıştır. İki katlı bir yapı olduğu izlerden belli olmaktadır. İçinde sanduka bulunmaktadır. Yapının Artukoğulları devrine âit olma ihtimâli kuvvetlidir.

Fâtih Ahmed Baba Türbesi ve Mescidi: Harput'tan 2 kilometre uzaklıktadır. Mesîre yeri ve ziyâretgâh olarak kullanılmaktadır. Kaya üzerinde inşa edilmiş türbenin yanında san'at değeri olan bir mescidi ve yanında çeşmesi vardır. Türbe altıgen plânlı olup, üst kısmı sonradan yapılmış yalnız cenâzelik kısmı mevcuttur. İçinde büyük bir sanduka bulunmaktadır.

Seyyid MuhammedKattâl Türbesi: Elazığ-Diyarbakır yolu üzerinde, Kartaldere köyündedir.Hakkında fazla bir bilgi yoktur. Peygamber efendimizin dördüncü göbekten torunu ve büyük bir zât olduğu, türbedeki kitâbeden anlaşılmaktadır. Türbenin bitişiğinde ayrıca mescid vardır.

Hoca Hasan Hamamı: Ağa Câmiinden anayolu tâkip ederek gidildiğinde sağda yer almaktadır. Kurşunlu Câmiinin güneyinde bulunur. Zamânımıza kadar iyi gelmiş klasik Osmanlı tipi hamamlarından biridir. Soyunma, ılıklık ve yıkanma yerlerinden meydana gelmiştir. İki giriş kapısı bulunur. Soyunma yeri kare plânlı ve üzeri kubbe ile örtülüdür. Tamâmen yıkılmış olan ılıklıktan yıkanma yerine geçilir. Yıkanma yeri dört eyvanlı ortası büyük kubbeli ve köşelerde birer kubbeli halvetlerden meydana gelmiştir.

Cemşit (Cimşit) Hamamı: Sara Hâtun Câmii bitişiğinde bulunan bu hamam klasik Osmanlı hamamları tipindedir. Zamânımıza kadar bozulmadan gelmiştir. Su ihtiyâcını ünlü Dabakhâne şifâlı suyu ile karşılayan Cemşit Hamamının bâzı dert ve sıkıntılara karşı çok etkili olduğuna halk arasında inanılmaktadır. Soyunma yeri kare plânlı ve üzeri kubbe ile örtülüdür. İçte ortada havuz, kenarlarında setler bulunmaktadır. İki kapı ile ılıklık kapısı geçilir ve yıkanma kısmı Sara Hâtun Câmiine dayanır. Bu yapı, Yavuz Sultan Selîm'in Palu sipâhi beylerinden Cemşit Bey tarafından yaptırılmıştır (on dördüncü asrın ilk yarısı). Vakıflar Genel Müdürlüğü bu hamamı restore ederek halkın hizmetine açmıştır.

İbrâhim Şah Kervansarayı: Elazığ-Çemişkezek yolunda Fırat köprüsünden öncedir. On üçüncü asırda Artuklular'dan Nizâmeddîn İbrâhim inşâ ettirmiştir.

Dördüncü Murâd Hanı: Elazığ'ın Denizli köyündedir. Kışlık ve yazlık bölümlerden meydana gelen hanın giriş kapısının solunda bir mescid vardır. Bugün yıkık durumdadır.

Meryem Ana Kilisesi: Harput'ta bulunan en eski Süryâni kilisesidir. Kilise iyi bir durumda zamânımıza kadar gelmiştir. Dikdörtgen plânlı olup, bir duvarını bunun oturduğu kaya teşkil etmektedir. Diğer duvarları moloz taşlarla örülmüştür. Dışarı taşkın apsis önü yarı kubbe ile, diğer kısımları molozlarla örtülüdür. Apsis kenarındaki hücrelerden kaleye giden gizli yolların mevcut olduğu söylenmektedir. Bugün bu kısımlar toprakla dolmuştur. İlk inşâsına âit kitâbe mevcut değildir. Mardin Süryâni metropolitindeki kayıtlardan alınan bilgilere göre 1179 ile 1845 senelerinde onarılmıştır.

Harput Müzesi: 1960'da Alacamescit Medresesi'nde açılmıştır. Çeşitli çağlara âit târihî eserler sergilenmektedir.

Elazığ Arkeoloji ve Etnoğrafya Müzesi: 1965 senesinde kurulmuştur. Bugün Fırat Üniversitesi Rektörlüğü Kampüsü içerisindedir.

Mesîre Yerleri

Hazar Gölü: Elazığ'ın 30 km güneyinde, 70 km^2'lik bir alanı kaplayan bu göl Mastar ve Hazar Baba dağları arasındadır. Çevresi yemyeşil, manzarası güzel, kıyıları kumsaldır. Gölün bir tarafından Elazığ-Kurtalan, öbür tarafından Elazığ-Diyarbakır devlet karayolu geçtiği için ulaşım kolaydır. Göl her

çeşit su sporuna elverişlidir. Bol balık avlanır. Ortasında bulunan iki küçük adadan birinde (Manastır adasında) bir nasrâni tapınağı vardır. Hazar gölü yaz aylarında çevrenin deniz ihtiyâcını karşılar.

Zafran: Merkez ilçede yeralan bir mesîre yeridir. Güzel bir içme suyu, yüzme havuzu, piknik yapanlar için masa-bank ve ocak vardır. Günde normal 1.500 kişi faydalanabilecek durumdadır.

Buzluk Mağarası: Harput'a 12 km uzaklıktadır. Türkiye'de bir benzeri bulunmayan mağarada yaz mevsiminin sıcak günlerinde buz oluşmakta ve buzlar kışın erimektedir. Mağara tavanından sarkan ve tabandan yukarıya doğru yükselen sarkıt ve dikitlerin seyrine doyum olmaz. 1991 senesinde tabiî güzelliği bozulmadan merdiven ve ışıklandırma sistemi yapılmıştır.

İçmeler ve Kaplıcalar: Elazığ içmeler ve kaplıcalar bakımından zengindir. Fakat yeterince faydalanılmamaktadır.

Mürüdü (Sarılık) Çeşmesi: İl merkezinin 7 km kuzeyinde yer almaktadır. Bir çeşmeden akan Mürüdü suyu hidrokarbonatlı ve kireçli bir su olup, sarılık hastalığına iyi gelmektedir. Bu yüzden sarılık çeşmesi de denilmektedir.

Hırhırık Mâdensuyu: Elazığ'a 5 km uzaklıkta Gümüşkavak köyündedir. Ağrı ve kaşıntılara iyi gelir.

Harput Dabakhane Şifâhânesi: Harput Kalesinin kuzeyinde dere içerisinde yer alır. İlk olarak kimin tarafından yapıldığı bilinmeyen binâ 1988'de yeniden inşâ edildi. Suyun sıcaklığı -5°C'dir. Mîde, barsak, karaciğer, romatizma hastalıklarına ve rûhî deprasyonlara iyi gelir.

Yurtbaşı Mâdensuyu: Acı su olarak da bilinir. Elazığ'a 16 km uzaklıkta Yurtbaşı kasabası yakınlarındadır. Suyun sıcaklığı 19°C'dir. Böbrek taşlarının düşürülmesinde, mîde ve barsak, karaciğer rahatsızlıklarına iyi gelir.

Kolon Kaplıcası: Karakoçan ilçesine 27 km uzaklıktadır. Banyo kürlerinin sâkinleştirici ve damar genişletici etkisi vardır. İçme kürlerinin ise mîde, barsak sistemi ile karaciğer ve safrakesesi üzerinde olumlu te'siri vardır.

Buhan Hame Kaplıcası: Bozcanak köyündedir. Romatizma ve siyatiğe iyi gelmektedir.

Genefik (Yelpınarı) Mâden Suyu: Elazığ'a 30 km uzaklıkta Genefik köyü ile Zerteriç köyü arası Bezerker Çayı mevkiindedir. Banyo kürleri ağrılara ve deri hastalıklarına iyi gelmektedir.

ELBA;

İtalya'nın batı sahilinde büyük bir ada. İtalya batı sâhillerinin 10 km açığında uzanır. İtalya'ya âittir. 223 km^2'dir. En yüksek yeri Monte Capanne olup, 1019 m'dir. Adanın iklimi ılımandır. Akdeniz iklimi bölgelerinde görülen zeytin ağaçları, kaktüs, agaveler vb. bitki örtüsünü meydana getirir.

Elba'nın başlıca ürünleri, zeytin, üzüm ve diğer meyvelerdir. Balıkçılık da gelişmiştir. Adanın esas geliri Etruryalılar ve Romalıların da işlettiği demir yataklarındandır. Demir cevheri Elba'nın başşehri Portoferraio'da işlenir veya Piembino ve San Giovani Valdarno gibi adanın çelik sanâyi merkezlerine gönderilir. Târihte önemli bir deniz üssü olarak da kullanılan Elba birçok defâ el değiştirdi. 1814'de sürgün edilen Birinci Napolyon'a tahsis edildiğinde ünü arttı. Napolyon 3 Mayıs 1814'den, 26 Şubat 1815'de Fransa'ya dönüşüne kadar orada kaldı. Vaktinin çoğunu Porteferraio'da gösterişsiz bir evde geçirdi. Fakat San Martino'da bir villa yaptırdı. Portoferraio müzesinde Napolyon'dan kalma birçok hâtıralar vardır.

ELBE NEHRİ; Çekolovakya'dan doğup, Almanya'dan geçerek Kuzey denizine dökülen bir nehir. Çekolovakya'da "Labe" olarak bilinir. 1144 km uzunluğunda olup, havzası 145.800 km^2'lik bir alanı kaplar. Çekolovakya-Polonya sınır dağları olan Krkonovse Dağlarından doğup, önce güneye, sonra Bohemia dağlık bölgesi içerisinden batıya akar. Mvelnik yakınlarında Vlatava nehriyle karışır. Kuzeye döner. Bohemia'da vâdilerden geçerek, Almanya'ya girer. Yolu üzerinde Aesden'in ötesinde Kuzey Alman ovasının karşısında Saxony ve Thuringia'dan gelen Mulde ve Saale nehirleriyle ve Branderburg'dan gelen Havel nehriyle karışır. Hamburg'u geçerken genişleyen nehir, Ağu Cuxhaven yakınından Kuzey denizine açılır. Ulaşım küçük mavnalarla Prag'a kadar yapılabilmektedir. Nehir, Elbe-Havel kanalıyla Berlin'e girer. Oder nehriyle birleşir ve Bitteland kanalıyla da Ruhr havzasıyla ve Ren'le birleşir. Elbe-Lübeck kanalı nehri Baltık denizine bağlar. Târihte Elbe ve Saale nehirleri, 12 ve 14. yüzyıllardaki Doğu Almanya kolonileşme hareketlerinden önce Slavlar arasındaki sınırı belirtiyordu.

ELBİSE;

Alm. *Kleidung (f),* **Fr.** *Habiller,* **İng.** *Dress.* Çamaşırın üstüne giyilecek her türlü eşyâ. Arapça libasın

çoğuludur. İslâm dîninin temel kitaplarında ilk insan ve ilk peygamber hazret-i Âdem'e Allahü teâlâ tarafından gönderilen sâhifelerde dokumayla ilgili kısımlar olduğu ve hazret-i âdem ve ondan çoğalıp kendisine inananların elbise giydikleri, yâni örtündükleri bildirilmektedir. Bu elbiselerin biçim ve şekilleri hakkında bugün kesin bilgimiz yoktur.

Yapılan târihî araştırmalar ve kazılarda bulunan çeşitli eşyâlardan, elbiselerin basit ve mevsimlere göre yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Yine bunlardan anlaşıldığına göre kadın-erkek arasında giyim farkı yoktu. Zamanla bu fark arttı. Eski Yunanistan'da erkeklerin bu işin üzerine çok düşmesi, bellerini inceltmek için, küçük yaşta, erkek çocuklara mâden kemerler takılması, ellerine bilezik, boyunlarına kolye takılması şeklinde göründü. Bunların aksine Mısırlılarda, bilhassa erkekler çok basit giyinirlerdi.

Ortaçağ, ilkçağın aksine insanın kendini güzel göstermek için giyimine çok dikkat ettiği ve işlemeli elbiselere rağbetin çok olduğu bir zamandır. Avrupa'daki hükümdarlar, zenginler birbirinden süslü işlemeli elbiselere çok rağbet gösteriyorlardı. Kraliçe ve asillerin özenerek diktirdikleri elbiseler 18. yüzyılda hemen halk arasında yayılıp moda hâline geliyordu.

Erkekler pantolon giymeye, 18. yüzyılın sonunda başladılar. Yirminci yüzyıl başında kadınlar ince zarîf görünmek için korse kullandılar. Her geçen sene kadınların açılıp saçılması, moda hastalığının salgın hâlinde toplum tarafından yerine getirilmesi şeklinde görüldü. Sinema, arkasından televizyonun her eve girmesi, aktrist ve meşhurlar gibi giyinme merakını yaygınlaştırdı. Belli mihrakların kontrolünde olan dünyâ moda evleri, elbise tiplerini her mevsim değişmek sûretiyle, dünyâda milyonlarca insanı tesir altında bırakarak gereksiz harcamalar yaptırmak sûretiyle büyük miktarları bulan meblağları kazanmaktadırlar.

Bu asırda erkeklerin giyimlerinde kadınlarınki gibi köklü bir değişme görülmez. Genellikle pantolon, ceket şeklinde olan elbiselerde sâdece biçim değişmektedir.

Türklerin Müslüman olmadan ve olduktan sonraki giyimleri farklılık arz eder. İslâmiyette kadınların örtünmesi önemli bir konu olduğundan, Selçuklu ve Osmanlılarda buna çok dikkat edilmiştir. Şimdi olduğu gibi o zamanlarda da büyük şehirlerle Anadolu'nun köyleri arasında giyim bakımından farklar görülürdü. Bilhassa İstanbul'da hanımların giydikleri kıymetli kumaşlardan yapılmış şık elbiseler müzeleri süslemektedir. Türk kadınlarının sokak kıyafetleri Avrupalılarınkine hiç benzemezdi. Türk kadınları uzun etekli yeldirmeler, ferâceler giyerlerdi. Başlarını tamamen kaparlardı. Vücutlarında görünen yer kalmazdı. Giyimdeki zerâfetleri Avrupa'dan çeşitli sebeplerle gelen kadınların hayranlıklarına sebeb olurdu. Türk kadınının giyiminde, zerâfet, sâdelik asırlar boyunca devâm etmişti. Anadolu kadınının giyimi ise yörelere göre değişmiş, fakat asılda olan sâdelik günümüze kadar devam edegelmiştir.

Erkeklerin kıyafetine gelince; her sınıfın kendine has bir giyimi vardı. Bunlardaki müşterek özellik rahat olmalarıydı. Pantolon yerine ekserî şalvar, yakasız mintan denilen gömlek giyerlerdi. Tanzimâttan sonra Avrupa tesiri kadınlarda görüldüğü gibi erkeklerde de tamâmen hissedildi.

Günümüzde moda cereyanı bilhassa kadınlar tarafından titizlikle tâkib edilmekte ve uyulmaktadır. Anadolu'nun köy ve küçük yerleri eski örf ve adetlerini devam ettiriyorlarsa da bilhassa büyük şehirlerde oturanlar Avrupaî şekilde giyinmektedirler. Bunun yanında sanat okullarınca hazırlanan, eski giyimlerden faydalanarak yapılan Türk modelleri modacılar tarafından örnek alınmaktadır.

ELBURZ DAĞLARI;

Alm. *Elbrusgebirge (n),* **Fr.** *Elbourz (m),* **İng.** *Elburz mts.* İran'ın kuzeyinden doğuya doğru uzanan dağlar. Hazar Denizine paralel olup, İran-Türkmenistan sınırının hemen önünde kıvrılarak hilâl şeklini alırlar.

Elburz Sıradağları üç kola ayrılırlar: Birinci kol, kuzeyden güneye 193,2 km'lik bir uzantıyla; ikinci ve üçüncü kollar ise, birbirlerini tâkiben kuzeybatıdan güneydoğuya 386,4 km'lik, güneybatıdan kuzeydoğuya 466,9 km'lik uzantılarla Afganistan'a doğru uzanır. Aladağ sıradağlarına bağlanırlar.

Dağların en büyük özelliği, Hazar Denizinin alçak sâhiliyle İran'ın kuzeyindeki platoları birbirinden ayırmasıdır. Sıradağların en yüksek tepesi olan Demavend Dağı (5617 m), Tahran'ın kuzeydoğusunda ve sönmüş bir volkandır. Dağın, Hazar Denizine olan uzaklığı 80 km'dir. Hazar Denizinin deniz seviyesinden 26 metre aşağıda olması kapalı bir denizi andıran gölün de aynı şekilde meydana geldiğini haber vermektedir. Alam Kuh Dağı da en az Demavend Dağı kadar yüksek ve İran'ın yüksek dağlarındandır. Doğu Âzerbaycan, Gilan, Tahran ve Mazenderan'ın hemen üstünden geçen sıradağlar, Türkmenistan sınırında son bulur. Elburz Dağları, Alp Sıradağları uzantısı olmamakla beraber, teşekkülü hakkındaki jeolojik araştırmalar, taş üstündeki fosillerin 395 milyon ile 345 milyon sene öncesine vardığını göstermektedir. Üç kol hâlinde arka arkaya paralel olarak uzanan yanardağların birinci kolu Kafkas Dağlarıyla bağlantı hâlindedir. Leninakan (Gümrü)ın batısından

başlayan ve Talish Sıradağları olarak adlandırılan dağların yüksekliği 3000 ile 4000 m arasındadır. Birinci kol Hazar Denizinin batı kıyılarında paralel olarak uzanır. İkinci ve üçüncü kollar birinci kolu tâkiben kuzeyden doğuya doğru hilâl şeklinde kıvrılırlar. Yükseklikler ikinci ve üçüncü kollarda 4000-5500 metreye ulaşır. Elburz sıradağlarının yüksek tepelerinde yılın büyük kısmında kar görmek mümkündür. Bâzı yüksek tepelerde İran'ın iç kısımlarından gelen sıcak hava dalgasının dahi eritemediği dâimî karlara rastlanır.

Hazar Denizi, İran'ın iç kısımları ve dağın güney yamaçlarında iklim ve bitki örtüsü değişiklik gösterir. Güney yamaçları İran Platosuna benzer şekilde kuru iklime sâhiptir. Su bakımından oldukça zengin olan vâdiler, ekime elverişli toprakları barındırır. Vâdilerin sulanması ve tarımın geniş ölçüde bu bölgeye kaydırılması bölgenin İran'ın can damarı hâline gelmesine sebeb olmuştur. Yamaçlar umûmiyetle step görünümündedir (ağaçsız ve çimenlik). Fazla geniş olmamak şartıyla da kestane türünün bol olduğu ağaçlık alanlara rastlanır. Meyve bahçeleri, otlaklar, mer'alar geniş bir alana yayılmıştır. Bâzı yüksekliklerde marta, nisana kadar karla kaplı ufak platolar, göçebelerin gelip serinledikleri, hayvanlarını otlattıkları yerler olarak bilinir. Kış içinde hayvanların yiyecek ihtiyacı yine buralardan sağlanır. Safid Rud Havzası, İran'ın belki de tek zeytin üretilen bölgesidir.

Hyrcanian kaplanları, Hazar ormanlarının meşhur hayvanları olmasına rağmen, artık seyrek rastlanmaktadır. Ancak değişik türde kedi cinslerine, leopar ve vaşağa bol miktarda rastlanır. Ayı, ala geyik, vahşi dağ koyunu (marfloon) ve keçiler tipik dağ hayvanları olarak günümüze kalanlardır. Kartal ve atmacalar, kuşlar arasında dikkate değer olanlarıdır.

Görünüşte stepe yakın iklime sâhib olan Elburz Dağlarında 8 milyon dönümlük orman arâzisi ve bunun 3 milyon dönümü işlenebilecek türde ağaçlarla kaplı bölgeleri vardır. Hidroelektrik enerjisi ile Tahran gibi büyük şehirlerin aydınlatılması, Safid Rud Deltasındaki Safid Rud Barajıyla sağlanmaktadır.

Araştırmalar, Elburz Dağlarında zengin mâden yataklarının varlığını ortaya koymuştur. Fakat çalıştırılmamaktadır. Az olmakla birlikte birkaç kömür mâdeni vardır. Yılda 250.000 ton kömür çıkartılmaktadır. Bol miktarda demir, kömür ve kurşun rezervlerinin bulunduğu söylenmektedir.

ELÇİ;

Alm. *Botschafter (m),* **Fr.** *Ambassadeur (m),* **İng.** *Ambassador.* Bir devleti, devamlı veya geçici olarak, gönderilen yerde temsil etmekle görevli şahıs. Devlet başkanının temsilcisi olup, gönderildiği memlekette devletinin ve vatandaşlarının hak ve menfaatlerini korur. Buradaki siyâsî, askerî, kültürel ve teknik gelişmeleri tâkib eder. Dışişleri bakanlığına bağlı olan elçiler, bakanlığın emirlerine göre, antlaşma ve sözleşmeleri imzâlar.

Elçilerin târihi çok eskidir. Diplomasinin kurallara bağlanmadığı eski çağlarda elçiler geçici olarak gönderilirdi. Dâimî elçi göndermek 14. asırda İtalya ve Venedik'te gelişmeye başladı. Bundan iki asır sonra İngiltere, Almanya ve İspanya gibi devletler de devamlı elçi göndermeyi benimsediler.

Osmanlıların ilk devirlerinde Memlûk, Bizans, Germiyan, Karaman, Candar, Timuroğulları, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve sâir devletlerle dostâne veya hasmâne olmak üzere iki taraf arasında elçiler gidip gelmişti. Ancak 15. yüzyıl ortalarından îtibâren Osmanlı Devletinin kudretinin artması üzerine, yabancı ülkeler bu devlette kalıcı elçiler ve maslahatgüzârlar bulundurmaya başladılar. Osmanlı memleketine gelen sefirlerin bir kısmı dâimî, bir kısmı ise geçiciydi. Ayrıca Avusturya ve Rusya gibi bâzı devletler de merkezde kapı kethüdâsı ismi altında maslahatgüzâr bulundurmuşlardır. Buna mukâbil Osmanlı Devletinin Avrupa'da hiç sefiri yoktu. Osmanlılar gerek İslâm devletlerine ve gerek münâsebette bulunduğu Hıristiyan devletlerine ara sıra sefir göndermişse de bunlar bir pâdişâhın cülûsunu bildirmek, yeni kral veya hükümdârın hükümdârlığını tebrik veya muhârebeyi müteakip yapılan antlaşma münâsebetiyle, âdet üzere hükümdârın nâmesiyle hediyeleri götürmeye mahsus geçici bir gidişti.

Osmanlı Devletinin elçiler hakkında muâmelesinin son derece medenî olduğunu yabancı kaynaklar da yazmaktadır. Ahitnâmelerine ve devletin şeref ve haysiyetine riâyet gösteren elçilere karşı dînî ve örfî îcâplara uygun şekilde davranılmıştır. Aksine davrananlara karşı ise, Osmanlılar da iyi muâmele göstermemişlerdir. Türkler arasında bugün de darb-ı mesel hâlinde söylenen "elçiye zeval yok" sözü onların her ne sûretle olursa olsun, emniyet içinde bulunduklarını göstermektedir.

Osmanlı Devleti nezdine gönderilen bir sefir huduttan içeri girer girmez, kendisini İstanbul'a götürmek üzere bir mihmândâr gönderilir ve Türklere has misâfirperverlik kâidesi üzere bütün yol ve yiyecek masrafı hükûmet tarafından verilirdi. Ancak Osmanlıların Üçüncü Selim Handan îtibâren devamlı elçi göndermeleri sırasında yabancı ülkeler tarafından uygulanmayan bu âdeti Sultan Selim Han da kaldırdı. Osmanlı Devletinde dâimî olmak kaydıyla ilk defa; 1792'de Londra'ya Yûsuf âgâh Efendi, 1798'de Pâris'e Seyyid Ali Efendi ve 1801'de Berlin'e Aziz Efendi elçi tâyin olundular.

Viyana Antlaşmasının eklerinden biri olan 19 Mart 1815 Nizamnâmesiyle elçilerin statüsü yeniden belirlendi. Buna göre diplomasi memurları büyükelçi, ortaelçi, maslahatgüzâr olarak üç sınıfa ayrılıyordu. Büyükelçiler bulundukları devlet başkanının yanında, kendi devlet başkanlarını temsil ederlerdi. Bu bakımdan doğrudan devlet başkanından mülâkat isteyebildikleri gibi, diğer elçilerden de üstün kabul edilirlerdi. Ortaelçiler ise; devlet başkanlarının şahsını değil, işlerinde ülkelerini temsil ederlerdi. Bu durumda bulundukları yerin devlet başkanlarından doğrudan mülâkat isteyemeyip, dışişleri bakanı aracılığıyla isterlerdi. 18 Nisan 1961'de Viyana'da diplomatik ilişkiler ile yeniden yapılan sözleşme, diplomasi temsilcilikleri bakımından bir yenilik getirmemiştir. Yalnız tatbikâtta ortaelçilik kaldırılarak yerine büyükelçilik göndermek usûlü devletler arasında kabûl edilmiştir. Türkiye Cumhûriyeti hukûkunda elçilerin görev yerleri **Resmî Gazete**'de yayımlanan bir kararnâme ile belirlenir. 1984'te çıkarılan kânun hükmünde kararnâmeyle misyon şefinden sonra birinci meslek memuru olarak görev yapmak üzere elçi-müsteşar makâmı kurulmuştur.

Elçilerin görevlerini tam yapabilmeleri için hemen hemen bütün devletlerce bâzı imtiyâz ve dokunulmazlıklardan istifâde etmeleri kabul edilmiştir. Devletler Hukûku Enstitüsünün kararlarına göre elçilere; şahıs ve elçilik binâsının dokunulmazlığı, kazâ ve vergi dokunulmazlığı verilir. Elçi; sorguya çekilmez, yargılanmaz, tutuklanmaz, tanık olarak bile mahkemeye çağrılmaz. Elçiler gezi ve haberleşme serbestliğinden faydalanırlar. Görevi herhangi bir sebeple sona eren elçi, dönüş seyâhati boyunca da dokunulmazlıklardan istifâde eder. (Bkz. Diplomasi)

ELDİVEN;

Alm. *Handschuh (-e pl) (m)* **Fr.** *Les gants (m.pl.),* **İng.** *Gloves.* Elleri soğuktan, sıcaktan, zararlı şeylerden korumak için veya başka maksatlarla giyilen deri, kumaş, örgü ve süngerden yapılan el giyeceği, ellik.

Eldivenin kaynağının İran olduğu söylenir. Yedinci yüzyılda eldiven, lüks eşyalar arasına girmiş, bilhassa imparatorların kullandığı inci ile işlenmiş, mücevherlerle süslenmiş olanları dikkat çekmiştir. Yalnız bunlar baş parmağı ayrı, dört parmağı aynı yere sokulan eldiven şeklindeydiler. Ayrı parmaklı eldivenler ise, 12. yüzyılda yaygınlaşmıştı. Bunlarda umumiyetle işleme hâkim olup, kimisi kürklü, kimisi ipekli işlenmiştir. Yaptıkları işlere göre bâzı insanlar köpek ve geyik derisinden eldiven, soylu kişiler ise ipek ve kadife eldiven kullanmışlardır. On altıncı yüzyılda ise ipek, sırma, gümüş işlemeli, parmaktaki yüzükleri belli edecek şekilde delikli olanlar moda olmuştur.

Türklerin bulunduğu yörelerin soğuk olması sebebiyle eldiven, onlar tarafından, çok eski zamanlardan beri kullanılmaktaydı. Kuzu postu ve yün örgü olarak yapılanların pekçok çeşidi vardı. Renkli renkli, işlemeli olanları, kabarık tüylüleri günümüzde bilhassa, Doğu Anadolu köy ve kasabalarında çok kullanılmaktadır. Anadolu köylüleri eldivene "elcik, ellik, eleçek, elçimek" adlarını da verirlerdi.

Eldiven soğuktan korunmanın yanında, boksta, ev ve endüstri işlerinde çok kullanılmaktadır. Boks müsâbaka ve idmanlarında kullanılan eldivenler başka başkadır. Cerrâhîde kullanılanlar ameliyat ve diğer tıbbî işlerde kullanılır. Ayrıca ev hanımları tarafından günlük işlerde kullanılanları da vardır.

Eldivenler; yün, ipek, naylon, deri ve kauçuktan yapılır. Deriler; kuzu, oğlak, koyun derileri veya güderileştirilmiş alageyik, köpek ile dağ keçisi derileridir.

ELEKTRET;

Alm. *Elektret (m)* **Fr.** *Electret (m)* **İng.** *Electret.* Elektrikî alanın korunup uzun süre saklanmasını sağlayan yalıtkan bir madde. Bir mıknatıs çubuğu nasıl sürekli mağnetik alan meydana getiriyorsa, bir elektret de sürekli bir elektrikî alan kaynağıdır.

Bir elektret ısıtıldığı zaman özelliğini kaybeder. Mıknatıslar da böyledir. Bir elektrette elektrikî yükler yalnızca yüzeylerde veya ara yüzeylerde bulunur.

Elektret ilk defa Japonya'da yapıldı. Daha sonra ABD'de ve Avrupa'da kullanıldı. Son yıllarda elektret ile çok hassas, sağlam ve küçük mikrofonlar yapılabilmiştir. Hesap makinası tuşları, telefon kulaklığı vb. yerlerde çok kullanılmaktadır. Elektretin yük dağılması dolu bir kondansatöre benzetilebilir. Yâni basit bir elektretin (+) ve (-) yüklü levhaları vardır ve bu yükler kalıcıdır.

ELEKTRİK;

Alm. *Elektrizität (f),* **Fr.** *Electricité (f),* **İng.** *Electricity.* İki cismin birbirine sürtünmesiyle, sıkıştırma gibi herhangi bir mekanik etki sırasında veya ısının bâzı kristallere olan tesiri sebebiyle meydana gelen ve tesirini, çekme, itme, mekanik, kimyâsal veya ısı olayları şeklinde gösteren bir enerji çeşidi.

İnsanlar elektriği yüzyıllar önce kehribarın, meselâ, kumaşa sürtünmesinden sonra toz ve kıl gibi hafif cisimleri kendisine çekmesi olayı ile tanımışlardır. Bu deneyi ilk yapan Yunanlı filozof ve bilgin Thales

(M.Ö. 640-546) bu olayın sâdece kehribarla ilgili olduğunu sanmış ve elektron (Yunanca kehribar) adını kullanmıştır. Aradan yıllar geçtikten sonra elektriğin kânunları bulunmuştur.

Sürtme ile meydana gelen statik (durgun) elektrikten başka akan elektriğin bulunuşu İtalyan bilgini A. Volta'nın yaptığı deneylerle başlar. Bu bilgin ilk elektrik pilini ve bundan da ilk elektrik akımını elde etmeyi başarabildi.

Çok eski bir geçmişi bulunmasına rağmen 1890'ların fizikçileri bile "Elektrik nedir?" sorusunu kendilerine sormaktaydılar. Çeşitli teorilerle cevaplanmaya çalışılan bu soru, nihâyet modern atom teorisinin ortaya atılmasından sonra bugünkü anlamda cevaplanabildi.

Bohr ve Rutherford'un atom modeline göre her atom pozitif yüklü protonlar ile yüksüz nötronlardan meydana gelen bir çekirdek ve bunun etrâfında dönen negatif elektrikle yüklü elektronlardan müteşekkildir. Atom normal halde nötr, yâni yüksüzdür. Çünkü proton sayısı ile elektron sayısı eşittir.

Elektrik akımı bugünkü bilgilerle şu şekilde açıklanabilir: İletkenler dediğimiz maddeler grubunda atomların dış yörüngelerindeki elektronlar, bir atomdan diğer komşu bir atoma rastgele ve serbestçe hareket ederler. Bu elektronlara serbest elektronlar denir.

İletkenlerde serbest elektronların sayısı son derece fazladır. Hareketleri rastgele olduğundan herhangi bir dış etkiye maruz kalmadıkları sürece bir yöne hareket eden elektronların sayısını zıt yöne hareket edenlerin sayısı ile eşit kabul edebiliriz. Böylece belli bir yöne hareket söz konusu olmayacaktır. Halbuki bir dış sebep yüzünden iletkenin bir ucunda elektron fazlalığı ve diğer ucunda da elektron eksikliği meydana gelirse, iletken içindeki serbest elektronlar iki elektrostatik kuvvete mâruz kalırlar. Bunlar pozitif ucuna (elektron eksikliği olan uç) doğru çekme kuvveti ve negatif uçtan (elektron fazlalığı olan uç) öteye doğru bir itme kuvvetidir. Bu durumda serbest elektronların rastgele hareketleri devâm ettiği halde pozitif uca doğru aynı zamanda net bir elektron hareketi veya akışı gözlenecektir. Bu elektron akışına elektrik akımı denir. Elektrik akımı büyüklük olarak, birim zamanda bir iletken içinden akan ortalama negatif elektrik yükü (elektron) miktarı şeklinde târif edilir.

Yukarıda anlatılan olay iletkenin iki ucunu da, uçlarında potansiyel farkı veya gerilim bulunan bir batarya veya jeneratörün uçlarına bağlamak sûretiyle elde edilebilir. Elektrik akımı şiddetinin birimi Amperdir. 1 Amper, sâniyede yaklaşık 10^{18} elektron akışına eşdeğer bir büyüklüktür.

ELEKTRİK AKIMI;

Alm. *Elektrichestrom,* **Fr.** *Courant (m), électrigue,* **İng.** *Electric current.* Elektrik yüklerinin bir yerden bir yere gitmesi. Bu, yüklerin kendi başlarına gitmesi şeklinde olabildiği gibi, yüklerin bir madde üzerine binerek taşınması şeklinde de olabilir. Kendi başlarına taşınarak akım meydana getiren elektrik yükleri, sâdece negatif yüklü elektronlardır. Pozitif yüklerin akım meydana getirmesi, dâimâ maddenin atom ve moleküllerine bağlıdır.

Maddeye bağlı olarak yüklerin taşınmasıyla elektrik akımının elde edilmesine Van de Graaff Jeneratörü misal olarak verilebilir. Bu sistemde yüksek potansiyelli kaynaktan çıkan yüklerin, tepedeki küreye taşınması, dönen bir yalıtkan şeritle sağlanmaktadır. Bu tip akımlara konveksiyonla elektrik akımı denir. Elektronların bir katı iletken içerisinde hareketleriyle meydana gelen akıma ise iletim akımı denir.

Sıvı çözeltiler ve gazlar içerisinde elektrik akımını iyonlaşmış atom ve moleküller meydana getirir. Çözelti içine daldırılan elektrotlara bir gerilim uygulanınca gelişigüzel dolaşmakta olan pozitif yüklü iyonlar, negatif kutba (katod), negatif yüklü iyonlar, pozitif kutba (anod) doğru hareket eder. Katoda ulaşan pozitif yüklü iyonlar elektron alarak nötrleşir. Böylece katottan sıvıya, sıvıdan anoda doğru bir elektron akışı meydana gelmiş olur.

Katı iletken maddelerde atomlar hareketli olmadığından elektrik yükü elektronlar vâsıtasıyla taşınır. Bu elektronlar atomun en dış yörüngesine gevşek olarak bağlanmış elektronlardır. Atom ve moleküller katıları meydana getirmek üzere birleştikleri zaman, gevşek olan bu elektronlar katı içinde serbest hareket ederler. Metaller içindeki serbest hareket eden elektron sayısı çok olduğundan metaller iyi iletkendir. Bir iletkenin uçlarına uygulanan potansiyel farkı(gerilim) serbest elektronları harekete geçirerek bir uçtan diğer uca akmasını sağlar. Meydana gelen elektrik akımı her ne kadar bir elektron akımından ibâret ise de akım yönü olarak elektronların hareket yönünün tersi kabul edilir. Bu kabul sâdece gelenek ve alışkanlığa bağlı olup hiçbir fizikî mânâsı yoktur.

Elektrik akımı şiddeti birimi amper (A)dir. Amper temel birimlerden olup herhangi bir birimden türemiş değildir. Elektrik akım şiddeti (I) birim zamanda bir kesitten geçen yük miktarıdır. Kesit alanı (S) olan bir iletkenin bir santimetre küpünde (n) tâne serbest elektron varsa ve bir elektronun ortalama hareket hızı (v), yükü (e) ile gösterildiğinde akım şiddeti I= S.v.e.n formülüyle verilir. Elektronların hızı (v) fazla büyük değildir. Fakat bir elektrik lambası, anahtara basınca hemen yanmaktadır. Bunun sebebi elektrik

akımını, elektronların yol almaları meydana getirmeyip, iletkenin her yerinde serbest elektron bulunduğundan, hareketin bir elektrondan diğerine iletilmesi meydana getirmektedir. Yâni elektron akışından hareketin elektrondan elektrona iletilmesi kastedilmektedir.

Elektrik akımı olması için, akımı üreten kaynağın pozitif ve negatif kutupları arasında kapalı bir devre olması gerekir. Eğer negatif ve pozitif kutup zamânın fonksiyonu olarak yer değiştirmeyip aynı kalır ve elektronlar hep aynı yönde akarsa buna doğru akım denir. Bu akımı üreten üreteçlere de doğru akım üreteçleri (jeneratörleri) adı verilir. Negatif ve pozitif kutup zamanla değişirse elektron akışı aynı kalmaz, kutuplara bağlı olarak yön değiştirir. Bu tür akımlara alternatif akım (dalgalı akım), bu akımı üreten üreteçlere de alternatif akım jeneratörü (alternatör) denir. Şâyet kutuplara uygulanan gerilim kesikli olursa, meydana gelen akıma da darbeli akım adı verilir.

Elektrik akımı hâsıl eden kuvvet kutuplar arasındaki gerilime (potansiyel farkına) bağlıdır. Gerilim birimi volttur. İletkenler, atomların mâni olması sebebiyle, ancak mahdut (sınırlı) miktarda elektron akmasına müsaade ederler. Bu, iletkenlerin direncine bağlıdır. Direnç birimi “ohm”dur. Uçlarına bir voltluk potansiyel farkı uygulanan iletken üzerinden bir amperlik akım geçerse bu iletkenin direnci bir ohmdur.

Elektrik akımının “ısı” etkisi yanında “mağnetik” ve “kimyâsal” etkileri de vardır. Meselâ elektrik akımı taşıyan bir telin etrâfında bir mağnetik alan meydana gelir. Tuz eriyiği veya erimiş hâlde bulunan tuz içerisinden doğru akım geçirilirse, bu akım cismi ayrıştırır. Bu olaya elektroliz denir. Metal kaplama sanâyiinde elektrolizden istifâde edilir.

Bugün elektrik akımı ve onun etkilerinden istifâde edilerek yapılmış sayısız âlet, insan hayâtının vazgeçilmez bir parçası olmuş gibidir. Hızla gelişen “elektronik” de, hiç şüphesiz, temellerini elektriğin meydana getirdiği bir ilim ve teknoloji dalıdır.

ELEKTRİK ÇARPMASI;

Alm. *Elektrischer Schlag,* **Fr.** *Commotion (f), électrique,* **İng.** *Electric shock.* Elektrik akımının insan vücûdundan geçmesiyle meydana gelen tehlikeli durum. Ortaya çıkan tahribât, çeşitli hususlara bağlıdır. Burada elektrik akımının gerilimi, şiddeti ve frekansı mühimdir. Akımın şiddeti, gerilimden önemlidir ve alternatif akım, doğru akımdan zararlıdır. Kuru kumaşlardan geçen akım, ıslak kumaşlardan geçen veya doğrudan çıplak deriye isâbet eden akım kadar tehlikeli değildir. Bütün akımlar, vücut toprağa bağlı olduğu zaman daha tehlikeli olur. Halbuki lâstik veya kauçuk tabanlı ayakkabı giymiş kişide akımların tesiri fazla tehlike arz etmez. Bir evde elektrik akımı yönünden en tehlikeli yer, banyodur. Çünkü banyoda vücut ıslak ve çıplaktır. Ayaklar yere bastığından, toprağa bağlıdır ve burada meydana gelebilecek bir elektrik kazâsı umûmiyetle ölümle sonuçlanır.

1200 voltun üstündeki yüksek gerilimli alternatif veya doğru akımlar, soğancık denen beyindeki bulbuş adlı kesime etki eder ve kalpte herhangi bir değişikliğe yol açmadan, solunumu durdurarak ölüme sebebiyet verir.

120 voltun altındaki gerilimde ise, 50 frekansta tehlike arz eder. Zîrâ kalb kası liflerini etkileyerek kalbi durdurur ve tansiyonu sıfıra indirir. 120 ilâ 1200 volt arasındaki gerilimler ise duruma göre kalbe ve bulbusa aynı anda etki ederler. İnsan vücudu, sâniyede 100.000 periyottan fazla, yüksek frekanslı akımlara daha uzun süre dayanır. Bu akımların, vücutta ısı arttırıcı etkisi vardır.

Ölüm mahkumlarına tatbik edilen elektrikli sandalyede îdâm işi için, bir elektrot bacağa, bir elektrot da alına yerleştirilir ve kişi ölünceye kadar 1300 voltluk akım uygulanır.

Elektrik çarptığında meydana gelen kas spazmları, kemik kırıklarına yol açabilir ve akımın vücuda girdiği yerde hafif bir yanıktan, kas ve iç organların şiddetli bir şekilde tahribine kadar, çeşitli derecelerde zararlara rastlanabilir.

Elektrik yanıkları, dışardan bakılınca küçük bir alanı tutmuş görünürler ki, bu aldatıcıdır. Çünkü yanığa bağlı doku ölümü, bir koni gibi, derinlere inildikçe genişlemektedir ki, yapılacak tedâvide bu husûsun gözönünde tutulması gerekir. Elektrik yanıkları bâzan ağrısız olabilirler. Deri parşömen gibi sert, kuru ve siyahımsıdır. Başlangıçta, krater manzarasında bir doku ölümü vardır. Harabiyet, sanıldığından daha derin olur. Giriş noktalarında ve cereyanın çıkış noktasında bulunur. Bâzan deri altında hava ve sıvı toplanabilir. Sonradan gerçek bir şoka ve geciken ölümlere rastlanabilir. Şoka; daha sık olarak yaygın yanıklardan sonra veya yüksek voltajla elektrik çarpmasından sonra rastlanır.

Elektrik çarpmalarında, kalpte ritm bozuklukları, kalp krizi (myokard enfarktüsü), çevresel damarlarda tıkanıklık meydana gelmesi, had (akut) böbrek yetmezliği, adale ağrıları, baş ağrıları, havale, beyin ödemi, âni tansiyon değişiklikleri, akciğer ödemi, ısı değişiklikleri, adale erimesi vb. sözkonusu olabilir.

Tedâvi: İlk yapılacak iş, hastayı elektrikten kurtarmak olmalıdır. Bâzan kas spazmı, kişinin şoka yolaçan nesneyi elinden bırakmasını engeller. Bundan dolayı, hastayı elektrik kaynağından ayırmaya

çalışmadan önce, akımı kesmek gereklidir. Bunun mümkün olmadığı hâllerde ise, kazâzedeyi elbisesinden çekecek olan kişinin elleri kuru olmalıdır. Dikkat edilmediği takdirde elektrik çarpan kimseyi kurtarmaya çalışan da aynı âkıbete mâruz kalabilir.

Şimşekli havada, devamlı hareket etmek faydalıdır. Duran şahsın çevresinden yükselen ılık hava, şimşeği çekebilir. Göl ve derelerden, tek tek duran ağaçlardan, çevresi tenha olan duvar ve çitlerden uzak durmalıdır. Çelik saplı sopaları taşımak da tehlikelidir. Elektrik veya yıldırım çarpması sonucu kişinin nefesi durmuşsa, derhal solunum, sun'î olarak başlatılır. Nabız da alınamıyorsa, bu arada kalp masajına da başlanır. Ancak solunum ve dolaşım sağlandıktan sonra kişi en yakın bir sağlık merkezine nakledilip; şok, beyin ödemi, had (akut) böbrek yetmezliği ve yanıklar yönünden tedâvi altına alınmalıdır.

ELEKTRİK DAĞITIM ŞEBEKESİ;

elektrik enerjisinin, üretildiği santraldan kullanılma yerine gelene kadar olan safhaları. Eskiden santrallar şehirlerin veya elektriğe ihtiyâcı olan yerlerin yakınlarına kurulurdu. Bugün ise enerji kaynaklarına yakın yerlerde kurulmaktadır. Hidrolik santraller ise, müsâit olan yerlerde kurulmakta, yerleşim merkezlerinden uzakta kalmaktadır.

Santralda üretilen enerji, uzaklara iletilmek istenirse, gerilim yükseltici transformatörler aracılığıyla birkaç kere yükseltilir. Böylece akım da birkaç kat düşmüş olur. Bu düşük akım uzaklara daha az kayıpla nakledilir (Bkz. Alternatif Akım). Kullanma yerine gelen bu yüksek gerilim tekrar transformatörler vâsıtasıyle düşürülerek kullanılır.

Dağıtım şebekeleri devletler arası, şehirler arası, bölgeler arası, şehir içi gibi yerlerde kendine has şekiller gösterir. Enterkollekte şebekede, enerjisi kesilen bir şehre başka yerden enerji gelebilir. Memleketimizde en önemli yüksek gerilim elektrik şebekesi, Keban Hidroelektrik Santralının ürettiği elektrik enerjisinin dağıtım şebekesidir. Keban Santralinden elde edilen elektrik enerjisinin gerilimi trafolarla megavoltlar mertebesine çıkarılıp, tüketim merkezlerine taşınırken, kademe kademe, Kayseri, Ankara, Ümraniye (İstanbul) gibi trafo merkezlerinde tekrar düşürülerek, tüketim merkezlerine dağıtılır.

ELEKTRİK DEVRESİ;

Alm. *Stromkreis (m),* **Fr.** *Circuit (m), électrique,* **İng.** *Electric Circuit.* Elektrik akımının dolaştığı kapalı sistem. Bir elektrik devresinde en az üç eleman bulunmalıdır. Bunlar elektrik akımı kaynağı, iletkenler (tesisat) ve alıcıdır. Kaynak, elektrik enerjisinin üretildiği yerdir. Burası bir santral veya akü, pil vb. şeylerdir. Tesisât, bu enerjiyi alıcıya (veya elektriği harcayıp iş gören makinaya) nakleder. Alıcı da elektrik enerjisini ısı, ışık gibi bir başka enerjiye çevirerek kullanılmasını temin eder.

Bir elektrik devresinde bunlar dışında çok çeşitli elemanlar vardır. Sigorta, anahtar, otomatik kontrol üniteleri vb. Bunlar devrenin önemine göre çoğaltılır veya azaltılır.

Kaynaktan üretilen enerji alıcıya gitmeden tekrar kaynağa dönüyorsa, böyle devrelere kısa devre denir. Bu durumda devredeki sigortanın atması (kopup erimesi) lâzımdır. Eğer enerji kaynağa gidemiyorsa veya gidip dönemiyorsa, böyle devrelere açık devre denir. Anahtarı açık (çalışmayan) devre böyledir veya tesisâtında kopukluk olan devre böyledir.

Elektrik enerjisi evimize girerken kofradan (bir çeşit sigorta), elektrik sayacından, ana sigortadan, tâli sigortalardan, lâmbadan geçerek bağlı olduğu yere döner. Yâni devreden bir akımın akması gerekir. Bu akım lâmbayı çalıştırır. Anahtar açık ise akım akmayacağından, lâmba yanmayacaktır.

ELEKTRİK ENERJİSİ;

Alm. *Elektrische Energie (f),* **Fr.** *Energie électrigue,* **İng.** *Electric energy.* Mekanik veya kimyasal enerjinin veya ısı enerjisinin elektriğe dönüştürülmesiyle elde edilen ve tüketicilerin kullanımına sunulan enerji.

Elektriğin enerji olarak kullanılması 1880'lerde başlamıştır. Bundan önce bu safhaya gelmeye zemin hazırlayan pekçok çalışmalar yapılmıştır. M.Ö. Thales'in elektrostatikle ilgili buluşları, 1800'lerde İtalyan fizikçi Volta'nın yaptığı pil, fizikçi H.C. Oersted'in elektrik ve mağnetizma ile ilgili çalışmaları, elektrik akımının meydana getirdiği mağnetik alanla ilgili fizikçi Arago ve Ampére'in tesbitleri, mekanik enerjiyi elektrik enerjisine çeviren dinamoyu geliştiren Michael Faraday'ın incelemeleri bunların başlıcalarındandır. Faraday'dan sonra Fransız Hippolyte Pixli alternatif akım jeneratörünü yaptı. 1866'da Alman Weiner von Siemens'in jeneratörlerde mıknatıs yerine elektromıknatısı geliştirmesiyle yüksek güçte jeneratörlerin kullanılması sağlandı.

1880'lerde Thomas Edison'un ampulü keşfiyle elektrik enerjisi aydınlatmada kullanılmaya başlanmıştır.

Aydınlatma gâyesiyle kullanılan ilk elektrik, dinamolarla üretilmiş, dinamoyu tahrik kaynağı olarak buhar makinaları kullanılmıştır. Daha sonra su ve buhar türbinlerinden istifâde edilmiş ve dinamoların yerini alternatif akım jeneratörleri almaya başlamıştır.

Elektrik enerjisi üretiminin esası çeşitli enerji kaynaklarıyla çalışan su türbini, buhar türbini, patlamalı motor, rüzgâr türbini vs. gibi tahrik kaynağının jeneratörün rotorunu döndürmesiyle, stator sargılarında elektrik akımı meydana gelmesidir.

Elektrik enerjisine duyulan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır. Bu yüzden elektrik üretmek için gerekli enerji kaynakları araştırılmakta ve bunların, kullanışlı, çevre kirliliğine mahal vermeyen cinsten olmalarına dikkat edilmektedir. Kömür, petrol, su potansiyeli, nükleer yakıtlar, güneş, jeotermal enerji gibi pekçok kaynaktan elektrik üretmek üzere yapılan çalışmalar yanında, elektriğin ucuz olarak üretilmesi için de uğraşılmaktadır. Bunun yanında üretilen enerjinin nakledilmesi de ayrı bir problemdir. Nakil hatlarındaki dirençlerden dolayı meydana gelen joule kayıpları (enerji kayıpları), voltajın yükseltilip, akımın düşürülmesine rağmen yine de mevcuttur. Kayıpları ortadan kaldırmak için sıvı helyum soğutmalı, niobium kaplı ince bakır tellerden meydana gelen süper iletken kablolar düşünülmektedir. Süper iletkenler jeneratör ve motorlarda dahi kullanılabilecek özelliklere sâhiptir.

ELEKTRİK KABLOSU;

elektrik enerjisini iletmeye yarayan araç. Bir telli, çıplak olanları olduğu gibi, çok telli, çok damarlı olanları da vardır. Kablo kullanıldığı yere göre çok çeşitli özellikler gösterir. Bunlar bina içi, dışı, havai hat, nemli yer, yeraltı vb. yerlerdir.

Bilhassa yeraltı kablolarının yapımı oldukça zordur. Çünkü bu kablo hem yüksek akım ve gerilimlere dayanabilmeli, hem de kimyasal etkilere karşı toprak altında uzun müddet vazife yapabilmelidir. Bu sebeple bir yeraltı kablosunun dış kalınlığı oldukça fazla olabilir.

Son senelerde bakır fiyatlarının artması sebebiyle, iletken olarak, bakır yerine, alüminyum kullanılmaktadır. Alüminyum daha hafif olmasına karşılık, direnci bakıra göre daha fazladır. Daha kalın alüminyum kullanmakla bu farklılığı gidermek yoluna gidilmiştir. Buna mukâbil yine de alüminyum ucuzdur.

Yağlı yeraltı kabloları yüksek akım taşıyan yerlerde kullanılır. İletken, akımı taşırken ısınır ve genleşir. Bu arada yalıtımda hâsıl olan genleşme ve büzüşmeye yalıtkan uyum sağlamayabilir. Bu da kısa devrelere sebep olur. Bu kötü duruma engel olmak için kablonun içine bir kanal yapılarak, burası yağ doldurulur. Genleşme veya soğuma sonucu bu yağ kablo boyunca hareket eder.

Kablo döşeme işi yapıldığı yere göre farklılık gösterir. Havaî hatlarda direkler üzerinde, yer altında kum içine, iç tesisâtta boru içine döşenildiği gibi, başka şekilde döşenenleri de vardır.

Telefon kablolarında bir dış kılıf içinde yüzlerce çift kablo bulunabilir.

ELEKTRİK MAKİNALARI;

Alm. *Elektrische Maschienen (pl.),* **Fr.** *Machine électrique,* **İng.** *Electric machines.* Elektrik enerjisiyle çalışan veya elektrik enerjisi üreten makina. Elektrik makinalarını, çalıştığı akıma göre sınıflandırıp, sonra her kısımda olanları tasnif etmek mümkündür. Elektrik makinaları, çalışma akımına göre “doğru akım” ve “alternatif akım” makinaları diye ikiye ayrılır. Doğru akım makinaları kısaca:

A- Doğru akım dinamoları: a) Seri dinamolar, b) Paralel dinamolar, c) Seri-paralel bileşik dinamolar.

B- Doğru akım motorları: a) Seri motorlar, b) Paralel motorlar, c) Seri-paralel bileşik motorlar, şeklinde sınıflandırılır.

Alternatif akım makinaları da kısaca:

A- Transformatörler,

B- İndüksiyon motorları,

C- Senkron makinaları: a) Senkron motorlar, b-Alternatörler,

D- Kollektörlü alternatif akım makinaları,

E- Doğrultmaçlar,

şeklinde sınıflandırılabilir. Alternatif akımla kullanılan makinaların bir fazlı ve çok fazlı çeşitleri yanında, çok özel maksatlarla yapılan motor veya alternatörleri vardır. Hem doğru hem alternatif akımda kullanılan motorlara ise üniversal motorlar denir (el matkabı gibi).

ELEKTRİK MOTORU;

Alm. *Elektrische motor,* **Fr.** *Motor électricien,* **İng.** *Electric motor.* Elektrik enerjisini mekanik enerjiye çeviren makina. Elektrik kaynağına bağlandığı zaman bir mili döndürerek bir hareket meydana getirir. Günlük hayâtımızda milyonlarca motor kullanılır. Evde bulunan elektrik süpürgesi, çamaşır makinası, dikiş makinası ve karıştırıcıları hep motorlar çalıştırır. Modern bir fabrikada ise, bandların çalıştırılmasında, baskı makinalarında, değirmenlerde hep elektrik motoru vardır. Motorlar genellikle tüm yüklendikleri zaman tam verimlidirler. Büyük motorlar, küçük motorlardan, yüksek hız motorları düşük hız motorlarından daha verimlidir. Beygir gücünün küçük bir kesiminden, 5000 beygir gücüne veya daha büyük güce sâhip motorlar mevcuttur.

Motorlar kabaca, doğru akım ve alternatif akım motorları diye ikiye ayrılabilir. 1880'lerde ilk olarak doğru akım bulunduğundan ilk motorlar da bu akımla çalışanlar olmuştur. 1890'larda alternatif akımın bulunmasıyla indüksiyon motoru adıyla bilinen bir alternatif akım motoru basitliğinden dolayı yaygınlaşmıştır. Daha sonra, özellikle senkron ve universal motor olmak üzere, diğer tür alternatif akım motorları gelişmiş ve kullanılmıştır. Günümüzde alternatif akım yaygın olmasına karşılık, doğru akım motorlarının uygulamada önemli bir yeri vardır. Özellikle değişik hızların gerekli olduğu, asansör, el âleti ve konveyörlerde doğru akım motorları kullanılır.

Târihi: İlk ticârî motor 1880'lerde, elektrik ve manyetizmada 1820'lerin başlarında yapılan temel keşiflerden yarım asır sonra ortaya çıkmıştır. İlk defa 1821'de Michael Faraday, bir mıknatıs ve hareketli telden sürekli bir dönme hareketi elde edebileceğini göstermiştir. Bir Amerikalı demirci olan Thomas Davenport 1837'de elektrik motoru için ilk patenti almıştır. Ancak her buluş gibi bunun da uzun bir gelişme devresine ihtiyâcı vardı. 1860 ve 1870'lerde çok çalışmalar yapıldı. Hatta bu sırada doğru akım jeneratörünün tersine çalışabileceği, yâni başka bir doğru akım jeneratörü tarafından bir doğru akım motoru gibi çalıştırılabileceği anlaşıldı. 1888'lerin sonuna doğru doğru akım motorları büyük miktarlarda îmâl edilmeye başlandı. Büyük şehirlerdeki ulaşım ihtiyâcı motorlar için yeni imkânlar ortaya koydu. Atla çekilen arabaların elektrik motorlarıyla da hareket ettirilebileceği fikri çıktı. Bu arada elektrik motorlarının teorisinde de gelişmeler kaydedildi. Bütün bunlara rağmen, 1880 ortalarında, doğru akımın ancak birkaç kilometrelik mesâfeye dağıtılabilmesi ve elektrik motorunun pahalı olması, kullanımın gelişmesini engelleyen en önemli faktörlerdi. Bu sırada alternatif akımın uzak yerlerde ekonomik olacağı anlaşıldı.

1888'de İtalyan Galileo Ferrari birbirinden 90° faz farkı olan iki alternatif manyetik alanının sabit dönen bir manyetik alan olarak görülebileceğini gösterdi. Ayrıca, bir tek akımın, fazları farklı iki manyetik alan doğuran fazları farklı iki akıma ayrılabileceğini gösterdi. Dönen tek bir manyetik alanın motorun rotasında bir dönme meydana getirdiğini müşâhede etti. Böylece ilk indüksiyon motoru doğmuşsa da bunun sanâyideki uygulamasını Ferrari devâm ettirememiştir. 1888-1896 arasında Nikola Tesla bağımsız olarak geliştirdiği indüksiyon motorunun patentlerini aldı. George Westinghouse, Tesla'nın patentlerini alarak ileri çalışmalar yaptırdı ise de, ekonomik kriz ve elektrik akımı tekniğinin gelişmeleri bu çalışmaları engelledi. 1890'lardan îtibâren çeşitli ülkelerde alternatif akım motorları ortaya çıktı. Çok fazlı elektrik motorları geliştirildi. Böylece elektrik motorunun temelleri atılmış oldu. Bundan sonraki gelişmeler genellikle esası değiştirmeden yapılan geliştirmeler oldu.

Elektrik motorları yapılış îtibâriyle başlıca iki kısımda meydana gelir:

Stator: Sabit olan kısımdır. Manyetik alan elde etmeye yarayan bir mıknatıstır. Motorların bir kısmında bu parça elektromıknatıstır. Bu elektromıknatıstan akım geçtiği zaman, kutuplar arasında manyetik alan meydana gelir.

Rotor: Mıknatısın kutupları arasında dönme hareketi yapabilen bir makara sistemidir. Elektrik motorları kullanma maksatlarına göre çeşitli büyüklükte ve türde îmâl edilir. Genellikle bunlar iki grupta toplanabilir.

1. Elektromanyetik makinalar: Bu gruba indüksiyon, senkron, doğru akım, doğru akım çok fazlı kollektörlü motorlar girebilir:

2. Manyetik motorlar (makinalar): Bu gruba ise manyetik dirençli eşzamanlı motorlar, keşiklik motorları, selenoitler ve röleler girer.

Elektromanyetik motorların hacimleri büyüdükçe verimleri artar. Manyetik motorlarda verim artışı için hacim küçülür.

ELEKTRİK SANTRALI;

Alm. *Kraftwerk,* **Fr.** *Usine géenératrice,* **İng.** *Power plant.* Elektrik enerjisinin üretildiği merkez. Bir santralda iki ana makina vardır. Bunlardan biri herhangi bir enerjiyi mekanik enerjiye çeviren

makinadır. Bu bir su türbini, buhar türbini, dizel motoru veya gaz türbini olabilir. Diğer makina da bir alternatif akım üreticisidir. Buna jeneratör denir. Santraller kullandıkları maddeye göre isimlendirilirler. Bunlar kısaca kömür, petrol, doğal gaz, nükleer yakıt ve sudur.

Buharlı Elektrik Santralları

Buhar kazanı, buhar türbini ve jeneratörden ibârettir. Buhar, kazanda elde edilir, türbinde mekanik enerjiye çevrilir ve jeneratörde elektrik enerjisi elde edilir.

Buhar kazanı: 15 katlı binâ yüksekliğinde olanları mevcuttur. Buhar kazanı, sıcaklıkla genişlemeyi mümkün kılabilmek amacıyla çelik bir çerçeve üzerine yerleştirilmiştir. Kazanın fırınına, petrol, gaz veya toz hâlindeki kömür gönderilir. Kazanın altında yanan bu maddelerden çıkan kızgın gazlar, kazandaki borular etrâfından geçerek suyu ısıtır. Yaklaşık 540°C sıcaklık ve 200 kgf/cm$_2$ basınçta buhar elde edilir. Bu buhar türbine gönderilir. Kullanılan buhar ikinci bir defâ türbine gönderilebildiği gibi, geri alınarak kazanda tekrar ısıtılabilir. Bu suretle verim yükseltilir.

Buhar türbini: Buharın yüksek sürati, türbinin sık pervânelerine çarparak döndürür. Türbinin pervâneleri, buharın enerjisinden en iyi bir şekilde faydalanabilmek için, değişik şekillere sâhiptir. Normal türbinlerin dönüşü 3600 devir/dakikadır.

Soğutma suyu: Türbinden geçen kullanılmış buharı, buhar kazanına geri döndürmeden, buharı yoğunlaştırmak için soğutma suyuna ihtiyaç olabilir. Yakın bir göl veya nehrin suyu bu maksatla kullanılabildiği gibi, soğutma kulelerinden de faydalanılabilir. Bu durumda türbinin yoğunlaştırıcısındaki su, kuleden geçirilerek soğutma sağlanır.

Kontrol odası: Modern santraller bir kontrol odasından yönetilir. Santralın durumu gösterge ve sayaçlardan kontrol edilir. Bir tipik santralde sıcaklıkla ilgili yaklaşık 600 gösterge, basınçla ilgili 40, suyun akımı ile ilgili 20 ve değişik maksatlarla ilgili 600 gösterge ve sayaç mevcuttur.

Hidroelektrik Santrallar

Jeneratörlerin dönmesi, düşen suyun enerjisinden faydalanılarak gerçekleştirilir. Bu su doğrudan türbinin kanatlarına çarparak dönüşü sağlar. Elde edilecek elektrik gücü, suyundan faydalanılan nehrin akış hacmine, düşüş yüksekliğine bağlıdır. En uygun hidroelektrik santralleri, yeterli yağmurlarla beslenen ve akış eğimi büyük olan nehirler üzerine kurulur. Nehre yapılacak bir barajla, santralin sürekli çalışması için su biriktirilmiş olur. Barajdan sular cebrî borularla türbine taşınır. Kullanılan türbinin türü su yüksekliğiyle yakından ilgilidir. Eğer düşüş yüksekliği 300 metreden büyükse, darbe türbinleri kullanılır. Bu türbin, yüksek hızdaki suyun türbinin dış çevresindeki kepçelere vurmasıyla döndürülür. Eğer suyun yüksekliği 300 metreden düşükse, reaksiyon türbinleri kullanılır. Bu tip türbinlerde ise suyun yalnız hız enerjisinden değil, basıncından da faydalanılır. Su, türbini 100-200 devir/dakikada çevirdiği için ve buhar türbinleri 3600 devir/dakika çalıştığı için bu türbinlerin düzeni buhar türbinlerinden farklıdır.

Günün belirli saatlerindeki büyük elektrik ihtiyâcını karşılamak için, değişik düzene sâhip hidroelektrik santraller mevcuttur. Enerjiye talep çok olduğu zaman su üst seviyeden alt seviyeye düşürülerek enerji kazanılır. Enerjiye talep az olduğu zaman, fazla olan enerji ile pompa çalıştırılarak su alt seviyeden üste yükseltilir. Gel-git (med-cezir) olayının büyük olduğu yerlerde bu olaydan faydalanılır. Böyle ilk santral Fransa'da Rance Nehrinde 1966'da 240 MW güçle kurulmuş olup, 24 türbine sâhiptir.

İçten Yanmalı Motorlu Santrallar

Bu santrallar dizel motorları ve gaz türbinleri ile tahrik edilirler. Yüksek yakıt ihtiyâçlarından dolayı büyük buhar türbinlerine göre daha pahalıdırlar. 1000-15000 kw arasında güçleri bulunan bu santraller küçük yerleşim merkezlerine güç temin ettikleri gibi, ihtiyâcın yüksek olduğu saatlerde devreye girmek üzere de yapılırlar. Buhar türbinlerinin devreye girmesi saatler aldığı hâlde, dizelmotorları ve gaz türbinleri birkaç dakikada devreye girerler. Bu sebepten, günün birkaç saatinde ihtiyaç olan ilâve gücü elde etmek için kullanılırlar. Ayrıca hastâne gibi kurumlarda elektrik kesildiği durumlarda devreye girerler.

Nükleer Santrallar

Uranyum veya plutonium atomlarının bir nükleer reaktörde fizyon veya parçalanmasıyla ortaya çıkan ısı enerjisi, buhar elde etmek için kullanılır. Buhar ile türbinler döndürülür. Buhar türbininden farkı, fosil yakacak yerine nükleer yakacak kullanır ve buhar kazanı yerine nükleer reaktör mevcuttur. Nükleer yakıt olan uranyum 235 veya plutonium 239 atomlarına nötronların çarpmasıyla fizyon meydana gelir. Fizyon işleminde ısı yanında meydana gelen nötronlar fizyonun devâmını sağlar. Kontrollü bir düzen ile ısı kaynağının sürekliliği sağlanır. Nükleer reaktörlerin değişik türleri mevcuttur. Bunlar nötronların enerjisi ve sayısının kontrol edilmesinde reaktör çekirdeğinden ısının sıvı veya gaz ile uzaklaştırma

türüne göre değişikliklere sâhiptir.

Nükleer güçten elektrik, ilk defâ 1951'de ABD'de Arco (Idaho)daki deneme merkezinde elde edilmiştir. 1976 yılında ABD'de 55 tâne nükleer reaktör çalışmakta ve 160 tânesi yapım hâlindeydi. İngiltere, Fransa, Almanya, Japonya, Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Kazakistan'da da nükleer enerji santralları vardır. 1970'lerde yaygınlaşan nükleer reaktörler, 1980'lerde, Three Mile Island (ABD) ve Chernobil (Rusya) santrallarında meydana gelen kazâlar, ülkeleri temkinli davranmaya zorlamıştır. Genellikle nükleer santrallar çok pahalı inşâ edildikleri hâlde, işletim masrafları düşüktür.

Elektrik Santralları ve Çevre

İlk zamanlar yeni bir elektrik santralinin kurulması dâimâ soğuma suyunun mevcudiyetine ve çevredeki ihtiyâca göre karar verilmekteydi. Ancak 1960'ların sonlarından îtibâren hava ve su kirliliği santrallerin yapımı ve işletmesinde önemli olmuştur. Santral yeri ve iletim hatlarının inşâsından dolayı ormanları kesmek, şerit yollar açmak gerekmektedir.

Hava kirliliği: Kömür ve petrolde az miktarda sülfür mevcuttur. Yakıtın yanmasıyla sülfür; sülfür dioksit gazına dönüşür. Bu gaz insanlara, bitkilere ve binâlara zararlıdır. Fosil yakıtın kullanılmasıyla sülfür dioksit gazı, uçucu kül ve diğer artıklar bâzıları 300 metreye varan bacalarla havaya verilir. Kül, elektrostatik tutucularla alınabilirse de, sülfür dioksitin tutulması kolay değildir. Bu sebepten daha pahalı sülfür oranı düşük kömür kullanılır. Dünyâdaki petrol kaynaklarının ancak % 1'inin sülfür oranı % 1'in altındadır ve ancak % 28'inin sülfür oranı % 2'nin altındadır.

Isı kirliliği: Tabiatta mevcut ısı dengesinin bozulması ısı kirliliği olarak bilinir. Modern fosil yakacak kullanan santrallerin verimi % 40 civârındadır. Yâni % 60 yakıt enerjisi elektrik enerjisine çevrilmeden havaya veya soğutma suyuna verilir. En kolay ve ucuz soğutma yolu, soğutma suyunun bir göl veya nehirden alınarak kullanılıp geri verilmesidir. Ancak, göl ve nehirdeki canlılar suyun sıcaklığına ve sudaki oksijen miktarına karşı çok hassastırlar. Su sıcaklığı arttıkça, sudaki erimiş oksijen miktarı azalır. Bu, özellikle küçük su kaynakları için önemlidir. Değişik bir yol da soğutma kuleleri kullanarak soğutma suyunu bacalarda soğutup, sıcaklığı havaya vermektir. Bu sûretle aynı su sürekli olarak kullanılır. Başka bir yol ise sun'î göller yaparak buradaki suyun kullanılmasıdır.

Radyoaktif kirlilik: Fizyon işleminde, uranyum ve plutoniumun ağır atomları daha hafif atomlara ayrılırlar. Bunlar fizyonun artıkları olup, radyoaktiftirler. Bunların dışarı kaçmasının önlenmesi gerekir. Bu amaçla fizyon işlemi ve nükleer yakıt önce paslanmaz çelik veya zirkonyum hazneler içine konulur. Bu ise çelik basınçlı hazne içine yerleştirilir. Üçüncü koruma olarak etrâfı kalın çelik veya beton ile çevrilir. Bunlar şehirlerden uzak yerlere deprem gibi büyük etkilere dayanacak şekilde yapılır. Deneyler, iyi bir sistemde, radyoaktif yoğunluğunun kabul edilebilir sınırın % 1'ine indirilebileceğini göstermiştir.

ELEKTRİK SAYACI;

Alm. *Elektrizitätszähler (m.),* **Fr.** *Electrique compteur,* **İng.** *Electricity meter.* Harcanan elektrik enerjisini sayaçlı bir sistemle kaydeden elektrikli bir ölçü âleti. Doğru akım ve alternatif akım sayaçları, yapı bakımından farklılık gösterirler. Mühim olan günümüzde kullanılmakta olan alternatif akım sayaçlarıdır. Bu sayaçların bir fazlı ve üç fazlı tipleri mevcuttur. Üç fazlı olanlar ile bir fazlı olanlar arasında yapı bakımından bir fark yoktur. Her faz için bir fazlı sayaç birbirine ortak bir mil ile bağlıdır ve üç fazın etkisinin toplamına göre dönme momenti meydana gelerek sayacı döndürür.

Alternatif akım sayaçlarına indüksiyon sayaçları da denir. Devreye seri bağlı birkaç spiral ve kalın telden olan akım elektromıknatısı ve devreye paralel bağlı ince tel ve çok spiral meydana gelen gerilim elektromıknatısı yanında, bir alüminyum disk, bir U mıknatıs ve dişli tertibâttan meydana gelir. İki elektromıknatısın birbirine karşı olan konumları önemlidir. Bu iki elektromıknatısın arasından ve bobinlerinin manyetik alanından etkilenebilecek şekilde, ortadan mili bulunan ve dönebilen alüminyum disk geçer.

Sayacın dönebilmesi için devreden akım çekilmesi gerekir. Böylece akım bobininde bir manyetik alan hâsıl olur. Sayacın devreye paralel bağlı gerilim bobininde zâten manyetik alan vardır. Gerilim bobinleri tarafından meydana getirilen manyetik alanın diskte doğurduğu Foucault akımları, akım bobininin meydana getirdiği manyetik alanın etkisiyle diski hareket ettirir. Hareket eden disk, bir dişli sistemi çalıştırarak numaratörün hareketini sağlar. Sayaçta bulunan U mıknatısın kutupları arasından geçen disk üzerinde de bir indükleme akımı doğurur. Bu da diskin frenlenmesine ve hareketinin ayarlanmasına sebeb olur. Sayacın ayarı bu mıknatıs aracılığıyla yapılabilir.

ELEKTRİKÎ ALAN;

Alm. *Elektrisches Feld (n),* **Fr.** *Champ (m) êlectrigue,* **İng.** *Electric field.* Elektrikî kuvvetlerin hüküm

sürdüğü, tesirlerinin geçerli olduğu alan. Bir elektrik yükünün civârında başka bir elektrik yüküne kuvvet tesir ediyorsa, orada elektrik alanının mevcudiyetinden söz edilir.

Bir elektrik yükünün meydana getirdiği elektrik alanının içinde bulunan başka bir statik elektrik yüküne tesir eden kuvvet ne kadar büyükse elektrik alan da o kadar şiddetlidir. Alan şiddetini bulmak için, alanın içindeki pozitif birim yüke tesir eden kuvvet tesbit edilir. Bu kuvvet, alan şiddeti olarak kabul edilir. Yâni yüke belli bir kuvvet etki ediyorsa, bu yükün birim miktarına tesir eden kuvvet, alanın şiddetini göstermektedir. Alan şiddeti bir kuvvet olduğundan bir vektörle gösterilir. Yani bir noktadaki alan şiddetinin belirli bir büyüklüğü ve yönü vardır.

Bir Q yükünün meydana getirdiği elektrik alan içinde ve Q yükünün bulunduğu noktadan r mesâfedeki Q' yüküne tesir eden kuvvet $F = (k.Q.Q')/r^2$ formülü ile hesaplanır. Q' yükünün bulunduğu noktadaki elektrik alan şiddeti birim pozitif yüke tesir eden kuvvet olduğundan, F formülünde Q' yerine (+1) koymak veya F'i Q'ye bölmek suretiyle alan şiddeti bulunabilir. Buna göre alan şiddeti, $E= F/Q'= (k.Q)/r^2$ şeklinde hesaplanır (k: sabit katsayı).

Birbirine yakın birden fazla elektrik yükünün bir noktadaki elektrikî alan şiddetini veya bu noktadaki başka bir yüke yapacakları kuvvet etkisini bulmak için, her bir yükün o noktadaki alan şiddeti veya kuvvetleri hesaplanır. Vektörel olarak toplamları alınır.

ELEKTRİKLİ BALIKLAR (Electrophorus Piscis);

Alm. *Elektrische pische (m.pl.),* **Fr.** *Poissons électriques,* **İng.** *Electric fishes.* Elektrik üretebilen ve depolayabilen organlara sâhip, tatlı ve tuzlu su balıkları. Bugün 500'den fazla çeşidi bilinmektedir. Çizgili kas gruplarının değişmesiyle meydana gelmiş olan elektrik üretme organları, balıkların birbiriyle ilgisi olmayan farklı familya türlerinde rastlanmaktadır. En çok bilinenleri; elektrikli yayın balığı (Malopterurus electricus), elektrikli yılanbalığı (Electrophorus electricus), Nilturnabalıkları (Mormyridae) ve elektrikli voltaj balıkları (Torpedo marmorata)dır.

Elektrikli balıklar kendilerini bir elektrik alanıyla çevrelerler. Bu alan içinde kımıldayan her şeyi hissederler. Böylece yiyeceklerini, eşlerini ve düşmanlarını keşfederler. Bu özellik savunmada, avlanmada, yön tâyininde önemli olduğu kadar, eşlerin birbirini bulmasında da etkilidir. Çoğu elektrik balığında elektrik çıkışı, düşük voltajda ve türden türe değişen frekanslarda, aralıklarla olur. Bu aralıklar hayvanın o andaki durumuna göre farklı olur. Meselâ elektrikli yılanbalığı istirahat zamânında sâniyede 1 ilâ 5 defâ, heyecan ânında ise sâniyede 20 defâ elektrik deşarjı yapar. Bir diğer cinsi olan Stenarchus sâniyede 650-1500 voltluk elektriksel bir alan hâsıl eder. Bu alan sudan farklı bir cisme temas edince, balığın derisindeki elektrik duyarlıklı dokular balığı dışarıdan yaklaşan bir cisme karşı uyarırlar. Böylece balık yaklaştığı engelleri fark eder, yön tâyin eder, dar geçitlerden geçebilir. Bu özellik balık için savunma ve haberleşmeye de yarar. Elektrikli yılanbalığının vücut boyunca uzanan bir çift elektrik organı, gerçekte ayrı iş gören üç bölümden meydana gelir. Ana organ en yüksek gerilimi üretir. Savunma ve avını uyuşturmada kullanılır. İkinci organ meydana getirdiği elektrik alanıyla çevreden geçen canlıları ve sudan farklı cisimleri tesbit eder. Üçüncü organ birinciye yardımcı ve tamamlayıcıdır. Elektrik organlarının çalışması beynin denetimine tâbidir. Tatlı su elektrikli balıklarında görme organları zayıf olduğu gibi, yaşadıkları sular da umûmiyetle bulanıktır. Çevrede meydana getirdikleri elektrikî alan, bu balıkların görme ihtiyâcını karşılar. Her ne kadar elektrik organlarının çalışması tamâmiyle açıklığa kavuşturulamamışsa da, bu organların fevkalâde hassas olduğu kesindir.

Elektrik organının yapısı: Birkaç istisnâ dışında elektrik organları, kasılma özelliğini kaybetmiş voltaj üretebilen çizgili kas dokusundan meydana gelir. Bu organlar çeşitli balıklarda göz kasları, vücut kasları veya sinir dokularından ibârettir. (Elektrikli yayın balığında elektrik organı, deri bezlerinin değişmesinden meydana gelir. Deri ile kas arasında bulunup vücudu manto gibi sarar.) Elektrik organlarının hücreleri "elektroplak" adını alır. Bu hücreler uzun kas hücreleri gibi olmayıp, ardarda sıralanmış disklere benzerler. Yassı tabakalar hâlindedir. Elektrik akımının şiddeti, elektrik plakalarının sayısı ve balığın büyüklüğüne bağlı olarak değişir. Nilturnabalığının kuyruğunun her iki tarafında 600-3000 elektroplak hücresi vardır. Nilturnabalıkları ürettikleri elektrik alanını bir çeşit radar gibi kullanarak bulanık sularda rahatlıkla avlanırlar. Elektrikli yılanbalığının vücut boyunca uzanan üç elektrik organında 7000 elektroplak hücresi bulunur. Her elektroplak 1/10 voltluk elektrik üretir. Bir torpedo balığının bir çift elektrik organında 500-1500 elektroplak hücresi mevcuttur. 500.000 elektroplaklı olanları da vardır. Elektroplak hücreleri, gözlerin hemen arkasında böbreğe benzer bir çift organda toplanmıştır. Torpedo balığına, kadırga balığı, elektrikli voltaj, uyuşturucu balık veya torpil balığı da denir. Türkiye'de üç türü vardır.

Üretilen voltaj: Güney Amerika ve Afrika tatlı sularında çoğu türler, sâdece birkaç volt üretebilir. Çok yüksek voltaj üretenleri de vardır. Amazon Nehrinde yaşayan elektrikli yılanbalığı, 1 amper şiddetinde ve 500-800 voltluk elektrik üretir. 200 neon ampulünü bir anda yakabilir. Kendi elektriğinden ve

hemcinslerinkinden zarar görmez. Afrika tatlı sularındaki elektrikli yayın balığı da 350 volt üretir. Elektrikli voltaj balıkları normalde 50-60 volt elektrik ürettikleri halde, bâzan bunu 220 volta çıkarabilirler. Bu elektrik deşarjları 3 milisâniye sürer ve sâniyede birkaç defâ tekrarlanır. Elektrik gücü zayıf olan balıklarda akım hızlı ve uzun süreli, kuvvetli olanlarda kısa süreli salınır.

İnsanlarda da baş ve ayaklar doğrultusunda vücudu devamlı dolaşan bir elektrik akımı vardır. Bunun şiddeti fertlerde farklıdır. 5-6 mumluk ampülleri vücut elektriğiyle yakabilen insanlara rastlanmıştır. Elektrikiyet özelliği çok olan insanlar, az olanları tesir altına alabilirler. Böyle kimseler bakışları, el sıkışları ve dokunmalarıyla karşılarındakini âdetâ ipnotizma ederler.

ELEKTRİKLİ EV ÂLETLERİ;

Alm. *Elektrische Haushaltgerate (n.pl.),* **Fr.** *Appareils (m.pl.) ménagers électriques,* **İng.** *Home appliances.* Ev idâresinde kullanılan ve elektrikle çalışan âletler. Elektrik enerjisi günlük hayâtımızda kullandığımız bir enerji çeşididir. Buna sebep, elektriğin kolayca bir başka enerjiye çevrilebilmesi, bir yerden bir yere kolay nakledilmesidir.

Ampuller: Aydınlatmada kullanılır ve elektrik enerjisini ışık enerjisine çevirir. Ampullerin kullanıldığı yere, elektrik enerjisinin değerine ve cinsine göre çok çeşitli tipleri bulunur.

Elektrik süpürgesi: Elektrik enerjisini mekanik enerjiye çeviren yüksek devirli bir motora sahiptir. Bu motorun yüksek devirli olması (20.000 d/d), yüksek emme gücü sağlar. Bu ise temizlenmesi gereken yerlerdeki tozları emer ve bir torbada toplar. Halıyı dövüp tozunu kaldıran ve bu tozları emen tipleri de vardır.

Elektrikli fırın ve ısıtıcılar (sobalar): Elektrik enerjisini ısı enerjisi şekline çevirip çalışırlar. Bunlarda bir direnç teli (rezistans) vardır. Tel genellikle krom-nikel alaşımında bir elemandır. Bu tel, fırının veya sobanın uygun yerine genellikle tuğlaların içine yerleştirilir. Tüp rezistanslı, kuvars sobalar da revaçta olan ısıtıcılardandır.

Elektrikli ütü: Isı enerjisini, elektrik enerjisinden sağlar. Bunun içinde de direnç teli vardır. Son senelerde alüminyumdan yapılan ütüler hafif olmakta ve kolaylıkla kullanılmaktadır. Ayrıca buharlı ütüler, ütüleme sırasında kumaşa buhar üflemekte ve ütünün daha iyi yapılmasını sağlamaktadır.

Elektrikli çamaşır makinası: Bir veya bir kaç elektrik motoru bulunur. Çamaşır kazanının içindeki pervaneyi çalıştıran motor, çamaşırların kazan içinde dönmesini (sağa- sola) sağlar ve çamaşırı yıkar.

Buzdolabı: Besinlerin tâze olarak saklanması için soğuk bir ortam sağlar. Bu maksadı temin eden yine bir motor bulunur. Motor, soğutma işini yapan özel gazı sıkıştırmaya yarayan pompayı tahrik eder.

Bunların dışında çok çeşitleri olan elektrikli araçlardan bâzıları şunlardır: Elektrik çakmakları, vantilatörler, el lambaları, elektrikli su ısıtıcıları, elektrikli battaniyeler, ekmek kızartıcılar, tost makinaları, elektrikli ocak, çeşitli ziller, karıştırıcılar (mikserler), meyve suyu makinaları, bulaşık makinaları gibi.

ELEKTRİKLİ VÂSITALAR;

Alm. *Elektrische Fahrzeuge (n.pl.),* **Fr.** *Véhicules électrique (m.pl.),* **İng.** *Electric vehicles.* Elektrik enerjisiyle çalışan vâsıtalar. Patlamalı motorlarla çalışan vâsıtalara göre bâzı avantajları olan elektrikli vâsıtalar pekçok sahada yaygın olarak kullanılmaktadır. Modern patlamalı motorlarda bile yakıt enerjisinin büyük bir kısmı egzoz gazları ve radyatör vasıtasıyla atmosfere atılmaktadır. Aynı zamanda egzoz gazlarının yol açtığı hava kirliliği büyük şehirleri büyük ölçüde tehdid etmektedir. Bu yüzden elektrik motorlarıyla çalışan vâsıtalar, hava kirliliği gibi bir tehlikeden uzak ve gürültüsüz çalışan bir vâsıta olarak tercih edilebilir. İvmelenme kâbiliyeti, yâni âni hız kazanabilmesi, hatta iniş yollarda vâsıtayı tahrik eden motorun jeneratör olarak çalışarak enerji kaynağını beslemesi, elektrikli vâsıtaların diğer faydalarındandır. Bunlara rağmen motoru besleyen akümülatörlerin hacim ve ağırlık olarak çok büyük olması akümülatör ömrünün az, fiyatının fazla olması ve bu vâsıtanın fazla sürat yapamaması, mahzurlarıdır. Saatte 80 km hızla giden bir elektrikli vâsıtanın menzili 110 km olmakta ve motoru besleyen bataryanın dolması için bir gece gerekmektedir. Kalkıştaki âni hareketler, elektronik kontrol sistemleriyle yumuşak hâle getirilse de elektrikli vâsıtalar programlı işler için uygun olup, âni isteklere cevap verebilmesi bakımından pek elverişli değildir. Fakat enerji kaybının önlenmesi bakımından diğer vâsıtalara göre çok üstündür.

1900'lerde Avrupa'da tutulmaya başlayan elektrikli vâsıtalar, içten yanmalı motorların gelişmesiyle yerini bunlara bırakmıştır. Günümüzde havâî hatlarla beslenen doğru veya alternatif akımla çalışan elektrikli trenler, otobüsler mevcuttur. Hatsız elektrikli otomobil, kamyon, otobüs için çalışmalar devâm etmektedir. Hatta 60 km/saat'a yakın hızla çalışabilen 50 kişilik otobüsler yapılmıştır. Elektrikli

otomobillerde hız 60 km/saat, menzil 150 kilometreyi geçmiş durumdadır.

Akümülatörün pahalı olması, hızın düşük olması, dolma zamânının hayli yüksek olması gibi problemleri ortadan kaldırmak için dizel elektrikli vâsıtalar yapma yoluna gidilmiştir. İlk dizel elektrikli lokomotif Ford şirketi tarafından yapıldı. Bu lokomotifte bir dizel jeneratör grubu, elektrik motorunu besleyen akümülatörleri devamlı doldurmaktadır. İnişlerde ise motor ters çalışıp akümülatörü beslemektedir.

ELEKTRİKLİ YILANBALIĞI (Electrophorus electricus);

Alm. *Zitteraal,* **Fr.** *Gymnote (m) électrique,* **İng.** *Electric eel.* **Familyası:** Elektrikli yılanbalığıgiller (Electrophoridae). **Yaşadığı yerler:** Güney Amerika'da, çoğunlukla Amazon ve Orinoco ırmaklarında.**Özellikleri:** Elektrik organlarına sâhiptir. **Çeşitleri:** Familyanın elektriği etkili tek türüdür.

Amazon havzasındaki sâkin, durgun veya yavaş akan akarsularda bulunan, Kemikli balıklar (Teleostei) takımından bir tatlı su balığı. Çamurlu dipleri sever. Yılan gibi uzun vücutludur. Genellikle sönük gri renklidir. Derileri pulsuz ve kaygandır. Sırt ve kuyruk yüzgeçleri yoktur. Anal yüzgeç karın boyunca uzanır. Bu uzun yüzgeci dalgalandırarak öne ve arkaya doğru rahatça yüzebilir. Vücudunun yan tarafında kuyruğa kadar uzanan iki adet elektrik organı vardır. Baş pozitif kutup, kuyruk ise negatif kutup olarak iş görür. Balığın istediği anda meydana getirdiği deşarj büyük hayvanları bile felce uğratacak kadar şiddetlidir. İnce, uzun vücudunda bulunan elektrik ortalama 450 volttur. İçlerinde 800 voltluk doğru akım meydana getirenleri ve 2,5 metre boyunda, 15-20 kg ağırlıkta olanları da vardır.

Elektrikleriyle sersemlettikleri kurbağa ve balıklarla beslenirler. Dişsiz olduğundan avlarını yutarlar. Bulunduğu sularda, kaplumbağa ve diğer hayvanlar korkudan o suları terk ederler.

Venezuella'da bu balıkları büyük ağlarla avlarlar. Elektriğin çarpmaması için kauçuk eldiven giyerler. Bir denemede, balık negatif ve pozitif iki mâden çubuğun üzerine yatırılmıştır. Vücûdundaki elektrik boşaltıldığında 200 neon ampülü yaktığı tesbit edilmiştir.

İnsan ve hayvanları ürküten yılan balığının zayıf bir tarafı, solungaçlarının kan için yeterli oksijeni sağlayamamasıdır. Ağız tabanıyla damağı atmosferik oksijeni alabilecek özelliktedir. Bu sebeple her 10-15 dakikada bir su yüzüne çıkarak hava yutmak zorundadır. Su yüzüne çıkamadığı taktirde 10-15 dakika içinde boğulur.

ELEKTROAKUSTİK;

Alm. *Elektroakustik (f),* **Fr.** *Electro-acoustique (f),* **İng.** *Electroacoustics.* Elektrik enerjisinin akustik enerjiye veya akustik enerjinin elektrik enerjisine dönüşümüyle ilgili tatbiki ilim dalı. Elektrik sinyallerinin uzak mesâfelere iletilmesi oldukça kolaydır. Bu yüzden sesin, elektrik sinyallerine ve tekrar sese dönüştürülmesi çok önemlidir. Telefon ve radyo yayınları, günlük hayatımızda kullandığımız elektroakustiğin iki uygulamasıdır. Sesin manyetik bantlara ve pikap disklerine (plak) kaydedilmesi ve sonradan ses alarak tekrar açığa çıkması da elektroakustik metodlara dayanır.

Modern elektroakustikte en ilginç konu, değişik ihtiyaçları bir arada karşılamak için değişik gayeli salonların yapımında akustik özelliklerin tatbik edilmesidir. Müzik kalitesine bakmaksızın ses dünyâsına en uygun ses düzenini sağlayacak salonlar yapılabilir. Bunun için kullanılan inşât malzemesi ve iç yapı şekilleri uygun olmalıdır. Müzik kalitesi için sesin yankı zamanı, yayıldığı çevre ve diğer akustik özellikler önemlidir. Bu da mikrofon, kulaklık ve amplifikatörlerden meydana gelen bir elektroakustik sistemle sağlanabilir.

Sesi, elektrik sinyaline, elektrik sinyalini sese dönüştürmek için mikrofon, kulaklık, kapı zili, oto kornası gibi elektromekanik âletler kullanılır. Bunların bâzıları iki yönlü, bâzıları ise tek yönlüdür. Elektrodinamik kulaklık iki yönlü bir âlettir. Bu yüzden mikrofon olarak da kullanılır. Bu kulaklık kullanıldığı zaman elektrik akımı bobinde bir manyetik alan meydana getirir. Bu da kulaklık konisini döndürerek ses meydana getirir. İki yönlü olduğundan ses dalgalarıyla, döndürülen koni bobinde bir voltaj meydana getirir. Bu voltaj, koninin hızıyla orantılıdır. Telefonların karbon parçacıkları ile çalışan mikrofonları tek yönlüdür. Kulaklık olarak kullanılamaz. Ses dalgaları karbon parçacıklarının direncini değiştirerek elektrik sinyali sağlar. Tersten mikrofona bir voltaj uygulanırsa, mikrofon membranından ses dalgası elde edilemez.

Diğer bir iki yönlü mikrofon kondenser mikrofonlardır. Bir sâbit, bir de hareketli plakadan meydana gelir. Ses dalgalarının mikrofonun kapasitesini, dolayısıyla çıkış voltajını değiştirmesine dayanır.

ELEKTRODİNAMİK;

Alm. *Elektrodynamik (f),* **Fr.** *Electrodynamique,* **İng.** *Electrodynamics.* Elektrik akımlarıyla ilgili olayları, aralarındaki münâsebetleri inceleyen fizik dalı. Bir iletkenin içinde bulunan serbest elektronlar hareket

ettiği zaman, elektrik akımı meydana gelir. t zamanda iletkenin bir kesitinden geçen elektron yükü q ise, akım şiddeti I= q/t'dir ve akımın yönü elektronların hareket yönüne zıttır. İletkenin iki noktası arasındaki potansiyel farkı veya voltaj (V) ile akım şiddeti arasındaki alâka V= R.I (Ohm kânunu) ile tesbit edilir. R iletkenin elektrik akımına gösterdiği dirençtir. Birimi ohm'dur. Bakırın demire göre direnci az olduğundan akımı iyi iletir ve kendisi iyi bir iletkendir. Elektrik akımı, iletkenin R direncinden dolayı, onu bir miktar ısıtır. Bu Joule kânunuyla ifâde edilir. İletkene geçen ısı enerjisi, Joule kânununun ifâdesi olarak:

$$Q = \frac{I^2.R.t}{4,18} \text{ cal}$$

ile verilir. Veya V= I.R olduğundan:

$$Q = \frac{V.I.t}{4,18} \text{ cal}$$

şeklinde yazılabilir.

Bir elektrik devresinde bulunan dirençler, birden çok ve paralel bağlanırsa, dirençlerin uçlarındaki gerilimler eşit, fakat üzerlerinden geçen akımlar farklıdır. Hepsine eşdeğer direnci bulmak için dirençlerin terslerinin toplamı alınır. $1/R= 1/R_1+1/R_2+...$ Dirençler seri bağlanırsa, hepsinden geçen akım aynı olup, herbirinin uçları arasındaki potansiyel farkı değişiktir. Eşdeğer direnç, dirençlerin cebrik toplamına eşittir. $R= R_1+R_2+...$ Bir devreden geçen akımı ölçmek için kullanılan ampermetre devreye seri olarak, voltajı ölçmek için kullanılan voltmetre paralel olarak bağlanır.

Alternatif akımda devreye bir de kondansatör ve bobinler girmektedir. Kondansatör ve bobinlerin paralel ve seri bağlanması durumunda, birden çok kondansatörün eşdeğer sığasının hesaplanması dirençlerin tam tersi, bobinlerin eşdeğer endüktansının hesaplanması ise dirençlerin benzeridir. Yâni paralel bağlanmış kondansatörlerin eşdeğer sığası $C= C_1+C_2+...$, seri durumda $1/C= 1/C_1+1/C_2+...$'dir. Seri bobinler $L= L_1+L_2+...$, paralel bobinler $1/L= 1/L_1+1/L_2+...$ şeklinde hesaplanır.

Alternatif akım zamâna göre değiştiğinden, gerilimin efektif değeri maksimum gerilimin $\sqrt{2}$'ye bölümüne eşittir. Yâni $V = Vm/\sqrt{2}$ Efektif akım da yine maksimum akımın $\sqrt{2}$'ye bölümüne eşittir. $I = Im/\sqrt{2}$ Efektif akım, aynı ısı tesiri gösteren doğru akım şiddetidir.

Alternatif akımda devre elemanı olarak kondansatör ve bobin de devreye girdiğinden, direnç olarak Z ile gösterilen empedans söz konusudur. Bu normal dirençlerle (R) birlikte C ve L'nin direncini de temsil eder. Formül olarak elektrodinamik:

FORMÜL VARRR!!!!!!!!!!!!!!!!!!

ile ifâde edilir. Alternatif akımın frekansı f ise $\omega =$

2π r'dir. ωL endüktif direnç veya endüktans, l/ω C ise kapasitif direnç veya reaktans olarak da adlandırılır.

Alternatif akımın en önemli özelliği trafolarda gerilimin yükseltilip düşürülebilmesidir. Çünkü elektrik akımı geçtiği iletkenleri ısıtarak $W= I^2.R.t$ kadar enerjisini bırakır. Bu ısı kayıplarını azaltmak için I'nın küçülmesi gerekir. Bu da ancak gerilimin yükseltilmesi ile mümkündür. Gerilimin yükseltilmesi de ancak alternatif akım için söz konusudur. Trafolarda gerilim ne kadar yükselirse, akım şiddeti o kadar düşer.

ELEKTROENSEFALOGRAFİ (EEG);

Alm. *Elektroenzephalgraphie (f),* **Fr.** *Electro-encéphalographie (f),* **İng.** *Electroencephalography.* Saçlı deri üzerine konulan elektrotlarla, beyin hücreleri arasında mevcut olan elektrikî potansiyellerin elektroensefalograf denen cihazlarla kaydedilmesi işlemi. Buna kısaca EEG de denir.

EEG için kullanılan cihazlar tam veya yarı transistörlü olup, hacimleri küçülmüştür. Bu cihazların iki kısmı vardır. Birinci kısmında, beyin hücreleri arasında mevcut olan düşük voltajlı elektrikî potansiyelleri büyütmek için amplifikatörler bulunur. Cihazın ikinci kısmı şilograf olup, gelen elektrikî

potansiyelleri kâğıda geçirir. İşte bu potansiyellerin yazdırılması ile elde edilen şeride elektroensefalogram ismi verilir. Bu elektroensefalogramda alfa, beta, teta ve delta ismi verilen ve beyin hücreleri arasında elektrikî potansiyellerin karşılığı olan değişik frekansta beyin dalgaları mevcuttur. Beyin dalgalarını ilk defâ tesbit eden bilgin Canton'dur. Bir İngiliz bilgini olan Canton (1874) tavşan ve maymunların kafatasına veya direkt olarak beynine koyduğu elektrotlardan bu dalgaların mevcûdiyetini anladı. Bu metodun insana uygulanmasını ise ilk olarak 1924'te Viyanalı Berger gerçekleştirdi.

Beyin dalgaları, beyin yüzeyinde bulunan piramit şeklindeki hücrelerden kaynaklanmaktadır. Beyin yüzeyinde ayrıca yıldız şeklinde ve iğ şeklinde de hücreler vardır. Bugün kullanılan EEG cihazları 8-16 kanallı olup, beyin yüzeyinin her bölgesinden gelen elektrikî potansiyel farkları aynı anda tâkib edilebilmektedir. EEG için kullanılan cihazın mühim parçalarından biri de başa takılan elektrotlardır. Çok çeşitli elektrotlar mevcut olup, bugün en çok kullanılanlar, gümüşten yapılmış, disk şeklinde 5 mm çapında, ortası çukur olanlardır.

EEG'nin çekilişi: Tok karnına gelen hasta sessiz odada rahat bir koltukta oturur, uyanık ve gözleri kapalıdır. Baş derisi yağlı ise önceden sabunla yıkanarak temizlenir ve elektrotlar saçlı deri üzerine belirli pozisyonlarda yerleştirilir. Sonra cihaz çalıştırılarak çekime başlanır. Beyin dalgalarının yazdırıldığı kâğıdın hızı saniyede 30 milimetredir. Çekime başlamadan önce cihazın ayarlaması (kalibrasyonu) yapılır. Beyin dagalarının yüksekliği mikrovolt ile ifâde edilir.

EEG beyinle ilgili bâzı bozuklukların teşhisinde işe yarar. Bunlar arasında en mühimi saradır. Beyin dalgaları sara hastalığında normalden farklı özelliklere sâhiptir. Bu özellikler değerlendirilerek teşhise varılır ve ilâç seçimi yapılır. Fakat bâzan saralı hastalarda EEG tamâmen normal olabilir. Şüpheli durumlarda EEG çekilirken bâzı uyarmalar (derin nefes alma, ışık, ses vermek gibi) yapılarak gizli sarayı açığa çıkartmak mümkün olmaktadır.

Beyin apseleri, beyin hasarı veya urlarında beyin dalgalarının yükseklikleri ya çok azalır veya hiç dalga teşekkül etmez. Çünkü harap olan beyin hücrelerinde elektrikî aktivite meydana getirebilme özelliklerini kaybetmiş olurlar. Kazâlardan sonra beyin sarsılması durumunda genellikle bir bozukluk bulunmaz, bâzan yaygın yavaş dalgalar (teta ve delta) bulunabilir. Diğer beyin hastalıklarında ve uyku ilâçlarına da bağlı olarak bunlara benzer dalga değişiklikleri husûle gelir.

EEG'nin geliştirilmiş bir şekli CEEG'dir (Computer Analized EEG). Bu cihaz, New York'ta çalışmalar yapan tanınmış Türk doktorlarından Prof. Dr. Turan İtil ve arkadaşları tarafından bulunmuş ve HZi Nöro-Psikiyatri Vakfı tarafından New York, İstanbul ve çeşitli dünyâ ülkelerine yayılmıştır.

CEEG, esas olarak bir EEG cihazı ile 3 adet (biri merkezî, ikisi yardımcı olmak üzere) mikrokomputerden meydana geliyor. Otomatik bir elektrot kaskı ile oldukça kullanışlı hâle getirilen EEG cihazından alınan grafik, yine otomatik olarak komputerlere verilip 8 EEG kanalı birlikte analiz ediliyor ve aynı zamanda renkli topografik beyin şemaları da çiziliyor. Bu şemalarda, beynin çeşitli bölgelerindeki dalga değerlerini net olarak görmek mümkün.

ŞEKİL (1)

ŞEKİL (2)

ŞEKİL (3)

ŞEKİLLER İNSAN VE KAİNAT DERGİSİ 12. SAYI 52-53-54-55. SAYFALARDAN KULLANILACAK.

Sistemin kullanıldığı ilk araştırmalarda psikotropik ilâçların terapik etkileri kesin olarak belirlenebilmiştir. Bu durum şu iki yönden önemli olabilecektir. Hekim hastasına verdiği ilâcın cins ve dozunu ayarlamakta daha isâbetli karar verebilecektir. Ayrıca, patentli ilâcın yerine imâlatına izin verilen yeni muâdil ilâçların tesirlerinin tesbitine yarayacaktır. Amerika'da birçok ilim adamı sağladığı kesin veriler sebebiyle psikotropik ilâçların muadiliyetlerinin tesbitinde CEEG ve pupillometri gibi

objektif metodların da kullanılmasını istemektedir.

Bu arada sistemin 2 zaafını da belirtmek gerekir. Bunlardan ilki, EEG çekimi sırasında meydana gelen artifakların da beyin dalgası olarak değerlendirilmesi. Bunun çekim sırasında silinmesi gereklidir. İkinci zaaf da grafiğe çok seyrek akseden anomalilerin oldukça düşük değerde algılanması. Halbuki bu anomaliler genellikle önemli ifâdelerdir. Bu zaafın giderilmesi için de hekimin kâğıt üzerinde kontrolu gerekmektedir.

ELEKTROFOREZ;

Alm. *Elektrophores,* **Fr.** *éléctrophorêse,* **İng.** *Electrophores's.* Bir sıvı içinde asılı duran (kolloidal) yüklü katı tâneciklerin uygulanan bir elektrik alanın etkisiyle hareket etmeleri. Bu olay genellikle su içinde dağılmış büyük kolloidal iyon partiküllerine uygulanır.

Elektroforezin kullanıldığı en mühim alanlardan biri kan proteinlerinin (elektriksel yüklerindeki farklılıklara göre) analizidir. Değişik hastalıklarda bu proteinlerin oranı geniş çapta değişir. Dolayısıyle elektroforez, hastalık teşhisi maksatlarında kullanılır. Bunlara karaciğer sirozu, nefrotik sendrom, doku harabiyetleri gibi hastalıklar örnek gösterilebilir. Elektroforez; bakteri, virüs, nükleik asitler, nisbeten küçük moleküllü organik bileşikler ve kompleks metal iyonları karışımlarının analizlerinde kullanılır.

Karışımların analizlerinde ve ayrılmalarında bu partiküllerin elektroforetik hareketlerinden bir çok tarzda istifade edilir. Hastanelerde ve çeşitli tıp merkezlerinde yaygın olarak kullanılan elektroforezde bir selüloz asetat bandı üzerine az miktarda serum uygulanır ve belirli bir süre boyunca bu banta bir elektrik akımı tatbik edilir. Bu usûl kullanıldığında beş ana grup protein birbirinden ayırt edilebilir. Bu ana gruplar: Albümin ile α1 (alfa1), α2 (alfa2), β (beta) ve γ (gama) gloubinleridir. Bu fraksiyonları görünür hâle getirmek için serumlu bant boyanır ve daha sonra bu bant normal bir bantla mukâyese edilir.

ŞEKİL VARRR!!!!!!!!!!!!!

Sonucun değerlendirilmesinde bir başka usûl de bantın bir ışık yolu üzerinden geçirilmesidir (tarama). Bu usûl kullanıldığında fraksiyonların herbirinin bu ışıkta yaptığı yansıtma veya emilme miktarı bir grafik hâline getirilir ve böylece elektroforetik bir tarama elde edilir.

ELEKTROKARDİYOGRAFİ (EKG);

Alm. *Elektrokardiographie (f),* **Fr.** *Electrocardiographie (f),* **İng.** *Electrocardiography.* Kalp adalesinin ve sinirsel iletim sisteminin çalışmasını incelemek üzere kalpte meydana gelen elektrik faaliyetinin kaydedilmesi. Bu kayıt ile elde edilen grafiğe "Elektrokardiyogram" (EKG), kullanılan âlete de "Elektrokardiyograf" denir. Bir akım yükselteci (amplifikatör) tarafından yükseltilen gerilimler ısıya duyarlı kâğıt üzerine kaydedilir.

İlk elektrokardiyografi cihazını bir galvonometreden 1900 yılında geliştiren Hollandalı fizyolog Willem Einthowen bu keşfiyle Nobel mükafatı kazandı. Geliştirilen bu ilk cihaz 270 kg ağırlığındaydı. Elektrokardiyografi cihazı geliştirildikçe küçüldü. Bugün artık elle taşınabilen EKG cihazları 4.5 kg'dan hafif gelmektedir. Ayrıca daha ileri özel kayıt cihazları da mevcuttur. Bu cihazların çalışma prensipleri de Einthowen'in ilk cihazındakine benzer. Son zamanlarda bu sahaya bilgisayarlar da girmiş bulunmaktadır. Ayrıca EKG'yi aynı anda hem kâğıda kaydetmek hem de görüntülemek (bir ekranda) mümkündür. Elde edilen bilgileri anında okuyup teşhisini veren cihazlar da mevcuttur. Bugün gelişmiş ülkelerde elektrokardiyogramın telefon ve radyo ile yüzlerce kilometre ötedeki kalb uzmanlarına ulaştırılması merhalesine gelinmiştir.

Kalp kası(myokard) kendi başına kasılma özelliğine sâhiptir. Kalbin "sinüs düğümü" adı verilen noktasından çıkan düzenli tenbihler (uyarılar) husûsî bir iletim yoluyla adale hücrelerine varır. Dinlenmekteyken elektrik bakımından sâkin (polarize) durumda olan hücreler, gelen tenbihle uyarılarak (depolarize olarak) kasılırlar ve boyları kısalır. Böylece kalp odacıklarını çevreleyen myokardın bütünü büzüşerek içindeki kanı büyük ve küçük dolaşıma atar. Buna kalp kasılması (sistolü) denir. Myokard hücreleri çok kısa süren bu kasılma döneminden sonra hemen eski elektrik yüklerini kazanarak tekrar sâkin (polarize) duruma geçerler. Bu olay nabız sayısı kadar tekrarlanır. Nabız sayısı 60 olan kişide bu "Depolarizasyon-Repolarizasyon" olayı dakikada 60 defa tekrarlanır. Kalbin elektrik faaliyeti ile

meydana gelen potansiyel değişiklikleri, kalp çevresindeki dokuların ve bilhassa kanın yardımı ile bütün vücûda aynı anda yayılır. Vücudun çeşitli yerlerine konan iletici uçlar (elektrotlar) vâsıtasıyla ortaya çıkan elektrik değişiklikleri yükseltilerek kaydedilir. Vücudun çeşitli noktaları arasındaki potansiyel farkları kaydedilir ve o bölgeye göre adlar verilir. Her bir değişik bölge için çizdirilen elektrokardiyogram eğrisine "derivasyon" denmektedir. Normalde 12 ayrı yerden kayıt yapılır.

Önce hastanın kol ve bacaklarına elektrotlar bağlanır. 1. derivasyon, sol kol-sağ kol arasındaki farkı; 2. derivasyon, sağ kol-sol bacak arasındaki farkı; 3. derivasyon, sol kol-sol bacak arasındaki farkı gösterir. Bunlara "standard derivasyonlar" denir. Ayrıca yükseltilmiş (augmented) derivasyonlar vardır ki bunlarda vücûdun üç elemanından (kol ve bacakların üçünden) gelen akımlar sıfıra indirgenip dördüncüsünden gelen akım kaydedilir. Bunlar da üç tânedir. aVR (sağ kol), aVL (sol kol) ve aVF (sol bacak). Vücut üyelerinden kaydedilen derivasyonlardan başka göğüs çevresinden alınan 6 çeşit derivasyon daha vardır (V_1, V_2, V_3, V_4, V_5 ve V_6). Bu şekilde kaydedilen 12 derivasyon sırasıyla kâğıt üzerine geçirilir. Kalbin çeşitli bölgelerinin rahatsızlıkları değişik derivasyonlarda belli değişiklikler meydana getirirler ve hekimin kalp rahatsızlığının cinsini ve bölgesini teşhiste yardımcı olurlar.

Elektrokardiyogram denilen bu yüzeysel kayıt işleminden başka, kalbe kadar sokulan ve miyokarda değdirilen kateter yardımıyla yapılan elektrokardiyogramlar da vardır. Bu işlem kalp adalesi ve onun fonksiyon bozukluğu hakkında daha doğru ve etraflı bilgi verir.

Elektrokardiyograf âleti, prensip olarak elektrik gerilimini ölçen hassas bir voltmetre ve bu gerilimi yükselten tertibattan ibârettir. Belli bir hızda geçen EKGkâğıdına gerilim değişiklikleri anında yazdırılmaktadır. EKG kâğıtlarının çoğu sıcaklık karşısında siyahlaşan bir özelliğe sâhip olarak imâl edilir. Yazıcı çubuk da sıcak bir metalden ibârettir.

Normal bir EKG'de p, QRS ve T diye adlandırılan 3 dalga ve bunlar arasında düz çizgiler vardır. Bu dalga ve çizgilerdeki değişiklikler normalden sapmaları gösterir. P dalgası kulakçıkların tenbih ile kasılmasını, QRS dalgası karıncıklara geçen tenbihin bunları kasmasını, T dalgası karıncıkların polarize (sâkin) hâle gelmesini gösterir. Dalgalar arasındaki mesâfeler dalgaların süresi yükseklikleri (voltajları), şekilleri, düzenli olarak birbirlerini tâkip etmelerindeki değişiklikler kalpte olabilecek yapı değişikliğini veya hastalığı gösterebilir.

EKG bugün hekimlere yardımcı olan modern bir tetkik metodudur. Bununla beraber EKG kalpteki rahatsızlıkları tam bir doğrulukla göstermeyebilir. Çünkü EKG kayıtlarının normal sınırları çok geniştir. Ayrıca bir kalp hastasının EKG'si normal görünebileceği gibi EKG'si bozuk gibi görünen kişinin kalbi sağlam olabilir. EKG kalp hastalıklarının teşhisinde hekimin muâyenede bulduğu araz ve belirtiler ile birlikte değerlendiğinde ve diğer tahlil ve filimler de gözönünde bulundurulduğunda yardımcı olur. Aksi takdirde EKG yanıltıcı da olabilir.

Eforlu EKG: Hastanın bir merdiven çıkıp inmesi veya yürüyen bir zemin üzerinde yürütülerek yorulması esnâsında çekilen EKG olup, bilhassa başlangıç hâlindeki kalp damar sertliğinin teşhisinde kullanılır.

ELEKTROKİMYÂ;

Alm. *Elektrochemie (f.),* **Fr.** *Electrochimie (f.),* **İng.** *Electrochemistry.* Kimyâsal enerji ile elektrik enerjisi arasındaki bağıntıları, bu iki enerjinin karşılıklı dönüşmelerini ve bunlarla ilgili olayları inceleyen bilim dalı. Bu dönüşmeler, teorik yönden aynı önemde ise de, pratikte elektrik enerjisinin kimyâsal enerjiye dönüşmesi daha önemlidir.

Yukarıda; elektrokimyanın, kelimenin menşei bakımından bir târifi yapıldı. Ancak elektrokimya, elektrotlarda yer alan bütün kimyâsal olayları inceler. Bir metal, kendi iyonlarını ihtiva eden bir çözeltiye batırıldığında, bir elektrot meydana gelir. Meselâ bir bakır çubuğun bakır iyonlarını ihtivâ eden bir çözeltiye batırılmasıyla, bir bakır elektrot (Cu/Cu^{2+}), bir çinko çubuğun çinko iyonlarını ihtivâ eden çözeltiye batırılmasıyla da bir çinko elektrot (Zn/Zn^{2+}) elde edilir. Bu iki elektrot uygun bir biçimde birleştirilirse, Daniel pili denilen bir pil meydana gelir. Eğer elektrotlar, yalnız başlarına (izole) ise, hiçbir akım geçmez ve bir denge hâli vardır. Bu dengenin incelenmesi kimyâsal termodinamiğin bir özel hâli olan elektrokimyâsal termodinamiği meydana getirir. Eğer elektrotlardan akım geçerse, bu halde elektrotla elektrolit arasında bir denge hâli yoktur. Bir reaksiyon meydana gelir. Buna karşılık olayların incelenmesi, elektrokimyâsal kinetiğin konusunu teşkil eder. Böylece termodinamik ve kinetik elektrokimyânın genel incelenmesinde temel iki kısım meydana getirirler. Öte yandan elektrokimyâsal reaksiyonlar elektrolitik bir ortamda meydana geldiğine göre, elektrolitlerin bilinmesi de önemlidir. Buna göre elektrolitlerin termodinamiğini ve kinetiğini ve özellikle bunların iletkenliğinin incelenmesini de elektrokimyânın inceleme alanına sokmak icab eder.

O halde elektrokimyanın inceleme alanına giren konuları şu iki bölümde toplayabiliriz:

1. Elektrolitlerin termodinamiği ve kinetiği: Bu kısımda mikroskobik elektrik olayları sözkonusudur.

Genellikle elektrolitlerin özellikleri incelenir ve özellikle sulu çözeltiler önemli bir yer alır. Elektrolitik disosyasyon, çözeltilerde iyonik dengeler, iletkenlik, taşıma sayısı, baz dengeleri ve daha birçok konular bu kısma girer.

2. Elektrokimyâsal termodinamik ve kinetik: Bu kısımda makroskobik elektrik olayları söz konusudur ve elektrot işlemlerinin termodinamiği ve kinetiği incelenir. Bu da ikiye ayrılabilir: Birinci kısımda, denge hâlindeki elektrotlara âit olaylar incelenir ki, elektrot potansiyelleri, elektromotor kuvvet ve bunlarla ilgili hususlar yer alır. İkinci kısımda ise, denge hâlinde olmayan elektrotlara âit olaylar incelenir ki, polarizasyon, elektroliz ve bunlarla ilgili hususlar yer alır.

Teorik elektrokimyâyı teşkil eden bu iki büyük bölüme bir üçüncü bölüm olarak elektrokimyânın gâyet geniş olan uygulamasını katmak icab eder.

ELEKTROKOAGÜLASYON;

Alm. *Elektrokoagulation (f.),* **Fr.** *Electrocoagulation (f.),* **İng.** *Electrocooagulation.* Yüksek frekanslı bir elektrik akımının uygulanmasıyla, canlı dokuların kesilmesini veya tahribatını sağlayan işlem. Bu iş için elektrokoter ve elektrikli neşterler kullanılmaktadır. Elektrokoagülasyon, kanın pıhtılaşmasını çabuklaştırır. Kötü huylu urlara âit hücrelerin de etrafa yayılmasını önler.

Elektrokoagülasyondan, tıpta oldukça istifâde edilmektedir. Vücuttaki siğillerin, papillom ismi verilen iyi huylu küçük urların ortadan kaldırılmasında, inatçı burun kanamalarının durdurulmasında (kanayan damarları yakmak suretiyle) işe yaramaktadır. Elektrokoagülasyona, koterizasyon ismi de verilmektedir. Elektrikli neşterler özellikle, fazla kanama gösteren organ veya dokuların ameliyatlarında kullanılmaktadır. Meselâ, beyin ameliyatlarında kafatası ve saçlı deri açılırken, elektrikli neşterler kullanıldığında, çok az bir kanama olmaktadır. Elektrokoagülasyondan, bâzı kadın hastalıklarının tedâvisinde de faydalanılmaktadır.

ELEKTROLİT (Bkz. Elektroliz)

ELEKTROLİTE;

Alm. *Elektrolyt,* **Fr.** *électrolyte,* **İng.** *electrolyte.* Kimyâsal biyolojide, vücut sınırlarında su dengesini, osmotik basıncı, asit-baz dengesini ve sinir ve kas hisliliğini düzenleyen iyonlar. Sodyum, potasyum, magnezyum, klorit, kalsiyum bikarbonat, karbonik asit, sülfat, organik ve inorganik fosfatlar, organik asitler ve proteinler elektrolitlerden sayılır.

Sodyum ve potasyumun vücutta değişik görevleri vardır. Sodyum, hücre dışı sıvıların uygun hacimlerde bulunmasını sağlar. Eğer bu oran bozulursa ödem veya su azlığı başgösterebilir. Potasyum ise pekçok enzimlerin harekete geçiricisidir. Sodyum ve potasyum iyonları sinir darbelerinin yayılmasında önemlidirler.

Her ikisi de böbrekler tarafından ifraz edilirler. Eğer sıvının osmotik basıncında önemli değişme yoksa plazmanın sodyum seviyesindeki fazla değişimler zararlı olmaz. Ancak plazmanın potasyum seviyesi kritik yüksek veya düşük seviyeler kalbi, sinirleri ve kasları etkiler ve ciddî dengesizliklere sebeb olur, kalp yetmezliğinden ölüme götürür.

Pekçok enzimin faaliyeti, kanın pıhtılaşması, sinir darbelerinin iletilmesi ve kas kasılması için kalsiyum önemlidir. Pekçok metabolik işlem gören maddelerin ve nükleik asitlerin yapılarında fosfat iyonları bulunur. Kemik, organik bir yapıya yerleşmiş kalsiyum fosfattan ibârettir ve böylece hem kalsiyum ve hem de fosfat deposu olarak vazîfe görür. Magnezyum, metabolizma yağları proteinleri ve karbonhidratlardaki enzimlerin faaliyete geçiricisi olarak iş görür. Sinir hassasiyetine tesir eden magnezyum eksikliği kasların aralıklı kasılmasına sebep olurken, fazlası sinirin hassâsiyetini azaltır ve anestetik olarak etkili olur. Sülfat iyonu bâzı maddelerin zararlı etkisinin azaltılması yönünden önemlidir.

Karbonik asit ve bikarbonat iyonu vücut sıvılarının ön karşılama sisteminin parçaları olup, asit-baz dengesinin kontrolünde etkili olurlar.

ELEKTROLİZ;

Alm. *Elektrolyse (f.),* **Fr.** *electrolyse (f),* **İng.** *electrolysis.* Elektroliz kabındaki elektrolite batırılmış, birinci sınıftan iki iletken (elektrotlar) vâsıtasıyle gönderilen akımın, elektrotlar üzerinde meydana getirdiği olayların toplamı.

Elektrotlar, birinci sınıftan iletkenlerdir. Bunlara metalik veya elektronik iletken de denir. Bu tür iletkenlerde akım, serbest hâlde bulunan veya zayıfça bağlı olan elektronların hareketi sâyesinde geçer. Akım geçişi sırasında sıcaklık yükselir. İletkenin etrâfında bir manyetik alan meydana gelir.

Fakat tartılabilir miktarda madde taşınması olmaz. Elektrotlar anot ve katot olarak isimlendirilir. Anot, oksidasyonun (elektron verme olayının); katot, redüksiyonun (elektron alma olayının) olduğu elektrottur. Elektrolitler, katı, sıvı ve çözelti hâlinde, ikinci sınıftan iletkenlerdir. Bunlara iyonik iletkenler de denir. Katı elektrolite, $RbAg_5I_6$ (oda sıcaklığında iletkenliği 0,27 ohm^{-1} cm^{-1}) bileşiğini; sıvı elektrolite, alüminyumun eldesinde kullanılan takriben 1000°C'de erimiş kriyolit (Na_3AlF_6) ve florit (CaF_2) karışımını; çözelti hâlindeki elektrolite, sodyum klorürün (NaCl) sulu çözeltisini örnek olarak verebiliriz. Bu tür iletkenlerde akım anyon ve katyonlarla taşınır. Bu iletkenlerden akım geçtiği zaman elektrotlar üzerinde görülen olaylar dışında dâimâ bir madde taşınması vardır. Elektrolitle akımın taşınmasında rol alan anyonlar, net bir negatif yüke sâhip atom veya atom gruplarıdır (F^-, Cl^-, NO^-_3, ...). Katyonlar ise net pozitif yüke sâhip atom veya atom gruplarıdır (Cu^{2+}, Zn^{2+}, ...).

Meselâ elektrolitik olarak çinko eldesi şöyledir:

Elektrotlara doğru akım uygulandığı zaman şu elektro-kimyâsal olaylar olur:

Anot: $2Cl—2e \rightarrow Cl°_2$ (yükseltgenme)

Katot: $Zn^{2+}+2e \rightarrow Zn°$ (indirgenme)

Teori: Elektroliz ürünlerinin miktarı, meydana gelme hızı ve tabiatı, elektroliz şartlarına bağlıdır. Faraday, elektroliz kânunlarına göre; 1) Elektrolitten elektrik akımı geçirildiği zaman serbest hale geçen veya çözünen madde miktarı elektrolitten geçen elektrik miktarı ile orantılıdır. 2) Çeşitli elektrolitlerden aynı miktar elektrik akımının geçirilmesiyle ayrılan veya çözünen madde miktarı bu cismin kimyâsal eşdeğeri ile orantılıdır. Kimyâsal eşdeğer, bir atomun atom tartısının veya bir atom grubunun mol tartısının, bunların dâhil oldukları bileşikteki değerliğe oranıdır. Bir kulon (coulomb) luk elektrik miktarının serbest hâle geçirdiği veya çözdüğü maddenin gram miktarı, bu maddenin elektrokimyâsal eşdeğeridir. Faraday'ın elektroliz kânunlarına göre:

$m = \frac{A\,Q}{n\,F}$ bağıntısı yazılabilir. Burada:

m = Ayrılan veya çözünen madde miktarı.

A = Ayrılan maddenin atom ağırlığı (İyon gramı).

n = Ayrılan maddenin bileşikteki değerliği.

Q = Elektroliz sırasında devreden geçen akım miktarı.

F = Faraday (96500) kulon.

Devreden geçen akım miktarı Q, uygulanan akım şiddeti ve elektroliz süresiyle orantılıdır. Eğer akım şiddeti sâbit ise Q= i.t'dir. Devreden geçen akım miktarını hassas olarak ölçmek için kulonmetrelerden faydalanılır. Kulonmetre; gazlı, tartımlı ve titrajlı olmak üzere üç tiptir. Ayrıca elektronik cihazlar yardımıyle de akım miktarı tâyin edilebilmektedir.

Elektrolizin başlıyabilmesi, yâni elektrotlarda indirgenme ve yükseltgenme olaylarının başlayabilmesi, elektrot potansiyeline bağlıdır. Bâzan madde toplanmasının başlayabilmesi için teorik olarak hesaplanan potansiyel değerinden daha büyük potansiyel değerine ihtiyâç duyulabilir. Bu takdirde aşırı potansiyel söz konusudur. Aşırı potansiyel üç sebepten ortaya çıkar ve ohmik, konsantrasyon ve aktivasyon aşırı potansiyeli olmak üzere üç çeşittir. Eğer, toplanan veya ayrılan madde miktarı Faraday'ın elektroliz kânunları ile hesaplanan teorik değere eşitse, akım verimi % 100, eğer değilse % 100'ün altındadır denir.

Elektrolizin birçok uygulama alanı vardır. Başlıcaları analitik ve endüstriyel uygulamalardır. Analitik uygulamaları elektro analizler, voltametrik ve potansiyometrik analizlerdir. Endüstride çok çeşitli uygulama alanları vardır. Bunlar, elektrolitik kaplama, metallerin elektrolitik saflaştırılması, çeşitli kimyâsal maddelerin eldesi, elektrolitik aşındırma, piller ve elektrolitik parlatma alanlarıdır.

Tıpta elektroliz, elektrik akımı ile dokuların yok edilmesinde kullanılır. Genellikle, lüzumsuz kılları, bâzı deri yaralarını ve deri yüzeyindeki kabarmış kan damarlarının yok edilmesinde kullanılır.

Kılları yok etmek için, negatif elektrot olarak görev yapan son derece ince plâtin tel kıl sapı boyunca takriben 3-4 mm, deri altındaki kıl bezciğine kadar geçirilir. Platin tel burada kıl yapan hücrelerle temâsa gelir. Tedricen akım uygulanır. 5-10 saniye sonra kılın mukoza uzantısı harap olur, kıl kolayca çekilip dışarı alınır.

Uygulama sırasında çok az ağrı olur. Anesteziye gerek duyulmaz. Elektroliz, traş olma veya kıl dökücü

ilâçların kullanımı gibi değildir. Böyle uygulamanın netîcesinde kıllar tekrar çıkmaz ve uygun şekilde yapılırsa korkutucu değildir.

ELEKTROMANYETİK DALGA;

Alm. *Elektromanyetische Welle (f),* **Fr.** *Onde (f) électromagnétique,* **İng.** *Electromanyetic wave.* Elektrik ve manyetik alan tesiriyle, enerjinin dalgalar hâlinde taşınması. Işık, ısı dalgaları, X ışınları, radyo dalgaları, gamma ışınları, ultraviyole ışın, enfrarüj ışınların hepsi birer elektromanyetik dalgadan ibârettir. Elektromanyetik dalgaların karakteristikleri normal harmonik dalgalarda olduğu gibidir. Üç önemli karakteristikleri vardır. Frekans, periyod ve dalga boyu. Frekans bir sâniyedeki titreşim sayısıdır. Birimi Hertz (Hz)dir. Periyot tam bir titreşim süresi, dalga boyu ise iki dalga tepe noktası arasındaki mesâfedir. Dalga boyu ile frekansın çarpımı dalganın yayılma hızını verir.

Hareketsiz bir elektrik yükü etrâfında dâimâ bir elektrik alan vardır. Bu alan civardaki başka herhangi bir elektrik yüküne itme veya çekme şeklinde bir kuvvet tatbik eder. Hareketsiz elektrik yükü, eğer hareket ederse etrâfında manyetik alan meydana gelir ki, bu alan civardaki bir mıknatıs veya manyetik metal parçasına manyetik itme veya çekme kuvveti tatbik eder. Elektrik ve manyetik alan netîce olarak elektromanyetik alan diye adlandırılır. Bir elektromanyetik alan içindeki herhangi bir değişiklik, karışıklık elektromanyetik dalga olarak yayılır. Bütün dalgaların uzaydaki hızı 3.10^8m/s'ye çok yakındır. (Işık da bir elektromanyetik dalga olduğundan ışık hızı bu değere eşittir.)

Elektromanyetik dalgalar basit olarak frekans ve dalga boylarıyla karakterize edilir. Elektromanyetik spektrumdan dalgaların çeşitli özelliklerini anlamak mümkündür. Spektrumun çok küçük bir aralığını teşkil eden elektromanyetik dalgalar gözle görünür. Işık oldukça önemli bir elektromanyetik dalgadır. Güneş ışığını prizmadan geçirerek elde edilen kırmızı-mor arası renk bandında en uç kırmızı ışığın frekansı 4.10^{14} Hertz, mor ışığın 8.10^{14} Hertz civârındadır. Dalgaboyu olarak en uç kırmızı ışık 7500 Å (Angstrom= 10^{-8} santimetre), mor ışık 3800Å civârındadır. Görünür ışık dalgalarının kırmızı ışık tarafında, dalga boyu uzunluğuna göre sırayla enfraruj (kızıl ötesi) ışınlar ve radyo dalgaları, mor ışık tarafında ise ultraviyole (mor ötesi) ışınları, röntgen veya X ışınları ve gamma ışınları bulunur. En uzun dalgaboyu radyo dalgalarına, en kısa dalgaboyu ise gamma ışınlarına mahsustur. Radyo dalgalarının, dalgaboyu olarak en kısası 10^3 μ (mikron) yâni 1 milimetredir. En uzun gamma ışını dalgaboyu ise 0,01Å'dur.

Dalga boyu en uzun olanın frekansı en düşük, dalga boyu en kısa olanın frekansı yüksektir. Dolayısıyla radyo dalgaları en düşük frekansa gamma ışınları en yüksek frekansa sâhiptir.

Elektromanyetik dalgalar, elektromanyetik alanın uzayda yayılmasından ibârettir. Elektromanyetik alanın kaynağı, elektrik alan ve manyetik alan olduğundan, elektromanyetik dalgaların yönü bunlar yardımıyla bulunabilir. Elektrik alan (E) ve manyetik alan (H) birbirine diktir. Elektromanyetik alan (P) ise, bu ikisinin meydana getirdiği düzleme diktir. Netîcede üç alan birbirine dik üç vektörle gösterilebilir.

Elektromanyetik dalgalarla ilgili ilk deneyler 19. yüzyılda Henrich Hertz tarafından yapılmış, Maxwell tarafından ortaya konan elektromanyetik ışık teorisi, genel olarak bütün elektromanyetik dalgalara tatbik edilmiştir. Elektromanyetik dalgaların çeşitli özellikleri, aralarındaki ilişkiler incelenerek formüle edilmiştir. Elektrostatik yükler arasındaki çekim kuvveti, manyetik maddeler arasındaki çekim kuvvetleri, bir iletkenden geçen akım ile akımın meydana getirdiği manyetik alan arasındaki ilişkiler, manyetik alan ile onun meydana getirdiği elektromotor kuvvetler arası ilişkiler, hep bu formüllere göre hesaplanmaktadır.

Elektromanyetik dalgaların hızı, dolayısıyla dalgaboyları içinden geçtikleri ortama göre değişir. Frekansları ise ortama göre değişmez. Dalgaboyundan bahsedilince, boşluktaki değeri kasdedilir. Boşluktaki hız C, herhangi bir ortamdaki hız da V ile gösterilirse, $V= C/\mu K$ olur. Burada μ, manyetik iletkenlik, K ise ortamın dielektrik sâbitidir. Benzer diğer bir ilişki bir ortamdan bir ortama geçerken dalganın kırılması ve yansımasıyla ilgilidir. Dalganın normal düzleme göre geliş açısı i, kırılma açısı a ve ortamdaki hızlar V_1, V_2 ise, sini / sina = V_1/V_2 bağıntısı vardır.

Günümüzde kullanılan radyo, televizyon, radar ve çeşitli uzaklıktan haberleşme cihazlarının hepsi, elektromanyetik dalgaların en uzun dalgaboylusu olan radyo dalgalarıyla çalışır. Vericinin ürettiği dalgalar alıcının anteninde bir elektrik akımı doğurur. Bu akım yükseltilerek dalganın taşıdığı sinyal istenen hâle getirilir. Dalga boyu 1 milimetreden daha küçük olan radyo dalgalarına mikrodalga denir. Aslında enfrarüj dalgalarının da dalga boyu 1 milimetreden küçüktür. Yâni mikrodalgalarla aynı karakteri taşırlar. Aralarındaki fark mikrodalgaların elektronik yolla, enfrarüj dalgalarının ise ısıl olarak meydana gelmesidir.

ELEKTROMANYETİZMA;

Alm. *Elektromanyetismus (m),* **Fr.** *Electromagnétisme (m),* **İng.** *Electromanyetism.* Elektrik akımı ile manyetik etkilerin berâber incelenmesi. İçinden akım geçen iletken etrâfında bir manyetik alan meydana gelir. Bu iletkenin yanına bir mıknatıs yaklaştıracak olursak, pusulanın iletkenden geçen akımla 90°'lik açı yapacak şekilde saptığı görülür. İşte elektriğin bu manyetik etkisine elektromanyetizma denir. Manyetik alan havadan devresini tamamlayabilirse de, hava onun için çok büyük direnç gösterir. Bu sebeple pratikteki manyetik devrelerde bol miktarda özel çelik malzemeler kullanılır. Bu malzemeler manyetik akıya karşı çok az direnç gösterirler ve manyetik akı bu çelik kısım üzerinden geçmeyi tercih eder.

Elektriğin bu etkisinden istifâde edilerek çok çeşitli elektrik makinaları ve elektromıknatıslar yapılmıştır. Bir demir çekirdek etrâfına sarılmış uygun sayıda sipir (sarım) basit bir elektromıknatısı meydana getirir. Bu devreye akım verilince sipirlerden geçen akımların meydana getirdiği manyetik alan demir çekirdek üzerinde kendisini gösterir ve yakınındaki manyetik malzemeleri kendisine çeker. Rölelerin ve en basit olarak zilin çalışması buna dayanır.

Elektromıknatıs genelde, elektrik akımı ile manyetik bir malzemeye mıknatıslık özelliğinin kazandırılması, elektriğin kesildiğinde ise bu özelliğin kaybolması diye târif edilir. Elektromıknatıslar yük kaldırma (bu yük demir veya manyetik malzeme olursa), röle, kontaktör, zil vb. araçları çalıştırmada kullanılır. Elektromanyetizma sâyesinde elektromıknatıs yardımıyla çalışan transformatörler ve elektrik motorları ile elektrik enerjisini, yine elektrik enerjisine veya mekanik enerjiye dönüştürmek mümkündür. Motorların bâzılarında ve transformatörlerde manyetik alan değişken (azalan-çoğalan) bir alandır. Bu da alternatif akımın yönünün değişmesinden ileri gelir.

Manyetik devreleri elektrik devresine benzetmek ve elektrik devrelerindeki bâzı kânunları buralarda kullanmak mümkündür. Bu benzetmede akım-manyetik akım, elektromotor kuvvet-manyetomotor kuvvet, direnç-reaktans (manyetik direnç) gibi büyüklükleri örnek verilebilir. Ancak manyetik malzemelerin özellikleri daha karmaşık olduğundan hesaplamalar güçleşmektedir.

ELEKTROMETRE;

Alm. *Elektrometer (n),* **Fr.** *Electromètre (m),* **İng.** *Electrometer.* Çok küçük doğru akım şiddetini ve voltajını ölçmeye yarayan âlet. Bir kadranlı elektrometre, yüklü iki nokta veya bölge arasında meydana gelen elektrostatik kuvvetleri ölçmeye yarar. 0,01 volta kadar düşük potansiyel farkını ölçmek mümkündür.

Bir vakum-tüp elektrometresi, son derece küçük doğru akım şiddeti ve voltajını ölçmede kullanılır. Elektrometrenin ibresiyle ölçülen değeri görmek için küçük akım veya voltaj yükseltilir. Çok hassas olan bu elektrometreler, 50 elektron/saniye kadar küçüklükteki akımı ölçebilir.

Titreşimli elektrometrelerin, plakalı kondansatörü vardır. Plaklar arasında hareket eden titreşim parçası kondansatörün kapasitesini değiştirir. Bu da bir voltaj değişikliği meydana getirir. Neticede kondansatör doğru akımı, kolayca yükseltilebilen alternatif akıma çevirir.

ELEKTROMİYOGRAFİ;

Alm. *Elektromiographie (f),* **Fr.** *Electromiographie (f),* **İng.** *Electromiography.* Kasların elektrikî potansiyellerinin uygun elektrotlarla toplanıp, bir amplifikatöre iletilmesi ve amplifikatörde bu sinyallerin birkaç milyon defa büyütülüp gözle incelenecek şekilde katod ışınlı tüpe, kulakla işitilecekse odio sistemine geçirilmesi.

İnsanda kas aksiyon potansiyellerini ilk kaydeden kişi Dubois Reymond (1851) olmuştur. 1912'de katod ışınlı tüpün bulunuşuyla gerçek anlamda elektronöro-miyografi başlamıştır. (Elektromiyografi ve elektronöro-miyografi de denilir.) 1929'da Adrian ve Bronk coaxial iğne elektrodu bularak evvelce hep uygulanagelindiği gibi, geniş kas kitlesinin elektrikî faaliyetini değil, birkaç kas lifinin bioelektrik aktivitesini tâkib etmek imkânını geliştirmişlerdir. Gelişmeler devam etmiş ve halen özel kameralar aracılığı ile katod tüpde gözlenen sinyalleri istenildiğinde kaydedebilen teknikler kullanılmaktadır.

Elektrotlar iki çeşittir. İğne elektrotlar ve yüzeysel elektrotlar. İğne elektrodların içinde çevre ile izole edilmiş ince bir tel vardır. Bu telin sadece uç kısmı açıktır. Aktif elektrod olarak çalışan kısım sadece bu açıkta kalan uç kısımdır ve alanı 1 mm_2'yi geçmez. Bazılarının içinde iki tel bulunabilir. Yüzeyel elektrodlar ise, çoğunlukla 70 mm_2'nin altında bir çift kalay levhadır.

Deri, alkol-eter karışımıyla temizlendikten sonra, yüzeysel elektrotlar, elektrolitik bir macun aracılığı ile deriye yapıştırılır. Yüzeysel elektrotlar geniş bir alanın potansiyellerini toplayıp kaba ve genel bir bilgi verirler.

Elektromiyografik inceleme üç basamakta yapılır: Kas istirahat durumundayken, yarı kasılma

durumundayken ve tam kasılma halinde iken.

Hastalıklı kas üzerinde yapılan bu tetkik neticesinde, kastaki rahatsızlığın kasın bizzat kendinden mi, yoksa sinirinden mi olduğu anlaşılır. Eğer sinir çalışmıyorsa sebebinin beyinden mi veya çevresel faktörlerden mi olduğu da anlaşılır. Nöroloji biliminde uygulama alanı bulunan bu tetkik daha çok felç ve kas erimeleri durumunda kullanılır.

ELEKTROMOTOR KUVVET;

Alm. *Elektromotorische Kraft (f),* **Fr.** *Force félectromotrice,* **İng.** *Electromotive force.* Bir elektrik devresinde birim yükün akışı için üretecin harcadığı enerji. Ekseriya emk şeklinde kısaltılmış olarak ifâde edilir. Bir elektrik devresinin bir kesitinden dt zamânı zarfında geçen elementer yük dq, bu müddet zarfında dönüşüme uğrayan enerji dW ise; emk:

$$E = \frac{dW}{dq} \text{ dir.}$$

Elektromotor kuvvet, yük birimine isâbet eden iş olduğuna göre, birimi M K S sisteminde Joule/kulon'dur. Bu da potansiyel biriminin aynıdır ve volt'a eşittir.

Üreteç tarafından dt zamânında yapılan iş:

$dW = E.dq$

Üretecin iş yapma kapasitesi veya gücü:

$$P = \frac{dW}{dt} = E\frac{dq}{dt} = E.I \text{ dir.}$$

Mesela bir otomobil akümülatörünün elektromotor kuvveti takriben 12 volt veya 12 joule/kulon'dur. Bunun mânâsı, akünün bağlı bulunduğu devrenin bir kesitinden, 1 kulonluk yükün geçmesi için, akü 12 joule'lük kimyâsal enerjiyi elektrik enerjisine çevirerek boşaltmaktadır. Şâyet akümülatör devreye 45 amperlik akım verebiliyorsa, (45 Amper= 45 kulon/sâniye) akünün gücü:

$P = E.I = 12.45 = 540$ Watt

P= 540 Watt demektir.

Bir elektrik devresinde üretecin iç direnci r ve dış devrenin toplam direnci R ise:

ŞEKİL VARRR !!!! (1)

devreyi dolaşan akım şiddeti:

$$I = \frac{E}{R+r} \text{ dir.}$$

Üretecin iki ucu arasındaki potansiyel farkı (gerilim) V_{AB} olduğuna göre:

$I.R \rightarrow E = V_{AB} + I.r$

Buradan $V_{AB} = E-I.r$ sonucu çıkar ki, üretecin uçları arasındaki gerilim, elektromotor kuvvetinden I.r kadar küçüktür.

Zıt elektromotor kuvvet: Bir elektrik devresinde elektrik enerjisini mekanik enerjiye çeviren bir almaç veya elektrik motoru varsa, bu almacın emk'ne zıt elektromotor kuvvet denir ve E' ile gösterilir.

ŞEKİL VARR!!!!!! (2)

Üretecin iç direnci r, almacınki ise r' ile gösterilirse, devreyi dolaşan elektrik akımının şiddeti:

$$I = \frac{E-E'}{} = \frac{E}{} \text{ dir.}$$

R+r+r’ R

Üreteç devreye elektrik enerjisi verdiği hâlde, almaç elektrik enerjisini onun zıddına olarak harcar. Yâni üreteç üretici, almaç ise tüketicidir. Bu sebepten almacın emk’ne zıt elektromotor kuvvet denmiştir.

İndüksiyon elektromotor kuvveti: Manyetik alan içinde bulunan kapalı bir devreden geçen “manyetik akı”nın herhangi bir sebeple değişmesi, bu devrede “indüksiyon elektromotor kuvveti” ismi verilen bir emk meydana gelmesine ve bir akım geçmesine sebeb olur. Bu akıma “indüksiyon akımı” denir.

D³: Kapalı devreden geçen manyetik akı değişimi ve:

Dt: Manyetik akı’nın değişme süresi olmak üzere devrede oluşan indüksiyon emk:

$$E = k\frac{D^3}{Dt}$$ şeklinde ifâde edilir (k: sâbit).

ELEKTRON;

Alm. *Elektron (n),* **Fr.** *Electron (m),* **İng.** *Electron.* En küçük elektrik yük birimi ve atomu meydana getiren temel elemanlardan biri.

Elektriğin hep bir elektrik biriminin katları şeklinde ortaya çıkması, araştırmacıları, elektriğin “bölünmeyen parçacıklardan meydana geldiği” fikrine sevketmiştir. Franklin, daha 1755’te, elektriğin de madde gibi süreksiz bir yapıya sâhip olduğu fikrini ileri sürmüştür. Bu konudaki ilk müsbet netîce 1833’te Faraday’ın elektroliz kânunlarından çıkmıştır. Faraday, bir elektrolitten elektrik akımı geçirildiğinde, elektrotlarda ayrılan madde miktarının elektrolitten geçen elektrik miktârıyla orantılı olduğunu, muhtelif elektrolitlerden aynı miktar elektriğin geçmesiyle ayrılan madde mikdtarının her cismin eşdeğer gramıyla orantılı olduğunu bulmuştur. Faraday bir eşdeğer gram madde ayırmak için gerekli olan elektrik miktarının 96.494 kulon (1 faraday) olduğunu bulmuştur. Bir başka ifâdeyle, bir değerli bir iyon gram 96.494, iki değerli bir iyon gram 2x96.494 kulonluk elektrik taşır. Halbuki bütün cisimlerin birer atom gramlarında $6{,}02.10^{23}$ atom bulunduğuna göre, bir değerli bir tek iyonun taşıdığı elektrik miktarı (e):

$$e = \frac{96.494}{6{,}02.10^{23}} = 1{,}59.10^{-19} \text{ kulon (coulomb)}$$

olduğu ortaya çıkar. İşte bu miktar bugün bildiğimiz negatif (-) elektrik yüklü elektronun taşıdığı elektrik miktârıdır. 1 coulomb 3.10^9 e.s.u (elektrostatik ünite) olduğuna göre, $e = 4{,}80.10^{10}$ e.s.u (esyb) da yazılabilir.

Katot ışınları: Elektronların hakîkî özelliği, atom hakkındaki bilgiler ve X ışınlarının keşfi, elektriğin gazlar içerisinden geçişinin incelenmesiyle sağlanmıştır. Normal basınçta gazlar fenâ iletkenlerdir. Ama gazın basıncı azaltılacak olursa iletkenliğinin arttığı görülür. Meselâ bir cam borunun havası boşaltılıp, içindeki basınç 10 mm Hg’ya düşürülsün. Camın iki tarafına elektrot bağlanıp, 10.000 voltluk bir gerilim uygulandığında, boru içindeki gaz ışık yaymaya başlar. Işığın rengi boru içindeki gazın cinsine bağlıdır (renkli reklâm lambalarının prensibi). Basınç 0,01 mm Hg’dan aşağı düşürülürse tüp karanlık olur. Buna karşılık katodun karşısındaki cam hafif yeşilimsi fluoresans verir. Burada katottan çıkan ışınlar camı bombardıman ederek, bu fluoresansa sebeb olmaktadır ki bu ışınlara, “katot ışınları” ismi verilir.

Katot ışınlarının meydana gelmesi, gazın iyonlaşmasından ileri gelir. Bir gaz molekülünün iyonlaşması, bu molekülden elektronların ayrılması biçiminde olur. 1895’te, katot ışınlarının, bir manyetik alandan geçirilerek pozitif kutba doğru saptıkları ve dolayısıyla negatif yüklü partiküllerden meydana geldiği anlaşılmıştır. Daha sonra bu partiküllerin elektrik ve manyetik alanda saptırılmasıyla hızları bulunmuş ve bunlara “elektron” ismi verilmiştir.

Millikan’ın denemeleri: Uzun yıllar birçok araştırıcı elektronun kütle ve yükünü bulmaya çalıştı. 1909 yılında en az hatâ ile e (elektronun yükü) ve m (elektronun kütlesi) değerlerini tesbit etmeyi başaran R.A Millikan’dır. Millikan yağ damlaları metoduyla elektronların yükünü tesbit etmiştir. Bunun için kuru havayla dolu bir hazne içine yerleştirilmiş bulunan pirinçten yapılmış ve aralarındaki uzaklık 12 mm olan iki metalik levha arasına 10.000 voltluk bir potansiyel farkı uygulanıp, bir pulverizatörle yağ püskürtülmüştür. Yağ damlacıkları arasında negatif yüklü tânecikleri, kendi ağırlıkları ile yere doğru düşmeyip üst taraftaki pozitif kutup tarafından çekildikleri için askıda kalmışlardır. Mikroskopla damlacıkların hareketi gözlenmiş ve uygulanan elektriksel çekim kuvveti gözönüne alınarak, damlacıkların q yükünün dâimâ $q = nx1{,}602.10^{-19}$ coulomb olduğu bulunmuştur. Burada n tam

sayılardır. O halde elektrik yük birimi $1{,}602.10^{-19}$ coulomb olmalıdır. Elektronların sükûnetteki kütlesi ise $9{,}107.10^{-28}$ g olup, hidrojen atomu kütlesinin 1/1837'sidir.

Atomun bir parçası olarak elektron: Buraya kadar elektronların serbest haldeki özelliklerinden söz edildi. Atomu meydana getiren temel elemanlar olarak elektron için (Bkz. atom).

Elektronların kuvantum teorisi: Atom teorisinde gelişmenin ilk adımı Niels Bohr tarafından atılmıştır. Bohr atom yapısı için planet sisteminin klasik elektromekanik teoriye göre kararlı olmadığını biliyordu. Çünkü sürekli ışıma, sürekli enerji kaybı demektir. O halde enerjisi sürekli azalan elektron çekirdeğe gittikçe yaklaşmalıydı. Diğer taraftan atom yapısının planet sistemine benzediği de çok kesindi. Niels Bohr elektromekanik kânunlarının atomlara uygulanamıyacağını, buna karşılık kuantum mekaniğinin geçerli olduğunu söyledi. Bohr, elektronun atom çekirdeği çevresinde dâire şeklinde bir yörüngede döndüğünü ve bir planete benzeyen böyle bir elektronun dönme impulsunun klasik mekanik kânunlarından beklenenin tersine devamlı değişmediğini, bunun, n bir tam sayı, h planck sâbiti olmak üzere, $n.h/2\pi$'ye eşit bir değeri alması gerektiğini söyledi. Bu şekilde elektronlar için yalnız belirli yörüngeler söz konusu olabilir ve elektronların bu belirli yörüngelerde hareketi klasik düşüncelerin tersine, bir enerji vermez. Elektronlar bu yörüngeler üzerinde sürekli değil, ancak sıçramalı olarak diğer yörüngelere geçebilir. İşte çeşitli yörüngeler n değerleriyle belirlenebilir. Elektronların kinetik potansiyel enerjileri kuanta sayısı olan n'e bağlıdır. O halde elektronun döndüğü belirli yörüngeler için: $n\lambda = 2\ \pi\ r$ yazılabilir.

Heisenberg belirsizlik prensibi: Elektronun hem bir dalga hem de bir tânecik gibi davrandığı gözlenmiştir. Belirsizlik prensibi, herhangi bir deneyde bir elektronun aynı zamanda hem bir dalga hem de bir tânecik olarak hareket edemeyeceğini gösterir. Bir elektronun yeri belirlenmek istendiğinde momentumu, momentumu belirlenmek istendiğinde ise yeri kaybedilmektedir. Bu prensibe göre, bir tâneciğin hareketini belli eden enerjisi veya momentumu ile yerinin aynı zamanda büyük bir prezisyonda (doğrulukta) tâyini mümkün değildir. Eğer Δx bir elektronun yerinin tâyinindeki belirsizlik ve Δp de momentumun tâyinindeki belirsizlik ise $\Delta x\ .\ \Delta p = h$'dir. Burada, h planck sâbiti ve $h = 6{,}625.10^{-27}$ erg.s gibi çok küçük bir değer olduğuna göre, momentum ve yerin aynı prezisyonla tâyin edilemiyeceği anlaşılır. Ancak bir elektronun en fazla bulunma ihtimâli olan bölgeler söz konusudur. Bunlara orbital ismi verilmektedir ve kuantum sayıları ile tanımlanırlar. (Bkz. Element)

ELEKTRON MİKROSKOBU;

Alm. *Elektronen mikroskop (n),* **Fr.** *Microscope électronique,* **İng.** *Electron microscope.* Bir cismin büyük görüntüsünü elde etmek için elektron kullanılan mikroskop. Bir cismi yaklaşık bir milyon defa büyütüp, bunu bir ekranda göstermek ve buradan fotoğrafını almak mümkündür. Meselâ, bu kadar büyütmeyle bir kristal şebekesindeki atomların dizilişindeki çarpılmaları görmek mümkündür. En iyi optik mikroskoplarda ise bu büyütme ancak birkaç bin defâ olmaktadır.

Görüntü: Optik mikroskoplarda görüntünün elde edilmesinde ışık kullanılırken, elektron mikroskoplarında, ışık yerine elektron kullanılır. Elektronun dalga boyu, ışığa göre birkaç bin defa daha küçük olduğu için, bu mikroskopla daha ayrıntılı görüntüler elde etmek mümkündür. Bâzı elektron mikroskoplar, 0,2 nanometre (nm)lik cismi net gösterebilmekteyken, en iyi optik mikroskoplar 250 nm'lik bir güce sâhiptir. Bir nanometre, 10 Angstrom olup, 10^{-10} metreye karşı gelir.

Kullanım yeri: En önemli kullanış yerleri; metallerdeki atom dizilerindeki çarpılmalar, virüs ve bakterilerin yapıları ve her türlü yüzeylerin incelenmesi olarak sayılabilir. Uygulamada bu mikroskoplar tam büyütme kapasiteleri ile nadiren kullanılır. Yeni gelişmelerle, 50 nm'lik bir bölgede, mevcut her kimyâsal elemanın yaydığı X ışınlarının ölçülmesi ile mikro kimyâsal analiz yapılabilmektedir. Bu suretle 10^{-16} gramlık bir miktar analiz için yeterli olmaktadır. Elektron mikroskoplarını çalışma prensibi yönünden ikiye ayırmak mümkündür. Bir türünde, görüntü, yansıyan elektron ışınlarından faydalanılarak elde edilirken, diğer türünde cisimden geçen ışınlar görüntüyü hâsıl eder.

Târihî gelişim ve temel prensipler: Optik mikroskopların gelişmesi ile daha büyük görüntüler elde edilmiştir. Ancak optik mikroskopların, ışığın yarı dalga boyu olan 250 nm'den daha küçük ayrıntıyı göstermeleri mümkün değildir. Elektronlar, önceleri "katot ışınları" ismiyle kullanılmaktaydı. Bunlar vakum tüpleri içinde elde edilip, elektrik alanları içinde hızlandırılmaktaydı. Elektrik ve manyetik alanlar tarafından saptırılan bu ışınlar, bir ekranda görünür hâle getirilirdi. Bunun yanında, elektrik taşıyan bobin kullanılarak katot ışınlarını küçük bir alana odaklamak mümkün olmaktaydı. İlk defâ 1926'da Alman fizikçisi H. Busch teorik olarak optik merceğin ışığı bir odakta topladığı gibi, manyetik sargının, elektronları bir odakta toplayabileceğini göstermiştir.

1928'de Berlin Teknik Üniversitesinde Max Knoll ve Ernst Ruska tarafından yapılan deneylerle art arda büyütme kullanarak büyük görüntüler elde etmenin mümkün olduğu anlaşılmıştır. Konulan iki bobinle

13 defâ büyütmek mümkün olmuştu.

İlk pratik elektron mikroskobunun 1933'te Ernst Ruska tarafından yapıldığı bilinmektedir. Elektron merceklerinde daha sonra yapılan gelişmelerle, manyetik bobin bir demir kap içine alınmış ve iç halkada küçük bir hava deliği bırakılmıştı. Esas olarak bu prensip günümüzde de kullanılmaktadır. Ernst Ruska ile elektron mikroskop, optik mikroskobun büyütme gücünü geride bırakmıştı.

Geçirimli mikroskop: Bunlar optik mikroskoba benzer bir çalışma sistemine sâhiptirler. Tek fark, ışık ışını yerine elektron ışını kullanılmasıdır. Fizikî çalışma sistemi tamâmen farklı olmasına rağmen, burada optik mercekler yerine elektron mercekleri kullanılır. Görüntü bir ekranda veya fotografik levhada elde edilir. Elektronlar çok kolay yollarından sapabileceklerinden, bütün işlem ve görüntünün elde edilmesi tamamen bir vakum içerisinde gerçekleştirilir.

Elektronlar, tungstenden akkor flamanlı elektrikle ısıtılan elektron tabancasından elde edilir. Anodla, flaman arasına 100.000 voltluk bir potansiyel farkı tatbik edilir. Flamandan yayılan elektronlar hızlandırılır ve ekranda yeterli bir görüntü elde etmek için kâfi bir güçte olması sağlanır. Bu safhada 500.000 defa büyük bir görüntü elde etmek mümkündür. Optik mikroskoptaki gibi ışınlandırma belirli bir bölgede yoğunlaştırılabilir. Ancak çok yoğunlaştırma polimerler ve biyolojik maddeler gibi cisimlerde zararlar doğurabilir.

Cisme en yakın olan elektron merceği, âlette en önemli olanıdır. Bu mercek, 50-100 arasında ara bir büyütme elde eder. Büyütme işleminde, gelen ışın denemelerinin açısal genişliği küçüldüğü için, projektör sistemi bu büyütülmüş görüntüyü kolayca işler. Hemen hemen bütün elektron mikroskoplarında iki veya üç mercek mevcuttur. Bunlar 250-500.000 arasında bir büyütme sağlar.

Taramalı mikroskop: Optik mikroskoptan daha çok kapalı devre televizyon sistemine benzer. İlk bölümde, televizyon kamerasına benzer bir şekilde, net olarak odaklandırılmış elektron merceği tarafından cisim üzerine odaklandırılır. Çarptığı yerden gelen elektronlar toplanır ve güçleri yükseltilir. Mikroskobun ikinci bölümü televizyon alıcısına benzer ve burada bir katot ışını tüpü mevcuttur. Böylece yüksek kaliteli televizyon resmine benzer bir görüntü elde edilir. Yapı olarak daha önceleri açıklanan tür gibidir. Sâdece düzeni farklıdır. Bu cins mikroskoplar taramalı olarak da kullanılır. Genel olarak sert yüzlerin 20-50 nm'lik hassaslıktaki incelenmesinde kullanılır. Odaklama ile çeşitli derinlikte görüntüler elde edilebildiğinden üç boyutlu hissi veren resimler elde etmek mümkün olmaktadır. Bâzı deneysel mikroskoplarla 3 nm'lik hassaslığa kadar inmek mümkün olmaktadır. Cisimden gelen elektronlar mikro elektrik ve manyetik alanları da hassas hâle getirebildiğinden, elektrik ve manyetik alanların görüntüsünü elde etmek mümkündür. Bundan faydalanılarak bilgisayar ve benzerlerindeki çok küçük elektronik devrelerin kontrolü yapılır. Elektronların yönlerini değiştirmesinden, bir cisimdeki mikro kristallerin dizilişini belirlemek mümkündür.

Kullanılışı: Elektron mikroskobun kullanılışı zor değildir. Ancak âletin bakım ve temizliği büyük önem taşır. Diğer bir önemli nokta incelenecek nümûnenin hazırlanmasıdır. Taramalı mikroskopta örnek çok ince olmalıdır. Meselâ 100 kilovatlık bir âlette, bu 250 nm'den daha kalın olamaz. Eğer cismin kalınlığı fazla ise ve elektron ışını geçemiyorsa, cismin yüzeyi aseton ile nemlendirilmiş bir plastik yüzeye bastırılır. Daha sonra plastik tabaka buharlaştırılır. Sonucunda cismin yüzünün ince karbondan meydana gelen bir benzeri elde edilir. Metaller genellikle 200 nm'lik kalınlığa indirildikten sonra incelenir. Biyolojik maddeler ise, önce bir uygun epoksi reçinesine yerleştirilir. Daha sonra ince tabakalara kesilir. Bâzan cismi dondurup kesmek daha uygun olabilir.

Elektron mikroskop altına konan cismin görüntüsü bir ekrana düşürüleceği gibi doğrudan doğruya fotoğrafı da çekilebilir.

İleri gelişmeler: Elektron mikroskopta daha yüksek voltaj kullanılmak için çalışmalar yapılmaktadır. Bu sûretle elektronların daha kalın cisimlere nüfuz etmesi mümkün olmaktadır. Günümüzdeki âletler bir milyon elektron voltluk hızlandırma gücüne sâhiptir. Fransa ve Japonya'da daha fazla voltluk hızlandırma gücüne sâhip elektron mikroskopları üzerinde çalışmalar yapılmaktadır.

ELEKTRON TÜPÜ;

Alm. *Elektronrohr* **Fr.** *Tube Electron,* **İng.** *Electron Tube.* Havası boşaltılmış veya gaz doldurulmuş, metal elektrotları bulunan cam, seramik veya metal silindir biçiminde muhâfaza. Tüpün altında elektrik irtibatları sağlayan soket pimleri vardır. Elektron tüpünde temel olarak elektron akış kontrolü ile yükseltme, doğrultma, osilasyon, açıp kapama gibi işlemler yapılır. Yarı iletken elektronik elemanlar bulununcaya kadar elektron tüpü elektronik sistemlerin kalbi gibi görev yapmıştır. Yüksek güçlü radyo vericileri ile bâzı TV alıcılarında tüp önemli devrelerde kullanılmaktadır. İlk modern elektron tüpü 1858 senesinde Heinrich Geissler tarafından yapılmıştır. Geissler tüpü olarak da bilinen bu tüpte, boşaltılan hava yerine biraz gaz konmuştur. Tüp, elektrotlarına tatbik edilen yüksek voltaj arasında kalan gazın

iyonize olarak ışık yayması prensibine göre çalışmaktadır.

Elektron tüpü, elektron akışı kontrol edildiği vakit kendisinden beklenilen fonksiyonlarını icrâ edebilir. Kontrol edilecek olan elektron akışının elde edilişi çok çeşitlidir. Bunlardan bir tânesi termoiyonik emisyon denilen metalin ısınmasıyla atomların dış yörüngelerindeki elektronlarını çevreye yaymasıdır. Torium metali ısı ile elektron yayan en müsâit metaldir. Diğer bir elektron kaynağı fotoemisyon olayı ile elde edilir. Bâzı malzemeler üzerine ışık düşerse malzemedeki elektronlara enerji vererek elektronların çevreye yayılmasına sebeb olur. Fotoemisyona en müsâit malzeme alkali metal sezyumdur. Fotoemisyon modern fototüplerde ve TV kameralarında kullanılmaktadır. Fotoemisyon olayını 1887'de Heinrich Hertz îzâh etmiştir. Termoiyonik foto ve saha emisyonu yoluyla elde edilen elektron, süratle hareket ederken bir engele çarparsa oradan da çevreye ilâve sekonder elektron yayılmasına sebeb olur. Bu tür emisyona da sekonder emisyon denir. Bâzan sekonder emisyon netîcesinde yayılan elektron sayısı primer elektron sayısını birkaç kat geçer.

Elektron yayan elemana katot denir. Katot, üzerinden elektrik akımı geçerek ısınan bir flamandır. Flaman ısındıkca ya kendisinden veya çevresindeki ikinci bir katottan elektron yaymaya başlar. Elektron tüpleri ihtivâ ettiği eleman sayısına göre isim alır. Diot, iki elemanlıdır. Tiriot üç, tetrot dört, pentot beş, heksot altı, hektot yedi ve oktot sekiz elemanlı tüplerdir.

Elektron tüpleri havası boşaldığı gibi içine argon, neon, hidrojen, civa buharı konularak da çalıştırılabilir. Gaz doldurulmuş tüplerde akım kontrolu daha kolaydır.

Bâzı tüplerde elektron hüzmesinin yönü ve şekli kontrol edilerek değiştirilebilir. Bu özellikteki tüplerin bir yüzeyi floresant madde ile kaplanırsa görüntü elde etmeye yarar. Osiloskop, televizyon, radar, sonar ekranları, elektron hüzmesinin kontrol edilmesi ile görüntüleme yaparlar. Tüpte elektron hüzmesi, tüp içine yerleştirilmiş paralel ikişer yatay ve dikey duran levhalara voltaj tatbiki ile voltajın miktarına göre yatay ve dikey olarak hareket ettirilir. Elektron eksi yük olduğundan paralel levhalar arasında meydana gelen manyetik alanın şekline uyarak hareket eder.

Televizyon tüpünde ekranı devamlı tarayan bir elektron hüzmesi ile görüntünün koyuluk veya parlaklığına göre meydana gelen dalgalı voltaj vardır. Görüntünün karakterini taşıyan bu dalgalı voltaj, tüpde elektron üreticisinin kontrol ucuna tatbik edilerek elektron hüzmesinin şiddetini artırır veya azaltır. Elektron hüzmesine aynı anda tarama yaptırıldığında görüntü ekranda gözükür.

ELEKTRONEGATİFLİK (Elektronegativite);

Alm. *Elektronegativite,* **Fr.** *Electro-negatif,* **İng.** *Electronegativite.* Bir atomun bir molekül içinde elektronları çekme meyli. Elektronegativite yarı nitel bir büyüklüktür. Çünkü belirli bir atomun farklı moleküller içinde elektronegativiteleri farklıdır. Bir bağa katılan atomların elektronegativite farkları, yük simetrisinden sapma için bir ölçü verir veya bir kovalent bağın iyon payını tâyin eder. Elektronegatiflik fark fazla ise, elektronlar tamâmıyle bir atoma geçebilir ve bu hâlde tam bir elektrovalens meydana gelir.

Periyodik cetvelde flor en yüksek, ve sezyum en küçük elektronegativiteye sâhip atomlardır. Hidrojen ortada kalır.

Mulliken'e göre elektronegatiflik şöyle hesaplanır:

$$\text{Elektronegatiflik} = \frac{I+E}{130}$$

Burada I iyonlaşma enerjisi (kcal/mol), E de elektron affinitesi (kcal/mol)dir.

Elektron affinitesi (ilgisi): Bir atomun bir anyon meydana getirmek için bir elektron alma eğilimidir. Bir atomun iyonlaşması dâimâ endotermik (ısı alan) olduğu hâlde elektron ilgisi ekzotermik (ısı veren) veya endotermiktir. Asal gazların elektron yapısına ulaşmak için az sayıda elektrona ihtiyaç gösteren atomların elektron ilgileri önem taşır.

ELEKTRONİK;

Alm. *Elektronik (af),* **Fr.** *Electronique (f),* **İng.** *Electronics.* Elektronların boşlukta, gazda, kristallerde ve katı maddelerdeki (yarı iletken) hareketlerini ve davranışını inceleyen bir ilim. Elektronik devreler elektrik enerjisini hem kontrol ederler hem de başka bir enerji şekline dönüştürürler. Ayrıca herhangi bir fizikî olayı (ısı, ışık, ses gibi) elektrik enerjisine çevirebilirler. Elektronik diyot, transistör ve vakum tüp gibi elektronik parçalardan geçen elektron akışının meydana getirdiği neticeleri inceler. Elektronik aynı zamanda katılardan veya gazlardan elektron emisyonu sağlayan Maser ve Laser konularıyla da uğraşır. Elektronik cihazlarda mekanik bir hareket olmadığı için işler çabuk ve ekonomik olarak icrâ

edilir.

Elektroniğin temeli 17, 18 ve 19. yüzyılda elektrik üzerine yapılan buluşlarla atılmıştır. Bu buluşları yapanlar arasında; William Gilbert, Newton, von Guericke, Coulomb, Franklin, Galvani, Volta, Oersted, Ampère, Faraday, Ohm, Henry, Weber, Morse, Maxwell, Bell, Edison, Herz, Roentgen, Marconi gibi bilim adamlarını saymak mümkündür.

Elektronik ilmi 1883 yılında Edison'un ampülü bulmasıyla başladı. Edison küçük bir ısıtıcının (flaman) karşısına büyükçe bir plaka koydu. Bu plakaya pozitif gerilim uyguladığında lamba içerisinden bir akım aktığını gördü. Daha sonra 1897'de bu lambayla doğrultma işlemi gerçekleştirildi ve alternatif akım doğru akıma çevrildi. Ayrıca radyo dalgaları ayrıştırılarak dedektörler geliştirildi. 1906'da bu diyot lambaya bir kontrol elemanı ilave edilerek triyot lamba üstünde çalışıldı ve böylece elektronik ilminin yolu açılmış oldu. Uzun seneler lamba ile birçok devreler yapılmış, bilhassa İkinci Dünya Savaşı sıralarında çok değişik cihazlar geliştirilmiştir.

1948 yılında yarı iletken ve transistörün bulunmasıyla daha hafif cihazlar gerçekleştirilmiş ve lamba birçok uygulama alanından kalkmıştır. Bugün entegre devrelerin bulunması ve mikro elemanların gelişmesi ile çok çok küçük elektronik cihazlar geliştirilmiştir. Öyle ki, insanın midesine inip fotoğraf çeken makinalar ve kameralar yapılmıştır.

Elektronik hemen hemen her sahaya girdiğinden tek kişinin bütün elektronik konularını bilmesine imkân yoktur. Bu yüzden elektronik ilmi de kollara ayrılmıştır. Meselâ; endüstriyel elektronik, dijital elektronik, haberleşme elektroniği, mikro dalga, tıp elektroniği, nükleer elektronik gibi. Bunlar da kendi içinde herbiri ayrı bir ihtisas konusu olan yüzlerce dala ayrılır.

Elektronik sahasına; radyo, telsiz, telefon, radar, televizyon, muhtelif sistem kontrolleri, kompüterler, ölçü ve test cihazları, tıbbî ve daha birçok cihazlar girer.

Yirminci yüzyıl başlarında radyo, gemilerde ve sâhil istasyonlarında kullanılmaya başlandı. 1910 senesinde De Forest'in triot tüpünü keşfetmesiyle radyo gelişti. Birinci Dünyâ Savaşında telsiz önemli rol oynadı. İlk umûmî radyo yayını ABD'de Pittsburgh şehrinde AM (genlik modülasyonu-amplitude modulation) olarak 1920'de yapıldı. 1935'te bunu FM(Frekans modülasyonu-frequency modulation) tâkip etti. 1947'de televizyonun keşfine kadar radyo; eğitim, bilgi ve eğlence yayınlarıyla tek başına görev yaptı. 1912'de Marconi Şirketi, Ettore Bellini ve Alessandro Tosi tarafından yapılan radyo yön bulucu cihazını piyasaya sürdü. Bu cihaz deniz ve hava trafiğini sağlamak üzerine seyir maksadıyla 1918'den beri kullanılmaktadır.

Telsizden sonra elektronikte atılan en büyük adım radardır. Radar ultra frekanslı radyo dalgalarının uzaktaki bir cisme, mesela gemi veya uçağa çarparak geri gelip alınması prensibine dayanır. Radarın bulunması gemi ve uçaklara karanlıkta, sisli havalarda seyir imkânı tanımıştır. İkinci Dünya Savaşında radar, atış kontrol sistemlerinde ve seyir sistemlerinde büyük görev yapmıştır.

Televizyon uzun laboratuvar çalışmalarından sonra ortaya çıkmıştır. İlk olarak katot tüpte elektron ışın taraması mekanik disklerle yapılıyordu. Bu tip televizyon 1927 senesinde New York'ta yayına başladı. Mekanik tarama sistemi çok yer işgal ettiği ve istenilenlere cevap veremediği için taramayı elektronik olarak yapmak için çalışmalar devam etti. Nihayet 1939'da ABD'de RCA firması bugünkü televizyon sistemini yapmayı başardı. İkinci Dünya Savaşı sırasında katot tüp üzerindeki çalışmalarla savaştan sonra 1947'de televizyon yayınına geçilmesine zemin hazırlandı.

1904 senesinde John Fleming'in diyot vakum tüpü bulmasıyla ilerleyen elektronik, 1906'da De Forest'in triyot vakum tüpü geliştirilmesiyle birden gelişmiş ve 40 sene tüp elektroniği hâkim olmuştur. 1948'de yarı iletken diyot ve transistörlerinin John Baroleen, Walter Brettain ve William Shockley tarafından bulunuşuyla tüp, yerini yarı iletkenlere bırakmıştır. Yarı iletken diyot ve transistörler; küçük, hafif, çok az enerji ile çalışan, ısı istemiyen, verimli, uzun ömürlü olduklarından vakum tüp diyot ve triyotlara göre çok avantajlıydı. Fakat bu sefer elektronik cihazların karmaşıklaşması ile hacim problemi ortaya çıktı. Daha küçük elektronik cihazlar yapılarak belli bir sahaya yerleştirme mecburiyeti elektronik parçaların ufaltılmasına yol açtı. Ancak bu çalışmalar yeterli olmadığından mikro elektronik konusu üzerine araştırmalar devam etti. Diyot transistör, baskı devreler ve nihayet entegre devrelere ulaşıldı. Entegre devre birçok transistör diyot, kondansatör, direnç elemanlarının tek bir silikon kristali üzerine yerleştirilmesiyle elde edilir. Yarı iletken parçalarla yapılan radyo alıcıları ucuz ve küçüktür, cepte taşınabilir. Transistörler kompüterlerin de ebatlarının küçülmesine sebeb olmuştur. Transistörün ortaya çıkmasıyle büyük odaları dolduran ve fazla enerji harcayarak çalışan kompüterlerin yerini masa büyüklüğünde mikro kompüterler almıştır. Transistörün uzay çalışmalarındaki rolü hiçbir zaman ihmal edilemez.

Elektronik cihazların muhâbere maksadı hâricinde kullanılması 1930 senelerinden sonra başlamıştır. Alarm cihazları, dâhilî muhâbere, mikro dalga fırınlar, ışığı ayarlı lambalar, muhtelif kontrol sistemleri

elektronik cihazlardan bir kısmıdır. Ticârî ve endüstriyel elektronik cihazlar arasında hesap makinaları, kompüterler, fotokopi makinaları, ölçü âletlerini saymak mümkündür. Askerî alanda radar, sonar, güdümlü füzeler, atış-kontrol cihazları elektronik ürünlerdendir. Tıbbî sahada ise röntgen, elektrokardiyografi, ultrasonik makinalar, elektroşok cihazı, işitme cihazı gibi birçok elektronik cihaz tatbikâtta kullanılmaktadır.

Maser ve Laser elektronikte çok yeni, fakat istikbâlde büyük gelişmeler yapacak konulardır. Maser ve Laserin prensibi elektron tüpünün içindeki elektron bulutunun tersine çok yüksek frekanslı elektromanyetik dalgalarla moleküllerden radyasyon yayılmasıdır. Meselâ amonyak molekülü 24.000 MHz frekansta radyasyon yayar. Elektromanyetik radyasyon frekansı arttıkça dalganın bilgi taşım kapasitesi de artar.

Maser (Microwave Amplification by Stimulated Emmision of Radiation) frekans spektrumunun mikro dalga bölgesinde çalıştığı için çok zayıf sinyalleri dahi taşıma özelliğine sâhiptir. Uzay muhaberesi için ideal görülmektedir.

Laser, enfraruj, ultraviyole dalga ile çalıştığından tek yöne yoğun radyasyon yapma özelliğine sâhiptir. Laser çok uzaklara muhâbere, mesâfe ölçme, kaynak ve kesme işlerinde önemli görevler yapabilmektedir. (Bkz. Laser)

ELEKTRONİK ÂLETLER;

Alm. *Elektronischegeräte,* **Fr.** *İnstrument electronique,* **İng.** *Electronic Instruments.* Elektro manyetik dalgalardan istifade edilerek yapılan âletler. Elektronik kelimesini, elektron kelimesiyle karıştırmamalıdır. Elektronik kelimesi, bir ilim koluna verilen isimdir. Bu ilim kolu, elektro-manyetik dalgaların üzerine kurulmuştur.

Bir endüksiyon makarasının ikinci makarasındaki ince bakır telden, çok sayıdaki sargıların iki ucu, iki küçük küreye bağlanır. Birbirine yakın olan iki kürenin biri antene (gerilmiş bakır tele), ikincisi, su borusuna, böylece toprağa bağlanır. Kalın bakır telden içerdeki az sayıda sargılara pilden akım verilince, iki küre arasında kıvılcım şeklinde elektron atlaması olur. Elektronlar, antenle toprak arasında, saniyede milyonlarca defâ gidip gelir. Saniyedeki gidip gelme sayısına «titreşimli akımın frekansı» denir. Evlerimizde kullandığımız elektrik akımının frekansı ellidir. Frekansları onbinleri aşan alternatif akımlara, «yüksek frekanslı» denir. Elektrik akımı geçen tellerin etrafında, bir mıknatıs sahası hasıl olur. Anten ile toprak arasında hasıl olan akım (elektrik titreşimi) da, kuvvetli mıknatıs meydana getirir. Bu mıknatıs, dalgalar hâlinde, fezâda (boşluklar) her tarafa yayılır. Elektro-manyetik dalga denen bu dalgaların yönü ve şiddeti değiştiği için rastgeldikleri kapalı devrelerde, meselâ antenlerde, endüksiyon akımı meydana gelir.

Bugün yüksek frekans alternatörleriyle ve triyot lambaları ile, elektrik titreşimleri ile ve böylece, elektromanyetik dalgalar yapılmakta, bunlarla, telsizler, radyolar, radar ve bilgisayarlar çalıştırılmaktadır. Bilgisayar (Computer)ların iç yapısını, 5000 tânesi bir yüksüğe sığan küçük transistörler ve diotlar ve bunları bağlayan binlerce karışık elektrik devreleri teşkil eder. Bunların îmâl ve tesbiti, elektronik beyin ve otomatik makinelerle yapılır. (Bkz. Bilgisayar)

Fen kollarındaki yeni keşifler için lüzumlu hesapların yapılmasında, hastalıkların teşhisinde, fabrikaların daha az mütehassısla çalıştırılmasında, elektronik âletlerle çalışan robot kullanılıyor. Robot, makine adam demektir. Bunlar okullarda, evlerde, öğretmen yerine ders vermekte, problem çözmektedirler. Gemilerin, uçakların yerlerini bulmakta, menzil hesapları yapmakta, harp gemilerinde atış kontrolünde, hava tahminlerinde, uçaklar ve rampadan atılan füzelere yol gösteren radar beaconlarında hep elektronik âletler kullanılmaktadır. Telsizle idâre edilen uçaklar, roketler, kıtalar arası füzeler, elektronik bilgilerin kullanıldığı yerlerdir.

ELEKTROSKOP;

Alm. *Elektroskop (n),* **Fr.** *electroscope (m),* **İng.** *electroscope.* Bir cisimde statik elektrik yükünün olup olmadığını, yükün eksi (-) veya artı (+) işâretli olduğunu tesbit etmeye yarayan âlet. İletken bir çubuğun bir ucuna iki altın yaprakçık, diğer ucuna bir plaka veya küre tesbit edilerek, plakanın alt kısmı yaprakçıklarla berâber yalıtkan bir muhâfazanın içine alınır. Bu basit bir altın yapraklı elektroskopu teşkil eder. Yüklü bir cisim plakaya dokundurulursa yükler plaka ve çubuktan yaprakçıklara geçer. Her iki yaprakçık da aynı cins elektrikle yüklendiğinden birbirini iterler ve yaprakçıklar birbirinden uzaklaşıp açılır. Bu, cismin yüklü olduğunu gösterir. Yükün az veya çok oluşuna göre yaprakların açılma miktarı değişir. Yüklü cisim plakaya dokundurularak veya yaklaştırılarak elektroskop yüklenebilir. Yüklü bir elektroskopun işâreti bilinirse, yaprakcıkların açılma miktarına göre bir cismin yükünün işâretini de anlamak mümkündür.

Birkaç voltluk potansiyel farklarını tesbit etmeye yarayan kondansatörlü elektroskopların yanında,

bulutlarda statik elektriğin olup olmadığını bulmaya yarayan elektroskoplar da mevcuttur.

ELEKTROSTATİK;

Alm. *Elektrostatik (f),* **Fr.** *Electrostatique,* **İng.** *Electrostatics.* Durgun elektrik yüklerini ve etkilerini inceleyen ilim. Elektrik yüklü cisimlerin meydana getirdiği elektrikî alan, cisimlerin bu alan içindeki durumları, birbirine tesirleri elektrostatiğin belli başlı konularını teşkil eder. Maddenin temel taşı olan atomdaki yüklü tânecikler, negatif yüklü elektronlar ve pozitif yüklü protonlardır. Temel birimlerden bir elektronun yükü, $-1{,}6.10^{-19}$ kulon'dur. Protonunki aynı değerde, fakat (+) işâretlidir.

Her yüklü tâneciğin etrafında iç içe küreler şeklinde tasavvur edilebilen bir elektrikî alan meydana gelir. Merkezde bulunan tâneciğin herhangi bir küre yüzeyi üzerindeki tesiri aynıdır. Bu alanın herhangi bir yerinde bulunan elektrik yüklü başka bir tâneciğin belirli bir potansiyeli vardır. Yeryüzünden belirli bir yükseklikte bulunan bir cismin yerçekimi sebebiyle sâhib olduğu potansiyel enerji buna benzer bir hâdisedir. Dünyâ, cisimleri merkezine doğru çekmeye çalışır. Merkezden uzaklıkları farklı, yâni yeryüzünden yükseklikleri farklı olan iki nokta arasında bir cismi taşımak için gereken enerji potansiyel enerjinin farkına eşittir. Yüklü bir tâneciğin elektrikî alanı içinde bulunan iki noktanın potansiyel farkı da benzer şekilde artı yüklü birim tâneciği bir noktadan diğerine taşımak için gerekli olan enerjiye eşittir.

Yüklü tânecikler arasında meydana gelen elektrostatik kuvvet, tâneciklerin birbirini çekmesi veya itmesi şeklindedir. Aynı yükler birbirini iter, farklı yükler ise çeker. Buna göre iki elektron veya iki proton birbirini iterler. Elektron ile proton ise birbirlerini çekerler. Meydana gelen bu kuvvet, ister itme, ister çekme olsun, tâneciklerin yüküne, aradaki mesâfeye ve içinde bulunulan çevrenin geçirgenlik özelliğine bağlıdır. Yüklerle doğru orantılı, aradaki mesâfenin karesiyle ters orantılıdır.

Statik elektrik (durgun elektrik) yüklü bir cismin yük miktarını tesbit etmek için elektroskoplar ve daha hassas ve yeni olan elektrometreler kullanılır. Elektroskop, yüklü parçaya dokununca aynı cins elektrikle yüklenen iki metal yaprakçığı birbirini iterek açılır. Yaprakların açılması yükün olduğunu gösterir. Elektrostatik esaslara dayanarak yapılmış değişik gâyelerle kullanılan âletler olduğu gibi aynı esaslara dayalı teknik metodlar da mevcuttur. Tabanca ile boyamada boya tânecikleri yüklenerek yüzeye daha iyi yapışması sağlanır. Zımpara kâğıdı yapımında da bu özellikten faydalanılır. Elektrostatik yük üretmek veya depolamak gayesiyle kullanılan kondansatör, elektrofor, Wimshurst makinası gibi elektrostatik âletlerden başka tâneciklerin hızlandırılıp elektron demeti elde etmek için gereken çok yüksek gerilimi sağlamak gâyesiyle kullanılan Van de Graaff jeneratörü aynı esaslara dayanan gelişmiş bir âlettir.

Pratik hayatta kumaşa sürülmüş bakalit bir çubuğun ufak kâğıt parçalarını çekmesi, şimşek hâdisesi, sık karşılaşılan elektrostatik hâdiselerdir. Statik elektrik bâzı hallerde tehlikeli bir durum arz edebilir. Meselâ bulutlarda biriken statik yüklerin yıldırım şeklinde toprağa boşalması hâlinde, tehlikeyi önlemek için paratoner kullanılır. Yakıt tanklarında sürtünmeden birikebilen statik yüklerin tehlikesini ortadan kaldırmak için, tankın zincirle topraklanması yine aynı gâye içindir.

ELEKTROŞOK (EKT);

Alm. *Elektroschock therapie,* **Fr.** *Electrochoc therapie,* **İng.** *Electroshock therapy (E.C.T.).* Elektriğin bâzı psikiyatrik hastalıkların tedâvisinde kullanılması. Daha çok "Elektro tonvulsif tedâvi" olarak bilinir. Elektrik akımı bâzı psikiyatrik hastalıkların tedâvisinde, sara nöbetlerine benzer kasılmalar meydana getirerek faydalı olmaktadır. 1937'de İtalya'da Bini, kasılma meydana getirmek için elektrik akımının kullanılabileceğini ileri sürmüş, hayvanlara yapılan çeşitli tecrübelerinden sonra Cerletti ve Bini'nin elektroşok tedâvisi bugünkü şeklini bulmuştur.

Elektroşok, hastanın şakaklarına tatbik edilen elektrotlardan belirli bir elektrik akımının belirli süre içinde (yarım sn gibi) geçirilmesinden ibârettir. Aç karına, idrar boşaltıldıktan sonra yapılır. Elektrik akımı verildiği anda, tipik elektroşok krizinde şuur derhal kaybolur ve akım geçtiği sürece elektrik akımının direkt uyarmasına bağlı genel bir kasılma görülür. Bundan sonra tipik sara nöbeti ortaya çıkar. Nöbeti müteakip kısa süreli bir şuur kaybı devresi vardır (3-5 dk). Elektroşok tedâvisi sırasında bâzı arzu edilmeyen neticeler olabilir. Bunların başında kol ve bacaklarda kırıklar, çıkıklar, omurgada kırıklar, çene çıkıkları ve nefes alamama gelir. Fakat bunlar oldukça nâdirdir. Hastanın dilini ısırmasını önlemek için önceden ağzına bir lâstik parçası veya bez tampon vermek iyi bir uygulamadır.

Bir elektroşok kürü, umumiyetle haftada üç defâ yapılan yedi şokluk bir seri olmakla beraber, bu miktarın tâyini ancak hastalığın seyrine bağlıdır. Elektroşok tedâvisinin bugün ençok faydalı olduğu hastalıklar şizofreni ve bilhassa intihar riski yüksek olan melankoli nöbetleridir (ağır depresyon, bunalım). Şizofrenideki tesiri umumiyetle geçici olmaktadır. İntihar tehlikesi olan ağır depresyonlarda (buhran) âni bir iyileşme yapabilir. Elektroşok tedâvisinin iyi tarafı ucuz olması ve hastaların hastanede yatma sürelerini kısaltmasıdır. Zannedilenin aksine tehlikesi azdır ve tedâvi esnâsında hasta hiçbir şey

hissetmemektedir. Yalnız yaşlı hastalara, kalp rahatsızlığı olanlara tatbik edilmemelidir.

ELEKTROT (Bkz. Elektroliz)

ELEMENT (Eleman);

Alm. *Element (n), Urstoff (m),* **Fr.** *Elément (m),* **İng.** *Element.* Kimyâsal metodlarla daha basit maddelere ayrışması mümkün olmayan basit madde. Su bir element değildir. Fakat suyun elektrolizinden elde edilen hidrojen ve oksijen birer elementtir. Saf şeker bir element değildir. Çünkü şekerden karbon, hidrojen ve oksijen çıkarılabilir.

Element, aynı cins ve kimyâ tepkimelerinde bölünmeyen en küçük parçaların yığınıdır. Bu parçalara atom denir. Farklı atomların birleşmesinden yeni bir madde olan bileşik elde edilir. Su, oksijen ve hidrojenden elde edilir. Bir element, herhangi bir enerji kullanılarak (ısı, ışık, elektrik gibi) daha basit maddelere ayrıştırılamaz. Elementin diğer bir özelliği de bir bileşik vermek üzere kimyâsal reaksiyona girdiği zaman ağırlığının değişmemesidir.

1960 yılına kadar bilinen elementlerin sayısı 103'tü. Bugün ise bilinen element sayısı 107'dir. Fakat bütün özellikleri bilinen element sayısı sadece 95'tir. Diğerlerinin yalnız atom ve kütle numaraları bilinmektedir. Tabiatta mevcut olan element sayısı da yaklaşık 93'tür. Diğerleri laboratuvarlarda sentetik olarak elde edilmiştir. Tabiatta olan elementlerin 30 kadarı serbest hâlde, yâni diğer elementlerden herhangi biriyle birleşmemiş hâlde bulunabilir. Bunlar aktif olmayan, yâni normal şartlarda reaksiyon verme kâbiliyeti çok az olan maddelerdir. Platin, altın, gümüş, bakır, moleküler azot vs. bunlara misâldir. Oksijen çok aktif olduğu hâlde, O_2 şeklinde atmosferde bol miktarda bulunur. Fakat bileşik hâlinde suda, kayalarda ve arz içindeki minerallerde de bol miktarda bulunur. Yer küresinde % 46,6 oksijen, % 27,72 silisyum, % 8,13 alüminyum, % 5 demir, % 3,63 kalsiyum, % 2,83 sodyum, % 2,59 potasyum ve % 2,09 magnezyum bulunmaktadır. Bunların toplamı % 98,5 kadardır. Diğer elementlerin tamâmı da yer küresinin % 1,5 kadarını teşkil eder. Oda sıcaklığında on bir element gaz, altı element de sıvı hâldedir.

Özellikleri: Elementlerin özellikleri, büyük ölçüde atomunun büyüklüğü ve elektronik yapısına bağlıdır. Bu yüzden her bir elementin özelliği diğerinden çok farklı olabilir. Meselâ; helyumun erime noktası -271,4°C(29,6 atm'de), kaynama noktası ise -268,98°C'dir. Tungsten (volfram) elementinin ise erime noktası 3370°Cve kaynama noktası 5900°C'dir. Hidrojenin bir atmosfer basınçta ve 0°C'deki yoğunluğu $8{,}986.10^{-5}$ g/cm^3 iken, iridyum ve osmiyumun yoğunluğu 22,8 g/cm^{3}tür. Yâni iridyumun yoğunluğu aynı şartlarda (basınç ve sıcaklıkta) hidrojenin yoğunluğunun yaklaşık 253.000 katıdır. Periyodik cetvelde aynı periyodda bulunan elementlerin özellikleri düzenli bir şekilde değişir. Meselâ, erime noktası soldan sağa gidildikçe azalır.

Elementlerin içinde hakîkî metal 77 tânedir. Bunlar elektrik ve ısıyı iyi naklederler. Buharları tek atomlu olup, bileşiklerinde dâimâ (+) değerlikli olurlar. Metal olmayan, yâni ametal olan element sayısı 17'dir. Fizikî özellikleri metallerin aksidir. Necip gazlar müstesnâ diğer ametaller gaz hâlinde iki atomludurlar. Bileşiklerinde eksi ve artı değerlikli olabilirler. Fluor dâimâ eksi değerliklidir. Oksijen de fluor ile olan bileşiği hâriç bütün bileşiklerinde eksi değerliklidir.

Bir de yarımetaller vardır ki, bunlar bâzı durumlarda metal, bâzı durumlarda ise ametal gibi hareket ederler. Beş tâne element de sıvı hâldedir. Bunlar Civa (E.N. -38,4°C), Galyum (E.N. 29,8°C), Sezyum (E.N. 28,7°C), Fransiyum (E.N. 27°C) ve Brom (E.N. -7,2°C) dur.

Elementlerin yapısı: Elementlerin en küçük parçası atom olup, atom bir çekirdek ve bu çekirdeğe çeşitli uzaklıklarda bulunan elektronlardan meydana gelmiştir. Protonun kütlesi, nötronun kütlesine hemen hemen eşit olup, kütleleri yaklaşık $1{,}67.10^{-24}$ gramdır. Çekirdek, atomun toplam hacmi yanında ihmâl edilecek kadar küçük olup, pozitif elektrik yüklüdür. Pozitif elektrik yükü protondan gelmektedir. Proton (+1) elektrik yüklü olmasına rağmen, nötron yüksüz (nötr)dür. Çekirdekteki nötron sayısı ya proton sayısına eşit veya fazladır. (Nötronu olmayan tek element hidrojendir.) Bir elementte (serbest hâldeyken) proton sayısı elektron sayısına eşittir. Elektronun kütlesi protonun kütlesinin yaklaşık 1840'ta biri kadar olup, elementin kütlesi yanında yok denecek kadar azdır. Elektronun elektrik yükü (-1) olduğundan, element serbest hâldeyken nötr olarak kabul edilir. Elementin proton sayısı atom numarasına eşittir. Elementin sembolünün altında gösterilir. Meselâ $_{20}$Ca hâli kalsiyum atomunun atom numarasının 20 olduğunu ve aynı zamanda, proton ve elektronun 20'şer tâne olduğunu ifâde eder. Atom numarasının değişmesi mümkün değildir. Değiştirilebilirse, yeni bir element meydana gelir.

Proton ve nötron sayılarının toplamı, kütle numarasını verir ve sembolün üst kısmında gösterilir. Meselâ;

$^{40}_{20}Ca$ veya $_{20}Ca^{40}$

şekli, kalsiyum elementinin, 20 protonu ve 20 nötronu olduğunu ifâde eder. Bir elementin atom numarası sâbit olduğu hâlde kütle numarası değişik olabilir.

İzotop: Atom numarası aynı, kütle numarası farklı olan, aynı sembolle gösterilen ve benzer kimyâsal-fiziksel özelliklere sâhip elementlere izotop elementler denir. Kütle farkı nötron sayısından meydana gelmektedir. Meselâ, atom numarası 50 olan (50 proton) kalayın tabiatta 10 tâne izotopu vardır. Kalay elde edildiği zaman, bu on izotopu bir arada elde edilir ve izotoplarının yüzde oranları belirlidir. Klor gazı tabiatta $_{17}Cl^{35}$ (% 75,5) ve $_{17}Cl^{36}$ (% 24,5) izotoplarını ihtivâ eder. Bu izotopların ortalaması klor elementinin atom ağırlığını verir ki, hesaplarda bu rakam kullanılır.

$$\text{Atom Ağırlığı} = \frac{\text{Kütle Numarası x \% + Kütle No x \% +...}}{100}$$

$$\text{Atom Ağırlığı} = \frac{35x75,5+36x24,5}{100} = 35,245$$

Bir elementin, elde edildiği kaynak ne olursa olsun, izotoplarının yüzde oranı sâbit olmasına rağmen, nâdiren bâzı elementlerinki farklı olabiliyor. Meselâ Bor'un ($_5B^{10}$) ve ($_5B^{11}$) şeklinde 2 izotopu vardır. Elde edildiği kaynağa bağlı olarak bu izotopların yüzdesi sıra ile % 18,98-% 18,55 ve % 81,02-% 81,55 olabiliyor. Berilyum, fluor, fosfor, kobalt, arsenik, iyot, altın gibi bâzı elementlerin izotopları yoktur. Tabiî olarak meydana gelen elementlerin 259 tâne kararlı izotopu olduğu hâlde, izotopu kararlı olmayan 65 tâne tabiî element vardır. 1100'den fazla kararsız (radyoaktif) izotop vardır.

Elementlerin elektron düzeni: Element atomunun elektronları, atomun çekirdeği etrafında belirli kâidelere bağlı olarak yerleşir. Bu kâideler kuvantum teorisi ile açıklanmıştır. Bu teoriye göre çekirdek dışındaki bir elektronun 4 kuvantum sayısı vardır. Pauli prensibine göre bir atomda bulunan iki elektronun en azından bir kuvantum sayısı farklı olmalıdır. Meselâ bir orbitalde ancak iki elektron bulunabilir. Bu iki elektronun üç kuvantum sayısı aynı olduğu hâlde, spin (dönme impulsu) kuvantları farklıdır. Yâni birbirinin aksi yöndedir.

Kuvantum sayıları:

1. Prinsipal (baş veya aslî) kuvantum sayısı (n): Bu kuvantum sayısı elementin atomundaki enerji seviyelerini gösterir. Bu enerji seviyeleri 1,2,3,4,... olarak sıralanmış olup, n= 1 için K, n= 2 için L, n= 3 için M şeklinde; K,L,M,N,O,P ve Q harfleriyle sembolize edilirler ve yedi tânedir. Bunların her biri bir tabaka (zarf) olup, bulundurabileceği elektron sayısı $2.n^2$ formülüyle belirlenir. Buna göre n = 1 için $2.1^2 = 2$, n = 2 için $2.2^2 = 8$, n = 3 için $2.3^2 = 18$ elektron bulunabilir. K en düşük enerji seviyesi, Q da en büyük enerji seviyesidir. Buna göre elektronlar çekirdekten uzaklaştıkça, yâni kuvantum sayısı büyüdükçe enerji seviyeleri de büyümektedir.

2. Azımutal (tâlî) kuvantum sayısı (1): Bu sayı K, L, M vs. tabakalarındaki alt tabakaları gösterir. Her aslî (baş) kuvantum sayısına karşılık olarak 0,1,2,3,... n-1 sayılarını alırlar ki, bu sayılar sıra ile s,p,d ve f harfleriyle gösterilir. Bu harfler elementlerin analizlerinde kullanılan spektroskopik terimlerin baş harfleridir. s = sharp, p = principal, d = diffuse ve f = fundamental.

Her tabakanın (zarfın) aslî sayısı kadar alt tabakası vardır. Bir tabaka içinde en düşük enerji seviyesi s, en yüksek de f'dir.

n = 1 için 1= 0 olup ls orbitali

n = 2 için 1= 0; 1 olup 2s, 2p orbitali

n = 4 için 1= 0; 1;2;3 olup 4s, 4p, 4d ve 4f orbitali vardır.

Genel olarak s enerji seviyelerinde 1 çift, p'de 3 çift, d'de 5 çift ve f'de 7 çift elektron bulunabilir. Bu elektron çiftlerinin her biri uzayda farklı yönelime mâlik olup, bir orbital (yörünge) meydana getirir.

3. Manyetik kuvantum sayısı (m): Bu kuvantik sayı alt tabakaların bir manyetik alandaki yönelmesini belli eder. Bir (n) tabakasında bu sayı 0,-1 ve +1 değerlerini alır.

n = 3 için

1 = 0; m= 0

1 = 1; m=+1, 0,-1

1 = 2; m = +2, +1, 0, -1, -2

4. Spin kuvantum sayısı (Ms veya s): Bu kuvantik sayı, elektronun kendi etrâfında dönmesini ifâde eder ve +1/2 ve -1/2 değerlerini alır.

ELEMENTLERİN PERİYODİK SİSTEMİ (Devri tasnif cedveli),GİRECEK

ELEŞKİRT OVASI;

Eleşkirt ile Karaköse arasında, Murat Irmağının yukarı kesiminde uzanan oldukça yüksek bir ova. Doğudan gelen Murat Suyu ve Şirya Çayı, derinden aktıklarından, sulama işlerinde faydalı olamazlar. Kuzeyden inen dereler ise bu bakımdan daha faydalıdır. Ova, deniz yüzeyinden çok yüksek ve dağlarla çevrili olduğundan, kışlar sert ve uzun geçer. Sıcaklık uzun süre düşük kaldığından dolayı kar örtüsü mart sonlarına kadar devam eder. Ova en çok yağmuru nisan ve mayıs aylarında alır. Yaz mevsimi ise sıcak geçer. Ovada ağaç pek nâdiren görülür. Ovanın verimli ve kalın bir toprağı vardır. Çok iyi kavun ve karpuz yetiştirilir. Ova başta koyun ve sığır olmak üzere, hayvancılık için çok elverişlidir.

ELHAMRA SARAYI;

Alm. *Alhambra (f),* **Fr.** *Alhambra (m),* **İng.** *Alhambra.* İspanya'da kurulan Nasrîler veya Benî Ahmer (1230-1492) İslâm Devletinin başkenti Gırnata şehrinin iç kalesi. Kırmızı Hisar da denir. Kale duvarlarının yapımında kırmızı yapı malzemeleri kullanılması sebebiyle Elhamra denilmekteyse de, Nasrîler Devletinin kurucusu Birinci Muhammed el-Gâlib'in (1230-1272), İbn ül-Ahmer lakabından dolayı denilmesi daha ilmî bir gerçektir. Kale'nin ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. 890 yılında Endülüs Emevî hükümdarlarından Abdullah (880-912) zamanında İspanyolların isyanında, Elhamra mevkiinde kale mevcuttu. Kale çeşitli târihlerde başka saldırılara da uğramıştır.

Nasrîler Devletinin kurucusu İbn ül-Ahmer, Gırnata Kalesini ele geçirince, dünyâca meşhur kendi ismiyle anılan Elhamra Sarayının inşâtını başlatmıştır. Nasrîlerin başşehri Gırnata'nın Kalesi içindeki düzlüğe kurulan saray, İbn ül-Ahmer ve kendisinden sonra gelen sultanlar tarafından ilâveler yapılarak Elhamra şaheseri meydana getirilmiştir.

13 ve 14. yüzyılda inşâ edilmiş Elhamra, İslâm sanatının Batıdaki şaheseridir. Sanat târihi bakımından kıymeti ölçülemeyecek kadar büyüktür. Kerpiçten duvarları, ahşapla ve kalıplardan dondurulmuş maddeler ile inşâ edilen kemerleri, kubbeleri, direk tabanları, pervazları, saçakları, tavanları ile zengin inceliklerle dolu İslâm sanat eserlerinin eşsiz bir teknik nümûnesidir. Dayanıksız yapı malzemelerinden yapılmış olması ve Hıristiyanların Haçlı taassubu ile tahribâta uğramasına rağmen, bugüne kadar hâlâ ayakta kalması ise akıllara durgunluk vermektedir.

Elhamra geniş bahçeler ve parklar içinde bir köşk, saray ve külliyedir. Kale duvarları arasında kalan saha, çeşitli süs bitkileri, hayvanlar ve fıskiyelerle nefis bir manzara arz etmekteydi. Yine bu saha, birbiriyle kenetlenmiş sanat âbideleriyle doluydu. İspanyollar zamanında Beşinci Karl'ın yaptırdığı binâlar hâriç diğerleri, Mersinler Avlusu ile Arslanlar Avlusunun çevresinde toplanmıştır. Arslanlar Avlusunda bulunan Sultan Mezarları kısmı, İspanyollar tarafından tamamen tahrib edilmiştir. Mersinler Avlusu etrafında; Mahkeme Divanhânesi, İki Kız Kardeşler Divanhânesi, Benî Sirâc Divanhânesi, Elçiler Divanhânesi, câmi ve hamamlar mevcuttu. Arslanlar Avlusunda köşkler ve ortasında fiskiye vardı. Elhamra'da tek, çift, üçüzlü, dördüzlü sütunların alt ve üst başları hâriç düz, diğer yerleri ince işlemelerle süslüdür. Elhamra kitâbeleri, tezyinât görünüşü ile ziyâretçilerin dikkatini çekmektedir.

Arslanlar Fıskiyesi ile Mahkeme Divanhânesi tezyinât sanatıyla doludur. Avluların birinin ortasında, herbirinin ağzındaki oluklardan sular akan on iki arslan bir dâire meydana getirir.

Nasrîler İslâm Devletine 1492 târihinde İspanyollar tarafından yıkılarak son verilmiştir. Müslümanların sağ kalanları Kuzey Afrika'ya göç etmişlerdir. Elhamra'nın sanat eserleri Hıristiyanların eline geçmesi ve Haçlı taassubu ile acımasız tahribâta uğramıştır. Mersinler Avlusundaki câmi, kiliseye çevrilmiştir. Elhamra sanat eserlerinin değeri sonra anlaşılmış ise de, tâmiri bütünüyle mümkün olamamıştır. Elhamra mîmârîsi İspanya, İtalya, Sicilya'da daha sonraki senelerde etkisini göstermiştir. Buralarda yapılan eserlerde Elhamra yapı tarzı kendini açıkça gösterir. Endülüs'teki ilim ve kültüre Müslümanların verdikleri önem, târih sayfalarını doldurmaktadır. Bu Endülüs medeniyeti Avrupa rönesansını hazırlayan en önemli faktördür. İlim ve kültür yanında sanat eserlerine verilen önem,

Elhamra ile de kendini göstermişti.

ELİPS;

Alm. *Ellipse (f).* **Fr.** *Ellipse (m),* **İng.** *Ellipse.* Verilen iki noktaya uzaklıkları toplamı sâbit olan noktaların geometrik yeri. Verilen bu iki noktaya "elipsin odakları" denir. Elips, aynı zamanda bir koni ile bir düzlemin ara kesitinden ibâret olan kapalı ikinci dereceden bir eğridir.

Elips, şekli ve geometrik özellikleriyle çok eski yıllarda bile bilinmekteydi. Elips, sâbit bir noktaya ve verilen bir doğruya uzaklıklarının oranı birden küçük bir sayıya eşit olan noktalarının geometrik yeridir. Denklemi $x^2+y^2=a^2$ olarak verilen bir dâirenin koordinatlarının b/a oranında büyütülmesiyle veya küçültülmesiyle elipsin denklemi, $x^2/a^2+y^2/b^2=1$ olarak bulunur. Elipsin 2a büyüklüğünde büyük (büyük ekseni) ve 2b büyüklüğünde küçük ekseni mevcuttur. Elips bunları çap kabul eden küçük ve büyük çemberleri arasında kalır.

FORMÜL VARR!!!!!!!!!!!!

büyüklüğü, elipsin dış merkezliği olarak isimlendirilir. Elips üzerindeki bir noktayı odaklarına birleştiren doğruların meydana getirdiği açının açı ortayları elipsin teğet ve normalini meydana getirir. Elipsin alanı πab'dir. Elipsin çevresi eliptik integral ve eliptik fonksiyonlar yardımıyla elde edilir. Yaklaşık olarak $\pi(a+b)$ alınabilir. Elipsin çizilmesinde tâkip edilecek yollardan biri, odak noktalarını tesbit edilecek bir ipi bir kurşun kalem ucu ile gergin tutarak kalemi hareket ettirmektir.

Güneş sisteminde gezegenlerin yörüngeleri odaklarından birinde güneş bulunan birer elipstir. Çember elipsin özel bir şekli olarak düşünülebilir. Burada iki odak üst üste çakışmıştır.

ELİPSOİT;

Alm. *Ellipsoid (n),* **Fr.** *Ellipsoide (m),* **İng.** *Ellipsoid.* İkinci dereceden bir yüzey olup, herhangi bir düzlemle arakesitleri elips olmaktadır. Asal eksenler adı verilen birbirine dik üç eksene göre ve bu eksenlerin kesim noktası olan merkeze göre simetrik bir şekil taşır. Orijinde bulunan merkez ve koordinat eksenleri boyunca alınan esas eksenlerine göre elipsoidin denklemi:

$$\frac{x^2}{a^2}+\frac{y^2}{b^2}+\frac{z^2}{c^2}=1$$

Koordinat eksenleri üzerinde ayrılan parçalar (±a,0,0), (0±b,0) ve (0,0±c) dir. a > b > c ise, AA'; BB' ve CC'ye büyük eksen, orta eksen ve küçük eksen adı verilir. a= b, veya b= c veya c= a ise yüzeye bir dönel elipsoit veya siferoit adı verilir. Bu bir elipsi büyük ve küçük ekseni etrafında döndürerek elde edilir. Birinci durumda proleit bir siferoit (football), ikinci durumda obleit (oblate) (basık) sipheroit ortaya çıkar. a= b= c iken ortaya çıkan yüzey bir küredir.

ELİZABETH-I;

İngiltere ve İrlanda kraliçesi, Sekizinci Henry ve Anne Boley'in kızı. 1533'te doğdu. On altıncı yüzyılda İngiliz kraliçesi olup, mutaassıp bir Katolik olan kızkardeşi Mari Tudor'un 1558'de vefâtı üzerine kraliçe oldu ve 1603 yılına kadar saltanat sürdü. Elizabeth, Tudor'un aksine Protestan mezhebine mensub olup, kendisini memleketi dışındaki Protestanların da hâmisi sayıyordu. Bu îtibarla Katolik olup, Protestanların düşmanı olan İspanya KralıİkinciFilip'in, amansız rakibiydi. Ancak o târihlerde denizde ve karada çok kuvvetli olan İkinci Filip'ten çekindiği için yine Filip'in hasmı olan Osmanlıları, İspanyollar üzerine tahrik etmek istedi. Her ne kadar iki devlet arasında bir savaş çıkarmaya muvaffak olamadı ise de, Osmanlı-İspanya dostluk ve ticâret münâsebetini büyük ölçüde baltaladı.

Kraliçe Elizabeth, Katoliklik ile Kalven mezhebinden alınmak sûretiyle meydana gelmiş olan Anglikan kilisesine muhâlefet eden Katolik ve Kalvenistleri cezalandırdı. Bu târihte, Büyük Britanya Adasında Elizabeth'e rakib olarak İskoçya kraliçesi ve Katoliklerin hâmisi, Marie Stuart vardı. Marie, Sekizinci Henry'nin yeğeni olup, Fransa Kralı İkinci Fransuva'nın zevcesi idi. Ancak, 1568 yılında İskoçya'da bir ihtilalin çıkması üzerine, Kraliçe Elizabeth'e sığınan Marie, tevkif edilerek hapsedildi. Burada 18 sene esir kaldıktan sonra Elizabeth'e karşı düzenlenen bir komplonun içinde yer aldığı iddiasıyla öldürüldü.

Kraliçe Elizabeth'in, İspanya aleyhine ayaklanmış olan Felemenkleri desteklemesi iki devletin arasını iyice açtı. Artık harp kaçınılmazdı. Fakat İspanya'nın "yenilmez armada" denilen donanması 1558'de fırtınadan dolayı perişan olduğundan, İngiltere, İspanyol istilasından kurtuldu. 1603 yılında ölen

Elizabeth'in kraliçeliği, Osmanlı hükümdarı Üçüncü Murad'la oğlu Üçüncü Mehmed zamanlarına rastlamaktadır.

ELLİ DÖRT FARZ;

her Müslümanın öğrenmesi ve uyması gereken dînî emirlerden meşhur olanları.

Çocuk bâlig olunca, inanmayan biri Kelime-i tevhîdi (Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah) söyleyince, bunun mânâsını bilip, inanınca, Müslüman olur. Bunların her Müslüman gibi, İslâmiyetin hepsine, yâni Muhammed aleyhisselâmın söylediği emirlerin ve yasakların tamamına, Allahü teâlânın bildirmiş olduğuna inandım, demeleri lâzımdır. Daha sonra karşılaştığı bütün işlerde, emirleri ve yasakları öğrenmesi, inanması ve yapması lâzımdır. Farzlardan meşhur olan elli dört adedini seçmişlerdir. Elli dört farz şunlardır:

1) Allahü teâlânın bir olduğuna inanmak, 2) Helâl yemek ve içmek, 3) Abdest almak, 4) Beş vakit namazı kılmak, 5) Cünüplükten gusletmek, 6) Rızkın Allah'tan olduğuna inanmak, 7) Helâl, temiz elbise giymek, 8) Hakka tevekkül etmek, 9) Kanâat etmek, 10) Nîmetlerinin mukâbilinde, Allahü teâlâya şükretmek, 11) Kazâya râzı olmak, 12) Belâlara sabretmek, 13) Günahlara tövbe etmek, 14) Allah rızâsı için ibâdet etmek, 15) Şeytanı düşman bilmek, 16) Kur'ân-ı kerîmin hükmüne râzı olmak, 17) Ölümü hak bilmek, 18) Allah'ın dostlarına dost, düşmanlarına düşman olmak, 19) Babaya ve anaya iyilik etmek, 20) Mârûfu (iyiliği) emr, münkeri (kötülüğü) nehyetmek, 21) Sıla-i rahm, akrabâyı ziyâret etmek, 22) Emânete hıyânet etmemek, 23) Dâimâ Allahü teâlâdan korkup, ferahı(şımarıklığı ve azgınlığı) terk etmek, 24) Allah'a ve Resûlü'ne itâat etmek, 25) Günâhtan kaçıp ibâdetlerle meşgûl olmak, 26) Müslüman devlet başkanına itâat etmek, 27) âleme, ibret nazarıyla bakmak, 28) Allahü teâlânın varlığını tefekkür etmek, 29) Dilini, fuhşa âit kelimelerden korumak, 30) Kalbini temiz tutmak, 31) Kimseyi maskaralığa almamak, 32) Harama bakmamak, 33) Sözüne sâdık olmak, 34) Kulağını münkerât (günah olan şeyler) dinlemekten korumak, 35) İlim öğrenmek, 36) Tartı ve ölçü âletlerini, hak üzere kullanmak, 37) Allah'ın azâbından dâimâ korkmak, 38) Müslüman fakîrlere zekât vermek ve yardım etmek, 39) Allah'ın rahmetinden ümid kesmemek, 40) Nefsinin isteklerine tâbi olmamak, 41) Allah rızâsı için yemek yedirmek, 42) Kifâyet miktarı rızık kazanmak için çalışmak, 43) Malının zekâtını, mahsûlün uşrunu vermek, 44) âdetli ve lohusa olan ehline yakın olmamak, 45) Kalbini, günâhlardan temizlemek, 46) Kibirli olmaktan sakınmak, 47) Bâlig olmamış yetimin malını muhâfaza etmek, 48) Genç oğlanlara yakın olmamak, 49) Beş vakit namazı vaktinde kılıp, kazâya bırakmamak, 50) Zulümle kimsenin malını yememek, 51) Allahü teâlâya şirk koşmamak, 52) Zinâdan kaçınmak, 53) Şarabı ve alkollü içkileri içmemek, 54) Yok yere yemin etmemek.

ELMA (Malus communis);

Alm. *Apfel (m),* **Fr.** *Pomme (f),* **İng.** *Apple.* **Familyası:** Gülgiller (Rosaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Bütün Anadolu'da.

Çok eskiden beri yetiştirilen mutedil iklim meyvesi. Kültür elma ağacı, orta irilikte veya iri olur. Taç yüksekliği 8-10 m, genişliği 8-12 m'yi bulur. Dallar yanlara açılır. Ağaç yayvan bir hal alır. Kökler taçta olduğu gibi, genel olarak derinliğine olmaktan ziyade genişliğine yayılır. Kazık kök bulunmaz. Dallar odun ve meyve dalları olmak üzere başlıca iki gruba ayrılır. Odun dallarında boğum araları uzun, meyve dallarında ise genel olarak odun dallarına göre kısadır. Meyve dalcıkları ucunda çiçek tomurcukları teşekkül eder. Yapraklar kalın dokulu, üst yüzeyleri yeşil veya koyu yeşil, alt yüzleri çeşidine göre az veya çok tüylü, kenarları dişli, sapı uzun, orta veya kısadır. Çiçekler 2-13 çiçekli bir hüzmedir. Çiçek sayısı çeşide göre değişir. Çiçeklenme havanın gidişine göre 4-15 gün sürer.

Elma çeşitleri umûmiyetle kendine kısırdır. Kendine kısırlık, bir çeşidin kendi çiçek tozu ile döllenmemesi demektir. Bu kısırlık çeşitlere göre, tam veya kısmîdir. Kendi kendine döllenmeyle meyve verenlerde de yabancı döllenmeyle daha iyi ürün alınabilmektedir. Bu sebeple elma bahçelerini kurarken, döllenmeyi temin edecek iyi bir çeşit karışımının yapılmasına dikkat edilmelidir.

Bütün dünyâda yetiştirilen elma çeşitlerinin sayısı 6500'dür. Bunun 460'ı Türkiye'de yetişmektedir. Elma çeşitleri arasında dünyâ pazarlarında rağbet gören ve memleket şartlarına iyi uydukları için standartlarımızın arasına alınan yerli ve yabancı orijinli elma çeşitleri arasında, Amasya elması, Starking elması, Golden elması, Graverstein elması, Tonathan elması, Rombuti elması sayılabilir.

Elmanın vatanı Ön Asya'dır. Mutedil özellikle soğuk mutedil ikliminin bir ağacıdır. Bu sebeple dünyâ üzerinde en yukarı kuzey enlemde İsveç'te dahi ekonomik bir şekilde yetişmektedir. Buna karşılık elma 35 enlem derecesinin altında, alçak yerlerde yetişmeyip, ancak yüksek yerlerde yetişir. Memleketimizde, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu'nun sıcak ve kurak yerlerinde 800 m'den daha yukarılarda yetişebilmektedir. Elma ağacı kış soğuğuna iyi dayanır. Kış dinlenme peryodunda 35,40°C'ye, yaşlı sürgünler -20°C'ye dayanır. -2, -3°C'de çiçekler ve 1 cm çapındaki meyveler zarar

görür ve dökülür. Olgun meyveler -2, -3,5°C'de donar.

Elma ağacı için en iyi topraklar, içerisinde normal derecede kireci ve yeteri kadar humusu bulunan tınlı, tınlı-kumlu veya kumlu-tınlı geçirgen topraklardır. Kökler derine gitmediğinden fazla nemli ve ağır killi topraklarda armut kadar zarar görmez. Taban suyunun 1 m'den yukarda olması istenir. Elma için en elverişli toprak reaksiyonu pH 6-8 arasıdır.

Elma bahçelerini, fidanlıklarda yetiştirilmiş aşılı fidanlarla kurmak en iyisidir. Kültür çeşitleri, çeşitli anaçlar üzerine aşılanmak suretiyle üretilir. Elma fidanı yetiştirmede en çok kullanılan aşı durgun göz aşısıdır. Bu aşı memleketimizde Temmuz 15'den Ağustos sonlarına kadar yapılmaktadır.

Elma, yetiştirmekte olduğumuz meyve türleri arasında iyi gelir sağlayanlardan biridir. Üretimi oldukça iyi düzenlenmiş bulunan yerlerde dönümden ortalama 300-600 kg meyve elde edilebilmekte, bakım şartlarının iyi olduğu durumlarda bu miktar 1000 kg'a kadar yükselmektedir. Bu miktar bazı ülkelerde üç tonun üzerindedir. Elma tüketimimiz kişi başına 20 kg civarında olup, dünyâda en fazla elma tüketen ülkeler arasında yer almaktayız.

Kullanıldığı yerler: Elma vitamince zengin meyvelerdendir. Vitaminlerden A ve C vitaminleri oldukça fazla miktarlarda bulunur. B vitamini pek azdır.

Elma yiyenlerde aklî bozuklukların ve teneffüs yolları rahatsızlıklarının azaldığı ve diş çürümesi nisbetinin % 30'dan daha az olduğu tıbbî kaynaklarda belirtilmektedir. Elmanın % 83,85'i su, 0,40 protein, 8,35 invert şekeri, 1,60 sakkaroz, 0,07 tanen, 1,32 ham lif 0,41 kül, ayrıca çok az miktarda mangan, bakır, flor, magnezyum, kalsiyum, potasyum vs. maddeleri ve 100 gramında 59 kalori mevcuttur.

ELMA ASİDİ (Malik Asit);

Bir monoksi süksünik asit. Açık formülü:

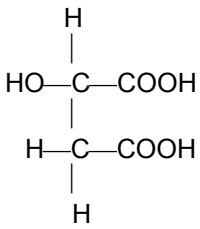

şeklinde olup, tabiî olarak elma, üzüm, kiraz ve üvezde (uvazda) bulunur. Bu asidin tuzları da birçok bitkilerde vardır. Meselâ, tütün yapraklarında kalsiyum, ravent'te potasyum tuzu hâlindedir. Elma asidinin polarize ışığı sağa ve sola çeviren şekilleri vardır. Elma asidi ince iğneler şeklinde kristalleşir. Suda ve alkolde çözünür. Hidrojen iyodürle, süksinik asite indirgenir. Isıtıldığında su kaybederek fumarik veya maleik asite dönüşür. Walden çevrilmesi olarak bilinen kimyâsal olay ilk olarak P.Walden tarafından elma asidinde keşfedilmiştir.

Elma asidi, sentetik yoldan fumarik asite su katmakla, mono brom süksinik asiti gümüş hidroksitle indirgemekle, asparagin asidini nitröz asitle etkileştirmekle elde edilebilir.

ELMAS;

Alm. *Diamant (m),* **Fr.** *Diamant (m),* **İng.** *Diamond.* Saf karbondan meydana gelen, bilinen en sert madde. Karbon elementinin bir modifikasyonu grafit, diğeri ise elmastır. Elmasın saf karbon olduğu ilk olarak Fransız kimyâcı Lavoisier tarafından aydınlatılmıştır. Lavoisier, elması yakmış ve yanma gazının sâdece karbondioksit olduğunu görünce elmasın karbon olduğu hükmüne varmıştır.

Özellikleri: En belirgin özelliği sertliğidir. Mineralojide kullanılan mohs sertlik göstergesinde en yüksek rakamla (10) gösterilir. Bu, diğer bütün mineralleri çizebilmesi demektir. Sertliğinden dolayı endüstriyel âletlerde kullanılması büyük önem kazanmıştır. Kezâ dayanıklılığından ve ışığı çok iyi kırmasından dolayı kıymetli bir zînet eşyâsıdır. Elmas mineralinin her cihetteki sertliği aynı değildir. Fakat X ve Gama ışınları ile en sert yönüne doğru yönlendirilerek, âletlerde kesici olarak kullanılması sağlanır.

Elmas, ametalik özellikler gösterir. Erime noktası 3500°C'dir. Yoğunluğu yaklaşık 3,5 gr/cm^{3}tür. Havada 850°C'de yanar. Havasız ortamda 1500°C'de grafite dönüşür. Oda sıcaklığında hiçbir madde etki etmez. Florla 750°C'de, karbon tetra florür (CF_4) bileşiğini meydana getirir. Diğer halojenlerle birleşmez. Elmas izometrik bir sistemde kristallenir. Her karbon atomu kendisini çevreleyen dört karbon atomuyla düzgün dörtyüzlü meydana getirecek şekilde bağlanmıştır. Daha doğrusu iki tâne kare tabanlı piramidin taban tabana gelmiş şekli görünümündedir. 12 yüzlü ve kübik kristal yapıları da

vardır. Kristallerin rengi beyaz, kahverengi, siyah veya renksiz olabilir. Mineralin içinde yabancı atom mevcudiyeti de söz konusu olabilir. Fakat her 10.000 karbon atomu başına ancak bir tâne yabancı atom bulunur. Hattâ güzel tabiî elmasta 100.000 atom başına ancak 1 tâne yabancı atom bulunur.

Elmasın tartılmasında ölçü birimi olarak kırat kullanılır (1 kırat 200 miligrama eşittir).

Elmasın optik özellikleri ona güzellik ve kıymetli zînet eşyâsı özelliğini vermektedir. Işığı kırma indisi çok yüksektir (2,417). Yâni içeri kabul ettiği ışın yansıttığı ışına göre fazladır. Kezâ ışını disperse etme (yâni, beyaz ışını renklere ayırma) kâbiliyeti de oldukça yüksektir. Radyasyonları tutma özelliklerine göre iki tiptedirler.

Birinci tip, görünen ışını absorbe edenler (soğuranlar, emenler); ikinci tip ise, morötesi ve kızılötesi ışınları absorbe edenlerdir. İkinci tip elmaslar tabiî hâlde mâvi renklidirler.

Elmas, mükemmel bir elektrik izolatörüdür. Kezâ ısı iletkenliği en yüksek olan maddedir. Bu özelliğinden dolayı zarar görmeden kesilebilir.

Bulunuşu: Elmas orjinal olarak yalnız kimberlit kayalarında bulunur. Diğer kayalarda bulunan elmas, muhtemelen kimberlitten aşınmayla veya tortuların başkalaşım geçirmelerinden meydana gelmiştir. Kimberlit kayasında bâzan elmas bulunmayabilir. Bulunma nisbeti ancak ortalama kırk milyonda birdir. Kimberlit, yüksek nispette magnezyum ve demir bulunduran volkanik kaya kalıntısıdır. Bu kayalarda birçok başka mineral de bulunur. Kalsit, olivin, ilmenit, mika vs. gibi. Kimberlit yer kabuğunun derin tabakalarında kanallar şeklinde bulunur. Elmasın bâzı yer kabuğu hareketleriyle yukarıya çıktığı kabul edilmektedir. Kısmen de bâzı bölgelerde nehir kumlarına karışmıştır. Elmasın en çok bulunduğu yerler olarak, Güney Afrika (Kimberley'de), Güney Amerika, Endonezya ve Hindistan sayılabilir.

Üretimi: Elmasın kazanılması, diğer minerallerin işlenmesi gibidir. Yalnız kristaller o kadar bol değildir. Çok dağınık olup, tespitleri bile güçtür. Yeryüzüne yakın cevherler olduğu gibi, 300 metre derinlerde olan cevherler de vardır. Cevher kayaları, borular daldırılarak kırılır. Çıkarılan balçıklı, kumlu cevher iki ameliyeden geçirilir. Cevher önce yoğun bir sıvıda yüzdürülür. Çok ağır olan mineraller dibe çöker. Daha sonra kumlu-çamurlu karışım bir nevi elekte aşağı-yukarı titreşim verilerek, elmasın dibe çöktürülmesi sağlanır.

Ayrı bir sistemle hem kesilmiş, hem de parlatılmış hâle getirilebilen yegâne mineral, elmastır. Birçok elmas kristali kendiliğinden pırlanta olacak şekildedir. Fakat bir kısmı da kesilmek zorundadır. Kesilmesi dikkat ve titizlik ister. Elmasların kıymeti dört faktörle ilgilidir: **Kesilme, renk, büyüklük** ve **mükemmellik.** Çatlak olup olmaması da çok önemlidir. Çünkü, çatlaklık, ışık girişini zorlaştırmaktadır. Sarı ve kahverengi elmaslar pek istenmez. Pembe, menekşe rengi ve yeşil elmaslar çok makbuldur. Kesilme şekli belki de en mühim faktördür ve parça büyüklüğü ile kıymeti artar.

Kullanılışı: Elmas zînet eşyâsı olarak ve yüzük taşı olarak çok yaygın bir şekilde kullanılır. Elmasın güzelliği eskilerin de çok dikkatini çekmiş ve hattâ hastalık ve zehirlenmeyi önlediği sanılmıştır. Elmasın esas kıymeti kesme tekniğinin gelişmesinden sonra (17. yüzyılın sonlarına doğru) başlamıştır. Elmasın kesilmesi yine elmasla yapılmaktadır. Zînet eşyâlarından başka endüstriyel âletlerde de elmas kıymetini devâm ettirmektedir. Endüstride kullanılan miktarı % 75-80 kadardır. Fakat kıymet olarak % 25-30 civârındadır. Endüstride cam kesici, taş yontucu, delici ve perdahlayıcı âletlerde kullanılır

Sanâyi elması: Rengi ve biçimi açısından kıymetli taş olarak kabul edilemeyen ve sanâyide çeşitli maksatlarla kullanılan elmaslardır. Başlıca üç çeşit tabiî sanâyi elması vardır. Bunlar, ballas, bort ve karbonado isimlerini alır. Ballas, çok sert ve tok bir elmas çeşididir. Bort çeşidi, umûmiyetle bozuk renkli veya biçimsiz elmasları ihtivâ eder. Küçük olanları elmas matkap takımlarında kullanılır. Siyah renkli karbonado ise, torna tezgahlarında, cam kesme âletlerinde, pikap iğnelerinde vb. kullanılır.

Sentetik (Sun'î) elmas: Elmasın karbon olduğu anlaşılınca, kömürün (grafitin) elmasa dönüştürülebileceği düşünülerek, bu hususta birçok çalışmalar yapıldı. Nitekim bugün, grafitin elmasa dönüştürülmesi mümkündür. Termodinamik hesaplamalar grafitin elmasa dönüştürülmesi için en az 10.000 atmosfer basınç gerektiğini göstermiştir. Bununla berâber ilk defâ 1955 yılında 100.000 atmosfer basınç altında 2500°C sıcaklıkta ve krom katalizör kullanılarak sun'î elmas elde edilmiştir. Ancak parçalar genellikle küçük ve siyah renkli olup, nâdiren mücevher evsafında olabilmektedir. 1962'de yapılan bir çalışmada 200.000 atmosfer basınç ve 5000°C sıcaklıkta katalizörsüz olarak grafit elmasa dönüştürülmüştür.

Sun'î elmasın üretimi için gerekli olan yüksek sıcaklık ve basınç şartları patlayıcılardan faydalanılarak elde edilir. Sun'î elmas üreticilerinden Du Pont Company bu tekniği uygular.

on yedinci yüzyıl Osmanlı devlet adamlarından. 1662'de Kastamonu'nun Cide kazâsına bağlı Hoşalay'da doğdu. Babası Sadık Reis, bir gemi kaptanıydı. Genç yaşta Divrikli Mehmed Ağanın hizmetine girdi. 1677'de Mehmed Ağanın Şam Trablus vâliliğine tâyini üzerine, onunla birlikte gitti. Daha sonra Sultan Dördüncü Mehmed'in isteği üzerine Enderun'da Hazine Odasına, 1685'te de Hasoda'ya alındı. Süratle terfi ederek çuhadar ve rikâbdar oldu. İkinci Süleymân Han zamanında silahdâlığa getirildi (1687). 1688'de beylerbeyilik pâyesiyle nişancı oldu. 1689'da vezir rütbesini aldı.

Elmas Mehmed Paşa 1695 Nisanında Sürmeli Ali Paşanın yerine veziriâzam oldu. Sultan İkinci Mustafa'nın üç seferine de iştirak etti. Lipva ve Lugoş kalelerinin Avusturyalılardan alınmasında önemli rol oynadı. 1697'deki son seferde Zanta bozgunu sırasında askerin geri dönmesini önlemek isterken yeniçeriler tarafından parçalanmak suretiyle öldürüldü. Veziriâzamlığı iki buçuk sene kadar olup ölümünde otuz altı yaşlarındaydı. Yakışıklı olmasından dolayı "Elmas" lakabı almıştır. Muktedir ve işinin ehli bir devlet adamıydı.

ELVAN ÇELEBİ;

Amasya civârında yetişen âlim ve evliyânın büyüklerinden. Kırşehir'de doğmuş olup, doğum târihi belli değildir.

On üçüncü yüzyılın yarısında Moğol istilâsından kaçarak Orta Anadolu'ya gelip yerleşti. Zamânın âlimlerinden çeşitli ilimleri tahsil ettikten sonra, tasavvufa yöneldi. Babasının halîfelerinden şeyhülislâm Fahreddîn Efendinin sohbetlerinde bulunarak tasavvufta yükseldi. 1326 (H. 727)da babasının Mısır'a gitmesi üzerine, Mecitözü'ne gelip Elvan köyüne yerleşti. Bir câmi, zâviye, türbe ve hamam yaptırdı. Eratna Beyinin veziri olan amcazâdesi Alâeddîn Ali Şâh-ı Rûmî, bu eserleri besleyecek zengin vakıflar kurdu. Köyü ve etrâfındaki arâziyi Elvan Çelebi'ye bağışladı. Sohbetleriyle birçok kimsenin yetişmesini sağlayan Elvan Çelebi, zamânın ileri gelen evliyâsından oldu. O devirde ortaya çıkan Babaîlik sapık yoluna karşı insanları Ehl-i sünnet yoluna dâvet etti. Sohbetleri ile birçok devlet adamı ve şâirin doğru yola kavuşmalarına sebeb oldu. Çeşitli şiirler de yazan Elvan Çelebi, atalarının hayat hikâyelerini anlattığı **Menâkib-i Kudsiyye fî Menâsib-il-Ünsiyye** adlı 1081 beyitlik bir eser yazdı. Bu eseri dil bakımından eski Anadolu Türkçesinin özelliklerini taşımaktadır. Aynı zamanda 13 ve 14. yüzyıl Türk târihi bakımından önemli bir kaynaktır. Elvan Çelebi'nin vefât târihi belli değildir. Kabri Mecitözü ile Çorum arasında Elvan Çelebi köyünde bulunan zâviyesindeki türbesindedir. Ziyâret edenlerin çeşitli hastalıklara şifâ bulduğu rivâyet edilmektedir.

ELYAF;

Alm. *Fiber; Faser (f),* **Fr.** *Fibres (f.pl), filaments (m.pl.),* **İng.** *Fibers.* Dokuma ürünlerinin hammaddesi. Bitki, hayvan ve mâdenî kaynaklardan elde edilen tabiî elyafların yanında çeşitli kimyevî usûllerle yapılan elyaflar da vardır. Pamuk, kapok, keten, kenevir, jüt, rami, manila, alfa, sisal, koko, bitkilerden elde edilen belli başlı elyaflardır. Yün, moher, deve tüyü, kaşmir, lama, angora (tavşan tüyü) alpaka, ipek ise hayvânî kaynaklı tabiî elyaflardır. Isıya dayanıklı bir madde olan asbest mâdenî kaynaklı tek tabiî elyaftır.

Elyaflar uzunluklarına göre stapel (kesikli) ve kontinü (kesiksiz) olmak üzere iki cinstir. Kesikli elyaflarda her bir elyaf bir santimetre kadardır. Pamuk ve yün bu tiptendir. Kesiksiz elyafta liflerin uzunluğu çok fazladır. Tabiî elyaflardan ipek ve bâzı kimyevî elyaflar bu tip elyaf grubuna girerler. Kimyevî elyaflar kısa kısa kesilerek yün, pamuk gibi kesikli yapılabilir. Elyaf boylarının yanında elyafın kalitesini etkileyen diğer özellikler; parlaklık, incelik, mukavemet, esneklik, ısı iletkenliği, nem çekme özelliği, su çekme özelliği, küflenme, ısı etkisi, boyanma yatkınlığı ve eğirme kâbiliyetinden ibârettir. Uzun elyaf kullanmak gibi usûllerle, istenen parlaklıkta dokuma yapabilecek çeşitli kimyevî elyaflar üretilebilir. İnce elyaflardan meydana gelen dokumalar daha yumuşak ve dikişe yatkındır. Ayrıca elyaf yüzeyi daha fazla olduğundan bu tip dokumalarda ısı izolasyonu daha iyidir. Elyaflar incelik sırasına göre, ipek, poliamid (naylon), pamuk, yün, moher (tiftik) ve bast elyaf (bitki gövdesi elyafı) şeklinde sıralanabilir. Dokumada önemli olan elyafın inceliğinden çok elyafın meydana getirdiği ipliğin inceliğidir. İplik incelikleri, belli bir ağırlıktaki elyaftan elde edilen ipliğin uzunluğuna göre verilen numaralardan anlaşılır. İpliğin numarası büyüdükçe inceliği artar.

Elyaftan istenen diğer bir özellik, elyaftan yapılan ipliğin mukâvemetidir. Bu, ipliğe tesir eden kuvvetin iplik numarasına bölümüyle ölçülür. Nem, bitki kaynaklı elyafların mukâvemetini arttırır. Diğerlerininkini ise azaltır. Mukâvemeti en fazla olan elyaf kimyevî elyaflardan cam elyafıdır. Diğerleri poliamid, poliester, ipek, keten, pamuk, akrilik elyaf, rayonlar, asetat ipeği ve yün sırasına göre mukâvimdirler.

Esneklik de elyaftan istenen özelliklerdendir. Esneklik elyafın ve neticede dokumanın mukâvemetini arttırır. Esnek olmayan dokumalardan yapılmış elbiselerde torbalanmalar meydana gelir. Elyaflar esneklik özelliğinin azalmasına göre kauçuk, elastomer elyaf, poliamit, yün, ipek, triasetat, akrilik elyaf,

poliester, rayon, pamuk, keten ve cam elyafı sırasıyla gider.

Isı iletme kâbiliyeti elyaftan yapılan kumaşın kullanılacağı mevsimi tâyin etmek bakımından çok önemlidir. Bu hususta ipliğin dokunuş şekli de ısı izolasyonu bakımından kumaşa tesir eden bir faktördür. Isı iletkenliği, yüksekten alçağa doğru keten, pamuk, rayonlar, asetat ipliği, poliamid, poliester, yün, akrilik ve cam elyafı sırasına göredir.

Nem çekme ve sonra buharlaşmayla bu nemi dışarı verme özelliği yaz aylarında sıhhat ve rahatlık bakımından dikkate alınması gereken bir hususdur. Ayrıca nemi emme hızı ve dışarı buharla atma hızı da önemlidir. Ne kadar hızlı nem çekme olursa o kadar hızlı buharlaşma olur. Yün çok nem çekme kâbiliyetine sâhib olduğu halde çekme ve buharlaşma hızı, selülozik elyafa göre düşüktür. Gevşek dokuma gibi çeşitli dokuma yapısı ve çeşitli apre işlemleriyle nem çekme kabiliyeti arttırılabilir. En fazla nem çeken elyaf yündür. Sonra sırasıyla ipek, rayon, keten, pamuk, asetat ipeği, poliamid, akrilik ve poliester gelir. Cam elyafı hiç nem çekmez. Nem çekmenin yanında ıslandığı zaman elyaf ebat olarak çeker. Bunu azaltmak için elyafa özel apre verilebilir. Su ile çekme yün, pamuk, keten, rayonlar, ipek, asetat ipeği ve diğer kimyevî elyaf sırasına göre gittikçe azalır. Ayrıca nemli yerlerde pamuk, keten ve rayonların küflenmeye meyilleri vardır.

ŞEKİL VARRRRR!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

Cam yünü ısıya karşı en dayanıklı elyaf olmasına rağmen, bazı elyaflar yüksek ısılarda kavrulup alev alabilirler. Alev koruyucu ve apre kullanılarak elyafların yüksek sıcaklıklara karşı mukâvemeti arttırılabilir. Pamuk, keten, yün, ipek, rayon, asetat ipeği ve poliamit sırasına göre elyafların ısıya dayanıklılığı azalır. Boyanma kâbiliyetini gösteren gözeneklilik ve eğirme kâbiliyeti mükemmel elyaf için aranan diğer özelliklerdendir. Elyafın inceliği, yüzey yapısı ve uzunluğu, elyafların birbirine iyi yapışarak eğirme kâbiliyetini etkileyen önemli hususlardandır.

Kimyevî esaslı elyaflar, sentetik polimerlerden, tabiî polimerlerden veya anorganik hammaddelerden çeşitli usüllerle elde edilen elyaflardır. Kendi aralarında pekçok çeşitleri olan bu elyafların kendilerine has özellikleri vardır. Bu özelliklerinden ve ucuzluklarından dolayı dokumacılıkta oldukça yayılmış durumdadırlar.

ELYESA' ALEYHİSSELÂM;

İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerden. İlyâs aleyhisselâmdan sonra gönderilmiştir. Her ikisi de Mûsâ aleyhisselâmın dînini yaymakla vazifelendirilmiş nebî idiler.

İlyâs aleyhisselâm, İsrâiloğullarını Allahü teâlâya îmâna ve ibâdete çağırdı. Onu dinlemediler, hattâ memleketlerinden kovdular. Ba'l adındaki puta tapmaya ısrarla devâm ettiler. Bu isyânları ve azgınlıkları sebebiyle, Allahü teâlâ onlar üzerine belâ ve musîbet gönderdi. Çeşitli sıkıntılarla cezâlandırıldılar. Memleketlerinden bereket kaldırıldı. Yağmur yağmaz oldu, kıtlık başgösterdi ve mahsûl alamadılar. Yiyecek bulamaz oldular. Açlıktan leş yemeye başladılar. Sonunda İlyâs aleyhisselâmı bulup, nasîhatini dinlediler. îmân ettikleri için, üzerlerinden belâlar ve musîbetler kaldırıldı. Bir müddet sonra, tekrar dinden dönüp puta tapmaya ve çeşitli günahları işlemeye başladılar. Küfürde ısrâr edip, îmân etmeye bir türlü yanaşmadılar. İlyâs aleyhisselâm, Allahü teâlânın izniyle Ba'lbek'te yaşayan bu kabîle arasından ayrılıp gitti. Başka beldelerde yaşayanları, Allahü teâlâya îmân ve ibâdet etmeye dâvet etti. Bu dâvetleri sırasında uğradığı bir belde halkı tarafından çok sevilip, orada kalması istendi. Bunun üzerine bir müddet kaldı. Bu sırada ihtiyâr bir kadının evinde misâfir olmuştu. Bu kadın Elyesa' aleyhisselâmın annesiydi. Elyesa' aleyhisselâm, o sırada genç olup hastaydı. Annesi, İlyâs aleyhisselâmdan, oğlunun sıhhate kavuşması için duâ istedi. İlyâs aleyhisselâm da duâ etti. Elyesâ' aleyhisselâm hastalıktan kurtulup sıhhate kavuştu. Bundan sonra İlyâs aleyhisselâmın yanından hiç ayrılmadı. Ondan **Tevrât-ı şerîfi** öğrendi. İlyâs aleyhisselâmdan sonra Elyesa' aleyhisselâm, Allahü teâlâ tarafından peygamber olarak görevlendirildi.

Elyesa' aleyhisselâm, İsrâiloğullarının ıslâhı için uğraştı, tebliğ vazifesi yaptı. Azgınlık ve taşkınlıklarını günden güne arttıran bu kavim, Allahü teâlânın kendilerine gönderdiği kitâbın gösterdiği yoldan ayrıldı. Kabîleler, devletin başına geçmek yarışına girdi. Aralarındaki ayrılık ve başka memleket meseleleri yüzünden birbirlerine düştüler. İsrâiloğulları arasındaki fitnenin kavga ve çekişmelerin sonu gelmez oldu. Nihâyet Allahü teâlâ üzerlerine Asûr devletini musallat kıldı. Esir olup zelîl ve perîşân bir hayat sürmeye başladılar. Bu hâdiselerin vukû bulduğu sıralarda, Yûnus aleyhisselâm, Asûrluların başşehri

olan Ninova'da dünyâya gelmişti.

Elyesa' aleyhisselâmdan Kur'ân-ı kerîmde bahsedilmiş olup meâlen; **"**(Yâ Muhammed!) **İsmâil'i, Elyesa'ı, Zülkifl'i de hâtırla**. (Kavmine anlat.) **Bunlar hayırlılardan idiler."** (Enbiyâ sûresi: 85) buyrulmaktadır.

Mûcizeleri:

Erîha şehri ahâlisinin içme suları acılaşmıştı. Bu durumu Elyesa' aleyhisselâma bildirip, kendilerine yardımcı olmasını istemişlerdi. Bunun üzerine, Elyesa' aleyhisselâm acılaşan suyun içine bir parça tuz atıp, "Tatlı ol!" deyince, Allahü teâlânın izniyle su tatlı ve lezzetli olmuştur.

Borçlu ve dul bir kadın, Elyesa' aleyhisselâma gelip, fakirliğinden şikâyetçi olmuştu. "Evinde neyin var?" deyince, kadın; "Bir kaşık kadar yağım var." dedi. Elyesa' aleyhisselâm, kadına; "Git, o yağı bir kab içine koy." buyurdu. Kadın da gidip yağı bir kabın içine koydu. Elyesa' aleyhisselâmın mûcizesiyle o yağ o kadar arttı ki, pekçok kap yağ ile doldu. Fakir kadın bundan borçlarını ödediği gibi, zengin de oldu.

İsrâiloğulları, Elyesa' aleyhisselâma bâzan uyup, bildirdiği emirleri yerine getirdiler. Bâzan da muhâlefet ettiler. Elyesa' aleyhisselâm vefâtına yakın Zülkifl aleyhisselâmı yanına çağırıp, kendinden sonra onu yerine halîfe tâyin etti.

EMÂNÂT-I MUKADDESE (Bkz. Mukaddes Emânetler)

EMÂNET;

Alm. *Deposit, Anvertrauen,* **Fr.** *(Objet) Confié, deposé,* **İng.** *Deposit, Trust.* Güvenilen kimseye bırakılan mal, eşyâ, vb. Emânet, maddî olabildiği gibi mânevî de olur. Mal, para maddî emânettir. Allahü teâlânın insanlara verdiği akıl, zekâ, güç ve kâbiliyetler de birer mânevî emânettir.

Bugünkü modern hukukta emânet sözleşmelerinin konusu ancak taşınabilir eşyâlardır. Bu çeşit bir eşyâyı muhafaza etmek üzere olan kişi onu güvenli bir yerde koruma yükümlülüğü altına girer. Emâneti alan kişi veya kurum, sözleşmede belirtilen veya üst-adete uygun olan bir ücret alır. Ücret durumu sözleşmede açık açık belirtilir. Eşyâyı emânet eden kişi sözleşmenin yerine getirilmesiyle ilgili gerekli harcamaları karşılamakla yükümlüdür. Ayrıca sözleşme yüzünden emânetçinin uğradığı zararları da gidermek mecburiyeti vardır. Emânetçi, emânet aldığı eşyâyı onu veren kişinin izni olmadıkça kullanamaz. Emânet olarak birine bırakılan eşyâ, onu bırakan tarafından her zaman geri alınabilir.

Emânetçi ise emânet almış olduğu malı, sözleşmeli bir süreyle almışsa, sürenin bitiminden önce emânet malı geri veremez. Ancak emânet olarak bırakılan malda önceden kestirilemeyen sebepler yüzünden tehlikeli veya sakıncalı bir durum ortaya çıkarsa, emânetçi elindeki emânet malı sözleşme bitiminden önce geri sâhibine teslim eder. Emânet olarak verilmiş bir şeyi geri verme borcu, takas ile mümkün değildir.Kânuna göre alacaklı râzı olsa da takas mümkün değildir. Şartlarına uygun olmayan usûlsüz emânetlerde ise, borç misli eşyâdır. Aynen geri vermesi söz konusu değildir. Bu durumda da takas imkansızdır.

İslâm hukûkunda emânet üç kısımdır:

1. Vedîa: Güvenilen kimseye saklamak ve korumak için bırakılan maldır. Sâhibine mûdî, alana vedî denir. (Bkz. Vedîa)

2. âriyet: Bir malı bedelsiz kullanmaktır. âriyet vermeye iâre denir. Komşuya kullanmak üzere verilen kap-kaçak âlet eşyâ âriyettir. Muhammed aleyhisselâm ve Eshâbı (radıyallahü anhüm) âriyet alıp-vermek sûretiyle bir emânet sözleşmesi yapmışlardır. Âriyet akdinde (sözleşmesinde) âriyet konusu olan şeyi teslim almak şarttır. âriyet veren istediği anda bundan vazgeçer ve malını geri isteyebilir.

âriyet akdi ile ilgili diğer hükümler şöyledir:

âriyet alan, karşılıksız olarak âriyetin menfaatine (kullanmaya, faydalanmaya) mâlik (sâhib) olur. Malın zâyi (telef) olması hâlinde âriyet alanın kusuru sebebiyle ise, öder. âriyet hayvanının nafakası kullanana âittir. Zaman ve yer ve istifâde şekli sınırlı olarak âriyet vermek câizdir (olur). Şartsız âriyet verilen eve, dükkana, tarlaya dilediğini koyabilir. Âriyet alan bunu vedîa verebilir. Kirâya ve rehne veremez. Sâhibi isteyince veya sözleşmedeki müddeti bitince geri verir.

3-. Sözleşme olmadan ele geçen şeyler: Meselâ rüzgârın meydana getirdiği mal emânet olur.

Emânetlerin titizlikle korunması hakkında Kur'ân-ı kerîmde meâlen şöyle buyrulmuştur:

Allahü teâlâ emânetleri sâhiplerine teslim etmenizi emrediyor. (Nisâ sûresi: 58)

Emânetleri güzelce kullanıp yerli yerine îfâ edeni, korktuğundan emin kılıp Cennet'ime koyarım. (Mü'minûn sûresi: 8)

Peygamber efendimiz de hadîs-i şerîflerinde şöyle buyurmuştur:

Emânete sadâkatı olmayan kimsenin îmânı da yoktur.

Sana emânet edene de hıyânet etme.

EMAYE;

Alm. *Email (n),* **Fr.** *Email (m),* **İng.** *Enamel.* Yüzeyi camsı bir maddeyle kaplanmış metal eşya. Özellikle emaye, silisyuma kurşun oksit, boraks, soda, potasyum hidroksit ve renk için metal oksitlerin ilâvesiyle elde edilen cama benzer yüzeye verilen isimdir. Bu maddeler karıştırılarak eritilir, pişirilir ve toz olarak öğütülür. Daha sonra bu toz süspansiyon haline getirilerek emaye olacak metal eşya bu banyoya daldırılıp çıkarılır. Bu esnâda emaye maddesi, metal üzerine ince bir tabaka hâlinde yapışır. Bundan sonra emaye banyosuna daldırılmış bu metal parçalar (genellikle saç parçalar), bir fırına sokularak üzerindeki tabaka eriyinceye kadar yaklaşık 900°C'ye kadar pişirilir. Bu işlemin sonucu, eriyen emaye maddesi, metal yüzeye yapışır. Emaye kaplanmış yüzey süsleme için kullanıldığı gibi koruyucu bir tabaka olarak da vazife görür.

Emaye renkleri, eritme sırasında renklerin birbirine karışmasını önlemek için ayrıca tatbik edilir. Bir teknikte renkler metal üzerinde tellerle ayrılır. Diğer birinde ise, renkler metal üzerinde yapılan çukurluklara konur. Daha sonra emaye işlemine geçilir. Bu iki metod beraberce de kullanılabilir. Değişik bir teknikte de renk tabaka tabaka tatbik edilir. Her tabakadan sonra pişirme işi tekrarlanır.

Târihi

Emaye, târihi araştırmalardan öğrenildiğine göre, M.Ö. 5. yüzyıla kadar inmektedir. Eski Yunan'da kuyumcular emayeyi renk tonunu ayarlamak için kullanırlardı. Olimpiya tapınağındaki Zeus heykeli, üzerinde emaye çiçekler olan bir perde ile süslenmişti. Metal tabana konulan tellerle renk ayırma tekniği, Eski Yunan ve Roma'da sık kullanılan bir usûldü. M.S. 240'larda İngiltere'de metal yüzeyin çukurlaştırılması suretiyle renklendirme metodu ilk defa tatbik edildi. Bu yolla bronz ve altın heykellere, emaye ve çeşitli renk tonları ilâve edildi. Dokuzuncu yüzyılda Bizans, emayenin yeni merkezi olmuşsa da pek az bir yeniliğin ortaya çıktığı tesbit edildi. On birinci yüzyılda ise emaye tekniği, batıya geri döndü. Almanya'daki Ren, Meuse nehirlerinin havzaları ve özellikle Köln şehrinde, emaye atölye merkezleri ortaya çıktı.

On altıncı yüzyılda şahsi küçük eşyalar emaye edilmekteydi. Sanayinin gelişmesiyle el sanatlarında da mekanikleştirilmeye gidildi. Günümüzde emaye, büyük bir sanâyi hâline geldi. Çeşitli endüstri dallarında kullanılmaktadır. Türkiye'de emaye sanâyii eski değildir. Esâsen emayeciliğin dünyâda bir sanâyi kolu hâline gelişi de eski değildir. Kitle çelik üretimine başlanıldığı 1900'lü yıllardan îtibâren emaye sanâyii de gelişmeye başladı. Böylece paslanmaz çeliklerden önce normal karbonlu çeliklerin mutfak ve sıhhî tesisat malzemesi olarak kullanılması sağlandı. Ayrıca paslanmaya ve kararmaya maruz kalınacak yerlerde kullanılan demir malzemeler de emayeyle kaplandı.

1950'lerden sonra yurdumuzda emaye sanâyi hızla gelişmeye başladı. Özellikle soba, sıhhî tesisat malzemesi, mutfak malzemelerinin üretiminde ve dayanıklı ev âletlerinin üretiminde Avrupa seviyesine gelindi.

EMBRİYOLOJİ;

Alm. *Embryologie (f),* **Fr.** *Embryologie (f),* **İng.** *Embryology.* Yumurtadan, organları tam bir canlının gelişmesine kadar olan olayları inceleyen ilim dalı. Çok eski zamanlardan beri insanlar bu konu üzerinde düşünmüşler ve kendi devirlerine göre bâzı açıklamalar yapmışlardır. Bu araştırmacılar bir canlının ve özellikle insan gelişmesi üzerinde yüzyılımızda da aydınlatılamamış sorulara cevap aramıştır. Bu çalışmalar sadece sembolik bir değer taşımaktadır.

On yedinci yüzyılda mikroskobun keşfiyle embriyoloji ayrı bir bilim dalı hâlinde gelişmeye başlamıştır. On sekizinci yüzyıldaki çalışmalar arasında zamanın büyük İslâm âlimi Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın meşhur **Mârifetname** adlı eseri dikkati çekmektedir. Bu eserde insan anotomisi ve ceninin gelişimi üzerine zamanımızdakine uygun bilgiler verilmektedir.

On sekizinci yüzyılda yumurtada canlının çok küçük bir kopyesi olduğu fikri çürütüldü. Birçok hayvan türündeki embriyonun gelişmesinin ufak farklarla birbirine benzediği anlaşıldı. Yirminci yüzyıl başında embriyonun bâzı parçalarının gelişmeyi etkilediği gösterildi. Embriyondaki bu etkileyici bölge denilen

parçaların varlığını ilk defa keşfeden Hans Shemann (1869-1941), bu keşfiyle 1935'te Nobel ödülü almıştır. Aslında embriyonun gelişmesi kısmen kendi kendine, kısmen de belli bölgelerin kontrolü altında olmaktadır. Gelişmenin nasıl bir yön tâkip edeceğini tâyin eden asıl faktör döllenmiş yumurtanın çekirdeğinde mikroskopik bir yer tutan bu kalıtım maddelerinin (genler) gelişmeyi nasıl etkilediği haâlen araştırma konusudur. Zamanımızda embriyoloji insanın ve diğer canlıların gelişmesiyle ilgili sorulara hücresel hatta gen molekülleri seviyesinde cevap aramaktadır. Embriyoloji bir çok bölümlere ayrılmıştır.

Vertebralı embriyoloji: Balık, amfibi, sürüngen, kuş ve memelilerin gelişmesini inceleyen embriyolojinin bir dalıdır.

İnsan embriyolojisi: İnsan yavrusunun, döllenmiş tek hücreden îtibâren, doğana kadar geçen süre içindeki normal gelişmesini incelemektedir.

Fizyolojik embriyoloji: Gelişen doku ve organların fonksiyonlarını inceler.

EMBRİYON;

Alm. *(Embryo (m),* **Fr.** *Embryon (m),* **İng.** *Embryo.* Embriyon, erkekten gelen sperm (meni) ve dişiden gelen ovumun (yumurta) birleşmesiyle, yâni döllenme ile oluşan organize yapı. Döllenme, rahimden yumurtalığa uzanan fallop tüplerinde meydana gelir. Yumurtalıktan atılan yumurta (ovum) yaklaşık olarak 48 saat içinde döllenebilir. Bu süre içinde döllenmezse ölür. Fallop tüplerine ulaşan sperm (meni) yumurtayı döller. Böylece insan embriyosu fallop tüpünde gelişmeye başlar. Gelişmenin başlangıcında döllenmeyle meydana gelen tek hücreli zigot çıplak gözle ancak görülebilen bir büyüklükteyken, hâmileliğin sonunda 3250 gr ağırlık ve 50 cm uzunluğa erişir.

Büyüme doğum öncesi gelişmenin mühim ve etkileyici bir parçasıdır. Bununla birlikte tek hücreli bir zigottan düzenli dokular ve organlar sisteminin gelişmesine yol açan farklılaşma dediğimiz olayın muhteşemliği karşısında sönük kalmaktadır. Embriyonun gelişmesi esnasında, menşeleri aynı olan hücrelerin kan, beyin, kemik gibi birbirinden çok farklı dokular meydana getirmek üzere farklılaşması başlı başına bir muammadır. Farklılaşma olayı hemen hemen ilk 7 hafta içinde olur. Bu dönem "embriogenesis" ismini alır. Embriogenesis sonunda, vücudun bütün doku ve organları, belirgin hâle gelir. Hatta bir kısmı, ilkel bir şekilde vazife görmeye başlarlar. Böylece 7 hafta gibi kısa bir sürede tek hücreli bir yapıdan insana âit belirgin özelliklere sâhip bir "cenin" meydana gelir. Embriogenesis sonunda embriyon târif olarak fetüs (cenin) ismini alır. Bundan sonraki doğum öncesi gelişme daha çok büyümeye dayanır.

Embriyonun nasıl olup da tek bir hücreyken bütün organları mükemmel olarak yaratılmış bir insana dönüştüğü ilim adamlarını yıllardır düşündürmektedir. Bu konu üzerine çok fazla araştırma yapılmış olmasına rağmen, hâlen cevabı bilinmeyen soruların fazlalığı insanı çok düşündürmektedir. Embriyon annenin vücuduna yabancı bir doku olmasına rağmen, nasıl oluyor da vücut tarafından reddedilmemektedir? Nasıl oluyor da embriyon hücreleri âdetâ bir kanserli dokunun hücreleri gibi durmaksızın çoğalmakta, fakat hedefine varıp, organları yapacak şekilde yönlendirilmektedir? Düşükler incelendiğinde, bunlar arasında hastalıklı olanların çokluğu dikkat çekmektedir. Sanki, bilinmeyen bir güç, hastalıklı ceninlerin doğmasını önlemektedir. Sonuç olarak anne rahminde iki hücreden bir insan yaratılması pek çok noktalarını 20. yüzyıl ilminin dahi aydınlatamadığı akla durgunluk veren safhalardan geçerek gerçekleşmektedir. Tüp bebek konusunda ise, yapılan şey, sâdece insanın ihtiyârı dışında cereyan eden embriyon gelişmesine zemin hazırlamaktan ibârettir. Ve ilmî çalışma hüviyetinden ziyade, âile kavramını yıkmaya dönük bir çalışmadır.

Anne ile bebeği arasındaki münâsebet her bakımdan tam bir ahenk içerisindedir. Herhangi bir uyuşmazlık durumu sıklıkla düşükle sonuçlanır. Embriyonun gelişmesindeki ilâhi nizama dışardan yapılan müdahaleler düşüklere sebep olur. Birçok ilâçlar, alkol ve uyuşturucular, beslenme bozukluğu, frengi, kızamıkcık ve benzeri çeşitli bulaşıcı hastalıklar, bu şekilde etki ederek düşük yaparlar.

Cerrâhi müdâhaleler ile, bir başka kişiye âit yabancı dokuların nakledildiği vücutlarda "yabancı dokunun reddi" denilen bir hâdise meydana gelir. Bu durumun insanın doğuştan îtibâren hücrelerinde kayıtlı olan kendine has özelliklerinden ileri geldiği kabul edilmektedir. Vücut bu sâyede, yabancı dokuları ve mikropları tanımakta, akyuvarlar vâsıtasıyla yabancı maddeleri tahrip ederek, vücuttan atmaktadır. Gerek insanlarda gerekse yavrulayan hayvan cinslerinde ana rahminde yeni gelişmeye başlayacak olan yavru, birçok özelliklerini anne ve babasından alacaktır. Ancak babadan gelen genler, annenin vücudundakilerden farklı karaktere sâhiptir. Böylece gelişecek yavrunun özellikleri de anneninkinden farklı olmaktadır. Yani; embriyonun diğer yabancı maddeler gibi vücutça kabul edilmeyerek atılması son derece normaldir. Fakat durum böyle olmamakta, gebelik nâdir hallerin dışında, normal cereyan etmekte ve yavru doğmaktadır. Bunun nasıl gerçekleştiğinin cevabı tıp dünyâsı için çok mühimdir. Çünkü insan vücudunun, yavruyu reddetmeyiş sebebi bilindiği takdirde,

yabancı dokunun reddi problemi çözülebilecek ve organ nakilleri kolaylıkla yapılabilecektir. Yavruyu rahim içinde hârika bir şekilde koruyan, besleyen ve büyüten hangi kuvvettir? Allah'ın emriyle vücuttaki akyuvar hücreleri embriyon hücrelerini tanıyıp rahim içinde gelişmesine imkân vermektedir. Ve yavru doğar doğmaz, hâlis bir anne sütü ile rızıklanmaktadır. Doğum öncesi fetüs (cenin) oksijen ve yiyeceğini anne kanından temin eder.

Ana-fetüs arası bu alışverişi sağlayan, rahim duvarına yapışık etli bir doku olan plasentadır. Böylece ana-fetüs dolaşımı arasında direkt ilgi yoktur. Kandaki besin maddeleri ve oksijen göbek kordonu vâsıtasıyla cenine iletilmekte, artıklar da aynı yolla plasentaya dönmekte, buradan alınıp dışarı atılmaktadır. Böylece bu artıkların, cenine zararlı olması önlendiği gibi, anneye hiçbir zararı olmadan atılmaktadır. Bebek ruhen olduğu kadar, bedenen de sağlam ve tertemiz bir şekilde dünyâya gelmektedir.

Embriyogenesis esnâsındaki temel olayları şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Hafta: Döllenmeden sonra meydana gelen ürün, 180 mikron çapındadır. Tek hücreli bu yapı derhal bölünmeye başlar ve döllenmeden 3 gün sonra 16 hücreli bir kitle hâlindedir. Buna morula denir. Hücre bölünmesi devam ettikçe, içi boş bir küre şeklinde olan blastula meydana gelir. Bu esnâda, embriyon, fallop tübünden rahime doğru ilerler. 3-4 günde rahim boşluğuna ulaşır. Küre şeklindeki blastula rahime gömülerek yerleşir. Kürenin boşluğuna doğru büyümüş olan hücreler embriyonu yapar.

2. Hafta: Blastulanın dış kısmından plasenta denilen yapı meydana gelir. Plasenta rahime gömülür. Blastulanın rahime gömüldüğü yerde de çeşitli değişiklikler olur ve anneye ait plasenta teşekkül eder. Daha sonra gastrula safhası başlar. Bu safhada iç taraftaki hücreler farklılaşmaya başlar.

3. Hafta: Bu hafta boyunca plasenta teşekkülü devam eder. Organlara âit ilkel hücre toplulukları meydana gelir ve bâzı özel yapılar (omurga sistemi, ilkel merkezî sinir sistemi) gelişmeye başlar. Aynı zamanda bu haftanın sonunda ilkel bir kalp ve kan damarları şebekesi teşekkül eder.

4. Hafta: Gelişmenin bu basamağında organların teşekkülü başlar. Embriyon bu safhada erişkin bir canlıya benzemez. Haftanın sonunda organ ve organ sistemlerinin çoğu belirmeye başlar. Embriyon artık bir baş, boyun, gövde, kol ve bacakları ile erişkin bir canlıya benzemektedir. Bu hafta sonunda kalp ve dolaşım sistemi vazife görmeye başlar.

5. Hafta: Bu hafta da organların teşekkülü temel unsurdur. Yeni organ ve yapılar da teşekkül eder. Baştan kuyruğa doğru bir gelişim söz konusudur. Yüz hatları gelişmeye başlar. Fakat insan yüzüne benzemez. Kalp esas şekline doğru değişmeye başlar. Bu devrede embriyon ileri bir organ gelişmesine sâhip olduğu halde boyu 15 mm'den küçüktür.

6. Hafta: Bu haftada organ teşekkülü tamamlanmıştır. Haftanın sonunda yüz, insan yüzüne benzer. Otonom sinir sisteminin genel yapısı belirir. Merkez sinir sisteminde bâzı basit refleksler vardır. Cins ayrımı da bu haftanın sonunda belli olur.

7. Hafta: Bu haftaya girerken embriyon küçük bir insan modeline çok benzer. Bu devrenin önemli bir özelliği embriogenesisin bitmesiyle birlikte plasenta denen yapının kendi özelliklerini kazanmasıdır. Böyle gelişme süresince ilk defa olarak annenin kanı plasenta dolaşımına girmeye başlar. Sekizinci haftanın sonundan îtibâren embriyon tanım olarak fetüs (cenin) ismini alır.

Üçüncü ayda fetüs ağırlığını 12 grama, boyunu da iki katına çıkarır. Dördüncü ayda fetüsün iskeleti röntgen (X-ışını) filmiyle tesbit edilebilecek seviyede gelişir. Fetüs bu ayda vücut hareketleri, emme ve soluk alma hareketlerini yapar. 100 gramdan fazladır. Zâten İslâm âlimleri de uzuvların 120 gün sonra teşekkül edeceğini yazmışlardır. Beşinci ayda 300 gr ağırlığındadır, yüzeyinde ince kıllar belirir. Kalp atışları, dinleme âleti ile işitilebilir. Altıncı ayda, 600 gr ağırlıktadır. Hareketleri anne karnında hissedilir. 7., 8. ve 9. aylarda fetüsün en mühim vazifesi büyümektir. Boyu 300 mm'den 500 mm'ye büyür. Ağırlığı 600 gramdan 3250 grama yükselir. Organ sistemleri olgunlaşır.Yedinci ayda doğan bir fetüs, ihtimamlı bir bakımla yaşayabilir. Bütün devreler Kur'ân-ı kerîmde Mü'minûn sûresinin başında bugünkü fennin açıkladığı şekilde açık bir ifâdeyle bildirilmiştir.

EMEKLİLİK;

Alm. *Rücktritt,* **Fr.** *Retraite,* **İng.** *Retirement.* Bir kimsenin belirli bir yaşa kadar prim veya kesenek ödeyerek çalışması ve genellikle ihtiyarlaması, bu yüzden fikrî ve bedenî gücünü kısmen kaybetmesi sebebiyle bu hususdaki kânûnî şartlara hâiz olduğu takdirde eski maaşının bir kısmına herhangi bir hizmet karşılığı olmaksızın hak kazanması hâli.

Emeklilik sisteminin kuruluşu, Osmanlı devletinin ilk zamanlarına kadar uzanır. İlk zamanlarda vâridâtın tahsil usûlü uygulanırken, daha sonraları hizmet aylığına göre emekli aylığı verilmesi sistemi uygulandı. Emeklilik Cumhûriyet devrinde 1930'da yürürlüğe giren 1683 sayılı kânunla ele alınmış,

ancak 1934'ten sonra uygulamaya konulabilmiştir.

Sosyal meselelerin en önemlilerinden biri de ihtiyarlıktır. Yaşayan her insan ihtiyarlamaktan, yâni çalışma gücünü yavaş yavaş kaybetmekten kurtulamaz. Yaşlanmış kimselere bir iş karşılığı olmaksızın sağlanan ihtiyarlık aylığı veya ödeneği, bir yandan bu kimsenin çalıştıkları sırada topluma sağladıkları menfaat ve ödedikleri primlerin karşılığını teşkil etmekte, öte yandan da nesiller arasında yardımlaşma fikrini geliştirmektedir. Çalışma kâbiliyetini kaybetmiş insanların cemiyete yük olur durumuna düşmemesini sağlamaktadır. Bilhassa yaşlılara emeklilik gelirleri bir dayanak ve bir teminât olmaktadır.

Yaşlılık ve emeklilikle ilgili sosyal sigortalar ve emekli sandıkları daha ziyâde işçi ve memur gibi başkasına tâbi olarak emeğini arz eden kimseleri korumayı hedef tutmaktadır. Gerçekten geniş mânâda işçi sayılan bu zümrenin ferdî tasarruf yolu ile geleceklerini garanti altına almaları, iktisâdî durumları sebebiyle imkânsız olmaktadır. Mamafih sosyal güvenlik sisteminin yaygın bir hal aldığı gelişmiş ülkelerde emeklilik hakkı, sâdece işçi ve memurlara değil bütün vatandaşlara tanınmıştır.

Diğer toplumların millî gelirlerine, gelişmişliğine göre, yaş haddi ve emeklilikte aldıkları maaşlar değişmektedir. Türkiye Cumhûriyeti hukûkunda, emekliliğe hak kazananlar arasında, çalıştıkları iş kollarına göre farklılıklar vardı. Emekli Sandığına bağlı olarak çalışan memurlar için idârenin emeklilik sınırı 65 yaş kişinin kendi isteğine bağlı emeklilik sınırı, kadınlar için 45, erkek memurlar için 50 yaştı (1989). Sosyal Sigortalar Kurumunda çalışanlar için emeklilik, kadın işçiler 50, erkek işçiler 55 yaş olarak tesbit edilmiş, ancak bu sınır, 1 Ocak 1990 târihinden sonra emekli olan kadın işçiler için 55, erkek işçiler için de 60 yaşa çıkarılmıştı. Bağımsız çalışanlarda da (avukat, muhâsebeci...) yaş sınırı kadınlar için 50, erkekler için 55 yaş sınırı konmuştu. Bu şekilde emeklilik yaş sınırları 26 Şubat 1992'de çıkarılan kânunla ortadan kaldırıldı; kadınlarda 20, erkeklerde 25 hizmet yılını dolduran memur, işçi herkesin, yaşı ne olursa olsun istekleri üzerine emekli olabilir hükmü getirildi. Bağlanan aylıklar toplumların yaşayış standartlarına göredir. Ödenen aylık ve emekli yaşında, çalışan iş kolunun önemli tesiri vardır. Ağır mâden işçilerinin, deniz altında çalışanların, emniyet mensuplarının, askerlerin, hizmetlerinin ağırlığından dolayı emeklilik yaşları düşüktür.

Emeklilik çalışma süreleri bakımından kurumlar arasında bâzı farklılıklar vardır. Emekli Sandığı bünyesindeki memurlar emekliliğe hak kazanmak için kadınların 20, erkeklerin 25 yıl çalışıp kesenek ödemesi şarttır. Sosyal Sigortalar Kurumuna bağlı işçiler de kadınların 20, erkeklerin 25 yıllık çalışma süreleri içinde 5 bin iş günü pirim ödeyerek; bağımsız çalışanlar ise, 25 yıl pirim ödeyerek emekli olabilirler (1989). İlk olarak çalışmaya başlayan sakatlar, yaş sınırı olmaksızın en az 15 yıl sigortalı, 3600 iş günü pirim ödemek şartıyla emekli olurlar. Basın iş kânunlarına bağlı olarak çalışan gazeteciler ile buralarda aynı kânuna tâbi olarak çalışan işçiler, sigortalılar ve kamu kesimindeki basın müşâvirleri hizmet ettikleri her tam yıl için ayrıca 90 günlük îtibârî hizmet süresi eklenmek sûretiyle erken emekli hakkına sâhiptirler.

Çabuk yıpranmaları ve âilevî mükellefiyetleri yüzünden kadınların emeklilik hakkı da genellikle erkeklere nazaran daha erken başlamaktadır. Erken emeklilik hakkının tanınmasının sebebi, sâdece insânî mülâhazalar değil, çalışma çağına giren gençlere iş bulma gibi iktisâdî sebeblere de dayanır. Memleketimizde bütün vatandaşları içine alan bir sosyal güvenlik sistemine henüz ulaşılmadığından, emeklilik aylığından sâdece işçiler, memurlar ve serbest meslek sâhipleri faydalanabilmektedir. Bunlardan işçilere hitâb eden Sosyal Sigortalar Kurumu, memurlarınki Emekli Sandığı ve serbest meslek sâhiplerininki Bağ-kur'dur. Bütün vatandaşları içine alacak bir emeklilik teşkilâtının kurulması için çalışmalar yapılmaktadır.

EMEVîLER;

dört halîfeden sonra Müslümanları idâre eden hânedân. Dört halîfe devrinden ve hazret-i Ali'nin oğlu hazret-i Hasan'ın altı aylık hilâfetinden sonra devlet idâresi Benî Ümeyye Hânedânına geçti. 662 yılında başlayan Emevî Devletinin saltanat devresi 750 yılında sona erdi. Devletin kurucusu Eshâb-ı kirâmın büyüklerinden, Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) kayın birâderi, aynı zamanda vahiy kâtibi olan Muâviye bin Ebû Süfyân bin Harb bin Ümeyye'dir. Hicrî 19. yılda hazret-i Ömer tarafından Şam vâlisi yapılan hazret-i Muâviye, yirmi sene, altı ay bu vazîfeyi devam ettirdi. Hicrî 41 senesinde Kûfe'de halîfe olan hazret-i Muâviye, yirmi sene halîfelik yaptı. Emevî Devletinin kurucusu oldu. Hazret-i Muâviye'den başlamak üzere bu hânedândan on dört halîfe gelip geçti. Son halîfe Muhammed bin Mervân (İkinci Mervân)dır.

Hazret-i Muâviye zamânında iç huzursuzluklar giderilerek İslâm fetihleri devâm etti. Zamânında Sicistan, Abdurrahmân bin Semüre tarafından fethedilerek, İslâm orduları, Afganistan'ı ve Kuzeydoğu Semerkant'ı fethettiler. Öte yandan Anadolu üzerine yapılan seferlerde, İslâm orduları Erzurum'u ele geçirip, İstanbul'u da kuşatmışlardı. Akdeniz'e açılan Emevî donanması, Kıbrıs, Girit ve Sicilya adalarını da fethettiler. Ayrıca Kuzey Afrika da İslâm ordularınca ele geçirildi. İçte çıkan Hâricîler

üzerine Ziyâd bin Ebih kumandasında asker gönderilerek, onların fitnesi ortadan kaldırıldı. Hazret-i Muâviye Nisan 680'de vefât ettiği vakit Emevî Devleti Güney Hindistan'dan Cezâyir'e kadar uzanan huzurlu bir devlet hâline gelmişti. Muâviye (radıyallahü anh), pekçok ülkelerin fethiyle, İslâmiyetin geniş bir alana yayılmasına sebeb oldu. Yerine oğlu Yezîd geçti. Bunun zamânında hazret-i Hüseyin'in Kerbelâ'da şehid edilmesi ve Abdullah bin Zübeyr'in Mekke'de halîfeliğini îlân etmesi iç meselelerin en önemlilerindendir. Öte yandan Emevî orduları Buhârâ'yı ve Harezm'i fethetti. Yezid saltanata uzun zaman devâm edemedi. Dört sene sonra vefât etti. Yerine İkinci Muâviye geçti ise de az sonra bu da vefât etti. Yerine Mervân bin Hakem, 683 senesinde halîfe oldu. Mervân, hazret-i Muâviye zamânında Medîne ve Hicaz vâliliği yapmıştı. âlim, dînini seven, çok zekî ve akıllı bir insandı. Günahlardan çok sakınırdı. Kısa zamanda devlet içindeki iç huzursuzlukları düzeltti. Fakat halîfeliği bir sene bile sürmeden vefât etti. Yerine oğlu Abdülmelik geçti.

Abdülmelik, Emevî iktidârını bütün İslâm âlemine kabul ettirmede iki yakın yardımcı buldu. Bunlardan biri Mühelleb, diğeri ise Haccâc'dır. Haccâc, önce devlet içinde baş gösteren isyânları bastırdı. Türkistân ve Sind sınırlarına gönderdiği ordular, yeni fetihlerle, Hint topraklarına dayandı. Türkeş (Türgiş) devletine bağlı Rütbil Beyliği Emevîlere boyun eğdi. Bu, Türklerin İslâmlaşması husûsunda ilk hamle oldu. Haccâc buradaki Türklerden bir kısmını götürerek Basra ve Kûfe taraflarına yerleştirdi. Haccâc daha sonra Mekke-i mükerremede halîfeliğini îlân eden Abdullah bin Zübeyr ile harb ederek onu şehid etti. Netîcede Hicaz ve Irak vâlisi oldu. Hâricilerle yaptığı mücadelede onları ortadan kaldırdı. Böylece Ehl-i sünnete büyük hizmeti oldu. Keremi ve ihsânı da zulmü gibi boldu. İslâm âlimlerinden Ebü'l-Esved ed-Düeli'ye Kur'ân-ı kerîme ilk harekeyi koydurarak Müslümanların okurken hatâya düşmelerini önledi.

Abdülmelik zamânında büyük bayındırlık işleri yapıldı. Yollar, köprüler, su kanalları yapılıp, adına para basıldı. 705 senesinde Abdülmelik ölünce yerine oğlu Velid geçti. Velid'in 715'te vefâtından sonra ise kardeşi Süleymân başa geçti. Bunların zamânında Kaşgar ve Pencap İslâm orduları tarafından fethedildi. İstanbul ikinci defâ kuşatıldı. Bu zamanda Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve selem) kabr-i şerîfi ve mescidi (Ravda-i Mutahhera) yeniden yapıldı. Şam'da Emevî câmisi inşâ edildi.

717 senesinde Melik Süleymân'ın vefâtından sonra İkinci Ömer diye anılan Ömer bin Abdülazîz halîfe oldu. Bu zât çok âdildi. Halk tarafından çok sevilirdi. Bunun zamânında hadîs-i şerîfler tedvîn edilip tasnifine başlandı. Haraç ve cizye vergileri belli esaslara bağlandı. Malatya şehri yüz bin esir karşılığı satın alındı. İlmî hey'etler göndermek sûretiyle Berberîler arasında İslâmiyetin yayılması sağlandı. 720 senesinde 41 yaşındayken kölesi tarafından zehirlendi.

Yerine Yezid bin Abdülmelik geçti. Gerek Yezid bin Abdülmelik ve gerekse kendinden sonra 724'te halîfe olan Hişam bin Abdülmelik devirleri Emevîlerin en parlak zamanlarını teşkil eder. Bunların zamânında Kuzey Kafkasya, âzerbaycan Müslümanların eline geçti. Bu devirde Türkler akın akın gelerek Müslümanlıkla şereflendiler.

Hişam'ın 724'te vefâtından sonra yerine geçen İkinci Velîd ve Üçüncü Yezîd daha önceki halîfelerin yolunu devâm ettiremediler. Dînî yaşayış ve devlet otoritesi zayıflayınca halk arasında çözülme başladı. Yer yer isyânlar başgösterdi. Üçüncü Yezîd'in ölümü üzerine (744) yerine kardeşi İbrâhim geçti.

İbrâhim zamânında, Şiî ve Hâricî ayaklanmaları oldu. İbrâhim'in 749'da vefâtı üzerine İkinci Mervân (Mervan bin Muhammed) halîfe oldu. Mervân önce Sûriye'deki isyânları önledi. Sonra Mısır'ı Emevî Devletine bağladı. Ancak doğuda çıkan Şiî isyânı kendisini sarstı. Orduları yenilgiye uğramaya başladı. Bu arada Ebü'l-Abbas Irak'ı ele geçirerek, hilâfetini îlân etti. İkinci Mervân Ebü'l-Abbâs'a karşı giriştiği mücâdeleyi kaybederek Mısır'a kaçtı. Mısır'da yakalanarak 7 Temmuz 750'de öldürüldü. Böylece, Emevî Devleti yıkılarak, yerine Abbâsî Devleti kuruldu.

Ancak Afrika'ya ve oradan da Endülüs'e kaçan Abdurrahmân bin Muâviye bin Hişam, bu ülkede yeni bir Emevî Devleti kurmak sûretiyle (Endülüs Emevî Devleti) bu âilenin uzun bir süre daha târih sahnesinde kalmasını sağladı. (Bkz. Endülüs Emevî Devleti)

Kültür ve medeniyet: Emevîler devrinde İslâm ülkeleri, batıda Atlas Okyanusuna ve Fransa'ya, doğuda ise Türkistan içlerine kadar genişledi. Türkistan'dan getirilen Türkler; Basra, Kûfe gibi yeni kurulan birçok şehirlere yerleştirildi. Diğer taraftan zirâat ve ticâret teşvik edildi. Hindistan tarafından sığırlar getirilerek çiftçilere verildi. Ayrıca ihtiyaçlarını karşılamaları için, fâizsiz krediler temin edildi. Askere maaş verilmeye devâm edildi. Maaş tertibinde yine Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemin Ehl-i beytinden başlandı.

Hazret-i Ömer devrinde kurulan dîvânlar, daha da geliştirildi. Bilhassa Mervân ve Ömer bin Abdülazîz devrinde belli esaslara bağlandı. Böylece devletin mâlî ve idârî müesseseleri tesis edildi

Abdülmelik bin Mervân, hilâfeti esnâsında, insanların din bilgilerini öğrenmelerinde kolaylık olması için

Arapça öğrenmeyi teşvik etti. Gayr-i müslimlerin devlet dâirelerinde çalışmalarına mânî oldu ve Arapçadan başka dil kullanılmasını yasakladı. Posta ve haberleşme teşkilâtlarını ıslah etti. Devrinde âlimlere önemli mevkiler verilerek, ilmî çalışmaların gelişip yayılmasında yardımcı olundu. Başta dîvânlar olmak üzere, Farsça pek çok eser Arapçaya tercüme edildi. îmâr faaliyetlerine önem verildi. Kullanılan Bizans ve İran paraları yerine ilk defâ İslâm târihinde yeni paralar bastırıldı.

Ömer bin Abdülazîz, halîfeliği sırasında, dîne sokulan bid'atleri ortadan kaldırıp, unutulmuş sünnetleri meydana çıkardı. Hadîs-i şerîfleri tasnif ettirdi. Ehl-i beyte dil uzatanların çirkin hareketine mânî olarak, son verdi.

Arapçanın resmî dil olması; Mısır'daki Kıptîlerle Irak'taki Keldânîlerin ana dillerini unutarak Arapçayı kullanmalarına sebeb oldu. Irk olarak Araplıkla bir yakınlıkları yoksa da sonraki asırlarda bunlara Arapça konuşmalarından dolayı Arap denilmiştir.

Bu devirde Hasen-i Basrî, Câfer-i Sâdık, İmâm-ı A'zam, Abdullah bin Mübârek, Ka'b-ul-Ahbâr, İbn Şihâb-üz-Zührî, Hemmâm ibni Münebbih gibi dünyâya ilmi saçan meşhur âlimler yetişti. Halîfeler bütün bölgelere muallimler gönderirler, bunlar da Cuma günleri gittikleri bölgenin halkına dînî konularda ders verirlerdi.

Emevîler devrinde mîmârî alanındaki gelişmeler özellikle câmi ve mescitlerde görülmektedir. Fethedilen yerlerin bir çoğunda câmi ve mescitler inşâ ederken, bölgenin mîmârî kültüründen etkilendiler. Câmilere ilk minâre, Emevîler zamânında hazret-i Muâviye'nin emriyle Mısır'da yaptırıldı. Daha sonra Ömer bin Abdülazîz, Mescid-i Nebevî'yi yeniden yaptırarak, minâre ilâve etti. Halîfe Abdülmelik, 691 senesinde Kubbet-üs-sahrâ'yı inşâ ettirdi. Bu câmi günümüze kadar Ömer Câmii olarak biline gelmiştir. 705 senesinde Halîfe Velîd, Şam'da Emevî Câmiini yaptırdı. Bu câmide ilk defâ olarak yarım dâire şeklinde yapılmış bir mihrâb bulunuyordu. Ayrıca bu devirde, câmiler, etrâfında şadırvanlara ve küçük yapılara yer verilmeye başlandı.

Şam'daki Emevî Halîfeleri	**Hilâfet Sırası**
Muâviye bin Ebû Süfyân	662
Yezîd bin Muâviye	680
Muâviye bin Yezîd	683
Mervân bin Hakem	683
Abdülmelik bin Mervân	683
Velîd bin Abdülmelik	705
Süleymân bin Abdülmelik	715
Ömer bin Abdülazîz	717
Yezîd bin Abdülmelik	720
Hişâm bin Abdülmelik	724
Velîd bin Yezîd	741
Yezîd bin Velîd	744
İbrâhim bin Velîd	744
Mervân bin Muhammed	750

EMİN BARIN;

Türk hattat ve cilt sanatçısı. Hattat ve cilt sanatçısı Hâfız Mehmed Tevfik Efendinin oğludur.

2 Haziran 1913 târihinde Bolu'da doğdu. Yedi yaşındayken babasından hat öğrenmeye başladı. İlk ve ortaöğrenimini tamamladıktan sonra İstanbul'a gitti. 1932'de İstanbul Muallim Mektebini, 1936'da Ankara Gâzi Terbiye Enstitüsü Resim-İş bölümünü bitirdi. Kamil Akdik ve Necmeddin Okyay'dan hat dersleri aldı. Hat ve cilt sahasında ihtisas yapmak için Almanya'ya gönderildi. Oradayken hazırladığı **Olimpiyat Kitabı** ile Hamburg Kitap Sergisinde birincilik ödülü kazandı. 1939'da Leipzig'deki Kitapçılık ve Sanat Akademisine girerek kitap ciltçiliği dersleri aldı. 1943 senesinde Türkiye'ye dönerek İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisinde Hat ve Cilt Sergisi açtı. Daha SonraDekoratif Sanatlar

bölümünde öğretim üyesi olarak vazife aldı. 1958 senesinde **Fatih Divanı** kitap cildiyle Milletlerarası Brüksel Sergisinde birincilik ödülü kazandı. 1969'da gittiği Lizbon'da su baskınında zarar gören bâzı Türk-İslam eserlerinin restorasyonunda çalıştı. 1977'de Dublin Sanat Akademisinde, 1983'te Paris'te UNESCO Genel Merkezinde, 1985'teMünster'de hat sergisi, 1986'da İslam Kültür Merkezinde ikinci defa cilt sergisi açtı. 1983'te emekliye ayrılan Emin Barın 1984'te **Ya Rahim** adlı eseriyle Türkiye İş Bankası Süsleme Büyük Ödülünü kazandı.

Özellikle kûfî ve celî dîvânî yazılarında yeni yorumlarla güzel eserler verdi. Serbest anlayışa dayanarak yaptığı çalışmalarla da dikkati çekti. İslamâbâd Kültür Merkezinin yazıları, Anıtkabir'deki yazıları, Yunus Emre'nin mezar yazıları onun önemli eserlerindendir. 1987 yılında ölen Emin Barın'ın 200'ü aşkın eseri vardır.

EMİNE IŞINSU;

son devir yazar ve romancılarından. 1938 yılında Kars'ta doğdu. Şâir Hâlide Nusret Zorlutuna'nın kızıdır. Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Felsefe bölümünden ayrılarak gazete ve dergilerde fıkra yazarlığı yaptı. Hikâye, roman ve oyunlarıyla tanınan Işınsu, **Töre Dergisi'**ni çıkarmıştır.

Milliyetçi bir dünyâ görüşü ile târihe saygılı, iç ve dış Türklerin meselelerine eserlerinde yer veren bir ideal insanıdır. Eserlerinden **Azap Toprakları** adlı romanı, Yunan zulmüne mahkum bırakılmış Batı Trakya Türklerinin ıstıraplarını anlatmaktadır. **Tutsak** romanında, kahırlı ve esir Kerkük Türkünün çilesi konu edilmektedir. **Sancı** romanında ise, 1970 Türkiye'sinin sancılı olaylar içinde kıvranışını tasvir etmektedir.

Her romanında ayrı üslûplar deneyen Emine Işınsu, romantik, yâni güçlü duygu ve kırgınlıkları eserlerine sindirmiştir. Bu hâliyle ve millî ülküyü sanatın üstünde tutması, yurt meseleleri ve canlı politikayı eserlerinde yansıtması sebebiyle okunan bir sanatkârdır.

Eserleri: **Küçük Dünya** (1966), **Azap Toprakları**(1970), **Tutsak** (1973), **Sancı** (1974), **Bir Yürek Satıldı** (1967), **Bir Milyon İğne** (1967).

EMîR;

emir sâhibi, başkan. Eskiden İslâm memleketlerinde devlet başkanı, vâli ve yüksek rütbeli subaylara verilen isim. Emîrler bulundukları yerlerde dînî, idârî, askerî ve mâlî hizmetleri görürlerdi.

İslâmiyet; Müslümanların işlerinin görülmesi, içte ve dışta emniyet ve güvenlerinin sağlanması, aralarındaki anlaşmazlıkların giderilmesi gibi pek çok meselelerini halledecek birini kendilerine başkan seçmelerine ehemmiyet vermiştir. Hattâ yola çıkan birkaç kişinin aralarından birinin başkan olması sünnettir. Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem; **"Üç kişi yola çıkdıklarında, birini kendilerine başkan yapsınlar."** buyurmuştur.

Emîr ünvânı, İslâm târihinde Hulefâ-i Râşidîn (dört halîfe devrinden) îtibâren kullanılır. En yüksek rütbeli emîr, devlet başkanı olan halîfe idi. Ona "Emîr-ül-Mü'minîn" de denirdi. Devlet başkanından başka emirlere vazîfelerine göre ünvân verilirdi. Meselâ, ordu kumandanına "emîr-ül-ceyş", "emîr-ül-ümerâ" hac kafîlesinin başında bulunana"emîr-ül-hac" adı verilirdi. Husûsî olarak, hazret-i Aliye de "Emîr" denirdi. Ayrıca fethedilen yerlere tâyin edilen vâliler de emîr ünvânını taşırlardı. Emirler bulundukları bölgelerdeki dînî, idârî, askerî ve mâlî hizmetleri yürütürlerdi. Emevîlerin ilk devirlerinde bu durum aynen devâm etti. Daha sonra, bu bölgelere halîfeler tarafından, zekât, harac, cizye toplamakla vazîfeli olan ve âmil denilen memurlar gönderilince, emirlerin yetkileri sınırlandırıldı. Abbâsîler devrinde de devâm eden emîrlik, kısmen değişikliğe uğradı. Emîrlerin bulundukları bölgelerdeki işleri ve idâreleri hakkında bilgi toplayan ve "ashâb-ül-berîd" denilen bir vazîfe teşkil edildi. Bundan başka, emîrlerin yanında mâlî işlerden sorumlu âmiller tâyin edildi. Yine emîrler dâhil memurların yaptıkları haksızlıkları araştırmakla vazifeli "sâhibunnazar fi'l-mezâlim" adında bir devlet dâiresi daha kuruldu. Abbâsîlerin son zamanlarında halîfe tarafından tâyin edilen emîrler, vergi vermeleri şartıyla, kendi bölgelerinde (eyâletlerinde) tam yetkiye sâhib oldular. Bu emîrler, zamanla hânedânlar kurdular. Tâhirîler ve Ağlebîler böyledir. Bunlardan başka, Gazneliler ve Saffârîlerde olduğu gibi, emîrlerin kuvvet kullanmasıyla da devletler kurulmuştur.

Endülüs Emevî hükümdârları, Üçüncü Abdurrahmân'a kadar emîr ünvânını almışlardır. Büyük Selçuklularda devlet adamları ve vazîfelilerine de emîr denildi. Vezire, "emîr-i büzürg" (büyük emîr), sancakdâra "emîr-i âlem", esvabçıbaşına; "emîr-i câmehâne" denildi. Ayrıca askerî rütbeler derecelerine göre emîr ünvânı ile zikredilmiştir. İlhanlılarda emîr ünvânı, noyan ile eş mânâlı olup, eyâlet vâlilerinin ünvânı idi. Osmanlı pâdişahları İkinci Mehmed'e kadar ve fetret devrinde şehzâdeler bu ünvânı benimsedi. Fakat bu ünvânı Yıldırım Bâyezîd'in oğlu Süleymân Çelebi, Emîr Süleymân diye doğrudan kullanmıştır. Anadolu beyliklerinde ve zamanla Osmanlılarda emîrin yerini "bey" aldı.

Emîr-ul-umerâ karşılığı olarak da “beylerbeyi” kullanıldı. Fakat Mekke vâlilerine “emîr-i Mekke” daha sonra, Buhârâ ve Afganistan gibi müstakil küçük devletlerin başkanlarına da emîr dendi. Günümüzde ise, Birleşik Arap Emirliklerinin başında bulunanlara “şeyh” denmektedir.

EMîR AHMED BUHâRÎ;

on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda yaşamış olan evliyânın büyüklerinden. İsmi, Ahmed bin Muhammed el-Hüseynî el-Buhârî’dir. İstanbul’da Emîr Buhârî diye bilinir. Peygamber efendimizin torunlarından olup, seyyiddir. Buhârâ’da doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir. 1516 (H. 922) senesinde İstanbul’da vefât etti.

Emîr Ahmed Buhârî, Hâce Ubeydullah-ı Ahrâr hazretlerinin talebesidir. Onun hasta kalplere şifâ olan sözleri ile yetişti. Hocasının talebelerinden Simavlı Abdullah-ı İlâhî ile birlikte Anadolu’ya geldi. Ona tâbî olup hizmetine girdi.

Ahmed Buhârî, Simav’da bir müddet kaldıktan sonra hocasından izin alarak hacca gitti. Bir sene kadar Kudüs-i şerîfte, bir sene de Mekke-i mükerremede kaldı. Hocası Abdullah-i İlâhî, Simav’dan hacca gidenlere tenbih ederek, Ahmed’in artık gelmesini istedi. Haberi alan Ahmed; “Başüstüne” diyerek, o sene hacılarla berâber Simav’a geldi. Bir müddet sonra Simav’da hocasının hizmetinde bulunan Ahmed-i Buhârî, Abdullah-ı İlâhî’den izin alarak İstanbul’a geldi. Şeyh Vefâ Konevî hazretleriyle tanışıp onun sohbetlerinde bulundu. Abdullah-ı İlâhî’ye İstanbul’un durumunu bildirir bir mektup yazarak gönderdi. Mektupta; “Burada kişi gönül râhatlığında. Fakat hakîkatte dostun eteklerine yapışarak, huzûrunda olmak daha hoştur.” sözü de yazılıydı.”

Abdullah-ı İlâhî İstanbul’a gelip Zeyrek Câmii’nin boş ve viran bir hâlde olan medresesine yerleşti. Kısa zamanda buralar mâmur hâle geldi. âlimler ve diğer insanlar onun cana can katan sohbetine koştular. Abdullah-ı İlâhî burada Seyyid Ahmed Buhârîye icâzet (diploma) verdi. Yerine vekil bırakıp kendisi Vardar Yenicesi’ne gitti.

Emir Ahmed-i Buhârî, İstanbulluları irşâda başladı. Her taraftan talebeler huzûruna koşuyordu. Bereketli sohbetleriyle talebelerin dünyâya meyilleri azalıyor, hidâyete kavuşarak, âhirete yöneliyorlardı. Talebeleri çoğalınca, Fâtih Câmiinin batısında yakın bir yere mescid ve talebelerin kalacağı bir ev yaptırarak, orada ders verdi. Talebesi daha da çoğalınca Balat’a yakın Galata’ya karşı bir yerde pekçok odalar yaptırdı. Talebeler orada barınıp derslerine devâm ettiler.

Seyyid Ahmed Buhârî, talebelerine yollarının esaslarını şöyle bildirmiştir: “1) Ruhsatlardan sakınarak nefse zor gelen şeyleri yapmak. 2) Bid’atleri terk etmek. 3) Sünnet-i seniyyeye sıkı sarılmak. 4) Gösterişten uzak olmak. 5) İnsanlarla ihtiyâç kadar görüşmek. 6) Az konuşmak, az yemek, az uyumak. 7) Geceleri ibâdet etmek. 8) Gündüzleri oruç tutmak.”

Seyyid Emir Ahmed Buhârî vefâtına yakın bir Pazartesi günü kuşluk vakti talebelerine vasiyetini yaptı. Vasiyetlerinden biri de; “Mezârımı mescidimin güneyindeki duvarın dibine kazınız. Yanındaki defne ağacını kesmeyiniz.” idi. Talebeleriyle vedâlaştı ve onlara son nasîhatlerini yaptıktan sonra Kelime-i şehâdet getirerek 1516 (H.922) târihinde vefât etti. Kabr-i şerîfi, Fâtih Câmiinin batısındaki Emir Ahmed Paşa Câmii kenarında olup, ziyâretçiler feyz ve bereketlerinden istifâde etmektedirler.

EMÎR HÜSREV DEHLEVÎ;

Hindistan’da yetişen evliyânın büyüklerinden. Nizâmüddîn-i Evliyâ’nın yetiştirdiği Türk asıllı velî ve şâir. Künyesi Ebü’l-Hasan olup, lakabı Azîmüddîn’dir. Emîr Hüsrev Dehlevî’nin dedeleri, Türkistan’da Laçin beylerindendi. Babası Seyfeddîn Mahmûd, Moğol istilâsı sebebiyle Mâverâünnehr bölgesinden Hindistan’a göç etti. Dehli sarayındaki devlet adamlarından İmâdülmülk’ün kızı ile evlendi. Bu izdivaçtan 1253 (H.651) senesinde Emîr Hüsrev Dehlevî, âilenin ikinci çocuğu olarak dünyâya geldi. 1325 (H.725) senesinde yetmiş dört yaşında vefât etti.

Emîr Hüsrev, zamânın usûlüne göre en güzel şekilde tahsil yaparak yetişti. Babasının çevresindeki ilim, irfan meclislerinden en iyi şekilde istifâde eden Emîr Hüsrev, sâhib olduğu meziyetleri ile dikkatleri üzerinde topladı.

Babasının vefâtından sonra, dedesinin yanında, devrin ileri gelen âlim, edip ve şâirleriyle tanıştı. Daha on iki yaşlarındayken, anlayanlar tarafından şiirleri takdir ediliyordu. Dedesinin vefâtından sonra, Delhi sarayındaki Türk sultan ve kumandanlarının himâyesine girdi. Sultan Mübârek Şâh Halâcî 1320 (H.720) senesinde vefât edince, kendisini tamâmen hocası büyük âlim Nizâmüddîn-i Evliyâ’nın himmet ve sohbetlerine verdi. Hakîkî devlet ve saâdete kavuştu.

Emir Hüsrev’in kırk sene süreyle haram olan bayram günleri hâriç devâmlı oruç tuttuğu rivâyet edilmektedir. Hocası Nizâmüddîn-i Evliyâ’nın himmetiyle Hızır aleyhisselâmın sohbetiyle de şereflendi. 1324 (H.725) senesinde Sultan Gıyâseddîn Tuğluk Şâh ile sefere çıkan Emîr Hüsrev, sefer dönüşünde

hocasının vefât haberini alınca, ızdıraptan kendini kaybetti. Her şeyini fakirlere dağıttı. Altı ay sonra 1325 (H.725) senesi Şevvâl ayının on sekizinde 74 yaşındayken vefât etti. Çok derin bir aşkla sevdiği hocasının ayak ucu tarafına defnedildi.

Emîr Hüsrev Dehlevî, şâirlerin sultânı, fazîlet sâhiplerinin önderi, sözleri çok tesirli olan yüksek bir zâttı. Konuşma sanat ve tavırlarındaki mânâ ve işâretlerde, önceki ve sonraki şâirlerden çoğu ona yetişememiştir.

Gâyet fasih ve beliğ, açık, anlaşılır ve net bir şekilde konuşurdu. Bu edebî yönü yanında tasavvufî hâli de pek yüksekti. Pâdişâhlarla, âmirlerle görüşmesi, kalbinin dünyâ işlerine meyletmesine sebeb olmazdı.

Emîr Hüsrev, birkaç lisâna hakkıyla vâkıftı. Ana dili Türkçe ve Farsça olmakla birlikte, Arabîde, Araplarla müsâbakaya girecek derecedeydi. Sanskritçeyi de çok iyi bilirdi.

Şiirdeki mahâret ve dehâsı yanında o, aynı derecede bir nesir üstâdı idi. Nesir yazmanın kâideleri ve prensipleri üzerine bir şâheser olan meşhûr **Nüh Sipihr**'i o yazmıştır.

Emîr Hüsrev'in şiir ve nesirlerinde; dile ve mânâya hâkimiyeti ile tasvirlerindeki güzellik ve derin kültür seviyesi açıkça görülür. Bu yüzden bütün doğu İslâm âleminde sevilip takdir gördü. Kısa zamânda Anadolu'ya ulaşan eserleri zevkle okundu. Divan edebiyâtı şâirleri tarafından üstâd olarak kabûl edildi.

Eserleri:

Bilinen eserleri dört kısım altında incelenmiştir:

1) Dîvânları: **Tuhfet-üs-Sıgâr, Vasat-ül-Hayât, Gurret-ül-Kemâl, Bakıyye-i Nakiyye, Nihâyet-ül-Kemâl;** 2) Hamsesi: **Matla-ul-Envâr, Şîrînü Hüsrev, Mecnun u Leylâ, Âyine-i İskenderî, Heşt Behişt;** 3) Târihî mesnevîleri: **Kırân-ı Sa'deyn, Duvalrân-ı Hıdır Hân, Tuğluknâme, Nüh Sipihr;** 4) Mensur eserleri: **İ'câz-ı Hüsrevî, Târih-i Alâî, Ef'âl-ül-Fevâid.**

Bu eserlerin hemen hepsi Farsça olup, çeşitli dillere tercüme edilmiş ve Hindistan'ın çeşitli matbaalarında basılmıştır. Eserlerinin yazma nüshaları, İstanbul, Bursa, Konya, Kayseri kütüphânelerinde de bulunmaktadır. Bu eserlerden başka; C**evâhir-ül-Bahr, Bahr-ul-Ebrâr, Enîs-ul-Kulûb, Mir'at-üs-Safâ, Menâkıb-ı Hind, Delhi Târihi ve Makâlât-ı Cihâr-ı Yâr** isimli eserleri de vardır.

EMÎR KÜLÂL;

evliyânın büyüklerinden. İnsanları Hakk'a dâvet eden, doğru yolu göstererek saâdete kavuşturan ve kendilerine "Silsile-i aliyye" denilen âlim ve velîlerin on dördüncüsüdür. Hazret-i Hüseyin'in soyundan olup, seyyiddir. Çömlekçilik yaptığı için "külâl" lakabı ile meşhûr olmuştur. Babası Seyyid Hamzâ Medîne'den gelip, Buhârâ'nın Efşene köyüne yerleşmiş, sâlih bir zâttı. Evliyânın meşhurlarından Muhammed Bâbâ Semmâsî'nin talebesi ve Behâeddîn-i Buhârî Nakşîbend hazretlerinin hocasıdır. Buhârâ'nın Sühârî kasabasında doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir. 1370 (H.772) senesinde Sühârî'de vefât etti. Kabri oradadır.

Annesi Emîr Külâl'e hâmileyken, şüpheli bir lokma yese, karın ağrısına tutulur, o lokması mîdesinden geri çıkmadıkça, ağrıdan kurtulamazdı. Bu hâl üç defâ başına gelince, çok temiz ve hayırlı bir çocuğa hâmile olduğunu anladı. Bundan sonra yediği lokmaların helâlden olmasına daha çok dikkat edip, ihtiyâtlı davrandı.

Emîr Külâl, henüz on beş yaşlarındayken, güreşmeye heves etmiş ve bu işle meşgul olmaya başlamıştı. Bir gün er meydanında güreş tutmakta ve büyük bir kalabalık da onu seyretmekteydi. Zamânın büyük âlim ve mürşid-i kâmili olan Muhammed Bâbâ Semmâsî, tam güreş sırasında oradan geçiyordu. Durup, uzun müddet ayakta onu seyretti. Yanında bulunan talebeleri bu hâle şaşıp, kendi kendilerine; "Acabâ bu işle meşgul olanları seyretmesinin sebebi nedir?" diye düşündüler. Muhammed Bâbâ Semmâsî, yanında bulunan talebelerinin kalplerinden geçeni anlayıp buyurdu ki: "Bu meydanda öyle bir mert vardır ki, pekçok kimse onun sohbetinin bereketiyle evliyâlık konaklarının üstün mertebelerine kavuşacaktır. Onu bulunduğumuz yola bağlamak istiyorum. Onlar böyle konuşurken, Emîr Külâl'in gözleri Muhammed Bâbâ Semmâsî'ye takıldı. Görür görmez, birdenbire kalbi ona tutulup değişiverdi. Hemen koşup yanına yaklaştı. Muhammed Bâbâ Semmâsî'nin elini öptü. O güne kadar yaptığı bütün hatâ ve günâhlardan tövbe etti ve Muhammed Bâbâ Semmâsî'ye sâdık bir talebe oldu. Yirmi sene sohbetine ve derslerine devâm etti. Hocasının vefâtından sonra, yerine geçip, irşâda başladı. İnsanların İslâm ahlâkı ile ahlâklanmasını, kalbin ve rûhun kötü huylardan arınmasını, Allah rızâsı için güzel iş ve ibâdet yapmayı sağlayan ve bu iş için lâzım olan bilgileri öğreten tasavvuf ilminde çok talebe yetiştirdi. Pekçok kerâmetleri görüldü.

Şâh-ı Nakşibend Bahâeddîn-i Buhârî, Emîr Kilân, oğlu Emîr Hamza ve Timur Han da, talebeleri arasındaydı. Bilhassa Bahâeddîn-i Buhârî, onun vâsıtasıyla aldığı feyzleri yüz binlerce Müslümanın gönlüne akıttı.

Emîr Külâl hazretleri, ölüm hastalığındayken, talebelerine şöyle vasiyet etti:

Ey kıymetli talebelerim! İlim öğrenmekten ve Muhammed aleyhisselâmın yoluna tâbi olmaktan aslâ ayrılmayınız. Bu, mümin için bütün saâdetlerin ve nîmetlerin vâsıtasıdır. Bunun için Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem buyurdu ki: **"İlim öğrenmek, her Müslüman erkek ve kadına farzdır."** Yâni her Müslüman erkeğin ve kadının, kendine lâzım olan din bilgilerini öğrenmesi farzdır. Bunlar, sırasıyla şunlardır:

1) Îmân ve îtikat bilgileri, 2) Namazla ilgili bilgiler, 3) Oruçla ilgili bilgiler, 4) Zengin ise, zekât ile ilgili bilgiler, 5) Eğer zengin ise, hac ile ilgili bilgiler, 6) Ana-baba hakkını öğrenmek. Allahü teâlânın kendisinden râzı olmasını isteyen annesinin ve babasının rızâsını kazanır. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem; **"Allahü teâlânın rızâsı, ana-babanın rızâsını kazanmakla elde edilir."** buyurdu. Bu bakımdan, anne-babanın hakkını gözetmek mühimdir. 7) Sıla-i rahm (akrâbayı ziyâret), 8) Komşu hakkını gözetmek, 9)Lâzım olan alış-veriş bilgilerini öğrenmek, 10) Helâli ve haramları öğrenmek. Çünkü insanların çoğu, bilmediğinden ve bildiği ile amel etmediğinden helâk olmuştur.

İyi biliniz ki, dünyâyı ve dünyâya düşkün olanları sevmeniz, Allahü teâlânın râzı olduğu yolda yürümenize mânî olan büyük bir engeldir. Dâimâ Allahü teâlâyı hatırlayıp, O'nu zikrediniz ki, dîninizi dünyâya değişmemiş olasınız. Her hâlde Allahü teâlâdan korkunuz, hiçbir ibâdet Allah korkusundan daha tesirli değildir. Allahü teâlâdan korkan kimseden çekininiz. Allahü teâlâdan korkmayan kimseden ise, korkmayınız.

Biliniz ki, kalbin, dilin ve bedenin temiz olması, helâl lokma yemeye bağlıdır. Helâl lokma yiyen insanın mîdesi, içinde temiz su toplanan havuz gibidir. Bu havuzdan etrâfa temiz su dağılır ve bu su ile çiçekler yetişir, ağaçlar meyve verir, ondan istifâde edilir. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem, bir hadîs-i şerîfte buyurdu ki: **"Bir kimse, hiç harâm karıştırmadan, kırk gün helâl yerse, Allahü teâlâ onun kalbini nûr ile doldurur. Kalbine nehirler gibi hikmet akıtır. Dünyâ muhabbetini kalbinden giderir."**

Câhiller ile görüşmek, insanı Allahü teâlâdan uzaklaştırır. Simâ' yapıyoruz diyerek hoplayıp zıplayan kimselerin meclislerinden uzak durunuz. Onlarla oturmayınız. Onlarla sohbet, kalbi öldürür. Bunun için bu yolun büyükleri, bu işten uzak durmuşlardır. Gerçekten simâ' hâlinde olan kimsenin hâli öyledir ki, o anda bıçak çalsan haberi olmaz. Eğer böyle olursa, o kimsenin sima' hâlinde olduğu anlaşılır..."

Emîr Külâl hazretleri vasiyetini tamamladıktan sonra, oğlu Emîr Hamza'yı yerine halîfe seçerek, bunu öteki oğulları ile talebelerine bildirdi. Perşembe günü sabaha doğru vefât etti.

EMİR SULTAN;

Osmanlıların kuruluş devrini yaşamış olan büyük âlim ve evliyâ. Yıldırım Bâyezîd Hanın dâmâdıdır. Nesebi (soyu) hazret-i Hüseyin'e dayanır. İsmi, Muhammed bin Ali, lakabı Şemsüddîn'dir. 1368 (H.770) târihinde Buhârâ'da doğdu. 1430 (H. 833) târihinde Bursa'da taûn hastalığından vefât etti. Kendi ismiyle anılan câmi yanındaki türbesinde medfûndur. Ziyâret edenler mübârek rûhundan feyz almaktadır.

Emir Sultan, âlim ve ilim menbaı olan Buhârâ'da yetişti. Mekke-i mükerreme ve Medîne-i münevvverede ilim tahsil etti. Medîne-i münevvereye yerleşmek ve ömürlerinin sonuna kadar orada kalmak niyetindeyken, bir rüyâ gördü. Rüyâsında Peygamber efendimiz ile hazret-i Ali yanyana oturmuşlardı. Yanlarına vardı ve diz çöküp oturdu. Hazret-i Ali ona; "Ey oğlum! Sana cenâb-ı Hak tarafından ceddin Muhammed'in (sallallahü aleyhi ve sellem) sünnetini, takvâ yoluyla öğretmen için Rûm iline gitmen işâret olundu. Önünde giden nûrdan üç kandil belirecek, o kandiller nerede gözünden kaybolursa orada kalacaksın. Mezârın da orada olacak" dedi. Emir Sultan uykudan uyanınca; "Demek ki takdîr-i ilâhî böyle" diyerek yola çıktı. Hazret-i Ali'nin dediği gibi, üç kandil ona kılavuzluk etti. Bursa'ya geldiği zaman, önündeki nûrdan üç kandil, pınar başında üç servi civârında fakirler için tahsis edilmiş eski bir kilisenin yanında kayboldular. Böylece Emir Sultan Bursa'ya yerleşti.

Bursa'da Şemseddîn Fenârî'den ders aldı ve icâzet diploması hocası tarafından yazıldı. Başta Yıldırım Bâyezîd Han olmak üzere, Bursalıların sevgisini kazandı. Sultan Yıldırım Bâyezîd Hanın kızı Hundi Hâtunla evlendi. Sultan Yıldırım Bâyezîd Hana Abbâsî halîfesi tarafından Sultân-ı İklim-i rûm ünvânı verildiğinde, kılıcı Pâdişah'a Emir Sultan kuşattı.

Emir Sultan, Kerâmetler Sultânı diye de anılmıştır. Zamânındaki Osmanlı sultanları kendisine hürmet eder, sefere çıkacaklarında huzûruna gelip, mübârek duâsını alırlardı. Onun eliyle kılıç kuşanırlardı.

Emir Sultan hayâtı boyunca din ve vatan için yapılan gazâları teşvik etti. Talebelerine bu işlerin kudsiyetini devamlı anlatırdı. Vefâtından sonra bile mânevî yardımlarının serhat boylarındaki gâziler tarafından görüldüğü devamlı anlatıla gelmiştir.

Emir Sultan hazretleri çok gayret göstermesine rağmen, Timur-Yıldırım çarpışmasının önüne geçemedi. Savaş Emir Sultan'ın işâret ettiği gibi Yıldırım Bâyezîd'in aleyhine sonuçlandı.

Ledünnî ilme sâhib olan Emîr Sultan hazretlerinin çok kerâmeti görülmüştür.

Bursa'da Yıldırım Bâyezîd Han tarafından yaptırılan Ulu Câminin açılışında bulundu.

Emîr Sultan hazretleri, devamlı olarak sazdan örülmüş hasır üzerinde otururdu. Mübârek dudakları devamlı hareket eder ve şu şiiri sık sık söylerdi.

Eğer gönlün benimle olursa
Yemen'de olsan bile yanımdasın
Eğer gönlün benimle değilse
Yanımda olsan bile uzaktasın

Dinle bak Hak ne hoş söyledi
Zebur'unda Dâvûd'a buyurdu
Düşman ol önce nefs belâsına
Ondan, bana uymakla kurtulasın

Gel şimdi sen de düşman ol nefsine
Zâyi eyle onu her ne dilerse
Sen bu işte atarak riyâyı
Kendine rehber kıl evliyâyı

Eğer anlarsan budur sana ol
Nefsinin şerrinden halâs ol
Nefsinin murâdından uzak dur
Düşersen eğer şeytana uzak dur

EMİSYON;

Alm. *Emission, Ausgabe,* **Fr.** *Emission,* **İng.** *Issue.* Türkçe karşılığı "ihraç demek olan emisyon kelimesi yabancı dillerde "çıkarmak, yaymak, tedâvüle çıkarmak" anlamında kullanılır. Kâğıt paranın, tahvillerin, hisse senetlerinin ilk defâ piyasaya sürülmesi emisyondur. Ufaklık paranın piyasaya çıkarılmasında emisyon terimi kullanılmaz. Merkez Bankasının piyasaya sürdüğü toplam kâğıt para miktarı, emisyon hacmini ifâde eder.

Emisyona Merkez Bankası yetkilidir. Emisyon Merkez Bankasının aktif ve pasifindeki gelişmelerin sonucu oluşur. Merkez Bankası mevduatı arttığı zaman emisyon ihtiyâcını azaltan, azaldığı zaman emisyon ihtiyâcını arttıran bir faktördür.

Merkez Bankasının para basması doğrudan emisyon hacmini arttırmayabilir. Büyük ölçüde para basıldığı halde bunun tamâmı piyasaya sürülmemiş olabilir. Buna karşılık hiç para basılmadığı halde, Merkez Bankası depolarda bulunan paraları piyasaya sürerek emisyon hacmini arttırabilir.

Merkez Bankasının çıkardığı kâğıt para miktarı, ekonominin ihtiyâcı düzeyinde kalmalı; fazla veya eksik olmamalıdır. Bu bakımdan TC Merkez Bankası Kânunu, bankanın hangi hallerde ve ne miktarda kâğıt para basabileceğini açık bir şekilde belirlemiştir. Buna göre banka başlıca üç şekilde kâğıt para çıkarabilir:

1. Altın ve döviz karşılığı emisyon: Merkez Bankası, gerçek ve tüzel kişilerin getireceği altın ve dövizlerin değeri kadar kâğıt para piyasaya sürebilir. Banka, satın aldığı bu altın ve dövizi kâr payı da dâhil olmak üzere ithâlâtçılara satarak, piyasaya sunduğu paraların geri dönmesini sağlar.

2. Reeskont karşılığı emisyon: Bankalara iskonto yoluyla intikal etmiş kısa ve orta vâdeli ticârî ve sınâî senetlerin bir kısmını ilgili bankalar Merkez Bankasına iskonto ettirebilir. Bu reeskont işlemiyle Merkez Bankası, piyasaya ek para sürerek emisyon hacmini arttırabilir.Ticârî senetlerin vâdesi geldiğinde tahsil edilir, dolayısıyla bu yoldan piyasaya sürülmüş para Merkez Bankasına geri döner. Banka, reeskonta kabul ettiği senet miktarını azaltmak veya arttırmak yoluyla emisyon hacmini değiştirebilir.

3. Hazineye açılan krediler karşılığı emisyon: Devletin yıl içindeki gelirleri bâzı aylarda giderlerini karşılamayabilir. Ortaya çıkan nakit açığını Hazine, Merkez Bankasından alacağı kısa vâdeli kredilerle kapatma yoluna gider. Daha sonra gelirin fazlalık verdiği aylarda borcunu öder. Merkez Bankası, kamu

hizmetlerinin zaman ve mekana göre sürekliliğini sağlamak amacıyla, hazineye, câri yıl genel bütçe ödeneklerinin % 15'i kadar kısa vâdeli avans verebilir ve piyasaya kamu iktisadi teşebbüslerine **Hazine Kefâletini Hâiz Bonolar** karşılığında doğrudan açılan krediler oranında para sürebilir.

TC Merkez Bankası, 1970 târih, 1211 sayılı kânuna göre, emisyon ve kredi hacmini ekonomik ihtiyaca uygun şekilde düzenlemekle görevlidir.

EMME BASMA TULUMBA (Bkz. Tulumba)

EMNİYET TEŞKİLÂTI;

Alm. *Sicherheitspolizei (f),* **Fr.** *Police (f), de sûrete,* **İng.** *Security police.* Devletin iç güvenliğini temin eden teşkilât. Osmanlı Devletinin kuruluşundan bu yana devlet teşkilâtı ve sosyal müesseseler içerisinde zâbıta kuruluşu da devletin gelişmesine paralel bir yön tâkib etmiş ve diğer ülkelerde rastlanmayan bir olgunluğa erişmiştir. Devletin çözülüş döneminde bu teşkilât da iç ve dış tesirlerle yeni şekillere girmek ve değişikliklere uğramak sûretiyle yeniden düzenlenme devrelerini geçirmiştir. Askerî ve mülkî teşkilâtın yanında zâbıta kuruluşları da zamanın îcaplarına uydurulmuştur.

Subaşı: Türk zâbıta târihinde önemli bir rol oynayan ve târih boyunca çeşitli şekil ve sıfatlarda görünmekle berâber dâimâ zâbıta işlerinin başında bulunduğu anlaşılan Subaşı, ilk zâbıta âmiri olarak kabul edilmektedir.

Osmanlılar devrinin ilk dönemlerinde Subaşılar, güvenlik işlerine bakmakla beraber, belediye zâbıtası hizmetlerini de yürütmüşlerdir.

Osmanlı Devletinin kuruluşunda her kasabada birer Kâdı ve Subaşı bulunurdu. Kâdı mülkî işlere bakardı. Kasabanın huzûr ve güvenini, Kâdının verdiği hükümlerin yerine getirilmesini, aynı zamanda bir askerî âmir olan Subaşılar sağlardı.

Sancakların başındaki Sancak Beyleri ile eyâletlerdeki Beylerbeyleri, emirleri altındaki askerlerle bölgelerinin güvenliğini sağlıyorlardı.

Yeniçeri döneminde zâbıta: Yeniçerilerin kuruluşundan sonra âsayîş bunlar tarafından sağlandı ve Yeniçeri Ağaları kumandanlık yaptı. Yeniçeri ağaları hükümet merkezinin güvenliğinden mesûl kimselerdi.

İstanbul'un fethinden sonra bu şehir 5 büyük zâbıta bölgesine ayrıldı. Bu bölgeler:

1)Yeniçeri Ağasına ayrılan bölge,

2) Cebecibaşına ayrılan bölge,

3) Kaptanpaşaya ayrılan bölge,

4) Topçubaşına ayrılan bölge,

5) Bostancıbaşına ayrılan bölge, olarak bilinmektedir.

Bu zâbıta bölgeleri dışında, yalnız kendi kesimlerinin güvenliğini sağlayan ve **Usta** denilen memurlar da vardı.

Birçok semtlerde o bölgenin en büyük zâbıta âmirinin emrinde kolluklar yâni bugünkü tâbirle karakollar bulunurdu. Buralarda zâbıta hizmetlerini yürüten ve **Kollukçu** denilen kişiler vazife yapardı.

Kale kapısına muhâfızlık eden kollukçulara da **Yasakçı** denilirdi.

Zâbıta Makamları

Sadrâzam: Devletin iç ve dış güvenliğini sağlayan en yüksek makam. Sadrâzamlık olduğu için, en büyük zâbıta âmirliği yetkisi de sadrâzama âitti. Kendisi seferde olduğu zamanlar bu yetkiyi Kethüdâ Bey kullanırdı.

Yeniçeri Ağası:İstanbul'un güvenlik işleri ile de alâkası olduğundan, devriye gezerken yolsuz ve kânuna aykırı davranışlarda bulunanları yakaladığı zaman bunları yanındaki falakacılara dövdürür veya hapsettirirdi.

Falakacı: Yeniçeri Ağasının emri altındaki Acemi Oğlanlar falakayı taşır ve bunlara da falakacı denirdi.

Cebecibaşı ve Cebeciler:İstanbul'un Ayasofya, Hocapaşa, Ahırkapı taraflarının korunması ve güvenliğinin sağlanması bunlara âitti.

Kaptanpaşa:İstanbul'un Kasımpaşa ile Galata semtinin güvenlik işlerinden Kaptanpaşa mesul idi. Galata semtinin asayişinden **Galata Çavuşu,** Kasımpaşa ile yakın sâhillerin âsâyişinden ise **Tersane**

Çavuşu mesul kılınmıştı.

Bu çavuşların emri altında **Kalyoncu** denilen zâbıta görevlileri vardı.

Topçubaşı ve Topçular: Tophâne semti ile Beyoğlu taraflarının korunması, dirlik ve düzenliğinin sağlanması Topçubaşılarına verilmişti.

Bostancıbaşı ve Bostancılar: İstanbul'un Üsküdar, Eyüp, Kâğıthane, Boğaziçi'nin iki tarafı, Kadıköy, Adalar ve Ayastefanos (Yeşilköy) taraflarının zâbıta işleri Bostancıbaşılara verilmişti. Pâdişâhın saray ve köşklerini de bunlar korurlardı.

Kâdı: Sadrâzam ve Yeniçeri Ağasından sonra, mülkî, adlî ve beledî işlere ve bu arada zâbıta görevlerine de karışan büyük bir âmirdi. Suçluları bizzat sorguya çeker ve hükmünü de kendisi verirdi. Zâbıta âmirliği yetkilerini bilhassa ahlâk zâbıtası hizmetlerinde kullanırdı.

İstanbul şehri, İstanbul-Galata-Üsküdâr-Eyüp olmak üzere dört kâdılığa ayrılmıştı.

Böcekbaşı: Fâilleri ortaya çıkarılamayan suçları tâkib etme, suçluları yakalama ve diğer gizli zâbıta işleri ile vazifeli âmire **Böcekbaşı** denirdi. Zamanımızın sivil zâbıta görevlilerinin hizmetini görürlerdi. Emirlerinde kadın memurlar da bulunurdu.

Ustalıkla kıyâfet değiştiren bu memurlar kanûn ve nizâmlara aykırı davranışları tesbit ederler, yerinde ve zamanında müdâhale ile birçok yolsuzlukların önünü alırlardı. Bu teşkilât içinde haber alma hizmetini gören ve **Çuhadar** ünvânı verilen birtakım memûrlar da vardı. Ayrıca, İstanbul'da Sadrâzamın, illerde de vâlilerin emrinde **Baştebdil Ağası** denilen bir hebar alma şefi bulunurdu.

Yeniçeri Ocağının 1826 târihinde ortadan kaldırılmasından sonra, bunun yerine İstanbul'da **Asâkir-i Muntazama-i Hâssa** adıyla zâbıta hizmetlerini yürütmek üzere yeni bir teşkilât kuruldu.

Böylece Yeniçeriler ve Yeniçeri Ağasının yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ve Serasker'in zâbıta hizmetlerini yüklenme dönemi başlamaktadır.

Bu dönemde İstanbul zâbıta hizmetleri İhtisap Nezâreti tarafından yürütülmüştür. Eyâletlerde ise, bu hizmetler Sipahilere bırakılmıştı.

1834 târihinde, Anadou veRumeli'nin bâzı eyâletlerinde Asâkir-i Redife adı ile bir askerî teşkilât kuruldu. Bu askerlerin yönetimi Serasker denilen bir kumandana bırakılmıştı.

Seraskere, eskiden, Yeniçeri Ağasına bırakılan yetkiler verildi. Bu sûretle kendisine hükümet merkezinde İstanbul yakasının en büyük emniyet âmiri sıfat ve yetkileri tanınmış oldu.

Yukarıda belirtildiği gibi; Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra da, eyâletlerde ve İstanbul'da zâbıta hizmetleri ayrı ayrı başlara bağlı olarak yürütülmekteydi.

Teşkilât ve yürütme alanındaki bu farklılığı ortadan kaldırmak maksadıyla ilk defâ, 1845 târihinde, İstanbul'da polis teşkilâtının kurulduğu görülmektedir.

Yayınlanan ilk **Polis Nizâmnâmesi** 10 Nisan 1845 târihini taşımakta ve polis adı verilen yeni zâbıta teşkilâtının vazifeleri bu nizâmnâmede gösterilmektedir.

Polis Nizâmnâmesinin yayımını ve polis adı verilen zâbıta teşkilâtının kuruluşunu izleyerek, zâbıta hizmetlerindeki karışık yönetimi önleme ve birleştirme amacı ile bir yıl sonra da 1846 yılında ilk defa Zaptiye Müşirliği kuruldu.

Zaptiye Müşirliği yalnız zâbıta işleriyle uğraşmak üzere kurulmuş yeni bir teşkilât özelliği taşımaktadır.

1879 târihinde kurulan Zaptiye Nezâreti 1909 yılına kadar bugünkü Emniyet Genel Müdürlüğü görev ve yetkilerini yapıyor ve kullanıyordu. Yurdun her tarafında kurulan polis teşkilâtları bu nezâret tarafından idâre ediliyordu.

Başkent: İstanbul, Üsküdar, Beyoğlu, Polis Müdürlükleri ve Beşiktaş Polis Memurluğu adları ile dört Polis Dâiresine ve her polis dâiresi de merkezlere ayrılmıştı.

1886 yılından sonra, İstanbul Polis Müdürlüğü dışındaki diğer müdürlüklerin Mutasarrıflık adını aldığı, Polis Müdürüne Matasarrıf denildiği görülmekte ve 1898 yılında da İstanbul'da Sivil Polis Teşkilâtı kurulmuş bulunmaktadır.

Bu dönemde ve başlangıçta 15 ilde Polis Teşkilâtı kurulmuş ve her il dâiresinin başına bir Serkomiser getirilmişti.

İkinci Meşrûtiyetin ilânından sonra 1909 yılının başında Zaptiye Nezâreti kaldırılmış, onun yerine polis işlerinin yürütülmesiyle vazifelendirilen, Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti, 22 Temmuz 1909 târihli

İstanbul Vilâyeti ve Emniyet Umûmiye Vilâyeti ve Emniyet ûmûmiye Müdüriyeti Teşkilâtına dâir kânunla kurulmuştu.

Bu durumda bütün memleket polisini yönetimi altında bulunduran Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti, Zaptiye Nezâretinin yerini almış oldu.

Zâbıta hizmetinde geçirilen tecrübeler gözönünde bulundurularak yeni bir Polis Teşkilâtı ve Vazife Nizamnâmesi meydana getirildi. 21 Mayıs 1913 târihli bu nizamnâme ile polisin teşkilâtlanması, görev ve yetkileri ile personelin dereceleri, sınıfları, mesleğe giriş, yükselme ve diğer bütün özlük işleri en iyi şekilde günün şartlarına göre yeniden düzenlenmiştir.

Bu nizâmnâmeye göre polis; piyâde, süvârî ve sivil olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştır.

1923 yılında çıkarılan Polis Nizâmnâmesi'nde, 1913 târihli nizâmnâmenin birçok hükümleri aynen korunmuş, bunun yanısıra, polisin yetki ve görevleriyle, hakları yeniden düzenlenmişti. Bu nizâmnâme Emniyet Teşkilâtı Kânunu ile 4 Temmuz 1934 târih ve 2559 sayılı Polis Vazife ve Selâliyet Kânunu yürürlüğe girinceye kadar uygulandı. 4 Haziran 1937'de kabul edilen 3201 sayılı emniyet Teşkilâtı Kânunu ile, teşkilâtın kuruluşu, görevleri ve mensuplarının özlük işleri bir düzene bağlandı.

Böylece, Emniyet Genel Müdürlüğü, İçişleri Bakanlığına bağlı, kendi özel kânunuyla yönetilen bir teşkilât hüviyetini kazanmış oldu. Genel Müdürlüğün bütçesi de ayrıydı. Emniyet Genel Müdürlüğü'nün vazifeleri idârî, siyâsî ve adlî olmak üzere üçe ayrılır.

İdârî vazîfeleri: İl polis bölgesinde, güvenliği korumak, kânun, tüzük ve hükümet emirlerini uygulamak, filim çekimine ve gösterilmesine izin vermek, kamu düzenine aykırı hareketleri ve kaçakçılık sayılan fiilleri önlemek ve şüphelileri tâkib etmek, parmak izlerini ve fotoğraflarını almak, trafiği düzenlemek, gereken durumlarda belediye zâbıtasının işlerini görmek, barut ve patlayıcı maddelerle ilgili mevzûâtı uygulamak, yabancılara îkâmet tezkeresi vermek ve benzeri işlerdi.

Teşkilâtın siyâsî vazifesi: Milliyet ve azınlık işleri, cûsusluk, siyâsî ve iç olay ve hareketler gibi, devletin güvenliğini ilgilendiren konuları içine almaktır.

Adlî görevleri: İdârî ve siyâsî polis tarafından alınan tedbirlere rağmen işlenen suçların aydınlatılması, sanıkların yakalanarak adlî makamlarca tevdi edilmesi işleridir.

Teşkilâtı: Emniyet Genel Müdürlüğü teşkilatı, Merkez ve Taşra Teşkilatı olmak üzere iki kısma ayrılır:

1.Merkez Teşkilâtı: a)Güvenlik Daire Başkanlığı, b)Yabancılar Hudut İlticâ Dâire Başkanlığı, c)Ana Komuta Kontrol Merkezi Dâiresi Başkanlığı, d)Âsâyiş Dâire Başkanlığı, e) Kaçakçılık, İstihbârât, Harekât Dâire Başkanlığı, f) Kriminel Polis Laboratuvar Dâire Başkanlığı, g)Trafik Uygulama Dâire Başkanlığı, h) Trafik Destek Dâire Başkanlığı, ı)Havacılık Dâire Başkanlığı, i)Terörle Mücadele ve Harekât Dâire Başkanlığı.

2.Taşra Teşkilâtı:İl teşkilâtının en yüksek kademesi 76 ilde kurulmuş olan Emniyet Müdürlükleridir. İldeki en yüksek polis âmiri olan Emniyet Müdürü, Vâlinin emrinde ve güvenlik konusunda İl Jandarma Komutanı ile birlikte, onun müşâviridir. Emniyet Müdürü, Adlî Zabıta Hizmeti bakımından Mahallî Cumhuriyet Savcısına bağlıdır. Bunlar genel olarak İl Emniyet Müdürlerinin görevlerini ilçe seviyesinde yaparlar.

EMPERYALİZM (Sömürgecilik);

Alm. *Imperialusmus,* **Fr.** *Impérialisme,* **İng.** *Imperialism.* Bir devletin, kendi sınırları dışında yaşayan başka halklar üzerinde onların rızâsı olmaksızın denetim kurmayı gâye edinen politikası. Kelime olarak yeni olmasına karşılık, uygulaması oldukça eskidir. Hattâ bu kavramı M.Ö. 1675 civârında Firavunların idâresinden Mısır'ı alan ve idâre eden Hyksos İmparatorluğuna kadar uzatmak mümkündür. Sık kullanılışına Büyük Britanya Krallığının 19. yüzyıldaki meclis tartışmalarında rastlanılmaktadır. Joseph Chamberlain gibi bâzı kişiler, idâre edilen yerlerde mahallî idâre kurulmasına karşı olmuşlar ve kendilerini "emperyalist" olarak isimlendirmişlerdir.

Emperyalizm; askerî, siyâsî, ekonomik ve dînî şartlara bağlı olarak gelişmiştir. Genellikle bu tür şartların berâber görülmesiyle, emperyalizm ortaya çıkmıştır. Bunların başında, politik gücün genişletilmek istenmesi, ham madde ve tabiî kaynakların elde edilip işletilmesi veya kendi ülkesine taşınması ve kendi ürünlerini satacak yeni pazarların bulunmasını sağlama, başka ülkelerin bunları elde etmesini önleme, kendi halkının yerleşmesi ve bu sûretle ürünleri için yeni pazarlar sağlama sebepleri gelmektedir.

Günümüzde, ABD'nin bâzı politikalarını ekonomik emperyalizm olarak tanımak mümkündür. İngiltere ise geri kalmış ülkelere "medeniyet"i götürmek bahânesiyle İngiliz emperyalizmini doğurmuştur. Şanlı bir geçmişe ve saf bir seçilmiş ırka sâhip olduklarını iddiâ eden Japonya, İtalya ve Almanya da

1930'larda emperyalist politikalarını tesis etmişlerdi. Diğer bir tür emperyalist politika olan komünizm ise insanlığa parlak bir gelecek getireceği hayâli ile Sovyetler Birliği tarafından uygulanmış fakat 1990'dan îtibâren iflas etmiştir.

Târihî gelişim: Emperyalizmin târihî gelişimini, batı dünyâsında genellikle üç devrede incelemek mümkündür. İlk bölümü, Romaİmparatorluğundanönceyeinmektedir. İkinci bölüm 15. yüzyıla kadar ortaçağ devresi, üçüncü devre ise, keşiflerin yapıldığı 15. yüzyıldan günümüze kadar olan dönemdir.

İlkçağlar emperyalizmi: Makedonya KralıİskenderdenönceBulunan emperyalist devletler, Mısır, Âsur, Bâbil veİran İmparatorluklarıdır. Yeni krallık olarak bilinen Mısır İmparatorluğu aşağı yukarı M.Ö. 1850'den 1090'a kadar devam etmiştir. Bu imparatorluk Nil Nehri havzasından Fırat Nehrine kadar uzanmaktaydı. Âsur İmparatorluğu ise 911-612 yılları arasında, Yeni Bâbil 625-538 yılları arasında, İran İmparatorluğu ise yaklaşık 546-330 arasında varlık göstermişlerdir. İskender (M.Ö. 356-323) bunlardan daha büyük bir imparatorluk kurmuştu. Kısa bir müddet devam etmesine karşılık, İskender'in döneminde imparatorluk, Yunanistan'dan, Mısır'a ve Hindistan'a kadar uzanmaktaydı. Roma İmparatorluğu, M.Ö. 2. yüzyılda Batı Akdeniz'deki Kartaca İmparatorluğu ve Yunan İmparatorluğunu yenerek İngiltere'den Dicle Nehrine kadar uzanmıştı.

Ortaçağ emperyalizmi: Roma düşüncesinden etkilenen ortaçağ batı düşüncesinde dünyâyı kilisenin kontrolü altında birleştirmek yatmaktaydı. Bu, kısa bir müddet için M.S. 9. yüzyılda, Şarlman (1471-1528) tarafından Kutsal Romaİmparatorluğuolarakgerçekleştirilmişti. Ancak kendi ölümüyle parçalanmalar ortaya çıktı. Ortaçağda pekçok imparatorluk dîni bütünleştirme gâyesiyle kurulmuştu. Bu gâye için yapılan Haçlı seferleri bir emperyalist savaş serisinden başka bir şey değildi. Haçlılar emperyalist duygularının yerine getirilmesi için Anadolu ve Ortadoğu'da Müslümanlara karşı korkunç zulümler yaptılar. Daha sonra millî devletlerin kurulması, emperyalist çeşitli ülkelerin birbirlerine göre durumlarını kendi hesâbına iyileştirmesi şeklinde ortaya çıktı. Bu aradaortaçağda kurulan Osmanlı Devletini emperyalist imparatorluklardan ayıran farkı işâret etmek yerinde olur. Emperyalist imparatorluklarda idâre dâimâ dışardan olmuş ve idâre edilen yerli halkın hakları ellerinden alınmıştı. Özellikle bu, İngiliz idâresinde görülür. Osmanlılar ise, idâre altına aldıkları bölgelerde, mahallî teşkilâtlara önem vermişler ve idârenin bölge halkı tarafından gerçekleştirilmesine çalışmışlardı. Bu bölgelerde yetişip Osmanlı Devletinin en önemli mevkilerine kadar gelmek mümkün olmaktaydı. Ayrıca Osmanlı Devletinin kendi idâresinde bulunanlara eşit vatandaşlık hakları vermesi, din, inanç, eğitim, öğretim, ibâdet ve ekonomik hürriyet tanıması, emperyalist düşünceye bağdaşması mümkün olmayan bir uygulama idi.

Modern emperyalizm: Bunu da dört safhada incelemek gerekir:

1. İlk emperyalist güçler: Bunlar İspanya ve Portekiz olup, 15 ve 16. yüzyıllarda çok faaliyet gösterdiler. İspanya esas olarak mücevher ve hazîneye ilgi duyduğundan yeni koloniler kurarak, Meksika, Orta ve Güney Amerika'daki yerlileri idâresi altına aldı. Ancak 1588'de Armada'da İngilizlere yenilmesiyle bir gerileme devrine girdi. Bu târihte İngiltere de bir emperyalist güç olarak ortaya çıktı. Portekiz ise aynı zamanda ticârete ilgi duymaktaydı. Ancak 16. yüzyılın ortalarında önemli bir emperyalist güç oldu. Brezilya ve Afrika'nın batı ve doğu kıyılarında koloniler kurdu. Daha sonra Seylan, İran, Hindistan, Hindiçin ve Malaya'ya oradaki Portekizli ve yerlileri idâre etmek için asker gönderdi.

Bu devrede İspanya ve Portekiz, dünyânın büyük güçlerindendi. Ancak daha sonra önemlerini kaybettiler. İngiltere'nin denizci bir devlet olarak kuvvet kazanması sonucu, İspanya etkisini ve sâhib olduğu toprakları yavaş yavaş kaybetti. Ancak, etkisi 19. yüzyıla kadar sürdü. 1898'deki iç savaşlar sonucu İspanya, Amerika'daki topraklarını ve Filipinleri kaybederken, Portekiz'in önemli kolonilerinden olan Brezilya istiklâlini îlân etti.

2. İngiliz, Fransız ve Hollanda emperyalizmi: On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda İngiltere, Fransa ve Hollanda yeni güçler olarak ortaya çıktı. Deniz gücü olan Hollanda, ticârete ilgi duymaktaydı. On yedinci yüzyılın başında Endonezya'yı alan Hollanda, daha sonra Afrika, Karaibler ve Kuzey Amerika'da toprak sâhibi oldu. Coğrafî olarak küçük olması ve nüfûsunun azlığından dolayı, önemli bir askerî güç olamadı.İkinci Dünyâ Savaşının nihâyetinde meydana gelen çok kanlı bir savaş sonucu Endonezya'yı terk etmek zorunda kaldı. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllardakiFransız ve İngiliz düşmanlığı bâzı çatışmalara sebeb oldu. Fransa, bir hava gücü olarak Kuzey Amerika, Afrika, Ortadoğu, Hindistan ile Uzakdoğu'yu etkisi altına aldı. Buna paralel olarak İngiltere de ham madde kaynaklarına ilgi duydu. Bu sebepten özellikle Uzakdoğu'da, aralarında çatışmalar çıktı. Kuzey Amerika ve Hindistan'daki pekçok toprağını İngiltere'ye kaptıran Fransa, Hindiçin'i ve Kuzey Afrika'daki tesirini muhâfaza etti. İngiliz nüfûzunu zayıflatmak için Fransa, Amerika'ya istiklâl mücâdelesinde yardım etti. Napolyon'un yenilgiye uğraması sonucu (1812-1815), Fransa, 20. yüzyıla kadar denizaşırı topraklara sâhib olmasına rağmen, gücünü kaybetmeye başladı.

30 Mayıs 1814'teki Viyana Kongresinden sonra, İngiltere dünyâdaki en önemli güç olarak görüldü. Sâhib olduğu topraklar Kanada, Yeni Zelanda, Avustralya, Seylan, Malaya, Birmanya, Hindistan veGüney Afrika'nın önemli bir bölümünü içine almaktaydı. Ortadoğu da etki sâhasına dâhil bulunmaktaydı. İnsanlarının acımasız politik karakteri, kendisinin denizci bir devlet olması sonucu İngiltere, 19 ve 20. yüzyıllarda dünyâ siyâsetinde önemli rol oynadı.

Bu güçlerin yanında başka bir güç de Osmanlı Devletiydi. Ancak Osmanlılar yukarıda zikredilen Avrupa devletleri gibi emperyalist bir güç değildi. Emperyalizmde toprak ve tesir sâhasının genişletilmesi bulunmaktadır. Ancak bu işlemde alınan topraklardaki yerli halk hiçbir zaman idârî işlere dâhil edilmemekteydi. Dışarıdan emperyalist gücün temsilcisi olarak gelen idâreciler de kararlarını alırken, yerli halkın değil, emperyalist gücün menfaatleri doğrultusunda veriyorlardı. Osmanlılarda ise, durum farklı olmuştur. Mahallî idârelere önem veren Osmanlılar, idâreci olarak yerli halkın seçtiğine îtibâr etmişler ve onların, devletin genel siyâsetleriyle ters düşmeyen kararlarını saygı ile karşılamışlardır. Hattâ, yerli halktan, Müslüman olup, Osmanlıların merkezî idâresinde önemli görevlere gelenlere sık sık rastlanmaktadır. Bu sebeptendir ki, Müslüman olmamış yerlerden Osmanlılar çekildiğinde geri bıraktıkları iz, eserlerinden ibâret olmuş, Avrupa devletleri gibi yerli halktan kendi menfaatlerini koruyan bir zümreyi geride bırakmamışlardır.

3. Yeni emperyalist güçler: 1880'den İkinci Dünyâ Savaşına kadar olan dönemde Belçika, Almanya, ABD, İtalya ve Japonya gibi yeni güçler doğmuştur. Pekçok toprakların eski güçler tarafından paylaşılmış olduğunu gören yeni güçler, yeni topraklar ararken, eskilerle karşı karşıya gelmişlerdir.

Otto von Bismark'ın idâresi altında emperyalist güç olan Almanya 1880'den sonra deniz aşırı toprakları elde etmeye başladı. Ancak Birinci Dünyâ Savaşında yenilmesiyle bu toprakları kaybetti. Hitler'in idâresi altında Alman emperyalizmi, tekrar canlandı, Avusturya ve Çekoslovakya'yı işgâl etti. Ancak İkinci Dünyâ Savaşındaki yenilgisiyle bütün bunları kaybetti.

Libya'yı kontrol altına alan İtalya, daha sonra Habeşistan'ı ve Arnavutluk'u işgâl etti. Eski Roma imparatorluğu hayâliyle Almanya ile berâber Fransa'ya saldırdı.

Japon emperyalizmi, 1894-1895'deki Çin-Japon Savaşı ile başladı. Japonya, Kore ve Tayvan'ı işgâl ederek, Mançurya'ya ilerledi. ABD'yi Uzakdoğu'dan atmaya çalışan Japonyaİkinci Dünyâ Savaşında yenilgiye uğradı.

Son zamanlarda emperyalist güç olarak çıkan ABD; Porto Riko, Guam ve Filipinleri elde etti. Daha sonra 1867'de Alaska'yı ve 1898'de Hawai'yi sınırlarına dâhil etti.

4. İkinci Dünyâ Savaşından sonra: İkinci Dünyâ Savaşından sonra eski emperyalist güçler kolonilerine istiklâllerini verdiler. Ancak bu arada yeni ve büyük iki emperyalist güç doğdu. Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhûriyeti. 1939'da Sovyetler, Almanya ile Doğu Avrupa'daki tesir alanları üzerinde anlaşmaya vardılar. Ancak, Almanya'nın, Polonya'ya saldırmasıyla Sovyetler, Polonya, Estonya, Letonya ve Litvanya'yı işgâl ederken, Finlandiya'nın bir kısmını da kendi topraklarına kattı. İkinci Dünyâ Savaşından sonra Sovyetler, Doğu Avrupa ülkelerinde kukla devletler kurup, bunların devâmı için dâimâ işgalci Sovyet askerleri bulundurdular. Bulgaristan, Macaristan, Romanya ve Polonya bu devletlerin başında gelenleridir.

Daha sonra bunlara DoğuAlmanya ve Çekoslovakya da katıldı. Önceleri işgâlci durumunda bulunan Sovyetler, 1950'lerden sonra taktik değiştirerek, yetiştirdikleri yerli komünistlerle sömürgelerini genişletmeye çalıştılar.

Komünist fikre göre emperyalizm, kapitalizmin son devresidir. Buna göre biriken kapital, ülkede yatırım yapamayınca, daha az gelişmiş ülkelere dönecek ve onları sömürge hâline getirecektir. En son devrede ise bu ülke menfaatlerini korumak için sömürgeye askerî müdâhalede bulunacaktır. Ancak târihî gelişim bunu doğrulamadı. Batılı ülkeler, sömürgelerine istiklâl verip ve idâreyi yetişen yerli zümreye bıraktıkları hâlde, Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ülkelerinde 1980'lerde Polonya'da olduğu gibi, en basit hürriyet fikrinin doğmasından bile kuşkulandı. Fakat 1989 senesinden îtibâren azınlıklarda Milliyet fikirleri gelişerek; Âzerbaycan, Ermenistan, Kazakistan ve Gürcistan'da çatışmalar, gösteriler başladı. Sovyet idârecileri bütün çabalara rağmen bunları önleyememektedir.

Kültür emperyalizmi: Emperyalizm, son yıllarda diğer çeşitlerinin yanısıra kültür emperyalizmi şeklinde de tatbik edilir oldu. Bu emperyalizm çeşidinde milletlerin din, inanç, örf, âdet, gelenek, görenek, dil, zevk, sanat ve ahlâk gibi üst değerleri hedef alınmaktadır. Kültür emperyalizminin tatbik edildiği milletler yavaş yavaş ve ustaca tertiplenmiş uzun vâdeli organizasyonlarla, millî, mânevî, târihî, ahlâkî ve bedîî değerlerinden koparılarak dejenere edilmekte, kendilerine telkin edilen hâkim kültürün etkisi altında benliklerini kaybetmiş nesiller meydana getirilmektedir. Böylece milletlerin hakîkî varlıkları sona erdirilerek uydu topluluklar ve insan yığınları meydana getirilmek istenmektedir. Bunun netîcesi olarak siyâsî ve ekonomik emperyalizm kolayca, savaşsız, herhangi bir direnme ve karşı koyma

olmadan, uzun vâdeli bir şekilde yerleştirilmek istenmektedir.

Bu noktadan bakıldığında her geçen gün dünyâda kültür savaşlarının arttığı, çeşitlendiği ve şiddetlendiği müşâhade edilmektedir. Dünyâda bir çok ülke, bilhassa komünist blok ülkeleri ve bâzı kapitalist ülkeler tarafından, kültür emperyalizminin pençesi altına düşmüş ve dejenere edilmiş olarak değerlendirilmektedir. Bu milletler kayıp milletler, kültürleri de târihe karışmış kültürler olarak isimlendirilmektedir.

Kültür emperyalizminin yakın târihteki en ısrarlı ve devamlı uygulaması kilise tarafından ortaya konan ve devâm ettirilenidir. Kilisenin kontrolu altında özel olarak kurulan misyoner teşkilâtları, misyoner okulları ve buralarda yetiştirilen misyonerler, dünyânın her tarafında her türlü vâsıta ile faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu çalışmaların bâzı Afrika veAsya kabîleleri üstünde kısmî başarılarına rağmen, bilhasa İslâm ülkelerinde hiç muvaffak olamamaları, yeni usûl ve tertipleri doğurmuştur. Bunlar arasında kültür emperyalizmine tâbi tutulan ülkelerin eğitim müesseselerine, tedrisât programlarına, ders kitaplarına ve eğitim şekillerine tesir ederek, arzu ettikleri fikir, düşünce ve anlayışları genç nesillere empoze etmek en çok kullanılan yol olmuştur. Birçok ülkede tatbik edilen bu vahim tertibe eğitim reformu, yenilik, ilericilik, devrim ve buna benzer isimler verilerek gerçek maksadın sinsice gizlendiği müşâhede edilmektedir. Böylece yarı aydınlar ve kozmopolit nesiller meydana getirilmektedir. Ayrıca son yıllarda baş döndürücü bir süratle gelişen ve yeni yeni sistem ve cihazlarla çeşitlenen haberleşme vâsıtaları (veya diğer adıyla kitle iletişim araçları) bu tür kültür emperyalizmi tatbikâtlarının en ucuz, en rahat ve en verimli âleti olarak kullanılmaktadır. Bunlar arasında kitap, gazete, mecmua, sinema filmi, tiyatro, plaklar, TV filmleri, video kasetler ve radyo yayınları en meşhurları ve en tesirlileridir. Bu vâsıtalar yoluyla seçilen konu üstünde telkin edilmek istenen fikir, düşünce ve anlayışlar devamlı ve çeşitli cepheleriyle tekrar edilmekte, insanlara câzip gelen şeyler arasında hissettirilmeden benimsetilmektedir. Bunun netîcesi olarak çok kısa bir zaman sonra bu telkinlere muhatab olanların hal ve hareketleri, giyinişleri, düşünceleri, anlayışları, hattâ ibâdet ve inançlarında büyük değişiklikler meydana gelerek kültür emperyalizmi yolunu tutanlar maksatlarına kavuşmuş olmaktadır.

Kültür emperyalizminin dünyâ çapındaki bir diğer tatbikatçısı da siyonist teşkilâtlar olarak görülmektedir. Kaynağını Yahûdî inançlarından alan bâzı düşünce ve sistemler, çeşitli isimler altında bütün dünyâya yayılmış kuruluşlar kanalı ve eliyle insanlara empoze edilmektedir. Bu faaliyetlerin esâsını, dinleri ortadan kaldırmak ve çeşitli yollarla millî ve mânevî benlikleri unutturulmuş insanları Yahûdî ırkına hizmet eder hâle getirmek teşkil etmektedir.

Kültür emperyalizmi üstünde en çok çalışan ülkeler arasında komünist blok ülkeleri, İngiltere ve ABD zamanımızda en başta yer almaktadır. İngilizler, hâkim oldukları bütün İslâm memleketlerinde yaptıkları gibi, İslâm âlimlerini, İslâm kitaplarını, İslâm mekteplerini yok ettiler. Tam din cahili, ahlâk yoksunu, târihine düşman gençlik yetiştirdiler. İngilizler hâkim oldukları İslâm memleketlerinde eğitim veren mektepleri kapatırken kendi kültürlerini yayan kız ve erkek kolejleri açtılar. Bu kolejlerde talebelerin babalarının dinlerine, ecdadlarının örf, âdet ve ahlâklarına karşı düşmanlık duyacak şekilde beyinlerini yıkadılar. Tanzimâttan sonra aynı uygulama Türkiye'de de kendini gösterdi.

İngilizler bu düşüncelerini hâkim oldukları ülkelerde bizzat kendileri yâhut piyonları olan kişilerle tatbik ettirirler. Hindistan, Ortadoğu ülkeleri ve Türkiye bunlara misaldir. Bu çalışmalarıyla birlikte haberleşme vâsıtalarını, basın-yayın organlarını ve diğer âletleri en yüksek oranda kullanarak kendi arzularına uygun insan yığınları meydana getirmeye çalışmaktadırlar. Bu insanları dinlerinden, dillerinden, millî kıymet ve ahlâkî değerlerinden, dünyayı, hayâtı kendi kültürlerine uygun olarak anlayışlarından tamâmen koparmayı hedef almaktadırlar. Hattâ bu işi çok ileri derecelere vardırarak beyin yıkama noktasına dayandırdıkları, beyinleri âdetâ programlanmış robot insan ve insan topluluklarını hedef aldıkları ve bunda yer yer muvaffak oldukları da görülmektedir.

Komünist blok ülkelerinin kültür emperyalizminin temelini, materyalist felsefenin esaslarını dünyâya yaymak ve hâkim kılmak teşkil etmektedir. Bu esaslar; Allahsızlık, dinsizlik, hiçbir ahlâkî değere inanmamak, millî örf ve âdetlerden uzaklaşmak, vatan, bayrak, nâmus, özel mülkiyet gibi mefhumları reddetmek, âile müessesesini ortadan kaldırmak, dilleri ve millî kültürleri yok etmek şeklindedir. Kısaca emperyalizmin gâyesi şu üç kelimedir: Parçala, hâkim ol ve sonra büsbütün boz.

Son yıllarda her geçen gün yaygınlaşan ve çeşitlenen haberleşme vâsıtaları sebebiyle kültür emperyalizmine her fert tek tek muhâtab olma durumuyla karşı karşıyadır. Bu husus, milletler için çok büyük bir tehlike teşkil etmektedir. Bu bakımdan dinlere, insânî değerlere ve medenî fazîletlere saygılı ve bağlı milletler bu tehlikeye karşı tedbirler almakta, kendi din, inanç, ibâdet, örf, âdet, dil, ahlâk ve sanat değerlerini titizlikle muhâfaza etmeye ve yeni yetişen nesillere aktarmaya çalışmaktadır. Gerek batı kaynaklı ve gerekse komünist bloktan gelen kültür emperyalizminin sızmaya ve başarılı olmaya çalıştığıİslâm ülkelerinde de çeşitli tedbirler alınmaktadır. Bu tedbirler her geçen gün arttırılmakta, milletin ve yeni yetişen nesillerin millî, mânevî, ahlâkî, târihî ve bedîî kıymetlere sâhip çıkması için

çalışmalar yapılmaktadır.

EMPERSSİYONİZM (Bkz. Edebî Akımlar)

EMR-İ MA'RÛF VE NEHY-İ ANİL-MÜNKER;

İslâm dîninde, insanlara, Allahü teâlânın emirlerini bildirmek ve yasaklarından sakındırmak. Kur'ân-ı kerîmde, Allahü teâlâ, emr-i ma'rûf ve nehy-i anil-münkeri yapmayı emrediyor. Yâni benim emirlerimi bildiriniz, öğretiniz; benim yasak ettiğim haramları bildiriniz ve yapılmasına râzı olmayınız, buyuruyor. İslâm dîninde çok mühim yeri olan emr-i ma'rûf ve nehy-i anil-münker hakkında, İslâm âlimleri tarafından çeşitli târifler yapılmıştır.

Emr-i ma'rûf ve nehy-i anil-münker, insanların birbirine nasihat etmesidir. Peygamber efendimiz, **"Din nasîhattır."** buyurdu. Nasîhat, doğru yola dâvet ve kötülüklerden sakındırmaktır. Nasîhatin terk edildiği cemiyetlerde, kötülük artar. Netîcede bundan herkes zarar görür. Allahü teâlâ kimseye karışılmamasını isteseydi, Peygamberleri göndermez, dinleri bildirmez, insanları İslâm dînine dâvet etmez ve diğer dinlerin yanlış, bozuk olduğunu haber vermezdi. Geçmiş peygamberlere inanmayanları, çeşitli azaplarla helâk etmezdi. Herkesi kendi hâline bırakır, kimseye bir şey emretmez ve inanmayanlara azâb yapmazdı. Allahü teâlânın nihâyetsiz merhâmetinden dolayı, evvelâ peygamberleri, sonra bunların yerine evliyâ ve âlimleri dâvetçi gönderdi. Bunlar, dilleri ve kalemleriyle Allahü teâlânın vereceği sevap ve azapları bildirdiler. Böylece özüre ve bahâneye yol bırakılmadı.

Nasîhat yapmak, emr-i ma'rûfta bulunmak iki sûrette yapılır:Birinci yol; söz, yazı ve her çeşit yayın vâsıtası iledir. Herkes emr-i ma'rûf yapamaz. Bunun şartları vardır. Bunu yaparken, emr-i ma'rûf yapanın bilgisi az ise veya hiç yoksa, câhilse, cemiyetin âdetlerine, devletin kânunlarına dikkat ve riâyet edilmezse, fitneye sebeb olabilir. Kendisine ve Müslümanlara zarar verir. İkinci yol; hâl ile İslâmı yaşamak, onun bildirdiği güzel ahlâka uyarak örnek, nümûne, kibâr olmaktır. Herkese tatlı dil, güleryüz göstermek, kimsenin malına, ırzına göz dikmemek, kânunlara uymak en tesirli nasîhat yoludur. İslâmın güzel ahlâkı üzere yaşamak, emr-i ma'rûf ve nehy-i anil-münker yapmaktır.

Emr-i ma'rûf; el, dil ve kalple yapılır. Elle, yâni kullanarak nasîhati bildirmek hükûmetin vazîfesidir. Dille yapmak din adamlarına, yâni âlimlere, kalple yapmak ise her Müslümana farz olan bir vazîfedir. Çünkü, hadîs-i şerîfte; **"Sizden biriniz bir münkeri, yâni kötü, günâh olan bir işi görürse, ona eliyle mâni olsun. Bunu gücü yetmediği için yapamazsa, diliyle engel olsun. Bunu da yapamazsa, kalbiyle o işi beğenmesin. Bu ise îmânın en zayıfıdır."**

Kur'ân-ı kerîmde ve hadîs-i şerîflerde Müslümanların emr-i ma'rûf ve nehy-i anil münker yapması, ellerinden geldikçe bunu terk etmemeleri emredilmektedir. Ancak böyle yaparlarsa, zarara ve hüsrâna uğramayacakları bildirilmektedir. Nitekim hadîs-i şerîfte; **" Emr-i ma'rûf ve nehy-i anil münker yapan ile, nasîhatı, terk eden şu kavme benzer ki, gemiye binerler. Kimi alttaki odalarda, kimisi üstteki kamaralarda bulunurlar. Altta bulunanlar, bize su lâzım olunca, üste çıkıp oradaki nehirden mi su alacağız, gelin gemiyi delelim, buradan su alalım, derler. Kalkıp gemiyi delmeye koyulurlar. Üstte olanlar, onların ellerini tutup engel olmazlarsa, üsttekiler de alttakiler de helâk olurlar. Onlara engel olup, kendi arzularına bırakmazlarsa, hepsi helâk olmaktan kurtulurlar."**

O hâlde insanlara nasîhat, Allahü teâlânın kullarının kurtulmasına çalışmak demektir. Bu da zor, çetin bir iştir. Allahü teâlâ, Muhammed aleyhisselâmın ümmetini, emr-i ma'rûf ve nehy-i anil münker yapmaları sebebiyle ümmetlerin en hayırlısı eylemiştir. Nitekim Allahü teâlâ, Âl-i imrân sûresi 110. âyetinde meâlen; **"Siz insanlar** (ın faydası) **için meydana çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz! İyiliği emreder, fenâlıktan men edersiniz..."** buyurdu.

Nasîhatın faydalı olması için, tatlı sözle ve yumuşaklıkla yapılması, sertlik gösterilmemesi, münâkaşa edilmemesi lâzımdır. Ayrıca nasîhat edenin, söylediklerine kendisinin de riâyet etmesi gerekir. Böyle kimsenin her sözü, hareketi İslâmiyete uygun olmalı, kimse hakkında kötü zanda bulunmamalıdır. Müslümanların işi hep iyi düşünmek ve iyilik olmalı, kötülük yapmaktan mümkün olduğu kadar uzak durmalıdır.

EMRÎ;

divan şâiri. Edirne'de doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir. Hayâtı hakkında fazla bilgi yoktur. Devrinde kıymeti anlaşılmadığından imâret kâtipliğinden fazla yükselememiştir.

Çekingen tabiatlı bir kişiydi. Kasîde yazarak devlet büyüklerinden herhangi bir itsekte bulunmamıştır. Zamânının en büyük şâiri Bâkî'ye hicviyeler yazmıştır. Fevrî, Rahimî gibi çağdaş şâirlerin Emrî'nin şiirlerine nazireler ve tahmisler yazmaları, çağının ileri gelen sanatkârları arasında yer aldığını göstermektedir.

Emrî'nin en çok tanınan yönü, muammacılık ve târih düşürmekteki ustalığıdır. Muammâcılıkta onun kadar usta şâire rastlanmaz. Murat Molla (İstanbul-Fâtih) Kütaphânesindeki eserinde 621 muamma vardır. Zamânının eleştirmecileri Emrî'nin kuvvetli bir şâir olduğunu belirtmişlerdir. Şiirlerinde genellikle ince hayâllere, teşbih ve tevriyelere fazla yer vermiş ve mânâca derinlik getirmiştir.

Eserleri: Emrî'nin en tanınmış eseri **Dîvân'**ıdır. Bir de **Muammâ** mecmuasından başka **Pend-i Attâr** tercümesi vardır.

EMRULLAH EFENDİ;

eğitimci, yazar. 1858'de Lüleburgaz'da doğdu. Lüleburgaz Rüşdiyesini bitirdikten sonra, Mülkiye'ye girdi. 1871'de İdâdî kısmını, daha sonra da yüksek kısmını bitirdi. Yanya, Selânik, Halep, İzmir maârif müdürlüklerinde bulundu. 1900 senesinde siyâsî görüş yüzünden İsviçre'ye kaçtı. Fakat Sultan İkinci Abdülhamîd Han tarafından affedilerek yüksek bir maaşla Meclis-i Maârif âzâlığına, aynı vazîfe üzerinde kalmak şartıyle Konya Hukuk Mektebi Müdürlüğüne getirildi (1906). Aynı zamanda Emîrî takma adıyle Servet-i Fünûnda yazılar yazdı.

Meşrûtiyet îlân edildiği zaman Kırklareli mebûsu oldu (1908). İki defâ Maârif Nâzırlığına getirildi. 1914 senesinde İstanbul Yeşilköy'de vefât etti. Kabri Fâtih Câmii avlusundadır.

Emrullah Efendi, Türkiye'de ilk defâ içtimâî ve felsefî makâleler yazdı. Son zamanlarda fikrî yorgunluğu had safhaya ulaştığından unutkanlığı, dalgınlığı ile tanındı.

Muhîtü'l Maârif isimli resimli ansiklopedisini, 1902'de bitirebilmek için büyük gayret sarf etmişse de vefât etmesi üzerine tamamlayamadı. Sonradan tek cilt olan eser, genişletilerek ve düzeltilerek 1914 senesinde yeniden basıldı.

EMS;

Alm. *Europaischer Geld System (m),* **Fr.** *Systeme (m), monetaire Europeen* **İng.** *European Monetary System.* Avrupa devletleri arasında "birleşme yoluyla barış" düşüncesinden hareket edilerek, üye devletlerin kabul ettiği para sistemi. 4 Aralık 1978 yılında Fransa devlet başkanı Valery Giscard d'Estaing'in teklifiyle İngiltere, F. Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika, Danimarka, İrlanda, İtalya, Lüksemburg'dan ibâret dokuz Batı Avrupa ülkesinin kabul etmesiyle EMS (Avrupa Para Sistemi) yürürlüğe girmiş oldu.

EMS, Avrupa'yı dengeli bir "para bölgesi" haline getirmeyi, millî paraların korunması ve daha dengeli bir mâlî politika izlenmesini sağlamak amacını taşımaktadır. Gerçek maksat, ülkelerin öncelikle topluluğa üye ülkelerin "ekonomik birliğini" gerçekleştirmeyi, gelecek yıllarda da "siyâsî birliği" temin etmektir. Sistemin gâyelerinden birisi de üye ülkelerden birinin parasının belli bir mevsim (aralığın) ötesinde dalgalanması hâlinde, bütün topluluk üyelerinin bu parayı elbirliğiyle desteklenmesi ve bu gâyeyle ortak bir fon kurulması da kararlaştırılmıştır.

Alman parasının önderliğinde kurulan bu sistem, bir Avrupa parası meydana getirmiştir. Her ülkenin bir para birimi olduğu gibi EMS'nin birimi "ECU" **(European Currency Unit)**, yâni "Avrupa Para Birimi" ECU başlangıçta İngiltere, Sterlin'in değerinin sistem içinde yüksek oranda tesbit edilmesinin, ihracat ve işsizliği olumsuz yönde etkileyebileceği ve topluluğun tarım politikasının aleyhlerinde işlemesi dolayısıyla katılmamıştı. Yine İngiltere 1984 yılında da topluluğun tarım politikası ve diğer bâzı sebeplerden dolayı, topluluktan ayrılmayı dahi istemiş, Fransa'nın arabuluculuğu sâyesinde ortaklıktaki anlaşmazlıklar kısmen giderilmişti. Yine üye ülkelerin paralarının bir "sepet" meydana getirmesi öngörülüyordu. Yâni bir ATülkeleri "para sepeti". Bu sepette, topluluk üyesi ülkelerin sâbit miktarlarda paraları bulunacak ve herbir para miktarı ülkenin ticâretini gösterecektir. Bu para birimi banknot olarak basılmayacak, yalnızca bir hesap birimi olarak kullanılacaktır. Ayrıca, bu yeni para birimi döviz kurları mekanizmasının faydası, bir rezerv birimi ve ödeme aracı olacaktır. Kurulan Avrupa Para birimine halen İngiltere ve Yunanistan katılmamıştır (1991). Üye ülkelerin paralarının o ülkenin toplam döviz rezervi, ekonomik gücü, mal ve hizmet ihrâcâtındaki ağırlığı gibi sebeplere bağlı olarak şöyle olmakta:

Paraların ECU içindeki yüzdeye karşılık ağırlığı % olarak gelen değerler:

Alman Markı	27,3	0,828
Fransa Frangı	19,5	1,15
İngiliz Sterlini	17,5	0,0855

İtalyan Lireti 14,0 109,0

Hollanda Florini 9,0 0,286

Belçika Frangı 7,9 3,66

Danimarka Kronu .. 3,0 0,217

İrlanda Sterlini 1,5 0,000759

Lüksemburg Frangı 10,3 0,14

Böylece ECU içinde her üye ülke parasının bir "merkezî oranı" bulunuyor. Misâl olarak 1 ECU: (yaklaşık olarak) 2,5 DM'tır. "Avrupa Para Sistemi" EMS sâyesinde şu faydaların sağlanması düşünülüyor:

-Bankalar ve işletmeler uzun süreli işlemlerini (özellikle yatırımlarını) daha kolayca tasarlama imkânına kavuşabilecekler.

-Tüketimde büyük kitleler meydana getiren insanlar açısından önemli olan enflasyon önlenebilecek.

- Dengeli bir politika hayatı sağlanacak.

-Spekülasyonlar önlenecek.

-Üye ülkelerin ihrâcât ve ithâlâtlarında denge sağlanacak, kur farkları ve enflasyon korkusu olmayacağı için işbirlikleri gelişecek.

Avrupa Birleşik Devletleri, kurma çalışmalarından biri olan Avrupa Para Sistemi, geleceğin ortak parasının esası olacaktır.

EMÜLSİYON;

Alm. *Emulsion (f),* **Fr.** *Emulsion (f),* **İng.** *Emulsion.* Bir sıvının diğer bir veya birkaç sıvı içinde mikroskopik veya ultramikroskopik boyutta damlacıklar hâlinde dağılması ile ortaya çıkan karışım.

Emülsiyonlar sıvıların kendiliğinden veya çoğu zaman çalkalama, karıştırma gibi mekanik bir yolla dağılması ile elde edilirler. Ancak karıştırılan sıvıların birbiri içerisinde çözünmemesi veya çok az çözünür olması gerekir. Emülsiyonların kararlı olmaları, içlerinde bulunan veya katılan, damlacıkların yüzeyinde bir katman meydana getiren (meselâ sabun molekülleri) veya mekanik bir kararlılık sağlayan (meselâ kolloidal karbon veya bentonit) emülsifiyanlarla sağlanır. Kararsız emülsiyonlar zamanla iki sıvı katmanına ayrılırlar. Kararlı emülsiyonlar, emelsifiyanı etkisiz hâle getirmek suretiyle kararsız hâle getirilebilirler. Bu, bâzan uygun bir üçüncü maddenin ilâvesiyle, bâzan ısıtma veya dondurma ile gerçekleştirilebilir.

Süt (su içinde yağ damlacıkları) ve tereyağı (yağ içinde sulu çözelti damlacıkları) bilinen iki emülsiyondur. Boya ve deri sanâyiinde boyama ve debbağlama işlerinde, fakir cevherlerin flatasyon (yüzdürme) yoluyla saflaştırılmasında, sentetik kauçuk ve plastiklerin üretiminde, şampuan gibi kozmetiklerin, kremlerin yapımında emülsiyon şeklindeki karışımları önemli yer tutarlar.

ENCÜMEN-İ DÂNİŞ;

Alm. *Akademie (f) der Wissenchaften,* **Fr.** *Acàdemiè (f) de la Science*, **İng.** *Acdemy of Science (hist).* On dokuzuncu asrın ortalarında resmen kurulmuş olan ilk Türk Akademisi. Kuruluş gâyesi eğitim ve kültür alanında gerekli çalışmaları yapmak, batıdaki ilmî çalışmaları ve yenilikleri tâkib etmek, Türk dilinde ilim ve fenlere dâir lüzümlu kitapları hazırlamak veya tercüme etmek, ilmin memlekete yayılması, vatandaşların bundan istifâdesiyle umûmî seviyeyi yükseltmek olarak tesbit edilmişti.

21 Temmuz 1846'da toplanan Meclis-i Maârifi Umûmiyede ilmî müesseseler arasında bir de Encümen-i Dâniş'in kurulmasına karar verildi. Encümen-i Dâniş'in resmen kurulması için Ahmed Cevdet Paşa bu kurumun gâyesi ve sağlayacağı faydaları ihtivâ eden bir mazbata yazarak Sultan Abdülmecîd Hana arz etti. Abdülmecîd Han izin verince, Cevdet Paşa bu mazbataya uygun bir beyannâmeyi 1 Haziran 1851 târihli **Takvîm-i Vekâyî'**de (**Resmî Gazete'**de) yayınladı.

Maârif târihimiz açısından bir vesika mâhiyetinde olan bu beyannâmede, Encümen-i Dâniş'in kuruluşundaki ilmî maksat çok daha açık bir şekilde îzâh edildi. Ayrıca reis ve âzâları îlân olundu. Encümen-i Dâniş'e, Bezm-i Âlem Vâlide Sultân'ın, Sultan Mahmud türbesi yakınlarında yaptırdığı Dârülmaârif adlı okulun içinde bir yer ayrıldı. Encümen-i Dâniş, Sultan Abdülmecîd Hanın irâdesi üzerine 18 Temmuz 1851 (19 Ramazan 1267) târihinde büyük bir törenle açıldı. Açılışa başta Pâdişah

olmak üzere, sadrâzam, bütün hükûmet üyeleri ve ilmiye sınıfı katıldı.

Açılış töreninden sonra, dâhilî ve hâricî âzâlara, birer rüûs (diploma) verildi. Encümen-i Dâniş'in nizamnâmesinde (tüzüğünde) dâhilî ve hâricî âzâlıklar ile bunların husûsiyetleri ve faaliyet alanları belirtildi. Dâhilî âzâlar kesin olarak kırk kişiydi. Bunların her birisinin bir ilim dalında mütehassıs olması, bir yabancı dili bilmeleri, bir eser hazırlama veya tercüme kâbiliyetlerine hâiz olmaları şart koşuluyordu. Dâhilî âzâlar, zarûrî bir mâzeretleri bulunmadığı müddetçe, toplantılara katılmaya mecburdu. Dâhilî âzâlıklarda "Sadrâzam Reşid Paşa, Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey, Serasker Mehmed, Hâriciye Nâzırı Âlî ve Ticâret Nâzırı İsmet Paşa gibi devlet adamları, ayrıca Sadrâzam Fuâd Paşa, Şerif Mehmed, Târihçi Hayrullah Efendi, Ziver Kala, Ahmed Vefik, Osman Sâhib, Ahmed Cevdet Paşa, Ali Fethi ve Recâî efendiler gibi devrin ilim ve edebiyât dünyâsının mümtaz sîmâları da yer alıyordu.

Hâricî 30 tâne âzâ bulunuyordu. Hâricî âzâların, Türkçeye vâkıf olmaları şart koşulmamıştı. Akademiye hangi dil ile olursa olsun mâlûmât verebilmeleri yeterli sayılıyordu. Bunlar maarife dâir yazacakları yazıları Encümen-i Dâniş'e göndermekle vazîfeliydiler. Hâricî âzâlıklarda devrin Rum ve Ermeni bilginlerinin yanında, meşhur İngiliz müsteşriki James W. Redhouse, Fransız müsteşriklerinden Bionchi gibi Avrupa'nın tanınmış ilim adamları yer alıyordu.

Encümen-i Dâniş'te yalnız öğretim kitapları hazırlanırken daha sonra Dârülfünun'da okutulacak kitaplar da hazırlanmaya başladı. Encümen-i Dâniş'te ilk önce Kavâid-i Osmâniye ile ilgili bir lügat kitabı hazırlanması kararı alındı. Bununla ilgili çalışma netîcelenmediyse de târihle ilgili Ahmed Cevdet Paşaya verilen 1774'ten 1824'e kadar Osmanlı târihini yazma görevi tamamlandı. 12 cilt hâlinde muazzam **Târih-i Cevdet** diye bilinen Osmanlı târihi kitabı meydana geldi.

Encümen-i Dâniş'in hangi târihte ve neden lağvedildiği hakkında kesin bir mâlûmat yoktur. Ancak 1862'ye kadar devlet salnâmelerinde "Diyânet Takvimi" ismi geçtiği hâlde bundan sonrakilerde görülmemektedir. Buradan Sultan Abdülmecîd Hanın vefâtıyla çalışmasına son verildiği tahmin edilmektedir. Bu ilk Türk Akademisi 12 yıl kadar hizmet vermiştir.

ENDÂZE;

metrenin uzunluk ölçüsü olarak kullanılmasına kadar arşınla beraber kullanılan bir ölçü. Metre hesabıyla bu 65 cm'dir. Farsça endahten mastarından türetilen "endaz" kelimesinin sonuna bir ha ilâvesiyle küçük arşın mânâsına gelir.

ENDERÛN;

Osmanlı sarayında, devlet işlerini görecek olanların sistemli tarzda mükemmel bir tahsile tâbi tutuldukları ve terbiyenin öğretildiği müessese. Sarayın iç kısmı mânâsına gelmekte olup, **"Enderûn-ı Hümâyûn"** şeklinde de kullanılırdı. İstanbul'un alınmasından sonra Fâtih, Topkapı Sarayını yaptırdı. Dört tarafı surlarla çevrili bu saray; değirmenleri, fırınları, bostanları, silah depoları, koğuşları ve mescitleriyle âdetâ bir kasaba idi. Mutfaklarında günde yirmi bin kişiye yemek dağıtılıyordu. Fâtih, Osmanlı Devletinin teşkilâtını temelleştirirken, Enderûn'u da sağlam esâslara oturttu. Meşhur **Kânûnnâmesin'**de Enderûn için bâzı maddeler koydu. Enderun, Fâtih'in büyütmesiyle de kalmadı. Osmanlı hudutları büyüdükçe buna paralel olarak saray teşkilâtı da genişletildi. Sarayın enderun halkını, devşirme denilen bâzı Hıristiyan tebaa çocukları veya harplerde esir alınıp yetiştirilen gençler meydana getirmekteydi. Bunlar devşirme kânununa göre sekiz ilâ on sekiz yaşları arasında toplanıp önce Edirne Sarayı, Galata Sarayı, İbrâhim Paşa Sarayı gibi saraylarda tahsil ettirilip, Türk-İslâm âdet ve geleneklerine göre yetiştirilirdi.

Bu saraylarda eğitim gören içoğlanlarından başarılı olanları, belli aralıklarla **çıkma** denilen usûl ile ihtiyaca göre Enderûn Mektebine alınır, diğerleri ise Kapıkulu Süvârî Bölüklerine gönderilirdi.

Topkapı Sarayı Enderûn Mektebinde, hem devlet adamı veya sanatkâr olmak üzere tahsil ve terbiye gören, hem de çeşitli hizmetlerde bulunan içoğlanları (gılâmân-ı enderûn) altı odaya ayrılmışlardı. Aşağıdan yukarıya doğru bu altı oda şunlardır: 1) Büyük ve küçük odalar, 2)Doğancı koğuşu, 3)Seferli odası, 4) Kiler, 5)Hazîne odası, 6)Has oda.

Topkapı Sarayı içoğlanları dolamalı ve kaftanlı olarak iki sınıf idiler. Büyük ve küçük oda gılmanlarına, dolama giydiklerinden dolayı **dolamalı**, seferli, kiler, hazine ve has oda gılmanlarına da kaftan giydikleri için **kaftanlı** denilirdi.

Enderûn mektebinde ilk müfredât programı; Kurân-ı kerîm, ilm-i hâl, tecvit gibi sâdece dînî bilgileri öğreten derslerden ibâretti. İkinci Murad zamânında müfredât programları geliştirilip; tefsir, hadis, fıkıh, ferâiz, şiir ve inşâ, hey'et, hendese, coğrafya, ilm-i kelâm, mantık, meânî, bedî' ve beyân ile hikmet dersleri verilmeye başlandı.

Enderûn mekteplerine alınan içoğlanları öncelikle buradaki hazırlık sınıfları olan küçük ve büyük oda gılmanları arasına katılırlardı. Buradaki okuma-yazma, özellikle Kur'ân-ı kerîm tahsiliyle ilgili derslerdi. Buradan doğancı koğuşuna geçen içoğlanları eğitim ve öğretime devâm ederlerdi. Doğancı koğuşunun 1675'te kaldırılmasından sonra yüksek tahsilin ilk basamağı seferli odası oldu.

Enderûn Mektebinde asıl eğitimin başladığı bu odada tetimme medreselerine denk bir eğitim gören içoğlanları, dersleri dışında Farsça okumak ve en az bir zanâat, sanat veya fenle (zekâ tesbiti sonunda belirlenen istidâtlarına göre) ilgilenmek zorundaydı. Bunlar dışında ata binmek, iyi silâh kullanmak isteyenler, iyi bir silâhşör olarak yetiştirilirlerdi. Güzel yazı (hüsn-i hat), cilt sanatı, tezhib, tasvir, mîmârî gibi sanatları öğrenmek isteyenler, şiir, edebiyât ve tıp, matematik, hendese gibi bilimlere ilgi duyanlar da ilgilendikleri alanlarda sarayda görevli bilginlere veya ehl-i hıref-i hassa (sarayda bulunan mesleğinde ehil sanat erbâbı) üstatlarına devâm ederlerdi. Bunlar için hükûmetçe zamânın en büyük sanatkâr ve bilim adamları görevlendirilir, saray-ı hümâyûn hocaları ünvânını alan bu üstatlar, haftada bir defâ Enderûn Mektebine gelirler, öğrenciler tarafından karşılandıktan sonra da o günkü konuyu işlemeye başlarlardı. İçoğlanları, aldıkları bu dersle yetinmezler, kendilerinden eski olan oda kıdemlilerinin çevrelerinde dört-altı kişilik gruplar meydana getirerek, kendi kendilerine küme çalışmalarına devâm ederlerdi. Böylece yedi-sekiz yıllık bir eğitim ve öğretimi bitiren delikanlılar ya bir üst sınıfa geçerler, ya bir saray görevine tâyin edilirler veya uygun bir subaylıkla saray dışına verilirlerdi. Daha sonra sırasıyla Kiler ve Hazîne odasında eğitim gören gılâmân-ı enderûn en son Has Oda denilen bölüme gelirlerdi.

Has Odadakiler Enderûn Mektebinin elit (en yüksek) kısmı idiler. Genç olmalarına rağmen büyük bir mevkiye sâhib olurlardı. Burada bulunanlara devrin en yüksek eğitimi ve öğretimi verilirdi. Buradaki eğitimin ana hedefi elemanları idârecilik yönünden yetiştirmekti.

Has odalılar eski ve acemiliklerine göre dış hizmete çıkarılırlardı. Eğer eskilerden ise müteferrikacılık, acemi ise çâşnigirlikle çıkardı. Has odalıların sancak beyliği ile çıktıkları da görülürdü.

Enderûn'a âit bütün odaların ve koğuşların harfi harfine tatbik edilen nizâmnâmeleri vardı. Tertip ve tanzim edilmemiş, kendi hâlinde bırakılmış hiçbir şey yoktu. Koğuşlarda disiplin son derece sıkı idi. Yatılıp kalkılacak ve dinlenilecek zamanlar da dakika şaşmazdı. Has odalılar hâriç, diğer dâire mensupları güneşin doğmasından iki saat önce kalkarlardı. Kalkış ve yatış saatleri güneşin doğuş ve yatsı namazının vaktine göre devamlı değişirdi. Yatsı namazı cemâatle kılındıktan sonra hemen yatılırdı. Bu esaslar doğrultusunda kurulup teşkilâtlanan Enderûn-ı Hümâyûn Mektebi, kuruluşundan îtibâren aşağı yukarı devletin bütün büyük siyâsî ve askerî memurlarını yetiştirdi. Bu memurlar, mektepten aldıkları terbiyenin mükemmelliği sâyesinde, Osmanlı Devletine sadâkât ve hamiyyetleriyle hizmet ettiler.

Diğer taraftan Enderûn-ı Hümâyûn devletin günlük hayâtının en canlı alanı idi. Akağalar Kapısı önündeki mermer sütunlarla çevrili revakta cülûs-ı hümâyûn, ayak dîvânı, bayramlaşma gibi merâsimler veya olağanüstü toplantılar yapılırdı. Harplerde Sancak-ı şerîf bu kapı önüne dikilirdi. Bâbüssaâde'nin iki kapısı arasında Kapıağası Dâiresi yer alırdı. Burada, iç kapıdan girilince tam karşıda arz odası ve onun arkasında İkinci Selim zamânında yaptırılan 12 sütunlu mermer havuz yerine Üçüncü Ahmed tarafından yaptırılan kütüphâne yer almaktadır. Enderûn-ı Hümâyûnda ayrıca hazîne-i hümûyûn (iç hazîne, enderûn hazînesi), kiler-i hassa, hazîne kethüdâsı dâiresi, hazîne koğuşu, Hırka-i saâdet ve mukaddes emânetleri ihtivâ eden has oda, enderûn ağaları mescidi, pâdişâhın özel mutfağı (kuşhâne) bulunmaktadır. Enderûn bölümünde Sultan Dördüncü Murad'ın yaptırdığı Bağdat, Revan ve Kara Mustafa Paşa Köşkü ile Mecidiye Kasrı da yer almaktadır.

Saray teşkilâtının kurulduğu ilk zamanlarda enderûn ricâlinin en büyüğü **Kapıağası** idi. Sonraları Bâbüssaâde Ağası ünvânını alan bu memur, topyekün Enderûn memûriyetinin âmiriydi. Maiyetinde Kapıoğlanı ismiyle otuz-kırk kişi bulunurdu. Bunlardan; miftâh ağası, peşkir ağası, şerbet ağası, ibrik ağası diğerlerinin büyüklerindendi ve doğrudan baş ağanın maiyeti sayılırlardı. Kapıağası her zaman pâdişâha refâkat ederdi. Yalnız pâdişâh seferde ve avda buluduğu zaman yanında bulunmaz, sarayın muhâfazası hizmetini îfâ ederdi. Taşra hizmetine verilip saray dışına çıkarıldığı zaman, Mısır vâliliğince (16. asır sonlarında) gönderilirdi.

Enderûn ağalarının ikincisi **Hasodabaşı** idi. Pâdişahın en yakın hizmetini görenler bunun emrindeydi. Emri altında **Hasoda gılmanı** ismi verilen içoğlanları vardı. Has odabaşı da dâimâ pâdişahla berâber bulunurdu. Saraydaki emânât-ı mukaddesenin muhâfazası da has odaya âitti. Ayrıca Hırka-i saâdetin huzûrunda Kur'ân-ı kerîm okurlardı. Silahdâr Ağa, has oda ağalarının ikincisiydi. Sarayda pâdişaha âit kılıç, tüfenk, ok, yay, zırh gibi eşyâları bu ağa muhâfaza ederdi. Has oda ağalarının üçüncüsü olan çuhâdâr ağa, alaylarda ata binerek pâdişahın gerisinde gider ve yağmurluğunu taşırdı. Has odanın dördüncü ağası olan rikâbdâr ile has oda ağalarının sonuncusu olan **tülbend gulâmı**nın vazîfesi, pâdişâhın husûsî eşyâyarını taşımak ve hizmetini görmekti. Bu ağalar ve emrindekiler üzerlerine

düşen hizmetleri görürlerken, eğitimlerini de aksatmadan devâm ettirirlerdi. Bu ağalar saray içi terfilerde sıraya göre birbirilerinin yerine terfi ederler, saray dışına çıktıklarında da **vezir** pâyesini alırlardı.

Enderûn ağalarının üçüncüsü aynı zamanda hazîne-i hümâyûn görevlilerinin reîsi olan **Hazînedârbaşı** idi.

Kilercibaşı Enderûn ağalarının dördüncüsüydü. Pâdişah yemek yerken hizmet-i hümâyûnda bulunur, kilercilere nezâretlerle berâber sofra edevâtını muhâfaza ederdi.

Beşincisi **Sarayağası** idi. Sarayağası, Enderûn-ı Hümâyûn nâmını alan, has oda, hazîne, kiler ve seferci odası, doğancı koğuşu ile büyük ve küçük odaların muhâfazasına nezâret ederdi. Maiyetinde yine ağalardan kırk nefer bulunurdu.

Enderûnda çok sıkı bir intizam vardı. Kıdemli olmak büyük bir meziyet teşkil ederdi ve her ağa kendinden eski olana hürmet etmek mecbûriyetinde idi. Kânun küçük bir ihmâlkârlığa bile yer vermeden tatbik olunur, en küçük bir disiplinsizliği görülen derhâl saray dışına çıkarılırdı.

Enderûn halkı gün doğmadan önce kalkar, abdest alıp topluca sabah namazını kılardı. Pâdişah da ekseriyâ sabah namazını Enderûn Câmiinde edâ ederdi.

Enderûnda; kuşlukta, ikindide ve yatsıdan sonra olmak üzere günde üç defâ yemek verilirdi. Bu yemekler, ilk zamanlar iki kap iken, zamanla dörde, sonra da altıya çıkmıştı.

Enderûnluların elbiseleri hünkâr tarafından tedârik edilirdi. Ağalar, başlarına som sırma takke ve takkenin altına iç fesi giyerlerdi. İki kollarının yanından enlice siyâh kadifeden **zülüf** denen uzun birer alâmet sallandırırlardı. Üstlerine, mevsime göre kaftan ve altlarına entâri giyer, bellerine ağır sırma işlemeli, kapaklı kemer takarlardı. Pâdişahla dışarı çıktıklarında kalıp işi denilin kavuk giyerler ve bellerine lâhûrî şal sararlardı. Eskiler mücevherli bıçak ve hançer takarlardı.

Bilhassa ilk kuruluş ve devletin yükselme devrelerinde hakîkî bir mektep vazîfesi gören Enderûn'dan, altmış sadrâzam, üç şeyhülislâm, yirmi beş kaptan paşa yetişti. Yirminci asrın tanınmış psikologlarından Amerikalı Terman, Enderûn okullarına, alınan talebeler ile ilgili olarak; "Zekâ ölçmek, test usûlünü kullanmak ilk olarak Osmanlılarda, Enderûn'a seçilen talebelerde başladı." demektedir.

Osmanlı orduları Viyana'ya kadar gelince, Avrupa devletleri çok korku ve telâşa kapıldılar. İslâmiyet Avrupa'ya yayılıyor, Hıristiyanlık yok oluyor diye şaşkına döndüler. Osmanlı akınlarını durdurmak için çâreler aradılar, çok uğraştılar. Sonunda İstanbul'da bulunan İngiliz sefiri müjdeyi gece yarısı şifre ile bildirdi. Şifresinde; "Buldum, buldum, Osmanlıları zaferden zafere ulaştıran sebebi ve bunları durdurmanın çâresini buldum." diyor ve bulduğu çâreleri şöyle anlatıyordu:

"Osmanlılar, aldıkları esirlere hiç kötülük yapmıyor, kardeş gibi davranıyorlar. Hangi milletten, hangi dinden olursa olsun, küçük çocukların zekâlarını ölçüyorlar. Keskin zekâlı çocuklar, seçilerek saraydaki (Enderun) denilen mekteplerde, değerli öğretmenler, tarafından okutuluyor, İslâm bilgileri, İslâm ahlâkı, fen, kültür dersleri verilerek, kuvvetli, başarılı müslüman olarak yetiştiriliyorlar. Osmanlı ordularını zaferden zafere ulaştıran değerli kumandanlar, Sokullular ve Köprülüler gibi seçkin siyâset ve idâre adamları, hep böyle yetiştirilen keskin zekâlı çocuklardı. Osmanlı akınlarını durdurmak için, bu Enderûn mekteplerini ve bunların kolları olan medreseleri yıkmak, Osmanlıları fende geri bırakmak lâzımdır."

Devşirme usûlünün kalkmasından sonra, Enderûn'a köleler alınmaya başlandı. Ancak birçok vezir, asilzâde ve tüccar, şeref bulmak düşüncesi ile çocuklarını Enderun'da okutabilmek için köle diye Saraya satıyorlardı. Bu durum anlaşılınca pâdişahlar, zâdegân takımından gençlerin Enderûna kaydedilmesini emrettiler.

İkinci Mahmud, Yeniçerilerin kaldırılmasıyla başlanan ıslâhât sırasında, Enderun'da da hayli değişiklik yaptı. Enderûn-ı Hümâyûn Nezâreti nâmıyla bir nezâret teşkil olundu ve ayrıca Mâbeyn-i Hümâyûn Müşirliği ihdâs edildi. Sultan Abdülmecîd Han zamânında Dolmabahçe Sarayına nakledilen Enderûn'un eski vaziyeti gevşemeye ve bozulmaya başladı. Mâbeyn, Enderûn'dan ayrıldı. Enderun müstahdeminin eski terakkî yolları kapandı. Tanzimât ile mekteplerden fen dersleri kaldırılıp enderûnlar da değerini kaybedince, sultan İkinci Abdülhamîd Han, günün şartlarına uygun orta dereceleri mektepler ve fakülteler açtı.

ENDERUNLU FÂZIL;

on sekizinci yüzyıl divan şâirlerinden. 1759 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Babasının ölümü üzerine İstanbul'a getirildi. Enderûn Mektebinde yetişti. Hafif halleri yüzünden saraydan çıkarılınca, 12 yıl sefil bir hayat sürdü, sonra Halep ve Erzurum'da bâzı memurluklarda bulundu. Rodos'ta mecbûrî

ikâmet ettirilirken gözleri kör oldu ve İstanbul'a dönmesine izin verildi. 1810 yılında İstanbul'da öldü.

Nâbî ve Nedîm'in yolunda yürümek istemiş olan Enderunlu Fâzıl, üstün bir şâir sayılmasa da mesnevilerinde gerçek hayat sahneleri çizmesinin yanında devrinin âdetleri ile halk ruhuna yer verdiği için dikkat çeker.

Eserlerinden Defter-i Aşk, Hûbânnâme, Zenânnâme mesnevî şeklinde olup, Çengînâme murabbalardan meydana gelmiştir.

Eserleri:

Dîvân, Defter-i Aşk, Hûbânnâme, Zenânnâme, Çengînâme.

Enderûnlu Fâzıl, dokuz ay Gürcistan, Kafkasya ve doğu illerinde Pâdişah adına büyük debdebe ile masrafını kesesinden ödemek şartıyla dolaşmış ve dönüşünde hazineden para almamıştır. Bu hâlini Şeyhî'nin **Hârnâme**'sini andıran mizahlı bir dilekçe ile pâdişâha arz etmektedir.

Edüp bu mâlıhulyâ ile Fâzıl
Sitanbul'a kudûm-i müflisâne

Olunca hizmetim makbûl-ı dergâh
Dediler bu garîb-i nâtüvâna

.....

Kudûm etti bana envâ-ı âlem
Ziyâretgâh-ı ecnâs oldu hâne

ENDERUNLU VÂSIF; on dokuzuncu yüzyıl divan şâiri. İstanbul'da doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir. Çocukluğunda saraya alınarak Enderun'da yetiştirildi. Bu yüzden Enderunlu lakabı ile anıldı. Bolayır'da Süleymân Evkafının mütevelliliğinde bulunması bir yana hep saray hizmetlerinde çalıştı. 1824 yılında İstanbul'da öldü.

Dîvân edebiyâtının ikinci derecede şâirlerinden olan Vâsıf, muhammes, gazel ve özellikle şarkılarıyla tanınmıştır. Şiirde Nedim tarzında bir yol tutmasına rağmen, fazla açık, biraz da lâubâlidir. Bu yüzden edebî kişiliğini gölgelemiştir.

Vâsıf'ın şiirleri eskilerden ve çağdaşlarından daha fazla gerçek sahneleri içine almaktadır. Dîvân'ında günlük eğlenceler, gerçek manzaralar ve halk deyimlerine yer vermiştir. Çağının hayâtını Dîvân'ına yansıtmış olması, şiirlerine, târihin bir safhasında İstanbul'daki çeşitli zümrelerin yaşayış, konuşuş ve eğlenme tarzlarını tesbit eden etnografik bir değer katmaktadır.

Şiirlerinin toplandığı bir **Dîvân'**ı vardır. Şiirlerinden bir örnek:

Murabba

Çözülme zülfüne ey dilrübâ dil bağlayanlardan
Kaçınma âteş-i aşkınla bağrın dağlayanlardan
Düşer mi ictinâb etmek senincün ağlayanlardan?
Şirişk-i çeşmimün bak, farkı var mı çağlayanlardan

Havâyı perçeminle başka bir hâlet olur serde
Yeni baştan misâl-i Vâsıf uğrattın beni derde
Gamınla gerçi çoktan ağlarım amma bu günlerde
Şirişk-i çeşmimin bak, farkı var mı çağlayanlardan.

ENDOKRİN SİSTEM (Bkz. Hormonlar)

ENDONEZYA

DEVLETİN ADI ..... Endonezya Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Cakarta

NÜFUSU 181.451.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....1.919.443 km^2

RESMİ DİLİ .....Bahasia

DİNİ ..... İslâmiyet

PARA BİRİMİ.....Rupiah

Güney DoğuAsya'da bir devlet. Endonezya, Ekvator üzerinde Sumatra Adasından, Avustralya'ya kadar uzanan adalar topluluğu üzerinde kurulmuştur. Batı ve güneyden Hint Okyanusu, kuzeyden Güney Çin Denizi, kuzey doğudan Büyük Okyanus ile çevrili, 5'i büyük, 300'ü orta büyüklükte, kalanları çok küçük adacıklar olmak üzere toplam 13.677 adadan müteşekkildir.

Târihi

Endonezya'nın târihi hakkında bilinen en eski bilgiler, 4-5 bin yıl kadar önce, Malaysia'dan halkın gelip yerleştikleri hakkındadır. Eski çağlardan beri ülkenin üzerinde bulunduğu adaların deniz ticaretinde ehemmiyeti çok büyük olmuştur. Bu sebepten, halk genellikle denizci veya tüccardı. Tarih çağlarında ülke, Çin, Hindistan, İran ve Bizans İmparatorluğunun deniz ticâret yolu idi. Hâlen bu özelliğini muhafaza etmektedir. Eski çağlarda ticâret gemileri buraya uğrar, baharat, reçine ve değerli kereste alırlardı. Ticâretteki bu ehemmiyeti sebebiyle, dünyânın çeşitli yerlerinden Endonezya'ya gelip yerleşen insanlar ülkede yeni fikir ve geleneklerin yerleşmesine sebep olmuşlardı. Mîlâdın ilk yıllarına kadar halk aşîretler hâlinde yaşıyorlardı. Bu zamanda artan Hint tesiri neticesinde halk arasında Allahü teâlânın emrettiği hakiki yol olmayan, putperestlik, Budizm ve Hindu dinleri yayıldı. Bu devirlerde ülkede aşîret idâreleri krallık hâline geldi. Öyle ki her ada ayrı bir krallıktı. Yedinci ve on üçüncü asırlara kadar bölgenin en güçlü krallıkları, Sumatra ve Java krallıkları idi. Güçlü olmalarının bir neticesi olarak da bölge ticâretine hâkimdiler. On ikinci ve on beşinci asırlarda Hindistan ve Malaysia'dan ticâret için buraya gelen Müslüman tâcirler hak din olan İslâmiyetin yayılmasına vesile olmuşlardı. Halk İslâmiyeti hiçbir zorlama olmaksızın kabul edip benimsemişti. Bundan dolayı dalslâmiyet, Endonezya'da süratle yayıldı.

Avrupa'nın sömürgecilik zihniyeti, Endonezya'yı 1511 senesinde yakaladı. Bu sene Portekiz Malakka'yı işgal etti. Bundan sonra İspanya, Hollanda ve İngilizler ülkeyi istilâ ettiler. Bu devletler Endonezya'yı sömürmenin yanısıra Hindistan'ı da sömürgelerine katmak için üs olarak kullanmakta idiler. On altıncı asrın sonlarında Hollandalılar, Doğu Hindistan, Java ve Moluk'da kurdukları şirketlerle bölge ticâretini ele geçirdiler. Bunun yanısıra Cakarta'ya üs kurmalarıyla Hollanda'nın bölgedeki nüfusu arttı. Diğer sömürgeci devletlerin anlaşmaları neticesinde 18. asrın sonlarında Hollandaülkeyi tam mânâsıyla tek başına ve insafsızca kendi menfaatine kullanmaya başladı. 1900'lü senelerin başlarından îtibâren gün geçtikçe antiemperyalist fikirlerin kuvvetlenmesi sonucu Hollanda sömürgeciliğine karşı, milliyetçilik ve bağımsızlık mücadelesi fiilen başladı. Bu mücâdelenin önde gelen liderlerinden Ahmed Sukarno 1927'de kurulan Milliyetçi Partinin başkanı oldu. Endonezya halkının başlattıkları ve her geçen gün kuvvet kazanan bağımsızlık mücâdelesi karşısında Hollanda endişeye düştü. Halk tamâmen Hollandalı sömürgecilerin menfaatleri doğrultusunda yönetilmekteydi. Milliyetçilik ve bağımsızlık hareketlerini yatıştırmak ve sömürgeciliğini devam ettirmek için Hollanda siyâsî bir oyun olarak yerli halka idârede kısmen iştirak hakkı tanıdı. Bu oyuna kanmayıp tam bir bağımsızlık isteyen halkın mücâdelesi çok kanlı bir şekilde bastırılmaya çalışıldı. Mücâdelenin liderlerinden Ahmed Sukarno ve arkadaşları yakalanarak sürgüne gönderildi. İkinci Dünyâ Savaşında Japonya, Endonezya'yı işgal etti. Siyâsî olarak Japonlar ülke halkının Hollandalılara karşı yaptıkları bağımsızlık mücâdelesini destekledîler. Japonlar, milliyetçilerin hükümet kurmalarına müsaade etti.

17 Ağustos 1945'te Japonların teslim olmalarıyla Endonezya'da Ahmed Sukarno başkanlığında bir hükümet kurularak bağımsızlıklarını îlân ettiler. Hollanda, Endonezya'nın bağımsızlığını tanımadı. Endonezya ve Hollanda arasında bu sebepten başlayan mücâdele, Endonezya'nın zaferiyle neticelendi. Hollanda, "Endonezya, Birleşik Devletleri"ni resmen tanımak zorunda kaldı. 1950 senesinde devletin adı "Endonezya Cumhûriyeti" olarak değiştirildi. Ülkenin kurulu olduğu adalardan Yeni Gine Hollandalıların elinde kaldı. Endonezya ancak 1962 senesinde adanın batı kısmını Hollandalılardan kurtardı. Çin ve Rusya bütün antikomünist ülkelerde yaptıkları gibi, genç Endonezya Cumhûriyetini de yıkıcı ve bölücü faaliyetlerle kendi sömürgeleri, peykleri hâline getirmeye çalıştılar. Ülke idâresini ellerine geçirmek için hükümet darbesi girişiminde bulundular. 1965 senesinde vuku bulan bu ayaklanma kanlı bir iç savaşa sebep oldu. 1.000.000 civârında insanın öldüğü iç savaşta komünistler, milliyetçiler ve ordu tarafından bertaraf edildi. Devletin kuruluşundan îtibâren meydana gelen hâdiselerde oldukça yıpranan Ahmed Sukarno iktidarı, 1967'de General Suharto tarafından yapılan hükümet darbesi ile son buldu. Darbe sonunda başa geçen General Suharto daha sonra yapılan seçimleri de kazandı. 1982'de Sebker seçimleri kazandı. 1983'te Suharto dördüncü defa 10 Mart 1988'de beşinci defa başkan seçildi.

Fizikî Yapı

Endonezya'nın üzerinde bulunduğu adalardan büyük olan beş tanesi, Sumatra, Borneo, Java, Celebes ve Yeni Gine'dir. Yeni Gine Adasının Endonezya'ya âit olan batı kısmına İrian Barat adı verilir. Borneo Adasının Endonezya'ya âit olan kısmına ise Kalımantan adı verilir. Sumatra, Borneo, Java ve Celebes adalarına Büyük Sonda Adaları; Bali, Lombok, Sumba, Sumbawa, Flores, Timor vb. gibi orta büyüklükteki adalara Küçük Sonda Adaları; Buru, Ceram, Halmehera vb. adalara ise Moluk Adaları

ismi verilir. Adalar arasında çeşitli iç denizler mevcuttur. İç denizlerle beraber yüzölçümü yaklaşık 5.000.000 km2 olan Endonezya'nın kara parçalarının toplam yüzölçümü ise 1.919.443 km^{2}dir. İç denizleri, Java, Sunda, Banda, Flores, Celebes ve Moluk denizleridir. Adaları birbirinden ayıran deniz ve boğazların önemli özellikleri derin olmalarıdır.

Endonezya genel yapı îtibâriyle volkanik adalardan müteşekkildir. Çoğu sönmüş vaziyette yaklaşık 150 civarında volkan bulunmaktadır. Ülke Ekvator çizgisi üzerindedir. Büyük adalardan olan Sumatra ülkenin batısında olup, Malakka Boğazı ile Asya kıtasından, kuzey batı, güney doğu doğrultusunda, güney doğuda Sonda Boğazı ile Java Adasından ayrılmıştır. Birmanya'daki sıradağların bir uzantısı Sumatra Adasının batı kıyılarında devam eder. Bu sıradağlar sönmüş ve halen faaliyette bulunan pekçok volkandan müteşekkildir. 3000 m'yi aşan yükseklikle sâhip bu dağ silsilesinin kuzeyinde geniş ve verimli vâdiler, büyük göller bulunur. Adanın doğu kesimleri, düz ve basık olan ovalıktır. Bataklıklar doğu sahillerinde oldukça geniş yer kaplar. Büyük ırmaklara sâhiptir. Java Adası, Sumatra ile Küçük Sonda adalar dizisinin en batısındaki Bali Adası arasında batı doğu istikametinde yer alır. Yaklaşık 1000 km boyunda ve 200 km eninde olan bu adada ekvatora paralel sıradağlar vardır. Bu sıradağlar, güneye daha yakın olup, üzerinde çok sayıda, bâzıları hâlen tütmekte olan volkanlar mevcuttur. Adanın kuzeyi düz ovalı olmasına rağmen güney kıyıları yüksektir. Güney de deniz dibi fazla kayalık değildir. Bu da gemilerin adanın güney kıyılarına rahatlıkla yaklaşmalarını sağlamaktadır. Bu sebepten limanlar güneyde kuzey kıyılarına nisbeten daha çoktur. Java Adasının doğusunda yer alan orta büyüklükteki adalar topluluğu olan Küçük Sonda Adaları da fizikî yapı îtibâriyle diğer Sumatra ve Java Adalarından pek farklı yapıya sâhip değildir. Topluluğu meydana getiren adaların hepsi volkanik olup, kıyıları düz ovalıktır. İrian Barat denilen Yeni Gine'nin Endonezya'ya âit batı kısımları da fizikî yapı olarak pek fazla değişmez. Bradjamusti Sıradağları, bölgenin ortasında batı doğu doğrultusunda yer alır.

Güney kısmı verimli ovalarla kaplı olan bölgenin kuzeyinde orta kesimlerindekine nazaran daha alçak olan sıradağlar, paralel olarak yer alır. Bu iki dağ silsilesi arada yer alan ova ile birbirinden ayrılır. Her iki sıradağlardan inen çok sayıdaki ırmak tarafından sulanan ova oldukça verimlidir. Yeni Gine Adasının batı kısmı olan bu bölgenin ortasındaki Bradjamusti Sıradağlarında yer alan Carstenz Tepesi 5050 m ile ülkenin de en yüksek noktasıdır. Yeni Gine ve Celebes adaları arasında yer alan pekçok ada ve adacıktan müteşekkil olan Moluk Adaları da dağlıktır.

Kıyıları çok girintili çıkıntılı, aynı oranda kayalık olan adalar gemilerin yanaşmasına müsait olmadığı halde bâzı yerler gemiler için iyi bir barınak vazifesi görmektedirler. Celebes Adası, adanın tam ortasındaki dağların dört farklı yöne açılması ile bir ahtapot görünümü arzetmektedir. Dört yarımadanın arasında kalan üç körfez de derin ve oldukça geniştir. Dağların en yüksek noktası 3840 m ile Latimodjang Tepesidir. Celebes Adası yakınlarında pekçok küçük adacıklar mevcuttur. Endonezya'yı meydana getiren adaların en büyüğü Borneo'dur. Bu ada siyasî bakımdan üç bölgedir. Kuzeyde ve kuzey batıda Malaysia'ya bağlı Sarawak ve Sabah bölgeleri ve bu iki bölge arasında kalan bağımsız Brunei Devleti ile bu bölgelerin dışında kalan, adanın orta ve güney kısmını teşkil eden Endonezya'ya bağlı Kalimantan adı verilen bölgedir. Güney-batı, kuzey doğu istikametinde, Endonezya, Malaysia sınırının bir kısmında dağlar uzanır. Kalan geniş kısımları düz ovalık, kıyı kesimleri ise bataklıktır. Genellikle alçak ve bataklık olan kıyılarında gemilerin yanaşmasına elverişli pekçok körfez vardır.

Önemli akarsuları ülkenin büyük adalarında bulunmaktadır. Sumatra Adasındaki ırmaklar, Musi, Kampar, Rokar ve Hari'dir. İrian Barat bölgesindeki en önemli akarsu ise adanın ortasındaki sıradağlardan çıkıp, kuzeyde Büyük Okyanusa dökülen Mamberamo Irmağıdır. Borneo Adasının Endonezya'ya âit kısmı olan Kalimantan bölgesindeki en önemli akarsuları ise, Kayan, Mahakam, Barito ve Kapuas ırmaklarıdır. Ülkenin en önemli gölleri ise Sumatra Adasının kuzeyinde yer alan Toba Gölü, Celebes Adasındaki Towuti ve Poso gölleri ile Kalimantan bölgesindeki Semajang ve Djempang gölleridir.

İklim

Ekvator üzerinde yer alan ülkede tabiatıyla ekvator iklimi hüküm sürmektedir. Bütün yıl boyunca muson rüzgârlarının etkisinde kalan ülke, bol yağış alır. Kışın kuzey batıdan esen musonlar bol yağış getirirler. Bahar ve yaz aylarında ise güney doğudan esen yaz musonları yağışlara sebep olurlar. Senelik yağış miktarı, ortalama 3000-7000 mm arasında değişmektedir. Yıllık ortalama sıcaklık ise 25-26°C'dir. Bölgelere göre iklim çok az da olsa farklılık arz eder. Sumatra Adasında yıllık yağış ortalaması 4.500 mm'yi bulurken, sıcaklık, 26°C'lik ortalamaya sâhiptir. Muson rüzgârlarının tesirinin en fazla olduğu bölge burasıdır. Java Adasında yağış, diğer bölgelere göre biraz daha azdır. Bilhassa bölgenin doğu kesimlerinde senelik yağış ortalaması 900 mm'ye kadar düşmektedir. Bu bölgenin yüksek bölgelerinin nisbeten serin geçmesine rağmen, sıcaklık farkı pek fazla değildir. Küçük Sonda Adalarından Timor'da, 1400 mm civârında olan yıllık yağış ortalaması, bölgenin en düşük ortalamasıdır. İrian Barat ve Moluk adalar topluluğunda da sıcaklık ortalaması 25°C, yağış ortalaması

ise 2500 mm civârındadır.

Tabiî Kaynakları

Endonezya, Hollanda'nın her ne pahasına olursa olsun, sömürge olarak kullanmaktan vazgeçmek istemediği seviyede bol tabiî kaynaklara sahip bir ülkedir. İkliminden dolayı gür tropik ormanlar ülkenin bitki örtüsünü meydana getirir. Bol ve çeşitli bitkiler ülkede mevcuttur. Bataklıkların çok bulunduğu kıyı bölgelerinde bataklık bitkileri ve mangrovlar hâkim bitki örtüsüdür. Dağ yamaçlarının gür ormanlarla kaplı bulunduğu Sumatra'da bazı bölgelerde kauçuk ormanlarına da rastlanır. Küçük Sonda Adalarında kerestesi makbul ağaçlarla kaplı ormanlar daha çoktur. Ülkede hemen hemen 2500 m yüksekliklere kadar ekvator bitkilerinin meydana getirdiği ormanlar vardır. Celebes Adasında düzlük olan bölgelerde iri yapraklı bitkiler daha hâkim olurken, yükseklere çıkıldıkça kerestesi mobilyacılıkta çok değerli olan abanoz ve tek ağaçları ziyâdeleşir. Borneo Adasının kıyı kesimlerinde bataklıklar yoğun olduğundan bu bölgelerde bataklık bitkileri hâkimdir. Burada da iç kısımlarda ormanlar değerli tropik ağaçlar ihtivâ ederler. Bambu, ülkenin her yerinde en bol bulunan ağaçtır. Palmiye, muz, hintkirazı ve turunçgillerin yaygın olduğu Endonezya'da, yüksek ve yağışın daha az bulunduğu bölgelerde ormanlar seyrekleşir ve yerlerini savanlara, tik, kazein, okaliptus ağaçlarına bırakır.

Hayvan çeşitleri çok boldur. Dünyâda kuş çeşitlerinin bolluğu ile meşhurdur. Tropik ormanlarda kaplanlar, leoparlar, büyük orangutanlar, maymunlar, her boyda yılanlar, sürüngenler, bataklık bölgelerinde timsahlar ülkenin her bölgesinde bulunan hayvanlardır. Sumatra ve Kalimantan'da Hindistan filleri, Sumatra ve Java adalarında ise gergedanlar bol olarak bulunur.

Yer altı zenginlikleri bakımından da yer üstü zenginliklerinde olduğu gibidir. Bol ve çok çeşitli madenler mevcuttur. Kalay, petrol, tabiî gaz, kömür, boksit, manganez, altın ve gümüş yatakları dünya rezervleri arasında önemli bir yer işgal eder. Ayrıca bunlardan başka nikel, bakır ve iyot ile tuz da zengin yeraltı madenleri arasında yer alır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Ülke nüfûsu 177.046.000 civârındadır. Nüfûsu en fazla olan İslâm ülkesidir. Halk çok çeşitli etnik gruplardan meydana gelir. Nüfûsun büyük bir kısmını meydana getiren Malaysialardan başka Papular, Bataklar, Alaslar, Kabauslar, Gojolar, Araplar, Çinliler ve Hindular da etnik grupları teşkil eder.

Ülkenin en dikkat çekici özelliklerinden biri de nüfus dağılımının çok düzensiz olmasıdır. Java adası nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu bölgedir. İrian Barat ise yoğunluğun en az olduğu bölgedir. Ülke yüzölçümünün % 7'sini teşkil etmesine rağmen Java'da nüfus yoğunluğu kilometre kareye 450 kişidir. Yoğunluğun en az olduğu İrian Barat bölgesinde ise kilometre kareye 1,7 kişi düşer. Ülkenin başşehri olan Cakarta, Java adasında bulunmaktadır. Endonezya'nın önemli şehirleri de buradadır.

Halk genellikle tarımla uğraşır. Buna rağmen nüfusu milyonları aşan pekçok büyük şehirleri vardır. Ülke halkının başlıca besin maddesi pirinçtir.

Halkın % 90'ı Müslümandır. Kalanı ise Konfüçyüs, Budizm, Putperest ve Hıristiyanlık gibi inançlara sâhiptirler. Ülkede, birbirine çok benzeyen 250'den fazla dil kullanırlar. Bağımsızlıktan sonra yapılan çalışmalarla ülkenin resmî dili olarak, kullanılan farklı lehçelerin ortak kısımlarını ihtiva eden "Bahasia" denilen lisan kabul edilmiştir. Hollandalılar sömürge zamanlarında kendi dillerini okullarda mecburi etmişlerdi. Fakat, halk bunu kabul etmedi. Okuma yazma oranı toplam nüfusa göre % 75'tir. Bu oran bağımsızlıktan önce % 50'lerin altında idi. Hollandalılar, halkın okur yazar olmasını her fırsatta engellediler. 8-14 yaş arası öğretim mecburi ve parasızdır. 14'ü bağımsızlıktan sonra kurulmuş olmak üzere 17 üniversite vardır.

Halkın % 80'i köylerde yaşar. Kıyı bölgelerinde yaşayan halk ile iç kesimlerde yaşayanlar arasında hayat tarzı ve kültür farklılıkları oldukça fazladır. Halk güzel evler yapmaya düşkünlükleri ile meşhurdur. Yaptıkları evler iklim ve imkânlar icâbı, daha ziyade kazıklar üzerine kurulmuş, çatıları çok dik, genellikle bambudan yapılmıştır. Temel gıda maddeleri pirinç olmasına rağmen, bazı fakir bölgelerde mısır ve manyok bitkilerinin pirinç yerine ikâme olduğu görülmektedir. Erkek ve kadınlar gelenek halinde olan, kain veya sarong adı verilen, vücuda sarılan elbiselere bürünürler. El sanatları, özellikle kumaş dokuma ve işleme yönünde çok yaygındır. Batik denilen egzotik renk ve desenli kumaşlar en fazla işlenen el sanatı ürünleridir.

Siyâsî Hayat

Endonezya'da başkanlık sistemine dayalı, cumhûriyet rejimi vardır. Parlamento, 460 üyeli Millet Meclisi'nden meydana gelmektedir. 1967'ye kadar ülkeyi Ahmed Sukarno başkanlığındaki hükümet yönetti, bundan sonra da Suharto başkanlığa geçti. Ülke idarî bakımdan 21 bölgeye ayrılmıştır.

Ekonomi

Ekonomi tarıma dayalıdır. Fakat bağımsızlığına kavuştuğundan beri sanâyi, mâdencilik ve ticârette çok önemli ilerlemeler kaydedilmiş ve bu ilerlemeler devam etmektedir. Topraklarının ancak % 7,5'u ekilebilir durumdadır. Sulanabilen arâzilerde senede iki defa mahsul almak mümkündür. Ülkede en çok ekilen tarım ürünü pirinçtir. Pirincin çok yetiştirilmesine rağmen, halkın temel beslenme maddesi olduğu için ülke ihtiyacını dahi karşılayamamaktadır. Ekilebilir arâzilerinin çoğunluğu Java, Bali ve Sumatra adalarındadır. Bu durum nüfus dağılımının en etkili faktörüdür. Pirincin yanında çay, baharat, tütün, mısır, yer fıstığı, şekerkamışı, manyok, patates, kahve, soya fasulyesi yetiştirilen önemli ürünlerdir.

Ülkenin üçte ikisinin ormanlık olması ekonomiye orman ürünlerinin katkısını arttırmaktadır. Orman ürünlerinde dünyâ ülkeleri arasında ikinci sırayı almaktadır. Kerestesi değerli olan abanoz ve hint meşesi ağaçları, kauçuk ormanlarından elde edilen kauçuk, kına ağacı kabuklarından elde edilen kinin ülke ekonomisine büyük katkısı bulunan orman ürünleridir. Dünyâ kinin ihtiyacının % 90'ını Endonezya karşılamaktadır. Ormanlar devlet kontrolündedir.

Mâdenlerin işletilmesi sömürge devrine göre, ülke için daha faydalı hâle gelmesine rağmen, ekonomi halen dışa bağımlı, dış yatırımlara muhtaçtır. Senelik 50 milyon ton olan petrol üretimi ülke petrol rezervlerinin pek azının değerlendirilmesi ile elde edilir. Petrol rafinerilerinin gelişmesi her geçen gün petrol üretimini artırmaktadır. Petrol en ziyâde Sumatra ve Kalimantan bölgelerinden elde edilmektedir. İhracatının yarısını petrol tutmaktadır. Petrol ve tabiî gaz istihsalinden sonra ülke maden üretiminde ikinci sırayı teşkil eden kalay istihsalinde dünyâ devletleri arasında üçüncü sırayı almaktadır. Sanâyi, ancak bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra kurulmaya başlandı. Petrol rafinerileri, demir-çelik sanâyii, lâstik, çimento, kâğıt, kinin, gübre, dokuma fabrikaları her geçen gün çoğalmaktadır. Tuz üretimi devlet tekelinde olup, ülke ihtiyacını karşılayacak seviyededir. Limanları her tonajdaki gemilerin yanaşmasına elverişli, tersaneleri de her geçen gün gelişmekte olmasına rağmen kendi deniz filosu yetersizdir. Ülkenin en çok sıkıntı çektiği husus elektrik enerjisinin yeterli olmamasıdır. Fakat son yıllarda bu konuda kayda değer çalışmalar yapılmaktadır. Makina, elektronik, dokuma ve kimyâ sanâyii gelişme içerisindedir.

Hayvancılık ülke ekonomisinde fazla bir yer tutmaz. Sâdece koyun, keçi ve kümes hayvanları beslenmesi yaygındır. Ülkenin fizikî yapısı icabı balıkçılık ekonomide geniş bir yer tutar. Son zamanlarda senelik balık istihsali iki milyon ton dolaylarına erişmiştir. Genellikle kıyı balıkçılığı olarak yapılan balıkçılık, ülke için ticârî bir vasıf taşımaz. Japonya'nın yardımlarıyla balıkçılık gelişmekte, açık deniz balıkçılığı için çalışmalar yoğunlaşmaktadır. Karayolu ulaşımı mühim olmadığı için fazla gelişmemiştir. Hava ve deniz ulaşımı ülke ihtiyacını karşılayacak seviyededir.

ENDOSKOPİ;

Alm. *Endoskopie (f),* **Fr.** *endoscopie (f),* **İng.** *Endoscopy.* Bâzı organların ve vücut boşluklarının, özel âletlerle bakılarak incelenmesi. Yemek borusu incelenecekse "özofagoskopi", mide incelenecekse "gastroskopi", onikiparmak barsağı incelenekse "duodeneskopi", son barsak incelenecekse "rektoskopi", mesane incelenecekse "sistoskopi", akciğerin bronşları incelenecekse "bronkoskopi", karın boşluğu incelenecekse "laparoskopi", rahim incelenecekse "histeroskopi" adı verilir. Endoskopi için kullanılan âletlere genel olarak "endoskop" ismi verilmektedir.

Endoskopinin gelişmesiyle, hastalıkların kesin teşhisinin konulmasında önemli mesâfeler kaydedilmiştir. Endoskopi çeşitleri içinde en çok yapılanı yemek borusu ve mide incelenmesi olduğundan burada kısaca bahsedilecektir. Özofagoskopi ve gastro-duodenoskopi için kullanılan endoskoplar fiberoptiktirler. Yâni binlerce prizmanın eklenmesiyle meydana gelmişler ve aynı zamanda eğilip, bükülme özelliğine sâhiptirler. Eskiden kullanılan endoskoplar eğilip bükülme özelliği olmayan boru şeklinde sert endoskoplardır.

Mide incelenmesinde kullanılan endoskoplara gastroskop ismi de verilmektir. Bu iş için hastanın öğürmesini önlemek üzere boğaz mukozasına uyuşturucu bir madde püskürtülür. Sonra, tecrübeli bir hekim tarafından, gastroskop yemek borusu içinde mideye indirilir ve gerekli incelemer yapılır. İnceleme esnasında fotoğraf çekilebildiği gibi, sinermatografik inceleme de yapılabilir. Şüphelenilen yerlerden parça alınıp, histopatolojik incelemeye tâbi tutulmak sûretiyle bâzı hastalıkların kesin teşhisini koymak mümkündür. Özellikle mide kanserlerinin kesin teşhisinde gastroskopinin önemi çok büyüktür.

Endoskopik muayenelerin yapılması oldukça kolaydır. Hemen hemen tehlikesi yok gibidir. Fakat endoskopi sırasında görülenleri tam değerlendirebilmek için tecrübe şarttır.

ENDOTEL;

Alm. *Endthel (n),* **Fr.** *Endothelium (m),* **İng.** *Endothelium.* Yassı ve düz kenarlı hücrelerin kaldırım

taşları gibi düzgün bir şekilde yanyana dizilmesiyle meydana gelen hücre tabakası. Hücrelerin tertibi, tek katlı yassı bir epiteli hatırlatır. Fakat ondan farklı olarak hiçbir zaman serbest, yâni dış âlemle direkt veya indirekt temas hâlinde olan yüzeyleri örter, böylece kan ve lenf damarlarıyla, kalp boşluklarının iç yüzeylerini kaplar ve korneanın arka duvarını örter. Endotel tabakası, endodermden hâsıl olur.

Endotel hücreleri, gâyet yassı hücrelerdir. Çekirdekleri de yassı olup, profilden çomakçık şeklinde görülürler. Endotel hücreleri aktif hareketlidirler, şişerler, tekrar sinerler ve böylece kılcal damarların boşluklarını (lümenlerini) daraltıp genişletebilirler. Endotel hücreleri arasındaki aralıklar çok az miktardaki ara madde (substantia fundamentalis) ile âdeta "tutkallanmış" gibidir.

ENDÜLÜS EMEVÎ DEVLETİ;

765-1031 yılları arasında Endülüs'te hâkimiyet kuran Emevî Hânedânı. Ed-Dâhil (Muhâcir)lakabıyla bilinen Abdurrahmân'dan îtibâren Üçüncü Hişam'la sona eren bu devlet, 275 sene yaşadı. Üçüncü Abdurrahmân'a kadar "Kurtuba Emirliği"diye adlandırılan devlete bu hükümdâr zamânında "Endülüs Emevî Hilâfeti" nâmı verildi. Hükümdâr, "Emîr-ül Mü'minîn" ünvânını aldı.

Endülüs Devletinin kuruluşu: Devletin kurucusu Abdurrahmân bin Muâviye bin Hişam bin Abdülmelik bin Mervân bin el-Hakem, Ebü'l-Muttarif künyesiyle tanınmaktaydı. Mührüne "Abdurrahmân Allah'a güvenir ve sığınır." yazısını yazdırmıştı. Sûriye Emevî Devletinin yıkılması üzerine Fırat Irmağını geçerek Filistin'e kaçtı. Azatlı kölesi Bedir, kız kardeşini ve servetini kaçırarak onun yanına geldi. Abdurrahmân, Afrika vâliliğinin merkezi olan Kayrevan'a gitti. Burada gereken iltifâtı göremeyince, bir müddet de Zenâteler yanında misâfir kaldı. Abbâsî Devletinin kurulmasıyla Şam'dan ayrılıp, Endülüs'e yerleşen Emevîlerin varlığını haber alan Abdurrahmân, onlara mektup yazarak, kendilerini karşılamalarını ve yardım etmelerini söyledi. Orada bulunan Yemenlilerle de işbirliği yaptı. Yanında bin kadar Berberî olduğu halde Eylül 755 târihinde Gırnata'nın güneyinde ufak bir liman olan El-Münekkeb (Almunecar)e ayak bastı. Endülüs vâlisi olan Yûsuf el-Fihrî ile olan savaşta gâlip geldi. Abdurrahmân bundan sonra Kurtuba'ya giderek emirliğini îlân etti (756). Bu haberi duyan Emevî taraftarları akın akın bu ülkeye gelmeye ve onun devlet kurmasında yardımcı olmaya başladılar.

Abdurrahmân'ın hükümdârlığı otuz üç yıldan fazla sürdü. Bu devrede Abdurrahmân kurduğu yeni devleti sağlamlaştırmak için bölgesindeki Müslümanları etrafında topladı. Kuvvetli bir ordu kurdu. Tarım ve sanâyi gelişti. Büyük bir ticâret filosu kurularak İstanbul'a kadar ticârî münâsebetler tesis edildi. Bu arada câmiler, yollar, şehir etrâfındaki surlar yaptırıldı.

Abdurrahmân'ın 787 senesinde vefâtından sonra, yerine oğlu Hişâm geçti. Hişâm önce iki kardeşi Abdullah ve Süleymân'ın ortaya çıkardığı karışıklığı bastırdı. İç âsâyişi sağladıktan sonra, orduları ile Narbone ve Celikiye üzerlerine seferler yaptı. Ayrıca tarım ve ticâretin gelişmesi için köklü tedbirlere başvurdu. Fakat 39 yaşında öldü. Yerine oğlu Hakem geçti. Hakem zamânında iç karışıklıklar baş gösterdi. Hakem bu karışıklıkları bastırmak için çaba gösterdi. Yerine geçen İkinci Abdurrahman devri de çeşitli iç karışıklıklarla geçti. Bunun zamânında devlet zayıfladı. 852 senesinde vefât edince yerine oğlu Muhammed geçti. Babasından daha sert tedbirlere başvuran Muhammed, kara ve denizden olmak üzere Celikiye üzerine geniş bir sefer hazırladı. Oğlu Münzir kumandasındaki kara birlikleri Batalyos'u aldılar.

886 senesinde ölünce yerini oğlu Münzir aldı. İlme meraklı ve âlimleri koruyan bu hükümdarın saltanatı kısa sürdü. Onun âdil idâresi sâyesinde halk oldukça sâkin bir devir geçirdi. Ölünce yerine kardeşi Abdullah melik oldu. Abdullah zamânında iç karışıklıklar yeniden baş gösterdi. Netîcede Abdullah bütün hâsımlarını boyun eğmek zorunda bıraktı. Yarı bağımsız hâle gelen Saragosa, Uclès, Huesca, Oscanoba, Ecija, Elvira ve Jaen (Ciyan) eyâletlerini, tekrar Kurtuba emirliğine bağladı.

Abdullah 912'de öldüğü zaman, babasının vasiyeti üzerine yerine torunu Üçüncü Abdurrahmân bin Muhammed'i yirmi üç yaşında iken emir yaptılar. Üçüncü Abdurrahman ve bundan sonraki devrelerde, târihinde bir daha erişemeyeceği siyâsî, iktisâdî ve fikrî üstünlüğün doruğuna ulaşan Endülüs, siyâsî güç ve medeniyet bakımından parlak devrini yaşadı. Üçüncü Abdurrahmân elli yıl süren saltanatının ilk seneleri iç huzuru sağlamakla geçti. 917'de İşbiyeli ve Camona Abdurahman'ı tanımak zorunda kaldı. 920 senesinde Asturia Kralı Ordonoa ve Hıristiyan ordusunu Semure denilen yerde hezîmete uğrattı. Bundan sonra Muez, Osma, Sam Esteban, Clunie ve Calahorro'yu ele geçirerek Pirenelere dayandı. 951'de Leon kralının ölümü üzerine çıkan taht kavgası da Abdurrahmân'ın bu ülkeler üzerinde otorite kurmasına yardım etti. Saneho ve Navarra Kraliçesi Totey, yardım talebinde bulunmak üzere Kurtuba'ya kadar geldi. Bu siyâsî temas Endülüs târihinde ilk defâ vukû bulan bir hareket olup, büyük bir başarıydı. Leon kralı on kadar kaleyi Abdurrahmân'a bırakıyor, karşılığında ise, onun askerî ve siyâsî desteğini sağlıyordu.

Abdurrahman donanmasını kuvvetlendirdi. 931 senesinde Sebte'yi fethederek, Mağrib'e el attı. Fas'a yayılmış olan Şiî çetelerini bu ülkeden çıkartarak Nakur ve Mağraveler'i kendine bağladı.

Abdurrahmân 73 yaşında ölünce, yerine 961 senesinde oğlu İkinci Hakem geçti. Bu hükümdar babasının kurduğu düzeni titizlikle sürdürdü. Fıkıh ve tarih konularında bilginler arasında yer alan İkinci Hakem, ülkenin îmar edilmesi, ilim ve fikir hayâtının gelişmesi için büyük çaba sarf etmiş, sanat ve mîmârî eserlerin yaptırılmasında büyük gayretler göstermişti. Kurtuba Câmii ve Kurtuba şehrinden beş kilometre uzaklıkta yaptırılan yazlık şehrin güzelliği, bahçeleri dillere destan olmuştur. Bu şehre "Çiçek Şehri" mânâsına "Medînetüz-Zehrâ" ismi verildi.

Onun ölümünden sonra tahta vasiyeti üzerine on iki yaşındaki oğlu İkinci Hişâm çıktı. Hişâm yaşı küçük olduğundan idâreyi Mansur bin Ebî Âmir adlı nâibi üzerine aldı. Mansur ve ondan sonra oğlu Abdülmelik ve Abdurrahmân devlet üzerinde tam bir diktatörlük kurdular. Abdurrahmân'ın Galicia'da seferde olmasından faydalanan muhâlifler, İkinci Hişâm'ı tahttan indirerek, Muhammed bin Hişâm bin Üçüncü Abdurrahmân el-Mehdî'yi sultân ilân ettiler.

Bunun üzerine Kurtuba'ya dönen Abdurrahman'ı yakalayarak îdam ettiler. Bu olaylarla barış devri kapanarak, memleket anarşiye sürüklendi. Netîcede Kurtubalılar Mehdi'yi yakalayıp öldürerek 1010'da İkinci Hişâm'ı yeniden sultan îlân ettiler. Hişâm isyan eden Berberîlerle iyi geçinmek için gayret gösterdiyse de müsbet bir netîce alınamadı ve 1013'de tekrar tahttan indirildi. Süleymân bin Hakem tahta geçirildi. Bu da sükûneti sağlayamayınca, Sebte vâlisi Ali bin Hammûd'u çağırdılar. 1017'de tahta çıkan Ali bin Hammûd çok geçmeden öldürüldü. Bunun üzerine yeniden kargaşalık baş gösterdi. 1018'de Kasım bin Hammûd tahta çıktı. Merkezdeki bu kargaşalık üzerine vâliler kendi bölgelerinde bağımsızlıklarını îlân ettiler. Bunun üzerine Endülüs İslâm târihinde "Tavâif-i mülûk" (Beylikler devri) ortaya çıktı ve iç çekişmeler devleti yıprattı. Endülüs Emevîlerini bir bayrak altında toplamak için son gayreti gösteren Beşinci Abdurrahmân'ın oğlu Ümeyye 1031'de tekrar Kurtuba'ya girerken yakalandı ve öldürüldü. Parçalanan bu devlet az sonra Cevherîler tarafından tâbi beylik hâline getirildi. Hıristiyan devletler bu beylikleri kısa zamanda yıkmakta güçlük çekmediler. Bunlardan yalnız "Benî Ahmer" devleti 1492 yılına kadar yaşayabildi.

Emevîler, İslâm dînini, İspanya'dan Avrupa'ya soktu. Fas, Kurtuba ve Gırnata üniversitelerini kurup, batıya ilim ve fen ışıkları saldı. Hıristiyanlık âlemini uyandırıp bugünkü müsbet ilerlemenin temelinin atılmasına sebeb oldu. Dünyâ üzerindeki ilk üniverside Fas'ın Fez şehrinde bulunan Kayrevan Üniversitesi idi. Bu üniversite 859 (H.244) yılında kurulmuştu. İlme ve âlimlere çok değer verilirdi. Bunun için Endülüs'te ilim ve fen çok ilerledi. Saraylar ve devlet dâireleri birer ilim kaynağı oldu. Her memleketten ilim öğrenmek için Kurtuba'ya akın akın toplandılar. Kurtuba'da büyük ve mükemmel bir tıp fakültesi kuruldu. Avrupa'da ilk defa yapılan Tıp Fakültesi budur. Avrupa kralları ve devlet adamları, tedâvi için Kurtuba'ya gelir, gördükleri medeniyete, güzel ahlâka, misâfirperverliğe hayrân kalırlardı. Kurtuba'da altı yüz bin kitap bulunan bir kütüphane yapıldı. Ayrıca emsâli pek az bulunan ince sanatlı saraylar, câmiler, bahçeler meydana getirildi.

Birçok ilimlerin bilhassa tıp ve astronominin temelleri atıldı. Endülüs emevîleri devrinde yetişen âlimlerden bâzıları şunlardır:Muhyiddîn-i ibni Arâbî, Kâdı Ebû Bekr ibni Arabî, Nûreddîn Batrûcî (Bkz. Batrûcî), meşhur müfessir Ebî Abdullah bin Muhammed Kurtûbî. Son zamanlarda İslâm ahlâkını, İslâmiyetin emirlerini bıraktıklarından, hattâ Ehl-i sünnet îtikâdından ayrıldıkları için, Pirene Dağlarını aşamadılar. Parçalandılar ve yıkıldılar. Endülüs Devleti yıkılmasaydı, felsefeci İbnür Rüşd'ün ve İbn-i Hazm'ın İslâmiyete uymayan fikirleri din ve îmân hâlini alıp, dünyâya yayılacaktı. Böylece İslâmiyete pek büyük zarar verilecekti.

ENDÜLÜS EMEVÎ SULTANLARI

Sıra No	İsim	Doğum Târihi	Tahta Çıkışı	Vefâtı
1	Abdurrâhman bin Muâviye bin Hişâm bin Abdülmelik	728 (H.110)	756 (H. 138)	(H.170) 787
2	Hişâm bin Abdurrahmân	759 (H.142)	787 (H. 170)	(H.180) 796
3	Hakem bin Hişâm	771 (H.154)	796 (H. 180)	(H.239) 852
4	Abdurrahmân bin Hakem	792 (H.176)	821 (H. 206)	(H.239) 852
5	Muhammed bin Abdurrahman	823 (H.208)	852 (H. 239)	(H.273) 886
6	Münzir bin Muhammed	(?)	886 (H. 273)	(H.295) 908
7	Abdullah bin Muhammed	872 (H.258)	908 (H. 295)	(H.300) 912
8	Abdurrahman Nasır bin Muhammed bin Abdullah	890 (H.277)	912 (H. 300)	(H.350) 961

9	Hakem bin Abdurrahmân	(?)	961 (H. 350)	(H.366) 977
10	Hişam bin Hakem	962 (H.351)	977 (H. 366)	(H.403) 1013
11	Muhammed Mehdi bin Hişam bin Abdül Cebbar bin Abdurrahmân Nasr	(?)	1009 (H. 399)	(?)
12	Hişam bin Hakem (ikinci defâ tahta çıkışı)	(?)	1009 (H. 399)	(H.403) 1013
13	Süleyman bin Hakim bin Süleymân bin Abdurrahman Nâsır	(?)	1013 (H. 403)	(H.407) 1017
14	Ali bin Hamûd bin İmâmı Hasan	(?)	1017 (H. 407)	(H.408) 1018
15	Kâsım bin Hamûd	(?)	1018 (H. 408)	(H.412) 1021
16	Yahyâ bin Ali	(?)	1021 (H. 412)	(H.413) 1022
17	Abdurrahmân bin Hişam bin Abdülcebbar	(?)	1022 (H. 413)	(H.413) 1022
18	Muhammed bin Abdurrahmân Abdullah bin Abdurrahmân Nasır	(?)	1022 (H. 413)	(H.414) 1022
19	Hişâm bin Abdülmelik bin Abdurrahmân Nâsır	(?)	1027 (H. 418)	(H.422) 1031

ENDÜSTRİ (Bkz. Sanâyi)

ENERJİ;

Alm. *Energie (f),* **Fr.** *Energie (f),* **İng.** *Energy.* İş yapabilme kâbiliyeti. Enerji kelimesi “kudret” yerine kullanılmaktadır. Bir sistemin enerjisi, o sistemin yapabileceği âzamî iştir. İş, fizikte bir cisme, bir kuvvetin tesiri ile yol aldırma, yerini değiştirme şeklinde târif edilir. İş (W), kuvvet (F) ve kuvvet etkisiyle cismin aldığı yol (x) ile gösterilirse, W= F.x olur. Kuvvet tatbik edilen cisimlerin hızları değişir. Bütün hareketli cisimler, hıza sâhip oldukları için, aynı zamanda yukarıdaki iş târifinden gidilerek enerjiye sâhip oldukları da çıkarılabilir. Yâni, hıza sâhip olan cisimler zinde bir kuvvetin sâhibidirler. Bu kuvvetle iş yapabilirler. Hızla çarpışan iki şişenin birbirini kırması, sâhip oldukları enerji sebebiyledir. Hareketli cisimlerin sahib oldukları bu enerjiye “kinetik enerji” denir. Kinetik enerji, o cismin kütlesi ile hızının karesinin çarpımının yarısına eşit olur ($E= 1/2\ mv^2$). Sürtünmesiz bir ortamda duran bir cisim bir (F) kuvvetinin etkisiyle harekete geçer ve bir (x) yolu sonunda (v) hızını kazanırsa, kuvvetin yaptığ iş, cismin kazandığı kinetik enerjiye eşit olur ($F.x= 1/2\ mv^2$). Eğer kuvvet, hareketli cisme tesir etti ise, o zaman o cisim üzerine yapılan iş, o cismin kinetik enerjisindeki değişmeye eşittir.

Potansiyel enerji: Cisimlerin durumları sebebiyle iş yapabilecek hâlde olmalarıdır. Yer çekimi potansiyel enerjisi, yerin çekim kuvveti etkisindeki cisimlerin, yerden belli bir yükseklikte bulunmaları ile sâhip oldukları enerjidir. Yapabilecekleri iş, kütlelerin, yerçekimi ivmesi ve bulundukları yüksekliğin çarpımıyla verilir. Potansiyel enerji= m.g.h ifâdesinde, g yerçekimi ivmesini gösterir ve değeri sâbittir. Esnek cisimler kuvvet tatbiki ile sıkışma ve uzama yapabildikleri için, potansiyel enerjiye sâhip olabilirler. Yâni, bir kuvvet sebebi ile üzerlerine yapılan işi, potansiyel enerji olarak depo edebilirler. Bir yayın biriktirdiği potansiyel enerji, esnekliğini gösteren sâbit bir sayı ile uzama ve sıkışma miktarının karesinin çarpımının yarısı ile verilir. $E= 1/2\ k.x^2$ formülünde k sâbitine, yay sâbiti denir ve yayın sertlik derecesini gösterir.

Kinetik enerjiye ve potansiyel enerjiye mekanik enerji denir. Mekanik enerji korunumludur. Aralarında değişme olabilir. Yüksekteki bir taş düşerken, potansiyel enerjisi kinetik enerjiye dönüşür. Hareketli bir cisim bir yayı sıkıştırırken, kinetik enerji, yayın biriktirdiği patansiyel enerji hâline geçer. Düşen bir su kütlesinin potansiyel enerjisi, kinetik enerji hâline dönüşür. Bu kinetik enerji bir türbini döndürebilir. Bu türbinin dönme mili, bir su kabı içindeki karıştırıcıyı da döndürürse, kap içindeki suyun, sıcaklık derecesinin yükseldiği görülür. Suyun kazandığı ısı, türbini döndüren suyun kinetik enerjisidir. O halde ısı da bir enerjidir. Isınan cisimler iş yapabilirler. Gaz dolu bir kabın altı ısıtıldığında kabın kapağının yükseldiği görülür. Böylece ısı enerjisi potansiyel enerjiye dönüşmüştür. T sıcaklığındaki bir cismin sâhib olduğu enerji, $1/2\ K.T^2$ formülü ile verilir. K Boltzmann sâbitidir.

İzâfiyet teorisinde, her maddenin bir enerjiye karşılık geldiği gösterilmiştir. Bir cismin kütlesinin, ışık hızının karesi ile çarpımı o maddenin enerji karşılığını verir ($E= M.C^2$).

Modern fizik, enerji naklinin (transferinin) çok küçük miktarlar (enerji paketleri) hâlinde olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu küçük miktarlara (enerji paketlerine) kuvant denir. Bu hâle de enerjinin kuvantumlu oluşu denir.

En geniş mânâda enerjinin korunumlu olması, isim değiştirse de enerji miktârının değişmemesi demektir. Meselâ kütle yok olmakta, fakat kütlenin karşılık geldiği enerji, ısı enerjisine dönmektedir.

Enerji kânunları: Güneşin yaydığı elektromagnetik dalgalar enerji taşırlar. Bu sebepten güneş önemli bir enerji kaynağıdır. Güneş enerjisinin sanâyideki yayılma miktarı $4x10^{33}$ erg'dir. Güneşte, elektronlarını yüksek sıcaklık sebebi ile kaybetmiş olan hidrojen atomları birbirleri ile nükleer reaksiyonlara girerek, Helyum çekirdeği hâline gelmekte ve reaksiyondaki kütle kaybı enerji şeklinde açığa çıkmaktadır. Bu enerji radyasyon yoluyla güneş etrafına yayılmaktadır.

Jeolojik devirler boyunca toprak altında kalan canlı organizmalar, bugün çıkarılıp ısıya çevrilerek enerji kaynağı olarak kullanılmaktadır. Bitki artıkları "mâden kömürü" tabakalarını ve "linyit" yataklarını meydana getirmiştir. Diğer canlı organizmalar da petrol ve tabiî gaz hâline gelmişlerdir.

Belli bir yükseklikteki su, yüksekliği nisbetinde bir potansiyel enerjiye sâhiptir. Bu potansiyel enerjiye "hidrolik enerji kaynağı" denir. Bu kaynaktan elektrik enerjisi elde edilir.

Nükleer enerji: Atomun kütle kaybına karşılık gelen enerjidir. Nükleer reaksiyonlarda, kütle kaybı enerji şeklinde açığa çıkar. (Bkz. Nükleer Enerji)

Rüzgâr enerjisi: Yâni basınç farkları sebebiyle hava moleküllerinin kazandıkları kinetik enerji ve (gel-git) denilen suların yükselmesi ve alçalması da enerji kaynağı olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda dalgalar ve denizlerin dip ve yüzeyi arasındaki sıcaklık farkı da bir enerji kaynağıdır.

Jeotermal enerji ise, yer kabuğundaki kızgın mağma tabakasındaki ısı enerjisidir. Bu tabakaya temas eden su, yüksek basınçlı buhar hâlinde yeryüzüne çıkar veya çıkarılır.

Enerji naklinde elektrik enerjisi kullanılır. Bu alternatörün rotorunun dönme eksenine bağlı türbin (su veya buhar türbini), başka bir enerjiyle (barajlarda yüksekten düşen su ile veya termik ve nükleer santrallarda buhar kazanlarındaki buhar basıncı ile) döndürülürse, elektrik enerjisi elde edilir. Elektrik enerjisi aynı zamanda güneş pillerinden de elde edilmektedir.

ENERJİNİN KORUNUMU PRENSİBİ;

Alm. *Erhaltung (f) der Energie,* **Fr.** *Conservation (f), de L'energie,* **İng.** *The Conservation of Energy.* Bir sistemin sâhip olduğu toplam enerji miktarının değişmemesi. Bir sistemin herhangi bir anda sâhip olduğu enerji kaybolmayıp, başka bir enerji çeşidi olarak sistemde aynen mevcuttur. Toplam enerji, çeşitli enerjilerin değişik kombinezonları şeklinde olabilir. Bu enerjiler fizikî (kinetik, potansiyel, termal, ışık vb.) veya kimyevî olabilir. Meselâ belli bir yükseklikte bulunan bir cismin, yerçekimi sebebiyle sâhip olduğu bir potansiyel enerjisi vardır. Bu cisim, deniz seviyesine göre (h) kadar yüksekte ise, sâhip olduğu patansiyel enerji, deniz seviyesinde sâhip olacağı potansiyel enerjiden (m) cismin kütlesi, (g) yerçekimi ivmesi olmak üzere (mgh) kadar fazladır. Bu cisim serbest düşmeye bırakılırsa, düştükçe potansiyel enerjisi azalır fakat azalan potansiyel enerjiye eşit miktarda kinetik enerji kazanır. Esâsında düşerken kazanacağı kinetik enerji çok az da olsa kaybettiği potansiyel enerjiden bir miktar eksik olabilir. Bunun sesebi, düşme sırasında hava molekülleri ile olan sürtünme netîcesinde cismin kinetik enerjisinin bir kısmının ısıya dönüşmesidir. Isıya dönüşen bu enerji, cisim ve hava moleküllerinde depo edilir. (m) kütleli bir cismin düşerken (v) hızına eriştiğinde, kazanacağı kinetik enerji $mv^2/2$ ile hesaplanır. Cismin (h) yüksekliğinden düştüğünde kaybettiği potansiyel enerjinin kazanacağı kinetik enerjiye eşitliği ($mgh= mv^2/2$) olur şeklinde ifâde edilir. Cismin kazanacağı hız ise:

!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

FORMÜL VARRRRRRRRRR!!!!!!!!!!!!!!!!!!

!!!

Benzer şekilde bir akünün sâhip olduğu kimyâsal enerji, akü boşaldığı zaman kaybolmayıp elektrik enerjisine, bu da bir lambayla ışık, bir elektrik motoruyla kinetik enerjiye dönüşmektedir. Ayrıca bir atomun sâhip olduğu çekirdek enerjisi nükleer reaksiyonlarla ısı enerjisine bu ısı da değişik enerji şekillerine dönüştürülebilmektedir. Burada da enerji eksilmeyip başka enerji şekilleri hâlinde tezâhür etmektedir. Hattâ çekirdeğin ısı vermesi hâlinde madde miktarında meydana gelen eksilme, maddenin enerjiye eşdeğer olması şeklinde telakki edilmektedir. Bu gibi dönüşümlerde toplam enerji yerine

toplam madde ve enerji miktarı düşünüldüğünde aynı koruma prensibi hâlâ geçerliliğini korur. Maddenin tamâmen enerjiye dönüşmesi hâlinde madde ve enerji toplamının değişmemesi $E= mc^2$ eşitliği ile ifâde edilir. Burada E enerji, m maddesinin kütlesi, c ışık hızı (300.000 km/s) dır.

ENES BİN MÂLİK;

Peygamber efendimize on sene hizmetle şereflenen sahâbî. Ensâr-ı kirâmın, yâni Medîneli ilk Müslümanların büyüklerinden idi. Künyesi, Ebû Hamza'dır. Bu künyeyi kendisine Resûlullah efendimiz vermiştir. Bir gün **Hamza** denilen baklayı toplarken, Resûl-i ekrem efendimiz onu görmüş, Ebû Hamza diye iltifât buyurmuşlardır. Lakabı **Hâdimü Resûlillah** (Resûlulah'ın Hizmetçisi)tır. Kendisine böyle söylenince çok sevinir ve memnun olur, bununla iftihâr ederdi. 612'de hicretten on sene önce Medîne'de doğmuş 712 (H.93) senesinde vefât etmiştir.

Resûlullah efendimiz, Medîne-i münevvereye gelişlerinde hazret-i Enes 9-10 yaşlarındaydı. Annesi Ümmü Süleym kendisini alıp, Resûlullah efendimizin huzûr-ı saâdetlerine getirdi ve; "Anam, babam sana fedâ olsun yâ Resûlallah! Ensârın erkek ve kadınlarından sana hediye vermeyen kalmadı. Bu oğlumdan başka hediye edecek bir şeyim yok. Bunu al. Sana hizmet etsin." deyince, isteği kabul buyruldu. Ümmü Süleym; "Yâ Resûlallah! Şu hizmetçiniz Enes'e duâ buyurunuz." deyince, Resûlullah efendimiz; **"Yâ Rabbî! Enes'in malını ve evlâdını mübârek ve yümünlü eyle, ömrünü uzun eyle, günâhların affeyle."** şeklinde duâ buyurdular.

Enes radıyallahü anh şöyle buyurdu: "Resûlullah efendimize on yıl hizmet etmekle şereflendim. Bir defâcık olsun bana "üf." bile demedi. Şunu niçin böyle yaptın, bunu niçin yapmadın buyurmadı."

Enes bin Mâlik hazret-i Ebû Bekr devrinde, Bahreyn havâlisinin zekâtını toplamakla vazîfelendirildi. Ebû Bekr'in vefâtında, Bahreyn'de bulunuyordu. Daha sonra Medîne'ye geldi. Hazret-i Ömer'in zamânında Medîne'de kaldı, onun meşveret meclisinde (danışma kurulunda) çalıştı. Hazret-i Osman zamânında Basra'da kalan Enes bin Mâlik fıkıh dersleri vermeye devâm etti. Hazret-i Ali'nin halîfeliği zamânına yetiştiği gibi, Emevî halîfelerinden bir kısmını gördü.

Enes bin Mâlik, uzun ve bereketli bir ömür yaşadı. Basra'da vefâtına yakın hastalandı. Halk, gece-gündüz ziyâretine geldi ve yanında bulundular. Basra'da vefât eden en son Sahâbî odur. Basra'ya 9-12 km mesâfede bulunan Tat mevkiinde 712 (H.93) senesinde vefat etti. Muhammed bin Sîrîn (rahmetullahi aleyh) tarafından gasl, techiz ve tekfini yapıldı. Vefât ettiği yere defnedildi. Vâsıyeti üzerine, Resûlullah efendimizin mübârek saçlarından bir miktar kabrine kondu.

Enes bin Mâlik Peygamber efendimizin uzun seneler hizmetinde bulunması sebebiyle, Kur'ân-ı kerîmin tefsirini çok iyi öğrenmişti. Âyet-i kerîmelerin tefsirine dâir bildirdiği rivâyetler tefsir kitaplarını süslemektedir. Peygamber efendimizden 2230 hadîs-i şerîf bildirdi. Hadîs ilminin yayılmasında önde gelenlerdendir. Verdiği derslerde Resûlullah efendimizin devrini, tekrâr o günleri yaşar gibi neşe ve zevkle anlatır, talebeler üzerinde büyük tesir uyandırırdı. Bu yüzden ilim öğrenmek için gelenler onun meclisine devâm ederlerdi. Birçok yerde ilim halkası kurdu. Talebelerinin ihtiyaçlarını kendisi temin ederdi. Mekke-i mükerreme, Medîne-i münevvere, Basra, Kûfe ve Şam ders verdiği mühim merkezlerdi. Zamânın halîfesi bile onun derslerine gelmeyi gönülden arzu ederdi. Onun ilim deryâsından istifâde edenler çoktur. Hasan-ı Basrî, Süleymân Teymî, Ebû Kılâbe, Ebû Bekr bin Abdullah el-Müzenî bunların başlıcalarıdır.

Enes bin Mâlik'in, hadis ve tefsir ilminin yanında, fıkıh ilminde de büyük hizmeti olmuştur. müstakil bir eser teşkil edecek kadar, fetvâ ve ictihâdları vardır.

Peygamber efendimiz Enes bin Mâlik hazretlerine şöyle buyurdular:

"Ey Enes, biliyor musun, mağfireti (bağışlamayı) **gerektiren hususlardan biri de, Müslüman kardeşini sevindirmendir. Onun üzüntüsünü giderirsin, yâhut içini rahatlatırsın, yâhut ona bir mal verirsin veya borcunu ödersin, yâhut kendisi olmadığı zaman çoluk çocuğuna göz kulak olursun."**

Enes bin Mâlik'in bizzat Resûl-i ekrem efendimizden rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bir kısmı şöyledir:

Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız (güçleştirmeyiniz); **müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz.**

Herhangi biriniz kendi nefsi için istediğini, Müslüman kardeşi için de istemedikçe, gerçek mü'min olamaz.

Birbirinize buğz etmeyiniz, hased etmeyiniz (kıskanmayınız), **birbirinize sırt çevirmeyiniz. Ey Allah'ın kulları! Kardeş olunuz. Bir Müslüman için kardeşini üç günden fazla terk etmek** (küsmek) **helâl olmaz.**

ENFARKTÜS;

Alm. *Infarkt,* **Fr.** *Infarctus,* **İng.** *Infarction, infarct.* Bir dokunun bir parçasının, buraya gelen kan akımının engellenmesiyle, mevzii olarak oksijensiz kalması neticesi "koagulasyon nekrozu" denen şekilde eriyerek canlılığını kaybetmesi. En sık görülen sebebi atardamarların pıhtı veya damar sertliği neticesi tıkanması veya ileri derecede daralmasıdır. Damarın kasılarak daralması (spasm), ânî kansızlık ve o bölgede kanama da diğer sebepler olarak sayılabilir. Enfarktüs hangi dokuda meydana gelmişse o dokunun adıyla anılır. Kalb enfarktüsü (myokard enfarktüsü), beyin enfarktüsü, kemik enfarktüsü, barsak enfarkstüsü, akciğer enfarktüsü gibi.

Enfarktüs tabiri yalnız başına veya kalb enfarktüsü olarak "kalb krizi" anlamında kullanılmaktadır. (Bkz. Kalp Krizi)

ENFEKSİYON (Bkz. Bulaşıcı Hastalıklar)

ENFİYE;

Alm. *Schnuppe 1. Schnupftabak (m),* **Fr.** *Tabac à priser* **İng.** *Snuff,* Keyif vermek için buruna çekilen ve çürütülmüş tütünden yapılan bir toz. Avrupa'da 17. yüzyılda yayılmaya başlayıp, 18. yüzyılda yaygın hâle gelmiştir. İlk zamanlarda enfiye önceden hazırlanmaz, kullanılacağı zaman hemen rendelenirdi. Bu bakımdan enfiyeciler yanlarında bir de rende taşırlardı. Enfiye, kullananlar tarafında mine, gümüş, bronz, kaplumbağa kabuğu gibi çeşitli maddelerden yapılan kutularda muhafaza edilirdi.

Toz hâlinde kullanılan enfiyenin hazırlanması pek kolay olmuyordu. Enfiye şekline getirilen tütünün, defalarca süren fermantasyonu, 18 ve 20 ay kadar zaman alırdı. Bundan sonra gül suyu, lavanta, karanfil, yâsemin gibi şeylerle kokulandırılırdı.

Enfiye kullanmak, bilhassa İstanbul'da alafranga çevrelerde 18. yüzyılın ikinci yarısından îtibâren moda hâline gelmişti. Batı tesiri altındaki kimselerce ise 19. asırda bir gösteriş vesilesi olarak kullanılmıştı. Enfiyenin kullanılması veya çekilmesi belli usûllerle yapılırdı. Enfiyeciliğin artması, bununla ilgili sanâyinin gelişmesine sebep olmuştur. Enfiye kullananlar kutu ve mendil gibi vâsıtalar da kullanırlardı. Enfiyeler çoğunlukla Avrupa'dan getirilirdi. Günümüzde tiryakisi ve kullananları hemen hemen hiç kalmamış gibidir.

ENFLASYON;

Alm. *Inflation,* **Fr.** *Inflation,* **İng.** *Inflation.* Cari fiyat seviyesinde toplam talebin toplam arzı aşması. Lâtince şişme anlamına gelen "inflare" kelimesinden türemiştir. "Enflasyon" ilk defa 1835 yılında ABD'li bir devlet adamının vermiş olduğu bir konferansta kullanılmıştır.

Enflasyonu; "ölçülen iki devre arasında reel millî gelir artışından daha fazla para arzı, artışı olması" şeklinde de târif etmek mümkündür. Buna mukâbil enflasyonu **toplam arz'**daki bağımsız değişmeler ile açıklayan görüşler de vardır. Ne var ki, **toplam talep** hesaba katılmadıkça, nihâî olarak, enflasyonu açıklamanın imkânı yoktur. Toplam talepteki değişmelerin para arzındaki artışlardan bağımsız olarak meydana gelebileceğini de belirtmek gerekir. Meselâ para arzında hiçbir değişiklik olmamak kaydı ile sadece gelir dağılımının mevcut kompozisyonu değişirse toplam talepte de buna bağlı olarak bir dizi değişiklik olacağı muhakkaktır.

Enflasyonun sebeplerini ekonominin arz yönünde arayan çeşitli açıklamaları, aralarındaki ayrıntı sayılabilecek farklılıklar bir yana, faktör ve mal piyasalarındaki serbest rekabetten uzak ilişkilere indirgemek mümkündür. Ancak bu tür bağımsız mâliyet artışlarına bağlı fiyat yükselişleri, talebi besleyen unsurlarla desteklenmedikçe (meselâ, para arzı artışı doğacak), iktisadî durgunluğa paralel olarak eninde sonunda yavaşlamak, durmak zorundadır. Bu düşünce bâzı iktisatçıları, arz (maliyet) enflasyonu diye birşey olmayacağını, nihâî tahlilde her enflasyonun talep enflasyonundan ibâret sayılması gerektiğini söylemeye götürmüştür.

"Enflasyon" ile "fiyat artışları" her zaman eş anlamlı olmayabilirler. Her **enflasyon** beraberinde **fiyat artışı** getirir. Ancak belli bir devrede fiyat artışları olması mutlaka enflasyon var demek değildir. Enflasyon bir vetire (süreç), fiyat artışı ise bir sonuçtur. Bâzı iktisatçılar tarafından, bâzı fiyat artışları ile mücâdelenin enflasyon ile mücâdeleden farklı olduğu veya olması gerektiği savunulmuştur. Bunlara göre fiyat artışlarındaki enflasyon dışı sebepler şunlardır:

1.Reel millî gelirin düşmesi.

2. Ticâret hadlerinin ülke aleyhinde bozulması. Yâni ihraç mallarının fiyatlarının ithal mallarının fiyatlarının nisbî olarak gerisinde kalması.

3. Ekonomisi tarıma dayalı ülkelerde iklim şartlarının elverişsiz gitmesiyle üretimin düşmesi. Kuraklık,

sel vs.

4.Sanâyi kesiminde uzun süren ve yaygın grevler olması.

5.Harp, iç harp ve büyük karışıklıklar gibi sebeplerle üretim sisteminden, buralara kaynak transferi olması.

6. Dış ticâret dengesinin bozulması sebebiyle sanayi hizmetleri ve tarım kesimlerinde girdi noksanlarının ortaya çıkması.

7.Nüfus artışı ve iç göçler dolayısıyla köy-kent nüfus dağılımının değişmesi.

Fiyat artışlarında enflasyon dışı sebepler olarak sayılan ve çoğaltılabilecek olan bu faktörler ile enflasyon arasında karşılıklı bir etki-tepki (etkileşim) ilişkisinin olduğu da şüphesizdir.

Enflasyon ile karıştırılmaya müsâit kavramlardan birisi de "pahalılıktır." Ekonomi lügatında pahalılık diye bir kavram yoktur. Geçim mâliyeti vardır. Fiyat endeksleri vardır, fakat pahalılık endeksi yoktur. Pahalılık izafi bir kavramdır ve şahsın geliri ile fiyatlar arasındaki ilişkiyi verir. Sözgelişi fiyatlar % 20 artarken şahsın geliri % 50 artıyor ise, o şahıs için hayat pahalılaşmamış ucuzlamıştır. Ancak fiyatların % 50 arttığı bir ortamda şahsın geliri % 20 artmış ise, o şahıs için hayat pahalılaşmıştır. Bir başka deyişle sâdece fiyatların artması pahalılık mânâsına gelmediği gibi, fiyatların düşmüş olması da ucuzluk mânâsına gelmez.

Enflasyonun, gelir dağılımını bozmak, ödemeler bilançosunu etkilemek, toplam yatırım-tasarruf hacmiyle bunların iç dağılımını değiştirmek gibi çeşitli iktisadî etkileri yanında kamu maliyesi açısından en göze batan özelliği dolaylı vergilerle taşıdığı benzerliktir. **Enflasyon vergisi** kavramını bu benzerlik doğurmuştur.

Enflasyon da, tıpkı vergi gibi, bâzı kişilerin elinden bir kısım satın alma gücünün alınıp devlete aktarılması imkânınını vermektedir. Yine tıpkı dolaylı vergiler gibi enflasyon da vergiyi yüklenenlerce az hissedilir bir karakter taşır. Özellikle bu sonuncu husus, bazı vergilerin toplumda ciddi bir tepki uyandıracağından çekindiklerinden siyâsî karar organlarının, niçin bunlar yerine enflasyoncu finansman tercihini kolaylıkla yapabildiklerini açıklayan önemli bir unsurdur. Bütün bu benzerliklere rağmen enflasyonu vergiden ayıran çok önemli bazı özellikler vardır:

1.Herşeyden önce enflasyon diğer vergilerden farklı olarak, yasama organının tasdikiyle yürürlüğe girmez.

2. Enflasyonu vergiden ayıran ikinci temel özellik, elde edilen gelirin sâdece devlete gitmemesi, özel kesim ile devlet arasında bölüşümde elde edilecek pay, çeşitli unsurlara bağlı olarak değişecektir.

Enflasyonu açıklayan diğer görüşler:

Enflasyonlar, genellikle talep şişkinliğinden ve mâliyet masraflarının kabarmasından ileri gelebilir.

1. En çok rastlanan enflasyon tipi, talep şişkinliğidir.

Harcamalar ve ihrâcat toplamının üretim ve ithâlât tutarını aşması, talep enflasyonu belirtisidir.

Talep enflasyonunu bir formülle ifade etmek mümkündür:

$$Y + M < C + I + G + X$$

Bu formülde Y üretimdir; M ithâlâttır; C tüketimdir; I yatırımlardır; G devlet masraflarıdır; X ihrâcâttır.

Talep enflasyonları parasal karakterli olabilir veya olmayabilir. Para ve kredi hacminin genişlemesi harcamalarda artışa ve fiyatlarda pahalılığa sebep olmuşsa, talep enflasyonu parasal karakterlidir.

Parasal karakterli talep enflasyonunda şu durumla karşılaşılır:

$$\frac{\Delta M}{M} > \frac{\Delta Y}{Y}$$

Bu formülde M satın alma gücü hacmi; Y gelirler; ΔM satın alma gücü hacmindeki artış; ΔY gelirlerdeki artıştır.

2. Mâliyet enflasyonları başlıca altı sebebe ilişkin olabilir:

a) Dış ticaretin kısıtlanmış bir rejime bağlı bulunması ve gümrük vergilerinin aşırı derecede yüksek olması,

b) Gider-istihlâk-istihsâl vergilerinin ağırlığı,

c) Malî tekeller ve eksik rekâbet şartları,

d) Fâiz haddinin yüksekliği,

e) Toplu sözleşmelerle ücretlere yapılan zamlar,

f) Devalüasyon.

Enflasyonları, hızlarına göre de sınıflandırmak mümkündür:

1. Aşırı enflasyon, dâimâ parasal karakterli olan bir talep şişkinliğidir. Emisyonun hızla kabarması, paradan kaçış ve tüketim humması, aşırı enflasyonun özellikleridir.

2. Kronik enflasyon, yâhut müzmin enflasyon, parasal karakterli olabilir veya olmayabilir. Bu tip enflasyonların özelliği, hızının mutedil fakat süresinin uzun olmasıdır.

3. Belirsiz enflasyon veya sürünen enflasyon durumunun özelliği, fiyat yükselişlerinin yavaş bir tempo izlemesidir.

Belirsiz enflasyonda, para kıymetinin bir yıldan diğerine kaydettiği düşüklüğü çok defa fâiz haddi telâfi edilebilir.

Enflasyonlar, iktisâdî faaliyetin akışını başlıca üç yönden etkiler:

1. Gelirlerin dağılışı haksız bir değişikliğe uğrar. Halktan bir kısmının geliri, enflasyon hızından fazla ve bir kısmının geliri enflasyon hızından yavaş artar. Zengini daha varlıklı ve fakiri daha yoksul yapan bir durum hasıl olur. Satın alma gücündeki haksız değişiklikler, sosyal huzursuzluklara yol açar.

Spekülasyon kazançlarının alın teri kazancından çok daha verimli gözükmesi, aydınların psikolojisi üzerinde olumsuz etki yapar.

2. Enflasyonun prodüktivite ve kalite üzerinde zararlı tesirleri vardır. İş bulma kolaylığı ve kazançların rahatlığı, işçileri ve satıcıları kayıtsız ve müstağni davranışlara sevk eder. Kolay kazanan ve pervasız harcayan bir zümrenin türemesi, her türlü malı piyasaya sürmek fırsatını temin eder.

3. Enflasyon, dış ödemeler dengesini de sarsar. Sermâyeler para kıymetinin emin ve para kirasının yüksek olduğu bölgelere açık veya gizli yollardan göç eder. Enflasyon hızı diğer ülkelerden fazla ise, ihrâcatın tıkandığı ve ithal mallarına rağbetin arttığı görülür. Turizm gelirinin gelişme temposu yavaşlar ve vatandaların dış seyahatlerdeki harcamaları çoğalır.

4. Enflasyon devrelerinde, sosyal gerginlikler şiddetlenir.

Enflasyon hızını belirten formül şöyle yazılabilir:

$$\frac{P_t}{P_t - 1} = \frac{b\,Y_0}{Y_0 - (a + i_0)}$$

Bu formülde P_t cârî fiyat seviyesini; $P_t - 1$ bir önceki devreye âit fiyat seviyesini; Y_0 tam çalışma şartlarında ekonominin istihsâli; b marjinal tüketim eğilimi; i_0 devletin ve bankaların meydana getirdikleri ek satınalma gücünü göstermektedir. a tüketime bağlı sâbit bir rakamdır.

Bu formülde: $\frac{P_t}{P_t - 1}$

bir önceki devreden beri fiyatların değişme oranını göstermektedir.

b, yâni marjinal tüketim eğilimi büyük bir rakam olduğu oranda, fiyat artışları hızlı bir seyir izlemektedir.

$(a+i_o)$ yâni bankalar ile devletin meydana getirdikleri satınalma gücü ve tüketim şartlarına bağlı unsur ne kadar büyük bir rakamla ifade edilirse, enflasyonun şiddeti de aynı yönde artmaktadır.

Enflasyonun sosyal etkileri: Enflasyon, servet ve gelir dağılımını değiştirici bir olaydır. Enflasyonda, haklı sebep olmaksızın refah ve varlık, bir sosyal tabakadan diğerine geçmektedir. Enflasyonun refahtan insanların aldıkları payı değiştirmesi, sosyal bünyede tepkilere yol açmaktadır.

Enflasyon hızı, servet ve gelirlerin kayma yönü üzerinde etkili olmaktadır. Aşırı ve hızlı enflasyonlarda zekâlarını ve pratik bilgilerini borsa taklitlerindeki ustalıklarıyla birleştirebilen spekülatörler, hayret uyandırabilecek büyüklükte menfaatler elde etmektedirler. “Creeping” (sürünen) enflasyonlar, sınâî

müteşebbisleri meydana getirmektedir. Emisyonun hissedilir artışlar gösterdiği kronik enflasyonlarda, ticârî aracılar ve müstehlike (tüketiciye) doğrudan doğruya mal ve hizmet arzedenler, avantajlı bir ortamdan faydalanmaktadırlar.

Fâiz hâsılatıyle ve diğer basit karakterli gelirle yaşayanlar enflasyonların dilsiz kurbanlarıdır. Enflasyon şuurunun uyanmadığı ortamlarda, ücretler fiyatlara gecikerek intibak etmektedir. Sendikaların kuvveti ve bunaltıcı baskı yaptıkları devrelerde ise, ücretler fiyatların önüne geçmekte ve enflasyonist baskıya öncülük etmektedir.

Enflasyon temposunun hızlandırılması, spekülatif kazançları hızlandırdığı için sahne sanatkârlarına ve eğlence sanâyiine kazançlı olmaktadır. Enflasyon nakdî sermâyeyi tahrib etmektedir. Ancak bankalar, mevduat hacminin şişmesi dolayısıyla, nominal değer eksilişlerini fazlasıyla telafi edebilmektedir.

Enflasyon devrelerinde, millî karakter temellerinden sarsılmaktadır. Manevî ve ahlakî değerler küçümsenmektedir. Kumar iptilası yayılmaktadır. Keyif verici maddeler tüketimi artmaktadır. Gıda şartları bozulmakta ve genel sağlık durumu sarsılmaktadır. Yolsuzluklar çoğalmaktadır. Memurların rüşvet aldıklarına dâir söylentiler fazlalaşmaktadır. Polis vak'aları, trafik kazaları ve boşanmalar yoğunlaşmaktadır.

Uzun süreli kronik enflasyonlar, öğretmenlerin sosyal statülerini ve geçim şartlarını geriletmektedir. Böylece yeni neslin kültür seviyesi düşmekte ve gençler dejenere akımlara kolaylıkla sürüklenmektedir. Dejenere çocukların oranı, enflasyondan iktisaden yararlanmış âilelerde daha yüksek olmaktadır.

Einaudi ve **Spitzmüller** gibi iktisatçılar enflasyonun topluma bozgunla sonuçlanmış bir savaştan daha pahalıya mal olduğunu söylemişlerdir.

Aşırı enflasyon (Hyperinflation):

Bu durumda para değeri baş döndürücü hızla düşer. 1920 Almanya, 1921 Avusturya, 1921 Rusya, 1922 Macaristan, 1922 Polonya, 1943 Yunanistan, 1945 Macaristan enflasyonları bu hususstaki en aşırı örnekleri teşkil eder. Daha yakın yıllarda çeşitli ülkelerde, özellikle Güney Amerika'da rastlanan enflasyonlar, bu örneklerin boyutlarına ulaşmasalar dahi, enflasyonu ılımlı ölçüde tutabilmenin ne kadar güç olduğunu ve fiyat artışları vetiresinin nasıl kolayca dejenere olacağını göstermek bakımından ibret vericidir.

Büyük Alman enflasyonunda para değerinin düşme hızına tanınmış istatistikçi Ernst Wegemann şu örneği vermiştir:

"Bir milyon markı olan bir şahıs, 1920'de fabrika alabilirdi. 1921'de aynı para bir köşk almaya yetiyordu. Bir milyon, 1922'de bir otomobil fiyatı idi. 1923'ün ilk yarısında bir milyona ancak bir kat elbise diktirebilirdi. 1923'ün ikinci yarısında ise, bir milyon mark sâdece bir tomar basılı kağıt olmaktan başka bir değer taşımıyordu."

Aşırı enflasyonlar, dâimâ parasal karakterlidir. Para kıymetinin düşmesi banknot ve kredi hacmindeki kontrolsuz ve sınırsız şişmeden ileri gelir. Bu tip enflasyonlar, para değerinin kısa sürede sıfıra yaklaşmasıyla veya inmesiyle sonuçlanabilir.

Para aşırı enflasyonlarda, kıymet ölçüsü ve tasarruf âleti olmak niteliğini kaybeder, banknotların mübâdele aracı olarak gördükleri hizmet de, ciddi suratte aksar. Alış veriş, trampa usûlü ile yapılmaya başlar. Mukâvelelerde altın kayda konulması, yaygın tatbikat hâlini alır. Çeşitli kurumlar yardımcı paralar çıkartmaya koyulurlar. Büyük Alman enflasyonunda çıkartılan yardımcı paraların sayısı iki bini aşmıştır.

Aşırı enflasyonlarda, para önünden kaçış denilen olayla kaşılaşılır. Reel kıymetlere talep hücum derecesini bulur. Fiyat endeksleri, astronomik rakamlara erişir. Nakdi tasarrufun değeri sıfıra inmeye yüz tutar. Marjinal tüketim eğilimi azamî derecesine yaklaşır ve erişir. İhrâcât tıkanır. Servet ve gelirlerin bölünüşü değişir. Süratli servet yapan ve enflasyon zenginleri denilen bir tabaka belirir. Gelirlerin büyük kısmı, sayılı ellerde toplanır.

Müşâhedeler, aşırı enflasyonlarda siyâsî ve sosyal huzursuzlukların arttığını ve ortalıkta bir spekülasyon hummasının hüküm sürdüğünü ortaya koymaktadır. Aşırı enflasyonun sosyal bünyede yaptığı tahribât büyüktür. Ahlâk seviyesi sarsılır. Âile bağları gevşer. Boşanma ve suç istatistikleri yükselir. Sosyal değer yargıları an'anevî ölçülerden ayrılır. Siyâsî huzursuzluklar şiddetlenir. Aşırı cereyanlar kuvvet kazanır.

Büyük Alman enflasyonunu inceleyerek iktisat ilmine önemli katkılarda bulunan ilim adamları arasında bilhassa Constantino, Bresciani, Turroni ve Albert Aftalion zikredilebilir.

Alman enflasyonu:

1919-1923 arasında Almanya'da para değerinin şiddetli iktisadî ve sosyal sarsıntılar doğurarak aklın almayacağı sûrette düşmesi olayıdır.

Almanya Birinci Dünya Savaşı masraflarının bir kısmını, çıkardığı hazine bonolarına karşılık Reichsbank'tan aldığı kredilerle finanse etmişti. Bu finansman usûlü 1914-18 arasında tedâvüldeki banknot miktarının ve fiyatların artmasına yol açmıştı.

Harpten sonra Almanya'nın ödemeye mecbur kaldığı muazzam harp tazminatı ve yenilgiyle ilgili diğer çeşitli masraflar yine kısmen Reichsbank'a başvurulmak suretiyle karşılanmıştı. Dolayısıyla tedavüldeki kâğıt paranın ve fiyatların artışı hızlanarak devam etmişti. Bir müddet sonra da, bu hareket kendiliğinden şiddetlenmeye başlamıştı. Gerçekten bir yandan vergi hâsılatı, fiyat yükselişleri, dolayısıyla kabaran devlet masraflarının gittikçe gerisinde kalmış ve bundan tedavülü yeniden genişletmek lüzumu doğmuştu. Öte yandan fiyatların günden güne (hatta sonraları saatten saate) yükselmesi karşısında mark'a güvenini tamâmıyla kaybeden halk, elindeki parayı derhal mala çevirmeğe bakmış ve böylece paranın tedavül sürati durmadan artmıştır. Ruhr havzasının 1923 başında Fransız ordusu tarafından işgalinden sonra hareket başdöndürücü bir hız kazanmıştı. Harpten evvel 4.2 mark olan dolar, 30 Kasım 1923'de 4.2 trilyona çıkmıştı.

Enflasyon, başlangıçta üretimin artmasına engel olmamıştı. Fakat hızlandırıcı, mütedavil sermâyeleri eritmek, gelecek için herhangi bir hesap yapma imkanını ortadan kaldırmak ve kredi mal teminini güçleştirmek suretiyle istihsali aksatmıştı. Üretim endeksi (1913= 100) 1921'de 77, 1922'de 86'ya çıkmışken, 1923'te 54'te düşmüştür. Ayrıca bütün borçluların (bu arada en büyük borçlu olan devletin) borçları fiilen silinmişti. Buna karşılık alacakların, marka yatırılmış olan paraların, bütün tasarrufların değeri sıfıra inmişti. Bu sonuncu olay da orta sınıfları kökünden sarsmıştı. Tasarruf eğilimini zayıflatmak, israf ve spekülasyon eğilimlerini kuvvetlendirmek suretiyle Alman enflasyonunun pek kötü ahlakî etkileri de olmuştur.

1923 sonunda Rentenbank adlı bir banka kurulmuş ve buna, bütün Alman taşınmaz malları üzerinde tesis edilecek ipotek, ticarî ve sınâî müesseselerin altınla ödenecek tahvilatı karşılığında, Rentenmark adlı değeri 1 trilyon kâğıt mark olarak tesbit edilen yeni bir para çıkarmak yetkisi verilmiştir. Reichsbank'ın hükümete ve iş alemine vereceği krediler sıkı bir surette sınırlandırıldığından, Rentenmark tedricen halkın güvenini kazanmış ve para yeniden istikrara kavuşmuştur. Bir müdet sonra Rentenbank tedâvülden kaldırılmıştır. Banknot ihraç hakkı çeşitli kayıtlar altında, tekrar Reichsbank'a verilmiştir. Rentenmark'ın yerini yine Reichsmark almıştır.

Alman enflasyonunun nasıl bu derece şumûllenebildiği çok münâkaşa edilen bir meseledir. Alman hükümetinin, borçlarından kurtulmak ve harp tazminâtını ödeyemeyeceğini ortaya koymak amacıyla, enflasyonu bilerek frenlemediğini iddia edenler vardır.

ENFRARUJ IŞINLARI;

Alm. *Infrarote Strahler (pl).* **Fr.** *Rayons (m pl.) infrarouğes,* **İng.** *Inffrared rays.* Görülebilen kırmızı ışıktan daha uzun dalga boyuna sâhip, gözle görülmeyen ışınlar. **"Kızılötesi ışınlar"** olarak da anılırlar. Isı dedektörleri ile tesbit edilenler en uzun dalga boyu olanlarıdır. Elektromagnetik dalga spekturumda, dalga boyu bakımından görülebilen ışığın üstünde bulunur. Görülebilen dalga boyu aralığına nisbeten daha geniştir. Bu ve bunun gibi diğer görülemeyen ışınlar, gözümüze ne kadar az güvenebileceğimize işâret etmektedir.

Yaklaşık olarak, dalga boyları 0,8 mikron ile 1000 mikron arasındadır. Normal fotoğraf filimlerine tesir etmezler ve normal optik âletlerle fark edilmezler. Bunun sebebi, enerjilerinin görülen ışığın enerjisinden oldukça düşük olmasıdır. Fark edilmeleri ancak ortaya çıkardıkları ısı sonucu olur. Bu sebepten kızılötesi ışın enerjisi bâzan ve yanlışlıkla ısı radyasyonu olarak isimlendirilir.

Kızılötesi ışınların önemli kullanış yerleri son yıllarda yaygınlaşmıştır. Pekçok maddenin kimyasal analizi bu tür ışınların yardımıyla gerçekleştirilmektedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşında yansıyıp gelen kızılötesi ışınların görünür hâle getirilmesiyle, karanlıktaki cisimler fark edilmiştir. Bu tür ışınların ısı etkisini kullanan fırınlar ve cilt hastalıkları tedâvisinde kullanılan lambalar yapılmıştır. Geliştirilen yeni hassas filimlerle, ışık vermeyen fakat sıcak cisimlerin fotoğrafını çekmek mümkün olmaktadır. Bu tür fotoğraflar gün ışığında olabildiği gibi, karanlıkta da çekilebilir. Özellikle askerî sahada kullanılması, gün geçtikçe artmaktadır. Bilhassa enfraruj ışıkları ile hedeflerin aydınlanma ve görünmelerinde çok istfade edilmektedir. Bunun yanında hava fotoğrafçılığında da faydalanılmaktadır. Fotoğrafta sâdece kızılötesi ışın geçiren filitre kullanılır. Fotoğraf sanki ay ışığında çekilmiş gibi bir his verir. Ayrıca vücudun sıcaklık durumunun araştırılmasında, sanâyide ve gözle görülemeyen yıldızların tesbitinde, astronomide kullanılır. Bunun yanında polisiye olaylarda görülmeyen yazıların, parmak izlerinin ve

lekelerinin tesbitinde de istifade edilir.

Târihî gelişimi: 1800 yıllarında İngiliz William Herschel güneş ışığını prizmadan geçirip, tayflarına ayırdığında, hangi rengin termometreye daha etkili olduğu konusunu araştırdı. Mâvi, yeşil ve mor ışınlara nazaran sarı, turuncu ve kırmızı ışınların daha fazla ısı enerjisine sâhib olduğunu tesbit etti. Bunun dışında termometreyi kırmızı ışının ötesinde gözle görülür ışığın olmadığı bölgeye götürdüğünde, sıcaklığın arttığını müşâhade etti. Ancak ölçme âletlerinin hassasiyetinin yeterli olmaması, bu konudaki gelişmeyi durdurdu. Daha sonra yapılan araştırmalar, bu tür ışınların da dalga özelliğine sâhib olduğunu gösterdi.

Sâdece kızılötesi ışın elde etmek yollarından bir tânesi, siyah bir cismi yüksek sıcaklığa kadar ısıtmaktır. Siyah olmasının sebebi, gözle görünen ışını azaltmak içindir. Ancak yüksek sıcaklıklarda siyah cisimde gözle görülen ışınlar da ortaya çıkar. Bunu kızılötesi ışınlardan ayırmak için özel tertiplere ihtiyaç duyulur.

ENGELS, Friedrich;

Alman filozofu. Prusya (Almanya) Ren eyâletine bağlı Barmen kasabasında 28 Kasım 1820'de doğdu. Ömrünün büyük kısmını İngiltere'de geçirerek Londra'da 1895'te öldü.

Karl Marx ile berâber ihtilâlci sosyalizmin, diyalektik ve târihî materyalizmin kurucusudur.

Babasının Mancherster'deki dokuma fabrikasında çalıştı. Eğitim için gönderildiği Berlin'de, önceleri Genç Hegelciler grubuna katıldı. 1844'te Marx'la tanıştı ve bundan sonra fikirleri yön değiştirdi. Ölünceye kadar Marx'la fikir birliği yaptı. Marx'ın geçimine ve kitaplarının basılmasına yardım etti.

1845'te **İngiliz İşçi Sınıfının Durumu** adlı kitabını yazdı. Brüksel'deki Komünistler Federasyonu'nun genel sekreterliğini yaptığı gibi, 1848'de Marx'la berâber **Komünist Beyannâmesi**ni yazdı. Aynı yıllardaki işçi hareketlerinde aktif rol aldı. Marx'ın ölümünden sonra fikirlerini devâm ettirerek **Kapital'**i tamamlamaya çalıştı. İhtilâlci sosyalizm akımının 19. asırdaki ikinci adamıdır. Fikirleri, dünyâda milyonlarca insanın, birbirlerine kin ve intikamla bakmasına sebeb oldu. Izdırap, açlık, sefâlet, kan ve ateş; Engels ve Marx'ın açtıkları yolun netîcesi hâline geldi. Dünyâdaki huzursuzlukların ana sebebi, bunların ortaya attıkları, insan tabîatına uymayan fikirlerdir. Bugün tamâmen iflâs etmiştir.

Engels'in ölümünde, vasiteyine uyularak, cesedi yakılıp, külleri Manş Denizine savruldu.

ENGEREK (Vipera);

Alm. *Viper,* **Fr.** *Vipère,* **İng.** *Viper.* **Familyası:** Engerekgiller (Viperidae). **Yaşadığı yerler:** Avustralya hâriç, dünyânın bütün sıcak ve ılık bölgeleri. **Özellikleri:** Çok zehirlidir. Üçgen başlı olup, sırtlarında bir şerit deseni bulunur. **Ömrü:** 20-30 yıl. **Çeşitleri:** Bayağı, Avrupa, kum, sarı, çayır, boynuzlu, mısır, şişen, kanca dişli, Kafkas, Gabon, dağ engereği.

Engerekgiller (Viperidae) familyasından çeşitli yılan türlerine verilen genel ad. Geniş üçgen başlı, kısa kuyruklu, tıknaz gövdeli olup sırtları boyunca baklava veya zikzak desenli bir bant bulunur. Çoğunlukla gündüz güneşlenir, gece avlanırlar. Avlanmada avlarının peşinden dolaşmazlar. Sessizce avını beklerler. Üst çenelerindeki oluklu iki dişi, ağız kapalıyken damağın üzerine yapışık durur. Avına saldırmak için ağızını açtığında dikleşirler. Bütün yılanlar gibi diliyle koku alır. Zehirlediği avının izini diliyle tâkib eder. Ölüsünü bularak yutarlar. Ana besini fâre, kuş, kertenkele ve böceklerdir. Göz bebekleri, gündüzleri dikey çizgi hâlindedir.

30 santimetrelik çayır engereğinden, 2 metrelik Gabon engereğine kadar değişik uzunlukta bir çok türü vardır. Çeşitli renkte olurlar. Bütün yılanlar gibi topraktaki sarsıntıları kolayca işitirler. Ormanlık, çöllük, kayalık gibi çeşitli yerlerde yaşarlar. Toprak ve kumlarda tüneller açan, iyi yüzen, ağaca ve çalılıklara tırmananlar vardır. Kışı, soğukta nemli yerlerde uyuşuk olarak geçirirler. Sarı engerek hâriç hepsi ovavivipardır. Yâni yumurtalar ana karnında çatlayarak yavrular doğar. Sarı engerek yumurtlar. Dünyânın en zehirli yılanlarından olan "Echis carinat" engereği 70 cm uzunluktadır. Zehiri, kobra zehirinden beş kat daha güçlüdür. Hemen kalbe tesir eder. Vücudunun yanlarındaki testere dişli pullarını birbirine sürterek tehdit edici bir ses çıkararak saldırır.

Yenidünyânın "çukur engerek"lerinin alınlarında ince zarlı iki çukur bulunur. Bunlar, sıcak kanlı hayvanların vücutlarından yayılan ısı dalgalarını (enfraruj ışınları) tesbit ederler. Bunlar tabiî enfraruj dedektörleridir. Bunların sâyesinde avlarını karanlıkta bile bularak tâkip ederler. Bu çukurlardan dolayı, bunlara "çukur engerekler" adı verilmiştir. Çıngıraklıgiller âilesine girmekle berâber kuyruklarında çıngırak bulunmaz. Bâzı zoologlar "engerekgiller"le , "çukur engerekgilleri" aynı familyaya bağlı, iki alt-âile olarak kabul ederler. Gerçek engerekgillerde yüz çukurları yoktur. Canlı enfraruj dedektörleri (kızılötesi ışınları seçebilen araç) yalnız boa, çıngıraklı ve çukur engerek yılanlarında bulunur.

Türkiye'de de birçok engerek çeşitleri vardır.

ENGİNAR (Cynara scolymus);

Alm. *Artischocke (f),* **Fr.** *Artichaut (m),* **İng.** *Artichoke.* **Familyası:** Bileşikgiller (Compositae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:**Marmara ve Ege bölgesinde bahçelerde yetiştirilir.

Haziran-temmuz ayları arasında, mavi-mor renkli çiçekler açan, 50-150 cm boyunda çok senelik otsu bir bitki. Killi, kumlu ve rutubetli topraklarda yetiştirilir. Gövdeleri dik, kuvvetli, sert ve boyuna olukludur. Yaprakları sapsız, büyük, uzun-oval ve parçalıdır. Çiçekler üst yaprakların koltuğundan çıkan, uzun sapların ucunda büyük başçıklar halinde toplanmıştır. Çiçek tablası etlidir. Hepsi tüp şeklinde olan çiçekleri ve bunların aralarında bulunan tüyleri taşır.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin sebze olarak kullanılan kısmı, çiçek tablası ile tâze dip yaprakları ve kökleridir. Yapraklar ve kökte eynarın isimli acı bir madde, inulin, tanen ve filavon bünyesinde bir glikozit vardır. Tâze yaprak ve köklerinden yapılan hulâsa ve tâze yapraklardan hazırlanan çay, safra çoğaltıcı ve idrar arttırıcı olarak karaciğer hastalıklarında kullanılır. Kanda kolesterini azaltır. Ateş düşürücü ve iştah açıcı tesirleri vardır.

ENGİZİSYON;

Alm. *İnquisition,* **Fr.** *İnquisition,* **İng.** *İnquisition.* Roma Katolik Kilisesinin Hıristiyanlığı muhâfaza etmek ve karşı olanları veya yeni fikirler ortaya atanları cezâlandırmak için kurduğu ruhbân cemiyeti mahkemeleri. 1183 (H.578) târihinde kurulmaya başladı ve 1807 (H. 1222)ye kadar tam altı asır devâm etti. İtalya, İspanya, Fransa ile diğer Batı Avrupa devletlerinde kurulan bu korkunç mâlikânelerde sayısız insanlar, ya din uğruna veya yeni fikirler ortaya koydukları için, haksız yere öldürüldüler, yâhut diri diri yakıldılar.

Engizisyon mahkemelerini papazlar idâre ediyor, bütün muâmelâtları gizli yapılıyordu. Papa Üçüncü İnnoceutius, Engizisyonun öncülerindendir. Suçlanan kimsenin avukatı veya kendisini müdâfaa edecek bir sözcüsü olmazdı ve suçlamaların kim tarafından yapıldığını öğrenmek hakkı yoktu. Engizisyon ruhban cemiyetinin verdiği cezâlar içinde "Haçlı seferlerine katılma gibi" cezâlar da vardı. Sanıklarda pişmanlık duygusu görülmezse, cezâsı yakılarak öldürülmekti. Eğer suçlanan kişi ölmüş ise, onu mezar bile Engizisyondan kurtaramaz. Ölü mezardan çıkarılıp cesedi yakılır, mîrâsına da el konurdu. Almanya'da engizisyonun korkunç temsilcisi Konrad Von Malburg oldu. Mary Tuder, Engizisyon Mahkemelerinin İngiltere'de kurulmasına çalıştı. İtalya'da Üçüncü Paulus zamânında engizisyon faaliyetleri devâm etti.

Engizisyon mahkemeleri yalnız Hıristiyanlıktan çıkanları değil, bütün aydınları yok ediyor, fennin ve ilmin ortaya koyduğu yenilikleri günâh sayıyordu. Dünyânın küre şeklinde (yuvarlak) olduğunu ve döndüğünü Müslümanlardan öğrenerek, Avrupalılara nakleden Galileo bile bu beyânâtından dolayı yetmiş yaşlarındayken Engizisyon Mahkemelerine sevk edilmiş, hapishânede gözleri kör olmuştur. Daha sonra sözünü resmen geri alarak kurtulabilmiştir.

Engizisyon mahkemelerinin İspanya'daki zulmü daha büyük olmuştur. 1232 târihinden başlayarak Engizisyon cemiyeti, İspanya'nın her tarafında birer şûbe açtı. Müslümanlara, Yahûdîlere, bunlara taraftar, sevgisi olanlara ve savaşlarda Müslümanlara yardım edenlerin Hıristiyanlara yapmadıkları zulüm kalmadı. 1492'de son İslâm devleti yıkıldıktan sonra Kral Ferdinand ve karısı Elizabeth, İspanya'daki Müslüman ve Mûsevîlerin tamâmını yok etmek için, engizisyonu had safhaya çıkardılar. İspanya'daki Yahûdîlerle Müslümanlar tamâmen imhâ edilinceye kadar bu mahkemelerde sürüdüler, oğlunu bile bu mahkemelerde îdâma mahkûm ettiren İspanya Kralı Beşinci Ferdinand, "İspanya'da artık ne Müslüman, ne de dinsiz kaldı." diye iftihâr etmiştir.

Engizisyon mahkemeleri insanlık târihinin lekesi, Hıristiyanlığın yüz karasıdır. İspanya'da engizisyonu Napolyon Bonaparte 1807 (H. 1222) senesinde binbir zorlukla kaldırmış, onun düşmesinden sonra, tekrar canlanan bu vahşet, bir müddet daha devâm ederek târihe karışmıştır.

Sayısı pek fazla olan Engizisyon Mahkemelerinin kaç kişiyi ölüme mahkûm ettiği kat'î olarak bilinmemekte ise de milyonları geçtiği muhakkaktır. Çünkü yalnız İspanya'da küçük bir Engizisyon Mahkemesi 28.000 kişiyi ölüme mahkûm etmiştir. Bu durum göz önüne alınarak sayısı çok olan bu mahkemelerin kaç kişiyi îdâm etirdiği düşünülebilir.

Engizisyon mahkemelerinin (cemiyetlerinin) kurulduğundan, ilgâ (kaldırılma) târihine kadar yaptıkları zulüm ve cefânın derecesi ve öldürülenlerin adedi **Lugât-ı Târihiyye ve Coğrafiyye** adlı eserde şöyle bildirilmiştir:

Engizisyonun şerrinden (zulmünden)

başka yerlere göç eden 5.000.000

Küreğe ve zindana atılarak telef olan 291.154

Korku ve işkenceden telef olan 43.000

Diri diri yakılan 33.746

İdamdan sonra cesetleri yakılan 18.027

İşkenceden yaralanan 18.000

Toplam ..... 5.403.920 kişi

ENİS BEHİÇ KORYÜREK;

edip ve şâir. 1891 senesinde İstanbul'da doğdu. İlk tahsilini Üsküp ve Selânik idâdîlerinde yaptı. İstanbul Lisesini bitirdikten sonra Siyâsal Bilgiler okuluna girdi. 1914'te bitirdi. Bükreş, Budapeşte şehbenderliklerinde bulundu. 1921'de Türkiye'ye döndü. İstanbul'da Kurtuluş Savaşını destekleyen Müdâfa-i Milliye adlı gizli bir teşkilâta katıldı.

Edirne Hukuk İşleri Müdürlüğünde, Ankara Ticâret Muâhedeleri Dâiresi Reis Muâvinliğinde, Yüksek İktisat Meclisi Umûmî Kâtipliğinde çalıştı. Ekonomi Bakanlığı İş Dâiresi Reisliği yaptı.

Servet-i Fünûncuların etkisinde kalan Enis Behiç, ilk şiirlerini **Şehbâl Dergisi'**nde yayınladı. Daha sonra Ziyâ Gökalp'ın etkisiyle hece ölçüsünü benimsedi. Millî Edebiyât akımına katıldı. 1946'dan sonra tasavvufî şiirler yazmaya başlayan Enis Behiç, Ekim 1949 senesindeAnkara'da öldü.

Eserleri: Mîrâs (1927), **Vâridât-ı Süleymân**'dır.

ENJEKSİYON;

Alm. *Injektion (f),* **Fr.** *Injection (f),* **İng.** *Injektion.* Bir kanala, derin bir yaraya, tabiî bir boşluğa (burun boşlukları, kulaklar, dölyatağı, vs.) herhangi bir dokuya mikropları yok etmek ve asepsi sağlamak gâyesiyle, basınçla, ilaçlı veya mikrop öldürücü bir sıvı vermek.

Enjeksiyonlar deri altı, deri içi, kas içi veya damar içine, ya tedâvi maksadıyla (anestezi, serum tedâvisi, aşılama gibi)veya teşhise yarayacak karakteristik tepkimeler meydana getirmek için (Tübercilin testi, dick testi gibi) kullanılır. Bir enjeksiyon takımında; steril (mikrop ihtiva etmeyen) bir enjektör, birkaç tâne muhtelif steril iğne, alkollü pamuk veya tamponlar, bir lastik band bulundurulur. Enjeksiyonlar mutlaka, hasta yatar durumdayken, yapılmalıdır. Deri içi enjeksiyonlar test amacıyla çok ince iğneler kullanılarak yapılmaktadır. Deri altı enjeksiyonu vücudun her tarafına yapılabilir. Fakat kolun iç tarafı, uyluğun ön dışı, göbeğin altı, kalçaların dış tarafı tercih edilir. Serum ve aşılar (kuduz aşısı) karın derisinin altına yapılabilir.

Kas içine enjeksiyonlar tercih sırasına göre; kalça kaslarına, uyluğun dış yüzüne, omuz başına yapılabilir. Kullanılacak iğne yeterince uzun olmalıdır. İğne dikine ve âniden batırılmalı, kalçadan yapılan enjeksiyon, kalçanın üst dış kadranına yapılmalıdır. Damar enjeksiyonları dirsek kıvrımın, önkol, el sırtı ve ayaktaki kirli kan damarlarından yapılabilir.

Bir ilâcı genel dolaşıma ve etkileyeceği organa en çabuk sevk etme yolu, damar içi enjeksiyonuyladır. Kas içi enjeksiyon âcil durumlarda, enjeksiyon yapmasını bilmeyenlerin kullanabileceği en emin yoldur. Bu durumda deri, mümkünse sabunlu su ile temizlenir veya üzerine mikrop öldürücü bir madde sürülür. İğne üst kolun dış tarafına omuz çıkıntısının takriben 7.5 cm altına batırıldıktan sonra, piston biraz geri çekilip, iğnenin yanlışlıkla bir kan damarına girip girmediği kontrol edilir. Eğer iğne bir kan damarına girdiyse pistonun geri çekilmesiyle enjektör içine kan gelir. Bu durumda iğnenin yeri değiştirilir. Sonra piston yavaş yavaş ileri doğru itilir. Enjektör içindeki ilâç bitince iğne geri çekilir ve enjeksiyon yeri yine bir mikrop öldürücü madde ile silinir.

Uygun olmayan enjeksiyonlar sonucu abseler, sinir zedelenmesine bağlı felçler, iğne yerinde sertleşme, deri altı kanaması ve ağrı meydana gelebilir.

ENJEKTÖR;

Alm. *Injektör (m),* **Fr.** *Injecteur (m),* **İng.** *Injector.* Genel olarak havayı, sıvıları emmeye veya itmeye yarayan küçük pompa. Tıpta, bir doku veya boşluğa basınçlı sıvı doldurmaya yarayan âletlere bu isim verilir. Yâni enjeksiyon olayını gerçekleştiren bir âlettir.

Enjektörün camdan veya mâdenden, silindir şeklinde bir gövdesi ve bunun içinde gidip gelebilen bir pistonu vardır. Bir ucunda, çelikten, nikelden veya daha iyisi platinden bir musluk bulunur. Bu musluğa iğne takılır. Pistonun şekli enjektörün tipine göre değişir. En çok kullanılan tip, tamâmen kristal camdan

yapılan enjektördür. Bunun pistonu, dereceli gövdenin içine sıkıca yerleşir. Enjektörlerin şekli kullanılacağı yere göre çok değişiktir.

İyi bir enjektörde aranacak özellikler şunlardır: Enjektör sterilize edilebilir olmalıdır. Hiçbir tarafından su ve hava sızdırmamalıdır. Temizlenebilmesi için kolayca sökülüp takılabilmelidir. Üzeri silinmeyecek şekilde ve doğru derecelendirilmiş olmalı, düz bir yere konulduğu zaman yuvarlanmamalıdır. Mikrop bulaştırmayı önlemesinden dolayı bir defa kullanılıp sonra atılmak için yapılmış olan plastik disposable enjektörler en uygun olanıdır. Tam usûlüne uygun olarak kaynatılmayan, vurulurken gerekli temizliğe dikkat edilmeyen enjektörlerle hastalık taşınabilmektedir.

ENLEM;

yeryüzünde herhangi bir noktanın düşey düzlemle, ekvator düzlemi arasında kalan açı. Bir yerin coğrafî enlemi, oranın meridyen çemberi üzerinde derece, dakika, sâniye olarak hesaplanan ve bu yerin ekvatora olan uzaklığıdır. Teknik yönden değişik tipte enlemler olmasına rağmen, bunlar arasında fark çoz azdır. Haritacılık başta olmak üzere en çok kullanılanı coğrafî enlemlerdir. Bir noktanın coğrafî enlemi, o noktanın kutup yüksekliğine eşittir. Enlemler ekvatorda kutuba kadar 0°den 90°ye kadar sayılıdır. Her enlem derecesi 60 dakikaya, bunlar da 60 sâniyeye bölünür. Meselâ İstanbul 41 derece, 0 dakika, 16 sâniye kuzey enleminde yer alır. Bu değer şöyle gösterilir: 41°, 0', 16".

Enlemler ekvatora yakınlık ve uzaklıklarına göre aşağı enlemler, orta enlemler ve yukarı enlemler diye adlandırılırlar. Coğrafî enlemleri tesbit etmek için belirli kutup yıldızlarının görünüm açılarını almak yâhut öğle güneşinin açısını sekstantla ölçmek gibi işlemler uygulanır. Bir derecelik enlem yayı yaklaşık olarak 111 kilometredir. Yeryüzünün basıklığı yüzünden bu uzunluk kutuplarda 111.900 km, ekvatorda ise 110.568 kilometredir.

Enlem ve boylamların insan hayâtında büyük önemi vardır. Sefer hâlinde bulunan bir gemi veya uçak, bulunduğu yerin enlem ve boylamını belirterek yerini belli edebilir. Büyük denizlerde karşılaşılan bir hâdise de bu değerle belirtilir.

ENSÂR;

Hicretten sonra Peygamberimize ve Mekke'den gelen Müslümanlara (muhâcirlere) yakın alâka gösterip, malları, mülkleri, bedenleri ve diğer varlıklarıyle onlara yardım eden Medîneli Müslümanlara verilen ad. Ensâr, Arapça bir kelime olup, lügatta "yardımcılar" mânâsına gelir. Medîneli Müslümanlar, o zaman Evs ve Hazreç isimli iki büyük kabile idiler. Bunlardan olmadıkları hâlde yardım etme hususunda onlara tâbi olan diğer Müslümanlar da Ensâr sayılıyordu.

Ensâr, Peygamberimize ve onun güzîde arkadaşlarına, müşriklerin Müslümanları ortadan kaldırmak için uğraştığı, İslâmın en zor günlerinde yardım ellerini uzatmış, Resûlullah efendimizi Medîne'ye dâvet etmiş, Müslümanları Mekkeli müşriklerin işkence ve eziyetlerinden kurtarmışlardır. Medînelilerden ilk defa 6 kişilik bir grup Akabe mevkiinde İslâmiyeti kabul edip biât etmişlerdir. Bu altı kişinin adı: 1)Esad bin Zürâre, 2)Avf bin Hâris, 3) Râfi bin Mâlik, 4)Kutbe bin Âmir, 5)Utbe bin Âmir, 6)Câbir bin Abdullah'tır. Bunların hepsi Hazrec kabilesindendir.

Bu altı kişinin, ilk defa Resûlullah efendimizle tanışmasından sonra onlara; **"Sizler, şimdiden sonra bana yardımcı ve destekleyici olur musunuz ki, ben de Allahü teâlânın dînini halka tebliğ edeyim, duyurayım?"** buyurdu. Bunlar da şöyle cevap verdiler: "Ey Allah'ın Resûlü! Sizin de mâlûmunuz olduğu gibi, Evs kabilesiyle eski zamandan beri aramızda çok harpler yaptık, hâlâ bizim aramızdaki düşmanlık devâm etmektedir. Evs ve Hazrec kabileleri bugün de eskisi gibi birbirlerine düşmandır. Sen bizim aramıza, bu hâl dururken geldiğin takdirde biz sana yardım edemeyiz. Hele bu yıl bize izin ver, gidelim. Kabilelerimiz arasına varalım. Belki Hak teâlâ aramızda sulh olmasını sağlar, senin bize yaptığın dâveti, gidelim biz de onlara arz edelim. Umarız ki, Allahü teâlâ hepimizi sana yardımcı eyler. Şöyle ki, Evs ve Hazrec kabileleri barışıp hep sana tâbi olurlar. Dünyâda senden başka izzetli hiçbir kimse olmaz. Hele bu yıl varıp gidelim, nice olur bir görelim. Gelecek hac mevsiminde de yine seninle buluşalım."

Bunları söyledikten sona dönüp Medîne'ye gittiler. Peygamberimizin bu haberini söylemedik bir ev bırakmadılar. Ertesi yıl olunca yine aynı yerde Resûlullah efendimiz 12 kişiye rastgeldi. Beşi, geçen yıl gelenlerdendi. Câbir bin Abdullah gelememişti. Diğerinin isimleri siyer kitaplarında yazılıdır. Bu arada Peygamber efendimiz onlara **Kur'ân-ı kerîm'**i ve İslâmiyeti öğretmek için Mus'ab bin Umeyr'i Medîne'ye göndermişti. Onun nasîhât ve dâveti ile çok kişi Müslüman oldu. Kısa zamanda İslâmiyet her eve girdi.

Üçüncü yıldaki Akabe görüşmesinde 70 kişiden fazla olan Medîneli Müslümanlarla Peygamberimiz şöyle sözleşip, antlaştılar:

1. Bundan sonra kendi nefslerini, hatunlarını ve oğullarını her neden korurlarsa, Resûlullah efendimizi de ondan koruyacaklar.

2. Her kim Resûlullah efendimize düşmanlık ederse, ona karşı durup, kılıçla müdâfaa edecekler.

3.Resûlullah efendimizin yoluna karşı gelen Arap ve Acem ile harp edecekler.

Bu antlaşmaya, bundan sonra Müslüman olan Medînelilerin hepsi sadık kaldı. Böylece Resûlullah'ın Mekke'den Medîne'ye hicretinden sonra Muhâcir Müslümanlara en büyük yardımı ve desteği sağladılar. Mekkeli Muhâcirlerle Medîneli Ensâr kardeşlik bağıyla öyle birbirlerine bağlandılar ki, Ensâr ellerinde bulunan herşeyin yarısını Muhâcir kardeşine verdi. Hattâ babalarından kalan malların taksiminde onları da vâris yapmaya râzı oldular. Yalnız bu hususa izin verilmedi. Ensârın bu fedâkarlığını Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîm'de ve Resûlullah efendimiz hadîs-i şerîflerinde övmektedir.

Âyet-i kerîmede meâlen buyuruldu ki:

Önce Müslüman olanlardan, Muhâcirlerin ve Ensârın önce gelenlerinden ve bunların yolunda gidenlerden Allahü teâlâ râzıdır ve bunlar da Allahü teâlâdan râzıdırlar. Allahü teâlâ bunlar için, Cennetler hazırladı. Bu Cennetlerin altından nehirler akmaktadır. Bunlar Cennetlerde sonsuz olarak kalacaklardır. (Tevbe sûresi: 100)

Peygamber efendimiz buyuruyor ki:

Ensârı sevmek îmândandır. Onlara buğz etmek münâfıklık alâmetidir.

Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, siz Ensâr cemâatı bana insanların en sevimlilerindensiniz.

ENSPEKSİYON;

Alm. *Inspizieren (n),* **Fr.** *Inspection (f),* **İng.** *Inspection.* Gözlemek, bakmak, gözle incelemek mânâlarına gelen ve çok kullanılan bir kelime. Hasta muâyenesinin ilk basamağını teşkil eder. Çok basit olmasına rağmen, oldukça önemlidir.

Bilgili ve tecrübeli bir hekim, hastasını dikkatli bir şekilde gözleyerek, kolaylıkla teşhise varabilir. Esâsen bu safha, hastanın, hekimin odasına girmesiyle birlikte başlamış olur. Enspeksiyon yapılırken, hastanın konuşması, oturuşu, yürüyüşü, yatış şekli, yüz görünümü, cildinin rengi ve cildinde meydana gelenler, kısacası bütün vücudu dikkatlice gözden geçirilir. Böylece, sâdece görmek sûretiyle, başka hiçbir muâyene yapmadan birçok hastalığın teşhisi mümkündür. Meselâ gözlerin dışarıya fırlamış gibi görünüşü, tiroit bezinin aşırı çalıştığını gösterir. Tırnakların kaşık gibi görünmesi, demir eksikliğine bağlı bir kansızlığı gösterir. Deri hastalıklarının birçoğunun teşhisi de hemen hemen sâdece enspeksiyona dayanmaktadır.

Cildin rengindeki değişiklikler (sararma, esmerleşme, renksizleşme, kızarma), değişik cilt döküntüleri (ekzema, mantar, mikrobik, kurdeşen gibi), cilt altı su toplaması (ödem) veya cildin aşırı kuruması (dehidratasyon), gözlerin aklarındaki sararma, kızarmalar, karında şişlik, nefes darlığı, ağrının yeri ve şiddetine göre vücudun değişik şekil alması ve daha sayılamayacak kadar belirti vardır ki, sâdece enspeksiyonla anlaşılabilir. Birçok hastalık, hekimin eli bile hastaya değmeden kesin olarak teşhis edilebilir.

ENTALPİ;

Alm. *Enthalpie,* **Fr.** *Enthalpie,* **İng.** *Enthalpy.* Sâbit basınçta meydana gelen birçok işlemde hem enerjiyi hem de işlem esnâsındaki maksimum işi göz önüne alan bir termodinamik fonksiyon. Kimyâsal reaksiyonların çoğu sâbit baskıda yürür. Hacim değiştiğinde dış baskıya karşı bir iş yapılmış olur. Böyle bir reaksiyonda iç enerji değişmesinde bu iş ile serbest hâle geçen veya alınan enerji birbirinden ayrı göz önüne alınır. Bu sebeple sâbit basınç altında yürüyen bir kimyâsal reaksiyonda hâl değişmelerini göstermek için bir hâl fonksiyonu kullanılmıştır. Bu da "entalpi"dir.

$\Delta H = E + PV$

denklemi ile belirtilir. Burada H entalpi, E iç enerji, P basınç, V de hacimdir. İç enerjide olduğu gibi bir sistemin mutlak entalpisini de tâyin etmek imkânsızdır. İç enerji, basınç ve hacim, hâle bağlı miktarlar olduğundan entalpi de geçilen yollar ne olursa olsun sâdece ilk ve son hâllere bağlıdır. Bu sebeple miktar, iki hâlin farkı şeklinde ifâde edilir ve:

$\Delta H = \Delta E + P.\ \Delta V$ (Sâbit basınçta)

yazılır. Böylece entalpi değişmesi (H_2- H_1), dönüşüm sırasında sistemdeki iç enerji değişmesiyle, dışla

alınıp verilen mekanik işin toplamı olur.

ENTEGRE DEVRELER;

Alm. *Inteqrierte Schaltugn (f),* **Fr.** *Circuits integrate,* **İng.** *İntegrated circuits.* Transistör, diyot, direnç, kapasitör ve iletkenlerin bir tek yapıda paket hâlinde birleştirilmesi sonucu ortaya çıkan bir elektrik elemanlar topluluğu. Elektronik devreler karmaşıklaştıkça hacim problemleri meydana çıkmaya başladı. Küçük hacme sığdırılan fonksiyonları çok fazla elektronik minyatür devreler yapılmaya başlandı. Elektroniğin bu dalı mikro elektronik ismini alır.

Minyatür devrelerden, transistör, diyot, direnç ve kondansatör gibi elemanları parça îmâl edilirken teşekkül ettirilen devrelere entegre devre (IC) denir. Karpuz çekirdeği büyüklüğündeki bir entegre devrede binlerce transistör, diyot, direnç olabilir. İmâlatı yüksek bir teknoloji gerektiren entegre devreler buna mukâbil, hacim, fiyat, ağırlık, sadelik ve güvenirlik yönünden uygundur. Entegre devreler bugün cep radyosundan uzay cihazlarına kadar muhtelif elektronik sahalarında kullanılmaktadır.

İki tip entegre devre vardır. Birincisi film tipidir. Elemanları meydana getiren malzeme seramik, plastik veya yarı iletken bir malzeme yüzeyine minyatür baskı devre şeklinde yerleştirilir. Film malzemesi olarak ya boya veya elektro kaplama malzemesi kullanılır. Dirençli boyalar direnç maksadıyla, iletken gümüş veya bakırlı boyalar kondansatör ve bağlantı hatları için kullanılır. Minyatür diyot, transistör gibi yarı iletken parçalar milimetrenin birkaç binde biri kalınlığındaki filim hatlarına bağlanır.

İkinci tip entegre devre yeni iletken tip olup, film tipinden az farklıdır. Elemanlar saf silikon malzeme yüzeyine ve içine yerleştirildiğinden entegre devre daha da minyatürleşir. Yarı iletken entegre devrelerde direnç, kondansöre ilâve olarak; diyot ve transistörler de difizyon ve alaşımlama metodları ile daha imâlât safhasındaki silikon malzeme içinde meydana getirilir.

Birkaç entegre devrenin ek silikon malzeme (cip) içine yerleştirilmesi de mümkündür. Minyatür devrenin minyatürleştirilmesi olan bu entegre devreler kısaca LSI (Large-Scale Intgration) devreler denir. Bir kol saati, masa hesap makinesi fonksiyon devresi tek LSIdevresinden meydana gelir.

ENTERNASYONAL;

Alm. *İnternationale,* **Fr.** *İnternationale,* **İng.** *İnternational.* Milletlerarası işçi birlikleri; Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde ayrı zamanlarda toplanan, işçi diktatörlüğüne dayalı sosyalist ve komünist partilerin birliğini sağlama amacına yönelik milletlerarası işçi birliklerinin genel adı. Sözlükte "milletlerarası, beynelmilel, uluslararası" mânâsında kullanılır.

Milletlerarası işçi birliği dört merhale geçirmiştir. 28 Eylül 1964'te Londra'da kurulan milletlerarası işçi birliği, I. Enternasyonali meydana getirir. Bu kuruluşun beyannâmesi, Karl Marx tarafından hazırlanmıştır. Teşkilâtın amacı, bütün dünyâ ülkelerinde işçi idâresini hâkim kılmaktı. Yeni kurulan bâzı sendika ve dernekler Enternasyonale bağlandı. Yürütme organı durumundaki Genel Konsey, teşkilâtın dünyâ çapındaki bütün işlerini yürütüyordu. I. Enternasyonal, daha ilk yıllarındaalmanya, Avusturya, Fransa ve İspanya'da kânundışı îlan edildi ve rağbet görmedi. Nihâyet Karl Marx ile teşkilâtın diğer üyesi Bakunin arasında anlaşmazlık çıktı ve çatışma oldu. Başarısızlığa uğrayan teşkilât, Temmuz 1876'da yapılan Philadelphia Kongresinde, I. Enternasyonalin resmen dağıldığını îlân etti.

Sosyalist parti ve sendikaların teşvikiyle teşkilâtlanan ve 23 ülkenin sosyalistlerini bir araya getiren II. Enternasyonal, 1889 senesinde Paris'te toplanan bir kongre ile kuruldu. Yürütme organı ancak kuruluşundan on bir yıl sonra gerçekleştirilebildi. Merkezi Brüksel'de olup, ikinci toplantısı 1891'de yapıldı. 1896 senesinde merkezî teşkilât, uyum sağlayamayan, birliği bozan muarızlarını ihraç etti. Sınıf mücâdelesi ve devrim konusunda ısrâr eden teşkilâtı savaş konusu rahatsız ediyordu. Devletlerarası çıkan savaşa katılıp katılmama konusunda, teşkilât üyeleri birbirine düştü. Savaşın kapitalizm ile ilgili olduğu görüşü ağır bastı. Savaşı engellemek için genel greve gidilmesi kongreye getirildiyse de reddedildi. Birinci Dünyâ Savaşındaki ittifaklar, savaşan ülkelerin sosyalist partilerini karşı karşıya getirdi veEnternasyonalin bölünmesine yol açtı. Teşkilâtın üyelerinden bir kısmı koparken; Lenin'in önderliğindeki sol grup, savaşın bir sınıf savaşına döndürülmesi için çaba sarf etti. Çalışamaz hâle gelen II. Enternasyonel de iflas etti.

Komünist Enternasyonal: Kısaca Komintern olarak da bilinen III. Enternasyonal, komünist partilerin birliğini sağlamak maksadıyla 1919 senesinde kuruldu.

Üçüncü Enternasyonalin temelinde Rus bolşevikleri ve II. Enternasyonalin iflasını îlân eden Lenin vardır. Teşkilâtın kurucu kongresi, 21 ülkeden 54 delegeyle toplandı. Merkezi Moskova'daydı. Moskova'da toplanan ikinci bir kongreye ise 37 ülkeden temsilciler katıldı. Bu kongrede Lenin, Komünist Enternasyonale katılma şartlarını belirleyen 21 maddeyi kabul ettirdi. Bu maddelere göre;

üye partilerin adlarını değiştirip komünist parti adını almaları, gizlice girecekleri orduda ve köylüler arasında komünist propagandayı sürdürmeleri, kongrenin zorlayıcı kararlarına boyun eğmeleri, Sovyet Cumhûriyetlerinden hiçbir yardım ve desteği esirgememeleri gerekiyordu. III. Enternasyonal, bir partiler federasyonu değil, bütün komünist partileri bünyesinde toplayan bir dünyâ partisi ve amacı da bir Dünyâ Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kurmaktı. Komünist Enternasyonal'in, Kiev, Stockholm, Viyana, Amsterdam ve Berlin'de büroları vardı. Enternasyonal Haberleşme adını alan ve dört dilde yayımlanan bir yayın çıkardı. İlk zamanlarda kongrenin bütün toplantılarına katılan Stalin, Enternasyonalin 1924-26'dan sonra ülkesindeki hâkimiyetini güçlendirdiği dönemlerde yapılan toplantılarına katılmaz oldu. Trocki, ilk kongrelerde önemli bir rol oynadı. Parti içinde hizipleşmeler baş gösterdi. Fakat Stalin'in Komünist Parti içindeki ağırlığı arttı.

Komünist Partisi öyle bir hâl aldı ki, SSCB'yi her yola başvurarak savunmak birinci hedefi oldu. Haziran 1941 senesinde Hitler'in SSCB'ye saldırması üzerine Komünist Partisi birbiri içerisinde çelişkiye düştü. Nihâyet 1943'te Stalin, Komünist Enternasyonali feshetti.

Stalin'e muhâlif bir yol izleyen Trocki, Komintern'i, işçi sınıfının lideri olarak görüyor ve teşkilâtta faal rol oynuyordu. Bilâhare, komintern'in gâyesinden saptırıldığı ve Avrupa'daki milliyetçi akımlara karşı çıkılmadığı inancına kapıldı. Komintern'de karşı bir cephe kurdu. Bunun üzerine 1929'da Rusya'dan sürüldü. Sürgün sırasında; Fransa, Almanya, İspanya ve özellikle İtalya'dan birçok fikir yanlılarını biraraya toplamayı başardı. Troçki'nin bu çalışmaları devâm ederken, Stalin Rusya'da Troçki yanlılarını öldürtüyordu.

Dördüncü Enternasyonalin kuruluş konferansı, 3 Eylül 1938'de Fransa'nın Perigny şehrinde toplandı. Konferansa katılanlar, Troçki'nin hazırladığı programa uygun olarak, IV. Enternasyonalin kurulduğunu ilân etti. Hazırladıkları program daha yüksek ücret, daha iyi çalışma şartları ve refah bir ülke adı altında işçi sınıfını ve halkı aldatmaktan öte gitmiyordu. Troçki'nin ölümünden sonra, 1949 senesinde Pablo, Enternasyonalin dağılması çağrısında bulundu. Hizipler arasında çatışma başladı. Diğer Enternasyonaller, kendi devletine ve milletine bir şey veremediği gibi, IV. Enternasyonal de 1953 senesinde kendi aralarında ikiye bölünerek târihe karıştı.

Sosyalist Enternasyonal: 30 Temmuz 1951 senesinde Frankfurt'ta kurulan ve dünyâdaki sosyalist partilerin çoğunu içine alan siyâsî teşkilât. Sosyalist Enternasyonale; kurucularının, komünist hareketin karşısında olduklarını söylemelerine rağmen, komünizmin yumuşatılmış şekli denilebilir. Sosyalist Enternasyonal, iki yılda bir toplanır ve ortak bir bildiri yayınlar. Başkan, dört yılda bir seçilir. On dokuz başkan yardımcısı vardır. Avrupa'daki sosyalist partiler, Sovyet emperyalizmini kınadıklarını söylerler. Üçüncü Dünyânın sosyalist partileri ise, esas tehlikenin Amerikan emperyalizminden kaynaklandığı görüşündedirler.

31 Ekim 1978 senesindeki Paris toplantısında, CHP'nin 1986 senesinde Lima'da yapılan genel kurulda da SHP'nin Türkiye sosyalist hareketini temsilen teşkilâta katılması kabul edildi.

Günümüz hür dünyâsında, komünizmin ve nasyonal sosyalizmin, hiçbir devlet ve ülke için kurtuluş reçetesi olmadığı ortaya çıkmıştır. İşçilerine fabrikalar ve diğer sanâyi işletmeleri; köylüye bol arâzi; memlekete ise, sulh, hürriyet ve refâh vaad eden komünist yönetimler; geride sefâlet, işsizlik, hastalık, kan ve gözyaşından başka birşey bırakmamıştır. Kandırılmış miyonlarca insan, felâkete mâruz bırakılmıştır. 1927 yılından 1939 yılına kadar, sâdece Rusya'da 17 milyon mâsum insan bir hiç uğruna yok edilmiştir. Doğu Avrupa devletlerinde de binlerce insan tank altında can vermiştir. Komünizm, köylüye ve işçilere o kadar çok şey vaad edince câhil kafalarıyla Cennet hayâtına kavuşacaklarını sananlar ancak seneler sonra, komünizmin ferdî mülkiyet düşmanlığını, diktatör idâresinin zulmünü, din düşmanlığını, bütün çalışanların işçi, ırgad hâline sokulması ve sefâlette eşitlik fikrini anlamıştır. Bu sebeple, başta işçiler olmak üzere insanlar; maddeye, nefsin arzularına iten, dinden îmândan habersiz bırakarak, hayvan gibi boğaz tokluğuna çalıştıran o dikta idâreden kurtulma çârelerini aramışlardır. Nitekim uzun yıllar komünist idâre altında yaşayan Sovyetler Birliği, demirperde ülkeleri ve diğer komünist devletlerin halkları ayaklanarak komünist idârelere bir bir son vermeye ve 1990'dan îtibâren bu ülkelerde demokrasi tesis etmeye başladılar.

ENTOMOLOJİ;

Alm. *Insektenkunde,* **Fr.** *Entomologie (f),* **İng.** *Entomology.* Terim olarak, böcek ilmi. Entomoloji, esâsen zoolojinin bir dalı ise de yeryüzünde bulunan hayvan türlerinin dörtte üçünü teşkil eden böceklerin (700.000) çoğunun çeşitli kültür bitkilerine yaptıkları ekonomik zararlar sebebiyle ayrı bir ilim dalı hâlinde gelişmiştir. Son yıllarda bitki korumacılarca, Entomoloji kelimesinin anlamı daha geniş olarak kabul edilmekte ve zirâatte zararlı diğer hayvan (özellikle diğer Arthropoda=Eklembacaklılar) türlerini de içine aldığı kabul edilmektedir. Bu bilimin, Genel Entomoloji, Özel Entomoloji, Uygulamalı Entomoloji, Ekonomik Entomoloji vb. dalları vardır. Böcekler, hayvanlar âleminin Arthropoda şubesine

(Phylum) bağlıdır.

ENTROPİ;

Alm. *Entropie (f),* **Fr.** *Entropie (f),* **İng.** *Entropy.* Isı enerjisinin tamâmının mekanik işe dönüştürülmesinin imkânsız olduğunu ifâde eden termodinamik büyüklük. İzole bir sistem içindeki düzensizlik derecesi.

Entropi, termodinamik bir sistemin başka sistemlere iş şeklinde aktarabileceği enerji miktarını gösteren özelliği veya hal fonksiyonu olarak da tanımlanır. Entropinin değeri sistemin var olan şartları veya hâli tarafından belirlenir. Sâbit enerjili bir sistemin entropisi sıfırdan bir maksimum değere kadar değişir. Entropi değeri sıfırsa, aktarılabilecek iş miktarı sistemin enerjisine eşittir. Entropi maksimumda ise aktarılabilecek iş miktarı sıfır olur. Bir sistemden diğer bir sisteme sâbit sıcaklıkta q miktarda bir ısı aktarıldığında, sistemin entropisindeki artış, DS=q/T'dir. (T=mutlak sıcaklık). Geri dönüşümlü olmayan proseslerde DS>q/T olur.

İzole sistemlerin entropisi artmak mecbûriyetindedir. İçinde bulunduğumuz odanın bir köşesine bir sprey püskürtülürse püskürtülen zerreler toplu bir halde o köşede kalamazlar. Molekül hareketleri sebebiyle bütün odanın içinde, oradan atmosfere dağılmak mecbûriyetindedirler. Görülüyor ki, entropinin artması bir "geriye döndürülemez olay"dır.

Birisi daha sıcak iki cisim yanyana dursa, belli bir zaman geçtikten sonra sıcak olandan, daha az sıcak olana doğru bir ısı geçişi olur. Ve her iki cismin sıcaklığı eşit hâle gelinceye kadar bu ısı akışı devâm eder. Odamızda yanmakta olan bir soba ısı neşreder ve odayı ısıtır. Bu durumda ısının tek yönlü geçişi "geri döndürülemez" bir hâdisedir. Hiçbir zaman soğuk bir cisimden ısının daha sıcak bir cisme geçmesi bu sûretle birinin daha fazla soğuyup ötekinin de daha fazla ısınması beklenemez. Sobadan odaya yayılan harâretin tekrar sobanın içine dönmesi gibi hâdiseler tabiatta imkânsızdır.

Bir kabın içine o kabı ikiye bölen bir bölme yerleştirip, sonra bölmenin iki tarafına birbirinden farklı iki sıvı doldursak, bölmeyi çektiğimiz zaman, çok kısa bir müddet içinde iki farklı sıvının birbirine karıştığını görürüz. Kabı karıştırmayıp, çalkalamasak bile, bir süre sonra iki sıvı tamâmen ve homojen bir şekilde birbirine karışır. Aynı şey gazlar için de söz konusudur. Bu karışma olayları da "geriye döndürülemez" hâdiselerdir. Birbirine karışmış iki sıvının kendiliğinden tekrar ayrılması, karışan gazların herbirinin bir köşeye toplanarak birbirinden ayrı durması mümkün değildir.

Birbirine musluklu bir boru ile birleştirilmiş iki balon alalım. Bunlardan birinin içi bir gazla, meselâ, hava ile doldurulmuş, diğerinin de havası boşaltılmış olsun. Aradaki musluğu açtığımız takdirde, gaz (meselâ hava), her iki balon da aynı miktarda bulunacak şekilde dolu balondan boş balona doğru geçecektir. Bu da "geri döndürülemeyen" bir hâdisedir. Gazın gerisin geriye balonlardan biri içine geçip, diğer balonun içinin boş kalması düşünülemez.

Başka bir tecrübe daha: Bir pervâneyi rahatça dönebileceği bir tel eksene takar ve döndürürsek, bir süre sonra bu dönme muhakkak duracaktır. Zîrâ pervânenin kinetik enerjisi sürtünmeler sebebiyle yavaş yavaş ısı enerjisi hâline geçecek ve bu sûretle bir müddet sonra hareketin durmasına, yâni mekanik enerjinin tükenmesine sebeb olacaktır. Burada bir enerji azalmasının olmadığını sâdece enerjinin şeklinin değiştiğini, kinetik enerjinin ısı enerjisine dönüştüğünü belirtmek gerekir. Bu mekanik olay da "geri döndürülemeyen" bir hâdisedir. Hiçbir zaman kaybolan ısı enerjisinin tekrar mekanik enerji hâline gelmesi ve pervânenin dönmeye başlaması beklenemez.

Vapur iskelesine bir vapurun yanaştığı ve yolcularını boşaltmaya başladığı düşünülürse, çıkış turnikesine kadar bir koridorda ve sıkışık bir şekilde yürüyen yolcular, çıkışta dağılmaya başlayacaklar ve her biri ayrı istikâmete, kimisi güney tarafına kimisi kuzey tarafa, kimisi doğuya doğru gidecektir. Zaman geçtikçe bunların aralarında mesâfe artacak, birbirleriyle ilgilerini tamâmen kaybedeceklerdir. Bu da "geriye döndürülemeyen" bir hâdisedir. Geriye döndürülemeyen olayların cereyan ettiği bütün bu sistemlerde esas olarak enerji miktârının sâbit kaldığını, fakat termodinamik özelliklerinin ve mekanik bakımdan sayıların değiştiğini söyleyebiliriz. Pervânenin kinetik enerjisi ile meydana gelen ısı enerjisinin toplamı sâbittir. Giderek daha çok kinetik enerji ısı enerjisi hâline dönüşmektedir.

Aynı şekilde iki balonu dolduran gaz moleküllerinin sayısı da sâbit kalmakta, ancak bir balona düşen gaz molekülü sayısında bir azalma meydana gelmekte, mevcut moleküllerin bir kısmı karşıdaki boş balona geçerek onu doldurmaktadır. Vapur iskelesinden çıkıp İstanbul'un her tarafına dağılan insanların da sayısı değişmemiştir. Ama birbirinden uzaklaşmışlar, birbirleriyle irtibatlarını kaybetmişlerdir. Bu dağılma sırasında gittikçe artan bir "düzensizleşme" de bahis konusudur.

Kendiliğinden olan bütün prosesler inreversibl (geri dönüşümlü olmayan)dir. Buna dayanarak kâinâtın entropisinin dâimâ artmakta olduğu söylenebilir. Bir başka ifâdeyle, her an bir miktar enerji daha mekanik enerjiye dönüştürülemez hâle gelmekte ve böylece kâinât giderek tükenmektedir.

Canlı organizmalar dış dünyâdan serbest enerji almak sûretiyle geçici olarak entropilerinin artmasını durdurabilmekte veye hiç değilse yavaşlatabilmektedir. Ancak mukadder olan âkıbet değişmemekte, ölüm anında entropi artmaya başlamakta, organizma çürüyüp dağılarak, âdetâ zerrelerine ayrılmaktadır.

Bir sistemin entropisi arttıkça kullanılabilir enerji verme kâbiliyeti de azalır. Bir arada toplu bulunan insanlar berâberce çok işi yaparlar ama, dağıldıkları, birbirinden uzaklaştıkları nisbette, (toplam güçleri yine aynı olmakla berâber) hiçbir iş yapamaz hâle gelirler.

Saatte 45 santigrat derece sıcaklıkta 3000 litre su temin eden sıcak (veya ılık) su kaynağı harâret miktarı bakımından "bol bir su kaynağı" sayılır. Dış ortamdaki sıcaklığın 15°C olduğu düşünülürse, bu kaynaktan saatte 90.000 kilokalori ısı alınabilir. Ancak bu kadar muazzam kalori ile bir yumurtayı pişirmek mümkün değildir. Yumurtayı pişirebilmek için "kaynar su"ya ihtiyaç vardır. Bundan dolayıdır ki 45°C'de elde edilen büyük kalorinin 100°C'de elde edilen bir cezve sudaki pek az miktarda kalorinin yerini tutması imkânsızdır.

Görülüyor ki, entropinin artması ile sistemin düzensizliği artmakta ve kullanılabilir enerji verme kâbiliyeti, yâni işe yararlığı azalmaktadır.

Bütün kendini düzenleyen sistemlerin, canlılarda olduğu gibi, entropilerinin artmasına karşı direnmeye gayret ettiklerini görürüz. Bu, sistemin "düzenini bozucu" tesirinden haberli olması ve buna karşılık gerekli "düzeltici ayarlamaları" yapması ile mümkün olabilmektedir. Bu hâdiseyi, atom içinde de görmek kâbildir. Çekirdek etrâfında dönen elektronu merkeze doğru çeken kuvvetle dönüşün verdiği santrifüj kuvvet arasındaki denge, onu yörüngede tutmakta, fırlayıp gitmesine mâni olmaktadır. Kâinâtı teşkil eden elementlerin entropisi de artmaktadır. Evvelâ dev bir atom şeklinde olduğu tasavvur edilen kâinât, gittikçe genişlemekte, birbiri etrâfında dönen cisimlerin merkezden olan uzaklıkları mütemâdiyen artmakta olduğu görülmektedir. Odamızın bir köşesine püskürtülen kokunun her tarafa yayılması gibi kâinâtta da "geri döndürülemeyen" bir olay mevcuttur.

Kâinâtta her sistemin ve canlının entropisi devamlı artmaktaydı. Bu artış ilelebet devâm etmeyecek, maksimuma erişince işe yarar enerji kalmayacaktır. İşe yarar enerjinin kalmaması demek, maddeler arasında ısı bakımından dengenin sağlanması demektir.

ENVANTER;

Alm. Inventar (n), Fr. Inventaire (m), İng. Inventory. Bir iktisâdî faaliyete konu, kıymetlerin belirli bir devre sonunda birer birer takibine, tartılmasına, ölçülmesine, sayılmasına ve bu zamanki râyiçlere göre bedellerinin takdirine âit işlemler.

Envanter, geniş mânâsı ile herhangi bir işletmenin muayyen bir târihteki varlıkları ile borçlarının sayılması ve değerlenmesi neticesinde bulunan kesin miktar ve kıymetlerin tafsilâtlı olarak tesbit edilmesi ve gösterilmesidir. Dar mânâsı ile ele alındığında ise envanter, yalnız mal stokunun veya mâmul ve yarı mâmüllerin veya ham madde ve malzemenin sayılarak değerlenmesini ifâde eder. Dar mânâda envanterin başlıca iki metodu bulunmaktadır. Bunlar sürekli envanter ve hesap devresi sonunda envanter alma metodlarıdır.

Türk Ticâret Kânunu'na göre, "Envanter çıkarmak; saymak, ölçmek, tartmak ve değerlendirmek yoluyla bilanço günündeki mevcutları, alacakları ve borçları kesin olarak ve ayrıntıları ile tesbit etmektir." Mevcutlar, alacaklar ve borçlar işletmenin ekonomik değerlerini belirtir.

Vergi Usûl Kânunu'na göre, envanter çıkarmak; bilânço günündeki mevcutları, alacakları ve borçları saymak, ölçmek, tartmak ve değerlemek yoluyla kesin olarak ayrıntıları ile tesbit etmektir. Ticârî geleneklere göre, tartılması, sayılması ve ölçülmesi alışılmamış malların değerleri tahmînî olarak tesbit edilir. Mevcutlar, alacaklar ve borçlar işletmenin ekonomik değerlerini gösterir.

Envanter ile ilgili kânunlar: Bu kânunu düzenleyen T.T.K. 75'inci maddesi aynen şöyledir: "İlgililerin, işlemenin iktisâdî ve mâlî durumu hakkında mümkün olduğu kadar doğru bir fikir edebilmeleri için, envanter ve bilançoların ticârî esaslar gereğince eksiksiz açık ve kolay anlaşılır bir şekilde memleket parasına göre tanzimi lâzımdır. Bütün aktifler en çok bilanço gününde işletme için hâiz oldukları değer üzerinden kayıt olunur. Borsada kote edilen emtia ve kıymetler o günün borsa rayicine göre ve tahsil edilmeyen veya ihtilaflı bulunanlar müstesna olmak üzere, bütün alacaklar da îtibârî miktarlarına göre hesaplanır. Pasifler, hususiyle bütün borçlar, şarta bağlı veya vâdeli olsa bile, itibari değeri üzerinden hesaba geçilir. Ticâret şirketleriyle ticâret kurumlarını envanter ve bilançoları hakkındaki hususi hükümler mahfuzdur."

Vergi Usûl Kânunu'nun 186'ıncı maddesinde şu tanım yapılmaktadır: "Envanter çıkartma; bilanço günündeki mevcutları, alacakları ve borçları saymak, ölçmek, tartmak ve değerlendirmek sureti ile kesin bir şekilde ve müfredatlı olarak tesbit etmektir. Şu kadar ki, ticârî teâmüle göre tartılması,

sayılması ve ölçülmesi mutad olmayan malların değerleri tahminen tesbit olunur. Mevcutlar, alacaklar ve boçlar, işletmeye dâhil iktisâdî kıymetleri ifâde eder."

Envanter listelerinin sayfa üzerinden numaralanarak sıralanması, envanter tanzim târihine göre târihlenmesi, envanteri çıkaran memur ile teşebbüs sâhibi veya vekili tarafından imzalanması, aynen envanter defteri gibi saklanması gerekir. (V.U.K. 188'inci madde)

Türk Ticâret Kânunu'nun 72'nci maddesi, envanterin yapılacağı zamanı ve iş yılını şöyle tanımlamaktadır: "Envanter defterine, işletmenin açılış târihinde ve müteâkiben her iş yılı sonunda çıkarılan envanterler ve bilançolar kaydolunur. İş yılı altı aydan az oniki aydan çok olamaz. Kânunda aksine hüküm olmadıkça, iş yılı sonu için çıkarılacak envanter ve bilançoların gelecek iş yılının ilk üç ayı içinde tamamlanmış olması lâzımdır."

Envanter ve bilançoların Türk Lirası değer birimi ile düzenlenmesi gerekir (V.U.K. 190).

"Envanter defterine geçirilen envanter ve bilanço tacir, kollektif ve komandit şirketlerde hudutsuz olarak mesul olan bütün ortaklar donatma iştiraklerinde bütün donatanlar ve tacir sıfatına haiz olan diğer şirket ve kurumlarda idare işlerine selahiyetli olan kimseler tarafından imza ve notere ibraz olunur." (T.T.K. m. 66, V.U. K. m. 215).

ENVER ÖREN;

gazeteci-yazar, biyolog ve Türkiye Gazetesi yayın topluluğu sâhibi. 10 Şubat 1939'da Denizli'nin Honaz köyünde (nâhiyesinde)doğdu. Babasının ismi Nazîf Efendi, annesinin ismi Melike Hanımdır. Dört yaşındayken âilesi Denizli'ye yerleşti. İlk ve ortaokulu burada bitirdi. Ortaokuldan mezun olduğu 1953 senesinde babasını kaybetti.

Annesi Melike Hanım, tam bir Anadolu Hanımefendisiydi. Yetim kalan beş çocuğunun iyi yetişmeleri ve terbiyeleri için birçok sıkıntılara katlandı.

Enver Ören, ortaokuldan sonra, âilesinin maddî yükünü biraz olsun hafifletebilmek için İstanbul'daki Kuleli Askerî Lisesine girdi. Ağırbaşlılığı, nezâketi, arkadaşları arasında iyi geçimiyle tanınarak hocaları tarafından çok sevilip takdir edildi. Her zaman, bu okulda tanıdığı kimyâ hocasının, annesinin ve babasının nasîhatlerini düşünür ve iyi insan olmak ideâliyle yanardı. Kuleli Askerî Lisesini 1956 yılında bitirdikten sonra sivil hayâta geçti. Bir yıl sonra İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesine girerek 1961 yılında Zooloji-Botanik Bölümünden mezun oldu ve askere gitti. Dönüşünde İstanbul Üniversitesinde öğretim görevlisi olarak çalıştı. Yetişmesinde büyük emeği geçmiş olan Kuleli Askerî Lisesindeki kimyâ hocası ve zamanımızın büyük İslâm âlimi Hüseyin Hilmi Işık Beyin kerîmeleri Dilvîn Hanımefendi ile nişanlandı. NATO bursu ile meslekî araştırma için bir buçuk yıl müddetle Napoli'ye gitti, dönüşünde 12 Eylül 1968'de evlendi.

Enver Ören'in, İtalya'dan İstanbul'a döndüğü senelerde yıkıcı güçlerin sebeb olduğu işgâller, boykotlar, Türkiye'ye de sıçramıştı. Bütün Türkiye'de yaygınlaşan anarşik hareketlerle berâber, Fakülte kürsüleri de eylemci ve anarşist gençlerin izni ile açılıp kapanmaya başlamıştı. İlim adamına saygı, ilim öğrenmeye ve öğretmeye imkân kalmamıştı.

Bunları gören Enver Ören, sevdikleri ile istişâre ettikten sonra, 1970 yılında üniversiteden ayrıldı. Yıkıcılığa, bölücülüğe, komünizme, millet ve târih düşmanlarına karşı yayın yoluyla hizmet vermek kararı ile gazeteciliğe başladı. Önce **Hakîkat** sonra **Türkiye** ismiyle çıkarttığı gazetenin, başlattığı neşriyâtını uzun yıllar sıkıntılar içinde devâm ettirdi. 1970-80 arasında güçlü bir kadro ve eleman yetiştirmeye ağırlık verdi. Basın sektöründe Türkiye'de ilk ve yenilik olan **"elden, iş yerine ve evlere gazete dağıtımı"** modelini, **10 milyon tirajlı Japon Ashai Shimbum** Gazetesi'nin yaptığı gibi, ülkemizde başarı ile tatbik etti. Hâlen bu dağıtım modeli devam etmektedir.

İlk yıllar Bâbıâlî'de dudak bükülerek karşılanan genç gazeteci, önüne çıkan bütün engelleri sabırla aşmasını bildi. Pek nâdir insanda bulunan, çile çekmesini bilmek, tatlı dil, güler yüz, kızmamak, telâşlanmamak, nezâket, affetmek onun tabiî hâliydi. Kendisine inanmış gazeteciliğe hevesli gençler, hemen her sahada engin bir kültür, sağlam, yapıcı ve birleştirici fikirler sâhibi bu nâdir insanın etrâfında toplandı. Sevgi ve bağlılıklarının ifâdesi olarak "Ağabey" dediler. Enver Bey de bu sevgi ve bağlılığa karşılık, dokuz arkadaşıyla birlikte **İhlâs Vakfı'**nı kurdu ve hizmetlerini halka mâletti. Böylece o, bir gazete patronu değil, sevenlerinin ağabeyi olmuştu. Bitmeyen sıkıntıların, çilelerin birbirini tâkib etmesine rağmen, 10 sene içinde gazete kadrosunu kurdu. **Türkiye Gazetesi**'ni güçlü ve etkili bir yayın topluluğu hâline getirdi.

Kurduğu, **Bilim ve Teknoloji Vakfı'**nın çalışmaları, Türk kültürüne hizmetleri, ilim ve teknolojinin gelişmesindeki gayret ve katkılarından dolayı Selçuk Üniversitesi Senatosu, 11.10.1989 târih ve 89/57 sayılı kararıyla Enver Ören'e "Fahrî Bilim Doktoru" ünvanını verdi. Yeni ve ilk olan proje uygulamaları

gazetecilikte gösterdiği üstün başarıları sebebiyle Ankara Gazeteciler Cemiyeti tarafından son on yılın (1980-90) en başarılı gazete yöneticisi seçildi.

Kısa zamanda kurduğu şirketlerle Türkiye Yayın Topluluğunun Genel Müdürü olan Dr. Enver Ören, 1990'da İhlas Gazetecilik Holding A.Ş.'yi kurdu. Günümüzde binlerce çalışanı, trilyonlara ulaşan cirosuyla Türkiye'nin önde gelen kuruluşları arasında önemli bir yere sâhib olan İhlas Gazetecilik Holding A.Ş. a) Gazetecilik-Yayımcılık, b) İnşâat, c) Îmâlât, d) Otomotiv, e) sağlık, f) Ticâret sektörlerinde faaliyet göstermektedir.

500 büyük kuruluş sıralamasında ilk 150'nin içine giren Holding'in yönetim Kurulu Başkanlığını yürüten Dr. Enver Ören, Türkiye Gazetesi Radyo Televizyonunun (TGRT) ve 1993 yılında faaliyete geçecek olan Bakü YüksekTeknoloji Üniversitesinin de kurucusudur.

İhlâs Gazetecilik Holding A.Ş.'nin faaliyet sahaları şu şekildedir:

1. Gazetecilik yayıncılık: Türkiye Gazetesi, Türkiye Çocuk Dergisi, Medikal Gazete, Türkiye Duvar Takvimi, Turkey Gazetesi, Tekstil Teknik Dergisi, İnsan ve Kâinat Dergisi, İhlas Auto-Sport Dergisi, Kitaplar, Ansiklopediler,sesli Kasetler yayınları arasındadır. Ayrıca, İhlas Haber Ajansı (İHA) ile habercilik yapmaktadır.

2. İnşâat: İstanbul'da 42.000 metrekarelik alanda 1000 adetlik mesken inşâatını başarıyla bitirmiş; aynı mevkiide 63.500 metrekarelik kullanım alanına sâhip Türkiye Gazetesi tesislerinin inşâatına devam edilmektedir. Avcılar'da 4000 konutluk inşâat yapım ve proje çalışmaları da sürdürülmektedir.

3. Îmâlât: Holding; ses kaseti, kimyâsal madde üretimi, Tozsuz Altın Tebeşirleri, altın Tutkal, altın Matbaa Mürekkepleri, Altın Fotoğraf Malzemeleri, Altın Tek Komponetli Röntgen Filmi Yıkama Çözeltileri ve muhtelif reçineler üretmektedir.

4. Otomotiv: İthâlât yapmakta olup, temsilcisi olduğu Güney Kore Kia Motors ve Asia Motors firmalarının ürettiği kamyon, kamyonet ve otomobilleri pazarlamaktadır.

5. Sağlık: Holding; Şişli-Okmeydanı'nda 60 yataklı şirin bir hastâne olan "Türkiye Gazetesi Hastânesi"ni işletmektedir. Diğer taraftan, Fatih-Yavuz Selim'de kurulu İhlas Polikliniğinin de sâhibidir. Bu alanda hizmet veren İnternationale Hospital'in de ortağıdır.

6. Ticâret: İthal ettiği, iç piyasadan temin ettiği, iştirak ettiği şirketlerin ürettiği çeşitli emtiâyı, Türkiye genelinde ve yurt dışında açtığı 400'den fazla büro ve çeşitli ticâret merkezlerinde pazarlamaktadır.

İhlas Gazetecilik Holding A.Ş.'nin iştirak ettiği şirketler ve faaliyet sahaları da şu şekildedir:

1. İhlâs Elektronik Cihazlar Îmâlât ve Sanayi Ticâret Ltd. Şti.: Elektrikli ve elektronik cihazlar üretmektedir. Elektrikli şofben, su arıtma cihazı ve soba îmâl ettiği ürünlerden bâzılarıdır.

2. İhlas Motorlu Araçlar Organizasyon ve Ticâret A.Ş.: Oto organizasyonları sistemiyle otomobil pazarlamaktadır.

3. İhlas Kimyâ Sanâyii Ltd. Şti.: Kimyevî maddeler pazarlaması.

4. İhlas Pazarlama A.Ş.: Market işletmeciliği ve tüketim maddeleri pazarlaması.

5. İhlas Reklam Hizmetleri Ticâret Ltd. Şti.: Reklam filmleri yapımı ve reklam ajanslığı.

6. İhlas TarsanTartı Âletleri San. ve Ticâret Ltd. Şti.: Digital terâzi üretimi.

7. İhlas Kamuoyu ve Piyasa Araştırmaları Danışmanlık Ltd.Şti: Kamuoyu ve piyasa araştırmaları.

8. Yay-Sat A.Ş.: Gazete ve dergi dağıtımı.

9. İhlas Bilgi İşlem ve Ticâret A.Ş.: Bilgisayar ve bilgisayar yedek parçası ithâlat ve pazarlaması, bilgisayar programları.

10. Haifawi MedikalTurizm Tesisleri San ve Tic. A.Ş.: Sağlık alanında faaliyet göstermekte olup, İnternationale Hospitale Hastânesini işletmektedir.

11. İhlas İnşaat ve Emlak Organizasyon Ltd.Şti.: İnşâat ve emlak organizasyonları.

İhlâs Gazetecilik Holding A.Ş.'nin bütün bu hizmetleri; Enver Ören'in mahâretli ve şefkâtli idâresinde, hizmet edenlerin üstün gayret, fedâkârlık ve iyi niyetli çalışmalarıyla devâm etmektedir. Seçkin kişiliği ve gayretli çalışmaları sebebiyle müteaddit târihlerde Gazeteciler Cemiyeti ve çeşitli kuruluşlar tarafından yılın gazetecisi ve en başarılı iş adamı seçilen Dr. Enver Ören'in üstün başarısı, yöneticilik anlayışı, prensipleri, hayâta, olaylara bakış açısı şu sözlerinde açıkça görülmektedir:

"Bizi büyüten, bugünlere getiren, sevgidir."

“Sağlam karakter kazanmak ve meşru yollarla hedefe ulaşmak, mâziye yaslanarak mümkün olur. Başta yüce Peygamberimiz olmak üzere târihî şahsiyetlerimiz, târih boyunca örnek alınmış rehber insanlar, fikirlerimi, benliğimi yoğurmuşlardır. Bütün hasletlerimi, işte bu yüksek âlimlerin yazdıkları kitaplarda anlattıkları tavsiyelere uyarak kazandım. Milletimin sâhib olduğu bu kültür zenginliği, hiç bitmeyen ilham kaynağımdır.”

“İnanmak, inanç sâhibi olmak; bütün güzelliklerin ve iyiliklerin kaynağıdır. Allah’a inanan insan, hayâtın bütün zorlukları ve tahammül edilmez gibi görünen güçlükleri karşısında dâimâ dirençli, dayanıklı ve çok kuvvetli olur.”

“Fertlerin rahat ve huzur içinde yaşaması, devletin güçlü olmasına bağlıdır. Bunun için, devlet otoritesinin ve kânunlarının kuvvetli olmasına hizmet etmeyi, birinci vazife biliyoruz. Bütün gazetecilik ve ticârî faaliyetlerimizde bu önemli konuya dâimâ öncelik veriyoruz.”

Dr. Enver Ören, İngilizce ve Fransızca bilmektedir.

Memleketimiz ondan, daha uzun yıllar hizmet beklemektedir.

İhlas Holding Genel Müdürlüğünü başarı ile idâre eden Ahmed Mücâhid isminde edeb timsâli bir oğlu vardır.

ENVER PAŞA;

Osmanlı Devletinin son yıllarında devlet kademelerine hâkim olan İttihat ve Terakki Partisinin ileri gelenlerinden. 1881 yılında doğdu. İlk tahsiline İstanbul’da başladıktan sonra, babasının Manastır’a tâyin olması ile orada tamamladı. 1894’te Manastır Askerî Rüşdiyesini 1897’de Soğukçeşme Askerî İdâdisini ve 1899’da Harp Okulunu bitirdi. Harp Akademisini de yüzbaşı rütbesiyle 1902’de tamamlayarak merkezi Selânik’te olan Üçüncü Orduya tâyin edildi.

Balkanlar’da komite ve eşkıyânın çoğalmasından dolayı bunların tâkibi işlerinde görev aldı. 1905’te kolağası, 1906’da binbaşı oldu. Asker olmasına rağmen, o zaman merkezi Paris’te olan Terakki ve İttihat Cemiyetine katıldı (1907). Daha sonra İttihat ve Terakki adını alan bu cemiyette Talât Bey ile tanışarak faal rol oynamaya başladı. Siyâsetle uğraşması, Selânik Merkez Komutanı Albay Nâzım’a süikastteki rolü, onun Selânik’ten kaçarak dağlara çıkmasının önemli sebepleriydi. Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın tahttan indirilmesi ve meşrûtiyetin tekrar ilânı için İttihat ve Terakki Cemiyetinin çıkardığı karışıklık ve mücâdelelere kolağası Resneli Niyâzi Bey ve diğer bâzı subaylarla birlikte katıldı. Makedonya’nın Köprülü kazâsında tek başına meşrûtiyetini ilân etti (10 Temmuz 1908). Aynı gece Birinci Meşrûtiyette uygulanan anayasa yürürlüğe konuldu. Böylece Sultan İkinci Abdülhamîd Han tarafından İkinci Meşrûtiyet resmen îlân edilmiş oldu. Eşkıyâlıktan İstanbul’a dönen Enver Paşa “hürriyet kahramanı” olarak karşılandı.

Makedonya’da bir müddet müfettişlik yaptıktan sonra Berlin Askerî Ateşeliğine tâyin oldu (1909). Alman hayranlığı burada başlayan Enver Paşa, 31 Mart Vak’ası üzerine İstanbul’a dönerek, Harekat Ordusuna katıldı. Trablus’a İtalyanların saldırması üzerine oraya gitti ve cephe komutanlığı yaptı. Burada yarbay oldu. 1912’de Balkan Harbi çıkınca yurda döndü. Fakat Balkan cephesindeki savaşlara iştirak etmeyerek, İstanbul’da politik hâdiselerle meşgul olmayı tercih etti. Etrafına topladığı çoğu sokak kabadayısı sınıfından kimselerle birlikte Bâbıâli Baskınını düzenledi (23 Ocak 1913). Bu baskın esnâsında zamânın harbiye nâzırı Nâzım Paşa, Enver Paşanın teşvikiyle vurularak öldürüldü. Sadrâzam Kâmil Paşa istifâ ettirilerek yerine Mahmûd Şevket Paşa başkanlığında İttihatçı bir kabîne kuruldu. Balkan Harplerine bizzat iştirak edip, muhârebe etmediği halde Balkan Savaşlarında başarılı olduğu söylenerek üst seviyeli idârî kademelerde yer tutmuş İttihat ve Terakki mensuplarınca üç sene kıdem verilip, rütbesi albaylığa, sonra da paşalığa (generalliğe) yükseltildi. Bu arada Şehzâde Süleymân Efendinin kızı Nâciye Sultanla evlenerek saraya dâmât oldu. Albaylıktan üstün rütbeye yükseltmek hakkı sâdece pâdişâha âit olduğu halde, Sultan Reşad’dan habersiz paşa yapıldı. Aynı gün Harbiye Nâzırlığı da verilerek el çabukluğu ile ordunun başına getirildi. Arkasından Cemal Paşa’nın Bahriye Nâzırı olması ile berâberce orduyu gençleştirme arzularından hareketle tecrübeli ve yüksek rütbeli 1200 Erkân-ı harp ve zâbitanı (subay) emekliye ayırdı.

Otuz devletin iştirâki ile yeryüzüne felâket getiren Birinci Dünyâ Harbine Osmanlı Devletinin girmesine hiçbir sebep yokken yanlış, aceleci ve çoğunlukla tek başına yaptığı değerlendirmelerle devleti harbe sokarak yıkılışa ve büyük maddî ve mânevî zararlar getiren çılgınca harp mâcerâlarına sebeb olduğu bilinmektedir. Osmanlı Devletinde bütün muhârebeler sarayda toplanan fevkalâde meclislerin karârıyla ilân edilmesine rağmen, Birinci Dünyâ Harbine girişin ana sebebi olan Türk-Alman ittifakı sarayın ve kabînedeki bâzı bakanların haberi olmadan İttihatçı ileri gelenleri tarafından imzâlandı. Bunların başında Enver Paşa vardı.

Mason olan Enver Paşa’nın askerî idâresinin çok zayıf olduğu harp târihçileri tarafından

söylenmektedir. Sâdece Kafkas cephesindeki harekâtı ile koca bir ordunun boşu boşuna kırdırılması buna bir örnektir. Kafkas cephesinin komutanı Hasan İzzet Paşa tarafından Ruslara taarruz emrine îtirazda bulunulmuş, mevsimin şiddetli kış, havanın çok soğuk olması, yapılacak taarruzun aleyhimize netîce vereceğinin anlatılmasına rağmen kararında ısrarı ve aksi görüş söyleyenleri görevlerinden azletmesi en büyük gafletlerinden biri olarak kaydedilir. Kumandayı bizzat Enver Paşanın ele aldığı meşhur Sarıkamış Harekâtı 20 Aralık 1914'te böylece başlatıldı. Bu çılgınlık 90.000'e yakın vatan evlâdının canına mal oldu. Kanal Harekâtı ve diğer cephedeki başarısızlıkları da aleyhine değerlendirilen hususlardandır.

Birinci Cihan Harbi sonunda Enver Paşa diğer İttihatçılar gibi vatandan kaçarak önce Odesa'ya, Berlin'e sonra da Moskova'ya gitti. Türkistan'a geçip oradaki mücâdeleye katıldı. Hazırlık yapmadan kendisini destekleyen Türk beylerinin kuvvetlerini toplayarak yaptığı savaşı kaybetti. Kızılorduların bir koluyla yaptığı savaşta öldürüldü (Tacikistan, 1922).

ENVER SEDAT;

Mısırlı subay ve devlet adamı. 25 Aralık 1918'de El-Minufiye şehrinin Ebu'l-Kum köyünde doğdu. İlk ve orta tahsilini tamamladıktan sonra askerî okula girdi. 1938'de Askerî Akademiyi bitirdi. Mısır'da İngiliz hâkimiyetine son vermek için Almanların desteği ile düzenlenen çeşitli komplolara katıldı. İngilizler tarafından tutuklandı ise de çok geçmeden hapisten kaçtı. İngiliz hâkimiyetine ve krallık yönetimine son vermek için Cemal Nâsır tarafından kurulan gizli Hür Subaylar Örgütüne girdi. Örgütün 1952'de yönetime el koymasından sonra, yeni yönetimin sözcülüğünü yaptı. 1956'da Devlet Bakanı, 1957-61 arasında Arap Sosyalist Birliğinin Genel Sekreteri oldu. 1957-1960 arasında Millet Meclisi Başkan Vekilliği; 1960-69 arasında ise Başkanlık yaptı. Cumhurbaşkanı Nâsır tarafından 20 Aralık 1969'da Cumhuriyet İkinci Başkanlığına atandı. Nâsır'ın 28 Eylül 1970'te ölümü üzerine vekâleten yürüttüğü Cumhurbaşkanlığına 15 Ekimde yapılan plebisitle seçildi.

Enver Sedat, Cumhurbaşkanı seçildikten sonra iç politikada siyâsî yapının liberalleştirilmesine, ekonominin çeşitlendirilmesine ve merkeziyetçi uygulamaların gevşetilmesine dayalı politikalar izledi. Bunu sağlayabilmek için yöneticiler arasında büyük değişiklikler yaptı. SSCB ile ilişkilerinin bozulması üzerine, 1972'de Sovyet teknisyen ve danışmanların ülkeyi terk etmelerini istedi. 6 Ekim 1973'te Suriye ile birlikte İsrail'e karşı harb ilân etti. İsrail bu saldırıya karşı koydu ise de, Sedat, harpten nüfûzunu arttırmış olarak çıktı. Bundan faydalanarak barış sağlamak için diplomatik görüşmeler yaptı. 19-20 Kasım 1977'de İsrail'e târihî bir ziyârette bulundu. Bu durum Arap dünyâsında tepki ile karşılandı. 1978'de İsrail Başbakanı Menahem Begin ile birlikte Nobel Barış Ödülünü aldı. Sedat-Begin görüşmeleri 26 Mart 1979'da barış antlaşmasının imzâlanmasıyla neticelendi.

Barış antlaşmasının ardından Mısır'da aşırı uçlar, gösteriler düzenlediler.Muhalefete ve aşırı uçlara karşı sert tedbirler alan EnverSedat'ın ağırlaşan ekonomik problemler yüzünden ülke içinde yeri sarsıldı. 1981 Ekiminde Kahire'de düzenlenen Arap-İsrail Savaşının yıldönümünü kutlamak için düzenlenen askerî bir törende saldırıya uğrayarak öldü. Yazmış olduğu **El-Bahsu-an-iz-Zat** (Kimlik Arayışı)adlı otobiyografisi 1978'de yayınlandı.

ENVERÎ;

manzum târih yazarı. On beşinci asırda yaşamıştır. Hayâtı hakkında fazla bilgi yoktur. **Düstûrnâme** isimli eserinden anlaşıldığına göre, Fâtih Sultan Mehmed ve İkinci Bâyezîd Han devirlerinde yaşamıştır. Vezîriâzam MahmudPaşanın maiyetinde Eflâk, Midilli ve Bosna seferlerine katılmıştır. Arabî ve Fârisî lisanlarını öğrendi.

Eserleri:

Düstûrnâme; Mahmud Paşanın emriyle 1564-65 senesinde tamamladı. Eser, manzum târih kitabıdır. Mükremin Halil Yınanç tarafından neşredilmiştir.

Teferrücnâme isimli eserini Fâtih Sultan Mehmed Han için yazmıştır. Enverî, şâir olmaktan çok târihçi olarak tanınır.

ENZİMLER;

Alm. *Enzym (n),* **Fr.** *Enzyme (f),* **İng.** *Enzymes.* Biyokimyâsal reaksiyonları katalizleyen, protein yapısındaki katalizör maddeler. Ferment olarak da bilinirler.

Enzimler, canlı hücrelerce genlerin kontrolünde meydana getirilirler. Enzimlerin yokluğunda, birçok canlının hayatiyeti için önemli olan reaksiyonlar, bâzan hızı ölçülemeyecek kadar yavaş seyreder. Enzimlerin varlığı, reaksiyonların hızını milyarlarca kere arttırabilir. Enzimler reaksiyonların dengesini bozmaz. Sâdece hızına tesir eder. Yaşayan her canlı hücre, bağımsız olsun veya bir dokunun parçası

olsun, varlığı ve üremesi için gerekli yüzlerce çeşit enzim ihtiva eder. Bâzı enzimler hücre içindeki alt yapılarda üretilip, hücre içinde vazife görürken, bâzıları da hücreden vücut sıvılarına ve boşluklarına (kan, sindirim sistemi gibi) salgılanırlar.

Her enzim çok özel kimyâsal reaksiyonları katalizlemek üzere vücuttaki hücreler tarafından yapılmaktadır. Enzimlerin hormon denilen biyokimyâsal maddelerce kontrolü ve kendilerine verilen bu çok özel görevler organizmanın işleyişinde birinci sırada önemi hâizdir.

Târihçesi: Enzimler ilk olarak 19. yüzyılın başlarında, Fransız ve Alman kimyâcılar tarafından tanımlanmıştır. Bu araştırmacılar daha çok şekerin mayalanması üzerinde çalışmışlardır. 1860'ta Pasteur mayalanmanın maya hücresi tarafından yapıldığını ileri sürdü. Enzimlerin protein tabiatında olduğu 1930'larda gösterildi. Daha sonraları çeşitli enzimler kristal şeklinde elde edilip tanımlandı. 1960'larda enzimlerin yapıları, amino asit dizileri tâyin edilmeye başlandı. Biyokimyâsal genetik alanındaki araştırmaların çoğu enzimlerin yapımı ve genetik kontrolünü incelemektedir.

Yapısı: Enzimler büyük proteinlerdir. Bu protein zincirleri çeşitli bükülme ve düğümlenmeler yaparak vazife görebilecekleri şekillere girerler. Meydana gelen üç buutlu karışık yapı, çok hassastır. Zincirin hiçbir kimyâsal bağı rastgele değildir. Bir enzimin bu özel yapısı (düğümlü ve kıvrımlı) kuvvetli asit ve alkalitlerle, sıcakla bozulabilir. 55 ^{o}C'nin üzerinde enzimler, genellikle çalışamazlar (yâni bu sıcaklıkların üzerinde pıhtılaşarak hayâtiyetlerini kaybederler). Yapının bozulması ile protein çözülür ve enzim vazife görme kâbiliyetini kaybeder.

Enzimin karmaşık yapısı üzerinde anahtar bölgeler mevcuttur. Bu bölgelere aktif vazife gören bölge denir. Enzimin reaksiyona soktuğu maddeye, "substrat" denir. Katalizin meydana gelmesi için, substratın anahtar bölgeye uyan kısmının buraya yerleşmesi gerekir. Bu yerleşme için substrat molekülü ve anahtar bölge arasında molekül seviyesinde âdeta bir kilit ve anahtar gibi uyum şarttır. Bu uyumun sağlanmasında moleküllerin elektrostatik yükleri, suda çözünebilme özellikleri önemlidir.

Enzimler tek bir protein zincirinden veya bir kaç zincirin birleşmesinden meydana gelir. Enzimler protein olmakla birlikte birçoğu protein olmayan, fakat kataliz için gerekli yapıları ihtivâ ederler. Bu durumda enzimin protein kısmına apoenzim, diğer kısmına ise koenzim denir. Koenzim; bâzan demir, bakır, mağnezyum, çinko gibi bir metal iyonu, bâzan da amino asit olmayan organik bir maddedir. Organik koenzimler olarak bilinen maddeler, yapılarında vitaminleri veya mikroorganizmalar için büyüme faktörü olan maddeleri ihtivâ ederler. NAD,FAD ve bâzı Bvitamini kompleksleri böyledir.

Enzimlerin yaptığı işin en önemli hususiyeti çok özel olmasıdır. Bunu enzim proteininin sâhib olduğu zincirin bükülme, düğümlenmelerinden meydana gelen üç buutlu yapısı sağlar. Burada özel kelimesi ile kast edilen enzimin sâdece tek bir kimyâsal reaksiyonu katalizlemek üzere yapılmış olmasıdır. Yâni her enzim türü belli bir reaksiyonu yönetir. Enzimlerin bu hallerine "spesifik özellik" denir.

Enzim ve substrat arasındaki bu hassas ilişkinin sağlanması için, enzimin substratını, benzer yapıdaki diğer maddeler arasından seçebilme kabiliyetinin olması gerekir. Yâni enzimler kendi substratlarını çok iyi tanırlar ve bu tanıma işi oldukça hassastır. Meselâ aynı özellikteki bir bağı parçalayan birden fazla enzim bağı meydana getiren amino asit moleküllerini tanıyarak vazife görürler. Yine pankreasta yapılan tripsin enzimi sadece arginin veya lizin amino asidinin yaptığı bağları yıkar. Pankreasta yapılan kimotripsin ise, tripsinin etki ettiği yere etki etmez. Fakat fenilalanin gibi suda çözünmeyen amino asit birimlerine karşı etkilidir. Demek ki vücutta her vazife için ayrı bir enzim yapan hassas bir düzen mevcuttur. Enzimler karbon atomlarının üç buutlu yerleşim şekillerini bile ayırt ederler. Bu aşırı seçicilik enzim ve substrat arasındaki çeşitli bağlar sâyesinde meydana gelir. Enzimdeki bağların meydana getirdiği karışık yapı enzime ayrı bir hassasiyet sağlar.

Enzimler genellikle üzerine etki ettiği maddenin isminin sonuna-ase (az) getirilerek adlandırılır. Meselâ; Sukroz'a etki eden enzimin adı sukrase (sukraz)'dır. Enzimler çoğunlukla renksizdir. Ama sarı, yeşil, mavi ve kırmızı olabilirler. Enzimlerin çoğu suda çözülebilir ama bazıları yağlı proteinlerle bağlı olduklarından çözünmezler. Bâzı enzimlerin katalitik kâbiliyeti çok üstündür. Meselâ sığır karaciğerinden elde edilen ve demir taşıyan bir kataloz enzimi molekülü, 5.000.000 hidrojen peroksit molekülünü 0°C'de ve bir dakikada bileşenlerine ayırır. Kataloz enzimi yan ürün olarak çıkan hidrojen peroksiti yok ederek hücreyi korur. Çoğu enzimler basit olarak hücrenin stoplazmasına dağılmışlardır. Diğer enzimler ise belli hücre yapılarına sıkıca yapışıktır, elde edilmeleri zordur.

Enzim faaliyetlerinin düzenlenmesi: Enzimlerin faâliyeti çeşitli yollardan kontrol edilir. Bâzı mekanizmalar enzim yapımını kontrol eden genler vâsıtasıyla, bâzıları da katalitik reaksiyonu etkileyerek olur.

Enzimin faaliyetindeki temel nokta, enzim ve substrat arasındaki özel bağlanmadır. Enzimin anahtar bölgesine başka maddeler de bağlanıp substratla yarışa girebilirler. Bu tip yabancı maddelerde enzimin faaliyetini sağlayan bağlar yoktur. Böylece enzimlerin faaliyetini engeller. Bu tip engellemeye

“kompetitif inhibisyon” denir ve mevcut substratın miktarını arttırarak önlenebilir. Enzimin faaliyetini engelleyen diğer bâzı maddeler ise substrat miktarını arttırmak ile önlenemeyen bir engelleme yaparlar. Buna “nonkompetitif inhibisyon” denir. Aktivatör denilen bâzı kimyâsal maddeler enzimlerin faaliyetlerini arttırırlar. Bu maddeler enzim üzerindeki engelleyici bir maddenin (meselâ bakır, civa, kurşun gibi bâzı ağır metallerin)yerini değiştirerek vazife görürler.

Enzim faaliyetinin bilhassa hücre içindeki enzim sistemlerindeki kontrolünün özel bir önemi vardır. Allosterik etkileyiciler olarak bilinen bâzı maddeler birden fazla zincirden meydana gelen enzimlerin yapılarını değiştirerek etki ederler. Bunlar bâzan bir metabolik yolda subap vazifesi görerek üretilen madde miktarını kontrol ederler. Vücuttaki metabolik sistemlerde bunun çok örneği görülebilir. İzah edilecek olursa, hücre içinde belli bir maddenin yapımı için gerekli birçok olayları ihtivâ eden metabolik yollar mevcuttur. Bu yollarda çeşitli ara ürünler yapılır. Hücreler ihtiyacı olan maddeleri gerektiği kadar sentezleyen ekonomik birimler olduğu için, metabolik yollarda bu kâideye uyar. Metabolik yoldaki son ürünün miktarı ara ürünler (allosterik etkileyiciler)tarafından devamlı kontrol edilirler. Ürün yeterli ise ara ürünler enzimi engelliyerek yapımı durdururlar.

Enzimlerin faaliyetini arttırmak veya baskılamak mümkündür. Enzim kontrolündeki yollardan birisi olan bu özellik enzimlerin sâdece ihtiyaç olduğu zaman yapılmalarını mümkün kılar.

Metabolizmada enzimler: Sindirim ve besinlerin yakımı büyük ölçüde enzimler vâsıtasıyla olur. Memelilerde nişastanın yıkımı (parçalanışı) salya ve pankreastan salınan amilaz ile olur. Diyetteki yağlar pankreastaki lipaz’la yıkılır. Proteinlerin yıkımı daha karışıktır. Midede pepsinle başlar, ince barsakta tripsin ve kimotripsin ile devam eder. Barsak duvarında yapılan bâzı enzimler de proteinlerin sindiriminde rol alır. Yıkılan maddeler asetil koenzim-A denen bileşiğe çevrilir. Bu madde de hücrede su ve karbondioksite yıkılır. Yıkımda bir dizi solunum enzimleri rol alır. Diğer yandan da organizma için lüzumlu enerji maddeleri elde edilir.

Enzimler hücre için gerekli maddelerin, hormonların sentezinde de temel bir rol alırlar. Bâzı ilaçlar enzimlerin işleyişini etkilerler. Tabiî antibiyotikler ise bakterilerin büyümesi için gerekli enzimleri engelleyerek mikropları öldürürler. Böcek öldürücü olarak kullanılan çeşitli organik fosfatlar da insanda sinirlerdeki bâzı enzimleri etkileyerek felç yaparlar.

Enzimlerin eksikliği veya fazlalığı insanlarda çeşitli hastalıklara yol açar. Bunların çoğu irsi hastalıklardır, teşhisi kandaki enzim miktarları tayin edilerek yapılır. Enzimlerin tedâvide kullanımı oldukça sınırlıdır.

Enzimler etkilerine göre başlıca üç gruba ayrılırlar:

1.Hidrolazlar:Hidroliz yapan enzimlerdir. Su almak veya su vermek suretiyle muhtelif bağları parçalar veya sentez eder. (Karbonhidrozlar, esterazlar, proteazlar).

2. Dehihidrogenazlar:Bileşiklerden hidrojen ayıran enzimlerdir.

3. Desmolazlar:Bileşiklerinde iki karbon atomu arasındaki bağı parçalar.

Enzim konusundaki son gelişmeler: Bâzı araştırıcılar, enzimlerin aminoasit dizisini değiştirmeye çalışmaktadırlar. Bunların gâyesi daha etkili enzimler elde etmektir. Yapılan genetik çalışmalar yakın bir gelecekte enzim dayanıklılığının artırılmasını plânlamaktadır. Son kırk yılda bakterilerden elde edilen Penisilin miktarı bu metotlarla 10.000 kat arttırılabildi. Sonuçlar henüz açıklanmamakta, fakat şimdiye kadarki çalışmalar bir rüya gibi gelen enzimleri değiştirme fikrinin geçerli olduğunu göstermiştir.

Son yılların önemli keşiflerinden birisi de “restriksiyon enzimleri”dir. Bu enzimler gen mühendisliğinde kalıtım bilgilerini taşıyan DNAmaddesini kesmek için kullanılır. Bakteriler, virüslerin saldırılarından korunmak için bu enzimleri yapmaktadırlar. Bakteri, virüsün deoksiribonükleik asidini, (DNA’yı) bölerek virüsü nötralize eder veya sınırlar. Şimdiye kadar 350’den fazla restriksiyon enzimi bulunmuştur. Bu enzimlerin her biri belli aralıklarla dâima aynı bölgeden olmak üzere DNA’yı keserler. Moleküller biyologlar bu enzimleri kullanarak DNA’nın (genlerin) haritasını çıkarırlar. Kesilen DNA parçalarının uçları yapışkandır, başka bir DNAparçasına yapışabilir. Böylece bu çok önemli özellik sâyesinde değişik bilgiler ihtivâ eden, yeni genetik maddeler başka bakterilere aktarılabilmektedir. Değişik özellikler kazanan bu bakterilerin istenilen proteinleri yapmaları sağlanmaktadır. Bu metotla laboratuvarda elde edilemeyen çeşitli hormonlar (büyüme hormonu, insülün vs.)ucuz ve çok miktarda elde edilmiştir.

EOSİNOFİL;

Alm. *Eosinophile (m),* **Fr.** *Eosinophile (m),* **İng.** *Eosinophil.* 11-14 mikron büyüklüğünde, toparlak, eosin boyası ile parlak kırmızı renge boyanan lökosit (akyuvarlar) türü. Eosinosit de denir. En doğru

ismi “eosinofil gronulosit”tir. Kırmızı kemik iliğinde yapılırlar. Kanda yaşama süreleri 1,2 haftadır. Akyuvarların % 1-4’ü eosinofildir. Bir milimetreküp kanda ortalama 70-200 kadar eosinofil bulunur. Diapedez (kılcal damardan dokuya geçme), amöboit hareket (dokuda ilerlemeyi sağlayan amipsi hareket), fagositoz (yeme, artık ve yabancı maddelerin hücre tarafından yenmesi) gibi kâbiliyetlere sâhiptir. Hücre boyandığı zaman granüller (tânecikler)ihtivâ ettiği görülür.

Vazifeleri: Yabancı proteinleri etkisiz hâle getirip, vücuda zararlı olmalarını engellemektedir. Ayrıca görevi bitmiş kan pıhtılarını eritmekte ve antijen-antikor kompleksini parçalamakta rol oynadıkları sanılmaktadır.

Eosinofili: Eosinofil hücrelerin sayısının normalin üstüne çıkması demektir. Saman nezlesi, astım ve diğer allerjik hastalıklarda, bâzı deri hastalıklarında, parazit (asalak)lerin yaptığı hemen hemen bütün hastalıklarda kalın barsak ülserlerinde, ışın tedâvisinde ameliyatla dalak çıkarıldıktan sonra kan yapıcı sistem hastalıklarında, bâzı böbrek hastalıklarında, bâzı tümörlerde, lösemilerin bâzı türlerinde ve bâzı zehirlenmelerde eosinofili sıklıkla gözlenir. Özellikle parazitlerin sebeb olduğu hastalıklarda eosinofil sayısı normalin 10-50 katına çıkabilir.

Eosinopeni: Eosinofil granolositlerin sayısının kanda azalmasıdır. Eosinopeni enfeksiyonlarda ve bâzı ameliyatları tâkiben görülür.

EPİDERMA;

Alm. *Pflanzenhäutchen Epidermis (f) n,* **Fr.** *Epiderme (m),* **İng.** *Epidermis.* Bütün bitkilerin dış yüzeyini bir tabaka olarak kaplıyan ve koruyan doku (tabaka). Epidermis olarak da bilinir. Epiderma, primer bölünür dokudan meydana geldiğinden, primer (devamlı) dokudur. Bâzı bitkilerde koruyucu doku, iki veya daha çok (kat) sıra hücreden yapılmış olabilir. Epiderma hücreleri dıştan gelen herhangi bir kuvvete karşı birbirinden ayrılmayı önlemek gâyesiyle çoğunlukla iç içe sıkıca kenetlenmiş gibidirler. Epiderma hücreleri çoğunlukla hücre arası boşluklarına mâlik değildir. Epiderma hücreleri canlıdır. Enine kesitte epidermayı meydana getiren hücreler, genellikle aşağı yukarı aynı yükseklikte basık veya uzunca dikdörtgen veya oval şeklinde görünürler. Çoğunlukla dış hücre çeperi diğerlerine göre daha kalındır. Özellikle hava içerisinde bulunan ve uzun süre yaşayan organların epidermasında, dış çeper dikine gelen kuvvetlere karşı en dirençli şekil olan kemer şeklini almıştır.

Toprak ve su altında yaşayan organlarda veya kısa ömrü olan çiçek örtüsü yapraklarında, epiderma hücrelerinin üst çeperlerine kıyasla belli bir kalınlık farkı göstermez. Epidermanın üzeri, su emen organlardan başka organlarda kalın veya ince bir kütiküla tabakası ile örtülüdür. Kütiküla su ve gazlara karşı çok az geçirgen olduğundan, epiderma yoluyla suyun fazla kaybını engellemiş olur. Epiderma, üzerinde girintili çıkıntılı bir tabaka teşkil eden kütiküla, üstten bakıldığında, tepecikler veya dalgalı çizgiler hâlinde görülür.

Epiderma, yalnız bitkiyi fazla su kaybına karşı korumakla kalmaz. Aynı zamanda bâzı bitkilerde su depolama ödevini de üzerine alır.

EPİFİT BİTKİ;

Alm. *Epiphyt (m),* **Fr.** *Epiphytem,* **İng.** *Epiphyte.* Başka bir bitkiye tutunmuş, fakat asalak olmayan bitkiler. Bâzı sıcak memleket bitkileri, (Orchidaceae, Araceae, Bromeliaceae familyasındaki bitkiler gibi)başka bitkilere tesbit edilerek yaşarlar. Epifit bitki denen böyle bitkilerin uzun iplikler hâlinde gövdelerinden çıkıp, hava içerisinde sarkan hava kökleri vardır. Genellikle havada bulunduklarından nem bakımından fakirdirler. Eğer dâimî nemli bir ortamda yaşamıyorlarsa, az nem kaybedecek şekilde gelişim gösterirler. Böyle durumlarda yapraklar ya tüylü veya kaktüs gibi sert olurlar.

Genellikle kapalı yerlerde yeterli nem temin edildiğinde kolayca büyürler. Epifit bitkilerin klorofil taşıyan hava kökleri bir dereceye kadar özümleme yapabilirler. Tropikal bölgelerdeki nehir kenarlarında yaşayan bâzı bitkilerin klorofil taşıyan kökleri dış görünüş bakımından tamamıyla dallı yosunlara benzer. Bu kökler hem su emme, hem özümleme ödevi görürler.

EPİFİZ;

Alm. *Epiphyse (f),* **Fr.** *Epiphyse (f),* **İng.** *Epiphysis.* Kafatasında, orta boşluğun üst arka kısmında ara beyin tavanının küçük bir kabartısı şeklinde görünen, bir çeşit iç salgı bezi. Diğer ismi corpus pinealis’tir. Sinir dokusu karakterinde yapı gösterir. Eskiden hiçbir vazîfesi olmayan bir organ olarak târif edilirdi. Son araştırmalar, epifizin şiddetli bir metabolizmaya sâhib olduğunu göstermiştir.

Cinsel gelişme üzerine frenleyici etkisi vardır. Bunu hangi mekanizmayla başardığı yeni yeni anlaşılmaya çalışılmaktadır. Ayrıca melatonin ve seratonin maddelerini sentez eder. Epifizin çalışması, çok enteresan olarak günlük aydınlanmalara, yâni gece veya gündüz oluşuna bağlı olarak

ayarlanmıştır.

Gelişme çağında uzun kemiklerin her iki ucunda bulunan kısımların her birinde de epifiz denilir. Epifiz ile kemiğin cismi arasında büyüme çağında olanlarda kıkırdak dokusu mevcuttur. Buna epifiz plağı, epifiz çizgisi veya büyüme çizgisi denilir. Büyüme çağında, bu bölgedeki kıkırdak dokusu kemikleşerek, iskelet büyümesi gerçekleşir. Erişkin dönemde bu yapı kaybolur. Epifizle kemik cismi doğrudan birbirleriyle temastadır ve kemik büyümesi durmuştur. Epifiz çizgisinin harab olması hâlinde, o kemiğin büyümesi geri kalır. Bu çizginin kemikleşmesi ile büyüme sona erer.

EPİKRİZ;

Alm. *Epikrise (f),* **Fr.** *Epicrise (f),* **İng.** *Epicrisis.* Mânâ îtibârıyle bir krizden sonra ortaya çıkan olayların bütününe verilen isim. Krizin mânâsını ve neticesini değerlendirir. Bu kelime, tıp lisanında çok kullanılır. Bir kişi, herhangi bir sebeple hastanede yatıp, çıkarken kendisine epikriz ismi verilen bir kâğıt verilir. Bu kâğıtta; o kişinin hastaneye niçin geldiği, ne gibi muayene ve laboratuar araştırmalarının sözkonusu olduğunu, teşhisin ne olduğu, ne gibi tedâvilerin yapıldığını gösteren bilgiler vardır. Böylece o kişi başka bir sağlık kuruluşuna veya bir doktora yeniden mürâcaat ettiğinde veya tekrar rahatsızlandığında doktoruna önceki hastalığı hakkında gerekli bütün bilgileri kolayca sunmuş olur.

EPİLEPSİ (Bkz. Sara)

EPOKSİ REÇİNESİ;

Alm. *Epoxyharze,* **Fr.** *Résine (f) de, polymérisation,* **İng.** *Epoxyresin.* Yapıştırma, koruyucu kaplama ve taşıyıcı malzeme olarak kullanılan her türlü ticârî polimer. Epoksi reçineleri çok çeşitli yüzeylere iyi yapışma özelliğine sâhip olup, büzülmesi düşüktür ve kimyevî maddelerden az müteessir olur. Ayrıca nem, ısı ve çarpmalara karşı mukâvimdir. Bütün bunların yanında çok esnek bir malzemedir.

Esas olarak epoksi reçinesi yapıştırıcı ve koruyucu kaplama olarak kullanılır. Mukâvemetleri o kadar fazladır ki, yüksek hızdaki uçakların dış yüzündeki alüminyum parçaların yapıştırılmasında kullanılır. Bunun yanında metalleri, camı ve seramiği yapıştırır. Kaplama maddesi olarak mukavim, elastik, ısıya ve kimyâsal tesirlere dayanıklı olması yönünden tercih edilir.

Şimdiye kadar kullanılmışsa da günümüzde basınçlı tankların, araba parçalarının ve roketlerin yapıştırılmasında kullanılması gitikçe yaygınlaşmaktadır. Burada özellikle kimyâsal tesirlere karşı dayanıklılığı, mukâvemet-ağırlık oranının düşük olmasından tercih edilmektedir. Basılı (kart şeklindeki) elektrik devrelerinin izole edilmesinde de kullanılır.

İlkel maddesi bis Fenol:

FORMÜL VARRRRR!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

Bu maddeler düşük moleküler ağırlıkta zincir vermek üzere polimerize olurlar. Genellikle poliamin veya poliamit olan yardımcı madde, zincirin çapraz bağlanmasını ve uzamasını sağlar. Epoksi yapıştırıcıları evde kullanmak için iki tüpte satılır. Bunlardan birinde düşük moleküler ağırlıktaki polimer ve diğerinde yardımcı madde bulunur.

ERBAÎN (Erbaûn);

kışın en şiddetli geçen kırk günü. Halk arasında senenin günleri Hızır (yaz) ve Kasım (kış) diye ikiye ayrılır. Kasım günleri Mîlâdî 8 Kasımda girer, 6 Mayısa kadar 179 gün Şubatın 29 çektiği artık senelerde 180 gün sürer. 6 Mayısta Hızır günleri başlar. Kasımın en şiddetli günleri de gündönümü denilen 22 Aralıkta başlayan erbaîndir. Kışın en karlı, tipili ve soğuk zamânıdır. Halk arasında “zemherîr, karakış” da denilen bu günler 31 Ocak’a kadar 40 gün sürer ise de, bâzı seneler hafif, bâzı seneler şiddetli ve uzun olduğundan kesin süre tâyin edilmez.

Erbaînden sonra 21 Marta kadar devam eden “Hamsîn” girer ve 50 gün sürer. Fakat şiddeti erbaîn kadar değildir. Eskiden erbaînin çıkması ile halk arasında kurbanlar kesilir ve bu günler hasta olmadan, sıhhatli atlatıldığı için Allah’a şükredilir; eşe-dosta ziyâfetler verilirdi.

Erbaîn tâbiri tasavvuf ve hadis ilminde de kullanılır. Tasavvuf yolunda bulunanların, nefslerinin kırılması için, 40 gün bir hücreye (odaya) çekilerek ibâdet etmelerine "Erbaîn" denir. Bu erbaîn günleri takvimlerdeki erbaîn (kışın en şiddetli zamânı) günlerinde yapılırdı.

Hadis ilminde ise, Peygamber efendimizin: **"Ümmetimden kim kırk hadis ezberlerse, kıyâmet günü fakîh olarak diriltilir ve benim şefâatime kavuşur."** buyurması üzerine, İslâm âlimleri halka kolay olsun diye 40 hadisi içine alan hadis kitapları yazmışlar ve bu kitaplara "Erbaîn" adını vermişlerdir. Bunların en meşhurlarından bâzıları; İmâm-ı Nevevî'nin, Ahmed İbni Kemâl Paşanın, İmâm-ı Birgivî'nin **Erbaîn** adlı eserleridir.

ERBİL ATABEGLİĞİ;

on iki ve on üçüncü yüzyıllarda merkezi Erbil olmak üzere Kuzey Irak ve Güneydoğu Anadolu'da Zeyneddîn Ali Küçük bin Begtigin tarafından kurulan beylik. Bunun için Begtiginliler de denilmektedir. Zeyneddîn Ali, Musul atabeglerinden İmâdeddîn Zengî'nın kumandanlarından idi. İmâdeddîn Zengi, 1131 senesinde Erbil'i ele geçirince, bölgeyi Zeyneddîn Ali'ye verdi. 1144 senesinde Musul nâibliğine tâyin edilen Zeyneddîn Ali, Zengi'nin ölümünden sonra, onun evlâdını ve hükûmetini koruyanların başında yer aldı. Elindeki kuvvetlere rağmen velînimetine sadakât göstererek, Zengi'nin oğlu Seyfeddîn'e ve onun ölümünden sonra da Kutbeddîn'e bağlı kaldı. Erbil, Şehrezûr, Tikrit, Sincâr, Musul ve Harran gibi şehirler onun hâkimiyetindeydi. Ömrünün sonlarına doğru Zeyneddîn Ali, oğlunun Erbil'de yerine geçmesini emniyet altına alarak, idâresi altındaki yerleri Musul Atabegi Kutbeddîn'e bıraktı. Cesur, âdil, cömert ve ilim sâhiplerinin koruyucusu bir zât olan Zeyneddîn Ali, 1168 senesinde Erbil'de vefât etti.

Zeyneddîn Ali'nin yerine on dört yaşındaki Gökböri geçti. Fakat Erbil vâlisi ile arası açık olduğundan, vâli Kaymaz onu ülkeden uzaklaştırıp, yerine kardeşi Zeyneddîn Yûsuf'u geçirdi. Gökböri, Musul Atabegi İkinci Seyfeddîn Gâzî'nin hizmetine girdi. Bunun üzerine Gökböri'ye iktâ olarak Harrân bölgesi verildi. 1183 senesinde düşmanı olan vâli Kaymaz, Musul vâliliğine getirilince, Gökböri, Selâhaddîn Eyyûbî'ye tâbi oldu. Selâhaddîn-i Eyyûbî, kız kardeşi ile evlendirerek, Urfa ve Samsat'ın idâresini ona verdi. Gökböri, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Haçlılara karşı yaptığı savaşlarda Sûriye ile Filistin'in zabtında önemli rol oynadı.

Erbil hâkimi olarak görünen Zeyneddîn Yûsuf'un ilk devrelerinde yönetim, fiilen vâli Kaymaz'ın elindeydi. Kaymaz, Musul'a vâli tâyin edilince, Yûsuf, Atabegliğin idâresini ele aldı. Onun da 1190 yılında ölümü üzerine Muzafferüddîn Gökböri, Atabegliği tekrar eline geçirdi.

1193 senesinde Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin ölümüne kadar Eyyûbîlere bağlı kalan Gökböri, önce Zengîlerin Musul kolunu zayıf düşürmeye çalıştı. Bu hususta Eyyûbîler ile ittifak kurdu. Ahmedîlilerden Alâeddîn Kara Sungur ile birleşerek, İldeniz Atabegi Ebû Bekr bin Pehlivan'ın idâresindeki Âzerbaycan'a sefer düzenledi. Fakat Irak-ı Acem hâkimi Şemseddîn Aydogmuş'un müdâhalesi ile geri döndü. Sonraları genişleme siyâseti gütmekte olan Eyyûbîleri tehlikeli görmeye başladı ve onlara karşı olan ittifaklarda yer aldı. Musul'da idâreyi ele geçiren Atabeg Bedreddîn Lü'lü ile mücâdele etti. 1220 senesinde Moğol tehlikesiyle karşı karşıya kalan Gökböri, Celâleddîn Harezmşâh'a tâbi oldu ise de ülkesini tahrib olmaktan kurtaramadı. 1232 senesinde Erbil'de vefât eden Gökböri, erkek evlâdı olmadığından, ülkesinin halîfeye verilmesini vasiyet etti. Onun ölümü üzerine, Bağdat'taki Abbâsî halîfesinin kuvvetleri Erbil'e gelerek şehri teslim aldılar.

Erbil Atabegliğinde Muzafferüddîn Gökböri, kültür ve îmâr faâliyetlerinin yanısıra, sosyal yardım müesseseleri kurmakla da dikkati çekti. Câmiler, hankâhlar, medreseler ve hastahâneler yapdırdı ve bunların masrafını karşılamak için vakıflar tahsis etti. Erbil surlarını tâmir ettirdi. Çarşılar yaptırıp sokakları düzelttirerek, Erbil'i büyük bir şehir haline getirdi. Bir kültür ve sanat merkezi olan Erbil'de heryıl Resûlullah efendimizin doğum günü muhteşem merâsimlerle kutlanırdı. Dörtbir taraftan gelen âlimler, insanlara vâz ve nasihat eder, mevlid merâsimlerine ayrı bir renk verirlerdi.

Gökböri, Haçlılarla bizzat savaşmasının yanında, esir düşmüş Müslümanları da fidyesini vererek kurtarırdı. Yaptırdığı hastahâneyi haftada iki defâ ziyâret eder, hastaların muhtaç akrabâlarına nafaka gönderirdi. Bir dul hanımlar evi ile yetimhâne yaptırdı. Annesiz süt çocuklarına süt anneleri tuttu.

İlim sâhiplerini göseten Muzaffereddîn Gökböri'nin sarayında Mübârek bin Ahmed, **Erbil Târihi**'ni, İbn-i Hallikân **Vefeyât-ül-A'yân**'ını yazdı.

Erbil Atabeglerinde, Büyük Selçuklulara benzer bir teşkilâtın bulunduğu anlaşılmaktadır. Hükümdâr ile hükûmet arasındaki irtibâtı temin eden görevlilere **hâcib,** bunların başkanlarına da **hâcib-ül-hüccâb** denirdi. Saray teşkilâtında hâcib-ül-hüccâb'dan sonra en yetkili görevli **üstâd-üd-dâr** idi. Bu şahıs saraya âit umûmî masraflardan ve mutfağın denetiminden mesuldü. Sarayın ve hükümdârın korunması ile görevli muhâfız birliği olan cândârların reisine emîr-i cândâr denirdi.

Beyliğin en önemli işlerinin görüldüğü bir büyük dîvân vardı. Bu dîvânın vezir dışındaki üyeleri; müstavfî, müşrif, münşî ve ârız-ül-ceyş idi.

ERCİŞLİ EMRAH;

on yedinci asrın ikinci yarısı ile on sekizinci yüzyıl başlarında yaşamış saz şâiri. Karacaoğlan tarzı söyleyişi ile tanınan Ercişli Emrah, halk arasında zevkle anlatılıp dinlenen, **Emrah ve Selvihan** hikâyesinin de asıl kahramanıdır. O, Erciş Beyinin kızı Selvihan'a tutulmuş ve evlenme noktasına kadar gelmiştir. Fakat İran Şâhı Abbas, Van kuşatmasından dönerken Selvihan'ı esir alarak evlenmek niyetiyle İran'a götürmüştür. Emrah da Selvihan'ın arkasından gitmiş ve sevgilisine kavuşmuş, böylece geçirdiği mâcerâ **Emrah ile Selvihan** hikâyesini ortaya çıkarmış ve halk arasında dilden düşmemiştir.

Bâzı şiirleri Erzurumlu Emrah'a mâl edilmektedir. Aslında, Erzurumlu Emrah'a nisbetle daha az tahsil görmüş ve halkla haşır neşir olmuştur. O'nu Erzurumlu Emrah'tan ayıran diğer bir husûsiyet dilidir. Dil bakımından Ercişli Emrah, Erzurumlu Emrah gibi divan şiirinin diline yakın bir dil kullanmaz. Bu bakımdan sâdelik ve açıklık gösterdiği gibi halk deyiş ve duyuşuna daha fazla yer verir. Doğum ve ölüm târihleriyle, nerede öldüğü belli değildir.

ERCÜMENT EKREM TALU;

romancı ve yazar. 1888 yılında İstanbul'da doğdu. Tanzimât devri sanatçılarından olan Recâizâde Mahmud Ekrem'in oğludur. Galatasaray Lisesini bitirdikten sonra (1905), öğrenimini Paris'te sürdürdü. 1907'de Duyûn-ı Umûmiyede mütercimlikle başladığı memurluk hayâtında değişik görevlerde çalıştı. 1927-1929 seneleri arasında Matbaa Müdürlüğü, 1931-1933 seneleri arasında Varşova Elçiliği Müsteşarlığı, 1936-1937 seneleri arasındaSiyâsal Bilgiler Okulunda, 1937-1943 seneleri arasında ise, Gâzî Eğitim Enstitüsünde Fransızca öğretmenliği yaptı. 1943'te Galatasaray Lisesi Edebiyât öğretmenliğine tâyin edildi. Bu görevden 1950 senesinde emekliye ayrıldı. 1956 senesinde İstanbul'da öldü.

1908'den ölümüne kadar pekçok gazete ve dergide fıkralar, makâleler yazan, hikâye ve roman türlerinde eserler veren Ercüment Ekrem, yaygın şöhretini mizahî romanlarıyla yaptı. Romanlarında İstanbul hayâtını canlandırır. Romandaki kahramanları orta halli ve fakir çevrelerden seçmiştir. Hüseyin Rahmi ve Ahmed Râsim'in yolunda yürümüştür.

Eserleri: Asriler (1922), **Günbatarken** (1922), **Kopuk** (1922), **Sabri Efendi'nin Gelini** (1922), **Sevgiliye Masallar** (1925), **Meşhedi ile Devriâlem** (1927), **Gemi Aslanı** (1928), **Meşhedi Aslan Peşinde** (1934), **Kodoman** (1935), **Papeloğlu** (1937), **Beyaz Şemsiyeli** (1939), **Çömlekoğlu ve Âilesi** (1945), **Meşhedinin Hikâyeleri** (1947).

ERDAL İNÖNÜ;

siyâset adamı, fizik profesörü. İsmet İnönü'nün oğludur. 6 Haziran 1926'da Ankara'da doğdu. 1943'te Ankara Gazi Lisesini, 1947'de Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Fizik-Matematik Bölümünü bitirdi. 1948'de ABDCalifornia Teknoloji Enstitüsünde yüksek lisans ve 1951'de doktora derecelerini aldı. 1955'te Ankara Üniversitesi Fen Fakültesinde doçent oldu. Teorik fizik profesörü olarak girdiği Orta Doğu Teknik Üniversitesinde 1960-1964 yılları arasında bölüm başkanlığı, 1965-1968 arasında da Fen ve Edebiyat Fakültesi dekanlığı yaptı. 1970'lerde bir yıl süreyle rektörlüğünü yaptığı ODTÜ, sol örgütlerin en çok faaliyet gösterdikleri ve etkili oldukları üniversite hâline geldi. 1975'te Boğaziçi Üniversitesi Temel Bilimler Fakültesi dekanlığına getirildi. 1982'de TÜBİTAK'a bağlı Temel Bilimler Araştırma Enstitüsü müdürlüğüne tâyin edildi.

Mayıs 1983'te resmî görevlerinden istifa eden Erdal İnönü, 6 Haziran 1983'te Sosyal Demokrasi Partisinin (SODEP)kurucu üyesi ve ilk genel başkanı olarak politik hayata girdi. Kurucu üyeliği Milli Güvenlik Konseyince veto edilince 1983 seçimlerine katılamadı. Sosyal Demokrasi Partisinin (SODEP) 1985'te Halkçı Parti (HP) ile Sosyal Demokrat Halkçı Parti adı altında birleşmesinden sonra 1986'da bu partinin başına getirildi. 28 Eylül 1986 ara seçimlerinde İzmir'den milletvekili seçilip meclise girdi. 1987 genel seçimlerinde de aynı yerden milletvekili seçilip muhâlefet liderliğini sürdürdü (1991).

Erdal İnönü, 20 Ekim 1991 milletvekilliği erken genel seçimlerine SHP'nin genel başkanı olarak İzmir'den milletvekili adayı oldu. Milletvekili seçilerek TBMM'ye girdi. Genel başkanı olduğu SHP'den Halkın Emek Partisi (HEP) milletvekillerini aday göstererek HEP'in parlementoya girmesini sağladı. Daha önce Erdal İnönü'nün genel başkanı olduğu SHP; TBMM'nde ana muhalefet partisiyken, 1991'de yapılan erken genel seçimde, ülke genelinde kullanılan oyların % 20.75'ini alarak 88 milletvekili çıkardı. Mecliste üçüncü parti durumuna düştü. Erdal İnönü, 24 Kasım 1991'de Süleyman Demirel'in kurduğu 49. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinde koalisyon ortağı oldu ve Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcılığı görevini aldı. (1993 Mart)

ERETNA BEYLİĞİ;

Orta Anadolu'da 14. asırda kurulan bir Türk beyliği. Anadolu Selçuklu devleti yıkıldıktan sonra, onun idâresindeki yerler İlhanlıların eline geçti ve Anadolu'daki topraklar İlhanlılar tarafından gönderilen genel vâliler tarafından idâre edilmeye başlandı. Bu vâlilerin en kudretlisi ve sonuncusu Emir Çoban'ın oğlu Timurtaş idi.

Timurtaş vâli olarak gönderildiği zaman, babasının nüfûzuna güvenerek, müstakil devlet olma sevdâsına düştü. Ancak babası Emir Çoban büyük bir kuvvetle üzerine gelince bu sevdâdan vazgeçti ve affedildi.

Timurtaş kardeşi Dımışk Hoca'nın katli ve babasının Ebû Sâid Bahadır Han ile arasının açılması yüzünden Anadolu'da fazla kalamayarak, 1328'de Türk-Memluk Sultânı Melik Nâsır Muhammed'e ilticâ etti. Oraya giderken kayınbirâderi Eretna'yı vekil olarak bıraktı. Eretna da Ebû Sâid' e bağlılığını bildirip, Timurtaş'ın yerine gönderilen Büyük Şeyh Hasan'a itâat ederek mevkiini muhâfaza etti.

Ebû Sâid Bahadır Han'ın 1335'te evlâd bırakmadan ölmesi bâzı karışıklıklara yol açtı. Bu durumda Eretna, Memluk Sultânına haber göndererek onun himâyesine girdi. Çobanîlerden küçük Şeyh Hasan'ın üzerine gelen ordusunu Sivas, Erzincan arasında 1343'te yenmesi Eretna'nın durumunu kuvvetlendirdi ve şöhretini arttırdı. Eretna'nın hükmü altında; Sivas, Kayseri, Niğde, Tokat, Amasya, Erzincan, Doğu Karahisar, Niksar, Canik, Develi, Karahisar şehir ve kasabaları bulunuyordu. Devletin merkezi önceleri Sivas, sonraları ise Kayseri oldu.

Eretna; âlim, hayırsever, ileri görüşlü, cesur bir zâttı. Dînine bağlı olup, ilim adamlarını severdi. Âlimleri meclisine alır, onların karşılıklı konuşmalarını dinler ve fikirlerinden faydalanırdı. Eretna'nın 1352'de Kayseri'de vefât etmesi, Anadolu, Irak ve Suriye'de üzüntüyle karşılandı.

Eretna'nın yerine emirlerin kararıyla küçük oğlu Gıyasüddîn MehmedBey hükümdar oldu. Ağabeyi Câfer Bey isyan ettiyse de, yenilip Mısır'a kaçtı. MehmedBey çok genç olduğu için devleti Vezir Ali Şah idâre ediyordu. Bir müddet sonra Vezir Ali Şah isyan etti ise de, Memlûklardan yardım alan Mehmed Bey'e yenildi ve harpte öldü.

Mehmed Bey 1365'te ölünce, yerine küçük yaştaki oğlu Alâeddîn Ali Bey geçti. Bunu fırsat bilen Karamanoğlu Alâeddîn, Niğde ve Aksaray'ı işgâl etti. Sonra Kayseri'yi de alan Karamanoğlu, Ali Beyi Sivas'a kaçırdı. Orada bir müddet hapiste kalıp sonra kurtarılan Ali Bey, tekrar hükümdar oldu. On beş sene süren hükümdarlığı çok silik geçen Ali Bey 1380 yılında tâundan öldü.

Ali Beyin ölümü üzerine, yedi yaşındaki oğlu, İkinciMehmedBey hükümdâr îlân edildi. Şarkî Karahisar Beyi Kılıç Arslan nâib oldu. Amasya emîri Hacı Şâdgeldi Paşa, idâreyi ele geçirmek için Sivas üzerine yürüdü ise de, Kılıç Arslan'ın nâib olduğunu duyunca, Amasya'ya çekildi. Kılıç Arslan'ın, Kâdı Burhaneddîn'i merkezden uzak tutmak için Karahisar'a göndermek istemesi, aralarının açılmasına yol açtı. Kâdı Burhaneddîn, bir süre sonra, Kılıç Arslan'ı ve onun amcası Keyhüsrev'i öldürdü ve İkinci Mehmed'e nâib oldu. 1381 senesi Ocak ayında ikinci Mehmed'i de bertaraf ederek, hükümdârlığını îlân etti. Böylece Eretna Devleti sona erdi. Yarım asra yakın hüküm süren Eretna Devletine âit, Sivas, Tokat, Kayseri ve havâlisinde bâzı eserler vardır.

Eretnaoğulları	**Tahta Geçişi**
Alâeddîn Eretna Bey	1335
Gıyâseddîn Mehmed Bey	1352
Alâeddîn Ali Bey	1365
İkinci Mehmed Bey	1380

ERG;

Alm. *Erg,* **Fr.** *Erg,* **İng.** *Erg.* C.G.S. (Santimetre-gram-sâniye) birim sisteminde, enerji ve iş birimi. İş = kuvvet x yol'dur. C.G.S. birim sisteminde kuvvet birimi Dyn (Din), yol birimi ise cm (santimetre) olduğundan; Erg = Dyn. cm olur. Yâni 1 Dyn'lik bir kuvvet etkisinde kalan bir cisim bu kuvvet doğrultusunda 1 cm yer değiştirdiği zaman yapılan iş 1 Erg olur. 10^7 Erg = 1 Joule (jül)dür. 1 kg.m = 9,81 x 10^7 Erg'dir.

ERGENE IRMAĞI;

Trakya'da yer alan bir akarsu. Istranca Dağlarının güneydoğusundaki Karatepe'den doğar. Yaklaşık uzunluğu 281 kilometredir. Bir müddet kuzeydoğu-güneybatı istikâmetinde aktıktan sonra Kırklareli'nin

Pehlivanköy ilçesinden Edirne topraklarına girer. Çorlu Suyu ile Muratlı yakınlarında birleşir. Lüleburgaz'ın güneyinde batıya döner. Uzunköprü'ye yaklaşırken, yeniden kuzeydoğu-güneybatı istikâmetinde akmaya başlar. Meriç ve İpsala ilçe topraklarının bir bölümünü suladıktan sonra Sarıcaali köyü civârında Meriç Irmağına katılır. Rejimi düzensiz olan Ergene'nin suları yazın azalır. Kışın ve ilkbaharda taşarak bütün vâdiyi kaplar.

ERGENEKON DESTANI;

Göktürklerin türeyişini anlatan destan. Belli başlı iki kaynağa dayanır. Birinci rivâyet; Ebü'l-Gâzi Bahadır Han tarafından yazılan **Secere-i Türkî'**nin rivâyeti olup şu şekildedir:

Oğuz Han soyundan olan İlhan, Moğol iline hükümdâr oldu. Bu sırada Tatarların başında Sevinç Han vardı. Aralarında savaş çıktı. İlhan dâimâ gâlip geliyordu. Sevinç Han, Kırgız Hanına birçok adamlar ve hediyeler göndererek onu kendi tarafına çekti. Oralardaki kabîlelerin en kalabalığı Moğollar olduğundan, bütün savaşlarda gâlip geliyorlardı. İdâreleri altındaki insanlara kötü davrandıklarından, kabîleler tarafından sevilmezler, hep kötülenirlerdi. Bundan dolayı bütün kabîleler Moğollardan öç almak üzere anlaştı. Hepsi birleşerek Moğollar üzerine yürüdüler.Moğollar çadır ve sürülerini bir yere toplayıp etrâfına hendek kazdılar. Beklemeye başladılar. Sevinç Han geldi ve savaş başladı. On gün savaşıldı. Hepsinde Moğollar kazandı. Bunun üzerine Sevinç Han bütün beyleri toplayarak gizli bir toplantı yaptı. Ertesi gün tan yeri ağarırken çadırlarını kaldırıp, işe yaramıyan mallarını bırakarak çekildiler. Moğollar bunların yenildiklerini ve kaçtıklarını sanarak kovalamaya başladılar. Tatarlar geri dönüp savaşmaya başladılar. Bu sefer Moğollar yenildi. Kaçanları da ordugâha gelinceye kadar kılıçtan geçirdiler. Çocuklarını esir ettiler.

Sevinç Han, Moğolları yendikten sonra ülkesine döndü. İlhan'ın oğulları ve bütün Türkler bu savaşta ölmüşlerdi. Yalnız en küçüğü olan Kıyan kalmıştı. Kıyan, o yıl evlenmişti. İlhan'ın kardeşinin oğlu Nüküz de o yıl evlenmişti. Bunların ikisi de aynı bölükten iki kişiye esir olmuştu. Savaştan on gün sonra bir gece atlarına binip hanımlarıyla birlikte kaçtılar. Savaştan önce ordu kurdukları yere geldiler. Düşmandan kaçıp gelen deve, at, öküz ve koyunlar orada toplanmıştı. Onları da alarak daha emin bir yer aradılar. Sarp dağları aşarak geniş ve bolluk bir vâdiye varıp yerleştiler. Oraya Ergenekon ismini verdiler. Burada dört yüz sene yaşayıp çoğaldılar. Oraya sığmaz oldular. Toplandılar ve buradan çıkmanın yolunu aradılar. Bir demirci, dağın bir yerinde demir mâdeni olduğunu ve onu eritirlerse yol bulup çıkacaklarını söyledi. Orayı eriterek, bir deve geçecek kadar yol açıp geçtiler. Bu geçiş esnâsında bir bozkurt gelerek kendilerine yol gösterebileceğini söyledi. Kurdun peşinden giderek Ergenekon'dan yol bulup çıktılar.

Ergenekon'dan çıktıklarında, Türklerin başında Börte Çene bulunuyordu. Börte, bütün boylara elçiler göndererek Ergenekon'dan çıktıklarını bildirdi. Tatarlar bunların üzerine yürüdü ve çok çetin savaş oldu. Tatarları kılıçtan geçirdiler. Mallarını zaptettiler. Küçüklerini esir ettiler ve eski yurtlarına yerleştiler. O boyların en kuvvetlisi oldular. Bu destanı, her ne kadar Moğollar kendilerine mâl etmeye çalışırlarsa da, bu Türklerin destânıdır. **Câmi'üt-Tevârih'**i yazdıran Geyan Han, Cengiz'in soyundandır. **Secere-i Türk'**ün yazarı Ebü'l-Gâzi Bahadır Han da Cengiz soyundan bir hükümdârdı.

Çin kaynaklarında çeşitli rivâyetler bulunmaktadır. Doğru olan Hunların bir kolu olan Göktürklere âit bir destan olmasıdır.

ERGENLİK;

Alm. *Pubertät (f),* **Fr.** *Puperté (f),* **İng.** *Puperty.* Bir çocuğun dış görünüş ve yapısının derece derece yetişkin bir gencin yapısına dönüştüğü dönem. Bu dönemde fizîkî büyüme umûmiyetle hızlıdır. Kızlar bu döneme erkeklerden önce girerler. Erkeklerde ergenlik (bülûğ) yaşının başlangıcı on iki, kızlarda dokuz yaşlarını doldurmaktır. Ergenliğin sonu ikisinde de on beş yaştır. Ergenlik yaşı kızlarda daha çok 11 yaş, erkeklerde ise 13 yaş civârındadır.

Ergenlik döneminde boy uzaması en belirgin değişikliklerden birisidir. Boy uzaması, 14 yaşlarında nihâyete erer. Fakat 20 yaşlarına kadar uzayanlar da vardır. Bu süre daha çok iç salgı bezlerinin gelişimiyle alâkalıdır. İç salgı bezlerinin salgıladığı hormonlar, uzamayı durdurduğu gibi ergenlikle çeşitli değişikliklere de sebeb olur. Ergenlik dönemi hızlı olursa, boy uzaması da erken durur. Ergenlikle birlikte kızlarda genç kadınlara âit çeşitli özellikler belirmeye başlar. Anneler kızları bu olaya hazırlamalıdır. Ergenlikte vücûdun kıllanma düzeninde de çeşitli değişiklikler meydana gelir. Erkekte sakal çıkar, ses kalınlaşır. Ter bezleri daha da olgunlaşır. Yüzde sivilceler (akne) gelişebilir. Ergenlik dönemindeki gençlerde çeşitli davranış değişiklikleri de meydana gelir.

Ergenlik yıllardır araştırıcıların ilgisini çeken bir konu olmuştur. Buna rağmen şu anda bile bu konu sırlarını saklamaktadır. 100 yıla yakın bir zamandır ilim adamları ergenliğin beyindeki pineal cisim (Bkz. Epifiz) salgısının azalması ile meydana geldiğini ileri sürüyorlardı. Zamânımıza kadar, yapılan

yüzlerce araştırma bu teoriyi ispatlamaya yetmemiştir. Nihâyet günümüzde pinealdan salgılanan melatonin hormonunun ergenlikle ilgili tesirlerine âit bâzı ipuçları bulundu. Ergenliğe doğru çocuklardaki melatonin yapımının önemli ölçüde düştüğü tesbit edildi. Melatoninin, davranışa ve olgunlaşmaya nasıl tesir edeceğine âit araştırmalar devâm etmektedir.

İslâm dîninde ergenlik (bülûğ), çocukluğun sona erdiği, olgunlaşmanın başladığı, evlenilecek yaşa gelindiği sınırdır. Bülûğa erenleri, anne ve babaları dînen mükellef oldukları konularda aydınlatmalı, gerekli bilgileri vermelidirler. Bu yaşa gelen kimse artık mükelleftir. Çocukluk sebebiyle tanınmış olan bütün muâfiyetler ile, yâni sorumlu olmadığı şeyler ile bundan sonra sorumlu olur. Normal bir kimsenin sâhib olduğu mesûliyetlerin hepsini yüklenir. Kısaca âkıl ve bâlig olan normal bir Müslümanın sâhib olduğu bütün hak ve vazîfelerle muhâtaptır. (Bkz. Âkıl Bâlig)

ERGENLİK SİVİLCESİ;

Alm. *Akne (f),* **Fr.** *Ackné (f),* **İng.** *Acne.* Derideki yağ bezlerinin kalitesinin bozukluğu, miktarının fazlalığıyla meydana gelen cilt rahatsızlıklarından biri. Kıl diplerinin dışarıya açılış delikleri genişlemiştir. Buralarda, ifrâzâtın ve derinin üst kısımlarının döküntülerinin toplanmasıyla kirli kahverengi, siyah tıkaçlar meydana gelir. Bunlar aslında yağ bezlerinin ağızlarını tıkarlar ve kepek, kolesterol, yağ ve mikrobasillerden ibârettir.

Ergenlik sivilcesinin genellikle ergenlik çağlarında başlayıp, yaşlanma ile birlikte azalması, kadınlarda âdet zamanlarında artması, östrojen tedâvisiyle iyileşmesi, evlenince azalması, bir hormon bozukluğu olabileceğine hüküm verilmiştir.

Baharatlı yemeklerle ve kabızlıkla artar. Çikolata vb. yiyeceklerin tesiri olup olmadığı kesin belli değildir.

Tıkaçların tıkadığı yağ bezleri, ağızları altında dışarı çıkamayan yağlar birikir. Altta yağ çoğaldıkça o bölge derisi düz ve beyaz bir şekilde kabarır. Zamanla biriken bu yağ, mikroplar tarafından yağ asitlerine parçalanır. Bu yağ asitleri kıl diplerindeki hücreleri tahrip ederek iltihâbî bir olayı başlatır. Bu kabarıklıklar delinerek ve işe karışan mikropların etkisiyle kızarır, içi irin dolu küçük kesecikler teşekkül eder. İrinin dışarıya akıp, kabukların teşekkül etmesi veya derinlere giderek ağrılı bölgeler meydana getirmesi de görülür. Bütün bu belirtiler ilerleyerek çok ızdıraplı görüntülere sebeb olabilirler.

Tedâvi: El ile yüzdeki sivilceleri sıkmaktan kesinlikle kaçınmalıdır. Çünkü yukarıda anlatıldığı gibi, iyileşmesini değil, ileri safhalara gitmesine sebeb olur. Enfeksiyonu yayarak durumu daha da kötüleşir. Bilhassa yüzdeki sivilcelerin sıkılması mikropların beyne taşınmasına sebeb olabilir.

Haftada bir defa sabunlu banyo yapmalı, kükürtlü, zeytinyağlı sabunlar tercih edilmelidir. Yağlı yiyeceklerden perhiz etmenin sivilcelerin iyileşmesine fazla etkisi olmadığı söylenmektedir.

İlâç olarak; % 5-10 kükürt ihtiva eden merhemler; salisilik asitli losyonlar, retinoik asitli pomadlar, haricen kullanılan faydalı ilaçlardır. Ayrıca ağızdan antibiyotik olarak tetrasiklin kullanmak faydalıdır.

ERGONOMİ;

Alm. *Ergonomie,* **Fr.** *Ergonomie,* **İng.** *Ergonomy.* İnsanın rahatını, güvenliğini ve verimliliğini arttırmak maksadıyla, insan-makina, insan-iş, insan çevre ilişkilerini konu alan mühendislik dalı. Ergon Yunancada iş demektir. İster tüketici olsun, isterse üretici konumunda bulunsun, bütün insanlar değişik âlet ve makinalarla, çeşitli iş ve çevre şartları ile karşı karşıya bulunurlar. Bu esnâda insanın güvenliğinin, rahatının ve iş verimliliğinin arttırılması arzulanır. Ergonomi, insanın çeşitli şartlar altındaki bedenî ve psikolojik özelliklerini, kâbiliyetlerini, eğilimlerini, imkânlarını araştırmak suretiyle bir takım ortak özellikler ve kâideler tesbit etmeye çalışır. Bunlar daha sonra insanı kuşatan çevrenin, insanın ilişkiye geçtiği makinaların, içinde yaşanılan ortamların en iyi şekilde düzenlenmesinde kullanılacaktır.

Esas olarak sanâyide iş gücünün verimliliğinin arttırılması maksadıyla yürütülen çalışmalar sonucu kendini gösteren ergonomi; tıp, teknoloji, biyoloji, fizyoloji, psikoloji, sosyoloji, mühendislik, mekanik, fizik gibi çok çeşitli başka konularla da yakından ilgilidir. En basit olarak, bir iskemlenin yükseklik ve şeklinin yapılan işe daha uygun hale getirilmesi, iş verimini ve konforu arttırabilir. Meselâ, parmaklar kullanılarak görülecek bir işin de parmağın tabiî yapısına ve kâbiliyetlerine uygun olması gerekecektir. Nitekim, daktilo, telefon, bilgisayar klavyesi, diş fırçası vb. mamullerin geliştirilmesinde ergonomi prensiplerinden faydalanılır. Oturma yerlerinin şekli, bedenin rahat ve sıkıntılı duruşları, âlet ve eşyalardaki işaret ve kumanda düğmelerinin durumu, gürültü, ses ve ışık seviyeleri ve daha niceleri ergonominin inceleme sahasına girer.

İsâbetli bir insan-makina sistemi geliştirebilmek için ergonomi işe gözlem yaparak başlar. Gerekiyorsa, işin gerçek şartlar altındaki durumu anketlerle araştırılır, ayrıntılı analizler yapılır. İnsanların genel

yapıları, yukarıda sayılan değişik bilim konuları açısından ayrıntılı olarak incelenir. Daha sonra ilmî metodlar kullanılarak ilgili sistemler geliştirilir. Esas olarak deneye dayanarak sistemin rahatlığı ve verim üzerindeki etkisi incelenir. Zayıf noktalar güçlendirilerek, daha iyi çözümlere geçilir.

Ergonomi önceleri daha çok kas gücüne dayanan işlemlerde fizyolojik temelli araştırmalarla ilgilenmiştir. İnsana âit anatomik özellikler üzerinde durulmuş, bunlara âit standartlar geliştirilmiştir. Sonraları, biraz daha makineleşmiş sistemler de incelenmeye başlanmış, bu arada insanın psikolojik yapısı ve özellikleri (dikkat, algılama, kavrama, tepki gösterme vs.) de incelenmiştir. Günümüzde ergonomi çok daha karmaşık ve otomatikleştirilmiş sistemlerle insan arasındaki ilişkileri de incelemektedir.

Her çeşit ev ve el âletlerinin, çevredeki hemen hemen bütün eşyaların, taşıt araçlarının, konutların, makinaların, fabrikaların, giyim eşyalarının, kısacası, gerek üretici olarak, gerekse tüketici olarak insanı kuşatan ve onunla temas hâlinde bulunan, bütün mal, eşya, sistem ve varlıkların geliştirilmesinde ergonomi prensipleri kullanılmakta, böylece insanın rahatı, güvenliği, konforu ve iş verimleri en üst seviyeye çıkarılmaya çalışılmaktadır.

ERGUVAN (Cercis siliquastrum);

Alm. *Judasbaum (m),* **Fr.** *Arbre de Judée, gainier (m),* **İng.** *Judas-tree.* **Familyası:** Baklagiller (Leguminosae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Güney Anadolu, Batı ve Kuzey Anadolu.

Akdeniz ikliminin hâkim olduğu bölgelerde yetişen 2-10 m yüksekliğinde ağaç ve ağaççık. Maki vegetasyonunun tipik bitkilerindendir. Diğer bölgelerimizde park ve bahçelerde yetiştirilir. Yaprakları kalp biçiminde, tam kenarlı; çiçekleri erguvan renginde, yaşlı dal ve gövdelerden çıkarlar ve 6-10'lu bir arada kısa salkım durumunda olup, baharın müjdecisidirler. Çiçeklerin böyle yaşlı dal ve gövdelerden çıkması olayına kavliflori adı verilir. Meyveleri büyük ve çok tohumlu olup, bakla meyvesine benzer.

Kullanıldığı yerler: Rahatsız etmeyen asit tadında olan çiçekleri, salataya konur veya börek yapımında kullanılır.

ERİCH, Frank;

Türk tabâbetine büyük hizmetlerde bulunan ve İslâmiyeti kabul edip, Türk vatandaşlığına geçen bilim adamı.

Erich Frank 1884 yılında doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Breslau'da yaptı ve aynı şehirde Tıp Fakültesine girerek, 1908 yılında bitirdi. 1908-1911 yılları arasında Wiesbaden Hastahanesinde çalışan Frank'ın bu sırada, Salvarsan'ın klinik denemelerinde önemli rolü oldu. 1910 yılında Hayvan ve İnsanda Renal Diyabet üstüne yaptığı çalışmalarıyla üniversitede asistanlık hakkını kazandı. 1911-1918 yılları arasında Breslau Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Kliniğinde asistanlık yaptı ve Ortostatik Albüminüri konulu doktora tezini sunarak 1913'dte doçent, 1919'da profesör oldu. 1933 yılına kadar başarılı çalışmalar yapan Frank, ülkesinden ayrılmak zorunda kalınca 1934 yılında İstanbul Üniversitesinin Tıp Fakültesi kürsü direktörlüğüne atandı. 1934 yılından 1957 yılında ölünceye kadar İstanbul Üniversitesinde çalışan Prof. Frank, bir bilim adamı olarak geniş bilgisi, araştırmacı ve öğretici kâbiliyeti, ders verme gücü yanında, kliniğini de kusursuz biçimde yönetmiştir.

Çeyrek yüzyıl kadar Türk hekim topluluğuna binlerce öğrenci, yüzlerce uzman ve hoca yetiştirdi. Türkiye'de bulunduğu sıralarda Birleşik Amerika Üniversitelerinden devamlı teklifler alan Prof. Frank bütün bu teklifleri reddetti ve bir süre sonra Türk vatandaşlığına geçti.

İç Hastalıkları Klinik Ders Kitabı (üç cilt), **Karbonhidrat Metabolizması Patolojisi, Vejetatif Sinir Sisteminin Patolojisi, Dâhilî Böbrek Hastalıkları, Az Tanınmış Hastalıklar** gibi çok değerli eserleri vardır.

Frank, bir karaciğer rahatsızlığı sonucu 13 Şubat 1957 günü kendi kliniğindeki çalışma odasında öldü. Vasiyeti üzerine cenâzesi Rumelihisarı'ndaki İslâm mezarlığına gömüldü.

ERİE GÖLÜ;

Kuzey Amerika'daki göller bölgesinin en güneyindeki göl. 41° 30' ve 42° 52' kuzey enlemi, 78° 53' ve 83° 25' batı boylamları arasındadır. Kuzeyi Kanada hudûdundadır. Doğu ve güneyinde New York, Pennslvania ve Ohio, batısında ise Ohio ve Michigan vardır. Kuzeydoğu ve güneybatı istikâmeti en geniş bölgesidir. 395 km uzunluğunda, 80 km genişliğindedir. Yüzölçümü 25.830 km^2, rakımı 175 m, Nuron Gölünden 2,5 m alçaktır. Ortalama derinliği 30,48 m âzamî derinliği 65 metredir. Detroit Nehri buraya dökülür. Diğer pekçok gölle kanallar vâsıtasıyla irtibâtı vardır. İrtibâtı olmayan göller arasında kuzeydeki Grand Gölü, batıdaki Maumee Gölü ve güneydeki Sandusky, Huron ve Cuyahoge gölleri sayılabilir. Erie Gölünden Niagara Şelâlesi doğar. Bu şelâle, Ontario Gölüne 100 m bir alçalma ile

dökülür. Kenarındaki Sandusky, Maumee, Long Point sâhilleri meşhurdur. Batı kıyısında birkaç ada vardır. Bunlardan Point Pelee, Kelly's North, Orta Bass ve Güney Bass sıralanabilir.

Erie Gölü, bölgenin en sığ gölüdür. Bataklıkları, su üstü araçları için tehlike arz eder. Bataklıkların sebebi, akıntıların getirdiği artıklardır. Diğer bir tehlike ise, Niagara Nehrinin kendisi, asırlardır değişmemesine rağmen, ağzının geriye doğru yer değiştirmesidir. Nehrin ağzı aşındıkça gölün seviyesi düşmektedir. Erie Gölünün en büyük hasûsiyeti, doğudan batıya su yolu irtibatının sağlanması için kurulan kanal bağlantılarına sâhib olmasıdır. Bu kanallar, doğudan batıya irtibâtı temin eden ve ticârî bakımdan öneme hâiz su şebekeleridir. Niagara Şelâlesi yakınlarındaki Welland kanalı Atlantik'le doğrudan irtibat tesis eder. Barge Kanalı, gölü Hudson Nehrine kısa bir yolla birleştirir. Ohis Gölü ile Ohio Nehrini birbirine bağlayan kanallar mevcuttur. Çok güzel limanları vardır. Fakat hepsi buharlı gemi seferlerine açık değildir. Bu limanlardan en önemlileri, Buffalo, Erie, Cleveland, Sandusky ve Toledo'dur. Sandusky yakınlarında 10 Eylül 1813'te Erie Gölü Savaşı cereyan etmiş, bu savaş Amerikalılar için önemli olmuştu.

ERİK (Prunus domestica);

Alm. *Pflavme (f),* **Fr.** *Prunier (m),* **İng.** *Plum.* **Familyası:** Gülgiller (Rosaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Doğu Anadolu'nun yüksek yayla mıntıkası ile, Güneydoğu Anadolu'nun kurak ve çok sıcak bir kısım yerleri hâriç, memleketin her tarafından yetişir.

Mart-nisan ayları arasında beyaz renkli çiçekler açan, çalımsı veya yüksek ağaçlar. Anavatanı Anadolu olan erikler, dünyânın değişik iklim bölgelerine göçler ve harpler sebebiyle adapte olmuşlardır. Bütün dünyâdaki erik çeşitlerinin sayısı, iki binden fazladır. Memleketimizde yetiştirilen çeşitlerin sayısı da iki yüzün üstündedir.

Erikler olgunluk zamanlarına, kullanma şekillerine göre çeşitlere ayrılır. Türkiye Millî Bağ-Bahçe Komitesinin memleketimizde yetiştirilmesini tavsiye ettiği çeşitler; Can, Santa Roja, Red Kennen, Climax, Formasa, Reine Claude Violette, Reine Claude Verte, President, Giant, Red Heart, Stanley, Köstendil, Karagöynük, Üryani, D'Agant'tır.

Erik ağaçları tür ve çeşitlerine göre iri boylu ağaçları teşkil ettikleri gibi, küçük boylu ağaçlar veya çalı şeklinde olanları da vardır.

Sert çekirdekli bir meyve ağacı olan eriğin iç kısmının sertleşmesiyle sert çekirdek kabuğu meydana gelir. Yenilen kısmı etli ve suludur. Meyveleri şekil, renk ve tat bakımından çok farklıdır. Tohumları (çekirdekleri) acıdır.

Erik çeşitleri, tohum teşekkülü bakımından kendine verimli, kendine kısmen verimli ve kendine kısır olarak üç grup altında toplanır. Kendine kısmen verimli çeşitlerden de iyi ürün alınabilmesi için, tohum teşekkülü çeşitlerine ihtiyaç vardır.

Erik ağacı çeşitli toprak tipinde yetişmekle beraber en iyi olarak besin maddelerince zengin, humuslu, sıcak, yeteri kadar nemli, orta derin ve derin topraklarda iyi yetişir. Kültür erik çeşitlerini üretmenin tek yolu, aşıdır. Fidanlıklarda en çok durgun göz aşısı kullanılır. Kültür erik çeşitleri için muhtelif erik türleri, şeftali, kayısı ve bâdem anaç olarak kullanılabilir.

Kullanıldığı yerler: Meyvelerinde şekerler, pektin ve organik asitler vardır. Meyve olarak yenir. Kurutularak hoşaf ve çeşitli yörelerde değişik pestil yapımında kullanılır.

ERİME;

Alm. *Auflösung (f),* **Fr.** *Dissolution (f),* **İng.** *Melting.* Katı maddenin sıvı hâle geçmesi. Bir katı cismin sıcaklığı artırıldığı vakit moleküller arasındaki birbirini çekme kuvveti yavaş yavaş azalır ve belirli bir sıcaklık derecesinden sonra termik (ısı ile ilgili) hareket çekme kuvvetini yener. Katıda bir hal değişikliği başlar. Bu hal değişmesi maddenin kristal (billur) veya amorf oluşuna bağlı olarak değişik şekillerde olur. Amorf bir cisimde erime belli bir sıcaklıkta olmaz. Yâni erimenin başladığı ve bittiği sıcaklık derecesi arasında bir fark vardır. Onun içindir ki, amorf bir maddenin erime noktasından bahsedilemez. Amorf maddenin sıcaklığı yükseldikçe, giderek yumuşar ve belirsiz bir sıcaklıkta sıvı hale geçer. Meselâ cam ve plastikler amorf maddelerdir. Bunların erime noktası yoktur.

Kristal ve saf olan bir madde ise, belirli bir sıcaklıkta katı halden tamâmen sıvı hâle geçer. Bu sıcaklığa o maddenin erime noktası denir. Bütün kristal yapıya sâhip saf maddelerin erime noktasında, yâni katı halden sıvı hale geçene kadar, sıcaklığı sabit kalır. Ancak tamâmen sıvı hale geçtikten sonra sıcaklığı yükselir. Saf kristal cisimlerin erime noktası ile donma noktası arasında sıcaklık farkı yoktur. Meselâ saf su, 0°C de donar. Fakat saf olmayan maddelerin, yâni karışımların donma ve erime noktaları farklıdır.

NOT: ŞEKİL VAR!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

Bâzı hallerde erimiş madde, donma noktasına kadar soğuduğu halde donmaz. İşte bu duruma aşırı soğuma ve donmada gecikme denir. Bu haldeki sıvıya kendi cinsinden küçük bir katı billur atılırsa sıvı maddenin birden donduğu görülür. Buna aşı billuru (kristali) denir.

Erime ve donma noktası üzerine basıncın etkisi vardır. Normal erime noktasından söz edilirken, basınç bir atmosfer kabul edilir. Erime noktası, saf maddeler için karakteristik fiziksel bir sâbittir.

Erime ısısı: Bir gram katının erime noktasında, katı halden sıvı hâle geçmesi için gerekli olan ısı. Erime ısısı cisme ve sıcaklığa bağlıdır. Meselâ buzun 0°C'deki erime ısısı, 79,8 cal/g'dır. Bir gram sıvı donduğu zaman erime ısısı kadar ısıyı çevreye verir.

ERİTRE

DEVLETİN ADI .....Eritre Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Asmara

NÜFÛSU 3.250.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 117.400 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Amharaca

DÎNİ ..... İslâmiyet

PARA BİRİMİ..... Etiyopya Birri

Doğu Afrika'da yer alan bir devlet. Kuzey ve doğusunda Kızıldeniz, batısında Sudan, güneyinde Etiyopya yer alır.

Târihi

Eritre toprakları Aksum Krallığının hâkimiyet bölgesindeyken 950'li yıllarda Etiyopya Krallığına bağlandı. Bölge, Kânûnî Sultan Süleymân döneminde Özdemir Paşa tarafından fethedildi. 5 Temmuz 1555'te merkez başkent Asmara'nın limanı Musavva olmak üzere Habeş eyâleti kuruldu. Osmanlı hâkimiyeti, bölgenin 1889'da İtalyanların eline geçmesiyle sona erdi. İtalyanlar, Etiyopya Kralı İkinci Menelikle Uccialli Antlaşması ile bölgeyi işgâl ettiler ve ertesi sene sömürge hâline getirdiler. Bu bölgeye Roma döneminde Kızıldeniz'e verilen isim olan Mare Erythracum'dan esinlenerek Eritre adını verdiler. İtalyanlar bölgeyi Etiyopya'ya karşı düzenledikleri saldırılarda üs olarak kullandılar. Eritre daha sonra İtalya Doğu Afrikası'ndaki altı eyâletten biri hâline getirildi.

İngiltere, 1940 yılının sonunda Süveyş yolunu açmak gâyesiyle İtalya Doğu Afrika'sını parçalamak için harekete geçti. Fransızların desteği ile 1941 senesinde Eritre topraklarını ele geçirdi. İkinci Dünyâ Savaşından 1952'ye kadar İngiltere hâkimiyeti altında kalan Eritre aynı yıl özerk bir bölge olarak Etiyopya'nın meydana getirdiği federasyona katıldı.

Eritre 1960'lı yıllarda Etiyopya'nın eyâleti hâline getirildi. Bunun üzerine, bu karara karşı çıkan Eritre Kurtuluş Cephesi adlı gerilla teşkilâtı kuruldu. Bir süre sonra da aynı gâyeli farklı siyâsî ideolojileri temsil eden birkaç örgüt daha ortaya çıktı. Bu örgütlerin Etiyopya'dan ayrılarak bağımsız bir devlet kurmak gâyesiyle İmparator Haile Selasiye kuvvetlerine karşı sürdürdükleri gerilla savaşı, 1974'te yapılan askerî darbenin ardından daha şiddetlendi. Ama yeni yönetimin 1977 sonrasında aldığı sert tedbirler gerillaları önemli ölçüde geriletti. Gerilla örgütleri 1985'te birleşti. Bu târihten sonra hızla güçlenen gerillalar 1991 Mayısında Addis Abeba'yı ele geçirdi. Etiyopya Devlet Başkanı Mariam ülkeden kaçtı. Etiyopya Devrimci Demokratik Halk Cephesi geçici hükümet kurması üzerine Asmara'da Eritre Halk Kurtuluş Cephesi de Eritre'de özerk yönetim kurdu. Nisan 1993'te yapılan halk oylaması neticesinde bağımsızlığını kazanan Eritre'de, Eritre Halk Kurtuluş Cephesi lideri İsayas

Afewerki başkanlığında geçici hükümet kuruldu (Mayıs 1993).

Fizikî Yapı

Eritre toprakları, Kasar Burnundan, Bâbü'l-Mendep Boğazındaki Dumeira Burnuna kadar yaklaşık 950 km boyunca uzanır. Dahlak Adaları da Eritre'ye âittir. Etiyopya yüksek platosunun, doğu ve batıda alçak ovalarla çevrili kuzey uzantısı Eritre topraklarına girer. Doğu ovasının genişliği 16-80 km civârında olup, Danakil bölgesini ve deniz seviyesinden 116 m aşağıda bulunan Kobar Çukurunun kuzey kenarını içine alır. Batıda yumuşak bir eğimle plato, batıya doğru akan akarsu vâdileriyle parçalanmıştır.

İklimi

Enlem îtibâriyle subekvatoral ve tropikal iklim kuşağı üzerinde bulunur. Bu yüzden iklim çok değişken bir özelliğe sâhiptir. Yıllık sıcaklık ortalaması 30°C civârında olan deniz seviyesindeki Mitsiva yılda 200 mm civârında yağış alırken, 2000 m yükseklikteki Asmara'da yıllık sıcaklık ortalaması 16°C ve yıllık yağış ortalaması 500 mm civârındadır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

3.250.000 civârında olan ülke nüfûsu çeşitli etnik ve dînî gruplardan meydana gelir. Güneydeki yüksek bölgelerde Tigrinya dilini konuşan Hıristiyan Koptlar, kuzeydeki yamaçlarda Tigre dilini konuşan Müslümanlar, kıyıdaki çöllerde Saho ve Danakili dillerini konuşan kabîleler yaşar. Kıyı ve Sudan sınırına yakın bölgelerde Arapça, başkent Asmara civârında da yaygın olarak İtalyanca konuşulur.

Ekonomi

Sulama imkânlarının geliştirilmesiyle üretimin artmasına rağmen yağış miktarının büyük değişiklikler göstermesi ve sık rastlanan çekirge istilâları yüzünden tarım çok geri seviyededir.Sanâyi, başkent Asmara'da yoğunlaşmış olup, daha çok gıda ürünleri, dokuma ve deri eşyâya dayanmaktadır. Ayrıca Kobar Çukuruyla Mitsiva ve Assab'da tuz üretilir.

Ulaşım: Ülkenin Asmara ve Assab şehirlerinde havaalanları vardır. Karayolu ağı ülkeyi Etiyopya'ya ve Sudan'a bağlar. Dağlardan geçen demiryolu Mitsiva, Asmara ve Bişa'yı birbirine bağlar.

ERKAM BİN EBİ'L-ERKAM;

Eshâb-ı kirâmdan. İlk Müslümanlardandır. İsmi, Erkâm bin Ebi'l-Erkâm, künyesi Ebû Abdullah'tır. Mahzumoğulları kabîlesindendir. Mekke-i mükerremede doğdu. Doğum târihi kesin olarak bilinmemektedir. 673 (H.53) senesinde Medîne-i münevverede vefât etti.

Peygamber efendimiz insanları İslâm dînine dâvet etmeye başlayınca, Erkam bin Ebi'l-Erkam 22 veya 23 yaşlarındayken, yedinci veya on birinci kimse olarak Müslüman olmakla şereflendi. Peygamber efendimiz müşriklerin, yâni inanmayan kimselerin baskılarından Müslümanları korumak ve rahat ibâdet edebilmek için Safâ Tepesinin doğusundaki bir sokakta bulunan Erkam bin Ebi'l-Erkam'ın evini emniyetli bir yer olarak seçti. İslâm dînini burada gizlice yaymaya çalıştı. Mekke'de nâzil olan âyet-i kerîme ve sûrelerin bir çoğu Erkam bin Ebi'l-Erkam'ın evinde nâzil oldu. Eshâb-ı kirâm bu evde toplanırlar, Peygamber efendimizi görmek ve Müslüman olmak isteyenleri Dâr-ül-Erkam ve Dâr-ül-İslâm adı verilen bu eve getirirlerdi. Hazret-i Hamzâ, Ammâr bin Yâsir, Mus'ab bin Umeyr gibi birçok sahâbi bu evde Müslüman oldular. Hazret-i Ömer de bu evde Müslüman olmakla şereflendi. Erkam bin Ebi'l-Erkam bu evi hiç satılmamak ve mîrâsçı olunmamak üzere vakfetti. Erkam bin Ebi'l-Erkam'ın oğulları ve torunları tarafından kullanılan bu evin yerine Osmanlı pâdişâhlarından Sultan Üçüncü Murad Han 1591 (H. 999) senesinde bir mescit yaptırdı.

Erkam bin Ebi'l-Erkam diğer Müslümanlarla birlikte Mekke'den Medîne'ye hicret etti. Peygamber efendimiz onu Ebû Talhâ Ensarî ile kardeş yaptı. Erkam bin Ebi'l-Erkam, Bedir, Uhud, Hendek ile diğer bütün savaşlara katıldı ve büyük kahramanlıklar gösterdi. Peygamber efendimiz ona Bedir Savaşından sonra bir kılıç hediye etti. Daha sonra zekât mallarını toplama hizmetini verdi. Dört halîfe devrinde halîfelerin meşveret (danışma) meclisinde bulunan Erkam bin Ebi'l-Erkam 673 (H. 53) senesinde 83 yaşlarındayken Medîne-i münevverede vefât etti. Cenâze namazını Aşere-i mübeşşereden, yâni Cennet'le müjdelenen on kişiden Sa'd bin Ebî Vakkâs kıldırdı. Cennet-ül-Bakî Kabristanında defnedildi.

Asîl bir âileden olan Erkam bin Ebi'l-Erkam, geçimini kendi arâzilerinden elde ettiği mahsulden kazandıklarıyla ve ticâret ile temin ederdi. Zühd ve takvâsı çoktu. Yâni dünyâya düşkün olmayıp haramlardan çok sakınırdı. Vakitlerinin çoğunu Allahü teâlâya ibâdet etmekle geçirirdi. Peygamber efendimizden hadîs-i şerîf rivâyet etti. Ubeydullah ve Osmân adlı oğullarıyla Meryem, Safiyye ve Umeyye adlı kızları olmak üzere beş evlâdı olduğu bilinmektedir.

ERKEK EĞRELTİOTU (Dryopteris filixmas);

Alm. *Farnkraut (n),* **Fr.** *Fougere (f), male,* **İng.** *Male fern.* **Familyası:** Eğreltiotugiller (Polypodiaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Doğu Karadeniz, Marmara bölgesi.

Mutedil bölgelerin rutubetli yerlerinde, orman altlarında, kayalar arasında yetişen 50-70 cm boylarında, çok senelik, otsu bir bitki. Toprak altı gövdesi 10-40 cm uzunluğunda olup, dış kısmı eski yaprak izleri veya kâideleri ile kaplıdır. Alt tarafında siyah renkli, ince kökler taşır. İlkbaharda rizom gövdesinin ucundan kendi üzerine sarılmış olan genç yapraklar çıkar. Yapraklar gelişince açılır. Yapraklar uzun saplı olup sapın kâidesi şişkindir. Yaprakların alt yüzlerinde spor keseleri vardır.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısmı kökleri ve yapraklarıdır. Kökleri sonbaharda toplanıp, birkaç gün, havada sonra hafif ısıda kurutulur. Özel bir kokusu, tatlımsı ve kekremsi bir tadı vardır. Bileşiminde uçucu ve sâbit yağlarla, reçine, nişasta ve etkin madde filisin vardır.

Barsak parazitlerine karşı çok eski târihlerden beri kullanılmaktadır. Toz veya hulasa hâlinde alınır. Müshil olarak yağı ilâçlarla verilmemelidir. Zîrâ yağlar, ilâçtaki toksin maddelerin yayılmasını kolaylaştırarak şiddetli zehirlenmelere sebeb olabilir.

ERMENİLER;

Nuh aleyhisselâmın oğlu Yâfes'in torunu Hayk'ın soyundan türeyen bir kavim. Frikyalıların, Hititlerin kolları olduğu söylendiği gibi, Tûrânî ırktan olduğunu söyleyenler de vardır.

Ermeni târihi ile ilgili yazılar, 1850 yılından sonra yazılmaya başlanmıştır. On dokuzuncu asırda yaşayan Auguste Carriere, E. Dulaurier'in "Ermeni Klasikleri" olarak vasıflandırdığı târihlerin ileri sürdüğü bilgilerin uydurma olduğunu açıklamıştır. Auguste Carriere; "Ermeniler, kendi ideolojilerine göre kaynakları kullanmakta, ilâveler yapıp-çıkarmaktalar, kendileri ile ilgisi olmayan olayları kendilerine mâl etmektedirler." demektedir.

Ermeniler hakkında araştırma yapanlar, Arap-Bizans kaynaklarını incelemeden, hakîkat ile ilgisi olmayan teoriler uydurmuşlardır. Ortaçağda, Arap hâkimiyeti altında yaşayan Ermeniler arasında Ardzrouni ve Bagratuui âileleri meşhur olmuştur. Araplar sâyesinde diğer Ermeniler üzerinde otorite kurmuşlardır. Halifelik zayıflayınca 885-886 yıllarında Bagratuui âilesinden Aşot, Bizansın desteği ile Bagratuui kralı îlân edildi ve kendine taç giydirildi. Ermeni kronikleri bu olayı çok abartarak anlatmaktadırlar. Daha da ileri giderek, Bizans Kralı Basil bile, Aşot'un elinden taç giydi, demişlerdir.

Ermeniler, Bizans hâkimiyeti altında yaşarken, onlardan zulüm gördükleri için, Türk akınlarında Türklerin yanında yer almışlardır. Ermeni ve Süryânî kaynakları, "Allah, sapık Rumlar'ın fenâlıklarını ortadan kaldırmak için, Türkleri Anadolu'nun fethine memur etti." şeklinde yazarak, iki millet arasındaki kanaatlerini belirtmişlerdir. Çünkü Ermeniler ve diğer azınlıklar, bütün Müslüman-Türk illerinde, din serbestliği ve adâlet görmüşlerdir.

Selçuklu fetihlerinin meydana getirdiği buhrandan faydalanan bâzı Ermeni reisleri, Toroslar ve Malatya bölgelerinde prenslikler kurmaya çalışırken, düşman oldukları Bizanslardan faydalanmak için Ortodoksluğu kabul ediyorlardı. Fakat bu hareketi Ermeni halkın bir kısmı hoş karşılamadı.

Türk fetihleri sırasında, Bizans'tan zulüm gören Ermenilerin, Türklere yol açtıkları da söylenmektedir. Ermenilerin, Selçuklu ülkesinde rahat olduklarını Ani'li Samuel şöyle anlatıyor:"Melikşah, imparatorluğun her tarafında sulh ve sükûn te'sis etti. Davranışı asil, düşünceleri yüksek, tavrı şahâne idi. Tebeası tarafından çok sevilirdi. Böyle giderse bütün Avrupa Müslüman-Türklerin eline geçecektir."

Haçlı seferleri sırasında, Süryânîler Türklere sâdık kaldıkları hâlde Ermeniler zaman zaman Haçlılarla berâber hareket ettiler.

Osmanlı Devletinin kuruluşu sırasında Ermeniler, Karamanoğulları, Ramazanoğulları beyliklerinde, Fâtih ve Yavuz zamânına kadar da, Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinin idâresinde azınlık olarak yaşadılar. Bizans'ın zulmünden kaçan Ermenilerin çoğu bu bölgelere geldiler.

İstanbul'un fethi ile, bütün azınlıklarla berâber Ermeniler de gerçek hürriyetlerine kavuştular. Müslüman-Türkün adâletini Ermeni yazarlar bile medh etmek zorunda kaldılar. **Tanzimât Fermânı** ile azınlıklara hürriyet verildiği söyleniyor ise de bu iddiâ yanlıştır. Tanzimâttan önce de Osmanlı ülkesindeki bütün azınlıklar hür ve adâletli bir idârenin teminâtındaydı. Tanzimâtın îlânı ile, devlet idâresine azınlıklar da karıştı ve bu sebeple devlet çarkı yavaş yavaş çatırdamaya başladı. 1912-1913 yıllarında (Balkan Savaşları sırasında) Osmanlı Devleti Dışişleri Bakanlığına (Hariciye Nâzırlığına) Gabriel Nuradunkyan'ın getirilmesi, İttihat ve Terakki Partisinin en büyük gafletlerinden biri oldu.

Ermeniler, Osmanlı Devletinin himâyesinde yaşarken, **Tanzimât Fermanı'**ndan sonra, dış güçlerin, özellikle İngiliz ve Rusların desteği ile isyânlar çıkarmaya başladılar. Tanzimat ile birlikte, Ermeni

patrikleri, Ermenileri teşkilâtlandırma yoluna gittiler.Teşkilâtlanma, hayır cemiyetleri adı altında başladı. Buradan çeteciliğe geçtiler. Hınçak Tedhiş Komitesi ve Taşnak Tedhiş Komitesi gibi çeteler, Osmanlı devleti bünyesinde, müstakil bir Ermeni devleti kurmayı gâye ediniyorlardı. Bunun için de yer yer Osmanlı ülkesinde isyânlar çıkardılar. 1876 Meclisine Ermeni milletvekillleri de katıldı. Erzurum İsyânı (20 Haziran 1890), Kumkapı Nümâyişi (Temmuz 1890), Merzifon, Kayseri, Yozgat isyanları (1892-1893), Sason İsyânı (1890), İstanbul Ermeni Patırdısı (30 Ekim 1896), Banka Vak'ası (26 Ağustos 1896), İkinci Sason İsyânı (1904) belli başlı isyânlardandır. Bu ayaklanmalarda, özellikle sivil Müslüman-Türkler, kadınlar çocuklar öldürülüyordu. 21 Temmuz 1905 Cumâ günü Yıldız Câmiinde, Osmanlı pâdişâhı İkinci Abdülhamîd Hana sûikast düzenlediler ise de öldürmeye muvaffak olamadılar. 1908'de İkinci Meclis açılınca, bu isyâncıların elebaşıları millet meclisine girdi. 5 Ekim 1908'de Adana'da büyük isyân oldu. Balkan Savaşları ve Birinci Dünyâ Savaşı sırasında, dış devletlerin tesiri ile, bütün azınlıklar gibi, Ermeni çeteleri de arkadan vurmaya devâm ettiler. Mayıs 1915'te Van'da büyük bir katliam yaptılar. 14 Mayıs 1915'te "Sevk ve İskân" (tehcir) Kânunu çıkarılarak zararlı görülenler çeşitli yerlerde iskân edildiler. Doğu Anadolu'nun işgâli sırasında Ruslar ile birlikte, Türklere taarruza geçtiler.

Mondros Mütârekesinden sonra, yurt dışına, devleti yüzüstü bırakıp kaçan, Talat Paşa, Cemâl Paşa, Saîd Halim Paşa, Cemâl Azmi, Ermeni çeteleri tarafından katledildiler.

Günümüzde Ermeniler, nüfus olarak en çok Ermenistan'da bulunmaktadırlar. Türkiye'de de seksen bin civârında Ermeni vardır. Türkiye'deki Ermeniler rahat içindedirler. Türkiye'nin Ermeni meselesi yoktur. Fakat Türkiye'nin güçlenmesini istemeyen dış güçler, bâzı Ermenileri teşkilâtlandırıp, yurt dışındaki diplomatları katlettirmektedirler. Bunların başında komşu devletler olduğu gibi, târihte Osmanlılardan büyük yardım gören devletler de vardır.

Fransa'nın "Altın Tepeler" (Mont-d'or) adı verilen Lyon şehrinin 15 km kuzeyinde dağlık bölgede, tam orta yerde dar ıssız bir sokağın iki km ötesinde, kalın duvarlarla çevrili, iki asırlık bir binâ bulunur. Bu binânın adı, çevre sâkinlerince "Kara Şato"dur. Mont-d'or Tepelerine dağılmış on beş bine yakın Ermeni, bu binânın devamlı ziyâretçileridir. Bâzı dış kaynaklı resmî tesbitlere göre, bu yerde birçok esrârengiz olaylar düzenlenir. Bu Kara Şatodaki faaliyetler Ermeni papazlarınca idâre edilir. Zengin işadamları finansman kaynağıdır. "Ermeni Eğitim Örgütü"nün karargâhı burasıdır. Burada kin âyinleri yapılır. Beyinler yıkanır. 1789 Fransız İhtilâli ile hak ve hürriyetler yeri olarak, yıllarca propagandası yapılan Fransa'nın merkezinde Türklere karşı imhâ plânları düşünülür. Dünyânın birçok yerinde bu gruplar Türklere karşı zaman zaman çeşitli faaliyetlerini sürdürürler.

Osmanlı topraklarında olup devlete karşı aleyhte faaliyette bulunmayan Ermeniler, hiçbir hususta baskı söz konusu olmaksızın asırlarca huzur içinde yaşadılar. Bugün de Türkiye Cumhuriyeti Devletinin idâresi altında refah içinde yaşamaktadırlar. Ermenilerin tamâmen serbest olan kiliseleri ve çocuklarını okutmaları için Türkiye'de Amerika'dakinden daha çok okulları vardır. Ermenice gazete çıkarmakta ve bunu dünyânın dört bir köşesine gönderebilmektedirler. Hepsi kânunların himâyesinde bir meslek sâhibi olup devletin çeşitli kademelerinde çalışmaktadırlar.

ERMENİSTAN

DEVLETİN ADI ..... Ermenistan Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Erivan

NÜFÛSU 3.400.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 29.800 km^2

RESMÎ DİLİ .....Ermenice

DÎNİ ..... Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ.....Ruble

Asya'nın batısında yer alan bir devlet. Kuzeyinde Gürcistan, doğusunda Âzerbaycan, batısında Türkiye, güneyinde Nahçıvan ve İran yer alır.

Târihi

Ermeni uygarlığının temeli M.Ö. 6. asırda, eski Urartu krallığının kalıntıları üzerine atılmıştır. Urartuların topraklarına yerleşen Ermeniler bir süre sonra Med İmparatorluğunun hâkimiyeti altına girdi. M.Ö 331'de Büyük İskender'in eline geçen bölge, M.Ö 301'de Selevkos İmparatorluğunun bir parçası hâline geldi. Bir ara ikiye ayrılan Ermeniler İmparator İkinci Dikran zamanında tekrar birleşti ve güçlerinin en yüksek noktasına ulaştılar. Güneye doğru genişleyen Ermeni devleti, bir süre bölgenin en güçlü devleti hâline geldi. M.Ö. 66'dan M.S. 3. asra kadar Ermeniler, Roma ile Partlar ve Persler

arasındaki rekabetin ortasında kaldılar. 300'lü yıllarda Ermenilerin Hıristiyanlığı kabulü ile devlet toprakları ikiye ayrıldı. Bir bölümü Bizansın, bir bölümünde Perslerin hâkimiyetine girdi.

Ermeniler 653'te Müslüman Arapların hâkimiyeti altına girmelerine rağmen özerkliklerini korudular. On birinci asırda Ermeni toprakları tekrar Bizans tarafından ilhak edildi. Bunu Selçuklu akınları takip etti. On birinci asrın sonlarına doğru bütün Ermeni toprakları Türk hâkimiyeti altına girdi. On üçüncü asırda bölge Moğol istilâsına mâruz kaldı. Selçukluların Anadolu fethinden sonra, Ermenilerin bir kısmı Kilikya'ya göç ettiler ve Haçlı seferleri sırasında batı devletleri ile ittifak yaptılar.

On altıncı asırdan îtibâren Ermeniler, Osmanlı Devleti ile İran savaşları arasında kaldılar. Bu durum 17. asrın sonlarına kadar devam etti. Bu dönemde Ermeniler Avrupa ile Doğu arasındaki ticârette önemli rol oynadılar.

Rusya'nın 19. asırda Kafkaslara doğru genişleme politikası, Ermeni kültürünün canlanmasına ve batılı devletlerin Osmanlı idâresi altındaki Ermenilerle ilgilenmelerine sebep oldu. Osmanlı-Rus Savaşı (1877-78) ve Ayastefanos antlaşmasından sonra konu "Ermeni Meselesi" hâlini aldı. Doğu vilayetlerinde Ermeniler arasında 1880'den sonra Rusya'nın desteği ile milliyetçilik hareketi büyüdü. Teşkilâtlanma, hayır cemiyetleri adı altında başladı. Buradan çeteciliğe geçtiler. Hınçak Tedhiş Komitesi ve Taşnak Tedhiş Komitesi gibi çeteler, Osmanlı Devleti bünyesinde müstakil bir Ermeni devleti kurmak istiyorlardı. Bunun için de yer yer Osmanlı ülkesinde isyanlar çıkardılar. Birinci Dünyâ Harbi sırasında, Ruslara yardım etmek için gönüllü taburlar kuran Ermeniler, Müslüman halka karşı katliam yaptılar.

Birinci Dünyâ Harbinin ardından Ermeniler, Âzeriler ve Gürcüler Transkafkasya Federal Cumhûriyetini kurdular. Fakat bu birlik kısa süre sonra dağıldı. Bu arada kısa ömürlü bir Ermeni Cumhuriyeti kuruldu. Rus ordusu 1920'de Ermenistan'ı işgal etti. Bu arada 19 Nisan 1920'de İtalya'nın San Remo şehrinde toplanan milletlerarası bir konferansta Anadolu Türkleri ile Orta Asya Türklerinin ittifakını (birleşmesini) kesmek üzere bu ikisi arasına Ermenilerden bir set çekmenin önemi üzerinde duruldu (Bkz. San Remo Konferansı. Ermenistan 1922'de Âzerbaycan ve Gürcistan ile birleşince Transkafkasya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuş oldu. 1936'da kabul edilen yeni Anayasa ile Ermenistan, Sovyetler Birliğini meydana getiren 15 cumhuriyet arasına girdi.

Sovyetler Birliğinde başlayan reformlar Ermenistan'da da köklü değişikliklere sebep oldu. İlk çok partili seçimler 1990'da yapıldı. Ülke yeni bir siyasi ve ekonomik döneme girdi. 1991 Eylülünde yapılan halk oylamasından sonra, Ermenistan bağımsızlığını îlân etti. Aynı sene, Bağımsız Devletler Topluluğuna katıldı. Ermenilerin de yaşadığı Dağlık Karabağ bölgesinin Ermenistan'a bağlanması için başlatılan gösteriler Âzerbaycan ile ilişkilerin bozulmasına sebep oldu. Gösteriler bir süre sonra iki devlet arasında savaşın çıkmasına yol açtı. Ermenistan ile Âzerbaycan arasındaki savaş, uluslararası kuruluşların bütün gayretlerine rağmen devam etmektedir (1993).

Fizikî Yapı

Ermenistan toprakları genelde dağlıktır. Denizden ortalama yüksekliği 1800 m civarındadır. Ülke topraklarının kuzeybatısı yüksek sıradağlar, derin nehir vadileri ve sönmüş yanardağların bulunduğu lav platolarından meydana gelir. Ülkenin en yüksek noktası olan Aragast Dağı (4090 m) bu bölgededir. Güneybatıda Ararat Ovası, doğuda dağlarla çevrili Sevan Vâdisi yer alır. Aras Irmağı ve kolları bölgenin başlıca akarsuyudur. Sevan Vâdisinde bulunan Sevan Gölü birçok akarsu ile beslenir.

İklim

Ermenistan'da yüksekliğe göre büyük değişikliğe uğrayan kuru bir kara iklimi hakimdir. Yazları genelde sıcaktır. Dağ eteklerinde yüksek olan yıllık ortalaması, ovalarda 2000 mm'ye düşer.

Tabiî Kaynakları

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Dağ etekleri ardıç ve yazın otlak olarak kullanılan çayırlarla kaplıdır. Ormanlar ülke topraklarının % 10'unu teşkil eder. Yarı çöl alanlarında, yabangülü, sarısabır, ardıç, hanımeli gibi sıcağa ve susuzluğa dayalı bitkiler vardır. Ülke topraklarının büyük kısmında yabandomuzu, çakal, yabankeçisi, ayı ve değişik yılan türleri vardır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Ermenistan'ın nüfûsu 3,5 milyon civârındadır. Bu nüfûsun % 90'ını Ermeniler, % 5'ini Âzeriler, % 2'sini Ruslar, % 3'ünü de diğer milletler meydana getirir. Nüfûsun üçte ikisi şehirlerde oturur. Ararat Ovası ile Irmak Vâdileri nüfûsun en fazla olduğu bölgelerdir. Başlıca şehirleri başşehir Erivan ve Kumayri, Kirovakon'dır.

Eğitim 7-17 yaş arasında mecbûrî olup, parasızdır. Orta öğretim genel veya meslekî eğitim veren okullardan meydana gelir. Erivan Devlet Üniversitesinin yanısıra çeşitli enstitüler ve konservatuarlar

vardır.

Ekonomi

Ülke ekonomisi tarım ve sanâyiye dayalıdır. Nüfûsun yarısına yakın kısmı tarımla uğraşır. İçki yapımında kullanılan üzüm başlıca tarım ürünüdür. Ayrıca meyve, sebze, tütün, pamuk, şekerpancarı ve patates yetiştirilir. Hayvancılık fazla gelişmemiş olup, çiftlik hayvanı besiciliği yapılır.

Güçlü bir sanâyi ülkesi hâline gelen Ermenistan'da, başlıca sanâyi kuruluşları kimyevî madde, demirin dışındaki metaller, makina, hazır âletler, dokuma, içki, giyecek fabrikalarıdır. Mâdencilik ekonomik açıdan önemlidir.

Dağlık arâzide ulaşımı zorlaştırmasına rağmen demir ve karayolu ağı oldukça zengindir. Başkent Erivan'dan dünyânın her yanına düzenli uçak seferleri düzenlenir.

ERMİYÂ ALEYHİSSELÂM;

İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerden. Hârûn aleyhisselâm neslindendir. Mûsâ aleyhisselâmın dîninin hükümlerini bildirmekle vazîfelendirilmişti.

Bir peygamber olan Şa'yâ aleyhisselâmın şehîd edilmesinden sonra, isyanları ve azgınlıkları iyice fazlalaşan İsrâiloğullarına peygamber olarak Ermiyâ aleyhisselâm gönderildi. Nâşiye bin Emvas adlı hükümdâra ve İsrâiloğullarına Allahü teâlânın emir ve yasaklarını bildirdi. Îmân ve itâate gelmezlerse, musîbetlere uğrayacaklarını haber verdi. Bu sözleri duyan ve azgınlıklarına devâm eden İsrâiloğulları, Ermiyâ aleyhisselâmı hapsettiler. Bu sırada Asûrî hükümdârı Buhtunnasar, büyük bir orduyla Kudüs üzerine yürüdü. Şehre girerek İsrâiloğullarının askerlerini tamâmen öldürdü. Mescîd-i Aksâ'yı yıkıp, içindeki kıymetli eşyâyı, altınları, gümüşleri ve mücevherleri aldı. Bütün şehri ateşe vererek Tevrat nüshalarını yaktırdı. Yetmiş bin çocuğu da esir alarak götürdü. Buhtunnasar, Ermiyâ aleyhisselâmı hapisten çıkararak, kendisiyle birlikte gitmesini istediyse de Ermiyâ aleyhisselâm gitmeyerek Kudüs'te kaldı. Buhtunnasar tarafından harâbe hâle getirilen Kudüs'te kaçıp saklanan İsrâiloğulları Ermiyâ aleyhisselâmın yanına gelip toplandılar. Barınacak yerleri kalmadığından Mısır'a gittiler. Ermiyâ aleyhisselâm onların hâdiselerden ibret almalarını ve Allahü teâlâya itâat etmelerini söyledi. İsrailoğulları bu dâveti yine dinlemediler. Ermiyâ aleyhisselâm isyânlarından vazgeçmeyeceklerini görerek Nil Nehri kenarına gitti. Bir müddet sonra Mısır'ı da istilâ eden Buhtunnasar, Mısır Firavununu mağlub ettiği gibi, İsrâiloğullarını da esir aldı. Ermiyâ aleyhisselâmı Mısır'da da gördü. Fakat ona emân (güven) verdi. Arzu ettiği yere gitmesi için serbest bıraktı.

EROİN;

Alm. *Heroin (n),* **Fr.** *Héroine (f),* **İng.** *Heroin.* Morfinin asetikasit anhidriti veya asetilklorürle reaksiyona girmesi sonucu elde edilen bir uyuşturucu madde.

Beyaz billûrlu toz hâlindedir. Umûmiyetle klorhidrat tuzu hâlinde bulunur. Morfine çok benzer. Ağrı kesici etkisi morfinden yüksektir. Uyuşturucu etkisi başladıktan sonra 3-4 saat sürer. Öksürük ve solunum merkezi üzerinde yaptığı deprasyon (baskılama) morfinin ve kodeininkinden güçlüdür. 10-20 miligramlık bir doz solunum merkezi ile ortak vazomotor merkezi felce uğratır ve şok görülür. İshali önleyici ve kabızlık yapıcı etkisi morfinden zayıftır. Fakat öforik etkisi (sarhoş edici, aşırı hareketlilik, saldırganlık, neşe etkisi) morfininkinden iki kat daha güçlüdür. Kısa zamanda kolaylıkla alışkanlığa yol açar. Eroine karşı bağımlılığı olanların tedâvisi, morfin alışkanlığı olanlardan çok daha fazla güçlük gösterir.

Eroin müptelâlarına "eroinman" ismi verilir. Bu kişilerde aşırı taşkınlık görülür. Oldukça pahalı olduğundan esrara oranla daha az kullanılır. Enfiye gibi buruna çekenler olduğu gibi, derisine şırınga edenler de vardır. ABD'de uyuşturucu kullananların % 75'inin eroin kullandıkları tahmin edilmektedir.

Eroinin ilâç olarak kullanılması dahi kânunlarca men edilmiştir. Eroinmanlar psikiyatri kliniklerinde özel bir tedâviye muhtaçtırlar. (Bkz. İlaç Alışkanlığı)

EROL GÜNGÖR;

sosyal-psikolog, fikir adamı ve yazar. 25 Kasım 1938'de Kırşehir'de doğdu. İlk ve orta tahsilini bu ilde tamamladı. Ortaokul öğrencisiyken eski Türk harflerini öğrendi. Lisedeyken Lütfi İkiz Beyden Arapça dersleri aldı. Böylece İslam-Türk kültür târihinin ana eserlerini okudu. **Taberî Târihi'**ni aşağı yukarı ezberledi ve lise yıllarındaki bu durum hayatına yön verdi. Mahallî bir gazetede takma adla yazılar yayımladı.

1956'da Kırşehir Lisesini bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine kaydoldu. Öğrencilik yıllarında devrin önemli ilim, fikir ve sanat adamlarıyla tanıştı. Fethi Gemuhluoğlu tarafından Mümtaz

Turhan'la tanıştırıldı. Mümtaz Turhan onu ilim adamı olarak yetiştirmek istedi. Bu teşvikle Hukuk Fakültesinden ayrılarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine geçti.

Güngör, 1957'de okuduğu fakülteye memur oldu. **Yeni İstanbul** Gazetesi'nde musahhih olarak çalışmaya başladı. Fransızca yanında İngilizceyi de öğrendi. Misafir profesör Hains'in laboratuvar asistanlığını yaptı ve derslerini Türkçeye çevirdi. 1961'de Edebiyat Fakültesinden mezun oldu. Aynı yıl Prof. Dr. Mümtaz Turhan'ın başkanı bulunduğu Tecrübî Psikoloji kürsüsüne asistan oldu. Asistanlığı sırasında Türkiye'de yeni bir ilim dalı olan sosyal-psikolojiye yöneldi. Bu disiplinin önemli eserlerinden Krech ve Crithfield'in **Sosyal Psikoloji** kitabını tercüme etti. Akademik çalışmalarının yanısıra dergi ve gazetelerde yazı yazmaya devam etti. 1965'te **Kelami (Verbal) Yapılarda Estetik Organizasyon** adlı teziyle doktor oldu. 1966'da ABD Colorado Üniversitesinden tanınmış sosyal-psikolog Kenneth Hammond'un dâveti üzerine Amerika'ya gitti. Bu üniversitenin Davranış Bilimleri Enstitüsünde milletlerarası bir ekibin araştırmalarına katıldı. 1968'de yurda dönerek Tecrübi Psikoloji kürsüsünde Sosyal-psikoloji ders ve seminerlerini yürüttü. **Şahıslararası İhtilafların Çözümünde Lisanın Rolü** konusundaki teziyle 1970 yılında doçent oldu.

Erol Güngör üniversitede verdiği derslerle, ilmî yayınlarıyla Türkiye'de sosyal-pisokoloji dalını önemli bir saha hâline getirdi. Başbakanlık Planlama Teşkilatı, Millî Eğitim Bakanlığı ile Kültür Bakanlığının çeşitli komisyonlarında vazife aldı. 1978'de **Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar** adlı teziyle sosyal-psikoloji profesörü oldu. 1982 yılında Selçuk Üniversitesine rektör tâyin edildi ve bu görevi sırasında 24 Nisan 1983'te vefât etti.

Dergi ve gazetelere yazdığı yazılarla geniş okuyucu kitlesine ulaşan Erol Güngör'ün kitap, makale, deneme, ansiklopedi maddesi ve tercümelerinin sayısı 300'ü bulur.

Eserleri:

İlmî yayınları genellikle ilmî dergilerde neşredilmiş makâleler hâlindedir. **Kültür Temaslarının Tutumlar Üzerinde Bir Araştırma, İntiharlar ve İçtimâî Kıymetler, Kültür Temaslarının Atitüdler Üzerine Tesiri, Kelamî (Verbal) Yapılarda Estetik Organizasyon, Şahıslar Arası İhtilaflar ve Sübjektif Mânâ Sistemleri-The Role Differential Connatations in Interpersonal Conflict, Interpersonal Conflict Reduction The Effects of Language and Meaning, Denotative and Connotative Meaning in Interpersonal Conflict.** Bunların belli başlılarıdır. A**hlâk** (Ortaokul III, Lise II; Emin Işık ile), **Ahlâk,** (Ortaokul I, II, Lise I, III; Emin Işık, Yaşar Erol, Ahmet Tekin ile), **Psikoloji** (Lise; Sabri Özbaydar, Belma Özbaydar ile), **Psikoloji** (Sabri Özbaydar, Ayhan Songar ile), P**sikoloji,** Yaygın Yüksek Öğretim Kurumu ders kitaplarıdır.

Diğer Eserleri: **Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri, Türk Kültürü ve Milliyetçilik, Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, İslâmın Bugünkü Meseleleri, İslâm Tasavvufunun Meseleleri, Dünden Bugünden Tarih-Kültür-Milliyetçilik, Tarihte Türkler**'dir.

Erol Güngör tercümeler de yapmıştır: 1) D. Krech-R.S. Cruthfield, **Sosyal Psikoloji, Nazariye ve Problemler,** 2) W. Rostow, **İktisadî Gelişmenin Merhaleleri,** 3) Kenneth Boulding, **Yirminci Asrın Mânâsı,** 4) John Nef, **Sanâyileşmenin Kültür Temelleri,** 5) Raymond Aron, **Sınıf Mücâdelesi,** 6) Paul Hazard, **Batı Düşüncesindeki Büyük Gelişme,** 7) Robert Downs, **Dünyâyı Değiştiren Kitaplar** olmak üzere bunların sayısı yediyi bulur. Ayrıca H**ilmi ZiyaÜlken İçin, Mümtaz Turhan'ın Ardından** adlı biyografi yazıları vardır.

Eserleri ile ilgili bibliyografya araştırması Vehbi Başer (**Erol Güngör Bibliyografyası, Erol Güngör İçin,** Ankara, 1988) tarafından yapılmıştır.

EROZYON;

Alm. *Erosion,* **Fr.** *Erosion (f),* **İng.** *Erosion.* Yeryüzündeki engebe ve yükseklikleri deniz seviyesine indirmeye çalışan aşınma ve aşındırma olayı. Jeolojik aşındırma, geniş anlamıyla, karmaşık tabiat olaylarıdır. Bunlar parça koparıp sürükleyerek litosfer yüzeyini durmadan aşındırır. Yüzeyler özellikle dağlık bölgeler ve çöller gibi bitki örtüsünün bulunmadığı yerlerde çok karakteristik ve belirgin biçimler alır. Erozyonun yıkıcı etkisi vâdiler, kanyonlar, dik yarlar, yalıyarlar, sirkler, dev kazanlar, mağaralar, güvercin delikleri ve tabiî köprüler meydana gelmesine sebeb olur.

Milyonlarca yıl süren erozyon sonunda en yüksek dağlar bile düzlükler hâline gelebilir. Böyle bir aşınma devri iki basamağa ayrılabilir. "Genç" arazi henüz yükselmiş yer kabuğu kısmıdır. Aşınma yapan tesirlerin hücumuna uğrar. Akarsuyun tesiri ise en büyük olur. "Olgun" arazide akarsuların aşındırma tesiri yavaşlamıştır. "Yaşlı" arazide aşınma ve düzleşme sonucu peneplen adı verilen bir ova meydana çıkmıştır. Bu devir bölgede yenien bir yükselme olunca bozulur. Gençleşme ile aşınma devri yeniden ve canlı olarak başlar. Bunun sonucu olarak eski ve yeni aşınmayla karmaşık bir arazi

ortaya çıkar.

Doğrudan doğruya tesirli olan erozyon sebepleri; yüzeyden serbest olarak akan veya ırmak yataklarında bulunan akarsular, denizin kayalara vurması ve gel-git olaylarıdır. Erozyona sebep olan diğer tesirler, yerçekimi ve rüzgârları doğuran basınç farklarıdır. En büyük aşınma, en dik ve rüzgâr hızının en büyük olduğu arazilerde olur. Mekanik aşınma akıcı (rüzgâr, su) maddelerinin taşıdığı taş, kum vb. taneciklerle daha kuvvetlenir. Bunlar çarparak kayaları aşındırır.

Değişik kaya tipleri aşınmaya karşı farklı direnç gösterirler. Aynı kaya kitlesi de değişik yerlerinin yapısının farklı oluşu veya aşınmaya açık olan yüzeylerin aynı büyüklükte olmaması yüzünden değişik aşınmaya uğrar. Umûmiyetle, granit lav, sert kumtaşları, kum tânecikleri sağlam yapışmış konglomeralar, kuvarsit, kalker ve dolomit gibi kayaların direnci daha büyüktür. Bunlar düzgün olmayan yeryüzü şekillerine yol açar. Öte yandan, killer, yumuşak kum taşları ve tüfler gibi kolayca aşındırılan kayalar için yumuşak eğimler, düzgün yüzey şekilleri ortaya çıkmaktadır.

Erozyon olaylarının cereyanı: Yağan yağmurlar yeryüzü toprağının ağaç ve ottan yoksun kısımlarında toprak zerrelerini kolaylıkla yerinden oynatırlar ve arazinin eğimi oranında aşağıya doğru sürüklemeye başlarlar. Yağışın şiddeti ve devamlılığı derecesine göre yağmur damlaları birbiriyle birleşerek, toprağı, taşı ve kaya parçalarını sürükleyecek kadar kuvvete sâhib olur ve bunları derelere, ırmaklara, nehirlere kadar götürürler. Bu akarsular vâsıtasıyla da özellikle toprak kısım denizlere kadar taşınır ve orada erozyon olayı son bulur.

Arazinin yüzünün ot ve ağaçlarla örtülü olduğu kısımlarda yağmur sularının bir kısmı ot ve ağaçların kökleri aracılığıyla toprağın iç kısımlarına geçmekte ve bir kısmı da toprağı yerinden oynatmadan otların yüzünden kayıp akmaktadır.

Yağmur sularının ve bunların birleşmesiyle meydana gelen akarsuların denizlere kadar sürükleyip zâyi ettiği toprak, humus denilen ve bitkilerin asıl muhtaç olduğu yüzeydeki bitkisel topraktır. Humusu olmayan bir ârazide, ne ot ne de ağaç yetişmektedir. Böyle bir arazi kıraç veya çöl olarak adlandırılmaktadır.

Erozyonlar etkenlerine göre ikiye ayrılırlar:

a. Fiziksel erozyon: Mekanik erozyon da denir. Atmosferdeki ısı değişiklikleri ve akarsuların etkisi taş ve mineralleri parçalayıp ufaltır.

b. Kimyasal erozyon: Karbondioksitli suların bazı kayaları eritmesi (kalker) bâzılarının da minerallerinin bileşimini değiştirmesi (feldispatların kaolene dönüşmesi) ile olur.

Genel olarak yukarıdaki iki tip erozyon birbirinin devamıdır.

Tabiatta görülen erozyon çeşitleri ise şunlardır:

A. Atmosfer erozyonu: Havada ısı değişikliği, rüzgarlar, donma olayı ve çözünmeler, güneş ışınları, taşların parçalanmasına ve aşınmasına sebep olur. Taşların rengi fizikî aşınmayı etkiler. Koyu renkli taşlarda ısı absorbsiyonu daha çok olduğundan daha fazla ısınır. Böylece açık ve koyu renkli mineraller arasındaki genleşme ve sıkılaşma farkı büyür. Böylece parçalanma olayı meydana gelir. Bu olaya daha çok yarı kurak bölgelerde, çöllerde rastlanır.

B. Yağmur sularının erozyonu: İçinde CO_2 (Karbondioksid) bulunan suların kalker ve jips gibi eriyebilen tabakalarda yapmış olduğu kimyasal erozyondur.

C. Akarsuların erozyonu:

1. Seller: Dik yamaçlardan hızla akan geçici ve dengesiz akarsulardır. Bir selde üç kısım vardır: a) Suların biriktiği kısım ki, buna sel havuzu denir. b) Yamaç boyunca suların aktığı kısım ki buna kanal veya sel yatağı ismi verilir. c) Sürüklediği malzemeyi bıraktığı kısım ki buna sel veya birikinti konisi denir.

Hiç şüphesiz ki sellerin aşındırması hızlarına bağlıdır. Sel erozyonunun karakteristik ve güzel misâli, Ürgüp civârındaki peribacalarında görülür.

2. Nehirler: Devamlı ve dengeli akarsulardır. Taşkınlar dışında yatağı bellidir. Nehirlerde aşınma geriye doğrudur. Bu aşınma sonucu ise nehir denge profilini kazanmaya başlar. Bir nehir yatağının iki tarafında ve yüksekte kalan eski yatak parçaları taraça ismini alır.

D. Denizlerin erozyonu: Denizlerin yaptığı erozyona abrozyon denir. Denizler, sürükledikleri çakıllarla ve dalgalarla fiziksel ve kimyâsal aşındırma yaparlar. Fiziksel aşındırma, dalgaların sürüklediği çakıl ve kumlarla olur. Bunlar sahillerin dik kısımlarına vurarak orayı aşındırırlar. Üst tarafta isnatsız kalan kısım çöker. Böylece falezler meydana gelir. Bunun sonucu ise kıyı geriler.

Deniz suları kimyâsal aşındırma ile de sâhildeki kayaları eriterek oyuk ve mağaralar meydana gelmesine sebep olurlar. Ayrıca taşların çatlakları arasında birikmiş olan tuzlar, tıpkı buz gibi ısı farkı sebebiyle hacmi büyüyerek taşların parçalanmasına sebep olurlar. Dalgaların hidrolik etkileri, dalganın şiddetine, yâni dalga yüksekliğine ve uzunluğuna bağlıdır.

E.Rüzgâr erozyonu: Rüzgârlar, yarı kurak ve kurak bölgelerde yapmış oldukları aşındırma ile topoğrafyada bazı şekillerin ortaya çıkmasına sebep olurlar ve bazı çökükler meydana gelir. Aşındırma iki türlüdür:

1. Deflâsyon: Toz, kum ve hattâ çakılların rüzgâr tarafından bir yerden diğer yere taşınmasıdır. Daha çok kurak bölgelerde görülür. Çünkü kurak bölgelerde, kuru, bitkisiz bir zemin, toz kum ve alüvyon gibi çimentolanmış çökükler bulunur ve kuvvetli rüzgârlar vardır. Deflasyonun şiddeti taşıma gücüne bağlıdır. Rüzgâr taşıdığı toz ve kumları bir yerde biriktirerek kumul denilen kum tepelerini meydana getirir.

2. Korozyon: Rüzgârların oyma, çizme ve cilâlama olayıdır.

F. Canlıların erozyonu: Hayvanlar ve bitkiler, taşların parçalanmasında ve ayrışmasında kendi çaplarına göre rol oynarlar. Bitkiler bulundukları yerleri nemli tuttuklarından suyun eritici etkisini kolaylaştırır. Bu etki, bitkilerin çürümesiyle meydana gelen humus asiti yardımıyla daha da artar. Büyük ağaçların ve bitkilerin kökleri, taşların çatlak ve yarıkları arasına girerek onların mekanik olarak parçalanmasına sebeb olurlar. Hayvanlar ise yuvalarını taşların içine yaparak taşları oyarlar. Bu oyuklar suların buralara kolayca girmesini sağlar ve böylece etki daha da içerilere doğru ulaşır.

Türkiye'de erozyon sebepleri: Sel sularının vadilerdeki tarlaları, bağları, bahçeleri söküp götürmesi bir fâciadır. Yamaçlar ve vâdileri bu hâle sokan erozyonun sebepleri şöyle sıralanabilir:

1.Yanlış otlatma: Hayvanlar ilkbaharlarda çok erken otlatmaya çıkarılır. Otlar henüz kar altında filiz halindeyken, daha yetişmeden hayvanlar tarafından yenilir. Bu yüzden de otlak bütün yıl otsuz çıplak kalır.

2. Yanlış ekim yapma: Normal bir tarımda arazinin eğimine göre ekin, ot ve ağaç dikimi tesbit edilir. En fazla % 10 eğimli bir yere ekin ekilir. % 20'ye kadar eğimli olan yer, otlak olarak kullanılır. Ondan daha fazla eğimli yerler ormana bırakılır. Oysa bizde, fundalığın veya ormanın sökülebilen % 45 eğimli yerine dahi ekin ekilmektedir. Eğimli arazide saban izlerinin tesviye eğrilerine paralel olması gerekirken, tersine yukarıdan aşağıya bir oluk şeklindedirler ve yağan yağmur suları buralardan aşağılara kolayca toprağı sürükler.

Toprak korumayı ele almış memleketlerde, arazinin belli eğimine göre ekim, ot veya ağaç yetiştirileceği kânunlarla tesbit edilmiştir.

3. Orman yangınları ve kaçak ağaç kesimleri: Yakacağı olmayan veya yakacak odun kesmeyi ve satmayı bir geçim yolu hâline getiren köylü, izinli odun kesemezse, yangın çıkarmayı kendinde hak görmüştür. Kaçak ağaç kesmek de aynı sebebe dayanır.

4. Başıboş keçi: Fundalıkların ve özellikle yeni yetişen ormanların baş düşmanı keçidir. Keçi, ağaçların yaprak ve filizlerini yemeyi sever. Filizi ve yaprağı kopmuş bir dal veya fidan ise artık yetişme özelliğini kaybeder.

5. Kökleme: Kökleme, fundalıktan ve ormandan ağaçları kesmek ve köklerini söküp çıkararak o yeri tarla hâline sokmaktır. Tarla hâline sokulan bu gibi yerlerden eğim derecesine göre, 5-20 yıl faydalanılır. Ondan sonra bu yer işe yaramaz hâle geldiği için terk edilir.

Erozyon kontrolü için bölgedeki arazi kullanma tipinin değiştirilmesi ve böylece erozyona maruz alanların ormanlık veya mer'a hâline getirilmesi bir çâre olarak düşünülebilir. İkinci bir çâre, bölgenin teraslar, enine sürme, şeritler hâlinde sürme ve enine kanallarla donatılması gibi usûllerle erozyona dayanıklı hâle getirilmesidir. Üçüncü olarak sedler çevre hendekleri, drenaj gibi mühendislik yapımlarıyla aşırı suyu tutup uzaklaştırarak bölgeye gelecek zararı önlemektir. Böylece arâziler ıslah edilerek erozyondan fazla zarar görmez hâle gelir. Söz konusu edilen birinci ve ikinci çâreler arâzi kaybını önlemede üçüncüye nazaran daha tesirlidirler.

Bu usullerin sonucu, taşkınlar ve ortaya çıkacak diğer zararlar da önlenir. Bölgedeki değişiklikler bölgenin suları uzaklaştıran ana kanalın (boşaltıcının)rejiminde de değişikliklere sebep olur. Nehir rejimindeki bu değişiklikler toplam kullanılabilir su miktarına da tesir edecektir. Bu bölgede büyük çapta havza gelişimi plânlaması yapılırken bu etkiler çok dikkatli şekilde incelenmelidir. Yağışlı bölgelerde su temini yönünden fazla bir ters etki görülmemekle berâber, kurak iklimlerde su havzası idâresi plânlanmasındaki önem dolayısıyla ciddi ters etkiler ortaya çıkabilir. Mevcut suyun tamâmından faydalanılıyorsa, toplam havza verimindeki belirli bir azalma büyük önem taşıyabilir. Su akımının bütün

ihtiyaçları karşılamağa yetmediği bir bölgede su haklarıyla ilgili olarak mevcut suyun dağıtımında sıkı tedbirlerin alınması gerekir. Böyle yerlerde maksimum (debilerin) tutulması ve depo edilmesi birçok tüketiciler yönünden önem taşır.

Yurdumuzda, özellikle İç Anadolu'da, Konya ilinin Karapınar dolaylarında rüzgar erozyonu meydana gelmektedir. Suların sebep olduğu erozyon, bütün Türkiye sathında, özellikle dağlık bölgelerde ortaya çıkmaktadır. Devlet Su İşlerinin yaptığı etütlere göre, Dicle, Fırat, Seyhan, Ceyhan, Yeşilırmak, Kızılırmak ve Sakarya nehirlerinin her yıl sürükleyip denizlere götürdüğü humus toprağının toplamı 441 milyon tondur. Bu toprağın yok olması sonucu, 45-50 yıl önce bağlık, bahçelik ve tarımsal verimi çok yüksek olan araziler, şimdi tamamen kıraç topraklar haline gelmiştir. Bunun Türkiye'deki başlıca sebebleri, yukarıda açıklanmıştır. Orta Anadolu'nun dağlık kısımları, Güney Anadolu'da Toroslar, Karadeniz'in sahile paralel uzanan dağları, Marmara ve Ege sahilleri kökleme adı verilen ormanı tarlalaştırma işleminin uygulanması sonucu, büyük bir erozyona maruz kalmıştır. Düzce, Hendek, Bolu Dağları, İzmir Körfezinin karşı kıyıları ve Uludağ bu uygulama sonucu bölge bölge kıraçlaşmış alanlara sahip hale gelmiştir. Söz konusu bu uygulama özellikle, Karadeniz sahillerinde iklimi bile etkisi altına almıştır. Güney, Batı ve Orta Anadolu'nun orman ve fundalıklarında da bu olay büyük çapta süregelmektedir.

Bugün dünyâdaki nüfûsun üçte biri yetersiz gıda almakta ve üçte biri ise orta gıda alabilmektedir. Yetersiz gıda alan Hindistan, Malezya, Yemen, Afrika ve Güney Amerika ülkelerinde her yıl binlerce insan açlıktan ölmektedir. Ülkemizde de yıllık yaklaşık bir milyar ton verimli toprak kaybının önlenerek , ileride çıkması muhtemel beslenme problemlerine karşı şimdiden tedbir alınması ve erozyonun önlenmesi için mümkün olduğu kadar gayret sarfedilmesi büyük önem taşımaktadır.

ERTUĞRUL FÂCİASI;

Japonya ziyâreti dönüşü batan Türk gemisindeki 587 kişinin şehid olması. 1887 yılında Japonya İmparatorunun amcası bir harp gemisiyle İstanbul'a ziyârete gelmişti. Bu dostluk ziyâretine karşılık vermek, Hind ve Pasifik Okyanuslarında Türk bayrağını dalgalandırmak ve oralardaki Müslüman halkı halîfeye bağlamak düşünceleri ile geziye karar verildi. Sultan Abdülhamîd'in emriyle karar verilen bu ziyâret için Ertuğrul Firkateyni görevlendirildi. İstanbul tersanelerinde yapılan bu savaş gemisi, 2344 tonluk olup hem yelken hem de makina ile hareket ediyordu. Esas yelkenli olan bu geminin 600 beygir gücündeki makinası yardımcı vazîfe görüyordu.

15 Temmuz 1889 günü o yıl Heybeliada'daki Bahriye Okulunu bitiren genç teğmenlerin hepsi gemi komutanı Yarbay Ali Beyin idâresinde İstanbul'dan hareket ettiler. Kâfile başkanı Albay Osman Bey dâhil gemide 1092 kişi bulunuyordu. Gemi, Aden, Cidde ve Bombay'a uğrayarak yoluna devâm ediyordu. Uğrak yerlerindeki Müslüman halk Türk denizcilerine çok yakınlık gösteriyordu. Gemi Seylan Adası, Singapur, Saygon, Hong-Kong limanlarına uğradıktan sonra 28 Haziran 1889'da Japonya'nın Yokohama limanına ulaştı.

Amiral ve emrindeki heyet İmparator Meji tarafından Tokyo'daki sarayında kabul olundu ve kendilerine birer nişan verildi. Ertuğrul personeli, Japonya'da kaldığı üç ay içinde en îtibârlı misâfirler olarak muâmele gördüler. Gittikleri her yerde derin bir ilgi ile karşılandılar.

Normal dönüş zamânında kâfileden 37 kişi koleraya tutulduğundan Yokohama'da 33 gün karantinada kalındı. 15 Eylül 1889'da Yokohama'dan hareket eden Ertuğrul gemisi iki gün sonra fırtınaya tutuldu. Fırtına şiddetlenerek tayfun hâline geldi. Arka direk kırılınca açılan deliklerden makina dâiresine su doldu. Bu durum gemi idâresinin tamâmen kaybolmasına sebeb oldu. Gemi, Oskima burnundaki kayalıklara doğru sürüklenerek 18 Eylül 1889 günü battı. Amiral Osman Bey dâhil 587 kişi şehid oldu.

Şehitlerin cesetleri ve vücut parçaları Japon köylülerince ve sağ kurtulan Türk denizcilerince toplanarak adada bulunan fener yakınındaki hâkim bir tepeye gömüldüler.

Sağ olarak kurtulanlar ise yaralı vaziyette iki Japon harp gemisi tarafından birkaç haftada Çanakkale Boğazına kadar getirildi. Bu gemiler 2 Şubat 1890'da Dolmabahçe önüne ulaştılar. Sultan İkinci Abdülhamîd Han da, Japon İmparatorunun Türk deniz âilesine gösterdiği yakınlık ve sevgiyi fazlası ile göstererek Türk-Japon sevgi ve işbirliğinin temelini attı.

Japonlar Kaşımazaki Fenerinin 300 metre güneydoğusundaki bir yere denizcilerimizin hâtıralarına hürmeten âbide diktiler.

ERTUĞRUL GÂZİ;

Osmalı Devletinin kurucusu olan Osman Gâzinin babası. Oğuzların Bozok koluna bağlı Kayı boyundan Süleyman Şahın oğludur. Cengiz'in İslâm memleketini talan ettiği sırada babası, Selçuklu

topraklarında yaşamak üzere kabîlesiyle berâber ülkesini terk etmiş, Amu Deryâ'yı geçip, Oğuzların yoğun olduğu Ard havzasına gelmişti. 1220'lerde Horasan'ın kuzey sınırına, oradan Karakum Gölünün güneyine, oradan da Merv yoluyla Ahlat'a ulaşmıştı. Moğol ateşinin Doğu Anadolu'yu da sarması üzerine kabîlesine daha uygun bir yer arayan Süleyman Şah, Rakka civarında Ca'ber Kalesi yakınında Fırat Nehrinden geçerken boğuldu.

Babalarının vefâtından sonra, Ertuğrul Gâzi kabîleye reis seçildi. Ağabeyleri Sungur Tekin ve Gündoğdu, kendilerine tâbi kabîle mensuplarıyla berâber Ahlat'a geri döndüler. Ertuğrul Gâzi ise, kardeşi Dündâr Beyle berâber batıya hareket etti.

Sivas yakınlarında konakladıkları sırada Selçuklu ordusu ile büyük bir Moğol birliğinin savaşına şâhid oldular. Selçukluların yenilmekte olduğunu görünce, yiğitlik ve mertlik esaslarına göre, kuvvetleriyle onların yardımına koşan Ertuğrul Gâzi gâlip gelmelerini sağladı. Bunun üzerine Selçuklu Devletinin hükümdârı bulunan Sultan Alâeddîn, Ertuğrul Gâziye iltifât ederek hil'at gönderdi ve Ankara yakınındaki Karadağlar mıntıkasını ıktâ olarak verdi (1230). Ertuğrul Bey, bir müddet burada kaldıktan sonra, oğlu Savcı Beyi Konya'ya gönderince, Bursa ile Kütahya arasındaki Domaniç Dağları yaylak, Söğüt ile Karacaşehir kışlak olmak üzere kendilerine verildi. Bunun üzerine Ertuğrul Gâzî aşiretiyle berâber gelip, Söğüt ve Domaniç'e yerleşti. O civarlarda oturan Afşar (yâhut Alişar) ve Çavdar aşîretlerinin etrâfa verdikleri zararlara mâni oldu. Hıristiyan tekfûrlarla da iyi geçinmeye dikkat etti. Adâleti, halka olan iyi muâmele ve yardımcıları o kadar çoktu ki, Hıristiyan tebea bile kendisini sevip sayıyordu. Ertuğrul Gâzinin günden güne kuvvetlenmesi Karacahisar tekfûrunu kendisine cephe almaya yöneltti. Bunun üzerine Ertuğrul Gâzi Konya'ya giderek Sultan Alâeddîn'i bu hisarın fethine teşvik etti ve berâberce gelerek Karacahisar'ı kuşattılar. Moğolların Konya Ereğlisi'ni kuşatması üzerine, Sultan Alâeddîn geri döndü. Ancak Ertuğrul Gâzi muhâsaraya devâm etti. Bir müddet sonra kaleyi fetheden Ertuğrul Gâzi, tekfûru ve diğer esirleri kardeşi Dündar Gâzi ile birlikte Konya'ya Sultan'a gönderdi.

Ertuğrul Gâzi Selçuklu Sultânı Alâeddîn'in vefâtına kadar altı sene etrâfın fethi ve İslâmiyetin yayılması için bütün gayreti ile çalıştı. Sultânın vefâtından sonra, Selçuklu hükümdârları arasındaki taht ve taç kavgalarına karışmayarak Söğüt uç bölgesinde tekfûrlarla mücâdeleye devâm etti. 1281 yılında 92 veya 96 yaşındayken Söğüt'te vefât ederek oraya defnedildi.

Ertuğrul Gâzi, çevresinde bulunan beyliklerden devletlerin durumlarını ve siyâsî şartlarını gâyet iyi değerlendirirdi. Komşuları ile dâimâ iyi geçinerek aşîret ve tebeasını güçlü bir durumda huzûr ve râhat içinde yaşattı. Çok cömert olan Ertuğrul Gâzi, fakirlere, düşkünlere dâimâ yardım ederdi. Yarım asır adâletle idâre ettiği bölgede Hıristiyanlara da İslâmiyeti sevdirdi.

Ertuğrul Gâzinin ölümünden sonra, küçük oğlu Osmân Gâzi, kavim ve kabîlesinin reisi oldu. Osman Beyin bağrından çıkarak denizleri, diyarları, kıtaları ve ülkeleri muhteşem dalları arasına alacak olan çınarın kökü toprağa yayılmaya başladı. Öyle ki, bu çınarın gölgesi altında bütün insanlık, Asr-ı Saâdetten sonra, bir daha görüp hayâl edemediği bir şekilde tam altı asır yaşadı.

7. Cild
(Erzincan-Geiger Sayıcısı (Bkz. Radyoaktivite)

ERZİNCAN;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 11.903 km^2

Nüfûsu : 299.251

İlçeleri : Merkez, Çayırlı, İliç, Kemah, Kemaliye, Otlukbeli, Refahiye, Tercan, Üzümlü.

her çeşit meyvenin yetiştiği, târih boyunca birçok büyük savaşların yapıldığı ve son bin senede on bir defâ haritadan silinen, "etrafı dağlık ortası bağlık" bir ilimiz. İl toprakları 40° 46' ve 38°15' doğu meridyenleri ile 39°01' ve 40°04' kuzey paralelleri arasında yer alır. Doğuda Erzurum, güneyde Tunceli, güneydoğuda Bingöl, güneybatıda Elazığ-Malatya, batıda Sivas, kuzeybatıda Giresun, kuzeyde Gümüşhâne ve Bayburt illeri ile çevrilmiştir. Trafik kod numarası 24'tür.

İsminin Menşei

Erzincan'ın çok eski devirlerde ismi Aziris idi. Daha sonra bu isim Eriza olarak kullanılmıştır. Türkler burasını fethedince Erzingan ismini koydular. Bu isim halk arasında ilk önce Erinzân, bilâhare Erzincan olarak anılmıştır.

Târihi

Erzincan'ın bilinen târihi Hititlere dayanır. Mühim bir stratejik bölgede ve Asya ile Avrupa'yı birleştiren yollar üzerinde oluşu yüzünden birçok istilâya mâruz kalmıştır. Sırasıyla bölgeye Urartular, Medler, Persler, Makedonyalılar ve Romalılar hâkim oldular. Roma İmparatorluğunun M.S. 395'te ikiye ayrılması ile Anadolu'nun diğer bölgeleri gibi bu bölge de Doğu Roma (Bizans)nın payına düşmüştü. Erzincan havâlisi daha sonraları Sâsânîlerle Romalılar arasında el değiştirmiştir. Hazret-i Osman devrinde Habîb bin Mesleme H. 655 senesinde Erzincan'ı fethederek bölgenin tamâmen Müslümanların idâresine girmesini sağladı. Bir süre sonra Bizanslılar bölgeyi tekrar geri aldılar.

1071 Malazgirt Zaferinden sonra Anadolu Fâtihi Kutalmışoğlu Süleymân Şah, Erzincan'ın fethi görevini büyük komutanlarından Mengüc (Mengücek) Beye verdi ve Mengüc Bey, Erzincan'ı fethetti. Mengücoğulları uzun müddet bu bölgeye hâkim oldular. Selçuklu Sultânı Alâeddîn Keykubad Mengücoğullarının bağımsızlığına son vererek Konya'ya bağlı bir vilâyet hâline getirdi. Sultan Keykubad, 10 Ağustos 1230'da Sultan Harzemşâh ve müttefiklerini Erzincan yakınlarında Yassıçemen'de askerî hezîmete uğrattı.

On üçüncü asrın sonunda Anadolu, Moğol ve İlhanlıların istilâsına uğradı. İlhanlılar ve Selçuklular târih sahnesinden çekilince bu bölge Celâyirlilere daha sonra da Eratnaoğullarının hâkimiyeti altına girdi. Eratnaoğullarından Barak Bey ve Mutahharten Bey, Erzincan ve Kemah'ı 14. asrın ortasına kadar idâre ettiler. 1401'de Osmanlı Sultânı Yıldırım Bâyezîd, bu bölgeyi ele geçirdi. Mutahharten Bey Timur'a sığındı. 1402 Ankara Savaşının bir sebebi de bu oldu. Timur Han Anadolu'yu terk edince Yıldırım'ın oğlu Çelebi Sultan Mehmed, yeniden kaybolan bölgeleri geri aldı. Timur'a bağlı olan Akkoyunlular, Erzincan'a sâhip çıktılar.

Fâtih Sultan Mehmed Han Akkoyunlu Sultânı Uzun Hasan'ı Tercan yakınlarında Otlukbeli Zaferi ile yenerek Erzincan ve civârını ele geçirdi. Akkoyunluları yıkan İran Safevîleri, Erzincan bölgesi için Osmanlılarla mücâdele ettiler. 1514'te Yavuz Sultan Selim Han, Çaldıran Zaferi ile bu bölgeyi Osmanlı Devleti topraklarına kattı.

Osmanlı idâresinde Erzincan, Erzurum beylerbeyliğinin 12 Sancak (vilâyetinden)birinin merkezi oldu. Eğin (Kemâliye) Sivas Beylerbeyliğine, Kemah ise önce Diyar-ı Bekr sonra da Erzurum beylerbeyliğine bağlandı. Erzincan Tanzimâttan sonra da Erzurum Beylerbeyliğinin 4 sancağından biri oldu.

1877-1878 Türk-Rus savaşından sonra Ruslar, Erzurum ve Kars'ı işgâl edince, Dördüncü Ordu merkezini Erzincan'a nakletti. 24 Temmuz 1916 ile 26 Şubat 1918'e kadar 1 sene 7 ay 3 gün ErzincanRus işgâli altında kaldı. Bu işgâlden sonra Ermeni çeteleri Erzincan'a çok zarar vermişlerdir. 36 ve 28. tümenlerin savunduğu Kemah'a Ruslar giremedi. Cumhûriyet devrinde bütün sancaklara (mutasarrıflıklara) "vilâyet-il" denilince, Erzincan da vilâyet oldu. 1939 senesinde çok şiddetli bir deprem ile Erzincan harâbe hâline geldi.

Fizikî Yapı

Erzincan yüksek dağlar ve platolarla kaplıdır. Arâzinin % 60'ı dağlık % 26'sı plato, % 5,4'ü yayla ve ancak % 8,6'sı ovalardan ibârettir. Ovası az fakat çok verimlidir. Yüksek dağlarla çevrili olan Erzincan, "Sansa Boğazı" ile Erzurum'a, "Kemah Boğazı" ile Sivas'a ve "Çardaklı Boğazı" ile Sivas-Ordu-Giresun'a açılır.

Dağları: İl toprakları içinde kalan önemli dağlar şunlardır: Köhnem Dağı (3045 m), Spikör Dağı (2666 m), Ziyaret Tepe (3147 m), Biçâre Tepesi (3288 m), Mihrak Tepesi (3113 m), Hasankaya Dağı (2.531 m), Ergan Dağı (3256 m), Akbaba Tepesi (3447 m), Dumanlı Dağı (2618 m), Hel Dağı (3195 m), Coşan Dağı (3076 m), Munzur, Cemal Dağları ile Damanlı Dağı üzerinde (Âbuhayat ve Uzunçayıra), Karadağ üzerinde (Takkuran ve Tahsullu) yaylaları havyancılığa çok elverişlidir. Bu yaylalar sulak, kalın ve yumuşak toprak tabakasıyla örtülüdür.

Ovaları: Erzincan'da ovalar az fakat verimlidir. Başlıca iki büyük ovası vardır. Erzincan Ovası: Ortasında Karasu akar. 500 km^2lik bu ova çok bereketlidir. Sulu ve kuru tarım yapılır. Etrâfı yüksek dağlarla çevrilidir. Denizden yüksekliği 1200 metredir. Tahıl, mısır, şekerpancarı, nohut ve ayçiçeği yetişir. Tercan Ovası: Karasu etrâfında yer alan birkaç ovaya verilen bir isimdir. Ovanın denizden yüksekliği 1470 metredir. En büyük ova 180 km^2lik Pekeriç Ovasıdır. Vâdiler: Erzincan'da birçok vâdi vardır. Karasu Vâdisi 60 km uzunlukta en büyük olanıdır. Tercan Ovası ile birleşir.

Akarsuları: Erzincan'ın en önemli akarsuyu Karasu'dur. Erzurum'un Dumlu Tepelerinden çıkarak Aşkale Boğazından sonra Tercan'a girer. Bu akarsu Fırat'ın batı koludur. Karasu'ya Erzincan içinde pekçok dere ve çay katılır. Bunlardan başlıcaları; Kesrik, Kalecik, Mercan Çayı, Çardaklı Çayı, Işıkpınar Çayı, Kömür Çayı, Tahnasor Çayı, Gedik Deresi, Kuruçay ve Miran Çayıdır. Girlevik Çağlayanı birçok kaynaktan meydana gelen Kalecik Çayının üzerindedir.

Gölleri: Erzincan'da büyük önemli göller yoktur. Dağ ve yaylalarda çok sayıda gölcükler vardır. Başlıcaları: Aygır Gölü, Yedigöller ve Kadıgölü'dür.

İklim ve Bitki Örtüsü

Doğu Anadolu iklimi ile İç Anadolu iklimi arasında bir geçiş sağlıyan sert kara iklimi hüküm sürer. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve yağışlı geçer. Aralık-mayıs arasında bol kar yağar. Toprak uzun müddet kar altında kalır. Senelik yağış ortalaması 374 milimetredir. Ortalama sıcaklık kışın -3, 7 °C yazın 24.3 °C civârındadır. Yüzölçümünün ancak % 9'u tarıma elverişli değildir. % 60'ı çayır ve mer'alardan ibârettir. Orman ve fundalık arâzi % 11'dir. % 20'si ise ekili ve dikili arâzidir. Ormanlar daha ziyâde Karasu Vâdisinin Sansa Boğazına kadar olan kısmında kesiftir. Meşe ağaçları çoğunluktadır. Erzincan ve Tercan çevresinin genel bitki örtüsü steptir. Bu da yazın kurumaktadır. İlkbaharda Erzincan yemyeşildir.

Ekonomi

Erzincan'ın ekonomisi tarıma dayanır. Faal nüfûsun % 70'i tarım sektöründe çalışır. Mâden ve sanâyi sektörü gelişme hâlindedir. Hayvancılık tarımdan sonra en büyük gelir kaynağıdır.

Tarım: Her çeşit meyve, sebze ve tahılın yetiştiği Erzincan gerçek bir tahıl anbarıdır. Yetiştirdiği sebzenin üçte birini dışarıya satar. Buğday, arpa, çavdar, fasulye, fiğ, patates, domates, lahana ve havuç ilde yetiştirilen belli başlı tarım ürünleridir. Meyvecilik çok ileridir. Bilhassa kayısı, zerdali, dut, elma, armut ve bâdem bol yetişir. Üzümleri lezzetli ve meşhurdur. Eğin'in bâdemi isim yapmıştır.

Hayvancılık: Hayvancılık oldukça ileridir. Geniş mer'a ve çayırları hayvancılığın gelişmesinde rol oynamıştır. Koyun (çoğu karaman), sığır, kıl keçisi, manda, at ve arı kovanı ile hayvan potansiyeli oldukça zengindir.

Ormancılık: Erzincan'ın orman varlığı zengin değildir. Yüzölçümün % 9'u ormanlarla kaplıdır. Ormanlar çoğunlukla Kemah ve Refahiye sınırları içindedir. 300'e yakın köy orman içinde veya kenarındadır. Bu ormanlarda senelik ortalama 40 bin ster yakacak odun ve 2500 m^3 inşaat kerestesi elde edilir.

Mâdencilik: Erzincan mâden bakımından zengin sayılmaz. Çoğu krom ve mangenez olmak üzere, demir, linyit, perlit, amyant ve tuz başlıca mâdenleridir.

Sanâyi: Erzincan sanâyi bakımından az gelişmiş bir ildir. Sanâyi 1950'den sonra gelişmeye başlamıştır. 1954'te İplik Fabrikası, 1960'lı senelerde, süt ve tuğla fabrikaları kurulmuştur. 1958'de Şeker Fabrikası ve 1970'li yıllarda ise Asbest Boru Fabrikası, Etüdaş Yem Fabrikası, Et Balık Kurumu, Salyangoz Fabrikası ve Un Fabrikası kurulmuştur. 1980'li yıllarda bir milyon çift kadın ayakkabısı kapasiteli Sümerbank Tercan Ayakkabı Fabrikası faâliyete geçmiştir.Halıcılık, kilimcilik, orman ürünleri, dokuma ve metal eşyâ sanâyi mevcuttur. Kemâliye'nin "Eğin Halısı" meşhurdur.

Ulaşım: E-23 Karayolu, İzmir-Ankara-Sivas-Erzincan-Erzurum üzerinden İran'a bağlanır. İl merkezi ve Refahiye ve Tercan ilçeleri bu güzergâhın üzerindedir. Haydarpaşa- Ankara-Erzincan-Erzurum-Kars demiryolu Erzincan'dan geçer. İliç ve Kemah demiryolu güzergâhı üzerindedir. Askerî hava alanı vardır. Sivil hava alanı, Eylül 1988'de işletmeye açılmıştır. Kemâliye'de Karasu üzerinde kelek ile yolcu ve eşyâ taşıma çok azalmıştır. Erzincan kara ve demir yolu bakımından önemli bir kavşak noktasındadır. Modern otobüs terminali 13 Mart 1992 depreminde ağır hasar görerek kullanılmaz duruma gelmiştir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfûsu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 299.251 olup, 144.144'ü ilçe merkezlerinde, 155.107'si köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 11.903 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 25'tir.

Örf ve âdetleri: Selçuklu hükümdârı Alparslan'ın kumandanlarından Mengücek Bey Bizanslıları yenerek Erzincan, Kemah ve civar bölgeyi fethedince, Bayat, Kayı, Alkaevli ve Karnevli gibi Tükmen aşîretleri bu bölgeye yerleşmiş ve az miktarda bulunan Hıristiyan halk İstanbul ve civârına göç etmişlerdir. 1071 Malazgirt Zaferinden sonra Türkleşen bu bölgede Türk-İslâm kültürü hâkimdir. Yakın zamâna kadar evler kerpiçten yapılmış, şiddetli soğuktan korunmak için tezek yakılmıştır. Mahallî kıyâfette kadınlar üst üste iki astarlı entari, üç etek, şalvar, keten gömlek, bele takılan şal ve kemer, başa peştemal ve yazma sarılması giyerler. Bâzı yerlerde ise ihram ve çarşaf giyilir. Erkekler ise bol paçalı pantolon, kenarları işli yakasız avcı yeleği, bele sarılan yün kuşak ile ayağa giyilen sivri uçlu yemeni kullanırlar.

Mahallî yemekleri: Dut pekmezi yanısıra eşgili (ekşili), kelecoş, lapa, kırdo ve gah yahnisi meşhûrdur. Evlerde reçel, pekmez ve pestil yapılır.

Mahallî sanatlar: Erzincan'a âit pekçok türkü ve zengin halk oyunları mevcuttur. Tamzara, Hoşbilezik, Tümerağa, Kasap ve Sıklama meşhur olanlarıdır. Halk edebiyâtı, bilmece, atasözü ve mânileri çok zengindir. Birçok halk şâiri yetişmiştir. El sanatları yaygındır. Eğin'de dokunan çizgili kumaşlar manusa, kilim ve cicimler meşhurdur. Asırlar boyunca bakır dövme, şimdi de bakır işlemeciliği önemli el sanatlarındandır. Bakırcılık Erzincan'da çok yaygın ve köklü bir geçmişe sâhiptir. Bakırcı atölyelerinde yapılan bakır eşyâlar, Türk motif, zevk, sanat ve inceliğini sergiler. Kuşaklar boyu süren bakırcılık çok ilerlemiştir. Tepsi, vazo, saksı, güğüm ve bardak gibi eşyâlar dış ülkelere ihraç edilir. Erzincan'ın bakırı, kara üzümü, Eğin halısı meşhurdur.

Eğitim: Erzincan Mengücükler devrinde kültür merkezi olmuştur. Osmanlı devrinde eğitim çok ileri seviyede olup, 1914'den önce 120 muhtelif okul ve 55 medrese ile 1906'da Harbiye (Harp Okulu) bulunuyordu. Savaş ve zelzeleler sebebiyle eğitim ve sanâyi geriledi. Son senelerde eğitim yeniden gelişmeye başlamıştır. Okur-yazar nisbeti % 80'e yükselmiştir. Okulsuz köy kalmamıştır. İl genelinde 518 ilkokul, 37 ortaokul, 14 lise, 7 Meslekî ve Teknik lisede öğretim yapılmaktadır. Erzincan'da Erzurum Atatürk Üniversitesi'ne bağlı 2 yüksek okul (Eğitim Yüksek Okulu ve Meslek Yüksek Okulu), 1 fakülte (Hukuk Fakültesi) vardır.

İlçeleri

Erzincan'ın biri merkez olmak üzere on bir ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 149.837 olup, 91.772'si ilçe merkezinde, 58.065'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 57, Çağlayan bucağına bağlı 15, Çatalarmut bucağına bağlı 12 köyü vardır. İlçe toprakları düz olup, 1218 m yükseklikteki Erzincan Ovasında yer alır. Doğusunu Esence Dağları engebelendirir. İlçe topraklarını Karasu'nun kolları sular.

Ekonomisi tarım ve sanâyiye dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarıdır. Meyve ve sebzecilik yaygındır. Şeker Fabrikası, Meyve Suları Îmâlâthânesi, tuğla fabrikaları, Yem Fabrikası, Asbest Boru Fabrikası, Yağ Fabrikası, Sümerbank Bez Fabrikası başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Erzincan Ovasının üzerinde modern bir plâna göre kurulmuştur. Erzincan, 27 Aralık 1939 gecesi uğradığı deprem felâketinden sonra yeniden modern bir şekilde yapılmıştır. 1939 depreminde 15 bin 623 kişi ölmüş ve 4125 kişi yaralanmıştır. Erzincan târih boyunca pekçok zelzele felâketine mâruz kalmıştır. Son bin sene içinde 11 defâ yerle bir olmuş haritadan silinmiştir. Şehir en az 7 defâ yer değiştirmiştir. Ortaçağdan günümüze kadar 10'u büyük olmak üzere 43 deprem olmuştur. Târih boyunca ise 15 büyük deprem geçirmiştir. Evliyâ Çelebi'nin bahsettiği 70 câmili mâmur şehirden hiçbir eser kalmamıştır. Nice târihî eserler yıkılmış, harâbeleri toprak altında kalmıştır. 1939 depreminden sonra kurulan modern Erzincan 13 Mart 1992 târihinde 6,8 şiddetinde bir depremle yeniden sarsılmıştır. Büyük can ve mal kaybına yol açan bu depremde 653 kişi hayâtını kaybederken çoğunluğu il merkezinde olmak üzere 4421 konut ve 972 işyeri tamâmen yıkılmış, 6027 konut ve 453 işyeri orta derecede hasar görmüş, 9924 konut ve 183 işyeri de az derecede hasar görmüştür.

Erzincan'da, sosyal hayâtı ve ekonomiyi büyük ölçüde sarsan bu depremde çok sayıda sosyal tesis, banka binâları, oteller, okullar, sanâyi tesisi yıkılarak kullanılamaz duruma gelmiştir. İlçe belediyesi 1923'te kurulmuştur. Sivas-Erzurum kara ve demiryolu merkezden geçer.

Çayırlı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 21.116 olup, 7076'sı ilçe merkezinde 14.040'ı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 34, Başköy bucağına bağlı 16 köyü vardır. İlçe toprakları dağlıktır. Kuzeyinde Otlukbeli Dağları ve Ardıgün Dağı, güneyinde Esence Dağı ve Karakaya Dağı yer alır. Dağlar akarsu vâdileri ile derin bir şekilde parçalanmıştır. Dağlardan kaynaklanan suları Karasu toplar.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Yaylacılık yöntemiyle en çok koyun ve keçi beslenir. Tarım ancak Karasu ve kollarının suladığı vâdilerde yapılır. Başlıca tarım ürünleri buğday, fasulye, şeker pancarı, elma ve armuttur. İlçe topraklarında linyit, manyezit ve asbest yatakları vardır. İlçe merkezi Karasu Vadisinde kurulmuştur. İl merkezine yakın olmasına rağmen, ulaşım güçlüğü ve virajlı yollar yüzünden 111 km mesafededir. 1954'te ilçe olan Çayırlı'nın belediyesi aynı sene kurulmuştur.

İliç: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 11.061 olup, 3148'i ilçe merkezinde, 7913'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 26, Armutlu bucağına bağlı 7, Kumçay bucağına bağlı 23 köyü vardır. Yüzölçümü 1372 km^2 olup, müfus yoğunluğu 8'dir. İlçe topraklarının güneyinde ve doğusunda Munzur Dağları, kuzeyinde Karadağ yer alır. Dağlardan kaynaklanan suları Kuruçay toplar. Ekime elverişli toprakları akarsu vâdilerinde yer alır.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Yaylacılık yöntemi ile koyun ve keçi beslenir. Tarım ürünleri âile tüketimine yöneliktir. Az miktarda buğday, arpa, patates, soğan, üzüm, dut, erik yetiştirilir. İlçe topraklarında asbest ve demir yatakları vardır.

İlçe merkezi Karasu kenarında kurulmuştur. Denizden yüksekliği 1100 metredir. Sivas-Erzincan demiryolu ilçe yakınından geçer. İl merkezine 120 km mesâfededir. Eski ismi Kuruçay idi. Belediyesi 1939'da kurulmuştur.

Kemah: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 13.675 olup, 3593'ü ilçe merkezinde, 10.082'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 18, Alpköy bucağına bağlı 20, Bozoğlak bucağına bağlı 8, Doğanbeyli bucağına bağlı 15, Oğuz bucağına bağlı 8 köyü vardır, Yüzölçümü 2.354 olup, nüfus yoğunluğu 6'dır. İlçe toprakları dağlıktır. Kuzeyinde Könem Dağı, güneyinde Munzur ve Mercan Dağları yer alır. Dağlar, Karasu ve kollarının vâdileri ile derin bir şekilde parçalanmıştır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, buğday, arpa ve patates olup, ayrıca az miktarda soğan, elma, ceviz, dut ve üzüm yetiştirilir. Yaylacılık yöntemi ile en çok koyun ve keçi beslenir. İlçe topraklarında linyit ve kayatuzu yatakları vardır.

İlçe merkezi; Munzur Dağlarının eteklerinde Karasu Vâdisinin güney kesiminde kurulmuştur. Gelişmemiş ve küçük bir yerleşim merkezidir. Sivas-Erzincan demiryolu ilçeden geçer. İl merkezine 52 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1884'te kurulmuştur.

Kemah, Mengücoğullarının başşehirliğini yapmıştır. Kemah Kalesi ve Melik Sultan Türbesi ile meşhurdur. Hititler zamânında kurulan Kemah'a (kolay alınmaz) mânâsına gelen "Gemekha" ismi verilmiştir. İslâm orduları tarafından Ümeyr bin el-Hübâb 679 senesinde Bizanslıları yenerek Kemah'ı fethetmiştir. Yeniden Bizanslıların eline geçen Kemah'ı 1071 Malazgirt Zaferinden sonra Alparslan'ın kumandanlarından ve Selçuklu şehzâdelerinden Mengücek Bey fethetti. 1401'de Yıldırım Bâyezîd Kemah'ı Erzincan ile birlikte Osmanlı toprağına kattı. Timur'un Anadolu'ya gelişinden sonra Safevîlerin eline geçti. Yavuz Sultan Selim Hanın Çaldıran Zaferi ile Şah İsmâil'i yendikten sonra 19 Mayıs 1515 Cumartesi günü Bıyıklı Mehmed Paşa Kemah'ı fethedince muhâfızlığına Karacınoğlu getirildi.

Kemâliye: 1990 sayımına göre nüfûsu 9025 olup, 2044'ü ilçe merkezinde, 6981'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 30, Başpınar buağına bağlı 15, Dutluca bucağına bağlı 15 köyü vardır. Yüzölçümü 1168 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 8'dir. İlçe topraklarını Munzur Dağları engebelendirir. Karasu, ilçe topraklarının kuzeybatı- güneydoğu istikametinden geçer. Keban Baraj Gölünün bir kısmı ilçe sınırları içinde kalır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Ekime elverişli alanlar az olduğundan üretim düşüktür. Başlıca tarım ürünleri, şekerpancarı, buğday, üzüm, elma, arpa, patates, soğan ve duttur. Yaylacılık yöntemi yoluyla koyun ve keçi yetiştirilir. Hayvancılığa bağlı olarak halıcılık gelişmiştir. Eğin halıları çok meşhurdur. İlçe topraklarında demir ve linyit yatakları vardır.

İlçe merkezi, Karasu Vâdisinde denizden 1000 m yükseklikte kurulmuştur. Tabiî manzarası çok güzeldir.Kemâliye evleri geleneksel sivil mîmârimizin vazgeçilmez örnekleridir. Bu evler 2-3 kat olup, taş örgünün üstünde ahşap sistemdir. İl merkezine 156 km mesâfededir. Eski ismi Eğin'dir. İlçe belediyesi 1864'te kurulmuştur.

Otlukbeli: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 5563 olup, 3050'si ilçe merkezinde 2513'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı, 12 köyü vardır. İlçe toprakları dağlıktır. Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Yaylacılık yöntemi ile küçükbaş hayvan beslenir.

İlçe merkezi Otlukbeli Dağları eteklerinde kurulmuştur. Eski ismi Karakulak'tır. Çayırlı ilçesine bağlı bir bucakken, 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. Fatih Sultan Mehmed Han ile Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan bu ilçe yakınlarında savaşmıştır. Fatih'in târihe Otlukbeli Zaferi olarak geçen bu harp neticesinde Erzincan ve civârı Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmiştir.

Refâhiye: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 21.977 olup, 6996'sı ilçe merkezinde, 14.981'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 24, Akarsu bucağına bağlı 19, Çengerli bucağına bağlı 19, Çatalçam bucağına bağlı 35, Gümüşakar bucağına bağlı 18 köyü vardır. Yüzölçümü 1746 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 13'tür. İlçe toprakları dağlıktır. Doğusunda Karadağ, orta kısmında Duman Dağı, batısında Kızıldağ yer alır. İlçe topraklarından kaynaklanan suları Karasu ve Kelkit Irmağı toplar.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, arpa ve patates olup, ayrıca az miktarda soğan, elma, dut, baklagiller ve zerdali yetiştirilir. Yaylacılık yöntemiyle, küçükbaş hayvan besiciliği yaygındır. En çok koyun ve keçi beslenir. Tavukçuluk gelişmiştir.

İlçe merkezi Dumanlıdağ'ın çam ormanları ile kaplı doğu sırtlarında 1600 m yükseklikteki Hirdiç Suyu Vâdisinde yer alır. Sivas-Erzurum karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 72 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1884'te kurulmuştur. Orman bakımından ilin en zengin ilçesidir.

Tercan: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 37.408 olup, 9151'i ilçe merkezinde, 28.257'si köylerde

yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 72 köyü vardır. Yüzölçümü 1592 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 23'tür. İlçe topraklarının üç tarafı dağlarla çevrili dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Kuzeyinde Kılıçkaya Dağı, doğusunda Palandöken Dağı, güneyinde Serçelik ve Keşan Dağı yer alır. Karasuya katılan önemli akarsuyu Tuzla Çayıdır. Bu çayın üzerinde kurulan Tercan Barajının ardında bir sun'î göl vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, çavdar ve arpa olup, ayrıca az miktarda patates, soğan ve elma yetiştirilir. Yaylacılık yöntemiyle koyun besiciliği yaygındır. Sümerbank ayakkabı fabrikası ve un fabrikası başlıca sanayi kuruluşlarıdır. İlçe topraklarında krom ve manganez yatakları vardır.

İlçe merkezi, Tuzla Suyu Vâdisinde kurulmuştur. Denizden yüksekliği 1425 metredir. Erzincan-Erzurum karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 99 km mesafededir. Eski ismi Mamahatun'dur. Çok eski bir tarihe sahiptir. Belediyesi 1923'te kurulmuştur.

Üzümlü: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 29.589 olup, 17.314'ü ilçe merkezinde 12.275'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 12, Tanyeri bucağına bağlı 15 köyü vardır. Yüzölçümü 410 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 72'dir. İlçe topraklarının kuzeyinde Esence Dağları güneyinde Erzincan Ovası yer alır. Karasu ve kolları dağlardan kaynaklanan suları toplar.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Bağcılık gelişmiştir. Bölgede yetişen siyah üzümden ismini alır. Meyvecilik yaygın olarak yapılır. İlçe merkezi, Erzincan Ovasının kuzey Avgu kesiminde Keşiş Dağının eteklerinde kurulmuştur. Eski ismi Cimin'dir. Denizden yüksekliği 1400 metredir. Merkez ilçeye bağlı bucak iken, 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1924'te kurulmuştur.

Târihi Eserler ve Turistik Yerleri

Erzincan'da zelzeleler sebebiyle târihi eserlerin çoğu yok olmuşsa da, ılıca ve kaplıcaları, mesîre yerleri ile turizme müsâittir. Târihin dört meşhur seyyahı olan Evliyâ Çelebi, Marko Polo, Von Molthe ve İbn-i Battûtâ eserlerinde Erzincan'ı çok meth ederler. Evliyâ Çelebi "70 câmili çok mâmur bir şehir" derken, Von Molthe, Eğin için "Asya şehirlerinin en güzeli" demektedir. 1914 öncesi 120 muhtelif okul ve 55 medresesi bulunan Erzincan, son bin sene içinde on bir defâ haritadan silinirken birçok târihî eser de yok olup gitmiştir.

Erzincan Kalesi: Yapılış târihi bilinmemektedir. Günümüze sâdece giriş kapısı ulaşabilmiştir. Mengücükler devrinde esaslı bir tâmir görmüşür. Sultan Alâeddîn Keykubat tarafından, Moğol tehlikesine karşı tâmir ettirilmiştir. Daha sonraki dönemlerde birçok defâ tâmir gören kale, 1939 depreminde büyük hasar görmüştür.

Kemah Kalesi: M.Ö. 3. asırda yapılmış, 12. asırda Mengücük Bey tarafından esaslı bir şekilde tâmir ettirilmiştir. Beş köşeli kaleden zamânımıza ancak birkaç duvarı ulaşabilmiştir. Kalede sarnıç ve mağara vardır. Kale, Tanasur Deresinin yamacında ve yalçın kayalar üzerindedir.

Kale Câmi: Kânûnî Sultan Süleyman Han tarafından, ikinci İran seferine giderken yaptırılmıştır. 1939 zelzelesinde tamâmen yıkılmıştır.

Kurşunlu Câmi: Kânûnî Sultan Süleymân Han devrinde, Mustafa Çavuş inşâ ettirmiştir. 1939 zelzelesinde yıkılmıştır.

Gülâbibey Câmii: Kemah ilçesindedir. Akkoyunluların Kemah emîri Gülâbibey tarafından 1465'te yaptırılmıştır. Çeşitli zamanlarda tâmir görmüştür. Mihrab mukarnas dolgu olup, barok süslemelerle kaplıdır.

Orta Câmi: Kemâliye ilçesinde Kâdı Gölünün kıyısında bulunan câmi, 17. veya 18. asırda yapılmıştır. Tek kubbeli olan câminin yapımında kirli sarı-turuncu renkte taşlar kullanılmıştır. Dört ana ayak üzerine oturan kubbe, câminin bütün tabanına hâkimdir.

Mamahâtun Kervansarayı: Tercan ilçesinde olup, 12. asırda yaptırılmıştır. Osmanlı şehir hanları plânındadır. Gördüğü tâmirler yüzünden ilk biçimini kaybetmiştir. Çevre duvarı konik çatılı 16 silindirik yarım kule ile desteklenmiştir. Ortada geniş ve dörtgen boşluk üzerine mescid inşâ edilmiştir. Türk-Selçuklu mîmârîsinin bir şâheseridir.

Mamahâtun Türbesi: Tercan ilçesindedir. 1192'de ölen Saltuklu Erzurum sâhibesi Mama Hâtun için yapıldığı tahmin edilmektedir. Anadolu'da örneğine pek rastlanmayan plânlı ve mîmârî özelliklere sâhiptir. İki ana bölümden meydana gelmiştir. Üst katta mescid vardır. Kapısı çok güzel süslerle kaplıdır.

Melik Gâzi Türbesi: Kemah ilçesinin 500 m kuzeyinde, Karasu'nun öbür yakasındadır. Mengücükler dönemine âit olan türbe, sekizgen bir plâna göre yapılmıştır. Çeşitli zamanlarda tâmir ettirilmiştir.

Yanında küçük bir mescid vardır. Mengücük Gâzî de burada yatmaktadır.

Terzi Baba Türbesi: Erzincan Mezarlığındadır. Türbede 1796-1848 arasında yaşamış bir İslâm âlimi medfundur. Bir yangın sonucu harap olan türbe, 1972'de tekrar yaptırılmıştır.

Çadırcı Hamamı: 1959 Erzincan depreminde ayakta kalan eserlerden biridir. 1548'de Şeyh Ahmed bin Mahmud tarafından yaptırılmıştır. 1670'de tâmir görmüştür. Klâsik Osmanlı hamamları plânındadır.

Gülâbibey Hamamı: Kemah'ta aynı isimli câminin batısındadır. Câmi ile birlikte yapılmıştır. Soyunma, soğukluk, sıcaklık ve külhan bölümlerinden meydana gelen klâsik Osmanlı hamamları plânındadır.

Kötür Köprüsü: Tuzla Suyu ile Karasu'nun birleştiği yerdedir. Tamâmı yontma taştan yapılmış köprünün günümüze sâdece ayakları kalmıştır.

Mesîre Yerleri: Erzincan gerek iklim gerek bitki örtüsü bakımından Doğu Anadolu'nun en güzel merkezlerinden biridir. Mesîre yerlerinin bâzıları şunlardır:

Beytahtı: Erzincan'ın güneybatısında, Karah yolunun altıncı kilometresinde Karasu Irmağının kıyısında bir dinlenme yeridir. Buz gibi soğuk su kaynakları vardır.

Girlevik Çağlayanı: Erzincan'a 29 km uzaklıktadır. Çağlayan, sayısız kaynaklar, gür akan Kalecik Çayı, havuzlar, hidroelektrik santralı ve şâhâne manzaraları ile güzel bir mesîre yeridir.

Kadıgölü ve Yeşil Egin: Kemâliye ilçesinde şâhâne manzaralı bir su kaynağıdır. Çeşitli efsânelere konu olan bu kaynak, ilçeye başka bir güzellik kazandırmaktadır.

Munzur Dağı: Karasu vâdisinde yükselen bu dağın çok güzel manzaraları, gür kaynakları vardır. Kışın ve yazın dağ sporlarına müsâittir.

Yedi Göller: Çayırlı ilçesinin Beşköy yakınında birbirine bitişikmiş gibi görünen yedi göl vardır. Etrafı sazlık ve yeşilliktir.

Kaplıcaları: Şifâlı su kaynağı bakımından çok zengin olmayan Erzincan'da bulunan kaplıca ve içmelerin bâzıları şunlardır:

Ekşisu: Erzincan'a 15 km uzaklıktadır. Eski Erzincan-Erzurum yolu üzerindedir. Etrâfı mesîre yeridir. Şişelenerek satılan bu su, karaciğer ve safra yolları hastalıklarına faydalıdır.

Erzincan Ilıcası: Ekşisu yakınındadır. Ilıcanın suyu 31°C'dir. Kaplıca suyu yemeklerden önce az miktarda alındığı zaman mîde, barsak, karaciğer, safra kesesi ve hazımsızlığa iyi gelir.

Otlukbeli Mâdensuyu: Otlukbeli ilçesindedir. Mîde rahatsızlıklarına iyi gelir.

ERZİNCÂNÎ ABDULLAH MEKKÎ EFENDİ;

büyük âlim ve velî Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin talebelerinden. İsmi, Abdullah'tır. Erzincânî, Abdullah-ı Erzincânî ve Abdullah-ı Mekkî diye bilinir. On dokuzuncu yüzyılda yaşamıştır.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin hizmetinde ve sohbetinde olgunlaşarak kemâle gelen Abdullah-ı Erzincânî, tasavvuf derecelerinde yükseldi. Hocasından hilâfet-i mutlakâ, yâni tam icâzet (diploma) alan Abdullah-ı Erzincânî, İslâm dîninin emir ve yasaklarını insanlara anlatmak için önce Erzincan'a sonra Erzurum'a ve oradan da Kudüs'e daha sonra Mekke-i mükerremeye gitti. Orada yerleşip, insanlara Allahü teâlânın emir ve yasaklarını anlattı. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretleri hayatta olduğu müddetçe onun ihtiyaçlarını Şam'dan gönderdi. Abdullah-ı Erzincânî, Mekke-i mükerremede pekçok talebe yetiştirdi. Hac ibâdeti esnâsında Şeyh Süleymân bin Hasen Kırîmî onunla karşılaşıp, sohbette bulundu. Vefâtından sonra Süleymân bin Hasan Kırîmî onun yerine irşâd (insanlara doğru yolu gösterme) faaliyetine devâm etti.

Abdullah-ı Erzincânî, âlim, ilmiyle âmil, fazîlet sâhibi ve evliyâ bir zâttı. Dünyâ ve ona âit her şeyden kesilerek, vatanını ve yakınlarını bırakıp Allahü teâlânın dînini anlatmak için Mekke-i mükerremeye gitti. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretleri Abdullah-ı Erzincânî'yi çok sever, ona özel iltifat gösterirdi.

ERZURUM;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 25.086 km^2

Nüfusu : 848.201

İlçeleri : Merkez, Aşkale, Çat, Hınıs, Horasan, Ilıca, İspir, Karaçoban, Karayazı, Köprüköy, Narman, Oltu, Olur, Pasinler, Pazaryolu, Şenkaya, Tekman, Tortum, Uzundere.

Doğu Anadolu'nun merkezi, "dadaşlar diyârı, kahramanlar ocağı ve şehri"; Erzincan, Gümüşhane, Muş, Bingöl, Ağrı ve Kars arasında yer alan bir ilimiz.

Erzurum "Azzi", "Erzen" (Darı), "Arze" ve bilhassa Müslüman Arapların "Erzenu'r Rûm" (Erzen-i Rûm) ismiyle anılan aynı bölgedeki eski ve târihî bir şehirden gelir. Türkler Erzurum ismini vermişlerdir. Trafik numarası 25'tir.

Târihi

Anadolu'nun en eski devletlerinden olan Hititlerin sınır bölgesinde bulunan Erzurum, târihî göç ve istilâ yolları üzerinde bulunduğundan, pekçok savaşlara sahne oldu. Hurriler, Asurlar, Kimmerler, İstikler (Sakalar) bölgeye hâkim oldular. Medler bu bölgeyi ele geçiremedilerse de burayı M.Ö. 6. asırda Persler istila etti. M.Ö. 4. asırda Makedonya Kralı İskender, İran'ı yenerek bu bölgeyi ele geçirdi. İskender'in ölümü ile Selökidler, sonra da Roma İmparatorluğunun eline geçen bu bölge, Romalılarla Partlar arasında kanlı savaşlara sebeb oldu. Roma'nın bölünmesiyle M.S. 195'te Erzurum, Bizans'ın (Doğu Roma) payına düştü. Bizanslılar ile Partların halefi Sâsâniler arasında el değiştirdi. M.S. 422'de Bizanslılar Erzurum'a yakın yerde "Theodosiopolis" şehrini kurdular.

Hazret-i Ömer zamânında 633 senesinde İslâm ordusu Erzurum ve Theodosiopolis'i fethetti. Müslümanlar Theodosiopolis'e "Kaalikalâ" ismini verdi. Bu şehrin nüfûsu kısa zamanda 200 bine ulaştı. O devirde Erzurum dünyânın en büyük şehirlerinin başında geliyordu.

İslâm devletleri; kendi aralarında iç mücâdelelere başlayıp, zayıflayınca, Bizanslılar, Erzurum'u ve diğer şehirleri geri aldı. Oğuz Türklerinden Selçuklular, 1071 Malazgirt Zaferinden 22 sene önce 1048'de Pasinler Meydan Muhârebesinde Bizanslıları yenerek Erzurum'u Tuğrul Bey, kardeşi Çağrı Bey ve ilerde Anadolu Fâtihi ünvânını alacak olan Süleymân Şahın babası Şehzâde Kutalmış Bey fethettiler. Fakat anlaşma îcâbı Erzurum Bizans'a geri iâde edildi. 1071 Malazgirt Zaferinden sonra Selçuklu Sultânı Alparslan'ın kumandanlarından Ebü'l-Kasım, Bizanslıları yenerek Erzurum'u fethetti. Erzurum ve civârında Saltık (Saltuk)oğulları "Saltuklular" Beyliği kuruldu. Saltuklular Anadolu'da kurulan ilk Türk beyliğidir. 1202 senesine kadar Erzurum Saltuklu Beyliğinin başşehriydi. 1202'de Konya'daki Anadolu Selçuklularına bağlı bir vilâyet oldu. 1242'de Moğolların eline düştü, böylece bölgeye İlhanlılar sâhip oldular. 1335'te İlhanlılar dağılınca, Erzurum ve çevresi Eratna (Ertene)Türk beyliğine geçti. On dördüncü asır sonlarında Karakoyunlular ve sonra Timur Han, Erzurum'u ele geçirdi. On beşinci asır ortalarına kadar Timurlulara tâbi Karakoyunluların elinde kaldı. Karakoyunluların yerine geçen Akkoyunluların eline geçen Erzurum, 1502'de Akkoyunlulardan Safevî Hânedânının kurucusu Şah İsmâil Erzurum'u ele geçirdi. Safevîler zamânında Erzurum çok geriledi. 1514'te Yavuz Sultan Selim Han Erzurum'u fethetti. Safevîler Erzurum'u geri alınca, Kânûnî Sultan Süleymân Han Erzurum'u kesin olarak Osmanlı toprağına kattı.

Trabzon-Tebriz ticâret yolunun üzerinde bulunan Erzurum, serhat şehri (kalesi) ve İran'a yapılan seferlerin askerî üssü olarak Osmanlı devrinde yeniden bir eyâlet merkezi olarak çok gelişti. Kültür, sanat, sanâyi ve askerî merkez hâline geldi. Erzurum eyâleti; Erzurum, Erzincan, Gümüşhâne illeri ile Muş'un Malazgirt ve Bingöl'ün Kığı ilçelerini içine alıyordu. Erzurum 1828-1829, 1878 ve 1916'da 3 defâ Rus istilâsına mâruz kaldı. Bu istilâlar geçici olmakla berâber Ruslar çok büyük tahribat yaptılar. 1877-1878'de Müşir Gâzi Ahmed Muhtar Paşa doğuda Rusları ard arda birkaç defâ bozguna uğratmasına rağmen savaş, devamlı takviye alan Rusların lehine döndü.

Müşir Gâzi Ahmed Muhtar Paşa, Rus generali Tergukasof'u Halyaz Meydan Muhârebesinde yendi. Ayrıca Rus başkomutanı Ermeni asıllı Melikof'u Zivin Meydan Muhârebesinde perişan etti. Rus çarı, bu yenilginin üzerine Melikof'u azletti. Gâzi Ahmed Muhtar Paşa, Rus ordusunu Kars ve Gümrü arasında Gedikler Meydan Muhârebesinde üçüncü defâ yendi. Sultan İkinci Abdülhamîd Han, Ahmed Muhtar Paşaya "Gâzi" ünvânını verdi. 34 bin Türk askeri Yahniler Meydan Muhârebesini 74 bin Rus askerine karşı kazandı. Ruslar aşırı derecede kuvvet yığınca, Gâzi Ahmed Muhtar Paşa ordusunu Erzurum'a çekti. Böylece Türk ordusunun dağılması önlendi. Türk askeri ve Erzurum halkının harp târihine destan olarak geçen savunması karşısında Ruslar geri çekildilerse de aldıkları takviyelerin sonunda 9 Kasım 1877'de işgal ettikleri Erzurum'u 13 Temmuz 1878 târihine kadar ellerinde tuttular. Birinci Dünyâ Harbi sırasında tekrar Rus işgâline uğradı (1916). 1917'de Erzurum'u terk ederken şehri Ermeni çetelerine teslim ettiler. Ermeni çetelerinin tahribat ve katliâmı Ruslardan daha korkunç oldu.

Doğu Fâtihi Kâzım Karabekir komutasındaki Türk kuvvetleri, Erzurum'u Ermeni çetelerinden geri aldığında Erzurum harâbe hâlinde idi. Ermeni çetelerince binlerce insan katledilmiş, Selçuklu ve Osmanlılara âit târihî eserlerin çoğu imhâ edilmişti. İşgalci kuvvetlerin baskısıyle göç eden halkın bir kısmı yeniden Erzurum'a döndüler. 23 Temmuz 1919 Erzurum Kongresinde, İstiklâl Harbinin ve Millî Mücâdelenin temelleri atıldı. Cumhûriyet devrinde il olan Erzurum yeniden gelişmeye başladı. Hâli hazırda Doğu Anadolu'nun en büyük ve gelişmiş şehridir.

Fizikî Yapı

Erzurum dağlık bir bölgedir. İl çepeçevre dağlarla çevrilidir. Yüzölçümünün % 64'ü dağlık, % 20'si plato ve % 12'si yaylalardan ibârettir. Ovalar sâdece % 4'tür.

Dağları: Erzurum dağlık bir bölgedir. Dağların çoğu 3000 metreyi aşar. İl topraklarında Rize Dağları, Karasu-Aras Dağları, Mescit Dağları, Kargapazarı Dağları gibi sıra dağlar yer alır. Başlıca yüksek dağları şunlardır: Bingöl Dağları (Dağkale Tepe 3193 m), Karagöl Dağları (Şakşak Tepe 3057 m), Palandöken Dağları (Karakaya Tepe 3167 m), Şahvelet Dağları (Kandil Tepe 2922 m), Mescit Dağları (Mescit Tepe 3239 m), Naldöken Tepe (3153 m), Veli Baba Tepesi (3186 m), Akbaba Dağı (3058 m), Bozan Dağı (2924 m), Dumlu Dağı (3169 m), Çakmak Dağı (3063 m), Kargapazarı Dağları (Baldırkanlı Tepe 3045 m), Palandöken Dağları ile Bingöl Dağları arasında kalan Tekman Yaylası, Doğu Anadolu'nun en yüksek yaylasıdır. Ortalama 2500 m olup, en alçak yeri 1800 metredir. Yaylanın 30 km^2ye yakın bir ovalık kısmı vardır. Yüksek dağların zirveleri devamlı karlıdır.

Ovaları: Erzurum da ovlar 2000 metreye yakındır. Başlıca üç ovası vardır. Erzurum, Pasinler, Hınıs ovasıdır. Erzurum Ovası 520 km^2lik bir sahayı kaplar. Uzunluğu 50 km, genişliği 13 km'dir. Denizden yüksekliği 1750-1900 m'dir. Pasinler Ovası; Pasinler ilçesinin bulunduğu ovadır. Uzunluğu 45 km, genişliği 12 km'dir. Yüzölçümü 420 km^2dir. Hınıs Ovasının yüzölçümü 170 km^2dir. Bu ovalara ilâveten Çoruh, Karasu, Aras, Oltu ve Tortum vâdileri vardır.

Akarsuları: Yüksek irtifâda olan Erzurum, senenin 150 günü karlarla kaplıdır. Yaz hâriç diğer üç mevsimde yağış miktarı fazladır. Kar ve yağmur suları birçok akarsuları meydana getirir. Karasu: Dumlu Dağından çıkar, Pasinler ve Erzurum ovalarını sulayıp, Erzincan'a girer. Erzincan'dan sonra Keban yakınında Murat Suyu ile birleşrek Fırat'ın yukarı kolunu teşkil eder. Çoruh Irmağı: Erzurum Mescit Dağlarından çıkarak İspir ve Çamlıkaya'dan sonra Artvin'e ulaşır. Aras Irmağı: Bingöl Dağlarından çıkarak Pasinler ve Horasan ilçelerini sular. Kars'a girer. Ruslarla hududumuzu teşkil eder. Oltu Çayı: Kargapazar Dağlarından çıkan bir kol Oltu'dan geçip, Allahüekber Dağından çıkan ikinci kol ile Şenkaya'da birleşir. Artvin'e girip Çoruh Irmağına katılır. Tortum Çayı: Mescit Dağlarından çıkar, Tortum Derelerini toplar ve Tortum Gölüne dökülür. Tortum Çağlayanı ile akarsu Artvin'de Oltu Çayı ile birleşir. Hınıs Çayı Bingöl Dağlarından çıkar. Tekman Yaylasının sularını toplayıp, Hınıs Ovasının ortasından geçerek Erzurum'u terk eder. Erzurum, Doğu Anadolu'nun su taksim noktasıdır.

Gölleri: Erzurum ilinin sâdece bir gölü vardır. Tortum Çayının güzergâhı, Kemerli Dağdan bir toprak kayması ile tıkanarak Tortum Gölü meydana gelmiştir. Tortum Çayının suları 50 metre yükseklikteki Tortum Şelâlesinden inerek yoluna devâm eder. Tortum Çağlayanı Türkiye'nin en yüksek çağlayanıdır. Tortum Gölünden hidroelektrik santralla elektrik istihsal edilmektedir.

İklim ve Bitki Örtüsü

Erzurum ili Türkiye'nin en yüksek ve en soğuk illerinden biridir. Sert kara iklimi hüküm sürer. Kışlar çok soğuk ve karlı, yazlar çok sıcak ve kurak geçer. Senenin 150 günü karla örtülüdür. Yağış miktarı 460 mm'dir. Eriyen karlar akarsuları besler.

Erzurum ilkbaharda yemyeşil, kışın beyaz, yaz ve sonbaharda sapsarı (bozkır) görünümündedir. Orman ve fundalıklar yüzölçümün % 9'udur. 1900-2000 m yükseklikte sarıçam ve meşe ağaçlarından ibârettir. Çayır ve mer'aları arâzinin % 68'ini kaplarken, ekili ve dikili arâzi % 18'dir. Ormanlar kuzeydeki dağların güneye bakan yamaçlarındadır.

Ekonomi: Ekonomisi tarıma dayanır. Sanâyi yeni gelişmektedir. Faal nüfûsun % 80'i tarım, hayvancılık, ormancılıkla uğraşır. 1969'dan beri açılan "Doğu Fuarı" bölgenin ekonomik gelişmesini dünyâya duyurmakta, turizme hizmet etmektedir. 650 bin m^2lik sahada kurulan fuara genellikle 300'den fazla kuruluş katılıp, 500 binden fazla kişi ziyâret etmektedir. 23 Temmuz-23 Ağustos târihleri arasında açılmaktadır.

Tarım: Erzurum tarımında hayvancılık tarla ürünlerinden önce gelir. İklim çok sert olduğu için yetişen ürünler sayılıdır. Buğday, arpa, çavdar, fiğ (hayvan yemi), mercimek, pancar, ayçiçeği, korunga yetişir. Yetişen sebze yeterli olmayıp, ihtiyacının mühim kısmı güney illerden gelir. Meyve olarak, elma, armut, erik, vişne, kiraz, ceviz, ayva, kayısı ve kızılcık yetişir. Erzurum ve Pasinler ovasında sulama tesisleri yapılmıştır. Sulu tarım ile verim artmıştır.

Hayvancılık: Hayvancılık Erzurum ekonomisinin bel kemiğidir. Nüfûsun büyük kısmı hayvancılıkla uğraşır. Çayır, mer'a ve yaylalar hayvancılığa müsâittir. Koyun, sığır ve kıl keçisi beslenir. Arıcılık da çok gelişmiştir. Kovan sayısı 60 bine yakındır. Ilıca'da modern at harası vardır.

Ormancılık: Orman varlığı zengin değildir; 200 bin hektardır. Ormanları verimsizdir. 107 köy orman içinde ve kenarındadır. Her sene 42 bin m^3 sanâyi odunu ile 22 bin ster yakacak odun elde edilir. Ağaçlandırma faâliyeti devâm etmektedir. 1984-88 târihleri arasında şehir içinde 650.000'e yakın ağaç

dikilmiş olup, yeşil alanlar gitikçe çoğaltılmaktadır.

Mâdenleri: Mâden bakımından zengin değildir. Linyit, bakır, civa, mâden kömürü, kurşun, çinko, perlit, krom, mangenez ve alçıtaşı rezervleri mevcuttur. Şark linyitleri işletmesinde 60 bin ton linyit ile az miktarda krom ve alçıtaşı istihsal edilir. Kömürü bölgeye yetecek kapasiteye gelmiştir.

Sanâyi: Erzurum soğuk iklimi sebebiyle sanâyi bakımından az gelişmiş illerimizdendir. Başlıca sanâyi kuruluşları şunlardır: Et Kombinası, Şeker Fabrikası, Pasinler Tuğla ve Kiremit Fabrikası, Erzurum Yün İşletmesi, Yem Fabrikası, Aşkale Çimento Fabrikası, Süt Fabrikası, Nebâtî Yağ Fabrikası, Deri ve Ayakkabı Fabrikası, Bütangaz Dolum Tesisleri, Sümerbank Yünlü Sanâyi ve Yapağı Yıkama Tesisleri, İspir Ayakkabı Fabrikası ve Tekele âit Tuzlalar. Son yıllarda alınan kararlarla doğuda yatırımlar teşvik edilmiştir. Erzurum-Ilıca yolu üzerinde 75 parsellik organize sanâyi bölgesinin alt yapı tesis ve hizmetleri bitirilmiştir. Erzurum'un Oltutaşı, kürkleri, halı ve bıçakları meşhurdur. 1983-88 târihleri arasında, döküm, un, lastik-kauçuk, ham deri işleme, yem, boya, et ve et mâmulleri üretimi, yünlü ve sentetik iplik, oto ve iş makinaları lastik kaplama ve rejinere kauçuk fabrikaları kurulmuştur.

Ulaşımı: Erzurum kara, hava ve demiryolu ile yurdun her tarafına bağlanmış bulunmaktadır. Sivas-Erzincan-Erzurum-Kars yolu Horasan'dan Ağrı-Doğubeyazîd- Gürbulak sınır kapısına bağlanır. Aşkale'den ayrılan bir yol E-390 karayolu ile Trabzon'a ulaşır. Her türlü uçakların inebileceği modern bir hava pisti ve havaalanı tesisleri vardır. Her gün Ankara-İstanbul istikâmetine yolcu uçağı kalkar. Ayrıca, İzmir, Adana, Diyarbakır, Elazığ, Van, Malatya, Dalaman, Antalya, Sivas, Trabzon, Kayseri ve Gaziantep'e yurt içi seferler yapılmaktadır. Haydarpaşa-Erzurum-Kars, Kars-Mersin, Kars-İzmir arasında sefer yapan yolcu trenleri ile altı doğuya, altı batı istikâmetine giden yük trenleri ile demiryolu güzergâhında kesif bir trafik vardır. Horasan ile Karasu'ya banliyö trenleri çalışır. Otobüs terminali Türkiye'nin en geniş terminallerinden biridir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfusu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 848.201 olup, bunun 400.348'i şehirlerde, 447.853'ü köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 25.086 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 34'tür.

Örf ve âdetleri: Erzurum Anadolu'nun en eski yerleşim merkezlerinden biridir. Hititlerden Bizanslılara kadar pekçok millet ve devletler, doğu-batı yolu üzerinde bulunan Erzurum'u istilâ ettiler, göçler ve bölgede olan büyük savaşlarla eski medeniyetler kayboldu. Erzurum 1071 Malazgirt Zaferinden 22 sene önce Türklerce fethedildi. İbrâhim Yınal ve Kutalmış kumandanların emrindeki Türkmenler 1048 'de buralara yerleşti. Yine Anadolu'da ilk Türk Beyliği Erzurum'da kuruldu. Bin seneye yakın bir zamandan bu yana Erzurum'da Türk-İslâm kültürü yerleşti. Bilhassa Ramazanda Erzurum görmeye değer. Sahura kadar yatılmaz. Çoluk-çocuk zevkle sahuru bekler.

Erzurumlular asırlarca hayvancılıkla uğraşmış, yazın yaylalara çıkmış, sonbaharda şehre inmiş, şehir ve göçebe hayâtını birlikte yürütmüştür.

Kıyâfet: Erzurum'un mahallî kıyâfeti vardır. Kadınların geleneksel giyimi ihram (ehram)dır.İhram 185x215 cm ebadında seyrek dokunmuş bir kumaştır. Kızların, gelinlerin ve güngörmüş hanımların giydikleri ihramlar ayrı şekil ve renktedir. Ayrıca bindallı, üçetek, şalvar, pamuklu ceket ve yelek, gümüş kemer, gümüş takunya, çiçekli ve sırmalı fes, ayağa giyilen yemeni, nalın veya potin kadın kıyâfetleridir. Erkeklerde ise şalvar, yelek, kazak, kuşak ve çarık en çok kullanılan mahallî kıyâfet idi. Bugün çoğu terk edilmiştir.

Yemekleri: Mahallî başlıca yemekleri; kesme çorbası, hınkal, çaşır, aşotu, kadayıf dolması, çiriş, lor dolması ve lavaştır.

El sanatları: Orta Asya'dan gelen kervanlar Erzurum'a uğrayıp Trabzon'a geçerlerdi. Ticâret merkezi olan Erzurum'da el sanaları çok gelişmişti. Bakırcılık, kuyumculuk, oltu taşından tesbih, kolye ve çeşitli eşyâ yapımı, dokumacılık, kıldan çadır ve çuval, yünden ihram, şal ve çorap yapılır. Narman, İspir ve Hınıs köylerinde halı dokumacılığı yaygındır.

Halk Edebiyâtı: Erzurum efsâne, destan, atasözü, halk hikâyeleri, masal, mâni, tekerleme ve ninnileri ile zengin ve meşhurdur. Divan edebiyâtı şâirlerinden Nef'î (1572-1635), Erzurum'un Pasinler ilçesinde doğdu. Halk şâirlerinden birçoğu Erzurumludur. Bunlardan Kâtibi Lezgi Ahmed, Erzurumlu Emrâh, Erbâbî, Şehvârî, Sümmânî, Hinânî, Zelâlet ve Havâsî, âlim ve şâir Kâdı Mustafa Darîr en çok tanınanlarıdır.

Folklor: Erzurum folklor ve türküler bakımından çok zengindir. Mertlik, dürüstlük ve kahramanlık sembolü olan "dadaş"ların oynadığı "bar"ı meşhurdur. Çeşitli "bar"lar vardır. Temirağa, Turna, Uzundere, Hançer, Tavuk ve Güvercin barı başta gelir. Bar husûsi kıyâfet giyilerek oynanır. Erkek ve kadınlar ayrı ayrı oynarlar.

Atlı cirit: Orta Asya'dan bu yana Türklerin eski ve millî bir sporu olan ve at üzerinde oynanan cirit pekçok yerde unutulmasına rağmen, Erzurum bu geleneği devâm ettirmiştir.

Eğitim: Erzurum en çok köyü olan bir ilimizdir. Köylerinin % 90'ında okul vardır. Okuma-yazma nisbeti düşük olup, % 70'tir. İlde 38 anaokulu, 1225 ilkokul, 82 ortaokul, 8 meslekî ve teknik ortaokul, 22 lise, 17 meslekî ve teknik lise vardır. 1958'den bu yana faaliyette bulunan Erzurum Atatürk Üniversitesine bağlı Zirâat, Fen, Edebiyât, Tıp, İşletme, Diş Hekimliği, İslâmî İlimler, Veterinerlik Fakülteleri, Yabancı Diller Okulu (Fakülte), 4 Yıllık Eğitim Fakülteleri, Meslek Yüksek Okulu (Fakülte) ve İlâhiyat Fakültesi bulunmaktadır.

İlçeleri

Erzurum'un biri merkez olmak üzere on dokuz ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 270.006 olup, 242.391'i ilçe merkezinde, 27.615'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 34, Dumlu bucağına bağlı 17 köyü vardır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Dağlar arasında kalan Erzurum Ovası verimlidir. Güney doğusunda Palandöken Dağları, kuzey doğusunda Kargapazarı Dağları yer alır. İlçe topraklarını Karasu Çayının kolları sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı ve patatestir. Dağlık bölgelerde yer alan köylerde hayvancılık yapılır. Şeker Fabrikası, Et Kombinası, Doysan Nebati Yağ Fabrikası, Deri Konfeksiyon Fabrikası, Tuğla ve Kiremit Fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi; Palandöken Dağlarının eteklerinde hafif eğimli bir yerde kurulmuştur. Denizden yüksekliği 1950-2000 m arasında değişmektedir. Eski şehir surlarla çevrilidir. Doğunun en büyük ticâret merkezidir. Erzincan-Kars, demir ve karayolu, Erzincan Ağrı karayolu ilçeden geçer. Türkiye'nin kışı en soğuk geçen şehirlerindendir. Isı -40 °C ilâ -34 °C arasında seyreder.

Aşkale: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 42.533 olup, 15.494'ü ilçe merkezinde, 27.039'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 36, Çiftlik bucağına bağlı 22, Kandilli bucağına bağlı 9 köyü vardır. Yüzölçümü 1527 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 28'dir. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Kuzeyinde Kop Dağları, güneyinde Palandöken Dağları, bu dağların orta kesiminde ise Karasu Ovası yer alır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, buğday, arpa, çavdar, patates ve şekerpancarıdır. En çok sığır beslenir. Çimento fabrikası başlıca sanâyi kuruluşudur. İlçe topraklarında kömür ve kireçtaşı yatakları vardır.

İlçe merkezi Karasu Vâdisinde kurulmuştur. Erzurum-İstanbul ve Erzurum-Bayburt karayolları ilçede kesişir. İl merkezine 53 km mesafededir. İlçe belediyesi 1967'de kurulmuştur.

Çat: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 24.921 olup, 3878'i ilçe merkezinde 21.043'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 37 köyü vardır. Yüzölçümü 1386 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 18'dir. İlçe toprakları dağlıktır. Kuzeyinde Dumanlıdağ ve Palandöken Dağları, güneyinde ise Karagöl Dağları yer alır. Tuzla Çayı Dağları derin biçimde yararak ilçe topraklarının ortasından akar. Akarsu boylarında küçük düzlükler vardır. Dumanlı Dağı, sarı çam ormanları ile kaplıdır.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Yaylacılık yoluyla çok sayıda koyun beslenir. Yağ, peynir, yapağı kıl ve deri başlıca hayvansal ürünlerdir. İlçe merkezi Tuzla Çayı Vâdisinde kurulmuştur. Erzurum-Bingöl karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 52 km mesâfededir. Belediyesi 1954'te kurulmuştur.

Hınıs: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 45.514 olup, 16.005'i ilçe merkezinde, 29.509'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 58, Halilçavuş bucağına bağlı 24 köyü vardır. İlçe toprakları yüksek bir platoda yer alır. Hınıs-Varto çöküntü alanının kuzeydoğu bölümü ilçe sınırları içinde kalır. En önemli akarsuyu Hınıs Çayıdır.

Ekonomisi hayvancılığa dayanır. Yaylacılık yöntemiyle koyun ve sığır beslenir. Canlı hayvan ticareti yapılır. Süt ve süt ürünleri, yapağı, kıl ve deri başlıca hayvanî ürünlerdir. Hınıs Ovasında tarım yapılır. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı, patates ve arpa olup, ayrıca az miktarda çavdar, elma ve soğan yetiştirilir. Köylerde el tezgahlarında halı ve kilim dokunur.

İlçe merkezi, gelişmemiş küçük bir yerleşim yeridir. İl merkezine 145 km mesafededir. İl merkezine bağlantısı zayıftır. Denizden yüksekliği 1600 metredir. Kentteki ticâreti elinde tutan büyük toprak sahiplerinin büyük bölümü il merkezinde yaşar.

Horasan: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 49.677 olup, 14.144'ü ilçe merkezinde 35.533'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 49, Aras bucağına bağlı 24 köyü vardır. Yüzölçümü 1669 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 30'dur. İlçe toprakları dağlıktır. Kuzeyinde Erzurum-Kars platosu, güneyinde Karasu-Aras dağları yer alır. Aras Irmağı vadisinde küçük düzlükler vardır. Dağlardan kaynaklanan küçük akarsular Aras Irmağına karışır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı, arpa ve patates olup, ayrıca az miktarda çavdar, fiğ, soğan ve baklagiller yetiştirilir. Hayvancılık, âile tüketimine yönelik bir sektördür. Şekerpancarı üretimi başlamasından sonra hayvancılığı geliştirme ve yaygınlaştırma projesi uygulanmaya başlanmıştır. Aras bucağına bağlı Aliceyek köyündeki linyit yatakları işletilir.

İlçe merkezi, Erzurum-Kars demiryolu ve Kars-Artvin-Ağrı-İran karayolu üzerinde bir kavşak noktasıdır. İl merkezine 80 km mesafededir. Gelişmemiş, küçük bir yerleşim merkezidir. İlçe belediyesi 1952'de kurulmuştur. 30 Ekim 1983'te meydana gelen zelzele ilçede önemli hasara sebep olmuştur.

Ilıca: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 40.392 olup, 12.638'i ilçe merkezinde, 27.754'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 39, Ovacık bucağına bağlı 34 köyü vardır. İlçe toprakları engebeli düzlüklerden meydana gelir. Güneyinde Palandöken Dağlarının uzantıları yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı ve patatestir. İlçe merkezi, Erzurum-Erzincan karayolu üzerinde yer alır. Demiryolu ise ilçe kıyısından geçer. Merkez ilçeye bağlı bir bucak iken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

İspir: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 34.172 olup, 8032'si ilçe merkezinde, 26.140'ı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 47, Çamlıkaya bucağına bağlı 17, Kırık bucağına bağlı 25 köyü vardır. İlçe topraklarını Doğu Karadeniz Sıradağları engebelendirir. Bu dağların arasında Çoruh-Kelkit Vâdi Oyuğu yer alır. Çoruh Irmağı ilçe topraklarını sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. İklim şartları uygun olduğundan çeşitli tarım ürünleri yetiştirilir. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, fiğ ve patates olup, ayrıca az miktarda fasulye, çavdar ve soğan yetiştirilir. Merkez ilçenin sebze ve meyve ihtiyacının büyük bölümü Çoruh Irmağı kıyısında yetiştirilir. Yaylacılık yöntemi ile hayvancılık yapılır ve en çok koyun ve sığır beslenir. İlçe topraklarında bakır ve linyit yatakları vardır.

İlçe merkezi, Şehir Suyu vâdisinde, Hasan Dağının güney eteklerinde kurulmuştur. Gelişmemiş ve küçük bir yerleşim merkezidir. İl merkezine 140 km mesâfededir. Erzurum-Rize karayolu ilçeden geçer. Belediyesi 1886'da kurulmuştur.

Karaçoban: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 19.704 olup, 7498'i ilçe merkezinde, 12.206'sı köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları orta yükseklikte engebeli araziden meydana gelir. Hınıs Çayı ilçe topraklarını sular.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Yaylacılık yoluyla çok sayıda küçükbaş hayvan beslenir. Akarsu vâdilerinde az da olsa tarım yapılır. Bâzı köylerinde düşük kalorili kömür çıkarılır. Verim düşüktür. İlçe merkezi Hınıs Çayı kıyısında kurulmuştur. Hınıs'ın Karacaköprü bucağına bağlı belediyelik bir köy iken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu.

Karayazı: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 47.935 olup, 5560'ı ilçe merkezinde, 42.375'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 18, Elmalıdere bucağına bağlı 21, Göksu bucağına bağlı 20, Söylemir bucağına bağlı 15 köyü vardır. Yüzölçümü 2.531 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 19'dur. İlçe topraklarını Çakmak Dağı engebelendirir. Dağlardan kaynaklanan suları Aras Irmağı ve Elmalıdere toplar, Yüksek kesimlerdeki düzlükler hayvancılık açısından önemlidir.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Çok sayıda küçük baş hayvan beslenir Canlı hayvan ticâreti yaygındır. Yün, yapağı, deri ve süt ürünleri başlıca hayvansal ürünleridir. Tarıma müsâit olan arâzi az olduğundan üretim düşüktür. Az miktarda buğday, arpa ve patates yetiştirilir. İlçe merkezi, Ağrı sınırında yer alır. Eski ismi Bayraktar'dır. 1937'de ilçe merkezi oldu. Gelişmemiş ve küçük bir yerleşim merkezidir. İl merkezine 131 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1944'te kurulmuştur.

Köprüköy: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 19.760 olup, 5890'ı ilçe merkezinde, 13.870'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 25 köyü vardır. İlçe toprakları dağlarla çevrilidir. Pasinler Ovasında yer alır. Aras Nehri ilçe topraklarını sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri patates, şekerpancarı, buğday ve arpadır.Hayvancılık ekonomik açıdan önemlidir. İlçe merkezi, Pasinler Ovasında, Aras Çayı kıyısında kurulmuştur. Eski ismi Cobendede'dir. Erzurum-Kars demir yolu ilçe yakınından geçer. Pasinlere bağlı bucak merkezi iken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Narman: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 25.699 olup, 6989'u ilçe merkezinde 18.710'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 35, Kışlaköy bucağına bağlı 7 köyü vardır. Yüzölçümü 863 km^2 olup nüfus yoğunluğu 30'dur. İlçe topraklarını Kargapınarı ve Allahüekber Dağları engebelendirir. Orta kesimi plato görünümündedir. Dağlardan kaynaklanan suları Narman Çayı ve kolları toplar.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri patates, buğday ve arpa olup, ayrıca az miktarda şekerpancarı, baklagiller ve elma yetiştirilir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli geçim kaynağıdır.

İlçe topraklarında tuz yatakları vardır. İlçe merkezi, Kargapazarı Dağlarının kuzeydoğu eteklerinde yer alır. Denizden 1700 m yüksekliktedir. Erzurum'u Göle üzerinden Kars'a bağlayan karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 97 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1953'te kurulmuştur.

Oltu: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 45.973 olup, 21.817'si ilçe merkezinde, 24.156'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 64 köyü vardır. Yüzölçümü 1380 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 33'tür. İlçe topraklarını Çoruh-Kelkit Dağları engebelendirir. Dağlar akarsu vâdileriyle derin bir şekilde yarılmıştır. Oltu Çayı başlıca akarsuyudur.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri patates, buğday, şekerpancarı ve arpa olup, ayrıca az miktarda elma, dut, ceviz baklagiller yetiştirilir. Yaylacılık yöntemi ile çok sayıda koyun beslenen ilçede sığır sun'î tohumlama istasyonu kurulmuştur. İlçe topraklarında manganez, tuz ve linyit yatakları vardır. Kolay işlenen oltu taşı kolye, tesbih, küpe, ağızlık gibi hediyelik eşya yapımında kullanılır. İhram dokumacılığı yaygındır.

İlçe merkezi Oltu Çayı kıyısında kurulmuştur. Erzurum-Artvin karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 126 km mesafededir. Eski ismi Oltisi'dir.

Olur: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 15.497 olup, 2713'ü ilçe merkezinde 12.784'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 40 köyü vardır. Yüzölçümü 830 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 19'dur. İlçe topraklarını Yalnızçam Dağları engebelendirir. Dağlardan kaynaklanan suları Olur Çayı ve Tavusker Deresi toplar.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Yaylacılık yöntemi ile çok sayıda koyun beslenir. Hayvancılığa bağlı olarak, ilçede yünlü dokumacılık gelişmiştir. Ekime elverişli arâzisi az olduğundan üretim düşüktür. Az miktarda buğday, arpa, patates, elma, dut, kayısı ve ceviz yetiştirilir.

İlçe merkezi Olur Çayı Vâdisine açılan küçük bir vâdide kurulmuştur. Denizden yüksekliği 1300 metredir. İl merkezine 180 km mesafededir. Gelişmemiş ve küçük bir yerleşim merkezidir. Belediyesi 1958'de kurulmuştur.

Pasinler: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 42.991 olup, 19.144'ü ilçe merkezinde, 23.847'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 57 köyü vardır. İlçe toprakları dağlarla çevrili olup orta kesiminde Pasinler Ovası yer alır. Kuzeybatısını Kargapazarı Dağları, güneyini Şahvelet Dağları engebelendirir. Dağlardan kaynaklanan suları Aras Irmağı ve kolları toplar.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri patates, şekerpancarı, buğday ve arpadır. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli olup, sığır besiciliği yaygındır. İlçe topraklarında perlit ve linyit yatakları vardır. Tuğla ve kiremit fabrikası başlıca sanâyi kuruluşudur.

İlçe merkezi, Pasinler Ovasının batısında Kargapazarı Dağları ile Palandöken Dağları arasında kurulmuştur. Eski adı Hasankale'dir. Erzurum Ağrı karayolu ve Erzurum-Kars demiryolu ilçeden geçer. İl merkezine 37 km mesâfededir. Denizden yüksekliği 1665 metre olan ilçe önemli bir deprem kuşağı üzerinde yer alır. İlçe belediyesi 1877'de kurulmuştur.

Pazaryolu: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 9779 olup, 3124'ü ilçe merkezinde, 6655'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 35 köyü vardır. İlçe toprakları Çoruh-Kelkit Vâdi oyuğunda yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, fiğ ve patatestir. Çoruh Irmağı boyunca sebze ve meyve yetiştiriciliği yaygındır. Hayvancılık gelişmiştir. İlçe merkezi Çoruh Irmağı kenarında kurulmuştur. İspir'e bağlı bir bucak iken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu.

Şenkaya: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 33.115 olup, 3033'ü ilçe merkezinde 30.082'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 11, Akşar bucağına bağlı 24, Gâziler bucağına bağlı 13, Kömülü bucağına bağlı 18 köyü vardır. Yüzölçümü 1466 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 23'tür. İlçe toprakları yüksek ve engebeli alanlardan meydana gelir. Doğusunda Allahüekber Dağları, güneyinde Soğanlı Dağı ve Güllü Dağı yer alır. Dağların yüksek kesimlerinde hayvancılık açısından önemli geniş yaylalar vardır. Dağlardan kaynaklanan suları Penek Çayı toplar.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Yaylacılık metoduyla en çok küçük baş hayvan beslenir. Canlı hayvan ticareti yaygındır. Ekime müsâit alanlar az olduğundan üretim düşüktür. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, patates ve elma olup, az miktarda dut ve ceviz yetiştirilir. İlçe topraklarında linyit yatakları vardır.

İlçe merkezi Kars sınırına yakın bir yerde kurulmuştur. Eski ismi Örtülü'dür Gelişmemiş ve küçük bir yerleşim merkezidir. İl merkezine 192 km mesafededir. 1949'da ilçe olan Şenkaya'nın belediyesi aynı yıl kuruldu.

Tekman: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 34.184 olup, 3150'si ilçe merkezinde, 31.034'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 42, Gökoğlan bucağına bağlı 26 köyü vardır. Yüzölçümü 2197 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 16'dır. İlçe toprakları yüksek dağlarla kuşatılmıştır. Batısını Şakşak Dağı, kuzeyini Palandöken ve Şahvelet dağları, güneyini Bingöl Dağları engebelendirir. İlçe topraklarından kaynaklanan suları Peri Suyu toplar.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Yaylacılık metoduyla çok sayıda koyun beslenir. Ekime müsait alanlar az olduğundan üretim düşüktür. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, çavdar ve patatesdir. İlçe merkezi Palandöken Dağlarının güney eteklerinde Aras Irmağı Vâdisinde kurulmuştur. Denizden yüksekliği 1925 metredir. Gelişmemiş ve küçük bir yerleşim merkezidir. İl merkezine 49 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1946'da kurulmuştur.

Tortum: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 34.100 olup, 5349'u ilçe merkezinde 28.751'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 36, Şenyurt bucağına bağlı 14 köyü vardır. Yüzölçümü 1090 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 31'dir. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Kuzeyinde Deve Dağı, kuzeydoğusunda Akdağ, doğu ve güneyinde Kargapazarı Dağları, batısında Mescit Dağı yer alır. Dağlar, akarsu vâdileriyle derin biçimde parçalanmıştır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri patates, buğday, elma, arpa ve çavdar olup, ayrıca az miktarda ceviz, dut, baklagiller ve soğan yetiştirilir. Yüksek kesimlerde yaylacılık yoluyla küçük baş hayvan besiciliği yapılır. Arıcılığın geliştiği ilçenin bazı köylerinde el tezgahlarında dokumacılık yapılır.

İlçe merkezi, Tortum Çayı Vâdisinde kurulmuştur. Erzurum Artvin karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 52 km mesafededir. Denizden yüksekliği 1650 metredir. Ekonomik yönden geri kalmış bir yerleşim merkezidir. Belediyesi 1890'da kurulmuştur.

Uzundere: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 12.249 olup, 3499'u ilçe merkezinde 8750'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 10 köyü vardır. Yüzölçümü 850 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 14'tür. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Batısında Akdağ, doğusunda Mescid Dağları yer alır. Bir heyelan gölü olan Tortum Gölü ilçe sınırları içinde kalır. İlçe topraklarını Tortum Çayı sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Bağcılık ve sebzecilik gelişmiştir. Yaylacılık yöntemiyle küçükbaş hayvan besiciliği yapılır. İlçe merkezi Akdağların eteklerinde yer alır. İl merkezine 85 km mesafededir. Erzurum-Ağrı karayolu ilçe yakınlarından geçer. Tortum'a bağlı bir bucak iken, 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1956'da kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Erzurum zengin târihî eserleri, temiz havası, soğuk ve güzel suları, tabiî güzellikleri, dağ ve kış sporları, kaplıca ve ılıcaları ile turizme çok elverişlidir.

Erzurum Kalesi: Romalılar devrinde yapılmıştır. Osmanlı devleti zamânında ve o devre kadar bölgeye hâkim olan devletler tarafından bir çok defâ tâmir ettirilmiştir. Kaynaklarda üç kat surla çevrili olduğu bildirilen kalede 110 burç ve kule bulunuyordu. İç ve dış kuleler yıkılmıştır.

Hınıs Kalesi: Hınıs ilçesinin bahçe mahallesinde kayalar üzerine yapılmıştır. Yapım târihi kesin belli olmamakla birlikte İlhanlılar döneminde yapıldığı tahmin edilmektedir. Kânûnî Sultan Süleymân devrinde tâmir edilmiş olan kalenin büyük kısmı yıkık vaziyettedir.

İspir Kalesi: İspir ilçesinin kuzeybatısında Çoruh nehri kıyısındadır. Yapım târihi belli değildir. Saltuklu, Selçuklu ve Osmanlılar devrinde tâmir edilmiştir. Kalenin dış surları yıkılmış olup, iç kale surları ve burçları sağlamdır.

Oltu Kalesi: Oltu Çayı kıyısında, sarp bir tepe üzerinde yapılmıştır. Yapım târihi kesin belli değildir. İç kale sağlam olup, güneyinde büyük ve görkemli bir burcu vardır. Diğer kısımları yıkılmıştır.

Hasankale (Pasinler Kalesi): Hasanbaba Dağı eteğinde, Pasinler ilçesinin doğusundaki kayalıklar üzerindedir. Bâzı kaynaklarda İlhanlılardan Emir Hacı Togay'ın oğlu Hasan tarafından yaptırıldığı yazmaktadır. Yıkık vaziyettedir. İç kalenin güney ve batı bölümleri sağlamdır.

Avnik (Soğuksu) Kalesi: Pasinler'in Güzelhisar (Avnik) köyünün kuzeyindedir. Selçuklu ve Saltuklu mîmârisinin hâkim olduğu kale üç surla çevrilidir.

Tortum Kalesi: Tortum ilçesinden 14 km uzaklıkta Kale köyündedir. Yapım târihi kesin belli değildir. Kuzey bölümündeki duvar ve burçlar sağlamdır.

Çifte Minareli Medrese: Erzurum'un bir nevi sembolüdür. Selçuklu Sultânı Birinci Alâeddîn Keykubat'ın kızı Hüdâvent Hâtun tarafından 1253 senesinde yaptırılmış olup, Anadolu'nun en büyük sanat şâheserlerinden biridir. Kümbeti de Erzurum'un en büyük kümbetidir. 26 metre yüksekliğindeki

çift minâresi renk renk çinilerle süslüdür. 37 odası ve câmisi vardır. Dördüncü Murad Han tâmir ettirmiştir. Müze olarak kullanılmaktadır. Medresenin bâzı yazı ve parçaları sökülerek Leningrad Müzesine götürülmüştür. Anadolu'daki medreselerin en büyüğüdür. Çinilerle süslü minârede Allah, Muhammed ve ilk dört büyük halîfenin (Çihâr Yâr-ı Güzîn) isimleri vardır. Medresenin ikinci katı dört eyvan arasında, dört müstakil grup hâlinde tanzim edilmiştir. Birinci kata inmeden bir bölümden diğerine geçmek mümkün değildir. İkinci kat hücreleri de alt kattakiler gibi dikdörtgen plânlı olup, kırma taşlarla örülmüş, beşik bir tonozla örtülüdür. Alt kat hücre kapılarında görülen çok değişik şekiller ve tezyinat üst kattakilerde görülmez.

Yakutiye Medresesi: İlhanlı Sultanı Olcayto zamânında 1310'da yaptırılmıştır. Taş kapısının işlemeleri çok kıymetli bir sanat şaheseridir. Kubbeli medrese dört eyvanlı kapalı avlulu medrese tipindedir. Taçkapı cephenin tam ortasındadır. Cephenin iki köşesine kesme taştan iki silindirik istinat kulesi yerleştirilmiştir. Medrese, Hoca Cemâleddîn Yâkut tarafından, Sultan Gazan ve Horasanlı Bolugan Hâtun yardımıyle yaptırılmıştır.

Ahmediye Medresesi: Süslemesiz, sâde bir yapıdır. İlhanlılar zamânında 1314'te yapılmıştır. Erzincankapı mevkiinde ve Murad Paşa Câmii yakınındadır. Harâbe hâlindedir. Ahmed bin Ali bin Yûsuf yaptırmıştır.

Şeyhler Medresesi: Osmanlı devri medreselerinden kalan bir medresedir. 1760'da inşâ edilmiştir. Bir avlu etrâfına toplanmış tek katlı hücrelerden ibârettir.

Kadıoğlu Medresesi: İspir ilçesi Çarşı Câmii yakınlarındadır. 1726'da Erzurum Müftüsü Kâdızâde Mehmed Efendi tarafından yaptırılmıştır. Avlu çevresinde on ders odası vardır. Yapı dıştan toprakla örtülü olup, ders odaları avluya açılan pencerelerden ışık alır.

Ulu Câmi: Saltukoğullarından Ebü'l-Feth Muhammed tarafından 1179'da yaptırılmıştır. Gördüğü tâmirâtlar yüzünden ilk şeklini kaybetmiştir. Erzurum'un en eski ve en büyük câmisidir. Atabey veya Atabek Câmii de denir. Doğu ve kuzeyinde ayrı üslûp ve yapıda üç kapısı vardır.

Lala Paşa Câmii: Yâkutiye Medresesinin doğusundadır. 1562'de Kıbrıs Fâtihi Lala Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. Beyaz taştan yapılan minâre, kırmızı taş bileziklerle süslüdür. Minâre boyu kısadır. İç süslemesi, renk, yapı ve ünlü çinileriyle, klasik Osmanlı mîmârîsinin önemli eserlerindendir.

Murad Paşa Câmii: 1573'te, Sadrâzam Kuyucu Murad Paşa tarafından Erzurum beylerbeyi iken yaptırılmıştır. Ahşap minber ve kapıları Osmanlı ağaç işlemeciliğinin güzel örneklerindendir.

Kurşunlu Külliyesi: Câmi ve medreseden meydana gelen külliye, 1701'de Şeyhülislâm Erzurumlu Feyzulah Efendi tarafından yaptırılmıştır. Minâresi 8 sıradan meydana gelmiş ve kırmızı taştan yapılmış halkalarla süslüdür. Câmi kapısının ağaç işçiliği çok kıymetlidir. Medrese on iki odalı olup, klâsik Osmanlı medreseleri plânındadır.

Kale Mescidi: İç kalededir. Saltuklular devride yaptırılmıştır. Kümbet biçimiyle değişik bir mîmârî tarzı vardır.

Esad Paşa Câmii: 1835'te Erzurum Vâlisi Esad Muhlis Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1852'de Sultan Abdülmecîd Han Nûruosmâniye Câmiine benzeterek onartmıştır. Erzurum câmileri içinde en yüksek kubbeli olanıdır.

Gürcü Kapısı (Ali Ağa) Câmii: On yedinci asır başlarında yeniçeri başı Kürkçü Ali Ağa tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Kare plânlı ve tek kubbeli bir câmidir.

Cennetzâde Câmii: 1786'da Erzurumlu İsmâil Efendi tarafından yaptırılmıştır.

Emir Saltuk (Melik Gâzi) Kümbeti: Çifte minâreli medresenin güneyinde bulunan üç kümbetten en büyüğüdür. On ikinci asır sonlarında yapılmış Anadolu'nun en eski kümbetlerindendir. İçinde Saltukoğullarından Emir Saltuk medfundur.

Karanlık Kümbet: 1308 senesinde yapılmıştır. Derviş Ağa Câmiinin karşısındadır. Emir Sadreddîn Tübey tarafından yaptırılmıştır.

Gümüşlü Kümbet: Kare kâideli ve sekizgen gövdelidir. Kıble istikâmetinde küçük bir mihrabı vardır. Gıyâseddîn Gâzi için yapılmıştır. On üçüncü asır eserlerindendir.

Cimcime Sultan Kümbeti: Ulu Câminin kuzeyindedir. On dördüncü asrın başlarında inşâ edilmiştir.

Râbia Hâtun Kümbeti: Kayseri'deki döner kümbete benzemektedir. On dördüncü asır başlarında yapılmıştır. Sâdece yarım bir duvarı kalmıştır.

Taşhan (Rüstem Paşa) Kervansarayı: 1514-1561 târihleri arasında Sadrâzam Rüstem Paşa

tarafından yaptırılmıştır. Fevziye Mahallesindedir. Oltu taşı îmâlatçıları çarşı olarak kullanmaktadır.

Boyahâne Hamamı: Boyahâne Câmiinin yanındadır. 1567'de Hacı Emin Paşa tarafından yaptırılmıştır. Yıkılan yapı daha sonra onarılmıştır.

Şeyhler Hamamı: Şeyhler Mahallesinde olup, Şeyhler Câmiine vakıf olarak 13. yüzyılda Habib Efendi tarafından yaptırılmıştır.

Erzurum çeşmeleri: Erzurum, çeşmeleri ile de ünlüdür. İl merkezinde elliden fazla çeşme olup, en meşhurları şunlardır:Cennet Çeşmesi, Şâfiler Çeşmesi (1556), Kale Çeşmesi (1681), İsmâil Ağa Çeşmesi (1734), Akpınar Çeşmesi (1745), Yazıcıoğlu Çeşmesi (1748), Dörtgüllü Çeşme (1775),

Erzurum Tophânesi: Dördüncü Murad Han yaptırmıştır. Erzurum'da dökülen Balyemez toplarını 4000 dev cüsseli camız çekerek Revan'a getirmiş ve İran'a karşı zafer kazanılmıştır. Erzurum'da dökülen toplar, dünyâ silâh târihine geçmiştir.

Saat Kulesi (Tepsi Minâre): Şehrin en yüksek noktası İçkale'dedir. On ikinci asırda Saltukoğulları tarafından gözetleme kulesi olarak yapılmıştır. Kâidesi kesmetaş, gövdesi tuğladandır. Üst kısmındaki tahta külah 19. asır ilâvesidir. Kale mescidinin minâre vazîfesini de görür. Kale mescidi harâbe hâldedir. Kûfî kitâbede "İnanç Beygu Alp Tuğrul Bey Ebi'l Muzaffer Kasım" okunmaktadır. Anadolu'nun bilinen en eski Selçuklu minâresidir.

Tabyalar: 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Erzurum'u savunmak maksadıyla yapılmıştır. Aziziye Tabyasında büyük bir anıt vardır. Kahraman Erzurum kadınlarını temsil eden Nene Hâtun kabri buradadır. Nene Hâtun Türk târihine "93 Harbi" diye geçen 1878 Türk-Rus savaşında destanlaşan kahraman, yiğit bir Türk kadınıdır. Sivişli köyündendir. 1857-1955 yılları arasında yaşamıştır. 98 yaşında vefât etmiştir. Aziziye Tabyası Abdülazîz'in emriyle Topdağı'nda Erzurum Vâlisi Müşir Fosfor Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. 27 Ekim 1877'de geri çekilen Gâzi Ahmed Muhtar Paşa emrindeki ordu ve Erzurum halkı Ruslara karşı başarılı bir savunma vererek Rusları geriye püskürtmüştü. Bu savunma, Avrupa'da kurmaylara ders olarak okutulmaktadır. Aziziye'den başka Mecidiye, Ağzıaçık ve Sivişli, Ahali, Dolangez, Büyük Hüyük, Küçük Hüyük, B. Kiremetli, K. Kiremitli bilhassa Uzun Ahmed tabyaları vardır.

ERZURUM TABYALARINDAN

Bir şimşek çakıyor, yine bir şimşek
Çakıyor Erzurum tabyalarından.
Dizilmiş nağmeler, nineler tek tek,
Bakıyor Erzurum tabyalarından.

Yediden yetmişe tek vücut tek can,
Erzurum bir sevdâ, Erzurum vatan...
Taptaze bir yara gibi o kan,
Akıyor Erzurum tabyalarından.

Bu sevdâ bir sel ki teşnedir, kine,
Bir kere kabardı mı sığmaz bendine.
Bu sevdâ yıllardır, bizi kendine,
Çekiyor Erzurum tabyalarından.

Ahmed Muhtar Paşam, al bizi yürüt,
Küffârın kökünü yeniden kurut.
Dün bugün misâli hâlâ kan, barut,
Kokuyor Erzurum tabyalarından.

Dadaşıma artık ha ateş ha kar;
Burda savaşın adı kanlı bar.
Ovaya sis değil, mücâhit ruhlar
Çöküyor Erzurum tabyalarından.

Gökler alev alev, yer bayrak bayrak,
Ya şu ufuklar, şu dağlara bak!
Bu gece dünyâya başka bir şafak
Söküyor Erzurum tabyalarından.

Bekir Sıtkım şaşma, nice bu târih,
Gündüz bir târih, gece bir târih...
Destanı sen değil, koca bir târih

Okuyor Erzurum tabyalarından.

Şehitlik: Sultan Abdülmecîd Han devrinde yapılmış olup, 93 Harbi, Birinci Dünyâ Harbi, İstiklâl Harbi ve sonrası bâzı şehitleri sînesinde toplamıştır.

Mesîre Yerleri: Erzurum târihî zenginliği yanında tabiî güzellikleri ile de meşhurdur. Bâzı mesîre yerleri şunlardır:

Hasankale: İl merkezine 39 km uzaklıktadır. Şifâlı su kaynakları ve yeşillikleriyle ünlüdür.

Boğaz: Erzurum'a 7 km uzaklıkta Palandöken Dağlarının Siğreli Tepesi ile Eğerli Dağı arasında kalan bol sulu ağaçlıklı şirin bir mesîre yeridir.

Türbe: İl merkezine 3 km uzaklıkta, mübârek bir İslâm büyüğü olan Abdurrahmân Gâzinin türbesinin bulunduğu yerdir. Erzurum'un içinde şifâlı sularıyla meşhur bir ziyâret ve dinlenme yeridir. Manzarası ve havası çok güzeldir. Suları böbrek hastalarına iyi gelir.

Tortum Çağlayanı ve Gölü: Türkiye'nin en yüksek çağlayanıdır. Sular 50 metre yükseklikten aşağı düşer. Çağlayan ve gölün manzarası çok güzeldir.Suları berrak olup, bol balık bulunur. Basamaklı kalker bankların üzerinden düşüş yapan sular yüksekliğin fazlalığı ve düşüşün sertliği ile çok güzel bir manzara meydana getirir.

Palandöken Telesiyej Hattı ve Kayak Tesisleri: Erzurum'a 6 km uzaklıkta ve 2250-3176 m irtifada bulunan bu tesislerde senenin 7 ayı kayak yapılabilir. Saatte 300 kişilik taşıma kapasitesi olan telesiyej hattında üç ana istasyon vardır.

Kaplıcaları: Şifâlı su bakımından zengin olan Erzurum'da bu kaynaklardan yeteri kadar faydalanılamamaktadır.

Pasinler Kaplıcası: Pasinler ilçesi yakınındadır. Mâdensuyu niteliğindeki suyu şişelenmektedir. Kaplıcada terminal tesisler vardır.

Ilıca Kaplıcası: Ilıca ilçesindedir. Mîde,barsak, karaciğer, safrakesesi ve şeker hastalıklarına iyi gelmektedir. Kaplıcanın yanında konaklama tesisleri vardır.

Akdağ Kaplıcası: Merkez ilçeye 28 km uzaklıkta, Erzurum-Artvin karayolu üzerindedir. Suyu mîde, barsak, karaciğer, safrakesesi ve şeker hastalıklarında faydalıdır.

ERZURUM KONGRESİ (Bkz. İstiklâl Harbi)

ERZURUMLU EMRAH;

Türk halk şâiri. Şiirlerinde Emrah ismini mahlas olarak kullanmıştır. Emrah, amrah, amrak "âşık" mânâsına gelmektedir. On dokuzuncu yüzyıl sâz şâirleri arasında yer alır. Bir ordu şâiri olan Sürûrî, Bayburtlu Zihnî (1785-1859), Âşık Dertli (1712-1845), Dadaloğlu (1785-1868) gibi halk şâirleri ile aynı asırda yaşamıştır. Emrah ismini taşımaları yüzünden bazan Ercişli Emrah ile karıştırılmış, hattâ Erzurumlu Emrah'a mâl edilmiştir. Buna sebeb her iki şâirin Doğu Anadolu'da yaşamaları, hemen hemen aynı yerlerde gezip dolaşmalarıdır.

Erzurumlu Emrah, Erzurum'un Tanbura köyünde doğmuş, Erzurum'da medrese tahsiline devâm etmiştir. Ömrü seyâhatla geçen bu halk şâiri Sivas, Kastamonu, Sinop, Konya, Niğde gibi vilâyetlerde dolaşmış, ömrünün son zamanlarını Niksar'da geçirmiş ve orada 1860 yılında ölmüştür. Mezârı Tekkebayırı Mezârlığında Ali Pehlivan Türbesi yanındadır.

Erzurumlu Emrah'ın medrese tahsili görmesi kendisini diğer halk şâirlerinden ayırmaktadır. Bu yönü ile o Ercişli Emrah'tan farklıdır ve divan şiirine yakın bir söyleyişin içinde yer almaktadır. Ercişli Emrah daha avâmî kalmaktadır. Erzurumlu Emrâh; Tokatlı Nûrî, Beşiktaşlı Gedâî gibi birçok halk şâiri üzerinde tesir bırakmış, hece vezni ile şiir söylediği gibi arûz veznini de ustaca kullanmış, hattâ divan şiiri üslûbuyla gazeller söylemekten geri kalmamıştır.

Şiirlerinde Fuzûlî, Hatâî, Bâkî, Nedim ve Vâsıf'ın tesirleri görülmektedir. Her ne kadar divan şiirine yakın şiirler söylemişse de asıl güzel şiirleri, heceyle söylediği koşma ve semâî gibi nazım şekillerindeki manzûmeleridir.

Bâzı şiirleri bir tekke şiiri hissini doğurursa da, serbest ve şûh söyleyişli şiirleri de vardır. Hâsılı Erzurumlu Emrah bir yüzünü divan edebiyâtına çevirmiş, diğer yönü halk edebiyâtında olan bir saz şâiridir. Türk milletinin şiirlerinde yer alan gurbet duygusu bütün âşıklarda olduğu gibi onda da lirizmin ana kaynağını teşkil etmektedir. Kalem şâirliğine olan özentisi, **Dîvân** tertib etmesine sebeb olmuştur.

KOŞMA

Hiyleye yüz tuttu asırda insan,
Mürüvvet, merhamet, hürmet kalmadı.
Fısk bir âlûde oldu âbidân,
Cihânda bir temiz tıynet kalmadı.

Herkes mâil oldu süse, ziynete,
Erenler çekildi künc-i vahdete,
Bir ehli gelmiyor sadr-ı devlete,
Feyz alacak sâhib-himmet kalmadı.

Bu pendim uşşâka olsun yâdigâr,
Dâim fitne, fesâd oldu âşikâr.
Cümlemiz hıfz etsün, Ol Perverdigâr,
Pâk-i dâmen ehl-i iffet kalmadı.

Gafletle geçirme ömrünü Emrah,
Kime arz edersin hâlini Emrah,
Hâle tebdil eyle kâlini Emrah,
Seni gûş edecek şefkat kalmadı.

KOŞMA

Âlim isen gel ol ilminde âmil,
Tarîk-i Hak'tır bu billâh efendi.
Sakın her dergâha sen olma sâil,
Dergâh-ı Mevlâ'dır dergâh efendi.

Vurma bir kimseye vurulmayasın,
Bir amel işle ki sorulmayasın,
Bir tarîka gir ki yorulmayasın,
Doğru Hakk'a gider o râh efendi.

Hakk'ı bul nâ-hakka eyleme tapu,
Yâr için agyâra kılma tekâpû,
Bir kapı kaparsa, açar bin kapu,
Fâtih-i ebvâd'dır Allah, efendi.

Sûfî ister isen Cennet'le hûrî,
Getirme kalbine kibr ü gurûru,
Sakın câhil sanma ey gözüm nûru,
Her fenne âlimdir Emrâh, efendi.

ERZURUMLU MUSTAFA DARİR;

beylikler devri şâirlerinden. Doğum ve ölüm târihleri belli değildir. Doğuştan kör olduğu söylenen Darir, kuvvetli bir hâfızaya sâhipti. Bu sâyede Arapça ve Farsçayı mükemmel bir şekilde öğrendiği gibi, İslâmî ilimlerde de ehliyet kazanarak kâdılık pâyesi almıştır.

Erzurum ve civârında doğup büyüyen Darir, 1377 yılında Mısır'a gitmiş, hükümdâr meclisine kabul edilerek fasih ve beliğ konuşması ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Nazım ve nesirle meşgul olan Darir, tahmînen 15. yüzyıl başlarında ölmüştür. Darir'in eserlerinde Âzerî lehçesi özellikleri görülmekle berâber, Kâdı Burhâneddîn'e nazaran Osmanlı Türkçesine daha yakındır. Gâyet rahat ve mükemmel bir üslûbu vardır.

Eserleri:

Erzurumlu Mustafa Darir'in ilk eseri manzum olup, **Yûsuf ve Zeliha** (Kıssa-i Yûsuf) ismini taşır. **Fütuh-üş-Şam**'ı ise 1393 yılında tercüme etmiştir. Ayrıca **Yüz Hadîs Tercümesi** gibi mensûr eserleri de vardır. Mısır'da geçirdiği beş sene içinde yazdığı **Siyer-i Nebî**'si 1388'de tamamlanmıştır. Üç cilt olan bu eserinde nazma da yer verir. Aslında Darir burada bir halk hikâyecisi gibi görünür. Mevzuu anlattıktan sonra aynı konuyu şiirle de verir. Bu şiirlerin bâzısı Arabîdir. **Siyer-i Nebî** Türk Edebiyâtı içinde yazılan ilk siyer kitabıdır. Bunun yanında Peygamber efendimizin doğum günü için yazdığı şiir, Süleymân Çelebi'ye tesir etmiş ve **Vesîletü'n-Necât** adlı **Mevlîd** kitâbının yazılmasına yol açmıştır. **Siyer-i Nebî** Mısır sultanlarının sarayında yazılmış Melik Mansûr Ali ile Sultan Berkuk eserin Türkçe yazılmasını istemişlerdir. Eserin sonundaki Peygamber efendimizle ilgili mersiye dikkat çekmektedir.

Anadan doğma kör olan Darir, bütün eserlerini önce kaynaklardan okutarak dinler, kuvvetli hâfızasına yerleştirir ve sonra yazdırırdı. **Siyer-i Nebî** adlı Eserinin kaynağı Arab müelliflerinden İbn-i İshâk ile

Vâkidî'nin kitaplarıdır. Tabiî Darir, bu büyük eseri kendi ifâde gücüyle edebiyâtımıza kazandırmıştır.

ESAD EFENDİ (Sahhaflar Şeyhizâde);

vak'anüvis, tasavvuf şâiri. 1789 senesinde İstanbul'da doğdu. Asıl ismi Mehmed'dir. Arapkirli, Sahhaflar Şeyhi Hacı Ahmed Efendinin oğludur.

İlk tahsilini babasından aldı. Devrin ileri gelen âlimlerinden okudu. Hâlet Efendiye talebe olup tahsilini ilerletti. Bir süre medreselerde müderrislik yaptı. Geçim sıkıntısı sebebiyle müderrisliği bırakıp, Adapazarı nâipliğine, sonra Meşîhat Mektupçuluğuna tâyin oldu (1819). Şânizâde Atâullah Efendinin yerine vak'anüvisliğe getirildi (1825). Bu arada ordu kâdılığı, **Takvîm-i Vekâyi** nâzırlığı, 1834'te İstanbul kâdılığı yaptı. 1835'te İran Büyükelçiliğine getirildi. Nakîbüleşrâf ve Rumeli Kazaskeri oldu. Maârifle ilgili bâzı vazîfelerde bulundu. 1848 senesinde İstanbul'da vefât etti. Kabri Yerebatan'da yaptırdığı kütüphâne hazîresindedir. Esad Efendi, İkinci Mahmud Han tarafından birçok defâ mükâfatlandırılmıştır.

Eserleri:

Târih: 1821-1826 seneleri arasındaki olayları anlatır. **Üss-i Zafer:** 1826'da yeniçeriliğin kaldırılmasını anlatır. Bu eseri, Fransızca, Rumca, Rusçaya tercüme edilmiştir. **Teşrîfât-ı Kadîme:** Osmanlı Devletindeki teşrifât kâidelerini anlatır. **Zîbâ-i Tevârih; Sefernâme-i Hayr, Âyât-ül-Hayr, Bağçe-i Safâ-Endüz** (Tezkiredir), **Münşeât, Dîvân, Şâhid-ül-Müverrihin, Müstezraf Tercümesi, Es'ile ve Ecvibe, El-Virdül Müfîd fî Şerhi Tecvîd, Pendnâme, Mesh-i Ricl ve Mesh-i Huf, Kevkebül Mes'ûd fî Kevkebi'l-Cünûd. İhtilafitTevrâtîn, Mehâsin-i Mecîdiyye'**dir.

ESAD FEYZİ BEY (Kolağası);

son devir Osmanlı tabiplerinden. 1874'te Gömeç-Ayvalık'ta doğdu. Dâvûd Paşa Rüşdiyesini, Kuleli Askerî Tıbbiye İdâdîsini bitirdi. Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânede talebeyken, Alman fizikçi W.C.Röntgen'in 1895 yılında X ışınlarını keşfetmesinden bir sene sonra ilkel araçlarla ilk röntgen cihâzını yaptı ve arkadaşlarının el filimlerini çekti. 1897'de arkadaşı Rıfat Osman'la birlikte Yunan Savaşında yaralanan askerlerin vücutlarındaki mermi parçalarını röntgen cihâzı ile tesbit ederek ameliyatlarını kolaylaştırdı. Bu uygulama dünyâ tıp târihinde, savaş yaralıları üzerinde yapılan ilk röntgen uygulaması kabul edilir. 1897'de Mekteb-i Tıbbiyeyi yüzbaşı rütbesi ile bitirdi. Aynı okulda fizik dersi muallim muâvinliğine, sivil tıbbiyede de jeoloji ve mineroloji hocalığına getirildi. Röntgenin tıp fakültelerinde resmî ders programına alınmasını sağladı. Genç yaşında 1902'de İstanbul'da vefât etti.

Eserleri: 1) İlm-ül-Arz vel-Meâdin, 2) Eşkâl-i Teşrîhiyye, 3) Hikmet-i Tabiiyye-i İbtidâiyye, 4) Röntgen Şuâsının Esâsı ile Tatbîkât-ı Tıbbiyye ve Cerrâhiyyesi. Bu konuda ilk eserdir.

ESAD PAŞA (Toptânî);

Arnavut asıllı Osmanlı paşalarından. 1862'de Tiran'da doğdu. Süleymân Paşazâde Ali Toptânî'nin oğludur. İkinci Abdülhamîd Han zamânında mirimiran rütbesiyle Yanya Jandarma Kumandanlığında bulundu. Yunan Harbindeki yararlılığından dolayı paşalığa yükseltildi. Daha sonra Sultan Abdülhamîd Hana karşı cephe alarak Jöntürk hareketine katıldı. Hedefi olan Arnavutluk istiklâlini gerçekleştirebilmek için, Abdülhamîd Han'ın tahttan uzaklaştırılmasının şart olduğunu görüyordu. Bunun için İttihat ve Terakki liderlerine bütün gücüyle yardım etti. İkinci Meşrûtiyetten sonra Arnavutluk Mebusu seçilerek meclise girdi. Abdülhamîd Hana tahttan indirildiğini bildirmek için seçilen mebuslar arasında o da vardı. Bu büyük Türk halîfe ve pâdişâhına karşı çok edepsiz bir şekilde, "Seni millet azl etti!" demek küstahlığında bulundu.

Balkan Harbinde Redif Gönüllü Kuvvetleri kumandanı sıfatıyla İşkodra'da bulunuyordu. Sırplılar ve Karadağlılar tarafından sarılmış İşkodra Kalesini kahramanca müdâfaa eden Hasan Rızâ Paşayı öldürterek kalenin Karadağlılar eline geçmesini sağladı. Böylece Arnavutluk'un istiklâlini gerçekleştirmek için resmen harekete geçmiş oldu. Balkan Savaşları sonunda Arnavutluk istiklâline kavuştu. Büyük devletlerce Arnavutluk kralı îlân edilen Prens Wilhelm'in geçici saltanatı sırasında savaş ve içişleri bakanlıkları yaptı. 1919'daki barış konferansında Arnavutluk heyetine başkanlık etti. Bu arada İtalyanlar Arnavutluk'un kendilerine verilmesi gerektiğini ileri sürdüler. Esad Toptânî ise büyük devletlere mürâcaatlarda bulunabilmek için Fransa'ya gitti. Ancak İtalya hesâbına çalışan bir Arnavut genci tarafından Paris'te vurularak öldürüldü (1919).

ESHÂB-I KEHF;

Îsâ aleyhisselâmdan sonra, din düşmanları her tarafı kapladığı bir zamanda, dinlerini korumak için her şeylerini terk edip, hicret eden ve Efsûs (Tarsus)taki mağarada medfun bulunan yedi kişi ile Kıtmîr

adındaki köpekleri. Kur'ân-ı kerîmde Kehf sûresinde kıssaları uzun bildirilmektedir.

Eshâb-ı Kehf denilen îmânlı gençler, Efsûs yâni Tarsus şehri ahâlisinden idiler. Bunlardan altısı sarayda vazîfeli, hükümdâra yakın kimselerdi. Hazret-i Ali'nin rivâyetine göre Eshâb-ı Kehf'in adedi yedi olup, bunların altısı hükümdârın müşâvere heyetinde idi. Onun sağında ve solunda bulunurlardı. Sağındakiler Yemlîha, Mekselînâ ve Mislînâ idi. Bunlara "Eshâb-ı yemîn" denmiştir. Hükümdârın solunda bulunanlar ise, Mernûş, Debernûş ve Şâzenûş'tur. Bunlara da "Eshâb-ı yesâr" denmiştir.

Hükümdâr o târihte Roma imparatorlarından Dimityanus veya Dokyanus olup, rezil, zâlim bir kimseydi. Putlara tapardı. Sonra tanrılığını îlân etti.Putperestliği kabul etmeyen az sayıdaki mü minleri yakalatıp parçalattıktan sonra şehrin kapılarına astırdı. Hükümdâr bir ihbâr üzerine saraydaki bu îmânlı gençlerin durumlarını öğrendi. Büyük bir öfke ile onları çağırıp tehdid etti. Fakat onlar, îmân yolunda sebât gösterip, şirki ve putperestliği kabul etmediler. Üstelik Dokyanus'u îmâna dâvet ettiler. Eshâb-ı Kehf bu hak sözleri Dokyanus'a sarayda, hazır olan bir topluluk içinde söylediler. Çünkü Dokyanus bunları oradaki topluluk içinde putperestliğe çağırmıştı. Onlar da, saray erkânı içinde büyük bir cesâretle: "Rabbimiz göklerin ve yerin Rabbi'dir. Fânî (yok olucu) şeyler nasıl yaratıcı olabilir." dediler. Hükümdâr onların eski günlerine dönmeleri için zaman tanıdı. Bu da îmânlı gençlere Allahü teâlânın bir lütfu oldu. Çünkü bu bekleme esnâsında birbirleriyle istişâre ederek, hicret imkânını elde ettiler. Dinlerini korumak için gerekli hazırlıkları gizlice yapıp, şehre yakın bir dağ cihetine gittiler.Yolda giderken Kefeştetayyuş ismindeki bir çoban onların hâlini anlayıp îmân etti ve yedincileri oldu. Çobanın köpeği Kıtmîr de onlara katılıp, arkalarından tâkib etti. Dağa yaklaştıklarında çobanın gösterdiği bir mağaraya girdiler. Onlar mağarada Allahü teâlânın rahmet ve lütfunu dileyerek duâda bulundular. Allahü teâlâ bu husûsu Kur'ân-ı kerîmde Kehf sûresinin 13. âyet-i kerîmesinde meâlen şöyle bildirmektedir:

O zaman o genç yiğitler mağaraya sığınmışlardı da: "Ey Rabbimiz! Bize tarafından bir rahmet (dinde hidâyet, günâhlarımızı da mağfiret et ve helâl rızık) **düşmanlarından emniyet ver ve işimizden** (dînimizi korumak için kâfirlerden ayrılıp, mağaraya ilticâ ettiğimizden dolayı) **bizim için muvaffakiyet hazırla** (o sâyede rüşd ve hidâyete ermiş, böylece çok sevâba kavuşmuş olalım)**.**

Diğer taraftan zâlim hükümdâr Dokyanus, Efsûs'a gelip, onları sordu. Kaçtıklarını haber verdiklerinde, babalarını, onların getirilmesine zorladı. Babaları; "Bizim malımızı alıp, dağa doğru gittiler." dediler Dokyanus adamları ile gidip, o mağarayı bulunca; "Burada ölsünler!" diye mağaranın ağzını kuvvetlice kapattırdı. Dokyanus'un yakınlarından iki mümin, gençlerin isimlerini ve hâllerini bir taşa nakşedip, mağaranın duvarına koydular. Bu mağara Betâhlus Dağının güney tarafında idi. Güneş doğarken ve batarken oraya vurup, rütûbet olmazdı. Allahü teâlâ, meleklerle onları sağ ve sol taraflarına döndürürdü. Köpekleri dirseklerini kapının eşiğine uzatmıştı. Ölü değillerdi. Uyurken de gözleri açıktı. Nefes alırlar; saçları, tırnakları uzardı.

Allahü teâlâ, kemâl-i kudretiyle ceset ve elbiselerini değiştirmedi. Uzun müddet uyuduktan sonra onları uyandırdı.

Eshâb-ı Kehf'in mağaradaki uyku müddeti Kur'ân-ı kerîmde meâlen şöyle bildirilmektedir:

Bunun üzerine biz, nice yıllar mağarada onların kulaklarına (hâricî şeyleri işitmelerine mâni perde) **vurduk.** (Nice yıllar tam bir sükûn içinde uyuttuk). (Kehf sûresi: 11)

Onlar mağalarında üç yüz sene eğleştiler. (Buna) **dokuz** (yıl) **daha kattılar.** (Kehf sûresi: 25)

Cenâb-ı Hak bu uzun uykudan sonra Eshâb-ı Kehf'i uyandırınca, onlar henüz yattıkları günde bulunduklarını sandılar. Eshâb-ı Kehf'in uykudan kalkmaları, birbirleriyle konuşmaları ve içlerinden birini şehre göndermeleri Kur'ân-ı kerîmde meâlen şöyle bildirilmektedir:

Biz, onları (uyuttuğumuz gibi, kudretimizle ceset ve elbiseleri bu uzun zamanda değişmeksizin) **uyandırdık ki, hâllerini bilsinler.** (Birbiriyle soruşup hâllerini ve Allahü teâlânın kendilerine ne yaptığını öğrensinler de cenâb-ı Hakk'ın kudretine olan yakînleri, îmânları artsın. Öldükten sonra dirilmenin ne olduğunu ve bunun bir örneğini görsünler. Allahü teâlânın kendilerine olan nîmetlerine şükretsinler.) **Onlardan birisi** (Mekselîna) **dedi ki: "Ne kadar zaman** (yatıp) **eğleştiniz!"** (Zîrâ onların mağaraya girmeleri güneş doğarken idi. Uyanmaları guruba yakın olmakla cevapta bâzıları) **"Bir gün, yâhut günden bir mikdâr uykuda kaldık." dediler**. (Tekrar uzamış kıllarına, tırnaklarına bakıp) **birbirlerine; "Ne kadar eğlendiğimizi Rabbimiz daha iyi bilendir. Şimdi siz birinizi bu gümüş para ile şehre** (Tarsus'a) **gönderin de baksın, onun hangi yiyeceği temizse** (daha helâl, daha güzel, daha bol, daha ucuz ise) **ondan bir rızık getirsin. Çok nâzik hareket etsin. Sizi hiçbir kimseye sakın hissettirmesin." dediler.** (Kehf sûresi: 19)

Bunlar şehre gidip yiyecek getirecek kimsenin (Yemlîhâ'nın) elbise değiştirerek hâlini kimseye bildirmeden gidip gelmesini uygun gördüler.

Bunların en olgunu ve akıllıları olan Yemlîhâ, bu vasiyetleri kabûl edip şehre geldiğinde çok değişmiş

bir başka âlem buldu. Hayret etti. İçi burkuldu. Nihâyet ekmekçi dükkanına girdi. O parayı yâni Dokyânus zamânında, onun adına olan sikkeyi ekmekçiye verince, ekmekçi bu adamın hazîne bulduğunu sandı ve hemen elden ele göstererek polise vardı. Yemlîhâ'yı tutup, "Bulduğun hazîneyi ver." diye tehdid ettiler. Yemlîhâ dedi ki: "Ben hazîne bulmadım. Dün bu altını evden aldım. Bugün çarşıya getirdim."

Babasının ismini sordular. Söyledi. "Burada o isimde kimse yoktur." deyip, yalan söylüyorsun dediler. Çok sıkıldı. "Beni Dokyânus'a götürün, o benim işimi bilir." Bu sözünü de alaya alıp; "Dokyânus öleli üç yüz seneye yakın oldu. Sen bize hikâye mi anlatıyorsun?" dediler.

Velhâsıl pâdişâhları olan Sâlih Melik Tendrus'a götürdüler. Bu pâdişah mümin idi. Vaktindeki insanların çoğu, cesetlerin haşrını inkâr ederdi. Pâdişâh onlara bu hususta ne kadar nasîhat ettiyse, fayda vermezdi.

Yemlîhâ, başından geçenleri o pâdişâha anlatınca, pâdişah; oğlu, eşrâfı ve yakın adamlarıyla birlikte, mağaraya geldiler. Yemlîhâ varıp arkadaşlarına haber verdi. Pâdişâh dahi yetişip, önceki hâlleri üzerine yazılan taşı getirip okudular. İsimleri ve hâlleri anlaşıldı. Onlara selâm verip cevap aldı. Hepsinin boynuna sarılıp, vedâ ederken, tekrar eskisi gibi uykuya vardılar.

Resûlullah efendimiz zamânında, hazret-i Ebû Bekr ve hazret-i Ali, Eshâb-ı Kehf'e gittiler. O zaman Eshâb-ı Kehf uykudan uyanıp onları gördüler. Resûlullah'a îmân ettiklerini bildirdiler ve selâm gönderip duâ istediler.

Eshâb-ı Kehf, hazret-i Mehdî zamânında yine uykudan kalkıp, onun yanına gidip askeri olacaklar ve yardım edeceklerdir. Köpekleri Kıtmîr dahi Cennet'e girecektir.

Peygamber efendimiz Eshâb-ı Kehf hakkındaki hadîs-i şerîflerinde şöyle buyurmuştur: **Eshâb-ı Kehf,** (hazret-i) **Mehdî'nin yardımcıları olacaktır ve Îsâ** (aleyhisselâm) **bunun zamânında gökten inecektir.**

ESHÂB-I KİRÂM;

Peygamberimizin arkadaşları. Kadın veya erkek, çocuk veya büyük bir Müslüman, Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem efendimizi çok az da olsa bir kere görürse, kör olan, bir kere konuşursa ve îmân ile vefât ederse buna "Sâhib" veyâ "Sahâbî" denir. Birkaç tânesine "Eshâb" veya "Sahâbe" yâhud "Sahb" denir. Peygamberimizi, kâfir iken görüp de, Resûlullah'ın vefâtından sonra îmâna gelen veya Müslüman iken, sonra mürted olan (Müslümanlıktan çıkan) sahâbî değildir. Sahâbî olduktan sonra mürted olup, Resûlullah'ın vefâtından sonra, tekrar îmâna gelen, sahabi olur. Peygamber efendimiz cin sınıfına da peygamber olduğu için, cin de sahâbî olur.

Eshâb-ı kirâm, dînî hükümler husûsunda en mûteber otoritedir. Çünkü Kur'ân-ı kerîmi, Peygamberimizden öğrenip, kendilerinden sonrakilere öğretmişler ve açıklamışlardır. Peygamberimizin yaptıkları ve söyledikleri hakkında bilgiler, bunların bizzat görerek ve duyarak naklettikleri şeylere dayanır. İşte bunların bütün olarak naklettikleri hükümler, hadîs-i şerîflerin temelini teşkil etmiştir. İslâmiyette İcmâ-ı ümmet, yâni âlimlerin sözbirliği, ancak Eshâbın zamânında tam ve mükemmel bir şekilde gerçekleşmiştir. Ayrıca Eshâbın herbiri, dinde sözü senet, vesîka olan müctehid âlimlerdendir. Sonra gelen müctehidlerden üstündür.

Ehl-i sünnet âlimleri, Eshâb-ı kirâmın üstünlük sırasını üçe ayırmıştır:

1. Muhâcirler: Mekke şehri alınmadan önce, Mekke'den veya başka yerlerden, vatanlarını, yakınlarını terk ederek, Medîne şehrine hicret edenlerdir. Bunlar, Resûlullah'ın yanına îmân ile gelmiş veya gelince îmân etmişlerdir. Amr bin Âs hazretleri bunlardandır. (Bkz. Muhâcir)

2. Ensâr: Medîne şehrinde veya bu şehre yakın yerlerde ve Evs, Hazrec adındaki iki Arap kabilesinde bulunan Müslümanlara Ensâr denir. Çünkü Peygamber efendimize ve Medinelilere her türlü yardımda ve fedâkârlıkta bulunacaklarına söz vermişler ve sözlerinde durmuşlardır. (Bkz. Ensâr)

3. Diğer Eshâb-ı kirâm: Mekke şehri alındığı zaman ve daha sonra Mekke'de veya başka yerlerde îmâna gelenlerdir. Bunlara Muhâcir ve Ensâr denmez. Yalnız sahâbî denir. Eshâb-ı kirâmın en üstünleri, Resûlullah'ın dört halîfesidir. Bunlardan sonra en üstünleri Aşere-i Mübeşşereden (Bkz. Aşere-i Mübeşşere), yâni Cennet ile müjdelenmiş olan on kişiden, geri kalan altısı, (Talhâ, Zübeyr bin Avvâm, Abdurrahmân bin Avf, Sa'd bin Ebî Vakkâs, Saîd bin Zeyd, Ebû Ubeyde bin Cerrâh) ve hazret-i Hasan ile hazret-i Hüseyin'dir. Bunlardan sonra en üstünleri ilk Müslüman olan kırk kişidir. Bunlardan sonra en üstün Bedr Gazâsında bulunan üç yüz on üç sahâbidir. Bunlardan sonra üstün olan Uhud Gazâsında bulunan yedi yüz kahramandır. Bunlardan sonra üstün olan, hicretin altıncı senesinde, ağaç altında Resûlullah'a: "Ölmek var, dönmek yok!" diye söz veren bin dört yüz kişidir. Bu

sözleşmeye **"Bîat-ı Rıdvân"** denir. (Bkz. Bîat-ı Rıdvân)

Eshâb-ı kirâmın adedi: Mekke fethinde on bin, Tebük Gazâsında yetmiş bin, Vedâ Haccında doksan bin ve Resûlullah vefât ettiği zaman yeryüzünde yüz yirmi dört binden fazla sahâbi vardı. Bu konuda başka rivâyetler de vardır.

Eshâb-ı kirâmdan en son vefât edenler şunlardır: Ebdullah bin Evfâ, 705 (H.86) senesinde Kufe'de vefât etti. Abdullah bin Yesr, 706 (H.88) senesinde Şam'da, Sehl bin Sa'd, 709 (H.91) senesinde 100 yaşında Medîne'de, Enes bin Mâlik 711 (H.93) senesinde Basra'da, Ebu't Tufeyl Âmir bin Vâsile, 718 (H.100) senesinde Mekke'de vefât ettiler.

Peygamberimizin vefâtından sonra, Dört Halîfe devrinde de Eshâb-ı kirâm, İslâm dînini yaymak, cihâd etmek husûsunda sözlerine sâdık kaldılar. Sözlerinden dönmediler. Hepsi ittifak hâlinde, yerlerini, yurtlarını terk ile Arabistan'dan çıkıp, her tarafa yayıldılar. Gidenlerin çoğu, geri dönmeyip, gittikleri yerlerde ölünceye kadar cihâd etti ve İslâm dînini yaydı. Böylece az vakitte çok memleket alındı. Fethedilen yerlerde İslâmiyet hızla yayıldı.

Eshâb-ı kirâmın hepsi âdildir. İslâmiyeti bildirmekte hepsi ortaktır.Kur'ân-ı kerîmi onlar topladı. Hadîs-i şerîfleri Peygamberimizden onlar nakletti.

Eshâb-ı kirâmın, İslâm dînine yaptığı hizmetlerini, örnek yaşayışlarını, fazîletlerini, hepsinin isimlerini ve hâl tercümelerini yazan birçok eser telif edilmiş, yayınlanmıştır. Bunlardan İbn-i Sa'd'ın, **Tabakât-ül-Kübrâ'**sı, İbn-i Abdilberr'in **El-İstiâb**'ı, İbn-i Esir'in, **Üsüd-ül-Gâbe'**si, İbn-i Hacer-i Askâlânî'nin **El-İsâbe**'si, Türkçe olarak İhlâs A.Ş.tarafından yayınlanan **"Eshâb-ı Kirâm"** kitabı çok kıymetlidirler. Arapça ve Farsça çok eser yazılmıştır.

Peygamberlerden ve meleklerin üstünlerinden sonra, bütün yaratılmışların en üstünü, Eshâb-ı kirâmdır. Herbirinin ismini hürmetle, saygı ile söylemelidir. Birinin adı söylenince "radıyallahü anh=Allah ondan râzı olsun" denir. İkisi için "radıyallahü anhümâ=Allahü teâlâ o ikisinden râzı olsun" Birkaçı veya hepsi söylenince "rıdvânullahi teâlâ aleyhim ecmâîn" veya kısaca "radıyallahü anhüm=Allah onların hepsinden râzı olsun" denir. Eshâb-ı kirâmın herbiri, bu ümmetin hepsinden üstündür. Muhammed aleyhisselâmın peygamber olduğuna inanan herkese, yâni her Müslümana, hangi ırktan, hangi memleketten olursa olsun, Muhammed aleyhisselâmın ümmeti denir. Şu anda Müslümanlar O'nun ümmetidir. Eshâb-ı kirâm Şam'ı fethettikleri, şehre girdikleri zaman, Hıristiyanlar bunları görünce, güzel hallerine şaştılar ve bunlar Îsâ aleyhisselâmın Eshâbı olan Havârîlerden daha üstündür diyerek yemin ettiler. Düşmanın da şâhid olduğu bu üstünlük, gerçeğin, hakîkatin kendisidir.

Sahâbenin fazîlet ve üstünlüğü ile ilgili âyet-i kerîmelerde meâlen buyruluyor ki:

Siz ümmetlerin hayırlısısınız. (Âl-i İmrân sûresi: 110)

Önce Müslüman olanlardan, Muhâcirlerin ve Ensârın önce gelenlerinden ve bunların yolunda gidenlerden Allahü teâlâ râzıdır ve bunlar da Allahü teâlâdan râzıdırlar. Allahü teâlâ bunlar için, Cennetler hazırladı. Bu Cennetlerin altından nehirler akmaktadır. Bunlar Cennetlerde sonsuz olarak kalacaklardır. (Tevbe sûresi: 100)

Muhammed (aleyhisselâm) **Allahü teâlânın Peygamberidir. Ve O'nunla birlikte bulunanların** (yâni Eshâb-ı kirâmın) **hepsi kâfirlere karşı şiddetlidirler. Fakat birbirine karşı merhâmetlidirler. Bunları çok zaman rükûda ve secdede görürsünüz. Herkese** (dünyâ ve âhirette) **her iyiliği, üstünlüğü, Allahü teâlâdan isterler. Rıdvânı** (yâni Allahü teâlânın kendilerini beğenmesini) **da isterler. Çok secde ettikleri yüzlerinden belli olur. Onların halleri, şerefleri böylece Tevrat'ta** (ve İncil'de) **bildirilmiştir. İncilde de bildirildiği gibi, onlar, ekine benzer. İnce bir filiz yerden çıkıp kalınlaştığı, yükseldiği gibi, az ve kuvvetsiz oldukları hâlde, az zamanda etrafa yayıldılar. Her tarafı îmân nûru ile doldurdular. Herkes filizin hâlini görüp, az zamanda nasıl büyüdü diyerek şaşırdıkları gibi, hâl ve şânları dünyâya yayılıp görenler hayret etti ve kâfirler kızdılar.** (Fetih sûresi: 29)

Eshâb-ı kirâm hakkındaki bâzı hadîs-i şerîfler:

Eshâbıma sövmeyiniz! Eshâbımdan sonra gelenlerden bir kimse dağ kadar altın sadaka verse, Eshâbımdan birinin bir avuç arpa vererek kazandığı sevâba veya yarısına kavuşamaz.

Eshâbım gökteki yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız, hidâyete kavuşursunuz.

Eshâbıma düşmanlık etmekten sakınınız. Allah'dan korkunuz! Onları seven beni sevdiği için sever. Onlara düşmanlık eden, bana düşmanlık etmiş olur. Onları inciten, beni incitmiş olur. Beni inciten de, elbette Allahü teâlâyı incitir.

Ümmetimin en iyisi benim bulunduğum zamanda olanlardır. Onlardan sonra en iyisi onlardan

sonra gelenlerdir. Onlardan sonra da en iyisi daha sonra gelenlerdir.

Beni gören ve beni görenleri gören bir Müslümanı Cehennem ateşi yakmaz.

Bu âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîfler, Eshâb-ı kirâmın üstünlük ve fazîletini açıkça göstermektedir.

ESKİMOLAR;

Amerika'nın ve Grönland'ın Arktik bölgesinde yaşayan halk. Eskimolar, Amerika kıtasının kuzey kıyılarında, Grönland'da, Labradar, Hudson Körfezi kıyılarında ve Sibirya'da bulunurlar. Eskimo ismi Abnaki yerlilerinden çıkmıştır. Eskimolar ise kendilerine "İniuit" veya "Yuit" demektedir. Günümüzde yaşayan Eskimolar 50.000'den fazla değildir. Sibirya'da 2000, Alaska'da 25.000, Mackenzie Nehri ile Kuzey Quuebek arasında 10.000 eskimo yaşar. Diğerleri muhtelif yerlere dağılmıştır.

Eskimoların Amerikalı yerlilere mi, yoksa Moğol ırkına mı dâhil oldukları belli değildir. Moğollara ait oldukları daha fazla zannedilmektedir. Boyları kısa (1.50-1.60 m), elleri, ayakları çok küçük, gövdeleri bacaklarına nazaran daha uzundur. Deri sarıya yakın, açık kahverengi arasındadır. Saçları siyah, gözleri siyah ve kahverengi ve çekiktir.Sakal ve bıyık hiç çıkmaz veya çok seyrek çıkar. Antarktika'da iki tip Eskimo vardır. Birisi yuvarlak yüzlü, diğeri Moğollar gibi düz yüzlüdür. Fizîkî özelliklerine göre, dünyânın en farklı ırkına sâhip topluluklardandır. Şişman sayılmazlar. Yüzlerinin genişliği ve kalın elbiseleri şişman gösterir. Son yıllarda diğer ırktan insanlarla bilhassa Kızılderililerle ve beyazlarla kaynaşmışlardır.

Eskimolar, deniz kıyılarını ve civarını tercih ederler. Kıyıdan nâdiren 40-150 km uzaklaşırlar. Doğu-batı istikâmetinde 6000 km düz bir hatta yaşayan yegâne yerli topluluklardır. Mesâfenin bu kadar geniş olması ve basit yaşayışları sebebiyle dünyânın en az nüfus yoğunluğuna sâhip toplum hâline gelmişlerdir. Lisanlarını ve âdetlerini devâm ettirmekteki titizlikleri, yaşamak için verdikleri mücâdelenin sertliğine bağlanabilir.

Eskiden "kayak" adını verdikleri enteresan ve deriden kaplanmış tek kişilik kayıklarını avlanırken kullanırlardı. Sıçrayan dalgalardan korunmak için üzerlerine su geçirmez bir deri ceket giyerler. Kayık devrilse bile, elbiseleri sebebiyle yaralanmadan kurtulabilirler. Kanada'daki bâzı Eskimolar, Karibu'nun etini yer, derisini giyer, kemiklerinden av âleti yaparlar.

Kardan kesilmiş İgolalardan başka, bâzı evlerin üstlerini molozla örterler. Diğer insanlarla olan münâsebetleri sebebiyle, pek nâdir de olsa bâzı yerlerde muntazam evlerde yaşarlar.

Şamanizme inanırlar. Amerika ve Avrupalılar bâzı Eskimoları Hıristiyanlaştırmışlardır.

Fok balığı ve bâzı balıkları avlarlar. Av âleti olarak eskiden kullandıkları en gelişmiş âletleri zıpkındır. Zıpkının ucu kemiktir. Köpeklerin bulunduğu, fok balıklarının nefes almak için kullandıkları deliklerin başında beklerler. Fok çıkar çıkmaz zıpkınlar veya bu delikler vâsıtasıyla balık avlarlardı.

Bugün kayaklar ve kayıklar yerlerini mâdenden yapılmış botlara ve motorlu deniz taşıtlarına terk etmiştir. Köpeklerin çektiği kızaklar yerlerini gemilere ve otomobillere bırakmıştır. Petrol bulunması dolayısıyla modern yollar yapılmış ve bir çok ekonomik yenilikler de böylece Eskimolar arasına girmiştir.

ESKİŞEHİR;

İlin Kimliği

Yüzölçümü **:** 13.552 km^2

Nüfusu **:** 641.057

İlçeleri **:** Merkez, Alpu, Beylikova, Çifteler, Günyüzü, Han, İnönü, Mahmudiye, Mihalgazi, Mahalıççık, Sarıcakaya, Seyitgazi, Sivrihisar.

en hızlı kalkınan illerimizden biri. 29°58' ve 32°04' doğu boylamları ile 39°06' ve 40°09' kuzey enlemleri arasında kalan il toprakları, Ankara, Afyonkarahisar, Kütahya, Bilecik ve Bolu illeri ile çevrilidir. Topraklarının büyük kısmı İç Anadolu bölgesinde kalmasına rağmen, Seyitgâzi ilçesinde küçük bir alanı, Sarıcakaya ilçesinin tamamı, Merkez ve Mihalıççık ilçelerinin bir bölümü Karadeniz bölgesinde kalır. Trafik numarası 26'dır.

İsminin Menşei

Osmanlı Devletinin ilk kuruluş yıllarında büyük değer ve öneme sâhib olan bu şehre "Sultanönü" ismi verilmiştir. Bilâhare değerini kaybeden şehir, terk edilmiş görünümü almış ve eski şaşaalı günlerini özleyen halk bu şehre "Eskişehir" demeğe başlamıştır. Asıl ismi olan "Sultanönü" unutulmuştur.

Frigyalılar zamânında kurulan târihî “Dorylaion” harâbelerine bakarak bu şehre “Eskişehir” denildiği de kuvvetli rivâyetler arasındadır.

Târihi

Üzerinde asırlarca kanlı ve çok önemli savaşların cereyan ettiği Eskişehir’in bilinen târihi Hititlere dayanır. Hititler zamânında bu bölgeye “Masa” denirdi. Hititlerden sonra Frigyalalılar bölgeye hâkim oldular. Başkentleri Gordion (Polatlı civârı) bu bölgeye yakın olduğundan, krallığın önemli bir bölgesiydi. Eskişehir’in eski ismi “Dorylaion” olup, Frigyalılar zamânında Eretrialı Doryleos tarafından kurulmuştur. Frigyalılardan sonra Lidyalılar bölgeye hâkim olmuşlardır. M.Ö. 6. asırda Persler, Lidya Devletini yıkarak topraklarını istilâ etiler. M.Ö. 4. asırda Makedonya Kralı İskender Persleri yenerek Anadolu’yu işgâl etti. Makedonya İmparatorluğu İskender’in ölümü üzerine komutanları arasında taksim edildi. Porsuk Çayının kuzeyinde Bitinya ve güneyinde Galatya krallıkları kuruldu. M.Ö. 1. asırda Roma İmparatorluğu bu bölgeyi ilhak etti.

M.S. 395 Roma İmparatorluğu ikiye bölününce, bütün Anadolu gibi bu bölge de Doğu Roma (Bizans) payına düştü. Bizans imparatorlarından bâzıları Eskişehir’de oturdular. Bizans’ın kuvvetli bir askerî üssü hâline geldi. Sâsânîler, İstanbul ve Üsküdar önlerine giderken buradan geçtiler. 708 senesinde Emevî kumandanı Abbâs İbnü’l-Velid Eskişehir’i fethetti. Abbâsîler devrinde ise Hasan ibni Kahtaba 778’de Eskişehir önlerine kadar geldi. Araplar Dorylaion’a “Durûlîye” dediler.

1071 Malazgirt Zaferinden az sonra Anadolu Fâtihi ve Anadolu’da Türkiye devletinin kurucusu Selçuklu Kutalmışoğlu Birinci Süleymân Şah’ın başkumandanlığı altındaki Türk orduları Eskişehir’i fethettiler. Birinci Haçlı Seferinin en büyük ve en kanlı meydan muhârebesi Eskişehir ovasındaki Porsuk civârında cereyân etmiştir. “Dorylaion” (Eskişehir) (Porsuk) Meydan Muhârebesi olarak târihe geçen bu savaşta, Kılıç Arslan emrindeki Türk ordusu, Haçlı ordusunu hezîmete uğrattı. Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhûriyetinin varoluşunun kökleri Alparslan’ın Malazgirt ve Kılıç Arslan’ın, Sultan Mes’ûd’un Eskişehir zaferlerine dayanır.

1175’te Bizans İmparatoru Manuel Kommenos Eskişehir’i işgâl etti. Ertesi sene Birinci Mes’ûd’un oğlu İkinci Kılıç Arslan, Bizans imparatorunu Miryakefalon (Karamukbeli) Meydan Muhârebesinde yenerek Eskişehir’i geri aldı. On üçüncü asır başlarında Eskişehir Bizans sınırında bir “uç” olarak bulunuyordu. Ertuğrul Gâzi ve oğlu Osman Gâzi uç beyi idiler. 1289’da Eskişehir-Bilecik- Kütahya vilâyetlerinin kesiştiği bölge, Osmanoğullarının elindeydi. Orhan Gâzi, Eskişehir’in bütün topraklarını Osmanlı Devletine kattı. Osmanlılar, şehrin kendisine Eskişehir derken, civârındaki topraklara “Sultanönü” dediler.

Sultanönü; merkezi Kütahya’da olan (1451’den önce Ankara) Anadolu Beylerbeyliği eyâletinin 14 sancağından biriydi. On dokuzuncu asır başlarında geriledi ve kasaba hâline geldi. Yirminci asır başlarında ise Hüdâvendigâr (Bursa) eyâletinin Kütahya sancağına bağlı 5 kazâdan birinin merkeziydi. On dokuzuncu asrın sonlarında Eskişehir’den demiryolu geçince, yeniden gelişmeye başladı. 1894’te Eskişehir’de 17 câmi, 3 medrese, 4 tekke, 25 han, 700 dükkan ve 2 kervansaray vardı. Rum, Ermeni gibi gayri müslim halk sayısı sâdece 2000 idi. 20 Temmuz 1921 ile 2 Eylül 1922 arasında 1 sene 1 ay 13 gün Yunan işgâlinde kaldı. Yunanlılar Eskişehir’den kaçarken en az yarısını yıktılar, yaktılar ve harâbe hâlinde terk ettiler. Cumhûriyet devrinde sancaklara (mutasarrıflıklara) “vilâyet-il” denilince, Eskişehir il olmuştur. Cumhûriyet devrinde en hızlı gelişen şehir Eskişehir’dir denilebilir. Demiryolu ve karayolu kavşağı olması, sanâyi tesisleri, uçak ve demiryolu fabrikası ve Anadolu’nun en büyük askerî hava meydanına sâhib olması, Eskişehir’in gelişmesinde mühim rol oynamıştır.

Fizikî Yapı

Eskişehir topraklarının yarısı plato, % 22’si dağlar ve % 26’sı ovalardan ibârettir.

Dağları: Eskişehir topraklarındaki dağlar orta derecede yüksek dağlar olup, 2000 metrenin altındadırlar. Başlıca dağları Türkmenbaba Tepesi (1354 m), Kızıldağ (1818 m), Çal Dağı (1690 m), Arayit Dağı (1819 m), Bozdağ (1534 m), Kırgız Dağı (1302 m), Sündiken Dağı (1770 m), ilin en yüksek Dağı olan Türkmen Dağı (1826 m)dır. Dağ silsileleri ise Sündiken, Mihalıççık, Bozdağ, Sivrihisar, Kırgız ve Türkmen dağlarıdır.

Ovaları: Ovalar akarsu havzalarında yer alır. Ovaları çok bereketlidir. Step karakteri gösterir. Porsuk Ovası: Kütahya il sınırı ile Ankara il sınırı arasında Porsuk Çayı boyunca uzanan ovadır. Bu ova Bozdağ, Sündiken, Sivrihisar ve Türkmen dağları ile çevrilidir. Ovanın meyli azdır. Buğday, arpa, yulaf, mısır, şekerpancarı ve pirinç yetişir. Sarısu Ovası: Porsuk Irmağının bir kolu olan Sarısu’yun iki yanındaki ova olup, Bozdağ ve Türkmen Dağı ile çevrilidir. Porsuk Ovası ile birleşir. Buğday, mısır, arpa, şekerpancarı ve pirinç yetişir. Yukarı Sakarya Ovası: Sivrihisar, Türkmen ve Emirdağ arasındaki büyük bir boşluktur. Denizden yüksekliği 800-1000 m’dir. Porsuk Ovası kadar verimli değilse de her tarafı ekilir. Tahıl, mısır, susam, şekerpancarı ve ayçiçeği yetişir. Sakarya Vâdisi:Türkmen Dağının

doğusundan Seyitgâzi ve Ankara il sınırına kadardır. Vâdi 200 ile 2000 m arasında genişler ve daralır. Porsuk Vâdisi: Bilecik ve Kütahya'dan iki kol hâline giren akarsular birleşerek Porsuk Vâdisini meydana getirir.

Akarsuları: Eskişehir il topraklarında Sakarya, Porsuk ve bunların küçük kolları vardır. Aslında Porsuk da Sakarya'nın bir koludur. Fakat bu iki akarsu Ankara il sınırlarında Polatlı ilçesinin "Gordion Harâbeleri" bölgesinde birleşirler. **Porsuk Irmağı:** Kütahya'nın Altıntaş ilçesi yakınlarında Murat Dağından çıkar. Batı-doğu istikâmetine akar, Eskişehir il topraklarını ikiye bölerek il merkezinin ortasından geçer. Debisi 10 metreküptür. Yazın suyu azalır. **Sakarya Nehri:** Çifteler ilçesinde Sakaryabaşı (Sakarbaşı) denilen yerden doğar. 19-25°C sıcaklıkta kaynayan 5 kaynak, Sakarya'yı meydana getirir. Kaynakların denizden yüksekliği 900 metredir. Sakarya-Eskişehir-Ankara sınırını çizer. Porsuk, Ankara il sınırlarında Sakarya ile birleşir. Sakarya bilâhare Sakarya ilinde Karadeniz'e dökülür. Sakarya'nın Porsuk ile birleşmeden önce debisi 27 metreküptür.

Gölleri: Eskişehir ilinde tabiî göller yoktur. Baraj gölleri ve sun'î göller (göletler) vardır. **Gökçekaya Barajı:** Gökçekaya köyü yakınında ve Sakarya Nehri üzerindedir. 1967-1972'de yapılmıştır. 910 milyon m^3 su toplanır. Yüksekliği 115 metredir. Senede 500 milyon kilovat-saat elektrik enerjisi istihsal edilir ve gücü 300 megawattır. **Sarıyar Barajı:** Sakarya Nehri üzerindedir.Senede 400 milyon kwh elektrik enerjisi elde edelir. 1950-56 arasında inşâ edilmiştir. Gücü 160 megawattır. 190 milyon m3 su birikir. **Porsuk Barajı:** Porsuk Irmağı üzerinde sulama, taşkınlardan koruma ve Eskişehir'in içme suyu temini için inşâ edilmiştir. Yüksekliği 98 metredir. 525 milyon m^3 su toplanır. Balık yetiştirilir ve etrâfı güzel bir mesîre yeridir. **Musaözü Barajı:** Porsuk'un kollarından Mollaoğlu Deresi üzerinde sulama ve taşkın önleme maksadıyla kurulmuştur. 1.5 milyon m^3 su toplanır, 350 hektar arâziyi sular. **Dodurga Barajı:** Porsuk'un kolu olan Sarısu üzerindedir. 21.5 milyon m^3 su toplanır. 1670 hektar arâzi sulanır. Muhtelif göletler taşkınları önlediği gibi, 200 hektar arâzinin sulanmasını temin eder. **Kunduzlar Barajı:** Seyitgâzi ilçesinin 16 km güneybatısında Akin Deresi üzerinde inşâ edilmiştir. Yüksekliği temelden 40 metredir. Hacmi 23 milyon metreküptür. Gövde dolgu hacmi de 375.000 metreküptür.

İklim ve Bitki Örtüsü

Eskişehir'de sert bir kara iklimi hüküm sürer. Etrâfı dağlarla çevrili olduğu için Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinin tesiri altında kalmaz. Bir kısmında Batı Anadolu ikliminin tesiri görülür. Kışın bol kar yağar, yağmur yağışı azdır. Yıllık yağış ortalaması 368-393 mm arasındadır. Kışlar soğuk, yazlar ovalarda sıcak,yaylalarda serin geçer. Yaylaları azdır. Gece ve gündüz arasında büyük ısı farkı vardır. Sıcaklık -26°C ile +39°C (gölgede) arasında seyreder. İl topraklarının % 42'si ekili-dikili alanlar, % 25'i çayır ve mer'a, % 27'si orman ve fundalıktır. Tarıma elverişli olmayan arâzi % 6'dır. Ormanlar daha çok Batı Anadolu bölgesindedir. Sarıçam, akçam, karaçam ve ardıç ağaçları çoğunluktadır. Akarsu vâdilerinde söğüt ve kavak ağaçları fazladır. Ovalarında her yer ekilmektedir.

Ekonomi

Orta Anadolu'nun Ankara'dan sonra ikinci büyük şehri olan Eskişehir, aynı zamanda sanâyi bakımından gelişmiş illerden biridir. Sanâyi geliri tarım gelirinden fazladır. Îmâlât ve inşaat sektöründe çalışan nüfûsun yüzdesi 1970'te 11, 1975'te 9, 1980'de 13, 1985'te 15 civârındadır.

Tarım: Eskişehir tarım bakımından da gelişmiş bir ildir. Hayvancılık, ormancılık, balıkçılık ve avcılıkla geçimini temin eden faal nüfûsun yüzdesi 1970'te 59, 1975'te 63, 1980'de 49, 1985'te 48 olarak görülmektedir. Sulama, gübreleme ve modern tarım araçları kullanılır.Sert kara iklimi hüküm sürdüğünden tarım ürünlerinin çeşitleri azdır. Sarıcakaya ve Mihalıççık'ta meyvecilik ve sebzecilik ileridir. Sarıcakaya havâlisinin iklimi Ege iklimine benzediği için, kar görmez ve yılın dört mevsimi çeşitli tarım ürünleri elde edilir. Toplam 200 bin tona yakın marul, ıspanak, patlıcan, domates, salatalık, biber ve tâze soğan, meyve olarak armut, elma, vişne, kayısı, bâdem, dut, karpuz ve kavun yetişir. Buğday, arpa, çavdar, yulaf, ayçiçeği, patates ve en çok olarak da şekerpancarı elde edilir.

Hayvancılık: Eskişehir'de hayvancılık da çok gelişmiştir. Verim ise Türkiye ortalamasının üstündedir.Koyun, tiftik keçisi, sığır, kıl keçisi ve kümes hayvanları beslenmektedir. Arıcılık gelişmiştir. Çifteler harası İkinci Mahmud Han devrinden beri faaliyettedir. Eskiden burada ordunun süvâri sınıfı için at yetiştirilirdi.

Ormancılık: Eskişehir orman varlığı bakımından zengin sayılmaz. Her ne kadar arâzinin% 27'si ormanlık olarak görülmekte ise de çoğu fundalıktır. Ormanlar, Türkmen, Bozdağ ve Sündiken dağlarının yamaç ve uzantılarında bulunur. 1980'li yıllardaki yıllık ortalama kesim, 40 bin m^3 çam tomruk, 8 bin m^3 mâden direği ve 10 bin m^3 telefon direği ile 150 bin ster yakacak odundur.

Mâdenler: Eskişehir ili mâden bakımından zengin sayılır. Çıkan başlıca mâdenler:

Krom: Özel sektör tarafından çıkarılır. Boraks: Kırka'da Etibank tarafından işletilmektedir. Manyezit:

Etibank ve Transtürk Holding tarafından mağnezyum elde edilir. Alüminyumdan hafif ve dayanıklı olan mağnezyum, uzay, otomotiv ve uçak sanâyiinde kullanılır. Bor tuzları: Etibank tarafından çıkarılır. Perlit: Özel sektörce çıkarılır. Lületaşı: Eskişehir'in milletlerarası şöhretlerinden biri lületaşıdır. Deniz köpüğü (Meerschaum) denilen beyaz ve işlenmesi kolay taştan ağızlık, vazo ve süs eşyâsı yapılır. 1981'de Avrupa'ya 11 bin sandık lületaşı ihrâç edilmiştir. Lületaşı pipoların nikotinini emerek tütünün zararını azalttığı söylenmektedir. Lületaşının 5 cinsi vardır. Sırmalı, birim malı, parçalı pamuklu, taneli dökme ve çeltiz gibi isimler alır. 100 kilometrekarelik bir sahada 300'e yakın kuyudan her sene yaklaşık 3500 ton lületaşı çıkarılır. Dünyânın en zengin lületaşı Eskişehir'dedir. Bunlardan başka mermer, linyit, alçıtaşı, amyant, kalsedon çıkarılır.

Sanâyi: Nüfus yoğunluğu, ulaşım imkânı, enerji kaynakları, mâden ve tarım imkânlarının müsâit oluşu, Eskişehir'de sanâyinin gelişmesinde mühim rol oynamıştır. Eskişehir; sanâyisi gelişmiş, ileri bir ilimizdir.Türkye'nin belli başlı sanâyi merkezlerindendir. Başlıca sanâyi tesisleri şunlardır: Un fabrikaları, tuğla ve kiremit fabrikaları, uçak-bakım tesisleri, uçak motor fabrikası, devlet demir yolu fabrikası, çimento fabrikası, basma fabrikası, buzdolabı ve kompresör fabrikası, jant fabrikası, pulverizatör ve su pompası üreten makina fabrikası, yapı malzemesi, makina ve tesis îmâlatı fabrikası, makina sanâyii, cıvata fabrikası, beton sanâyii, gıda, şekerleme, sunta, otomotiv, yem, giyim ve şeker fabrikaları. Eskiden bir tarım kasabası olan Eskişehir, gittikçe bir ticâret, sanâyi, turizm ve sağlık merkezi hâline gelmektedir.

Ulaşım: Eskişehir kara, demiryolu ve hava ulaştırması bakımından büyük imkânlara sâhiptir. Kara ve demiryollarının kavşak noktasıdır. İstanbul- Bilecik-Eskişehir-Ankara ve Ankara-Eskişehir-Bursa karayolu ile İstanbul'u İç Anadolu'ya, Ankara'yı Güney Marmara ve Batı Anadolu'ya bağlar. Köylerinin hepsinin yolları vardır. İlçeleri Eskişehir'e iyi vasıflı yollarla bağlıdır. Askerî maksatla kullanılan büyük bir hava alanı vardır. Haydarpaşa-Ankara demiryolu Eskişehir'den geçer, burada bir hat Ankara istikâmetine diğer hat ise, Kütahya-Afyonkarahisar istikâmetine gider. Böylece demiryolu ile Türkiye'nin her yerine bağlanmış olur. Trenlerin en çok uğradığı yerlerden biri de Eskişehir'dir. Karayolları bakımından İstanbul-Ankara-Bursa üçgeninin ortasında bulunur. Ankara ve Bursa'ya oldukça yakındır. Eskişehir- Bilecik-Adapazarı kavşağı ile İstanbul-Ankara karayoluna bağlanır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfûsu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 641.057 olup, 477.436'sı şehirlerde, 163.621'i köylerde yaşamaktadır. Kırsal nüfus 1940'larda % 66 civârındayken gittikçe azalarak 1985'lerde % 32 civârına düşmüştür. Yüzölçümü 13.652 km^2, nüfus yoğunluğu 47'dir.

Örf ve âdetleri: Sekizinci ve dokuzuncu asırda İslâm ordularının fethettiği Eskişehir 1074'ten bu yana 917 senedir, Türklerin idâresinde olarak Türk-İslâm kültürüyle yoğrulmuştur. Daha önceki asırlarda yaşayan Hitit, Frikya, Lidya, Pers, Galat, Roma ve Bizans kültürü tamâmen silinmiştir. Osmanlı Devletinin son zamanlarında Eskişehir göç edilen bir merkez olmuştur. Balkan, Kırım ve Kafkasya'dan göç eden Türklerin bir kısmı toplu olarak Eskişehir'de iskân edilmiştir. Örf ve âdetlerde Balkan, Kırım ve Kafkasya'nın tesirleri görülür.

Mahallî kıyâfeti: Köylerde kadınların cepken ve şalvar giyimi yaygındır. Ayrıca atlas peştamal, işlemeli kulak ve elde örme renkli yün çorap, sefal, çetal ve sarka ismi verilen esvaptır.

Mahallî yemekleri: Hamur aşlarıyla et yemekleri meşhurdur. Çiğ börek, kaşık mantısı, Eskişehir böreği, yağlı börek, bazlama, gözleme, bamya çorbası gâziler helvası, aşur aşı başlıca mahallî yemeklerdir. El sanatları: Türkmenler tarafından dokunan kilim, heybe ve seccâdeler meşhurdur. Sivrihisar kilimleri motif, renk ve dokunuşundaki sanat bakımından üstündür.

Folklor: Eskişehir ili folklor bakımından çok zengindir. Kırım, Kafkas ve Rumeli'nin tesiri görülür. Başlıca oyunları Kırım oyunu, Çeçen kılıç oyunu, Dağıstan ağır oyunu, Eskişehir zeybeği ve mendil oyunudur. Halk Edebiyâtı: Eskişehir, halk edebiyâtı bakımından zengindir.Mâniler (şen söyleme) geleneği yaygındır.Yunus Emre asırlardır sevilen tasavvufî halk şâiridir. Mihalıççık'ın Sarıköyü'nde doğmuştur. Sarıköy tren istasyonu yakınında türbesi vardır. On üçüncü asırda yaşamış olup,Taptuk Emre'nin talebesi olmuştur. Konya'dan Âzerbaycan'a kadar çok yerleri gezmiş, gönüllerden gönüllere pınarlar gibi çağlamıştır.

Eğitim: Eskişehir okur-yazar nisbeti % 90'a yaklaşan ender illerden biridir. Okulsuz köy yoktur. İl dâhilinde 55 anaokulu, 525 ilkokul, 14 ilköğretim okulu, 76 ortaokul, 9 meslekî ve teknik ortaokul, 23 lise, 27 meslekî ve teknik okul vardır. İç Anadolu'da üniversiteye giriş oranı en yüksek olan ildir. 1958-1959'da kurulan İktisâdî ve Ticârî İlimler Akademisi, 1981'de Anadolu Üniversitesine dönüştü. Buna bağlı olarak İktisâdî İdârî Bilimler Fakültesi, Fen-Edebiyât Fakültesi, Açık Öğretim Fakültesi, Tıp Fakültesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler, Fen Bilimleri ve Sağlık Bilimleri Enstitüleri, Afyonkarahisar, Bilecik, Bolvadin ve Kütahya Meslek Yüksek Okulları ile öğretim

kurumları bulunmaktadır. Sporun muhtelif dallarında başarılı bir ildir.

İlçeleri

Eskişehir'in biri merkez olmak üzere 13 ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 447.926 olup, 413.082'si ilçe merkezinde 34.844'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 95, Hekimdağ bucağına bağlı 10 köyü vardır. İlçe toprakları genelde düzdür. Kuzeyinde Sündiken Dağları, güneyinde Türkmen Dağları yer alır. Ovayı Porsuk Çayı sular.

Ekonomisi tarım ve sanâyiye dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri pancar, buğday, çavdar ve arpadır. Çimento fabrikası, şeker fabrikası, uçak fabrikası, un fabrikaları, DDY motor fabrikası, Sümerbank dokuma fabrikası, tuğla ve kiremit fabrikaları, şekerleme ve bisküvi fabrikaları, soba fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Porsuk Çayı kenarında denizden 792 m yükseklikte kurulmuştur. İzmir-Ankara, İstanbul, Ankara demiryolları ve Ankara-Bursa, İstanbul-Denizli karayollarının geçtiği bir kavşak noktasındadır. İlçe belediyesi 1854'te kurulmuştur.

Alpu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 18.679 olup, 5087'si ilçe merkezinde, 13.592'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 28 köyü vardır. İlçe toprakları hafif engebeli düzlüklerden meydana gelir. Topraklarını Porsuk Çayı sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri pancar ve tahıldır. Sepetçi köyünde çıkarılan lületaşı dünyâca meşhur ihrâç ürünüdür. İlçe merkezi Porsuk Ovasının orta kısımlarında, Porsuk Çayı kenarında kurulmuştur. Eskişehir-Ankara demiryolu ve Eskişehir-Mihalıççık karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 45 km mesâfededir. Merkez ilçeye bağlı bir bucakkken, 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu.

Beylikova: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 10.946 olup, 5995'i ilçe merkezinde, 4951'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 17 köyü vardır. İlçe toprakları hafif engebeli düzlüklerden meydana gelir. Topraklarını Porsuk Çayı sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri tahıl ve pancardır.Hayvancılık gelişmiş olup, küçükbaş hayvan besiciliği yaygın olarak yapılır.İlçede traktör römorku îmâl eden küçük atölyeler vardır.

İlçe merkezi Porsuk Çayı kıyısında kurulmuştur. Eskişehir-Ankara demiryolu ilçeden geçer. Mihalıççık ilçesine bağlı bir bucak iken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu.

Çifteler: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 20.073 olup, 11.540'ı ilçe merkezinde, 8533'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 23 köyü vardır. Dalgalı düzlüklerden meydana gelen ilçe topraklarının büyük bölümü yukarı Sakarya Ovasında yer alır. Türkiye'nin en önemli akarsularından olan Sakarya, ilçe yakınlarında Sakarbaşı olarak bilinen yerden kaynaklanır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, arpa, yulaf ve ayçiçeğidir. Hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. Un fabrikaları ve tarım âletleri yapan küçük atölyeler başlıca sanayi kuruluşlarıdır. Modern harada damızlık koyun ve sığır yetiştirilir.

İlçe merkezi, Afyonkarahisar-Eskişehir karayolu üzerinde İhsaniye (Ilıcabaşı) Çayı kenarında yer alır. Osmanlılar zamânında bölgede orduya at yetiştirmek üzere bir hara kurulmuştur. Bir süvâri alayı devamlı burada bulunurdu. Kumarcı Mustafa zulmünden kaçanlar hara yakınlarında yerleşerek Adalı Mahallesini kurdular. 1878-1885 arasında Kırım ve Kafkaslardan gelen göçmenlerin bölgeye yerleştirilmesi ile büyük bir yerleşim merkezi halini aldı. 1954'te ilçe olmuştur. Eskiden kalma 10 han ve bir hamam vardır. İlçe belediyesi 1951'de kurulmuştur.

Günyüzü: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 15.310 olup, 3804'ü ilçe merkezinde, 11.506'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 16 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikteki dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Sakarya Nehri başlıca akarsuyudur.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, baklagiller, yulaf, arpa şeker pancarı, patates ve üzümdür. Hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. Sivrihisar'a bağlı bir bucak iken, 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânun ile ilçe oldu. İl merkezine en uzak olan ilçedir.

Han: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 4277 olup, 1874'ü ilçe merkezinde 2403'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 10 köyü vardır. Dalgalı düzlüklerden meydana gelen ilçe toprakları yukarı Sakarya Havzasında yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri tahıl ve şekerpancarıdır. Hayvancılık önemli gelir

kaynağıdır. İlçe merkezi gelişmemiş ve köy görünümünde bir yerleşim birimidir. Çiftelere bağlı belediyelik bir köy iken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

İnönü: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 9377 olup, 4399'u ilçe merkezinde, 4978'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 12 köyü vardır. İlçe toprakları hafif engebeli düzlüklerden meydana gelir. Güneyinde Türkmen Dağları yer alır. Dağlar meşe ve çam ormanları ile kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri pancar ve buğdaydır. Yüksek kesimlerde yaygın olarak hayvancılık yapılır. En çok küçük baş hayvan beslenir. İlçe merkezi Sarısu Ovasının güneyinde, Türkmen Dağları eteklerinde kurulmuştur. Türk Hava Kurumunun, Planör Uçuş Eğitim Merkezi ilçededir. İstiklâl Harbinde, İnönü Savaşları bu ilçe yakınlarında olmuştur. Kütahya- İstanbul karayolu ilçenin kenarından geçer. Merkez ilçeye bağlı bucak iken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu.

Mahmudiye: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 11.267 olup, 5781'i ilçe merkezinde, 5486'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 15 köyü vardır. Yüzölçümü 676 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 17'dir. İlçe toprakları orta yükseklikde düzlüklerden meydana gelir. Seyit Suyu başlıca akarsuyudur.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı ve arpa olup, ayrıca az miktarda yulaf, baklagiller, soğan, patates elma ve armut yetiştirilir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. Anadolu tarım işletmesinde damızlık at, yarış atı, tavuk, koyun, sığır yetiştirilir.

İlçe merkezi, Eskişehir-Çifteler-Afyon karayolu üzerinde yer alır. İl merkezine 46 km mesâfededir. 1954'te ilçe olan Mahmudiye'nin belediyesi 1948'de kurulmuştur.

Mihalgazi: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 9059 olup, 4016'sı ilçe merkezinde 5043'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 5 köyü vardır. İlçe toprakları dağlarla çevrili Sakarya Vâdisinde yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Sebze ve meyve yetiştiriciliği yaygın olarak yapılır. İklimi müsâit olduğundan dört mevsim ürün alınır. İlçe merkezi Sakarya Nehri kıyısında yer alır. Yüzölçümü bakımından en küçük ilçesidir.

Mihalıççık: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 24.088 olup, 4.473'ü ilçe merkezinde 19.615'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 52 köyü vardır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Sündiken dağları engebelendirir. Gökçekaya ve Sarıyar baraj göllerinin bir bölümü ilçe sınırları içinde kalır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, çavdar, yulaf ve soğuk mevsim sebzeleridir. Hayvancılık gelişmiş olup, küçükbaş hayvan besiciliği yapılır. Orman içi köylerde ormancılık yapılır. İlçe topraklarında asbest, demir, kaolin, magnezit ve talk yatakları vardır.

İlçe merkezi, Sündiken Dağlarının doğu eteklerinde kurulmuştur. Ulaşım yönünden sapa bir yerde kalması yüzünden ekonomik açıdan gelişmemiştir. İl merkezine 92 km mesafededir. İlçe belediyesi 1923'te kurulmuştur. İstanbul- Ankara demiryolu Yunusemre köyünden geçer.

Sarıcakaya: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 7996 olup, 3672'si ilçe merkezinde, 4324'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 8 köyü vardır. İlçe toprakları dağlarla çevrili Sakarya Nehri Vâdisinde yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Çok verimli olan topraklarında sulu tarım yapılır. Sebze, meyve, zeytin ve pamuk başlıca tarım ürünleridir. Bağcılık yaygın olarak yapılır. İkliminin uygun olması sebebiyle dört mevsim ürün alınır. İlçe merkezi Sakarya Nehri kıyısında bir yamaçta kurulmuştur. İl merkezine 47 km mesafededir. 1957'de ilçe olan Sarıcakaya'nın belediyesi 1958'de kurulmuştur.

Seyitgazi: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 24.762 olup, 3223'ü ilçe merkezinde, 21.539'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 28, Kırka bucağına bağlı 19 köyü vardır.Yüzölçümü 1502 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 16'dır. İlçe toprakları orta yükseklikte tepelik dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Batısında Türkmen Dağları yer alır. Dağlardan kaynaklanan suları Seydi Çayı toplar. Yönek Deresi üzerinde kurulan Kunduzlar Barajının arkasında sun'î bir göl meydana gelmiştir. Dağlık kesimlerde çam ormanları vardır.

Ekonomisi tarım ve mâdenciliğe dayanır. Başlıca tarım ürenleri şekerpancarı, buğday, arpa, patates ve baklagiller olup, az miktarda yulaf, soğan ve elma yetiştirilir. Yüksek kesimlerde hayvancılık yapılır. İlçe topraklarında perlit ve bor yatakları vardır. Bor yatakları, Etibank Kırka Boraks İşletmesi Müessesesi tarafından işletilir.

İlçe merkezi Seydi Çayı kenarında deniz seviyesinden 1000 m yükseklikte kurulmuştur. Çok eski bir yerleşim merkezidir. Tarihî eserler bakımından zengindir. İl merkezine 45 km mesâfededir. Belediyesi 1917'de kurulmuştur.

Sivrihisar: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 37.297 olup, 10.490'ı ilçe merkezinde, 26.807'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 57, Kaymaz bucağına bağlı 8 köyü vardır. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir.Topraklardan kaynaklanan suları Porsuk Çayı ve Sakarya Nehri toplar. Kaymaz Barajı arkasında bir sun'î göl meydana gelmiştir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, arpa, buğday, baklagiller, patates, yulaf ve üzüm olup, soğan, elma, armut yetiştirilir. Yüksek kesimlerde hayvancılık yaygın olarak yapılır. İlçe topraklarında barit, demir, jips talk, toryum ve flüorit yatakları vardır.

İlçe merkezi, kayalık bir tepenin eteklerinde kurulmuştur. Eskişehir-Ankara ve İzmir-Ankara karayolu ilçenin güney kıyısından geçer. İl merkezine 92 km mesafededir. Bir kavşak noktasında bulunması sebebiyle târih boyunca önemli bir şehir olmuştur. Târihî eserler bakımından zengindir. Belediyesi 1877'de kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Eskişehir, târihî eserler ve tabiî güzellikler bakımından zengindir. Şifâlı kaplıca ve içmeleri ve modern konaklama te'sislerine sâhiptir.

Sivrihisar Kalesi: Bizanslılar tarafından yaptırılmıştır. Altı adet kapısı olan bu kalenin ancak yeraltı depoları, sarnıç ve yer üstü tahıl anbarı günümüze ulaşabilmiştir.

Alâeddîn Câmii: İl merkezinde bulunan câmi, Selçuklu Sultânı Birinci Alâeddîn Keykubat tarafından 1220'de yaptırılmıştır. 1262'de Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tâmir ettirdiği bu câmi, ilk yapıldığı devirden günümüze kadar çok tâmirâtlar görmüş, sâdece minâresi tâmir edilmeden gelmiştir.

Kurşunlu Câmi ve Külliyesi: Odunpazarı semtindedir. Kânûnî Sultan Süleymân Han devrinde yaptırılmıştır. Vezir Mustafa Paşa tarafından yaptırılan külliye, câmi, kütüphâne, aşhâne ve medreseden meydana gelmiştir. Mîmâr Sinan'ın eseri olduğu tahmin edilmektedir. Câminin yanında 20 odalı medrese, bir kütüphâne ve aşhâne vardır. Büyük kubbesi kurşunla kaplı olduğundan bu isim verilmiştir.

Ulu Câmi: Sivrihisar'da Selçuklu devrine âit kıymetli bir eserdir. 1275'te Selçuklu Emiri Mikâil bin Abdullah yaptırmıştır.Anadolu Selçuklu sanatının en güzel eserlerindendir.

Haskadem Câmii: Sivrihisar'da 13. asır sonlarında, Anadolu Selçuklu hazinedârlarından Necibüddîn Mustafa tarafından hanımı için yaptırılmıştır. Minâresi Anadolu'nun ilk Selçuklu eserlerindendir.

Kurşunlu Câmi: Sivrihisar'da 1343'te Hoca İbrâhim tarafından mescid olarak yaptırılmıştır. 1492'de Şeyh Yusuf tarafından genişletilerek câmi hâline getirilmiştir.

Şeyh Edebâli Türbesi: Odunpazarı mezarlığındadır. Osman Gâzinin kayınpederi olan Şeyh Edebâli'nin türbesidir. On üçüncü asırda yapılmış olup, 19. asırda tâmir ettirilmiştir. Şeyh Edebâli'nin türbesinin Bilecik'te olduğu kabûl edilmektedir.

Seyyid Battal Gâzi Türbesi ve Külliyesi: Türbe, câmi, medrese, imârethâne gibi bölümlerden ibârettir. Tepe üzerindedir. Emevîler zamânında İslâm ordularının başında Bizans'a karşı insan üstü kahramanlıklar gösteren ve "Nakaleia" önünde şehid düşen bir İslâm büyüğüdür.Türkler Nakalein'e Seyitgâzi ismini vermişlerdir. Câmi ve külliyeyi 13. asır başında Gıyâseddîn Keyhüsrev yaptırmış ve 1511'de İkinci Bâyezîd zamânında esaslı bir şekilde onarılmıştır. Seyyid Battal Gâzi Medrese ve İmârethâne Müzesi olarak kullanılmaktadır.

Yûnus Emre Türbesi: Mihalıççık'ın Yûnusemre köyündedir.Yûnus Emre'ye âit olduğu söylenen kabir, Yunanlılar tarafından yıkılmıştır. 1949'da türbe ve çeşme yeniden yapılmıştır. Türbenin kıyısından demiryolu geçmesi üzerine 1971'de bugünkü türbesi yapılarak buraya nakledilmiştir.

Yazılıkaya (Midas Şehri): Han ilçesinin Yazılıkaya köyündedir. Çok sayıda yazılıkaya anıtları, yeraltı geçitleri vardır. Kral Midas'ın mezarının burada olduğu söylenmektedir. Dünyâca meşhur bir yerdir.

Pessinus (Ballıhisar): Sivrihisar ilçesine 16 km uzaklıkta Ballıhisar köyündedir. İzmir'i, Ankara'ya bağlayan (kara yolu) üzerinde Frigler ve sonrasına âit eserler vardır. Bölgede Frig (Kybele) Tapınağı, Bizans Kilisesi ve tiyatro harâbeleri bulunmaktadır.

Mesîre yerleri: Eskişehir'de mesîre yerleri oldukça fazladır. Barajlar, akarsu kenarları ve orman içi dinlenme yerlerinden faydalanılmaktadır.

Orman fidanlığı: İl merkezine 7 km uzaklıkta Karacaşehir köyü kenarındadır. Fidanlığın ortasından geçen Porsuk Çayı bölgeye ayrı bir güzellik vermektedir.

Musaözü: İl merkezine 21 km uzaklıkta orman içi dinlenme yeridir. Bölgede bir sulama barajı

bulunmaktadır.

Sakarbaşı: Çifteler ilçesi yakınındadır. Sakarya Irmağının kaynağıdır. Birbirine yakın beş kaynak vardır. Kaynak suları küçük fakat derin bir su meydana getirir.

Kalabaksuyubaşı: Türkmen Dağı eteklerindedir. Şehrin içme suyu olan Kalabaksuyu buradan çıkar. Çam ormanları ve çağlayanları ile güzel bir mesîre yeridir.

Çatacık Ormanları: Sündiken Dağlarındaki yaylalarda bulunan bol içme sulu ve Orta Anadolu'nun en güzel manzaralı ormanlarıdır.

Şöförler Çeşmesi: İl merkezine 17 km uzaklıkta orman içi dinlenme yeridir. Çok güzel soğuk içme suyu vardır.

Kaplıca ve İçmeler: Eskişehir, kaplıca ve içmeler bakımından oldukça zengindir. Bu kaplıca ve ılıcalar muhtelif hastalıklara iyi gelmektedir. Bunların başlıcaları şunlardır:

Eskişehir Kaplıcası: İl merkezinde, Porsuk Çayının güneyinde 5 kaynaktan meydana gelir. Tabiî sıcaklıktadır. Şehir merkezindeki hamamlar bu sıcaksu kaynağından faydalanmaktadır. Bu su varis, kırık ve çıkık ağrılarına ve böbrek taşlarına karşı faydalıdır.

Sakarya Ilıcası ve Mâden Suyu: İl merkezine 32 km uzaklıkta, Mihalgâzi ilçesine bağlı Ilıca köyündedir. Mîde, barsak ve idrar yolları rahatsızlıklarına ve romatizma hastalığına faydalıdır.

Uyuz Hamamı: Alpu ilçesine bağlı Uyuz Hamamı köyündedir. İçme ve banyo kürleriyle faydalanılan kaplıca suyu deri hastalıklarına iyi gelmektedir.

Çardak Hamamı: Günyüzü ilçesi yakınlarındadır. 35°C sıcaklıktaki suyu deri hastalıklarına iyi gelmektedir.

ESKRİM;

Alm. *Fechten,* **Fr.** *Escrime,* **İng.** *Fencing.* Kılıç türünden (flöre, epe, kılıç) silahlarla, belli kurallara göre iki kişi arasında bir pist üzerinde yapılan bir nevi saldırı ve savunma sporu. Eskrim; çeviklik, sürat, âni karar verme, refleks ve sinir sistemini geliştiren bir spordur. Ülkemizde "kılıç sporu" olarak tanınır. 1896 yılından beri olimpiyat sporları arasında yer almıştır. Kullanılan silahlara göre; flore, epe ve kılıç olmak üzere üç dala ayrılır. Silahların ucunda rakibe temas için kullanılan metal bir düğme bulunur. Silahlar, müsâbıkları yaralamayacak özelliktedir. Pist sahası minimum 12 m uzunluk, 1.8-2 m genişlikte olur.

Karşılaşmada amaç, rakibin belli bölgelerine dokunarak puan almaktır. Müsabakalar, 6 dakikada 5-10 dokunma (tuş) ile sınırlanır. Flöre ve epede dokunmalar elektrik göstergeli bir âletle belirlenir. Silahlar, iletken birer kordonla elektrikli cihaza bağlıdır. Hasımların temas yerleri esnâsında cihazın lambaları yanar. Plastron denen koruyucu metal bir yelekle kaplıdır. Yüzde koruyucu bir maske bulunur. Eldiven, dize kadar inen eskrim pantolonu beyaz çorap ve tabanı düz ayakkabı giyilir. Flore ucunun kontakt yapabilmesi için, darbenin en az 500 gr basıncında olması gerekir. Elektrik kontrolcu henüz uygulanmadığı kılıçta ise müsâbakalar, bir hakem (başkan) ve yardımcılarıyla kontrol edilerek değerlendirilir.

Flöre, ince-uzun ve hafif bir çeşit kılıçtır. Uzunluğu 110 cm ve ağırlığı 500 gr'dır. Uzun süre kadınların kullandığı tek silahtı. Karşılaşmada, darbeler sâdece ucuyla hasmın boyundan kasıklara kadar olan gövde kısmına yapılır. Epe, 110 cm uzunlukta (flöre kadar) ve 770 gr ağırlıktadır. Kadınlar tarafından son zamanlarda kullanılmaya başlandı. Darbeler, silahın uç kısmıyla bedenin her tarafına yapılabilir. Müsâbıklar; baş, el, önkol, bacak gibi organlarını tuştan korumak için birbirlerinden flöreye göre daha uzak mesâfelerde dururlar. Epede esas kural, çift vuruşa yer vermeden hasmı tuş etmektir.

Kılıç, sâdece erkeklerin kullandığı 105 cm uzunluk ve 500 gr ağırlığında bir eskrim silahıdır. Baş ve kollar dahil belden yukarı kısımlara tuş yapmak serbesttir. 6 dakikalık sürenin bitiminden önce, rakiplerden biri 5 tuş kaydederse çarpışma biter.

Başa hücum sâdece epe ve kılıç müsâbakalarında serbesttir. Başı hedef alan vuruş, silahın ucuyla değil, sâdece keskin veya kör yanıyla gerçekleştirilir.

Türkiye'nin ilk eskrim hocası Muallim Hüsnü Beydir. İlk talebeleri Refik, Ömer Lütfi ve Fuat (Balkan) beylerdir. Muallim Hüsnü Beyin yetiştirdiği bu üç genç, Yıldız Sarayında İkinci Abdülhamîd Hanın huzûrunda yapılan eskrim müsâbakalarında İtalyan subaylarına karşı büyük başarılar kazandılar (1903). Bunun üzerine, Abdülhamîd Hanın emriyle Harp Okullarına eskrim dersleri konuldu. Günümüzde birçok okullarda eskrim çalışmaları yapılmaktadır. Devlet Konservatuvarında ve İstanbul belediyesi Konservatuvarında eskrim, resmî ders olarak uygulanmaktadır. Türk eskrimcileri milletlerarası müsâbakalarda zaman zaman başarılı neticeler almaktadır.

ESMÂ-İ HÜSNÂ;

Allahü teâlânın meşhur 99 ismi. Allahü teâlânın isimleri çoktur. Bunlardan doksan dokuzu Kur'ân-ı kerîmde ve hadîs-i şerîflerde bildirildi. Allahü teâlânın isimleri Tevkîfîdir. Yâni, İslâmiyette bildirilen isimleri söylemeye izin verilmiştir. Bunlardan başkasını söylemek yasaklanmıştır. Buna göre Allahü teâlâya "âlim" denir. Fakat, âlim demek olan "fakîh" denmez. Çünkü İslâmiyet Allahü teâlâya fakîh dememiştir.

Kur'ân-ı kerîmde meâlen buyruldu ki: **"Allahü teâlânın Esmâ-i Hüsnâsı vardır. O hâlde O'na bunlarla duâ edin."** (A'râf sûresi: 180). İslâm âlimlerinden Kâdı Ebû Bekr Bâkıllânî rahmetullahi aleyh buyurdu ki: "Allahü teâlânın sıfatlarına uygun olup, O'na lâyık olmayan mânâların anlaşılmayacağı bilinen kelimeleri, Allahü teâlâya isim olarak söylemek câizdir." Âlimlerin çoğu ise: "Belli doksan dokuz isimden başkası söylenemez" demişlerdir. Bundan dolayı Allahü teâlâya tanrı demeğe izin yoktur. Yâni tanrı demenin günâh olacağı bildirilmiştir. Allah ismini kullanmak istemeyip, bunun yerine tanrı demek veya doksan dokuz isimden birini bile kullanmak istememek çok büyük ve çirkin suç olacağı bildirilmiştir.

Peygamber efendimiz buyurdu ki: **"Muhakkak, Allahü teâlâya mahsûs olan doksan dokuz isim vardır. Her kim bunları okur veya ezberlerse, Cennet'e girer."** Yüce Allah'ın bu doksan dokuz ismi söylenerek duâ edilir. Allah'ı bilmek, isimlerini ve sıfatlarını bilmekle mümkün olacağından, Esmâ-ül-Hüsnâ'yı her Müslümanın öğrenmesi lâzımdır. Bu sûretle O'nun rızâsı kazanılmış olur. Hadîs-i şerîfte bildirilen 99 güzel isim şunlardır:

1) Allah, **2)** Er-Rahmân, **3)** Er-Rahîm, **4)** El-Melik, **5)** El-Kuddûs, **6)** Es-Selâm, **7)** El-Mü'min, **8)** El-Müheymin, **9)** El-Azîz, **10)** El-Cebbâr, **11)** El-Mütekebbir, **12)** El-Hâlık, **13)** El-Bârî, **14)** El-Musavvir, **15)** El-Gaffâr, **16)** El-Kahhâr, **17)** El-Vehhâb, **18)** Er-Rezzâk, **19)** El-Fettâh, **20)** El-Alîm, **21)** El-Kâbıd, **22)** El-Bâsıt, **23)** El-Hâfid, **24)** Er-Râfi', **25)** El-Muizz, **26)** El-Müzill, **27)** Es-Semî', **28)** El-Basîr, **29)** El-Hakem, **30)** El-Adl, **31)** El-Latîf, **32)** El-Habîr, **33)** El-Halîm, **34)** El-Azîm, **35)** El-Gafûr, **36)** Eş-Şekûr, **37)** El-Aliyy, **38)** El-Kebîr, **39)** El-Hafîz, **40)** El-Mukît, **41)** El-Hasîb, **42)** El-Celîl, **43)** El-Kerîm, **44)** Er-Rakîb, **45)** El-Mucîb, **46)** El-Vâsi', **47)** El-Hakîm, **48)** El-Vedûd, **49)** El-Mecîd, **50)** El-Bâis, **51)** Eş-Şehîd, **52)** El-Hakk, **53)** El-Vekîl, **54)** El-Kaviyy, **55)** El-Metîn, **56)** El-Veliyy, **57)** El-Hamîd, **58)** El-Muhsî, **59)** El-Mübdî, **60)** El-Muîd, **61)** El-Muhyî, **62)** El-Mümît, **63)** El-Hayy, **64)** El-Kayyûm, **65)** El-Vâcid, **66)** El-Mâcid, **67)** El-Vâhid (El-Ehad), **68)** Es-Samed, **69)** El-Kadîr, **70)** El-Muktedir, **71)** El-Mukaddim, **72)** El-Muahhir, **73)** El-Evvel, **74)** El-Âhir, **75)** Ez-Zâhir, **76)** El-Bâtın, **77)** El-Vâlî, **78)** El-Müteâlî, **79)** El-Berr, **80)** Et-Tevvâb, **81)** El-Müntekım, **82)** El-Afüvv, **83)** Er-Raûf, **84)** Mâlikü'l-Mülk, **85)** Zül-Celâli ve'l-İkrâm, **86)** El-Muksıt, **87)** El-Câmi', **88)** El-Ganiyy, **89)** El-Muğnî, **90)** El-Mâni', **91)** Ed-Dârr, **92)** En-Nâfi', **93)** En-Nûr, **94)** El-Hâdî, **95)** El-Bedî', **96)** El-Bâkî, **97)** El-Vâris, **98)** Er-Reşîd, **99)** Es-Sabûr (Celle Celâlühû).

Allahü teâlânın Kur'ân-ı kerîmde bildirdiği doksan dokuz isminden bir çoğu, yaratıcı olduğunu göstermektedir. Meselâ: Mukît, Hâlık, Bârî, Musavvir, Rezzâk, Mübdî, Muîd, Muhyî, Mümît, Kayyûm, Vâlî, Bedî' isimleri böyledir. Bu on iki isimden meşhur olan Hâlık ismi, "takdir, tâyin edici", Bârî' "var edici", Musavvîr "sûret verici" demektir.

Allahü teâlânın sıfatlarını gösteren Âlim (bilici), Semî' (işitici), Basîr (gören), Kâdir (gücü yetici, kudretli), Mürîd (dileyici) ve Mütekellim (söyleyici) ve bunlar gibi isimleri insanlar için kullanılabilir. Rahmân, Kuddûs, Müheymin, Hâlık, Kerîm gibi yalnız Allahü teâlâya mahsus isimleri insanlara isim yapmak haramdır, günâhtır. Bunları, Abdül-Kuddûs gibi abd kelimesi ile kullanmak gerekir.

Allahü teâlânın ismini söyleyince, işitince, yazınca, "Sübhânallah, Tebârekallah, Celle Celâlüh, Azze-ismüh, Cellet-Kudretüh veya Teâlâ" gibi saygı sözlerinden birini söylemek, yazmak birincisinde vâcib (lâzım), tekrarında ise müstehâbdır (iyidir). Resûlullah efendimizin ismini işitince salevât söylemek de böyledir.

ESNAF;

Alm. *Handwerker, Kleinhaendler,* **Fr.** *Artisan,* **İng.** *Artisan, craftsman, tradesman.* El sanatları veya küçük ticâretle geçinen kimselere verilen genel ad. Eskiden esnaf deyince, çok az bir sermâye ile daha çok bedenî faaliyete dayanan işleri yapan kimseler hâtıra gelirdi.

1964 Ağustos ayı içinde yürürlüğe giren 507 sayılı **Esnaf ve Küçük Sanatlar Kânunu** esnafı, "İster gezici olsun, ister bir dükkanda veya bir sokağın belli bir yerinde sâbit bulunsunlar, ticâreti sermâyesi ile birlikte vücut çalışmalarına dayanarak ve geliri o yer gelenek ve teâmülüne nazaran tâcir niteliği kazanmasını îcâb ettirmeyecek mikdârda sınırlı olan" kimseler olarak târif etmiştir. Ayrıca geçimini sınırlı olarak kamyonculuk, otomobilcilik ve şoförlükle temin eden kimselerin de esnaftan sayılacağı

hükmedilmiştir.

Esnafların tâbi olduğu mecbûrî hususlar: 507 sayılı kânunla tâbi olduğu iş kolunda kurulu derneklere üye olma mecbûriyeti getirilmiştir. Aynı kânun, derneğin târifini, "Esnaf ve küçük sanat sâhipleri ile yanlarında çalışanların meslekî, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını gidermek, sanat ve ticâretlerinin meslekî, ahlâkî ve kamu yararına uygun, âhenkli ve verimli bir tarzda gelişmesini sağlamak,müşteriler ile aralarındaki münâsebetleri düzenlemek amaçları ile kuracakları tüzel kişiliğe hâiz ve kamu kurumu niteliğindeki meslekî kuruluşlar" şeklinde yapmıştır.

Esnaf derneklerinin kuruluşları: Aynı yerde ve aynı konuda birden fazla dernek kurulmamak şartıyla en az elli esnafın isteği ve Ticâret Bakanlığının izniyle kurulur. Derneklerin, kurulmadığı ilçe, bucak ve köylerde birlik tarafından "Ajanlık" tesis etme imkânı da tanınmıştır.

Derneğe üye olma nitelikleri: T.C. uyruklu veya Türkiye'de yabancı uyruklu olmakla berâber sanat ve ticâreti yürütmeye izinli bulunmak, medenî hakları kullanma yetkisine sâhip bulunmak ve kânunda sayılan diğer niteliklerde esnaf olmak şartı aranmıştır.

Derneğin organları: Genel kurul, yönetim kurulu, denetleme kurulu ve haysiyet dîvânından müteşekkildir.

Esnaf konfedarasyonu: Esnaf ve küçük sanatkârların birlikleri ve dernekleri arasında kurulan gelişme ve ilerlemeyi sağlamak ve genel olarak bağlı üyelerin çalışmalarını meslek îcâbı ve memleket menfaatına uygun bir şekilde yürütülmesini düzenlemek ve bu hususta lüzumlu görülecek her türlü tedbir ve teşebbüslerde bulunmak, Ticâret ve Sanayi Bakanlıklarınca verilecek vazifeleri yapmakla görevli olan üst kuruluş.

Konfedarasyon, tüzel kişiye sâhip tek bir kuruluş olup, hukûkî statüsü, Ticâret Bakanlığının tasdîki ile geçerlilik kazanır.

Esnafın tâbi olduğu hükümler: 1) Esnaf sayılan kimseler tâcir statüsüne tâbi değildir. **Türk Ticâret Kânunu** kimlerin tâcir olduğunu, esnaf kapsamına girdiğini şöyle belirlemiştir: "İster gezici olsun, ister bir dükkanda veya muayyen bir yerde sâbit bulunsunlar, iktisâdî faaliyeti, nakdî sermayesinden ziyâde bedenî çalışmasına dayanan ve kazancı ancak geçimini sağlayamaya yetecek derecede az olan sanat ve ticâret sâhipleri tâcir değildir." 2) Özel hükümle aksi ön görülmedikçe tâcir sıfatına bağlı müeyyide ve mükellefiyetler esnaf hakkında söz konusu olmaz. 3) Özellikle esnaf iflasa tâbi değildir. 4) Ticârî defter tutmaz. 5) İşletmenin ticâret siciline tescil etme mecburiyeti olmadığı gibi ticâret ünvânını tescil ettirmek mecbûriyeti de bulunmamaktadır. 6) İşyeri sâhibi dâhil üç kişi çalışılan işyerlerinde iş kânunu hükümleri de uygulanmaz. Buna bağlı olarak da işçilerle esnaf olan işveren arasındaki hukûkî ilişki Borçlar Kânunu hükümlerine tâbi tutulur.

Osmanlı İmparatorluğunda, esnaflara âit bâzı hususlar: Bunların kazançları ancak geçimini temin edecek kadar olurdu. Tüccar olmayan sanat ve ticâret sâhibi kimselerdi. Genellikle sâbit olup, seyyarları da vardı. Esnafların toplantı yapmalarına ve işlerinin idâresine mahsus kurumlara "Esnaf Loncaları" denirdi. Esnafların şikâyetleriyle ve devletle esnaf arasındaki işlerle meşgul olan esnafın büyüğü için de "Esnaf Şeyhi" tâbiri kulanılırdı.

Osmanlı Devleti zamânındaki **Esnaf Nizamnâmesi'**ne âit bâzı hükümler:

"... ve ekmekçilerin işlediği ekmeğin, içi ve karası olmaya...

Kasaplar, koyunu geceden temizlemeye ve arı (temiz) satalar... ve semizini saklayıp, zaifini boğazlamayalar...

... ve ahçının pişirdiği et, çiğ olmaya ve pak koparalar... ve kâsesi ve bezi temiz ola ve kazanı kalaysız, çanakları sırçasız olmaya... ve hizmetkârları kâfir olmaya ve bellerinde fûtaları (önlükleri) temiz ola...

... ve börekçiler de gözlene!.. Hamurları, arı undan ola... Miyânesi soğanlı ola ve koyun etinden gayrı et karıştırmayalar.

Üzüm, incir ve benzeri meyvelerin (onu, on bir) akçaya (% 10 kâr ile) satıla... Bahçelerden gelen yemişler, yüzleme olmaya. Üstü nasılsa, altı da öyle ola... Pazar yerinden önce satılmaya. Yolda karşılayıp almak isteyeni, muhtesip (belediye görevlisi) tutup, siyaset ede...

... Yoğurtçular da gözlene. Nişasta ve su katmayalar!.. Kaymakçılar, peynirciler, turşucular dahi gözlene. Turşu, sirke ile kurula; kepek ekşisi ile kurulmaya... Helvacılar, pekmezciler, şerbetçiler, hoşafçılar bile gözlene...

... ve terziler, dikmek için aldıkları kaftanları, vaktinde vere... Kemha ve kadife kaftanları 25 akçaya dikeler ve kadın kaftanı (iki kemha yakalı olursa) 30 akçaya dikile ve çocuk kaftanı için, emeklerine

göre alına... İşlenen astar 8 arşından eksik olmaya...

ve ipekçiler de gözlene... Şeritleri, düğmeleri kalp (sahte) olmaya.

Büründcükçüler, çuhacılar, takiyeciler, atlasçılar dahi gözlene... Altunlu kadifenin, klaptani eksik ve seyrek olmaya...”

ESRAR;

Alm. *Haschisch (n),* **Fr.** *Hachisch (m),* **İng.** *Hashish.* Kendir veya Hint keneviri yâhut esrar otu (Cannabis sativa-Canabis indica) bitkisinin toprak üstü kısımlarından elde edilen reçineli bir madde. Bitkinin çiçekli dal uçları çiçek açtığı zaman toplanır ve gölgede kurutulur. Reçine çiçeklerin altındaki yaprakçıklarda, yapraklarda ve çiçeklerde bulunan salgı tüylerindedir. Reçine miktarı % 15-20’dir.

Gölgede 1,5 ay kuruyan bitki elle ufalandıktan sonra (sarı toz-kaynar) elenir ve avuç sıcaklığında hamur hâlinde yoğurularak çubuk veya levha hâline getirilir. Rengi kahverengi olan bu maddeye “Esrar” (Haşiş) veya (Ganjah) denir. Tütünle karıştırılana “Marihuana” denir. Hint keneviri her iklimde yetişir. Dere kenarları, ıssız yerler ve buğday tarlalarının ortaları en müsait yetiştiği yerlerdir. Bâzıları evlerinin bahçelerine ekerler. Sıcak ve rutubetli yerlerde bolca yetişir.

Esrar tozu elenirken üç kaliteye ayrılır. Birinci kalite esrar tozu, ikinci kaliteye “kara” ve en sona kalana “paspal” denir. Esrar selefon kâğıtlara konarak muhâfaza edilir. Esrar Hindistan’da çiğnenerek yenir. Bâzı yerlerde bal, reçel veya lokum içine konularak yenir. Tütüne karıştırılarak çift kâğıda sarılıp sigara hâlinde (dolma) içilir. Tümbeki ile nargilede kullanılır veya pipoya benzeyen (kabak) denilen bir âletle içilir veya yakılarak dumanı çekilir. Esrar, alışılması kolay ve terki çok zor olan bir uyuşturucudur.

Esrar, uyuşturucuların birasıdır. Nasıl ki alkolizmin ilk basamağı bira ise; esrar da uyuşturucuların ilk basamağıdır. Esrar kullananlar kısa bir müddet sonra bununla tatmin olmazlar, eroin, morfin ve LSD gibi daha şiddetli uyuşturuculara uzanırlar. Esrar eroinmanların ilk atlama taşıdır. Beyaz zehir dünyâsına açılan ilk kapıdır. İlk kullananlarda dolaşım bozukluğu, baş dönmesi, göz bebeklerinde büyüme, ışığa karşı duyarsızlık, kalp atışlarında artma, rüyâ görme ve uyuşukluk normal belirtilerdir. Uzaklık ölçüsü yoktur. Hız ölçüsü değişir. Hızlı yürüyen yavaş yürüdüğünü, yavaş yürüyen uçtuğunu zanneder. Titreme, kulak çınlaması, el ve ayakların soğuması, bulantı, kusma, düzensiz uyku zehirlenmenin ilk belirtileridir. Esrar, merkezî sinir sistemine tesir eder. Düşünme kâbiliyeti kaybolur. Beyin kontrolünü kaybeder. Her türlü suç işlemeye hazırdır. Anarşi ve terörde bu gibi kimseler tercihan kullanılır. İlk kullanmada aşırı duyarlı, saldırganlık, telaş, aşırı üzüntü ve heyecan hâsıl olur. Üstüne gidilirse patlama ve infial olur. Geçici cinnet hâli görülür.

Devamlı kullanmada başta beyin olmak üzere bütün organlar ve canlı dokular vaktinden önce yıpranır. Erken bunama ve çıldırma esrarın nihâî netîcesidir. Esrarkeş kendini beğenir. Suçlarını ve gizli sırlarını ifşâ eder. Rûhî çöküntü, uyuşukluk, miskinlik, melankoli beklenen tezâhürlerdir. Şizofreni gibi akıl hastalığı, zihin karışıklığı, şuur kaybı, uyuşukluk ve deliliğe yol açan esrar aslâ küçümsenmeyecek tehlikeli bir uyuşturucudur. ABD’de 1970’te gençlerin % 17’si uyuşturucu kullanıyordu. Bugün bu miktar 2 mislini aşmıştır. Avrupa’da gençler arasında uyuşturucu alışkanlığı ise ABD’yi geçmiştir. Türkiye’de esrar îmâli, satış ve kullanılması yasaktır. Türk Cezâ Kânunu’nun 404. maddesindeki cezâî müeyyideler uygulanır.

Amerikan ilim adamı ve idârecilerine göre; devleti dışardakiler değil, gerekli tedbirler alınmazsa içerdeki beyaz zehir yıkacaktır. Avrupa’da yapılan istatistiklere göre okul çağındaki yedi çocuktan biri korkunç bir hastalık olan uyuşturucuya mübtelâdır. Bu alışkanlık, Rus ordusu ve gençlerinde de sür’atle yayılmaktadır.

ESRAR DEDE;

Osmanlı mutasavvıf ve tezkire yazarı. 1748’de İstanbul Sütlüce’de doğdu. Asıl adı Mehmed’dir. Küçük yaşından îtibâren tasavvuf muhitinde yaşadı. İyi bir tahsil gördü; Arabî, Fârisî, Lâtince ve İtalyanca öğrendi. Mevlevîliğe intisâb etmesinden önceki hayâtı bilinmemektedir. Şeyh Gâlib’in Galata mevlevihânesine girdi. Hocasının terbiyesi altında yetişerek “Dede”liğe yükseldi. Esrar Dede, güzel huyu, edeb ve olgunluğu ile kısa zamanda kendisini hocasına sevdirdi, onun gönlünü kazandı. Şeyh Gâlib de onun mevkiini yükselterek “Kazancı Dede”liğe getirdi. Şeyh Gâlib’den tasavvuf, ilim ve edepte çok istifâde etti. Bu husûsu şiirlerinde yer yer dile getirmektedir. 1796 (H.1211) senesinde vefât etti. Kabri, Galata Mevlevîhânesi hazîresinde Fasih Ahmed Dede’nin kabri yanındadır.

Şeyh Gâlib, Esrar Dede’nin vefâtına son derece üzülmüş ve bu hâdise üzerine meşhur mersiyesini yazmıştır.Hassas ve ince ruhlu bir şâir olan Esrar Dede, tarîkat (yol) îtibârıyle aşırılığa kaçmamış, Mevlânâ’ya bağlı kalmıştır. Samîmi duygularını saf ve sâde bir dille anlatmıştır. Buna rağmen tasavvufî şiirlerinde anlaşılması güç mısralar da bulunmaktadır. Şâirlik kuvveti, kendisini tasavvufî şiirlerinde

gösterir. Aynı asır şâirler arasında meşhur olamayışı, Şeyh Gâlib gibi kuvvetli bir şâirin zamânında bulunmasındandır. Bu sebeple gölgede kalmıştır.

Ayrıca Nâbi, Sâbit, Fehim gibi şâirlerin tesirinde de kalan Esrar Dede, Şeyh Gâlib ile Arzî ve Fasîh Dede'ye nazîreler de yazmıştır. 3920 beyitten meydana gelen **Türkçe Dîvânı**'nda, gazel, kasîde, rubâî ve kıtalar dışında Arabî ve Fârisî birer gazeli bulunmaktadır. Bu dîvân ve 145 beyitten meydana gelen **Mübâreknâme-i Esrar** adlı bir manzûme ile 176 beyitlik **Fütüvvetnâme-i Esrar** adlı manzûme birlikte 1841 (H.1257)de yayınlandı. **Tezkîre-i Şuârâ-yı Mevleviyye;** Mevlevî şâirlerin hâl tercümelerini anlatan bir eser olup, vefât yılı olan 1796'da tamamlanmıştır. **Lügat-ı Tilyân** diğer bir eseridir. Rumca ve İtalyanca ile ilgili bir lügat ve gramer kitabıdır.

ESTER;

Alm. *Ester m,* **Fr.** *Esther m,* **İng.** *Ester.* $RCOOR^1$ genel formülü ile gösterilen organik bileşikler sınıfı. R ve R^1 alkil gruplarını temsil eder. Çok meşhur olan elde edilmesi, asitlere alkollerin etki ettirilmesiyledir:

$$RCOOH + HOR^1 \rightarrow RCOOR^1 + H_2O$$

asit alkol ester su

Esterlerin adlandırılması, karboksilli asitlerin tuzlarının adlandırılması gibidir. $HCOOCH_3$, formik asit ile metil alkolden elde edilir ve adı metil formiyattır.

$CH_3\ COOC_2H_5$ = Etil asetat, $C_2H_5COOC_3H_7$ = Propil propiyanat

Ester elde etme işlemine esterleşme veya esterifikasyon denir. Metil ve etil esterler sıvıdır. Kaynama noktası elde edildiği asidin kaynama noktasından daha düşüktür. Kezâ katı asitlerin esterlerinin erime noktası asitlerinin erime noktasından daha düşüktür. Molekül ağırlıkları düşük olan esterler suda çözünmezler.

Kullanılışı: Molekül ağırlığı küçük olan etilasetat, butil asetat gibi esterler, bilhassa selüloz türevlerine dayalı verniklerin çözücüsü olarak kullanılır. Bâzan büyük moleküllü esterler plastik reçinelerine yumuşaklık veya sertlik vermek için kullanılır. Gerçek plastikler, meselâ selüloz asetat, alkit reçineleri, polivinil asetat, lukit ve sentetik tekstil fiber dakron, esterdirler. Hayvansal ve bitkisel yağlar, uzun zincirli yağ asitlerinin gliserin ile meydana getirdikleri esterlerdir. Meselâ oleik asidin gliserin esteri = gliserin trioleat $(C_{17}\ H_{33}\ COO)_3\ C_3H_5$ zeytin, çiçek ve balık yağlarında bulunur.

Esterler alkali çözeltisinde hidroliz olarak asidin tuzuna ve alkole dönüşür. Bir ester olan yağ, NaOH ile reaksiyona sokulursa, sabun ve gliserin elde edilir:

!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

FORMÜL VVARRRRR!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

Uçucu esterler sıvı olup, güzel kokuludur. Bir çok çiçek ve meyvelerin lezzeti, hoş kokusu, esterlerden ileri gelmektedir. İsobutilasetat muzda, metilbutirat elmada, etilbutirat ananasta ve ısoamilbutirat armutta bulunur. Bunların kokuları bu esterlerden dolayıdır. Esterlerin karışımları ile ahududu, çilek, kiraz ve elma gibi sun'î meyve lezzetleri elde edilir. Bu esterler çeşitli metotlarla bâzı maddelere emdirilir ve ekşilik vermek için uygun bir organik asit ilâve edilir. Isoamil asetat muz kokusunda olduğu için, muz yağı da denir ve vernik çözücüsü olarak da kullanılır. Alkollerin anorganik asitlerle verdiği bileşiklere de ester denir. Trinitro gliserin (dinamit) bir esterdir. Gliserin trinitrat da denilen bu madde nitrat asidi ile gliserinden elde edilir. Nitrik asit ile izoamil alkolden elde edilen isoamil nitrik kan basıncını düşürmek ve göğüs ağrısı nöbetlerini hafifletmek için kullanılır.

ESTERGON'UN FETHİ;

10 Ağustos 1543'te Macar Krallığının en önemli şehrinin Osmanlılar tarafından zabtı.

Estergon şehri Budin'in 45 km kuzeybatısında, Tuna kıyısında Vaç dirseğinin kuzeyinde yer almaktadır. Onuncu yüzyılın sonlarında Hıristiyanlığı benimseyen Macar Krallığının başkenti oldu

(996). Dördüncü Kral Bela 12. yüzyılın ortalarında başkenti Budin'e taşıdı ise de şehir dînî merkez olma hüviyetini devam ettirdi. Taç giyme merasimleri yine burada yapıldı. Estergon'u ilk fetheden Osmanlı hükümdârı, Kânûnî Sultan Süleyman Handır. Budin'i fethettikten sonra 1529'da Viyana'yı kuşatmak üzere Avrupa'ya hareket eden pâdişah, Semendire Sancakbeyi Yahyâ Paşazâde Mehmed Beye öncü birlikleriyle ilerlemesini söyledi. Mehmed Bey ve emrindeki kuvvetler, yolları üzerindeki Estergon Kalesini kuşattılar. Kale müdâfîleri karşılarındaOsmanlı askerini görünce, silâh atmaksızın kaleyi teslim ettilerse de bu hâl kısa sürdü ve 1531'de elimizden çıktı.

Estergon'un kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine girmesi, Kânûnî Sultan Süleyman Hanın, 1543'te Avrupa'ya yaptığı Estergon Sefer-i Hümâyûnu adıyla meşhur onuncu seferinde gerçekleşti.

Kânûnî Sultan Süleymân Han, Estergon'un fethi için muhteşem ordusu ile 1543 yılı Nisan ayının sonlarında Edirne'den yola çıktı ve Temmuz sonlarında Estergon'a geldi. 29 Temmuz'da kaleyi muhâsara etti. Avusturyalılar, Budin'i kaybettikten sonra Estergon'a önem vermişler, büyük ölçüde tahkim etmişlerdi. Sultan, bu pek muhkem olan kaleye fetihten önce, sünnet-i şerîfe uyarak bir elçi heyeti göndermiş, onları İslâma dâvet etmişti. Teklifi reddedilince cizye vermelerini, yoksa kan dökületeceğini bildirdi. Bu teklifin de reddedilmesi üzerine muhhasara başladı. 6 Ağustostan sonra daha da şiddetlendi. On iki günlük bir kuşatmadan sonra düşman emân dileyerek 10 Ağustos 1543'te teslim oldu. Câmiye çevrilen büyük kilisede ilk Cumâ namazını kılan Sultan, kaleyi yeniden tahkim ettirdi. Estergon'u sancakbeyliği hâline getirerek, Budin Beylerbeyliğine bağladı. Bundan sonraki târihlerdeEstergon, serhat kalelerimizin en mühimlerinden olmuştur. 140 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalan Estergon şehri, 1683 Avusturya Savaşı sırasında kesin olarak kaybedildi.

ESTONYA

DEVLETİN ADI ..... Estonya Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ .....Tallinn

NÜFÛSU 1.600.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....45.100 km^2

RESMÎDİLİ ..... Estonca

DÎNİ .....Hıristiyanlık

PARABİRİMİ ..... Ruble

Baltık Denizi kıyısında yer alan bir Avrupa devleti. Kuzeyinde Finlandiya Körfezi, doğusunda Rusya Federasyonu, güneyinde Letonya, batısında Baltık Denizi yer alır. Ülke toprakları ana kara kısmının yanında 800 kadar ada ve adacıktan meydana gelir.

Târihi

Bölgenin yerleşik halkı olan Estler, Baltık kıyısına M.Ö. 3000 yıllarında gelip yerleştiler. Ticâretle uğraşarak geçimlerini temin ettiler. M.S. 9. asırda Vikingler Estonya topraklarını yağmaladılar. Estler 11. asrın ortalarından 13. asrın ortalarına kadar Danimarka ve İsveç topraklarına sık sık akınlar düzenlediler. 1219-1222 seneleri arasında Danimarka Kralı İkinci Baldemar, Estonya'nın kuzey topraklarını ele geçirdi. Estonya topraklarının geri kalan kısmı 1290 senesinde Germenlerin eline geçti. 1343'te Kuzey Estonya Danimarka'nın hâkimiyetinden kurtuldu ise de kısa süre sonra Livonya şövalyelerinin eline geçti. Daha sonra kurulan Livonya Federasyonuna dâhil oldu. Rusya ile olan savaşlar neticesinde konfederasyon dağıldı. Estonya İsveç'in hâkimiyeti altına girdi.

Büyük Kuzey savaşları neticesinde Çar Birinci Petro, Estonya'yı ele geçirdi (1700-1721). Bu târihten îtibâren Rusya'nın hâkimiyeti altında kaldı. Rusya'daki 1905 devrimi Estonya'da büyük yankılar uyandırdı. Devrim askerî ordu tarafından bastırıldı ve devrimcilerin büyük kısmı Sibriya'ya sürgün edildi.

Rusya'da Çarlık döneminin 1917 Şubatında yıkılması üzerine Estonya kısa bir süre bağımsızlığını kazandı. Rusya hükümeti 12 Nisanda Estonya illerinin birleşmesine izin verdi. Aynı senenin Haziran ayında EstonyaMillî Konseyi için seçimler yapıldı. Ekim Devriminden sonra Estonya Millî Konseyi Rusya'dan ayrılma kararı almasına rağmen Bolşevikler Estonya'da bir Sovyet hükûmeti kurdular. Barış antlaşması imzâlamadan Rusya Birinci Dünyâ Savaşından çekilince, Almanlar Estonya'ya girdi. Komünistler Estonya'yı terk edince 24 Şubat 1918'de Estonya Millî Konseyi bağımsızlığını îlân etmesine rağmen, ertesi gün başkent Tallinn Almanlar tarafından işgâl edildi. 11 Kasım 1918'de Almanya silâhları bırakınca Estonya geçici hükûmeti yeniden yönetimi ele aldı.

Baltık ülkelerini tekrar ele geçirmek için Rusya 1918 Kasımında harekete geçerek Estonya topraklarının dörtte üçünü işgâl etti. Müttefiklerden yardım alan Finlandiya'dan gönüllü asker sağlayan

Estonyalılar Bolşevik ordularını durdurdular. Ocak 1919'da karşı saldırıyla Kızılordu'yu Estonya topraklarından çıkardılar. Rusya 2 Şubat 1920'de Baltık Devletlerinin bağımsızlığını tanıdı. Estonya 1921'de Milletler Cemiyetine üye oldu. Estonya'da çok sayıda parti bulunması istikrarlı hükümetlerin kurulmasına mâni oldu ve iç karışıklık 1939'a kadar devam etti. Alman ordularının 14 Haziran 1940'ta Paris'i işgâl etmeleri üzerine Stalin, Baltık devletlerinden, topraklarında daha fazla Sovyet askeri üslenmesini istedi. Aynı senenin Temmuz ayında yapılan seçimlere sâdece Sovyetler Birliğinin desteklediği adaylar katıldı. Seçimler sonrası kurulan Estonya hükümeti ve parlamentosu Sovyetler Birliğine katılma kararı aldı. SSCB Yüksek Sovyeti, bu isteği onayladı ve Sovyetler Birliğinin cumhûriyetleri arasına girdi. İkinci Dünyâ Harbi sırasında Almanya'nın işgâline uğrayan Estonya'da 200.000'e yakın insan öldü. Savaşın ardından bölgeye hâkim olan Sovyet hükümeti çok sayıda Estonyalıyı sürgün etti. Sosyalist rejim yeniden kurulunca, Estonya da 1951'e kadar gerilla harbi devam etti. 1951'den sonra iç karışıklıklara kesin olarak son verildi ve Sovyetler Birliği tamâmen Estonya'da hâkimiyeti ele geçirdi.

Estonya 1991'e kadar Rusya'ya bağlı bir cumhûriyet olarak kaldı. Rusya'da başlayan reform hareketeri neticesinde 1991 senesinde Estonya bağımsızlığını îlân etti. Rusya Federasyonu dâhil Avrupa devleteri Estonya Cumhuriyetini tanıdı.

Fizikî Yapı

Yüzölçümü 45.100 km^2 olan Estonya topraklarında geçmişteki buzulların tesiri yaygın olarak görülür. Güney kesimleri buzul tepelerle kaplıdır. Ülke topraklarının kuzeyinde ise buzullardan arta kalan tortulardan meydana gelmiş dar ve uzun yükseltiler yer alır. Geniş kumluklar buzul sınırını tesbit eder. Ortalama yükseklik 50 m civârındadır. Ülkenin en yüksek noktası güneydoğuda bulunan Munamägi Tepesidir (318 m).

Ülke topraklarını sulayan akarsuların büyük kısmı kuzeye doğru akarak Finlandiya Körfezine dökülür. Göller ülke topraklarının % 5'ini kaplar. En büyük gölü Peipus Gölüdür.

İklimi

İklimi ılımandır. Atlas Okyanusunun kuzeyinde esen siklonlar kışın sıcak, yazın serin hava kütleleri taşır. Ortalama sıcaklık yazın 17°C, kışın -5°C'dir. Yıllık yağış miktarı ortalama 610-710 mm arasında değişir.

Tabiî Kaynakları

Mâdenler: En önemli mâden kaynağı petroldür. Petrol devlet tarafından çıkarılır ve işletilir. Önemli miktarda bulunan turba rezervlerinin yanında yüksek kaliteli fosforit, kireçtaşı, dolomit, marn ve kil yatakları da vardır.

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Çam, köknar, huş ve titrek kavaktan meydana gelen ormanlar ülke topraklarının üçte birini kaplar. Ayrıca bataklık ve çayırlar önemli bir yer tutar.

Yabânî hayvan bakımından ülke toprakları çok zengindir. Ormanlarda geyik, karaca, kızılgeyik, yabandomuzu, ayı, vaşak, tilki, porsuk, tavşan, mink ve kunduza rastlanır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Estonya nüfûsunun % 65'ini Estler, % 28'ini Ruslar, % 3'ünü Ukraynalılar meydana getirir. Nüfûsun büyük bölümü sanâyinin ileri olduğu kuzey kesiminde toplanmıştır. Başkenti Tallinn'dir. On bir yıl süren ilk ve orta öğretim mecbûrî ve parasızdır.

Ekonomi

Ekonomisi sanâyiye dayalıdır. Tarım da ekonomiye önemli katkıda bulunur. Toprakları tarıma elverişli olmadığından bitki üretiminin yaklaşık yarısı hayvan için yetiştirilen otlardır. Hayvancılık gelişmiş olup, daha çok sığır ve domuz beslenir.

Ülke sanâyiinde petrol ve petrol ürünleri önemli yer tutar. Şeyl petrolü işleme sanâyii, sentetik gaz üretiminin yanı sıra sanâyi için gerekli termal elektrik enerjisi üretimi açısından da önemlidir. Petrole dayalı kimyâ sanâyii benzin, yapıştırıcı maddeler, sepileme maddeleri, reçine formaldehit ve deterjan gibi ürünleri içine alır. Yapı malzemeleri sanâyii de gelişmiştir. Ağaç işleme geleneksel bir iş kolu olmasına rağmen bilinçsiz orman kesimi yüzünden sanâyide kullanılan kerestenin % 20 si ithal edilir. Başlıca orman ürünleri kontrplak, kibrit, kâğıt, kâğıt hamuru ve mobilyadır. Dokuma ürünleri arasında pamuklu kumaş önemli yer tutar. Diğer sanâyi kuruluşları, petrol arıtma donanımı, tarımsal âletler, mâdencilik makinaları, boru eksvatör ve elektronik âletler îmâl eden fabrikalardır.

EŞDEĞER AĞIRLIK (Ekivalent Ağırlık);

Alm. *Aquivalentes Gewicht n,* **Fr.** *Poids meguivalent,* **İng.** *Equivalent weight.* Bir element veya bileşiğin, dolaylı veya dolaysız olarak, 1.008 gram hidrojenle veya 8.00 gram oksijenle (veyahut da herhangi bir element veya bileşiğin eşdeğer gramıyla) birleşen veya yer değiştirebilen ağırlıkça miktarı. Meselâ hidrojen florürde 19 kısım flor bir kısım hidrojenle birleştiğinden, florun eşdeğer ağırlığı 19'dur. Suda 16 kısım oksijen ve iki kısım hidrojen birleşmiştir ve oksijenin ekivalent tartısı (ağırlığı) 8'dir. Bütün elementlerde atom ağırlığı, eşdeğer ağırlıkla değerliğin çarpımına eşittir. Değerlik, bir elementin 1 hidrojen atomu ile birleşen veya yer değiştiren atom sayısıdır. Bir elementin birçok değerliği, hâliyle birden fazla eşdeğer tartısı olabilir.

Ekivalent (eşdeğer) gram: Ekivalent tartısına karşılık olan sayının gram cinsinden ifâdesine ekivalent gram adı verilir. Bir ekivalent gram flor, 19 gram flor demektir. Eşdeğer ağırlık teriminin izâhı ile ilgili bâzı örnekler:

1) Amonyak, NH_3, 3 hidrojen atomu ile birleşmiş, 1 azot atomu ihtivâ eder. Hidrojenin eşdeğer ağırlığı atom ağırlığına eşit olduğu için, azotun eşdeğer ağırlığı atom ağırlığının 1/3'ü kadar olup, tesir değeri (valensi) 3'tür. 2) Mağnezyum oksit, MgO, 1 atom magnezyumla, 1 atom oksijen ihtivâ ediyor. Oksijenin eşdeğer ağırlığı atom ağırlığının 1/2'si olduğu için mağnezyumun da eşdeğer ağırlığı, atom ağırlığının 1/2'si kadar olup, tesir değeri ikidir.

Bir bileşiğin eşdeğer tartısı o bileşiğin girdiği reaksiyonun gidişine bağlıdır. Asit-baz reaksiyonları için bir asidin eşdeğer tartısı 1 mol (1,0089 g) H iyonu veren gram sayısı, bir bazın eşdeğer tartısı ise 1 mol OH- iyonu veren veya 1 eşdeğer gram asitle reaksiyona giren gram sayısına eşittir. H_2SO_4 için eşdeğer tartı formül tartısı/2 ve $Al(OH)_3$ için formül tartısı/3 olur. Buna göre "H_2SO_4'ün tesir değeri 2 ve $Al(OH)_3$'ün tesir değeri 3'tür." denir. Tuzlar için tesir değeri tuzun içinde bulunan pozitif yük sayısına eşittir. Meselâ K_2CO_3 için eşdeğer, tartı, formül tartısı/2'dir. Çünkü çözündüğünde (+1) değerlikli 2 potasyum iyonu verir. Redoks reaksiyonlarında tesir değeri veya eşdeğer ağırlık, reaksiyon sırasında, söz konusu bileşiğin aldığı veya verdiği elektron sayısı ile bulunur. Potasyum iyodat (KIO_3) potasyum iyodürle (KI), iyoda I_2 indirgendiğinde, beher KIO_3 başına üç molekül I_2 teşekkül eder:

$KIO_3 5KI + 6HCl \rightarrow 3I_2 + 3H_2O + 6KCl$

İyodun eşdeğer ağırlığı, molekül ağırlığının 1/2'si kadar olduğu için, bu reaksiyonda potasyum iyodatın eşdeğer ağırlığı formül tartısının 1/5'i kadardır. Yâni potasyum iyodatın (KIO_3) tesir değeri 5'tir. Bir başka ifâdeyle bu bileşik indirgenirken 5 elektron almıştır.

EŞEK (Equus asinus);

Alm. *Esel (m),* **Fr.** *Ane,* **İng.** *(Ass), donkey.* **Familyası:** Atgiller (Equidae). **Yaşadığı yerler:** Yabâniler suya yakın step ve çöllük arâzide; evciller, insanların emrinde. **Özellikleri:** Kulakları uzun, yelesi dik ve kısa tüylü, kuyruğu kısa, ince püsküllüdür. **Ömrü:** 60-100 yıl. **Çeşitleri:** Evcil eşek, Afrika yaban eşeği, Asya yaban eşeği, Somali yaban eşeği, çizgili yaban eşeği (zebra), Moğol yaban eşeği (kulan).

Tek parmaklılar (Perissodactyla) takımının, atgiller (Equidae) âilesinden bir memeli türü. İri kafalı, uzun kulaklı, genellikle gri tüylüdür. "Merkep" de denir. Geviş getirmez. Yabânî veya evcil olarak yaşar. Uzun kulakları, kısa dik kıllı yelesi, seyrek püskülü, kısa kuyruğu ile attan ayrılır. Binek hayvanı, yük ve eşyâ nakli hizmetlerine gâyet elverişli, kanâatkâr, sabırlı ve tahamüllü bir hayvandır. Attan çok önce insanoğlunun hizmetinde kullanıldıkları sanılmaktadır.

Afrika yaban türü, evcil eşeğin (Equus asinus) atasıdır. Afrika yaban eşeğinin tüyleri gri ve kırmızımsı kahverengi olur.Sırtlarında boydan boya ve omuz hizâsında gövdenin her iki tarafında ön bacaklara doğru uzanan siyah bir çizgi mevcuttur. Bâzılarının bacaklarında da enine koyu şeritler görülebilir.

At satın alıp besleyemeyen köylü ve fakirler, merkep ile işlerini görürler. Merzifon'da, Kıbrıs'ta, Mısır'da ve İspanya'da eşek besiciliği eskiden beri yaygındır. Dar ve kaypak yollarda ve hatta uçurum kenarlarında gâyet rahat ve emniyetle yürür. Yabâniler, on beş başlık sürüler hâlinde suya yakın step ve çöllük arâzilerde dolaşır ve hızlı koşarlar. Eşek az yem ile yetinir, ot, yaprak vs. gibi her türlü besini yer. Temiz ve berrak olmayan suyu içmez. Derisi parşomen kağıdı îmâlinde kullanılır.

Belli bir üreme mevsimi yoktur. Gebelik süresi 12-13 aydır. Tek veya nâdir olarak iki yavru doğurur. Yavrusuna "sıpa" denir. Erkek eşekle, kısrak (dişi at) eşleştirilirse "katır" (Equus mulus) elde edilir. Aygır (erkek at) ile dişi eşeğin eşleşmesinden Bardo (Equus hinus) denen katır çeşidi ortaya çıkar. Katır, bardodan daha iri ve dayanıklıdır. Zebroid, eşek ve zebranın (çizgili yaban eşeği) birleştirilmesinden meydana gelen nesildir. Bütün bu melez nesiller kısırdır.

EŞEL MOBİL;

Alm. *Gleitende skala (f),* **Fr.** *Echelle mobile,* **İng.** *Sliding scale.* Değişken ücret sistemi. Oynak ücret, hareketli merdiven sistemi anlamına da gelir. Fiyat artışlarıyla birlikte ücretlerin de orantılı olarak artırılması prensibine dayanır. Gâyesi, ücretlilerin satın alma gücünü muhâfaza etmektir. Enflasyon artışı neticesinde meydana gelen ücret artışları, ücretlilerin satın alma gücünü azaltmaktadır. Buna mâni olmak için bu sistem düşünülmüştür.

Eşel mobil sistemi, otomatik ve yarı otomatik sistem olmak üzere ikiye ayrılır. Otomatik sistem, belli bir fiyat artışında ücretlerin de otomatik olarak aynı oranda artmasına dayanır. Artışlar altı aylık dönemlerde yapılır. Sene içinde vukû bulan böyle bir artış, mâlî yıl başında denkleştirilen bütçenin gelir-gider dengesini bozar. Giderlerin artarak bütçenin açıkla kapanmasına sebeb olur. Bu mahzuru ortadan kaldırmak için, bütçe hazırlanırken bütçe döneminde muhtemel (beklenen) fiyat artışları hesaba katılır. Ek gelir kaynakları tesbit edilerek, bütçe gelir-gider dengesi muhâfaza edilmeye çalışılır.

Otomatik eşel mobil sisteminin mahzurlarını ortadan kaldırmak için yarı otomatik sistem geliştirilmiştir. Ücretlerdeki artışların, fiyat artışlarından sonraki bütçe yılında yapılmasına dayanan bir sistemdir. Bunun yapılabilmesi için fiyat artışlarının mutlaka belli bir seviyeyi aşması gerekir.

Bütün bunlara rağmen eşel mobil sisteminden iyi netice almak pek kolay değildir. Enflasyonun daha da artmaması için devlet gelirlerinin artırılması gerekir. Bu da yeni gelir kaynaklarının bulunmasını icap ettirir. Mümkün olmazsa karşılıksız para basma cihetine gidilir ki, bu da enflasyonu artırır. Eşel mobil sisteminin netîce verebilmesi için sadece ücret artışları kâfi değildir. Bunun yanında asgarî geçim sınırının yâni asgarî ücretlerin tesbit edilmesi gerekir. Ayrıca alacak ve borçların anapara ve fâiz yüzdelerinin enflasyona göre ayarlanması îcâb eder. Çünkü enflasyon paranın değerini düşürdüğünden, borç dengesi bozulur.Tasarruflar azalır, tüketim artar, bütçe açığı çoğalır, ödemeler dengesi bozulur.

EŞKİNCİ;

Osmanlılarda timarlı sipâhilere ve cepheye çağrılan geri hizmet kıtalarına verilen ad.

Osmanlılarda her timarlı sipâhî bir savaş yükümlüsü olduğu için, eşkinci sayılırdı. Eşkincilerin mülk timar sâhipleri bizzat sefere katılmazlar, yerlerine cebelü (silahlı asker) gönderirlerdi. Be-nevbet timarı olanlardan ise nöbet sırası gelenler sefere katılırlardı. Osmanlıların timar teşkilâtı içinde, ilk kuruluş devrinde teşkilâtlandırdıkları eşkinciler, devletin bir nevî sayıları bilinen hazır kuvveti durumundaydılar.

Yaya, müsellem, kızılca müsellem, yörük ve canbazlardan teşekkül eden eşkinciler, 1590 yılına kadar 20'şer, bu seneden sonra 30'ar kişilik ocaklara bölünmüşlerdi. Kânuna göre her ocaktan beş eşkinci sefere gitmek zorundaydı. Geri hizmetlerde kalanlara "yamak" adı verilirdi. Yamaklar ocak eşkincilerine, her sefer sırasında ellişer akçe ödemek zorundaydılar. Bu sebeple bunlar "elliciler" olarak da adlandırılmıştır. Sefere katılan eşkinciler daha çok köprü, hisar ve yol inşâatiyle uğraşırlardı. Sefere çıkan her eşkinci mensub olduğu orta büyük bölük sandıklarına sefer sırasında yiyecek ihtiyâçlarının karşılanması için iki altın verirdi. Herhangi bir sebeple sefere katılamayan eşkinciden de bu para tahsil edilirdi.

Eşkincilerin maaş kâğıtlarına "esâme" adı verilirdi. Eşkincilerin bu esâmelerini başkalarına devretmeleri veya satmaları kesinlikle yasaktı. 1714'te Mora Seferinde Anapoli Kalesinin fethi sırasında gösterdikleri başarı sebebiyle eşkincilere ulûfeleriyle emekli olma hakkı verildi. Ancak zamanla kadrolarıyla emekli olan eşkinciler, devleti iki bakımdan zarâra sürüklediler. Biri sefere çıkacak eşkincelere yeni kadro bulma zorluğu, diğeri ise emekli olan eşkincilerin esâmelerini askerlikle ilgisi olmayanlara satmaları idi. Bu durum, timar sisteminin önemli ölçüde bozulmasına yolaçtı.

Sultan İkinci Mahmud Han, daha da bozulan bu teşkilâtı, 25 Mayıs 1825'te düzenleyerek modern bir eşkinci ocağı kurdu.

Şeyhülislâm Tâhir Efendiden askerî eğitimin lüzûmlu olduğuna dâir fetvâ alınıp, yeniçerilerin "bütün" adı verilen elli bir ortasından şimdilik yüz ellişerden 7650 asker "eşkinci" adıyla kaydedilip, bir kânunnâme yazıldı.

Eşkinci askerlerinin başına Hacı Sâib Efendi getirilip, eğitiminden de Mısır Cihâdiye Askerî Binbaşılarından Dâvûd Ağa ile eski Nizâm-ı Cedîd Yüzbaşılarından İbrâhim Ağa sorumlu idi. Eşkinci yazılanların ayaklarına sıkı potur ile başlarına yeşil renkli Karadeniz kalpağı giydirilip, kundaklı tüfek ile birer kılıç verildi. Duâ ve senâ ile yeni elbiseleri giydirilip, silâhları kuşatılan eşkinciler, 11 Haziran 1826 Pazar günü At Meydanında eğitime başladı. Ancak disiplini tamâmen kaybolan yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra eşkinci ocağı da yerini yeni kurulan "Asâkîr-i Mansûre-i Muhammediye" adlı orduya bıraktı.

EŞREF;

divan şâiri, hicivci. 1847'de Kırkağaç, Gelenbe'de doğdu. Gelenbevî İsmâil Efendinin soyundandır. Gelenbe mahalle mektebinde okudu.

Başına buyruk yaşamaya alıştığından, içki sofrasında bir arkadaşını yaraladı. Soruşturmadan kurtulmak için Manisa'ya kaçtı. Manisa'da Hâtuniye Medresesine devâm ederek Arabî ve Fârisîyi öğrendi. Husûsî hocalardan matematik ve târih okudu. Manisa sancak tahrirât kalemi ile muhâsebe kaleminde çalıştı. Akhisar ve Alaşehir'de mal müdürlüğü yaptı. İstanbul'a gelerek üçüncü sınıf kaymakamlık imtihanını kazandı. Haziran 1879'da Fatsa kaymakamı oldu. İçki ve eğlenceye düşkün olması sebebiyle vazîfesini hakkıyla yapamıyordu. Muhâcirlerin iskânında yolsuzluk yaptığı için azl edildi. Çapakçur, Hizan, Ünye, Tirebolu, Garzan, Acıpayam, Buldan, Kula, Kırkağaç kaymakamlıklarında bulundu. Sonra bu vazîfeden istifâ etti. Tekrar Gördes'e kaymakam tâyin edildi. 1902'de siyâsî suçlu olarak tevkif edilip İstanbul'a getirildi. 7 ay hapiste kaldı. 1903'te tahliye edildi. 1904'te Mısır'a kaçtı. Fransa, İsviçre ve Kıbrıs'a gitti. **Curcuna** ve **Zuhûrî** gazetelerini çıkardı. 1908'in son aylarında İstanbul'da **Eşref** isimli bir derginin başyazarlığını yaptı, akabinde Adana vâli muâvini oldu. 31 Mart Ayaklanmasından sonra, Adana'da çıkan bir Ermeni karışıklığı netîcesinde muâvinlikten alındı (1909). Bundan sonra Kırkağaç Bahçıvan Pazarındaki bağ köşküne çekildi ve orada öldü (1912).

Eşref, edebiyatta bir hiciv şâiri olarak tanındı. Fakat Nef'î, Sürûrî, Mantıkî, Kânî, Bahâî, Fedâyî, Serhoş Abdi gibi hicivcilerle mukâyese edildiğinde Eşref'in hiciv sâhasının farklı olduğu görülür.

Devrini, bilhassa İkinci Abdülhamîd Hanı ve idâresini çok sert ve insafsız bir dille hicvetmiştir. Hürriyet, Meşrûtiyet, Kânûnî esâsî ve batı fikirlerinin savunuculuğunu yapmıştır.

Eserleri: **Deccâl (1-2);** muhtelif beyit ve kasîdeler. **İstindâd;** 8 sahîfelik manzûme. **Şâh ve Pâdişâh. Hasbihâl Yahut Eşref ve Kemâl;** Nâmık Kemâl'in **Vatan kasîdesi**'ne nazire (1908). **İran'da Yangın var;** 104 beyitlik bir eser.

EŞREFİYYE;

Eşrefoğlu Rûmî'nin tasavvuftaki yoluna verilen ad. Kâdiriyye yolunun kollarındandır. Eşrefiyye yolu; Emir Sultan hazretlerinin yolu, Bayramiyye ve Kâdiriyye yollarının usûllerini birleştirdi. Eşrefiyye yolunda bunların usullerine ilâve olarak; teberrüken altı sene savm-i Dâvûd'u, yâni bir gün oruç tutup bir gün iftar etmek şeklindeki oruç tutulması emredildi. Mümkün mertebe halk içine karışmamak, Peygamber efendimizin sünnet-i seniyyesine tam uymak, duâ ve zikir olarak yapılan vazifelere devam etmek de Eşrefiyye yolunun usûllerindendi.

Eşrefiyye yolunun kurucusu olan Eşrefoğlu Rûmî'nin asıl adıAbdullah'tır. Babası Mısır'dan gelip İznik'e yerleşti. Eşrefoğlu Rûmî 1353'te İznik'te doğdu. Tahsilini İznik'te ve Bursa'da gördü. Tasavvufa yönelip Alâeddin Ali Tûsî'ye talebe oldu. Daha sonraEmir Sultan hazretlerinin sohbetlerinde bulundu. Emir Sultan'ın emri üzerine Ankara'ya giderek Hacı Bayram-ı Velî'ye talebe oldu. Onun sohbet ve hizmetinde on bir sene kaldı ve hilâfet aldı. Hocasının kızıyla evlendi. Hacı Bayram-ı Velî'nin isteği üzerineHama'ya giderek Abdülkâdir-i Geylânî hazretlerinin soyundan olan Hüseyin Hamevî'nin hizmetinde bulundu. Kâdiriyye yolundan da hilâfet aldı. Tekrar Anadolu'ya dönerek İznik'te yerleşti ve Eşrefoğlu Dergâhını kurdu. İnsanlara İslâmiyetin emir ve yasaklarını anlattı. Bursa ve civârından İstanbul'a kadar uzanan geniş bir sahada tesirli oldu.

1469 senesinde vefât eden Eşrefoğlu Rûmî'nin tasavvufî mâhiyetteki **Müzekkinnüfûs** adlı eseri meşhurdur.

EŞREFOĞLU RÛMÎ;

Anadolu'da yetişen evliyânın büyüklerinden. İsmi, Abdullah bin Eşref bin Muhammed Mısrî olup, babasının adı ile şöhret buldu. Babası Eşref Efendi, Mısır'dan İznik'e göç etti. Abdullah, İznik'te doğdu. 1484 (H.889) târihinde İznik'te vefât etti.

Babasının terbiyesi altında büyüyen Abdulah, önce İznik medreselerinde çeşitli âlimlerden ders alarak, zamânın din ve fen ilimlerinde yetişti. Sonra, Bursa'ya giderek Çelebi Mehmed'in medresesine girdi. Burada tefsir, hadis ve fıkıh ilimlerini tahsil ederek söz sâhibi âlimler derecesine yükseldi. Medreseyi bitirince, hocası büyük âlim Alâeddîn Ali hazretlerinin yardımcısı oldu. Çelebi Mehmed Han medresesinde bir müddet ders veren Abdullah, tasavvuf yoluna meyletti ve Bursa'daki Emîr Sultan'ın huzûruna gitti. Talebesi olup, hizmetiyle şereflenmek istediğini bildirdi. Emîr Sultan, Abdullah'ın tasavvufa tutkunluğunu görünce, onu evliyânın büyüğü Hâcı Bayrâm-ı Velî'ye gönderdi. Ankara'ya gidip, yeni hocasına teslim oldu.

Hâcı Bayrâm-ı Velî hazretleri, ona nefsini terbiye edecek vazîfeler verdi. Yaşı kırkın üzerinde ve büyük bir âlim olduğu hâlde hocasının emirlerine; "Bâşüstüne" diyerek sıkı sıkıya sarılırdı. Eşrefoğlu Abdullah, on bir sene müddetle hocasının hizmetinde bulundu ve pekçok imtihândan geçti. Hiçbir işten

şikâyette bulunmadı. Sabrı, hocasına olan muhabbeti ve hürmeti üzerine, Hâcı Bayrâm-ı Velî, kızı Hayrünnisâ'yı ona nikâh ederek evlendirdi. Bir ara İznik'e gittiyse de sonra tekrar Ankara'ya döndü. Hocası onu insanlara İslâm dîninin emir ve yasaklarını anlatmakla vazîfelendirerek, tekrar İznik'e gönderdi ve bir müddet sonra Ankara'ya dönmesini istedi. Eşrefoğlu Abdullah İznik'e gidip, geldikten sonra hocasının emriyle Abdülkâdir-i Geylânî hazretlerinin torunlarından Şeyh Hüseyin Hamevî'den Kâdiriyye yolunu öğrenmek üzere Hama'ya gitti.

Hüseyin Hamevî, önce nefsini terbiye etmek üzere bu yeni talebesini kırk gün halvet için bir hücreye koydu. Eşrefoğlu Abdullah, Hama'da da sıkı bir riyâzet ve mücâhedeye tâbi tutuldu. Kırk gün içinde Hüseyin Hamevî, Abdullah'a ziyâde teveccühlerde bulundu. Bu kırk günlük imtihânı başarıyla veren Abdullah, tasavvufta pek yüksek mertebelere çıkmış olarak icâzetnâme (diploma) aldı. Hüseyin Hamevî'nin halîfesi olarak Rumeli'ne (Anadolu'ya), Kâdirî yolunu yaymak üzere vazîfelendirildi. Hüseyin Hamevî, Abdullah'ı Anadolu'ya uğurladıktan bir müddet sonra arkasından baktı ve; "Abdullah-ı Rûmî koca bir deniz imiş, bizde bulunan her şeyi çekip sînesine aldı." buyurdu. Çocukları ile birlikte Ankara'ya giden Abdulah-ı Rumî, kayınpederi Hâcı Bayrâm-ı Velî'nin yanında bir müddet daha kaldıktan sonra İznik'e yerleşti. Bir dergâh kurarak, talebelerine ders vermeye, Kâdirî yolunu yaymaya, insanları gurûr, kibir, kendini beğenme gibi kalb hastalıklarından kurtarmaya büyük gayret gösterdi. Bu şekilde gayretli çalışmaları çevreden işitilmeye başladı. Bursa'dan, İstanbul'dan ve diğer vilâyetlerden akın akın gelip talebesi olmakla şereflenmek istiyenler çoğaldı. Sadrâzam Mahmud Paşa da talebelerinden oldu. Abdurrahmân-ı Tırsî en üstün talebesi idi. Vefâtında onu yerine vekil bıraktı ve kızı Züleyhâ ile evlendirdi. 1484 (H.889) senesinde İznik'te vefât etti. Kabr-i şerîfi ziyâret mahallidir.

Abdullah-ı Rûmî, Fâtih Sultan Mehmed Hanın İstanbul'u fethinden önce, **Müzekkinnüfûs** isimli eserini yazdı. Bundan başka **Tarîkâtnâme, Delâil-ün-Nübüvve, Fütüvvetnâme, İbretnâme, Mâzeretnâme, Elestnâme, Nasîhatnâme, Hayretnâme, Münâcâtnâme, Cinân-ül-Cenân, Tâcnâme, Eşref-üt-Tâlibîn** gibi eserleri vardır. **Dîvân**'ı meşhur olup, Yûnus Emre tipinde tekke edebiyâtı şiirleri söylemiştir. Şiirlerinde **Rûmî** mahlasını kullanmıştır. Eşrefzâde-i Rûmî'nin "Tövbeye Gel" şiiri meşhurdur:

Ey hevâsına tapan
Tövbeye gel tövbeye
Hakk'a tap haktan utan
Tövbeye gel tövbeye

Nice nefse uyasın
Nice dünyâ kovasın
Vakt ola usanasın
Tövbeye gel tövbeye

Nice beslersin teni
Yılan çıyan yer anı
Ko teni besle cânı
Tövbeye gel tövbeye

Sen dünyâ-perest oldun
Nefsün ile dost oldun
Sanma dirisin, öldün
Tövbeye gel tövbeye

Sen teni, sandın seni
Bilmedin senden teni
Odlara yaktın cânı
Tövbeye gel tövbeye

Gör bu müvekkilleri
Yazarlar hayr u şerri
Günahtan gel sen berü
Tövbeye gel tövbeye

Ey miskin Âdemoğlı
Usan tutma âlemi
Esmeden ölüm yeli
Tövbeye gel tövbeye

Göçer bu dünyâ kalmaz
Ömür pâyidâr olmaz
Son pişman assı kılmaz

Tövbeye gel tövbeye

Tövbe suyıyla arın
Dime gel bugün yarın
Göresin hak dîdârın
Tövbeye gel tövbeye

Eşrefoğlu Rûmî sen
Tövbe kıl erken uyan
Olma yolunda yayan
Tövbeye gel tövbeye

EŞREFOĞULLARI;

on üçüncü asrın sonlarına doğru Beyşehir ve Seydişehir civârında kurulmuş bir Türk beyliği. Beyliğin kurucusu Seyfeddîn Süleymân Bey, Anadolu Selçuklularının uç beyi idi. Selçuklu Sultânı Üçüncü Gıyâseddîn Keyhüsrev, 1283 senesinde İlhanlı hükümdârı tarafından öldürülünce, yerine amcasının oğlu İkinci Gıyâseddîn Mes'ûd geçti. Gıyâseddîn Mes'ûd Konya'daki Eşrefoğlu ve Karamanoğlu kuvvetlerinin Gıyâseddîn Keyhüsrev taraftarı olması sebebiyle Konya'yı bırakarak, Kayseri'yi devlet merkezi yaptı. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in annesi, devletin, iki torunu ile Mes'ûd arasında paylaştırılmasını isteyerek, Eşrefoğullarını ve Karamanoğullarını Konya'ya çağırdı. Eşrefoğlu Süleymân Beye saltanat nâibliği verildi. Bu şehzâdeler, 1285 senesinde tahta çıkarıldı. Yedi ay gibi kısa bir süre sonra Gıyâseddîn Mes'ûd ve vezir Sâhib Ata'nın gayretleriyle şehzâdeler bertaraf edildi. Bunların tahttan indirilmesi üzerine Eşrefoğlu Süleymân Bey, kendi merkezine çekildi ve Sultan Mes'ûd'a karşı cephe aldı.

1286 senesinde Eşrefoğullarının merkezi Germiyanoğulları tarafından yağmalandı. 1288 senesi başlarında Eşrefoğlu Süleymân Bey, Ilgın'a akın yaptı. Aynı sene Sultan Mes'ûd ile barışarak itâatini arz etti. Beyliğin merkezini Beyşehir'e nakletti ve şehrin etrâfını surlarla çevirdi. Eşrefoğlu Süleymân Bey, 1302 senesi Ağustos ayının yirmi yedisinde Beyşehir'de vefât etti. Yerine büyük oğlu Mehmed Bey geçti.

Mehmed Bey, beyliğinin topraklarını kuzeye doğru genişletmeye muvaffak oldu. Akşehir ve Bolvadin'i ele geçirdi. 1314 senesinde Anadolu beylerinin itâatlerini sağlamak ve âsîlerini cezâlandırmak için sefer düzenleyen İlhanlı Devletinin Beylerbeyi Emîr Çoban'a itâat eden beyler arasında Mehmed Bey de vardı. Mehmed Beyin 1320 senesinden sonra öldüğü, Bolvadin'de yaptırdığı câminin kitâbesinden anlaşılmaktadır.

Mehmed Beyin yerine oğlu İkinci Süleymân Bey geçti.Süleymân Bey zamânında uclarda bağımsızlıklarını muhâfaza etmeye çalışan beylere karşı İlhanlı Devletinin Anadolu Vâlisi Demirtaş harekte geçti. Demirtaş, 1326 yılında Beyşehir'e yürüyerek şehri ele geçirdi. Süleymân Beyi işkenceyle öldürerek, göle attırdı. Böylece Eşrefoğulları Beyliği sona erdi.

Seyfeddîn Süleymân Bey, 1297 senesinde Beyşehir'de nefis Türk mîmârî eserlerinden olan bir câmi yaptırdı. Bu câminin mihrâbı çok güzel olup, Selçuklu mîmârîsinin devâmıdır. Türbesi bu câminin yanındadır. Mehmed Bey de Bolvadin'de güzel bir câmi yaptırmıştır.

Mübârizüddîn Mehmed Bey adına, Şemsüddîn Mehmed Tüsterî tarafından Arapça **Fusûl-ül-Eşrefiyye** isimli bir eser yazılmıştır. Eserin yazması, Ayasofya kütüphânesi 2445 numarada kayıtlıdır.

Eşrefoğulları Beyleri	**Tahta Geçişi:**
Seyfeddîn Süleymân Bey	(?)
Mübârizüddîn Mehmed Bey	1302
İkinci Süleymân Bey	(?)

ET;

Alm. *Fleisch (n),* **Fr.** *Viande,* **İng.** *Meat. flesh.* Kasaplık hayvanlar, kuşlar, kümes hayvanları, balıklar ve av hayvanlarının yenebilen kısımları. Fakat et denilince yenebilen hayvanların kas kısımları, yâni daha ziyâde kas eti anlaşılır. Bu hayvanların baş, beyin, dil, böbrek, akciğer ve karaciğer, barsak ve işkembe gibi kısımlarına "sakatatlar" adı verilir. Ülkemizde başta koyun ve sığır etleri olmak üzere, kuzu, manda, keçi, oğlak etleri, balık etleri ve kümes hayvanı etleri yenilmektedir.

Yağsız et ortalama olarak % 76 su, % 21,5 azotlu maddeler, % 1,5 yağ, % 1 mineral maddeler ihtivâ etmektedir. Bunun yanında karbonhitratlar (% 0,05- 0,18), beyaz renk maddeleri, enzimler ve vitaminler de ihtivâ etmektedir.

Ette, suyun dışında, en fazla bulunan kas proteini, suda çözünmeyen globulin kompleksi aktomiyosin olup, kas lifinin kasılmasından sorumludur. Bundan sonra albuminlerden miyojen, kastan soğuk su ile ekstra edilebilir. Ette daha az oranda kollojen ve elastin proteinleri bulunur. Et proteini insan vücûdu için ihtiyâç duyulan amino asitleri ihtivâ eder.Tam değerli bir protein olarak kabul edilir.

Bundan sonra etin rengini veren, en önemlisi miyoglobin pigmentleri, hücrenin kalıtım karakteristiklerini kontrol eden, genetik maddenin en önemli bileşeni nükleoproteinler gelir.

Etin kırmızılığını veren kanın renk maddesi hemoglobine benzeyen miyoglobindir. Balık ve kümes hayvanlarının etinde bu madde bulunmadığından onların etleri kırmızı değildir, beyazdır. 70-80°C'ye ısıtılınca renk maddesi ayrıştığından pişmiş etler kırmızı renklerini kaybederler.

Etin başlıca tuzları potasyum, fosfat, kalsiyum ve magnezyum fosfat ve sodyum klorürdür. Az miktarda demir, silisyum bulunur. Karaciğer, böbrek ve kalp dışında, kas eti, vitaminler bakımından nisbeten fakirdir. Bununla birlikte tiamin, riboflavin, niasin ve diğer B-kompleksi vitaminleri oldukça iyidir. Kas etinde, az miktarda enzimler bulunur. Ette, gaz olarak fazla miktarda karbondioksit, az miktarda azot vardır.Tâze et, amfoterdir. Kırmızı tornusol kâğıdını mavileştirir.

ET MEYDANI;

İstanbul'un Aksaray semtinde Yusufpaşa Çeşmesinin karşısında bulunan alan. Meydân-ı Lahm olarak da bilinir. Şehzadebaşı'ndaki yeniçeri kışlalarının ihtiyaca cevap verememesi üzerine, 1530'larda Aksaray'da yeni odalar yapıldı ve bâzı yeniçeri ortaları buraya yerleştirildi. Kışlaya açılan yedi kapıdan bir tânesinin et girişi için kullanılması kararlaştırıldı. Bundan sonra da bu kapının çıktığı alan Et Meydanı, burada bulunan kışlalara da Et Meydanı Kışlası denilmeye başlandı. Bu kışla 368 ocaklı oda, 130 çardak, 69 ocaklı kerevet, 90 tâlimhane, 20 köşk, 4 tekke, 158 ahır ve birçok hamamdan müteşekkildi.

Et Meydanı, bilhassa 17. yüzyıldan îtibâren yeniçerilerin çıkardıkları ayaklanmalarla siyâsî bir önem kazandı. Kazan kaldırma denilen ocaklı isyanlarında Et Meydanı ilk hareket alanı oldu. Orta kazanlarını kutsal sayan ve bunu önlerine koymadan önemli kararlar vermeyen yeniçeriler, her ayaklanma öncesinde kazanlarını ve bayraklarını alarak Et Meydanında toplanmayı âdet haline getirdiler. Âsilerle işbirliği eden devlet adamı ve esnaf takımı da meydana kurulan çadırlarda veya yeniçeri odalarında misafir edilirlerdi. İsyan müddetince bu meydanda geçici olarak âdeta bir ordu pazarı kurulmakta, şehrin ticarî ve resmî hayatı tamamen veya kısmen durmaktaydı. Âsiler Et Meydanında tamâmen toplandıktan sonra isteklerini zorla elde etmek üzere Saray-ı Hümayuna doğru harekete geçerler ve At Meydanını doldururlardı. Bu sebeple Et Meydanı âsiler için toplanma ve karar alma, At Meydanı ise hareket alanları durumundaydı. 1703'te Edirne Vak'ası, 1730'da Patrona Ayaklanması, 1808'de Alemdar Vak'ası, Et Meydanında başlayıp genişleyen ayaklanmalar arasında neticeleri îtibâriyle en önemlileriydi.

16 Haziran 1826'da Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla sonuçlanan ayaklanma Et Meydanında geçen son olay oldu. Askerlikten çok esnaflıkla uğraşan, tâlim kabul etmez ve savaşa gitmez bir güruh hâline gelen Yeniçeriler, eşkinciliğe ve yeni harp tâlimlerine karşı isyan ederek Et Meydanında toplandılar. Ancak bu defa Sultan İkinci Mahmud Han isyancıları cezalandırmak ve ülkeyi felakete götüren gidişe son vermek gâyesindeydi. Şeyhülislâm fetvası ile sancak-ı şerîfi çıkartarak dînini sevenlerin ve pâdişâhına bağlı olanların altında toplanmasını îlân etti. 15 Haziran 1826 günü de Et Meydanındaki yeniçeri kışlalarının topa tutulması kararını verdi. Böylece birkaç saat zarfında top gülleleri ve gürültüleri içinde bu tarihî ocağın ömrü sona erdi. Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra Et meydanının adı Talimhane Meydanı olarak değiştirildi.

ETAN;

Alm. *Athan n,* **Fr.** *Ethane m,* **İng.** *Ethane.* Kimyâsal formülü C_2H_6 olan, doymuş bir hidrokarbon. Alkanlar diye adlandırılan doymuş hidrokarbonların homolog serisinde bir üyedir. Tabiî gazlarda %5 ile %20 arasında bulunur. Tabiî gazlardan veya petrol ürünü, gazlardan ayrılarak elde edilebilir. Fakat daha ziyâde tabiî gazlarda ve petrol gazlarında yakıt olarak kullanılır.

Özellikleri: Etan renksiz, kokusuz bir gazdır. Kaynama noktası -88,6°C ve erime noktası -183,3°C'dir. Havaya göre bağıl yoğunluğu 1,05'tir. Etan suda çözünmez, fakat saf (mutlak) etanolde orta derecede çözünür. Yakıt olarak değeri yaklaşık 22.000 kilo kalori/m^3tür. Yanabilen etan, aslında kimyâsal olarak hemen hemen inert bir maddedir. Ancak halojenlerle yer değiştirme reaksiyonu verir.

Etanın sınâî önemi bulunan pekçok türevi vardır. Etil klorür, etilen bromür ve etilen klorür bunların başlıcalarıdır:

Etil klorür: $C_2 H_5 Cl$ formülünde bir bileşik olup, kloroetan olarak da bilinir. Bilhassa kurşun tetraetil

üretiminde endüstriyel ehemmiyet taşır. Bunun yanında tıpta bir anestezik olarak ve kimyâda bir çözücü olarak da yaygın halde kullanılır. Bilhassa kısa süren ameliyatlarda tercih edilir. Çünkü diazot monoksit gibi anesteziklere göre yan etkisi az olan bir maddedir. Çok kolay buharlaşabilen bir sıvı olduğu için, değdiği yeri çok çabuk bir şekilde soğutup uyuşturur.

Etilen bromür: Hoş kokulu ve zehirli bir sıvıdır. 1,2-dibromoetan olarak da bilinir. Kurşunlu bileşiklerle yüksek oktanlı benzinlere katılır.

Etilen klorür: Renksiz, uçucu ve zehirli bir sıvıdır. 1,2-dikloroetan olarak da bilinir. Polimer endüstrisinde vinil klorür edilmesinde, ayrıca vuruntuyu önlemek için benzine katılarak da kullanılır.

ETER;

Alm. *Ather m,* **Fr.** *Ether m,* **İng.** *ether.* Karbon, hidrojen ve oksijenden meydana gelen, R-O-R^1 genel formülü ile gösterilen organik maddeler sınıfından herhangi bir üye. R ve R^1 alkil veya aril gruplarıdır (R ve R^1 aynı bir grup veya ayrı da olabilirler. Aynı olmaları hâlinde eter basit bir eterdir. Farklı iseler karışık eter sözkonusu olur). Bu sınıfın en tanınmış üyesi, anestezik (uyuşturucu) bir madde olan dietileter (veya kısaca "eter")dir. Bu sınıfa âit başlıca dimetil eter $(CH_3)_2O$, diizopropil eter $(CH_3)_2CH.O.CH(CH_3)_2$ ve siklik eterler (meselâ etilen oksit, $CH_2\ CH_2O$) sayılabilir.

Dietil eter: Renksiz, uçucu ve kolayca alevlenebilen bir sıvı olup, kaynama noktası 35°C, donma noktası -117,4°C ve yoğunluğu da 0,736 g/cm^3tür. Kuvvetli, karakteristik bir kokusu ve tatlımsı bir tadı vardır. Suda az çözünür. Alkolde ise her oranda çözünür. İyodu, bromu, uçucu yağları, bitkisel yağ ve reçineleri, saf kauçuğu ve bâzı bitki alkaloitlerini çözer. Alkolle karışık olarak nitroselüloz için önemli bir çözücü meydana getirir. Buharının hava veya oksijen ile olan karışımı şiddetli patlayıcıdır. Eter cam şişelerde, demir ve teneke kaplarda nakliye edilebilir.

Elde edilmesi: Eterin birkaç üretim metodu olmakla berâber en yaygın olanı sülfürik asit katalizörlüğünde etil alkolden sentezidir. Katalizör 5 kısım % 90'lık alkol ve 9 kısım derişik sülfürik asid karışımıdır. Bu karışımı ihtivâ eden reaktörden (reaksiyon kabı) alkol akımı geçirilir. Reaksiyon ortamının sıcaklığı 127°-140°C arasında tutulur. Muhtelif ara reaksiyonlar olmakla berâber toplam reaksiyon şu şekildedir:

$$\underset{\text{Etil Alkol}}{2C_2H_5OH} \xrightarrow{(H_2SO_4)} \underset{\text{Dietil Eter}}{C_2H_5\text{-}O\text{-}C_2H_5} + H_2O$$

Reaksiyon sonucu karışım damıtmaya tâbi tutulur. Kalsiyum klorür veya kireçle ortamdaki su tutulur. Az miktardaki su veya alkol mevcudiyeti metalik sodyum ilâvesiyle açığa çıkan hidrojen gazından tesbit edilebilir.

Mutlak (saf) eter su, alkol ve asidik safsızlıktan kurtarılmış eterdir. Teknik (veya ticârî) eterin doymuş kalsiyum klorür çözeltisiyle yıkanması ve bunu tâkiben metalik sodyumla hidrojen gazı çıkışı duruncaya kadar muamele edilmesiyle elde edilir.

Reaksiyonları: Eter kimyâsal olarak nisbeten inerttir. Aktif metallerden ve bazlardan etkilenmez. Bâzı asitlerden etkilenir. Kromik asit, eteri, asetaldehit, asetik asit ve etilasetata reaksiyon şartlarına bağlı olarak yükseltger. Ozonla oksitlenme ise asetaldehit, hidrojen peroksit ve organik peroksitler karışımı ürünler meydana getirir. Birçok şartlarda hava ile de peroksitler meydana gelir. Bu reaksiyonlar bâzı metallerin (meselâ bakır) mevcudiyetinde engellenir. Eterin hidrojen iyodürle 0°C'de reaksiyonu etil iyodür, su ve az miktarda sülfürik asitle 180°C'de reaksiyonu da alkol verir. Brom ve bir çok metalik tuzlarla kristalize bileşikler meydana getirir.

Kullanılışı: Başlıca kullanılma alanı olarak dumansız pudra üretimi, organik sentezler (bir çözücü olarak, analitik kimyâ ve tıp sayılabilir. Hastayı cerrahî girişimlere hazırlamak için ilk olarak kullanılan genel bir uyuşturucudur. Teneffüs edilen havada % 3-10 nisbetinde eter bulunması, cerrahî anestezi için yeterlidir. Eter, tahriş edici etkisi sebebiyle solunum yolları mukozasındaki bezlerin ve tükrük bezlerinin salgılarını ileri derecede arttırır. Diğer bâzı etkileri olarak kalpte çarpıntı ve ritm bozukluklarına sebeb olması, kas gevşetici olması sayılabilir. Anestezi sonucu kusmaya sebeb olur. Kezâ ADH (antidiüretik hormon) salgısını artırarak idrar hacmini azaltır. Bu özellikleri ve kolayca alevlenebilme tehlikesinden dolayı, eter tıpta artık pek kullanılmamaktadır.

ETERİK YAĞLAR (Uçucu Yağlar);

bir takım bitkilerden elde edilen değişik keskin kokulu yağlar. Eterik yağlar, çiçekler, meyveler, yapraklar ve bâzı bitki familyalarının diğer kısımlarında bulunur. Bitki familyaları sedef otu (üzerlik otu)

familyası, nânegiller, şemsiye çiçekgiller ve soğanlı bitkilerdir.

Baharatlar asıl olarak eterik yağları dolayısıyla tipik koku ve tad ihtivâ ederler. Bâzı baharatlardaki eterik yağ oranları şöyledir: Yüzde olarak; Biber 1-3, Yenibahar 3-5, Hindistan cevizi 6-12, Kakule 4-7, Tarçın 2-6, Karanfil 16-20, Zakkum 1-3, Kurkuma 3-6, Rezene 3-6, Kimyon 3-7, Şerbetçi otu 0,5-1, Vanilya 0,5-1.

Elde edilmesi: Eterik yağların elde edilmesi, organik çözücü maddeler yardımıyla ilgili bitki kısımlarının preslenmesi, su buharı destilasyonu veya ekstraksiyonu sonucu olmaktadır. Bâzı eterik yağlar, meselâ vanilya ve tarçın gibi sentetik olarak elde edilirler.

Kimyâsal yapısı: Hiçbir yeknesak kimyâsal yapı göstermezler. Eterik yağlar ismi altında çok sayıda farklı kimyâsal sütrüktürde (yapıda) kuvvetli aromatik kokan bitki maddeleri özetlenir.

Oda sıcaklığında uçucudurlar, su buhariyle destile edilebilirler. Yağların aksine eterik yağlar, kâğıt üzerinde hiçbir şekilde yağ lekesi bırakmazlar. Terpenler ve onların türevleri asıl bileşenlerini teşkil eder. Terpenler, genel formülleri $(C_5H_8)n$ (n = 2,3,4, ...) olan ekseriyâ siklik hidrokarbonlardır. 2-metilen bütadienden dimerizasyon veya polimerizasyon ile meydana gelirler.

Eterik yağlar ekseriya tam kokulu, hafiften koyu sıvıya kadar olan maddelerdir. Yalnız çok azı meselâ vanilin, kristal olarak bulunur. Eterde, etil alkolde eterik yağlar iyi çözünür. Buna karşılık sudaki çözünürlükleri çok düşüktür. Oda sıcaklığında eterik yağlar buharlaşır. Işığa ve havaya karşı hassastırlar. Bunlar oksidasyona meyyaldirler.

İsli alevle yanarlar. Eterik yağların fizyolojik önemi, her şeyden önce tad ve koku ile alâkalı iştah açıcı etkisinde bulunmaktadır. Soğan, sarımsak ve turpun sağlığa faydalı etkisi bilhassa azot ihtivâ eden eterik yağların miktarına dayanmaktadır.

Önemli eterik yağlar, anason yağı, okaliptus yağı, hindistancevizi yağı, vanilya, tarçın yağı, acı bâdem yağı, zencefil yağı, karanfil yağı, ardıç tohumu yağı, rezene yağı, limon yağı, kimyon yağı, nâne yağı, şerbetçiotu yağı ve pelin otu yağıdır.

ETFAL HASTÂNESİ (Bkz. Hamidiye Etfal Hastânesi)

ETİL ALKOL (Etanol);

Alm. *Athylalkohol (m),* **Fr.** *Alcool (m), ethylique,* **İng.** *Ethyl alcohol.* Alkoller diye anılan organik bileşikler sınıfının en önemli üyesi. Moleküler formülü (C_2H_5OH) göz önüne alındığında, doymuş bir hidrokarbon olan etanın (C_2H_6) altı hidrojeninden birinin yerine bir hidroksil grubunun (OH) geçmiş şekli olarak addedilir.

Özellikleri: Saf etil alkol berrak, renksiz, karakteristik kokulu bir sıvıdır. 78,4°C'de kaynar -114,5°C'de donar. Sıcaklıkla hacim büyümesi nisbeten muntazam olduğundan, hava sıcaklığını ölçen termometrelerde (evlerde kullanılan) bir termometre sıvısı olarak kullanılır. Sıvı seviyesinin rahat görülmesi için bir boyar madde konur. Özgül ağırlığı 20°C'de 0,789 g/cm^{3}tür. Etanol, aynı miktarda su ile karışık olduğunda bile soluk, mâvimsi, issiz bir alevle yanar. Etanolun yanma enerjisi 1 gram başına 7,09 kcal verecek şekildedir. Su, eter ve asetonda her nisbette karışır. Suyla karışınca bir hacim küçülmesi olur. Meselâ, 52 hacim alkol ve 48 hacim su karıştırıldığında 100 hacimlik değil de, 96,3 hacimlik bir çözelti meydana gelir.

Üretim: Etanolun üç önemli üretim kaynağı vardır:

1. Fermantasyon ile üretme: Alkolik fermantasyonda şekerler başlıca olarak monosakkaritler (glikoz ve früktoz) kompleks enzim zymas ihtivâ eden maya mevcudiyetinde, etanol ve karbondioksit verecek şekilde bozunurlar:

$$C_6H_{12}O_6 \xrightarrow{\text{(Zymas)}} 2C_2H_5OH + 2CO_2$$

Tamâmen parçalanmada 100 g früktozdan 51,1 g etil alkol ve 48,9 gr karbondioksit meydana gelmelidir. Bu randımana gerçekte erişilemez. Çünkü maya hücreleri diğer metabolizma olayları için aynı şekilde monosakkaritleri harcamaktadırlar. Optimum mayalanma şartları maya hücrelerinin yaşama şartları ile belirlenir. Böyle gıdâ eriyiğindeki belirli protein ve mineral madde miktarı maya gelişmesini teşvik eder. Optimum mayalanma sıcaklığı maya çeşidine göre, 20°C ile 30°C arasında bulunur. Alkol fermantasyonu etil alkol miktarı % 10-18 arasında olduğu zaman durmaktadır. Çünkü etil alkol metabolizmanın artık ürünü olarak büyük konsantrasyonlarda mikroorganizmaların hayâtî faâliyetlerini önlemektedir. Endüstride alkolik fermantasyonda başlama maddesi olarak saf glikoz kullanılmaz. Bunun yerine melâs (şeker rafinasyonu artığı) veya nişastalı ürünler (patates, çavdar,

buğday, arpa) kullanılır.

2. Asetaldehidin (CH_3CHO) indirgenmesiyle üretim: Asetilen kullanılarak elde edilen asetaldehit, 100-130°C'de nikel katalizörlüğünde hidrojenlenerek etanole indirgenir:

$$CH_3 - \overset{\overset{H}{/}}{C} = O \xrightarrow[(Ni)]{+2H} CH_3 - CH_2 - OH$$

3. Etilenin hidrasyonu ile üretim: Endüstriyel üretimde önemli bir metoddur. Bir petrol ürünü olan etilenin hidrasyonu (bir su molekülü katılması) değişik şartlarda yapılabilir. Etilen, 100°C'de derişik sülfürük asitle tutulduğunda etil hidrojen sülfat ve etil sülfat ara ürünleri meydana gelir:

$$H_2C = CH_2 + \xrightarrow{HOSO_3H} C_2H_5O - SO_3H + (C_2H_5O)_2SO_2$$

Reaksiyon karışımı eşdeğer miktarda sıcak su ile hidroliz edilir. Etanol ve sülfürik asit meydana gelir:

$$(C_2H_5O)_2SO_2 + 2H_2O \longrightarrow 2C_2H_5OH + H_2SO_4$$

Yine etilenden başlamak üzere katı katalizörler kullanarak 300°C ve yüksek basınç altında su buharı etkisiyle etanol sentezi yapılmaktadır.

Kullanılışı: Etanol bütün alkollü içkilerde bulunmaktadır. Çoğu da bu yollarla tüketilmektedir. İyi bir çözücü olduğu için, esansların yapımında, parfümeride kullanılır. Kimyâ endüstrisinde bir çok organik bileşiğin (asetaldehit, asetik asit, etilasetat, etilklorür ve butadien gibi) üretiminde başlama materyalidir. Petrolün çok pahalı olduğu bâzı ülkelerde bir motor yakıtı bileşeni olarak kullanılmaktadır.

Mutlak (saf) etanol elde edilmesi: Endüstriyel etanolun çoğu denaturedir. Yâni içilmemesi için, içine piridin ve metanol gibi zehir etkisi yapan maddeler konmuştur. Bunların uzaklaştırılması pek kolay değildir. Endüstride üretilen alkol denatüre olmasa bile saf değildir. Çünkü reaksiyon sonunda meydana gelen ürün damıtılırken etanol sudan tamâmen kurtulmaz. Basit damıtma ile, en fazla % 96'lık bir saflıkta elde edilir. Bu kompozisyondaki sulu alkol saf bir maddeymiş gibi (ikili bir azeotrop teşekkülü) kaynar. Bu azeotropu bozmak için, genellikle benzen (veya triklor etilen) katılır. Su-alkol-benzen üçlüsü damıtıldığında su bitinceye kadar su-benzen ve alkol karışmı geçer. Daha sonra da benzen bitinceye kadar alkol-benzen karışımı geçer. Geriye saf alkol kalır. Laboratuvar ölçeğindeki saflaştırmalarda suyu uzaklaştırmak maksadıyla kalsiyum oksit, kalsiyum ve mağnezyum kullanılır.

ETİL KLORÜR (Bkz. Etan)

ETİLEN;

Alm. *Athylen n,* **Fr.** *Ethylene m,* **İng.** *Ethylene.* Alken sınıfından renksiz bir gaz. Doymamış hidrokarbon olup, karbonlar arasında, çift bağ vardır. Formülü C_2H_4, kaynama noktası -69,4°C, erime noktası -103,3°C ve yoğunluğu 0,978 g/dm^3 olan yanıcı bir gazdır. Etilen, suda orta derecede çözünür. Fakat alkol, eter, aseton ve benzende çok çözünür. Etilenin reaksiyon verme kâbiliyeti oldukça yüksektir. Halojenlerle, sülfürik asit ve diğer çift bağ ile reaksiyon verebilen maddelerle hemen reaksiyon verdiği gibi polimerize polietileni meydana getirir. % 3 ile % 34 oranında etilen ihtivâ eden hava karışımı patlayıcıdır. Zehir etkisi azdır. Fakat çok yüksek dozu şuursuzluk meydana getirir.

Etilen üretiminin takriben % 30,4'ü etil alkol, % 25'i etilen oksit, % 10'u stiren, % 10'u etilklorür ve % 15'i polietilen elde edilmesinde kullanılır. Etilenin başka maksatlar için kullanılan kısmı çok azdır. Etilen üretiminin büyük bir kısmı petrol ürünü gazların kraking fırınlarındaki pirolizi ile elde edilir.

ETİLEN BROMÜR (Bkz. Etan)

ETİLEN KLORÜR (Bkz. Etan)

ETİLEN OKSİT;

Alm. *Athylenoxud n,* **Fr.** *Oxide m, dethylenene,* **İng.** *Ethylene oxide.* Siklik eter veya epoksidin en basit üyesi. Formülü:

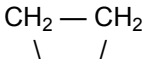

$$\begin{array}{l} CH_2 - CH_2 \\ \quad \backslash \qquad / \end{array}$$

O

olup, epoksietan diye de adlandırılır. Büyük miktarı, antifiriz olan etilen glikol, iyonik olmayan emülsiyon yapıcı madde, plastik, plastik özellik verici, sentetik kauçuğun bir tipinin ve çeşitli sentetik tekstil îmâlatında kullanılır. Diğer önemli kullanılışı ise gaz hâlinde sterilize vâsıtası olarak kullanılmasıdır. Kullanılış şekli % 10 etilen oksit, % 90 CO_2 karışımı hâlindedir.

Elde edilmesi: Etilen oksidin elde edilmesinde kullanılan bir metod da etilen ile hipoklorit asidi reaksiyona sokulur ve elde edilen etilen klorhidrin, kireç sütü ile etilen okside döndürülür.

En yeni metod ise, etilenin gümüş katalizör kullanarak, muayyen (sınırlı) miktardaki hava ile doğrudan doğruya oksitlenmesi şeklindedir. Şimdi,benzin üretimi esnasında çok ucuz bir şekilde yan ürün olarak elde edilmektedir. Oksidasyon işlemi hayret verecek kadar randımanlıdır. Aynı zamanda mevcut imkân da büyüktür.

Özellikleri: Etilen oksit 10,4°C'de kaynar, -111,7°C'de erir. Yoğunluğu d=0,896 g/cm3tür. Molekül ağırlığı 44,05 gramdır. Suda her oranda çözünür. Normal alifatik eterden farklı olan etilen oksit, ortamda az miktardaki asit veya baz mevcut olması hâlinde su, hidrojen sülfür, amonyak, siyanür asidi, amin ve alkol gibi molekülünde aktif hidrojen bulunan maddelerle hemen reaksiyon verir. Meselâ su ile etilen glikolü:

$(CH_2$ — $CH_2)$ verir.
| |
OH OH

ETİMOLOJİ;

Alm. *Wortableitungslhre; Etymologie (f),* **Fr.** *Etymologie (f),* **İng.** *Etymology.* Bir kelimenin nereden geldiğini veya oluş şeklini ve birçok kelimenin ortak kökünü bulma işi. Bu işle uğraşan gramer dalı filolojinin bir bölümü olup, kelimelerin mânâlarının köklerini mümkün olduğu kadar eskiye giderek araştırır.

On dokuzuncu yüzyıla kadar etimoloji, kelimenin aslını vermekle sınırlandırılmıştır. Daha sonra etimoloji bir kelimenin çeşitli lisanlardaki benzer diğer kelimelerle olan ilgisini de araştırmıştır. Etimoloji yoluyla, kültürlerin gelişmesini ve birbirine olan tesirini anlamak mümkündür. Fakat bu işte bir dilin iç ve dış târihini hakkıyla bilmek gerekir. Bir dilin iç târihi kendi içindeki gramer değişiklikleri ve gelişmesi ile ilgilidir. Dış târihi ise diğer dillerle olan münâsebeti olup, onlardan yaptığı alış-verişlerdir. Bu îtibârla kelimelerde meydana gelen değişiklikleri üç grupta toplamak gerekir: 1) Her lisan diğer dillerden kelime alarak, önceden kullanılan kelimeler atılır veya kullanım sâhaları daraltılır. 2) Kelimelerin şekillerinde değişiklikler meydana gelir. 3) Kelimelerin anlamları değişir.

Türkçe iç târih bakımından pek muhâfazakâr bir dildir. Ancak dış târih bakımından bunu söyleyemeyiz. Çünkü Türkçe başka dillerden pekçok kelime almış ve bunları kendi ses yapısına uydurduğu gibi, bâzılarının mânâlarını da değiştirmiştir. Ayrıca aynı medeniyet dâiresi içinde olduğu için Arapça ile Farsçayı yabancı dil kabul etmeme düşüncesinden hareketle bunlardan pekçok kelime almıştır. Bu sebeple zamanla bâzı kelime ve deyimler, kullanılmaz hâle gelmiş veya kullanış alanı sınırlandırılmıştır. Bu, eskiden yazılmış birçok kitabı yeni nesillere hitab edemez şekle getirmiştir. Lisanın bir takım ihtiyâçlara cevap vermesi bakımından, yavaş yavaş değişmesi normaldir. Ancak ilim dışı olarak yapılacak zorlamalar ve asılda değişiklik, toplumda bir takım huzursuzluklara sebeb olur.

ETİYOLE;

Alm. *Bleichen,* **Fr.** *Etiolement m,* **İng.** *Etiolation.* Işığın bitki üzerine olan etkilerinden biri. Bu etkilerin çoğu, ışığın direkt etkisine bağlı ise de, indirekt etki ile de bâzı değişmelerin olduğu anlaşılmıştır. İndirekt etkiye bir örnek verirsek; yüksek ışık şiddeti fazla terlemeye, bu da su eksikliğine sebeb olarak, hücre bölünmesi ve genişlemesini azaltır. Diğer taraftan düşük ışık şiddeti fotosentezi düşürme yolu ile büyüme ve gelişmeyi azaltır. Karanlıkta büyüyen bitkinin gövdesi çok uzar, renk çok açık yeşil, hatta beyaz, yapraklar ufak olur. Bu görünüşteki bitkiye "etiyole bitki" denir. Etiyole olayının hücre uzaması ve hücre bölünmesine etkili olduğu ve ayrıca yapım farklılığına da sebeb olduğu anlaşılmıştır.

ETİYOPYA

DEVLETİN ADI ..... Etiyopya Demokratik Halk Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ .....Addis Ababa

NÜFÛSU 45.600.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 1.106.100 km^2

RESMÎ DİLİ .....Amharca

DÎNİ .....Hıristiyanlık ve İslâmiyet

PARA BİRİMİ..... Etiyopya Birri

Doğu Afrika'da bulunan bir devlet. Kuzeyinde Sudan ve Eritre, doğusunda Cibuti ve Somali, güneyinde Kenya, batısında yine Sudan yer alır. Afrika'nın en eski bağımsız devletidir. Batı-doğu yönünde 33° ile 48° doğu boylamları, kuzey güney yönünde ise 3°30' ile 18° kuzey paralelleri arasında bulunur.

Târihi

Etiyopya, bilhassa mîlâdın ilk yıllarından beri köklü bir geleneği olan Afrika'nın en eski bağımsız devletidir. Yalnız gayri sâfi millî hâsıla ile kişi başına düşen doktor, araba sayısı gibi değerler yönünden diğer Afrika ülkelerinden geridir. Târihî çağlar içinde ilk yerleşenler Hami ve Sudanlı soyundan kabîlelerdir. Mîlâdî birinci yüzyılda kurulan Aksum Krallığı 7. yüzyılda yıkılmıştır. Ülkenin Arap hâkimiyetine geçmesinden önce Yemen'de bulunan Habeşli kumandan Ebrehe, ordusuyla Mekke'ye yürüdüyse de Ebâbil kuşlarının hücûmuyla bütün ordu perişan olmuştur. Bu durum Kur'ân-ı kerîmde Fil sûresinde şöyle anlatılmaktadır:

(Ey Resûlüm!) **Rabbinin, fil sâhiplerine neler ettiğini görmedin mi? O, bunların kötü plânlarını boşa çıkarmadı mı? O, bunların üzerine bölük bölük kuşlar gönderdi ki bunlar onlara** (fil sâhiplerine) **pişkin tuğladan** (yapılmış) **taşlar atıyordu. Derken Allah onları yenik ekin ve yaprağı gibi yapıverdi.**

Bu sırada Kızıldeniz'in iki yakasının Bizans müttefiklerinde olmasını istemeyen İranlılar 572 yılında Aksum Devletine son verdiler. Peygamberimiz aleyhisselâm zamânında, Mekke'nin ticârî hayâtının gelişmesiyle Habeşistan önem kazandı. Bu zamanda bâzı Müslümanlar buraya göç ettiler. Kızıldeniz kıyılarında İslâmiyet yayılınca, Aksum Krallığı güneye doğru kaydı. Bu sırada Zague ve Salamon Hânedânları 1285 yılına kadar başta kaldılar. Bu târihte İfat SultanıAli ibni Valaşma ile (Akîl ibni Ebî Tâlib soyundan) Müslüman Habeşistan Devleti kuruldu. On altıncı yüzyılda Arapların bu ülkeye yaptığı seferler karşısında ülkenin tamâmen Müslüman olmasını önlemek için Portekizlilerden yardım istendi. Portekizliler bunu fırsat bilerek ülkeye hâkim oldular. Bir ara derebeyleriyle din adamları arasındaki anlaşmazlıklarla ülke sarsıntı geçirmişse de Portekiz veİtalyan kiliselerinin çalışmaları ile 1855'te Kassa, İkinci Tevodros adıyla tahta çıkarılarak, Müslüman hâkimiyetine son verildi.

1889 yılında İkinci Menelik'in Habeşistan imparatoru olarak taç giymesiyle idâre tekrar Salamon Hânedânına geçti. İtalya, İngiltere ve Fransa gibi Avrupa devletlerinin uğraşması ile nihâyet 2 Kasım 1930'da Necâşi Haile Selâsiye taç giydi. Necaşi ünvanı "nagaş" kelimesinden ve bu da "vergi" mânâsındaki "ngş" kökünden gelmektedir. 1935 yılında Mussolini zamânında İtalyanlar ülkeyi işgâl etmişse de İkinci Dünyâ Savaşı sonunda çekilmek zorunda kalmışlardır.

Haile Selâsiye 1975 yılına kadar başta kaldı ve uzun süren iktidârı sırasında Habeşistan'da bulunan Müslümanlara dînî, siyâsî, kültürel çeşitli baskı ve zulümler yaptı. 1975'te askerî bir darbe ile iktidârdan uzaklaştırıldı. Ülkede yeni idareyi kuran hükûmet, sol temâyüllü olduğundan, Rusya ile her sâhada yakın ilişkiler içine girdi. Müslümanlara yapılan baskı ve zulümler bu hükûmet zamânında da artarak devâm ettiğinden Eritreli Müslümanlar ile hükûmet kuvvetleri arasında çarpışmalar zaman zaman şiddetlenerek devâm etti. 1987'de yeni Anayasa kabûl edildi ve yapılan seçimler sonunda askerî yönetime son verilerek komünist parti iktidar oldu. Etiyopya Cumhûriyeti, Afrika Birliğine ve Birleşmiş Milletler Teşkilâtına üyedir.

1974'ten bu yana Etiyopya'yı idâre eden askeri cunta lideri bilâhare devlet başkanı Albay Haile Mariam Mengitsu'nun ülke dışına Haziran 1990'da kaçışından sonra; Etiyopya Halk Kurtuluş Cephesi liderliğindeki (Eritre Halk Kurtuluş Cephesi, Tigre Halk Kurtuluş Cephesi ve Oromo Özgürlük Cephesi) büyük direniş grubu Etiyopya iktidârını ele geçirdi. Yüzde 70'i Müslüman olan Eritre Halk Kurtuluş Cephesi 30 yıldır işgal altında olan Eritre'yi kurtardı, başkent Asmara ile Kızıldeniz'deki Assab ve Massawa liman şehirlerini de kontrolları altına aldı. 1993'te yapılan halk oylaması neticesinde Eritre bağımsızlığını kazandı.

Fizikî Yapı

Etiyopya genelde dağlık ve platolarla kaplı bir ülkedir. Fakat kuzeyde Eritre bölgesinde deniz seviyesinden 120 m kadar daha aşağıda bulunan 150 km^2 genişliğindeki Afar Çukurluğu da bu ülkededir. Afar Çukurluğu faylarla ve volkanik faâliyetlerle Kızıldeniz'den ayrılmış olup, kuruyan tabanı 900 m kalınlığında tuz tortullarıyla kaplıdır. Bu yerde yer yer faylar boyunca lavlar sızmakta ve bâzı kraterlerinden de bol sodalı ve kükürtlü sıcak su kaynakları çıkmaktadır.

Ülkeyi yaklaşık kuzey-güney yönünde “Rift Vâdisi” denilen büyük bir kırık hattı kesmektedir. Bu kırık hattı boyunca meydana gelmiş olan çöküntü hendeği aynı zamanda doğmakta olan bir okyanusun ortasında yer almaktadır. Yapılan incelemelere göre doğudaki Etyopien ve Arabistan blokları ile batıdaki Afrika blokları devamlı birbirinden uzaklaşmaktadır. Meselâ yılda en az 1 mm olan bu uzaklaşma Kızıldeniz çevresinde yılda 2 cm’yi bulmaktadır.

Rift Walley denilen bu çöküntü hendeğinin batısında merkez platosu yer alır. Bu plato üzerinde yer yer yüksek dağlar ve Ambas denilen yassı tepeler bulunmaktadır. Genelde 2000 m’nin üzerinde olan bu plato alanında 4543 m ile en önemli yükselti Daşan Dağıdır. Akarsularla da parçalanmış olan bu plato alanı aynı zamanda nüfûsun yoğun olduğu bir bölgedir.

Çöküntü hendeğinin doğusunda kalan plato alanı Somali Platosudur. Burası da akarsularla parçalanmıştır ve Urgoma Dağlarında yükselti 5340 m’yi bulur.

Önemli akarsuları Şebeli, Tana Gölünden doğan Mâvi Nil, Omo’dur. Nil Nehrinin çöllerde kuruyup, kaybolup gitmesini engelleyen Sobat, Mâvi Nil (Bahr-ül Azrak) ve Atbara kolları bu ülkeden beslenmektedir. Mâvi Nil ülkenin en önemli gölü olan 1830 m yüksekliğindeki Tana Gölünden doğmaktadır. Ortadaki çöküntü hendeği boyunca yer yer çok sayıda akarsu ve göl bulunmaktadır. Zivay, Şala, Tana, Avasa gölleri gibi. Ayrıca doğusunda Hint Okyanusuna ulaşan Juba ile Vebbi Cebeli akarsuları da bu ülkeden kaynaklarını almaktadır. Fakat ulaşım yapılabilen tek akarsu kısa olan Baro Nehridir.

İklimi

Enlem îtibâriyle subekvatoral ve tropikal iklim kuşağı üzerinde bulunan ülkenin esas iklim özelliğini dikey yöndeki yükselti fazlalığı meydana getirmektedir. 1800 m yükseltinin altındaki yerlerde gerçek mânâda subekvatoral iklim görülür. Buralarda en fazla sıcaklık 40°C’yi bulur. En sıcak ayın ortalaması 33°C, en soğuk ayın ortalaması ise 21°C’ dir.

2400 m ile 3200 m yükseklikte bulunan yerlerde tam bir ılıman iklim görülür. Buralarda ortalama sıcaklık 16°C’dir.

Yağış ortalaması bölgelere göre değişiklik göstermektedir. Güneybatıda 2500 mm olan yağış miktarı, kuzeydoğuda 50 milimetreye kadar düşer.

Tabiî Kaynakları

Günümüzde yakıt olarak ormanların kesilmesiyle sâdece güneybatıdaki geçit vermeyen ormanlar kalmıştır. Alçak yerlerde step ve savanlar hâkimdir. Yüksek yerleri ise baobab, çınar, incir ve hurma ağaçları kaplar. Avustralya’dan getirilerek yetiştirilen okaliptus ağaçları ile ülkenin odun ihtiyâcı karşılanmaktadır. Etiyopya yabânî hayvan bakımından zengin bir ülkedir. Zürâfâ, zebra, fil, aslan, antilop, suaygırı ve deve kuşu gibi hayvanlara çok rastlanmaktadır. Bunun yanında kartal, papağan ve maymun da çok bulunmaktadır.

Etiyopya, mâden kaynakları bakımından fakir bir ülkedir. En çok üretilen mâden, tuzdur. Az miktarda plâtin, demir, manganez ve altın bulunmaktadır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Arabistan’dan gelerek buraya yerleşen Hâmîler ve Sâmî Amharalar Etiyopya’nın en büyük etnik gruplarını meydana getirirler. Nüfûsun % 35’ini meydana getiren Amharalar ülkede söz sâhibidirler. Halkın % 90’ı köylerde yaşamaktadır. Önemli şehirleri Asmara, Addis Ababa, Dire Dava, Gonder, Desse, Harar ve Mitsiva’dır.

Halkın % 55’i Hıristiyan, % 37’si Müslüman, % 8’i ise diğer dinlere mensuptur. Eğitim ve öğretim çok geri olup halkın ancak % 3,7’si okuma yazma bilmektedir. İlk üniversitesi ancak 1951 yılında açıldı.

Siyâsî Hayat

1974 yılına kadar bir krallık olan Etiyopya’da kral devrilerek 1975’te rejimin cuntacılar tarafından değiştirildiği îlân edildi. Cunta sosyalist bir rejimi benimsedi. 1987’de kabul edilen anayasa ile seçimler yapılarak demokrasiye geçildi.

Ekonomi

Tarım: Ekonomisi tarıma dayalı olan Etiyopya, topraklarının % 50’sinde zirâat yapılmaktadır. Fakat tarım araç ve gereçleri çok ilkel olduğundan yüksek seviyede ürün alınmaz. Buğday, arpa, yulaf, mısır, darı başta olmak üzere çeşitli meyve ve sebze yetiştirilmektedir. Bunun yanında pamuk, şekerkamışı, muz gibi Akdeniz ürünleri de yetiştirilmektedir. Yetiştirilen ürünler ülke ihtiyâcını karşılar. Kahve ise en önemli gelir getiren ihraç ürünüdür.

Hayvancılık: İklim ve tabiat şartlarının müsâit olması sebebiyle çok yapılmaktadır. Sığır, at, katır, deve ve koyun çok miktarda beslenmektedir.

Endüstri: Etiyopya'da bulunan fabrikalar dokuma, deri, mobilya, çimento, kimyevî maddeler ve sigara üzerinedir. Sanâyinin gelişmesi için gerekli olan enerjiden yoksundur.

Ticâret: Etiyopya, kahve, deri, post, yağlı tohumlar ve baklagiller ihraç eder. Makina, ulaşım techizatları, inşaat malzemeleri ve petrol ürünlerini ithal etmektedir.

Ulaşım: Ülkenin engebeli oluşu ulaşımı engellemektedir. 35.000 kilometreyi bulan karayolu ile 800 km kadar demiryolu şebekesi vardır. Elverişsiz şartlara rağmen dış hatlarda da çalışan önemli hava yolları ağı kurulmuştur. Önemli limanları Massava ve Assab'dır.

ETNA;

Sicilya Adasında Avrupa'nın en yüksek, dünyânın ise büyük volkanlarından biri. Faal bir volkandır. Catania'nın 29 km kuzeyindedir. Eski Yunanca ismi Aitne, Roma dilinde Aetna idi. Sicilyalılar bugün Mongibello demektedirler. Deniz seviyesinden 3308 m yüksektedir. Volkanın bir iç, bir de dış konisi vardır. İç konisinin içinde ana krater bulunur. Dış koninin ise uç kısmı patlamalardan mütevellit kısalmıştır. İç koninin yüksekliği 3260 m olup, boyu gittikçe azalmaktadır. 1190 kilometrekarelik bir alanı kaplar. Dış koninin bu kadar büyük olmasının sebebi, yamaçlarında yüzlerce parazit kül konisi bulunmasıdır. Ayrıca üst üste gelen lav akıntılarının da bunda rolü büyüktür. Zirve kraterinden itibaren 32 kilometrelik yarıçaplı bir dâire içinde 200'den fazla parazit konisi vardır. Parazit konilere yatay patlamalar sebeb olmaktadır. Bu konilerden Rossi Dağı gibi bâzıları Etna'nın tabanından 135 m yüksektedir. Dağın etrâfını bir demir yolu çevirmektedir. Uzak ve az meyilli bölgelerdeki topraklar çok verimlidir. Böyle yerler değerlendirilmektedir. Nisbeten biraz daha meyilli olan bölgeler ormanlıktır. Ormanlık bölgeden biraz daha yükseğe çıkınca küllerle dolu bir bölgeye gelinir.

Etna'nın uzun bir faaliyet tarihçesi vardır. Vezüv'den farklı özelliklere sâhiptir. M.Ö. 475 senesinden beri 200'den fazla patlama kaydedilmiştir. M.Ö. 800'de Homer, Etna Dağından bahsetmiştir. Virgil (M.Ö. 70-M.S. 19), eseri **Aeneid**'de Etna'nın bir patlamasını tasvir etmiştir. Diodorus Siculus'a göre M.Ö. 396'da Etna Dağından akan 3 km genişliğinde 38 km uzunluğundaki bir lav akıntısı Kartaca ordusunun ilerlemesini engellemiştir. Felâketlere sebeb olan patlamalardan tesbit edilen başlıcaları, 1169, 1329, 1536, 1669 târihlerinde vukû bulmuştur. Bunlardan 1169 püskürmesi en şiddetlisidir. Bu sırada zirve konisi tamamen alçalmış, 16 km uzunluğudaki muazzam lav akıntısı, Cataina şehrini harab ederek, denize ulaşmıştır. 1971'de ise krater yakınındaki 99 senelik rasathane patlama sebebi ile tahrip olmuştur. G.İmbo tarafından, Etna Dağının volkanik faaliyetlerinin târihçesi üzerinde 1669'dan 1928'e kadar olan dönemi ihtivâ eden bir çalışma yapılmıştır. Bu dönemde 33 patlama oldu. Patlama aralıkları ortalama 8 seneden azdır. 1755'ten 1923'e kadar vukû bulan patlamalar aşağı-yukarı 6,5 senelik periyotlara rastgelir. G.İmbo bunu 3 dönem kabul eder:

1755-1898 - 54 sene.

1809-1865 - 56 sene.

1865-1908 - 43 sene.

1908-1971 arası sükun devresidir. Etna'nın patlamaları "çevresel patlamalar"dır. "Lavlar koninin yamaçlarındaki yarıklardan çıkar. Genellikle fissürlerin üst kısımlarında patlamalı erüpsiyonlar ile kül konileri meydana gelirken, alt kısımlarından lavlar çıkar. Bâzı çok kuvvetli püskürmelerde lavlar kırıkların üst kısımlarından da çıkar ve yarığı tamâmen kaplayıncaya kadar devâm eder. G.İmbo'nun tesbit ettiği volkanik faaliyet periyoduna göre Etna'da 1963 yılında yeni bir püskürmenin olması gerekirdi. Zîrâ, kabul ettiği 55 yıllık dönem bu târihe rastlamaktaydı. Zayıf püskürmeler, 1963 yılına kadar ortalama 7 yıllık aralıklarla daha önce mevcut kırıklar üzerinde meydana geldi. Son iki lav akıntısı 1951'de ve 1958 yıllarında görüldü. Ayrıca, tahmin edilen 1963 erüpsiyonu 8 yıllık bir gecikmeyle 1971 yılında vukû buldu.

Sicilya'nın doğusunda sıralanmış 262 püskürme merkezi müşâhede edildi. Jeologlar kırık üzerinde meydana gelecek erüpsiyonların zamânını tahmin edebilmektedir.

ETNOĞRAFYA;

Alm. *Ethnographie,* **Fr.** *éthnographie,* **İng.** *Ethnography.* Milletlerin yaşayış şekillerinin tasvir edilmesi ve onları tanıma ilmi.

Kavim, kabîle, aşîret gibi insan topluluklarını tasvir eder.Terim olarak 19. asır başında ortaya çıktı. Önce insan topluluklarının dillerinin bilgisi yerine kullanıldı. 1910'dan sonra maddî kültürün bütün sâhalarına yayıldı. Türkçede etnoğrafyanın karşılığı olarak ilm-i akvâm, kavmiyet, akvâmiyyet, tasvir-i

akvâm tâbirleri kullanıldı.

Etnoğrafya, insan topluluklarının meydana getirdiği maddî kültürlerini tasvir eder. Giyim, süs eşyâsı, ev âletleri, avcılık, yapı maddeleri, tarım âletleri, halk san'atlarına âid âletler, bir yayık veya beşiğin yapılışı etnoğrafyanın husûsu içine girer.

Türklerde etnoğrafik araştırmalar Meşrûtiyet devrinden sonra başlamıştır. Sâtı Bey, Mekteb-i Mülkiyede müstakil ders olarak okutmuş, ders notlarını da **Etnoğrafya İlm-i Akvâm** ismiyle kitap hâlinde yayımlamıştır (1912). Daha sonra gelişerek araştırmalar artıp, kitap ve dergilerde bu konular işlenmeye başlamıştır. H. Zübeyr Koşay, A. Rıza Yalman'ın araştırma ve yayımları ile gerçek etnoğrafya çalışmaları yapılmıştır.

Türk Ocağı tarafından yayımlanan **Türk Yurdu Dergisi**'nde Türklerin Orta Asya ve Anadolu'daki etnoğrafya malzemeleri hakkında çeşitli makâleler yayımlanmıştır. Bâzı il dergilerinde de bu sâha ile ilgili çalışmalar yayımlanmıştır. Isparta'da **Ün**, Bursa'da **Türküm**, Balıkesir'de **Kaynak**, bunlardan bâzılarıdır.

Daha sonraki yılarda devlet kuruluşları ve özel kuruluşlarca çeşitli eserler yayımlanmıştır. 1930 senesinde Ankara'da açılan ilk etnoğrafya müzesinde birçok eser toplanarak sergilenmiştir. Bundan sonra Adana, Afyon, Bergama, Bursa, Diyarbakır, Edirne, Erzurum, Gaziantep, İzmir, Konya, Kütahya, Manisa, Kastamonu, Kayseri, Maraş, Niğde, Sivas, Sinop, Tire, Tokat ve Van'da, İstanbul'da Türk ve İslâm eserleri, Topkapı, resim ve heykel müzeleri etnoğrafik eserleri ihtivâ etmektedir.

Geniş bir kültür ve sanata sâhib olan Türk milletinin, gerçek mânâda etnoğrafisi tesbit edilmiş denemez.

ETNOLOJİ;

Alm. *Völkerkunde, ethnologie.* **Fr.** *éthnonologie,* **İng.** *Ethnology.* Türkçede halkıyât olarak kullanılmıştır. Daha çok geçmiş kavimleri ve onların kültürlerini inceler. Maddî mânevî kültürleri etnoğrafyanın malzemelerine dayanarak açıklar. Genel anlamda insanlığın kültür târihini aydınlatmaya çalışmaktadır. Folklor karşılığı olarak da halkıyât kullanılmaktadır. Düğün, bayram, cenâze, kandil geceleri, doğum, isim koyma, bâzı bâtıl inanışlar, türkü, masal, ninni halk hikâyeleri, menkîbe, bilmece, oyun, atasözü, deyimler, tekerlemeler, halkıyât (etnoloji)ın içine girer. Târih, dil, din, arkeoloji, ruhiyat, içtimâiyât, sanat târihi, hekimlik, bitkiler ve hayvanlarla ilgili ilimler de etnolojinin içinde yer almaktadır.

Etnolojiyi, halkıyât kelimesi olarak târif etmek, etnolojinin sâhasını daraltmak olur. Halkıyât, etnolojinin içinde bir bölümdür. Etnoloji, belli bir ülkede yaşayan, belli bir insan toplumunun kültürünü, yaşayışını ve târihini inceler.

ETRÜSKLER;

İtalya'da Romalılardan önce yaşamış bir kavim. Romalılar bunlara Etrüskler veya Tuskiler derken, onlar kendilerine Rasena derlerdi. İtalya Yarımadasına göç ederek Arno ve Tiberis ırmakları arasında yerleştiler. Buraya nereden göç ettikleri, ırkî husûsiyetleri ve dilleri hâlâ tartışma konusu olan Etrüskler; merkeziyetçi büyük bir devlet kurup, medeniyet ve güzel sanatlarda kendi asrındaki kavimlerden çok ileriydiler.

M.Ö. 8. yüzyıldan başlayarak oligarşiler tarafından idâre edilen, konfederasyonlar meydana getirmiş zengin şehirler kurmuşlardı. M.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısında da Roma'yı ele geçirmişlerdi. Etrüsk asıllı Roma hükümdârları şunlardır: Eski Tarquinius, Servius Tuluis veya Mastarna, Turquinius Superbus. Roma surlarını, Cloaca Maxima denilen büyük kanalizasyon inşâatını, Capitolium'un üç gözlü tapınağını bu krallar yaptırmışlardır.

Etrüsklerin gücü M.Ö. 6. yüzyılda en yüksek seviyeye ulaştı. Etrüskler Capua'da Yunanlılarla savaştı. Denizlerde Kartaca ile birlik kurarak, 535 yılında Alalia'da Massilia (Marsilya)nın Foçalılarını yendiler. Aynı yüzyılda Appennin Sıradağlarını aşarak Padus (Po) Vâdisine yayılan Etrüskler; burada Etruia'daki on iki büyük şehir gibi, on iki site kurdu ve Felsina'yı bu bölgenin başkenti yaptılar. Sitelerin bağımsızlık eğilimleri, lüks hayâtın yol açtığı gevşeklik, Tarquinius Superbus'un zorba idâresine karşı 509'daki Roma ayaklanması, 506'da Yunanlıların karşı koyması, 474 Capua Deniz Savaşında yenilgi ve 423'te Capua'nın Samnitlerin eline geçmesi Etrüsklerin sonunu hazırlayan olaylar oldu. M.Ö. 3. yüzyıla kadar Romalıları uğraştıran Etrüskler medeniyetlerine son verilmesine rağmen, İtalya'da ve Roma'da etkilerini bir süre daha devâm ettirdiler.

M.Ö. 3. yüzyılda Romalıların üstünlük kurmasıyla târihe karışan Etrüsklerin, İtalya'ya kara yoluyla kuzeyden, deniz yoluyla doğudan geldikleri târihçiler tarafından kabul edilmektedir. Son araştırmalar Etrüsklerin Anadolu'dan gittikleri tezini kuvvetlendirmektedir.

Etrüsk dili, Orta İtalya'da konuşulurdu. Sağdan sola, soldan sağa yazılan Etrüsk yazısı, büyük bir karmaşıklık ifâde eder. Okununca hemen anlaşılmaz. Anlaşılabilmesi için çeşitli metodların kullanılması gerekir. Hint-Avrupa dilleriyle teması olmasına rağmen, bu dil grubundan sayılmaz. Etrüsk dili yapı ve menşe bakımından aydınlatılmış değildir.

Metinlerde ve arkeolojik eserlerde, Etrüsklerin maddî hayâtı, şehir medeniyetinin zenginliği ile kendini gösterir. Kazılar sonucu mezarlardaki mücevher ve freskler, Etrüsklerin lükse düşkünlüğünü ve hayâta olan bağlılıklarını göstermektedir. Bunda dinlerinin de tesiri vardır. Yunanlılarda ve Romalılarda da görülen puta tapıcılık ve çok tanrıcılık, Etrüsklerde de görülür. İsimlerinde de benzerlik vardır. Apulu-Apollo, Artumes-Artemis, Tinia-Zeus, Maris-Mars tanrılarının isimleridir.

Etrüskler, demircilikte çok ileri idiler. Altın ve bronz işlemekte gâyet usta olup, seramik işleri de yaparlardı. İki tekerlekli yarış arabalarını İtalya'ya bunlar getirdi. Etrüsk eserleri bakımından en zengin müzeler, Floransa, Romanya,Tarquinia'dır.

Marzobotto, Perusia, Volaterrae ve Roma, Etrüsk güzel sanatlarının önemli örnekleri bulunan şehirlerdir. Şehircilik ve mîmâride göstermiş oldukları rolü buralarda görülebilir. Ölümden sonraki hayâta inanan Etrüskler ölülerini ev şeklinde yaptıkları içi süslü mezarlara gömerlerdi.

ETÜV (Bkz. Ütüv)

EUCLİD (Öklid);

M.Ö. dördüncü yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Yunan matematikçisi. Geometri üzerine yazdığı **Elemanlar** isimli eseriyle meşhurdur. Bu eserde verilen malzeme tamâmen yeni olmayıp, daha önceki Pytogorean Hippocrate ve Eudoqus gibi yazarların eserlerinden alınmıştır. Ancak bunların matematiksel bir sıraya konması ve böylece ele alınması kendisine âittir. Her ne kadar eser genel olarak geometri üzerinde ise de, geometrik cebri ve sayılar teorisini ele alan kısımlar da vardır. Eserde yenilikler yanında yazarın geliştirdiği iki sayının en büyük bölenini bulma metoduna da rastlanır. 13 kitaptan meydana gelmekte olup, 14 ve 15 kitap olarak bilinenler sonradan uydurmadır. **Optik, Olay, Veri** ve **Şekillerin Bölümü Üzerine** isimli diğer eserleri de mevcuttur. Konikler, bâzı diğer geometrik şekiller üzerine ve müzik hakkında da yazdığı eserler kayıptır.

Batlemyus (M.Ö.323-285), zamânında İskenderiye Okulunun kurucusu ve hocası olarak meşhurdur. Hattâ bir hikâyeye göre, Batlemyus geometriye **Elemanlar** eserinden daha kolay bir yol olup, olmadığını sormuştu. Euclid ise, "Geometriye bir kuraliyet yolu yoktur." diye cevap vermiştir. Eseri iki bin yıl boyunca değişmeksizin kalmıştır. Ancak on dokuzuncu yüzyıl ortalarında bu kitapdan ayrılma eğilimleri görülmüşse de bu, geometri öğretiminde karışıklığa sebeb olmuştur. **Veri** eserinde bir geometrik şeklin belirli olması için yeterli parametre sayısı araştırılmıştır. **Şekillerin Bölümü Üzerine** isimli kitabında ise, verilen bir geometrik şeklin elementer şekillere bölünmesiyle ve onların alan ve çevrelerinin oranı ile meşgul olunmaktadır. Astronomide kullanılmak üzere küre geometrisi de **Olay** kitabında incelenmiştir. **Konikler** eserinde her ne kadar parabol, hiperbol ve elips sözü geçmekte ise de incelenen geometrik şekiller bunlar olup, koni kesimleri olarak ele alınmaktadır. Bu isimler daha sonra Apollonius tarafından verilmiştir.

Elemanlar isimli eserinin ilk Arapça tercümesi El-Haccac bin Yûsuf bin Matar tarafından Abbâsî halîfesi Hârûn er-Reşîd (786-809) için yapılmıştır. Daha sonra Abdullah el-Me'mûn (813-833) ve Huneyn bin İshâk ve Nasûriddîn et-Tûsî tarafından yapılmıştır. Lâtince tercümesi ise Endülüs- İspanya medreselerinde talebe olan Adelard Bath tarafından Arapça metinden yapılmıştır. Bath, Endülüs Medresesine Müslüman görünerek girmiş ve bu sûretle tahsilini yapmıştır.

EULER, Leonhard;

on sekizinci asırda yaşamış İsviçreli matematikçi. Büyük matematikçilerden kabul edilir. Matematiğin teorik ve uygulamalı bütün dallarında büyük katkılarda bulunmuştur.

Euler, İsviçre'nin Basel şehrinde 1707 senesinde doğdu. Bir protestan papazı olan babası, oğlunun kendisi gibi yetişmesini istiyordu. Euler, 1720 senesinde Basel Üniversitesine girdi ve teoloji çalışmaya başladı. Fakat matematik ona daha câzip geldi ve bu alanda tahsile başladı. 1727 senesinde Basel'de kendisine teklif edilen profösörlüğü kabul etmeyerek Birinci Çariçe Catherine'nin dâveti üzerine Rusya'ya giden Euler, arkadaşları Daniel ve Nicolaus Bernoulli'e katılarak St. Phetersburg şehrindeki Bilimler Akademisinde çalışmaya ve akademinin dergisine yazı yazmaya başladı. 1730 senesinde profesör olan Euler'in 1738 senesinde sağ gözü görme duyusunu kaybetti. Bu zamâna kadar birçok çalışmalar yapmıştı. Bunların içinde Newton'un dinamik bilimini ilk defâ analitik şekle sokan **Mechanica** (1736) adlı eseri de vardı.

1741 senesinde Kral Frederick'in dâvetine icâbet eden Euler, Berlin'e taşınarak Bilimler Akademisinde çalışmaya başladı. Berlin'de 25 sene kadar kalan Euler burada da ilme büyük katkılarda bulundu. Bu zaman zarfında Berlin ve St. Petersburg akademilerinde idârî ve araştırma yönünden faal görevler aldı. Bunların içinde tanınmış **Bir Alman Prensine Mektuplar** da dâhil olmak üzere analiz hakkında 200'ün üstünde makale ve 3 eser bulunmaktadır.

Almanya'da kendisine olan ilgi azalmaya başlayınca ve kralla aralarında çıkan dînî ve felsefî farklılıklar buna eklenince, 1766 senesinde tekrar Rusya'ya döndü. 1771 senesinde diğer gözünü de kaybeden Euler, çalışmalarına devâm etti. Bunlar arasında optik, cebir, astronomi konusundaki çalışmalar yanında ayın hareketini açıklayan yazıları da vardır.St. Petersburg'da 1783 senesinde öldü. Ancak tâkip eden 50 sene içerisinde de eserleri yayınlanmaya devâm etti.

Çalışmaları: Euler birçok ilim dallarında çalışmalar yapmışsa da en büyük katkıları analiz dalında oldu. Kabul ettiği fonksiyon târifi her ne kadar günümüzde kabul edilenden daha az belirli ise de, analizde fonksiyon kavramını ve kullanılmasını esas olarak Euler geliştirmiştir.

Trigonometrik ve logaritmik fonksiyonların modern gösteriliş tarzı onun eseridir.

Euler denklemi olarak isimlendirilen:

$e^{\pm ix} = \cos x \pm i \sin x$

denklemle üstel fonksiyonla trigonometrik fonksiyonları birbirine basit bir şekilde bağlamıştır. Kompleks değişkenli fonksiyonlarda Cauchy-Riemann şartlarını incelemiş, ikinci dereceden olan yüzeylerin denklemlerini basitleştirmiş ve çok değişkenli fonksiyonların maksimum ve minimum problemlerini incelemiştir. Ayrıca diferansiyel denklemlerin çözümü için çok değişik metotlar vermiştir. Yüzeyler ve izoperimetrik problemler üzerindeki genel metotları diferansiyel geometri ve değişimler hesâbının matematiğin 20. yüzyılda oturan dalı olan topoloji konusunda bile o zamandan araştırma yapmıştır.

EÛZÜ BESMELE;

"Eûzübillahimineşşeytânirracîm" ile "Bismillahirrahmânirrahîm" sözleri. Birincisine Eûzü, ikincisine Besmele, ikisine birden "Eûzü Besmele" denir.

Eûzünün mânâsı; "Allah'ın rahmetinden uzak olan ve gazâbına uğrayarak dünyâ ve âhirette helâk olan şeytandan, Allahü teâlâya sığınırım, korunurum, O'ndan yardım beklerim." Besmelenin mânâsı ise; "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın ismi ile başlarım." Geniş mânâsı ise; "Her var olana, onu yaratmakla iyilik etmiş ve varlıkta durdurmakla, yok olmaktan korumakla iyilik etmiş olan Allahü teâlânın yardımı ile bu işi yapabiliyorum. Ârifler, O'nu ilâh olarak tanıdı. Âlemler, O'nun merhameti ile rızık buldu. Günâh işleyenler, O'nun rahmeti ile Cehennem'den kurtuldu." demektir.

Besmelede Allahü teâlânın üç ism-i şerîfi geçmektedir. Bunlar; Allah, Rahmân ve Rahîm'dir. Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîme bu üç ismi ile başladı. Çünkü insanın üç hâli vardır: Dünyâ, kabir ve âhiret hâlleri. İnsan, Allahü teâlâya ibâdet ederse, dünyâda işlerini kolaylaştırır. Kabirde ona acır, âhirette günâhlarını affeder. Bütün bunlar bu üç isimde toplanmıştır

Helâl olan ve yapılmasına izin verilen işleri yaparken besmele çekilir. Meselâ; yemeğe, işe başlarken, kapıyı açarken, elbiseyi giyerken besmele çekilir. Haram bir işi yaparken besmele söylenmez. Levh-i mahfûzda ilk yazılan, ilk insan ve ilk peygamber olan Âdem'e (aleyhisselâm) Allahü teâlâ tarafından ilk gönderilen Besmeledir.

Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem buyurdular ki:

Kur'ân-ı kerîme saygı göstermek "Eûzü besmele" okuyarak başlamakla olur. Kur'ân-ı kerîmin anahtarı besmeledir. Hoca çocuğa, besmele okur, çocuk da söyleyince, Allahü teâlâ, çocuğun ve anasının ve babasının ve hocasının Cehennem'e girmemesi için senet yazdırır.

Besmele ile başlanmayan her iş bereketsizdir.

Abdullah ibni Mes'ûd hazretleri buyurdu ki: "Cehennem'de azâb yapan on dokuz melekten kurtulmak isteyen Besmele okusun! Besmele on dokuz harftir."

EV;

Alm. *1. Haus, Heim n, Wohnung f,* **Fr.** *1. Maison f, 2. Habitation,* **İng.** *1. Hause 2. home.* İnsanların, soğuk, sıcak veya dışarıdan gelecek her türlü tesirden korunmak ve içinde yaşamak için yaptıkları binalar. Eski Türkçe'de Göktürklerde "eb" şeklinde kullanılan kelime, daha sonra -b>-V değişikliği sonunda, barmak>varmak, bar>var kelimelerinde görüldüğü gibi, ev olmuştur. Evlerin büyüklerine konak, hükümdâr ve devlet idâresinde hükümdardan sonra söz sâhibi olan, önemli kişilerin

oturduklarına da “saray” denir.

Ev tâbiri daha çok yalnız bir âilenin oturduğu ve kulübeden büyük konakdan küçük yapılar için kullanılır. İnsanların oturdukları her türlü binâya ev de dahil olmak üzere “mesken” denilmektedir.

Evler, köy evi, şehir evi gibi sınıflara ayrılırlar. Deniz kıyısında olanlara “yalıev” veya sâdece “yalı” denir.

Her milletin kendine has ev tipi vardır. Milletlere göre ev tipleri, mîmârî yönden farklılık gösterirler. Bu fark da gerek milletlerin yaşadığı yerdeki tabiat şartlarına göre, gerekse mîmârî kültür, karakter özelliklerini ihtivâ eder.

Evler yapılırken her bakımdan en elverişli malzeme kullanılmaktadır. Meselâ ağacı bol olan bir bölgede ev yaparken kullanılmak için başka bir malzeme bulma imkânı yoksa ağaçtan yapılmış evler inşâ edilmektedir. Kuzey kutbunda Eskimoların evlerini sıkışmış karlardan bloklar hâlinde keserek bu kar bloklarını örüp ev yaptıkları gibi. Ev inşâ ederken kullanılacak malzeme en yakın yerden ve bulundukları bölgede en iyi şartlarda elde edilebilecek olanlardan seçilmektedir.

Bir de evlerin inşâsında milletlerin yaşayış biçimlerinin de tesiri olduğu muhakkaktır. Bir Türk evinde, gelen misâfir için ayrı bir bölüm, ev halkı için ayrı bir bölüm bulunur. Hattâ kullanılışa göre, ayrı ayrı vazifesi olan bölümler vardır. Oturmak için, yatmak için, yemek yemek için ayrı bir oda vardır ve bunlar gibi, maksada göre, ayrı ayrı kullanılır. Pek çok millette değişik şekilde de olsa bu tip evler vardır. Ama bir Japon evinde durum böyle değildir. Odaların birinden diğerine sürme kapılarla geçilir. Bu odalar ayrı ayrı ihtiyaçlar için kullanılmayıp, her odadan hem oturma, hem yatma hem de yemek odası olarak istifâde edilir.

Bunlardan da anlaşılacağı gibi, evler her millette aynı gâye ile yapılır. Hattâ aynı malzeme bile kullanılabilir. Ama yaşayış bakımından bu bir kültür işidir ve mutlaka fark vardır.

Türk evleri: İlk önceleri basit olarak yapılan evlerde barınan Türkler, daha sonraları bulundukları devirlerin şartlarına göre eskiye nazaran daha gelişmiş ve gitgide de bugünkü şeklini kazanan değişik tipte yapılarda oturdular. Aslında yapı kelimesi de örtme, dışarıya karşı içi muhâfaza etme demektir.

Türklerin en eski zamanlardan beri içinde yaşadıkları evler başlıca iki sınıfa ayrılır. Bu iki sınıftan birisi taşınabilir durumda olan evler, diğeri ise yerli evler, diğer bir tâbirle sâbit evlerdir.

Türkler önce, ağaç dallarından yaptıkları kulübeleri, hasırlar veya hayvan postlarıyla kaplayarak, daha sonraları koyun ve keçi yünlerinden dokudukları kilimlerle örterek, çadır yapmağa başlamışlardır. Bunlar taşınabilir durumda konar göçer evlerin başlangıcı olmuştur. Tabiat şartlarından dolayı devamlı göç halinde olan Türkler bu çadırları geliştirerek daha kolay taşınabilen, dayanıklı ve tabiat şartlarına daha mukavemetli hâle getirdiler.

Türklerin tamamı göçebe olarak yaşamamışlardır. Yerleşik duruma geçenler de olmuştur. Bunlar zirâatle uğraştıkları için veya yerleşik durumda yaşamaya mecbur oldukları için sabit evler yapmışlardı. Gerek taştan ve gerekse kerpiçten yapılmış olan bu evler malzeme ve şekil yönünden, değişik türde idiler.

Malzeme ve şekil yönünden meydana gelen ev tipleri ve bunların tabirleri şöyledir: Keler, mağara, ağaç kovuğu, hug, huydek, çadır, dolma veya hımış ev, ahşap veya çatma ev, çatı ev, çamur ev, kerpiç ev, taş ev, tuğla ev, beton ev, vs.

Eski Türklerin Orta Asya’daki evleri genellikle kerpiçten olup, taşı bol olan memleketlerde taştan yapılırdı. Bu evlerin üstü toprakla örtülü düz dam şeklindedir. Zengin evlerinin üst katlarında üstü örtülü ve önü açık “talar” veya “talkar” denilen kısımlar vardır ki burası yazın oturmaya ve yatmaya mahsustur.

Ev mîmârîsi daha çok her memleketin iklimine ve malzeme şartlarına bağlı olduğu gibi yerli şekillere de uymak mecbûriyetindedir. Anadolu’ya gelen Selçuklu Türkleri berâberinde getirdikleri mîmâr ve yapı ustalarıyla Orta Asya ve İran evlerinin tesirini de birlikte taşıdılar. Selçuklular ile Selçuklulardan sonra Anadolu’da hüküm süren Türklerin Anadolu’da yaptıkları evlerde, Orta Asya ve İran evlerinin tesirleri görülmekte ise de, bulundukları bölgenin yapı ile ilgili mecbûriyetlerinden doğan yerli şekiller de görülür. Bu suretle Anadolu’ya has, Türk ev tipi ortaya çıktı. Dînî ve askerî mîmârîdeki taştan ve sağlam olarak yapılmış binâlar sivil mîmârîde yapılmadığı için çeşitli sebeplerle zaman içinde bu evlerden çok büyük kısmı ortadan kalkmıştır. Bugün Türkiye’de görülen en eski evler bir veya iki asırlıktır. Daha eski eve rastlamak imkânsız gibidir.

Bugün mevcud olan eski Türk evlerine göre Türkiye’deki ev tiplerini, birbirinden farkları dolayısı ile dört gruba ayırabiliriz. Bu dört grup, her ev tipinin yoğun olduğu dört bölgeye göre ortaya çıkmıştır. İsimlendirme olarak da; Doğu Anadolu bölgesi evleri, Orta Anadolu ve Rumeli bölgesi evleri, Güney

Anadolu bölgesi evleri, son olarak da İstanbul ve çevresi evleri diye yapılabilir.

Doğu Anadolu bölgesi evleri: İklim olarak çok soğuk olan bu bölgenin evleri bölgenin iklim şartlarına uyacak şekilde yapılmıştır. Bu sebeple diğer bölgelerin evlerinden şekil ve inşâ malzemesi bakımından çok farklıdır. Şekil ve mîmârî karakter olarak aynı bölgenin çeşitli şehirlerinde de değişiklikler gösterirler.

Hem diğer bölgelere göre, hem de bu bölgenin şehirlerine göre değişiklik gösteren Doğu Anadolu evleri, ana hatlarıyla aynıdır. Soğuğu içeri geçirmemesi için, taştan inşâ edilmişlerdir. Çoğu iki katlıdır. Tek katlı olanlar da vardır. Ama bunlar biriken karların altında kalmaması için zeminden bir buçuk metrelik bir temel üzerine yapılmışlardır.

İki katlı evlerde zemin kat mutfak, çamaşırlık, odunluk, ambar ve ahır gibi kısımlara ayrılmıştır. Günlük hayat için üst kat kullanılır.Her iki katın arası ahşap olarak yapılmıştır. Her an pencereleri açmak mümkün olmadığı için odaların tavanları yüksek olarak yapılmıştır. Cephelerindeki pencereler az olup, çift çerçevelidir. Damları toprak örtülüdür. Ocak ve bacalara çok önem verilir.

Evlerin cephesinde kanatlı büyük bir kapıdan taş döşeli ve "kanatlı" tâbir edilen geniş bir avluya girilir. Avlunun bir tarafındaki merdivenlerden yukarıya çıkılır. Bir taraftaki kapıdan da odunluk ve ambar gibi kullanılan başka bir avluya geçilir. Diğer bir kapıdan ahıra geçilir ki, ahırın dışarıya açılan bir başka kapısı daha vardır. İkinci avludan bir dehlizle mutfağa geçilir. Mutfağın yanında bir veya iki oda bulunur. Burası hareme âittir. Yukarıya buradan da çıkılmak için bir merdiven daha vardır. Birisi hareme diğeri selâmlığa âit olmak üzere iki helası bulunur. Yukarıya çıkan merdivenler bir sofaya çıkar. Odalara bu sofadan girilir. Odaların iç düzeni Orta Anadolu evlerininkiyle aynıdır.

Buradaki evlerin, soğuk sebebiyle kar ve yağmurdan cepheleri çabuk bozulduğundan sık sık tâmirleri gerekir. Bu tâmirler sırasında kolaylıkla iskele kurulabilmesi için bir ucu duvara saplanmış, diğer ucu duvardan dışarı taştan sırıklar konulur.

Orta Anadolu ve Rumeli evleri: Anadolu'da köy evleri, genellikle kerpiçten yapılmış ve üstü toprak örtülü, düzdamlı olup, hemen hemen birbirinin aynıdır. Şehir ve kasaba evlerinde ise durum çok farklıdır.

Orta Anadolu ve Rumeli evlerinde durum şöyledir: Kapıdan üstü açık bir avluya girilir. Bu avlunun etrafı duvarlarla çevrilidir. Bu evler genellikle iki katlıdır. Üç katlı olanları da görülür. Ama bu tip evlerin ikinci katları bir asma kat ve ara kattan ibârettir. Alt kat ahır, samanlık ve ambar gibi kısımlara ayrılır. Bu katta oturulmaz. Avludan üst kata, üstü açık bir merdivenle çıkılır. Bâzı evlerde iki merdiven bulunur. Bunların birisi haremlik, birisi ise selâmlık kısmına çıkmak içindir. Merdivenden bir tarafı açık ve veranda gibi geniş bir sofaya çıkılır. Ev halkı yaz günleri bu sofada oturur. Bâzan geceleri de burada yatarlar. Selamlık olan evlerde bu sofalar bir bölme ile iki kısma ayrılmıştır. Bu sofalara, Anadolu'da her bölgede, değişik tâbirler kullanılır. Serge, sergâh, divanhâne, yazlık, tahtaboş, hanay ve sofa gibi. Yazın ev halkının hayatı burada geçtiği için sokaktan geçenler ve komşular tarafından görülmemek için evin bahçe tarafına yapılmışlardır. Bu sofaların önü açık ve üstü direklere oturan bir ahşap çatıyla kaplıdır. Soğuğu çok olan memleketlerde sofaların camekânla örtüldüğü görülür. Bunlara Rumeli ve Edirne evlerinde rastlanır. Fakat Anadolu evlerinde, bilhassa Ankara evlerinde bu camekânlar çatıya kadar gitmeyip, hava ve güneş girecek kadar üst taraflarında açıklık bırakılır. Sofaların bir tarafında sekiler, hattâ bâzılarında eyvânlar vardır. Bunların üzerlerine kerevet ve şilte konarak oturulur. Odalar bu sofanın bir tarafına dizilmişlerdir. Kapıları "yürdüm" denilen bir aralığa açılır. Oradan başka bir kapı ile sofaya geçilir. Kapıları küçüktür. Kışın bir perde ile örtülür. Her odada, içeriye girince, dar ve odanın zemininden alçak odanın enince uzanan tuğla döşeli bir bölüm yapılmıştır. Burası ayakkabı çıkarmaya mahsustur. Seki altı veya papuç yeri diye tâbir edilir. Her odanın bir ocağı ve bu ocağın yanlarında testi vs. koymak için küçük hücreleri ve bâzılarında kapaklı dolaplar ve yüklükler vardır.

Odalar umûmiyetle sokağa çıkıntılı olduğu için cephede ve yanlarda pencereler bulunur. Bu pencereler iki sıradır. Odaların pencereleri önünde boydan boya bir sedir bulunur. Bunlara bâzı yerlerde kerevet veya sedir tâbir olunur. Minder konularak yastık dayanır. Odanın bütün eşyâsı yere serilen halılar, sedir üstüne konulan minder ve yastıklarla pencerelere asılan perdelerden ibârettir.

Güney Anadolu bölgesi evleri: Bu bölgenin evleri, ana hatlarıyla diğer bölge evlerine benzerler. Fakat diğer bölgelerin evleriyle bu evlerin mîmârî durumu ve şekil îtibâriyle aralarında çok fark vardır. Bu evler geniş saçaklı, kiremit kaplı, çatılarla örtülüdür. Avlunun ve binânın beden duvarları genellikle taştan olup, sıvasızdır. Beyaz renkte badana yapılmıştır. Ahşap, cumbalar ve hayat kısmında kullanılmış olup, o da fazla değildir. Genellikle bu bölge evleri dış sofalı tipte yapılmıştır. Odalar, buradan da sofaya açılırlar. Merdivenler ve kapılar ortada toplanmışlardır. Bir veya iki kenarda sekilik denilen oturma yerleri düzenlenmiştir. Sokağa karşı açılan sofanın önü, pencereli veya kafesli bir duvarla gizlenmiştir. Eve yüksek duvarlı bir avludan, avluya ise, kanatlı bir kapıdan girilir. Sâhil

kesiminde bulunan evler ise, Akdeniz ülkelerinin mîmârîlerinin tesirlerini taşırlar. Türk mîmârîsinin özellikleri ile karışık yapılmıştır.

İstanbul ve çevresinin evleri: Bu evler, gerek plân, gerekse cephe ve inşâat bakımından Anadolu evlerinden hayli farklıdır. Genellikle iki veya üç katlı olup, ahşaptan yapılmışlardır. Bunların diğer bölge evleriyle, farklı yönlerinden birisi, önü açık sofalarının olmamasıdır. Yalnız bunların sofası ortada ve sokak cephesinde yer alır. Odalar bu önü kapalı sofanın iki tarafında yer alırlar. Bu tipe "karnıyarık" derler. Bu evlerin duvarları dışarıdan tahta kaplama ve içerden Bağdâdî sıva ile kaplıdır. Bu bölge evlerinde üstü açık avlu yoktur. Bunun yerine bahçe vardır. Avlu evin altındadır. Evin altındaki avluya dışardan bir kapı ile girilir. Bu avlunun etrafında odalar sıralanır. İstanbul evlerinde bu odalarda da oturulur. Bunlar hizmetçi odası ve yemek odası olarak kullanılır. Çoğunlukla evlerde ikinci kat, kısa tavanlı bir iki odadan ve bir helâdan meydana gelir ve ayrı bir merdiveni vardır. Büyük olan evlerde iki tâne avlu veya avlu ikiye ayrılmış şekildedir. Bu iki kısmın her birisinden ayrı bir merdivenle üst katlara çıkılır. Evin bu şekilde ayrılan küçük kısmı, erkek misafirler için olup, selâmlık diye tâbir olunur. Kadınlara âit olan diğer kısma ise haremlik denir. Haremlik ile selamlık arasında dönme dolap vardır ki, iki kısım arasında alış-verişi sağlamak içindir. Selâmlıkta bulunan erkek ile haremlikte bulunan kadın aynı anda bu dolabı kullandıkları hâlde birbirlerini görmezler. Her evde, evin efendisine veya misâfir kabûlüne mahsûs bir oda vardır. Bu odaya baş oda denilir. Odalar geniş ve çok pencerelidir. Kapılar sofaya açılır. Kapılardan odalara girilince sıra ile yüklükler, dolaplar ve bunların ortasında ayna konacak hücreler vardır. Bir sıranın oda içinde meydana getirdiği çıkıntı kapı yanında bir boşluk meydana getirir ve buraya perde asılarak kış günlerinde odaya soğuk girmesine mâni olur. İstanbul evlerinde ocak pek görülmez. Genellikle mangalla ısıtılan odaların pencereleri dıştan kafeslidir. Bâzı evlerde de sokağın iki tarafını görebilmek için "cumba" denilen kafesli çıkıntılar vardır. Cumbaların yanlarındaki pencerelere de "köşe penceresi" denilir. Bu kafeslerin bâzılarında dışarıyı gözetleyebilmek için küçük yuvarlak delikler bulunur. Bu evlerin tavanları tahtadır. Genellikle süsleme nakışlı veya manzaralı değildir. Tavandaki süsleme çıtalardan değişik şekilde yapılıp bir iki renkte boyanır.

Bölgelere göre,Türk evleri gözden geçirildiğinde şu neticeye varılır. Bulunduğu yörenin iklim şartlarına uygun şekilde inşâ edildiği hâlde, hepsinde genel özellik içe dönük, Türk yaşayışını aksettirirler. Her tarafı ihtiyâçları karşılamak için donatılmış oldukları hâlde, çoğu gösterişten uzak ve sâde bir yapıya sahiptir.

Müslüman Türkün temizliğini, tertibini, karşılıklı saygıyı, tabiat sevgisini bu evlerin bahçesinde, odasında, penceresinde kısaca her tarafında görmek mümkündür. Osmanlılarda hayâtın içe dönük ayrı bir mahremiyeti olması, evlerin yapım özelliklerinde çok tesirli olmuştur.

EVCİL HAYVANLAR;

Alm. *Haustiere (n.p.),* **Fr.** *Animaux dometisques (m.pl.),* **İng.** *Domestic animals.* İnsanlarla birarada yaşayan ve faydası dokunan, koyun, öküz, dana, at gibi hayvanlar. İnsanoğlunun varlığı ile evcilleştirme başlamıştır. Âdem aleyhisselâmın oğlu Hâbil ve Kâbil çobanlık ve çiftçilik yapardı. Yalnız veya çift yaşayan hayvanlar genellikle evcilleştirilemezler. Ancak insana alıştırılabilir. Evcilleştirme ilk başta insan zoruyla sağlanmış olsa bile hayvan buna boyun eğerek rızâ gösterir. Kendi hâline terk edilmedikçe yabânileşmez. En önce evcilleştirilen hayvanlar, büyük bir ihtimalle gücünden, etinden ve sütünden faydalanılan geviş getiren hayvanlar olmuştur. At ve köpek de ilk evcilleştirilen hayvanlara dâhildirler. Tavuk, evcil kuşların, arı ve ipek böceği de evcil böceklerin en yaygınıdır.

Sıcak kumlu bölgelerde en çok değer verilen evcil hayvan devedir. Açlığa ve susuzluğa dayanıklıdır. Soğuk ülkelerde insanlar işlerini ren geyiklerine gördürürler. Bu hayvanlar yarı yabânîdir. Laponya'da ve Alaska'da sırtına binilir, yük vurulur veya yüklü kızaklar çektirilir. Deve kılından fırça ve kumaş yapılabildiği gibi, ren geyiği kılı da örülebilir. Derisinden çarık, çadır ve sandal da yapılır. Sinirlerinden ip, kemiklerinden ise bir takım faydalı âletler üretilir. Etinden, yağından ve sütünden de istifâde edilir. Güney Amerika'da yük taşımada lama önemli rol oynar. Alpaka kumaşı da evcil bir lama türünün yününden dokunur.

Sığır, bütün dünyâda köylünün fedâkâr yardımcısıdır. Tibet'te de ahâlinin işini, hem öküze hem koyuna benzeyen "yak" veya "Tibet öküzü" denen hayvanlar görür. Uzun tüylerinden ip örülür ve çadır yapılır. Eti ve sütü de sevilir. Koyun ve keçi dünyânın hemen hemen her tarafında yetiştirilir, etinden, sütünden, tüyünden faydalanıldığı gibi, gübresi de değerlendirilir. Özellikle İspanya'da merkep, Meksika'da katır, insanoğlunun önemli yardımcılarıdır. Evcil mandalar ise öküzden daha kuvvetli ve dayanıklıdır. Köpekler koyunların bekçiliğinde, avlanmada ve soğuk bölgelerde kızakları çekmede önemli faydalar sağlarlar. Atlar binek hayvanı, yük hayvanı ve spor hayvanı olarak insanın emrindedirler. Kümes hayvanları, etleri ve yumurtaları ile hizmet etmektedirler.

EVEREST;

dünyânın en yüksek tepesi. Himalaya Dağlarından birisidir. Tibet ve Nepal hudûdunda, 28° kuzey 87° doğu koordinatlarına yakındır. 1852 senesinden beri insanlar, tepenin yüksekliğini (rakımını) tahmine çalışmaktaydı. 1954 senesindeki tahminlere göre rakım, 8848-8851 m idi. Hindistan'da bulunan Sır George Everest'in adına izâfeten bu dağa Everest denmesi umûmî olarak kabul edilmiştir. Mahallî bir isim olan Chomolungma, sâdece zirve için değil bölge için kullanılır.

Everest Tepesinin zirvesinden, kuzeydoğuya doğru inerken önce bir omuza inilir. Sonra bir boyuna gelinir. Kuzeye doğru olan Rongbuk ve Doğu Rongbuk buzulları Tibet'e kadar uzanır. Bu iki buzulun üstünde kuzey geçidi vardır. Güney doğu yamaçları güney geçidine kadar iner. Bunun altında Batı Cwm'i adlı düzlük vardır. Burası Khumbu buzuluna çıkarak Nepal'in güneyine ulaşır. Batı yamaçlar hudûda kadar iner. Dağın tabandan rakımı 5200-5500 metredir. Çok zamandan beri Tibet yolculara geçiş izni vermiyordu. Dalai Lama 1921'de doğudan ve kuzeyden Everest bölgesini keşfetmesi için İngiliz kâşiflerine izin verdi. Bu keşif partisi, Kraliyet Coğrafya Kurulu ve Alp Kulübü tarafından desteklendi. Başdağcı Geor H.Leigh-Mallory idi. Bu grup, 6980 metredeki kuzey geçidine doğu yamacından ulaştılar. İkinci keşif grubu 1922'de 8230 metreye oksijen tüpsüz, 8320 metreye de tüplü olarak tırmandı. 7 kişi çığ altında öldü. 1924'te üçüncü kâfile E.F.Norto'un başkanlığında 8573'üncü metreye ulaştı. Fakat Mallary ve Andrew adlı dağcılar daha yükseğe tırmanmak istedilerse de kayboldular.

1930'lardaki teşebbüsler Tibet tarafındaki yamaçlardan yapılarak, 1933 senesinde ilk defâ tepenin üzerinden uçuş gerçekleşti. 1950'de Tibet, Çinlilerin eline geçtiği zaman hudutları kapatılmıştı. Nepal, Amerikalılara tepeye güneyden çıkmak için izin verdi. Daha sonraki hesaplamalar, güney geçidine (7880 m) Khumbu buzulu vâsıtasıyla Batı Cwm'den giderek ulaşılabileceğini gösterdi. 1952'de İsviçreli Raymond Lambert ve Sherpa Tenzins Norkay, oksijen tüpleriyle 8535 metreye tırmanmaya muvaffak oldular. Ertesi sene, Lord Hunt, Güney Geçidine vardı. Nihâyet 29 Mayıs 1953'te Edmund Hillary ve Tenzing Norgay 8500 metrede oksijen tüpleriyle kamp kurarak ilk defâ Everest'in zirvesine çıkmayı başardılar.

1956'da İsviçreli bir grup, komşu zirvelerden en alçağı olan Lhotse'ye (8501 m) tırmandılar. Daha sonra Güney geçidinden ikinci ve üçüncü tırmanmayı başardılar. 1963'te Amerikalı bir grup Norman Dyhrcufurt başkanlığında Güney geçidinden iki defâ tırmanmayı başardılar.

1965'te 9 Hintli dağcı 4 parti hâlinde zirveye ulaştılar.

1975'te Japon Cunko Tabei, Nepalli Ang Tsering eşliğinde doruğa ulaşan ilk kadın dağcı oldu. Aynı sene iki İngiliz dağcı Everest Dağına güneybatı tarafından tırmandılar. Kuzey duvarında ise 1980'de iki Japon dağcı da doruğa ulaştılar.

EVLÂD-I FÂTİHÂN;

Rumeli'nin fethinden sonra, oralarda yerleşmek üzere Anadolu'nun Müslüman-Türk halkından âileleri ile birlikte gidenlere verilen ad. Osmanlıların Balkan Yarımadasındaki fetihleri netîcesinde orada yerleşmeleriyle, buradaki yörük cemâati gruplarının sayıları artmış ve çok ehemmiyet kazanmıştı. Rumeli'nin iskânı ve Türkleştirilip, İslâm dîninin yayılması maksadıyla yörük ve tatar Türklerinin bu bölgeye ilk defâ ayak basmaları Sultan Yıldırım Bâyezîd zamânında oldu. Önceleri yörüklerin bulundukları kazâlar; Manastır, Filorina, Cuma, Tikveş, İştip, Doyran, Yenice, Vadina, Serez, Demirhisar, Drama, Longaza idi.

Fetihlerden sonra Rumeli'de yerleşen yörük teşkilâtı zamanla dağılmaya yüz tuttu. Dağınıklık ve disiplinsizlik İkinci Viyana kuşatmasında iyice kendini gösterdi. Böylece halkın daha sıkı bir disiplin altına alınmasının gerekli olduğu ortaya çıktı. 1691 senesinde sultânın hatt-ı hümâyûnu ile yörük Türkleri **Evlâd-ı Fâtihân** adı altında ve Rumeli'nin sağ, sol ve orta kolunda olmak üzere yeniden yazıldı ve zamânın ihtiyâçlarına göre teşkilâtın askerî ve iktisâdî bünyesi az çok değiştirildi. Kânunnâme'de; "Yörük tâifesi öteden beri Devlet-i Âliyyenin güzîde ve cengâver, itâatli, ferman dinleyen askerlerinden olup, eski seferlerde küffâr ile yapılan harplerde kendilerinden iyice yararlık ve yüz aklıkları görüldüğünden, bu tâifeye **Evlâd-ı Fâtihân** adı verilmiştir." denilmektedir. Altı sene sonra nüfus sayımı yapılarak her altı kişiden birinin seferber asker olması ve bu şekilde her türlü vergiden muâf tutulacakları ve harplere iştirakleri kayda bağlanmıştı. Böylece yörükler yerleşik hayâta geçmiş olsalar dahi yeni bir kuruluş hâlinde, yine askerî bir hizmet için teşkilâtlandırılmış oldular. Evlâd-ı Fâtihân önceleri **yörük** deyimi ile birlikte kullanılmış ise de, daha sonraları yörük tâbirinden vazgeçilmiştir. Evlâd-ı Fâtihânın yerleşmiş bulunduğu bölge, yörük vilâyeti adı ile anılmıştır. Bu bölgeye tâyin edilen vezir veya beylerbeyi, **Yörük Hâkimi** olarak tanınmışlardı.

1691 senesinden sonra Evlâd-ı Fâtihânın defterleri tutulmaya başlanmıştır. Evlâd-ı Fâtihân

defterlerinde Belgrad Muhâfızı olarak geçen Hasan Paşanın, hem Evlâd-ı Fâtihân piyâde askerlerinin, hem de vilâyet yörüklerinin defterlerini tanzim ettiği tesbit edilmiştir. Daha sonraları Evlâd-ı Fâtihân bütün eski yörük gruplarının özel ismi hâline geldiğinden, defterlerde "yörük" tâbiri kullanılmamıştır. 1697'de yapılan yoklamaya göre Rumeli'de Evlâd-ı Fâtihân olarak 1116 hâne ve 16.582 kişi tesbit edilmiştir.

Evlâd-ı Fâtihânı çeribaşılar (yörük teşkîlâtında serasker) idâre etmekteydi. Kapıcıbaşı rütbesinde bulunan zâbitler ise İstanbul'da ikâmet ederlerdi. Çeribaşları; kazâ müdürü durumunda olup, vazifeli bulundukları yerlerin âsâyişine bakarlar, sefer ânında eşkinci askerler çıkarırlar. Harb olmadığı zamanlarda vergileri toplarlardı. Sonraları Osmanlı Devletinin çeşitli yerlerinde vazîfe alan bu teşkilât, kurulduğu ilk yıllarda sâdece Rumeli'deki gazâlara katılmak mecburiyetindeydi.

1826 senesinde Evlâd-ı Fâtihân teşkilâtı yeniden düzenlendi ve yirmi dört grupta toplanarak dört tabur hâline getirildi. Çeribaşıların yanına kolağası, mülâzım ve yüzbaşı rütbesinde subaylar verildi. Bir süre sonra bu taburlar alay yapıldı. Rumeli ve Selânik eyâletlerinde oturan Evlâd-ı Fâtihânın diğer halktan farklı bâzı imtiyâzları vardı. Bunlar Tanzimâttan sonra çıkarılan kânunla kaldırıldı ve diğer halk gibi vergi ve askerlik mükellefiyetine tâbi tutuldular (1846). Böylece yaklaşık iki asırdan beri devâm eden Evlâd-ı Fâtihân teşkilâtı ortadan kaldırılmış oldu.

EVLENME;

Alm. *Heiraten (n), Ehe (f),* **Fr.** *Mariage (m), Se Marier,* **İng.** *Marriage, To get married.* Bir kadınla erkeğin, âile kurmak üzere, cemiyetlerde çeşitli şekilde uygulanan akitlerle bir araya gelmeleri. Evlenmenin dînî ve hukûkî esasları, ilk yaratılan insan hazret-i Âdem'den günümüze kadar çok değişikliklere uğramıştır.

Yahûdîlerde evlenme: Geleneklere çok bağlı olan Yahûdîlerde evlenme, ibâdethâneleri olan sinegogda hahambaşı tarafından îlân edilirdi. İlk önceleri büyük merâsimler şeklinde olan evlenmeler, bâzan da çok mahrem olurdu. Kadına başlık ödendiği olursa da, kadının kocasına sermâye şeklinde durumuna göre pekçok şeyler verdiği de rastlanan âdetlerdendi.

Hıristiyanlarda evlenme: Kızın oturduğu bölgedeki kilisede papaz veya vekili tarafından şâhitlerin huzûrunda resmen yerine getirilirdi. Erkek ve kadının evliliği kabûlünden sonra dînî merâsim yapılırdı. Kilisede olmayan evlilikler normal sayılmaz. Doğan çocuklar nesepsiz kabul edilirdi. Karı-kocadan biri ölmeden veya rahipliğe geçmeden evlilik hiçbir sûretle bozulmazdı. Katolik ve ortodokslarda evlenme, dînî nikâhtır. Evlenme ve boşanma, yâni evlilik akdinin hükümsüz sayılması kilise hukûkuna göre olur. Evlenecek eşlerin kânûnî işlemleri yerine getirmeden önce îlânları yapılır, bunun üzerine bölgenin dînî otoritesi tarafından eşler hakkında araştırma yapılırdı. Bundan maksat evleneceklerin ehil olup olmadığı, Hıristiyân dîni esaslarına uyacaklarına âit muvâfakatlarının alınması, dînî hükümlerin öğrenilmesiydi. Günümüzde umûmiyetle dinleri Hıristiyan olan devletlerde evlenme, dînî törenlerle kilisede yapılır. Boşanmaya eskisi gibi katı kurallarla mâni olunmayıp, her zaman mümkün olmaktadır. Cemiyetlerin üzerinde kilisenin etkisini kaybetmesi nikâha verilen önemi de azaltmakta, kilise evliliği eski îtibârını gün geçtikçe kaybetmektedir.

İslâm hukûkunda evlenme: İslâm dîninde evlenme, nikâh denilen muâmelenin yapılmasıyla gerçekleşir. Nikâh, evlilik sözleşmesidir. Nikâhın üç şartı vardır: Îcâb (teklif), kabûl ve iki şâhidin bulunmasıdır. Evlenme; bir Müslüman erkekle, şâhitler yanında bir kadının karı-koca olmaları için yaptıkları sözleşmedir. Evlenmelerinde dînî bir engel bulunmayan iki kişinin (bir kadın ile bir erkeğin) karşılıklı olarak îcâb ve kabulleri, yâni karı-koca olmayı taahhüd etmeleriyle meydâna gelir. İslâmiyetten önce Araplar arasında evlenme sözleşmelerinde, kadının irâde beyânına önem verilmezdi. İslâmiyet kadına değer vermiş, onun beyânı, kabûlü olmayan evlenmeyi kabul etmemiştir. Diğer taraftan Peygamber efendimizin zamanında Hıristiyan papazları herkese râhip olmayı, yalnız yaşamayı emrediyorlardı. Allah yolunda bulunabilmek ve Allahü teâlâya yaklaşmak, ancak ruhbanlıkla, yâni evlenmemekle olur zannediyorlardı. Peygamber efendimiz rûhî ve maddî hakîkatlerin, üstünlüklerin hepsini kendinde topladığı için, O'nun Eshâbına ve ümmetine, yalnızlık da, çokluk da, bekârlık da, evlilik de faydalı olmaktadır. Papazlar herkese ruhbanlığı, bekâr yaşamayı emrettiğinden, bunu önlemek için Peygamberimiz (sallallahü aleyhi ve sellem) Eshâbının bekâr yaşamasını yasak etti. Nitekim; **"İslâmiyette ruhbanlık yoktur."** ve **"Nikâh yapmak, benim sünnetimdir. Sünnetimi yapmayan kimse, benim ümmetim değildir."** buyurarak evlenmeyi teşvik etti.

Müslüman erkekler evlenmeden önce geçimine sebeb olan bir iş sâhibi olurlar. İslâmiyeti öğrenip, nefsini İslâmiyete uyar hâle getirip, gönül sâhibi olmak için gayret gösterir, İslâmiyetin emrettiği gibi giyinen, nâmuslu, dînini kayıran kız ararlardı. Çünkü Peygamberimiz; **"Kadın, ya malı, ya güzelliği yahut da dîni için alınır. Siz dîni olanı alınız. Malı için alan malına kavuşamaz. Güzelliği için alan güzelliğinden mahrum kalır."** buyuruyor. Nikâhtan önce kızı görmek sünnettir ve iyi geçinmeyi

sağlar.

Evlenmenin olabilmesi için taraflar arasında, İslâm dîninin tâyin ettiği derecede bir hısımlık (akrabâlık) bulunmamalıdır. İslâm dîninde bir erkeğin 25 kadınla evlenmesi yasaktır. Bunlardan 18 kadın ile ölünceye kadar evlenemez. 7 kadın ile geçici olarak evlenilemez. Aradaki sebepler kalkınca evlenmesi helâl olur.

1. Ebedî mahrem olan, evlenmesi haram olan kimseler;

A. Kan, nesep (soy) ile akraba olanlar 7 kimsedir: 1) Anne, 2) Ananın ve babanın anneleri, 3) Kızı, kızının kızı (torunları), 4) Kız kardeşi, 5) Erkek ve kız kardeşinin kızı, 6) Hala, 7) Teyzedir. Bir kadın da babası, dedeleri, oğlu, kardeşi, amcası, dayısı ve kardeşlerinin oğulları ile hiçbir zaman evlenemez.

B. Süt ile akraba olan bu yedi kimseyle de ebedî olarak evlenilemez. (Hepsi 14 eder)

C. Nikâh sebebiyle, sonradan akraba olanlar ve evlenmek haram olan 4 kimsedir: 1) Kayınvâlide (kaynana), 2) Üvey ana, 3) Üvey kızı, 4) Gelindir. Bir kadın da kayınpederi, üvey babası, üvey oğlu ve dâmâdı ile hiç evlenemez.

2. Geçici olarak evlenilmesi yasak edilenler de 7 kimsedir. Bunlardan 5'i nikâh sebebiyle haramdır. Bir adam: 1) Baldızı (nikâhlı hanımının kız kardeşi) ile 2) ve 3) Nikâhlandığı hanımının halası ve teyzesi ile, 4) ve 5) Nikâhlandığı hanımının erkek ve kız kardeşinin kızı ile de evlenmesi haramdır, yasaktır. Ancak nikâhlandığı kadın ölürse veya boşarsa, bunlarla evlenebilir. 6) Müşrik ile (ilâhî hiçbir dine inanmayan veya ehl-i kitap, Hıristiyan ve Yahûdî olmayan), 7) Mürted (Müslümanken İslâm dîninden ayrılan) kadın ile evlenmek Müslümana haramdır. Müşrik ve mürted olan kadın, Müslüman olunca bunlarla evlenilebilir. Şâhitsiz olarak bir kadına belli para verip, belli zaman için berâber yaşamayı sözleşmek demek olan mut'a nikâhı İslâm dîninde yasak edilmiştir.

İslâm hukûkunda evlenme sözleşmesinde vekâlete de izin vardır. Yâni gerek kadın, gerekse erkek evleneceği kimseyle nikâhının kıyılmasında bir başkasını vekil edebilir. Ayrıca evlenecek erkeğin kadına mehir vermesi gerekir. Mehir, evlenecek erkeğin vereceği altın, gümüş veya herhangi bir mal veya menfaat demektir. Mehiri bâzı bölgelerde âdet hâline getirilen ve kadının babasına ve akrabâsına verilen ve İslâmî bir dayanağı olmayan başlıkla karıştırmamak gerekir. Çünkü kızın velîsinin, kendisi kullanmak üzere, evlenecek erkekten mal taleb etmesi haramdır, yasaktır.

Düğün denilen merâsimden sonra, evlenen eşler bir yuvada âile hayâtı yaşamaya başlarlar. Düğün de her toplumun kendi özelliklerine göre yapılır (Bkz. Düğün). Evlilikle ilgili olarak âyet-i kerîmelerde meâlen buyruldu ki:

... İçinizden bekârları (erkek ve kadın) **evlendirin.** (Nûr sûresi: 32)

... Nikâh ettiğiniz kadınların mehirlerini seve seve verin. Şâyet ondan bir kısmını gönül hoşluğu ile kendileri size bağışlarsa, onu âfiyetle, râhatça yiyin. (Nisâ sûresi: 4)

Hadîs-i şerîflerde buyruldu ki:

Allah için evlenip, Allah için evlendiren, Allah'ın dostluğunu kazanır.

Kudret sâhibi olan evlensin.

İçinizden evlenmeye gücü yeten evlensin. Zîrâ evlenmek gözleri haramdan daha çok korur. Zinâdan daha çok muhâfaza eder. Gücü yetmeyen kimse ise oruç tutsun. Çünkü orucun şehveti kıran bir hassası vardır.

Evlenme muâmeleleri: Cumhûriyet devrinde Medenî Kânun'un kabûlüyle evlenme, devlet kontrolüne tâbi tutulmuştur. Evlenmek isteyen eşler önce evlendirme memuruna başvururlar. Bu başvuru esnâsında Medenî Kânun'un ilgili maddeleri gereğince lüzumlu evrakı da verirler. Bunların tamamlanmasından sonra kânûnen yetkili bir evlendirme memuru iki şâhid önünde eşlere evliliği kabûl edip etmediklerini sorar. Evet karşılığı alındıktan sonra onları karı-koca îlân eder. Bu tören herkese açıktır ve belli yerde yapılır. Eşlerden birinin gelemeyecek kadar hasta olduğunu bildirir rapor almasında evde veya istenilen bir yerde yapılabilir.

Medenî Kânun'a göre; Evlenebilmek için kadının 15, erkeğin 17 yaşını doldurması gereklidir. 15 yaşını doldurmuş bir erkek veya 14 yaşını bitirmiş olan kız, ana-baba ve vâsilerinin izni ile evlenebilirler. Bundan küçük yaştakilerin evlenmesi izinle olsa da mümkün olmaz. Evlenmeye tam ehliyetli olmak için 18 yaşını bitirmiş olmak gereklidir. Yine Medenî Kânun evlenme rüştü dışında bâzı durumları evlenmeye engel saymıştır. Evli olan, önceki evlilik sona ermeden ikinci evliliği yapamaz. Kânun çift evliliği suç olarak kabûl etmektedir. Hısımlık, ana, baba bir veya ana bir yahut da baba bir kardeşler, amca dayı, hala, teyze ile evlenmek yasaktır. Evlilik ne şekilde sona ererse ersin kadının ve kocanın usûl ve furûu ile evlenmesi yasaktır. Akıl hastalığına müptelâ olanlar evlenemezler. Akıl hastalığının

dışında neslin sıhhatine zararlı olan hastalıklardan frengi, belsoğukluğu, cüzzam gibi bulaşıcı hastalıklardan birine yakalananlar iyileştiklerine dâir rapor göstermedikce evlenemezler.

EVLİYÂ;

Allahü teâlâya yakın ve sevgili kimseler. Arapça olan evliyâ kelimesi, velî kelimesinin çoğuludur. Evliyâya, "evliyâullah" da denir.

Evliyâ, Allahü teâlânın râzı olduğu şeyleri yapan, O'nun sevgisini yâni rızâsını kazanan, peygamberlerin gösterdiği doğru yolda bulunan zâtlardır. Bunların inançlarında hiçbir bozukluk olmadığı gibi, ibâdetleri de devamlıdır. Nefsin arzularından olan menfaat düşkünlüğü, bencillik, kin, hırs, insanlara kötü muâmele bunlarda bulunmaz. Devamlı güleryüzlü olup, dünyâda kimseye düşmanlık beslemezler. Allah için çalışırlar. O'nun için uğraşırlar. Zenginlikleri varsa O'nun yolunda harcarlar, kerâmetlerini hiç göstermek istemezler. Cömerttirler. Kur'ân-ı kerîmde meâlen şöyle buyruldu: **"Biliniz ki, Allahü teâlânın evliyâsı için azâb korkusu, nîmetlere kavuşamama üzüntüsü yoktur."** (Yûnus sûresi: 62)

Peygamber efendimize Eshâb-ı kirâmdan evliyânın ne olduğu sorulduğunda buyurdular ki:

Onlar öyle kişilerdir ki; görüldükleri zaman Allahü teâlâ hatırlanır. Allahü teâlânın öyle kulları vardır ki, onlara nebîler ve şehîdler imrenirler. Allah için severler. Yüzleri nurludur ve nurdan minberler üzerindedirler. İnsanlar korktuğu zaman korkmazlar, üzüldükleri zaman da üzülmezler.

Onlarla berâber bulunanlar şakî (Cehennemlik) **olmaz.**

Allahü teâlânın lütfu ve ihsânı olarak bunlara, herkeste bulunmayan bâzı hâller yâni kerâmetler verilebilir. Bir anda uzak mesâfelere gitme, aynı zamanda birkaç yerde bulunmaları, hastaların bunların duâlarıyla iyi olmaları, kalplerden geçen düşüncelerin açıktaymış gibi görünmesi evliyâ kerâmetlerinden bâzılarıdır. Kerâmet haktır. Yalnız, velînin kerâmet göstermesi lâzım değildir. Bunlar kerâmetlerinin açığa vurulmasından sıkılırlar, utanırlar, göstermek istemezler. Allahü teâlânın verdiği nîmetleri Müslümanların görmesi İslâmiyete olan bağlılıklarının kuvvetlenmesi için yeri ve zamânı geldiğinde kerâmet gösterirler. Velî öldüğü zaman kerâmeti kesilmez. Bunun için Müslümanlar Allahü teâlânın sevdiği bu temiz insanları vâsıta ve vesîle ederek, araya koyarak türbelerinin başında veya başka yerlerde duâ ederler. Yalnız bu esnâda dikkat edilmesi gereken önemli husus evliyâ vesîle edilerek, Allahü teâlâdan istenmesidir. Evliyâdan istenmez. Bunun içindir ki, meselâ üç İhlâs, bir Fâtiha-i şerîf okuyup velî zâtın rûhuna hediye edilir, bağışlanır. Sonra duâ ederken, velîye; "Bana şunu ver, benim şu işimi yap." denmez. "Yâ Rabbî! Bu velînin, bu mübârek zâtın, bu sevgili kulunun hürmetine şu dileğimi kabul eyle." veya "Şu işimin olmasını nasîb eyle." denir.

EVLİYÂ ÇELEBİ;

Seyâhatnâme'siyle meşhur bir Türk yazarı ve seyyahı. 1611'de İstanbul'un Unkapanı semtinde doğdu. Aslen Kütahyalı olan âilesi, fetihten sonra İstanbul'a yerleşmiştir. Babası Saray-ı Hümâyûn kuyumcubaşısı Derviş Mehmed Zıllî Efendidir. Devrin büyük imâmlarından Evliyâ Mehmed Efendiye çok hürmet duyduğu için oğlunun ismini Evliyâ koydu.

İlk tahsilini Sıbyan Mektebinde yapan Evliyâ Çelebi, daha sonra Unkapanı'nda Fil Yokuşu'ndaki Hamid Efendi Medresesinde, yedi yıl eğitim gördü. Bu arada Sâdizâde Dârülkurrâ'sına giderek Kur'ân-ı kerîmi ezberledi. Babasından da zamânın güzel sanatlarından olan hat, nakış, tezhib öğrendi. 1635 yılında, teyzezâdesi Silahdâr Melek Ahmed Ağa vâsıtasıyla Ayasofya Câmiinde Dördüncü Murad Hana takdim edilen Evliyâ Çelebi, yüksek seviyede devlet adamlarının, ilim erbâbının ve askerî şahsiyetlerin yetiştiği kaynakların en büyüklerinden biri olan Enderûn Mektebine alındı. Burada dört yıl kaldıktan sonra 40 akçeyle sipâhî zümresine katıldı.

Evliyâ Çelebi, genç yaşta (1630'larda) seyâhat etmek, yeryüzünde yaşayan çeşitli toplulukları, kurulan medeniyetleri, mîmârî eserleri tanımak arzusuna düştü. Buna, içinde yaşadığı çevrenin büyük ölçüde sebep teşkil ettiği görülmektedir. Babasının Kânûnî Sultan Süleymân Han devrinden kalma, güngörmüş bir kişi olması, hepsi hoş-sohbet kimseler olan babasının arkadaşlarının anlattığı şeyler, zâten insanları, yeryüzünü tanımaya meraklı olan Evliyâ Çelebi'yi gezip görmeye, tanımaya daha da heveslendirdi.

Bir süre bu fikri nasıl gerçekleştirebileceğini düşündüğünü; "Peder ve mâder (anne) ve üstad ve birâder kahırlarından nice halâs olup, cihânkeş olurum." sözleriyle belirten Evliyâ Çelebi, Aşure Gecesi, rüyâsında, Yemiş İskelesindeki Ahi Çelebi Câmiinde kalabalık bir cemâat arasında Peygamber efendimizi (sallallahü aleyhi ve sellem) görmüş, huzûruna varınca; "Şefâat yâ Resûlallah!" diyecekken, heyacanla; "Seyâhat yâ Resûlallah!" demiştir. Peygamber efendimiz de tebessüm

buyurup, bu gence hem şefâatini müjdelemiş, hem de seyâhati ihsân etmiş, orada bulunan Sa'd bin Ebî Vakkas (radıyallahü anh) da gezdiği yerleri ve gördüklerini yazmasını tavsiye etmiştir.

Uykudan uyanınca ilk iş olarak, rüyâsını zamânın meşhur yorumcularından, Kâsım Paşa Mevlevihânesi Şeyhi Abdullah Dede'ye anlatır. Dede, bu parlak rüyâyı güzelce yorumladıktan sonra; "İptidâ, bizim İstanbul'cağızı tahrir eyle" tavsiyesinde bulunur. Evliyâ Çelebi'nin ilk faaliyeti olan İstanbul gezileri netîcesinde başlıbaşına bir İstanbul târihi sayılabilecek **Seyâhatnâme**'nin birinci cildi meydana gelmiştir. Ancak, babası, Evliyâ Çelebi'nin taşraya çıkmasına uzun zaman karşı koyup, izin vermemiştir. Fakat 1640'ta, eski dostu Okçuzâde Ahmed Çelebi ile gizlice Bursa'ya giden Evliyâ Çelebi'nin bu yolculuğu bir ay sürer. Dönüşünde artık oğlunu tutamayacağını anlayan babası, seyâhata çıkmasına izin verir. Türk İslâm edebiyâtının, dünyâca tanınmış bir şahsiyeti böylece doğar.

İstanbul'da dört yıl kaldıktan sonra, Yûsuf Paşa ile Hanya Seferine katılan Evliyâ Çelebi, sonra tekrar İstanbul'a döndü. Ertesi yıl (1647'de) Defterdârzâde Mehmed Paşa ile Erzurum'a gitti ve bu arada Tiflis ile Bakü'yü gezdi. Defterdârzâde'nin Şuşik Beyi üzerine yaptığı sefere de katılan Çelebi, Âzerbaycan ve Gürcistan'ı da görmek fırsatını buldu. Gürcistan Seferinde bulunduktan sonra 1647 kışını Erzurum'da geçirdi. Bu sırada devlet, Vardar Ali Paşa isyânına karşı gerekli işlerle uğraşırken, Anadolu'daki paşalarla anlaşmaya çalışan Defterdârzâde, Evliyâ Çelebi'yi kuvvet toplamak ve mektup getirip-götürmekle görevlendirdi.

1650'de Melek Ahmed Paşanın sadrâzam olması üzerine, Evliyâ Çelebi'nin eline pekçok yeri gezme fırsatı geçti. Celâlîleri cezâlandırmak üzere ordu ile Söğüt yöresine gitti. Sadrâzam, Özi Beylerbeyliğine tâyin olununca, Evliyâ Çelebi'nin de ilk Rumeli seyâhati başladı (23 Ağustos 1651-Haziran sonları 1653). Seyâhate, bâzan Melek Ahmed Paşa ile bâzan da yalnız çıktı. Rusçuk'tan İstanbul'a mektup getirip-götürdü. Silistre'ye gitti. Özi eyâletinin kasaba ve köylerini dolaştı. Baba dağı köylerinde gördüklerini yazdı. Sofya'da bulundu.

Vasvar Antlaşmasından sonra elçi olan Kara Mehmed Paşanın maiyetinde Viyana'ya gitti. 1668'de ise İstanbul'dan çıkıp kara yolu ile Batı Trakya, Makedonya ve Teselya'yı gezdi. Mora sâhillerine ve oradan da Kandiye'nin fethinde bulunmak üzere Girit Adasına geçti. Mayna İsyânı üzerine tekrar Mora'ya dönüp, Adriya sâhillerini dolaştı. Senelerce at üzerinde seyâhat etmesi, cirit oynaması, iyi silâh kullanması, Evliyâ Çelebi'nin çevik ve sıhhatli bir yapıya sâhib olduğunu göstermektedir. Evlenmediği, çocuğu olmadığı bilinmektedir. Zengin ve köklü bir âileye mensûb olup, gezi gâyesiyle gittiği çeşitli yerlerde vazîfeler almış, katıldığı pekçok savaştan aldığı ganîmetler, verilen hediyeler ve gezdiği yerlerde yaptığı ticâretten elde ettiği para ile rahat bir hayat sürmüştür. Ölüm târihi kat'î olarak bilinmemekle birlikte, 1682 olduğu tahmin edilmektedir.

Evliyâ Çelebi, gerek pâdişahlar ve gerekse diğer ileri gelen devlet erkânıyla, yakın ahbaplıklar kurmuş olmasına rağmen, hiçbir makam-mevki hırsına kapılmadığı görülüyor. O, ömrünü, gezip-görmeye, yeni insanlar ve beldeler tanımaya, onlar hakkında bilgiler edinmeye adamıştır. Seyâhat hâtırı için pekçok kimseyle, maiyetinde bulunduğu kişilerle hoş geçinmek gibi zor bir işin üstesinden gelen Çelebi, uysal yaradılışlı, zekâsı, nüktedânlığı ve kültürü sâyesinde meclislerin neşesi olan, her yerde aranan pek sevimli bir zâttı. Bütün sâmimiliğine ve hoşgörüsüne rağmen, gördüğü uygunsuzlukları, açık veya kapalı bir dille tenkid etmekten çekinmedi.

Evliyâ Çelebi'nin kendinden sonrakilere, bilhassa târih ve coğrafya alanında büyük hazîne olarak bıraktığı **Seyâhatnâme**'nin aslı on cilttir. İstanbul Kütüphânelerinde beş ayrı yazma nüshası vardır. Dil bakımından dikkat çeken eserin imlâsında tutarsızlık görülür. Bu tutarsızlık, her memleketin ağzına göre kaleme alınmasından ileri gelmektedir. Eser bu açıdan ele alınınca büyük bir diyalektik malzeme olarak ortaya çıkar.

Eserin birinci cildinde İstanbul'un târihi, kuşatmaları ve fethi, İstanbul'daki mübârek makamlar, câmiler, **Sultan Süleymân Kânunnâmesi**, Anadolu ve Rumeli'nin mülkî taksimâtı, çeşitli kimselerin yaptırdığı câmi, medrese, mescit, türbe, tekke, imâret, hastahâne, konak, kervansaray, sebilhâne, hamamlar... Fâtih Sultan Mehmed zamânından îtibâren yetişen vezirler, âlimler, nişancılar, İstanbul esnâfı ve sanatkârları yer almaktadır.

İkinci ciltte Mudanya ve Bursa, Osmanlı Devletinin kuruluşu, İstanbul'un fethinden önceki Osmanlı sultanları, Bursa'nın âlimleri, vezirleri ve şâirleri, Trabzon ve havâlisi, Gürcistan dolayları; üçüncü ciltte Üsküdar'dan Şam'a kadar yol boyunca bütün şehir ve kasabalar, Niğbolu, Silistre, Filibe, Edirne, Sofya ve Şumnu şehirleri hakkında geniş bilgiler; dördüncü ciltte İstanbul'dan Van'a kadar yol üzerindeki bütün şehir ve kasabalar, Evliyâ Çelebi'nin elçi olarak İran'a gidişi, İran ve Irak hakkında bilgiler; beşinci ciltte Tokat sonra Rumeli, Sarıkamış'tan Avrupa'ya kadar çeşitli ülke ve eyâletler; altıncı ciltte Macaristan ve Almanya; yedinci ciltte Avusturya, Kırım, Dağıstan, Çerkezistan, Kıpçak diyârı; Ejderhan havâlisi; sekizinci ciltte Kırım ve Girit olayları, Selânik ve Rumeli'deki hâdiseler; dokuzuncu ciltte İstanbul'dan Mekke ve Medîne'ye kadar yol üzerindeki bütün şehir ve kasabalar, evliyâ menkıbeleri ile

Mekke ve Medîne hakkında geniş bilgiler; onuncu ciltte ise Mısır ve havâlisi yer almaktadır.

Seyâhatnâme ilk olarak 1848'de Kâhire Bulak Matbaasında **Müntehâbât-ı Evliyâ Çelebi** adıyla yayınlanmıştır. **İkdam Gazetesi** sâhibi Ahmed Cevdet Bey ile Necib Âsım Bey, Pertev Paşa Kütüphânesindeki nüshayı esas alarak 1896 senesinde İstanbul'da basmaya başladılar. 1902 senesine kadar ancak ilk altı cildi yayınlanabilmiştir. Yedinci ve sekizinci ciltleri 1928'de Türk Târih Encümeni, dokuz ve onuncu ciltleri ise 1938'de Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır. Daha sonraları ise eser ya kısaltılarak veya seçmeler yapılarak çeşitli araştırmacılar tarafından yayınlanmıştır.

EVRENGZİB;

Bâbürlü hükümdarı, Şah Cihan'ın Mümtaz Mahal'den doğan üçüncü oğlu. 1618'de Malva Duhad'da doğdu. Muhyiddîn Muhammed Birinci Âlemgîr Şah olarak da bilinir. İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin oğlu Muhammed Mâsum Fârûkî'nin terbiyesinde yetişti. İyi bir tahsil gördü. Din ve fen ilimlerinde ilerledi. Askerlik ve idârecilikte ustalaştı. Dekken vâliliği esnâsında (1634-1644) idâresinin ve ahlâkının güzelliği ile kendisini halka ve çevresine sevdirdi. Safevîlere karşı yapılan seferlere komutan olarak katıldı ve başarılı savaşlar yaptı (1646-1647). İkinci defâ Dekken vâliliğine tâyin edildi (1654). Yaklaşık dört sene bu vazîfede kalıp başarılı hizmetlerde bulundu. Şah Cihan, daha çok Hindulara yakınlığı ile tanınan oğlu Dara Şükuh'u veliaht tâyin etmişti. 1657 yılında Şah Cihan'ın ciddî bir şekilde rahatsızlanması Evrengzib ile Dara Şükuh'u taht mücâdelesinde karşı karşıya getirdi. Evrengzib, ağabeyi Dara Şükuh'u, Samugarh'da kesin bir mağlûbiyete uğrattı. Bu arada rahatsızlığı geçen babası Şah Cihan'ı da Agra'daki sarayında göz hapsine aldı. İki sene süren iktidar mücâdelesini 1659 da bitirerek hâkimiyeti sağladı. Muhyiddîn Birinci Âlemgîr ünvânıyla tahta çıktı.

Âlemgîr Şah, tahta geçtikten kısa bir müddet sonra memlekette sulh ve sükûnu sağladı. Müslim ve gayri müslim herkesin, huzur içinde yaşamasını temin etti. Zulüm ve kötülüklere, bid'at ve sapıklıklara son verdi. Ayak altına düşme ihtimâlini gözönüne alarak, paralardaki Kelime-i şehâdet yazılarını kaldırdı. Ateşe tapan Mecûsilerin dînî bayramı olan Nevrûz (21 Mart) ve Mihrican günlerinin resmî bayram olarak kutlanmasını yasakladı. Allahü teâlânın emir ve yasaklarının memleketin her tarafında tatbikinin kontrolü için, Molla İvaz Vecih isimli âlimi vazîfelendirip emrine müfettişler verdi. Molla İvaz'ın emirlerine aynen kendi emirleri gibi itâat edilmesini, memleketin her köşesindeki idârî âmirlere fermanlarla bildirdi. İslâmiyetin emretmediği seksen çeşit vergiyi halktan kaldırdı. Müslüman ve kâfir herkesin gönlünü aldı. Bu uygulamalardan sonra hazîne zayıflaması gerekirken, zenginleşti.

Agra başta olmak üzere ülkenin her yerinde imâret vazîfesini gören Bulgurhâneler açtırdı. Yolcu ve misâfirler için han ve kervansaraylar yaptırdı. İlim ve ilim ehline çok kıymet verip, talebelerin ve müderrislerin vazîfelerini râhat yapmaları için maaş verdi. İlmî yayın faaliyetlerini teşvik ederek eser takdim eden âlimleri mükâfatlandırdı. Din ve fen ilimlerinin herkes tarafından öğrenilmesine büyük gayret sarf etti.

Âlemgîr Şah, memleketin ileri gelen ulemâsından meydana getirdiği kalabalık bir heyete her türlü imkânları verip büyük bir kütüphâne kurarak **Fetâvâ-yı Âlemgiriyye** ve **Fetâvâ-yı Hindiyye** adları verilen kânun kitabını ve devletin anayasasını, Hanefî mezhebi hükümlerine göre hazırlattı. Bu hükümler, yetişen âdil kâdılar tarafından memleketin her tarafında tatbik edildi. Daha sonra aynı şey **Mecelle** ile Osmanlı Devletinde de yapıldı. Âlemgîr Şahın âdil idâresine hayran kalan Hindûlar, böyle bir sultanın dînine girmek için âdetâ yarışıyorlardı. Böylece binlerce Hindunun bâtıl dinlerini bırakıp hak din olan İslâmiyeti seçmelerine sebeb oldu.

Âlemgîr'in ilk fetihleri Hind-Pakistan Yarımadasının doğu ucunda cereyân etti. Kuç-Bihar ve Assam'ın hindû idârecileri, taht mücâdelesi sırasında devletin zayıf durumundan faydalanarak buraları istilâ etmişlerdi. Âlemgîr buraları geri aldı. Şah Cihan zamânından beri Müslümanların alâkasını cezbeden Bengal topraklarını fethetti. Bu zengin memleketin gelirleri daha sonra Âlemgîr Şah'ın ordularının ana mâlî kaynağı oldu.

Bugün Bangladeş olarak bilinen bölgenin dünyâya açılması ve iskânı da büyük ölçüde Âlemgîr Şah tarafından gerçekleştirildi. Daha önceleri bölge kapalı bir hayat sürmekteydi. Dışardan gelen tesirler kendilerini ancak büyük yerleşim merkezleri ve zengin manastırlarda gösterebiliyordu. Hindûlar ve Hıristiyanlar, Doğu Bengal insanının şahsı ve dili ile alay ediyorlardı. Diğer insanların kötülükleri, Müslümanların bölgedeki çalışmasını kolaylaştırdı. İslâm medeniyetini Doğu Bengal'e yerleştirerek ülkenin çehresini değiştirdiler.

Bu sırada Batıda Peşâver civârında oturan Afgan kabilesi Yusufzâîlerin lideri Baku başkaldırdı. Âlemgîr'in komutanlarını mağlûb etti. Âlemgîr bizzat müdâhale edinceye kadar da mücâdelesini devâm ettirdi. Ancak Âlemgîr'in uzun iktidârı boyunca tâkib ettiği usta siyâset, Afganlılarla münâsebetlerinin iyiye dönüşmesini temin etti. 1675'lerde ortaya çıkan Sih isyanlarını bastırdı. Evrengzib döneminde

Safevîlerle olan dostluk devâm ettirildi. Mekke şerifine elçiler yollanarak büyük maddî yardımda bulunuldu. Osmanlı Gürgâniye münâsebetleri ileri bir safhaya ulaştı. İkinci Süleymân Han zamânında Hindistan elçiliği ile Bâbür ülkesine gelen Ahmed Ağa büyük bir merâsimle karşılandı ve Anadolu'nun temsilcisi olarak kabul edildi (1690). Batılı devletlerden İtalya, Fransa ve İngiltere ile temaslarda bulunuldu.

Bâbürlüler Devletini yönetmeye başladığı ilk günden îtibâren, Allahü teâlânın rızâsı için cihâdı elden bırakmayan Âlemgîr Şah, vefât edeceği zaman bile, Marata denilen isyânkâr Hindûlarla savaşıyordu. 3 Mart 1707 târihinde Bombay'ın kuzey doğusuna düşen Evrengâbâd yakınlarında, Ahmednagar'da vefât etti ve Huldâbâd (Ravza) denilen yerde defnedildi. Âlemgîr Şahın dört oğlu, üç kızı vardı.

Târihlerde Âlemgîr Şahın en müşahhas özelliklerinin, eksiksiz bir cesâret ile gâyesine erişmekte gösterdiği azim ve sebat olduğu yazılmıştır. Askerî harekâtları, cesâretinin seviyesini yeteri kadar ortaya koymaktadır. Düşmanlarını safdışı etme veyâ kendine bağlamada gösterdiği mahâret onun diplomasi ve devlet adamlığındaki ihtisâsını göstermiştir. Çok iyi bir hâfızaya sâhib olan Âlemgîr, aynı zamanda yorulmaz bir liderdi. İktidârı zamânında kendisiyle görüşebilme fırsatını bulan İtalyan doktor Gemalli Careri, Âlemgîr'in kendisine yapılan mürâcaatları tek tek okuduğunu, bunları cevapladığını ve bu işten büyük haz duyduğunu kaydetmiştir.

Devletinin bütün ihtişamına karşılık Âlemgîr'in sâde bir hayâtı vardı. Giyim-kuşamı, yeme-içmesi ve diğer her türlü faâliyeti sâdelik sınırlarını geçmezdi. Çok düzenli bir hayâtı vardı. Doksan yaşında vefât ettiğinde, işitme hâriç bedenî faaliyetlerinde hiçbir bozukluk yoktu.

Okumayı çok severdi, bu sevgisini vefâtına kadar devâm ettirdi. Kendisi de yazardı. Fârisî nesirleri çok beğenilmektedir. Mektuplarını ihtivâ eden, **Ruk'at-i Âlemgîrî** kitabı, uzun zaman, basit fakat güzel nesir yazma umûmi ders kitabı olarak kaldı. Şiir söylemede de kâbiliyetliydi. Hemen hemen bütün Hint-İslâm liderlerine ağır bir dille saldıran Will Durant, Âlemgîr Şah için şu îtirâfı yapmaktan kendini alıkoyamamıştır: "Suç ve suçlunun üzerine gitmede hemen hiç cezâi metodlar kullanmadı. Dîni tarafından yasaklanan bütün yiyecek, içecek ve şatafattan uzak durdu."

Tasavvufta Muhammed Mâsum-i Fârûkî gibi bir zâta talebe ve halîfe olmakla şereflenen bu büyük hükümdâr, İslâm hukûkuna büyük hizmet etmiş, hadis ilminde pek kıymetli bir eser kaleme almış, aynı eseri şerh ettikten sonra yine kendisi Farsçaya çevirmişti. Ayrıca belâgat yönü çok üstündü. Bu sebeple, belâgat şâheserleri denilebilecek pek kıymetli risâleler de kaleme almıştır.

EVRENOS BEY;

Osmanlıların meşhur kumandanlarından. On dördüncü asır başlarında Karasi diyârında dünyâya gelmiştir. Âilenin reisi olan Îsâ Bey ile oğlu Evrenos Bey, Karasi Beyliği ümerâsından iken, Beyliğin Orhan Gâzi tarafından fethedilmesi üzerine Osmanlıların hizmetine geçtiler.

Şehzâde Süleymân Paşanın maiyetine verilen Evrenos Bey, onunla birlikte Rumeli'ye ilk ayak basan yiğitler arasında yer alıp; İpsala, Malkara, Dimetoka vesâir kalelerin alınmasında son derece mühim rol oynadı. Babası Îsâ Bey ise, bu akınların birinde şehit düştü. Şehzâde Süleymân Paşanın vefâtı üzerine Rumeli'de meydana gelen gerileme esnâsında Evrenos Bey ile Hacı İlbeyi'nin üstün gayretleri netîcesinde vahim bir durum meydana gelmedi. Aynı zamanda karşı akına geçen bu kumandanlar, Keşan ile İpsala'yı zaptederek Rumeli'ye geçmiş olan Murâd Hüdâvendigâr Gâzinin iltifâtına mazhar oldular. Sultan, Evrenos Bey'i Edirne üzerine yürüyen ordunun sol koluna tâyin etti ve Makedonya'daki Sırp kuvvetlerinin üzerine gönderdi. Evrenos Bey daha sonra Serez'de akıncı kumandanı olarak görülür. Burasını kendisine karargâh yapan genç kumandan, Makedonya'ya yaptığı akınlarla mühim kale ve şehirleri fethetti. 1385 yılında vezir Çandarlı Halil Paşa ile Makedonya'nın ele geçirilmesi harekâtına katıldı. Bu harekâtın tamamlanmasından sonra hacca giden Evrenos Gâzi, dönüşünde Kosova Savaşına katılmış ve Sultan Murâd onun tecrübelerinden çok faydalanmıştı.

Kosova Savaşından sonra, Sultan Yıldırım Bâyezîd Han zamânında da Hacı Evrenos Beyin fetih faaliyeti devâm etti. Vadine ve Çitroz kasabalarını ele geçirdikten sonra, 1390 yılından îtibâren altı yıl Arnavutluk üzerine amansız akın hareketlerinde bulundu. Niğbolu Muhârebesinde ve Eflâk Seferinde büyük kahramanlıklar gösterdi. Evrenos Bey, Sultan Yıldırım Bâyezîd'in vefâtı ile ortaya çıkan karışık devrede, önce Emir Süleymân tarafını tuttu ise de onun vefâtını müteâkip bu gâilelere karışmamak için geri çekildi. Kendisi Rumeli'deyken Mûsâ Çelebi'nin onu ve diğer beyleri Emir Süleymân tarafını tutmakla suçlaması ve tazyik etmesi netîcesinde, el altından Mehmed Çelebi'ye haber göndererek Rumeli'de uygulayacağı siyâset hakkında bilgi verdi. Netîcede Çelebi Mehmed bu gâzi beylerin yardımı ile Osmanlı birliğini yeniden kurmaya muvaffak oldu.

Hacı Evrenos Gâzi 100 yaşını geçmiş olduğu hâlde 1417 Kasımı'nda vefât ederek Vardar Yenicesi'ndeki türbesine defnedildi. Evrenos Beyin buradaki türbesinden başka câmi, medrese ve imâreti ile diğer şehirlerde hayır eserleri mevcuttur. Evrenos âilesi, Rumeli'de "Evlâd-ı Fâtihân"

teşkîlâtının başında olarak on dokuzuncu yüzyıl ortalarına kadar gelmiştir.

EVRENOSOĞULLARI;

Osmanlıların Rumeli'yi fethi sırasında büyük ün yapmış Evrenos Gâzinin kahramanlar yetiştiren âilesi. Bu sülâle ismini; Makedonya'yı Türklere kazandıran, Rumeli'de büyük başarılar gösteren Hacı Evrenos Gâziden aldı. Evrenos Gâzinin yedi oğlu oldu. Bunlardan, Ali Bey ile Îsâ Bey içlerinde en çok hizmet eden ve isimlerini duyuranlardır.

Ali Bey, daha babasının sağlığında gösterdiği kahramanlıklarla, kendisini tanıttı. Bundan dolayı Ali Beye "Ayyüreklü" lakâbı verildi. Bu başarılarından dolayı Yıldırım Bâyezîd, Ali Beye Engürü sancağını verdi. Yıldırım Bâyezîd'in vefâtı ile ortaya çıkan fetret devrinde Mehmed Çelebi'nin pâdişâh olmasında yardımcı oldu. 1430'da Selânik'in fethinde büyük kahramanlık gösterdi. 1432 târihinden îtibâren Macaristan'a yaptığı akında, 70.000 esirle döndü. İstanbul'un fethinde ve Fâtih'in Eflak Seferinde (1462) bulunan Ali Beyin vefât târihi belli olmayıp, kabri Vardar Yenicesi'ndedir.

Ali Beyin, Evrenos, Şemseddîn Ahmed ve Hüseyin isminde üç oğlu olup, Bunlar da meşhur akıncı beylerinden idiler. Ahmet Bey, Fâtih'in İşkodra Seferine katıldı. Fâtih, orduy-ı hümâyûn ile buradan çekilirken, Ahmed Beyi 40.000 kişilik bir kuvvetle kaleyi abluka altında tutmak üzere İşkodra'da bıraktı.

Evrenos Beyin diğer oğlu Îsâ Bey de akıncı sancak beylerinden olup, Arnavutluk üzerine yaptığı akınlarla Adriyatik Denizi kıyılarına kadar indi. 1443'te Haçlılarla yapılan Morava Muhârebesinde büyük yararlıklar gösterdi. 1455'de 40.000 kişilik bir ordu ile İtalya-Arnavutluk ordusunu yok etti. Îsâ Beyin vefâtı, birâderi Ali Beyden sonra olup, Vardar Yenicesi'ndeki türbesine defnolunmuştur. Îsâ Beyin burada câmi ve imâret gibi hayır kurumları vardır.

Evrenosoğullarından Hızır Şah Beyin torunu Yûsuf Bey, 1517'de Mısır seferine katıldı. Sefer sonunda kurulan Kudüs sancağına ilk sancakbeyi oldu.

Evrenos âilesi Rumeli'de Evlâd-ı Fâtihân teşkilâtının başında olarak 19. yüzyıl ortalarına kadar geldi. On dokuzuncu yüzyıldan sonra siyâsî ve idârî görevlerde eski tesirlerini kaybeden Evrenos âilesi mensupları, çeşitli kollar hâlinde zamânımıza kadar devam etmiştir.

EVRİM (Bkz. Darwinizm)

EVZÂÎ;

sekizinci yüzyılda yetişmiş büyük İslâm âlimlerinden. İsmi, Abdurrahmân bin Amr bin Muhammed'dir. Künyesi, Ebû Amr'dır. Evzâî diye meşhur olmuştur. 706 (H.88) senesinde Baalbek'te doğdu. 774 (H.157) senesinde Beyrut'ta vefât etti.

Şam civârında bulunan Evzâ köyüne nisbetle bu isimle meşhur olan Evzâî, zamânın büyük âlimlerinden din ve fen ilimlerini tahsil etti. Atâ bin Ebî Kesîr Zührî, Muhammed bin İbrâhim et-Teymî ve Tâbiînden olan birçok kimseden hadîs-i şerîf rivâyet etti. Zamânının bir tânesi oldu. Fıkıh ilminde ictihad derecesine yükseldi. Hac yolculuğu esnâsında, Süfyân-ı Sevrî ile karşılaştı. Şam ve Mağrîb (Fas, Tunus, Cezâyir) halkı onun mezhebine tâbi oldu. Onun mezhebi, Emevîler zamânında Endülüs'e yayıldı. Kendisine sorulan yetmiş bin meselenin hepsine cevâb verdi. Hakem bin Hişâm zamânına kadar Endülüs'te fetvâlar onun ictihâdına göre verilirdi. Daha sonra mensubu kalmadığı için, mezhebi unutuldu. Mezhebinin kayboluşu hicrî 3. asrın ortalarına rastlar. Beyrut'a gitti ve oraya yerleşti. Burada kendisine kâdılık teklif ettiler, fakat kabul etmedi. Orada yerleşip ders okuttu ve talebe yetiştirdi. Ondan Şû'be, İbn-i Mübârek, Yahyâ bin Hamzâ, Yahyâ el-Kettân, Ebû Âsım ve başkaları hadîs-i şerîf naklettiler. 774 (H.157) senesinde Beyrut'ta vefât etti.

Evzâî, zamânının en büyük âlimi ve en fazîletlisiydi. Haramlardan ve şüphelilerden şiddetle kaçınır, çok ibâdet ederdi. Gecelerini namaz kılmak ve Kur'ân-ı kerîm okumakla geçirir, Allah korkusundan çok ağlardı. Fıkıh ilminde ictihad derecesinde olup, güvenilir bir hadis âlimiydi. Halîfe Mansûr Evzâî hazretlerine çok saygı gösterir, onun nasîhatlarını dinlerdi. Edebiyât, yazı ve güzel konuşmada çok kâbiliyetli olup, herkes tarafından beğenilir, takdir edilirdi.

Evzâî hazretleri buyurdu ki:

En üstün şey, takvâ yâni Allahü teâlâdan korkmaktır. Çünkü kim Allahü teâlâya itâat için şeref isterse, Allahü teâlâ onu yükseltir. Kim de şerefi günah işlemek için isterse, Allahü teâlâ onu alçaltır.

Ölümü çok hatırlayan kimse, dünyâya rağbet etmez. Ağzından çıkan her sözden hesâba çekileceğini bilen kimse, az konuşur, ancak lüzûmlu sözleri söyler.

Eserleri: İmâm-ı Evzâî'nin fıkıh ilmine dâir **Sünen** ve **Mesâil** adlı iki eseri vardır.

EYÂLET;

Osmanlı merkez teşkilâtının dışında, taşrada bulunan ve beylerbeyi tarafından yönetilen en büyük idârî bölge. Osmanlı Devletinde taşra teşkilâtı, aşağıdan yukarıya köy, nâhiye, kazâ, sancak ve eyâlet olmak üzere idârî taksimâta ayrılmıştı. Temel idârî birim sancak olup, sancakların birleşmesinden eyâlet (vilâyet) veya beylerbeyilik denilen büyük idârî birimler meydana gelmektedir. 1590 târihine kadar, teşkilât tâbiri olarak beylerbeyilik kelimesi kullanılmış, bu târihten îtibâren eyâlet tâbiri kullanılmaya başlamıştır.

Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan topraklardan büyük bir kısmı doğrudan doğruya pâdişahın otoritesi altındaydı. Buralarda timar denilen bir toprak sistemi uygulanıyordu. Devletin gelirleri, bir takım görevler karşılığı idârecilere ve sipâhîlere tahsis edilmekteydi. Ekserisi Anadolu ve Rumeli'de bulunan bu eyâletlere salyânesiz yâni yıllıksız denilirdi.

Bunun yanında Osmanlılar Anadolu ve Rumeli eyâletlerinden daha bağımsız; Mısır, Bağdat, Yemen, Basra, Lahsa, Habeş ve Garb Ocakları denilen Cezâyir, Tunus, Trablusgarb gibi eyâletlerin şekillendiği toprakları idârî çatıları altında toplanmaktaydılar. Bunlara **sâlyâneli** yâni **yıllıklı** eyâletler denilmektedir. Buralarda Osmanlı beylerbeyi idâresi altında askerî, mâlî ve adlî sâhalarda değişik bir tatbikât vardı. Bölgenin beylerbeyi, yâni vâlisi, eyâletin idârî ve askerî harcamalarını gerçekleştirdikten sonra sâlyâne yâni yıllık adı altında devlet merkezine muayyen bir mikdâr göndermekle yükümlü idi.

Bunlara benzer olarak Doğu Anadolu'nun bâzı bölgelerinde, idâresi kabîle beylerine âit ırsî sancaklar vardı. Hükûmet denilen bu sancaklarda, bütün gelirler ırsî kabîle beylerine âit bulunuyordu. Buna karşılık bu beyler, belirli bir oranda asker toplamak ve gerektiğinde devletin emrine göndermek durumunda idi. Bölgenin şehirlerinde birer kâdı ve yeniçeri garnizonu bulunması diğer eyâletlerle birlikte taşıdıkları ortak özelliklerdi. Bunlara aynı zamanda **yurtluk** ve **ocaklık idâresi** de denirdi.

Eyâleti idâre eden beylerbeyi, pâdişâhın otoritesini temsil eden en yüksek yöneticiydi. Eyâletin her bir sancağına devlet merkezinden bir sancak beyi tâyin edilirdi. **Paşa Sancağı** adı verilen eyâlet merkezine de eyâlet vâlisi gönderilirdi. Eyâlet vâlileri hem askerî hem de mülkî yöneticilerdi. Beylerbeyi, emri altındaki görevlilerle birlikte merkezdeki Dîvân-ı hümâyûnun küçük bir benzeri olan beylerbeyi dîvânı ile eyâleti yönetmekteydi (Bkz. Beylerbeyi). Beylerbeyinin yanında bölgenin kazâ (yargı) kuvvetini ise kâdı temsil ediyordu. Bey, kâdının hükmü ve karârı olmadan hiç kimseyi cezâlandıramazdı. Osmanlılar eyâlet idâresinde bu kuvvetler ayrımını âdil bir idârenin esâsı saymışlardır.

Sultan Birinci Murâd (1360-1389) devrinde, Balkanlardaki fütûhâtın devâmı ve elde edilen toprakların idârî kontrolü için, Lala Şâhin Paşa Rumeli beylerbeyi tâyin edildi (1362). Birinci Murâd daha sonra oğlu Bâyezîd'i doğuda yeni fethedilen bölgelerin beylerbeyi olarak Kütahya'ya gönderdi ki; burası Osmanlıların ikinci beylerbeyliğinin (Anadolu) nüvesini meydana getirdi (1393).

Sultan Yıldırım Bâyezîd, Kâdı Burhâneddîn'e âit memleketleri eline geçirince, Rûmiye-i sugrâ (Amasya, Tokat, Sivas) vilâyetini üçüncü bir beylerbeylik olarak ihdas etti. On beşinci yüzyıl ortalarına kadar devâm eden bu üç beylerbeylik, Osmanlı Devletinin temelini teşkil etti.

1468 yılında fethedilen Karaman, bir beylerbeylik hâline getirildi. Kânûnî Sultan Süleymân Hanın saltanatı başlarında; Dulkadriye (Maraş), Haleb, Şam ve Mısır beylerbeylikleri kuruldu. Yine Kânûnî devrinde yapılan yeni fetihler netîcesinde Asya'da Bağdat, Van, Erzurum, Şehrizor; Avrupa'da Budin ve Tameşvar gibi beylerbeylikler teşkil olundu. Nihâyet, 17. yüzyıl başlarında, eyâletlerin sayısı 32'ye ulaştı. Bu düzen içinde pâdişah hiç masrafa girmeden bir emirle kısa zamanda ordunun en büyük kısmını meydana getiren eyâlet askerlerini toplayabiliyordu.

On altıncı yüzyılın ikinci yarısına kadar kapıkulu ocakları ile (yeniçeriler ve diğerleri) birlikte devletin ordusunun en önemli kısmını eyâlet askerleri teşkil etmekteydi.

1528 târihli arşiv belgelerine göre, 27.000 kapıkulu askerine karşılık eyâlet askeri olarak timarlı sipâhî ordusu 90.000'i bulmaktadır. 1610 târihlerinde kapıkulu ocakları 90.000, timarlı sipâhî ordusu ise 115.000 olarak hesaplanmaktadır. Bu târihte zâten timarlı sipâhî ordusu önemini kaybetmeye başlamıştır.

Kânûnî Sultan Süleymân devrinde, Pargalı İbrâhim Paşanın sadrâzamlığı zamânında Osmanlı Devletinin her tarafındaki idârî bölgelerini yâni eyâlet ve livâ (sancak)larını, bunların idârecilerini ve ne kadar hasları olduğunu gösteren listeler bugün Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde muhâfaza edilmektedir. On altı ve on yedinci yüzyıla âit eyâlet teşkîlâtına mahsûs bilgileri, Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki sancak tevcihât, rüûs ve tahvil defterlerinde bulmak mümkündür.

On altıncı yüzyıla âit tapu-tahrir defterlerinde de; sancak, kazâ, nâhiye, köy derecesine kadar eyâlet

teşkilâtına âit gâyet kıymetli bilgiler verilmektedir.

Asya, Avrupa ve Afrika'daki eyâlet ve başşehirleri şunlardır: Anadolu (Ankara ve Kütahya), Rumeli (Edirne sonra Sofya ve Manastır), Rum (Amasya ve Sivas), Bosna (Saraybosna), Karaman (Konya), Dulkadir (Maraş), Şam (Dımaşk), Mısır (Kâhire), Trablusşam (Tripoli), Yemen (Zabîd, San'a), Cezâir-i Bahr-i Sefîd (Gelibolu), Cezâir-Garb (Cezâyir), Lahsâ (Katîf), Trablus-Garb (Tripoli-Libya), Habeş (Suakin ve Cidde), Kıbrıs (Lefkoşe), Trabzon, Kefe, Halep, Kars, Bağdat, Van, Tunus, Basra, Budin, Tameşvar, Çıldır, Erzurum, Şehrezur, Diyarbekir, Musul.

Osmanlı Devletinin eyâletlerinin idâresindeki yürütme ve yargılama gücünü ayırması bugünkü hür devletlerin tatbik ettiği kuvvetlerin ayrılığı prensibinin aynısıdır.

Osmanlılar eyâlet sistemini bünyesinde yüzyıllarca uygulayıp, geliştirmiş, böylece devrinin en iyi idâre sistemine sâhip olmuştur. Bugün, Amerika Birleşik Devletleri ve Federal Alman Cumhûriyetindeki eyâlet sistemi Osmanlılardakine benzemektedir.

EYER;

Alm. *Sattel (m),* **Fr.** *Selle (f),* **İng.** *Saddle.* Binek hayvanlarının sırtına konulan oturacak şey. Hayvanların üzerine rahatça binebilmek ve yük sarmak için kullanılır. Eyeri ilk önce Türkler kullanmışlardır. Harplerde atları binek olarak kullanan Türklerden eyeri zamanla Roma ve Bizanslılar almışlardır. İlk önceleri özengisiz kullanılan eyerlere, 6. yüzyıdan îtibâren özengi kondu. Böylece oturma ve hayvanı sevk etme kolaylığı sağlandı. Türkler bilhassa harpte kullandıkları eyerlere çok önem verirlerdi. Sanat eseri niteliğinde olan eyerlere altın gümüş işlemeler konurdu.

Haçlı seferleri sırasında, Türklerden çok şeyler alıp memleketlerine götüren Hıristiyanlar, eyer yapımı hakkında da çok şeyler aldılar. Bu seferlerden sonra, Avrupa'da yapılan eyerlerde büyük bir gelişme oldu. Deriden yapılması, süslenmesi, kolanlar konması, sırt yaralarına mâni olmak için eyerlerin içine çuha, keçe konması, hep bu seferlerden sonra oldu.

Pekçok çeşitleri olan eyerler genellikle eyer çatısı, eyer kaşı ve takımı parçalarından meydana gelir. Eyer çatısı, iskelet olup, kafes biçiminde tahtadan yapılır. Eyerin ön ve arkasında binenin öne ve arkaya kaymaması için olan çıkıntılı bölüme ise eyer kaşı adı verilir. Özengi, özengi kayışı, başlık ve dizgin, eyer ile birlikte eyer takımını meydana getirmektedir.

Başlıca eyer çeşitleri: 1) Çerkez eyeri: Eyer ön ve arka kaşları yüksek, biniciyi sıkı sıkıya tutan eyer. 2) Osmanlı eyeri: Çıkıntısı olmayan düz eyer. Binicilik yarışlarında ilk olarak bu eyerler kullanılmıştır. 3) Kadın eyeri: Kadın binicilerin oturmalarını kolaylaştırmak içindir. Eyer başı ay biçiminde ve tek özengilidir. 4) Fransız eyeri: Sâdece ön kaşı bulunur. 5) Yarış eyeri: Genellikle binicilik yarışlarında kullanılır. Büyüklüğü ve ağırlığı iyice hafifletilmiştir.

Hayvan eyerlenmeden önce, ekserî keçeden yapılmış belleme, sırtına konur. Bu, hayvanın sırtında yara açılmasına mâni olur. Bunun üzerine eyer konarak kolan ile bağlanır. Öne ve arkaya kaçmaması için de, boyundan ve kuyruk altından kayış geçirilir. İyi yapılmış bir eyer, sırtta düzgün oturduğundan hayvana eziyet vermez. Binici de üstünde rahatça oturur.

EYFEL KULESİ;

Alm. *Der Eiffelsturm,* **Fr.** *La Tour Eiffel,* **İng.** *The Eiffel Tower.* Paris'in sembolü. Demir teknolojisiyle yapılan önemli bir yapı. 1889'da Fransız İhtilâlinin 100. yıldönümünü kutlama gösterileri için inşâ edildi. Fransız mühendis **Aleksandır Gustave Eiffel,** yüksek demiryolu köprülerin yapımındaki tecrübesine dayanarak kulenin dizaynını yaptı. Hazırlanan detaylı plânlarla, kulenin 12.000 metal parçası üretildi ve birleştirme düzenine göre numaralandırıldı. Kullanılan 2,5 milyon perçinden çoğunluğu kule inşâ edilmeden önce yerine takıldı. Büyük dev proje aksaklık olmaksızın öyle sistemle yürüdü ki, bir işçi bile hayâtını kaybetmedi. Asansörleri hâriç kule 26,5 ayda tamamlandı.

Eyfel Kulesi rüzgâra minimum direnç sağlayan kafes sistemli olarak yapılmıştır. Kuvvetli kasırgalarda kulenin tahmîni salınımı sâdece 22 santimetredir. 7000 tonun üzerinde yüksek kaliteli dövme demirden 2.25 metrekarelik 4 payanda (Pier) üzerine oturtulmuştur. Kulede birbirinden farklı üç tâne kat vardır. 57 m yüksekliğindeki ek platformun altında 4 tane dörtgen ayak kemerlerle birleştirilmiştir. Yerden 115 m yüksekliğindeki ikinci platformda ayaklar tamâmiyle birbirlerine yakındır. Üçüncü platform yerden 276 m yüksekliğindedir. Bu platformun üzerinde fener ve son teras vardır. 1959'da radyo anteninin ilâvesiyle kulenin yüksekliği yaklaşık 300 metreden 320 metreye çıkmıştır.

EYYÛB ALEYHİSSELÂM;

İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerden. Hazret-i İshâk'ın oğlu Iys'ın neslindendir. Kendisine yedi kişi îmân etti. Yüz kırk sene yaşadı. Sabrı ile insanlık târihinde darbımeselle anılan Eyyûb

aleyhisselâm, Kur'ân-ı kerîmde zikredilmiştir.

Eyyûb aleyhisselâmın çok mal ve serveti ile on oğlu vardı. Sürü sürü hayvanları, bağları ve bahçeleri bulunuyordu. Şam civârında Beseniyye mevkıindeki çiftliklerinde binlerce insan çalışırdı. Fakat servetinin çokluğu onu Allah yolundan alıkoymadı. Eyyûb aleyhisselâm Şam civârında yaşayan insanlara peygamber olarak gönderildi. Onları Allahü teâlâya îmân ve ibâdet etmeye çağırdı. Bu uğurda pekçok zahmet çekti. Sonra malı, evlâdı ve bedeni ile imtihân edildi. Eyyûb aleyhisselâm çok büyük sıkıntılara göğüs gerdi. Sabrı, kullukta kusûr etmeyip şikâyette bulunmayışı ve başka güzel vasıfları ile ibâdet ehline ve akıl sâhiplerine örnek oldu.

Allahü teâlâ hazret-i Eyyûb'u imtihân etmeyi murâd etti. Onun mallarını çeşitli vesîlelerle elinden aldı. Koyunları sel, ekinleri ise rüzgâr ile telef oldu. Şeytan çoban sûretinde ağlayarak Eyyûb aleyhisselâmın yanına geldi. O sırada insanlara vaaz ve nasîhatte bulunan Eyyûb aleyhisselâma mallarının ve servetinin telef olduğunu söyledi. Hazret-i Eyyûb bu haber karşısında hiç şikâyette bulunmayarak Allahü teâlâya hamd ve şükürde bulundu ve "Üzülme! O malı mülkü bana Rabbim vermişti. Şimdi de aldı. Çünkü sâhibi O'dur." dedi. Bu sözleri ve hareketi karşısında şeytan perişan olup, geri gitti.

Sonra Allahü teâlâ Eyyûb aleyhisselâmın, hocaları ile ders okuyan çocuklarının da zelzeleyle ruhlarını aldı. Bu defâ hoca şekline giren şeytan feryâd ve figân ederek Eyyûb aleyhisselâmın yanına geldi; "Ey Eyyûb! Allahü teâlâ evini zelzele ile yıktı. Çocukların öldü. Her biri parça parça oldular." dedi. Çocuklarına olan şefkatinden dolayı gözlerinden yaşlar gelen Eyyûb aleyhisselâm sabır ve tevekkül ederek, Allahü teâlâya teslimiyetini bildirdi. Şeytana da: "Ey mel'ûn! Sen İblissin. Beni Rabbime isyâna teşvik etmek istiyorsun. Şunu bil ki, evlâdım bir emânet idi. Rabbime niçin incineyim. Rabbime hamd ederim." buyurdu. Bundan sonra Allahü teâlâ Eyyûb aleyhisselâmın vücuduna hastalık verdi. Hazret-i Eyyûb'un hastalığı gün geçtikçe şiddetlendi. Akrabâları, komşuları ve başkaları yanına uğramaz oldu. Yalnız hanımı Rahîme Hâtun onu terk etmedi. Ona hizmetine devâm edip, ihtiyâç için neyi varsa sarf etti. Hazret-i Eyyûb bu hastalık hâlinde de şikâyet ve feryâdda bulunmayıp, hamd etti ve sabır gösterdi. Bu defâ şeytan Eyyûb aleyhisselâmın bulunduğu şehir halkına vesvese vererek; "Onun hastalığı size geçer, onu şehrinizden çıkarın." dedi. Şehir halkı Eyyûb aleyhisselâmı ve hanımı Rahîme'yi şehirden dışarı çıkardılar. Rahîme Hâtun şehrin dışında bir yerde hazret-i Eyyûb'a hizmete devâm etti. Hazret-i Eyyûb, yedi yıl dert ve belâ içinde kaldı. Hâlinden hiç şikâyet etmedi. Şeytan, bu defâ insan sûretinde Rahîme Hâtunun karşısına çıkıp onu Eyyûb aleyhisselâmın hizmetinden alıkoymaya çalıştı. Ona; "Kendine yazık ediyorsun. Hastalığı sana geçer." dedi. Rahîme Hâtun ise, şeytana; "Onun üzerimdeki hakkı çoktur, ödeyemem. Nîmet ve râhat vaktinde onunla yaşadım. Bu hastalık hâlinde onu bırakamam." dedi. Dönüşte, olanları hazret-i Eyyûb'a anlattı. Eyyûb aleyhisselâm da onun iblîs yâni şeytan olduğunu ve onun vesvesesinden sakınmasını söyledi. Şeytan daha sonra da Rahîme Hâtunun karşısına çıkarak, vesvese vermeye çalıştıysa da aldırış etmedi.

Hazret-i Eyyûb'un hastalığı gittikçe şiddetlendi. Onun bu hâli beden, kalp ve lisânıyla yaptığı kulluk ve peygamberlik vazîfelerini iyice zorlaştırdı. O zaman Allahü teâlâya duâ ve niyazda bulundu: "Bana gerçekten hastalık isâbet etti. Sen merhamet edenlerin en merhametlisisin." dedi. Allahü teâlâ onun duâ ve niyâzını kabûl etti. Birgün Eyyûb aleyhisselâmın hanımı Rahîme Hâtun yiyecek aramaya çıkmıştı. İkindi vakti Allahü teâlânın lütuf ve müjdesi ulaştı. Cebrâil aleyhisselâm gelerek Allahü teâlâdan; "Ey Eyyûb! Belâ verdim sabrettin. Şimdi ben sıhhat ve nîmet vereceğim." haberini getirdi. Allahü teâlâ; "(Ey Eyyûb!) **Ayağını yere vur. Çıkan sudan gusleyle ve soğuğundan iç."** (Sâd sûresi: 42) buyurdu. Bu emr-i ilâhî üzerine Eyyûb aleyhisselâm ayağını yere vurdu. Biri sıcak, biri soğuk, iki pınar fışkırdı. Sıcak sudan gusl edince bedenindeki, soğuk sudan içince içindeki hastalıklardan kurtuldu ve sıhhate kavuştu. Kuvveti geri geldi. Tâze bir genç oldu. Elinden alınmış olan mallarını Allahü teâlâ geri iâde etti. Çok sayıda evlâd ihsân etti veya bir rivâyette ölmüş olan oğullarını diriltti. Yüz çeviren dostları kendisine muhabbetle yöneldiler.

Eyyûb aleyhisselâmın hastalığı âfiyet hâline dönüşünce, o gece seher vaktinde bir âh eyledi. Sebebini sorduklarında; "Her gece seher vaktinde «Ey bizim hastamız nasılsın?» diye ses duyardım. Şimdi o vakit geldi; «Ey sıhhatli kulumuz nasılsın?» sesini duyamadım. Onun için ağlıyorum." buyurdu.

Eyyûb aleyhisselâm ömrünün sonunda en olgun evlâdı olan Havmel'i vâsi tâyin etti. Techiz ve tekfin işlerini ona ısmarladı. Yüz kırk sene ömür sürdükten sonra vefât etti. Bişr isimli bir oğlunun peygamberliğinde ihtilâf olunmuştur. Onun yaşıyla ilgili başka rivâyetler de vardır. Hazret-i Eyyûb'un kabri Şam'da Beseniyye denilen yerdedir.

Mûcizeleri:

Eyyûb aleyhisselâm Allahü teâlânın emirlerini tebliğ ederken birçok mûcizeler gösterdi. Bunlardan bâzıları şöyledir.

1. Eyyûb aleyhiselâmın duâsı bereketi ile koyunların yünleri ibrişim olurdu.

2. Eyyûb aleyhisselâm kavminin hâkimini îmâna dâvet ettiği vakit o da; “Evimdeki direklerin kalkarak havada durmasını senden mûcize olarak isterim.” demişti. Hazret-i Eyyûb duâ etti. Nihâyet evin direkleri düştü ve ev havada kaldı. Hâkim bu mûcizeyi gördüğü hâlde îmân etmedi.

3. Eyyûb aleyhisselâmın duâsıyla çöldeki seraplar ve dumanlar su olurdu.

Eyyûb aleyhisselâm güzel huylu, cömerd ve çok merhametliydi. Fakirlere, misâfirlere, yetimlere çok yardım ederdi. Bedenine, malına ve evlâdına gelen musibetlere sabredip ilâhî takdire rızâ gösterirdi. Bundan dolayı insanlık târihinde, “Eyyûb aleyhisselâmın sabrı gibi” darbımeseliyle anıldı. Allahü teâlâ onu bu güzel vasıfları sebebiyle Kur’ân-ı kerîmde şöyle medh ü senâ buyurdu: **“Biz onu** (belâlalara) **hakîkaten sabırlı bulduk. O ne güzel kuldu. Şüphe yok ki o tamâmen Allah’a dönen** (bir zât) **idi.”** (Sâd sûresi: 44)

Eyyûb aleyhisselâmla ilgili olarak Kur’ân-ı kerîmin En’âm, Nisâ, Sâd, ve Enbiyâ sûrelerinde bilgi verilmiştir.

EYYÛB SABRİ PAŞA;

Sultan İkinci Abdülhamîd Han devri amirâllerinden. İsmi Eyyûb Sabri olup, Yenişehir civârındaki Urmiye’de doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir. 1890 (H.1308) târihinde İstanbul’da vefât etti. Bayramiye yolu büyüklerinden, ilim irfân sâhibi olan hocası İdrîs-i Muhtefî’nin Kasımpaşa’da Kulaksız Câmii karşısında bulunan yokuşun alt başındaki kabrinin ayak ucuna defnedildi.

Eyyûb Sabri Paşa, Sultan İkinci Abdülhamîd Han zamânında yetişen, çalışkan, âlim bir deniz paşasıydı. Bir kısmı henüz basılmayan çok kıymetli eserler yazdı. Basılanlar şunlardır:

Mir’ât-ı Mekke, Mir’ât-ı Medîne, Terceme-i Şemâil-i Şerîf, Ahvâl-i Cezîret-ül-Arab, Şerh-i Kasîde-i Bânet Süâd, Târih-i Vehhâbiyân, Mahmûd-üs-Siyer, Necât-ül-Mü’minîn, Tekmilet-ül-Menâsik, Riyâd-ül-Mûkınîn, Mir’ât-ü Cezîret-il-Arab.

İlk iki eser ile sonuncusu, **Mir’ât-ül Haremeyn** ismiyle yazılmış olup, mukaddes Hicaz bölgesi hakkında dînî ve târihî bilgileri ihtivâ etmektedir. Herkes ve bilhassa hacılar için lüzumlu bir kitaptır. Eyyûb Sabri Paşanın kitaplarında Vehhâbîler hakkında geniş bilgi vardır.

Ahvâl-i Cezîret-ül Arab, Arabistan Yarımadası hakkında yazılan coğrafya kitaplarının en kıymetli ve en geniş olanıdır. Büyük İslâm âlimi İmâm-ı Gazâlî’nin kelâm ilmindeki **Bidâyet-ün-Nihâye** isimli kitâbını **Eshâb-ül-İnâye** ismiyle tercüme edip bastırmıştır.

Bu eserin başındaki beyit şöyledir:

Tâbi-i şer-i şerîf olmayanın dünyâda,
Hâli pek müşkil olur Mahkeme-i ukbâda.

EYYÛB SULTAN CÂMİİ;

Hazret-i Muâviye zamânında İstanbul kuşatmasında şehid olan, sahâbeden Hâlid ibni Zeyd Ebâ Eyyûb el-Ensârî’nin kabrinin, Fâtih Sultan Mehmed’in hocası Akşemseddîn’in kerâmetiyle bulunmasından sonra Fâtih Sultan Mehmed Han burada bir türbe ile bir câmi yapılmasını emretmiştir.

Fetihten hemen sonra 1458 yılında Osmanlılar tarafından İstanbul’da yapılan kubbeli ilk Selâtin Câmiidir. Fakat ilk yapıdan, günümüze orijinal hiçbir şey gelmemiştir. Sâdece minâreleri ilk yapıya âit olmamakla birlikte bugünkü yapıdan biraz eski târihlere âittir. 1724 târihinde bu minârelerin yerine yeniden iki şerefeli iki minâre yapılmıştır. Çok tâmirât geçiren câminin minârelerinden başka her yeri, Üçüncü Sultan Selim Han zamânında 1798’de yıkılarak, bugünkü câminin inşâsına başlanmıştır. İnşaat 1800 târihinde tamamlanmıştır. Daha sonra 1822 yılında Haliç tarafından minârelerin birisine yıldırım isâbet ederek, üst şerefesinin hasar görmesine sebeb olmuş, Sultan İkinci Mahmûd Hanın emriyle câmi tekrar tâmir edilmiştir. Câminin dış avlusundaki mahfiller Dârüssaâde Ağası Beşir Ağa tarafından inşâ edilmiştir.

Bu câminin bir özelliği vardır. O da Sultan İkinci Bâyezîd Han ile başlayan ve son pâdişâha kadar devâm eden bir âdettir. Osmanlı sultanları bu câmide kılıç kuşanırlardı.

Câmi, bir külliyeye âittir. Bu külliye de câmi, medrese, imâret, hamam ve türbeden ibârettir. Medrese 16 hücreliydi. Ama bugün bu 16 hücreden altısı yoktur ve on hücresiyle görülmektedir. İmâret de, gelen misâfirlerin ağırlanması ve fakirlerin doyurulması için yapılmıştır. Hamam, çifte hamamdır. Türbe, Eyyûb Sultan için yaptırılmıştır. Fâtih Sultan Mehmed Han zamânında yapımına başlanan külliye, bundan sonra gelen pâdişâhlar zamânında ya bizzat pâdişâhlar veya devletin ileri gelen şahsiyetleri tarafından daha da geliştirilip bakımı ve tâmirâtı yapılmıştır. Külliyenin bakımı için çeşitli

vilâyetler ve yerlerin geliri vakıf olarak buraya bağlanmış, Eyüp semti ve civârı da buraya vakfedilmiştir.

Câminin mîmârî plânı dikdörtgen şeklinde olup, mihrâbı dışarı çıkıntı yapar. Altı tâne sütun ve iki fil ayağına dayalı kemerlere oturtulmuş merkezî kubbe orta mekânı örter. Bunun etrâfındaki sekiz yarım kubbe de yan mekanların üstünü örter. Câminin iç avlusu 12 sütunun üzerine oturan 13 kubbe ile örtülü ve avluyu üç yönde dolanan revakla çevrilidir. Revak üzerindeki kubbelerden tam eksen üzerindeki ovaldir. Câminin esas binâsının köşelerinde küçük kubbecikler bulunur. Diğer kısımlar çapraz ve aynalı çapraz tonozlarla örtülüdür. Cephelerdeki pencereler ile câminin içi iyi bir şekilde aydınlatılmıştır. Mermerden mihrabı ve minberi bulunur. Minberi süslemelidir. Üst kat mahfili, yapıyı, mihrap yönü hariç diğer üç yönde dolanır. Mihrabın sağ tarafındaki üst kat mahfili kafesle çevrilip, hünkar mahfili olarak yapılmıştır. Bu kısmın dıştan girişi vardır. Câminin süslemeleri olmakla birlikte ilk bakışta sâde gibi görünür.

Daha önce yıkılan câmi ise enine dikdörtgen şeklinde bir plâna sahip olup ortada bir merkezî kubbe ve bunun iki yanında yarım kubbesi vardı. Onun da mihrâbı dışa doğru çıkıntılı olup, önünde revaklı bir avlu ve bu revakların gerisinde sıralanmış medrese odaları vardı. Türbe o zaman avlunun içinde kalıyordu. Eyyûb Sultan Câmiinin hazîresinde pekçok ulemâ ve devlet ricâlinin kabir ve türbeleri vardır.

EYYÛBÎLER;

ünlü kumandan ve siyâset adamı Selâhaddîn Eyyûbî tarafından Sûriye, Filistin, Mısır ve Yemen'de kurulan devletin adı. Hânedânın kurucusu olan Selâhaddîn Eyyûbî, Hazbani Kabîlesine mensuptu. Ancak bu âile uzun yıllar Türkler arasında bulunmuş ve tam mânâsıyla Türkleşmişti. Selâhaddîn Eyyûbî, 1138'de çok sayıda askeri ile birlikte Musul Türk kumandanı Zengî bin Aksungur'un hizmetine girdi. Bu durumun akabinde Selâhaddîn'in kardeşi Şirkuh da Zengî'nin oğlu Nûreddîn'in hizmetine girdi. Şirkuh bu hizmetteyken, 1169'da Mısır'ın kontrolünü ele geçirdi ise de, çok geçmeden öldü ve onun halefi olarak yerine Selâhaddîn geçti.

Böylece hânedânın gerçek kurucusu olarak ortaya çıkan Selâhaddîn Eyyûbî, 1171 yılında, Şiî Fâtımî idâresini tamâmiyle ortadan kaldırdı. 1175 yılında ise İsmâil Zengî ile Böri Gâzi'nin kumanda ettiği orduyu Kurunhama'da bozguna uğrattı ve Eyyûbî Devletinin temellerini attı. 1176 yılında kardeşi Turan Şahla berâber Yemen'deki Abdün-nebi Fırkasını yıkan Selâhaddîn Eyyûbî, Abbâsî halîfesi tarafından Suriye, Yemen, Filistin ve Kuzey Afrika'nın sultânı îlân edildi. Bu durum aynı zamanda halîfe tarafından devletinin kabul edilmesi demekti.

Selâhaddîn Eyyûbî ilk iş olarak Mısır'daki Fâtımî idâresinin son izlerini de ortadan kaldırdı. Onların eski toprakları üzerinde din ve eğitimde kuvvetli bir siyâsetin teşvik ve uygulayıcısı oldu. Şiîliğin yerine Sünnî mezhebini yaymaya başladı. Bunda başarılı olan Selâhaddîn, Mısır ve Suriye'de Fâtımîlerin yaydığı yanlış îtikâdın önüne geçerek, Ehl-i sünnet îtikâdının yayılmasında önder oldu. Selâhaddîn Eyyûbî'nin tâkib ettiği siyâsetin diğer bir yönü de Haçlılara karşı cihâd hareketinin başlatılması idi. Bilindiği gibi bu yüzyılda Haçlılar iki defâ Anadolu'dan Kudüs'e kadar gitmişler ve geçtikleri yerlerde kan ve gözyaşından başka bir şey bırakmamışlardı. Hattâ bu zâlimler, kendi dindaşları ve ırkdaşlarının kalplerinde bile derin bir nefret uyandırmışlardı. Kutsal şehir Kudüs, yıllardır bu zâlimlerin elinde bulunmaktaydı. Nitekim Selâhaddîn'in Haçlılara karşı tesirli bir şekilde başlattığı cihâd siyâseti, bütün İslâmî gayret ve heyecanı onun etrâfında birleştirdi. Türk ve Arab ordularının aynı gâye etrâfında toplanmasını sağladı.

Topladığı bu kuvvetlerle 1187 yılında Haçlıların karşısına çıkan Selâhaddîn Eyyûbî, Hattin'de parlak bir zafer kazandı. Perişan bir vaziyete düşen Haçlıların elindeki bütün kaleler, Kudüs dâhil Eyyûbîlerin eline geçti. 89 yıl düşman elinde kalan kutsal şehir Kudüs'ün de ele geçirildiği bu zaferle, bütün Müslümanların gönüllerinde taht kuran Selâhaddîn Eyyûbî, büyük bir üne kavuştu. Avrupa bu hezîmet karşısında birbirine girdi ve üçüncü Haçlı seferi için çalışmalara başladılar. Ancak bu yeni Haçlı ordusu daha Akka'da iken hezîmete uğratıldı ve yine onların aleyhine olarak bir antlaşma imzâlandı.

Hemen hemen bütün günleri harp meydanlarında geçen, Ortadoğu'daki Haçlı varlığının belini kıran ve onu aslâ eski gücüne kavuşamayacağı bir hâle getiren, böylece Ortadoğu-İslâm dünyâsının kudretini bütün Avrupa'ya gösteren Mücâhid Sultan, 4 Mart 1193 Çarşamba günü Dımaşk (Şam)'da vefât etti. Aynı şehirde bulunan kabri bugün büyük ziyâretgâhlardandır.

Selâhaddîn Eyyûbî, ölmeden önce devletinin çeşitli bölgelerini oğullarına ıktâ olarak dağıtmıştı. Bununla berâber merkezî kontrol, oğullarından El- Âdil'in elindeydi. Bu sultan zamânında, daha önceki aktif politika terk edilerek yumuşak bir siyâset izlenmeye başlandı. Frenklerle barış yapılarak ilişkiler normal bir ortama dönüştü. 1205 senesinde Samsat, Serve ve Ra'sul-ayn'ın şehirlerine hâkim olan Melik el-Efdal amcası El-Âdil'le ilişkisini keserek Anadolu Selçuklu Sultanı Keyhüsrev'e bağlandı. Bu dönemde Eyyûbîler, 1208'de Ahlat'ı, 1215 senesinde ise Yemen'i hâkimiyetleri altına aldılar. Beşinci Haçlı seferi sırasında Dimyat'ın Haçlılar eline geçmesi ile üzüntüsünden hastalanan Sultan El-Âdil çok

geçmeden vefât etti (10 Eylül 1218). Yerine oğlu Kâmil geçti.

El-Kâmil kısa sürede orduyu toparlayarak Haçlıları geri püskürtmeye muvaffak oldu. Ancak daha sonra İmparator İkinci Frederik ile anlaşan El-Kâmil, anlaşılamayan bir tutumla Kudüs'ü Haçlılara terk etti. Böylece İkinci Frederik ile başlayan sulh dönemi, Mısır ve Suriye'ye bâzı iktisâdî faydalar sağlarken, aynı zamanda Akdeniz Hıristiyan devletleri ile ticâretin yeniden canlanmasına yol açtı. Sultan El-Kâmil'in devri diğer taraftan iç çatışmalara ve çalkantılara sahne oldu. Sultâna karşı ülkede ittifaklar kuruldu. Aynı zamanda sultânın kardeşi Muazzam ile Melik Eşref bile bu ittifakın içinde yer aldı. Hattâ Melik Eşref bir ordu ile sultânın karşısına çıktı ise de, âniden vefât ettiğinden kuvvetleri dağıldı.

Eyyûbî Devleti son parlak devrini, Sultan El-Kâmil ile yaşadı. Onun ölümüyle ülke parçalanmaya yüz tuttu. El-Kâmil'in yerine geçen Es-Sâlih zamânında, ülke bir taraftan iç mücâdelelere sahne olurken, diğer yandan altıncı Haçlı seferi başgösterdi. Bu karışık vaziyete rağmen Haçlılara karşı başarılar kazanıldı ve Fransa Kralı St.Louis esir alındı. Sultan Es-Sâlih'in kısa bir süre sonra ölümü üzerine Mısır Eyyûbî ülkesi 1250 yılında Türk Bahri Memlûk birliklerinin eline geçti.

Haleb'te ise, 1236 senesinde ölen El-Azîz'in yerine geçen En-Nâsır Yûsuf, Mısır'daki Sultan Sâlih'in ölümü üzerine bütün Suriye'yi ele geçirdi. Onun Suriye üzerindeki iddiâları Mısır Memlûkleri ile mücâdelelere sebeb oldu. Bu sürekli mücâdelelere ancak Moğolların taarruzu son verdi. Devamlı tâbi hâlde yaşayan Hama'daki Şûbe ise, varlığını 1342 senesine kadar sürdürdü. Bu târihte onlar da Moğollar tarafından ortadan kaldırıldı. Sâdece Diyarbekir ve Hısnıkeyfa civârında mahallî bir beylik Moğolların ve Timurluların hücumlarından kurtulabildi. Eyyûbîlerin bu kolu da Akkayonlular tarafından ortadan kaldırıldı.

Eyyûbîler Devleti, Zengîlerin bir devâmıydı. Eyyûbî devlet teşkilâtı, diğer İslâm devletlerindeki teşkilâtlardan farklı değildi. Başta bir sultan ve onun hânedânı, sonra, idârî ve askerî yetkiye sâhip emirler, daha sonra bürokratlar ve ilmiye sınıfına mensup olanlar gelirdi.

Devlet işlerini yürüten üç dîvân vardı. **Dîvân-ül-İnşâ;** bürokrasinin idâresi ve diplomatik işlerin yürütülmesiyle uğraşırdı. **Dîvân-ül-Ceyş;** ordu ve onun mâlî işlerinden sorumluydu. **Dîvân-ül-Mâl;** bugünkü mâliye bakanlığının görevini yapardı. Dîvânlar arasında en geniş teşkilâta sâhib olan bu dîvândı.

Eyyûbîler Devletinin en önemli hedefi, Ortadoğu'da Haçlılar tarafından işgâl edilen İslâm topraklarını kurtarmaktı. Bu sebepten sultan, her zaman, savaşa hazır güçlü bir orduyu beslemek mecbûriyetindeydi. Ordunun temelini, toprağa bağlı süvârîler meydana getiriyordu. Bunların yanında maaşlarını para olarak alan bir mikdâr piyâde ve süvârî vardı. Piyâdeler kale müdâfaa veya muhâsaralarında vazîfe alıyorlardı. Diğer muhârebelerde ise timarlı süvârîler savaşıyordu. Süvârîlerin en önemli kısmını, parayla satın alınarak veya devşirilerek yetiştirilen memlûkler teşkil ediyordu. Bunların büyük çoğunluğu Türktü.

Eyyûbîler Devletinde sağlık hizmetleri çok gelişmişti. Birçok şehirde hastahâneler yapılmıştı. Bu hastahâneler arasında Dımaşk'taki Nûreddîn ve Kâhire'deki Selâhaddîn hastahâneleri mükemmel tıp merkezleriydi. Buralarda erkekler, kadınlar ve sinir hastaları için ayrı kısımlar vardı. Târihte sinir ve ruh hastalıkları için ilk ilâçlar, bu hastahânelerde hazırlanmıştır. Hastahânelerin yanında, kimsesiz, bakıma muhtaç çocukların ve fakirlerin korunması için birçok bakım evleri ve misâfirhâneler açılmıştır.

Eyyûbîler Devletinde, teknik ve sanat da gelişmişti. Dımaşk ve Kâhire'de dökümhâneler ve cam îmâlathâneleri vardı. Bu şehirlerde ayrıca su ile çalışan kâğıt değirmenleri de yer alıyordu. Kâğıt; buğday, pirinç sapları ve pamuktan yapılıyordu. Musul kumaşları, Mısır pamukluları ve Dar-ut-Tirâz'da îmâl edilen yünlü, ipekli ve pamuklu kumaşlar çok meşhurdu. Bakır işlemeciliği gelişmişti. Bugün, Eyyûbîler devrine âit şamdanlar, leğen ve tabaklar çeşitli ülkelerin müzelerinde bulunmaktadır. Silâh îmâlâtı da oldukça ileri seviyede idi. Bilhassa Dımaşk'ın meşhûr çelik kılıçları çok ünlüydü.

Eyyûbîler devri, ilmî hayat bakımından İslâm târihinin en canlı ve hareketli dönemlerinden biriydi. Bozuk îtikâdlara karşı, Ehl-i sünnet îtikâdını yaymak gâyesiyle, Kâhire ve Dımaşk'ta birçok medreseler açıldı. Burada tefsir, hadis, fıkıh ilimleri yanında, fen ilimleri de öğretiliyordu. Ayrıca Kur'ân ilimlerini öğretmek için Dâr-ul-Kurrâlar, hadîs ilimlerini öğretmek için Dâr-ul-Hadîsler ve fen ilimlerini öğretmek için Dâr-ül-Hendeseler açıldı. Medreselerin yanında câmiler de önemli ilim merkezleriydi. Câmilerde çeşitli ilimlerin okutulduğu halkalar ve köşeler vardı.

Târihte çok önemli bir rol oynayan Eyyûbîler, Büyük Selçuklu Devletinin geleneklerini yeniden kurarken, Şiî Fâtımî Devletine en büyük darbeyi vurmuş ve İslâmın yeniden ihyâsına canla başla çalışmışlardır. Haçlılara karşı büyük bir devlet ve güç meydana getirmişler, nitekim muvakkat bir zaman için de olsa Kudüs'ü ele geçirebilmişlerdir. Eyyûbîlerin devlet teşkilâtının izleri daha sonra Memlûklü ve Osmanlı devlet teşkilâtında tesirli olmuştur.

EYYÛBÎ SULTANLARI

Tahta Çıkış Senesi

Birinci Selâhaddîn 1169
İmâdeddîn Azîz 1193
Nâsıreddîn Mansur 1198
Seyfeddîn Âdil 1200
Nâsıreddîn Kâmil 1218
İkinci Seyfeddîn Âdil 1238
Necmeddîn Sâlih 1240
Turanşah Muazzam 1249
Muzaffereddîn Eşref 1250
Bahrî Memlûkler tarafından yıkıldı.

ŞAM'DA

Nûreddîn el-Efdal 1186
Birinci Seyfeddîn Âdil 1197
Şerefeddîn Muazzam 1218
Selâhaddîn Dâvûd 1227
Birinci Muzaffereddîn Eşref 1229
İmâdeddîn Sâlih (1. Saltanatı) 1237
Birinci Nâsıreddîn Kâmil 1238
İkinci Seyfeddîn Âdil 1238
Necmeddîn Eyyûb (1. Saltanatı) 1239
İmâdeddîn Sâlih (2. Saltanatı) 1239
Necmeddîn Eyyûb (2. Saltanatı) 1245
Turanşah el-Muazzam 1249
İkinci Selâhaddîn Nâsır 1250
Moğol İstilâsı 1260

HALEB'DE

Seyfeddîn Âdil 1183
Gıyâseddîn Zâkir 1186
Gıyâseddîn Azîz 1216
Selâhaddîn Nâsır 1237
Moğol İstilâsı 1260

DİYARBEKİR'DE

(Meyyâfarikîn)

Selâhaddîn en-Nâsır 1185
Seyfeddîn el-Âdil 1195
Necmeddîn el-Evhad 1200
Muzafferüddîn el-Eşref 1210
Şihabeddîn el-Muzaffer 1220
Nâsıreddîn el-Kâmil 1244-60

Moğol İstilâsı 1260

DİYARBEKİR'DE

(Hısnıkeyfa ve Amid)

Necmeddîn es-Sâlih 1232

Turanşah el-Muazzam..... 1239

Takiyyeddîn el-Muvahhid 1249

Muhammed el-Kâmil 1283

Mucîreddîn el-Âdil ..... (?)

Şihâbeddîn el-Âdil ..... (?)

Ebûbekr es-Sâlih ..... (?)

Fahreddîn el-Âdil 1378

Şerefeddîn el-Eşref ..... (?)

Selâhaddîn es-Sâlih 1433

Ahmed el-Kâmil 1452

Halil ..... (?)

Süleymân ..... (?)

El-Hüseyin ..... (?)

Akkoyunlu Fethi.

YEMEN'DE

Şemseddîn Turanşah 1174

Zahireddîn Tuğtegin 1181

Muizzeddîn İsmâil 1197

Eyyûb Nâsır..... 1202

Muzaffer Süleymân 1214

Selâhaddîn Mes'ûd 1215

Resûlîlerin iktidârı ele geçirmesi 1229

EZAN;

namaz vakitlerini bildirmek, Müslümanları namaza dâvet etmek (çağırmak) için yüksek bir yerde okunan kelimeler ve cümleler. Ezân lügatta "herkese bildirmek" demektir. Ezânda, İslâm inancı ve dînin esasları çok vecîz olarak anlatılmıştır. Burada Allahü teâlânın birliği ve büyüklüğü, Muhammed aleyhisselâmın Allah'ın kulu ve resûlü olduğu günde beş defâ dünyânın her tarafında bütün insanlığa duyurulur.

Ezân okumak, hicretin birinci senesinde Medîne-i münevverede başladı. Bundan önce, namaz vakitlerinde yalnız "Essalâtü câmia" denirdi. Müslümanların her namaz vaktinde kendiliğinden câmide toplanması güçleşince, Peygamber efendimiz Eshâbına namaz vakitlerinin nasıl bildirilmesi gerektiğini sordu. Kimisi Hıristiyanlar gibi nâkus, yâni çan çalalım, bâzıları da Yahûdîler gibi boru çalınsın dediler. Kimisi de namaz vakti ateş yakıp yukarı kaldıralım teklifinde bulundu. Fakat Resûlullah efendimiz bunların hiç birini kabul etmedi. O gece Eshâb-ı kirâmdan Abdullah bin Zeyd ve hazret-i Ömer rüyâda ezânın nasıl okunduğunu görüp, Peygamberimize (sallallahü aleyhi ve selem) bildirdiler. Peygamber efendimiz de; **"İnşâallah hak, gerçek bir rüyâdır. O kelimeleri Bilâl'e öğretin okusun."** buyurdu. Medîne'de ilk ezân okuyan Bilâl-i Habeşî'dir (radıyallahü anh). Mekke'de ise Habîb bin Abdurrahmân oldu.

Ezânın kelimeleri yedidir:

Allahü Ekber: Allahü teâlâ büyüktür. O'na bir şey lâzım değildir. Kulların ibâdetlerine de muhtâc olmaktan uzaktır. İbâdetlerin, O'na hiç bir faydası yoktur. Dört kere söylenir.

Eşhedü En Lâ İlâhe İllallah: Kibriyâsı, büyüklüğü ile ve kimsenin ibâdetine muhtâc olmadığı hâlde,

ibâdet olunmaya O'ndan başka kimsenin hakkı olmadığına şehâdet eder, elbette inanırım. Hiçbir şey O'na benzemez. İki kere söylenir.

Eşhedü Enne Muhammeden Resûlullah: Muhammed sallallahü aleyhi ve sellemin O'nun gönderdiği peygamber olduğuna, O'nun istediği ibâdetlerin yolunu bildiricisi olduğuna ve Allahü teâlâya, ancak O'nun bildirdiği, gösterdiği ibâdetlerin yaraşır olduğuna şehâdet eder, inanırım. İki kere söylenir.

Hayye Alessalâh-Hayye Alelfelâh: Müminleri felâha, saâdete, kurtuluşa sebeb olan namaza çağıran iki kelimedir. Sabah ezânı okunurken **"Esselâtü hayrun minennevm"** (Namaz uykudan hayırlıdır) diye iki defâ söylenir.

Allahü Ekber: O'na lâyık bir ibâdeti kimse yapamaz. Herhangi bir kimsenin ibâdetinin O'na lâyık, yakışır olmasından, çok büyüktür, çok uzaktır. İki kere söylenir.

Lâ İlâhe İllallah: İbâdete, karşısında alçalmaya müstehak olan, hakkı olan ancak O'dur. O'na lâyık bir ibâdeti kimse yapamamakla berâber, O'ndan başka kimsenin ibâdet olunmaya hakkı yoktur. Bir kere söylenir.

İkâmet (kâmet), farz namaza başlamadan önce okunması sünnet olan, ezâna benzeyen sözlerdir. Ezândan farkı fazla olarak "Hayye alelfelâh" tan sonra "Kadkâmet-is salâtü" (Namaz başladı) cümlesidir. Kadınlar, ezân ve ikâmet okumazlar. Vakti girmeden önce okunan ezân ve ikâmet vakti girince tekrar okunur. Kâmet okumak ezân okumaktan efdâldir (üstün ve kıymetlidir).

Ezân, Müslüman ve akıllı biri tarafından yükseğe çıkarak okunur. Deli, fâsık, çocuk, Müslüman olmayan, kadın, cünüb olan, sarhoş ezân okuyamaz. Ezân, bildirilen kelimelerle ayakta okunur. Tercümeleri hangi lisanda olursa olsun okunmaz. Okunduğu zaman ibâdet değiştirilmiş olur. Ezân, farz namazların vaktinde kılınması veya kazâsı sırasında okunur. Bayram, cenâze, vitr, terâvih namazları için, ezân ve ikâmet okunmaz. Ezân ve ikâmet kıbleye karşı okunur. Okunurken konuşulmaz ve selâma cevap verilmez. Konuşulursa her ikisi tekrar okunur.

Ezân okuyana "müezzin" denir. Müezzin ezânı yüksek bir yerde herkese duyurmak için yüksek sesle okur. Câmilerin sembolü olan, üzerine çıkılıp ezân okunan minârelerin ilkini Eshâb-ı kirâmdan Mesleme bin Mahled, Mısır'da vâliyken hicrî elli sekiz senesinde hazret-i Muâviye'nin emriyle yaptırdı. Cumâ namazındaki birinci ezân hazret-i Osman zamânında başlamıştır.

Minârede ve Cumâ hutbesi okunacağı zaman, birkaç müezzinin bir ezânı birlikte okumalarına "ezân-ı cavk" denir. Bir arada çıkan yanık, hazîn insan sesleri uzaktan işitilince, kalplere ve rûhlara tesir eder, insana mânevî bir coşkunluk verir. Îmânlarını tâzeler. Asırlardan beri yapıldığı için İslâm âdeti olmuştur.

Ezândan sonra salât ve selâm okumak ilk olarak, hicrî 781 (M.1351) senesinde Sultan Nâsır Selâhaddîn'in emriyle Mısır'da başladı. Cenâze olduğunu bildirmek için minârelerde salât okunması mûteber (kıymetli) kitaplarda yazılı değildir. Çirkin bir bid'attır. Dinde sonradan ortaya çıkarılan bir iştir.

Peygamber efendimizin ezân ile ilgili hadîs-i şerîflerinden bâzıları şunlardır:

Ezân sesini duyduğunuzda müezzinin dediği gibi siz de söyleyin.

Her kim yeni doğan çocuğun sağ kulağına ezân, sol kulağına da ikâmet (kâmet) **okursa, Ümmü Sibyân denilen havâle hastalığından korunmuş olur.**

Seslendi ol müezzin, durdu ikâmet eyledi,
Kâbe'ye döndü yüzün, hem de niyyet eyledi.

Duyunca ehl-i îmân, hürmet ile dinledi,
Sonra, namaza durup, Rabbe kulluk eyledi.

EZÂNÎ SAAT (Bkz. Gurûbî Saat)

EZHER;

Mısır'ın başşehri Kahire'de eskiden Câmi-ül-Ezher denilen câmi ve medrese, şimdi de Ezher Üniversitesi. Fâtımîlerin (909-1172) Mısır'ı işgâlinden sonra 970'de inşâsına başlanıp iki senede tamamlandı. Şiî Fâtımî Halîfesi El-Azîz Nizâr (975-996) zamânında medrese hâline getirilip fakirler yurdu da ilâve edilmişti.

Fâtımîler tarafından Şiîlik eğitim ve propagandası için kurulan Ezher, Eyyûbîler zamânında eski husûsiyetini kaybetmiş, Memlûklerden îtibâren Ehl-i sünnet îtikâdı üzere ilim tahsili yapılan, bütün ilimlerin öğretildiği bir üniversite hâline gelmiştir. Fâtımîler, Eyyûbîler, Memlûkler, Osmanlılar, Hidivler ve Mısırlılar tarafından ilâveler yapılan Ezher Medresesi, Ortadoğunun meşhur, büyük ve en eski

üniversitesidir. Bünyesinde pekçok fakülte, yüksek okul ve enstitü mevcud olup, her sâhada ilim tahsili yapılmaktadır.

Kuruluşundan îtibâren çeşitli siyâsî, idârî, fikrî çalışmalara sahne olan Ezher, çok kıymetli İslâm âlimlerinin ders verip, talebe yetiştirdiği bir ilim müessesesi oldu. Bilhassa, doğudaki İslâm ülkelerinin Moğollar tarafından işgâl edilmesi, İspanya Müslümanlarının Hıristiyanlar tarafından katledilmesi üzerine İslâm âlimleri, ilim öğretmek için en sâkin yer olarak Mısır'ı seçtiler. Bunda, Memlûklerin zamânın en kuvvetli İslâm devleti olmasının da büyük rolü oldu.

Ezher Şeyh ünvânlı müderris tâbir edilen rektör tarafından idâre edilirdi. Burada ulûm-i nakliye (dînî ve sosyal ilimler), ulûm-i akliyye (fen ilimleri) tahsil edilirdi. Dersler arasındaki farklar, saatlere göre değişirdi. Zekânın selim, zinde olduğu saatlerde naklî ilimler, yâni îtikâd, amel ve muâmelâta âit dînî konular işlenirdi. Öğleden sonraki saatlerde aklî ilimler, akşam da müzâkere ve tekrar yapılırdı. Ders sırasında talebeler, hocanın etrâfında yarım dâire şeklinde diz çökerek otururlardı. Halka-i tedrîs denilen bu halkada ders yapılırdı. Talebeyle müderrisler arasında baba-oğul münâsebeti gibi yakın bir münâsebet vardı. İhtiyâçları, vakıf müesseseleri tarafından karşılanırdı. Ayrıca herkesin faydalandığı büyük bir kütüphânesi de vardı.

İngilizlerin Ortadoğu hâkimiyeti için çalışmaları ve Osmanlı Devletini yıkmak için gayretleri 19. yüzyılın başlarından îtibâren ilim yuvası olan Ezher Üniversitesinin de bozulmasına sebeb olmuştur. Asırlarca kıymetli âlimler yetiştiren ve hizmetlere vesîle olan bu ilim yuvası, 1890'dan sonra Muhammed Abduh'un Ezher Üniversitesi idâre meclisine getirilmesiyle bozuldu ve karışıklıklara sahne oldu.

Ezher'de Muhammed Abduh'un dinde reformist düşünceleriyle başlayan karışıklıklara günümüzde mezhepsizlik, Vehhâbîlik, Şiîlik ve sosyalistlik fikirleri de eklendi. Ezher'de yetişen talebelerin bir kısmında bu fikirlerin etkisi görülmektedir.

Ezher Üniversitesinin modern bölümü 1908 senesinden îtibâren eğitim ve öğrenime başlamıştır. Zamânımızda burada öğretim ilk, orta ve yüksek olmak üzere üç kademeye ayrılır. İlk kısma alınan talebe başarılı olursa sırayla tahsiline devâm eder. Üniversitenin ibtidâî (ilk) kısmını bitiremeyen talebeler, bu okulda okuyamazlar. Yâni dışardan bu üniversiteye öğrenci alınmaz. İlk (iptidâî) kısmın öğrenim süresi 4, orta kısmın 5, yüksek kısmın 4 senedir. Dînî tedrisât yapan fakülteler yanında tıb, zirâat fakülteleri de vardır. Yüksek kısımda din eğitimi, İslâm hukûku, ilâhiyât ve Arap edebiyatı fakülteleri olmak üzere, üç ayrı okulda yapılmaktadır. Ayrıca sâdece kızların okuduğu dînî tedrisât yapan fakülte de vardır.

İslâm ülkelerinden pekçok talebenin okumak için rağbet ettiği Ezher Üniversitesinde iki binin üzerinde yabancı talebe tahsil görebilmektedir. Yalnız dînî tedrisât yapan fakültelerin yanında, diğer fakültelerin de bulunması, bu üniversiteden diploma alan herkesin dînî tedrisât yapan bölümü bitirdiği mânâsına gelmez. Bunun için her Ezher mezunu dînî konularda bilgi sâhibi demek değildir.

EZİK;

Alm. *Quetschung (f),* **Fr.** *Contusion (f),* **İng.** *Bruise.* Bir darbe veya sıkışma sonucunda deride meydana gelen hasar. Derin dokularda meydana gelen ezilme. İnsanın derisi bir yere sıkışınca, ezilince, oraya kan toplanır. Morarır, sızlar, çok acır. Buna ezik veya contusion denir. Bâzı insanlarda ezik sonucu morarmalar, daha kolay meydana gelir. Eziklerdeki şişme ve morarmanın sebebi tahrip olan damarlardan doku arasına kaçan kandır.

Belirtileri: Ezikte ciltte renk değişikliği olur. Ezik önce kırmızı-pembeyken, sonra mâvi yeşil-sarı renge dönüşür. Şişme olur. Ağrılı veya ağrısız olabilir. Eğer ezik kemiğin hemen üstünde ise daha fazla rahatsızlık verir. Kan geri emildikçe ezik solar. Eziğin iyileşme süresi büyüklüğüne göre değişir. Doku arasındaki olan kanama yerçekimi ile aşağıya doğru hareket eder. Kaşa yapılan bir darbe bu şekilde göz etrâfında morarma yapabilir. Bâzı kan hastalıklarında darbe olmamasına rağmen sık morarma olur. Yaşlılarda da cilt elastikiyetini kaybettiği için damarlar kolay kanar. El ve ayak sırtındaki ezikler geç iyileşir. Çünkü buralardaki kanamaların geri emilimi uzun sürer.

Bir ezik, kesik ve çizik sonucu dışarı açılırsa mikrop kapabilir. Dolaşımın zayıf olduğu ayak ve ayak bileği çevresinde bu durum tehlikelidir. Yaşlılarda iyileşmeyen müzmin bacak ülserlerine sebeb olabilir.

Tedâvisi: Yaralanmadan hemen sonra uygulanan buz paketi morarmayı azaltır. Eziğe, morarma meydana geldikten sonra yapılacak fazla bir şey yoktur. Bir ezikle karşılaşıldığında başka bir harâbiyet, kırık olup olmadığı araştırılır. Doku arası kanamayı önlemek için yaralanan bölge desteklenir. Şişi azaltmak için eziğe bir buz paketi veya soğuk kompres (tazyik) uygulanır. Gerekiyorsa kompres esnek bir bandajla eziğin üstüne tesbit edilir. Ezik olan bir kol boyun askısıyla desteklenebilir. Ezik bölge bacakta ise hastanın yatırılıp bacağın yastık vasıtası ile yukarı kaldırılması faydalıdır. Ezik

gövdede ise baş ve omuzların aşağısına yastık konarak gövde kaldırılır.

Ağrı fazla ise, hareket kısıtlılığı varsa, morarma, darbe olmadan kendiliğinden oluşmuşsa, doktora mürâcaat edilmelidir. Kurşun suyu veya (Eau de Goulard) denilen süt gibi beyaz, bulanık su eziğe çok iyi gelir. Eczânelerde satılan bu su, gazlı bez üstüne dökülür ve morarmış yer üstüne konur. Ağrı, sızı çok kısa zamanda kaybolur. Kurşun suyu yok ise, bir gazbezi üzerine Lasonil ismindeki merhem sürülerek deri üzerine konur. Sargı bezi ile üzeri bağlanır. Deri yırtılmış, kan çıkmış ise kurşun suyu sürülmez. Yara oksijenli su ile yıkanıp temizlendikten sonra merhem sürülüp sarılır.

F;

Türk alfabesinin yedinci harfi. Birçok dil grup ve âilelerinde aslî seslerden olmamış, fakat bu dillerin alfabe sistemlerinde yer almıştır. F harfi, ana Türkçede sâdece tabiat taklidi seslerde kullanılmıştır. Bugün normal olarak yalnız yabancı kelimelerde kullanılır. Fal, fırın, fiğ, fikir gibi

F, fizikte Farat, Fahranhayt, merceklerde odak noktası, kimyâda flüor'un sembolü olarak kullanılır.

FABL;

insanlara ders vermek maksadıyla anlatılan hayvan hikâyeleri. Şahısları hayvanlardan alan hikmetli masallar.

Konuları oldukça kısa olan fabllarda, olayın kahramanları hayvanların yanında bitkiler ve cansız varlıklar da olur. Bu hikâyelerde teşhis (şahıslandırma) ve intak (konuşma) sanatına yer verilir. Kahramanları insan gibi konuşturulur. İnsanlara, ibret alacakları şekilde, öz mesajlar verir. Eski Türk edebiyâtında bu türe, kıssadan hisse adı verilirdi. Bu türün asıl yazarı Beydaba'dır. Meşhur **Kelîle ve Dimne'**si**,** sâhanın ilk ve önde gelen eseridir. Bunu Sâdi-i Şîrâzî'nin **Bostan ve Gülistan** ile Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin **Mesnevî'**si tâkib eder. Şeyhî'nin **Harnâme'**si de aynı sâhaya girer.

Hesiod, Aesopos (Ezop), Lafontaine dünyâda en tanınmış fabl yazarlarıdır. Yeni Türk edebiyâtında fabl yazarı yetişmemiş, ancak batılı fabl yazarlarının eserleri Türkçeye tercüme edilmiştir. Şinâsî, batı tesirinde bulunan Türk edebiyâtı içinde Mesnevî'den ilham alarak manzum **Eşek ile Tilki** hikâyesini yazmıştır. Ayrıca Ahmed Midhat, Orhan Veli, Sabahaddin Eyüboğlu önde gelen fabl mütercimleridir.

FABRİKA;

Alm. *Fabrik (f), Betrieb (m), Werke (f),* **Fr.** *Fabrique (f),* **İng.** *Factory, plant.* Bir veya birkaç değişik mâmulün îmâli için âlet ve makinalarla techiz edilmiş binâ veya binâlar grubu. Fabrika kavramı daha geniş mânâda mâmul madde îmâli ve pazarlamasında vazîfeli işçi ve idârecilerin meydana getirdiği bir teşkilâtı târifte de kullanılır. Teşebbüsün muvaffakiyeti büyük ölçüde idârecilerin hünerli olmasına bağlıdır.

Fabrikanın gelişimi: Fabrika sisteminin gelişimi tabiî bir şekilde cereyân etmiştir. İşe kendi âile ihtiyâçlarını karşılamakla başlayan insanoğlu, komşuları tarafından îmâl edilen eşyâlara da ihtiyâç duymaya başladı. Bu ihtiyâçlar âile tarafından yapılan eşyânın birbiriyle mübâdelesi ile karşılandı. Paranın kullanılmaya başlamasından önceki ilk adım olan bu uygulamadan hemen sonra, bâzı kişiler îmâl ettikleri eşyâ modelinde uzmanlaşmanın ve pazarlamasının avantajlı bir iş olacağına karar verdiler. Daha sonraki bir devrede ise bâzı kişiler biriktirdikleri sermâyeleri ile hammadde satın alıp, bu topladıklarını da çeşitli bölgelerdeki kişilere dağıtılmaya ve bu kişilerle de, evlerindeki atölyelerde aldıkları hammadeleri, mâmul madde hâline getirmeye başladılar.

Ağır sanâyinin gelişmesiyle berâber işçilerin belirli bir iş merkezinde toplanması zarûri hâle geldi. Bu hâdise modern fabrikacılık kavramını ortaya çıkardı. Fabrika hareketi, içinde güç üretimi ve kullanılışının da bulunduğu ve bilhassa tekstil sanâyiinde ve zirâatta birçok hızlı gelişmenin görüldüğü, sanâyi ihtilâlinin gerçekleştirildiği 19. yüzyıldan önce başladı. Fabrikalar eskinin edebiyâtında da bahsedildiği gibi, küçük pencereli, havasız, kirli işyerlerindeki tehlikeli makinalar yığını olmaktan çıkarılarak, günümüzde açık alanlarda çevresinin tabiî güzelliklerine zarar vermeyecek şekilde inşâ edilmektedir. Işık ve havalandırma teşkilâtları, asrın en son teknikleri ile düzenlenmekte, işçilerin fabrika içinde mümkün olduğu kadar iyi şartlarda çalışmaları sağlanmaktadır.

Avrupa kıtasında ilk defâ İngiltere'de başlayan fabrika hareketi, fabrika çeşitlerinde ve üretimde büyük hamlelerin yapıldığı kuzey Amerika kolonilerine yayıldı. Fabrika hareketinde, sistemde parçaların değiştirilebilmesi tekniğini ortaya koyan Eli Whitney, mühim bir yenilik geliştirdi. Sonraları fabrika idâresinde yüzlerce gelişme meydana geldi. Bugünün fabrika teşkilâtları tamâmen otomatik hâle gelmiştir. Fabrikalarda bilgisayar ile bilgi toplama ve aktarma işleri, metodların programlama ve geliştirilmiş üretim tahmininde kullanılması, fabrika hareketinde geniş değişikliklere sebeb oldu. Buna göre, işçi, üretimde ikinci planda kalmakta, esas yük bilgisayarı kullanan iyi eğitim görmüş

teknisyenlere düşmektedir.

Çalışma teşkilâtı: Fabrikalarda üretilen mallar, çiftçilik malzemesinden, ilâçlara kadar değişen bir çeşitlilik arz eder. Bu sebeple farklı fabrikalar tarafından üretilen eşyâda ortak bir özellik bulunması beklenemez. Tipik bir fabrika sistemi bir piramid gibi düşünülebilir. Bu piramidde geniş tabanı işçiler, tepe kısmını da idâreciler teşkil eder.

İdâre düzeni: Fabrika sisteminde ustabaşıları ve müfettişlerden, müdür ve merkezî idâreye kadar uzanan bir idârî kademelenme düzeni vardır. Fabrikalarda işlerin devâmı ve yeni metodların geliştirilmesi ve plânlanan üretim hedeflerine varılabilmesi için bir idârî memurlar grubu bulunur. Üretim, malın depolanması, yüklenmesi, âlet düzeni ve devamlı takip, bu personelin vazîfeleri arasındadır.

Makina düzeni: Yaptıkları iş ne olursa olsun, bir fabrikadaki makinalar genelde iki kısma ayrılır. Bunlardan birincisi, belirli bâzı özel işler için kullanılır. Diğeri ise normal îmâlat mekanizması için bulunur.

Fabrika sistemi: Sanâyi ihtilâlinden evvel evlerdeki tezgâh ve atölyelerde yapılan îmâlat, giderek yerini merkezî bir sistem olan fabrikalara bıraktı. Fabrikalaşma hareketi ilk defâ İngiltere'de on sekizinci asrın sonu ile on dokuzuncu asrın başlarında başladı. Tekstilde başlayan ilk fabrikalaşma hareketi, enerji kaynaklarının sınırlı olması sebebiyle nehir ve şelâlelerin bulunduğu yerlerde kurulmaya başladı. İlk fabrikaların makinaları elle atılan kömür enerjisi ile çalışmaktaydı. Hattâ 1870'li yıllarda dahi belli başlı enerji kaynaklarını su, rüzgâr, insan ve hayvan gücü teşkil ediyordu. Bunun yanında, ilk fabrikaların işçileri, etrafdan toplanan çiftçiler, işsiz ve güçsüzler, kısacası işin tekniğini bilmeyen kişilerdi. Fabrikaların çalışma şartları bugünkü durum ile kıyas edilemiyecek kadar kötü idi.

Buharlı makinaların geliştirilmesiyle, tabiî enerji kaynaklarının bulunduğu kırsal bölgelerden, iş gücünün çok ve ucuz olarak temin edilebildiği şehirlere taşınan fabrikalar, şehirlerin büyüyüp gelişmesine sebeb oldu. Buharın bir enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlanması çok iptidâî bir sistemle işleyen makina düzeninde de büyük değişiklikler ortaya çıkarırken, fabrika binaları da bu değişikliğe paralel olarak daha değişik bir hâle geldi. Bu arada eskiden bir fabrika içindeki bütün makina ünitelerine ortak bir şaft aracılığıyla yapılan enerji dağıtımı yerini, her üniteye bağlanan müstakil enerji hatlarına bıraktı.

FACTORING;

Bir finansman tekniği. Adına factoring, adına. Factor denilen gerçek veya tüzel bir kişi ile, açık hesap esâsına göre müşterisine vâde tanıyarak satış yapan bir mal veya hizmet satıcısı arasında yapılan ve satışı yapılmış mal veya hizmetlerden doğan kısa vâdeli (60-180 gün) alacaklarla ilgili olarak Factor'un aşağıdaki hizmetleri verdiği bir anlaşma veya sürekli düzenlemedir.

Factor:

a) Anında peşin ödeyerek bütün alacakları satın alır,

b) Alacakları tahsil eder,

c) Bu alacaklara ilişkin muhasebe ve defter kayıtlarını tutar,

d) Kendi çıkarı gereği mal veya hizmeti satın alanın (borçlunun) istihbaratını yapar ve elde ettiği bilgileri muhafaza eder,

e) Borçlunun mâlî sıkıntıya düşerek ödeme kâbiliyetini kaybetmesi hâlinde oluşan zararları üstlenir, yâni satıcıyı kötü borçlara karşı korur.

Factoring, satışların açık hesap esâsına göre gerçekleştirilmesi üzerine kurulmuş bir hizmettir. Bu bakımdan açık hesap usûlü satışın ne olduğu üzerinde durmak yerinde olacaktır.

Açık hesap usulü ticâret (open account trade), satıcı ile alıcı arasında mutâbık kalınan bir düzenleme olup alıcının malı teslim aldıktan belirli bir süre sonra, sözgelişi fatura târihinden veya sevk târihinden bir ay sonra, satıcıya ödeme yapmasını öngörür. Satıcı alıcısının ticârî riskini üstlenerek malları doğrudan alıcının adına gönderir. Açık hesap ticâretinin önemli özellikleri şöyle sıralanabilir:

1. Alıcının belirlenen süre sonunda ödemeyi yapabileceği ve yapacağı konusunda satıcının güveni tamdır. Bunun için gerekli tecrübeyi veya istihbârâtı edinmiştir;

2. Alıcının bulunduğu ülkenin ithalat transferlerini ertelemeyeceği veya durdurmayacağı konularında satıcının güveni vardır. Bunun için gerekli ülke istihbaratını edinmiştir veya ihracat kredi sigortası yaptırabilecek durumdadır;

3. Satıcı, alıcısına tanıdığı vâdeyi kaldırabilecek, yâni alıcısına kısa vâdeli satış kredisi açabilecek yeterli mâlî güce sâhiptir veya ihrâcât finansmanı elde edebilmektedir.

Ödeme zamanı geldiğinde alıcı kendi çekiyle, bankasından satın aldığı çekle, banka havâlesiyle veya satıcıyı ziyâreti sırasında nakden satıcıya ödemesini yapar.

Satıcı malları doğrudan alıcının emrine sevketmekle mallar üzerindeki kontrolünü kaybetmekte, ödemenin yapılacağına dâir bir güvencesi bulunmamakta veya ödemenin yapılmasını alıcının sorumluluğuna, hattâ insâfına bırakmaktadır. Kısaca satıcı bu tür bir satış yapmakla alıcının riskini bizzat kendisi üstlenmektedir. Sözkonusu risk üstlenme yönünden açık hesap usulü, diğer ödeme şekilleri, yâni tahsil vesaiki, akreditif ve avans ödeme yanında satıcı açısından en riskli metod olmaktadır.

İşte Factoring hizmeti burada devreye girmekle satıcıyı risk konusunda yalnız bırakmamakta, verilen hizmetin türüne göre riski asgariye indirmekte veya tamâmen ortadan kaldırmaktadır.

Gerek satıcıların bizzat risk üstlenmesi, gerekse factoringin devreye girmesi ile riskin factorlerce üstlenilmesi sürecinde mevcut risk unsurunun daha kolay değerlendirilebilmesi sebebiyle factoringin paraları konvertibl olan gelişmiş ülkeler arasında yaygınlaşmasını normal karşılamak gerekir. Nitekim İngiltere'nin A.T. ülkeleriyle yaptığı ticâretin % 60'ının açık hesap usûlü ile yapıldığı görülmektedir.

FADLULLAH-I HURÛFÎ;

Hurûfîlik denilen sapık yolun kurucusu. İsmi Fadlullah olup, babasınınki Abdurrahmân'dır. Hurûfî lakabı ve Tebrizî ismiyle de meşhur olmuştur. 1340 (H.741) senesinde İran'ın kuzeyindeki Esterâbâd şehrinde doğdu. 1393 (H.796)'da Timur Hanın oğlu Mîrânşâh tarafından öldürüldü.

Aslen bir Acem Yahûdîsi olan Fadlullah-ı Hurûfî, Karâmita sapık fırkasının kalıntılarından olan Şeyh Hasan'ın yanında yetişti. Bâtınî dâisi olan Hasan Sabbâh'ın kurduğu İsmâiliyye Devleti, 1256 (H.654) senesinde Moğollar tarafından yıkılınca, Bâtınîler çeşitli yerlere dağılarak el altından sapık fikirlerini gizli gizli yaymaya çalıştılar. Bâtınî dâilerinden Şeyh Hasan'ın talebesi olan Fadlullah Hurûfî de bu sapık fikirlerin etkisi altında kalıp, İran'da Esterâbâd şehrinde gizlice küfrünü yaymaya başladı. Kendisine dokuz yardımcı bulup, **nokta ilmi** diye bir şey uydurdu. "Bu iş mübahtır, nokta çift geldi. Falan şey haramdır, nokta tek geldi!" gibi sözlerle insanları kandırmaya çalıştı. Harflere bâzı mânâlar vererek bir takım işâretlerle anlaşılamaz bir şekilde olan **Câvidân** adlı kitabını yazdı. Kur'ân-ı kerîmdeki **fadl** kelimelerinin kendisine işâret olduğunu iddiâ edip, önce peygamberlik, sonra da tanrılık iddiâsında bulundu. Bütün dinleri inkâr ve İslâmiyet ile alay etti. Haramlara mübâh, nefsin arzularına serbesttir dediği için, sapık fikirleri kötü insanlar arasında çabuk yayıldı. Sözlerine **sır** deyip, gizli tutulmasını emretti. Sırları yabancılara açanları öldürttüğü bile oldu.

Hurûfîlik sapık yolunu yaymak için pekçok yer gezdi. Sonra Tebriz'i kendine merkez edindi. 1386'da İsfehan'da pekçok câhil kimsenin kendi yoluna girmesini sağladı. Kısa bir zamanda geniş bir çevreyi etkisi altına aldı. Fikirlerini zamânının önde gelen bâzı kişilerine kabul ettirdi. Daha sonra Bakü ve Şemahî'ye gitti. Söylediği sözler ve yaymaya çalıştığı sapık fikirler Müslümanların îtikâdını bozup, fitnelere sebeb olduğu için Timur Hanın oğlu Mirânşâh tarafından yakalatıldı. Fikir ve düşünceleri İslâm dînine aykırı bulunduğundan, Şeyh İbrâhim'in fetvâsı üzerine, Timur Hanın emriyle oğlu Mirânşâh tarafından 1393 senesinde Esterâbâd'da îdâm edilerek öldürüldü. Tekkeleri dağıtıldı. Böylece İslâmiyet, sapıkların tasallutundan kurtarıldı. Timur Han bu din ve ırz düşmanlarının yayılmasını önleyerek İslâmiyete çok büyük hizmet etti. Bunun için sahte Bektâşî, yâni Hurûfî tarîkatinin mürîdleri, Timur Hanı sevmezler ve dâimâ kötülerler. (Bkz. Hurûfîlik)

Fadlullah-ı Hurûfî, varlığın özünde temel ilke olarak sesin bulunduğunu kabul ediyordu. Ona göre ses, harfle "zuhur" eder; görünüş alanına çıkar. Bu temel fikrinin yanında birçok haramların mübâh olduğunu söyleyen Fadlullah-ı Hurûfî, **Câvidân** adlı eserinde, kurduğu yolun ana düşüncelerini sembol olarak kullandığı harflerle açıklamıştır. Altı forma olan **Câvidân**'ın bir forması Fadlullah-ı Hurûfî tarafından Fârisî yazılmış olup, geri kalan beş formasını talebelerinden bâzıları düzmüştür. **Nevmnâme, Arşnâme, Muhabbetnâme** adlı eserlerinin yanında **İskendernâme** diye bilinen Farsça bir **Dîvân**ı da vardır. Hurûfîler tarafından Fadlullah'ın eseri olan **Câvidân**'a şerhler yazılmıştır. **Hakîkatnâme, Mahşernâme, Mukaddemet-ül-Hakâyık, Aşknâme, Vîrân Abdâl Risâlesi, Âhiretnâme, Risâle-i Fadlullah, Risâle-i Bedreddîn, Risâle-i Nokta, Risâle-i Hurûf, Türâbnâme** gibi altmış kadar kitap **Câvidân'**ın şerhleridir. Bunların hepsi, insanları; Allahü teâlâyı inkâra ve İslâm dînini ortadan kaldırmaya, Fadlullah'a tapınmaya sürüklemektedir. Bütün sapık fırkalardan daha kötü oldukları bilinen Hurûfîler, İslâm ahlâkını temelinden yıkmakta, İslâmiyeti hiçe saymakta, sefâhatı, içkiyi ibâdet yerine koymaktadırlar.

FAGOSİTOZ;

Alm. *Phagozytoseae (f),* **Fr.** *Phagoctose (f),* **İng.** *Phagocytosis.* Vücûdun tabiî müdâfaa sisteminin üyeleri olan bâzı hücrelerin, dışarıdan giren bakteriyi içlerine alıp öldürmeleri. Bu hücrelerin en mühim olanları, parçalı çekirdekli akyuvarlar ve monositlerdir. Gerçekte Fagositoz "yemek" mânâsına gelmektedir.

Fagositoz, kabaca iki kademede gerçekleşir. Bakterinin tanınıp hücreye yapıştırılması ve hücre içine alınıp tahrip edilmesi. Hücrenin bakteriyi yabancı ve zararlı olarak tanıması "kompleman" adı verilen maddeler tarafından sağlanır. Fagositoz yapacak hücrenin zararlı bakteriye doğru hareket etmesine "kemotaksis" denir. Bakterinin hücreye yapışıp içeri alınmasını "opsonin" adı verilen maddeler sağlar ki, bu olaya da "opsoninizasyon" denir. İçeri alındıktan sonra, çeşitli enzimler vâsıtasıyla bakteri sindirilir.

Fagositoz, vücûdu enfeksiyonlara karşı koruyan en önemli mekanizmalardan birisidir. Vücûdun herhangi bir yerinde iltihap olduğu zaman kemik iliğinde fagositoz yapıcı hücrelerin yapımı hemen kamçılanır ve kana geçerler. Bu sebeple vücudda iltihap olup olmadığı kandaki akyuvar (lökosit) sayısına bakılarak anlaşılabilir. Normalde milimetreküpte 5-7 bin olan lökosit sayısı, iltihap anında iltihabın şiddetine göre artar ve genellikle 10.000'i aşar. Fagositoz mekanizmasında bir aksaklığın olması hâlinde, enfeksiyon hastalıkları hızla meydana gelir ve hastayı hayâtî tehlikeye sokar.

FAĞFÛR;

Alm. *Porzellan (n),* **Fr.** *Porceleaine (f),* **İng.** *Chinaware, porcelain.* Bir çeşit porselen. Çini gibi olup, Çin'de yapılmaktadır. Yarı saydam olan fağfûrlardan, tabak, kâse, fincan, vazo, süs eşyâsı, biblo gibi şeyler yapılır. On sekizinci asırda Osmanlı sarayına Çin'den birçok fağfûr eşyâ hediye olarak gelmişti. Çin fağfûrları mukâvim ve çok ince yapıları ile dünyâda şöhrete sâhiptir. Bunların çiçek ve ince işçiliğe sâhib olanlarına "hatâyî", zarîf olmayan daha basitlerine de "kâşî" denilirdi. Topkapı Sarayı Müzesinde bu örneklerden görmek mümkündür.

FAHREDDÎN ACEMÎ;

Osmanlı Devletinin ikinci şeyhülislâmı. İsmi Fahreddîn olup, İran'dan Anadolu'ya geldiği için Acemî denilmiştir. Doğum yeri ve târihi bilinmemektedir. 1460 (H.865) târihinde Edirne'de vefât etti.

Tahsiline memleketinde başlayan Fahreddîn-i Acemî pekçok âlim yanında, bilhassa büyük İslâm âlimi Seyyid Şerîf Cürcânî'den ilim öğrendi. Sonra Anadolu'ya gelerek Molla Fenârî'nin oğlu Muhammed Şah'ın hizmetinde bulundu ve ona muîd (asistan) oldu. Bâzı medreselerde müderrislik yaptı. Sultan Murad Han zamânında, Şeyhülislâm Molla Şemseddîn Fenârî'nin vefâtı üzerine, Edirne'de şeyhülislâm oldu. Fahreddîn Acemî, Sultan İkinci Murad Han ve Fâtih Sultan Mehmed Han zamânında, En güzel şekilde, otuz sene fetvâ işlerini idâre etti. Bu vazîfesi sırasında bilhassa Osmanlı Devletinde bozuk fikirlerin yayılması için çalışan ve müsbet ilimlerin gelişmesine mânî olan Hurûfîlerin temizlenmesinde büyük rol oynadı.

Fahreddîn-i Acemî 1460 târihinde hastalanarak Edirne'de vefât etti. Buradaki Dârülhadîs Câmii önünde defnedildi. Edirne'de Üç Şerefeli Câmii yanında bir medrese yaptırmıştır.

FAHREDDİN ALTAY;

asker ve siyâset adamı. 1880'de İşkodra'da doğdu. 1899'da HarbiyeMektebini, 1902'de Erkan-ı Harbiye Mektebi (Harp Akademisi)ni bitirdi. Balkan Savaşına katıldı. Birinci Dünya Harbinde Çanakkale, Galiçya ve Filistin Cephelerinde savaştı. İstiklal Harbi başladığında Miralay (Albay) rütbesiyle Konya'daki 12. Kolordu Komutanı olarak vazife yapıyordu. Başlangıçta M.Kemal Paşanın başkanlığındaki Hey'et-i Temsiliyyeye değil, Anadolu'daki en kıdemli kolordu komutanı Yusuf İzzet Paşaya bağlılığını bildirdi. Ege'deki Kuvay-ıMilliye taraftarlarıyla bilhassa Demirci Mehmed Efe ile yakın münâsebet kurdu. Bir müddet sonra Ankara'daki Kuvay-ı Milliye hareketine katıldı.

İlk TBMM'ye Mersin Milletvekili seçildi. Kütahya-Eskişehir muharebelerinden sonra Ankara hükûmeti tarafından generalliğe terfi ettirilerek 5. Kolordu Komutanlığına getirildi. Ağustos 1922'de Büyük Taarruz sırasında idâre ettiği süvari birliğiyle Yunan hatlarının gerisine sızarak düşmanın geriletilmesinde önemli rol oynadı. Eylül 1922'de süvari birliklerinin başında Büyük Taarruzun son noktası olan İzmir'e girdi. Zaferin ardından rütbesi Ferikliğe (Korgeneralliğe) yükseltildi. TBMM'nin ikinci dönemine İzmir Milletvekili olarak seçildi. Komutanların askerliği veya milletvekilliğini seçmesini öngören karar üzerine 1924'te milletvekilliğinden çekilerek İkinci Ordu Komutanı oldu. Rütbesi de Orgeneralliğe yükseltildi.

Konya'da İkinci Ordu Komutanı olarak bulunduğu sırada çevre düzenlemesi adı altında pekçok ata

yâdigârı tarihî eserin yıkılmasına göz yumdu. Prof. Dr. Osman Turan **Selçuklular zamanında Türkiye Târihi** adlı eserinin 689. sayfasında; "Selçuklularda büyüklerin ve pâdişahların cesetleri mumyalanarak gömüldüğü için sultanların da naaşları türbenin alt kısmında mumyalı olarak bir arada bulunmaktadır. Fakat ne yazık ki bir kumandan zamanında bu kısım açılmış ve bu cesetleri dağınık bir duruma getirilmiştir." diyerek Selçuklu sultanlarının cesetlerinin yerinden alınarak dağıtıldığını bildirmektedir. İbrahim Hakkı Konyalı da **Konya Târihi** adlı eserinin 584-585. sayfalarında Selçuklu sultanlarının cesetlerinin köpekler tarafından parçalandığını görgü şâhidi Müzeler ve Kütüphâneler Umum Müfettişi Ahmed Tevhid Beyin ifâdesine dayanarak anlatmıştır. Birçok türbe, câmi ve mescidin bu dönemde yıkıldığı aynı eserde bildirilmiştir.

1933'te Birinci Ordu Müfettişi oldu ve on yıl müddetle bu vazifede kaldı. 1945 senesinde Askeri Şûrâ üyesiyken Orgenerallik rütbesiyle emekli oldu. 1946 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) listesinden Burdur milletvekili seçildi. 1950 seçimlerinde seçimi kaybedince siyâsî hayattan çekildi. 1974 senesinde İstanbul'da öldü.

Fahreddin Altay'ın **Türkiye İstiklâl Muhârebâtında Süvârî Kolordusunun Harekâtı, İstiklâl HarbimizdeSüvârî Kolordusu, İslâm Dini, On Yıl Savaşı ve Sonrası 1912-1922** adlı eserleri vardır.

FAHREDDÎN MÜBÂREK ŞÂH;

âlim ve şâir. 1126 senesinde Lahor'da doğdu. Asıl ismi Muhammed'dir. İyi bir tahsil gördü. Arabî ve Fârisî'yi öğrendi. Gûrlular sarayına gelerek hükümdârlardan iltifât gördü. Zamânının büyük âlimlerindendi. Ayrıca şâirdir ve şiirleri tasavvufîdir. Fahrüddevle ved-dîn, Melîk-ül-Kelâm lakablarıyla anıldı. 1206 senesinde vefât etti.

Eserleri: 1196'da tamamladığı **Şecere-i Ensâb** adlı eserini Gûr Hükümdârı Kutbeddîn Ay Beg'e sundu. Bu eserinde Türk târihi, Türklerin kullandıkları alfabeler, Türk etnolojisi hakkında kıymetli bilgiler vermektedir. Türkçenin Arabî'den sonra en mükemmel dil olduğu hakkında bilgiler de vardır. Aynı zamanda Türklerin teşkilâtçı bir millet olduğunu savunmaktadır.

Râhiku't-Tahkîk, Nesebnâme, Medhal-i Manzûm der İlm-i Nücûm (Ele geçmemiştir.), **Lübâb-ül-Elbâb** (şiir kitabı), **Kitâbu Adâb-il Harb Veş-Şecâa** (Târih bilgilerini anlatan kitabıdır).

FAHREDDÎN PAŞA (Gâzi, Türkkan);

Medîne müdâfii. 1868'de Rusçuk'ta doğdu. Babası Mehmed Nâhid Bey, annesi Fatma Âdile Hanımdır. Âilece 93 Harbinden sonra Rusçuk'tan ayrıldılar. Fahreddîn Paşa 1888'de Harbiye Mektebini, 1891'de Erkân-ı Harbiyeyi bitirdi.

Erzincan'daki 4. Orduda vazîfe yaptı. 31 Mart Vak'asında Dîvân-ı Harb başkanıydı. 1911-12 Türk-İtalyan Harbinde Kurmay Albay olarak bulundu. Balkan Savaşında Çatalca Muhârebelerinde yaptığı taarruzla Bulgarları bozguna uğrattı ve Edirne'nin geri alınmasında en önemli rolü oynadı. Birinci Dünyâ Savaşı başladığında Musul'da On İkinci Kolordunun komutanıydı. Bu sırada Osmanlı Devletinde idâreyi elinde tutan İttihat ve Terakki liderleri hatâlı bir politika ile halife ve Osmanlı hükümdarlarına bağlı Şerîf Hüseyin ve taraftarlarını hâin ilân ettiler. Fahreddîn Paşa da Şerîf Hüseyin'e karşı savunma yapmak üzere Medîne'ye gönderildi. Bu kahraman Türk kumandanı, İttihatçıların çılgınca verdikleri emirlere uymayı bir vatan borcu bildiği için, Medîne'de hareketsiz kalmış, azılı İslâm düşmanı İngilizlerle savaşmak fırsatını bulamamıştı. Böylece yıllarca mukaddes topraklarda kardeş kardeşi boğazladı. Netîcede Müslümanların bu gafletinden İngilizler ve Vehhâbîler istifâde ettiler. BirinciDünyâ Harbinin kaybedilmesi ve Mondros Mütârekesinin imzâlanmasından sonra Mekke veMedîne Vehhâbîlere terk edildi. İngilizler teslim aldıkları Fahreddîn Paşayı Malta'ya sürdüler. 1921'de esâretten kurtulan Fahreddîn Paşa, Başkomutanlık Meydan Muhârebesine 12. Fırka Komutanı olarak katıldı. 1922'de TBMM hükûmeti tarafından Kâbil elçiliğine tâyin edildi. 1926'ya kadar bu görevde kaldı.

1948'de İstanbul'da vefât eden Fahreddîn Paşa Rumelihisarı Kabristanlığına defnedildi.

FAHREDDÎN-İ RÂZÎ;

Horasan'da yetişmiş, meşhur din ve fen âlimi. İsmi, Muhammed bin Ömer bin Hüseyin bin Hüseyin bin Ali et-Teymî el-Bekrî'dir. Künyesi Ebû Abdullah ve Ebü'l-Me'âlî, lakabı Fahrüddîn'dir. Allâme, Şeyhülislâm ve Fahr-i Râzî denilmiş, İbn-i Hatîb-ir-Rey (Rey Hatîbi'nin oğlu) diye tanınmıştır. Soyu Kureyş Kabîlesine ulaşır. Aslen Taberistanlıdır. 1149 (H.544) senesinde Rey şehrinde doğdu. 1209 (H.606) senesinde Herat'ta vefât etti.

Fahrüddîn-i Râzî, önce büyük bir âlim olan babası Ziyâüddîn Ömer'den ders aldı. Babası, Muhyissünne Muhammed Begavî'nin talebelerindendi. Râzî fen ilimlerini Necd-i Cîlî'den, fıkıh ilmini

Kemâl Simnânî'den öğrendi. Bunlardan başka asrının büyük âlimleriyle görüştü ve onlardan ilim öğrendi. Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ hazretlerinin sohbetinde bulunmak sûretiyle tasavvufta olgunlaştı.

Tahsilini bitirip, ilimde yüksek derecelere kavuştuktan sonra, bâzı seyâhatler yaptı. Harezm'de bozuk îtikâd sâhibi Mûtezileye mensup kimselerle münâzaralarda bulundu. Daha sonra Mâverâünnehr'e gitti. Buradan memleketine dönen Fahrüddîn-i Râzî, daha sonra Gazne'ye, oradan da Horasan'a gitti. İlimdeki yüksekliği sebebiyle, Sultân-ı Kebîr Alâüddîn Muhammed Harezmşâh'ın sevgi ve saygısını kazandı. Sultan sık sık onun ziyâretine giderdi. Bir müddet Herat'ta kalan Fahrüddîn-i Râzî, bozuk bir inanca sâhib olan Kerrâmiyye mensuplarının îtikatlarının yanlış olduğunu delilleriyle ispatladı.

Fahreddîn-i Râzî, yalnız Arabî ilimlerde değil, zamânın bütün ilimlerinde mütehassıs idi. Bu yüzden gittiği her yerde sultanların iltifâtını kazandı. Sultan Gıyâseddîn Gûrî onun için, Herat'ta bir medrese yaptırdı. Kerrâmiyye îtikâdında olan halk, sultânın ona olan iltifâtlarını çekemeyip fitneye sebeb olduklarından, buradan da ayrılmak zorunda kaldı ve gittiği her yerde ilimle meşgûl oldu. İlim ve irfâna susayanlar, âlimler, gittiği her yere peşinden gittiler.

Pekçok âlim yetiştiren Fahrüddîn-i Râzî 1209 (H.606) senesinde Heret'ta vefât etti.

Fahrüddîn-i Râzî hazretleri; tefsir, fıkıh, kelâm ve usûl-i fıkıh gibi dînî ilimlerde çok derin bir âlim olduğu gibi, edebî ilimler, matematik, kimyâ, astronomi, tıb gibi zamânın fen ilimlerinde de söz sâhibiydi. O zaman İslâm âleminde ortaya çıkan bid'atleri, yanlış îtikâd sâhiplerinin ve filozofların bozuk düşüncelerini en ince teferruâtına kadar araştırarak, onların bozuk ve yanlış olduğunu delilleriyle ispat etmiş, Müslümanları onların sapık ve yanlış sözlerine aldanmaktan kurtarmıştır.

Fahrüddîn-i Râzî de, İmâm- Gazâlî ve İmâm-ı Beydâvî gibi Ehl-i sünnet îtikâtında, yâni Eshâb-ı kirâmın ve onların talebelerinin yolundaydı. Bunların zamânında türeyen bid'at fırkaları ilm-i kelâma felsefeyi karıştırdılar. Hattâ, îmânlarının esâsını felsefe üzerine kurdular. Bu üç imâm, bozuk fırkalara karşı Ehl-i sünnet îtikâdını müdâfaa ederken ve onların sapık fikirlerini çürütürken, felsefecilere de geniş cevaplar verdiler. Onların bu cevapları, Ehl-i sünnet mezhebine felsefeyi karıştırmak olmayıp, kelâm ilmini, kendisine karıştırılmak istenen felsefî düşüncelerden temizlemektir.

Din ilimlerindeki otoritesi yanında, fen ilimlerinde özellikle fizik ve tabîat ilimleri sâhasında asrının bir tânesiydi. Bu ilim dallarının gelişmesinde büyük katkıları oldu. Fiziğin temel konularından olan hareket, sürat, zaman-mekân ve enerji konularını derinlemesine araştırdı. Aralarında sıkı münâsebet bulunduğunu belirtti. Kuvvetin, şiddet ve süre îtibârıyla arz ettiği farklılıkları gösterdi. Ağır bir cismin uzayda durabilmesi için kendi ağırlığına eşit bir kuvvete muhtac olduğunu ve bu kuvvet devâm ettiği sürece cismin uzayda durabileceğini delîllendirdi. Mekaniğin temellerinden olan birinci ve üçüncü hareket kânunlarını da, gâyet açık ve esaslı bir şekilde ortaya koydu. Ayrıca, ışık ve ses konularını da inceledi. Görme olayının ışık vâsıtasıyla gözde teşekkül ettiğini, renklerin de ışık sebebiyle meydana geldiklerini ve ışıksız cisimlerde herhangi bir rengin mevcud olamayacağını söyledi. Ona göre suda dalgalanma olduğu gibi, havada da dalgalanma meydana gelmekte; bundan da ses ortaya çıkmaktadır.

Eserleri: Fahrüddîn-i Râzî, din ve fen ilimlerine dâir pekçok eser yazdı.

Tefsire dâir eserlerinden bâzıları:

1) Tefsîr-ul-Kebîr, on cildlik bir eserdir. **Mefâtih-ül-Gayb** ismiyle de bilinir. **2) Tefsîru Sûret-il-Fâtihâ.**

Fıkıh ilmine dâir eserlerinden bâzıları:

1) El-Muhassal fî Usûl-il-Fıkh, 2) El-Me'âlim fî Usûl-il-Fıkh, 3) El-Muhtehab-ül-Mahsûl fî Usûl-il-Fıkh, 4) İhkâm-ul-Ahkâm

Kelâm ve akâide âit eserlerinden bâzıları:

1) Ez-Zübde fî İlm-il-Kelâm, 2) El-Me'âlim fî Usûl-id-Dîn, 3) İrşâd-ün-Nüzzâr ilâ Letâif-il-Esrâr, 4) El-Cebru vel Kader, 5) İsmet-ül-Enbiyâ, 6) Risâlet-ül-Me'ad, 7) Hudûs-ul-Âlem, 8) Esâs-üt-Takdîs, 9) Risâletün fin-Nübüvvet.

Fizik, hikmet, mantık, ahlâk ve psikolojiye dâir eserlerinden bâzıları:

1) El-Mebâhis-ül-Meşrikiyye fî İlm-it-Tabiiyyet vel-İlâhiyyât, 2) Lübâb-ül-İşârât, 3) Ta'ciz-ül-Felâsife, 4) El-Mantık-ül-Kebîr, 5- El-Âyât-ül-Beyyinât fil-Mantık, 6) Risâletün fî Ziyâret-il-Kubûr.

Cedel ilmine dâir eserlerinden bâzıları:

1) El-Cedel, 2) Et-Tarîkat-ül-Alâiyye fil-Hilâf.

Arap dili, lügat ve edebiyâtı ile ilgili eserlerinden bâzıları:

1) Şerhu Nehc-il-Belâga, 2) Şerhu Şakt-iz-Zend li-Ebi'l-A'lâ el-Me'arrî, 3) Nihâyet-ül-Îcâz fî Dirâyet-il-Îcâz, 4) El-Mevrid fî Hakâyık-ın-Nahv.

Matematik, astronomi ve tıb ilmine dâir eserlerinden bâzıları:

1) Kitâbun fil-Hendese, 2) Risâle fî İlm-il-Felek, 3) Kitâb-ut-Tıbb-il-Kebîr, 4) Et-Teşrih Miner-Re'sî ilel-Halk, 5) El-Eşribe.

FAHRİ KORUTÜRK;

Türkiye Cumhûriyeti' nin altıncı Cumhurbaşkanı. İstanbul'da, 1903 yılında dünyâya geldi. 1916 yılında Bahriye Mektebine giren Fahri Korutürk, 1923'te teğmen rütbesiyle Deniz Kuvvetlerine katıldı. 1933'te Deniz Harp Akademisini bitirdi. Roma, Stockholm ve Berlin'de deniz ateşeliği yaptı. 1936 yılında Montreux Boğazlar Konferansında, askerî uzman olarak görevlendirildi. 1944 yılında evlendi.

Fahri Korutürk sırasıyla şu komutanlıklarda bulundu: Deniz Eğitim Komutanlığı, Deniz Harp Akademisi Komutanlığı, Denizaltı Filo Komutanlığı, Harp Filosu Komutanlığı, Deniz Eğitim Komutanlığı, Genel Kurmay Haberalma Başkanlığı, Donanma Komutanlığı, Marmara ve Boğazlar Deniz Kolordu Komutanlığı, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı. 1959'da Oramiral oldu. 1960 İhtilâlinden sonra emekliye ayrıldı. Daha sonra Moskova Büyükelçiliğine tâyin edildi. Dört yıl sonra da Madrid Büyükelçiliğine getirildi. 1965 yılında bu görevden istifâ etti. 1968'de Cumhurbaşkanlığı Kontenjanından Cumhuriyet Senatosu üyesi oldu. 6 Nisan 1973 târihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi, kendisini Cumhurbaşkanlığına seçti. 1980 yılına kadar Cumhurbaşkanlığı görevine devâm etti. 12 Ekim 1987 târihinde İstanbul'da öldü ve Ankara Devlet Mezarlığına gömüldü.

FÂİK ALİ OZANSOY;

Servet-i Fünûn şâirlerinden. 1875'te Diyarbakır'da doğdu. Diyarbakırlı Saîd Paşanın küçük oğlu ve aynı devir şâirlerinden Süleymân Nazîf'in kardeşidir. İlk öğrenimini Diyarbakır'da tamamladıktan sonra, İstanbul'daki Mekteb-i Mülkiyeye girdi.

Okulu bitirdikten sonra birçok yerlerde kaymakamlık ve mutasarrıflık görevlerinde bulundu. Mütâreke yıllarında Diyarbakır vâliliği yaptı. Ebû Bekr Hâzem Beyin dâhiliye nâzırlığı sırasında müsteşarlığa getirildi ise de, iki ay sonra kabînenin düşmesi sonucu, bu görevden istifâ etti. Mülkiye Mektebinde Fransızca, Saint-Bones Fransız Okulunda ise Türkçe öğretmenliği yaptı. 1931 yılında Dâhiliye Müsteşarlığından emekliye ayrıldı. 1950 yılının Ekim ayında Ankara'da öldü. Vasiyeti üzerine İstanbul Zincirlikuyu Mezarlığına gömüldü.

Servet-i Fünûncuların arasına henüz Mülkiyede talebeyken "Kehkeşana Karşı" şiiriyle katılıp kısa bir sürede tanınmasında âileden gelme edebî kültürünün tesiri büyüktür. Fâik Ali, Nâmık Kemal, Recâizâde Ekrem ile Hâmid'in hayrânıdır. Hâmid'i taklit etmesi, edebiyâtımızda İkinci Hâmid olarak tanınmasına yol açtı. Ancak bu tesir uzun sürmedi. Tevfik Fikret'le yakın ilişkisi kendi kişiliğini bulmasına yol açtı. Faik Ali, ferdî konulara yönelme ve kendi iç dünyâsını dile getirme yönünden tipik bir Servet-i Fünûn şâiridir. Birinci Dünyâ Savaşı yıllarında Faik Ali, ferdiyetçilikten sıyrılarak şiirlerinde yurt sevgisini işledi. Tiyatro türünde eserler verdi ise de, bu yolda pek muvaffak olamadı.

Eserleri: **Fâni Tesellîler** (1908), **Midhat Paşa** (1908), **Temâsil Kapısında** (1918), **Elhân-ı Vatan** (1915), **Şâir-i A'zam'a Mektup** (1923), **Pâyitahtın Kapısında** (manzum piyes, 1918), **Nedim ve Lâle Devri** (manzum piyes, 1918).

FÂİK REŞAD;

edebiyât târihçisi. 1851 senesinde İstanbul'da doğdu. Rüşdiye Mektebine devâm ederken, yarıda bırakıp hayâta atılmak zorunda kaldı. Harbiye Nâzırlığı kaleminde çalışmaya başladı. Sonra Hâriciye Mektûbî Kaleminde kâtiplik yaptı. Burada birlikte çalıştığı arkadaşlarından Arabî ile Fârisîyi öğrenerek ilmini artırdı. **Takvîm-i Vekâyî Gazetesi** başyazarı oldu. Diyarbakır, Varna, Yanya maârif müdürlükleri yaptı. İstanbul'a döndükten sonra vakitlerini okumakla geçirdi. Bâzı gazetelerde yazı yazdı. Özel okullarda öğretmenlik yaptı. İkinci Meşrûtiyete kadar Matbuât-ı Dâhiliye mümeyyizliği ve müdür yardımcılığı görevlerinde bulundu. Meşrûtiyetten sonra **Takvîm-i Vekâyî** müdürlüğüne getirildi. Memûriyeti lağvedildiği için kendi isteğiyle emekli oldu. Emekli olduktan sonra, Kadastro Mektebi kitâbet öğretmenliği, Dârülfünûn edebiyât öğretmenliği, İstanbul Kız Lisesi edebiyât öğretmenliği, Târih-i Osmânî Encümeninde muhâbir üyelik yaptı. Haziran 1914'te İstanbul'da vefât etti.

Eserleri:

Güldeste (şiirler), **Gencîne-i Letâif** (Türklerden meşhur kişilerin seçilmiş fıkraları), **Mükemmel Lügat-ı**

Osmânî (Ali Nâzimî Bey ile), **Muhtasar ve Musavver Târih-i Osmânî, Hazîne-i Müntehâbât, Usûl-i Kıraat, Târih-i Edebiyât-ı Osmâniye** (3 cilt), **Nümûne-i Şiir ve İnşâ, Eslâf ve Zeyli,** (1975'de kısaltılarak basılmıştır.) **Terâcim-i Ahvâl** (hâl tercümeleri), **Nümûne-i Kitâbet, Kemâl ile Muhârebemiz, Sergüzeşt-i Sünûhî, Netîce-i Sefâlet, Külliyât-ı Letâif**.

FÂİZ;

Alm. *Zins (-en pl.) (m),* **Fr.** Intérê *(m),* **İng.** *İnterest.* Bir para alacaklısının, borçlusundan istediği ve ana paraya eklenmesi gereken para miktarı. Kazanç getirmesi için yatırılan bir paranın yıllık olarak önceden belli olan, ana paranın üzerindeki fazlalık. Klâsik tanımıyla fâiz, ödünç para alanın, aldığı parayı kullanmadan dolayı ödünç verene ödediği fazla bedeldir. Târihin değişik devirlerinde, değişik şekilde uygulanan ve bütün dinlerce yasak edilen fâiz, Avrupa'da 17. asırdan îtibâren uygulanmaya başlamıştır. Sermâye, arz, talep dengesi esas alınarak çeşitli iktisatçılar, değişik fikirler ileri sürmüşlerdir. Modern iktisatın temelini atan John Keynes değişik bir görüş ile fâizi îzâh etmiştir. Ona göre insanlar çeşitli sebeplerle ellerinde hazır para tutmak isterler. Elde hazır para tutmanın bâzı avantajları vardır. İnsan elinde tuttuğu parayı başkasına verdiği zaman fedâkârlıkta bulunur. Keynes'e göre, bu fedâkârlığın bedeli ise fâizdir.

Tabii ki, bu bedelin, kişileri ellerinde hazır para bulunmaktan caydırıcı seviyede olması gerekecektir. Böylece Keynes, fâiz haddi ile elde para tutma arzusu arasında sıkı bir ilişkinin varlığını kabul etmektedir. Elde para tutma arzusu, iktisatta "likidite tercihi" olarak anılmaktadır. Buna göre, likitide tercihi güçlenirse fâiz haddi yükselecek, bu tercih zayıflarsa fâiz haddi de düşme eğilimi gösterecektir.

Fâizin çeşitli dinlerdeki durumu şöyledir:

Yahûdîlik: Burada ödünç vermenin esas gâyesi, din kardeşine yardımdır. Bu da bedelsiz ve karşılıksız yapılmalıdır. Din kardeşliği, zarûret içinde olanlara yardım, fakirlere, yoksullara karşı duyulan merhamet, sevgi başlıca ödünç verme sebepleridir. Bundan dolayı zenginlerin yoksullara fâizsiz ödünç vermeleri gerekir. Tevrat'ta, fâizle ödünç vermenin yasaklığına dâir hükümler vardır. Burada, "Kardeşin yoksul düşerse ona yardım et, fâiz alma, kâr alma." ibâreleri açıkça yazılıdır. Fakat bu açık hükümlere rağmen Yahûdîliğin doğru olarak tatbik edildiği yıllar hâriç hiçbir zaman fâizden vazgeçilmemiştir. Bugün İsrail topluluğunda da milletlerarası ticâret ve bankacılık kuralları uygulanmaktadır.

Hıristiyanlık: Bütün ilâhî dinlerde olduğu gibi Hıristiyanlıkta da fâiz yasaktır. Îsâ aleyhisselâm havârilerine menfaat beklemeden borç vermelerini emrederdi. Îsâ aleyhisselâmın bildirdiği emirlerin tam olarak kitaplara geçmemesi veya bunların çok kısa zamanda ortadan kaldırılması ilâhi emirlerin unutulmasına sebeb oldu. Kiliselerin bu hususta tutumları ise değişik oldu. Kilise papazları, âlimler, ilk zamanlar fâizle büyük bir mücâdeleye girdiler. Fâiz ve tefeciliği kesin olarak yasak ettiler. Bu zamanda fâiz ve tefecilik ayrımı yapılmadı. Ortaçağda fâizle ödünç verme kesinlikle yasak edildi. Zamanla bu mücâdele gevşedi. Fâizle ödünç verme klâsik bir kural hâline getirildi. On altıncı yüzyıldan itibaren bu yasak yavaş yavaş kalkmaya başladı. Bugün Hıristiyan âlemi fâizi kabul eder ve bütün işlemlerini bu esas üzerine oturtarak yürütür.

Roma hukukunda ise, M.Ö. 342 yılında bir kânun ile fâiz yasaklanmıştı. Fakat bu yasak uzun zaman devam etmeyip, Roma Cumhûriyet devrinin sonunda fazla alınmaması için sınır konulmuştu. Roma hukukunda fâiz, sermayenin bütünü üzerinden aylık hesaplanırdı. Yunanistan'da da ilk önceleri sınırlanmıyan fâiz, bazı zamanlarda azamî had ile belirlenmişti.

İslâmiyet: Fâizin azı da çoğu da yasak edilmiştir. Ödünç vermekte, rehinde ve alış-verişte, alıcıdan veya vericiden birinin ötekine karşılıksız olarak vermesi şart edilen mal, İslâm dînince fâiz kabul edilmektedir. Dünyâda tek bozulmayan ilâhî din olan İslâmiyetin ana kaynaklarında; fâizin ne olduğu, inananların bu âfete bilerek veya bilmeyerek düşmemeleri için çok geniş olarak izah edilmiştir. Kur'ân-ı kerîmin birçok âyet-i kerîmesinde bu yasak açıkça anlatılmaktadır. Nitekim Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmde meâlen buyuruyor ki:

Fâiz yiyen kimseler, kendisini şeytan çarpmış olan nasıl kalkarsa, mezarlardan öylece kalkarlar. Bu halde olmaları, "Alış veriş aynen fâiz gibidir.", demeleri yüzündendir. Halbuki Allah, alış verişi helal ve fâizi (ribayı) **haram kılmıştır. Bundan böyle, kim kendisine Rabbinden bir öğüt gelip fâiz yemekten sakınırsa, daha önceki fâiz ona bağışlanır ve bundan sonra onun işi** (af edilişi) **Allah'a aittir. Kim de haram olan bu fâizi helâl diye yemeye dönerse, işte onlar Cehennemliktir. O ateşte ebedî** (sonsuz) **olarak kalacaklardır.** (Bakara sûresi: 273)

Allahü teâlâ, fâizle geleni mahv eder ve sadakaları (zekâtları) **verilen malı arttırır**. (Bakara sûresi: 276)

Ey îmân edenler! Fâiz yemeyin. (Âl-i İmrân sûresi: 130)

Yok eğer bu fâizi terk etmezseniz, biliniz ki, Allah'a ve Peygamberine karşı harbe girmişsiniz. Eğer fâiz almaktan tövbe ederseniz, ana paranız sizindir. Böylece ne zâlim olursunuz, ne de zulme uğramış bulunursunuz. (Bakara sûresi: 279)

Peygamber efendimiz bu hususla ilgili olarak buyurdular ki:

Hiçbir mal fâizle artmaz ve hiçbir mal sadaka vermekle azalmaz.

Mirac gecesi, bir takım insanları bana gösterdiler, karınları ev gibi idi. İçleri yılan dolu olup, dışarıdan görünüyorlardı. Ey Cebrail bunlar kimlerdir, dedim. Fâiz yiyenlerdir, dedi.

Karşılığında bir menfaat şart kılınan her türlü borç fâizdir.

FÂİZÎ (Kafzâde);

divan şâiri, tezkireci. 1572 senesinde İstanbul'da doğdu. Asıl ismi Abdülhay'dır. Kazasker Kafzâde Feyzullah Efendinin oğludur.

İlk tahsiline babasından başladı. Medrese tahsilini tamamladı ve Muallim Şehriyârî Mustafa Efendinin yardımcısı oldu. Halep'te isyân eden Canbolatoğlu Ali Paşa üzerine gönderilen Kuyucu Murâd Paşa ordusunda kâdılık yaptı (l607). Ekmekçizâde Ahmed Paşanın yaptırdığı medreseye müderris tâyin edildi. l613 senesinde Semâniye medreselerinden birine getirildi. Sonra Üsküdâr Vâlide Sultan Medresesinde vazîfe aldı. Terfi ettirilerek Süleymâniye Medreselerine tâyin oldu. l618 senesinde Selânik kâdılığına, sonra Şam kâdılığına tâyin edildi. Şam'a gitmek üzere İstanbul'a geldi. Yerine başkası tâyin olduğu için Şam'a gitmeyip, İstanbul'da kaldı. Genç Osman'ın tahttan indirilmesi esnâsında sarayda bulunuyordu. Genç Osman'ın başına gelen hâdiseler kendisini fevkalâde üzdüğünden hastalanıp birkaç gün sonra (l622) vefât etti. Kabri, babasının kabri yanında Ma'lûl Emir Efendi Mektebi sâhasındadır.

Fâizî yaşadığı devrin tanınmış şâirleri arasındaydı. Nef'î ile karşılıklı hicivleşecek seviyede idi. Buna rağmen şâirliğinden ziyâde tezkireciliği ile tanınır. Nesirde daha başarılıydı. Kanije Müdâfaasına katılmış ve bununla ilgili olarak **Hasenât-ı Hasan** isimli bir eser yazmıştır.

Eserleri:

Hasenât-ı Hasan, Zübdetü'l Eşâr (Tezkire), **Dîvân, Leylâ vü Mecnûn** ve **Sakinâme'**dir. Tezkiresi bir antoloji mâhiyetindedir. On beşinci asrın ikinci yarısından kendi zamânına kadar yaşamış on dördü kadın beş yüz şâirin alfabetik sıraya göre hayatlarını yazmış ve şiirlerinden örnekler vermiştir. İstanbul kütüphânelerinde yazma nüshaları mevcuttur.

FAKÎRULLAH;

Anadolu'da yetişen evliyânın büyüklerinden. İsmi, İsmâil bin Kâsım bin Abdülcemâl'dir. Fakîrullah lakabı ile tanınmıştır. 1656 (H.1067)da Siirt'in Tillo kasabasında doğdu. 1734 (H.1147)te orada vefât etti. Kabri oradadır.

Dedesi Molla Abdülcemâl, Peygamber efendimizin amcası hazret-i Abbâs'ın torunlarındandır. Dedesi ve babası Tillo'da müderris idiler.

Fakîrullah hazretlerinin annesi, dînimizin emir ve yasaklarına çok dikkat eden sâlihâ bir hanımdı. Abdestsiz meme ve yiyecek vermemeye çok dikkat ederdi. Babası küçük yaştan îtibâren ilim öğretmeye başladı. Tahsilini yirmi dört yaşında tamamlayıp, zâhirî ve bâtınî ilimlerde mütehassıs bir âlim ve velî olarak yetişti. Babasının vefâtından sonra yerine müderris oldu ve pekçok talebe yetiştirdi.

Fakîrullah hazretleri, haramlardan ve şüpheli şeylerden çok sakınırdı. İnsanın mârifet-i ilâhiyyeye kavuşması için çok önemli bir husus olan helâl lokma yemeye son derece dikkat ederdi. Tarlasını abdestli eker, biçer, hasad eder ve öşrünü verirdi. Bundan sonra eldeğirmeninde öğütür, ekmek yapardı. Yiyeceklerine hiçbir şüphe karışmamasına çok dikkat ederdi. Gecelerini ibâdetle, gündüzlerini de oruçla geçirirdi. Allahü teâlâyı bir an unutmazdı. Kırk yaşına kadar bu hâl üzere devâm etti. Kırk yaşında latîf mizâcı değişip, yüksek hâllere kavuştu. Kırk sekiz yaşındayken bir Cumâ gecesi karanlıkta evinin avlusunda bulunan on beş metre derinliğinde kuru bir kuyuya düştü. Sâdece sol kaşı üzerinde ince bir sıyrıkla kurtuldu, vücuduna hiçbir şey olmadı.

Abdülkâdir-i Geylânî, Ahmed Rıfâî ve Cüneyd-i Bağdâdî hazretleri gibi pek çok velînin rûhâniyetinden feyz aldı. Tasavvufda **Gavs** denilen dereceye yükseldi.

Yetiştirdiği talebeleri arasında kendisine en yakın İbrâhim Hakkı Erzurûmî hazretlerinin babası Molla Osman idi. İbrâhim Hakkı da dokuz yaşından îtibâren, babası ile Fakîrullah hazretlerinin sohbet ve hizmetlerinde bulundu. Netîcede sohbet ve derslerinde yetişip büyük bir âlim ve velî oldu.

İsmâil Fakîrullah hazretlerinin kerâmetleri ve menkıbeleri meşhûrdur. Kendisine muhâlefet ve edepsizlik edenler, çeşitli belâlara düşmüşler ve pişman olmuşlardır.

İsmâil Fakîrullah hazretleri yaşı sekseni geçince, 1734 (H.1147) Şevval ayının ortalarında bir Cumâ gecesi evlâdını ve torunlarını yanına çağırıp, ilim öğrenmelerini ve sâlih amel ile meşgul olmalarını vasiyet etti. Sonra Yâsîn-i şerîf okumalarını istedi. Yâsîn-i şerîfin **"Selâmün kavlen..."** âyet-i kerîmesi okunurken, "Allah" diyerek rûhunu teslim eyledi. Türbesi Tillo'da olup, sevenleri tarafından ziyâret edilmektedir.

FAKS (Bkz. Faksimile)

FAKSİMİLE (Faks);

Alm. *Faksimile,* **Fr.** *fac-similé,* **İng.** *Facsimile.* Lâtince "aynısını yapmak, tıpkıbasım" mânâsına gelen bir kelimeden gelmektedir. Gönderici ve alıcı iki cihazdan meydana gelen fax sistemi kâğıt üzerindeki herhangi bir yazı veya şekil görüntüsünün bir yerden başka bir yere aktarılmasına yarar. Gönderici cihazda elektrik sinyallerine çevrilen görüntü telefon veya radyo hattıyla alıcı cihaza iletilir. Elektrik sinyalleri alıcıda tekrar görüntüye çevrilerek kâğıt üzerine aktarılır.

1842'de Alexander Bain tarafından ilk bulunduğunda bugünkü teknolojiye göre çok kaba olan fax cihazı zamanla süratle geliştirilmiştir. En çok kullanılan faks sistemi telefon hatlarına bağlı olan sistemlerdir. Telefon hattının bağlı olduğu her yere bağlanabilir. Gönderici cihazdaki bir silindirden geçirilen kâğıt üzerindeki görüntü bir fotoelektrik dedektör tarafından taranıp elektrik sinyallerine çevrilir. Kâğıt üzerine çarpan ışığın siyah ve beyaz bölgelerden yansıma şiddetine dayanarak elde edilen bu sinyaller yükseltilip modüle edilerek telefon veya radyo hatlarıyla gönderilebilecek ses dalga sinyallerine çevrilir.

Alıcıya gelen sinyallerin demodüle edilerek kâğıt üzerine aktarılması çeşitli metodlarla gerçekleştirilir. Fotoğraf gibi hassas görüntülerin kâğıda geçirilmesinde optik fotoğraf film metodu kullanılır (Gazetecilikte bu metod kullanılır). Diğer sistemlerde termal, elektrolitik, elektrostatik ve printer teknikleri kullanılır. Termal sistemde, üzerinde karbon ve çin kili tabakası bulunan özel bir kâğıt kullanılır. Gönderici faks cihazında maksimuma çevrilerek özel kâğıttaki kil tabakasının cihazında minimum olarak üretilen siyah bölge sinyalleri alıcı faks cihazında maksimuma çevrilerek özel kağıttaki kil tabakasının yakılması ve siyah karbon tabakasının ortaya çıkarılması sağlanır. Beyaz bölgeler için sinyal şiddetleri bunun tersi olur.

Elektrostatik metodda, gönderilen dokümandaki siyah bölgelerin alıcıdaki kâğıtta elektrostatik olarak yüklü duruma getirilmesi sağlanır. Yüklü hâle gelen bu bölgeler siyah kuru bir tozu üzerine çekerek görüntüyü meydana getirir. Diğer bir teknik olan elektrolitik metodda, görüntünün kâğıda geçirilmesi elektroliz yoluyla sağlanır.

Önceleri sâdece gazetecilik sahasında kullanılan faksla gönderme sistemi gittikçe değişik sahalara yayılmaktadır.

FAKÜLTE;

Alm. *Fakultat (f),* **Fr.** *Faculté,* **İng.** *Faculty.* Üniversitelerin alt kuruluşu olup, daha ziyâde bilim kollarına göre düzenlenmiş bölüm, ünite. Fen, edebiyât, tıp, hukuk, orman, zirâat, ilâhiyat fakülteleri yanında inşaat, mîmârlık, elektrik, makina ve mâden fakülteleri ayrı ayrı bulunduğu gibi, mühendislik fakültesi olarak berâberce de bulunabilirler. Biraraya geldiklerinde üniversiteyi meydana getirirler.

Her ne kadar ilmî kuruluşların teşkili çok eskiye dayanmakta ise de, fakülte ve bununla berâber, üniversitenin bugünkü anlamdaki ilk kuruluşu Abbâsîler zamânında Bağdat'ta görülmektedir. İlk üniversite Fas'ın Fez şehrinde bulunan Kayrevan Üniversitesi olup, 859 yılında kurulmuştur. Nizâmiye Medresesi, 13 Ekim 1065'te Bağdat'ta kuruldu. İznik Medresesi, 1331'de Osmanlıların kurduğu ilk üniversitedir. Abbâsîler zamanında Hârun Reşîd'in ilme verdiği kıymet sonucu bu müesseseler kendi devrinde daha da ileri bir gelişme gösterdi. Bunun yanında İspanya'daki Endülüslerin bu çeşit kuruluşları ise, oldukça ileri seviyedeydi. Avrupalı talebelerin sarık ve cübbe giyerek buraya tahsile gelmesi yaygındı. Avrupa'da ilmî müesseseler bu üniversitelerin tesiriyle kurulup gelişti.

Günümüzde fakültelerin başında üniversite rektörü tarafından teklif edilip yüksek öğretim kurulu tarafından seçilen dekan bulunur. Dekan yeni Yüksek ÖğretimKânununa göre, her türlü yetki ve sorumluluğa sâhip kişidir. Bir veya iki tane yardımcısı vardır. Yönetim ve öğretim işlerinde, fakülte öğretim üyeleri (yardımcı doçent, doçent ve profesör) tarafından seçilen "Yönetim Kurulu" ve "Fakülte Kurulu" dekanın başkanlığında karar verir. Üniversitedeki fakültelerin paralel çalışmalarını sağlamak için fakültedeki her iki kurul da üniversite senatosuyla sıkı münâsebet hâlinde bulunurlar. Fakültede

öğretim üyeleri yanında araştırma görevlileri de vardır. Bunlar araştırma ve öğretim konularında yardımcı olarak çalışırken doktora da yaparlar. Öğretim görevlileri ise, fakültenin devamlı elemanları olmayıp, ihtiyaç duyulan dersleri yürütmek üzere belli bir süre için görevlendirilen kimsedir.

Fakültenin alt kuruluşu, "bölüm"lerdir. Sayısı fakültenin temsil ettiği ilim kollarına bağlıdır. Bilim dallarının birleşmesinden "ana bilim" dalları meydana gelir. Her bilim fakültede "Bilim dalı" olarak belirlenir. Burada yeterli sayıda öğretim üyeleri, görevlileri ve araştırma görevlileri bulunur. Yakın bilim dalları birleşerek "Ana BilimDalı"nı teşkil ederler. İlgili ana bilim dallarının birleşmesinden de "Bölüm" meydana gelir.

Fakültelerde öğretim yanında araştırma işi de yürütülür. Öğrenciler ise geçici olmakla berâber fakültenin varlığının sebebidir. Günümüzde öğrenciler merkezî yerleştirme ile başarı ve istekleri göz önünde tutularak fakültelere dağıtılmaktadır.

Türkiye'de, fakülteler ilk olarak Ankara Üniversitesi kuruluş kânunuyla 1931'de teşkilâtlandırıldı. 1933'te İstanbul Üriversitesi kuruluş kânunu ile bu üniversitede fakülteler meydana getirildi.

1981'e kadar üniversiteler kânununda çeşitli değişiklikler yapıldı. 6 Kasım 1981 târihinde yürürlüğe giren 2547 sayılı **Yüksek Öğretim Kânunu** ile üniversiteler çalışmalarını sürdürmektedir

---

FAL;

Alm. *Vorzeichen (n), Wahrsagen (n),* **Fr.** *Augure, bonne aventure, Présage, pronostic (m),* **İng.** *Augury, omen, sooth-saying.* Gelecek veya bilinmeyen geçmiş hakkında haber verme iddiâsı. Câhil halk arasında pek yayılmış ve îtibâr görmüştür. Fala bakmayı meslek hâline getirenler, yere bakla atmak, iskambil kâğıdına, kahve fincanındaki telve şekillerine, avuç çizgilerine bakmak sûretiyle bunlardan mânâ çıkararak, bahta, geleceğe âit bilgiler ileri sürerler. İnsanın isteklerine yakın şeyler anlatarak, dinleyenleri kendilerine hemen inandırmaya çalışırlar. Hakîkatleri bilen ve ilmi olan, bunları işitince, tekerleme, tahmînî ifâdelerden başka bir şey olmadığını anlar.

Falcılığın târihi çok eskidir. M.Ö. 4000 yıllarında, Mısır, Çin, Kalde ve Bâbil'de, İslâmiyetten önce Arap Yarımadasında falcılık yapıldığını gösteren belgeler mevcuttur.Târih boyunca falcılık, hekimliğin tamamlayıcı unsuru olarak kullanıldığı gibi, bâtıl (insanlar tarafından uydurulan) dinlerin mensuplarınca çok rağbet görmüştür.

İslâm dîninde sihir, büyü yasak edildiği gibi, fala bakmak ve inanmak da yasak edilmiştir. İslâm dîninde, hesabın ve tecrübenin bildirmediği şeylere **gayb** denir. Gaybı, Allahü teâlâ ve O'nun bildirdiklerinden başkası bilemez. Bunlar peygamberler ve Allah'ın velî kullarıdır. Bu sebeple gaybı bilirim diyen kâhinlere, falcılara inanmak, kendini kandırmak, dînî emirlerden uzaklaşmak olur.

Allahü teâlâ, Kur'ân-ı kerîmde fal ile ilgili olarak meâlen buyurdu ki:

Ey îmân edenler, içki, kumar, (tapmaya mahsus) **dikili taşlar, fal okları ancak şeytanın amelinden birer murdardır** (pis şeylerdir). **Onun için bunlardan kaçının ki murâdınıza eresiniz** (kurtulasınız). (Mâide sûresi: 90)

Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem fal ile ilgili olarak buyurdu ki:

Tevekkül edenler, falcılık, efsun ve dağlamak ile hastalığı tedâvî ettirmez.

Cebrâil (aleyhisselâm) **bana geldi. Kalk, namaz kıl ve duâ et! Bu gece Şâbân'ın on beşinci gecesidir** (yâni Berât gecesidir) **dedi. Bu geceyi ihyâ edenleri, Allahü teâlâ affeder.Yalnız müşrikleri, büyücüleri, falcıları, hasisle**ri (cimrilik edenleri), **alkollü içki içenleri, fâiz yiyenleri ve zinâ yapanları affetmez.**

FALAKA;

Alm. *Bastonade (f),* **Fr.** *Bastonnade (f),* **İng.** *Bastinado.* Suçluları cezâlandırmak için kullanılan bir âlet. Cezâlandırılacak şahsın ayak tabanlarına vurmak için, ayaklarını uygun bir şekilde sıkıştırıp tutmakta kullanılan, kalınca bir sopa ile bunun iki ucuna bağlı ipten meydana gelir. Bâzı şeyleri sıkıştırıp yerinde tutmak için kullanılan çeşitli biçimdeki teknik âletlere de falaka denmektedir.

Falaka, genel olarak âsâyişin temin edildiği karakollarda suçluları cezâlandırmak, onları korkutarak bir daha suç işletmemek için kullanılırdı.

Osmanlı Devleti zamânında İstanbul'da kâdı, sadrâzamla berâber esnafı teftişe çıktığı gibi, bizzat kendisi de maiyetiyle çıkardı. Bu teftiş esnâsında bildirilen narhtan (fiyattan) fazla veya tartıda eksik satanlara hemen orada falaka cezâsı uygulanırdı. Bu sebeple kâdının yanında falakacı isminde adamları bulunurdu. Hemen yerinde herkesin gözü önünde verilen cezâ esnafın korkulu rüyâsı olur,

bunun için hîleye pek cesâret edemezlerdi.

İslâmın cezâ ile ilgili hükümlerinde, okuldaki öğretmen talebesini çalıştırmak için, eli ile üç kere döğebilir, fakat daha fazla vuramaz, sopa ile dövemez. Yüze de vurulmaz. İslâmiyet bunları yasaklamıştır. Eskiden mekteplerde falaka olduğu, geçmişi kötülemek için sonradan kasıtlı olarak ortaya çıkarılmıştır.

Anadolu'da, araba, döven gibi atların çektiği şeylerin bağlandığı sert ağaçtan yapılan âlete de "falaka" denir. Tek at için bir parça, iki atın çektiği şeylerde üç parça olur. Atın hamıdına bağlı kayışın birer ucu bu falakanın uçlarına takılır. Falakanın diğer ucu da çekilecek şeye bağlanır. Bu, terâzi ve kefelerine benzer.

FALİH RIFKI ATAY;

fıkra ve gezi yazarı. 1894 yılında İstanbul'da doğdu. Mercan Lisesini bitirdikten sonra Dârülfünûn Edebiyat Fakültesine gitti. Burayı bitirince **Tanin Gazetesi**'nde yazarlığa başladı. Bir ara Bâbıâli ve DâhiliyeNezâreti kalemlerinde çalıştı. Birinci Dünya Savaşında yedek subay olarakSuriye'ye gitti. Orada 4. Ordu Kumandanı CemalPaşanın özel kâtibi oldu.CemalPaşa İstanbul'a dönüp Bahriye Nâzırlığına geçince, Falih Rıfkı Bahriye Nezâreti Kalem-i Mahsûs müdürmuavinliğine getirildi.

1918'de birkaç arkadaşıyla kurduğu **Akşam** Gazetesi'nde Millî Mücadeleyi destekleyen yazılar yazdı.Anadolu halkının fedakârlığını ve bu fedakârlığın canlı bir âbidesi olanMehmetçiği anlatmasıyla tanındı.

İstiklâl Harbi zamanında Anadolu'ya geçti. 1922'de başlayanMebusluğu 1950'ye kadar sürdü. Bu zaman boyunca **Hakimiyet-i Milliye** ve **Ulus** gazetelerinde başyazarlık yaptı. 1952'de kurduğu **Dünya Gazetesi**'nin başyazarıyken, 1971 yılında İstanbul'da öldü.

Falih Rıfkı sentezlere ulaşmış bir fikir adamı değildir.Gazetelerde yazdığı görüşlerin büyük bir kısmı siyâsîdir ve zamana göre değişmiştir. "Kimin arabasına binerse onun türküsünü söyler" sözleri sanki onun için söylenmiştir. Meşrûtiyette Ziya Gökalp Türkçülüğünü ve İttihatçılık fikrini benimserken, Millî Mücadele yıllarında, Anadolu hareketi fikrini benimsemiştir. Siyâsetçi olması büyük fikir adamı ve edebiyatçı olmasına mâni olmuştur.

Kurtuluştan sonra ise geçmişimize iyi gözle bakmayan,Osmanlı Devletine ve mânevî değerlerimize haksız ve insafsızca saldıran ve devrin ileri gelen siyâsîlerine övgüler sunan fikirleri benimsemiştir. Bosna'ya yaptığı bir gezi sırasında, kendisini ve berâberindekileri karşılamak üzere gelen başörtülü hanımlar ve fesli, sarıklı, cepkenli Müslüman Bosnalılar, Kelime-i tevhidli bayrağı çekip, kürsüden; âyetli, duâlı bir hoşgeldin konuşması yaptılar. Bu konuşmaya kızan Falih Rıfkı Atay, Sırp vâlinin ve memurlarının önünde onlara şu konuşmayı yaptı: "Siz ne zaman medenî adam olacaksınız. Nedir bu başörtüler, çarşaflar, fesler! Avrupa'nın göbeğinde bu kıyafetlerden utanmıyor musunuz?Şu kürsüden Arapça bir şeyler de söylediniz... İyi bilin ki medenî Ankara'da inkılab yapıldı. Bu ilkel duâlar, selamlar, kılık kıyâfetlerden ve Osmanlı'nın bütün geriliklerinden kurtulduk. Siz de vazgeçin artık (Ahmed Kabaklı Türkiye Gazetesi 5 Mart 1993).

Falih Rıfkı, hâtıra, seyahat, fıkra ve makâle türlerinde eserler verdi. Makâleleri ve hâtıra yazıları üslûp diriliği ve teknik yeniliğiyle dikkati çekti. Görgü ve kültür çeşitliğine ek olarak târih merakı, bunlara çekicilik vermektedir.Seyâhat yazılarında ise daha bir rahatlık içinde olduğu görülür.Gezilen yerlerin ilgi çekici yanlarını, renkli yorumlar aydınlığında görüp, yurdumuzla kıyaslayarak anlatan bu eserler, onun en kalıcı yazılarıdır.

Falih Rıfkı'nın gücü daha çok yazı ve kitap Türkçesinde görülür. Söyleşmeleri yazıya geçirirken aynı ustalığı göstermez. Yâni hikâye veya tiyatro diliyle değil, fikir Türkçesiyle yazmaktadır.Türkçeciliğin öncülerinden olan Falih Rıfkı son yıllarında bâzı çevrelerin aşırı "ayıklamacı ve uydurucu" tutumunu "dil ırkçılığı" diye yermek zorunda kalmıştır.

Eserleri:

Ateş ve Güneş (1918), **Zeytindağı** (1932), **Faşist Roma, Kemalist Tiran, Kaybolmuş Makedonya** (1930), **Deniz Aşırı** (1931),**Yeni Rusya** (1932), **Moskova ve Roma** (roman, 1932), **Bizim Akdeniz**(1934), **Taymis Kıyıları** (1934), **Tuna Kıyıları** (1939), **Hind** (1944), **Yolcu Defteri** (1946), **Niçin Kurtulmamak** (1953), **Başını Veren İnkılâpçı** (1954), **Çile** (1955), **Atatürk'ün Bana Anlattıkları** (1955),**Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri** (1955), **Çankaya** (1961), **Batış Yılları** (1963), **İnanç** (1965), **Pazar Konuşmaları** (1966), **Bayrak** (1970), **Gezerek Gördüklerim** (1970) vs. dir.

FALKLAND ADALARI;

Güney Atlantik'te İngiltere'ye bağlı takım adalar. Bölge, Doğu ve Batı Falkland olmak üzere iki büyük

ve 200'den fazla küçük adayı ihtivâ eder. Ayrıca "Falkland Dependeney"ye göre, Güney Georgia ve Güney Sandwich adaları da Falkland'a bağlıdır. 57° ve 62° batı meridyenleri ile 51° ve 53° güney paralelleri arasında kalan Falkland'ın toplam arâzisi 12.170 km^2dir. Falkland Adaları, Arjantin'in güneydoğu kıyıları ve Macellan Boğazına 500 km, Horn Burnuna ise 600 km'lik bir mesâfede olduklarından stratejik öneme sâhiptirler.

Falkland Adaları, İngiltere ile Arjantin arasında bir tartışma konusu olduğundan, adaların târihi üzerinde bâzı ihtilaflar bulunmaktadır. İngilizler, 1592'de İngiliz gemici John Davis; Arjantinliler ise "Malvinas" ismi verdikleri Macellan seyâhati mensuplarından İspanyol Esteban Gomez ve Duarte Barbosa tarafından keşfedildiğini iddia etmektedirler. Bu ihtilâfa rağmen adaya ilk yerleşenlerin İspanyollar olduğu kesindir. Adalara ilk defa 1675'te yerleşen İngilizlere önceleri adada yaşayan İspanyollarca bir mukâvemet gösterildi ise de 1771'de işgal kabul edildi. 1774'te İngilizler adaları terk ettiler. İngilizlerin yokluğu sırasında Falkland'a tekrar yerleşen İspanyollar 1829'da adaları Lois Vernet'in başkanlığında bir hükümete ve Arjantinli halka bıraktılar. Lois Vernet hükümeti 1831'de karasularını ihlal eden Amerikan gemilerine el koyunca ABD misilleme olarak bölgeye savaş gemileri yolladı. 1833'te bir İngiliz keşif heyeti Falkland'a yaptığı sefer sırasında bölgede kalmakta direten Arjantinlileri ortadan kaldırarak, İngilizleri Falkland'a yerleştirdi. Her ne kadar iki taraf da yıllarca adalar üzerindeki hak iddiâsını sürdürdüyse de çeşitli anlaşmalarla silâhlı mücâdeleden kaçınılmaya çalışıldı. Bölgede meydana gelen ilk silahlı çatışma olan Birinci Falkland Savaşı, Alman ve İngiliz savaş gemilerinin birbirlerini tâkip ederken meydana gelen çatışmadır. Savaşta Almanlar Scharhorst, Gneisenav, Nürnberg ve Leipzig savaş gemilerini kaybettiler. Savaş kesinlikle adaları ele geçirmek gâyesiyle yapılmamıştı.

Yirminci yüzyılın ilk yarısı içinde taraflar iddia ve taleplerini sürdürürken, bir sonuca varılamıyordu. Milletlerarası Adâlet Dîvânının selâhiyetinin Arjantin tarafından tanınmaması üzerine, Dîvân da bölge hakkında hakemlik yapmayı reddetti. 1964'te Arjantin, BM'nin Sömürgeler Komisyonundan kânunun aracısız olarak iki toplumlu görüşmelerle sürdürülmesini istedi. Ancak her iki tarafın da taleplerinde kesin fikirli olması, bu girişimin de sonuçsuz kalmasına sebep oldu. 1977'de bu statüdeki görüşmeler tekrar başladı. 1980'de İngiltere, ada halkının fikirlerini sorarak, İngiliz yönetiminin devamının arzu edildiğini Arjantin'e bildirdi.

1982 senesinde Arjantin'deki siyasî durum ve Falkland'da petrol bulunması sebebiyle bölgede ikinci bir savaş meydana geldi. 19 Martta Falkland'a bağlı olan Güney Georgia, 2 Nisanda da Falkland Arjantinliler tarafından işgal edildi. 20 günlük bir seyirden sonra, bölgeye ulaşan İngilizler tarafından 25 Nisanda Güney Georgia'dan çıkarıldılar. Arjantinliler'in elinde bulunan Falkland'a ilk saldırı ise 4 Mayısta havadan yapıldı. Ertesi gün Arjantin Cumhurbaşkanı Leopoldo Galtieri bu saldırıda çok büyük kayıp verdiklerini açıkladı. 2 Mayısta da bir İngiliz denizaltısı, insanlık dışı bir hareketle savaş alanından 350 km uzaklıkta bulunan bir Arjantin kruvazörünü batırarak, 350 denizcinin ölümüne yol açmıştı. Çeşitli arabuluculuk teşebbüsleri sonuçsuz kaldı. 15 Mayısta, Batı Falkland'daki bir havaalanına saldıran İngilizler 29 Mayısta Doğu Falkland'daki Ghose Freen'i ele geçirdi. Sonunda Arjantin birlikleri teslim oldu.

Savaş sırasında ve sonunda hem İngiltere hem de Arjantin'de çeşitli kabine değişiklikleri meydana geldi. Savaşın baş sorumlusu olarak itham edilen Arjantin Cumhurbaşkanı Galtieri kısa bir süre için tutuklanırken, İngiltere'de Thatcher hükümeti yaklaşan seçimler öncesinde büyük bir prestij kazanmış oldu.

Falklandlar fizikî yapı bakımından genellikle dağlıktır. Batı Falkland'ın en yüksek noktası olan Adam Tepesi, Doğu Falkland'ın en yüksek yeri Viskorne Tepesi (705 m) ile aynı yükseklıktedir. Kıyılar genellikle kayalık ve girintili çıkıntılıdır. Med-Cezir hâdisesi kıyıların şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Yine kıyıların oyulmasında önemli bir sebep de buzullar olmuştur. Falkland'a serin ve nemli okyanus iklimi hâkimdir. Yıllık yağış 600 mm'nin üzerinde, yıllık sıcaklık ortalaması ise 10°C civârındadır. Nemli iklim ve kuvvetli okyanus rüzgârları arâzinin kıraç bir durum arz etmesine sebeb olmuşlardır. Bitki örtüsüne insan boyunda Tusso otları hâkim olmakla birlikte, söğüt ve kayın ağaçları da görülür.

Falkland'da yaşayan 2105 kişinin yarısından fazlası Port Stanley'de oturmaktadır. Halk tamamen İngiliz asıllıdır. Koyunculuk ve balık avcılığı ile uğraşılır. Ekonominin dayandığı en büyük kaynak koyun besiciliğidir. Büyük çiftliklerde toplam bir milyon kadar hayvan bulunur. Tabiî kaynak olarak son senelerde bulunan petrol sayılabilir. Falkland'a bağlı Gigeoriga da önemli bir balina av üssüdür. Şehirlerin birbirlerine iyi olarak nitelendirilemeyecek kara yollarıyla bağlı olduğu Falkland'da dış ulaşım genellikle hava yoluyla sağlanır.

Adalar İngiltere tarafından tayin edilen idâre ve kânun koyma yetkisine sâhip bir İngiliz idâre heyeti tarafından yönetilir. Heyetin başkanı olan ada vâlisi kraliçe tarafından tâyin edilir. Askerî vâli de

yönetime direkt olarak katılır.

FAO (Bkz. Gıda ve Tarım Teşkilâtı)

FÂRÂBÎ;

ses olayını ilk defâ fizîkî yönden açıklayan felsefeci ve mûsikî üstâdı. İsmi, Muhammed bin Turhan bin Uzluğ bin Turhan et-Türkî el-Fârâbî olup, künyesi Ebû Nasr'dır. 873 (H.259) senesinde Türkistân'ın Fârâb şehrinde doğdu. Doğduğu yere nisbetle Fârâbî denildi.Aslen Türk olup, babası, Vesîc ordusunda kumandandı. Batı felsefe âleminde Alfârabius adı ile bilinir.İlk tahsilini Fârâb'da gördü. Babasının tavsiyesi ile Bağdat'a ilim öğrenmeye gitti. Burada Hıristiyan filozof Ebû Bişr Mettâ binYûnus'tan felsefe alanında ders aldı. Bu arada; Arapça, Farsça, Grekçe ve Lâtinceyi çok iyi derecede öğrenerek,Aristo ve Eflâtun'un eserlerini defâlarca okudu. Derinden derine bunların tesiri altına girdi. Ebû BekrSerrâc'dan gramer ve mantık okudu. Daha sonra kendini tamâmen felsefeye verdi ve Yuhanna bin Haylân'la birlikte çalıştı. Bir ara Şam'a ve Mısır'a gitti. 941 senesinde Haleb'e giden Fârâbî, orada hüküm süren Hamdanoğullarından Seyfüddevle Ali adlı Türk beyini tesiri altına aldı ve himâye görerek Haleb'e yerleşti.Vaktini felsefî düşüncelerini kaleme almakla geçirdi.Kitaplarını Arapça yazdı.

Köse sakallı, kısa boylu olarak tasvir edilen Fârâbî, aynı zamânda bir mûsikî üstâdıydı. Kânun adındaki çalgı âletini o buldu. Ayrıca rübâb denilen çalgıyı da geliştirip, bugünkü şekle soktu. Bir çok bestesi vardır.Aynı zamanda hekimdi, fakat pratiği yoktu. Matematikle de uğraştı. 950 (H.339) senesinde seksen yaşlarındayken Şam'da öldü. Şam'da, Bâbüssagîr Mezarlığına gömüldü.

Fârâbî, ilimleri sınıflandırdı.Ona gelinceye kadar ilimler trivium (üçüzlü) ve huatrivium (dördüzlü) diye iki kısımda toplanıyordu. Nahiv, mantık, beyân üçüzlü ilimlere; matematik, geometri, mûsikî ve astronomi ise dördüzlü ilimler kısmına dâhildi. Fârâbî ilimleri; fizik, matematik ve metafizik ilimler diye üçe ayırdı.Onun bu metodu, Avrupalı bilgilenler tarafından kabul edildi.

Hava titreşimlerinden ibâret olan ses olayının ilk mantıkî îzâhını Fârâbî yaptı. O, titreşimlerin dalga uzunluğuna göre azalıp çoğaldığını deneyler yaparak tesbit etti. Bu keşfiyle mûsikî âletlerinin yapımında gerekli olan kâideleri de buldu. Aynı zamanda tıp alanında çalışmalar yapan Fârâbî, bu konuda çeşitli ilâçlarla ilgili bir eser yazdı.

Üstün bir zekâ ve kâbiliyete sâhib olduğu bilinen Fârâbî, tam bir felsefeciydi. Yunan felsefesini en ince ayrıntılarına kadar inceleyerek,Aristo ve Eflâtun'un eserlerinde öne sürülen düşünce ve fikirleri birbirine uydurmaya çalıştı. Sonradan batı âleminde bilhassa bu çalışmaları ile tanınarak eserlerine büyük îtibâr gösterildi ve Aristo'dan sonra gelen bir felsefeci olarak kabul edildi. Eskiyi yeni felsefeye ustalıkla aktardı. Böylece madde, hayat, kâinât, ölüm ve sonrası gibi temel konularda, İslâmiyetin bildirdikleri karşısında tam bir acz ve şaşkınlığa düşen batı âlemine, eski Yunan filozoflarını hatırlatarak, onların fikirlerini öğretti. Montesquieu, Spinoza gibi batılı filozoflar, Fârâbî'nin eserlerinin tesirinde kaldılar. Fakat,İslâm dünyâsında ve İslâm âlimleri yanında; din ile felsefeyi birleştirmek arzusu, peygamberlerle (aleyhimüsselâm) eski Yunan filozoflarını bir tutmak ve bâzı konularda filozofları öne geçirmek isteği yüzünden hiç îtibâr görmedi. Fârâbî'nin eserleri, İslâm âlimleri tarafından didik didik edilerek, düştüğü yanlışlar ve bozuk sözleri, en ufak ayrıntılarına varıncaya kadar gösterildi ve isbât edildi. Fârâbî; eserlerinde öne sürdüğü idealler nazariyesi, akıllar nazariyesi, aklı-ı faâl nazariyesi, nübüvvet yâni peygamberlik hakkındaki görüşleri, devlet ve siyâset nazariyeleri ile meşhur oldu.

Fârâbî hakkında çok şey söylenmiş ve yazılmıştır. Bunlardan batı kaynaklı olanlarda, methedilmiş, İslâm âlimlerinin eserlerinde ise, fikirlerinin yanlış ve bozuk yerleri teşhir ve isbât edilmiştir. Bunun temeli, felsefe ile din arasındaki ayrılıktır.

Din, Allahü teâlânın melek vâsıtasıyle peygamberlerine bildirdiği îmân, amel ve ahlâk esaslarıdır. Kaynağı vahy'dir. İslâm dîninde akıl, vahiyle bildirilenlere uyar. Felsefenin kaynağı ise "akıl"dır. Felsefeciler, vahye inanmaz. Genç yaşlarından îtibâren eski Yunan filozoflarının kitaplarını okuyan ve zamânındaki Hıristiyan filozoflardan uzun seneler ders alan Fârâbî, zamanla felsefe yolunu tutarak, İslâm dîninin bildirdiği belli başlı îmân esaslarından ayrıldı. Onun bu hâli, İslâm dîninin temel kitaplarından ve İslâm âlimlerinin derslerinden kâfî miktarda faydalanamayıp, tam bir din bilgisi alamamış olmasıyla îzâh edilir.

Fârâbî, pekçok düşünce ve görüşleriyle Kur'ân-ı kerîm ve hadîs-i şerîfler ile bildirilen îmân esaslarından ayrılmıştır. Bunlar arasında en önemlileri:Peygamberliği çalışmakla ele geçebilir sanması, filozofları peygamberlere denk ve hattâ onlardan üstün bilmesi, maddenin ezelî olduğuna inanması, dîne yeni şeyler eklemek ve bâzı şeyleri çıkartmak istemesidir. Bu görüş ve inanışların, sâhibini îmânsızlığa ve sapıklığa götürdüğü, İslâm dîninin temel kitaplarının hepsinde yazılıdır. Bu eserlerde İslâm âlimleri, maddenin ezeli olmayıp "yok" iken sonradan Allahü teâlâ tarafından

yaratıldığını ve yine "yok" edileceğini, Peygamberliğin çok çalışmakla, ilim tahsil etmek, çok ibâdet etmek ve iyi işler yapmakla ele geçmeyeceğini, bunun Allahü teâlânın bir lütfu ve ihsânı olduğunu, her peygamberin peygamberliğinin ezelde takdir edildiğini, dünyâya peygamber olarak geldiğini ve zamânı gelince peygamberliğinin kendisine bildirildiğini ve hiçbir insanın ne kadar yükselirse yükselsin, peygamberlerin derecesine ulaşamayacağını, dînin her bakımdan (îmân, ibâdetler ve ahlâk) tamam olduğu, bu hususlarda yapılacak en küçük bir ilâve veya çıkarmanın dîni bozmak olacağı çok açık ve kesin bir dille belirtilmektedir.

Görüş ve fikirlerindeki yanlışlık ve bozukluklar bilhassa İmâm-ı Gazâlî ve İmâm-ı Rabbânî gibi büyük İslâm âlimlerinin kitaplarında, çok açık bir şekilde îzâh ve isbât edilmiştir. Fârâbî'nin talebelerinden başlıcaları, Zekeriyyâ bin Adiyy ve Süleymân-ı Sicistânî'dir.İbn-i Rüşd, İbn-i Hazm ve İbn-i Sînâ da, Fârâbî'nin eserlerinin tesirinde kalarak yetişmişlerdir.

Eserleri:

Fârâbî; mantık, felsefe, matematik, tıp ve mûsikî sâhalarında kitaplar yazmıştır.Ondan fazla eseri olduğu bilinmekte olup başlıcaları şunlardır: **1) Ta'lîm-üs-Sânî, 2) İksâ-ül- Ulûm vet-Ta'rîf bi Ağrâdihâ. 3) Kitâbu Füsûs-il-Hikem, 4) Kitâbus-Siyâset-il- Medeniyye, 5) Kitâb-üs-Saâde, 6) Er-Risâle fî Ehl-il Medeniyyet-il-Fâdıla, 7) Er- Risâle fî İsbat-il-Müfârekât, 8) Kitâb-ül-Mûsikî-il-Kebîr, 9) Kitâb-ül-Muğnî fil- Edviyet-ül-Müfrede.**

FARAD;

Alm. *Farad (n),* **Fr.** *Farad (m),* **İng.** *Farad.* Kondansatör veya kapasitör denilen elektriksel elemanların ölçü birimi. İngiliz bilgini Faraday'ın isminden alınmıştır. Uçları arasına bir voltluk potansiyel farkı (gerilim) uygulandığında, bir coulombluk elektrik yükü ile dolabilen kondansatörün kapasitesi bir Faraddır.

Kondansatörün elektrotları arasına V geriliminde bir kaynak bağlandığında plakalarda biriken yükün meydana getirdiği elektrik alanı uygulanan gerilime eşit ve zıt yönde bir potansiyel farkı doğurur. Biriken yük V gerilimi ile orantılıdır.İşte bu formüldeki C sâbiti iki plakanın kapasitesini temsil eder. V volt ve Q coulomb olarak verildiğinde C farad olarak çıkar:

$$C = \frac{Q}{V}$$

formülü elde edilir.

Pratikteki elektrik devrelerinde kullanılan kapasiteler çok küçüktür. Bunun için daha çok faradın askatları olan mikrofarad (μF), nanofarad (nF) ve pikofarad (pF) kullanılır. Bu alt birimlerin farad cinsinden değerleri ise:

$1\mu F = 10^{-6}F$

$1nF=10^{-9}F$

$1pF=10^{-12}$ F olarak verilir.

FARADAY, Michael;

İngiliz fizik ve kimyâ bilgini. 22 Eylül 1791'de Newington Suurey'de doğdu. On dört yaşında bir ciltçiye çırak olarak girdi. 1813 Mart ayına kadar bu işine devâm etti. Gençliğinde pekçok kitap okudu. Bilhassa fizik kitaplarını büyük bir heves ve arzuyla okuyordu. 1813'te kimyâcı Sir Humhry Davy ondaki kâbiliyeti gördü.Onun teşvik ve desteğiyle kimyâ asistanı oldu. Faraday daha ziyâde kendi kendine yetişmiş bir ilim adamıdır. Ekim 1813 ile Nisan 1815 târihleri arasında Fransa, İtalya ve İsviçre gezisinde Davy'ye refâkat etti. 1825'te laboratuvar müdürlüğüne getirildi. 1833'te enstitüye ders verme mecburiyeti olmaksızın kimyâ profesörü olarak tâyin edildi. 25 Ağustos 1867'de öldü.

1820 yıllarında fen âlimleri çalışmalarına daha ziyâde elektriğe âit konularda ağırlık vermişlerdi. Bunlardan en önemlileri Volta'nın elektrik pili ve Hans Oernst'in elektrik akımından üretilen mağnetik mıknatıslı güç kaynağı idi.

Elektrik enerjisinden mağnetizma üretildiğinden bu yana fen adamlarının en büyük düşüncesi, "Mağnetizmadan elektrik enerijisi elde edilebilir mi" suâli idi. Bu, fen ilimleri târihinde en büyük mesele hâline geldi. Faraday, zaman zaman bu mesele üzerinde çalıştı. Bu arada ilk ilmî keşfini de gerçekleştirmiş oldu. Bir mıknatıs etrâfında tersine karşılıklı dönebilen bir kablo sistemi geliştirdi ve böylece ilk defâ elektrik enerjisi mekanik enerjiye dönüştürülmüş oldu. Bu keşif, elektrik motorlarının esâsı kabûl edildi. Daha sonra 10 yıl içinde Faraday kimyâ alanındaki çalışmalarını arttırdı. Benzone

ve butyleni keşfetti, ilk paslanmaz çeliği îmâl etti. Kloru ve diğer bâzı gazları sıvılaştırdı. Mağnetizma yoluyla elektrik enerjisi elde etme fikri kendisini devamlı zorluyordu. 1822'de mağnetizmayı, elektriğe dönüştürmeyle ilgili tezler yazdı. 1824 ve 1825'te deneylerini tekrar ettiyse de muvaffak olamadı.

1831'de yeniden kimyâdan elektriğe döndü. Bundan sonraki deneylerinin en mühimi galvanometreye bir kablo bobini bağlayarak küçük elektrik akımlarını ölçmeye yarayan bir âlet yapmasıydı. Bu kablo, bir mıknatısa değdirildiğinde galvanometrenin iğnesi hareket etti.Kabloyu ayırdığında, iğne ters yöne hareket etti. Böylece Faraday mağnetizmadan elektrik enerjisi elde edilme şeklini bulmuş oldu. Mekanik enerjiyi bir mıknatıs yardımıyla elektriğe dönüştürdü. Bu, elektrik jeneratörlerinin esâsı oldu.

Faraday, ayrıca mıknatıs kutupları arasında döndürdüğü bir bakır yuvarlak ile devamlı bir akım elde etmeyi de başardı. 1832 ve 1833'te elektrolizin iki temel kânununun formüllerini buldu. 1840 yılında ışık enerjisi ile elektromağnetik enerjinin birbirine çok benzer, hattâ aynı olduğu teorisini geliştirdi.

FÂRE ISIRIĞI HASTALIĞI (Sodoku);

Alm. *Rattenbisskrankheit (f) Sodoku,* **Fr.** *Sodoku (m),* **İng.** *Rat bite disease.* Fâre ısırması ile deride açılan yaralardan giren Spirillum minus adlı mikrobun meydana getirdiği lokal(mevzii) iltihap ve lenf düğümleri büyümesi ile kendisini gösteren bulaşıcı, had (çabuk ilerleyen) bir hastalık.

Bu hastalık, Japonya ve Asya'da eski zamanlardan beri bilinmektedir.Yurdumuzda ise ilk defa 1922'de farkına varılmıştır. Bütün dünyâda yaygın bir hastalıktır.Nerede fâre varsa ve fâreler insanla temas hâlinde ise, orada sodoku hastalığı bulunur. Hastalıklı fâre tarafından ısırılan her kişinin hasta olması gerekmez. Aynı fâre tarafından ısırılan her kişinin hasta olması gerekmez. Aynı fare tarafından ısırılan bir kaç kişiden yalnızca biri hastalanıp diğerleri sağlam kalabilir.

Mikroplar, ısırılan yerde doku arasına yerleşerek üremeye başlar. Daha sonra kan dolaşımına karışır. Kalbe, karaciğere, dalağa ve diğer organlara yerleşerek harabiyetlere yol açabilir.

Kuluçka dönemi 5-10 günden 5-6 haftaya kadar değişebilir. Hastalık çok kez ısırık yerinde iltihâbî reaksiyon ve genel belirtilerle başlar. Bölgesel lenf (akkan) düğümleri büyümüş ve ağrılıdır.Hastanın ateşi 39-40°C'ye çıkar.Kas ağrıları, baş ağrısı, iştahsızlık, yutma güçlüğü olabilir. Bulantı, kusma, baş dönmesi de görülebilen belirtilerdendir.Ağır durumlarda şuur bozuklukları da olabilir.Ateş, dönemler hâlinde düşer ve yükselir.Hastalık kişiye göre ağır veya hafif seyreder.Hastanın kanında akyuvarlar artar.İdrarında protein çıkar.

Hastalıkta ölüm oranı %10 kadardır. Tedâviye alınınca hastalığın tehlikesi azalır. Hastalığı geçirenlerde bağışıklık hâsıl olur.Ölüm sebepleri, kalp ve böbrek yetmezliğine bağlı olabilir.Kesin teşhis mikrobun üretilmesiyle konur. Tedâvisinde antibiyotikler kullanılır.

FÂRE VE SIÇANLAR (Muridae);

Alm.*Mausartige (p.)* **Fr.***Muridés (m.pl.)***İng.** *Rats and mice*. **Familyası:** Sıçangiller (Muridae). **Yaşadığı yerler:** Avustralya hâriç, her yerde. **Özellikleri:** Sivri burunlu, uzun bıyıklı, geniş kulaklı, ince kuyruklu. **Ömrü:** 2-3 yıl. **Çeşitleri:** 500'den fazla türü vardır.

Memelilerin kemirgenler (Rodentia) takımının, sıçangiller (Muridae) familyasından olan hayvanlar.Sivri burunlu, geniş kulaklı, ince kuyruklu fâre ve sıçanların yüzlerce türü vardır.Halk arasında, fâre ve sıçan terimleri birbirine karıştırılır.Küçük olanlarına fâre, büyük olanlarına sıçan denir.

Sıçanların ağırlıkları 250-300 gr kadar olur. Ada tavşanı iriliğinde olanları da vardır. Bir dişi sıçanın 10 memesinden 4'ü göğüste, 6'sı kasıkta bulunur. Fârenin ise sıçanlardan farklı olarak memelerinin 6'sı göğüste, 4'ü kasıkta bulunur.Alt ve üst çenelerinde ikişer kemirici dişleri tipiktir. Dişler dâimâ kendilerini yenileyerek sürerler.Avustralya hâriç, dünyânın her tarafına yayılmışlardır.

Koşar, sıçrar, tırmanır ve yüzerler. Bilhassa kabuklu sert yiyecekleri kemirirler. En dar yerden rahatlıkla geçerler. Binâ duvarlarını ve borularını kemirip, karşı tarafa ulaşırlar. Beş katlı bir binâdan düşen fâre, yaralanmaz, zarar görmez. Tuvâlet borularından girer ve çıkarlar.Akarsuda akıntıya karşı 1 km'ye kadar yüzerler. Durgun su yüzeyinde günlerce kalabilirler. Batan gemiyi önce fâreler yüzerek terk ederler.

Her türlü hayvansal ve bitkisel maddeleri yerler.Pek az su içerler.Su ihtiyaçlarını besinlerden sağlarlar.Yediklerinden fazlasını kemirerek ziyan ederler.Avurtlarında tahıl biriktiren, kış uykusuna yatan veya göç edenleri vardır.Koku alma ve işitme duyuları hassastır.Çoğu toplu halde yaşamayı sever.Kışın kucak kucağa yatar, kuyruklarını birbirine dolayıp düğümler, salkım meydana getirirler. Düğümlenmiş olarak ölen sıçan salkımlarına rastlanmıştır.Aşırı derecede ürerler. Bir dişi, yılda 6-7 defâ yavrular.Gebelik süresi 6 haftadır.Her doğumda 8-10 yavru doğururlar.Yavrular 2-3 aylık olunca, çiftleşerek yavrulamaya başlarlar. Bir çift fâreden yılda 500, üç yılda 20 milyonluk bir âile meydana

gelir. Soğuk, hastalık, atmaca, baykuş, yılan, gelincik, porsuk, tilki, kedi ve insanlar tarafından sayıları azaltılır.

Dağ fâresi (Hamster), pirinç fâresi, tarla fâresi, fındık fâresi, ev sıçanı, göçmen sıçanı, lemming, misk fâresi en çok bilinenleridir. Fâre 2-3 yıl yaşar. Kuzey Amerika'da yaşayan misk fâresi güzel koku çıkarır kürkü değerlidir.

Fâre ve sıçanlar, tahılları kemirmek sûretiyle büyük zararlara sebeb olurlar.Venezuella, pirinç ihraç eden bir ülkeyken 1978 yılında fârelerin ekinleri istilâsından dolayı 80.000 ton pirinç ithal etmek zorunda kaldı. Ağaç fâreleri, meyve ve kuş yumurtalarını da yerler. Doymak bilmezler, ne bulursa götürürler. Halk arasında doymayan üç mahluk; insan, karınca, fâre sözü çok meşhurdur.Aç kaldıkları takdirde hasta ve uyuyan insanların kulak, burun gibi yumuşak yerlerini kemirirler. Bombay'da yılda 20.000 insan fâre tarafından ısırılmaktadır. Taşıdıkları pirelerden insanlara vebâ mikrobunu (Pasteurella pestil) bulaştırırlar.Vebâdan 14. asırda Asya'da 23 milyon,Avrupa'da 25 milyon insan ölmüştür. 1907'de yurdumuzda vebâ salgınında 120 bin kişi hayâtını kaybetmiştir. (Bkz. Vebâ)

Sıçanlar, yiyecek ve içeceklerin üzerine idrarlarını bırakırlar.İdrarlarında bulunan bir mikrop, yiyeceklerle insanlara geçerek hastalık yapar.Hastanın ateşi yükselir, dalağı şişer, Kuduz fâre tarafından ısırılan insan ve hayvanlar kuduz illetine tutulur. Pis yerlerde dolaştıklarından birçok hastalığı bulaştırırlar. En büyük düşmanları ev ve yaban kedisidir.

FARENJİT (Bkz. Boğaz İltihâbı)

FÂRİSÎ;

on dördüncü asırda yetişen büyük matematik ve fizik âlimi. İsmi, Kemâleddîn Ebü'l-Hasan Fârisî'dir. Hayâtı hakkında fazla bilgi yoktur.İran'da yetişti. Zamânın büyük din ve fen âlimlerinden Kutbeddîn Şîrâzî'nin talebesidir. Özellikle **İlm-ül-Menâzır** denilen ve fiziğin temel konularından biri olan optik sâhasındaki başarılı çalışmalarıyla tanındı. Optikle ilgili önceki eserleri esaslı bir şekilde tetkik etti.

Fârisî, ilmî çalışmalarının büyük bir kısmını, görüntülerin ve ışıkların kürevî cisimlere ulaşması sonucu kırılması hâdisesi üzerinde teksif edip derinleştirdi. Bu konuda, önceki bütün eserleri inceledi. Kendisi bu hususta eserinin birinde şunları söylüyor:

"Birçok büyük fizik âliminin eserini incelediğimde, ışığın, ışık kaynağından doğru bir çizgi hâlinde etrâfa yayıldığını ve su yüzeyi gibi bir yüzeye ulaştığında, oradan eşit açılarda fakat değişik yönlerde yansıdığını ve yayılma yönünde her tarafa nüfûz ettiğini söylüyorlardı. Burada şu dört türlü hâdise göze çarpmaktadır:Doğrusal yayılma, kırılma, nüfûz ve yansıma açıları. Bunların hepsi eşit durumda bulunuyordu. Bu hâdise büyük bir hayret ve ilgi uyandırdı. Bunun kaynağı ve sebebi neydi.Uzun müddet bunun üzerinde incelemelerde bulundum.Sonunda şu mühim sonuca ulaştım.Yansıma ve kırılma yoluyla meydâna gelen görüntü, aslından farklı oluyordu. Bu durum, hayret ve ilgimi daha da arttırdı. Sonunda hocama başvurdum.Hocam Kutbeddîn Şîrâzî, bana bu konuya dâir İbn-i Heysem'in bir eserini verdi. Onu inceleyince, kesin ve açık îzâhların tatlı serinliğini buldum.Çok faydalı, ince ve şaşılacak bilgilerle karşılaştım.Verilen bilgiler sağlam deneylere, geometrik ve astronomik gözlemlerin netîcelerine ve hakîkate uygun mukaddimelerden çıkarılan kıyaslara dayanıyordu."

Kemâleddîn Ebü'l-Hasan çalışmalarını İbn-i Heysem'in **Kitâb-ül-Menâzır** adlı eseri üzerinde derinleştirdi. Bu eseri tam anlamıyla kavrıyabilmek ve içindeki bilgileri açıklığa kavuşturup, ilimde yeni merhalelere ulaşabilmek için inzivâya çekildi. Bir taraftan eseri hülâsa hâline getirmeye çalışırken, diğer taraftan kendi ilmî seviyesine göre yeni yeni mevzû ve buluşlara ulaştı. Yaptığı bu çalışmalara **Tenkîh-ül-Menâzır li Zev-il-Ebsâr vel-Besâir** adını koydu.

Menâzır, yâni optik ilmi, ona göre; idrâk ettiği şeyler îtibâriyle görme organının durum ve özelliklerini inceleyen, konularını tesbit eden bir ilim dalıdır. Başlıca şu konuları ele alır: Gözün yapısı, görme olayı ve görünen şeyler, ışık ve renklerin incelenmesi, katı ve şeffâf cisimler ile ışık arasındaki münâsebetler. Fârisî, bütün bu konuları incelerken, matematik ve mantık metodlarını kullanarak ilmî îzâhlarda bulundu.

Şeffâf ve billûr kürelerde ışığın kırılıp yansıması hâdisesini ele alırken, araştırmalarını, İbn-i Heysem'in eserinde belirttiği billûr kürelere ulaşan ışığın, bunlara nüfûzu meselesi üzerine teksif etti. Kemâleddîn Fârisî, İbn-i Heysem'in ulaştığı sonuçlarla yetinmedi. Daha da ileri giderek, havada su buharını meydana getiren küçük ve milyonlarca su küreciklerine güneş ışığının ulaşarak bunlarda kırılmasını ve muhtelif renklerin meydana gelip, gök kuşağının teşekkülünü îzâh etti. Ayın etrâfında, ay ışığı sebebiyle meydana gelen **hâle'**yi de yine aynı prensibe dayanarak ele aldı, yapı ve teşekkülünü ilmî olarak îzâh etti. Fârisî'ye gelinceye kadar gök kuşağının teşekkülü hakkındaki anlayış ve bilgi seviyesi, ışığın karanlıkta imtizâc etmesi şeklindeydi ve aralarındaki orantıya göre de muhtelif renkler meydana geliyor sanılıyordu. Bugün bilindiği gibi, ışığın kırılması ve yansıması olayı, renk tayflarının meydana

gelmesine sebeb olmaktadır.

Eserleri:

Kemâleddîn Fârisî; matematik, cebir, optik ve genel anlamda fizik ilimleri sâhasında önemli eserler bıraktı. Bunlardan bâzıları şunlardır:

1) Kitâbu Esâs-il-Kavâid fî Usûl-il-Fevâid: Bu eser, İbn-ül-Havvâm Bağdâdî'nin, **El-Fevâid-ül-Behiyye fil-Kavâid-il-Hisâbiyye** adlı matematik ve cebir ilmiyle ilgili eserinin şerhidir. **2) Tezkiret-ül-Ahbâb fî Beyân-it-Tehâb:** Matematik ile ilgili bir eserdir. **3) Makaletün an Amelin li-Nâsiriddîn et-Tûsî, 4) Kitâbu Tenkîh-ul-Menâzır li Zev-il-Ebsâr vel-Besâir:** Optiğe dâir bir eserdir. Çok meşhur olup, Haydarâbâd'da iki cilt hâlinde basılmıştır. 1020 sayfa olan eser, 1928 ve 1929 senelerinde neşredildi. **5) Kitâb-ul-Besâir fî İlm-il-Menâzır fil-Hikmet:** Optikle ilgili olan bu eser tedkike muhtaçtır.

Fârisî'nin eserleri incelenip, uyguladığı ilmî üslûp ve metod anlaşılınca, insan modern bir ilim adamı ve eseriyle karşı karşıya olduğunu anlar. Gerçek bir ilim adamının ona hayran kalmaması, fikir ve düşüncelerinden faydalanmaması imkânsızdır.

FARKLILAŞMA;

Alm. *Differenzierung (f),* **Fr.** *Différenciation (f),* **İng.** *Differentiation.* Canlının tipik hayâtî birimlerinden biri, onların şekil olarak değişmeleri. Bilgin Sinnot farklılaşmayı, biyolojide en önemli problemlerin temeli saymaktadır. Canlılarda şekil olarak bu değişme olaylarının ortaya çıkışı, birçok biyokimyâsal, biyofiziksel nitelikteki, metabolik reaksiyonların hepsini içine alır.

Basitçe, büyüme dediğimizde bir canlının şekillenmesi kastedilir.Halbuki esâsında farklılaşma büyüme ve gelişmeyi içine alır. En basit bir düşünce ile büyüme, hacimce artış, farklılaşma ise yapı özelliğinde bir değişme demektir. Ceninin gelişimi sırasında önceleri özelliksiz olan hücrelerden zaman geçtikçe değişik ödev yapacak hücrelerin gelişmesi farklılaşmadır. Bu olaylar canlılarda rastgele değil, plânlı olarak ve açıkça değilse bile içten gelen bir berâberlik ve bağımlılık hâlinde devâm eder. Ancak bu sâyededir ki, basit bir hücreden, karmaşık, çok hücreli organizmalardaki çeşitli şekillenmeler meydana gelir.

Hücre protoplazmasında meydana gelen bir artışa paralel olarak derhâl, hücre, doku, organ ve hattâ canlı bireydeki cansız maddelerde de bir artış ortaya çıkar. Bu tür artışlarda, hücre, doku, organ veya organizmada bir hacim ve ağırlık artışına sebeb olur. Bunun için de bütün canlı organizmalarda büyüme; hacim, şekil ve kütle olarak değişimleri ortaya koyar. Bu değişimler netîcesinde büyüme olarak târif edilen olay canlıda gözle görünür hâle ulaşmış olur. Meydana gelen hacim ve ağırlık artışı, canlının hayâtı boyunca sürekliliğini korur. Bunun için büyümeyi bir çok araştırıcı, basit bir ağırlık ve hacim artışının ötesinde, büyüme ile iç içe yürüyen farklılaşma ve gelişmeyi de kapsayan kompleks olaylar serisi olarak târif eder.Halbuki bir yumurta hücresinin döllenmesini tâkip eden farklılaşma ve özelleşme, başlangıçta bir hacim ve ağırlık artışı (büyüme) olarak pek belirmez. Onun için farklılaşma ile gelişmeyi; basit bir bağlantının belirtileri ötesinde, iç içe gizli ve karmaşık bir bağıntıyla birbirlerini tamamlayan, doğuran ve netîcelendiren olaylar zinciri şeklinde düşünmek doğru olur. Bunu da organik bir gelişmede meydana gelen olaylar serisi içinde analize tâbi tutmak gerekir. Bu sebeplerden ötürü araştırıcılar, son yıllarda bu târifleri dikkate alarak büyüme ve farklılaşmayı içine alan gelişim terimini kullanmakta olup, bu olayı kabaca organel, hücre, organ ve organizma düzeyinde başkalaşma olarak açıklarlar.

Günümüzde birçok biyolojik kaynaklar, gelişme ile farklılaşmayı aynı mânâda kullanırlar. Buna göre, döllenme ile başlayıp ergin bir ferdin meydana gelmesi ile sonuçlanan olayların hepsine gelişme ve farklılaşma denir. Döllenmiş bir hücre olan zigot birbirini tâkip eden hızlı mitoz bölünmelerle bir hücre kümesi meydana getirir. Aynı genetik yapıya sâhip olan bu hücrelerin farklılaşarak ayrı ayrı doku ve organ sistemlerinin meydana gelmesi boyolojide şaşırtıcı olaylardandır.Topluiğne başı büyüklüğündeki bir insan zigotundan embriyonun meydana gelişi ve bunun da akıl almaz şekilde düzenli farklılaşmalardan sonra yavru olarak doğması, Allahü teâlânın kudretini göstermektedir.

İnsanın bedeni, organları devamlı değişiyor. Bir insanın çeşitli yaşlardaki bedenleri başka başkadır.Kırk yaşındaki insanın eti, yağı, derisi, kemikleri başkadır.Çocukluğunda bulunanlar başkadır. Fakat o, hep aynı insandır.Çünkü insan, rûh demektir. Beden değişiyor ise de, rûh değişmez. İnsanın parmak izi de hiç değişmez. Hiçbir insanın parmak izi, başkasının parmak izine benzemez. Bir insanın parmak uçlarındaki çizgilerin şekli doğmadan önce, rûh, bedene taalluk ettiği sıralarda teşekkül eder. İnsan ölüp çürüyünceye kadar hiç değişmez. Beş bin yıllık mumyalarda aynen kaldıkları görülmüştür.

FARMAKOLOJİ;

Alm. *Pharmakologie, Arzneimittelkunde (f),* **Fr.** *Pharmacologie (f),* **İng.** *Pharmacology.* İlâçların tesirlerini ve özelliklerini veya daha geniş mânâda ilâçlarla canlılar arasındaki etkileşimi inceleyen ilim dalı. Farmakoloji, biyolojinin bir dalı olup, diğer dallarla, özellikle fizyoloji ve biyokimyâ ile yakından ilgilidir. Biyolojinin çeşitli disiplinleri arasında birbirlerinin sahasına önemli taşmalar olmasına rağmen, ilâçlar ve ilâç tesirleri hakkındaki geniş bilgilerin, ilmî bir şekilde incelenmesi esas olarak farmakolojinin konusudur.

Farmakolojinin özel maksadı, kimyâsal maddelerin biyolojik fonksiyonlarını tesbit etmek ise de, farmakoloji, canlı organizmalar hakkındaki bilgiye de önemli hizmetlerde bulunur. Hayat hadisesinin anlaşılması ile alakalı olan bu hizmet, genel olarak biyolojik ilimler için ve husûsen de hekimlik mesleği için büyük önem taşır.

Farmakolojinin birçok alt bölümleri vardır:

Farmakodinami: İlâçların tesirlerini ve canlı organizmaların ilâçlara olan tepkilerini inceler.Kimyâsal maddelerin tesir tarzına ağırlık verilmesi, farmakolojiyi diğer bâzı temel tıp bilimlerinden ayırt ettirir.Tıpta kullanıldığı gibi farmakoloji, esas îtibâriyle farmakodinami ile aynı anlama gelmektedir.

Kemoterapi: İnsan vücûduna zarar vermeden, zararlı mikroorganizmaları veya kanser hücrelerini tahrip etmek için kullanılması mânâsına gelir.

Farmakognozi: Diğer adıyla "materia medika" denilen bu bölüm, ilâç hammaddelerinin özellikleri ve teşhisiyle ilgilenir. Bu alt bilim dalı doktorların ilâçlarını bizzat vermeye, hattâ hazırlamaya mecbur oldukları zamanlarda önemliydi.

Eczâcılık: İlâçların yapılması ve dağıtılması ile ilgilenir.

Farmakoterapi: Hastalıkların tedâvisinde ilaçların uygulanmasıdır.

Toksikoloji: Zehirler ve zehirlenmelerle uğraşır.Her ne kadar toksikoloji farmakolojinin özel bir yönü ise de çeşitli sebeplerden ötürü ayrı bir dal olarak gelişmiştir. Toksikolojinin özel teknikleri adlî tıpta ve halk sağlığı konularında büyük önem taşır.

Farmakolojinin târihi gelişimi: Farmakoloji tarihinin ilk dönemi çok eski çağlara kadar uzanır ve ilaç hammeddelerinin kullanılmasına dair basit müşâhedelerle karakterizedir. İptidâî devirlerde yaşayan insanların dahi hastalıklarla ilâçlar arasında münâsebetler keşfedebilmiş olması ilgi çekicidir. Târih boyunca ilâçların kullanımı o kadar yaygın olmuştur ki 1894'te Sir William Osler "İnsan ilâca karşı doğuştan şiddetli bir arzuya sâhiptir." demiştir.

Elde olan belgelerden farmakolojik konusunda Müslümanlar tarafından çok ciddî çalışmaların yapıldığını anlıyoruz.Müslümanlar Yunanlıların şiddetli yan etkiler meydana getiren ilâçlarını, portakal, limon suları, menekşe kökleri ve diğer başka ilâvelerle hafiflettirirlerdi. İbn-i Sina, Galen'in karışık ilâç terkipleri yerine birkaç misli daha zararsız ve basitlerini yaptı. İbn-i Sina'nın **Kânun** adlı kitabında istisnâsız tamâmı batı botanik ve eczâcılığına geçmiş olan 780 ilâç belirtilmiştir.

En meşhur İslâm nebatâtçısı İbn'ül Baytar, hayvanî ve madenileri hariç, 1400'den fazla nebatî ilâcın ismini, madde ve reçeteleriyle kullanılış tarzını ifade eden eserini yazdı. Bu eser devrinin bütün farmakoloji malzemesini ihtiva ediyordu. Batıda Bizans ve diğer batılı âlimlerin faydalandıkları bütün kaynaklar bu eserin etrafında dönüp dolaşır.

Kimyâyı şuurlu bir şekilde tıbbın hizmetine sunan Er-Râzî'dir. Batıda bu ancak Paracelsus ile gerçekleşmiştir. Er-Râzî sentetik yollarla elde ettiği cevherleri, tabâbette kullanmadan önce hayvanlar üzerinde denedi. Böylece cıva bileşikleri ilâç olarak geliştirildiler. Hayvan tecrübeleri anestezi için afyon ve haşhaş farmakolojisini geliştirdi.

Müslümanlar ilâçların hazırlanmasına âit faaliyet safhasını, reçete safhasından ayırdılar. Tahsili ve özel mesuliyeti ile bugünkü mânâda eczâcılık Müslümanlar tarafından geliştirildi. Müslümanlar ilk resmî eczâneleri daha 780 yılında El-Mansur'un hükümdarlığı zamanında kurdular. Dokuzuncu asırda El-Memun devrinden îtibâren bütün eczâneler resmî muameleye tâbi idiler.İbn'ul Baytar uzun zaman Kahire'de eczâcıların şefi olmuştu.

Eczâcılar ilâçların elde edilmesinde resmî tâlimatlara riâyet etmek mecburiyetindeydiler.Onlar resmî olarak yayınlanmış îmâl tâlimatlarına, "Mâseveyh" ile batıda "Grabadin" denilen bir kâideye (Günümüzde buna kodeks denir ve husûsî kânunu vardır.) göre çalışıyorlardı.

Müslümanların batı farmakolojisi üzerindeki tesirleri, Rönesans'ı da aşarak 19. yüzyıl ortalarına kadar devam etti. İbnü'l-Baytar'ın farmakolojisi 1758'de yeniden yayınlandı. İslâm kaynakları 1830 yılında bile hâlâ Avrupa kodekslerine temel teşkil ediyorlardı.

Eski dönemin aksine modern farmakoloji ilâçların tesir yeri şekli hakkında deney ile yapılan

incelemelere dayanmaktadır.

Bu gibi çalışmalar evvela 18. yüzyılda yapıldı ve 19. yüzyıl esnâsında önemli derecelerde genişletildi. Modern farmakolojinin gelişmesi denince, genel olarak akla Osward Schmiedeberg (1883-1921) adı gelir.Modern farmakoloji yeni tedâvi ajanları ve yeni vâsıtalar sağlayan sentetik organik kimyanın doğuşu ile önemli derecede yol aldı. Son zamanlarda farmakoloji, diğer temel bilimlerdeki hayret verici gelişmelerden faydalandığı gibi bizatihi kendisi de bu bilimlerin gelişmesine yardımcı olmuştur.

Farmakolojinin tıptaki önemi: Hekimlik pratiğinde çok sayıda ilâçlar kullanılmaktadır. Bunlar, tesir şekilleri, yan tesirleri, zehir özellikleri (toksisiteleri) ve metabolizmaları (vücutta uğratıldıkları değişiklikler) bilinmeden akıllıca ve emin bir şekilde kullanılamazlar. Yeni ilâçların ortaya çıkması ile, yeter derecede bir farmakoloji bilgisinin lüzumu hekimler için gittikçe artan bir mecburiyet hâline gelmektedir. Fakat genellikle ilâçlar böyle bir hazırlık olmaksızın yapılmaktadır ki, bu kısmen de bu sahanın hızlı gelişmesinin bir sonucudur.

Farmakoloji bir temel bilim dalı olarak sağlık ve hastalık hâlinde çeşitli fonksiyonların anlaşılması ile ilgili önemli kavramlara yardımcı olur. Araştırmalarda ve teşhis gâyesi ile de ilâçlar kullanılmaktadır. İyi bir farmakoloji bilgisine sâhib olan hekim piyasada bulunan ve hergün reklâmları yapılan binlerce ilâçtan hangisini kullanacağını iyi değerlendirecektir.

Her ne kadar farmakoloji bütün hayvan türlerindeki ilâç tesirleri ile ilgilenirse de insandaki farmakolojik tesirler ile meşgul olan klinik farmakolojiye karşı tıpta artan bir ilgi söz konusudur. Klinik farmakoloji yeni ilâçların faydasının, kuvvetinin ve zehirlilik derecesinin bizzât insanda tayini için ilmî metodlar ortaya koyar.İyi bir tıbbî pratik için lüzumlu olan farmakoloji bilgisi yalnız klinik farmakoloji bulgularını ihtiva etmeyip, ilâç etkilerinin tam bir şekilde anlaşılması için lüzumlu olan ve genellikle hayvan deneylerinden çıkarılan genel prensip ve kavramları da ihtiva eder. Bu prensip ve kavramlar olmaksızın akılcı bir tedâvi mümkün değildir.

FARMAKOPE;

Alm. *Pharmakopöe (f), (amthiches) Arzneibuch (n),* **Fr.** *Pharmacopée (f),* **İng.** *Pharmacopoeia.* İlâç yapmak için gerekli formül ve târiflerin yazılı olduğu kitap. Bitkilerden veya hayvanlardan elde edilen ilâç hammaddelerine “drog” adı verilmektedir. Drogların bütün özellikleri, anatomik yapı ve kimyevî bileşimleri, hazırlanmaları, muayene ve korunmaları Farmakope (Pharmacopoea) eski adıyla Kodeks (Codex) adını taşıyan ve devlet tarafından yayınlanan resmî bir kitapta yazılıdır. Bizde ilk kodeks 1914’te Fransızca olarak yayınlanan 161 sayfalık **Pharmacope Militaire Ottamane**’dir. 1930 yılında ise özel bir kânunla ilk Türk kodeksi yayımlanmıştır. Bu eserin 1940’ta ikinci baskısı yapılmış 1948’de aynı ikinci baskı ekli olarak çıkmıştır. 1954’te üçüncü baskı ki, bu ekli ikinci baskının aynıdır. Şimdi ise **Türk Farmakopesi** adı altında yeni ve değiştirilmiş baskısı hazırlanmıştır.Her memleketin ayrı bir farmokopesi olmakla beraber bir de **internasyonel farmakope** (pharmacopoea ınternationalis) yayımlanmaktadır.

FARMASONLUK (Bkz.Masonluk)

FÂRUK KADRİ TİMURTAŞ;

son devrin Türk dil bilgini ve fikir adamı. 26 Şubat 1925 târihinde Kilis’te doğmuştur. Neseben,Kara Timurtaş Paşaya dayanır.İlk ve orta tahsilini Kilis’te, lise tahsilini ise İstanbul Kabataş Lisesinde 1942 yılında tamamlamıştır. 1942-1943 ders yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyât Fakültesine kaydolmuştur.Türkoloji bölümünde **On Yedinci Asır Şâirlerinden Edirneli Güftî ve Teşrifâtü’ş-Şuârası** adındaki tezini hazırlamış ve 1946 yılının Haziran ayında mezun olmuştur. **Şeyhi ve Hüsrev ü Şîrîn’i** adlı tezi ile 9 Kasım 1950 târihinde edebiyat doktoru ünvânını almıştır.

28 Aralık 1950 târihinde üniversiteye intisâb eden Fâruk K. Timurtaş, Mayıs 1954’te fakülte tarafından Fransa’ya gönderilmiş, iki yılı aşkın bir zaman dil sâhasında araştırmalar yapmış, Fransızcasını mükemmelleştirmiş ve Phonétique Enstitüsünden sertifika almıştır.

Ekim 1956’da yurda dönen Fâruk Timurtaş,Haziran 1957-Ekim 1958 târihleri arasında vatanî vazifesini Sarıkamış’ta yedeksubay olarak yapmış; akabinde **Şeyhî ve Çağdaşlarının Eserleri Üzerinde Gramer Araştırmaları** adlı doçentlik tezini sunmuş, imtihanlarını başararak doçent olmuştur.

9 Mart 1960 târihinde evlenen Timurtaş, 1965 Şubat ve Mart aylarında Londra Üniversitesi Şark Dilleri Mektebinin dâvetlisi olarak İngiltere’ye gitmiştir. 1966 yılının ŞubatındanAğustosuna kadar altı aya yakın bir süre tekrar İngiltere’de bulunan Timurtaş, bu zaman zarfında Münih, Frankfurt, Paris,Amsterdam,Viyana, Roma ve Venedik gibi Avrupa’nın belli başlı şehirlerinde meslekî araştırmalar yapmış, 17 Nisan 1967 tarihinde profesörlüğe yükseltilmiştir.

1976 Mayısında Kıbrıs Türk Federe Devletinin dâveti üzerine Kıbrıs'a gitmiş ve konferanslar vermiştir. Bundan başka 1976 yılının sonbaharında Yugoslavya gezisine çıkmış,Türk Dili ve Edebiyatı üzerine konuşmaları olmuş ve konferanslar vermiş; Prizren, Priştine, Üsküp, Saraybosna ve Belgrad gibi eski Osmanlı şehirlerinde mesleği sâhasında araştırmalar yapmış, Sofya'ya uğrayarak Türkoloji öğretim üyeleriyle fikir alış verişinde bulunmuştur.

Fâruk K. Timurtaş, devrinin ilim meclislerinde yer almış, Arapça ve Farsça dersler görmüştür. Onun yetişmesinde muhîtinin ve hocalarının mühim tesiri vardır. Daha lise yıllarında başta Fâruk Nâfiz olmak üzere Hıfzı Tevfik Gönensoy ve Nihad Sâmî Banarlı'dan dersler almıştır. Üniversite yıllarında ise İbnü'l-Emin Mahmûd Kemâl, İsmâil Hâmî Danişmend, M. Şekip Tunç, Ali Fuâd Başgil, Hilmi Ziyâ Ülken, Ziyâeddîn Fahrî, Mükrimin Halil gibi zatların çevresinde bulunmuştur.

Ömrünü Türk Dili ve edebiyâtına vakfeden,Türkoloji sâhasının bu büyük bilgini, hayatı boyunca talebe yetiştirmiştir. 25 Ocak 1982 târihinde beyin kanaması geçirmesi üzerine hastahâneye kaldırılmış ve 4 Temmuz 1982 (12 Ramazan 1402) tarihinde vefat etmiştir.Kabri Edirnekapı Sakızağacı Şehitliğindedir.

Türk milletinin her sâhada üstün bir millet olması için çalışan Prof. Dr. Fâruk K. Timurtaş, bilhassa eğitim ve öğretim üzerinde çok durmuştur. En büyük arzusu talebe yetiştirmek olan Timurtaş; kendi fakültesinden başka Gazetecilik Enstitüsünde, Yüksek Öğretmen Okulunda Türk Musîkîsi Konservatuarında da dersler vermiş ve bu yönden Türk ilim ve irfanına hizmette bulunmaya çalışmıştır.

Eserlerinden de anlaşılacağı gibi, yalnız sâhasının adamı olarak kalmamış,Türk milletinin çeşitli meseleleri üzerine de parmak basmıştır. Matbûâtla alâkasını kesmeyen Prof. Dr. Fâruk K. Timurtaş, çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazmıştır.Ayrıca Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsünün kurucuları arasında yer almış ve Kültür Bakanlığının komisyonlarında çeşitli hizmetlerde bulunmuştur.

Muallimler Birliği Başkanıyken ikinci defa ve son olarak Dil Kongresinin yapılmasını temin etmiş,Türkçenin düştüğü durumları ele almış ve ilmî yolun dışında dile olan uydurma müdâhalelere karşı çıkmıştır.Ona göre dilin sâdeleşmesi normaldir. Fakat bu, dilin kendi tabiî gelişmesi içinde cereyân etmelidir. Uydurmacılık, ilim tanımayan yıkıcılıktan başka bir şey değildir.Aşırı tasfiyeciliğe giderek gramer kâidesi tanımayan bu hareket, dil kânunlarına aykırı olduğu gibi Türkçenin yozlaşması demektir. Fâruk K. Timurtaş, Türk dilinin, ilmin önderliğinde gelişmesini ve zenginleşmesini müdâfaa eden bir ilim adamıdır.O, Türkçenin müdâfii olan diğer bütün arkadaşları gibi, bu fikirlere karşı olan kimseler tarafından,Türk Dil Kurumundan çıkarılmıştır.

Ders kitaplarının yanında, eserlerinin ekseriyeti dille ilgili olup,onun Türkdili hakkındaki araştırmalarını, fikirlerini ve mücâdelelerini geniş olarak ihtivâ etmektedir. Bilhassa; **Türkçemiz ve Uydurmacılık,Yeni Kelimeler Sözlüğü,Dil Dâvâsı ve Ziyâ Gökalp, Dil Dâvâsı** adlı kitapları,Türçenin kurtarılması için gayretlerini göstermektedir. Türkçe için; "Dil meselesi bir millî müdâfaa meselesidir. Dilimizi korumak, vatanı korumakla birdir. Çünkü dil de vatan kadar, târih kadar, gelenek ve töre kadar azizdir. Belki de hepsinin ifâdesi, onda olduğu için hepsinden öndedir. Dil olmayınca millet olmaz, milliyet olmaz." diyen Prof. Dr. Fâruk K. Timurtaş, dil meseleleri dışında umumî kültür, memleket ve edebiyatla ilgili yazılar da yazmıştır.

Şâirliği de bir başka tarafıdır. Şiirlerinde, eserlerinde olduğu gibi dâimâ Türk milletini ve değerlerini işlemiş, kaybedilen toprakların ve târihin hasretini çekmiş ve dile getirmiştir.Vezin olarak, serbest, hece ve aruzu kullanmıştır. Bilhassa 1948-1949 yıllarında yazdığı şiirlerde millî ve insânî duygularla dolu bir ruhun çağladığı görülür.

Eserleri:

Altmış'ın üstünde ilmî makalesi, ona yakın tebliği, otuza yakın araştırma ve incelemesi bulunan Prof. Dr. Fâruk Kadri Timurtaş'ın eserleri de büyük bir yekûn tutmaktadır. Bunlar:

Mehmet Akif ve Cemiyetimiz (1962), **Ali Şir Nevâî'nin Türk Diline Hizmetleri** (1962), **Osmanlıca** (1962),**Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrini** (1963), **Osmanlıca Grameri** (1964), **Dil Dâvâsı ve Ziya Gökalp** (1965), **Şeyhî-Hayatı ve Eserleri, Eserlerinden Seçmeler** (1968), **Mevlid** (1970), **Peyami Safâ'dan Seçmeler**/Ergün Göze ile birlikte (1976), **Şeyhî'nin Harnâmesi** (1971), **Yûnus Emre Dîvânı** (1972), **Millî Üniversite ve Reform** (1972), **Yeni Osmanlıca Metinler** (1972), **Klâsik ve Eski Osmanlı Türkçesi Metinleri** (1974), **Osmanlı Türkçesine Giriş** (1972), **TürkDili**/Prof. Dr.Muharrem Ergin ve Prof. Dr.Mehmed Kaplan ile birlikte (1977), **Eski Türkiye Türkçesi, XV. Yüzyıl** (1981), **Türkçemiz ve Uydurmacılık** (1977), **Osmanlı Türkçesi ve Grameri III** (1979), **Uydurma Olan ve OlmayanYeni Kelimeler Sözlüğü** (1979), **Târih İçinde Türk Edebiyatı** (1981), **Dil Dâvâsı, Burhan Bozgeyik'le Mülâkat** (1981)tır.

Aşağıdaki beyitler onun "Efendimiz" redifli nâtındandır:

Nûrun ki etti âlemi rakşân Efendimiz,
Yoktur cihânda zulmete imkân Efendimiz.

.....

Ma'zûr tut bu âcizi kim cür'et eyledi,
Zerreyken oldu şemse senâhân Efendimiz.

.....

Dürr-i yetîmsin ki sana Mustafâ denir,
Ey on sekiz bin âleme sultân Efendimiz.

.....

Gamzen o dem ki erdi kamer pâre pâredir,
Tutmuş onun da gönlünü hicrân Efendimiz.

.....

Nâz uykusundan aldı götürmek için seni,
Cibrîl bu dâvet ile bulup cân Efendimiz.

.....

Senden şefâat isteyi FÂRÛK geldi kim,
Gözyaşlarında derdi nümâyân Efendimiz.

FÂRUK NÂFİZ ÇAMLIBEL;

son devir Türk şâirlerinden, 1898 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Süleyman Nazif Bey; Hazîne-i Hassa Nezâreti başmüfettişi olup, annesi Fatma Rûhiye Hanım, Halıcılar Dergâhı Şeyhi Hacı Feyzullah-ı Nakşibendî'nin kızıdır.

Fâruk Nâfiz ilk tahsilini Bakırköy Rüşdiyesinde, orta tahsilini Meşveretİdâdisinde görmüş, yüksek tahsil için Tıbbiyeye devam etmişse de bitirmeden ayrılmıştır. Şâirliğe erken başlamış, 16 yaşlarında ilk şiirlerini neşretmiş, daha yirmi yaşında iken **İleri** Gazetesi'nin haftalık edebî nüshasına müdür olmuştur.

Tıbbiye'ye devam etmekteyken neşrettiği şiirleriyle dikkat çeken, kısa zamanda şiir ve sanat çevrelerinde tanınan ve îtibâr gören Fâruk Nâfiz'in ilk şiirleri; **Peyâm-ı Edebî, Edebiyat-ı Umûmiyye Mecmûası, Yeni Mecmûa, Ümid Mecmûası, Şâir, BüyükMecmûa** ve **Nedîm Mecmûası**'nda neşredilmiştir.

İki yıl Kayseri'de öğretmenlik yapan genç şâir, 1924'te Ankara'ya dönmüş, aynı yıl Ankara Erkek Lisesi, Ankara Kız Lisesi ve Ankara Lisesinde edebiyat okutmuş, hocalığı sırasında **Hayat** ve **Türk Yurdu** mecmûalarının müdürlüklerinde de bulunmuştur.

1932 yılında İstanbul Kabataş Lisesi edebiyat hocalığına getirilen Fâruk Nâfiz,AmerikanKız Kolejinde de uzun yıllar edebiyât derslerini yürütmüştür. 1946 yılında Demokrat Partiden İstanbul milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisine girmiş ve milletvekilliği aralıksız 27 Mayıs 1960 ihtilaline kadar devam etmiştir.İhtilâlden sonra bütün arkadaşları gibi o da Yassıada'ya gönderilmiş, 1960 Haziranından 1961 Eylülüne kadar, 16 aya yakın bir süre burada kalmış, mahkeme neticesinde berâat etmiştir. Artık siyâsî hayattan çekilen şâir, Yassıada'nın acı hâtıralarını, mânâsı derin ve ihâtâlı dörtlükler hâlinde dile getirmiş, neticede 1967 yılında **Zindan Duvarları** adıyla bir kitap neşretmiştir.

1968 yılından îtibâren İstanbul Fetih Cemiyeti ve Yahya Kemal Enstitüsünde görülen edebî faaliyet içine Fâruk Nâfiz de katılmış ve son şiirlerini **Kubbealtı Mecmûası'**nda "İsimsiz Kıt'alar" adıyla neşretmiş, 1973 yılı güzünde 75 yaşındayken vefât etmiştir.

Fâruk Nâfiz, çocukluk ve gençlik yıllarında devletin kötü günlerini yaşayan bir şâirdir. Bu devrin bedbaht hayatını ve hastalıklı hassâsiyetini şiirlerine işlemesini bilmiş, Servet-i Fünûn ve Fecr-i Âtî edebî ekollerinin dili ile ses vermiştir.

İlk zamanlar şiirlerini olgun ve kuvvetli bir arûzla CenâbŞahabeddin'in tesirinde kalarak yazmış ve eski şâirlerden Bâkî'nin sesi ile eserler vermiştir. Daha sonra Yahya Kemâl gibi söylemekten hoşlanmıştır. Fâruk Nâfiz, şiirlerinde,Tükçenin kudretini gösteren şâirdir.O, şiirin asırların ötesinden süzülerek işlenen Türkçeyle söylenmesi tarafındadır.Türkçe asıllı veya milletimizin değer verdiği yabancı kelimeleri seçen şâir, köklü bir dil zevkine sâhiptir.

O, millî şiirin vezin meselesi hâline getirilmesi, arûzdan heceye göçün başladığı bir zamanda beş hece şâirleri arasına katılmış, bilhassa hecenin 7 + 7 = 14 vezninde güzel şiirler söylemiştir. Fakat bunun

yanında aruzu da bırakmayan Fâruk Nâfiz, bu vezni Türk aruzu hâline getiren Muallim Nâci,Mehmed Âkif, Ahmed Hâşim ve Yahyâ Kemâl gibi, şâirleri tâkib etmiş son usta şâirdir. Zâten Fâruk Nâfiz'in bu durumu, Yahyâ Kemâl'in:

Bir lübbüdür, cihânde elezz-i lezâizin
Her mısra-ı güzîdesi Fârûk Nâfiz'in

beyti ile de takdir edilmiştir.

Fâruk Nâfiz, pürüzsüz kullandığı nazım dilini git gide olgunlaştırmış, devrinin genç şâirlerini tesiri altına almıştır. Bütün bunları yaparken yabancı memleketlere âit şiirlere kapısını kapamış ve dâimâ kendi olmaya çalışmıştır. Bu îtibârla Fâruk Nâfiz'de yabancı tesiri görülmez. Şiirlerinde daha çok beşerî aşka yer vermiş, dil ve tabiat sevgisiyle vatan ve millet aşkını bir potada eritmesini bilmiştir. Zamanla şiire yeni duygu ve düşünceleri de getiren şâir, yerine göre, fakir ve dert sâhibi kimselerin derdini işlemiş, belki ana tarafından intikal eden bir duygu ile, **Kıssas-ı Enbiyâ**'nın kaynaklık ettiği bir ilhâm, onu duygu ve düşünce şiirleri söylemeye sevk etmiş, böylece kısmen eski şiirin çizgilerini yeni şiire getirmeye çalışmıştır. Ayrıca şiirinde İstanbul peyzajlarına da yer vermiştir.

Bütün bunlara ilâve olarak, Fâruk Nâfiz, memleket edebiyâtı fikriyle de şiirler yazmıştır. Bu yönüyle memleketi tanımış ve halk edebiyatının kaynaklığında yeni bir ses getirmiştir. Böylece bu yeni malzeme ile pekçok şiir söylemiştir. Şâir, aruz vezniyle ortaya koyduğu "Melekü'l-Mevt" "Kızıl Saçlar'' gibi şiirlerinin yanında hece ile söylediği "Han Duvarları" "Çoban Çeşmesi" şiirlerinde de güzel bir söyleyişe ulaşmıştır.

Eserleri:

Fâruk Nâfiz, şiirin yanında roman ve tiyatro eseri hattâ okul temsilleri yazmıştır. Fakat, daha ziyâde şâir olarak tanınmaktadır. Târihî sıraya göre şiir kitapları şunlardır:

Şarkın Sultanları (1918),**Gönülden Gönüle** (1919), **Dinle Neyden** (1919), **Çoban Çeşmesi** (1926), **Suda Halkalar** (1928), **Bir Ömür Böyle Geçti** (1933), **Elimle Seçtiklerim** (1934), **Akarsu,** (1936, 1940),**Tatlı Sert** (1938), **Akıncı Türküleri** (1938, 1939), **Heyecan ve Sükûn** (1959), **Zindan Duvarları** (1967), **Han Duvarları** (1969).

Romanları:**YıldızYağmuru** (1936), **Ayşe'nin Doktoru** (1949).

Tiyatroları: **Canavar** (1925, 1965), **Akın** (1932, 1965), **Özyurt** (1932, 1965), **Kahraman** (1933, 1965), **Yayla Kartalı** (1965), **Dev Aynası** (basılmamıştır).

Okul temsilleri: **Bir Demete Beş Çiçek** (1933), **Yangın** (1933).

Han Duvarları'ndan

Yağız atlar kişnedi, meşin kırbaç şakladı,
Bir dakika araba yerinde durakladı.
Neden sonra sarsıldı, altımda demir yaylar,
Gözlerimin önünden geçti kervansaraylar...

Gidiyorum, gurbeti gönlümde duya duya,
Ulukışla yolundan Orta Anadolu'ya.

Çoban Çeşmesi'nden

Derinden derine ırmaklar ağlar,
Uzaktan uzağa çoban çeşmesi,
Ey suyun sesinden anlayan bağlar,
Ne söyler şu dağa çoban çeşmesi?

Vefasız Aslı'ya yol gösteren bu,
Kerem'in sazına cevap veren bu,
Kuruyan gözlere yaş gönderen bu...
Sızmazdı toprağa çoban çeşmesi.

Madde ve Kuvvet

Gövdeler, varsa, gönüllerinden alır cevherini,
Yürek olmazsa bilekler çekemez hançerini,
Kahramansız yaşamak kahrına mahkumdurlar;
Kaybeden zümreler Allah'ını, Peygamberini.

FÂRÛKÎLER;

Hindistan'da Gucerât bölgesinin batısındaki Handeş ülkesinde 1399-1601 yılları arasında iki yüz yıl hüküm süren hânedân. Bu sebeple Handeş Devleti olarak da bilinir. Devletin kurucuları kendilerinin ikinci İslâm halîfesi hazret-i Ömer-ül Fârûk'un torunları olduğunu söyledikleri için "Fârûkîler" denilmektedir.

Hânedânın kurucusu Melik Râcî, önceleri Behmenîlerin hizmetinde bulunuyordu. Daha sonra Dehli Sultânı Üçüncü Fîrûz Şahın hizmetine girdi ve onun tarafından kuzey Dekken'de Handeş bölgesine vâli tâyin edildi. Tuğlukîlerin çöküş yıllarında ise istiklâlini îlân etti. Melik Râcî'nin ölümü üzerine yerine geçen oğlu Nâsır Han, Hinduların elinde bulunan Asirgarh şehrini zabtetti. Daha sonra buranın yakınında Burhanpur adı ile yeni bir şehir kurdu ve devlet merkezini de buraya taşıdı. 1437'de Behmenîlerin istilâsına uğrayan HandeşDevleti, birinci Âdil Han ve Birinci Mübârek Han devirlerinde GücerâtSultanlığının nüfûzu altına girdi.

İkinci ÂdilHan (1457-1503) döneminde Fârûkîler en parlak devrini yaşadılar. Doğuda Gondvana ve Çarkand'ı fetheden Melik Âdil, ülkede refahı sağladı. Ancak bu hükümdârın ölümü ile yerine geçen halefleri döneminde Handeş, Bâbürlüler ve Nizamşahların müdâhaleleri ile sıkıntılı günler geçirdi. Nitekim 1597 senesinde devletin başına geçen Bahâdır Han Fârûkî, o devirde saltanat süren İslâm düşmanı Bâbürlü Ekber Şah ile karşı karşıya gelerek çok zor duruma düştü. Bâbürlü kuvvetlerine karşı yaptığı muhârebeyi kaybederekAsirgarh Kalesine çekildi. Bütün toprakları Ekber Şahın eline geçti. 11 ay süren muhâsaradan sonra Asirgarh Kalesi zaptedilirken,Bahadır Şah da yakalandı (1601). Böylece bölgede Fârûkîler hâkimiyeti son buldu. Bahadır Şah, 1623 târihinde hapiste vefât etti.

Fârûkî (Handeş) Sultanları

Tahta Geçişleri

1.MelikRâcî Fârûkî	1370
2. Nâsır Han	1399
3.Âdil Han-I	1437
4. Mübârek Han-I	1441
5.Âdil Han-II	1457
6. Dâvud Han	1503
7.Gaznî Han	1510
8. Âlem Han	1510
9. Âdil Han-III	1510
10.Miran Muhammed-I	1520
11.Ahmed Şah	1537
12.Mübârek Şah-II	1537
13.MiranMuhammed-II	1566
14.Hasan Şah	1576
15. Râcî Ali Han	1577
16. Bahadır Şah	1597-1601

FARZ;

Allahü teâlânın Kur'ân-ı kerîmde yapılmasını açıkça emrettiği şeyler, yâni emirler. Bu emirler Kur'ân-ı kerîmde kat'î delille, yâni açıkça bildirilmiş ve sözbirliğiyle anlaşılmışlardır. Emirlerin hem inanılması, hem de yapılması îcâb eder. Bunlara inanmayan İslâmiyetten çıkar.İnanıp da yapmayan günahkâr, yâni suçlu, kabahatli olur.

İslâm dîninin bildirdiği ibâdetlerde hiçbir değişiklik yapılamaz. Farzlar,Allahü teâlânın emrettiği değişmez, kesin esaslardır. Zamanla da kaldırılamaz. Bunlar, zamanla değişen cemiyetin kurallarına, örf ve âdetlerine göre değişmez. Îmânı, farzları ve haramları öğrenmek ve bilmek farzdır. 33 Farz ve 54 Farz meşhurdur. Bunlardan dördü esas olup, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve haccetmektir. Îmân ile berâber bu dört farz İslâmın şartıdır.Îmân edip de ibâdet edene, yâni bu dört farzı yapana "Müslüman"veya "müslim" denir. Dördünü birden yapıp da, haramlardan kaçınan tam

Müslümândır. Bunlardan biri, bozuk olur veya hiç olmazsa, Müslümanlık bozuk olur. Dördünü de yapmayan mümin olsa da, Müslümanlığı tam değildir. Böyle îmân, insanı yalnız dünyâda korursa da, âhirete îmânla gitmek güç olur.

Farzlar ikiye ayrılır: **Farz-ı ayn:** Akıllı ve bâlig olan yâni dînin emir ve yasaklarından sorumlu olacağı yaşa gelen her Müslümanın, bizzât kendisinin yapması îcâb eden farzlara denir. Başkalarının yapmaları ile sorumluluğundan kurtulamayacağı emirlerdir. Namaz kılmak, oruç tutmak gibi emirler böyledir.

Farz-ı kifâye: Müslümanlardan birinin veya birkaçının yapmasıyle, diğerlerinin borçtan kurtulduğu farzdır.Cenâze namazı kılmak böyledir. Bir kişi kıldığı zaman, diğerleri farzı yapmak borcundan kurtulur. Düşmanlara karşı vatanı ve dîni korumak, onlardan üstün olmak için her türlü fen vâsıtalarını yapmak farz-ı kifâyedir. Kur'ân-ı kerîm dinlemek, cihâda gitmek de aynıdır.İnsanlara faydalı meslekler farz-ı kifâyedir.

Farzları zamânında eksiksiz yerine getirene Allahü teâlâ Cennet'i vâdetmektedir.Özürsüz terkedenler, yâni yapmayanlara cezâsı ise çok ağırdır. Bunların muhakkak cezâlandırılacağı, Kur'ân-ı kerîmin çeşitli âyetlerinde bildirilmektedir. Allahü teâlâ, insana sıhhat, âfiyet, akıllara durgunluk veren bir dünyâ nizâmı, bir gülşen sarayı vermesine karşılık, onlardan kulluk etmelerini, emirlerini yerine getirmelerini istemektedir. Âmirin verdiği emrin yerine getirilmemesinde, cezâ ile karşı karşıya kalınacağını herkes bilir. Herkesin mutlak âmiri,Allahü teâlâdır.

Bir Müslümânın öğrenmesi ve yapması lâzım gelen farzlar, ilmihâl kitaplarında geniş olarak açıklanmaktadır. Farz; farz-ı dâim, farz-ı ayn, farz-ı kifâye olarak da sınıflandırılır.Meselâ îmân etmek farz-ı dâimdir.

FAS

DEVLETİN ADI ..... Fas Krallığı

BAŞŞEHRİ ..... Rabat

NÜFUSU 26.250.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 458.730 km^2

RESMİ DİLİ ..... Arapça

DÎNİ ..... İslâmiyet

PARABİRİMİ ..... Dirhem

Kuzeybatı Afrika'da, doğu ve güneyinde Cezayir, güneyde İspanya Batı Afrikası, kuzeyde Akdeniz, batıda ise Atlas Okyanusu ile çevrili, krallıkla yönetilen bir ülke.

Târihi

Yapılan araştırmalar, çok eski çağlardan beri Fas'ta insanların yaşadığını göstermiştir. Mağaralarda ve arkeolojik kazılarda bulunan çeşitli eşyâ ve taşlar üzerine çizilmiş olan resimler, bu iddianın delilleridir. M.Ö. 2000 yıllarından îtibâren Berberiler ülkeye gelerek yerleşmişlerdir. Daha sonraları M.Ö. 2. yüzyıldan îtibâren de Akdeniz'in denizci ve deniz ticâretinin önde gelenlerinden Fenikeliler, Fas'a gelerek burada ticârî koloniler kurmuşlardır. İlerleyen târih çağlarında gelişen devletlerden Kartacalılar Fenikelileri, Romalılar ise Kartacalıları yapılan savaşlar sonucunda yenerek, ülkeye hâkim olmuşlardır.

Mîlâdın ilk yüzyılındaİspanya'dan gelen Vandallar zayıflayan Romalıları yenerek ülke üzerinde yeni bir hâkimiyet tesis etmişlerdi. Yedinci yüzyıldan îtibâren İslâmiyeti bütün dünyâya yaymaya çalışan Müslüman Araplar, o zamanın şartlarında sâdece cihâd, yâni Allahü teâlânın dînini yaymak için geldikleri bu ülkede İslâmiyeti yaymışlar ve bu ülkeye yerleşmişlerdir. Müslümanlar burada da kalmayıp İspanya'ya geçmişlerdir. Sekizinci yüzyılda Fas'ta ilk Müslüman hükümdar hânedanlığı Sultan Birinci İdris tarafından kuruldu. Daha sonra başa geçen Sultan İkinci İdris Fes şehrini kurdurarak, burasının önemli bir İslâm kültür merkezi hâline gelmesini temin etti. Burada ilk İslâm üniversitesi olan Keyruvan Üniversitesi kuruldu. On birinci yüzyılda Büyük Fas devleti olan ülkenin toprakları, doğuda Tunus dahil olmak üzere, kuzeyde İspanya'yı da hükümdarlığı altında bulunduracak şekilde genişlemişti. Bu zamanda ülke başşehri Merakeş oldu. Birkaç asır varlığını muhafaza eden devlet, daha sonraları zayıflayarak gücünü kaybetti. Bu zayıflamanın neticesinde sınırları her geçen gün daralmaya başladı ve nihayet Portekiz veİspanyol istilasına uğradı. Daha sonra yapılan savaşlarla on altıncı yüzyılda ülke Portekiz ve İspanyol işgalinden kurtulmuş, on dokuzuncu asra kadar varlığını devam ettirebilmiştir.

Fransa, sömürgeleri arasına katmak için 1830'da Cezayir'i işgal etti. Buradan Fas'ı da sömürge

yapmak gayreti içerisine girdi. Bunun yanında İngiltere, İspanya ve Almanya da Fas'ı sömürge yapmak isteyen Avrupa ülkelerinin başında geliyordu. Bu gayret ve çabaları sonunda 1912 senesinde ülkenin kuzeyini İspanyollar, kalan büyük kısmını ise Fransızlar işgal etti. Sömürge hâline gelen Fas, İkinci Dünyâ Savaşında müttefik ordularının önemli bir askerî üssü olarak kullanıldı. Bu savaş yıllarında Amerika Atlas Okyanusu kıyılarında ülkeye çıkartma yaptı. İkinci Dünyâ Savaşı sonunda diğer sömürge ülkelerinde olduğu gibi Fas'ta da bağımsızlık için sömürgecilere karşı mücâdele cephesi meydana getirildi. Bu mücâdele, kurulan "İstiklâl Partisi" ile hız kazandı. İstiklal partisinin ve dolayısiyle bağımsızlık mücâdelesinin en ileri geleni olan Sultan Beşinci Muhammed 1953 senesinde Fransızlar tarafından sürgüne gönderildi. Fransızların Fas'taki bağımsızlık mücâdelesini kırmak için yaptıkları bu davranış, ülke halkı ile Fransızlar arasında iki sene devam eden kanlı bir iç savaşa sebep oldu. Savaş, Sultan Beşinci Muhammed'in serbest bırakılıp, tahta çıkması ile son buldu.

1956 senesinde Fas bağımsızlığını bütün dünyâya ilân etti. Bir sene sonra ise Fas'ın emirlik olduğu ve Sultan Beşinci Muhammed'in emir ünvanını aldığı duyuruldu. Yapılan çeşitli çalışmalar neticesinde İspanya ülkenin işgal altında tuttuğu kuzey bölgelerini terketmek zorunda kaldı. 1969 senesinde Atlas Okyanusu sâhillerindeki İfni Üssünü de Fas'a bırakmasıyla ülke bugünkü sınırlarına sâhib oldu.

Fizikî Yapı

Yüzölçümü 458.730 km^2 olan ülkenin, fizikî yapı olarak en dikkat çekici özelliği sıradağlarıdır. Dört tâne olan bu dağ silsileleri, birbirlerinden vâdilerle ayrılırlar.

Rif Sıradağları ülkenin en kuzeyinde olanıdır. Akdeniz kıyılarına paralel olarak Cebelitarık Boğazının doğu bölümünden başlar. Doğuya doğru ilerler. Bu dağ silsilesinin en yüksek noktası Tidiguin Dağı olup, 2453 m'dir. Rif Dağlarının ülke içerisinde kalan doğu ucunun güneyinden başlayıp, kuzey-doğu, güney-batı istikametinde yer alan sıradağlar Orta Atlaslar ismini alır. Rif Sıradağları ile Orta Atlas Sıradağları birbirlerinden Taza Vâdisi ile ayrılırlar. Bu vâdi batı kesimlerde Rif Dağları ile Yukarı Atlas Sıradağları arasında da bir geçiş bölgesidir. Orta Atlaslar, Rif Sıradağlarına göre genel olarak biraz daha yüksektirler. En yüksek noktası 3000 m civârındadır. Yukarı Atlaslar ülkenin en uzun sıradağlarıdır. Atlas Okyanusunun Agadir kıyılarından başlayan sıradağlar, güney-batı, kuzey-doğu istikâmetinde ülkenin ortak kısımlarındaki Orta Atlas Sıradağlarının hizâsına gelince, bir dirsekle batı-doğu istikâmetine yönelir. Yukarı Atlas Sıradağları en önemli geçidi olan Telouet Geçidi ile âdeta ikiye ayrılır. Batıdan doğuya doğru gittikçe alçalan bir süreklilik gösterir. En yüksek noktası, aynı zamanda ülkenin de en yüksek noktası olan batı kısmındaki Toubkal Dağı olup, 4165 m yüksekliğe sâhiptir. Ülkede bulunan sıradağların sonuncusu ve en güneyde olanı Anti Atlas Sıradağlarıdır. Bu sıradağlar da güney-batı kuzey-doğu istikâmetinde batıdan doğuya doğru gittikçe yükselen bir özellik arzeder. Doğu kesimlerinde 3000 m yüksekliğe kadar eriştiği görülür. Atlas kıyılarında iyice alçalır. Ovalık kesimleri 500 km olan Akdeniz ve 1100 km olan Atlas Okyanusu kıyıları boyunca çok dar bir şerit hâlinde bulunur. Bu ovaların en önemlileri Atlas Okyanusu kıyılarındaki Tensift, Oum er-Rabia ovalarıdır. Ayrıca Bou Begreg ve Udian da önemli ovalardandır.

Fas, akarsu bakımından oldukça zengindir. Bu zenginlik sayı bakımındandır. Çünkü ülke zirâati için çok büyük önem taşıyan bu akarsular, su bakımından oldukça düzensizdir. Yağış mevsimlerinde debileri oldukça artan sular, kurak mevsimlerde azalır. Akarsular genellikle Atlas Dağlarından doğar. Önemli akarsuları Atlas Okyanusuna dökülür. Fakat ülkenin en uzun ve dolayısıyla en kayda değer akarsuyu olan Muluya Irmağı Akdeniz'e dökülür. Bundan başka Akdeniz'e dökülen akarsular genellikle kıyılara yakın yerlerden, özellikle Rif Sıradağlarından doğan kısa akarsulardır. Muluya Irmağı ise Fas'ın ortasından doğup, Yukarı ve Orta Atlas Sıradağlarını geçtikten sonra Akdeniz'e dökülür. Atlas Okyanusuna dökülen en önemli akarsular ise Sebou, Behl, Bou Begreg, Ouem er, Rabia, Tensift ve Sous ırmaklarıdır. Vad Draa Irmağı Atlas Sıradağlarının çok içlerinden doğup, senenin uzun zamanlarında okyanusa ulaşamayan bir akarsudur. Önemli derecede bir büyüklüğe sâhib olan gölü olmamakla berâber, Fas'ta yaygın olan baraj gölleri vardır.

İklim

Ülkede genel olarak üç farklı iklim tipi görülür. Akdeniz kıyılarında hâkim olan bol yağışlıAkdeniz iklimi, Atlas Okyanusu kıyılarında, batı rüzgârlarına açık deniz iklimi görülür. Ülkenin orta kesimleri olan Atlas Dağları ve aralarındaki vâdilerde serin bir iklim hüküm sürerken, özellikle güney-doğu olmak üzere iç kesimlerde çöl iklimi hâkimdir. Ülkenin sıcaklık ortalamaları, kıyılardan iç kesimlere doğru gittikçe artarken, yağış ortalamaları ise azalma gösterir.

Batı rüzgârlarının okyanustan getirdiği yağmur bulutları Atlas Dağlarında yoğunlaştığından, kıyı bölgeleri en çok yağış alan bölgeleridir. Senelik yağış ortalaması 800 mm civârında olan Orta Atlaslarla Akdeniz kıyıları arasındaki kuzey bölge ülkenin yağışı en bol olan yöresidir. En iç bölgelerde ise yağışlar hemen hemen yok denecek kadar azdır. Bu bölgelerde kavurucu sıcaklar ve dolayısıyla sıcak, kuru rüzgârlar devamlıdır. Orta Atlaslardan sonra güneye doğru yağış ortalaması 200 mm

civârında bulunur. Ülkede yağışların en bol olduğu mevsim, ekim ile nisan ayları arasıdır.

Tabiî Kaynakları

İklimine paralel olarak bitki örtüsü üç değişik kuşak arz eder. Kıyı boyunca hâkim bitki örtüsü Akdeniz bitkileridir. Orta kısımlardaki yaylalarda stepler hâkim bitki örtüsüdür. Atlas Sıradağlarının güneyinde ise çöl bitkileri görülür. Rif Sıradağlarında iğne yapraklı ağaçlar yükseklere doğru yoğunlaşır. Meşe ağaçları Atlas Okyanusu kıyılarında büyük ormanlar teşkil ederlerken, Orta Atlas Sıradağlarında ormanlar genellikle sedir ağaçlarından meydana gelmiştir. Ormanlar ülke yüzölçümüne oranla fazla bir yer kaplamazlar. Ülkede yabânî hayvanlar, kayda değer derecede yoktur.

Yer üstü kaynaklarına göre, yeraltı kaynakları çok fazladır. Fosfat başta olmak üzere, manganez, kobalt, demir ve gümüş, ülkenin sâhib olduğu en önemli yeraltı zenginlikleridir. Bundan başka antimon, molipten, petrol ve az miktarda kömür mevcuttur. Deniz zenginliklerinden balık çok boldur.

Nüfus ve Sosyal Hayat

26.250.000 civârında olan nüfûsun büyük bir kısmını Araplar ve Berberiler teşkil eder. Ülkenin en eski yerleşik halkı Berberilerdir. Müslümanlar her gittikleri yerde olduğu gibi, insanlara İslâmiyeti yayıp, bütün Müslümanlar kardeştir emri gereğince onlarla kaynaşmışlardır. Bu sebepten Arap dili ve kültürü 12. ve 15. yüzyıllarda yerli halk tarafından benimsenmiştir. Fakat hâlen Berberi kültür ve âdetlerinin devam ettiği yöreler mevcuttur. Buralar genellikle dağlık bölgelerin iç kısımlarıdır. Araplar genellikle Atlas Okyanusu ile Atlas Dağları arasındaki yaylalarda otururlar. Berberiler ise iç bölgelerdeki geniş vâdilerde ve Rif Sıradağlarının çevresinde yerleşmiş vaziyettedir.

Ülkede, bağımsızlığını kazanmadan önceki sömürge yıllarında 350.000 Fransız vardı. Bağımsızlıklarını kazandıktan sonra çoğunluğu Fransa'ya geri döndü. Kalanların sayısı 50 binin altına düşmüştür. Nüfusun hemen hemen hepsi Müslümandır. Bunun yanında Hıristiyan Katolik olan azınlık Fransızlar ile 1948'den önce 200 bin civârında Yahûdî vardı. 1948 senesinde İsrail devletinin kurulmasıyle Yahûdîlerin hemen hemen hepsi Fas'tan İsrail'e göç ettiler. Nüfus, fizikî yapı ve iklim şartlarının yaşamak için en müsâit olduğu Atlas Okyanusunun kıyı ovalarıyla Rif Dağlarının kuzey yamaçlarında ve Atlas Dağlarındaki verimli ve sulanabilen vâdilerde yoğundur. Bu nüfus yoğunluğu iç bölgelere doğru gidildikçe azalmakta, güneydeki çöl bölgelerinde vahalar haricinde sıfıra düşmektedir.

Ülkenin resmî dili Arapçadır. Fakat halkın % 70'i Arapça, % 24'ü Berberice konuşur. Fransızca veİspanyolca da ülkede konuşulan diller arasında yer alır. Eğitim dili resmi dil olan Arapça olmasının yanında, Fransızca eğitim ve öğretim yapan okullar da oldukça yaygındır.

Nüfûsun % 40'ı şehirlerde, kalanı ise köylerde ve az bir kimse ise göçebe olarak yaşar. Fas'ın en büyük sosyal meselesinden birisi şehirlere olan göçtür. Nüfusu bir milyonu aşan şehirleri, Kazablanka, Fes, Marakeş, Meknes, Oujda, Sofi, Torger ve Tetovan'dır. Başşehri Rabat'tır. Göçebeler, kıl keçisi yününden yapılmış çadırlarda yaşarlar. Köylerdeki ev tipi, saman çatılı, tahtadan yapılı yuvarlak veya kerpiç evlerdir. Halkın başlıca besin maddesi ekmek, kuskus ve ettir.

Fransızlar zamanında önem verilmeyen eğitime bağımsızlıktan sonra çok önem verilmiştir. İlk ve ortaokul sayıları arttırılırken, ilköğretim parasız ve mecbûrî tutulmuştur. Ülkedeki üniversite sayısı üçtür. Bunlardan Fes'te bulunan Keyruvan İslâm Üniversitesi, dünyâda kurulan ilk üniversitedir.

Fas kültürünün en tipik özelliği "suk" denilen pazar yerleridir. Dar ve kıvrımlı sokaklara sâhib olan şehirlerde bu caddeler suk denilen pazar yerlerine açılır. Modern şehirlere de sâhib olan ülkenin en büyük ve en modern şehri olan Kazablanka 1908'de Fransızlar tarafından kurulmuş Avrupai bir şehirdir. Marakeş dokuzuncu yüzyılda kurulmuş olan İslâm kültür ve sanatının önemli bir merkezidir. Sarayları, câmileri ve kalesi ile meşhurdur. Buradaki Huttubiye Câmii dünyaca tanınmıştır.

Siyâsî Hayat

Fas, meşruti monarşi ile idare edilir. Ülke idârî bakımdan 16 eyalet ile 2 vâliliğe bölünmüştür. 1970 senesinde halk oyuyla kabul edilen anayasaya göre, yasama kurumu sâdece millet meclisinden meydana gelen parlamentodur. Seçimle gelen meclisin yetkileri sınırlıdır. Kral (melik) istemediği kânunları veto hakkına sâhiptir. Yürütme kurumu başbakan ve bakanlar kuruludur. Bunların tayini, emir tarafından yapılmaktadır. 1971 senesinde, Kral İkinci Hasan'a karşı başarısız bir darbe teşebbüsünde bulunuldu. Bundan sonra anayasada bâzı değişiklikler yapılarak halk oyuna sunuldu ve kabul edildi. 1971 anayasa değişikliğinden önce yürütme kurumunun başı kral idi. Bundan sonra bir başbakan tarafından idâre edilmesi kabul edildi.

Ekonomi

Tarım: Fas ekonomisinin temelini zirâat teşkil etmektedir. Yeni yeni modernleşmeye başlayan zirâatin yanısıra, ikinci derecede önem taşıyan ekonomik saha hayvancılıktır. Bunları sırasıyla madencilik ve

sanâyi tâkip eder. Tarım ürünlerinin başında, buğday, mısır, arpa, üzüm, hurma, fıstık; turunçgiller, patates, zeytin ve sebze gelir. Tütün ve pamuk ekimi oldukça azdır. Modern zirâat usûllerinin kullanılması yeni olduğu için üretilen ürünler ülke ihtiyacını ancak karşılayabilmektedir. İhraç edebildiği tarım ürünlerinin başlıcaları turunçgiller ve turfanda sebzedir.

Hayvancılık: Büyükbaş, küçükbaş ve kümes hayvancılığı olarak yaygın bir şekilde yapılır. Yarış atlarının yetiştirilmesinde dünyâca meşhur bir ülkedir. Soğuk hava depoları ve kombinaları yetersiz olduğundan, hayvan ihracatını canlı hayvan olarak gerçekleştirmektedir. Yumurta ihracâtı mühim seviyede olup, hayvan ürünleri arasında önemli yer tutar. Balıkçılık yan tesisleriyle beraber ekonomide her geçen gün değer kazanmaktadır. Özellikle Safi ve Kazablanka limanlarında yapılan balıkçılık ve buralardaki konserve tesisleri yeterli seviyededir. Sardalya konservesi ihrâcı büyük miktardadır.

Endüstri: Orman ürünlerinden sedir ve meşe keresteleri elde edilir. Ayrıca mantar üretimi, ormanların ekonomiye olan mühim katkılarındandır. Mâdenlerden fosfat üretiminde dünyâ üçüncüsüdür. Manganez ve diğer mâdenler işletilmektedir. Son zamanlarda, genellikle ham olarak ihraç ettikleri mâdenleri işleyecek sanâyii tesis etmişlerdir. Az miktarda çıkarılan petrol, ülke ihtiyâcını ancak karşılamaktadır. Hidroelektrik santralleri oldukça çoktur. Kullanılan enerjinin dörtte üçü bu şekilde karşılanır. Petrol rafinerileri kendi ihtiyacını karşılayacak seviyededir. Besin (yağ ve konserve) ve kimyâ sanâyii büyük gelişmeler içerisindedir. Halk arasında dericilik ve küçük el sanatları oldukça yaygındır.

İhracât her tonajda gemilerin yanaşmasına müsait olan Kazablanka ve Tanca limanlarından yapılır.

FAS (Free Alongside Ship);

dış ticârette kullanılan bir terim. “Free Alongside Ship” kelimelerinin baş harflerinden meydana gelmiştir. Sözlük anlamı “rıhtımda teslim” demektir. Satış fiyâtına, mal bedeliyle malların rıhtımda gemi bordasına (vincin altına) yerleştirilinceye kadar yapılan masraflar dâhildir.

FASÎH AHMED DEDE;

on yedinci asır divan şâirlerinden. İstanbul’da doğdu. Doğum târihi belli değildir. Dukakinzâde ismiyle meşhur oldu. Hayatı hakkında fazla bir bilgi yoktur. Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşanın hazine kâtipliğini yaptı. Mevlevî tarikatına girerek Galata Dergâhı Şeyhi Gavsi Efendiye bağlandı. 1699 senesinde vefât etti. Mezarı Galata Mevlevîhânesindedir. Nihâdî Muhammed Efendi:

Cilve-gâh ola Fasîh’e gülşen-i Dâru’n-Naîm

mısraıyle vefâtına târih düşürmüştür. Ayrıca Şahin Giray’ın:

Göçdi bekâ mülküne Derviş-i Fasîh-i Mevlevî

târihi yazılı mezar taşı da, diğer taşın yanına dikilmiştir. Bu yüzden Ahmed Dede’nin iki mezar taşı vardır.

Ahmed Dede, aynı zamanda devrinin tanınmış hattatlarından olup, ta’lik yazı türünde ustaydı. Minyatür yapmakta da oldukça başarılıydı. Duygu bakımından ince, üslûp yönünden ise tutarlı olan şiirlerinde hattatlığının ve minyatür ustalığının büyük tesirleri görülür.

Ahmed Dede’nin yazdığı eserlerden bâzıları şunlardır:

1) **Dîvân:** Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde yazılmıştır. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Yazmalar Kısmı, numara 141’de kayıtlıdır. 2) **Münâzara-i Gül ü Mül,** 3) **Münâzara-i Şeb u Rûz,** 4) **Hüsrev ü Şirin,** 5) **Mahmud u Ayaz, 6**) **Behişt-âbâd,** 7) **Tümbekünâme,** 8) **Fasih Dede Mecmuası.**

Dîvân’ından bir örnek:

Gazel

Gülşenün sensüz gülü sûzende ahkerdür bana
Lâlenün her berki hûn-âlûd hançerdür bana

Rişte-i dil oldı çün biguste-ı dest-i sitem
Dîdeden rîzân olanlar dürr ü gevherdür bana

Lâle-zâr-ı ışk eden sahn-ı fezâ-yı sînemi
Gülistân-ârâ-yı behçet bir gül-i terdür bana

Açıklaması: Gül bahçesinin gülü, sensiz olunca bana ateş parçası gelir; lâlenin her yaprağı kanlı bir hançer gibi görünür. Gönül ipliği, sitem elinin avucunda hep bükülüp durduğu için, bu ipliğe takılmak üzere gözlerden akıp giden inci ve mercandır. Sinemi bir lâle bahçesi hâline getirip onu güllerle

süsleyen, bu yeni yetişmiş güzel bir güldür.

FASULYE (Phaseolus vulgaris);

Alm.*Gartenbohne (f),* **Fr.** *Haricot (m),* **İng.** *Bean*. **Familyası:** Baklagiller (Leguminosae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Yerli değildir.Sebze olarak yurdumuzun hemen her yerinde yetiştirilir.

Tropikal ve subtropikal bölgelerde yetişen eski ve önemli bir sebze.Vatanı GüneyAmerika'dır.Amerika'da yetişen 200 kadar türü vardır. Bütün dünyâya yayılmış olup, sebze olarak yetiştirilmektedir. Fasulye, tırmanıcı ve bir yıllık bir bitkidir.Yaprakları üçlüdür.Çiçekleri ve meyvesi bezelyeninki gibidir. Fasulye, sırık fasulyesi ve bodur fasulye olmak üzere başlıca iki gruba ayrılır.Sırık fasulyesinin çalı, boncuk, barbunya; bodur fasulyesinin ise, yer fasulyesi ve ferasetsiz fasulye gibi çeşitleri vardır. Bu çeşitler kısaca açıklanırsa:

Çalı fasulyesi; tohumu beyaz, körpesi kılçıksız, makbul ve lezzetlidir. Boncuk fasulyesi; tohumu bej renginde, yuvarlak veya oval kılçıksızdır. Barbunya fasulyesi; daha çok kuru olarak yenir.Tohumları kırmızı beneklidir. Ferasetsiz fasulye; yalnız yeşili makbuldür, kılçıksızdır.Kuru fasulye olarak yenen çeşitleri barbunya, şeker fasulyesi, selanik fasulyesi, börülcedir. Soya fasulyesi;Çin ve Japonya'da geniş tarımı yapılan, besin değeri bakımından yüksek olan bir bitkidir. Soya fasulyesi protein ve yağ bakımından zengindir. B-E vitaminleri vardır.Kavrulmuş tâneleri kahve lezzetindedir.

Fasulye hemen her yerde yetişirse de killi, kumlu, nemli toprakları çok sever.Ilık yerlerde çok iyi yetişen fasulye, kışı 3-4°C den aşağı olmayan yerlerde sonbaharda ekilir. Ürünü ilkbaharda ve yazın alınır.Soğuk yörelerde ise dikim mevsimi şubattır. Bizde bilhassa Akdeniz bölgesinde seralarda yetiştirilen fasulyelerin ürünü ilkbaharın başında alınabilmektedir.Aynı topraktan senede iki defa ürün alınabilir.

Fasulyenin dikimi sıra usûlüyle yapılır. Birer metre arayla açılan ocaklara 4-5 tohum atılır. Sürgünler çıkmaya başlayınca, ocakların hemen yanına sırıklar dikilerek bitkinin bunlara sarılması sağlanır.

Kullanıldığı yerler: En besleyici sebzelerden biridir. Proteince zengin ve lezzetli bir sebzedir.Kuru fasulye % 25 protein, % 55 karbonhidrat, % 4 selüloz, % 2 yağ, % 10 su ve % 4 diğer maddeler ihtiva eder.

FAŞİNG (Bkz. Karnaval)

FAŞİZM;

Alm. *Faschismus (m),* **Fr.** *Fascisme (m),* **İng.** *Fascism.* Demokratik idârelerde sosyal sınıfların dengesinin bozulmasında, orta sınıflar arasındaki dayanışmaya dayanan bir dikta rejimi. Faşizm kelimesinin aslı Lâtince olup, "demet" mânâsına gelen **fasces** kelimesinden gelir. Kelime İtalyancaya fascio'dan türetilmiştir. Kelime anlamı olarak, eski Roma devrinde imparatorun arkasında yürüyen iki cellatın bir sopa demetinden yaptıkları "balta ve sopalar"dır. Mecazî anlamı ise "birlik ve kuvvet" sembolüdür.

Günümüzde faşizm, totaliter bir otorite rejimi olarak tanınmaktadır. Devlet idâresinde "diktatörlük" anlamını taşıyan bir kavram olmuştur. Faşizm, 1942-1945 yıllarında İtalya'da Benito Mussolini tarafından kurulan rejimde geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Bu rejim, sosyalizme ve özellikle marksizme karşı bir tepki olarak doğmuştur. Ancak bâzı müellifler faşizm kökünü 19. yüzyıl başlarına kadar indirmektedirler. Bunlar; Fransız İhtilâli ile başlamış, solcu radikal hareketlere eski hâkim sınıfların gösterdikleri mukâvemeti de faşizm kelimesinin mânâsı içine almışlardır.

Faşizm, önceleri belli bir doktrinden tamâmen mahrum bir hareket olarak ortaya çıkmıştır.İktidârı ele geçirdikten sonra da, uzun yıllar bu fikir ve doktrin yoksulluğu devam etmiştir. Daha sonraları Mussolini'nin, faşizmi bir doktrin üzerine oturtmak istediği görülmüştür. Mussolini'nin faşizmde devlet görüşü ve anlayışı şu tek cümlede özetlenmiştir:"Devlete karşı hiçbir şey olmaz. Devletin dışında hiçbir şey olmaz." Demokrasi kâidelerine aykırı bir sistem olan faşizmin esâsını devletçilik anlayışı teşkil etmektedir. Devletin üstünde hiçbir kuvvet yoktur.İnsan ve hakları devlet içinde bulundukça önem taşır.

Felsefî görüş olarak Georges Sorep'in şiddet doktrininden ve milliyetçilik görüşü olarak da Charles Mourros ve D'annunzio'nun fikirlerinden etkilenen faşizmin, din ve ahlâka değer vermesi, nüfus çoğalmasına çalışması, dışa göçün kısıtlanması, aşırı silahlanmaya önem vermesi ve millî ekonomi gibi prensipleri vardır. Faşizm, şahsı cemiyet menfaatinin sağlanmasında sâdece bir vâsıta olarak görür.Kişi gâyeye hizmet için işe yaradığı sürece kullanılan, işe yaramadığı zaman da bir kenara bırakılan bir âlettir.Kişi ancak devletin müsâadesi ölçüsünde hürriyete sâhib olabilir.

Faşizmde siyâsî hayata tek bir parti hâkimdir.Mülkiyet hakkı ve kapitalizm devam etmekle beraber iktisâdî organlar siyâsî iktidârın mutlak kontrolü altındadır. Ekonominin bünyesi kooperatizm esaslarına

göre şekillendirilmiştir.

İtalya'da Mussolini'nin,İspanya'da Franco'nun, Portekiz'de Salazar'ın, Avusturya'da Dolfuss'ün temsil ettikleri rejimlerde, kooperatizm ve faşizm prensiplerine değişik derecelerde rastlanmıştır. Güney-Amerika ülkelerinde faşizm benzeri diktatörlükler zaman zaman belirmiştir.İkinci Cihan Savaşından sonra, faşizm kelimesi daha geniş bir anlamda kullanılmıştır.Nasyonal sosyalizme de, kooperatizm karakteri taşımamasına rağmen, faşizm etiketi yapıştırılmıştır. Solcularla aktif mücâdele hâlindeki bütün gruplara bu ismi yakıştıranlar çıkmıştır. Günümüzde,İtalya'da faşizmi yeniden kurmak isteyenlere "neo faşist" Almanya'dakilere ise "neo nazi" denmektedir.

FÂTIMAT-ÜZ-ZEHRÂ;

Peygamber efendimizin, hazret-i Hadîce vâlidemizden olan en küçük ve en sevdiği kızı. Hazret-i Ali'nin zevcesi ve hazret-i Ömer'in kayın vâlidesidir. Fâtıma vâlidemiz; aklı, zekâsı, hüsn ü cemâli (güzelliği), zühdü (dünyâya düşkün olmaması), takvâsı (haramlardan kaçınması) ve güzel ahlâkı ile bütün insanlara çok güzel bir örnektir. Yüzü pek beyaz ve parlak olduğundan "Zehrâ" denildi. Zühd ve dünyâdan kesilmekte en ileri olduğu için, "betül" yâni çok temiz demişlerdir. Hicretten on üç yıl önce 609 senesinde Mekke'de doğdu. Başka târihte doğduğu rivâyeti de vardır. 632 (H.11)senesinde Medîne-i münevverede vefât etti.

Peygamber efendimiz, kızı hazret-i Fâtıma'yı çok severdi. Âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflerle medh olundu. Peygamber efendimiz onu 624 (H.2) senesinde on beş yaşındayken Allahü teâlânın emriyle, hazret-i Ali ile evlendirdi. Evlilikleri müddetince, hazret-i Fâtıma,Ali'yi (radıyallahü anh) üzecek ve gazaplandıracak bir şey yapmadı. Aslâ emrine muhâlefet etmedi.Hazret-i Ali de onun gönlünü kıracak bir harekette bulunmadı. Evliliklerinden bir sene sonra hazret-i Hasan, dört sene sonra da hazret-i Hüseyin dünyâya geldi.

Hazret-i Hasan ile Hüseyin çocukken hastalanmışlardı. Babaları, anneleri ve hizmetçileri Fidda, çocuklar iyi olunca, üç gün oruç tutmayı adamışlardı. Çocuklar iyileşince oruç tutmaya başladılar. Birinci gün iftar için hazırladıkları yemekleri, kapılarına gelen yetimlere vererek, iftar etmeden ikinci günü orucuna başladılar. Zira yetimlere verdiklerinden başka evlerinde bir şey yoktu. İkinci günü akşam iftar için hazırladıklarını, yine o saatte kapıya gelip, "Allah için bir şey verin!" diyen fakire verdiler.O gece de iftar etmeden üçüncü günü oruca başladılar.O akşamda da kapılarına gelen esirleri boş çevirmemek için, iftarlıklarını bunlara verdiler. Bunun üzerine Allahü teâlâ, Ayet-i kerîme göndererek buyurdu ki:

Bunlar adaklarını yerine getirdiler. Uzun ve sürekli olan kıyamet gününden korktukları için, çok sevdikleri ve canlarının istedikleri yemeklerini miskin, yetim ve esirlere verdiler. Biz bunları Allahü teâlânın rızası için yedirdik, sizden karşılık olarak bir teşekkür, bir şey beklemedik. Birşey istemeyiz dediler. Bunun için Cenab-ı Hak onlara şerâb-ı tahûr içirdi." (İnsan süresi: 7-9)

Hazret-i Aişe bildirmiştir ki:

Bir gün hazret-i Fâtıma geldi. Resûlullah'ın yanına oturdu ve gizli konuştular. Fâtıma çok ağladı. Kızının çok ağladığını gören Resûlullah, bir daha gizli olarak bir şeyler söyledi. O zaman Fâtıma güldü.Resûlullah gidince, Fâtıma'dan gizli konuştuklarının ne olduğunu sordum. "Resûlullah'ın sırrını ifşa edemem." dedi.Resûlullah âhirete intikal edince tekrar sordum. O zaman hazret-i Fâtıma; "İlk gizli konuşmamızda babam; **"Cebrail** (aleyhisselâm) **her sene bir kere Kur'ân-ı kerîmi benimle karşılıklı okurdu. Bu sene iki kere okudu. Bundan ecelimin yaklaştığı anlaşılır.Allahü teâlâdan sakın ve sabırlı ol!... Ben senin için güzel selefim."** buyurdu. Onun için ağladım. Üzüldüğümü görünce, ikinci defa gizli konuşmamızda; **"Ey Fâtıma Cennet kadınlarının en üstünü olacaksın. Râzı olmaz mısın?"** (Başka bir rivâyette) **"Ehli Beytimden bana en önce sen kavuşursun."** buyurdu, dedi.

Resûlullah'ın vefâtından altı ay sonra diğer Ehli Beytten hepsinden önce, hazret-i Fâtıma vefât ettiler.

Resûlullah efendimizin soyu yalnız Fâtıma vâlidemizden olan hazret-i Hasan ve Hüseyin'le devâm etti. Hazret-i Fâtıma'nın; Hasan, Hüseyin, Muhsîn adında üç oğlu ile Ümm-i Gülsüm ve Zeyneb adında iki kızı oldu. Muhsîn küçük yaşta vefât etti.

Hazret-i Fâtıma ile ilgili olarak Peygamber efendimiz buyurdular ki:

Fâtıma, benden parçadır, ona kızan bana kızmış olur.

Fâtıma, Meryem'den sonra Cennet kadınlarının seyyidesi, efendisidir.

Kızım Fâtımâ nâmusunu korumuştur. Bu yüzden Allah onu ve zürriyetini ateşe haram kılmıştır.

Ya Ali!Fâtıma'nın hâtırına riâyet eyle.O benden bir parçadır.Onu hoş tut. Eğer onu üzersen, beni

üzmüş olursun.

Hazret-i Fâtıma'nın, bizzât Peygamber efendimizden işiterek rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bâzıları:

Ey benim kızcağızım! Kalk Rabbinin rızkına hazırlan, gâfil olma. Zîrâ âlimleri rızıklandıran cenâb-ı Hak insanların rızıklarını, şafağın sökmesiyle güneşin doğması arasında dağıtır.

Hadid, Vâkıa ve Rahman sûrelerini okumağa devâm eden kimse yerde ve göklerde "Firdevs Cenneti yerlisi" diye anılır.

İlâhî! Fâtıma evlâdı hâtırına
Son sözüm kelime-i tehvîdle ola!
Eğer bu duâmı edersen red ya kabûl,
Sarıldım, ehl-i beyt-i Nebî eteğine.

FÂTIMÎLER;

Mısır'da kurulan Şiî hânedânı. Hazret-i Ali ve hazret-i Fâtıma soyundan geldiklerini iddiâ ederlerse de, İslâm târihlerinde Meymun el-Keddâh adlı İran asıllı Mecûsî veya Yahûdî bir göz doktorunun torunları olduğu; hânedânlığın adına da kurucusu Ubeydullah el-Mehdî'ye nisbeten "Ubeydiyyûn" denildiği yazılıdır.

Fâtimî hareketinin doğuşuna, Şiîliğin bir kolu olan İsmâilîlik sebeb olmuştur. İsmâilîler, 9. yüzyılda Hama ve Humus arasındaki küçük Selemiye kasabasını merkez edinip, geniş bir propaganda faaliyetine girişti̇ler. İran, Irak, Yemen ve Kuzey Afrika'da faaliyet gösteren "dâî" adı verilen ajanlar, Mağrib'de Kitame Berberî kabîlesinde nüfuzlarını iyice kuvvetlendirdiler. 859 yılından îtibâren Ağlebîler saltanatını (800-910) sarsmaya başladılar. İsmâilî hareketi tehlikeli bir hâl aldığından, Bağdat'taki Abbâsî halîfesi, bunların reisi Ebû Saîd denilen Ebû Muhammed Ubeydullah'ı sıkıştırınca Mısır'a kaçtı. Ubeydullah, Mısır'dan tüccar kılığında, Mağrib'deki Sicilmase şehrine geçti. Şehrin hâkimi Ziyâdetullah el-Yera, Ubeydullah'ı huzursuzluk çıkarmaması için yakalatıp, hapsettirdi. Bunun üzerine, dâîler kuvvetli bir propagandaya girişip, isyân ettiler. Dâîlerden Eş-Şiî isyâncılara hâkim olup, Ağlebî Devletine son verdi. Ubeydullah'ı hapisten kurtarıp, El-Mehdî lakâbını ve Emirü'l-Mü'minîn ünvânını verip tahta geçirdi. Dâîler o bölgedeki Mâlikî mezhebindeki ahâliye zulmedip, Şiîliğin esaslarını kabûle zorladılar.

Ubeydullah el-Mehdî, Rakkeda şehri yakınlarında Mehdiye şehrini kurarak, başkent yaptı. Kendisinin halîfe olduğunu ileri sürerek, Abbâsî halîfelerini tanımadı. Kuzey Afrika'nın hâkimiyetini tamâmen ele geçirdi. Fâtımîlerin en büyük rakipleri Endülüs Emevîleri idi. Üçüncü Abdurrahmân (912-961) İsmâilîleri Kuzey Afrika'da durdurdu. Kuzey Afrika'dan ümitlerini kesen Fâtımîler, Mısır'a yöneldiler. 914-921 ve 935 târihlerinde Mısır'ı karşı yapılan seferler başarısızlıkla sonuçlandı ise de Fâtımî Sultânı Mubizz'in başkumandanı Cevher, 969'da İhşidlilerin hâkimiyetine son verip, Mısır'ı ele geçirdi. Kâhire, Fâtımîlerin başkenti oldu. Cevher, Mısır'ın iktisâdî durumunu düzelttikten sonra, sınırlarını genişletmeye başladı. Hicaz, Batı Arabistan Fâtımîlerin eline geçti. Sûriye'ye saldırdılarsa da Karmatîlerin direnişiyle karşılaştılar. Uzun ve çetin mücâdelelerden sonra Şam'ı ele geçirip, sınırlarını genişlettiler (993).

Aziz Billah (975-996)tan sonra Fâtımî halîfeliğine on bir yaşındaki oğlu Hâkim Bi-Emrillah geçti. Hâkim'in çocuk yaşta olması sebebiyle ülkede iç karışıklıklar ve isyânlar çıktı. Hâkim büyüdükçe duruma hâkim olmasına rağmen, sefâhate düşkünlüğü ve kan dökücülüğü, Fâtımîler arasında nefrete sebeb oldu. Hıristiyan ve Yahûdîler için mâbetler yaptırdı. Yahûdîlikten dönme vezir Dırar, Hâkim'i iyice yoldan çıkardı.

Şiî olan ve ahâliye zulmedip, çok kan döken Fâtımî sultanlarının millete hoş görünmek, milleti kandırmak için yaptıkları hîlelerden biri de, paralar üzerine âyet-i kerîme, hadîs-i şerîfler yazdırmak oldu. Eshâb-ı kirâm, tâbiîn ve geçmiş İslâm devletlerinde paralar üzerine mübârek kelimeler yazılmamıştı. Çünkü para, alış veriş vâsıtası olduğundan yerlere düşüyor, abdestsiz dokunuluyor ve o mübârek kelimeler yazılı paralarla uygun olmayan yerlere giriliyordu. Bu ise, İslâm ahlâkına aykırı bir davranıştı. Hâkim bi-Emrillah bu bozuk icrâatlarıyla ahâliyi kandırıyordu. Bunun zamânında Mısır'a Hamza bin Ahmed tarafından Derezîlik (Dürzülük) inancı sokuldu.Mısır'dan sonra Suriye ve Lübnan'a da Derezîlik yayıldı. Bunlar tenâsühe inanır, şaraba, alkollü içkilere, zinâya helâl derlerdi. Tanrılık insandan insana geçer, tanrı Ali'nin ve çocuklarının şeklinde göründü derlerdi. (Bkz. Derezîler)

1017 senesinde Derezîlerin telkin ve teşvikiyle Hâkim bi-Emrillah kendisini tanrı îlân etti ve 13 Şubat 1021'de, esrârengiz bir şekilde kayboldu.Yerine on altı yaşındaki Zâhir (1021-1036) geçti. İktidâr, zekî ve kurnaz bir kadın olan halası sitte el-Mülk'ün elindeydi. Zâhir'den sonra Mustansır (1036-1094) Fâtımî tahtına çıktı. Uzun saltanatının ilk yıllarında Kuzey Afrika,Mısır, Sicilya ve Batı Arabistan'ı elinde bulunduruyordu. Fâtımî kumandanlarındanBesâsirî, Bağdat'ı 1056'da ele geçirdiyse de, Selçuklu Sultânı Tuğrul Bey şehri geri alıp,Abbâsî halîfeliğini Şiî Fâtımîlerin elinden kurtardı.Selçukluların batıya

doğru genişlemesi, Fâtımî hâkimiyetini sarsmaya başladı. 1071'de Kudüs ve 1076'da Şâm şehirleri, Selçukluların eline geçince, Fâtımîlerin Suriye'deki hâkimiyeti son buldu. Ayrıca Kuzey Afrika'daki Zırîler ve İtalya Normanları da batıda Fâtımî hâkimiyetine son verdi.

Sultan Mustansır'ın 1094'te ölümüyle yerine oğlu Musta'li (1094-1101) geçti. Fâtımî Devletinin çöküşünün hızlandığı bu devirde, iç karışıklıklar da devâm ediyordu. İç karışıklıklarla berâber,Türk-İslâm orduları ve Haçlılar Fâtımîlerin çöküşünü hızlandırdı. 1099 târihinde Kudüs'ü Haçlılar ele geçirdi. 1101'de Musta'li'nin ölümüyle Âmir(1101-1130) başa geçirildi. Devri,Mısırlılar ile Haçlılar arasındaki savaşla geçti. Âmir'in 1130'da bir Bâtinî fedâî tarafından öldürülmesiyle elde kalan Sur ve Askolan'da idâre büsbütün karıştı. Devletin başına amcası oğlu El-Hâfız geçti. El-Hâfız (1130-1149) ve Zâfir (1149-1154) dönemlerinde de iç olaylar artarak devâm etti. Askerî isyânlar durmak bilmiyordu. 1153'te Haçlılar Fâtımîlerin son kalesi olan Askolan'ı da aldılar. 1154'te Zâfir'in öldürülmesiyle beş yaşındaki oğlu Fâiz (1154-1160), Fâtımî hilâfet tahtına oturdu.İktidâr ise saray kadınlarının dâvetiyle vezirlik makâmına getirilenTalâî bin Ruzik'in elindeydi. Bu vezir devletin kötüye gidişini durdurmaya çalıştı. Gazze'de Hıristiyanlara karşı zafer kazanıldı (1158).VezirTalâî de, çok geçmeden son Fâtımî Sultânı Adîd (1160-1171)in başa geçmesinden kısa bir süre sonra öldürüldü. Fâtımîler bundan sonra, Haçlılar ile NûreddînMahmûd Zengî arasında kukla bir duruma düştü. Vezirler, idârî ve askerî yetkileri elinde topluyorlardı. İsmâilî Fâtımî halîfeliğinin son vezîri Selâhaddîn Eyyûbî, Mısır'ın durumunu düzene soktu. Devlete hakîm olan Selâhaddîn Eyyûbî, SultanAdîd hastayken Eylül 1171'den îtibâren hutbeyi Abbâsî halîfesi adına okuttu. Çok geçmeden Adîd öldü. Böylece Fâtımî idâresi târihe karıştı. Bu davranışıyla Selâhaddîn Eyyûbî İslâm birliğinin temini yoluna gitti. Abbâsî halîfesi ile Müslümanların sevgisini kazandı.

Fâtımîler,Abbâsîler ile rekâbet edip kendilerini halîfe olarak îlân ettiler.İdâre tarzları, İslâm dîninin esaslarına uymaktaydı. Başta, mutlak olan sultan bulunurdu. Sultânın Allah tarafından seçilmiş olan bir âileden geldiği, ilâhî irâdeye göre hüküm verip, hilâfet ettiği propagandası yapılırdı. Zaman zamanAbbâsî halîfelerine ve Selçuklulara karşı Hıristiyanlarla birleşerek Müslümanlar aleyhine ittifak kurdular.Ê İslâm birliğini parçaladılar. Kurdukları medreselerde, İsmâilî dâîler yetiştirdiler. Bilhassa Kayrevan veCâmi-ül-Ezher medreseleri bu gâyelerine hizmet etti.Yetiştirilen bu dâîler, öğrendikleri sapık fikirleri Atlas Okyanusu kıyılarından Çin'e kadar yaydılar. Fakat Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin ilmi ve keskin zekâsı karşısında yıkılıp gittiler. Eyyûbî medreselerinde yetişen Ehl-i sünnet âlimleri, onların bozuk fikirlerinin kökünü kazıdılar. Ancak, Eshâb-ı kirâm düşmanlığı üzerine bina ettikleri sapık fikirleri savunan Fâtımî kalıntıları, zaman zaman Müslümanlar arasına fitne tohumları ekerek, onları birbirine düşürmeye çalıştılar. İskenderiyye ve Trablusşam limanlarından Hindistan ile Akdeniz Hıristiyan ülkeleri dâhil, İslâm ülkeleri dışındaki dünyâ ile hem ticâret, hem de Fâtımî ideolojisinin propagandasını yaptılar. Yahûdîlerin, Fâtımî ticâret hayâtında önemli rolü vardır.

Fâtımî süsleme sanatında seramik, hurma dalı vb. motifler kullanılmıştır.

Fâtımî Halîfeleri ve Saltanat Yılları

1. Ubeydullah el-Mehdî 910-934
2. Kâim bi-Emrullah.....934-953
3. Mubizz 953-975
4. Aziz 975-996
5. Hâkim 996-1021
6. Zahir 1021-1036
7. Mustansır.....1036-1094
8. Musta'li 1094-1101
9. Âmir.....1101-1130
10. Fetret'ten sonra, El-Hafız 1130-1149
11. Zâfir.....1149-1154
12. Fâiz 1154-1160
13. Adîd.....1160-1171

FÂTİH CÂMİİ;

Alm. *Fatih Moschee (m),* **Fr.***Mosquèe (f) de Fâtih,* **İng.** *Fatih mosque.* İstanbul fâtihi, Sultan Mehmed Han tarafından yaptırılan câmi. İstanbul fethedildiği zaman câminin yerinde harap olmuş bir kilise

vardı. Fâtih'in emriyle kilisenin yerine 1467 yılında câmi yapılmaya başlandı. 1470'de tamamlandı. Câminin mîmârı Sinânüddîn Yûsuf bin Abdullah olup (Sinan-ı Atik olarak da tanınır) kabri aynı semtteki Kumrulu Mescidin bahçesindedir. Câminin etrafında büyük bir külliyesi yapıldı.

Fâtih külliyesi olarak bilinen yerde câmi, medrese, mektep, kütüphâne, imâret (aşevi), kervansaray (konaklama yeri), tabhâne, mutfak, dûrüşşifa (hastahâne) ve hamam bulunuyordu.İlk Türk üniversitesi sayılan Fâtih Medresesi câminin etrâfındadır.Sahn-ı Seman adı verilen sekiz medreseden dördü dış avlunun batı tarafındaydı. Bu dört medrese, Akdeniz, Başkurşunlu, Çiftekurşunlu ve Ayakkurşunlu isimleri ile anılırdı. Doğu tarafta ise Karadeniz, Başkurşunlu, Çiftekurşunlu, Ayakkurşunlu medreseleri bulunurdu. Bu medreselerin herbirinde on dokuz oda ile bir dersâne vardı. Bunların bir kısmından bugün eser dahi kalmamıştır.

1766 yılında zelzeleden harâb olan câmi Sultan Üçüncü Mustafa tarafından yeniden yaptırıldı. 1767-1771 senelerinde Mîmar Mehmed Tâhir Ağa câmiyi yeni baştan inşa etmiştir.Câminin civârında ayrıca Pazar-ı Sultânî adıyla bir çarşı ile Saraçhâne gibi bir ticârî site vücûda getirilmiştir. Bu vakfın yaşaması için tesisler de kurulmuştur.

Câmide, merkezî kubbe dört fil ayağının üstüne oturmuştur. Bunu dört yarım kubbe çevirmektedir.Yarım kubbenin etrafındaki tam ve yarım kubbeler mahfilleri ve dıştaki abdest musluklarını örtmektedir. İki şerefeli iki minâresi vardır.Minârelerin, şerefeye kadar gövdeleri ilk inşaattan kalmadır. Taş kulakları, Sultan İkinci Abdülhmîd Han zamânında yapılmıştır. Şadırvan avlusu 18 sütûna dayalı, 22 kubbelidir. Ortada çok güzel bir şadırvan bulunur.Avlusunun cümle kapısındaki yangın havuzu 1825'te Sultan İkinci Mahmud tarafından yaptırılmıştır.İlk yapılan câmi klasik mîmâriye geçişin bütün özelliklerini taşıyordu. Eski eserden kalan unsurlar bu yapının değerini tam olarak ortaya koymaktadır. Sonradan yapılan câmi ise klasik üslupla, barok üslûbun birbiriyle kaynaşmış örnek yapılarından biridir.

Bu muazzam külliyenin nasıl idâre olunacağına dair bizzat Fâtih SultanMehmedHan tarafından yazdırılmış bir vakfiye vardır.Külliyede vazife yapan her görevlinin ne iş yapacağı ve ne kadar ücret alacağı tek tek yazılan bu vakfiye, incelendiği zaman Müslüman Türkün bilhassa FâtihSultan Mehmed'in ilme, irfana ve insana verdiği değer açıkça anlaşılır.

FÂTİH SULTAN MEHMED;

Osmanlı pâdişâhlarının yedincisi. İstanbul'un fâtihi olup,İkinci Murad Hanın oğludur. 30 Mart 1431 (H. 833) Pazar günü Edirne'de dünyâya geldi. Annesi Candaroğulları âilesinden Hadîce Alîme Hümâ Hâtundur. Küçük yaşta tahsiline ve yetişmesine çok ehemmiyet verilen Şehzade Mehmed devrin en mümtaz alimlerinden ilim öğrendi. İlk hocası Molla Yegan'dı. Meşhur din ve fen âlimi olup zâhirî ve bâtınî ilimlerde mütehassıs Akşemseddîn hazretleri şehzâdenin her şeyi ile bizzat ilgilendi. 12 yaşına gelince devlet idâresini öğrenmesi için Edirne'den Manisa'ya vâli olarak gönderildi. Kısa bir süre sonra babası tarafından tahta çıkarıldı. Ancak bundan faydalanmak istiyen yeni bir Haçlı ordusu 1444 Eylülünde Türk topraklarına girdi.Vaziyetin ciddiyetini anlayan Sultan Mehmed yazdığı mektupla babasını yeniden saltanata dâvet etti. Bâzı rivâyetlerde bu taleb üzerine, bir kısım rivâyetlere göre de, durumun vehâmetini takdir eden İkinci Murad, kendi reyi ile İstanbul Boğazından Avrupa'ya geçerek Edirne'ye geldi. Derhal idâreyi ele alarak Varna'ya hareket etti.

Gerek Avrupa devletlerinin hasımca davranışları, gerek Anadolu'daki Türk beyliklerinin nizâmı bozucu hareketleri, devleti çok sarsmıştı. 1444 Varna Zaferi ile Osmanlı Devletinin temelleri tam olarak sağlamlaştırılmış oldu.

1451 târihinde babası İkinci Murad'ın vefâtı üzerine İkinci Mehmed, ikinci defâ Osmanlı tahtına oturduğunda 19 yaşındaydı. Daha önceden saltanat tecrübeleri olduğu gibi, babasının yanında seferlere de katılmış ve çok iyi bir kumandan olarak yetiştirilmişti. Saltanat değişikliği dolayısıyla fırsat kollayan Karamanoğulları üzerine bir sefer yaptıktan sonra, artık kangren hâline gelen Bizans meselesini halletmek üzere bütün ağırlığını bu konuya verdi.Rumeli Hisarını yaptırıp, Yıldırım Bâyezîd'in karşı kıyıda yaptırdığı Anadolu Hisarı ile berâber boğazı kestikten sonra, 1452-1453 kışını Edirne'de harp hazırlıkları ile geçirdi.

Rumeli Hisarının inşâ plânının bizzât Pâdişâh tarafından çizildiği rivâyeti kuvvetlidir. Hisarın kerestesi İzmit'ten, kireci Şile bölgesinden getirildi ve yapımında 1000 taşçı ustası, 5000 işçi, 10.000 civârında yamak çalıştırıldı. Vezirler sırtlarında taş taşıyarak hisarın yapılmasına hizmet ettiler.Ayrıca bâzı burçların yapım masrafını işçi ücretleri dâhil vezirler üzerine aldılar.Rumeli Hisarı'nın inşâsı esnâsında Bizans İmparatoru elçi göndererek, "kendi toprakları üzerine kale yapılmasının dostluğa ve ahde vefâya uymadığını" bildirdi. Bunun üzerine Fâtih SultanMehmed elçiye; "Var git kralına söyle! O, rahmetli babam zamânında ahdi çok defâ bozmuştu.Arada ahid mi kaldı ki vefâdan bahseder. Bu topraklara biz hisar yaparız, toprak elçi göndermekle kurtarılmaz. Eğer bu topraklar onunsa, gelip

kurtarsın.” diyerek niyetini az çok ortaya koydu. Dört aydan az bir zamanda bitirilen Rumeli Hisarı ile İstanbul’un Karadeniz’den ikmâl yolu tam kontrola alınmış oldu. Ayrıca Karadeniz kıyılarına yayılan Venedik kolonilerinin de Venedik ile irtibatı kesilmiş oluyordu.İstanbul’un muhâsarasına kadar da her geçen gemi, yükü, kalkış ve varış iskeleleri gibi bilgileri ve geçiş rüsûmunu (geçiş vergisi) altın olarak vermeye mecbur bırakılmış, vermeyen batırılmıştır.

Şehzâdeliğinden beri bir an önce İstanbul’u fethetmek, hazret-i Peygamberin müjdesine mazhar olabilmek ideali ile tutuşan SultanMehmed, bu büyük meselenin halline çalışıyordu. Bu sebeple askerî târihin kaydettiği ilk büyük ateşli silahlar ve toplarla bu orduyu dayanılmaz bir kudret hâline getirmiş, İstanbul muhâsarısında donanmayı Beşiktaş’tan kara yolu ile Haliç’e indirilen teknik bir dehâya ve çeşitli muhâsara makinalarına, seyyar kulelere sâhib olmuştu.

Haliç üzerinde; Kasımpaşa tarafından başlamak üzere boş fıçılar üzerine kalaslar bağlatarak beş buçuk metre eninde bu köprüyü Kasımpaşa-Ayvansaray arasına inşâ ettirdi. Bu çalışmaları görenBizanslılar su üstünde yüründüğünü zannederek, sihir yapıldığına hükmetmişlerdi. Devrin en ağır toplarını döktürdü. O zamana kadar ateşli silahların atıştan sonra soğuması beklenirdi. Fâtih Sultan Mehmed, zeytinyağı döktürerek insanlık târihinde “yağla makina soğutmasını” havan topunun balistik hesaplarını yaparak, plânını çizerek dik mermi yollu ilk silahı keşfetti.

Fâtih, bu yüksek vasıfları ve üstün kuvvetiyle İstanbul fethine hazırlanırken,ona karşı dış düşmanları ve içerde şehzâdeleri kışkırtanBizans, târihî fesat siyâsetinin son gayreti olarak bu sefer de şehzâde Orhan’ı Fâtih aleyhine kullanma teşebbüsüyle genç Pâdişâh’a İstanbul seferinin meşruluğunu ve zarûretini bir kere daha göstermiş oluyordu. Üstelik daha Manisa’da şehzâdeyken, hocası büyük velî Akşemseddînİstanbul’u fethedeceğini müjdelemişti. Hazret-i Peygamberin; **“İstanbul muhakak fethedilecektir. Bu fethi yapacak hükümdâr ve ordu ne mükemmel insanlardır.”** meâlindeki hadîs-i şerîfi onu ayrı bir şevke getirmişti.

Kaynakların belirttiğine göre, Pâdişah, hep İstanbul’un fethini düşünüyordu. Evliyânın işâretleri, keşif ve kerâmet sâhiplerinin sözleri ile o bu fikri tamâmiyle benimsemişti. Pâdişâhın gece-gündüz huzûru kaçmıştı. Yatağına girer kalkarken, sarayında ve dışarıda gezinirken kafası hep İstanbul’un fethi ile meşguldü. Yalnız veya maiyetiyle gezintiye çıktığında da yine fethi düşünür, istirâhat ve uyku bilmezdi. Elinde kalem ve kâğıt dâimâ İstanbul’un haritası ile uğraşırdı.Yine bir gece aynı düşünceyle uykusu kaçmış, veziri Çandarlı Halil Paşayı gece yarısından sonra konağından sarayına çağırtmıştı. Böyle gece yarısı vakitsiz çağrılmaktan korkan yaşlı vezir, pâdişâhın ayaklarına kapanarak, özürler dilemiş, pâdişâh da korku ve telaşının yersiz olduğunu belirterek,İstanbul’un alınması için oturup konuşmaya çağırdığını bildirmişti.

Nihayet İkinci Mehmed, 23 Martta ordusuyla Edirne’den hareket etti. Kuşatma 6 Nisanda başladı. 18 Nisanda İstanbul adaları alındı. 22 Nisan gecesi Türk donanması karadan Haliç’e indirildi. 23 Nisanda sulh teklifine gelen Bizans elçisine genç Pâdişah; “Ya ben şehri alırım, ya şehir beni!” cevâbını verdi. 29 Mayıs sabahı yapılan son taarruzda İstanbul düştü. Bu şekilde ortaçağ sona erdi yeniçağ başladı. İstanbul’un fethi, Türk târihinin en müstesnâ olayı sayılarak “Feth-i Mübîn” denildi. Dünyânın en büyük kilisesi (Sainte-Sophie) ve bütün Avrupa’nın ayakta kalan en eski yapısı olan Ayasofya câmiye çevrildi. Fâtih bu mabedin kıyâmete kadar câmi kalmasını yazılı olarak vasiyet ve vakfeyledi. Bütün Ortodoks Hıristiyanların başı olan patrikliği ortadan kaldırmadı. Bunu o zamanki, siyâsî olaylara göre değerlendirmek îcâb eder.İsteseydi İstanbul fâtihi, patrikliği ortadan kaldırabilirdi. Fakat o zamânın siyâsî durumu bunu gerektirmemekteydi. İstanbul’un düşmesinden sonra, surlarda Ceneviz kumandan ve askerlerinin ölülerine rastlandı. Hâlbuki CenevizlilerTürklerle dostluk anlaşması imzâlamışlardı. Bu ihânetleri ortaya çıkınca çok korktular. Kendilerine çok ağır cezâlar verileceğini beklerken, Fâtih Sultan Mehmed, Ceneviz vâlisi ve papazını çağırtarak üzüntülerini bildirdi ve Galata’da oturan bu Cenevizliler için bir ferman çıkarttı; “Evvelden olduğu gibi herkes sanat ve ticâretinde, ibâdetinde serbesttir. Kiliseler açık bulunacak, ancak çan çalınmayacaktır.” şeklindeki emriyle ölüm bekleyen insanları sevindirdi. (Bkz. İstanbul’un Fethi)

Gerek Ortodokslara, gerek Cenevizlilere tanıdığı bu serbestlik, Avrupalıların husûmetini azalttı. Bâzı Avrupalı târihçiler, Türklerin Avrupa’da süratli bir şekilde ilerlemesini, Avrupa’nın kolay fethini bu davranışa bağlarlar ve Osmanlı İmparatorluğu, bu hâdise ile cihânşümûl hâle geldi şeklinde yazarlar. 21 yaşında İstanbul’u fetheden Fâtih, Katolik Avrupa’ya cephe aldı ve Ortodoks Hıristiyanlığın Katoliklerle birleşmesini önledi. Esâsen imparator ve devlet adamları, İstanbul’u kurtarmak için papalığın asırlardan beri istediği fedâkârlığı yapıyor, papalık da Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birleşmesi karşılığında askerî yardımda bulunuyordu. Fakat bütün çalışma ve gayretlere rağmen İstanbul’u korumak için Avrupa’dan az bir gönüllüden başka bir şey gelmedi. İstanbul’daki papazlar ve halk da dinlerini korumak için İstanbul’da Lâtin şapkası yerine Türk sarığını görmeyi tercih ettiklerini belirttiler.

İstanbul'un fethi ile Osmanlı Cihan Devletinin temelleri atılmış oluyordu. Doğu Roma Fâtihi olarak Edirne'ye dönen Fâtih Sultan MehmedHan, dünyâ politikasını yeniden gözden geçirdi. Devletin geleceği için önemli kararların alınması gerekiyordu. Bizans'ın düşmesini Avrupa'nın hoş karşılamayacağı tabiî idi.

Karaman ve İstanbul seferinden sonra, 1453'te Cenevizlilerden Enez'i aldı. 1454'te, Kırım'a bir donanma gönderdi.Aynı yıl Sırbistan Seferine çıktı.KuzeyEge adalarına donanma göndererek buraları ele geçirdi. Rodos Seferini yaptı ise de adayı alamadı. 1455-1456 yıllarında ikinci ve üçüncü Sırbistan seferlerine çıktı. Bu ikincisinde babasından sonra Belgrad'ı tekrar muhâsara etti. Kaleyi savunan Hunyadi Yanoş öldü, Fâtih yaralandı. Fakat Belgrad düşmedi. 1455'te Boğdan Beyliği de Osmanlı idâresine girdi.

1458'de Mora'ya ilk seferini yaptı. 1459'daki Sırbistan Seferi sonunda,Semendire fethedildi ve Sırbistan Devleti son buldu. 1460'da çıktığı İkinci Mora Seferi; Mora prensliklerinin ilgası, Osmanlı devletine katılması, Palegosların sonu ve Bizans kalıntılarının silinmesi ile sonuçlandı.

Sonra Güney Karadeniz meselesini ele aldı. 1461'de Ceneviz'den Amasra'yı fethetti. Baharda Sinop'a geldi.Himâyesinde bulunan Candarlı Beyliğine dostça son verdi.Oradan Trabzon'a yürüdü. Denizden de kuşatılan Trabzon Rum İmparatoru teslim oldu.Komnenos imparatorluk hânedanına son verildi. Bu şekilde Batum ve Gürcistan kıyılarına kadar bütün GüneyKaradeniz kıyıları Osmanlı Devletine katıldığı gibi Trabzon ve Rize gibi Anadolu'nun son parçaları da Hıristiyanlardan alınmış oldu. Trabzon seferinden dönüşünde Eflâk üzerine yürüdü ve ayaklanan Kazıklı Voyvoda meselesini hâlletti.

Fâtih, 1462'de Yayçe'nin fethiyle netîcelenen birinci Bosna Seferine çıktı. Aynı yıl Midilli Adasını fethetti. 1463'te Bosna'ya bir sefer daha yaptı. Ertesi yıl tekrar Bosna üzerine gitti. 1466'da Karaman Seferine çıktı. Aynı yıl Arnavutluk üzerine yürüdü. 1466-67'de Arnavutluk üzerine bir sefer daha yaptı.

Bu ardı kesilmeyen seferlerde Fâtih, bir taraftan büyük devlet fikrini gerçekleştirecek tedbirler almış, diğer taraftan da cihanşumûl hâkimiyet fikrini benimsemişti. Bunun için Tuna'nın güneyinde ve Fırat-Toroslar sınırının batısında, Osmanlı Devletine katılmıyan hiçbir yer bırakmamak, Karadeniz'i ve Ege denizini birer Türk gölü yapmak, Venedik donanmasını geçerek, deniz kuvvetlerini de kara ordusu gibi dünyânın birinci kuvveti hâline getirmek ve bu işleri tamâmen gerçekleştirdikten sonra, İtalya'yı fethetmek istiyordu. Bu plân artık dünyâca bilinmeye başlanmıştı. Bu projeye karşı yalnız bütün Avrupa değil, Türkiye'nin doğusundaki komşuları da karşı çıktılar. Bu şekilde Osmanlı Devletine karşı, bir ittifak meydana getirildi ve uzun süren savaşlar başladı.

Bu büyük savaşlarda, Osmanlıların karşısında yer alan büyük devletler; Akkoyunlular, Venedik, Macaristan, Almanya, Polonya, Kastilya, Aragon ve Napoli idi. Fâtih, dehâsı ile bu ittifaka karşı koymasını bildi. Düşmanlarını bâzen teker teker, bâzen ikişer üçer, bâzen beşer onar yenerek bu büyük savaşlardan da gâlip çıktı. Böylece Türk Cihan İmparatorluğunun temelleri sağlamlaştırılmış oldu. Dünyânın Osmanlı Devleti karşısında âciz kaldığı ortaya çıktı. Venedik'in deniz üstünlüğü târihe karıştı. Böylece dünyâ Hıristiyanlığının iki mühim dayanağından Bizans'ı yıkıp Venedik'i sindirmiş oldu.

Uzun süren bu büyük savaşlar 1463'te Fâtih tarafından başlatıldı. VenedikCumhuriyeti Osmanlılara savaş îlân etti. Macaristan da Venedik'in yanında savaşa girdi.Kısa zamanda Osmanlılarakarşı savaşa girenlerin sayısı arttı. Her cephede düşmanı yıpratan, diplomatik yollarla bezdiren Fâtih, 1470 yazında ordu ve donanması ile Eğriboz Adasına yöneldi.Venedik'in Batı Ege'deki bu alınmaz dedikleri üssünü fethetti.Akkoyunlu Beyi Uzun Hasan,Avrupalıların,Osmanlılarla başa çıkamayacağını anlayınca, Tokat'a hücum ederek burada bir cephe açtı, kuvveti bölmeye çalıştı. 18 Ağustos 1472'de Şehzâde Mustafa, Akkoyunlu ordusunu yenerek işgâl edilenOsmanlı topraklarını kurtardı. Fâtih, 11 Nisan 1473'te Üsküdar'dan hareket etti. 11 Ağustosta Erzincan yakınlarında Otlukbeli'nde Akkoyunlu ordusunu yendi.

Fâtih'in akıncı kuvvetleri,Venedik varoşlarına Almanya içlerine kadar seferler düzenleyerek Avrupa'yı alt üst ettiler. 23. seferini Boğdan, 24.sünü 1476'da Macaristan üzerine yaptı. Pâdişah, 1478'de Üçüncü Arnavutluk Seferine çıktı. Kırım Hanlığı Osmanlı birliğine katıldı. 1480'de üçüncü Rodos Kuşatması netîce vermedi.İyonya Adalarını aldıktan sonra, donanmayı İtalya'ya gönderdi. Temmuz 1480'de Otranto'yu fethettirdi.

1481 senesi ilkbaharında Fâtih Sultan Mehmed 300.000 kişilik bir ordunun başında olduğu hâlde sefere çıktı. 27 Nisan 1481 Cumâ günü kapıkulu askerleriyle Üsküdar'a geçti. Pâdişah Üsküdar'a geçtiğinde hasta olduğu için birkaç gün dinlendi. Daha sonra araba ile hareket etti. Gebze yakınlarındaki Tekir Çayırı veya Hünkâr Çayırına geldiği zaman hastalığı arttı. Bunun üzerine hekimler tarafından konsültasyon yapılarak, verilen ilâcın dozu arttırıldı. Fâtih'in özel doktoru, Yâkub Paşa isminde bir Yahûdî dönmesiydi. Venedikliler, Fâtih'in zehirlenmesi karşılığında bu dönme Paşa'ya büyük bir servet vâdetmişler Yâkub Paşa da bu işi gerçekleştirmişti. Fâtih zehirlendiğini anladığı

zaman iş işten geçmişti. Birden bire müthiş sancılar başladı ve 3 Mayıs 1481 Perşembe günü öğleden sonra saat dörtte, 49 yaşında iken vefât etti. Fâtih'in ölümü bir müddet halktan ve askerden saklandı. Ölüm hâdisesi duyulunca, Sultan'ın bir zehirlenme olayına mâruz kaldığı anlaşıldı ve Yâkub Paşa, asker tarafından parçalanarak öldürüldü.

Fâtih'in ölümü, Türk milletini büyük mâteme gark etti.Ölüm haberi Roma'ya ulaşınca, İtalya'da toplar atılıp günlerce şenlikler yapıldı.Papa bütün Avrupa kiliselerinde üç gün çanlar çaldırıp, şükür âyini yapılmasını emretti.

Fâtih'in nâşı İstanbul'a nakledilerek Muhyiddîn Şeyh Vefâ hazretleri tarafından kıldırılan cenâze namazından sonra İstanbul'da yaptırdığı Fâtih Câmiinin bahçesine defnedildi. Daha sonra üzerine türbe inşâ edildi.

Fatih Sultan Mehmed Han orta boylu, kırmızı beyaz yüzlü, dolgun vücutlu, sakalları altın telleri gibi kalın, yanakları dolgun, kolları kuvvetli, burnunun ucu hafif kıvrık, saçı siyah ve sık olup, kuvvetli fizîkî bir yapıya sâhipti. Londra'da, NationalGallery'de, Fâtih Sultan Mehmed'in bir portresi bulunmaktadır. Bu portrenin Centile Bellini tarafından yapıldığı, delil olmadığı hâlde iddiâ edilmektedir.Hâlbuki, National Gallery'de bu portreyle ilgili dosyadaki bilgilerden anlaşıldığına göre, her şeyden önce portre üzerindeki Centile Bellini adı kesin olarak okunamamıştır. Ayrıca Bellini'nin İstanbul'a gelip, Topkapı Sarayı için manzara resimleri yaptığı bilinmekle berâber, Pâdişah'ı gördüğü de belli değildir.

Türk târihi, sayılamayacak kadar çok kahraman ve cihângirlerle doludur. Fâtih SultanMehmed de bunların başında gelenlerdendir.Çünkü o kılıçla keşfi yanyana yürütmüş, çağ açıp, çağ kapatmıştır. İstanbul'u bütün ganîmetleri içinde firûze bir yüzük taşı gibi parmağında taşımış, bu güzel şehri torunlarının torunlarına bırakmıştır.Onun için, asırlar boyu her cephesiyle yazılmış, çizilmiş, hakkında Garp'ta ve Şark'ta çok şeyler söylenmiştir.Tedkîk edildikçe derinleşen, derinleştikçe deryâlaşan bu cihângirin sayısız vasıflarından bâzıları şunlardır:

Fâtih Sultan Mehmed, soğuk kanlı ve cesurdu. Bu özelliğinin en güzel misâlini,Belgrad Muhâsarası sırasında, askerin gevşediğini gördüğü zaman önlerine geçip düşman hatlarına girerek gösterdi.İstanbul Muhâsarasında da donanmanın başarısızlığı yüzünden atını denize sürmesi bu cesâretinin büyük örneğidir.

Ne istediğini, ne yapacağını, ne yapabileceğini bilen ve bu büyük işleri başarabilmek için gerekli tedbirleri, yorulmak bilmeyen bir azim, sabır ve sükûnetle hazırlayan bir insandı.

Çok merhametli ve müsâmahalıydı. Kendisine elli gün mukâvemet eden, birçok Müslümanın şehid edilmesine sebeb olan İstanbul şehri ve onun sâkinleri hakkında gösterdiği merhamet, aklın alamıyacağı genişliktedir.Hâlbuki o devir Avrupa'sında muzaffer bir kumandan, zaptettiği şehrin halkına görülmedik zulüm ve işkence yapmakta kendini haklı görürdü. Fâtih vicdan hürriyetine büyük kıymet verirdi.İstanbul'a girdiği vakit ayaklarına kapanan İstanbul patriğini yerden kaldırmakla âlicenaplığını gösteren cihângîr, şu sözlerle patriği tesellî etti: "Ayağa kalkınız. Ben Sultan Mehmed, hepinize söylüyorum ki: Şu andan îtibâren artık ne hayâtınız ne de hürriyetiniz husûsunda gazâb-ı şâhânemden korkmayınız!"

Fâtih, gayri müslim tebeasının din ve mezheplerine aslâ dokunmadı, herkesi vicdânî inanışında serbest bıraktı. Fâtih,İstanbul'un îmârında ücret karşılığında daha çok Rum esirlerini kullandı. Bu sırada biriktirdikleri paralarla hürriyetlerini satın alma imkânını sağladı. Bu müsâmaha o devir dünyâsının hâyâlinden bile geçirmediği bir olgunluk eseriydi.

Batılıların iddiâlarına göre şehre giren Türkler, mâbedleri yıkmışlar veya yakmışlar, hiçbir şey bırakmamışlardır.Hâlbuki bunları yıkan ve yakan yine kendileridir. Bizanslılar surlarda açılan gediklerin tâmirinde kullanılmak üzere yüzden ziyâde kilise yıkmışlardır.Öyle ki, Fâtih SultanMehmed,Ayasofya'yı yakından seyrederken, bir yeniçeri neferinin kilisenin taşlarından birini sökmek üzere olduğunu görünce, mâni oldu ve; "Size malca alınacak şeylere izin vermiştim, mülk ise benimdir demiştim." diyerek yeniçeriyi şiddetli bir şekilde cezâlandırmıştır.

Askerî ve siyâsi sâhada eşsiz bir dehâ idi. Askerî alanda başarısının ilk özelliği kılıçla kalemin işbirliğidir.Ordunun disiplinine çok dikkat ederdi. En küçük itâatsizliği ve buna sebeb olan subayları şiddetli bir şekilde cezâlandırırdı. Ordusunu, plânsız, düzensiz hareket ettirmez, mâcerâ hevesiyle kan dökmezdi.Kendi devrine kadar atalarının yer yer, ada ada yapmış oldukları akınlarını, plânlı bir fütûhât hâline getirdi ve devletini, sistemli bir idârecilik şuûruyla istikrarlı, yerleşmiş bir devlet yaptı. Otuz senelik saltanat devresinde düzenlediği küçük, büyük seferler, memleketin coğrafî işbirliğini sağlamaya dayanır. Bu gâyeye ulaşmak için de at geçmez kayalıklardan, geçit vermez nehirlerden geçerek; durup dinlenmeden, kış yaz demeden savaştı. Bütün bu seferleri bir plâna göre yaptığından nereye gitmesi, nerede durması lâzım geldiğini bilerek hareket etti.Yapacağı seferlerin muvaffakiyetle netîcelenmesini sağlamak için aylarca bu seferin bütün teferruâtını hazırlardı. Kumandanlığı ile diplomatlığı dâimâ

berâber hareket ederdi.Hangi devlet üzerine sefer düzenleyecekse, o devletin iç ve dış münâsebetlerini, zaaflarını, kuvvetini, diğer devletlerle olan münâsebetlerini en ince noktasına kadar tetkik eder ve sefere hasmının en zayıf ve kendisinin en kuvvetli zamânında çıkardı. Yapacağı seferlerden en yakınlarına bile haberdâr etmez ve bunların gizli kalmasına çok dikkat ederdi. "Sırrıma sakalımın bir tek telinin vâkıf olduğunu bilsem, onu yolar, atarım" sözü meşhurdur. Böyle hareket etmeyi muvaffakiyetlerinin başlıca sebeblerinden sayardı. Nitekim böyle hareket etmesinin netîcesinde İsfendiyâr Beyliği ve Trabzon Rum İmparatorluğunu kolayca ele geçirdi.

Çok başarılı bir diplomattı. Otuz sene, Asya ve Avrupa'da bâzan birkaç cephede beş, on hattâ daha fazla devletle birden harb hâlinde bulunduğu günler oldu. Böyle zamanlarda düşmanlarının, kuvvetlerini bölmenin, siyâsî müzâkereler, vaatler ve geçici tâvizlerle müttefikleri birbirinden ayırmanın kolayını buldu. Rodos Adasının fethi için donanmayı hazırlarken, zaman kazanmak için oyalama taktiğine girişerek şehzâde Cem'e bir mektup vererek Demetrios Soplionos isimli Rum ile birlikte Rodos'a gönderdi. Fâtih bu mektubunda hafif bir vergi karşılığında kendileriyle sulh ve sükûn içinde yaşıyacaklarını bildiren diplomatça bir harekette bulundu.

Câsuslar bulundurduğu gibi, Avrupalı devletlerin Osmanlılarla ilgili hareketleri müzâkere eden bütün meclislerinde geniş bir haber alma teşkilâtına da sâhipti.Almanya'da yerlilerden elde edilmiş câsusları da vardı. İtalya ise, son derece gizli ve dâimî bir Türk haber alma servisiyle örülüydü. Fâtih'in, bu teşkilâtı sâyesinde düşmanlarından günü gününe haberi olur, hareketlerini değerlendirerek tedbirler alırdı.

Fâtih, ordu ve donanmasını iyi bir şekilde tekâmül ettirmişti.Ordunun silâhları birkaç senede yenilenir ve daha geliştirilmiş olanları eskilerinin yerine konurdu. Osmanlı donanmasının tekâmül etmiş şekilde kurucusu Fâtih'tir.Topçuluğa gerekli ehemmiyeti veren ilk padişâhtır. Fâtih'ten önce, top, bütün dünyâda, daha çok sesi ile düşmanı ürkütmek için kullanılırdı. Büyük kaleleri yerle bir edebileceği ve meydan muhârebelerinde rol oynayacağı hiç düşünülmemişti. Fâtih, bütün bunları akıl ederek, o târihe kadar görülmeyen sayı ve çapta top yapılmasına yöneldi. Topların balistik ve mukâvemet hesaplarını kendisi yaptı. Piyâdeye de, öncesine nisbetle, büyük önem verdi.Osmanlı ordusu esas bakımından bir süvârî ordusu olmaya devâm etmişse de, yeniçeri ve azab gibi piyâde sınıfları, Fâtih devrinde önem kazandı.

Fâtih Sultan Mehmed, ilme, sanata ve ilim adamlarına çok kıymet verirdi. Zihniyeti ve tabiatı îtibâriyle ileri hamleden hoşlanan, terakkî ve medeniyetten zevk alan bir pâdişahtı. Tıpkı askerî fetihleri gibi, ilim adına açtığı savaşta da bir âlimler, sanatkârlar ordusu kurdu ve bu muhteşem orduya kendisi serdâr oldu. Yeni devletin kurulması plânının icrâsında eğitim ve öğretimin tesir ve önemini her şeyden üstün tuttu. Maârif sistemini kânunla tanzim ederek ulemâ sınıfı diye tanınan ve idârenin temelini meydana getiren diyânet ve hukuk kurumlarını teşkilâtlandırdı. Devlet idâresini ve bunun ilmîleştirilmesini esas aldı.

Aklî ve naklî ilimlerde söz sâhibi olan âlimleri İstanbul'a topladı ve onların talebe yetiştirmesi için medreseler kurdu. Devrinde yetişen büyük âlim ve sanatkârlar mühim eserler verdiler. Fıkıh ilminde Molla Hüsrev, tefsirde Molla Gürânî, Molla Yegan, Hızır Çelebi,matematikte Ali Kuşçu, kelâmda Hocazâde, zamânının büyük âlimlerindendi ve ülkesine dünyânın dört bir tarafından âlimler akın ederdi.Hattâ Molla Câmî bile İstanbul'a gelmekteyken, Pâdişâh'ın ölüm haberi üzerine geri döndü.

İyi bir komutan ve devlet reisi olan Fâtih, aynı zamanda iyi bir ilim adamı ve şâirdi. Latince ve Rumca ile Arapça, Farsça ve Türkçeye bütün incelikleriyle vâkıftı. Şiirde, devrin üstatları arasında yer aldı. Hattâ sarayda dîvân sâhibi olan ilk pâdişâhtı. Çünkü o, medeniyetin, sanatsız olarak fertlerin gönüllerinde yer alacağına ihtimâl vermiyordu. Dedelerinin devlet kuruculuk kudretini, irâdeli bir idârecilik şuuruyle geliştirmesini bilen Fâtih, çevresinde devrin üstad şâirlerini topladı. Avnî mahlâsıyla edebî değeri yüksek beyit ve gazeller söyledi.Aruzu, usta şâirlerden farksız bir hâkimiyetle kullandı, şiirlerinde ince hissiyât ve düşüncelerini dile getirdi.

Bizümle saltanat lafın idermiş ol Karamanî
Hudâ fursat virürise, kara yire karam-anı

beyti, Karamanoğlu'nun çıkardığı fitne ve fesatlar karşısında şahlanan celâlini gösterdiği gibi, aşağıdaki şiiri de ince duygular sâhibi hassas bir gönlün Türk edebiyâtına nâdide bir armağanıdır:

Sevdün ol dilberi söz eslemedün vay gönül
Eyledün kendözüni âleme rüsvây gönül
Sana cevr eylemede kılmaz o pervây gönül
Cevre sabr eyleyimezsin n'ideyin hay gönül

Gönül eyvây gönül vay gönül eyvây gönül

Bilmedüm derd-i dilün ölmek imiş dermânı
Öleyin derd ile tek görmeyeyin hicrânı
Mihnet ü derd ü game olmağiçün erzânî
Avnîyâ sencileyin mihnet ü gam-keş kanı

Gönül eyvây gönül vay gönül eyvây gönül

İstanbul'un fethinden sonra Fâtih, hocası Akşemseddîn'in elini öpüp, tahtı tâcı bırakıp derviş olmak istedi. Akşemseddîn bu teklifi reddederek, devlet işlerine memur edilen pâdişâhın asıl vazîfesini yapmamış olacağını, dîn-i İslâm ve adâletle memleketi ve dünyâyı idâre etmenin daha makbul olduğunu; aksi hâlde din ve devletin zarar göreceği için, ikisinin de Allah indinde mesul olacaklarını bildirdi. Bunun üzerine Allah aşkı ile yanan kalbinin ateşini de şiirleriyle ortaya döktü.

Fâtih Sultan Mehmed, kelâm ve matematik ilminde devrinin en büyük otoritelerinden biriydi. Bizanslı târihçi Kritobulos'un hayranlıkla anlattığı, balistik sâhasındaki keşifleri, ortaçağın surlarını yıkmıştır. Bu sûretle Avrupa'nın timsâli olan derebeyi şatoları toplarla yıkılarak büyük devletler kurulmuş; netîcede büyük güç kaynakları biraraya toplanarak ortaçağa son verilmiştir. Bu sûretle Türkler, ortaçağdan yeniçağa Avrupa'dan daha evvel geçmişlerdir.

Fâtih Sultan Mehmed, teşkilatçı ve îmârcı idi. Devlet idâresini tam bir intizâm içinde yürütmek için lüzum ve ihtiyâç görüldükçe İslâmın esaslarına uygun kânunlar ve fermanlar yayınladı. Tanzimât dönemine kadar Osmanlı Devletinin temel kânunu olarak mer'iyyette kalan **Fâtih Kânunnâmesi** çok mühim bir eserdir. Pâdişâhın görüşleri alınarak sadrâzam Karamânî MehmedPaşa tarafından hazırlanan bu çok önemli kânunnâmeyi, Nişancı Leyszâde MehmedÇelebi kaleme almıştır. Kânûnî Sultan Süleymân devrinde hazırlanan kânunnâmede de bu eser esas alınmıştır. Osmanlı Devletinin bütün temel müessese ve teşkilâtı, Fâtih devrinde en mükemmel hâle gelmiştir. Enderûn Mektebini kurarak memleket için gerekli devlet adamı yetiştirilmesini yine o sağlamıştır.

Fâtih Sultan Mehmed, doğu Türkleri ile temâsa büyük önem verdi. Oğlu Sultan İkinci Bâyezîd de Türk medeniyetini ilerletmek husûsunda babasını tâkip etti. Doğu Türklerinin, Timur Han devri medeniyeti denilen medeniyet hareketlerinin benzeri, Fâtih devrinde Osmanlılarda tahakkuk etti. Fâtih, batı dillerinden bir kaçını bilmesi sebebiyle Avrupa literatürünü çok iyi tâkib etmiş, Türklerin her hususta Avrupalılardan üstün bulunması sebebiyle, Avrupa'dan bir şey alma ihtiyâcını duymamıştır.

İstanbul'un îmârına çok önem veren Pâdişâh, saray, câmiler, medreseler ile hamamlardan başka şehrin çeşitli yerlerinde 4000 dükkan yaptırarak vakfetti. Büyük câmilerin yanındaki medreselerin hâricinde 24 medrese, 12 han, 40 çeşme ve Halkalı Su Tesisâtı ile iki gemi tersânesi ve kışla yapılan binâlar arasındadır.İstanbul îmâr olunurken, diğer taraftan Bursa,Edirne gibi şehirlerde îmâr faâliyetleri büyük bir hızla devâm etti. Bu devirde Bursa'da 37, Edirne'de 28 ve sâir şehirlerde 60 câmi yapıldı.

Edirne'de Tunca Nehri kenarında 1451 senesinde büyük bir saray inşâ edildi. Bu sarayın bir modeli Topkapı Sarayıdır. Bu saray, 1876 Osmanlı-Rus Harbinde cephâne infilâkıyla harâb oldu.

Batılı gözüyle Fâtih: Büyük devlet ve ilim adamı olan Fâtih, en büyük düşmanlarının gözlerini kamaştıran pâdişahtır. Eserlerinde ondan takdirle bahsetmişlerdir. Fetih sırasında İstanbul'da bulunan İtalyan Zorzo Dolfin bir keresinde şöyle demiştir:

"Sultan Mehmed, çok az gülerdi. Zekâsı, dâimî bir çalışma hâlindeydi.Çok cömertti.Her işte fevkalâde atılgan, hattâ cüretkârdı.Seçtiği hedeflere erişmek için çok ısrar ederdi.Soğuğa, sıcağa, açlığa, susuzluğa tahammüllüydü. Kesin konuşur, kimseden çekinmezdi. Zevk ve sefâdan uzaktı. Türkçe, Yunanca ve Sırpçayı çok iyi konuşurdu.Her gün bir müddet okurdu. Roma târihi, başka devletler târihi, Laerce, Tite-Live, Herodot, Quinte-Curce, Papaların, Alman İmparatorları ile Fransa ve Lombardiya krallarının vak'aları okuduğu târihler arasındaydı. Avrupa'daki bütün devletleri tanırdı.Özellikle İtalya'nın coğrafyasını en ince noktasına kadar bilirdi ve bir Avrupa haritasını yanından ayırmazdı. Askerî ve coğrafî ilimlerle isteyerek meşgul olur, araştırmalar, incelemeler yapardı. Tabiiyyeti altında bulunan ülkelerin âdet ve şartlarını devletin ve bölgenin menfaatlerine kullanmakta mahâretliydi."

Diğer bir İtalyan târihçi Langusto, İstanbul'un fethinden sonra şöyle yazmıştır:

"Sultan Mehmed, ince yüzlü, ortadan fazla uzun boylu, silâhlar kuşanmış, asil tavırlı, çok az gülen, devamlı öğrenmek ihtirâsı ile yanan, cömert ve iyi kalpli, gâyelerine ulaşmakta inatçı bir hükümdârdı. En çok harp sanatına meraklıydı.Her şeyi öğrenmek isteyen zekî bir araştırmacıydı.Sefâhat düşkünlüğü olmayıp, kötü âdetleri yoktu.Harem dâiresinde çok az vakit geçirirdi. Nefsine hâkim ve uyanıktı. Her şarta tahammül gösterebilirdi ve bir cihân devleti peşindeydi."

Alman müsteşrik Franz Babinger, **Mehmed-Ilder Eroberer und seine Zeit Weltenstürmer einer Zeitenwende** adlı eserinde şöyle yazmaktadır:

“Türk dünyâsı için Fâtih günümüze kadar, bütün imparatorların en büyüğü olup, beşer târihinde başka her hangi bir şahsın kendisiyle mukâyese edilmesi zordur. O Türk milletine, bütün târihinin en harîkulâde ve en yaklaşılması gayr-i kâbil şâhsiyet olarak takdim edilmiştir. Batı âleminin mukadderâtı, Fâtih Sultan Mehmed’in görünmesiyle sarîh bir şekilde işâretlenmiştir. Kudretli şahsiyeti, büyük Avrupa sâhalarının dış görünüşünü derinden değiştirmiştir. Ortaçağdan çıkarken insanları ve dünyâyı görüş tarzında, Fâtih’in şahsiyeti, zekâları tesir altında bırakmıştır.”

Adâletten kıl kadar ayrılmayan, kendisine takdir edilen iki mısrâlık basit şiir için sâhibine bol ihsânda bulunan ve bir çiçek yetiştirene 500 altın bahşiş veren Fâtih, her bakımdan devrinin üstüne çıkmış bir hükümdâr ve insan-ı kâmildir. Bu büyük cihângir hakında günümüze kadar binlerce kitap yazılmıştır.

FÂTİH SULTAN MEHMED KÖPRÜSÜ;

Asya ve Avrupa kıtalarını İstanbul Boğazında birbirine bağlayan ikinci köprü. Köprü Anadolu yakasındaki Kavacık ile, Avrupa yakasındaki Hisarüstü mevkilerini birleştirir. Bu köprü, ilk yapılan Boğaziçi Köprüsünün beş kilometre kuzeyindedir.

Boğaz’ın Anadolu yakası ile Avrupa yakasını birbirine bağlamak için ilk teşebbüs M.Ö. 513 yılında Pers Hükümdârı Dâra tarafından yapılmıştır. Dâra seksen bin askerini Anadolu yakasından Avrupa yakasına geçirmek için, Anadolu Hisarı ile Rumeli Hisarının bulunduğu yer arasına, gemileri yanyana dizdirerek bir köprü gibi kullanmıştır.

Daha sonra, ilk ciddî teşebbüs İkinci Abdülhamîd Han tarafından yapılmıştır. İkinci Abdülhamîd Hanın hazırlattığı projeye göre, köprü ahşap olacak ve kuleleri bulunacak, üzerinden demiryolu geçecekti. Fakat, siyâsi hâdiseler ve Abdülhamîd Hanın tahttan indirilmesi bu projenin gerçekleşmesini önledi.

Uzun süre, Boğaz’ın iki yakası arasındaki ulaşım, vâsıtaların feribotla geçirilmesiyle yapılmıştı. Ancak, son zamanlarda vâsıta sayısının süratle artması, feribotların kapasitesinin çok üstüne çıkmıştı. Trafik yükünün artması, köprü yapılmasının tek çözüm olduğunu ortaya koydu. 20 Şubat 1970’te ilk köprü olan Boğaziçi Köprüsünün temeli atıldı. 30 Ekim 1973’te bu köprü trafiğe açıldı (Bkz. Boğaziçi Köprüsü). Trafiğin sürekli olarak artması ikinci bir köprünün yapılmasını ihtiyaç hâline getirdi.

29 Mayıs 1985 târihinde temeli atılan ikinci köprü iki buçuk yıl gibi kısa bir sürede bitirilerek 4 Temmuz 1988’de kısmen trafiğe açıldı. Fâtih Sultan Mehmed Köprüsünün trafiğe açılmasıyle şehir içi trafiği ve Boğaziçi Köprüsünün yükü kısmen hafifletilmiş oldu.

Kınalı, Sakarya Karayolu kapsamında bulunan Fâtih Sultan Mehmet Köprüsünün yapımı için 122 milyon dolar (o günkü değeriyle 326.960.000.000 TL) harcandı. Köprünün yapımı, İmpregilo (İtalya), Sezai Türkeş-Fevzi Akkaya(Türkiye), İshikaçajima Haima, Mitsubishi ve Nippon Kokan (Japonya) firmalarının meydana getirdiği konsorsiyum tarafından gerçekleştirildi. İki ayağı arasındaki uzaklığı 1090 m olan Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü, dünyâdaki asma köprüler arasında altıncı sıradadır. Fâtih Sultan Mehmet Köprüsünden önce gelen köprüler; İngiltere’de, Humber Köprüsü(1410 m), ABD’de Verrazano (1298 m), ABD’de Golden Gata (1280 m), ABD’de Macteinos (1158 m), Japonya’da Miami-Bisanseto (1100 m)dur. Köprü deniz seviyesinden 64 m yükseklikte bulunmakta olup, bu mesâfe milletlerarası denizcilik standartlarına uygundur. Kulelerinin zemin seviyesinden yüksekliği 110 m’dir. Köprü; Anadolu Yakasında Kanlıca-Çamlıca, Gebze-Sakarya güzergâhı ile; Avrupa yakasında Hisarüstü Kâğıthane, Alibeyköy, Küçükköy ve Mahmutbey’den geçip E-5 karayoluna bağlanan güzergah üzerinde bulunmaktadır.

Köprünün her iki ucunda taşıyıcı ana kablolarına gelen çekme kuvvetleri, kayazemine aktaran 50x60 m boyutunda ve 35 m derinlikte masif betonarme birer ankraj blokuna aktarılır. Ankraj bloklarının içinde kabloların tesbit edildiği birer oda bulunmaktadır.

Köprü kule temelleri 14 x 18 m ebadında ve ortalama 6 m yüksekliğindedir. Temeller üzerinde 14 m yükseklikte betonarme mesnetler yer almaktadır. Çelik kuleler, 5 m kadar bu mesnetlerin içinde tutturulmuştur. Köprünün ana bloklarına dayanak teşkil eden çelik kuleler, 102 m yükseklikte olup, sekiz kademe hâlinde monte edilmiştir. Kulenin boyutları, tabanda 5 x 4 m olup, tepede 3 x 4 metredir. Her kulenin içinde bakım işlerinde kullanmak için birer asansör bulunmaktadır.

Her ana kablo 32 adet halat grubu ile dört adet ek gergi halatından meydana gelmiştir. Her halatda 504 adet, ek halatlarda 288 adet çelik tel bulunmaktadır. Teller, galvanizli yüksek dirençli çeliktir. Askı halatlarının çapı ise 76 mm ve kopma mukâvemeti 370 tondur.

Kulelerde kullanılan çelik 7000 ton, tabiyede kullanılan çelik 13.600 ton, ana kablo ve askılarda kullanılan çelik ise, 9500 tondur.

Toplam genişliği 39,40 m olup, her iki yönde ikişer şeridi ağır vâsıta trafiğe, iki şeridi hafif vâsıtalara, ayrıca 30,5 m aralıkla hareket eden, 136 ton ağırlıkta tanklar 154 ton ağırlıkta treylerler ve 180 ton

ağırlıkta tek vâsıtalar geçebilecektir. Köprünün Avrupa yakasından girişinde 16 gişe bulunmakta olup, saatte 7500 aracın geçişine uygundur. Kenarlarda yaya yolları da bulunmaktadır.

İstanbul-Fâtih Sultan Mehmed Köprüsünden, Karayolları Genel Müdürlüğüne bağlı 17. Bölge Müdürlüğünün 9.4.1993 târihli yazısına göre 3.7.1988 târihinden 1.4.1993 târihine kadar geçen araç sayısı (iki yönde) 80.697.230'dir. Geliri ise 588.484.322.000'dir.

FÂTİH TÜRBESİ;

Alm. *Fâtih-Türbe(f),* **Fr.** *Turbèh (m) de Fâtih,* **İng.** *Mausoleu of Fâtih.* Fâtih Sultan Mehmed Hanın kabrinin bulunduğu yer. Türbe, Fâtih Câmiinin haziresinde kıble duvarının önünde bulunmaktadır. Fâtih buraya defnedildikten sonra, üzerine kapalı bir türbe yaptırıldı.

1766'daki zelzeleden sonra eski temeller üzerine bugünkü barok stilindeki türbe inşâ edildi. 1782'deki Cibali yangınında türbenin içindeki eşyalarla beraber sanduka da yanmıştı. 1784'te Birinci Abdülhamîd Han tarafından türbe tamir ettirildi; yeni bir sanduka yaptırılarak üzerine Kâbe örtüsü örtülmüş ve bu arada kapı sövesi de değiştirilerek üzerine bir de kitâbe ilâve edilmiştir. Türbe, Abdülazîz Han ve Sultan Reşâd zamanlarında tâmir görmüştür. 1925'te çıkan bir kânunla türbeler zamanın idâresi tarafından kapattırıldı. Fâtih Sultan Türbesi de bu târihte kapatıldı. Bakımsız, tâmirsiz, yangın ve yağmur gibi tabiî âfetlere mâruz olarak kendi hâline bırakılan türbe, nihâyet 1950 senesinde çıkan bir kânunla ziyârete açıldı. 1952-53 senelerinde de tâmir gördü. (Bkz. Türbe)

Türbe sekiz köşeli bir plana göre yapılmış ve üzeri tek kubbeyle örtülmüştür. Giriş kapısı üzerindeki saçak sonraki devre âittir. Türbe içerisindeki kalem işleri ise sonraki târihlerde yapılmıştır. Hâlen mevcut olan örtü, şamdan ve gümüş şebeke son devirlere âittir. Büyük selâtin türbelerinin de câmiler ve külliyelere âit diğer müesseselerde olduğu gibi vazifeli memur ve hademeleri vardır. Bunların vazifeleri bir nizamnâmeyle tesbit edilmiştir.

Fâtih Türbesinin karşısındaki bahçede bulunan mezarlıktaki ilk türbede hanımları ve İkinci Bâyezîd Hanın annesi Gülbahar Sultanın kabirleri bulunmaktadır. Yine burada Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşanın türbesi yeralmaktadır. Bu mezarlıkta daha pekçok devlet adamı ve diğer ileri gelen zatların kabirleri vardır.

Türbenin yanında Birinci Sultan Mahmud Han tarafından yaptırılmış kütüphâne bulunmaktadır.

FÂTİHA SÛRESİ;

Kur'an-ı kerîmin ilk sûresi. Mekke-i mükerremede nâzil oldu (indi). Yedi âyet-i kerîmedir.Kur'ân-ı kerîme onunla başlandığı için Fâtihat-ül-kitab denmiştir. Fâtiha sûresi veya yalnız olarak El-Fâtiha yâhut Fâtiha da denir. Başka isimleri de vardır.Kur'ân-ı kerîmin aslı olduğu için Ümmü-ül-Kur'ân; Kur'ân-ı kerîmdeki bütün mânâları içerisinde bulundurduğu için El-Esâs; bu kadar derin ve geniş mânâları taşıdığı için Sûret-ül-Kenz, Sûret-ül-Vâfiye, Sûret-ül-Kâfiye; içerisinde hamd, şükür ve duâ bulunduğu için, Sûret-ül-Hamd, Sûret-üş-Şükr, Sûret-üd-Duâ da denir. Halk arasında daha çok El-hâm diye yanlış ve eksik telâffuzla söylenir.Yine namazın her rek'atinde okunduğu için Sûret-üs-Salât, şifâ olduğu için Sûret-üş-Şâfiye, Sûret-uş-Şifâ, yedi âyet-i kerîme olduğu için de Es-Seb-ül-Mesâni denilmiştir.

Fâtiha sûresini okumak, hastalıklara şifâdır.Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem üç türlü ilâç kullanırdı: Kur'ân-ı kerîm ve duâ okurdu. Fen ile bulunan ilâçları kullanırdı. Yâhut her iki kısmı karışık kullanırdı. **"Kur'an-ı kerîmden şifâ beklemeyene şifâ nasîb olmaz."** buyururdu. Fâtiha sûresi hakkında da; **"O her türlü hastalığa şifâdır"** buyurmuştur. Fakat, şifâ hâsıl olması için okuyanın ve hastanın buna inanması lâzımdır.

FATİN DÂVÛD EFENDİ;

Tezkire yazarı ve şâir. 1814'te Drama'da doğdu. Drama ileri gelenlerindenHacı Hâlid Beyin oğludur. 1827-28'de Mısır'a gitti. Orada tahsîl gördü. 1836 senesinde İstanbul'a gelerek Dîvân-ı Hümâyûn Kalemi Mühimmenüvisi oldu. Sonra SadâretMektûbî Kalemine alındı.Ticâret-i Âmire-i Lâmât Odası'nda mukâbeleci oldu. 1855 senesinde basılan tezkiresinden dolayı râbia rütbesine yükseldi. 1867 senesinde İstanbul'da vefât etti.

Eserleri: Fatin Efendiyi tanıtan **Hâtimetü'l Eş'âr** isimli tezkiresidir. 1722'den kendi devrine kadar olan 672 şâirin hayâtını anlatır.

Çok meşhûr bir şâir olmayan Fatîn Efendi'nin dîvânı vefâtından sonra oğlu tarafından **Dîvân-ı Fatîn** adıyla yayınlanmıştır.

FATİN GÖKMEN;

yirminci yüzyılda yetişmiş Türk astronomu ve meteoroloğu. 1877 (H.1294) senesinde Antalya'nın Akseki ilçesinde doğdu. 1955 (H.1378) senesinde İstanbul'da vefât etti.

İlköğrenimini doğum yeri olan Akseki'de ve Alanya'da yaptı. Medrese tahsîlini İstanbul'da tamamladı.Sultan Selîm Muvakkıthânesinde Müneccimbaşı Hüseyin Hilmî Efendiden takvîm hazırlama metodunu ve astronomi öğrendi. 1904 senesinde Dârülfünûn, yâni İstanbul Üniversitesi Riyâziyât Medresesini (Matematik ve Fen Fakültesini) bitirdi. Bir müddet çeşitli öğretim kurumlarında matematik öğretmenliği yaptıktan sonra, Dârülfünûn Riyâziyât Medresesi yâni Fen Fakültesi astronomi ve hesab müderrisliğine getirildi. Sultan İkinci Abdülhamîd Hana karşı çalışan İttihat ve Terakkî Cemiyeti kurucuları arasında yer aldı. Bir müddet tutuklandı.İkinci Meşrûtiyetin îlânından sonra siyâsî faâliyetleri bırakarak, kendini tamâmen ilmî çalışmalara verdi. 1911'de Kandilli Rasadhânesi ve Zelzele Araştırma Enstitüsünün çekirdeği olanRasadhâne-i Âmire'yi kurdu ve idâreciliğini yaptı. Fransa'dan gelen Meteoroloji Profesörü Angot ile birlikte Kandilli'de önce bir Zaman Servisi kurdu. Kısa bir müddet sonra Sismoloji Servisini kurdu.İstanbul Kandilli Rasadhânesi müdürlüğünü yaptı. Bu arada Fen Fakültesi dekanlığında da bulundu. 1943 yılında emekliye ayrıldıktan sonra, 1950 senesine kadar Konya milletvekili olarak vazîfe yaptı. 1955 senesinde İstanbul'da vefât etti.

Fatin Gökmen, astronomi ve meteoroloji çalışmaları yanında, Türkiye'de 1926 yılına kadar resmen kullanılan Hicrî-Kamerî takvimin ay başlangıçlarını ilmî metodlarla tesbit ederek bu konuya açıklık getirdi. Kandilli Rasadhânesinin çalışmalarından günümüzdeki öteki İslâm ülkeleri de faydalanmaktadır.

Eserleri: **1) Eski Hitay Takvîmi, 2) 19 Haziran 1936'da Küsûfı Küllîsi** (19 Haziran 1936 Güneş tutulması), **3) TürkTakvimi, 4) Eski Türklerde Hey'et ve Takvim, 5) Rub' Tahtası, Nazariyyât, 6)Ders Notları.**

FATİN RÜŞTÜ ZORLU;

Türk siyâset ve devlet adamı. 20 Nisan 1910'da İstanbul'da doğdu. 1960 İhtilâli sonrasında 16 Eylül 1961'de İmralı Adasında asılarak idâm edildi.

Galatasaray Lisesini, ParisÜniversitesine bağlı Siyasal Bilimler Fakültesini ve Cenevre Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra Dışişleri Bakanlığına girdi. Bu bakanlığın çeşitli kademelerinde yaptığı başarılı hizmetlerden sonra 1951'de Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreteri oldu. 1952'de Büyükelçiliğe yükseltilerek Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilâtında (NATO) Türkiye Dâimi Temsilciliğine tâyin edildi. Siyâsî hayata atıldığı 1954 ve sonra 1957'de Demokrat Partiden Çanakkale Milletvekili seçildi. Menderes hükümetlerinde Mayıs 1954-Kasım 1955 arasında Başbakan Yardımcılığı; Temmuz 1957-Kasım 1957 arasında Devlet Bakanlığı ve Kasım 1957'den 27 Mayıs 1960 İhtilaline kadar da Dışişleri Bakanlığı yaptı. Dışişleri Bakanlığı sırasında millî çıkarların savunulmasında özellikle Kıbrıs Meselesinde başarılı oldu.

27 Mayıs 1960 İhtilâlinde diğer hükûmet üyeleri ve Demokrat Parti yöneticileriyle beraber tutuklandı. Yassıada'da kurulan mahkemece idâma mahkûm edildi.Millî Birlik Komitesinin de onayıyla 16 Eylül 1961'de asılarak idâm edildi. 1990'da çıkarılan bir kânunla îtibârı iâde edildikten sonra İmralı'daki nâşı, 17 Eylül 1990'da devlet töreniyle Topkapı'da yapılan Anıt Mezara nakledildi.

FATMA ALİYYE HANIM;

romancı, yazar. 1864 senesinde İstanbul'da doğdu. Ahmed Cevdet Paşanın kızıdır. Özel hocalar tarafından yetiştirildi. Fransızca ve Arabîyi öğrendi.

Babasının vazîfesi dolayısıyla Haleb ve Şam'da bulundu. Ahmed Midhat Efendinin teşvikiyle yazı hayâtına başladı. Romanlar yazdı, Fransızcadan tercümeler yaptı. İkinci Abdülhamîd Hanın yâverlerinden Fâik Paşa ile evlendi. 1897 Türk-Yunan savaşında Asker ve asker âilelerine yardım gâyesiyle Cemiyet-i İmdâdiyye isimli bir dernek kurdu. 1908 Meşrûtiyet devrine kadar gittikçe artan bir şöhrete kavuştu. 1908 senesinden sonra yazı hayâtından uzaklaştı. Fatma Âliyye, ilk romanlarında Fransız romanlarının tesirinde kaldı. İlk kadın romancı olması dolayısıyla, ismi Avrupa ve Amerika'da duyuldu. Devrinde mühim sayılacak romanlar yazdı. **Nisvân-i İslâm** isimli eseri, Fransızcaya ve Arabîye, **Ûdî** isimli romanı Fransızcaya çevrildi. 1936 senesinde İstanbul'da vefât etti.

Eserleri:

Hayâl ve Hakîkat, Muhâdarât, Re'fet, Ûdî, Enîn. En meşhur eseri **Muhâdarât'**tır. Eserleri, zamânında çıkan gazete ve dergilerde tefrika edilmiştir. Kadınlarla ilgili makâleleri, **Hanımlara Mahsus Gazete**, **İnkılâb**,**Mehâsin** ve **Ümmet**'te yayınlanmıştır.

FAY;

Alm. *Gesteinsspalte (f),* **Fr.** *Faille (f),* **İng.** *Fault.* Yerkabuğunda yukarıdan aşağı çatlak ve kırılma yüzeyleri boyunca, gözle fark edilebilecek ölçüde bir kayma, yer değiştirme bölgesi. Kayma hareketinin meydana getirdiği düzleme "fay düzlemi" veya "fay aynası" denir. Bu düzlem üzerinde çoğunlukla ve sürtünme sebebiyle, kayma kertikleri husule gelir. Bunlar kaymanın yönünü tâyine yararlar. Fay bölgesinde yatay tabakaların cinsi kesikli bir değişikliğe uğrar.

Fay düzlemi, tabaka gibi, doğrultu ve eğimi ile belirtilir. Fayın doğrultusu, fay düzleminin yatay düzlemle yaptığı ara kesittir. Eğimi ise, fay düzlemi ile yatay düzlem arasındaki açı olup, değeri doğrultuya dikey bir düzlem üzerinde ölçülür. Fay düzleminin yeryüzüyle yaptığı ara kesite de "fayın izi" veya "fay çizgisi" (fault trace) denir.

Fay düzleminin alt kısmında değişik kalınlıkta, fay breşi veya milonit zonu teşekkül eder. Bu kısım birbirine nazaran yer değiştiren iki blok arasındaki kayaların mekanik olarak parçalanmaları ile meydana gelir ve çok defa yeni minarellerin teşekküllerine veya yeraltı suyunun yeryüzüne çıkmasına elverişli bir ortam teşkil eder.

Fay düzlemi tam dik olmadığı zaman bu düzlemin üstünde bulunan parçaya "tavan bloku" (hanging wall), altında bulunan kısma da "taban bloku" (foot wall) denir. Bu iki blok arasındaki kaymanın miktarına da "atım" veya "röje" adı verilir. ab uzunluğuna "eğim atımı" (slip), ac'ye "dikey atım" ve cb'ye "yatay atım" denir. Eğimi 45°'den fazla olan faylara "büyük açılı", 45° den küçük olanlara ise "küçük açılı" faylar adı verilir.

Fay çeşitleri: Fayların geometrik sınıflandırması atım yönlerine göre yapılır ve eğim atımlı, doğrultu atımlı ve yan atımlı olmak üzere, başlıca üç gruba ayrılır.

Eğim atımlı fay, normal ve ters olmak üzere ayrıca iki sınıfa ayrılır.Normal fayda tavan bloku, taban blokuna nazaran, fay düzleminin eğimi boyunca aşağı doğru kayar ve bu suretle iki blok birbirinden uzaklaşır. Birisi aşağıda (aşağı blok), diğeri yukarıda (yukarı blok) kalır.Ters fayda tavan bloku, taban blokuna nazaran, fay düzleminin eğimi istikametinde, fakat aksi yönde, yukarı doğru kayar ve bu suretle iki blok birbirine yaklaşır. Biri diğerinin üzerine abanır. Fay düzleminin eğimi 45°den az olduğu takdirde,ters fay'a bindirme veya sariaj (Overthrust), boyuna düzlemi yatay veya yataya yakın olduğu zaman ise, örtme denir.

Doğrultu atımlı fayda blokların birbirine nazaran izafi hareketleri fay düzleminin doğrultusu boyuncadır. Bu fay neticesinde iki blok, yatay istikâmetinde birbirinden uzaklaşır. Bloklardan birisi üzerinde duran ve diğer bloka bakan bir kimseye göre, karşı blokun sağa veya sola doğru kaymış olmasına nazaran, fay, sağ yönlü veya sol yönlü ismini alır.

Faylar çevrenin yapısına bağlı olarak da sınıflandırılır ve bir takım gruplara ayrılır. Şöyle ki:Tabaka veya foliasyon doğrultusuna paralel olanlara doğrultu fayları denir. Bunların eğimleri tabakalaşma yüzeyine paralel değildir. Tabaka faylarında ise fayın doğrultu ve eğimi tabakalaşmaya paraleldir. Fayın doğrultusu tabaka eğimi yönünde veya bu yöne paralel olduğu hallerde eğim fayından söz edilir. Bunlar aynı zamanda enine faylardır. Diagonal faylar, tabaka doğrultularına nazaran eğik veya oblik olarak gelişmiş faylardır.

Boyuna faylar, çevrenin yapı elementlerine oldukça paralel bir şekilde gelişmiş olanlardır. Enine faylar ise çevrenin tektonik elementlerine, bilhasa kıvrım eksenlerine dik veya dike yakın doğrultuda olan faylardır. Tektonik elementlere paralel olanlara paralel faylar, kademeli olarak sıralanmış olanlara da kademeli faylar denir. Kenar fayları ve ışınsal faylar ise, çoğunlukta kubbe şeklindeki mağnetik kütlelerde, tuz damlalarında ve kapalı antiklinallerde gelişirler. Fayların alçak yerleri "Graben", yüksek yerleri "Horst" ismini alır.

FAYANS;

Alm. *Fayance,* **Fr.** *Faience, en faience,* **İng.** *Tiled, tile.* Avrupa ülkelerinde üzeri sırla kaplanmış çini veya seramiğe verilen ad. İtalya'nın Faenza şehrinden ismini alan Fayans doğu menşe'lidir. Avrupalılar kullanmadan önce Müslüman Araplar ve Türkler tarafından yaygın olarak yapılmış ve kullanılmıştır. Ancak Fayans adıyla değil de çini veya seramik adıyla anılmıştır. Avrupa'da ilk olarak İspanya'da, Endülüs Emevileri zamanında kullanılan, topraktan pişirilmek sûretiyle ve üzeri çeşitli motiflerle süslenerek yapılan fayans İtalya'da 15. yüzyılda yapıldı. Daha sonraki yüzyıllarda diğer Avrupa ülkelerinde de kullanıldı. İlk zamanlar, beyaz zeminin büyük bölümünün boş bırakıldığı, daha basit örneklerde bezeme yalnızca tek bir figür veya hânedan armasıyla, bunları çevreleyen geleneksel olarak çelenk şeklinde yapılan fayanslar, 18. yüzyılda tabak, kavanoz ve kâseler şeklinde yaygın hale geldi. Bu kapların üstüne günlük hayattan canlı renklerle çizilmiş resimler, millî olayların canlandırıldığı tablolar, eşya sâhibinin adından nükteli cümleler, masonik veya ticârî amblemler konuldu. Daha sonra

yapı malzemesi olarak da kullanıldı.

Türkiye'de fayans kelimesi daha çok kare (15 cm x 15 cm) ve dikdörtgen (5 cm x 15 cm) levhalar biçiminde ince (5,5 m), ön yüzü kalay sırlı, arka yüzü sırsız ve gözenekli bir yapı malzemesi olan karo fayans için kullanılmaktadır. Umûmiyetle mutfak, banyo gibi mekanlarda duvar kaplaması olarak değerlendirilmektedir. Kil, kaolin, kuvars, feldispat gibi seramik hammaddelerinin belli oranlarda karıştırılmasıyla hazırlanan çamurun kalıplarda preslenerek şekillendirilmesinden sonra 900°C'nin üstünde bir sıcaklıkta fırınlanmasıyla üretilmektedir. Fırınlama önce sırsız, sonra sırlı olmak üzere iki defa yapılır. Fayansın beyaz, renkli ve desenli çeşitleri vardır. (Bkz. Çini ve Çinicilik).

FAYANS (Soddy-Fajans) KÂNUNU;

Kendiliğinden Alfa, Beta ve Gamma ışınları yayan radyoaktif cisimlerin, atom numarasının değişmesi ile ilgili "Radyoaktif yer değiştirme kânunu"

İngiliz kimyâcı Frederick Soddy ve Polonya asıllı ABD'li fiziko-kimyâcı Kasimir Fajans tarafından bulunmuştur.

Maddenin en küçük parçasını teşkil eden atom, pozitif yüklü bir çekirdek ve çekirdeğin etrafında hareket eden negatif yüklü elektronlardan meydana gelir.Çekirdek, pozitif yüklü proton ve nötr nötronlardan meydana gelir.Nötr haldeki bir atomun proton sayısına atom numarası; proton ve nötron sayısının toplamına ise, kütle numarası veya atom ağırlığı denir.

Radyoaktif cisimler kendiliğinden çeşitli ışınlar yaydıklarından, atomlarının çekirdekleri, başka çekirdeklere dönüşür.Yayılan bu ışınlar üç çeşittir. Alfa, Beta ve Gamma ışınları. Alfa ışınları artı iki yüklü helyum çekirdeklerinden ibarettir. Beta ışınları elektronlardan, gamma ışınları ise elektromagnetik radyasyonlardan meydana gelir. Beta ışınları da primer ve sekonder olmak üzere ikiye ayrılır. Primer Beta ışını çekirdekte bir nötronun bir protona dönüşmesi sonucu meydana gelir. Sekonder ışınlar ise çekirdek dışından gelir.

Alfa ışınları + yüklerden meydana geldiğinden ve beta radyasyonu da + yüklerin artması şeklinde cereyan ettiğinden, radyoaktif bir atom, alfa ışını neşrederse atom numarası iki azalır, beta ışını neşrederse bir artar. Bu ifâdeye fayans kânunu denir. Buna göre, atom numarasını belirleyen değerler pozitif yüklerdir.

FAYTON (Bkz. Payton),

FAZ;

Alm. *Phase (f),* **Fr.** *Phase (f),* **İng.** *Phase.* Termodinamikte heterojen bir karışımdan mekanik yolla ayrılabilen, kimyâsal ve fiziksel bakımdan homojen madde.Maddelerin üç temel fazı, katı, sıvı ve gaz (buhar) hâlidir. Bunların yanında amorf ve plazma halleri gibi haller de faz olarak kabul edilir.

Buzlu su heterojen bir karışımdır.Katı olan buz fazı ile sıvı olan su fazından meydana gelmiştir.Su ve buzun her biri ayrı bir fazı gösterir ve yine her biri homojendir. Yâni su fazının özellikleri her tarafında aynı, kezâ buzun özellikleri de buzun her tarafında aynıdır.

Atom yâhut molekül dağılımı düzenli olan, her yerde aynı olan bir madde tek bir homojen faz oluşturur.Meselâ, çözünmüş şeker, boya ihtivâ eden bir bardak su, yalnızca tek bir sıvı faz meydana getirir. Eğer buna suda çözünmeyen bir şey, meselâ kum atılırsa, sistem iki fazlı olur. Kum tâneleri katı faz oluşturur.

Faz değişimi: Eğer katı bir cismin sıcaklığı, ısı verilerek arttırılırsa, sıcaklık belirli bir değere geldiğinde katı cisim sıvı hâle geçecektir. Katı cismin tamâmı sıvı hâle geçinceye kadar sıcaklık sâbit kalacaktır. Bundan sonra da ısıtmaya devâm edilirse, zamanla sıcaklık yine yükselir.Ancak belirli bir sıcaklığa erişildiğinde, sıcaklığın yükselmesi durarak, buharlaşma başlar. Bütün sıvı buharlaşıncaya kadar, sıcaklık sâbit kalır.Verilen ısı miktarı ile orantılı olarak buharlaşma olur.Açık bir kapta kaynayan sıvı ve bunun buharı, buharlaşmanın başladığı sıcaklıktan daha yüksek sıcaklığa çıkmaz.

Katı hâlden sıvı veya gaz hâline geçiş olayına "faz değişimi" ismi verilir. Faz değişiminin ortaya çıktığı sıcaklık seviyesi, hâdisenin meydana geldiği basınca bağlıdır. Katı, sıvı ve gaz fazlarının ortaya çıkması sıcaklık ve basınca bağlıdır. Bir maddenin sıcaklık ve basınca bağlı faz diyagramı çizilirse,üç eğri görülür. Bunlar, faz değişiminin ortaya çıktığı sıcaklık ve basınçlara karşılık gelir.

Karbondioksidin faz diyagramı bunun katı şeklinin oda sıcaklığında, erimeden buhar hâline dönüştüğünü gösterir. Bu sebeptendir ki, bir "kuru buz"dan söz edilir. Oksijenin faz diyagramı, bunun oda basıncında sıvı olması için odanın çok soğuk olması gerektiğini gösterir. Oda sıcaklığında ise, sıvılaşma ancak çok büyük basınç altında gerçekleşir.

Eğrilerin arasındaki bölgelerde madde yalnızca tek bir faz (katı, sıvı veya gaz) bulunur. Sıcaklık ve basınç değişmeleri eğrilerin üzerindeki noktalara ulaşmadıkça faz değişimi olmaz. Eğrilerin üzerinde yer alan herhangi bir basınç ve sıcaklık noktasında katı-sıvı, katı-buhar veya sıvı-buhar iki farklı faz denge hâlinde bulunur. Meselâ, sıvının Buhar basıncının ve sıcaklıkla değişimini gösteren eğri, sıvı ve buhar fazları arasında bir sınır oluşturur. Sıvı-buhar eğrisinin son noktası kritik noktayı gösterir. Bu noktanın üzerinde sıvı ve buhar birbirinden ayırt edilemez. Madde "akışkan" diye adlandırılır.

Üç eğrinin kesiştiği nokta üç fazın da dengede bulunduğu tek durumdur. Bu nokta bir tek basınç ve sıcaklıkta ortaya çıkar.

Fazlar kuralı: Termodinamik denge durumundaki bir sistemin değişkenleri arasındaki bağıntıyı veren ifâde F= C-p+2 şeklindedir. Burada F, sıcaklık, basınç ve kompozisyon (bileşim) gibi etkili değişkenlerin serbestlik dereceleridir. C, kimyâsal bileşenlerin sayısını, P ise faz sayısını gösterir. Bu ifâdeden anlaşılacağı gibi tek fazlı, tek bileşimli bir sistemin serbestlik derecesi ikidir ve sınır değerleri arasında herhangi bir sıcaklık ve basınç noktasına ulaşılabilir. Eğer bileşen sayısı bir ve faz sayısı iki ise (meselâ sıvı ve buhar) bu durumda serbestlik derecesi yalnızca birdir ve her sıcaklık için bir basınç değeri vardır. Bir bileşen ve üç faz için (diyagramdaki üçlü nokta) serbestlik derecesi yoktur. Sıcaklık ve basınç sâbit bir değere sâhiptir, değiştirilemez.

FAZ;

Alm. *Phase,* **Fr.** *Phase,* **İng.** *Phase.* Zamana bağlı olarak değişen akım, voltaj gibi fiziksel büyüklüklerin aynı yönde (pozitif veya negatif) aynı dalga şekillerinde, aynı değeri geçmeleri arasındaki zaman farkı. Meselâ eğer iki büyüklük aynı frekansa sâhip ise ve aynı yönde aynı zamanda sıfırdan geçiyorlarsa, bu iki büyüklük aynı fazda denir. Eğer sıfırdan geçme farklı zamanlarda meydana geliyorsa, bu iki büyüklük arasında faz farkı var denir.

Faz açısı: Fazın derece veya radyanla verilen ölçüsüdür. Yön değiştirerek değişim gösteren bir büyüklüğün bir dönüşü 360 derece veya 2 π radyana eşittir. Eğer iki büyüklük aynı fazda ise faz açısı sıfırdır. Eğer iki büyüklükten birisi pozitif en büyük değeri alırken diğeri negatif en büyük değeri alıyorsa, faz farkı 180 derece veya π radyandır.

Astronomide, ayın veya bir gezegenin yörüngesinde hareket ederken aldığı ışıkları dünyâya yansıtması sırasında, parlak görünen kısmında meydana gelen değişiklik de faz olarak isimlendirilir.

Eğer ay, dünyâ ile güneş arasında bulunuyorsa, dünyâya uzak kısmı aydınlandığından (güneş tutulması hâriç) bizim tarafımızdan görülmez olur.

Bu durum yeni ay olarak bilinir. Ay yörüngesinde harekete devâm ederken, batı kenarı güneş ışınları ile aydınlanır ve yeni aydan sonra hilâl fazı ortaya çıkar.

Dünyâ etrâfındaki dönüşünün ilk dörtte birinde (ilk dörtte bir fazı) ayın yarısı aydınlanır. Dünyâ, ay ile güneş arasında bulunduğunda (ay tutulması hâriç) dolunay durumu ortaya çıkar. Daha sonra ayın doğu kısmı aydınlanır. Sonuncu dörtte bir dönüşü arasında da yeni aydan önceki hilâl ortaya çıkar. Merkür, Venüs, Mars da benzer fazlara sâhiptir.

Elektrikte faz farkı denince, elektriksel işâretlerin zaman ekseninde aynı değerlerden geçtikleri zamanlar veya açılar arasındaki fark anlaşılır. Meselâ:

Y_1: A_1 Sin (wt+ϕ_1)

Y_2: A_2 Sin (wt + ϕ_2)

İşâret arasındaki faz farkı ϕ_1-ϕ_2'dir. Burada Y_1 ve Y_2 sinyal uzanımlarını, A_1 ve A_2 amplitütlerini (genlik), w ise pullasyonu (açısal frekansı), ϕ_1 ve ϕ_2 de fazları göstermektedir.

FÂZIL AHMED PAŞA;

Köprülü Mehmed Paşanın büyük oğlu. 1635 yılında Vezirköprü kasabasında doğdu. Yedi yaşında İstanbul'a geldi ve burada medrese tahsilini meşhur Karaçelebizâde Abdülazîz Efendiden alarak mezun oldu. On altı yaşındayken müderris oldu ve yirmi iki yaşına gelince Sahn-ı Semân Medreselerine müderris tâyin edildi. Sonra babası tarafından ilmiye sınıfından ayrılması istendi ve 1659 târihinde vezirlikle Erzurum vâliliğine gönderildi. Daha sonra Şam ve Halep vâliliklerinde bulunan Fâzıl Ahmed Paşa, babasının hastalanması üzerine, ona vekâlet etmek üzere Edirne'ye çağırıldı. Nihâyet 1661 yılında babasının ölümü ile 26 yaşındayken veziriâzamlığa getirildi.

FâzılAhmed Paşa, fâsılasız olarak 15 sene sadârette bulundu. Bu süre ile Çandarlızâde Halil Hayreddin Paşa ile oğlu Çandarlızâde Ali Paşadan sonra Osmanlı târihinin en çok iktidarda kalan

sadrâzamıdır. Ahmed Paşanın on beş sene süren sadâretinin dokuz senelik bir devri cephelerde muhârebeyle geçti. Üç sene Avusturya ile Macaristan'da ve iki buçuk sene Venediklilerle Girit'te ve üst üste üç sene de Lehistan'da savaştı.Osmanlı Devletine parlak zaferler kazandırdı. 1676 yılında pâdişâhla berâber Edirne'ye giderken yolda hastalandı ve hastalığı ağırlaşarak yola devâm edemedi. Ergene civârında, Karabiber çiftliğindeyken 3 Kasım gecesi 43 yaşında olduğu halde vefât etti.Cenâzesi İstanbul'a getirilerekDivanyolu'nda babasının yanına defnedildi.

Târihî kaynaklara göre Fâzıl Ahmed Paşa, vücutça uzun boylu, beyaz renkliydi. Hal ve tavrı mütevâziydi. Çok düzgün konuşur, karşısındaki kimseyi kolaylıkla ikna ederdi. Cömertti. Haksızlığın büyük düşmanıydı. Çabuk kavrayışlı, metin muhâkemeli, işlere kısa yoldan gitmesini bilen ve meselelere vakıf bir şahsiyetti. İhtiyatlı konuşur, gevezelikten hoşlanmazdı. Yapamayacağı şeyleri îmâ yoluyla da olsa, vâdetmezdi. Fâzıl Ahmed Paşa, fikir ve mütâlaaya kıymet verir, söz dinler, tecrübeli adamların fikirlerinden istifâde eder ve sonra harekete geçerdi. Muhârebelerde askerin gayretini arttırmak için esir ve belli sayıda kelle getirene yirmi kuruş bahşis vermekte idi. Fâzıl Ahmed Paşa, hemen hemen bir altının dörtte biri veya yarısı olan bu parayı tamâmen kendi kesesinden sarf ederdi. Bir gün kethüdâsı kendisine:

"Bu ihsâna sel gibi akça olsa yine dayanmaz!" demesi üzerine:

"Ya bizim akçemiz ne gün içindir.Hepsi böyle günlere fedâ olsun. Eğer kifâyet etmezse, ödünç alır yine veririz." cevâbını vermişti.

İlmiye sınıfından yetişen Fâzıl Ahmed Paşa, fıkıh ve kelâmda âlimdi. Yazısı güzel olup, sülüs ve nesih yazısını, meşhur hattat Derviş Ali'den öğrenmiştir.Hocası kendisini ziyârete geldiği zaman elini öper ve makâmında yanına oturturdu. Paşa, Devletin her yerinde hayır eserleri yaptırdı. Bunlar arasında Divanyolu'nda kütüphâne ve Dârülhadîs, Uyvar Kamaniçe ve Kandiye'de câmi, İzmir ve Çemberlitaş'taki han en önemlileridir.

FÂZIL HÜSNÜ DAĞLARCA;

son devir Türk şâirlerinden. 1914'te İstanbul'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Anadolu'nun çeşitli illerinde yaptı. Kuleli Askerî Lisesini (1933) ve Harb Okulunu (1935) bitirdi.Piyâde subayı olarak yurdun birçok yerinde bulundu. 1950'de yüzbaşıyken askerlikten ayrılıp, serbest hayata geçti. Bir yıl Basın-Yayın ve TurizmGenelMüdürlüğünde çalıştı. 1953'ten 1959'a kadar da Çalışma Bakanlığında iş müfettişliği yaptı. 1959'dan sonra İstanbul'da "Kitap" adlı bir kitâbevi kurdu.

İlk şiiri "Yavaşlayan Ömür" 1932'de **İstanbul Dergisi'**nde çıktı. 1940'ta **Çocuk ve Allah** ile edebiyat çevrelerinin dikkatini çekti. Yalnız şiir türünde eserler verdi.

Şiirleri: Dağlarca'nın şiirleri tür, şekil ve muhtevâ yönlerinden devamlı değişmeler göstermiş, şiirin özünde de değişmeler olmuştur. Şekilcilikten şeklin inkârına kadar, açık seçik söyleyişten mânâsızın ötesine kadar, zor tanınır ve zor izah edilir şiirleri vardır. Konu ve üslûp bakımından değişik görünen bu şiirlerde, şâirin tabiatına, şahsına bağlı bulunan ortak özellikler onu çağdaşı şâirlerinden ayırmaktadır.

Fâzıl Hüsnü, ilk şiirlerinden beri kendini çok zengin bir tabiatın sırları, gizlilikleri içinde bulur.Gördüğü, seyrettiği ile yetinmeyerek o sırları bol görüntüler, semboller, mecazlar vâsıtasıyla şiire yansıtır.

Ağırlık noktalarına bakarak şiirleri üç bölümde toplanabilir: Destanlar, toplumcu-gerçekci şiirler,felsefî-lirik şiirler.

Destanlar: Destan tarzı, Dağlarca'nın verimli olduğu ve çığır açtığı bir alan olup bu yönü ile yenidir. Ondan sonra bu yolda yazarlar çok görülmüştür.**Üç Şehitler Destanı, İstiklâl Savaşı, Delice Böcek, İstanbul Fetih Destanı...** gibi kitapları, takım şiirler hâlinde koçaklamalardır. Fâzıl Hüsnü bu koçaklama şiirlerinde hem târih gerçekleri ve savaş bilgilerine, hem de söylentilerine bağlanmaktadır.

Toplumcu-gerçekçi şiirleri: Bu tür şiirleri, daha çok; **Toprak Ana,Aç Yazı, Türk Olmak** kitaplarında bulunmaktadır. Şiirler Anadolu üzerine açık düşünceler söylemekle destandan ayrılır. Bu şiirler halkın ve yurdun hâline acıyan, koyu gerçekçi, isyancı, inkârcı mısralar hâlindedir. Kişiler, basit değil, karmaşık iç dünyâsı olan çok yanlı insanlardır.

Felsefî-lirik şiirler: Bunlar Dağlarca'nın asıl tarzı olan şiirleridir. Şöhretini sağlayan kitabı **Çocuk ve Allah'**tan başlayarak ruh derinliklerini, tabiat üstüyü ve madde ötesini gözetmiştir.İnsan ve nesnelerin sathını bırakıp özüne inmeye çalışmıştır. Şiirlerinde karanlık, aydınlık, ölümle-dirim, korkuyla ümit, nefretle sevgi, geçmişle gelecek birbirleriyle çarpışan ve birbirine karışan bulut kümeleri gibidir.Her bucaktaki sır ve gizlilik hem rüyâ, hem de gerçek şiir hâlinde şiire yansımaktadır.

Üslûp: Dağlarca, ŞeyhGâlib'in istediği gibi "bir başka lügat"la konuşan şâirlerdendir. Konuşma diline fazla iltifât etmemiş, kitâbî kelimelere de az yer vermiştir.Her şiirde değişik sözler aramıştır.O,

kelimelerle fazla oynayan bir şâirdir. Bâzı şiirlerinde iç ahenge önem verir. Şiirlerinde, âheng sağlamak için, kendince bir çeşit imâlelerden ve tabiat taklidi seslerden de faydalanmıştır. Fâzıl Hüsnü Dağlarca, buhranlarla, tatminsizliklerle dolu bir şâir olarak tanınır. Din, insan, hayat, ahlâk gibi konularda kendi yapısında bulunan kararsızlık ve bunalımlar, aynen şiirlerine aksetmiştir. Bu bakımdan kendinde ve eserlerinde çok keskin zikzaklara, tam ters dönüşlere çok sık rastlanır. Şiirlerini bu noktadan değerlendirmek, onun gerçek yapısını anlamak açısından faydalı olur.

Eserleri:

Havaya ÇizilenDünyâ (1935) **Çocuk ve Allah** (1940). **Daha** (1943).**Çakırın Destanı** (1945), **Taş Devri** (1945), **Üç Şehitler Destânı** (1949). **Toprak Ana** (1950),**Aç Yazı,İstiklâl Savaşı-Samsun'dan Ankara'ya** (1951)**, İstiklâl Savaşı-İnönüler,Sivaslı Karınca** (1951)**, İstanbul-Fetih Destanı** (1953)**, Anıtkabir** (1953)**, Delice Böcek** (1957)**,Batı Acısı, Mevlânâ'da Olmak-Gezi** (1958)**, Hoo'lar** (1960)**, Özgürlük Alanı, Cezayir Türküsü** (1961)**,Aylâm** (1962)**, Türk Olmak** (1963). **Yedi Mehmedler** (1964)**, Çanakkale Destanı** (1965)**, Dışardan Gazel** (1965)**, Yeryağ** (1965)**,VietnamSavaşımız** (1966).**KubilayDestanı** (1968)**, Haydi, 19 Mayıs Destanı** (1969).**VietnamKörü, Hiroşima** (1970), **Kuş Ayak, Malazgirt Ululaması** (1971), **Kınalı Kuzu Ağıdı** (1973)**, Hollandalı Dörtlükler** (1977)**, Nötron Bombası** (1981).

İstanbul Fetih Destanı'ndan

Sultan Mehmed'in Gemileri:
Bir sabah fermân ile uyandık İstanbul kıyılarında,
Bir sabah duyuldu, Sultan Mehmed:
"-Gemilerim karadan yüzdürülsün!
Dağlar Taşlar inledi:
"Emret!"

Kazıklarla yarıldı yer, ufuklarca
Saçılıp zümrüt göklere, gümüş böceklere merhamet
Acayip pınarlardan, meçhul koruluklardan geçtik
Zamanımızla durdu iki yanda
Geçmiş devirler sed sed
.....

İlk defa, bu koca dünyâ ilk defa,
Bir şey âşikâr oluyordu bütün milletlere ibret,
Tabiat üzerinde açan kuvvet gülü,
Allah'ın toprağı geçit veriyordu.
Türk'ün koluna hürmet.

.....

İniverdik uyumuşların önüne, karadan gemilerle,
Kesildiler, serâpâ nûr, serâpâ hayret.
Açıldı onlara Doğu'dan.
Bize Batıdan,
Ebediyet.

FÂZIL KÜÇÜK;

Kıbrıslı Türk siyâset ve devlet adamı. Kıbrıs'ın Lefkoşe kentinde 1906'da doğdu. Kıbrıs ve İstanbul'da öğrenim gören Fâzıl Küçük, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinde başladığı tıp tahsilini İsviçre'nin Lozan Üniversitesinde tamamladı. Paris'te beş sene uzmanlık öğrenimi gördükten sonra 1938'de Kıbrıs'a döndü.

İngilizlerin enosis hareketlerini bastırmaya çalıştığı bir dönemde siyâsî hayata atıldı. Kıbrıs Türk toplumunun örgütlenmesi için çalışmalar yapan Fâzıl Küçük, 1943'te Lefkoşe Belediye Meclis üyeliğine seçildi. Aynı sene **Halkın Sesi** adlı gazeteyi çıkarmaya başladı ve Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumuna da üye oldu. 1945'te Kıbrıs Türk Partisini kurdu. Parti'nin ismi 1955'ten sonra Kıbrıs Türkü Partisi olarak değiştirildi. Rumların enosis çabalarına karşı mücâdelesini yoğunlaştıran Fâzıl Küçük, 1958'de Türkiye'de yapılan Kıbrıs mitinglerine katıldı.

Fâzıl Küçük, 1959'da Kıbrıs'la ilgili Londra'da yapılan görüşmelere Türkler adına katıldı. Bu görüşmeler sonucunda Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmasına karar verildi. Londra ve Zürich antlaşmalarından sonra 16 Ağustos 1960'ta Kıbrıs Cumhûriyeti resmen devlet, Makarios Cumhurbaşkanı, Fâzıl Küçük de

Cumhurbaşkanı Yardımcısı oldu. Rumların Türklere 1963'te başlayan saldırıları yüzünden Fâzıl Küçük'ün Cumhurbaşkanlığı Yardımcılığı kâğıt üzerinde kaldı. Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi başkanlığına 28 Aralık 1967'de getirilen Fâzıl Küçük, 1973 seçimlerinde adaylığını koydu ve Cumhurbaşkanlığı Yardımcılığından ayrıldı. Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi başkanlığı vazifesi ise, Rauf Denktaş'ın Kıbrıs Türk Federe Devletinin başkanlığına seçilmesi üzerine sona erdi (1975). Fâzıl Küçük hayatının son yıllarında gazetecilik yaptı. 15 Ocak 1984'te İngiltere'nin Londra şehrinde öldü.

FÂZIL MEHMED PAŞA;

Dağıstan'da Rus birliklerine karşı çete savaşlarına katılan Türk komutan. Şeyh Şâmil'in yakın akrabâlarından olup, Dağıstan'da doğdu.

Ruslar Kafkasya'yı işgâl ettikleri sırada Şeyh Şâmil'le berâber yıllarca vatan müdâfaasında bulundu. Ancak Çarlık Rusyasına karşı giriştiği bu amansız mücâdele esnâsında esir düştü. Esâret hayâtı sırasında, Rusya'da askerî bir okulda eğitim gördü. Daha sonra Çar'ın muhâfız kıt'asında görev yaptı. Türkiye'ye geçtiği zaman kolağası rütbesiyle Osmanlı ordusuna katıldı. Bir çok muhârebelere katılarak başarılar kazandı. 1882 yılında liva rütbesiyle Belgrad'a gönderildi. Daha sonra Musul ve Bağdat'ta görev verilen Fâzıl Mehmed Bey, buralarda gösterdiği başarılar sebebiyle önce ferik sonra da birinci ferik rütbesiyle taltif edildi.

1914'te Birinci Dünyâ Harbi sırasında ordudan ayrılmış bulunan Fâzıl Paşa, ihtiyâç üzerine yeniden orduya katıldı. Kendisine önce Kafkas, sonra Irak cephesinde süvârî komutanlığı görevi verildi. İyi ata binmesi, iyi silâh kullanması ve cesâreti ile tanınan Fâzıl Mehmed Paşa, 1915 yılında vefât etti.Mezarı Bağdat'ta Azamiye Kabristanındadır.

Fâzıl Mehmed Paşanın, Fâzıl Ahmed Paşa ve Fâzıl Mustafa Paşa gibi devlet adamları yetiştiren Köprülüler âilesi ile bir münâsebeti yoktur.

FÂZIL MUSTAFA PAŞA (Köprülüzâde);

Köprülü Mehmed Paşanın küçük oğlu. 1637'de dünyâya geldi. Uzun müddet medrese tahsili görmüş olup, 1669'da babasının sadâreti zamânında zeâmetle dergâh-ı âli müteferrikaları arasına girmiş ve burada ilimle meşgul olup, vezir oluncaya kadar zeâmetle geçinmiştir.

Haziran 1680'de vezir olan Fâzıl Mustafa Paşa, 1683'te Niğbolu sancağı da verilmek sûretiyle Silistre (Özü) vâlisi ve Lehistan serdarı oldu. Lâkin veziriâzam Kara Mustafa Paşanın katli üzerine bu da gözden düşerek aynı yıl serdarlıktan azl olunup, emekli edildi. Kendisine Azaz ve Kilis sancakları arpalık olarak verildi. 1684 sonlarında Sakız muhâfızlığına gönderilen Mustafa Paşa, 1686'da Boğazmuhâfızı olup, kapıkulu ocaklarının cephede isyânı ve İstanbul'a hareketleri sırasında sadâret kaymakamlığıyle İstanbul'a dâvet olundu (1687). Bu sırada pâdişah bulunan Sultan Dördüncü Mehmed Hana karşı orduda bir isyan hareketi meydana gelmişti. Bu isyan ateşinin önüne geçilemediğinden, ordu daha İstanbul'a girmeden alınan tedbirlerle Dördüncü Mehmed Han hal edilip yerine kardeşi İkinci Süleymân Han pâdişah yapıldı.

Bu sırada veziriâzam olan Siyavuş Paşanın katline kadar, işler kayınbirâderi olan Fâzıl Mustafa Paşanın elindeydi.O, yeniçerilerin zorbalıklarına son verilmesi için veziriâzamı sıkıştırıyordu. Bunu bilen yeniçeriler veziriâzamı ölümle tehdid ederek onu Boğaz muhâfızlığı ile İstanbul'dan çıkarttılar. Hattâ katli için Şeyhülislâmdan fetvâ dahî istediler, ancak alamadılar.

Bu sırada Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulması için çâreler arıyan Sultan İkinci Süleymân, Şeyhülislâmın tavsiyesiyle 1689'da Fâzıl Mustafa Paşayı veziriâzamlığa getirdi.

Veziriâzamlığı zamânında önemli işler yapan Mustafa Paşa, ilk iş olarak bâzı vergileri kaldırdı.Yeniçeri ağalığına getirdiği Eginli Haseki MehmedAğa vâsıtasıyla yeniçeri ocağını ıslah edip,maaşlardan epey tasarruf etti. Bir kış boyu gerekli tedbirleri aldıktan sonra,Rumeli'yi Avusturyalılardan kurtararakBelgrad'ı geri aldığı gibi, düşmanı Tuna ve Sava'nın ötesine attı. 1691'de düzenlediği seferde Macaristan topraklarında Slankamen mevkiindeki muhârebede şehid düştü.Ancak cesedi bulunamadı. 55 yaşında şehid düşen Mustafa Paşanın veziriâzamlığı iki sene üç ay sürdü.Avusturya'ya düzenlediği ikinci seferi esnâsında SultanİkinciSüleymân vefât edip, yerine kardeşi SultanİkinciAhmed Han pâdişah olmuştu.

Fâzıl Mustafa Paşa, açık sözlü, riyâdan hoşlanmayan bir insandı. Cesur, atılgan ve son derece cömertti. İdâreyi ele alır almaz, hükûmeti ve orduyu işe yaramayanlardan derhal temizlemiş, Rumeli'de gayri müslimlerin yer yer ayaklanıp düşmana yardım etmelerinin sebebinin vergiler olduğunu görerek, onları hafifletmiş, ticârete serbesti vermiş ve bu sâyede dâhilî asâyişi temin eylemiştir.

İlme son derece düşkün olan Fâzıl Mustafa Paşa, ulemâya çok rağbet eder, fırsat buldukça da ilimle meşgul olurdu. Hadis ilminde ihtisas sâhibiydi. Konağı yanına yaptırmış olduğu kütüphâneden birçok

âlim ve muhaddisler istifâde ederlerdi.

FAZLÎ (Kara);

Divan şâiri.İstanbul'da doğmuş olup, doğum târihi bilinmemektedir.Asıl ismi Mehmed'dir. Babası saraçtı. İlk tahsilinden sonra şâir Riyâzî'den Fârisî okudu. Halvetî şeyhlerinden Zarîfî Hasan Efendiye talebe oldu. Şâir Zâtî'nin dükkânındaki edebî mahfile dâhil oldu. Şehzâde Mehmed'in sünnet düğününde yazdığı kasîdeyi Zâtî'nin aracılığıyla SultanSüleymân Hana sundu (1530). Şehzâde Mehmed'in Manisa sancakbeyliği sırasında dîvân kâtipliği yaptı. Şehzâde Mehmed'in ölümü üzerine Şehzâde Mustafa'nın , onun öldürülmesi ile de Şehzâde Selim'in dîvân kâtipliğinde bulundu. Kânûnî SultanSüleymân Han tarafından reisülküttaplığa getirildi (1562). 1564 senesinde vefât etti.

Fazlî, dînine bağlı, derviş mîzaçlı, tasavvuf ehli bir kimseydi. Şiir ve inşâda devrinin tanınmış şahsiyetlerindendi. Çok şiir yazardı. Süslü kasîdeleri, çift kâfiyeli gazelleri, mersiyeleri, bilhassa Şehzâde Mustafa için yazdığı yazıları çok beğenilmişti. Bâzı şiirlerinde Zâtî'nin tesiri görünür.Çok şiir yazmasına rağmen dîvân tertib etmemiştir. Bin civârında tasavvufî rubâîleri vardır.

Eserleri: Hümâ ve Hümâyûn, 5000 beyit civârında bir mesnevî, **Lehçet-ül-Esrâr** (mesnevî), **Nahlistan** (mensur hikâyeler), **Gül ü Bülbül** en tanınmış eseridir. Almanca'ya tercüme edilmiştir.

FBI (Bkz. Federal Soruşturma Bürosu)

FECR;

Alm. *Morgendammerung (f),* **Fr.** *Aube, aurore (f)*, **İng.** *Dawn.* Sabaha doğru, tan yerinin önce nokta ve sonra da ince bir iplik gibi ağarması ile başlayan vakit. Fecrin doğuş ânı, nehâr-ı şer'î (yâni İslâm dîninin gündüz kabul ettiği zaman) ile, imsâk vaktinin (oruca başlama zamânının) başlangıcıdır. Fecr sözü, tek başına kullanıldığında, Fecr-i sâdık (hakîkî fecr) kasdedilir. Erken sabah periyodunda meydana gelen bu olayda, doğudaki ufukta, bir noktada başlayan aydınlık, beyaz bir çizgi hâlinde başlayarak karanlık ufuk çizgisinin üzerinde yayılır. Sabaha yakın, gece karanlığının yerine aydınlığın gelmeye başlaması iki safha hâlindedir.Önce fecr-i kâzib doğar, bir müddet sonra hakîkî sabah aydınlığı olan fecr-i sâdık doğar.

1. Fecr-i kâzip: Sabaha karşı doğuda, tabanı ufukta bulunan bir koni şeklinde ve ufuk hattına dik bir tulum başı veya bir kurt kuyruğunu andırarak meydana çıkıp, bir süre sonra kaybolan geçici aydınlıktır. Bu sebepten bu fecre, kâzib, yâni yalancı fecir denilmiştir. Birinci fecir de denir. Bu fecir doğarken, gökyüzü (semâ) yukarı doğru aydınlanır.Sonra tekrar kararır. Fecr-i kâzib, yaklaşık olarak güneşin irtifâ'ı H = -21 derece iken başlar, direk gibi semâya yükselir. Sonra erimiş kar gibi ufka inip yayılır.Tedricen (yavaş yavaş) zayıflar. H = - 19 derece olunca Fecr-i sâdık doğar, Fecr-i kâzib yok olur.

2. Fecr-i sâdık: Birinci fecri tâkibeden karanlıktan bir müddet sonra, fecr-i sâdık denilen beyazlık başlar. Bu beyazlık, bir ışın (aydınlık) biçiminde, ufukta bir noktada belirir. Sonra beyaz bir çizgi şeklinde ufka yayılır ve genişler.

Fecrin doğuş ve bitiş ânının tâyin ve tesbiti mühim bir konudur.Açık denizlerde gemilerin seyri, vakit tâyinleri ve buna bağlı olarak,İslâm dîninde namaza ve oruca başlama vakitlerinin tesbiti bakımından ehemmiyet arz eder. Bunun için özellikle İslâm âlimleri, astronomi ilmine âit bilgilerin meydana çıkarılmasında yüzyıllardan beri uzun çalışmalar yapmışlardır.

Fecrin iki türlü olduğu, oruca ve namaza başlama vaktinin "fecr-i sâdık" denilen beyazlığın doğması ile başladığı, hadîs-i şerîf ile bildirilmiştir. Peygamber efendimiz buyurdular ki:

Fecir ikidir.Kurt kuyruğuna benzeyeni (fecr-i kâzib olanı)**, herhangi bir şeyi haram kılmaz. Fakat ufukta yayılanı** (fecr-i sâdık olanı)**, sabah namazının kılınmasını helâl ve** (oruç zamânında) **yiyip içmeyi harâm kılar.**

Sabah namazı ve oruç aynı vakitte başlar. Dört mezhepte de, fecr-i sâdık ağarınca, ikisinin de vakti girer. Bu ikinci fecrin doğması, şarkta ufuk üzerinde beyazlığın başlamasıyle veya beyazlığın ufuk üzerine yayılmasıyle olur.Hesap ile güneşin üst kenârının ufuğun 19 derece altında olduğu an, yâni fecr-i sâdık'ın doğuşu bulunur. Beyazlığın başladığı bu imsak vaktinde oruca başlanır. İhtiyât olarak, beyazlığın ufuk üzerinde yayıldığı vakit, hesapla bulunan vakitten 20 dakika kadar sonra sabah namazı (selâtül-fecr) vakti girer.

Kur'ân-ı kerîmde (Bakara sûresi: 187) de:**"Gece ile gündüzü ayıran fecrin beyaz ipliği, siyahlıktan ayırt edilinceye kadar yeyiniz, içiniz!"** buyuruldu. Bu ipliklerin, gündüzün beyazlığı ile gecenin siyahlığı oldukları "fecir" kelimesiyle tefsir edilmiş, açıklanmıştır. Yoksa dikiş dikilen iplik demek

değildir.

FECR-İ ÂTÎ EDEBİYATI;

İkinci Meşrûtiyetten (1908) sonra, 20-30 yaşlarındaki genç edebiyatçıların kurduğu bir topluluk. Fecr-i Âtî, gerçekten bir edebî akım hüviyetini alamamış, ancakdevrin genç edebiyâtçıları tarafından yapılan bir kaç toplantıdan ibâret kalmıştır.

Servet-i Fünûn Dergisi, 1901 yılında kapatılınca, Servet-i Fünûncuların her biri bir yana dağılmıştır. 1908'de İkinci Meşrûtiyetin îlânından sonra da bunlar bir araya gelemediler. 1901-1908 yılları arasında yetişen bâzı gençler, Celâl Sahir'in başkanlığında Fecr-i Âtî (Gelecekteki Gün Doğuşu) adiyle **Servet-i Fünûn Dergisi** etrafında toplandılar. Faaliyete geçmeden önce görüşlerini **Servet-i Fünûn Dergisi'**nde bir beyannâmeyle açıkladılar. Bu bayannâmede:

"Edebiyâtsever ve azimli olduklarını, Avrupa'daki benzerlerinin küçük bir örneğini temsil etmeye çalışacaklarını, Garbın bu hususdaki fikirlerini,Şarkın ufuklarına nakletmek arzularını" belirtiyorlardı.

Sanatta ferdiyetçiydiler. (Sanat, şahsî ve muhteremdir.) görüşünde birleşiyorlardı.

Fecr-i Âtî yazarları kendilerinden önceki Servet-i Fünûn sanatçılarını inkâr ederek işe giriştilerse de, toplu olarak düşünüldüğü zaman yeni bir şey getiremediler. Yalnız aralarında bâzıları çeşitli yollardan yürüyerek, edebiyatımızın kazandığı en mühim şahsiyetler arasına girdiler.

Fecr-i Âtî'ye katılan başlıca sanatçılar:Ahmed Hâşim, Fuad Köprülü,Yâkub Kadri,Emin Bülent, Refik Hâlid, Hamdullah Suphi, Şehâbettin Süleyman, İzzet Melih, Ali Sühâ, Tahsin Nâhit, Fâzıl Ahmed, Fâik Ali, Celâl Sâhir vs. dir.

Netice olarak; bir sanat görüşü vermeye çalışan Fecr-i Âtî gençlerinin, kurmaya çalıştıkları bu topluluk çabuk dağılmıştır.

FEDERAL SORUŞTURMA BÜROSU (FBI);

ABD'de federal yönetime bağlı en büyük soruşturma kuruluşu. "Federal Bureau of Investigation" kelimelerinin baş harflerinin kısaltılmışı olarak FBI diye bilinir. Federal hükûmete bağlı başka bir kuruluşun hukûkî veya idârî kararla özel olarak vazifelendirdiği durumlar dışında federal yönetimi ilgilendiren her sahada soruşturma yürütmekle vazifelidir. Çalışmaları sırasında topladığı bilgilerden çıkan neticeleri Washington **D.C.**'deki ABD Adâlet Bakanına, yardımcılarına ve federe yargı bölgelerinde vazifeli savcılara bildirir.

ABD Federal Soruşturma Bürosu olan FBI'ın târihi 1908'de ABD Adâlet Bakanı Charles J. Bonaparte'ın kurduğu Soruşturma Bürosuna kadar iner. 1924'te Büronun direktörlüğüne getirilen J. Edgar Hoover tarafından teşkilât yeniden düzenlenmiştir.

Adâlet Bakanlığının bir bölümü olarak Adâlet Bakanına bağlı ve ona karşı sorumlu olan FBI'ın, Washington **D.C.**'deki merkezinin yanı sıra ABD ve Porto Riko'daki büyük şehirlerde şûbeleri vardır. Ayrıca milletlerarası suçlar ve suçlularla ilgili konularda yabancı kuruluşlarla bilgi alışverişini kolaylaştırmak gâyesiyle çeşitli büyük yabancı şehirlerde irtibat büroları da vardır. Kuruluşun soruşturma işlerini yürüten 6000-7000 civârında özel ajanla birlikte geniş bir personel kadrosu mevcuttur.

Federal Soruşturma Bürosu, cezâ kânununun öngördüğü ve ABD'nin arzu ettiği konularda soruşturma yapmaya yetkilidir. Bu yetki; uçak korsanlığından çocuk kaçırma yoluyla şantaja ve beyaz köle ticâretine kadar 180 çeşit cezâ hukûku konusunun yanısıra ABD'nin taraf olduğu veya olabileceği hukuk dâvâlarıyla ilgili bilgi ve belge toplar. FBI'ın iç güvenlik sahasındaki sorumlulukları câsusluk, karşı çâsusluk, sabotaj, ihânet, isyana teşvik ve bunlarla ilgili iç güvenlik meselelerini ihtivâ eder. Bunlara bağlı bir vazife de iç güvenlikle ilgili bilgileri bütünleştirmek ve elde edilen neticeleri diğer ilgili federal kuruluşlara bildirmektir. Başkana bağlı Millî Güvenlik Konseyinin oluşturduğu ABD İstihbarat Kurulunda FBI da yer alır. Önemli makamlarda bulunan federal vazifeliler ile bu makamlara getirilmesi düşünülen kişilerle alakalı soruşturmalar da FBI tarafından yürütülür.

FEDERASYON;

Alm. *Bundesstaat; Föderation f,* **Fr.** *Fédération f,* **İng.** *Federation*. İki veya daha fazla devletin ortak ve fakat sınırlı olmayan hayâtî menfaatlerini sağlamak amacıyla birleşmelerinden meydana gelen bir devletler topluluğu.

Federasyon devlet şekli, konfederasyon devlet şeklinin ulaştığı son merhâledir. Bugün federasyon olan Amerika,Almanya ve İsviçre bir zamanlar konfederasyon devlet topluluğuydu.

Federasyonda, konfederasyonun aksine olarak, federasyona giren devletler arasındaki hukûkî bağ sözleşmesi değil, anayasa esastır.Yâni federasyonu meydana getiren devletler arasındaki alakayı düzenleyen metin, bir antlaşma değil bir anayasadır.

Federasyonda, topluluğu meydana getiren devletlerin üstünde bir federal devlet vardır. Bu devletin kendisine mahsus teşkilâtı bulunur. Federal devlet, federe devletlerin aracılığına muhtâç olmaksızın onların ülkesi ve vatandaşları üzerinde doğrudan doğruya egemenlik hak ve yetkilerini kullanır. Federasyonda ülke ve vatandaşlar aynı anda; bir tarafta federal devletin egemenliğine, diğer tarafta federe devletlerin egemenliğine tâbidirler.

Federasyonda federe devletlerin iç hâkimiyetleri olduğu halde, hâricî hâkimiyetleri yoktur. Dışa karşı hep federal devlet muhataptır. Başka ülkelerle münâsebetleri federal devlet yürütür.

Federasyonda, konfederasyonun aksine üye devletlere topluluktan ayrılma hakkı tanınmıştır.Sovyet anayasası, devletlere topluluktan ayrılma hakkını tanımış ise de (mad. 17), vaktiyle Ukrayna'nın gösterdiği ayrılma arzusu, çok kanlı bir şekilde karşılanmakla, buÊhakkın tamâmen göstermelik olarak verildiği ispatlanmıştır. 1990 sonlarında Litvanya'nın bağımsızlık isteğine Sovyetler askerle karşılık verdiler.

Federasyon yürütme organı, eski Alman Federasyonunda olduğu gibi, bir kraldır veya Birleşik Amerika'da olduğu gibi halk tarafından seçilmiş bir başkandır.Yahut İsviçre'de, Sovyet Rusya'da olduğu gibi, bir heyettir. Şekli ne olursa olsun, federasyonda yürütme organı oldukça güçlüdür.Yasama organı ise federasyonun mâhiyeti îcâbı dâimâ iki meclislidir. Bunlardan biri, üye devletlerin nüfûsuna bakılmaksızın her federe devletten eşit sayıda meydana gelen meclis, diğeri de yalnız federasyonun birliğini sağlayan ve ülkede yapılan bir seçimle teşkil edilen meclistir.

Târihin muhtelif dönemlerinde devlet topluluğu birkaç şekilde meydana gelir. ABD'de ve Almanya'da da görüldüğü gibi evvelce bağımsız olan devletler birleşir,; Biritanya İmparatorluğunda olduğu gibi bir tek devlet parçalanır ve bu parçalar yeni bağlarla birbirine bağlanır veya eski Rus Çarlığının parçalanıp, yerine SSCB'nin gelmesinde olduğu gibi, eski devletin parçalanmasından meydana gelir.

FEHÎM-İ ARVÂSÎ;

İslâm âlimlerinin büyüklerinden ve evliyânın meşhurlarından.Silsile-i aliyye denilen evliyânın otuz üçüncüsüdür. Osmanlı Devletinin son devirlerinde yaşadı. Seyyid olup, soyu hazret-i Hüseyin'e ulaşır.Lakabı, Hazret-i Şeyh ve Allâme'dir. Arvaslı olduğu için Arvâsî nisbesi ile meşhurdur. Babası,AbdülhamîdArvâsî'dir. 1825 (H. 1241)te Arvas'ta doğdu. 1895 (H.1313)te vefât etti. Kabr-i şerîfi,Van'da Müküs'ün Arvas köyündedir. Mensub olduğu temiz ve asîl âile; Anadolu'nun şark vilâyetlerinin ilim, irfân ve güzel ahlâk vasfının timsâli olmuştur. Dedelerinin her biri; zamanlarının âlimi, fazîlet örneği ve saygıdeğer fertleriydi.

Babası Abdülhamîd Efendiyi küçük yaşta kaybedenSeyyid Fehîm hazretleri ilim tahsiline başladı. Kısa zamanda Kur'ân-ı kerîmi hatm ve hıfzetti. Sonra ecdâdının kurduğu ve öteden beri ilim yayan büyük âlimler yetiştirenArvas ve HasanVelî medreselerinde Arabî ve fen ilimlerini okudu. Cezîre'ye (Cizre) gidip, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin talebelerinden Şeyh Hâlid-i Cezerî'nin derslerine devâm etti. Kısa zamanda emsâlini geçip meşhur olduğu gibi, dînî ilimleri ve zamânın fen bilgilerini de öğrendi.Tasavvufta ise, büyük âlim ve velî Seyyid Tâhâ-yı Hakkârî hazretlerinin huzûrunda mânevî olgunluklara erişip, icâzet-i mutlaka ile insanlara doğru yolu anlatmak ve öğretmek müsâdesi verildi.

Hocasının emrine uyup, aklî ve naklî ilimlerde zamânın yegâne âlimi oldu. "Allahü teâlâya hamd olsun. Seyyid Tâhâ'yı gördüm, tasavvufun ve hakîkatin ne olduğunu öğrendim." buyururdu.

Çeşitli ilimleri, hattâ zirâatı ve sanatları, siyâsal bilgileri de iyi bilen Fehîm-i Arvâsî hazretlerine, Van vâlisi ve devlet adamları gelip meselelerini sorunca, müşküllerini hâllederlerdi. Bütün bunlara rağmen yüksek bir tevâzû sâhibiydi.Hocasına gösterdiği edeb ve sadâkat karşısında hocası Tâhâ-yı Hakkârî; "Yeter Molla Fehîm! Kanâatime göre bugün ilimde bir ummansınız. Seyyid Şerîf Cürcânî hazretlerinden sonra ilimde seyyidlerin yüzünü siz güldürdünüz. Bu ilmi bu kadar yere sermeye hakkınız var mı?" buyurmuştur. Bu söze karşı da gösterdiği tevâzû ve arz-ı hâli üzerine, hocası onu kucaklayıp, çok yüksek mârifetlere kavuşturdu.

Seyyid Fehîm-i Arvâsî hazretleri, hocası Tâhâ-yı Hakkârî'nin vefâtı üzerine onun kardeşi Seyyid Sâlih ile sohbet etti. Daha sonra da hocasının yerine talebelere ders verip, insanlara rehberlik yaptı.

Sohbet ve dersleriyle pekçok insanın doğru yola kavuşmasına vesile oldu. Van ve havâlisinde çok sevildi ve hürmet gördü. İlmin, medeniyetin ve İslâm ahlâkının yayılmasında çok büyük hizmetler yaptı. Doksanüç Harbinde Ruslara karşı millî birliğimizi korumak için talebeleriyle birlikte Doğu Bâyezîd cephesine gidip, büyük muvaffakiyetler gösterdi.

Seyyid Fehîm hazretleri, hocası Tâhâ-yı Hakkârî'nin oğlu Seyyid Ubeydullah-ı Hakkârî ile birlikte hacca gitmek üzere Hicaz yolculuğuna çıktıklarında, önce İstanbul'a uğradılar. Sultan İkinci Abdülhamîd Han onların, İstanbul'u teşrîfini duyunca sarayına dâvet etti. Kendilerini sarayda misâfir edip, ziyâdesiyle ikrâm gösterdi. Sohbetlerine iştirâk etti.On iki günlük bir misâfirlikten sonra, Mısır'a gitmek üzere merâsimle Haydarpaşa'ya kadar uğurlandı.

Hac yolculuğu sırasında Mısır'a uğradığında, Mısır Ezher Üniversitesi ulemâsının günlerdir uğraştıkları hâlde çözemedikleri bir meseleyi çözdü. Ezher Reîs-ül-Ulemâsı (Rektörü) onun ilim ve takvâdaki yüksek derecesini görerek; "Yemîn ederim ki, bizim ilmimiz bu zâtın ilmi yanında denizde bir damla gibidir. Verâ ve takvâmız ise, bu zâtın verâ ve takvâsı yanında bir hiçtir." dedi. Kısa sürede Mısır'da şöhreti duyulan Seyyid Fehîm-i Arvâsî, bir müddet daha Mısır'da kalarak bâzı müşkil meseleleri halletti. Bir müddet sonra oradan ayrıldı.

Hicaz'a varınca buranın âlimleri ile de sohbet ve ilmî müzâkerelerde bulunan Seyyîd Fehîm-i Arvâsî'nin ilimdeki ve tasavvuftaki yüksek derecesi, Hicâz ulemâsı tarafından da takdir edildi.

Seyyid Fehîm hazretlerinin güzel ahlâkı, kerâmetleri sayılmakla bitmez. Kerâmetlerinin en büyüğü ve en açığı, Abdülhakîm Arvâsî gibi bir zâtı yetiştirmesidir. Seyyid Fehîm hazretlerinin, her biri büyük âlim ve kâmil olan talebe ve oğulları, bulundukları beldelere ilim saçmışlar, güzel ahlâk ve vatanseverlik ve muhabbeti aşılamışlardır.

Kerâmetlerinden biri şöyledir: Seyyid Fehîm hazretleri bir defâsında talebeleri ile Van Gölü kıyısında giderken, gölde bulunan Ahtamar Adasındaki Ermeni kilisesinden bir papaz çıkarak su üstünde yürümeye başlar. Talebeler bunu görünce, bâzılarının hâtırına;"Allah'ın düşmanı dediğimiz papaz, su üzerinde yürüyor da, evliyânın büyüğü, Allahü teâlânın sevdiği, seçtiği kulu bildiğimiz, Seyyid hazretleri acabâ neden yürümeyip kıyıdan dolaşıyor?" diye gelir. Seyyid Fehîm, bu düşünceyi anlayıp, mübârek ayaklarındaki nalınları ellerine alıp, birbirine çarpar. Nalınlar birbirine çarpdıkça papaz suya batar. Boğazına kadar gelince, bir daha çarpar. Batar ve boğulur. Sonra, böyle düşünen talebesine dönerek; "O, sihir yaparak su üstünde gidiyor, böylece sizin îmânınızı bozmak istiyordu.Nalınları çarpınca sihri bozulup battı. Müslümanlar sihir yapmaz.Allahü teâlâdan kerâmet istemekten de hayâ ederler." buyurdu. Kerâmeti ile papazın sihrini bozdu.

Seyyid Fehîm-i Arvâsî hazretleri buyurdu ki: "Tam tetkik etmeden araştırmadan hüküm vermeyiniz. Bilhassa talâka (boşamaya) âit meselelere karışmayınız. Ruhsatla (izinle) yetinmeyiniz.İmkân oldukça azîmeti esâs kabûl ediniz."

Seyyid Fehîm hazretleri, vefâtından altı ay önce âhiret seferinin hazırlığına başladı. Ölümün bir nîmet olduğunu, Hak teâlâya kavuşturacağını, her sohbetinde geniş olarak îzâh ederdi. Şimdi medfûn bulunduğu kabrinin yerine nazar ederdi.Vasiyetini yaptıktan sonra son nefesini; zikir, murâkabe, ihlâs ve **"İnnî küntü..."** (Enbiyâ sûresi: 87)âyet-i kerîmesini okuyarak geçirdi.Vefât edeceği gün, ikindi namazını otırarak kıldı. Vücûdunun zayıflığından secdeden başını Seyyid MuhammedEmîn'in yardımıyla kaldırabildi. Secdeden kalkınca, "Er'refîk-ul-a'lâ" diyerek vefât etti. Vefât haberi halkı üzüntüye boğdu. Binlerce talebesiyle sevenleri yetim ve mahzûn kaldı. Dokuz oğlu dört kızı vardı.

FEHÎM-İ KADÎM;

on yedinci asır divan şâirlerinden. Asıl adı Mustafa Fehîm'dir. Hayatı hakkında fazla bir bilgi yoktur. Babası, İstanbul'un Parmak Kaya semtinde gevrek ve kurabiye yapıp satan Mısırlı bir fellahtı. Bütün kaynaklarda 1644'te Mısır vâlisi olan Eyyüp Paşanın maiyetinde Mısır'a gittiği bildirilmektedir. Fehim'e 19. asır başlarında yaşıyan diğer divan şâiri Fehîm dolayısıyle Fehîm-i Kadîm ünvanı sonradan verilmiştir. Fehîm-i Kadîm zorluklar ve zaruret sebebiyle Mısır'a gittiğini bâzı manzumelerinde îmâ ediyorsa da, Mısır'da bir refaha kavuşamamıştır. Bir süre sonra Eyyüp Paşanın gözünden düşen Fehîm-i Kadîm İstanbul'a dönerken yolda vefât etti (1648).

Fehîm-i Kadîm, çok genç yaşta ölmesine rağmen, İran edebiyatını yakından tâkip etmiştir. Lirik ve karamsar bir şâirdir. Şiirlerinde yaşadığı yılların içtimâî hayatındaki akisleri görülmektedir. **"Rûzu Şeb"** redifli naatı, divan edebiyatı mensupları arasında şöhret kazanmıştır. On dokuzuncu asırda Leskofçalı Gâlib, Nâmık Kemâl, Hersekli Ârif Hikmet, Kâzım Paşa, Avni Bey, Üsküdarlı Hakkı Bey, Fehîm-i Kadîm'in tâkipçileri olmuşlardır.

Fehîm-i Kadîm'in yazdığı şiirleri küçük bir **Dîvân**'da toplanmıştır. Eserin 20'ye yakın nüshası vardır. Bâzı yazmaları karşılaştırılarak 1934'te yeni harflerle bir **Fehîm Dîvânı** neşredilmiştir.

Dîvân'dan

.....

Rûşen olsa mihr ü mehden de n'ola ol sîne kim

Cilve-gâh ide anı dîn-i Peygamber rûz u şeb

Ol Peygamber kim ziyâ-yı nûrıdur mihr ü mehi
Tîre tîh-i tîregîden nûra rah-ber rûz u şeb

Mihr-i eflâk-i nübüvvet mâh-ı levh-ı ıstıfâ
Ahmed-i mürsel kim âlem na'tin eyler rûz u şeb

.....

Açıklaması: O gönül elbette ay ve güneşten daha parlak olur. Yeter ki, o dînin yüce Peygamberi, o sineyi mesken edinsin. O Peygamber ki, ay ve güneş onun nûrunun ışığıdır. Karanlık çöllerde yürüyenlere rehberlik eder. Peygamberlik göklerinin güneşi, saflık ve tertemizlik levhasının ayı, peygamber olarak gönderilen Ahmed için gece gündüz bütün âlem medihlerde bulunur.

FEKETE, Lajos;

Macar Türkoloğu, 1891'de doğdu. Birinci Dünyâ Savaşında esir düştü. Türkçe öğrendi. Macaristan ve diğer Avrupa arşivlerindeki Türkçe vesîkalar üzerinde çalıştı. Bu çalışmalarını **Levetari Közlemenyek Dergisi'**nde yayımladı.Venedik, Dresten, Berlin'de çeşitli âilelerin ellerinde bulunan Türkçe vesîkaları inceledi. Bütün bu araştırmaları Macaristanda **Türk Hâkimiyetinde, Osmanlı Türk Diplomasisine Giriş** adlı eserinde yayımladı (1926).

Bir süre İstanbul'da Başbakanlık Arşivinde Türkçe vesîkaların tasnifiyle görevlendirildi. T.T.K. Şeref Âzâlığına seçildi. 1969'da Budapeşte'de öldü.

Eserleri: Estergon Sancağının 1570 Yılı Tahrir Defteri (1943). **Türk Devrinde Budapeşte** (1944). **Türk Mâlî İdâresinde Siyâkat Yazısı** (2 cilt, 1955)**, Budin'de Türk Mâliye Teşkilâtının 1550-1580 Hesap Defterleri, Gyula, Kaldy, Nagy ile Birlikte** (1962) adlı eserleri yayımlanmıştır.

FELÇ;

Alm. *Schlag-anfall, -fluss m, Lahmung f,* **Fr.** *Paralysie f,* **İng.** *Paralysis.* Sinirlerde veya kaslarda ortaya çıkan bir bozukluk dolayısıyla vücudun o parçasının hareket kâbiliyetinin bozulması veya azalması. Halk arasında "inme, nüzûl" gibi adlarla da anılan felç kelimesi hâdiseyi anlatmak için yetersiz kalmaktadır. Çünkü felcin de bir takım çeşitleri mevcuttur.

Hareket kâbiliyetini veren sinir yolları iki ana sinir hücresi grubundan meydana gelir: Merkezî grup sinir hücreleri (nöronlar) ve çevresel sinir hücreleri ve yolları. İşte felci meydana getiren olayın hasara uğrattığı bölgeye göre "merkezî" ve "çevresel" felçler ayırt edilir ve görülür.

İrâdî (istemli) hareketleri yaptıran sistemde ortaya çıkan bozuklukları iki ayrı bölgede ortaya çıkar: Üst motor sinir hücreleri grubu (üst motor nöron) bölgesi ve alt motor sinir hücreleri grubu (alt motor nöron) bölgesi. Normal işleyiş içinde beyinden çıkan veya refleks olarak meydana gelen uyarının bu iki sinir hücresi topluluğundan geçmesi gerekir.

Merkezî felçler: Yukarı motor nöron bozuklukları veya beyin hasarına bağlı olarak ortaya çıkarlar. Beyin kabuğu ve ona komşu alt kısımda meydana gelen kanama, damar tıkanması, urlar, kafatası kırıkları gibi hallerde vücudun karşı tarafındaki bir uzuvda felç olur. Beyin sapı hasarında aynı taraftaki kafa sinirlerine ait felçler ve karşı vücut yarımında da yarı feçler hasıl olur. Omiriliğin yukarı motor nöron bölgelerinde meydana gelen hasarlarda (özellikle trafik kazaları ve harp yaralanmalarında) iki taraflı veya belden aşağı kısımda ortaya çıkan felçler olur. Bu felçler aynı zamanda his (duyu) bozukluklarıyla beraberdir.Merkezî felçler daha çok "spastik" (katı) denilen tiptedir. Katı tip felçler kas sertleşmesiyle berâberdir. Bu tip felçlerde kısa süreli kas gevşekliği ve uzun süreli kas sertleşmesi, tek çift veya dört uzuvda birden ortaya çıkan kuvvet azalması, çeşitli reflekslerin bozuklukları görülür.

Çevresel felçler: Aşağı motor sinir hücreleri grubunda veya kaslara giden sinirlerde ortaya çıkan bozukluklar, bu tip felcin meydana gelmesinde sebeptir. Kas gevşekliği, felç, istek dışı hareketler, refleks kaybı ve kasların giderek zayıflaması halleri görülür. Felçler geniş bir alanda olmayıp, belli uzvu veya kas grubunu tutarlar.Çevresel felçler "yumuşak" tip felçlerdir.

Genel felç: Tam mânâda bir felç olmayıp, frengi hastalığından ileri gelen bir beyin-beyin zarı iltihabı sonucudur.Zihnî kâbiliyetlerin kaybedilmesi, mizaç bozulması, kontrolsüz hareketler ve konuşma zorluğu ile kendini belli eder.

Sinir sistemindeki bozukluklardan başka bâzı kas hastalıkları da felç manzarası arz edebilirler. Bu gibi felçlerde sinirler tamamiyle sağlam olup, kaslarda görev bozukluğu vardır.

Felçlerin ortaya çıkmasında birçok sebep sayılabilir.Yaralanmalar, beyin kanamaları, sinir sistemini

besleyen damarların tıkanması, mikroorganizmaların yol açtığı bazı enfeksiyonlar (çocuk felci gibi), sinir sistemine âit urlar, bunlardan en önemlileridir.

Felcin tedâvisi, olayı ortaya çıkaran sebebe karşı yapılır. Fizik tedâvi ve rehabilitasyon çalışmaları tedâvide önemli yer tutarlar. Bâzı felçler tamamen düzelip, o uzvun fonksiyonları geri dönebilir. Meselâ, ufak bir beyin kanamasına bağlı olarak ortaya çıkan sınırlı bir felç, kanamanın çekilmesiyle düzelebilir.Omurilik kesilmesine bağlı felçler ise düzelmezler.

FELDSPAT;

Alm. *Feldspat (m),* **Fr.** *Feldspath (m),* **İng.** *Feldspar.* Önemli bir mineral grubu. Tabiatta çok miktarda bulunur.Volkanik kayaların başta gelen bileşeni olup, alüminyum silikatin, potasyum, sodyum, kalsiyum ve nâdiren baryum bileşikleridir.İki ayrı tip kristal sistemde oldukları hâlde kristalleri çok benzerdir.

En önemli feldspatlar, ortoklas (potaslı feldspat, $KAlSi_3O_8$), albit (sudlu feldspat, $NaAlSi_3O_8$) ve onartit (kireçli feldspat, $CaA1_2Si_2O_8$)tir. Bu üç feldspat, birçok karışık billurlar (labrodorit, mikrolin) meydana getirir.

Feldspatlar, potas feldspatları ve soda-kireç feldspatları olmak üzere iki seriye ayrılabilir. Volkanik kayalar da ihtivâ ettiği sınıfa ve miktarlara göre sınıflandırılır.

Potas feldspatları: Bu serinin başlıca üyeleri, “ortoklas” ve “mikroklin”dir. Her ikisi de potasyum alüminyum silikattırlar. Potasyum yerine sodyum da geçmiş olabilir. Nitekim sanidin mineralinde % 50 nisbetinde sodyumlu bileşik vardır.Yeşilimsi mikroklin filizi, “amazon taşı”, yanar döner ortoklas filizi de “aytaşı” olarak isimlendirilir.

Soda-kireç feldspatları: Bu sınıfa albit’ten (sodyum alüminyum silikat) anortit’e (kalsiyum alüminyum silikat) kadar bir seri mineral girer. Bu seride 6 tip mineral belirtilmiştir.

	% Albit	**% Anortit**
Albit	100-90	0-10
Oligoklas	90-70	10-30
Andezin	70-50	30-50
Labradorit	50-30	50-70
Bitownit	3-10	70-90
Anortit	10-0	90-100

Bâzıları renkli olur ve yine aytaşı ve güneştaşı olarak isimlendirilirler.

Kullanılışları: Ortoklasın başlıca kullanılışı porselen endüstrisidir. Az bir kısmı da cam îmâlinde kullanılır. Aytaşı, güneştaşı ve amazon taşından, süs taşı olarak istifâde edilir.

FELLAH;

Alm. *Farmer (m),* **Fr.** *Fermier (m),* **İng.** *Farmer.* Arapçada çiftçilikle uğraşan kimselere verilen ad.Çok eskiden beri kullanılan, Mısır köylerinin ismidir. Fellahların ince uzun boylu, kolları uzun, bacakları ince, geniş omuzlu, uzun başlı olanları olduğu gibi, başları kısa, alınları biraz basık, gözleri büyük, burunları iri, ağızları geniş, dişleri küçük, dudakları kalın, kulakları yüksek, saçları az kıvırcık, seyrek sakallı tipte olanları da vardır.Arapların istilasından sonra Mısır’da yaşayan Fellahlar eski dil, kültür ve dinlerini kaybettiler. Bugün için Arap ülkelerinde yaşayan Fellahlar Müslüman olup, dilleri de Arapçadır. Fellahlar, dayanıklı oldukları için bugün dahi hâlen toprak işiyle uğraşırlar.

Mısır bölgesinde yaşayanların 1,5 milyona yakın sayıları vardır.Çok büyük mülk sâhibi olan Fellahların, Mısır’da yapılan reformdan sonra, arazilerinin bir kısmı ellerinden alındı. Âile başına düşen arâzi miktarı 90 hektar olarak sınırlandırıldı. Genellikle kerpiçten yapılmış, basık evlerde yaşarlar.

Türkiye’ye, Arabistan’dan gelip,Adana bölgesine yerleşip, zirâatle uğraşan fellahlar vardır. Bunlar İkinci Mahmud devrinde 1832 senesinde Kavalalı Mehmed Ali Paşanın oğlu İbrahim Paşa tarafından Osmanlılarla Mısırlılar arasındaki yapılan savaş sırasında, Mısır’dan getirilerek Adana bölgesine yerleştirilmişlerdir.

FELSEFE (Philosophie);

Alm. *Philosophie (f),* **Fr.** *Philosophie (f),* **İng.** *Philosophy.*Yunanca “philos” (sevgi) ve “sofia” (hikmet) kelimelerinden meydana gelmiş bir terim. “Philosophie” kelime mânası îtibâriyle “hikmet sevgisi”

demektir.Madde-hayat-yaratılış-kâinât-ruh-ölüm-ölüm sonrası gibi konularda insan gayretinin akla dayanarak ortaya koyduğu düşünce ve görüşlerin tamâmına "felsefe" denir. Felsefeden maksadın, "herşeyin aslını aramak" olduğu kabul edilir.

İlk ve ortaçağ filozofları felsefeyi "varlıkların, prensiplerin ve sebeplerin ilmi" şeklinde târif etmişlerdir. Günümüzün genel târifi ise; "Madde ve hayâtı, kâinât, cemiyet, rûh gibi varlıkları din ve tanrı konularını inceleyen düşünce gayreti ve bunun netîceleri." şeklindedir.

Eski Yunanistan'da bütün ilimler, felsefe içinde incelenirdi. Filozoflar, ahlâk, mantık, metafizik gibi asıl konularının yanısıra; astronomi, fizik, tabiat târihi gibi bilim dallarıyla da uğraşırlardı. Çünkü felsefenin temeli olan "düşünme", ancak "bilgi" ile mümkün olabilirdi. Fen bilgilerine, İslâm âlimlerinin çalışmaları netîcesinde zamanla müşâhede (gözlem), tedkik (inceleme), tecrübenin (deneyin) girmesiyle, bu bilgiler felsefeden ayrıldı.

M.Ö. 600 yıllarında yaşayan Tales (Thales), ilk filozof olarak kabul edilir. Mensubu olduğu İyon felsefe okulu; "Dünyâ neden yapılmıştır?" sorusuna cevap aramıştır. Bu soruya, çeşitli görüşler öne sürerek cevap verenlere; "Nereden biliyorsunuz?" suâli soruldu ve bunlara "sofistler" denildi ve bunlar eşyânın hakîkatini de inkâr ettiler. Sokrates ise sofistlerin düşüncelerini gülünç bularak, her şeyden önce "Neye yarar?" sorusuna cevap verilmesini, felsefenin temeli yaptı. Daha sonra gelen filozoflar bu sorulara "İnsan ve dünyâ niçin vardır?", "Kim var etmiştir?", "Ne zaman var olmuştur?", "Varlığı nasıldır?", "Sonunda ne olacaktır?", "Rûh nedir?", "Tanrı nedir?", "Ahlâk nedir?", "İdeal ahlâk nedir, nasıl olmalıdır?", "Toplumun düzeni ve irâdesinin prensipleri nelerdir?", "Eğitim ve eğitimden beklenenler nelerdir?"... gibi pekçok sorular bulup sordular ve bunlara kendi görüş ve anlayışlarına dayanarak cevap verdiler.

Her çağda gelen filozoflar, bir öncekilerin görüşlerinin eksik ve yanlışlarını göstererek kısmen veya tamâmen reddettiler ve bu sorulara yeni baştan cevaplar aradılar. Eski Yunan filozoflarından Eflâtun ve Aristo'nun, daha sonra gelen filozoflar üstündeki tesirleri daha uzun ömürlü oldu. Bugünkü felsefeyi İngiliz filozofu Froncis Bacon ile Fransız filozofu René Descartes'in kurduğu kabul edilir. Bu iki filozofun felsefede "metod" üstüne görüşleri kendilerinden sonra gelenleri de etkilemiştir.

Felsefenin tek dayanağı akıldır. Filozoflar, çeşitli bilgilerini akıllarıyle bir düzene sokarak, yukarıdaki sorulara cevap vermek istemişlerdir. Fakat, gerek zamanla tecrübî bilgilerin değişmesi ve gerekse bir başka insanın aklının bir önceki filozoftan daha farklı bir yapıya sâhib olması sebebiyle kurdukları felsefik sistemler şu veya bu oranda ve bâzan tamâmen değişmiştir. Böylece ortaya çıkan çeşitli felsefe okulları birbirini devamlı reddetmişlerdir. Felsefecilerin tek bildiği, hakikati, tekte değil, çokta; nihâyet hakta değil, bâtılda aramanın sanatıdır.Ancak bunlar akılları ile her şeyi çözmeye çalıştıkları için bir sonraki filozof, bir öncekini kötüleyerek yükselmektedir. Bunlar arasında târih boyuca stoacılık, epikurosçuluk, şüphecilik, yeni Eflâtunculuktan başka amprzim, doğmatizm, pragmatizm, pozitivizm, materyalizm, iskolatizm, transandantalizm, determinizm, realizm, idealizm, nihilizm, egzistansiyalizm, mistisizm gibileri de parlayıp söndü. Bu arada eski Çin ve Hind'de de çeşitli bakımlardan batı filozoflarına yaklaşan veya aynı felsefî görüşler öne sürenler oldu.Târih boyunca yaşamış filozoflar içinde Sokrates,Aristo, Eflâtun (Platon), Demokritos, Epikuros, Fârâbi, İbn-i Rüşd,Thomas, Montaigne,Bacon, Descartes, Spinoza, Berkeley, Kant, Hegel, KarlMarx, Schopenhauner, Ogüst Compte,Bergson,Hüsserl, Sartre meşhur olmuşlardır. Bunların hiçbiri zamânı ve coğrafyayı aşacak, yanlış ve eksikleri bulunamayacak sistemler kuramamış ve îzâhlar da yapamamıştır.

Gelmiş geçmiş bütün filozoflar, îmân bakımından üç sınıfta toplanır. Birincisi **Dehriyyûn** olup, Allahü teâlânın varlığına inanmayanlardır. Bunlar, bu âlem böyle kendiliğinden gelmiş ve böyle gidecektir. Bunu yaratan yoktur. Canlılar da böyle birbirlerinden üreyip sonsuz olarak sürecektir, diyorlar. İkinci kısımdakiler, **Tabîiyyeciler** olup, canlılarda ve cansızlardaki akıllara hayret veren intizâmı (düzeni) ve incelikleri görerek,Allahü teâlânın varlığını söylemişlerse de, tekrar dirilmeyi, âhireti, Cennet'i, Cehennem'i inkâr etmişlerdir.Üçüncü kısımdan olanlara **İlâhiyyûn** adı verilmiş olup, bunlar ilk ikisinin görüşlerini reddederek, yanlışlarını ve eksiklerini çok açık ve ağır şekilde bildirdiler. Fakat, peygamberlere ve peygamberlerin bildirdiklerine inanmadılar. Her üç kısımdakiler de gerçek ilim adamlarının inanacakları şekilde inanamadılar. Ebedî saâdetten mahrûm kaldılar.

İslâm dîninde felsefe yoktur. Çünkü felsefenin cevap aradığı soruların hepsine hiç değişmez ve aksi iddia ve isbat edilemeyecek bir mükemmellikte Allahü teâlâ tarafından cevap verilmiştir. **Kur'ân-ı kerîm,** yaratanı (Hâlık'ı) ve yaratılmışı (mahlûku) birbirinden kesin bir şekilde ayırarak, her şeyin aslını haber vermektedir. İnsan, ruh, yaratılış, hayat, ölüm, ölümden sonrası, ahlâk, cemiyet düzeni ve idâresi ve felsefecilerin akıllarına dayanarak îzâh etmeye çalıştıkları her şey,Allahü teâlâ tarafından, Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâma âyetler hâlinde bildirilmiş ve O da bütün insanlara, kıyâmete kadar değişmemek üzere, tebliğ etmiştir. Îmânın altı esâsı içinde bütün bunlar vardır ve kaynağı akıl değil vahiydir. Bunlar, insan aklından çıkmadığı için, fen bilgisinin, tekniğin, zamânın,

coğrafyanın ve insanların akıllarının değişmesiyle değişmez. Kıyâmete kadar bâkidir, devamlıdır. Îmânın altı esâsını iyi öğrenen, Muhammed aleyhisselâmın bildirdiği gibi inanan bir Müslümanın, felsefecilerden soracağı bir şey ve felsefe yapacağı bir konu kalmaz. Asırlar önce yaşamış bâzı büyük İslâm âlimlerinin felsefeyle meşgûl olduklarına dâir gelen haberlerin iki mânâsı vardır:Biri Yunan felsefesine cevaplar verdiği, diğeri de o zamanlar felsefe kelimesinin içinde yer alan matematik, mantık, fen ve tabiat bilgileri gibi ilimlerle meşgul olduklarıdır.

Batı âleminde ve bilgileri tamâmen batıya dayananlar nazarında, İslâm dünyâsındaki **tasavvuf**, felsefe zannedilmiş ve tasavvuf büyüklerinin (evliyâların) pek çoğu haksız ve yanlış olarak filozof olarak isimlendirilmiştir. "İslâm felsefesi" tâbiri de bu yanlışlıktan doğmuştur.

Ayrıca, İslâm felsefesi denilen bilgiler öne sürenler Ehl-i sünnetin dışındaki 72 sapık fırkanın (grupların) mensuplarıdır.Zâten bu fırkaların ortaya çıkışında yüksek din bilgilerine eski Yunan, Hind ve Acem felsefesinin kısmen de olsa karıştırılmasının veya bu fırkalara mensup din adamlarının, din bilgilerinde kendi akıllarına uymasının çok büyük tesiri olmuştur.

Tasavvuf, felsefe değildir. Mutasavvıflar da filozof değildir. Tasavvufun, İslâmî ilimler içindeki adı; "kalb ilmi" veya "ilm-i ahlâk"tır.Mutasavvıf; îmânın ve İslâmın şartları üstünde fikir yürüten, aklına dayanarak görüş açıklayan kimse değil, bunları Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) bildirdiğine uygun olarak, aklı ve vicdanı ile tam ve doğru anlayıp, insanlara açıklayan ve bunlara eksiksiz uyan Müslüman demektir. Bu zâtların ilmî ismi, "ulemâ-i râsihîn"dir. Tasavvuf ve mutasavvıf kelimeleri sonradan konulmuş kelimelerdir.Ayrıca, filozoflar akıllarına geleni söylemiş, bu âlimler ise Peygamber efendimizin bildirdiklerini, yâni Allahü teâlâ tarafından vahyedileni tekrarlamış ve açıklamışlardır. (Bkz. Tasavvuf, Ehl-i Sünnet)

İslâm dîninde "tefekkür" vardır ve çok kıymetli bir ibâdet olduğu bildirilmiştir.Tefekkür "Fikri, bâtıldan hakka çevirmek." olarak târif edilmiştir. Tefekkür eden kimseye "mütefekkir" denir. Tefekkürden maksat iki şeydir. Birincisi: Allahü teâlânın azametini (büyüklüğünü), kudretini düşünerek, insanın bu azamet karşısındaki acz ve zayıflığını anlayarak, O'na yönelmek ve sığınmak, eşyâdan, olaylardan, kâinattan ibret alarak, eserden müessire (o eseri yaratana) yol bulmak. İkincisi: Günlük hayatta karşılaşılan güçlük ve sıkıntıları yenmek, eşyâyı, ilmi ve tekniği İslâm dîninin bildirdiklerine uygun, insanların râhat ve huzûrunu temin etmek maksadıyla kullanmak için akıl ve fikir yormak. Her iki türlü tefekkürün de çok mühim olduğu ve birincisinin ikincisinden daha kıymetli olduğu bildirilmiş olup, her ikisi de Müslümanlara emredilmiştir. Bu yolda çalışanların en üstünü ve büyüğü olan hazret-i Ebû Bekr günler ve geceler boyu süren tefekkürden sonra:"İdrâkin aczini idrâk etmekten daha büyük idrâk olmaz." diyerek insanın Allahü teâlâyı anlamakta âcizliğini ve O'na teslim olmanın şart olduğunu belirtmiştir.

Yine İmâm-ı Gazâlî de; "Gördüm ki akıl izmihlâl (yıkılma) içindedir. Akıl daha kendisinden bile habersizdir. Her şey peygamberlik gerçeğindedir. Bu gerçeğe yapıştım ve kurtuldum." demiştir.

Hazret-i Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin; "Hocam Şems-i Tebrîzî'yi tanıyınca ona tâbi oldum. Aklıma uymadım, kurtuldum." sözü meşhurdur. İslâm âlimlerinin yüz binlerce cilt kitaplarında bu konu ile ilgili her söz, aynı şeyi tekrarlamaktadır. Dolayısıyla İslâm dünyâsında aklı temel alan bir felsefe olmamış, vahyin bildirdiklerine uygun tefekkür (düşünme, fikir yorma) olmuştur. Böylece akıl, yerinde kullanılmıştır. Hiçbir Müslüman, peygamberlik makâmının ve peygamberlerin bildirdiklerinin yerine aklını koymamıştır (Bkz. Akıl). Fârâbî, İbn-i Rüşd ve İbn-i Sînâ gibi bâzı filozoflar ve bid'at fırkaları, Yunan filozoflarının tesirinde kalıp, akla çok güvendikleri, nakli değil, aklı esas aldıkları, **Kur'ân-ı kerîm**i ve hadîs-i şerîfleri kendi akıllarına göre açıkladıkları için, doğru yoldan ayrılarak îmânlarını tehlikeye atmışlardır.

Akıl konusunda, felsefede kuru akılcılığı yıkan Bergson'a: "Siz akılcılık mesleğini yıktınız, ama metodunuz yine aklîdir!" denildiğinde, cevap olarak söylediği; "İşte aklın atacağı en nihâî (son) adım kendi aczini ve hiçliğini anlamasıdır!" sözü de pek mânâlıdır.

FEMİNİZM;

Alm. *Feminismus, Frauenbewegung,* **Fr.** *Féminisme,* **İng.** *Feminism.* Toplumun bütün alanlarında kadınla erkeğin eşit olduğunu savunan bir fikir hareketi.

Feminizm, felsefî bir fikir hareketi olarak ilk defâ batıda, kadınlara hiçbir değer verilmemesi, insan olarak sayılmaması sonucu Fransız devriminden sonra ortaya çıktı. Devrimci yazarlar, kadına bağımsız bir kişilik verilmesini, erkeğe tanınan bütün siyâsî hakların kadınlara da tanınmasını savundular. 1791'de **Kadın Hakları Beyannâmesi** yayınlandı, kadın kulüpleri kuruldu. Fransız devriminin etkisiyle, feminist düşünce İngiltere'ye de sıçradı. Daha sonra ABD ve bütün Avrupa ülkelerine yayıldı. 1883'te yayınlanan **Kadın ve Sosyalizm** isimli eserle kadın, siyâsî çalkantının içine sokuldu. 1903'te İngiltere'de kurulan ilk kadın derneği örgütü, ilk kavgayı da berâberinde getirdi: Devlet

binâları, istasyonlar, postahâneler yakıldı, milletvekillerine saldırıldı. 1920 yılında ABD'deki ilk feminist hareket, zencilere özgürlük hareketinin içinde görüldü. Günümüzde ılımlı feminizm, radikal feminizm gibi sıfatları kullanan bu akım; erkeklere düşmanlık, sokakları-barları-geceleri erkeklerle paylaşmak, analıktan, ev kadınlığından nefret etmek, kocanın soyadı kimliğini taşımamak gibi çeşitlilikler içinde hareketini sürdürmektedir.

Feminizme destek veren dünyâ çapındaki kuruluş, örgüt ve hareketlerden bâzıları; Dünya Kadınlar Birliği, Kadın Dernekleri, Devrimci ve Cumhûriyetçi Kadınlar Derneği, Sosyalist Fikir Kulüpleri, Lezbiyen Kulüpleri, Kadın Hakları Gazetesi, Pornografi ve Fuhuşa Karşı Eylem Birliği Örgütleri, Kadın Hakları Bildirisi, Kadın Hakları Evrensel Kongresi, Yerleşik Düzenlere Cephe Alan Devrimci, Sosyalist ve Komünist Hareketler'dir.

Eski Hind hukûkunda kadın, evlenme, mîras ve diğer hususlarda hiçbir hakka sâhip değildi. İsrâil hukûkunda âilede erkek mutlak hâkimdi. İran'da kız kardeşle evlenmek mümkündü. Eski Yunan ve Roma'da da kadın hiçbir hakka sâhip değildi. Meşhur Yunan filozofu Eflâtun'a göre: "Kadın elden ele, orta malı olarak gezmeli."; Aristo'ya göre de: "Kadın, yaradılışta yarı kalmış bir erkek"ti. Eski Çin'de kadın, insan bile değildi; ona isim bile verilmezdi.

Kadın-erkek münâsebetleri hazret-i Âdem ve hazret-i Havvâ ile başlar. Âdem aleyhisselâm ilk peygamber ve insanlara doğru yolu gösteren ilk rehber olduğu gibi insanların ilk babasıdır. Hazret-i Havvâ ise insanların ilk annesidir. Bu sebeple, hazret-i Âdem ile hazret-i Havvâ ilâhî vahy ile terbiye edilmiş ilk âiledir. Buna göre ilk âile ilkel değil, medenî ve yüksek değerlerle donatılmıştır. Âileler, hazret-i Âdem'den îtibâren doğru yolu gösteren Peygamberlerin nasîhatlarına uydukları müddetçe mesut ve huzurlu bir hayat yaşadı. Bütün semâvî (hak) dinler âilenin temelini meydana getiren kadına değer vermiştir. Dinler tahrif edildikçe (bozuldukça) kadına verilen değer azaldı, toplumda huzursuzluk başladı. Bugün Batıda hakîkî **İncil'**in emirlerine uyan bir âile düzeni kalmadı. İngiltere'de 11. asırda kocalar kadınlarını satardı ve onlara şeytan nazarıyla bakılırdı. Hattâ 1830'lara kadar Avrupa'da beyaz kadın ticâreti yapılırdı. Bu yüzden Avrupa ülkelerindeki kadınlar için feminizm gerekliydi. Fakat, bu sefer de bozuk Hıristiyan inancı, feminist hareketlere kaynak teşkil etti.

Feminizm, Batıda bir felsefî hareket olarak doğarken, İslâm memleketlerinde kadın, asırlardır huzur dolu bir hayat yaşadı. Müslüman erkek, hanımını mesud etmek için elinden gelen her türlü gayreti gösterdi. Hanımına karşı dâimâ güleryüzlü oldu. Ondan gelen her çeşit sıkıntıya katlandı. Hanımına memlekette âdet olan elbisenin en kıymetlisini giydirdi. Onu değil dövmek, üzmekten bile çekindi.

Eskiden İslâm memleketlerinde kadın çalışmıyor, evin ihtiyaçlarını erkek karşılıyordu. Kadın, kendi isteği ile erkekler arasına girmeden hafif işlerde çalışsa da, kazandığı tamâmen kendi malı oluyor, kocasının bu mal üzerinde hiçbir tasarruf hakkı bulunmuyordu. Yine İslâm ülkelerinde kadın ev işlerini yapmaya da zorlanamazdı. Kadın, ev işlerini bir hediye, bir lütuf olarak, dilerse yapardı.

Peygamber efendimiz; **"Müslümanların en faydalısı, zevcesine** (hanımına) **karşı iyi ve faydalı olandır."** ve **"Cennet, anaların ayakları altındadır."** buyurmuştur. Ayrıca **Vedâ Hutbesi'**nde kadınların haklarının gözetilmesini, bu hususta Allah'tan korkmayı, kadınların erkekler üzerinde-erkeklerin kadınlar üzerinde haklarının bulunduğunu, meşrû şekildeki her türlü giyim ve giyimlerin teminini tavsiye etmiştir. Avrupa'nın kadın haklarını savunmayı yeni yeni düşündüğü bir zamanda İslâmiyet, daha 14 asır (1400 sene) önce âilenin temelini meydana getiren kadına şeref ve îtibârını kazandırmıştı.

Feminizmin ortaya çıkışından önce, kadının durumu bir tefrit (tersine aşırılık) ise, feminizmden sonra ifrat (aşırı gitme, pek ileri varma) hâlini almıştır ki bu yüzden İslâm ülkelerinde feminizm îtibâr görmemiştir.

FEN BİLİMLERİ;

Alm. *Positive Wissenschaften,* **Fr.** *Positif sicience,* **İng.** *Positive Sciences*. Astronomi, biyoloji, botanik, kimyâ, jeoloji, matematik, tıp, fizik, zooloji gibi bilimlere verilen genel ad. Fen bilimlerinin esâsı, tabiattaki olayları incelemek, elde edilen bilgileri gruplandırmak ve aralarındaki ilişkileri ortaya çıkarmaktır. Fen, daha sonra değişik olayların sonucunu bu bağıntılar yardımıyla önceden haber verir.Meselâ yer çekimi ve gezegenlerin hareketini inceleyen ve bu konudaki bağıntıları ortaya koyan fen, güneş ve ay tutulmasının zamânını önceden bildirebilir. Hava hareketlerini ve bununla ilgili bağıntıları inceleyen fen, gelecek için oldukça gerçekçi hava tahmini yapabilir.

Bâzı olayların açıklanmasında karşılaşılan güçlükler, ortaya konan bağlantıların tekrar ele alınmasını ve bâzen bunlarda değişiklik yapılmasını zorunlu kılabilir. Tabiattaki olayların gözlem yoluyla incelenmesiyle elde edilen bilgiler değerlendirilerek genel bağıntılar araştırılır. Bunlar, olaylarla ilgili sebep-netîce ilişkilerinin yorumundan ibârettir. Bu ilişkilerin ortaya çıkarılması için hipotezler kurulur.

Deneyler yapılarak bu hipotezler devamlı kontrol edilir. Sonuçta, bu konuda bir teori veya bir kânun ortaya çıkarılır.

Fen bilimleri insanlık târihiyle birlikte var olmuştur.Yeryüzünde yaratılan ilk insan olan Âdem aleyhisselâma, peygamber olduktan sonra Allahü teâlâ tarafından Cebrâil isimli melekle kitap gönderildi. Bu kitapta dînî bilgilerin yanında fizik, kimya, tıp, eczacılık, matematik bilgileri de vardı. Akıl ve idrak sâhibi olan insan, kendisinin ilgi sahasına giren bu bilimleri zamanla ilerleterek bugünkü hâline getirdi. (Bkz.İlim)

FENÂRÎ ŞEMSEDDÎN (Bkz. Molla Fenârî)

FENER;

Alm. *Lanterne (f),* **Fr.** *Lanterne,* **İng.** *Lantern*. Yağmurlu veya rüzgârlı havalarda kullanılan, her tarafı camla kapatılmış mum veya lamba muhâfazalı aydınlatma aracı.

İnsanlar tarafından çok eski zamanlardan beri kullanılmaktadır. Avrupa'da bilhassa 16. yüzyıldan îtibâren evlerin merdivenleri, sofalar, odalar, güzel fenerlerle donatılmış, daha sonraları özel binâların bahçe ve içleri bunlarla süslenmiştir. Fenerlerin içinde önceleri mum yakılırdı. Yanıcı yağlara batırılan fitillerin yakılması esâsına dayalı fenerler de vardı. Petrolün bulunması bu fenerleri, hem iyice yaygınlaştırdı, hem de gazyağı kullanılmasına sebeb oldu. Bugün de, bilhassa köylerde kullanılan fenerlerde gazyağı yakılmaktadır.

Anadolu'da 20. yüzyıl başlarına kadar, her yerde yaygın olarak fenerin çeşitli tipleri kullanılmıştır. Bekçilerin, yatsı namazına gidenlerin, gezmek için çıkanların, yangına koşanların kullandıkları lambalar, yüzyıllarca insanlara faydalı olmuştur. Ramazan günlerinde, bayramlarda ve mühim günlerde önemli yerler geceleri fenerlerle süslenirdi. İstanbul'un fethinde gemilerde ve surların tarafında fenerlerle yapılan şenlikler Bizanslıları dehşete düşürmüş, gece yarısında hepsinin âniden aynı anda söndürülmesi halkı panik içinde kiliselere koşturmuştur.

Eski zamanlarda yine sokaklarda gezerken el-feneri taşırlardı. Bunlar bildiğimiz normal fenerlerden farklı yapıya sâhiptiler. Bu çeşit el-fenerlerinin muşambalı ve camlı olmak üzere iki çeşidi vardı.Camlı olan çeşitleri normal fenere benzerdi. Muşambalı el-fenerleri körüklü bir boru şeklinde olup, katlanarak kapanır ve istenildiği zaman kolaylıkla açılırdı. Bunlara "İşkembe fener" de denilmiştir.Muşamba fenerlerin dâire şeklinde olan alt ve üst kısımları pirinç veya gümüşten kabartma işlemelerle süslenirdi.Camlı fenerlerin bugün için de kullanılan elektrik, havagazı, gaz yağıyla yanan çeşitleri vardır.

Elektriğin köylere kadar yayılması, fenerlerin önemini oldukça kaybettirdi. Bugün daha çok gemici feneri ismiyle anılan tipleri bâzı yerlerde kullanılmaya devâm edilmektedir.

Modern el feneri (lambası): Günümüzde el fenerinin yerini el lambası almıştır. Tipik bir el lambasında önde küçük bir ampul ve arkasında silindirik bir yuvada bir veya daha fazla pil bulunur. Gelişmesini, Georges Leclanhés'in kuru pili (1866) ve Thomas Edison'un ampulü bulmasına borçludur.İlk defâ 1890'da piyasaya çıkarılmıştır.Modern cep lambalarında lambanın arkasında bir yansıtıcı ve pilleri ucunda sürekli teması sağlayan bir yay mevcuttur. Dolmakalem büyüklüğünden, 60 cm boyuna kadar değişik boyutlara sâhiptir. Evlerde, otomobil sürücüleri, sporcular ve kampcılar tarafından yaygın bir şekilde kullanılır.

FENER RUM ORTODOKS PATRİKHÂNESİ;

Ortodoks kilisesinin başpiskoposluğu. İstanbul'da Fener semtindeki Aya Yorgi kilisesinde bulunduğu için Türkiye'de Fener Rum Patrikhanesi adıyla anılmaktadır.

Birinci Constantinus'un (306-337) Roma İmparatorluğunun başkentini Roma'dan Bizans'a taşıması ve şehre Konstantinopolis (İstanbul) adını vermesiyle buradaki kilise başpiskoposluk mevkiine yükseldi. Böylece Bizans'ın daha önce bağlı bulunduğu Herakleia Perinthos Metropolitliği de Konstantinopolis'in yetki alanına girdi. Altıncı asırda piskoposun resmî ünvanı "Yeni Roma (Konstantinopolis) Başpiskoposu" ve "Ekumenik Patrik" idi. Hıristiyanlık Doğu Avrupa'nın büyük bölümüne (Bulgaristan, Sırbistan, Romanya, Rusya) Konstantinopolis'ten yayıldı. Bilhassa Osmanlıların akınlarına hedef olmaya başladıktan sonra zaman zaman bâzı Bizans imparatorlarının Doğu ve Batı kiliselerini birleştirme teşebbüslerine patriklik şiddetle karşı çıktı. Fâtih Sultan Mehmed Han İstanbul'un fethini gerçekleştirdiği sırada, son Patrik İkinci Athanasios, iki kilisenin birleşmesine karşı çıktığı için görevi bırakmış ve yerine tâyin yapılmamıştı.

Fâtih Sultan Mehmed, İstanbul'u aldıktan ve Ayasofya'yı da câmiye çevirdikten sonra Ortodokslara dînî hayatta serbest olduklarını, bir patrik seçerek patrikhânenin faaliyete geçirilmesini bir fermanla

bildirdi. Fermanda patrikhâneye çok geniş haklar tanınıyordu. Fâtih'in hiçbir mecburiyeti yokken onlara bir takım dînî imtiyazlar tanımaktaki gâyesinin; doğu ve batı kiliselerini birbirinden ayırmak olduğu belirtilmektedir. Esâsen, ikiye bölünmüş bir Hıristiyanlığı bu siyâsetiyle devam ettirmek istedi tezi akla ve mantığa uygun geldiği için kabul edilmektedir. Halbuki İslamiyetin müdafii olarak hareket eden ve hazreti Peygamberin müjdesine mazhar olan Fâtih Sultan Mehmed'in burada insana insan olma bakımından verdiği değer ortaya çıkmaktadır. O târihe gelinceye kadar hiçbir hükümdara nasip olmayan ve bugün için dahi uygulanması mümkün görülmeyen bu büyük toleransı ile Fâtih, insanlığın en yüksek mertebesine erişmiş hârikulâde bir şahsiyettir.

Patrik makamı, 1453-56 yılları arasında bugünkü Fâtih Câmiinin bulunduğu yerdeki Havâriyyûn Kilisesinde, 1456-1587'de ise Manastır kilisesinde kaldı. Buranın Fethiye adıyla câmiye çevrilmesinden sonra Fener'de Panakgia kilisesine (1587), buradan Balat'taki Hagios Dimitrios kilisesine (1597) ve son olarak da günümüzdeki patrikhânenin bulunduğu Aya Yorgi kilisesine taşındı (1601).

On yedinci yüzyıldan itibaren bâzı patriklerin siyâsetle uğraştıkları ve merkezî otoriteyi sarsıcı hareketlerde bulunmaları üzerine patrikhânenin haklarına kısıtlama getirildi. Devlete karşı tutum ve davranışları sebebiyle Patrik Porthenios IIIve Patrik Gregorios II asıldılar. 1821'de ise, Yunanistan'ın bağımsızlığı için ayaklanan Rum çetelerine para ve silâh yardımında bulunan ve Mora Ayaklanmasını açıktan açığa kışkırtan Patrik Gregorios, İkinci Mahmud Hanın emriyle patrikhânenin orta kapısında îdâm edildiler. Patriğin göğsüne asılan yaftada kendilerine bahşedilen imtiyazlar belirtildikten sonra; "Allah tarafından müeyyed ve bekâsı, Âyât-ı semaviyye ile sâbit bulunan din ve devlet" aleyhinde işlediği hıyânetler sayıldıktan sonra, başkalarına da ibret olsun diye idam edildiği ifade ediliyordu. Bu târihten îtibâren patrikhânenin ana giriş kapısı devamlı kapalı tutuldu. Rumlar hâlâ bu kapıyı intikam hissi ile kapalı tutmakta ve burada bir Türk büyüğü asılmadıkça açmayacaklarını ifade etmektedirler.

1829'da Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra patrikhane her geçen gün Yunan hükümeti ile işbirliğini arttırdı. Osmanlı topraklarında yaşayan Rumları pâdişâha ve idareye karşı devamlı kışkırtmaya çalıştı. Pâdişah aleyhinde çalışan gizli cemiyetleri destekledi. Birinci Dünyâ Savaşından sonra (1918) Türk topraklarının bir bölümünü Yunanistan'a bağlamak ve Bizans'ı yeniden diriltmek gâyesiyle harekete geçti. Bu amaçla Rum Matbuat Cemiyeti, Rum İttihadı Millî Cemiyeti, Etniki Eterya, Rum İzcilik Teşkilâtı, Rum Küçük Asya Cemiyeti ve Rum Trakya Cemiyeti gibi kuruluşları maddî bakımdan destekledi. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgâli üzerine, patrikhâneye Bizans'ın çift başlı kartal armasını taşıyan bayrağı çekildi. Ayrıca Ayasofya'yı da ele geçirip kubbesine çan ve kapısına Bizans bayrağı asmak isteyen patrikhâne, Sultan Vahideddîn Hanın özel muhafız birliğini buraya yerleştirmesi üzerine bu arzusuna kavuşamadı.

Kurtuluş Savaşının kazanılmasından sonra Patrik Doroteos ile patrikhânenin önde gelen din adamları Yunanistan'a kaçtılar. Türk milleti zor gününde kendisini arkadan hançerleyen patrikhânenin artık ülke sınırları dışına çıkarılmasını istiyordu. Nitekim Lozan görüşmeleri sırasında Türk murahhas heyeti, patrikhânenin artık İstanbul'da kalamayacağını kesin bir dille ifade etmişti. Buna rağmen İngiliz diplomatı Lord Gürzon'un İnönü ve Rızâ Nur'la görüşmesinden sonra patrikhânenin Türk topraklarında kalmasına müsâade edildi. Bu muahedeye göre patrikler TC uyruklu olarak ve Sen Sinot Meclisince seçileceklerdi.

1987'de patrikhâneye bağlı dört metropolitlik (Kadıköy, Adalar, Terkos, Bozcaada ve Gökçeada), 61 Rum Ortodoks kilisesi, 11 Rum manastırı faaliyet hâlindeydi.

FENERBAHÇE SPOR KULÜBÜ (FB);

Türk spor kulüplerinden. İstanbul'un Kadıköy ilçesindeki Fenerbahçe semtinde 1907 ilkbaharında Nûrizâde Ziyâ (Songülen), Âyetullah, Bahriyeli Necib (Okaner), Basra Vâlisi Hasan Beyin oğlu Gâlib, Hasan Sâmi (Kocamemi) ve Hintli Âsaf (Beşpınar) beyler tarafından kuruldu. Bu gençlere Moda ve çevresinde oturan, çoğu Saint Joseph Fransız okulu öğrencisi olan arkadaşları da katıldı. İlk amblemi Fenerbahçe Burnundaki ışık saçan fener, formasının ilk renkleri ise sarı-beyazdı. Fenerbahçe Futbol Kulübü adıyla 1908'de tescil edildi. Kulübün ilk başkanı da Nûrizâde Ziyâ Beydi. 1910-1911 sezonunda adı Fenerbahçe Spor Kulübü, renkleri de sarı-lacivert olarak değiştirildi. Futboldaki önemli yeri sebebiyle İstanbul'un "üç büyükler" adıyla anılan takımlarından biri oldu.

İlk zamanlar kadro sıkıntısı çeken FenerbahçeSpor Kulübü kadrosunu genişlettikten sonra 1911-1912 sezonunda İstanbul Pazar Ligi Şampiyonu oldu. Şampiyonluk, kulübün îtibârını yükseltti. Bu arada futbol dışı dallarda da faaliyet göstermeye başladı. 1913-14 ve 1914-15 sezonlarında da İstanbul Pazar Ligi Şampiyonluğunu kazandı. Cumhûriyet döneminde İstanbul Liginde dokuz defa, İstanbul Profesyonel Liginde 1952-53, 1956-57, 1958-59 sezonlarında olmak üzere üç defa şampiyon oldu. Türkiye Birinci Liginde; 1960-61, 1963-64, 1964-65, 1967-68, 1969-70, 1973-74, 1974-75, 1977-78, 1982-83, 1984-85, 1988-89, 1995-96 sezonlarında olmak üzere on iki defa şampiyonluk kazandı. Türkiye Federasyon Kupasını 1967-68, 1973-74, 1978-79, 1982-83 sezonlarında olmak üzere dört

defa, Cumhurbaşkanlığı kupasını yedi defa (1968-69, 1973-74, 1975-76, 1980-81, 1983-84, 1984-85, 1989-90), Başbakanlık kupasını altı defa (1945-46, 1946-47, 1950-51, 1973-74, 1980-81, 1988-89) aldı. Fenerbahçe futbol takımı 11 defa İstanbul Amatör Lig Şampiyonluğunu, 2 defa İstanbul Şilt Şampiyonluğunu, 3 defa Türkiye Şampiyonluğunu, 6 defa Millî Küme Şampiyonluğunu, 3 defa İstanbul Profesyonel Lig Şampiyonluğunu, 9 defa Spor Yazarları Kupasını, 3 defa Donanma Kupasını kazandı.

Fenerbahçe Spor Kulübünün 1944'te kurulan basketbol takımı yedi defâ İstanbul Basketbol Ligi Şampiyonu, üç defa Türkiye Basketbol Ligi Şampiyonu oldu. 1966-1967 sezonunda Türkiye Basketbol Kupası Şampiyonluğunu elde etti. Fenerbahçe Spor Kulübü futbol ve basketbolün dışında çeşitli spor dallarında da birçok Türkiye birinciliği aldı.

Atletizm, boks, jimnastik, eskrim, bisiklet, güreş, hokey, yüzme, yelken, tenis, kürek gibi spor dallarında da faaliyet gösteren Fenerbahçe Spor Kulübü milletlerarası spor organizasyonlarında önemli başarılar elde etti. 1966-67 Balkan Kupasında şampiyon oldu. Bu şampiyonluk Türk futbol târihinde ilk kazanılan başarıydı. Ayrıca atletizmde Avrupa şampiyonalarında ve olimpiyat oyunlarında da Fenerbahçeli atletler adlarını duyurdular. Fenerbahçeli atlet Rûhi Sarıalp'in 1948 Londra Olimpiyat Oyunlarında aldığı bronz madalya, Türkiye'nin milletlerarası atletizm dalında aldığı ilk madalyadır. 1955 Barselona Akdeniz Olimpiyatlarında Fenerbahçeli Ekrem Koçak birinci oldu. Dünyâ futbol karmasına ilk futbolcuyu (İsa Ertürk-1982), Avrupa Basketbol karmasına ilk basketbolcuyu (Efe Aydan-1982) veren Türk spor kulübü Fenerbahçe oldu. Fenerbahçe futbol takımı Avrupa kupalarında Nice, Manchester City, Csepel, MTK, Botonago, Arges Piteşti ve Bordeaux gibi ünlü takımları yendi.

Uzun yıllar yabancı teknik idârecilerle çalışan Fenerbahçe Spor Kulübü, ilk olarak Köln Spor Yüksek Okulunda öğrenim gören Yılmaz Yücetürk'ü futbol takımı antrenörlüğüne 1987'de getirdi. Spor tesisleri yönünden zengin bir kulüb olan Fenerbahçe'nin, Kadıköy'de Fenerbahçe Stadyumu, Kalamış Denizcilik Lokali, Dereağzı'ndaki Kapalı Spor Salonu, Çim Antrenman Sahası ve yardımcı tesisleri vardır. Fenerbahçe Stadyumu ilk olarak 1908 senesinde Papazın Çayırının düzenlenmesiyle kuruldu. 1929'da Fenerbahçe Kulübüne kiralandı. Yeniden düzenlenerek 1931'de açıldı. 1960'tan sonra yıkılarak yaklaşık 40.000 kişi alacak şekilde yeniden yapıldı ve 1981-82 sezonunda karşılaşmalara açıldı.

FENERBALIĞI (Lophius, Myctophum);

Alm. *Amglerfische (m.pl.),* **Fr.***Lophiidés (m.pl.),* **İng.** *Anglers (pl)*. **Familyası:** Fenerbalığıgiller (Lophiidae-Myctophidae). **Yaşadığı yerler**: Sıcak ve ılık deniz dipleri. **Özellikleri**: Başlarının üzerinde uzanan avlanma oltaları vardır. Myctophidae familyasının vücudunda çok sayıda ışık organı bulunur. **Çeşitleri:** Birçok türü vardır.

Fenerbalığıgiller familyalarının çeşitli türlerine verilen genel ad. "Lophiidae" ve "Myctophidae" olmak üzere iki familyası vardır. Korkunç görünüşlüdürler. Vücutları üstten basık bir armudu andırır. Tropik ve ılık denizlerin değişik derinliklerinde bulunurlar. Bâzıları 4000 metre derinliklerdeki karanlık diplerde çamurlu zemine yapışarak veya gömülerek yaşarlar. Çoğu 500 metre kadar derinlerdeki zeminlerde veya kıyıya yakın diplerde bulunurlar. Vücutları pulsuz ve kaygan derilidir.İri başları vücutlarının üçte ikisini kaplar.

Aşırı derecede açılabilen ağızlarında birkaç dizi uzun ve sivri diş bulunur. Uzun dişleri içe kıvrık kanca tiplidir.Avlarını yutarken sivri uzun dişleri, elastikî bir bağ sâyesinde geriye devrilerek ağzın içine yatar.Av boğazından geçtikten sonra tekrar dikilirler. Dişler çengel biçimli ve uçları ağzın içine doğru kıvrık olduğundan, avlarının ağızlarından kaçması imkânsızdır.

Başlarının üzerinde çubuk gibi dikilebilen avlanma tertibatları vardır. Bunu balık avlamada olta gibi kullanırlar. Derin diplerde yaşayanlar olta çubuklarının ucunu diledikleri zaman bir ampul gibi yakıp söndürebilirler.Zâten bu özelliklerinden dolayı "fenerbalığı" adını almışlardır. Dipte, sırığını sırtına yatırmış bir vaziyette hiç kımıldamadan bekler. Uzakta yüzen bir küçük balık sürüsünü görünce, avlanma sırığını diker ve balıkları cezbetmek için ampulünü yakar. Balıklar, parlayan kısmı yiyecek sanarak yaklaşırlar. Fenerbalığı, yavaş yavaş çubuğu ağız kısmına doğru kıvırır. Balıklar parlayan kısmın etrâfına toplandıkları an geniş ağzını açarak hızla ileri atılarak birkaçını yutar. Fotoforların (ışık saçan organlar) ışık yayma mekanizmaları cinslerde farklıdır.Anamaloyps cinsinin bireylerinde ışık organı, açılıp kapanır.Photoblepharon cinsinde ise, gözkapağı biçiminde gerçek bir zar fotoforları örter.

Fenerbalıkları çok oburdur.Kıyılara yakın diplerde yaşayanların çubuklarının ucu etlidir.Vücutlarının rengi zemine uygun olmakla beraber kum ve toprağa gömülerek kendilerini tamâmen gizlerler. 20 santimetreden 180 santimetreye kadar değişen çeşitli türleri vardır. Bizde 60-70 santimetreden 180 cm'ye kadar olanları 4-5 kg gelir.Göl ve az derin sularda yaşayan iri türleri, ucu etli çubuklarını dikerek yaban ördek ve kazlarını da tuzağa düşürüp avlarlar.

4000 m kadar derinlerde yaşayan ışık organlılarda erkek küçük olup, dişinin sırtında asalak olarak

yaşar. Fenerbalıkları yumurtalarını sümüksü uzun tüpler içinde bırakırlar.Görünüşleri çirkin olduğundan balıkçılar tarafından özel olarak avlanmazlar. İstakoz ağlarına takılıp yakalananların derisi yüzülerek piyasaya sürülür.İstanbul balıkhânesinde de bâzan rastlanır.

FENERLİLER;

Alm. *Fanarioten (pl.),* **Fr.***Phanariotes (pl),* **İng.** *Phanariots (pl).* Osmanlılarda devlet hizmetlerinde çalışmış, büyük makamlarda bulunmuş Rumlar hakkında kullanılan deyim.Merkezi Fener'de bulunan Rum Patrikhânesi etrâfında toplandıklarından bu ismi almışlardır. Bunlar çoğunlukla İstanbullu ve Egeliydiler. Fenerliler, Rum patrikliğine bağlı yarı dînî hizmet sâhipleriydi. Bunlar arasında lisan bilenler ve siyasî işleri kavrayanlar, Tanzimât dönemine kadar Osmanlı devletinin Avrupa devletleriyle olan münâsebetlerinde görev aldılar. Fenerliler, tercümanlık ve kâtiplik gibi görevlerden başka Eflak ve Boğdan beyliklerine de tâyin edildiler. Bu görevleri Romen târihi açısından incelendiğinde; bâzı sosyal ve iktisâdî çalışmaların yanında rüşvet, ahlâkî düşüş, vergilerin artması, arâzinin küçülmesi ve Yunan tesirinin artması görülür. Yâni Fenerlilerin,Eflak ve Boğdan'daki devri, bir inhitat (gerileme) dönemidir.

Fener'in târihî âileleri olan Fenerliler, 18. yüzyılın ikinci yarısından îtibâren Fener'i terk etmeye başladılar.Çoz zenginleşen Fenerliler Boğaziçi'ne yerleştiler.Özellikle Arnavutköy, Kuruçeşme ve Tarabya taraflarında oturmaya başladılar. 1821'den sonra, bu âilelerden birçokları İstanbul'u terk ederek, Yunanistan ve diğerAvrupa memleketlerine yerleştiler. Bugün Türkiye'de eskiden meşhur olan bu âilelerin soyundan gelen pek az âile kalmıştır.

Bunlardan, Prens ünvânını alan beylerin çocuklarına "beyzâde", hanımlarına "donma", kızlarına "domanica" adı verilirdi. (Bkz. Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi, Patrik).

FENİKELİLER;

eski çağlarda yaşamış Sâmi ırkından Akdenizli bir kavim. Kendilerini Kenanîler adıyla zikrettikleri sanılmaktadır. Doğusunda Lübnan Dağları, batısında Doğu Akdeniz kıyıları, güneyinde Ras Nakura Burnu, kuzeyinde Asi Irmağı bulunan alanda yaşayan Fenikeliler, denizci olduklarından Orta Doğudan Batı Akdeniz kıyılarına kadar yayılmışlardır.

Fenikeliler, bölgeye mîlâttan önce üç bin yıllarında gelmişlerdir.Aradus, Simyra, Tripoli, Cebal-Byblos, Beryte, Sidon, Tyros, Akkho liman şehirlerini kuran Fenikeliler, mîlâttan önce 2500 yıllarından îtibâren Mısırlılarla ticârî münâsebete başlamışlardır. Bu ülkeye ağaç ve nebâtî koku maddesi, zeytinyağı ve reçine ihrâc ederlerdi. Ancak siyâsî bakımdan iyi teşkilâtlanamadıklarından kısa zamanda Mısır'ın nüfûzu altına girdiler. İki bin yıllarının başında Hiksosların istilâlarına uğradılar. Mısırlılar istilâcılara karşı korumak bahânesiyle Fenike topraklarını tamâmen askerî işgâl altına aldılar.

Uzun süren karışıklıklardan sonra Fenike, 14. yüzyılın sonunda Mısır'ın işgâlinden kurtuldu. M.Ö. 9. yüzyılda ise, Fenike için Âsurlular büyük bir tehdid unsuru oldular. Zaman zaman Fenike üzerine seferler düzenleyenAsurlular bölgeyi kısa aralıklarla hâkimiyetleri altına aldılar. Fenike M.Ö. 6. yüzyılda Perslerin istilâsına uğradı. Daha sonra Büyük İskender tarafından zaptedilen Fenike, M.Ö. 65 yılında Roma'nın Suriye eyâletine bağlandı.

Akdeniz çevresinde birçok ticâret merkezleri ve koloniler kuran Fenikeliler, çöl kervanlarının uğrak noktaları olan Şam, Hama, Dibre şehirlerinden ticâret malları alıp satıyorlardı. Batı ile doğu arasındaki ticârete aracılık ve komisyonculuk edip, ithâlat ve ihrâcâttan büyük gelir sağladılar. Dokuma, işlenmiş deri, kırmızı boya ve koku maddeleri ticâret dallarının başta gelenleriydi.

Mezopotamya kavimlerinde olduğu gibi, Fenikeliler de, çok tanrıya inanıp, puta taparlardı. Tanrıları erkek ve dişi olmak üzere ikiye ayrılırdı. Ayrıca her şehrin bir tanrı ve tanrıçası vardı. Bereket tanrıçası Astart, tarım tanrıçası Atargatis en büyük tanrılarındandı. Dağlar ve tepelere tapınak yapıp, ilk doğan erkek çocuklarını tanrılarına kurban edip, oturarak tapınırlardı.

Fenikelilerin dili, Ken'an grubundan Samî dilidir. Alfabenin mükemmel hâle getirilmesi ticâret işlerini kolaylaştırmıştı. Fenike yazılı metinleri ticârî mâhiyettedir.Mîmârlıkta en çok kullandıkları malzeme, taş olmuştur. Evleri tek katlı olup, salonu, hamamı ve su kuyusu vardı. Tapınakları dikdörtgen şeklinde olup, koridorla avludan ve adak yerlerinden meydana gelir. Şehirleri kalın surlarla çevrilidir. Bronz işçiliği gelişmiş olup, doğuda en çok tutulan kâseleri meşhurdu.

FENOL;

Alm. *Phenol n, Karbolsäure f,* **Fr.** *Phénol, acide phénique, acide carbonique m,* **İng.** *Phenol.* Karbolik asit veya hidroksil benzen de denilen, çok yönlü organik bir bileşik.

Özellikleri: Formülü C_6H_5OH olup, benzen halkasındaki bir hidrojen yerine (-OH) grubu girmiştir. Erime noktası 41°C, kaynama noktası 182°C ve spesifik (öz) ağırlığı 1,07 g/cm^{3}tür. Saf hâlde renksizdir. Deri

ile temas ederse deriyi yakar ve zehirlidir. Fenikasit de denilen fenol, asidik özellik de gösterir.

Elde edilişi: Tabiî olarak kömür katranında bulunur ve buradan elde edilir. Klor benzene sodyum hidroksit etki ettirilerek elde edilir. Katalizör olarak bakır kullanılır. Ayrıca anilinden de elde edilir.

Kullanılışı: Fenol, çok geniş kullanma alanına sâhiptir. Fenolden başlayarak epoksi ve fenolik reçineler, aspirin ve diğer bâzı ilâçlar, zararlı ot ve böcek öldürücüler, azo boyar ve plastik maddeler elde edilebilir. Formaldehit ile asidik ortamda reaksiyona sokulursa novalak adı verilen ve vernik endüstrisinde kullanılan bir reçine elde edilir. Formaldehit ile bazik ortamda reaksiyona sokulursa ısı ile sertleşen bakalit elde edilir.

Bunlara ilâveten deterjan îmâlâtında kullanılan alkil fenoller de, fenolden elde edilirler. Fenol tüketiminin büyük bir kısmı naylon îmâlâtında kullanılan sikloheksanol ve epoksi reçinelerinin hammaddesi olan bifenol-A için olmaktadır.

Bilhassa eskiden fenolun %1-2'lik çözeltileri tıpta kaşıntı ilâcı olarak kullanılırdı. Ancak zihirli bir madde olduğu anlaşıldıktan sonra, bu maksatla olan kullanımı hemen hemen yok olmuş gibidir.

FENOLFTALEİN;

Alm. *Phenolphtalein n,* **Fr.** *Phénolphtaléine f,* **İng.** *Phenolphtalein.* Soluk sarı renkte, toz hâlinde bir organik bileşik. Formülü $C_{12}H_{14}O_4$ olup, erime noktası yaklaşık 250°C'dir. Alkolde çözünür. Fakat suda dâimâ çözünmez. Fenolftalein sıcak sülfürik asit veya çinko klorür mevcûdiyetinde (katalizörlüğünde) fenol ile ftalik anhidridin reaksiyonundan elde edilir.

Fenolftalein asit-baz indikatörü olarak kullanılır. Asitli ortamda renksiz olan fenolftalein bazik ortamda pembe renklidir.Nötral ortamda da renksizdir. Fenolftalein ilâve edilmiş asidik çözeltiye baz ilâve edilirse, çözeltinin ph'sı 7,3 olduğu an, fenolftalein çözeltiyi pembe renge boyar ve çözeltinin bazik olmaya başladığı anlaşılır. Fenolftalein asitli çözeltide renksiz trifenil karbinal türevine, bazik çözeltide ise kırmızı renkli kinoit yapılı bir bileşiğe dönüşür.

Fenolftalein çeşitli isimler altında müshil ilâcı olarak da satılır. Tesir mekanizması belli değildir.

FENOLİK REÇİNE;

Alm. *Phenolharz (n),* **Fr.** *Résine (f) phénolique,* **İng.** *Phenolic resin.* Plastik yapmak için kullanılan çok sayıdaki maddelerden bir tânesi. Fenolik reçinelerin çoğu fenol (C_6H_5OH) ile formaldehit (CH_2O)ten elde edilir. Fenolik reçinelere dayanan plastiğin ilki 1907'de elde edildi ve ismine bakalit denildi.

Fenolik reçineler şimdi plastik sanâyiinde çok büyük rol oynamaktadır.Çünkü mâliyeti düşük olup, mukâvemet ve dayanıklılık gibi çok faydalı tarafları vardır. Çeşitli miktarlarda pigment (boya), bağlayıcı maddeler veya plastik yapıcı gibi farklı maddeler katarak fenolik reçinelerin özellikleri değiştirilebilir. Böylece elektrikli ev âletleri, yaprak reçineler, fren balataları için yapıştırıcı, ısı izolasyonları, ağaç lifleri, kontraplak yapıştırıcıları, koruyucu kaplama gibi şeylerde kullanılır.

İki tip fenolik reçine vardır. Birinci tip fenolik reçine bazik katalizörün etkisiyle bir mol fenolün hiç olmazsa bir mol formaldehit ile reaksiyona sokulmasından elde edilir. Elde edilen reçine herhangi bir sertleştirici madde katmaksızın ısı ile sertleşir. İkinci tip fenolik reçineye novalak denir ve her bir mol fenole karşı bir molden az formaldehit kullanarak elde edilen reçine olup, asit katalizör kullanılır. Elde edilen plastik sıcaklık ile geçici olarak yumuşar. Bu plastik sertleşme, sertleştirici bir madde (hekzametilen tetra amin gibi) ile olur.

Çok az fenol reçinesi (plastiği) ısı ile yumuşar. Isı ile yumuşayan fenol reçinesi reaksiyonda fenol yerine alkillenmiş fenoller kullanarak yapılır. Bu tür, boyalarda, mobilyalarda veya diğer kaplamalarda kullanılır.

FERÂCE;

Eskiden kadınların örtünme için giydikleri elbisenin adı. Sonraları ferâce yerine çarşaf kullanılmaya başlandı. Ferâceler fantazi kumaştan, çuhadan, softan yapılırdı. Genellikle düz, sâde olanların yaygın olduğu gibi, cepleri ve yakaları işlemeli olanları da vardı. Modaya göre daha koyu renkli, arka yakası uzun, bedeni bol ve dar olanları da giyilirdi. Ferâcenin al renkli olanı gençler arasında daha yaygındı. Ferâce günümüzdeki kadınların giydiği mantonun çok benzeri olup, mantodan farklı özelliği geniş yakalarının olmayışı ve daha uzun oluşudur. Ferâce boyun kısmını tam olarak kapatmadığı için, kadının baş ve yüz kısmı yaşmakla kapatılırdı. Ayakkabının, çantanın ve şemsiyenin renginin ferâceninkine uygun olmasına günümüz kadınları gibi, eskiler de çok dikkat ederlerdi.

İlmiye sınıfından olan kimselerin resmî günlerde giymiş olduğu sırma işlemeli elbiseye de ferâce ismi

verilirdi.Çuhadan yapılan bu ferâcenin kolları oldukça boldu. Bu ferâceler Osmanlı Devletinin sonuna kadar devam etmişti. Tanzimât devrinden önce sarayın üst makamında olanlar da ferâce giyerlerdi. Böyle ferâcelerden bâzılarının içi kürkle kaplı olurdu. Ulemâya âit olanlarınkine, ulemâ, kadınlarınkine kadın, erkeklerinkine de erkek ferâcesi denirdi. Yapılış olarak kadın ve erkeklerin çuhası farklı biçimlerde idi. Ferâce 20. asrın başlarına kadar giyilmiştir. Bâzı bölgelerde hâlen giyilmektedir.

FERÂİZ;

Alm. *Kenntnis (f) ders Ebrechts*, *Erbschaft (f)* **Fr.** *Connaissance (f) de L'héritage,* **İng.** *Knovledge of inheristance.* İslâm hukûkunda mîras taksimi için kullanılan terim.Ölümden sonra kişinin bıraktığı mal, mülk, para ve haklar başlı başına bir ilim konusu olmuştur. Bu hususta her toplum, kendi dînî ve sosyal durumuna göre, kânûnî düzenlemelerde bulunmuştur.

İslâmiyette, mîras hukûku ile ilgili husûslar, ayrı bir ilim konusudur. Bu taksimât,Allahü teâlâ tarafından Kur'ân-ı kerîmde bildirilmiştir. Buna ferâiz ilmi denilmektedir. Ferâiz; farz kelimesinden türemiş olan farîza kelimesinin çoğulu olup, mîrasta, "vârislere tâyin olunan hisseler, paylar" demektir. İslâm âlimleri ferâiz ilmini;"Vefât eden kimsenin bıraktığı malın, kimlere verileceğini ve nasıl dağıtılacağını gösteren ilimdir." şeklinde târif ettiler.

Allahü teâlânın Kur'ân-ı kerîmde en açık ve en geniş bildirdiği şey, ölüden kalan mîrasın nasıl dağıtılacağıdır. Burada yapılacak işlerin çoğu farz olarak emrolunduğu için, hepsine ferâiz dendi. Zîrâ bu ilim nass, yâni Kur'ân-ı kerîm ve hadîs-i şerîfle sâbittir. Resûlullah efendimiz bir hadîs-i şerîfinde; **"Ferâiz ilmini öğrenmeye çalışınız!Bu ilmi gençlere öğretiniz. Ferâiz ilmi, din bilgisinin yarısı demektir.Ümmetimin en önce unutacağı, bırakacağı şey bu ilim olacaktır."** buyurdu. İlmin yarısı buyurulmasının sebebini İslâm âlimleri; "İnsanın, bir dünyâ, bir de âhiret (ölümden sonraki) hayâtı vardır. Ferâiz ilmi, öldükten sonra kişiye âit olan bir takım hükümlerden de bahseder. Yine ferâiz ilmi, bir kimsenin vefâtıyla geride bıraktığı malının vârislerine ihtiyârî olarak değil de, zarûrî olarak doğmuş hakları olması sebebiyle intikâlîdir." şeklinde açıklamışlardır.

Ferâiz ilmi, fıkhın, yâni İslâm hukûkunun bir bölümüdür. Fakat şeref ve fazîleti sebebiyle başlıbaşına bir ilim dalı sayılmıştır. Bu ilmin, sayılamıyacak kadar âlimleri yetişti ve kitapları yazıldı. Emevî, Abbâsî ve Osmanlılar zamânında, mîras taksimi, ferâiz ilmine göre yapılırdı.

Ferâiz ilminin kaynakları; Kur'ân-ı kerîm, hadîs-i şerîfler ve icmâ-ı ümmet (Eshâb-ı kirâmın ve müctehid âlimlerin sözbirliği)tir.Nisâ süresi 7-13. âyetleri ile 33 ve 176. âyetleri, mîras taksimindeki hak (hisse) sâhiplerini açıklamaktadır. Bakara sûresi 180-182. ve 233 ile 240. âyetleri ve Mâide sûresi 106-108. âyetleri ve Enfâl sûresi 72-75. âyetlerinde mîras hukûkunun genel hükümleri açıklanmaktadır. Bu âyet-i kerîmelerde mîras ve taksimât meâlen şöyle bildirilmektedir:

Ana ve baba ile yakın hısımların bıraktıklarından erkeklere, ana ve baba ile yakın hısımların bıraktıklarından kadınlara (azından da, çoğundan da) **farz edilmiş birer nasîb olarak, hisseler vardır.** (Nisâ sûresi: 7)

Câhiliyet devrinde kızlar, kadınlar ve çocuklar, mîras alamazlardı. O hak, ancak harpten ganîmet alan, yaşadıkları yerleri (memleketi) müdâfaa eden kimselere mahsustu. Bu âyet-i kerîmenin nüzûlüyle, inmesiyle kadın ve kızların mîrastan men edilme âdeti kaldırılmış oldu.

Mîras taksim olunurken (mîrasçı olmayan) **hısımlar, yetimler, yoksullar da hazır bulunursa, kendilerini ondan** (bir şey vererek) **rızıklandırın,** (gönüllerini alarak) **güzel sözler de söyleyin.** (Nisâ sûresi: 8)

Bu emir nedb mânâsını ifâde eder.Yâni öyle yapılması mecbûrî değil, bir insanlık ve şefkât sadakasıdır.

Arkalarında âciz ve küçük evlâdlar bıraktıkları takdirde onlara karşı (hâlleri ne olacak diye düşünüp) **endişe edenler,** (himâyeleri altındaki yetimler ve diğer mîrasçılar hakkında da aynı hissi taşımamaktan) **korksunlar.Allah'tan sakınsınlar,**(gerek vâsîler, gerek onların yanında bulunanlar hâtıra, gönüle bakmayarak) **sözü dosdoğru söylesinler.** (Nisâ sûresi: 9)

Gerçek, yetîmlerin mallarını haksız (ve haram) **olarak yiyenler, karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar ve yakında onlar, alevli bir ateşe** (Cehennem'e) **gireceklerdir.** (Nisâ sûresi: 10)

Mîras bölünürken, erkek çocuklara kız çocukların iki katı verilmesi, çok kere bâzı kimselerin yanlış düşünmelerine sebeb olmaktadır.İslâmiyette kadın, mîrastan hiçbir şey almaya muhtaç bırakılmayıp, onun bütün ihtiyaçlarını; kocası, babası, erkek kardeşi ve amcası gibi mahrem yakınları, çalışıp, kazanıp, ona vermeye mecbur tutulmuştur. Erkeklerin bu güç vazifelerinden dolayı, mîrasın hepsini almaları lâzım gelirken,İslâmiyet kadınlara iltimâs ederek, erkeğe verilenin yarısını da onlara vermektedir. Erkek, kadına bakmaya mecbur, kadının ise, kendine bile bakması lâzım olmadığı hâlde,

İslâmiyet kadını kayırmakta, ona ayrıca mîras da vermektedir.İslâmiyette kadınların çok kıymetli oldukları buradan da anlaşılmaktadır.

İslâmiyetten önce Mısırlılarda,Çin hukûkunda, Japonlarda,Brehmenlerde, İranlılarda, Roma hukûkunda,eski İsrâil hukûkunda kızlar, verâsetten tamâmen mahrumdu. Araplarda eli silâh tutmayan, memleketini müdâfaa edemeyen küçük çocuklar, kızlar, kadınlar vâris olamazdı. Ölen kimsenin malı-mülkü, en yakınlarından erkek olup, harp edebilecek yaşta olanlara verilirdi. İslâm dîni, küçük çocukları ve kadınları mîrasa ortak ederek mağdûriyetten kurtarıp, erkekler gibi mîrasa ortak yaptı. Resûlullah efendimiz zamânında Uhud Harbine iştirâk edip bu harpte şehâdet şerbetini için Sa'd bin Rebî'nin zevcesi, iki kızını alarak Resûlullah efendimizin huzûruna geldi ve; "Yâ Resûlallah!Bunlar, şehid olan Sa'd'ın kızlarıdır. Şimdi amcaları, mallarını ellerinden alarak kendilerine bir şey vermediler. Hâlbuki, bunlar malsız evlenemeyeceklerdir." diyerek durumlarını arz etti.Peygamber efendimiz de; **"Allahü teâlâ bu meselede hükmünü bildirir."** buyurdular. Bunun üzerine mîrasla ilgili Nisâ sûresi 11. âyet-i kerîmesi nâzil oldu.

Bu mîras âyet-i kerîmesi inip, erkek ve kız çocukları, ayrıca ana ve babayı vâris kılınca, Müslümanlar o zamâna kadar, gerek kendi aralarında, gerek komşu devletlerde gördükleri hâle uymayan bu taksime hayret ettiler ve; "Nasıl olur da zevceye dörtte bir veya sekizde bir, kız çocuklara yarım verilir ve küçük çocuklar vâris olur. Hâlbuki, bunlar içinde düşmanla savaşan ve ganîmet alabilecek kimse yoktur." dediler. Sonra da Allahü teâlânın emrine saygı ve muhabbetle uydular. Onların bu hayretleri, bu mîras taksiminin ehemmiyetini göstermektedir.

İslâm hukûkuna göre; kaybolan kimse, hükmen ölü sayılır.Ana rahminde canlandıktan sonra, öldürülüp diyeti verilen kimse de takdîren ölü sayılır. Bu ikisinin de malları vârislerine taksim edilir.İki kardeşten biri Çin'de diğeri İspanya'da aynı gün güneş doğarken ölseler, İspanya'da ölen diğerine vâris olur Çünkü güneş Çin'de daha erken doğmaktadır.

Ferâiz ilmine göre; vefât edenin bıraktığı maldan ve mülkten, sıra ile şu işler yapılır:

1) Hiçbir dağıtma yapmadan önce cenâzenin kefenleme ve defin masrafları verilir. 2)Kalanın hepsinden borçları ödenir. 3)Geriye kalan mal-mülk piyasaya göre değerlendirilip, üçe bölünür. Bir kısmı ile, İslâm dînine uygun vasiyetleri yerine getirilir. Diğer iki kısım eşyânın, değerlerine göre, kendileri veya satılıp paraları vârislere şöyle dağıtılır:

A-Önce, **eshâb-ı ferâiz** denilen 12 kişiye, Kur'ân-ı kerîmde bildirilen hakları verilir. Bu haklara farz adı da verilmiştir. Eshâb-ı ferâiz, Kur'ân-ı kerîmde 6 sınıfa ayrılmıştır.Her sınıfın hissesi (farzı) ayrı ayrı bildirilmiştir. Bu hisseler de, mîrasın 1/2'si "nısıf", 1/4'ü "rubu'", 1/8'i "sümün", 2/3'ü "sülüsân", 1/3'ü "sülüs" ve 1/6'sı "südüs"tür.Kendilerine farz hisse takdir edilenlerin kırk hâli vardır. Bunlardan dördü erkektir. Eshâb-ı ferâizden olan kimseler: 1) Baba, 2) Dedeler (sahih), 3) Erkek kardeşler, 4) Zevc (koca), 5) Kız kardeşler, 6) Zevce (eş), 7) Kızlar, 8) Oğlunun kızları, 9) Ana-baba bir kızkardeşler, 10) Baba bir kız kardeşler, 11) Anne, 12) Nineler (sahih).

B-Eshâb-ı ferâizden artan mal, **asabe** denilen akrabadan meyyite yâni ölene en yakın olanına verilir. Bunlar erkek akrabadır. Asabe yok ise, bunlar da eshâb-ı ferâize dağıtılır. Fakat zevc (koca) ve zevceye bu sefer verilmez. Asabe olanlar (sıraya göre): 1) Oğul, 2) Oğlun oğlu, 3) Baba, 4) Dede (sahih), 5) Ana-baba bir veya baba bir erkek kardeşler, 6) Erkek kardeşlerin oğlu, 7) Ana-baba bir amca veya baba bir amcalar, 8) Amcaoğulları, 9) Âzâd olan köle veya câriyeyi âzâd eden adam.

C- Eshâb-ı ferâizden ve asabelerinden kimse yok ise, **zevil-erhâm** denilen akrabaya verilir. Bunlar 10 sınıf olup, yakınlık sırası ile şunlardır:1) Kızlarının çocukları ve oğlunun kızlarının çocukları, 2) Cedd-i fâsid ve Cedde-i fâside (Arada ana bulunan dede ve nineler) 3) Kız kardeş çocukları, 4) Anadan kardeş çocukları, 5) Erkek kardeş kızları, 6) Amca kızları, 7) Anadan amca ve çocukları, 8) Teyzeler ve ana-babanın dayıları ve bunların çocukları, 9) Dayılar ve ananın-babanın halaları ve bunların çocukları. 10) Beytülmâldir.

D-Zevil-erhâmdan da kimse yoksa **Mevlel-muvâlât** denilen kimseye verilir. Bir zımmî (yâni gayri müslim vatandaş) veya harbî (vatandaş olmayan gayri müslim), bir Müslümanın yardımı ile îmâna gelir ve bu Müslümanı velî kabul ederse, yâni onun emrine girerse, borçlarını ödemeyi kabul ederse, bu Müslüman onun mevlel-muvâlâtı olur.

E-Yukarıdaki vârislerden, hiç biri yoksa, mîrasın 2/3'ü yine vasiyete harcanır. Vasiyeti de yoksa, meyyit zımmî olsa bile, beytülmâl (devlet) alır. Mîrasa dört şey mâni olur:1)Köle mîras alamaz. 2) Kısas veya keffâret gerektirecek şekilde meyyitin kâtili olan vâris mîras alamaz. 3) İki ayrı dinden olanlar ve mürtedler (Müslümanlıktan ayrılanlar) mîras alamaz. 4) Kaldıkları yerler, ayrı ülkede olanlar da mîras alamazlar. Asabelerden, ölene yakın olanlar, uzak olanları mîrastan mahrum bırakırlar. Babası sâhip çıkmayan veled-i zinâ yâni nesebi sahih olmayan çocuk da vâris olamaz.

İslâm hukûkunda beş çeşit arâzi vardır: 1) Mülk olan topraklar. Bunların sâhibi ölünce, toprak satılıp parasıyla sâhibinin borcu ödenebilir. Kalanının üçte birinden vasiyeti yapılır. 2/3'ü vârislerine, mîrasları miktarında verilir. 2) Mîrî topraklardır ki, mülkiyeti devlete âittir. Bunlar şahıslara peşin para karşılığı, tapu senedi ile kirâya verilir.Alanın mülkü olmaz. Satılamaz ve vârislerine mîras olamaz. Tapu sâhibi ölünce, toprak erkek ve kız çocuklarına eşit olarak verilir.Alanın mülkü olmaz. Satılamaz ve vârislerine mîrâs olamaz.Tapu sâhibi ölünce, toprak erkek ve kız çocuklarına eşit olarak verilir. Şimdi mîrî toprak kalmamış, herkesin mülkü olmuştur. 3) Vakıf toprakları, 4) Umûma terk edilen topraklar (metrûk arâzi). 5) Ölü topraklar. Devletin ve kimsenin olmayan topraklardır.

Ferâizin taksimini gerektiren problemleri çözebilmek için daha birçok bilgileri öğrenmek lâzımdır. Bunlar fıkıh kitaplarında açıklanmıştır.

Din âlimleri, ferâiz problemlerini hemen çözerdi. Hazret-i Ali'ye minberdeyken en karışık problemleri sorarlardı. Kâğıda, kaleme lüzûm kalmadan, hepsini zihninden çözer, hemen cevâb verirdi. İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe hazretleri ve diğer İslâm âlimler de böyle idiler.Her devirde ölen Müslümanların mallarına, öldüğü gün gelen mîras taksim işleri ve vazîfeli kâdılar tarafından el konulur, kimsenin haksız olarak istifâdesine müsâade edilmezdi. Hemen mîrasın taksimi yapılır, hak sâhiplerine malları teslim edilirdi. Böylece, Müslümanların bilmeden yetim malı yemeleri önlenir, insanların kursağına haram lokma girmesine mâni olunmaya çalışılırdı.

Ferâiz ilmine dâir birçok eserler yazıldı. Bunlardan en meşhuru **Muhtasar-ı Secâvendî**'dir. Bu eserin birçok şerhleri vardır. Bunlar içinde büyük âlim **Mevlânâ Şemseddîn Fenârî Şerhi** çok meşhurdur.Haleb âlimlerinden Şeyh Ahmed Hanbelî de buna geniş bir şerh yazmıştır.Anadolu'da yetişen âlimlerden Muhsîn-i Kayserî'nin de manzûme şeklinde bir şerhi vardır. Türkçe olarak hazırlanmış **Tam İlmihâl Seâdet-i Ebediyye** kitâbında ferâizle ilgili geniş bilgi vardır.

FERDİNAND;

Bulgaristan prensi ve bağımsız Bulgaristan'ın ilk çarı. Prenses Orleanslı Clemontine'in oğlu olup, 1861'de doğdu. Temmuz 1887'de Sabronya meclisi tarafından Bulgaristan prensi seçildi.Avrupa'yı kendisini tanımakta kararsızlığa sevk eden Rusya'nın karşı koymasına rağmen hemen tahta geçti. Nihâyet Çar Aleksandr'ın ölümü, daha sonra Stambolov'un düşmesi ile veliaht prensBoris'in de Ortodoks usûllerince vaftiz edilmesi, gerginliği tamâmen giderdi. Böylece Rusya tarafından tanınan Ferdinand'ı öteki Avrupa devletleri de hemen tanıdılar.Ülke içinde fiilen bir birlik kurmaya muvaffak olan Ferdinand, memleketin modernleşmesine katkıda bulundu. Ferdinand, 1898 yılında Avusturya ile Balkanların taksimi plânını hazırladı.

1908'de Osmanlı Devletinde vukû bulan Meşrûtiyet hareketini ve Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhâkını fırsat bilerek, Bâbıâli'ye olan bağlılığını kesti ve kendisini Bulgar çarı îlân etti. Daha sonra Sırbistan ve Yunanistan ile gizlice anlaştı ve Bulgaristan'ı Balkan ittifakına soktu. Bu ittifak kuvvetleri 1912 yılında, İtalya Harbinden yorgun olarak çıkan Osmanlı Devleti üzerine saldırdılar.Müttefik kuvvetleri Edirne'ye kadar geldiler ise de, daha sonra elde ettikleri yerleri paylaşamayarak birbirlerine düştüler. Ferdinand, 1913 yılında müttefiklerine saldırmakta tereddüt etmedi.Ancak Romanya'nın da katıldığı ittifak kuvvetleri Bulgaristan'ı ezdi. Böylece Bulgaristan'ın payına çok az bir toprak parçası düştü. Bu duruma iyice üzülen Ferdinand, Birinci Dünyâ Harbinde diğer devletlerden intikam almak gâyesiyle Almanya İmparatorluğu safında yer aldı. Fakat savaşta ilk çözülen cephe Bulgar cephesi oldu (28 Eylül 1918 Mütârekesi). Yenilgi felâketi ve ayaklanma belirtileri üzerine Ekim 1918'de tahtını oğlu Boris'e bırakan Ferdinand, 1948 yılında Coburg'da öldü.

FERGÂNÎ;

dokuzuncu yüzyılda yetişmiş, ekliptik meyli ilk defâ tesbit eden büyük Müslüman astronomi ve matematik âlimi. İsmi Ahmed bin Muhammed bin Kesîr el-Fergânî olup, künyesi Ebü'l-Abbâs'tır. Batı bilim dünyâsında Alfraganus adıyla tanınır. Fergana'da bulunan ünlü bir Türk âilesine mensuptur. Dokuzuncu asır başlarında dünyâya geldiği, 861 senesinde hayâtta olduğu ve bu târihten kısa bir süre sonra öldüğü kabul edilmektedir.

İlim tahsilini, zamânın kültür merkezi olan Fergana'da yaptı. Sonra o devirde İslâm âleminin devlet ve ilim merkezi olan Bağdat'a gitti. Kısa sürede kendisini tanıtan Fergânî, astronomi ve matematik konusunda kendisini kabul ettirdi. Abbâsî halîfeleri Me'mun, El-Mu'tasım, El-Vâsık ve El-Mütevekkil devirlerinde önemli ilmî araştırmalar yaptı ve birçok eser yazdı.Halîfe Mütevekkil, konusunda söz sâhibi olan Fergânî'yi 861 senesinde, Nil kıyısında yapılan ölçüm işlerine nezâret etmesi için Mısır'a gönderdi.

Fergânî, astronomi, matematik, coğrafya ve mekanik sâhalarda çalışmalar yaptı. Bunlar arasında, astronomiye daha çok ağırlık verdi. İlmî çalışmalarında deneye dayanan inceleme ve araştırmalar

yaptı.Gök cisimlerinin hareketleriyle uğraştı. Kur'ân-ı kerîmin ve aklın prensiplerine uygun olmayan Batlemyüscü astronomiyi ilk defâ tenkid edenler arasında yer aldı. Gök cisimlerinin, Batlemyüs ve izindekilerinin iddiâ ettiği gibi akıl dışı bâzı rûhî cisimler olduğunu kabul etmedi. Onların aklî, katı, homosentrik ve eksantrik dâireler şeklinde hareketlere sâhib olduklarını ispatladı. Kâinâtın ve gezegenlerin hacim ve büyüklükleri ile birbirlerine uzaklıklarını inceledi. Yaptığı hesaplamalar, Kopernik'e kadar batı astronomisinde değişmez ölçüler olarak kabul edilerek asırlarca kullanıldı. Fergânî, güneşin yarıçapının uzunluğunun 3250 Arap mili olduğunu söyledi. Bu 6.410.000 metre ve 3990 İngiliz miline eşittir.

Fergânî, güneşin de kendine göre hareketli olduğunu, ilim târihinde ilk defâ keşfeden âlimdir. Kendi devrine kadar gök cisimlerinin hareketi biliniyordu.Ancak güneşin de bir yörüngesi bulunduğunu, kendi etrâfında batıdan doğuya doğru döndüğünü ilk defâ Fergânî tesbit etti.Ayrıca 41 sene devâm eden astronomi incelemelerinde enlemler arasındaki mesâfeyi de hesapladı.

Fergânî, güneş tutulmasını önceden tesbit eden bir usûl de buldu. Bu usûlle 842 senesinde bir güneş tutulması olacağını önceden tesbit etti ve o gün bu konuda rasatlarda bulunup incelemeler yaptı. Dünyânın yuvarlak olduğu konusunda yeni deliller gösterdi.

Ahmet Fergânî, zamânında İslâm âleminde **hâsib,** yâni **matematikçi** olarak da tanınmıştı. Bilindiği gibi astronomi çalışmaları matematiğe dayanmaktadır. Eserlerinden, bu alanda da söz sâhibi olduğu görülmektedir. Fergânî'nin derin bilgiye sâhib olduğu diğer bir sâha da coğrafyadır. Matematikî coğrafya alanında çalışmalar yaptı. Bu sâha o devirde astronominin bir dalı sayılıyordu. Fizik ve mekanik konusunda da Fergânî'nin çalışmaları vardır.Çizimini kendi hazırladığı ve yapımına nezâret ettiği Nil Nehri sularının hızını ve seviyesini ölçen **Mikyâs-ül-Cedîd** adlı bir âlet yaptı.

Ahmed Fergânî, halîfe El-Me'mûn'dan başlıyarak El-Mütevekkil zamânına kadar El-Cezîre'de yaptığı araştırmalar, yazdığı eserler ve bulduğu ölçüm âletleriyle zamânın önde gelen âlimleri arasında yer aldı. Onun astronomi, matematik, coğrafya ve mekanik sâhasındaki çalışmaları bu ilim dallarının gelişmesine önemli ölçüde yardımcı oldu. Onların temellerini güçlendirdi ve yeni gelişmelere yol açtı. Daha sonraki devirlerde aynı konularla ilgilenen âlimler, Fergânî'nin eserlerinden istifâde ettiler. Fergânî'nin tesirleri o devirdeki bütün Türkistanlı âlimlerin üzerinde görülmektedir.

Fergânî'nin tesiri,Avrupalı bilginler üzerinde de görülmektedir.Lâtinceye tercüme edilen eserleri, asırlarca Avrupa üniversitelerinde okutuldu. Hazırladığı zîcler, Fransız matematikçisi D.Alembert ve Laplance'nin en çok faydalandığı eserler arasında yer aldı.

Fergânî'nin astronomi ile ilgili eserlerinden altısı günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bu eserlerin en önemlisi **Cevâmiu İlm-in Nücûm vel-Hareket-is-Semâviyye'**dir. Gök cisimlerinin hareketiyle ilgili bir astronomi kitabı olan bu eserin yazma nüshası Oxfort, Pâris, Kâhire ve Amerika'da Pirinceton Üniversitesi Kütüphânesinde bulunmaktadır.

Diğer eserleri şunlardır: **1) Usûlü İlm-in-Nücûm:**Yıldızlarla ilgili bir eserdir. **2) El-Medhal ilâ İlm-i Hey'et-il-Eflâk, 3) Kitâb-ül-Füsûl-is-Selâsin, 4) Astronominin Unsurları, 5) El-Kâmil fil-Usturlâb, 6) Fî San'at-il-Usturlâb.**

FERHAD İLE ŞÎRÎN;

Ferhâdnâme, Ferhâd u Şîrîn, Hüsrev ü Şîrîn isimleri ile de işlenen ortak bir hikâyenin ismi.İran ve Türk edebiyatında, divan şâirlerinin gazellerinde, rubâilerinde geçen bu aşk hikâyesi, Sâsânî Hükümdârı Hüsrev Perviz'in mâcerâlar ile dolu hayatından alınmıştır.

Hürmüz'ün oğlu olan Hüsrev Perviz'in tahta çıkmak için verdiği mücâdeleler ve otuz sekiz yıllık saltanatı (590-628), Firdevsî'nin **Şâhnâme'**si başta olmak üzere bütün târihi kaynaklarda geçmektedir. Bu Sâsânî hükümdarının renkli hayâtını romantik bir şekilde anlatan şâirlerden birisi de Genceli Nizâmî'dir.

Nizâmî, 1176'da tamamladığı ve mesnevî türündeki eseri Hamse'de **Ferhad ile Şîrîn** hikâyesini işlemektedir. Bu hikâye, ondan başka kimseler tarafından da işlenmiştir. Meselâ **Taberî Târihi'**nde, Ali Şir Nevâî, 12. yüzyılda İranlı şâir Senâî bunlardan birkaçıdır. Ancak esas olarak Nizâmî'nin Hamse'sinin ikinci mesnevîsine mevzû olduktan sonra İran ve Türk edebiyâtında en çok bahsi geçen ortak hikâyelerden birisi olmuştur.

Ferhad'ın kim olduğu pek belli değildir. Hüsrev'in çok sevdiği Şîrîn'in âşığı ve su yolları yapmakla meşhur birisi olduğu tahmin edilmektedir. Ferhad ile Şîrîn'in hususiyetleri; his dünyâsı çok zengin olan şark edebiyâtında şiirlerde ve divan edebiyatımızda telmih, istiâre için kullanılmıştır. Meselâ, "Ferhad olup dağları delsem!" gibi.

Hikâyenin konusu şöyledir:

Kuhistân dolaylarında Arrân bölgesi hâkimi Mihribânû isimli bir kadın hükümdârın Şîrîn isminde çok güzel bir yeğeni vardır. Şîrîn'in güzelliğini duyan Sâsânî Hükümdârı Hüsrev Perviz, onu istemek için veziri Şahpûr'u Arrân'a yollar. Şahpûr, türlü yollar ile Şîrîn'i hükümdar Perviz'e âşık eder. Hüsrev, Şîrîn ile eğlenceli bir hayat yaşarken, babası Hürmüz Şah ölür ve Behram Çupi, Sâsânî tahtını ele geçirir. Bunun üzerine Hüsrev Perviz, Bizans İmparatorundan yardım alarak tahta geçer. Bu arada Mihribânû'nun ölümü üzerine Şîrîn de hükümdâr olur. Kendisi için yaptırdığı köşkün duvarlarını süsleyen Nakkaş Ferhâd'a âşık olur. Gizlice buluşmaya başlarlar. Bunu duyan HüsrevPerviz öfkelenir ve rakîbini çağırtarak, Bîstûn Dağında açılan bir su yolunu tamamlarsa Şîrîn'i ona bırakacağını, aksi halde durumunun çok kötü olacağını söyler. Ferhad çâresiz kalır ve Şîrîn'in aşkı ile başlar dağı delmeye. İşin sonuna gelecekken Hüsrev Perviz'in hilesiyle bir kadından, Şîrîn'in öldüğünü duyar.Acısına dayanamaz ve ölür. Ferhad'ın öldüğünü duyan Şîrîn de ölür.Yalan haberi getiren kadını da bir arslan parçalar. Hüsrev Perviz bunun üzerine yaptığına pişman olup, ikisini de yanyana gömdürür. Mezarlarının üstünde çalı biter ve çalılar birbirlerinin içine girerler. Bu da onların hayattayken birleşemediklerine ancak öldükten sonra birleştiklerine delâlet sayılmaktadır.

Hikâyede birçok motif vardır. Ferhad'ın sabırlılığı, sevgilisine olan büyük aşkı, sevgiliye kavuşmanın güç olması, Şîrîn'in güzelliği gibi.

Nizâmî'nin eserinin Altınordu devleti zamanında, Kutb tarafından tercüme edilmesiyle beraber, bu hikâye Türk edebiyatına girmiştir. Ali Şir Nevâî Çağatayca'da, Şeyhî de Anadolu'da değişik örneklerini vermişlerdi. Hikâye, her şâirin elinde değişik boyutlar kazanmış, ilâveler, çıkartmalar yapılmıştır. Mevzûu işleyen şâirlerden bâzıları şunlardır.

Kutb, Şeyhî, Ali Şir Nevâî, Âhî, Lâmiî, Celîlî, Korkut Ahmed, Hayâtî, Ahmed Rıdvan, Sadrî, Muîdî, İdris Mahvî, Fasîh Ahmed Dede, Mustafa Ağa, Nasır, Nakâm, Ömer Bâkî, Yahya Kemal ve Fâruk Nafiz Çamlıbel'dir.

Ferhad ile Şîrîn'i anlatan nüshalarda, sözlü ve yazılı Türk halk hikâyelerinin üslup ve şekil özellikleri pek görülmemektedir. Aruz vezniyle yazılmıştır. Türk edebiyâtında en orijinal örneği, Şeyhi'nin 6370 beyit tutan **Hüsrev ü Şîrîn'**idir. Şeyhî, bu eserini zamanın Sultanı Osmanlı Pâdişâhı İkinci Murâd Hana takdim etmiştir. Hikâyenin sonunu da biraz değiştirerek Hüsrev ile Şîrîn'i evlendirmektedir.

Ferhad ile Şîrîn, Türk halk edebiyâtının iki türünde, yâni halk hikâyeciliğinde ve hayal oyununda da işlenmiştir. Hayal oyununda hikâye, komedi tarzında ele alınmış ve mutlu bir sonla, halk hikâyelerinde ise tirajik bir sonla bitirilmektedir.Her iki türde de olay Amasya'da geçmiş gibi gösterilmektedir.

Ferhad ile Şîrîn'i anlatan çeşitli rivâyetler Anadolu'da bâzı yerlerde efsâne şekilde yaşamaktadır.Amasya'nın yakınındaki kayalık dağda oyularakyapılan su yolunun, Ferhad'ın sevgilisine kavuşmak için açıldığı rivâyet olunmaktadır.Yine, Erzurum yakınındaki Kirinç köyünde Şîrîn'in gelin geleceği ev ve bu evi yaptığı sırada Ferhad'ı uzaktan görebilmek için eteği ile toprak taşıyarak meydana getirdiği tepe gösterilmektedir.

Ferhad ile Şîrîn bugün için artık metinlerde kalmış bir hikâyedir. Sâdece istiâre ve teşbihlerde bir obje olarak kullanılmaktadır. Âzerbaycan'da filmi ve operası yapılmıştır.

FERHAD PAŞA;

on altıncı yüzyılda iki defa sadrâzamlık yapan Osmanlı devlet adamı. Arnavut olup küçük yaşta devşirme olarak Enderuna alındı. Burada Türk-İslâm terbiyesi ile yetiştirildi. Kânûnî'nin teveccüh ve itimadını kazandı. Sigetvar Seferine katıldı. Bu seferde vefât eden Kânûnî Sultan Süleymân Hanın nâşı, Ferhad Ağanın nezâreti altında İstanbul'a naklolundu. 1581'de yeniçeri ağası oldu. Şehzade Mehmed'in (III) sünnet düğünü sırasında yeniçerilerle sipâhiler arasında çıkan olaylar yüzünden sadrâzam Koca Sinan Paşa tarafından azledildi (1582).

Sinan Paşanın sadâretten azledilmesinden sonra Rumeli beylerbeyliğine getirildi(1583). Aynı yol veziriâzam Siyavuş Paşanın tavsiyesiyle ve dördüncü vezirlikle İran'a serdar tâyin edildi. Ferhad Paşa Revan Kalesini tahkim edip içine lüzumu kadar asker, top vesair mühimmat koydu ve beylerbeyliğine Cağalazâde Sinan Paşayı getirdi. Tiflis'e yardım ederek askerin durumunu düzeltti. Lori ve Gürî kalelerini zaptetti. Gürcistan'a akınlarda bulundu.

Ferhad Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşanın ölümünden sonra 1586'da ikinci defa İran serdarlığına getirildi. Bu seferinde de muvaffakiyet gösterdi. Tebriz'i İran kuvvetlerinin muhâsarasından kurtardıktan sonra kendisine merkez yaptı. Gence ve Karabağ mıntıkasını zaptetti. Nihavend'i aldı. İran Şahı Birinci Abbas ile sulh yaparak birçok memleketlerin Osmanlı ülkesine katılmasına sebep oldu. Şah Abbas'ın birâderinin oğlu Haydar Mirza'yı rehin olarak İstanbul'a getirdi. Bu mühim başarıları sebebiyle ünlü

vezir olarak tanındı.

Ferhad Paşa Ağustos 1591'de Koca Sinan Paşanın azli üzerine sadrâzam oldu. Kendisine hasım olan Sinan Paşaya karşı çok lütüfkar davrandı ve hürmet gösterdi. Ancak Sinan Paşa onun bu iyi niyetini takdir etmeyip dâimâ aleyhinde bulundu.

Ferhad Paşa Erzurum esnafı ile yeniçerilerin kavgası sebebiyle sekiz ay sonra görevinden alındı ise de 1595'te ikinci kez sadârete getirildi. İsyan hâlinde bulunan Ferhad Paşa üzerine sefere çıktı. Ancak Sinan Paşa ve taraftarlarının onun aleyhinde konuşmaları ve Eflak Voyvodası ile anlaştığı yolunda dedikodular çıkarmaları üzerine tekrar azledildi ve çok geçmeden de îdâm olundu (Ekim 1595). Nâşı Eyüp'teki türbesine defnolundu.

Ferhad Paşa, 16. yüzyıl sonlarında gelen liyâkatli vezirlerden biri olup kendisine her verilen vazifede başarı göstermiştir. Sadâreti ve sadâret kaymakamlığı görevleri sırasında rakibi olan Sinan Paşanın tahrikleriyle devamlı olarak kapıkulu ocaklarının hücumuna mâruz kaldı. Son sadâretinde Eflak İsyânını bastıracağında şüphe yokken Eflak sınırını geçmeye hazırlandığı sırada azledilip katli için emir verilmesi Eflak işinin felâketle uzamasına sebeb oldu. Osmanlı târihçileri onun doğru ve açık sözlü bir vezir olduğunda ittifak etmektedirler. Sultan Üçüncü Mehmed Han sonradan onun hakkında söylenenlerin iftira olduğunu anlayınca çok müteessir olmuştur. Ferhad Paşa Kumkapı'da Mualla Mescidini, Halvetiye şeyhlerinden Mahmud Efendi için yaptırmıştır.

FERİBOT;

Alm. *Fahre (f),* **Fr.** *Bac(m),* **İng.** *Ferry*. Okyanuslarda, bilhassa boğaz ve küçük denizlerde bir sâhilden diğer sâhile, vâsıta, yük ve yolcu gibi her türlü nakliyât işinde kullanılan bir çeşit gemi. Araba taşıyan feribotlar yanında tren vagonları taşıyan cinsleri de vardır. Bu feribotlarda tren rayları bulunur.Standart feribotun iki ucu yuvarlak, üst kısmı geniş olup, makinası feribotu ileri ve geri alabilecek cinstedir. Uzunlukları 30-40 m arasında değişir. Boylarına göre enleri diğer gemilere göre daha geniştir. Okyanusta çalışanlar normal tiplerden biraz değişiktir. Bunlar standart gemi türünde olup, arabalar için kullanılanlarda, arka veya yan kapaklar mevcuttur. Özellikle dünyâda, Manş ve Baltık denizinde,Volga Nehrinde, Japonya ve Yeni Zellanda'da yaygın olarak kullanılır. Araba feribotlarından dokuz bin tonluk olanları mevcuttur.

Türkiye'de Çanakkale-Bozcaada-İmroz, Mersin-Girne, Darıca-Yalova, İstanbul-İzmir, İstanbul-Bandırma ve İstanbul Boğazının iki yanında feribot seferleri yapılmaktadır. Ayrıca yaz aylarında İzmir-Trieste (İtalya), Trabzon-Köstence arasında (Ro Ro) feribot seferleri düzenlenmiştir.

Petrol ürünlerinin her geçen gün artması, daha ucuz olan deniz taşımacılığının önemini arttırmaktadır. Bu bakımdan arabaların nakli için tercih edilen feribotlara rağmen daha fazladır.İkinci Dünyâ Savaşından sonra köprü yapma teknolojisinde meydana gelen gelişmelerle, kısa hatlardaki feribot seferleri zamanla terk edilmeye başlamıştır.

FERİD KÂM;

şâir, yazar. 1864 senesinde İstanbul'da doğdu. 1944'te Ankara'da vefât etti. Asıl adı Ömer olup, askerî doktorlardan Ahmed Muhtar Paşanın oğludur. İlk tahsilini Beylerbeyi Rüşdiyesinde yaptı. Özel hocalardan, Arapça, Farsça ve Fransızca dersleri aldı. İki sene Nüzhet Efendi'den ders okudu. Bu arada câmi derslerine devâm etti. 1905'te M. Âsım Efendiden icâzet aldı.

1887'de Hâriciye Nezâreti tercüme odasına mülâzım olarak girdi. 1888'de Fransızca muallimi oldu. 1914 senesinde Süleymaniye Medresesi Felsefe-i Umûmiye Târihi müderrisliğine, 1918'de Dârul-Hikmet-il-İslâmiyye üyeliğine tâyin edildi. 1919'da Edebiyât Fakültesi, 1924'te Dârülfünûn'da İran Edebiyâtı müderrisi oldu. 1933 senesine kadar bu görevde kaldı. 1943 senesinde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde aynı kürsüye öğretmen olarak tâyin edildi.

Ferid Kâm, büyük bir araştırma ve okuma arzusuyla doluydu. Türk, Fars ve Arap edebiyâtını derinliğine inceledi. Acem taklidinden kurtulamayan Osmanlı şâirlerini tenkid etti. Edebiyât, felsefe, kimyâ, kelâm, din ve târih konularında çalışmalar yaptı. Şiirlerinde; mesnevî, gazel ve kıt'a gibi nazım şekillerini kullandı. Eserlerinde; dinsizliğin mahzurlarını, kazâ ve kader meselelerini anlattı ve materyalist görüşleri şiddetle tenkid etti.

Köprülü Fuâd, İzmirli İsmâil Hakkı, ŞerâfeddinYaltkaya, MehmedAli Aynî ve akradaşlarının; "... Din eski şekillere bağlı kalamaz. Türk Demokrasisinde, din de muhtaç olduğu inkişâfı göstermelidir. Câmilere, elbise askıları, sıralar konmalı, içeriye ayakkabı ile girilmelidir.İbâdet lisânı Türkçe olmalı; âyetler, hutbeler Türkçe okunmalıdır.Câmilere müzik âletleri konmalıdır. Hutbeleri imâmlar değil din filozofları okumalıdır... vb." şeklinde hazırlanan rapora imzâ atmalarını eleştirmiş ve bu rapora şiddetle karşı çıkanlardan biri olmuştur.Onların reformist, yenilikçi hareketlerini tenkid etmiştir.

Ferid Kâm, 1889'da Fatma Rukiyye Hanımla evlenmiş ve bu evlilikten 3 kız ile iki oğlu olmuştur.

Eserleri:

Türrehât, Âsâr-ı Edebiye Tetkikâtı Dersleri,Şerh-i Mütûn, İran Edebiyâtı, Dînî Felsefî Müsâhabeler, Vahdet-i Vücûd, Kınalızâde Ali Çelebi, Felsefe Târihi Notları, Ceride-i İlmiye, İlm-i Ahlâk.

FERİDUN AHMED BEY (Paşa);

Münşeât sâhibi ve divan şâiri. Doğum târihi bilinmemektedir. Baş defterdâr Çivizâde AbdullahÇelebi'nin yanında yetişti.Sokullu MehmedPaşaya dîvân kâtibi oldu. Nahcivân Seferine katıldı. Sokullu'nun sadrâzamlığında sır kâtipliğine yükseldi. Zigetvar Seferinde üstün cesâret ve gayreti ile hizmeti görüldü. 1570'te reisülküttâb, 1573'te nişancı oldu. 1576'da azledilerek Semendire beyliğine gönderildi. Yeniden nişancılığa getirildi. Bu görevde iken 1581 senesinde vefât etti.

Eserleri:**Feridun Bey Münşeâtı** olarak tanınan **Münşeâtü's-Selâtin'**dir. 1575'te Üçüncü Murâd Hana takdim edilmiştir. Osmanlı târihinin en önemli kaynakları arasındadır. **Miftâh-ı Cennet;** dînî, ahlâkî bir eserdir. **Nüzhetü'l-Esrâr fî Feth-i Kal'at-ı Zigetvar,** Zigetvar Seferini anlatır. Ayrıca bir de **Dîvân**'ı vardır.

FERÎDÜDDÎN-İ ATTÂR;

evliyânın büyüklerinden.İsmi, Muhammed binİbrâhim'dir. 1119 (H.513) senesinde Nişâbur'da doğdu. Nişâbûrî ve Hemedânî nisbet edilip, Ferîdüddîn lakabıyla meşhur oldu. Bir müddet baba mesleği olan attârlık yapıp ilâç, esans îmâl edip sattığı için, Ferîdüddîn-i Attâr diye tanındı. 1229 (H. 627) senesinde Moğollar tarafından şehid edildi. Şadbâh kasabası yakınlarında defnedildi.

Ferîdüddîn-i Attâr, küçüklüğünde Şadbah(Şadyah) kasabasında bir yandan babasının yanında attârlık (eczâcılık) mesleğini öğreniyor, bir yandan da Kutbüddîn Haydar isimli büyük bir zâtın sohbetlerine devâm ediyordu.Kelâm, fıkıh, tefsîr ve hadis gibi din ilimlerini, Arabî, sarf, nahv gibi âlet ilimlerini ve fen bilgilerini öğrenmekten geri durmuyordu.

Hac için çıktığı seferde, tasavvufa dâir eserleri mütâlaa etti. Hallâc-ı Mansûr, Ebû Sa'îd-i Ebü'l-Hayr gibi geçmiş evliyâdan aldığı feyzlerle yetişti. Şeyh Mecdüddîn gibi o devirdeki velîlerin sohbetlerine kavuştu. Kalan ömrünü Allahü teâlâya ibâdet etmek, tasavvuf büyüklerinin hâl ve hayâtlarını anlatarak, onları insanlara sevdirerek ve kitap yazarak geçirdi. Babası ile berâber Moğal istilâsından kaçarak,Belh'ten hicret eden beş yaşındaki Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmi ile görüştü.Yazdığı kitaplardan **Esrâr-nâme'**sini, başka bir rivâyete göre, **Mantık-ut-Tayr'**ını ona hediye etti.

Moğollar, Doğu Türkistan ile Çin ve Hindistan taraflarını işgâl ettiler.Harezmlilerin elinde bulunan Mâverâünnehr'i, bu arada Nişâbur'u yağmaladılar.Gittikleri her yerde görülmedik zulümler yaptılar.Nişâbur'a gelen Moğol askerlerinden biri, Ferîdüddîn-i Attâr'ı (rahmetullahi aleyh) vurduğu kılıç darbesiyle şehid eyledi ve düştüğü yere defnedildi.

Daha sonraki devirlerde kabrinin üstüne bir türbe ile yanına bir imârethâne yaptırıldı.

Eserleri ve tesiri:Ferîdüddîn-i Attâr, evliyânın hayât ve menkibelerini ihtivâ eden **Tezkîret-ül-Evliyâ'**sı ve güzel şiirleri ihtivâ eden eserleri ile meşhurdur. Ferîdüddîn-i Attâr'ın yazdığı şiirlerinde üstün bir akıcılık, incelik, nasîhatlerinde büyük bir tesir, ârifâne sözlerinde akılları hayrette bırakacak bir hâl vardır. Eserlerinin biri hâriç, hepsi manzumdur.

Manzum eserlerinden bâzıları şunlardır:

1) Musîbet-nâme: Mesnevî türünde yazılmış olan eserde, çok küçük hikâyeler vardır. Eser **Tarîkât-nâme** ismiyle Türkçeye tercüme edilmiştir. **2) Esrâr-nâme:** Tasavvuf hakındaki bu eser, yirmi altı makâleden ibaret ve mesnevîdir. Bu eser de, Ahmedî isimli bir zât tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. **3) Mantık-üt-Tayr ve Makâmât-ı Tuyûr:** Bu eserde, tasavvufu kuşların ağzıyla anlatan Ferîdüddîn-i Attâr, konuyu küçük hikâyelerle süslemiştir. **4) Muhtâr-nâme:** Konulara göre tertib edilmiş bir rubâiler mecmuasıdır. **5) Cevher-üz-Zât:** Allahü teâlâdan başka her şeyin fânî olduğunu konu alan bir eserdir. **6) Eştur-nâme, 7) Bülbül-nâme, 8) Biser-nâme, 9) Haydar-nâme, 10) Deryâ-i nâme, 11) Şifâ-ül-Kulûb, 12) Pend-nâme:** Hemen her asırda tercümesi ve şerhini görmek mümkündür.

Ferîdüddîn-i Attâr'ın tek nesir eseri **Tezkiret-ül-Evliyâ'**dır. Bu eserde seksen civârında evliyânın hâl tercümesini, menkıbelerini veciz sözlerini yazmıştır. Eseri yazarken; **Şerh-ül-Kalb, Keşf-ül-Esrâr, Mârifet-ün-Nefs, Tabakât-üs-Sûfiyye, Hilyet-ül-Evliyâ** ve **Keşf-ül-Mahcûb'**dan faydalanmıştır.Aslı Fârisî olan bu eser, birçok defâ Türkçe, Fransızca ve Arabçaya çeşitli zamanlarda tercüme edilmiştir. Eser, tasavvuf târihi bakımından çok önemli olup, tasavvufî hayâtın gelişmesini tesbit yönünden de çok

değerlidir.O, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî başta olmak üzere, 14. asırda Gülşehrî'ye tesir etmiştir.Gülşehrî, **Mantık-ut-Tayr'**ını onun eserinden az çok değişikliklerle tercüme etmiştir.

Ferîdüddîn-i Attâr'ın Fârisî bir şiirinin tercümesi:

Sırlar âlemine uçan kuş idim.
Alçaktan yükseğe çıkmak istedim.
Sırra mahrem kimseyi bulamayınca,
Girdiğim kapıdan ben yine çıktım.

FERÎDÜDDÎN-İ GENC-İ ŞEKER;

Hindistan'da yetişen evliyânın büyüklerinden. Ferrûh Şâh Kâbilî neslinden.Celâleddîn Süleymân'ın oğludur. Baba ve annesi şerefli asîl âilelerden olup, nesebi hazret-i Ömer'e ulaşır. 1174 (H.569) yılında Hindistan'da Delhi'de dünyâya geldi. 1265 (H.664) senesinde Mültan'da vefât etti.

Ferîdüddîn-i Genc-i Şeker'in dedesi ve babası Afganistan'daki siyâsî durumlar yüzünden, Hindistan'ın Mültan yakınında bir köye yerleştiler. Genc-i Şeker'in babası Celâleddîn Süleymân burada, hazret-i Abbâs bin Abdülmuttalib'in soyundan, çok bilgili ve mübârek bir zât olan Mevlânâ Vecîhüddîn Hicvandi'nin kızı olan Bibi Gülsüm Hâtun ile evlendi. Bu evlilikten üç oğlu ve bir kızı oldu. Erkek çocuklarından Ferîdüddîn-i Genc-i Şeker, doğuştan velî idi.

Ferîdüddîn-i Genc-i Şeker hazretleri, kendisini küçük yaşlardayken ilim ve tasavvufa verip, evliyâlık yolunda ilerlemek için çok gayret sarfetti. Mültan'daki tahsili sırasında Hâce Mu'inüddîn-i Çeştî hazretlerinin halîfesi Kutbüddîn Bahtiyâr Kâkî ile karşılaştı. Onun sohbetinde ve hizmetinde bulundu ve ondan hiç ayrılmadı. Kutbüddîn hazretleri ise ona, dînî ilimleri okumasını, araştırmasını, tahkik etmesini işâret buyurup, aynı zamanda tasavvufla da meşgul olmasını teşvik etti. Böylece, emrine harfi harfine riâyet eden bir talebesinin dînî ilimlerde yükselerek iki kanatlı olmasını sağladı.

Hocasının vefâtından sonra onun vekîli olarak talebe yetiştirdi. Çeştiyye yolunun rehberi oldu. İnsanları irşâda doğru yolu göstermeye başladı. Daha sonra Âcûzan isimli beldeye gidip bir müddet uzlette kaldı. Daha sonra İslâm dîninin emir ve yasaklarını insanlara anlattı. Onun sohbetleri bereketiyle binlerce insan Müslüman oldu. Sâdece civâr kabîlelerden on altısı toptan İslâma girdi. Ferîdüddîn-i Genc-i Şeker hazretlerinin birçok kerâmetleri görüldü. 1265 (H.664) senesi Muharrem ayının beşinci günü 95 yaşındayken Mültan'da vefât etti. Türbesi bilhassa Pakistan ve Hindistan'ın çeşitli şehirlerinden gelen binlerce ziyâretçi ile dolup taşmakta, onu sevenler feyz ve bereketlerinden istifâde etmektedirler. Yetiştirdiği yüzlerce talebesinin en büyükleri Alâüddîn Ali Sâbir ve Nizâmüddin Evliyâ, Hamîdüddîn Nâgûrî'dir.

Genc-i Şeker herkesi sever ve bağışlardı.Kendisini öldürmeye gelen en azılı düşmanlarını bile affeder ve kimseyi sıkıntı içinde görmeye dayanamadığından derhâl yardım elini uzatırdı.

Her birisi çok kıymetli ve yüksek, bir çok talebe yetiştirdi. İfâde ve mânâ bakımından çok güzel sözler buyururdu:

"Başkalarına iyilik yaptığın zaman kendine iyilik yaptığını bil."

"Allahü teâlânın sevgili kulları ile oturup kalkmada, Allahü teâlâyı hâtırından çıkarma!"

"Hiçbir şey, kaybedilmiş vakti telâfî edemez."

"Ne kadar mühim olsa da, makam için şahsiyetinizi vermeyin. Kendinizi küçültmeyin!"

Eserleri: Ferîdüddîn-i Genc-i Şeker'in, Fârisî 68 sayfalık **Râhat-ül-Kulûb** kitabı meşhurdur. Başka eserleri de vardır.

FERİK;

Alm. *Kommandierender Generalbzw. Generalleutnant (m.),* **Fr.** *Général (m), divisionnaire,* **İng.** *Divisional General.* Osmanlı Devletinde büyük askerî rütbelerden birinin adı. Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra Osmanlı ordusunda bir kolorduyu meydana getiren yedi birlikten her biri.

Feriklik, yeniçeri ocağının kaldırılmasından (1826) sonra kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye teşkilâtında müşir ile mîrliva rütbesi arasında tesbit edilmiştir. O sırada iki feriklik mevcuttu, Hassa ferikliği, Mansûra ferikliği. 1830-1835 yılları arasında ferikliğin teşrifâttaki (protokoldeki) yeri, hakkında kesin bir bilgi yoktur. 1835'te feriklik rütbesi, Anadolu kazaskerliği ve rütbe-i sâniyenin sınıf-ı evvel mümeyyizi ile aynı derecede olduğu kabul edildi. Feriklik, Bâlâ rütbesinin kurulmasından sonra 1847'de teşrifâttaki yerini kesin olarak bulmuştu. Böylece feriklik; İstanbul pâyesi, ûlâ evvelliği ve Rumeli beylerbeyliği ile aynı derecede bir rütbe hâline geldi. 1903'te müşirlik ile feriklik rütbesi arasında sivilde bâlâ rütbesine eşit olmak üzere birinci feriklik rütbesi kurulmuş ve ilk olarak

Tüfekçibaşı Tâhir Paşa ile fahrî yâverlerden Salâhaddin, Şâkir ve Nâsır paşalara verilmiştir.

Ferikler, paşa ünvânını taşırlar ve kendilerine konuşma sırasında, "Saâdetlü paşa hazretleri" denirdi. Yazılarda ise "Saâdetlü efendim hazretleri" diye yazılırdı.

Cumhûriyet döneminde birinci ferikler ile feriklerin sâhib oldukları ünvânlar kullanılmakla berâber bunlar bir süre daha paşa ünvânını korudular.Nihâyet bu ünvanlar efendi, bey vs. ünvanları ile birlikte 1934 târih ve 5290 sayılı kânunla kaldırıldı.

Ferikin bugünkü karşılığı olarak birinci ferik korgeneral, ikinci ferik ise tümgenaraldir.

FERİYE SARAYI;

İstanbul'da Beşiktaş ile Ortaköy arasında, üç bölümden meydana gelen saray. Kışlık ikametgâhları bulunmayan hânedan mensupları burada otururlardı. 30 Mayıs 1876'da tahttan indirilen Sultan Abdülazîz Han, Topkapı Sarayında dört gün kaldıktan sonra Feriye Sarayına, nakledildi. Beş gün sonra Midhat Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Süleyman Paşa ve arkadaşlarının tertibiyle odasında Kur'ân-ı kerîm okurken bilek damarları kesilerek şehid edildi. Günümüzde bu yapılar okul olarak kullanılmaktadır.

FERMAN;

Alm. *Ferman (m),* **Fr.** *Firman (m),* **İng.** *Firman.* Pâdişâhların herhangi bir iş hakkında tuğra veya nişanını taşıyan yazılı emri. Ferman; Farsça bir kelimedir. Emir, irâde ve buyruk demektir.

Ferman kelimesi, İlhanlılar tarafından,İslâmiyeti kabul etmelerinden sonra kullanılmış, daha sonra da Osmanlılara geçerek yerleşmiştir. Büyük Selçuklular,Anadolu Selçukluları ve Memlûklerde ferman yerine "tevki" kullanıldığı gibi, İlhanlılar, Timurlar, Kara Koyunlu ile Akkoyunlu devletleri, Altınordu ve Kırım Hanlıklarında "yarlığ" kelimesi de kullanılmıştır. Tevki ve yarlığ kelimeleri, pâdişâhın tuğrası bulunan ferman anlamındadır.

Osmanlılarda Ferman, yedi esas üzerine yazılırdı: 1) Ferman kelimesinin anılması, 2) Ferman yazıldığı kişinin rütbe derecesine göre duâ ve övgü yazılması, 3) Fermanın gönderilme sebebi, 4) Ferman gönderilen kişiye, pâdişâh isteğinin emrolunması, 5) Yapılması istenilen işin belirtilmesi, 6) Verilen işin bitirilmesi için istek, 7) Fermanın târihi ve gönderildiği yerin ismi.

Osmanlılarda iki çeşit fermana rastlanmaktadır. Fermanlardan birisi, doğrudan doğruya dîvândan, mâliyeden yazılarak üzerine hükümdârın tuğrası çekilerek, gönderilen emr-i şerîf idi. Diğeri ise tuğralı bir fermânın üzerine ve baş tarafına pâdişâhın kendi el yazısıyla fermânda yazılanı teyid eden irâdedir. "Hatt-ı Hümâyûnla Muvaşşah", yâni pâdişâhın el yazısıyla tezyin edilmiş olan ikinci çeşit fermân, işin ehemmiyetini göstermek, hakkında teveccüh gösterilen zâta, yâhut da tehdid edici olarak bir vâli veya serasker vesâireye gönderilirdi. Ferman şekil olarak, dîvânî hat denilen girift keşideli yazıyla yazılırdı.

FERMANTASYON (Mayalanma);

Alm. *Fermentation Gärung, (f),* **Fr.** *Fermentation,* **İng.** *Fermentation*. Oksijen yokluğunda karbonhidratların bozulmasını ihtivâ eden enerji veren bir metebolik işlem.

Bâzı bitkiler veya bitki kısımları oksijenden yoksun bırakıldıkları zaman da bir süre solunum yapmaya ve solunum sonunda dışarı CO_2 vermeye devam ederler.İşte bu şekildeki solunum, anaerob (oksijensiz) solunum olarak adlandırılır.Anaerob solunum yeşil bitkilerde kısa bir müddet için mümkündür. Halbuki birçok mikroorganizmalar için anaerob solunum normal bir olaydır. Bunların bir kısmı havasız yerde yaşarlar (obligat anaerobiyont) diğer bir kısmı hem oksijenli, hem de oksijensiz yerlerde yaşıyabilirler (fakültatif anaerobiyont).Alkol vs. gibi tam parçalanmamış organik maddelerin teşekkülü ile sona eren ve tabiî hallerde cereyan eden böyle anaerob solunuma fermantasyon (mayalanma) denir.

Alkolik fermantasyon yapan mikroorganizmaların önemlilerinden biri biramayası mantarı (Saccharomyces cerevisiae) dır. Biramayası şekerli maddeleri alkolik mayalanma ile etil alkol ve CO_2'ye çevirir. Bu olay şöyle kimyasal bir denklemle izah edilebilir:

$$\underset{\text{Glikoz}}{C_6H_{12}O_6} \xrightarrow{\text{Biramayası}} \underset{\text{Karbondioksit + Etil Alkol + 2 ATP}}{2CO_2 + C_2H_5OH + 2\ ATP}$$

Bâzı mikroorganizmalar da tabiatta, özel proteinleri parçalayarak fermantasyona uğratır ve sonuç olarak azotlu ve kükürtlü daha küçük moleküller meydana getirirler. Bu küçük moleküllü ürünler fena kokulu olduklarından, proetinlerin fermantasyonuna kokuşma (Pütrifikasyon) denir. Tabiatta madde

dolaşımını sağlaması bakımından da fermantasyonların bu arada kokuşmanın önemi büyüktür.

Fermantasyon için çok çeşitli örnekler verilebilir. Sütün ekşimesi, sütten yoğurt ve peynir yapılması, üzüm şırasının şaraba dönüşmesi, şarabın sirkeye dönmesi, hamurun mayalanması gibi.

Hamur mayalanır ve vaktinde fırına verilirse gözenekli olur ki, bu fermantasyon ile sağlanır.

Fermantasyon sindirimde de çok önemlidir. Mide öz suyunda bulunan "pepsin" ve "rennin" proteinlerin sindirimini temin eder. Rennin sütü pıhtılaştırır. Mide öz suyunda bulunan HCl yardımcıdır.Hem de bakterileri öldürür. Asit oranı yetersiz ise hem fermentlerin etkisini azaltır, hem bakterilerin canlı kalacağı için besinler üzerine etki yaparak zararlı fermantasyonlardan dolayı sindirim bozukluğu mide rahatsızlığı meydana getirir.

FERMUAR;

Alm. *Reissverschluss (m),* **Fr.** *Fermoir (m),* **İng.** *Zipper, zip-fastener.* Elbise, kazak, etek, çanta, cüzdan, kılıf gibi şeyleri kapatmak için kullanılan bağlantı. Karşılıklı dişleri ve bunlar üzerine takılı olan sürgü, ileri doğru çekilince dişleri birbirine geçerek kapanır. Fermuarlar plastik ve metallerden yapılıp, çeşitli uzunluklarda olanları vardır. Kullanış yerinin çokluğu, basitliği, kaliteli olanların hemen bozulmaması tercih edilmesine sebeb olmaktadır. Hanımların elbiselerinde, çanta ağızlarına, uyku tulumlarına, çizme ve botlara kadar pek yaygın bir sahada kullanılmaktadır.

FERSAH;

Alm. *Paranange (f),* **Fr.** *Parassange (f),* **İng.** *Parasang.* Eskiden kullanılan yol ölçülerinden birinin adı. Aslı forsa, fersenk olup, Arapçaya fersah olarak geçmiştir. Bu ölçü arâzinin durumuna göre değişirdi. Bir fersah, insanın bir saatte yürüdüğü yoldur. Bu da üç mil, yâni altı kilometredir.

FES;

Alm. *Fes (m.n)*, **Fr.** *Fes (m)*, **İng.** *Fez.* Başı havanın çeşitli tesirlerinden korumak için kullanılan yünden özel olarak yapılan başlıklardan birinin adı. Çeşitli kaynaklarda fesin ilk menşei Fas gösterilirse de hakkında kesin bilgi yoktur. Târihte hangi devirden îtibâren kullanıldığı da belli değildir.Yalnız Türklerin giydiği ve Timurtaş Paşa zamanına kadar beyaz olan renginin onun tarafından kırmızıya boyandığı bilinmektedir. Akdeniz'de seferdeyken yeniçeriliğin kaldırıldığını duyan serasker ve kaptan-ı derya Koca Hüsrev Paşa Tunus'tan getirdiği fesleri kalyoncu askerine giydirmiş ve Sultan İkinci Mahmud'un takdirini kazanmıştı. 1828'de "Fes Nizamnâmesi" yayınlanarak fesin nerelerde giyilip giyilmeyeceği ve kimlerin ne çeşit fes giyeceği belirtilmişti. Fes, 1832'de yayınlanan bir tamimle resmî serpuş (başlık) olarak kabul edilmiştir.

Tanzimât devrinde "sarık" yalnız ulemâ sınıfı ile müderris ve tarikat mensuplarına bırakılmıştır. Bunlar fes üzerine sarık, esnaf kısmı ise fes üstüne arakiye ve yemeni sararlardı. Sarıksız fese dalfes denirdi. Fes, saraydaki kadınlar tarafından da kullanılırdı. Tunus'tan getirilen feslerin resmen kabûlünden sonra İstanbul'da Haliç kıyısında bir fes fabrikası (feshâne) de kurulmuştur.

Fesler genellikle kesik koni şeklinde kırmızı çuhadan yapılırdı. Düz olan üst kısma tablo denir. Bunun ortasından çıkarılan ibik tâbir edilen yere püskül bağlanırdı. Püskül fese ve fesi kullanan şahsa göre değişik olurdu. Tunus fesi denilen dar fese büyük püskül takılırdı. Rengi mavi olan bu püskülün yarım okka gelenleri vardı. Büyük püsküller uzun olup enseden aşağı kadar sarkardı. Sonradan küçülmüş sâdece arkada kalacak şekil kalmıştı. Feslerin durumunu muhafaza etmek için kalıplar yapılmış ve bunlar uzun zaman dükkânlarda kullanılmıştı. Kalıplar birbirinden farklı alt üst şeklinde olurdu. Fes bu iki kalıbın arasında kalır ve kol tazyiki veya pres ile sıkıştırılarak kalıbın şekli aldırılırdı. Feslerin renkleri gittikçe koyulaşmak üzere kırmızı, çifte zero, iki sıfır, bir sıfır, bir renk, iki renk, üç renk, dört renk, beş renk olup; adları ise kırmızı, ünabi, mor, orta renk, al narçiçeği ve siyahtır. Biçimlerine göre ise zuhaf, aziziye, mecidiye, hamidiye, sıfır numara, fino, dar beyoğlu gibi adlar verilir.

1925 yılında çıkan bir kânunla fes giyilmesi yasaklandı. Bâzı İslâm ülkelerinde hâlen fes kullanılmaktadır. Bugün Anadolu'nun bâzı yörelerinde kadınlar, başörtülerinin altına altınla süslenmiş fes koymaktadırlar. Ayrıca her yörenin kendine has millî oyun ekipleri de fes giymektedir.

FESLEĞEN (Ocimum basilicum);

Alm. *Basilienkraut,* **Fr.** *Basilic,***İng.** *Sweetbasil.* **Familyası:** Ballıbabagiller(Labiatae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Yerli değildir. Süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Haziran-eylül ayları arasında, pembemsi veya sarımsı-beyaz renkli çiçekler açan, 20-40 cm yüksekliğinde, çok senelik, kuvvetli kokulu, otsu bir bitkidir. Reyhan otu olarak da bilinir. Vatanı İran ve Hindistan'dır. Gövdeleri dik, tüysüz veya hafifçe tüylü, çok dallı ve yapraklıdır.Yapraklar karşılıklı ve

uzunca saplı olup, hoş kokuludur. Çiçekler üst yaprakların koltuğunda ekseriya 6 çiçekli durumlar hâlinde toplanmıştır.Çanak ve taç yaprakları tüp şeklinde ve 2 dudaklıdır.Meyveleri oval şekilli, küçük ve parlak siyah renklidir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısımları, tâze çiçekli dalları ve tohumlarıdır. Uçucu yağ taşımaktadır. Bu yağ içinde estragol,linalol, cineol ve pinen vardır. Fesleğen midevî, yatıştırıcı ve barsaklarda gaz teşekkülüne mâni olucu özelliklerinden dolayı % 1-2 lik çay hâlinde kullanılır. Uçucu yağda da aynı hassalar vardır.İdrar yolları hastalıklarına karşı tesirlidir. Tohumlarından öksürük kesici olarak istifade edilir. Baharat olarak salata ve çorbalarda kullanılır. Ete, balığa ve sosise konur. Süte ve hardala karıştırılır.Anadolu'da aroma vermesi için pekmez yapılırken içine konulur. Uçucu yağı parfümeride de kullanılır.

FESTİVAL (Bkz. Panayır)

FETHİ BEY (Süleyman);

Yunanlıların İzmir'i işgâli sırasında şehid edilen albay. Doğum târihi kesin olarak bilinmemektedir. Şeyh İzzi Efendinin oğludur.Harp Okulunu 1899 yılında kurmay subay olarak bitirdi. Basra ve Hicaz'da askerî görevlerde bulunduktan sonra 1912 yılında Harbiye Nezâreti müsteşar yardımcılığına tâyin oldu. 1914 yılında rütbesi albaylığa yükseldi. Rahatsızlığının tedâvisi için Wiesbaden kaplıcalarına gitti (1916).Oradan dönünce İzmir dördüncü kolordu askerlik şûbesi reisi oldu.

Birinci Dünyâ Savaşının sonunda yenik sayılan Osmanlı Devletinin toprakları, yabancı devletler tarafından işgâl edilmeye başlanmıştı. 15 Mayıs 1919'da Yunan kuvvetleri İzmir'i işgâl edince Albay Fethi Bey, "YaşasınVenizelos!" diye bağırmaya zorlandı.Her Türke yakışır şekilde, bunu reddedince süngülendi ve dipçik darbeleriyle şehid edildi.

FETHİ BEY (Tayyareci);

havacılık târihimizin ilk şehidi. İstanbul'da 1891 yılında doğdu. Bahriye Mektebine girip üsteğmen rütbesi ile mezun oldu (1907). O zamanlar dünyâda yeni gelişmeye başlayan havacılık hakkında çalışmalar yapmak üzere İngiltere'deki Bristol Tayyare Fabrikasına gönderildi (1911).Oradaki tetkik ve kursları bitirdikten sonra iyi bir pilot olarak yurda döndü ve rütbesi yüzbaşılığa yükseltildi. İstanbul'da o zamanlar yeni alınan teyyare ile gösteriler yaparak halkın takdirini kazandı. Tayyarelerle uzak mesâfelere gitme çalışmalarının yapıldığı günlerde, Fransız havacısı Dancourt,İstanbul yoluyla Kâhire'ye uçmaya karar vermişti. Fakat İstanbul-Kahire yolculuğu sırasında tayyare Toroslara çarparak parçalanmıştı. O zaman yarıda kalan bu işin yapılmasını gözü pek iki genç Türk subayına teklif etmişlerdi. Fethi ve Nûri beyler bu teklifi kabul ettiler. Fethi Bey, yardımcısı Sâdık Beyle Muâvenet-i Milliye adlı Bleriot tipi; Nûri Bey ve yardımcısı da aynı tip Prens Celâleddîn adlı uçakla yola çıktılar (1913).Hava şartlarının kötü olmasından Nûri Bey ve yardımcısı geri döndü. Fakat Fethi Bey Şam'a kadar başarıyla uçarak hedefe yaklaştı. Şam'dan hareketlerinde Taberiye yakınlarında bilinmeyen bir sebepten tayyare düşerek parçalandı. Fethi ve Sâdık beylerin ölümleri halk üzerinde büyük bir üzüntü uyandırarak haklarında ağıt şiirleri yazılmasına sebeb oldu.

Hâtıralarını anmak için İstanbul Fâtih semtinde bir anıt dikilmiştir. 15 Mayıs günü diğer havacı şehitlerle berâber bütün yurtta anılırlar.

FETHİ GEMUHLUOĞLU;

Cumhûriyet devri fikir adamlarından. 1923'te İstanbul'da doğdu. İstanbul Haydarpaşa Lisesini bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde öğrenim gördü.

İstanbul'da çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. 1955-63 yılları arasında Spor ve Sergi Sarayı Müdürlüğü vazifesinde bulundu. Bir müddet Almanya'da kaldıktan sonra yurda dönüşünde Millî Eğitim Bakanlığı Özel Kalem Müdürlüğü ve Türkiye Odalar Birliği Basın Müşâvirliği; 1970-77 yılları arasında Türk Petrol Vakfı Genel Sekreterliği yaptı. Milletine ve dînine bağlı pekçok gencin yetişmesinde emeği geçti. Geniş bir aydın-yazar kitlesi, özel sohbetlerinde yansıttığı zengin kültüründen ve derin görüşlerinden faydalandı. 5 Ekim 1977'de İstanbul'da vefât etti.

Sohbetlerinden bir kısmı 1988'de **Dostluğa Dâir** adıyla neşredildi. Yine vefâtından sonra hakkında **Dostluk Üzerine** ve **Bağlanma** adlı iki kitap yayımlandı.

FETHİ OKYAR;

siyâset ve devlet adamı. Rumeli'de Pirlepe kasabasında 1880 yılında dünyâya geldi. 1903 yılında Harbiye Mektebinden Erkânıharb Yüzbaşısı olarak mezun olduktan sonra Selânik'teki Üçüncü Orduya

tâyin edildi. 1908'de ParisAtaşemiliteri oldu.

İkinci AbdülhamîdHan, tahttan indirilince, Selânik'e gönderilmişti. Muhâfızı olarak da Fethi Bey vazîfelendirildi.Ali Fethi Bey, zaman zaman Sultan Hamîd'le görüşmüştür. Hâtıralarında, SultanHamîd için: "Kibar, kültürlü, vakarlı, devlet düzenini iyi bilen, bir sultan imiş; tanıyamamışız." diyerek yazmaktadır.

1911'de binbaşı rütbesiyle İşkodra'daki Osmanlı kuvvetlerinin Erkânıharbiyesinde görev aldı. Trablusgarb'ın İtalyanlar tarafından işgâli üzerine oradaki savunmaya katılan Fethi Bey, büyük bir şöhret kazandı. 10 Ocak 1912'de Manastır Mebusu oldu. Ancak Meclis-i Meb'usanın feshedilmesi üzerine tekrar askerliğe döndü. Yarbay iken istifâ ederek ordudan ayrılan Fethi Bey, 1912'de Sofya Sefiri, 1913'te İstanbul Mebusu oldu.

Fethi Bey, 1917'de Dâhiliye Nâzırlığına tâyin olundu. 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisine İstanbul Mebusu olarak katıldı.Önce Dâhiliye Vekili, ardından Meclis Reisi oldu. 1924 yılı sonlarında Başvekilliğe yükseldi. 1925'te Paris Büyükelçiliğine tâyin olunan Fethi Bey, beş yıl bu görevini yürüttükten sonra istifâ edip, bâzı arkadaşlarıyla birlikte Serbest Cumhûriyet Fırkasını kurdu. Fakat bu fırka dört aylık bir faaliyetden sonra 17 Kasım 1930'da Fethi Bey tarafından feshedildi.

1934'te Londra Büyükelçiliğine tâyin olunan Fethi Bey, dönüşünde yeniden milletvekili seçildi. Bir süre Adâlet Bakanlığı yaptıktan sonra istîfâ edip, siyâsetten çekildi.Aynı yıl rahatsızlanan Fethi Bey bir müddet hasta yattıktan sonra, 1934'te İstanbul'da vefât etti. Fethi Beyin hâtıraları vefâtından sonra Cemal Kutay tarafından **Üç Devirde Bir Adam** adıyla yayınlandı.

FETHİ TEVETOĞLU;

doktor, yazar, politikacı. 1916 senesinde İstanbul'da doğdu. İlk, orta, lise tahsilini bitirdikten sonra, 1941 senesinde İ.Ü. Tıp Fakültesinden mezun oldu. 1942-1947 senelerinde Samsun Hastahânesinde baştabip olarak vazîfe yaptı. 1947-53 seneleri arasında Genelkurmay Başkanlığı karargâhı tabibi ve Askerî Sıhhiye Teknisyen Okulu öğretmenliğini yaptı. 1950-53 senesinde A.Ü. Tıp Fakültesinde ihtisas yaptı. 1961'de AP Samsun Senatörü oldu ve parlamentoda çeşitli gruplarda başkan ve başkan yardımcılıklarında bulundu. 1973-76'da Almanya da Meinz Üniversitesi Çocuk Hastahânesi Klinik Şefi olarak çalıştı. 1975-1987 senelerinde İslâm Kalkınma Bankası Müşâvirliğine getirildi.

1956 senesinde ABD'deçocuklarda toprak yeme anemisi konusundaki buluşları dolayısıyla tıp ödülü aldı. 1968'de NATO, 1972'de Milliyetçi Çin, 1972 Kore Şeref Madalyaları aldı. 27 Kasım 1989'da Ankara'da vefât etti.

Eserleri: Türklüğe Kurban,Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetleri (1910-1960)**. Bugünkü Rusya, Açıklıyorum, Utanç Duvarı, Milletlere Işık Tutan İki Beyannâme, Faşist Yok Komünist Var, Kıbrıs ve Komünizm, Dış Politika Görüşümüz, Komünist Blokta Milliyet ve Mefkûre** (Çeviri)**, Mukaddes Topraklardan Geçen Yol.**

FETHULLAH VERKÂNİSÎ;

on dokuzuncu yüzyılda Anadolu'da yetişen evliyâdan. İsmi, Fethullah'tır. Verkânisî diye de meşhur olmuştur. Siirt'in Minâr nâhiyesine bağlı Verkânıs köyünde doğdu. Seydâ veya Üstâd-ı A'zam isimleriyle meşhûr olan büyük veli Abdurrahmân Tâhî (Tâgî) hazretlerinden ilim öğrendi ve feyz aldı. İlimde ve tasavvufta yüksek derecelere ulaştı. Kendisi ilim öğretip birçok talebe yetiştirdi. Onun talebelerinden en meşhuru hocası Abdurrahmân Tâhî'nin oğlu Muhammed Ziyâüddîn Nurşînî'dir. Bitlis vilâyetine bağlı Mutki ilçesinin Uhin (Yukarıkoyunlu) köyünde bulunan Alâeddîn-i Uhînî, Fethullah-ı Verkânisî'nin oğlu ve Muhammed Ziyâüddîn Nurşînî'nin halifelerindendir. 1899 (H. 1317) senesinde vefât eden Fethullah-ı Verkânisî Bitlis vilâyet merkezindeki türbesinde defnedildi. Nakşibendiyye yolunun edeplerini anlatan bir **Risâle**'si vardır.

FETİHNÂME;

Alm. *Berich (m) über eine Eroberung,* **Fr.** *Messagem de comquéte,* **İng.** *Message announcing a conquest.* Savaşlar sonunda kazanılan zaferleri, fethedilen yerleri, komşu hükümdârlara, hanlara, prenslere, şehzâde ve vâlilere bildirmek üzere gönderilen nâmelere verilen isim.

Eskiden her devlette ve bilhassa doğudaki İslâm devletlerinde fetihnâme göndermek âdeti vardı.Hükümdârlar, haberleşmenin zorluklarla yapıldığı devirlerde kazandıkları zaferleri, yanlış söylentilere meydan vermemek, içte ve dışta kendisine zarar vereceklerin ümidini kırmak ve dostlarını sevindirmek için zaferlerini şatafatlı bir şekilde fetihnâmelerle her tarafa bildirirlerdi. Çünkü, fetihnâmeler düşman devletler için bir tehdit, dostlar için de müjdeli bir haber niteliğini taşırdı.

Osmanlılarda fetihnâmeler, Türkçe, Arapça, ve Farsça, Urduca, Lâtince olmak üzere hangi devlete

gönderilmişse, oranın lisânı ile yazılırdı. Fetihnâmelere duruma göre âyet-i kerîme, hadîs-i şerîf ve Arapça derin anlamlı cümlelerle başlanırdı. Elde edilen başarının Osmanlı Devletinin her tarafında îlânı için, durum İstanbul kaymakamı ve beylerbeyine bildirildiği zaman, şenlik yapılması da belirtilirdi. Fetihnâmeler, resmî memurlar tarafından yazıldığı gibi, bâzen özel kişiler tarafından da yazılırdı. Fâtih Sultan Mehmed'in Mısır Sultânı'na gönderilmek üzere Molla Gürânî'ye İstanbul'un fethiyle ilgili yazdırdığı fetihnâme, resmî; Nişancı Tâcizâde Câfer Çelebi'nin yazdığı **Mahrûse-i İstanbul Fetihnâmesi** de özel birer fetihnâmedir.

Fetihnâmelerin muhtelif şekilleri olmakla berâber, esasta bir değişiklik olmayıp, hepsi on beş madde üzerine yazılırdı. Bunlar:

1 ve 2) Cenâb-ı Hakk'a hamdü senâ ve hazret-i Peygambere tâzim. 3) Mezâlimin def'inin (zulümlerin ortadan kaldırılmasının) pâdişahların boynuna borç ve esas vazîfe olduğu. 4) Zâlimin zulmünün def'ine sebep. 5) Pâdişâhın hareketi. 6)Askerinin çokluğu. 7)Karşı düşman tarafının vaziyeti. 8)Hasmın cesâretini beyân. 9)Harbin açıklanması. 10) Pâdişâhın galebesi ve düşmanın mağlûbiyeti. 11)Allahü teâlâya şükür. 12)Hasmın vilâyetinin zabtının beyânı. 13)Bu muvaffakiyetin denizde ve karada îlânı. 14)Fetihnâmenin gönderildiği mahal ile gönderilen şahsın ismi. 15- Bu muvaffakiyete pâdişâhın memnûniyetini beyân ve duâ temennisi.

Fetihnâmeler, yapılan muhârebelerin bir târihçesi olduklarından târihî kıymetleri oldukça büyüktür. Fetihnâmelerden târihî ve edebî kıymeti hâiz olanlardan bâzıları şunlardır:

Tâcizâde Câfer Çelebi'nin **Mahrûse-i İstanbul Fetihnâmesi**, Kıvâmî'nin **Fetihnâme-i Sultan Mehmed**, Bahârî'nin **Fetihnâme-i Engurus,** Sa'yî'nin **Feth-i Kal'a-i Belgrad**, Celalzâde Sâlih Çelebi'nin **Budin Fetihnâmesi**, Matrakçı Nâsuh'un **Fetihnâme-i Karaboğdan**, Murâdî'nin **Fetihnâme-i Hayreddîn Paşa**, Mehmed Subhî Çelebi'nin **Eğri Fetihnâmesi**, Karaçelebizâde Abdülazîz Efendi'nin **Târih-i Feth-i Revan ve Bağdad**, Vâhid Mahtûmî'nin **Mora Fetihnâmesi** ve Hasan Beyzâde Ahmed'in **Kanije Fetihnâmesi**.

Ayrıca fethedilen yerler için yazılan eserlere de fetihnâme dendiği görülür.Nâbî'nin **Fetihnâme-i Kameneç**'i gibi.

FETRET DEVRİ;

Alm. *İnterregnum (m.),* **Fr.***İnterrégne (m.),* **İng.** *İnterregnum.* Yıldırım Bâyezîd'in,Ankara Meydan Savaşında Timur Hana esir düşmesinden sonra dağılan Osmanlı birliğinin, 1413 yılında, Birinci Mehmed Han tarafından yeniden sağlanıncaya kadar geçen devresi.

Yıldırım Bâyezîd'in ölümünden sonra, geriye altı oğlu kaldı. Bunlar Emir Süleymân ile, İsâ, Mehmed, Mustafa, Mûsâ ve Kasım Çelebiler idi. Ankara Savaşından, yanında büyük kuvvetlerle ayrılan Emir Süleymân süratle Bursa'ya geldi ve âilesi ile çocuklarını yanına alarak Gelibolu'ya gitti. Burada İmparator Manuel ile bir antlaşma yaptı. Anadolu sâhilindeki bâzı adalar ile Silivri, Selânik ve Teselya'yı Bizanslılara terk ediyordu. Bu sûretle Rûmeliye geçen Emir Süleymân, Edirne'de hükümdâr îlân edildi. Aynı zamanda Venedik ve Cenevizlilerle de ticârî antlaşmalar yaptı.

Timur Han, Emir Süleymân'a taç ve hil'at göndererek onu kendisine bağlamaya muvaffak oldu. Emir Süleymân ince ruhlu, ilim ve sanat erbâbının hâmisi olan bir zâttı. Ancak babasının azim, irâde ve enejisine mâlik değildi. Bu îtibârla devleti bir idâre altında toplamak sûretiyle Osmanlı birliğini kuramadı.

Ankara Savaşından sonra Balıkesir taraflarında gizlenen Îsâ Çelebi,Timur Hanın İzmir'e doğru gittiği sırada, Bursa'ya geldi. Daha sonra Timur Hanın muvâfakatını da alarak, burada bir müddet oturdu. Ancak Timur Han Semerkand'a dönerken, Yıldırım Bâyezîd'in tabutunu Mûsâ Çelebi'ye vererek türbesine defnedilmek üzere gönderdi. Böylece büyük bir kuvvetle Bursa'ya gelen Mûsâ Çelebi, Îsâ'yı kaçırttı ve hükümdarlığını îlân etti. Ancak kuvvet toplayan Îsâ Çelebi'nin yeniden gelerek Bursa'ya hâkim olmasından sonra, Mûsâ Çelebi Germiyanoğlu'nun yanına kaçtı.

Ankara Savaşında ihtiyat kumandanı olarak görev yapan Mehmed Çelebi ise, savaşın kaybedileceğini anlayınca, bin kadar askeriyle Amasya'ya doğru çekilmişti. O sırada Amasya'da Timur Hanın tâyin ettiği Kara Devletşah bulunuyordu. Şehre âni bir baskın yapan Mehmed Çelebi, Kara Devletşah'ı öldürttü ve eski sancağına yeniden hâkim oldu. Çelebi Mehmed Amasya'da bulunduğu sırada Canik, Tokat,Niksar ve Sivas taraflarına hâkim olmaya çalıştı ve buna da muvaffak oldu. Bu havâlideki isyancı beylerden Kubadoğlu, Gözleroğlu, Köpekoğlu ve Mezid Beyi ortadan kaldırdı. Bu arada Mehmed Çelebi, babasını esâretten kurtarmak gâyesiyle Kütahya'ya câsuslar göndermişti. Timur Hanın esirleri arasında bulunan Fîrûz Paşa da onlara yardım etmekteydi.Yer altında tünel kazarak Yıldırım Bâyezîd'in yanına varmak isteyen fedâîler plânlarının görülmesi üzerine yakalandılar ve öldürüldüler. Çelebi Mehmed bir kez daha aynı gâye ile faaliyete geçti ise, Timur Hanın güvenlik kuvetlerini

arttırması ve bu arada Fîrûz Beyi de öldürtmesi ile bir netîce alamadı.

Mehmed Çelebi aynı zamanda Osmanlı birliğini sağlamak yolunda ilk teşebbüslere girişti. Îsâ Çelebi'ye haber göndererek birleşmelerini istedi. Ancak red cevâbı aldı. Bu durum üzerine iki kardeşin kuvvetleri Ulubat önlerinde karşılaştı. Sert geçen muhârebeden sonra Îsâ Beyin kuvvetleri dağıldı. Böylece Bursa ile İznik'i ele geçiren Mehmed Çelebi, hükümdarlığını îlân etti. Bundan sonra Germiyanoğlu'na haber gönderen Mehmed Çelebi, ondan, Mûsâ Çelebi'yi kendisine göndermesini istedi ve bu isteği derhal yerine getirildi. Bu sırada kardeşi Süleymân'ın yanına kaçan Îsâ Çelebi ondan aldığı yardımlarla yeniden Bursa üzerine yürüdü. Bu arada Çelebi Mehmed'le anlaştığını söyleyerek Bursa'ya kolayca girmeyi düşündü ise de,Bursa halkı müdâfaa tertibâtı aldı. Bu durum üzerine Bursa'yı yakmaya kalkışan Îsâ Çelebi, Çelebi Mehmed'in gelmesi üzerine, karşısına çıktı. Yine muvaffak olamadı ve İsfendiyâr Beyin yanına kaçtı. Daha sonra Çelebi Mehmed'in elinde bulunan Ankara'yı almak isteyen Îsâ Çelebi, Gerede Muhârebesinde üçüncü defâ mağlûb oldu ve Kastamonu'ya sığındı. Îsâ Çelebi ard arda gelen mağlubiyetlere rağmen, taht iddiâsından vazgeçmedi. Aydınoğlu Cüneyd Beyin yanına giderek böylece bir defâ daha şansını denemeğe karar veren Îsâ Çelebi, Eskişehir'e kadar geldi.Ancak yapılan muhârebeyi kaybederek savaş meydanında öldürüldü.

Edirne'de bulunan, Emir Süleymân,Çelebi Mehmed'in faaliyetlerini yakından tâkib etmekteydi. Îsâ Çelebi'nin son hareketinde başarılı olamayarak öldürülmesinden sonra Çelebi Mehmed'e daha fazla hazırlanmak imkânı vermek istemediğinden süratle Anadolu'ya geçti ve Bursa'yı rahatlıkla aldı.Çelebi Mehmed ise Süleymân'a karşı koyamayacağını anlayarak Amasya'ya çekildi. Daha sonra Ankara'ya gelen Emir Süleymân burasını da kendisine bağladı ve bütün Osmanlı ülkesine hâkim olmuş bir hükümdâr gibi davranmaya başladı.

Bu sırada Çelebi Mehmed diğer Anadolu beylikleri ile ittifak kurma arzusundaydı. Lâkin bu teşebbüsünde tam bir başarıya ulaşamayınca, birâderi Mûsâ Çelebi ile anlaştı ve ona kuvvet vererek Rumeliye geçirtti. Böylece Mûsâ Çelebi ile Emir Süleymân'ı karşı karşıya getirmiş oluyordu. Mûsâ Çelebi'nin Rumeliye geçmesinden endişelenen Emir Süleymân, süratle Edirne'ye döndü.Mehmed ile Mûsâ çelebi arasındaki antlaşmaya göre, eğer Mûsâ mücâdeleden galip çıkarsa, Çelebi Mehmed'in hükümdârlığını tanıyacaktı. Mehmet Çelebi ise onu askerî bakımdan destekleyecekti. Bu sırada Anadolu'da serbest kalan Mehmed Bey rahatlıkla Ankara, Bursa havâlisine, yâni Anadolu'da Osmanlıların elinde kalan topraklara sâhib oldu.

Karadeniz yoluyla Eflak'a gelen Mûsâ Çelebi kendisine burada da müttefikler bulmakta gecikmedi. Eflâk Prensi Mirça, Sırp despotunun kardeşi Vuk Brankoiç ve Bulgar Boyarları kendisine kuvvet verdiler. Buna karşılık Emir Süleymân da Bizans İmparatoru tarafından destek görüyordu. Çatalca yakınlarında yapılan iki kardeşin mücâdelesinden gâlip çıkan Emir Süleymân oldu. Savaş esnâsında komutanlarından Vuk'un Emir Süleymân tarafına geçmesi, sonucu büyük ölçüde etkiledi. Bu ihâneti cezâsız bırakmayan Mûsâ Çelebi ilk fırsatta Vuk'u ortadan kaldırdı.Savaştan mağlub çıkan Mûsâ Çelebi azim ve cesâretini kaybetmeyerek yeniden güçlü bir birlik kurmaya çalıştı. Bu arada ağabeyisinin gafletinden de faydalanarak kuvvetlerini arttırdı. Mûsâ Çelebinin bir daha karşısına çıkamayacağını zanneden Emir Süleymân büyük bir rahatlık içerisindeydi. Bu vaziyetten en iyi şekilde faydalanmaya bakan Mûsâ Çelebi, Edirne üzerine ânî bir baskın yaparak şehri ele geçirdi. Emir Süleymân kaçmaya muvaffak oldu ise de Mûsâ Çelebi'nin peşine taktığı adamlar tarafından yakalanarak öldürüldü (1410). Cesedi Bursa'ya gönderilerek Çekirge'de büyük babası Murâd Hüdâvendigâr'ın yanına gömüldü. Hükümdarlığı sekiz sene yedi ay kadardır. Emir Süleymân, muhârebelerde fevkalâde şecâatıyle ve cömertliği, ilim adamlarını himâyesiyle meşhur olmuştu. Edirne Sarayı onun zamanında âlim, şâir ve sanatkârlarla dolmuştu. Ahmedî ve **Mevlîd** yazarı Süleymân Çelebi bunlardandır.

Mûsâ Çelebi, Edirne'ye sâhib olduktan sonra, daha önce Mehmed Çelebi ile yapmış olduğu antlaşmaya riâyet etmeyerek hükümdarlığını îlân etti. Adına akçe kestirdi. Böylece mücâdele sahnesinde yalnız iki kardeş kalmıştı. Bunlardan Mehmed Çelebi Anadolu'ya, Mûsâ Çelebi ise Rumeliye hâkim ve sâhib idiler. Bu arada hayatta olan diğer Şehzâde Mustafa Çelebi'yi Timur Han Anadolu'dan ayrılışı esnâsında yanında götürmüştü.

Birâderi Mehmed Çelebi'nin Anadolu'da ne derece bir kuvvete sâhib bulunduğunu iyi bilen Mûsâ Çelebi onunla mücâdeleye girişmekten çekindi. Fakat, vakit geçirmeden Rumeli bölgesinde fütûhât hareketine başladı. Gönderdiği kuvvetler Sitirya Yarımadasına kadar geldiler. Yine Emir Süleymân'la olan mücâdelesinde kendisine cephe alan Sırp Despotu Stefan'ın üzerine yürüyerek Noveberda şehrini ele geçirdi. İsyan eden Vidin Bulgar Prensine baş eğdirdi. Nihâyet birâderi Süleymân'ın Bizanslılara terk ettiği Karadeniz sâhilindeki şehirleri ve Tselya'yı aldıktan sonra İstanbul'u kuşattı (1411). Endişeye düşen İmparator kendi yanında bulunan Emir Süleymân'ın oğlu Orhan Çelebi'yi serbest bıraktı. Selânik ve Tselya taraflarına giden Orhan Çelebi'nin hükümdârlık iddiâsına kalkması üzerine İstanbul kuşatmasını muvakkaten (geçici) kaldıran Mûsâ Çelebi hızla Selânik üzerine

yürüyerek Orhan'ın kuvvetlerini dağıttı ve Selanik'i kuşattı. Bu arada İstanbul'a yapılan tazyiki de sıklaştırdı. Bu durum üzerine İmparator Manuel, Çelebi Mehmed'le ittifak etmekten başka çâre bulamadı.MehmedÇelebi'ye kuvvet vermeyi vâdeden ve onu koruyacağına söz veren İmparator, onun Rumeliye geçmesini sağladı. MehmedÇelebi gelişinin dördüncü günü Çatalca'nın İnceğiz köyü mevkiinde Mûsâ Çelebi ile yaptığı muhârebede mağlub ve yaralı olarak az bir kuvvetle Anadolu'ya geçti.

Mûsâ Çelebi bu muvaffakiyetlerine rağmen Rumeli'deki Beyleri tarafından gün geçtikçe yalnız bırakılıyordu.Çünkü onun daha önce Emir Süleymân tarafında bulunan Üsküp SancakBeyi Paşa Yiğit ve meşhur akıncı kumandanı Evrenos Beyle diğer komutanlara karşı soğuk ve îtimatsız davranışı, bu beyleri aleyhine çevirdiği gibi, bâzı ehliyetsiz kimseleri iş başına getirmesi de memnûniyetsizliklere yol açmıştı. Onun için bu beyler el altından Çelebi Mehmed'e haberler göndermeye başladılar. Rumeli'deki durumunun lehine döndüğünü anlayanÇelebi Mehmed, Dulkadirlilerden de yardım alarak otuz bin kişilik bir kuvvetle tekrar Rumeliye geçti (1413).Çelebi Mehmed Edirne'ye yaklaştıkça Rumeli Beylerinin kuvvetleri ordusuna ekleniyordu. Bu defâ MehmedÇelebi'ye karşı koyamayacağını anlayan Mûsâ Çelebi,Bulgaristan'a çekildi. Yanında Beylerbeyi Mihaloğlu MehmedBeyle Umur Beyden başka büyük beylerden kimse kalmamıştı.Vize tarafında Mûsâ Çelebi'nin öncü kuvvetleri mağlub edildi. İki ordu Filibe yakınında karşı karşıya geldi ise de, Mehmed Çelebi müttefiklerin tamâmını beklediğinden geri çekildi. Nihâyet Paşa yiğit, Barak Bey, Tırhala Beyi Sinan Bey ile EvranosBey'in de kendisine katılmasıyla Tuna'ya doğru çekilmekte olan Mûsâ Çelebi'nin karşısına geçtiler.Sofya'nın güneyinde Çamurlu Derbend denilen mevkide meydana gelen muhârebede Mûsâ Çelebi fevkalâde cesâretle harp etti ise de, zâten az olan kuvvetleri dağıldılar. Yaralı olarak kaçan Mûsâ Çelebi bir bataklığa düştü ve yakalanarak öldürüldü. Cenâzesini Bursa'ya göndererek babasının yanına defnettiler.

Mûsâ Çelebi'nin Rumeli'de hükümdarlığı üç seneden azdır. Artık Mehmed Çelebi, Osmanlı Devletinin başında yalnız kalmıştı. Böylece Fetretdevri denilen ve hemen hemen on bir yıl süren kardeşler mücâdelesi bitmiş, parçalanan birlik yeniden sağlanmıştı. Çelebi Mehmed tahta geçtiğinde yirmi dört yaşında bulunuyordu. Her şeye rağmen Osmanlı Devletinin prestiji ve gücü Fetret devrinde de kendisini gösterdi.İstanbul, Yıldırım Bâyezîd devrinden daha şiddetli bir biçimde muhâsara edildi. Bu arada diğer Anadolu Beylikleri ise, Timur sâyesinde varlıklarına kavuştular. Ancak her biri, bu güçlü Osmanlı Şehzâdesinin tarafını tutarak hayâtiyetlerini devâm ettirmeye çalıştılar.

FETVÂ;

herhangi bir şeyin (hâdisenin) dîne (İslâmiyete) uygun olup olmadığını bildiren cevap. Fetvâ veren âlime "müftî", sorana "müsteftî" denir.

Fetvâ ile, herhangi bir şeyin İslâmiyete uygun olup olmadığı, bilmeyenlere öğretilmektedir.Kur'ân-ı kerîmde; **"Bir işte anlaşamazsanız, bu işin hükmünü Allah'tan ve Resûlullah'tan anlayınız!"** (Nisâ sûresi:59) meâlindeki âyet-i kerîmeyi tefsir âlimleri, "Bir işte anlaşamazsanız, bu işin nasıl yapılacağını, âlim olanlarınız Allah'ın kitâbından ve Resûlullah'ın sünnetinden anlasınlar!Âlim olmayanlarınız ise, âlimlerin anlattıklarına uyarak yapsınlar." diye açıklamışlardır. Bu âyet-i kerîme, bir Müslümanın, hükmünü bilemediği herhangi bir meselede âlim olan müftîye sormasını ve onun bildirdiğine uymasını emretmektedir.

Müftînin müctehid fil mezheb, yâni mezhepte müctehid olması lâzımdır. Böyle olmayana müftî denmez; nâkıl, fetvâyı iletici denir. Nâkıller fetvâyı meşhur fıkıh kitaplarından alırlar, müctehidlerin sözlerini bildirirler.

Müctehid olmayan din adamı bir hadîs-i şerîf işitince, bu hadîsten kendi anladığına uyarak amel edemez. Müctehidlerin âyet-i kerîmelerden ve hadîs-i şerîflerden anlayarak, öğrenerek verdikleri fetvâ ile amel etmesi lâzımdır. Bu bakımdan fetvâların fıkıh kitaplarına dayanması lâzımdır. Böyle olmayan fetvâlar mûteber değildir. Böyle yapmazsa vâcibi terk etmiş olur.İslâm bilgilerini öğrenmeden, bilmeden âyet-i kerîme veya hâdis-i şerîfleri okuyup da bunları kafasına, kendi görüşününe göre mânâlandırıp, dînî mevzûlarda gelişi güzel fetvâ verenlere müftî veya İslâm âlimi denmez.

Kendisinden fetvâ istenen müftîde; iyi niyetlilik (sözüne güvenilirlik), hilm (yumuşaklık), vakâr ve sekînet (samîmi ve ağırbaşlı davranış), bilgisinde kuvvetlilik, sual sorana maddeten muhtâc olmamak ve hak ile bâtılı, doğru ile yanlışı ayırdedebilecek ilmî bir kudret bulunması gibi şartlar da gerekmektedir.

Her müftî, kendi mezhebine göre fetvâ verir.Hanefî mezhebindeki bir müftî, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe'nin sözüne uygun şekilde fetvâ verir.Aradığını onun sözlerinde açıkça bulamazsa, İmâm-ı Ebû Yûsuf'un sözünü alır. Onun sözlerinde bulamazsa, İmâm-ı Muhammed Şeybânî'nin sözünü alır.Ondan sonra İmâm-ı Züfer'in, daha sonra Hasan binZiyâd'ın sözünü alır.

İftâ, yâni fetvâ vermek usûlü, İslâmiyetin başlangıcından beri vardır.Peygamberimiz zamânında,

Müslümanların bizzât kendisinden aldıkları fetvâlar mûteber eserlerde toplanmıştır. Peygamberimizin âhirete irtihâlinden sonra Eshâb-ı kirâmın Kur'ân-ı kerîme ve hadîs-i şerîflere mürâcaat ederek verdikleri fetvâlar ile, bu sâha daha da genişlemiştir. Dört halîfe ve diğer bütün sahâbenin ve "fukahâ-ı seb'a" adıyla meşhur olan Tâbiînden yedi büyük âlimin fetvâları her zaman için en kıymetli kaynaklardır.

Emevîler, Abbâsîler ve Osmanlılar zamânında devletin kazâî işleri fetvâ ile hallolunurdu. Halk arasındaki çeşitli münâsebetleri düzenleyen tertip edilmiş kâideler, bâzı kânunlara münhasır (sınırlı) kalmıştır.Zâten fetvâ da, meselenin kesin hükmünü, dînî kaynaklardan istinbât edip (çıkarıp) müdevven (düzenlenmiş) hâle getirmek demektir.

FEVZİ ÇAKMAK;

Türkiye Cumhûriyetinin ilk genel kurmay başkanı.Çakmakoğullarından topçu miralayı Ali Sırrı Beyin oğlu olan Mustafa Fevzi, 1876 yılında İstanbul'da doğdu. 1895'te Harbiye'den mülâzım olarak çıktıktan sonra, kurmay sınıfına ayrıldı. 1898'de yüksek öğrenimini tamamlayarak kurmay yüzbaşısı oldu. 1899'da Arnavutluk'taki On Sekizinci Nizâmiye Fırkası Kurmay Başkanlığına tâyin oldu ve 1913'e kadar burada kaldı. Burada sırasıyla kolağası, binbaşı, kaymakam ve miralay oldu. 1906 yılında dayısı şehid Nûri Beyin kızıyla evlenenÇakmak'ı 1908'de Meşrûtiyetin îlânı üzerine iktidâra gelen İttihat ve Terakkî Cemiyeti, Mitroviça İttihat ve Terakkî şûbesinin gizli yönetim kuruluna seçti. Ancak particiliği sevmeyen Çakmak, politikadan uzak durmaya çalıştıysa da fiilen içindeydi.

1912 Ekiminde başlayan Balkan Harbinde Müşir Ali Rızâ Paşa komutasındaki Vardar Ordusunun Harekât Şûbesi Başkanlığını yaptı. 1914 yılında ise Mirlivâlığa yükseltildi ve Ankara'daki Beşinci Kolordu Komutanlığına getirildi. Bu sırada Osmanlı Devleti Birinci Dünyâ Harbine girmiş ve Çakmak'ın Kolordusu da Çanakkale cephesinde vazîfelendirilmişti. Burada üzerine düşen vazîfeyi eksiksiz yerine getirerek, düşman taarruzlarını Karlıdere ve Kerevizdere'de karşılayıp püskürttü.

Fevzi Çakmak, bundan sonra sırasıyla Kafkas cephesindeyken Birinci ve İkinci Şeria Savaşlarında düşman saldırılarına başarıyla karşı koyup, Ferik rütbesine yükseltildi.Çok geçmeden ağır bir hastalığa tutulan Çakmak,İstanbul'a geldi. Ardından Mondros Mütârekesinin imzâlanmasıyla îtilâf devletleri donanması da İstanbul'a girdi. 1918 yılı sonlarında Genel Kurmay Başkanlığına getirildi. 1920 yılında ise, fiilen yurt savunmasına katılmak üzere Anadolu'ya geçti ve Sakarya Meydan Savaşının kazanılmasında önemli rol oynadı.Atatürk'e meclis tarafından müşirlik rütbesi ile gâzîlik şânı verilmesi konusundaki önergeyi İsmet Paşa ile Çakmak vermişlerdi. Fevzi Çakmak, 30 Ağustos 1922'de kazanılan Büyük Zaferden sonra Mareşalliğe yükseltildi.

Fevzi Çakmak,Türkiye Cumhûriyetinin kuruluşundan 1944 yılına kadar aralıksız olarak 22 sene Genel Kurmay Başkanlığı yaptı. 1944 yılında yaş haddi kânunu uyarınca emekliye ayrıldı. Onun en bâriz vasfı, demokrasi hayâtında Atatürk'ün birinci yardımcısı olup, inkılâpların yerleşmesinde önemli ölçüde çaba sarfetmesidir.

10 Nisan 1950 Pazartesi günü ölen Çakmak, Eyüp Mezarlığına gömüldü.

FEVZİYE ABDULLAH TANSEL;

eğitimci yazar. 1912 senesinde Muş'ta doğdu. Babası çeşitli vilâyetlerde kâdılık yapmış Abdullah Hulûsî Efendidir. Fevziye, anne ve babasının vefât etmesi üzerine küçük yaşta Elazığ'dan İstanbul'a geldi. Fâtih'te yerleşti. İlk öğrenimini Fâtih'te, orta ve liseyi İstanbul Kız Lisesinde tamamladı. İstanbul Üniversitesi Edebiyât Fakültesine girerek, 1934-35 senesinde bitirdi. Konya Kız MuallimMektebinde bir sene öğretmenlik yaptıktan sonra Ankara Erkek Lisesine tâyin oldu. Ankara liselerinde yirmi yedi yıl öğretmenlik yaptı. Fevziye Abdullah, liselerde komposizyon eğitimini ilk sistemleştiren edebiyât öğretmenidir. Fuâd Köprülü'nün çıkardığı bir derginin beş sene imtiyaz sâhipliğini ve yazı işleri müdürlüğünü de yaptı.

1956 Haziran ayında Tâlim Terbiye Dâiresi üyeliğine getirildi ise de öğretmenliğe döndü.

1960-61 öğretim yılında Newyork'taki Columbia Üniversitesinde TürkEdebiyât eski ve yeni harflerle metin şerhi derslerini okuttu. 1964 senesinde Ankara Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi profesörler kurulunun karar ve teklifi ile bu fakültenin TürkİslâmEdebiyâtı kürsüsünde öğretim görevlisi oldu. 1973 yılında emekliye ayrıldı.Türk Yazarlar Birliğine üye olan Fevziye Abdullah, Türk Kültürüne yaptığı hizmetlerinden dolayı Türkiye Yazarlar Birliğince yılın yazarı seçildi.

1929 senesinde şiirle yazı hayatına başlayan Fevziye Abdullah, 59 yıla yakın devamlı yazılar yazdı. Ağustos 1988'de 76 yaşındayken Ankara'da vefât etti.

Fuâd Köprülü'nün yetiştirdiği talebelerin seçilmişlerinden olan Fevziye Abdullah, ilmî, edebî tenkitleri, tetkik ve monografileriyle son devir edebiyâtçıları arasında ayrı bir yeri vardır.Türk divan edebiyâtına

halk edebiyâtı ve Tanzîmât devri edebiyâtına dâir kuvvetli araştırmaları bulunmaktadır. Bunlardan mecmualarda yayımlananlar önemli bir yekûn tutar. **Mehmed Âkif Hayâtı ve Eserleri** isimli bir monografisi 1945'te yayımlanmış eseridir. Yayımlanmış yirmiden fazla eseri bulunmaktadır. En meşhurları **Nâmık Kemal'in Mektupları** ile **Kompozisyon** kitabıdır.

FEY;

düşmanla muhârebe bittikten sonra,İslâmiyeti kabul etmeyenlerden sulh yoluyla veya zorla alınan mallar. Harpte zorla alınan mala ise "ganîmet" denir. Feyin hepsi, bütün Müslümanlara verilir veya onların umûmî ihtiyaçları için harcanır. Bunun için de beytülmâle, yâni devlet hazinesine konur.

Peygamber efendimiz, ganîmet taksiminden önce kılıç, zırh ve at gibi bâzı şeyleri seçip alırdı. Bunlara "safiyy" denir. Bedr Muhârebesinde Zülfikâr isimli kılıcı safiyy olarak almışlardı. Muhârebe bittikten sonra, kâfirlerden zorla veya Resûlullah efendimiz döneminde olduğu gibi harp yapılmadan sulh yoluyla alınan mal fey olduğundan, düşman devlet başkanlarının gönderdiği mallar da fey hükmündeydi. Fey olan mallar, Haşr sûresi 5. âyet-i kerîmesi hükmünce, Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemin tasarrufundaydı. Dilerse kendilerine tahsis edip, âilesinin ihtiyaçlarına veya silâh, binek gibi harp vâsıtalarına, dilerse de amme (kamu) menfaatine harcarlardı. Hazret-i Ömer şöyle buyurmuştur:"Benî Nâdir Yahûdilerinin malları fey olup, Resûlullah'a âitti. Ondan âilesinin bir senelik nafakasını alır, kalanını harp vâsıtalarına sarfederdi."

Fedek arâzisi, sulh ile alındığı için, o da fey idi. Düşman tarafından hediye olarak gönderilen mallar da Resûlullah efendimiz için fey olup,O'nun tasarrufundaydı. Dilediği gibi harcardı.

Resûlullah efendimizin vefâtından sonra fey, halîfelerin tasarrufunda olarak sâdece Müslümanların umûmî faydalarına olan yerlere harcandı. Resûlullah efendimizin yaptıkları gibi, kendisinin ve âilesinin masrafları için harcanmadı. Yine düşman tarafından gönderilen hediyeler de fey olup,Resûlullah efendimiz, hem kendileri için ve hem de müslümanların umûmî faydalarına harcayabildiği hâlde, hâlifeler, onu yalnız Müslümanların umûmî menfaati olan yerlere sarf edebilirlerdi.Çünkü, düşmanın bu hediyeleri göndermesi sırf halîfeden çekindikleri için değil, kendisi ile berâber tebeasının kuvvetinden korkmaları sebebiyleydi. Hâlbuki, Resûlullah efendimize gönderilen hediyeler, düşmanın yalnız O'ndan korkmaları sebebiyledir.Çünkü hadîs-i şerîfte; **"**(Düşmanlarıma karşı) **korku** (verilmek sûreti) **ile yardım olundum"** buyrulmuştur.

Harac, cizye, harbîlerden alınan gümrük vergisi hep feydir.Çünkü bunlar, gayri müslimlerden harpsiz, sulh ile alınmıştır.Nitekim İmâm-ı Ebû Yûsuf (rahmetullahi aleyh) **Kitâb-ül-Harâc'**ında; "Bize göre fey, haracdır." buyurmuştur. Fey'in beşte biri ayrılmayıp hepsi beytülmâle konur. (Bkz.Harac)

FEYZULLAH EFENDİ;

Osmanlı Devletinin kırk altıncı şeyhülislâmı. İsmi, Feyzullah'tır. Erzurum'da doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir. Babası Erzurum Müftîsi Seyyid Muhammed'dir. Şems-i Tebrîzî'nin soyundandır. 1703 (H. 1115) senesinde Edirne'de vefât etti.

Küçük yaşta ilim tahsiline yönelip din ve fen ilimlerinde yetişti.Vânî Mehmed Efendiden tefsir, mantık, matematik, geometri ve astronomi ilimlerini öğrendi. Bu sırada Dördüncü Mehmed Hanın hocalığına tâyin edilen hocası Vânî Mehmed Efendinin dâveti üzerine, İstanbul'a geldi. Vânî Mehmed Efendiye dâmâd oldu. Şeyhülislâm Minkârîzâde Yahyâ Efendinin yanında mülâzım (stajyer) olarak çalıştı. Daha sonra hacca gitti. Hac dönüşü Yenişehir'e gelip kayınpederi tarafından pâdişâhın huzûruna çıkarıldı. 1669 târihinde Şehzâde Sultan Mustafa'nın hocası, 1670'te müderris oldu. Fâtih'te Sahn-ı Semân Medreselerinde vazifelendirildi. Sırasıyla Ayasofya, Süleymâniye, Sultan Ahmed medreselerinde müderrislik yaptı. 1686'da Rumeli Kazaskerliği pâyesiyle Şehzâde Üçüncü Ahmed'in hocalığını, bir sene sonra da Nakîb-ül-Eşraflığa (sevgili Peygamberimizin soyundan gelen seyyid ve şerîflerin işleriyle ilgilenen makâma) tâyin edildi. 1688'de, Sultan İkinci Süleymân Hanın tahta geçmesiyle şeyhülislâm oldu. Daha sonra Erzurum'a gönderildi.Sultan İkinci Mustafa tahta geçince, 1695 târihinde ikinci defâ şeyhülislâmlığa getirildi. Sekiz buçuk sene fetvâ makâmında kaldı. 1703 (H. 1115) senesinde fesatçıların çıkardığı hâdiselerin sonunda Edirne'de şehid edildi.

FeyzullahEfendi, ilmî üstünlüğü yanında, yaptırdığı hayır eserleriyle de meşhur oldu. Erzurum'da bir medrese, bir câmi, hâfızların kırâat ilmini okudukları dershâne, Şam'da hadis okutulan bir medrese, Medîne-i münevverede ve İstanbul'da bir medrese, kütüphâne ve mektep yaptırdı.

Feyzullah Efendi; âlim, sâlih evlâd yetiştirdi.Oğullarından SeyyidMustafa Efendi, Osmanlı şeyhülislâmlarının altmış üçüncüsü, Murtaza Efendi de altmış dokuzuncusudur.

Feyzullah Efendinin eserleri şunlardır: **1) Hâşiyetün alâ Envâr-it-Tenzîl** (Kâdı Beydâvî'nin meşhur tefsirine yazdığı hâşiye), **2)İsâm Hâyişesi, 3)Nesâyih-ül-Mülûk, 4)** Hâlhâlî'nin **Şerh-i Akâid'**i üzerine

ta'lîkâtı, **5) Kitâb-ül-Ezkâr, 6) Mecmûa-ı Hikâyât, 7) Fetâvâ-i Feyziyye** (fetvâlarının toplandığı eserdir), **8) Ravda Tercümesi, 9) Riyâz-ür- Rahme, 10) Dîvân, 11-**Kendi kaleminden **Hâl Tercümesi, (Hâlnâme).**

FIÇIGÖĞÜS (Amfizem);

Alm. *Emphysem (n),* **Fr.** *Emphséme (n.m.),* **İng.** *Emphysema.*Akciğerdeki hava yollarının son kısmı olan küçük hava keseciklerinin (alveol) aşırı derecede genişlemesi ve buna bağlı akciğerlerdeki statik havanın çok artarak, dinamik havanın, yâni oksijen girişine yeterli olmaması durumu. Mikroskop altında incelendiğinde, keseciklerin normal boylarının birkaç katı oldukları görülür. Hava kesecikleri genişleyince aralarındaki duvar parçalanır ve hava ihtivâ eden büyük keseler meydana gelir. Bunun sonucunda akciğerlerin esnekliğini sağlayıp, havanın boşalmasına yardım eden, keseciklerin duvarlarındaki elastik doku ortadan kalkar veya azalır.

Amfizemde aşırı derecede büyük bir akciğer meydana gelir.Göğüs boşluğunun genişlemesi (fıçıgöğüs) sonucunda ilâve hava girişi çok az olur.Vücudun oksijen ihtiyâcı karşılanamaz. Yorucu işler ile uğraşmak, hattâ bâzen istirâhatta dahi nefes darlığı olur.

Akciğer dokusunun harâb olması sonucunda, akciğerlerdeki kan akımı azalır. Bu da, kalbe ilâve bir yük binmesine sebeb olur ki, bâzan kalp yetmezliğine dahi gidebilir.

En sık görülen sebebi "kronik bronşittir". Sigara içmenin de önemli payı vardır. Genellikle bronşit ve ileri yaşın ortaya çıkardığı bir durumdur. Zâten mevcut olan nefes darlığı, dudakların morarması gibi belirtileri arttırır. Bronşlarda iltihap ve mukus (balgam) toplanması sonucunda hava yolları tıkanır. Nefes almakla keseciklere hava girer fakat çıkamaz. Kesecikler genişler. Yılların etkisiyle, amfizemdeki yapısal değişiklikler meydana gelir. Birçok vak'alar, altta yatan sebebi açıklamak için çekilen bir göğüs filmi ile teşhis edilirler.

Teşhis edildikten sonra hâdiseyi düzeltmek için yapılabilecek fazla birşey yoktur. Çeşitli nefes alma eksersizleri ve bronş genişletici ilâçlar tedâvide kullanılabilir.Sigara yasaklanır; enfeksiyon varsa uygun antibiyotikle tedâvi edilir.

FIKIH;

İslâm dîninde, Müslümanların bedenle yapmaları veya sakınmaları lâzım olan işleri bildiren ilmin adı. Fıkıh kelimesi Arapçada, dördüncü bâbdan olunca, "bilmek, anlamak" mânâsına gelir. Beşinci bâbdan olunca "dînin emir ve yasaklarını anlamak" demektir. Fıkıh bilgileri, İslâmın dört kaynağı olan Edille-i Şer'iyyeden, yâni **Kur'ân-ı kerîm**den, hadîs-i şerîflerden, icmâ-ı ümmetten ve kıyastan elde edilmektedir. Fıkıh bilgilerinin, âyet-i kerîmelerden ve hadîs-i şerîflerden nasıl çıkarıldığını öğreten ilme ise, "usûl-i fıkıh" denir.

Büyük İslâm âlimi olan müctehidler, bu dört kaynaktan ahkâm (hükümler) çıkarırken, mezheplere ayrılmışlardır. Bunlardan dört mezhebin bildirdiği din bilgileri kitaplara geçirilip, bize kadar ulaştırılmıştır. Bunlar; Hanefî, Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî mezhepleridir. Diğer mezhep imâmlarının sözleri toplanarak kitaplara geçirilmemiş, zamânımıza kadar ulaşamamışlardır.

Fıkıh ilmi dört büyük kısma ayrılmaktadır:

1. İbâdet: Bunlar beşe ayrılır: Namaz, oruç, zekât, hac, cihâd.

2. Münâkehât: İslâm âile hukûkuna âit, evlenme, boşanma, nafaka ve daha nice dalları vardır.

3. Muâmelât: Müslümanların cemiyet hayâtındaki karşılıklı münâsebetlerini düzenleyen, hukuk kâidelerinden, alış veriş, kirâ, şirketler, fâiz, mîras gibi birçok bölümleri mevcuttur.

4. Ukûbât: İslâm dînine göre suç olan fiillerin cezâlarını bildirmektedir. Bunlar "had" denilen cezâlar olup, başlıca altı kısma ayrılmaktadır: Kısâs, sarhoşluk, sirkat (hırsızlık), zinâ, kazf (iffetli kimselere iftirâ), riddet, yâni mürted olmak cezâlarıdır. Cezâlar günâhtan sonra geldiği için "ukubât" denir.

Fıkhın ibâdet kısmını kısaca öğrenmek her Müslümana farzdır. Münâkehât ve muâmelât kısımlarını öğrenmek farzı kifâyedir. Yâni başına gelenlerin öğrenmesi farz olur. Her Müslümanın helâlden, haramdan kendisine lâzım olan fıkıh bilgisini öğrenmesi lâzımdır. Farzlardan sonra ibâdetlerin en kıymetlisi, kendisine lâzım olan fıkıh ve diğer bilgileri öğrenmektir.Tefsir, hadis ve kelâm ilimlerinden sonra en şerefli ilim, fıkıh ilmidir. Fıkıh bilgisi okumak, geceleri nâfile namaz kılmaktan daha sevabtır. Hadîs-i şerîflerde fıkıh ile ilgili olarak buyruluyor ki:

Allahü teâlâ bir kuluna iyilik etmek isterse, onu dinde fakîh (fıkıh ilmini bilen) **yapar.**

Bir kimse fakîh olursa, Allahü teâlâ, onu özlediği şeyleri ve rızkını, ummadığı yerlerden

gönderir.

Allahü teâlânın en üstün dediği kimse dinde fakîh olan kimsedir.

Şeytana karşı bir fakîh, bin âbidden (ibâdeti çok yapandan) **daha kuvvetlidir.**

Her şeyin dayandığı bir direk vardır. Dînin temel direği, fıkıh bilgisidir.

İbâdetlerin efdali, en kıymetlisi, fıkıh öğrenmek ve öğretmektir.

Fıkıh ilmini ilk kuran, ilk defâ sistemleştiren İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe'dir. İmâm-ı A'zâmEbû Hanîfe hazretleri, fıkıh bilgilerini toplayarak, kısımlara kollara ayırdığı ve usûller, metodlar koyduğu gibi, Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) ve Eshâb-ı kirâmın (aleyhimürrıdvan) bildirdiği îtikat, îmân bilgilerini de topladı. Bunları **Fıkh-ı Ekber** adındaki kitabında kısa, öz olarak çok güzel açıkladı. Talebelerinden İmâm-ı Muhammed'in yetiştirdiği Ebû Bekr-i Cürcânî, onun da yetiştirdiği Ebû Nasr-ı İyâd, onun da yetiştirdiği Ebû Mansûr-i Mâturîdî, îtikatta mezheb imâmımız oldu. İmâm-ı Ebû Yûsuf ve İmâm-ı Muhammed Şeybânî, hocasından öğrendikleri bütün fıkıh bilgilerini kitaplara geçirmişlerdir.İmâm-ı Ebû Yûsuf'un **Kitâb-ül-Harâc** ve İmâm-ı Muhammed'in **Siyer-i Kebîr, Siyer-i Sagîr, Mebsût, Ziyâdât,Câmi-ül-Kebîr, Cami-üs-Sagîr** adındaki kitapları meşhurdur.

Fıkıh ilimlerinde yetişen ve söz sâhibi olan İslâm âlimleri, yedi sınıfa ayrılır:

1. İslâmiyette mutlak müctehid olan âlimler. Bunlar "Edille-i Erbe'a"dan hüküm çıkarmak için, usûl ve kâideler kurmuşlar ve koydukları esaslara göre, ahkâm çıkarmışlardır. Dört mezheb imâmı bunlardandır.

2. Mezhepte müctehidlerdir. Bunlar, mezhep reîsinin koyduğu kâidelere uyarak, dört delilden ahkâm çıkaran âlimlerdir.İmâm-ı Ebû Yûsuf ve İmâm-ı Muhammed ve benzerleri bu âlimlerdendir.

3. Meselelerde müctehid olanlardır:Bunlar, mezhep reisinin bildirdiği meseleler için, mezhebin usûl ve kâidelerine göre ahkâm çıkarırlar.Çıkardıkları ahkâmın, mezhep reisinin koyduğu esaslara uygun olması şarttır. Tahâvî, Hassâf Ahmed bin Ömer, Abdullah bin Hüseyin Kerhî, Sems-ül-Eimme Serahsî, Fahr-ül-İslâm Ali bin Muhammed Pezdevî, Kâdihân Hasan binMansur Fergânî ve benzerleri gibi.

4. Eshâb-ı tahrîc: İctihâd derecesinde olmayıp, müctehidlerin çıkardıkları kısa, kapalı bir hükmü açıklayan âlimlerdir. Hüsâmeddîn Râzî bunlardandır.

5. Erbâb-ı tercîh: Müctehidlerden gelen birkaç rivâyet arasından birini tercih ederler. Ebü'l-Hasan Kudûrî (362-428 Bağdat'tadır), Hidâye sâhibi Burhâneddîn Ali Merginânî, Kemâleddîn İbni Hümâm gibi.

6. Eshâb-ı temyîz: Mukallid âlimler olup, bir mes'ele hakkında gelen çeşitli haberleri, kuvvetlerine göre sıralayıp, yazmışlardır. Kitaplarında reddedilen rivâyetler yoktur. **Kenz-üd-Dekâık** sâhibi Ebülberekât Abdullah bin Ahmed Nesefî ve **Muhtâr** sâhibi Abdullah binMahmûd Mûsulî ve **Vikâye** sâhibi Burhânüşşerî'a Mahmûd bin Sadrüşşerî'a Ubeydullah ve **Mecma-ul-Bahreyn** sâhibi İbnüssa'âtî Ahmed bin Ali Bağdâdî bunlardandır.

7.Önceki tabakalardaki âlimlerin kitaplarından doğru olarak nakil yapabilen, onları bildiren mukallitlerdir. Tahtâvî, İbn-i Âbidîn bu tabakanın âlimlerindendir.

FIKRA (Bkz. Edebî Türler)

FINDIK (Coryllus avellana);

Alm. *Haselnuss (f),* **Fr.** *Noisetier (f),* **İng.** *Hazel-tree*. **Familyası:** Huşgiller (Betulaceae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Doğu Karadeniz bölgesi (Ordu, Trabzon, Giresun); Zonguldak, Bolu.

Kuzey yarımkürenin ılıman bölgelerinde yetişen, çalımsı veya alçak boylu, tek evcikli, erkek ve dişi çiçek ayrı ağaçta, ayrı yerlerde olan bitkiler. Fındığın erkek çiçekleri tırtılsıdır. Dişi çiçekler ayrı ağaçta ve tomurcuk hâlinde küçüktür. Genel olarak çiçekler yapraklardan önce açarlar. Yaprakları yuvarlak, oval veya yürek biçiminde, tüylü, yaprak kenarları dişlidir. Dişi çiçeklerin çanak yapraklarından olgunlaşan fındıkların toplanması temmuz ve ağustos aylarındadır.

Fındık ağacı türlere bağlı olarak çalı formunda olduğu gibi, 15-20 m'ye kadar da boylanır. Kültür çeşitlerinin çoğu 3-4 m boyundadırlar. Bununla beraber bazı memleketlerdeki tek gövdeli ağaç şeklinde yetiştirilir. Fındık ağacının kökleri fazla derinlere gitmez. Kazık kök yoktur. Kışın yaprağını dökerler. Fındık çeşitlerinin çoğu kendine kısırdır. Yâni yabancı döllenme ile daha iyi verim alınır. Fındık bir yıl dinlenir, bir yıl meyve verir. Buna periyozite denir. Fındığın 15 kadar türü varsa da, meyvecilik bakımından önemli olan ve iktisâdî olarak kültürü yapılan türler C. avellana (Adi fındık)-C. colurna (Türk fındığı), ve C. maxima (Lambert fındığı) dır.Yabânî fındık türleri Kuzey Yarıkürenin ılıman

iklim kuşağında Japonya'dan Kuzey Amerika'ya kadar görülmesine rağmen kültür fındıklarının ana vatanını Karadeniz kıyılarının doğu kısmı teşkil eder. Romalılar zamanında buradan alınarak diğer Akdeniz ülkelerinde yetiştirilmeye başlanmıştır.

Fındıklar, meyvelerin iriliklerine ve şekillerine göre isimlendirilir. Yurdumuzda yetiştirilen başlıca kültür çeşitleri; tombul fındık, sivri fındık, badem fındık, kan fındığı ve foşa fındığıdır.

Kabuklu fındık 1,5-2,5 cm uzunluğunda olup, iç verimi ortalama % 50 civârındadır. Fındık ağacı nemli, mutedil iklim bitkisidir. Yurdumuzda başlıca fındık yetiştirilen alanlar, 40-41 enlem ve 37-40 boylam dereceleri arasında bulunur. Bu sınırlar içerisinde ekolojik şartlar bakımından en elverişli alanlar Karadeniz kıyılarıdır. Bu kıyıda fındık zirâati vâdileri tâkiben kıyıdan içerlere doğru en çok 60 km kadar genişlediği gibi, kıyıdan 750 m yüksekliğe kadar da çıkar.

Fındık ağacı besin maddelerince zengin, tınlı humuslu topraklarda iyi gelişir ve bol ürün verir. Sıkı ağır topraklarla, kuru ve kireçli topraklardan hoşlanmaz.Taban suyu yüksek topraklarda daha iyi meyve vermez, verimi az olur. Fındık bölgelerimizde toprak yapısına ve yöreye bağlı olarak dönümden 20-125 kg fındık alınabilmektedir.Güneye bakan vâdilerde daha çok verim alınır.

Fındık ağacı, daha çok kök sürgünleriyle üretilir. Tepe daldırması yapraklarda bol sayıda köklü fışkın elde edilebilir. Fidan olarak kullanılacak kök sürgünleri 1-3 m arasında bulunmalıdır. Bu sürgünleri sökerken, bol köklü çıkarmağa gayret edilmelidir. Sökülenler hemen yerlerine dikilmeli, buna imkân yoksa hendeklenmelidir.Kök sürgünü alınırken verimi yüksek olan ocak dâimâ tercih edilmelidir.

Fındık, sonbaharda dikildiği gibi, ilkbaharda şubat, mart aylarında da dikilebilir. Sonbahar dikimi tercih edilmelidir. Fındık fidanları 4x4 m, en fazla 6x6 m ara ile dikilir.

Kullanıldığı yerler: İç fındığın bileşiminde ortalama olarak % 4'ü su, % 65,4'ü yağ, % 15,6 protein, % 2,6 selüloz, % 0,98 azotsuz ekstrak maddeler ve % 1,55 kül vardır.Yağ ve proteinler bakımından önemli bir besin maddesidir. Fındık, vitamin bakımından da iyi bir kaynaktır. En fazla Bvitamini bulunur. 100 gram iç fındıkta 0,54 mg B vitamini, ayrıca az miktarda A ve C vitaminleri de vardır. Külünde % 0,29 Ca, %35 P ve % 0,0041 Fe bulunur. Zengin bir besin maddesi olan fındığın 1000 gramı 725 kalori sağlar.

Fındık meyvesi, yemiş olarak büyük miktarda tüketildiği gibi, pastacılıkta, helvacılıkta, tatlıcılıkta ve özellikle çikolata endüstrisinde de geniş ölçüde kullanılır. Kabuğundan yakacak olarak istifade edilir. Fındıkyağı eczâcılıkta ve kokuculukta da kullanılır.

Üretimi: Fındık üretimi bakımından, dünyâda ilk sırayı almaktayız. Yalnız hektar başına verim çok düşüktür.İyi bir bakım, gübreleme ve zirâî mücâdele, budama vs. ile ortalama hektar başına 400-500 kg olan verimi, iki hattâ üç katına çıkarmak mümkündür. Diğer ülkeler bunu başarmış durumdadır. Böylece ihraç ürünlerimiz arasında ilk sıralarda yer alacak olan fındıktan sağlanacak döviz miktarı da artacaktır. Birçok yörelerimizin yegane gelir kaynağı olan fındığın üretimini artırma çabaları her geçen gün büyük önem kazanmaktadır.

FIR (Bkz. Hava Sahası)

FIRAT NEHRİ;

Alm. *Euphrat (m),* **Fr.** *Euphrate (m),* **İng.** *The Euphrates.* Doğu Anadolu'dan başlayıp, güneydoğu sınırlarımızdan çıkarak Suriye ve Irak'tan geçip, Basra Körfezinde denize dökülen bir ırmak. Toplam uzunluğu 2800 km kadardır. 1263 km'si Türkiye'dedir. Karasu ve Murad suyu adında iki büyük kolu vardır. Bu iki kol, Elazığ ilinin Keban ilçesi yakınlarında birleşir. Bu yerde hâli hazırda Türkiye'nin en büyük barajı olan Keban Barajı kurulmuştur. Bunu takiben GAP (Güney Anadolu Projesi) içinde bulunan Karakaya Barajı 1987'de işletmeye açılmıştır. Urfa yakınlarında yine Fırat üzerinde kurulmakta olan, 1983 yılı sonlarında temeli atılan Atatürk Barajı, Türkiye'nin en büyük barajı olacaktır. Bu baraj gövde hacmi îtibâriyle dünyânın en büyük barajları arasında 5. sırada yer almaktadır.Toplam kurulu gücü 2.400.000 kilovattır. Aynı zamanda sulamaya da hizmet edecek olan bu baraj gölünde toplanan su ile, Urfa Tünelinden geçerek, Urfa-Harran arasında 150.000 hektar, Mardin-Ceylanpınar Ovalarında 342.100 hektar, ayrıca pompayla olmak üzere Siverek-Hilvan ve yukarı Mardin ovalarında 180.000 hektar, Bozara'da 55.300 hektar olmak üzere toplam 727.400 hektar arâzi sulanacaktır.

Fırat Nehri, geçtiği topraklarda insanların ihtiyaçlarını görerek, Basra yakınlarında Dicle Nehri ile birleşip Şattülarap adını alır ve Basra Körfezine dökülür.

FIRIN;

Alm. *Backofen (m),* **Fr.** *Four, tourneau (m),* **İng.** *1. Oven, bakery 2. Kiln 3. Furnace.* Genellikle kurutma, pişirme, tavlama ve ergitme gibi işlemlerin yapıldığı, ısı kaybını önlemek için duvarları izole

edilmiş, bir yükleme boşaltma kapısı bulunan kapalı bir sistem. Fırınlar, kullanılan yakıtın cinsine göre: Katı yakıtlı, sıvı yakıtlı, gaz yakıtlı, elektrik ile ısıtılan fırınlar şeklinde sınıflandırılabilir.

Katı yakıtlı fırınlar: Bu fırınlarda, yakıt olarak genellikle kömür ve odun kullanılır.Odunla ısıtılanlardan ekmek pişirmede istifâde edilir. Bu fırınların tavanları kubbe şeklindedir. Duvarları ateşe dayanıklı tuğlalarla örülüdür. Önde fırın içine müdâhale etmeye yarayan ve ağız tâbir edilen bir açık kısım mevcuttur. Fırına odun ve hamur bu ağızdan verilir. Ağızın hemen üst kısmında fırın içinde hâsıl olan gazların çıkmasına yarayan bir baca mevcuttur.Odunlar fırının bir köşesine yığılarak yakılırlar. Odunların yanması tamamlanıp, fırın istenilen sıcaklığa geldikten sonra hamurlar fırının içine sıralar hâlinde konmaktadır.

Kömür ile ısıtılan fırınlar: Cevherden demir elde etmekde kullanılan yüksek fırınlar ve pik ergitmeye yarayan kapalı fırınlar bu türdendir. Bunlarda kullanılan katı yakıtlar, metalurjik kok tâbir edilen, kül ve kükürt oranı düşük, iyi kalite kok kömürleridir.Yüksek fırınlarda kok ve demir cevheri münâvebeli olarak kireçtaşı ile beraber fırına kat kat yüklenirler. Daha sonra fırın yakıldığında hasıl olan sıcaklığın tesiri ile, içerde meydana gelen CO gazı ile oksit hâlindeki demir cevherleri redüklenerek demir, serbest hâle gelir. Erimiş halde bulunan demir, yüksek fırının tabanında toplanır. Bunun üzerinde de curuf tâbir edilen erimiş halde çeşitli oksitler bulunur. İşlem tamamlandıktan sonra curuf, curuf kapısından, elde edilen sıvı demir ise mâden ağzından dışarı alınır.Kapalı ocaklar genellikle yüksek fırından elde edilen pik demirini tekrar ergitmede kullanılır. Bunlarda yanmayı kuvvetlendirmek için fırının alt kısımlarından içeri hava üflenmektedir. Hem yüksek fırında hem de birçok kapalı fırınlarda fırının içerisi ateşe dayanıklı tuğlalarla örülmüştür. Belli bir çalışma zamanı sonunda bu tuğlalar aşındığından yenilenmektedir.

Sıvı yakıtlı fırınlar: Yakıt olarak genellikle fuel oil kullanılmaktadır. Bunda da fırının içi ateşe dayanıklı tuğlalarla örülmektedir. Metalurjide kullanılan ısıl işlem ve tav fırınlar, cam ergitme fırınları, demir ergitmede ve çelik yapımında kullanılan Siemens-Mertın fırınlarının bir kısmı bu cinstendir. Bunlarda fuel oil, fırının yan duvarlarından tabana yakın yerlere yerleştirilmiş brulör vâsıtasıyla içeri üflenir. Baca gazları fırının üst kısmından alınır.

Tuğla yapımında kullanılan fırınların birçoğu da bunlardandır. Bu fırınlar hem devamlı hem de kesintili olarak çalıştırılmaktadır. Devamlı çalışan fırınlarda yükleme ve boşaltma işlemi özel olarak yapılmış arabalar yardımıyla olmaktadır.Isıl işlem fırınlarında da yükleme yine arabalarla yapılmaktadır. Isıl işleme tâbi tutulacak malzemeler, raylarla hareket ettirilen arabalar üzerine istif edilerek fırına sürülür. Kapak kapatılarak fırın yakılır.İşlem bittikten sonra kapak açılarak araba dışarı alınır.

Gaz yakıtlı fırınlar: Bu fırınlarda genellikle yakıt olarak LPG (sıvı petrol gazı) kullanılmaktadır. Mutfaklarda yemek pişirmelerde kullanılan fırınların bir kısmı bunlardandır. Bunlarda, yüksek ısıya gerek duyulmadığı için, fırının içi ısıya dayanıklı tuğlalarla kaplanmaz. Sanâyide birçok kurutma ve pişirme işlemlerinin yapıldığı fırınlar, LPG ile ısıtılmaktadır. Bunlardan bir kısmı ateşe dayanıklı tuğlalarla kaplanmaktadır.

Elektrikli fırınlar: (Bunlara sanâyide ocak tâbiri kullanılmaktadır.) Elektrikli fırınlar, ark fırınları, endiksiyon fırınları, rezistanslı fırınlar diye üçe ayrılır:

Ark fırınları: Bu fırınlar da kendi arasında direkt ve endirek, ark fırını diye ikiye ayrılır. Her ikisi de demir ve çelik ergitme işlerinde kullanılırlar. Direkt ark fırınlarında, elektrik enerjisi fırın içine grafit elektrotlarla iletilmektedir. Üç adet elektrot, fırının üst kısmından içine sarkıtılır. Fırına yükleme (şarj etme) üstten yapılır. Kapak hareketlidir. Elektrotlar bu kapakla beraber hareket eder. Sisteme akım verilince elektrotlarla şarj malzemesi arasında ark meydana gelir. Arktan dolayı hâsıl olan ısı demirin erimesini sağlar. Bu fırınlar trifaze cereyanla çalışırlar.

Endirekt ark fırınlarında, ark iki elektrot arasında meydana gelir. Hâsıl olan ısı metali eritir. Her iki ocağın içi de ısıya dayanıklı refrakter tuğlalarla örülmektedir. Bilhassa tavan tuğlaları yüksek alüminatlı refraktör tuğla ile örtülür. Ocağın çalışması esnâsında astar ve tuğlalarda aşınma meydana gelir.Aşınan kısımlar mâden alındıktan sonra tâmir edilir. Bu ocaklar mekanik olarak devrilebilir karakterde yapıldıklarından, sıvı metali potalara almak ve mâden üzerindeki curufu çekmek son derece kolaydır.

Bu ocaklarda fırın sıcaklığını 1800°C ye kadar çıkarmak mümkündür. Fırın içinde sıvı metali istenilen süre tutmak mümkün olduğu için, alaşım ayarlamak ve istenmeyen maddeleri tasfiye etmek için tercih edilir.

İndüksiyon fırınları (İndüksiyon ocakları): Bunlar da ikiye ayrılır: Çekirdekli (kanalsız) ve çekirdeksiz (pota tipi). İndüksiyon fırınlarının çalışma prensibi, her ikisinde de aynıdır. Ocağın etrafına sarılan iletkenden akım geçtiği zaman, ocak içinde bir magnetik alan meydana gelmektedir. Ocağın içine sıvı veya katı herhangi bir metalik iletken (demir, çelik, alüminyum, bakır vs.) konduğu zaman bunların

üzerinde indüksiyon akımları meydana gelmekte ve dirençten dolayı hâsıl olan ısı sâyesinde katı haldeki metalleri eritmekte sıvı haldekilerin sıcaklığı artmaktadır.

Sıvı metalin ocak içinde uzun süre tutulabilmelerinden dolayı bilhassa otomotiv sanâyi parçası döken dökümhânelerde çok kullanılmaktadır. Bu ocaklarda sıvı metalin analizini kontrol etmek ve yeni alaşımlar ilâve etmek çok kolay olmaktadır.

Çekirdeksiz indüksiyon ocakları potaya benzemektedir. Ocağın içi ateşe dayanıklı tuğla ile örtülmüş reflektör malzemelerle kaplanmaktadır. Daha sonra 1700°C ye kadar ısıtılarak sinterlenmektedir. Belirli sayıda döküm alındıktan sonra astarı yenilenir.

Yalnız bunda katı şarj yapılmamaktadır. Ocağa sıvı halde alınan metalin katılaşmadan uzun süre tutulması ve gerekli alaşım kontrolünün yapılması sağlanmaktadır. Bu ocağa çekirdeksiz denmesinin sebebi, ocak içinde sıvı metali çekirdek olarak tutma zorluğundan dolayıdır. İndüksiyon ocakları frekansa göre de sınıflandırılır.

Hat frekanslı indüksiyon ocakları..... 50 Hz

Düşük frekanslı indüksiyon ocakları ..... 50-150 Hz

Orta frekanslı indüksiyon ocakları ..... 150-600 Hz

Yüksek frekanslı indüksiyon ocakları .. 600 Hz.den Yukarı

Orta ve daha düşük frekanslı ocaklar, tutma (sıvı mâdeni bekletme ve alaşım ayarlama) ocağı olarak kullanılır. Yüksek frekanslı ocaklar ise ilk ergitme ocağı olarak kullanılmaktadır. Bu ocaklarda ergitme süresi çok daha kısadır.

Rezistanslı fırınlar: Bu fırınlar, fırın içerisinde döşenen rezistansların üzerinden elektrik akımının geçmesiyle ısınmaktadır. Bu fırınlar daha ziyâde tav ve ısıl işlem fırınları olarak kullanılır. Tuğla ve seramik fırınları, mutfaklarda ve laboratuvarlarda kullanılan fırınların bir çoğu bunlardandır.

FIRTINA;

Alm. *Sturm (m),* **Fr.** *Oragen (n),* **İng.** *Storm.* Şiddetli rüzgâr ve bunun çöllerde veya denizlerde meydana getirdiği dalgalanmalar. Meteoroloji uzmanları, hızı saatte 100 km'yi geçen rüzgârlara fırtına derler. Fakat halk arasında fırtına denilen birçok rüzgârın hızı bundan azdır. Denizciler arasında da saniyede 15 metreden daha hızlı esen rüzgârlara fırtına denir.

Fırtına başlamadan önce hava çok durgun olur.Sonra biraz rüzgâr eser ve birden şiddetlenir.Sağanak hâlinde yağmur başlar, şimşekler çakar. Kasırga çok büyük bir koni biçimindedir. Bir kasırganın başladıktan sonra hızı 160 km'yi bulur.

Fırtınalar bâzan yağışsız da olabilir. Bunlar daha çok denizlerde tehlikeli olurlar. Fırtına çeşitleri arasında; kum, toz, kar (tipi), kasırga, siklon, hortum ve tayfunlar vardır. Kum ve toz fırtınaları yağışsız ve kurudur. Kum fırtınaları çöllerde meydana gelir.Gündüz çöllerin âniden ısınması neticesinde ısınan hava yükselir. Bu yükselen havanın yerine geçen soğuk havanın meydana getirdiği rüzgâr çöl bölgelerinde kum fırtınalarını meydana getirir. Rüzgârların taşıdığı kum tânecikleri bir engele rastgelince hemen oraya yığılırlar. Bu sebepten dolayı kum tepeciklerinin yeri çok sık değişir. Kar fırtınaları da, kar yağarken veya yağmış donmamış karların rüzgârın etkisiyle sürüklenmesinden meydana gelir.

Çok hızlı esen rüzgârlara genelde "kasırga" denir. Bu tip fırtınalar evleri yıkacak, ağaçları sökecek, dalları kıracak hattâ insanları bile yerlerinden uçuracak güçte olurlar. Fakat "kasırga" kelime anlamı olarak ekvator bölgeleri ve civarlarında döne döne yer değiştiren fırtına anlamındadır.Siklon ve hortumlar, fırtınaların tersine binlerce kilometre karelik alanı kaplarlar. Bunlar da rüzgârlar gibi alçak basınç merkezine doğru eserler.

Akış yönlerini dünyânın dönüşü etkilediği için fırtınalar helezonîdir. Siklon denilen hortumlar, fırtınalar çok şiddetli oldukları zaman meydana gelirler. Hızlı yukarıya yükselen havanın etrafında ters yönlere esen rüzgâr, burada üst tarafa yükselen bir çevreye yol açar. Merkez kaç kuvveti havayı merkezden dışarılara doğru yollar. Bu da bir alçak basınç noktası meydana getirir. Bu basınç, normal basıncın onda biri kadardır. Bu alçak basınç büyük bir emme etkisi yaparak geçtiği yerlerde araçların, insanların, ağaçların ve evlerin çatılarının uçması gibi korkunç etkileri vardır.Normal bir fırtınanın hızı 100 km civârında olduğu halde hortumlar saatte 480 km hıza ulaşabilirler. Bunun sonuçları ise tahmin edilmeyecek kadar korkunç olur. Bu siklon hortumları denizlerde, havaya doğru bir su sütunu yükseltir. Bunun netîcesi olarak da bilhassa gemiler ve sâhildeki ev ve insanların ve diğer yerleşim yerlerinin büyük tehlikeye düşmesidir.

Tayfunlar ise, siklonların, tropikal iklimlerde çok büyük kuvvet kazanmasından hâsıl olur. Bunların tesirleri çok olup, yıkım kuvvetleri fazladır. Bu fırtınalar açık denizlerde meydana gelir ve engin denizlere doğru giderler.Kasırgalar; Atlas Okyanusunda Afrika'nın batısı, kimisi de Meksika Körfezi, KarayibDenizinde olurlar.Tayfunlar ise BüyükOkyanusun batısında meydana gelirler. Bunlar genelde Filipinler çevresinde görülür.

Türkiye'deki başlıca fırtınalar:

Memleketimizde halk arasında bir yıl boyunca umumiyetle senenin belli günlerinde esen fırtınalara çeşitli isimler verilmiştir:" Zemherir, kocakarı, kırlangıç, koz kavuran, sitte-i sevr, gün dönüm, kızılerik, çaylak" bunların en meşhurlarıdır.

FIRTINAKIRLANGIÇLARI (Bkz. Fırtınakuşları)

FIRTINAKUŞLARI (Tubinares);

Alm. *Sturmvögel,* **Fr.** *Procel-lariiformes, Pétrels,* **İng.** *Tube-nosed swimmers.* **Familyası:** Fırtınakuşugiller, Yelkovangiller. **Yaşadığı yerler:** Açık deniz kuşlarıdır. Yalnız yumurtlamak için karaya çıkarlar. **Özellikleri:** Martıya benzer. Gagaları tüp borulu, ucu kanca gibi kıvrıktır. **Çeşitleri:** Fırtınakuşları, fırtınakırlangıçları, albatroslar ve yelkovankuşları takımın en iyi bilinenleridir.

Fırtınakuşugiller (Procellariidae) ve yelkovangiller (Puffinidae) familyalarını kapsayan kuşlar takımı. Kuzey ve güney yarımkürenin açık denizlerinde yaşar. Martıya benzerler. Güçlü gagalarının uçları kıvrık çengelli ve boynuzsu levhalıdır. Burun delikleri boru gibi uzamıştır. İyi koku alırlar. Ürktükleri zaman mîdelerindeki pis kokulu bir sıvıyı bu borulardan dışarı çıkarırlar. Bu pis kokulu sıvıyı, bir nevi savunma aracı olarak kullanırlar.

Fırtınakuşları takımının bütün bireyleri, hayatlarının büyük bölümünü açık okyanuslarda geçirirler. En fırtınalı havalarda bile dalgaların üzerinde kanat çırpar veya yüzerek avlanırlar. Ancak üreme devrelerinde karaya çıkarlar. Açık alanlarda yuva kurmayı seven dev albatros dışında hepsi, kayalar arasında yuvalar kurar ve birer adet yumurta yumurtlarlar.Kuluçka devreleri ve yavru bakımları uzunca sürer.

Ayaklarının üç parmağı perdeli, art parmak ise körelmiş gibidir. Çoğu sivri kanatlı, iyi uçucu ve yüzücüdür. Tüyleri çoğunlukla siyahımsı ve beyaz, bâzen kül rengindedir. Boyları kırlangıç iriliğinden (12-15 cm), dev albatros büyüklüğüne (100 cm) kadar değişen birçok çeşidi vardır. Albatroslar, fırtınakuşları, fırtınakırlangıçları ve yelkovankuşları hep bu takımdandır.

Fırtınakuşugiller âilesindeki fırtınakuşlarında, bu takıma giren diğer türlerden farklı olarak, tüp şeklindeki burun delikleri birleşerek tek noktadan dışarı açılır: Okyanus fırtınakuşu, Wilson fırtınakuşu, Kutup fırtınakuşu (Dev fırtınakuşu=Dev denizkırlangıcı) en iyi bilinenleridir. Kutup fırtına kuşları, penguenlerin yumurta ve yavrularını yerler. Küçük türler dalgalar üzerinde sekerek uçuşur. Suyun üst tabakalarındaki plankton ve küçük hayvanlarla beslenirler. Gemileri tâkip ederek yağlı çöp yiyen ve dalıcı olanları da vardır. En fırtınalı havalardan çekinmezler. Altı ay gibi uzun bir müddet denizde kalır. Ancak üreme zamanları üç aylık bir süre için karaya çıkarlar.

Koloniler hâlinde yuvalarını adalardaki kaya oyuklarına yaparlar. Dişi, vücudunun 1/4 ağırlığında tek bir yumurta yumurtlar. Üç ay kadar süren kuluçka süresinde erkek dişiyi besler. Fâreler, kolonilerine büyük zarar verir. Yırtıcı martılar tarafından da avlanırlar. Fırtınakırlangıçları da bu âiledendir. İzlanda'dan daha kuzeydeki bölgelerde yuva yaparlar. Kışın ise Doğu Afrika'nın güney kıyılarına göç ederler.

FISTIK;

Alm. *Erdnuss, Pistazeie, Pinie (f),* **Fr.** *Arachide; Pistache (f); pignon (m),* **İng.** *Earth nut; istachio nut; pine nut.*Antepfıstığı, çamfıstığı ve yerfıstığı denilen yemişlerin genel adı.

1. Yerfıstığı (Arachis hypogaea): Baklagiller(leguminosae)familyasından olan yerfıstığı, Ege ve Akdeniz bölgelerinde yetişir.

Sıcak bölgelerde yetişen sarı çiçekli ve senelik bir bitki olan yerfıstığının boyu, 30-50 cm olup, sıralar hâlinde ekilir ve kumlu toprakları sever. Çiçekleri toprağa gömülerek, yassı, elipsoidik fındıksı meyveler verir. Vatanı Brezilya'dır. Afrika'da çok yetiştirilir.

Toplanması aynı patates gibi toprak kazılarak yapılır. Çoğunlukla herbirinden yenen iki tohum çıkar.

Kullanıldığı yerler: Tohumları çerez olarak yenildiği gibi, yağ bakımından zengin olduğundan, yağı çıkarılır. Yağın mühim kısmını araşıt asidin gliseridi teşkil eder. Ayrıca olerik asit ve lionik asidin

gliseridi vardır. Bu yağ (Oleum arachidis) margarin îmâlinde, sabunculukta kullanılır.

2. Şamfıstığı-Antepfıstığı (Pistaci vera): Antepfıstığıgiller (Anacardiaceae) familyasından olan antepfıstığı, Türkiye'de Antep, Urfa çevresi ve Akdeniz bölgesinde yetiştirilir.

Sıcak bölgelerde yetişen, ince sert kabuklu reçine ihtiva eden 5-10 m boyunda küçük ağaççıklardır. Vatanı Asya'dır. Çiçekleri tek cinslidir. Meyveleri eriksi, tek tohumlu, kırmızımtrak renklidir. Antepfıstığı, Batı Anadolu'da yabânî olarak yetişen çitlenbik ağaçları üzerine kolayca aşılanmaktadır.

Kullanıldığı yerler: Meyvenin yenen kısmı, yağlı olan tohumlarıdır. Meyveleri yağ, protein, nişasta yönünden zengindir. Bir zamanlar öksürüğe karşı kullanılırdı. Halen gıda olarak kullanılmaktadır. Dış ticâretimizde önemli bir gelir kaynağıdır.

3.Çamfıstığı-Fıstıkçamı (Pinus pinea): Çamgiller (Pinaceae) familyasından olan çamfıstığı, Türkiye'de Ege ve Akdeniz bölgelerinde yetiştirilir.

15-25 m kadar yükselen, şemsiye şeklinde taçlı, gövdesi kurşunî mermer renkli ve (oluklu) çatlaklı kabukla örtülü bir türdür. Yapraklar 20 cm kadar uzunluk ve 2 mm çapında, açık renkli ve batıcıdır.Kozalaklar, oval-yuvarlak şekilli, ekseriya aşağı doğru sarkık, 8-10 cm uzunluk ve 7-10 mm çapındadır. Tohumlar dar kanatlı 2 cm kadar uzunluktadır. Tohumların içi "çamfıstığı" ismiyle tanınmaktadır.

Kullanıldığı yerler: Bol miktarda yağ taşır ve gıda olarak kullanılır. Bir ihraç maddesidir. Ortalama olarak bir ağaçtan 120 kg kozalak ve bundan 6-8 kg temiz iç fıstık elde edilir. Çeşitli yiyeceklerde çeşni olarak kullanılır.

FITIK;

Alm. *Bruch m; Hernief,* **Fr.** *Hernie f,* **İng.** *Hernia.* Karın içindeki organların, karın zarından yapılı bir kese ile sarılı olarak karın duvarındaki doğuştan veya sonradan olma bir yarıktan yâhut zayıf bir bölgeden geçerek karın duvarı dışında kendini belli etmeleri. Bu târif bütün fıtık türlerini anlatmaya yetmemektedir. Ancak bütün fıtıkları özellikleri ile anlatabilecek bir târif de yapılamamaktadır. Genellikle karın duvarı fıtıkları en sık görülenler olduğu için, bu târif yeterli sayılabilir. Bu târifte anlatılan dış fıtıklardan başka bir de karın içinde husule gelen ve nâdir görülen iç fıtıklar da vardır.İç fıtıklarda iç organların gövde içinde bâzı boşluklara girmesi söz konusudur. Burada etraflı bahsedilecek olan fıtıklar en sık rastlanan karın fıtıklarıdır.

Fıtığın iç materyalini saran kese, karın zarından (periton) meydana gelir. En sık olarak fıtık kesesinde bulunan organlar, omentum denen yağ tabakası, ince ve kalın barsaklardır.Karın içindeki bütün organlar (pankreas hariç) fıtık kesesine girebilirler. Hasta veya doktorun fıtık muhtevâsını karın içerisine geriye itmesine veya sırtüstü yattığı zaman muhtevânın kendiliğinden karın içerisine girmesine "geri itilme" veya "redüksiyon" ismi verilir. Fıtık muhtevâsının kese içinde sıkışarak bâzı fonksiyonların bozulmasına "fıtık boğulması" ismi verilir. Birbirinden farklı iki tip boğulma vardır. Birisinde fıtık muhtevâsının ileticilik görevi bozulmuş ve bir tıkanma husûle gelmiştir. Diğerinde ise fıtık muhtevâsının kan dolaşımı bozulmuş ve buna bağlı olarak doku ölümü ortaya çıkmıştır.

Kasık fıtıkları: Fıtıklar içinde en çok görüleni budur.

İndirekt kasık fıtığı denilen çeşit, doğuştan olan yatkınlığa, karın içi basıncı arttıran sebeplerin eklenmesi ile ortaya çıkarlar. Karın içi basıncını arttıran durumların en önemlileri şöylece sayılabilir: Şiddetli ve uzun süre devam eden öksürükler, karın içinde su toplanması, prostat büyümesine bağlı idrar yapma zorluğu ve uzun süreli kabızlığa bağlı ıkınmalar. Hastaların çoğunluğu fıtıklarının ortaya çıkışında ağır bir yük kaldırmalarının rol oynadığını öne sürerler. Bu, ana sebep olmayıp sadece yardımcı bir tesirdir.

Fıtığı olanlar genellikle önce kasıklarında ortaya çıkan bir ağrıdan ve bunu tâkip eden günlerde kasıklarında beliren ufak bir şişlikten bahsederler. Başlangıçta küçük olan kasık kitlesi giderek büyümekte ve bir kısım hastalarda testis torbasına kadar inmektedir. İndirekt fıtıklarda ağrı genellikle ilk devrelerde daha belirgin olup, fıtık büyüdükçe ağrının şiddeti de hafiflemektedir. İş görmek, uzun yol yürümek gibi durumlarda, ağrı artmakta, istirahatta azalmakta, hatta tamamen geçmektedir. Hasta ıkındırılır veya öksürtülürse fıtık kitlesi büyüyerek belirginleşir, yatınca kaybolur.

Fıtıkların en mühim ve en büyük tehlikesi fıtık boğulmasıdır. Fıtık kapsamının birden bire sıkışarak vazifesini yapamamasına ve doku harâbiyetine uğramasına "fıtık boğulması" denir. Fıtık halkasının sertleşmesi ve giderek esnekliğini kaybetmesi fıtık kapsamının burada sıkışmasına yol açmaktadır. Fıtık muhtevâsını meydana getiren bütün organlar boğulabilir. Bir fıtık boğulunca daha önceleri karın içine girip çıkabilen fıtık kitlesi âniden içeri giremez olur ve şiddetli bir ağrı başlar. Fıtık kitlesine hasta dokunamaz olur. Eğer boğulan barsak ise barsak tıkanmasına âit belirtiler ortaya çıkar (bulantı,

kusma, karında şişkinlik, karın ağrısı, gaz ve dışkı çıkaramama). Fıtık boğulması vuku bulduğunda önce el ile itilerek boğulma giderilmeye çalışılır. Gecikmiş vak'alarda veya el ile giderilmesi mümkün olmayan boğulma durumlarında cerrâhî müdâhale ile boğulma giderilip fıtık tâmir edilmelidir. Boğulmayı önlemenin en iyi yolu fıtık teşhisini koyar koymaz fıtığı ameliyatla düzeltmektir.

Boğulma olayı dışında fıtıkların başka tehlikeleri de vardır. Bunlar fıtık muhtevâsının karın içine itilemez hâle gelmesi, fıtık kesesinin iltihaplanması, fıtık kesesinin giderek büyümesi ve bir dev fıtık hâlini almasıdır.

Kasık fıtıklarının tedavileri cerrahî müdahale iledir. Fıtık cerrâhisinin temel prensiplerine uyulduğu müddetçe ameliyat çok başarılıdır.Ameliyat olmasında mahzur görülen kişilere fıtık bağı tavsiye edilebilir. Bu metod tedâvi edici bir metod olmayıp, sâdece dışarıdan baskı ile fıtık kapsamının çıkmasını önlemektedir. Direk kasık fıtığı denilen tipte fıtıklar yarım elma biçiminde çıkıntı yaparlar. Bu tip fıtıklar iki taraflıdır ve erkeklerde kadınlardan daha sık görülürler. Hastaların çoğunluğu, ağır bir yük kaldırma, zorlanma gibi durumlarda ve bunu takip eden günlerde kasıklarında bir şişliğin belirdiğinden bahsederler.İş görürken kasıklarında ortaya çıkan ağrıdan şikayet ederler.Kasıktaki şişlik hasta ayakta dururken belirgin olup, yatınca hızla kaybolur. Bu fıtıkların da tedâvisi cerrâhî olup, ameliyat zayıflamış olan karın duvarı bölgesini kuvvetlendirmekten ibârettir.

Femoral fıtıklar: Kasık bağının altında uyluğun üst ucunda beliren fıtıklara femoral fıtık ismi verilir. Çoğu kadınlarda ve erişkin yaşlarda ortaya çıkar. Ortaya çıkmasında karın içi basıncını arttıran tesirler rol oynar. Kasıkta ve karında ağrı, hazımsızlık şikâyetleri sıktır. Bu fıtıkların sık boğulmaları erken tedâvi edilmelerini gerektirir.

Göbek fıtıkları: Göbek halkasından meydana gelen fıtıklardır.Çocuklardaki göbek fıtıkları genellikle doğumdan sonraki ilk altı ay içinde ortaya çıkarlar. Bunlar küçüktürler. Kolayca içeri itilebilirler. Fıtık kitlesi genellikle şikâyete yol açmaz. Çocuk ağladığı zaman daha belirgin hâle gelir.

Erişkin göbek fıtıkları, küçük keseli ve içleri boş ise pek belirti vermezler.Kese içerisinde yağ tabakası veya barsaklar varsa ağrı, gaz sancısı, kabızlık, bulantı görülebilir.

Bebeğin göbek fıtıklarında, çocuk iki yaşına gelinceye kadar beklenir. Çünkü fıtığın bu yaşa gelinceye kadar kendiliğinden iyileşme ihtimali vardır. Fıtık kitlesi elle itilerek göbek halkasını dışarıdan kapatacak büyüklükte bir gaz bezi topağı hazırlanır ve göbek halkası üzerine konur. Bu tedavi ile iyileşmezse ameliyat edilmelidir. Erişkin devrenin göbek fıtıklarında erken devrede yapılan ameliyatlar çok başarılı olmaktadır.

Kesi fıtıkları denilen fıtıklar, karın ameliyatlarında uygulanan karın duvarı kesi yerlerinden çıkan fıtıklardır. Ameliyat teknik hatası, şişmanlık, karın ameliyatlarında uygulanan karın duvarı kesi yerlerinden çıkan fıtıklardır. Ameliyat teknik hatası, şişmanlık, ameliyat yerinin iltihaplanması bunlara sebep olmaktadır.

FITNAT HANIM;

on sekizinci asır divan şâirlerinden. Asıl adı Zübeyde'dir. İstanbul'da doğdu. Doğum târihi belli değildir. Şeyhülislâm Ebû İshakzâde Mehmed Esad Efendinin kızıdır. Akrabalarının çoğu şâir olan Fıtnat Hanım, sanatçı bir âile ortamı içinde yetişti. İlk edebiyat bilgilerini âileden öğrendi. Nakîb-ül-eşrâflık ve Rumeli Kazaskerliği vazifelerinde bulunmuş olan Mehmet Efendiyle evlendi. 1780 senesinde İstanbul'da vefât etti. Eyüp Sultan Türbesinin arka tarafındaki bahçeye defnedildi.

Fıtnat Hanım divan edebiyatı geleneğine son derece bağlı şiirler yazmıştır. Şiirleri kendine has fevkalâde özellikler arz etmez. Dili sâde ve ahenklidir. Şiirleri devrin geleneğine uyarak tıpkı erkek şâirler gibi, onların duygu, düşünce ve söyleyişlerini dile getirir. Gazellerinde Nedim'i hatırlatan söyleyişlere rastlanır. Yumuşak ve akıcı olan üslûbu mazmun ve mefhumlar îtibârıyle zengin olmadığı halde işleniş ve kuruluş bakımından başarılıdır. Halk deyimlerini zaman zaman kullanması üslûbuna ayrı bir canlılık katar.

Fıtnat Hanım, devrinin şiir muhitlerinde bulunmuş, Şâir Koca Râgıp Paşa ve Haşmet ile aralarında geçen konuşma ve latîfeler meşhur olmuştur. Fıtnat Hanımın en iyi şiirleri 1747'den sonra söylediği şiirlerdir. Kaside, gazel, şarkı ve musammatlardan başka cülus, doğum, ölüm, nasb, îmâr hadiseleri için söylenmiş târihleri vardır. **Dîvân'**ı iyi tertip edilmiş olup, İstanbul kütüphânelerinde 20'den fazla nüshası bulunur.

DÎVÂN'dan...

Na't

Ey mefhar-ı enbiyâ vü sâhib-i mîrâc

Sultân u gedâ dergehine hep muhtâc
Düşmezse nola rûy-ı zemîne sâyen
Arş etti anı izzet ile başına tâc

Açıklaması: Ey peygamberlerin medarı iftiharı ve mîrâc sâhibi, sultan ve dilenci hep birlikte senin dergahına muhtaçtır. Yeryüzüne senin gölgen düşmezse buna şaşılmaz; çünkü gökyüzü seni şerefle başına taç yaptı.

FITRA (Sadaka-ı Fıtır);

zengin olan Müslümanların, Ramazan Bayramının birinci günü sabahı fakirlere vermeleri İslâm dînince emredilen, belirli miktardaki sadaka. Buna "fitre" de denir.

Sadaka-ı fıtır vermek Hanefî mezhebinde vâcip, Şâfiî mezhebinde farzdır. Fıtra vermek zekâttan önce, Ramazân-ı şerîf orucunun farz kılındığı sene emrolunmuştur. Fıtrayı Ramazân-ı şerîf ayı içinde veya Ramazandan önce ve bayramdan sonra vermek câizdir. Bayram namazından önce verilince, sevâbı daha çok olur. Şâfiî'de Ramazandan önce, Mâliki ve Hanbelî'de bayramdan önce verilemez.

İslâm dîninin bütün emirlerinde, cemiyet hayâtının sağlam temellere oturtulup, insanların râhat ve huzûr içinde yaşaması esâsı vardır. Bunların hepsi ilâhî emirler olup, inananlar tarafından seve seve yerine getirilmekte, böylece insanlar arasında kardeşlik bağları kurularak sıkıntıda olanlara her zaman yardım edilmektedir. Peygamberimiz (sallallahü aleyhi ve sellem); **"Komşusu aç iken karnı tok yatan bizden değildir."** ve **"İnsanların en iyisi, başkalarına yardım edenlerdir."** buyurarak, insanları birbirine yardıma çağırmaktadır. Zengin olan Müslümanların mallarının kırkta birini, tarladan aldıkları mahsullerin onda birini, ticâret için bulunan hayvanların fıkıh kitaplarında bildirilen belli miktarını fakirlere zekât olarak vermesi, kestiği kurbanın dağıtımı, fıtra ve sadaka gibi hayırlarla her zaman yardım elinin uzatılması, dînin esas emirlerindendir. Böylelikle içtimâî ve iktisâdî nizâmın insanların rahat edeceği şekilde olması sağlanmış olur. Bütün bunlar, fakirlikten kurtulamamış insanlara yardım elinin hiç kesilmeden uzatılmasıdır.

Hanefî mezhebine göre, bir Müslümanın fıtra vermesi ve kurban kesmesi için, nisâba (belli bir miktar mala) mâlik olması lâzımdır. Nisap miktarı 200 dirhem (672 gram) gümüş veya yirmi miskal (96 gram) altın veya bunların değerlerine eşit olan maldır. (Bugün gümüş, para olarak kullanılmıyor. Gümüş eşyânın değeri çok düşüktür. Bunun için, kâğıt paraların ve ticâret eşyâsının nisabını hesap etmek için gümüşün değeri kullanılmaz.) Bu şekilde zengin bir insanın fıtra ve zekât alması haram olur. Fıtra ve kurbân nisâbı hesâbına katılacak malın ticâret için olması şart olmadığı gibi, elinde bir yıl kalmış olması lâzım değildir. İhtiyaçtan artan eşyâ, kirâdaki evler, evdeki süs eşyâları, sanat ve ticâret âletleri fıtra ve kurbân için nisâb hesâbına katılır. Halbuki bunlar zekât hesâbı yapılırken nisâba dâhil edilmezler.

Nisab miktarı malı olan âkıl bâliğ ve hür olan Müslüman, fıtra verir. Hanımı ve çocukları fakir ise onlar için de vermesi iyi olur. Bir kişinin fıtrası, bir fakire veya birkaç fakire verilebildiği gibi, bir fakire birkaç kimsenin fıtrası da verilebilir. Fıtra olarak, yarım "sâ" (1750 gr) buğday veya buğday unu verilir. Yâhut bir sâ (3,5 kg.) arpa, hurma veya kuru üzüm verilir.Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinde hurma vermek, Şâfiî'de buğday vermek, Hanefî'de kıymeti çok olanı vermek efdaldir. Hanefî mezhebinde buğday, arpa, un bol olduğu zamanlarda bunların kıymetini altın veya gümüş olarak vermek daha iyidir. "Sâ" Hanefî mezhebinde 1x40 dirhem darı veya mercimek alacak bir kaptır. Yapılan hesaplara göre fıtra yerine 1750 gr un ve buğday vermek ihtiyatlı olur. Zîrâ yarım Sâ buğday biraz daha hafif gelmektedir. Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî mezheplerinde bir günlük yiyeceği olan fıtra verir ve miktarı bir "sâ"dır. Bu da 1680 gramdır.

Fıtra verirken buğday veya un vermek güç olursa, bunların kıymeti kadar ekmek veya mısır verilebilir. Ekmek ve mısır verirken ağırlığa değil, parasının kıymetine bakılır.

FİBERGLAS (Cam Elyaf);

Alm. *Fiberglas (n),* **Fr.***Verre (m) fibré,* **İng.** *Fiber glass.* İnce ve elastik lifler veya flamanlar şeklinde çekilen cam.Nisbeten kaba lifler hâlinde, Eski Mısır'dan beri tabak, bardak, şişe ve vazo süslemesinde kullanılmaktadır. Benzer cam işleyiciler de yüzlerce yıldır kullanılmaktaydı.

Birinci Dünyâ Savaşında Almanlar ince cam liflerini asbest yerine kullandılar. 1938'de ABD'de cam lifi, ticârî olarak piyasaya sürüldü. İkinci Dünyâ Savaşı sırasında cam lifi elde edilmesi yönünde yeni teknikler geliştirildi. Günümüzde pek çok tür kimyasal bileşimde elde edilmektedir. Bu kadar çeşitli olması, eritme ve çekme işleminde kolaylık sağlanması ve daha önemlisi, kimyâsal ve atmosfer etkilerine dayanıklılık bakımındandır. Bu gâye ile en iyi cam lifi, arıtılmış kuarstan elde edilir. Ayrıca birleşimde esas olarak çok dayanıklı borosilikatler bulunur.Ayrıca kimyâsal dayanıklılığın önemli olmadığı durumlarda, şişe ve pencere camı imalâtında olduğu gibi, sodyum ve karbonat da kullanılır.

Uygun bileşim seçildikten sonra, üretim iki çeşit yapılabilir.Sürekli lif sisteminde, lifler yumak şeklinde sarılır.Parça lif sisteminde ise 15-38 cm arasında boyları rastgele olan lifler üretilir. Sürekli liflerde eritme işleminden sonra bloklar hâline getirilir.Sonra tekrar eritmek üzere fırına kontrollü bir şekilde atılır. Bu fırın haznesinde dakikada 3600 metre hızla çekilir. Çekme çapı genellikle 0,00025-0,00125 cm arasında seçilir.Yeni bir gelişme de çok ince liflerin elde edilmesidir.Yeni tekniklerle 0,00076 mm çapa, hattâ daha aşağı inmek mümkün olmaktadır. Parça lif sisteminde ise lifler çekme yerine, hava veya buhar üflemesi suretiyle elde edilir. Lifler bir ağ şeklinde, bir bobine sarılır. Bu tür lifler ayrıca bant üzerinde toplanıp, hasır şeklinde de elde edilebilir.

Cam yünü ise benzer şekilde hava ve buhar üflemesiyle elde edilir.Yalnız üretim şartları daha değişiktir. Kısa, farklı çaplarda lifler bantta toplanır. Bu şekildeki liflerin yoğunluğu 24 kg/m^3tür. 500°C kadarlık bir sıcaklıkta kullanılabilirler. Bunlar ayrıca bir tür seçimle birleştirilerek istenilen sıklığa getirilebilir. Organik bağlayıcı reçinelerden dolayı ancak 400°C ye kadar dayanıklıdır. Cam yünü ısı yalıtkanı olarak yaygın bir şekilde kullanılır. Dış duvarlarda, evlerin çatısında ve diğer binalarda, sıcaklık ve yüzde bir nem geçirmez tabaka olarak kullanılır. Çok hafif cam yünü de uçaklarda ısı ve ses yalıtkanı olarak kullanılır. Bu suretle ağırlık azaltılmış ve yangına karşı direnç sağlanmış olur. Değişik bir kullanış yeri de uzay elbiseleri ve uzay gemilerindedir.

Ev âletlerinde, fırınlarda, su ısıtıcılarda, buzdolaplarında ve dondurucularda cam yünü vazgeçilmez yalıtım malzemesidir. Boruların ve kazanların yalıtımında da çeşitli türleri kullanılır. Hava filitreleri, kaba cam yününden de yapılır.Cam yününden, tekstil makinalarında yapılacak az bir değişiklikle çok farklı tür, genişlik ve kalınlıkta şeritler, ip ve halatlar süs için kullanılan 0,0008-0,058 cm arasında kumaşlar elde etmek mümkündür. Nem'e ve ateşe dayanıklı olması çok çeşitli yerlerde kullanış sahası bulmasına sebeb olmaktadır. Organik maddelere göre iki, hatta dört kat daha fazla mukavemete sahiptir. Daha önemlisi bu dayanıklılığını sıcaklık arttıkça diğer malzemeler gibi kaybetmez Elektrik sanâyiinde kablolar, motorlar, jeneratörler, transformatörler ve elektronik âletlerde yalıtım malzemesi olarak yaygın bir kullanım alanına sâhiptir.

İkinci Dünyâ Savaşında plastik reçine ile birleştirilen cam yünü, çelik alüminyum ve titanyum ile mukayese edilebilecek mukâvemete sâhip bir malzeme ortaya çıkarır. Bu tür malzeme önce askeri amaçlarla, radarların saklanmasında, uçaklarda ve deniz savaş araçlarında kullanılmıştır. Daha sonra kullanma sahası genişlemiş ve hemen hemen her türlü imalâtta, hafifliği, ateşe dayanıklılığı ve mukâvemeti yönünden tercih sebebi olmuştur.Cam lifleriyle güçlendirilmiş plastik büyük uçaklarda, borularda, kaynakcı kalkanlarında ve benzeri pekçok değişik yerlerde kullanılmaktadır.

Türkiye'de fiberglas üretimi ihtiyacı karşılayacak seviyededir. Bina izolasyonu ve ısı yalıtımı isteyen yerlerde kullanılmak üzere cam yünü üretilmektedir. Yurdumuzda, su, yağ ve kimyâsal madde tanklarında, bâzı otomobillerin kaportaları, yat gövdeleri ve diğer deniz taşıtlarının çeşitli kısımlarında fiberglas kullanılmaktadır.

FİBER OPTİK (Elyaf Optiği);

Alm. *Fiber-optik(f),* **Fr.** *Optique (f), de fibres.***İng.** *Fiber Optics.* Işık ve optik resimlerin, şeffaf lifler kullanarak iletilmesi.Genel olarak camdan veya şeffaf plastikten yapılan lifler, yüzlerce metrelik düz veya eğrisel mesâfeye ışık iletebilirler. Lif demetleri, optik resimler iletmek için kullanılır ve bunlar resimlerin şekil ve durumunu hemen hemen her istenilen şekilde iletmek için düzenlenebilirler. Pekçok durumda ışık iletimi, toplama verimi ve uyabilirliği, mercek, prizma veya ayna gibi diğer optik âletlere göre kıyasla oldukça üstündür.

Teori: 1870'ten bu yana, lif optiğinin temel prensibinin anlaşılmasına rağmen, bu alandaki mühim gelişmeler 1951'den sonra ortaya çıkmıştır. Lif optiği, tam iç yansıma olayına dayanır. Tam iç yansıma, büyük kırılma indisli ortamla, hava gibi, düşük kırılma indisli ortamın arasında ortaya çıkar.Işık, yüksek kırılma indisli ortamın kritik kırılma (sınır) açısından daha büyük bir açı ile gelirse, bu olay meydana gelir. Kritik kırılma, yâni sınır açısının sinüsü, ortamların kırılma indislerinin oranına eşittir.İki ortamın kırılma indisleri farkı ne kadar büyük olursa, sınır açısı o kadar küçük olur.

Eğer ışık ışını silindirik bir çubuğa girer ve silindirik yüzeye sınır açısından daha büyük bir açıyla çarparsa, silindirin içinde birçok yansımalarla ilerler ve diğer taraftan çıkar. Bu çubuk eğri bile olsa ışık sâdece çubuğun içinde hareket eder.

Teknoloji: Genel olarak silindirik çubuğun yüzü korunmamışsa, ışığın bir kısmı çizikler ve hava tesirleri tarafından emilir. Bu sebepten lifler, cam veya plastik gibi düşük kırılma indisli şeffaf bir malzeme ile kaplanır. Kaplama kalınlığı ışığın dalga boyu civârındadır (yaklaşık 0,6 mikron). Bunlar tam yansıma yüzeyini korumakla kalmaz. Aynı zamanda demetteki liflerin birbirleri ile olan yalıtımını sağlarlar.

Bu kaplama teknolojisinin hem kendine has özellikleri vardır, hem de çok dikkat çekicidir. Meselâ, cam kaplı cam lifte, yüksek kırılma indisli cam çubuk düşük kırılma indisli cam tüpe yerleştirilir. Daha sonra çubuk-tüp düzeni boş bir silindirik fırına sokulur. Bu düzen uç kısmının yumuşayıp erimesiyle berâber çekilir ve dışı düşük kırılma indisli malzeme kaplı olan yüksek kırılma indisli çok ince lifler elde edilir. Bunlar daha sonra birleştirilir ve tekrar çekilir. Böylece pekçok ince liflerden meydana gelen bir lif elde edilmiş olur.

Elde edilen lifler tekrar birleştirilerek, esnek optik teleskoplar için veya resim iletmek için kullanılır.

Uygulaması: Optik liflerin tıp, fotoelektronik, fotograf gibi uygulama alanları mevcuttur. Birçok geniş kullanma sahası da erimiş lif optik plaklardır. Bunun yanında elastik lif demetleri tıpta, meselâ mîdenin ve insan vücudunun diğer kısımlarının incelenmesinde kullanılır. Değişik bir kullanış alanı da, ışık kılavuzlu düzenlerdir. Meselâ, bilgisayar kart okuyucuları, otomobil ışıklandırılması, çok sayıda uzak yerlerdeki aydınlanmayı tek bir kaynaktan kontrol etmek için de kullanılırlar.

Herbiri birkaç mikron çapında olan milyonlarca lif, milimetrede yüz çizgi çifti ihtivâ eden resimleri ortaya çıkarabilecek optik ekranları meydana getirirler. Pahalı olmayan plastik kaplı ışık kılavuzları, otomobil panellerinin ışıklandırılmasında çok geniş bir şekilde kullanılır. Kızılötesi ve görülebilir ışıkları kullanan optik lifli âletler, özellikle askerî gâyeler için geliştirilmiştir. Kendi ışığını ortaya çıkaracak laser lifleri geliştirilmeye çalışılmaktadır. Lif optiğinde, herbir lif at kılı kadar olup camı çok saftır. Cam, bakırdan daha ucuz olduğu için telefon şirketleri bu liflerin en yaygın tatbikçisi olmuşlardır. Telefonda ses titreşimleri önce elektrik sinyaline çevrilir. Bunlar daha sonra ışığa çevrilir. Bunlar ise cam lifler tarafından nakledilir. Varılan yerde işlem tersten tatbik edilerek, ışıktan ses elde edilir. Ancak burada dikkat çekici iki nokta vardır. Bunlardan birisi, ışığın laser olması gereklidir. Çünkü âdi ışık, pekçok dalga boyunda olup, cam içerisinde farklı hızla hareket eder. Bu sebepten hızlı ve yavaş hareket eden ışıklar diğer uçta birbirine karışır. Böylece taşıdıkları bilgi de karışır. Laser ise dalga boyu bakımından çok saftır. Sâdece tek bir dalga boyuna sâhiptir. İkinci ilgi çekici nokta ise, camın çok saf ve geçirgen olması îcâb eder. Ancak saf camda ışık zayıflamadan uzun mesâfelere ulaşabilir. İlk yapılan deneyler o kadar başarılı olmuştur ki, hemen sanâyi tatbikatına geçilmiştir. Meselâ, bir parmak kalınlığındaki lif demeti, aynı anda 240.000 telefon görüşmesini, aynı zamanda televizyon yayınlarını da iletebilmektedir. Normal telefon görüşmesini sağlayan bakır teller televizyon yayınlarını iletemezler. Çünkü her televizyon resmi yaklaşık 100.000 farklı resim elemanından müteşekkildir. Ayrıca hareketi ortaya çıkarmak için saniyede 16 defa iletimin sağlanması gerekir. Yâni televizyon yayınlarının iletimi için bir bakır telin sâniyede, 1,6 milyon elektrik sinyalini taşıması gerekir ki bu imkânsızdır.

Bakır teller sâniyede bir milyon dalga taşıyabildiği hâlde optik sistemler sâniyede 500 trilyon elektromanyetik dalgayı iletirler. Konuşurken her sâniyede 4000 dalga üretilir. Yâni bakır tel aynı anda 250 konuşmayı iletir. Işık dalgası ise teorik olarak yaklaşık 100 milyar sesi iletebilecek durumdadır. Optik liflerin ayrı dikkati çeken bir özelliği de gürültüye ve karşılıklı etkiye daha az hassas olmalarıdır. Bir sinyal optik lifte hemen hemen hiç değişikliğe uğramadan 30 km iletilebildiği hâlde, bakır telde 1,5-2 km civârında mesâfeye değişmeden iletilebilir.

FİBRİN;

Alm. *Fibrin (n), Faserstoff(m),* **Fr.** *Fibrine (f)*, **İng.** *Fibrin.* Fibrinojenden trombin tesiri ile meydana gelen ve kanın pıhtılaşmasında önemli rol oynayan protein.

Bir bölgeden kanama olduğunda, orada fibrinojenden fibrin lifleri husule gelir. Bu lifler kırmızı ve beyaz kan hücrelerini adeta bir ağ gibi tutarak pıhtıyı meydana getirirler. Daha sonra fibrin liflerinin boylarının kısalmasıyla pıhtının sıvı kısmı açığa çıkar ve kalan kısım yara kabuğunu yapar.

Fibrin, bâzı hastalıklarda anormal olarak bulunabilir. Zâtülcenp (akciğer zarı iltihâbı) ve kalp zarı iltihâbında, buralarda fibrin toplanabilir. Fibrinin böyle yerlerde toplanması bu zarları kalınlaştırıp zarın kapladığı organın hareketini zorlaştırabilir.

FİBRİNOJEN;

Alm. *Fibrinogen(n),* **Fr.** *Fibrinogéne (m),* **İng.** *Fibrinogen.* Karaciğerde sentez edilen, kan plazmasında bulunan ve pıhtılaşma olayında önemli rol oynayan kan proteini. Fibrinojen, kan pıhtılaşmasında meydana gelen “fibrin” in öncü maddesidir. Pıhtılaşma husûle gelirken, fibrinojen trombin maddesi tesiriyle ve iyonize kalsiyum yanında fibrine dönüşerek pıhtı meydana gelir.

Fibrinojen sâdece kan plazmasında değil, aynı zamanda çeşitli vücut sıvılarında (lenf sıvısı, iltihâbî sıvı birikintileri vb.) da bulunur. Plazmadaki fibrinojen miktarı yaklaşık olarak litrede 5 gr’dır. Çeşitli karaciğer rahatsızlıklarında sentez işinin bozulmasıyla kandaki fibrinojen miktarı azalır. Gebelik, eklem romatizması ve iltihâbî durumlarda kanda fibrinojen miktarı artar. Doğumdan veya sonradan olma bâzı

rahatsızlıklarda fibrinojenin görev yapamaması söz konusu olabilir.

Böyle durumlarda insan plazmasında yoğunlaştırılmış fibronojenin hasta şahısa verilmesi, eksiklik belirtilerini ortadan kaldırır.

FİDAN, FİDANLIK;

Alm. *Junge Pflanze (f) Fplanzenbeet (n),* **Fr.** *Jeune plante (f), arbrisseau (m) pepiniere,* **İng.** *Sapling, young tree; plant.* Ağaçların veya ağaççıkların tâzesi ve yeni yetişeni. Başka bir yere dikilmek üzere ekildiği yerden çıkarılmış tâze genç ağaç.

Fidanlık: Çoğaltmak ve başka yere dikmek maksadıyla ağaç tohumlarının çimlendirilip, yetiştirildiği yerdir. Fidanlıklar merkezî veya devamlı fidanlıklar, mahallî veya geçici fidanlıklar olmak üzere ikiye ayrılır. Devamlı fidanlıklar geniş bir sahaya kurulur. Mahallî fidanlıklar ise bir çevreyi ağaçlandırmak gâyesiyle sâdece birkaç yıl süreyle kullanılırlar. Fidanlık olarak kullanılacak arazinin iyi vasıflı olması şarttır. Fidan dikilmeden evvel şu hazırlıklar yapılır:

1) Önce tesfiye drenajı yapılır.Yağmur ve sulama sularının zarar vermeden tahliyesinin temin edilmesi; servis yolları açılması; toprağın durumuna göre parsellere bölünmesi önemli hususlardır. 2) Her parsel kış bastırmadan önce derin olarak sürülmeli, 35-60 cm derinliğe kadar kazma yapılmalıdır. 3) Toprakta bulunan besin maddeleri dikkate alınarak yeşil veya fennî kalsiyumlu gübre ile gübrelenmelidir. 4) Hayvan gübresi, yaprak gübresi, kum karışımı ile beraber çürütülüp halledilerek toprağa karıştırılmalıdır. 5) Etrafı herhangi bir tahribata mâni olmak için duvar veya çitle çevrilmelidir.

Ekilen tohumlar 1-3 cm kalınlığında ince toprak, gübre-kum karışımı ile örtülür. Ekilen tohumları kuşlardan korumak için ekili arâzinin üzerine çit gerilir veya korkuluk dikilir. Zararlı böceklerle usule uygun olarak mücâdele yapılır. Fidanları dondan korumak için yerden bir metre kadar yükseklikte olmak üzere bez naylon, ekin saplarından örtüler konduğu gibi nadiren camekânlı özel yerler de yapılır. Bunlar gündüzleri kaldırılır veya açılır. Rüzgârdan korumak için rüzgâr tarafına dik olarak kum çitler yapılır. Tâze fidanların bakımı devamlı yapılmalıdır. Zararlı otları yolmalı ve çapalamalıdır. Sulama, gübreleme işlemleri titizlikle zamanında yapılmalıdır.

Orman ağaçları esas yerini alıncaya kadar bakıma devam edilir. Söküm yapılır, demetlenir ve dikilecek yerlere gönderilir. Zirâatta kullanılan fidanlık tohumları ekim-kasım ayında toprağa ekilmiş olmalıdır. İlkbaharda çimlenen tohumların bakımı yapılır (gübreleme, çapalama, sulama ve ot atma gibi). Bir yaşını alan fidana “çöğün” ismi verilir. Çöğünler 30-40 cm aralıklarla ertesi yıl şaşırtılır. Kurşun kalem kalınlığını aldığında “durgun veya sürgün” göz aşısı metodlarıyla aşılama yapılır. Durgun göz aşısının yapıldığı zaman temmuz-ağustos aylarıdır. Aşıların çöğüne “anaç”, kültür bitkisi cinsine “kalem” denir. İyi bir fidan elde etmek için anaçla kalem arasında uyum olması lâzımdır. Meselâ, armudun anacı çördük, elmanınki yabânî elma (karadis ve düşey) kiraz ve vişneninki mahlep ve kuş kirazı, asmanınki yabâni Amerikan çubuğu, kayısınınki zerdâli, şeftâlininki ise yabânî şeftâlidir. Turunçgillerin anacı üç yapraklıdır. Anaçla kalem arasındaki uyum temin edilmezse fidan gelişmesi iyi olmaz. Mahsûl verimi az olur. Ömrü kısa sürer.

Üzerinden kış geçen açık çöğünlerin üzerleri aşı yerinin hemen üzerinden sürmeye başladığı zamanda keskin makaslarla ezmeden kesilir. Bakım işlemine devam edilir. Böcek saldırısına ve hastalıklarına karşı ilâçlar yapılır. Sonbaharda yaprakların dökülmesinden sonra kökler zedelenmeden derince sökülür. Demetler hâlinde esas dikileceği yere gönderilir. Böylece tohum ekiminden satış esnâsına kadar 3 yıl geçmektedir. Fidan sökülen parsele en az 2-3 yıl tekrar fidan dikilmemelidir. Ülkemizde fidan dikimi zamanı sonbahar, kış ve ilkbahardır. Bu mevsimlerde fidan nakledilirken dikkat edilecek en önemli husus, köklerin soğuktan donmasına mâni olmaktır. Ticârî gâye ile fidanlık yapanlar, iç ve dış zirâî karantina listesinde bulunan bâzı hastalık ve zararların fidanla taşınmasına mâni olunması için Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığının koyacağı esaslara uymak zorundadır. Fidanların yurdun bir yerinden başka bir yerine gitmesi için “fidan taşıma ve satış sertifikası” almak, fidanların resmi mühürle mühürlenmesi mecburiyettendir. Pazar yerlerinde satış esnâsında ilgililerin kontrolünde sertifikanın bulunması da mecburidir.

FİDE;

Alm. *Setpflanze (f), Pflanzlıng (m),* **Fr.** *(Jeune)plant (m),* **İng.** *Seedling.* Bahçıvancılıkta ve çiçekçilikte özel kum yataklarında (yastıklarında) tohumdan yetiştirilerek belli zaman sonra esas yetişme sahasına dikilmek üzere hazırlanan sebze veya çiçek. Fide yetiştirilen yerlere genellikle yastık veya tavla ismi verilir. Sebze ve türlü çiçek yetiştirilen yerlerde mahsûlü daha erken çıkarıp, çok kazanmak için tohum erkence ekilir. Özellikle ilkbahar ve sonbaharda tohum yastıkları titizlikle korunmalıdır.

İyi bir fide nasıl yetiştirilir: Fideyi erken yetiştirebilmek için yastıkların ısıtılması lazımdır. Isı kaynağı olarak tâne hayvan gübresi (özellikle at), elektrik, su buharı gibi imkanlardan faydalanılır.Yastık yeri;

kuzeyi kapalı, güneşlenebilen, orta geçirgen toprak bünyeli yerlerde seçilir. Eni 60-80 cm, derinliği 40-70 cm, boyu da ihtiyâca göre uzatılabilecek şekilde yerleştirilir. Yastık toprağı 1/3 iyi vasıflı elenmiş bahçe toprağı, 1/3 nisbetinde yanmış ve elenmiş hayvan gübresi, 1/3 nisbetinde de ada kumu karışımından meydana gelir. Buna harç tâbir edilir. Gübrenin üzeri, yüzeye birkaç cm kalıncaya kadar bu harçla doldurulur, tırmıklanır, toprakları düzelterek, güzel bir şekilde bastırılır. Hastalık ve zararlılara karşı yastıkları ilaçlanır. Üzerinden iki gün geçtikten sonra hazırlanan bu yataklara tohum ekilir.Tohumun üzeri 1-2 cm kadar ince harçla kapatılır.Çimlenmeyi tâkip eden günlerde soğuk ve sıcaktan tâze fidelerin zarar görmemesi için üzerleri naylon, cam, çalı, çırpı, hasırla örtülür. Gerektiğinde açılarak havalandırılır. Bitkinin durumuna göre sırlama, hastalık ve zararlılarla mücâdele, gübreleme gibi kültürel tedbirler alınmalıdır. Bu anlatılanlar sıcak yastıkta fide yetiştirme tekniğidir. Ayrıca soğuk yastık, kara yastık ismi verilen yastıklarda ısıtma için birşey yapılmaz. Toprak yapısı aynı bırakılır. Soğuklara karşı koruma tedbirleri alınır. Kara yastığın ekim târihi sıcak yastık târihinden daha sonradır.

Fidelerin sıhhatli olması, tarlaya şaşırtıldığı zamanda tutma nisbetinin yüksek olması için, bitki özelliğine göre sıklığı normal tutulmalıdır. Meselâ, sıhhatli bir domates fidesi 15-20 cm boyunda, kurşun kalem kalınlığında, kök boğazı morumsu olmalıdır. Yastıkta normal boyunu alan fideler, ya sabah erkenden veya öğleden sonra geç vakitte tek tek veya demetler halinde kökleri zedelenmeden çıkarılmalı, hasır sepet veya küfelere dizilip, üzeri ıslak çuvallarla örtülerek hayatiyeti korunmalıdır. Böylece sökülen fideler tarladaki yerlerine uygun aralıklarla dikilmelidir.

FİDYE;

Alm. *Lösegeld (n),* **Fr.** *Rançon (f),* **İng.** *Ransom.* Kurtuluş bedeli. Bir kimsenin esirlikten veya başına gelen bir belâdan kurtulmak karşılığında verilen para, mal vs.

Ticaret hukûkunda: Bir geminin düşman veya korsanlar tarafından durdurulması hâlinde, gemideki yük ve rehineleri kurtarmak amacıyla verilen bedel "fidye" olarak isimlendirilir. Nitekim, 6762 sayılı ve 1.1.1967 târihinde yürürlüğe giren Türk Ticâret Kânunu'nun 1194. mad. göre; "Geminin düşman veya deniz haydutları tarafından durdurulup da fidye verilerek geminin ve yükün kurtarılması hâlinde, rehinelerin geçim ve kurtarma masraflarıyla birlikte verilen fidye müşterek avarya olarak kabul edilir." hükmü vardır.

İslâm Hukûkunda: Bir Müslümanın hastalık, ihtiyarlık veya başka bir imkânsızlık sebebiyle yerine getiremediği dînî bir ibâdetten dolayı fakirlere para, mal ve yiyecek olarak verilmesi lâzım gelen bedele "fidye" denir. Dînî bir ibâdetin yerine getirilememesi sebebiyle ödenecek fidye, fakir bir kimsenin sabah ve akşam bir günlük yiyeceğidir. Bir sadaka-ı fıtra (fitreye) eşittir. Bir fitre de, 1750 gr buğday ve buğday unu veya bunların bedeli olan altın ve gümüş ile 3,5 kg arpa, kuru üzüm ve hurma veya bunların bedelidir.

Kur'ân-ı kerîmde Allahü teâlâ, tutulamayan Ramazân-ı şerîf orucu ile bunun kazâsı ve nezir (adak) oruçları için fidye verileceğini açıkça bildirmektedir:

O size farz kılınan oruç, sayılı günlerdir. O günlerde sizden kim hasta, yâhut seferde (yolculukta) **olur da iftâr ederse** (orucu bozarsa), **tutamadığı günler sayısınca sıhhat bulduğu veya râhat ettiği başka günlerde oruç tutar. Fazla ihtiyarlık ve devâmlı hastalık gibi sebeplerle oruç tutmaya güç yetiremeyenler üzerine bir yoksul** (fakir) **doyuracak kadar fidye vermek lâzımdır. Bununla berâber kim fidyeyi çok verir, yâhut hem oruç tutar hem de fidye verirse, onun için daha hayırlı olur. Size seferde oruç bozmak ve yaşlı hâlinizde fidye vermek izni verilmişken, yine oruç tutsanız hakkınızda hayırlıdır. Eğer orucun fazîletini bilirseniz...** (Bakara sûresi: 184)

Yolculuk, hastalık veya başka bir özrü sebebiyle Ramazan orucu tutamamış kimse, bunu tamâmen veya kısmen kazâ edebilecek bir zaman bulmuş olduğu halde, kazâ etmeden vefât edecek olursa -eğer malı varsa- kazâsı îcâb eden her gün için bir fidye verilmesini vasiyet etmesi lâzım olur. Bu fidye ölenin, malının üçte birinden fakirlere verilir. Özürsüz olarak oruç tutmayanın da, bunun gibi kazâ edecek vakit bulamaması hâlinde, fidye verilmesini vasiyet etmesi îcâb etmektedir. Yukarıdaki özürleri sebebiyle, oruç tutamamış ve kazâ etmeye de vakit bulamadan vefât eden kimsenin, fidye verilmesini vasiyet etmesi lâzım olmaz. Bununla berâber vasiyet etse, malının üçte birinden fidyesinin verilmesi îcâb eder.

Hac ve Umre ibâdetlerindeki kusurundan dolayı da fidye olarak bir kurban kesmesini veya oruç tutmasını Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmde bildirmektedir;

Haccı da, umreyi de Allah için farz ve sünnetleriyle tam yapın. Fakat herhangi bir sebeple bunlardan kim umresini bitirip ondan faydalanarak haccı yaparsa, kolayına gelen bir kurbân kesmek vâcib olur (gerekir). **Fakat kesecek kurban bulamazsa veya buna gücü yetmezse, ona**

hac günlerinde 3 gün, vatanına döndüğü zaman 7 gün ki, tam on gün oruç tutmak vâcib olur. Bu hüküm Mescid-i Harâm'da (Mekke'de) **oturmayanlar içindir. Allah'tan korkun** (Hac ahkâmını koruyun) **ve bilin ki, Allah'ın azâbı cidden çok şiddetlidir.** (Barakara sûresi: 196)

İslâm devletler hukûkunda, savaş esirlerine uygulanacak hükümler husûsunda devlet reisine geniş yetkiler verilmiştir. Esirin hayatta kalmasının zararı göz önünde tutularak îdâm edilmesi, para ve mal karşılığında salıverilmesi, karşılıklı olarak esirlerin değiştirilmesi ve hattâ karşılıksız salıverilmesi, yâhut köle elde tutulması gibi seçimlik yetkiler tanınmıştır. Bu yetkiler, her devredeki hal ve şartlara uygun bir tarzda, dînin ve devletin menfeatleri göz ününde tutularak kullanılır. Nitekim Bedir Harbi esirlerinin bir kısmı, kurtuluş fidyeleri olarak Müslüman çocuklarına okuyup yazma öğretmeyi üzerine almışlardı.

Kazâya kalan namaz borçlarından kurtulmak için kılınması farz olan vakitlerinde edâ edememiş ve sonra da kazâ etmek için zaman bulamadan vefât eden kimse, namazlarının iskatını (borçlarından kurtulmasını) vasiyet etmiş ise her bir namazı için oruçta olduğu gibi bir fidye (fıtra) verilmesi îcâb eder. (Bkz. Devir ve Iskat)

FİĞ (Vicia);

Alm. *Wicke (f),* **Fr.***Vesce (f),* **İng.** *Vetch.* **Familyası:** Baklagiller (Leguminosae) **Yetiştiği yerler:** Memleketimizin her yerinde yetişir.

İki çenekliler sınıfının, baklagiller familyasından bir bitki. Fiğ, bir veya birçok yıllık, genellikle tırmanıcı, otsu bitkidir. Çiçekleri yaprakların koltuğundan çıkar. Tek tek veya salkım hâlinde bulunur. Kuzey yarımkürenin ılıman bölgelerinde, yaygın pekçok türü vardır. Memleketimiz gerek zirâati yapılan cinsleri, gerek yabânî fiğler bakımından çok zengindir. Anadolu'da yetişen birçok fiğ türleri vardır. Bunlardan Vicia ervilia, tohumları bâzı hayvanlar ve insanlar için zehirlidir. Anadolu fiğleri Avrupa fiğlerinden üstündür. Bu üstünlükleri şunlardır: Tânelerin dökülmemesi, çabuk olgunlaşması, kuraklığa dayanıklı olması, yem olarak kalitesinin yüksekliği, tohumların iriliğidir.

Kullanıldığı yerler: Değerli bir yem bitkisi olup, tâne yem ve otu için yetiştirilir. Türkiye'de üç çeşit fiğ yem bitkisi yetişmektedir.

Bayağı fiğ (Vicia sativa)**:** Gövdesi dört köşeli, ince ve yumuşak bir bitkidir.Yaprakları karşılıklı dizili yaprakçıklardan meydana gelir. Son yapraklar 1-3 dallı sülük şeklindedir. Yaprakların koltuğundan kısa saplı 1-3 çiçek çıkar. Çiçekler kendi çiçek tozlarıyla döllenir. Meyvesi fasulye biçimindedir.

Koca Fiğ (V. narbonensis)**:** Bayağı fiğe çok benzer. Ondan daha fazla boylanır (35-85 cm). Çiçekleri sapsız gibidir. Tâne verimi daha yüksektir.

Tüylü Fiğ(V. villosa): Sapı ince, dişli ve tüylüdür. Bâzan 1,5 metreye kadar boy atar. Daha çok yeşil ve kuru ot olarak kullanılır.

Tahıla tutunarak daha iyi boy atması ve gelişmesi için fiğ, mahallî olarak arpa ile beraber karışık ekilir. Tam çiçek açarken biçilirse mükemmel bir yeşil yem olur. Fiğ, besi ve süt hayvancılığında, çok iyi besleme özelliğine sâhiptir. Toprak isteği bakımından da fazla istekli değildir. Yurdumuzun hemen hemen her yerinde, her toprakta yetiştirilebilir.Toprak işlemesi yapıldıktan sonra ilkbaharda ekim yapılır. Bir dekara 10-16 kg tohum düşürülmelidir. Nadasa bırakılan alanlara da ekilebilir. Sulama imkanı varsa, 1-2 su verilirse iyi olur. Kıraçta da verimli olabildiği için, susuz da yetiştirilir.Ot için yetiştiriliyorsa çiçekleme zamanında biçilmelidir. Bu devrede en iyi besleme özelliğine sâhiptir. Erken biçim yapılırsa, su nisbeti çok olduğu için ya çürür veya gazel olur. Geç biçildiği zaman odunlaştığı için hayvana yedirilmesi güç olur.

Ekimle hasat arasında geçen süre 120-150 gündür. Tâne üretimi için yetiştirildiğinde, badıçlar=kapsüller sararmaya başladığı erken dönemde biçilmelidir. Hasat geç kalırsa kapsüller patlar ve tâneler yere dökületeceği için istihsal azalmış olur. Yığınlar toplanır veya harmanlanarak uygun yerlerde depolanır veya pazarlanır.

FİİL;

Alm.*Verb (n),* **Fr.***Verbe (n),* **İng.** *Verb.* Bir iş, bir oluş, bir hareket bildiren kelimelere verilen ad.

Fiilin, şahıs ve zaman bildirmeden, yalnız iş, hareket, oluş anlamı taşıyan ve "-mek" ekiyle söylenen biçimine mastar denir. Bir mastarın sonundaki -mek çıkarılınca geriye kalan bölümüne fiilin kökü veya gövdesi denir. Meselâ: "Bakıyorum" fiilinin mastarı "Bakmak", kök veya gövdesi "bak"tır. Mastar, fiilin ismidir.Onun için mastarlar isimler gibi çekilirler.

İşin, hareketin, içinde geçtiği, geçeceği; oluşun içinde olduğu, olacağı süreye fiilin zamanı denir.

Fiillerin bildirdiği işi, hareketi yapan veya bir oluşun içinde bulunan varlığa fiilin şahsı veya özne denir.

Fiillerde üç şahıs vardır; tekil ve çoğul olarak kullanılır. Bunlar şöyle adlandırılmıştır:

1. Şahıs: Söz söyleyeni veya söyleyenleri;

2. Şahıs: Kendisine söz söylediğimiz kişiyi veya kişileri;

3. Şahıs: Kendisinden söz edileni veya edilenleri bildirir.

Meselâ:

“Gidememiştim” fiilinin sonundaki “m” eki “ben”i, yâni, birinci şahsı gösterir.

Şahıs anlamı veren ekler, fiillerin sonuna eklenir. Yalnız üçüncü tekil şahısla, emir kipinin ikinci tekil şahsı için şahıs eki kullanılmaz: “Geldi, gel” gibi.

Fiilin kök ve gövdeleri, zaman, şahıs ekleri aldıkları zaman kullanılış alanına çıkarlar. Bu sebeple anlam katan ekler, eklendikten sonra fiilin aldığı biçimleri şahıs sırasına göre söylemeye **“fiil çekimi”** denir.

Meselâ, inandım, inandın, inandı, inandık, inandınız, inandılar, gibi.

Böylece zaman ve şahıs anlamı taşıyan eklerle belli biçimlere girmiş fiillere **“çekimli fiiller”** denir.

Fiillerde kip: Fiillerin, iş ve oluşları, bir zaman veya dilekle ilgili olarak bildirmelerine kip denir.

Dilimizde iki çeşit kip vardır.

A. Haber (Bildirme)kipleri: Zaman bildiren kiplerdir.Haber kiplerinin, **basit zamanları** şunlardır:

1. “**-di**”li geçmiş veya görülen geçmiş zaman kipi:

Daha önce yapılan bir işin, bir hareketin veya meydana gelen bir oluşun görüldüğünü veya kesinlikle bilindiğini anlatan fiil biçimine geçmiş zaman denir. Bu çekimde fiil kök veya gövdesine“-dı, -di, -dü, -du, -tı, -ti, -tü, -tu” eklerinden birisi getirilir.

Yaz-dı-m:“Yaz” fiil köküne, “-dı” di’li geçmiş zaman eki ve “-m” 1. şahıs eki eklenmiştir.

2. “**-miş**”li geçmiş veya anlatılan (öğrenilen) geçmiş zaman kipi:

Daha önce yapılan bir işin, bir hareketin, meydana gelen bir oluşun başkasından öğrenildiğini veya sonradan farkına varıldığını anlatan fiil biçimine -miş’li geçmiş veya anlatılan (öğrenilen) geçmiş zaman denir.

Fiil kök veya gövdesine “-mış -miş, -muş, -müş” eklerinden birisi eklenerek yapılır.

Yaz-mış-ız: “Yaz” köküne, “-miş” -miş’li geçmiş zaman eki ve “-ız” birinci çoğul şahıs eki eklenmiştir.

3. Şimdiki zaman kipi:

İşin, hareketin yapılmaya, oluşun meydana gelmeye başladığı, henüz bitmediğini anlatan fiil biçimine şimdiki zaman denir.

Fiil kök veya gövdesine“**-yor**” eki eklenerek yapılır.

Yaz-ı-yor-sun: “Yaz” fiil köküne, “-yor” şimdiki zaman eki ve “-sun” ikinci tekil şahıs eki eklenmiştir.

4. Gelecek zaman kipi:

İşin, hareketi yapanın, oluşta meydana gelmenin henüz başlamadığını anlatan fiil biçimine gelecek zaman denir.

Fiil kök veya gövdesine “**-acak**”, “**-ecek**” eklerinden biri eklenerek yapılır.

Yaz-acak-sınız: “Yaz” fiil köküne “-acak” gelecek zaman eki ve “-sınız” ikinci çoğul şahıs eki eklenmiştir.

5. Genişzaman kipi:

İşin, hareketin oluşun üç zamanda da yapılıp olduğunu anlatan fiil biçimine geniş zaman denir.

Fiil kök veya gövdesine **“-r, -ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür”** eklerinden birisi getirilerek yapılır.

Yaz-ar-lar: “Yaz” fiil köküne “-ar” geniş zaman eki ve “-lar” üçüncü çoğul şahıs eki eklenmiştir.

B. Dilek kipleri: Bir işin, bir hareketin yapılmasını veya bir oluşun meydana gelmesini dilek anlamı vererek anlatılan kiplere Dilek kipleri denir. Bunlarda zaman mefhumu yoktur. Dilek kiplerinin çeşitleri:

1. Dilek şart kipi:

Bir işin yapılmasına kendi bildirdiği işi şart koşan fiil kipine, dilek şartkipi denir.

Fiil kök veya gövdesine "**-sa, -se**" eklerinden birisi getirilerek yapılır.

Yaz-sa-m: "Yaz" fiil köküne "-sa" dilek şart eki ve "-m" birinci şahıs eki eklenmiştir.

2. İstekkipi:

Bir iş, bir hareketin, bir oluşun meydana gelmesi isteğini bildiren kipe, istekkipi denir.

Fiil kök veya gövdesine "**-a, -e**" eklerinden biri eklenerek yapılır.

Yaz-a-yım: "Yaz" fiil köküne "-a" istek eki ve "-yım" birinci şahıs eki eklenmiştir.

3. Gereklilik kipi:

Bir işin, bir hareketin yapılmasını veya bir oluşun olması gerektiğini bildiren fiil kipine gereklilikkipi denir.

Fiil kök veya gövdesine "**-malı, -meli**" eklerinden biri eklenerek yapılır.

Yaz-malı-lar: "Yaz" fiil köküne "-malı" gereklilik eki ve "-lar" üçüncü çoğul şahıs eki eklenmiştir.

4. Emir kipi:

Bir işin, bir hareketin yapılmasını veya olmasını buyurma biçiminde anlatan fiil kipine,emir kipi denir.

Birinci, tekil ve çoğul şahsı yoktur. Çünkü emir veren emir alan aynı şahıs olamaz.

İkinci tekil şahsında fiil, kip ve şahıs eki almaz. Böylece bütün fiil kök veya gövdeleri karşıdakilere emir tonu ile söylenirse, bu kipin ikinci tekil şahsı olur. Çalış, yaz, oku gibi.

İkinci çoğul şahıs "-ın, -ınız, in, iniz, un, unuz, ün, ünüz" eklerinden birini alır. Yaz-ın gibi

Üçüncü tekil şahıs, "-sın, -sin" çoğul şahıs "-sınlar, -sinler" eklerini alır.Yaz-sın, yaz-sınlar gibi.

Bileşik Zamanlı Fiiller

Bir tâne zaman ve kip eki almış, yâni tek zamanlı fiillere "basitzamanlı fiiller", iki tâne zaman ve kip eki almış fiillere de "bileşik zamanlı fiiller" denir. Bileşik zamanlı fiiller üç çeşittir: Hikâye, Rivâyet, Şart.

1. Hikâye bileşik zamanı: Basit zamanlı fiillerin bildirdikleri işlerin, hareketlerin, oluşların eski zamanda geçmiş olduğunu, kesinlikle bildiğimizi anlatmak için kullanılır.

Basit zamanlı bir fiiin kip ekinden sonra şahıs ekinden önce "-dı, -di, -du, -dü, -tı, -ti, -tu, -tü" eklerinden birisi getirilerek yapılır. Meselâ: Yazıyor-lar-dı gibi.

2. Rivâyet bileşik zamanı: İşin, hareketin, oluşun geçmiş bir zamanda yapıldığını, olduğunu başkasından duyarak, kesin olmadan bildiren bileşik zamana denir.

Basit zamanlı bir fiile kip ekinden sonra, şahıs ekinden önce "-mış, -miş, -muş, -müş" eklerinden birisi eklenerek yapılır. Meselâ: Oku-muş-tu gibi.

3. Şartbileşikzamanı: Bir işin, bir hareketin yapılışını, bir durumun meydana gelişini, başka bir işin ve hareketin yapılışı veya başka bir durumun meydana gelişi için şart koşan birleşik zamana, şart bileşik zamanı denir.

Yalnız haber kiplerindeki fiillere kip ekinden sonra "-sa, -se," eki getirilerek yapılır. Meselâ: Yazacak-sa-m, yazar-sa-m, yazıyor-sa-m gibi.

Olumlu, Olumsuz ve Soru Fiilleri

Bildirdiği işin, hareketin yapıldığı veya bir oluşun meydana geldiği anlamını taşıyan fiile olumlu fiil; bildirdiği işin, hareketin yapılmadığı, oluşun meydana gelmediği anlamını taşıyan fiile olumsuz fiil denir.

"Yaz-, oku-, gel-" gibi olumlu bir fiil kök veya gövdesine büyük sesli uyumu kuralına göre "-ma, -me, -maz, -mez" eklerinden biri eklenerek olumsuz yapılır. Meselâ: Yaz-ma-dılar, oku-maz-sın, gel-me-y-ecekler gibi.

Soru fiili: İşin, hareketin yapılıp yapılmadığını, oluşun olup olmadığını öğrenmek maksadıyla kullanılan fiil biçimine denir.

Fiil kök veya gövdelerinden sonra "-mı, -mi, -mu, -mü" soru edatları getirilerek yapılır. Meselâ: Yazacak mı? Gelir mi? Koşar mısınız? gibi.

FİJİ

DEVLETİN ADI ..... Fiji Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ .....Suva

NÜFÛSU 740.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....18.274 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İngilizce

DÎNİ ..... Hıristiyan

PARA BİRİMİ..... Fiji Doları

Avustralya'nın doğu tarafında 3000 km mesâfede, Yeni Zelanda'nın 1770 km kuzeyinde, Büyük Okyanus'un güneydoğusunda 300 adadan müteşekkil bir ülke.

Târihi

Alman gemici Abel Dasman 1643'te burayı keşfeden ilk Avrupalı oldu. Meşhur gemicilerden kaptan James Cook 1774'te adaların güney kısımlarını ziyâret etmiştir. 1789'da Kaptan William Blig da Fiji'ye uğramıştır. İlk Avrupalı tâcirler gemi inşâsında kullanılan ağaç ve deniz hıyarları aramak için buralara gelmişlerdir. Fiji'yi meydana getiren adalar hakkında ilk kayda değer araştırma 1840'ta Cherles Wilkes tarafından yapılmıştır. Kabîleler hâlinde yaşayan Fiji halkı, 19. asrın başlarında hâkimiyet için bir iç savaşa girdiler. 1874'te İngilizler stratejik önemi bakımından burayı kanlı bir savaşla işgâl ederek sömürge hâline getirdi. 10 Ekim 1970 senesinde ise bağımsızlık kazandı. Fakat İngiliz Milletler Topluluğunun üyesi olmaya devâm etmektedir. 1987'de darbe ile yönetimi ele geçiren Rabuka, Cumhûriyet îlân etti.

Fizikî Yapı

Adalar topluluğunun 386 km, kuzey batısında bulunan Rotuma Adası da Fiji'ye bağlıdır. Rotuma Adası da dâhil olmak üzere toplam yüzölçümü 18.274 km^2dir. Ülkeyi meydana getiren 300 kadar adadan ancak 100 kadarı meskûndur. En büyük adaları 10.388 km^2lik Viti Levu ile 5535 km^2lik Vanau Levu adalarıdır. Diğer adalar volkanik ve mercan adalarıdır. Viti Levu Adasındaki Tomonivi veya M. Victoria Dağı 1323 m ile ülkenin, dolayısiyle adanın en yüksek noktasıdır. Özellikle küçük adaların sâhillerinde plajlar mevcuttur.

İklim ve Bitki Örtüsü

Tropikal okyanus iklimine sâhip olan bir ülkedir. Senelik sıcaklık ortalaması 16-32°C arasında değişir. Tropikal fırtınalar çoğu zaman kasırga hâline dönüşerek, ülkeyi tesirleri altına alırlar. Serin güneydoğu alizeleri mayıs ile ekim ayları arasında ülkeyi tesiri altına alır. Yıllık yağış ortalamaları, doğuda 1500 mm, kuzeybatı sâhillerinde 3000 mm'dir. Rüzgârların bol olduğu güney-doğu bölgelerinde ise daha da artar. Tabiî zenginlikleri iklimin gereği ülkenin yarısını kaplayan tropik ormanlardır. Geri kalan kısımları da yeşilliklerle kaplı olan ülkede kayda değer yabânî hayvan yoktur.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Ülke nüfûsu yaklaşık olarak 740.000'dir. Bilinen ilk halkı ülkenin yerlileri Malezyalılardır. Polenezyalılar ile ülke yerlilerinin karışımı olan melezler ülkenin doğusundaki adalarda daha çoktur. Yerlilerden sonra gelen ikinci etnik grup, 1879-1916 seneleri arasında şeker pancarı çiftliklerinde çalıştırılmak üzere civar bölgelerden sözleşmeli olarak getirilip, daha sonra burada kalan işçilerin torunlarının meydana getirdiği topluluktur.

Resmî dili İngilizcedir. Fiji'de ayrıca yerli kabîlelerin kullandıkları kendi lisanları ile Hint lisanı da az olarak kullanılır. Okuma-yazma bilenlerinin toplam nüfûsa oranı % 80'dir. İlkokul ve ortaokul sayısı yeterli seviyededir. İlk öğretim parasız ve mecbûridir. Üç tâne üniversitesi vardır. Fijideki en eski üniversite 1968'de kurulan Güney Pasifik Üniversitesi olup başşehri Suva'dadır. Viti Leva Adasının güney doğu sâhillerinde kurulmuş olan Suva, en büyük şehri ve aynı zamanda başşehridir. Ülkenin en önemli limanı bu şehirdedir. Suva şehri ülke nüfûsunun % 10'unu da barındırmaktadır. Diğer önemli şehirleri; Viti Leva adası üzerindeki önemli şekerpancarı merkezi ve liman şehri olan Lautoka ile altın mâdeni merkezi olan Vata Koula'dır. Ülke nüfûsunun % 37'si şehirlerde, kalanı ise köylerde yaşar. Halkın çoğunluğu Hıristiyan olup, kalanlarının bir kısmı Hindu ve az miktarda da Müslüman vardır. Ülke yönetimi 52 üyeli bir parlamento tarafından yapılır. Fiji bağımsızlığını kazandığı günden iki gün sonra yâni 13 Ekim 1970'de Birleşmiş Milletler Teşkilâtına girmiştir.

Ekonomi

Fiji'nin ekonomisi genel olarak zirâate dayanır. Şekerpancarı ve şekerkamışı, çiftliklerde en çok yetiştirilen mahsuldür. Hindistancevizi başta gelen ticârî ürünlerindendir. Ülkede yetiştirilen diğer ürünler pirinç, muz, mısır, baklagiller, turunçgiller ve tütündür. Bunlardan başka, sâdece iç tüketimi karşılayacak miktarlarda kulkas, manyok, ekmekağacı ve hint elması yetiştirilir. Hayvancılık büyük ve küçük baş hayvanların beslenmesi şeklinde yapılır. Sığır ve keçi yetiştiriciliği kurak bölgelerde ve Viti Leva Adasının yağışlı bölgelerinde önemli derecededir. Ormanlar tabiîdir. Bunların yanında hükûmet tarafından ağaçlandırma çalışmaları sâyesinde her geçen gün çoğalmaktadır. Orman sanâyii, özellikle kerestecilik üzerine kurulmuştur. Mâdenlerinden altın en önemli olanıdır. Bundan başka Viti Leva'da manganez ve Vanau Leva'da bakır mâdenleri çıkarılır. Sanâyii gıdâ ürünleri îmâli başta olmak üzere dokuma, yapı malzemeleri, mobilya üretimi gibi dallarda gelişmiştir. Turizm ülkede son zamanlarda gelişme gösteren bir ekonomik faaliyettir. Bunun yanısıra antika eşyâ üretimi de gelişmektedir. Büyük Okyanus üzerinde Kuzey Amerika ile Güney-Doğu Pasifik bölgelerindeki hava ve deniz yollarının kavşak noktasıdır. Bu bakımdan stratejik ehemmiyeti oldukça fazladır.

FİL (Elephas);

Alm. *Elefant (m),* **Fr.** *Éléphant (m),* **İng.** *Elephant.* **Familyası:** Filgiller (Elephantidae) **Yaşadığı yerler:** Afrika ve Güney Asya'nın orman ve sık otlaklarında. **Özellikleri:** Uzun hortumlu, iki üst kesici dişleri uzamış, kuyruğunda bir tutam kıl bulunan, geniş kulaklı bir hayvan. **Ömrü:** 70-80 yıl. **Çeşitleri:** Asya (Hindistan) fili (Elephas maximus), Afrika fili (Elephas africanus), Mamut (Elephas primigenius).

Karada yaşayan memelilerin en iri ve güçlü hayvanı. Afrika filinin yüksekliği 3-4 metre, ağırlığı 6-7 tonu bulur. Boyu, bâzan 7 metreyi geçebilir. Asya filinin ise boyu 6 metre, omuz başına kadar yüksekliği 2 metre, ortalama ağırlığı da 3-4 ton arasında değişir. Bacakları sütun şeklinde yuvarlak, beş parmaklı ve küçük tırnaklıdır.Ot ve ince ağaç dallarıyla beslenir. Çok su içer,geviş getirmez. İriliğine rağmen çevik ve iyi yüzücüdür. Burun ve üst dudağın birleşerek uzamasından iki delikli hortum meydana gelir. 40 binden fazla kastan meydana gelen bu organ, dokunma, koklama ve kavrama âleti olarak kullanıldığı gibi, suyu emerek ağzın içine püskürtmede de kullanılır.Hortumun ucu Afrika filinde parmak gibi uzayan iki dudakla, Hindistan filinde ise tek dudakla sonlanır. Bir toplu iğneyi yerden alabilecek kadar hassas, bir insanı 40 metre uzağa fırlatabilecek ve bir ağacı kökünden sökebilecek kadar güçlüdür.Pek güçlü olmayan görme duyusuna karşı, işitme ve bilhassa koku alma duyusu çok kuvvetlidir.Hortumu devamlı hareket hâlinde olup, sağa, sola ve geriye doğru kıvrılarak rüzgârın getirebileceği en zayıf kokuları dahi hisseder.Kör bir fil, koku alma duyusuyla hiç zorluk çekmeden yolunu bulabilir. Fil, hortumuyla su içmez. Suyu hortumuna çekerek ağzına püskürtür.Sıcak havalarda sırtına püskürttüğü suyla serinler. Hortum, yedi litre kadar su alabilir. Dallardan hortumun ucuyla meyve koparak ağzına götürür.

Günümüzde Asya (Hindistan) fili ile Afrika fili kalmıştır.Soğuk bölgelerde yaşayan Mamut'un soyu tükenmiştir. Filler, nehir kıyılarındaki orman ve sık otlu alanlarda sürüler hâlinde yaşar. Afrika fili, Hindistan filinden daha iri olup, kulakları da geniştir. Sıcak havalarda yelpâze gibi kullanır. Daha çok ağaçlık ve gölgelik alanlarda yaşayan Hindistan filinde kulaklar küçüktür. Kırış kırış olan sert derileri âdetâ tüysüzdür. Kuyruk uçlarında tel gibi sert bir demet kıl bulunur. Hint kuyumcuları bu kılları ince altın şeritlerle bükerek hoş görünüşlü yüzük ve bilezikler yaparlar.

Fillerde, iki üst kesici dişler uzayarak tipik fildişlerini meydana getirirler. Dişler zaman zaman kırılıp aşınmasına rağmen ömür boyu uzarlar. 3 metre uzunluk ve 100 kg ağırlığına varanları bulunur. Filler bu dişlerle kendilerini aslan, kaplan gibi yırtıcı hayvanlara karşı korurlar. Bir aslan veya kaplanın saldırısına uğradığında, dişleriyle hasmına bir defâ dokunması kâfidir.Hemen gövdesini bir mızrak gibi deler geçer.Toprağı kazarak kök ve yumruları çıkarır, ağaç dallarını kırarlar.Köpek dişleri bulunmaz. Azı dişleri ise büyük ve bitişiktir.

Afrika fillerinin erkek ve dişilerinde, fildişi bulunmasına rağmen, Asya filinin dişisinde yok denecek kadar kısadır. Yavrularda bu dişler 2-3 yaşında çıkmaya başlar. Filler, pek kıymetli olan bu dişleri yüzünden asırlarca insanlar tarafından katledildiler. Günümüzde fil avcılığı yasaklanmıştır. Bunlardan tarak, baston ve şemsiye sapları, kolye, tesbih, satranç taşları, bilardo topları yapıldığı gibi, çeşitli süs ve ziynet eşyâlarında da kullanılırlar.

13 yaşında erginleşen fil, 3 yılda bir olmak üzere ömründe 20 defâ yavrular.Her doğumda genellikle 90-100 kg ağırlıkta 1 yavru doğurur. Doğumda bütün fil topluluğu anne ve yavruya günlerce sevgi gösterisinde bulunur. Yavruyu 6 ay emzirir. Gebelik süresi Hindistan filinde 19-21 ay, Afrika filinde 22 aydır. Eşler, gözlerden uzak yerlerde çiftleşir. Bu özelliklerinden dolayı esir filler kendilerini gizleyebilecek ortamlarda normal olarak ürer, kafes içindekiler ise kendilerini yabancı gözlerden saklayamadıklarından kolay kolay üremezler. Birbirini ve yavrularını hortumlarıyla severler.

Çok eski yıllardan beri evcilleştirilerek insanlığın hizmetinde bulunmuşlardır.Yük hayvanı olarak veya avda ve harplerde kullanılmışlardır. Eski devir muhârebelerinin canlı tankları olarak anılırlar.M.Ö. 218

târihinde Kartaca komutanı Anibal 37 savaşçı filini Alp Dağlarından Roma Ovasına indirerek, İkinci Pön Savaşında kullanması meşhurdur.Pers ve Hintliler de çeşitli savaşlarda kullanmış, kale kapılarını fillere söktürmüşlerdir. Yemen Melîki Ebrehe'nin fillerle Kâbe-i şerîf üzerine yürümesi, târihe Fil Yılı olarak geçmiştir. Fakat Ebrehe bu hâdisede rezil ve rüsvâ olmuştur.

Filler zeki, munis, itâatkâr hayvanlardır. Bugün sirklerde eğitilerek çeşitli şaşırtıcı oyunlar yaptırılmaktadır.Afrika filini insana alıştırmak oldukça zordur. Fakat Asya'da Hindistan filleri rahatlıkla evcil hâle getirilebilmektedir.Hattâ Hindistan'da küçük çocuklara dadılık ve bekçilik yapan filler bile vardır. Dışarı çıkacak olan yerli Hintli kadın, çocuğunu bahçedeki filin yanına getirip bırakır. Filin gözetiminde çocuk bahçede rahatça oynar. Fil orada olduğu müddetçe başka bir hayvan da gelip çocuğa zarar veremez. Filin onu ezmesi, çiğnemesi korkusu da yoktur.Hayvan evin bir ferdi gibidir.Sirklerde kullanılan filler, küçük tip Asya türleridir.

FİL HASTALIĞI;

Alm. *Elefantiasis (f),* **Fr.** *eléphantiasis (f),* **İng.** *Elephantiasis.* Lenf (akkan) sıvısının vücuttaki miktarının artması veya sistemik dolaşıma verilemeyip deri altına, doku aralıklarına yayılmasıyla bacaklar, kollar, kasıklar, avret mahalli, hattâ yüzde aşırı şişmelere sebep olan bir hastalık.

Çeşitli sebepleri olan bu hastalığın zamanımızda en çok rastlanılanı kanser dokusunun lenf yollarını tıkaması veya ameliyatlar sırasında lenf yollarının hasara uğramasıdır. Toplardamar tıkanmaları sonucunda gelişen fil hastalığı da ameliyat sonralarında sık görülür.Tropikal bölgelerde en sık görülen sebebWuchereria bancrofti (Bancroft kurdu) denilen parazitin, lenf yollarını işgal edip tıkamasıdır. Bu parazitin yaptığı fil hastalığına yurdumuzda Antalya civârında rastlanmaktadır. Bâzı irsî hastalıklarda da fil hastalığı durumu ortaya çıkabilir.

Vücutta yaptığı şişmeler neticesinde çeşitli dolaşım bozuklukları, hareket kısıtlılıkları ve beslenme bozukluğu olur. Tedâvisi sebebe bağlı olmakla beraber genellikle cerrâhîdir.

FİL VAK'ASI;

Peygamber efendimiz Muhammed aleyhisselâmın doğmasından iki ay kadar önce, Mekke yakınlarında vukû bulan bir hâdise. Habeş Hükümdârı Necâşî'nin Yemen'de Ebrehe adında bir vâlisi vardı. Ebrehe, Kâbe'nin insanlar tarafından akın akın ziyâret edilmesine mâni olmak için Bizans kralının da yardımıyla San'a'da büyük bir kilise yaptırdı. Bu kiliseye Kuleys adını verdi. Necâşî'ye bir mektup yazarak, bu kilisenin Araplar için ziyâret yeri olacağını, kimseyi Kâbe'yi ziyârete göndermeyeceğini bildirdi.

Araplar ise eskiden beri Kâbe'yi ziyâret ettiklerinden, Ebrehe'nin yaptırdığı kiliseye hiç îtibâr etmediler. Hakâret gözüyle baktılar. Hattâ içlerinden biri kiliseyi kirletti. Bu hâdiseye kızan Ebrehe, Kâbe'yi yıkmaya karar verdi. Bu maksatla büyük bir ordu hazırlayıp, Mekke üzerine yürüdü. Ebrehe'nin ordusu Mekke'ye yaklaşınca, Kureyş'in mallarını yağma etmeye başladı.Abdülmuttalib'e âit iki yüz deveye de el koymuşlardı. Abdülmuttalib, Ebrehe'ye gidip develerini istedi. Ebrehe: "Ben sizin mukaddes Kâbe'nizi yıkmaya geldim. Sen onu korumak istemiyorsun da develerini mi istiyorsun?" dedi. Abdülmuttalib: "Ben develerin sâhibiyim. Kâbe'nin elbette sâhibi vardır. Onu, O korur." dedi.

Ebrehe; "Bana karşı onu koruyacak yoktur!" dedi ve Abdülmuttalib'e develerini verip, gönderdi. Sonra Kâbe'ye doğru ordusuna hareket emrini verdi. Ebrehe'nin ordusunda, önde yürütülen ve böylece zafere kavuşulacağına inanılan "Mahmûd" adında bir fil vardı. Ebrehe, Kâbe'ye yönelince, bu fil yere çöktü ve yürümez oldu. Hâlbuki Yemen'e çevrilince, koşarak gidiyordu. Böylece, Mekke'ye yaklaşıp hücuma gücü yetmeyen Ebrehe'nin ordusu üzerine, Allahü teâlâ, Ebâbîl, yâni Dağ Kırlangıcı denilen kuşlardan bir sürü gönderdi. Bu kuşların her biri, biri ağzında ikisi de ayaklarında olmak üzere nohut veya mercimek büyüklüğünde üçer taş taşıyorlardı. Bunları Ebrehe'nin ordusu üzerine bıraktılar. Taşlar, askerlerin, başlarından îtibâren vücutlarını dikine delip geçiyordu. Taşa hedef olan her asker, derhal ölüyordu. Âyet-i kerîmede de bildirildiği gibi, ordu, yenilmiş ekin yaprağı gibi oldu. Bu durumu gören Ebrehe, telâşlanarak kaçmak istedi. Fakat kaçamadı. Ona da isâbet etti. Kaçtıkça, etleri parça parça dökülerek öldü. Bu vak'a, Kur'ân-ı kerîmin Fil sûresinde meâlen şöyle bildirilmiştir:

"(Ey Resûlüm! Kâbe'yi tahrib etmek isteyen) **fil sâhiplerine** (fillerle techiz edilmiş Ebrehe ordusuna), **Rabbinin nasıl muâmele ettiğini görmedin mi? Onların** (Kâbe-i muazzamayı tahrib etmek şeklindeki) **hîlelerini, boşa çıkarmadı mı? Üzerlerine, sürüler hâlinde kuşlar gönderdi. O kuşların her biri onların üzerine, çamurdan yapılmış ve ateşte pişirilmiş taş atarlardı. Nihâyet Allahü teâlâ onları, güve yemiş ekin yaprağı gibi, yok ediverdi."**

Fil vak'asının vukû bulduğu seneye Araplar **Fil Senesi** demişlerdir. Bu hâdiseden elli üç gün sonra, Peygamber efendimiz Muhammed aleyhisselâm Mekke'de doğdu.

FİLDİŞİ SÂHİLİ CUMHÛRİYETİ

DEVLETİN ADI ..... Fildişi Sâhili Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Abidjan

NÜFUSU 12.500.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 320.783 km^2

RESMİ DİLİ ..... Fransızca

DÎNİ ..... İslâmiyet, Hıristiyan (Katolik), Putperest

PARA BİRİMİ..... Frank

Gine Körfezinin Kuzeyindeki sâhil devleti. Güneyden Gine Körfezi dolayısıyle Atlas Okyanusu, batıda Liberya ve Gine, kuzeyden Mali ve Yukarı Volta, doğudan Gana ile çevrili, hemen hemen dörtgen biçiminde bir şekle sâhiptir.

Târihi

Mîlâdın ilk yıllarında yerli halkın kurdukları bir krallık vardı. Bu krallıklardan Senufos'ların, Mîlâdın ikinci asrında kurdukları Kong şehri zamanın büyük bir ticâret merkeziydi. Ülkenin kuzey kesimlerinde tuz ve hayvan getirerek satan tüccarlar, buradan fildişi ve kola cevizi satın alırlardı. Ülkeye ilk gelen Avrupalılar Portekizlilerdir. Burayı sömürge yapmaktan ziyâde, ticârî üstler kurmayı tercih eden Portekizliler, Fildişi ticâretinin yoğunluğu sebebiyle buralara Fildişi Sâhili ismini vermişlerdir. Buraya gelen Portekizlileri tâkiben sırasıyla İspanyollar, Hollandalılar, İngilizler ve en son Fransızlar gelmişlerdir. 1887-1889 senelerinde gelen Fransızlar, ülkenin iç kısımlarına ilerliyerek yerleşmişler, kabile reisleriyle çeşitli antlaşmalar yaparak nüfuzlarını artırmışlardır. Daha sonra Fransızlar 1893 senesinde Fildişi Sâhili'ni sömürgeleri arasına kattığını ilân etti. Yüzyıla yakın bir süre ülkeyi sömüren Fransa, İkinci Dünyâ Savaşı sonrası hemen hemen bütün sömürgelerde başlayan milliyetçilik ve bağımsızlık hareketlerinin Fildişi Sâhili halkında da başlamasından tedirgin oldu. Ülke halkının başlattığı mücadele Fransa'nın bütün çabalarına rağmen 1958'de iç işlerinde, 1960 da ise tam bağımsızlığına kavuşmasıyla neticelendi.

Fizikî Yapı

Fildişi Sâhili fizikî yapı olarak yeknesak bir görüntüye sahiptir. Bu yeknesaklık kuzeyden güneye doğru alçalan yayla şekliyle kendisini gösterir. Ortalama yükseklik 350 m olan ülkede bu görüntü batı sınırı civarlarında bozulur. Batı sınırında 1000 m civârında yüksekliğe sâhib olan dağlar bulunur. Buradaki dağlardan Nimba Dağı 1845 m ile ülkenin en yüksek noktasıdır. Akarsular ülkenin ihtiyacına yetecek kadar boldur. Akarsular kuzey-güney istikametinde akarak Gine Körfezine dökülür. Genellikle 800 km civârında uzunluğa sahip olan en önemli dört nehri, Cavally, Sasandra, Bandama ve Comoe'dir. Süratli bir akış hızına sâhib olan nehirler, pekçok yerlerde çağlayanlar meydana getirirler. Bu sebepten de ulaşım için müsâit değildirler. Fakat bâzı bölgelerde tomruk nakliyatında büyük ölçüde istifâde edilir. Kayda değer derecede tabii göle sâhib olmamakla beraber barajları yeter derecededir.

İklim ve Bitki Örtüsü

Fizikî yapıdaki yeknesaklık iklimde de kendini gösterir. Ülke tropikal iklim kuşağındadır. Bölgelere göre çok az farklılıklar arz eder. Güneyde görülen sıcak ve nemli iklim, biri yağışlı, diğeri kurak olmak üzere iki farklı mevsime sahiptir. Ortalama senelik sıcaklığının 22-23°C arasında değiştiği bu bölgede yağış ve ortalaması ise senelik 2300 mm'dir. Kuzeyde nisbeten savan iklimi daha çok kendini göstermektedir. Bu bölgede de iki farklı mevsim görülür. Bunlar; biri kurak, diğeri nemli olan mevsimlerdir. Bu bölgelerde sıcaklık farkı güney bölgelerine nazaran daha fazla olup, yağış ortalaması ise 1500 mm ile daha düşüktür.

Tabiî Kaynakları

Bitki örtüsü ikliminin bir sonucu olarak gür ormanlar, kuzey kesimlerde savanlar şelindedir. Bol kereste üretimi yapılan makbul ve iri gövdeli ağaçlarla kaplıdır. Ülkenin başlıca tabiî zenginlik kaynağını, kereste üretilen bu ağaçlar teşkil etmektedir. Bu tip ağaçlar ve ormanlar kuzeyde yerlerini iri yapraklı ve iri boylu otların kapladığı savanlara bırakırlar. Fildişi Sâhili ormanlarında yaşayan çok çeşitli vahşi hayvan ve kuş türleri vardır. Bunlar leopar, şempanze, hipopotam, timsah, zehirli memba yılanlarının yanısıra, zehirsiz olmasına rağmen tehlikeli olan, boyları 10 m'yi bulan piton yılanları mevcut vahşi hayvan türlerinin başlıcalarıdır. Ülkeye ismini veren filler, eskiden sürüler halinde savanlarda yaşarlardı. Fakat fildişi ticareti bu sürülerin günümüzde yok olmasına sebebiyet vermiştir. Ülkede bulunan çok sayıdaki tabiî olan Milli Parklarda fillere rastlamak mümkündür. Yeraltı zenginlikleri pek

fazla değildir. Elmas, manganez, altın, kolombiyum, boksit, demir cevheri ve petrol, ülkedeki bâzı yeraltı kaynaklarındandır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

12.500.000 civârında olan ülke nüfûsu, pekçok farklı etnik gruptan meydana gelmiştir. 60'a yakın etnik gurubun meydana getirdiği nüfûsun tamamını zenci ve siyah halk teşkil eder. Etnik guruplardan en önemli olanları Baoule, Kina-Kouas, Krouen, Manda ve Volta kabileleridir. Etnik grupların en büyüğü Baoule kabilesidir. Ülke kültürüne ve ekonomisine tesiri en fazla olanıdır. Nüfus artış hızı % 2,5'tur. Nüfus yoğunluğu az olup, bölgelere göre anormal farklılıklar göstermez. Güney bölgeleri diğer bölgelere nazaran az bir farklılık gösterir ki, bu fazlalık şeklindedir. Halkın % 42'si şehirlerde, kalanı ise köylerde yaşamaktadır. Köyler genellikle 30-40 evden müteşekkil, 200-300 kişinin ikâmet ettiği yerleşim birimleridir. Ülkede resmi dilin Fransızca olmasına rağmen, bu dil sâdece resmî dâirelerde ve okullarda kullanılır. Halk umumiyetle kendi kabilelerine has bir lehçe ile kendi lisanlarını kullanırlar. Bağımsızlıklarını kazandıktan sonra ülkede eğitim ve öğretime önem verilmiş, her derecedeki okulların sayısı artırılmıştır.

Bu çalışmaların neticesinde ülkede okuma-yazma bilenlerin oranı % 65'e yükseldi. Ülkenin tek üniversitesi başşehri olan Abidjan'dadır. Gençlerden binlercesi yüksek tahsil için yabancı ülkelere gitmektedir. Fildişi Sâhiline çalışmak için Yukarı Volta başta olmak üzere, komşu ülkelerden gelen göçmen işçiler, ülke nüfûsunda önemli bir yer işgal eder. Nüfûsunun % 54'ü Putperest, % 24'ü Müslüman, kalan % 12'si ise Katolik Hıristiyandır. Ülke başşehri olan Abidjan aynı zamandaFildişi Sâhili'nin en büyük şehir ve limanıdır. Ülkenin kültür ve ticaret merkezi de olan Abidjan, tam mânâsıyla bir Avrupa şehri görünümündedir.

Siyâsî Hayat

Başkanlık ve tek parti sistemine dayalı bir Cumhûriyet idaresi bulunan ülkede, yasama yetkisi Millî Meclisindedir. Millî Meclisi 5 yıl için halk tarafından genel oyla seçilen 175 üyeden meydana gelir. Devlet Başkanı aynı zamanda hükümetin de başıdır. Ülkenin ilk Cumhurbaşkanı Felix Houphouvet-Borgny'dir. Ülke, Birleşmiş Milletler Teşkilatı ve Afrika Birliği Teşkilatı üyesidir.

Ekonomi

Afrika kıtasında, refah seviyesi en üst seviyedeki, gelişmiş sayılan ülkeler arasındadır. Tarım, ormancılık ve madenciliğe dayalı bir ekonomik yapıya sahiptir. Yetiştirdiği tarım ürünlerinden ilk sırayı alan kahve ve kakao üretiminde, dünyâda üçüncü sıradadır. İhraç edebilecek seviyede ürettiği diğer ürünleri pirinç, yerelması, hurmayağı, kauçuk ve şeker kamışıdır. Orman ürünleri, özellikle kereste ihracatı ekonomide çok önemli yer tutar. Ülkenin hemen hemen tamamına yakın bir kısmını kaplayan gür ormanlardaki makbul olan ağaçlardan elde edilen kereste, genellikle Abidjan limanından ihraç edilmektedir.

Mâdenlerinden elmas, manganez, bakır ve demir üretimi önemli seviyededir. Bunlardan ihracatta önemli yer tutan elmastır. Ekonomik gelişmesine yabancı sermaye katkısı yanında nehirlere kurulan barajlar hız katmıştır. Ülkede mevcut olan millî parkların turizm sektörünün gelişmesine büyük faydaları olmuştur. Dünyâda, denizden ısı farkıyla çalışarak elektrik üreten tek hidroelektrik santralıFildişi Sâhili'ndedir.

Sanâyi kesimindeki ilerlemeleri de Afrika ülkelerinin tamamına nazaran ileri seviyededir. Demir-Çelik fabrikaları, kâğıt, çimento, lâstik, dokuma ve şeker fabrikalarının yanında montaj sanâyii mevcuttur. Margarin, sabun, konservecilik gibi tarım ürünlerini işleyen fabrikalara sâhiptir. Ulaşım hususunda bir sıkıntısı olmayan ülkenin, limanları her tonajda geminin yanaşabilmesine müsaittir. En büyük uçakların inebilmesine müsait on şehrinde havaalanı vardır. Kuzey-güney istikametinde ülkeyi kateden demiryollarının uzunluğu 657 km'dir. Fildişi Sâhili, Yukarı Volta, Nijerya, Dahomey ve Togo aralarında gümrük birliği, dış siyâset ve savunma antlaşmaları yapmışlardır.

FİLİKA;

Alm. *Feluke, Schaluppe (f),* **Fr.** *Feloque (f),* **İng.** *Ship's boat.* Harp, yolcu ve ticâret gemilerinde ekseriyâ tehlikeli durumlarda kullanılan küçük tekne. Kürek veya yelkenle hareket ederler. Geminin matafora denilen kenar demirlerine asılırlar. Gemi güvertesindeki kalastra denilen yerlere oturtulduktan sonra baş veya kıç kısımlarından gerektiğinde kolayca sökülebilen zincirlerle güverteye bağlanırlar. Muhtelif tip ve büyüklükte yapılan filikaların kürekle çalışanları üç çifte filika, beş çifte filika gibi isimler alırlar.

Tehlike durumunda filikayı kısa zamanda denize indirebilmek ve işi bittikten sonra tekrar yerine kaldırabilmek için matafora demirleri denize doğru 35 derece meyilli yapılırlar. Filikanın kolay hareket

edebilmesi için, eğik raylar üzerinde kayan tekerlekli kızaklar kullanılır. Filika bu kızakların üzerine yerleştirilerek tesbit edilir.

Her filikanın gemilerdeki gibi kendine has zinciri, demiri, kıyıya yanaştırma matafora düzeni, kıyıya çarpmayı önlemek için usturmaçaları vardır.

FİLİPİNLER

DEVLETİN ADI ..... Filipinler Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ .....Manila

NÜFÛSU 62.400.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....299.681 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Pilidino (Taoaloo) İngilizce

DÎNİ ..... Roma Katolik, İslâmiyet

PARABİRİMİ .....Filipin Pesosu

Asyada bir ada devleti. Büyük Okyanusun batısında, Asya kıtasından 966 km açıkta bulunan Filipinler, "Şark denizinin incisi" olarak tanınır. Asya'daki batı sömürgelerinden istiklâlini kazanan ilk devlettir.

Filipinlerin coğrafî yapısı, millî birliği kurmasını zorlaştırır. Takım adalar 1851 km uzunluğunda ve 1062 km genişliğinde bir alanda, 4° 30'-21°20' kuzey ve 116° 55'-120° 36' doğu koordinatlarında yer alır. Doğu ve kuzeydoğuda Filipin Denizi, batı ve kuzeybatıda Güney Çin Denizi güneyde Celebes Denizi ile çevrilidir.

Târihi

Filipinlere, Malaya göçlerini, Hint ve Çinliler tâkip etmiştir. İslâmiyet, 14. yüzyılda Borneolu tüccarlar tarafından buralara girmiştir. İslâmiyeti kabul etmeyenler, kabîleler hâlinde medeniyetten uzak bir hayat sürerken, Müslümanlar bölgenin en medenî devletlerinden birini kurmuşlardı. Magellân, çıktığı Dünyâ seyâhatinde, 1521'de burada öldürüldü. 1542'de bir İspanya seyyahı, Kral İkinci Philip adına buraya Las Felipinos (Philippines) ismini verdi. İspanyollar 1565'ten sonra hızla sömürgeye başladılar. Ancak İspanyol idâresine karşı isyanlar devam etti. 1898 İspanyol-Amerikan Harbi sonucuAmerikalılar, Filipinleri 20.000.000 dolara satın aldılar.

Filipinler, Amerikan yönetiminde fazla kalmadılar. Yavaş yavaş imtiyazlar sağladılar. 1934 yılında kabul edilen bir kânunla, 10 yıl içinde tamâmen bağımsızlığına kavuşmasına karar verildi. 1942 yılında adaların, Japonlar tarafından işgâl edilmesi, direnme hareketlerini komünist HUK hareketi etrâfına itti. Mc. Arthur Japonlarla yaptığı savaşta gâlip geldi ve ada Japonlardan temizlendi. 1946'da Filipinler Cumhûriyeti resmen kuruldu. Marcos 1972 yılında sıkıyönetim îlân edip, ülke idâresine el koydu. 1973 Anayasası ile de geniş yetkilere sâhip oldu. 7 Şubat 1986 devrimlerini hazırladığını iddiâ eden Marcos, aynı ayın sonunda ülkesinden kaçtı. Devlet başkanlığına Aquino (öldürülen muhâlefet liderinin karısı) geçti. Ona karşı 1990 yılına kadar 5 başarısız askerî darbe yapıldı. Filipinli Müslümanların bağımsızlık mücâdelesi devam etmektedir.

Fizikî Yapı

7109 adadan meydana gelen Filipinlerin, adalarından dört bininin henüz ismi yoktur. Çok girintili çıkıntılı kıyılara sâhiptir. Kıyıların uzunluğu ortalama 35.000 kilometredir. Körfezlerinin çoğunluğunda mercan kayalıkları mevcut olduğundan, gemilerin yanaşmasına müsâit değildir. Adalar volkaniktir. Dolayısıyla küçük olmalarına rağmen çok engebelidirler.

Dağlık bölgeler, kayalıklar ve volkanlardan meydana gelir. Mayon Dağı yeryüzündeki susmuş volkanlardan biridir. Dara Dağı (2400 m), Kuzey Luzonda Apa Dağı (2900 m), Mindanaove Carlaon Dağı (2462 m), Negrada'dır. Dünyânın en derin çukuru(11000 m) Mindanao kıyısındadır. Manilada, Loguna de Bay ve Teal Gölü, Mindanao Lanao Gölü vardır. Nehirler yönünden son derece zengin olmasına rağmen, bu nehirler kısadır. En önemli nehirler Luzonda Cagayan, Agna, Pampanua, Pasig ve Bical Mindanao'da Rio Grande ve Agusan nehirleridir. En önemli adalar kuzeyde Luzon, Babuyan, Botan adaları ortada Visayan adaları güneyde Mindanao ve Sulu takım adalarıdır. Filipinlerde geniş düzlükler pek yoktur. En büyük düzlükler Luzon ve Mindanao'dadır. Ovalar Central ve Agusan ovalarından meydana gelir. Cagayan veCotobata vâdileri pirinç üretimi için elverişlidir. En büyük yayla ise Bukidnon'dur (610-914 m).

İklim ve Bitki Örtüsü

Filipin iklimi coğrafik faktörlere göre her bölgede farklıdır. Baguio yüksekliklerinde ılıman iklim, orta

Luzon'un alçak ovalarında sıcak ve nemli iklim vardır. Deniz seviyesinde ortalama sıcaklık 26,7°C'dir. Yağmur bol miktarda olup, mevsime ve bölgeye göre değişiklik arz eder. Bir bölge 1020 mm yağmur alırken, başka yerde 5080 mm olabilir. Yağmur daha çok ekim ve nisan ayları arasında düşer. Hint Okyanusu'ndan buharlaşan hava, muson yağmuru olarak gelir. Yaz ve sonbahar mevsimlerinde adalar, güney ve güneydoğudan gelen tayfunlar, Baguios tarafından dökülür. Baguios'da yıllık yağmur, 1080-4320 mm iken, tayfun zamânı 72 saatte 1830 milimetreye ulaşır.

Tabiî Kaynakları

Filipinlerin yaklaşık % 44'ü ormanlıktır. Ama çok azı kerestecilikte kullanılır. Arâzinin % 24'ü bataklıktır. Kıyılar hindistancevizi ağaçlarıyla kaplıdır. Tropik ormanlarda 3000 çeşit ağaç vardır. Ormanların % 75'i, yüksekliği fazla olan 1,5 m çaplı Filipin maunu (Lauan veya Dipterocarpacede) ile kaplıdır. Diğerleri narra, santol, hintkirazı(Mangol), talisau, abanoz legonylı ipil dao ve Mola ağaçlarıdır. Toplam arâzinin % 18'i cogonal veya vahşî otlarla kaplıdır. Cogon veya lalono her türlü arâzide yetişir. Kalın kabuklu olup, boyu 2 m'dir.

Ekilebilir alanın % 2'sini kaplayan muz ağaçlarının 60 çeşidi vardır. Meyve yaygın değildir. En çok atiş dacktruit, star apple ve kalamansi yetişir.

Filipinlerde nâdide çiçekler çoktur. Meselâ orkidenin 1000 çeşidi vardır. En nâdide orkidelerden waling-waling (Vanda sanderiano) ot davao yılda bir kere açar. Millî çiçek ise sampaguita'dır. Yabânî hayvanlar çeşitleri ve miktar bakımından oldukça boldur. Ormanlık bölgelerde yaşayan kuşların 750'den fazla türü olması, Filipinlere ayrı bir özellik kazandırır. Maymun, yarasa, yaban domuzu, büyük kertenkeleler, piton ve zehirli kobra yılanları ülkenin yarısını kaplayan ormanlara vahşî güzellik kazandırır. Bunlardan başka targule denilen bir cins küçük geyik, takarau denilen cüce manda ile yine cüce maymun çeşidi olan Cadi Maki bu ülkeye âid önemli özellik kazandıran hayvanlardır.

Filipinlerde birçok mâden çıkarılır. Ancak petrol kâfi değildir. Önemli mâdenleri: Altın, gümüş, bakır, krom, demir, çinko, kurşun, manganez, alçıtaşı ve kömürdür. Filipinlerin krom kaynakları dünyâda baş sıralardadır. Altında dünyâda sekizinci ve bakır üretiminde ise Asya'da öndedir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfûsu yaklaşık 62.400.000 olan Filipinler, nüfus artış oranı en fazla olan ülkelerdendir. 1900'lü yılların başında 7.000.000 civârında olan nüfûsu, yaklaşık 40 senede % 100 artarak 1937'de 14.000.000'a ulaşmış, bu artış günümüzde şimdiki rakama varmıştır. Nüfus yoğunluğu çok değişiktir. Düzgün bir dağılıma sâhip değildir. Nüfus üç bölgede yoğundur. Kuzeyde Luzon, güneyde Mindanao ve ortada Visayan adaları. Bu durum bölgelerarası irtibatı zorlaştırmakta ve halkın arasında kopukluk olmaktadır.

Nüfûsun çoğunluğu (% 72'si) 20 yaşın altındaki gençlerdir. Çoğunluğunu Malaysia veEndonezyalılar meydana getirir. Çin, Arap ve Avrupalıların sayısı da kayda değerdir. Halkın % 68'i köylerde, genellikle bambudan yapılmış damları palmiye yapraklarıyla kaplı evlerde yaşarlar. Çiftçilik ve balıkçılık halkın çoğunluğunun uğraştığı mesleklerdir. Eğlenceyi seven halkın, pekçok bayram günleri vardır. Halkın temel besin maddeleri pirinç, mısır, balık, patates ve manyoktur. Ülkede en çok konuşulan dil togal denilen yerli dilidir ki, yaklaşık 80 farklı lehçe hâlinde kullanılır. Resmî dili Filipina lisanı olmakla birlikte, İspanyolca ve İngilizce de kullanılır. Nüfûsun % 2'si dinsiz, % 5'i Müslüman, % 93'ü Hıristiyandır. Roma Katoliği toplam nüfûsun % 84'ünü temsil eder.

Başşehri Manila, Lucon Adasındadır. Yine bu adadaki Metro Manila 7.211.753 nüfûsu ile en büyük şehirdir.

Parlamento ve ülkenin en büyük ticâret ve kültür merkezi Metro-Manila'dadır. Okuma-yazma bilenlerin oranı % 88,7 gibi çok yüksek bir rakama sâhiptir.

Filipinler bâzı yönleriyle komşularından farklıdır. Asya'daki yegâne Hıristiyan devlettir ve batı kültürünü kabul etmiştir. Politik kurumları ve yönetim biçimi Amerikan yönetimidir. Filipinliler, esâsında Batılılarca, Avrupalı kabul edilmemekte ve Asyalılarca da şüpheyle karşılanmaktadır. Bu durum bâzan iç huzursuzluğa sebeb olmaktadır.

Siyâsî Hayat

Filipinler 4 Temmuz 1946'da bağımsızlığını kazandıktan sonra, 1972'ye kadar sâkin yaşadı. Başkan Ferdinand Marcos 1972'de sıkıyönetim ilânıyla berâber anayasayı iptâl etti. 1973 Anayasası ile Marcos geniş yetkilere sâhip oldu. 1986 seçimlerine hîle karıştırdı ve sonra kaçtı. Aquino devlet başkanı oldu.

Filipinlerde başbakan güçlüdür. Kabînesini kendi arzusuna göre kurar. Meclis altı ayda bir seçilir. Başbakanın kararlarına 2/3 oy çoğunluğuyla karşı gelinebilir. Filipinler 70 idâre merkezine bölünmüştür. Yönetim sistemi ABD'ninkine benzer. 1000'den fazla Belediye, seçimle gelen başkan ve

konsey tarafından idare edilir.

Birleşmiş Milletlerin kurucu unsurlarından olan Filipinler, Milletlerarası politikada aktiftir. 1954'de Güneydoğu Asya Paktı Antlaşması (SEATO) üyesi olmuştur. Çoğu dünyâ meselelerinde ABD yanında yer almaktadır. Asya ülkeleri ile bağlarını kuvvetlendirmek için Asya ve Pasifik Konseyi (ASPAC) ve Güneydoğu Asya Ülkeleri Cemiyeti (ASEAN)ne girmiştir.

Ekonomi

Tarım ve mâdenciliğe dayanan bir ekonomik yapısı vardır, halkın ekseriyeti tarımla uğraşır. Başlıca tarım ürünü pirinçtir. Manila çevresinde sebze ve tropikal meyveler yetişir. Ayrıca şekerkamışı, hindistancevizi yağı, tütün, Manila keneviri ürünleri arasındadır. Hayvancılık manda, inek ve öküze dayanır. Sığır besleyiciliği önemli ölçüde değildir. Buna karşılık domuz çoktur. Mâden kaynakları, altın, gümüş, krom, demir ve manganez ihraç ürünlerindedir.

Hindistancevizi yağı, şeker, tekstil, puro sigara fabrikaları, kimyâ sanâyii, istiklâlini kazanmasından sonra gelişti. Balıkçılık kıyı bölgelerde yapılmaktadır. Tamamı iç tüketime harcandığı gibi, ithal de edilmektedir. Kopra denen hindistancevizi yağı ülke ihrâcâtında önemli bir yer tutar. Bunun yanında şeker, tütün, narenciye ve abaka denilen Manila keneviri ihracatta önemli tarım ürünleridir. Orman ürünlerinden istifâde oldukça fazladır. Dünyâ kereste ihrâcâtçıları arasında ilk altı sıraya giren Filipinlerin en çok ihraç ettiği maun kerestesidir. Kahve, ananas ve kauçuk üretimi de her geçen gün artmaktadır. İhraç ettiği diğer bir bölüm ise mâden ürünleridir. Altın üretiminde dünyâ sekizincisidir. Mâdenleri genellikle işleyerek ihraç eder. İthal ürünleri arasında elektronik âletler, motor, besin maddeleri sırasıyla önem arz eder. Ülkenin fizikî yapısı îcâbı deniz ve hava ulaşımı gelişmiştir. Karayolları ve demiryolları büyük adalarda ihtiyaca yetecek kadardır.

FİLİSTİN;

Alm. *Palästina n,* **Fr.** *Palestine* f, **İng.** *Palestine.* Kuzeyde Lübnan, güneyde Kızıldeniz, batıda Akdeniz ve doğuda Suriye Çölü ile çevrili, târihi ve eski bir yerleşim merkezi. Bölge, Asya-Afrika yolu üzerinde stratejik bir kavşak noktası olduğundan, eski çağlardan îtibâren istilâ ve göçlere mâruz kalmış ve çeşitli medeniyetlere sahne olmuştur. Filistin'in bilinen târihi M.Ö. 5000 sene öncelere kadar dayanır. İsrail kabilelerinin gelmesinden tam bin sene önce Arap Yarımadasından Kenânîler Filistin'e göç etmişlerdi (M.Ö. 2200 yılları).

Arap olan ve Arapça konuşan Kenânîler, bilâhare bölgeye gelen Sâmi soyundan Amurrular ve Kaldelilerle kaynaştılar. Filistin M.Ö. 1800'den sonra uzun bir süre Hititler ile Mısırlılar arasında nüfuz mücadelesine sahne oldu. Daha sonra Mûsâ aleyhisselâmın yeğeni hazret-i Yûşa döneminde İsrâiloğulları Filistin'e hâkim oldular. Filistin M.Ö. 931'de kuzeyde İsrail ve güneyde Juda (Yahuda) krallıklarına bölündü. M.Ö. 721 Asurlular, M.Ö. 587-586 Babilliler, M.Ö. 583-333 Persler ve M.Ö. 64-M.S. 324 yılları arasında Romalılar Filistin'i ellerinde bulundurdular. 135'te Romalılar Filistin'e Yahûdîlerin girişini yasakladı. Roma İmparatorluğu bölününce Filistin Bizanslıların payına düştü. 614-629 seneleri arasında ise tekrar Perslerin eline geçti.

Hazret-i Ebû Bekr'in halifeliği esnâsında Suriye'nin fethi için büyük bir ordu gönderildi. Filistin fethi için vazifelendirilen bu kuvvetin kumandanlığına, hazret-i Amr İbn-ül Âs tayin edildi. 634'te Gazze ve 636'da Ecnâdin fethedildi. Muhârebeler hazret-i Ömer'in halifeliği zamanında da devam etti. Kudüs'ün fethine vazifeli ordunun kumandanlığına hazret-i Ebû Ubeyde bin Cerrâh tâyin edildi. 637'de Kudüs'ün fethiyle Filistin, Müslümanların hâkimiyeti altına girdi. Bu târihten İsrâil'in kuruluşuna kadar, Filistin, İslâm kültürüyle yoğruldu.

Filistin'e Emevîler, Abbâsîler, Fâtimîler ve Selçuklular hâkim oldular. 1099'da Haçlı Seferleri neticesi Kudüs'te, Hıristiyan Krallığı kuruldu. 1187'de Selâhaddîn Eyyûbî Kudüs'ü yeniden fethederek Hıristiyan zulmünden kurtardı. 1281'de Akka'nın fethiyle Memlûklere bağlanan bölge 1516 senesinde Yavuz Sultan Selim Hanın Mercidabık Zaferiyle Osmanlı topraklarına katıldı. Tam 400 sene Filistin, Osmanlı Devletinin hâkimiyetinde kalmıştır. 8,5 sene içinde Osmanlı Devletini iki misli büyülten Yavuz Sultan Selim Han, çok kuvvetli târih, strateji, siyâset ve taktik bilgisine sâhipti. İslâm ülkelerinin zayıf ve parçalanmış olmasının tehlikesini gören nâdir bir devlet adamıydı. Bir gün İslâm ülkelerinin Hıristiyan veya Yahûdîlerin sömürgesi olmaması için, o devirde en güçlü İslâm devleti olan Osmanlı Devleti etrâfında topladı. Nitekim Osmanlı Devleti yıkılınca bütün İslâm ülkeleri Hıristiyan ülkelerin sömürgesi oldular. Osmanlı Devletinin en büyük hizmeti, Filistin'de Yahûdî Devleti (İsrail'in) kurulmasını 430 sene geciktirmiş olmasıdır. İsrâil yarım asır önce kurulmuş olsaydı, bugün bütün Arap ülkeleri İsrâil işgâlinde olacaktı. Bir asır önce kurulsaydı bütün Müslümanlar imhâ edilmiş ve sapık yollarla İslâmiyetten uzaklaştırılmış olacaktı. Osmanlı Devleti, Yahûdînin, Müslümanları ve İslâmiyeti imhâ plânını engellemiştir.

Osmanlı Devleti, Filistin'i, Kudüs, Gazze ve Nablus olmak üzere Şam Eyâletine bağlı üç sancağa

ayırdı. Osmanlı Devleti zayıflamadan önce, Filistin halkı bolluk, refah ve huzur içinde yaşadılar. Osmanlı Devleti zayıflayınca, Filistin'deki sancaklar, eyâlet sonra da bağımsız emirlikler hâline geldiler. 1799 yılında Napolyon Bonapart, Mısır Seferinde, Filistin'in Yafa'ya kadar olan bir bölümünü ele geçirdi. Ancak Cezzâr Ahmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, Akka önlerinde Napolyon'u geri püskürttü. Napolyon'un ilk hezîmeti, Türkler karşısında oldu ve bu topraklardan geri çekildi. Bölge bundan sonra 1840 yılına kadar Mısır Vâlisi Mehmed Ali Paşanın idâresi altında kaldı.

İngiltere 19. asrın başlarında Ortadoğu'nun zenginliklerinden faydalanmak, dünyâ hâkimiyetini devâm ettirebilmek ve İslâm ülkelerini bölmek için Filistin'de bir Yahûdî Devleti kurulması ve bunun için dünyâ Yahûdîlerini bir bayrak altında toplama fikrini otaya attı. Bu fikir, Avrupa, Amerika ve Rusya'da hızla yayıldı. İngiltere'de İngiliz Hükûmeti ve Yahûdîler Sir Herry Finch isimli bir avukata **Callign of the Jews** isimli kitap yazdırdılar. Bu kitapta Filistin'de bir Yahûdî Devleti kurulması fikri savunularak kamuoyu meydana getirildi.

Musos Haim Montefiore isimli bir İtalyan Yahûdîsi Londra'da büyük bir servet edinmişti. Filistin'de Yahûdî Devleti kurma fikrine uyarak, 1824'te Filistin'e göç etti ve 1837 senesine kadar Filistin'de kaldı. Bu târihte Filistin'de 8000 Yahûdî bulunuyordu. Bu kadar az kişi ile devlet kurulamayacağını anlayınca Londra'ya döndü. 1837 târihinde bastırdığı bir kitapla Filistin'in zirâate elverişli olduğunu ve Yahûdîlerin Filistin'e göçünü teşvik etti. İngiltere hükûmeti, bir tamimle Filistin'deki İngiliz konsolosluklarını, Yahûdîleri himâyeye memur etti. 1862'de Hess isimli bir Alman Yahûdîsi, **Roma ve Kudüs** isimli kitabında; Yahûdî davâsının ortaya atılacağı ve emellerinin tahakkuk edeceği günün yaklaştığı, her ne bahasına olursa olsun Filistin'de bir Yahûdî Devleti kurulacağını, Fransa'nın bu işte yardımcı olacağını, Fransız ihtilâlinin bu maksatla yapıldığını yazdı.

Hess'in eserine cevap veren Fransız muharriri Ernest Laharn, kurulacak Yahûdî Devletinin sınırlarının dar olmayacağını söyledi. 1878'de Rusya'da Yahûdî talebeler muhtelif cemiyetler kurdular. Hayfa yakınlarında iki bin dönüm arâzi alınarak, Mikfeh İsrael adıyla bir zirâat okulu kuruldu. Rusya'da siyonizmi sevenler cemiyeti kuruldu. Filistin'e Yahûdîlerin göçünü teşvik ettiler. Yine bu gâyeyle kurulan "Bilu" ve "Hovevei Ziyon" gibi faal cemiyetler, 1881'de Çar İkinci Aleksandr öldürüldükten sonra, faaliyetlerini daha da arttırdılar. Filistin'de birçok koloni kurdular.

1884 yılında Silezya'nın Kattowitz şehrinde ilk "Yahûdî Millî Kongresi" toplandı. Kongre başkanlığını Rus Yahûdîsi Leon Pinsker yaptı. 1891 de Rusya'dan Kudüs'e gelen El-Leze Ben Yehuda, Yahûdî lisanının kaybolmaması için,İbrânice lügat neşretti.Alman Yahûdîsi Hırsch, Yahûdî DevletininArjantin'de kurulması fikrini ileri sürdü. Yahûdî muharrir Shmaryahu Levin **Youth in Revolt** eseri ile Yahûdî Devletinin Arjantin'de kurulma fikrinin Yahûdî dâvâsına ihânet olduğunu söyledi. 1896'da Avusturyalı gazeteci Yahûdî TheodorHertzel **The Jewish State** (Yahûdî Devleti) isimli bir kitap yazdı. Bu kitap siyonizmin kuruluşunu temin etti. 1897'de Dünyâ SiyonistTeşkilâtı kuruldu. 1897'ye kadar Yahûdîlerin, Filistin'de toplanması ve Yahûdî Devleti kurulması bir fikir iken, 1897'de hedef oldu.

Siyonizmin hedefini gerçekleştirmek için ticârî bir şirket kuruldu.Çok uluslu şirketler böylece ortaya çıktı. 1897'de İsviçre'de Basel şehrinde ilk siyonist kongresi Dr.TheodorHertzel başkanlığında 200 delege ile toplandı ve bu kongrede mühim kararlar alındı.İkinci siyonist kongre 1898'de yine Basel'de toplandı. İki milyon sterlin sermâyeli "Karen Kaymet" adlı bir vezne vâsıtasıyla Filistin'de, Yahûdî kolonileri teşkiline karar verildi.NormanBertwich isimli bir Yahûdî, **İsrâil Resurgent** isimli kitabında, Filistin'de Yahûdî Devletinin İngilizlerin siyâsî ve mâlî yardımı ile inşâ edildiğini îtiraf etmektedir.

Sultan İkinci Abdülhamîd Han siyonizm tehlikesini çok iyi gören devlet adamıdır.Osmanlı tahtına çıkınca ilk icraatı, Filistin'in bütün topraklarını sarayın (Osmanlı Hânedanının) mülkü hâline getirmek olmuştur. Böylece Filistin'de toprak satışı kesin olarak önlendi.Ayrıca Filisti'ne 33 senelik saltanatı esnâsında tek bir Yahûdînin girmesine izin vermedi.Siyonizm teşkilâtının lideri Dr.Theodor Hertzel birçok defâ saraya ve Bâbıâli'ye mektup yazdı.İngiltere'nin aracılığı ile TheodorHertzel ve Haham Moşe Levi, SultanAbdülhamîdHan ile görüştüler. Dr.Theodor Hertzel,SultanİkinciAbdülhamîd Hana şu teklifleri sundu. Filistin'de altın para karşılığı toprak sattığı takdirde:

1. Yahûdîler Osmanlı Devletinin bütün borçlarını ödeyecekler.

2. Osmanlı Devletine büyük mâlî yardımda bulunacaklar.

3. Sultan Abdülhamîd Hanın siyâsetini Avrupa'da destekleyecekler.

4. Yahûdîler, Osmanlı Devletinde inşâ edilecek savaş üslerinin parasını ödeyecekler.

5. Sultan Abdülhamîd Hana şahsı için büyük servet verecekler.

6. Filistin'de kurulacak büyük üniversitede aynı zamanda Türk talebeleri de okuyacak. Tahsil için

Avrupa'ya gitmeye lüzum kalmayacak.

Tahsin Paşanın hâtıralarına göre, Sultan Abdülhamîd Han bu teklifler karşısında çok hiddetlendi ve yüksek sesle bağırarak: "Dünyânın bütün devletleri ayağıma gelse ve bütün hazînelerini kucağıma dökseler, size siyonistlik adına bir karış yer vermem. Ecdâdımızın ve milletimizin kanıyla elde edilen bir vatan, para ile satılamaz. Derhal burasını terk edin. Defolun!" demiştir. Bu teşebbüsün arkasında İngiltere ve meşhur banker Yahûdî asıllı Roçide bulunuyordu. 1909'da İkinci Meşrutiyet döneminde teşkil olunan Osmanlı hükûmetinde üç Yahûdî veya dönme bakan (mâliye, ticâret ve zirâat ile nâfia bakanlıkları) bulunuyordu.İttihat ve Terakki, azınlıkların da toprak satın alabileceğine dâir kânun çıkarttı. İttihat ve Terakki'nin ihânetlerinden biri de bu idi.Yahûdîler geniş topraklar alarak üzerlerine tapuladılar. SultanAbdülhamîd Hanın şahsî (Hânedan) arâzisi kasten ve yok pahasına Yahûdîlere satıldı. Birinci Dünyâ Harbinden önce İngiltere ve Fransa, Yahûdilere teminat verdi. Osmanlı Devleti yıkılacak ve Filistin'de Yahûdî Devleti kurulacaktı. İngiliz ve Fransızlar arasında Mayıs 1916'da imzâlanan "Sykes Picot" gizli anlaşmasına göre:

1. Irak ve Şark'ül-Ürdün İngiltere'ye bırakılacak.

2. Suriye ve Lübnan Fransa'ya bırakılacak.

3. Filistin'de önce beynelmilel bir idâre, bilâhâre yahûdî devleti kurulacak.

4. Hayfa İngiltere,İskenderun Fransa'ya âit birer serbest liman olarak kalacak.

2 Kasım 1917'de İngiliz bakanlarındanLord-Belfour bir beyannâme neşretti. Bu beyannâmeyle Yahûdî Devleti kurulması vâdedildi. Vaat şöyledir: "Kral hazretlerinin hükûmeti, Filistin'de Yahûdîlere millî bir vatan tesisine muhakkak nazariyle bakıyor. Bu gâyenin tahakkuku için büyük bir potansiyel harcayacaktır." Belfour vaadi, kânûnî mesnetten mahrum olup, Devletler hukûku kâidelerine aykırıydı. Târih boyunca buna benzer bir vak'a olmamıştır. İttihat ve Terakki liderlerinin bir emri vâkisi ile Osmanlı Devleti 1914'te Birinci Dünyâ Harbine katıldı. Osmanlı Devletinin Birinci Dünyâ Harbine katılması ile bu bölgede "Sina Cephesi" açıldı. Osmanlı toprakları ve Ortadoğu'da emelleri bulunan İngilizler, Mısır'ı işgâl edip üs olarak kullandılar. Osmanlı ordusunun 160.000 kişilik bir kısmı Alman GeneralLiman Von Sanders komutasında, Kanal Harekâtı ile 1915 Şubatında taarruz etti. Fakat başarılı olunamadı. El-Ariş'e çekildiler. 1916 Ağustosundaki ikinci taarruz da sonuç vermeyince İngilizler, Filistin ve Suriye'yi işgal için harekâtı hızlandırdılar. İngilizler 6 Ekim 1917'de Gazze'yi, 10 Aralık 1917'de Kudüs'ü işgal ettiler. 30 Eylül 1918'de İngilizler Şam'a, Fransızlar Beyrut'a girdiler. 29 Ekim 1918'de ateşkes anlaşması imzâlandı ve Mezopotamya'daki Türk cephesi düştü. Yahûdîler, Belfour vaadi ile sanki müstakil bir devletmişler gibi, hemen siyon ordusu kurdular. 11 Aralık 1917'de Kudüs'e giren İngiliz kuvvetleri komutanı Alenby, berâberinde Yahûdî (Siyon) kuvvetlerini de Küdüs'e soktu. 1920 Sanremo toplantısında İngiltere, Fransa ve İtalya delegeleri; Filistin, Suriye, Irak ve Lübnan'ın İngiltere ve Fransa arasında paylaşılmasına ve buralarda manda idâresi kurulmasına karar verdiler.

Târih kitaplarında Birinci Dünyâ Harbinin hakîkî ve zâhiri sebepleri olarak çok şeyler söylenmiştir. Fakat gerçek sebep Osmanlı Devletini yıkmak ve Yahûdî devleti kurmaktır. Filistin'i işgâl eden İngilizler derhal askerî idâre îlân ettiler. Belfour vaadi ve plânını tatbike koyuldular:

1. Filistin'e Yahûdî muhâcereti (göçü) teşvik edildi.

2. Yahûdîlerin toprak sâhibi olmaları sağlandı.

3. Yahûdîlerin silâh taşımalarına müsâade edildi.

4. Yahûdîlerin kültür teşkilatları adı altında ileri toplulukları kurulması sağlandı.

5. Sivil idâre için 30 Haziran 1920'de Herbert Samuel isminde aşırı bir siyonist ve skomiser tâyin ettiler.

6. 6 Temmuz 1921'de İngiltere'nin Filistinde'ki hâkimiyetinin devamlı olacağı îlân edildi.

7. 24 Temmuz 1922'de Cemiyeti Akvam, bu kararı tasdik etti.

8. 24 Temmuz 1922'de Londra'da; İngiltere, Fransa ve İtalya Filistin'deki manda şartları ile Yahûdî Devletinin kurulma hazırlıklarını tesbit ettiler. Yahûdî Devleti (İsrâil'in) temeli bu anlaşmayla atıldı.

9. Filistin Suriye'den ayrıldı.

10. Yahûdîlerin sayısı artmaya başladı. 1919'da Filistin'de, Arapların sayısı, Yahûdîlerin 16 misliydi. 1922'de 600.000 Araba karşılık 80.000 Yahûdî bulunuyordu. 1947'de ise Yahûdî sayısı ile Arap sayısı eşit duruma geldi. Filistinli Müslümanlar tehlikeyi geç de olsa anladılar. Filistin'de Yahûdî Devleti kurulmakta olduğunu görebildiler. 1929'da Kudüs'te, Araplar ile Yahûdîler arasında 15 gün süren kanlı

çarpışmalar oldu. Yahûdîlerden 135 kişi öldü. İngilizler, Filistin'e Yahûdî göçünü hızlandırırken, bu arada Yahûdîleri silahlandırdılar. Yahûdî göçü, 1932'den sonra hızlandı ve Hitler'in Almanya'da iktidara gelişi ve Yahûdî aleyhtarı politika tâkibiyle Yahûdîlerin Filistin'e göçleri aşırı derecede arttı.

1936'da Filistinli Arap emirleri toplanarak, Filistin millî hareketini sevk ve idâre etmek için bir heyet teşkil ettiler. Bu heyet seferberlik îlân etti. Filistinli Arap fedâî ve gönüllüleri ile diğer Arap ülkelerinden gelen gönüllülerle beraber Filistinli Müslüman sivil halk, İngiliz idâresine ve Yahûdîlere karşı isyân ettiler. Bu isyân 6 ay devâm etti. İngilizler, S.Arabistan ve bâzı Arap emirlerini arabulucu olarak kullanarak, bu isyânı 9 Ekim 1936'da durdurdular. İsyânın durması Yahûdîlerin işine yaradı.

İkinci Dünyâ Harbi, Filistin'de Yahûdî Devletinin kurulması için gerekli şartları hazırlamak maksadıyla siyonizm emrindeki beynelmilel teşkilatlarca çıkartıldı. İktidara gelmesi için Hitlere muazzam mâlî yardımda bulunan finansman teşkilâtları da Yahûdîlere âittir. İngiltere, 17 Mart 1939'da neşrettiği **Beyaz Kitap**'ta Filistinli Araplara vâdettiği sözlerden geri döndü. İkinci Dünyâ Harbi müttefiklerin gâlibiyetiyle bitti. İngilizlerin Filistin'i Yahûdîlere hediye etmesine artık hiçbir mâni kalmamıştı. 16 Mart 1944'te ABD başkanı Rosvelt (Yahûdî asıllı) Filistin'de Yahûdî Devleti kurulması dâvâsını desteklediğini ve Filistin kapılarının Yahûdîlere açılmasından zevk duyacağını söyledi. Filistin'de tekrar kanlı çatışmalar ve sabotajlar başladı. 1945'te Arap Birliği kuruldu. Stalin, İsrail'in kurulması için Yahûdîlere, silah ve mâlî yardım ve siyasî destekte bulundu. Henri Sloves'in Fransa'da neşrettiği **Rusya'daki Yahûdî Devleti** kitabına göre, 1928 senesinde Rusya Devlet Başkanı Mikahil Kali'nin imzâsı ile çıkan bir kararnâme ile Rusya-Kızıl Çin sınırı arasında Yahûdî Devleti kuruldu. Yahûdiler buraya göç etmeyince, 29 Ağustos 1936'da Politbüro, Filistin'de Yahûdî Devleti kurulması için karar verdi.

İngiltere, Filistin meselesini Birleşmiş Milletlere getirdi. 28 Nisan 1947'de Birleşmiş Milletler 11 kişilik heyet seçti. Bu heyet Filistin için bir karar sûreti hazırlayacaktı. Bir netîceye varamadılar. Ekim ve Kasım 1947'de Birleşmiş Milletler devamlı Filistin meselesi ile uğraştı. 29 Kasım 1947'de ABD'nin baskısı ve 25 oyla Filistin'in Arap ve Yahûdîler arasında taksimine karar verdi. 13 devlet aleyhte ve 17 devlet çekimser oy verdi. Taksim kararı Arap ülkelerinde infiale sebeb oldu. Hayfa, Yafa ve Kudüs başta olmak üzere birçok yerde çarpışmalar oldu. İngilizler Filistin manda idârisini kaldırıp, yerlerini Yahûdîlere terk ederek, süratle Filistin'den çekildiler.

Araplar ile Yahûdîler arasında savaş başladı. İngilizlerin Filistin'i terk edişlerinin ertesi günü, 14 Mayıs 1948'de Yahûdîler, İsrâil'in kuruluşunu îlân ettiler. 11 dakika sonra ABD ve 2 saat sonra Rusya İsrâil'i resmen tanıdı. 15 Mayıs 1948 günü Mısır, Lübnan, Suriye, Irak, Ürdün, S.Arabistan ve Yemen İsrâil'e harp îlân edip taarruza geçti. Filistin'e girdiler ve Filistin'in çoğunu ele geçirdiler.İngiltere, ABD ve Rusya duruma müdâhale ederek, 9 Temmuz 1948'de Araplar ve Yahûdîler arasında mütâreke imzâlamasını temin ettiler.Aslında bu mütâreke bir hîle olup, Yahûdîye zaman kazandırmak içindi. NitekimİngiltereveABD, İsrâil'e silah yığdılar. ABD ve İngiltere'den İkinci Dünyâ Harbine katılmış Yahûdî asıllı ABD ve İngiltere vatandaşı Yahûdîler, İsrâil'e acele geldiler. Filistin'de Araplar lehine olan denge, bu mütâreke ile İsrâil lehine çevrildi.İsrâil mütârekeyi bozdu. Birinci Arap-İsrâil Savaşında İsrâil'in nüfûsu 650 bin idi.Savaş İsrâil aleyhine netîcelenmesine rağmen, ABD, Rusya ve İngiltere'nin baskısı ile 24 Şubat 1949'da Mısır'la, Mart 1949'da Lübnan ve Ürdün'le, Temmuz 1949'da Suriye ile mütâreke imzâlandı. Birleşmiş Milletler, Arap, İsrâil ihtilafı için arabulucu olarak Kont Bernadot'u tâyin etti.Kont Bernadot, siyonizm hesâbına çalışmayı reddedince, Yahûdîler bir suikastla Kont Bernadot'u öldürdüler.

11 Mayıs 1949'da Birleşmiş Milletler, 1 oy farkı ile İsrâil'i Birleşmiş Milletlere üye kabul etti. 1949'da Birleşmiş Milletler karma komisyonu, Gazze'yi Mısır'a bırakıp, Filistin'i İsrâil ile Ürdün arasında taksim etti. Kudüs de ikisi arasında taksim edildi. İkinci Arap-İsrâil Savaşı, 19 Ekim 1956'da oldu. İngiltere, Fransa ve İsrâil, Mısır'a savaş îlân ederek Süveyş Kanalı bölgesine müdâhale ettiler. Fırsattan istifâde eden İsrâil, Sina Yarımadasını işgâle başladı. 6Kasım 1956 Birleşmiş Milletler çağrısına uyarak ateşkesildi. Sina Yarımadasına Birleşmiş Milletler Barış Gücü askeri yerleştirildi. 1964 yılında Filistinli Mülteciler tarafından Filistin millî varlığını devam ettirmeyi gâye edinen Filistin Kurtuluş Teşkilâtı (FKÖ) kuruldu. Ahmed Şukayri teşkilâtın başına getirildiyse de aşırı muhâlefet sebebiyle 1967'de istifâ etti. Üçüncü Arap-İsrâil Savaşı, 5 Haziran 1967'de sabahın ilk saatlerinde Mısır askerî hava üslerine baskın şeklinde İsrâil taarruzu ile başladı. 6 gün süren savaşta, Sina Yarımadası-Gazze, Batı Şeria, Golan Tepeleri ve Kudüs'ün tamâmı İsrâil'in eline geçti.İsrâil bu baskın ve taarruza 16 senede hazırlandı. İsrâil'in ilk başbakanı Ben Gerion bir konuşmasında:

"Filistin'in bugün elimizdeki haritası, İngilizler tarafından çizilmiştir. Yahûdî milletinin bir diğer haritası daha vardır ve bu haritada bizim hudutlarımız Nil Nehrinden Fırat doğusuna kadar uzanır. Bu hedefi, istikbaldeki genç nesillerimiz gerçekleştirecektir." demiştir.

Bu arada Filistinliler değişik teşkilâtlar kurarak mücâdelelerini hızlandırdılar. Yaser Arafat

başkanlığında koyu milliyetçi fakat Mao'nun halk savaşı taktiğini benimsemiş El-Fetih Teşkilâtı; Dr.George Habbaş başkanlığında Marksist-Leninist ideolojiye sâhip, Filistin Halk Kurtuluş Cephesi; Ürdünlü Hıristiyan Naif Havatmen liderliğinde koyu Marksist Filistin Demokratik Halk Kurtuluş Cephesi; Irak Baas sempatizanı olan Abdülvehhab Kayalı liderliğinde Arap Kurtuluş Cephesi; Suriye taraftarı El-Saika; Filistin Genel Yönetimi Halk Kurtuluş Cephesi ile Filistin Silahlı Mücâdele Komutanlığı gibi 7 büyük ve birçok küçük teşkilât kuruldu. 1969'da bu teşkilâtlar, El-Fetih lideri Yaser Arafat etrafında Filistin Kurtuluş Teşkilâtı olarak birleşti. Yaser Arafat, Birleşmiş Milletlerce ve pekçok ülke tarafından Filistinlilerin kânûnî temsilcisi kabul edildi.

Birleşmiş Milletler, İsrâil'in 1967'de işgâl ettiği toprakları terk etmesi için karar aldı. İsrâil bu karara uymayınca Filistinli gerillalar uçak kaçırma, sabotaj ve suikastler düzenlediler. Böylece dünyâ kamuoyunun dikkatini çekmek istediler. 23 Temmuz 1970'te ABD bölge devletlerine meselelerin halli için üç aylık bir ateşkesi ön gören "Roger Plânı"nı sundu. Bu plânı Ürdün, Sudan ve Lübnan kabul etti. Irak, Sûriye, Cezâyir ve Filistin Kurtuluş Teşkilâtı bu plânı reddetti. Arafat ateşkesi reddederek bütün Filistin kurtuluncaya kadar savaşılacağını bildirdi.

Ürdün Emîri Hüseyin, Filistinli gerillaların Ürdün'de karışıklık çıkarması üzerine bunları kontrol altına almaya çalıştı, askerî hükûmet kurdu. Ürdün'de iç savaş başladı. Filistinli gerillaların çağrısı üzerine Suriye tank birlikleri Ürdün'e girdi (17 Eylül 1970). Arap ülkelerinin ve ABD'nin teşebbüsleriyle Suriye birlikleri Ürdün'den çıktılar. 25 Eylül 1970'te Emir Hüseyin ile Arafat arasında ateşkes anlaşması yapıldı. 28 Eylül 1970'te Kâhire'de 8 Arap Devletinin arabuluculuğuyla anlaşmaya varıldı.

Dördüncü Arap-İsrâil Savaşına (6-22 Ekim 1973) Mısırlılar Ramazan Savaşı, Yahûdîler ise Yom Kiyyur Savaşı derler.Mısır, baskın ile Sina Yarımadasına girerek ilerledi. Camp David ile Mısır, Sina Yarımadasının tamâmını geri aldı. Bu savaşta Enver Sedat'ın hizmeti büyüktür. 1974'te 14 milyon olan dünyâ Yahûdî nüfûsunun % 50'si İsrâil'de idi. 1974'te 3 milyon olan Filistin halkı, 340 bini İsrâil'de olmak üzere, 14 ülkeye dağılmıştır. Bu topraklara târih boyunca Yahûdîler sâdece 150 sene (M.Ö. 1075-926) hâkim olmuşlardır. Halbuki Türkler (1517-1918) arasında 401 sene hâkim olmuşlardır. 1976 senesinde Lübnan'da üstünlük Filistinli gerillaların eline geçince İsrâil ile Suriye Devlet Başkanı Esat anlaştılar.

Suriye ordusu "Arap Barış Gücü" adı altında İsrâil, Fransa, Rusya ve ABD'nin teşvik ve izniyle Lübnan'a girdi.Suriye ordusu Hıristiyan Flanjistlerle işbirliği yaparak Lübnan'daki mühim Filistin kamplarını yerle bir etti.Lübnan'ın güneyindeki Filistinli gerillalar İsrâil sınırına yakın İsrâil yerleşim merkezlerini top ve füze atışlarıyla tâciz ediyorlar, bâzan da, İsrâil içlerine sızarak sobataj ve baskınlar yapıyorlardı. İsrâil, 1980 Haziranında Güney Lübnan'ı işgâl ederek Beyrut'a dayandı. Şehir muhârebesine alışmış Filistinli gerillalar karşısında hezîmete düşeceğini anlayan İsrâil, aylarca Batı Beyrut'u bombaladı. Sivil halktan ölenlerin sayısı çok fazla olunca, Yaser Arafat ve Filistinli gerillalar Batı Beyrut'u terk ettiler. Böylece Güney Lübnan ile Batı Beyrut'ta Filistinliler kalmamış oldu. Suriye ve Lübnan, Trablusşam'daki Filistin gerillaları, Arafat taraftarı ve Arafat muhâlifi olarak böldüler.Arafat taraftarı gerillalar,Trablusşam'ı terk etmek zorunda kaldılar. Böylece İsrâil adına Lübnan Filistinlilerden boşaltıldı. ABD Başkanı Reagan, bir Ortadoğu Plânı sundu. Bu plâna göre; Ürdün ile Batı Şeria'nın federasyonu ön görülüyor ve Filistin Devleti kuruluyordu. Bu plâna, İsrâil ve Arap ülkeleri îtiraz ettiler. Filistin meselesinin halli için Fas'ın Fes şehrinde toplanan Arap Birliği, Suudi Arabistan veliaht prensi Fahd bin Abdülaziz'in hazırlayıp sunduğu plânı bazı değişikliklerle Fes Plânı adıyla kabul etti (1982).

6 Aralık 1987'den bu yana Filistinliler taş ve sopalarla İsrâil işgâline direnmektedir. 15 Kasım 1988'de Filistin Millî Konseyinin Cezâyir'de "Club Despins" (Çamlar Kulübü)te yapılan 19. olağanüstü toplantısında "Bağımsızlık Bildirisi" kabul edilerek saat 02.30'da "Filistin Devleti" kuruldu.

2 Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgali ve bilâhare ilhakıyla başlayan körfez krizi ve savaşında Filistin'in Irak'ı desteklemesiyle Yaser Arafat Arap ülkelerinin çoğunda ve dünyâ siyâset platformunda prestij kaybetti.Kuveyt ve diğer körfez ülkeleri S.Arabistan'daki Filistinlilere mâlî yardımı kestiler. Filistinliler önemli maddî destek kaybettiler. Körfez Savaşı ve devam eden karışıklıklarda 6 Aralık 1987'den 2 Ağustos 1990'a kadar devam eden ve dünyâ kamuoyunun bir numaralı gündemi olan Filistinlilerin direniş hareketi unutuldu. Körfez Savaşı ve Irak'ın hatâsıyla İsrail'in durumu çok güçlendi. Filistin meselesi Körfez Krizi Savaşıyla ağır darbe yedi.

FİLİSTİN KURTULUŞ ÖRGÜTÜ (FKÖ);

Filistin'in millî varlığını devam ettirmek ve bağımsız bir Filistin Devleti kurmak için kurulan teşkilât.

1964'te Kudüs'te kuruldu. El-Fetih, Filistin Halk Kurtuluş Cephesi ve Filistin Demokratik Halk Kurtuluş Cephesi gibi Filistin'in işgalden kurtulması için kurulan teşkilâtları bünyesinde topladı. Yüzden fazla devlet tarafından tanındı. 1979'da Ankara temsilciliği açıldı. 1967'de yapılan Arap-İsrail Savaşından sonra Filistin halkı üzerinde söz sahibi oldu. El-Fetih'in lideri Yaser Arafat, teşkilâtın yürütme kurulu

başkanlığına getirildi (1969). 1973'ten sonra FKÖ'nün bir sürgün hükûmeti niteliği taşıdığı vurgulandı. 1974'te Arap Birliği, İslâm Konferansı, Afrika Birliği (OAU) ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından Filistin'in tek temsilcisi olarak tanındı. İsrail'in baskısı sonucu Beyrut'taki merkezini Tunus'a taşıdı (1982). 1983'te teşkilâtta meydana gelen çatlak, Arafat'ın Trablusşam'da kuşatılmasına ve şehri terk etmesine sebep oldu. Nisan 1987'de Cezayir'de toplanan Filistin Millî Konseyinde FKÖ'nün birliği yeniden sağlandı ve Arafat yeniden itibâr kazandı. Filistinliler Aralık 1987'de İsraillilere karşı taş ve sopa ile topyekün mücâdeleyi başlattı. 15 Kasım 1988'de toplanan Filistin Millî Konseyinin aldığı bir kararla "Filistin Devleti" kuruldu. (Bkz. Filistin)

FİLM;

Alm. *Film (m),* **Fr.** *Film (m),* **İng.** *Film.* Fotoğrafçılık, sinema, röntgen ve radyografide görüntüyü tesbit etmeye yarayan yarı saydam plastik şerit. Esâsını bir plastik şerit üzerine emilsüyon hâlinde sürülüp kurutulmuş ince, ışığa duyarlı bir tabaka teşkil eder.

Fotoğrafçılığın başladığı ilk yıllarda, plastik şerit yerine cam kullanılırdı. Sonradan eğilip bükülebilen "nitroselüloz"dan yapılmış filmler kullanılmaya başlandı. Fakat bunlar yanıcı olduğundan, terk edilip, yanıcı olmayan, esnekliğini uzun zaman muhâfaza eden ve yıkama işlemleri sırasında boyutları değişmeyen "asetilselüloz" esaslı filmler yapıldı. Işığa duyarlı tabakayı meydana getiren emülsiyonun esâsını, ışık görünce değişen gümüş tuzları(gümüş klorür, gümüş iyodür, gümüş bromür) teşkil eder. İlk zamanlar gümüş tuzları kolodyum denilen çözelti içine çöktürülerek plastik film şeridinin üzerine sürülürdü. Kolodyum kuruyunca, filmin banyo işlemini zorlaştırdığından, bunun yerine jelatin kullanılmaya başlandı. Gümüş tuzları jelatin içinde billur veya tanecikler hâlinde yayılmış hâldedir. Jelatin çözeltisine, gümüş nitrat ve sodyum veya potasyum tuzlarını katmak sûretiyle elde edilen emülsiyon, filmin üzerine bir yarıktan geçirilerek yayılır. Soğutulduğunda jelatin kuruyarak sertleşir. Meydana gelen kaplama tabakasının kalınlığı onda bir milimetre kadardır. Röntgen filmlerinin iki yüzü de kalın bir tabakayla kaplanır. Renkli fotoğraf filmleri kat kat değişik gâyeleri için tabakalarla kaplanırlar. Eni ve boyu çok büyük olan film topları istenilen en ve boyda kesilerek makaralara sarılır. Sinema filmleri gibi kabın da kenarlarına delik açılır.

Film üzerindeki jelatinli tabakaya ışık düşünce burada bulunan gümüş tuzları, gümüşe veya tabakanın diğer maddeleriyle reaksiyona girebilen bir halojene dönüşür. Meydana gelen gümüş çok az olduğundan görüntü gizlidir.

Bu gizli görüntü developman işlemiyle (Bkz. Fotoğraf ve Fotoğrafçılık) belirgin hâle getirilir. Bu işlemin temelini gümüş tuzlarını gümüşe dönüştüren kimyâsal maddeler meydana getirir. Işık görmüş gümüş tuzları tânecikleri, bu kimyâsal maddelerden daha çabuk etkilenerek gümüşe dönüşür. Işık görmemişler ise bu maddelerden etkilenmezler. Görüntüdeki ara tonlar, tâneciklerin bir kısmının etkilenip, bir kısmının etkilenmemesinden ileri gelir. Görüntüler bu yüzden tâneli bir yapıya sâhiptir. Tânecikler ne kadar büyükse, resmin tâneli yapısı da o kadar belirgin hâle gelir. Ayrıntıları görüntülemek güçleşir.

Filmlerin duyarlılığını ölçmek için DIN ve ASA olmak üzere iki sistem kullanılır. Az duyarlı yavaş filmler küçük sayılarla, çok duyarlı hızlı filmler ise büyük sayılarla belirtilir. ASA sisteminde duyarlık iki katına çıkınca, sayı da iki katına çıkar. DIN sisteminde ise duyarlıktaki artış sayıya 3 eklenerek belirtilir.

Renkli filmlerde mâvi, yeşil, kırmızı ışıklara duyarlı kat kat tabakalar bulunur. Diğer renkler bu tabakaların etkilenme derecelerine göre tesbit edilirler. Bu tabakalarda gümüş tuzları yanında renk maddeleri de bulunur. Siyâh-beyaz filmlerde görüntüyü gümüş meydana getirdiği hâlde, renkli filmlerde gümüş temizlenerek atılır. Görüntüyü ise developman işlemi için katılan kimyâsal maddelerin yükseltgenmiş hâlinin renk maddeleriyle reaksiyona girmesi meydana getirir. Doğrudan pozitif görüntü veren renkli filmlerin yapısı aynıdır. Farklılık, banyo işlemlerinden ileri gelir.

Târihçesi: Filmin kimyâsal esâsı 1787'de Alman Johann Heinrich Schulze tarafından keşfedilmiştir. Schulze, tebeşir ve gümüş nitrat karışımını bir cam şişe üzerine sürmüş ve bir kısmını kapatarak güneşte bırakmıştır. Üstü kapanmayan kısmın güneş ışığı ile siyaha döndüğünü belirlemiştir.

1840'ta İngiliz William Henry Fox Talbot, gümüş iyot ile kaplanmış bir kâğıttan negatif ve pozitif kısımlar elde edileceğini göstermiştir. Yarım dakikalık bir ışıkta kalmadan sonra, negatif gallik asit ve gümüş nitratlı banyodan geçirilmekteydi. Işık görmeyen gümüş iyodun sodyum tiosulfate veya hipoya geçmesiyle resim tesbit edilebiliyordu. 1847'de Fransız Niepce de Saint-Victor, ışığa hassas maddeleri toplayıp cama sürerek daha ileri gelişme sağladı. İngiliz Frederick Scott Archer, 1851'de kolodyum ve banyo için pirogallik asit kullandı. Kolodyumu kullanmadan hemen önce cama sürülmesi ve yaş olarak banyodan geçirilmesi önemli bir zorluk çıkarmaktaydı. Ancak bu yolla binlerce resim elde edilmiştir.

Modern film 1870'te jelatin emülsiyonun kullanılmasıyla başladı. Bu madde ışığa hassas gümüşü alta bağlıyor ve ışığa hassaslığı artırıyordu. Kullanımdan önce sürülebilmesi ve resmi negatifte uzun

zaman tutup, banyoyu istenilen zamanda yapma imkânı vermesi çok büyük kolaylık sağlıyordu.

FİLO;

Alm. *Flette (f),* **Fr.** *Flette (f),* **İng.** *Fleet.* Aynı hizmeti yapmaları için görevlendirilen ve bir kumanda altında bulunan gemi ve uçaklardan meydana gelen birliğin adı. Ticâret ve balıkçı gemilerinden meydana gelen birliklere de filo adı verilir. Hava Kuvvetlerinde uçakların cinsine ve yaptıkları görevlerine göre filolara isim verilir: Avcı filosu, av bombardıman filosu, keşif filosu, nakliye filosu gibi.

Eskiden yelkenli gemilerin kullanıldığı zamanlarda, firkateynden daha küçük gemilerden meydana gelen gemi birliklerine de filo denirdi. Bugün bir milletin denizlerde gezdirdiği gemiler, taşıtlar ve ticâret araçlarının hepsine birden ticâret filosu adı verilmektedir.

FİLOKSERA (Phylloxera vitifoliae);

Alm. *Reblaus (f),* **Fr.** *Pylloxére (m),* **İng.** *Phylloxera.* **Familyası:** Asmabitigiller (Phylloxeridae). **Yaşadığı yerler:** Asmaların yaprak ve köklerinde. **Özellikleri:** Asmaların yaprak ve köklerini emerek şişkinlikler meydana getirir. Bitkiyi kurutur. 1-1,5 mm kadar uzunlukta kirli sarı renkli böceklerdir. **Çeşitleri:** Yaprak ve kök formları vardır.

Bağda (asmada) zarar yapan homojen kanatlılar (Homoptera) takımına bağlı küçük bir böcek. "Asmabiti" de denir. Amerika menşeli bir zararlıdır. İlk defâ yabânî Amerikan asmalarında (Vitis riparia ve V. rupastris üzerinde) rastlanmıştır. Göçlerle Amerika'dan Avrupa'ya geçmiştir. Yurdumuzda 1881 yılından itibâren ilk defâ Trakya taraflarında görülmüştür. Asmanın kök ve yapraklarında yaşayan iki formu vardır. Gelişimini asmada tamamlar. Uzun emici hortumlarıyla yaprak ve kökleri emerler. Emme sonucu kök ve yapraklarda urlar (şişkinlikler) meydana getirirler. Bitkinin zayıflamasına, veriminin düşmesine ve zamanla kurumasına sebeb olurlar. Filokseraya karşı yapılan zirâî mücâdele çalışmaları kesin netîce vermemektedir.

Hayat dönemlerinin çoğunu kanatsız olarak geçirirler. Asma köklerinde yaşayan ergin filoksera, yaklaşık 1 mm boyunda, kirli sarı renkte ve sırtı esmer lekelidir. Uzun bir emici hortumu vardır. Kuvvetli bacaklara sâhiptir. Filoksera emdiği asma köklerinin ucuna bir madde salgılayarak köklerde şişkinlikler yapar. Genç köklerde ortaya çıkan sarımsı yuvarlakça şişkinliklere "tüberozite" adı verilir. Kök filokserası; kanatlılar, rüzgar, yağmur suları, insan, heyelan, köklü, köksüz asma fidan ve çubuklar gibi aracılarla yayılır. Yaprakta yaşayan formu ise daha büyük olup, 1,5-1,7 mm kadardır. Yapılan araştırmalarda Amerikan asmalarının kök filokserasına karşı dayanıklı ve bağışıklı olduğu gözlenmiştir.

Bunun sonucu olarak ABD'nin doğusunda yetişen ve filokseraya karşı bağışıklık kazanmış olan yabâni Amerikan asma anaçları üzerine yerli asmalar aşılanarak, bağlar bu zararlıdan korunmuştur. Böylece dünyâda aşılı bağcılık doğmuştur ki, buna yeni bağcılık da denir. Kök formu % 60'tan fazla kumlu topraklarda yaşayamaz. En iyi mücâdele yolu, toprağın durumuna uygun Amerikan asma anaçları dikmeli ve bunların üzerine istenilen yerli asma çeşitleri aşılanmalıdır. Bu en garantili ve ekonomik yoldur. Bu usûl birçok yerlerde başarıyla sürdürülmektedir. Başka bir tedbir olarak filoksera ile bulaşık bağ, sonbaharda yaprakların sararıp dökülmeye başladığı dönemde 50-60 gün su altında bırakılırsa, kök formları boğulur. Ayrıca m^2ye 24 gr (CS_2) karbon sülfürün toprağa tatbîki tavsiye edilmekte ise de, bu iş güç ve tehlikelidir.

Filokseranın gelişimi: Asma bitlerinin hayat devri oldukça karışıktır. Yılda 6-8 döl verirler. Eşeyli ve eşeysiz (partenogenetik) üreyen formları vardır. Partenogenetik (döllemsiz) çoğalan kanatsız dişilerin kısa antenleri 3'er, kanatlılar (seksuparlar) 5'er halkalıdır. Cinsel çoğalan kanatsız dişi formlarda ise, 4'er halka mevcuttur.

Kökte yaşayan kanatsız formlar (radisikol) yaz sonlarında veya sonbaharda toprak yüzeyine çıkarak partenogenetik üreyen ve göç edebilen kanatlı formlara dönüşürler. Bu kanatlı dişiler (sexuparae), asmanın dal, yaprak veya toprak yüzeyine değişik büyüklükte yumurtalar bırakırlar. Büyük yumurtalardan, barsaksız ve emici hortumdan mahrum kanatsız dişiler çıkar. Küçük yumurtalardan da, barsak ve emici hortumu bulunan kanatsız erkek filokseralar çıkar. Bunlar aralarında eşleşirler. Eşleşen dişiler, birer tek yumurta yumurtlayarak asma kabuk pullarının altına yapıştırırlar. Bu yumurtalar pulların altında kışlarlar. Bunlardan baharda kanatsız formlar çıkar. Yapraklarda yaşayıp gal yaptıklarından, gallikol (gallicol) adını alırlar. Bitkilerin dal ve yapraklarında meydana gelen yumru ve şişkinliklere, gal veya bitki uyuzu denir. Partenogenetik (döllemsiz) çoğalarak kendileri gibi kanatsız formlar üretirler. Bunlardan bâzıları köklere geçerek döllemsiz çoğalmalarına devâm ederler. Kökte yaşayanlara radisikal (radicicol) denir. Bâzı radisikoller (yukarıda bahsedildiği gibi) sonbaharda toprak yüzüne çıkarak kanatlı seksuparlara (farklı cinsiyetli yavru veren) dönüşürler. Filokseranın çeşitli formları ihtivâ eden hayat devri, Amerika asmalarında görülür. Avrupa asmalarında ise, çoğunlukla

yalnız kök formlarına rastlanır.

FİLOLOJİ;

Alm. *Philologie f,* **Fr.** *Philologie f,* **İng.** *Philology.* Yazıya geçen eski lisanlarla mevcut dillerin eski ve yeni şekillerini inceleyen bilim kolu. Edebî yazılarda, noktalama işâretleri, dilbilgisi ve kelimelerin kullanış ve şekil değişiklikleriyle meşgul olur. Ayrıca lisanları birbirleriyle karşılaştırmalı olarak inceler. Filolojiden günümüzdeki modern linguistik, yâni lisan bilgisi ortaya çıkmıştır.

Yazılı olarak ve akademik çevrede "filoloji" kelimesi hâlâ kullanılıyorsa da, bunun kullanış sâhası genellikle linguistikin kapsamına girer. Bu bilim dalı ile uğraşanlara filolog denir.

FİLTRE (Süzgeç);

Alm. *Filter m (n), Filtrierapparat (m), sieb (n),* ***Fr.*** *Filtre m,* **İng.** *Filter.* Çeşitli gâyelerle kullanılan süzme elemanı. Çok farklı sahalarda kullanılan filtrenin, kullanıldığı yere göre değişik bir yapısı ve çalışma sistemi vardır. Bu farklılığa rağmen, ana görevi süzme işlemi olduğundan, hepsi filtre olarak adlandırılır. Bir sıvı içinde bulunabilecek katı veya hamur hâlindeki maddeleri ayırmaya yarayan elemanlara filtre denildiği gibi, elektrikle herhangi bir sinyalin (akım, gerilim vs.) frekansının istenmeyen kısımlarını veya parazitleri ayırmaya yarayan devre sistemleri ve optikte istenmeyen renkteki ışıkları ayırmaya yarayan sistemler de filtre olarak kabul edilir. Ayrıca hava gibi gaz hâlindeki akışkanlar içinde bulunabilecek tozları ayırmak veya süzmek için de filtre denen elemanlar kullanılır.

Sanâyide yağ, yakıt vs. sıvıları süzmeye yarayan sıvı süzücü filtrelerin süzdürücü kısmı, pamuklu bez, selüloz ve asbest gibi sık dokulu madenî ve mesamatlı (gözenekli) maddelerden meydana gelir. Belli bir basınca göre çalışan bu filtrelerde süzme işini kolaylaştırmak için sıvının içine fizikî ve kimyevî özellikleri bozmayan kizelgur gibi maddeler eklenir. Bu filtreler basit ve sanâyi filtreleri olarak gruplandırılır. Dikdörtgen veya silindirik kaplardan meydana gelen basit filtrelerde mesamatlı çeşitli süzme elemanları kullanılır. Bunların bujili, zarlı, kolodyumlu, mesamatlı, levhalı, topraklı gibi tipleri vardır. Havalandırma tertibatlarında kullanılan hava filtrelerinde süzme işlemi için mesamatlı dokular, madenî kafesler veya tozların yapışarak ayrılması için geniş yüzeylere sâhip levhalar kullanılır. Tozların yapışmasını kolaylaştırmak için çeperlere yapışkan sıvılar sürülür. Hatta havanın akış istikameti sık sık değiştirilerek merkezkaç kuvvetin tesiriyle savrulan tozların çeperlere çarpıp yapışması sağlanır. Sanâyi filtrelerinin çalışma prensibi aynıdır. Fakat ebat olarak daha büyüktür. Yağlama yağlarındaki parafini ayırmada da kullanılan tambur filtrelerde çökelen maddeler bir bıçakla kazınarak ayrılır. Diğer bir sanayi filtresi şeker fabrikaları gibi yerlerde damıtma işlemi için kullanılan pres filtreleridir.

Ayrıca yağlama yağlarının sürülmesi gibi yerlerde kullanılan ultra filtrelerde süzücü kısmı kağıt sütunlar meydana getirir. Sütunların içindeki hava boşaltıldığında, sıvı dışardan içeri girer. İçindeki tozlar ise sütunun dışına yapışıp kalır. Sütunun içi tekrar basınçlı olduğunda bu tozlar çeperlerden ayrılır ve atılır. Pistonlu motorlarda yanma havasını süzmede kullanılan yağ banyolu filtreler, bir yağ banyosuyla birleştirilmiş ve dokuma veya elyaflı malzemelerden meydana gelen bir kapsülden ibarettir. Yabancı tozlar yağın yüzeyini yalayarak geçerken yapışıp kalırlar.

Elektrikî sinyallerde istenmeyen frekansları ayırmaya yarayan elektrikli filtreler, frekansa göre özellikleri değişebilen kondansatör ve indüktans gibi devre elemanlarıyla meydana getirilen devrelerden ibarettir. Bâzı filtre devreleri düşük frekanslı sinyalleri geçirip yüksek frekanslı sinyalleri süzerler. Bunlara alçak geçirimli filtre denir. Buna ters olarak çalışanlar ise yüksek geçirimlidir. Bazıları ise hem alçak, hem yüksek frekanslı sinyalleri süzüp sadece belirli bir aralıktaki sinyalleri geçirirler. Bunlar bant geçirimli filtre olarak adlandırılır. Radyolarda istenen frekanstaki istasyonun bulunması bu tür filtrelerle sağlanır. Radyodan başka televizyon, radar ve telefon gibi yerlerde de elektrikî filtrelerden faydalanılır. Alçak geçirimli bir filtre devresi, direnç (R) ve kondansatör (C) seri bağlanarak, yüksek geçirimli bir filtre devresi, direnç (R) ve indüktansı (L) seri bağlanarak elde edilir. Bant geçirimli filtre devresi ise bu üç elemanın bir araya gelmesiyle meydana gelir.

Optik filtreler, belirli bir dalga boyu veya frekanstaki (veya renkteki) ışığın absorbe edilmesi veya yansıtılması prensibine dayanır. Genellikle bâzı minerallerin ve boya maddelerinin absorbe etme özelliğinden faydalanılır. Bu maddeler ya cam, jelatin, plastik ve selüloz gibi ışığı geçiren maddelere karıştırılarak veyahut da bir metal üzerine kaplama yapıp, iki cam tabakanın arasına alınarak kullanılır. Renkli camlara katılan demir-oksit yeşil renk, kobalt oksit mavi, manganez ise mor renk verir. Yâni bu renkler haricindeki diğer renkleri absorbe ettiklerinden görünmezler. Ayrıca çeşitli boya maddelerini jelatine katmak suretiyle de filtre yapmak mümkündür. Bu filtrelerden geçen ışık haricinde kalan diğer renklerin hepsi absorbe edilip kaybolur.

Halbuki geçen ışığın dışında kalan ışıkların absorbe edilmeyip yansıtıldığı filtreler de vardır ki bunlar

çiftrenk veya girişim filtreleri diye adlandırılır. Bu filtreler yeşil ve mavi ışığı geçirip diğerlerini yansıtırlar. Çeşitli özelliklere haiz her tür optik filtre, renkli televizyon, fotoğrafçılık, sahne ışıklandırması, renkli gözlük camları gibi sahalarda kullanılması bakımından büyük fayda sağlarlar.

FİNANSAL KİRALAMA (Leasing);

yatırımları finanslama şekillerinden biri. Aynı zamanda değişik bir satış şekli de sayılabilir. İlk olarak 50'li yıllarda ABD'de uygulanan bu finanslama işlemi bir yatırımcı **(lessee),** bir finansal kiralama kuruluşu **(lessor)** ve bir satıcı firma arasında gerçekleşir. Bir yatırımcının ihtiyaç duyduğu ve büyük bir finansal kaynağı kullanmak istemediği makina ve teçhizât gibi malların tamâmı veya bir kısmı bir kirâlama kuruluşu tarafından piyasadan satın alınarak yatırımcıya kirâya verilir.

Finansal kirâlama uzun vâdeli bir yatırım finansmanı şekli sayılır. Taraflar, aralarında bir sözleşme yaparlar. Bu sözleşmede kirâlanacak malın târifi, kirâ süresi, toplam kirâ bedeli, kirâ taksitlerinin ödenme târih ve miktarları tâyin edilir. Kirâ müddeti boyunca ilgili malın mülkiyeti finansal kiralama kuruluşuna, kullanım hakkı kirâlayana aittir. Kirâ müddeti bittiği ve ödemeleri tamamlandığında malın mülkiyeti ekseriya sembolik denilebilecek çok düşük bir bedel karşılığı yatırımcıya devredilir.

Finansal kirâlama sanâyide ve ticârette yaygın olarak kullanılmakla beraber, otomobil gibi bâzı malların satışında da uygulanabilmektedir. Gerek finansal kuruluşlar, gerekse satıcı kuruluşlar finansal kirâlamaya dayalı satışlar düzenleyebilirler.

Finansal kirâlama yurt içinde, yurt dışında, satış ve geri kirâlama, satışa yardımcı kirâlama gibi değişik şekillerde de uygulanabilir. Satış ve geri kirâlamada, yatırımcı kendi mülkiyetinde bulunan bir malı nakit ihtiyâcını gidermek maksadıyla finansal kirâlama şirketine satar, daha sonra taksit ödeyerek uzun vâdede malı geri kirâlar. Satışa yardımcı kirâlamada ise, bir malın satıcısı bir şirket, kendi müşterilerinin finansal kirâlama yoluyla satın almalarını sağlayacak sözleşmeler hazırlarlar.

Dünyâda çeşitli ülkelerde yaygınlaşan finansal kirâlama, ülkemizde 1985 yılında ilgili kânunla uygulanmaya başlamıştır. Bu kânuna göre en kısa kirâ süresi dört yıldır. Finansal kirâlamanın daha da yaygınlaşması için enflasyonun yüksekliği bir engel olduğu gibi, bu işle uğraşan kurumların azlığı ve mevzuat yetersizlikleri de olumsuz etki yapmaktadır. Bütün bunlara rağmen Türkiye'de bu işle uğraşan 20 şirketin 1990 yılında yaptıkları kiralamalar 1 trilyon sınırını aştı.

FİNANSMAN ŞİRKETİ;

daha ziyâde tüketim mallarının satın alınmasını kolaylaştıran ihtisaslaşmış finans kuruluşları. Tüccarların, vâdeleri gelmemiş alacaklarını satın alırlar veya tüketicilere doğrudan krediler açarlar. Bu tip şirketler yirminci yüzyılın başında otomobil alımlarının taksitle finansmanını sağlamak gayretlerinin bir sonucu olarak kendilerini gösterdiler.

Finansman şirketleri faaliyetlerini belli mallarda ve belli îmâlâtçılarda yoğunlaştırırlar. Finansman şirketleri tüketicilerin finanse edilmelerinde ve onlara küçük miktarlarda kredi vermede de rol alırlar. Düşük fâiz nisbetleriyle az miktarda kredi vermek bankalar için kazançlı ve câzip olmadığından tüketici kredilerine yönelen ihtiyaç ve talep daha çok tefeciler tarafından karşılanıyordu. Uygun kânûnî düzenlemelerle birçok ülke, finansman şirketlerinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Finansman şirketleri kendi faaliyetlerini finanse etmede ticârî bankalara dayanırlar.

FİNCAN;

Alm. *Kleine Tasse f,* **Fr.** *Petite tasse f,* **İng.** *Small cup.* Kahve, çay, süt, içmek için kullanılan ve çeşitli ölçülerde porselenden, çiniden, camdan, tahtadan yapılan küçük kaplar. Fincanların altına koymak için bir de küçük altlıkları olur. Buna da fincan tabağı ismi verilir.

Eskiden fincanlar lüleci çamurundan işlemeli olarak yapılıp, fırınlarda pişirilirdi. Fincan genellikle dünyânın her yerinde yapılır. Türkler çok eskiden beri fincana fazla önem vermişlerdir. Her âilenin kendisi için evde kullandığı fincandan başka âile reisleri ve misâfirler için kullanılan fincanları da vardı. Hattâ Osmanlılar zamanında misâfire çok önem verildiğinden, ikrâm edilen kahvenin fincanının orijinal ve çok güzel olmasına özen gösterilirdi. "Bir fincan kahvenin kırk sene hatırı sayılır." atasözü de ikrâm edilen bir fincan kahvenin unutulmayan hâtırı olduğunu göstermektedir.

Türkiye'de çini işlemeli fincanlar, Kütahya, İznik, İstanbul, Diyarbakır gibi yerlerde yapılırdı. Ayrıca Türkler için Avrupa'da saks ve sevr fabrikalarında işlemeli olarak kıymetli fincanlar da yapılmaktaydı. Eskiden beri kullanılan fincanlar gün geçtikçe asıl önemini kaybetmektedirler. Buna rağmen yine evlerde fincan takımları eksik olmamaktadır.

FİNLANDİYA

DEVLETIN ADı .....Finlandiya Cumhûriyeti

BAŞŞEHRI .....Helsinki

NÜFÛSU 5.001.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....338.145 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Fince, İsveççe

DÎNİ ..... % 88 Protestan, % 12 diğer dinler

PARA BİRİMİ.....Fin Markkası

Bir kuzey Avrupa ülkesi. Doğudan Rusya Federasyonu, kuzeyden Norveç, kuzeybatıdan İsveç, Botni Körfezi, güney ve güneybatıdan Baltık Denizi (Botni ve Finlandiya Körfezi) tarafından çevrelenmiştir. Aynı zamanda Aland Adaları da bu ülkeye dâhildir. 60° ve 70° kuzey enlemleri ile 20 ve 32° doğu boylamları arasında yer alır.

Târihi

Asıl Finliler, Volga ve Ural nehirleri arasındaki bölgeden M.Ö. 3000 yıllarında göç ederek buraya yerleşmişlerdir. Daha sonra ikinci bin yılda, Orta Avrupa'dan gelen kavimler yerleşmişlerse de, mîlâdî yılın başlangıcında ortadan kaybolmuşlardır. Çok geçmeden Estonya Finlileri ülkenin güneyine yerleştiler. Bu sırada ülkeye Fino-Ugriyen asıllı kavimler gelip yavaş yavaş ülkenin güneyini işgâl etmeye başladılar. Bunlar, ülke Vikingler tarafından istilâ edilinceye kadar rahat bir kürk ticâreti yaptılar.

Henüz tam anlamıyla siyâsî varlığını ispatlamayan Finlandiya, 1150 yılında İsveçliler tarafından işgâl edildi. Böylece Hıristiyanlık ülkeye girmiş oldu. On üçüncü yüzyılda Finlandiya, İsveç'e bağlı bir dükalık hâline geldi. İşte bu târihten îtibâren ülkede bağımsızlık fikri gelişmeye ve kendi başına bir hareket serbestliği kazanmaya başladı. On dördüncü yüzyılda Finlandiya ve İsveç arasında hukuk yönünden birleşme tamamlandı. Çok sayıda Almanın ülkeye geldiği sırada, bir İsveç asiller heyeti memleketin bütün kadrolarını elde etmişlerdir. Onlara göre, İsveç kültürü ve dili Finlandiya'da bir tesir bırakmalı idi.

Gustave Vasa'nın 1555'te Helsinki'yi kurarak bütün kilise varlıklarına el koymasıyla birlikte ülkede reform hareketleri görüldü. Rusya ile zâten var olan mücâdele yeniden canlandı. Finlandiya halkı Rusya ile yapılan savaşlarda çok yıprandı. On sekizinci yüzyılda ardarda gelen kayıplarından sonra 1809'da Birinci Alexandre tarafından Hamina Antlaşmasıyla ülke bütünüyle istilâ edildi. Rus hâkimiyeti ilk önce halka bâzı hürriyetler tanıdı. Kültürel ve politik faaliyetlere izin verdi. Fakat 19. yüzyıldan îtibâren gelişen yeni bir Rus akımı (Panislavizm) sonucunda bütün bu serbestlikler sona erdi. Finlandiya, bağımsızlığını ancak Sovyet ihtilâli sırasında elde edebildi.

Beyaz Ordunun başında bulunan General Mannerheim, bilhassa Almanlar'dan gördüğü yardımlarla Ruslarla bir sene mücâdele etti ve onları yendi.

Kısa bir krallık denemesinden sonra 1919'da Cumhuriyet îlân edildi ve bağımsız Finlandiya devleti kuruldu. 1920'de de Turku Antlaşması ile Rusya tarafından tanındı.

Ülkede komünist ayaklanmaların yer aldığı bir dönemden sonra, Lapua çiftçi hareketi muhâfazakârların zaferini sağladı. Bu hareketi sâyesinde ülkede bir ekonomik ve sosyal kalkınma görüldü. Çiftçilerin % 90'ı kendi topraklarına yeniden sâhip olabildiler. Buna rağmen bu ilerlemeler 30 Kasım 1939'da başlayan Rus istilâsıyla durduruldu. Büyük teknoloji ve insan gücü üstünlüklerine rağmen, bölgeyi ve bölge şartlarını iyi tanımayan Ruslar, kesif bir mukâvemetle de karşılaşınca, ağır kayıplar verdiler. Ancak 12 Mart 1940'ta imzâlanan barış antlaşması siyâsî zayıflıklarından dolayı Finlandiya'nın aleyhinde sonuçlandı. Anlaşmaya göre doğu Karelya'nın tamâmı ve Laponya'nın bir kısmı Ruslara bırakıldı. Böylece Finlandiya'nın toplam nüfûsunun % 12'si, zirâî ve endüstriyel kaynaklarının da % 11'i, SSCB sınırları dâhilinde kalmış oldu. Anlaşmaya rağmen devâm eden siyâsî baskı, Finleri Almanların karşısında yeralmaya zorlarken, Almanya 22 Haziran günü Rusya'ya savaş açarak Laponya'yı işgâl etti. Rusya'ya âit uçakların Finlandiya'yı bombalaması, Finlandiya'nın da İkinci Dünyâ Savaşına girmesini kaçınılmaz hâle getirdi. Cumhurbaşkanı Mannerheim tarafından idâre edilen Fin orduları, 1939 savaşında kaybettikleri yerleri geri aldılar. Ancak 1944'te Ruslar tekrar bölgeye girerek Finlandiya sınırına kadar ilerlediler. Yapılan anlaşmalarla her iki devlet de bugünkü sınırı kabul ettiler. Savaşlar Finlandiya'ya 100.000 Finli'nin ölümüne, 50.000'inin sakat kalmasına, büyük toprak parçaları ve bu vesileyle mühim iktisâdî kaynak kaybına, bundan ayrı olarak da 445 milyon dolarlık maddî zarara mal oldu.

İkinci Dünyâ Savaşında büyük başarılar elde eden Mannerheim, 1944'te Cumhurbaşkanlığını Juho Kutsi Paosikivi'ye bıraktı. Paosikivi, SSCB ve diğer komşuları ile münâsebetlerini ilerleterek kültürel ve

ekonomik bakımdan uygun bir ortam meydana gelmesini sağladı. 1955'te Birleşmiş Milletler'e kabul edilen Finlandiya'da bir sene sonra yapılan cumhurbaşkanlığı seçimini Çiftçi Partisi lideri Urho Kekkonen kazandı. Paosikivi'nin yolunu izleyen Kekkonen hükûmeti Finlandiya'yı güçlü bir antikomünist ülke hâline getirdi. Ancak halk üzerine yapılan komünist propogandalar, barış taraftarlığı gibi akımlar beş-altı sene içerisinde menfi bir sonuç meydana getirdi. 1966'da yapılan seçimleri kazanan Sosyal Demokrat Partisi, içerisinde komünistlerin de bulunduğu bâzı partilerle koalisyon kurdu. Yirminci yüzyılın ikinci yarısı boyunca ülke hep sosyalist partiler ağırlıkta koalisyonlar tarafından yönetildi ise de, 1987 senesi Finlandiya'da siyâsal hayâtın bir dönüm noktası oldu. Bu târihe kadar hep muhâlefette kalmış olan Muhâfazakâr KOK Partisi hükûmete katılacak oy aldı. Kırsal tabanlı Merkez Parti iktidar dışı kaldı. 1991'de yapılan seçimleri ise Merkez Parti kazandı. Parlamentoda en büyük grubu meydana getiren SosyalDemokrat Parti muhalefete geçti. Finlandiya târihinin en genç başbakanı olan 36 yaşındaki Esko Aho'nun kurduğu hükümette Merkez Partisinin yanısıra Muhafazakarlar, İsveç Halk Partisi ve Finlandiya Hıristiyan Birliğinin üyeleri de yer aldı.

Fizikî Yapı

Finlandiya, granit özelliği taşıyan, dalgalı, geniş buzulların buzultaş sıraları meydana getirdiği dördüncü zamanda meydana geldiği zannolunan oldukça kuvvetli yontulmuş ovalardan meydana gelmiştir.

Salpausselka, ülkenin güney ve güneybatısında kum ve çakılla karışık bir yapıda olan bir çift su bölümü çizgisi meydana getirir. Rakım ortalama 120 m olup, kuzey uca kadar alçak yayla hâlinde uzanır. Bu uçta İskandinav zincirine dâhil olan dağlar bulunur. Bu dağlar "Holtiatuntiri"de ülkenin en yüksek noktasına ulaşır (1324 m).

Çok sayıdaki göller (yaklaşık 60.000), ülkenin hemen hemen onda birini kaplar. Göllerin toplam yüzölçümü yaklaşık olarak 33.522 km^2dir. Özellikle güneyde birbiriyle bağlantılı, gemi ulaşımına elverişli bir göller sistemi meydana gelmiştir. Salmaa ve Paijanne ülkenin en büyük gölleridir. Irmaklar düzgün akışlı değildir. Birçok yerde çağlayanlarla kesilmiştir. En büyük çağlayanı Imatra Çağlayanıdır. Genellikle nakliyâta müsâit değildirler. Çok girintili çıkıntılı olan kıyılar, sayısız küçük odacıklarla çevrelenmiştir.

İklimi

Finlandiya yüksek enlemlerde olması dolayısıyla sert bir iklime sâhiptir. Bununla berâber bâzen güneydoğu rüzgârlarının yumuşatıcı etkilerine mâruz kalır. Mevsimler pek az görülür. Yaz çok kısa ılık ve nemlidir. Kış uzun ve sert geçer. Sıcaklık ortalamaları Helsinki'de kışın -8°C, yazın ise 16,9°C civârında olur. Kar çoğu zaman yerden kalkmaz (hemen hemen bir yılın üçte biri). Bâzen ise Botni ve Finlandiya Körfezinin buzlarla kaplandığı görülmektedir.

Tabiî Kaynaklar

Ormanlar ülkenin yaklaşık üçte ikisini kaplamaktadır. Kozalaklılar ve kayın ağaçları kuzeyde ve merkezde, iğne yapraklılar ise (çam, akağaç, karaağaç) Finlandiya Körfezinin yakınında görülmektedir. İnari Gölünün kuzeyinde tundra bölgesi başlar.

Mâdenleri bakımından genel bir zenginlik göze çarpmaz. Ülkede en çok bulunan mâden bakırdır. Ayrıca sülfür, demir, nikel ve çinko da mevcut olan belli başlı mâdenlerdir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Yaklaşık 5.001.000 olan nüfûsunun % 90'dan fazlasını Finliler teşkil eder. Bundan başka kuzeyde Laponlar, güney ve batı kesimlerinde ise İsveçliler yaşamaktadır. Finlilerin karakteristik özellikleri, uzun boylu, sarı saçlı, mâvi veya gri gözlü olmalarıdır. Her etnik grup kendi lisanlarını konuşur. Ülkenin resmî dili ise Fincedir. Nüfus yoğunluğu güneyde çok fazladır. Kuzeyde ise gittikçe azalır. Nüfûsun % 20'si başşehri olan Helsinki civârındadır. Çoğunluk şehirlerde yaşar. Nüfûsun % 91,6 sı Hıristiyanlığın Protestan mezhebine, kalanı değişik mezheplere bağlıdırlar. Geri kalan dînî azınlığın büyük kısmını Yunan Ortodokslar meydana getirir. Çok az bir miktar da Yahûdî vardır. Eğitim ve öğretimin parasız olduğu Finlandiya'da 20 üniversite mevcuttur. 7-15 yaş arası eğitim ve öğretimin mecbûrî olduğu ülkede okuma yazma bilenlerin oranı yaklaşık % 100'dür. Çalışan nüfûsun %25'i zirâat ve ormancılıkla uğraşır. Kuzeyde yaşayan Laponlar an'anevî olan ren geyiği çobanlığı ve avcılığı ile geçinirler. Yıllık nüfus artışı % 0,3'tür. Kilometrekareye 14,7 kişi düşer.

Siyâsî Hayat

İdâre şekli cumhûriyetdir. 1919 senesinde kabûl edilen bir anayasası ve 300 üyeden teşekkül eden bir Millet Meclisi vardır. Meclis üyeleri 4 sene için halk tarafından, Cumhurbaşkanı ise 6 sene için Meclis tarafından seçilir. İdârî bakımdan ülke 12 bölgeye ayrılmıştır. Seçmen yaşı 21'dir.

Ekonomi

1920'lerden îtibâren uygulanan müsbet kararlar ekonomiyi istikrarlı bir gelişmeye sokmasına rağmen, 1930'ların başındaki kriz bu gelişmeye mâni oldu. Bu ekonomik buhran atlatılmadan geçilen 1939 Kış Savaşı ve İkinci Dünyâ Savaşı sırasında önemli iktisâdî kaynakların kaybedilmesi, gelişmeyi daha da yavaşlattı. İkinci Dünyâ Savaşından sonra ekonomisi tekrar iyi yola giren Finlandiya, bugün devlet iştirakinin % 25 oranında olduğu bir karma ekonomi sistemini benimsemiştir.

Tarım: Küçük âile çiftliklerinin, tarımın temelini teşkil ettiği Finlandiya, uzun bir zamandan beri zirâî bakımdan kendisini besleyen bir devlettir. Ayrıca bölgede et, süt ve süt ürünleri, yumurta gibi mahsullerin büyük bir ihrâcatçısı durumundadır. Buğday ve çavdar, ülkenin üretim sezonunun 200 günün üzerinde olduğu güneybatı kesiminin ana ürünleridir. Bunları yine büyük miktarlarda yetişen yulaf, arpa, patates ve çavdar tâkib eder. Üretim sezonunun 150 günün altına düştüğü kuzey bölgelerindeki tarım arâzisi ise, geniş otlaklardan meydana gelir. Bu otlaklarda özellikle süt üretimi için iki milyon civârında küçük ve yine iki milyon civârında da büyükbaş hayvan beslenmektedir. Ülkenin her yerinde görülen ve toplam yüzölçüm içerisinde önemli bir yer kaplayan göllerde de geniş ölçüde balıkçılık yapılır.

Ormanlar da Finlandiya'nın tabiî kaynakları arasında büyük öneme sâhiptirler. Bunların % 46 sını çam, % 36'sını ladin, % 16'sını huş, geri kalan % 2'sini de diğer çeşit ağaçlar teşkil eder. Devlet, kuzeydeki ormanların tamâmına, diğer bölgelerde de bir kısmına sâhiptir. Ormanların % 60'ının özel sektöre, % 40'ının devlete âit olmasına rağmen, özel sektör ürettiklerinin % 16'sını devlete bırakmak mecbûriyetindedir. Toplam yüzölçümünün % 65'ini ormanların teşkil ettiği Finlandiya'da senede yaklaşık 40 milyon metreküp kereste işlenmektedir.

Endüstri: Finlandiya endüstrisi, ülke ihtiyacını karşılayacak şekilde çalışmaktadır. Ahşap işleri, kâğıt, kâğıt hamuru îmâli Fin endüstrisi içerisinde en büyük yer tutar. Aynı zamanda ihrâcatta da % 27,5 gibi büyük bir paya sâhib olan sanâyi dalıdır. Metal ve mühendislik endüstrileri çok yaygın olmamakla birlikte, Finlandiya'nın en hızlı gelişen sanâyi koludur. Bunlar da sanâyi üretimine % 22 nisbetinde katılırlar. Finlandiya ülkede metal endüstrisi için kaynak bulunmadığından hammadde ihtiyâcını Rusya Federasyonundan karşılamaktadır. Hidroelektrik enerjisi ülkenin ana enerji kaynağıdır. Kömür, petrol ve tabiî gaz bulunmaması sebebiyle bu alandaki ihtiyaç ithâlat yolu ile temin edilmektedir. 1970'lerden beri sürdürülen çalışmalar ise Atom enerjisinden geniş ölçüde faydalanmayı hedef almaktadır.

Ticâret: Finlandiya, diğer küçük Avrupa devletleri gibi ithâlata büyük ölçüde ihtiyaç duyar. Ülke ithâlatının en önemli bölümünü hammadde, akaryakıt ve kömür teşkil eder. İhrâcatta ise kâğıt sanâyi ürünleri ilk sırayı almaktadır. Makina, gemi gibi ağır sanâyi ürünleri de ihraç edilen malzeme arasına girmeye başlamıştır. EFTA (Avrupa Serbest Ticâret Organizasyonu) ve AET üyesi olan Finlandiya, sosyalist temayüllü bir devlet olması sebebiyle, 1991 öncesi doğu bloku iktisâdî teşkilâtı olan Comecon üyeleri ile de alışverişte bulunmaktadır.

Ulaşım: Karayolu taşımacılığı ülke içi ulaşımda ilk sırayı alır. Bunu sıra ile deniz, demiryolu ve havayolu nakliyatı takib eder. 1960'larda karayolu ulaşımına verilen ağırlık üzerine, Finlandiya günümüzde bu bakımdan oldukça gelişmiş bir ülkedir. Dış ticâret ve yolcu bağlantılarının % 90'ı deniz yoluyla sağlanır. Kış boyunca çalışan buzkıranlar, güneybatıdaki önemli limanları dâimâ açık tutarlar. Ülke içindeki göl, nehir ve kanallarda da taşımacılık yapılmakla birlikte, bunun ulaşım içerisinde önemli bir yeri yoktur. Finlandiya demiryollarındaki ray arası açıklığı Rusya Federasyonu demiryollarıyla aynı, fakat Türkiye'de de kullanılan standart dünyâ ölçüsünden farklıdır. Bu yüzden Rusya dışındaki komşularıyla demiryolu bağlantısı yoktur. 1924'ten beri milletlerarası havayollarının önemli bir bağlantı yeri olan Finlandiya'da düzenli iç hat seferleri devamlı çalışmaktadır.

FİRÂSET;

Alm. *Intuition,* **Fr.** *intuition,* **İng.** *intuition.* Peygamberlerin ümmetleri arasında îtikâdı doğru, işleri, ayıp günah ve kusurlardan uzak ve ahlâken mazbut, dürüst kimselerin, bilgi, delil ve tecrübelerle elde ettiği yüksek meziyetleri sâyesinde, insanların hâllerini çabuk kavrayıp, isâbetli karar vermesi. Firâset sâhibi, tevil, zan ve tahmine kaçmadan ilk bakışta işin iç yüzünü sezer ve maksada isâbet ettirir.

Firâset, Müslümanda bulunan üstün bir meziyettir. Firâset sâhibi olabilmenin ilk şartı, doğru bir îmân sâhibi olmaktır. Sonra haramlardan sakınmak, İslâmiyetin beğenmediği kötü isteklerden uzak durmaktır. Kimin îmânı daha kuvvetli ise, o nisbette firâseti keskin, yâni isâbetli ve doğru olur. Bütün bunlara kavuşulması için, kalbin her an Allahü teâlâyı anmakla meşgul olması, bütün âzâların Peygamberimizin sünnetine uyması ve hep helâl lokma yemeyi aslâ terk etmemesi gerekmektedir.

Bir kimse, kalbini her an Allahü teâlâ ile meşgûl edince sırlar kalbine dolar. Böylece o kalbin sâhibi, o sırları gözleriyle görür ve onlardan haberdâr olur. İnsanın kalbi, kötülüklerden temizlenip böyle

parladığı sıralarda, başka gönüllerde saklı olan şeyleri de keşfedebilir ve anlar. Nitekim Peygamberimiz; **"Mü'minin firâsetinden korkunuz** (sakınınız)**! Çünkü Allah'ın nûru ile bakar** (görür)**."** buyurmuşlardır. Bu hadîs-i şerîfte, sâlih Müslümanlara verilen firâsetin, Allahü teâlânın bir ihsânı, lütfu olduğu bildirilmektedir. Peygamberlerdeki mûcize ve evliyâdaki kerâmet de böyledir. Allahü teâlânın sevdiği insanlara iyiliği, ikrâmıdır. âdetini bozarak, sebepsiz yarattığı şeylerdir. O, her şeyi yaratmaya gücü yetendir.

İki türlü firâset vardır: Birincisi evliyânın firâseti olup, talebelerinin istidâdını keşfetmektir. İkincisi, sıkıntı ve eziyetlere katlanarak, açlıkla nefislerini parlatanların firâseti olup, varlıklara âit gizli şeyleri haber vermektir. Böyle firâsetin, Allah katında hiçbir değeri, kıymeti yoktur.

İmâm-ı Rabbânî Ahmed Fârûkî Serhendî bildirdi ki: "Firâset; sâlih kimseleri, yâni Allahü teâlânın sevdiklerini bulmak ve tanımaktır."

FİRAVUN;

Alm. *Pharao (m),* **Fr.** *Pharaon (m),* **İng.** *Pharaoh.* Eski Mısır hükümdarlarına verilen isim. Mısır'a hâkim olan 26 firavun sülâlesi vardı. Her sülâlede çeşitli firavunlar asırlarca hükümdârlık etti. Çoğu insanları kendilerine taptırdı. Mûsâ aleyhisselâm zamânındaki firavun, tanrılık idddiâsında bulundu. Kendisine secde etmeyenlere ve Mûsâ aleyhisselâma inananlara işkence ve zulümler yaptı. Bu firavun dört yüz sene yaşamış, bir defâ başağrısı görmemişti. Eğer bir defâ başı ağrısaydı, bu saygısızlık hatırına gelmezdi.

Mûsâ aleyhisselâm Tûr Dağında Allahü teâlâ ile nasıl olduğu bilinmeyen bir şekilde konuştu. Mısır'a gelip Firavun'u dîne dâvet etti. Firavun kabul etmedi. Yanındaki vezîri Hâmân'a sordu. O da; "Mûsâ, büyük sihirbâzdır. Bizi aldatıp, memleketimizi elimizden almak istiyor." dedi. Böylece Firavun'un îmâna gelmesine mâni oldu ve îmân eden hanımı âsiye'nin de şehid olmasına sebeb oldu.

Mûsâ aleyhisselâmın mûcizelerine Firavun inanmadı, kâfirlerin suları kan oldu, kurbağa yağdı, cilt hastalıkları oldu. Üç günlük karanlık devâm etti. Firavun bu mûcizeleri görünce korktu. Mûsâ aleyhisselâm ile inananların Mısır'dan gitmesine izin verdi. Sonra Firavun bu iznine pişman oldu. Askerlerle arkasına düştü. Kızıldeniz'in Süveyş kısmında askerleri ile birlikte boğuldu.

Firavun'un, Mûsâ aleyhisselâma ve ona inanan kimselere karşı yaptığı işler hakkında Bakara, Kasas, Tâhâ, Şuarâ, Tahrîm, Gâfir (Mü'min), A'râf, Yûnus, Zuhruf, Duhan, İsrâ, Sâffât, Ankebût sûrelerinde bilgi verilmektedir. Kur'ân-ı kerîmin Yûnus sûresi 92. âyet-i kerîmesinde meâlen; **"**(Ey Fir'avn!) **Senden sonra geleceklere ibret için, bugün senin bedenini** (cansız olarak) **kurtarıp** (sâhilde) **bir tepeye atacağız. İşte insanlardan bir çoğu, hakikaten âyetlerimizden gâfildirler."** buyrulmaktadır.

Üç bin seneden fazla bir zaman önce ölen Firavun'un cesedi, Kur'ân-ı kerîmin mûcizesi ve tam bir ibret vesikası olarak vücudu hiç bozulmamış, etleri çürümemiş ve tüyleri dahi dökülmemiş şekilde ve secde eder vaziyette bulunmuştur. Şimdi Londra'daki British Museum'da teşhir edilmektedir.

FİRAVUN FÂRESI (Mungos ichneumon);

Alm. *Ichneumon (m),* **Fr.** *Mangouste ichneumon (m),* **İng.** *Egyptian mongoose.* **Familyası:** Miskkedisigiller (Viverridae). **Yaşadığı yerler:** Avrupa, Kuzey Afrika ve Ön Asya. **Özellikleri:** Vücut uzunluğu 65 cm, kuyruğu 40 santimetredir. Esmer-kahverengi tüylü, yılan avcılığı ile tanınan çevik bir memeli. **Çeşitleri:** Bu cinsin 20 kadar türü vardır.

Mısır sansarı, Firavun kedisi, mangust veya mongo da denilen etçil bir memeli. Türkiye, Filistin ve umûmiyetle Afrika'da yaşar. Gelinciğe benzer bir hayvandır. Timsahın yumurta ve yavrularını yediği, fâre ve yılanları avlayıp, tükettiği için, Eski Mısırlılar tarafından mukaddes sayılarak mumyalanırdı.

Yirmi kadar türü vardır. Çok çevik ve atik bir hayvandır. Hindistan mongosu "kobra düşmanı" veya "yılan öldürücü"olarak bilinir. Kobranın saldırılarını atikliğiyle boşa çıkararak yorar ve başının arkasından ısırmak sûretiyle öldürür. Yanlış olarak inanıldığı gibi yılan zehirine karşı bağışıklığı yoktur. Güçlü bir kobra tarafından ısırılırsa ölür. Öldürücü zehrin vücuduna yayıldığını hisseden mongonun, hızla ormana daldığı ve panzehir olan bâzı bitkilerin köklerini yediği söylenmektedir. Akrep, beyaz karınca, hamam böceği ve kuşları da yer. Sansar gibi kana susamıştır. Yiyeceğinden çok fazla hayvanı telef eder. Küçük memelilerin çoğunlukla kanlarını emerek beyinlerini yer. Kümes hayvanlarına da saldırır. Bacakları kısa olduğundan, yürürken yere sürünüyormuş hissini verir. Arka ayakları üstüne dikilerek yürüyebilir. Çoğunluğu yer altı inlerinde gündüz dinlenerek, gece avlanır. Gündüz ve gece avlananları da vardır.

Dişi iki aylık hâmilelik sonucu yeraltı ininde 2-4 yavru doğurur. Yalnız veya küçük gruplar hâlinde gezerek avlanırlar.

FİRDEVSÎ;

İran'ın destan şâiri. Künyesi Ebü'l-Kâsım'dır. Asıl adının Ahmed yâhut Mansur veya Hasan olduğu tahmin edilmektedir. Babasının adı İshak, dedesininki ise Şerefşâh'tır. Babasının güzel bir bahçe sâhibi olmasından dolayı Firdevsî denilmiştir. Horasan'ın Tus şehri civârında Rezân veya Şâdâb adlı köyde doğmuştur. Doğduğu şehre nisbetle Firdevsî-i Tûsî denilmiştir. Avrupalılar bunu Ferdusi şeklinde yazarlar.

Firdevsî'nin doğum târihinde ihtilâf vardır. 934'te doğduğu zannedilmektedir. Doğumunun 1000. yıldönümü, 1934 yılında İran'da büyük merâsimlerle kutlanmıştır. Köprülüzâde Fuad Bey de Türkiye'yi temsîlen törenlere iştirak etmiştir.

Firdevsî, İran'ın geleneklerine ve târihine son derece bağlı bir âile muhitinde yetişmiştir. Hakkındaki en eski kaynak; Nizâmî-i Arûzî'nin **Çihâr Makâle** adlı eseridir. Bunda belirtildiğine göre, Firdevsî, Tûs'un dehkânlarındanmış. Dehkân o zamanlarda İran'da çiftlik sâhibi demekti. Ayrıca mâlî ve idârî fonksiyonları da mevcuttu. Bunlar eski İran kültürünü yaşatan bir zümreydi. **Şehnâme'**nin malzemesinin büyük bir kısmı da bunlardan sağlanmıştır.

Şâirden bahseden diğer bütün eserler, Nizâmî-i Arûzî'den büyük ölçüde faydalanmışlardır. Bu arada bâzı yeni ilâveler de yaparak ondaki çeşitli bilgileri kısmen tahrif etmişler, bozmuşlardır. Firdevsî hakkında en kesin bilgi, eseri **Şehnâme'**de mevcuttur.

Çocukluk ve gençliği hakkında pek fazla bir mâlûmât yoktur. Bulunan kaynaklara göre gençliğinde iyi bir eğitim görmüş, Arabîyi ve Pehlevî lisanını öğrenmiştir. Gençliğinde rahat bir hayâtı olduğu, ancak sonrada çiftçilikle hayâtını kazanması mümkün olmadığı için geçim zorluğuna düştüğü anlaşılmaktadır. Çünkü; soğuktan zarar gördüğü, hayvanlarının öldüğünü, vergi ödeyemeyecek duruma düştüğünü eserinde kendisi haber vermektedir.

Firdevsî'nin bir ara İran'dan Irak'a giderek Şiî Büveyhoğulları Devleti Hükümdârı Behâüddevle'nin sarayında bir müddet kaldığı ve buradayken **Yûsuf ile Züleyhâ** mesnevîsini yazdığı söylenmektedir. **Şehnâme** vezni ile yazılan ve mevzûunu Kur'ân-ı kerîm'in Yûsuf sûresinden alan bu mesnevînin Firdevsî'ye âit olmayıp, Amânî adındaki Horasanlı bir şâirin olduğu anlaşılmıştır.

Firdevsî'nin memleketinde, mîlâdî 900 senesinde kurulup, Gazneliler zamânına kadar süren Sâmânî Devleti devrinde millî, İranî meselelere karşı büyük bir alâka gösteriliyordu. Fârisî lisanı kuvvetlenip Arabî harflerle yazılmaya başlanmıştı.

Gazneliler Devletinin büyük hükümdârı Mahmûd-i Gaznevî, âlimleri, edipleri ve şâirleri çok sever, destekler, teşvik ederdi. Çok kitap yazdırmıştır. Firdevsî'nin **Şehnâme'**si de, bunlardan birisidir. İran dili ve edebiyâtını kaybolmaktan kurtaran ve kurtuluşunu sağlayan bu büyük eser, bir Türk sultânının teşvikiyle yazılmıştır. **Şehnâme'**nin başında; "Otuz yıldır çok zahmet çektim ve Acem milletini bu Fars diliyle kaybolmaktan kurtardım." denilmektedir.

Şehnâme'nin 14 yerinde Türk Sultânı Mahmûd Gaznevî methedilmektedir. Sultânın eli açık, cömert birisi olduğu bildirilmektedir. Bir ara Sultan Mahmûd Gaznevî çevresinden Firdevsî hakkında kötü şeyler duyunca ilgisini kesmişse de, sonradan gerçeği öğrenince 60.000 dînâr değerinde hediye göndermiştir.

Şehnâme'nin yazılışı otuz sene sürmüştür. Tamâmı 60.000 beyit olmasına rağmen, yazmalarda 48.000 olarak görülür. Firdevsî bu eserini 1010 senesinde Gazneli Mahmûd Hana takdim etmiştir. Eserini 70 yaşında tamamladığı söylenmektedir.

İran milletinin bütün târihini, geleneklerini toplayan bu eser, dünyâ destan edebiyâtının en güçlü ürünlerinden birisidir. Halk arasında, özellikle yaşlılarca söylenen hikâyeleri derlemiş, yazılırken **Avesta, Hudaynâme** gibi destânî İran devlet târihi, Ebü'l-Müeyyed el-Belhî'nin nesir, Mes'ûdî, Merzevî ve Dakikî'nin nazım şeklindeki **Şehnâme'**leri de göz önünde bulundurulmuştur. İran ve Türk edebiyâtında kahramanlık mesnevîleri için değişmez tek örnek hâline gelmiştir. Eserde, İran târihi, Üçüncü Yezdigerd'e kadar anlatılmaktadır.

Şehnâme'nin İran edebiyâtındaki büyük yeri, İran millî gururunu okşaması ve yaşatmasındandır. Firdevsî'nin İranî ve İslâmî edebiyâta geniş çapta vâkıf olduğu, eserlerinden anlaşılmaktadır. Günümüze gelinceye kadar çok okunmuş ve ondan örnek alınarak birçok eser ortaya çıkmıştır. Nasihatnâme türünde bir eser de sayılabilir. Karahanlılarda **Kutadgu Bilig** bir siyâset kitâbı olarak ortaya konmuştur. Ayrıca Nizâmülmülk'ün **Siyâsetnâme'**si Selçuklularda, **Kenzü'l-Küberâ,** Osmanlılarda **Nasihâtnâme'**ye misâl olarak gösterilebilir. Firdevsî bir hikâyeden sonra bir takım ahlâkî ve sosyal netîceler çıkarmaktadır. Dünyâdaki bütün iyilik ve kötülüklerin karşılığı olduğu, güzel, hayırlı ve faydalı işler yapmak lâzım geldiği belirtilmektedir. T.Carlayle gibi târihte kahramanların rolünün

büyüklüğünü belirtir tarzda eserlerinde hâkim rolü kahramanlar oynamaktadır. Cesur, güzel konuşan, törelere uyan dindâr kahramanlar, eserlerinde ideâl insan tipini ideâlize eder. Lirik ve romantik sahneler kadar dehşet verici olaylara da eserlerinde yer vermektedir.

Şehnâme'de sâde ve akıcı bir üslûb vardır. Arabî kelimeler az kullanılmıştır. Ancak parlak teşbihler de eksik değildir. Güzelliği canlı ve orijinal anlatımdan, tasvirlerinden ileri gelmektedir. Tanyerini anlatırken kullandığı istiareler hakkında Paul Hern, husûsî bir makâle yazmıştır.

Şehnâme'de Firdevsî, İran târihini dört büyük döneme ayırmaktadır:

1) Pişdânîler sülâlesi. 2) Kiyânîler sülâlesi. 3) Eşkânîler sülâlesi. 4) Sâsânîler sülâlesi.

Pişdânîler sülâlesinden 10, Kiyânîler sülâlesinden 15, (Eşkânîler sülâlesinden kısa bir süre), Sâsâniler sülâlesinden de 9 hükümdârın devri anlatılmıştır.

Pişdânîler ve Kiyânîler yıldızlara ve güneşe taparlardı. M.Ö. 100 yılında Kiyânîler zamânında Zerdüşt (Zoroastre) ismindeki birisi Mecûsîliği çıkardı. Bu dînin mensupları hazret-i Ömer zamânında İslâmiyeti kabul ettiler. Zerdüşte kadar olan hükümdârların târihi **Avesta'**dan alınmıştır. Pişdânîlerin târihi efsâneler şeklinde anlatılmaktadır. Kısmen Hint-İran ortak mitolojisine girmektedir.

Şehnâme'de, Zerdüştlüğün ortaya çıkışı ve bu dönemin hükümdârı Keykavus, çok uzun anlatılmaktadır. Kiyânîlerin târihi ile alâkalı olarak İskender'in Dârâ'yı mağlub etmesi ve İskender hakkında bilgiler Yunancadan Pehleviceye çevrilen **İskender Kıssası'**ndan alınmıştır. Yine bu devirde Türk Hükümdârı Alp Er Tunga ile yapılan savaşlar eserde mühim bir yer tutmaktadır.

Eşkânîlerden kısa bir bahis vardır. Sâsânîleri anlatan kısımda olaylar târihe uygun bir şekilde zikredilmiştir.

Firdevsî, **Şehnâme'**yi yazarken ecnebî kaynaklardan da istifâde etmiştir. İskender ile alâkalı mevzûlar Yunanca kaynaklardan, Araplara ve İslâma âit konular da İslâmî kaynaklardan sağlanmıştır.

Bu büyük Fars ırkçısı şâirin 80 yaşında 1015 yılında Taberân'da öldüğü zannedilmektedir. Hayâtının son yıllarının nasıl geçmiş olduğuna dâir kesin bir bilgi yoktur. **Şehnâme'**nin İngilizce, Almanca, İtalyanca, Fransızca tercümeleri yapılmıştır. Bizdeki en son tercümesi de Necâti Lugal tarafından 1945-1949 yıllarında yapılmıştır. **Şehnâme'**nin İstanbul kütüphânelerinde daha başka manzum ve nesir tercümeleri mevcuttur.

Firdevsî'nin, İran milletini yeniden kendine döndürdüğü bu eser sebebiyle heykeli dikilmiştir ve bu heykel hâlâ ayaktadır.

FİRDEVSÎ-İ RÛMÎ;

Dîvân şâiri. 1453 senesinde Edincik'te doğdu. Babası İstanbul'un fethinde bulunmuş Hacı Genek Beydir. Firdevsî-i Rûmî, Firdevsî-i Tavîl ve Uzun Firdevsî diye tanınmıştır. Tahsilini Bursa'da yaptı. Şâir Melîhî'den aruz ve şeyh Abdullah-ı İlâhî'den tasavvuf yolunu öğrendi. Uzun süre Balıkesir'de kaldı. Sonra İstanbul'a gelerek, İkinci Bâyezîd için **Süleymânnâme'**sini yazdı. Balıkesir'e döndü. İkinci Bâyezîd devrinin sonuna kadar Balıkesir'de yaşadı. Yavuz Sultan Selim zamânında tekrar İstanbul'a geldi. **Süleymânnâme'**yi yazmaya devâm etti. Ölüm târihi ve yeri kesin olarak bilinmemektedir.

İyi bir yazar olan Firdevsî'nin nesrinin yanında şâirliği pek tutulmamıştır. Manzum ve mensur olarak eserlerinin sayısı, kırka ulaşmakta ve bunlarda her mevzûda bilgi vermeye çalışmaktadır.

Eserleri:

1) Süleymânnâme: Süleymân aleyhisselâmın mûcizelerini ve hayâtını, mensur ve manzum olarak anlatmaktadır. Yer yer daha başka hikâyeler, nasîhatler, târih bilgileri ve menkıbeler işlenerek bir şark ansiklopedisi mâhiyetini almıştır. Eserde Efrasyab diye de bilinen Alp Er Tunga destânının yer alması da dikkati çeker. Nesir kısımlarının dili halk söyleyişine yakın, Dede Korkud Hikâyelerini andırır. Çok uzun olan bu eser 360 cilttir. Ancak elde birkaç cüzü bulunmaktadır.

2) Silâhşörnâme: Almancaya tercüme edilmiştir. **3) Satrançnâme-i Kebir, 4) Dâvetnâme, 5) Münâzara-i Seyf-u Kalem, 6) Hayat ve Memât, 7) Pendnâme-i Eflâtun, 8) Firâsetnâme, 9) Tercüme-i Câme, 10) Şuynâme, 11) Kutbnâme, 12) Hadikatü'l-Hakâyık, 13) Hadîs-i Ahsen, 14) Tecnisât'**tır.

FİRKATEYN (Fırkateyn);

Alm. *Fregatte f,* **Fr.** *Frégate f,* **İng.** *Frigate.* Konvoylara refâkat ederek düşman uçak ve denizaltılarına karşı koruma yapan uçaksavar topları, denizaltı savunma silâhları taşıyan yüksek manevra kâbiliyetine hâiz kruvazör ile hücumbot arası savaş gemisi. İngilizler bu gemilere korvet, Amerikalılar ise refâkat

muhribi derler.

Firkateynlerin donanmadaki görevleri fazladır. Firkateynden hücumbota kadar su üstü gemilerine karşı mücâdele eder. Düşman birliklerine malzeme, cephâne taşıyan sivil gemilerin yolunu keser. Bir çıkarma harekâtında, çıkarma birliklerini destekler. Buna mukâbil düşman çıkarma birliklerinin harekâtına engel olur. Çıkarma birliklerinin kıyıya çıkarmadan önce harekâtını rahatlatmak için kıyı bombardımanı yapar. Firkateynler bütün bunlara ilâveten denizaltı ve uçaklara karşı konvoy harekâtına refâkat ederek konvoyun sâlimen hedefe varmasını sağlar. Helikopter ile techiz edilmiş firkateynlerin harekâttaki sür'ati daha da fazladır. Bir kısmı mayın dökebilecek özelliklere de sâhiptir. Firkateynler yaptıkları işe göre isim alırlar. Meselâ, güdümlü füze atabilen firkateynlere, GüdümlüFüze Firkateynleri (DLG,Guidel Missile Frigate) denir. Denizaltı silâhları fazla olup denizaltılarla mücâdele eden firkateynlere denizaltı mücâdele muhribi (DDE-Anti-Sub Marine Destroyer) denir. Refâkat görevi ağır basan firkateynlere ise Refâkat Muhribi (DE-Destroyer Escot) denir.

Firkateynlerin ağırlığı, 2000 ile 3000 ton arasında değişir. Boyları 100 ile 150 m arasıdır. Makinaları, buhar türbini, dizel, gaz türbini veya bunların karışımı olabilir. Buhar türbinli firkateynlerde, buhar nükleer reaktörden elde ediliyorsa, firkateyn nükleer güçlü firkateyn özelliği kazanmış olur. Bâzı firkateynlerde düşük süratlerde dizel veya küçük güçte gaz türbini, yüksek süratlerde ise güçlü türbin kullanılır. Amerikan tipi firkateynlerde, makina gücü 60.000 ile 80.000 BG'e ulaşır. Firkateynlerde silâh olarak muhtelif uçaksavar topları, güdümlü füzeler, torpidolar, mayın ve su bombaları bulunur.

Osmanlı donanmasında da boyu 25-30 metreyi bulan yelkenli firkateynler mevcuttu. Bunların güverte ve ambarında top bulunurdu. Toplam top miktarı 30 ilâ 70 civârındaydı. Aralarında imam, aşçı, marangoz da bulunduğu toplam mürettebât sayısı ise 450'yi buluyordu.

Türkiye'de firkateynler üretilmektedir. Deniz kuvvetlerimize katılan Yavuz, Fâtih ve Yıldırım firkateynleri bunlardandır.

FİRKATEYNKUŞU (Bkz. Fregatkuşu)

FÎRÛZÂBÂDÎ;

on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda yaşamış tefsir, fıkıh, hadis ve lügat âlimi. İsmi, Muhammed bin Yâkûb'dur. Künyesi, Ebû Tâhir, lakabı Mecdüddîn'dir. Fîrûzâbâdî nisbesiyle meşhur olmuştur. Soyu Ebû Bekr-i Sıddîk'a kadar ulaşmaktadır. 1329 (H. 729) senesinde İran'ın Şîrâz şehri civârındaki Fîrûzâbâd'ın Kâzerûn kasabasında doğdu. 1414 (H. 816) senesinde Yemen'de vefât etti.

Çocukluğu memleketi olan Fîrûzâbâd'da geçen Fîrûzâbâdî, küçük yaşta ilim tahsiline başladı. Yedi yaşındayken Kur'ân-ı kerîmi ezberledi ve güzel yazı yazmayı öğrendi. Şîrâz'a gidip babasından ve Abdullah bin Mahmûd bin Necm'den Arap dili ve edebiyâtını ve diğer ilimleri tahsil etti. Daha sonra Vâsıt'a giderek Ebû Abdullah Muhammed bin Yûsuf el-Ensârî'den hadis ilmini, Şihâb Ahmed bin Ali ed-Dîvânî'den kırâat yâni Kur'ân-ı kerîmi okuma ilmini öğrendi. Daha sonra Bağdat ve Şam'a giderek Tâcüddîn es-Sübkî, Serrâc Ömer bin Ali el-Kazvînî, Takıyyüddîn es-Sübkî, İbnü'l-Habbâz gibi âlimlerden çeşitli ilimleri öğrendi. Baalbek, Hama, Humus, Haleb ve Kudüs gibi yerleri gezip çeşitli âlimlerin ilim meclislerinde bulundu. Kudüs'te on sene kadar kalıp, çeşitli medreselerde ders okuttu. Kısa zamanda ilmî şöhreti yayılıp, ondan ilim öğrenmeye gelenlerin sayısı çoğaldı. Kâhire ve Mekke-i mükerremeye giderek çeşitli âlimlerden hadis dinledi. Doğu ve batı memleketlerini, Rum ve Hind diyârlarını gezdi. Genç yaşında ilmi ve şöhreti dünyâya yayıldı. Anadolu'ya gelip Yıldırım Bâyezîd ve Timûr hanlarla görüşüp onların iltifât ve ihsânlarına kavuştu. Gittiği yerlerdeki devlet adamlarından büyük iltifât gördü. Hac için defâlarca Mekke-i mükerremeye gitti. Bir defâsında Yemen'e gitti. Yemen Sultânı Şeyh Melik Eşref İsmâil, bu büyük âlime çok ikrâm ve iltifâtta bulundu. Kızıyla evlendirdi. Böylece Fîrûzâbâdî yirmi sene Yemen'de kaldı. İlim öğretip, birçok eserler yazdı. Yemen kâdısı Cemâlüddîn er-Rûmî vefât ettikten sonra Zebîd kâdılığına tâyin edildi. Yemen'de bulunduğu sırada defâlarca hac ibâdeti için Mekke ve Medîne'ye gitti. Tâif ve başka beldeleri gezip, oradaki âlimlerle sohbetlerde bulundu. Hayâtını ilim öğrenmek, öğretmek ve eser yazmakla geçiren Fîrûzâbâdî, 1414 (H. 816) senesinde Zebîd kâdısıyken vefât etti. Oradaki Şeyh İsmâil Cebertî'nin türbesine defnedildi.

Eserleri:

Fîrûzâbâdî'nin lügat, tefsir, hadis ve edebî ilimlere âit kırktan fazla eseri vardır. Bunların en önemlisi, **Kâmûs-ül-Muhît vel-Kâbûs-ul-Vesît** adlı benzeri yazılmamış olan lügat kitabıdır. Mütercim Âsım Efendi tarafından Türkçeye tercüme edilen bu eseri **El-Okyanûs el-Basît fî Tercümeti'l-Kâmûs el-Muhît** adıyla İstanbul'da basılmıştır.

Fîrûzâbâdî'nin diğer eserlerinden bir kısmı da şunlardır: **1) Tenvîr-ül-Mikbâs fî-Tefsîr-i İbn-i Abbâs, 2) Ed-Dürr-ün-Nâzım-ül-Mürşîd ilâ Mukâsid-il-Kur'ân-il-Azîm, 3) Şevârik-ül-Esrâr-il-Aliyye Şerhi**

Meşârik-il-Envâriyye, 4) Minâh-ul–Bârî fî Şerhi Sahîh-il-Buhârî (yirmi cilttir). **5) Uddet-ül-Ahkâm fî Şerhi Umdet-ül-Hükkâm, 6) Tehyîd-ül-Garâm ilel-Beled-il-Haram, 7) Ravdat-ün-Nâzır fî Tercemeti Şeyh Abdülkâdir, 8) El-Vefiyye fî Tabakât-il-Hanefiyye, 9) Kitâb-üs-Salât.**

FİRÛZE (Bkz Perûze)

FİSYON;

Alm. *Spaltung (f) (des Atomkerns),* **Fr.** *Fission (f), dédoublement (m),* **İng.** *Fission.* Bir atomun çekirdeğinin aşağı yukarı eşit kütleli iki parçaya bölünmesi. (Bkz. Nükleer Enerji)

FİŞEK;

Alm. *Patrone (f),* **Fr.** *Cartouche f,* **İng.** *Cartridge.* Ateşli silahlardan tabanca, tüfek cephânesi. Kurşun olarak da bilinmektedir.

Fişek, kovan ve çekirdek veya mermi olmak üzere başlıca iki kısımdan meydana gelmektedir. Kovan, içine mermiyi hedefe götürecek kuvveti doğuran barutun konup ucuna merminin yerleştirildiği bir ucu kapalı silindirik, karton veya mâdenî malzemeden yapılmış bir parçadır. Av tüfeklerinin kovanları, kapalı ucu pirinç malzemeden olmak üzere kartondan yapılır. On yedinci yüzyılda ilk yapılan fişeklerin kovanları da kartondur. Fişeklerin, silâh namlusunun ucundan doldurulduğu ilk zamanlarda, karton kovan biraz yırtılıp barutun bir kısmı namlu içine ve hazneyi dışarıya irtibatlayan falya deliklerine dökülmek sûretiyle ateşlenmesi sağlanıyordu. Fişeği meydana getiren kovan, barut, çekirdek silâhı doldururken bir araya getiriliyordu.

On dokuzuncu yüzyılda silâhların namlu dibinden, yâni dipçik kısmından doldurulması geliştirilince kovan, mermi, barut ve ateşlemeyi sağlayan kapsül tek parça olarak îmâl edilmeye başlandı. Ateşlemeyi sağlayan ve kovanın dibine yerleştirilen kapsül, silâhın tetiğiyle harekete geçen bir iğne tarafından patlatılmakta ve barutun ateşlenmesi sağlanmaktaydı. Karton kovanların nemden çok etkilenmesi ve bu tip fişeklerin çabuk ateş almaması gibi mahsurlarından dolayı, kovanlar mâdenî olarak yapılmaya başlandı. Günümüzde hâlâ fişeklerin kovanı pirinçten yapılmaktadır. Geri tepmesiz toplarda kovana hava delikleri açılır.

Fişeğin çekirdek veya mermi kovanı, kurşun veya çelikten yapılır. Genellikle kurşundan yapılmasına rağmen hedefe çarptığında deforme olmaması için kurşuna antimon katılır. Hatta çok hızlı mermilerde kurşun çekirdeğin dışı bakır-nikel veya bakır-çinko alaşımı bir kılıfla örtülür. Mermilerin çapları, tüfek ve tabanca mermilerinde kalibre, top mermilerinde ise direk mm ile ölçülür. Kalibre bir inchin (25,4 mm) yüzde birine eşittir.

FİTİN;

Alm. *Phytine (f),* **Fr.** *Phytine (f),* **İng.** *Pytine*. Bâzı tohumlarda, özellikle buğday tânelerinde bulunan fosfatlı bir organik madde.

Kimyâ bakımından, inozit-heksa fosfor asitin (heksa oksi-sikloheksan) kalsiyum-mağnezyum tuzudur. Fitin beyaz bir toz olup suda kolay erir. Hem saf olarak hem de kinin ile karıştırılarak 0,25 gr'lık tabletler veya sıvı halde halsizlik, gelişmezlik gibi hastalıkların tedâvisinde kullanılır.

FİTNE;

Alm. *Zweitracht f, Unfrieden m; Aufruhr (m),* **Fr.** *Trouble, discord m, division f,* **İng.** *Instigation, sedition, disorder, Faction*. Karışıklık, geçimsizlik, bozgunculuk, ara bozuculuk. Müslümanlar arasında bölücülük yapmak, onları sıkıntıya, zarara, günâha sokmak, insanları isyâna kışkırtmak demektir. Gergefteki işi işlemek için sırma ve ip sarılan masuraya da "fitne" denir.

İnsanlar cemiyet hâlinde yaşamaya mecburdurlar. Toplu haldeki insanların aralarında iyi geçim varsa, huzur temin edilebiliyorsa, orada yaşama rahatı vardır. Bütün insanlar biribirine düşman olmadan, herkes diğerinin hakkına saygı duyarak yaşarlar. Bunun aksine, bozguncular tarafından vatandaşların arasına ayrılık tohumları atılıp, insanlar birbirine düşman hâle gelmişse, orada fitne vardır. Bâzı insanlar huzursuz, rahatsız ve yaşamaktan bıkkın haldedir. Bilerek veya bilmeyerek fitne çıkmasına sebeb olanlar, insanlar arasında bölücülüğe sıkıntıya, kânunlara karşı saygısızlığa ve dînî emirleri yerine getirmeyerek inançların zayıflamasına veya yanlış tatbik edilmesine sebeb olmaktadırlar. Onun için Peygamberimiz (sallallahü aleyhi ve sellem); **"Fitne uykudadır, bunu uyandırana Allah lânet etsin."** buyurmuştur.

Cemiyetteki insanlar arasında fitne çıkarıldığı zaman, millî bütünlük ortadan kalkar. İnsanlar kamplara bölünürler. O hâle gelirler ki kardeş kardeşe, baba evlâda düşman olur. Bu hal devletin sarsılmasına

sebeb olur. Allahü teâlâ fitnenin kötülüğünü Kur'ân-ı kerîmde meâlen şöyle beyân buyurmaktadır: **"Fitne, adam öldürmekten daha beterdir."** (Bakara sûresi: 191). Kardeş gibi yaşayan insanları çeşitli sebeplerle biribirlerine düşürüp, kânunlara, hükûmetlere karşı isyâna teşvik edenler, âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflerde belirtilen fitne çıkarma vebâlini yüklenmiş olurlar.

Din adamlarının insanların yapamayacakları hususları bildirmeleri de fitneye sebeb olur. Bu işte yetkili olanların izin olarak bildirilen hükümleri bildirip kolaylaştırıcı olması, insanların yapabileceklerini söylemesi gerekmektedir. Zamânın şartlarına, insanların hâline ve anlayış kapasite ve şekillerine göre dînin emir ve yasaklarını bildirerek, insanlar arasında fitnenin yayılmasını önlemek, İslâm âlimlerinin vazîfesidir. Dînimizde karışıklık çıkarmak, insanlar arasında fitneye sebeb olacak şekilde nasîhat yapmak veya davranışlarda bulunmak, büyük günahtır. Hadîs-i şerîflerde buyruldu ki:

Fitne çıkarmayınız! Söz ile çıkarılan fitne, kılıç ile olan fitne gibidir. Zâlimlere, fâcirlere, milleti çekiştirmekten, yalan ve iftirâ söylemekten hâsıl olan fitne, kılıç ile yapılan fitneden daha zararlıdır.

Fitne zamânında, Müslümanlara ve onların reislerine tâbi olunuz. Hak yolda olan yoksa, fitneciler, isyâncılar arasına karışmayınız! Ölünceye kadar fitneye katılmayınız!

Fitne zamânında, İslâmiyete sarılınız. Kendinizi kurtarınız. Başkalarına akıl vermeyiniz! Evinizden dışarı çıkmayınız. Dilinizi tutunuz!

Fitnecilere karışmayan, saâdete kavuşur. Fitneye yakalanıp, sabreden de, saâdete kavuşur.

FİYAT;

Alm. *Preis (m),* **Fr.** *Prix m,* **İng.** *Price.* Mal veya hizmetlerin satın alınmasında ödenen para miktarı. Bir alışverişte satıcıyla alıcı açık veya kapalı gizli bir anlaşma yaparlar. Piyasa fiyatı, talebi temsil eden alıcılarla arzı temsil eden satıcıların karşı karşıya gelmeleriyle meydana gelir. Belli bir yerde ve belli bir zamanda aynı tip malların piyasa fiyatları aşağı yukarı aynı olmaya meyleder. Alıcı ile satıcı daha karşılaşmadan önce bile mâliyetin, alıcının ödeme gücünün ve piyasa fiyatının ne olabileceği hakkında bir fikre sâhiptir. Bu bilgiden pazarlık ortaya çıkar. Pazarlığın sonucuna göre malların fiyatları ortalama piyasa fiyatından bir miktar farklı olabilir.

Arz ve fiyat: Piyasa fiyatının teşekkülünde arz kaynaklarının özellikleri de tesirli olur. Piyasada çok sayıda küçük firma varsa, bunlar birbirinden fazla farklı olmayan standart malları pazara veriyorlarsa ve bunların piyasaya verdikleri mal miktarı piyasa fiyatını hiç etkilemiyorsa, buna tam rekâbet piyasası denir. Böyle piyasalarda fiyat tektir. Hiçbir firma fiyatı değiştiremez. Arz veya talep yönünde kıtlık, grev ve harp gibi anormal şartların ortaya çıkması, standart malların fiyatlarını çok fazla etkileyebilir. Zirâî mahsuller arz ve talebe bağlı olarak piyasa fiyatının değişmesine güzel bir misal teşkil eder. Gerçek hayatta hiçbir piyasa tam rekâbet piyasasının şartlarını taşıyamaz. Şartların yerine gelmemesiyle eksik rekâbet piyasaları ortaya çıkar. Eksik rekâbet piyasalarında malı arz eden firma sayısı çok değildir ve bunların piyasaya verdikleri mal miktarı piyasa fiyatını değiştirir. Çok mal gelirse fiyat düşer. Mal az olursa fiyat yükselir. Sanâyi malları böyledir. Bu tip piyasalarda îmâlâtçılar fiyatları nisbeten, istedikleri seviyeye getirebilirler. Ancak fiyatları çok fazla yükseltecek olurlarsa, yeni rakiplerin çıkmasıyla, arzın artıp fiyatların düşmesi ihtimâli vardır. Yüksek fiyatlara rağmen bunu önlemek için mamulün eşi ve benzerinin olmaması gerekir. Eksik rekâbet piyasasına "tekelci rekâbet" veya "oligopol" gibi isimler de verilmektedir. Bir veya birkaç firma, aralarında anlaştıkları bir fiyattan talebin tamamını karşılıyorlarsa, tekel piyasası ortaya çıkar. Tekel piyasasında fiyatı firma belirler ve bu fiyat ekseriya rakipleri cezbetmeyecek kadar yüksek olur.

Talep ve fiyat: Talep, satınalma gücü ile bir arada bulunan bir arzudur. Fiyatla ilgili olarak iki tip talep vardır. Elastik talep ve inelastik (elastik olmayan) talep. Fiyat ne olursa olsun talep aynı kalıyorsa, buna inelastik talep denir. Meselâ tuz talebi inelastiktir. Fiyatı ne olursa olsun pek değişmez. Zaruri ihtiyaç maddeleri dışındaki malların talebi ise elastiktir. Bu malların talebi fiyattaki değişmelere bağlı olarak azalıp artabilir. Bâzan bir malın fiyatı yükselince, talep bunun yerine geçebilecek ikâme mallara yönelir. Buna da talebin çapraz elastikiyeti denir.

Para ve fiyat: Paranın kullanılmadığı ekonomilerde alışveriş takas usûlüyle yapılırdı. Bu durumda malların fiyatı bir başka mal cinsinden ifâde edilirdi. Şimdi ise, fiyat hemen hemen her zaman en tesirli değiştirme aracı olan para cinsinden ifâde edilmektedir. Para, sâdece fiyatı ifâde etmekle kalmaz. Aynı zamanda ona tesir eder. Para arzının taleple mütenasip olmayan şekilde artması, malların değerlerinde bir düşmeye ve dolayısıyle fiyatların artmasına yol açar. Para arzındaki bir azalış ise bunun tersine etkiler. Piyasadaki para miktarı ile fiyat seviyesi arasındaki alâka, serbest teşebbüse dayanan ekonomilerde, hükümetlerin iktisadi istikrara ulaşmadaki vasıtalardan biri olarak para arzını kullanmalarına yol açmıştır.

FİZİBİLİTE;

Alm. *Wirtschaftlichkeit,* **Fr.** *Faisabilitié, praticabilitie,* **İng.** *Feasibility.* Yatırım kararlarının öncesinde durum değerlemesi. Türkçede "yapılabilirlik" olarak bilinen bu terim, daha ziyade fizibilite etüdü olarak kullanılır. Fonların ve imkanların kullanımını gerektiren hemen her yerde, gelecekte kazanç getirecek bir işe kalkışıldığında, söz konusu olacak yatırımın değer olup olmadığını, ne ölçüde kârlı olabileceğini ortaya koymak için yatırım projesi ile ilgili önemli bütün hususların değerlendirilmesine ihtiyaç duyulur. Bu amaçla yapılan çalışmalara fizibilite çalışması denir. Değerleme sonucunda kârlı bulunan yatırımlar için "fizibil"dir denilir.

Fizibilite çalışması yeni bir yatırım kararı için yapılabileceği gibi, mevcut tesislerin genişletilmesi, yenilenmesi maksadıyla da yapılabilir. Bu çalışmalar bazan bir istek sonucu da gündeme gelir. Yatırım için ihtiyaç duyulacak kredileri ve teşvikleri sağlayacak kamu veya finansman kuruluşları bu işin yapılabilirliğini görmek için bir fizibilite raporu talep ederler. Bu durumda müteşebbis şartlarına uygun bir fizibilite etüdü hazırlamak zorunda kalır.

Bir fizibilite çalışmasında esas îtibâriyle beş ana konuda bilgiler toplanıp bir değerleme yapılmaya çalışılır.

1. Piyasa incelemesi: Üretilmesi düşünülen mal veya hizmetin çeşidini, özelliklerini, muhtemel satış fiyatını, hangi pazarlarda veya pazar dilimlerinde ne kadar satılabileceğini, satış dönemlerini, sağlayacağı ihracat, istihdam, katma değer gibi iktisadî faydaların neler olacağı değerlendirilir. Bu maksatla ayrıntılı piyasa araştırmalarına girişilir.

2. Kuruluş yeri incelemesi: Bir işletmenin iktisadî ve sosyal bakımdan mâliyetinin en az; buna karşılık sağlayacağı faydaların en fazla olması esastır. Bu maksatla, yatırım için en uygun yerin belirlenmesine ihtiyaç duyulur. Hammadde, enerji, işgücü, pazara yakınlık, tabiî şartlar, ulaşım imkanları, gelişme potansiyeli ve daha birçok faktör dikkate alınarak en rasyonel kuruluş yeri tâyine çalışılır.

3. Mâlî inceleme: Fizibilite etüdünün bu bölümünde yatırımın toplam mâliyeti, sâbit ve değişir giderlerinin yapısı, işletme sermâyesi ihtiyaçları, aylar ve yıllar îtibâriyle nakit akışları ve finansman programı, üretime geçtikten sonra nakit akışları, başabaş üretim miktarları ve yatırımın kâra geçiş zamanı gibi hususlar değerlendirilir.

4. Teknolojik inceleme: Üretimde kullanılacak teknik ve teknolojiler ile, alternatif üretim teknikleri ve her tekniğe göre ortaya çıkacak ham ve yardımcı madde ihtiyaçları, bunların gerektirdiği makina ve teçhizât ile, bunlara âit girdi-çıktı analizleri, yerleşme planı, inşaat ve montaj işlerinin nasıl yapılacağı, tedârik kaynakları, istihdam edilecek personelin miktar ve özellikleri gibi hususlar bu bölümde değerlendirilir.

5. Hukukî inceleme: Yatırım projesinin hazırlanma safhasından kuruluş yerinin seçimi, yatırımın gerçekleştirilmesi, işletmenin faaliyete geçip malların pazarlanmasına kadar uyulması gereken kânun, tüzük ve yönetmelikler, yatırım üzerinde yapacağı muhtemel etkiler ve getireceği fırsatlar bakımından değerlendirilir.

Başlıca bu bölümlerden meydana gelen fizibilite etüdü ardından sonuç olumlu (yapılabilir) bulunursa, yatırım için bir ön proje hazırlanır. Daha sonra, kesin proje hâline getirilecek uygulamaya geçilir.

FİZİK;

Alm. *Physik (f),* **Fr.** *Physique (f),* **İng.** *Physics.* Madde, enerji, radyasyon ve bunlarla ilgili olayları inceleyen, olaylar arasındaki münâsebetleri ve tesirleri araştıran, kânunları ortaya koyan ilim dalı.

Enerji, diğer birçok ilim dalının sahasına da girdiğinden, fiziği ilgilendiren alan bâzı konularla sınırlandırılır. Çok eskiden geniş bir alanı içine alacak şekilde tabiî felsefe diye adlandırılan fizik, zamanla gelişerek kimyâ, astronomi, metalurji, meteoroloji ve jeoloji gibi yeni ilim dallarının ortaya çıkmasıyla bugünkü hâline geldi. Takriben 19. yüzyılın sonlarından îtibâren tabiî felsefe yerine fizik kelimesi kullanılmaya başlandı. Fiziğin ilgilendiği saha, devamlı yeni yeni fizik dallarının ortaya çıkmasıyla değişmektedir. Nükleer fizik, yeni gelişmiş fizik dallarından biridir. Yapılan incelemeler, keşifler, tecrübî, (deneye dayanan) ilimlerin temelini meydana getiren fizik ilmine yeni sahalar eklemektedir. Fizik ile diğer tecrübî ilimleri birbirinden ayıran kesin bir sınır yoktur. Birbirlerine yakın olan konularda yeni fizikî kimyâ, meteorolojik fizik, fizikî astronomi veya astrofizik, biyofizik, jeofizik gibi ilim dalları ortaya çıkmıştır.

Fizik, tecrübeye, yâni deneye dayanan bir ilimdir. Aynı şartlar altında aynı netîcenin meydana geldiği benzer olayları bir grup altında toplayıp, sebep ve netice arasındaki münâsebetleri tesbit etmek için çeşitli gözlemler, incelemeler yapılır. Bunların temelinde olayların belirli bir düzen veya prensibe uygun

olarak meydana geldiği kabûl edilir. Fizik ilminin gâyesi bu düzeni keşfetmek, çeşitli olaylar arasında bağıntılar kurmak ve olayların geleceğini tahmin etmektir. Çoğu zaman tabiattaki olayları etkileyen faktörleri sâdece gözlem yapmak sûretiyle bulmak mümkün değildir. Bu durumda bu olaylar laboratuvarda sun'î olarak meydana getirilir, yâni deneyler yapılır. Olayları etkileyen faktörlerin bâzıları sâbit tutulup, bâzıları (genellikle sâdece biri) değiştirilerek ve bu işlem diğer bir faktörü değiştirmek sûretiyle sırayla tekrarlanarak, hangi faktörün hangi netîceyi doğurduğu tesbit edilmeye çalışılır. Deney netîcesinde elde edilen bilgilere göre sebep ve netîce arasında bir bağıntı kurulur. Bâzı durumlarda insanın duyu organlarıyla anlaşılabilir hâle gelir. Bâzı görülmeyen madde veya anlaşılamayan olayların varlığı ise dolaylı yoldan meydana getirdikleri tesirleriyle târif edilerek anlaşılabilir. Ayrıca yapılan deneyler esnâsında çeşitli ölçmeler yapılarak, benzer olayların keşfine ışık tutacak genel kâideler bulunmaya çalışılır. Bunlara rağmen tabiî hâdiselere tesir eden faktörler, bâzan tesbit edilemez ve hayli uzun zamanlar gizli kalır. Bunları açıklamak için hipotez denen tahmînî yorumlar yapılır. Deneylerle bu hipotezlerin doğruluğu devamlı kontrol edilir. Bir hipotezle birçok olayın izah edilmesi neticesinde daha genel olan teorilerin geliştirilmesi mümkün olur. Bir teoriye ters düşen fizikî bir olay bulununca, ya yeni bir teori geliştirilir veya bu teorinin dayandığı hipotezler ilke olarak adlandırılır (Einstein'in izâfiyet ilkesi gibi).

Deneyler netîcesinde elde edilen diğer bir netîce fizik kânunlarıdır. Bunlar, ilkeler gibi genel olmayıp dar bir sahayı ilgilendirirler ve deney esnâsındaki ölçmelerden elde edilir (Joule Kânunu, Ohm Kânunu, Boyle-Mariotte Kânunu vb. gibi). Fizik kânununu ilkelerden ayıran en önemli özellik kânunun deneylere dayanmasıdır. Kânunları ifâde etmek için matematikten önemli ölçüde faydalanılır.

Fizik, târihi gelişimine ve ilgilendiği sahaların değişmesine göre, klasik fizik ve modern fizik diye ikiye ayrılır. Aslında bunların aralarındaki sınırı kesin olarak çizmek mümkün değildir. Fakat 1900'lerden önceki fiziğe, klasik fizik olarak bakılmaktadır. Modern fiziğin de esâsını teşkil eden klasik fiziğin bölümleri mekanik, akustik, ısı, termodinamik, elektrik-magnetizma ve optik olarak sıralanabilir. Bu bölümler de kendi aralarında çeşitli alt bölümlere ayrılabilir. Cisimlerin, sıvıların sükûnet ve hareketini inceleyen mekaniğin; statik, kinetik (kinematik, dinamik), akışkanlar mekaniği (hidrostatik, hidrodinamik, aerodinamik...) gibi bölümleri vardır. Mekanikte en önemli gelişme Sir İsaac Newton'un hareket kânunlarıyla olmuştur. Newton'un bu kânunları günümüzün modern fiziğinin bâzı uygulama alanlarında geçerliliğini kaybetmiştir. Akustik dalı, ses dalgalarının özelliklerini; ısı dalı, sıcaklık, termal genleşme, hal değiştirmeleri, ısı transferi gibi konuları inceleyen birer fizik dalıdır. Termodinamik, ısı enerjisinin diğer enerjilere dönüşümüyle ilgili olayları inceler. Elektrik ve magnetizma önceleri berâber incelenirken sonradan elektrostatik, elektrodinamik ve magnetizma gibi kollara ayrılmıştır. Magnetik alan, elektrik alan, elektrik akımı gibi konularla ilgilenmektedir. Fiziğin diğer bir dalı olan optik ise gözle görülen beyaz ışığın çeşitli özellikleriyle ve bunun pratikteki uygulamalarıyla ilgilenir.

İslâm âlimleri her ilim dalında olduğu gibi, fizik ilminde de yapmış oldukları çalışmalar ve yeni keşifler ile bu ilim dalının ilerlemesine büyük hizmette bulunmuşlardır. Bunlardan biri olan İbn-i Heysem özellikle **"Optik"** ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Bu konuda **Kitâb-ül-Menâzır** adlı eseri meşhurdur. Işığın doğrular boyunca yayıldığını ve aynalarda yansıma kânunlarını keşfetmiştir. Öklid ve Batlemyus'tan beri yanlış olarak bilinen **"Görme"** olayını da doğru olarak açıklamıştır. Öklid ve Batlemyus'tan beri görme olayı, gözden çıkan ışınların eşyâya ulaşarak, gözün eşyâyı algılaması olarak biliniyordu. İbn-i Heysem bu görüşün ilm;î olmadığını, yanlış olduğunu ilk defa savundu ve doğru olan kendi teorisini ortaya koydu. İbn-i Heysem'e göre görme, eşyâdan yansıyarak gelen ışınların göze gelmesi ve gözün arka odak noktasında birleşmesi ve gözün eşyâyı algılamasıdır. İngiliz fizik bilgini RogerBacon ve Alman fizikçi ve astronom Johannes Kepler çalışmalarında **Kitâb-ül-Menâzır**'dan faydalanmışlardır. Yine optik konusunda Kemâleddîn Fârisî'nin **Tenkîh-ül-Menâzır**'ı, Nâsıreddîn Tûsî'nin **Nihâyet-ül-İdrâk** adlı Eserleri mühimdir.

"Mekanik" ve **"Dinamik"** konusunda ise, El-Cezirî'nin **Kitâb fî Ma'rifet il-Hiyâl il-Hendesiyye**'si, Sâbit ibni Kurrâ'nın **Kitâb-ül-Karastinus**'ı Benî Mûsâ kardeşlerin **Kitâb-ül-Hıyâl**'i en önemli eserler arasındadır. Ölçü ve tartı âletleri hakkında en önemli eserleri arasında Bîrûnî'nin **Kitâb-ül-Cevâhir**'i, El-Hâzinî'nin **Kitâb- Mîzân-ül-Hikme**'si çok meşhurdur. Hâzinî'nin **Kitâb Mîzân-ül-Hikme** adlı eseri bize gösteriyor ki, El-Bîrûnî ve Kevdi zamanında Müslüman fizikçiler ve kimyâcılar ister tek bir basit cisimden, ister iki veya daha fazla basit cisimden yapılmış olan kütlelerin, mutlak ağırlık ve özgül ağırlıklarını ölçebiliyorlardı. Saat teknolojisi hakkında en meşhur eser ise, Fahreddîn Rıdvân bin Muhammed es-Sa'atî'nin eseridir.

Son devrin meşhur fizikçisi Einstein tarafından ortaya atılan **İzafiyet** (Relativite) teorisinin esasları asırlar önce büyük fizikçi El-Kindî tarafından ortaya konmuştur. El-Kindî'ye göre zaman mekân ve hareket birbirinden bağımsız değildir. Hepsi birbirine bağlı izâfî şeylerdir. El-Kindî şöyle der: "Zaman ancak hareketle, cisim hareketle, hareket cisimle vardır. O halde aslâ cisim, hareket ve zamandan biri diğerinden önce değildir."

Yine zamanımızda ağırlık kazanan bir teori de maddenin yoğunlaşmış bir enerji olduğudur. Hattâ Einstein, kütlesi **(m)** olan bir maddenin enerjiye dönüşmesi hâlinde açığa çıkacak enerjiyi **(E=mc2)** formülü ile ifâde etmiştir. Burada **(c)** ışık hızıdır. Halbuki tabiattaki her şeyin aslının enerji olduğunu ilk defa Dâvût-ül-Kayserî adındaki İslâm âlimi ortaya koymuştur.

İbn-i Yûnus, fizik ve astronomide zaman tesbiti için önemli olan sarkacı ve bununla ilgili temel esasları, İngiliz fizik bilgini Newton'dan 700 sene kadar önce ortaya koymuştur.

Avrupa, ortaçağ karanlığı içinde yüzerken, İslâm âlimleri insanların hem dünyâ hem de âhırette râhat etmeleri, sonsuz saâdete kavuşmaları için gece-gündüz çalışarak, araştırarak, her ilim dalında binlerce kıymetli kitap yazmışlardır. Daha sonra bu eserler batı dillerine tercüme edilerek Avrupa ilim çevrelerince incelenmiş ve batının ortaçağ karanlığından kurtulmasına sebeb olmuştur. Bu arada batılı fen adamları, İslâm âlimlerinin kitaplarından öğrendikleri pek çok ilmî buluşları kendilerine mâl etmekten de çekinmemişlerdir.

Fizik, kimyâ ve biyoloji gibi fen ilimleri İslâmî ilimlerin bir şubesi olup, Müslümanların bu ilimleri de öğrenmesi farz-ı kifâyedir (Bkz. İlim). Müslümanlar, İslâmiyetin emirlerine sımsıkı sarıldığı zamanlarda her bakımdan ilerlemiş, medeniyette dünyâ milletlerinin en önüne geçmişlerdir.Son asırda İslâm âleminin içine düştüğü ziletin ve gerilemenin asıl sebebi, Müslümanların, İslâmiyetin emirlerine uymakta gevşek davranmalarıdır. Bâzı İslâm düşmanları Müslümanların bugünkü durumunu örnek göstererek gençleri kandırmaya çalışıyor, "İslâmiyet çağdışıdır. İlerlemeye mânidir." diyorlar. Bu sözlerinin tam bir iftira olduğu her geçen gün daha iyi anlaşılmaktadır. İslâmiyetin emrettiği gibi çalışıldığında, Müslümanların yine her bakımdan en önde olacağına şüphe yoktur.

On dokuzuncu yüzyıldan sonra fizikte yapılan çalışmalar netîcesinde bir çok yeni buluşlar olmuş ve modern fiziğin temelleri atılmıştır. Fotoelektrik, elektronik, X ışınları, elektromanyetik dalgalar, gamma ışınları, kuantum teorisi, relativite teorisi, nükleer fizik, kozmik ışınlar modern fiziğin ortaya çıkmasını sağlayan başlıca gelişmelerdir. Çok sür'atli bir şekilde her gün bu gelişmelere bir yenisi eklenmekte ve her devirde değişik bir konu ağırlık kazanmaktadır.

Burada şu noktaya dikkati çekmekte yarar vardır. Fizik ilmi, bir olayın nasıl meydana geldiğini açıklar, sebeb ve sonuç arasındaki bağıntıyı verir. Bu olayın niçin meydana geldiğini açıklamaz. Meselâ kütleler arası çekim olayı ve kânunu, magnetik etkinin varlığı ve nasıl olduğu fizikten öğrenilir. Fakat niçin böyle olduğu fiziksel metodlarla açıklanamaz. Maddenin nasıl davrandığını açıklayan fizik prensipleri, kânunları, bütün varlıkları ve bu düzeni yaratan Allahü teâlâ tarafından konulmuştur. İnsanlar bu prensipleri ortaya çıkarırken yaratıcının, varlığı kendinden olan, her şeyi yoktan var eden, varlıkları her an varlıkta durduran, yarattıklarına hiç bir bakımdan benzemeyen; yer, zaman, doğrultu ve yönden münezzeh, hiç değişmeyen bir varlık olduğunu anlarlar. Tabiî olarak bu varlığın her an diri, her şeyi mutlak mânâda bilici, görücü, duyucu, her şeye gücü yetici ve sonsuz güç sâhibi, dileyici ve dileğini bildirici ve mutlak yaratıcı olduğunu görürler. (Bkz. İmân)

Fizik, kimyâ ve matematikle birlikte mühendislik konularının temelini meydana getirmekle birlikte mühendislikten farklıdır. Fizik, olayların arkasındaki prensiplerin anlaşılmasını amaçlar. Mühendislik ise, bu prensipleri ve malzemeleri kullanarak insanların belirli ihtiyâçlarını karşılamayı gâye edinir.

FİZİK TEDÂVİ;

Alm. *Pysikalische Therapie (f),* **Fr.** *Thérapie (f) physique,* **İng.** *Physical therapy.* Hastalıkların tedâvisinde fizik ajanların (ısı, hareket ışın, elektrik) kullanıldığı bir tıp dalı. Fizik tedâvi, vücudun motor (hareketle ilgili) fonksiyonlarını etkileyen hastalık veya ağrıların tedâvisini, hastaların rehabilitasyonunu (eski hâle getirilmesini) sağlayarak yapan bir uzmanlık dalıdır. Bu sebeple "fizik tedâvi-rehabilitasyon" bilim dalı olarak da adlandırılır. Fizik tedâvi hastaların daha rahat ve verimli bir hayâta dönmesini gâye edinir.

Esas îtibâriyle insan vücudu muhtelif enerji şekillerinin husûle geldiği muazzam bir yapıdır. Bu muazzam yapı içinde meydana gelen fizikî ve kimyevî olaylar, sıcaklık, mekanik hareket gibi neticeler sağlar. Organizmanın kendi içinde meydana gelen bu fizik enerji şekillerinin yanında dışarıdan da fizikî enerjilerin verilmesi ve enerji şekli ve dozuna göre vücutta çeşitli değişikliklerin meydana getirilmesi mümkündür.

Fizik tedâvi vâsıtalarının hemen hepsi, insan vücuduna cilt yoluyla tatbik edilen vâsıtalardır. Derimiz sâdece koruyucu değil, daha birçok vazifesi olan bir organımızdır. İç organların bir kısmı, hemen üzerlerindeki bir kısmı da daha uzak noktalardaki deriyle, sinirleri vâsıtasıyla sıkı bir temas ve münâsebet hâlindedir. Deriden yapılan tesirler ile iç organlarda ortaya çıkan olaylara "revülsiyon" denir. Genel olarak fizik tedâvi, deri ve derialtı dokusunda, damarlarda değişiklikler husûle getirip, metabolizmaya tesir etmek için kullanılır.

Târihin çok eski devirlerinden beri insanlar, fizikî ajanları, hastalıkların tedâvisinde kullanmışlardır. Başlangıçta güneş, tabiî sıcak su kaynakları, torpidobalığının elektrik deşarjları gibi tabiî fizik enerji kaynaklarını tedâvi vâsıtası olarak kullanan insanlar, teknik ilerledikçe yeni fizikî kaynakları hastaların istifâdesine sunmuşlardır. Sun'î fizik vâsıtalarının tedâvi sahasında kullanılmaya başlanmasındaki en mühim âmil, elektrik enerjisinin keşfi ve kullanılmaya başlanmasıdır. Elektriğin hastalıkların tedâvisinde kullanılmaya başlanılması ise 18. yüzyılda Benjamin Franklin tarafından gerçekleştirilmiştir.

Fizik tedâvi bir tıbbî servis olarak Birinci Dünyâ Savaşından sonra gelişti. Bu gelişmeye çocuk felci salgınları ve savaşların sonucunda ortaya çıkan sakatlanmış genç insan yığınları sebep oldu. Daha sonraları fizik tedâvi, kırık, yanık, verem, bel ağrıları, bayılmalar ve sinir harabiyetleri ile de ilgilendi. Fizik tedâvi, ortopedik cerrâhî ile de yakından ilgilidir. Bundan başka hemen her tıp dalında uzmanlaşmış hekimler tarafından fizik tedâvi hastalara sık olarak tavsiye edilmektedir.

Fizik tedâvinin amaçları şöylece özetlenebilir: Ağrının giderilmesi, kuvvet ve hareket gibi fonksiyonların yeniden sağlanması, zarûrî hareketleri yapabilmesi için hastaya gereken eğitimin verilmesi, vücudun çeşitli fonksiyonlarının ölçülmesi. Bu son konudaki testler: Kas kuvveti, eklem hareketlerinin derecesi, soluk alma kapasitesi, kalp fonksiyonlarının ölçülmesi gibi konuları ihtiva eder.

Tedâvi tipleri: Sık kullanılan metodlar şunlardır: Isı, masaj, hareket (egzersiz), elektrik akımı ve fonksiyonel eğitim.

Isı: Genellikle tedâvi edilen bölgede ağrıyı azaltıcı ve dolaşımı tenbih edici etkisi sebebiyle kullanılır. İnfrared lambaları, kısa dalgalı radyasyon veya diatermi akımları, sıcak nemli kompresler, sıcak su, erimiş haldeki parafin mumu veya ultrason (ses ötesi) dalgaları şeklinde uygulanır.

Masaj: Temelde dolaşıma yardımcı olmak, ağrıyı veya kas kasılmalarını (spazmı) azaltmak gâyesiyle uygulanır. Masaj daha çok eller vâsıtasıyla, bâzan da girdaplı su veya mekanik cihazlar vâsıtasıyla yapılır.

Egzersiz: En çok uygulanan tedâvi şeklidir. Bu yolla eklemdeki hareket miktarı arttırılır veya kasın uyumlu bir şekilde hastanın kontrolü altında kasılıp gevşemesi sağlanır. Hareket fizik tedâvi uzmanı tarafından yaptırılır. İyice eğitilen hastalar da düzenli olarak kendi başlarına belli eksersizleri yapabilirler. Pasif denilen başkasının yaptırdığı veya kendisi bir güç harcamadan yapılan hareketler eklemin hareket kâbiliyetini arttırmada yardımcı olabilirler. Bir kasın kuvvetlenmesi lüzum ettiğinde hastaların aktif hareketler yaparak kasları çalıştırmaları gerekmektedir. Çeşitli egzersiz cihazları mevcuttur. Egzersiz tedâvisi eklem hareketini kısıtlayan durumlarda, felçlerde, soluk alma bozukluklarında kullanılır.

Elektrik akımları: Sathî kaslara ciltten düşük akımlar uygulanarak kasılma sağlanabilir. Bu metod zayıflamış kasların alıştırılması ve sinirlerin sağlam olup olmadığını anlamada kullanılır.

Fonksiyonel eğitim: Bu yolla hastanın sakat hâline rağmen rahat ve güvenilir bir hayat sürmesi ve ihtiyaçlarını karşılayabilmesi sağlanır. Bu tip bir eğitim uzun zaman alır. Hastaya sâdece sakat kısımlarını değil, diğer uzuvlarını da kullanmasını gerektiren çeşitli meşguliyetler öğretilir.

FİZİKOKİMYÂ;

Alm. *Pysikalische Chemie (f),* **Fr.** *Physico-chimie (f),* **İng.** *Physical chemistry.* Kimyâsal sistemlerin özelliklerini ve davranışlarını incelemek amacıyla fiziksel teorilerin ve tekniklerin uygulandığı bir bilim dalı. Fizikokimyânın amacı kimyâsal maddelerin ölçülebilen bütün özelliklerini incelemek, ölçüm yapmak için gerekli olan deneylerin metotlarını ve cihazlarını tasarlayıp geliştirmek, yapılan ölçümleri yorumlayıp, matematiksel ifâdelerle verilebilecek bağıntı veya teoriler geliştirmektir.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında fizikokimyâ ayrı bir bilim dalı olduktan sonra saf veya karışım hâlindeki maddelerin incelenmesinde daha gelişmiş matematik metotlar ve ölçme teknikleri kullanılmaya başlanmıştır.

Bugün bu bilim dalı artık eskiden olduğu gibi fizikle kimyâ arasında bir köprü vazîfesini gören katı kurallar olmaktan çıkmış, kendine has metot ve konuları ile organik, inorganik ve biyokimyânın her bölümünde yer almıştır. Maddelerin yapısı ve analizi, bileşiklerin mikro yapılarının incelenmesi, reaksiyonların kademelerinin ortaya çıkarılması fizikokimyânın gelişmesiyle gerçekleşmiştir.

Fizikokimyânın temel ilgi sahaları yüzey kimyâsı ve kolloitler; katalizörler ve reaksiyon kinetiği; fazdengesi, kimyâsal denge ve çözeltiler; kimyâsal termodinamik ve termokimyâ; kristalleşme ve kristal yapı; elektrik ve manyetik özellikler; absorbsiyon (soğurma), emisyon (yayma), yansıtma yâhut manyetik rezonans tayfı ve diğer optik özellikler; fotokimyâ, ışıma kimyâsı, elektrokimyâ ve nükleer kimyâdır.

FİZYOKRATLAR VE FİZYOKRATİZM;

Alm. *Pysiokraten und Physiokratie (f),* **Fr.** *Physiocrates et Physiocratie (f),* **İng.** *Physiocrats and Physiocratism.* Ortaçağ Avrupasında merkantilizmden sonra ortaya çıkan bir fikir hareketi. Teorisyeni Quesnay'dır. Quesnay, 1694-1774 yılları arasında yaşamıştır. Onunla beraber diğer mühim temsilcileri de Victor Riquieti de Mirebeau, Merciere de la Riviere, Dupont de Nemours ve Gournay'dır.

Fizyokratlar, John Locke ve Grotius gibi düşünürlerin de tesiriyle, tabiatın âhengiyle insanların nizâmı arasında uyumsuzluklar bulunduğu, bunun giderilerek tabiî hukuk kurallarının geçerlilik kazanması gerektiğini savunmuşlardır. Onlara göre kâbiliyetler ve vâsıtalar insanların kendisine ve başkasına zarar vermeden, akıl ve vicdanlarına göre serbest olarak kullanılırsa tabiî nizama yaklaşılabilir. İktisâdî hayâta da buna göre yön verilir. İktisâdî nizam kendi kendine bırakılırsa tabiî nizâma ulaşılabilir. Çünkü onun kendine mahsus kâideleri vardır. Bunlara müdâhale etmemek gerekir.

Bu görüşler, fizyokratların "Laissez faire, laissez passer!" (Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler!) sloganını ortaya atmaları sonucunu doğurmuştur. Devlet müdâhalelerinin asgariye indirildiği bir iktisâdî hayatta, tabiî hukuk kâidelerinin geçerlilik kazanabileceğini söylemişlerdir.

Fizyokratlar, Adam Smith liberalizminin de özünü meydana getiren bu sloganla, tabiî nizâma ulaşmak için ekonomide serbest ticâret ve mülkiyet hakkının korunmasına büyük önem vermişlerdir. Ancak bu slogan daha sonra anarşizme, aşırı liberalizme ve sosyalizm gibi reaksiyoner fikir akımlarına da yol açmıştır. Fizyokratlara göre servet ve zenginliklerin kaynağı topraktır, tabiattır. Onların bu düşüncesi büyük ölçüde Fransa'nın 18. yüzyılda içinde bulunduğu şartlardan kaynaklanmıştır. Fransa'da o yıllarda tarımın çok geri oluşu ve bu geri kalmışlıktan kurtulunması gayretleri onlarda bu düşüncenin teşekkül etmesinde büyük bir rol oynamıştır.

Tarımın ön plana alınması ve yüceltilmesi fizyokratların temel özelliklerinden birisidir. Ticâret, sanâyi ve diğer serbest mesleklerin gelişmesini, tarım sektörünün gelişmesine bağlamışlardır. Çünkü bu sektörlerde kullanılan her türlü mal ve hammadde tarım sâyesinde elde edilmektedir. Fizikî mal üretimi, tarım sâyesinde mümkündür. Diğer sektörlerde iktisâdî bir üretim değil, mevcûdun el değiştirmesi olayı vardır. Tarımda bire beş, bire on gibi verim alma imkânı mevcuttur. Bunun için de tarımı, tabiatı ve toprağı zenginliklerin kaynağı olarak kabul etmişlerdir. Fizyokratlar, düşüncelerini ve tahlil metotlarını, soyut ve teorik bir şekilde iktisâdî tablo dedikleri model içinde îzah etmektedirler. Bu tabloda değerin mâhiyetini, iktisâdî sistemdeki dolaşımını ve millî gelirin nasıl bölüşüldüğünü açıklamaktadırlar. Tabloyu Quesnay yayınlamış ve bu, fizyokrat ekolünün en büyük buluşlarından birisi olarak mütâlaa edilmiştir.

Cemiyeti dört kategoriye ayırmaktadırlar: Birinci ve en önemli kategori, toprak sâhipleri, yâni aristokratlardır. İkinci kategori çiftçiler, üçüncü kategori tüccar ve sanatkârlar, dördüncü kategori de işçiler ve köylülerdir.

Fizyokratların iktisâdî düşünceye büyük katkıları olmuştur. Sistemli ve mantıkî bir şekilde teorik tahliller yapmışlardır. Bunları iktisâdî olaylara uygulayarak, bugünkü iktisâd ilminin gelişmesine yardımcı olmuşlardır. Ancak, sanâyî ve ticâreti verimsiz faaliyet alanları olarak görmeleri, düştükleri en büyük hatâlardan birisidir. Aynı fizikî malın sosyal ve mânevî ihtiyaçlar arasında farklı ürünler olarak kabul edilmesini anlayamamışlardır. İktisatla üretimi sâdece fizikî mal hacmiyle ölçmeleri değere materyalist bir gözle bakmaları, iktisâdî düşünce alanında bıraktıkları kötü bir mîrâs olmuştur. Aynı malın, meselâ demirin işlenerek çeşitli âletler ve makinalar ortaya çıkarılmasını, ticârette de fizikî mal üretiminin söz konusu olup, aynı malın toptancıda ve tüketicide değişik iktisâdî kıymetler kazanabilmesini düşünememişlerdir. Kafaları karıştıran aynı hatâlı tahlil ve düşünce tarzının örneklerine Marx'da da rastlanmaktadır.

Sanâyi ve ticâretle uğraşan sosyal kesimleri de, kısır ve verimsiz kesimler olarak kabul etmeleri, hem iktisâdî düşünce hem de sosyal sınıfların dayanışması açısından kötü bir tefrika olmuştur. İktisat politikasında tarımın ön plâna alınması ve akılcı temelleri bulunmayan, tarıma dayalı tek tip bir vergi politikasının savunuculuğunu yapmaları da çok ters ve zararlı sonuçların ortaya çkmasına yol açmıştır. Fransız ihtilâlinin fikrî zeminini hazırlayan birçok düşünce adamı gibi fizyokratlar da iktisâd ilmindeki büyük başarılarına rağmen, sanâyileşmeye zıt nitelikleri olan bir görüşün temsilcileri kabul edilmiştir.

FİZYOLOJİ;

Alm. *Physiology (f),* **Fr.** *Physiologie (f),* **İng.** *Physiology.* Canlının hayâtî fonksiyonlarını ve sistemlerinin işleyişini inceleyen bilim. Fizyoloji; canlılığın, yaşamanın mekanizmalarını, en ince ayrıntılarıyla insan vücûdunda veya canlılarda vukû bulan hâdiselerin esâsına inerek araştırır. Bu sebeple bakteri fizyolojisi, hücre fizyolojisi, insan fizyolojisi ve daha birçok fizyoloji dalları vardır.

İnsan fizyolojisi, insan vücûdunda yer alan fonksiyonların her çeşidini açıklamaya çalışır. Hücrelerde

meydana gelen kimyasal reaksiyonları, sinir sisteminin çalışma şekil ve prensipleri, uyarıların vücut tarafından nasıl alınıp, nasıl değerlendirildiğini, kasların çalışma mekanizmalarını, kanın damarlarda dolaşmasını, dokularda kanın kullanılma özelliklerini, kalbin ve beş duyumuzun nasıl çalıştığını, böbreklerin idrar meydana getirme kâbiliyetini ve vücudun dış şartlarından nasıl etkilendiğini ve bunun gibi daha birçok vücut fonksiyonunun nasıl yapıldığını, hücresel, hattâ moleküler seviyeye inerek araştırıp, gözler önüne sermeye çalışır. Ayrıca atmosferin üst tabakaları ve uzaydaki vücud fonksiyonlarını inceleyen "hava fizyolojisi", su altında meydana gelen değişiklikleri inceleyen "sualtı fizyolojisi" gibi daha ilginç fizyoloji dalları da kurulmuştur.

İnsanoğluna yeryüzünün değişik şartlarında yaşayabilme kâbiliyeti verilmiştir. O, yaşamak ve faaliyet gösterebilmek için gerekli en küçük parçalara kadar donatılmıştır. Çeşit çeşit üstünlüklerle dolu olan, sayısız kimyâsal, fiziksel, elektriksel ve daha ince olayların cereyan ettiği bu muazzam yapının araştırılması, akıl sâhiplerini hayret ve hayranlıkta bırakmakta ve yaratıcının kudretinin bir göstergesi olmaktadır.

Fizyopatoloji: Fizyopatoloji de fizyoloji gibi organizmada meydana gelen hâdiselerin mekanizmalarını inceler. Fizyoloji normal vücudu incelerken, fizyopatoloji çeşitli hastalıkların ortaya çıkışındaki mekanizmaları inceler. Normal mekanizmanın neresinden bozulduğunda hastalığın meydana geldiğini, tâmirinin nereye müdâhale ile mümkün olabileceğini gösterir. Tedâvi açısından oldukça kıymetli olan bu bilim dalı, hastalıkların ortaya çıkışındaki sebepleri bize en iyi şekilde izah eder. Gelişmiş ülkelerde çok önem verilen bu ilmin yurdumuzdaki mütehassısları çok az sayıda olduğundan, Tıp Fakültelerimizin ekserisinde talebelere yeterli bilgi maalesef henüz verilememektedir.

FLAMA;

Alm. *Wimpel (m), Fähnchen (n), Stander (m),* **Fr.** *Fanion (m), flamme (f),* **İng.** *Signal flag; streamer, pennant.* Silâhlı kuvvetlerde, bölük, alay, birlik ve komutanlıklarında birliği tanımak ve haberleşmede kullanmak için yapılan çeşitli renk ve biçimdeki bayrak. Gemilerde milletlerarası kod sinyallerini belirlemek maksadıyla da flamalar kullanılır. Bunlar rakam, özel ve tehlike flamaları olarak çeşitlere ayrılır.

Yavrukurt ve izci gibi kuruluşlar kendine has flama kullanırlar. Oba, yuva, oymak flaması gibi. Flamaların bir yüzünde oymaklarda izci işâreti, yavrularda ise yavrukurt işâreti vardır. Diğer yüzlerinde ise kendilerinin kabul ettikleri renkler ile nereye aid oldukları yazılıdır. Bu iki flamanın da etrafında sırma ve saçak bulunur.

FLAMANKUŞU (Phoenicopterus ruber);

Alm. *Flamingo (m),* **Fr.** *Flamant (m),* **İng.** *Flamingo.* **Familyası:** Flamangiller (Phoenicopteridae). **Yaşadığı yerler:** Tropik bölgelerin acı ve tuzlu su kenarlarında sürüler hâlinde. Türkiye'de de vardır. **Özellikleri:** Uzun pembe bacaklı, perde ayaklı, gövdeleri mekik biçimli, beyaz pembemsi tüylü, ince uzun boyunlu, gagası içe doğru kıvrık ve ucu siyahtır. **Çeşitleri:** Avrupa, Afrika, Şili, Amerika flamanı gibi türleri vardır.

Tropik bölgelerin, acı ve tuzlu göl, bataklık ve sığ okyanus kıyılarında sürüler hâlinde yaşayan bir su kuşu. "Flamingo" da denir. Uzun boyunlarının "S" gibi kıvrık oluşu tipiktir. Çamurdan yapılmış 15-45 cm yükseklikte kesik koni şeklindeki yuvaları ilgi çekicidir. Koloni hâlinde kuluçkaya yatar, beslenir ve göç ederler. Beyaz pembemsi tüylü, kanat uçları siyah, bacakları ince uzun, pembe ve parmakları perdelidir. Pembe gagalarının ucu içe kıvrık ve siyahtır. Kenarları sık tüylü olup, çamur ve suyu süzerek besinleri ayıklar, gaga içine alıkoyar.

Flamanlar, ördekler gibi suyun çamurlu diplerindeki organik besin, yumuşakça, kabuklu ve küçük balıklarla beslenir. Tüy, bacak ve gagalarının tatlı pembe rengi, yedikleri kırmızı karideslerden meydana gelir. Gaga içinin üst ve alt yüzeylerinde, küçük canlıları ayıklamaya yarayan kemiksi plakalardan meydana gelen bir filitre sistemi vardır. Gaga ucu içe kıvrık olduğundan suya soktuğunda üst ucu alta, altı üste gelir. İleri-geri hareketli pistonlu dilleriyle suyu emer ve kısa bir süre sonra dışarı püskürtür. Kemiksi plaklarda kalan planktonlar yutulur. Suyu emip dışarı atmaları yarım sâniye içinde gerçekleşir. Bunu düzenli filitre sistemleriyle gerçekleştirirler. Filitre sistemi flaman türlerinde farklılıklar gösterir. Daha teferruatlı filitre sistemli olanlar yalnızca su yüzeyine yakın yosunlar, kurtçuklar ve benzerleriyle besinlerini temin ederler. Her birey filitre sistemine uygun belirli bir derinlikteki organizmalarla beslenir. Küçük flaman kuşları, su yüzeyindeki canlılarla, büyükler ise çamur içindekilerle beslenirler.

Geniş, perdeli ayakları sâyesinde, dengesini bozmadan saatlerce tek ayak üstünde dikilerek dinlenir. Bu hareketiyle vücut ısı kaybını da azaltmış olur. Uçarken boyunlarını ileri, bacaklarını geri uzattıklarından havada süzülen bir oku andırırlar. Dünyâda 5 milyon civârında olup, bunun 3,5 milyonu

Afrika'da yaşar. Geri kalanı Güney Avrupa, Asya, Amerika'da bulunur. Pembe flaman (P. ruber) Akdeniz bölgesinde ve Orta Asya'da boldur. Fransa'nın Camargue bölgesi ile Güney İspanya'da kuluçkaya yatan koloni merkezleri vardır. Türkiye'de de Sultansazlığında (İznik), Van ve Tuz gölleri ile Büyük Menderes, Seyhan, Ceyhan ve Göksu nehir deltalarında flamingo sürülerine rastlanır. Avrupa ve Türkiye'de yaşayanlar kışın Afrika'ya göç ederler.

Yırtıcı kuşlara av olmamak için geceleri uçarlar. Savunmasız olduklarından ıssız bölgelerde ürerler. Her dişi, konik yuvasına birer yumurta yumurtlar. Eşler sıra ile kuluçkaya yatar. 30-32 günde yavru çıkar. Ördek iriliğinde olan yavrular, gri renklidir. İki aylık olana kadar anne ve babaları tarafından beslenir. 100 günlük olunca uçarak ayrı topluluklar kurarlar. Düzenli üremeleri yoktur. Her yıl veya 3-4 yılda bir kere yumurtlayanları da vardır. Eski Romalı zenginler, flamankuşlarını çoğaltarak deniz kıyısındaki villalarında beslerlerdi. Günümüzde flaman sürüleri avcılar tarafından rastgele avlandığından günden güne tükenmektedir.

FLAMİNGO (Bkz. Flamankuşu)

FLAŞ LAMBASI;

Alm. *Blitzlicht (n), Blitzlampe (f), Blitzer (m),* **Fr.** *Lampe-éclair (f), flash (m),* **İng.** *Flashlight.* Yüksek yoğunlukta ve güneş ışığı renginde ışık veren ve fotoğrafçılıkta kullanılan ışık kaynağı. Amatör ve profesyonel fotoğrafçılar tarafından yaygın olarak kullanılır. Bu tür lambalar çok kullanışlıdır ve iyi sonuç verirler.

İlk defa 1930'da ticârî olarak piyasaya arz edilmiştir. Bir cam lamba ve içinde tungsten flaman, zirkonyum tozu ve ince alüminyum tel bulunmaktaydı. Lambanın içinde saf oksijen vardır. Çalışma sırasında elektrik akımı flamanı ısıtır ve o da zirkonyum tozunu ateşler. Bundan sonra alüminyum tel ateşlenir. Işık âni olup, 0,02 saniye devam eder. Yanma olduğu için lamba tek bir defa kullanılır.

Bu tür lamba, fotoğraf makinasına takılı olarak kullanılır. Uygun sonuç almak için, lambadan fotoğraf çekilecek cisme olan mesâfeye ve objektif açıklığına dikkat etmek gerekir. Lambanın ateşlenmesi objektifin açılması ile aynı zamanlı olması, en yoğun ışığın objektif açıkken ortaya çıkması yönünden önemlidir.

Elektronik flaş tüpü İkinci Dünyâ Savaşında önem kazanmış ve iki elektrodlu cam veya kuvars tüpden ibârettir. Tüpün içinde xenon veya benzeri gaz vardır. Yüksek voltajın âni uygulanması sonucu tüp içindeki gaz iyonize olur ve daha sonra iyonize gazdan geçen elektrik akımı, flaş ışık meydana getirir. Devam süresi 0,001 ile 0,000001 saniye arasındadır. Elektronik flaş tüpü binlerce defa tekrar kullanılabilir.

FLEMİNG, Alexander;

penisilini bulan bakteriyolog. 1881-1955 yılları arasında yaşayan Fleming İngiltere'de bakteriyoloji profesörüydü.

Londra'da hastahânede bulunduğu 1924-1948 yılları arasında ilmî çalışmalarda bulundu. 1927 yılında başlayarak penicillium cinsi içinde bir küfün özellikleri üzerinde incelemeler yaptı. Çıbanlara sebeb olan bakterilerin üretilmesi sırasında havadan gelen bâzı sporların saf kültürü mavi-yeşil renkli bir küf lekesi gibi çevrelediğini ve bakterileri öldürdüğünü tesbit etti. Aynı sene penicillium üzerindeki bakteriyolojik tetkiklerini bitirmesine rağmen maddeyi üretmek için maddî imkânı olmadığından 1939 yılına kadar bekledi. Sir Howart Florey, Ernest Boris Chain adlı bilginler kendisine yardımda bulundular ve beraberce penisilinin formolojik ve klinik çalışmalarını Oxford Okulunda bitirdiler. Böylece sınâî olarak penisilinin üretimi Amerika'da başladı. İki arkadaşı ile birlikte 1945 yılında Nobel tıp armağanını kazandı. Başlıca eseri **Penisilinin Tatbikatta Kullanılması** adlı kitabıdır.

FLORESANS;

Alm. *Fluoreszenz (f),* **Fr.** *Fluorecence (f),* **İng.** *Fluorescence.* Floresans maddeler denilen bir takım cisimler üzerine gelen belli dalga boyundaki ışık ışınlarının, başka dalga boyundaki ışık ışınları hâlinde yansıması olayı. Floresans ve fosforesans olayları lüminesans olaylarındandır. Floresans maddelere örnek olarak çinko silikat, çinko berilyum silikat, kadmiyum silikat, kadmiyum borat, magnezyum volfromat ve kadmiyum volfromat bileşikleri verilebilir.

Dalga boylarının değişmesi, ışık ışınları kesildikten sonra da sürerse, bu olaya da fosforesans denir.

Floresans olayından faydalanarak floresan lambalar yapılmıştır. Bunlar yüksek miktarda morötesi ışın veren alçak basınçlı civa buharlı lambalardır. Böyle bir lambanın iç cidarına floresan bir madde sürüldüğü zaman, morötesi ışınlar foto-lüminesan ışınlama ile görülebilir ışınlara çevrilirler.

Floresan lambalar genel olarak yüksek ve alçak gerilimli olmak üzere ikiye ayrılır. Yüksek gerilimli floresan lambalar soğuk elektrotlu olup, metre başına 600 voltluk gerilime ihtiyaç gösterirler. Daha çok iç aydınlatmada, floresans lambalı avize imaline elverişlidirler.

Alçak gerilimli floresan lambalar sıcak elektrotlu olup, 110 veya 220 voltluk şebeke gerilimlerinde kullanılırlar. Yaygın olarak kullandığımız bu lambalarda tüp boyları, 40 ilâ 120 cm ve lamba güçleri 10 ile 40 watt arasındadır. 220 voltluk tüpün tutuşma gerilimi aşağı yukarı 300 volttur. Bu sebeple balast ve starter dediğimiz elemanlar lamba bağlantısına ilave edilir.

Floresan lambalar, çok alçak basınçlı civa buharında elektriksel boşalma yaparak ışık verirler. Cam tüpün iç yüzüne floresans bir bileşik sürülür. Bu tabaka tüpün içinde meydana gelen morötesi ışınları ışığa çevirir. Cam tüpün çalışması tüpün her iki tarafına takılan birer elektrotla sağlanır. Elektrotların birer ucu starter denilen anahtara bağlıdır. Bu şekilde floresan lambalar, diğer lambalardan daha fazla ışık vermelerine karşılık daha karmaşık bir çalışma yapısı gösterirler.

Cam tüpün içinde floresan bileşikten başka argon gazı ile civa buharı bulunur. Ayrıca tüpün içine sürülen kalsiyum tungstat mavi, magnezyum tungstat mavi-beyaz, çinko silikat yeşil, kadmiyum borat ise pembe ışık vermesini sağlar.

Daha küçük güçlü, dolayısıyla daha az elektrik enerjisi harcayan bir floresan ampulle daha büyük güçlü normal ampülün verdiği ışık elde edilebilir. Ömürleri de uzun olduğundan daha ekonomiktirler.

FLOROSKOPİ;

Alm. *Fluoroscopie,* **Fr.** *Fluoroscopie,* **İng.** *Fluoroscopy.* X ışınlarını direk olarak görüntüye çevirme tekniği. Kullanılan cihazlara ise floroskop denir. Normalde X ışınları bir fotoğraf filminden geçirildikten sonra görünür hâle gelmektedir. Fakat floroskopi tekniğinde filim yerine floresan bir ekran kullanılmakta ve görüntü devamlı olarak tâkip edilebilmektedir. Bu ekranda bâzı kimyevî maddeler vâsıtasıyla X ışınları devamlı görüntüye çevrilir. Sistemin bir mahzuru, röntgen çekilirken hastanın devamlı X ışınına mâruz kalmasından dolayı rahatsızlık verebilmesidir. Diğer bir mahzuru görüntünün zayıf olmasıdır. Fakat bu televizyon kamerasıyla giderilebilmektedir.

Tıp, sanâyi ve araştırma olmak üzere üç kullanım sahası vardır. Tıpta özellikle veremin erken teşhisinde kullanılır. Endüstride metal ürünlerin çatlak kontrolü, hava alanlarında bagaj kontrolü ticari uygulama sahalarındandır. En çok kullanıldığı saha ise araştırma-geliştirme faaliyetleridir. Çalışan bir motor, türbin veya silâhın içinde cereyan eden hareketlerin tâkibi bu teknik sâyesinde mümkün olabilmektedir. Diğer bir uygulama konusu erimiş metalin kum kalıba dökümü yapılırken metalin akışını tâkip etmektir. Böylece metalin kalıp boşluklarına dolup dolmadığı kontrol edilebilmektedir.

FLORYA (Chloris chloris);

Alm. *Grünling (m),* **Fr.** *Verdier (d'Europe) (m),* **İng.** *Greenfinch.* **Familyası:** İspinozgiller (Fringillidae). **Yaşadığı yerler:** Avrupa, Asya ve Afrika'nın ılıman bölgelerinin bağ, fundalık ve seyrek ağaçlı tarla ve çayırlarında. Türkiye'de de vardır. **Özellikleri:** Konik gagalı, ötücü bir kuş. Tüyleri kirli yeşil ve sarı renklidir. **Ömrü:** 25-35 yıl. **Çeşitleri:** Yurdumuzda 4 çeşidi vardır.

Serçe iriliğinde, güzel ötücü bir kuş. Sesi için kafeste de beslenir. "Yelvekuşu" olarak da bilinir. Kısa konik gagalı, hafif çatal kuyrukludur. Hâkim renk, zeytin sarısı-yeşildir. Kanat ve kuyruk uçları parlak sarı beneklidir. Karnı limon sarısıdır. Dişilerin rengi kahvemsi griye çalar.

Böcek, tâne, tohum, filiz ve tomurcuk yerler. Yağlı tohumlara düşkündürler. Ilıman bölgelerin bağ ve fundalıklarında yaşar. Sık ormanlara pek girmez. Tombulluğuna rağmen, hızlı uçucudur. Yuvasını bağ kütüğünün diplerinde veya ağaçlara yapar.

Dişi, kuzey enlemlerde yılda bir, başka yerlerde iki kez 4-6 yumurta yumurtlar. 12-14 gün kuluçkaya yatar. Bu sürede erkeği tarafından beslenir. Yumurtadan çıkan yavrular, eşler tarafından birlikte beslenir. Yavrular 14. gün yuvayı terk ederler.

Kalıcı olanları olmakla berâber, çoğu kışı geçirmek için sonbaharda Afrika'ya sürüler hâlinde göç ederler. Doğu ve Güneydoğu Anadolu yörelerinin dışında Türkiye'de her tarafta görülürler. Kolayca kafes hayâtına alışırlar.

FLUOR;

Alm. *Fluor (n),* **Fr.** *Fluor (m),* **İng.** *Fluorine.* Sembolü F olan, reaksiyon verme kâbiliyeti oldukça yüksek bir kimyâsal element.

Özellikleri: Çürütme özelliği yüksek, zehirli, soluk sarı renkli, keskin kokulu gazdır. Peryodik cetvelde 7A grubunda bulunur. Halojenler sınıfının en küçük üyesidir. Atom numarası 9, atom ağırlığı

18,9984'tür. Serbest haldeyken iki atomlu moleküler yapıya sâhib olup, formülü F_2 dir. Molekül ağırlığı 37,9968'dir. -219,62°C'da erir ve -188,14°C'de kaynar.

Fluor, elektron alma arzusu (elektronegativite) en büyük olan elementtir. Bâzı soy gazlar hâriç, bütün elementlerle birleşir. Oksijen ile verdiği bileşiklerde oksijen (+) değerlikli olur ki bu da fluorun elektron ilgisinin büyüklüğünü göstermektedir. Fluor atomunun çapı küçük olduğu için, bu derece elektron ilgisine sâhiptir. Bunun sonucu olarak da birleştiği diğer elementleri alabileceği en yüksek değerliğe çıkartır.

Bulunuşu: Fluor tabiatta bileşikler hâlinde olup, serbest halde bulunmaz. Tabiattaki elementlerin çokluğu bakımından on üçüncüdür. Başlıca fluor kaynağı CaF_2 (fluorspat), Na_3AlF_6 (buztaşı, kriyolit) ve $CaF_2Ca_3(PO_4)_2$ (fluorapatit)dir. Kriyolit ekonomik çapta Grönland'da bulunur. Fakat fluorspat dünyâda çok geniş alana yayılmış haldedir.

Fluorapatit % 3,8 oranında fluor ihtivâ eder ve fosfatlı kayalarda bol miktarda bulunur. Bu kaynak dünyânın en zengin fluor deposudur. Fluor suda milyonda 0,1-7 oranında bulunur.

Elde edilişi: Fluor ilk olarak 1886 yılında potasyum fluorür çözeltisinin ve susuz hidrojen fluorürün elektrolizinden elde edildi. Bugün de elektroliz metodu ile elde edilir.

Kullanılışı: Fluorun element hâlinde kullanılma alanı pek yoktur. Fakat fluordan başlayarak elde edilen bileşikler birçok alanda kullanılmaktadır. Meselâ organik fluor bileşikleri soğutma teknolojisinde önemli yer tutmaktadır.

Bileşikleri: Fluor oldukça aktif olduğundan, normal sıcaklıkta birçok metal ile fluorür bileşiklerini verir. Yalnız alüminyum, bakır ve nikel gibi metallerle meydana getirdiği fluorür bileşikleri, metal üzerinde bir film meydana getirir ki, bu film koruyucu bir tabaka özelliği gösterir.

Fluorun en önemli bileşiklerinden biri hidrojen fluorürdür. Formülü HF olup elementlerinden elde edildiği gibi, fluorür bileşiklerinden de elde edilir. Susuz veya çözelti hâlinde kullanılır. Sulu çözeltisine fluorür asidi denir. Susuz hidrojen fluorür, petrol sanâyiinde yakıtların oktan oranını ayarlamak için katalizör olarak kullanılır. Ayrıca diğer fluorürlerin elde edilmesinde kullanılır. Cama etki eden tek asit olup, cam üzerine yazı yazmada kullanılır.

Fluor kendinin de dâhil olduğu halojen grubu elementleri ile reaksiyon verir. Bunları (+) değerlikli yaparken kendisi (-) değerliklidir. Bu bileşiklerden bâzıları, ClF_3, ClF_5, BrF_3, IF_5 ve IF_7 dir. Ayrıca son zamanlarda oksijen ile bileşikleri de elde edilmiştir (OF_2, O_2F_2, O_3F_2 ve O_4F_2 gibi).

Anorganik bileşiklerinden en önemlisi uranyum ile meydana getirdiği uranyum hekzafluorürdür (UF_6). Bu bileşiğinden ve gazların diffüzyonu işleminden faydalanarak nükleer enerjide kullanılan uranyum 235 izotopu saflaştırılır. Sülfür hekzafluorür, formülü SF_6 olup, kimyâca inert, zehirsiz, renksiz bir gazdır. Fevkalâde bir gaz izolatör olup, yüksek gerilim cihazlarında kullanılır.

Antimon fluorürler (SbF_3, SbF_5), bor trifluorür (BF_3), kükürt tetrafluorür (SF_4) ve halojenfluorürler, organik fluorür bileşiklerini elde etmek için fluorlandırma vâsıtası olarak kullanılır. Fluor organik bileşiklerle (karbon tetrafluorür CF_4) hâriç şiddetli reaksiyon verir. Reaksiyon şartlarını kontrol ederek ve azot gibi inert bir gaz ile seyreltilerek sâdece karbon ve fluor ihtivâ eden organik bileşikler elde etmek mümkündür. CF_4 ve C_7F_{16} gibi hidrokarbon benzerleri elde edilmiştir.

Organik bileşiklerinin çoğu susuz hidrojen fluorürden ve anorganik fluorürlerden elde edilir. Organik fluorür bileşiklerinin en önemlilerinden bâzısı, soğutmada kullanılan diklor difluor metan (CF_2Cl_2) ve plastik teflon îmâlâtında kullanılan tetrafluor etilen (C_2F_4)dir. Bundan başka halkalı yapıdaki C_4F_8 aerosol püskürtücü olarak, CF_3Br ve CF_2Br yangın söndürme cihazlarında kullanılmaları bakımından önemlidir.

Fluorun biyolojk önemi: Vücudun diş ve kemik gibi bazı dokularında fluor elementinin yeterince depolanmaması hâlinde fluor eksikliği tâbir edilen bir takım rahatsızlıklar doğar. Yapılan bâzı incelemeler çürümüş bir dişteki fluor miktarının sağlam dişteki ne göre düşük olduğunu göstermiştir. Ayrıca çocuklarda raşitizm hastalığının fluor eksikliği durumunda daha çok ortaya çıktığı ifade edilmektedir.

Vücudun ihtiyacı olan fluor miktarı içme sularında mevcuttur. İçme suları ve yiyeceklerle alınan fluorür miktarı ihtiyaç duyulan seviyededir. Ayrıca fluorürlerin ağızdan çok fazla miktarda alınması da fluor zehirlenmesine yol açar. Fluor ihtiva eden sanâyilerde çalışan işçilerde kronik fluor zehirlenmesi görülebilir.

Alm. *Phobie,* **İng.** *Phobie,* **Fr.** *Phobia.* Belli nesne veya şartlardan ferdin kaçmasına sebeb olan ve kaçılamadığında şiddetli heyecâna, bütün bedenin irkilmesine, bir fâcianın gelmekte olduğunu hissetmeye, derin bunalım ve depresyona, kalp çarpıntısı, tam bir halsizlik, terleme ve diğer heyecan belirtilerine sebeb olan bir hâl.

Korkulan nesne ve şartlara göre isimler verilmiştir.Meselâ kapalı yerler korkusu (klostrofobi), açık alanlar korkusu (agorafobi), yüksek yerlerden korku (akrofobi) vardır. Yaşanmış korkulu hâdiseler sonradan fobilere sebeb olabilirlerse de, korkulan şeyin üstüne gitmek korkuyu azaltmakta, kaçmak ise korkuyu arttırmaktadır. Bu prensip tedâvide kullanılmaktadır. Ayrıca heyecan yatıştırıcı ilâçlarla da tedâvisine çalışılmaktadır.

FOK BALIKLARI (Phocidae-Monachiae);

Alm. *Robben, Seehunde (f),* **Fr.** *Phoques pl.,* **İng.** *Seals.* **Familyası:** Fokgiller (Phocidae), (Monachiae). **Yaşadığı yerler:** Kuzey Kutbu, Atlantik ve Pasifik okyanusları, Marmara ve Akdeniz'de de vardır. **Özellikleri:** Yüzgeç ayaklı etcil memeliler, 90 kilogramdan 40 tona kadar değişen çeşitleri vardır. Gri fok iki metre, deniz fili altı metre uzunluktadır. **Ömrü:** 25-30 yıl. **Çeşitleri:** On sekiz türü bilinmektedir.

Hem denizlerde hem karalarda yaşayan yüzgeç ayaklı etcil memeliler. "Denizköpeğigiller" veya "ayıbalığı" olarak da bilinirler. Yuvarlak başlı, iri gözlü, dudakları sert ve iri kıllarla örtülüdür. Gerçek fokların (Phocidae familyası türlerinin) dış kulakları yoktur. Ön ve arka ayakları yüzgeç şeklindedir, tabanları kıllıdır. Akciğerleriyle solunum yaparlar. Derilerinin altında kendilerini soğuktan koruyan özel bir yağ dokusu bulunur. Derileri yağlı kıllarla kaplı olduğu için ıslanmazlar.

Fok balıkları iki familyadan meydana gelir. İlk grubu meydana getiren Phocidae familyasına âit olan fok balıkları, Kuzey Yarımkürede yaşarlar. Bu gruba Sibirya foku, Baykal foku, sakallı fok, halkalı fok balığı cinsleri girer. Bunlar gerçek foklardır.

İkinci grubu meydana getiren Monachiae familyasına, denizfili, denizleoparı girer. Bu iki familya arasında kafa ve iskelet yapısı bakımından fark vardır. Phocidae familyasına giren fokların ayak uzunlukları birbirlerine eşit olup hem ön, hem de arka ayakları kuvvetlidir. Bu ayaklarda kuvvetli tırnaklar bulunur. Yuvarlak başlı, kısa boyunlu, vücutları tüylü hayvanlardır.

Monachiae familyasındaki fok balıklarının ise arka ayaklarının boyu biraz farklı olup, parmaklarında zayıf tırnaklar bulunur. Fok balıkları açık denizlerdeki buz dağları üzerinde, fiyordlarda, koy ve körfezlerde yaşarlar. Dinlenmek, uyumak ve kıl değiştirmek için karalara çıkarlar. Arka yüzgeç ayakları geriye dönük olduğundan bunları yalnız yüzmek için kullanırlar. Karada kullanamadıklarından yürüyemez, böğürleri üzerinde sürünürler.

Bugün tropik, ılıman ve kutup bölgesinde yaşayan 18 kadar fok türü bilinmektedir. Fillandiya'da Saimaa ve Lodoga göllerinde olduğu gibi, tatlı suda yaşayan nâdir çeşitleri de vardır. Tatlı suda yaşayanları en çok Baykal Gölünde bulunur. Su içerisinde çeşitli hareketler yapabilen foklar, küçük balık ve deniz yumuşakçalarıyla beslenirler.

Açık denizlerde yaşayan halkalı fok balıkları, 1.40 m boyunda, 90 kg ağırlığındadır. Genellikle açık gri olan rengi üzerinde, koyu halkalar bulunur. Denizfili olarak bilinen fok türü de Güney Denizinde yaşar. Boyları 6-7 m'ye varan erkeklerinin ağırlığı 2-3 tonu bulur. Burunları da 30-40 cm'lik bir hortum şeklindedir. Dişiler ise daha küçük ve hortumsuzdur. Kuzey kutbunda yaşayan Sakallı fokların boyu, 2-3 m olup, yaklaşık 270 kg ağırlığındadır.

Fok balıkları, üreme zamanları karaya çıkarak koloni toplulukları meydana getirirler. Erkekler zaman zaman çıkardıkları böğürme sesleriyle dişilerine yaklaşan yabancı erkekleri uyarırlar. Erkek foklar, çok kıskançtır. Bu yüzden birbirleriyle zaman zaman çok şiddetli kavgalar yaparlar. Çoğunlukla ilkbaharda yavrularlar. Doğumdan önce anne olacak fok balığı karda sâdece hava deliği kalacak şekilde kendine bir yuva yapar. Nisan başında dünyâya gelen yavru fok, 60 cm boyunda, 4.5 kg ağırlığındadır. Bu yavrunun vücudu, genellikle uzun beyaz tüylerle kaplıdır. Bu uzun tüyler, üç hafta sonra yerini kısa tüylere bırakır. Yavrular üç ay boyunca anne sütü ile beslenir. Bu süt % 50 yağlıdır. İki yaşında erginleşirler. Fok balıkları 20-30 yıl kadar yaşarlar.

Yüzgeçayaklılar alt takımının irikulaklıgiller (Otariidae) familyasına giren denizaslanları ve denizayıları foklarla bâzan karıştırılır. Denizaslanının küçük dış kulakları bulunmasına rağmen, fokta dış kulak yoktur. Başka bir fark da; denizaslanı ve denizayıları karada dört ayağını da kullanır. Arka yüzgeç ayaklarını öne çevirerek yeri iter, fok ise çeviremez. Yumuşak ve ipek gibi olan kürkleri için acımasızca avlanan denizayılarına "kulaklı foklar" da denir. Eşleşme, sürüler hâlinde, kayalık adalarda ve kıyılarda olur. Dokuz ay kadar sonra, yavrular karada doğar. 40-50 dişilik haremleri olan fok ve denizaslanları

vardır.

Fokların bâzıları 400 m derine dalıp, ortalama 20 dakika, en fazla 40 dakika su altında kalabilirler. Suda, burun deliklerini sıkıca kaparlar. Fokların en büyük düşmanı, kâtil balina, kutup ayısı, kutup tilkileri ve avcılardır. Eskimolar tarafından avlanan fok balıklarının kürkleri elbise, çanta, çadır yapımında kullanılır. Yağı ise fener ve lambalarda yakılır. Genç fokların eti ise yiyecek olarak kullanılır. Kutup ayısı gibi memeli hayvanlarda olduğu gibi, fok balıklarında da çok miktarda A vitamini vardır.

Rahatça ehlileştirilir. Sirklerde kullanılan ve çok miktarda avlanan fokların nesilleri tükenmek üzere olduğundan, çıkarılan kânunlarla nesilleri korunmaya çalışılmaktadır. Bu kânunlar, azalan fok sayısının artmasına sebeb olmuştur. Yurdumuzda Ayı balığı olarak bilinir.

FOLKLOR;

Alm. *Folklore, Volkskunde (f),* **Fr.** *Folklore (m),* **İng.** *Folklore.* Halk bilimi. Halkıyât. Giyim kuşamdan halk oyunlarına kadar, halka âit her şeyi içine alır. Çeşitli dalları vardır. Örf ve âdetler, bölgelere mahsus mahallî kıyâfetler, eğlence şekilleri, oyunlar, görgü kâide ve kuralları, sözlü halk edebiyâtı eserlerinin hepsi folklorun ayrı ayrı dallarıdır. Folklor kelimesini ilk defâ 1846'da İngiliz William J.Thoms kullanmıştır. Kelime İngilizcede halk bilimi demektir. Türkiye'de bu konuya ilk temas eden ve folklorun karşılığı olan halkıyât terimini kullanan Ziyâ Gökalp'tır. Bunu Fuâd Köprülü tâkib etmiştir. Folklor İngilizce folk (halk), lore(ilim) kelimelerinin birleşimidir. Rızâ Tevfik bunun yerine "hikmet-i avâm" tâbirini kullanmıştır. "Halk oyunları", "halk bilimi" gibi tâbirleri de kullanmasına rağmen bunlar pek tutunamamıştır.
Türk folkloru, folklorun kaynakları ve dalları bakımından dünyânın en zengin örneklerinden biridir. Göçebe medeniyetinden yerleşik hayat özelliklerine, köy-kasaba-şehir örf ve âdetlerine, sayılamayacak kadar çok çeşitli ve ihtimam gösterilmiş, bilhassa kadın kıyâfetlerine, hepsinin özünde dürüstlük, samimiyet ve terbiye bulunan görgü kurallarına kadar her şey, Türk folklorunda bol bol bulunur. Ancak son yıllarda çeşitli sosyal, ekonomik ve diğer sebeplerle herbiri büyük bir hızla kaybolmakta, unutulup gitmektedir.

Son yıllarda devlet eliyle başlatılan ve bâzı kültür çevrelerinde ciddiyetle ele alınan Türk folklorunu araştırma ve yaşatma çalışmaları, kısmen de olsa başarı sağlamıştır. Böylece Türk folklorunun güzel unsurları göçüp giden nineler ve dedelerle birlikte yok olmaktan kurtarılmak istenmektedir.

Türk folklorunun en zengin dallarından biri, sâhibi bilinmeyen "şifâhî" yâni "sözlü halk edebiyâtı" mahsulleridir. Bu, "folklor edebiyâtı" olarak da bilinir. Halk hikâyeleri, masallar, efsâneler, fıkralar, bilmeceler, ninniler, menkıbeler, atasözleri, deyimler, mâni ve türküler buna dâhildir. Bunları ilk defâ söyleyen kişinin ismi bilinmediği gibi, zamanla dilden dile geçerken nakledenlerin duygu, düşünce ve fikirlerinin de ilâvesiyle, halkın ortak malı hâline geldiği için, anonim olan bu türler folklor edebiyâtının içine alınmışlardır. Yazarı belli olanlar, halk edebiyâtının diğer bölümüne girer.

Bu edebiyâtın özelliği; halkın özünü, samîmi duygu ve düşüncelerini, güzel veya tenkid edilebilecek taraflarını olduğu gibi göstermesidir. Folklor edebiyâtında bir mısra, bir kıt'a, bir bilmece halk hayâtının, seviye ve tarzının, hasret ve arzularının, değer hükümlerinin ve hayâtı anlamanın açıkça göstergesi olabilir. Ancak bu husus folklor bilimcileri tarafından kesin bir bilgiden ziyâde bir ipucu olarak değerlendirilir.

Folklor edebiyâtı eserlerinin göründüğünden daha fazla faydası vardır. Bunlar halk ve nesiller arasında gizli ve yaşayan bir köprü kurarlar. Böylece cemiyette içtimâî (sosyal) bir tesânüd (yardımlaşma) sağlanır. Fertlerin ve grupların eğitiminde de büyük faydalar sağlar. Bir hikmetli söz, büyük âlim ve evliyâların nasîhatleri çok defâ bir kıt'a, bir mâni, bir hikâye şeklinde halk arasında yaşar. Ondan alınan ibret ve çıkarılan ders, kişilerin düşünce, inanç ve davranışlarını düzeltmede tesirli olur. Uzmanlar, Türk folklor edebiyâtının pekçok eserinde bir âyet-i kerîme, bir hadîs-i şerîf, bir din büyüğünün sözü, bir âlimin nasîhatinin halk diliyle ve halk anlayışıyla söylenmiş şekli olduğunu görmüşlerdir. Ancak bunların arasına maksatlı veya bilmeden yabancı din ve kültürlere âit unsurların karıştığı da bir gerçektir. Bu kısımdan olanlar, esâsen diğerleriyle çatışmakta ve bunlar kadar yaygınlaşamamaktadır.

Orhun Âbideleri, Yûsuf Has Hâcib'in **Kutadgu Bilig'**i, Kaşgarlı Mahmûd'un **Dîvânü Lügati't-Türk** ile **Dede Korkut Hikâyeleri,** İbn-i Battûta'nın **Seyâhatnâme'**si, **Bâbürnâme,** Evliyâ Çelebi'nin **Seyâhatnâme'**si yanında daha pekçok eser ve halk şâirlerinin ortaya koyduğu mahsûller Türk folklorunun kaynaklarını meydana getirir. Bunlardan başka folklora kaynak olacak birçok derleme eserler de ortaya konmuştur.

Türk folkloru üzerinde ilk çalışmalar Macar Kunoş ile meşhur Rus Türkoloğu W.Radloff tarafından yapıldı. Bunu **Türkçülüğün Esasları** (1923) ile Ziyâ Gökalp, onu da, Fuâd Köprülü tâkib etti. Halk oyunları üzerine ilk çalışmayı Rızâ Tevfik Bölükbaşı yaptı **(Nevsâl-i Âfiyet-Salnâme-i Tıbbî** 1900).

1920'de Maârif Vekâleti bünyesinde Hars (Kültür) Dâiresi kuruldu. Rızâ Nur'un maârif bakanlığı sırasında yayınlanan bir tamimle öğretmenlerden ve isteklilerden derleme yapılması istendi. Ege bölgesi mûsikî derlemeleri **Yurdumuz Nağmeleri** ismiyle yayımlandı.

1924 senesinde İ.Ü.Edebiyât Fakültesine bağlı olarak Türkiyât Enstitüsü kuruldu. 1926'dan îtibâren yayımlamaya başlanan **Türkiyât Mecmûası** ile folklor çalışmaları desteklendi.

1927 senesinde merkezi Ankara'da olmak üzere Anadolu Halk Bilgisi Derneği isimli bir dernek kuruldu. Sonra ismi Türk Halk Bilgisi Derneği olarak değiştirildi. Bu dernek, halk bilgisi toplayıcılarına **Rehber** isimli bir kitap, **Halk Bilgisi Mecmuası, Halk Bilgisi Haberleri** isimli dergileri yayınladı. 1932'de Halkevlerinin açılması üzerine dernek halkevlerine katıldı.

Bundan sonraki halkıyât derlemeleri Halkevleri ile yapıldı. Çeşitli dergiler yayımlandı. 1960'dan sonra Halkevlerinin yerini Halk Eğitim Merkezleri aldı. 1939-1949 seneleri arasında bir Halkıyât (Folklor) Arşivi kuruldu.

20 Ekim 1961 senesinde Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü kuruldu ve yayımladığı **Türk Kültürü** dergisinde, folklor çalışmalarına yer verdi. 1966 senesinde Ankara'da Millî Folklor Enstitüsü kuruldu. 1973 senesine kadar faaliyetini sürdüren Enstitü'nün ismi Millî Folklor Araştırmaları Dâiresi olarak değiştirildi. Bu arada çeşitli üniversiteler kendi bünyelerinde folklor ve halkıyât çalışmaları yaptı. Seminer, konferans, gezi, sergiler yanında kongreler düzenlediler. Ayrıca bâzı büyük vilâyetlerde ilkokuldan başlayarak üniversite öğrencilerine kadar folklor çalışmaları yaygınlaştırıldı. Türkiye ve dünyâ folklor yarışmaları yapılarak folklor teşvik edilmektedir.

Bâzı bankalar ve ferdî gayretlerle yayımlanan dergiler de halkıyâta hizmet etmektedir.

FON;

Alm. *Fonds,* **Fr.** *Fonds.* **İng.** *Fund.* Belirli bir gayeyi gerçekleştirmek, korumak veya geliştirmek için belirli bir hesapta toplanan lüzumunda harcanmak için hazır tutulan para. Fon, lisanımıza nisbeten yeni girmiş bir kelimedir. Ekonomik, ticârî ve mâlî sâhada kullanılan "fon" kelimesinin sözlük anlamı, **"Belirli bir iş için gerektikçe harcanmak üzere ayrılıp işletilen para"**dır. Bu târifin yanısıra, bâzı kaynaklarda fon kelimesi; "Bir hizmetin görülmesi, bir proğramın yürütülmesi gibi belirli bir amacı gerçekleştirmek için gerektiğinde kullanılmak üzere bir hesapta toplanan ve harcanan paralar" olarak da târif edilmiştir.
Fon kelimesi işletmecilikte olduğu gibi, kamu mâliyesinde de kullanılmaya başlanmıştır. Fonlar amaçlarına uygun olarak sosyal, kültürel veya ekonomik amaçlı fonlar olarak sınıflandırılabilir. Diğer bir önemli sınıflandırma ise, fonların mâlî yapısı ile ilgili sınıflandırmadır. Buna göre fonlar, bütçe içi ve bütçe dışı fonlar olarak ikiye ayrılır.

Bütçe içi fonlar: Ekonomik kaynağını bütçe ödeneğinden alan bütçede tertibi bulunan, ödeneğin kullanılmasında diğer bütçe kalemlerinden ayrılan fonlardır.

Bütçe dışı fonlar: Özel kânunlarla teşkil edilen kendilerine âit özel gelirleri olan bütçe ilkeleri ve bütçe kânunlarının hükümleri dışında yönetilen ve uygulanan fonlardır. Bütçe dışı fonlar (Extra-Budgetary Funds), döner sermâye işletmelerine benzer biçimde yürütülür. Bu tür fonlar, bütçe denetiminin ve sayıştay denetiminin dışında olan fonlardır. Bu fonlara örnek olarak, "Toplu Konut Fonu" ve "Kamu Ortaklığı Fonu" gösterilebilir.

Türkiye Cumhûriyetinde ilk olarak kurulan fonlardan bir tânesi 1936 yılında 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini KorumaKânunu'nun verdiği yetkiye dayanarak kurulan "İstikrar Fonu"dur. Bir bakıma Türk parasının kıymetini korumaya yönelik gümrük niteliği taşıyan bu fon, bir ihtiyâç sonucu ortaya çıkmıştır. Daha sonraki yıllarda fon uygulamaları belirgin bir şekilde kendini göstermeye başlamıştır.

1980'li yıllarda Türkiye'de daha büyük bir önem ve öncelik taşımaya başlamıştır. 1980 yılına kadar uygulanmakta olan fonların toplam adedi 30'u geçmiyordu. 1988 yılı başında yeni kurulan fon sayısı 110'a ulaşmış, uygulanmakta olan fonların toplamı 140 adedi aşmıştır.

Fonun ekenomik, ticârî mânâsından başka, müzikte ses şiddet birimi olarak kullanılır. Ayrıca; sinemada, tiyatroda oyuncuların arkasındaki dekor, görüntü; resimde, konunun işlendiği boya tabakası; mîmâride, üzerine eklemeler yapılan bölüm mânâlarını da taşır.

FONKSİYON;

Alm. *Funkion (f),* **Fr.** *Fonction (f),* **İng.** *Function.* Bir cümlenin (kümenin) her elemanını ikinci bir cümlenin yalnız bir elemanıyla eşleyen bir bağıntı. Birinci cümleye târif cümlesi, ikinci cümleye değer cümlesi denir. Genellikle bu elemanlar sayılardan ibârettir. Pekçok fonksiyon, çeşitli bilim konularında ortaya çıkar.

Fonksiyon 17. yüzyıldan beri matematiğin bir ana kavramı olmuştur. Hareketlerin araştırılmasında Galile, Kepler ve Newton, zamanla mesâfe arasında münâsebetleri ortaya koymuşlardır. Gazların sıcaklık, basınç ve hacimleri arasındaki münâsebet Robert Boyle tarafından, 17. yüzyılda ve A.C. Charles tarafından 18. yüzyılda keşfedilmiştir. On dokuzuncu yüzyılda ise akım, voltaj ve direnç arasındaki münâsebet ile elektrik anlaşılır hâle gelmiştir. Daha sonra biyoloji ve sosyal ilimlerde de sayılar ile ilgili bilgiler ve bununla fonksiyon kavramı önem kazanmıştır. Bilimde en önemli kavramın değişkenler arasındaki ilişkiler olduğu söylenilebilir.

Bir fonksiyon, iki cümlenin elemanlarını birbirine karşı getirir.

Burada saatin her bir değerine, sıcaklığın bir değeri karşı gelmektedir. Bu sebepten sıcaklığın, zamânın bir fonksiyonu olduğu söylenebilir. Seçilen her bir h değeri için karşı gelen bir t değeri bulunacaktır. Burada h'ye bağımsız değişken, t'ye bağımlı değişken denir. Ayrıca h'ye argüman ve t'ye de fonksiyon değeri adı verilir.

Argüman değerlerin teşkil ettiği cümle fonksiyonun târif bölgesini gösterir. Fonksiyonun aldığı değerlerin cümlesi ise, fonksiyon değerleri cümlesini belirler.

Târif cümlesi sonlu sayıda elemana sâhip olduğu gibi, çok fazla sayıda eleman da bulunabilir. Fonksiyonun değer bölgesi, târif bölgesi gibi çeşitli olabilir. Genel olarak bir fonksiyonu tersine çevirmek, yâni h'yi t'nin fonksiyonu olarak ifâde etmek her zaman mümkün değildir. Fonksiyon bire bir örtense, yâni târif cümlesindeki her elemana değer cümlesinde bir ve yalnız bir eleman, tersine olarak değer cümlesindeki her elemana da târif cümlesinde bir ve yalnız bir eleman karşılık gelirse, ters fonksiyonu târif etmek mümkündür.

Fonksiyonun ifâdesi: Fonksiyonların ifâdesi için esas olarak üç yol mevcuttur: Tablo, grafik ve denklem ile temsil gösterenin, değişken değerlerine karşı gelen fonksiyon değerlerinin bir tabloda ifâdesi, en basit ve yaygın yoldur. Pekçok sayılar ile ilgili bilgileri ihtivâ eden kitaplarda bu tür tablolar mevcuttur. Grafik türünden bir temsil göstermek ise, fonksiyonu daha çok göze hitap eden bir şekle sokmaktadır.

Fonksiyonun diğer yaygın bir şekli de, denklem şeklinde olan ifâdesidir. Meselâ: Bir karenin alanı bir kenarının fonksiyonu olarak $A = x^2$ şeklinde ifâde edilir. Bir serbest düşüşte alınan s mesâfesinin, t zamânına bağlılığı $S = 1/2\ g.t^2 = 4.905.t^2$ şeklindedir. Fahrenheit derece ile Celsius derece arasındaki ilgi ise $F = 9C/5 + 32$ olarak belirlidir. Değişik bir fonksiyonda, 1 Türk lirasının % 6'dan fâizle işletilmesi ve fâizin üç ayda bir hesab edilmesiyle n yıl sonra bu para $A = (1,015)^{4n}$ değerini veren ifâdede ortaya çıkar.

Bu üç tür fonksiyon ifâdesi birbirini tamamlar. Meselâ; formül mevcutsa, tablo ve grafik hâlinde ifâde etmek mümkündür. Her zaman değilse de bâzan tablo edilmiş, değerlerden, buna uyan bir denklem bulmak mümkün olabilir. Bir fonksiyonu, târif etmek için, sâdece fonksiyonun, verilen değere karşı getirdiği değeri belirleyen kuralı vermek yetmez. Onun târif bölgesini belirlemek gerekir. Fonksiyon tablo veya grafik hâlinde verildiğinde, bu tamâmen belirlidir. Denklem hâlinde ifâde edilen fonksiyonlarda târif bölgesini ayrıca belirlemek lâzımdır. Meselâ, bir karenin alanını belirleyen bir fonksiyonda, kenar sıfırdan büyük olacağı için fonksiyon şöyle ifâde edilir:

$A = x^2;\ x > 0$

Fonksiyonun (temsili): y değerinin x argümanının bir fonksiyonu belirtmek için $y = f(x)$ yazılır. Bu ifâde tarzına târif bölgesi eklenirse, $y = f(x);\ x > 0$ şeklinde yazılabilir.

Eğer iki farklı fonksiyon varsa, f(x) ve g(x) olarak gösterilebilir. Burada g, sâdece f'den farklı bir fonksiyonu temsil etmektedir. Bu çeşit temsilde f(x) tablo, grafik, formül veya başka bir şekilde belirtilen fonksiyonu ifâde eder. Meselâ; $f(x) = x^2 + x + 3;\ x>0$ şeklinde bir fonksiyon verilmişse; $x = 1$ için fonksiyonunun değeri 5'tir. Bu $f(1) = 12+ 1 + 3 = 5$ yazılarak hesaplanır.

Fonksiyon çeşitleri: Matematikte en basit ve en kullanışlı fonksiyon çeşidi cebirsel denklemlerde ifâde edilenlerdir. Buna misâl olarak $y = 2x+3$, $y = x^2-4x+5$, $y = (x+5)/(x^2+7)$ ve

FORMÜL VAAAAAAAAAARRRRRRR!!!

verilebilir. Bunlar sıra ile doğrusal, ikinci dereceden, kesirli ve irrasyonel cebirsel denklemlerdir. Bir fonksiyon ifâde ederken, bunun târif bölgesindeki farklı bölgeler için farklı formüller verilebilir. Meselâ; $x>1$ için, $f(x) = x+1$, $-1£x£+1$ için $f(x) = x$; $x= 1$ için $f(x) = x-1$ gibi denklemlerde cebirsel ifâde

edilemeyen fonksiyonlara, transandantal fonksiyonlar denir. Bunların en basiti logaritmik ve trigonometrik fonksiyonlardır.

Âdi logaritma tablosu, her pozitif N sayısı için bir L logaritma değeri verir. Böylece $L = \log_{10} N$ fonksiyonunu târif eder. Târif bölgesi pozitif sayılar cümlesidir. Bu tablo tersine de kullanılarak logaritması belirli olan sayının kendisi bulunabilir ve bu ise $N = \text{antilog}_{10} L$ fonksiyonunu târif eder. Bu iki fonksiyon ise, bir fonksiyon denklemini sağlayacak bir L sayısının bulunması şeklinde târif edilir. Bu da üstel (eksponansiyel) fonksiyona bir örnektir.

Trigonometrik oranların tablosu, karşı gelen fonksiyonları gösterir. Meselâ açıların sinüs tablosu her açıya bir sayı karşılığı getirir. Bu sin (x+360°) = sin x olduğu için periyodik bir fonksiyondur. x'in bütün gerçek değerleri için târif edilen y = sin x fonksiyonunun aldığı değerler -1£y£+1 şartını sağlayan sayılar cümlesinde bulunur. Bu fonksiyon tek değerli bir ters fonksiyona sâhip değildir. Meselâ y = 1/2'ye karşı gelen pekçok x değeri mevcuttur. Ancak değişken -p/2 ile p/2 arasında sınırlandırılırsa, bu aksaklık giderilebilir.

Böylece -p/2 £ x £ p/2 için y= sin x fonksiyonu tek değerli bir ters fonksiyona sâhib olup -1£y£+1 olmak üzere x= arc sin y olarak gösterilir.

Bir fonksiyonun limiti: Birden fazla aralıkta târifli olan fonksiyonlar analizde önemli bir yer tutar. Meselâ $f(x) = (x^2-1)/(x-1)$ fonksiyonu x = 1 hâriç her gerçek sayı için târiflidir. Bu analizde sık rastlanan bir duruma örnektir. Eğer karşı gelme kuralı için, $(x^2-1)/(x-1)$ kesirli hâli kabul edilirse, x = 1 için târifsiz ifâdesi elde edilir. Diğer değerlerde hiçbir zorluk yoktur. Ancak fonksiyon, y= (x-1) (x+1)/(x-1) yazılır ve sâdeleştirme yapılırsa y = x+1 bulunur. x değeri 1'e yaklaştıkça, fonksiyon değerlerinin 2'ye yaklaştığı kolayca anlaşılabilir. Bu matematiksel olarak:

$$\lim_{x \to 1} \frac{x^2 - 1}{x - 1} = 2$$

şeklinde yazılır.

Analizde yapılan işlemler çoğu zaman argümanın belirli bir değere yaklaştığında fonksiyonunun yaklaştığı limiti bulmağı gerektirir.

Sürekli ve süreksiz fonksiyonlar: x = 1 için:

$$y = \frac{x2 - 1}{x + 1}$$

fonksiyonu süreksiz bir fonksiyona örnektir. Çünkü x= 1 için y, belirsiz olduğundan, fonksiyon bir noktada süreksizdir. Diğer taraftan y=x+1 fonksiyonu her noktada süreklidir. Fonksiyonun bir noktada sürekli olması için o noktada belirli olması, argüman o noktaya yaklaşırken tek bir limite yaklaşması ve bu limitin târifte verilen değere eşit olması gerekir.

Fonksiyon teorisi: Çeşitli fonksiyonların özelliklerini incelemek, kapalı ifâdeleri bulunmadığında fonksiyonun özelliklerinden fonksiyonları keşfetmek ve bu arada çok farklı fonksiyonlar kullanmak, fonksiyonlar teorisinin konularından bâzılarıdır. Bu da analizin bir koludur.

FORFEITING;

bir ihrâcât finansman biçimi. Forfeiting; bir ihrâcâtçının yapmış olduğu vâdeli satıştan doğan ve bir kambiyo senedi (bono, poliçe), garanti mektubu veya alacağın devrine izin veren başka bir araç ile belgelenmiş alacakların, ihrâcâtçının kendisine veya anılan belgelerin lehdârına rücu etme şartı olmaksızın bir finansman kuruluşu tarafından satın alınması (iskonto edilmesi) işlemidir.

Sözkonusu alacakları satın alan gerçek veya tüzel kişiye FORFEITER denir. Forfeiter bir banka veya uzman kuruluş olabilir. Forfeiting kelimesi Fransızca "a forfait" kavramından gelir ve hakların teslimi veya el değiştirmesi anlamındadır.

Yukardaki tanımlama çerçevesinde Forfeitingi basit bir kambiyo senedi iskontosundan ayırmak gerekir. İskonto işlemi Forfeitingin sâdece bir parçasıdır. Gerçek anlamda Forfeiting, ihrâcâtçının henüz proje safhasında, yâni malları sevk etmeden önce Forfeiter'a başvurarak iskonto sözü alması ile başlar. Böylece ihrâcâtçı malları sevk ederken karşı ülkeden gelecek olan kambiyo sentelerinin Forfeiter tarafından iskonto edileceğini, bunun şartlarının neler olacağını önceden bilmenin güvencesi ve

rahatlığı içindedir.

Kolaylık amacıyla adına satıcı da diyebileceğimiz ihrâcâtçı, sevk ettiği mallardan doğan alacağını bir kambiyo senedi ile hukûken belgelediğinde bu senedi "rücu hakkı olmaksızın" Forfeiter'a ciro etmek sûretiyle hem o kambiyo senedinin tahsil riski ve sorumluluğundan kurtulmuş, hem de vâdeli yaptığı satışın bedelini peşin almış olur.

Malların alıcısı (borçlu) (ithâlâtçı) îtibâr yönünden birinci sınıf olmadığı sürece Forfeiting'e konu olan her borç Forfeiter'ca kabul edilen bir biçimde bir banka avalini, yâni bir bankanın garantisini taşımalıdır. İşlemin rücu edilemez özelliği bakımından bu şart çok önemlidir. Çünkü borçlunun borcunu ödememesi hâlinde Forfeiter'ın elindeki tek güvence söz konusu banka garantisidir.

Forfeiting işlemine tâbi tutulan kağıtlar arasında vâdeli akreditifler de görülmektedir. Akreditifler şartlarına uyulması kaydıyla bankaların dönülemez taahhütlerini kapsamaları hâlinde ve şartlarına uygun vesâik ibraz edildiğinde artık hem şartsız hem de rücusuz bir taahhüde dönüştüklerinden akreditiflerin Forfeiter'a temlik edilmesi suretiyle iskonto işlemine konu olabilmektedirler. Temlik edilecek bir akreditif altında ibraz edilmiş vesâikin âmir bankaca kabul edilmiş, varsa rezervlerin kaldırılmış olması şarttır. Zira kesin ödeme taahhüdü ancak bu şekilde doğmakta ve Forfeiting'in gerektirdiği niteliğe kavuşmaktadır.

Forfeiting öncelikle orta vâdeli bir finansmandır. Fakat pazar şartları ve değerlendirmesi yapılan risklere göre her Forfeiter'ın kendi vâde yelpazesini tespit etmesi sûretiyle uygulamada 6 aydan 6 yıla kadar vâdelerin işleme alındığı görülmektedir.

Senetlerin satın alınması, vâde sonuna kadar olan süre için hesaplanan fâiz tutarının peşin olarak senet tutarından düşülmesi esâsına göre yapıldığından iskonto terimi bu uygulamada anlamını bulmaktadır. Satıcı böylece kredili yaptığı satışı nakit karşılığı satışa dönüştürmüş olmaktadır. Forfeiter'ın senet tutarından düştüğü fâiz satıcı için bir kayıp doğurmamaktadır. Çünkü satıcı fâiz tutarını piyasa şartlarına veya Forfeiter'dan aldığı şartlara göre önceden hesaba katmış ve mal bedelini ona göre belirlemiş olmaktadır.

Satıcıya düşen sorumluluklar malın üretimine, sevkine, alıcı ile yaptığı sözleşmeye uymaya ve borçluluk durumunu hukûka ve ilgili mevzuata uygun biçimde oluşturmaya yöneliktir.

FORMALDEHİT;

Alm. *Formaldehyd (m),* **Fr.** *Aldhéyde formique, Formaldhéyde (m),* **İng.** *Formaldehyde.* Metanal da denilen ve formülü $H_2C=O$ olan bir organik bileşik.
Özellikleri: Doymuş aldehitler sınıfının en küçük üyesidir. Saf formaldehit, renksiz ve zehirli bir gazdır. Kaynama noktası -21°C ve erime noktası -29°C'dir. Formaldehit, ekseriya % 37'lik sulu çözeltisi şeklinde taşınır veya depo edilir. Bu çözeltiye formalin denir. Formalinden, düşük basınç altında su buharlaşıp, ayrıldığı zaman, paraformaldehit meydana gelir. Bu bir polimer olup, formülü HO $(CH_2O)xH$ olan beyaz katı bir maddedir (x yaklaşık 30'dur). Bu polimer ısıtıldığı zaman, gaz formaldehide dönüşür. Bundan dolayı, gaz formaldehit elde etmek için, uygun bir kaynaktır.

Saf formaldehitten, polimer ürünler elde edilebildiği gibi, fenol ve kazein ile de sentetik reçine ve plastikler îmâl edilmektedir.

Elde edilişi: Ticârî olarak, metanol buharının hava oksijeni ile oksitlenmesinden veya tabiî gazların uygun oksidasyonu ile elde edilir.

Kullanılışı: Formaldehit polimerleştirilirse, polioksimetilen adında katı, beyaz, suda çözünmeyen bir ürün elde edilir. Formaldehit, proteinler ile suda çözünmeyen bileşikler meydana getirdiğinden, zehirlidir. Bu özelliği ve ucuz olması dolayısı ile dezenfektan (mikrop öldürücü) olarak kullanılır. Sudaki çözeltileri anatomik ve mikroskobik preparatları korumakta kullanılır. Formaldehidin amonyak ile reaksiyonundan urotropin adında bir böbrek ilâcı elde edilir. (Bkz. Galalit)

FORMİK ASİT;

Alm. *Ameisensäure (f)*, **Fr.** *Acide (m) formique,* **İng.** *Formic acid.* Formülü, HCOH olan, karınca asidi adıyla da bilinen bir organik asit. İlk defa kırmızı karıncalardan elde edildiği için, buna karınca asidi denmiştir.
Özellikleri: Doymuş monokarboksilli asitlerin en küçük üyesidir. Bir değerli asit olup, aldehitlere benzer. Kimyâsal indirgen özellik de gösterir. Formik asid, renksiz, keskin kokulu bir sıvı olup,

yoğunluğu 1,22 gr/cm^{3}dür. 100,7°C de kaynar. 8,4°C'de donar. Suda, alkolde ve eterde her oranda çözünür. Deri ile temas ettiğinde yakar. 160°C'ye kadar ısıtılırsa, karbondioksit ve hidrojene ayrışır.

Bulunuşu: Tabiatta, odun katranında ve ısırgan otunda, karıncalarda, terde, idrarda ve et suyunda serbest olarak bulunur.

Elde edilişi: Teknikte ticârî olarak karbonmonokside sodyumhidroksit etki ettirmekle elde edilir:

$$CO + NaOH \xrightarrow[200\ psi]{200°C} HCOONa$$

$$HCOONa + H_2SO_4 \rightarrow HCOOH + NaHSO_4$$

Laboratuvarda siyanür asidine su, formaldehide oksijen, kloroforma sodyum hidroksit etki ettirmekle ve glizalikasidin gliserinle ısıtılmasından, elde edilebilir.

Kullanılışı: Kuvvetli antiseptik özelliği vardır. Kıl dökücü özelliğinden dolayı deri sanâyiinde ayrıca boya ve kauçuk sanâyiinde kullanılır.

FORMİKA;

Alm. *Formica,* **Fr.** *Formica,* **İng.** *Formica.* Tabakalı, ısı ile sertleşen plastiğin ticârî ismi. Evlerde yaygın olarak, mutfak tezgahlarının üstünde, mobilya ve duvar kaplaması olarak kullanılır. Ayrıca kaplama malzemesi olarak çeşitli maksatlarla tercih edilir.
Formika îmâlâtı pekçok reçine tabakasının üst üste konulmasından meydana gelir. Ayrıca tabakalar kontrollü ısı ve basınçla birbirlerine basılarak tek bir levha hâline getirilir.

Süs maksadıyla kullanılacaklarda bir tür kâğıt dolgu da kullanılır. Standart süs formika levhaları 1-2 mm kalınlığında olup, fenol reçineli kâğıt kullanılmış yedi tabakadan ibârettir. Özel olarak basılmış şeffaf bir kâğıt üzerindeki desen de melamin reçinesi ile yapıştırılır. Daha sonra bütün bu tabaka görünür yüz çok cilalı paslanmaz bir çelik levha üzerine gelmek üzere preslenir.

Sanâyide kullanmak üzere formika, epoksi ve silikon gibi diğer reçinelerin de melamin ve fenol reçinesine ilâvesiyle de îmâl edilir. Cam elyafı gibi diğer malzemelerde özel amaçlar için gerekli olan formikalar da kullanılabilir.

FORMÜL;

Alm. *Formel (f),* **Fr.** *Formule (m),* **İng.** *Formula.* Bir maddenin bileşimini ve yapısını en kısa şekilde gösteren şema. Elementler sembollerle, bileşikler ise bu sembollerden meydana getirilen formüllerle gösterilir. Bir bileşiğin kimyâsal formülünden bileşiği hâsıl eden elementlerin cinsi, atomların birleşme oranı, bileşiğin formül ağırlığı, bileşiğin yüzde (%) bileşimi görülebilir.
Anorganik bileşiklerin formülleri yazılırken, önce (+) değerlikli atomlar ve kökler, sonra (-) değerlikli atomlar veya kökler yazılır (PH_3, NH_3 gibi bâzı bileşikler hariç). Atomların veya grupların değerlikleri, üzerine işâretlendikten sonra, çaprazlama yapılarak formülde bulunan (+) ve (-) yüklerin toplamı sıfırlanır. Alüminyum sülfat bileşiği misâlinde bu adımları görelim:

Bileşiğin ismi: Alüminyum sülfat

1. Adım: $AlSO_4$

2. Adım: $Al_3 + SO^{2-}_4$

3. Adım: $Al_2(SO_4)_3$

Değişik değerlikli metallerin bileşiklerinin formülleri yazılırken, metalin adından sonra söylenen Türkçe rakam, metalin değerliğini belirtir. Misâl: Demir-3-oksit (Fe_2O_3), demir-2-oksit (FeO) de olduğu gibi. Ametallerin kendi aralarında yaptığı bileşiklerde Lâtince sayılar "mono, di, tri... (bir, iki, üç...)" kullanılır. Karbondioksit (CO_2), kükürttrioksit (SO_3) vs. gibi.

Organik kimyâda açık ve kapalı olmak üzere iki tip formül kullanılır. Kapalı formül bileşiğin yapısındaki maddelerin miktarını veren ve fonksiyonları ne olursa olsun aynı cinsten atomları bir arada gösteren formüldür. Açık formül ise çeşitli atomların fonksiyonlarını belirtmek gâyesini güder ve moleküllerin yapısını gösterir.

Meselâ; asetik asitte 2 karbon, 4 hidrojen ve 2 oksijen bulunur. Kapalı formülü, $C_2H_4O_2$ dir. Açık formülü ise:

FORMÜL VARRR!!!!!!!!!!!!!!

şeklinde yazılır.

Organik kimyâda fonksiyonel grupların görülebilmesi ve izomeri olayının doğrudan doğruya gözönüne serilebilmesi için açık formül kullanmak önemli olmaktadır.

FORUM;

Alm. *Forum,* **Fr.** *Forum,* **İng.** *Forum.* Memleketin günlük meselelerinin tartışıldığı toplantı. Demokrasi ile idâre edilen memleketlerde milletin büyük kısmını ilgilendiren meselelerde, bu hususta ihtisas sâhibi kimseler görüşlerini millet önünde (TRT vs.) açıklar. Netîcede belli bir sonuca varılır. Forumda, forumu yöneten, idâre eden ve foruma katılanlar bulunur. Salonda yapılıyorsa dinleyiciler vardır. Eski çağlarda, Roma halkı bir araya gelerek, kendilerini ilgilendiren işleri etrâfı duvarlarla çevrili bir meydanda konuşurlardı. Buralara da forum denirdi.

FOSFAT (Bkz. Fosfor, Gübre)

FOSFOR;

Alm. *Phosphor (m),* **Fr.** *Phosphore (m),* **İng.** *Phosphorus.* Ametaller sınıfından bir kimyâsal element. VA grubu elementi olup, P sembolü ile gösterilir. Fosfor elementi 1669'da Henng Brand tarafından, ürenin ısıtılarak buharlaştırılması esnâsında keşfedildi.
Bulunuşu: Fosfor tabiatta serbest hâlde bulunmaz. Tabiatta çeşitli mineralleri mevcuttur. Bunların başlıcaları; apatit $3Ca_3(PO_4)_2$ $Ca(FCl)_2$, fosforit $Ca_3(PO_4)_2$, vivianit $Fe_3(PO_4)_3$ $8H_2O$, wovelillit $4Al\ PO_4$ $2Al(OH)_3$ $9H_2O$ ve monazit $CaPO_4$ dir.

Kemiğin yapısında, beyinde ve yumurtada bulunur.

Özellikleri: Dört çeşit allotropu vardır. Bunların fiziksel özellikleri birbirinden farklıdır:

1. Beyaz fosfor: Zehirli, yağımsı ve sarımtrak renktedir. Karbondisülfürde çözünür. Yoğunluğu 1,82 g/cm^3 olup, 44°C'de erir ve 280°C'ye doğru kaynar. Buharı hava ile hemen oksitlenir ve bir ışıldama olur. 60°'nin üstünde kendi kendine alevlenir. Sis hâlinde P_2O_3 bileşiğini meydana getirir. Sürtünme dahi bu olayı meydana getirebildiğinden, beyaz fosfor su altında saklanır.

2. Kırmızı fosfor: Koyu kırmızı renkte tozdur. Beyaz fosforun 250°C'de ısıtılması ile elde edilir. Beyaz fosforun tersine zehirsizdir. Yoğunluğu 2,2 g/cm^{3}tür. 610°C civârında, erimeden buharlaşır. Moleküler yapıya sâhib olan P_8 şeklinde söylenir.

3. Siyah fosfor: Yoğunluğu 2,7 g/cm^3 olup az kullanılan allotroptur. Beyaz fosfordan elde edilir.

4. Mor fosfor: Mor kristaller hâlinde olup, yoğunluğu 2,33 g/cm^{3}tür. Erime noktası 592,5°C'dir. Çözücüsü yoktur. Beyaz fosfordan elde edilir.

Kimyâsal özellikleri: Fosforun atom numarası 15, atom ağırlığı 30,973'tür. -3, +3, +5 değerliklerini alabilir. Fosfor yandığı zaman, şartlara bağlı olarak P_2O_3 ve P_2O_5 bileşiklerini meydana getirir.

Beyaz fosfor düşük sıcaklıkta yandığı hâlde, kırmızı fosfor 400°C civârında yanar.

Elde edilişi:
Coignet usûlü: Eski olmakla berâber, hâlen az çok kullanılan bir usûldür. Kemiklerden jelatin elde edilirken fosfor yan ürün olarak elde edilir. Kemikte, % 52-68 $Ca_3(PO_4)_2$ ve az miktarda da $Mg_3(PO_4)_2$ bulunur. Bu fosfatlar klorür asidi ile reaksiyona sokularak suda çözünen primer kalsiyum fosfat $Ca(H_2PO_4)_2$ elde edilir. Bu tuzdan önce fosfat asidi (H_3O_4), daha sonra karbonla indirgeme ile elementel fosfor (P_4) elde edilir.

Elektrikle indirgeme usûlü: Tabiî fosfatlara uygulanır. Bu çeşit yollarla kazanılan kalsiyum tersiyer fosfat $Ca_3(PO_4)_2$, elektrik fırınında kum (SiO_2) ve kömür (C) ile reaksiyona sokulur ve fosfor elde edilir:

$$Ca_3(PO_4)_2 + 3SiO_2 + 5C \rightarrow 1/2P_4 + 3CaSiO_3 + 5CO$$

Kullanılışı: İzli mermi, sis bombası ve işâret fişekleri yapımında kullanılır. Fosfat asidi ve fosfat

türevlerinin fabrikasyonunda, kibrit yapımında, anorganik ve organik kimyâda çeşitli maksatlar için istifâde edilen fosfor bileşiklerinin elde edilmesinde kullanılır.

Biyolojik önemi: Fosfor bütün canlı hücrelerde fosforik asidin organik asitlerle yaptığı esterleri hâlinde bulunur. Vücutta başlıca kalsiyumla berâber kemiklerde bulunur. Kanda fosfat iyonları hâlinde bulunabildiği gibi, lipid ve proteinlere bağlı olarak, bunun yanında ATP moleküllerinde de bulunur.

Bileşikleri:

Fosfor penta oksit: Beyaz bir toz olup, beyaz fosforun doğrudan doğruya yanmasından elde edilir. Erimiş fosfor üzerine doğrudan doğruya hava gönderilerek elde edilir.

$P_4+5O_2 \rightarrow 2P_2O_5$

Fosfor pentaoksit su ile çeşitli ürünler verir:

a) $P_2O_5+H_2O \rightarrow 2HPO_3$ (Metafosforik asit)

b) $P_2O_5+3H_2O \rightarrow 2H_3PO_4$ (Ortafosforik asit)

c) $P_2O_5+2H_2O \rightarrow H_4P_2O_7$ (Pirofosforik asit)

Fosfor pentaokside fosforik asidin anhidridi (susuz) de denir. Nem çekici olduğu için kurutucu olarak kullanılır.

Fosfat asidi (Orto fosforikasit)**:** Beyaz kristal (billur) hâlinde bir katı olup, 42°C'de erir. Suda her oranda çözünür. Gübre ve mine yapmakta, boyada, kabartma tozu hazırlanmasında, karbonatlı içeceklerde ve şurupta kullanılır. Piyasaya arz edilen fosfat asidi, çözeltilerinin yoğunlukları, 1,45 ile 1,70 arasında değişir. Ticârî çözeltiler, % 60-70'liktir. % 98'lik çözeltileri de vardır. Fosfat asidi, P_2O_5'ten elde edildiği gibi, kırmızı fosfordan da elde edilebilir:

$3P+5HNO_3+2H_2O \rightarrow 3H_3PO_4+5NO$

Ayrıca fosfat tuzlarının H_2SO_4 ile reaksiyonundan elde edilir.

Fosforik asidin tuzları: Bu asidin üç çeşit tuzu vardır. Eğer tuzun bünyesinde iki hidrojen varsa primer, bir hidrojen varsa sekonder, hidrojen hiç yoksa tersiyer fosfat tuzu meydana gelmiş olur:

NaH_2PO_4: Sodyum primer fosfat (asidiktir)

Na_2HPO_4: Sodyum sekonder fosfat (zayıf asidik)

Na_3PO_4: Sodyum tersiyer fosfat (nötr)

Na_3PO_4 temizleyici özelliği olduğu için temizleme tozlarının içine katılır. Kalsiyum primer fosfat ($Ca(H_2PO_4)_2$) gübre olarak kullanılır ve buna süperfosfat da denir. Bu madde jips'e sülfat asidi etki ettirmekle elde edilir.

Pirofosforik asit: Cam görünüşünde renksiz bir katıdır. Erime noktası 61°C olup, suda çözünür. $Na_4P_2O_7$ bileşiği sulara sertlik veren kalsiyum, magnezyum ve demir iyonlarını (yâni suyun sertliğini) bertaraf ettiği için sabuna katılır. Fosforik asidin 200°'den 300°ye kadar ısıtılması ile elde edilir:

$2H_3PO_4 \rightarrow H_4P_2O_7 + H_2O$

Metafosfat asidi: Anhidridi P_2O_5'tir. Sert ve camımsı bir katıdır. Suda çözündüğünde fosfat asidine dönüşür. Formülü, HPO_3'tür.

Fosfor trioksit: Fosforöz (fosfit) asidinin anhidriti olup, formülü P_2O_3'tür. Erime noktası 23,8°C'dir.

Fosforöz (fosfit) **asit:** Fosfor trioksidin soğuk su ile reaksiyonundan elde edilir:

$P_2O_3+3H_2O \rightarrow 2H_3PO_3$

Fosfor triklorürün su ile reaksiyonundan da elde edilir. Beyaz bir katıdır. 74°C'de erir. Suda hemen çözünür. Üç tâne protonu olduğu hâlde, iki değerlikli asittir ve fosfat asidinden daha kuvvetlidir.

Fosfin: Formülü PH_3 olup, fosfor bu bileşikte -3 değerliklidir. Oldukça zehirli, renksiz ve sarmısak kokulu bir gazdır. Fosfin havada yanar ve fosforik asidi verir.

Fosfor triklorür: PCl_3 formülü ile gösterilir. Bu madde 1,5 g/cm^3 yoğunlukta olup, 76°C'de kaynar. Nemli havada beyaz dumanlar neşreder ve gözü yaşartır. Organik kimyâ sentezlerinde çok kullanılır.

Fosfor pentaklorür: Formülü PCl_5 olup, beyaz billuridir. Erimeden buhar hâline geçer, yâni süblimleşir.

Fosforun biyolojik önemi: Birçok metabolizma olayının gerçekleşebilmesi için fosfor zarûrî bir elementtir. Deoksiribonükleik asitlerin (DNA) moleküllerinde kodlanmış irsî özelliklerin yeni nesillere aktarılmasında, temel rol fosforundur.

Vücuttaki fosforun kalsiyuma oranı azaldığında, çocuklarda raşitizm, büyüklerde ise kemik yumuşaması gibi hastalıklar ortaya çıkar. Fosforca zengin besinler olarak süt, yumurta, baklagiller ve ceviz gibi kuruyemişler sayılabilir.

FOSFOR ÇEVRİMİ (Bkz. Ekoloji)

FOSFOR OLAYI;

Alm. *Phosphor (m),* **Fr.** *Phosphore (m),* **İng.** *Phosphorus.* Alfa tânecikleri gibi yüksek enerjili tâneciklerden veya ultraviyole ve X ışınları gibi ışık enejisinden enerji absorblayan maddelerin ışık yayması olayı. Uyarma (enerji) kaynağı kesildikten sonra ışık yaymaya devam eden fosfor, fosforesans olarak sınıflandırılır. Enerji kaynağı ortadan kaldırıldığı zaman ışık yaymayan fosfora floresans adı verilir.
Birçok fosfor, aktivator olarak isimlendirilen ağır bir metal tuzunun az miktarının ilâve edildiği çinko, kadmiyum, kalsiyum, magnezyum veya stronsiyum bileşiklerinden saflaştırılır. Sodyumklorür veya lityumflorür gibi eritici bir maddeyle ısıtıldıktan sonra, fosfor kristallenirken, ağır metalin atomları fosforun kristal şebekesine girer. Bu işlem, aktive merkez olarak isimlendirilen mevzii gerilmeleri meydana getirir. Fosfor, enerji absorbladığı zaman aktive merkezlerdeki elektronlar uyartılmış olurlar ve normal yörüngelerinden sıçrarlar. Bu elektronlar yörüngelerine geri dönerken görünür ışık olarak bir enerji yayınlanır. Eğer, elektronlar hemen geri dönerse, floresans vukû bulur. Geri dönme elektron tuzakları olarak isimlendirilen kristaldeki kusurlar tarafından geciktirilirse fosforesans vuku bulur.

Kullanıldığı yerler: Fosfor, floresan lambalarında, televizyon ekranlarında, saat kadranlarında, elektro luminesans lambalarda, boya ve pigmentlerde kullanılır. Floresans lambalarında kullanılanlar, çinko, kalsiyum, ve magnezyumun silikatlarından, fosfatlarından ve tungustatlarından yapılmıştır. Bu bileşikler lamba içindeki düşük basınç civa arkı ile meydana getirilen ultraviyole radyasyonlarıyla uyartılır. Elektron demetiyle uyarılan televizyon ekran fosforları aktivatör olarak gümüş ile çinko ve kalsiyumun sülfür ve selenürlerinden yapılmıştır. Renkli televizyon ekranı üç fosforla kaplanır. Uyarıldığı zaman, biri kırmızı, diğeri mavi ve üçüncüsü yeşil ışık yayınlar. Saat kadranlarındaki fosfor ise, aktivatör olarak bakırlı çinko sülfürden yapılmıştır. Radyum veya maesotoryum bileşikleri gibi radyoaktif maddelerin milyonda ikisi fosfor kristallerine uygulandığı zaman, radyoaktif maddeden çıkan alfa ışınları fosforu uyartır. Fosforesans pigmentler bizmutla aktive edilmiş kalsiyum veya stronsiyum sülfürden yapılmıştır. Fosforesans pigment konulmuş boya ve plastikler gün ışığına maruz bırakıldıktan sonra, saatlerce yüzeyi ışıldar. Yardımcı aktivatör olarak isimlendirilen bakır, kurşun ve gümüşün az miktarları fosforesans parlaklığı iki kat arttırır.

İnfrared (kızılötesi) hassas fosforlar, samaryum ve europyum veya samaryum ve seryumla aktive edilmiş stronsyum sülfür ve stronsyum selenidden yapılmıştır. Bu fosforlar ultraviyole (morötesi) ile uyarılırlar ve absorblanmış enerjiyi depolarlar ve infrarede mâruz bırakıldıkları zaman onu görünür ışık olarak salıverirler (yayarlar). Görüntü tüplerinde kullanıldıklarında infaredle bir şeyin görünmesini mümkün kılarlar.

FOSFORESANS;

Alm. *Phosphoreszieren (n),* **Fr.** *Phosphorescence,* **İng.** *Phosphorescence.* Bâzı katı maddelerin gün ışığına veya diğer uyarıcı şuâlara mâruz bırakıldıktan sonra ışıldaması veya ışık saçması. Olay 17. asrın başında, aynı zamanda simyâcı olan Polonyalı bir ayakkabıcı Vicenzo Cascarialo tarafından keşfedildi. Ağır sparı kavurma yaparak, altın yapmaya teşebbüs etti. Fakat bu deney, Polonya taşı denilen parlak bir taşı ortaya çıkardı.

200 yıl sonra ancak 19. yüzyılın ortasında fosforesans olayı, ilmî esaslarıyle ortaya konabildi. Bu sırada Aléxandre E.Becquerel fosforoskopu keşfetti. Bu âlet 0,00001 sâniye gibi küçük süreli

ışıldamaları ölçebiliyordu. Yarım asır sonra Aguste V.L.Verneuil ve Philipp Lenard, Cascarialo'nun parlak taşında küçük miktardaki yabancı maddelerin, muhtemelen manganın, oynadığı esaslı rolü anladılar. Yine bunlar bütün o zamâna kadar geliştirilmiş kristal fosforların ışıldama özelliklerinin bakır, mangan ve bizmut gibi aktif yabancı maddelerin eser miktarlarından ileri geldiğini anladılar.

Fosforesans olayının mekanizması: Lenard, bir fosforesans teorisi teklif etmiştir. Bu teori hâlâ kabûl görmekte ve genel olarak ışık absorbsiyon (massetme) ve emisyonu (neşretme) teorisinin öncüsü olmaktadır. Orijinal teoriden biraz farklı olarak Lenard, bir kristaldeki ışık absorbsiyonunun esas etkisinin, bir elektronun kristal şebekesi içindeki normal denge durumunun bozulması olduğunu kabûl etmiştir.

Absorblanan enerji, normal denge durumu bozulan elektron tarafından potansiyel enerji hâlinde depo edilir. Bu elektron sıcaklıktaki oynak değişimler ile buradan kurtulup başlangıçtaki yerine dönerken, bir ışık neşrini de berâberinde getirir.

1930'da Fransız Urbach, bir fosforun ışıldama şiddeti üzerinde sıcaklığın yükselen etkisini gösteren parlama eğrileri grafiklerini ortaya koydu. Böylece fosforesans mekanizması daha anlaşılır hâle geldi. Deneysel olarak kristal fosfor, absorblanan enerjinin çoğunun donmuş gibi olduğu alçak sıcaklıklarda uyarılır. Fosfor yavaşça ısıtıldığında ışık neşretmeye başlar. Çünkü, sığ elektron kapanlarının çoğu tuttukları elektronları serbest bırakır. Bu kapanlar boşalınca ışıldamalar kaybolur. Fakat daha derindeki elektron kapanları boşaldıkça, ışıldamalar tekrar görülür. Elektron kapanlarının bir enerji skalasında gösterilen derinlikleri ardışık ışıldamaların maksimuma ulaştığı sıcaklıklar kullanılarak hesaplanabilir.

Yabancı maddelerin rolü: Bu metodu kullanarak yapılan deneyler, bir fosforun temel maddesine yabancı maddelerin eser miktarlarının nasıl tesir ettiğini ortaya koymuştur. Çinko sülfürde, bakır veya mangan gibi bâzı yabancı maddeler aktivatör olarak davranır. Aynı temel maddede, alüminyum gibi diğer bâzıları ise, 0,25 ile 0,50 elektron volt derinlikli elektron kapanları hâsıl ederek, coaktivatör olarak iş görürler. Demir, kobalt, nikel veya diğer bir geçiş metali, yabancı bir madde olarak mevcut olduğunda, fosforesansı emici veya öldürücü etki yapar. Diğer bâzı yabancı maddeler ise, aktivatör veya temel madde tarafından absorbe edilmeyecek olan ışığı absorbe ederek ve enerjiyi aktivatör merkezlerine göndererek sensitizer olarak davranırlar.

Organo fosforları: 1895'te Eilhard Wiedemann ve G.C. Schmidt tarafından keşfedilmiştir. Bu maddeler sıvı çözelti hâlindeyken floresans, katı çözelti hâlinde veya ellerde absorblanmış haldeyken fosforesans davranışı gösteren boyalardır. Bunlar fosforesans olarak floresans hâlinde görülen aynı tayf bantlarını neşrederler. Fakat bilhassa normal fosforesansın donmuş halde olduğu düşük sıcaklıklardaki ışıldamaları esnâsında ekseriyâ daha büyük diğer dalga uzunlukları da vukû bulur.

Fosforesansın bu tipi, uyarmadan sonra sâniyelerce ve hattâ dakikalarca oldukça uzun bir süre tükenmez. Bu davranış uyarmadan sonra devamlı bir ışıldama şeklinde yapılan floresans târifine uymakla berâber, bu 1925'te Francis Perrin tarafından teklif edilen çok daha mantıkî târife uymamaktadır. Perrin'e göre fosforesans, devâmı sıcaklığa bağlı olan bir ışıldamadır. Burada esas uyarma enerjisine ilâveten aktivasyon ısısı da gereklidir. Organo-fosforların düşük sıcaklık ışıldamalarının meydana gelişi ile ilgili elektron geçişimi hiçbir aktivasyon ısısına muhtaç değildir ve Perrin bunu uzun süreli bir floresans olarak telakki etmektedir. Buna yavaş floresans ve beta fosforesansı gibi başka isimler de verilmiştir. Fakat bunların hiçbiri yaygın bir kabul görmemiştir.

FOSGEN;

Alm. *Phosgen, (-gas) (n),* **Fr.** *Phosgene (m),* **İng.** *Phosgene.* Karbonil klorür olarak da bilinen çok zehirli bir gaz. Kimyâsal formülü COCl2 olup, renksiz ve küflü saman kokusundadır. Suda bozunur, eter ve benzende çözünür. İlk defâ 1821 yılında Sir Huphry Davy tarafından gün ışığı altında karbonmonokside klor gazının etki ettirilmesi ile elde edilmiştir. Bugün de aynı başlangıç maddelerinden ancak katalizör olarak aktif kömür kullanılarak elde edilmektedir.

Fosgen ayrıca klorlu hidrokarbonların ısı tesiriyle bozunması netîcesinde de meydana gelir. Karbon tetraklorür yangın söndürücü olarak kullanıldığında fosgen teşekkül eder. Yoğunluğu havanınkinin yaklaşık 3.5 katıdır. Fosgen 8.2°C'nin üzerinde gaz hâlindedir, umûmiyetle çelik bidonlar içinde basınç altında veya toluende çözünmüş halde saklanır.

1915'te Birinci Dünyâ Savaşında öldürücü gaz olarak tek başına veya klorla karışım hâlinde savaş gazı olarak kullanılmıştır.

Fosgen gazı etkisini birkaç saat sürdürerek gözleri ve üst solunum yollarını tahriş eder. Akciğerlerde ödemlere ve doku ölümüne yol açar. Vücudun sıvı dengesini bozarak şok ve kalp yetmezliği sonucunda ölüme sebeb olur. Fosgenin zehirliliği devamlı değildir. Çünkü özellikle nemli havalarda nem (yâni su) etkisiyle bozunur. Bozunmasından karbondioksit ve hidroklorikasit meydana gelir.

Fosgen organik bileşiklerin, boyar maddelerin, poliüretan reçinelerinin bileşimine giren, izosiyanatların ve polikarbonat reçinelerinin yapımında sınâî bir kullanıma sâhiptir.

FOSİL;

Alm. *Fossil (n), Versteinerung (f),* **Fr.** *Fossile,* **İng.** *Fossil.* Çok eski zamanlarda toprak altında gömülü kalmış ve orada taşlaşmış durumda bulunan bitki ve hayvan kalıntıları. Taşıl veya müstehâse olarak da anılır. Fosil terimi (Lâtince fossilium, kazılıp çıkartılan şey) yalnız saklanmış bulunan kemik, kabuk, diş, bitki ve hayvanların sert kısımlarını belirlemekle kalmaz. Daha önce yaşamış olan canlılara âit iz veya belirtileri için de kullanılabilir.

Kömür-petrol-kireçtaşı ve benzeri maddeler, organik orjinli olup, hayâta delil teşkil ederlerse de fosil sınıfına girmezler. Tortul tabakalar, lavlar, reçine ve buzlar en iyi fosilleşme alanlarıdır. Ölen organizma suda veya nemli havada kalırsa çabuk bozulur. En sert kısımları dahi zamanla kaybolur. Buna karşılık dokularına giren veya yüzeyini örten maddelerle havasız bir yerde bulunursa, kısmen veya tamâmen kalıntı bırakarak fosilleşir. Fosillerin yapı ve dayanıklılığı içinde bulunduğu ortama bağlıdır. Reçine içine düşüp, fosilleşmiş kelebeklerin kanat pulları dahi, bugün mikroskopta rahatça incelenebilmektedir. Buzullar içinde zamanımıza kadar muhafaza edilmiş olan bizonların tüyleri bile dökülmemiştir. Canlıların böyle bütün kalıntılarına nâdiren rastlanır. Çoğu zaman bunların bileşimleri bozulmuş, moleküllerinin yerine daha dayanıklı moleküller meydana gelmiştir. Nitekim bazı fosilleşmiş canlılar tamâmen silisyuma dönüşmüştür. En sık görülen fosiller, yumuşakçaların kabukları veya omurgalıların kemikleridir. Salyangozun kabuğu, mercanların kalkerleşmiş kısımları, omurgalıların dişleri ve kemikleri, bitkilerin yaprakları, dalları ve gövde kısımlarından sert olan kısımları, yer altına gömüldükten sonra, pek değişmeye uğramazsa, fosil hâline gelir. Fosillerin en uygun meydana gelme şekli, deniz veya göl diplerinde çamurlara gömülen organizmaların herhangi bir değişme olmadan zamanımıza kadar gelmesidir. Çürüyen bir bitki veya hayvanın izi de fosildir.

Fosiller eski jeolojik devirlerdeki hayat hakkında zamanımıza ışık tutarlar. Fosillerin geçerliliği her yerde bulunabilen ve tanınabilen cinsten olmasıyla ifade edilebilir. Fosil bilim dalına “Paleontoloji” denir. Fosiller 18. asırdan beri tabiî ilimlerde önem taşımaya başladı. Fosil olarak bilinen bâzı cinslerin sonradan yaşadığı meydana çıktığı da olmuştur. Meselâ; bir zamanlar fosil olarak bilinen “Okapi” adındaki bir çeşit zürafa hâlen yaşamaktadır.

Fosilleşme çeşitleri:

Taşlaşma: Nâdir rastlanır. Taşlaşmaya sebeb olan maddelerin başlıcaları; silisyumdioksit, kolotan, kalsiyum karbonat, demir oksit ve demir sülfittir. Meselâ, canlının kalıntısını teşkil eden maddeler ayrışırlar ve yavaş yavaş silisyumdioksit molekülleri hâline gelirler. Umumiyetle vücut yalnız bir iz, iç veya dış şeklinin bir kalıbını bırakarak kaybolur.

Distilasyon: İnce tâneli tortulların içinde çürüyen, canlının uçucu organik maddelerden teşekkül eden kısmı süzülerek, geriye sâdece karbon kalır. Bir zar şeklinde olan bu karbon vâsıtasıyla canlının kalıbı anlaşılabilmektedir.

Tazyik: Tortul tabakalar içinde bulunan canlıların, üstten gelen ağırlık sebebiyle, havası ve suyu çıkar. Tortul sertleştikçe, fosil de kömürleşir. Bu duruma en çok bitkilerde rastlanır. Canlının bâzan dış hatları bâzan da iç kısmına giren ince tortul tabaka maddeleri, iç ve dış kalıplarını meydana getirerek, sanki canlının negatif şeklini almışlardır. Bâzı yerlerde hayvanların meselâ dinozorların ayak izlerine de rastlanmıştır.

Fosillerin kullanış yerleri: Daha evvel yaşamış canlıları tanıtır. Biyolojik sınıflamadaki noksanlıkları tamamlamaya çalışır. Meselâ 35 kadar zoolojik takımla temsil edilen memeliler sınıfının 15 takımı ve bu takımlara bağlı 139 zoolojik familya memeliler sınıflamasına dâhil edilmiştir. Yeni keşifler familyaları ve cinslerin miktarlarını arttırmaktadır.

Fosillerin en büyük faydası, petrol, linyit, fosfat yatakları gibi yeraltı kaynaklarının tesbit edilmesinde yardımcı olmasıdır. Bu yatakların bulunmasında, mikrofosil memeliler ve bazı fosil çeşitleri kılavuz hususiyeti taşımaktadır.

Fosil çeşitleri:

1. Bâzı fosiller, canlının hakîkî parçasıdır (diş, kemik).

2. Bâzı fosiller, içinde bulunduğu veya taşlaştığı maddeden meydana gelmiştir.

3. Bâzı fosiller, tamâmen ortamı meydana getiren maddeden meydana gelmiştir.

4. Bâzı fosiller, sâdece canlının izlerini taşır (ayak izleri gibi).

Bâzı soğuk bölgelerde, meselâ, Antarktika'da bulunan mamutların kılı, hatta iç organları, daha bozulmamıştır. Fosil yumurtalarını ayırt etmek zordur. Bunun gibi yuva ve inlerin de hangi hayvana âit olduğu kestirilememektedir. Yılan ve haşerâtın yuttuğu taşların sâdece küçük küme hâlinde kalmaları, hayvan gübrelerinin ise, ayırt etme zorluğu sebebiyle pek faydası olmamaktadır.

Bugün paleontoloji mütehassısları (yâni ilk zamanda yaşamış canlıların iskeletlerini ve fosillerini inceleyenler), türlerin, fosillere göre, birdenbire yeryüzünde göründüklerini, aralarında geçiş formlarının bulunmadığını açıklamaktadır. Meselâ, on beş yıl evrim üzerinde araştırmalar yapan Amerikalı Prof. T.D. Gish, bir makâlesinde şöyle demektedir: "Bütün jeolojik delillerden anlaşılan şudur ki, yeryüzünde hayat birdenbire ve çok kompleks (karmaşık) yapıdaki canlılarla başlamıştır. Fosillerden elde edilen sonuçlar, Kambriyan devrindeki hayvanların kendilerinden daha aşağı yapılı organizmalardan değil, doğrudan kendi yapılarıyla yeryüzünde göründüklerini ortaya koymaktadır. Bundan başka, büyük canlı grupları arasında geçiş formu olarak dikkate alınabilecek tek bir fosil bile bulunamamıştır. Dolayısıyla mercanlar doğrudan mercan ve ahtapotlar da ahtopot olarak meydana gelmiştir."

Evrimcilerin, sürüngenlerle kuşlar arasında geçiş formu olarak ileri sürdükleri fosillerden birisi Arkeopteriks'tir. arkeopteriks, sürüngen benzeri özellikleri bulunan büyük bir kuştur. Kanatlarının kenarlarında pençe şeklinde kısımlar, gagasında dişler ve kuyruğunda omurga mevcuttur. Bu özelliklerden dolayı bir sürüngenden geldiği savunulmaktadır.

Halbuki günümüzde kuşların çoğundan farklı özelliklere sâhip, nâdir kuş türleri mevcuttur. Meselâ; Güney Amerika'da yaşayan Hoatzın kuşu (Opisthocomus hoatzin), gençlik devresinde kanatlarında iki pençeye sâhiptir. ve küçük bir omurgayla uçmaktadır. Ayrıca, Afrika'da Musophogidae familyasından Touroco kuşu (Touroco cortyhaix)nun genç olanlarının da kanatlarında pençeler mevcuttur ve bu da uçmaktadır. Bu kuşlar uygun tabakalarda fosil olarak bulunsaydı, evrimciler bunları da sürüngenlerle kuşlar arasında geçiş formları olarak adlandıracaklardı.

Günümüzdeki kuşlar dişsiz olduğu gibi, eskiden yaşayıp nesilleri tükenmiş diyli kuşların varlığı da gâyet tabiîdir. Nitekim günümüzde yaşayan kurbağaların bir kısmı dişli, bir kısmı ise dişsizdir. Dişsiz sürüngenler de mevcuttur. Arkeopteriks de nesli tükenmiş dişli bir kuştur.

En son araştırmalar da, Arkeopteriks'in bir geçiş formu olmadığını ispatlamıştır. Nitekim 1972 yılında Yale Üniversitesi profesörlerinden John Ostron, Arkeopteriks'in yaşadığı Jura devrinden daha eski tabakalar arasında, zamanımızda yaşayan kuşlara benzer fosiller bulmuştur. Yayınladığı makâlede de; "Jura'dan daha yaşlı tabakalar arasında gerçek kuşların varlığının, Arkeopteriks'in bir geçiş formu olmadığını gösterdiğini" ifâde etmiştir.

Evrimcilerden Prof. Max Westenhofer, türler arasında geçiş formlarına rastlanamadığından, **Araştırma ve İlerleme** adlı eserinde âdetâ yakınarak; "Balıklar, sürüngenler, memeliler gibi büyük hayvan grupları dünyâ yüzünde birdenbire esas şekilleriyle belirivermişlerdir sanki. Bir türün diğerine dönüştüğüne dâir hiçbir yerde hiçbir işâret yoktur." demektedir.

En son araştırmalar ve incelemeler göstermiştir ki, bir tür, şu veya bu sebeplerle, farklı ırklara bölünebilmekte ve fakat başka bir türe dönüşememektedir. lmÇünkü, buna, "verâset kânunları" engeldir. "Merinos", "kıvırcık", "dağlıç", "karaman" hep koyun türünün (Ovis aries) farklı ırklarıdır.

Canlılarda paleontolojik devirlerde zamanla tekâmül görülmekte, fakat bu değişmeler her türün kendi içinde olmaktadır. Meselâ; dördüncü zamanın yeni tabakalarında "kromanyon" ismi verilen insan iskeleti bulunmuştur. Bizim iskeletimizden farklı olduğu halde paleontoloji mütehassısları bunlara "ilk insanlar" demiştir. Diğer taraftan, üçüncü zaman sonunda yaşayan, "antropoit" denilen ve bugünkülere benzemeyen maymun iskeletleri bulunmuştur. Antropoloji mütehassısları bunların maymun olduklarını söylüyor. Fen istismarcıları, taklitçileri, dinlere inanmayanlar yaptıkları tercümelerde kromanyon insanına ve antropoit maymununa, "insanın ceddi olan veya insanla maymun arasında geçit teşkil eden fosil" diyorlar.

1912 yılında Londra Tabiat Târihi Müze Müdürü Arthur Woodward ile tıp doktoru Charles Dawson tarafından, İngiltere'nin Sukses şehrinde, Piltdown yakınındaki bir çukurda bir fosil bulundu. Sonradan "Piltdown Adamı" adı verilen bu fosil, maymun insan arası kabul edilen fosiller içinde en güvenilir olarak şöhret buldu. Çünkü kafatası, çene kemikleri ve dişleri tamdı. Bu yaratığın kafatası ve dişleri insanınkine, çene kemikleri ise maymunun çene kemiğine benziyordu. 40 yıl bu fosile dayanılarak, insanın maymundan nasıl evrimleştiğine dâir makâleler ve kitaplar yazıldı. İlk insanın topraktan yaratılmadığı savunuldu. Mukaddes kitaplarla alay edildi.

Bu fosilin şüpheli bâzı taraflarının bulunduğunu, bu bakımdan yeniden tedkikten geçmesini isteyen bilim adamlarına önceleri müsâde edilmedi. Fakat son senelerde (1953'te) bir Alman heyeti bu fosil üzerinde yeni bir çalışma yapmaya muvaffak oldu. Kemik parçalarını flor, azot ve X ışınları testlerine tâbi tuttu. Çalışma sonunda bu heyetin yaptığı açıklama ilim çevrelerinde büyük şaşkınlığa ve hayrete

sebeb oldu. Sonuç, ilim madına yüz kızartıcı bir skandaldı. Hâdise şu idi: Ch. Dawson, insan kafatasını alıp, bunu 10 yaşında bir orangutan maymununun çene kemiğine yerleştirmişti. Çene kemiğine insana âit dişleri yerleştirmek için de, çene kemiğinin bâzı yerlerini eğelemiş ve bu kemiklere eskiye âit olduğu görüntüsünü verebilmek için de, potasyum bikromat ile yer yer lekelemişti. Tabiî, bunu önce toprağa gömüp daha sonra çıkararak merâsimle takdim etmişti. Bu sahtekârlık ortaya çıktığında ise Ch. Dawson çoktan ölmüştü. Olay, târihe "Piltdown Sahtekârlığı" olarak geçti. Sahtekârlığı çıkaran ekipten Le Gros Clark, 40 yıl bu sahtekârlığın fark edilmemesini haklı olarak şöyle sormaktaydı: "Dişler üzerinde yıpranma intibâını vermek için sun'î olarak oynanmış olduğu o kadar âşikâr ki, nasıl olur da şimdiye kadar bu izler dikkatten kaçmış olabilir?"

İnsanın maymundan geldiğini ispat için ileri sürülen delillerden birisi de "Nebraska Adamı" olarak adlandırılan varlığa âit bir tek azı dişidir. 1922'de Nebraska'da Pliosen devrine âit bir tek azı dişi bulundu. Evrimciler, bu dişin tahmînen bir milyon yıl önce yaşamış bir insana âit olduğunu îlân ettiler. Bir tek azı dişinden ilhâm alarak Nebraska Adamının eşi ile berâber gazetelerde hayâlî resimleri çizildi. Amerika ve İngiltere basınında bunun için günlerce makâleler yazıldı. Sonra yapılan tedkikler o dişin bir çeşit domuza âit olduğunu ortaya koydu!

Önceleri ateşli bir evrim taraftarı olan Douglas Dewar insanın atası olarak yayınlanan resimlerle ilgili olarak, **İnsan ÖzelYaratık** adlı kitabında; "İnsanın farazî cetlerinin bir dişe, kafatası parçasına veya bir çene kemiğine dayanarak uydurma resimlerinin çizilerek toplumun kandırılması bir skandaldır. Toplum bu resimlerin hayal mahsulü olduğunu bilmemektedir." demektedir.

FOTODİZGİ;

Alm. *Lichtsatz (m),* **Fr.** *Photocomposition (f),* **İng.** *Photocomposition.* Matbaacılıkta kullanılan, filmle dizme tekniği. 1960'tan îtibâren, matbaalarda kullanılan dizgi mekanizması çok değişmiştir. Dizgide mekanik metodlar çıkıp, "monotype" ve "linotype" şeklindeki sistemler gelişmiştir. Daha sonra mekanik sistemler yanında fotografik sistemler ortaya çıkmıştır.

Fotografik sistemlerin ilk modelleri, mekanik sistemlere benzemekteydi. Fark, fotografik işlemin kullanılmasından ileri gelmekteydi. Ancak ikinci nesil makinaların prensipleri çok değişmiş ve elektronik devreler kullanılarak dizgi sürati arttırılmıştır. Üçüncü nesil makinalarda ise dizgi metni bir hafızada muhâfaza edilerek, ancak bunun arzu edilen bir kısmı bir ekran üzerine getirilmektedir. Bu makinalarda; elektronik teknik kullanılmakta olup, bilgisayarın ilgili özelliklerine de sâhiptir. Metinde ekran üzerinde rahatlıkla düzeltme yapılabilmekte, bir bölüm ilâve edilebilmekte veya bir bölüm tamâmen kaldırılabilmektedir. Kullanılacak programla başlık ve paragraf başı yapılması mümkün olabilmektedir. Kullanılan bilgisayar teknolojisiyle arzu edilen karakterler kolayca toplanabilmekte, satır veya sayfa hâline getirilebilmektedir. (Bkz. Baskı ve Baskı Tekniği)

FOTOELEKTRİK OLAYI;

Alm. *Photoelektrizität f,* **Fr.** *Photo-électricité f,* **İng.** *Photoelectricity.* Işığın veya dalga boyu kısa elektromanyetik ışınımların etkisiyle metallerin elektron salması olayı. Atomun en dış yörüngesinde dolanan elektronlar, enerji kazanınca bir üst enerji seviyesine çıkarak, atom çekirdeğine olan uzaklıkları artar. Bu enerji seviyeleri her atom için ayrı olup, kesiklilik gösterir (yâni atom her enerjiyi almaz). Bir atomun aldığı enerji, elektronu atomun çekim sahasının dışına çıkaracak büyüklükte ise elektron atomdan kurtulur.

Işık, bir elektromanyetik dalgadır. Bu dalga, bir radyasyon enerjisi taşır. Bu enerjinin devamlı değil, enerji paketleri şeklinde taşındığı kabul edilir. Bu enerji paketlerine kuantum veya ışık için foton adı verilir. Bir foton veya kuantumun taşıdığı enerji, dalganın frekansı ile orantılıdır. İşte, ışık kuantumlarının enerjisi, ışığın düştüğü yüzeyi meydana getiren atomun çekim enerjisinden (bağ enerjisinden) yüksek olduğu takdirde, her foton bu yüzeyden bir elektron ayrılmasına sebep olacaktır. Böylece elektron yayımlayan bir katot elde edilir. Bu emisyona fotoelektrik emisyon veya kısaca fotoemisyon denir. Çıkış enerjisi çok düşük olan sezyum, fotokatot olarak kullanılmaya çok elverişlidir.

Bugün en çok kullanılan katotlar oksitlenmiş gümüş üzerine kaplanmış sezyum (kızıl ötesi radyasyonlara hassas) ve antimuan (mavi ve görünen ışığa hassas) katotlardır. Güneş ışığını emen potasyum, rubidyum, selenyum gibi maddeler foto elektrik olaya sebeb olurlar.

Fotoselüller:

Fotoelektrik hadisesine dayanarak fotoelektrik selüller çalıştırılır. Bunlar fotoelektrik akım verirler. Fotoselül olarak, meselâ potasyum tabakası, havası boşaltılmış bir cam tüp içerisindeki iki elektrottan katot olarak kullanılır. Anot (pozitif uç) ve katot (negatif uç) arasına belli bir elektriksel potansiyel farkı uygulanır.

Katot yüzeyine ışık düşünce serbest hâle geçen elektronlar, elektrikî çekim tesiri ile anoda hareket ederler. Böylece fotoelektrik akım elde edilir.

Fotoselüller; alarm cihazlarında, ışıkla otomatik çalışmayı başlatmada, aydınlatma ölçümü âletlerinde, sesli film projeksiyon makinalarında, geceleri havadan fotoğraf çekimlerinde, takım tezgâhlarına kumanda etmede devre açıcı ve devre kapatıcı olarak kullanılmaktadır.

FOTOELÂSTİKİYET (Fotoelâstisite);

Alm. *Spannungsoptik (f),* **Fr.** *Photoelasticité (f),* **İng.** *Photoelasticity.* Cam veya plâstik gibi çeşitli saydam maddelerin gerilim altında çift kırılma özelliği göstermesi hâli. Işılesneklik olarak da bilinir. Fotoelâstikiyette, cisme giren bir ışık ışını iki ışına ayrılır. Işık geçiren saydam katı maddelerin çift kırılma özelliği göstermesini ilk defa 1900'lerde David Brewster, gerilimli bir cam üzerinde renkli desenleri polarize bir ışıkla inceleyerek anlamış ve 1930'larda dondurulmuş gerilimler tekniği ile üç boyutlu analizler yapılabilmiştir. Plâstik sanâyiine paralel olarak fotoelastik malzemelerin gelişmesiyle tıp ve çeşitli mühendislik dallarında fotoelâstisite vazgeçilmez bir prensip hâline gelmiştir.

Bir ışık kaynağından çıkan ışınlar, bütün düzlemlerde titreşimleri olan, rastgele bir demet hâlindedir. Bu ışık demeti önüne bir polarizör filitre konup, filitreden geçen ışın, fotoelâstik bir plâstikten geçirildiğinde n^1 ve n^2 kırılma indisleri olmak üzere iki titreşim elemanına ayrılır. Birinci filitrenin eksenine dik ikinci bir filitre yerleştirilirse bu iki eleman tek bir düzlem üzerinde gözlenebilir. Birinci filitre polarizör, ikincisi analizör olarak adlandırılır.

Işık geçiren bir plâstik madde, herhangi bir şekilde yüklendiğinde homogen ve izotropik bir haldedir. Buna bir basınç veya gerilim uygulanırsa, yapısı heterojen bir hâle gelir ve polarize bir ışını iki ayrı kırılma indisi ile geçirmeye başlar. Bu özellik fotoelastikiyetin esâsını teşkil eder.

Yapılan herhangi bir makina elemanında uygulanan kuvvetler sebebiyle meydana gelebilecek gerilmeleri ve deformasyonları bulmak için elemanın fotoelastik özelliği olan plâstik malzemeden bir modelini yapıp, ışığın çifte kırma özelliğinden faydalanılabilir. Bu gâyeyle kullanmak üzere polariskop denen âletler yapılmıştır.

Camdan epoksi reçinelerine kadar bütün ışık geçiren malzemeler fotoelastik özellik gösterebilir. Fakat, bunların fotoelastik duyarlıkları farklı olduğundan, kullanma yerleri de farklıdır. En çok kullanılanları cam, sellüloit akrilik, epoksi reçineleri, polyester, poliüretan ve jelatindir. Bunlardan epoksi reçineleri, en duyarlı fotoelastik malzemelerdir. Yaygın olarak kullanılmaktadır. Fotoelastik özellik de diğer mekanik özellikler gibi çevreye göre değişir.

FOTOGRAMETRİ;

Alm. *Photogrammetrie (f), Messbildverfahren (n),* **Fr.** P*hotogrammérie (f),* **İng.** *Photogrammetry.* Havadan çekilen fotoğraflardan faydalanarak arâzinin incelenmesi. Uçaklardan ve uydulardan çekilen fotoğrafları inceleyerek arâzi hakkında bilgi edinmek mümkündür. Hattâ yerden çekilen fotoğraflardan da bu konuda faydalanılabilir. Fotogrametri, tıp sahasında bile kullanılmasına rağmen, genellikle havadan ve uzaydan çekilen fotoğraflar yardımıyla arâzinin incelenmesi mânâsında kullanılır.

Çekilen özel filimler yardımıyle arâzi üzerindeki ısı farkları kolayca tesbit edilebilir. Orman içinde gizlenmiş askerî bir birliğin yerini, toprak yüzeyine yakın mâden yataklarını bunlar yardımıyla tesbit etmek imkânı vardır. Hattâ özel renkli filmler sâyesinde bitki hastalıklarının yayıldığı bölgeler bile tesbit edilebilir. Siyah-beyaz filmlerle çekilen fotoğraflardan, arâzideki dere, tepe, yerleşim yerleri, tarım alanları, orman, otlak ve çıplak alanların büyüklükleri hakkında detaylı bilgi edinilebilir. Fotoğrafların üzerinde ölçme yapmak suretiyle bir tepenin yüksekliği, kapladığı alan ve hattâ bölgelerin dağılış şekilleri anlaşılabilir.

Çekilen fotoğraflar bütün arâziyi örtecek şekildedir. Hattâ arazi üzerindeki her nokta, en az iki fotoğraf üzerinde bulunur. Çünkü fotoğraf bir önceki fotoğrafın %60'ı tekrar çekilecek şekilde alınır. Bazen % 90'ı bile ikinci defa çekilirken, birinci şeridin % 30 kadarı tekrar çekilir. Gerçekte fotoğraflar tam düzgün çekilemez. Çünkü fotoğraf çeken bir uçak sağa sola sallanabilir veya bir hava boşluğuna rastlayınca irtifa kaybedebilir. Bu durumda fotoğrafın kapsadığı alan ve çekiş açısı değişebilir. Uçak pilotu, haritası yapılacak arazinin bütününün fotoğrafını çekmek için arazideki belirli nirengi noktalarından faydalanarak, bu mahzurları ortadan kaldırmaya çalışır.

Hava fotoğraflarında bina, tepe gibi yerler, fotoğraf makinasına daha yakın olduğundan, buraların fotoğraf üzerindeki ölçeği vâdi gibi yerlerden daha büyüktür. Bundan dolayı fotoğrafın ölçeği, bu ölçeklerin ortalaması alınarak tesbit edilir. Farklı açılardan çekilmiş iki hava fotoğrafı, özel âletler içine konup üstten ışık yakılırsa, fotoğrafların ortak kısımlarının görüntüsü üç boyutlu olur. Buna stereoskopik görüntü de denir. Bu görüntü üzerindeki dereler, yollar bir küçük tablo ile takip edilirse,

tabloya bağlı bir kalem bu dere ve yolları kâğıt üzerine çizer. Bundan hem savaşta hem de sulh zamanında çok faydalanılmaktadır.

FOTOĞRAF VE FOTOĞRAFÇILIK;

Alm. *Photographie; Lichtbildkunst (f),* **Fr.** *Photographie (f),* **İng.** *Photography.* Cisimlerin görüntülerinin kâğıt üzerine aktarılması. Fotoğraf kelimesinin aslı Yunancadaki "Photos-Graphes"ten gelir. Bu ise "Işık-Çizgi" veya doğrusu "Işıktan çizgi" şeklinde Türkçeye çevrilebilir. O halde fotoğrafın ne demek olduğu şimdi çok daha kolay anlaşılabilir. Fotoğraf, gözümüzün görebildiği herşeyin bâzı teknik yardımcılarla kâğıt üzerine aktarılmasıdır. Ancak fotoğrafın ne olduğu kolayca iki merhalede anlatılabilir.

Işığın olmadığı bir yerde (karanlıkta) nasıl gözlerimizin görme kâbiliyeti düşer, hatta sıfıra inerse, böyle karanlık bir ortamda fotoğraftan söz edilemez. Fotoğrafın ana maddesi ışıktır. Işık, gerçeği şekillendiren tek vâsıtadır. Milletlerarası bir anlaşma yoludur. Bu dil veya bu yol, dünyâdaki bütün insanlara tesir edebilen tek unsurdur. Fotoğraf bir ânı belgelemek, gözümüzün göremediği tabiatı görünür hâle getirmek, bize bizi tanıtmak bakımından bir ilim dalı olarak kabul edilebilir.

Fotoğraf makinası: Fotoğraf; ışığın bulunduğu veya sağlandığı her ortamda, teknikten faydalanılarak ortaya çıkarılan bir sanat mahsulüdür. Burada teknikten maksat bir fotoğrafın ortaya çıkmasında en büyük faktör olan ışığın nasıl, ne miktarda ve ne kadarlık bir zamanda kullanılacağını belirleyen özel sistemlerdir. İşte bu sisteme fotoğraf makinası adı verilir. O halde fotoğraf makinası veya kamera, bir fotoğraf için gerekli olan ışığın nasıl, ne miktarda ve ne kadarlık bir zamanda kullanılacağını ayarlamayı sağlayan ve çeşitli elemanları sâyesinde görülebilen her şeyi film üzerine aktaran bir tertibâttır. Yâhut, kısaca fotoğraf makinası, fotoğraf çekmeye yarayan cihazdır şeklinde de tarif edilebilir.

Fotoğraf makinası çeşitleri: Fotoğraf makinalarını sıralamak gerekirse, bunları cinslerine göre değil, ebatlarına ve kullanış gâyelerine göre tasnif etmek gerekir. Çünkü cinslerine göre sıralama yapılırsa hayli kalabalık bir liste ortaya çıkacak ve gelişen teknoloji sâyesinde bu liste her gün biraz daha uzayacaktır. Ama yine de bir sınıflama yapıldığında, çift objektifli makinalar, refleks makinalar, körüklü makinalar, stüdyo tipi makinalar, polaroid makinalar, insmatik makinalar, cep tipi yassı makinalar sayılabilir.

Çift objektifli makinalar: Bu tip makinalarda bulunan objektiflerden biri netlik ve çerçeveleme ayarı yapılmasını sağlarken, diğer objektif de fotoğrafın çekilmesine yarar. Üstelik objektiften gelen görüntü bir aynadan yansıyarak makinanın üstünde bulunan mat cam üzerine düşer ve netlik ayarı yapılmasını sağlar. Gerekli netlik iyice yapıldıktan sonra deklanşöre basıldığı anda görüntü tıpkı mat cam üzerinde göründüğü şekilde filme aktarılır. Dolayısıyla bu tip makina iyi bir çekim yapılmak isteniyorsa, görüntüyü matcam (vizör) üzerinde çok açık bir şekilde netleştirdikten sonra deklanşöre basmak gerekir. Bu tip makinalar 6x6 ebadında filmlere çekim yaptığından, daha iyi çekim yapmalarına rağmen ağır ve daha dar açıyla konuya bakarlar.

Refleks makinalar: Refleks fotoğraf makinaları, konusunda en kullanışlı ve en yaygın makina tipidir. Ancak birbirinden farklı üç ayrı tiptedirler.

Kutu tipler: Bu tip refleks makinalar, daha çok reklâm ve sanat fotoğraflarının çekiminde kullanılırlar. Çok gelişmiş netlik ayar mekanizmaları, değişik objektif ve filmleri aynı anda kullanabilmeleri, bu makinaların avantajları arasında en önemlileridir. Çalışma sistemleri bütün refleks makinalarında olduğu gibidir. Görüntü 45°'lik açıyla duran aynaya çarpıp üstteki vizöre yansır; ve netlik ayarı yapmak için fırsat verir. Gerekli netlik sonrasında deklanşöre basıldığında ayna yukarı doğru kalkarak görüntünün film üzerine aksini sağlar. Fiyat bakımından en pahalı makinalardır.

Mekanik yassı refleksler: Birinci Dünyâ Savaşından sonra ortaya çıkarılmış, tamâmen mekanik makinalardır. Küçük ve hafif oldukları için kısa sürede yaygınlık kazanmışlardır. Çalışma sistemi aynen kutu tipli refleks makinada olduğu gibidir. Bunların da objektifleri değişebilir. Obturatörleri genellikle perde tiplidir. Bugün yerlerini gelişmiş elektronik yassı tiplere bırakmışlardır.

Otomatik yassı refleksler: Bugün bilhassa basın alanında çok kullanılan makinalardır. Gelişmiş mikroelektronik devreler sâyesinde ışığın durumunu, hattâ bu ışık durumunda yapacağınız diyafram değerini verebilirler. Işığın yetersiz veya aşırı olduğu durumlarda çekeni îkâz edebilirler. Objektifleri değişebilir. Otuzaltılık rulo film kullanılır. Elektronik devrelerinin beslenmesini karşılamak üzere bir pile ihtiyaç duyarlar. Görüntünün çerçeveleme ve niteliğini makinanın arkasındaki vizörden bakarak sağlayabilme imkânı vardır.

Hem mekanik, hem otomatik denilen bir dördüncü grup vardır ki, bunlar da refleks makinalardır. Bu

makinalar, hem otomatik hem de mekanik olarak ayrı ayrı çekim yapma imkânı verirler.

Cep (Pocket) tipi makinalar: Bu tip makinalar, tamâmen elektronik sistemle îmâl edilmiş, gövdesi çoğu zaman flaşlı, ufak ebatlı makinalardır. Filmi kullanma bakımından ikiye ayrılırlar. Otuzaltılık rulo film ve mikro (kaset) film kullananlar. Küçüklüğü, hafifliği, pratikliği ve ekonomikliği ile, bugün dünyâda en fazla satılan makinalardır. Çalışma sistemleri gâyet basit mekanizmalarla sağlanmıştır. Geniş açılı bir objektifleri vardır. Genellikle netlik ayarı yapılamaz. Sâdece çerçevelemenin boyutlarını bildirmek bakımından basit bir vizör taşırlar. Genellikle mercekler arası bir öbtüratöre sâhiptirler. Netlik alanları yaklaşık 1,5 m-sonsuzdur. Bunlara 35 milimetrelik makinalar da denebilir. Film boyutları oldukça sınırlıdır. Belli bir büyütmeden sonra netice olumsuzlaşır.

Polaroid makinalar: Bunlardan başka bir de çok kısa sürede neticeyi veren Polaroid-Land makinalar vardır. Türkiyede şipşak diye tanınmışlardır. Çok basit bir vizöre ve değişmez netlik sistemi ile değişik bir çalışma sistemine sâhiptirler. Çekilen görüntü siyah beyaz filmde 15-20 saniyede, renkli filmde ise bir dakikada karta basılı olarak çıkar. Zamanla renklerin solması, kaset hâlinde satılan filminin çok çok pahalılığı bakımından özellikle basında elverişli değillerdir.

Bunlar tamâmen bas-çek usûlüne uygun îmâl edilmiş makinalardır. Kontrol edilebilecek sistem hemen hemen yok gibidir. Görüntüyü kaydetmek için deklanşöre basmak yeterlidir. Bunlar da değişmez objektifli ve obtüratörlüdürler. Disk filmli makinalar ise, henüz çok yeni sayılabilecek bir durumdadırlar. Film rulo hâlinde değil, disk şeklindeki bir levha üzerindedir. Elektronik bir yapı taşırlar, ışığın yetersiz olduğu durumlarda flaşı çaktırırlar.

Fotoğraf makinasının elemanları:

Objektif: Bir fotoğraf makinasının gözü sayılabilecek derecede önemli bir elemandır. Mercek veya mercek gruplarından meydana gelmişlerdir. Yapıları, değişmez optik kâidelerine dayanır. Bu kâidelerden biri de odak uzaklığıdır. Objektiflerde odak uzaklığı f: 24, f: 36, f: 50, f: 75, f: 135, f: 200 vs. gibi işâretlerle gösterilirler. Bâzan da f: 25-75, f: 35-105, f: 70-210, f: 90-300 gibi işâretlere rastlanır ki bunlar da odak uzaklığının iki değer arasında değiştiğini gösterir. Bu rakamlar aslında objektifin mm olarak odak uzaklığını gösterirler. Objektifin ön tarafında mutlaka objektifin odak uzaklığı belirtilir.

Bir de ön tarafta ayrıca 1.1:4, 1.1:8, 1.1:2 vs. rakamlar vardır. Bunlar da objektifin nisbî açıklığını gösterirler. Nisbî açıklık (f) ne kadar büyükse objektife giren ışık mikdârı da o derece fazladır. Yâni f: 1.1:4 objektifte filme gelen ışık miktârı f= 1.1:8'deki objektife göre daha fazladır. Çünkü 1/4 (bir bölü dört) 1/8 (bir bölü sekiz)den daha büyük bir rakamdır.

Objektiflerde görüş açısı objektifin odak uzaklığına göre değişir. Odak uzaklığı büyüdükçe görüş açısı küçülür, odak uzaklığı küçüldükçe görüş açısı büyür. Her objektifte odak uzaklığı görüntünün en net olduğu nokta ise de, pratikte gerçek netlik noktası biraz ileride veya geride olabilir. Buna "tolerans" veya "odak derinliği" denir. Odak derinliği, objektif açıklığı ile ters orantılıdır. Mutlak netlik için filmin bu odak düzleminde durması, görüntünün de bu odak düzlemiüzerine yerleştirilmesi gerekmektedir.

Objektifler; geniş açı, normal, tele ve zoom objektif olmak üzere dört grupta toplanabilir. Genellikle odak uzaklığı 24 ile 36 mm arasında olanlara geniş açı, 50 mm olanlara normal, 75 ile 500 mm arasında olanlara da tele objektif denir. Zoom objektifler ise iki ayrı değer arasında değişebilir karaktere sahiptirler. 50-210 mm gibi. Tabiî en geniş görüş açısına birinci gruptakiler sahiptirler. Geniş açı objektiflerde perspektif daha normal, objektife yakın kısımlar daha fazla kusurludurlar. Geniş açı objektiflerde iyi sonuçlar genellikle diyafram açıklığının 11 ve 16 olduğu durumlarda elde edilir. Görüntünün objektife çok yakın kısımlarında bir bükülme meydana gelir ve odak uzaklığı küçüldükçe bu bükülme artar. Çok geniş açılı objektiflere "balıkgözü" denir. Geniş açı objektifler, basında genellikle özel haller dışında kullanılmazlar.

Birkaç mercek grubundan meydana gelen teleobjektiflerin görüş açıları 35 ile 5 arasında değişir. Uzak mesafelerdeki konuları görüntülemeye yararlar. Ancak bu objektiflerde görüş açısı çok dar olduğundan bütün dikkat konu üzerinde toplanmalıdır. Çünkü mercek sayısı arttığından toplam deformasyon (hata) oranı artacak ve birçok detay yok olacaktır.

Zoom objektifler ise, daha önce de belirtildiği gibi, değişebilir odak uzaklığına sâhiptirler. Bu, pratikte birçok kolaylık sağlar. Hareket etmeden, istenilen konu görüntülenebilir. Objektif değiştirilmesini önlediğinden dolayı zoom objektifler özellikle spor muhâbirliğinde çok kullanılır. Tele objektifler de yine basın alanında çok kullanılan objektiflerdir. Odak uzaklığı büyüdükçe fiyatları da artar.

Diyafram: Objektiften geçen ışık miktârını ayarlayan elemandır. Işık olarak, ışığın miktarından söz edilebilir. Diyafram, iris denilen üstüste geçmiş hilal şeklindeki levhaların açılıp kapanmasıyla, ışığın mikdârını ayarlamaya yardımcı olur. Diyafram genellikle mercekler arasında bulunur. Diyafram en açık olduğu durumda en fazla, en kapalı olduğu durumda ise, an az ışık miktârı objektiften geçer. Diyafram

değerleri objektiflerin üst kısmında belli aralıklarla sıralanırlar. 2, 2.8, 4, 5.6, 8, 11, 16, 22 diyafram değerleridir. Işık en fazla, diyafram değerinin en küçük olduğu rakamdayken (2) geçer. En az ışık ise, diyafram değerinin 22 olduğu durumda geçer. Netlik ayarı yapılırken, diyafram en açık duruma getirilir ve netlikten sonra gerekli değer verilir. Diyaframın ışık miktârını ayarlamaktan başka, alan derinliğinin sınırlarını tesbit etme gibi bir görevi daha vardır. Diyafram açıklığı ile alan derinliği arasında ters orantı mevcuttur. Yâni biri azalırken, diğeri artar.

Obturatör: Obturatör ışığın geçiş müddetini ayarlayan elemandır. Işığın geçiş müddeti fotoğrafta çok önemlidir. Çünkü film denilen malzeme ışığa karşı çok hassastır. Dolayısıyla bir konu görüntülenirken objektiften geçen ışık filmin yanmaması için, çok kısa bir müddette geçmelidir. Obturatörler bir saniyenin binde birine kadar geçiş müddetini ayarlarlar. Genellikle makinanın deklanşör kolu yanında bir düğme etrafında, bâzan da objektif üzerinde yer alırlar. Aşağı yukarı her makinada (Refleks) obturatör değerleri sâbittir: 10,25, 50, 100, 250, 500, 1000, 1600. B,T gibi işâretlerle gösterilirler. Bunlar aslında paydaları gösterir. Ancak makinaların üzerinde 1/100, 1/500 gibi rakamlar karışıklık yapacağından bu şekilde yazılırlar. B durumunda ise parmak deklanşöre basılı kaldığı müddetçe film ışığa mâruz kalır. T durumunda ise deklanşöre ikinci basışa kadar perde açık kalır. B ve T durumları genellikle gece fotoğrafçılığında kullanılır. Obturatör değerleri enstantane olarak da bilinir. Belli başlı iki obturatör tipi vardır. Bunlardan birincisi ve en yaygın olanı perde obturatörlerdir. Diğeri ise diyafram tipi (İris) obturatörlerdir.

Filmler: Fotoğraf çekmek için kullanılan ışığa hassas malzemeye “film” denir. (Bkz. Film)

Flaş: Işığın yeterli olmadığı durumlarda, yardımcı ışık kaynağı olarak kullanılan bir malzemedir. Çok defa makinadan ayrı, ancak onunla beraber çalışabilir şekilde portatiftir. Beyaz, yâni gün ışığına yakın ışık verirler. Gölgelerdeki kontrastın azalmasında yardımları hayli büyüktür. Çok kısa bir sürede belirli bir nisbette çok fazla ışık verirler. Bugün en çok kullanılan elektronik flaşlardan bahsetmek istenirse şunlar söylenebilir: Ksenon ve kripton gazı içinden yüksek gerilim geçirilmesi sûretiyle sâniyenin binde biri kadar kısa sürede çok kuvvetli bir ışık verirler. Işık renkleri ultra-viyole ışınları kapsadığından renkli filmlerde (özellikle 200 ve 400 ASA) mavi bir ton verirler. Bunu önlemek için UV filtre kullanılır. Elektronik flaşlardan başka küp şeklinde birkaç defa kullanılabilecek flaşlar da mevcuttur.

Filtreler: Filtreler, siyah beyaz filmlerde renk tonu farklarını ortadan kaldırarak detayları ortaya çıkarmak maksadıyla, renkli filmlerde ise özel etkiler elde etmek gâyesiyle, kullanılan renkli cam veya jelatinden yapılmış elemanlardır. Değişik sonuçlar elde etmek için birçok farklı renkte filtre mevcuttur. Filtreler renk derecelerine göre kendi rengindeki ışıkları geçirmekte, diğer renklere ise belirli, bir nisbette engel olmaktadır. Filtrenin rengi koyulaştıkça istenmeyen renkleri emme kâbiliyeti de aynı nisbette artar. Yâni kısaca süzücü olarak vazife görür diyebiliriz. Her filtrenin bir filtre fonksiyonu vardır. Bunun için filtreler kullanılırken, poz müddetini bir oranda arttırmak îcab eder. Filtre fonksiyonu filtre üzerinde belirtilir. Bu filtre fonksiyonu ile normal poz müddeti çarpılırsa çıkan netice, filtreli çekimde uygulanacak yeni poz değerini verir. Filtreli çekimde diyafram değeri bir defa açılır. Meselâ filtresiz çekimde diyafram açıklığı 2,8 olsun. Aynı konu için filtreli çekimde yeni diyafram değeri iki olmalıdır. Filtreler umûmî olarak sarı, yeşil, mavi ve kırmızı olmak üzere dört ana sınıfta toplanırlar. Bir de özel etki için kullanılan ultra-viyole (UV) filtre ile skylight denilen filtreler mevcuttur. Bu filtreler de aralarında açık, orta, koyu olmak üzere ayrılırlar. Açık ve orta renkliler genelde düzeltme filtreleri iken koyu renkli filtreler kontrast filtrelerdir. Kısaca; sarı ve yeşil filtreler düzeltme, mavi ve kırmızı filtreler ise kontrast maksadıyla kullanılırlar.

Filmin makinaya takılışı: Aşağı yukarı bütün fotoğraf makinalarında film makinaya aynı tarzda takılır. Ancak muhtelif makinaların bâzılarında türlerine göre değişik takılma usulleri mevcuttur. Makinaya filmin nasıl takılacağı, makinanın kullanma kılavuzunda mutlaka yeralır.

Filmin makinaya takılmasında en önemli husus; filmin karanlık bir yerde takılması ve makinanın arka kapağının hemen kapatılarak iki poz karenin boş çekerek atlatılmasıdır. Çünkü film takarken büyük bir ihtimalle ilk pozları ışık almış olur.

Diyafram açıklığının tesbiti: İyi fotoğraf çekmenin, ışık şartlarını çok iyi kullanmakla mümkün olacağı belirtilmiş ve ışığı ayarlama mekanizmasının diyafram olduğu anlatılmıştı. Film fazla ışık aldığı takdirde yanacak veya kararacak, az ışık aldığında ise istenilen neticeyi vermeyecektir. Bunun için diyafram açıklığını çok iyi tesbit etmek gerekmektedir. Diyebiliriz ki iyi bir fotoğraf çekmenin birinci teknik kuralı diyafram açıklığını çok iyi tesbit etmektir. Objektif üzerinde 2, 2.8, 4, 5.6, 8, 11, 16, 22 gibi diyafram açıklıklarını gösteren halka üstündeki değerler küçüldükçe diyafram açıklığı artar, büyüdükçe diyafram açıklığı azalır.

Diyafram, ışığın çok olduğu durumlarda kısalır, yâni açıklık azaltılır. Işığın az olduğu durumlarda ise açıklık arttırılır. Şâyet 5,6 değeri orta nokta kabul edilirse, ışığın yetersiz olduğu durumlarda ışık miktârına bağlı olarak 5,6’dan küçük taraftaki değerler; ışık fazla ise, 5,6’dan büyük değerler seçilecek

demektir. Tabiî bu değer yerine göre, yâni ışığa göre değişir. Her değer kendisinden bir küçüğünün yarısı kadar ve kendisinden bir büyük değerin iki misli kadar ışık geçirme kâbiliyetine sâhiptir. Yâni 2,8 değeri 2'nin yarısı kadar ışık geçirebilir.

Net sâha derinliği: Objektifin netlik ayar halkasının üzerinde her metre değeri için bir çizgi yahut nokta bulunur. Bu konunun fotoğrafı çekildiğinde, netliğin tam ayarlı olduğu noktanın veya çizginin her iki tarafındaki çizgi yâhut noktaya âit değerler net sâha derinliğinin sınırlarını tâyin ederler. Diyelim ki konu 1,5 m değerinde tam net olsun. Bu anda konu (hangi diyafram açıklığı ile tesbit ediliyorsa) farz edelim ki 4 diyafram açıklığı ile tesbit ediliyor. Objektif üzerindeki net sâha derinliğini veren diyafram-netlik ayarı tablosundan ne kadarlık bir bölgenin net çıkacağı bulunur.

Bu tablo makinaya göre değişir olmasına rağmen, refleks makinaların hemen hepsinde benzer şekildedir. Diyafram açıklığı ile net sâha derinliği arasında ters orantı vardır. Açıklık arttıkça derinlik azalır. Şâyet net olması istenen en yakın cismin objektife olan uzaklığı iki ile çarpılıp objektifin odak uzaklığına bölünürse, çıkan sonuç diyafram açıklığını verir.

Eğer her iki sınır da vermek istenirse (en yakın ve en uzak) bunları önce kendi aralarında çarpıp, daha sonra iki ile çarpma sonucunda çıkan rakam iki sınırın toplamına bölününce netlik ayar mesâfesini verir. Diyafram açıklığı ise şöyle bulunabilir. Önce iki sınır arasındaki fark bulunup, objektifin odak uzaklığı ile çarpılır. Çıkan netice ise iki sınırın kendi aralarında çarpımı ile ikinin çarpılmasından çıkan sonuca bölünür.

Diyelim ki sınırlar 3 ve 4 m; objektifimizin odak uzaklığı da 50 mm olsun. Bu durumda:

Netlik ayar mesâfesi= (3x4) 2/3-4= 4 m

Diyafram açıklığı: (4-3)x50/(2x3x4)= 2,08

Demek ki böyle bir durumda netlik ayar halkasını 4 m üzerine, diyafram açıklığı halkasını da yaklaşık olarak 2 üzerine getirmek lâzımdır.

Makina sonsuza ayar edildiğinde en yakın net cisim ile objektif arasındaki uzaklığa "hiperfocal mesafe" denir. Eğer belirli bir noktadan en uzak bir noktaya kadar konunun tam net olması istenirse, makina hiperfocal uzaklığa ayar edilmelidir. Bu uzaklığın yarısından sonra sonsuza kadar olan bölge tam anlamıyla maksimum derecede net çıkacaktır.

Fotoğrafın banyo edilmesi: Fotoğraf film veya kâğıdın üzerindeki görüntünün açığa çıkarılması. Çekimden hemen sonra film veya kâğıt üzerinde hiç bir görüntü yoktur. Bu görüntüyü açığa çıkarmak için film veya kâğıt developman, tesbit ve ağartma gibi banyo işlemlerine tabi tutulur. Birinci işlem olan developman, ışık görmüş gümüş tuzların gümüşe indirgenmesinden ibarettir. Bu maksatla banyoya hidrokinon, p-aminofenol ve p-fenilen diamin gibi indirgeyiciler katılır. Ayrıca banyoya indirgeme gücünü arttırmak için sodyum karbonat veya kostik soda gibi alkaliler, developman neticesi meydana gelen bromür iyonlarının frenleme tesirini azaltmak için potasyum bromür, developman maddesinin atmosfer oksijeniyle yükseltgenmesini önlemek için sodyum sülfit katılır.

Tesbit işlemi, developman işleminden kalan ve istenmeyen gümüş tuzlarının ya yıkanıp atılması veya pasif kararlı hâle getirilmesidir. Çünkü gümüş tuzu ışığa duyarlıdır ve gittikçe koyulaşır. Bu işlem için gümüş birleşikleriyle reaksiyona giren hipo adıyla tanınan sodyum hiposülfit ve amonyum tiyosülfat çözeltileri kullanılır. Kararlı hâle getirme işleminde ise tiyoüre gibi organik kükürt bileşikleri kullanılır. Kararlı hâle getirme tespit işlemine göre pek iyi netice vermez. Bu yüzden sâdece kâğıt üzerine yapılan baskılarda kullanılır.

Ağartma, developo edilmiş gümüşü temizlemek için yapılır. Potasyum dikromat, sülfürik asit, potasyum bromür ve potasyum ferrosiyanür gibi yükseltgenler kullanılır.

Fotoğraf film ve kâğıdının kullanıldığı yerlere göre banyo işlemleri bâzı farklılıklar gösterebilir. Ayrıca filmlerin banyolarına parça parça veya makaralı şeritler hâlinde daldırılması da değişik banyo tertibâtlarını gerektirir.

FOTOKİMYÂ;

Alm. *Photochemie (f),* **Fr.** *Photochimie (f),* **İng.** *Photochemistry.* Işığın kimyâsal tesirleriyle uğraşan bilim dalı. Işığın bitkilerin büyümesinde esas olduğunu ilk fark eden Stephen Hales (1677-1761) oldu. Daha sonra Johann Heinrich Schülze, Jacopo Bartolomeo Beccerius (1682-1766) ve Karl Wilhelm Scheele (1742-1786) gümüş tuzlarının ışığa karşı hassaslığını müşâhede ettiler. Scheele (1777), ışığın dalga boyu ile değişen morötesine doğru artan bir hassasiyetini tespit etmiştir. Fotokimyâsal reaksiyonların birçok diğer gözlemleri yapılmış olmasına rağmen, bir kimyâsal reaksiyonun meydana gelmesinde etkili olabilecek ışığın usule göre absorblanması lâzım geldiğini, 1817'de Theodor von

Grotthus fark etti.

1841'de, nemli hidrojen ve klor gazları arasındaki reaksiyonun bir incelenmesinde, Johann William Praper, belirli bir engelleyici süreden sonra, reaksiyon hızının, absorblanmış ışığın şiddeti ile orantılı olduğunu işaret etmiştir.

Bu gözlemden, fotokimyâsal reaksiyonun durumu, yâni değişime uğrayan madde miktarının, absorblanan ışık (radyasyon) miktarı ile doğru orantılı olduğu bulunmuştur. Bu durum fotokimyânın birinci kânunu veya Grotthus-Droper kânunu olarak formüllendirilmiştir. Draper, aktinometresinde ya ışığın şiddetini veya absorblanmış ışın miktarını ölçmek için özel bir reaksiyon kullandı. Bu aktinometre, Ernest Erownung Farbes ve Philip Albert Leighton'ın uranil okzalat aktinometresi gibi daha fazla geliştirilmiş kimyâsal aktinometrelerin ilk modelidir.

Fotokimyânın gerçek gelişmesi, 1900'de Max K.E.L. Planck'ın kuantum teorisi beyanı ve onun Albert Einstein (1879-1955) tarafından izahı ile olmuştur. Planck ve Einstein'in teklifinin bir sonucu olarak, ışığa, Einstein'in foton ismini verdiği korpusküllerden (ışıncıklardan) ibâret olarak bakılabileceği gittikçe artan şekilde âşikâr olmuştur.

Fotokimyânın ikinci kânunu veya fotokimyâsal ekivalent kânunu tabiî olarak böyle düşüncelerin dışından ortaya çıkmıştır.

Bu, Stark-Einstein kânunu olarak isimlendirilir ve "Işığın absorbsiyonundan sonuçlanan birinci mertebe işlemlerin sayısı, absorblanmış fotonların sayısına eşittir." şeklinde ayrıntılı şekle konulabilir. Meselâ, birinci derece işlemler, kimyâsal değişmeleri, floresans ve enerji düşme işlemlerini kapsar. Kuantum ürünü ³ terimi aşağıdaki eşitlikle târif edilir.

$$^{3} = \frac{\text{dönüşen moleküller}}{\text{absorblanmış fotonlar}}$$

Bu, geri reaksiyonla azalır, serbest-zincir reaksiyonunda artar. Etil iyodürün fotolizi için ³, birden daha azdır. Saf kuru hidrojen ve klorürün patlama reaksiyonu için ³, takrîben 100.000'dir. Hem gaz hem de sıvı fazlarda gözlenebilen fotokimyâsal bozunmaların birçok durumlarında, sıvı fazdaki reaksiyonlar daha düşük kuantum ürününe sâhiptir. Böyle sonuçlar, James Franck (1882-1964) ve Eugene Rabinowich tarafından sıvıdaki uygun bir geri reaksiyon veya uyarmanın dağılması, yâni bir kafes tesirine dayanarak açıklanmıştır.

Umumiyetle fotokimyânın modern görüşleri, optik uyarma için gerekli olan zamanda, ilgili molekül atomlarının durumunda veya kinetik enerjisinde önemli bir değişiklik olmalı şeklinde beyan edilebilen Franz-Condon'un prensiplerinden türetilmiştir.

Hayâtın mevcudiyetinde en önemli kimyâsal reaksiyon fotosentezdir. Bitkilerdeki, karbondioksitten, karbonhidratların fotosentezi işleminde ışık, ışığa hassas klorofil tarafından absorblanır. Enerji yeterli olarak kimyâsal sisteme transfer olur. Şartlara bağlı olarak CO_2 dönüşmesi için, ³ 0,1-0,25 arasındadır. Işığa hassas boyalar, fotografik olarak meydana çıkarılabilen dalga boyları bölgesini genişletmek için, fotoğraf filmindeki gümüş halojenürlere ilave edilir. Boya ışığı absorblar, enerjisini halojenüre transfer eder. Gözükmeyen görüntünün teşekkülünde ilk fotokimyâsal işlem, kristalindeki bir elektronun serbest bırakılmasını kapsar. Elektron tutulmuş olur. Gümüş iyonunun yükünü boşaltır ve sonunda kristalin içinde küçük gümüş kümeleri meydana gelir.

Diğer fotokimyâsal reaksiyonlar, organik sentezlerde veya boya gibi materyaller üzerine spesifik özellikler vermek için kullanılabilirler. Bununla beraber, teorik kimyâcılar için fotokimyâdaki, başlıca alaka, fotokimyâsal reaksiyonların, âdi kimyâsal reaksiyonların ayrıntılarını değerlendirmek için yardımcı oluşundan türemiştir. Sonuç olarak sun'î incelenmiş böyle reaksiyonların sayısı son derece fazladır.

FOTOKOPİ;

Alm. *Photokopie (f),* **Fr.** *Photocopie (f),* **İng.** *Photocopy.* Yazı ve çizimlerin kopyasını ânında çıkarabilen makina. Bunun için kullanılan âletlere fotokopi makinası denir. Kopyası çıkarılacak sahîfenin ışıkla taranarak yansıyan ışıkların, üzerinde ışığa duyarlı tabaka olan başka bir kâğıt üzerini tesir altına almak sûretiyle görüntü elde etmek esâsına dayanır. Daha çok elektrostatik ilkesine dayanan makinalar kullanılır. Direk ışığa duyarlı yüzeylerin kullanıldığı Zerografi ve elektrikle yüklendiğinde duyarlı hâle gelen dolaylı elektrostatik fotokopi sistemleri bu ilkeye göre çalışır.

Bâzı sistemlerde kopyası alınacak kâğıdın önce negatifi alınıp fotoğraf işlemlerinde olduğu gibi developman ve tespit işlemlerinden sonra pozitifi alınır. Negatifi almak için kâğıdı negatifin üzerine koyup, üstten ışık geçirmek işlemi mümkün olduğu halde, bu usûl iki yüzü de yazılı kâğıtlar için uygun

değildir. Çünkü bu halde kâğıdın iki yüzündeki şekiller, yazılar negatifte karışmış olarak çıkar. İki yüzü de dolu kâğıtların fotokopisinde negatif kâğıdın üzerine kapatılıp, negatif tarafından ışık gönderilerek yazı ve şekillerin olduğu koyu kısımlar ışığı yansıtmayıp, boş kısımlar yansıttığından ve bu sebeple negatif üzerindeki tesirleri farklı olduğundan, gizli bir görüntü elde edilir. Daha sonra bu görüntü pozitif kâğıda geçirilerek belirgin hâle getirilir. Negatifler kullanılmayıp atılır.

Benzer diğer sistemde, üzerinde developman ve boya maddelerinden meydana gelen bir kaplama tabakası bulunan kalıplar kullanılır. Bir kalıptan ancak belli bir miktar kopya elde edilir. Kopyası alınacak kâğıt kalıpla yüz yüze getirilip, kalıp tarafından ışık gönderilerek kâğıda çarpıp, yansıyan ışıkların kalıbın üzerindeki tabakayı etkilemesi sağlanır. Yazı olmayan kısımlar ışığı yansıttığından bu kısımlara tekâbül eden kalıp tabakası, ışığı görünce sertleşir. Yazı ve şekillerin bulunduğu koyu kısımlara tekâbül eden kısımlar ise sertleşmez. Sertleşmeyen bu bölgeler biraz daha yumuşatıldıktan sonra, üzerinde herhangi bir kaplama olmayan kopya kâğıdı ile kalıp birlikte silindirden geçirilip, yazı ve şekillerin kâğıda geçmesi sağlanır.

Başka bir sistemde ise, kopya kâğıdının üzerinde özel bir kaplama tabakası bulunur. Kopyası alınacak kâğıtla berâber fotokopi makinasında üzerlerinden kızılötesi ışın geçirilir. Yazı ve şekillerin olduğu koyu kısımlar ışığı soğurduğundan (absorbe ettiğinden) bu kısımların sıcaklığı artar ve netîcede yanındaki kopya kâğıdının buralara tekâbül eden kısımlarındaki kaplama etkilenerek siyahlaşır, görüntü elde edilir. Termografi diye adlandırılan bu sistemle mâvi renkli yazıların fotokopisini çekmek zordur. Bu zorluğu ortadan kaldırmak için özel kaplama kâğıtla birlikte morötesi ışık kullanılan yansıtmalı sistemler geliştirilmiştir. Elde edilen gizli görüntüyü ortaya çıkarmak için developman işleminde yine kızılötesi ışıktan faydalanılır.

Fotokopi makinalarının çalışmasının esâsını teşkil eden bu sistemlerin yanında en yeni ve en gelişmiş fotokopi çekme işlemi zerografi gibi direk elektrostatik ilkesine dayanan sistemlerdir. Bu makinalarda sayfanın görüntüsü, dönen, aynı zamanda yüzeyi ışığa hassas olarak yapılmış bir tambur üzerine düşürülür. (Tamburun yüzeyi alüminyum oksitten meydana gelen ince bir tabaka ile kaplanmıştır. Bu tabakanın da üstünde bir selenyum tabakası vardır. Selenyum, yalnızca üstüne ışık düştüğü zaman iletken olur.) Tamburun yüzeyinde bu görüntünün şekli ile ilgili bir elektrik yükü dağılımı meydana gelir. Bundan sonra tambura, “toner” denilen toz verilir. Bu toz, tambur üzerinde elektrik yüklü kısımlara yapışarak kopyası çekilmek istenen sayfanın bir görüntüsünü meydana getirir ve toz bu kâğıt üzerine çıkar. Kâğıt ısıtıcıda ısıtılarak toz pişirilir ve kâğıda tesbit edilir. Diğer bir elektrostatik sistemde doğrudan kopya kâğıdında, görüntünün dışında kalan kısımların yükü kaybolur. Sonra görüntünün tekâbül ettiği kısımlara toz serpilerek görüntü tesbit edilir.

FOTOMETRE;

Alm. *Photometer (n). Licht-belichtungs-Messer (m),* **Fr.** *Photomètre (m),* **İng.** *Photometer.* Fotometrik, yâni ışıkla ilgili ölçmeleri yapmakta kullanılan cihazlar. Aydınlatma tekniğinin konusuna giren ışıkla ilgili temel büyüklükler ışık şiddeti, ışık akısı, aydınlanma şiddeti, fotografik uyarım ve parıltı gibi fotometrik değerlerdir.

Işık, gözde değerlendirilen fizyolojik-optik bir büyüklük olduğu için, bütün fotometrik ölçmelerin göze dayanması îcâb eder. Göz gerçekten bir ölçme âleti değil, bir karşılaştırma âleti olduğundan, fotometrelerde kullanılan ölçme metodları da birer karşılaştırma metodudur.

Işık şiddeti ölçmelerinde kullanılan fotometreler, parıltı karşılaştırılması esâsına dayanır. Eşitlik fotometreleri denilen bu tip fotometrelerde bir ışık kaynağının ışık şiddeti, ışık şiddeti bilinen bir standart yardımıyla bulunur. İki lamba arasında bir sıra boyunca kayabilen bir fotometre başı vardır. Fotometre başı en basit halde yapılmış kama şeklinde bir parçadan ibarettir. Kamanın iki yüzü söz konusu iki kaynak tarafından aydınlatılır. Ve iki yüzdeki parıltılar karşılaştırılır. Modern fotometrede daha çok **Lummer-Brodhun** ve **Bechstein** başları kullanılır.

Işık akısı ise **Ulbricht** küresi ile ölçülür. Ulbricht küresi, iç yüzeyi yansıtma faktörü bire yakın ve seçici olmayan mat bir boya ile boyanmış ve üzerinde ölçme penceresi bulunan bir küreden ibarettir. Kürenin içinde ışık kaynağından çıkan ışınların doğrudan doğruya ölçme penceresine gelmesini önleyen, aynı mat boya ile boyanmış bir ekran vardır.

FOTOMİKROGRAFİ;

Alm. *Photomikrogrphie (f),* **Fr.** *Photomicrographie (f),* **İng.** *Photomicrography.* Mikroskopla büyütülmüş görüntünün fotoğrafını çekmek. Cisimlerin görüntülerini çok küçülterek fotoğraf alma işlemi olan mikrofotoğrafçılıktan farklı bir işlemdir. Büyütme 10 defa ve daha az ise fotomikrografi terimi kullanılır.

Mikroskoba bir fotoğraf makinası eklemek suretiyle elde edilen sistemle bu işlem yapılabilir. Bu sistemde en önemli hususlar, mikroskop ekseni ile fotoğraf makinasının ekseninin çakışık ve sistemin

hiçbir sarsıntıdan etkilenmeyecek durumda olmasıdır. Kullanılan filmler fotoğrafı alınacak numûnenin istenen teferruatlarını en iyi belirtecek olan ışık kaynağından uygun şekilde etkilenmelidir. Filmin kontrastı, numûnenin parlaklığına göre seçilmelidir. Parlaklıklar arasında pek fark yoksa, yüksek kontrastlı filmler, fark ederse, düşük kontrastlı filmler tercih edilir. Negatif film kullanıldığında poz süresinin uzun olması, direkt renkli slayt veren filmlerde ise kısa olması daha iyi netice verir.

Kullanılan ışık kaynağının verdiği ışık, sıcaklığına bağlı olarak değişik renklerdedir. Kaynağın sıcaklığı azaldıkça kırmızı renge, sıcaklık arttıkça mavi renge yakın ışık elde edilir. Filmler numûnenin gerçek renklerini verecek şekilde îmâl edilirler. Kaynağın ışığı ile film arasında uyum sağlamak için istenmeyen kırmızı veya mavi ışığı önlemek üzere filtreler kullanılır.

Normal insan gözü 0.1 mm'ye kadar olan ayrıntıları ayırt edebildiği halde fotomikrografi ile 0,00015 mm'ye kadar olan ayrıntılar tesbit edilebilir. Bu mikroskopun 0,1/0,00015 (yaklaşık 700) defa büyüttüğünü ifâde etmektedir. Mikroskobun 700 defa büyüttüğü bir ayrıntıyı, fotoğraf filmi tesbit edebilecek şekilde yapılır. Mikroskobun görünür hâle getiremediği ayrıntıları, film tesbit edemez.

Fotomikrografi, tıp, nükleer fizik, metalürji, biyoloji, zooloji gibi pekçok sahada yaygın olarak kullanılmaktadır. Hattâ adlî sahada parmak izi, mermi, imza gibi delillerin incelenmesi de diğer bir uygulama sahasıdır.

FOTON (Işık Özü);

Alm. *Photon (n),* **Fr.** *Photon (m),* **İng.** *Photon.* Boşlukta 300.000 km/sn'lik bir hızla yayılan ışık tâneciği veya enerji kuantumuna verilen ad. Işık enerjileri elektromagnetik dalgalarla iletilir. Bunlar hem birbirine, hem de yayılma doğrultusuna dik, bir manyetik ve elektrik alanı meydana getirir. Bu alanlar sinüsoidal olarak değişir. Sinüsoidal hareketin frekansı bu ışık enerjisinin frekansını tâyin eder. Einstein, fotoelektrik olayını açıklayabilmek için, ışık enerjisinin kuantumlarını gerçek mermiler olarak kabul edip, bu kuantumların atomlara çarptığı zaman, tıpkı parçacıklar gibi bombardıman olaylarına yol açabileceğini düşündü. 1923'te Compton Olayının bulunmasıyla bu teori doğrulanmış oldu.

Einstein'a göre, mekânda ışığın yayılması enerji kuantumlarıyla, yâni fotonlarla olur. Her kuantum, bir tânecik, bir ışık atomu gibi bir varlığa sâhiptir. Işığın bütün enerjisi (hf) bu fotonlarda bulunur. Bunlar ışık hızı ile aynı istikâmette giderler. Einstein'a göre (hf) enerjili bir foton bir elektrona rastladığı zaman bütün enerjisini elektrona verir ve elektrona bir kinetik enerji kazandırır. Einstein, f frekanslı bir ışık fotonunun elektrona kazandırdığı v hızı ile frekans arasındaki münâsebeti:

$$hf = W + \frac{1}{2} mv^2$$

eşitliğiyle belirtmiştir. Einstein denklemi denilen bu denklemde, m elektronun kütlesi, v ise hızıdır. h Planck sâbiti, W de elektronun metalik kütleden koparılması için gerekli işi gösterir. Buna çıkış işi adı verilir ki, her metal için sâbit bir değerdir. Eğer hf= W ise, fotoelektronların hızı sıfırdır. O hâlde minimum bir fo frekansı vardır ki, bundan daha küçük frekanslı ışıklarda fotoelektrik olayı meydana gelmez. Buna göre yukarıdaki denklem:

$$hf = hf_o + \frac{1}{2} mv^2 \quad \text{veya}$$

$$h(f - f_o) = \frac{1}{2} mv^2 \quad \text{şeklinde de yazılabilir.}$$

FOTOSEL;

Alm. *Photozelle f,* **Fr.** *Cellule f photoélectrique,* **İng.** *Photoelectric cell.* Üzerine ışık düştüğü zaman akım, gerilim gibi elektrikli olaylar meydana getiren eleman. Çalışması, 1887'de keşfedilen fotoelektrik olayına dayanır. Morötesi ışınların kurşun, arsenik, antimon sülfürleri gibi maddelerin elektronlarını serbest bıraktırarak yayılması neticesi tesbit edilen fotoelektrik olay, değişik tesirler ile kendini gösterir. Bâzı yarı iletkenlere çarpan ışık, yarı iletkenin elektrik iletkenliğinin, yâni direncinin değişmesine, bâzı yarı iletkenlerde ise bir gerilim, yâni elektromotor kuvvet meydana gelmesine sebeb olur. Sezyum, potasyum tuzları gibi bâzı maddelerde, maddenin elektronlarının serbest hale gelip yayılması da fotoelektrik bir olaydır. Bu fotoelektrik olayların cereyan ettiği elemanların hepsi fotosel olarak bilinir. Özelliklerine göre değişik gâyelerle kullanılır. Sokak lambalarının gün ışığına göre kontrol edilmesi, kapı otomatikleri, matbaacılıkta renk ayırımı, asansörleri durduran kumanda sistemleri, baca duman yoğunluğunun ve sıvıların bulanıklığının ölçülmesi, miktarı fazla olan cisimlerin sayılmasında kullanılan

sayaçlar, matbaacılıkta kâğıt kesme giyotinlerinde eller bıçak kısmına girdiğinde makinayı durduran sistemler vb. fotoselin belli başlı kullanma alanlarını teşkil eder.

Işıkla, bâzı metal atomlarının serbest hâle gelmesi, ışığı meydana getiren ve foton denilen enerji paketçiklerinin enerjisinin elektrona geçmesi neticesi meydana gelir. Bunun için foton enerjisinin elektronu koparacak miktarda olması gerekir. Serbest hâle gelen elektronlar ışığın şiddetine bağlıdır. Elektron sayısının çok fazla olması için, elektronlarını ayırmada az enerji gereken maddeler kullanılır. Gün ışığı için en uygun madde antimon ve sezyum alaşımı, aydınlatma için gümüş oksit üstüne kaplanmış sezyumdur. Serbest hale gelen elektronlar bir elektrik akımına dönüştürüldüğünde ışık şiddetini ölçmede kullanılır. Bu prensibe göre çalışan fotoseller, televizyon kameralarında ışığın elektrik sinyallerine dönüştürülmesi, film ses kayıtlarının okunması gibi yerlerde kullanılır.

Işıkla direncin değişmesi veya fotoiletkenlik esasına göre çalışan fotosellerde kadmiyum sülfür ve selenyum kullanılır. Böyle bir fotosel bir elektrik devresine bağlandığında, fotoiletken diye de bilinen selenyum veya kadmiyum sülfür üzerine ışık düşerse, bu iletkenlerin direnci değişeceğinden, devrenin akımı dolayısıyla gerilimi de değişir. Fotoiletken olarak ayrıca talyum sülfür, germanyum, kurşun sülfür gibi maddeler de kullanılır. Bu maddeler fotodiyot olarak da bilinmektedir.

Gerilim meydana getiren fotoseller fotovoltaik diyot olarak da bilinir. Bir iletkenin, selenyum, germanyum ve silisyum gibi bir yarı iletkenle birleşmesiyle meydana gelir. Birleşme yerine bir ışık çarpınca küçük bir gerilim (fotogerilim) veya elektromotor kuvvet meydana gelir. Bu gerilim fotoselin bağlı olduğu devrede ışık şiddetiyle orantılı bir elektron akımına sebeb olur. Başka bir güç kaynağı gerektirmediğinden, bunlar diğer fotosellerden üstündür. Kamera pozometreleri ve röleler başlıca kullanma alanlarıdır.

FOTOSENTEZ;

Alm. *Photosynthese (f),* **Fr.** *Photosynthése (f),* **İng.** *Photosynthesis.* Yeşil bitkilerin, ışık enerjisi yardımıyla, karbondioksit (CO2) ve suyu (H2O) birleştirerek organik besin yapması olayı. “Karbon özümlemesi” de denir. Bu olay bitkilerin kloroplastça zengin olan yeşil kısımlarında olur. Fotosentez, basit ve yüksek yapılı bütün klorofilli kara ve su bitkileriyle az bir bakteri türünde cereyan eder. En çok yapraklarda olur. Mantarlar fotosentez yapmaz. Fotosentez sonucu, glikoz, su ve oksijen meydana gelir. Glikoz, meydana gelen diğer elementlerle birleşerek kimyâsal yapısını değiştirerek, diğer karbonhidratlar, yağlar ve aminoasitlere dönüşür. Güneş enerjisi fotosentez aracılığıyla kimyâsal bağ enerjisine dönüşerek meydana gelen besinlerde depolanır. Sindirim sonucu besinlerin yakılmasıyla açığa çıkan bu enerji, hayâtî enerji olarak kullanılır. Güneş, hayat için en önemli enerji kaynağıdır. Güneşsiz hayat düşünülemez. Karanlık deniz diplerinde yaşayan canlılar da üst tabakalardan diplere çöken besinlere muhtaçtır.

Fotosentezin genel formülü şöyledir:

$$6CO_2+12H_2O \xrightarrow[\text{klorofil}]{\text{ışık}} C_6H_{12}O_6+6H_2O+6O_2$$

Fotosentez olayı, formülde ifâde edildiği gibi basit bir olay değildir. Birçok ara reaksiyonlardan sonra gerçekleşir. Bu ara reaksiyonlardan birçoğu bugün bile bilinmemektedir. **Reaksiyonları iki devrede incelenir:** Işık devresi, karanlık devre.

Işık devresi: Kloroplastların grana bölgesinde gerçekleşir. Granalar klorofilce zengin yeşil tâneciklerdir. Bu devre maddeler hâlinde özetlenirse:

a) Klorofil molekülleri, ışık enerjisini emerek hareketlenir ve elektron kaybederek elektron alıcı durumuna geçerler. Işık enerjisi böylece kimyâsal enerjiye dönüşmüş olur. Klorofil, emdiği enerjiyi bir molekülden diğerine aktarmasıyla fotosentez reaksiyonlarında katalizör görevi yapar.

b) Kimyâsal enerji ile su parçalanır: $H_2O \rightarrow H^+ + OH^-$ Klorofil kaybettiği elektronları OH^- iyonlarından sağlar. OH- iyonları kaybettikleri elektronları karşılamak için birleşerek su ve oksijen meydana getirir: $4(OH)^- \longrightarrow 2H_2O+O_2$

c) Serbest kalan O2 açığa çıkar. Açığa çıkan O_2, suyun ayrışmasından meydana gelmiştir.

d) Suyun parçalanmasından açığa çıkan hidrojen iyonları suya dönüşmemek ve kaçmamak için NADP tarafından tutulur. NADP (nikotinamid adenin dinükleotit fosfat) hidrojen taşıyıcı bir koenzimdir. TPN (trifosforidin nükleotit) de denir.

e) Hidrojen tutarak $NADPH_2$ moleküllerine dönüşür.

f) Klorofilden ayrılan elektronlar elektron taşıma sistemine geçerken açığa çıkan enerji ile ATP molekülleri de sentezlenir. Dikkat edilirse, kimyâsal enerjiye dönüşen ışık enerjisinin $NADPH_2$ ve ATP moleküllerinde depolandığı görülür.

g) Kloroplastlarda ışık karşısında ATP sentezlenmesine "devirli fotofosforilasyon" denir. Bu devrede sâdece ATP sentezlenir:

$$ADP+P \xrightarrow[\text{Işık}]{\text{Kloroplast}} ATP$$

h) Karanlık devre reaksiyonları için gerekli olan ATP ve $NADPH_2$'nin sentezlenmesine "devirli olmayan fotofosforilasyon" denir:

$$2NADP + 2ADP + 2P + 2H_2O \xrightarrow[\text{Işık}]{\text{Kloroplast}} 2NADPH_2 + 2ATP + O_2$$

(Fotosentezin ışık fazında kloroplast ve ışık gereklidir.)

Karanlık devre: Kloroplastların stroma bölgesinde gerçekleşir. Stromalar protein tabiatındadır. Bu devrede ışığa ihtiyâç yoktur. Aydınlıkta da karanlıkta da olabilir. CO_2'nin devreye girmesiyle başlar. Hidrojen ile CO_2 reaksiyonlar sonucu birleşerek karbonhidratları (organik besinleri) meydana getirirler.

a) CO_2 beş karbonlu bir şeker olan ribulas difosfat tarafından tutulur.

b) Altı karbonlu kararsız ara madde ve üçer karbonlu iki fosfogliserik asit (PGA) meydana gelir.

c) PGA, $NADPH_2$ tarafından sağlanan (H) atomu ile birleşir. PGAL (fosfogliser aldehid) meydana gelir. PGAL triozfosfattır.

d) Triozfosfat molekülleri ikişer ikişer birleşerek heksoz difosfatları, difosfatların atılmasıyla da altı karbonlu şeker olan heksozlar sentezlenir. Reaksiyonlar sonucu glikoz sentezlenir. (Karbon devri için gerekli enerji, ışık devresinde sentezlenen ATP ve $NADPH_2$'den sağlanır.)

e) CO_2'nin ve H_2'nin glikoza katılışına kadar 12 çeşit enzim görev yapar. Glikoz molekülleri bir enzim yönetiminde nişastaya çevrilirken su açığa çıkar.

$$nC_6H_{12}O_6 \xrightarrow[\text{Nişasta}]{\text{Nişasta Fosforilaz } (C_6H_{10}O_5)_n} .H_2O+(n-1)H_2O$$

f) Bir molekül CO_2'nin karbon devrine sokulması için 3 ATP ve 2 $NADPH_2$ moleküllerine ihtiyâç vardır. 6 mol CO_2'den, 1 mol glikoz meydana gelmesi için 18 ATP ve 12 $NADPH_2$ moleküllerine ihtiyâç vardır. Gerekli ek ATP molekülleri, devirli fotofosforilasyondan elde edilir.

Bakterial fotosentez: Işık enerjisini kullanarak organik bileşikler yapan bakterilere fotosentetik bakteriler, fotosentez işlemlerine de bakterial fotosentez denir. Bu organizmalardaki fotosentetik pigment, klorofil -a'ya benzer olup, "bakterioklorofil" adını alır. Bu pigment ışık enerjisini kimyâsal enerjiye dönüştürür. Bu enerji de karbon bağlarında kullanılır.

Bakteri ve bitki fotosentezinde bir diğer önemli fark; bakterilerde, karanlık devre reaksiyonları için suyun hidrojen kaynağı olarak kullanılmamasıdır. Onun yerine hidrojen sülfür (H_2S), hidrojen gazı (H_2) veya çeşitli organik bileşikler kullanılır. Fotosentetik bakteriler anaeroptur. Serbest oksijene ihtiyaç duymazlar. İnorganik maddelerden organik madde yapılırken, su parçalanmaz ve serbest oksijen açığa çıkarmazlar. Meselâ; mor ve yeşil sülfür bakterilerinde hidrojen kaynağı H_2S'tir. Bu bileşik parçalandığında, hidrojen atomları, elektronlar ve serbest sülfür açığa çıkar. Bakterial fotosentez sonucunda bakteriler, sülfür kristallerini sitoplazmalarında biriktirir veya hücrelerinden dışarı atarlar:

$$6CO_2+12H_2S \xrightarrow[\text{Bakterioklorofil}]{\text{Işık}} C_6H_{12}O_6+6H_2O+12S\ (\text{Sülfür})$$

(Bakterial fotosentezin denkleminde de oksijen çıkmadığı görülmektedir.)

Fotosentez hızını etkileyen faktörler:

1. Işık: Işık şiddetinin belli bir noktaya kadar artışı, fotosentez hızını artırdığı halde, belli bir noktadan sonraki artışlar, fotosentezin hızını etkilemez.

2. CO2 yoğunluğu: CO2 yoğunluğunun artışı, belli bir noktaya kadar fotosentez hızını arttırdığı halde, belli bir noktadan sonraki yoğunluk artışı fotosentezi etkilemez.

3. Sıcaklık: 30°C'ye kadar sıcaklık artışları, fotosentez hızını artırdığı halde, sonraki artışlar fotosentez hızını düşürür. 30°C'den sonraki sıcaklıklarda protein yapısında olan enzimler bozulmaya başlar. 60°C'de çökelir.

4. Yaprak ve stomaların (gözenek); yapı, sayı ve şekli de fotosentezi etkiler. Geniş yaprak ve bol stomalı bölgelerde fotosentez artar.

FOUCAULT (FUKOLT-GİRDAP) AKIMLARI;

Alm. *Foucault strome (m).,* **Fr.** *Courants de Foucalt,* **İng.** *Foucault currents.* Değişen bir manyetik alan içinde bulunan metal kütleler içinde oluşan indüksiyon akımları. Hareketli veya değişken bir manyetik alan, kendisini taşıyan iletken üzerinde veya hemen yakınındaki metal (demir-alüminyum-bakır vb.) kısımlar üzerinde bir gerilim meydana getirir. Bunun sonucu, bir akım geçer. Bu akım en kısa yoldan devresini tamamlamak isteyeceği için değeri büyüktür ve yolu girdap şekline benzer. Her elektrik makinasında (manyetik akışı değişen veya hareket eden) bu akım vardır. Bunun sonucunda makina gövdesi üzerinde ısı hâsıl olur ve mâni olunmazsa, makinanın yanmasına sebeb olur. Bu sebeple birçok elektrik makinasının demir kısımları ince silisli çelik saclardan yapılmıştır ve bu saclar birbirlerinden yalıtılmışlardır. Foucault akımı, bu saclar üzerinde meydana gelir. Fakat saclar ince olduğundan, dirençleri çoktur ve Foucault akımının değeri düşüktür. Makinanın ısınmasını böylece en aza indirmek mümkündür. Elektrik sayaçlarında diskin dönmesi bu Foucault akımı sâyesinde olmaktadır. Foucault akımlarının değeri frekansın değeri ile çok değişir. Frekans yükseldikçe bu akımlar artar. Frekans düştükçe bu akımlar da düşer. Doğru akımda frekans olmadığı için Foucault akımları da yoktur.

FÖN RÜZGÂRLARI;

Alm. *Föhn (m),* **Fr.** *Foehn (m),* **İng.** *Foehn, (Chinook) winds.* Ekseriyetle İsviçre, Avusturya ve Güney Afrika'da esen, sıcak ve kurak bir rüzgâr çeşidi. Kuzey Amerika'da ve Kanada'da eser ve kar'ı eritip buharlaştırdığı için "kar yiyen" adını da alır. Colombia Nehri ağzı yakınındaki Chinook kampı cihetinden geldiği görülünce Chinook adı verilmişti.

Meydana gelişi: Havanın bir engebeyi aşarken su buharının çoğunu kaybederek tepeden eteklere doğru kuru ve sıcak bir şekilde yer değiştirmesiyle meydana gelir.

En tipik fön rüzgârlarının, Avusturya ve İsviçre ovalarında, Alp dorukları kuzeyinde, Vorarlberg ile Leman arasında rastlanır. Alçak hava kütlesi Doğu Almanya'ya ulaşır. Böylece güneydeki hava kütlesi kuzeye çekilir ve Güney Alp yamaçları boyunca yükselir. Yükselen hava soğuyarak yağmur bırakır. Her 100 metrede 1°C ısınarak da aşağı iner. Fön rüzgârları gündüz 10°C lik bir soğumaya yol açar. Hava kuzeyde, güneydekinden daha sıcaktır. Bu durum, adiyabatik ve adiyabatik benzeri değişme kânunlarıyla kolayca açıklanabilir. Hava güney yamaçta adiyabatik benzeri kânunlara göre (100 metrede 0.5°C) soğur. Kuzey yamaçta ise adiyabatik kânunlarına göre (100 m'de 1°C) ısınır. Bir dağ, tepe vs. gibi engeller aşılırken kaybedilenden daha fazla ısı kazanılır. Fön rüzgârlarının meydana getirdiği tesirlere hemen hemen Alp Dağları, Himalaya Dağları, Grönland Dağları, Grönland, Prine, And, Kaya, Vosges, Tel Atlası gibi dağlarda rastlamak mümkündür. Fön rüzgârları eserken atmosferik görüş şartları çok yüksek, hava berraktır. Dağların tepesinde "fön duvarları" adında bulutlar bırakırlar.

Meteorolojide "serbest havadaki fön" tâbiri ile rutûbetin azalması, bulutların dağılması, adiyabatik ısınmaya yol açan irtifâ kayıpları anlaşılmalıdır.

FRANCO, Fancisco;

İspanyol generali ve devlet adamı. El Ferrol'da 1892 yılında doğdu. Askerliği seçerek, 1910 Toledo Piyade Okulunu bitirerek subay oldu.

Bundan iki sene sonra Fas'a giderek, 1927 yılına kadar mücâdele etti. Yabancı lejyonların (1923-1927) kumandanlığını yaptı. Burada rütbesi generalliğe yükseltildi (1925). İspanya'ya döndüğünde Zaragoza Askerî Okulunun başına getirildi (1927-1933). Sağcıların iktidâra gelmesiyle, 1933 yılında genelkurmay başkanı oldu. Fakat iktidar değişikliği olunca, Kanarya Adalarına sürüldü. Orada bir hükümet darbesi düzenledi. Bu, İspanya'da uzun süren bir iç savaşın sebebi oldu (1936-1939). Ocak 1938'de duruma hâkim olarak devlet ve hükümet başkanı oldu.

Otoriter bir idâre ile İspanya'yı idâre etmeye başladı. İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine İspanya'nın tarafsızlığını ilân etti. Bir müddet sonra siyâsetinde değişiklik yaparak Hitler'e yanaştı. 1942'de Alman ordu saflarında Rusya'ya karşı savaşmak üzere mâvi tümeni gönderdi. Amerikalıları

çıkartma esnâsında destekler durum alması, geçen zaman onu müttefiklere yanaştırdı. Savaş sonunda iki taraflı tutumu, müttefiklerin kendisine karşı gösterdikleri düşmanlık, İspanya'nın, Birleşmiş Milletler Teşkilâtına girmesine engel oldu.

1947 yılında kabul edilen bir kânunla Franco'nun ölünceye kadar devletin başında kalması, sonra yeniden krallık rejimine dönülmesi kabul edildi. 1969 yılında İspanya tahtının vârisi olarak Prens Don Carlos seçildi. İspanya'yı uzun zaman idâre eden Franco, 20 Kasım 1975'te kalp krizinden öldü. İki gün sonra da Don Carlos İspanya tahtına geçti.

FRANKLAR;

beş ve altıncı yüzyılda Roma Galya'sını ele geçirdikten sonra buraya kendi adlarını veren ve Baltık'tan geldikleri sanılan Germen asıllı halk.

Frankların asıl menşeleri Ren bölgesindeki Ingveon soyundan gelen Chauk'lara dayanır. Bunlar 254 yıllarında Roma İmparatoru Gallieunus tarafından Ren Nehrinin sağ kıyısına sürüldükten sonra, birtakım eski kavim artıkları ile beraber askerî bir pakt etrâfında birleştiler. Ancak kısa bir süre sonra iki kabileye ayrıldılar. Bu kabilelerin ilki Ijeel'deki Sal Franklar, diğeri de Ren'in sağ kıyısında kalan Nehirboyu Franklarıdır. Roma kaynaklarına göre gözüpek ve yağmacı olan bu barbarlar, 258 ve 276 yıllarında Galya'yı iki defa istilâya kalkıştılar. İmparator Postumus'tan îtibâren Roma ordusuna yardımcı birlikler veren Franklardan bâzıları, Roma ordusunda önemli mevkilere yükseldiler. İmparator Maximlanus 288 yılında düzenlediği bir seferle, Franklara Roma hâkimiyetini kabul ettirdi. Her kabile "federe" olarak bir sınır kesiminin korunmasını üzerine aldı. Nehirboyu Frankları, imparator tarafından Ren Nehrinin Ruhr ile Main arasındaki sağ kıyıyı korumakla görevlendirildiler. Bu Frank'lar, Moselle vâdisine ancak 454'lerden sonra varabildiler. Zamanla Roma ordusu zayıfladıkça Frank'ların hürriyeti arttı. Daha verimli topraklara sâhib olmak için imparatorluğun içlerine doğru yayıldılar.

Sal Franklarından Clodio II, 440'tan sonra Belçika'yı alıp Cambria Krallığını kurdu. Doornik'teki Sal Franklarının Kralı Childerich ise hâlâ federe durumunda olup, Paris Havzasının merkezini elinde tutan Romalı General Egidius'un emrindeydi. 476'da Batı Roma İmparatorluğunun çökmesinden sonra Childerich'in yerine geçen oğlu Clovic, Egidius'un yerini alan oğlu Syagrius'i yenip öldürdükten sonra, tam bağımsızlığını kazandı. Clovic hükümdarlığı zamanında bütün Frankları hâkimiyeti altında topladıktan sonra, Kuzey Galya'yı fethetti. Sal Frankları güneye doğru kayarak bugün Yukarı Normandiya, Picardie, Champagne denilen toprakları ele geçirdiler. Clovic arkadaşlarına Brie (Beauce)de geniş topraklar verdi. Ancak onlar, kendilerinden daha kalabalık olan ve onların adını alan Galya-Roma halkı arasında eridiler. Geride sâdece mülklerine verdikleri adlar kaldı ki bunlar da zamanla bâzı köylerin adı oldu.

Barbar Germanya ile münâsebetini devâm ettiren ve gücünü onlarla yenileyen Nehirboyu Frankları, Lâtin dilleriyle Germen dillerinin bugünkü sınırına kadar, Ren Nehrinin sol kıyısına yerleştiler. Bilhassa Sal Franklarının gidişinden sonra, boş kalan bugünkü Flandre'i işgâl ettiler. Yedinci yüzyıldan sonra Hıristiyan batının medeniyetini benimsediler.

Yağmacılığı tabiî bir geçim vâsıtası sayan, çiftçilik tekniklerinden yetersiz olan Frankların topraklarında yoğun bir yerleşme ve bütün yurtlarını kaplayan kesif bir ulaştırma sistemleri mevcuttu. Hukuka dâir kânunları **Sal Kânunu** ve **Nehirboyu Kânunu** adlarını taşıyordu. Romalılardan ve Gotlardan farklı olarak Franklar istilâ ettikleri yerlerin halkı ile evlenirlerdi. Galya-Roma halkı arasında süratle erimelerinin sebebi belki de bu hususta kaynaklanmaktadır.

FRANKLİN, Benjamin;

Amerikalı yayımcı, yazar, kâşif, bilim adamı ve diplomat. 17 Ocak 1706'da Boston'da doğdu. 17 Nisan 1790'da Philadelphia'da öldü. On yedi çocuklu bir sabun ve mum îmâlâtçısının onuncu oğluydu.

On yaşında okulu bıraktı. 12 yaşındayken basımevi yöneten ve liberal bir gazete yayınlayan ağabeyi William'ın yanına çırak olarak girdi. Basımcılık mesleğini öğrendi ve edebiyât çalışmalarına başladı. 1730'da Philadelphia'da bir basımevi ve gazete kurdu. **Poor Richard's Almanac'**ı (Fakir Richard'ın Almanak'ı) yayınlamaya başladı. 1732-1757 yılları arasında yönetmenliğini yaptığı **Almanac'**da Richard Sounders imzâsıyla yazılar yazdı. Siyâset, felsefe, bilim, iş ilişkileri gibi konuların tartışıldığıJunto adlı bir kulüp, kütüphâne, hastâne ve yangına karşı sigorta şirketi kurdu. Basımevlerini çoğalttı. Mason teşkilâtına katılıp zamanla en önde gelen masonlardan biri oldu.

Franklin 1736'da Philadelphia meclis sekreteri oldu ve siyâsete atıldı. 1750'de Pennsylvania meclisine seçildi, arâzi vergisine karşı olan büyük âilelerle mücâdele etti. İngiliz Amerikası postalarının genel müdürlüğüne getirildi. Posta servisinde çeşitli düzenlemeler yaptı.

Özellikle elektrik olaylarıyla ilgili araştırmalar yapan Franklin, elektrik yüklerindeki artı ve eksi uçlarını

keşfetti ve elektriğin korunumu ilkesini ortaya attı. Fırtınalı bir havada uçurtma uçurarak gerçekleştirdiği deneyi sonunda şimşeğin elektriksel bir olay olduğunu keşfetti. Elektrikten etkilenmeleri sebebiyle kendisinin kurtulmasına rağmen iki yardımcısının öldüğü bu deneyden yola çıkarak paratoner'i keşfetti.

1757'de Kuzey Amerika Sömürgeler İsyânının başlangıcında sömürgelerde yaşayanlar Franklin'i, şikâyetlerini Londra'ya iletmekle; 1765'te de damga resmi kânununca karşı îtirazları Lord Grenville'e bildirmekle görevlendirdi. 1772'de Massachusetts Vâlisi Hutchinson'un sömürge halkına karşı hakâretlerle dolu mektuplarını ele geçirerek yayınladı. Sömürge halkı karşısındaki îtibârı arttı. Birinci Amerikan Kongresine milletvekili seçildi. 1776'da Jefferson ve John Adams ile birlikte bağımsızlık bildirisini hazırladı. Eylül 1776'da kongre, ekonomik ve askerî yardım istemek üzere aralarında Franklin'in de bulunduğu üç kişilik bir komisyonu Fransa'ya gönderdi. Franklin, Fransız dışişleri bakanı Charles Gravier ile görüşmelerinde çok başarılı oldu. 1775-1783 Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın sonunda İngiltere ile barış görüşmelerini sürdürmek üzere seçilen diplomatlardan birisi olarak İngiltere'ye gitti. İngiltere ile barış antlaşmasının imzâlanmasından sonra 1785'te Amerika'ya döndü. 1787'de Philadelphia Anayasa Kurultayının çalışmalarına katıldı. Bir müddet sonra da öldü.

FRANSA

DEVLETİN ADI ..... Fransa Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ .....Paris

NÜFUSU 57.000.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....543.965 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Fransızca

DİNî ..... % 76 Katolik, % 3 Müslüman, % 21 diğer.

PARA BİRİMİ..... Fransız Frankı

Avrupa kıtasının, toprakları en geniş ülkelerinden biri. Akdeniz'de ve Atlas Okyanusunda geniş kıyıları vardır. Kuzeyinde Manş Denizi ile Kuzey Denizi, güneyinde İspanya ve Akdeniz, batısında Atlas Okyanusu, doğusunda İtalya ve İsviçre, kuzeydoğusunda Almanya, Lüksemburg ve Belçika yer alır. İtalya'ya daha yakın olan Korsika Adası da Fransa'ya âittir.

Târihi

M.Ö. birinci yüzyıla kadar Fransa hakkında pek az bilgi vardır. O zamanlar bu ülkeye Gallia ismi verilirdi. Gallia'da, Galluslar, Keltler ve şimdiki Gaskonyanın Boskları yaşarlardı. Gallia kabîle başkanları tarafından idâre edilirken M.Ö. 51-58 yılları arasında Caesar tarafından fethedilmiş ve 500 yıl Roma idâresinde kalmıştır. Roma'nın tesiriyle yeni bir Gallia-Roma medeniyeti doğmuş, Hıristiyanlık da hızla yayılmıştır. Beşinci yüzyıl başlarında Germen boyları Roma'yı istilâya başlayınca Gallia'ya da gelmişlerdir. Gallia'ya ilk gelen Germen boyları Vizigotlar, Franklar ve Burgundlardır. Roma İmparatorluğunun ortadan kalkma târihi olan 476'dan on sene sonra, yâni 486'da Clovis idâresindeki Franklar, Gallia'nın son Roma vârisi Syagrrus'un kuvvetlerini Sorssuns'da bozguna uğratmışlar ve Clovis, Frankların kralı olmuştur. Clovis, daha sonra Güney Gallia'yı Vizigotlardan almış ve 496 yılında Almanya'ya hâkim olarak Merovenj sülâlesini kurmuştur. Ölümünden önce topraklarını oğulları arasında paylaştırdığı için, ölümünden sonra bir daha birlik sağlanamamış, yıllarca kardeş kavgaları devâm etmiştir.

Merovenj krallarının zâlimâne ve sefih bir hayat sürerek birbirleriyle sürdürdükleri mücâdele, Gallia ülkesini fakir, harap bir hâle getirmiştir. Merovenj kralları adına ülkeyi idâreye başlayan Caroling sülâlesinden Karl Martel, Franklarda tekrar bütünlüğü sağlamış, hattâ İspanya'da devlet kurmuş olan Emevîlerin bir ordusuyla 732 yılında Poitiers-touıs arasında yaptığı savaşı kazanmıştır. Oğlu olan Bodur Péppin, son Merovenj kralını tahtından indirerek kendini 751'de kral ilân etti. Papa tarafından da kral olarak takdis edildi. Oğlu Büyük Karl zamânında ülke toprak olarak genişledi. Oğlu olan Birinci Ludvig'e gelişmiş, büyümüş bir Fransa ile Almanya bırakmıştır. Birinci Ludvig'in ölümü ile ülke üçe bölündü. 843 yılında üç kardeş Verdun Antlaşması ile ülkeyi taksim ettiler. Ülke kendini meydana getiren üç millete (Fransız, İtalyan ve Alman) birer papa düşecek şekilde bölündü. Bugünkü Fransa, Dazlak İkinci Charles (Kel Şarl)ın payına düşen kısımdadır. Ülkeye Francie (Fransa) ismi bu zamanda verildi.

Bundan beş asır sonra 1337'de İngiltere Kralı Üçüncü Edward'ın Fransa tahtında hak iddiâsı ile ülkenin bir kısmını işgâl etmesi bu iki ülke arasında "100 Yıl Savaşları" adı verilen uzun süreli bir harbin meydana gelmesine sebep oldu. Bu savaşlar 1420 senesinde Fransa'nın kendi topraklarını kurtarması, İngiltere'nin ise iddiâ ettiği hakkını alamaması ile nihâyet buldu. Bu zamandan sonra 1422'de başa geçen yedinci Charles, ülkeyi kuvvetlendirmek için çalışmalarda bulundu. Daha

sonraları 1498 senesinden 1547 senesine kadar ülkeye hükmeden On İkinci Louis ve Birinci François zamânında ülke, Almanya ve İtalya ile her seferinde aleyhinde netîcelenen uzun süreli savaşlara girdi.

On altıncı asırda, her geçen gün bozulan Hıristiyanlık dîninin daha değişik ve bozuk mezhebi olan Protestanlık, Fransa'da yayılmaya başladı. Yeniçağda ortaçağ zihniyetinin hâkim olduğu asiller ve avamlar şeklinde insanların hürriyet ve haklarının son derece sınırlı olduğu bir sosyal yapıya sâhip olan Fransa'da kilise ve kral, 1572'de ülkede büyük bir Protestan katliamına girişti. 1600'lü yıllardan îtibâren ülkede sömürgecilik zihniyeti yoğunlaştı. Dünyânın çeşitli yerlerinde ülkeleri kendi refah ve rahatları için insanlık dışı muâmelelerle sömürmeye başladılar. On yedinci yüzyılın sonlarında diğer Avrupa devletlerinden İspanya, Hollanda ve İngiltere ile uzun süreli savaşlara giren Fransa'da daha sonra 1774'te, Kral Onaltıncı Louis zamânında, sonu târihte çok meşhur olan, yakınçağın başlangıcı kabul edilen 1789'daki ihtilâlle netîcelenen iç karışıklıklar yoğunlaştı. 14 Temmuz 1789'da Paris halkı, kral ve asillere karşı ayaklandı. Siyâsî mahkûmların bulunduğu Bastılle Hapishânesini basan isyancılar, buradaki mahkûmları serbest bıraktılar. Kral devrilerek bir ay sonra meclis "Vatandaş ve İnsan Hakları Beyannâmesi"ni yayınladı (Bkz. Fransız İhtilâli).

Bu hâdisenin devâmı olarak 1797 senesinin Eylül ayında ülkede Cumhûriyet îlân edildi. Fransa'da bu yeni siyâsî değişiklik, komşu devletleri telâşa düşürdü. Bunlardan İngiltere başta olmak üzere toplam beş ülke ile savaşmak zorunda kaldı. Ülkedeki yeni yönetime geçilmesi üzerinden fazla bir zaman geçmeden 1799'da başa geçen General Napolyon Bonapart, ülke idâresinde tek söz sâhibi olan kişi durumuna geldi. Bunun netîcesi olarak da 1804'te kendisini Fransa İmparatoru îlân etti. Napolyon Bonapart, kuvvetli bir ordu teşkil ederek dünyâ hâkimiyetini ele geçirmek için İngilizlere ve Avrupa'nın çeşitli yerlerine aralıksız seferler düzenledi. Osmanlılara karşı Mısır'da Akka Kalesinde yapılan savaşta büyük bir hezîmete uğrayan Bonapart, kendisini tekrar toparladıktan sonra 1812'de 500.000 kişilik düzenli bir ordusu ile bu sefer de Rusya üzerine yürüdü. Fransa'dan Moskova'ya kadar ilerleyen Napolyon, kazandığı zaferlerini Moskova'nın soğuğuna kaptırdı. Fransızların alışamadığı soğuk havada Rusların küçük saldırılarından çok perişan oldu. Moskova'yı işgâl eden zamânının en büyük ordusu, perişan bir vaziyette geri çekilmeye başladı. Fransa'ya ordunun ancak % 15'i dönebildi.

1812 yılı sonlarında Paris'e dönen Napolyon'un elinde İmparatorluğunu ayakta tutacak düzenli bir ordusu kalmamıştı. Hemen yeni bir ordu kurulması hazırlıklarına başladı. Napolyon'u toparlanmadan bastırmayı plânlayan Avrupa devletleri, bir ittifak kurdular. Rusya, Prusya, İngiltere, İsveç ve Alman devletleri bu ittifaka katıldılar. Bu durum üzerine Napolyon hazırladığı ordusu ile Almanya'ya girdi. Rus ve Prusya ordularını arka arkaya iki defâ yendikten sonra Saksonya'yı işgâl etti. Elinde yeteri kadar kuvvet bulunmadığından ateşkes antlaşması yaptı. 1813 yılında ateşkes bozularak savaş yeniden başladı. İttifak devletlerinin orduları 19 Ekim 1813 târihinde yapılan Leibzig Savaşında Napolyon'u yendiler. Bu mağlûbiyet üzerine Napolyon çekilmeye başladı; ittifak devletleri ilerlemeye devâm ettiler. 30 Mart 1814'te Paris'e girdiler. Bu gelişmeler karşısında Fransız halkı Napolyon'un aleyhine döndü. Fransız Senatosu Napolyon'u imparatorluktan istifâya çağırdı. Bunun üzerine Napolyon tahttan çekildi. 20 Nisan 1814'te Elbe Adasına sürüldü. Bundan sonra krallık tekrar kurularak, tahta Onsekizinci Louis getirildi. Bir ara Napolyon tekrar idâreyi ele aldı. 1815'teki Waterloo Savaşını kaybetmesiyle 100 günlük saltanatı tekrar sona erdi. Amerika'ya gitmek isterken, İngilizlere teslim oldu. Tahta tekrar Onsekizinci Louis geçti (1814-1824). Krallık idâresi 1848 yılına kadar devâm etti.

1848'den 1852'ye kadar süren bir Cumhûriyet idâresi tesis edildi. Almanya'ya karşı 1870'te Fransa'nın açtığı savaş, hezîmet ve ağır şartlar ihtivâ eden bir antlaşma ile son buldu. Savaş sonunda 1871'de Cumhuriyet üçüncü defâ îlân edildi. Yeni rejim Asya ve Afrika'daki sömürgelerine daha insafsızca muâmele etmek sûretiyle savaş tazminâtı borçlarını çok kısa bir sürede ödedi. Birinci Dünyâ Savaşına İngiltere ve Rusya'nın müttefiki olarak girdi. Bağlı bulunduğu ittifakın savaştan gâlip çıkmasına rağmen Fransa kendi bünyesinde çok büyük zarar gördü. İkinci Dünyâ Savaşında da İngiltere, Rusya ve Amerika safında yer alan Fransa, harbin başında Almanya tarafından işgâl edilmiş fakat harbi müttefikler kazanınca işgâlden kurtulmuştur. 1946 yılında, dördüncü defa cumhûriyet îlânından sonra savaş masraflarıyla çok bozulan mâlî durum, Amerikan yardımlarıyle düzeltilebilmiştir.

Fransa içte ve dışta güçlenmeye çalışırken denizaşırı sömürgelerini yavaş yavaş kaybetmeye başladı. Önce Suriye ve Lübnan, sonra Çinhindi, Tunus ve Fas bağımsızlıklarını kazandılar. Bu sömürgelerinin elden gitmesinin hemen akabinde, Cezayir de bağımsızlık için ayaklanınca, bu ülkede uzun zamandır yaşayan Fransızların çokluğu bütün Fransa'yı harekete getirmiş, 1958 yılında ordu bir darbe yaparak on iki yıldır iktidardan uzak kalan General de Gaulle'ü geniş yetkilerle göreve çağırmıştır. De Gaulle'ün halk oyuna sunduğu anayasa ile beşinci cumhuriyet kurulmuştur. De Gaulle, Fransa târihinde en fazla başkanlıkta kalan kimse olarak 11 yıl ülkeyi idâre etmiş, içte ve dışta Fransa'yı parlak bir duruma getirmiş, fakat Cezâyir'in bağımsızlık kazanmasına engel olamamıştır. 1968 yılı Mayısında başlayan öğrenci-işçi hareketleri aynı yıl bastırdı, fakat De Gaulle 1969 Nisanındaki halk oylamasında görevinden ayrılmak mecbûriyetinde kaldı.

1969 Haziranında yapılan seçimler sonunda Cumhurbaşkanlığına Pompidou geldi. Pompidou da bir müddet De Gaulle'ün politikasını devâm ettirdi. 1972 yılında Pompidou, De Gaulle'ün politikasını değiştirerek İngiltere'de Ortak Pazar'a (AET) girme müzâkerelerine başladı ve 1973 başında Fransa AET'nin bir üyesi oldu. 1974 Nisanında Pompidou'nun ölümü üzerine Bağımsız Cumhûriyetçi Partiden Giscard d'Estaing, Sosyalist François Mitterand'ı yenerek başa geçti. 10 Mayıs 1981'de yapılan seçimlerde, Sosyalist Mitterand Cumhurbaşkanı oldu. Mitterand 5 önemli endüstri dalını ve önemli özel bankaları devletleştirdi. 1988 seçimlerini tekrar Mitterand kazandı.

Târih Boyunca Türk-Fransız

Münâsebetleri:

Türk ve Fransız milletleri arasında siyâsî, askerî ve kültürel münâsebetler bu iki milletin târihlerinin ilk zamanlarından îtibâren başlamaktadır. Hun Türklerinin lideri Attilâ'nın 451 yılında Gallio (Galya) içlerine, Orleans'a kadar devâm eden akını, Türk-Fransız milletleri arasındaki münâsebetlerin başlangıcıdır. Fakat esas münâsebetler Müslüman batı Türkleri ile olmuştur. Alparslan'ın 1071 yılında Malazgirt Meydan Savaşını kazanmasıyla Anadolu topraklarına Türklerin yerleşmesi, Avrupa milletleri nazarında (günümüze kadar devâm eden) bir Türk meselesi doğmasına sebeb olmuştur. Bu târihten îtibâren Anadolu'nun, daha sonra İstanbul'un, Avrupa Rumelisi'nin Müslüman Türklere karşı savunulması ve kurtarılması, Hıristiyan Avrupa milletlerinin en başta gelen meselesi olmuştur. Bu maksatla Hıristiyan Avrupa, günümüze kadar devâm eden, değişik şartlarda ve hüviyetlerde Haçlı seferleri düzenlemiştir. Hıristiyan Avrupa milletlerinden birisi olan Fransızlar da hangi idâreye tâbi olurlarsa olsunlar, bu Haçlı seferlerinde devamlı rol almışlardır. Bu sebeplerledir ki askerî ve kültürel temaslar yüzyıllar boyunca devâm edip gelmektedir.

Papa İkinci Urbonus, bütün Hıristiyan Avrupa devletlerini birleştirip hem Türkleri durdurmak hem de Kudüs'ü almak fikriyle faaliyete başladı. Türklere karşı ilk tepki Fransa'da kendini gösterdi. İlk Haçlı kâfilesini Pierre l'Ermite adlı bir Fransız keşişi harekete geçirdi. Etrâfında 50.000 Fransız topladı. Bu kafile Kudüs'ü almak hülyâsıyla Fransa'dan ayrıldı (1096). (Bkz. Haçlı Seferleri)

1147-1149 târihleri arasında Fransa Kralı Yedinci Louis ile Almanya İmparatoru Üçüncü Konrad İkinci Haçlı Seferini başlatarak Anadolu üzerine yürüdüler. İlk dalga 75.000 kişilik ordusuyla Alman ordusu idi. Selçuklu Sultanı Birinci Mes'ûd, Haçlı kuvvetlerini yok etti. Alman kralı 5000 askeri ile zor kaçabildi. Fransa Kralı Alman askerlerinin döküntülerini de toplayarak 155.000 kişilik ordusuyla sefere devâm etti. Sultan Birinci Mes'ûd, Haçlıları Toros geçitlerine çekti. Toroslarda müthiş zâyiat veren Fransız askerleri, Antakya'ya sığındılar. Şam'a yaklaştılar. Bu şehrin varoşlarında Türkler tarafından bir defâ daha bozulup geriye atıldılar.

1189-1192 yılları arasında yapılan Üçüncü Haçlı Seferini tertipleyenler ve bizzat idâre edenlerin içinde Fransa yine vardı. Fransa Kralı Philippe-Auguste, İngiltere Kralı Aslan Yürekli Richard (Fransız asıllıdır), Almanya İmparatoru Friedrich Barbarossa gibi üç şahsiyet bu seferi bizzat idâre ettiler. Filistin'de buluşarak Kudüs'e saldıran Haçlılar, Selâhaddîn Eyyûbî ile yaptıkları savaşta ağır zâyiatlar vererek hiçbir netîce alamadan memleketlerine döndüler.

Kudüs'ün yine Türklerin eline geçmesiyle Fransa Kralı Saint Louis ve kardeşlerinin kumandasındaki Haçlılar, 1248-1254 yılları arasında Yedinci Haçlı Seferini tertip ettiler. Fransa kralı komutasındaki Haçlılar Mısır'a çıktılar. O sıralar Mısır-Suriye ve çevre ülkeler Türk Memlûklerin elindeydi. 1250'de Mansûre Meydan Muhârebesinde büyük bir bozguna uğrayan Haçlılar, Fransa kralını da Türk Memlûklere esir vererek dağıldılar.

Esâret yıllarından sonra memleketine dönen Fransa Kralı Saint Louis, intikâmını almak için Sekizinci Haçlı Seferini tertip ederek 1270 yılında Tunus'a çıktı. Fakat bir kuşatma esnâsında öldü. Bundan sonra, kısa zamanda yakın doğudaki Haçlı topraklarının tamâmı Türkler tarafından alındı. Haçlı seferlerinin başlamasından iki asır sonra Yakın Doğuda Haçlılardan hiçbir iz kalmadı.

Daha sonraları Osmanlı Türklerine karşı olsun, şimdiki TürkiyeCumhuriyetine karşı olsun yapılan sıcak ve soğuk harbler yine Haçlı zihniyetinden kaynaklanmasına rağmen, ilk sekiz Haçlı seferinden ayrı olarak mütâlâ edilmektedir.

İlk sekiz Haçlı seferlerinden sonra Türk ilerleyişi bir müddet yavaşladı. On dördüncü yüzyılın başında Yıldırım Bâyezîd zamânında Avrupa Rumelisini ve İstanbul'u tehdid eden bir güç hâline geldi. Bu Türk tehlikesi karşısında Hıristiyanlığı kurtarma gayretlerinde Fransızlar tekrar faal görev aldılar.

Macar Kralı Sigismond'un yardım talebine Fransa kuvvetli bir orduyu destek olarak gönderdi. Bourgogne Veliahtı Jean Seans Peur komutasında (Korkusuz Jan), Philippe d'Artois, Mareşal Jean de Baurbon, Henri de Bar, Prens Enguerrand ve Guy de Tremoville ve daha birçok Fransız asilzâdesi çok şatafatlı bir ordu ile bu Haçlı seferine katılmışlardı. Bu sefer için Fransa'dan başka İngiltere, İskoçya,

Almanya, Polonya, Bohemya, Avusturya, Macaristan, İtalya, İsviçre, Belçika, Venedikliler, Rodos şövalyeleriyle diğer Avrupa memleketlerinden 200.000 kişilik büyük bir Haçlı ordusu toplandı. Sırbistan ve Eflâk üzerinden iki kol hâlinde gelen ordu, yollarda karşılaştıkları binlerce silâhsız Türkü esir alarak hiç sebepsiz kılıçtan geçirerek Niğbolu Kalesi önünde birleştiler.

Niğbolu'da Yıldırım Bâyezîd Han karşısında ağır bir hezîmete uğrayan bu Haçlı ordusunun bıraktığı esirler arasında 27 büyük Fransız asilzâdesi bulunuyordu. Fransa, esirlerini ancak 200.000 duka altını nakit ve 100.000 duka kıymetinde fidye karşılığında kurtarabildi. Fransız komutanı Jean Seans Peur (Korkusuz Jan) ancak 10 Mart 1398'de Paris'e dönebildi.

1444 Varna Koalisyonuna bütün ısrarlara rağmen Fransa katılmadı. 1501 yılında Osmanlı-Venedik savaşına katılan Fransa, Osmanlı'ya karşı denizden harekâta girişti. Amiral Ravastein'in komutasında 10.000 yaya askeri ile takviye edilmiş Fransız donanması, 1501 Eylülünde Midilli Kalesini kuşattı, ancak Manisa Sancakbeyi Şehzâde Korkut'un Ayvalık'a gelmesi ve Osmanlı donanmasının Ege Denizine açılması üzerine korkuya düşen Fransızlar, Midilli'den alelacele çekildi ve dönüş esnâsında Çuka Adası açıklarında fırtınaya kapılarak hepsi sulara gömüldüler. Bu olaydan sonra yüzyıllarca, Fransız harp gemileri Türk sularında görünmediler.

Ancak Almanya İmparatoru 1519'da ölünce, Almanya İmparatorluğuna heveslenen Fransa Kralı Birinci François, Avrupa İmparatorluğuna seçilirse 3 yıl içinde Türkleri İstanbul'dan ve Avrupa'dan silip çıkaracağını îlân etmeye başladı. Ne var ki İmparatorluğa İspanya Kralı Beşinci Karl (Charles-Quint) seçildi.

Ne gariptir ki; Fransa Kralı Birinci François, 1525 yılında İspanya İmparatoru Şarlken ile Pavra'da yaptığı savaşta yenilip esir düşünce, esâretten kurtulabilmek ve Fransa'yı kurtarabilmek için üç yıl içinde İstanbul'dan ve Avrupa'dan kovacağını îlân ettiği Osmanlı Pâdişâhı Kânûnî Sultan Süleymân Handan imdat istedi. Ana Kraliçe Louis de Savore, muhteşem Osmanlı Sultanına, Kont Jean Frangioni'yi yardım istemek üzere gönderdi. Yaralı bir annenin gözyaşlarını dindirmesini ricâ eden mektubunda Kânûnî'ye şöyle yalvarıyordu:

"İspanya Kralı Şarlken, oğlum Fransuva'yı Pavi Muhârebesinde tutup hapseyledi. Şimdiye kadar oğlumun kurtuluşunu Şarl'ın insâniyetine bırakmış idim. Halbuki mâlûmunuz olan insâniyeti icrâ etmedikten başka, oğlumun hakkında hakâret dahî etmektedir. İmdi âlemin musaddakı olan azamet ve şânınız ile oğlumu düşmanımızın pençe-i kahrından hâlâs ile ibraz-ı übbehet buyurmanızı zât-ı şâhânenizden bilhassa niyâz ederim."

Esir Fransız Kralı Birinci Fransuva'nın gönderdiği mektup da şöyle idi:

"Dünyânın Cihâd-ı mâmuresinden birçok ülke ve bilâdın hâkim ve pâdişâhı ve bilcümle mazlumların dâdhanı olan Sultan-ı muazzam ve Hâkân-ı mufahham hazretlerine arzım budur ki: Macaristan Kralı Birinci Ferdinand'ın üzerine hücum ettiğinizde, biz dahi himmet ve inâyetinizle hapisten hâlâs olup, İspanya Kralı Şarlken'in üzerine hücum edip, öcümüzü alırız. Siz ki Şehinşâh-ı celilüşşansınız, onun hakkından gelinmeye inâyet buyurulduğu halde, bundan böyle bende-i nîmetşinâsınız olduğuna iştibah buyurulmıya."

Kânûnî Sultan Süleymân Han, kendinden yardım bekleyenlere, Türk asâlet ve mertliğini esirgemedi. Birinci Fransuva'ya (François) şu mektubu gönderdi:

"...Ben ki sultanlar sultanı, hâkanlar rehberi, yeryüzü hükümdarlarının tâcı, Akdeniz'in, Karadeniz'in, Rumeli'nin, Anadolu'nun, Karaman'ın, Zülkadriyye'nin, Diyarbakır'ın, âzerbaycan'ın, Acem'in, Şam'ın, Mısır'ın, Mekke'nin, Medîne'nin, bütün Arap diyârının ki -ulu atalarımın kılıçlarının kuvveti ile fethedilmişti- ve kendimin fetheylediğim nice diyârın sultan ve pâdişâhı, Bâyezîd Han oğlu Selim Han oğlu Sultan Süleymân Hanım.

Sen ki; Frençe vilâyetinin kralıFrançesko'sun, huzûruma yarar âdemin Fran Jan ile mektup gönderip, bâzı ağız haberi de yollayarak memleketinize düşman girmiş olduğunu ve hapsedildiğinizi bildiriyorsunuz. Kurtulmanız husûsunda benden inâyet ve medet ve istidâ eyliyorsun. Her ne ki demişsen benim huzûruma arz olundu. Şimdi pâdişâhlara sinmek ve hapis olmak câiz değildir. Gönlünüzü hoş tutun, kalbiniz kırılmasın. Bizim ulu atalarımız dâimâ düşmanı def ve memleketler feth için seferden uzak kalmamışlardır. Ben de onların yolunu tutup memleketler, yalçın kaleler fethederek gece gündüz atımız eğerlenmiş ve kılıcımız kuşanılmıştır. Cenâb-ı Hak hayırlar nasip eylesin. Durumu ve haberleri âdeminizden öğrenirsiniz."

Kânûnî Sultan Süleymân Han bu mektubuyla üç maksat düşünüyordu: Birincisi kendinden yardım bekleyen kimseyi yardımsız bırakmamak, ikincisi Müslüman-Türk dünyâsına bir bütün hâlinde saldıran Hıristiyan âleminde bir gedik açmak, üçüncüsü Türklere düşmanca davranan Macarlara haddini bildirmek. Nitekim Kânûnî Sultan Süleymân Han, hem Fransız kralını kurtarmak, hem de Macarlara

haddini bildirmek için orduya hazırlık emrini verdi. Sultan, Fransa kralına vaadini yerine getirdi.

Kânûnî Sultan Süleymân Han, Türklere karşı dâimâ birleşik hareket eden Avrupa'yı parçalamak ve Türk hâkimiyetini kabul ettirmek için Fransa'yı yaşatmak ve kalkındırmak gerektiğini görmüş, bu maksatla Fransa'ya kapitülasyon denen bâzı imtiyazlar tanımıştı. Fransa da bu ticârî imtiyazlara karşılık, Osmanlı himâyesinde bir devlet olmayı kabul ediyor, her yıl muayyen bir vergi ve pâdişâha belirli hediyeler vermeyi taahhüt ediyordu. Daha sonra Osmanlı donanmasının Fransız sâhillerini koruması da kararlaştırılmıştı. Antlaşma gereği olarak 1543 yılında Osmanlı donanması Toulon limanında üslendi. Nice Kalesini fethederek Fransa'ya teslim etti. Ayrıca İspanya ve İtalya sâhillerini de kontrol altına alarak Fransa'nın istiklâlini sağlama aldı. Fransa da, Osmanlı donanmasının bir kısım masraflarını karşılamak üzere Barbaros'a 800.000 duka altın ödedi.

Osmanlının Fransa'yı destekleme siyâseti, Kânûnî'den sonra da devâm etti. Osmanlının garantisi olmasaydı, Fransa'nın diğer güçlü Avrupa devletleri tarafından yutulması muhakkaktı. Fransa, Osmanlıdan aldığı ticârî imtiyazlar ve İngiltere ile yaptığı ticârî antlaşmalarla güçlenmeye ve kalkınmaya başladı. Hattâ Ondördüncü Louis zamânında Fransa, Avrupa'nın en kudretli krallıklarından biri oldu. Bu durumda Türk-Fransız münâsebetleri yeni bir safhaya girdi. Ondördüncü Louis artık Osmanlıya ihtiyaç duymadığı için Osmanlının düşmanlarına, bu arada Girit'te savaşan Venedikliler'e yardım etti. İki devlet arasında başlayan soğukluk Fransa'nın 1664'te Cezayir'e tecâvüz etmesiyle son haddini buldu. Cezayir saldırıları, Cezayir yeniçeri ağası Şâban Ağa tarafından bertaraf edildi. Fransa'nın, İstanbul'daki elçisi Laltaye-Ventelek, Sadrâzam Köprülü Fâzıl Ahmed Paşanın hakâretine mâruz kalarak kapitülasyonlar uygulamadan kaldırıldı. Fransız ticâreti büyük zararlara uğradı. Ondördüncü Louis, Osmanlı ile antlaşma mecbûriyetinde olduğunu anlayınca, İstanbul'dan bir Türk elçisi istedi. Dîvân-ı Hümâyun mağrur Fransa kralını tahkir için, dördüncü dereceden bir subay olan Süleymân Ağayı gönderdi. Süleymân Ağa, Fransa'da muhteşem törenlerle karşılandı.

Bu sırada Kandiye'de, Türklerle Fransızlar arasında çarpışmalar devâm ediyordu. Netîcede 24 Ağustos 1669'da Kandiye'den ayrılmak zorunda kaldılar. Bir taraftan da Cezayir leventleri Fransa'ya karşı 1662 ve 1669'da iki sefer yaparak Lyon, Marsilya ve Côte d'Azur'ü taradılar.

Osmanlıya karşı olmanın zararlarını gören Ondördüncü Louis eski dostluğu kurmaya çalıştı. Gönderdiği elçilere Dîvân-ı Hümâyûnda değer verilmedi. Elçilerin gayretleri sonuçsuz kaldı. Buna rağmen Ondördüncü Louis, Türklerle barıştığı ve ittifak yaptığına dâir aslı olmayan îlânlar vererek Paris sokaklarında tellallar dolaştırdı. Onun bu tutumu, muhâlifleri ve Katolikler tarafından Türklere yaltaklanmak şeklinde değerlendirildi. Fransa'nın gerek Girit'te, gerek Soint Gothard'da Osmanlının düşmanları safında gayri resmî olarak savaşması, tepki ile karşılanmış, Türk leventleri Akdeniz sâhillerinden başka, Atlas Okyanusu sâhillerini de abluka altına almışlardı.

1681 yılında Cezâyir donanması bir Fransız filosunu bozarak 29 gemiyi zaptetti. Fransa'nın Türklere karşı görevlendirdiği Amiral Buquenne bu saldırılara karşı koyamadı. Bu sırada 9 Cezayir gemisinin Sakız Tersânesinde tâmir edildiğini haber alan Amiral, Sakız limanını basarak, limandaki gemileri ve şehri bombaladı. Bu tutum karşısında Osmanlı hükûmetinin tepkisi sert oldu. Sadrâzam Kara Mustafa Paşa, Ondördüncü Louis'den şahsen tarziye ve tazminat vermesini istedi. Aksi hâlde Fransa üzerine sefer açılacağını Fransız elçisine bildirdi. Fransa Kralı büyük bir korkuya kapılarak, Bozoklu Mustafa Paşanın tesbit ettiği 60.000 altın kuruş ve 4.800.000 (yâni 960 kese) akça tazminatı ödedi. Ondördüncü Louis, kendisine çok ağır gelen bu harekete karşılık, Osmanlının Avrupa ile yaptığı ve bozgunlarla netîcelenen savaşlardan istifâde ederek intikam almak istedi. 1689 Temmuzunda 41 parçalık Fransız donanması Cezayir'e gelerek 16 gün kaleyi top ateşine tutmuşsa da, Mezomorta Hüseyin Paşa, Fransızları çekilmeye mecbur etti. Ancak Fransa'nın Avrupa harbine katılmasını önlemek isteyen Osmanlı idâresi, tutumunu yumuşatmış, kaldırılan kapitülasyonları tekrar iâde ederek, Fransa'nın Osmanlı politikasında eski yerini almasını sağladı.

On sekizinci yüzyılda Osmanlı, Avrupa politikasında Fransa'nın durumuna göre kendini ayarladı. Bu arada karşılıklı kültürel temaslar ve antlaşmalar yapıldı. Ancak 2 Temmuz 1798'de Napolyon'un İskenderiye'yi işgâl etmesi ile münâsebetler tekrar bozuldu. Napolyon Bonaparte, 19 Mart 1799'da Akka Kalesini kuşattı, fakat kale müdâfii Cezzâr Ahmed Paşa karşısında tutunamayıp 64 gün süren muhâsarada askerinin yarısını zâyiât vererek geri çekildi. 25 Haziran 1802'de Paris'te imzâlanan bir antlaşma ile Türk-Fransız dostluğu tekrar kurulmaya çalışıldı.

On dokuzuncu yüzyılda Fransız politikası, eski Yunan medeniyetine duyulan sempatinin garip bir tezahürü olarak Rum çetecilerinin desteklenmesi, buna rağmen Osmanlıya dost görünmek şeklinde devâm etti. 1870'ten sonra Türk-Fransız münâsebetleri gittikçe gerilemiş, genellikle istismar emeline dayanan Fransa siyâseti özellikle Sultan İkinci Abdülhamîd Han ve Balkan Savaşlarından sonra Türk politikacıları tarafından kınanmış ve Fransa, Almanya, İngiltere hattâ Rusya'dan sonra değer verilen bir devlet olmuştur. Osmanlı Devleti, Birinci Dünyâ Savaşına İttihat ve Terakkîcilerin hatâlı siyâseti ile

katılınca, İngiltere veFransa ile savaş durumuna düşmüştü.

Fransa ve İngiltere daha savaşın başında boğazları ve İstanbul'u alarak Osmanlı Devletini saf dışı bırakmak istiyorlardı. Bu maksatla Fransız ve İngiliz gemileri 19 Şubat 1915'te Çanakkale'ye yüklendiler. Denizde ve karada yapılan müthiş savaşlarla Fransız ve İngilizler, Çanakkale'nin geçilemeyeceğini öğrenerek askerlerini geri çektiler. Fakat 1918 yılında Osmanlının da içinde bulunduğu İttifak devletlerinin mağlûbiyeti kabul etmesiyle Kasım 1918'de Birinci Dünyâ Savaşı fiilen sona erdi. Osmanlı Devleti ise, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütârekesini imzâlayarak savaşı bıraktı. Fransa, Mondros Mütârekesine dayanarak Güneydoğu Anadolu'da Antep, Urfa, Maraş gibi vilâyetlerimizi işgâl ederek çok ağır cinâyetlerde bulundular. Fakat mahalli halkın büyük direnişi karşısında tutunamayıp, çekilmeyi ve Türk hükûmeti ile antlaşma yapmayı kabul ettiler. Yeni Türk hükûmeti ile 20 Ekim 1921'de AnkaraAntlaşmasını yaparak Anadolu'dan çekildilerse de, bugünkü sınırlarımız içinde kalan Hatay, Fransızlar'ın işgâli altında kaldı. Türkiye ile Fransa arasında 30 Mayıs 1926'da Dostluk Sözleşmesi imzâlandı. 30 Haziran 1939'da yapılan Türk-Fransız Antlaşması ile Hatay'ın anavatana ilhakı kabul edildi.

Târih boyunca Türk-Fransız ittifaklarını Fransızlar dâimâ istismar etti. Türkler her zaman ihanetle karşılaştılar.

Fizikî Yapı

Fransa, Atlas Okyanusu ile Akdeniz arasında İber Yarımadasını Avrupa'ya bağlayan dar bir boğaza benzetilebilir. Fazla yüksek bir ülke olmamasına rağmen bir dağ engelini andırır. Ülke dâhilinde yükseltiler ve düzlükler bir uyum içindedir.

Eski kütleler birinci zamanda meydana gelmiş ve zamânın sonlarına doğru genel şekillerini almışlardır. Daha sonra çökmelere mâruz kalmaları, bugünkü yükselti ve çukurlukları meydana çıkarmışlardır. İlk zamanlarda meydana gelmiş olan yükseltiler; Bretanya bölgesindeki Armonik masifi, Belçika sınırındaki Ardenler, Almanya sınırına yakın Vojlar ve ülkenin güneye yakın orta kesiminde Masif Santrali olup, Armonik masifinin en yüksek noktası 1424 m, Masif Santral'in ise 1886 metredir.

İspanya ile Fransa arasındaki sınırı teşkil etmekte olan 550 km uzunluğunda ve 50-120 km genişliğinde olan Pireneler ve Alpler ikinci zamanda meydana gelmiş dağlardandır. Pirenelerin en yüksek noktası (Fransa sınırları dâhilindeki) Montcalm Doruğu 3080 m, Alplerin ise Avrupa'nın ve Fransa'nın en yüksek dağı Mont Blanc 4807 metredir.

Fransa'nın kuzeyinde, Kuzey Avrupa'nın büyük düzlükleri biter ve Paris havzası başlar. Eski platformlarla ve Manş Denizi ile çevrili olan Fransa'nın büyük kuzey parçası meydana gelir. Bu parçadan çevreye doğru büyüklü küçüklü vâdi yatakları yayılır. Vâdi yatakları deniz yakınlarında sona erer. Doğuda Corraine ve Campogne platolarını, Muselle ve Meuse nehirlerini birbiriden ayıran parça da kuzey parçasıdır.

Kuzeyde ve kuzeybatıda çökme sonucu kıvrılmış ve sonraları yıpranmış kireçli kabarıntılar, Bari Boulon kıyılarında biter. Paris Havzası Artois'te biter ki, burası aynı zamanda Flandre ve Henu ovalarının başlangıcıdır. Paris Havzasının merkezine hâkim olan kalkerli ovalar; Beauce, Valois ve Mrie Cote de ile de France tarafından çevrilmiştir. Paris Havzası kenarında Avrupa'nın Masit Temoinleri başlar. Santral Hersiyon, doğuda Vojlar, yüksek tepelerin meydana getirdiği, Balon de Gubevler ve Alsace kesikli eğim gösterir. Lorraine'nin eğimi Alcase'nin eğimine rağmen daha tatlı bir meyile sâhiptir.

Karadağ'ın batısında Paris Havzasının güneyinde ve Hersiyen tepelerinin bir parçası olarak bulunan Masif Santral, Pirenelerin ve Alplerin arasında geniş bir alana yayılmış ve Fransa topraklarının 1/8'ini kaplamaktadır. Geniş dalgalı ovalar görünümündedir. Normal yükseklikte bölgeleri geçit vermektedir. Özellikle batıda Limousin bölgesinde Masif Santral çok daha basık durumdadır.

Fransa'da nehirlerin birçoğu ulaşıma elverişli olup, kanallarla da birbirine bağlanmıştır. Nehirlerin rejimleri, bulundukları bölgenin iklimi ile değişmekle birlikte, ülkenin yağışlı iklime sâhip olması sebebiyle nehirlerde de düzgün bir rejim görülmektedir.

Batıdaki ve kuzeydeki nehirler okyanus ikliminin bol yağışından, güneydeki nehirler ormanların vesîle oldukları yağıştan, doğudakiler ise yüksekte bulundukları için karların erimesi ile beslenmektedir.

Belli başlı nehirleri ve uzunlukları: Rhine (Ren) Nehri 1298 km (195 km Fransa dâhilinde), Loire (Luvar) Nehri 1012 km, Meuse Nehri 940 km, Seine Nehri 770 km, Garonne 647 km, Moselle 550 km, Marne 525 km, Dordogne 490 km, Lot 480 km, Saone 480 km, Doubs 430 km, Allier 400 km, Tarn 380 km, Vienne 370 km, Charente 350 km.

Fransa'da coğrafî bakımından incelemeye değer pek göl bulunmamakla birlikte, ülkedeki belli göller ve

yüzölçümleri şöyledir. Leman Gölü 582 km^2, Bouroet Gölü 44 km^2, Lac de Grandliue 37 km^2, Annercy Gölü 28 km^2, Arguebelette Gölü 5 km^2, Saint Polnt Gölü 4 km^2.

Fransa'nın batısında Atlas Okyanusu ve Manş Denizi kıyıları sığdır. Yalnız Biskay Körfezine yaklaştıkça Atlas Okyanusu derinleşmekte olup yine de sığ bir kıyı sayılmaktadır.

Atlas Okyanusu kıyılarında, Girode Halicinden îtibâren kuzeye doğru körfezler, koylar ve haliçler birbirini tâkib etmektedir. Brest şehrinin doğusunda bulunan ve Bretanya Yarımadasının en uç noktası Saint Mathleu Burnundan doğuya dönen kıyılar (Manş Denizi kıyıları) aynı şekilde körfezler ve haliçlerle kaplıdır. Bunlardan Saint Malo Körfezi ve Seine Körfezi en önemlileridir.

Akdeniz kıyıları, Marsilya doğusu ve batısı olmak üzere iki ayrı karekter göstermektedir. Marsilya'nın batısında kalan ve Creus burnuna kadar olan bölgenin denizi sığ, kara kesimi ise düşük rakımlıdır. Fakat buna karşılık Marsilya'nın doğusundan îtibâren İtalya sınırına kadar olan bölge aynı ölçüde sığ olmayıp, biraz derin olduğu gibi, karada da deniz kenarından hemen dağlar ve yükseltiler başlamaktadır. Aynı zamanda bu kıyıların bir bölümü kayalıktır. Fransa'nın güneşi en çok gören bölgesi ve deniz sâhili en güzel olan yeri, Marsilya'nın doğusu olmaktadır.

Fransa'da ovalar dağlar arasında geniş yer kaplarlar. Manş Denizi kıyısındaki Belçika sınırı ile Akdeniz kıyısındaki İspanya sınırı arasındaki doğrunun batısı ova, doğusu ise dağlık ve yayla sayılabilir. Ülkedeki önemli ovalar, Paris Havzası, Akıtanya Havzası ve Rhone Havzasıdır.

Paris Havzası, batısında Armonik Masiti, doğusunda Ardenler ve Vojlar, güneyinde ise Masif Santral tarafından çevrilmiştir. Akıtanya Havzası, Masif Santral ve Pireneler arasında kalır. Rhone Havzası ise Rhone Nehri ve kolları bölgesi olup, Alpler ve Masif Santral arasında kalmış bir vâdidir. Bu üç ova aynı zamanda Masif Santral etrâfında biribirine bağlıdır.

İklim ve Bitki Örtüsü

İklim bölgelere göre önemli farklılık göstermez. Ülkede Akdeniz ve Okyanus iklimleri hâkimdir. Vâdilerin iç kısımlara kadar uzaması, bu iklimlerin ülke geneline hâkim olmasını sağlamaktadır.

Okyanus iklimi Bretagne (Bretanya) ve Normandie (Normandiya)nin karekteristik iklimi olmakla berâber, ufak değişikliklerle bütün batı ve kuzey Fransa'da bu iklim hüküm sürer. Bu iklimde yazlar serin, kışlar ılık, yağışlar her mevsime dağılmıştır. İç bölgelere yaklaştıkça bu iklim kışlar biraz sert ve kar yağışlı, yazlar ise, yine ılık ve yağışlı bir hâl alır. Buralarda da yağış yine her mevsim devâm eder.

Fransa'da sıcaklık yılın en soğuk aylarında bile 0°C'nin üstündedir. Ülkenin hiçbir yerinde yıllık yağış tutarı 500 milimetrenin altına düşmediği gibi, bir çok yerde bu rakam bir metrenin çok üstündedir. Fakat ülkedeki bol yağış kuzey ve batının devamlı sisli ve kapalı olmasına sebeb olmaktadır.

Bol yağış ormanların ve ağaçlık bölgelerin kolayca gelişimini sağlamıştır. Doğudaki ağaçlık bölgelerde gürgen ve meşe cinsi ağaçlar hâkim, dağların eteklerinde, yamaçlarında köknar ve benzeri ağaçlar vardır. Bağlar ve meyve ağaçları ancak eteklerde ve ovalardadır.

Ormanlar en çok Coulon ve Sete şehirleri arasında kuzeye doğru büyük bir üçgen yapacak şekilde Rhone havzası boyunca devâm eder. Ağaçların cinsi de iklime uygun olarak meşegiller ve reçineli ağaçlardır. Akdeniz'in tipik bitki örtüsü makiler daha çok batı kıyılarında olup, diğer bitkiler bölgeyi paylaşmıştır. Languedol bölgesinde önemli bağlar bulunmaktadır.

Tabiî Kaynaklar

Mâden bakımından Fransa Avrupa'nın genel karakterindedir. Her mâdenin ve çıkan mâdenlerin yeterli ölçüde olduğu söylenemez. Buna rağmen bâzı mâdenleri kendine yetmekte hattâ dışarı satmakta iken, bâzılarını da dışarıdan almaktadır.

Ardenler bölgesinde, Belçika'daki zengin kömür havzasının diğer bir yarısı bulunmakta ve Fransızlar tarafından işlenmektedir. Masif Santral'ın kuzey doğusunda Monteau Les Mines bölgesinde zengin kömür yatakları vardır. Creuzo, Saint-Etiente, Clermont-Ferrant bölgelerinde de kömür mâdenleri bulunmaktadır.

Moruan Dağlarının güneydoğusunda Autun bölgesinde, Autun'un doğusunda Catedor civârında, Marsilya'nın kuzey doğusunda, Provence bölgesinde ve batıda Bordeduf'un güneyinde, Landlar bölgesinde linyit yatakları vardır. Lorraine bölgesinde Avrupa'nın en zengin demir yatakları bulunur. Ayrıca Nantes ve Rennes şehirleri arasında, Normandiya'da Flers civârında da demir mâdeni çıkarılır. Seli Nehri üzerinde Lacq'da ve Toulouse'un güney doğusundaki Muret civârında tabiî gaz elde edilmektedir. Causses ve Proence'de boksit çıkarılmaktadır. Biskay Körfezinde Bayonne yakınlarında ve Larraine'de Nancy yakınlarında tuz elde edilmektedir. Masif Santral ve Vande bölgesinde az miktarda uranyum elde edilir. Diğer mâdenlerden çıkarılanlar var ise de önemsizdir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Fransa'nın nüfusu 57 milyon, nüfus yoğunluğu 104'tür. Nüfus yoğunluğu çevresindeki ülkelere nazaran çok düşüktür. Bu oran Belçika'da 200, İtalya'da 165, Hollanda'da ise 367'dir.

On dokuzuncu asrın başlarında Fransa, Almanya ve İngiltere'den çok daha kalabalıktı. 1850 yılından sonra doğum oranı birden düşüş gösterdi. Buna paralel olarak nüfus oranı da düşmeye başladı. Birinci Dünyâ Savaşındaki 1.300.000 kişilik kayıp, düşüş oranını körükledi. Savaş sonrası artmaya başlayan nüfus, İkinci Dünyâ Savaşı ile tekrar düştü. İkinci Dünyâ Savaşı sonrasında ise nüfus ve doğum oranında fazla değişiklik olmayıp sâbit bir doğru izlemektedir. On dokuzuncu asrın başında % 27,7 olan ölüm oranı, 1971'de % 10,7 düşmüştür. Nüfûsun % 15'i 65 yaş üstü, % 20'si ise 20 yaş altındadır. Fransız halkının ülke içindeki dağılımı çok dengesizdir. Nüfus, sanâyi ve mâden bölgelerinde yığılmaktadır. Nüfûsun yaklaşık % 75'i şehirlerde yaşamaktadır. En büyük yerleşme merkezi ve Fransa'nın başkenti olan Paris'in nüfûsu 10 milyondan fazladır. Fransa'nın ikinci büyük şehri bir milyondan fazla nüfus ile Lyon'dur. Diğer önemli şehirleri ise Marsilya, Lille-Roubaix-Tourcoing, Bordeaux, Toulouse, Nantes, Rouin, Grenoble gibi şehirlerdir.

Fransa Katolik bir ülkedir. Nüfûsun % 2'sini Protestanlar, % 1'ini ise Mûsevîler meydana getirmektedir. Bundan başka çeşitli Afrika ülkelerinden gelmiş bir milyona yakın Müslüman vardır.

Eğitim, Millî Eğitim Bakanlığının kontrolü altında yapılmakta olup, düzenli bir eğitim sistemi vardır. 6-16 yaş arasında öğrenim mecbûrîdir ve parasızdır. Halkın % 99'u okuma-yazma bilir. Dili Fransızcadır.

Siyâsî Hayat

İkinci Dünyâ Savaşından sonra dördüncü defâ Cumhûriyet îlân edilmiştir. Günümüzde parlamenter Cumhûriyet rejimi ile idâre edilir. Parlamentosu, 577 üyeli Millet Meclisi ve 317 üyeli Senatodan meydana gelir. Millet meclisi üyeleri 5 yıllık bir süre için halk tarafından seçilir. Senatörler ise millet vekilleri ve belediye meclisleri tarafından 9 senede seçilir.

Cumhurbaşkanı yedi yılda bir halk tarafından seçilir. Bakanlar kurulunu, yüksek kamu görevlilerini ve yargıçları atayan cumhurbaşkanı yönetimle ve yasalarla ilgili konularda halk oylamasına başvurma ve meclisi fes etme yetkisine sâhiptir. Hükûmet hem cumhurmbaşkanına, hem parlamentoya karşı sorumludur. Dış politika ve savunma gibi konularda da cumhurbaşkanının belirli bir ağırlığı vardır.

1993'te yapılan seçimler sol partilerin hezimeti ile neticelendi. On iki yıldır iktidarda olan sol partiler büyük hayal kırıklığına uğradılar. Sağ partilerin kurduğu koalisyon 484 milletvekilliği kazandı.

Ekonomi

Tarım: Fransa bir tarım ülkesidir. Topraklarının % 80'i tarıma elverişli olup halkın 2/3'ü bu sektörde çalışmaktadır. Kereste ve ormancılıkla uğraşanlar bu orana dâhildir.

Champagne bölgesinde Fransız tarım ürünlerinin 3/4'ü elde edilir. Geri kalan kısmının büyük bölümü Normandiya ve Bretanya bölgesinden elde edilir. Rhöne Havzasının kuzey kesimlerinde mısır üretimi yapılır. Meyve ve şeker hammaddeleri tarımı, büyük şehirlere yakın bölgelerde yapılır. Orta Akdeniz bölgesinde üretim çeşidi bakımından en zengin olan bölgedir. Fransa'da en çok; buğday, arpa, mısır, darı, patates, şekerpancarı gibi ürünlerin yanında her türlü meyve ve sebze yetişir.

Hayvancılık: Fransa'da 22 milyon civârında büyükbaş, 10 milyon civârında da küçükbaş hayvan beslenir. Büyükbaş hayvanlar, Artois, Bourbonne, Bourgogne, Chevenne, Gaskonya bölgelerinde ve Normandiya ve Bretanya'da beslenmektedir. Küçükbaş hayvanlar özellikle Akdeniz ikliminin hüküm sürdüğü bölgelerde, Pouince, Chevenne, Guyenne bölgesinde ve az miktarda kuzeyde Bary bölgesinde beslenir.

Sanâyi: Tarımdan sonra ikinci büyük sektör sanâyi sektörüdür. Büyük farklılıklar ve çeşitlilikler göstererek toplam millî üretimin % 50'si bu sektörden sağlanmaktadır. Aktif halkın % 40'ı sanâyi sektöründe çalışmaktadır.

Enerji kaynakları sanâyi için yeterli değildir. Bu durum sanâyide kömürün kullanılması ile telâfi edilmeye çalışılmaktadır.

Petrol kaynaklarının yetersizliği petrol ithâlâtının miktarını artırmaktadır. Petrol rafinerilerinin rafinaj kapasitesi 150 milyon ton civârındadır. Lacq bölgesinde çıkarılan tabiî gaz bütün ülkeye dağıtılmaktadır.

Termik kaynaklı elektriğin % 45'inin üzerinde bir miktar, Paris bölgesinde kullanılmaktadır. Toplam 800 milyar kw-sa. üzerinde olan elektrik üretiminin % 60'ı termik, % 30'u hidrolik, % 10'u ise nükleer enerji santrallerinden elde edilir.

Ağır sanâyinin geliştiği Fransa'da çok sayıda otomobil fabrikaları, tersâneler, hava araçları fabrikaları, büyük elektrik-elektronik âlet ve cihaz fabrikaları, kimyâ endüstrisi merkezleri, lâstik fabrikaları, tekstil fabrikaları gibi birçok fabrikalar çeşitli yerleşim yerlerine yayılmıştır.

Dış ülkelere sattığı malların başında otomobil, dokuma, silah, savaş uçakları, savaş gemileri, demir, buğday, süt ürünleri ve kimyevî maddeler gelir. Dışarıdan ise petrol ve çeşitli hammaddeler alır.

Ulaşım bakımından çok ileri bir durumda olan Fransa'da demiryolu ve hava yolu çok gelişmiştir. Bunlardan sonra karayolu ve deniz yolu gelmektedir. Ülkenin her tarafı demiryolu ağı ile örülmüştür.

804.940 km civârında kara yolu vardır. Otoyol 2000 km üzerindedir. Demiryollarının uzunluğu ise, 36.600 kilometredir. Ülke içinde kanallarla ve nehirlerle su yolu taşımacılığı yapılır. Kanalların ve nehirlerin taşıma uzunluğu 15.000 kilometrenin üzerindedir.

Hava ulaşımı ülke içinde her tarafı sarmış, 100'ün üstünde ülke ile bağlantı kurulmuştur. Başşehir Paris'te 3 hava alanı vardır. Bunun yanında deniz ulaşımı da gelişmiştir ve Fransa ticâret filosunun hacmi 10 milyon tona yakın olup, dünyâda ilk on sıraya girer.

FRANSIZ İHTİLÂLİ;

Alm. *Die Französische Revolution,* **Fr.** *La Révolution Française,* **İng.** *The french Revolution.* Fransa'da 1789 yılında halk ve burjuva denilen, orta tabakanın krala, asillere ve ruhbanlara karşı ayaklanması ile başlayan, dünyâ ölçüsünde siyâsî ve sosyal sonuçlar doğuran hareketin adı. Dünyâ târihinin dönüm noktalarından birini teşkil eden 1789 Fransız ihtilâli, yeniçağın kapanıp yakınçağın başlamasını sağlayan büyük bir hâdisedir.

Bu ihtilâlin de diğer hareketlerde olduğu gibi bir hakîkî, bir de zâhirî (görünen) sebepleri vardır.

Fransız ihtilâlinin görünen sebepleri: İç ve dış sebepler olarak iki kısımdır: Dışa dayalı sebepleri, İngiliz-Fransız koloni, sömürge rekâbetidir. Yediyıl Savaşları ile (1756-1763) büyük zararlara uğrayan Fransa'da ekonomik çöküş hızlandı. Bu durum Fransızların ayaklanmasına sebeb oldu.

İç sebepler: Milleti sınıflara ayırarak üstün sınıflardan asil ve ruhbanların, burjuva ve köylülerin kazançlarının büyük kısmını elinden aldığı bir ekonomik düzenin yaşanmasıdır. Ayrıca, kiliselerin ve din adamlarının (ruhban sınıfı) mal edinmelerinin doruk seviyeye çıkması, âhiret işlerinde kendi dünyâlık kazançlarını öne almaları, kendilerine inananlarda aşırı düşmanlık doğuruyordu. Buna dayalı olarak, Avrupa'da yayılma istidâdı gösteren dinsizlik fikirleri, memnun olmayan insanlar arasında kendine uygun zemin bulmuş oluyordu.

Fikir hürriyeti savunuculuğu adı ile Voltaire gibi dinsizler çeşitli aksaklıkları bahâne ederek, Hıristiyanlığa, hattâ ileri giderek İslâmiyete şiddetle saldırıyorlardı. Bu gibiler yazılarında dîne inanmadığını açıkça söylüyor; öldüğünde, cenâzesinde dînî merâsim yapılmamasını vasiyet ediyorlardı. Öte yandan Jean Jacques Rousseau, sonradan komünizme dönüşecek fikirleri düzeninde eşitliği savunuyor, bu eşitliği sağlamak için kişi hürriyetlerinde her türlü kısıtlamanın mübâh olacağını söylüyordu.

İhtilâlin esas sebebi: Ortaçağ Avrupasında Hıristiyanlığın "engizisyon" zulmünün şiddetle estiği dönemde, Osmanlı hükümranlığı altında yaşayan müslim-gayri müslim bütün teb'ada sulh ve sükûn vardı.

İslâmiyetin gelişmesinin, yayılmasının reaksiyonu olarak, başta papalar olmak üzere kral ve derebeyleri, zedelenen menfaatlerini kurtarmak için Haçlı seferleri tertipleyerek, bir milyondan ziyâde dindaşlarının ölümüne sebeb oldular. Bu kinleri, 1453'te İstanbul'un Fâtih Sultan Mehmed Han tarafından fethi ile doruk noktaya ulaştı. Avrupa'da Hıristiyan ahâli asker olarak doğuya yaptıkları seferlerinde Müslümanları ve idârecilerini yakından tanıdılar. Halkın, hükümdârın elinde bir esir olmadığını, halkın devlete, devletin de halka karşı görev ve sorumlulukları olduğunu anladılar. Hele ayrı dinlerden olanlara da tanınan ibâdet, sanat ve ticâret serbestîleri Hıristiyan halk arasında sevgi ve dostluk fikirlerini yerleştirdi. Artık papa ve krallar Haçlı ordusu toplayamıyorlar, donanmalar kuramıyorlardı. Fransız ihtilâlinin evvelinde 1700'lü yıllarda Avrupa'da halk yoksul, güçsüz buna karşılık krallar, kiliseler zengin ve güçlüydü. Bu dengesizlik 1789'daki ihtilâlle patlama noktasına geldi.

Yapı ve yaşayış: İhtilâl öncesi Fransa'da sosyal eşitsizlik gittikçe büyümüş ve sâhib oldukları imtiyazlarla kesin çizgilerle birbirlerinden ayrılan üç sınıf meydana gelmişti. En üst tabakayı nüfûsun ancak % 2'sini teşkil eden, asiller meydana getiriyordu. Bunlar toprağın % 25'ine sâhib olup, topraklarında köylüleri çalıştırır, vergi vermezlerdi. Asiller arasında bulunan ruhban sınıfı nüfûsun % 1'inden az olduğu halde, toprağın % 10'u kiliseye âitti. Bunlar da vergi vermezlerdi. Üçüncü sınıf ahâli idi. Kendi arasında sınıflara ayrılan bu tabaka, nüfûsun % 97'sini meydana getirdiği halde, toprağın ancak % 57'sine sâhipti. Verginin çoğunu bunlar öderdi. Ahâlinin ilk grubunu teşkil eden Burjuva sınıfı

da büyük ve küçük burjuva olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Büyük burjuvalar bankacılık ve sanâyi işleriyle uğraştıklarından zengin idiler. Asillerden farkı, seçme ve seçilme haklarının olmamasıydı.

Küçük burjuva ise esnaflıkla uğraşırdı. Pek zengin olmamakla berâber köylülere nazaran iyi durumda idiler. Köylüler ise tabakanın en alt kısmını meydana getiriyorlardı. Toprakların % 20'sine sâhib olmalarına rağmen, büyük miktârda vergi verirlerdi. Kendi topraklarında çalışanlar ve asiller ile kilisenin topraklarında çalışanlar olmak üzere ikiye ayrılmışlardı. Bunlar boğaz tokluğuna çalışırlardı.

İhtilâlin dâhilî sebeplerinden birisini de ekonomik ve mâlî sebepler teşkil etmekteydi. Fransız toplumundaki sosyal dengesizlik, ekonomik dengesizliğe de yol açmıştı. Gelişen sanâyi dolayısıyla büyük burjuva zenginleşmiş ve hak taleb etmeye başlamıştı. Asillerin ve râhiplerin hiç vergi vermemelerine karşılık köylüler, mahsullerinin büyük bir kısmını vergi olarak veriyorlardı. Gerek bu büyük eşitsizlik ve gerekse vergi toplıyan aracıların haksız muâmeleleri, köylüleri tedirgin ediyordu. Bundan başka Fransanın bir yerinden, başka bir yerine götürülen mallar için geçiş vergisinin alınması, halkın devlete karşı cephe almasına yol açmıştı. Ayrıca Fransa'nın Amerika'ya kendi mâlî gücünü aşacak şekilde yardım etmesi, mâliyeyi oldukça bozmuş ve mâlî krizin meydana gelmesine sebeb olmuştu.

İhtilâlin başlaması ve safhaları: Fransız ihtilâli bir vergi meselesinden dolayı patlak vermişse de, aslında bu, ihtilâlin patlaması için bir kıvılcım olmuştur. Mâliye bakanları o güne kadar mâlî durumu düzeltemedikleri gibi, vergi meselesini de halledememişlerdi. Kral, vergi meselesini halletmek için 1614'ten beri toplanmayan Etajenero denilen ruhban, asiller ve burjuva sınıflarının temsilcilerinden ibâret bulunan Millet Meclisini toplantıya çağırdı. 5 Mayıs 1789'da toplanan bu mecliste, ekseriyeti elde eden ahâli sınıfı temsilcileri, 17 Haziran 1789'da kendilerini Millî Meclis îlân ettiler. Bu duruma râzı olmayan kral, meclisin dağılması emrini verdi ise de, bu emir yerine getirilmedi. 9 Temmuz'da Kurucu Meclis hâline çevrildi.

Kralın, meclisi dağıtma isteği üzerine galeyana gelen halk, Paris'te isyân etti. 14.7.1789'da siyâsî mahkûmların bulunduğu Bastil Kalesini ele geçirerek mahkûmları serbest bıraktılar. Bu târih, Fransızların millî bayramı oldu. Fransa'daki bütün manastırlar ve şatolar yakılıp yıkıldı. Kral bir anda bütün yetkilerini kaybetti. Asiller ülkeden kaçmaya başladılar. Seine Nehrinde 300 papas bindirildikleri sandallarla berâber sulara gömüldü. Karışıklıkları önlemek için Meclis 4-5 Ağustos gecesi derebeylik sistemini kaldırdı. Herkesten eşit vergi alınmasını ve her vatandaşa bütün memuriyet ve rütbelerin eşit olarak açık bulunmasını kabul etti. Meclis 28 Ağustosta bütün vatandaşların hukukça eşit olduklarını bildiren **İnsan Hakları Beyannâmesi**'ni yayınladı.

Burada insanların hak ve hürriyetlerinden, eşitliklerinden bahsediliyordu. Halbuki, 18. yüzyılda Avrupa'da yayınlanan bu İnsan Hakları Beyannâmesinde bildirilenlerden çok daha fazlası, Müslümanlara yedinci asırda yâni on bir asır evvel Allahü teâlâ tarafından, hak olarak verilmişti. Kur'ân-ı kerîmdeki pekçok âyet-i kerîmeler vePeygamberimizin hadîs-i şerîfleri bu husûsun değişmeyen temel esaslarıdır. Nitekim Peygamber efendimiz Vedâ Hutbesinde ümmetine, Fransız İhtilâlinden on bir asır evvel kardeşlik, hak, adâlet, hürriyet ile ilgili hususların yerine tam getirilmesini emir buyurmuştu. İnsan Hakları Beyannamesi ile siyâsî ve sosyal hayâtı değişen Fransa'da yüzyıllık müesseseler bir anda yıkıldı ve demokrasi kuruldu. Bu İnsan Hakları Beyannâmesi'ni yayınlayan Fransızlar, 19 ve 20. yüzyılda, sömürgelerindeki milyonlarca insana, her türlü eziyeti revâ görmüşler, Haçlılık zihniyetini defalarca yine göstermişlerdi. Meselâ, Cezayir'de ve Güneydoğu Anadolu'daki katliamlar Fransızların yüzkarasıdır. Demokrasinin gereği olarak Jakobinler ve Garodinler diye iki parti kuruldu. Fransa 1789-1791 yılları arasında karışıklıklara sahne oldu. Kurucu Meclisin hazırladığı Anayasa, 14 Eylül 1791'de kabul edildi. Böylece meşrûtî monarşi kurulmuş oldu. Kurucu meclis dönemi kapanıp Yasama Meclisi göreve başladı. İhtilâlciler daha sonra iktidârı ele geçirip Cumhûriyet tarafdârlarını ve kralı saraydan alarak kiliseye hapsettiler. Asillerden bir çok kimse îdâm edildi. 22 Eylül 1792'de Yasama Meclisi, krallığın kaldırılması ve Cumhûriyetin îlânı ile yeni bir döneme girdi ki, bu döneme "Konvansiyon Devri" denir. Bu dönem iç isyanlarla dolu olup, binlerce insan öldürüldü.

Fransa, misli görülmemiş boğuşmalar ve anarşi içindeyken, müttefik Avrupa devletlerinin Fransa'yı istilâ etmek, ihtilâlin kendilerine sıçramamasını temin için orada eski düzeni kurmak çabaları, milliyetçilik hisleri ile birbirine bağlı ihtilâl ordularının başarıları karşısında netîce vermedi. Bu durum kralcıları zayıf duruma düşürüp, Cumhûriyetçilerin otoritesini kuvvetlendirdi.

27 Ekim 1795'te Direktuvar İdâresi kurularak müfrit cumhûriyetçiler iktidârdan uzaklaştırıldı. Mısır Seferinden başarısızlıkla dönen Napolyon Bonapart, bu idâreyi devirerek üç konsülden meydana gelen Konsüllük İdâresini kurdu ve kendisini de birinci konsül ünvânı ile cumhurbaşkanı îlân etti.

Bu diktatörlük Napolyon'un Avrupa devletlerinin kurdukları koalisyonlara karşı kazandığı başarılarla kuvvetlendi. Napolyon 2 Ağustos 1802'de hayat boyu cumhurbaşkanı, 18 Mayıs 1804'te Fransa İmparatoru ünvânıyla meşrûtî hükümdar îlân oldu. Bununla cumhûriyet sona erdi ve birinci

imparatorluk başladı. Böylece ihtilâl görünüşte bitti.

Fransa ihtilâli, bugün demokrasi dediğimiz yeni bir devlet rejiminin doğmasına yol açtı. Ayrıca milliyet, hürriyet, eşitlik, adâlet ve kardeşlik gibi Avrupa için yeni bir takım düşünce ve prensiplerin ortaya çıkmasına vesîle oldu. İhtilâlin Avrupa'ya getirdiği yeniliklerin bir diğeri de insan haklarıdır.

Fransız İhtilâlinin bitişi hakkında kesin târih olmamasına rağmen, 1804 târihi kabul edilirse, 15 sene devâm etmiş demektir. İhtilâlin gâyesi, başlangıçta, ezilen fakir tabakanın zulümden kurtarılmasını hedef alırken, 15 sene içinde fakir halk bu ihtilâl filminde hep figüran rolünde kalmış ve ihtilâl liderlerinin dublorü olmuştur. Kararı ihtilâlciler vermiş, ölmeyi ise kurtarılacak halktan istemişlerdir. İhtilâlin her döneminde ihtilâl liderleri, kendini kuvvetli hissedince, mesâi ve kader arkadaşını bir yolla öldürmekten çekinmemiştir. Her dönemin liderleri bir öncekileri ihânetle suçlamıştır. Hak ve adâleti, saygıyı, çiğneyerek sağlamak istemişlerdir. İhtilâl liderlerinden birisi mecliste;"İhtilâl çocuklarını yiyor!" diye feryat etmiştir. İhtilâl, sonunda onu da yemiştir.

İhtilâl, kurulu devlet düzenini âniden yıkıp, yerine yenisini kurmaya çalışma hareketidir. En kötü düzen, gerektiğinde iyi sayılan düzensizlikten iyidir. Bugün bâzı ülkelerde yayılma istidâdı görülen terör hareketleri, temelde 1789 Fransız İhtilâlinin izlerini taşımaktadır.

FRANSİYUM;

Alm. *Franzium,* **Fr.** *Francium,* **İng.** *Francium.* Alkali metaller sınıfından bir element. Fr kimyâsal sembolüyle gösterilir. Tabiatta sâdece kısa ömürlü radyoaktif izotoplar hâlinde bulunur. Tabiatta çok az mevcut olduğundan bugüne kadar tartılabilir miktarlarda dahi elde edilememiştir. 1939'da, Paris Radyum Enstitüsünde Marguerite Perey tarafından bulunmuştur. Aktinyum'un bozunum serisinin parçalanma ürünü olduğu için bir vakitler aktinyum K olarak isimlendirilen fransiyum-223, elementin en uzun ömürlü izotopu olmasına rağmen yarı ömrü ancak 21 dakikadır. Kütle numaraları 204 ile 224 arasında olan izotopları sun'î yoldan elde edilmiştir.

Atom numarası 87 olup elektron dizilişi (Rn) $7s^1$ şeklindedir. Alkali metallerin özelliklerini taşır ve bütün elementlerin en elektropozitifidir. (Bkz. Alkali Metaller)

FREGATKUŞU (Fregata);

Alm. *Fregattvögel,* **Fr.** *Frégate,* **İng.** *Fregate bird.* **Familyası:** Fregatkuşugiller (Fregatidae), **Yaşadığı yerler:** Tropikal ve yarı tropikal bölgelerde. **Özellikleri:** Uzun sivri kanatlı, hızlı uçucu deniz kuşları. Erkeklerinin boğazında balon gibi şişebilen kırmızı keseleri vardır. **Çeşitleri:** Beş türü bilinmektedir.

Leyleksiler takımının, Fregatidae âilesi türlerine verilen genel ad. İri yapılı, uzun kanatlı, hızlı uçucu deniz kuşlarıdır. Bâzı türlerin boyları bir metre ve kanat açıklıkları 2-3 metreyi bulur. Hepsi mâvimsi veya yeşilimsi siyah tüylüdür. Gençlerin kafaları beyaz, dişilerin ise göğüs ve karın kısımları beyaz lekelidir. Uzun gagalarının ucu kıvrık, kuyrukları çatallı, ayakları kısa ve perdesizdir. Erkeklerinin başı ile göğsü arasında kırmızı renkli tüysüz bir kese bulunur. Üreme devrelerinde bunu balon gibi şişirerek dişileri cezbederler ve erkekleri ürkütürler.

Tropik ve yarıtropik bölgelerin deniz kıyılarında ve küçük adalarda yaşarlar. Ağaç tepeleri, çalılıklar ve kayalar üzerinde yuva yaparlar. Üreme mevsimlerinde koloniler meydana getirirler. Havada süzülürken dev bir kırlangıcı andırırlar. En hızlı uçan deniz kuşlarıdır. Çok iyi uçmalarına rağmen, küçük ayakları perdesiz olduğundan pek iyi yüzemezler. Telekleri su emerek ağırlaştığı için, suya nâdiren dalarlar. Havada saatlerce süzülür, uzun çatallı kuyrukları sâyesinde ani ve hızlı manevralar yaparlar. Deniz kırlangıçları, karabataklar, pelikanlar ve sümsük kuşları bunlara karşı dikkatli olmak zorundadırlar. Bunlar balıkçı kuşlarına saldırarak, avladıkları balıkları gagalarından düşürüp havada ustaca kaptıklarından, "hava korsanları" veya "firkateynkuşları" olarak da anılırlar. Deniz kuşlarının yumurta ve yavrularını çalıp yedikleri de olur. Beslenmeleri tamâmen yağmacılığa dayanmaz, deniz ve karada kendileri avlandığı gibi gemilerden atılan çöpleri de yerler. Suyun yüzeyindeki balıkları kapacak kadar alçalırlar. Uçarken gagalarını su yüzeyine daldırırlar. Canavar balıklardan kaçıp havaya sıçrayan uçan balıklar, çoğunlukla firkateynkuşlarına yem olurlar.

Üreme devresinde erkek fregatkuşu, yuva olarak seçtiği yeri, birkaç dalla işâretleyip, oturur. Yanından geçen dişilere karşı boynundaki parlak kırmızı kesesini şişirerek gagasını tıkırdatır. Bu çağrıya uyan dişi, ağzında bir dalla yanına konarak yuvayı birlikte yapmaya başlarlar. Dişi, bir tek iri beyaz yumurta yumurtlar. Eşler sırayla kuluçkaya yatarlar. 6-7 hafta kadar sonra yavru yumurtadan çıkar. 5-6 ay gibi bir süre anne ve baba tarafından beslenip bakılır. Sonra yuvayı terk ederek başının çâresine bakmaya başlar.

Fregatkuşları, hârika uçuşlarına rağmen, karadan 120 kilometreden fazla uzaklaşmazlar. Bilinen beş türün en irisi, 115 cm kadar uzunluğa varan görkemli fregatkuşu (Fregata magnificens) dur. Amerika

kıyılarında Kaliforniya Körfezi ile Ekvator arasındaki adalarda ve Afrika kıyılarında boldur. Ayrıca evcilleştirilerek Büyük Okyanustaki bâzı adalar arasında posta güvercinleri gibi haberleşmede de kullanılmaktadır.

FREKANS;

Alm. *Frequenz (f),* **Fr.** *Fréquence (f),* **İng.** *Frequency.* Periyodik (yâni eşit zaman aralıkları ile tekrarlanan) hareketlerde, hareketin birim zamandaki tekrar sayısı. Hareketin bir kere tekrarı için geçen zamâna ise periyod denir.

Frekans (f), periyod (T) harfleri ile gösterilir. Frekans ile periyod arasında, f= 1/T (veya f.T= 1) bağıntısı vardır. Frekansın birimi, titreşim/sâniyedir ki, bu da hertz (Hz)e eşittir. Büyük frekansları ifâde ederken kilohertz, megahertz gibi birimler de kullanılır. Ses de bir titreşim olayıdır. Duyulan sesin frekansı 20 ilâ 20.000 hertz arasındadır. Frekansı 20'den küçük veya 20.000'den büyük olan sesleri insan kulağı duyamaz. Memleketimizde kullanılan alternatif akım, sâniyede 50 defâ yön değiştirir. Yâni akımın frekansı 50 Hz'dir. ABD'de ise alternatif akımın frekansı 60 Hz'dir. Frekans ölçen âletlere frekansmetre adı verilir. Yaprak yaylı frekansmetre ile alternatif akımın frekansı ölçülebilir.

Frekansın kullanıldığı diğer bir elektrik konusu, titreşim devreleridir. Bir elektrik devresinde R direnç, C kapasite ve L self, seri hâlde bulunuyorsa; devrenin rezonansa girmesi hâlinde frekans:

FORMÜL VARRR!!!!!!!!!!!!!!!!

formülü ile hesaplanır.

Frekansın söz konusu olduğu titreşim hareketlerinden biri de dalgaların hareketidir. Bir dalganın dalga boyu l, yayılma hızı v ise, frekansla aralarında v = fl bağıntısı vardır.

Tabiattaki bütün sistemlerin sâhip olduğu bir tabiî frekansı vardır. Bu sisteme dışarıdan herhangi bir titreşim verilirse, verilen titreşimin frekansı tabiî frekansa eşit olduğunda rezonans denen hâdise meydana gelir. Titreşimin genliği artar. Meselâ asma köprülerin belirli bir tabiî frekansı vardır. Rüzgâr etkisiyle köprü sallanmaya başlayınca, frekansı tabiî frekansa erişirse, köprü yıkılmaya kadar gider. ABD'de bulunan bir asma köprünün rezonans sebebiyle yıkılması târihî bir vak'adır. Benzer şekilde masa üzerinde duran su bardağının da kendisine has bir tabiî frekansı vardır. Bu frekansa eşit bir frekansta ses çıkarıldığında bardağın paramparça olması deneylerle görülmüş olaylardandır.

FREKANS MODÜLASYONU (Bkz. Modülasyon)

FREN;

Alm. *Bremse (f),* **Fr.** *Frein m,* **İng.** *Brake.* Hareket hâlindeki araç ve makinaları yavaşlatmaya veya durdurmaya yarıyan tertibât. Otomobil, tren, uçak, kaldırma makinaları veya değişik türdeki birçok makinalarda çeşitli tip frenler kullanılır. Genel prensip olarak, hareketli parçanın kinetik enerjisi hareketsiz kısımlar tarafından sürtünme yoluyla ısıya çevrilerek yutulur ve böylece hareket durdurulur. Burada hareketli parçaya sürtünme elemanları vâsıtasıyla uygulanan baskı kuvveti, harekete ters yönde sürtünme kuvvetleri meydana getirir. Sürtünmeden meydana gelen ısı çevreye iletilerek atılır. Hareket enerjisini hava, su gibi diğer bir ortama vererek veya başka bir sistemde mekanik, elektrik veya manyetik frenleme yapan sistemler de vardır. Frenlerin kumanda sistemleri, mekanik, havalı, hidrolik veya elektromanyetik olabilir. Frenler esas olarak sürtünme elemanlarına göre bantlı, tamburlu (pabuçlu) veya diskli olmak üzere üç ana guruba ayrılır.

Bantlı frenler: Basit bir konstrüksiyona sâhib olan ve genellikle küçük frenleme momentleri için kullanılan bantlı frenler bir fren tamburu ile bir yüzünde sürtünme malzemesi bulunan çelik bir banttan ibârettir. Özellikle yükün hep aynı doğrultuda tesir ettiği fren ve yük asansörlerinde hareketi denetleme gâyesi ile kullanılır. Bant gevşekken tambur makina ile beraber serbestçe döner. Bant bağlı olduğu kol vâsıtasıyla gerilince tamburu sarar ve etkili bir frenleme sağlar. Tambur banta değdiğinde bandı da döndürmeye başlayıp sistemi sıkıştırdığından, frenleme etkisi oldukça büyüktür. Yalnız ters dönme yönü için bu frenlerin etkisinin az olduğu ve frenleme için oldukça büyük bir kuvvet gerektiği gözden uzak tutulmamalıdır.

Tamburlu (Papuçlu) frenler: Bunlar içten sıkıştırmalı veya dıştan sıkıştırmalı olmak üzere ikiye ayrılır. Esas olarak sürtünme malzemesiyle kaplı fren pabucunun dönen fren tamburuna içten veya dıştan merkezsel yönde bastırılması esâsına göre çalışır. İçten sıkıştırmalı tamburlu frenlerde, hareketsiz bir yere takılmış olan iki karşılıklı pabucu, tekerleğe bağlı dönen tamburun iç yüzüne baskı yaparak

frenlemeyi sağlar. Genellikle pabuçların baskı kuvveti, hidrolik olarak veya basınçlı hava yardımıyla sağlanır. Bu tür frenler, en çok kamyonlarda, otobüslerde ve motosikletlerde kullanılır. Günümüzde otomobillerde ise, yalnızca arka tekerleklerde kullanılır. Tamburlu frenlerde pabuçlar tambura aynı kuvvetle bastırılamaz. Tambur saat ibresi yönünde döndüğünde sağdaki fren pabucu, iç yüze daha sıkı bastırılarak tambur tarafından tutulur. Diğeri ise tambur tarafından itilir ve bu yüzden frenleme etkisi azalır. Yâni esas frenlemeyi sağdaki pabuç yapar. Dönme yönü değiştiğinde pabuçların rolleri de değişir. Bu yüzden pabuçlardan biri daha çabuk aşınır. Bunu, önlemek için güç ve aşınma yönünden daha üstün olan servo tip çift pabuçlu frenler yapılmıştır. Bu türde fren pabuçları bağlantılı olup, bir pabucun tepkisi diğerine iletildiğinden, pabuçlar birbirlerini dengeleyerek aynı miktar frenleme sağlarlar. Bu tip frenlerde metal fren tamburu meydana gelen ısıyı dağıtmasına karşılık büyük frenleme momentlerinde meydana gelen yüksek sıcaklıklarda, pabuçların etkisiyle hasıl olan kuvvetler kırılma ve aşınmalara sebeb olur. Aynı zamanda yükselen ısı balata sürtünmesini de azalttığından fren etkisi azalır.

Tamburlu frenler suya girdikleri vakit etkilerini bir süre için kaybederler. Bu yüzden su birikintilerinden geçen araçları dikkatli sürmek ve frenleri kuruyuncaya kadar sık sık hafifçe frene basmak gerekir.

Taşıtlarda frenleme sırasında hız azalırken atalet kuvvetlerinden dolayı yük ön tekerleklere gelir. Böylece arka tekerleklerin yere yapışması daha zayıf olacağı için, frenleme etkisi ön tekerleklerde arka tekerleklerden daha fazla olmalıdır. Bu yüzden tamburlu frenlerin yüksek sıcaklıklarda yukarıda anlatılan mahzurlarından kaçınmak için, otomobillerde arka tekerleklerde tamburlu, ön tekerleklerde diskli frenler kullanılır. Dıştan sıkıştırmalı tamburlu frenlerde pabuçlar bağlı oldukları mafsallar vasıtasıyla tekerlek tamburuna dıştan merkezsel yönde baskı yaparak frenleme sağlarlar. Fren tamburu saat ibresi yönünde dönerken sol koldaki pabuç sağ koldakinden daha büyük bir frenleme yapar. Fren tamburunun dönüş yönü tersine olursa sağ koldaki pabuç daha çok frenleme sağlar. Burada da içten baskılı frenlerdeki problemler vardır. Bu tip frenler daha çok trenlerde kullanılır.

Diskli frenler: Bu tip frenlerde sürtünme eksenel yönde birbirlerine bastırılan disk ile fren pabuçları arasında meydana gelir. Yâni, dönen eleman dönme eksenine paralel olarak tatbik ettirilen kumanda kuvvetleri yardımıyla sıkıştırılıp durdurulur. Konstrüksiyonlarına göre iki ana tipi vardır.

Kapalı diskli frenler: Bu tip frenlerde disk elemanları sabit olup, tekerleğe bağlı bir karter içine yerleştirilmiştir. Mevcut iki disk elemanı hidrolik olarak tatbik edilen bir kuvvetle eksenel yönde ayrılarak tekerlekle beraber dönen karterin iç yüzeylerine bastırırlar. Disklerin sıkıştırma yüzlerinde eşit aralıklarla sürtünme balataları yerleştirilmiştir.

Dıştan sıkıştırmalı diskli frenler: İki fren balatası arasında eksenel yönde sıkıştırılabilen dönen bir diskten meydana gelir. Disk araba tekerleğine veya mile bağlı olup balatalar, etki ettirilen bir kuvvetle dönme eksenine paralel yöne sıkıştırılır. Sıkıştırılan balatalar diskin kullanılan alanının altıda biri ile dokuzda biri kadar kısmına etki eder. Diskli frenlerin başlıca üstünlükleri frenleme yüzeylerinin büyük olması, daha iyi ısı iletmesi, her iki dönüş yönünde aynı etkiyi yapması, sıcaklığın yükselişine ve sürtünme katsayısındaki değişimlere daha az hassasiyet göstermesidir. Diğer frenlerde olduğu gibi, artan sıcaklıkla frenleme kâbiliyetinin düşmesi, burada söz konusu değildir. Diğer taraftan basınçlar fren pabuçlarının sürtünme yüzeylerine düzgün biçimde dağıldığı için, yıpranma daha az olur. Sık sık fren ayarlaması yapılmaz. Genellikle arabalarda ön tekerleklerde kullanılmasına rağmen, yüksek güçlü lüks otomobillerde her iki aksta da disk frenler bulunur. Yukarıda sayılan üstünlüklerinden dolayı modern otomobillerde disk fren kullanımı yaygınlaşmaktadır.

Arabalarda diskli frenlerin kumanda tertibatları genellikle hidrolik olarak yapılır. Diskli frenler için oldukça büyük baskı kuvvetleri gerektiğinden, sürücüye yardımcı olma gâyesiyle, diskli-frenli otomobillerin çoğunda frenler, servo mekanizmalı yapılır. Servo mekanizma, enerjisini atmosfer ile karbüratör arasındaki basınç farkından alarak kumanda kuvvetini artırıcı etki yapar. Bâzı taşıtlarda ve ağır yük kamyonlarında da frenleme gücü bu yolla arttırılır.

Bütün motorlu taşıtlarda mekanik olarak çalışan bir el freni bulunur. Tamburlu veya diskli olabilir. Tamburlu frenlerde el ve ayak frenler aynı fren balatalarını kumanda eder. Disk frenlerde ise el freni aynı balatalara kumanda eder. El freni çoğunlukla arka, bâzan da ön aksa bağlanır.

Çeşitli taşıtlarda fren fertibâtları:

Bisikletlerde: Genellikle diskli fren türüne benzer. Kelepçeli kumanda için tahrik bir tel vâsıtasıyla iletildiğinden, bu tür frenlemeye “tel frenleme” de denir. Burada fren disk yerine doğrudan tekerlek jantı üzerine baskı yapar. Kelepçenin ucundaki kumanda sapı, frene bağlı tel vâsıtasıyla harekete geçirilince, tekerlek jantını yakalayan fren pabuçları, bisikleti durdurur. Fren bırakılınca bir yay vâsıtasıyla yeniden boşalıp açılır.

Motosikletlerde: Tamburlu frenler kullanılır. Frenleme gücünün dengelenmesi için frenler, tekerlek

göbeklerinin merkezine yerleştirilir. Ön tekerlek tel ve sap ile, arka tekerlek ise, pedal ve çubuk yardımıyla kumanda edilir.

Trenlerde: Genellikle dıştan sıkıştırmalı, tamburlu frenler kullanılır. Bunlarda pabuçlar tambur yerine tekerleklerin çelik yüzeylerine baskı yaparlar, lokomotifte, frenler çift pabuçlu, vagonlarda ise tek pabuçlu yapılırlar. Modern süratli yolcu trenlerinde ise disk frenler kullanılmaktadır. Sürtünme diski genellikle dökme demirden yapılır.

Trenlerde kullanılan frenlerin kumanda tertibatları, bu tip frenlerin lokomatif ve vagonlardaki bütün tekerleklerde aynı anda devreye girme mecburiyetinden dolayı oldukça karışıktır. Genel olarak basınçlı hava ile (pnömatik) çalışırlar. Basınçlı hava, lokomotifteki bir kompresörden elde edilip, bir boruyla trenin her yanına iletilir. Her bir tekerleğe bağlı frenin bu boru ile beslenen bir basınçlı hava deposu vardır. Frenin kumanda kolu bu depoya bağlı bir silindirdeki piston tarafından tahrik edilebilir. Depo, basınç borusu ve fren tahrik silindiri arasındaki üç yollu kapak, normalde basınç borusu ile depo arasında irtibatı sağlar.

Makinist, bir kapağı açarak, basınç borusundaki basıncı düşürdüğünde, depo ile fren tahrik silindiri arasındaki üç yollu kapak irtibâtı sağlayarak, frenlemeyi sağlar. Basınç borusunda, basınç yükseldiğinde, üç yollu valf depo ile basınç borusu arasında irtibâtı yeniden sağlarken, tahrik silindirini dışarıya irtibatlandırarak basıncın düşüp frenlerin boşalmasını sağlar. Her hangi bir arıza sırasında basınç borusundaki basınç düşünce, bütün frenler yukarda anlatıldığı gibi otomatik olarak kitlenir. Onun için bu frenlere “otomatik kilitlenmeli frenler” de denir. Modern trenlerde elektropnömatik frenlerin kullanılmasıyla önemli bir gelişme sağlanmıştır. Bu tür frenlerde elektrovalfler yardımıyla bütün katardaki frenlere aynı anda kumanda edilebilir. Son zamanlarda kullanılan bâzı elektrikli trenler ve metrolar tamâmen elektromanyetik kumandalı frenlerle donatılmışlardır. İmdat freni olarak da elektromanyetik frenlerden istifâde edilir.

Uçaklarda: Uçuş sırasında yavaşlamak için “hava freni” kullanılır. Bunlar kanatların üzerine ve altına ayrıca uçağın çatısı boyunca yerleştirilip istenildiğinde rüzgârın içine doğru yöneltilerek uçağın hızını kesen hareketli parçalardan meydana gelir. İniş sırasında pervâneli uçaklarda pervâneler ters yönde döndürülerek, jet uçaklarında ise motordan geçen havayı yeniden gidiş doğrultusuna çeviren kapaklar kullanarak, frenlemeye yardımcı olunur. Bu uçakların tekerleklerinde gâyet güçlü çok diskli frenler mevcuttur. İleri kâbiliyetli veya kısa pistlere iniş yapan uçaklarda iniş sırasında aracı yavaşlatan paraşüt veya pist başındaki bir özel halata takılan frenleme çengelleri kullanılır.

Diğer fren türleri:

Frenleme enerjisinden faydalanma: Bâzı araçlar ve elektrikli tren ile tramvaylarda, frenleme enerjisi bir volanı çevirmek veya jeneratörü tahrik etmekte kullanılarak, volanda veya jeneratörden gelerek bir akümülatörde toplanan enerji kalkış sırasında kullanılmaktadır. Burada frenler volan veya jeneratörü devreye sokarak tahrik etmekte buna harcanan kuvvet ve enerji de aracı yavaşlatmaktadır. Bu tip frenlemeye “rejeneratif (üretken) frenleme” adı verilir.

Tecrübe frenleri: Bu tip frenler, makinanın tahrik milinde belli bir direnç momenti meydana getirerek makinanın gücünü ölçmeye yarar. Meydana getirilen direnç türüne göre bu düzen de çeşitli isimler alır. Sürtünme freninde direnç momenti bir kuvvet kolu ve asılan ağırlık vâsıtasıyla motor miline etkiyen fren tertibâtıyla sağlanır. Su freninde direnç momenti hidrolik, manyetik frende elektromanyetik olarak, hava freninde ise hava direnci yardımıyla sağlanır.

Frenlerde kullanılan sürtünme malzemeleri: Balatalarda kullanılan sürtünme yüzeylerinin, hem sürtünme katsayısı yüksek, hem de sıcaklık ve aşınmaya yeterli dayanıklıkta bir malzeme ile kaplanması icab eder. Genel olarak hareketli parçalar metalden, hareketsiz pabuç elemanları da ucuz ve kolayca değiştirilebilen dökme demir veya asbest lifi denilen malzemelerden îmâl edilir. Asbest lifi, metal ve metal olmayan tânecik karışımlarının sentetik reçine ile birleştirilmesinden yapılır. Isı iletimini daha iyi sağlayabilmek için, hafif bir alaşım malzemeler de kullanıldığı olur. Uçaklarda hâsıl olan yüksek sıcaklıklara dayanması için sürtünmesi yüksek seramikler kullanılır.

FRENGİ;

Alm. *Syphilis (f),* **Fr.** *Syphilis (f),* **İng.** *Syphilis.* Cinsî temasla geçen ve hayat ilerledikçe birçok organda büyük hasarlara sebeb olan, zührevî hastalıkların en başta geleni. Frenginin ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir. Ancak ortaçağ Avrupa’sında yaygın olarak görülür. Tanzimattan sonra Avrupalılardan geçtiği için Frank (Avrupalı) hastalığı mânâsına “frengi” denilmiştir.

Frengi hastalığının âmili olan mikroorganizma 1905’te, Schaudinn ve Hofmann tarafından bulunmuş ve “Treponema pallidum” ismi verilmiştir. Frengi, etkili ilâçların bulunmasına kadar oldukça yaygın ve etkili bir hastalıktı. Mikrop çok dayanıksız bir yapı özelliğine sâhiptir. Nemli yerlerde bir müddet canlı

kalabilirse de kuruluğa hiç dayanamaz. Sabun ve antiseptik maddelere karşı mukâvemeti hemen hiç yoktur.

Hastalık, umûmiyetle, cinsî temas ile bulaşır. Diğer temaslarla bulaşması da mümkün olup, çok nâdirdir. Doktor ve hastabakıcılarda meslekî olarak hastalık ortaya çıkabilir. Kan nakli ile de hastalığın geçtiği bildirilmektedir. Bu yüzden kanı kullanılacak olan kimseler (donör)de daha önce frengi geçirip geçirmediğini gösteren testlerin yapılması kan merkezlerinde mecbûrî olup, çok âcil olmadıkça bunun dışına çıkılmaz.

Frengi ya doğuştan mevcuttur veya sonradan geçer. Sonradan meydana gelen frengi üç devrede ortaya çıkar. Her devrenin kendine has belirtileri vardır:

Birinci devir frengi: Mikrobun vücuda girdiği andan, ilk döküntünün çıkışına kadar olan devredir. İlk frengi ülserinin (deride) meydana çıkmasına kadar geçen müddete "birinci kuluçka devri" denir ki, ortalama üç hafta sürer. Frengi ülserinin çıkmasından vücutta genel belirtiler meydana gelmesine kadar olan zamâna da "ikinci kuluçka devri" denir ve bu da ortalama, altı hafta kadardır.

Birinci kuluçka devrinin sonunda, mikrobun girdiği yerde mercimek büyüklüğünde kırmızı, ağrısız bir kabartı hâsıl olur. Daha sonra bu kabartı etrâfa ve derinlere doğru büyüyerek, frengi ülserini meydana getirir. Buna "frengi şankrı" adı verilir. Frengi şankrı ağrısızdır çok defâ bir tânedir. Büyüklüğü değişiktir. 4-6 hafta içinde iz bırakmadan iyileşir. Mikrobun alınışından 5-6 hafta ve şankr çıktıktan 8-10 gün sonra, o bölgenin lenf bezlerinde frengi mikropları yerleşerek onları şişirirler. Bezler sert ve ağrısızdır. Erkeklerde şankrlar genellikle tenâsül uzvunun uç kısmında yerleşirler. Vücudun diğer yerlerinde şankrlar bulunabilir. Bu dönemde şankrın özellikleri, şankrdan alınan materyalden mikrobun tesbiti ve bâzı kan testleri teşhiste yardımcı olur.

İkinci devir frengi: İkinci kuluçka devri sonunda hastada, bâzı genel belirtiler görülür. Düzenli olmayan bir ateş vardır. Geceleri artan başağrısı, düşkünlük, iştahsızlık, terlemeler, kemiklerde geceleri artan ağrılar ve uyutmayan sinirsel ağrılar olur. Dalak büyüyebilir. Sarılık olabilir. Mikrobun vücuda girişinden, yaklaşık iki ay sonra, vücuttaki bütün lenf bezleri şişer. Bu devrede pembe lekeler, küçük kabartılar ve cerâhat toplantıları görülebilir. Deri renginde değişiklikler olabilir. Güve yeniği manzarası gösterecek şekilde saç dökülmesi olabilir.

Üçüncü devir frengi: Bu devir, mikrobun vücuda girişinden genellikle dört sene sonra başlar. Bu devrede mikrobun gücü azaldığı için bulaşma özelliği de azalmıştır. Bu dönemde vücutta pembemsi, 12 mm çapında halkalar yapabilen lekeler görülür. Yine bu dönemde "gom" adı verilen ve genellikle bacaklarda olmak üzere vücudun her yerinde yerleşebilen deri altı urları görülebilir. Gomlar iç organlarda da ortaya çıkabilir. Bu dönemde organlarda harabiyetler görülür. En mühimleri, merkezî sinir sisteminde görülenlerdir (menenjit, çeşitli felçler, vs.). Paralizi general veya genel felç denilen durum frenginin yaptığı bir beyin-beyin zarı iltihâbından dolayıdır.

Doğuştan olan frengi, frengili bir kadının hâmileliği sırasında mikropların bebeğe geçmesinden dolayı ortaya çıkar. Doğuştan olan frengi üç bölümde mütâlaa edilir.

Cenin frengisi: Cenin, ekseriya 6-7. aylarda ölür ve düşük hâlinde dışarı atılır.

Süt çocuğu frengisi: Belirtiler ya doğarken vardır veya birkaç hafta sonra ortaya çıkar. Çocuğun el içi ve ayak tabanlarında içi su dolu kabarcıklar, özel bir nezle hâli vardır. Dalak büyük olup, yalancı felç de görülür. Deride ve ağız içinde çeşitli frengi arazları husûle gelir.

Gecikmiş çocukluk frengisi: Belirtiler dört veya daha ileri yaşlarda ortaya çıkar. Burada çentikli dişler, göz camsı cisminde bozukluk, burun çöküklüğü ve iç kulak sağırlığı söz konusudur.

Frengi teşhisinde, hastalığın hikâyesi ve muâyene netîcesi hekime çok yardımcı olur. Frenginin büyük belirtileri; saç dökülmesi, alında sert şişlikler, dudak üstünde beliren sertlikler, boyun bezlerinin şişmesi ve cerahatli yaraların olması, kolda akıntılı yaralardır. Frenginin 1 ve 2. devrelerinde vücut sıvılarında mikrobun tesbiti ile kesin teşhis konur. Wassermann Testi gibi bâzı özel testler de teşhis için yardımcıdır.

Tedâvide önceleri çekilen büyük sıkıntılar, penisilinin keşfi ile önemli derecede azalmıştır. Tedâvi doktor kontrolü altında yapılmalıdır. Tedâvinin müessirliği özel frengi testleri yapılarak araştırılır.

Korunma: En mühim husus gayri ahlâkî cinsel temastan kaçınmaktır. İslâm dîninin zinâyı menetmesi, İslâm ülkelerinde frenginin yayılmasını önlemiştir. Frenginin yaygın olduğu bölgelerde taramalar yapılır, erken teşhis ve tedâvi için çalışmak önlemede yardımcı olur.

FRENKÜZÜMÜ (Ribes);

Alm. *Stachelbeere (f),* **Fr.** *Groseille (f),* **İng.** *Currant.* **Familyası:** Frenküzümügiller (Grossulariaceae).

Türkiye'de yetiştiği yerler: Hemen hemen bütün bölgelerde.

Çoğunluğu kışın yaprağını döken, bâzıları da her zaman yeşilliğini muhafaza eden bodur çalılar. Kökleri saçak şeklinde olup, fazla derine inmezler. Dalları zayıftır. Her sene dipten yeni sürgünler meydana getirir. Meyveleri küçük salkımlar hâlindedir. Salkımlar üzerinde tâneler yuvarlak ve çok parlak renklidir. Kabuk yarı saydam olduğundan, tânenin içerisindeki çekirdek fark olunabilir. Meyveler mayhoş ve tatlıdır. Frenküzümü mahsûlünü dâima genç sürgünler üzerinde verir (budamada bu hususa dikkat etmelidir). Yaprakları el biçimindedir.

Frenküzümü en iyi şekilde mutedil iklimlerde yetişir. Fazla rutûbetli ve fazla kuru toprakları sevmez. İlkbaharda erken uyandıkları için, dikimi sonbaharda yapmak iyi netice verir. Bahçe zirâatında frenküzümü, 1,20x1,40 m aralık ve mesâfeyle dikilmelidir. Budanmayan frenk üzümleri iyi mahsul vermezler. Onun için yaşlı dalları budanır. Genç sürgünleri yerlerinde bırakarak iyi bir aralama yapmak gerekir. Köklerden süren piçleri kesip atmalı, ortada olanlarından bir veya iki tânesini bırakmalıdır. Bırakılan bu sürgünler fidanı gençleştirir.

Başlıca dört çeşit tanınmış frenküzümü vardır: 1) Küçük kırmızı frenküzümü, 2) Büyük kırmızı frenküzümü, 3) Siyah frenküzümü, 4) Sarı frenküzümü. Bunlardan en makbulü büyük tâneli kırmızı frenküzümüdür. Bu üzüm çeşidi tesirlidir ve suyu çoktur. Şurup yapmaya elverişlidir. Frenküzümlerini iyice olgunlaştırdıktan sonra toplamalıdır.

Kullanıldığı yerler: Frenküzümü meyvelerinden şurup îmâl edilir. Ahududu ile frenküzümünden karışık olarak yapılan pelte çok güzel olur. Frenküzümünden marmelât ve konserve de yapılır. Türkiye'de frenküzümlerinin tabiî olarak yetişen birçok türleri mevcuttur.

Meyveleri için bahçelerde yetiştirilen örnekleri de vardır. Alp frenküzümü Karadeniz sahillerinde; Siyah meyveli frenküzümü Muş vilayeti dolaylarında; Doğu Karadeniz frenküzümü Doğu veOrta Anadolu'da; Kafkas frenküzümü Rize dolaylarında tabiî olarak bulunur. Kırmızı meyveli frenk ile bektaşiüzümüyse, kültüre alınmış bitkilerdir.

FREUD, Sigmund;

psikanalizin kurucusu, sinir ve ruh doktoru. 1856'da Yahûdî bir âilenin çocuğu olarak Çekoslovakya'daki Moravia'nın Freiberg şehrinde doğdu. Üç yaşında Viyana'ya gitti.

1873'te Viyana Üniversitesi Tıp Fakültesine girdi. 1881'de mezun oldu. Ernst Brücke'nin laboratuvarında çalıştı. 1883'te Theodor Meynert'in yanında nöropatoloji asistanı oldu. 1884'te kokain üzerine araştırmada bulundu. Bu çalışması sırasında kokain alışkanlığı edindi. 1885'te nöropatoloji doçenti oldu. Aynı sene Paris'e giderek Salpétriéne Hastanesinde Nörolog Dr. Jean Martin Charcot'un yanında çalışmaya başladı. 1886'da Marta Bernays ile evlendi. Bu evlilikten üç oğlu, üç kızı oldu. Aynı yıl Berlin'e gitti. Burada histeri hastası olan Anna adlı bir hastanın tedâvisinde, Breuen hipnoz tedâvisi istedi ise de Freud onu ikna ederek hastayı konuşma yoluyla tedavî etmek istedi. Charcot ise hipnoz tedâvisi uygulamayı savundu. Freud daha sonra, Charcot'un histeri hakkındaki görüşlerinden etkilendi. 1895'te Breuer ile **Histeri Üzerine Araştırmalar** adlı eserini yayınladı. Ancak bu görüşten daha sonra vazgeçerek psikanaliz tekniğinin temeli olan "Serbest Çağrışım Sistemi"ni geliştirdi. 1896'da nevrozların cinsel açıdan açıklanması konusunda Breuer ile ters düşerek birbirlerinden ayrıldılar. Histerinin cinsel etiyolojisi üzerine verdiği bir konferans skandallara sebeb oldu. Bundan sonra 10 yıl Freud'un ne bir öğrencisi ne de bir çalışma arkadaşı oldu. Bu sürede psikanaliz üzerindeki çalışmalarına devam ederek 1900'de **Rüyâlar ve Yorumları** adlı eserini yayınladı. 1902'de profesör oldu. 1906'da bâzı doktorlar da psikanaliz çalışmalarına katıldı. 1908'de Viyana Psikanaliz Enstitüsünü kurdu. 1910'da bu enstitü milletlerarası bir psikanaliz merkezi oldu. İdâresi de öğrencisi Jung'a verildi. Ancak psikanaliz yaygınlaştıkça, teorideki çarpıklıklar, eksiklikler de ortaya çıkıyor ve arkadaşları ve dostları Freud'u terk ediyorlardı. 1913'te psikanalizi antropolojiye uyguladı. Bu esnada Darwin'den ve onun materyalist fikirlerinden etkilendi. 1923'te üstçene ve damakta kanser teşhisi kondu. Bu sebeple birçok defa ameliyat oldu. 1938'de Hitlerin Avusturya'yı işgal etmesi üzerine Londra'ya gitti. Bir yıl sonra da öldü.

Freud, "psikanaliz" denilen bir tedâvi metodu ortaya atmıştır. Bu metod isminden de anlaşılabileceği gibi isbatlanamamış bir düşüncedir. Freud'un kendi fikrine göre, ruh hastalıklarını serbest çağrışım yoluyla tedâvi etmek mümkündür. Psikanalizin iki ana prensibi olup, Freud bunları şöyle izah eder:

1. Şahsiyetin gelişmesini içine oturttuğu "Psikoseksüel Model" ve bir tedâvi metodu olarak Psikanaliz:

Freud, insanın rûhî gelişmesini tamâmen bir "seksüel gelişme"olarak ele alır ve doğumdan bulûğ çağına kadar safha safha inceler. Kişiyi belirli şekilde davranışta bulunmaya zorlayan ve içgüdü tabiatında olan motivasyonları (dürtüleri), meselâ, şahsın idâmesine yönelik "açlığı giderme, karın doyurma, besin alma" içgüdüsü gibi tek tek ele aldıktan sonra, bunların insan hayâtında bir takım

“yasaklama”lara hedef olmadan doyurulabildiğini; ancak “cinsî içgüdüsü”nün doyurulamayıp, safha safha şuur altına itildiğini söyleyen Freud, bütün psişik hayâtımızın tek dürtüsü, tek motivasyon faktörü olarak seksüel dürtü’yü ele alır. (Doğumdan îtibâren oral devre: 0-12 aylar; anal devre: 12-36 aylar; fallik, okul öncesi devre: 3-6 yaşlar; lataus, ilkokul devresi: 6-11 yaşlar; ergenlik devresi 12-21 yaşlar arası olup, bu devrelerdeki cinsel olayların, sonradan anormal olarak kalması ve normal kişiliğe geçememe sonucu şuur altına itilmesi.)

Psikoseksüel gelişmeyi de tamâmen patolojik (anormal) modellerden (vak’alardan) hareketle izâha çalışır. Freud’e göre çocuk, birçok cinsî sapıklık modellerini gelişme çağı boyunca peş peşe sıralayan komple bir “sapık”tır. Bu marazî duygu ve isteklerin cemiyet baskısı karşısında doyurulmaması ise, onların şuur altına itilmesine, orada bir takım çatışmalar doğurmasına ve ilerde nevrozdan, çeşitli ruh hastalıklarına kadar hastalıkların meydana gelmesine yol açar. O hâlde, bu hastalıkların tedâvi çâresi de “psikanaliz” dediğimiz metodla şuur altının derinliklerine inmek, doyurulmamış sapık arzuyu bulup şuur sathına çıkararak, onu “kabûl edilebilir hâle” getirmektir. (Bilinç dışı inceleme yöntemleri: Serbest çağrışım, rüyaların tanımlanması, hipnoz, dil ve hareket sürçmeleri, anormal davranışların incelenmesi, narkoanaliz, projektif testler.)

Freud’un inandığı “İlmî Materyalizm”, dünyâda bağımsız ruh ve mental kuvvetlerin etkisi diye bir şey olmadığını, dünyânın veya onun bir parçasının, belirli bir an içindeki durumunun, o andan önceki anın bir sonucu bulunduğunu kabul eder. İnsan davranışı ve düşüncesini belirleyen de o andan önceki tecrübe ve yaşantılarla o anda yaşanılan olaylardır. Freud’a göre “serbest irâde” ve “tesâdüf” yoktur. Bütün şuurlu davranışlar şuur altındaki kuvvetler tarafından yöneltilmektedir. Bu cins bir materyalizme inanan Freud, bunun tabiî bir netîcesi olarak her türlü dînî inancı da reddetmektedir.

Rûhî hayâtın izâhını marazî modeller üzerine dayandırmak ve çocuğu bir takım cinsî sapıklıkların toplamı gibi görmek son derece yanlış olup, bütün bunlar “insan” olma vasfına ve özelliğine yakışmayacak şeylerdir. Nitekim Freud’un yakın çalışma arkadaşları olan **Adler** ve **Jung** bu bakımdan ondan ayrılmışlar ve tamâmen ayrı istikâmette teoriler geliştirmişlerdir. **Adler’**in **Ferdî Psikoloji** görüşü; insanoğlunda hâkim dürtünün “yükseklik, üstünlük duygusu” olduğuna inanır. “Analitik Psikoloji” okulunun kurucusu **Carl Gustav Jung** ise şuur altının daha da derinliklerini incelemiş, toplumlara, milletlere, kavimlere ve âilelere has bir ortak alt şuurdan, “kollektif şuur altı”ndan söz etmiştir. Freud’un cinsî renkli libido’su, Jung teorisinde sâdece bir “hayat enerjisi”dir.

Allahü teâlânın “kâinâtın en şereflisi” olarak yarattığı insanı, bir takım süflî cinsî içgüdülerin esiri gibi göstermeye çalışan bir teori elbetteki kabul edilemez. Kaldı ki “serbest irâde”, “seçme hürriyeti” ve “iyiyi kötüden ayırdedebilme kâbiliyeti” insana verilmiş olmasaydı, “suç ve cezâ” veya “günah-sevap” kavramlarının teşekkülüne imkân yoktu.

2. Şuursuz rûhî olayları araştıran bir ilim dalı olan Psikanaliz (Derinlikler Psikolojisi):

Psikanaliz, derinlikler psikolojisine dayanarak rûhî hayâtı üç açıdan ele alır: Dinamik, ekonomik ve topografik açılar.

Dinamik görüş açısı’na göre; bütün rûhî hâdiseler, birbirine yardımcı olan veya karşı koyan, birbirini tamamlayan, karşılıklı birbirine tâviz veren veya birbirini bastıran, zayıflatan kuvvetlerin bir netîcesidir. Bütün bu kuvvetler içgüdü (instincte) tabiatinde olup, organik kaynaklıdırlar ve rûhî hayâtımızda teessürî yükü olan hayâller ve fikirler hâlinde temsil edilirler.

Haz ve elem prensibi, ekonomik görüş açısı’na göre; içgüdülerin sağladığı enerji ile cereyân eden rûhî olaylar, dâimâ elemden kaçma ve hazza yönelme, tatmin arama istikâmetinde cereyân etmektedir. Ancak bu prensip rûhî gelişim sırasında dış ortama göre bâzı değişikliklere uğrar ve yerini gerçeklik (realite) prensibine bırakır. Böylece rûhî cihâz haz prensibinin tatminini belirli bir süre için geri bırakmayı ve geçici olarak elem verici duygulara tahammül etmeyi öğrenir.

Topografik açıdan: Rûhî hayâtımız o zamâna kadar bilindiği gibi sâdece “şuurlu hâdiseler”den ibâret olmayıp, bunun bir de alt tabakası, “şuur altı” dediğimiz kısmı mevcuttur. Freud’un rûhî topografisi birbiri üzerine gelen üç tabaka veya kat şeklinde organize olmuştur:

1) İç güdülerin deposu olan “İd”, 2) İd’in üst yüzeyini teşkil edip, dış dünyânın tesirlerine mâruz bulunan “Ego”, 3) İçgüdüleri bastırmak üzere İd’in dışında gelişen ve Ego, yâni benliği hâkimiyeti altına alan “Süperego”.

Bu organizasyonu bir denize benzetebiliriz. Denizin sathı şuurlu hayâtımızı, Ego’yu temsil eder. Bunun altında koskoca su kütlesi ise İd’dir. Orada ne olup bittiğini basit bir müşâhede ile göremeyiz. Dalgıç başlığını giyip, suyun derinliklerine dalmamız gerekir. Deniz sathının üstünde ise atmosfer basıncını temsil eden, muazzam hava tabakası bulunmaktadır. İşte, deniz sathı bir taraftan içerden gelen kuvvetleri ve diğer taraftan da üstündeki hava tabakasının tesiriyle dalgalanır durur, bâzan sâkin olur,

bâzan da fırtınalar kopar. Bu da Süperego'yu temsil eder.

Freud, muhakkak ki o zamâna kadar bilinen ve çeşitli şekillerde ifâde edilmeye çalışılan "şuur altını" bir metod ve kavram hâlinde ifâde ederek ün yapmıştır. Daha sonra burasını îzâh etmeye çalışır ve kendince bir takım tedâvi metodları ortaya koyarken, belki kendi şahsî kusurlarını buraya yansıtma neticesi, birçok hatâlara düşmüştür. Bugüne kadar bâzı çevrelerde kontrolsüz bir şarlatanlık vâsıtası olarak tatbik edilegelen birtakım psikanalitik tedâvi seansları, bu yanılmanın netîcesidir.

Freud'un getirdiği yeni kavram aslında "orijinal" değildir. Herkes, ama belki başka başka terimlerle, aynı şeyi ifâdeye çalışmıştır. Dikkat edilirse, bundan ilk defa bahseden İslâmiyettir. Nefs veya nefs-i emmâre, içgüdüleri-şuuraltını en güzel anlatan bir târif vermektedir. Nefs; Allahü teâlânın yarattığı ve insana yükselme, kendini koruma ve neslini idâme ettirme gücünü veren bir muharrik (dürtücü) kuvvettir. Bulunması şarttır ama dizginlenmesi, kontrol ve baskı altına alınması da zarûrîdir. Bunu tıpkı bir buhar kazanındaki buhara benzetebiliriz. Eğer kontrolden kaçarsa, kazanı patlatır. Ama kontrollu kullanılırsa, koskoca lokomotifi, arkasındaki katarla birlikte, raylar üzerinde hedefine götürür.

Eserleri:

Rüyâlar ve Yorumları, Cinsiyet Üzerine Üç Deneme, Totem ve Tabu, Mûsâ ve Tektanrıcılık, vb.

FRIEDMAN, Milton;

iktisatta "Chicago Mektebi" diye bilinen fikir akımının savunucularından, ABD'li iktisatçı. 1912'de doğdu. ABD'de Rutgres Üniversitesinden mezun olduktan sonra, Colombia Üniversitesinde doktorasını tamamladı. Daha sonra Chicago Üniversitesinde öğretim üyesi olarak görev yapmaya başladı. 31 Temmuz1976'da İsveç Kraliyet Bilimler Akademisinden "ekonomi" dalında Nobel mükâfâtı aldı. Friedman'a Nobel mükâfâtını kazandıran çalışması, tüketim fonksiyonu konusunda yaptığı orijinal çalışmasıdır (**A Theory of Consumption Function,** Princeton Üniversity Press, 1957). 1977'de Chicago Üniversitesindeki görevinden istifa eden Friedman, daha sonra Stanford Hoover Enstitüsünde çalışmaya başladı. Çeşitli dönemlerde Beyaz Saraya ekonomik danışmanlık ve **Newsweek**'te makâle yazarlığı yaptı.

1930 dünyâ ekonomik buhranından ve 1936'da Keynes'in ünlü kitabının yayınlanmasından sonra, ekonomi ile ilgilenen bütün akademik ve iş çevrelerinde liberalizme karşı Adam Smith'ten beri muhâfaza edilen inanç, derin bir şekilde sarsıldı. Ayrıca 1973 petrol şokundan sonra sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülkelerin globol olarak yaşamaya başladıkları (enflasyon+işsizlik) stagflasyon inkişafı, istikrâr programlarını yürürlüğe koymak zorunda kalan ülkeleri ve İMF, Dünyâ Bankası, OECD gibi kurumları, Keynesçi ekonomik reçetelerin hâricinde bir çözüm aramaya yöneltti. İşte tam bu yıllarda Friedman adı, ekonomik olduğu kadar politik polemiklerin de değişmez malzemesi olmaya başladı. Çünkü yaşanan ekonomik bunalım, Friedman'ın para arzının disipline edilmesine dayalı olarak kurulan ve monetorizm olarak bilinen doktrinin gündeme gelmesine ve popülarite kazanmasına yol açtı.

OPEC petrol zammını tâkibeden yıllarda, GüneyKore, Şili, Kızıl Çin ve İngiltere'ye de ekonomik danışmanlık yapan Friedman bu ülkelerde olduğu kadar dünyânın hemen her ülkesinde çeşitli ideolojik tartışmalara âlet edildi. Bu ideolojik tartışmaların artmasında Friedman'ın Nobel mükâfâtı aldığı yıl aday olarak gösterilen Macar asıllı iktisatçı Kaldor'un mensub olduğu Cambridge ekolünde yer alan iktisatçıların da rolünün büyük olduğunu kabul etmek gerekir.

Ülkemizde 24 Ocak 1980 kararlarını izleyen günlerde uygulanmaya başlanan sıkı para politikasının, Friedman'ın fikirlerinden kaynaklanmış olduğunun iddia edilmesiyle kamuoyunun daha yakından tanıma fırsatını bulduğu bu ABD'li iktisatçı, Türkiye'de de yoğun politik ve ekonomik tartışmalara konu oldu.

Friedman, esas îtibâriyle piyasa mekanizmasına güvenir ve devletin klasik fonksiyonları olarak bilinen iç güvenlik, dış güvenlik ve adâletten başka sâhalarda ekonomiye müdâhale etmemek gerektiğini savunur. Para arzının bir ekonomik politika aracı olarak son derece önemli bir araç olduğunu belirterek, dünyâ üzerinde yaşanan enflasyonun, üretimle mütenâsip olmayan bir para arzı genişlemesinin sonucu olduğunu söyler. Bunun neticesi olarak, "paranın miktar teorisini" ekonomik görüşlerine temel dayanak saymıştır. Bu görüşlerini desteklemek için ABD'nin yaşadığı ekonomik buhranlar ile para arzının değişimi arasındaki münâsebeti, ampirik olarak ölçmek için istatistikî bir çalışma yapmış ve1867-1960 yılları arasında yaşanan ekonomik râhatsızlıkları para arzının disipline edilememesine bağlamıştır.

Eserleri:

Taxing to Prevent Inflation (1943), **Essays in Positive Economics** (1953), **A Theory of the Consumption Function** (1957), **A Programme for Monetary Stability** (1960), **Price Theory** (1962),

A Monetary History of the United States: 1867-1960 (1963), **Inflation Causes and Consequences** (1963), **The Great Controction** (1965), **The Optimum Quantit of Money** (1969), **A Theoretical Framework for Monetar, Analysis** (1971), **Free to Choose** (1979).

FRIEDRICH-II;

Sicilya ve Kudüs Kralı. Germen İmparatoru Dördüncü Heinrich von Hohenstaufen'ın oğludur. Papa Üçüncü Innocentius tarafından yetiştirildi. Zeki ve kültürlü olarak bilinir.

1216'da Romalılar Kralı ve 1220'de de Roma'da imparator ilân edildi. İtalyan Birliği yüzünden anlaşmazlığa düşünce, 1227'de Papa Dokuzuncu Gregorios tarafından afaroz edildi. Buna rağmen Dördüncü Haçlı Seferi (1228-1229)ne katıldı. Eyyûbîler (1169-1462) ile sulh yapılınca 1229'da Kudüs Kralı oldu. 1230'da San Germanu Barışında Papalıkla anlaştı. 1237'de Alman beylikleri ile Lombardia tekrar ayaklanınca, Dokuzuncu Gregorios tekrar afaroz etti. Papanın İkinci Friedrich'e karşı savaş açması, 1241 Konsili'ne giden kardinalleri deniz üstünde tutuklaması, Dînî Meclisin toplanmasını engelledi. Papa Dördüncü Innocentius zamanında Sait-Louis himâyesinde, 1245'de Lyon'da toplanan Konsil'de, imparatorluk tahtından indirildi.

İkinci Friedrich 1250'de Fiorentino Şatosunda öldü. Bu yılda, 1231'de Melfi Anayasası ile Sicilya'yı modern bir devlet hâline getirmesine rağmen, İtalya veAlmanya anarşi içindeydi. Derebeylikleri kaldırıp, merkezi idâreyi kuvvetlendirdi. İslâmî ilimlerle alâkadar olması, Papaya ters düşmesi ve akılcı olması sebebiyle Hıristiyanlar İkinci Friedrich'i "Dinsiz" lakabıyla tanırlar.

FRİGLER;

M.Ö. 12-7. yüzyıllar arasında Anadolu'nun batısında hâkimiyet kuran topluluk. Frigler M.Ö. 1200 yılından sonra Trakya'dan Anadolu'ya dalgalar hâlinde gelmişlerdir. Bunların yerleştikleri bölgeye Frigya denmektedir. Bu bölge Tuz Gölünün kuzeybatısında kalan mıntıka ile bunun kuzeybatısında kalan yerlerdir. Hitit İmparatorluğunun parçalanması üzerine Orta Anadolu yaylalarına yayılarak başkent Gordion'u ve önemli bir dînî merkez olan Midas (Yazılıkaya) şehirlerini kurdular. M.Ö. 800 yıllarında Asurluların konfederasyonu doğu bölümlerini hâkimiyetlerine almalarıyla batıdaki hâkimiyet Frigya'nın oldu.

Frigya Krallığının kurucusu Birinci Gordios'tur. Kral Gordios'un ölümünden sonra, yerine oğlu ve halefi olan Birinci Midas kral oldu. Bu kral zamânında devletin toprakları en geniş seviyeye erişti. Birinci Midas, Asur imparatoru İkinci Sargon'la savaştı. Midas'ın ölümünde Frigya Krallığı, Kızılırmak'ın batısında kalan Anadolu'nun büyük parçasının en mühim kısmında yayılıyordu. Midas'tan sonra Frigya Krallığının başına beş kral daha geçti. M.Ö. 650 yıllarında krallık, Kimmer ve İskit devletlerinin istilâlalarına uğradı. Yedinci kral Adraste'nin bilgisiz ve idâresizliği yüzünden devlet büyük ölçüde zayıfladı. Netîcede M.Ö. 620 yılında Lidyalılar, Friglere büyük bir darbe indirdiler. Yıkılan devletin toprakları üzerinde kendileri yerleştiler.

Frigyalıların medeniyeti üzerinde Hitit ve İyonyalıların tesirleri görülmüştür. Frigler zirâatçı bir kavimdi. Bu îtibârla inandıkları ilahlara âit putlar, daha çok zirâat ve bereketle ilgilidir. En büyük mâbutları Kibel ismini verdikleri toprak ve bereket tanrıçasıydı. Onun şerefine mâbetler ve âyinler yapılırdı. Romalılarda görülen Bakus âyinlerinin bu Kibel âyinlerinden kaynaklandığı sanılmaktadır. Frigyalılar çanak, çömlek ve dokumacılık sâhalarında çok ilerlemişlerdi. M.Ö hüküm sürmüş diğer Ön Asya ülkelerinde görüldüğü üzere, Friglerde de kayaların içine oyulmuş kral mezarları mevcuttur. Çok büyük olan bu mezarların içine kralın ölüsüyle birlikte onun hayatta en çok sevdiği eşyâlar da konulmaktaydı.

FRISCH, Ragnar;

iktisada matematik formüllerini uygulayan iktisatçı ve istatistikçi. 1895 yılında Norveç'in Oslo şehrinde dünyâya geldi.

Yüksek öğrenimini Oslo Üniversitesinde tamamladı. Aynı okulda asistan kalarak, iktisat ve istatistik profesörü oldu. İktisat ilminde matematik metodunu geliştirmek üzere ilk grup çalışmasını yönetti. İktisadî faaliyetler arasındaki ilişkileri matematik formülleriyle açıklayan önemli iktisatçılardandır. 1931 yılında Ekonometri Derneğini kurdu. **Ekonometri Dergisi'**nin idâresini bir süre üstlendi. Skandinavya ekolünün lideri durumundadır.

Soruları anlamak ve değerlendirmek hususunda istatistiğin, iktisadın ve matematiğin sağladığı imkânlardan vazgeçilemeyeceğini tecrübelerle ispat etti.

Frisch ve Hollandalı J. Tinbergen, iktisat metodlarının analizinde dinamik modelleri geliştirip kullandıkları gerekçesiyle 1969 yılında Nobel İktisat Mükâfâtını kazandılar. 1973 yılında Oslo'da öldü.

FRUKTOZ;

Alm. *Fruktose (f), Fruchtzucker (m),* **Fr.** *Fructose (m) lévulose (m), sucremde fruit,* **İng.** *Fructose.* Formülü ($C_6H_{12}O_6$) olan bir şeker. Levüloz veya meyve şekeri olarak da bilinir. Ketohekzostur. Fruktoz, bâzı meyvelerde ve balda bulunur. Umumiyetle sukrozu meydana getirmek üzere desktrozla birleşir. Fruktozun polimerik bir şekli Kudüs enginarının köklerinde ve yıldız çiçeğinde (Dahlia) bulunur. Fruktoz sık bilinen şekerlerin en tatlısıdır. Su ve alkolde çözünür, beyaz kristal haldedir.

FUÂD KÖPRÜLÜ;

edebiyatçı, yazar ve siyâset adamı. Orta öğrenimini yaptıktan sonra bir müddet Hukuk Fakültesine devâm etti. İstanbul liselerinde Türkçe ve Edebiyat öğretmenliği yaptı. 1913'te İttihatçılar tarafından Dârülfünûn Türk Edebiyatı profesörlüğüne tâyin edildi. Ayrıca çeşitli yüksek okullarda ve İlâhiyât Fakültesinde Târih öğretmenliği yaptı. 1934'te siyâsete atıldı, milletvekili oldu. 1946'da Demokrat Parti kurucuları arasında yer aldı. Dışişleri Bakanlığı yaptı. 1957'de siyâsetten ayrıldı. Üniversiteye döndü.

Edebiyatçı, edebiyat târihçisi, yazar ve siyâsetçi olarak çok yönlü çalışmalar yapmıştır. Edebiyat âlemine Fecr-i Âtî şâirleri arasında girmiştir. Şiirimiz üzerinde tanıtma ve incelemeler de yayınladı. **Millî Tetebbular Mecmûası, Türkiyat Mecmûası** gibi kültür târihinin önemli dergilerini çıkardı. Türkiyât Enstitüsünü kurdu. Ziyâ Gökalb'in Türkçülük programına paralel olarak Türkçü bir târih ve ilim görüşüyle eserler verdi. Türk edebiyatını modern usullerle devirlere ayıran ve yazarları inceleyen, bilinmeyen yazarları ilk defa ele alıp tanıtan (Hoca Dehhânî, Şeyyâd Hamza vs.), batı âleminde otorite sayılan Türkologların yanlış ve eksikliklerini düzelten, ilmî çalışmaları ile kendini dünya ilim âlemine tanıtan bir yazardır. Birçok yabancı üniversite ve akademilere üye seçilmiştir.

20 Haziran 1928 târihli **Vakit Gazetesi'**nde; İlâhiyat Fakültesi öğretim üyesi olarak, Şerafeddin Yaltkaya, İsmail Hakkı İzmirli ile beraber, dinde bâzı değişiklikler istiyen bir lâyiha yayınlamışlardır. **Layiha'**da; "Câmilere sıra konulması, hutbeleri din filozoflarının okuması, ibâdet lisânının Türkçe olması, câmilere müzik âletleri konulması" gibi hususlar yer alıyordu.

Eserleri:

Edebiyat târihi çalışmaları arasında **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Divan Edebiyatı Antolojisi, Türk Saz Şâirleri Antolojisi, Türk Edebiyatı Târihi I-II** en önemlilerindendir. İlmi dergilerde ve ansiklopedilerde de çeşitli makaleleri vardır.

FUÂD PAŞA, (Keçecizâde Mehmed);

Osmanlı devlet adamlarından. 1815 yılında İstanbul'da doğan Fuâd Paşa, şâir Keçecizâde Mehmed İzzet Efendinin oğludur.

Önce ilmiye, daha sonra da askerî tıp okuluna girdi ve okulu operatör yüzbaşı olarak bitirdi. O sıralarda tıp okulunda öğretim Fransızca olduğu için, bu dili mükemmel bir şekilde öğrendi. Bir müddet doktorluk yaptı. Daha sonra Mustafa Reşid Paşanın teşvikiyle 1837'de Bâbıâli'de tercüme kalemine girdi. 1841 yılında Londra sefâreti baş kâtipliğine getirilen Fuâd Paşa, 1843'te Madrit ve bir yıl sonra da Lizbon muvakkat elçiliklerine tâyin edildi. 1848 yılında meydana gelen Macar ihtilâlinin Eflak ve Boğdan'da karışıklık çıkaracağından endişe duyulması üzerine, Bükreş'e komiser olarak gönderildi. 1852 yılında hâriciye nezâretine tâyin edildi. Bu arada Prens Mençikoff'la bir anlaşmazlık üzerine görevinden istifâ etti. 1855 ve 1858 yıllarında ikinci ve üçüncü defâ aynı göreve getirildi. 1860 yılında çıkan Suriye isyânını bastırmak üzere tâyin edildi. Fuâd Paşa bu vazîfedeyken Sultan Abdülmecîd Han vefât etmiş ve yerine Sultan Abdülazîz Han geçmişti.

Fuâd Paşa, Suriye'den dönüşünde, Sadrâzamlığa getirildi. Ancak bu görevi bir yıl kadar sürdü. 1863'te Abdülazîz Hanın Mısır seyâhatinde bulundu ve aynı yıl ikinci defâ Sadârete getirildi. 1866 yılına kadar bu görevde kaldı. İki yıl sonra Pâdişâh'la berâber yeni bir Avrupa seyâhatine çıktı. Fakat Paris'te hastalandı ve Nis şehrinde öldü. Cesedi İstanbul'a getirilerek Sultanahmed civârına gömüldü. Londra'da Jön Türkler tarafından haftada bir yayınlanan **Hürriyet** Gazetesi'nin 10 Zilkâde 1285 (22 Şubat 1869) târihli sayısında Fuâd Paşanın ölümünden önce Papa ile görüşüp duâsını aldığını, bu sebeple, öldükten sonra Katoliklerin kendisine sâhip çıkarak Katolik merâsimini icrâ ettiklerini yazmaktadır.

Fuâd Paşa, şişmanca, kısa boylu ve kırmızı benizli bir zâttı. Meşrûtiyet taraftârıydı. Sadrâzamlığı sırasında Pâdişâh'ın emirlerine karşı geldiği için, görevden alınmıştı. Reşid Paşanın yetiştirmesi ve İngiliz taraftârıydı. Hâriciye nazırlığı esnasında devlete sadık gayri müslimleri görevlerinden uzaklaştırarak, bakanlığı Osmanlıdan çok Avrupalılara hizmet eden Rum ve Ermenilerle doldurmuştur. Meşhur İslâm düşmanı Volter hayrânı olup, İslâmî meziyetlerden mahrumdu. Bir gün Bâyezîd Câmiine

namaz kılmaya girmişti. Cemâatin kalabalık oluşundan avluda kalmış ve namaza duracağı vakit geride duran yâverlerine de namaz kılmalarını söylemişti. Onların; “Abdestimiz yoktur, kılamayız!” cevâbını vermeleri üzerine; “Kimin abdesti var ki!” demiş ve imâma uymuştur.

Fuâd Paşa, zengin bir batı kültürüne sâhib olup, doğu ve batı edebiyâtını çok iyi bilirdi. Gâyet açık sözlü ve hazır cevaptı. Bir gün diplomatlar toplantısında Avrupa büyük devletlerinin kuvvet ve kudretinden bahsolunduğu sırada, Fuâd Paşa; “En kuvvetli devlet Osmanlı Devletidir. Siz dışarıdan biz içeriden yıkmaya çalışıyoruz, yine yıkamıyoruz!” demiştir. Cevdet Paşanın bildirdiğine göre, Fuâd Paşa, hanımının hafif meşrebliğine göz yumar kayıtsız kalırdı. Âile düzenine pek aldırmazdı.

FUAR;

Alm. *Messe,* **Fr.** *Foire m.* **İng.** *Fair.* Belli zamanlarda, belli yerlerde malları sergilemek için açılan büyük pazarlar. Sanâyinin gelişmesi, malların insanlara tanıtılması ihtiyâcını doğurdu. İlk önceleri toplu eğlence veya festival şeklinde bir araya gelen insanlar, daha sonraları ticârî malların toplu olarak teşhis veya değiştirilmesi için toplu alışveriş pazarlarında toplandılar.

Zamanımızda fuarlar önemli bir pazarlama yeri olarak kabul edilmektedir. Fuarlarda her firma veya devlet kendilerine ayrılan özel yerlerinde mallarını teşhir ederek, alıcılara daha iyi tanıtmak ve anlatmak sûretiyle üretimlerini artırmayı hedef almaktadır. Malların tanıtılması için açılan bu yerlerde ziyâretçiler için düzenlenen eğlenceler, sirkler, hayvanât bahçeleri fuarların çekiciliğini artırmakta, böylece çok sayıda ziyaretçi çeşitli mallar arasında karşılaştırma yapabilme fırsatını bulmaktadır. Modern çağın imkânlarının birleştirilmesi, fuarların, milletlerin ekonomilerinde ve milletlerarası ekonomik münâsebetlerde önemli yer kazanmasına sebeb olmuştur.

Milletler ana hatlarıyla şu sonuçları elde etmek için milletlerarası fuarlara katılmakta ve memleketlerinde millî ve milletlerarası fuarlar düzenlemektedir:

Ülkenin ham ve mâmul madde üretimini tanıtmak ve satmak; fuarın açıldığı ülkenin ekonomik ve sosyal şartlarını, mevzuâtı ve uygulamaları incelemek; fuarın açıldığı ülkede kendi ülkesi lehinde kamuoyu hâsıl etmek, başka ülkelerin uyguladıkları sergileme, pazarlama usullerini görmek; fuarın açıldığı ülkede kendi ülkesinin teknolojisini kabul ettirmek; politik yönden kamuoyuna tesir etmek.

Başka ülkelerin mallarının kalite, fiyat ve çeşitlerinin kontrolü gibi gâyelerle dünyâda her yıl 1500-2000 dolayında fuar açılmaktadır. İngiltere 1851 yılında ilk olarak milletlerarası fuarı açtı. Bundan sonraki senelerde açılan fuarlar, milletlerarası bir teşkilâta ihtiyaç gösterdi. Milletlerarası fuarlar bürosu 1928’de kuruldu. Paris sözleşmesi ile 1948 yılında yeniden düzenleme yapıldı. Bu sözleşmeye göre fuarların açılış târihleri tesbit edildi. Zamanımıza kadar çeşitli devletlerin büyük şehirlerinde fuarlar açıldı ve her sene açılmaya devam etmektedir.

Türkiye’de panayır adıyla bilinen bölgesel pazarların târihi çok eskidir. Anadolu’nun çeşitli şehir ve kasabalarında bilhassa yaz aylarında kurulan bu yerlerin fuar hâline gelmesi, 1940’tan sonra olmuştur. Panayırların millî ölçüde o zamana göre oldukça büyük sayılan ilki 1927 yılında İzmir’de açıldı. Vâli Kâzım Dirik’in gayreti ile açılan bu panayır, 1933 yılında bugünkü fuarın içindeki Kültür Parkının bulunduğu yere taşındı. İkinci Dünya Savaşının en karanlık devresine rastlayan 1942 yılında İzmir Fuarına hiçbir yabancı ülke katılmadı. Ayrıca ekonomik sıkıntılar, karartma uygulanması gibi sebeplerle fuar açılamadı. 1945-1946 yıllarında ise Fuara yabancı ülke katılmamış, millî bir sergi mâhiyetinde kalmıştır. 1947 yılında Avrupa’da açılan fuarlar örnek alınarak İzmir Panayırının adı, İzmir Enternasyonal Fuarı olarak değiştirildi. Yabancı ülkelerin bu târihten îtibâren katıldığı fuar, 20 Ağustos 20 Eylül târihleri arasında açık bulunmaktadır. İlk Milletlerarası İzmir Fuarını, 361.000 kişi ziyâret etmiş ve esnafa 2,5 milyon lira para kalmıştır.

1963 yılından îtibâren Ticâret Bakanlığının direktifleri ile yurt içinde bölge fuarları açılmaya başlandı. Ticâret Bakanlığının iznine bağlı olan fuar açmak, Belediyelerin görevleri arasındadır. Ülkemizde her yıl açılan fuarlar kuruluş sıralarına göre şunlardır: İzmir, Samsun, Bursa, Balıkesir, Trabzon, Kayseri, Erzurum, Bitlis, Tatvan, Konya, Kocaeli, Gaziantep, Kütahya, Mersin, Kahramanmaraş. Belli başlı yabancı ülke fuarları ise; Brüksel Ticâret Fuarı, Leipzig, Paris, Bağdat, Tahran, Milano, Viyana, Tokyo, Münih, Boston, Helsinki, Nantes, Kandra, Köln fuarlarıdır.

FUDAYL BİN IYÂD;

sekizinci yüzyılda yetişmiş olan evliyânın büyüklerinden. İsmi, Fudayl bin Iyâd, künyesi Ebû Ali’dir. 726 (H. 107) senesinde Semerkand’ın Ebiverd kasabasına bağlı Ferdin köyünde doğdu. 803 (H. 187) senesinde Mekke-i mükerremede vefât etti.

Çocukluğu ve gençliği memleketinde geçen Fudayl bin Iyâd hazretleri, ilk zamanlar eşkıyâ reisliği yaptı. Fakat daha sonra tövbe edip hak yola kavuştu. Tövbe etmesi şöyle anlatılmaktadır:

Bir gün yoldan bir kervan geçiyordu. Kervanda bulunanlardan birisi meâlen; **"Îmân edenlerin Allahü teâlâyı ve Hak'tan ineni** (Kur'ân-ı kerîmi) **zikr için kalplerinin yumuşaması zamanı hâlâ gelmedi mi?"** (Hadîd sûresi: 16) âyet-i kerîmesini okudu. Bu âyet-i kerîme kendisine öyle tesir etti ki, gönlünden yaralandı. İçinden; "Geldi, geldi. Hattâ geçti bile!" diyerek şaşkın ve mahcûb bir halde oradan ayrıldı. Bu sırada kervandakiler; "Fudayl yolumuzun üzerinde bulunuyor. Acabâ nasıl gideceğiz?" diye birbirleriyle konuşuyorlardı. Fudayl bin Iyâd bu konuşmaları duydu ve; "Size müjdeler olsun! Şimdi o yaptıklarına pişmân olup tövbe etti. Önceleri siz nasıl ondan korkup kaçmış iseniz, bundan sonra da, o sizden kaçıyor. Şimdi eski kötü işleri yapmaktan uzaklaşmış ve bir daha yapmayacağına söz vermiştir." dedi.

Bundan sonra, dört bir tarafı gezerek, üzerinde hakkı olanları buldu ve fazlasıyla ödeyerek, hepsiyle helâllaştı. Yalnız Ebiverd şehrinde bir Yahûdî hakkını helâl etmiyordu. Fudayl bin Iyâd'ı zor durumda bırakmak için olmadık şartlar ileri sürüyordu. Dedi ki: "Eğer hakkımı helâl etmemi istiyorsan, filân yerde kayalık bir tepe var. O tepeyi kazarak oradan kaldır. Oralar dümdüz olsun!" Fudayl bin Iyâd hakkını helâl ettirmek için buna râzı oldu ve kazmaya başladı. Onun bu gayreti sebebi ve Allahü teâlânın ihsânıyla, bir seher vakti rüzgâr çıktı ve orayı dümdüz etti. Yahûdî bunu görünce, hayretten dona kaldı. Bu sefer de: "Benden aldığın malımı iâde etmedikçe hakkımı helâl etmeyeceğim." diye yemin etmiştim. Yastığımın altında altınlar var. Sana hakkımı helâl edebilmem için oradan altınları al ve bana ver!" dedi. Yahûdî, yastığın altına çakıl taşları koymuştu. Fudayl bin Iyâd elini yastığın altına soktu. Allahü teâlânın izniyle, çakıl taşları altın olmuştu. Bir avuç altını Yahûdîye verdi. Yahûdî hayret içindeydi. "Sana hakkımı helâl etmeden önce bana İslâmı anlat." dedi.Fudayl hazretleri; "Bu ne hâldir?" diye sorunca, Yahûdî şöyle anlattı: "Ben Tevrât'ta: Tövbesinde sâdık ve samîmî olanın elinde çakıl taşları altın olur, yazısını okudum. Aslında yastığın altında çakıl taşları vardı ve ben seni imtihân için öyle söyledim. Elinde, çakıl taşlarının altın olduğunu görünce anladım ki, senin dînin haktır ve tövbende sâdıksın." Yahûdî bunun üzerine îmân edip Müslüman oldu.

Daha sonra Kûfe'ye gidip yerleşen Fudayl bin Iyâd, tahsilini burada yaptı. İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe hazretlerinin derslerini dinledi ve ilim meclislerinde bulundu. Kısa zamanda çok şeyler öğrendi. Hikmetli sözler söylemeye başladı. Ömrünün sonuna doğru hanımıyla birlikte hac için Mekke'ye gidip, orada yerleşti. Mekkelilere nasihatlarda bulundu. İnsanlara Allahü teâlânın emir ve yasaklarını anlattı ve talebe yetiştirdi. Bişr-i Hafî ve Sırrî-yi Sekâtî onun talebelerindendir. Abbâsî halîfelerinden Hârûn-ür-Reşîd'in iltifat ve ihsânlarına kavuştuysa da ona îtibâr etmedi ve nasîhatta bulundu.

Hicâb-ül-Aktar adlı Farsça bir eseri olan Fudayl bin Iyâd hazretlerinin hikmet ve ibret dolu güzel sözleri çoktur. Bunlardan bir kaçı şöyledir:

"Bid'at söyleyenleri ve yapanları sevenlerin ibâdetlerini, Allahü teâlâ kabul etmez ve kalplerinden îmânlarını çıkarır. Bid'at sâhibini sevmeyenin ibâdeti az olsa da, Allahü teâlânın bunu affedeceğini ümid ederim. Yolda bid'at sâhibiyle karşılaşırsan, yolunu değiştir."

"Allahü teâlâya isyân ettiğimi, bir günâh işlediğimi, hayvanımın ve hizmetçilerimin bana karşı davranışlarından anlarım."

"İnsanın, yanında bulunanlarla tatlı tatlı sohbet etmesi, onlara güzel ahlâkla davranması, geceleri sabaha kadar ibâdetle, gündüzleri hep oruçlu geçirmesinden hayırlıdır."

"Akıllılarla ceng eylemek, akılsızlarla helva yemekten kolaydır."

"Kim, din kardeşi için diliyle sevgi ve yakınlık gösterir de içinden ona düşmanlık ve kin beslerse, Allah ona lânet eder, dilsiz yapar ve kalp gözünü köreltir."

FUJİYAMA;

Japonya'nın en yüksek dağı. Başkent Tokyo'nun 115 km Güneybatısında sönmüş bir volkandır. Üçüncü jeolojik zamanda meydana gelmiştir. Yerdeki kısmı 40 km çapında bir dâiredir. Dağın düzgün yamaçları konik bir şekilde yükselerek, 3776 m yükseklikteki zirvede son bulur. Fuji Hakone Millî Parkı sınırları dâhilindedir.

Fujiyama en son olarak 1707'de faaliyet göstermiş, volkandan çıkan küller Tokyo'yu 15 cm kalınlığındaki bir tabaka hâlinde örtmüştür. Dağın ana konisi külle dolarak yükselmiş, hakîkî zirve daha aşağıda kalmıştır. Fujiyama'nın kuzey kısmında, akarsuların önlerinin volkandan fışkıran lâv ve küller tarafından örtülmesi sonucu meydana gelmiş göllere rastlanır.

Fujiyama ve karlarla kaplı zirvesi çok eskiden beri şâir ve ressamlara ilham kaynağı olmuştur. Japon Hokusai'nin eseri **Fujiyama'dan 36 Görünüş** bunların en dikkat çekenlerindendir. Dağ, Şintoizmin (Japonların millî dîni) kutsal bir yeri olduğundan, aynı zamanda dînî bir öneme de sahiptir. Tırmanma mevsimi olan temmuz-ağustos aylarında onbinlerce Japon ve diğer milletlerden Şintoistler kendi

dinlerine göre kutsal görevlerini yapmak için zirveye tırmanırlar.

FUL (Jasminum sambac);

Alm. *Arabischer Jasmin (m),* **Fr.** *Jasmin m d'Arabie,* **İng.** *Arabian Jasmine.* **Familyası:** Zeytingiller (Oleaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Yerli değildir. Süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Çiçekleri hoş kokulu, beyaz çiçekli çok sevilen bir süs bitkisi. Vatanı Arabistan ve Doğu Hindistan'dır. Bâzı türlerinin boyu 60 cm'yi geçmediği halde, bâzıları 3 m'ye kadar uzar. Çiçeklerin büyüklüğü de türüne göre değişir. Dalları tüylü, yaprak sapları kısa ve yukarı doğru dönük, geniş kenarlıdır. Çiçekler 3-12'li gruplar hâlinde olur. Don olmayan memleketlerde bahçelerde yetiştirilir ve her zaman çiçek verir. Koku vermek için çaya katılır. Kök, yaprak ve çiçekleri ilâç olarak da kullanılır.

FULÛS;

altın ve gümüşün dışında başka mâdenlerden basılmış paralar. Fulûs, fels kelimesinin çoğuludur. Felse, Türkçede "mangır", Farsçada "pul" denir. Fulûs paralar, bronzdan, kalaydan, bakırdan yapılırdı. Aslında fulûs, para değildir. Gümüş dirhem parçalarının yerini tutmak için basılmış mâden parçaları olup, ucuz şeyleri satın almak için kullanılırdı. Şimdi mâdenî paralar ve kâğıt paralar da böyledir. Esas paralar, altın-gümüşten yapıldığı için, bunlar değerli sayılmazlardı. Eğer devlet bunları, geçer kabul etmeyecek olursa, yapıldığı mâden değeri ne ise o sayılırdı. Nakit olarak kullanılan fulûsun, îtibârî kıymetleri, yâni râyiç bedelleri, şimdi kullanılan kâğıt paralarda olduğu gibi, kendi değerlerinden kat kat fazladır. Hep değişmektedir.

Bir felsin îtibârî kıymeti, şimdi bir altın liranın kıymeti olan kâğıt lira adedinin, on beşte biri kadar kuruş veya lira olmaktadır. Değeri bir felsten aşağı olan malın alınıp satılması dînen geçerli değildir. Zîrâ değeri bir felsten aşağı olan şeyler İslâmiyette mal kabul edilmemiştir. Bu sebeple satılan veya alınan malın bir fels değerinde olması lâzımdır.

Fulûs altın ve gümüş para olmayıp, sâdece îtibârî değeri olduğundan bunlarla eskiden zekât verilmezdi. Çünkü İslâm dîninin mûteber kitaplarında îtibârî değeri olan şeylerle zekât verilemeyeceği, zekâtın muhakkak mal olarak verilmesi îcâb ettiği yazılıdır. Fulûs paralar (bakır, mâden, kâğıt) bono ve çek bir alacağı gösterdiklerinden, kendileri mal kabul edilmemektedir. Bu sebepten zekâtı, altın, gümüş veya mal olarak vermelidir.

FULYA (Narcissus jonquilla);

Alm. *Wohlriechende, Narzisse, Jonquille (f),* **Fr.** *Jonquille, narcissejonquille (f),* **İng.** *Jonguil.* **Familyası:** Nergisgiller (Amaryllidaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Nergisgiller familyasından, zarif güzel kokulu bir bitki. Vatanı Güney Avrupa ve Akdeniz ülkeleridir. Yaprakları, sapı kadar uzun koyu yeşil, çok dar sarımsıdır. Çiçeğin taç kısmı çok gelişmiştir ve sarı renktedir. Çiçekleri kadeh şeklinde kenarları tırtıllı ve güzel kokuludur.

Kullanıldığı yerler: Süs bitkisi olarak kullanılır. Fulya yapraklarının yeşil kısımları ayrılıp, yalnız beyaz kısımları kullanılarak şurup yapılır.

FUNDA (Erica arborea, E.cinerea);

Alm. *Erika (f),* **Fr.** *Bruyére,* **İng.** *Heath.* **Familyası:** Fundagiller (Ericaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Trakya, Marmara ile Anadolu'nun hemen bütün sâhil bölgelerinde yetişir.

Fundagiller familyasından, alçak boylu, yaprak dökmeyen 500 kadar çalı türünün ortak adı. Türlerinin bâzıları süs bitkisi olarak kullanıldığı halde, bâzıları da orman altı zararlı florasındandır. Gök funda (Erica cinerea) adlı türü, evcil hayvanlar için altlık olarak kullanılır. 1-3 m boyunda, beyaz renkli güzel kokulu çiçekleri vardır. Erica scoporia isimli özel bir tür olan funda, yeşilimsi çiçeklidir. 2-3 m boylu olup, süpürge yapımında kullanılır.

Kullanıldığı yerler: Bâzı türlerinin dalları ipek böcekçiliğinde askı olarak kullanılır. Cezayir'de yetişen bir türünün köklerinden dünyâca meşhur "Bruyere" pipoları yapılır. Dalları çalı süpürgesi yapımında, ayrıca yakacak olarak kullanılır. İhtivâ ettiği "ericolin" isimli bir glikozit maddesi, idrar yolları taşlarına karşı idrar söktürücü olarak, sulu hülâsâ halinde kullanılır.

Odun rengi kırmızı olup, çok güzel cilâ tutar. Boyu 15-20 m'yi bulan piramit biçimli abruyer ağacı, mobilyacılıkta kullanılır. Çürümüş funda yaprağı, sapı ve çiçeğinden meydana gelmiş olan topraktan süs bitkileri yetiştiriciliğinde istifâde edilir.

FUNDAGİLLER (Ericaceae);

Alm. *Erikazeen, Heidekrautgewächse (Pl),* **Fr.** *Ericacées, éricinées (Pl),* **İng**. *Ericaceae.* İki çenekliler (Dicotyledoneae) sınıfının fundalar (Ericales) takımından, yaklaşık olarak 70 cins ve 1900 türü bulunan familya. Çoğunluğu yapraklarını dökmeyen çalı veya ağaççık formdadır. Çiçeklerinin taç kısmı çan, çıngırak veya huni biçiminde, pembe mor, beyaz veya yeşilimsi renkte olup, çoğunlukla salkım veya bileşik salkım durumundadır. Meyve, bakla veya kapsüldür. Türkiye'de 7 cins ve 10 türü vardır. Kocayemiş, yabanmersini meyveleri yenebilir. Funda, katmerli zakkum, açelya gibi bâzı cinsleri çiçeklerinin güzel görünümünden dolayı süs bitkisi olarak kullanılır.

Fundalar: İki çenekli, bitişik taç yapraklı, çiçekli bitkiler takımı. Fundalarla, yabânî mersin, rhododendron, açelya, pirola, monotropa gibi yaban bitkilerini ihtivâ eder. 6 familyası vardır. Fundagiller, Clethraceae, Diapensiaceae, Pyrolaceae, Lennoaceae, Epacridaceae.

Fundalık: Funda ile kaplanmış yerdir. Ormanlarda yetişen karaçalı, eğrelti otu, katırtırnağı gibi bodur bitkilerin tamâmı fundalıktır. Ormanların çeşitli şekilde tahrip edilmesinden, tarım arâzilerinin de yozlaşmasından ötürü meydana gelir. Bu bitkilerle kaplı olan kıraç bölgeye de bu isim verilir.

Gemilerde güverte yıkamak için, su kesimini temizlemekte kullanılan ve ahâli arasında "çalı" diye anılan süpürgelere de funda denir.

Bir yere demirleyeceği zaman demirin birdenbire zincir üzerine binip kesilmemesi için demirleneceği mevkinin derinliği kadar güverteye çıkarıp, Fransız rodası tarzında istif edilen zincir payının da adı fundalıktır.

FUTBOL;

Alm. *Fussball (m),* **Fr.** *Football (m),* **İng.** *Soccer, football.* Her biri on bir kişiden kurulu iki takım arasında oynanan bir oyun. Bugün dünyânın hemen hemen her yerinde oynanan, âdetâ insanlar arasında hastalık derecesine varan bu oyunun nereden doğduğu kesin olarak bilinmemektedir. Avrupalı yazarların futbolun beşiğini İngiltere olarak söylemeleri, bu sporun modern anlamda orada başladığını belirtmek içindir. Çok eski zamanlarda Çin'de oynandığı ve ordularının çalışma programlarında bulunduğu, kaynaklardan anlaşılmaktadır. Homerus ve Eflâtun devirlerinde Yunanistan'da çok yaygın haldeydi. Zamanla oyun Roma'ya, oradan da Roma lejyonerleri vâsıtasiyle İngiltere'ye geçmişti.

Modern anlamda ilk futbol kulübü, 1855 yılında Sehffield United adıyla İngiltere'de kuruldu. Futbolun ana hatları ise 1896'da tesbit edildi. Günümüze kadar çeşitli zamanlarda kurallarda değişiklikler yapıldı. Bugün futbol kâideleri olarak her tarafta aynıları uygulanmaktadır.

Futbolda gaye; topu karşı takımın kalesine sokmaktır. Top, el-kol ile oynanmaz. Yalnız kaleci kendi cezâ sahası içinde el ile tutabilir. Futbol oynanan nizâmî sahanın etrafı çizgilerle çevrilmiş bir dikdörtgen şeklindedir. Uzun kenar 90 metreden az olmadığı gibi, 120 metreden de fazla olamaz. Kısa kenarı ise 45 ile 90 m arasındadır. Uzun kenarlara taç, kısa kenarlara aut çizgisi adı verilir. Futbol sahası tamâmen düz ve ekseriya çimle kaplıdır.

Futbolda esas olan golün atılacağı kale, aut çizgisinin tam ortasındadır. Üç direkten ibâret olup, iki yan direk arasındaki mesâfe 7,32 m, yükseklik ise 2,44 metredir. Kalenin arkasına golün belli olması için ağ gerilir. Oyun sahasını tam ortalayan çizgiye orta çizgi, ayırdığı her parçaya da yarı saha denir. Kalenin önünde cezâ sahası denilen, uzun kenarı 40,30 m, kısa kenarı 16,50 m'lik bir alan vardır. Cezâ sahasının içinde 18,50x5,50 ebadında yine dikdörtgen biçiminde kale alanı bulunur. Kale çizgisinin tam ortasından 11 m uzaklıkta penaltı noktası vardır. Sahanın tam ortası, merkez olmak üzere, yarıçapı 9,15 metrelik bir dâire çizilerek saha çizgileri tamamlanmış olur. Köşe atışlarının yapıldığı dört köşeye 1,50 m uzunluğunda direk dikilir.

Futbolda fazla kural yoktur. Oyun başlarken ve her gol atıldıktan sonra oyuncular kendi sahalarında bulunur ve başlama vuruşu ile oyuna girilir. Kaleci cezâ sahası içinde topu elle kullanabilir. Cezâ sahası hâricinde elle kullanırsa saha oyuncusuna verilen cezâ verilir. Oyun esnâsında top yan çizgileri geçince karşı taraf topu elle oyuna sokar. Taç atışı denen kullanmanın da belli kuralları vardır. Kendi kale çizgilerini, vurdukları top geçerse karşı taraf köşe atışı kazanır. Eğer rakip oyuncunun vurduğu top kale çizgisini geçerse aut olur. Serbest atışla oyuna başlanır. Cezâ sahası içindeki kusurlu hareketlere göre, hakem penaltı kararı verebilir. Kurallara uygun olarak oyun durduğu esnâda, top hakem tarafından tekrar oyuna sokulur. Kurallara uymayan oyuncuya hakem tarafından sarı kart gösterilir. Aynı oyuncu hataları tekrar ederse kırmızı kart görür ve oyun hârici kalır. Topta bir arıza varsa, hakem kararı ile değiştirilir. Oyuncu değiştirilmesi, top dışardayken hakeme haber verme suretiyle olur. Resmî müsâbakalarda ancak iki oyuncu değiştirilebilir. Bunlardan başka en mühim olan kural ofsayt kuralıdır. Rakip kale çizgisine toptan daha yakın bulunan bir oyuncu ofsayt pozisyonundadır. Ofsayt pozisyonundaki bir oyuncu, top kendi takım arkadaşına çarptığı veya kendi takım arkadaşı tarafından

oynandığı anda hakemin kanâatine göre; oyuna veya rakibe müdâhalede bulunuyorsa, bulunduğu pozisyon kendisine bir avantaj sağlıyorsa ofsayt sayılır. Eğer oyuncu şeklen ofsayt olup, topu doğrudan doğruya kale, köşe, taç veya hakem atışından alıyorsa ofsayt olmaz.

Oyunda kullanılan topun dışı eşit büyüklükte dikilen deriden, içi ise şişirilebilen lastikten meydana gelir. Topun çevresi en az 68 cm, en çok 71 cm, ağırlığı en az 396 gr, en çok 453 gramdır.

Oyun sistemleri: Futbol bir ekip oyunudur. Bu ekibin her bir ferdinin nasıl hareket edeceği, oyun esnâsındaki hücum ve savunmadaki durumları, oyun sistemlerine göre değişir. Bu sistemlerin gâyesi, gerek hücum, gerekse savunmada golün atılmasıdır. Bir sistemin tam uygulanması oyuncuların kâbiliyetine ve verilen taktiğin yerine getirilmesine bağlıdır. Futbolun ilk oynandığı zamanlarda sistem yoktu. Yorgunluk, neticeye ulaşamama sistemlerin çıkmasına sebeb oldu. İlk defâ İskoçyalılar bir sistem ortaya koydular. Zamanla yeni yeni sistemler ortaya kondu: Sürgü sistemi, Diyagonol sistem, Wm sistemi, Mezzo sistemi, Beton sistem, Catenoccio sistemi. Futboldaki oyun sistemleri, oyuncuların saha içindeki dizilişleriyle de isimlendirilir. En eski oyun sistemi, 2-3-5 (iki bek, üç orta saha oyuncusu, beş forvet) oyuncu dizilişiyle oynanırdı. Daha sonra Brezilyalıların ortaya koyduğu 4-2-4 sistemi uzun yıllar uygulandı. Bu sistem hücum ya da savunmayı güçlendirmek için 4-3-3 veya 4-4-2'ye dönüştürülerek devam etmektedir. Bunların dışında son yıllarda 3-5-2 sistemiyle de oynanmaktadır.

Türkiye'de futbol: Türkiye'de futbol ilk olarak 19. asrın sonlarında oynanmaya başlandı. İstanbul ve İzmir'de bulunan İngilizler kendi aralarında takım kurarak futbol oynuyorlardı. Rum ve Ermeni azınlıkların da rağbet ettiği bu spora Türk gençleri bu zamanda pek ilgi duymuyorlardı. İlk kulüp 1899 yılında İngilizler tarafından kurulan Siyah Çoraplılar Futbol Kulübü olmuş, fakat hemen kapatılmıştı. Bunu yine İngilizlerin 1902 yılında kurduğu Kadıköy Futbol Kulübünün açılması tâkip etmişti. Bunu Moda Kulübü ve Rumların kurdukları Elpis, İzmir'de Rumların Panionios ve Aporlon, Ermenilerin Dork kulüpleri tâkip etmişti. Beşiktaş (1903), Galatasaray (1905) ve Fenerbahçe (1907) yıllarında kurulmuştu.

Türkiye'de ilk futbol ligi 1904 yılında İstanbul'da Kadıköy, Elpis ve İngiliz Imogene gemisinin futbol takımları arasında yapıldı. Daha sonraki senelerde liglere Galasaray ve Fenerbahçe de katıldı. Bu lig maçlarında ilk şampiyon olan Türk takımı Galatasaray olmuştu (1908-1909). Birinci Dünyâ Savaşı ve mütâreke yıllarında maçlar devâm etmişti. İstiklâl Harbinden sonra (1923) ilk federasyon kurulmuş ve aynı yıl milletlerarası futbol federasyonu (FİFA) tarafından kabul edilmiştir. İstanbul ve diğer bâzı şehirlerde tertib edilen lig (1924), 1951 senesine kadar devâm etmiştir. Futbolda 1951'de profesyonellik kabul edilmiş, 1959 senesinden sonra deplasman usûlü ile lig maçları başlamıştır. Hâlen birinci, ikinci, üçüncü ve amatör küme maçları deplasmanlı lig usûlüyle devâm etmektedir. Futbol federasyonu tarafından futbol faaliyetleri idâre edilmekte, Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar amatörce futbol oynanmaktadır.

1951'de profesyonelliğin kabul edilmesiyle 1959'dan îtibâren uygulanan Türkiye Birinci Lig şampiyonları:

1959 : Fenerbahçe

1959-1960 : Beşiktaş

1960-1961 : Fenerbahçe

1961-1962 : Fenerbahçe

1962-1963 : Galatasaray

1963-1964 : Fenerbahçe

1964-1965 : Fenerbahçe

1965-1966 : Beşiktaş

1966-1967 : Beşiktaş

1967-1968 : Fenerbahçe

1968-1969 : Galatasaray

1969-1970 : Fenerbahçe

1970-1971 : Galatasaray

1971-1972 : Galatasaray

1972-1973 : Galatasaray

1973-1974 : Fenerbahçe

1974-1975 : Fenerbahçe

1975-1976 : Trabzonspor

1976-1977 : Trabzonspor

1977-1978 : Fenerbahçe

1978-1979 : Trabzonspor

1979-1980 : Trabzonspor

1980-1981 : Trabzonspor

1981-1982 : Beşiktaş

1982-1983 : Fenerbahçe

1983-1984 : Trabzonspor

1984-1985 : Fenerbahçe

1985-1986 : Beşiktaş

1986-1987 : Galatasaray

1987-1988 : Galatasaray

1988-1989 : Fenerbahçe

1989-1990 : Beşiktaş

1990-1991 : Beşiktaş

1991-1992 : Beşiktaş

1992-1993 : Galatasaray

1962-1963 futbol mevsimiyle birlikte uygulanmaya başlanan Federasyon Kupasında şampiyon olan takımlar:

1962-1963 : Galatasaray

1963-1964 : Galatasaray

1964-1965 : Galatasaray

1965-1966 : Galatasaray

1966-1967 : Altay

1967-1968 : Fenerbahçe

1968-1969 : Göztepe

1969-1970 : Göztepe

1970-1971 : Eskişehirspor

1971-1972 : Ankaragücü

1972-1973 : Galatasaray

1973-1974 : Fenerbahçe

1974-1975: Beşiktaş

1975-1976 : Galatasaray

1976-1977 : Trabzonspor

1977-1978 :Trabzonspor

1978-1979 : Fenerbahçe

1979-1980 : Altay

1980-1981 : Ankaragücü

1981-1982 : Galatasaray

1982-1983 : Fenerbahçe

1983-1984 : Trabzonspor

1984-1985 : Galatasaray

1985-1986 : Bursa

1986-1987 : Gençlerbirliği

1987-1988 : Sakaryaspor

1988-1989 : Beşiktaş

1989-1990 : Beşiktaş

1990-1991 : Galatasaray

1991-1992 : Trabzonspor

1992-1993 : Galatasaray

1965-1966 futbol mevsimiyle birlikte uygulanmaya başlanan Cumhurbaşkanlığı Kupası şampiyonları:

1965-1966 : Galatasaray

1966-1967 : Beşiktaş

1967-1968 : Fenerbahçe

1968-1969 : Galatasaray

1969-1970 : Eskişehirspor

1970-1971 : Göztepe

1971-1972 : Galatasaray

1972-1973 : Fenerbahçe

1973-1974 : Beşiktaş

1974-1975 : Fenerbahçe

1975-1976 : Trabzonspor

1976-1977 : Trabzonspor

1977-1978 : Trabzonspor

1978-1979 : Trabzonspor

1979-1980 : Trabzonspor

1980-1981 : Ankaragücü

1981-1982 : Galatasaray

1982-1983 : Trabzonspor

1983-1984 : Fenerbahçe

1984-1985 : Fenerbahçe

1985-1986 : Beşiktaş

1986-1987 : Galatasaray

1987-1988 : Galatasaray

1988-1989 : Beşiktaş

1989-1990 : Fenerbahçe

1990-1991 : Galatasaray

1991-1992 : Beşiktaş

1959-1992 yılları arası Türkiye Birinci Lig Gol Kralları:

1959	Metin Oktay (GS)	11 gol
1959-1960	Metin Oktay (GS)	33 gol
1960-1961	Metin Oktay (GS)	36 gol
1961-1962	Fikri Elma (DS)	21 gol
1962-1963	Metin Oktay (GS)	38 gol
1963-1964	Güven Önüt (BJK)	19 gol
1964-1965	Metin Oktay (GS)	17 gol
1965-1966	Ertan Adatepe (AG)	20 gol
1966-1967	Ertan Adatepe (AG)	18 gol
1967-1968	Fevzi Zemzem (GT)	16 gol
1968-1969	Metin Oktay (GS)	17 gol
1969-1970	Fethi Heper (ES)	13 gol
1970-1971	Ogün Altıparmak (FB)	16 gol
1971-1972	Fethi Heper (ES)	20 gol
1972-1973	Fethi Heper (ES)	20 gol
1973-1974	Osman Arpacıoğlu (FB)	16 gol
1974-1975	Cemil Turan (FB)	14 gol
1975-1976	Ömer Kaner (ES)	14 gol
1976-1977	Cemil Turan (FB)	17 gol
	A.Osman Renkliboy(AG)	17 gol
1977-1978	Necmi Perekli (TS)	18 gol
1978-1979	Cemil Turan (FB)	17 gol
1979-1980	Özer Umdu (AS)	15 gol
1980-1981	Mustafa Denizli (Al)	12 gol
	BahtiyarYorulmaz (BS)	12 gol
1981-1982	Bora Öztürk (AS)	15 gol
1982-1983	Selçuk Yula (FB)	16 gol
1983-1984	Tarık Hoçiç (GS)	16 gol
1984-1985	Aykut Yiğit (SS)	20 gol
1985-1986	Tanju Çolak (Sam.)	33 gol
1986-1987	Tanju Çolak (Sam.)	25 gol
1987-1988	Tanju Çolak (GS)	39 gol
1988-1989	Aykut Kocaman (FB)	29 gol
1989-1990	Feyyaz Uçar (BJK)	28 gol
1990-1991	Tanju Çolak (GS)	31 gol
1991-1992	Aykut Kocaman (FB)	28 gol
1992-1993	Tanju Çolak (FB)	27 gol

FUZEL YAĞI;

Alm. *Fuselöl (n),* **Fr.** *Huile de Fusel (m),* **İng.** *Fusel oil.* Başlıca, yüksek alkollerden meydana gelmiş, bir dereceye kadar toksik olan yağımsı bir madde. Fuzel yağından çıkarılan alkoller ve bunların

esterleri, ticârî seviyede, çözücü, plâstik yumuşatıcı ve farmasetik maksâdıyla kullanılır.

Fuzel yağının eskiden kaynağı yüksek alkollerdi. Şimdilerde ise pentan ve diğer petrol yan ürünlerinin klorlandırılması ve sonradan klorlu bu bileşiklerin hidroliz edilmesiyle ticârî maksatlarla fuzel yağı üretimi yapılmaktadır.

Fuzel yağının % 60-70 kadarını amil alkol, geriye kalanını ise n-propil alkol ve izobutil alkol teşekkül ettirir. Eser miktarda başka bileşiklerden de bulunur.

Fuzel yağı, renksiz veya yeşilimsi renkte ve hoş olmayan bir kokuya sâhip uçucu bir maddedir. Fuzel yağı etilalkolün fermentasyonla olan üretimi sırasında yan ürün olarak teşekkül eder.

FUZÛLÎ;

on altıncı asır Türk şâirlerinin en büyüklerinden. Asıl adı Mehmed olup, Hille Müftîsi Süleymân Efendinin oğludur. “Benim doğduğum ve yaşadığım yer Irak-ı Arab’dır.” demesine rağmen, doğduğu şehir ve doğum târihi bilinmemektedir. Tezkireler, bu bakımdan farklılık gösterirler. Bâzı kaynaklar 1489-1494 yılları arasında doğduğunu bildirmektedir.

Hayâtını neyle ve nasıl geçirdiği hakkında kaynaklar açık bilgi vermemişlerdir. Bağdat ve civârında doğup büyümüş, dar bir hayat coğrafyasına karşılık ilim tahsilinden geri kalmamış ve devrinin ilimlerini öğrenmiş, hattâ şiirin bile ilimsiz olmayacağı fikrini edebiyâtımıza getirmiştir. Zamânın meşhur âlimleri arasına girdiği, hattâ hadis, tefsir, hendese, hey’et, hikmet gibi din ve fen ilimlerini tahsil ettiği, Arapça, Farsça, Türkçe eserler yazdığı kaynaklarda geçmektedir. Bağdat ve civârı; mânevî hava îtibâriyle Fuzûlî’nin şiirine olduğu kadar yetişmesine de zemin hazırlamıştır. O en azından gençlik ve tahsil yıllarını Necef, Kerbelâ ve Bağdat’ta geçirmiş, kendisine lâzım olan, hattâ şiirlerine geniş ufuklar açan ilmi; Nizâmiye Medresesinin tesis edildiği, İmâm-ı A’zâm’ın türbesinin bulunduğu, Hallâc-ı Mansûr’un asıldığı, Abdülkâdir-i Geylânî, Seyyid Ahmed-i Rifâî, Cüneyd-i Bağdâdî ve Ma’rûf-i Kerhî gibi büyüklerin rûhâniyetinin bulunduğu bu diyârda elde etmiştir.

Şiire başlayınca çeşitli mahlaslar kullanmış, başka şâirlerin de bu mahlasları kullandıklarını görünce hepsini bırakarak Fuzûlî’yi mahlas olarak seçmiştir. Fazl’ın cemi, yâni çokluk şekli olan Fuzûlî “şahsî üstünlüklerle ilgili” veya “şahsî üstünlüklere âit” mânâsında ism-i mensûb bir kelimedir. Diğer taraftan Fuzûlî’nin, “boşu boşuna” mânâsı da vardır. Bu mânâ ile kelime, fânî-i mutlak tâbirine kadar şâiri götürmekte ve mutlak fânîlik olarak adının bile unutulmasını istemektedir. Bu da tasavvufî konuları terennüm eden şâir için uzun bir araştırma ve düşünmeden sonra bu mahlasın seçildiğini, bunun öyle alelâde alınmış ve kullanılmış bir kelime olmadığını göstermektedir. Zâten o, bu mahlası ne ince hesaplar içinde seçtiğini Farsça Dîvânının mukaddimesinde; “Eğer başkalarının da kullandığı bir lakabı alsaydım, sözlerimden bir kısmının o mahlası kullanan öbür şâirlere mâl edilmesi mümkündü. O vakit bana yazık olurdu. İşte sözlerimin başkalarına isnâd olunmaması için kimsenin kabul etmediği ve edemeyeceği bir mahlas aldım.” şeklinde anlatır.

Çocukluğunu, Irak Akkoyunlu Türk Devleti, gençlik yıllarını Safevî Hükümdârı Şâh İsmâil devrinde, olgunluk ve ihtiyârlık yıllarını ise Kânûnî Sultan Süleymân Han idâresinde geçiren Fuzûlî, devlet büyüklerine birçok kasîdeler yazmıştır. Şâir, Şâh İsmâil adına eser yazdığı hâlde Safevîlerden ufak bir iltifât görmemiştir. 1534’te Kânûnî’nin Bağdat’ı fethi üzerine, muhteşem hükümdâra sunduğu **Bağdâd Kasîdesi** en meşhur kasîdesidir. Fuzûlî’ye gereken değeri veren Pâdişâh, ona Bağdat vakfından maaş bağlattı ise de o, bu maaşı alamadı. Bu yüzden, saf müstehzî ve mütevekkil edâsıyla, en güzel mensur eserlerinden olan ve **Şikâyetnâme** adı ile anılan kısa mektubunu yazmıştı.

Fuzûlî, Bağdat fethi için giden orduda bulunan Osmanlı şâirlerinden Hayâlî ve Taşlıcalı Yahyâ beylerle görüşmüş ve bu şâirlerin arzûsuyla yazdığı **Leylâ vü Mecnûn** adlı mesnevîsini 1535 senesinde bitirerek, zamânının Bağdat vâlisi Üveys Paşaya ithâf etmiştir. Bağdat’ın Osmanlı idâresi altındaki yıllarında, başta Üveys Paşa olmak üzere Ayas ve Mehmed paşaların himâyesinde emin bir hayat süren şâir, en önemli eserini de bu devirde vermiştir.

Fuzûlî, 1556’da Bağdat’ta tâûn (vebâ)dan ölmüştür. Kerbelâ’da bulunan türbesinin Bektâşî dergâhına yakın olduğu kaynaklarda yazılı ise de, dergâh ve türbe zamanla yıkılmıştır. Ölümüne “Göçdi Fuzûlî” (H.963) kelimeleri târih düşürülmüştür.

Tezkireler ile târihî ve edebî kaynaklarda Fazlî adlı bir oğlu olduğu bildirilmiştir. Fazlî de babası gibi şâir olmakla birlikte bu sâhada onu geçememiştir.

Sanat îtibâriyle Fuzûlî daha çok doğu ile batı Türklüğü arasında bir köprü teşkil eder. Aslında bunu, doğup büyüdüğü yerin her iki Türk dünyâsının ortasında olması, bir de Bağdat’ın târihî ve köklü bir kültür merkezi oluşu temin etmiştir. Ayrıca Fuzûlî’nin coğrafyasında cereyân eden hâdiseler bilhassa Kerbelâ Vak’asının bölgenin trajedisi olması, onu ilhâmının menbâına götürmüştür. Bir ayağını çöle

atan, diğeri ile suya dalan Fuzûlî suyun kıymetini anlayabilen tek şâir olmuştur. Suyun rahmet olması, hazret-i Muhammed'in insanlara rahmet olmasıdır. Çöl için su ne ise, âlem için de Resûlullah o demektir. Ancak bu düşünceden hareketle, yaşanılan hayat Fuzûlî'ye **Su Kasîdesi**'ni yazdırmış, yine çöle bakınca, Mecnûn'u ve ızdırâbını o anlamıştır. Güneşin bu uçsuz bucaksız çölde tek başına dolaşmasından, Mecnûn'un yapayalnız kalışını o görmüştür. Şüphesiz diğer eserleri de aynı coğrafyanın verdiği ilhamdan kaynaklanmış ve Fuzûlî'yi asrın en üstün şâiri durumuna yükseltmiştir.

Fuzûlî, sanatını:

Edemem terk Fuzûlî ser-i kûyın yârün
Vetenümdür vetenümdür vetenümdür vetenüm

mısrâlarında dile getirdiği ve sıkıca sarıldığı vatanına borçludur. Gerçekten bu vatan, Fuzûlî'ye birçok eserin yazılmasında ilhâm kaynağı olmuştur. Kısaca söylemek gerekirse Fuzûlî, vatanında sanatı ve eserleriyle karşılaşmıştır. Onu ne Tebriz ne de İstanbul'a göndermeyen sebeplerin başında bu gelmektedir. Türkçe, Arapça ve Farsça olarak üç dilde şiir yazmasını da yine böyle bir coğrafyada doğup büyümeye borçludur. Zamânının bütün ilimlerine vâkıf âlim bir şâir oluşu, devrinde herkesin hürmetini kazanmasına sebeb olmuştur.

Mutasavvıf bir şâir olarak Fuzûlî, ilmin hudutları içinde tasavvufun en ince nüanslarını yerleştirmeye çalışmıştır. Büyük bir zekâya sâhib olduğundan, zekâsı ile lirizmini bağdaştırmıştır. Şikâyeti; şiirlerinin, devrinde anlaşılmadığından ve sanattaki kudretinin takdir edilmediğinden kaynaklanır. Sanatındaki sınır tanımayan inceliğe Türkçe şiirlerinde rastlanmaktadır. Zâten Fuzûlî, eski Türk edebiyâtında hissettirmeden sanat yapan ve bu sanatların ardından nice nice ufuklar gösteren bir şâirdir. O bunu biraz da kültürünün yüksekliğine borçuludur. Türk şiirinin, İran şiirini çok gerilerde bırakarak geçtiği bu devirde, Fuzûlî'deki ince sanata İran şâirlerinde rastlanmaz. O, samîmî bir insan olup, hakîkatı söyler. Bu yönüyle eski edebiyâtın realist bir şâiridir. Yaptığı en ince zekâ oyunları sâyesinde pek yüksek olan iç içe sanatları ve mânâları aslâ hissettirmez. Bâzı şiirlerinde tabâbete âit işâretler de vardır. Tabâbetle de meşgul olan Fuzûlî, mecâzî aşkın yanında hakîkî aşkı bırakmayan ve baştan başa sanata yer veren, aynı zamanda rûhunun hamlelerini tâkib eden bir şâirdir. Edebiyâtımızda bu yönden tek kalmıştır. Kendi iç âlemini verebilmek için gazel tarzını üstün tutmuş, bilhassa **Leylâ vü Mecnûn** mesnevîsinde emsâli görülmedik gazeller ortaya koymuştur. İlimsiz şiiri hor gören ve edebiyât âleminde şiirin ilme dayanması veya ilmî olması fikrine yer veren şâir, imlâya da gereken değeri verir. Çünkü metinlerin nesilden nesile intikâli ancak doğru ve yanlışsız yazma ile mümkündür. Bu yönüyle belki imlâ üzerinde duran tek şahsiyettir.

Izdırap ve insan kaderiyle doğrudan temâs hâlinde görülen Fuzûlî, eski şiirin lügatını ve modalarını kendi meseleleri için kabul etmiştir. Zâten onun devri, şiir dilimizin kurulduğu, Necâtî'den Yahyâ Beye; Hayâlî'den Usûlî ve Bâkî'ye kadar, hemen her şâir ve sanatkârın bu hususta üstüne düşeni yaptığı bir devirdir. Ancak Fuzûlî dile kolayca şekil alma kâbiliyeti ile yumuşaklık, rahatlık ve olgunluğu getirmiştir. Şiirimizin pekçok söyleyiş mükemmelliğini kendisinde bulan şâir, dil ile ustaca oynamış ve Necâtî ile Bâkî arasına kendiliğinden girmiştir. Ondaki zihnîlik, mîzâh ve hiciv kudreti pek yüksektir. Bu sâyede, hayâtı ve aşkı çok ciddî açıdan göstermiştir.

Yine bulunduğu bölge tabiî olarak onun, Doğu Oğuzcasını yâni Azerî Türkçesini kullanmasını gerektirmiş ve onu diğer Osmanlı şâirlerinden ayırmıştır. Fakat Fuzûlî asıl olarak, bu şâirlerden belirli mazmun ve hayâller üzerinde ısrarla durmasından, söyleyiş ve duyuş tarzı ile ayrılmaktadır. Bu onun ferdîliğinin, şiirlerinde yer tutmasından başka bir şey değildir.

Fuzûlî'nin sanatında ızdırâb ve insan kaderi vardır. Türk kasîdeciliğine hasbihâl edâsını getiren Fuzûlî, Türkçede güzel ve ince şiir yazmanın güçlülüğünü anlamış, fakat yılmadan Türkçe için çalışmıştır. Ali Şîr Nevâî'deki Türkçe aşkı ne ise, Fuzûlî'de de aynı tutkunluk görülür. Şâir Türkçe yazmakta muvaffak olması için, Allahü teâlâdan muvaffak etmesini diler. Ortaya koyduğu eserleri ile Türkçeyi ne şekilde işlediğini göstermiş ve dilimiz hakkında o devirde söylenen "kısır ve kaba" dil fikrini ortadan kaldırmıştır. Gerçekten Fuzûlî ile Türkçede güller açmış, dilimizde şâheserler vücûda getirilmiş, hattâ büyük şâir Bâkî bile onun açtığı yoldan geçmiştir.

Dîvân şiirinin bütün büyük şahsiyetleri gibi, aynı kaynaktan feyz alan ve gerekli ilimleri tahsil eden Fuzûlî'nin üzerinde; Molla Câmi, Hâfız-ı Şîrâzî, Nizâmî ve Hâtıfî gibi İran şâirlerinin tesiri vardır. Onun tesirinde kaldığı Türk şâirleri ise; Habîbî, Ali Şîr Nevâî, Lütfî ve Sekkâkî'dir. Ayrıca Ahmedî, Şeyhî ve Necâtî'nin de Fuzûlî üzerindeki tesirini belirtmek lâzımdır. Onda Klâsik Çağatay Türk Edebiyâtının hazırlayıcısı Sekkâkî'nin yankılandığı açıkça görülmektedir. Fakat Fuzûlî söyleyişte ve ince şiir zevkında kendisine tesir edenleri bir hayli geride bıraktığı gibi, kendisinden sonraki şâirler üzerinde de etkisini göstermiştir. O, Türk şiirine en başta, Tâcîzâde Câfer Çelebi gibi bir kaç şahsiyet bir tarafa bırakılacak olursa, şâirlerin mensûbu bulundukları şehre bakmayı getirmiş ve **Bağdâd Kasîdesi'**ni yazmakla işe kendi coğrafyasından başlamıştır. Bu husus Bâkî'den Nedim'e kadar, pâyitaht şâirlerinin

İstanbul üzerine yazmalarına sebeb olmuştur. Hattâ bu durum 19. asrın başında yaşayan Bitlisli Müştâk Baba'ya kadar uzanır. Fuzûlî'nin, Âşık Ömer ve Dertli gibi ön sırayı işgâl eden halk şâirleri üzerinde de tesiri görülmektedir.

Fuzûlî, yirmiye yakın eser yazmıştır. Bunların başında Türkçe, Farsça ve Arapça olan üç dîvânı gelmektedir. **Türkçe Dîvânı** güzel bir mensur girişle başlar. Dîvân'ın kasîdeler bölümünde şâirin ilminin yüksekliği görülmektedir. Musammat gazel ve rubâîleri daha liriktir. Bütün dehâsı, bu şiirlerde belli olur. Engin bir lirizmle aşk konusunu işler, sevgilisini bir timsâl hâlinde yükseltir. Bu dîvân yüzden fazla basılmıştır. Dîvândan seçilen şiirler, batı dillerine çevrilmiş, yüzlerce antolojiye bu eserlerden bol örnekler alınmıştır. **Farsça Dîvânı** da mensur girişlidir. Üç bin beyt kadardır. İki kere Türkçeye çevrilmiştir. **Arapça Dîvânı** ise bu dille yazılan şiirlerinin toplandığı küçük bir eserdir.

Leylâ vü Mecnûn Türkçe yazılmış en ünlü manzum romanıdır. Bağdat Beylerbeyi Üveys Paşaya ithâf edilmiştir. Türkçe Dîvânı gibi ünlüdür. Türk âleminde sevilmiş, otuz defâdan fazla basılmış, Almanca, İngilizce, Rusça, İtalyanca ve Ermenice gibi çeşitli lisanlara çevrilmiştir.

Fuzûlî'nin bunlardan başka 134 beyitlik **Enîs-ül-Kalb** adlı bir kasîdesi, **Hüsn ü Aşk** başka bir adla **Sıhhat ü Maraz** olarak anılan tıp sâhasındaki sofiyâne risâlesi, Peygamber efendimizi medh eden **Su Kasîdesi, Heft Câm** adlı **Sâkînâmesi** ve **Rind ü Zâhid** adlı eserleri yanında mektupları, bilhassa **Şikâyetnâme**'si dikkat çeker. Ayrıca mensur olarak yazdığı **Hadîkatü's-Süedâ'**sı meşhurdur.

SU KASÎDESİ'nden

Saçma ey göz, eşkden gönlümdeki odlare su,
Kim bu denlü dutuşan odlare kılmaz çâre su.

Suya versün bâğbân gülzârı, zahmet çekmesün,
Bir gül açılmaz yüzün tek, virse min gülzâre su.

Ârızun yâdiyle nemnâk olsa müjgânum n'ola,
Zâyi' olmaz gül temennâsıyla virmek hâre su.

Gam güni itme dil-i bîmârdan tîgün dirîğ,
Hayrdur virmek karanu gicede bîmâre su.

Ravza-ı kûyına her dem durmayub eyler güzâr,
Âşık olmuş gâlibâ ol serv-i hoş-reftâre su.

Su yolın, ol kûydan toprağ olup dutsam gerek,
Çün rakîbümdür dahi ol kûya koyman vâre su.

Dest-bûsi arzûsıyla ger ölürsem dostlar,
Kûze eylen toprağum sunun anunla yâre su.

Serv şerkeşlük kılur kumrî niyâzından meğer,
Dâmenin duta, ayağına düşe, yalvâre su.

İçmek ister bülbülün kanın, meğer bir reng ile,
Gül budağınun mizâcına gire, kurtâre su.

Tiynet-i pâkini rûşen kılmış ehl-i âleme,
İktidâ kılmış tarîk-i Ahmed-i Muhtâre su.

Seyyid-i nev-i beşer, deryâ-yı dürr-i ıstıfâ,
Kim sebübdür mûcizâtı, ateş-i eşrâre su.

Dostı ger zehr-i mâr içse olur âb-ı hayât,
Hasmı su içse döner elbette zehr-i mâre su.

Hâk-ı pâyıne yetemdir, ömrlerdür muttasıl,
Başını daşdan daşa urup gezer âvâre su.

Bîm-i dûzah nâr-ı gam salmış dil-i sûzânuma,
Var ümîdüm ebr-i ihsânun sepe ol nâre su.

Umduğum oldur ki, rûz-ı haşr, mahrûm olmayam,
Çeşme-i vaslun vire men teşne-i dîdâre su.

FÜTÜRİZM (Bkz. Edebî Akımlar)

FÜZE;

Alm. *Rekate (f),* **Fr.** *Fusée,* **İng.** *Missile.* Katı veya çoğunlukla sıvı yakıtla (kerosen ve sıvı oksijen) çalışan, bir tepkili motorun verdiği itme gücüyle hareket eden hava aracı. Füzelerin çalışmalarının esâsı Newton prensibidir. Her etki kendisine eşit aksi bir tepki hâsıl eder esâsından istifâde edilerek füzeler yapılmıştır. Füze durumunda yanma odasından çıkan gazların itkisi etkiyi, füzenin hareketi de tepkiyi meydana getirmektedir. Füzenin hareketini anlamak için en basit yol, içi basınçlı gazla dolu kapalı bir şişe gözönüne alınabilir. Şişenin içinde her yöne eşit basınç etkiyecek ve karşılıklı yüzlere etkiyen basınç birbiri ile dengelenecektir. Eğer şişenin kapağı âni olarak açılırsa, bu yönde şişeye etkiyen basınç kaybolacak, böylece karşı yüze etkiyen basınç dengelenmeyecek ve şişeye bu yönde bir itki uygulanacak, hareket meydana gelecektir.

Eğer füzeler basınçlı hava ile hareket etseydi, itki çok az sürerdi. Günümüzdeki füzelerde yandığında çok miktarda basınçlı gaz çıkaran yakıtlar kullanılmaktadır. Bunlar yanma odasında yanar ve çıkan gazlar önce daralan ve sonra genişleyen çıkış ağzından dışarı çıkar. Böylece, çıkan gazın hızı ses hızının 5-10 katına yaklaşabilir.

Târihi

Füzelerin veya başka bir ifâdeyle roketlerin târihi, oldukça eskidir. Târihte ilk füzeyi Çinlilerin 1200 yılları civârında yaptığı bilinmektedir. Çinliler, barutu kullanarak havâî fişeğe benzeyen küçük füzeler yapmışlardı. Bu fişekler aynen günümüzün modern füzeleri gibi gerilerinden alev fışkırtarak uçuyorlar ve Çinlilerin bayram gecelerini süslüyorlardı. Bu buluş, Araplara daha sonra da Avrupalılara geçmiştir. Türkler de, günümüzün füzelerinin atası sayılan bu ilkel roketlerin yapımında önemli rol oynadılar. Meselâ, Lagari Hasan Çelebi'nin, bir top mermisi gibi yerden fırlayan ve arkasından alev saçan bir füzenin üstünde, yüzlerce metre uçarak denize iniş yaptığı ve başta pâdişâh olmak üzere on binlerce İstanbullunun hayranlıkla seyrettiği Evliyâ Çelebi'nin **Seyâhatnâmesi**'nde anlatılmaktadır. Belki de bu tecrübe o zamâna kadar gerçekleştirilen ilk insanlı füze uçuş denemesiydi. Bu bakımdan Lagari Hasan Çelebi'nin çağına göre büyük bir kahramanlık sayılan bu teşebbüsüyle, günümüz füzelerini inşâ eden Von Braunların öncüsü sayılması gerekir.

Birinci Dünyâ Savaşı: Füzeler genellikle haberleşme maksadıyla veya bulunan yerin uzağına halat ve ankraj atmak için kulanıldı. Bu sûretle meselâ savaş mevzilerinin tel hatlarında gedik açmak mümkün olabilmekteydi. Kullanılan barut füzeleri elle yapılmakta olup kullanılışı emniyetli değildi. Sıkıştırılmış olan barut düşürülmekle veya âni sıcaklık değişikliğiyle patlayabilmekteydi. Daha sonra serî üretime geçildiğinde, füze değişik parçalar hâlinde îmâl edilmiş ve sonra birleştirilmesi kalmıştır. Bu tür gelişme, 1936-1937'de İngiltere ve Almanya'da ve 1940'ta ABD'de görülmüştür. İngiliz füzelerinde % 50 nitrogliserin, % 41 nitroselüloz ve % 9 dietildipenil; Amerikan füzelerinde ise % 60 nitroselüloz, % 40 nitrogliserin ve az miktarda dipenilamin kullanılmıştır.

İkinci Dünyâ Savaşı: Bu savaşta pekçok farklı füzenin gelişmesi kaydedildi. Amerikan, Antitank (AT) füzeleri bunlardan biri olup, Mart 1943'te ilk defâ Tunus'ta kullanılmıştır. İlk önce 200 m olan menzili daha sonra 700 metreye kadar çıkarılmıştır. Bu arada Munroe etkisi keşfedilmiştir. Buna göre, patlayıcının içi boşaltılırsa, araba farının ışığı bir noktaya odakladığı gibi, patlama kuvveti odaklanmakta ve betonda veya zırhta beklenmedik derinlikte delikler açmaktaydı. Füzelerin türleri geliştirilerek uçaklardan atılanları da elde edilmiştir. İkinci Dünyâ Savaşında 10 cm çaplı füzeler uçaklara karşı İngilizler tarafından kullanılmış ve daha sonra çapları 12,5 santimetreye çıkarılmıştır.

İlk Alman füzeleri sis bombası olarak 1941'de kullanılmıştır. Bu füzeler, 100 cm boyunda, 15 cm çapında ve 35 kg ağırlığındaydı. Menzilleri ise 6000 metreye varmaktaydı. Sâniyede bir atış yapabilmekteydi ve altı atıştan sonra da tekrar doldurmak gerekliydi. Füzelerin % 63'ü nitroselüloz, % 35'i dietilenglükol dinitral, % 0,5 karbonat, % 2 grafit ve mumdur.

Savaş sonrası gelişme: En önemli gelişme yakıt ağırlığında olmuştur. 100-200 kilogramlık yakıt hayâl kabul edilirken, 10 yıl sonra bir tonu aşılması alışılagelen bir durum kabul edilmiştir. Bu ağırlıktaki yakıt, 2,5 sâniyede kullanılmaktaydı. Savaş sırasında kullanılan "kısıtlanmamış" yanmanın yerini "kısıtlanmış yanma" almıştır. Yakıt metal bir tübün içine yerleştirilmiş ve bırakılan bir delikle içten dışa doğru yanması sağlanmıştı. Böylece yanmamış kısım hem metal cidarı kuvvetlendirmekte ve hem de yalıtımı sağlamaktaydı. Gaz basıncı da en son yanma ânında en büyük olmaktaydı. Katı yakacakların sürekli kullanıma hazır olmaları tercih sebebi oldu. Özellikle askerî amaçlar için katı yakıt ağırlık bakımından sıvı yakıta göre on katı pahalı olmasına karşılık tercih edilir.

ABD'nin en büyük katı yakıtlı su altından atılan Polaris-3 füzeleri, 10 m boyunda, 15 ton civârında olup, 4 kilometrelik menzile sâhipti. Minuteman ise 20 m boyunda, 30 ton civârında 10 km menzilindedir. Poseidon ise daha yeni bir füze olup, 5 kilometrelik menzile sâhiptir. ABD'nin en büyük katı yakıt füzesi, Titan III-C uzay iticisidir. 3 m çapında 30 m boyunda olup, 500 tonluk bir itici güce sâhiptir.

Sıvı yakıtlı füzeler: İlk önce teorik olarak büyük füzeler için sıvı yakıta ihtiyâç olduğu belirlenmiştir.

Rus öğretmen Konstantin E.Tsiolkovsky (1857-1935)nin bu teorik çalışmasını Amerikan Robert Hutchings Goddard (1882-1945)ın deneysel çalışmaları tâkib etmiştir. 1923'teki Alman matematikçisi Hermann Oberth (1894-); teorik çalışmaları yanında, 1929'da Rudolf Nebel (1897-), Klaus Riedel (1910-1944) isimli mühendisler ve Wernher von Braun (1912-1977) isimli öğrenci ile sıvı yakıt kullanan füze motoru üzerinde çalışmalara başladı. 1932'de Almanya, füzenin askerî faydasını görerek, üzerinde araştırmalar yapmaya başladı. Wernher von Braun'un idâresinde kurulan laboratuvarda A-1, A-2 ve A-3 isimli füzeler geliştirildi. 8 m boyunda 75 cm çapında olan son füze, 800 kg civârında ve 1,5 tonluk bir itme gücüne sâhipti. Önce A-5 füzesi ve daha sonra geciken A-4 füzesi denendi. Üçüncü denemesi başarılı oldu. Ancak Adolf Hitler, bu füzelerin İngiltere'ye erişemeyeceğini düşünerek gelişmeyi desteklemeye yanaşmamıştı. Bu zamâna kadar gizli kalan füze teknolojisi, İsveç kıyılarına vuran bir füze ile İngiltere'ye geçti.

Londra'ya ilk füze, 8 Eylül 1944'te Hollanda'dan atıldı. V-2 adıyla bilinen bu füzenin 300 kilometrelik bir menzili vardı. Devâmında 1300 füze Almanlar tarafından ateşlendi. 1115'i İngiltere'ye erişerek 2724 kişinin ölümüne sebeb oldu.

Harpten sonra 80 civârındaki A-4 füzesi ve Almanların füze işiyle uğraşan kurumunda çalışanlar, general Dornberger ve Dr. Von Braun da dâhil olmak üzere ABD'ye getirildi. Füze teknolojisi geliştirilerek menzili uzatılmaya çalışıldı. 1956 yılında 400 km'lik yüksekliğe erişen füzeler yapılmıştı. Bu arada iki devreli füzeler yapıldı. Küçük olan ikinci ateşleme kısmı büyük olan kısmın bitiminden sonra devreye girmekteydi. 1957'de ABD hava kuvvetleri, 1650 kilometreye erişen X-17 füzesini geliştirdi. Daha sonra dört devreli ve X- 17'nin üç katı yüksekliğine erişen füzeler yapıldı.

Amerikan uzay füzeleri: Bunlardan küçüğü 24 m boyunda, 18 ton ağırlığında ve 450 tonluk itme gücüne sâhip Scout füzeleridir. Bunu Thor-Agena D ve Delta füzesi tâkib eder. Delta 30 m boyunda 80 tona varan itici güce sâhiptir. Titan füzeleri bir seri olup, bunlardan Titan III-C iki çok büyük katı yakıt deposuna sâhiptir. Her biri 500 tonluk itici güç verebilecek kapasitededir. Saturn seride daha kuvvetli itici güce sâhiptir. Meselâ Saturn I 60 m yüksekliğinde, 500 tonluk bir ayrılma itici kuvvete sâhip füzedir. Özellikle Von Braun'un inşâ ettiği Uz füzeleri Ay'a gitmek için kullanılan Saturn füzelerinin temelini meydana getirmiştir. Nitekim Almanya'yı batıdan ve doğudan işgâl eden Amerikalılar ve Ruslar, Almanları füze endüstrilerinde çalıştırarak bugünkü dev uzay sanâyiini meydana getirmişlerdir.

Zamânımızda gerek klasik, gerekse nükleer patlayıcı başlıklar taşıyan füzeler, büyük gelişmeler göstermesine rağmen, füze denildiğinde akla daha çok uzaya gönderilenleri gelmektedir. Gerçekten de 20. yüzyılın son çeyreğinde harp başlığı taşıyan füzeler, dehşetli bir uçuş ve tahrip gücüne erişmişlerdir. Amerikalıların orta menzilli nükleer başlık taşıyan ve hedefini bünyesindeki bilgisayar sâyesinde, pilotsuz bir uçak gibi bulan "akıllı füze" Cruiseleri ve Pershingleri ve Rusların SS-20 füzeleri bunlardandır.

Akıllı füzeler diğerleri gibi hareketli bir noktanın tâkib ettiği yolda gitmemektedir. Jet motoruyla donatılan füzeler, havadan, denizden veya karadan kara hedeflerine doğru fırlatılmaktadır. İçinde bir pilot varmış gibi, çeşitli yükseklikler alarak çeşitli istikâmetlere doğru uçarak, radarlardan kaçabilmekte, böylece uzaktaki hedefini rahatlıkla vurabilmektedir. Bu hareketinden dolayı hangi hedefe gönderildiği anlaşılamamaktadır. Çok gelişmiş bir bilgisayar donanımına sâhiptir. Tercon ismi verilen elektronik tertibatı ile uçuş sırasında üzerinden geçtiği arâzinin topografyasını bilgisayardaki kayıtla karşılaştırmakta gerekirse gerekli rota düzeltmelerini yaparak hedefini arayıp bulmaktadır. Ayrıca, fırlatıldığı andan îtibâren uçuş yoluna rastlayan tabiî engelleri içine yerleştirilen sistemle görmekte, gerekli hesapları yaptıktan sonra, yönünü ayarlayabilmektedir. On kilometrelik sahayı görerek gerekli yöne dönebilmektedir. Uçaktan atıldıktan sonra yere paralel olarak çeşitli yüksekliklerden uçabildiğinden, radarlar tarafından tesbit edilememektedir. Önlerine çıkan mânilerin üzerinden aşarak veya dolanarak hedefe ulaşmaları mümkün olduğundan tam isâbet sağlanmaktadır.

Buna karşılık insanoğlunu Ay'a götürmekte kullanılan Saturn roketleri, gerek motorlarının müthiş gücü ve gerekse büyüklükleriyle ne İkinci Dünyâ Savaşındaki V-2 roketleriyle, ne de Cruise füzeleriyle kıyaslanabilir. Apollo-11 uzay aracını taşıyan Satürn-5 roketi, 35 katlı binâ yüksekliğinde olup, motorlarının gücü New York gibi bir şehrin enerji ihtiyâcını karşılıyabilecek şekildedir.

Füzelerin çalışma prensibi, en basit şekliyle, balon deneyiyle açıklanabilir. Şişirip, elimizle ağzını tuttuğumuz bir balonu, serbest bırakırsak, hava şiddetle ağzından çıkarak balonu ileriye iter. Füzelerin çalışma şekli böyledir. Bu çalışma şekli, füze motoru incelenirse daha basit yapıda sayılabilir.

İki deposu vardır: Birincisi yakıt, ikincisi oksitleyici madde içindir. Yakıt, oksitleyici madde yardımıyla yanma odasında yanarak gaz hâline gelir ve huni biçimindeki egzozdan dışarı fışkırarak, füzeyi ileri iter. Özellikle uzaya gönderilen füzelerde bulunan oksitleyici maddenin önemli bir fonksiyonu vardır: Uzayın oksijensiz ortamında motoru ateşlemek. Uzayda atmosferin, yâni havanın bulunmaması füzenin hareketi yönünden önemli bir fayda da sağlar. Yâni havanın yokluğu bir kayıp değil, aksine

kazanç olmaktadır. Çünkü füze hareket ederken havanın direnci gibi bir güçlükle karşılaşmamaktadır.

Yukarıda da açıklandığı gibi füzeler katı yakıtlı ve sıvı yakıtlı füzeler olmak üzere başlıca ikiye ayrılır. Sıvı yakıtla çalışan motorlarda yakıt olarak genellikle rafine edilmiş petrol (kerosen), oksitleyici olarak da sıvı oksijen kullanılmaktadır. Kerosen kullanılmayıp, sıvı hidrojen kullanılabilir. Yalnız sıvı hidrojenin verimli olmasına karşılık, yanıcı özelliği tehlikeli olmaktadır.

Sıvı yakıtla çalışan füze motorlarının yapısı yukarıda îzâh edildiği gibidir. Buna karşılık katı yakıtla çalışan füzelerin içi, içi çıkarılmış bir kurşun kaleme benzer. Bu füzelerde vâsıtânın bütün gövdesi, hem yakıt deposu, hem de yanma odası görevini görmektedir. Katı yakıtlar, aslında küçük tânecikler hâlinde sıvı yakıttan başka bir şey değildir. Katı yakıtların enerjisi sıvı yakıta göre düşüktür. Ancak füzenin içinde yıllarca saklanabilmekte ve derhâl harekete geçirilebilmektedir.

Yakın zamanlarda nükleer güçle çalışan füzeler de yapılmıştır. Özellikle, uzayda çok uzaklara gönderilen insansız keşif araçları bu çeşit füzelerle donatılmıştır.

Günümüzde uzay mekiği gibi kompleks (karmaşık) bir uzay gemisi yapılmasına rağmen, yerçekiminin dev gücünün yenilmesi, yine füzelere ihtiyâç göstermekte ve füze teknolojisi zaman geçtikçe gelişmektedir.

Diğer Ülkelerde Füzeler

Sovyetler Birliği: 1935'te ilk Sovyet füzesi ateşlendi. Menzili 10 km civârındaydı. İkinci Dünyâ Savaşının ardından Ruslar iki tâne V-2 Alman füzesini bütün plânlarıyla berâber ellerine geçirdiler. Geliştirme yavaş da olsa sürekli devâm etti. İlk olarak V-2'lerin 400 kopyasını îmâl etiler. 1965'te ise en az beş tür değişik uçaklara karşı kullanılan füze, altı tür değişik deniz kuvvetlerinde kullanılan füze ve pekçok türden menzilleri 150 kilometreye varan taktik füzelerine sâhipti. Bunlardan en az üçü kıtalar arası kullanılabilecek türdeydi. İlk Sovyet uydusu Sputnik I muhtemelen bir T- 2 füzesi ile yörüngeye oturtulmuştur. T-2'ler 30 m boyunda, 50 ton ağırlığında ve 100 ton itici güce sâhip iki kademeli sıvı yakıt füzeleriydi. Daha sonra bir üçüncü kademe ilâve edilmiş ve T-3 ve T-3 B modelleri üretilmiştir.

Arjantin: ABD füzelerini kullanırken, kendileri de iki kademeli 3 m boyunda 30 kg ağırlığında 5 kg bilimsel âleti 30 km yüksekliğe taşıyan füzeler de geliştirmişlerdir.

Kanada: Kanada'da katı yakıtlı bir seri füze geliştirilmiştir. Bir ve iki kademeli olan bu füzelerin boyları 3-12 m arasında değişmekte ve 35-150 kg arasında faydalı yük taşımaktadırlar. Eriştikleri yükseklik ise, 200-1000 km arasındadır.

Mısır: Birkaç tâne taktik füzesi geliştirmişlerdir. Menzillerinin 1000 kilometreye vardığı tahmin edilmektedir. En son modelin bir uyduyu yörüngeye yerleştirebilecek kapasitede olduğu zannedilmektedir.

Fransa: V-2 füzelerinin küçük bir modelleri geliştirilmiştir. 8 m yüksekliğinde ve bir tonluk havalanma ağırlığına sâhiptir. Faydalı yükü ise 50 kg civârındadır. Daha sonra ileri füzeler de geliştirilmiştir. Diamant olarak isimlendirilen modeli, sıvı yakıt kullanmaktadır. Üç kademeli olan bu model, 28 tonluk havalanma itici kuvvetine sâhiptir.

İngiltere: Uçaklara karşı kullanmak üzere pekçok küçük füze geliştirmişlerdir. Bunlardan en büyüğü 25 m boyunda ve 3 m çapındadır. Avrupa ülkeleri, kurdukları Avrupa Füze Geliştirme Organizasyonu (ELDO)nda berâber çalışmalar yürütmektedirler.

Füzelerin Sınıflandırılması

Füzeler çeşitli şekillerde sınıflandırılır. Menzillerine göre kısa, orta, uzun diye ayrılırlar. Kullanma gâyelerine göre ise taktik füze (TM), stratejik füze (SM), önleme füzesi (IM), hava önleme füzesi (AIM), hava yer füzesi (AGM) vb. olarak sınıflandırılırlar. Ayrıca füzelerin fırlatma durumlarına göre de değişik sınıflandırma yapılır. Yerden-yere, yerden-havaya, havadan-havaya, havadan-yere, sualtından-yere gibi. Bunları kısaca belirtmek için SAM, ASM, SSM, AAM, UGM, AGM gibi kısaltmalar kullanılır. Birinci harf füzenin atıldığı yeri, ikinci harf vuracağı yeri belirtir. Bunlar Surface (yer), Air (hava), Ground (yer), Underwater (sualtı) kelimelerinin baş harfleridir. Üçüncü harf ise füzenin İngilizce karşılığı olan Missile kelimesinin baş harfidir. Her füzenin kendine has bir de adı vardır. Meselâ 1991 Körfez Savaşında kullanılan Patriot adlı füze, uçak ve füzelere karşı kullanılan ve yerden havaya atılan bir hava önleme füzesidir.

FÜZYON;

Alm. *Fusion,* **Fr.** *Fusion (f),* **İng.** *Fusion.* İki atom çekirdeğinin birleşmesi olayı. Küçük çekirdeklerin birleşerek, büyük bir çekirdeği meydana getirmeleri. (Bkz. Nükleer Enerji)

FÜZYON;

Alm. *Verschmelzung (f), Zusammenschluss (m), Vereinigung (f),* **Fr.** *Fusion, réunion (f),* **İng.** *Merger, amalgamation, union, joining up together.* Hukukta, küçük bir mal varlığının büyük bir mal varlığının içine alınmak sûretiyle, iki grup mal varlığının birleşmesi; işletmecilikte, iki veya daha çok ticârî şirketin alacak ve borçlarını birleştirerek, yeni bir ticârî ünvan altında birleşmeleridir.

Füzyonu diğer birleşmelerden ayıran en önemli özelliği, işletme sâhipliğinin birleşmesidir. Bu yüzden füzyon; tek sâhiple işletmelerin bir araya gelerek şirket şeklinde birleşmeleri, bir şirketin kendinden küçük bir şirketi satın almak sûretiyle birleşmesi, birkaç ticârî şirketin bütün faaliyetlerinde birleşmeleri şeklinde olmaktadır.

Günümüz ekonomilerinde füzyon, iş hayatında hızla büyümenin bir metodu haline gelmiştir. Çünkü işletmeler birbirleriyle yapmış oldukları rekabete son vermek isterler. Bunun yanında işletmeleri bir elden yönetmek ve büyük sermaye sağlamak için bu şekilde birleşmeye başvururlar. İktisâdî, hukûkî ve teknik sebeplerle füzyon şeklinde birleşmeyi şart kılmaktadır.

Ticâret Kânunu'nda füzyon için birleşen şirketlerin aynı neviden olması şartı koşulmuştur. Kollektif şirket ile komandit şirket, anonim şirket ile sermâyesi paylara bölünmüş şirket birleşme bakımından aynı türden sayılmazlar.

G;

Türk alfabesinin sekizinci harfi. Arap alfabesinin on dokuzuncu (gayın) ve yirmi ikinci (kef) harfleri. Osmanlıcada gayın yirmi ikinci, kef ise yirmi beşinci harftir. G sesi bütün dünyâ dillerinde yaygın olarak kullanılan aslî bir harftir. Çekçe ve Fincede aslî g sesi bulunmayıp yabancı asıllı kelimelerde kullanılır.

G, güneyin kısaltılması; askeriyede G günü, harekâtın başlayacağı özel gün olarak kullanılır. Matematikte sıra işâreti olarak G, yedinci sıra veya hâneyi gösterir. Meteorolojide ise G tabakası, iyonosferin 400 km ve daha üstünde uzanan bölgesidir.

GABEN;

Alm. *Betrug (m), Metrugerei; übervorteilung (f),* **Fr.** *Faute (f),* **İng.** *Fraud overcharge.* Alışverişte çok aldanmak. Gaben lügatte, "bir şeyi tam olarak bilmediğinden, işin hakîkatini anlayamamak" anlamındadır. Ticârette ise, tarafların karşılıklı olarak yerine getirmeleri îcâb eden konuda, ıvâzlarda (bedellerde) aşırı bir nisbetsizlik bulunmasıdır. Gabene mâruz kalan tarafın zarârına sebeb olan bu nisbetsizlik, hîleyle, yalan söylemekle (tagrîrle) olmuşsa, sözleşmenin bozulmasına yol açar.

İslâm hukûkunda alım-satım ve ticârî sözleşmelerde iki türlü gaben vardır:

Gaben-i fâhiş: Bir alışverişte veyâhut ticârî anlaşmada taraflardan birisinin nisbetsiz şekilde çok aldanmasıdır. Bunun miktârı, **Mecelle'**nin 165. maddesinde şöyle bildirilmektedir: "Sarraflıkta yüzde iki buçuk (% 2,5), urûzda, yâni hayvanlardan başka menkul (taşınır) mallar için yüzde beş (% 5), hayvanlar için yüzde on (% 10), binâlar için yüzde yirmi (% 20)dir."

Sıkışık durumda olana, meselâ aç, susuz, çıplak, evsiz kalana, bunları piyasadaki en yüksek değerinden gaben-i fâhiş ile yüksek fiyatla satmak, İslâm dîninde yasak edilmiştir. Geçimini temin etmek için, herhangi bir şeyini satmak zorunda kalan fakir kimsenin sattığını, gaben-i fâhişle ucuza almak da yasaktır. Yalan söylemek sûretiyle gaben-i fâhişle aldatılan kimse, yapılan alışveriş sözleşmesini feshedip, bozabilir. Yetimlerin, deli olanların, mâtûhların (bunakların), vakıfların ve hazînenin (beytülmâlın) mallarını da gaben-i fâhiş ile satmak bâtıldır (yok hükmünde olup geçersizdir). Gaben-i fâhiş akdin (sözleşmenin) bozulmasına sebeb değildir. Meselâ bir kimse malını yalan söylemeden gaben-i fâhişle satsa aldanan müşteri sözleşmeyi bozamaz. Ancak sözleşme tagrîr, yâni aldatmayla olursa bozulabilir.

Gaben-i yesîr: Az aldanmak demektir. Gaben-i fâhişte bildirilen miktarlardan az olan aldanmaya "gaben-i yesîr" denir. Gaben-i yesîr ile olan aldanma, isterse yalan söyleyerek bile olsa, alışveriş sözleşmesinin feshedilmesine sebeb olmaz.

Borçlar hukûkunda: Genel olarak Borçlar Kânunu'nun 21. maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddede; "Bir akitte vaatler arasında açık bir nisbetsizlik bulunduğu taktirde, eğer gabin (veya gaben) mutazarrırın (zarar görenin) muzayaka (darda kalma) hâlinde bulunmasından veya hiffetinden (hafifliğinden) yâhut tecrübesizliğinden istifâde sûretiyle vukûa getirilmiş ise mutazarrır bir sene zarfında akdi feshettiğini beyân ederek verdiği şeyi geri alabilir. Bu müddet akdin in'ikâdından îtibâren başlar." diye ifâde edilmektedir.

İki taraflı sözleşmelerde, tarafların, birbirine karşı borç yükleyen şartları tâyinde esas olan serbestliktir.

Bununla berâber, ahlâka aykırılık, imkânsızlık gibi gaben de sözleşme serbestisinin sınırlarından birini teşkil eder. Muhataralı (tehlikeli) işlemler hâriç, iki tarafa borç yükleyen bütün sözleşmelerde uygulama alanı bulur. Kânuna göre sözleşmede gabenin varlığı için, iki şartın gerçekleşmesi gerekmektedir:

1. Ivazlar (bedeller) arasında aşırı nisbetsizlik bulunmalıdır. Bu nisbetsizliğin, âşikâr olması ve işten anlayan herkesin gözüne çarpacak yükseklikte bulunması lâzımdır.

2. Aşırı nisbetsizliğin, karşı tarafın özel durumunun istismâr edilmesinden doğması da şarttır. Kânunda bu özel haller, darda kalma, hafiflik ve tecrübesizlik olarak sayılmıştır.

Sözleşmede gabenin varlığı sözkonusu olduğundan, zarar gören taraf bir sene içinde olmak şartıyle sözleşmeyi iptal edebilir. Yerine getirmediği borcundan kurtulur. Bedelini daha önce ifâ etmişse, dâvâ açarak geri ister. Karşı taraf da ödediğini istemek hakkına sâhiptir. Ayrıca zarar gören taraf, karşı taraftan tazminât isteyebilir.

GABON

DEVLETİN ADI ..... Gabon Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ .....Libreville

NÜFÛSU 1.253.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....267.667 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Fransızca

DÎNİ .....İslâmiyet, Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ..... A.F.T. Frangı

Ekvator Afrikasında, Atlas Okyanusu kıyısında bir devlet. Afrika kıtasında, Ekvator çizgisinin çevresinde 2° kuzey enlemi ile 4° güney enlemi arasında toprakları bulunan ve nispeten küçük bir memleket olan Gabon, batıda Atlas Okyanusu, doğu ve güneyde Kongo ile çevrilidir. Kuzeyde ise Ekvator Ginesi ile Kamerun vardır.

Târihi

On beşinci yüzyıl sonlarına doğru keşfedildiği sanılan Gabon'un bilhassa kıyı kesimi, uzun müddet Portekizli gemicilerin faaliyet gösterdiği birköle ticâreti merkezi oldu. Avrupa'da köle ticâretini men eden kânunların kabûlünden sonra, Fransızlar bu ticâreti önlemek maksadıyla 19. yüzyılın ikinci yarısında bölgeye yerleşmeye başladılar. Asıl maksat, köle ticâretini önlemenin yanında bölgeyi sömürgeleştirmekti. 1849'da hürriyeti iâde olunan köleler, Gabon Irmağı koyundaki Libreville köyüne yerleştirildiler. Fransızlar yerli kabîlelerle de anlaşarak, bölgeye hâkim olup, Gabon kolonisini kurdular. Gabon, 1888'de Fransız Kongosuna bağlandı. 1910'da Çat'tan Kongo'ya kadar bütün Fransız sömürgeleri "Fransız Ekvator Afrikası" adı altında birleştirilince Gabon da bu birliğe bağlandı. 1958'de Fransa Milletler topluluğuna üye olarak muhtar bir cumhûriyet olan Gabon, 17 Ağustos 1960'ta tam istiklâline kavuştu. Bu tek partili cumhûriyetin ilk cumhurbaşkanı Fransa'nın da desteklediği Leon M'ba'dır. Gabon Demokratik Bloku (GDB)na mensup olan Leon M'ba ülkede ağırlığı gitgide artan otoriter bir idâre kurdu. 18 Şubat 1964'te patlak veren bir ihtilâlle, muhâlif grup, Gabon Sosyal ve Demokratik Birliğinin lideri Jean Hilaire Aubane tarafından iktidardan uzaklaştırıldıysa da partisinin müdâhalesi ile tekrar devletin başına geçmeye muvaffak oldu. 1967'de yapılan seçimlerde tekrar başkanlığa getirildi ve adayları iktidâr partisi gösterdiğinden milletvekillerinin ekseriyetini Gabon Demokratik Bloku kazandı. Aynı yılın Aralık ayında ölünce yerine, yine Fransa'nın desteklediği Omar Bongo seçildi. Bongo, 1973, 1980 ve 1987'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini de kazandı.

Fizikî Yapı

Ülkenin büyük kısmı düzdür. En yüksek noktası İboundji olup 980 metredir. Atlas Okyanusuna dökülen büyüklü küçüklü bir çok ırmak, ülkenin batı kıyılarını yararak Okyanusa ulaşır. Bunlardan en önemlileri, kuzeyde ülkeye adını veren Gabon Körfezini meydana getiren Gabon Irmağı ve daha güneydeki Bort-Gentil Körfezi ile Okyanusa dökülen Ogoue Irmağıdır. Bu körfezdeki Lopez Burnundan îtibâren güneye doğru, akıntıların uzun kumullar hâlinde deltalar yapmasıyla meydana gelen deniz kulakları ve sağlığa zararlı iklimi ile güney kıyıları yaşanması güç bir şekil almıştır.

Kuzeyden güneye doğru ırmakların içinde aktığı ovanın genişliği 20 km ile 200 km arasında değişir. İç kısma doğru yükseklik artarak dağlık bölgeye (Billur Dağlarına) ulaşır. Bu bölgedeki en önemli dağ kütleleri kuzeydeki Cristallo Dağları kütlesi ile, güneydeki Chaillu Sıradağlarıdır. Doğu kısmında fazla yüksek olmayan yaylalar yer alır.

İklim ve Bitki Örtüsü

Ekvator çizgisinin hemen hemen ortasından geçtiği Gabon'da sıcak ve yağışlı ekvator iklimi hâkimdir. Yağışlar eylül-mart döneminde olur. Senelik sıcaklık ortalaması 22-35°C arasında değişir. Bu bol yağışlar sebebiyle ülke sık ormanlarla kaplıdır. Yağışlı muson ve kurak olan alize rüzgârları, senenin her mevsiminde dâimâ hâkimdir. Yağışlı mevsimlerin rüzgârlarla alâkası önemlidir.

Tabiî Kaynakları

Gabon, sık ormanlarla kaplı olduğundan, kereste ülkenin başlıca zenginlik kaynağıdır. Mâden kaynakları açısından çok zengindir. Chaillu Dağlarında altın ve elmas, Franceville'de manganez, kuzeyde Çibanga'da demir, Port Gentil yakınlarında petrol ve Munana'da uranyum yatakları mevcuttur.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfûsu 1.253.000 olup Başşehri, Gabon Körfezi kıyısında 352.000 nüfuslu Libreville şehridir. Kongo kıyılarına yakın bölgede yaşayan ve bugün sayıları çok azalan Pigmelerin dışında, nüfûsu daha çok Bantu asıllı kırk kadar kabîle ile, kuzeyde ve Ogoue kıyılarında yerleşen Fonglardan meydana gelir. Etnik gruplar arasında sosyal ve kültürel ilişkiler yok denecek kadar zayıftır. Nüfûsun büyük çoğunluğu köylerde yaşar. Şehirde yaşayanların toplam nüfûsa oranı % 32 gibi düşük bir orandır. Halk birbirlerine yakın, küçük köylerde otururlar. Çiftçilik, kıyı bölgelerinde ise hayvancılık, halkın başlıca geçim kaynağıdır. Balık, muz, pirinç ve et halkın başlıca besin maddesidir. Oymacılık, ülkedeki en gelişmiş el sanatıdır. 6-16 yaş arası ilköğretim mecbûrî ve parasızdır. Ülkedeki okur yazar oranı % 40 gibi düşük bir seviyededir.

Uzun müddet Fransız sömürgesi olarak kalan Gabon'un resmî dili Fransızcadır. İnsan hak ve hürriyeti maskesi altında Fransızlar yıllarca burasını sömürmüş, kendi kültürlerini yerleştirmişler, buradaki insanlara da köle muâmelesi yapmışlardır. Ancak Fangların Fang dilleri ile Bantu lehçeleri de konuşulur. Gabon'da yaşayan halkın çoğunluğu Hıristiyanlığın Katolik mezhebine mensuptur. Ancak İslâmiyet süratle gelişmekte ve Müslümanların memleket nüfûsu içerisindeki nisbeti yüzde elliye yaklaşmaktadır. Bunun yanında animist azınlıklar da mevcuttur. Para birimi AFT frangıdır. Başkent Libreville dışında önemli şehri, Lopez Burnundaki 164.000 nüfuslu Port Gentil'dir.

Siyâsî Hayat

Gabon'da tek partili cumhuriyet rejimi hâkimdir. 1961 anayasası ile vatandaşlar arasında âile, ırk, dil, din farkı gözetilemeyeceği kabul edildi. Millet meclisi tek dereceli seçimle beş yıl için, cumhurbaşkanı ise yine tek dereceli seçimle yedi yıl için seçilir. Cumhurbaşkanı tarafından tâyin edilen Bakanlar Kurulu yürütme gücüne sâhiptir. Bu bakımdan yönetim sistemi, başkanlık sisteminin aynıdır. Cumhurbaşkanı Omar Bongo, ayrı parti kurulmasına izin vermemekle berâber, adına "Sınırlı Demokrasi" dediği, ayrı listelerden milletvekili adaylarının seçilmesine izin vermiştir. Bu şartlarda Gabon'da parlamentonun selâhiyetleri oldukça sınırlandırılmıştır.

Ekonomi

Gabon, son yıllarda iktisâdî yönden son derece güçlenmiştir. Afrika'da Libya'dan sonra kişi başına düşen millî geliri en yüksek ülke hâline gelmiştir. Bu gelişmenin asıl sebebi, Lopez Burnu yakınlarında denizde bulunan petrolle, muhtelif bölgelerde bulunan mâdenlerin çıkarılıp satılması netîcesinde elde edilen dövizin iktisâdî kalkınma için harcanmasıdır.

Gabon, tarım bakımından oldukça geridir. Ovalık bölgelerde, toprağın ırmaklarla yayılması ve bataklıklar yüzünden zirâata elverişli toprak çok azdır. Yerliler arasında çok az miktarda tarım ürünleri (mısır, tatlı patates, muz, palmiye yağı ve kauçuk) üretilmektedir.

Buna karşılık, maden ve orman işletmeciliği çok gelişmiştir. Orman kaynaklarından elde edilen abanoz ağacının yanında, bilhassa kontrplâk üretiminde kullanılan ve "okume" denilen kereste çok kıymetlidir. Her yıl 1000 tonun üzerinde uranyum filizi elde edilmektedir. Mâdenler ve petrolleri yabancı şirketler işletmekte, Gabon hükûmeti ise manganez mâdenleri işletmesine % 10, petrol işletmesine % 25 nisbetinde ortak olmaktadır. Diğer mâdenleri çıkaran ve filizi zenginleştiren tesislere de % 25 nisbetinde ortaktır. Ancak fiyat tesbiti ve alıcıları serbestçe tâyin edebilme yetkisi vardır. Yıllık petrol üretimi 10 milyon tonun üzerindedir.

Sanâyi üretimi, hammadde çıkarılmasına göre çok geridir. İki büyük hidroelektrik santralı, kereste fabrikaları, uranyum ve manganez filizlerini zengileştirme tesisleri, küçük bir rafineri, küçük çapta makina sanâyii ile dayanıksız tüketim malı îmâl eden birkaç küçük fabrika dışında sanâyi yoktur. Birçok tüketim ve yatırım malını dışarıdan ithal etmek durumundadır. Bunun en önemli iki sebebi, altyapının (bilhassa yolların) tamamlanamaması ile, işgücünün (nüfûsun) azlığıdır. Son yıllarda yabancı bir şirket tarafından yapılacak ve ülkeyi bir uçtan diğer tarafa kat edecek (Transgabon)

demiryolunun yapım faaliyeti devâm etmektedir.

Dış ticâretin çoğu Fransa ile yapılmaktadır. İhrâcâtı ithâlatından çok fazladır.

GADOLİNYUM;

Alm. *Gadolinium (n),* **Fr.** *Gadolinium (m),* **İng.** *Gadolinium.* Periyodik tablonun III-B grubunda bulunan nâdir toprak metallerinden bir element. Gd sembolü ile gösterilir. Gümüş parlaklığında, ferromanyetik bir metaldir. Gadolinyum'un atom numarası 64, atom ağırlığı ise 157,25'tir. Erime noktası 1312°C, kaynama noktası da yaklaşık olarak 3000°C'dir. Oda sıcaklığında özgül ağırlığı 7,9 g/cm^{3}tür. Bileşiklerinde +3 değerliğini alır.

Gadolinyum ilk defa 1886'da Fransız kimyâcı Charles Marignac tarafından keşfedildi. İsmi ise, Finli kimyacı Johan Gadolin'in isminden gelmiştir. Yer kürede diğer elementler arasındaki bolluk sırasına göre kırkıncı sırada yer alır. Umûmiyetle diğer nâdir toprak metalleri ile karışmış halde bulunur.

Demir ve benzeri metallere, sertlik, çekme gerilimi, elektrik ve ısı iletkenliği gibi özellikleri iyileştirmek amacıyla katılır.

Gadolinyum termal nötronları tutmada en etkili olan element olduğu için nükleer reaktörlerin kumanda çubuklarında kullanılır.

GÂFİKÎ;

Endülüs'te yetişen meşhur Müslüman eczâcı ve tıp âlimi. İsmi, Ahmed bin Muhammed bin Seyyid el-Gâfikî el-Endülüsî, künyesi Ebû Ca'fer'dir. Kurtuba yakınlarındaki Gafik köyünde doğduğundan Gâfikî diye tanınmıştır. Doğum târihi belli değildir. Vefât târihi olan 1165 (H.560) senesi dikkate alınınca, Gâfikî'nin Endülüs Emevî Devletinin çöküş ve yıkılma dönemlerinde yaşadığını söylemek mümkündür.

Tahsîlini eczâcılık ve tıp sâhasına; bilhassa ilâçlar ile ilâç yapılacak nebâtî, hayvânî ve mâdenî maddelerin tetkîk ve tasnîfine ve yeni tıbbî terkiplerin geliştirilip hazırlanmasına sarf etti. Doktor ve eczâcıların uymaları gereken ilmî ve ahlâkî kuralların îzâhını, sâhasının elamanlarına telkin etti. Böylece, bu meslek sâhiplerinin, gösterdiği metod üzere yetişmelerini sağlamakla uğraştı.

Gâfikî, sahasında mükemmel olabilecek eserler yazmayı tercih etti. Eserlerinde diskorides ile Galen'den (Calinos'dan) nakiller yaparken, onlarla diğer bilginlerin verdiği mâlûmâta kendi araştırma ve tecrübelerinin mahsûlü olan yeni ve orijinal bilgileri ilâve eti. Ayrıca yerine göre tenkidlerde bulundu. Endülüs Emevî Devletinin geçirdiği buhran, eserlerinin birçoğunun kaybolmasına sebeb olmuştur.

Gâfikî, ortaçağda yetişen en büyük nebâtât üstâdı ve eczâcısıdır. Bine yakın ilâcın ilmî tasnif ve tanıtımını yapan Gâfikî, **Kitab-ül-Edviyet-il- Müfrede** adlı eseriyle tanınmıştır. Eserde, ilâçların kullanış yerleri ve usûlleri en iyi şekilde îzâh edilmiştir. Tıp ve eczâcılık sâhasında temel mürâcaat kaynağı olmasına rağmen, eserinin tam bir nüshası henüz bulunamamıştır. Eserindeki bilgiler, sonradan gelen İslâm eczâcılarının, özellikle İbn-i Baytar'ın eserlerinde parça parça ve dağınık bir şekilde nakledilmiştir. Eserinde ilâçları tanıtıp ilmî tasniflerini yapmış olan Gâfikî, bunlardan istifâde, usûl ve metodları ile terkip şekillerini ve formüllerini vermiştir. Tam bir tıp ve eczâcılık ansiklopedisi mâhiyetinde olan eserde, o devirlerde kullanılan Arap, Yunan, Lâtin ve Berberî lisanlarındaki tıp ve eczâcılık terimlerine de yer vermiştir.

Böyle olmasına rağmen, bu büyük âlim hakkındaki araştırmalar yok denecek kadar azdır. Asrının âlimleri, kendisinden saygıyla bahsetmişlerdir.

GAGALI MEMELİ (Bkz. Ornitorenk)

GAGAVUZLAR (Gökoğuzlar);

bugün kuzeydoğu Bulgaristan ile Ukrayna Cumhûriyetinde yaşayan, Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebine mensup bir Türk boyu.

Gagavuz kelimesinin etimolojik yönden ele alınınca "Gök Oğuz"dan geldiği sanılmaktadır. Menşeleri hakkında çeşitli görüşler bulunmakta ise de, 11. yüzyılda Asya'dan, Balkanlara göçtükleri, Peçeneklerle aynı soydan geldikleri ve Uz (Oğuz) Türklerinden oldukları sanılmaktadır.

Dilleri Islavcanın etkisinde kalmakla berâber, Türkçedir. Hıristiyanlığın tesirinde kalarak Ortodoksluğu benimsemişlerdir. Dobruca (Kuzeybatı Bulgaristan), Besarabya (Ukrayna) ve dağınık olarak Bulgaristan'ın diğer dağlık bölgelerinde yaşayan Gagavuzların sayısı 200.000 civârındadır. Türkiye'ye göç edenler, Müslümanlığı kabul etmişlerdir.

GALAKSİ;

Alm. *Milchstrasse (f),* **Fr.** *Galaxie,* **İng.** *Galaxy.* Uzayda milyonlarca yıldızın, gaz ve toz bulutlarının kümeleştiği uzay odaklarının genel adı. Gökada olarak da bilinir. Bol yıldızlı sâkin bir gecede gökyüzüne bakıldığı zaman, bir uçtan diğer uca uzayan parlak bir şerit görülür. Gökyüzünün diğer kısımlarına nazaran çok daha parlak olan bu yıldızlar topluluğu, bizim galaksimiz samanyolundan başka bir şey değildir. Ancak görülebilen, Samanyolunu meydana getiren kollarından birisidir.

Uzayda yer alan galaksiler içinde en çok bilineni Samanyoludur. Yaklaşık olarak yüz bin ışık yılı (ışık yılı; ışığın bir yılda gittiği yoldur) ki, $96x10_{10}$ km çapında olan Samanyolu galaksisi ortalama iki yüz milyon yıldızdan teşekkül etmiştir. Galaksi disk şeklindedir ve bu şekil çıplak gözle bile fark edilebilir. Samanyolunun ekvatoru boyunca çevreye göz gezdirilirse, yıldızlar arası madde (plazma) ve yıldızlar açıkca görülebilir. Yukarıda belirtildiği gibi bu galakside bulunan iki yüz milyon yıldızın büyük çoğunluğu, diskin merkezinde toplanmıştır. Yaklaşık otuz bin ışık yılı çapında olan bölgeden çevreye doğru uzaklaştıkça yıldız küresinin ve parlaklığının azaldığı görülür. Galaksilerin yaklaşık % 80 kadarı disk biçimlidir.

Bu disklerin içerisinde bulunan yıldızlar, genellikle iki şekilde sıralanmıştır. Bu sıralama ya düzenli bir şekildedir veya spiral biçimde bir kol üzerinde dizilmiştir. Meselâ galaksimizde bu spiral şekil açıkça göze çarparken, bâzı galaksiler hiçbir şekle girmemekte ve nizam dışı bir diziliş göstermektedir. Diğer galaksi tipleri başlıca; çubuk şeklinde galaksiler, eliptik galaksiler (bütün galaksilerin yaklaşık % 20'si) ve düzensiz (irregular) galaksilerdir. Galaksiler umûmiyetle, "galaksi kümeleri" olarak gruplanmışlardır. Bu kümeler içinde en çok bilineni Başak Takım Yıldızı içindeki Virgo kümesidir.

Sistemimizin yıldızı olan Güneş'in Samanyolundaki yeri de her zaman merak konusu olmuştur. Galaksimizin merkezinden oldukça uzakta yer alan güneş, kendi merkezi çevresinde dönmektedir. Güneş sistemimizin bulunduğu mevkide galaksinin kalınlığı üç bin ışık yılı civârındadır.

Samanyolu galaksisinin dışına çıkılıp birkaç milyon ışık yılı gidildiğinde, bu gibi başka gök adalara da rastlanılır. Biçimleri ve büyüklükleri değişiktir. Birbirine az çok benzeyenler varsa da eş olanı yok gibidir. Küçük dürbünlerle gökyüzünü taradığımız zaman, ışık veren gaz bulutu gibi gözükürler. Onun için çoğuna nebülöz denmiştir. Büyük teleskoplarla, bâzılarının yıldızları tek tek ayırt edilebilir.

Bizden 1,5 veya 2 milyon ışık yılı uzaklığındaki Andromeda nebölozu gerçekte bir galaksidir. Üstelik boy ve biçim bakımından bizim galaksimiz Samanyoluna çok benzer ve yaklaşık üç yüz milyon yıldızdan meydana gelmiştir.

Galaksilerin uzayda rastgele dağıldıklarını ileri süren teoriler, modern araçlarla yapılan gözlemler netîcesinde önemini kaybetmiş, hepsinin belli bir intizam içinde yer aldıkları, ayrıca galaksileri teşkil eden yıldızlar ve diğer gök cisimlerinin de hepsinin belli bir kânun içinde hareket ettikleri, içinde bulunduğumuz Samanyolu galaksisi gibi milyonlarca galaksinin var olduğu, bütün bunların sâniyede binlerce kilometre hızla hareket ettikleri anlaşılmıştır. Günümüzde îmâl edilen geliştirilmiş uzay âletleriyle yapılan gözlemlerde, galaksilerin spektrumunda görülen kırmızıya yakın kayış, bu kaçışın devâm ettiğini göstermektedir. Bu gök adalarının spiral şekli, söz konusu kaçışı açıkça ifâde etmektedir.

Astrofizikçilerin yapmış olduğu son araştırmalarda galaksilerin milyarlarca yıllarla ölçülen ömürleri içinde birbirleriyle çarpıştıkları açıklanmıştır. Çekim güçlerinin galaksileri birbirine yaklaştırması netîcesinde meydana gelen bu dev kozmik olay sonucunda spiral eliptik galaksilere dönüştüğü ileri sürülmektedir. Diğer bir görüşe göre de eliptik galaksiler, çoğu büyük galaksi kümeleri içinde bulunurlar. Bu gruplar içindeki yalnız galaksiler diğer galaksilerce hızla çekilir. Bu durumda bir galaksi diğerine çarpmaktansa yanından geçmeyi tercih eder.

Son zamanlarda bir Amerikan astronom grubu, dünyâdan 150 milyon ışık yılı uzaklıkta yeni bir galaksi gruplaşmasının (çapı 250 milyon ışık yılı), çok büyük bir kütle çekimi uyguladığını buldu. Öyle ki, aralarında Samanyolu ve Andromeda'nın da bulunduğu binlerce galaksi bu merkeze doğru çekilmektedir. Bu merkez ve çevresindeki galaksiler sisteminin hepsine "Uzayın büyük çekim merkezi" adı verilmiştir. Ancak bu akıl almaz büyüklükteki çekim merkezi, uzayın kestirilen kütlesinin ancak binde biri kadardır.

Yukarıda îzâh edilen galaksilerin ve galaksi gruplarının büyüklüğü ve çok sayıda gök cisminden teşekkül etmiş olması, insan hâfızasının anlayabileceği boyutların dışında olup, ancak her şeyi yaratan Allahü teâlânın bildiği bir büyüklüktür. Bütün bu yıldızlar ve gök cisimleri, bu kadar çok ve büyük olmalarına rağmen, hepsinin birinci gökde oldukları Kur'ân-ı kerîmin Mülk sûresinde haber verilmektedir. İnsan aklının dışına çıkan bu hesaplar sâdece birinci gök ile alâkalıdır. Diğer altı gök, şüphesiz aklımızın dışındadır ve nasıl olduğunu bilemiyoruz.

Başlıca Galaksiler

Galaksi	Uzaklığı (1000 ışık yılı)	Çapı (ışık yılı)	Yıldız Sayısı (1000 adet)
Samanyolu	(–)	100.000	200.000
Andromeda	2.250	130.000	300.000
LMC	170	30.000	25.000
SMC	190	25.000	6.000
Fornox Sistemi	650	20.000	20
NGC 598	2.350	60.000	40.000
Maffei I	3.300	100.000	200.000
NGC 6822	1.630	10.000	350
NGC 205	2.250	16.000	3.000

GALALİT;

Alm. *Galatih (n),* **Fr.** *Galalithe (f),* **İng.** *Galalith.* Sütün kazeini ile formaldehitten elde edilen bir plastik madde. Formaldehit molekülleri kazein (protein) molekülleri ile birleşirken su çıkar. Bu tip birleşmeye kondansasyon adı verilir. Birleşme üç boyutta ve her yöne dağıldığı için, çok sağlam ve sert bir ürün ortaya çıkar. Sütün kazeinine boya ve dolgu maddeleri ilâve edilerek iyice karıştırılır. Levha veya çubuk şekline sokularak, formaldehit banyosuna batırılır. Reaksiyon çok yavaş meydana gelir. Banyodan çıkarılan ürün kurutulur. Kondansasyon yine devâm eder. Sıcakta yumuşamayan bir madde meydana gelir. Çoğunlukla tornada şekillendirilir. Düğme, kalem sapı, tarak ve oyuncak yapımında kullanılır.

GALANTİ, Avram;

dilci ve târihçi. 1874 senesinde Bodrum'da doğdu. İstanbul Dârülfünûn'da profesörlük yaptı. İki dönem Niğde mebusluğunda bulundu. Dil ve târih konularındaki araştırmaları ile tanındı. 1961 senesinde İstanbul'da öldü.

Eserleri: **Türkçede Arabî ve Lâtin Harfleri ve İmlâ Mes'eleleri** (1925), **Küçük Türk Tetebbuları** (1925), **Hammurâbi Kânunu** (1925), **Arabî Harfler Terakkimize Mâni Değildir** (1927), **Vatandaş Türkçe Konuş** (1928), **Türkler ve Yahûdîler** (1928), **Hitit Kânunu** (1931), **Türkiye Yahûdîleriyle İlgili Belgeler** (1931), **2. Abdülhamîd ve Siyonizm** (1933), **Türkiye Yahûdîleriyle İlgili Belgelere Ek** (1941), **Bodrum Târihi** (1945), **Türkçe'nin İspanyolca Üzerine Tesiri, Türkiye Yahûdîlerinin Târihiyle İlgili Yeni Belgeler Derlemesi, Ankara Târihi, Niğde ve Bor Târihi.**

GALATA BANKERLERİ;

Alm. *Galata-Bankier,* **Fr.** *Galata-Banquier,* **İng.** *Galata-Bankers.* Osmanlı İmparatorluğunda genellikle azınlıkların kurduğu bankerlik işletmelerine verilen umûmî ad. İstanbul'un Galata semtinde faaliyet gösterdikleri için bu isimle anılırlar.

Galata Bankerleri, Osmanlı İmparatorluğunun iş bölümüne verdiği önemin bir sonucu olarak ortaya çıkmış sayılır. Galata semti, Bizans zamanında da tüccar ve bankerlerin merkezi olarak şöhret bulmuştu. İstanbul'un fethini takibeden yıllarda daha önceden şehri terketmiş Rum, Venedikli ve Cenevizli tüccar ve bankacıların tekrar işleri başına dönmeleri teşvik edilmiş, bunların cemâat teşkilatı kurmalarına, örf, âdet ve dinleri kadar iktisadî faaliyetlerini de serbestçe icrâ etmelerine izin verilmişti. Bu serbestlik onların sonraki dönemlerde Osmanlı İmparatorluğunun mâlî yönden güçlenmesine katkıda bulunmalarını da beraberinde getirmişti. İmparatorluğun yükseliş döneminde Galata Bankerleri; vergilerin toplanmasında, hazinenin açıklarını kapatmada, kısa vâdeli borçlar vermeden mâdenî para ihrâcı ve tedâvülü konularında hükümete yardımcı olmak gibi görevler yapmışlardır.

Osmanlıların Akdeniz'de tesis ettikleri yeni ticarî düzenin bir sonucu olarak Avrupa ülkelerine ait çeşitli sikkeler Osmanlı ülkesine gelmeye başlamış ve para alışverişi yepyeni bir ihtisas konusuna ihtiyaç göstermişti. On altıncı asrın başlarında Portekiz ve İspanya'dan sürülen Yahûdîler, Osmanlı ülkesine yerleşerek İmparatorluğun ticâret ve para işlerinde söz sahibi olmaya başladılar. İstanbul ve diğer önemli liman olan Selanik, daha ziyade Yahûdîlerin hâkim oldukları birer bankerlik merkezi hâline geldi.

On yedinci asırda Osmanlı İmparatorluğunda iktisâdî, sınâî ve ticârî faaliyetler yabancıların eline geçmeye başlamıştı. Bu dönemde Galata Bankerleri daha çok Rumlardan meydana geliyordu. Avrupa devletlerinin de desteğini alarak, Rum azınlıklar, ticârete ve sayıları yüzü geçen bankerlik kuruluşları ile iktisadî hayata el koymaya başlamışlardı. Açtıkları eğitim kurumları ve yabancı dil bilgileri ile Rumlar, bu sahalarda Yahûdîlerin önüne geçmeyi başarmışlardı. Bu zenginlikleri ile, çocuklarını daha iyi okutmaları ve böylece Ege, Balkanlar, Karadeniz ve Adriyatik ticâretindeki ağırlıklarını arttırmaları mümkün olmuştu.

Sultan Mahmûd devrinde Ermeniler bankerlikte kendilerini göstermeye başlamışlardı. Bu azınlıklar da, açtıkları cemaat okulları sâyesinde o zamana kadar daha ziyade kırsal bölgelerde el sanatları ile uğraşırlarken, başta sarraflık olmak üzere öteki işler için yoğun bir şekilde şehirlere akın ettiler. Hatta, bunlardan Kazaz Artin isimli bir Ermeni, Sultan Mahmûd zamânında Darphane Âmirliğine kadar yükselmişti. O yıllara kadar bankerler ve sarraflar Yeniçeri Ortasının himâyesinde idiler. Tanzimâtın îlânıyla azınlıklara tanınan imtiyâzlar neticesinde Galata Bankerleri, faaliyetlerini genişletme ve imparatorluğun mâlî işlerini tamâmen kontrol altına alma imkanı buldular.

1838 Baltalimanı Ticâret Antlaşması ile, ithâlât artmış, mahallî gümrükler kaldırılmış, gümrük resmi % 3'lere düşürülmüştü. Gelişen bu dış ticâretin para ve kredili alım satım işleri Galata bankerleri tarafından yürütülüyordu.

On dokuzuncu asrın ilk yarısında dış ticaretin açık vermesi ve dolayısıyla kâğıt paranın altın karşılığı olarak değerinin düşmesi, ithâlâtın güçleşmesine yol açmıştı. Bu dönemde Osmanlı Hükûmeti ile anlaşan iki banker Fransız J.Alléon ve İtalyan Teodor Baltazzi (Baltacı olarak bilinir), kredi operasyonları ile ithalatı rahatlatmış ve bir yandan da Abdülmecîd Hanın güvenini kazanmışlardı. Hattâ, bu iki banker kambiyo kurunu sabit tutmak amacıyla İstanbul Bankası adıyla bir banka da kurmuşlardı.

Galata Bankerlerinin altın devri, 1854'de alınan ilk Osmanlı dış borcu ile başlayıp, 1881'deki Muharrem Kararnamesi ile sona erer. Bu devre "konsolid devri" de denir. O yıllarda Osmanlı İmparatorluğunun borçları karşılığı çıkarılan Osmanlı tahvillerinin bollaşması, o devirde "hava oyunları" da denilen "konsolid" adı ile borsa oyunlarına zemin hazırlamıştı. Konsolid değerlerinin artışı ve eksilişi üzerinde oynanan borsa oyunları, Müslim ve gayri müslim, bütün İstanbul halkını sarmıştı. Taşradan mektup veya telgrafla veya oradaki sarraflar vâsıtası ile bu oyunlara katılanlar bile görülüyordu. Bu işler ikinci veya üçüncü sınıf bankerler tarafından yürütülür ve hükümet zaman zaman büyük bankerlere borçlanmak sûretiyle bu kâimeleri (kâğıt paraları) toplayıp halkın huzurunda yakardı.

Bankerlerin memur maaşlarının kırdırılmasında da rol oynadıkları bilinmektedir. Maaşların muntazam ödenmemesi ve yeterli olmaması yüzünden memurlar maaşlarını % 50 eksiğine kadar bu sarraflara kırdırmışlardı.

Galata Bankerlerinin Osmanlı İmparatorluğunda siyasî hayata da karıştıkları görülür. Sadrâzam Mustafa Reşîd Paşanın banker Abraham Kamondo'yu kendine banker yapması bunlardan ilk örneği teşkil eder.

1877-78 Osmanlı-Rus Harbinde Galata Bankerleri, Osmanlı İmparatorluğuna kredi yardımında bulunmuşlardır. Bankerler, Rusların İstanbul'a girmeleri hâlinde bütün varlıklarının ve alacaklarının silinip gideceğinden endişe ederek bu işgâli önlemek ve gerekli parayı bulmak için bütün servetlerini ortaya koymuşlardı. Bunun karşılığında da Osmanlı Devletinin gelirleri teminat gösterilmişti. Bunun üzerine durumları sarsılan Avrupalı alacaklılar harekete geçerek, Muharrem Kararnamesi olarak bilinen ve bütün devlet gelirlerini ipotek altına alan bir antlaşmayı Osmanlı Hükûmetine kabul ettirmişlerdi. 1881'deki Muharrem Kararnamesi ile hemen hemen bütün devlet gelirleri "Düyûn-ı Umûmiyye" yönetimine bırakılınca, Galata Bankerlerinin piyasası hemen hemen tamâmen ortadan kalkmış oldu. Bunlardan bir kısmı memleketi terk etti, bir kısmı da hükûmetle ve siyâsetle ilgisi olmayan ticârî faaliyetlerini sürdürdü.

GALATA KÖPRÜSÜ;

İstanbul'da Eminönü ile Karaköy arasında bulunan ve Haliç'in iki yakasını birbirine bağlayan köprü.

Sultan İkinci Bâyezîd Han (1468-1512) Haliç üzerinde ilk köprü kurma teşebbüsünde bulundu ise de bunu gerçekleştiremedi. Daha sonra Bezmiâlem Vâlide Sultan "Vâlide Köprüsü" adı verilen ilk ahşap köprüyü yaptırdı (1837). Bu köprünün yetersiz kalmasından sonra Sultan Abdülmecîd Han tarafından daha sağlam bir köprü yapıldı (1845). Yaklaşık 500 m uzunluğundaki bu köprü de ahşaptı ve dubalar üstüne oturuyordu. Bu köprüden ilk üç gün parasız geçişten sonra 25 Kasım 1845 gününden îtibâren geçiş ücreti alınmaya başlandı. Yayalardan beş, yüklü atlardan kırk, boş atlardan yirmi para; yüklü arabalardan da beş kuruş geçiş ücreti alınıyordu. Bu köprüden 31 Mayıs 1930 Pazar gecesine kadar

geçiş ücreti alınmasına devâm edildi.

Abdülmecîd Hanın yaptırdığı köprü on sekiz yıl kullanıldıktan sonra yerine Sultan Abdülazîz'in emriyle daha geniş, daha gösterişli bir köprü kuruldu. Eski köprü ise o sırada iyice harab duruma gelmiş olan Unkapanı köprüsünün yerine çekildi. Abdülazîz Han o zamâna kadar kurulan üç tahta köprü yerine ilk mâdenî köprüyü, 1875 yılında yabancı bir firmaya yaptırdı. 105.000 altına mal olan bu köprü, demirden 24 duba üzerine oturdu. 480 m uzunluğunda, 14 m genişliğindeydi. Bu köprü, 1912 yılında Azapkapı-Unkapanı arasına götürülerek orada 1936 yılına kadar kullanıldı. Yerine 1910-1912 yılları arasında Alman Man firması tarafından 350.000 altına mal olan yeni bir köprü yapıldı. Uzunluğu 462 m, genişliği 25 m olan köprü, 12 parça olup, ortasında geniş iki geçidi vardı. Haliç'e girip çıkan deniz araçları ekseriya gecenin ilk saatlerinde açılan bu geçitten Haliç veya Boğaz'a geçerlerdi.

Başlangıçta Sultan Abdülmecîd Hanın ismine izâfeten Mecîdiye adı ile anılan köprü daha sonra Galata ismini aldı. Galata Köprüsü, Boğaziçi Köprüsü yapılıncaya kadar Boğaz'ın sembolü durumundaydı.

Yapımına 11 Haziran 1987'de başlanan Yeni Galata Köprüsü 17 Haziran 1992 târihinde İstanbulluların hizmetine sunulmuştur. Yeni Köprü, 488,65 metre uzunluğunda, 42 metre genişliğindedir. Üzerinde ikisi raylı araçlar, üçü gidiş, üçü geliş olmak üzere sekiz şerit bulunmaktadır. Köprünün baskül açıklığı 80 metredir. Bu baskül 3,5 dakika gibi kısa bir zamanda açılmaktadır. Yeni Galata Köprüsü şu anda dünyânın en büyük baskül köprüsüdür. Aynı zamanda dünyânın en büyük su içinde yapılan keson sistemi, en büyük alışveriş merkezi, en büyük temel sistemleri ve en büyük su içinde düşey yükselme testleri rekorunun da sâhibidir. Köprünün altında 6400 metrekarelik alışveriş merkezi vardır. Yeni Galata Köprüsü herbiri 2 metre çapında 75-80 metre uzunluğundaki 114 çelik kazık üzerine oturtulmuştur. 93,5 milyon Alman Markına mal olan köprü, STFA ve THYSSEN firmalarının birlikte çalışmalarıyla yapılmıştır. Bilinmeyen bir sebeple belirli bir bölümü yanan Eski Galata Köprüsü, 80 yıl İstanbullulara hizmet verdikten sonra, 1992 yılında yerinden sökülerek Ayvansaray ile Hasköy arasında Eski Galata Köprüsü ismi altında, târihî bir eser olarak hizmet vermeye devam edecektir.

GALATA KULESİ;

Alm. *Galata-Turm (m),* **Fr.** *La tour Galata,* **İng.** *Galata Tower.* İstanbul'da, Galata semtinde bulunan târihî kule.

İlk Galata Kulesi Bizans İmparatoru Altıncı Kantakuzen zamânında, Anastase, Dikaros adlı bir mîmâr tarafından yapılmıştır. Kulenin inşâatının 1348 yılında başlayıp bir yılda tamamlandığı, 1444'te Cenevizliler tarafından yükseltildiği rivâyet edilmektedir. Kulenin o zamandan kalan bilgi ve resimlerinden anlaşıldığına göre üzerinde haç bulunan sivri bir külâhı vardı. Adı ise "Îsâ Kulesi" idi. Birçok tâmir ve düzenleme ile İstanbul'un fethine kadar ayakta durmuştur. Fetihten sonra Galata surlarının bir kısmı ile kulenin üstünden on arşının hakimiyet alâmeti olarak yıkıldığı rivâyet edilmişse de, güvenilir kaynaklar bunu doğrulamamaktadır. Yine, kulenin temelden Türk eseri olduğu yolundaki rivâyetlerin, Yıldırım Bâyezîd'in yaptırdığı Boğaz Kesen Hisarı ile karıştırılması sebebiyle olduğu zannedilmektedir. Evliyâ Çelebi, kulenin 118 mîmâr arşını yüksekliğinde bulunduğunu, üstünün kurşunla kaplı olduğunu, dürbünle bakılırsa kuleden Bursa imârethânelerinin görülebileceğini yazar ve şöyle der: "Kulenin içi on tabaka hâlinde zindandur ki şimdi Osmanlı gemi malzemelerine mahzen olmuştur."

Yuvarlak bir plân üzerine yapılan ve bugün 56 m yüksekliğinde bulunan kule, eski devir burçlarında olduğu gibi, tahtalarla kaplanıp, üstü de ahşap usûlüyle örtülmüştü. Bundan dolayı yangınlarda bütün katlar külâhıyla birlikte yanardı. Yalnız taştan yapılmış içi, yenmiş arı kovanı gibi kalırdı. Muntazam kesme taşlarla yapılan kuleye, yer yer ilâve yapıldığı dikkatle bakılınca anlaşılmaktadır.

156 yıl önceki resimlerde, kulenin sivri bir külâhı olduğu ve dört tarafında çıkıntılar bulunduğu görülmektedir. Kule, 1582'de rasathâne yapılmak üzere tâdil edilmiştir. 1794 (H.1208) yılı Zilhicce ayının 28. günü Cumartesi gecesi kule kapısının yakınındaki fırında başlayan yaygında kule tamâmen yanmıştı. 1795'te Üçüncü Selim tarafından tâmir ettirilen evler yeniden yanmış ve İkinci Mahmud zamânında tekrar tâmir ettirilmişti. Son olarak 1875'te tâmir edilen kule, bugünkü şeklini almıştır. Kule hâlen 165 m yüksekliğinde olup, çanaklığına 195 basamakla çıkılır.

Galata Kulesinin çeşitli zamanlarda gördüğü vazifeler şunlardır:

1. Bizanslılar zamânında deniz malzemeleri deposu olarak kullanılmıştır.

2. Fetihten sonra gözetleme kulesi olarak kullanıldı. İstanbul başşehir olduktan sonra da "Növbet Kulesi" yapıldı. Burada 5 vakit "Çalıcı Mehter" tarafından "Osmanlı Növbeti" (İstiklâl Marşı) çalınırdı.

3. Kânûnî devrinde zindan hâline konuldu. Buraya 31 esir hapsedilirdi.

4. Başbakanlık Arşivinde bulunan vesikalara göre burası bir ara çalıcı mehter koğuşu hâline

getirilmişti. Daha sonra yangınları ihbar etmek için kullanıldı.

5. Dördüncü Murad zamânında donanmaya âit malzeme deposu hâline getirildi.

6. Birinci Dünyâ Harbinden sonra, buraya deniz vâsıtalarına işâret vermek için bir askerî müfreze yerleştirildi.

Yakın târihe kadar husûsî bayraklarla yangın ihbar vazîfesi yapan kule, bugün turizm tesisi olarak kullanılmaktadır.

GALATA SARAYI;

Osmanlı Devletinde enderuna hizmetli yetiştirmek maksadıyla İkinci Bâyezîd Han tarafından yaptırılan okul ve binâsı. İkinci Bâyezîd Hanın bu eseri, Gülbaba adlı bir velînin işâret ve tavsiyesiyle yaptırdığı söylenir (1481). Burası Topkapı Sarayındaki Enderûn-ı Hümâyûna aday hazırlayan en önemli enderun mektebiydi.

Galata Sarayı, bir câmi ile herbiri iki yüz kişi alabilen üç koğuş ve her koğuşta bir hamam, zâbit dâiresi ve mutfaktan ibâretti. Galata Sarayında her koğuşun oda kethüdâsı, odabaşı, kuşçubaşı, hamamcıbaşı ve başeski isimli zâbitleri vardı. Yeni Saray hizmetine namzet olan acemiler burada tahsil görürlerdi. Okula alınacaklarla ilgili işlemlerde pâdişâhın da müsâadesi alınırdı. Buraya alınanlar, hizmet îtibâriyle çeşitli sınıflara ayrıldıkları gibi kendilerine tâyin olunan değerli hocalardan ders görürlerdi. Bu değerli hocalar tarafından, programlarında yer alan Arapça ve Farsça dilleri ile din ve fen dersleri okutulurdu. Ayrıca silâh kullanmayı da öğrenirlerdi. Çok sıkı disiplini olan Galata Sarayını pâdişâh, birkaç yılda bir teftişe gelir ve yetişen öğrencilerden saraya alınacakları seçerdi. Okula daha sonra “Galata Sarayı Enderûn-ı Hümâyûn” adı verildi. Yavuz Sultan Selim ve Kânûnî Sultan Süleymân Han zamânında (1520-1566), Galata Sarayı Mektebinin esas ve nizamları yeniden tesbit olundu. İkinci Selim zamânında (1566-1574) Galata Sarayındaki Enderun Mektebi, Eski Saraya nakledildi ve boşalan yerlere de Galata Sarayı Medresesi kuruldu (1570). Çeşitli zamanlarda birçok değişikliklere uğrayan mektep, 1834’e kadar devlet hizmetine ehil kimseler yetiştirmeye devâm etti. Bu târihten sonra, saray teşkilâtında değişiklikler yapıldığından, Galata Sarayı, “Enderun Mektebi” olma özelliğini kaybetti. 1838’de “Mektebi Tıbbiye” hâline getirildi. Daha sonra dört yıl kışla olarak kullanılıp, “İdâdî-i Umûmî” adı altında askerî okullar yerleştirildi. Nihâyet, 1 Eylül 1868’de “Galata Sarayı Mekteb-i Sultânîsi” (Lisesi) adıyla öğretime başladı.

Galata Sarayı ağası: Galata Sarayındaki en yüksek idâreciye verilen isim. Baş ağalık olan Galata Sarayı ağalığına; Yeni Saraydaki saray kethüdâsı veya bunun bir derece aşağısındaki beş neferden kurulu “köşebaşı” denilen emektarlardan biri tâyin edilirdi.

Galata Sarayı baltacıları: Galata Sarayı hizmetinde bulunanlardan bir kısmına verilen ad, bunlara “teberdâr” da denilirdi.

Galata Sarayı dârüşşifâsı: Galata Sarayındaki hastahâneye verilen ad. Buradaki ilk hastahâne, İkinci Bâyezîd devrinde açıldı. Sonradan Tıbbiye’ye bağlı olarak kuruldu. 1848’de Galata Sarayı Tıbbiyesi ile birlikte yandı. Klinik ve poliklinikler, Hasköy’deki Humbarahâne binâsına taşındı.

Galata Sarayı hocası: Galata Sarayında ders okutan ve oraya devâm edenlerin eğitimleriyle uğraşanlara verilen ad. Bu hocalar, din ilimleriyle zamanlarının fen ilimlerinde çok iyi yetişmiş değerli kişilerdi.

Galata Sarayı içoğlanı: Saray hizmetleri için eleman yetiştirmek maksadıyla kurulmuş olan Galata Sarayına alınan talebelere verilen isimdir. Bunlar çok ileri bir şekilde eğitim ve öğretimden geçirilerek yetiştirilirdi. İçoğlanlardan, en üst düzeyde yetişmiş olanlar doğrudan pâdişâha hizmet etmek üzere Yeni Saraya gönderilirlerdi.

İçoğlan tâbirini târihteki kullanış şekliyle değil de, kendi düşünce ve tasavvurlarına göre değerlendirmek isteyenler, çok yanlış mânâlar vermektedirler. Osmanlı teşkilâtını iyi tedkik etmiş, araştırmış, ilmî olarak hâdiselere yaklaşmış olanlar, kullanılan terim ve deyimlerin hakîkatını açıklamaktadırlar. İçoğlan, değişik saray ve devlet hizmetlerinde kullanmak üzere mektebe alınan zekî, kâbiliyetli ve çalışkan çocuklara verilen genel addır.

Galatasaray Lisesi: Osmanlılarda ilk defâ batılı anlamda öğretim yapmak için lise seviyesinde kurulan okul (1868).

Sultan Abdülazîz Han döneminde Sadrâzam Âlî Paşa, Hâriciye Nâzırı Keçecizâde Fuâd Paşa ve Maârif Nâzırı Safvet Paşanın hazırladıkları projeye göre Abdülazîz Hanın fermânıyla kurulmuştur. Okulun genel olarak kuruluş amacı; batılı metodlara göre öğretim yapmak, batı kültürünü, özellikle Fransız kültürünü tanıtmak ve azınlıklara mahsus talebeyi aynı çatı altında toplamak diye özetlenebilir.

1 Eylül 1868'de açılan okul, içeriden ve dışarıdan değişik tepkiler almasına rağmen, 341 talebe ile öğretime başladı. Beş sınıflı lise kısmı ile öğretime başlayan okul, daha sonra ilk ve orta kısımlar da ilâve edilerek on iki yıla çıkarıldı. 1874 târihinde de üç yüksek okul kısmı ilâve edildi. Okul hem yatılı, hem de gündüzlüydü.

Okulda dersler, Türkçe ve Fransızca olarak veriliyordu. Kuruluşunda yapılan ders programlarına göre Arap ve Fars dileri ile İslâm târihi ve din dersleri de okutuluyordu. Hem Türkçe hem Fransızcadan imtihan veren talebeler, "Mektebi Sultânî" mezunu olarak diploma alırdı. Yalnız Türkçe veya Fransızca kısmını bitirenlere "ehliyetnâme" verilirdi.

Okulun ilk müdürü Fransız M. de Salve idi. Okulun müdürlüğünü yapanlar arasında ünlü masonlardan ihtilâlci Ali Süâvî ile İkinci Abdülhamîd Hana suikast yapan ermeni E. Jorris'i öven Tevfik Fikret de vardı. Bu düşüncedeki idâreciler, okulu Türk kültürüne karşı batı kültürünün kalesi olarak görmüşler ve bu doğrultuda çalışmalarını sürdürmüşlerdir.

Cumhûriyetin îlânından sonra, Galatasaray Sultânîsinin adı Galatasaray Lisesi olarak değiştirildi. Ehliyet alma usûlü kaldırıldı, Türkçe ve Fransızca tahsil derecesi birleştirilerek yalnız mezuniyet diploması konuldu. 1967'de kız öğrenci alınmaya başlanıldı. 1969'da ise ilk kısmı kaldırıldı.

Galatasaray Lisesi, ülkemizde uzun yıllar batı kültür ve yaşayışının öncülüğünü yaparak; bu kültürün yerleşmesine çalışmış ve bu kültüre vâkıf kendi öz kültürüne yabancı insanlar yetişmesine sebeb olmuştur.

GALATASARAY SPOR KULÜBÜ (GS);

Türk Spor kulüplerinden. İstanbul'da Mekteb-i Sultânî yâni, Galatasaray Lisesi öğrencilerinden Ali Sami (Yen), Abidin (Daver), Âsım Tevfik (Sonumut), Emin Bülend (Serdaroğlu), Refik Cevdet (Kalpakçıoğlu), Bekir (Bircan), Tahsin Nahit ve Rıza (Kara) efendiler tarafından Ekim 1905'te kuruldu. Kulübün kurucuları arasında Sırp ve Bulgar öğrenciler de yer aldı. Kulübe hangi adın konulacağı tartışma konusu oldu. O sıralarda spora ve sporcuya yabancı adlar takılması moda olduğundan "Glorya-Zafer" ve "Audace-Cür'et" isimleri üzerinde duruldu. Bir kısım öğrenciler "Kartal" adı verilmesini teklif ettiler. Ancak kesin karara varılamadı. İlk maça adsız olarak çıkan takımda Galatasaray Lisesi öğrencileri olması sebebiyle Galatasaraylılar denildi. Bundan sonra Galatasaray Spor Kulübü olarak anıldı. Kulübün ilk başkanlığına da Ali Sami Yen seçildi. Kulübün formasının renkleri kırmızı ve beyaz olarak tesbit edildi. Bu renkler kulübün yedinci maçından sonra sarı-siyaha çevrildi. Aralık 1908'de sarı-kırmızı olarak değiştirildi. Kulübün resmî olarak tescil edilmesi ise 14 Ağustos 1913'te oldu.

Futboldaki ilk başarısını 1908-1909 sezonunda İstanbul Lig Şampiyonluğunu kazanarak elde etti. Türkiye'de yabancı takımlarla oynayan ve yurt dışında maç yapan ilk Türk takımı oldu. Eylül 1911'de Macaristan'a gitti ve dönüşünde Romanya'da Bükreş karmasıyla oynayarak maçı 11-1 gibi açık bir üstünlükle aldı. Sonraki yıllarda Avrupa kupalarında Türkiye'yi temsil etti.

Beşiktaş ve Fenerbahçe kulüpleriyle birlikte İstanbul'un "üç büyükler" adıyla anılan takımlarından olan Galatasaray Spor Kulübü, diğer spor dallarıyla birlikte asıl ağırlık verdiği futbolda birçok defa şampiyon oldu. İstanbul Pazar ve Cuma Liglerinde 1908-09, 1909-10, 1911-12, 1915-16, 1921-22 sezonlarında şampiyon oldu. İstanbul Liginde 1924-25, 1925-26, 1926-27, 1928-29, 1930-31 ve 1948-49 sezonlarını birincilikle bitirdi. İstanbul Profesyonel Liginde ise 1954-55, 1955-56, 1957-58 sezonlarında şampiyon oldu. Millî Kümede 1939'da birinci oldu. Türkiye Birinci Liginde 1961-62, 1962-63, 1968-69, 1970-71, 1971-72, 1972-73, 1986-87, 1987-88, 1992-1993 sezonlarında olmak üzere dokuz defa şampiyon oldu. 1986-87 sezonunda attığı şampiyonluk turunun akabinde, gazetelere tam sayfa îlân vererek kendisine bağlı kitlenin "taraftar yoklaması"nı yapmış; bu îlân Türkiye'de ilk defa denenen bir husus olarak dikkatleri çekmiştir. Türkiye Federasyon kupasını, 1962-63, 1963-64, 1964-65, 1965-66, 1972-73, 1975-76, 1981-82, 1984-85, 1990-91, 1992-1993 sezonlarında olmak üzere on defa; Cumhurbaşkanlığı kupasını 1965-66, 1968-69, 1971-72, 1981-82, 1986-87, 1987-88, 1990-91 sezonlarında olmak üzere yedi defa; Başbakanlık kupasını ise 1974-75, 1978-79, 1985-86, 1989-90 sezonlarında olmak üzere dört defa aldı. Galatasaray futbol takımı yurt dışında da başarılı sonuçlar elde etti. Avrupa kupalarında sekiz defa ikinci tura, iki defa çeyrek finale, bir defa da yarı finale kadar yükseldi.

Futbol dışında jimnastik, atletizm, yüzme, kürek, sutopu, hentbol, voleybol, basketbol, eskrim, binicilik, kayak, dağcılık ve boks dallarında da faaliyet gösteren Galatasaray Spor Kulübünün yetiştirdiği sporculardan Ömer Besim Koşalay atletizmde 400 m ile 1500 m arasındaki mesâfelerde 29 defa Türkiye rekoru kırdı. Güreşte de Çoban Mehmet, Kenan Olcay ve Mehmet Oktay gibi isimlerle önemli başarılar elde etti. Galatasaray basketbol takımı Türkiye Basketbol Liginde 11 defa, 1966-67 sezonunda kurulan Deplasmanlı Basketbol Liginde üç defa birinci oldu. Su sporlarında da başarılı olan Galatasaray Spor Kulübünün tesisleri oldukça zengindir. Florya'da, Fenerbahçe'de ve Kuruçeşme'deki

Galatasaray Adasında modern tesisleri vardır.

GALBRAITH, J.Kenneth;

Amerikalı iktisat profesörü. Kanada'da 1908 yılında doğdu. Toronto Üniversitesini bitirdi. Ekonomi mastırını Kaliforniya, Berkeley ve Harvard Üniversitesinde yapan Galbraith'in iyi bir kariyeri vardır. Mastırı yaptığı esnâda ABD vatandaşı oldu. ABD'de 1960 Cumhurbaşkanlığı seçimleri kampanyasında John F.Kennedy'ye iktisat müşavirliği yaptı. Amerika ve Hindistan hükümetlerinin iktisat politikaları şekillendirilirken fikirlerine baş vuruldu. Amerika'nın Yeni Delhi büyükelçiliğinde bulundu. Amerika'nın iktisâdî ve sosyal gelişmesi hakkında dikkate şayan tahlilleri vardır.

Tahlillerinde tümden gelim metodunu kullandı. Ortodoks iktisat teorisinde kullanılmayan kavramları iktisâda getirip, liberal ekonomik sistem yerine devletin piyasaya müdâhale etmesi gerektiğini savundu. Yazdığı birçok eser geniş okuyucu kitlesi tarafından takip edildi.

Amerika'da tesislerin peşin yargılarla ve gerçek ihtiyaçlar dikkate alınmaksızın yapıldığını ileri sürdü. Tüketici ihtiyaçlarına değer verilmeden üretim yapıldığı, reklamın üretimde kötü amaçlar için kullanıldığı kanaatinde olduğunu, "Çiklete milyonları harcayan Amerikalılar, okullara malzeme verirken hasis davranmaktadırlar." şeklinde bir örnekle açıkladı. Bunun yanında özel sektörce üretilen mallarla kamu hizmetleri arasında sıkı bir alâkanın olduğunu birbirini tamamlayıcı nitelik taşıdığını kabul ediyordu. Bu iki kesim arasındaki dengesizliğin bütün toplumu etkilediğini, üretim problemi olmasa da âdil dağıtım probleminin devâm edeceğini îzaha çalıştı. Amerikan piyasasında rekâbetin gittikçe zayıfladığına ve büyük firmaların iş hayatına hâkim olduğuna temas edip ve firma sermayesinin çok sayıda hissedâra dağıtıldığını, bir halk kapitalizminin ortaya çıktığını savundu.

Bütün bu problemlerin devletin piyasaya müdâhale etmek sûretiyle çözüleceğini söyledi.

GALILEO;

modern fiziğin ve teleskopik astronominin kurucularından olan İtalyan bilim adamı. 1564'te İtalya'nın Piza şehrinde doğdu. Döneminin tanınmış müzikçilerinden Vincenzo Galilei'nin oğlu olan Galileo, ilk tahsîlini Floransa'da yaptı. 1581'de Piza Üniversitesinde tıp tahsîline başladı, ancak parasızlıktan okulu terk etti. 1583'ten îtibâren matematiğe ilgi duyan Galileo, bu konudaki çalışmaları sâyesinde 1589'da Piza'da profesörlük elde etti.

Sarkacın, yüzen cisimlerin ve hareketin Aristo fiziğinden farklı bir düşünceyle matematiksel olarak ele alınması gerektiğine inanan Galileo, Piza Kulesinden ağırlık düşürerek Aristo'nun yanlışlığını açıkça gösterdi. Bu davranışı yaşlı profesörlerle anlaşmazlığa düşmesine sebeb oldu. 1592'de Piza'yı terk ederek, Padua Üniversitesi matematik kürsüsüne geldi.

1597'de pratikte çok faydası olan pusulayı ticârî olarak piyasaya arz etti. 1600 senesinden hemen sonra ilkel bir termometre, insan kalp atışının ölçümünde kullanılmak üzere bir sarkaç ve 1604'te serbest düşüşün matematik kânunlarını keşfetti. Ancak düzgün ivmeli hareket kavramı hatâlıydı. 1609'da Hollanda'da teleskopun bulunduğunu işitti. Kendisi daha ileri bir âlet yaparak bunu astronomik gözlemlerde kullandı. 1610'da aydaki dağlar, yıldız kümeleri ve samanyolu üzerine ilk tesbitlerini yayınladı. Bu arada Jupiterin dört uydusunun varlığını bildirdi. Bu kitabı çok alâka uyandırdı ve Floransa'da saray matematikçisi olmasını sağladı. Hemen sonra Venüs gezegeninin devreleri ve Satürnün şekli hakkında bilgi verirken, astronomideki Ptolemy (Batlemyus) sistemini münâkaşa etti.

1611'de Roma'ya gitti ve oradaki Bilim Akademisine üye seçildi. Floransa'ya dönüşünde hidrostatik üzerine pekçok profesörün îtirâzına sebeb olan kitâbı ile 1613'te güneş lekeleri üzerine yazdığı eserini yayınladı. Bu eserinde Kopernik sistemini açık bir şekilde müdâfaa etti. Müslüman âlimlerin kitaplarında yer alan dünyânın döndüğü meselesini yeni bir iddiaymış gibi ortaya attı. Bundan dolayı papazların ağır hücûmuna uğradı. 1615'te bizzat Roma'ya giderek iddiâsını müdâfaa eti.

Ancak 1616'da Papa Beşinci Paul tarafından kitaplarını tedkik için bir komisyon kuruldu. Bu komisyon Galileo'nun kitaplarını yasaklamadı, sâdece dünyânın döndüğü iddiâsından vaz geçmesini istedi.

Galileo, bir müddet bilimin pratik yönüne döndü, mikroskopu geliştirdi. Ancak 1618'de üç kuyruklu yıldızın görülmesiyle papaz bilim adamlarıyla münâkaşaya girdi. Arkadaşının Sekizinci Urban olarak Papa seçilmesinden cesâret alarak yazdığı **İki Kâinât Sistemi Üzerine Konuşmalar** adlı eserini 1632'de yayınladı. Ancak kitabın daha önce yapılan uyarılarla çeliştiği söylenilerek Roma'da mahkemeye çağrıldı. 1633'te bu kitabı yasaklandı ve kendisi müebbed hapse mahkûm oldu. Yetmiş yaşında hapsedilen Galileo'nun gözleri kör oldu ve 1642 yılında hapiste öldü.

GALON;

Alm. *Gallone,* **Fr.** *Gallon,* **İng.** *Gallon.* Bir sıvı hacim ölçü birimi. Amerikan Galonu 231 inç küp, İngiliz

Galonu 277,46 inç küpe eşit bir hacim tutar. Bir Amerikan Galonu su +4°C'de 8,345 pound (1 pound=453,60 gr) veya 3,785 kg ağırlık çeker. Metrik birimler cinsinden bir galon değeri, bir Amerikan Galonu: 3,78543 lt; bir İngiliz Galonu: 4,54345 lt şeklinde verilebilir.

GALVANİ, Luigi;

İtalyan fizyolojisti. Bolonya şehrinde 1737'de doğmuş ve Bolonya Üniversitesinde tıp tahsil ettikten sonra yine orada anatomi profesörlüğü yapmıştır. Hayvan kasları üzerinde havadaki elektriğin etkisini araştırırken, kaslara demir ve bakır gibi iki ayrı metalin dokundurulması hâlinde de kasılma meydana geldiğini gördü. Bu olaya kaslardaki elektriğin sebeb olduğu sonucuna vardı.

Bu sonucun yanlış olduğunu İtalyan fizikçisi Alessandro Volta gösterdi. Günümüzde de bilindiği gibi, elektriği geçiren bir ortamda bulunan iki farklı metal arasında bir elektrik potansiyeli doğmaktadır. Bu hatâsına rağmen Galvani, sinir sisteminin elektriksel tabiatını ortaya çıkararak, elektrofizyoloji bilim dalının doğmasına sebeb olmuştur. Adına izâfeten elektrik akımı ölçülmesinde kullanılan duyarlı âletlere "galvanometre" denilmektedir.

1798 yılında öldü.

GALVANİZLEMEK;

Alm. *Galvanisieren (n),* **Fr.** *Galvaniser, zinguer,* **İng.** *to galvanise.* Demir ve çeliği paslanmaya karşı korumak için, yüzeyini çeşitli metodlarla çinko tabakasıyla kaplama işlemi. Çok eski bir geçmişi olan galvanizleme işlemi hâlâ kullanılmaktadır. Başlıca galvanizleme metodları:

1. Sıcak daldırma işlemi,

2. Elektrolizle çinko kaplama,

3. Çinko tozu içinde ısıtarak kaplama,

4. Ergimiş çinko püskürtme.

Bunlardan en çok kullanılanı sıcak daldırma yoluyla kaplamadır.

Sıcak daldırma metodu: Diğer metalleri çinkoyla kaplama fikrinin, çinkonun 18. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'da tanınmasından sonra ortaya çıktığı zannedilmektedir. Diğer kimyâsal reaksiyonlardakinden farklı özel bir galvanik etki bulunmamasına rağmen, bu işleme niçin galvanizleme dendiği bilinmemektedir.

Küçük parçaların bu metodla galvanizlenmesinde yapılacak işlem basittir. Sürekli ısıtılan bir potada ergimiş çinko bulunur. Galvanizlenecek parça önce hidroklorik asit içinde iyice yıkanır ve kurulanır. Sonra dikkatle, ergimiş çinkoya daldırılır. Daha sonra amonyak serpilir ve suyla yıkanır. İyi bir galvanizleme, parçanın yüzeyinde ideal büyüklükteki pulların meydana gelmesiyle kendini belli eder. Pullanmaya tesir eden faktörler arasında kullanılan malzemenin ve çinkonun özellikleri, temizleme malzeme ve metodları, çinko banyosunun sıcaklığı, malzemenin banyoda bekleme süresi, malzemenin yüzeyinin durumu sayılabilir.

Elektroliz metodu: Soğuk veya elektro-galvanizleme işlemi sıcak galvanizlemeye göre bâzı üstünlüklere sâhiptir. Bunlar şöylece sıralanabilir:

1) Kullanılan çinkodan tasarruf, 2) Kaplanan çinko kalınlığını kontrol edebilme, 3) Saf çinko kaplama kapasitesi, 4) Sıcak işleme tâbi tutuldukları takdirde etkilenebilecek çelik yaylar gibi malzemelerin galvanizlemesinde uygunluk, 5) Sıcak işlemde olabilecek kaplama yüzeyi hatalarından kurtulma.

Bunun yanında bir takım dezavantajları da mevcuttur. Bunlar:

1) Sıcak işleme nazaran, çok daha uzun zaman gerektirir. 2) Kalın ve süngerimsi olmayan kaplamalar çok zor elde edilir. 3) Kaplama sıcak işlemdeki gibi parlak değildir. 4) Daha çok dikkat ister ve sıcak işleme göre birçok güçlükler çıkarır. 5) Su geçirmez olması gereken malzemeler için elektroliz işlemi, sıcak işlemdeki gibi "lehimleme" özelliğini göstermez.

Elektroliz metodunda elektrolit olarak daha çok çinko sülfat kullanılır.

Çinko tozu içinde ısıtarak kaplama daha çok ince bir koruyucu tabakanın gerektiği yerlerde uygun bir metoddur. Daha çok küçük parçalara uygulanır.

Püskürtme metodunda önceden temizlenmiş ve ısıtılmış çelik yüzeyine ergimiş çinko serpilir. Pratikte özel bir püskürtme tabancası kullanılır.

GALVANOMETRE;

Alm. *Galvanometer (n), Strommesser (m),* **Fr.** *Galvanomètre (m),* **İng.** *Galvanometer.* Elektrik akımını, magnetik tesirinden faydalanarak ölçmeye yarayan bir âlet. Küçük akımların bile mevcudiyetinin ve yönünün belirlenmesinde kullanılır. Genellikle ölçülecek akımın magnetik alanıyla, sâbit bir mıknatısın alanı arasında meydana gelen mekanik reaksiyon bir ibrenin hareketini sağlar.

Genel anlamda galvanometreler iki gruba bölünebilir. İlk gruba, sâbit bobin ve döner mıknatıslı düzenler; ikinci gruba da sâbit mıknatıs ve döner bobinli düzenler girer. İlk gruptaki galvanometrelerden en yaygını Kelvin'in astatik galvanometresidir. İkinci tipteki galvanometrelerden en bilineni d'Arsonval galvanometresidir.

Fransız fizikçisi d'Arsonval'ın galvanometresi şu şekilde çalışır:

Kuvvetli ve devamlı bir manyetik alan içinde, ekseni çevresinde dönebilen dikdörtgen şeklinde bir bobin vardır. Bu bobinin eksenine bir de ayna yerleştirilmiştir. Bobinden geçen akımın şiddetine göre, bobin ve bobinle birlikte ayna da döner. Aynanın sapması mercekle büyütülür, gözle görülecek hâle getirilir. Böylece bu bobinden geçen akım çok küçük de olsa ölçülebilir.

GALVANOPLASTİ;

Alm. *Metallüberziehung (f),* **Fr.** *Galvanoplastie (f),* **İng.** *Galvanoplasty.* Bir elektrolit içine bir mâden batırıp, elektrotlardan akım geçirerek, batırılan mâdeni, elektrolit içinde bulunan madde ile kaplama işlemi.

Bunun için elektrolit adı verilen iletken bir eriyik ve elektrot adı verilen iki tâne mâden kullanılır. Eriyik olarak kaplanmak istenilen metalin tuzunun eriyiği kullanılır. Elektrotlar eriyik içine batırılır. Elektrotlardan bir doğru akım geçirilir. Elektrik akımı eriyik içinde bâzı kimyasal olaylara yol açar. Bunun sonucunda eriyik iyonlarına ayrışır. (+) iyonlar, yâni kaplanmak istenen mâden, meselâ gümüş nitrat eriyiğinin gümüşü, katottaki cisim üzerine (meselâ katota konulan bir kaşık üzerine) kaplanır. Bu olay, anot olarak kullanılan gümüş bitinceye kadar devâm eder. Çünkü anot eriyerek elektrolite karışır.

GALYUM;

Alm. *Gallium (n),* **Fr.** *Gallium (m),* **İng.** *Gallium.* Sembolü Ga olan mavimsi, kırılgan ve alüminyuma benzeyen bir metal.

Özellikleri: Atom numarası 31, atom ağırlığı 69,7 olan 3A grubu elementidir. Erime noktası 29,8°C olduğundan, sıvı metal olarak bilinir. Kaynama noktası 2070°C'dir. Bileşikleri +2 ve +3 değerlikli olup, (+3) değerliği kararlı olanıdır. Özgül ağırlığı 5,91 gr/cm^3tür.

Kütle numarası 69 ve 71 olan iki izotopu vardır.

Bulunuşu: Tabiatta bulunan elementlerin çokluk sırasında 32. sırayı alır. Önemli miktarda Galyum ihtivâ eden bir mineral bilinmemektedir. Tabiatta çok dağılmış olarak ve alüminyum bileşiklerinin yanında bulunur. Değişik konsantrasyonda çinko blendlerinin (ZnS) çoğunda, çinko sülfürle izomorf olan galyum fosfür (GaP) ve Galyum arsenür (GaAs) hâlinde bulunur.

Elde edilmesi: Çinko ve alüminyum endüstrisinde yan ürün olarak elde edilir. Bâzı kömür külleri ve baca tozları (% 1,5) galyum ihtivâ eder ve bunlardan da elde edilir. Germonit mineralinden ise laboratuvar ölçüsünde elde edilir.

Galyum elektroliz metodu ile saflaştırılır. Çok bilinen ve kullanılan bileşikleri; Galyum sülfür (Ga_2S_3), galyum sülfat ($Ga_2(SO_4)_3$) ve galyum oksiddir (Ga_2O_3)

Kullanılışı: Galyum 30°C'nin üstünde sıvı olduğu için, yüksek sıcaklıkları ölçmeye yarayan termometre yapımında kullanılır. Bâzı spektrografik analizlerin hassaslığını arttırmada, manyetik madde ve ısı iletken ortamı olarak süper iletken bileşeni olarak, yüksek sıcaklığa dayanıklı yağlayıcı olarak ve alçak sıcaklıkta sertleşen madde olarak kullanılır. Galyum arsenitten yarı iletken yapılmasında da faydalanılır.

GAMA, Vasco da;

Portekizli denizci ve kâşif. Hindistan'a deniz yolu ile giden ilk Avrupalı. Gama 1450'te, Portekiz'in küçük bir kasabası olan Sines'te doğdu. Köklü bir âilenin çocuğuydu. Daha küçük yaştayken denizciliğe merak sarmış ve kendisini ona göre yetiştirmiştir. 1487 senesinde Portekiz Kralı Manuel tarafından Hindistan'a deniz yoluyla ulaşmakla görevlendirildi. Gama ancak 1497 yılında Lizbon şehrinden 4 gemi ve 160 denizci ile Hindistan'a doğru yola çıkabildi.

Daha önceki denizciler gibi kıyıdan gitmek yerine okyanusa açılarak güneye ilerledi ve daha sonra 22 Kasım 1497'de Ümit Burnundan geçti. Seyâhati esnâsında Müslüman klavuzlar yol gösteriyordu.

Meşhur Müslüman coğrafyacı İbn-i Mâcid baş klavuz idi. Ümit Burnunda fırtına yüzünden gemiler beklerken denizciler isyân ettiler ise de Gama, bu isyânı kolayca bastırdı ve yoluna devâm etti. 20 Mayıs 1498'de Batı Hindistan'da Malabar sâhilindeki Colicut şehrine ulaştı. Gama'nın Hindistan'a deniz yoluyla ulaşması Hindli tüccarlar tarafından hiç hoş karşılanmadı. Çünkü onların kendilerine rakib olarak ilerde ortaya çıkacaklarını biliyorlardı. Bu bakımdan tüccarların tehdidiyle karşılaştı. Gama, Ağustos 1498'de baharat yüküyle geldiği yoldan geri döndü ve Eylül 1499'da Lizbon'a ulaştı. Yolculuk ve diğer sebeplerden dolayı hırpalanmış ve bitkin bir hâldeydi. Portekizliler Gama'yı büyük bir törenle karşıladılar ve kral ona asâlet ünvânı verdi.

1502 senesinde ikinci defâ Hindistan'a gitmek için 15 gemi ile yola çıkan Gama, bu seferinde amiral rütbesindeydi. Uzun bir yolculuktan sonra Hindistan'ın Kalküta limanına vardı. Kalküta şehir halkının direnmesi üzerine şehri vahşi bir şekilde bombaladı. Daha sonra Kochin ve Kannanore şehirlerinde ticâret karargâhları kurdu ve 1503 senesinde Lizbon'a zengin bir yükle döndü. İlk seferinde olduğu gibi gene törenle karşılandı. Kendisine yeni ünvânlar verildi.

Gama, 1524 senesinde üçüncü seyâhati için yola çıktı fakat geri dönmeye fırsat bulamadan Hindistan'ın Koçhin şehrinde öldü.

GAMBİA

DEVLETİN ADI ..... Gambia Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Banjul

NÜFÛSU 921.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 10.689 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İngilizce

DÎNİ ..... % 85 İslâmiyet, % 8 Hıristiyan

PARA BİRİMİ..... Dalasi

Afrika kıtasının en küçük devleti. Kuzey, güney ve doğudan Senegal, batıdan ise Atlas Okyanusu ile çevrilidir. Batı-doğu doğrultusunda dar ve uzun bir yapıya sâhiptir.

Târihi

Afrika'nın bu en küçük ülkesi olan Gambia, sömürgeci Avrupalıların istilâsından önce, Sudan ve Mali krallıklarına âit bir bölgeydi. Bu sebepdendir ki, ülkeye gelip yerleşmiş olan halkın ekseriyetini Mali'de krallık kuran Mandingolar teşkil etmektedir.

On beşinci asırdan başlayarak sömürgeci Avrupalılardan Portekizliler, Hollandalılar, İngilizler ve Fransızlar dalgalar halinde gelerek ülkeyi sömürme yollarını aradılar. Özellikle altın bulmak için gelen sömürgeciler ümit ettiklerini bulamayınca tabiî zenginlikler yerine esir ticâreti yapmaya başladılar. Küçük bir ülkede birçok devlet arasında menfaat çatışmaları başladı. Bu çatışmalar, 1738'de yapılan Versailles Antlaşması ile, ülkenin İngilizlere bırakılması netîcesi son buldu. 1888 senesinde tam mânâsıyla bir İngiliz sömürgesi olan Gambia, 1965'te bağımsızlığını kazandıktan sonra, önce meşrutî krallık rejimi ile yönetilmeye başlandı. 1970 senesinde ise ülkede idârî rejim olarak Cumhûriyet kabul edildi.

Fizikî Yapı

Ülke, Gambia Irmağının yatağı boyunca iki tarafta azamî genişliği 50 km'ye varan bir şerit halinde uzanır. Batıdan doğuya doğru yükselme arzeden, fakat ortalama yüksekliği fazla olmayan bir yapıya sâhiptir. Ülkenin batı-doğu doğrultusunda uzunluğu, yaklaşık 464 kilometredir. Ülke toprakları Gambia ırmağının taşması sebebiyle sel tehlikesine dâimâ mâruzdur. Bunun yanında ülkenin en önemli ırmağı olan Gambia'nın kenarlarında, bütün yatak boyunca bataklıklar, en sık görülen manzaralardır. Bu bataklıklar arasında yer alan verimli, fakat sel baskınlarına mâruz olan ovalara "banto faros" adı verilir. Nehirden kuzey ve güney istikâmetlerinde banto faros adı verilen ovalardan sonra kumlu topraklara sâhip alçak platolar yer alır.

İklim ve Bitki Örtüsü

Sıcak ve nemli bir iklime sâhiptir. Yaz ayları ülkenin yağışlı geçen mevsimidir. Kasımdan mayıs ayına kadar olan kış mevsimleri umûmiyetle yağışsız ve serin geçmektedir. Bu mevsimde sahradan ince toz tabakalarını ülkeye taşıyan rüzgârlar da etkilidir. Yağış ortalaması senelik 1000 mm'yi bulurken, sıcaklık ortalaması ise 16-43°C arasındadır.

Tabiî Kaynakları

Tabiî kaynaklar bakımından çok fakir bir ülke olan Gambia'da, özellikle kıyı bölgesindeki palmiye ağaçları, plajlarının süsü olarak nitelendirilir. Önemli bir derecede kıymete sâhib olmayan ormanlık bölgelerin yanında, mâdenler bakımından da tam bir yoksulluk söz konusudur. Yabânî hayvanlar bakımından pek fazla çeşide sâhib olmamakla berâber, nehir civarında krokodil ve su aygırları, iç kısımlarda ise oldukça bol miktarda maymun yaşamaktadır. Afrika kıtasına âit olan diğer hayvan çeşitlerine hemen hemen hiç rastlanmaz.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Yaklaşık 921.000 olan nüfûsun büyük bir kısmını Mandingo ve Volaf zenci kabîleleri meydana getirir. Halk umûmiyetle zirâat ve hayvancılıkla uğraşırlar. Ülkede ticâret ile uğraşanlar umûmiyetle İngiliz, Suriyeli ve Lübnanlı azınlıklardır.

Nüfûsun % 10'u şehirlerde yaşamaktadır. Başşehir olan Banjul ise, ülkenin en önemli şehridir. Bu şehir Gambia Irmağının bir haliç hâlinde Atlas Okyanusuna döküldüğü yerde kurulmuş olup, büyük transatlantiklerin dahi yanaşmasına müsait bir liman şehridir. Müslümanlar nüfûsun % 85 gibi bir ekseriyetini teşkil ederler. Bundan sonra çoğunluk sırasına göre Katolik, Protestan ve çok az miktarda Putperest vardır. İlköğretim parasız olmasına rağmen, okur-yazar oranı toplam nüfûsa göre % 15 gibi çok düşük bir seviyededir. Gambia Nehri ulaşıma müsâit ve ülke için yeterli olduğundan demiryoluna ihtiyaç duyulmamıştır. Karayollarının ise gelişmiş olduğu söylenemez. Bunun yanısıra mevcut karayollarının hemen hemen hepsi iklim şartlarından ve tabiat hâdiselerinden etkilenmektedir.

Ekonomi

Ekonomisi zirâate dayanır. Ekilebilen arâzilerin % 90'dan fazlasında yerfıstığı ekimi yapılır. Bundan başka pirinç, darı ve mısır da ekilen ürünler arasındadır. Hayvancılıkta, besi hayvanlarının yanısıra, kümes hayvanları da beslenmektedir. Balıkçılık hemen hemen her üründe olduğu gibi, ancak yurt içinde tüketimi yapılan bir ekonomi dalıdır. Mâdenlere sâhib olmadığı için işletmeciliğinden de söz etmek mümkün değildir. Zirâat, hayvancılık ve balıkçılığı modernize etme çalışmaları mevcuttur. Sanâyisi yoktur. Küçük îmâlathâneler, besin ve zirâat ürünleri üzerine olup, bunları fabrikalar hâline getirme çalışmaları, son senelerde önem arz etmektedir. Ticâretini umûmiyetle İngiltere, İtalya, Japonya ve Portekiz ile yapmaktadır. Yerfıstığı, deri, balmumu ve kurutulmuş balık ihraç edip; yiyecek, dokuma ve makina ithal eder. Kumlu, palmiye ağaçlarıyla süslü plajları, son senelerde Gambia'yı önemli bir turizm merkezi hâline getirmiş ve ülke ekonomisinde turizm gelirinin önemli bir yer tutmasına sebeb olmuştur.

GANA

DEVLETİN ADI ..... Gana Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Akra

NÜFÛSU 15.500.000

YÜZÖLÇÜMÜ 238.533 km2

RESMÎ DİLİ ..... İngilizce

DÎNİ .....% 63 Hıristiyan, % 16 İslâmiyet,

.....% 20 Animist (Putperest totem dini)

PARA BİRİMİ..... Yeni Cedi

Batı Afrika'da Atlas Okyanusu kıyısında, aşağı yukarı dikdörtgen şeklinde bir memleket. Gana'nın; güneyinde Gine Körfezi, kuzeyinde Yukarı Volta, doğusunda Togo, batısında Fildişi Sâhili ve Yukarı Volta yer alır. Eski İngiliz sömürgeleri, Altın Sâhili ve Togoland'ın yerlerinde kurulmuş bir Cumhûriyettir. Altın Sâhili ve Togoland, 6 Mart 1957 tarihinde birleşerek, bağımsız Gana Devletini meydana getirdiler. Yâni devlet ismini, eski bir Batı Afrika krallığından almıştır.

Târihi

1600 senesine kadar Batı Afrika'daki politik ve ekonomik kuvvet, Sahranın güneyinde ve Batı Sudan'daki büyük devletlerin elindeydi. Bu devletler dâimî olarak genişleme temayülü içindeydiler.

Gana'nın içinde bulunduğu topraklar, bu devletlerden oldukça uzakta olmasına rağmen, onların dolaylı tesirinden kurtulamadı. On üçüncü asırdan îtibâren Sudanlı tüccarlar, yeni pazarlar elde etmek için, güneye doğru yayılmaya başladılar. Bunun sonucunda Gana'nın bulunduğu topraklar ile Sudan arasında iki büyük ticâret yolu meydana getirildi. Gana'nın bulunduğu topraklardaki ilk devletler, 13.

asırda kurulan, zamânımızdaki ülkenin ormanlarının kuzeyinde bulunan Bono, Gonja, Banda kabilelerinin kurduklarıdır.

Ülkenin kuzey bölümünde, kuzey batılı işgalcilerin kurduğu devlette Dagomba ve Mamprusi kabileleri yer alıyordu. Bu zamanda Nijerya'dan gelen gruplar da ülkenin güney doğusunda yerleşmişlerdi.

On beşinci asırda, altına susamış Portekizli işgalcilerin, Batı Afrika ile Avrupa arasında deniz yolu bağlantısı kurmaları sonucu, bölgede hayat şartları değişmeye ve huzursuzluk artmaya başladı. Altın Sâhiline 1471 senesinde giren Portekizliler, bölgedeki altının bolluğunun farkına varmışlar ve bunu tekellerine almak için kıyıda birçok büyük taş kaleler inşâ etmişlerdir. On altıncı asırda Portekiz tekeli, Fransız, İngiliz ve Hollandalı sömürgeciler tarafından bozuldu. Daha sonra bütün kaleler Hollandalıların eline geçti. Fakat onlar da İngiliz ve Danimarkalılarla karşı karşıya kaldılar. On sekizinci asırda kıyıda bu üç devletin sâhib olduğu 40 kale kurulmuştu.

On yedinci asırda, Amerika kıtasındaki geniş talep sonucu, Avrupalılar vahşetlerini, buradaki savunmasız yerlileri esir yapıp satarak, teşhir ettiler. Esir ticâretine rağmen bölge batılıların ana altın kaynağı olma özelliğini korudu.

On dokuzuncu yüzyılın başlarında Altın Sâhilinde ticâret yapan bütün Avrupa ülkeleri, esir ticâretini yasaklamışdı. Esir tüccarlığının kısmen kalkması ve yerli kabilelerin mücâdelelerinin sonucunda, önce Danimarkalılar (1850), sonra da Hollandalılar (1872) târihlerinde bölgeden çekildiler ve İngilizleri Altın Sâhilinde yalnız bıraktılar. 1874 târihinde İngilizler bölgedeki Ashanti kabilelerinin de topraklarını işgâl ederek Altın Sâhilini bir İngiliz Kolonisi îlân ettiler.

İngilizlerin uyguladıkları zayıf politika sonucu Ashanti kuvvet olarak tekrar ortaya çıktı. Altın mâdenleri için daha çok emniyet ihtiyacı ve bölgede Fransız ve Alman faaliyetleri, İngilizleri daha faal bir politika tâkip ettirmeye zorladı. 1886'da İngilizler, Ashanti kabilesini tekrar işgâl ettiler. 1901 târihinde sömürge oldu.

Yirminci asırda Altın Sâhilinin ekonomisi, orman çiftçilerinin kakao yetiştirmedeki başarıları sonucu, hızla gelişmeye başladı. Bunun sonucunda yeni demiryolları, yeni okullar ve hastahâneler ve Tokoradi limanı inşâ edildi.

1925 târihine kadar memleket, İngiliz vâlisinin yönetimi altındaydı. 1925 târihinden sonra yasama meclisine yerli üyeler de seçilmeye başlandı. 1946 târihinde ise meclis âzâlarının çoğunluğu Afrikalıydı.

1950'lerin sonuna doğru ise Altın Sâhilinde, halkın kendi kendisini yönetmesi için kampanya açıldı, gösteriler yapıldı, isyanlar çıktı. Bunların sonucunda 10 Ocak 1951 senesinde yeni bir anayasa îlân edildi ve halk dış işleri, savunma, adâlet ve mâlî konular dışında söz sâhibi oldu.

1951 senesinde yapılan seçimler sonucunda ABD'de eğitim görmüş genç bir sosyalist olan Kuvame Nkrumah başkanlığındaki Halk Kongresinin partisi iktidara geldi. 1957 târihinde Altın Sâhili devleti, şimdiki Gana Devletini meydana getirerek, Birleşmiş Milletler Teşkilâtının ve İngiliz Milletler Cemiyetinin üyesi oldu. Aynı sene İngiliz Togoland'ı halkının isteği ile Gana ile birleşti.

1960 senesinde, Gana bir Cumhûriyet ve Nkrumah da hayat boyu devlet başkanı oldu. Halk Kongresi Partisi memleketin tek partisi hâline geldi. Devlet Başkanı Nkrumah, Pan-Afrikanizm ve bağlantısız fikirleri benimseyen bir lider olarak meşhur oldu. Bunun yanında Afrika sosyalizmi gibi fikirleri sonucu Amerika dahil birçok ülkeyle arası açıldı. Kendisine birçok başarısız suikast teşebbüsleri yapıldı. Sonra soldan ve sağdan tevkifler olunca idâre daha sertleşti. 1966 senesinin Şubat ayında Nkrumah, Çin ziyâretindeyken, ordu ve polis işbirliğinde askerî darbe yapıldı. Milî Kurtuluş Konseyi kuruldu. Konsey yeni bir anayasa hazırladı. Buna göre, devlet başkanının yürütme selâhiyeti olmayacak, yeni meclis 140 üyeli olacaktı. Yeni kurulan partilerden bir seçim sonucu, Kofi Busia'nın başkanlığındaki İlerici Parti iktidâra geldi. Nkrumah'ın en büyük düşmanı olan Busia, başbakan oldu. 1971'de kakao fiyatlarının milletlerarası piyasada tekrar düşmesi iktisâdî kriz doğurdu. 1972 senesinin Ocak ayında Albay Ignatius Acheampong'un önderliğinde yeni bir askerî darbe yapıldı. Parlamento ve partiler feshedildi. Rüşvetin yaygınlaşması ve halktaki hoşnutsuzluklar neticesi 1978'de o da istifâ etti.

4 Haziran 1979'da tekrar hükümet darbesi oldu. Yönetimi ele geçiren genç bir hava subayı J.Rawlings, eski darbeci Ignatius'u kurşuna dizdirdi. 24 Eylül 1979'da parlamenter demokrasiye dönüldü. Yapılan seçimleri Nkrumah'ın Halk Partisi kazandı. İktisâdî durum yine kötüye gitti. Enflasyon % 100'ün üzerine tırmandı. J.Rawlings tekrar ihtilâl yaparak, bütün yetkileri elinde topladı ve Geçici Millî Savunma Konseyi kurdu. Birisi 7 Mart 1984'te olmak üzere, bundan sonra J.Rawlings'e karşı iki başarısız darbe teşebbüsünde bulunuldu. Bugün hâlâ yönetim Geçici Millî Savunma Konseyi başkanı J.Rawlings'in elindedir.

Fizikî Yapı

Gana'nın, Gine Körfezinde, doğu-batı istikâmetinde, 530 km uzunluğunda olan bir kıyısı vardır. Ülke kabaca bir dikdörtgen şeklindedir. Ülkede başlıca iki plato vardır. Bunlardan birisi Togo-Akwapim Tepeleri, kuzeydoğu-güneybatı istikâmetinde uzanır. Azamî yükseklik 900 metredir. İkincisi ise Ashanti- Kwhau Tepeleri olup, kuzeybatı-güneydoğu istikâmetindedir. Azamî yükseklik 600 metredir.

Gana'nın en büyük nehri Volta'dır. Volta ve kolları (Beyaz Volta, Kara Volta, Oti ve Daka), Açanti ve Kwahu platolarının güney ve batısında kalan topraklar dışında Gana'nın bütün topraklarını sularlar. Togo Akwapim Tepeleri ve deniz arasında Akra Ovaları yer alır. Gana dünyânın en büyük sun'î gölüne sâhiptir. Volta Nehri üzerinde 1965 senesinde yapılan baraj gölü, yaklaşık 10.000 km2lik bir sâhayı kaplamakta olup, uzunluğu 400 km civârındadır. Başka önemli bir göle sâhip değildir.

İklim ve Bitki Örtüsü

Gana iki büyük rüzgârın etkisindedir. Atlas Okyanusundan esen serin ve nemli muson rüzgârları ile ülkenin kuzeyinde bulunan büyük Sahra'dan esen kuru, sıcak ve toz taşıyan harmattan rüzgârları, bu ülke iklimine tesir eden rüzgârlardır. Bu rüzgârlar, Gine üzerinde karşılaşırlar. Bir hava akımının diğerine üstünlük sağladığı zamanlara göre mevsimleri kurak veya yağışlı geçer. Sıcaklık ortalamalarında kıyı kesimlerle iç kesimler arasında bariz farklılık göze çarpmaz. Kıyı kesimlerinde 26°C olan senelik sıcaklık ortalaması, iç kesimlerde 29°C civârında olur. Sıcaklığın en yüksek olduğu mevsim şubat ve nisan ayları arasıdır. Senelik yağış ortalaması bölgelere göre 1000 milimetre ile 2000 milimetre arasında değişmektedir.

Güneybatı bölgelerinde iki metreye yaklaşan yağış ortalaması, Kumasi'de 1500 mm, Navrongo'da ise 1000 mm civârındadır. Ülkenin güneybatısı yağış ortalamasının en yüksek olduğu bölge olmasına rağmen, güneydoğu kesimi yarı kurak bir iklime sahiptir. Yağış miktarı 0,8 metredir.

Tabiî Kaynakları

Gana'nın dar kıyı şeridinde, bodur çalılıklar, çayırlıklar ve yer yer görülen bataklık bitkileri, özellikle sedir ağaçları hakim bitki örtüsüdür. Dar kıyı şeridinden sonra gelen Kwahu yaylası iri gövdeli ve kerestesi makbul ağaçlarla (Baobab Afrika maunu, sapel gibi ağaçlar) dolu tropikal ormanlarla, ülkenin en kuzey kısımları ise kurak savan alanları ile kaplıdır.

Mâdenler bakımından oldukça zengindir. Avrupalıların buraları sömürge yapmak için cezbeden mâdenler, bu özelliklerini hâlen muhâfaza etmektedir. Altın, elmas, boksit, manganez, demir, nikel, grafit, ilmenit ve granit önemli mâdenlerdir. Senede 27 ton altın üretimi ile dünyâda 5. sırada yer alır, 250.000 ton manganez üretimi ile de dünyâda dördüncüdür. Ülkede bulunan yabânî hayvanlar, bütün Afrika ülkelerinde olduğu gibidir. Eskiden bol olan hayvan türleri, günümüzde balta girmemiş ormanlar ve tabiîliğini muhâfaza eden bölgelerin azalması sebebiyle eskiye nisbetle azalmıştır. Pekçok kuş türlerinin yanısıra, sürüngenler, çeşitli türlerde bol miktarda maymunlar, antiloplar, leoparlar, yaban sığırları ve Afrika filleri, geniş tropik ormanların verdiği zenginliği âdetâ süslemektedir. Uyku hastalığına sebeb olan çeçe sineklerinin çokluğu, büyükbaş hayvanların azalmasına sebeb olmaktadır. Koyun, keçi ve tavuk oldukça fazladır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

15.500.000 civârında nüfûsa sâhib olan Gana'da, bu nüfûsu başlıca yedi etnik grup meydana getirmektedir. Bunlar Asanti, Bronlar, Fantiler, Galar, Eweler, Dagomlar ve Marpursilerdir. Bu grupların herbiri kendi dilini konuşur. Resmî dil İngilizcedir. Çoğunluk bu dili kullanır. Son yıllardaki şehirleşme, grupların karışmalarını sağlamıştır. Kabîlelerin nüfus dağılımı: Asanti ve Fanti kabile mensupları % 44, Ewe, Ganya, Dogambo, Mamprusi ve Fulbe kabile mensupları % 56'dır. Kişi başına düşen millî gelir 400 dolar civârındadır.

Dinlerine göre nüfus dağılımı: Hıristiyanlar % 63, Müslüman % 16, ilkel dinlere bağlı olanlar % 21'i teşkil etmektedir.

Başlıca şehirleri:

Akra (Accra)**:** Ülkenin başşehri olan Akra'nın nüfûsu bir milyondur. Afrika'nın en modern şehirlerindendir. Akra, Gana'nın ticâret, sanâyi ve kültür merkezidir. **Kumasi:** Ülkenin ikinci büyük şehridir. Orman içindeki bu şehrin nüfûsu 949.113'tür. **Sekondi-Takoradi:** Ülkenin üçüncü büyük şehridir. Nüfûsu 103.653'tür. Sekondi ve Takoradi şehirlerinin birleşmesiyle meydana gelmiş, Pra Nehrinin ağzında kurulmuştur.

Eğitim

İlk ve orta dereceli okullarda eğitim mecburi ve parasızdır. Üç üniversitesi ve birçok yüksek okulu

vardır. Okur-yazar oranı % 53,2'dir.

Kültür: On dokuzuncu asırdan beri İngilizlerin idâresinde olması sebebiyle, iktisâdî hayatında, kültüründe, örf ve âdetlerinde İngilizlerin tesirleri açıkça görülmektedir. Resmî dili ve öğretim dili İngilizcedir. Bütün yayınlar İngilizcedir. Sanatta da Avrupa tesiri görülmektedir. Kadınların çoğu geleneksel elbiselerini, erkekler ise umûmiyetle batı tipi elbise giyerler. Müslümanlık hızla yayılmaktadır.

Siyâsî Hayat

1957'de bağımsızlığını kazanan ve 1960'da Cumhûriyet îlân edilen Gana'da siyâsî istikrar bir türlü temin edilemedi. Son olarak 1979'da kurulan Üçüncü Cumhûriyet de askerî bir darbeyle devrildi. Bugün yönetim, Geçici Millî Savunma Konseyi başkanı J. Rawlings'in elindedir.

Ekonomi

Yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından zengin olan Gana, siyâsî istikrar sağlanamadığından ekonomik yönden yeteri kadar kalkınamamıştır.

Tarım: Gana, dünyânın en büyük kakao üreticisidir. Yaklaşık dünyâ kakao üretimi içerisindeki payı üçte birdir. Yıllık üretim üç milyon tona yakındır. Bu yüzden kakao fiyatlarının düşmesi zaman zaman kritik siyâsî sonuçlar doğurmuştur. Kakao tarımı ülkenin hemen hemen her yerinde; fakat küçük işletmeler hâlinde yapılır. Ayrıca kauçuk, kahve, hubûbat, hindistancevizi, palmiye yağı, muz ve fındıkgillerden birçok ürün yetiştirilir. Ormanlarında kerestelik çok ağaç bulunur. Ormanların kuzeyinde, hintelması, yerfıstığı, mısır, pirinç yetiştirilir. Köylerin çoğunda meyve ağaçları, sebze çiftlikleri yer almaktadır. Kakaodan sonra en önemli ihrâç maddesi kauçuk, kahve ve hindistancevizi içidir.

Hayvancılık: Çok sayıda bulunan çeçe sineği, ülkenin güneyinde sığır çiftliklerinin kurulmasına mâni olmaktadır. Bu durumda, kuzeyde Akra Vâdisinde sığır yetiştirilmekte ve güney taraftaki pazarlarda satılmaktadır.

Koyun, keçi ve kümes hayvanları ülkenin her tarafında yetiştirilir. Şimdi bol miktarda yumurta ve tavuk eti ihraç eder duruma gelmiştir. Nehir ve deniz sâhillerinde önemli miktarda balıkçılık yapılmaktadır.

Sanâyi: Deri sanâyii, mücevher işlemesi, giyim sanâyi, demircilik ve çömlekçilik, mobilya ve kontrplâk îmâlathâneleri, sabun, çuval, lâstik fabrikaları petrol rafinerisi vardır. Sebze ve balık konserveciliği, kayık malzeme yapımı sanâyi, kereste îmâlatı, elbise, meşrubât, büsküvi, sigara, kibrit, mobilya ve briket sanâyii başlıca sanâyi dallarıdır.

Ticâret: İç ticâret daha ziyâde mahallî bölgeler arasında yapılır. İthâlâtın % 85'ini dayanıklı gıdâ maddeleri teşkil etmekte olup, bunun çoğu Avrupa'dan gelmektedir.

İhrâç ürünlerinin başında kakao gelmekte ve ihrâcâtın % 70'ini teşkil etmektedir. Akra bölgesinde elmas ticâreti çok önemlidir. Ancak bu elmas ve altın ticâreti hâlen İngilizlerin elindedir. Diğer mâdenler arasında manganez önemlidir.

Gana, ticâretini ve nakliyesini deniz yoluyla yapmaktadır ve bu nakliyeyi de yabancı gemilerle yerine getirmektedir. Akra ve Kumasi önemli ulaşım merkezleridir.

Ulaşım: 28.300 km'lik kara yolunun, ancak 7500 km'si asfalttır. 1350 km'lik demiryoluna sâhiptir. Nehir ve deniz ulaştırmacılığı da yapılmaktadır. Ülkedeki dört hava alanının en moderni olan Akra hava alanı, Amerikalı ve Avrupalı mîmarların hazırladıkları çok modern tesislere sâhiptir.

GANDHİ, İndra;

Hintli kadın lider. 1917 senesinde Allahâbâd'da doğdu. 1984 senesinde Sih asıllı koruma polislerince Yeni Delhi'de öldürüldü. Hindistan'ın ilk başbakanı Cavaharlal Nehru'nun kızıdır. İsviçre'de öğrenim gördü. İngiltere Oxford Üniversitesini bitirdi. 1947-1964 seneleri arasında, babasının yanında siyâset mesleğini derinlemesine öğrendi. 1942 senesinde evlendi. Kocasının, soyadı benzerliğinden başka bir akrabâlığı yoktur. Bu evliliklerinden Rajiv (1944) ve Sanjay (1946) isimlerinde iki oğulları oldu.

İndra Gandhi, 1959 senesinde Kongre Partisinin başkanlığına seçildi. 27 Mayıs 1964 günü babası Nehru'nun ölümü üzerine; Lal Bahadur Şastri başbakanlığa, kendisi ise Enformasyon ve Radyo Yayın Bakanlığına getirildi. Ancak Lal Bahadur'un başbakanlığı kısa sürdü. Pakistan devlet başkanı Eyüp Han ile Keşmir meselesini görüşmek üzere gittiği Taşkent'te âniden öldü (1966). İndra Gandhi, Hindistan parlamentosunun 526 üyesi tarafından başbakanlığa getirildi. Ülke 1967 senesinde genel seçime gitti. İndra'nın partisi, 278 sandalye elde etti. Çoğunluğu elde edemeyince, muhâlefetin sağ kanadına mensup Momarci Desai'yi başbakan yardımcılığına getirdi. 1967 seçimlerinden sonra ülke genelinde ve partiler içinde bir kargaşa yaşandı. Parti içi muhâlifleri, İndra'yı genel başkanlıktan

uzaklaştırmaya çalıştılar. Parti iki kanada bölündü. Gandhi, "Kongre-R-Partisi" diye adlandırılan sol kanadın başına geçti. İndra, bu durumdan sonra toprak reform ve bankaların devletleştirilmesi gibi bir takım uygulamalara girişti. Mart 1971'de genel seçimler yapılacağını îlân etti.

İndra Gandhi'nin Yeni Kongre Partisi veya Kongre-R-Partisi, seçim sonuçlarında ezici bir çoğunluk kazandı. Yoksul ve topraksız köylüler, bir ümit kaynağı gördükleri İndra'ya gönül bağlıyordu. Ondan hizmet bekliyorlardı. Fakat Gandhi, halkına gerekli hizmeti veremedi. Bu sırada Hindistan-Pakistan Savaşı patlak verdi. Pakistan ordusunun Hindistan birliklerine teslim olmasıyla savaş sona erdi. İndra, Pakistan'dan kopup yeni kurulan Bangladeş'in yeni devlet başkanı Mucib-ür-Rahman ve Pakistan'ın yeni lideri Zülfikâr Ali Butto ile iyi ilişkiler içerisinde bulunmaya çalıştı.

Haziran 1975 senesinde Allahâbâd Yüksek Mahkemesi, İndra'yı 1971 seçimlerine hîle karıştırmak ve devlet malzemelerini seçimlerde kullanmakla suçladı. Bunun üzerine Gandhi, ülke genelinde olağanüstü hâl ilân etti ve siyâsî muhâliflerini tutuklattı. Bu arada ülkede yaşayan Müslümanlara çeşitli baskılarda bulundu ve hiçbir hak tanımadı. Sonunda Mart 1977'de seçimlere girdi. Seçim sonunda Momarci Desai'nin partisi kazandı. Ancak Desai'nin iktidârı da, iç huzûru ve ekonomik istikrarı sağlayamadı. 1978 senesinde yapılan genel seçimlerde Gandhi'nin partisi tekrar üstünlük elde etti. Bu seçimden sonra Gandhi, hem başbakan hem de savunma bakanlığı görevini üstlendi. Bu arada oğlu Sanjay'ın bir uçak kazasında ölmesi kendisi için yıkım oldu.

Gandhi, 1980 iktidârından sonra Hindistan'ın birliğini bozucu iç karışıklıklar ve Pencap'ta özerklik isteyen Sihlerin ayaklanmasıyla karşılaştı. Olayları önlemekte âciz kaldı. Bu sefer ordu birliklerine, Sihlerin "Altın Tapınak"a saldırmaları için emir verdi. Çıkan olaylarda çok sayıda Sihli can verdi. Olayların ardı-önü kesilmedi. 1984 senesinde çıkan bu olaylarda Gandhi, Sihlerin hedefi durumuna geldi. Nihâyet iki Sih militanın açtığı ateş sonucu evinin önünde öldürüldü.

GANDHİ, Mahatma;

Hindistan'ın büyük millî lideri. Mahatma Mübârek lakabı ile tanınır. Batı Hindistan'da Kathiavvar yarımadasının Porbandar şehrinde 1869'da doğdu.

Ticâretle uğraşan tanınmış bir Ortodoks âileye mensuptu. Babası soylu bir âiledendi. Aynı zamanda Porbandar şehrinin başpapazı olan babası, Gandhi'ye disiplinli bir ilk tahsil temin etmiş ve 13 yaşında evlendirmişti. Gandhi 18 yaşında Londra'ya tahsil için gitti. İngiltere'de zamânını İncil ve diğer din kitapları ile bâzı tanınmış batı felsefecilerinin eserlerini okuyarak geçirdi. Gandhi'nin fikirlerinde bu felsefecilerin tesirleri görülür.

Hindistan'a döndüğü zaman, Bombay'da avukatlığa başladı, ancak bir Hindistan firmasında çalışmak üzere Güney Afrika'ya gönderildi. Orada başarılı bir meslek hayâtı olmasına rağmen, Güney Afrika'daki beyaz azınlığın, bölgedeki yerli Güney Afrikalılara ve Hindlilere uyguladıkları fenâ muâmele ve ırk ayrımı, onun bölgedeki Hind toplumunun sosyal ve siyâsî haklara kavuşmaları için mücâdeleye başlamasına sebeb oldu. Gandhi kendisini Hind milletine adadı. Hindlilerin hakkını korumak için şiddete başvurmaksızın Güney Afrika hükümetine karşı mücâdeleye girişti. Bunun sonucunda birçok defâ tevkif edildi, işkenceye mâruz kaldı. Fakat bunlar onu yıldırmadı.

Güney Afrika'da yerli Afrikalılarla batılı beyazlar arasında ırk ayrımı yapan İngiliz ve Hollanda siyâsetinin çok büyük bir düşmanıydı. Gayretlerinin sonucunda 1914'te Güney Afrika Birliği hükûmeti, Gandhi ile Hind toplumunun haklarını arttıran bir anlaşma imzalamaya mecbur edildi. Daha sonra kendisine çok para getiren işinden ayrılarak mücâdele için tekrar 1915'te Hindistan'a döndü.

Gandhi, Hindistan'da siyâsete atıldı. Güney Afrika'daki ününe rağmen burada şiddete baş vurmaksızın uyguladığı fikirleri radikal Hindliler tarafından önce tutulmadı. Ahmedâbâd şehrinde yerleşerek Hind halkına kendi kendini yönetme fikrini aşılamaya başladı. Jalianvalla Bagh katliamının, şahıs haklarını kısıtlayan yeni kanunları ve İngilizlerin Pencap eyâletinde alacağı bâzı şiddet tedbirlerini duyunca, bütün arkadaşlarının devlet hizmetinden çekilmesini ve sessiz bir mücâdele, pasif bir direnişe geçmelerini sağladı. Çıplak vücûduna bir beyaz bez sarıp, yanında bulunan keçinin sütü ile geçinerek pasif direnişi sürdürdü.

İngilizler ona önce güldüler. Ancak zamanla ideâline candan inanan ve memleketi için her şeyi fedâya hazır olan bu adamın, böyle sessiz mücâdelesinde bütün Hindistan'ı arkasından sürüklediğini hayret ve dehşetle gördüler.

Gandhi 1922'de hapse atıldı. 1924'te de bir ameliyatı müteakip serbest bırakıldı. Aynı yıl "Bütün Hindistan Millî Kongresi"nin başkanı seçildi. Bunu tâkib eden yıllarda sık sık hapsedildi. Ölümüne kadar Hindistan'ın tartışmasız millî lideri sıfatını korudu. Babası ve kendisinin servetini bu yolda harcadı. Bu arada İngilizlerin yaptığı pekçok baskılara karşı durdu. 1931'de toplanan Londra Yuvarlak Masa Konferansı başarısızlıkla dağıldığında, Hindistan'a döndü ve yeni bir pasif direniş organize etti.

İkinci Dünyâ Savaşı esnâsında Hindistan'ın bağımsızlığı garanti edildiği için, İngiltere'nin desteklenmesine karşı durdu. Bu sırada teklif edilen bâzı çözümleri reddetti. Tam bağımsızlıkta ısrar etti. Bağımsızlık yolundaki savaşı sırasında Hindistan'da bulunan sınıf farklarına karşı çıktı. Aynı zamanda azınlıkların haklarına saygılı olmayı savundu. Dinlerin insanlar üzerindeki etkisini çok iyi anlayan Gandhi, İslâm dînini ve Kur'ân-ı kerîmi dikkatle incelemiş ve Müslümanlığa hayran olmuştu.

Bu hususta şöyle demiştir: "Müslümanlar en azâmetli ve muzaffer günlerinde bile mutaassıb olmamıştır. İslâmiyet, dünyâyı yaratana ve onun eserine hayrân olmayı emretmektedir. Batı, korkunç bir karanlık içindeyken, doğuda parlayan göz kamaştırıcı İslâm yıldızı, azap çeken dünyâya ışık, sulh ve rahatlık vermiştir. İslâm dînî yalancı bir din değildir. Hindlilerin bu dînî saygı ile incelediklerinde onlar da benim gibi İslâmiyeti seveceklerdir. Ben, İslâm dîninin peygamberinin ve O'nun yakınında bulunanların nasıl yaşadıklarını bildiren kitapları okudum. Bunlar beni o kadar ilgilendirdi ki, kitaplar bittiği zaman bunlardan daha fazla olmamasına üzüldüm. Ben şu kanâate vardım ki; İslâmiyetin çok süratle yayılması, kılıç sebebiyle olmamıştır. Aksine her şeyden evvel sâdeliği, mantıkî olması ve Peygamberinin büyük tevâzuu (alçak gönüllülüğü) dâimâ sözünü tutması, yakınlarına ve Müslüman olan herkese karşı sonsuz sadâkati sebebiyle İslâm dînî birçok insanlar tarafından seve seve kabul edilmiştir.

Müslümanlık, ruhbanlığı ortadan kaldırmıştır. İslâmiyet başından beri demokratik bir dindir. Yaratan ile yaratılan arasında ayrı bir müessese yoktur. Kur'ân-ı kerîmi (yâni onun tefsîrini ve İslâm âlimlerinin kitaplarını) okuyan herkes, Allahü teâlânın buyruklarını öğrenir ve O'na tâbi olur. Bu hususta Allah ile onun arasında bir mâni yoktur. Hıristiyanlığın birçok eksiklikleri olduğu için türlü reformlara tâbi tutulmak zorunda kalmışken, Müslümanlığın ise, ilk günlerindeki şeklinden hiçbir şey değiştirmemiştir. Hıristiyanlıkta demokratik ruh yoktur. Bu dîne demokratik bir veche vermek için Hıristiyanların milliyet hislerinin artması ve buna göre reformlar yapılması gerekmiştir."

1946'da İngilizlerin tahrikiyle de Hindularla, Müslümanlar arasında çarpışmalar başlamış, daha sonra bütün Hindistan'a yayılmıştır. 15 Ağustos 1947'de Hindistan istiklâlini elde etmesine rağmen, Gandhi son aylarını, bu çarpışmalardan, İngilizlerin Hindistan'ı bölüp, bir kısmını Pakistan olarak ayırmalarından ve milyonlarca insanı, özellikle Müslümanları İngilizlerin Pakistan'a göçe zorlamasından dolayı üzüntü ile geçirmiştir.

Gandhi 1930'lardan îtibâren ülke yönetiminde söz sâhibi olmuş ve Vallabhbhai Patel, Mevlânâ Ebul Kelam Âzâd ve Jawaharlal Nehru gibi seçilmiş idâreciler kendisiyle pekçok meseleleri istişâre etmişlerdir.

Gandhi'nin en önemli başarısı Hindistan'ı bağımsızlık yıllarından alıp, kararlı bir idâre kurmasıdır. 30 Ocak 1948'de, Hindistan'ın bölünmesinden onu sorumlu tutan bir aşırı fikir sâhibi tarafından vurularak öldürüldü.

GANDHİ, Rajiv;

Hindli siyâset ve devlet adamı. 1944 yılında Bombay'da doğdu. 1984'te Sih asıllı koruma polislerince öldürülen kadın lider İndra Gandhi'nin oğludur. Dehradun'daki Dun Okulunda öğrenim gördü. Cambridge Üniversitesinde okuyarak makina mühendisi oldu. 1965'te pilot eğitimi gördü ve Air İndia'da pilotluk yaptı. 1980 yılında kardeşi Sanjay'ın bir uçak kazasında ölümünden sonra politikaya atıldı. Bu zamâna kadar Rajiv Gandhi, politikaya girmeyi düşünmüyordu. Fakat şartları onu siyâsetin içine çekti. 31 Ekim 1984'te annesi İndra Gandhi'nin öldürülmesi üzerine başbakan oldu. Aynı yıl içinde yapılan seçimlerde Kongre Partisi, târihindeki en çok oyu topladı. 1984-1989 yılları arasında başbakanlık yaptı. 1989 yılına kadar son 43 yıl içinde, Kongre Partisi, 1964-1966, 1977-1980 ve 1989-1991 yılları hâriç iktidar oldu.

İngilizler, 1947'de Hindistan'a ve Pakistan'a bağımsızlık verdikten sonra Hindistan'ı Rajiv Gandhi'nin dedesi Cevaharlal Nehru ve Pakistan'ı ise Butto âilesi tarafından bir nevi "hanedân" ile idâre edilmesi için gayret gösterdiler. Nehru ve hânedânı, İngilizlere ve Hindulara şirin görünmek için Müslümanlara ve diğer azınlıklara karşı oldukça sert bir politika tâkib ettiler. Bilhassa Keşmir ve Assam'da çok Müslüman kanı akıttı.

Yapılan son seçimlerin en büyük başbakan adayı olan Rajiv Gandhi, 21 Mayıs 1991 günü Tamil Nadu eyâletinde, uzaktan kumandalı bir bomba ile yanındaki on dört kişi ile berâber öldürüldü. Kendi âdetlerine göre oğlu tarafından yakılarak külü Ganj Nehrine atıldı.

GANÎMET;

Alm. *Kriegsbeute (f),* **Fr.** *Aubaine ocacasion butin (m),* **İng.** *Spoil.* İslâm hukûkunda, savaşta Müslüman askerlerin kuvvet kullanarak düşmandan zorla aldığı eşyâ, hayvan, savaş esirleri ve arâzi. Mecâzî olarak bir tesâdüf sonucu ele geçen beklenmedik mal ve eşyâya da "ganîmet" denir. Ganîmet,

İslâm ülkesine getirilince bölüştürülür. Taksim edilmeden önce kimsenin mülkü olmaz ve askerin bu hakkını, mülkü olmadan satması İslâm hukûkunda geçerli değildir.

Savaşta düşmandan elde edilen şeyler: 1) Esir alınan erkekler, 2) Sabîler, esir alınan kadın ve çocuklar, 3) Savaşta ele geçirilen at, silâh, eşyâ gibi her türlü menkul (taşınabilir) mallar, 4) Gayri menkûller (arâziler, binâlar, vs.). Yerden çıkarılan altın, gümüş, demir, bakır gibi mâdenler ve defîneler de ganîmet kabul edilir ve ganîmet hükümlerine tâbidirler.

Ganîmetlerin taksimi: Ganîmet mallarının bölüştürülmesinde, husûsî hükümler vardır. Umûmî olarak, ganîmetin beşte biri beytülmâle (devlet hazînesine) konulur. Kur'ân-ı kerîmde Enfâl sûresinin 41. âyet-i kerîmesi bu husûsu bildirmektedir. Bunlar yetimlere, yoksullara ve parasız kalan yolculara verilir. Bunların üçünde de, önce, Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) kıyâmete kadar gelecek evlâtlarına ve amcalarının evlâtlarından Benî Hâşim ve Benî Muttalib'den olanlara verilir. Beşte dördü ise savaşa katılmış olan askerler arasında bölüştürülür. Süvârîlere iki hisse, piyâdelere bir hisse verilir.

Ganîmet malları başlıca şu kısımlara ayrılır:

1. Müslümanlarla savaşırken, onların eline geçen düşman erkeklerine "esir" denir. Devlet başkanı veya savaşa gönderdiği komutanlar, esirleri, öldürme veya köle yapmak hükümlerinden birini uygulamada serbesttirler. Müslüman olurlarsa öldürmezler. Esir alınan zayıfların, din adamlarının, ihtiyârların, âciz erkek ve kadınların öldürülmesi meselesine gelince; bunlar, fikirleri ile ve diğer imkânlarıyla milletlerini, kavimlerini savaşa teşvikte bulunmuşlarsa veya bulunuyorlarsa, yakalandığı zaman öldürülürler. Müslümanlarla fiîlen savaşmış gibi işlem görürler. Köle yapılan esirler, ganîmetin umûmî hükümlerine göre taksim edilir. Beşte biri beytülmâle verilir. Geri kalanı askerlere dağıtılır.

Esir alınan kadın ve çocuklar, ehl-i kitaptan (Hıristiyan ve Yahûdî) iseler öldürülmezler.Köle muâmelesi görürler. Ganîmetlerle birlikte, beytülmâlin olan beşte bir hissesi ayrılıp, geri kalanı harbe katılanlara dağıtılır. Köle olan çocuklar annelerinden ayrılmazlar. Esiri de âzâd etmek, onu hürriyetine kavuşturmak çok sevaptır. Medh etmeye değer bir hâldir. Hele o kişi Müslüman olursa, kardeş olurlar.

2. Düşmandan savaş esnâsında alınan mallar, savaş sonuna kadar taksim edilmez. Bu bir tedbirdir. Düşman ülkesinde, savaş meydanında bölüşme yapılmaz. İslâm ülkesine dönünce yapılır. Dağıtmada usûl; önce düşman ölülerinin elbise ve techizâtını dağıtmakla işe başlanır. Savaşa giderken şart koşulmuşsa, herkese öldürdüğünün techizâtı verilir. Techizât, düşmanın korunmak için giydiği elbiseleri, kullandığı silâhı ve bindiği atıdır. Hadîs-i şerîfte; **"Kim bir şahıs öldürürse techizâtı** (elbisesi, silâhı, bineği, berâberinde bulunan malı, eşyâsı) **onundur."** buyrulmuştur. Ganîmetlerin beşte biri beytülmâle ayrıldıktan sonra geri kalanı savaşa katılanlara dağıtılır.

3. Bir memleketin arâzileri, düşmandan savaş ile alınırsa, toprağın beşte biri beytülmâlın olur. Geri kalan üç türlü olabilir.

a) Askere veya başka Müslümanlara bölüştürülür. Böyle topraktan her sene öşür alınır. (Bkz. Öşür)

b) Toprak düşmanın elinde bırakılır. Böyle topraktan haraç alınır. (Bkz. Harac)

c) Devlet başkanı, toprağı kimseye vermeyip, beytülmâlın olur. Böyle toprağa mîrî toprak (devlet arâzisi) denir.

Osmanlı fetihlerinde ele geçirilen menkul mallar, savaşta bulunanlar arasında taksim edilir, arâzi ise öşür veya haraca bağlanmak sûretiyle umûmiyetle yerlilere, lüzûmu hâlinde de oraya iskân ettirilen ahâliye dağıtılırdı. Düşmandan ele geçirilen arâzi bâzan sultanlar tarafından vakfedildiği gibi, bâzan da orayı ele geçirenlere mülk olarak verilir ve onlar tarafından da, ya evlâtlarına bırakılır veya vakfedilirdi. (Bkz. Fey)

GANÎZÂDE NÂDİRÎ;

dîvân şâiri. 1572 (H.980) yılında İstanbul'da doğdu. Asıl adı Mehmed'dir. Şiirlerinde Nâdirî mahlasını kullanmıştır. Babası Abdülganî Efendi, Bolu'nun Gerede kazâsında ilim ve fazîlet sâhibi şâir bir kimseydi. İlk tahsile babasıyla başlayan Nâdirî, Hoca Sâdeddîn Efendiden okuyarak icâzet almıştır. Şeyhülislâm Sun'ullah Efendinin dâmâdıydı. Sâdeddîn Efendiden mezun olduktan sonra, İstanbul'da Papazoğlu Medresesine tâyin edildi. Daha sonra birçok medresede vazîfe yapan Nâdirî en son 1601'de Süleymâniye'de dördüncü medresede müderrislik yaptı. 1602 senesinde Selânik kâdılığına tâyin edildi. Sadrâzam Yemişçi Hasan Paşanın isteği üzerine azlolundu.

1604 senesinde Selânik kâdılığına iâde edildi. Aynı sene Mısır (Kâhire) kâdılığına tâyin oldu. 1605 senesinde Edirne kâdılığına getirildi. 1607 senesinde İstanbul kâdısı, 1608'de de Galata kâdısı oldu. Buradan Anadolu kazaskerliğine yükseltildi. İki sene bu görevi yürüten Nâdirî, 1614'te azledildi. 1615 senesinin ortalarında Parvadi kazâsı arpalık olarak verildi. 1617 senesinde Anadolu kazaskerliğine

tâyin olundu.

Sultan İkinci Osman Han zamânında 1619'da şeyhülislâm olan Yahyâ Efendinin yerine Rumeli kazaskeri, nihâyet 1620'de tekâüd (emekli) oldu. 1624 senesinde tekrar Rumeli kazaskerliğine getirildi. 1626 senesinde 56 yaşında vefât etti. Kabri İstanbul'da Âbid Çelebi Mescidi hazîresindedir.

Resmî vazîfelerinde devlet ve milletin menfaatlarını koruyup, bunun için çalıştığından, menfaatçılar ve kötü düşünceli kimseler tarafından devamlı haksızlıklara uğrayan ve bu hâli kasîdelerinde belirten Nâdirî, hat sanatında da mâhirdi. Sülüs, nesih, rik'a, celî ve ta'lik hatlarında tanınmıştır.

Âlim ve kültürlü bir kimse olan Nâdirî, geniş hayâl gücüne sâhip bir şâirdir. Eserlerinde duygudan çok düşünce hâkimdir. En samîmi ve duygulu şiirleri dînî şiirleri ve mi'râciyelerdir. Şiirleri şekil ve vezin bakımından da kusursuz sayılabilecek bir mükemmelliktedir. Kasîdelerinde çoğunlukla bütün bölümler mevcuttur. Aruz veznini başarıyla kullanmıştır.

Nâdirî'nin Mesihî, Hâleti, Fuzûlî, Ma'nî gibi şâirlere nazîreleri vardır. Kendisi de, devrinde beğenilip sevilirdi. Ayrıca kasîdelerine Nef'î ve Nev'izâde Atâî, Azmizâde Hâletî gibi devrinin üstâdları tarafından nazîreler yazılmıştır.

Eserleri:

Dîvân: İlk yetmiş dört beyti mi'râciyedir. Üçüncü Murâd Han, Üçüncü Mehmed Han, Birinci Ahmed Han, Birinci Mustafa Han, İkinci Osman Han ve devletin ileri gelenleri için söylediği otuz yedi kasîde yer alır. Terci-i bend; mersiye, tahmis, kıt'a, kıt'a-ı kebir, gazeller ve rubâîler de bulunmaktadır. **Şehnâme:** Mesnevî tarzında yazılmış devrinin târihî olaylarını anlatır. **Münşeât:** Çeşitli şahıslara yazılmış mektuplar. **Kalemiyye Risâlesi:** Arabîdir. **Tefsîr-i Beydâvî'**ye yaptığı hâşiye, bir başka eseridir.

GANJ NEHRİ;

Hindularca kutsal kabul edilen Hindistan'da bir nehir. Dünyânın en büyük nehirlerinden biri olan Ganj Nehrinin uzunluğu 2700 kilometredir. Himalaya Dağlarının güney yamaçlarından doğar, Hint Okyanusunda Bengal Körfezine dökülür. 975.900 km^2lik havzaya sâhiptir.

Alakonda ve Bhagirati adında iki küçük suyla orta Himalayaların eteklerinden doğan nehir, önce güneye iner. Bu iki su, Uttar Pradeş'te birleşir. Daha sonra Sivalik Dağlarını geçen ve Hardvar Ovasını sulayan Ganj, Allahâbâd yakınlarında soldan Yamuna Irmağını, daha sonra Gagra, Sone, Gandek ve Kosi ırmaklarını alır. Bengal Körfezine 350 km kala, Bengladeş'ten gelen Brahmaputra ile birleşir. Bengal Körfezine dökülür. Körfez devamlı alüvyonla dolmasına karşılık, bir taraftan da yarılmaktadır.

Ganj, Hindistan için hem bereket kaynağı, hem de tabiî felâketlerin sebebidir. Himalayalarda karların erimesiyle başlayan nehrin taşması, muson yağmurlarıyla artar. Bengal Körfezine döküldüğü yaklaşık 80.000 km^2lik deltası kısmen pirinç tarımı yapılmasına rağmen sayısız bataklıklarla doludur. Bu bataklıklar ülkede sık görülen sıtma ve kolera gibi salgın hastalıkların kaynağıdır. Buna rağmen, gerek deltasında, gerekse suladığı diğer ovalarda yapılan tarım, Hindistan'ın can damarı sayılır. Bu bakımdan Nil, Mısır için ne ise, Ganj da Hindistan için odur. Yine bu sebeplerden önemli yerleşim merkezleri, bu nehrin kıyısına kurulmuştur. Kalkütâ, Allahâbâd, Hanpur, Patna ve Benares bunlardandır. Özellikle Benares, Hindûlar için önemli bir ziyâret yeridir.

Hinduizmde, Ganj'ın sularında hârikûlade temizleyici bir kudretin varlığına inanılır. Bu sebeple Hintliler ölülerini bu nehre atarlardı. Ancak daha sonra yasaklandığından ölüleri yakıp, külünü bu nehre atmaya başladılar.

GANYMEDE;

aynı zamanda güneş sisteminin en büyük uydusu olan Jupiterin aylarından biri ve en büyüğü.

Çapı..... 5280 km

Gezegene uzaklığı ..... 1.070.000 km

Ortalama yoğunluğu ..... 1,9 gr/cm^3

Gezegeni etrâfında dönüş süresi .... 7,55 gün

Kütlesi (Ay=1) 2,03

Keşif târihi 1610

İlk olarak İtalyan astronom Galileo Galilei tarafından keşfedilen ve isimlendirilen Ganymede aynı zamanda Marstan sonra Güneş sisteminde insanoğluna yerleşme ümidi veren ikinci gök cismidir.

Nitekim ünlü kurgubilim yazarlarından Robert Heinlein'in **Yeni Dünyâlara Doğru** adlı eseri böyle bir hikâyeyi anlatır.

Ganymede'in bu şekilde vasıflandırılmasının en önemli fizikî sebebi; yüzeyinde bol miktarda ve geniş buz kütlelerinin varlığıdır. Hattâ bâzı astronomlara göre Ganymede'in yüzeyinden 900 km derinlikte çok büyük su rezervleri vardır. Bu astronomlara göre 4,5 milyar yıl önce bu gezegen 1000 km derinliğinde bir okyanusla kaplıydı. Son iki yüz milyon yıl esnâsında, bu okyanus yavaş yavaş kurudu ve yer yer geniş buz çöllerine dönüştü. Günümüzde Ganymede yüzeyinde 100 km kalınlığında buz tabakaları olduğu tahmin edilmektedir.

Voyager-2 adlı uzay sondasının gezegenin oldukça yakınından geçerken göndermiş olduğu net resimlerde bu buz kütleleri yanında büyük kraterler, dağ zincirleri ve birbirine paralel vâdiler göze çarpmaktadır.

GARAUDY, Roger;

Fransız siyâsetçi, bilim adamı ve yazar. 1913'te Marsilya'da doğdu. İlk orta ve yüksek tahsilden sonra felsefe agrejesi (öğretim görevlisi) oldu. Marksist fikirlerin etkisinde kalarak ateşli savunuculuğunu yaptı.

Gizli örgüt kurmak suçundan 1940'ta tutuklanarak gönderildiği kampta ayaklanmaya elebaşılık yaptığı için kurşuna dizilmek istendi. Ancak komutanın "Ateş!" emrine uymayan Cezâyirli askerler sâyesinde hayâtı kurtuldu. Askerlere; "Niçin ateş etmediniz?" sorusuna bir çavuş; "Bir Müslüman savaşçı için, silahsız birine ateş etmek şerefsizliktir!" cevâbını vermesi Garaudy'in İslâm kültürüne yönelmesine sebeb oldu. Fakat komünist fikirleri savunmaya devam etti. 1945'te Fransız Komünist Parti Merkez Komite üyeliğine getirildi. Her iki Kurucu Mecliste de (1945-1951) Tarn Milletvekili olarak vazife yaptı. 1953'te **Maddeci Bilgi Teorisi** (Théorie Matérialiste de la Connaissance) adlı doktora tezini verdi. Fransız Komünist Partisi siyâsî büro üyesi seçildi. Seine bölgesini Mecliste (1956-1958), sonra Senatoda (1959-1962) temsil etti.

Clermont-Ferrand ve Poitiers Üniversitelerinde öğretim üyeliği yaptı. Fransa'da komünist sistemin ateşli savunucusuydu. Üniversiteden siyâset kürsülerine kadar Fransızlara ve batı dünyâsına Marksizm'i anlattı. İnsanların kurtuluşunun yalnız bu sistemle olacağını savundu. Fransız komünistlerinin en büyük rûh mîmârı sayıldı. Nerede komünistlerin düzenlediği bir miting, konferans ve seminer varsa oraya koştu. Katoliklik ve Hıristiyanlığa karşı kalemiyle ve hitâbetiyle büyük mücâdele verdi. Daha sonra Marksçı inceleme ve araştırma müdürü olarak vazife aldı. Bu vazifesi sırasında Hıristiyanlarla diyaloğu başlattı ve bu konuda çeşitli kitaplar yazdı. **Aforozdan Diyaloğa** (1965), **Yirminci Yüzyıl Marksçılığı** (1966) adlı eserleri bunlardandır.

Roger Garaudy, 1968 Çekoslovakya olaylarından sonra Fransız Komünist Partisi idârecilerini Varşova Paktı birliklerinin Çekoslovakya'ya müdâhalesini onaylamamalarına rağmen gerçekte SSCB'yi desteklemekle ve Stalinci metodlara başvurmakla suçladı. Şubat 1970'te FKP siyâsî bürosundan ve Mayıs 1970'te de parti üyeliğinden atıldı. O târihten başlayarak düşüncelerini Marksçılıkla Hıristiyanlığın orta noktasında birleştirmeye çalıştı. Bu dönemde; **Ertelenen Özgürlük** (Liberdé en Sursis), **Marksçılar ve Hıristiyanlar Karşı Karşıya** (Marxistes et Chrétienes Kace á Kace), **Sosyalizmin Büyük Dönemeci** (Le Grand Tournant du Socialisme), **İşte Gerçekler** (Toute la Vérité), **Erkek Sözü**(Parole d'homme), **Umut Projesi** (Projet Espérance), **Yaşayanlara Çağrı** (Appel aux Vivants) ve **Kadının Yükselişi İçin** (Pour l'avénement de la Femme) adlı eserleri kaleme aldı. Hıristiyanlıkla sosyalizmin ortak noktalarını araştırıp yazmaya çalışması sebebiyle geniş kitlelerin ilgisini çekti.

Tertiplenen çeşitli konferanslara, panellere ve ilmî toplantılara katılan Roger Garaudy'in ruhundaki fırtınalar dinmedi. Seneler önce tutuklu bulunduğu sırada, kurşuna dizileceği esnâda Cezâyirli Müslüman askerin; "Bir Müslüman savaşçı için, silahsız birine ateş etmek şerefsizliktir!" diyerek komutanın "Ateş!" emrine uymaması Roger Garaudy'i İslâmiyetle ilgili araştırmaya sevk etti. Senelerce yaptığı araştırma, inceleme ve karşılaştırmadan sonra 8 Nisan 1983 günü Libya'nın Bingâzi Karyünes Üniversitesinin konferans salonunda İslâmiyeti kabul ettiğini açıkladı. Hıristiyan ve komünist dünyâsında şok tesirine sebeb olan Roger Garaudy'in Müslüman oluşu haberi Batının sanat, edebiyat ve siyâset çevrelerinde bomba gibi patladı. Haber ajanslarının telekslerinde dünyâya ulaşan bu haberle Kremlin müthiş sarsıldı. Çünkü Garaudy uzun zaman Fransa'daki komünistlerin en büyük akıl hocası olarak tanınan bir bilim adamıydı.

Roger Garaudy İslâm dînini seçmekle şereflendiğini şu sözleriyle dünyâya îlân etti:

"İslâm, çağları arkasından sürükleyen bir dindir. Diğer dinler ise, çağların arkasında sürüklendi. Yâni, İslâm dışındaki bütün dinler zamana uyduruldu. Reforma tâbi tutuldu. Mukaddes kitaplar zamana göre

tahrif edildi, değiştirildi. Kur'ân-ı kerîm ise indirildiği günden beri her zamana hükmetti. O, zamanı değil, zaman onu izledi. Zaman yaşlandıkça o gençleşti. Bu, çağlar üstü bir olaydır. Bugüne kadar bunca savaşların bıraktığı korkunç, sosyal, siyâsî ve ekonomik sarsıntılardan daha büyük bir olaydır. İslâm materyalizme de pozitivistlerin görüşüne de ekzistansiyalistlere de hâkimdir. Fakat bunlardan hiçbiri, İslâma hâkim değildir.

İslâmın büyük Peygamberi; **«Yarın ölecekmiş gibi âhirete, hiç ölmeyecekmiş gibi, dünyâya çalışın!»** derken, her şeyi anlatmıştır. İslâm hem maddeye, hem de mânâya hükmetmiştir. Öyle ise, bunların ikisi birbirinden koparılamaz. Nasıl koparılabilir ki, İslâm: **«İlim Çin'de de olsa gidip bulunuz.» «İlim ve fen müminin kaybolmuş malıdır, ara ve bul.»** diyor. İlmin ve çalışmanın burada sınırı yoktur. İslâm, dünyâyı sarsan bu iki olaya sınır koymadığına göre, dünyâyı sarsmıştır.

İslâm dînine göre, insan hayâtının anlamı yüce Allah'a îmândır. İslâm toplumu, îmân esasları üzerine kuruludur. Komünizm ve kapitalizmin insanlara huzur vermediğini bizzat yaşayarak öğrendim. Bir arayış sonrası İslâmiyetle şereflendim ve şimdi çok mutluyum. İslâmiyetin kendinden önceki vahiyleri ve peygamberleri kabul eden cihanşumûllüğünü gördüm. Müslüman olmaya karar verdim. Medîne'de hazret-i Muhammed'in meydana getirdiği toplum, ne kan üzerine kuruldu ne de tarım toplumlarında olduğu gibi toprağa dayalı veya Yunan sitelerindeki gibi pazara dayalı toplum kesimine kuruldu. Sâdece bir îmân sevgi toplumu meydana getirdi ve netice îtibâriyle herkese açık bir toplum meydana getirdi. Allahü teâlâyı her şeyden üstün kabul etmezsek, insanı bu şekilde, yâni kul olarak değerlendiremezsek bir yere varamayız. İşin esas püf noktası da burada. Hayâtın anlamı da, çok şükür benim de kavuştuğum îmânlı olmaktır. Bize bugün yeni dünyâ düzeni adı altında empoze edilmek istenen fikir, sömürgeciliğin meydana getirdiği şiddet, haksızlık ve adâletsizlikler düzeninin devamıdır. Hani İnsan Hakları Beyannâmesi, hani eşitlik, hani adâlet? Batının ortaya koyduğu demokrasi, mal, mülk sâhipleri için vardır. Zenginler için vardır. Siyahlara karşı beyazların, kölelere karşı efendilerin demokrasisi vardır.

İslâm insanı, mahlûkların efdâli ve en şereflisi olarak bildirirken, onun sömürülemeyeceğini anlatmıştır. İsrâfı, gösterişi ve lüksü yasaklayan; kazancı alın terindeki damlacıklarda arayan; biriken sermâyeyi fakire ölçülü ve ahlâk hükümleri içinde aktaran; fâizi, tembelliğe sebeb olduğu için yasaklayan ve gayrimeşrû serveti böylece imhâ eden bir sistemler manzûmesidir. İslâm, halîfe ile kölenin aynı hakka sâhib olmasını mecbur kılmıştır. Deve olayı vardır ki, bu kralların kılıçlarından daha keskin bir hâdisedir: Hazret-i Ömer ile kölesi bir şehirden bir şehre giderken deveye sıra ile binerler. Zaman zaman, devenin yularını halîfe çeker, zaman zaman da köle... İşte adâlet ve hukukta İslâmın devrimidir bu.

Marksizm ile kapitalizmin ikisi de, insanı sömüren sistemlerdir. İslâm bunlara karşı, insana prestijini iâde eden bir semâvî dindir."

GARB;

Alm. *West,* **Fr.** *Decident, ovest*, **İng.** *West.* Bir şeyin sınırı ve kenarı; bittiği, kaybolduğu yer mânâsına gelen Arapça kelime. Güneşin battığı yön anlamında kullanılır. Güneşin battığı yer anlamında da bu kelimeden türemiş olan "magrib" kelimesi kullanılır. Bu iki kelime "şark" ve "meşrik" kelimelerinin zıddıdır.

Önceleri Meke ve Medine şehirlerinin batısında kalan kuzeydoğu Afrika ülkeleri için kullanılırdı. İslâm memleketleri genişledikçe "garb" ve "magrib" kelimelerinin muhtevâsı da genişledi. Irak, Filistin ve Mısır'ın fethinden sonra, Mısır'ın batısında kalan memleketlere Magrib denildi ki, bugün hâlâ bu yerler Magrib diye zikredilmektedir. Osmanlı İmparatorluğunun son zamanlarında "garb" gelimesi, sâdece "Avrupa" için kullanıldı.

GARB OCAKLARI;

Osmanlı Devletinin Kuzey Afrika'daki üç eyâleti; Tunus, Cezâyir ve Trablusgarb'a verilen ortak ad. Bunların muhtar bir idâreleri vardı.

On altıncı yüzyılda Kuzey Afrika kıyılarında, batıdan Portekizlilerle İspanyolların, doğuda da Osmanlıların katıldıkları büyük bir nüfuz mücâdelesi vardı. Türkler ilk defâ olarak 1516'da Oruç Reis komutasında, İspanyollara karşı üstünlük kurarak Cezâyir'e ayak bastılar. Cezâyir bir aralık Tunus beyinin eline geçmiş ise de, 1525'te Hızır (Barbaros) tarafından geri alınmıştı. Akdeniz'i İspanyol gemilerine dar eden Hızır Reis, 1533'te Kânûnî Sultan Süleymân Hanın dâveti üzerine İstanbul'a gelerek Osmanlı Devletinin hizmetine girdi. Büyük Türk denizcisi, Cezâyir beylerbeyi hil'atini giyerek kaptan-ı deryâ ünvânını aldı. Aynı yıl İstanbul tersânelerinde Barbaros Hayreddîn Paşaya verilmek üzere 61 parça gemi inşâ edildi. Böylece daha da güçlenen Barbaros, 1551'de Trablusgarb'ı, 1574'te de Tunus'u ele geçirerek Osmanlı hâkimiyeti altına aldı.

Osmanlı Devletine katılan diğer yerlerde olduğu gibi, bu üç Afrika ülkesinde de başlangıçta klâsik eyâlet teşkilâtı kurularak, sâlyâneli birer beylerbeylik hâlinde doğrudan doğruya merkeze bağlanmışlardı. Sâlyâne yâni yıllıkla idâre olunan eyâlet ve sancakların bütün vâridâtı kendi hazîne yetkilileri tarafından tahsîl olunup, beylerbeyi ile sancakbeylerine ve kul (maaşlı asker) sınıfına hâsıl olan vâridâttan maaş verilir ve fazlası hazîneye gönderilirdi.

Cezayir Ocağı

Barbaros Hayreddîn Paşanın Osmanlı Devleti hizmetine girmesiyle idâresinde bulunan Cezayir, beylerbeylik olarak kendisine verilmişti. Şehrin muhâfazası için de İstanbul'dan 2000 kadar yeniçeri gönderilerek Cezayir Ocağının temeli atıldı (1533). Bu miktar daha sonra 20.000'e kadar yükseltildi.

Bu kuvvetler Cezayir'de Kasriyye denilen yedi kışlada bulunurlardı. Teşkilâtları yeniçerilerin bölük teşkilâtının aynı olup, bütün zâbitlerinin üstünde en büyük zâbit olarak yeniçeri ağası vardı. Cezayir Ocağında yeniçerilerden başka Türklerden müteşekkil süvâri bölükleri ile yerlilerden kurulu Mahazin adında başka bir atlı kuvveti de bulunuyordu. Cezâyir'de biri beylerbeyine ve diğeri yeniçeri ağasına âit olmak üzere Paşa ve Ağa dîvânları vardı. Kerrase denilen Paşa Dîvânı; hazînedâr (defterdâr), vekilharc (gümrük emîni), emîr-i âhûr, beytülmâlci, azab ağası, kâdı ve yeniçeri ağasından müteşekkildi. Paşa Dîvânı eyâlet işlerine ve Ağa Dîvânı da yeniçeri ocağı işlerine bakarlardı. Ancak Ağa Dîvânı 1618'den îtibâren hükûmet yâni beylerbeyine âit işlere karışmaya başlayınca, vâlilerin nüfûzu kırıldı. Çok kısa süren bu durumdan sonra reislerin 1671'deki tekrar iktidârı almaları ile "dayılık devri" başladı.

İlk dayılar denizciler tarafından seçildiği hâlde, bir süre sonra yeniden kuvvet kazanan ocaklılar, seçimi kendileri yapmaya başladılar. Cezayir'de 18. yüzyılda vâlilerin hiçbir hüküm ve nüfûzları kalmadı. Dayının bir meclis tarafından seçilmesi usûlden ise de çok defâ buna uyulmazdı. Dayının, vâli ve kendisini seçen meclisle iş görmesi îcâb ederken, dayılar mevkilerini sağlamlaştırdıktan sonra kâideye riâyet etmez oldular. Bu bölünme ve merkeze riâyetsizlik 17. yüzyılda Cezayir Ocağının donanmasının güçten düşmesine sebebiyet verdi.

Nitekim 18. asrın ilk yarısında Cezâyir donanması yirmi kadar gemiye sâhipti ve bu devirde evvelce yirmi bin olan Cezayir yeniçerileri de beş bin hattâ iki bine kadar düştü. Bu durum, Cezayir'in 1830 yılında Fransızlar tarafından işgâl edilmesine kadar sürdü. Son dönemde artık beylerbeylik makâmı tamâmen kalkmış, ülke üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti yeni seçilen dayıya hil'at ve fermân göndererek onun memuriyetini tasdik etmekten ibâret kalmıştı. Böylece hukûken Osmanlı topraklarından sayılan ve Osmanlı Devletinin Akdeniz'de giriştiği deniz savaşlarına katılan Cezayir'in dayıları, zaman zaman bağımsız bir devlet başkanı gibi hareket etmek, hattâ dış devletlerle ayrı ayrı antlaşmalar imzâlamak imkânı bulmuşlardı

Tunus Ocağı

Tunus 1534'te Barbaros Hayreddîn Paşa tarafından Benî Hafs Hânedânının elinden alınarak Osmanlı ülkesine katıldı. Başlangıçta Cezâyir beylerbeyliğine bağlı olarak idâre edilen Tunus, 1573 yılında doğrudan doğruya beylerbeylik yapıldı ve idâresi Haydar Paşaya verildi.

İnebahtı bozgununu müteâkib Tunus, Haçlı donanması komutanı Prens Donjuvan tarafından 1573'te işgâl edildi. Ancak Yemen fâtihi meşhur Sinân Paşa ertesi sene donanma ile gelerek Tunus'u geri aldı ve şehrin muhâfazası için de dört bin yeniçeri bıraktı. Tunus'un tekrar zaptından sonra daha güneyde ve sâhile yakın olan Kayrevan Hâkimi Şeyh Abdüssamed, 1586'da Osmanlı Devletine itâat ederek, kaleyi ve elindeki bütün toprakları Tunus beylerbeyine teslim etti.

Tunus'ta beylerbeylik dönemi 1594'te yeniçerilerin ayaklanarak kendi bölükbaşılarından birini üç yıl için dayı seçmeleri sonucu son buldu. Başlangıçta seçimle işbaşına gelen dayılar, bir müddet sonra Osmanlı hükûmetinin denizcilerden birini verâset yoluyla dayı atamaya başlamasıyla babadan oğula geçer bir duruma geldi.

On yedinci asırda Tunus'un idâresi görünüşte beylerbeyi emrinde ise de, **Emîr-ül-Evtan** denilen Vatan Sancakbeyinin, yâni üç kişinin elindeydi. Bu üçlü kuvvetin nüfûz mücâdelesi Tunus'un idârî ve iktisâdî gücüne önemli ölçüde darbe vurdu. Osmanlı pâdişâhları bunlara devamlı nasîhat yollu fermanlar göndermiş ise de bunlara uyan çıkmamıştı. 1705 yılında Hüseyin bin Ali dayılık yönetimine son vererek idâreyi tek elde topladı. Bu yeni durum Hüseynî Sülâlesinin idâre dönemi olarak Tunus'un 1881 yılında Fransız istilâsına kadar sürdü.

Trablusgarb Ocağı

Rodos 1522'de Osmanlılar tarafından fethedilince, kalede bulunan Sen Jan şövalyeleri buradan çıkarak Trablusgarb'a yerleşmişler ve burasını kendilerine üs yapmışlardı. 1551 yılında kaptan-ı deryâ

Sinan Paşa ile Turgut Reis'in Trablusgarb'ı fethetmesine kadar sürdü.

Trablusgarb fethedildikten sonra, eyâlet olarak, Turgut Reis (Paşa) idâresine verildi. Turgut Paşa Malta muhâsarasında şehid düşünce, bir aralık Cezayir'e bağlanan Trablusgarb, sonra tekrar ayrıldı. Ancak 1609'da dayılık usûlünün, diğer ocaklarda olduğu gibi, Trablusgarb'da da kabûlü, beylerbeylik sisteminin eski otoritesinin kaybına sebeb oldu. 1711 yılında Karamanlı Ahmed Bey, hem dayı hem de paşa olarak, Trablusgarb'ın idâresini eline geçirince, bölgede Karamanlı Sülâlesinin hâkimiyet devri başladı ve 1835'e kadar devâm etti. Bu esnâda bir beyin ölümünden sonra yenisi, ulemânın ve halkının tasvibi de alınmak sûretiyle, askerler tarafından seçiliyor ve seçimin Osmanlı pâdişâhı tarafından tasdik edilmesi gerekiyordu. On dokuzuncu yüzyıl başlarında âile arasında beylik çatışmaları kanlı bir safhaya girdiğinden, Osmanlı hükûmeti 1835 yılında müdâhalede bulunarak, Trablusgarb'ı tekrar, bir eyâlet olarak merkeze bağladı. Böylece kuvvetli bir idâreye kavuşan Trablusgarb'ın elden çıkması, Cezayir ve Tunus kadar kolay olmadı. Ancak Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın 1908'de tahttan indirilmesinden sonra, Osmanlı Devletinin içine düştüğü bunalımlı devreden istifâde ile İtalyanlar kaleyi işgâl ettiler (1912).

Garb Ocaklarının, 1580 yılına kadar bir mal defterdârı bulunuyordu. Cezayir'in uzaklığı sebebiyle bu târihten sonra oraya ayrı bir defterdâr tâyin olunmuştu. Garb Ocakları yıllıklı (sâlyâneli) eyâletlerden oldukları için her beylerbeylik masrafları çıktıktan sonra devlet hazînesine yirmi beş bin altın gönderiyordu.

Garb Ocaklarının her birinin donanma kuvveti mevcuttu. Bu üç eyâletten, en kuvvetli donanmaya sâhib olan Cezayir eyâletiydi. Bunların geçimleri korsanlık ve muhârebeye dayandığından mükemmel donanmaları vardı. Cezayir donanmasının faâliyeti yalnız Akdeniz'e münhasır değildi. Bunlar, Cebelitârık (Sebte Boğazını) aşarak Kanarya Adaları, İngiltere, İrlanda, Flemenk, Danimarka ve hattâ İzlanda Adasına kadar donanma akınlarını uzatmışlardı. Büyük Britanya Adası civârındaki Lundy Adasını zaptederek bir müddet oturan Cezâyirliler, daha sonra adayı İngiliz korsanlarına yüklü bir para mukâbilinde satmışlardı.

Garb Ocakları donanmaları Osmanlıların bütün Akdeniz muhârebelerinde Osmanlı donanmasıyla birlikte bulunmuşlardır. Lüzûmu hâlinde bu üç ocağa ilkbaharda donanmaya katılmaları için pâdişâh tarafından ferman gönderilir, onlar da gemi reisi olan ve dayı denilen başbuğları ve çeşitli kadırga ve kalyonlarıyla sefere katılırlardı.

Garb Ocakları iki-üç senede bir pâdişâha hediyeler takdim ederler, buna mukâbil tersâneden gemi levâzımı, top, barut ve hattâ gemi tedârik ederlerdi. Bunların İstanbul'daki bütün işleri kaptanpaşa vâsıtasıyla görülürdü.

On yedinci yüzyıldan îtibâren yöneticilerinin çoğu ecnebî devletlerle antlaşmalar yapar ve mektuplaşırlardı.

GASB;

Alm. *Entreissen, usurpation,* **Fr.** *Usurpation,* **İng.** *Usurpation.* Başkasının malını ondan izinsiz zorla almak. Alan kimseye gâsıb, alınan şeye de magsûb denir. Gasb, haksız kazanç yollarından biridir ve dînen haramdır (günahtır).

İslâm hukûkunda bildirildiğine göre, başkasının malına, mülküne bile bile tecâvüz eden kimse zulmetmiş sayılır. Gâsıb, cemiyette başkasının mal hürriyetine zarar vermesi sebebiyle cezâ olarak hâkim tarafından ta'zir edilir. Bunun derecesi ve miktârı hâkimin takdîrine bağlıdır.

Gasb olarak alınmış bir şey, mevcut ise geri vermek, aynını vermek imkânı yoksa bedelini sâhibine ödemek lâzımdır. Bir kimse açlıktan ölmek derecesine gelmişse, sonradan bedelini ödemek kaydıyla başkasının malını izni olmaksızın yemesi câiz görülmüştür.

Gasb etmekle mülkiyet hakkı, yâni o mala sâhib olma hakkı meydana gelmez. Bir malı zorla alandan gasb eden kimse de, günâh ve suç bakımından gâsıb hükmünde kabul edilmiştir.

Gasb ile ilgili âyet-i kerîmede meâlen şöyle buyrulmuştur:

Ey îmân edenler! Mallarınızı, aranızda (gasb gibi) **bâtıl sebeplerle yemeyin. Ancak birbirinizden hoşnûd olarak ticâret yolu ile almak başka.** (Nisâ sûresi: 29)

Peygamber efendimiz de hadîs-i şerîfte, şöyle buyurmuştur:

Müslümanların malı ancak kendi gönül hoşnûdluğu ile helâl olur, başka türlü helâl olmaz.

Müslümana sövmek fısktır (günahtır). **Onu öldürmeyi câiz görmek küfürdür. Malının hürmeti de canının hürmeti gibidir. Müslümanın malı tıpkı kanı gibi haramdır.**

GASPIRALI İSMÂİL BEY;

gazeteci, yazar. 1851 senesinde Kırım Bahçesaray'ın Gaspıra köyünde doğdu. İlk tahsîlini Bahçesaray'da; ortaokulu, Akmescid'teki Rus ortaokulunda ve daha sonra Veronej'deki Rus askerî okuluna devâm etti. Bu okuldan Moskova askerî okuluna nakledildi. Buradaki Panislavizme tepki duyarak Türkçülük fikrine yöneldi. Okuldan da ayrıldı. Bir sene Bahçesaray ve Yalta'da öğretmenlik yaptı. 1872'de Paris'e gitti. 1874'te İstanbul'a geldi. Subay olmak istedi. Bu mümkün olmayınca, 1875'te tekrar Kırım'a döndü.

Kırım'da yazı hayâtına başladı. 1878'de Bahçesaray Belediye Reisliğine seçildi. 1879'da gazete çıkarma teşebbüsünde bulundu. Bu teşebbüsüne Rusya hükûmetince izin verilmeyince, **Rusya Müslümanları** isimli eserini, Akmescit'te Rusça yayınlanan **Tavrida Gazetesi**'nde tefrika ettirdi. 1881 senesinde **Tonguç** isimli bir dergi çıkardı. İki yıl sonra **Tercümân-ı Ahvâl-i Zaman Gazetesi**'ni (1883-1918) neşretti. Bu gazete, İsmâil Beyin fikrî ve siyâsî görüşünün ağırlık yönü olan, dil birliği dâvâsını savunuyordu.

Eğitim meseleleriyle de ilgilenen İsmâil Bey, Rusya'daki Türklerin kolay okuyup yazmalarını sağlamak için "usûl-i cedîd" denilen bir usûl geliştirdi. Bu arada Türkistan'a, Mısır'a, Hindistan'a giderek buralardaki Müslümanları uyandırmaya çalıştı. 1909'da İstanbul'a geldi. Büyük ilgi gördü. İttihatçıların Türkçü kanadınca teklif edilen âyân âzâlığını kabul etmedi. Hayâtının sonuna kadar gazetesinin başında kaldı. Kızı Şefika'nın idâresinde **Âlem-i Nisvân'**ı (kadın dergisi), 1906'da **Kahkaha** mîzah dergisini çıkardı. 1914 senesinde vefât etti.

İsmâil Bey, fikrî bakımdan Nâmık Kemâl, Ziyâ Paşa ve Şinâsî'nin fikirlerini benimsemiş; dînî yönden, meşhur reformcu, Mısır mason locası başkanı Cemâleddîn Efgânî'nin tesirinde kalmıştır.

Dilde ve fikirde birlik, İmâil Beyin temel görüşüydü. Rusya Türklerinin, varlıklarını korumaları için, ortak bir yazı diline sâhib olmaları tezini, ortak hareketin ancak bu birlik sağlandıktan sonra gerçekleşebileceği fikrini, hayâtı boyunca savunmuş ve bunun için çalışmıştır.

Eserleri:

Rusya Müslümanları (Rusça, 1881), **Mirât-ı Cedîd** (1882), **Avrupa Medeniyetinde Bir Nazâr-ı Muvâzene** (1885), **Hâce-i Sıbyân** (1893), **Atlaslı Cihannümâ** (1894), **Mekteb ve Usûl-i Cedîd Nedir** (1894)**.**

GASSÂNÎLER;

Suriye'de hüküm sürmüş bir Hıristiyan Arap hânedânı. Ma'rib bendinin yıkılması sırasında Yemen'de yaşayan Ezd kabîlesi, buradan ayrılarak Suriye'deki Gassan Gölü çevresine yerleştiler. Zamanla yerleştikleri bölgenin ismini alarak kendilerine Gassânîler denildi.

Hânedânı Suriye'ye götüren Sa'lebe bin Amr'ın oğlu Cafna döneminde Gassânîler, Fenike, Filistin ve Havran bölgelerini hâkimiyetleri altına aldılar. Bu dönemde bölgenin en güçlü kabîlesi Sâlihler ile Romalılara vergi vermek sûretiyle iktidârlarını devâm ettirdiler.

Hâris bin Cabale döneminde (529-569) Sâlihleri yenerek nüfûzları altına alan Gassânîler bu defâ da İran'la komşu oldular. İbn-i Cabale, kendilerini İran'a karşı desteklemesi şartıyla Bizans İmparatorluğuna bağlandı. Koyu bir Hıristiyan olan İbn-i Cabale'yi İmparator İustinianos, Patricius ünvanı ile Suriye bölgesindeki bütün Arap kabîlelerinin reisliğine getirdi.

Cabale'nin ölümü ile yerine geçen oğlu Münzir döneminde Gassânîler zaman zaman İran'a ve zaman zaman da Bizanslılara bağlı kaldılar. 580 yılında Münzir'in İran'la anlaşma yapması üzerine Bizanslılar Anadolu Vâlisi Magnus idâresinde büyük bir orduyu Suriye bölgesine gönderdiler. Yakalanan Münzir ve oğulları İstanbul'a getirildi. Bundan sonra Suriye bölgesi büyük karışıklıklar ve mücâdeleler içerisine düştü. Son Gassânî hükümdârı Cabale bin Eyham, Bizans ordusunun safında olarak Yermük'te halîfe hazret-i Ömer'in ordusuna karşı savaştı. Bu savaşta Hâlid bin Velîd komutasındaki İslâm ordusu, üstün Bizans ordularını büyük bir bozguna uğrattı (635). Bu zafer sonunda bütün Suriye bölgesi Müslümanların eline geçti ve Gassânî Hânedânı son buldu.

GASTRİT (Mîde Nezlesi);

Alm. *Gastritis (f), Magen-schleimhautent-zündung (f), -katarrh (m),* **Fr.** *Gastrite (f),* **İng.** *Gastritis.* Mîdenin iltihaplarına verilen genel isim. Gastritler, had veya müzmin olabilir. Çabuk gelişen gastritlere had (akut), uzun zamandan beri mevcut bulunanlara da müzmin gastrit denilir. Yakıcı maddeler ve ışınlar sebebiyle meydana gelen had gastritler dışındakilerin, müzminleşmeyeceği kabul edilir.

Had gastritler: Âni olarak teşekkül eden ve çabuk iyileşen gastritlerdir. Belirtileri kısa sürede ortaya

çıkar. Sebebi meydana getiren faktör mevcut oldukça, gastrit de devâm eder. Belirtileri arasında mîde ağrısı, mîdede dolgunluk hissi, iştahsızlık, bulantı, kusma veya ağızdan kan gelmesi olabilir. Had gastritin sebepleri arasında alkol, aspirin ve benzeri maddeler, dijital cinsi kalp kuvvetlendirici ilâçlar, iyod, kafein, demir tuzları, baharat, röntgen ışınları, asit ve alkaliler, çok sıcak yemek, aşırı ve sıcak çay, heyecan stresleri ve gıda zehirlenmeleri bulunur. Teşhisi; ancak gastroskopi (özel bir boru sistemi ile mîdenin gözlenmesi) ve biopsi (aynı sistemle mîdeden parça alınması) ile konur. Bunun dışında konan teşhis îtibârî ve ihtimâlîdir. Kanamalı vak'alarda mîde buzlu suyla yıkanır, asit ifrazatını önleyici ilaçlar, asit gidericiler kullanılır.

Gastrit için soğuk su iyi gelir. Azar azar sık sık içilir. Karbonatlı su karıştırılmış süt içilir. Bir kaç gün sonra azar azar yiyecekler verilir. Her türlü sebze, kahve, çay, baharatlı şeyler, alkolün herçeşidi ve aspirin yasaktır.

Müzmin gastritler: Mîdenin büyük bir kısmını ilgilendiren uzun süreli iltihaplardır. Kadınlarda erkeklerden daha çok görülür. Sebeb olarak bâzı hususlar ileri sürülmekte ise de, hiçbiri kat'î olarak gösterilememiştir. Alkol alımı, sıcak çay, baharat, acı biber, tütün, guatr, allerji, ışınlar, demir eksikliği bunlardan en önemlileridir. Uzun zaman ciddi belirti vermez. Bâzan yemeklerden sonra dolgunluk ve ağrı görülür. İştahsızlık, kilo kaybı, kusma ve kanama da görülür. Atrofik gastrit denilen müzmin mîde iltihabı, kanser öncüsü olması bakımından önemlidir. Tedâvîsi pek özellik göstermez. Kansızlık ortaya çıkması hâlinde bunun tedâvisi yapılmalıdır. Teşhis, kesin olarak ancak endoskopik biyopsiyle konulabilir.

GASTROENTERİT;

Alm. *Gastroenteritis, Magen-Darm-Entzündung (f),* **Fr.** *Gastro-enterite (f),* **İng.** *Gastroenteritis.* Mîde ve barsağın iltihaplarına verilen genel isim. Gastroenterite sebeb olan birçok âmil bulunmasına rağmen, besin zehirlenmeleri şeklinde görülmesi daha sıktır. Sebepleri arasında alkolizm, sıtma, had karaciğer iltihabı, bâzı yiyeceklere karşı hazım sistemi mukozasının aşırı hassas olması sayılabilir. Bâzı virüsler de gastroenterit tablosu ortaya çıkarabilir. Kimyâsal maddelerden arsenik ve böcek zehirleri de sık olarak gastroenterit yaparlar. Besin zehirlenmelerinde en çok görülen mikroplar "stafilokok", "salmonella" ve "clostridium" cinsi bakterilerdir.

Karında bir rahatsızlık ve sıkıntı hissiyle başlayan gastroenteritte genellikle olaylar hızlı gelişir ve bulantı, kusma, ishal, karında kramplar, ateş yükselmesi tâkip eder. Kusma ve ishallerin şiddetli olması hâlinde kaybedilen su, vücudu şoka götürebilir. Ayrıca bâzı ağır vakalarda kusmuk ve dışkıda kan görülebilir.

Gastroenteritlerin bir çoğunda kusma ve ishâl 2-4 günde sona erer ve hastada iyilik hâli geri döner. Salmonella cinsi bakterilerden dolayı olanlarda belirtiler aylarca sürebilir.

Hafif seyreden vak'alar evde istirahat ve basit tedbirler ile geçiştirilebilir. İlk saatlerde sâdece bol su içmeli ve hiçbir şey yemeyerek sindirim sisteminin toparlanıp kendisine gelmesine yardım etmelidir. İshali önleyici basit bir ilâç alınabilir. Belirtilerde kısa sürede bir düzelme görülürse bisküvi, reçel, sulu çorbalar gibi muharriş olmayan (tahriş etmeyen) yiyecekler verilebilir. Çay, meyve suyu, kahve ve benzeri maddeler belirtileri yeniden uyandırabilir.

Şiddetli karın ağrısıyla berâber dışkılamada kan olması, genel durumun bozulması ve kimyâsal veya bitkisel bir zehirin alındığı bilinen durumlarda, en kısa zamanda bir hekime başvurmalıdır. Gereksiz yere ve şuursuz antibiyotik almak faydasız, hattâ çok kere zararlı olmaktadır.

GASTROENTEROLOJİ;

Alm. *Gastroenterologie (f),* **Fr.** *Gastro-enterologie (f),* **İng.** *Gastroenterology.* Tıbbın dâhiliye bölümünün, hazım sistemi, karaciğer, safra yolları ve pankreas hastalıkları ile bunların endoskopik (gastroskopi, duodenoskopi, rektosigmoidoskopi, kolonoskopi, peritoneoskopi gibi) tedkik ve tedâvileriyle uğraşan kısmı. Bu işi kendisine meslek edinmiş, yâni gastroenteroloji ihtisasını yapmış olan hekimlere de "gastroenterolog" denir. Gastroenterolog olan hekimin dört senelik dâhiliye ihtisasından sonra, iki senelik gastroenteroloji ihtisası yapması gerekir.

GASTROSKOPİ (Bkz. Endoskopi)

GAT DAĞLARI;

Hindistan Yarımadasının doğu ve batı kıyısında uzanan sıradağlar. Batı Gatlar, ortada bulunan Dekkan Yaylasını Umman Denizinden, Doğu Gatlar ise Bengal Körfezinden ayırır.

1600 km boyunca uzanan Batı Gatların en yüksek noktası, Anai Mudi Tepesi, 2695 metredir. Hint

Okyanusu musonlarına karşı gelen bu dağlar, yaz mevsimi boyunca bol yağış alır. Bu sebeple bu dağlara Hindistan'ın "su hazînesi" denmektedir. Dağlar sık ve gür ormanlarla kaplıdır.

Yine kuzeyden güneye uzanan Doğu Gatlar, güneyde Nilgiri Tepelerinde Batı Gatlarla birleşirler. Çoğunlukla fazla yüksek olmayan dağ kütleleri, bâzan 1500 m yüksekliğe yaklaşırlar. Muson yağmurlarından fazla istifâde edemeyen Doğu Gatlar nisbeten daha kurak ve bitki örtüsü bakımından daha cılızdır.

GATT (Bkz. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması)

GAUSS, Carl Friedrich;

1777-1855 yılları arasında yaşayan Alman matematikçisi. Arşimet ve Newton ile mukayese edilebilecek ölçüde bilime katkıda bulunmuştur. Modern matematiğin kurucusu olarak görülür. Astronomi ve fizikteki buluşları, matematiktekinden az değildir. Eserlerinin değeri, ölümünden sonra açıklanmasına rağmen ancak 20. yüzyılda anlaşılabildi. Hayattayken 155 eser verdi.

Rivâyetlere göre zihninden çok hızlı hesap yapardı. Bu sebepten ilkokulda öğretmenini etkilemişti. Eski lisanlar ve matematikte bilgi sâhibiydi. Gauss bütün temel matematik buluşlarını 14-17 yaşları arasında tasavvur etmişti. 1792'de geometrinin temelleriyle ve Euclid dışı geometrilerle ilgilenmiştir. Daha sonra sayılar teorisiyle uğraşmış, asal sayıları verecek bir kâide bulmaya çalışmıştır. 1794'te Newton'un **Principia** adlı eserini okuyan Gauss, aynı yıl en küçük kareler metodunu keşfetti.

1795-1798 yılları arasında Göttingen Üniversitesinde okudu. 1801'de **Aritmetik Münâkaşaları** isimli kitabını yayınladı. xP=1 denkleminin köklerini ararken, 17 kenarlı çokgenin pergel ve cetvelle çizilebileceğini gösterdi. Eliptik fonksiyonları ve lineer diferansiyel denklemleri ilk defâ kendisi kullanmasına rağmen yayınlamadığı için çok sonra başkaları tarafından tekrar keşfedilerek açıklandı. Daha sonra ilgisini astronomi çekti. Bu sıralarda yeni keşfedilen gök cismi Ceres'in yörüngesinin, üç gözlem sonucu belirlenebileceğini ortaya koydu. Hayatının daha sonraki bölümünü astronomi ile uğraşmakla geçirdi. 1807'de Göttingen Üniversitesi Rasathânesine direktör ve matematik profesörü olarak tâyin edildi. 1816'da teorik astronomi çalışmalarına son vererek, küresel ve gözlemsel astronomi ile meşgul oldu.

1812'de hipergeometrik serileri inceleyen ilk önemli eserini neşretti. Kendisi topoloji üzerine ilk araştırmayı yaptı ve kristalognafi, optik, biyostatistik ve mekanik dallarına katkılarda bulundu. Birleşik kaplar ve sıvıların denge durumlarını inceledi.

1818'de yer ölçmesiyle uğraşmış böylece yüzeyler teorisinde önemli çalışmalar yapmaya yönelmiştir. Ortaya koyduğu en küçük kareler metodunu yeryüzünün şeklini bulmakta başarılı bir şekilde kullandı.

1831'den sonra Wilhelm Weber ile elektrik ve manyetizma üzerine çalıştı ve berâberce 1833'te elektromanyetik telgrafı gerçekleştirdiler. Ölümünden sonra şahsî ve ilmî yazıları bulundu. Sık sık din ve felsefe üzerine kafa yormuş, ancak bu konularda hiçbir yazı yazmadığı gibi cemiyette de konuşmaya çekinmiştir. Kütüphânesinde 11.424 parça eser mevcuttu. Hayâtının son yıllarında çeşitli cemiyet ve devletlerden takdir görmüştür. Fakat bütün bu çalışmaları ona, gerçek ilim adamının bulacağı ve inanacağı yolu gösterememiştir.

GÂVUR DAĞLARI;

Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki dağlara verilen isim. En önemlileri **Adana Gâvur Dağı** ve **Erzurum Gâvur Dağı'**dır. Adana Gâvur Dağı, Maraş'ın güneydoğusundan, Ceyhan Irmağı boyunca uzanır. Adana-Maraş yolu bu dağları Gâvur Dağı Geçidiyle aşar. Ayrıca bu bölgede Bahçe demiryolunun geçtiği Gâvur Dağı Tüneli bulunmaktadır. En yüksek tepesi 2259 metredir. Bu dağların güneyinde ve devamında Antakya'nın güneybatısında Asi Nehrinin denize döküldüğü yere kadar uzanan dağlar ise Amanos Dağlarıdır.

Erzurum Gâvur Dağı ise Erzurum Ovasının kuzeyindedir. Fırat Nehri bu bölgeden doğar. Dumludağı olarak da bilinen bu dağın en yüksek tepesi Dumludağ 3236 metredir.

GAY-LUSSAC, Joseph Louis;

hacimlerin birleştirilmesi kânununu bulan Fransız kimyâcısı. Buluşu, atomların ve moleküllerin birbirinden ayrılmasını ve özelliklerini ortaya koydu. 1778 yılında doğdu. Normal örğreniminin sonunda C.L. Berthollet'nin asistanlığına girdi. Sonradan Sorbon Üniversitesi Politeknik Okulunda ve Jardin des Plantes'ta kimyâ profesörlüklerinde bulundu. Pekçok endüstriyel problemler üzerinde çalıştı ve 1804'te balonla ilmî araştırmalar yaptı.

Gazlar üzerindeki çalışmaları, gazların sâbit hacim oranlarında birleştiklerini ve ısıtıldıklarında hacimce

genişlediklerini ortaya koydu. Bu sonuçlar daha önce Jacques A.Charles tarafından da ortaya konulmuştu. İyod gazını izole etti ve prussik asit üzerindeki çalışmalarında organik radikaller kavramını ortaya attı. Bu çalışmaları sonraki kimyâ teorilerine büyük katkıda bulundu. 1806'da Fransız Akademisine seçildi. Uzun yıllar ilmî çalışmalarına devâm etti. 1850 yılında öldü.

GAYDA;

Alm. *Dudelsack (m),* **Fr.** *Cornemuse, musette (f),* **İng.** *Bagpipe.* Dünyânın en eski müzik âletlerinden birisi. Hitit oymalarından bu âletin M.Ö. 1000 senesinden evvel de kullanıldığı anlaşılmıştır. Avrupa'ya muhtemelen M.S. 1. asırda girmiş ve Roma ordusunda kullanılmış ve ortaçağda Avrupa'nın her yerinde yaygın hâle gelmiştir. Shakespeare, Milton, Spencer gibi edebiyatçılar bile bu âletten bahsetmişlerdir. Fransa'da gaydanın musette olarak bilinen tipi Kral Ondördüncü Louis zamânında bir hayli yaygın kullanıldı. Hattâ bir zaman için orkestra ve operalara giren gayda, klasik bestekârların ilgisini çok az çekmiştir.

Gayda 15. asrın ilk yarısında İngiltere'de çok sevilen bir müzik âleti hâlindeydi. Bu âlet, İngiltere'den çok daha sonra tanınmasına rağmen, İskoçya'nın, Pakistan'ın halk müziklerinin sembolü hâline gelmiştir. Şu anda dünyâca meşhur olan çeşidi Highlana gaydasıdır. Bu tip gaydada ağıza konulan kısım ile esas sesin çıktığı kavala benzer kısım arasında hava dolu torba bulunur.

GAYRİ MÜSLİM;

Alm. *Nicht mohammedaner (m),* **Fr.** *Non-musulman (m),* **İng.** *Non-Muslim.* Müslüman olmayan kimse. Allahü teâlânın insanları İslâm dînine dâvet etmesi için gönderdiği son peygamber Muhammed aleyhisselâmın getirdiklerine inanıp, teslim olan ve yasak ettiklerinden sakınan kimselere **"Müslim"** veya **"Müslüman"** denir.

İslâm hukûkuna göre, Müslümanların dışındaki insanlar 3 sınıfa ayrılır:

1. Zımmî: İslâm ülkesinde, kendi dînî inanç ve ibâdetlerini yaparak serbestçe ve huzur içinde yaşamak isteyen ve bunun için de "cizye" denilen vergiyi ödemeyi kabul eden gayri müslime (gayr-i müslime) denir. Ehl-i kitap olan Hıristiyan ve Yahûdîler ile, dinlerinin asılları bu iki dîne benzeyen Mecûsîlerden cizye alınıp zımmî vatandaş kabul edilir. Zımmî olan gayri müslim vatandaşların mallarına ve canlarına, nâmuslarına zarar vermek yasak olup, büyük günahtır. Zımmîliği kabul eden gayri müslimlerin, İslâm şehirlerinde oturmalarına, pazarlarda her türlü ticâretle meşgûl olmalarına müsâade edilir. Ancak domuz, şarap ve içki alım satımları yasaklanırdı.

Peygamberimiz (sallallahü aleyhi ve sellem); **"Her kim bir zımmîye zulmeder veya taşımaktan âciz olduğu yükü yüklerse, o kimsenin hasmıyım."** buyurdu. Hazret-i Ömer de; "Benden sonra yerime gelecek halîfeye, yapılan sözleşmeler ve şartnâmeler gereğince, zımmî haklarının tam olarak verilmesini, can ve mallarının emniyeti uğrunda icâb ederse savaşılmasını, güçlerinin yetmeyeceği yüklerin yüklenmemesini tavsiye ederim." buyurmuştur. Zımmî olan Hıristiyan ve Yahûdîler, her türlü ibâdetlerini diledikleri gibi yapabilirler. Fakat dinlerinin ibâdetleri dışındaki hususlarda, İslâmiyetin emir ve yasaklarına uymak mecbûriyetinde bulunurlardı.

2. Müste'min: İslâm ülkesine izin ile (pasaportla) giren gayri müslimlere denir. Bunlara da zımmîler gibi muâmele edilir. Canına, malına dokunmak, saldırmak yasaktır. İslâm dînindeki alım satım, kirâ, vekâlet vs. gibi muâmele hükümlerine bunların da uymaları gerekir. Bunlar, bir yıl içinde İslâm ülkesinden ayrılmak mecbûriyetindedir.

3. Harbî: Zımmî olmayı kabul etmeyen ve her an harp hâlinde bulunan gayri müslimlere denir. Harbî olanlarla Müslümanlar arasında hiçbir anlaşma bulunmadığından, onlara karşı yerine getirilmesi lâzım olan bir hukûkî mecbûriyet yoktur.

Fiilî bir harp durumunda olmayan herkese, Müslümanların yumuşak ve güzel huylu davranması İslâmiyetin emirlerindendir. Böyle davranmak, onlara İslâmiyeti tebliğ etmek, duyurmak olur. Bu da Müslümanın, İslâmın emirlerini tebliğ etmek sevabına kavuşmasına sebeb olur. Bir Müslümanın İslâmın vakarını göstermek için, konuşma, davranış, giyim ve kuşamla ve ilmen güçlü olmasıyla örnek teşkil etmesi lâzımdır. Müslüman dâimâ güler yüzlüdür. Kim olursa olsun iyilik edicidir.

GAYRİ SÂFİ MİLLÎ HÂSILA (GSMH);

Alm. *Bruttosozialprodukt (BSP),* **Fr.** *Produit National brut,* **İng.** *Gross National Product (GNP).* Millet ekonomisinin bir devre (genellikle bir yıl) zarfında iktisâdî faaliyetlerinin sonucunu, topyekün ifâdeye yarayan bir terim. İktisâdî faaliyet brüt olarak ifâde edilmekte olup, dönem içinde makinalar, techizât ve tesislerde meydana gelen aşınma ve eksilmeler dikkate alınmadan mal ve hizmetlerin toplamı göz önünde bulundurulur. Bahse konu mallar ise fert ve husûsî teşebbüslerle devlet sektörü tarafından

meydana getirilmiş istihsal malları, kapital malları ve hizmetleri ifâde etmektedir. Bu mal ve hizmetler, fizikî yapılarıyla değil, o devre zarfında değer buldukları fiyatlarla, yâni para kıymetiyle yekûna dâhil edilirler.

Mal ve hizmetlerin para olarak değerlendirilmesi, nihaî üretim üzerinden yapılması gerekir. Aksi takdirde mükerrer hesaplamalara sebebiyet verilmiş olunur.

GSMH'nın hesap edilmesi:

Bir ekonominin belli bir dönemdeki (bir yıl) gayri sâfi millî hâsılasına (GSMH), özel ve devletin yaptıkları harcamalara (C), gayri sâfi yatırım harcamalarına (I) ve devletin cârî sarfiyâtına (G) denirse "harcamalar cinsinden":

GSMH = C+I+G formülü ile ifâde etmek mümkündür.

Ekonominin milletlerarası ekonomik münâsebetlerini de dikkate alırsak, ihrâcât ve ithâlât farkını da bu yeküne dâhil etmemiz gerekecektir. İhrâcata (E), ithâlâta (M) dersek, ihrâcât ile ithâlât arasındaki fark kadar tutarın ilâvesiyle:

GSMH=C+I+G+(E-M) şeklinde formüle edilir.

Yukarıdaki kalemlerin müfredâtı şunlardan ibârettir:

1. Özel istihlâk (=Tüketim).....C

a) Dayanıklı mallar,

b) Dayanıksız mallar,

c) Hizmetler.

2. Gayri sâfi yatırım (Devlet sektörü dahil).....I

a) İstihsâl techizâtı,

b) Stoklar (hammadde, yarı mamuller, satışa hazır mallar),

c) İnşâat (mesken).

3. Devlet cârî sarfiyâtı.....G

4. Dış âlem geliri (+ veya - olarak):

Yekün: Gayri sâfi millî hâsılayı vermektedir.

GSMH'dan aşınma ve eksilmeler çıktıktan sonra, kalan tutara sâfi millî hâsıla (SMH) denir.

SMH'dan vâsıtalı vergiler çıkarıldıktan sonra, istihsâl faktörleri sâhiplerinin o yıl hizmetleri karşılığı olarak elde ettikleri gelirin yekününe Millî Gelir (MG) denir. Netice îtibâriyle MG, ekonominin bir devre zarfında meydana getirdiği kıymetlerin nakit olarak bütününü ifâde eder. Devre içindeki transfer ödeme ve gelirleri, MG'ye dâhil edilmezler. MG'nin hesap edilmesinde vâsıtalı vergilerin düşülmesinin sebebi reel üretim ve hizmetlerin tesbit edilmesi içindir.

GSMH'nın diğer bir hesap edilme şekli kazançlar yoluyla olmaktadır: Ücret ve maaşlar+Teşebbüs ve serbest meslek gelirleri + Şirket gelirleri (Dağıtılmış ve dağıtılmamış kârlar) + Kira gelirleri + Net fâizler yekünü; MG'yi meydana getirmekte; buna vasıtalı vergilerin ilâvesiyle SMH elde edilmekte; bu yeküne aşınma ve eskimeler ilâve edilerek GSMH bulunmuş olmaktadır.

GSMH'nın başka bir hesap şekli de üretilen mal ve hizmetler yönüyle olmaktadır. Aşağıda ifâde edilen:

Toprak ve hayvan ürünleri + Sınâî tesisler, mamûller ve hammaddeler + İnşâat + Ulaştırma + Ticâret + Mâlî müesseseler + Mesken hizmetleri + Serbest meslekler ve hizmetler + Dış ticâret (+ veya gelir farkı) kalemlerin yekünü GSMH'yı vermektedir.

Her üç hesaplama şekli de netice îtibârıyla aynı sonuçlara ulaşmaktadır.

GSMH ve SMH, millet ekonomisinin bir yıllık faaliyet sonucunu farklı yönlerden aksettirir ve değişik maksatlar için kullanılır. Meselâ, kısa vâdedeki ve uzun vâdelerdeki ekonomik gelişme ve değişmelerin seyri; ekonomik kararların başarılı, başarısız olma durumları; iktisâdî gelişmelerdeki başarı derecesi; olağanüstü zamanlarda, harb zamanlarında ekonominin gücü vs. daha birçok benzer hususlarda GSMH, SMH veya MG'ye âit bilgilerden istifâde etme cihetine gidilmektedir.

Gayri Sâfi Yatırımlar

Özel ve kamu devlet yatırımların, mevcut üretim faktörlerinde meydana gelen ve eksilmeyi dikkate

almadan, global şekilde (brüt olarak) ifâde edilmesidir. Gayri sâfi yatırım, GSMH içinde ayrıca açıklanmış, fonksiyonu izâha çalışılmıştır.

GAYZER;

Alm. *Gaysir, Geiser (m),* **Fr.** *Geyser (m),* **İng.** *Geyser.* Sıcak su ve buharı, zemin içinde 30 m gibi bir derinliğe ulaşabilen tabiî bir tüp şeklindeki boşluktan yeryüzüne fâsılalı olarak fışkırtan kaynak. Gayzer adı, Güneybatı İzlanda'da mevcut ve püsküren anlamını taşıyan "Geysir" adlı bir gayzerden gelmektedir.

Gayzerler, ekseriya yeni bir volkanik aktiviteye sâhip bölgelerde ortaya çıkmaktadır. Gayzerlerde peşpeşe iki fışkırma arasındaki zaman periyodu umûmiyetle düzensizdir. Amerika'da Yellowstone Millî Parkındaki gayzerin suyu takrîben, saatte bir, 50 m yüksekliğe fışkırmaktadır. Bâzı yerlerde gayzer faaliyeti gösteren soğuk su kaynakları da vardır. Yeni Zelanda'da ve İzlanda'da gayzerler bulunmaktadır. Yeni Zelanda'da 1886'daki Taravera volkanik püskürmesinden sonra su, buhar, çamur ve taşları 4 saat müddetle 240 m kadar yükseğe püskürten yedi adet gayzer teşekkül etmiş ve 1904'te bitişik Taravera Gölünün sularının akıtılmasıyla bu gayzerlerden 450 metreye kadar su püskürten birinin faaliyeti durmuştur.

Gayzerler milyonlarca yıl önce erimiş volkanik kayalarda bulunan ısıdan faydalanırlar. Gayzerlerdeki suyun buhar hâlinde bu kayalardan geldiği de olmaktadır. Birçok gayzerlerdeki su, yüzeydeki çatlaklardan ve geçirgen tabakalardan sızarak, gayzer tüpünü dolduran yağış sularıdır. Alttaki suyun iç sıcaklığı, yeryüzündeki suyun normal kaynama sıcaklığına ulaşsa bile tüpde toplanan suyun statik basıncı onun kaynamasını önler. Su içinden yükselen hava kabarcıklarıyla yukarıya doğru bir su kabarması meydana gelerek, su dışarı taşar. Bunun sonucu olarak su basıncındaki azalma, alttaki aşırı ısınmış bir miktar suyun buhar haline geçerek püskürtmeyi başlatmasına sebeb olur. Püsküren suyun içinde mineral maddeler gayzer ağızı civarında kireçli veya renkli tebeşir görünümündeki birikintilere yol açar. Bu maddeler, opal cinsi kıymetsiz maddelerdir.

Gayzer faaliyetlerinin anlaşılması için püsküren suyun kimyâsal ve hacimsel incelemeleri ile sıcak su kaynaklarının bulunduğu yerde açılan kuyuların etüdünden istifâde edilmektedir. Bununla berâber gayzerlerin peryodik olarak püskürme mekanizması hâlen tam anlaşılamamıştır. İzlanda'daki bir gayzerin incelenmesi ile bulunan sonuçların diğer gayzerlere de uygulanmasına çalışılmışsa da bir başarı sağlanamamıştır.

GAZ;

Alm. *Gas (n),* **Fr.** *Gaz (m),* **İng.** *Gas.* Maddenin üç hâlinden biri. Bu hâldeyken maddenin yoğunluğu çok az, akışkanlığı ise son derece fazladır. Gaz hâlindeki maddelerin belirli bir şekli ve hacmi yoktur.

Katı bir madde ısıtıldığı zaman, katı hâlden sıvı, sıvı hâlden de gaz hâline geçer. Bu duruma faz (safha) değişikliği denir. Sıvıyı meydana getiren tânecikler (atom veya moleküller) birbirlerini çeker. Sıvı ısıtıldığı zaman, tânecikler arasındaki çekim kuvveti yenilir ve tânecikler sıvı fazdan (ortamdan) ayrılarak gaz hâline dönüşürler. Gazı meydana getiren tânecikler her yönde hareket edebilir ve bulundukları kabın hâlini alırlar. Meselâ hava bir gaz karışımıdır ve azot, oksijen, çok az miktarda asal gazlar ve karbondioksitten meydana gelmiştir.

Gazlar birbiriyle her oranda karışabilir. Hacimleri, dolayısıyle yoğunlukları basınç ve sıcaklığa tâbidir. Genellikle gazın basınç veya sıcaklığının az miktarda değişmesi, gazın hacminde çok büyük değişiklikler meydana getirir. Bütün gazların genişleme ve sıkışma katsayıları aynıdır. Fakat sıvı ve katıların böyle bir özelliği yoktur. Bu yüzdendir ki, gazlar, katı ve sıvılardan daha kolay incelenir. Hareket hâlindeki gaz moleküllerinin (tâneciklerinin), bulunduğu kabın cidârına (duvarına) çarpması sonucu meydana gelen etkiye, gazın basıncı denir. Bir silindir içindeki gaz, piston ile sıkıştırılırsa pistonun geri itildiği, ilk hâline döndürülmek istendiği görülür ki, bu yukarıdaki olayın sonucudur. Pistonu ittirmek için yapılan iş, gazın basıncına karşı yapılan iştir. İzole hâlde yâni çevreden yalıtılmış bir gaz, sıkıştırılınca ısınır. Sıkıştırılmış gaz genişletilirse soğur, yâni yine bir iş yapar ve gaz moleküllerinin ortalama hızları düşer. Böylece basınç da azalmış olur.

Târihçesi

Gazlar hakkındaki mevcut bilgilerin ana kaynakları, hava üzerindeki ilmî çalışmalar, çeşitli gazların keşfi ve ısıyla ilgili araştırmalardır.

Toriçelli, hava ile deneyler yaptı ve atmosfer basıncını keşfetti. 1643'te ilk cıva barometresini yaptı. Pascal ise, yüksek yerlerdeki hava basıncının deniz seviyesindekinden daha düşük olduğunu gösterdi. Otto von Guericke de, birbiri ile birleştirilmiş ve içindeki havası boşaltılmış iki yarım kürenin birbirinden ayrılması ile ilgili deneyi yaptı. Bu deneyde yarım küreleri birbirinden ayırmak için sekizerden 16 tâne

at kullanıldı.

Gaz Kânunları

Robert Boyle, sâbit sıcaklıkta, belli kütledeki bir gazın basıncının hacmi ile ters orantılı olduğunu buldu. **Boyle Kânunu** denilen bu buluş, P.V=Sâbit formülü ile ifâdelendi (P= basınç, V= hacim).

A.C.Charles, kendi adıyla söylenen kânunu ortaya koydu. Buna göre, belirli miktarda ve sâbit basınçta bir gazın hacmi, sıcaklığı ile doğru orantılıdır. Meselâ bir (m) gram gaz 300°K'de 3 hacim kaplıyorsa, 100°K'de 1 hacim kaplar (°K: Kelvin derecesi). Aynı kânun John Dalton ve Joseph Gay Lussac tarafından da bulunmuştur. Bunlar denemelerini sâbit basınçta yaptılar ve hacmin sıcaklıkla değiştiğini gördüler. Sıcaklığın her derece santigrad değişmesinde hacmin değişmesinin 1/267 olduğunu buldular ki, bu α ile gösterilir. α, bütün gazlar için aynı olup termik genişleme veya sıkışma katsayısıdır. Bu araştırmacıların buldukları α yaklaşık olup, doğrusunu Henri Regnault α = 1/273,16 olarak tesbit etti.

Sadi Carnot, Boyle ve Charles-Gay Lussac kânunlarını birleştirerek:

$P.V = nRT$

denklemini elde etti (P = basınç, V = hacim, R= gaz sâbiti, T= Kelvin derecesi cinsinden sıcaklık (273,16+t°C), n= mol sayısı). Bu formül ideal veya mükemmel gazlar için geçerlidir.

Farklı gazların mevcûdiyeti 17. asırda anlaşıldı. Dalton, bir gazın toplam basıncının, gazı meydana getiren gazların kısmî basınçlarının toplamına eşit olduğunu buldu.

Gay-Lussac, aynı sıcaklık ve basınçta reaksiyona giren gazların hacimleri arasında sâbit bir oranın var olduğunu buldu. Eğer ürün gaz ise, reaksiyona girenler ile ürünler arasında da hacim bakımından sâbit bir oranın varlığını ifâde etti.

Amedeo Avagadro; aynı basınç ve sıcaklıkta gazların eşit hacimlerinde eşit sayıda "mol bulunur" hipotezini ortaya attı (mol=molekül).

Gaz tâneciklerinin her yöne hareket ettikleri ve bunun sonucu basıncın meydana geldiği ortaya konuldu. Sıcaklıkla hareketliliğin arttığı, dolayısıyla basıncın arttığı söylendi. 1850'de James Joule, ısıyla mekanik hareketler arasındaki münâsebeti deneylerle gösterdi. Rudolf Clauscus, Joule'nin fikirlerini geliştirdi ve böylece kinetik teori genişlemiş oldu. Josef Lochmıdth, gaz moleküllerinin çapları ve Avogadro sayısı için değerler hesapladı. Clark Maxwell gaz moleküllerinin hız dağılımı üzerinde kânun koydu.

Thomas Andrews, mükemmel gaz kânununda sapmaları inceledi. Regnault, gazların spesifik (özgül) ısısını hesapladı. Van der Waals mükemmel gaz konusunda tâdilâtlar yaptı.

Yirminci yüzyılda gazların sanâyide kullanılmasıyla gazların saflaştırılması, sıvılaştırılması ve analizi metodları çok geliştirildi.

Gazların Fiziksel Özellikleri

Mol gram veya kısaca mol, bir maddenin molekül ağırlığının gram ifâdesine eşit olan miktârıdır. Meselâ bir mol argon kütle olarak 40 gramdır ve kimyâsal moleküler ağırlığı, sayı ifâdesi olarak da 40'a eşittir. Gazlarda mol başına hacimden, enerjiden vs. bahsedilir.

Spesifik (özgül) miktarlar bakımından, bir gazın farklı fiziksel özellikleri arasındaki alâka oldukça basit ve bütün gazlar için aynıdır. Meselâ bileşimi bilinen herhangi bir gaz için basınç ve sıcaklık gibi sâdece iki değişkeni bilmek, o gazın hâlini tesbit etmeye yeterlidir. Mükemmel veya ideâl gaz kânunu, yaklaşık olarak bütün gazlara kullanılabilir. Bu kânun:

$P.V = R.T$.....(1)

olup, P gazın basıncı; V gazın bir molünün kapladığı hacim; T Kelvin derecesi (273,16+t°C) cinsinden gazın mutlak sıcaklığı; R gaz sâbitidir. R'nin sayı ile ifâdesinin değeri P ve V için seçilen birime bağlıdır ve R, 273,16°K (0°C) için hesaplanır. Eğer, V = cm^3, P = dyn/cm^2 ise, R = $8,31.10^7$ erg/mol derece olur.

V = litre, P = atmosfer ise, R= 0,082 litre atm/mol derecedir. Bu formüle göre herhangi bir gazın, 1 molü, 293,16°K (20°C)da 24 litre hacim kaplar. (1) numaralı denklem (n) mol gaz için kullanılırsa:

$P.V = nRT$ (2)

olur. V = n mol gazın hacmidir.

Çok büyük olmayan basınçlarda ve çok düşük olmayan sıcaklıklarda ideâl gaza en yakın olan gazlar, helyum, hidrojen, oksijen, azot ve karbonmonoksittir.

P.V = nRT formülüne uymayanlara gerçek gazlar denir. Bilhassa bu gazlar yüksek basınç ve düşük sıcaklıkta ideâl gaz formülüne uymazlar. Bu uyumsuzluğu yok etmek için (2) numaralı denkleme, ideal gazlar için (bir) olan, gerçek gazlar için birden farklı olan sıkışma faktörü denilen Z ilâve edilir ve formül:

P.V=ZnRT

şeklini alır.

Gazların İyonlaşması

Gaz molekülleri veya atomları, nötr, yâni elektrik yüklü olmayan tâneciklerdir. Elektrik alanlarından etkilenmezler ve elektrik yüklerini taşımazlar. Bu sebeple yalıtkandırlar. Bununla berâber, X, kozmik ve ultraviyole ışınlar, gazların atom veya moleküllerinden elektron koparırlar ve pozitif yüklü tânecikler meydana getirirler. Kopan elektronlar da diğer tânecikleri yüklü hâle getirirler. Bu şekilde elektrik yüklü molekül veya iyon ihtivâ eden gazlara iyonize gaz denir ve bu gazlar, elektriği iletirler.

Gazların iyonlaştırılması husûsundaki ilmî araştırmalar birçok buluş ve teknik uygulamalara sebeb olmuştur. Meselâ floresan, civa buharlı, neon lambalar ve gaz doldurulmuş elektron tüpleri bunlardandır.

Gerçek Gazların Hal Denklemi

En eski bilinen hal denklemi Van der Waals denklemidir. İdeâl gazlarda, gazın kapladığı bütün hacmin yanında, gazın moleküllerine âit olan hacimler ihmâl edilir ve yine gazın iç enerjisinin yalnız sıcaklığa tâbi olduğu kabul edilir.

Gerçek gazlar için yapılan hacim düzeltmesi (V-b)dir. Gerçek gazın hacmi, içinde bulunduğu kabın V hacmiyle değil, (v-b) hacmiyle orantılıdır. b, her gaz için sâbit bir değer olup, buna sıkıştırılamayan hacim denir ve moleküllerin hacimlerinin dört katına ($b = 4/3\pi r^3N$, N= Avogadro sayısı, r= molekülün çapı) eşittir.

Bir de moleküller arasındaki çekim (kohezyon) kuvveti göz önüne alınmalıdır. Gaz kütlesinin ortasında simetri sebebi ile kohezyon sıfır olduğu hâlde, kap cidarında, yâni gazın dış tarafına düşen moleküllerdeki kohezyon sıfır değildir. Dıştaki gaz molekülü merkeze çekilmek istenir. Bu kuvvete çeperin itme kuvveti de katılır. Buna göre gazın gerçek baskısında azalmanın olduğu bir gerçektir. Birim yüzey için basınç azalması, içeri çekilme sebebiyle, molar hacmin tersi (1/V) ile içeri çekenler için de 1/V ile orantılı olduğundan, a/V^2 (iç basınç) ile orantılı olur. Eğer gazın basıncı, manometrede P ise, gazın molekülleri arasındaki basınç $P+a/V^2$ olur.

Netîce olarak 1 numaralı ideal gaz denklemi gerçek gazlar için:

$(P+a/V^2)\ (v-b)=RT$...(3)

olur ve bu denkleme gerçek gazların hal denklemi denir.

Basıncın oldukça yüksek veya sıcaklığın oldukça düşük olduğu şartlarda bir gaz ideâl olarak davranamaz ve yoğunlaşma meydana gelebilir. Yoğunlaşmanın vukû bulduğu en yüksek sıcaklığa, "kritik sıcaklık" denir. Bu sıcaklığa tekâbül eden hacim ve basınç değerlerine de kritik hacim ve basınç denir. Kritik basınç ve sıcaklıktaki yoğunluğa da kritik yoğunluk denir.

Gazların Birbirinden Ayrıştırılması

Bütün tabiî ve endüstride elde edilen gazlar, çok sayıda kimyâsal bileşikler ihtivâ eden karışımlardır. Ekonomik kullanma için çoğu zaman bu karışımları birbirinden ayırmak zarûrîdir.

Metodlardan birisinde, gaz, kimyâsal olarak katı veya sıvıya bağlayarak karışımdan ayrılabilir. Meselâ; bu metodla argon ve oksijen karışımındaki oksijen karışımdan ayrılabilir.

Bir başka metodda ise, gaz, bir çözücüsü olan sıvı ile karışımdan uzaklaştırılır. Meselâ karbondioksit ihtivâ eden hava, sudan geçirilirse, karbondioksit suda çözünerek havadan ayrılır. Katı emiciler kullanarak da ayırma yapılabilir. Asetilen ihtivâ eden hava, aktif kömürden geçirilirse, asetilen aktif kömür tarafından emilir.

Hâlen kullanılan güzel bir ayırma işlemi, bir gaz karışımındaki bir veya daha çok bileşeni sıvılaştırma şeklindedir. Gazların birçoğunun kritik sıcaklığı 0°C'nin altında olduğu için, bu işlemde gaz genellikle dışardan soğutulur. Saf gaz endüstride çok kullanılır ki, bunlar oksijen, azot, hidrojen vs. olup, havadan veya kok gazından soğutma işlemiyle bir veya daha çok sıvı fazlar meydana getirerek elde edilir. Kaynama noktası büyük olan, yâni kolay buharlaşmayan önce sıvılaşır. Eğer gaz karışımını meydana getiren gazların kaynama sıcaklıkları birbirinden çok farklı ise, bu işlem daha kolaylaşır. Sıvı

hâle getirilmiş gaz karışımı kademeli destilasyona tâbi tutularak da ayrıştırılır.

Ayrıca gazların molekül büyüküğü farkından yararlanarak da karışımdaki gazlar ayrıştırılabilir. Aynı sıcaklık ve basınç şartlarında gazların eşit hacimlerinin çok ince bir delikten diffüzlenme hızları mol tartılarının kare kökü ile ters orantılıdır. Uranyum -235 ve Uranyum -238 izotopları birbirinden bu yolla ayrılır. Bu iki izotoptan gaz olan U F_6 bileşiği elde edilir. Mol ağırlığı küçük olan daha hızlı olarak, çok ince porözden geçeceği için öbür tarafta U-235 bileşiği çoğalmış olacaktır.

İzotopları birbirinden ayırmaya yarayan diğer bir metod da termal diffüzyon metodudur. Ayrılması istenen gaz içteki sıcak, dıştaki soğuk olan içiçe geçirilmiş sisteme verilir. Hafif olan gaz, sıcak tüpe, ağır olan gaz da soğuk tüpe geçer. Burada ayrılma işlemine, gazların konveksiyon hareketleri de yardımcı olur.

Santrifüj (merkezkaç) olayından faydalanılarak da izotoplar birbirinden ayrışabilir. Hızla dönen bir santrifüje yerleştirilmiş olan içi gaz dolu kapalı silindirde ağır izotoplar merkezden uzaklaşır, hafif izotoplar ise merkeze yakın kalır. Böylece ayırma işlemi yapılmış olur.

Gaz Analiz Teknikleri

1935'ten bu yana gaz analizinde kullanılan birçok fizikî metodlar geliştirildi. Bu âletler gaz karışımı veya gaz tâneciklerinin konsantrasyonu hakkında, sâniye içinde cevap vermektedir. Bu metodların petrol, çelik, kimyâ sanâyii ve tıp gibi çok geniş alanlarda kullanımı mümkündür.

Infrared (kızılötesi) gaz analiz cihazı: 1938'de Almanya'da geliştirildi. Oldukça duyarlı bir âlet olup, akış hâlindeki bir gazın içindeki bileşik tâneciklerinin konsantrasyonunu (derişimini) devamlı olarak gösterir.

Infrared analiz cihazıyle % 0,0001 oranındaki maddeyi tâyin etmek mümkündür. Bu cihaz, hava kirliliği, kimyâsal ve petrokimyâ işlemlerinin kontrolünde ve birçok ilmî araştırmalarda kullanılır.

Mass (kütle) spektrometresi ile gaz karışımının analizi oldukça hassas ve çok az bir nümûne çalışılarak yapılır. Gaz molekülleri, ısıtılmış flamandan çıkan elektrik alanından hızla dâiresel olarak geçirilir. Kütleye bağlı olarak alanda sapma gösterir m.v'leri (m=kütle v=voltaj) manyetik alanının gücüne eşit olan bâzı iyonlar toplayıcıya girerler. Diğer iyonlar toplayıcının dışına düşerler. Çünkü o iyonların meydana getirdiği m.v manyetik alanın gücüne eşit değildir. Toplama oranı ossiloskopta, kütlesi (m) olan moleküllerin çokluğu kaydedilir. Bu cihazın hassâsiyeti % 10^{-5} oranındadır.

Gaz kromotografisi ile de çok az bir gazın kompozisyonunu sâniye veya dakika içinde tâyin etmek mümkündür. Herhangi bir gaz veya buharın bir sıvıda çözünmesine ve orada tutulma süresine dayanan bu metod da çok kullanışlı ve hassastır.

Gazların Sıvılaştırılması

Gazların çeşitli usûllerle sıvı hâline gelmesi. Her bir gaz kendine has kritik bir sıcaklığın altında sıvılaştırılabilir. CO_2'nin kritik sıcaklığı 31°C (304°K)dir. Bu gaz kolayca sıvılaştırılıp endüstride kullanma gâyesiyle basınçlı çelik silindirler içinde depo edilir. Hava, oksijen, azot, hidrojen ve helyumun kritik sıcaklıkları ise çok daha düşüktür. Bu gazların sıvılaştırılması büyük bir teknik başarı olmuş ve birçok endüstriyel uygulamalarla sonuçlanmıştır. Sıvı havadan elde edilen oksijenden çelik üretiminde büyük miktarlarda istifâde edilmiştir. Sıvı hidrojen ise uzay araçlarının motorlarında yakıt olarak kullanılmıştır. Sıvı helyum Cryogenics sahasını açmış ve süperiletkenlik etkisi vâsıtasıyla elektrik teknolojisinde yenilik doğurmuştur. Bir gazın sıvılaştırılmasında esas problem soğutmadır.Soğutmada buharlaştırma, adyabatik genleştirme ve jikleli genleştirme olarak üç çeşit fizikî işlem yapılır. Bunların hepsi hava hidrojen ve helyumun sıvılaştırılmasında kullanılır.

Kaskat işlemi: 1877'de İsviçreli fizikçi Raoul Pictet, buharlaşmanın soğutma ve basıncın sıvılaştırma etkilerini müştereken kullanarak, oksijeni sıvılaştırdı. Oksijenin kritik sıcaklığın altındaki -140°C(133°K) sıcaklığına inmek için iki kademe kullanmıştır. İlk kademede SO_2 sıkıştırılarak sıvılaştırıldı ve sonra buharlaştırıldı. Böylece yine sıkılaştırılarak sıvılaştırılmış CO_2 ihtivâ eden ikinci kademenin soğutulması sağlandı. Bunun da buharlaştırılması ile üçüncü kademedeki O_2 soğutuldu ve 500 atmosferlik bir basınç altında sıkıştırılıp sıvı oksijen elde edildi.

Sıcaklık kademeler hâlinde düşürüldüğü için Pictet'in metoduna kaskat işlemi denir. Bu işlem helyum veya hidrojeni sıvılaştırmada kullanılamaz. Çünkü hiçbir madde buharlaştırılarak hidrojenin kritik sıcaklığı olan -240°C(33°K) elde edilemez.

Linde-Hampson metodu: 1895'te Alman Kimyâgeri Karl von Linde, İngiliz Fizikçisi William Hampson aynı zamanda bir jeneratif (geribesleme) sistemi keşfettiler. Bir jikleyi terk eden gazdan faydalanarak, giren sıkıştırılmış gazın soğutulması sağlandı. Giren gazın sıcaklığı o kadar düşük olur ki, çıkan gazın bir kısmı sıvılaşır. Diğer kısmı ise giren gazın ön soğutmasını sağlamak üzere devamlı geri beslenir.

Hampson'un hava sıvılaştırıcısında sıkıştırılmış hava, bir ısı eşanjörünün borularından beslenir ve daha sonra bir jikleden geçer. Gazın bir kısmı sıvı hava olur. Geri kalan kısmı boruların dışından geçirilerek içeri sıkıştırılmış havanın soğutulmasında kullanılır. Bu metodla neon, hidrojen ve helyum hâriç, herhangi bir gaz sıvılaştırılabilir.

Claude metodu: 1902'de Fransız Kimyâcısı George Claude adiyabetik genleştirme yoluyla havayı sıvılaştırmıştır. Onun metodunda pistonlu bir makinanın içindeki yüksek basınçlı hava, çevresiyle herhangi bir ısı alışverişinde bulunmadan iş yapmaktadır. Havanın iş yapması, iç enerjisinin azalmasına, dolayısıyla sıcaklığının düşmesine sebeb olur. Soğutulmuş olan havanın bir kısmı, bir sıvılaştırıcının tüplerinin içine gönderilip sıvılaştırılır. Diğer bir kısmı ise pistonlu makinaya gelen yüksek basınçlı havayı ön-soğutmaya tâbi tutmak için kullanılır. Ön-soğutmadan geçen yüksek basınçlı havanın bir kısmı ise sıvılaştırıcının tüplerinin dış kısmına gönderilir. Pistonlu makinanın teteranlı kullanılması sonucu, soğuk tüplerin üzerinden geçen hava sıvılaşır ve sıvılaştırıcının dibinde birikir.

C.W.P Heylandt da adiyabatik genleşmeyi kullanan bir hava sıvılaştırıcısı geliştirmiştir. Onun metodunun Claude metodundan farklılığı pistonlu makinadaki adiyabatik genleşmeyi Linde-Hampson metoduna ilâve olarak kullanmasıdır.

GAZ KROMATOGRAFİSİ (Bkz. Kromatografi)

GAZ MASKELERİ;

Alm. *Gasmasken pl,* **Fr.** *Masques pl. a gaz,* **İng.** *Gas masks.* Zehirli gazlar ile havadaki bâzı maddelerin solunum organları ile gözlere zararlı tesirlerini önlemek için kullanılan, nefes alınan bölümü filtreyle donatılmış, ayrıca bir nefes verme borusu ile gözlük bölümü bulunan ve yüze başın arkasından dolanan bantlarla takılan bir âlet.

İlk gaz maskeleri, Birinci Dünyâ Savaşında Almanların kimyevî gaz silâhları kullanmaları üzerine Amerika ve İngiltere tarafından îmâl edilip, kullanıldı. Bu ilk maskelerde hava, giriş yerinde bulunan odun kömüründen geçerken, içindeki zehirli gazları tutulmaktaydı. İlk yapılan bu maskeler ağır olup ve sâdece ağızdan teneffüse müsâit bir yapıda idiler. Bu yüzden askerlerin hareket kâbiliyetini azaltıyordu. İkinci Dünyâ Savaşında ise daha hafif ve daha iyi uyum sağlayan, net görüş imkânı veren ve ağız ile burundan berâberce teneffüs yapılabilen bir maske geliştirildi. Bu maskede, kömürün bulunduğu kap omuza asıldığından, askere daha iyi hareket kâbiliyeti sağlanmaktaydı. Daha sonra geliştirilen gaz maskelerinde temel prensipler aynı kalmakta ve hava, içinde odun kömürü ile soda-kireç bulunan ve gazları absorbe edip, nötürleştiren bir kaptan geçmekteydi. Havada bulunan küçük tânecikler hâlindeki bâzı kimyâsal maddeler ise maskenin hava giriş yerinde bulunan keçe filitre tarafından tutulmaktaydı.

1960 yıllarında Amerika'da geliştirilen M-17 gaz maskesi, dış bir kap veya hortum ihtivâ etmemekteydi. Maskenin yüze geçen kısmına yerleştirilen absorbsiyon sağlayan ve esnek olan malzeme, bakteriyolojik ve radyolojik maddelere karşı da korunma sağlıyordu. Son yıllarda daha kullanılışlı çeşitli tiplerde gaz maskeleri yapıldı. Körfez Savaşında kimyâsal gazların her an kullanılma durumu ortaya çıkınca, ehemmiyeti daha iyi anlaşıldı. Asker ve sivil halk tarafından kullanıldı.

Bir gaz maskesi genel olarak iki ana kısımdan meydana gelir:

Maske başlığı: İstenmeyen havanın girmesini önleyecek şekilde yüze tam oturan, aynı zamanda takanın görüşüne mâni olmayacak biçimde olan kısımdır. Kış mevsiminde göz camının buğulanmasını önleyici bir madde cama sürülerek maske kullanılır.

Süzgeç: Maskeyi takan kimsenin temizlenmiş havayı teneffüs etmesini sağlayan kısım. Süzgeçler yukarda anlatıldığı gibi, başlığa doğrudan bağlananlar olduğu gibi, uzun bir hortumla bağlanan tipleri de olabilir. İkinci durumda süzgeç bir çanta içinde taşınır.

Genel olarak süzgeç üç kısımdan meydana gelir:

1. Selüloz esâsına göre hazırlanan havadaki serbest tânecikleri tutmaya yarayan kısım,

2. Zehirli ve aktif maddeleri emen kömürlü (odun kömürü) kısım,

3. Asitli bileşikler ve fosgeni emen hekza metilen tetramin filtresi.

Gaz maskeleri, endüstride, mâdencilikte, itfâiye, emniyet ve kurtarma işlerinde de kullanılmaktadır.

GAZ SAYACI;

Alm. *Gasuhr (f) (m),* **Fr.** *Comteur (m) a gaz,* **İng.** *Gas meter.* Gazın hacim olarak akma miktarını ölçen

araç. Kullanma maksadına göre çeşitli tipte îmâl edilirler. Evlerde küçük tipte, pozitif yer değiştirmeli sayaçların kullanılmasına karşılık, büyük tüketim merkezlerinde, gazın meydana getirmiş olduğu basınçtan istifâde edilerek dönen, orifizli (delikli) ve ısı kapasiteli sayaçlar kullanılır. Bunların yanında parayla çalışan tipler de yapılmıştır.

Teknikte ilk gaz sayacının kullanılması, 1815 yılından sonra olmuş ve sulu olarak adlandırılan gaz sayacı kullanılmıştır. Bunların yapılış esası, ölçme tamburu, gövde ve sayaç mekanizmasından meydana gelmektedir. Ölçme tamburu üç veya dört radyal bölmeden yapılmış olup, aynı zamanda bir eksen etrafında dönebilecek şekilde gövdeye yataklanmıştır. Tambur yarıya kadar su veya sıvı ile dolu, bir kap içine yerleştirilmiştir. Havagazı, sayacın küçük bölmeleri içindedir. Gaz sarfiyatı başladığı zaman, bu küçük bölmeler, gazın akışının etkisiyle, eksenin çevresinde ve bir bütün hâlinde dönerler. Bu dönüşle birlikte, metreküp bölüntülü sarfiyat göstergesi de çalışmaya başlar.

Gaz bölmeleri, sayacın giriş ve çıkış ağızlarıyla nöbetleşe olarak bağlantılıdır. Ağızların açılıp, kapanması hidrolik bir sistem vasıtasıyla olmaktadır.

Sulu sayaçlar basit yapılı olmasına karşılık, doğru olarak çalışması, içindeki suyun seviyesinin sürekli olarak aynı kalmasına bağlıdır. Suyun buharlaşması çeşitli arzu edilmeyen meseleler ortaya çıkarır. Ayrıca, buharlaşan su, gaz boruları içinde gazın cep yapmasına sebebiyet verir. Bu durum yanma esnâsında "titrek alev"e yol açar. Kışın ise, donma hâdisesi olur. Bütün bu sebeplerden dolayı sulu gaz sayaçlarının yerine uzun yıllar hassâsiyeti bozulmayan yalın ıslak sayaçlar yapılmıştır. Bu sayaçlar aynı zamanda diğer sayaçların ayarlarının yapılmasında kullanılır.

Kuru sayaçlarda, ıslak sayaçlarda bulunan mahzurlar olmaz. Bunlarda sayaç bölmesi, gaz geçirmez hareketli körükle ikiye ayrılmış bir kasadır. Bir dağıtım çekmecesi vasıtasıyla bu bölmelerden, bir tanesi sayaca giren gazla, diğeri ise sayacın çıkış ağzıyla bağlantılıdır. Gazın basıncının etkisiyle körük açılır. Bölmelerden biri boşalırken, diğeri gazla dolar. Boşalma sona erince, aynı işlem bu defâ tersine olarak tekrarlanır. Bu işlem periyodik olarak devâm eder.

GAZ TÜRBİNİ;

Alm. *Gasturbine (f),* **Fr.** *Turbine (f) a gaz,* **İng.** *Gas turbine.* İçten yanmalı bir tür motor. Gazı (havayı) sıkıştırıp, (yakıtın yanması sonucu) ona ısı ilâve ederek genişlemesini, dönme hareketine çevirir. Bu hareket devamlı ve düzenli olarak ortaya çıkar. Bu özelliği yönünden benzin ve dizel motorlarından fark eder. Benzin ve dizel motorlarında dönme hareketini elde etmek için ihtiyaç duyulan krank miline burada gerek yoktur. Gaz türbinleri hemen hemen bütün güç motorlarında yaygın olarak kullanılmaktadır. Ayrıca elektrik elde edilmesinde, gazların boru ile iletilmesinde önemli bir yeri vardır.

En yaygın ve basit gaz türbini "açık devreli" olanıdır. Burada hava bir kompresöre çekilir. Basıncı birkaç atmosfere yükseltilir. Sıcaklığı yanma odasında sıvı veya gaz yakıt kullanılarak artırılır. Basıncı yüksek gaz, atmosfer basıncına düşürülürken, türbini döndürür. Jet motorlarında bu genişleme bir lülede gerçekleştirilir. Türbin ve kompresör bir mille birleştirilmiş olup, türbin aynı zamanda kompresörü çalıştırır. Sıkıştırma ve genişleme basınçları oranları hemen hemen aynıdır. Türbine giren gaz yüksek sıcaklıktadır ve genişlemesi sonucu, sıkıştırma için gerekli olandan daha fazla iş ortaya çıkar. Bu fazlalık motorda kullanılır.

"Kapalı devreli" gaz türbininde çoğu zaman havadan daha uygun özelliklere sâhib olan belirli miktardaki gaz sistemde mevcuttur ve devreder. Bu tür motorlarda türbini terk eden ve kompresöre girecek olan gazın soğutulması gereklidir. Ancak gazın iç basıncı normal olarak atmosferik basınçdan daha büyük olduğu için daha fazla güç ortaya çıkar.

Gaz türbinlerinin diğer içten yanmalı motorlara nazaran en önemli üstünlüğü, onun dönme hareketinin motor parçalarının daha yüksek hızla dönmesini sağlamasıdır.

Bu sebepten verilen bir büyüklükten daha fazla güç elde edilir. Buharlı türbinlere göre ise, yakıt hızlı hareket eden bir akımda yüksek basınçta yandığı için, daha küçük yanma odasına ve yüksek saflıktaki su yerine, havaya ihtiyaç duyar.

Ancak en önemli mahzuru, diğer içten yanmalı motorlara nisbetle daha düşük verime sâhib olmasıdır. Sebebi de, türbinin kanatlarının devamlı olarak yüksek sıcaklığa maruz kalması ve bunun sonucu olarak müsâde edilen malzeme gerilmelerinin düşük olmasıdır. Ayrıca her devrede alınan hava ile piston ve silindir soğutulur. Bu da verimin düşmesine sebeb olur.

Gaz türbinleri, kısmî yüklemeli işlemlere pek uygun değildir. Çünkü yükleme düştükçe verim hızla düşer. Sebebi, basınç oranları ve sıcaklık azalmasının sonucu olduğu gibi, parçalarının veriminin kısmî yüklemede düşük olmasından doğar. Gaz türbininin verimi, sıkıştırmanın gaz (hava) ile yapılması yönünden, sıvı (su) pompalayan buhar türbinlerine göre daha düşüktür. Aynı şartlarda, bir gazın

sıkıştırılması, bir sıvının pompa edilmesinden çok daha fazla iş gerektirir.

Târihi: Gaz türbininin prensibi, çok önceleri, ateş üzerinde et pişirirken gerekli olan şişlerin devamlı döndürülmesinde kullanılmıştır. Yüksek sıcaklıktaki havadan dönme elde etmek için, kanatlar da kullanılmaktaydı. Her ne kadar gaz türbininin keşfi 1791'de patent alan İngiliz John Barber'e dayanmaktaysa da, kompresörlü ilk gaz türbünü 1894'te Fransa'da, 1900'de Almanya'da, 1902'de ABD ve 1903'te Norveç'te ortaya çıkmıştır. Bunların verimleri düşük, kendileri büyüktü. İlk sanâyi gaz türbini İsviçre'de Brown- Boveri tarafından monte edilmiştir. 4000 kilowattlık bir jenaratörü tahrik etmek için kullanılmakta ve verim ise % 18 civârındaydı. Çabuk devreye girebilmesi, güç-ağırlık oranının düşük olması yedek olarak seçilmesinde etkili olmuştur.

Ancak gaz türbinlerindeki en önemli gelişme, uçaklarda kullanılmalarıyla ortaya çıkmıştır. Bu tür uygulamada sıkıştırılmış gaz kısmen genişleyerek ancak kompresör çalıştıracak kadar bir enerji vermektedir. Gazdaki geriye kalan enerji ise gaza yüksek hız vermek ve bunun sonucu uçağı tahrik etmek için kullanılır.

Jet motorlarının gelişmesi İkinci Dünyâ Savaşında hız kazanmıştır. O zamandan bu yana jet motorlu uçaklar yaygınlaşmıştır. Uçaklarda, jet motorları, jet motorunun itici gücünden (turbojet) veya türbindeki dönme pervaneye aktarılarak (turboprop olarak) kullanılmaktadır. Bunun dışında gaz türbinlerinin diğer yaygın bir kullanış yeri de, Amerika ve Orta Doğudaki tabiî gaz hatlarında pompalama işleridir. Bu türbinlerin gücü 5000 ile 10.000 beygir gücü civârındadır. Ayrıca dizel motorlu elektrik jenaratörlerinin yanında günün belirli saatlerindeki isteklere cevap vermek için takviye jenaratörü olarak kullanılır.

Ayrıca kamyon, otobüs ve ağır hafriyat makinalarında da kullanılmaktadır. Bunlar 200-400 beygir gücü civârındadır. Savaş gemilerinde de gaz türbinleri, yüksek hız elde etmek için kullanılır. Ticârî gemilerde ise, verim düşüklüğü ve kısmî yükleme yönünden kullanımı sâdece deneme mâhiyetindedir. Demiryollarında; yolcu trenlerinde yüksek gücün ve düşük ağırlığın istendiği durumlarda tercih edilir.

Gaz türbini parçaları ve yakıtı: En önemli parçaları; kompresör, yanma odası ve türbinlerdir. Bâzı gaz türbinlerinde ısı değiştiriciler de mevcuttur.

Kompresörler: Genel olarak merkezî ve eksenli olmak üzere iki tür kompresör mevcuttur. Birincisinde hava, merkez kısımda alınarak yarıçap doğrultusunda, basıncı ve hızı büyüyerek hareket eder. Hız oldukça büyür, daha sonra hız düşürülerek basınç yükseltilir. Sıkıştırmanın sonucunda ve başlangıcındaki basınç oranları 1/4 ile 1/5 civârındadır. Merkezsel motorları dayanıklı ve oldukça ucuzdur. Fakat verimleri düşüktür. Küçük güçler için kullanılır.

Eksenel akışlı kompresörler ise, arka arkaya sıralanan sâbit ve hareketli kanatlardan meydana gelir. Hareketliler havaya enerji verirken, sâbitler hızı basınca çevirir. Aynı zamanda havayı rotora uygun açı ile iletirler. Pekçok devreden ibâret olup, bunların her birinde rotor (dönen parça) ve stator (sabit parça) mevcuttur. Genellikle 6-7 devre olurlar. Bu şekilde çok devreli olması maliyeti artırmaktadır. Ayrıca havadaki yabancı maddelere karşı hassasdır. Çok küçük olanlar hariç, verimleri diğer türlere nisbetle yüksektir. Merkezsel olanların verimleri 0,78-0,82 arasında, eksensel akışlı olanlarınki ise 0,82-0,87 civârındadır.

Türbinler: Kompresörlere göre daha basittirler.İç verimleri 0,87-0,90 arasındadır. Türbinde gaz genişler ve kanallar arasında hızlanır. Akış sırasında doğacak türbilans, verimi düşürür. Genel olarak türbinler eksensel akışlı olup, merkezsel olanları nâdirdir. Kompresörlerde açıklanan benzer fayda ve mahzurlar burada geçerlidir.

Yanma odaları: Tek veya çok olabilir. Yanma odaları ve karışımın uygun terkibi deneylerle elde edilir.

Yakıtlar: Tabiî gaz en düşük korozyona sebeb olduğundan, en çok arzu edilen yakıttır. Hafif sıvı yakıtlar yanında, düşük işletme sıcaklarında ağır petrol ürünleri de kullanılabilir. Ancak bâzı durumlarda yakıt önce bir muâmeleye tâbi tutularak, yanma odasının temizliği sağlanır.

Basit bir gaz türbininin verimi, % 20 ile % 25 civârındadır. Ancak türbinden çıkan sıcak hava ile giren hava, ısıtılarak verim % 30'a kadar yükseltilebilir. Maksimum verim için lâzım olan basınç oranı da bu hâlde azalır. Sıkıştırma anında hava soğutulursa, sıkıştırmak için gerekli olan iş azalır. Ancak verimde pek az değişiklik olur.

GAZÂLÎ;

İslâm âlimlerinin büyüklerinden. İsmi Muhammed bin Muhammed bin Muhammed bin Ahmed'dir. Künyesi Ebû Hâmid, lakabı Huccet-ül-İslâm ve Zeyneddîn'dir. Gazâlî nisbesiyle meşhurdur. Müctehîddi. İctihâdı, Şâfiî mezhebine yakın olduğundan, Şâfiî mezhebinde sanılır.

İran'ın Tûs şehrinin Gazal kasabasında 1058 (H.450)de doğdu. Babası fakir ve sâlih bir zâttı. Âlimlerin sohbetlerinden hiç ayrılmazdı. Elinden geldiği kadar, onlara yardım ve iyilik eder ve hizmetlerinde bulunurdu. Âlimlerin nasihatını dinleyince ağlar ve Allahü teâlâdan kendisine âlim olacak bir evlâd vermesini yalvararak isterdi. Babası yün eğirip, Tus şehrinde bir dükkanda satardı. Vefâtının yaklaştığını anlayınca, oğlu Muhammed Gazâlî'yi ve diğer oğlu Ahmed'i hayır sâhibi ve zamânın sâlihlerinden bir arkadaşına, bir miktar mal vererek vasiyet etti ve ona dedi ki:

"Ben kendim, âlim bir kimse olamadım. Bu yolla kemâle gelemedim. Maksadım, benim kaçırdığım kemâl mertebelerinin, bu oğullarımda hâsıl olması için yardım etmenizdir. Bıraktığım bütün para ve erzakı, onların tahsîline sarf edersin!"

Arkadaşı vasiyeti aynen yerine getirdi. Babasının bıraktığı para ve mal bitinceye kadar, onların yetişme ve olgunlaşmaları için çalıştı. Sonra onlara; "Babanızın, sizin için bıraktığı parayı tahsil ve terbiyenize harcadım. Ben fakirim param yoktur. Size yardım edemeyeceğim. Sizin için en iyi çâreyi, diğer ilim talebeleri gibi medreseye devâm etmenizde görüyorum." dedi. Bunun üzerine iki kardeş medreseye gittiler ve yüksek âlimlerden olmak saâdetine kavuştular.

İmâm-ı Gazâlî, çocukluğunda fıkıhtan bir miktarını kendi memleketinde okudu. Sonra Cürcan'a gitti. İmâm Ebû Nasr İsmâilî'den bir müddet ders aldı. Sonra Tûs'a döndü. Cürcan'dan Tûs'a dönerken başından geçen bir hâdiseyi şöyle anlatır: "Bir grup yol kesici karşımıza çıktı. Yanımda olan her şeyimi alıp gittiler. Arkalarından gidip kendilerine yalvardım. Ne olur işinize yaramayan ders notlarımı bana verin. Reisleri; "Onlar nedir? Nasıl şeylerdir?" diye sorunca; "Onları öğrenmek için memleketimi terk ettim, gurbetlere gittim. Filan yerdeki birkaç tomar kağıtlardır." dedim. Eşkıyâların reisi güldü; "Sen o şeyi bildiğini nasıl iddiâ ediyorsun, biz onları senden alınca ilimsiz kalıyorsun." dedi ve onları bana geri verdi. Sonra düşündüm, Allahü teâlâ yol kesiciyi beni îkâz için o şekilde söyletti, dedim. Tûs'a gelince üç yıl bütün gayretimle çalışarak, Cürcan'da tuttuğum notların hepsini ezberledim. O hâle gelmiştim ki, yol kesici önüme çıksa, hepsini alsa, bana zararı dokunmazdı."

Memleketinde geçirdiği bu üç seneden sonra, tahsiline devâm etmek için o zamânın büyük bir ilim ve kültür merkezi olan Nişâbur'a gitti. Zamânın büyük âlimlerinden olan İmâm-ül-Harameyn Ebü'l-Meâlî el-Cüveynî'nin talebesi oldu. Üstün zekâsını ve çalışkanlığını gören hocası ona yakın alâka gösterdi. Burada usûl-i hadîs, usûl-i fıkıh, kelâm, mantık, İslâm hukuku ve münâzara ilimlerini öğrendi. Ebû Hâmid er-Rezekânî, Ebü'l- Hüseyin el-Mervezî, Ebû Nasr el-İsmâilî, Ebû Sehl el-Mervezî, Ebû Yûsuf en-Nessâc gibi devrin büyük âlimleri belli başlı hocalarıdır.

Nişabur'da tahsilini tamamlayınca, büyük bir ilim ve edebiyât hâmisi olan Selçuklu vezîri üstün devlet adamı Nizâmülmülk'ün dâveti üzerine Bağdat'a gitti. Nizâmülmülk'ün topladığı ilim meclisinde bulunan zamânın âlimleri, İmâm-ı Gazâlî'nin ilminin derinliğine ve meseleleri îzâh etmekteki üstün kâbiliyetine hayran kaldıklarını îtirâf ettiler. O zaman ortaya çıkan sapık fırkaların mensupları, onun yüksek ilmi ve en zor, en ince mevzuları en açık bir şekilde anlatması, hitâbet ve îzâh etme kâbiliyetinin yüksekliği, zekâsının parlaklığı karşısında perişân oluyorlar ve tutunamıyorlardı. Bu sırada otuz dört yaşında bulunan İmâm-ı Gazâlî'nin İslâmiyete yaptığı büyük hizmetleri gören Selçuklu veziri Nizâmülmülk, şimdiki tâbirle, onu Nizâmiye Üniversitesi rektörlüğüne tâyin etti. Bu üniversitenin başına geçen İmâm-ı Gazâlî, üç yüz seçkin talebeye lüzumlu olan bütün ilimleri öğretti. Yetiştirdiği talebelerin had ve hesabı yoktu. Ebû Mansûr Muhammed, Muhammed bin Es'ad et-Tûsî, Ebü'l-Hasan el-Belensî, Ebû Abdullah Cümert el-Hüseynî talebelerinin meşhurlarındandır. Bir taraftan da kıymetli kitaplar yazan İmâm-ı Gazâlî ilim ehli, devlet adamları ve halk tarafından büyük bir muhabbet ve hürmet gördü. Şöhreti gün geçtikçe arttı. Nizâmiye Üniversitesinde bulunduğu yıllarda, **Kitâbü'l-Basît fil-Fürû, Kitâb-ül-Vesît, El-Veciz, Meâhiz-ül-Hilâf** adlı kitaplarını yazdı.

Ayrıca İsmâiliyye adındaki sapık fırkanın görüşlerini çürütmek için **Kitâbu Fedâihil-Bâtınıyye ve Fedâil-il-Müstehzariyye** adlı eserini yazdı. Yine bu sırada Rumcayı öğrenerek felsefecilerin sapıklığını ortaya koymak için eski Yunan ve Lâtin filozoflarının kitaplarının aslı üstünde üç sene titizlikle incelemeler yaptı. Bu incelemeleri esnâsında ve netîcesinde felsefecilerin maksatlarını açıklayan **Mekâsid-ül Felâsife** kitâbı ile felsefecilerin görüşlerini reddeden **Tehâfüt-ül-Felâsife** kitâbını yazdı. Avrupalı filozoflar, o asırda dünyânın tepsi gibi düz olduğunu iddiâ ederek, ilimlerini ve felsefelerini böyle yanlış bilgiler üstüne kurarken, İmâm-ı Gazâlî dünyânın yuvarlak olduğunu, karaciğerde kanın zehir ve mikroplardan temizlenip tâzelendiğini, safra ve lenfle zararlı madde eriyiklerinin burada kandan ayrıldığını bu işte dalağın, böbreklerin ve safra kesesinin rollerini, kanın madde miktarlarındaki oranın değişmesi ile sıhhatin bozulacağını, bugünkü fizyoloji kitaplarında yazdığı gibi, delillerle ispat etti. Ayrıca diğer fen ilimlerinde de Avrupalıların bilmedikleri doğru bilgilere kitaplarında yazıp yer verdi.

İmâm-ı Gazâlî felsefecilerle ilgili bu çalışmalarını **El-Munkızu Aniddalâl** kitabında şöyle anlatmaktadır:

"İşte şimdi filozofların ilimlerinin hikâyesini dinle: Onları birkaç sınıf, ilimlerini de birkaç kısım hâlinde gördüm. Onlara, çokluklarına ve eskileri ile yenileri arasında doğruya yakınlık ve uzaklık farkına

rağmen, küfür ve ilhâd damgasını vurmak lâzımdır. Filozoflar fırkalarının çokluğuna ve çeşitliliğine rağmen, Dehriyyûn, Tabîiyyûn ve İlâhiyyûn olmak üzere üç kısma ayrılırlar. Dehriyyûn sınıfı eski filozoflardan bir zümredir. Yaratıcının varlığını inkâr ederler, bunlar zındıktır. Tabîiyyûn; bunlar da âhiretin mevcûdiyetini kabul etmediler. Cennet'i Cehennem'i, kıyâmeti ve hesâbı inkâr ettiler. Bunlar da zındıktır. Üçüncü sınıf olan İlâhiyyûn, daha sonra gelen filozoflardır. Bunlar ilk iki sınıfı red etmişlerse de kendilerini bid'at ve küfürden kurtaramamışlardır." Üçüncü kısımdan olan bu filozoflar, kendilerinden önce gelenlerin yanlışlarını açık seçik göstermek ve bir yaratıcının olduğunu söylemekle berâber peygamberlere inanmadıkları için küfürde kalmışlardır. Çünkü küfürden kurtulmak için peygamberlere ve onların bildirdiklerine inanmak da şarttır.

Gazâlî'nin felsefecilerin görüşlerini çürütmek ve îtikâdlarına, felsefe karıştıran sapık fırkalara cevap vermek için yaptığı bu çalışmasını işiten bir takım kimseler, onu felsefeci zannetmişlerdir. Bunun sebebi, felsefe ile tefekkür arasındaki mühim farkı bilmemek olabilir. Felsefeciler aklı rehber edinmişlerdir. Mütefekkirler ise aklı kullanmakla berâber, akla da rehber olarak peygamberleri ve onların bildirdiği îmânı almışlardır. Göz için ışık ne ise, akıl için îmân odur. Işık olmayınca göz göremediği gibi îmân olmayınca akıl da doğru yolda yürüyemez. İmâm-ı Gazâlî, filozof değil müctehiddir. Zâten İslâmiyette felsefe ve filozof olmaz (Bkz. Felsefe). İslâm âlimi olur. İslâm dîninde felsefenin üstünde İslâm ilimleri, filozofun üstünde de İslâm âlimleri vardır.

İmâm-ı Gazâlî, bu çalışmalarından sonra, yerine kardeşi Ahmed Gazâlî'yi vekil bırakarak Nizâmiye Üniversitesindeki görevine ara verdi ve Bağdat'tan ayrıldı. Çeşitli ilmî çalışmalar ve seyâhatler yaptı. Şam'da kaldığı iki yıl içinde en kıymetli eseri **İhyâu-Ulûmiddîn'**i yazdı. Daha sonra Kudüs'e gitti. Burada Bâtınî denilen sapık fırkaya karşı **Mufassıl'ul-Hilâf, Cevâb-ul-Mesâil** ve Allahü teâlânın Esmâ-i Hüsnâ denilen isimlerini anlatan **El- Maksad ül-Esmâ** adlı eserini yazdı. Kudüs'te bir müddet kaldıktan sonra hacca gitti. Haccını müteakiben Bağdat'a döndü. Nizâmiye Üniversitesinde, Şam'da yazdığı **İhyâ**'sını kalabalık bir talebe kitlesine ders olarak okuttu. Bu seferki tedris hayâtı uzun sürmedi. Doğduğu yer olan Tûs'a gitti. Burada yine Bâtınîlere karşı **Ed-Dercülmerkûm** kitabı ile **El-Kıstâs-ul-Müstakîm, Faysal-ut-Tefrika, Kimyâ-ı Seâdet, Nasîhât ül-Mülûk** ve **Et-Tibr-ul-Mesbûk** adlı kıymetli eserlerini yazdı. On sene kadar süren bu hizmetlerinden sonra Selçuklu veziri Fahr-ül-Mülk'ün ricâsı üzerine bir müddet daha Nizâmiye Üniversitesinde ders verdi. Tasavvufu anlatan **Mişkât-ül-Envâr** adlı eserini de bu sırada yazdı.

İmâm-ı Gazâlî'nin tasavvufta mürşidi, Silsile-i zehebin büyüklerinden olan Ebû Ali Fârmedî hazretleridir. Onun huzûrunda kemâle geldi. Zâhir ilimlerinde eşsiz âlim olduğu gibi, tasavvuf ilimlerinde (evliyâlık ilimlerinde) de mürşid (yol gösterici) oldu. Her iki ilimde, Peygamberimizin vârisi oldu. Kısa bir müddet daha Nizâmiye Üniversitesinde ders verdikten sonra doğduğu yer olan Tûs'a döndü. Elli beş sene gibi kısa bir ömür süren İmâm-ı Gazâlî, ömrünün son yıllarını Tûs'ta geçirdi. Burada evinin yakınına bir medrese ve bir de tekke yaptırdı. Günleri insanları irşâd etmekle geçti. Elli yaşını aştığı bu sıralarda **El-Munkızu Aniddalâl,** fıkhın kaynaklarına (Usûl-i fıkha) dâir **El-Mustesfâ** ve selef-i sâlihîne (Ehl-i Sünnet îtikâdına) tâbi olmayı anlatan **İlcâmü'l-Avâm an İlm-il-Kelâm** adlı eserlerini yazdı.

İmâm-ı Gazâlî'nin yaşadığı devirde İslâm âleminde siyâsî ve fikrî bakımdan büyük bir kargaşalık hüküm sürüyordu. Bağdat'ta Abbâsî halîfelerinin hâkimiyeti zayıflamaya yüz tutmuştu. Bunun yanında Büyük Selçuklu Devletinin sınırları genişliyor ve nüfûzu artıyordu. İmâm-ı Gazâlî bu devletin büyük hükümdârları Tuğrul Beyin, Alparslan'ın ve Melik Şahın devirlerini yaşadı. Melik Şahın kıymetli veziri Nizâmülmülk, hem savaş meydanlarında zaferler kazanıyor, hem de o zamânın parlak ilim ocakları olan İslâm üniversitelerini açıyordu. İmâm-ı Gazâlî 23 yaşındayken doğuda Hasan Sabbah ve adamları, sapık yollardan olan İsmâiliyye fırkasını yaymaya çalışıyorlardı. Mısır'da Şiî Fâtımî Hânedânı çökmeye başlamış, Avrupa'da ise Endülüs İslâm Devleti gerilemeye yüz tutmuştu. Mukaddes toprakları Müslümanlardan almak için ilk Haçlı seferleri de İmâm-ı Gazâlî zamânında başlamıştı. Bunlardan birincisi olan Haçlı seferine katılan Haçlılar, Anadolu Selçuklu Hükümdârı Birinci Kılıç Arslan'ın üstün gayret ve kahramanlıklarına rağmen 600 binden 40-50 bine düşmek pahasına da olsa, Anadolu'yu geçmiş, Torosları aşmış, Antakya'yı ve bir yıl sonra da Kudüs'ü ele geçirmişlerdi (1096). (Bkz. Haçlı Seferleri)

İslâm âlemindeki bu siyâsî karışıklıkların yanında bir de fikir ve düşünce ayrılıkları vardı. Bütün bunlar; Müslümanların birliğini doğrudan doğruya askerî kuvvetle ve ilim yoluyla yıkamayan iç ve dış düşmanların, halk arasında bozuk ve sapık fikirleri yayabilmeleri için çok uygun bir zemin teşkil ediyordu. Müslümanlar arasında îtikât birliği sarsılmış, düşünce ve fikirlerde ayrılıklar meydana gelmişti. Bir taraftan eski Yunan felsefesini anlatan kitapları okuyarak yazılanları İslâm inançlarına karıştıranlar, diğer taraftan Kur'ân-ı kerîmin âyetlerinin mânâsını değiştirerek ve kendi bozuk düşüncelerini katarak açıklamaya kalkışan Bâtınîler ve Mûtezile ile diğer fırkalar İslâm îtikâdını bozmaya çalışıyorlardı. Bunlara karşı Ehl-i sünnetin müdâfaasını üslenmiş olan İslâm âlimlerinin

başında aklî ve naklî ilimlerde zamânın en büyük âlimi, müctehid ve asrın müceddîdi olan İmâm-ı Gazâlî geliyordu (Bkz. Müceddid). O, bir taraftan kıymetli talebeler yetiştirdi, bir taraftan da sapık fırkaların bozuk inançlarını çürütmek ve Müslümanların bunlara aldanmamaları için okuyacakları kıymetli kitaplar yazdı. Üç yüz binden fazla hadîs-i şerîfi râvileriyle ezbere bilen ve **Hüccetül-İslâm** adıyla meşhur olan İmâm-ı Gazâlî, İslâmın yirmi temel ilmi ile bunların yardımcıları olan müsbet ilimlerde de söz sâhibiydi. Hadis ve Usûl-i Hadîs ilimlerinde ilim deryâsı olan bu büyük âlimin kitaplarında mevdu hadîs var diyerek, İmâm-ı Gazâlî'de eksiklik aramak, ilmin hakîkatını, İslâm âliminin derecesini bilmemektir. Zamânında yaşayan ve sonra gelen âlimler onun kitaplarını senet kabul etmişler ve netîcede İmâm-ı Gazâlî'nin kitaplarını ancak mezhepleri kabul etmeyenlerin dinde reform yapmak için uğraşanların beğenmediklerini bildirmişlerdir.

İmâm-ı Gazâlî hazretleri H.505 (M.1111) yılının Cemâzilevvel ayının 14. Pazartesi günü büyük kısmını zikir ve tâat ve Kur'ân-ı kerîm okumakla geçirdiği gecenin sabah namazı vaktinde abdest tazeleyip namazını kıldı, sonra yanındakilerden kefen istedi. Kefeni öpüp yüzüne sürdü, başına koydu: "Ey benim Rabbim, Mâlikim! Emrin başım gözüm üzere olsun." dedi. Odasına girdi. İçeride, her zamankinden çok kaldı. Dışarı çıkmadı. Bunun üzerine oradakilerden üç kişi içeri girince, İmâm-ı Gazâlî hazretlerinin kefenini giyip, yüzünü kıbleye dönüp, rûhunu teslim ettiğini gördüler. Başı ucunda şu beytler yazılıydı:

Beni ölü gören ve ağlayan dostlarıma,
Şöyle söyle, üzülen o din kardeşlerime:
"Sanmayınız ki, sakın ben ölmüşüm gerçekten,
Vallâhi siz de kaçın buna ölüm demekten."

.....

Ben bir serçeyim ve bu beden benim kafesim.
Ben uçtum o kafesten, rehin kaldı bedenim.

.....

Bana rahmet okuyun, rahmet olunasınız.
Biz gittik. Biliniz ki, sırada siz varsınız.

.....

Son sözüm olsun, "Aleyküm selâm" dostlar.
Allah selâmet versin, diyecek başka ne var?

İmâm-ı Gazâlî hazretleri, kendisini mezârın içine Şeyh Ebû Bekr en-Nessâc koysun, diye vasiyet etmişti. Şeyh bu vasiyeti yerine getirip mezardan çıktığında hâli değişmiş, yüzü kül gibi olmuş görüldü. Oradakiler "Size ne oldu?.. Niçin böyle sarardınız, soldunuz efendim?.." dediler. Cevap vermedi. Israr ettiler, gene cevap vermedi. Yemin vererek tekrar ısrarla sorulunca, mecbur kalarak şunları anlattı:

"İmâmın nâşını mezâra koyduğum zaman, Kıble tarafından nurlu bir sağ elin çıktığını gördüm. Hafiften bir ses bana şöyle seslendi. «Muhammed Gazâlî'nin elini, Seyyidü'l Mürselin Muhammed Mustafa sallallahü aleyhi ve sellemin eline koy.» Ben denileni yaptım. İşte mezardan çıktığımda benzimin sararmış, solmuş olmasının sebebi budur. Allah ona rahmet eylesin."

İmâm-ı Gazâlî hazretleri asrının müceddidi olup, din bilgilerinden unutulmuş olanlarını meydana çıkarmış, açıklamış ve herkese öğretmişti.

İmâm-ı Gazâlî zamânındaki devlet adamlarının ikrâm ve iltifâtlarına kavuşmuştu. Onlara zaman zaman nasihat ederek ve mektup yazarak hakkı tavsiye etmiş, Müslümanların huzûr ve refâhı için duâ etmiştir.

Bunlardan Selçuklu Sultânı Sencer'e nasihat için aşağıdaki mektubu yazmıştır:

"Allahü teâlâ İslâm beldesinde muvaffak eylesin, nasîbdâr kılsın. Âhirette ona, yanında yeryüzü pâdişâhlığının hiç kalacağı mülk-i azîm ve âhiret sultanlığı ihsân etsin.

Dünyâ pâdişâhlığı, nihâyet bütün dünyâya hâkim olmaktan ibârettir. İnsanın ömrü ise, en çok yüz sene kadardır.

Cenâb-ı Hakk'ın, âhirette bir insana ihsân edeceği şeylerin yanında, bütün yeryüzü, bir kerpiç gibi kalır. Yeryüzünün bütün beldeleri, vilâyetleri, o kerpicin tozu toprağı gibidir. Kerpicin ve tozunun-toprağının ne kıymeti olur? Ebedî sultanlık ve saâdet yanında, yüz senelik ömrün ne kıymeti vardır ki, insan onunla sevinip mağrûr olsun? Yükseklikleri ara, Allahü teâlânın vereceği pâdişâhlıktan başkasına aldanma.

Bu ebedî pâdişâhlığa (saâdete) kavuşmak, herkes için güç bir şey ise de, senin için kolaydır. Çünkü Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem buyurdu ki: **«Bir gün adâlet ile hükmetmek, altmış senelik ibâdetten efdâldir.»** Mâdem ki Allahü teâlâ sana, başkalarının altmış senede kazanacağı şeyi bir günde kazanma sebebini ihsân etmiştir, bundan daha iyi fırsat olamaz! Zamânımızda ise iş o hâle gelmiştir ki, değil bir gün, bir saat adâletle iş yapmak, altmış yıl ibâdetten efdâl olacak dereceye varmıştır.

Dünyânın kıymetsizliği, açık ve ortadadır. Büyükler buyurdular ki: «Dünyâ kırılmaz altın bir testi, âhiret de kırılan toprak bir testi olsa, akıllı kimse, geçici olan ve yok olacak olan altın testiyi bırakır, ebedî olan toprak testiyi alır. Kaldı ki dünyâ, geçici ve kırılacak toprak bir testi gibidir.» Âhiret ise hiç kırılmayan ebediyyen bâki kalacak olan altın testi gibidir. Öyleyse, buna rağmen dünyâya sarılan kimseye nasıl akıllı denilebilir? Bu misâli iyi düşününüz ve dâimâ göz önünde tutunuz..."

İmâm-ı Gazâlî'nin buyurduğu güzel sözlerden bâzıları:

Allahü teâlânın verdiği nîmeti, O'nun sevdiği yerde harcamak şükür; sevmediği yerde kullanmak ise küfrân-ı nîmettir (nîmeti inkâr etmektir).

Belâya şükretmek lâzımdır. Çünkü küfür ve günahlardan başka belâ yoktur ki, içinde senin bilmediğin bir iyilik olmasın! Allah, senin iyiliğini senden iyi bilir.

Bir sözü söyleyeceğin zaman düşün! Eğer o sözü söylemediğin zaman mesul olacaksan söyle. Yoksa sus!

Bil ki, kalple gıybet etmek, dille etmek gibi haramdır. Bir kimsenin noksanını, kusurunu başkasına söylemek doğru olmadığı gibi, kendi kendine söylemek de câiz değildir.

Sabır insana mahsustur. Hayvanlarda sabır yoktur. Çünkü çok noksandırlar. Meleklerin ise sabra ihtiyâcı yoktur. Çünkü çok kâmildirler.

Allahü teâlânın, her yaptığımızı her düşündüğümüzü bildiğini unutmamalıyız. İnsanlar birbirinin dışını görür. Allahü teâlâ ise, hem dışını, hem içini görür. Bunu bilen bir kimsenin işleri ve düşünceleri edepli olur.

Aklı olan kimse nefsine demelidir ki: Benim sermâyem, yalnız ömrümdür. Başka bir şeyim yoktur. Bu sermâye, o kadar kıymetlidir ki, her çıkan nefes hiçbir şeyle tekrar ele geçmez ve nefesler sayılıdır, azalmaktadır. O hâlde bu günü elden kaçırmamak bunu saâdete kavuşmak için kullanmamaktan daha büyük ziyân olur mu? Yarın ölecekmiş gibi bütün âzâlarını haramdan koru.

Ey nefsim, sonra tövbe ederim ve iyi şeyler yaparım, diyorsan, ölüm daha önce gelebilir, pişman olup kalırsın. Yarın tövbe etmeyi bugün tövbe etmekten kolay sanıyorsan, aldanıyorsun.

Eserleri:

İmâm-ı Gazâlî, ömrü boyunca gece gündüz devamlı yazmış büyük bir İslâm âlimidir. O kadar çok kitab yazdı ki, ömrüne bölününce, bir güne on sekiz sahîfe düşmektedir. Eserlerinin sayısının 1000'e ulaştığı, **Mevdûât-ul-Ulûm** kitabında bildirilmektedir. Bunlardan 400'ünün isimleri Şeyh Ebû İshak Şîrâzî'nin **Hazâin** kitabında yazılıdır.

Eserleri üstünde Avrupalılar geniş ve uzun süren incelemeler yapmışlardır. Bunlardan P. Bouyges adlı müsteşrik **Essaie de Chronologie des Oeuvres de al-Ghazâli** adlı eserinde İmâm-ı Gazâlî'nin 404 kitabının ismini vermiştir. Meşhur müsteşrik Brockelmann da **Geschichte Der Arabischen Litteratur** adlı eserinde, eserlerinden 75 tânesinin listesini vermiştir. 1959'da dört Alman ordinaryüs profesörü, İmâm-ı Gazâlî'nin kitaplarını okuyarak, İslâm dînine âşık olmuşlar ve İmâm'ın kitaplarını Almancaya çevirerek sonunda Müslüman olmuşlardır.

Gazâlî'nin vefâtından sonra İslâm dünyâsının mâruz kaldığı Moğol felâketi esnâsında yakıp yıkılan binlerce kütüphâne içinde İmâm-ı Gazâlî'nin sayısız eseri de yok edilmiştir. Bu sebepten bugüne kadar eserlerinin tam bir listesi ve tasnîfi yapılamamış, ilim dünyâsı bu hususdaki eksikliğini tamamlayamamıştır.

Eserlerinden bâzıları şunlardır:

İhyâu-Ulûmiddîn, Kimyâ-ı Seâdet, Cevâhir-ül-Kur'ân, Kavâid-ül-Akâid, Kitâb-ül-İktisâd fil Îtikâd, İlcâm-ül-Avâm an İlm il-Kelâm, Mizân-ül-Amel, Dürret-ül-Fâhire, Eyyüh-el-Veled, Kıstâs ül-Müstekîm, Tehâfet-ül-Felâsife, Mekâsıd-ül-Felâsife, El-Munkızu Aniddalâl, El-Fetâvâ, Hülâsât-üt-Tasnîf fit-Tesavvuf. (**İlcâm-ül-Avâm, Eyyüh-el-Veled, El-Munkızu Aniddalâl, Durret-ül-Fâhire** ve **Kimyâ-ı Seâdet** kitapları İhlâs A.Ş. tarafından bastırılmıştır.)

İmâm-ı Gazâlî'nin Arapça olan beş ciltlik **İhyâu Ulûmiddîn** kitabı 1968 senesinde Beyrut'ta Arapça ve

1974'te İstanbul'da Türkçe olarak basılmıştır. Bir cilt olan Farsça **Kimyâ-ı Seâdet** kitabı da, 1955'te Tahran'da, 1977'de İstanbul'da basılmıştır. Türkçeye de tercüme edilmiştir.

Büyük hadis âlimi Hâfız Zeynüddîn Ebü'l-Fadl Abdurrahmân el-Irakî, 1353 yılında **İhyâ'**daki hadisleri teker teker ele almış, herbirinin kaynak ve senetlerini araştırmış, bulmuş ve bunları 4 ciltlik bir eserinde toplamıştır. Bu gayretli çalışması tam 40 yıl sürmüştür. Bu eserin ismi **Tahrîcü Ehâdîs-il-İhyâ'**dır.

İmâm-ı Gazâlî hazretlerinin en kıymetli eseri **İhyâ'**sıdır. Osmanlı âlimlerinden Saffet Efendi **Tasavvufun Zaferi** isimli eserinde, İmâm-ı Gazâlî'nin **İhyâu Ulûmiddîn** kitabı öyle kıymetli bir eserdir ki, Kur'ân-ı kerîmin ve Peygamber efendimizin hadislerinin mânâlarını Müslümanlara anlatmak ve Allahü teâlânın kullarına, doğru yolu göstermek, huzûr ve saâdete kavuşturan İslâm ahlâkını öğretmek için, din âlimleri olarak elimizde bundan başka hiçbir kitap bulunmasaydı, yalnız bu kitap kifâyet ederdi.

Batıda Ebü'l-Hasan adında bir imâm vardı. **İhyâ** kitabını okuyunca beğenmeyip onu yakmayı emretti. Halkın elindekileri de toplayıp bir Cumâ günü yakılmasını kararlaştırdılar. O Cumâ gecesinde Ebü'l-Hasan rüyâsında şöyle gördü:

Kendi ders okuttuğu câminin kapısından içeri girdi. Bir de ne görsün; câminin içinde Resûlullah efendimiz ve yanında hazret-i Ebû Bekr ve hazret-i Ömer oturuyorlardı. İmâm-ı Gazâlî de orada ayakta duruyordu ve elinde **İhyâ** kitabını tutup:

"Ey Allah'ın Resûlü! Şu kimse benim hasmımdır!" deyip sonra dizleri üzerine çöktü. **İhyâ** kitabını Resûlullah'a verip:

"Yâ Resûlallah! Şu kitaba bakınız, eğer bu kimsenin dediği gibi bunda sünnete uymayan, esasa muhâlif olan bir yanlış varsa, ben Allahü teâlâya tövbe ettim. Eğer sizin bildirdiğiniz dîne uygun ise, bu adamdan hakkımı alıp beni sevindirin!" dedi.

Bunun üzerine Resûlullah, **İhyâ** kitabını baştan sona kadar inceledi ve:

"Vallâhi bu elbette güzel bir kitaptır." buyurdu.

Sonra onu hazret-i Ebû Bekr'e ve hazret-i Ömer'e verdiler. Onlar da inceleyerek, bu kitap elbette güzeldir, dediler. Bunun üzerine Resûlullah:

"Adı geçen Ebü'l-Hasan'ın elbisesini soyun, iftirâ edenlere vurulduğu gibi had vurun." buyurdu.

Beşinci sopadan sonra hazret-i Ebû Bekr:

"Yâ Resûlallah! Böyle yapması yine senin sünnetini tâzim için idi. Fakat yanıldı." dedi. İmâm-ı Gazâlî de affetti.

Ebü'l-Hasan uyanınca gördüklerini talebelerine anlattı. Tövbe etti. Bir ay rüyâsında yediği sopaların acısından rahatsız oldu, canı yandı. Sonra geçti, fakat ölünceye kadar sopaların izi sırtında görüldü. Dâimâ **İhyâ** kitabını okur, ona hürmet ederdi.

GÂZAN MAHMÛD HAN;

İlhanlı hükümdârlarının en meşhuru. Çocukluğunun büyük bölümü büyükbabası Abaka Hanın yanında geçti. Abaka Han ve babası Argun Hanın bağlı olduğu Buda dîninin prensiplerine göre yetiştirildi. Babasının 1284'te tahta çıkmasından sonra Horasan, Mazenderan ve Rey vilâyetlerinin vâliliğine atandı. 1291'de İlhanlı tahtına çıkan Geyhatu'yu 1295'te deviren yeğeni Baydu, iktidârı ele geçirdi. Ancak Gâzan, bu duruma karşı çıkarak Baydu ile mücâdeleye girişti. Bu sırada kumandanlarından Nevruz'un tebliği üzerine İslâmiyeti kabul etti. Onunla birlikte kumandanlarından, vezirlerinden ve askerinden 400 bin kişi de Müslüman oldu. Gâzan, şükür olarak o seneyi oruç tutmakla geçirdi.

Müslüman askerlerinin başında olarak yeniden harekete geçen Gâzan, İlhanlı başkenti Tebriz'e girdi ve Baydu'yu yakalatarak îdâm ettirdi. Böylece hükümdârlığını îlân eden Gâzan Han, öncelikle ülke içerisinde huzûr ve âsâyişi sağladı. Kendisine karşı isyân eden Moğolları şiddetle bastırdı. İktisâdî hayâtı düzeltmek için faâliyet gösterdi. Sikke ve ölçü reformları yapmak ve vergi kaynaklarını yeniden tesbit etmek sûretiyle devletin bütçesini düzene koydu. Halkı inim inim inleten vergi sistemi değiştirildi. Askerin maaşını yeniden tespit ederken, orduyu yeni silâhlarla techiz etti.

Gâzan Mahmûd Han, İslâmiyetin kuvvetlenmesi için elbirliği ederek kardeşçe çalışmasını Nâsır'a yazdı. Mısır Memlûklü sultanlarının dokuzuncusu olan Nâsır bunu dinlemedi. Nâsır'ın askeri Mardin taraflarını yağma etti. Gâzan Mahmûd Han Haleb'e geldi. Humus'ta Nâsır bozguna uğradı. Gâzan Han burada bir kumandanını bırakıp geri döndü. Bu iki Müslüman sultânının arasını açanlardan biri de İbn-i Teymiyye idi. O, hâdiselerde birleştirici değil bozucu rol oynadı. Gâzan Mahmûd Han, 17 Mayıs 1304'te henüz otuz yaşındayken Rac'da vefât etti.

Gâzan Hanın ölümüyle İran'daki Moğol hâkimiyeti, iç ve dış politikada en son sınırlarına ulaşmış oldu. Moğollar arasında İslâmiyetin yayılmasını sağlayan Gâzan Han, ülkeyi pekçok câmi, mescid, medrese, han ve hamam gibi dînî ve sosyal eserlerle donattı. Tebriz yakınlarında bir rasathâne kurdurdu. Fen ilimlerinden astronomi, târih, tıp ve kimyâ ile meşgul oldu. Târih bilgisi fazlaydı. Ana dili olan Moğolcadan başka birkaç lisan bilen Gâzan Han, senenin ekserî günlerinde oruç tutar ve çok Kur'ân-ı kerîm okurdu.

GAZAVÂTNÂME;

Türk edebiyâtında, ordunun akınlarını, savaşları, kahramanlıkları, zaferleri şiir veya nesir şeklinde anlatan eserler; **gazânâme**. Arap edebiyâtında bu tür eserlere "megâzi" ismi verilmiştir. İslâm edebiyâtında bu tür eserlerin en meşhuru Vâkidî'nin **Kitab-ül-Megâzi'**sidir. Bu eserler muayyen devirlere âit hâdiseleri ayrıntılı bir tarzda anlatmaları dolayısıyla târihçilerin çalışmalarına kaynak teşkil etmektedir.

Türk edebiyâtında ilk gazavâtnâme örnekleri 15. yüzyılda yazılmaya başladı. On altıncı yüzyıldan îtibâren bu tür eserlerin yazımında büyük bir artış görüldü. Gazânâmelerde düşmanla yapılan tek bir muhârebe, gazavâtnâmelerde ise birçok muhârebeye yer verilmektedir. Gazavâtnâmeler konuları îtibâriyle üç bölüme ayrılırlar:

1. Pâdişâhlardan birinin hayâtını ve zamânındaki seferlerle belli başlı olayları tasvir eden manzum ve mensur eserler: Selimnâmeler ve Süleymânnâmeler gibi.

2. Vezirlerden veya ünlü komutanlardan birinin savaşlarını konu edinen gazavâtnâmeler: Barbaros Hayreddîn Paşa, Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa, Tiryâki Hasan Paşa ve Özdemiroğlu Osman Paşanın seferlerini anlatan gazavâtnâmeler bu türdendir.

3. Belli bir seferi, yâhut bir kalenin alınmasını tasvir eden gazânâmeler: Preveze Seferi, Bağdat Seferi gibi.

Osmanlı Devletinde gerilemenin başlaması ve büyük zaferlerin kesilmesi ile gazavâtnâmelerin yazılmasında da bir azalma görüldü. En son yazılan gazavâtnâmeler 1853 Kırım Seferi ile 1897 Yunan Harbine âittir. Edebiyâtımızda kırkı manzum olmak üzere 250 kadar gazavâtnâme tesbit olunmuştur. Bunlar içerisinde târih ve dil açısından en önemlileri şunlardır:

Gazavât-ı Sultan Murâd Han (Yazarı belli değil), **Gazânâme-i Rum** (Kâşifî), **Gazavât-ı Hayreddîn Paşa** (Seyyid Murâd), **Gazavât-ı Gâzi Hasan Paşa** (Çâkeri İsmâil), **Gazavât-ı Hüseyin Paşa** (Hüseyin Resmî) ve **Gazavât-ı Sultan Süleymân Han** (Yazarı belli değil).

GAZBEZİ;

Alm. *Mullbinde,* **Fr.** *Gaze (f) a pansement,* **İng.** *Gauze.* En çok cerrâhî ve ilkyardım işlemlerinde kullanılan, pamuklu, hafif, delikli dokuma. Gazbezi, ipek ve diğer lifli malzemeden de yapılabilir ve bu tipler umûmiyetle elbise yapımında kullanılır. Kumaş, ismini ilk olarak ipekten îmâl edildiği yer olan Filistin'deki Gazze şehrinden alır.

Gazbezi, enine ve boyuna ipliklerden meydana gelir ve dâimâ belli alanda belli sayıda delik bulunur. Normal dokunmuş bir gazbezinde, birbirini dikey olarak kesen iplikçikler vardır. "Leno tipi" dokunmuş gazbezinde ise dikey iplikçikler normal olup, yatay iplikçikler çifttir. Bu tipin bir diğer özelliği de yatay iplik çiftinin dikey olanların bir altından, bir üstünden geçmesidir. Bu durum gazbezine sağlamlık ve düzgünlük temin eder.

Gazbezi en çok bandaj, ilkyardım, kundaklama ve toz alma işlerinde kullanılır. Kullanıldığı daha birçok yer vardır. Elbise yapımında ve süslemesinde kullanılanlar daha çok ipek ve diğer lifli maddelerden yapılmıştır. Tiyatrolarda kullanılan şekil ise ketenden yapılmıştır ve seyrek dokunmuştur. Tiyatroda sahnenin arkasında üzerine çeşitli şekiller çizilmiş olarak dekoru tamamlamada kullanılır. Bundan başka bayrak yapımında, peynir kalıplarının üzerini örtmede, hattâ perde olarak gazbezi özelliğinde dokunmuş kumaşlar kullanıldığı görülür.

GAZEL (Bkz. Nazım Şekilleri)

GAZETE;

Alm. *Zeitung (f),* **Fr.** *Journal (m), gazette (f),* **İng.** *Newspaper, daily paper.* Siyâsî, iktisâdî, sosyal, edebî konularda haber ve bilgi vermek, yorumlar yapmak için günlük veya belirli sürelerle çıkarılan yayın.

İnsanların çeşitli konulardaki gelişmelerden ve olaylardan haberdâr olmak arzusu, târihin çok eski

çağlarına uzanır. Gazete, bu arzuyu yazılı olarak ve herkese açık bir şekilde takdim eden bir yayındır.

Târihte ilk olarak yazılı haber verme işine, Roma İmparatoru Julius Caesar tarafından tesis edilen ve mühim haberleri halka bildiren **Acta Divrna** isimli duvar îlânları ile başlandığı kabul edilir. Bunu merkezden taşradaki tanıdıklara yazılan, siyâsî, ticârî ve sosyal haberleri ihtivâ eden günlük mektuplar tâkib etmiştir. Kânûnî Sultan Süleymân zamânında vukû bulan Osmanlı-Venedik harpleri esnâsında, Venedik hükümetinin emriyle yazılan ve memleketin muhtelif yerlerinde halka okunarak, harbin seyri hakkında bilgi veren, **Venedik Mektupları**'nı okuyan kimselere ödenen en küçük Venedik parası "gazetta"dan bugünkü "gazete" kelimesi çıkmıştır. Türkiye'de uzun yıllar "gazete" karşılığı olarak "cerîde" kelimesi kullanılmıştır.

Matbaanın keşfi ve matbaacılığın günlük iş hayâtına girmesi, bugünkü mânâda gazetenin temeli olmuştur. Günümüz anlayışına uygun ilk gazete **(Avisa, Relation Oder Zeitung)** Strasburg'da 1609'da Alman diliyle yayınlanmıştır. İlk İngiliz Gazetesi **The Weekly News From Italy and Germany** (1622) Londra'da; ilk Fransız Gazetesi **Gazette** (1631)'de Pariste yayınlanmıştır. İtalya'da 1640, Polonya'da 1661, Rusya'da 1702, Amerika'da 1704, İspanya'da 1724 yıllarında ilk gazeteler çıkmıştır. Almanya'da yayınlanan **Leipziger Zeitung** (1660), İngiltere'de **Daily Courant** (1702), Fransa'da **Journal de Paris** (1777) ilk günlük gazetelerdir.

İlk zamanlar, yalnız çeşitli olaylarla ilgilenen ve bunları halka duyuran gazetelerin siyâsî hüviyet kazanmaları İngiltere'de başlamış ve ilk başmakaleler 1704'te basılmıştır. Fransız İhtilâli, Fransa ve Almanya'da ilk siyâsî gazetelerin çıkmasına sebeb olduğu gibi, siyâsî haber ve yorumu da gazeteciğilin temel vasıfları arasına soktu. Bu târihten îtibâren çıkan gazetelerin tamamına yakını siyâsîdir.

Türkiye'de ilk gazeteler yabancılar tarafından çıkarılmıştır. Fransız Büyükelçiliği 1797'de İstanbul'da **Gazette Française de Constantinople**, İzmir'de 1824'te Charles Tricon **Smyrnee** ve Alexandre Black **Spectateur Oriental** isimli Fransızca gazeteleri çıkarmışlardır.

İlk Türk gazetesi **Takvim-i Vekâyi,** 11 Kasım 1831'de Sultan İkinci Mahmûd'un emriyle yayınlanmış, önceleri hem resmî, hem de özel haberlere yer verirken, daha sonra yalnız resmî haberleri yazarak Osmanlı Devletinin resmen ortadan kalkış târihi olan 4 Kasım 1922 târihinde son sayısını yayınlayarak kapanmıştır.

İlk özel Türk gazetesi, 1840 Ağustosunda William Churchill tarafından **Ceride-i Havadis** adıyla çıkarılmış, bunu Âgah Efendinin 21.10.1860 târihinde çıkardığı **Tercümân-ı Ahvâl** ve Şinâsî'nin 27 Haziran 1862'de yayınladığı **Tasvîr-i Efkâr** gazeteleri tâkib etmiştir. İlk günlük Türk gazetesi ise; 1864'te Alfred Churchill tarafından **Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis** adıyla çıkarılmıştır.

Meşrûtiyete doğru ve daha sonraki yıllarda her gün bir yenisi ortaya çıkan siyâsî gruplarca çıkarılan, sayıları gittikçe artan o günlerin Türkiye gazeteleri arasında **Hürriyet, Tercümân-ı Hakîkat, Vakit, İbret** en meşhurlarıdır. (Bkz. Basın)

Gazete, bilhassa 20. yüzyılın ilk yarısında büyük önem kazanmıştır. Bunda, dünyâ milletleri arasında gittikçe artan siyâsî, askerî, iktisâdî ve sosyal münâsebet ve mücâdelelerin yanısıra, teknolojik gelişmelerin basın hayâtına aktarılmasının büyük rolü olmuştur. Ayrıca; başta İngiltere olmak üzere, Avrupa hükümetlerinin gazete kâğıdını gazetecilere ucuz ve vergisiz temini, az bir posta ücreti ile dağıtması ve sanâyi inkılabı netîcesinde ortaya çıkan firma ve mâmullerinin reklâm ihtiyaçları dolayısıyla gazetelerin maddî gelir sağlamaları, böylece gazete fiyatlarının ucuzlayarak geniş halk kitleleri tarafından okunur olması, gazeteciliği ön plana çıkaran diğer sebeplerdir. Bu arada, demokrasi idârelerinde iktidâr mücâdelesi yapan partilerin ve icrâatlarını beğendirmek isteyen hükûmetlerin görüşlerini halka yayarak benimsetmek ve destek sağlamak, kamuoyu (efkâr-ı umûmiye) teşekkül ettirmek arzularının tahakkuku için gazetelerden faydalanma yolunu seçmeleri de hatırlanmalıdır.

Bugün dünyâ ülkelerinde yayınlanan gazeteler iki büyük grupta toplanır. Birinci gruptakiler hür rejimlerle idâre edilen ülkelerde, kânun çerçevesinde serbest şekilde yayın yapanlar; ikinci gruptakiler de, doğu bloku (komünist) ülkeler başta olmak üzere diğer totaliter rejimlerin bulunduğu ülkelerde hükümetlerin kontrolünde ve emrinde yayın yapanlar. Ülkemizdeki gazeteler, birinci gruba dâhildir ve basın kânunu çerçevesi içinde serbestçe yayın yaparlar.

Bundan başka gazeteler; bütün memlekete hitâb ediyorsa **millî;** bir bölgeye hitâb ediyorsa **bölge;** bir il veya ilçede yayınlanıyorsa **mahallî** ve milletlerarası yayın yapıyorsa **beynelmilel** olarak sınıflandırılır. Konularına göre de; siyâsî, iktisâdî (ekonomik), edebî, magazin, ihtisas (belli bir meslek), spor gazeteleri olarak ayrılırlar. Öğle üzeri yayınlanan gazetelere akşam; dînî bayram günleri gazeteciler cemiyeti tarafından yayınlananlara da **bayram** gazetesi denir. Yayın sürelerine göre de günlük, haftalık, on beş günlük ve aylık gazeteler vardır. Hitap ettikleri okuyucu yaş ve seviyesi îtibârıyla da

çocuk, gençlik ve âile gazetesi gibi çeşitleri bulunmaktadır. Duvar gazetesi ise; okullarda öğrenciler tarafından çıkarılan ve Çin'in an'anevî halk haberleşme vâsıtası olan özel bir gazetedir.

İlk zamanlar, daha çok bir toplum hizmeti vermek gâyesiyle yayınlanan gazeteler, günümüzde (istisnâlar hâriç) hemen hemen ticârî bir mâhiyet almıştır. Gazete sayısının artması ve mesleğin bütün dünyâda yaygınlaşarak mensuplarının çoğalması, gazeteleri birbirleriyle rekâbete sürüklediği gibi; radyo-TV-video ve diğer haberleşme vâsıtalarının gazetelerde bulunmayan üstünlüklerle günlük hayâta girmesi de gazeteleri varlıklarını sürdürmek mücâdelesine itmiştir. Bâzı gazeteler, bu durum karşısında ciddiyet, güvenilirlik ve genel seviyelerini arttırarak okuyucu tarafından aranır olmak yolunu tutarken; bâzıları da piyangolar, güzellik müsâbakaları, çeşitli oyunlara dayalı yarışmalar tertipleme ve promasyonlarla okuyucularını kendilerine bağlama ve tirajlarını arttırma denemelerine girmişlerdir. Milletlerdeki anlayışlara göre, genel ahlâk sınırlarını zorlayan ve tartışmalara sebeb olan yayınlar da bu cümledendir.

Tiraj bakımından dünyânın en büyük gazetesi **Ashai** Japonya'da yayınlanmakta ve dağıtımının % 90'ı okuyucuların adreslerine kadar götürülerek elden yapılmaktadır. Türkiye'de bu şekildeki elden dağıtımı ilk defâ **Türkiye Gazetesi** 1982 yılından îtibâren gerçekleştirmiştir.

International Herald Tribune, The Times, Le Monde, Guardian, Wall Street Journal, Financial Times, Daily Telegraph, bütün dünyâda okuyucu bulan meşhur gazetelerdendir.

Ülkemizde; **Cumhûriyet, Günaydın, Hürriyet, Millî Gazete, Milliyet, Sabah, Tercüman, Türkiye, Yeni Asya, Yeni Nesil ve Zaman** ise, belli başlı gazetelerdir. **Rapor** ve **Dünyâ** Türkçe ekonomik gazeteleridir. **Fuar** ve **Medikal**, ihtisas gazeteleridir.**Türkiye Gazetesi** Yayın Topluluğu tarafından İngilizce yayınlanan **Made in Turkey** hem millî, hem de beynelmilel ekonomik bir gazetedir.

Gazeteci: Gazete yayınlayan veya gazetede çalışan; işi haber toplamak, yazmak ve çeşitli safha ve şekillerde gazetenin hazırlanmasına, ücret karşılığı iştirâk eden kimse. Muhâbir, muharrir, yazı işleri müdürü, genel yayın müdürü, istihbârât şefi vs. gibi meslekî isimlerle anılırlar. Bir kimsenin gazeteci sayılabilmesi için her şeyden önce bir gazete veya mevkûtede, haber veya fotoğraf ajansında, fikrî çalışması bedenî çalışmasından çok olmak üzere ücret karşılığı çalışması lâzımdır. Bu şartları taşıyan bir gazetecinin ülkesine göre değişen ve çalıştığı müessese nezdinde ücret isteme, ücretli izin, terfî, başka iş tutma, kıdem gibi çeşitli hakları vardır. Ayrıca bâzı kamu imkânlarından tesbit edilen ölçüler içinde faydalanırlar.

Gazetecilik; ilk yıllarda tamâmen meslek içinde öğrenilen bir sanatken bugün bütün dünyâda gazetecilik meslek okulları bulunmaktadır. Ancak meslek içinden yetişme ve başka mesleklerden gazeteciliğe geçmek de hâlen revaçtadır.

Türkiye'de okullarda ilk gazetecilik eğitim ve öğretimi 1948 yılında Fehmi Yahya Tuna'nın İstanbul'da açtığı lise seviyesindeki gazetecilik okuluyla başlar. İlk resmî Gazetecilik Enstitüsü ise İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesine bağlı olarak 1950 yılında tedrisâta başladı. 1965'te Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesine bağlı Basın Yayın Yüksek Okulu, 1967'de Başkent Özel Yüksek Okulu, 1968'de İzmir Gazetecilik Özel Yüksek Okulu açıldı. Son yıllarda yeni açılan üniversitelere bağlı olarak çeşitli illerde gazetecilik okulları açıldı. İstanbul-Marmara Üniversitesine, Ankara-Gazi Üniversitesine, İzmir-9 Eylül Üniversitesine, Eskişehir-Anadolu Üniversitesine bağlı olarak Basın-Yayın Yüksek Okulları açıldı. Eskişehir Anadolu Üniversitesine bağlı olarak eğitim yapan okulun ismi İletişim Bilimleri Fakültesi olarak değiştirildi. Basın Yayın Yüksek Okulu ismi altında eğitim yapan Gazetecilik Okulları, 1991 yılından îtibâren İletişim Bilimleri Fakültesi adı altında öğretim yapmaktadır.

Gazetecilik tabirleri:

Gazetecilik mesleğinde kullanılan tâbirlerdir. Bunların genel olanlarından bâzıları şunlardır: **Gazete abonmanı:** Parasını peşin veya taksitle ödeyerek bir gazetenin her sayısının adresine gönderildiği kimse. **Başmakale (Başyazı):** Gazetenin görüşünü aksettiren yazı. **Gazete bâyii:** Gazeteleri seyyâr veya belli yerlerde satan kişi. **Fıkra:** Günlük konuları gazetelerin belli köşelerinde kısaca ele alan yazı. **Foto muhâbiri:** Gazete için resim çeken kişi. **Haber:** Gazetede yayınlanan günlük olayları bildiren yazı. **Muhâbir:** Haber toplayan ve yazan kişi, **Gazete küpürü:** Bir gazeteden kesilmiş bir haberi veya makaleyi ihtivâ eden bölüm. **Gazete kurucusu:** Bir gazeteyi kuran, çıkaran kişi. **Sayfa sekreteri:** Gazete sayfalarını hazırlayan kişi. Son gelişmelerle, sekreterya ve rassamlık işleri bilgisayarlarla hazırlanıp yapılmaktadır. **İlân:** Özel ve resmî kişi ve kuruluşların gazetelerde yayınlanmasını ve karşıya duyurulmasını istedikleri özel yazılar. **Reklâm:** Özel ve resmî kişi ve kuruluşların müşteri toplamak gâyesiyle hizmet ve mâmullerini gazetelerde halka duyurmaları. **Sütun:** Gazetede çeşitli genişlikteki satırların alt alta sıralanmasından meydana gelen blok. Sütunlar birbirinden dar boşluklar veya dik çizgilerle ayrılırlar. **Tefrika:** Gazetenin belli bir yerinde bölüm bölüm ve devamlı yayınlanan roman, hikâye, hâtıra, seri röportaj. **İâde:** Satılmayan gazetelerin toplanarak müesseseye geri

verilmesi.

GAZETECİLER CEMİYETİ;

gazeteciler arasında meslek dayanışmasını ve yardımlaşmayı sağlamak amacıyla kurulmuş teşkilât. Merkezi İstanbul'dadır.

Türkiye'de ilk gazetecilik teşkilâtı 1908'de İstanbul'da kuruldu. Hüseyin Câhid Yalçın, Ahmed Cevdet ve Ahmed Râsim gibi gazetecilerin öncülüğünde kurulan bu teşkilâtın adı Matbuât-ı Osmâniye Cemiyetiydi. Bu teşkilâtı 25 Haziran 1917'de kurulan Osmanlı Matbuât Cemiyeti tâkib etti. Cemiyetin başkanlığını Mahmûd Sadık Bey, sonra Hüseyin Câhid Bey üstlendi. Cemiyetin adı 1919'da Türk Matbuât Cemiyeti, 1921'de İstanbul Matbuât Cemiyeti olarak değiştirildi. 1934'lere kadar bu isim altında faaliyetlerini sürdüren cemiyetin adı bu târihte Basın Kurumu olarak değiştirildi. 27 Haziran 1938'de özel kânunla kurulan Basın Birliğine katılarak çalışmalarını Basın Birliği İstanbul Şûbesi adı altında yürüttü.

Basın Birliğinin 13 Haziran 1946'da 4932 sayılı kânunla lağv edilmesi üzerine İstanbul Şûbesi üyeleri, Gazeteciler Cemiyetini kurdular. Bu târihten îtibâren üyelerine meslekî ve sosyal alanda hizmet veren cemiyet, özel bir kânunun verdiği yetkiyle her yıl Ramazan ve Kurban bayramları sırasında toplam beş gün **İstanbul Bayram Gazetesi**'ni yayınlamaktaydılar. Anayasa Mahkemesinin 21.1.1993 târih ve 1993/4 karar sayısıyla, bu özel kânun iptal edildi. 1993 Ramazan Bayramından îtibâren İstanbul Bayram Gazetesiyle birlikte diğer gazeler de yayınlarına devam ettiler. Ankara'da bu alandaki ilk teşkilâtlanma Cumhûriyetin îlânından sonra, 1926'da Matbuât Cemiyeti adı altında gerçekleştirildi. Basın Birliğinin lağv edilmesinden sonra İstanbul'da Gazeteciler Cemiyeti kurulunca Temmuz 1946'da Ankara'da da Gazeteciler Cemiyeti kuruldu. Cemiyet 1988'de yapılan kongrede adını Türkiye Gazeteciler Cemiyeti olarak değiştirdi.

GÂZİ;

dînine, vatanına ve nâmusuna tecâvüz eden düşmanı def için muhârebeye katılan ve gazâdan sâlimen dönen Müslüman. Gâzinin çoğulu "guzât"tır. Harpte ölenlere ise "şehîd" adı verilir. Gâzi ve şehîd tâbirleri, Peygamber efendimiz devrinden beri kullanılmıştır. Peygamber efendimiz zamânındaki ilk Müslümanlar meşrû mâzeretlerinin hâricinde savaşlara katılırlardı. Bunun için hepsi gâziydiler. Bu sebepten gâzi ünvânının özel olarak verilmesine ihtiyâç yoktu. Beldeler fethedilip, Müslümanlar çoğalınca, herkesin savaşa gitme imkânı kalmadığından, harbe gidenleri ayırd etmek için, "gâzi" ünvânı özellikle kullanılmaya başlanmıştır.

İslâm hükümdârları da, fertler gibi, bizzat savaşa katılır ve gâzi ünvânı alırlardı. Osmanlılarda pâdişâhlar da bizzat savaşlara katılmışlardır. İlk pâdişâhlar adlarına gâzi ünvânını eklediler. Osman Gâzi, Orhan Gâzi diye söylendi. Bunlardan Sultan Murâd Han muhârebe meydanında can verdi ve şehitlik rütbesine kavuştu. Fakat devlet büyüyüp fetihler çok fazlalaştıktan sonra, çeşitli sebeplerle sefere çıkamayan bâzı pâdişâhlar da zamanlarında kazanılan zaferlerden dolayı gâzi ünvânını aldılar. Şerefli olan bu ünvân rastgele verilmeyip, şeyhulislâmın fetvâsı ile resmen verilmiştir.

Türk edebiyâtında gazâları ve gâzilerin kahramanlıklarını anlatan eserler gazânâme veya gazavâtnâme adı altında toplanmıştır. İslâm edebiyâtındaki bu tür eserlerin en meşhurları Vâkıdî'nin **Megâzî'**si ve **Battalnâme, Saltuknâme, Dânişmendnâme, Selimnâme, Süleymânnâme** gibi eserlerdir.

Gâziliğin fazîleti (üstünlüğü) ile ilgili hadîs-i şerîflerden bâzıları şunlardır:

Bir kimse bir gâzinin başını gölgelendirse, onu da Allah kıyâmet günü gölgelendirir.

Bir kimse Allah yolunda bir gâziyi techiz ederse (donatırsa), **kendisi de gazâ etmiş demektir. Kim de Allah yolunda gazâ eden kimsenin âilesine hayırla baktı ise o da gazâ etmiş demektir.**

GÂZİ GİRAY HAN-I;

Kırım hanı. 1503 yılında Kırım'da doğdu. Kırım hanlarından Birinci Mehmed Giray'ın oğludur. Mehmed Giray 1523'te Astragan'ı fethederek Nogayları itâat altına aldı ise de bir gece baskını ile şehid edildi. Yerine geçen Birinci Gâzi Giray hanlığa getirildi (1523). Ancak hanlığı, Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmedi. Osmanlılar Kırım beylerinin reisi Şirin Memiş Beyle anlaşarak Birinci Gâzi Giray'ın amcası Saâdet Giray'ı han seçtiler (1524). Hanlıktan alınmasından üç ay sonra bir karışıklık sırasında öldürüldü.

GÂZİ GİRAY HAN-II;

Kırım hanlarından. Devlet Giray'ın oğludur. Mehmed Giray'ın hanlığı zamânında Özdemiroğlu Osman

Paşa kuvvetleri safında İran seferine katıldı ve büyük yararlıklar gösterdi. Bu seferde İranlılara esir düştü ise de bir yolunu bularak kaçmaya muvaffak oldu. İstanbul'a geldiği sırada birâderi İslâm Giray'ın vefâtı vukû buldu. Kırım Hanlığına tâyin edilerek memleketine gönderildi (1588).

Kırım hânı olarak ülkesine dönen Gâzi Giray, kardeşi Fetih Giray'ı Kalgaylık ve diğer kardeşi Adil Giray'ın oğlu Baht Giray'ı Nûreddînlik makâmına getirdi. Gâzi Giray, 1593 ve 1594 yıllarında dâvet üzerine iki defâ Avusturya Seferine katıldı. Lehistan içlerinden geçerek süratle orduya yetişen Gâzi Giray, bu iki seferde de mühim yararlıklarda bulundu. 1596 Eğri Sefer-i Hümâyûnunda ise kendisi Eflâk'ta kalarak kardeşi Kalgay Fetih Giray'ı büyük bir kuvvetle yardıma gönderdi.

Eğri muhârebesinde büyük hizmeti görülen Fetih Giray, Veziriâzam Cağalazâde Sinan Paşanın tavsiyesiyle Kırım hanlığına tâyin edildi. Ancak Gâzi Giray Han bu tâyine usûlsüz olduğu gerekçesiyle karşı çıktı ve Kefe'ye geldi. Bu arada Tatarların ileri gelenleri de Gâzi Giray'dan memnun olduklarını belirterek yerinde kalmasını istediler. Nihâyet Cağalazâde Sinan Paşanın yerine geçen Vezîriâzam İbrâhim Paşa, Gâzi Giray'ı tekrar Kırım Hanlığına tâyin ettirdi (1597).

Gâzi Giray bu ikinci hanlığında birincide olduğu gibi devlete bağlılığı ve tebeası üzerindeki sevgi ve otoritesi ile memleketi iyi idâre etti. Savaşlara katıldı ve büyük hizmetlerde bulundu. Vakarlı ve ciddî bir zât olan Gâzi Giray'la temas edenler, kendisinin ilim ve fazîletini övmektedirler. Şâirliği de meşhur olup, Türkçe, Farsça ve Arapça şiirler yazdı. Memleket müdâfaası için yıllarca serhatlerde kalan ve düşmanla çarpışan Gâzi Giray'a bu hizmetlerine karşılık olarak Silistre sancağı dirlik olarak verildi. Ayrıca otuz bin altın cep harçlığı ihsân olundu.

1608 Martında tâundan vefât eden Gâzi Giray, Bahçesaray'da babasının yanına defnedildi. Hanlığı 20 seneden fazladır. Gâzi Giray'ın Avusturya Seferi esnâsında kendi el yazısıyla pâdişâha takdim edilmek üzere Hoca Sâdeddîn Efendiye göndermiş olduğu 1698 târihli bir gazelinin ilk ve son beyitleri:

Biz mücâhid kulunuz terk ederiz cân ü seri
Pâdişâhım ne diyem, sonra duyarsın haberi

.....

Azmeder oldu gazâyı, sefere Sultânım
Kıl ana hayr-ı duâ, ol da kulundur iş eri

GÂZİ HÜSREV BEY;

Sultan İkinci Bâyezîd'in torunu ve Bosna sancakbeyi. Sarayda iyi bir eğitim gördü.

Dayısı Şehzâde Mehmed, Kefe sancakbeyi olunca, Hüsrev'i de berâberinde götürdü. Şehzâde Mehmed'in elçisi sıfatıyla Moskova'ya gitti. 1521'de Bosna sancakbeyi oldu. Kânûnî Sultan Süleymân'ın Belgrad Seferine katıldı ve Zemlin Kalesini fethetti. Belgrad'ın fethinden sonra Macaristan, Hırvatistan, Transilvanya ve Dalmaçya'ya Türk akınları devâm etti. Mohaç Savaşına kadar süren bu akınlara, Sinan ve Bâli beylerle birlikte Gâzi Hüsrev Bey de katıldı. Mohaç Savaşında emrindeki deli kuvvetleri ile ihtiyat birliği olarak geride durdu. Savaştan sonra Obrovaç Kalesiyle birlikte stratejik önemi olan pekçok kaleyi zabtetti. 1534'te Semendre sancakbeyi olan Gâzi Hüsrev Bey, iki yıl sonra tekrar Saraybosna'ya tâyin oldu. 1537'de Venediklilere âit Solin, Kilis ve daha birçok kaleyi fethetti. 1539'da Adriyatik sâhilindeki Kastelnova Kalesi denizden Barbaros Hayreddîn Paşa, karadan da Gâzi Hüsrev Beyin sıkıştırmaları sonucu ele geçirildi.

1540 yılında vefât eden Gâzi Hüsrev Beyin hayâtı İslâmiyeti yaymak yolunda geçti. Emri altında bulunan 10 bin kadar deli kuvveti (serdengeçti) ile devamlı olarak hududlarda cihâd hareketine katıldı. Ancak Hüsrev Bey bu sırada idâresi altında bulunan Saraybosna'yı da îmâr etmekten geri durmadı. Şehirde pekçok câmi, mescid, medrese, çarşı ve köprü yaptırdı. Kurşunlu Medrese diye de anılan Gâzi Hüsrev Bey Medresesi yıllarca bir ilim ve kültür merkezi olarak hizmet verdi. Adâlet ve ihsânı ile halkın sevgi ve saygısını kazandı.

GÂZİ MUHAMMED;

Kafkas mücâhidlerinin ilk lideri ve Şeyh Şâmil'in hocası. 1795 yılında Dağıstan'da Avarların oturduğu Gimri köyünde doğdu. Genç yaşında Gâzikumuklardan Şeyh Cemâleddîn'e talebe oldu. İyi bir tahsil gördü. Bağdat'ta Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretlerinden feyz aldı.

Dağıstan'da yeni bir uyanış başlatan Gâzi Muhammed, İslâmiyetin girdiği yerde dîne uymayan örf ve âdetin hükmünün kalmayacağını açıkladı. Bu hususta **İkâmetü'l-Burhân alâ İrtidâdi Urafâ-i Dağıstan** adı ile bir kitap yazdı. Ruslara ve Rusları destekleyen Avar hanlarına karşı mücâdele başlattı. Küçük menfaatler sebebiyle araları açılan Kafkas kabîlelerini bir araya getirdi. Şeyh Şâmil'le birlikte Avar Hanlığının başkenti Hunzah'ı kuşattı ise de almayı başaramadı (1830). Avar hanları Ruslardan destek

istediler. Gâzi Muhammed, Şeyh Şâmil'le birlikte Hazar Denizi kıyısındaki Tarku'ya taarruz etti. Rusların yetişmesi üzerine geri çekildi. 1831'de Tarku'yu ele geçirip Derbend ve Kızılyar'ı kuşattı. 1832 baharında mücâdele şiddetlendi. Ruslar, General Von Rosen komutasında Çeçenistan ve Avaristan üzerine yürüyerek Gimri'ye ulaştılar. Gâzi Muhammed ve Şeyh Şâmil süratle Gimri'ye döndüler. Burada yapılan kanlı çarpışmalardan sonra Gâzi Muhammed şehid oldu. Şeyh Şâmil yaralandı. Gimri Rusların eline geçti. Ama Gâzi Muhammed'in Kafkasya'da Ruslara karşı yaktığı cihâd ateşi sönmedi. Yardımcılarından Hamzâ Bey imâm seçilip mücâdeleye daha da şiddetli bir şekilde devâm edildi. Onun da şehid edilmesiyle Şeyh Şâmil imâm oldu. (Bkz. Şeyh Şâmil)

GÂZİ OSMAN PAŞA;

Doksanüç Harbi diye meşhur olan, Osmanlı-Rus Savaşında (1877-1878) Plevne cephesinin ünlü kumandanı.

1832'de Tokat'da doğdu. Beşiktaş'taki Askerî Rüşdiyede ve Kuleli Askerî İdâdîsinde (lisesinde) okudu. Harbiye'yi yirmi yaşında ikincilikle bitirdi. Harb Akademisine girdi. Akademi'yi bitirmeden, Kırım Savaşının çıkması üzerine Tuna cephesine gönderildi. Burada dört yıl kalarak, teğmenliğe yükseldi. Savaşın sonunda yüzbaşı oldu. 1856'da Akademi'ye devâm ederek tahsilini tamamladı. Genel Kurmay Başkanlığında çalıştı. Anadolu'nun haritasını çıkarma göreviyle Bursa'ya gönderildi. Tesalya'da, Yenişehir'de ve Cebel-i Lübnan'da görev aldı. Girit isyânlarının başlaması üzerine Girit'e tâyin edildi. 1866'da Girit'teki çalışmaları ile Serdâr-ı ekrem Ömer Paşanın takdîrini kazandı. Miralay (albay) oldu ve Yemen'e gönderildi. Arkasından Paşa rütbesiyle Rumeli'de bulunan Beşinci Ordu Manastır Fırka (tümen) Kumandanlığına tâyin edildi (1875). Buradaki çalışmaları takdir edilerek, birinci ferik (korgeneral) oldu. Sırp isyânları başlayınca emrindeki birliklerle İzver tepelerini ve Zayçar kasabasını zaptetti. Sırp ordusunu yendi ve müşir (mareşal) oldu (l876).

Gâzi Osman Paşayı bütün dünyâya tanıtan, (1877-1878) Osmanlı-Rus Harbindeki savunma, gayret ve kahramanlıklarıdır. Bu harpte, Plevne cephesindeki müdâfaası ile dünyâ harb târihine yeni prensipler getirdi.

Gâzi Osman Paşa, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı başladığı sırada Vidin ve Rahova bölgelerinin korunmasıyla vazîfeliydi. Tuna'yı geçerek savaşın düşman topraklarında yapılmasını teklif ettiyse de, buna izin verilmedi. Rusların Berkofça Dağlarını aşmaya başlamasından sonra Osman Paşaya hareket emri verildi. Osman Paşa, kumandasındaki kuvvetlerle Plevne önlerine geldi. Rusların elinde bulunan şehri ele geçirerek, savunma için gerekli tedbirleri aldı. Ruslar Pelevne'ye karşı saldırıya geçti. Osman Paşa, Rusların bu ilk saldırısını, bir karşı taarruzla Osma Suyunun öte yakasına atarak bertaraf etti (20 Temmuz 1877).

Ruslar 30 Temmuzda tekrar bir saldırıya geçtiler ve yapılan kanlı savaşlardan sonra geri çekildiler. Bunun üzerine Rus Çarı, Osman Paşaya karşı Romen ordusundan yardım istedi. Rus Çarı, Romanya Prensi Birinci Karol'e yardım için şu târihî telgrafı çekti.

"İmdâdımıza gel! İstediğin gibi, istediğin yerden, dilediğin şartlarla Tuna'yı geç! Acele Plevne'de yardımımıza yetiş! Türkler bizi mahvediyorlar! Hıristiyanlık dâvâsını kaybetmek üzeredir!"

Bu yardım talebi üzerine, Romenler elli bin kişilik bir orduyla Plevne'de Ruslara yardıma koştu. 11 Eylülde Rus-Romen birleşik ordusu, tekrar Plevne'ye doğru taarruza geçti. On iki saat süren büyük Rus taarruzu, düşmanın, kesin mağlûbiyetiyle netîcelendi. Böylece Osman Paşa, üçüncü Plevne Savaşını da kazandı (11 Eylül 1878). Gâzi ünvânını aldı.

Daha büyük kuvvetlerle kuşatmaya devâm eden Ruslar, Plevne'nin teslimini istediler. Gâzi Osman Paşa bu teklîfi reddetti. Hiçbir yerden yardım gelmeyen Plevne'de yiyecek, yakacak ve ilâç sıkıntısı başlamıştı. Bu durum karşısında Gâzi Osman Paşa, bir huruç (çıkış) harekâtı yaparak, Plevne'den çıkmaya karar verdi. Bu kararı öğrenen Plevne ahâlisi, ileri gelenleri Osman Paşaya ricâcı gönderdiler; "Eğer asker Plevne'den çıkarsa, sivil halk içindeki Bulgarlar, bizlere çok zarar verir. Müsâade ediniz biz Müslüman ahâli de Plevne'den çıkalım." şeklindeki teklif üzerine Bulgar halkının ileri gelenlerini çağıran Osman Paşa, onlardan Müslümanlara zarar vermeyeceklerine dâir söz aldı. Buna rağmen Müslümanlar; "Biz de sizlerle gelelim." diye çok yalvardılar. Osman Paşa, kimseyi kırmamaya dikkat ederdi. "Biz askerî usûllerle harekât yaparız. Sizler bize ayak uyduramazsınız." dediyse de, halkın istekleri çok acındıracak durumda olduğundan istemeyerek râzı oldu.

Huruç harekâtının yapılacağı sabah, halkın araba, kağnı ve hayvanları ile askerin intikal yoluna askerden önce, geceden dizilmiş olduğu görüldü. Plevne yollarında tam bir hengâme oldu, yollar kapanmıştı. İşte bu esnâda Rus topçusu ateşe başladı. Nice çoluk çocuk, kadın-kız bu ateş altında şehid oldu. Halkın bu aceleciliği aynı zamanda harekâtı da ifşâ etmişti. Zâten küçük bir kasaba olan Plevne yollarında yayaların bile geçmesi zorlaşmıştı. Plevne'yi kuşatan Rus ordusuna karşı asker "Allah Allah" sesleri arasında hücûma geçti. Sayı ve silâhça kendilerinden kat kat fazla olan düşman

ordusunun birinci hattını kahramanca yardı. Ancak Ruslar, asker ve silâh çokluğunun yanında, ayrıca devamlı takviye alıyordu. Bu çıkış harekâtı sırasında Gâzi Osman Paşanın atı isâbet alarak öldü. Kendisi de bacağından ağır yaralandı. Açlık, hastalık, yardımın gelmemesi ve maiyetinde her türlü fedâkârlığı gösteren askerin harcanmaması düşünceleri Gâzi Osman Paşayı teslime mecbur etti. Yarası, Vizsuyu kenarında bir evde sarılırken, Rus generali Ganetski tarafından esir alındı. Az sonra Rus Başkumandanı Grandük Nikola askerî tören yaptırarak, askerlik ve esirlik kâidelerine aykırı olmasına rağmen, Osman Paşanın kılıcını iâde etti. Heyecan ve samimiyetle takdir ve parlak savunmasından dolayı tebriklerini bildirdi. Azamî hürmet göstermeye çalışan Nikola, Osman Paşaya:

"Şu anda yeryüzünde bu kılıcı şerefle taşımaya hakkı olan tek insan sizsiniz." demekten kendini alamadı.

Kısa bir süre sonra Rus Çarının bulunduğu karargâha getirilen Osman Paşa, Çar tarafından da tebrik edildi. Rusya'ya trenle götürülen Osman Paşa, trende Rus subaylarıye harp ve askerlik üzerine Fransızca sohbetler etti. Rusya'ya varışında, ülke içinde istediği yere gidebileceği bildirildi. Gâzi Osman Paşa bâzı Türk illerini gezdi. Her gittiği şehirde devlet reislerine yapılan merâsimle karşılanıp uğurlandı.

Gâzi Osman Paşa, bir müddet sonra Sultan İkinci Abdülhamîd Han'ın teşebbüsleri netîcesinde Rusya'dan İstanbul'a döndü. İstanbul'a gelişte halk tarafından büyük sevgi ile karşılandı. Sultan İkinci Abdülhamîd Han, göz yaşları içinde alnından öptü ve kendisine; "Sen benim yüzümü bu dünyâda ak ettiğin gibi, Allah da senin yüzünü iki cihânda ak etsin." diye duâ etti. Serasker oldu. Yedi yıl bu görevde kaldıktan sonra Sultan İkinci Abdülhamîd Han tarafından Mâbeyn Müşiri (Saray Mareşalliği) görevine getirildi.

Ölünceye kadar bu görevde kaldı. Törenlerde, Pâdişâhın arabasında ve ona karşı otururdu. 1900'de 68 yaşında vefât etti.Kabri, Fâtih Câmii avlusundadır.Türbesini, onu çok seven Sultan İkinci Abdülhamîd Han yaptırmıştır.

Gâzi Osman Paşa, temiz ahlâkı, kahramanlığı, samîmî Müslümanlığı ve devlete olan bağlılığı ile günümüze kadar sevgi ile anılmıştır. Adına yazılan Plevne veya Gâzi Osman Paşa Marşı hâlâ söylenmektedir.

GÂZİ OSMAN PAŞA MARŞI

Tuna Nehri akmam diyor,
Etrâfımı yıkmam diyor,
Şânı büyük Osman Paşa,
Plevne'den çıkmam diyor.

Karadeniz akmam dedi.
Ben Tuna'ya bakmam dedi.
Yüz bin Moskof gelmiş olsa,
Osman Paşa korkmam dedi.

Kılıcını vurdu taşa,
Taş yarıldı baştan başa,
Şânı büyük Osman Paşa,
Askerinle binler yaşa.

Düşman Tuna'yı atladı,
Karakolları yokladı.
Osman Paşanın emrinde,
Beş bin top birden patladı.

GAZİANTEP;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 7642 km^2

Nüfusu : 1.140.594

İlçeleri : Şahinbey, Şehitkamil, Araban, İslahiye, Kargamış, Kilis, Nizip, Nurdağı, Oğuzeli, Yavuzeli

İstiklâl Harbinde düşmana karşı kahramanca mücâdelesi sebebiyle "Gâzi" ünvânı verilmiş Güneydoğu Anadolu'da yer alan bir ilimiz. 36°28' ve 38°01' doğu boylamları ile 36°38' ve 37°32' kuzey enlemleri arasında kalan il toprakları; doğuda Urfa, kuzeydoğuda Adıyaman, kuzeyde Kahramanmaraş, batıda

Adana ve Hatay illeri, güneyde ise Suriye sınırı ile çevrilidir. Trafik numarası 27'dir. Kilim, sabun, bulama, baklava ve fıstığıyla meşhurdur.

İsminin Menşei

Hititlilerce kurulan bu şehrin ismi "Hantap" idi. Hazret-i Ömer zamânında İslâm orduları tarafından fethedilince şehrin çevresindeki pınar ve sulara izâfeten "pınar şehri" (parlak pınar) mânâsına gelen "Ayntâb" ismi verildi. Türkler bu şehri fethedince, kendi telaffuzlarına uygun olarak "Antep" dediler. Birinci Dünyâ Harbini müteâkip Antep'i işgâl eden düşman kuvvetlerine karşı kahramanca mücâdele veren bu şehri, Türkiye Büyük Millet Meclisi, kânunla "Gâzi" ünvânını vererek "Gaziantep" yaptı. Batı kaynakları, Anadolu'nun her şehrinin ismini kendi kültürlerine göre değerlendirmişlerdir. Antep'in "Anthapt" (Kraliçe Ani'ye adanmış topraklar)dan geldiğini iddiâ ederler. Bu iddiânın gerçekle ilgisi yoktur.

Târihi

Gaziantep'in bilinen târihi, M.Ö. 4000 bin senesine dayanır. Toprakları Eski Bâbil Devletine âitti. Anadolu'da ilk siyâsî birliği kuran Hititler, bu toprakları ele geçirdiler. Hititlerin son devirlerindeki Hitit Kargamış Krallığı bu bölgede kuruldu. Hurriler ve Mısır firavunları zaman zaman bu bölgeyi ele geçirdiler. Daha sonra Asurlar ve onun yerine geçen Yeni Bâbil ve bunu ortadan kaldıran Medlerin istilâsına uğradı. M.Ö. 4. asır sonlarında Anadolu ve İran'ı istilâ eden İskender, bu toprakları Makedonya Krallığına kattı. İskender'in ölümü üzerine buralar Selevkosların payına düştü.

M.Ö. birinci asırda Romalıların eline geçti. M.S. 395'te Roma ikiye bölününce, Doğu Roma (Bizans)nın payına düştü. Bizanslılarla Sâsânîler arasında bu bölge için zaman zaman savaşlar oldu.Türklerin "Antep", Arapların "Ayntab" dedikleri şehir, ortaçağda küçük bir kasabaydı. Buraya 10 km uzaklıkta bulunan Türklerin "Dülük" ve Arapların "Delûk" dedikleri şehir "Delichenus" (Doliche), o bölgenin mühim bir yerleşim merkeziydi. Bu bölge hazret-i Ömer zamânında Iyâz ibni Ganem rahmetullahi aleyh başkomutanlığındaki İslâm ordusu tarafından fethedildi. Bir ara Bizanslılar bu bölgeyi ele geçirmişlerse de Abbâsî Devleti zamânında Hârûn Reşîd tarafından tekrar geri alındı.

Onuncu asırda bu bölgede Araplarla Bizaslılar arasında şiddetli çarpışmalar cereyân etti. Fakat bu bölge yine Müslümanların elinde kaldı. Selçuklu Türkleri bu bölgeye 1071 Malazgirt Zaferinden az önce Afşin Bey kumandasındaki orduları ile hâkim oldular. Fakat bir müddet sonra ellerinden çıktı. 1084'te Anadolu'da Türk Selçuklu Devletinin kurucusu Kutalmışoğlu Sultan Süleymân Şah yeniden bu bölgeyi fethetti. Bölge Sûriye Selçuklularından Alparslan'ın küçük oğlu Tutuş'un emrinde kaldı. 1098'de Birinci Haçlı Seferinde bu bölgeyi işgâl eden Haçlılar, Delûk ve civârını Urfa Kontluğuna, sonra da Maraş Senyörlüğüne bağladılar. Türk ordusu, 1150 senesinde Delûk önlerinde, Kudüs Kralı Baudoin'in kumandasındaki Haçlı ordusunu yok etti. Kral Baudoin, Delûk Kalesine sığındı. Türk Atabeyi Nûreddîn Zengî, kralın Kudüs'e gitmesine müsâade etti. Delûk ve civârını Nûreddîn Zengî fethetti. On ikinci asır sonlarında bu bölge Eyyûbî Devletine geçti. Bu devirde, Ayntâb (Antep) câmi ve saraylarla süslendi. 1270'te Moğolların eline geçmişse de, 1273'te Mısır-Suriye Türk Memlûk Sultânı Baybars geri aldı. 1400'de Timur Hanın eline geçen bölgeye bilâhare Karakoyunlu Hükümdârı Kara Yûsuf hâkim oldu. Karakoyunlulardan Dulkadirlilere, 1515'te Osmanlılara, bilâhare Memlûklere geçen bu bölge, 1516'da kesin olarak Osmanlı Devletinin topraklarına katıldı. 1839'da bir ara Kavalalı İbrâhim Paşanın elinde kalmıştır. Bunun dışında 1516-1919 arasında hiçbir işgâle mâruz kalmamıştır.

Osmanlı devrinde mühim bir kültür ve sanâyi merkezi oldu. Dericilik, yaycılık, boyacılık, yağcılık, dokumacılık ve sabunculuk çok gelişti. On dokuzuncu asrın sonunda, şehirde 70 boyahâne ve 3815 pamuklu tezgâh ve bunlarda çalışan 4000 kadar işçi bulunuyordu. Halı, kilim, alaca ve döşeme kumaşları meşhurdur. 1084'ten bu yana Antep'te Türk nüfûsu devamlı çoğunlukta oldu. Arap ve diğer etnik gruplar azınlıkta kaldılar. Birinci Dünyâ Harbi sonrası 15 Ocak 1919'da İngilizlerin işgâline uğradı. 9 ay 21 gün sonra İngilizler yerlerini 5 Kasım 1919'da Fransızlara devrettiler. Fransızlar dışardan getirdikleri silâhlı Ermeni çeteleriyle, o bölgede çok zulüm yaptılar. Antep halkı, Fransız ve Ermenilere karşı Nisan 1920'den 7 Şubat 1921'e kadar 10 ay 6 gün kahramanca mücâdele etti. Fransızlar Antep'ten geri çekildiler. Türkiye Büyük Millet Meclisi 1921 târihli ve 93 sayılı kânunla şehrin adını "Gâziayntâb" olarak değiştirdi. 1928'de ise bu isim "Gaziantep" şeklini aldı. "Ayn" kaynak pınar veya göz, "tâb" şehir mânâsındadır.

Osmanlılar devrinde Ayntâb, Dulkadir (Maraş) beylerbeyliğinin (eyâletinin) 5 sancağından (vilâyetinden) birine merkez olmuştu. Kilis ise Halep beylerbeyliğine bağlı 10 sancaktan birini teşkil etmiştir. Tanzimâttan sonra Halep eyâletinin 14 kazâlı merkez sancağına bağlı kazâlar arasında Ayntâb ve Kilis de vardır. Nizip ise aynı vilâyet içinde bulunan Urfa sancağının 5 kazâsından birisiydi. 1913'te Antep müstakil sancak oldu. Cumhûriyet devrinde bütün sancaklara (mutasarrıflıklara) "vilâyet" (il) denince, Antep de vilâyet merkezi oldu.

Fizikî Yapı

Topraklarının % 28'i ovalarla, % 52'si dağlar, % 18'i plato ve geri kalan % 2'si yaylalarla kaplıdır. Dağlar 1496 metreden yüksek değildir.

Dağları: Güneydoğu Torosların uzantıları, Sof Dağları, Dülükbaba Dağları, Sam Dağları, Güreniz Dağları, Ganibaba ve Sarıkaya Dağları ve Nur (Amanos) Dağları başlıcalarıdır. Bu dağ silsilesi içinde en yüksek yer Sof Dağları (Karakaş Tepesi 1496 m)dır. Karadağ (1008 m), Sarıkaya (1100 m), Dülükbaba (1250 m). Sof Dağlarının üzerinde küçük ovalar vardır. Geniş Gaziantep Platosu (Yaylası) Nizip Çayı, Sacır Suyu ve bunların kolları ile açılan vâdilerle parçalanmıştır.

Ovaları: İslâhiye Ovası: İlin en geniş ovasıdır. 850 km2 olup, İslâhiye, Fevzipaşa ve Sakçagöz'ü içine alır. Oğuzeli Ovası: 60 km2lik bir ovadır. Araban Ovası: 130 km2dir. Elbeyil Ovası: 200 km2dir. Denizden yüksekliği 600 metredir. Suriye sınırı boyunca Sacır Suyu ile Kilis arasında uzanır. Kilis Ovası: 100 km2 genişliğindedir. Bazalt bir eşik ile Elbeyli Ovasından ayrılır. Doğanpınar-Barak Ovası: Suriye sınırı boyunca uzanır. 280 kilometrekaredir. Çöllerden sonra Toros Dağlarının yükseldiği yerde, çölleri hilâl gibi sardığı için "Verimli Hilâl" diye adlandırılan ovada kurulan Gaziantep asırlarca Doğuya açılan pencere olmuştur.

Akarsuları: İlin akarsularının çoğu yazın kurur. Toprak yapısı suları sızdırır. Yeraltı suları bâzı yerlerde pınarlar olarak ortaya çıkar. Fırat Nehri, Gaziantep-Şanlıurfa sınırını çizer. Karasu 64 km uzunluğunda olup, Araban Ovasından geçer. Karasu ve kolları, Afrin Çayı ve Sabun Suyu Hatay Amir Gölü havzasına dökülür. Merzimen Çayı, Nizip Çayı, Fırat Irmağına karışır. Sacır Suyu, Akçakoyunlu yakınlarında sınırlarımızdan çıkıp, Suriye'de Fırat'a karışır.

İklim ve Bitki Örtüsü

İlin iklimi Akdeniz ve Doğu Anadolu iklimleri arasında bir geçiş özelliğini gösterir. Akdeniz iklimi ağır basar. Yazları sıcak ve kuraktır. Kışlar çok soğuk olmaz. Ortalama iki ay kar yağar. Toprak ortalama 15 gün kar altında kalır. Yağışlar çok istikrarsızdır. Bâzı seneye nazaran diğer sene iki misli yağmur yağar. Yağış ortalaması 550 milimetredir. Sıcaklık -17°C ile 48,8°C arasında seyreder.

İlin % 99'u tarıma elverişlidir. % 63'ü ekili dikili sahadır. % 22 orman ve fundalıktır. % 14'ü çayır ve mer'alardan ibârettir. Orman sahası azdır. Fundalık geniş bir yer kaplar. Dağlar orman, ova ve yaylalar otlak görünümündedir.

Ekonomi

Gaziantep, Güneydoğu Anadolu'nun en gelişmiş ilidir. Gelirinin % 40'ı tarımdan, % 25'i sanâyiden sağlanır. Faâl nüfûsun % 60'ı tarımda çalışır Önemli bir ticâret merkezidir.

Tarım: Gaziantep il toprakları her türlü tarım ürünlerinin yetişmesine müsâittir. Yaylalarda kuru tarım, ovalarda sulu tarım yapılır. Antep fıstığının ve üzümün en çok yetiştiği bir ildir. İl merkezi ve Kilis'te zeytin; il merkezi, Oğuzeli, Nizip, Kilis ve İslâhiye'de üzüm bağları; Araban, Nizip ve Yavuzeli'nde fıstık bahçeleri zengindir. Pirinç, pamuk, susam, tütün yetişir. Meyve ve sebzecilik yaygındır. Antep fıstığı bütün dünyâya buradan yayılmıştır. Şamlı tüccarlarla dünyâya dağıldığı için, Şam fıstığı denmiştir. Fıstık, ağaçlarda yetişir. Menengiç ağaçlarının aşılanması ile elde edilen fıstık ağaçlarının boyu 5-10 metredir. Tüysüz ve seyrek yapraklı bu ağaçta fıstıklar salkım hâlindedir. Üretim bir sene az bir sene çok olur. Yıllık üretim 5-25 bin ton arasında seyreder. Türkiye'nin fıstık istihsâlinin % 50-75'ini karşılar. 80 bin hektarlık bağlarda 20 çeşit üzüm yetişir. Beş milyon zeytin ağacından bol miktarda zeytin istihsal edilir. En çok domates olmak üzere, patlıcan, salatalık, kabak, sivri biber, turp ve diğerleri olarak yaklaşık 250 bin ton sebze yetişir. Ayrıca buğday, arpa, nohut, mercimek, pamuk, susam ve soğan üretilir. Zengin erik, nar, incir, ceviz ve zerdali bahçeleri de vardır.

Hayvancılık: İlin dağlık ve yaylalık bölgelerinde hayvancılık yapılır. Sığır azalırken küçükbaş hayvan çoğalmaktadır.

Ormancılık: Gaziantep orman bakımından oldukça fakir sayılır. Orman sâhası % 17 gözükmekteyse de, gerçek mânâda orman azdır. İlin sanâyi ve yakacak odun ihtiyâcını karşılamaktan uzaktır. Erozyonu önlemek için ağaçlandırma faâliyetine hız verilmiştir.

Mâdenleri: Gâziantep ili mâden bakımından da çok fakir sayılır. Çok az miktarda krom, manganez ve fosfor tuzu çıkarılır.

Sanâyi: Gaziantep sanâyi bakımından gelişmiş bir ildir. İrili ufaklı 500 sanâyi işletmesi vardır. Dokuma, iplik, un, sabun, deterjan, deri, plastik, çimento, salça, bisküvi ve yağ fabrikaları ön sırada yer alır. Sanâyi merkezi hâline gelen Gaziantep'te 45-200 Watt elektrik motorları, su santrifüjleri, matkap tezgâhları, soğuk hava depoları, akümülatör, kampana, piston, gömlek, cendere, vantilatör, aspiratör, su tesisat araçları, torna tezgâh, levha makinaları, leblebi kavurma makinaları, dondurma makinaları,

bisküvi fırınları, iplik kurutma santrifüjleri, çikolata makinaları, şekerleme yapım ve ambalaj makinaları, dokuma ve desen makinaları, elektrik kaynağı makinaları, otomobil hava frenleri, tuz, bulgur ve un değirmenleri, üzüm presleri, otomatik kahve kavurma makinaları, briket makinaları, taş kırma konkasörü, elbise temizleme makinası, sanâyi gaz ocakları, çeşitli oto parçaları ve oto karoserleri yapılmaktadır. Gaziantep'te para kasacılığı da ilerlemektedir. Şifreli, alarmlı, tabancalı para kasalarından sonra, oksijenkaynağının kesemeyeceği kasa îmâline başlanmıştır.

Ulaşım: Gaziantep, kara, hava ve demiryolu ulaşımı bakımından zengin sayılır. Kuzeydoğu-Güney Suriye istikâmetindeki karayolu ile Akdeniz kıyılarını Güneydoğu Anadolu'ya bağlayan ve Gaziantep'ten geçen E-24 karayolu trafik bakımından çok yoğundur. Diyarbakır'dan Van ve Hakkâri'ye giden 6 nolu devlet yolu üzerindedir. Pozantı-Tarsus-Adana ve Gaziantep arasında yapılan Güney Oto Yolları sistemi; takrîben Gaziantep'e kadar 1995'te tamamlanacaktır. Gaziantep-Şanlıurfa arası kalan oto yol için de 1993 yılı içersinde etüd projesi yapılmış ve 2000'e kadar bitirilmesi planlanmıştır. Yol, üç gidiş üç geliş, toplam 6 şeritten ibârettir. 1995'te yolun bitiminde Adana-Gaziantep arası ulaşım 1,5 saate düşecektir.

Gaziantep'e 20 km uzaklıktaki hava alanından Ankara ve İstanbul'a devamlı ve düzenli uçak seferleriyle Türkiye'nin her yanına ulaşma imkânı vardır. Gaziantep il sınırları içinde 325 km gibi uzun bir demiryolu ağı bulunur. Adana'dan gelen demiryolu Gaziantep il sınırına girince Fevzipaşa istasyonunda iki kola ayrılır. Bir kol güneye iner. Üzerindeki Meydanekbez'den Suriye topraklarına girer. İkinci kol Maraş'ın Narlı istasyonundan il merkezine, Nizip ve Kargamış istasyonlarından sonra Haydarpaşa-Bağdat demiryolu ile birleşir. Suriye sınırının bir kısmından seyreden bu hattın bir kolu Halep'e, diğeri Bağdat'a ulaşır. Böylece demiryolu Gaziantep ilini üç hatla kat eder.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfus: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 1.140.594 olup, 821.127'si ilçelerde, 319.467'si köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 7642 km2 olup, nüfus yoğunluğu 149'dur.

Örf ve Âdetleri: Gaziantep 7. asırda hazret-i Ömer zamânında İslâm orduları tarafından fethedilerek, Bizanslılardan alındı. On birinci asrın sonlarına kadar Müslümanlarla Bizanslılar arasında, 12. asrın ortalarına kadar Selçuklu Türkleriyle Bizanslılar ve Haçlılar arasında zaman zaman el değiştirdi. On ikinci asrın ortalarından 1516'ya kadar Türkler ve kısa bir müddet Araplar bölgeye hâkim oldu. Yavuz Sultan Selim Han, 1516'da bu bölgeyi Osmanlı Devletine kattı. Bölge, Türk-İslâm kültürü ile yoğrulmuş olup, diğer kültürler 7. asırda kaybolmuş ve Bizansla Haçlı ordularının ve 19. asırda Amerikalı Protestan misyonerlerinin açtığı Amerikan Koleji ile yeniden tesis edilmek istenen Hıristiyan kültürü, filiz vermeden kurumuştur. Gaziantep'in bütün sosyal yaşayışında Türk-İslâm kültürü hâkimiyetini devâm ettirmektedir.

Kıyâfet: Mahallî kıyâfet her yerde olduğu gibi burada da unutuldu. Köylerde hâlen üste mâvi çuhadan yapılan fermana (önü açık, yakasız, kol ağzı dar çeket) ile alt kısma şalvar ve üçetek entari giyilir. Çarşafla başa "meşafe" denilen kareli örtü sararlar. Yemekleri: Gaziantep'in baklavası meşhurdur. Yemeklerde nâne, sarmısak, kırmızı biber ve baharat çok kullanılır. Üzümden yapılan ve "şire" (üzüm peksimeti) denilen çerezleri meşhurdur. Antep sucuğu, Besni sucuk ve pestili, Samsa ve Bastık başlıcalarıdır. Nüfus ve imkânlarına göre Türkiye'nin en çok eğlence yeri Gaziantep'tedir. Eğlenceye düşkündürler. Çiğ köfte, içli köfte ve lahmacun yaygındır. Kilis kebabı, Alenazik, simit kebabı, kabaklama, sarmısak ve erik tavası, yeni dünyâ ve elma kebabı meşhurdur. Folklor: Halk müziği ve oyunları bakımından Gaziantep en zengin ilimizdir. Halk oyunları çeşitli olup, en yaygını "halaylar"dır. Barak ağzı denilen okuyuş biçimleri, türkü ve ağıtları, uzun havaları meşhurdur. Halk edebiyâtı çok zengin olup, pekçok meşhur halk şâiri ve ozan yetişmiştir. El sanatları: Gaziantep'te el işlemeciliği, kilim dokumacılığı ve bakırcılık çok yaygın ve üstün bir seviyededir. Bakır vazo, mangal ve diğer turistik bakır eşyâlar çok kıymetlidir. Küçük el tezgâhlarında bez, halı, keçe, aba, kilim dokunur.

Eğitim: Gaziantep 7. asırdan bu yana bölgenin kültür merkezi olmuştur. Osmanlılar devrinde pekçok medrese, ipekçilik ve ticâret okulları bulunuyordu. Hâlen okuma-yazma oranı yüzde 60'ı yeni aşmıştır. İlde 81 anaokulu, 787 ilkokul, 68 ortaokul, 9 meslekî ve teknik ortaokul, 20 lise, 18 meslekî ve teknik lise vardır. Gaziantep Üniversitesine bağlı Eğitim Fakültesi, Mühendislik Fakültesi, Tıp Fakültesi ve Yabancı Diller Okulu gibi yüksek öğretim kurumları mevcuttur.

Yetişen meşhurlar: Târih boyunca bir kültür merkezi olan Gaziantep'te pekçok ilim ve edebiyât adamı yetişmiştir. Bunlardan bâzıları: Türk târihçisi Aynî, Şâir İbn-i Bâlî, Muhammed Münib, Mütercim Âsım Efendi, Şâir Münip Efendi, Maârif Nâzırı Tâhir Münif Paşa (7 dil bilirdi), Karacaoğlan, Gündeşlioğlu, Deli Boran, Âşık Hacı gibi ozanlardır. Kuvay-ı Milliye kumandanlarından Şâhin Bey (üsteğmen Said Efendi), Fransızlara karşı yaptığı savaşta şehid oldu. Halk arasında destanlaştı. Merkez Elif köyü aşîret reisi Karayılan Molla Mehmed, Fransızlara karşı ilk mücâdeleyi başlatarak şehid oldu. Şıh

Câmiinde gömülüdür.

İlçeleri

Gaziantep'in on ilçesi vardır. Şehitkâmil ve Şâhinbey ilçeleri il merkezini meydana getirir.

Şâhinbey: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 422.671 olup, 384.510'u ilçe merkezinde, 38.161'i köylerde yaşamaktadır. İl merkezini meydana getiren ilçelerden biridir.

Şehitkâmil: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 267.177 olup, 218.924'ü ilçe merkezinde 48.253'ü köylerde yaşamaktadır. İl merkezini meydana getiren diğer ilçedir.

Araban: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 36.773 olup, 14.275'i ilçe merkezinde, 22.498'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 38 köyü vardır. Yüzölçümü 496 km2 olup, nüfus yoğunluğu 74'tür. İlçe toprakları 1000- 1500 m yükseklikte bir platonun üzerinde yer alır. Batısını Kartal (Sof) Dağları engebelendirir. İlçe topraklarını Fırat Irmağı ve Karasu Çayı sular. Orta kesimde yer alan Araban Ovası, oldukça verimlidir.

Ekonomisi, tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri tahıl ve pamuktur. Zeytincilik yapılan ilçede bağlar ve fıstık ağaçları boldur. İlçe merkezi, Karasu Çayının iki yakasında kurulmuştur. İl merkezine 64 km mesâfededir. 1957'de ilçe olan Araban'ın belediyesi aynı sene kurulmuştur.

İslâhiye: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 72.235 olup, 34.607'si ilçe merkezinde, 37.628'i köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları dağlarla çevrili düzlüklerden meydana gelir. Batısında Amanos (Nur) Dağları, doğusunda ise Kartal (Sof) Dağı yer alır. Dağların orta kesiminde yer alan İslâhiye Ovası verimlidir. İlçe topraklarını sulayan akarsuların en önemlisi Karaçay (Karasu)dır. Bu akarsuyun üzerinde sulama gâyeli Tahtaköprü Barajı kurulmuştur.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, soğan, şekerpancarı, pamuk, üzüm, zeytin, sarmısak, baklagillerdir. Akarsu kenarlarında yaygın olarak sebze yetiştirilir. Dağlık kesimlerde hayvancılık ve ormancılık başlıca geçim kaynağıdır. Orman ürünlerini işleyen, metal eşyâ ve makina üreten atölyeler başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. İlçe topraklarında boksit ve dolamit yatakları vardır.

İlçe merkezi Gavur Dağlarının eteklerinde kurulmuştur. Haydarpaşa-Bağdat demiryolu ile Kahramanmaraş-Antalya karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 88 km mesâfededir. Eski bir yerleşim merkezidir. İlçe belediyesi 1894'te kurulmuştur.

Kargamış: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 15.380 olup, 3430'u ilçe merkezinde, 11.950'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 36 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikte düzlüklerden meydana gelir. Fırat Nehri topraklarını sular.

Ekonomisi tarım ve sınır ticâretine dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri antepfıstığı, zeytin, mercimek, buğday, pamuk, şekerpancarı ve sebze yetiştirilir. İlçe merkezi Fırat Nehri kıyısında kurulmuştur. Gaziantep-Akçakale-Nusaybin demiryolu ilçeden geçer. Kargamış ve Belkıs harâbeleri, târihî su yolları bu ilçededir. Eski ismi Barak'tır. Nizip ilçesine bağlı bucakken, 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Kilis: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 121.752 olup, 82.882'si ilçe merkezinde, 38.870'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 33, Musabeyli bucağına bağlı 57 köyü vardır. Yüzölçümü 1243 km2 olup, nüfus yoğunluğu 98'dir. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Balık Suyu, Afrin Çayı ve Sabun Suyu başlıca akarsularıdır.

Ekonomisi tarım ve sınır ticâretine dayanır. Başlıca tarım ürünleri sebze ve meyvedir. En çok üzüm, zeytin, incir ve nar yetiştirilir. Ayrıca önemli miktarda buğday, arpa,mercimek, soğan ve sarmısak yetiştirilir. Hayvancılık gelişmiştir. En çok Kilis keçisi ve koyun beslenir. Öncüpınar sınır kapısından Suriye ile sınır ticâreti yapılır. İlçe topraklarında fosfat ve manganez yatakları vardır.

İlçe merkezi Acar Dağının güney eteklerinde kurulmuştur. Denizden yüksekliği 670 metredir. Târihi çok eski bir yerleşim merkezidir. Asur yazılı tabletlerinde, Kilis'ten "Kitizi" diye bahsedilir. Hazret-i Ömer zamânında fethedilen Kilis, Yavuz Sultan Selim Han zamânında Osmanlı topraklarına katıldı. İl merkezine 44 km mesâfededir. Gaziantep-Suriye karayolu ilçeden geçer. Belediyesi 1883'te kurulmuştur.

Nizip: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 106.381 olup, 58.604'ü ilçe merkezinde, 47.777'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 81 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikte engebeli arâziden meydana gelir. Kuzeyinde Gaziantep Platosu, güney kesiminde ise Barak Ovası yer alır. İlçe topraklarını Nizip Çayı sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri; arpa, zeytin, buğday, üzüm, mercimek, antep fıstığı ve soğan olup, ayrıca az miktarda nohut ve pamuk yetiştirilir. Canlı hayvan ticâretine yönelik koyun ve

keçi beslenir. Zeytinyağı ve sabun fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi Nizip Çayı vâdisinde kurulmuştur. İl merkezine 45 km mesâfededir. Târihi çok eski bir yerleşim merkezidir. Târihî eserler bakımından zengindir. İlçe belediyesi 1911'de kurulmuştur.

Nurdağı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 31.609 olup, 7048'i ilçe merkezinde, 24.561'i köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları orta yükseklikteki düzlüklerden meydana gelir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri zeytin, şekerpancarı buğday, üzüm, soğan ve baklagillerdir. İslâhiye ilçesi Fevzipaşa bucağına bağlı belediyelik bir köyken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. Kahramanmaraş sınırındadır.

Oğuzeli: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 42.661 olup, 9983'ü ilçe merkezinde, 32.678'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 27, Elbeyli bucağına bağlı 20, Doğanpınar bucağına bağlı 41 köyü vardır. Yüzölçümü 463 km2 olup, nüfus yoğunluğu 92'dir. İlçe toprakları Tilbaşar Ovasında yer alır. Topraklarını Sacır Suyu ve Balık Suyu sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, üzüm, arpa, mercimek, nohut, soğan, sarmısak olup, ayrıca az miktarda incir, nar, pamuk, mısır, zeytin ve antepfıstığı yetiştirilir. Canlı hayvan ticâretine dayalı olarak Kilis keçisi ve koyun beslenir. Yaygın bir şekilde sınır ticâreti yapılır.

İlçe merkezi, Tilbaşar Ovasında Sacır Suyu kenarında kurulmuştur. Denizden yüksekliği 700 metredir. İlçenin etrâfı bağ ve bahçelerle kaplıdır. İl merkezine 16 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1946'da kurulmuştur.

Yavuzeli: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 23.955 olup, 6864'ü ilçe merkezinde 17.091'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 30 köyü vardır. Yüzölçümü 463 km2 olup, nüfus yoğunluğu 51'dir. İlçe toprakları orta yükseklikteki dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Başlıca akarsuyu ovayı sulayan Bozatlı Deresi olarak da bilinen Merzimen Deresidir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, nohut, mercimek, antepfıstığı ve pamuktur. Hayvancılık ikinci derecede gelir kaynağıdır. İlçe merkezi Yavuzeli Ovasında kurulmuştur. Gaziantep-Adıyaman karayolu ilçe merkezinden geçer. İl merkezine 37 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1958'de kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Gaziantep târihî ve turistik yerler bakımından olduğu gibi, Ortadoğu ülkeleri ile Türkiye arasındaki yolların kavşak noktası olduğu için dış ve iç turizmi hareketlidir. Gaziantep ilinde 100'e yakın kale, höyük, harâbe, eski devirlere âit şehir kalıntıları, yüzlerce türbe, çeşitli devirlere âit çok sayıda câmi vardır.

Gaziantep Kalesi: Çok eski bir kaledir. Abbâsî Halîfesi Hârûn Reşîd, 6. asırda Bizans İmparatoru Justinianus ve 16. asırda Osmanlılar tâmir ettirmiştir. Kale dâire şeklinde olup, duvarlarının uzunluğu, 1200 metredir. 26 burcu, câmi ve diğer yapıların kalıntıları ile kalenin etrâfında derin çukurlar vardır. Kale şehre hâkim bir yerdedir. Kale hakkında pekçok efsâneler vardır.

Revanda Kalesi: Gaziantep-Kilis arasındadır.Yapım târihi bilinmemektedir. Muhteşem bir yapı olup, duvar ve burçları sağlamdır. Kale içinde su sarnıçları ve yapı kalıntıları vardır.

Tilbaşar Kalesi: Oğuzeli ilçesine 10 km uzaklıktadır. Eski adı Türbessel'dir. Sultan Mes'ûd'un oğlu Kılıç Arslan 1149'da bu kaleyi feth etmiştir. Eski devirlerde büyük bir ticâret ve sanâyi şehriydi.

Ömeriye Câmii: Hazret-i Ömer zamânında yapılmış târihî bir câmidir. 1210, 1785 ve 1850'de tâmir görmüştür. Karataş ve al mermerden yapılan mihrabı, sanat şâheseridir. Düğmeci Mahallesindedir.

Şeyh Fethullah Câmii: Yazıcık semtindedir. On altıncı asır ortalarında Şeyh Fethullah bin Abdülkerîm tarafından yaptırılmıştır. Mihrâbı, minberi ve kırmızı mozaikleri meşhurdur.

Alâüddevle Câmii: Uzun Çarşı Mahallesindedir. Dulkadiroğullarından Alâüddevle Bozkurt Bey zamânında yapıldığı tahmin edilmektedir. Gördüğü tâmirâtlar yüzünden sâdece minâresi ilk günkü gibi zamânımıza kadar gelmiştir. Dulkadiroğullarından günümüze kadar ulaşan tek eser olarak bilinmektedir.

Hüseyin Paşa (Çıkrıkçı) Câmii: Gâziler Caddesindedir. On sekizinci asır başlarında Kethüdâ Hüseyin Ağa tarafından yaptırılmıştır. Çok köşeli minâre iki şerefelidir.

Ulu Câmi: Kilis ilçesindedir. Memlûkler döneminde Hacı Halil bin Abdullah tarafından 1334'te yaptırılmıştır. Kuzey tarafında dokuz kapı vardır. 1709 ve 1905'te tâmir edilmiştir.

Canbolat Bey Câmii: Kilis'te olup, Kânûnî Sultan Süleymân Han devrinde Beylerbeyi Canbolat Bey

tarafından yaptırılmıştır. Kare plânlı, tek kubbeli Osmanlı câmilerinin ince örneklerindendir. Tekye Câmii de denir. Kudüs'teki Kubbet-üs-Sahrâ'ya benzer. Mihrâbı taş işçilik bakımındançok güzeldir.

Şeyhler Câmii: Kilis'in Şeyhler Mahallesindedir. 1665'te Abaza Hasan Paşa tarafından yaptırılmıştır. Minâresi sekiz köşeli olup, kalın ve kısa gövdelidir.

Leylek Câmii: Nizip ilçesinde olup, çok eski ve târihî hâtırası büyük mânevî değeri olan bir câmidir. İlkbaharda leylekler gelince, bu câminin şerefesine yuva yapmalarından dolayı bu isim verilmiştir. Büyük İslâm kumandanlarından Hâlid bin Velîd radıyallahü anh, Irak'ta Bizans ordusunu yenince, Nizip'e gelip, Leylek Câmiinde misâfir kalmıştır. Çok sevdiği Hasan Mader'i (rahmetullahi aleyh) bu câmiye imâm tâyin etmişti. Bu zâtın türbesi câminin bahçesindedir. O zamâna âit câmi, zamanla yıkılınca, yeniden tâmir edildi.

Ramazaniye Medresesi: Ahmed Çelebi Câmii yanındadır. 1713'te Seyyid Ahmed bin Şeyh Ramazan tarafından yaptırılmıştır. Aslı tek katlı olan medresenin üstüne günümüzde bir kat daha ilâve edilmiştir.

Mevlevîhâne: Kilis'te hükûmet konağı karşısındadır. Kitâbesinden 1525'te Abdülhamîd Murtaza Efendi tarafından Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî adına yapılmıştır. Halk arasında Aktekke adıyla bilinmektedir. Bâzı bölümleri günümüze ulaşmamıştır.

Debbağhâne Köprüsü: İl merkezinde Alleben Deresi üzerinde yapılmıştır. Yıkık vaziyettedir. Kitâbesinden 1259'da Melik Nâsır tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Taş Köprü: Nizip Çayı üzerindedir. 1468'de yapılmıştır. 1942'de Hacı Reşîd Efendi tâmir ettirmiştir. 1953'te sel felâketinde tahrib olunca, halk tarafından tâmir ettirilmiştir. Uzunuluğu 23 m, yüksekliği 4.80 m olup, beyaz taştan yapılan üç ayağı vardır.

Eski çağlara âit eserler:

Gaziantep ve çevresinin çok eskiden beri yerleşim merkezi olduğu bilinmektedir. Eski devirlerin en önemli merkezleri olan Tılmen Höyük ve Gedikli bu bölgededir.

Kilise: Nizip'te Romalılardan kalmadır.Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem dünyâyı teşrif ettiklerinde (doğum günü) haçları yıkılan (uçan) 7 kiliseden biridir. Burası uzun zaman câmi olarak kullanılmıştır.

Yeşemek Heykel Atelyesi: İslâhiye'nin 20 km yakınındadır. Karatepe'nin kuzey sırtında kurulmuş açık hava atelyesidir. Dünyâda bir benzeri yoktur. Etilerden kalmadır. Heykeller burada yapılır, sipâriş edilen yerde ise ince işçiliği tamamlanırdı. Hâlen yüzlerce heykel bulunmaktadır.

Kaya Mezarları: Dülükbaba, Ayizlitepe, Dülük ve Halilbaş köyleri civârında bulunan bu mezarlar, 5-15 basamak ile inilen yeraltı mağaraları içindedir. Mağaralarda 3 ile 9 tâne kayadan oyma sâbit lâhitler bulunmaktadır. Romalılardan kalmadır.

Kargamış: Kargamış ilçesi yakınındaki "Kargamış" eski devirlerin en büyük şehirlerinden biriydi. Şehri M.Ö. 10. asırda Hititler kurmuşlardır. Kazılarda Hititlerle ilgili çok eser ortaya çıkarılmıştır. Kargamış harâbelerinden çıkan 10 heykel İngiltere'ye kaçırılmıştır. Bunlar "British Müzesi'ndeki en kıymetli eserlerdir. Gaziantep müzesinde sert taştan "ortostad" (dik düzgün duran taş) parçası, M.Ö. 800 yıllarına âittir. Törene iştirak eden bir insan tasviridir. Geç Hitit devrine âittir.

Belkıs (Zugma): M.Ö. 3. asırdaki bir şehrin kalıntılarıdır. Kale, saray, sarnıç, hamam ve çeşitli harâbeler vardır. Nizip-Birecik karayolu üzerindedir. 30 merdivenle inilen yeraltı mahzeni ilgi çekicidir. Belkıs köyü Nizip'e 10 km uzaklıktadır. Buradan çıkarılıp İtalya, Fransa ve İngiltere'ye kaçırılan eserler, bu ülke müzelerindedir. Kalesi yüksek bir yerdedir.

Kiriş (Korus) "Horoz" Harâbeleri: Kilis'e 20 km mesâfededir. Yapılan kazılarda Romalılar ve İskender devrine âit kale, tiyatro, tapınak harâbeleri ile câmi, çok sayıda sütun başlığı ve Roma sikkeleri bulunmuştur. Câmi yanında hazret-i Dâvûd aleyhisselâmın komutanlarından Orya Nebi'ye âit türbe vardır. Kale içindedir.

Düllük: Gaziantep'e 10 km uzaklıkta târihî ve eski bir şehirdir. Pekçok harâbeler mevcuttur. "Düllûk" ve "Delük" de denir.

Zincirli (Şamal): M.Ö. 1200 yıllarında Hititlerden kalma bir şehirdir. Asurlular tarafından ele geçirilmiştir. Şehir harâbelerinden çıkarılan eserler Ankara ve Berlin müzesindedir. Burası küçük bir Hitit Krallığıydı. Asurlular işgâl ettiler.

Sakçagöz (Keferdiz) Caba Höyük: Saçagöz köyü yakınındadır. Aksu ve Karasu Vâdisinde dört Hitit krallığı vardı. Berlin Müzesinde 971 numaralı "kralın arslan avı" taş üzerindeki kabartma bu höyükten kaçırılmıştır.

Cıncıklı: İslâhiye yakınlarındadır. İslâhiye geçidini korumak için Bizanslılar yapmıştır. Renkli mozayik ve geometrik şekilli resimlerle süslüdür.

Gedikli (Kara) Höyük: Kazılarda eski devirlerden kalma eserlerle Roma'ya âit seramik ve sikkeler bulunmuştur.

Şehitlik Anıtı: Antep savunmasında şehid düşenlerin hâtırasına dikilen anıttır.

Şâhinbey Anıtı: Gaziantep-Kilis yolu üzerindedir. Fransızlara karşı savaşda 28 Mart 1920'de şehîd düşen Şâhin Bey için yapılmıştır.

Arkeoloji Müzesi: Selçuklu devrine âit medresede kurulan bu müzede önemli Hitit eserleri vardır. Müze daha önce Nuri Paşa Câmiindeydi.

Mesîre yerleri:

Orman bakımından zengin olmayan Gaziantep'te mesîre yerleri olarak bağlık ve bahçelik yörelerden ve pınarbaşlarından faydalanılmaktadır. Başlıca mesîre yerleri şunlardır:

Kavaklık: Gaziantep'in içinden geçen Alleben Deresi çevresinde 400 dönümlük yeşil ve ağaçlık bir bölgedir.

Dutluk: İl mekkezine 5 km uzaklıkta, dut ve kayısı ağaçları, soğuk pınarları ve bahçeleri ile güzel bir mesîre yeridir.

Sofdağı: İl merkezine 15 km uzaklıkta havası, suyu ve manzarası çok güzel bir piknik yeridir.

Başpınar: Gaziantep'e 10 km mesâfede soğuk suları ve yeşilliğiyle meşhur bir mesîre yeridir.

Akpınar: Kilis yolu üzerindedir. Yerden sıcak su fışkırır. Burada yapılan çiğ köfte meşhurdur.

GAZNELİ MAHMÛD;

Gazneliler Devletinin en büyük hükümdârı, Hindistan Fâtihi ve büyük İslâm kahramanı. 2 Kasım 971 (H.361) târihinde doğdu. Babası Gazneliler Devletinin kurucusu Sebük Tegin, annesi ise Zâbulistan bölgesinden asil bir âilenin kızıydı.

Daha gençlik yıllarında devlet idâresinde görev almaya başladı ve babasının yanısıra katıldığı savaşlarda cesâret ve zekâsıyla kendini gösterdi. Babası Sebük Tegin'in vefâtı üzerine, orada bulunan küçük kardeşi İsmâil, yerine geçti ise de, Sultan Mahmûd hemen Gazne'ye giderek, mülkünü kardeşinin elinden aldı ve saltanatını îlân etti (997). Sâmânîlerin elinde kalmış olan Buhârâ, Horasan, Herat, Belh, Bust ve Kâbil'i zaptetti. İran ve Irak taraflarında hüküm süren Şiî Büveyhîler (932-1062) ile önce savaş ve sonra sulh ederek saltanatını tanıttırdı. Şâfiî âlimi Ebû Hâmid İsfahânî'yi Bağdat'taki Abbâsî halîfesine gönderdi. Halîfe el-Kadir (991-1030), Gazneli Mahmûd'un elçisini memnûniyetle karşıladı. Yeni hükümdâra saltanat alâmetlerinden hil'at, tâç, bayrakla birlikte, sâhib olduğu ülkelerin "Ahid"ini gönderip, "Yemînü'd-Devle", "Velî Emîrü'l-Mü'minîn" ve "Emîrü'l-Mille" lakablarını verdi. Sultan, gönderilenleri kabulden sonra İslâm dînini yaymak ve İslâm düşmanlarıyla mücâdele etmek için her yıl Hindistan'a sefer yapmayı vâdetti. Bundan sonra başşehir Gazne'de büyük bir merâsimle hil'ati ve tâcı giyen Mahmûd, Abbâsî Halîfesi El-Kadir adına hutbe okuttu.

Sultan Mahmûd sırasıyla Horasan ile bugünkü Afganistan ve Belûcistan denilen ülkeleri tamâmen hükmü altına aldı. Mâverâünnehr Hânı İlikHan ve sonra Kadir Hanla savaşarak, Ceyhûn'un ötesine ve Harezm'e kadar sınırlarını genişletti. Şiî Büveyhîlerden İran ve Irak taraflarında Rey, İsfehan, Kazvin, Sâve, Zencan, Ebher şehir ve kalelerini alıp, sapık akımlara kapılanları şiddetle cezâlandırdı. Râfizîliği ve felsefî ideolojilere âit kitapları imhâ ettirip, yıkıcı faaliyetlere katılanları sıkıca tâkib ettirdi.

Gazneli Mahmûd böylece ülkesinin kuzey cephesini emniyete aldıktan sonra, tahta çıkarken yaptığı yemine ve verdiği söze sâdık kalarak Hint seferlerine başlamaya karar verdi. Eylül 1000 târihinde ilk Hind Seferine çıkan Sultan Mahmûd, bu târihten 1027 yılına kadar Hindistan'a on yedi büyük sefer düzenledi.

Birinci seferine Eylül 1000 târihinde çıktı. Kabil'in doğusunda Lamgan bölgesinde Hintlilerin elinde bulunan birkaç kaleyi zabtederek geri döndü. Sultan Mahmûd'un İkinci Hind Seferi, Vayhand Racası Caypal'e karşı oldu. 27 Kasım 1001 târihinde Peşaver yakınlarında yapılan savaşı Gazneli ordusu kazandı. Caypal on beş kadar oğlu, torunu ve büyük kumandanlarıyla esir düştü. Sultan Mahmûd'un eline bu zaferden sonra muazzam bir ganîmet geçti. 1004 yılında Bhatiya bölgesi racası Beci Ray üzerine yürüdü. Bu seferde Bhatiya Racalığının bütün bölgelerini ele geçirdi. Bölgede mescitler ve minberler inşâ ettiren Sultan, İslâmiyetin esaslarını öğretmeleri için âlimler de tâyin etti.

Sultan Mahmûd dördüncü seferini Multan üzerine yaptı. Multan Hâkimi Ebü'l-Feth Dâvûd, Karmatî

bozuk inanışına sâhib olup, Ehl-i sünnet düşmanıydı. Gazne ordusunun üzerine geldiğini haber alan Ebü'l-Feth şehri terk ederek İndus Nehri üzerindeki bir adaya kaçtı. Multan'ı zabteden Sultan, buradaki Karmatîleri cezâlandırdı. 1008 yılında Multan'ın yeni vâlisi Suhpal'ın Müslümanlığı terk ederek Moğol dînine dönmesi üzerine, Sultan Mahmûd çetin kış şartlarına rağmen Beşinci Hint Seferine çıktı. Multan önünde yapılan savaşı kazanarak, Suhpal'ı tutuklatıp Multan ve çevresinin idâresini komutanlarından Tegin Hazin'e bırakarak Gazne'ye döndü. Aynı yıl Kuzeybatı Hindistan ve Pencab bölgesi racalarının İslâmiyetin yayılmasını önlemek üzere faaliyete girişmeleri üzerine tekrar harekete geçen Sultan Mahmûd, müttefik kuvvetlere karşı Vayhand şehri ovasında yapılan muhârebeyi ağır kayıplar vererek kazandı. Ancak bu savaş ile Kuzey Hindistan racalarının kuvvetleri ezilmiş ve Pencab yolu Müslüman-Türk orduları için güvenli bir hâle getirilmiş oldu.

Sultan Mahmûd, Ekim 1009 târihinde büyük bir ticâret merkezi olan Narayyanpur'u zabtetti. 1010 târihinde çıktığı seferde Multan'ı bütünüyle fethetti. Müslümanlara eziyet eden Karmatîlere ağır bir darbe daha indirildi. 1014 târihinde çıkılan Dokuzuncu Hint Seferinde Nandana Kalesinin fethinden sonra Keşmir üzerine yürüdü. Keşmir kuvvetleri iki defâ bozguna uğratıldı. Bu zaferin Hindistan'daki yankıları pek büyük oldu ve İslâmiyet en uzak yerlere kadar yayıldı.

Sultan Mahmûd, onuncu seferini, Hintlilerce mukaddes bilinen pekçok tapınak ve putun bulunduğu Thanesar şehrine yaptı. Hiçbir mukâvemetle karşılaşmadan şehre giren Sultan, bütün putları kırdırdı. "Çakrasvami" adındaki en meşhur putu Gazne'ye götürerek halka gösterdi. Bu zafer Hinduların Müslümanları tanımalarına sebeb oldu. Bunun netîcesinde pekçok kimse İslâmiyetle şereflendi. 1015 yılında Keşmir yolu üzerine Lokhot Kalesini kuşattı ise de şiddetli kış yüzünden bir netîce elde edemeyerek geri döndü.

Hint dünyâsı Sultan Mahmûd'dan o derece yılmıştı ki, herhangi bir yere sefere çıksa şöhreti ondan önce varıyor ve şehirler korkudan teslim oluyordu. On ikinci seferini zengin ve bayındır bir ülke olan Kanave'a karşı yaptı. Sirsava Kalesini zaptetti. Baran (Bulendşehr) Kalesi önüne geldiğinde Raca Hardat, Sultânı karşılayarak Müslüman olduğunu bildirdi ve şehri teslim etti. Onunla birlikte 10.000 taraftarı da İslâmiyeti kabul etti. Mahmûd Han, sefere devamla Cumne ile Ganj nehirleri arasında bütün şehirleri aldı. 20 Aralık 1018'de de asıl hedefi olan Kanave'i fethetti. Bu seferden tahmînen üç milyon dirhem para, altmış bin esir ve beş yüz fil ganîmet ile dönüldü.

1020 yılında Kalincar, 1021'de Keşmir ve 1022'de tekrar Kalincar racaları üzerine seferler düzenleyen Sultan, bunları itâat altına aldı. On altıncı ve en meşhur seferleri Somnat üzerine yaptı. Bu şehirde bulunan kutsal bir tapınaktaki put her yıl yüzbinlerce Hindû tarafından ziyâret edilir ve en kıymetli mücevherlerle süslenirdi. Sultan Mahmûd bunu işitince bu sapık inançla birlikte o putu da yıkmaya karar verdi. Bu sâyede Hintliler arasında İslâm dîninin yayılması da çabuklaşmış olacaktı. 18 Ekim 1025 târihinde otuz bin atlı ve yüzlerce gönüllüden meydana gelen orduyla harekete geçen Sultan, 8 Ocak'ta Somnat'ı zabtetti. Tapınağa girdikten sonra müezzine, tapınağın üzerine çıkarak ezân okumasını emretti. Tapınaktaki putların tamâmını kırdırdı. Rivâyete göre tapınaktaki ganîmetten Sultân'ın payına düşen beşte bir malın değeri yirmi milyon dînâr idi. On yedinci seferinde ise Karmatî olan Mansura hâkimi Hafif'i cezâlandırdı.

Yemînüddevle Mahmûd Gaznevî, cihangirâne fetihleri yanında, âlim bir zât olup, ilme ve sanata büyük önem verirdi. Sultan'ın sarayında her gün âlim ve şâirlerle devamlı ilmî müzâkereler yapılırdı. Sultan bu toplantıların birçoğuna kendisi de iştirâk ederdi. Sultan Mahmûd'un adına birçok eserler yazılmış olup, kendisine takdim edilmiştir. Firdevsî'nin **Şehnâme**'si bunlardan biridir. Ehl-i sünnet âlimlerinin yetiştirilmesine büyük gayret sarf eden Gazneli Mahmûd, Râfizî ve bid'at ehline karşı sert, hak mezhep ve ehline karşı pek yumuşaktı. Dîne, medeniyete hizmetleri pek büyük oldu. Parlak bir devir açtı. Ebü'l-Hasan-ı Harkânî hazretleri onun zamânında yaşamış en büyük İslâm âlimlerinden biridir. Otuz üç sene adâlet ve muvaffakiyetle saltanat sürüp, 1030'da Gazne'de vefât etti. Gazne'deki türbesi pek mükemmel ve müzeyyendi. Yerine oğlu Celâlüddevle Muhammed geçti.

Sultan Mahmûd, ömrünün kırk beş senesini savaş meydanlarında dâimâ hareket hâlinde geçirdi. O, Türk-İslâm dünyâsının yetiştirdiği en büyük hükümdârlardan biridir. Son derece cesûr ve o derece de ihtiyatlıydı. Âlimleri toplayıp çok hürmet ve ikramda bulunurdu. Onların kalplere feyz veren sohbetlerinden faydalanırdı. İslâmiyeti yaymak gâyesiyle, iki cephede faâliyette bulundu. Hindistan'daki putperest Berehmenler ve Mısır Fâtımî Devleti (909-1171)nin yoğun propagandası ile İslâm ülkelerinde yayılan ve yıkıcı Râfizî-Bâtınî hareketleriyle mücâdele etti. Berehmenleri her yerde mağlûbiyete uğrattı. Buna karşılık Râfizîliği sıkı tâkib edip, ideolojilerini yasaklayıp, yıkıcı ve bölücü eserlerini imhâ etmesine rağmen, faaliyetlerini bütünüyle ortadan kaldıramadı. Lâkin yayılmasını büyük ölçüde önledi.

Devletin menfaatlerinin gerektirdiği her çâreye başvuran bir hükümdârdı. Hâdiseleri isâbetlice değerlendirmekte pek mâhirdi. Ordusu özel tâlim ve terbiye ile yetiştirilen ve sultânın şahsî birliklerini

meydana getiren “Hassa Ordusu” ile ganîmetten hisse alan “Gönüllüler”den meydana gelirdi. Gaznelilerin savaş gücünün büyük bir kısmını gönüllüler meydana getirirdi. Sultan Mahmûd, İslâm ülkelerinden, vazîfeli adamları aracılığıyle gâziler toplattığı gibi, sefer zamanlarında her taraftan gelerek kendiliklerinden orduya katılanlar da kalabalık bir mikdâra ulaşırdı. Sultan Mahmûd, bu sistem sâyesinde, Orta Doğuda cihâd yapmak arzusunda olan gayretli Müslümanlar ile zararlı faaliyetlerde bulunarak sosyal bünyeyi sarsabilecek işsiz güçsüzleri başka bölgelere seferber ederek, onlara yeni imkânlar temin ediyordu. Böylece, zâlim olmayan, bir disiplin altında toplanabilen bu insan gücünü, ülkelerine problem olmaktan çıkarıyordu. Hindistan seferleri netîcesinde Gazneli Devleti, sınırlarını genişletip, çok zenginleşti. Gazne şehri parklar, bahçeler, zafer âbideleri, câmiler ve Ulu Câmi gibi mîmârî eserlerle süslenmişti. Ayrıca Belh, Nişâbur gibi büyük şehirler de, o devrin en güzel ve bakımlı beldeleri hâline gelmişti.

Gazneli Mahmûd, kalabalık orduları sevk ve idârede muktedir, üstün bir kumandanlık kâbiliyetine sâhipti. Her türlü iklim ve tabiat şartlarına göre savaş usûlü tatbik etmek, malzeme temin etmek, askerî birlikler yetiştirmekte de askerî bir dehâsı vardı. Hindlilere karşı iyi tâlimli okçu tümenleri kullanmış, Mâverâünnehr, Harezm ve Büveyhîler seferlerinde, bu ülkeler ordularının savaşmağa cesâret edemedikleri filleri ileri sürmüştü.

Gazneli Mahmûd gerek iyi idâresi, gerekse hak severliği ve adâletiyle yüzyıllarca sevilmiş örnek devlet adamlarından biridir.

GAZNELİLER;

Gazne’de 962-1187 (H.351-583) yılları arasında hüküm süren Türk-İslâm devleti.

Sâmânî Devletinin (819-1005) en parlak devirlerinde çok sayıda Türk, gruplar hâlinde Mâverâünnehr yoluyla İslâm dünyâsına getirilmekteydi. 912 yılından îtibâren ise Sâmânî Devletinin vâli ve komutan kadrolarında Türk isimleri de görülmeye başlandı. İşte bu Türk komutanlardan biri de Gazne Devletini kuracak olan Alptegin’dir. Alptegin, 961 senesinde vezir Ebû Ali Muhammed Belâmî ile birleşerek Sâmânî Şehzâdesi Nasr’ı tahta oturtmak istediyse de bu arzusunu gerçekleştiremedi. Bunun üzerine kendisine bağlı birliklerle Afganistan’daki Gazne’ye çekildi ve burada bulunan Levik Hânedânını bölgeden uzaklaştırarak, şehre hâkim oldu. Böylece Gazne Devletinin temelini attı (962).

Alptegin’in 963’te ölümü üzerine yerine geçen oğlu Ebû İshak İbrâhim, dört yıla yakın süren saltanatında Sâmânîlerle dost geçinme yolunu tercih etti. Ölümünden sonra 966’da yerine Bilge Tegin geçti. Bilge Tegin, Buhârâ’da Sâmânî komutanlarından Fâik’in üzerine gönderdiği bir orduyu bozguna uğrattı. Bu mağlûbiyetten sonra bir daha Buhara’dan Gazne’ye ordu gönderilmedi. Bilge Tegin 975’te Hindistan üzerine yaptığı seferde Gerdiz Kalesini kuşatırken şehid düştü. Gazne’de ilk sikke bunun zamânında kesildi. Yerine geçen Pîrî Tegin, devleti yönetecek husûsiyetlere sâhib olmadığından beş yıllık saltanattan sonra tahtı Sebük Tegin’e bıraktı.

Devletin asıl kurucusu olan Sebük Tegin, Isık Göl civârında Barsgan’da doğmuş, 960’a doğru Müslüman olmuş, köle olarak satıldığı Alptegin tarafından terbiye edilip, mânevî evlâd edinilmiş ve mühim mevkilere getirilmişti. Hükümdâr olunca, “Nâsırüddîn Sebük Tegin Kara Beçkem” adını aldı. İyi bir idâreci ve komutan olan Sebük Tegin, Toharistan ve Zabülistan’la Zemindaver eyâletini, Gor bölgesini ve Belucistan’ın bâzı yerlerini ülkesine kattı. 979’da Hindistan’ın kuzeybatısında yerli hükümdârların en güçlülerinden Caypal’ı yenilgiye uğratarak Hindistan hâkimiyetine ilk adımı atmış oldu. Kâbil Nehri boyunca Peşâver’e kadar ilerleyerek bu bölgelerde İslâmiyetin yayılmasını sağladı.

Sebük Tegin’in 997’de ölümünden sonra yerine oğlu İsmâil geçti. Ancak kısa bir süre sonra tahtı ağabeyi Mahmûd’a bırakmak zorunda kaldı.

Mart 997’de tahta çıkan Sultan Mahmûd, Gazneli Devletinin kurucusu, Hindistan’a İslâm dînini yayan ve burada yüzyıllarca sürecek olan Türk hâkimiyetinin temellerini atan, târihin büyük cihangirlerinden ve hükümdârlarındandır. Sâmânoğullarının yıkılışına rastlayan bir zamanda tahta çıkan Sultan Mahmûd, ilk iş olarak Horasan’da hâkimiyetini tesis etti. Zaman zaman Karahanlılarla rakip duruma düşmekle berâber, güneydeki (Hindistan) ve batıdaki (İran) fetihleri için müsâit bir zemin ve elverişli şartlar buldu. Şiîlere karşı halîfeyi şiddetle savundu ve sünnî mezheplerin koruyucusu oldu.

Sultan Mahmûd İran, Irak ve Harezm’i ülkesine kattıktan sonra Hindistan üzerine on yedi sefer düzenledi. 1000 yılında Peşâver şehrini aldı. Ertesi yıl Hindistan ordusunu yenip, Hindistan’ın en zengin eyâletlerinden biri olan Pencab’ı ele geçirerek, Hindistan’ın kuzeyine tamâmen hâkim oldu. Çok büyük ganîmetlerle Gazne’ye dönüp “Gâzi” ünvânını aldı. Beşinci seferinde Ganj Vâdisini ele geçirdi.

Sekizinci Seferinde ise 150.000 kişilik Hindû ordusunu imhâ etti. En meşhur seferi olan 11. Seferinde ise Gucerat’a girdi ve büyük ganîmetle geri döndü. Sultan Mahmûd 1030’da öldüğü zaman, Gazneli Devleti, batıda Âzerbaycan hudutlarından, doğuda Hindistan’ın Yukarı Ganj Vâdisine, Orta Asya’da

Harezm'den Hint Okyanusu sâhillerine kadar uzanan çok geniş bir sâhaya yayılmıştı. (Bkz. Gazneli Mahmûd)

Sultan Mahmûd'dan sonra yerine oğlu Muhammed geçti ise de bu sırada Isfahan ve Rey umûmî vâlisi bulunan kardeşi Mes'ûd tarafından tahttan indirildi. Ekim 1030'da tahta çıkan Sultan Mes'ûd, iyi bir asker olmakla berâber, babasının komşularla iyi geçinme siyâsetini devâm ettiremedi. Özellikle Selçuklularla olan geçimsizlikleri uzun ve kanlı savaşların çıkmasına sebeb oldu. Horasan'ın bir kısmını alma başarısını gösteren Selçuklulara karşı, Dandanakan Meydan Muhârebesinde (1040) Sultan Mes'ûd büyük bir mağlûbiyete uğradı. İran, Harezm ve Mâverâünnehr'e Selçukluların hâkim olmaları, Gaznelileri Afganistan ve Hindistan toprakları üzerinde yaşamaya mahkûm etti.

Bu mağlûbiyetten sonra Gazne'ye dönerek âilesini ve hazînelerini toplayan Sultan Mes'ûd, Lahor'a gitmek üzere yola çıktı. Ancak yolda muarızları tarafından yakalanıp hapsedildi ve Girî hapishânesinde yeğeni tarafından 1041'de öldürüldü. Yerine daha önce tahttan indirilip kör edilen kardeşi Muhammed çıkarıldı. Babasının öldürüldüğünü duyan Mevdûd, Belh'den Gazne'ye yürüyerek, Muhammed'i tahttan indirip hükümdâr oldu.

Mevdûd'un saltanatı (1041-1049) dış mücâdelelerle geçti. Zamânında Selçuklular önce Toharistan'ı, ardından Zemindaver'i ele geçirdiler. Diğer taraftan Delhi Racası da bâzı kaleleri almaya muvaffak oldu. Bunun yanısıra, Gazneli hâkimiyetinden kurtulmak istiyen Gurlular da harekete geçtiler.

Mevdûd'un 1049'da ölümü ile Gazneli Devleti karışıklık içinde kaldı. Tahta İkinci Mes'ûd çıktı ise de oğlu karşı çıktı. İkinci Mes'ûd'un tahttan indirilmesi üzerine Bahâüddevle Ali tahta çıktı. Fakat bunun saltanatı da çok kısa sürdü.

İki yıl geçmeden Mahmûd'un oğlu Abdürreşîd tahta çıktı. Ancak tahtta gözü olan komutanlardan Tuğrul Bey, onu öldürüp tahtı elde etti. 1040'tan beri artan Selçuklu baskısı Tuğrul Bey zamânında durduruldu. Ülkede de eski âsâyiş yeniden sağlandı. 1059'da ölümü ile yerine çıkan kardeşi İbrâhim, ilk iş olarak Selçuklularla sulh yaptı. Oğlu Mes'ûd'u, Selçuklu Sultanı Melikşah'ın kızı ile evlendirip dostluk tesis etti. Kuzey ve batıda bir kısım toprakların kaybedilmesine karşılık Hindistan'da bâzı kaleler ele geçirildi ve devletin sınırları Ganj Nehrine kadar uzandı.

Sultan İbrâhim'in 1099'da ölümünden sonra yerine geçen oğlu Üçüncü Mes'ûd, babasının Hindistan fütûhatı ve dâmâdı bulunduğu Selçuklularla dostluğu devâm ettirme politikasını iyi yürüttü. Ancak 1115'te vefâtı ile devlet yeniden âsâyişsizlik içine düştü. Kardeşler arasında taht rekâbeti başladı. Tahta çıkan Şîrzâd'ı, kardeşi Arslan öldürttü. Arslan, diğer kardeşi Behram Şah üzerine yürüyünce Behram Şah, Selçuklu Sultanı Sancar'a ilticâ etti. Bu durum, yarım asırdan beri devâm eden Selçuklu dostluğunu bozdu. Sultan Sancar, Gazne üzerine iki sefer düzenleyerek Arslan'ı yakalayıp öldürttü. Böylece Behram Şah 1117'de Gazne tahtını elde etti. Ancak bu târihten îtibâren Gazneliler, Büyük Selçuklu Devletine bağlı bir duruma geldiler. Bu devrin en önemli hâdisesi Gurluların harekete geçmeleridir. 1128'de Gur Melikü'l- Mülûk'u Kutbeddîn'in Behram Şah tarafından öldürülmesi, Gurluların ayaklanmasına sebeb oldu. Melik'in kardeşi Suri'nin Gazne'ye girmesi ile büyüyen isyân kısa sürdü. Fakat bir müddet sonra Alâeddîn Hüseyin önce Gazne'yi, ardından Bust'u tahrib edip, Gaznelilerin kuzeydeki hâkimiyetlerine son verdi. Oğuzların 1152'de Gazne üzerine yürümeleri üzerine Behram Şah, burasını kesin olarak bırakıp Lahor'a çekildi.

Behram Şah, 1160'da ölünce yerine oğlu Hüsrev Melik geçti. Bu sırada Gazne'de ikâmet etmekte olan Gurlu emir Muizzeddîn, 1173'ten îtibâren Hindistan seferlerine başladı. Gur akınları karşısında yerli Khokharlarla anlaşmaya çalışan Hüsrev Melik, bunların hıyânetini anlayınca Muizzeddîn'le anlaşmak için çâre aradı. Ancak bir netîce elde edemedi ve 1187'de esir düştü. Böylece Gazneli Devleti, Gurlu İmparatorluğuna ilhakla târih sahnesinden çekildi. Son Gazneli Sultanı Hüsrev Melik ile oğlu Behram Şah, önce Gazne'ye oradan Firizkuh'a ve nihâyet Belervan Kalesine götürülerek hapsedildi, birkaç yıl sonra da 1191'de öldürüldüler.

Büyük Türk Hakanlığı, yâni Karahanlılardan sonraki Müslüman Türk Devleti Gazneli Devletidir. Sünnî-Hanefî mezhebinde olan Gazneliler, sarayda Türkçe, edebiyâtta Farsça, fakat resmî yazışmada Arapçayı resmî dil olarak kullanmışlardır.

Devlet teşkilâtı: Gazneli Devletinde emir veya sultan, devletin tam hâkimidir. Devlet dâirelerine dîvân denilmektedir. Bu dîvânların en önemlileri, **Dîvân-ı Vezâret, Dîvân-ı Arz, Dîvân-ı Risâlet** veya **İnşâ** ve **Dîvân-ı İşrâf** idi. **Dîvân-ı Vezâret,** mâliye ve genel yönetim işlerine bakardı. Başkanı vezirdi. **Dîvân-ı Arz** bugünkü Savunma Bakanlığının karşılığı olup, başındakine **Arız** veya **Sâhib-i Dîvân-ı Arz** denilirdi. Askerin ihtiyaçlarını ve ordunun savaşa hazır bir durumda bulunmasını sağlamak, askerin sayısını bilmek ve gerektiği zaman sultana bildirmek, sultanın gezilerinde ihtiyaçlarını gidermek gibi görevleri vardı. Bu devlette ordu, dört kısımdan meydana gelirdi. Bunlardan süvâriler ilk kısmı meydana getirir ve ordunun en kalabalık bölümünü teşkil ederdi. Çoğunun iki atı vardı. İkinci bölümü

yayalar meydana getirip sayıları az, başlıca vazîfeleri ise şehirleri korumalarıydı. Ordunun üçüncü kısmı sultanın özel birliğiydi. Buradaki askerler, Türkistan'daki oymak savaşlarında hâkimiyet altına alınan yerlerdeki Türk çocuklarıydılar. Ordunun son bölümünü filler meydana getirirdi. Bunlar doğrudan doğruya sultan tarafından denetlenirdi. Filcilerin çoğu Hindliydi. Bunların muhârebelerdeki görevi, düşman saflarını bozmak ve yarmak, düşman atları kendilerine ve kokularına alışmamışsa, onları ürkütüp bozgun çıkarmak, okçulara yüksek atış yeri sağlamaktı. **Dîvân-ı Risâlet** veya **İnşâ,** devletin genel haberleşme dâiresiydi. Hükûmetle işi olan halk da buraya başvururdu. **Dîvân-ı İşrâf,** devletin gizli haber alma teşkilâtı olup, çok gelişmişti.

Kültür ve medeniyet: Gazneliler devri, siyâsî kudretin yanısıra kültür bakımından da parlak geçmiştir. Bir fıkıh âlimi olan Sultan Mahmûd ve oğlu Mes'ûd, İslâm terbiye ve kültürü ile yetişmişlerdi. Her iki sultan saraylarında devrin en büyük âlimlerini toplamaya çalıştılar. Şâirlere hürmet ve sevgi gösterdiler. Her sene onlar için yaklaşık dört yüz bin dînâr harcarlardı. Bu şâirler arasında Türk asıllı Ferrûhî ile Menuçehrî Damgânî, Escedî Gazâ'ir-i Râzî ve **Şehnâme** yazarı meşhur Firdevsî sayılabilir. Bunların başında Melik-uş-Şuarâ Unsûrî bulunmaktaydı. Sultan İbrâhim ve halefleri devrinde Gazne sarayında bulunan şâir ve edipler, İran edebiyâtının gelişmesinde önemli rol oynadılar. Bu devirdeki şâirler arasında; Ebü'l-Ferec Rûmî, Senâ'î, Osman Muhtârî ve Seyyid Hasan Gaznevî yer almaktaydı.

Târih yazıcılığı da Gazneliler devrinde parlak geçmiştir. Sebük Tekin ve Mahmûd devrini yazan Ebû Nasr Utbî, **Zeyn-ül-Ahbâr** isimli eserini Sultan Abdürreşîd'e sunan Gerdîzî, Mes'ûd devrini nakleden Ebü'l-Fazl Beyhekî, Gazneliler devrinin meşhur târihçileridir.

Sultan Mahmûd, 1017 senesinde Harezm'i ele geçirince, o devrin en büyük fen âlimi Bîrûnî'yi Gazne'ye getirdi. Bîrûnî, sultanın birçok seferlerine katılarak Hindistan hakkında **Tahkîku mâ lil-Hind** isimli eserini yazdı. Bu, Hindûların inanç ve âdetlerini tarafsız olarak tedkik eden ilk İslâmî eserdir. Eserde Hind dîni ve Hindistan coğrafyası hakkında çok geniş bilgi bulunmaktadır.

Gazne sultanları, edebiyât alanında olduğu kadar mîmârî faâliyetleri ile de dikkat çektiler. Sultan Mahmûd ve Mes'ûd, büyük inşâ faaliyetlerinde bulundular. Fakat onların bu eserlerinden günümüze çok azı ulaşmıştır. Sultan Mahmûd, halkın fâidelenmesi için çarşı, köprü ve su yolu kemerleri yaptırdı. Bunlardan Gazne'nin kuzeyindeki Bend-i Mahmûd'i bu güne kadar mevcûdiyetini korumuş ve kullanılmıştır. Sultan Mahmûd, Gazne'de birçok câmi ve mescid yaptırdı. Gazne Câmiinin yanına geniş bir medrese inşâ ettirdi. Burası hem medrese hem de kütüphâneydi. Birçok odaları, Gazne âlimlerinin okuması ve okutması için, tavandan tabana kadar kitapla doluydu. Sultan, bu medresede ders veren hoca ve okuyan talebeler için, medresenin evkâfından dolgun maaş tâyin ederek onların geçimini sağlamıştır. Dokuz yüzyıl geçmesine rağmen, cilâ ve parlaklığı bozulmayan Gazne Câmiinin iki minâresi hâlâ ayakta olup, dış kısmı cilâlı sarı tuğladandır. Minârelerin birbirinden uzaklıkları 360 ve yükseklikleri 45 m kadardır. Üzerlerinde kûfî yazılar vardır.

Gazneliler, kuzey Hindistan fütühâtını tamamlayınca İslâm dînine Pencab'da kuvvetli bir dayanak noktası elde edilmesini sağladılar. Böylece daha sonraki Hindistan fetihlerine sağlam bir zemin hazırlayarak, Türk ve İslâm târihinde önemli rol oynadılar.

GAZNE SULTANLARI

	Tahta Çıkışı
Alptegin	962
Ebû İshak İbrâhim	963
Bilge Tegin	966
Pîrî Tegin	975
Sebük Tegin	977
İsmâil	997
Mahmûd	998
Muhammed (ilk saltanatı)	1030
Birinci Mes'ûd	1030
Muhammed (ikinci saltanatı)	1040
Mevdûd	1041
İkinci Mes'ûd	1048

Bahâüddevle Ali 1048
Abdürreşîd..... 1049
Tuğrul 1052
Ferrûhzâd 1052
İbrâhim 1059
Üçüncü Mes'ûd 1099
Kemâlüddevle Şirzâd 1115
Arslan Şâh..... 1116
Behram Şâh 1117
Hüsrev Şâh 1157
Hüsrev Melik 1160
Gurluların İstilâsı 1186

GAZOZ;

Alm. *Kohlensaurehaltiges Wasser; Brauselimonade (f),* **Fr.** *Au (limonade) (f) gazeuse,* **İng.** *Lemonade (sweetened carbonated water).* İçine karbonik asit, sitrik veya tartarik asit, şeker ve esans konarak hazırlanan ve basınçlı havayla şişelere doldurulan alkolsüz içki. Serinletici ve ferahlatıcı etkileri olan gazozlar, içinde bulunan maddelere göre âdi (sâde) ve meyveli olmak üzere ikiye ayrılırlar. Çeşitli renk, koku ve çeşnide olan gazozların yapılış tarzları aşağı yukarı aynıdır. İçinde çözünmüş hâlde bulunan karbonik asidin uçup gitmesini önlemek için basınca dayanıklı kapalı kaplarda saklanırlar.

Çeşitli târihlerde yayınlanan "Gıdâ Maddelerinin ve Umûmî Sıhhati İlgilendiren Eşyâ ve Levâzımın Husûsî Vasıflarını Gösteren Nizamnâme"de, gazozlarda bulunması gereken sıhhî vasıflar bildirilmiştir. Buna göre, gazozların îmâlinde kullanılacak suyun, karbonik asidin saf olması ve yine sitrik veya tartarik asidin saf olması ve litredeki gramın 1,5 garamdan az olması gerekmektedir. Gazozların litresinde en az 80 gram sakkaroz şekeri bulunması yine Nizamnâme gereğidir.

Îmâlâtı: Ülkemizde gıdâ sanâyinin Alkolsüz içkiler kolunda yer alan gazoz, 1930'lu yıllardan beri üretilmektedir.

Gazoz îmâlâtı şurubun hazırlanması ile başlar. Toz halinde şeker, paslanmaz çelik kazanlarda su ile eritilip 90°C'ye kadar ısıtılarak, pastörize edilir. Filtre edilerek berraklaştırılır, yabancı maddeler ve kokudan arıtıldıktan sonra, soğutularak son mâmul tanklarına aktarılır. Burada gazozun cinsine göre diğer hammaddeler ilâve edilip, bir müddet dinlendirilir ve dolum hattına alınır. Özel bir makina ile karışım elde edilir ve karbondioksit ilâvesi yapılır. Dolum makinasına alınır. Şişe yıkama makinasında yüksek ısıda özel kimyâsal maddelerle yıkanan şişeler el değmeden dolum makinasına gelir. Burada dolup kapatıldıktan sonra kasalanarak ambara sevk edilir.

Bütün bu işlem sırasında hijyene büyük önem verilir. Kalite unsurunun en büyük faktörü temizliktir.

GAZYAĞI;

Alm. *Petroleum (n), Leuchtöl (n),* **Fr.** *Kerosene m,* **İng.** *Kerosene.* Bir karışım olan petrolün rafine edilmesi ile elde edilen ürünlerden biri olup, petrolün yaklaşık olarak 180°C ile 320°C arasında kaynayan kısmı.

Petrolü meydana getiren karışımlardan biri olup, toplam petrol hacminin yaklaşık % 10 ile % 25'ini teşkil eder. Petrolden, fraksiyonlu destilasyon (imbikleme) metodu ile elde edilir. Petrolün fraksiyonlu destilasyonu ile gazyağının yanında benzin, mazot, hafif ve ağır yağlar da elde edilir. Buhar hâline getirilmiş petrol, gerekli uzunlukta olan destilasyon kolonuna gönderilir. Petrol buharı içinde kaynama noktası en düşük olan ürün, kolonun en üstünde bulunan tepsilerde yoğunlaşır. Kaynama noktası en büyük olan ürünler ise kolonun altında yoğunlaşır. Benzin ürünü kolonun en üst seviyelerine yakın yerlerde yoğunlaştığı ve buradan dışarı alındığı hâlde, gazyağı kolonun hemen hemen orta yerlerinde yoğunlaşır ve oradan alınır. Fraksiyonlu destilasyonda süreklilik vardır.

Bu şekilde elde edilen gazyağında istenmeyen kokulara sebeb olan ve yanıcılığı zayıf olan maddeler mevcuttur. Kötü kokuya sebeb olan kükürtlü bileşiklerdir. Gazyağındaki bu istenmeyen vasıflar kimyâsal işlemlerle giderilir. Bu kimyâsal işlemler çok çeşitli ise de, en yaygın olanı sülfürik asit ile olanıdır. Rafine edilmiş gazyağı, donuk sarı renkli veya beyaz, rahatsız edici olmayan kokuya sâhip, yağlı bir sıvıdır. Kimyâsal bileşimi kaynağına bağlı olarak değişik ise de yaklaşık 10 tâne hidrokarbon

karışımı olup, hidrokarbonlar genellikle 10 ile 16 karbon ihtiva eden moleküllerdir. Ayrıca n-dodeson benzenin alkil türevlerini, naftalin ve naftalin türevlerini ihtivâ eder.

Gazyağı ilk defâ 1850'lerde kömür katranından elde edilmiştir. 1859'dan sonra da petrolden elde edilmiş ve hâlen en önemli kaynak da budur. Elektriğin ve içten yanmalı motorların gelişmesine kadar aydınlatma ve motor yakıtı olarak petrolün önemli bir ürünü sayılmaktaydı. Bugün ise yakıt ve çözücü olarak kullanılmaktadır. Jet motorlarında da kullanılır.

GCC (Bkz. Körfez İşbirliği Konseyi

GEBELİK;

Alm. *Schwangerschaft, Graviditat (f),* **Fr.** *Grossesse (f),* **İng**. *Pregnancy.* Doğacak yavrunun dış çevrede hayâtını sürdürebilecek derecede gelişinceye kadar karında, yâni rahimde taşınması.

Kadın ve erkeğin üreme hücrelerinin birleşip ana rahmine yerleşmesiyle kadında gebelik dönemi başlamış olur. Ortalama dokuz ay sürecek olan cenin-anne müşterek hayâtında, cenin, annenin besin maddelerini kendi ihtiyâcı için kullanıp, büyümeye çalışırken, kadın organizması da aydan aya bu yeni duruma intibak etmeye çalışır. Ortalama otuz yıllık doğurganlık dönemi boyunca, her ay, hamilelik için hazırlanan organizma, neslini devâm ettirmek için hiçbir fedâkarlıktan kaçınmaz.

Gebelik bir hastalık olmayıp normal bir durum olmasına rağmen, berâberinde getirebileceği değişik durumlar ve tehlikeli neticeler dolayısıyla hamileliğin bir an önce teşhis edilmesi gerekir. Bunun başlıca iki sebebi vardır: Birincisi düşüklerin büyük bir kısmının hâmileliğin başında olmasıdır. Eğer bir kadın hâmile olduğunu bilir, hâmileliğin başında gerekli tedbirleri alır ve devamlı tıbbî kontrol altında bulundurulursa, düşüklerin büyük bir kısmı önlenebilir. İkincisi hâmilelikte kullanılması zararlı ilâçların farkında olmadan kullanılma ihtimâlinin mevcut olmasıdır. Bebeğin organ taslaklarının büyük kısmı ilk ayda teşekkül eder. Bu sırada alınan ilâçlar veya tedbirsizlik yüzünden hâsıl olan hastalıklar, sakat bebeklerin doğmasına sebeb olabilirler. Bu yüzden beklenen veya beklenmeyen âdet gecikmesi olan her kadın, hâmilelik açısından tedkik yaptırmalıdır.

Gelişmiş gebelik testleriyle hâmilelik, son âdet târihinin ilk gününden îtibâren 40 gün geçtikten sonra teşhis edilebilir. Kandaki gebelik hormonunun tesbiti ile daha önce de teşhis etmek mümkündür. Fakat, bu zor ve her yerde yapılma imkânı bulunmayan bir testtir.

Gebeliğin Teşhisi

1. **Kadının hissettiği belirtiler:**

Hâmile kadın doktora başvurmadan önce birtakım rahatsızlıklar, belirtiler ve hisleriyle hâmile olduğunu anlayabilir. Fakat bunlar kat'î deliller değildir. Bu belirtiler şöyle sayılabilir:

Âdetten kesilme: Muntazaman âdet gören bir kadının âdetinin gecikmesi, gebelik yönünden önemli bir delildir. Fakat âdet kesilmesinin sâdece gebelikte olmadığı akılda tutulmalıdır. Diğer taraftan hiç âdet görmemiş veya âdetten kesilmiş bir kadında da gebelik vukû bulabilir. Bunun aksine hâmile olduğu hâlde kadının âdet görme ihtimâli de vardır ki, buna halk arasında "üste âdet görme" denilir.

Bulantı ve kusmalar: Hamilelerin yarısından fazlasında görülen bir belirtidir. Genellikle 6-7. haftalarda başlayıp, 11-12. gebelik haftalarında kendiliğinden kaybolur.

Göğüslerde dolgunluk ve ağrı: Gebeliğin 3. haftasından îtibâren belirir. Göğüsler şişkin, hafif kızarık ve ağrılıdır.

İdrar şikâyetleri: Büyüyen rahimin idrar torbasına baskı yapması netîcesinde sık sık ve geceleri idrara çıkma ihtiyâcı belirir. Birkaç ay sonra kaybolan bu şikâyet hâmileliğin sonlarına doğru tekrar ortaya çıkar.

Çocuk hareketlerine bağlı seğirme hissi: Genellikle 18-20 haftalık gebelerin hissettiği bir durumdur. Daha önce ve daha sonra da hissedilmeleri mümkündür.

Halsizlik ve fazla uyuma: Gebe kadınların yarısında ilk aylarda şiddetli halsizlik ve bitkinlik ortaya çıkar. Uyku ihtiyacı da artmıştır.

Ciltte renk değişiklikleri: Renk değişikliği çoğunlukla yüzde, alında, yanaklarda ve göğüslerde renk koyulaşması şeklinde olur. Kaba bölgelerde pembe-mor renkli yarılmalar husûle gelebilir.

2. **Kat'î gebelik ârâzları şunlardır:**

Bebeğin hareketlerinin muâyenede hissedilmesi: Hamile kadının hareket hissetmesiyle hekimin muâyene sırasında hareketleri hissetmesi arasında büyük fark vardır. Bâzı gebelerin veya gebe olmayan kadınların barsak hareketlerini bebek hareketleri ile karıştırdıkları görülür. Bebeğin aktif

hareketleri beşinci gebelik ayından sonra elle hissedilebilir.

Çocuk kalp seslerinin işitilmesi: Gebeliğin üçüncü ayından sonra ortaya çıkan ve gebeliğin kesin teşhisini sağlayan bir özelliktir. Çocuğun kalp sesleri bebeğin sırtının bulunduğu tarafta daha kolay işitilir. Bunun için Pinard Stetoskobu denilen bir âlet kullanılır. Doppler ultrason cihazı ile kalp sesleri onuncu haftadan îtibâren duyulabilmektedir. Ceninin elektrokardiyogramının çekilmesi de hassas bir muayene metodudur.

3. **Gebelik testleri:**

Gebeliği erkenden teşhis edebilmek için uygulanan bir takım testlerdir. Bunları şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

Hormon metodu:

"Human Chorionic Gonadotropin" (HCGT) hormonu yalnızca gebelerde bulunur ve idrarla da çıkar. İdrarda HCGT emdirilmiş latex parçacıkları ve bu hormona karşı hazırlanmış antikor mayii kullanılarak bu test yapılır. Bu gibi testler beklenen âdetten 10 gün sonra yapılır. Ancak idrar yoğunluğu düşük ve idrar miktarı fazla olduğu için sık olarak yanlış sonuçlar verebilmektedir.

Biyolojik metodlar:

Galli Maini testi: Gebenin idrarı erkek kurbağanın sırtındaki lenf gangliyonlarına zerk edilir. 30 dakika, 2-6-12 saat sonra kurbağanın makatından alınan sıvıda, mikroskop altında sperm hayvancıkları görülmesi, kadının gebe olduğunu gösterir.

Fridman testi: Hiç doğurmamış dişi tavşanların kulak toplardamarından kadının idrarı verilir. Bu kadın gebeyse 48 saat sonra tavşan yumurtalıklarına bakıldığında "Corpus luteum" denilen gebelik belirtisi görülür.

Ascheim Zondek testi: Fârenin karın boşluğuna idrar verilir. 100 saat sonra yumurtalıklarında korpus luteum görülürse, kadın hâmiledir.

Farmakolojik metod:

Uygun oranda östrojen-progesteron hormonları karışımı bir kerede hastaya verilir. 2-12 gün içinde bir kanama görülürse, hasta hâmile değildir. Kanama görülmezse gebe olduğuna karar verilir.

Gebelik süresi: Hâmileliğin süresi son âdetin ilk gününden îtibâren ortalama 280 gün kadardır. Bunu tesbit için pratik bir formül olan "Nagale kuralı" kullanılır. Hâmilenin son âdetinin ilk gününe 8 gün ilâve edilip 3 ay geriye gidilir. Bu yaklaşık bir tahmin olup, % 5 gebe bu târihte doğum yapar. Bu târihten 14 gün öncesi ve sonrasına kadar olan zaman diliminde doğum yapan hâmilelerin oranı ise % 95'tir. Misal: Son âdetinin ilk kanama günü 1 Haziran 1984 olan bir hâmile kadının 9 Mart târihinde doğum yapma ihtimâli % 5, 24 Şubat-23 Mart târihleri arasında doğum yapma ihtimâli % 95'tir.

Gebelik tâkibi: Gebelik ve doğum normal durumlar olmakla beraber kadın organizması için önemli bir yük ve stress teşkil ederler. Her ne kadar hâmile kadın bu yükü karşılayacak kapasiteye sâhip ise de, fizik ve psikolojik yönden güçlenmesini temin etmek için, hekim yardımına ihtiyâcı vardır. Bunun dışında gebelik ve doğum yönünden mevcut olabilecek hastalıklar ihtimâline karşı kadının etraflı olarak incelenmesi şarttır.

Gebeliğin devreleri: Çeşitli faydaları olması bakımından üçer aylık üç devreye ayrılarak incelenir.

Birinci üç aylık dönem: Hâmilelik teşhis edildikten sonra ilk yapılacak iş hekime mürâcaat edip, gerekli muâyene ve tedkikleri yaptırmakdır. Doğumun normal yolla olup olamayacağı, kalp, böbrek, akciğer ve kan sistemine âit bir bozukluk olup olmadığı araştırılmalıdır. Tansiyon ölçümü, kan uyuşmazlığı açısından Rh faktörünün araştırılması, idrarda şeker ve albümine bakılmalıdır. İlk üç aylık gebelik devresinde her ay kontrole gitmelidir.

Umûmiyetle ilk üç ay, vücud ağırlığında belirgin bir artma olmaz. Bulantı kusmalardan dolayı zayıflama dahi olabilir. İştahsızlık ve bulantı-kusma problemleri sebebiyle diyet tanziminde acele etmemelidir. Gebenin ortalama olarak haftada 250 gram (her ay bir kilo) alması istenir. Gebeliğin ilk üç ayında aşırı yorgunluk ve bitkinliğe yol açmamak kaydı ile, gebe kadın gündelik işlerini aksatmadan yapabilir. Alışık olmayan kadınlar için en iyi egsersiz yürüyüştür. Günün muayyen saatlerinde yapılan fazla yorucu olmayan yürüyüşler, kan dolaşımını iyileştirmesi, bebeğin oksijenlenmesini arttırması, anneye iyi bir ruh hâleti kazandırması yanında, doğumdan sonra vücûdun eski hâlini tam ve çabuk almasını da kolaylaştırır. Çok uzun olmamak şartıyla çeşitli seyâhatler yapabilir. Fakat son üç ayda bundan da kaçınmalıdır. Uzun yolculuklarda anne uyarılıp erken doğumlar husûle gelebilir.

İlk üç ayda görülen şikâyetler: Bulantı ve kusmalar, anne olacak kadınların yarısından çoğunda

rastlanan bir şikâyettir. Genellikle 3-4. haftalarda başlayıp, 11-12. haftalarda kendiliğinden geçer. Bulantılar çoğu defâ sabah uyanınca ortaya çıkar. Açlık, gıda kokusu, sulu gıdâlar ve yağlı yiyecekler, ilâveten de rûhî stresler bu şikâyetin artmasına sebeb olur. Bilinen husus, bu şikâyetler için ilâç kullanmanın zararlı olduğudur. Bu sebeple bulantı ve kusmalar için gıdâ rejimi tatbiki faydalı olur.

Sabah uyanınca hemen yataktan kalkmamalı, 10-15 dakika uyanık, fakat hareket etmeksizin yatmalıdır. Yataktan kalkmadan akşamdan hazırladığı birkaç tuzlu bisküviyi yemesi, bulantı için çok iyi gelir. Günde bir-iki öğünde yemek yerine sık sık kuru gıdâlar, kızarmış ekmek, kraker yenmesi faydalıdır. Karbonhidrattan zengin, yağdan fakir yiyeceklere rağbet etmeli, sigara alışkanlığından vazgeçmelidir. Gebelerin çoğunda 12. haftada bu şikâyetler son bulur ve çok şiddetli seyretmez. Bâzılarında ise umûmî durumu bozacak seviyeye kadar varabilir. Hasta hiçbir şey yemediği hâlde mütemâdiyen kusar. Bu durumda hâmile kadın hastahâneye yatırılmalı ve yoğun bir tedâvî programına alınarak çocuğun ve annenin sıhhati korunmalıdır.

İkinci üç aylık dönem: Hâmilelikle ilgili rahatsızlıkların en az olduğu bu dönemde anne vücudu ile cenin tamâmıyla birbirlerine alışmışlardır. Kadın psikolojik olarak da gebeliğe adapte olmuştur. Herhangi bir şikâyet ortaya çıkmadığı takdirde, ayda bir kontrole gitmek yeterlidir. Bulantı ve kusmaları sona erip, iştah geri geldiğinde iyi bir diyet tanzim edilmelidir. Yumurta, et, süt tâze meyve ve sebze diyete dâhil edilir. Haftada 250 gramdan fazla kilo almamaya dikkat etmelidir. Yemeklere atılan tuz miktarını azaltmakta büyük fayda vardır. Böylece vücutta su birikimi ve buna bağlı olarak ortaya çıkacak kalp yüklenmesi önlenmiş olur.

Hâmileliğin ikinci üç aylık devresinde kadının yaşama şartlarında herhangi bir değişiklik yapması gerekmez. Bu devrede ortaya çıkan başlıca şikâyetler şunlardır:

Bacaklarda kramp: Genellikle 24. haftadan sonra bilhassa geceleri ortaya çıkar. Sebepleri organizmada inorganik fosfor bileşiklerinin artıp, kalsiyumun azalmasıdır. Fosforsuz kalsiyum tuzları ve içilen çiğ süt miktarının azaltılması îcâb eder. Sırt ağrısı: Gelişen gebelik mahsulünün kitle ve ağırlığı sebebiyle ortaya çıkan bir mekanik ağrıdır. Çoğunlukla altıncı ayın sonunda görülmeye başlar. Hamilenin istirahati ile hafifler. Cilt belirtileri: Gebelikte kızarıklık, kaşıntı, kurdeşen görülebilir. Bunlar yağ ve ter bezlerinin aşırı faaliyeti sonucu ortaya çıkar. Nefes darlığı:Normal kişide rahatsızlık vermeyen birkaç merdiven çıkışı, bu zamanda annenin nefes almasını güçleştirebilir. Rahmin büyüyerek karın boşluğunu yukarı doğru itmesinden ve göğüs kafesine baskı yapmasından ileri gelir. Sırt üstü yatıp, kolları ve bacakları yukarı kaldırarak yapılan nefes alma eksersizleri, göğüs kafesini genişletmesi açısından faydalı olur. Kolları yana indirirken nefes verilir. Bu hareketi yavaş yavaş ve düzenli bir şekilde nefes normal duruma gelinceye kadar tekrarlamalıdır.

Üçüncü üç aylık dönem: Yedinci aydan îtibâren 15 günde bir muâyene gerekir. Kontrollerde vücut ağırlığı, tansiyon, başağrısı, görme bozuklukları, akıntı ve kanama gibi belirtiler üzerinde hassasiyetle durulmalıdır. Bebek doğum ağırlığının büyük kısmını bu safhada kazandığından, diyet üzerinde titizlikle durulmalıdır. Haftada 500 gramın üzerinde kilo alınması hâlinde yemek aralarında birşey yenmemesi, yemeklerdeki yağlı maddelerin, ekmeğin şeker ve patatesin kesilmesi gerekir. Elbiseler gevşek, ayakkabılar alçak topuklu olmalıdır. Aktivite sınırlandırılmalı, geceleri en az sekiz saat uyku sağlanmalıdır. Baş yüksekte sırtüstü veya yan yatmalı, aşırı stress ve yorgunluktan kaçınmalıdır. Öğleden sonraları yatak istirahati yapmalıdır.

Doğumun yaklaşmasıyla birlikte, gebeliğe âit şikâyetlerde artış olur. Varis, hemeroit teşekkülü hızlanır. Sık idrara çıkma, bel ve kasıklarda ağrı daha belirgin olur. Tedâvi yönünden yeni bir tedbir yoktur. Hastalara durumları açık ve etraflıca anlatılmalı, moralleri düzeltilmelidir.

Üçüncü üç aylık dönemin en önemli hastalıkları, gebelik zehirlenmesi ve kanamalardır.Tansiyon yükselmesi, idrarda albümin olması, bulantı-kusma ile birlikte, şuur bulanıklığı ve çırpınmalar çok tehlikelidir ve hemen hastaneye götürülmelidir. Bu hastaların doğuma kadar sıkı bir kontrol altında kalması gerekebilir.Kanamaların başlaması, plasenta (eş)nın ayrılması ve düşük ihtimâli yine hastaneye başvurmayı gerektiren durumlardır.

Gebelikte beslenme: Gebelikte beslenme, doğacak çocuğun sıhhati bakımından önemlidir. Her şeyden önce, beslenmenin her çeşit besini yemek olmadığını bilmek gerekir.

Gebeliğin ilk üç ayında kilo alınmadığı gibi zayıflama dahi olabilir. Bundan sonraki aylarda haftada 250 gr, ayda bir kg almak uygundur. Gebeliğin son zamanlarında bu kilo alma miktarı artar. Sonuç olarak, gebelik müddetince alınan kilonun 9-12 kg civârında olması iyidir. Daha fazla kilo almak, hem bebek için hem de anne için zararlı olabilir. Kötü beslenme de yine aynı şekildedir. İşte bu sebepten, gebe bir hanımın beslenmesini iyi ayarlaması gerekir.

Gebelikten önceki iyi bir beslenme, olacak çocuğun ilk güzel kazancıdır. Sıhhatli ve çocuk doğurmaya arzulu bir annenin çocuğu da, çok sıhhatli olabilir. Gebelerde en çok demir ve folikasit yetersizliğine

bağlı kansızlık görülür. Kalsiyum metabolizmasındaki değişiklik veya bozukluk sebebi ile kalsiyum, fosfor ve D vitamini ihtiyacı artar. Sırf gebe olmaktan dolayı gebelik süresince annenin 40.000 kalori ek enerjiye ihtiyacı vardır.

Gebe kadın her çeşit besini yiyebilir. Fakat bunların içinde bilhassa yenmesi ve içmesi gerekenler vardır: Süt, yumurta, et ve sebzeler en iyi besin kaynaklarıdır. Çok yemek değil; öz yemek, az yemek güzeldir. Diğer taraftan eğer havanın, suyun ve yağın güzeli bulunabiliyorsa beslenme probleminin büyük bir kısmı halledilmiş sayılır. Her öğünde nebati (bitkisel) yiyecekler sofrada bulunmalıdır. Sevmek, alışkanlık meselesidir. Pırasa, enginar, ıspanak faydalı ve şifalı yiyeceklerdir. En mühimi, sofrada çok çeşitli yemeklerden ziyâde mes'ûd aile tablosunun olmasıdır.

Döğmeden yapılan keşkek, biramayası (bira ile alakası yok) ve pirinç, B vitaminlerinin en güzel kaynağıdır. Siyah ekmek beyaz ekmekten çok daha güzeldir. Oğlak etinin hazmı kolaydır.Kümes hayvanlarından en iyisi tavuktur. Her türlü meyve yenmelidir. Ceviz, peynir ile berâber yenirse en güzel kalsiyum ve fosfor kaynağıdır. Ayva, kalbten sıkıntıyı giderir, hâmile kadın yerse çocuğu güzel olur. Elma dişlerin çürümesine mânidir. Balda şifâ ve besleyici kuvvet çoktur.

Açık çay, ıhlamur, anason, papatya, ada çayı demleyip içmekte çok fayda vardır.

Gebe bir hanımın her zaman olduğu gibi bilhassa gebeyken alkollü içkiler (bira da dâhil) kullanması kesinlikle yasaktır. Anne kanına karışan alkol, bebeğin damarlarında da dolaşır. Her türlü zarara hazır olan bebek organizmasında alkol, yetişkinde yaptığı zararların çok daha fazlasını yapar. Çocuğun normal gelişmemesine, dolayısı ile sıska doğmasına, kemiklerinin zayıf olmasına (raşitizm), düşüklere, rûhî durumun bozuk olmasına, havâle geçirmesine, hattâ ölümüne sebeb olabilir. Hamilelik boyunca sigara içmekten de vazgeçmelidir. Sigara içen annelerin bebeklerinin normalden küçük doğduğu ve erken doğumun (prematüre doğum) daha sık olduğu tesbit edilmiştir.

Alınacak ilâçlar meselesi hâmilelikte çok önemli bir husustur. Hâmile kadın, mecbur kalmadıkça ilâç almaktan kaçınmalıdır. Ağrı kesici ilâç olarak yalnızca aspirini, o da, çok nâdir olmak kaydıyla kullanabilir. Gerekli durumlarda antibiyotiklerden penisilin grubu ilâçlar en emin antibiyotiklerdir. Bunların dışında diğer ağrı kesiciler, yatıştırıcılar, uyku verici ilâçlar, tetrasiklin ve diğer antibiyotikler, idrar söktürücüler, hormon ihtivâ eden ilâçlar, fosforlu ilâçlar, kusma gidericiler kullanılmamalıdır. 1960'lı yıllarda Avrupa'da "hârika ilâç" olarak tanıtılan Talidomid, bulantı, kusmayı önleyici olarak hâmileler tarafından kullanılınca, binlerce kolsuz, bacaksız bebek dünyâya geldi (Bkz. Talidomid). Bu hâdise tıp târihine "talidomid fâciası" olarak geçmiştir. Gebeliğin ilk aylarında çocuğun alacağı X ışını tehlikelidir. X ışını, mental geriliğe (zekâ geriliğine) ve mikrosefaliye sebeb olabilir. Eğer hekim röntgen çekimini zarûrî görürse, çocuğun bulunduğu bölge dışına X ışını verilebir. Vitaminleri gıdâlardan almak en iyi yoldur. Ancak besinlerle yeterli miktarın elde edilmediği tesbit edildiğinde vitamin preparatlarına başvurulabilir. Demir ve diğer kan ile ilgili ilâçları hekim kontrolünde almalıdır.

Gebelikte, diş ve ağız bakımı önemlidir. Gebelikte gingivitisler (diş eti iltihapları) meydana gelebildiğinden gebe diş fırçalamayı bırakır. Diğer taraftan, ilk aylarda meydana gelen kusmalar sebebi ile ağızda asit kalabilir. Bu da dişi çürütür. İşte bunun önüne geçmek için çok yumuşak fırçaların kullanılması gerekir. Bu iş için en ideali misvaktır. Fırçalama yerine, ağız sık sık çalkalanır ve işâret parmağı hafif bir şekilde dişler üzerinde gezdirilir.

Gebelere ağır sporlar yasaktır. Ancak hafif jimnastik ve açık havada yürüme faydalıdır.

Seyahat mecbûrî olunca tren tercih edilmelidir. Basınç ayarlı uçaklar ile seyehat edebilir. Bilhassa 7 ve 8. aylarda yapılacak seyahat erken doğuma sebeb olabilir.

Elbiseleri rahat, yumuşak ve sıcak tutucu olmalıdır. Korse takmak yerine jimnastik yapmak tercih edilmelidir. Fakat korsenin de gerektiği durumlar olabilir (hekimin karar verdiği korse kullanılmalıdır). Topuksuz ayakkabı giyilmelidir.

Doğum sancısı başladığı zaman hasta dolaşmamalıdır. Doğum hastanede yapılacaksa hastane ile önceden irtibat kurulmalıdır. Eğer evde doğum yapılacaksa; ebe ile önceden irtibâta geçilmeli, her iki hâlde de anne ve çocuk için gerekli giyecekler çanta hâlinde hazırlanmalıdır. Evdeki doğumlarda bir zorluk görülürse hemen hastahaneye kaldırılmalıdır. Evde doğum öncesi genel temizlik yapılıp, anne ve çocuk için gerekli olan malzemeler ütülenerek, dezenfekte edilmelidir.

Doğumdan sonra vücudu korumak: Normal doğum yapan bir kadın hasta değildir, bu sebeple uzun müddet yatakta yatmamalıdır. Doğumdan sonraki gün bacaklardaki kan akımını desteklemek ve pıhtı teşekkülünü önlemek için yürümeye başlamalıdır. Hareket ve istirahat arasında iyi bir denge kurulmalı, aşırı faaliyetten kaçınılmalıdır.

Doğumu tâkibeden haftalarda karın yassıdır. Karın kasları gevşektir. Bu yüzden doğum sonrasında,

günde 4 veya 5 defâ 3-5 dakikalık karın kaslarını kuvvetlendirici hareketler yapılmalıdır.

Yapılan hareketler, annenin eski vücut yapısına kavuşmasına yardımcı olur.

Gebelik zehirlenmesi: Gebelik toksemisi, eklampsi gibi isimler alan ve hamile hanımlarda, tansiyon yüksekliği, ödem (vücutta su toplanması) ve proteinüri (idrarda protein çıkması) ile başlayan ve havâlelere yol açıp anne ve çocuk sağlığını tehdid eden bir hastalık.

Daha çok hâmileliğin son on haftasında ve ilk hâmileliği olan kadınlarda görülür. Sebebi bilinmemektedir.

Vücudunda fazla şişlikler meydana gelen bir gebe mutlaka hekime başvurmalıdır. Tansiyonu yüksek bulunan ve idrarında albümin cinsi proteinler tesbit edilen gebelere "Preeklampsi" teşhisi konur. Preeklamptik gebede havaleler ortaya çıkarsa buna "Eklampsi" denir.

Eklampsi krizleri (havaleler) gebelikte, doğum sırasında ve doğumdan hemen sonra ortaya çıkabilir. Bu havaleler hem annenin, hem de doğacak çocuğun hayâtı için tehlike arz eder. Bu sebepten böyle gebeler, mutlaka doktor tâkibinde olmalı ve hastahanede doğum yapmalıdır.

Hastaya tedâvi olarak, havâle önleyici ilâçlar, sakinleştiriciler verilir. Aynı zamanda tansiyon düşürücü ve idrar miktarını arttırıcı ilâçlar da verilebilir. Vak'aların çoğunda, hasta kısa zamanda iyileşir. Hastanın tedâviye cevap vermediği durumlarda gebelik sonlandırılır. Doğumla birlikte eklampsi ortadan kalkar.

23-50 yaşları arasındaki 55 kg ağırlığındaki gebe bir hanımın günlük ihtiyaçları

Protein ..... 75 gr

Tiamin ..... 1,4 mg

C Vitamini ..... 800 mg

Çinko ..... 20 mg

A Vitamini .....100 mcg

Niasin ..... 15 mg

Kalsiyum ..... 1200 mg

İyot.....175 mcg

E Vitamini ..... 10 mg

Riboflavin..... 1,5 mg

Fosfor ..... 1200 mg

Demir.....50-80 mg

D Vitamini .....10 mcg

B_6 Vitamini..... 2,6 mg

Magnezyum..... 450 mg

B_{12} Vitamini .....4 mcg

TABLO VARRRRR!!!!!!

GECE KÖRLÜĞÜ (Bkz. Göz)

GECE VE GÜNDÜZ;

Alm. *Nacht (f) und Tag (m),* **Fr.** *Nuit (f) et jour (m),* **İng.** *night and day.* Görünen güneşin, görünen ufkun altında bulunması sebebiyle karanlık olan süreye gece, ufuk düzleminin üstünde bulunduğu aydınlık süreye gündüz denilmektedir.

Gece, ayrıca güneşin yüksekliğinin (ufuk düzleminden uzaklığının) -16°-21,5°'den daha küçük olduğu ve gökyüzünün ve ufuk çizgisinin tamâmen karanlık olup, birbirinden fark edilemediği süre olarak da târif edilir. Bu târif, özellikle namaz ve oruç başlama vakitleri bakımından önemlidir. Yatsı namazı vakti bu târife göre, gecenin başlaması ile girer. Oruç yine bu târife göre, gecenin sonunda başlar ve aynı zamanda sabah namazı vakti girer.

Gündüz süresi, güneşin ufuk üstünde göründüğü süredir. Bu süre, güneşin üst kenarının ufukta

görünmesi ve kaybolması arasında geçen müddet olduğu için, ışığın kırılması (refraction), bulunulan yerin yüksekliğine bağlı olan ufuk alçalması (inhitat, depression) ve paralaks (ihtilaf-ı manzar, parallax) hesâba katılmaksızın, güneşin merkezinin bulunulan yerin astronomik (fennî) ufkuna göre hesaplanan teorik gündüz uzunluğundan büyüktür.

İslâm dîninde gecelere, tâkib eden günün adı verilir. Yalnız, Arefe ve üç kurban günlerinin geceleri böyle değildir. Bu dört gece, bu günleri tâkib eden gecelerdir. Batıda ve Batı kültürünün hâkim olduğu ülkelerde ise, geceler tâkib ettikleri günün adı ile anılır.

Hakîkî gündüz uzunluğu: Arz etrâfında hakîkî güneş, gök küresi üzerinde bir yıl boyunca takriben, 22 Aralıkta meyli -23° 27'dan başlayıp, yükselerek, 22 Martta sıfır, 22 Haziranda +23° 27' olarak en büyük değerlere ulaşır ve alçalarak 22 Eylülde sıfır ve yine 22 Aralıkta -23° 27' olarak başladığı yere dönecek şekilde hatveli (helezonî) bir çıkış ve inişten ibâret periyodik bir hareket yapıyor görünür (aslında yerküresi hareket etmektedir). Arzın mihveri (ekseni) ekliptik düzlemine dik olmadığından, arz güneş etrâfında yıllık hareketini yaparken, güneş doğrultusunun ekvator düzlemiyle yaptığı açı, yâni güneşin deklinasyonu (meyli), her an değişmektedir. Kuzey yarım kürede, bunun sonucu olarak, bir yıl zarfında gündüzleri gecelerin tersine önce uzamakta (22 Aralık-22 Haziran) ve sonra kısalmaktadır (22 Haziran-22 Eylül). Meylin günlük değişimi artarken (22 Aralık-22 Mart ve 22 Haziran-22 Eylül) gündüz uzamasının sabahki payı küçük; azalırken (22 Mart-22 Haziran ve 22 Eylül-22 Aralık) büyük olmaktadır. Târihlerdeki 22 değerleri kesin olmayıp yıldan yıla birkaç gün değişebilir. Güneşin deklinasyonundaki günlük değişim küçük olduğundan, güneş bir günde aynı deklinasyona tekâbül eden tek bir dâire üzerinde hareket ediyormuş gibi görünür. Gece ve gündüz süreleri bir yerin enlem derecesine ve güneşin deklinasyonuna bağlı olarak değişir. ayrıca atmosferde ışığın kırılması sebebiyle hakîkî gündüz uzunluğu, trigonometrik yoldan hesaplanan gündüz uzunluğundan en az dört dakika daha uzundur.

Gece ve gündüz uzunlukları ekvatorda birbirine yılın her gününde eşit olmakla birlikde, yine atmosferin ışığı kırması sebebiyle gündüz süresi biraz daha uzundur. Işığın kırılması, gündüz süresinin trigonometrik yoldan hesaplanan uzunluğundan her gün 4 dakika daha uzun olmasına sebeb olur. Sabah güneşin doğuşu iki dakika erken, akşam gurûbu ise iki dakika geç olur.

Kutuplara doğru gidildikçe gece ve gündüz arasındaki uzunluk farkları artar. Senenin sâdece güneşin meylinin sıfır (güneşin ekvator düzleminde) olduğu iki günde (21 Mart ve 22 Eylül), dünyânın her yerinde gece ve gündüz uzunlukları birbirine eşittir. Kutup dâireleri (enlemi 66° 33') içindeki yerlerde güneşin meylinin 23°, 27' olduğu zaman, yılda yaklaşık altı ay gece ve altı ay gündüz olur. Arz (enlem) derecesi 66°'den küçük olan yerlerde de atmosferin ışığı kırma etkisi ihmâl edilirse, bir yıl içindeki gecelerin veya gündüzlerin toplam süresi altı ay olur. (Bkz. Fecr, Gün, Tan, Zaman)

GECESEFÂSIGİLLER (Nyctaginaceae);

Alm. *Wunderblume (f),* **Fr.** *Nyctaginacées,* **İng.** *Nyctaginaceae, Marvel of peru.* Çoğunluğu Amerika'da yetişen, karşılıklı yapraklı otlar veya küçük ağaççıklar. Çiçek örtü yaprakları ayrı olup, genellikle beş parçalı ve renklidir. Gecesefâsı ve Gelinduvağı, bu familyanın sevilen süs bitkileridir.

Gecesefâsı (Mirabilis jalapa): Türkiye'de yerli olmayan bu bitki, süs bitkisi olarak yetiştirilir. Vatanı Meksika olan, çok yaygın bir süs bitkisidir. Boru şeklindeki kırmızı, pembe, beyaz çiçekleri gündüzleri kapanır, geceleri açılır (Gecesefâsı adı da bundan dolayı verilmiştir). Gecesefâsı bilhassa bahçe duvarlarının süslenmesinde çok kullanılır. Bu bitki biyolojide genetik tecrübeleri dolayısıyla da çok meşhur olmuştur. Monohibrid çaprazlama için en tanınmış bir türdür.

Gelinduvağı (Bougainvillea spectabilis): Vatanı Brezilya olan, büyük kırmızı veya beyaz renkli yüksek yapraklı çok sevilen bir süs bitkisidir. Türkiye'de sâhil bölgelerinde yetiştirilir.

GEDİK;

Osmanlılar zamanında esnaf ve sanatkarlar arasında yardımlaşma ve dayanışmayı sağlamak, kalite kontrolü yapmak ve esnaf içinde tekelleşmeyi önlemek için kurulmuş olan sistem veya bu sistem içinde kazanılan çalışma yetkisi. Gedik kelimesi: Bir zemin üzerinde açılan boşluk, aralık, çatlak; bir şey üzerinde meydana gelen giderilmesi güç olan zarar; dağlar arasındaki geçit; askerî birlik içinde bir maddî engel veya bir sûr içinde açılan geçit veya yarma yeri gibi mânâlarda da kullanılır.

Gedik sistemi, günümüzdeki ticâret ve sanâyi odalarının vazifesini görmekteydi. Bu sistem, insan gücüne dayanan ve 3-5 kişi çalıştıran işyerleri hâlinde faaliyet gösteren Osmanlı sanayiinin ve Osmanlı ülkesinin ekonomik ve siyâsî hayâtı içinde önemli yer tutmaktaydı. Esnaf ve sanatkârlar arasında kuvvetli bir dayanışma mevcuttu. Fakirlere yardım edilmekte, yeni işyeri açanlara sermâye verilmekte, âlet ve edavat yardımı yapılmakta, esnaf mensupları özellikle çıraklar için tertip edilen meslek kursları finanse edilmekteydi. Bu durumuyla belirli bir hayat seviyesinde bulunan esnaf, toplumun tam

mânâsıyla bir orta sınıfını teşkil etmekteydi.

Osmanlı şehirlerinde ticâret ve sanatla uğraşmak belli şartlara ve kâidelere bağlanmıştı. Kişiler istedikleri ticâret ve sanat mesleğine hemen giremezler, istedikleri yerde ve biçimde çalışamazlardı. Her esnaflık ve sanatkârlık dalı kendi içinde teşkilâtlanmıştı. Bu teşkilatlara "lonca" denirdi. Her loncanın kendine has gelenekleri ve kâideleri vardı. Bunlara titizlikle uyulurdu. Loncaya çırak olarak girilir, belli zamanlarda verilen imtihanlardan sonra dükkan veya sanat sâhibi olunurdu. Loncaya girip belli bir müddet sonra usta veya dükkan sâhibi olmak yetmezdi. Özellikle büyük şehirlerde plansız şehirleşmeyi önlemek, şehirler ve bölgeler arası dengesizliklere mânî olmak için belli mesleklerde çalışacakların ve iş yerlerinin sayısı dondurulmuştu. Bu sebeple meslek sâhiplerinin gerekli çalışma yetkisine ve yerine sâhip olmaları gerekirdi. Bu yetkiye "gedik", bunu sağlayan sisteme de "gedik sistemi" denirdi. Memurların kadro sistemine benzeyen bu sistemde ihtiyaç duyuldukça yeni gedik kadroları ihdas edilir böylece, ticâret, sanâyi, zirâat ve hizmet sektörleri arasındaki dengenin korunması sağlanırdı. Gerçekten halkın ihtiyacı sebebiyle kendiliğinden açılan dükkanlar ve işyerleri kapatılmaz, bunlar gedik sisteminin içine alınarak kontrol edilirdi. Hem mal ve hizmet kontrolü sağlanmış olur hem de fiyatların fâhiş bir şekilde artması önlenirdi. Hepsinden daha önemlisi iş ve çalışma ahlâkı sağlanırdı. Esnaf ve sanatkârın birbirlerinin üretim ve satış sahalarına taşmaları yasaktı. Ancak halkın menfaati söz konusu olunca, böyle uygulamalara izin verilirdi. Esnafın çalışma alanlarının belirlenmesi hem haksız rekâbeti hem de işsizliği önlemede önemli bir tedbirdi.

Gedik sistemiyle iş ve ticâret ahlâkına sahip olmayan, hileli mal üreten, ticârette karaborsacılık yapan veya piyasa fiyatının üzerinde fâhiş fiyatla mal satan kimseler halka ve mâliyeye zarar verdikleri için teşkilattan ihraç edilirlerdi.

17. yüzyıldan îtibâren Lonca Teşkilâtının sisteminde meydana gelen bâzı gevşeklikler sebebiyle sanatkâr kesiminde dağılmalar oldu. Kendileri için tahsis edilen toplu alış veriş yerlerini bırakan esnaf, semtlerde yeni iş yerleri açtı. Bu husus, entegre çalışma sisteminin ve kalite denetiminin giderek ortadan kalkması gibi olumsuz neticeler doğurdu. 1727 senesinde getirilen gedik hakkıyla hizmetin veya zanâatın başkalarınca yapılması yasaklandı. Önce "müstekar gedik" ve "havâî gedik" biçiminde iki uygulama getirildi. Müstekar gedik dükkan, mağaza, atölye gibi sâbit bir işyerine veya tezgaha bağlı işleri; havâî gedik ise balıkçılık, börekçilik, suculuk gibi seyyar satıcılıkları ifâde ediyordu. Havâî gedik hakkı her yerde kullanılabildiği halde, müstekar gedikte yer değiştirmek yasaktı. Havâî gedik, kişiye bağlı bir hak doğururdu. Müstekar gedik ise bir ticâret veya zanâatı belli bir yerde yapmak hakkı doğururdu. Bu hak aynî bir hak olup taşınmaz mala bağlıydı.

Gedik sisteminin kurulmasından bir müddet sonra müstekar gedik özelliğindeki işyerlerinde ayrıca bir üst veya asma kat bölünerek buralarda da havâî gedik adı altında ikinci işyerleri açılmasına izin verildi. 18. yüzyılın ikinci yarısında gedik sisteminin şumûlü (kapsamı) genişledi. Her işyerine "gedik" adı verilen bir alâmet asılması şartı getirildi. Bâzı gediklerin sayısı hiç değişmediği halde, sayı sınırlaması olmayan kunduracılık, belli şartları yerine getiren her kalfaya açık tutuldu.

Boşalan gedikler için bedel-i muaccele (peşin bedel) ödenmesi şartıyla berât verilirdi. Ölen ustanın gediği yetişmiş bir kalfaya devredilirken, vârislerine tezgahın araç-gereç bedeli olarak ustalık hakkı ödenirdi. Ayrıca gediğe tahsis edilmiş olan işyerinin mülk sâhibine de kirâ bedeli verilirdi. Mülk sâhibinin ustayı çıkarma veya işyerini başka bir gâyeyle kullanma yetkisi yoktu. Müstekar gediklerde "âyan-ı kâime" (ocak ve tezgâh), âyan-ı menkûle" (araç ve gereç) olmak üzere iki çeşit alâmet vardı. Gedikler devlet adına ihtisâb ağası tarafından denetlenirdi. Meslekî denetim ise esnaf kethüdâsı ve ustabaşılarca yapılırdı. Gedik kayıtları ihtisâb nezâretinde tutulurdu.

Sultan Üçüncü Selim Han, gedik sisteminde bâzı düzenlemeler yaptı. Mecbûrî ihtiyaçları karşılayan işleri gedik sistemi içinde tutmak için bir nizamnâme çıkardı. Sultan İkinci Mahmûd Han gedik kapsamını genişleterek kurduğu vakıflara kaynak bulmak düşüncesiyle yeni gedikler kurdu. Birçok mülk gedikler, vakıf gediğe dönüştürüldü. Bunlara nizamlı gedik adı verildi. İstanbul'da ve taşrada bulunan han odaları, hamamlar, mahzenler, mağazalar gedik konumu kazanırken han ağası, odabaşı, sakabaşı, sokakbaşı, tablakâr, muhallebici gibi kişilerle, dalyan, pazar kayığı, piyâde kayığı işletenlere de gedik senetleri satıldı. On dokuzuncu yüzyılın başında başlıca gedik türleri; muhder (çarşı ve sokak köşelerindeki iğreti işyerleri), müstekar, müstahlas (yanmış, yıkılmış işyeri), tabla (tabla koyma hakkı), vakıf ve havâî idi.

Gedik sistemi Osmanlı toplum yapısında çok faydalı hizmetler gördü. Ancak idârî, siyâsî ekonomik ve adlî bakımdan Avrupâî tarzda düzenlemelerin yapıldığı Tanzimat döneminde gedik sisteminde de değişikliğe gidildi. 1860'ta çıkarılan bir kânunla gedik sisteminin sınırlı bir alanda tutulması ve serbest piyasa şartlarına geçilmesi için bir irâde ve buna bağlı bir nizamnâme çıkarıldı. Bununla önce menkûl gedikler kaldırıldı. Uzun yıllar belli bir teşkilât içinde yaşamaya alışmış olan esnaf arasında çözülme başladı. Ekonomik ve sosyal hayat gittikçe bozuldu. Bu duruma daha fazla dayanamayan Tanzimatçılar yarı resmî mahiyette bir teşkilât olan Islâh-ı Sanâyî Komisyonunun kurulmasını

kararlaştırdılar. Komisyonun kuruluş ve çalışmalarını belirleyen on bir maddelik bir nizamnâme hazırlandı. Yapılan bu düzenlemeler Lonca Teşkilâtının ve gedik sisteminin yerini dolduramadığı için esnaf ve sanatkâr kesimi kendi hâline hareket etmeye başladı. Daha sonra Nâfia Dâiresi ile Ticâret ve Zirâat Meclisi kurularak gedik sisteminin vazifesi yürütülmeye çalışıldı. Ancak zamanın siyâsî ve ekonomik istikrarsızlığı sebebiyle istenen netice elde edilemedi. Tezgâha ve dükkana bağlı gedikler ise 16 Şubat 1913'te çıkarılan bir kânunla yasaklandı.

GEDİK AHMED PAŞA;

on beşinci asrın ikinci yarısında mühim vazîfeler görmüş Osmanlı sadrâzamı. Zamânında yaşamış târihçiler, âilesi ve menşei hakkında bir şey yazmamaktadırlar. Yeniçerilikten yetişmiş olduğu bilinen Gedik Ahmed Paşanın Anadolu beylerbeyi oluncaya kadar hangi vazîfelerde bulunduğuna dâir mâlûmât da yoktur. Anadolu beylerbeyliği yaptığı zamanlarda Uzun Hasan ve Karaman Beyliğine karşı büyük başarılar kazandı. 1470 Eğriboz Seferinde gösterdiği kahramanlık ve başarılar, vezirliğe yükselmesine sebeb oldu.

Vezir olduktan sonra daha büyük vazîfelere memur edilen Ahmed Paşa, önce Alanya Kalesini fethetti. Daha sonra Karamanoğullarının elinde bulunan Silifke, Mokan ve Gorgos kalelerini alarak, buralarda bulunan Karaman âilesi mensuplarını İstanbul'a gönderdi. Uzun Hasan'ın kardeşi Cihangir Beyin seçme Türkmen beylerinden müteşekkil ordusunu şehzâde Mustafa Çelebi ve Dâvûd Paşanın da desteğiyle yenerek Türkmen beylerini esir aldı (1472).

1473 Otlukbeli Savaşında sağ cenahta bulunan Gedik Ahmed Paşa, bu kısmın kesin gâlibiyetinde önemli rol oynadı. Akkoyunlu Seferi sırasında, Karamanoğulları ile müttefikleri olan Venedikliler tarafından alınan Anadolu'nun güney sâhilindeki bâzı kaleleri yeniden fetheden Ahmed Paşa, aynı sene Mahmûd Paşanın yerine sadrâzam tâyin edildi (1474).

Vezîriâzam olduktan sonra, 1475'te Karadeniz'deki Ceneviz kolonilerinin fethine memur edildi. Azak ve Menkub kalelerini aldı ve Kırım Hanlığını Osmanlı Devletinin himâyesine soktu. Bu fetihler aynı zamanda Karadeniz'in Türk gölü hâline getirilmesi projesinin ikinci safhasını da teşkil eder. 1476'da Fâtih Sultan Mehmed'le birlikte Boğdan ve Mora seferine çıkan Ahmed Paşa, İşkodra'nın fethine memur edildiğinde, bundan kaçındığı için vezîriâzamlıktan azledilerek, Rumeli Hisarına hapsedildi.

Bir süre sonra Hersekzâde Ahmed Paşanın delâleti ile hapisten çıkarılan Gedik Ahmed Paşa, donanma kumandanlığına tâyin edilerek, Gelibolu'ya gönderildi. 1478'de Limni'yi alarak, buraya Anadolu'nun Türk ahâlisini yerleştirdi. 1479'da Yunan Denizine sefere memur edilen Kapdânıderyâ Gedik Ahmed Paşa, Kefalonya, Zanta ve Santamaura adalarını fethetti. Ertesi sene Napoli Krallığının fethine memur edildi. Otranto'yu zabtetti ise de, daha ileri yürümesini Fâtih Sultan Mehmed'in vefâtı haberi engelledi.

Fâtih Sultan Mehmed'in vefâtından sonra devlet kadrolarında vazîfeye devâm etti. Cem Sultan olayında iki taraflı hareket ettiği kanâatine varan Sultan İkinci Bâyezîd tarafından 1482 yılında îdâm ettirildi. Fâtih devrindeki muzafferiyetlerin ve fetihlerin âmillerinden olan Gedik Ahmed Paşa, Türk târihinin nâdir kumandanlarından birisidir. En müşkil işleri başaran Ahmed Paşa, sert tabiatlı, fikrini saklamaz, mert ve dürüsttü. Ölümü, halk arasında sevilen bir şahsiyet olduğu için derin bir üzüntüye sebeb oldu.

Gedik Ahmed Paşa, İstanbul'da Afyonkarahisar'da ve Konya'da birçok hayrat yaptırmıştır. İstanbul'daki Gedik Paşa semti burada yaptırdığı eserlerden ismini almıştır. Afyon'da inşâ ettirdiği imâret, medrese ve kütüphâne hâlâ ayaktadır. Konya'da Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Zâviyesini de tâmir ettirmiştir.

GEDİZ IRMAĞI;

Ege bölgesinin Büyük Menderes'ten sonra en uzun akarsuyu. İki kol hâlinde Gediz kasabasının güney doğusundaki Murat Dağı ile, kasaba çevresindeki Şaphâne Dağından doğar. Uşak'ın batısında bu iki kol birleşerek güneybatıya doğru ilerler. Dalgalı yaylalar içinde, ilerleyerek Selendi'nin güneyinden geçer. Daha sonra kuzeybatıya yönelir. Sâlihli civârında kendi adıyla anılan ovaya girmeden önce önü, Demirköprü Barajı ile kesilmiş ve gerisinde 20 km uzunluğunda bir göl meydana gelmiştir.

Daha sonra ova içerisinden geçen Gediz, sağdan Alaşehir Suyunu, Manisa yakınlarında Akhisar Ovasından gelen Kum Çayını alır. Manisa'nın yakınından geçerek Dumanlı Dağ ile Manisa Dağı arasındaki Menemen Boğazına girer. Menemen kasabasının kuzeyinden geçerek, delta ovasına girer ve Foça'nın güneyinde İzmir Körfezinde denize dökülür. Gediz'in eski adı Hermos'tur. 17.500 km2lik havzası vardır. Uzunluğu 401 kilometredir.

Gediz daha önce Menemen Boğazını geçtikten sonra, güneybatıya yönelerek İzmir Körfezinin daha

güney kısımlarında sığ bir kıyıda denize dökülüyordu. Körfezi alüvyonlarıyla doldurma tehlikesine karşılık nehir yatağı 1886'da batıya doğru çevrilmiş ve körfezin kuzeyinde denize dökülmesi sağlanmıştır.

Nehrin suları yazın azalmakla birlikte, Alaşehir Suyunu aldığı yerden îtibâren Gediz Vâdisi (Gediz Ovası, Manisa Ovası vb.) Ege bölgesinin tarım bakımından en zengin bölgesinden biridir.

GEĞİRME;

Alm. *AufstoBen, rülpsen,* **Fr.** *Eructer, roter,* **İng.** *To belch, to eructate.* Mîdede toplanan hava veya gazı sesli olarak ağızdan çıkarma. Yemek yeme esnâsında normal olarak az miktarda hava yutulur. Birçok kimseler bu havayı kolayca ve sessizce dışarı atabilirler. Şâyet yutulan hava fazla miktarda ise, sesli bir şekilde atılır, yâni geğirilir. Bu ses kulağa hoş gelmediği için topluluk içinde geğirmek nezâketsizlik sayılır.

Bâzı nörotik (sinirli) ve heyecanlı tipler, aşırı hava yuttuklarından, bunun netîcesi olarak çok geğirirler. Aslında fasit bir devre gibi çok geğirme sırasında tekrar hava yutulur. Bu yüzden bunların irâdeleriyle geğirmelerini durdurmaları en uygun tedâvi şeklidir. Bebekler de süt emme esnâsında hava yutarlar. Mîdede fazla hava birikince, bir rahatsızlık hissi verir. Bebekler, süt emdikten sonra, anneleri sırtlarına hafif hafif vurarak bu havayı çıkartırlarsa bebek rahatlar. Sakız, çiklet çiğnemekle ve karbonatlı içecekler, gazoz vb. içildiğinde bunların ihtivâ ettikleri maddeler, mîdedeki asitle karışarak karbondioksit gazı meydana getirirler. Bu gaz, geğirme ile dışarı atılır.

GEİGER SAYICISI (Bkz. Radyoaktivite)

8. Cild
(Gekogiller-Havâî Fişek)

GEKOGİLLER (Geckonidae);

Alm. *Haftzeher,* **Fr.** *Gekkonides,* **İng.** *Geckos.* **Familyası:** Gekogiller (Geckonidae). **Yaşadığı yerler:** Sıcak bölgelerde, ağaç gövdeleri, kaya, duvar yüzlerinde. Türkiye'de de vardır. **Özellikleri:** 15-20 cm uzunlukta, kertenkelelere benzer sürüngenler. Ayak parmakları vantuzludur. Cam gibi düz yüzeylerde rahatça yürür. Böcek avlarlar. **Ömrü:** 9-27 yıl. **Çeşitleri:** 700 kadar türü vardır. Duvar gekosu, yassı parmaklı geko, tokay, uçar geko meşhurlarıdır.

Sıcak bölgelerde yaşayan kertenkeleler alt takımının geniş bir familyası. 700 kadar türü vardır. Ticâret gemilerinde saklanarak dünyânın hemen hemen her tarafına yayılmışlardır. Gekoların en önemli özelliği, parmakları altında düz zeminlerde rahatça yürümeye yarayan "sürtünme yastıkları" denilen vantuzlu kısımların bulunmasıdır. İğneli yastıklara benzeyen bu yapılarda, mikroskobik çengelli tüylere sâhib incecik oluklar vardır. Bu yüzlerce çengelli yapı sâyesinde gekolar en düz zeminler üzerinde rahatça yürüyebilirler. Hattâ dikkate değer bir hızla tavan ve duvarlarda koşabilirler. Dümdüz camda zorlanmadan gezinebilirler. Onların ayaklarının hassaslığı karşısında en düz camlar bile pürüzlüdür. Gekolar ayak tabanlarındaki yastıklarını düz yüzeylere yapıştırarak, engebeli yüzeylerde kanca gibi kullanarak yer değiştirirler. Hareket ederlerken, parmaklarını tek tek kaldırmak zorunda olduklarından kıvrılarak yol alırlar. Gekoların parmakları pençelidir. Bâzı türlerde tırnaklar kedilerde olduğu gibi özel keselerin içine çekilebilmektedir.

Boyları 5 santimetreden 30 santimetreye kadar değişmekle berâber, çoğunluğunun uzunluğu 8-15 cm arasındadır. Başları geniş ve yassılaşmış, vücutları küçük granüllü pullarla örtülüdür. Kuyruk, türlere göre değişmekle berâber, çoğunda kalın ve küttür. Bukalemunlar gibi renk değiştirerek çevreye uyum sağlayabilirler. Düşmanlarına karşı kertenkeleler gibi kuyruklarını bırakarak kaçarlar. İşitme duyuları diğer kertenkelelerden daha hassastır. İri gözlerinde göz kapağı bulunmaz. Alt ve üst kapaklar kaynaşarak gözü saydam bir tabaka hâlinde örter. Gözler, küçük saat camına benzeyen bu kapak altında rahatlıkla hareket eder ve korunurlar. Geko, diliyle bu saydam göz kapaklarını yalayarak parlatır.

Gekolar, çoğunlukla gececi hayvanlardır. Göz bebekleri gece hayâtına uygun olarak oval ve dikeydir. Gündüzleri yaprak, taş ve duvar aralarında gizlenir. Gece böcek avlamaya çıkarlar. Etli ve kalın dillerini avlanmada ve ses çıkarmada kullanırlar. Gekogiller kertenkeleler içinde ses çıkartabilen tek familyadır. Dillerini, hızlı çırpmalarından ses meydana gelir. Türler ayrı mânâları olan değişik tonlarda çeşitli sesler çıkarırlar. Çoğu "geko" çığlığını çıkardığından bu ismi almıştır. 35 cm uzunlukta Çin ve Malezya'da yaşayan bir türü böcek, yavru kuş, kertenkele ve küçük yılanları da avlar. 100 m kadar uzaktan ard arda tekrarladığı "tokay" çığlığı ile tanınır ve bu ad ile anılır. Dilsiz türlerde, çeşitli gövde pozisyonlarıyla kuyruk hareketleri ve renk armonileriyle anlaşırlar.

Hindistan ve Malezya'da yaşayan "uçar geko", vücudunun yan taraflarında ve parmak aralarında bulunan perde sâyesinde ağaçtan ağaca planör uçuşu yapar. Dinlenme hâlinde paraşüt derisini katlar. Çöllük arâzilerde yaşayan nâdir türlerde, vantuzlu parmaklar ve oval gözler bulunmaz. Bunlar gündüzcü türler olduğundan, göz bebekleri yuvarlaktır. Gekoların çeneleri kuvvetli olup, ısırığı şiddetli acılıdır. Korkutulup tahrik edilmedikçe, uysal ve zehirsiz hayvanlardır. Türlere göre yalnız, çiftler veya sürüler hâlinde yaşarlar. Aralarında sık sık kavga ederler. Böcek avladıklarından, bâzı bölgelerde evcilleştirilirler. Yurdumuzda da birçok türlerine rastlanmaktadır.

Genellikle sert kabuklu iki yumurta yumurtlayarak ürerler. Ovovivipar (yumurtaları ana vücudu içindeyken açılan) türlerde yavru bir zar içinde doğar ve zarını yırtarak dışarı çıkar. Bağımsız olarak yaşar. Duvar gekosu, yassı parmaklı geko, tokay, uçar geko, ince parmaklı geko, en çok bilinen türleridir.

GELENBEVÎ İSMÂİL EFENDİ;

meşhur Osmanlı matematik âlimlerinden. 1730 senesinde Aydın vilâyetinin Saruhan sancağında bulunan Gelenbe kasabasında dünyâya geldi. Adı İsmâil olmasına rağmen doğduğu yerden dolayı Gelenbevî olarak tanınmıştır. 1791 (H.1206)de Yenişehir'de vefât etti.

Ataları Gelenbe kasabasında müftî ve müderrislik yapmışlardı. Kendisi ise küçük yaşta yetim kaldığından tahsîline başlayamamıştı. On iki-on üç yaşlarında bulunduğu sıralarda bir gün sokakta çocuklarla ceviz oynuyordu. Bunu gören baba dostlarından biri; "Çok yazık! Ata ve ecdâdın büyük âlim ve ilim sâhibiyken, sen sokaklarda dalgınlık ve başıboşluk içinde oyun oynuyorsun!" demesi üzerine, oyunu terk ederek o günden îtibâren ilim tahsîline başlamıştı. Sonra İstanbul'a gelerek Yâsinzâde ve diğer âlimlerden ilim tahsîlini tamamlayarak, bütün gayret ve çalışmalarını insanların yükselip, kemâl sâhibi olmaları için harcadı.

1763 senesinde müderris oldu. Aynı zamanda hocası ayaklı kütüphâne ismi ile anılan Müftîzâde Mehmed Efendinin evinde araştırma tarzında tahsile devâm ediyordu. Sultan Üçüncü Selim zamânında Kağıthâne'de askerî bir eğitim merâsiminde humbara atışı gösterileri yapılmıştı. Fakat yapılan atışların hiç birinin isâbet etmemesi üzerine bâzı yakınlarının aracılığıyle Gelenbevî İsmâil Efendi, Sultanın huzûruna çıkarıldı. Hesaplarının yapılıp yeniden atılması emrini alınca, hemen gerekli hesaplamaları yapıp humbarayı düzelttikten sonra atışları yaptırdı. Üç defâ tekrarlanan atışın üçü de hedefe tam isâbet etmişti. Pâdişâh bu durumdan çok memnun olarak kendisini mükâfatlandırdı. Yenişehir'e vazîfeyle gönderildi Orada âni bir üzüntüden felç oldu ve 1791 senesinde vefât etti.

Gelenbevî İsmâil Efendinin hemen hemen her ilimde derin bilgisi vardı. Eski matematik hesaplara âit müşkülleri hâlleden meşhurların sonuncusuydu. Eserleri, kıymetini meydana çıkardığı gibi, şöhret bulmasına da sebeb oldu.

Gelenbevî'nin İstanbul'da bulunduğu sırada, Fransa'dan bir mühendis gelerek logaritma cetvelini Bâbıâlî'ye takdim etmişti. İstanbul'da bu ilmi kimsenin bilmediğini iddiâ etmesi üzerine Gelenbevî İsmâil Efendinin evine gönderildi. Evdeki durumu gören Fransız, Gelenbevî'yi hiç yerine koyarak, logaritmayla ilgili bir mesele bırakıp; "Falan vakte kadar cevâbını isterim." dedi. Fransız, Hocanın evine tekrar netîceyi öğrenmek için geldiğinde cevap yerine İsmâil Efendi, yazdığı logaritma risâlesini takdim etti. Çok şaşıran Fransız, Bâbıâli'de Gelenbevî İsmâil Efendinin zekâ ve kâbiliyetine hayran olduğunu beyân etti. Reîsülküttâb Efendiye; "Şu adam Avrupa'da olsaydı ağırlığınca altın ederdi." demesi samîmi bir ifâdesiydi.

Ömrünün sonunda yazdığı **Cebir** kitabı, çok kıymetli olup, tek başına, Gelenbevî'nin adının dillerde kalmasına fazlasiyle kâfidir.

Eserleri:

Bıraktığı eserler onun mantık, matematik ve kelâm ilmindeki üstünlüğünü açıkça ortaya koyar. İsmâil Efendi, medresenin yetiştirdiği ve ilmî değerini Osmanlı Devletinin sınırları dışına taşıran son âlimlerdendir. Gelenbevî'nin yazdığı eserler, matematik ve astronomi; mantık, felsefe ve âdâb; kelâm ve tasavvuf ile öteki eserleri olmak üzere, dört gruba ayrılır:

a. Matematik ve astronomiyle ilgili eserler:

1) Cebir Kitabı: Kaynaklarda **Hesâb-ul-Küsûr** veya **Küsûrât-ı Hesâb** adlarıyla bilinen bu eser, en önemli kitâbıdır. **2) Risâle-i Azla'i Müsellesât:** Türkçe yazılan eser, bir üçgenin açıları ve kenarları arasındaki bağıntıların hesap açısından incelenmesine dâir olup, 79 sahîfeyi bulmaktadır. 1805 senesinde Dârüttıbâa'da da basılmıştır. **3) Şerh-i Cedâvil-i Ensâb:** Logaritma cetvellerinin kuruluş biçimi ve kullanılışına dâir bir risâledir. Akıcı bir Türkçeyle yazılmıştır. Fransız mühendisinin sorularını cevaplamak için yazmıştır. **4) Risâle alâ Rub-il-Mukantarât ve Risâle alâ Rub-il-Müceyyeb:** Arapça

yazılan ve basılmayan eser, astronomi ile ilgilidir. **5) Risâlet-ül-Kıble: Dekâik-ül-Beyân fî Kıblet-il-Büldân:** Bu eser astronomi ve trigonometriyi ilgilendirmektedir.

b. Mantık, felsefe ve âdâb ilmiyle ilgili eserler:

1) Gelenbevî alâ Îsâgûcî Şerhi: Arapca yazılmıştır. **2) El-Burhan fî-İlm-il-Mîzân:** Mantıkla ilgilidir. **Mîzân-ı Gelenbevî** veya kısaca **Burhân** isimleriyle de tanınır. **3) Kıyâs Risâlesi:** Mantık ilmine dâirdir. **4) Risâlet-ül-İmkân:** Arapça olanbu eser, **Miftâhu Bâb-il-Müveccehât** adıyla bilinir. **5) Ta'lîkât alâ Mir-ül-Âdâb:** Münâzara ilmi veya münâzara sanatı ile ilgilidir. **6) Risâletü İlm-il-Âdâb: Âdâb Risâlesi** veya **Gelenbevî alâ Âdâb** adıyla bilinir.

c. Kelâm ve tasavvufla ilgili eserler:

1) Hâşiye alâ Tehzîb-ül-Mantık vel-Kelâm, 2) Hâşiye alâ Şerh-ül-Celâl el-Adûdiyye: El-Mevâkıf adlı eserin hâşiyesidir. Kısaca **Celâl Hâşiyesi** ve **Gelenbevî alel-Celâl** adlarıyla anılan eser, 1817 senesinde basılmıştır. Kelâm ilmine dâirdir. **3) Risâle fî Tahkîki Mezhebi Ehl-is-Sünne fî Usât-il-Mü'minîn:** Bozuk mûtezile mezhebine cevap için yazılan bu eser de Arapçadır. **4) Vahdet-i Vücûd Risâlesi.**

d. Diğer eserleri:

1) Risâle fî Beyânı İsm-ül-Ma'nâ ve İsm-ül-Ayn: Nahiv ilmiyle alâkalıdır. **2) Risâle fî Şerhi Târîfi Sıdk-il-Haber ve Kizbihî, 3) Risâle fit-Tekaddüm.**

GELENİ (Gelengi) (Bkz. Sincap)

GELGİT (Bkz. Med-Cezir)

GELİBOLU ACEMİ OCAĞI;

Gelibolu'da kurulan ilk acemi ocağına verilen ad. Gelibolu Acemi Ocağı, Birinci Murâd Han zamânında kuruldu.

İlk acemiler, harpte esir edilen kuvvetli ve dinç gençlerden teşekkül ederdi. Bunlar, Gelibolu ve Çardak arasında sefer yapan gemilerde hizmet görürler ve günde bir akçe alırlardı. On sene kadar bir hizmetten sonra Türkçeyi ve Türk âdetlerini de öğrenip, iki akçe gündelikle yeniçeri ocağına kaydedilirdi. Acemi oğlanlara ilk önceleri sarı renkte sivri uçlu serpuş giydirilirdi. Önceleri ocağın başında "Acemi Ocağı Ağası" isminde birisi vardı.

İstanbul'un fethinden sonra geniş şekilde bir Acemi Ocağının buraya da kurulması üzerine Gelibolu'daki acemilerin başına "Gelibolu Ağası" denilen bir baş ağa tâyin edildi ve emrine sekiz adet acemi bölüklerine kumandan olmak üzere, çorbacı, yâni bölük kumandanı verildi. Gelibolu Acemi Ocağı Ağası bir yolsuzluğu görülmedikçe ölünceye kadar vazîfesine devâm ederdi. Vefâtı ile yerine birinci çorbacı geçerdi. Fakat İstanbul devlet merkezi olduktan sonra, yeniçeri ocağının ihtiyâr bir yayabaşısının Gelibolu ağalığına tâyini kânun oldu. Ağalık bunlardan başkasına verilmezdi.

Gelibolu Ağasının yevmiyesi sonraları arttırılarak yirmi beş akçeye yükseldi. Gelibolu zâbit ve acemilerinin maaşları her ulûfe dağıtımında İstanbul'dan verilmek âdetti. Bunun için nöbetçi bir yayabaşı İstanbul'a gelir, bütün ocağın maaşını alıp, Gelibolu'ya götürürdü.

Yeniçeri ocağına girmek veya bir hizmete verilmek zamânı gelen Gelibolu acemilerinin, ağalarının teklif ve arz etmesiyle kayıt muâmelesi yapılırdı. Bunun için yeniçeri ağasına hükümdâr tarafından hüküm yazılır, o da bu hükme göre Gelibolu acemilerini deftere kaydettirirdi. Yine yeniçeri ağasına yazılan başka bir hükümle de Gelibolu Acemi Ocağındaki münhallere (boş yerlere) Türk çiftçilerinin hizmetlerinden gelmiş olan acemilerden verilirdi. İlk zamanlarda Gelibolu Acemi Ocağının mevcudu dört yüz kadar olup, sonraları bu mikdâr ihtiyâca göre arttırıldı.

Gelibolu Acemi Ocağı acemileri devamlı olarak Rumeli ile Anadolu arasında işleyip, hükûmete âit her türlü nakliyat yapan gemilerde hizmet ederlerdi.

GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ;

on altıncı asırda yetişen meşhur Osmanlı târihçisi. Adı, Mustafa bin Ahmed'dir. 1541 senesi Nisan ayında Gelibolu'da doğdu. Küçük yaşta tahsîle başlayan Âlî Efendi yirmi yaşında medreseden mezun oldu.

Mihr-ü Mah adlı eserini şehzâde İkinci Selim'e takdim ederek dîvân kâtibliği vazîfesine atandı. Daha sonra Şam beylerbeyi Lala Mustafa Paşanın dîvân kâtipliğine tâyin edildi. Mustafa Paşanın Mısır beylerbeyi olması ile birlikte Mısır'a gitti. Bir süre sonra Mustafa Paşa Mısır beylerbeyliğinden alınınca,

Manisa'daki Şehzâde Üçüncü Murâd'ın musâhibleri arasına girdi. Oradan Bosna Beylerbeyi Ferhat Paşanın dîvân kâtipliği vazîfesine tâyin edildi.

Sultan Üçüncü Murâd Han devrinde Gürcistan beylerbeyliği ve dîvân kâtipliği görevlerinde bulundu.

Sultan Üçüncü Mehmed tahta çıktığı zaman mîr-i mîrân rütbesiyle Şam vâliliğine tâyin edildi. Fakat o, yazmakta olduğu **Künhü'l-Ahbâr** adlı eserini tamamlamak için lüzumlu malzemeyi daha rahat bulabileceği Mısır defterdârlığı veya Amasya sancakbeyliğini istedi.

Son olarak kendisine Cidde emirliği verilen Âlî Efendi, bu vazîfesine Mısır ve Mekke yoluyla giderek hac farîzasını yerine getirdi. Sultan Üçüncü Mehmed'e yazdığı bir mesnevîde kendisine Mısır eyâletinin verilmesini ricâ etmişse de, buna nâil olamadan 1600 senesinde Cidde'de vefât etti.

Âlî, bir şâir olarak zaman zaman üstün şiirler yazmıştır. Bunu, ortaya koyduğu üç **Dîvân**'ı açıkça gösterir. Ayrıca şerh edebiyatımızda mühim yeri vardır. Sultan Üçüncü Murâd'ın şiirlerinin şerhini yapmıştır. Nefî gibi bâzı şâirlere mahlas vermesi onun şiirimizin ustalarından olduğunun açık delilidir. Ancak dalgalı ve dengesiz bir rûh yapısına sâhib olması hayâtına da aksetmiştir. Bunu diğer eserlerinde de görmek mümkündür.

Âlî Mustafa Efendi, çeşitli alanlarda yazı yazmakla birlikte, asıl başarılı olduğu alan târihtir. Ayrıca eserlerinde tenkid fikrine yer verir. Asrını bir bakımdan ele alan bir yazar olup, manzum, mensur elliye yakın eseri vardır. Bunlardan en meşhuru dört bölümden meydana gelen **Künhü'l-Ahbâr** adlı târihidir. Bu eser, sâdece bir Osmanlı târihini değil, Peygamberler târihi, İslâm târihi, Türk ve Moğol târihi bahislerini de içine alan bir âlem târihidir. Âlî Efendi, eserde Osmanlı âlim ve şâirleri için de önemli bir kısım ayırmış olup, bu bölüm şâirler tezkiresi sayılabilecek genişliktedir. Eserin en geniş kısmı, 16. asır Osmanlı târihini anlattığı bölümdür. Ayrıca İslâm târihinde verilen bilgiler geniş ve teferruâtlıdır. Eserin ilmî değerini artıran bir yönü, Âlî'nin, İslâm medeniyetinin gelişmesinde Türklerin büyük rolüne ve hizmetine dikkat çekmesidir. Bunun yanında, yeri geldikçe, bölüm bölüm Avrupa milletleri hakkında da kısa bilgiler verilmiştir. Eserin başından İstanbul'un fethine kadar olan kısmı tertibine uygun olarak beş cilt hâlinde basılmıştır. Yazmaları çeşitli parçalar hâlinde İstanbul'un birçok kütüphânelerinde bulunmaktadır.

Kavâidü'l-Mecâlis; Osmanlı medeniyeti ve sosyal hayâtı bakımından kıymetli bilgiler veren bir görgü ve âdâb-ı muâşeret kitabıdır. Âlî Efendi, ömrünün sonlarına doğru Sultan Üçüncü Murâd Hanın isteği üzerine yazdığı bu eserde, mühim meclislerde çeşitli sınıf, sanat ve mesleklere mensup insanların nasıl hareket edeceklerini, nasıl giyineceklerini, kısacası topluluk içinde âdâba uygun yaşamak için neler yapmak ve neleri bilmek gerektiğini anlatmıştır.

Diğer bir önemli eseri **Menâkıb-ı Hünerverân**'dır. Eserde Türk-İslâm âleminde yetişen büyük hattatlar ve bunların hat sanatlarından, ayrıca tasvircilerden, tezhipçilerden, mücellit, halkari, zerefşân ve oyma sanatlarından bahsedilmekte, zamânın diğer sanatları ve sanatkârları hakkında da kıymetli bilgiler verilmektedir. İstanbul ve Viyana kütüphânelerinde dokuz nüshası bulunan eser, yedi bölümden meydana gelmiştir. İbn-ül-Emin Mahmûd Kemâl tarafından 1926 senesinde İstanbul'da eserin karşılaştırmalı neşri gerçekleştirilmiştir.

Âlî'nin yazdığı diğer mühim eserler şunlardır:

1) Nâdir-ül-Mahârîb, 2) Heft Meclis, 3) Zübdet-üt-Tevârih, 4) Nusretnâme, 5) Câmi-ul-Hubûr der Mecâlis-i Sûr, 6) Mirkât-ül-Cihâd, 7) Füsûlü Hallü Akd ve Usûli Harc ü Nakd, 8) Hâlât-ül-Kâhire min el-Âdât- iz-Zâhire, 9) Mihr ü Mah, 10) Mihr ü Vefâ, 11) Tuhfet-ül-Uşşâk, 12) Râhat-ün-Nüfûs, 13) Hilyet-ür-Ricâl, 14) Münşeât, 15) Mahâsin-ül-Âdâb, 16) Dîvân (üç adet Vâridât-ı Enîka).

GELİN ALAYI;

Alm. *Brautzug (m),* **Fr.** *Procession de la Jeune mariee,* **İng.** *Bridal procession.* Osmanlılar zamânında pâdişâh kızlarının, kız kardeşlerinin ve saltanat hânedânına mensup sultanların evlenmeleri münâsebetiyle yapılan merâsimin adı. Osmanlı hükümdârlarının kızlarına "sultan" denilirdi. Bunlar yetiştikleri zaman münâsib birisiyle evlendirilirdi. Sultanların nikâhları bâzan Yeni Sarayda, Bâzan da Paşakapısı'nda yapılırdı. Sultana dârüssaâde ağası, dâmâd paşaya da münâsip görülen bir vezir vekil olurdu. Nikâhı şeyhülislâm kıyar, mehr-i muaccel ve mehr-i müeccel sultanın derecesine uygun olurdu. Sultan nikâhından sonra hükümdâr nâmına merâsimde bulunanlara ve dâmat paşaya hil'at giydirilirdi. Dâmâda bundan başka sultan tarafından ikinci bir hil'at gönderilir, bunu da dârüssaâde ağası giydirirdi. Babaları sağ olan sultanların düğünleri pek muhteşem olurdu. Bu sebeple, dâmâd paşa nişandan başlayarak saraya mücevherli yüzük, küpe, bilezik, incili gelin duvağı ve hamam nalını gönderirdi. Sultan, dâmat paşanın evine gitmeden önce çeyizi misâfirlere teşhir edilirdi. Sadrâzam ve diğer devlet adamları oraya kendi düğün hediyelerini de gönderirlerdi. Sonra bu çeyiz alayla dâmâdın konağına

gönderilirdi. Düğünün müddeti muayyen değildi. 15-20 gün sürdüğü olurdu.

Gelin olan sultânın alayı da kendisinin bulunduğu Eski Saraydan, yâhut Yeni Saraydan îtibâren tâkib edilirdi. Sultan, hânedâna mahsus kırmızı atlas cibinlik içinde ve iki çift atlı araba ile dâmât paşanın konağına götürülürdü. Gelin alayında sadrâzam, vezirler, devlet erkânı ile düğün münâsebetiyle sultanlara mahsus balmumundan yapılmış ve "nahl" denilen düğün tezyinâtı alayın önünde giderdi.

Sultan hanım, akrabâları ve kocası tarafından karşılanır ve hareme götürülürdü. Dâmâdın konağında kadın ve erkek misâfirlere ayrı ayrı yerlerde ziyâfetler çekilir ve yatsı namazından sonra misâfirler evlerine dönerlerdi.

Anadolu'nun çeşitli yörelerinde gelini alıp damat evine getiren topluluğa da gelin alayı denir. Ekseriya at üzerinde veya taksiyle getirilen geline büyük bir kalabalık refâkat eder.

GELİN PARASI;

dâmat tarafından gelinin başı üzerinden atılan paralar hakkında kullanılan bir tâbir. Eskiden düğünler, gelin almalar, her yörenin âdetine göre ayrı ayrı merâsimlerle yapılırdı. Genellikle kimseye gösterilmeyecek şekilde alınıp eve getirilen gelini, dâmâd annesi ve yakın akrabâsı kapıda karşılardı. Burada dâmâd gelinin koluna girer, evin avlusuna veya sofasına geldiğinde, bereket getirdiğine inandığı için önceden hazırladığı bozukparalar ve şekerleri gelinin başından aşağı saçardı. Etrafa dökülen paraları, küçük büyük herkes toplar, bunları "arılık" adı ile hâtıra olarak sandık köşelerinde "bereket parası" diye saklarlardı.

GELİNBÖCEĞİ (Bkz. Uğurböceği)

GELİNCİK (Papaver rhoeas);

Alm. *Klatschmon (m),* **Fr.** *Coquelicot (m),* **İng.** *Corn poppy, Corn rose.* **Familyası:** Gelincikgiller (Papaveraceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Hemen hemen her yerde.

Mayıs-ağustos ayları arasında, kırmızı renkli çiçekler açan, 20-30 cm boyunda bir veya bâzan çok senelik otsu ve beyaz sütlü bir bitki. Buğday tarlalarında, ekilmemiş yerlerde çok rastlanır. Gövdeleri dik ve tüylüdür. Çiçekler dalların uçlarında bulunur. Çanak yaprakları çiçek açma esnâsında dökülür. Çiçekleri de çabuk dökülür. Meyveleri sarımsı esmer renkli olup, deliklidir ve bu deliklerden tohumlar saçılır.

Kullanıldığı yerler: Kullanılan kısımları çiçekleridir. Çiçekler güneşte ve mümkün olduğu kadar çabuk kurutulur. Bileşiminde zamk, şeker, müsilaj ve çok az miktarda alkaloit bulunur. Hafif yumuşatıcı ve uyuşturucu bir tesiri vardır. Öksürük ve nezle gibi hastalıklarda yumuşatıcı olarak şurup hâlinde verilir. Çiçekleri su içinde şişelerde güneşte bekletilerek şerbeti çıkarılır. İçine limon tuzu konursa rengi çabuk ve daha güzel çıkar. Yazın şerbet olarak içilir.

GELİNCİK (Mustela nivalis);

Alm. *Wiesel (n),* **Fr.** *Belette (f),* **İng.** *Weasel.* **Familyası:** Sansargiller (Mustelidae). **Yaşadığı yerler:** Avrupa ve Kuzey Asya'da. Uzun kuyruklu gelincik, Amerika'da yaşar. **Özellikleri:** 15-20 cm uzunlukta, saldırgan, merhâmetsiz, avcı bir memeli. Fâre, tavşan, kuş, yılan, kümes hayvanlarını avlar. Yumurtaları çalar. **Ömrü:** 9-10 yıl. **Çeşitleri:** Uzun kuyruklu, kısa kuyruklu, kokulu, avcı, alp ve Cava gelinciği gibi çeşitleri vardır.

Sansargiller âilesinden vücudu ince uzun yapılı, atik ve cesur bir hayvan. Etçiller takımının en küçük türüdür. Aynı familyadan kakum (as) türüne çok benzerse de, ondan daha küçüktür. Sırt tüyleri kırmızı esmer veya kahverengi, karın altı beyazdır. Tarla fâresi, sıçan ve piliçlere saldıran merhametsiz, kana susamış, etçil bir memelidir.

Cüssesi çok küçük (15-20 cm uzunlukta) olduğundan her yere girip çıkabilir. Köstebek tünellerinde rahatlıkla dolaşır. Fâre inlerine girerek kalabalık fâre kolonilerini telef eder. İyi tırmanıcı ve yüzücüdür. Çoğunlukla fâre, yılan ve köstebek ile beslenir. Ağaçlara tırmanıp, kuş ve sincaplara pusu kurar. Güvercin ve tavukları parçalayarak kanını emer. Girdiği kümeslerde büyük zararlara sebeb olur. İri gelincikler, iyi tavşan avcısıdır. Anbarlar, ahırlar içinde, toprak altında veya ağaç kovuklarında öldürdüğü hayvanların ininde yaşar. İnini, avlarının post ve tüyleriyle döşer.

Av etlerini depoladığı kilerleri vardır. Çoğunlukla avlarını beyinlerinden ısırıp, felç ederek canlı olarak kilerlerinde saklar. Güvercin ve tavuk yumurtasını çok sever. Küçük yumurtaları ağzı ile, büyüklerini çene altına kıstırarak taşır ve aşırır. Kabuğunda açtığı ufacık bir delikten yumurtanın bir damlasını bile akıtmadan hepsini emer. Kıstırıldığında insana da saldırır.

Kuzey bölgelerde yaşayanlar, sonbaharda kahverengi tüylerini dökerek beyaza bürünürler. Yazın kahverengi, kışın beyaz kürklüdürler. Kışları karlı olmayan bölgelerde yaşayan gelincikler de sonbahar ve ilkbahar olmak üzere yılda iki defâ tüylerini değiştirirler. Fakat, bunlar kışın beyaza bürünmezler. Kürkü makbul iri gelincik türleri olduğu gibi, ehilleştirilerek tavşan ve fâre inlerini basmak için avcılıkta faydalanılan gelincikler de vardır.

Martta çiftleşir. 6 haftalık (43 gün) bir gebelikten sonra gözleri kapalı 5-7 yavru doğar. Bir günlük yavru 2-3 gr ağırlıktadır. İki hafta zarfında vücutları ipek gibi beyaz bir posta bürünür.

Gelincikler 9-10 yıl kadar yaşar. En büyük düşmanları; baykuş, atmaca ve evcil kedilerdir. Tabiatta kemiricilerin nüfus artışını kontrol ettiğinden, zararlarından daha çok faydalı bir hayvandır. 6-7 kişilik gelincik âilesi karanlık basınca, grup hâlinde avlanmaya çıkar. Yalnız avlananları da vardır. Yurdumuzun hemen hemen her bölgesinde bulunur.

GELİŞME (Bkz. Farklılaşma)

GEMİ (Şilep, vapur, tekne, sefîne);

Alm. *Sehiff,* **Fr.** *Navire, bateau,* **İng.** *Ship, vessel.* Deniz, nehir ve göllerde yük ve yolcu taşımak maksadıyla kullanılan araçlar.

Suda yüzebilen teknelerin, ilk defa ne zaman yapıldığına dâir târihî araştırmalar kesin bir bilgi vermemekle berâber M.Ö. 3000 yıllarında yapıldığı sanılmaktadır. Gemi ve gemi yapımından Kur'ân-ı kerîmde de bahsedilmektedir. Mü'minûn sûresi 27'nci âyetinde: **"Biz ona** (hazret-i Nûh'a) **şöyle vahy ettik: Bizim nezâretimiz altında ve emrimizce gemiyi yap. Sonra azap emrimiz gelip de tandırdan su kaynayıp fışkırınca** (veya kazan kaynayınca) **hemen ona her canlıdan birer çift erkek ve dişi, bir de üzerine azap vâcib olandan başka, âile halkını koy. Zulüm yapanlar hakkında da bana duâda bulunma, çünkü onlar boğulmuş olacaklardır."** buyrulmuştur.

Bu âyet-i kerîmede açıkça bildirildiği gibi Allahü teâlâ, Nûh aleyhisselâma gemi yapmasını emretmiş; ona inananları ve her hayvandan bir çift alarak meşhur Nûh tufanı esnâsında bu gemide muhâfaza etmiştir. Nûh aleyhisselâmın gemisinin ateş yanarak, kazanı kaynayarak hareket ettiğini, Kur'ân-ı kerîm açıkça bildiriyor. İslâmî kaynaklar, geminin Irak'taki Cudi Dağına oturduğunu kaydetmektedir. Bu dağın Ağrı Dağı ile herhangi bir alâkası yoktur. Gemidekilerin seksen kişi olduğu ve geminin üç katlı yapıldığı, **Arâis-ül-Mecâlis** adlı eserde yer almaktadır.

Nûh aleyhisselâmın gemisinden herhangi bir kalıntı bu güne kadar ele geçmemiştir. Nûh aleyhisselâmın yaşadığı zaman, târihî araştırmaların henüz ulaşamadığı kadar eskidir. Târihî belge ve bilgiler ancak M.Ö. 3000'inci yıllara âit gemi ve gemi yapımından bahsetmektedir. Bu târihî araştırmalardan çıkarılan bilgilere göre, ilk tekneler ağaç gövdelerinden oyulmak sûretiyle yapılmıştır. Daha sonraları ağaçtan yapılmış kaburgalar üzerine deriler (postlar) sarılarak veya çeşitli ağaç lifleri ile kapatılarak îmâl edilmiştir. Teknelerde hareket vâsıtası olarak kürekler kullanılmıştır. Önceleri tek olarak kullanılan kürekler, sonraları iki veya çok sayıda olmak üzere arttırılmıştır. Kürekler, rüzgârın itici güç olarak kullanılmaya başlamasından sonra da uzun zaman önemini korumuştur.

İlk yelkenlinin, Nil Nehrinde kullanıldığı söylenmektedir. Uzun zaman ticâret gemilerinde esas hareket sistemi yelken, yardımcı hareket sistemi olarak da kürek kullanılmıştır. Savaş maksatlı gemilerde bu durum tersine idi. Akdeniz'de ticâret maksatlı ilk büyük yelkenli gemiler (üç direkli) 18. yüzyılda görülmeye başlanmıştır. Amerika'nın keşfiyle, büyük gemilerin yapılması önem kazanmış, devletler gemi inşâsını desteklemiştir. İspanyollar büyük ve gösterişli gemiler yaparken, İngilizler küçük gemiler inşâ etmişlerdir. Akdeniz'de denizci milletlerden bâzıları hem yük, hem de yolcu taşıyan gemiler yapmışlardır. Bu tip gemilere o zamanlar "gali" adı veriliyordu. On sekizinci yüzyılın ortalarına kadar kadırga denilen harp gemileri varlıklarını sürdürdü. Yelkenli gemiler 19. yüzyılın ortalarında en mükemmel şekline ulaştı. Bu arada, Osmanlı Devletinin de önemli ticârî ve askerî gemi filosuna sâhib olduğunu belirtmek gerekir. Bu hal, Osmanlının cihanşümûl bir devlet olma idealine bağlanır.

On sekizinci yüzyılın sonlarına doğru James Watt tarafından buhar makinalarının geliştirilmesiyle, tecrübe için buharlı gemiler yapılmıştır. İlk olarak İskoçya kanallarında ve ABD'deki New Jersey nehirlerinde bu tip gemiler çalıştırılmıştır. Ancak on dokuzuncu yüzyılın başlarında ticârî tatbikâta geçilebilmiştir. Düzenli seferlere çıkan ilk buharlı geminin 1819 yılında Napoli donanmasından I. Ferdinando olduğu bilinmektedir (Akdeniz'de). 1819'da odun yakan buharlı Savannah gemisi Amerika'dan Avrupa'ya 25 günde gelmiştir. Ancak bu gemide buhar gücü yanında yelkenler de mevcûd olup, yelken kullanılmadığı durumlarda buhar gücünden faydalanılmaktaydı. Yakıttan tasarruf sağlamak için bu şekilde hareket ediliyordu.

Gemi yapımında uzun zaman ağaç kullanıldı. İlk sac gemi 1822'de inşâ edilen Aaron Manby'dir.

1838'de "Great Wester" gemisi târifeli Avrupa-Amerika seferleri yaparak, bu yolculuğu 15 günde tamamlamıştır. 1845'de aynı firma "Great Britain" isimli zamânının en büyük gemisini inşâ etmiştir. İngilizler Hindistan sömürgeleri için daha büyük gemilerin gerektiğine inanarak 1851'de 240 m boyundaki demirden yapılmış "Great Eastern"i denize indirmişlerdir. Bu gemi ihtiyacından fazla kömür taşıyabilmiş ve rastladığı gemilere de kömür verebilmiştir. Fakat ekonomik olmaması sebebiyle daha sonra Kuzey Atlantik hattına alınmıştır. Ayrıca 1867'de Atlantik'i aşan telefon kablosunun döşenmesinde kullanılmıştır.

Motor, ilk olarak 1912'de Seelandia isimli bir Danimarka gemisinde denenmiştir. Birinci ve İkinci Dünyâ savaşlarında taraflar çok sayıda gemi kaybetmiş, bu yüzden de savaşlar sonunda serî halde gemi inşâ etmişlerdir.

Türklerde Gemi ve Gemicilik

Türklerde ilk gemi ve gemicilik faâliyetleri, Anadolu'yu fetih ve yurt edinmeleriyle başlar. Anadolu Selçukluları zamânında Akdeniz, Ege ve Karadeniz sâhillerine ulaşan devlet sınırları, gerek bunların muhâfazası ve gerekse ticâret maksadıyla denizcilik, gemi ve gemicilik faaliyetlerini de berâberinde getirmiştir. Bu devirde sâhib olunan gemiler hakkında teferruatlı bilgiler yoktur. Bunların çağlarına uygun yelkenli ve kürekli küçük tekneler olduğu sanılmaktadır.

Anadolu'da muhtelif beyliklerin hükümran olduğu devirlerde, ilk defâ Osmanlılara tâbi olan Saruhan Beyliği ve müşterek hudutları hâvî Karesi Beyliği, daha sonraları Aydın, Menteşe beylikleriyle, Karadeniz kıyılarındaki Candaroğullarına âit ufak teknelerden müteşekkil bâzı deniz kuvvetlerinin mevcûdiyetini, târihî kaynaklar yazmaktadır. İsmi geçen beyliklerin, Osmanlıların Anadolu'da birliği sağlamalarından sonra; Karadeniz, Marmara, Ege ve Akdeniz sâhillerine erişip uzayan devletin hudutlarını, Hıristiyan korsanların saldırılarından korumak için büyükçe bir donanmaya sâhib olmasının önemi ortaya çıkmıştır.

Bu sebeple, Osmanlılar o memleketlerdeki mevcut tersâne ve gemilerden istifâde etmişlerdir.

Gâzi Orhan Bey zamânından başlayarak Osmanlı donanması yavaş yavaş artmıştır. Bilhassa Rumeli fütühâtından îtibâren Karesi Beyliğinin deniz kuvvetlerinden istifâde edilmiştir.

Orta Asya'dan göç edip Anadolu'nun üç tarafını çeviren sâhillerine inip yayılan "Müslüman Türk boyları", Osmanoğullarına tâbi olarak, Anadolu'nun batı kıyılarına da yerleştikten sonra, burada yaşayan deryâ işlerine vâkıf yerli halktan zamanla denizcilik mesleğini de öğrenip benimsediler. Daha sonraları Lâtin korsanlarının ve Venediklilerin talanlarına karşı koymak için, içlerinden bâzıları Adalar Denizinde ve Akdeniz'de deryâya açılarak, onlara karşı koymaya başladılar (Aydınoğlu Umur Bey, Menteşe reisleri gibi).

Osmanlı Beyliğinin hudutlarının genişlediği ilk zamanlarda Edincik'te ve Bizanslılardan alınan İzmit ile Körfez başlangıcındaki Karamürsel'de (1328 yıllarında) şimdikiGölcük civârında, küçük de olsa birer tersânenin mevcûd olduğu ve yeni gemilerin inşâ edildiği, kat'î olarak anlaşılmış bulunuyor. Ayrıca Anadolu'nun batı ve güney-batı kıyılarında dahi tersâne veyahut kalafat ve tâmir için çekek yerlerinin de olduğu biliniyor. İzmir, Çeşme, Alanya ve Antalya bunların en önemlileridir.

Osmanlı Devleti daha sonraki deniz faaliyetlerinde "Garp Ocaklı" denizcilerden yetişme, yâni Cezâyir'de bulunan leventlerden, bilhassa dirâyetli, şöhretli, üstün deniz bilgisi olan reislerden istifâde etmiştir. Bunlardan, bütün dünyânın tanıdığı "Barbaros" kardeşleri paşalık, kaptan-ı deryâlık rütbeleriyle taltif ederek hil'at giydirmişlerdir.

Osmanlılar Rumeliye devamlı olarak yerleştikten ve bu yerleşim istikrâr bulduktan sonra boğazları ve Marmara kıyılarını Venediklilerden muhâfaza etmek için, münâsip bir yer olan Gelibolu'da büyük bir tersâne meydana getirmişlerdi (1390).

Beşinci pâdişâh Sultan Mehmed (Çelebi) zamanında Osmanlı donanmasında bir canlılık başlamıştır. Altıncı pâdişâh İkinci Sultan Murad zamânında Karadeniz'deki Osmanlı donanmasının Trabzon İmparatorluğunu tehdid eylediği ve vergiye bağladığı bilinmektedir. İstanbul'un muhâsarasında Gelibolu Sancakbeyi, aynı zamanda donanma kumandanı Baltaoğlu Süleymân Bey emrinde nakliye ve hizmet tekneleriyle 350 parçalık bir donanmanın olduğunu târihçi Kritovulas nakletmektedir. İstanbul'un fethi sıralarında 12 çektiri, 80 parça iki güverteli, 55 adet de küçük teknelerden olmak üzere toplam 147 parça tekne vardı. Venediklilerle yaptığımız uzun süren harpler neticesi gerek Sultan Bâyezîd (Velî) ve gerek Yavuz Sultan Selim Han zamânında donanmaya daha ziyâde önem verilmiş, faaliyet hızla devam ettirilmiştir.

Osmanlı denizciliğinin kudret ve azamet devri 16. asır ortalarında Barbaros Hayreddîn Paşanın Cezâyir Beylerbeyliği ve kaptan-ı deryâlığı sırasında olup, o devrin nevigasyon (denizcilik) bilgileriyle kendi kendini yetiştiren Kılıç Ali Paşa'nın (1587) vefâtı târihine kadar devâm ve muhâfaza edilmiştir.

On yedinci asır başlarından îtibâren eski ehemmiyetini kaybeden yelkenli ve kürekli Osmanlı donanması, Venediklilere karşı üstünlüğünü koruyamamıştır. Denizcilerimizin iki asırdan beri galebe çaldıkları Akdeniz devletlerinin filo ve donanmalarına karşı üstünlüklerinin azalmasında karşılarına çıkan düşman kalyonlarının uzun menzilli topları, yüksek bordalarının da tesiri olsa gerektir. Fakat o asrın sonlarından îtibâren bizde de kalyonların inşâsına, bâzı tip yelkenli teknelerin toplarının yivli yapılmasına, Mezomorta Hüseyin Paşanın gayreti ve ileri görüşüyle ehemmiyet verilmiştir. On yedinci asrın ortalarına kadar her sene 40 pâre kadırga yapılması kânun idi. Sonraki târihlerde bu kânun terk edilmiş, yerine kalyon inşâsına önem verilmiştir. 7 Ekim 1571 Lepanto ve İnebahtı mağlûbiyetlerinde Osmanlı donanmasının mahvolması üzerine, Osmanlı Devleti bir kışta, yâni beş ay içerisinde, İstanbul ve Gelibolu tersâneleri de dâhil olmak üzere önceki donanma kadar, belki de daha muazzam ve bütün donanım ve levâzımatıyla mücehhez bir donanma yapmaya muktedir olduğunu göstermişti. Bu donanmanın ikmâli ve yapılmasında ayrıca, Varna, Burgaz, İnada, Vize, Ahyolu, Süzebolu, Midye, Kefken, Silistre, Semendre, Samsun, Sinop, Biga, İzmit, Gemlik, Yalova, Rodos, Antalya tersâneleri de devreye sokulup programlanmış, lâzım olan yelken kürek, halat, lenger, zift, katran, kıtık, yağ, çivi, kereste gibi malzemeler zamanında temin edilmiştir.

Modern Gemiler

On dokuzuncu yüzyılda gemilerin çelik malzemeden yapılmaya başlanmasıyla gemi inşâ sanâyiinde büyük ilerlemeler olmuştur. Sevk vâsıtası olarak buhar makinaları, türbinler kullanılarak gemiler güçlü hâle getirilmiştir. Bu sâyede çok büyük tonajlara gidilmiş ve yüksek hızlara ulaşılmıştır.

Yine 19. yüzyılda kaynak tekniğinin gelişmesi ile gemi inşâsı çok kolaylaşmış ve çok hızlı bir şekilde gemi yapmak mümkün olabilmiştir. Dünyâ ticâretinin süratli bir şekilde gelişmesi ile çok sayıda gemiye ihtiyaç duyulmuş ve değişik maksatlara göre değişik gemiler dizayn edilmiştir. Dizel motorlarının gemilerde kullanılmaya başlanılmasıyla bugünün modern gemilerine gelinmiştir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından îtibâren petrol taşımacılığı fevkalâde boyutlara erişmiş ve süper tankerlerin yapımına ihtiyaç duyulmuştur. Tonajlar 100.000 tonlardan 500.000 tonlara çıkmış, hattâ Japonya'da bâzı tersâneler 1.000.000 tonluk tankerlerin dizaynını yapmış ve îmalât hazırlıklarına girmiştir. Ancak petrol krizinin doğması sonucu bu büyük projelerden vazgeçildiği gibi tonajlar da 100.000 ton civârına düşmüştür.

Yirminci yüzyılın başlarında yolcu uçakları henüz tam anlamıyla gelişmemişken, Avrupa-Amerika arasında yolcu naklini gerçekleştirmek üzere çok büyük ve konforlu, yüksek hızlı transatlantikler yapılmıştır. Bir şehir görünümü arz eden ve her türlü lüksün bulunduğu bu gemiler, çok yüksek hızlara ulaşılmasına rağmen uçakların devreye girmesiyle karakter değiştirerek yolcu nakli yerine turistik maksatlı gezinti gemileri hâline gelmiştir. Böylece seyir hatları değişmiş, bunun yanısıra boyutları küçülerek hızları da düşmüştür.

Değişik yüklerin taşınması için özel gemi tipleri geliştirilmiştir. Bunlardan bâzılarının isimleri ve maksatları aşağıda verilmiştir:

Tankerler: Petrol taşımak maksadıyla geliştirilmiş gemilerdir. Bunlar ham petrol, benzin, mazot, gazyağı, fuel oil (ağır yakıt) taşımalarına göre değişiklik arz ederler.

Su tankerleri: Su taşımacılığında kullanılmak üzere yapılmışlardır.

LPG ve LNG tankerleri: Bunlar sıvılaştırılmış petrol gazı (LPG) ile sıvılaştırılmış tabiî gaz (LNG) tankerleridir. Bu gazlar gemi içerisine yerleştirilmiş, çok büyük, basınca dayanıklı silindirik veya küresel tanklarda muhâfaza edilir. Yükleme, boşaltma için özel pompaları mevcuttur.

Konteyner gemileri: Limanlarda yükleme ve boşaltmada harcanan zamanlar gemi ömrünün büyük bir bölümünü almaktadır. Bu zamânı kısaltmak maksadı ile yükler 2-3 çeşit standart ebatta dikdörtgenler prizması şeklinde çelikten imâl edilmiş özel kutular (container) içine konur. Bu kutuların ağırlıkları yükleri ile birlikte 5-40 ton arasında değişir. Bu kutuları taşıyacak tarzda dizayn edilmiş gemilere konteyner gemisi denir.

Cevher gemisi: Yük yoğunluğu yüksek olan mâden cevherlerini taşımak maksadıyla yapılan gemilerdir.

LASH tipi gemiler: Bu gemiler limanlarda zaman kaybını asgariye indirmek için yapılmıştır. Yükler yüzer kutulara konarak gemi bünyesine yerleştirilir, limanlara girince vinç vâsıtasıyla bu kutular suya bırakılır. Romarkörler bu kutuları sâhile çeker, bu arada gemi yoluna devâm edebilir. Dönüşte de bıraktığı kutuları toplayarak ilk limanına döner.

Kurtarma gemileri: Bu gemiler kazâya uğramış gemilere yardım için dizayn edilmiştir. Yetişmiş personeli ve özel cihazları vâsıtasıyla karaya oturan, yanan, çarpışan gemileri ve personelini kurtarmada kullanılır.

Buzkıran gemileri: Bu gemiler Kuzey Denizinde ve soğuk denizlerde buzullara sıkışmış gemileri kurtarmak veya onlara yol açmak maksadıyla yapılmış, sıkıştırmaya karşı fevkalâde mukâvemetli bir çeşit kurtarma gemisidir.

Fabrika gemisi: 1) Hareket hâlindeki bir donanmaya bağlı gemilerde meydana gelen ârızaları onarmak gâyesiyle donatılmış özel donanma gemisi. 2) Küçük balıkçı gemilerinin avladıkları deniz ürünlerini işleyerek mâmul hâle getiren gemi.

Frigorifik gemi: Et, meyve, balık, yağ, yumurta vb. yükleri taşımak üzere özel olarak yapılmış, bütün ambarlarında soğutma te'sisi olan gemilerdir.

Gemi inşâsı asırlardır ağır sanâyinin en önemli dalıdır. Japonya 9000 gemi ile dünyânın en büyük ticâret filosuna sâhiptir.

Harp Gemileri

Ticârî olan yük ve yolcu gemilerinin yanında diğer bir gemi türü de askerî amaçlı olan harp gemileridir. Osmanlılar zamânında genellikle harp gemileri Akdeniz'de faaliyet göstermiştir. Hız ve manevra kâbiliyetinin daha önemli olduğu bu gemiler nisbeten daha uzundu. Rüzgâr ve hava şartları tesirlerinden kurtulmak için kürekli olarak da yapılan bu gemiler daha hafif araçlardır.

Uzun yolculuklar yapabilecek düzene sâhip değildirler. Ancak 16. yüzyılda topların gelişmesiyle uzaktan savaş imkânı ortaya çıktığından ve ağır harp araçları taşınması gerektiğinden, gemiler daha büyük ve ağır oldular. Artık savaş her gemide bulunan toplarla birkaç yüz metre uzaklıkta vukû bulmaktaydı. Ağır gemiler yanında haber taşıyan hafif deniz araçları da bir filonun elemanlarından sayılmaktadır.

Osmanlılarda ise bilhassa donanma gemileri inşâsına 17. asır ortalarına kadar devâm edilmiştir. Akdeniz ve Karadeniz'in Osmanlı gölü hâline gelmesi o zaman için çok mükemmel olan donanma gemileri ile olmuştur. Osmanlı harp gemileri Gelibolu veİstanbul tersânelerinden başka Karadeniz, Marmara ve Akdeniz sâhillerindeki birçok iskelede yapılırdı. On yedinci asrın ortalarına kadar her yıl kırk kadırga yapmak mecbûriyeti vardı. Bu, kânun ile tesbit edilmişti.

On altıncı asrın son yarısındaİnebahtı mağlûbiyetinde Osmanlı donanması tamâmen mahvolmuştu. Fakat bir kış esnâsında, yâni beş ay gibi kısa bir zamanda evvelki donanmadan daha fazla bütün techizatı ile donanma yaptırılmıştı. Osmanlı gemileri harpteki ihtiyaçlara göre yapılmış sağlam, hareketli, büyüklü, küçüklü tiplerden meydana gelirdi. Osmanlıların kullandıkları donanma gemileri: Firkate, kalite, kadırga, mavura yâni çektiri cinsinden kürekli ve yelkenli ve yalnız yelkenli olarak iki cinsti. Kürekle yürüyen gemilere genel olarak çektiri denilirdi. Bunlar da oturak adedine göre çeşitli sınıflara ayrılırlardı. Çektirilerin en küçüğü Karamürsel ve en büyüğü ise Baştarda idi. Kürekle yürüyen gemiler; Uçurma, Varna, Beş Çifteleri, Karamürsel,Aktarma, Üstüaçık, Çete Kayığı, Brelik, Celiyye, Çamlıca, Kütak, At Kayığı, Koncabaş, Şayka, Firkate, Kalite, Birgende, Mavna, Gırab, Kadırga, Baştarda gibi çeşitlere ayrılırdı.

Yelkenlerle yürüyen gemilerin; Ateş Gemisi Şolope, Birik, Uskuna, Şekleye, Ağribar, Korvet, Barça, Kalyon, Firkateyn çeşitleri vardı.

Harp gemilerinin gelişmesi: On dokuzuncu yüzyılda buhar kuvvetiyle çalışan gemiler harplerde büyük bir hareket kâbiliyeti sağlayarak, yelkenli ve kürekli gemilerin yerini almaya başladı. Ancak yakıt ihtiyacı bu taktik avantajını kısıtlamaktaydı.

Buhar kuvvetinin kullanımı pervâneli türden gemilerin ortaya çıkmasıyla yaygınlaşmıştır. Daha sonra gemilerin, top mermilerine karşı korunmak maksadıyla, zırhla kaplanması yoluna gidilmiştir. Bunun yanında çok çeşitli büyüklükte ve değişik amaçlı harp gemilerinin inşâsına başlanılmıştır. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru inşâ edilen torpito ve destroyerler küçültülerek daha avantajlı duruma getirilmişlerdir. Yirminci yüzyılın başında da denizaltıların geliştiği görülmüştür. Birinci Dünyâ Savaşı'nda Almanya, önceleri denizaltılarıyla bir üstünlük sağlamışsa da, karşı tedbirlerin alınması, derinlik bombalarının geliştirilmesi bunu azaltmıştır.

İkinci Dünyâ Savaşında harp gemilerinin önemli yaralar alması, gemilerin harpte ikinci dereceye düşmesini berâberinde getirmiştir. Savaştan sonra gemiler hurdacının yolunu tutmuş veya aktif görevden ayrılmıştır. Yenileri, daha modernleri büyük bir sür'atle yapılmıştır.

Pasifik Okyanusunun büyüklüğü uçak gemilerinin gelişmesini doğurmuştur. ABD'nin "Essex" türündeki uçak gemileri 100 pervâneli uçağa sâhipti. Japonya ile olan savaşta önemli bir rol oynamıştır. 12,7 milimetrelik bir uçaksavar zırhına sâhib olup, tam dolu halde 38.000 tondu. 1945'te 51.000 tonluk "Midway" uçak gemisinin hizmete girmesiyle, daha büyük bomba kapasiteli ve daha uzun menzilli uçakların kullanılması imkânı doğmuştur. İkinci Dünyâ Savaşında en önemli deniz harp aracı denizaltı

olmuştur. Ancak Almanya 753 denizaltı kaybederken 2700 çeşitli türdeki gemiyi batırmışlardır.

İkinci Dünyâ Savaşı sonunda Almanya ve Japonya deniz kuvvetleri tamâmen yok olmuştu. Bunlarda ancak 1950 yıllarının sonuna doğru bir canlanma ortaya çıkmıştır.

Böylece deniz kuvvetleri sıralaması yeni bir düzen almıştı. Sıra ile ABD ve İngiltere'den sonra kuvveti esas olarak denizaltılarına dayanan Sovyetler Birliği geliyordu. İkinci Dünyâ Savaşından sonra ABD nükleer güç teknolojisini harp gemilerine tatbik etti. Ancak başlangıçta Sovyetler bunu kendi amaçlarına uygun görmemişlerse de, daha sonra bu konuda çalışmalara başlamışlardır. Nükleer gücün, balistik füzelerle berâber kullanılması deniz altılarının değil, aynı zamanda uçak gemilerinin de önemini azaltmıştır. 1960 yılı başından îtibâren nükleer güce sâhip denizaltıların en önemli harp kuvveti olacağına inanılmış bulunmaktaydı.

Nükleer enerji kullanan denizüstü ve denizaltı gemiler; uzun zaman deniz altında kalmak, uzun mesâfelere ulaşmak ve yüksek hız elde etme gibi üstünlüklere sâhiptir. Ancak ticârî gemilerde ekonomi daha önemli olduğu için hemen nükleer teknolojinin kullanımına geçilmiştir. Nükleer gücün dikkat çekici bir yönü, çok büyük bir enerjinin az bir yakıttan çıkarılabilmesidir. Meselâ yarım kilo uranyum U-235'ten çıkarılacak enerji 1000 tonluk fuel-oil yakıtının enerjisine eşdeğerdir. Bir nükleer güçle tahrikli gemi üç-dört yıl aldığı tek bir yakıtla dolaşabilir. Böylece fuel-oil yakıtının ölü ağırlını taşımaktan kurtulur, zamandan, ikmal zorluklarından azami istifâde sağlanmış olur.

GEN;

Alm. *Gene (n),* **Fr.** *Gene (m),* **İng.** *Gene.* Hücrenin kromozomlarında bulunan, canlı bireylerin kalıtsal karakterlerini taşıyıp ortaya çıkışını sağlayan ve nesilden nesile aktaran kalıtım faktörleri. Genetik unsurun en küçük parçası. Gen terimi ilk olarak 1909'da Johannsen tarafından o zamâna kadar farklı isimlerle ifâde edilen kalıtsal üniteler için kullanılmıştır. Canlıların atalarından aldıkları ve çoğunlukla değişmeden nesillerine aktardıkları özelliklere "kalıtsal karakterler" denir. Bir canlı türündeki benzerlik ve farklılıkların ortaya çıkışında gen denilen kalıtım maddesinin ve çevrenin etkisi büyüktür. Kalıtım maddesi denince, ana-babanın üreme hücrelerindeki "genetik bilgi"nin tamâmı anlaşılır.

Hücre ve genler üzerinde yapılan araştırmalar, genlerin kromozomlar üzerinde bir kolyenin boncukları gibi dizili olduğunu göstermiştir. Son yıllarda bir organizmanın yapı proteinlerinin ve hücre yapısının DNA adlı bir organik molekül aracılığı ile dölden döle aktarıldığı anlaşılmıştır. Genin, çok uzun spiral (sarmal) şekilli DNA molekülünün kalıtımla ilgili bir bölgesi olduğu kabul edilmektedir. Gen, belli uzunluktaki bir DNA parçasıdır. Yapısında yaklaşık olarak 1500 nükleotit bulunur. Hücre bölünmesi sırasında genetik materyal her iki hücrede de bulunabilmek için kendini eşleme özelliğine sâhiptir. Her gen, birçok genetik (irsî) mesaj taşır.

Genler, her canlı ferdin kendisine ve türüne has morfolojik, psikolojik karakterleri ihtivâ eden ve bu karakterleri kalıtsal olarak nesilden nesile değişmeksizin intikal ettiren hârika yapılardır. Her canlı ferdin ve neslinin hayat plânı DNA yapısındaki genlerde kodlanmıştır. DNA'lar kendilerinin kopyalarını yaparak, üreme hücreleriyle bu genetik şifrelerini nesilden nesile iletirler.

Her canlının ve neslinin vücut yapısı ve her çeşit karakteri kromozomların genlerinde ilâhî birkudret ile kodlanmıştır.

Her karakter en az iki genle tâyin edilir. Genetikte her gen bir harfle temsil edilir. Dominant (baskın) genler büyük harfle, resesif (çekinik) genler aynı harflerin küçükleri ile ifâde edilir. Gen çiftleri homolog kromozomların karşılıklı yerlerinde bulunur. Aynı karakterler üzerine aynı yönde etki eden genlere "identik genler" adı verilir. AA, aa identik genlerdir. Aynı karakterler üzerine zıt yönlü etki eden genlere de "alel genler" adı verilir. B geni b'nin alelidir. Pratikte ise, gerek aynı yönde gerekse zıt yönde etki eden gen çiftlerine "alel" denilmektedir. Gen çiftinde (alelde), her iki gen aynı ise, organizmanın genotipi "homozigot", farklı ise "heterozigot"tur. AA gen çifti homozigot bir genotipi, Aa veya Bb gibi bir alel ise heterozigot bir genotipi gösterir. Alel gendeki her iki genin özellikleri aynı anda organizmada ortaya çıkmaz. Daha çok birinin özelliği canlıda kendini gösterir. Bu gene "baskın" (dominant) gen denir. Bir başka deyişle, görünüşte kendini gösteren gene dominant gen, etkisi gizli kalan, fakat diğer döllere özellikleri aktarılmaya devâm eden gene de "çekinik" (resesif) gen denir.

Bir ferdin her hücresinde sâhib olduğu genlerin toplamı onun "genotipi"ni meydana getirir. Organizmanın belli bir andaki görünüşü ve durumu da onun"fenotipi"dir. Her organizma fenotipini, genotipi ile ortam şartlarının (çevrenin) karşılıklı etkileşmesi sonucunda kazanır. Çevre şartlarının farklı olması sebebiyle canlının dış görünüşünde husûle gelen değişiklikler kalıtsal değildirler. Böyle olmakla berâber kalıtım ve çevrenin canlı üzerindeki etkisini birbirinden ayırmak mümkün değildir. Farklı çevre şartlarında bir canlının fenotipinde meydana gelen değişikliklere "modifikasyon" denir. Modifikasyonlar sonradan kazanılan özellikler olduğu için, dölden döle geçemezler. Bir değişikliğin kalıtsal olabilmesi için, üreme hücrelerinin genetik bilgisinde ortaya çıkması gerekir. Çevre şartlarının değişimiyle

fenotipte meydana gelen değişiklikler, genlerin değişmesiyle değil, genlerin işleyişindeki değişmeyle ortaya çıkmaktadır. Modifikasyonlar ısı, ışık, nem ve besin gibi çeşitli faktörlerin etkisiyle meydana gelmektedir.

Genotipleri birbirinden farklı olan iki ferdin eşleştirilmesi (hayvanlarda) veya tozlaştırılması (bitkilerde) işine "hibridizasyon" veya melezleme denilmektedir. Bu işlem sonucu meydana gelen ferde de "hibrid" (melez) denir.

Genellikle dominant genlerle geçen özellikler, her kuşakta ortaya çıkar ve birçok ferdin fenotipinde kendilerini gösterirler. Örnek verilecek olursa, insanda gece körlüğü bir dominant gen tarafından kontrol edilir ve bu hastalığa sâhib olanların çocuklarında görülmeleri sıktır. Resesif karakterler her dölde görülmezler. Çünkü dominant genle berâber bulunan çekinik gen, maskelenir ve fenotipte kendini gösteremez. Resesif genler ancak bir fertte homozigot hâle geçince (alelde her iki gen de aynı olunca) kendilerini belli ederler. Bundan dolayı resesif bir genle iletilen bir hastalık veya özellik, birçok nesil boyunca gizli olarak taşınır.

Bir kısım genler homozigot hâlde bulundukları zaman, hayatla bağdaşmazlar yâni öldürücüdürler. Bunlara "letal genler" denir. İnsanda heterozigot dominat hâldeyken kısa parmaklılığa sebeb olan gen homozigot hâle geçince, gelişmenin erken dönemlerinde ölüme sebeb olur. Bâzı genler ise heterozigot oldukları zaman yine öldürücüdürler. Ancak bunlarda şahsın bir müddet yaşaması mümkün olur. Böyle genler de "semi-letal" (yarı öldürücü) genler ismini alır.

GENCE HANLIĞI;

Âzerbaycan'ın Gence yöresinde hüküm sürmüş olan hanlık. İran hükümdârı Nâdir Şah 1735'te Gence'yi ele geçirdi. Nâdir Şâhın öldürülmesinden sonra Gence de diğer Âzerbaycan hanlıkları gibi İran toprağı olmaktan çıkarak 1747'de bağımsızlığını îlân etti.

Ziyâdoğulları Hanedânını kuran Kalaç Türklerinden Şahverdi Han, Gence'nin ilk hânı oldu. Şîa'nın Câferî koluna mensub olan Ziyâdoğulları Hanedânı Türkçe konuşuyordu. 1781-83 yılları arasında Gence, Karabağ hanlarının eline geçtiyse de geri alındı.

On dokuzuncu yüzyılın başlarında Gürcistan'ı işgal eden Rusya, Gence ile birlikte bütün bağımsız Âzerbaycan hanlıkları için tehdit unsuru oldu. Bu hanlıklar büyük tehlikeye karşı aralarında birleşmeyi başaramadılar. Rusya bu sırada Dağıstan ve Kuzey Kafkasya'da bulunan hanlıklarla savaş hâlindeydi. Âzerbaycan'daki coğrâfî durum Rusya'nın, Dağıstan'ı ve Kuzey Kafkasya'daki hanlıkları ele geçirmesini güçleştiriyordu. Kafkasya'daki Rus orduları kumandanı general Sisyanov 1803'te Tiflis'ten hareket ederek Gence'yi kuşattı. Gence Hanı Cevâd Han Ruslarla yaptığı, yenildiği ve devletini kaybettiği muhârebede öldürüldü. Oğlu ve veliahdı Hüseyin Han da babası ile aynı günde Ruslar'ın top ateşi ile öldürüldü. Cevâd Hanın ve Hüseyin Hanın öldürülmesi üzerine iki koldan şehre giren Ruslar yağma yaparak, halkı öldürdüler. Gence Hanlığını ortadan kaldırdılar. Buranın adını da Çariçelerinin onuruna Elizabetpol olarak değiştirdiler (1804). Hüseyin Hanın kardeşi Uğurlu Han bu târihten 22 yıl sonra Gence'yi Ruslardan geri alıp 2 yıl Gence Hanlığı yaptı. Fakat Ruslar ülkeyi tekrar istilâ ederek Gence Hanlığını tamâmen ortadan kaldırdılar. Gence de Türkmençay Antlaşmasıyla Rusya'ya ilhak edildi. Komünist idâre Gence'ye Kirovabad adını verdi.

Gence Hanları ve Hanlık târihleri:

Şahverdi Han..... (1747-1761)

Mehmed Hasan Han ..... (1761-1786)

Cevad Han ..... (1786-1804)

Uğurlu Han ..... (1826-1828)

GENÇ OSMAN (Bkz. Osman Han-II)

GENÇ OSMAN DESTÂNI;

Sultan Dördüncü Murad'ın Bağdat Seferine katılan Genç Osman adlı delikanlı ile ilgili menkıbe. Olay 17. yüzyılın yeniçeri âşıklarından Kayıkçı Kul Mustafa'nın destanıyla da bestelenerek günümüze kadar gelmiştir. Günümüze farklı manzum metinler halinde gelen menkıbenin konusu şu şekildedir:

İran şahı, Dicle Nehrini geçip Bağdat'ı fetheylemiş, Ehl-i sünnet Müslümanlarına şiddetli eziyetler ve mübârek makamlara karşı hürmetsizlik etmektedir. Haber Sultan Murâd Hana ulaştığında Pâdişah'ın canı sıkılmış, harp dîvânını toplamış ve Bağdat'a sefer için ordunun hazır olmasını dilemiş. Sultan yeniçeri ve sipahilerden başka gönüllülerin de sefere gelmesini istemiş ve bu hususta şöyle buyurmuş:

Ayrıca ulaklar salın her yere
Gönüllüler dahi gelsin sefere

Gönüllü olanlar bıyık burmalı
Öyle ki, üstünde tarak durmalı

Bıyıksız gençlerle Bağdad iline
Varamam... Buyruğum böyle biline

Pâdişahın bu fermânına rağmen gönlü cihad ateşiyle yanan, 18 yaşında, üç aylık evli Genç Osman kendini nefer olarak yazdırmayı başarır. Fakat bu haber pâdişahın kulağına gider. Murâd Han; "O söz dinlemezden hesap sorayım!" diyerek otağı hümâyûna çağırtır. Osman'ı gören bütün vezirler ve beyler pâdişâhın onu cezalandıracağını düşünerek: "Eyvah bu tüysüz yiğide yazık olacak!" dediler:

Osman otağ içre el-pençe dîvân
Gök gibi gürledi Sultan Murâd Hân
Bre bilmez misin eyledik fermân
Şol Bağdad üstüne gider olanda

Gönüllü olanlar bıyık burmalı
Öyle ki üstünde tarak durmalı
Bir pençe vuruşta kalkan kırmalı
Düşman üzere hamle eder olanda

Osman kaşla göz arasında cebinden çıkardığı demir tarağı üst dudağına vurdu. Demir tarak körpe dudağa saplanıp titredi ve durdu. Tarağın dişlerinin dibinden kan damlaları dökülürken, elleri göbeğinin üzerinde göğsü kabarık, başı dik olduğu halde şöyle dedi:

Gündüz gece gönlü ayık sultanım
Bin Bağdad şehrine lâyık sultanım
İşte tarak işte bıyık sultanım
Ölürüm ben, size keder olanda.

Murâd Han fevkalâde memnun. Osman'ı duâlarla taltif ettikten sonra Bağdad'a ilerleyen öncülere serdar eyledi.

Genç Osman bundan sonra kırk gün Bağdat muhasarasında cansiperâne çarpıştı. Kırkıncı gün Osmanlı sancağını surlara dikti. Bu sırada kolları ve bir rivayete göre de başı kesilmesine rağmen savaşmaya devam etti. Neticede Bağdat'ın kesin olarak elde edilmesinden sonra vasiyetini yaparak toprağa uzandı:

Sözümü iletin ol Murâd Hana
Din ve devlet için boyandım kana
Akşam, sabah her an yolumu gözler
Bir tâze gelinle bir garip ana

Anam gözlemesin artık yolumu
İncitmesin benim körpe dulumu
Ak sütünü helâl etsin oğluna
Böylesine arz eyleyin halımı

GENELKURMAY BAŞKANLIĞI;

Alm. *Haupt-quartier n des Grossen Generalstabs,* **Fr.** *Quartier m General de l'Etat major de l'Armee,* **İng.** *General Staff Headquarters.* Silâhlı kuvvetlerin en üst makâmı. 1860 yılında Seraskerlik-Harbiye Nezâreti kurulduğu zaman "Erkân-ı Harbiye"de Seraskerliğin bir şûbesi olarak çalışmalarına başladı. Bu şûbe 1880 yılında yedi şûbeden kurulu bir dâire hâline getirilerek "Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dâiresi" adı altında yeniden düzenlenerek Başkomutanlığa bağlandı. 1882 yılında yeni bir düzenleme ile şûbe sayısı altıya indirildi. 1890 yılında "Maiyet-i Seniye Erkân-ı Harbiyesi"nin (Pâdişâh Genelkurmayı) kurulması üzerine, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dâiresi yeniden Seraskerliğe bağlandı. 1908 yılında İkinci Meşrûtiyetin îlânından sonra, Pâdişâh Genelkurmayı kaldırılmış ve Seraskerliğin adı da "Harbiye Nezâreti" olarak değiştirilmiştir. Bu değişiklikler sırasında Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dâiresi yeniden düzenlenmiş ve 1922 yılına kadar İstanbul'da çalışmalarını sürdürmüştür.

Ankara'da Büyük Millet Meclisinin açılışından sonra 2 Mayıs 1920 târih ve 3 sayılı Kânunla Müdâfaa-i Milliye Vekâletinden ayrı olarak bağımsız bir Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti kurulmuş ve bu şekli ile 1924 yılına kadar çalışmıştır.

Genelkurmay Başkanlığı, Cumhuriyetin îlânından günümüze kadar üç dönem geçirmiştir:

1924-1944 dönemi:

Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti 3 Mart 1924'te kaldırılmış, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti adıyla, vazîfesinde bağımsız, bir yüksek askerî makam olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Bu dönemde, bir plânlama organı olarak iki dâire ve on iki şûbe hâlinde yeniden düzenlenmiştir.

1944-1949 dönemi:

Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyenin, ülkenin savaşa hazırlanması bakımından bütün devlet teşkilâtının çalışmalarıyla yakından ilgili teknik bir uzmanlık kurulu olduğu gözönünde tutulmuş ve Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı sorumlu olarak Başbakanlığa bağlanmıştır.

1949 sonrası:

Yeni adıyla Genelkurmay Başkanlığı 1949'da çıkarılan bir kânunla doğrudan doğruya Millî Savunma Bakanlığına bağlanmış, 1961 Anayasası yürürlüğe girinceye kadar bu bakanlığa bağlı olarak çalışmıştır. Bu dönemde Genelkurmay Başkanlığının teşkilâtı daha da geliştirilmiş ve hemen hemen günümüzdeki şeklini almıştır. Buna göre, Genelkurmay Başkanı, Silahlı Kuvvetlerin komutanı olup, Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine, Cumhurbaşkanınca atanır; görev ve yetkileri kânun ile düzenlenir. Genelkurmay Başkanı, bu görev ve yetkilerinden dolayı Başbakana karşı sorumludur.

Genelkurmay başkanlığının görevleri:

Silahlı Kuvvetleri savaşa hazırlamak için personel, harekât, istihbârât, teşkilât, eğitim, öğretim ve lojistik hizmetlerine ilişkin prensipler ve öncelik ile ana programları belirler. Bu hizmet ve görevlerin, Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri Komutanlıkları ve Genelkurmay Başkanlığına bağlı kuruluşlarca uygulanmasını sağlar. Personel hizmetlerini özel kânuna göre yürütür. Lojistik tedârik hizmetleri için belirlemiş olduğu programları, bu hizmetleri yürütecek olan Millî Savunma Bakanlığına bildirir. Milletlerarası askerî antlaşma ve sözleşmelerin askerî yönlerinin belirlenmesinde görüşünü bildirir ve gerektiğinde toplantılarda temsilci bulundurur. Görev ve yetkilerine ilişkin konularda ilgili bakanlık, dâire ve kurumlarla gerekli temasları sağlar.

Genelkurmay Başkanlığı görevlerini şu temel başkanlıklarla yürütür: Personel, İstihbârât, Harekât, Lojistik, Genel Plân Prensipler, Muhâbere- Elektronik, Askerî Târih ve Stratejik Etüt, Değerlendirme-Denetleme, Sıkıyönetim Koordinasyon Başkanlıkları.

Türkiye Cumhûriyeti hükûmetinde Genelkurmay Başkanlığı yapmış olanlar:

1. Mareşal Fevzi Çakmak 29.10.1923-12.1.1944
2. Org. Kâzım Orbay 12.1.1944-1.8.1946
3. Org. Salih Omurtak 1.8.1946-8.6.1949
4. Org. A.Nafiz Görkan 10.6.1949-6.6.1950
5. Org. Nuri Yamut 6.6.1950-10.4.1954
6. Org. Nurettin Baransel..... 25.5.1954-25.8.1955
7. Org. İ.Hakkı Tunaboylu 25.8.1955-10.10.1957
8. Org. Feyzi Mengüç 11.10.1957-22.8.1958
9. Org. M.Rüştü Erdelhun 23.8.1958-27.5.1960
10. Org. Cemal Gürsel 27.5.1960-3.6.1960
11. Org. Ragıp Gümüşpala 3.6.1960-4.8.1960
12. Org. Cevdet Sunay 4.8.1960-15.3.1966
13. Org. Cemal Tural..... 15.3.1966-16.3.1969
14. Org. Memduh Tağmaç 16.3.1969-29.8.1972
15. Org. Ö. Faruk Gürler 29.8.1972-6.3.1973
16. Org. Semih Sancar 6.3.1973-6.3.1978
17. Org. Kenan Evren 7.3.1978-1.7.1983
18. Org. Nurettin Ersin..... 1.7.1983-6.12.1983

19. Org. Necdet Üruğ 6.12.1983-2.7.1987

20. Org. Necip Torumtay 25.7.1987-3.12.1990

21. Org. Doğan Güreş .....4.12.1990-...

GENETİK;

Alm. *Genetik (f),* **Fr.** *Genetique (f),* **İng.** *Genetics.* Canlıların özelliklerini ve kalıtsal karekterlerini inceleyen, bu karekterlerin nesillere geçişini belli kalıtım kânunlarına bağlayan, genin yapı ve görevlerini araştıran verâset ilmi. Kalıtım bilimi olarak da bilinir. Biyolojinin bir şûbesidir.

Genetik, 20. asrın başlarında gelişmiş, yeni sayılabilecek bir bilim dalıdır. Bununla berâber, genetiğin konusunu meydana getiren çoğu olaylar ve bunlar hakkındaki düşüncelerin târihi bir hayli eskidir. Genetik çalışmaları çok eski târihlerde başlamış, târih boyunca çeşitli fikirlerle zaman zaman ilerleme ve duraklamalar göstermiştir. Son asırda ise genetik daha evvelki zamanlarla kıyaslanamayacak bir ilerleme ve gelişme göstermiştir.

Canlı organizmanın ne şekilde ortaya çıktığı uzun zaman tartışma konusu olmuştur. Her canlı bir canlıdan doğar fikrine varılmadan önce, Avrupa'da algler, kurtlar, salyangozlar vs. gibi ilkel organizmaların, kokuşmakta olan organik maddelerden birdenbire ve kendi kendine meydana geldiklerine, yâni kendiliğinden oluş (abiyogenez) fikrine inanılmaktaydı. Grek bilgini Aristoteles de bu fikrin savunucularındandı. Aristo'ya göre, canlılar iki yoldan meydana gelmektedir. Bir kısmı cansız maddelerden türemektedir. Bu görüşe "abiyogenez" denilmektedir. Canlıların bir kısmı da, kendileri gibi canlı ana-babadan meydana gelmektedir. Bu görüşe de "biyogenez" denmektedir. Ona göre; "Yüksek organizmalarda ana ve babanın döle verdiği pay eşit değildir. Ana, döle sâdece madde verir, baba ise can verir; yâni, kalıtımda esas rol babanındır."

Aristo gibi döl üzerinde babanın rolünün büyük olduğuna inananlara "spermist", ananın rolünün büyüklüğüne inananlara ise "ovist" denmekteydi. Bu iki akım arasındaki mücâdele, mikroskobun gelişmesi, sperm ve yumurtaların hücre yapısının incelenmesi ile son bulmuştur. Bitki ve hayvanların aynı temel yapıya sâhib olan ve hücre adı verilen odacıklardan meydana geldiği 17. yüzyılda, mikroskopla anlaşılmıştır. Hücre hakkında yapılan ilk gözlemlerden sonra, 1840'ta Schleiden bitkilerin, Schwann da hayvanların hücrelerden müteşekkil olduğunu belirtmişler ve hâlen geçerliliğini koruyan "hücre teorisini" kurmuşlardır.

1827'de bitki hücresinin bölünerek iki hücre meydana getirdiği mikroskopta görülünce, hiçbir hücrenin, kendiliğinden bir cansızdan meydana gelmeyeceği ortaya çıktı. O hâlde hücre, çoğalma özelliğine ve bir döle sâhiptir. Yâni, hücre bir üreme ünitesidir ve aynı zamanda canlı organizmanın temelidir.

1831'de Robert Brown tarafından bitki hücrelerinde çekirdeğin görülmesi, 1854'te kurbağalarda, 1855'te muhtelif su yosunlarında spermanın yumurtayı döllemesi izlenmiştir. Böylece döllenmede vücut hücrelerinin değil, gametlerinin (cinsiyet hücrelerinin) birleştikleri kesin olarak anlaşıldı.

1840'ta Hofmeister tarafından kromozomların ilk defâ görülmesi, hücre bölünmesi (mitoz) sırasında kromozomların birbirine eşit iki yarımdan hangisine gittiğinin anlaşılmasına yardımcı olmuştur. 1887'de Weismann, gametler meydana gelirken kromozom sayısının yarıya indiğini, sonra döllenmeyle kromozom sayısına erişildiğini, eşeyli üremenin sonraki döllerde farklı şekilde fertler meydana getirdiğini açıkladı. Aynı yazar, kalıtsal maddeye "idioplazm", kromozomlara "idant", kromozomları meydana getiren parçalara da "id" (gen) adını verdi. Weismann'ın kalıtım maddesinin kromozomlarla dölden döle geçtiğini kabul eden bu teorisine "kromozom teorisi" denir.

İnsanlar çok eski devirlerden beri kendilerine faydalı hayvan ve bitkileri yetiştirmiş ve çoğaltmışlardır. Fakat onların eşeyi ve dölde eşey belirmesi hakkında (cinsiyet ortaya çıkması hakkında) çoğu bâtıl olan yanlış ve eksik düşünceler asırlarca devâm etmiştir. Hayvanlarda iki eşey, yâni iki ayrı cinsin mevcudiyeti biliniyordu. Bitkilerde ise bu durumun farkına varılması, Avrupa'da 17. asrın sonunda oldu.

Âsur, Bâbilliler ve Araplar zamânında hurma ağaçlarının ayrı eşeylerinin olduğu bilindiğinden, bol ürün almak için dişi ağaçların çiçekleri erkek ağaçlardan alınan çiçek tozlarıyla muâmele ediliyordu. O zaman bilindiği anlaşılan bu usûl, hurmalardan başka bitkilere tatbik edilmedi ve Asya'dan Avrupa'ya geçemedi. Avrupa'da bitkilerde ayrı eşeyliliğin ve eşeyli üremenin yeniden keşfi 17. yüzyıl sonunda olmuştur. Bitki türleri arasında tozlaşma ile tür melezleri elde edilebilmiştir.

1866'da Çekoslovakya'da Gregor Mendel'in bezelye cinsleri arasında yaptığı çaprazlamalar ve elde ettiği sonuçlar, genetiğin temelini meydana getirmektedir. 1900'de De Vries, Correns ve Tschermak'ın kendi çalışmaları Mendel'in buluşlarını doğruladığından, elde edilen sonuçları Mendel Kânunları adı altında toplamışlardır. **Mendel Kânunları**'nın yeniden keşfi sebebiyle batıda 1900 yılı kalıtım ilminin doğum yılı, Mendel de genetiğin babası olarak kabul edilmiştir. Bateson 1906'da bu genç ilim dalına

“genetik” adını vermiştir.

Genetik, ana-babalarla oğul döller arasındaki benzerlikleri ve farkları bir veya daha fazla döller boyunca inceler. Döller arasındaki benzerlik ve farklılıkların meydana gelmesinde kalıtım ve çevrenin karşılıklı olan tesirlerini aydınlatmaya çalışır. Genetik ilminin çeşitli kolları vardır. Her biri günümüzde ayrı bir ihtisas dalı hâline gelmiş olan bu dallar arasında “Mendel Genetiği”, “Populasyon Genetiği”, “Sitogenetik” başta gelenlerdir. Ayrıca son yıllardaki genetik çalışmaları, “Genetik Mühendislik” adı verilen çığır açacak yeni bir bilim dalını doğurmuştur. (Bkz. Genetik Mühendislik)

GENETİK MÜHENDİSLİK;

Alm. *Technologie für Genetik,* **Fr.** *Genetique technologique,* **İng.** *Genetics engineering.* Dış bir müdâhale ile, bir canlıya yeni kalıtsal özelliklerin kazandırılması veya ferdin mevcut irsî özelliklerinin değiştirilmesiyle uğraşan yeni bir bilim dalı. Genetik Mühendislik; biyoteknoloji, gen teknolojisi, gen aşılama, gen üretme gibi çeşitli adlarla da anılır. Bâzı bilim adamları, yazılarında “Gen” yerine “Jen” tâbirini kullandıklarından “Genetik” ve “Jenetik” kelimeleri eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Hızla gelişen bu yeni bilim dalındaki araştırma ve gelişmeler, bütün dünyâda ilgiyle tâkip edilmektedir.

Günümüzde modern biyoloji, çok büyük hamleler yapmış, işi moleküler biyolojiye kadar getirebilmiş ve hattâ genetik mühendislik gibi bir tatbikat sahasına da ulaşabilmiştir.

Genetiğin son otuz yıldaki süper gelişimi, genetik mühendisliği imkân dâhiline sokmuştur.

Bir Amerikan biyoteknoloji firması ile Japonlar tarafından ortak yürütülen bir çalışma sonunda “mavi gül” elde edilebilmiştir. Araştırmacılar petunya çiçeğindeki mavi renk ile ilgili genleri kırmızı güle nakletmek sûretiyle gülün rengini maviye değiştirmeyi başardılar. Bitkilerde renk değiştirme ile ilgili başarılı bir diğer çalışma da Almanya’da gerçekleştirildi. 1990 yılının Mayıs ayında Max-Planck Enstitüsü, mısır genini bir başka kırmızı bitkiye aşılayarak çalışmaya başladı. Bu mısır geninin özelliği yerini devamlı değiştirmesiydi. Oysa normalde bir gen dâimâ yerinde kalır. Bu mısır geni, yerini sürekli değiştirerek icabında fonksiyonu olmayan genlere dönüşebiliyordu. Bu araştırmayla o zamanlar, bu zıplayan genin, renk veren yeni bitkinin genlerine ne kadar dönüşebileceğini bulmaya çalıştılar. Zıplayan genler, kırmızı bitkinin genlerine dönüşünce o geni kilitleyerek renk değişimine izin verdiler. Böylelikle kırmızı bitkinin bütün genleri beyazlaştı. Bu deney Almanya’da izin verilen tek serbest alan araştırmasıdır. 1983’te Washington Üniversitesine mensup araştırmacılar “Süper Fâreler” üretmeyi başardılar. Fâre büyüme hormonu genini ihtivâ eden DNA’yı döllenmiş fâre yumurtalarına aşıladılar. Sonra bir ana fâreye yerleştirdikleri bu yumurtalardan, alışılmamış derecede iri süper fâreler doğdu.

Genetikçiler, değişik çalışmaların yanında kuraklığa, soğuğa ve zararlı böceklere karşı bitki yetiştirmek için büyük bir gayret içine girdiler. Elde ettikleri ilk başarı, bitkilerin renklerini değiştirmek oldu.

Ancak hedefleri bunun çok daha ötesindedir. Dört köşeli meyveler, dev sebzeler yetiştirmek hattâ laboratuvarda insan hücrelerini “yedek uzuvlara” dönüştürerek tıpta devrim yapmak gibi idealleri vardır.

Bir insan genini, bitkiye aktarmak mümkündür. Zira, bütün canlıların genleri, dört ayrı kimyevî madde (baz)den meydana gelmiştir: Adenin, timin, guanin ve sitozin. Üç harfli “kelimeler”le gruplanan bu dört bazın sırası, hücrelerin karbonhidratları fermente edip etmediğini, yaprakları büyütüp büyütmediğini belirlemektedir.

Bu işin, tek hücreli bakterilerde bile yapılmasının kolay olmadığı düşünülürse, çok karmaşık yapılı bitki ve hayvan hücrelerinde başarılmasının çok daha güç olacağı açıktır. Araştırma ekibinden biyolog Robb. T. Fraley; “Aslında yaptığımız iş, bitki hücresine yabancı genleri aşılama usûlünün bir denemesinden başka bir şey değildir.” demektedir.

Bilim adamlarının gayretli çalışmaları sonucunda, bâzı canlı genlerinin DNA dizisindeki yerleri tespit edilebildi. Günümüzde artık istenen genler zarara uğratılmadan ayıklanabilmektedir. 1970 yıllarından beri bu işlemler için “kısıtlayıcı enzimler”den faydalanılmaktadır. “Parçalayıcı enzimler” olarak da bilinen bu maddeler, aslında bir bakterinin kendisini istilâ eden virüslere (bakteriyofaja) karşı kullandığı bir savunma mekanizmasından başka birşey değildir. Bakteri, bunlarla virüsün DNA’sını belirli gen boğumlarından parçalayıp küçücük bölümlere ayırmak sûretiyle kendini savunmaya çalışır. Genetik uzmanları da bu enzimlerle, inceledikleri DNA’yı küçük parçalara bölmek sûretiyle, aşılamakta kullanacakları geni ayıklayabilmektedirler. Bu işlemlerde kullandıkları bir ikinci önemli vâsıta da, “Escherichia coli” adlı barsak bakterisinin plasmitleridir. Plasmitler, bakteri kromozomlarının dışında bulunan ek DNA halkalarıdır. Bu plasmitlere genler aşılanabilmekte ve sonuçta bu geni ihtivâ eden yeni bir bakteri nesli türetilebilmektedir. Bilim adamlarının kullandıkları en yeni bir yardımcı da “retrovirüsler” dir. Bu virüslerde tıpkı plasmitler gibi gen aşılamada bir taşıyıcı olarak görev yaparlar. Günümüzde; a) Plasmide aşılama, b) Retrovirüse aşılama olmak üzere belli başlı iki genetik mühendislik tekniği kullanılmaktadır.

a) Plasmide aşılama: Bu teknikte, aşılama için "Escherichia coli" bakterilerinin plasmidinden istifâde edilir. Bu usûlle, pratikle sun'î olarak şeker hastası (diyabetik) yapılmış bir fârenin tedâvisi gerçekleştirilmiştir. Hasta hayvanın tedâvisi için, önce sağlam bir fârenin penkreasındaki beta hücreleri alınır. Parçalayıcı enzimler vâsıtasıyla hücrelerde insülin îmâl ettiren gen kesilip çıkarılır ve "Escherichia coli" bakterilerinin plasmidine aşılanır. Böylece bir süre sonra DNA yapısında bu geni taşıyan bakteri nesli türetilir. Daha sonra bu plasmitler ayıklanıp, bir çeşit yağ damlacıkları olan lipozomlara birleştirilir ve akabinde diyabetik farenin kanına enjekte edilir. Lipozomlar karaciğere ulaştıklarında, karaciğer hücreleri tarafından tutulur. Böylece insülin geni taşıyan plasmitler açıkta kalır. Bu plasmitler daha sonra karaciğer hücrelerinin çekirdeklerine girerler. Çekirdeğe giren plasmidin taşıdığı insülin geni, insülin emrini vererek karaciğer hücrelerinde insülin îmâlini başlatır. Böylece bir süre sonra hasta fârenin iyileşmesi sağlanır.

b) Retrovirüse aşılama: Bu metodda, plasmide aşılama usûlünde olduğu gibi önce aşılanacak gen tespit edilip çıkarılır. Sonra bir retrovirüse aşılanır. Retrovirüsler diğer birçok virüs gibi işgâl ettikleri hücreleri öldürmezler. Hücre bölünmesi anını beklerler ve o esnâda kendi genlerini istilâ ettikleri hücreye aşılarlar. Böylece hücre, retrovirüs vâsıtasıyla kendine aktarılan geni îmâl etmeye başlar.

Genetik mühendisliği dalında akla durgunluk veren yeni buluşlar birbirini kovalarken bâzı fikir adamları da bu hızlı gelişme karşısında tedirginlik duymakta, doğması muhtemel büyük problemleri dile getirmektedirler. Böyle ciddî konuların hukukun kontrolü altında olması gerektiğini savunmaktadırlar. Genetik mühendisliği bir silâh olarak kullanılamaz mı? Genetik laboratuvarlarını kimler ve nasıl kontrol edecektir? Genetik araştırmalar kimler tarafından yönetilecektir? Laboratuvarlardan dışarıya zararlı virüs ve mikropların sızması nasıl önlenecektir? Kendi elimizle canavarlar üretmez miyiz? gibi akla gelen çeşitli sorular genetik mühendisliğinin de kötüye kullanılabileceğini hatırlatmaktadır. Aslında mesele genetik mühendisliğinde değil, insanın bizzat kendisindedir. İyilerin hâkim olduğu ve insanlığın seâdeti için çalışılan bir dünyâda, genetik mühendislik de insanlığın faydasına kullanılacak, zararlarından kaçınılacaktır.

GEOMETRİ;

Alm. *Geometrie (f),* **Fr.** *Geometrie (f),* **İng.** *Geometry*. Uzayı ve uzayda tasarlanabilen şekilleri ve cisimleri inceleyen matematik dalı. Yunanca bir kelime olan geometri, kelime mânâsı olarak yerin ölçülmesi demektir. Geometri çok eski çağlardan beri vardı. Ancak geometri ismi, bu ilmin ilk sistematik hâle gelmeye başladığı eski Yunanlılarda verilmiş olup, aksiyomatik bir ilim hâline gelmesine rağmen, hâlen kullanılmaktadır.

Geometriyle sırasıyla, Tales, Pisagor, Eflâtun ilgilenmiştir. M.Ö. 3. yüzyılda Euclides'in yazdığı **Elemanlar** adlı kitap, geometrinin sistemli bir ilim hâline gelmesine öncülük etmiştir. M.Ö. 330 yıllarında kurulan İskenderiye, Akdeniz bölgesinin en etkili kültür merkezi olma özelliğini uzun yıllar muhâfaza etmiş ve burada geometri çok gelişmiştir.

Adları zamânımıza kadar uzanan matematikçilerin, fizikçilerin ve astronomicilerin bu kültür merkeziyle sıkı ilgileri olmuştur. İskenderiye ocağı sönünce, matematik ve geometri Akdeniz bölgesinde geriledi ve hattâ zamanla izleri silindi. Buna karşılık İslâm âleminde birçok matematikçiler yetişti. Müslümanlar, geometri üzerine mevcut olan çalışmalarına devâm etmişlerdir. Bu arada Abbâsîler zamânında klasik Yunan kaynaklarıyla temasa gelmişlerdir. Bu kaynaklarda yazılanlarla kendi bilgilerini karşılaştırmışlar, Yunan eserlerindeki yanlışlıkları düzeltmişler ve bu sahada yeni eserler vermişlerdir. İlk eserlerden birisi Benî Mûsâ'nın **Kitâbu Mârifeti Mesâhat-il-Eşkâl** (Şekillerin Alan Bilgisi) adlı kitabıdır. Daha sonra bu kitaba Nâsıreddîn Tûsî açıklama yazmıştır. Bu ise daha sonraları Lâtinceye tercüme edilmiştir. Benî Mûsâ'nın konikler üzerine yazdığı kitap da meşhurdur. Sâbit ibni Kurre **Parabolün Kuadraturu** adlı eserinde parabol parçalarının alanlarını hesaplamıştır. Diğer bir geometrici Ebü'l-Vefâ el- Buzcânî'dir ki **Fîmâ Yahtâcu İleyhi es-Sânî min A'mâl-il-Hendese** (Sanatkârın İhtiyâcı Olan Geometrik İşlemler) eseridir. İbni el-Heysem'in ise izoperimetri problemleri üzerindeki çalışmaları kayda değerdir.

Bîrûnî ile mektuplaşan Ebü'l-Cûd, çemberi dokuz eşit parçaya ayıran bir metod geliştirmiştir.

Ömer Hayyan ve Tûsî'nin Euclid'in paralel doğru teorisi ile ilgili beşinci postulatın incelenmesi yeni bir devrin başladığına işâret eder. Ömer Hayyân'ın **Fî Şerhi mâ Eşkale min Müsâderât Kitâbı Euclid** (Euclid Elemanlarının Zorluğu Üzerine) adlı eseri bir anlamda Euclid dışı geometrilere açılan ilk kapıdır. Bu Müslüman geometri âlimleri ve kitapları, Rönesanstan sonra Avrupa'da yetişenlere rehberlik ettiler.

Batıda geometrinin gelişmesi ve doğu ile aralarındaki bağın yeniden kurulması, ancak Rönesansla mümkün oldu. Euclid'in paraleller postulatının ilk tenkidcileri, bu postulatın doğruluğundan değil, açık bir noktanın olmayışından şüphelendiler. Bu sebeple postulatı bir tarafa bırakarak, açıklığı olan başka

bir postulat koymaya çalıştılar. Aynı problem 13. asırda İranlı Matematikçi Nâsireddîn Tûsî tarafından yeniden ele alındı.

On sekizinci asırda paraleller postulatı üstüne Avrupa'da Papaz Sacheri, Legender, Lambert gibi matematikçiler ve 19. asırda Alman Matematikçi Gauss tarafından çeşitli çalışmalar yapıldı. Bu araştırmalardaki başarısızlık, bu postulatın "kabul edilebilir" özellikteki açık önermelerden faydalanarak ispat edilemeyeceği düşüncesini ortaya koydu. Hakikaten çok geçmeden bu düşünce Bolyai (1832)de, Lobachevsky (1855)de "paraleller postulatı" yerine "Lobacevski postulatı"nı (Bir doğruya bir doğru dışındaki her noktadan iki paralel çizilebileceğini kabul eden postulat) koyarak, yeni bir geometri kurulabileceğinin farkına vardılar. Böyece "Hiperbolik Geometri" denilen yeni bir geometrinin temelleri atılmış oldu. Daha sonra Riemann paralelliğini kabul etmeyen "Eliptik Geometri"nin temellerini attı.

Geometride ele alınan bütün mevzular nokta, çizgi, yüzey ve hacimlerle ifâde edilir. Şekilleri bu yönlerden ele alıp, özelliklerini inceler. Geometrideki bu temel ifâdelerden nokta en ilginç olanıdır. Noktanın eni, boyu, yüksekliği, alanı ve hacmi mevcut değildir. Bu sebepten de noktanın müstakil bir târifi mevcut değildir. Ancak iki doğrunun kesişim kümesi olarak târif edilebilir. Buna mukâbil geometrinin diğer ifâde araçlarından çizgi, yüzey ve hacim en az bir boyuta sâhib olan ifâdelerdir. Çizgi, sâdece uzunluğu olan (bir boyutlu); yüzey, uzunluğu ve genişliği olan (iki boyutlu); hacim ise uzunluğu, genişliği ve yüksekliği olan (üç boyutlu) ifâdelerdir.

Her ilim dalında olduğu gibi geometrinin de üzerine kurulu bulunduğu bir temeli mevcuttur. Bu temel üzerinde kendi ifâde birimleri ile, meseleleri (problemleri) açıklığa kavuşturmaya çalışır. Bu temeller aksiyom, postülat, tanım (târif), teorem ve geometrik yer isimlerini alır. Bunlardan aksiyom, ispata ihtiyaç duyulmadan, kabul edilen önermelerdir. (Bkz. Aksiyom)

Aksiyomlardan (doğru veya yanlış) büyük ölçüde faydalanılır. Doğru aksiyomlar doğru, yanlış olanları ise yanlış neticeler meydana gelmesine sebebiyet verirler. Geometrik aksiyomlar ortaklık, sıra, denklik, paralellik ve süreklilik aksiyomları olmak üzere beş gruba ayrılır.

Postülatlar, mantıkî olarak doğruluğu kabul edilmesine rağmen, doğru veya yanlış olduğu ispat edilmeyen önermelerdir. Geometride postülatların kullanılması bâzı problemlerin çözümünde önem arz etmektedir.

Tanım (târif), bir kavramı, bir varlığı, özel ve temelli niteliklerini belirterek tanıtmak olup, bir geometri problemi üzerinde yürütülen fikirlerin doğruluğu, tanımların doğruluğu ile doğru orantılıdır. Meselâ karşılıklı kenarları paralel olan dörtgenlere paralelkenar denir. Dikdörtgen ise karşılıklı kenarları paralel ve bir açısı dik olan dörtgenlerdir. Bu târiflerde karşılıklı kenarların ve açıların eşit olması ile, açıların hepsinin dik olması, ayrı özelliklerdir. Geometri, problemleri ve bu problemler üzerindeki çalışmalarda bu târifler son derece ehemmiyet kazanır.

İspatlanabilen önermeler olan teoremler, iki kısımdan meydana gelir: Hipotezler, verilen bilgiler ve bu bilgilerden çıkarılan varsayımlardır.Hüküm ise teoremin ispat edilmesi istenen bölümüdür. Geometri problemlerinde, problemin ifâdesinden hipotez ve hüküm kısmını ayırd etmek çok önemlidir. "Bir üçgende bir dış açı kendisine komşu olmayan iki iç açının toplamına eşittir." ifâdesi bir teoremdir. Bir ispatta, aksiyomlardan, postulatlardan, târiflerden ve istenen ispatı yapabilmek için daha önce ispatlanmış olan teoremler ile bâzı teoremler için ispatı yapmaya faydalı olacak "yardımcı teorem" adı verilen teoremlerden istifâde edilir. Bu kaynaklardan faydalanılmadan, geometri teoremlerinin ispatı yapılamaz, yapılsa da tutarlı ve geçerli yönü olmaz. Bir teoremin hükmü başa alınır, hipotez yapılır; hipotezi de hüküm yapılırsa, elde edilen yeni teoreme, evvelkinin "karşıt teoremi" adı verilir.

Geometride bütün problemlerin çözümüne uygulanacak bir tek metod göstermek imkânsızdır. Çünkü her problem, kendi niteliğine uygun bir yol ile çözülebilir. Bununla berâber, çözüm için yapılacak araştırma ve muhâkemeye bir yön vermek mümkündür. Kullanılan metodları, özel ve genel diye sınıflandırabiliriz. Özel metodlar, çözücünün bu hususdaki görme ve sezme yeteneğine bağlıdır. Bir problemi çözerken görülen özel yol diğer birine uygulanmaz.

Geometrik görüş ve seziş melekelerinin geliştirilmesi için çözücüye bol sayıda "çözülmüş problem" incelenmesi tavsiye edilir. Genel metodlar, **analiz** ve **sentez** olmak üzere ikidir.

Analiz: Bu metodla ispat yaparken, ispatı istenen hükmü hareket noktası alıp, geriye doğru zincirleme bir muhâkeme yapılır. Meselâ (D) önermesinin doğruluğunu göstermek için, buna göre daha basit olan (C)nin, doğruluğunu göstermeye bunun için de daha basit olan bir (B) önermesinin doğruluğunu göstermeye gayret edilir. Böylece, daha önceden bilinen bir önermeye varıncaya kadar devâm edilir.

Bu metodla problem çözülürken, problem çözülmüş olarak kabul edilip, şekil çizilir ve yukarıda anlattığımız seri muhâkeme yapılarak, sorulan problem, çözümü belli bir problem veya teoreme götürülmeye çalışılır. Çoğu zaman çizim problemlerinde izlenen yol budur.

Sentez: Analizin tersi olan bir metoddur. Bu metodla bir hükmü ispat etmek için, daha önceden bilinen bir önermeden hareket edilerek zincirleme bir muhakeme ile yeni bir önermeye geçilir. Bunun doğruluğu gösterildikten sonra, adım adım sorulan hükme doğru yaklaşılır. En sonunda sorulan hükmün de doğru olacağı sonucuna varılır.Meselâ, bir (D) önermesinin doğruluğunu göstermek için önceden bilinen (A) önermesinden hareket edilerek, "(A) doğru olduğundan (B) de doğrudur. (B) doğru olunca (C) de doğru olur. Nihâyet (C) doğru olduğu için, (D)nin de doğru olması gerekir" diye sıralı bir muhakeme yapılır.

Bu metodu, problem çözmeye uygulamak güçtür. Çünkü bir problemi çözmek için, önceden belli olan hangi problem veya teoremden hareket edileceği bilinmez. Onun için bir problemin çözümünü ararken izlenen metod analizdir. Sentez ise, daha çok bir teoremden yeni bir teorem bulmakta veya belli çözümü anlatmakta kullanılır. Bilinen bir çözümü bu metodla anlatmak kısa olduğu için öğretimde tercih edilir.

Bir ispatın tam olabilmesi için, çabuk yapılan bir analizden sonra sağlam bir sentezi ihtivâ etmelidir.

Bir düzlem içerisinde ortak özelliğe sâhib olan noktaların meydana getirdiği geometrik şekle "geometrik yer" adı verilir. Meselâ, verilen bir noktaya, belirli bir uzaklıktaki noktaların geometrik yeri bir çemberdir.

Geometrik yer problemleri: Geometrik yer problemlerinin çözümünde, önce geometrik yerin cinsini anlamak için, geometrik yere âit olması gereken birkaç özel nokta gözönüne alınır ve bu noktalardan geçecek çizginin ne olabileceği aranır. (Şimdilik bu çizgi; doğru, çember, elips, hiperbol, parabol... olur.) Böylece geometrik yerin cinsi kestirildikten sonra düşünceler o yönde toplanır. Çözüme başlanırken:

1. Geometrik yere âit (yâni verilen şarta uyan) bir nokta M olsun denir. Sonra bu noktanın şekille ilgili hangi sâbit çizgi üzerinde bulunacağı aranır.

2. Karşıt olarak, bu çizgi üzerinde alınan herhangi bir M noktasının verilen şartı gerçekleyip, gerçeklemediği gösterilir. Eğer çizginin bir kısmındaki noktalar verilen şartı gerçeklemiyorsa, çizginin bu kısmı geometrik yere âit değildir, denir.

Geometrinin Bölümleri

1. Analitik geometri: Tasvirleri ve geometri uzayındaki çalışmaları rakam ve cebir denklemleri kullanarak ifâde eden matematik dalı. Analitik geometride noktalar, sıralanmış sayı kümelerinden meydana gelen koordinatlarla ifâde edilir. Analitik geometrideki çalışmalarda problemin husûsiyetine göre kartezyen koordinat sistemi (dik veya eğik) veya polar koordinat sistemleri kullanılır. (Bkz. Analitik Geometri)

2. Diferansiyel geometri: Hesaplamanın ve özellikle diferansiyel hesâbın geometriye tatbik edildiği dal. On dokuzuncu yüzyıldaki en değerli matematik kitaplarında diferansiyel geometrinin temeli, düzlem ve uzaydaki eğrilerle uzaydaki yüzeyler olmuştur. Diferansiyel geometrinin temel kavramları eğrilerin teğetleri, teğetlerin değişmeleri ve eğrilikleridir. Kartografyadaki bir yüzeyin bir başka yüzey üzerine haritasının çıkarılması diferansiyel geometri kavramlarına dayanan bir çalışmadır. Bu sahada vektör ve tansör hesap, düzenli bir şekilde kullanılır. Geometrinin bu bahsinin anlaşılmasında, diferansiyel hesap esaslarının iyi bilinmesi gerekmektedir.

Bir yüzey uzaydaki dik kartezyen koordinatlarda f(x,y,z)=O fonksiyonu ile, uzay eğrisi ise iki yüzeyin arakesitiyle gösterilir. Bir uzay eğrisinin bir diğer ifâdesi ise parametrik gösterilimle olur. x=f(t) y=g(t), z=h(t) ifâdesi gibi, indisli olarak $x_i=f_i(t)$ (i=1,2,3) şeklinde de olabilir. Burada t parametredir. Yay uzunluğu olan s, eğri üzerinde sabit bir noktadan ölçülür. Yay uzunluğu:

FORMÜL VARRRRR!!!!!!!!!!!!!!!!!!

formülüyle hesaplanır.

Eğrinin $P(x_i)$ noktasının bulunduğu küçük parçasında dx_i/dt teğet vektörünün, $t_i=dx_i/ds$ ise, birim teğet vektörünü gösterir. p noktasında t_i'ye dik olan düzleme "normal düzlem" denir. t_i'nin değişim oranına (diferansiyeline) eğrilik vektörü denir. Ve bu t_i'ye diktir. t_i (teğet) n_i (normal) birim vektörlerinin arasında kalan düzleme öskülatör düzlem denir. Bu düzleme (P) noktasında dik olan vektöre binormal vektör denir. b_i ile gösterilir. Üç vektörün meydana getirdiği t_i, n_i, ve b_i formuna üçparmak kuralı denir. Çünkü eğri P noktası etrâfında hareket eder. Bu hareket Frenet formülleri ile ifâde edilir.

Yüzeyler f(x,y,z)=0 veya $x_i=x_i$ (u,v) parametrik gösterilim ile ifâde edilir u ve v parametreleri yüzeyin eğrileri veya gauss koordinatları olarak isimlendirilir. Bir S yüzeyinin eğrileri u ve v arasındaki ilişki ile

verilmektedir.

3. Euclide geometrisi: Euclide geometrisi, ismini M.Ö. 300 yıllarında bu branşı kurarak uzay geometrisini yeniden düzenleyen geometrici Euclide'den alır. Euclide geometrisi Non-Euclide geometriden Euclide'in meşhur beş postülatı ile ayrılır. Bunlar paralellik postülatlarıdır. Non-Euclid geometrinin 19. yüzyılda ortaya çıkmasından önce, Euclide geometri çözülemeyen mantıkî tümdengelim sistemlerini ve uzay ifâdelerini sadece matematik ifâdeler kullanarak çözmeye çalışırdı.

Euclid, teorilerini aksiyomlar ve postülatlar olmak üzere ikiye ayırmıştır.

Euclide'in postülatları şunlardır:

a) İki nokta bir doğru ifâde eder. b) Bir doğrudan bir doğru parçası elde edilebilir. c) Bir dâire bir merkez ve yarıçapı ile ifâde edilebilir. d) Bir dik açı bütünleyenine eşittir. e) Bir doğru iki aykırı doğru tarafından kesildiğinde, meydana gelen iki iç açının toplamı 180°den küçüktür.

Düzlem geometride, geometri uzayı iki boyutlu düzlemdir. Euclid düzlem geometrisinde temel elemanlar noktalar ve doğrulardır. Teoremler, matematik aksiyomlardan yapılan çizimlerden sonuç elde edilmesi şeklindedir. Euclide geometrinin en iyi bilinen teoremi Pisagor teoremidir.

4. Projektif geometri: On beş ve on altıncı yüzyıldaki ressamların, üç boyutlu cisimleri iki boyutta temsil etme isteğinden doğmuştur. O zaman en iyi bir resmin, cisimle göz arasına konulacak bir camda ortaya çıkarılabileceğine gelinmişti. Projektif geometri, matematik bir disiplin olarak ancak 19. yüzyıldan sonra ortaya çıktı.

Temel târifler: Bir F şeklini P noktasına birleştiren doğrular, şeklin projeksiyonunu teşkil ederler. Eğer bu doğrular bir F' düzlemiyle kesilirse, yeni bir şekil elde edilir. F düzlemindeki şekille F' düzlemindeki şekil arasındaki ilişkiye perspektif dönüşüm denir. F' yeni şeklinin bir P' noktasına göre projeksiyonunu üçüncü bir düzlemle F şeklini versin. F'' iki perspektif dönüşümün sonucudur. Böyle devâm ederek bir seri perspektif dönüşümler bulabilir. Projektif geometri, projektif dönüşümler altında değişmeyen özellikleri inceleyen bilim koludur.

Projektif değişim: Projektif geometride noktalar noktalara, doğrular doğrulara dönüşür. İki doğrunun kesim noktası dönüşmüş doğruların kesim noktası olarak ortaya çıkar. Ancak pekçok şey de değişir. Meselâ; mesâfeler ve açılar değişir. Üçgen projektif bir şekil olduğu hâlde, yâni projektif dönüşümü de üçgen olduğu hâlde, eşkenar üçgen ve dik üçgen projektif bir şekil değildir. Dörtgen projektif olduğu hâlde, dikdörtgen veya paralel kenar değildir. Konikler projektif olduğu hâlde, elips, parabol ve hiperbol kendi içlerinde projektif şekiller değildir.

Aksiyom sistemleri: Projektif geometri ortaya çıkarmak için gerekli aksiyomlar pekçok şekilde ifâde edilebilir. Bunlardan bir takımı aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Aksiyom 1: Birbirinden farlı iki nokta tek bir doğru üzerinde bulunur. Aksiyom 2: Her doğrunun üzerinde en az üç ayrık noktası vardır. Aksiyom 3: Bir doğru ile üzerinde olmayan bir nokta mevcuttur. Aksiyom 4: İki farlı doğrunun en az bir ortak noktası mevcuttur.

Dualite (ikilik) prensibi: Dikkat edilirse doğru ile nokta aksiyomlarda ve bundan çıkarılacak teoremlerde benzer durumlardadır.Meselâ aksiyom 3'te "doğru" ile "nokta" yerleri değiştirilirse, bir değişiklik olmaz. Diğer aksiyomlarda da yapılacak bir değişiklik daha sonra elde edilecek teoremleri verir. Bu tür bir özellik, geometrinin daha kullanışlı olmasını sağlar. Meselâ, doğru ve nokta için ispat edilecek bir teoremin hemen nokta ve doğru için de geçerli olduğu söylenebilir.

Temel teorem: Projektif geometride, bir doğru üzerindeki üç noktanın dönüşümlerinin de bir doğru üzerinde olduğu ispatlanabilir. Bu sonuç, projektif geometrinin temel teoremi ile alâkalıdır. Temel teorem; "Bir projeksiyon, bir doğru üzerinde üç nokta ve onların dönüşümleri verildiğinde, tamâmen belirlidir." şeklindedir.

Projeksiyon çeşitleri: Projektif geometride bâzı noktalar projeksiyon sırasında değişmezler, bunlara projeksiyonun değişmez noktaları denir. Projeksiyon böyle noktaların hiç, bir tâne veya iki tâne olmasına göre sıra ile eliptik, parabolik veya hiperbolik olarak isimlendirilir.

Tasarı geometri: Uzay veya düzlemdeki bir şekli izdüşüm vâsıtalarıyla gösterilme metodlarını verir. Pekçok mümkün metoddan, 1) Merkezî izdüşüm, 2) Aksonometri ve paralel izdüşüm, 3) Ortografik izdüşüm başlıcalarıdır. Fotogrametri de alâkalı bir konudur.

Merkezî izdüşüm: Uzaydaki bir şekil, sâbit C noktasından bir düzlem üzerine izdüşürülür. İlk diyagramda, izdüşüm düzlemi adı verilen P düzlemi, izdüşüm merkezi olarak adlandırılan sâbit bir nokta vardır. A noktasını izdüşümü alınacak uzaydaki bir görüntü noktası olarak kabul edersek bu nokta sâbit C noktasına bir doğru çizgi ile birleşir. Doğrunun izdüşüm düzlemini kestiği noktaya veya

A_1'e A noktasının izdüşümü adı verilir.

Perspektif: Perspektifte P düzlemi dik olarak düşünülmüş ve resim (görüntü) düzlemi olarak adlandırılmıştır. Buna dik olan G yer düzlemidir ve yatay olarak düşünülür. Yer düzlemi resim düzlemini yer hattında keser. G üzerindeki ve P arkasındaki cisimlerin P üzerine izdüşümleri alınmış ve izdüşüm merkezi C (şimdi bir göz olarak kabul edilen) P'den biraz önde ve G'nin üstüne yerleştirilmiştir. G'ye paralel olan C'den geçen düzlem P'yi ufukta keser. Ufuk, G'ye paralel bütün doğruların kaybolan uçlarının birleştiği bir hattır. G düzlemi üzerindeki bir maddeyi gözle irtibatlayan ışınlar veya doğrular, resim düzlemini perspektif olarak keser. Böyle elde edilen şekiller, tabiatta belli bir mesâfeden görüldüklerine aynen benzetilebilir.

Aksonometri: "Axonometry" terimi kartezyen koordinat eksenleri olan OX, OY ve OZ vâsıtasıyla olan bir izdüşüm sistemine isnat eder. O, eksenlerin kesiştiği başlangıç (orijin) noktasıdır. İzdüşüm, resim çizilen yüzeye diktir.

Koordinat sistemi pozitif bölgede, içinde temel X_1, Y_1, Z_1 üçgeninin kesilerek şekillendiği bir düzlemle kesilir. Bu düzlem, uzay noktalarının izdüşümlerinin eğik olarak alındığı izdüşüm düzlemidir. Bu paralel belli bir istikâmettedir. O başlangıç noktasının, X_1, Y_1, Z_1 içinde O_1 de izdüşümü alınmış olup, O_1 X_1 O_1 Y_1 ve O_1Z_1 koordinat eksenlerinin aksonometrik izdüşümleridir. Bu izdüşümde paralel eksenler paralel kalır.

Non-Euclide geometri: Bu tâbir bâzan Öklid'in kânunlarına ters düşen geometrik teoriler için kullanılır.

Daha teknik olarak paralel aksiyomlar ve onun neticeleri ile uyumluluğu korumak için gerekli olan diğer küçük değişiklikler hâriç tamâmiyle Euclid'e uyan bir geometri dizayn eder.

GERGEDAN (Rhinoceros);

Alm. *Nashornartige,* **Fr.** *Rhinoceros (m),* **İng.** *Rhinoceros.* **Familyası:** Gergedangiller (Rhinocerotidae). **Yaşadığı yerler:** Asya, Afrika ve Endonezya'nın sıcak bölgelerinde. **Özellikleri:** Boyu 4, yüksekliği 2 m, ağırlığı 4 tonu bulabilen toynaklı bir memeli. Kalın derili, bir veya iki boynuzlu, filden sonra en iri dört ayaklıdır. **Ömrü:** 35-50 yıl. **Çeşitleri:** Ak, kara (veya Afrika), Hind, Endonezya, Sumatra gergedanları.

Gergedangiller familyasından, ağır ve hantal gövdeli, burun kemiğinin üstünde ve derisine yapışık bir veya iki boynuzu bulunan, kalın derili otçul memeli türlerinin genel adı. At ve tapir gibi tek parmaklılar (Perissodactyla) takımındandır. Ayakları üçer parmaklı ve toynaklıdır. Geviş getirmez. Filden sonra en iri ve en cesur hayvandır.

Sinir krizi tuttuğu zaman önüne gelen her canlıya saldırır. Fil ve aslanlar bundan uzaklaşmayı tercih ederler. İri gövdesiyle 50 kilometrelik bir hızla koşabilir. Ürkütülmedikçe insana saldırmaz. Kırmızı renge hasım olduğundan, bir insan üstünde kırmızı elbise görürse o zaman üzerine hırsla hücum eder. Gündüzleri dinlenerek, sabahın erken saatlerinde ve gece dolaşarak beslenir. Tek tek veya küçük âile grupları hâlinde dolaşır. Boynuzları deri tarafından üretilen kıl kitlesinin iyice sıkışıp katılaşmasından meydana gelir. Boynuz altındaki alın kemiği oldukça kalın ve kuvvetlidir. Tos darbelerinin basıncına dayanır. Boynuz kırıldığında yenisi sürer.

Gergedanda ter bezleri bulunmaz. Sulak yerlerde yatarak serinler. Gergedanın rengi kirli siyahtır. Afrika'nın beyaz gergedanı gri duman rengindedir, mehtaplı gecelerde beyaz görünür. Gergedanın derisi kuru, gâyet sert ve kalındır.Yerliler, bundan dayanıklı kalkanlar yaparlar. Kuyruklarının ucunda ipek gibi parlak ve sert kıllar bulunur. Sumatra gergedanından başka hepsinin derisi kılsızdır. Cildi son derece sert olduğundan, en keskin kılıç ancak birkaç defâda kesebilir. Bilhassa omuz ve kalça bölgelerinde geniş kıvrımlar yapan deri kısımlarının kalınlığı 5 santimetreyi bulur. Afrika'nın ak ve kara gergedanları ile Sumatra gergadanının iki, Hint ve Endonezya gergedanlarının birer boynuzu vardır. Afrika gergedanlarının çift boynuzlarının uzunluğu 1-1,5 metreyi bulur. Ön boynuz arkadakinden uzundur. Beyaz ve siyah Afrika gergedanları dudak şekliyle de ayrılık gösterirler. Beyaz Gergedan çayır yiyicisidir. Geniş dudaklarıyla ot kümesini rahatça yerden sökerek yer. Afrika kara gergedanı, ağaç ve çalılıkların filiz hâlindeki dal ve yapraklarıyla beslenir. Uzayıp incelen üst dudağıyla tâze sürgünleri kavrayıp, ön dişleriyle keserek yer. Nemli ormanlık alanlarda yaşayan Endonezya ve Sumatra Gergedanları da fidanların yaprak ve filizlerine düşkündür.

Hint gergedanı su kenarlarında yaşayıp, çamur banyosu yapmayı sever. Genellikle geceleri dolaşarak genç ağaç yapraklarını yer. Kalın zırhlı derisi eklemli ve yer yer yumruludur. Tek olan boynuzu küt olup, 30 cm kadardır. Nâdir olarak 60 cm olanları da vardır. Hindistan gergedanının boynuzu gâyet makbul olup, bundan kılıç kabzası, tas ve fincan yapılır. Gergedanın koku alma ve işitme duyusu kuvvetli olmasına rağmen, gözleri ileriyi iyi göremez. Gergedanın en büyük düşmanı, insanlardan

sonra sinek ve kene gibi deri parazitleridir. Bunlar deri kıvrımları arasına yerleşerek etleri arasına kadar sokularak hayvanı huzursuz ederler. Bunlardan kurtulmak için bataklıklara yatar, vücudunu çamura bulayarak buraları tıkar ve böcekleri boğar. Ayrıca derilerindeki kene gibi parazitleri yemek için sırtlarına konan kuşlara tepki göstermez. Gergedanlarla ortak yaşayan bu kuşlar bir tehlike karşısında çığlıklarıyla gergedanı uyarırlar.

Dişi gergedanın gebelik süresi 13-18 aydır. Genellikle tek yavru doğurur. Yavrusunu iki yıl emzirir. Yavru 3-5 yılda erginleşir. Yavruyken yakalanarak hayvanat bahçelerinde evcilleştirilebilir. 50 yıl kadar yaşayanları vardır.

Gergedanlar boynuz ve birçok organlarının tıbbî öneminden dolayı bir katliam şeklinde avlanarak tüketilmektedirler. Asya ülkeleri insanlarının birçoğu gergedan boynuzunun, idrar bölgesindeki hormonları çalıştırdığına ve cüzzama iyi geldiğine inanırlar. 1978'de Japonya, 750 kilo gergedan boynuzu ithâl etti. Bundan yılan ısırmasından kansere kadar çeşitli ilâçlar elde ettiler. Derisi, azı dişi ile öğütülüp su ile karıştırılarak ateş düşürmede kullanılır. Bir tek gergedandan sağlanan kazanç, bir çiftçinin hayâtı boyunca olan kazancından fazladır. Sumatra'da bütün bir boynuz, bâzan yeni bir Amerikan arabası ile değiştirilmektedir. Köylüler her sabah Delhi Hayvanat Bahçesinde, birkaç damla gergedan idrarı için şişelerle sıraya girerler. Gergedan idrarı içtikleri taktirde, gençliklerinin korunacağına inanırlar.

GERİATRİ;

yaşlılık devresi ve bu devrede meydana gelen değişiklikler, yaşlılığa bağlı problem ve hastalıkların tedâvisi ile ilgili tıp dalı. Yaşlanmanın gecikmesini sağlamak amacıyla başvurulan çârelerin bütünü, yaşlılık bilimi.

Geriatri, genel hekimliğin ilerlemelerinden faydalanır. Dâhilî hastalıkların, tüberkülozun tedâvisinden elde edilen yüzgüldürücü sonuçlarla modern tıbbın yeni buluşlarıyla insanlar sıhhat içinde ömür sürebilmektedir. Geriatrinin bir diğer ve çok önemli olan gâyesi ise, yaşlıyı düşkünlüğe uğratmadan mutlu bir ortam içinde yaşatmaktır. Bu sebeple yaşlı insanın fizyolojik ve rûhî durumu üzerindeki araştırmalar birlikte sürdürülmektedir. Bundan sonra ele alınan hekim bakımı, yaşlılığın kişi tarafından sindirilebilmesine yardım etmek ve tesirli bir sosyal yardım sağlamaktır.

GERİLLA;

Alm. *Guerilla (f), Kleinkrieg (m), Partiasnenkampfe (pl),* **Fr.** *Guerilla (f),* **İng.** *Guerilla.* Düzenli bir orduya karşı, dağınık küçük topluluklar tarafından yapılan bir çeşit savaş. Düşmanı yıpratmakla görevli hafif silâhlarla donatılmış askerî birlik.

Gerilla İspanyolca "küçük harp" demek olup, Napolyon'a karşı gösterilen mukâvemetten doğmuştur. Genellikle "partizan" veya "halk savaşçısı" diye isimlendirilir. Gerilla en eski harp şekillerinden biridir. Hedefi, direnişe mukâvemettir.

Harplerde düşmanı aldatmak, arkadan vurmak, bozguna uğratmak ve muhârebeden vazgeçirmek için zayıf tarafın karşılıklı çatışmadan kaçınması, çok eski zamanlardan beri uygulanan bir kâidedir. Küçük harp, yıkıcı savaş, gizli savaş ve gerilla savaşı isimlerini alan bu silâhlı çatışmalar aralarında, küçük farklar olmasına rağmen, aynı şeyi ifâde etmektedir. Geniş boyutlu küçük harp ilk defâ yeniçağda Kuzey Amerika'nın bağımsızlık savaşında görüldü. Milletlerin kuruluş mücâdelelerinde sık sık görülen gerilla savaşları o günkü şartlara göre yapılmaktaydı.

Gerilla savaşının değişik bir usûlü de Osmanlılar Balkanlara, Avrupa içlerine yerleştikleri zaman yerli halk tarafından yapılmıştır. Dağlara çıkanlar, baskınlar sûretiyle mücâdelelerine devâm etmek istemişler, fakat bunlar Osmanlı Akıncıları tarafından kısa zamanda ortadan kaldırılmışlardır. Balkan Harbinden önce Bulgar,Yunan ve diğer halkın yaptığı bir nevi gerilla savaşlarında çok sayıda Türk çocuk, ihtiyar ve kadınını acımasız ve gaddar bir şekilde şehid etmişlerdir.

Birinci Dünyâ Harbinin sonuna kadar gerilla savaşı büyük bir yan faaliyet olarak görülmüştür. Halkı etkilemek ve halkta güvensizlik uyandırmak maksadıyla, bağımsız terör hareketi olarak o zaman bilinmemekteydi. Rusya'da komünistlerin idâreye hâkim olması ile gerilla savaşları esasta değişikliğe uğradı.

Marksist düşünceye göre gerilla savaşı, bir aracıdır. Bunun için Rusya'nın elde etmek istediği bütün devletlerde, yavaştan başlamak üzere önce terör, arkasından gerilla savaşları çok sık görülür. Afrika, Orta ve Güney Amerika'da açıkça görülen gerilla savaşları, bunlardan bâzılarıdır. Afganistan'ın Ruslar tarafından işgâlinden sonra sivil halkın dağlara çıkmak sûretiyle gerilla savaşı şeklinde mücâdele sürdürmeleri bu tip savaşın önemini bir daha ortaya koymuştur. Bilhassa dağlık, ormanlık ve çöl bölgeleri bu savaş için çok elverişlidir. Başarılı bir gerilla harbi için uygun bir coğrafik bölge, irtibat

desteği ve düzgün bir organizasyon şarttır.

Zamânımızda özel yetiştirilmiş komando tâbir edilen birlikler, gerilla savaşları için ordular tarafından kullanılmaktadır. Düşmanın kontrolü altına düşmüş arâziyi veya belli bölgeleri ele geçirmek için yapılacak askerî harekâttan önce veya sonra onlarla birlikte gerilla savaşı planlanıp yapılabilmektedir. Gerilla birliklerinin düşman üzerindeki etkileri, asıl birliklerin başarısını kolaylaştırmaktadır. Modern savaş tekniği içinde eğitim gören bu birlikler, geleceğin savaşlarında önemli görevler yükleneceklerdir.

GERMANYUM;

Alm. *Germanium (n),* **Fr.** *Germanium (m),* **İng.** *Germanium.* Dikkat çekici derecede elektrik özelliklerine sâhip gümüş grisi renginde metalik görünüşlü bir element.

Özellikleri: Sembolü **Ge**'dir. Yarımetalik, yâni metal ile ametaller arasında özellikler gösterir. Peryodik cetvelde dördüncü grupta olup, silisyum ve kalay arasında bulunur. Germanyum (+2) ve (+4) değerliklerini alır. Elmas atomuna benzer kristalleşme gösterir. Atom numarası 32 ve atom ağırlığı 72,59'dur. Kütle numaraları 70 ile 76 arasında değişen 5 tâne kararlı, yine kütleleri 65 ile 78 arasında değişen ve yarılanma süreleri nisbeten kısa olan 9 tâne radyoaktif izotopu vardır. Erime noktası 937°C ve kaynama noktası 2800°C'dir. Atmosferik şartlarda gâyet kararlıdır. 600-700°C'de havada oksitlenir. Halojenlerle şiddetli reaksiyon verir. Yoğunluğu 5,323 g/cm^{3}tür. Nitrat ve derişik sülfat asidinde çözünür.

Bulunuşu ve elde edilişi: 1871'de D.I.Mendeleyev mevcûdiyetini tahmin etmiştir. 1886'da C.Winkler, sülfitli mineral argiroditi analiz ederek, şimdiye kadar rastlamadığı bir element elde etti. Memleketine izâfeten germanyum adını verdi. Germanyum nâdir elementlerden olup, yer kabuğunda % 0,004-0,0007 oranında bulunur. Yer kabuğunda yoğun olarak bulunmadığından, germanyumun elde edilmesi oldukça zordur.Yer kabuğunda bulunan elementlerin miktar olarak otuz altıncısıdır. Hiçbir zaman serbest halde bulunmaz. Germanyum, argirodit **($4Ag_2S\ GeS_2$)** mineralinde % 6-7, germanit (7CuS.FeS.GeS) mineralinde % 8,7, renierit mineralinde ise % 5-7 oranında bulunur. Son iki mineral en çok Afrika'da bulunur.

Germanyum, çinkonun saflaştırılması sırasında yan ürün olarak elde edilir. Burada elde edilen germanyum sülfür (GeS_2) hidrojen veya karbon ile indirgenir.

Yine germanyum, yumuşak katranlı mâden kömürünün yakılması sırasında yan ürün olarak elde edilir.

Bileşikleri: İki tâne önemli bileşiği vardır: 1) Germanyum tetraklorür ($GeCl_4$): Germanyumun klorgazı ile yakılmasından elde edilir. Karbon tetraklorüre benzeyen bir sıvıdır. 2) Germanyum -4-oksit (GeO_2) olup, yüksek sıcaklıkta germanyumun oksitlenmesiyle elde edilir. Germanyumun birçok organik bileşikleri de yapılmıştır.

Kullanılışı: Germanyum 1945'ten îtibâren çok önem kazanmaya başladı. Yarımetal olan germanyum, yarı iletkendir. Yâni elektriksel iletkenliği metal ile ametaller arasındadır. Saf germanyum, düşük sıcaklıklarda yalıtkan, oda sıcaklığında zayıf iletken gibi hareket eder. Bu özelliklerinden dolayı elektronik sanayi için önemli elementtir. Germanyumlu âletler, vakum tüplerinin yerini aldı. Germanyum ile transistörlü âletler yaygın kullanma alanı bulmuştur. Diyotlarda kullanılır. Transistör ve diyotlar, basit ve uzun ömürlü âletler olup, düşük güç kullanırlar ve az ısı yayarlar. Isıtılacak bir flaman olmadığı için, hemen devreye girerler. Germanyum 1960'ların sonuna doğru gâyeye en uygun ve ucuz olduğu için radyo ve diğer ses iletim cihazlarında, yüksek voltaj ve yüksek güç kapasitesine sâhib olduğundan da televizyon ve bilgisayarlarda kullanılmaya başlanılmıştır.

Germanyum diyotları ince disk şeklinde ve çok ince telden ibârettir. Bunlar birbirlerine birleştirilir. Bir plastik içine konularak ısı ve nemden korunur. Bu bütün düzen bir mısır tanesi büyüklüğündedir. Transistörlerin, işitme cihazları gibi cihazlarda çok faydalı oldukları ortaya konmuştur. Bilgisayarlarla transistörlerin kullanılması basitleşmiş, aynı zamanda yaygınlaşmıştır.

Germanyum normal ışığa karşı şeffaf olmadığı hâlde, kızılötesi ışınlara karşı şeffaftır. Yüksek kırılma indisine sâhib olan germanyum, optik elemanların yapılmasında kullanılır. Camlarda silisyum muhtevâsı, kısmen veya tamâmen germanyum dioksitle değiştirilerek, optik aletlerin özelliklerini değiştirmek mümkündür.

Yüksek kırılma indisine sahip camlar, büyük açı kamera merkezlerinde, mikroskop objektiflerinde kullanılır. Germanyumlu camların kimyâsal dirençleri de yüksektir. Isı şoklarına karşı dayanıklıdır. 400°C'nin altında yumuşamazlar; erime dereceleri yaklaşık 1500°C civârındadır. Kimyâsal davranışları karbonunkine benzer. Bu sebeple organik bileşikleri, bir seri araştırma konusu olmuştur. Germanyumun, su gibi, donma noktası altında hacmi genişler. Alaşımlarında da bu özellik görülür.

GERMENLER;

Alm. *Germanen, Teutonen,* **Fr.** *Germains, Teutons,* **İng.** *Germans, Teutons.* Eski çağlarda Avrupa'da Germen dillerini kullanan bütün boylar ve topluluklar. Germen dilleri Hind-Avrupa dilleri grubundandır. Kuzeyde İzlanda, güneyde Tuna'ya kadar yayılan Germen dilleri; Doğu Batı ve Kuzey olmak üzere üç dala ayrılır. Germenler, Kuzeyli ırkına mensuptur.

Germenlerin mîlâttan önce birinci yüzyıla kadar önemli bir siyâsî birliklerine rastlanmaz. Üyeleri değişken âilelerarası ittifaklar kurmuşlardır. Göçebe Germen boyları, Roma imparatorluk kuvvetleriyle yaptıkları savaşlarla ilk defâ târih sahnesine çıktılar. Batı, Doğu ve Güney Germenleri olarak üç bölüme ayrılırlar. Germenler, Roma imparatorluğu hâkimiyetini kabul etmelerine rağmen, âile birlikleri bağımsızlıklarını korudular. Hızla çoğalan Germenler, yeni yurt aradılar. Frank, Sakson, Alman, Boyer, Langobard, Thürg, Kvad, Burgund, Vondal, Gepid, Viking, Doğu ve Batı Got kavimleri Germenler göçüne sebeb oldu. Tuna ve Ren kıyıları dâhil, Karadeniz kıyılarına kadar yayıldılar. Romalılar, Germen kavimlerini kendi topraklarına yerleştirip, bunlardan asker ve subay alıp, lejyonlar kurdu. Mîlâttan sonra 4. yüzyılda Avrupa Hunlarının saldırılarından kaçan Germen kavimleri, batıya göçmeye başladılar. İlkel tabiat tanrılarına inanan Germenler, Roma İmparatorluğunun Hıristiyan kültürünü benimseyip, zamanla kendi varlıklarını kaybettiler. Bugünkü Alman, İngiliz, İzlanda, İsveç, Norveç, Danimarka, Hollanda milletlerinin teşekkülünü Germenler ve dilleri sağlamıştır.

Âile birliklerinden meydana gelen Germenler, krallar tarafından idâre edilirdi. Boy kurultayı, en yüksek yürütme organları olup, savaş, barış, yüksek memurlukların seçimi, askere alınmalara karar verirdi. Hukuk sistemleri sözlü olup, geleneklere dayanırdı. Sosyal yapıları sınıf esâsına göreydi. Asil, köylü ve köle sınıfından meydana gelen Germen toplumunun ordusu, köylülerden meydana gelirdi. Âile birliklerinden toplanan ordunun başlıca silâhları; mızrak, balta, kılıç, ok ve yaydı.

Germenlerde bir boya âit topraklar komşu boyunkilerden, tampon bölge mâhiyetindeki geniş toprak şeritleri veya büyük ormanlarla ayrılırdı. Her ülke, Gave adlı yönetim bölgelerine bölünürdü. Binâları keresteden veya kurutulmuş kerpiçlerden yapılmış olup, kare biçimli duvarları ve üzerinde sivri bir çatısı bulunan barınaklardı. En alt kat ahır olarak kullanılırdı. Mîmârlıkta konut ve savunma yapıları için kereste kullanılmıştır. El sanatlarından; gravürcülük, ağaç ve taş oymacılığı, metal, taş ve cam üstüne boyalı kakma süslemeleri yapılıp, örnekleri de günümüze kadar gelmiştir. Giyim, yünlü veya keten elbise ve kürklerden yapılırdı. Erkekler pantolon, mintan ve dört köşe kısa bir pelerinden; kadınlar ise, fistan, bluz ve mantodan meydana gelen kıyâfetler giyerlerdi. Ayakkabıları sandal biçimli, bağlıydı.

Germenlerin ekonomisi, büyük ölçüde tarıma dayanırdı. Çiftçilik sabanlarla yapılırdı. Buğday, arpa, çavdar, yulaf, keten, darı, çeşitli sebzeleri yetiştirip, bağ ve bahçe zirâati de yaparlardı. Evcil hayvan yetiştiriciliğine önem verirlerdi. Mâden işletmeciliğini bilip, demircilik ve kuyumculuk özel meslekleriydi. Germenler açık deniz seferlerine dayanıklı tekneler yapmışlardır. Bu sâyede kuzey-güney ticâretine karşılıklı katkıda bulunup, hammadde ve el sanâtı ürünlerinin ulaşımını sağlamışlardır.

GERMİYANOĞULLARI;

Kütahya ve çevresinde hüküm sürmüş bir Türk beyliği. Toprakları, doğuda Afyonkarahisar ve Denizli, batıda Gediz ve Menderes vâdilerine kadar uzanırdı.

Germiyan, önceleri Türk aşîretlerinin birinin adıyken, Anadolu Selçukluları Devletinin (1077-1307) son zamanlarında 1300 (H.700) yılında kurulan Germiyanoğulları Beyliğine de ad oldu. Germiyan aşîretinin Anadolu'ya ne zaman geldiği belli değildir. On üçüncü yüzyılda Malatya taraflarında, Anadolu Selçuklu Devletinin hizmetinde bulunuyorlardı. Malatya'da otururlarken, Germiyan aşîretinin başındaki Alişiroğlu Muzafferüddîn, Selçuklu Hükümdârı İkinci Gıyâseddîn Keyhüsrev (1236-1246) zamânında, Baba İshak tarafından çıkarılan sapık Babaîler isyânını bastırmakla vazîfelendirildi ise de, muvaffak olamadı. Yine bu âileden ve Selçuklu beylerinden Kerimüddîn Alişir, Selçuklu şehzâdeleri arasındaki taht mücâdelesine karıştığı için, Moğollar tarafından öldürüldü. Germiyanlılar, daha sonra Moğolların baskısı yüzünden Kütahya tarafına göç ettiler. Buradayken bağımsızlıkları için Anadolu Selçuklu Sultanı İkinci Gıyâseddîn Mes'ûd (1282-1305) ile Moğollara karşı mücâdele verdiler.

Germiyanoğulları Beyliğini kuran Kerîmüddîn Alişir'in oğlu Birinci Yâkub Bey, Anadolu Selçuklu Devleti beylerinden iken, 14. yüzyılın başından îtibâren Selçuklulardan ayrılıp, Moğollarla mücâdele edemeyeceğinden, onların hâkimiyetine girdi. Yâkub Beyin idâresindeki Germiyanoğulları Beyliği, o zaman Anadolu'da kurulan beyliklerin en kuvvetlilerinden olup, Bizanslılardan her yıl belli bir vergi ve hediyeler alıyorlardı. Yâkub Beyin, Aydınoğlu Mehmed Bey kumandasında Ege sâhillerine gönderdiği Germiyanlı ordusu, Bizanslılardan Ayasluğ (Selçuk) ve Birgi'yi aldı ve bu yörede Aydınoğulları Beyliğini kurdu. Yâkub Bey, 1305'te Menderes Irmağı kenarındaki Tripolis (Buldan kasabası doğusunda, Yenice yakınında) şehrini alıp, 12.000 piyâde ve 8000 süvâri ile 1306'da Alaşehir'i kuşattı. Bizanslılar İspanya'dan getirtmiş oldukları, Katalan birliklerini Alaşehir'deki Türk kuvvetleri üzerine gönderince,

Germiyanlılar kuşatmayı kaldırdılar. Fakat şehir 1314 yılında Yâkub Bey tarafından alınıp, haraca bağlandı. Rumlardan alınan cizye, Kütahya'da yaptırılan Vâcidiye Medresesinin ihtiyâcına karşılık tutuldu. Yâkub Beyin 1340'ta vefâtı üzerine yerine oğlu Mehmed Bey geçti. Bunun ilk zamanlarında Bizanslılar Katalanlar vâsıtasıyla Kula ve Simav'ı Germiyanlardan aldılarsa da, Mehmed Bey buraları yeniden topraklarına katmaya muvaffak oldu.

Mehmed Beyin vefât târihi kesin belli olmayıp 1361 olarak tahmin olunmaktadır. Ölümünden sonra yerine Süleymân Şah geçti. Süleymân Şahın hükümdârlığının ilk yılları durgun geçti. Karamanlılar ile Hamidoğulları arasındaki mücâdelede; Hamidoğullarından (1301-1423) İlyas Beyin tarafını tutması, Karamanlılar ile arasının açılmasına sebeb oldu. Süleymân Şah, Karamanlıların baskısı karşısında, Hıristiyanlarla mücâdelede büyük başarı sağlayan ve sınırlarını genişletmekte olan Osmanlılar ile anlaşmak istedi. Germiyanlı İslâm âlimi İshak Fakih ve berâberindeki heyet, yüksek hediyeler ile Osmanlı Hükümdârı Murâd Hüdâvendigâr Gâzi (1360-1389)nin huzûruna gönderilip; Süleymân Şah kızını Osmanlı Şehzâdesi Bâyezîd'e vermeyi ve çehiz olarak da, Kütahya ile berâber Simav, Eğriboz (Emed) ve Tavşanlı'yı Osmanlılara teklif etti. Germiyanlıların teklifi kabul edilip, düğün yapıldı. Süleymân Şah Kula kasabasına çekildi. Sultan Murâd Hüdâvendigâr'ın oğlu Şehzâde Bâyezîd de Osmanlı sancağı hâline getirilen Kütahya şehrine geldi.

Süleymân Şahın 1387'de vefâtıyla oğullarından Yâkub, Germiyanlı hükümdârı oldu. İkinci Yâkub Bey Osmanlıların Haçlılarla yaptığı, 1389 Birinci Kosova Savaşı sonrasında Sultan Murâd Gâzi şehid edilince fırsattan istifâde edip Osmanlılara bırakılan toprakları geri almak istedi. Rumeli'deki durumu düzelttikten sonra Anadolu'ya geçen yeni hükümdâr Yıldırım Bâyezîd Han (1389-1402), Kütahya taraflarına geldi. Kendisine karşı çıkan İkinci Yâkub Bey ve Subaşı Hisar Beyi yakalatıp Rumeli'deki İpsala Kalesine hapsettirdi. Germiyanoğulları topraklarını da Osmanlı ülkesine kattı (1390). İkinci Yâkub Bey, İpsala Kalesinde dokuz yıl hapis kaldıktan sonra, 1399 yılında bir fırsatını bulup kaçtı. Kıyâfet değiştirerek, deniz yoluyla Suriye'ye, oradan da, Timurlular Devletinin (1370-1506) Sultanı Timur Hanın (1370-1405) yanına ulaştı. Ankara Savaşında (1402) Osmanlılara karşı Timur Hanın safında savaştı. Savaş sonunda Timur, eski Germiyanlı ülkesini İkinci Yâkub Beye verdi.

İkinci Yâkub Bey, Osmanlı şehzâdeleri arasındaki taht mücâdelelerinde yeğeni İkinci Mehmed Çelebi tarafını tuttu. Bu yakınlığı benimsemeyen Karamanoğlu Mehmed Bey, iki yıl üstüste düzenlediği seferler ile Kütahya'yı zaptedip, Germiyan ülkesine sâhib oldu (1411). Karamanoğullarının Germiyan ülkesine hâkimiyetleri iki buçuk yıl kadar sürdü. Osmanlı Sultânı Çelebi Mehmed, Rumeli'de kardeşi Mûsâ'yı bertaraf ettikten sonra, Karamanoğulları üzerine yürüyerek onları Konya'ya kadar sürdü. Çelebi Mehmed böylece hâkim olduğu Germiyan topraklarını yine dostu ve müttefiki olan İkinci Yâkub Beye devretti (1414).

Osmanlı Sultânı Çelebi Mehmed'in vefâtıyla yerine geçen İkinci Murâd Hana (1421-1451) karşı, Karamanlılarla berâber Yâkub Bey de Şehzâde Mustafa Bey tarafını tuttu. Mustafa Çelebi'nin, İkinci Murâd Hana yenilip, İznik'te öldürülmesinden (1423) sonra, Yâkub Bey, Osmanlılarla dost geçinmeyi tercih etti. 1428'de Osmanlıların pâyitahtı Edirne'ye bizzat giderek, İkinci Murâd Han ile görüştü. Osmanlılardan çok hürmet görüp, oğlu olmadığı için, ölümünden sonra ülkesini Sultan'a bıraktığını vasiyet edip, Kütahya'ya döndü. 1429'da vefâtıyla Germiyanoğulları beyliği sona erip, toprakları, Osmanlılara kaldı. Kütahya ve Afyonkarahisar sancak hâline getirildi. Kütahya önce şehzâdeler, sonra da Anadolu beylerbeyliğinin merkezi olarak Osmanlılarca teşkilâtlandırıldı.

Kültür ve Medeniyet

Germiyanoğullarının teşkilâtı hemen hemen bütünüyle Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları teşkilâtının devâmı hâlindeydi. Germiyan topluluğunun başında Alişir âilesi hâkimiyet kurmuştu ve beylik merkezden idâre edilmekteydi. Hükümdârın sarayı yalnız sultânın ikâmetine âit bir kuruluş olarak değil, aynı zamanda devletin idâre edildiği yer olarak kullanılmaktaydı. Germiyanoğullarının bir dîvânı vardı ve bu dîvânda emirler, vezirler, kâdılar ve nişancı bulunmaktaydı.

Germiyanoğullarında toprak sistemi, daha sonra Osmanlılarda gelişmiş şekliyle görüleceği gibi timar, vakıf ve mülk olarak tatbik edilmekteydi.

Germiyan beyliğinin kurucusu Birinci Yâkub Bey devri (1300-1340), beyliğin en kuvvetli olduğu bir zamandı. Bu devirde iktisat ve içtimâî hayatta buna paralel olarak ileriydi. Yâkub Beyin hazîneleri, konaklarının mevcûdiyeti sosyal ve ekonomik hayâtı gösteren önemli örneklerdendir. Bu devirde Germiyanlıların mükemmel bir ordusu olup, askerleri tam techizatlıydı. Germiyan Beyliğine Bizanstan her yıl 100.000 dinar ve kıymetli eşyâlar hediye olarak gelmekteydi.

Germiyanoğulları zamânında edebî ve ilmî faâliyet çok canlı bir durumdaydı. Şeyhoğlu Mustafa, Şeyhî Sinan, Ahmedî ve Ahmed-i Dâî gibi müellifler dil ve fikir sâhasında pekçok eser vermişlerdir. Bunların yanısıra Molla Abdülvâcid ve İshak Fakih gibi ilim adamları da yetişmiştir. Germiyanoğulları zamânında

Kütahya'da ilmî tedrisât yapan Vâcidiye Medresesi, İkinci Yâkub Bey Medresesi ve İshak Fakih Medresesi vardı. Vâcidiye Medresesinde dînî ilimlerin yanında fen ve astronomi gibi ilimlerin de okutulduğu anlaşılmaktadır. Germiyan Beyliğinde hizmet gören ilim ve fikir adamları, Germiyan ilinin Osmanlılara geçmesi üzerine Osmanlılar tarafından da himâye edilmişlerdir. Bunların ilmî ve edebî sâhada pekçok eserler vücuda getirmeleri temin edilmiştir. Germiyan beyleri ilim ve fikir adamlarını korumuşlar, onlara yüksek değer vererek ilmin ve fikrin gelişmesine hizmet etmişlerdir.

Germiyan ülkesinde kültür ve sosyal hayatla berâber ekonomi de yüksek bir seviyedeydi. "Germiyan kumaşları" adıyla meşhur dokumalar bütün Anadolu'da tanınırdı. Denizli'nin "Ak alemli" kumaşından da hil'at ve üst elbisesi yapılırdı. Germiyanlı sarıklık bezleri meşhur olup, Osmanlı sultanlarının başına sardığı kavuklarda bile kullanılırdı. Çok dayanıklı atlar yetiştirirlerdi. Menderes Irmağı vâsıtasıyla Ege Denizi limanlarına ticâret malları ve Kütahya şap mâdeni naklederlerdi.

Germiyanoğulları Beyliği

	Tahta Çıkışı
Yâkûb Bey	1300
Mehmed Bey	1340
Süleymân Şah	1361
İkinci Yâkub Bey (İlk saltanatı)	1390
Osmanlı Hâkimiyeti	1399-1402
İkinci Yâkub Bey (İkinci saltanatı)	1402
Osmanlı Hâkimiyeti	1429

GERONİMO;

on dokuzuncu yüzyılda yaşamış Amerikan kızılderili lideri. Beyazlara karşı mücâdele veren kahraman ve son kızılderili olarak tanınmıştır.

1829'da Colarado eyâletinin güneyindeki kızılderili bölgesinde kızılderili bir baba ve beyaz bir annenin çocuğu olarak doğdu. Çocukluk ve gençliğinde, Amerikalıların ırkına yaptığı insafsız davranışları gördüğünden, beyazlara kin besleyen bir Apaçi olarak yetişti. Otuz yaşında, ölen babasının yerine geçerek Apaçilerin lideri oldu. Liderliğinin ilk senelerinde, bir kale komutanı terfî etmek gâyesiyle Geronimo'nun bölgesine baskın düzenledi. Kabilesinin tamamına yakını katledilen Geronimo, intikam almaya yemin etti. Kale komutanını öldürdü. Diğer kızılderililer tarafından kahraman kabul edilen Geronimo, Çeyen ve Siu kabilelerine bir süre başkanlık yaptı. Birkaç sene sonra da Birleşik Devletlerdeki bütün kızılderililer Geronimo'nun liderliğini kabul ettiler. Bunun üzerine ABD senatosu, Geronimo'yu kızılderili liderliğine tâyin ettiğini açıkladı.

Hayâtının bundan sonraki kısmını kızılderili haklarını kânunla korumaya çalışarak geçiren Geronimo, 1909 senesinde doğduğu Colarado eyâletinde öldü.

GESTAPO;

Alm. *Gestapo (f) (Gheime Staatspolizei),* **Fr.** *Gestapo (m),* **İng.** *Gestapo.* Nazi Almanyasının gizli polis teşkilâtı. Gestapo ismi Almanca Devlet Gizli Polisi mânâsına gelen "Geheime Staatspolizei"nin kısaltılmış şeklidir. Gestapo, esâsında Nazi polisinin icrâatı yapan kısmıydı. Teşkilât 1933-36 seneleri arasında SS'lerin (Kara Gömlekler) lideri olan Heinrich Himmlerin yönetimine geçti. Fakat Gestapo bölümleri arasındaki iç anlaşmazlıklar, ancak teşkilâtın Devlet Merkezi Emniyet Dâiresi ismi altında birleştirilmesi ile ortadan kalktı.

Nazi Almanyası polis teşkilâtlarının çoğu Weimar Cumhûriyeti (1919-23) zamânında kânunî devlet teşkilâtları olmalarına rağmen, Hitler rejimi tarafından dikta rejiminin kendine hizmet eden âletleri hâline gelmişlerdir. Gestapo teşkilâtı eski Prusya politik teşkilâtının devâmıydı ve gizli polis teşkilâtının yetkileri tamâmen sınırsızdı. Mahkemelerin kararları bile onu bağlamıyordu.

Gestapo, 1936-45 seneleri arasında Heinrich Mueller tarafından idâre edilmiş ve icrâatı ile dehşet saçmıştı. Politik muhaliflerin ve Yahûdîler gibi istenmeyen kimselerin tâkibi ve toplanması üzerinde tam yetkisi vardı.

1946 Nuremberg yargılamalarında, Gestapo teşkilâtı suçlu bulunarak kânun dışı îlân edildi.

GEVEN (Astragalus);

Alm. *Tragant (m),* **Fr.** *Astragale vrai (m),* **İng.** *Astagal.* **Familyası:** Baklagiller (Legüminosae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu'nun her yerinde.

Mayıs-ağustos ayları arasında sarımsı, penbemsi ve morumsu renkte çiçekler açan, çok senelik, odunsu ve yastıklar hasıl eden dikenli çalılar. Türkiye'nin kurak bölgelerinde özellikle dağ yamaçlarında yetişir. Yaprakçıklarının zamanla dökülmesi ile orta damar sert diken hâlini alır. Çiçekler genellikle uzun bir sapın ucunda küre veya silindir şekilli durumlar yapar. Çiçekleri 5 dişli ve 2 dudaklı olup, kelebek şeklindedir. Gevenin Türkiye'de yetişen 380 türü vardır. Bununla berâber kitre adı verilen zamk elde edilen türleri şunlardır: Astragalus gummifer (İç ve Güney Anadolu), A.micropteris (İç ve Kuzey Anadolu), A. micheillianus (İç Anadolu), A. kurdicus (Doğu ve Güney Anadolu), A. microcephalus (İç Anadolu), A. aureus (Doğu ve Kuzey Anadolu). Kitre zamkı bu türlerin gövdelerinden veya kendiliğinden veya temmuz ayında yapılan yaralardan dışarı sızan ve havada katılaşan müsilajdır.

Kitre zamkı çok eskiden beri elde edilmektedir. Şekil ve rengine göre kalitelerine ayrılır: 1. kalite fiyor; 2. kalite beyaz; 3. kalite piyando; 4. kalite çamurlu (calu) adını alır. Memleketimizde kitre elde edilen merkezlerin başında Kayseri, Isparta, Burdur gelmektedir. Ayrıca Denizli, Muğla, İzmir, Sivas, Erzincan bölgelerinde de az miktarda kitre elde edilmektedir.

Kullanıldığı yerler: Kitre zamkının bileşiminde nişasta, müsilaj, tragakantin, bassorin bulunmaktadır. Tedâvi tesiri pek yoktur. Hap ve pastillerin yapılmasında yapıştırıcı madde olarak kullanılır.Kozmetik ve dişmacunu yapımında, dokumacılıkta kumaşların apresinde, kâğıt yapımında ve şekercilikte kullanılır.

Geven, hayvan yemi ve yakacak olarak bilhassa Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kullanılır. Hattâ geven gövdelerinden bâzı yörelerde kömür de hazırlanmaktadır.

GEVHERÎ;

meşhur Türk halk şâiri. Yaşadığı devir kesin olarak bilinmemekle birlikte, 17. yüzyılın ortalarında doğduğu ve 1720'de öldüğü tahmin edilmektedir. Asıl adı Mustafa olup, saz şâirleri onu Kırımlı sayarlar. Şiirlerinden yurt içinde çok gezdiği, Şam, Arabistan ve Rumeli'de bulunduğu anlaşılmaktadır. Köy ve kasaba şâirlerinden farklı olarak az veya çok bir tahsili olduğu bilinmektedir. İstanbul'da bulunduğu sıralarda pâdişâhı ziyârete gelen Selim Giray'la dostluk kurmuş ve ona bir şiir sunmuştur. Bir ara divan şiirine merak sarmış ve o zümre şâirlerinin dil, üslûb ve manzûmelerinden faydalanarak birçok şiirler yazmıştır.

Saz şâirleri, kendisini üç beş büyük ustadan biri sayarlar. Gevherî en yüksek çevrelere bile adını duyurmuş bir şâir olarak tanınır. Âşık Ömer, Karacaoğlan gibi halk edebiyâtının şöhretli bir şâiridir.

Halk şâiri, aruzla da şiirler yazan Gevherî'nin bu tutumu mahallîleşme cereyânının bir tesiridir. Dîvân tarzındakiler; dîvânlar, müstezadlar ve birkaç semâîdir. Saz şâirleri türündekiler ise koşma, türkü, türkmânî ve tecnistir.

Halk şâirlerinin dîvânları, divan şâirlerininki gibi kitap değildir. Bir çeşit nazım şekli ve tarzıdır. Onlar tek şiire dîvân demektedirler. Gevherî asıl gücünü heceyle söylediği şiirlerde göstermiştir. Bu şiirlerinde; halktan alınmış deyişler, duyuşlar, mecazlar dikkati çekmektedir. Konuşma dilini çok usta bir şekilde kullanmıştır. Bâzı şiirlerindeki hitaplar, onun asker bir şâir olduğu intibâını da vermektedir.

Divan şiirlerinde Fuzûlî'nin tesirini taşıyan Gevherî hece ile yazdığı şiirlerinde Kuloğlu'nun tesirindedir.

AĞIT

Gâzîlerin ser-efrâzı ağası,
Vasfını söyleyen diller ağlasun.
Bunca guzât ile ol kahramanın,
Gazâya eşdiği yollar ağlasun.

Nâm-ı Hakk'ı dilde tekrar eyleyen,
Şecâat gevherin izhâr eyleyen,
Gece gündüz ana tîmâr eyleyen,
Yarasını saran eller ağlasun.

Din uğruna dâim giderdi yola,
Etdiği gazâlar gelir mi dile,
Hısım arkadaşı, kardaşı bile,
Hizmetinde olan kullar ağlasun.

Gevherî sırrına sırdaş olanlar,
Serhatlerde ana pâdâş olanlar,

Gazâda kendüyle yoldaş olanlar,
Döküp gözlerinden kanlar ağlasun.

GEVİŞ GETİRENLER;

Alm. *Wiederkauer,* **Fr.** *Ruminants,* **İng.** *Ruminants.* Otçul memelilerin, çift- parmaklılar (Artiodactyla) takımına giren bir alt takımı (Ruminantia). Cücegeyikgiller (Tragulina), topuktabanlılar (Tylopoda), sığır ve davarlar (Pecora) olmak üzere üç üst familyası mevcuttur. Geyikler, zürafalar, antiloplar, deve ve lamalar, keçiler, koyunlar, sığırlar (boğa, Tibet sığırı, Hint mandası, misk sığırı, yaban sığırı) ve Amerika bizonu geviş getiren hayvanlardır. Besinlerini mîdelerinde topladıktan sonra, tekrar ağıza getirip, "geviş getirme" olarak bilinen iyice çiğneyip, ezme işini yaptıklarından bu ad ile anılırlar.

Geviş getiren memelilerin diş takımları tam değildir. Üst kesici ve dolayısı ile köpek dişleri bulunmaz. Alt çenelerinde kürek şeklinde altışar kesici diş vardır ve alt köpek dişleri de kesici görevini yapar. Mîdeleri 4 (en az 3) bölmelidir.

Bitki hücrelerinin çeperlerinin yapısında bulunan selülozun sindirimi zordur. Sindirimi için "selülaze" enzimine ihtiyaç vardır. Bu enzim pek az organizma tarafından üretilir. İnsanın sindirim sisteminde bu enzim bulunmadığından selüloz sindirilemez. Bu yüzden insanda selülozun enerji yönünden değeri yoktur. Ancak barsak hareketlerini kolaylaştırıcı ve kabızlığı önleyici etkisi vardır.

Otçul memelilerde selüloz parçalayıcı enzimler, sindirim kanalının özelleşmiş kısımlarında barınan mikroorganizmalar (çoğunlukla bakteri ve prutozoa) tarafından üretilir. Bâzı karıncaların da mîdelerinde sindirime yardımcı olan mikroorganizmalar mevcuttur. Selüloz parçalayıcı bu tip mikroorganizmalar, tavşanlarda körbarsak ve apandisitin içinde bulunur.

Geviş getiren hayvanlar, sindirim sistemlerinde selülozu glikoza parçalayabilen enzimlere sâhip bakteri ve protozoalara sâhiptir. Bu mikroorganizmalar, sığır ve koyun gibi geviş getirenlerin yemek borusunun sonunda ve gerçek mîdenin önünde bulunan "işkembe", "börkenek" ve "kırkbayır" olarak adlandırılan üç büyük ek mîdede barınırlar.

Bitkisel besinlerin protein değeri az olduğundan, geviş getiren hayvanlar bol yemek zorundadırlar. Sindirimden önce yiyeceklerini genişleyebilen işkembelerine depolarlar. İşkembe ve börkenek, depo ve mayalanma yeri olarak kullanılır. İşkembeye (rumen) gelen besinlerin çoğunluğunun selüloz zarları buradaki bakteriler tarafından parçalanır. Buradan da ikinci mîdeye (börkenek=reticulum) geçerek mayalar vâsıtasıyla yumuşatılır. Hayvan bilhassa istirahat hâlinde refleks geğirme hareketleriyle besini azar azar ağzına getirir. Alt çenenin yana doğru yaptığı hareketlerle dişleri ve damak arasında iyice ezer (geviş getirme olayı) ve ikinci defa yutar. Bu defa besinler doğrudan üçüncü bölüme (kırkbayır=omasus) ve buradan da asıl mîdeyi teşkil eden ve diğer memelilerin mîdesinde olduğu gibi hidroklorik asit ihtivâ eden dördüncü kısma (şirden=obamasum) geçerek iyice sindirilip ince barsağa aktarılır.

Selüloz sindirimi daha çok işkembe ve börkenek arasında vukû bulur ve eriyik hâle geçen ürünlerle mikroorganizmaların ürettiği yağ asitleri bu bölümlerin mukozası tarafından emilir. Suyun yaklaşık % 60-70'i ve bâzı yağ asitleri kırkbayırda emilir ve kalan kısım asıl mîde olan son bölüme geçer.

Geviş getirenlerin mîdelerindeki mikroorganizmaların faaliyeti ilginçtir. Mikroorganizmaların çoğunluğunun bulunduğu ve selüloz sindiriminin başladığı yer işkembedir. İşkembede selüloz parçalayıcı bakterilerle birlikte bol miktarda simbiyont (ortak yaşayan) kirpikli protozoalar (bir hücreliler) da mevcuttur. Geviş getirenler vücutları için gerekli proteinin büyük bölümünü bitkilerden değil, simbiyont mikroorganizmalardan sağlarlar. Bu mikroorganizmalar hem sindirimde görev alır hem de besin kaynağı oluştururlar.

İşkembede bol bulunan kirpikliler, geviş getiren hayvan tarafından bitkisel besinlerin yanında yavaş yavaş ve azar azar sindirilir. Bitki hücrelerinin selüloz zarlarını parçalayan bakteriler görevlerini bitirdiğinde "demlendirici" denen başka mikroorganizmalar tarafından sindirilir. Bunlar da son bölümde hidroklorik asitle öldürülerek sindirilir. Böylece mikroorganizmalar hem sindirime yardım etmiş hem de protein kaynağı olarak görev yapmış olurlar.

Evcil bir sığırın mîdesi, yaklaşık olarak karın boşluğunun dörtte üçünü kapsar. Orta irilikte bir öküzün yalnız işkembesinin kapasitesi 100-300 litreyi bulur. Cüce geyik, deve ve lamaların mîdeleri üç gözlü olup, kırkbayır bulunmaz. Bunlar su oranı yüksek olan ve sindirimi daha kolay olan bitkisel besinlerle beslenirler.

GEVREKZÂDE HÂFIZ HASAN EFENDİ;

on sekizinci yüzyıl Osmanlı tıb âlimlerinden. 1724 (H.1137) senesinde İstanbul'da doğdu, 1801

(H.1216) senesinde vefât etti.

Zamânın usûllerine göre tahsîlini tamamlayan Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi, kendisini tıp sahasında yetiştirdi.Kendisinden önceki tıp kitaplarını incelediği gibi, müşâhedelerine (gözlemlerine) dayanarak yeni bilgiler ortaya koydu. Sultan Üçüncü Mustafa Han tarafından 1769'da orduya başhekim tâyin edildi. Sultan Birinci Abdülhamîd Han tarafından 1785 senesinde Reîs-ül-Etıbbâ seçildi. Pekçok tıp eseri yazdı. 1801'de vefât etti.

Eserleri:

1) Et-Tâûn vel-Vebâ, 2) Mürşid-ül-Libâ fî Tercüme-i İspagerya, 3) Dürret-ül-Mensûriyye fî Tercümet-il-Mensûriyye, 4) Risâle-i Zübdet-ül-Kuhliyye fî Teşrîhi'l-Basariyye: Göz hastalıklarını ve tedâvilerini bildirmektedir. **5) Risâle-i Tıbbiye:** Bu eser, dört bölümden ibâret olup; ilk bölüm dimağı, ikinci bölüm aksırık, üçüncü bölüm nezle ve zükkamı, dördüncü bölüm ise göz hastalıklarını bildirmektedir. Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi bu eserinde; kafa yaralanmaları ve bunların tedâvileriyle ilgili klinik müşâhedelerini anlatmış ve tedâvi için detaylı bilgiler vermiştir. Kan almayı ve müshili beyin şişmesine karşı tavsiye etmiştir. Bu eserin bir nüshası Topkapı Müzesi Kütüphanesinde 11570 numarada kayıtlıdır. **6) Risâle-i Nikris:** Nikris yâni ayak ağrısının sebepleri, devreleri ve tedâvisi anlatılmıştır. Bu eser de Topkapı Müzesi Kütüphânesi ve Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Kütüphânesinde bulunmaktadır.

GEYİK (Cervus);

Alm. *Hirsch,* **Fr.** *Cerf,* **İng.** *Deer.* **Familyası:** Geyikgiller (Cervidae). **Yaşadığı yerler:** Avrupa ormanlarıyla Asya'nın bâzı cihetlerinde, Kuzey, Güney Amerika ve Afrika'nın Kuzeybatı kesimlerinde. Yeni Zelanda ve Avustralya'da. **Özellikleri:** Geviş getiren toynaklı memeliler. Dallı boynuzları vardır. Genellikle erkekler boynuzludur ve her sene eskiler atılarak yeni boynuzlar çıkar. Yaşları boynuzlarının dallarıyla tesbit edilir. **Ömrü:** 30 yıl kadar. **Çeşitleri:** Çok türü vardır. Kızıl, Ren, Karibu, Ala, Benekli, Muncak, Karaca, Misk, Mus, Kanada, Virginia, Çin, Havlıyan, Bataklık geyiği en meşhurlarıdır.

Geyikgiller (Cervidae) âilesi türlerine verilen genel ad. Çiftparmaklılar (Artiodactyla) takımından geviş getiren toynaklı memelilerdir. Ayakları dörder parmaklıdır. Safra kesesi bulunmaz. Dünyânın hemen hemen her yerinde yaşayan ince bacaklı, kısa kuyruklu, çevik ve zarif bir hayvandır. Dişisine "Maral" denir.

Geyiklerin en tipik özelliği, dallı boynuzlarıdır. Birkaç cins dışında boynuzlar sâdece erkeklerde bulunur. Boynuzsuz olan erkeklerin köksüz üst köpek dişleri uzar. Misk geyiği ve Çin su geyiği boynuzsuzdur. Ren geyiklerinin yabânîsi olan Karibuların hem erkek, hem dişisi boynuzludur. Evcil renler de yabânîlerden evcilleştirilmiştir. Her geyik türünün kendine has boynuz şekilleri vardır. Mus geyiklerinde 30 kg ağırlığında dallı boynuzlar bulunur. Her sene üreme döneminden sonra geyiklerin boynuzları düşer, yerine yenisi çıkar. Her yenilenişte bir fazla çatallı boynuz sürer. Büyüme devresinde boynuzlar yumuşak ve süngerimsi olup, içinden damarlar geçen kadifemsi ince bir deri ile kaplıdır. Daha sonra kan damarları büzülerek deri kurur. Geyik, boynuzlarını ağaçlara sürterek üzerindeki deriyi çıkartır. Hayvanın yaşı boynuzlarının dallarının sayısıyla tesbit edilirse de buna kesin güvenilmez. Boynuzlar, geyikler arası kavgalarda ve savunmada kullanıldığı gibi, aşırı vücut ısısını dışarı atmada da radyatör vazîfesi görür. Asya'nın birçok ülkesinde toz hâline getirilmiş geyik boynuzunun, yaşlanan dokuları yenilediğine ve böbrek rahatsızlıklarına iyi geldiğine inanılır ve geyik boynuzu ticâreti yapılır.

30 yıl kadar yaşayanları vardır. Görme, koklama ve işitme duyuları gâyet güçlüdür. Yılda iki kez renk değiştirirler. Yalnız veya küçük sürüler hâlinde dolaşarak, yaprak, tomurcuk, sürgün ve çimenle beslenirler. Genç ağaçların alt dallarını budayarak daha gür yetişmelerine sebeb olurlarsa da, tomurcuk ve filizleri yiyip, ağaç kabuklarını kemirdiklerinden zararlı sayılırlar.

İnsanlar çok eski zamanlardan beri geyiklerden faydalanmayı öğrenmişlerdir.Kuzey kutbuna yakın bölgelerde Eskimo ve Laponların gıda, giyecek ve ulaşım ihtiyaçlarını geyikler karşılar. Geyik derisi çok değerli olup, eldiven, ceket, pantolon ve ayakkabı yapımında kullanıldığı gibi, tüylerinden çeşitli kürk ve sıhhî yataklar da yapılır. Özellikle Hindistan'da bol rastlanan benekli geyiğin derisi çok makbuldür. Çinliler bu geyiğin boynuzlarından ilâç yaparlar. Zamânımızda geyikler dünyânın her yerinde avcılık sporunun en büyük sürek avı kurbanıdır. Sorumsuzca avlanma sonucu sayıları hayli azalan geyikler, son yıllarda kânunlarla korunmaya çalışılmaktadır.

Geyik Çeşitleri

Alageyik (Dama dama): "Sığın" da denir. Güney Avrupa ve Kuzey Afrika'da sürüler hâlinde yaşar. Bizde de vardır. Anavatanı Akdeniz ülkeleridir. Ürkek ve ihtiyatlı olup, gündüzleri çalılıklar arasında gizlenip, geceleri faaliyet gösterir. Yaprak, tomurcuk, meyve ve yonca yer. Uzunluğu 140 cm, omuz

yüksekliği 90 cm, ağırlığı 125 kg kadardır. En tipik özelliği boynuzlarıdır. Boynuzlarının ağırlığı 6-7 kilogramdır. Dişiler boynuzsuzdur. Yazın vücudunun üst ve yanları kırmızımsı kahverengine dönüşür ve beyaz lekelerle süslenir. Kışın tüyleri uzayarak rengi griye döner ve benekler kaybolur.

Yalnız İran'da yaşayan türüne "Anadolu" veya "İran Alageyiği" (Dama mesapotanica) denir. Sonbaharda başkanlık ve dişiler için erkekler döğüşür. Ekim ayında çiftleşir. Sekiz aylık bir gebelikten sonra dişi Alageyik, haziran ve temmuzda 1-2 yavru doğurur. Sığının davranışları keçi gibidir. 20 cm'lik beyaz kuyruğunu devamlı hareket ettirir. Dişi, bir tehlike karşısında yavrusunu ya yanına alarak kaçar, yâhut bir çalılık arasına gizleyerek uzaklaşır. Alageyik insanlar tarafından çok sevildiğinden halk türküleri ve folklora da geçmiştir. Avlanması kânunen yasaktır. Millî parklarda küçük sürüler hâlinde yetiştirilmektedir.

Misk geyiği (Moschus moschiferus): "Misk keçisi" veya "Misk âhûsu" da denir. Şekil ve boyca dağ keçisinden daha küçük olup, uzunluğu 100 cm, omuz yüksekliği 55 cm ve ağırlığı 10-12 kg kadardır. Boynuzsuzdur. İri kulaklı ve yünümsü kalın postu vardır. Çin ve Tibet arasındaki yüksek dağlarda ve Sibirya'nın güney taraflarında bulunur. Erkeğinin üst çenesinin iki tarafında ağzından dışarı çıkmış ve alt dudağından aşağı sarkmış 5-7 cm uzunlukta iki köpek dişi (kesici diş) vardır. Gayet çevik ve atiktir. Kuyruğu ziyâdesiyle kısa ve kıllarının dipleri beyaz ve uçları esmerdir. Hoş görünüşlü koyu kahverenkli postu, uzunca tüylü, kaba ve dayanıksızdır.

Erkekler gri benekler taşır. Erkek âhûların karınlarının orta kısmında göbek ile eşey organı arasında bir çeşit "misk kesesi" bulunur. Çiftleşme zamânı 50 gr kadar misk (kokulu sıvı) salgılanarak kesede birikir. Tıp ve koku sanâyiinde önemi büyük olan bu madde için misk geyikleri bol miktarda avlanıp öldürülmektedir. Çinliler bunu lavanta îmâlinde kullanırlar. Kurutulmuş yağ parlaklığında esmer tânecikler hâlindedir. Misk, hayvanından çıkarılmış olan misk kesesiyle satılır. İki çeşittir. Çin'de yaşayanlarından elde edilene Tatar veya Çin nâfesi (miski) denir. Kırmızı kıllı kese içerisinde bulunur. Diğeri Rus nâfesi olup, beyaz kıllı kese ile satılır. Çin'de yaşayan cinsin miski diğerinden daha makbuldür. Misk geyiği guddesinin özü; çıban, çürükler ve komaya girmeye karşı "Eski Çin ilâcı" olarak kulanılır.

Eşleşme ocakta olur. Beş aylık bir gebelikten sonra haziran ayında renkli ve beyaz benekli 1-2 yavru dünyâya gelir. Misk geyiği ürkek ve tedbirlidir. Gündüzleri yuvasında dinlenir. Geceleri ot, yaprak ve diken yemeye çıkar. Çoğunlukla yalnız veya eşiyle dolaşır.

Ren geyiği (Rangifer tarandus): Kuzey Yarımkürenin soğuk bölgelerinde yaşayan, kızağa koşulduğu gibi, et, süt, deri ve boynuzlarından da faydalanılan bir geyik türüdür. Avrupa, Asya ve Amerika'da sürüler hâlinde rastlanır. Yüksekliği 110 cm, boyu 200 cm ve ağırlığı 350 kg olanları vardır. Hem erkek, hem dişiler boynuzludur. Koku ve işitme duyuları güçlüdür. Kulaklar küçük, burunları kıllı, gerdan yeleli, postu sert ve sık kıllı, iri gözlü hayvanlardır. Geniş ve düz toynakları karda uzun süre yürümeye elverişlidir. Kılı örülebilir.

Erkek ren geyiği sürüsüne bekçilik yapar. En büyük düşmanı avcılar ve beyaz kurttur. Aç kurtlara karşı boynuzlarıyla kendini savunur. Erkekler boynuzlarını kış başında, dişiler mayısta atarak değiştirir. İnsana saldırmaz. Evcilleştirilebilir. İyi koşucu ve yüzücüdür. Yabânîsine "Karibu" denir. En çok Yenidünyâ'da bulunur. Kuzey Kanada, Alaska ve Grönland'da Karibu sürülerine rastlanır. Ayakları kırılarak sakatlanan Karibular vahşî hayvanlardan korunmak için yüzerek ıssız adalara sığınırlar. Kemikleri iyice kaynadıktan sonra bu özel sanatoryumlarından tekrar yüzerek eski bölgelerine dönerler. Renler Yenidünyâ'ya sonradan getirilmiştir. Kuzeyde Eskimo, Kızılderili ve Laponyalıların başlıca besin ve giyim kaynağı, renlerin yabânîsi olan Karibulardır.

Laponlar günlük yaşayışlarını Ren geyiklerinin hareketlerine göre tanzim ederler. Sürüleri tâkip ederek onların ardından göç ederler. Eskidünyâ Karibuları evcilleştirilmiştir. Ren deyince bunlar anlaşılmaktadır. Boynuzları gösterişli olup, arkaya ve yukarıya doğru kıvrılır. Dalları kürek gibi yassı olan boynuzlarıyla karları eşeleyip, altından çıkarttıkları liken, yosun ve bitkilerle beslenirler. Sonbaharda kışı geçirmek için büyük sürüler hâlinde, çıplak tundraları terk ederek, daha güneydeki ormanlık bölgelere inerler. İlkbaharda tekrar kuzeye çıkarlar. Böyle göçmen olanlara "Orman Renleri" bölgelerinde kalanlara "Tundra Renleri" denir. Üreme mevsimlerinde erkek Renler kıyasıya döğüşürler. Bâzan iki hasmın boynuzları birbirine dolanarak vahşî hayvanlara yem olur veya açlıktan ölürler.

Laponyalılar ve Eskimolar bu hayvanları evcilleştirerek kendisinden çok yönlü fayda sağlarlar. Süt ve etini yedikleri gibi, derisinden elbise, çarık, çadır, hattâ sandal yaparlar. Yağını kandilde yakar, sinirinden ip imâl eder, kendisini de kızaklara koşarlar. Bir ren saatte 10- 12 km çekebilir. En fırtınalı havalar bile renleri yolundan alıkoyamaz. Hatta yüzlerine çarpan rüzgâra karşı yol almaktan âdetâ zevk duyarlar. Bundan dolayı Ren geyiklerine "Buzlu Kuzeyin Develeri" denir. Laponyalıların serveti, mülkü, sâhib oldukları Renlerin sayılarının çokluğu ile ortaya çıkar.

Mus (Alces alces): Geyiklerin en büyük cinsidir. “Tataristan Sığırı” da denir. Avrupa, Asya ve Amerika kıtasının en kuzeyindeki rutubetli ve sık ormanlarında yaşar. Ayaklarının geniş toynaklarıyla bataklıklarda çamura gömülmeden rahatça dolaşır. Bu hayvan gâyet rahatlıkla suda yüzer. Yosun, ağaç kabuğu ve kökleriyle geçinir. Yazın göllerdeki sazlık ve nilüferleri yemeği sever. Erkeklerinin kürek biçiminde yassı ve çok dallı boynuzları vardır. Her sene boynuzlarını değiştirir. Vücut uzunluğu 280 cm, omuz yüksekliği 240 cm ve kuyruğu 10 cm kadardır. Ağırlığı ise 600 kilogramı bulur. En irisi “Alaska Musu” olup, 900 kg kadardır. Boynuzlarının ağırlığı 30 kg gelen Muslar vardır.

İri kulaklı, kaba tüyleri uzun ve koyu kestane renklidir. Yabânî, ürkek ve güçlüdür. Koku ve işitme duyusu hassas olduğundan, kendisine yaklaşmak hayli güçtür. Gerdanında et ve tüylerden meydana gelmiş bir püskül sarkar. Evcilleştirilmesi güçtür. Esâret hayâtına dayanamaz. Yalnızlığı sever. Çiftleşme mevsiminde erkekler kanlı kavgalar yapar. Eylülde çiftleşir. Sekiz aylık bir gebelik döneminden sonra, mayısta renk bakımından annesine benzeyen tek bir yavru doğar. İlk doğumdan sonra ikiz veya üçüz doğurur. Derisi eldiven ve av elbisesi yapımında makbul sayılır. Boynuzlarından bıçak sapı yapılır. Eti de makbuldür.

Karaca (Capreolus capreolus): Gâyet sevimli, çevik ve hareketli, küçük yapılı bir geyik türü. Ot, yaprak ve sürgünlerle beslenir. Gündüzleri gizlenir, sabah ve akşamları dolaşır. Avrupa ve Güneybatı Asya’nın sık çalılıklı küçük ormanlarında yaşar. Görme ve işitme duyusu kuvvetlidir. Dağ keçisi gibi çevik ve ataktır. Çok iyi sıçrar ve tırmanır. 100 cm uzunluk, 75 cm yükseklik, 30 kg kadar ağırlıktadır.10-15 yıl yaşar.

Rengi her mevsimde siyâha yakın esmer olduğundan lisanımızda “Karaca” denilmiştir. Postu yazın kırmızımsı (kahvemsi- sarı), kışın külrenginde sert ve kalın tüylerle kaplanır. Genel olarak yalnız dolaşır. Yalnız erkekler boynuzludur. 20 cm kadar olan boynuzlarının her iki tarafında küçük çatallar bulunur.

Üremesi tipiktir. Çiftleşme temmuz-ağustosta olursa, yavrular 9-10 ay sonra haziranda doğar. Eşleşme aralıkta olursa, doğum 5-6 ay sonra yine haziranda olur. Genellikle beyaz benekli ikiz doğurur. Yavrularını tilki ve kartal gibi yırtıcı hayvanlara karşı şiddetle korur. Ön ayaklarını yere vurarak çıkardığı gürültüyle düşmanlarını kaçırtmaya çalışır. Sonbaharda yiyecek bulmak için 50-60 adetlik sürüler hâlinde bir bölgeden diğerine göç ederler. Boynuzlar sonbaharda düşer. Kışın bir çatal fazlasıyla sürer. Karacanın eti son derece lezzetli olup, av etlerinin birincisi sayılır. Nesli tükenmeye başladığından birçok ülkede avlanması kanunen yasaktır.

Çizgi roman kahramanı “Bambi”, Kuzey Amerika kökenli Virginia geyiğinin örneği olarak gösterilir.

GEYİKLİ BABA;

Osmanlı Devletinin kuruluş devrinde yetişen evliyâdan. Keşiş, yâni Uludağ eteklerinde geyiklerle haşır neşir olup, istediği yere geyiğe binerek gittiği için, Geyikli Baba diye meşhur olmuştur.

İran’da Hoy şehrinde doğdu. Bursa’nın İnegöl ilçesi yakınlarında vefât etti. Doğum ve vefât târihleri kesin olarak bilinmemekte olup, Osmanlı sultanlarından Orhan Gâzi zamânında yaşamıştır.

Tasavvufta Şeyh Tâcülârifîn Ebü’l-Vefâ hazretlerinin yolundan feyz alan Geyikli Baba, İlyâs Horasanî’den ilim öğrendi. Keşiş Dağı (Uludağ) eteklerindeki dergâhında kendi hâlinde yaşadı. İlim ve sohbetinden istifâde etmek için gelenlere Allahü teâlânın emir ve yasaklarını anlattı. Pekçok kerâmet gösterip meşhur oldu. Orhan Gâzi zamânında Bursa’nın fethine geyik sırtında katıldı, ordunun önünde harb etti. Bursa’nın fethinden bir müddet sonra, Orhan Gâzinin dâveti üzerine Bursa’ya gelen Geyikli Baba, dergâhının yanından kesdiği bir ağaç dalını Bursa pâdişâh sarayının avlusuna dikti. Orhan Gâziye dönerek; “Bu hâtıramız burada kaldığı müddetçe evliyânın duâsı senin ve neslinin üzerindedir. Senin neslin ve devletin bu ağaç gibi kök salacak, dalları çok uzaklara ulaşacak, evlâtların dîn-i İslâma çok hizmet edecekler” deyip; **“Kökü sâbit, dalları ise göktedir.”** meâlindeki, İbrâhim sûresi 24. âyet-i kerîmesini okudu. Az sonra geldiği gibi gitti. Diktiği ağaç ulu bir çınar oldu. O ağacın bugün Bursa’da Üftâde’ye giden Kavaklı Caddedeki çınar ağacı olduğu söylenmektedir.

Bir zaman sonra Orhan Gâzi, Geyikli Baba’ya iâde-i ziyârette bulundu. Ona; “İnegöl ve çevresi senin tasarrufunda olsun.” dedi. “Mülk ve mal cenâb-ı Hakk’ındır, ehline verir, biz O’nun ehli değiliz. Mal, mülk ve sebeplere meyletmek, emîr ve sultanlara gerektir. Bizim gibi fukarâ kısmına, Allah adamlarına yakışmaz.” diye cevap verdi. Pâdişâh ısrâr edince, kendisine hîbe edilen yerlere bedel olarak, dergâhının çevresinden az bir miktârını dervişlere odunluk olarak kabul edip, sultânın gönlünü aldı ve ona duâda bulundu.

Geyikli Baba, Orhan Gâzi zamânında Uludağ’ın doğu eteklerinde, İnegöl yakınlarında vefât edip, oraya defnedildi. Orhan Gâzi tarafından kabri üzerine türbe yaptırıldı. Sonradan yine Orhan Gâzi tarafından türbe yanına bir câmi ve dergâh ilâve edildi. Sevenleri, çevresinde bir köy meydana getirdiler.

Kurdukları bu köye Baba Sultan köyü adını verdiler. Geyikli Baba külliyesi 1950 senesinden sonra yeniden tâmir edildi.

GEZEGENLER;

Alm. *Planeten (f.pl.),* **Fr.** *Planetes (f.pl.),* **İng.** *Planets.* Güneş etrafında, elips şeklinde bir yörünge çizerek, dönen gök cisimleri.

Günümüzde gezegen denildiği zaman, başta dünyâmız olmak üzere, Güneş etrafında dönen diğer sekiz gezegen akla gelmektedir. Fakat uzayda nice güneşler etrâfında nice gezegenler dönmektedir. Sâdece galaksimiz Samanyolu'nda iki yüz milyar yıldız bulunduğunu göz önüne alırsak, bir galakside iki trilyona yakın gezegenin varlığından söz edilebilir. Dünyâmız dâhil olmak üzere Güneş etrafında dönen dokuz gezegen inceleyebildiğimiz yegâne gezegenlerdir. Bu gezegenler uzayda parlayan yıldızlardan kolaylıkla ayırt edilebilir. Şöyle ki, gezegenlerin ışıkları yıldızlar gibi kırpışmaz. Işıkları atmosferden doğrudan doğruya gelir. Sistemimizdeki gezegenlerin yoğunlukları, büyüklüklerine göre değişmektedir. Buna göre güneş sisteminde en az yoğun gezegen Jupiter'dir. Gerçekten de bu gezegen aslında dev bir kızgın gaz küresinden başka birşey değildir. Gezegenlerin iki türlü hareketi vardır. Bu gök cisimleri hem kendi etrafında hem de elips biçimindeki bir yörüngede, Güneş'in etrafında dönerler. Bilindiği gibi gezegenler yıldızlar gibi ışık kaynağı değildir. Onlar ancak Güneş'ten aldıkları ışığı yansıtırlar.

Güneş sistemi adı verilen dokuz gezegen, Güneş'ten uzaklıkları sırasıyla şunlardır: Merkür, Venüs, Dünyâ, Mars, Jüpiter, Satürn, Uranüs, Neptün, Plüton. Bunlardan Güneş'e en yakın üç gezegen olan Merkür, Venüs ve Dünyâ'ya "İç Gezegenler"; Mars, Jüpiter, Satürn, Uranüs, Neptün ve Plüton'a "Dış Gezegenler" adı verilir. Bir de Mars ve Jupiter arasında Asteroid adı verilen minik gezegenler bulunmaktadır. Öte yandan Merkür, Venüs ve Plüton hâriç bütün gezegenlerin bir veya birkaç uydusu bulunmaktadır.

Gezegenlerin meydana gelişleri hakkında eskiden beri birçok teori ileri sürülmüştür. 1944 yılına kadar gezegenlerin Güneş'ten koptuğu fikri hâkimdi. Bu tarihten sonra özellikle Alman Astronomu Kepler, gezegenlerin meydana gelişleri hakkında yeni bir teori ortaya atmıştır. Buna göre sistemi meydana getiren nebula (gaz ve toz bulutları) çekim kuvvetlerinin tesiriyle parçalanması neticesinde yer yer yoğunlaşmalar meydana gelmiş ve gezegenlerin ilk şekli yoğunlaşan bu ilkel maddelerden meydana gelmiştir. Hatta bu teoriye göre Ay Dünya'dan kopmamış ayrı bir gaz kütlesinin yoğunlaşması neticesinde meydana gelmiştir.

Zamânımızda gezegenler üzerinde yapılan araştırmalar oldukça ilerlemiştir. Başta Merih ve Venüs olmak üzere birçok gezegene gönderilen sondaj uyduları (Mariner ve Venera vb) bu gezegenler hakkında çok değerli bilgiler elde etmiştir. Hattâ bu gezegenlerin renkli fotoğraflarını arzımıza göndermişlerdir. Yakın bir zamanda insanoğlu Venüs ve Mars'a ulaşmayı ve buralarda üsler kurmayı plânlamaktadır.

GIBB, Elias J.Wilkinson;

edebiyât târihçisi, mütercim. 1857 senesinde Glasgow'da doğdu. Glasgow Üniversitesinde eğitim gördü. 21 yaşında Türkçeyi bütün incelikleriyle öğrendi. Pekçok Türkçe şiiri, Aziz Ali Efendinin **Muhayyelât**'ını İngilizceye tercüme etti. Ömrünü Osmanlı edebiyâtına vakfetmiş bir İngiliz müsteşrikidir. 1901 senesinde Londra'da öldü.

A History of Ottoman Poetry (Osmanlı Şiiri Târihi) en büyük eseridir. 1900-1909 seneleri arasında Londra'da yayımlanmış, 1958-1967 yılları arasında yeniden basılmıştır. Divan şiirinin târihî gelişimini anlatan altı cilt, 1800 sayfa kadardır. Birinci cildini Hâlide Edip Adıvar ve talebeleri Türçeye tercüme ettiler.

GIDÂ;

Alm. *Nahrung (-smittel n) (f),* **Fr.** *Aliment (m), nourriture (f),* **İng.** *Food; nourishment, diet; nutriment.* Canlıların hayatlarını idâme ettirebilmeleri için gerekli maddeler. Yaratıldıktan beri insanlar, hayvanları avlayarak, balık tutarak, ekim yaparak, tohum, meyve, sebzeler toplayarak gıdâ ihtiyâçlarını temin etmişlerdir.

Yüzyıllar boyunca birçok tarım âletleri ve teknikleri keşfedilmiş ve geliştirilmiştir. Sulama ve selektif üretim (belli bitki üzerinde çalışılması), insanlara gıdâlarının kalite ve miktârını arttırmasına yarayan yeniliklerden sâdece ikisidir.

Dünyâ Gıdâ İhtiyâcının Temini

Bir buçuk asır öncesine kadar fakirlik ve sefâlet, insanlar arasında oldukça yaygındı. Bâzı kimselerin

günleri tamâmen açlıkla geçerken bir kısmı sâdece belli zamanlarda karınlarını doyurmak fırsatı bulabilmekteydi. İngiliz adalarında mîlâttan 1846 yılına kadar 201 kıtlık olduğu tesbit edilmiştir.

Son 40-50 yıl içinde açlık, Avrupa, Kuzey Amerika, Japonya ve Okyanusya Adalarında bir problem olmaktan çıkmıştır. Fakat hâlen insanlığın büyük bir kısmını tehdit eder durumdadır. Allahü teâlânın çok çeşitli nîmetlerini bahşettiği yurdumuz, dünyâda açlık problemi olmayan nâdir ülkelerden birisidir.

Gıdâ probleminin altında yatan faktörler: 1965'lerde dünyâdaki altı milyar insanın iki milyarı gelişmiş ülkelerde yaşıyordu. Geriye kalan dört milyarı ise Asya, Güney Amerika ve Afrika'nın fakir ülkelerinde hayatlarını sürdürmeye çalışıyordu. Her insan asgarî olarak fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için senede 258 kg pirinç veya buğdaya eşdeğer protein ve enerjiye muhtaçtır. 2000 yılında 7 milyarı bulacağı tahmin edilen dünyâ nüfûsunun, yaklaşık % 80'i bu yıllarda az gelişmiş ülkelerde yaşayacaktır. Bu târihte dünyâ asgarî gıdâ ihtiyâcı 935 milyon tondan, 1 milyar 936 milyon ton hubûbata yükselecektir.

Tahıllar, fakir ülkelerin çoğunda yetişen en mühim gıdâlardır. Ancak çeşitli sebeplerle bu ülkeler dünyâ tahıl üretiminin % 40'ına sâhipken, gelişmiş ülkelerde % 60'ı üretilmektedir. Fakir ülkelerde nüfus başına tahıl üretimi ortalama olarak 0,2 tondan daha azdır ki, bu miktar günde 1060 gıdâ kalorisine eşdeğerdir. Gelişmiş ülkelerde her şahsın ortalama payı bunun çok üzerinde olup, günde 5000 gıdâ kalorisine yaklaşmaktadır. Nüfus başına üretim düşük olduğundan, fakir ülkelerde hasad edilen tahılın hepsi yenerek tüketilir. Gelişmiş ülkelerde üretilen tahılın yarısı hayvanlar için ayrılır ve süt, et, yumurta olarak dolaylı şekilde tüketilmiş olur.

Fakir ülkelerde yıllık tahıl üretiminde artış ancak ekili alanların arttırılması yoluyla başarılabilmektedir. Halbuki gelişmiş ülkelerde yıllık tahıl üretimindeki artış teknik gelişmelere paralel olarak üretimin artması esâsına dayanmaktadır.

Gelecekteki gıdâ ihtiyaçları: Fakir ülkelerde ortaya çıkabilecek olan gıdâ krizini etkili tedbirlerle önlemek, en azından hafifletmek mümkündür. İslâmiyetin emirlerine lâyıkıyla uyan cemiyetlerde târih boyunca açlıktan ölüm olmaması dikkati çeker. Çünkü bir Müslüman; **"Komşusu açken tok yatan bizden değildir."** hadîs-i şerîfine uymayı kendisine bir görev bilmiştir.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin insanları genellikle normal ihtiyaçlarını karşılayabilecek enerji ve proteini temin edebilmektedirler. Ancak gıdanın dağıtımında bâzı ciddî problemler ortaya çıkar. Daha geri ülkelerde ise ülkenin fakir sınıfı gerekli gıdâyı alamamaktadır.

1980-1990 yılları arasında az gelişmiş ülkelerde nüfus artışı % 3, gıdâ üretim artış hızı ise % 4 dolaylarında olmuştur. Gıdâ üretimindeki artışın nüfus artış hızından fazla tutulmaya çalışılmasının başlıca dört ana sebebi vardır:

1. En fakir sınıftaki şahıslar asgarî fizyolojik ihtiyaçlarını temin için gerekli protein ve kalorinin biraz fazlasını temin edebilmelidirler. Durumu daha iyi olan şahıslar daha fazla yiyecek değil, daha kaliteli yiyecek temin etmeye çalışmaktadırlar.

2. Eğer çocuklara daha iyi gıdâ temin edilebilirse, daha sıhhatli ve daha çabuk gelişirler. Bunun için de gıdâ üretiminin artışı gerekmektedir.

3. Şâyet nüfus planlaması gerçekleştirilirse fakir ülkelerdeki çocukların sayısı azalacak ve kişi başına düşen asgarî yiyecek miktârı artmış olacaktır.

4. Gıdâ üretimi ekonomik gelişme hızının üzerinde olmalıdır. Çünkü şahısların ekonomik durumları düzeldikçe daha kaliteli ve daha fazla yiyecek talep edeceklerdir.

Gıdâ Teminini Arttırma Metodları

1. Mahsül ve gıdâ kaybının azaltılması: Depolanan mahsüllerin dünyâdaki toplam kayıp miktârı bir senede 36.3 milyon ton olarak tahmin edilmiştir. Bu kayıptan büyük oranda fâreler sorumludur. Bunu azaltmak için bitki hastalıklarına, böceklere, yabânî otlara ve sıçanlara karşı her türlü tedbir alınmalıdır.

2. Denizden elde edilen ürünlerin arttırılması: Deniz ürünlerinin temini kolaydır, ucuzdur ve bunların besleyici değerleri yüksektir.

3. Yiyeceklerin endüstriyel üretimi: Petrol ürünleri veya yenmeyen bitki materyalleri ile basit azotlu bileşiklerden, gerekli proteinin üretiminde bakteri ve mayaların kullanılması ihtimal dâhilindedir.

4. Fakir ülkelere yardım: Bu konuda en büyük görev, besin ihtiyâcını fazlasıyla karşılamış ve sanâyisi ileri ülkelere düşmektedir.

5. Ekili alanların arttırılması: Ekili alanlar arttırılırken, sulama ve gübreleme sûretiyle toprağın verimliliğini arttırmak da ön plânda olmalıdır.Müsâit iklimlerde modern tarımın îcâbları yerine getirilirse,

senede iki üç defâ ve bol miktârda mahsul almak mümkün olmaktadır.

6. Mahsul rekoltesinin arttırılması: Bitki genetiği sâhasındaki çalışmalar bu konuda büyük rol oynamaktadır.

7. Alâkalı faktörler: Ekonomik ihtiyaçlar: Yeni ürün değişiklikleri imkânları gerçekleştirilirse, sulama ve boşaltım çalışmaları, dölleyici bitkiler, tohumlama çalışmaları, böcek öldürücüler, çiftçiliği kolaylaştırıcı âletlerin üretimi, yollar ve sulama kanallarının yapımı için büyük miktârda para gerekmektedir. Ancak ekonomik gelişme için gerekli maddî yatırımlar, tarım alanındaki gelişme için ihtiyâçtan 5-10 kat daha yüksektir.

Sosyal netîceler: Daha büyük, daha zengin ve daha etkili (nüfuslu) çiftçiler yeni teknolojilerden faydalanmak açısından daha küçük ve fakir olanlara nazaran avantajlıdırlar. Küçük toprak sâhibi ve fakir çiftçiler bu yüzden yeterli seviyede mahsul elde edemezler.

Böcek öldürücü ilâçların tehlikeleri: Bu ilâçlar insanlar ve hayvanlar üzerinde zehir etkisi yaparlar. Bunun için dikkatli olmalı ve ilâcı kullanmadan önce yeterli bilgi sâhibi olmalıdır.

8. Nüfus artışının azaltılması: Gıdâ kaynakları ve gıdâ ihtiyâçları arasındaki dengenin korunması açısından gıdâ sıkıntısı çeken memleketlerde nüfus artışının kontrolü çok önemlidir. Bâzı devletler, nüfûsunun artmasını istemediği bölge ve devletlerde bu konuyu ileri sürerek doğum kontrolünü teşvik etmektedir. Halk şuurlu hâle gelince, bu işin çâresi kendiliğinden bulunmuş olacaktır.

Kaynakları ve Terkibi

Bitkilerin ve hayvanların temel kimyevî özellikleri benzer olduğundan, yaşayan organizmaların metabolizmaları genellikle aynı kimyevî elementlere bağlıdır. Bu elementler hidrojen, karbon, oksijen, azot, kalsiyum, fosfor, kükürt, sodyum, potasyum, demir, iyot ve daha az önemli diğer elementlerdir. Nebâtî (bitkisel) ve hayvânî dokular arasında mühim moleküler şekil farklılıkları vardır. Aynı farklılıklar, hayvan ve bitki çeşitleri arasında da olabilir.

Terkib (Muhtevâ): On dokuzuncu asırdan beri gıdâların üç tip moleküler grup ihtivâ ettiği bilinmektedir: Karbonhidratlar, yağlar ve proteinler.

İnsan ve hayvan dokularının yapısına giren ve diyette mutlaka bulunması gereken bâzı maddeler şunlardır: Bâzı aminoasitler (arginin, histidin, lösin, lizin, fenilalanin gibi), araşidonik asit ve linoleik asit gibi yağ asitleri, şekerler, vitaminler, mineraller (kalsiyum, klor, kobalt, bakır, demir, flor, iyot vb.) ve su.

Nebâtî dokular genellikle karbonhidratlardan, hayvânî dokular ise proteinler ve kısmen de yağlardan zengindirler. Bir elma % 15 karbonhidrat, % 0,8 protein, % 0,4 yağ, % 0,4 mineral ve % 83,4 su ihtivâ eder. Buna karşılık bir parça yağsız ette karbonhidrat hiç yoktur. Fakat % 19 protein, % 14 yağ, % 1 mineral ve % 66 su bulunur.

Nebâtî kaynaklı gıdalar: Gıdâ olarak faydalanılan en önemli nebâtî yapılar kuru meyve ve tohumlardır. Bunlar kuru olduklarından az yer kaplarlar. Taşıma ve depolanma kolaylığı gösterirler. Tâze sebze ve meyveler de gıdâ olarak yabana atılamayacak değer taşırlar. En azından bir tip tahıl bir bölgenin iklimine uyum sağlar ve o bölgenin tarımı ile alâkalı faaliyetinde destek olur.

Baklagiller: Tahıllardan sonra gelen önemli bir gıdâ kaynağıdır. Soya fasulyesi, diğer fasulye çeşitleri, bezelye, bamya, bu gruptadır. Bunlar içinde ekonomik önemi en fazla olanı soya fasulyesidir. Proteinden çok zengin olan bu bitkinin yağından da istifâde edilebilmektedir.

Diğer sebzeler: Domates, patates, patlıcan, salatalık, biber, lahana, soğan, ıspanak, havuç gibi yüzlerce sebze çeşidi vardır. Bunlar karbonhidrat ve özellikle vitaminler bakımından zengindir. Tâze kurutulmuş ve konserve şekilleri besin olarak kullanılır.

Şeker bitkileri: Şeker küçük moleküllü bir karbonhidrattır ve birçok bitkide bulunur. Fakat şeker elde etmek için özellikle şekerpancarı ve şekerkamışından istifâde edilir. Şekerkamışı tropikal ve yarı tropikal iklimlerde yetişir ve % 7-20 oranında şeker ihtivâ eder. Şekerpancarı ise ılıman iklimlerde yetişir ve ortalama % 17 şeker ihtivâ eder.

Meyveler ve kabuklu yemişler: Meyvelerin bir kısmı ağaçlarda yetişmektedir (elma, armut, kiraz, vişne, şeftali, erik ve birçok benzerleri). Meyvelerin bir kısmı da doğrudan toprak üzerinde yetişir (kavun, karpuz ve çilek gibi).

Meyveler karbonhidrat, vitamin ve mineral yönünden; kabuklu yemişler ise (fıstık, fındık, ceviz, bâdem) yağ ve protein bakımından zengindirler.

Hayvânî kaynaklı gıdâlar: Bunların en önemlileri et, süt ve yumurta olup, yüksek oranda protein bulunduran kıymetli gıdâlardır.

Et kaynağı olarak büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar, balık, kümes hayvanları ve av hayvanları sayılabilir.

Beslenmemizde önemli bir yer tutan süt ve mâmülleri, protein, yağ, karbonhidrat, kalsiyum, fosfor, potasyum, sodyum, vitaminler ihtivâ etmektedir. İnsan yavrusu için en faydalı ve besleyici olan süt anne sütüdür.

İnsanların yediği tek böcek ürünü baldır. Bal en mühim karbonhidrat kaynağı olup, birçok dertlere şifâ olduğu bilinmektedir. (Bkz. Bal)

Yeni gıdâ kaynakları:

Dünyâ nüfûsunun hızla artması, dünyânın birçok yerlerinde beslenme bozukluklarının yaygınlaşması, ilim adamlarını sentetik protein ve diğer besin maddeleri üzerinde çalışmaya sevk etti.

Protein konsantreleri: Bunlar değişik bitki ve hayvânî kaynaklardan geliştirilmiştir. Protein konsantresi yapımında iki basamak vardır. İlkinde bitki materyalinden protein, yağ ve pigmentler alınır. İkinci basamakta yağ ve pigmentler proteinlerden ayrılır.

Mikroorganizmalar aynı zamanda protein konsantreleri üretiminde önemli olabilir. Bira mayası uzun zamandan beri iyi bir protein kaynağı olarak bilinmektedir. (Bira alkollü bir içkidir. Bira mayasının bira ile alâkası yoktur.) İlim adamları petrol hidrokarbonları ve sanâyi artıkları zemininde protein üretebilmek için birçok yollar gerçekleştirmişlerdir.

Sentetik protein kaynakları: Belirli bir yapısı olan proteinlerin yapımında soya fasulyesi veya diğer proteinden zengin yağlı tohumlar, alkali (bazik) sıvılar vâsıtasıyla ayrıştırılmakta ve netîce % 95-98 protein ihtivâ eden bir sıvı hâline gelmektedir. Sonra bu yoğun protein konsantrasyonu 1-30 mikron kalınlığında lifçikler yapmak üzere suya çıkarılmaktadır. Daha sonra protein lifleri yağla birleştirilir, gerekli besleyici maddeler, vitaminler ilâve edilir. Tamamlanan ürün, tavuğu, balığı, bifteği, meyveyi veya diğer yiyecekleri andırabilir. Kemik ve benzeri şeyler ihtivâ etmez.

Gıdâ Sanâyii

Dünyânın en büyük sanâyilerinden biridir. Toplanan sebze, meyve ve tahıllar, çeşitli kaynaklardan sağlanan etler, süt, yumurta ve benzeri gıdâ maddeleri fabrikalarda değişik şekilde işlenmekte, ambalajlanmakta ve piyasaya arz edilmektedir. Gıdâ sanâyisinin faaliyetleri ile gıdâ maddelerinin ve bunların üretimi, satılması, saklanması için kullanılan malzemenin sağlık şartlarına uygunluğu devletin denetimi altında bulunmaktadır. Bu denetim, belediye olan yerleşim merkezlerinde belediye tarafından, belediye kuruluşu bulunmayan yerlerde ise Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından yapılır. Gıdâ maddelerinin sağlık şartlarına uymadığı veya aykırı üretildiği zaman, satılması ve üretilmesi Türk Cezâ Kânunu'nun 394. ve onu izleyen diğer maddelerine göre suçtur.

GIDA VE TARIM TEŞKİLATI (FAO);

Alm. *Organisation für Nahrung und Landwirtschaft,* **Fr.** *Organisation pour l'alimentation et l'agriculture (OAA),* **İng.** *Food and Agriculture Organization (FAO).* Açlığı yok etmek ve beslenme şartlarını iyileştirmek amacıyla 1943'te kurulan ve 1946'da Birleşmiş Milletlerin uzmanlık kuruluşu hâline gelen en eski bir teşkilâtı. Açlığa karşı mücadelede çok yönlü etkinlikleri vardır. Hükümet ve teknik kuruluşların tarımı, ormancılığı ve balıkçılığı geliştirme projelerine aracı ve yardımcı olur. Bu tip konularda ülkeler düzeyinde teknik yardımlar sağlar. Eğitsel projeler geliştirerek, araştırmalar yapar ve seminerler verir. Dünyâdaki tarımsal ürünlerin üretimi, tüketimi, ticâreti ve depolanması, tabiî kaynakların geliştirilmesi, ağaçlandırma gibi konularda danışmanlık yapar. İstatistikler tutarak bültenler yayınlar.

FAO'nun merkezi Roma'dır. Buna bağlı olarak dünyâda yayılmış çok sayıda büroları mevcuttur. 1960'lardan sonra çalışmalarını, daha çok tarım ürünlerinin geliştirilmesi ve protein eksikliğinin giderilmesi konularında yoğunlaştırmıştır. BM ülkelerinin çoğu FAO'nun üyesidir. Türkiye'de 9 Haziran 1947 tarih ve 5063 sayılı kânun gereğince teşkilâta üye olmuştur.

GIDÂ ZEHİRLENMELERİ;

Alm. *(Lebensmittel) vergiftung (f),* **Fr.** *Intoxication (f), alimentaire, botulisme (m),* **İng.** *Food-poisoning.* Vücuda zararlı maddeler, yâhut hastalık yapıcı mikroorganizmalar ile bulaşmış besin maddelerinin yenmesiyle ortaya çıkan âni hastalık durumu. Hastalığa sebeb olan madde, çevreden, besinin konduğu kaptan karışmış veya kasten karıştırılmış olabildiği gibi, gıdânın bekletilmesi dolayısıyla üremiş olan mikroorganizmalar veya bunların toksinleriyle de zehirlenme meydana gelebilir. Zehirli maddenin cinsine göre değişik derecelerde ciddiyet arz eden çeşitli besin zehirlenmeleri vardır.

Yakın senelere kadar besin zehirlenmelerinin en önemli sebebi olarak, proteinlerin bozulması

sonucunda ortaya çıkan varlığı şüpheli bir madde gösterilmekteydi. Bugün bunun böyle olmadığı, besin zehirlenmelerini en çok gıdâlar üzerinde üremiş mikroorganizmaların yaptığı bilinmektedir. Kişide hastalık belirtileri ortaya çıkaran bakteriler iki yolla etkili olurlar. Birincisi, mikrop bizzat kendisi hastalık yapar. İkincisinde ise, mikroorganizmanın toksini (zehiri) belirtilerin ortaya çıkmasına sebeb olur.

Kendisi hastalık yapan bakterilerin başında tifo hastalığının da etkeni olan "salmonella" cinsi bakteriler gelir. Bilhassa «paratifo» grubunun yaptığı zehirlenme, besini aldıktan 6-48 saat sonra ortaya çıkabilir. Bulantı, kusma, ishal, karında ağrı, ateş, başağrısı ile seyreder.

Besin zehirlenmesinin en sık sebebi olan "stafilokok" cinsi bakterilerin tesir tarzı toksinleri (zehirleri) iledir. Bu bakteri irin yapıcı bakterilerden olup, aynı zamanda vücudun çeşitli yerlerinde ortaya çıkan çıban, apse gibi iltihapların da baş sebebidir. Kolay bozulabilen, iyi soğutulmamış; tavuk eti, patates salatası, yaş pasta gibi besinler, stafilokok zehirlenmesine sebeb olurlar. Normal bakteri topluluğu içinde de mevcut olan stafilokoklar, çok çabuk üreyebilen bakterilerdir. Zehirlenme sonucu kişide bulantı, kusma, ishal, ateş ve karın krampları husûle gelir. Belirtiler besini aldıktan 1-6 saat kadar sonra ortaya çıkar. Bulantı, kusma ve ishalden dolayı çok su kaybeden kişilerde şok ortaya çıkabilir.

Gıdâ zehirlenmesinin en ciddî tipi "botulizm" denilenidir ve "Clostridium botulinum" bakterileri tarafından yapılır. Bu da bir toksin zehirlenmesidir. Havasız ortamlarda yaşayan bu cins bakteriler, salam, sucuk, jambon, pastırma gibi et mâmullerinde şartlara uygun muâmele yapılmaması sonucu ürerler. Nâdir ortaya çıkan botulizm, ciddiyeti ve öldürücülüğünün fazla olması sebebiyle önemlidir. Zehirlenmenin sebebi olan toksin, 80°C'de 10 dakikada etkisizleşmektedir. Toksini alan kişilerde belirtiler, 12 ilâ 36 saat sonra ortaya çıkar. Âniden beliren miskinlik ve çift görme ilk belirtileridir. Daha sonra soluk alma, konuşma ve çiğnemede zorluk ortaya çıkar. Hastalığa yakalananların yaklaşık yarısı kurtarılamamaktadır. Son yıllarda kullanılmaya başlanan hazır "antitoksin" ler, erken müdâhale ile botulizmde hayat kurtarıcı olmaktadır.

Midye ve diğer bâzı kabuklu deniz hayvanları, yedikleri gıdâlardan aldıkları bir nörotoksini (sinir zehirini) uzun müddet vücutlarında tutarlar. Bu zehir ısıya dayanıklıdır. Pişirme ile ölmez. Midyeyi yiyen şahısta ilk belirtiler birkaç dakika içinde ortaya çıkar. Karıncalanma, uyuşma, hareket güçlüğü görülür. Hastaların solunum felcinden ölmesi görülen vakalardandır. Bu zararı bilindiğinden balık dışındaki deniz hayvanlarının yenmesi iyi değildir.

Mantar zehirlenmeleri özellikle kırlık bölgelerde çok görülür. "Amanita muscaria" adlı mantardaki "muscarin" maddesi zehirlenmeye sebeb olup, hem mîde-barsak, hem de sinir sistemlerinde tesirlidir. (Bkz. Mantar Zehirlenmesi)

Zehirlenmede yapılacaklar: Besinden dolayı zehirlendiği anlaşılan kişiye ilk yapılacak işlem, kusturma olmalıdır. Daha sonra bulantı ve kusma duruncaya kadar ağızdan beslenmeyi kesmeli ve hiç vakit geçirmeden bir hekime başvurmalıdır. Hekime ulaşılması uzun sürecek vak'alarda, hastanın aşırı su kaybının önlenmesi için (yağı iyice alınmış ve tuzlu) bol miktarda tâze ayran içirilmesi (eğer bulantı-kusma tamâmen durmuş ise) çok faydalı olur. Şikâyet kalmamış olsa bile, ilk 24 saat sulu beslenme olmalı, hiç posalı diyet tatbik edilmemelidir. Genel durumu bozulan hastanın solunum yolunu açık tutmak, rahat şekillerde taşımak da önemlidir. Kırsal bölgelerde bir mantar zehirlenmesine karşı el altında atropin bulundurulmalı, yakınlardan birinde zehirlenme ortaya çıkarsa, hemen deri altına 1 mg atropin zerk edilmelidir. Bu iş çoğu defâ hayat kurtarıcı olur. Botulizmde belirtiler geç ortaya çıktığından, kusturma gereksizdir. Vakit geçirmeden hekime başvurmalıdır.

GIDÂLARIN SAKLANMASI;

Alm. *Aufbewahrung der Nahrungsmittel,* **Fr.** *Conservation (f) des matieres alimentaires,* **İng.** *Preservation of food.* Meyve, sebze ve hubûbatın bozulmadan uzun zaman muhâfaza edilmesi. Elverişli iklim özelliklerine sâhip yurdumuzda, bütün meyve ve sebze çeşitleri ile hubûbatın her cinsi, bol miktârda yetiştirilmektedir. Bunlar tâze ve zamânında tüketildiği gibi, aynı zamanda, diğer mevsimlerde geniş bir kitle tarafından da saklanabilmektedir. Sebze ve meyvelerin pek yaygın şekilde ambalajlanıp saklanmasında kullanılan başlıca ambalaj malzemeleri: Plastikten yapılmış çeşitli kutular ile teneke ve cam kaplardır. Teneke kutular büyük işletmeler tarafından saklanılan gıdâ maddeleri için kullanılmakta, pahalı olduğu için evlerde tercih edilmemektedir. Plastikler ise, uygun olmayan hammaddeden yapılmaları, gaz, buhar, tat ve kokuyu geçiren özellikleri, bunları gıdâ saklamada kullanmayı mahzurlu hâle getirmektedir. Cam kaplar ise gıdâ saklanmasında, bilhassa evlerde ön sırayı almaktadır. Camlar yiyecekleri bozmadıkları, satıhlarının düzlüğünden mikrop yutmadıkları, içinde ne olduğunun görünmesi ve defâlarca kullanımı mümkün olduğundan tercih edilirler.

Meyve ve sebzeler, bilhassa evlerde şu usûllerle saklanırlar:

Kurutarak saklama: Meyve ve sebzelerin içinde su oranı % 3 ile % 8'e düşürüldüğünde mikropların

faaliyeti için lüzumlu ortam kaldırılmış olur. Memleketimizde en yaygın saklama usûlü olmasına rağmen, meyve ve sebze tâzeliğini bu usûlde muhâfaza edemez.

Soğukta tutarak saklama: Belli bir müddet sıfır ile üç derece arasında muhâfaza edilirse de, sonuçta sebze ve meyveler yumuşamaya, tadı değişmeye ve mikropların üreyeceği bir ortam meydana gelmeye başlar. Bu bakımdan belli şeyler dışında tercih edilmez.

Tuzlayarak saklama: Tuz, nem çekici ve antiseptik (mikrop öldürücü) bir özelliğe sâhiptir. Bu sebeple gıdâların uzun süre bozulmadan saklanmasını sağlar. Peynir, zeytin, sebze salamura, turşular, et, balık gibi gıdâlar bu usûlle uzun zaman muhâfaza edilebilirler.

Dondurarak saklama: Sebze ve meyveler, -10°C altında dondurularak uzun zaman muhâfaza etmek mümkün olur. Zaman uzadıkça kalite düşer. Bu usûlle kavun, muz, karpuz, kereviz gibi bâzı meyve ve sebzeler muhâfaza edilemez.

Şekerlendirilerek saklama: Reçel ve marmelat yaparak saklama usûlü pek yaygın olanıdır. Şeker oranı % 65 üzerine çıkınca mikropların faaliyeti durur. Bundan faydalanarak yapılan reçeller, uygun usûlle yapılmaz ve iyi kaplara konmazlarsa bozulurlar.

Konserve yaparak saklama: Gıdâların birleşimlerine, yapılarına, aslına yakın saklama şeklinin en önemlisidir. (Bkz. Konserve)

GILGAMIŞ;

Mezopotamya'da yaşadığı kabul edilen ilkçağ destan kahramanı. Onun hayâtını konu alan yazılı metinlere de **Gılgamış Destanı** adı verilir.

Akkadca'nın en önemli yazılı örneklerinden olan Gılgamış Destanı, Asur Kralı Asurbanipal'in Ninova'daki kitaplığında bulunmuş on iki tabletten meydana gelmiştir. Metindeki boşluklar Mezopotamya'da ve Anadolu'da ortaya çıkarılan başka kitâbelerden (yazıtlardan) elde edilen bilgilerle tamamlanmıştır. M.Ö. ikinci bin yılın ilk yarısında Sümer dilinde yazılmış beş küçük şiir de Gılgamış'la ilgili bilgi vermektedir. Bu şiirler; "Gılgamış ve Huvava", "Gılgamış ve Göklerin Boğası", "Gılgamış ve Kişli Agga", "Gılgamış, Enkidu ve Ölüler Dünyâsı" ve "Gılgamış'ın Ölümü" adlarını taşırlar.

Destanda ve şiirlerde adı geçen Gılgamış büyük ihtimalle M.Ö. üçüncü bin yılın ilk yarısında Mezopotamya'nın güneyinde Uruk'ta hüküm sürmüş olan bir kraldır. Dolayısıyla Kiş Hükümdarı Agga ile aynı çağda yaşamışlardır. Tufandan sonraki Sümer kralları listesinde de söz edilen Gılgamış'a kutsal bir kişilik izâfe edilmektedir. Destan ve şiirlerde anlatılan ve Gılgamış'a âit olduğu söylenen kahramanlıkların târihî belgesi yoktur. İlâhî dinlerin bozulduğu, putlara tapıldığı bir zamanı anlatan Gılgamış Destanı hakkında bu tabletlerden başka bilgi bulunamamıştır.

Ninova'da bulunan yazılı tabletlere göre Gılgamış; büyük bir savaşçı, yapıcı, yeryüzünde ve denizlerde olup bitenleri bilen yarı tanrı, yarı insandır. Zâlim ve sert bir idârecidir. Uruk halkı başka tanrılara başvurarak onun bu sert idâresinin önlenmesini isterler. Gök Tanrısı Anu, Gılgamış'ın sert ve zâlim idâresini engelleyebilmek için Enkidu'yu yaratır. Enkidu daha önce hayvanlar arasında yaşamış vahşî bir insandır. Fakat Gılgamış'ın gönderdiği bir fâhişe Enkidu'yu şehre getirir ve uysallaştırarak şehir hayatına alıştırır. Enkidu kısa sürede şehirlilerin hayat biçimine alışarak Uruk'a gelir. Gılgamış onu beklemektedir. Bu bilgiler birinci tablette anlatılmıştır.

İkinci tablette bildirildiğine göre Enkidu ile Gılgamış arasında bir güç denemesi yapılır. Bu güç denemesinden Gılgamış üstün çıkar. Bundan sonra Enkidu Gılgamış'ın dostu ve yoldaşı olur.

Üçüncü, dördüncü ve beşinci tabletlerde bildirildiğine göre; Gılgamış ile Enkidu uzaktaki bir sedir ormanının korucusu Huvava'yı öldürmeye giderler. Eldeki parçalarda bu mücâdelenin neticesiyle ilgili bilgi yoktur.

Altıncı tabletteki bilgilere göre; Uruk'a dönmüş olan Gılgamış Aşk Tanrıçası İştar'ın evlenme teklifini geri çevirir, tanrıçanın onu yok etmek üzere gönderdiği kutsal boğayı da Enkidu'nun yardımıyla öldürür.

Yedinci tablet; Enkidu'nun gördüğü bir rüyâ ile başlar. Enkidu rüyâsında boğayı öldürmesi sebebiyle Ea, Anu ve Şamas adındaki üç tanrının, kendisini öldürmeye karar verdiklerini görür. Bunun üzerine Enkidu hastalanır ve ölür.

Sekizinci tablette; Gılgamış'ın Enkidu için yaktığı ağıt ve onun için düzenlediği büyük cenâze töreni anlatılır.

Dokuzuncu, onuncu ve onbirinci tabletlere göre; Gılgamış, Bâbil tufanından sağ kurtulan Utnapiştim'i bularak ölüme yakalanmamanın sırrını öğrenmek için tehlikeli bir yolculuğa çıkar. Sonunda

Utnapiştim'e ulaşır. Utnapiştim ona tufanın hikâyesini anlatır ve gençliğini geri getirecek bitkiyi nerede bulacağını gösterir. Gılgamış, bitkiyi elde ettikten sonra bir yılana kaptırır ve üzüntülü olarak Uruk'a döner.

Destan'a ek özelliğinde olan on ikinci tablette pukku ve mikku adı verilen nesnelerin kaybolması anlatılır.

Destan, Enkidu'nun ruhunun yeryüzüne dönüşü ve ölüler dünyasındaki kötü ve üzücü halleri anlatmasıyla son bulur.

Akkadca yazılmış olan Gılgamış Destanı'nın Hitit ve Hurri dillerinde çeşitlemeleri de vardır. Destanın metni İngiliz Arkeolog R.C. Thompson tarafından **The Epic of Gilgamish** adıyla 1930'da Oxford'da yayımlandı. Schott tarafından Almancaya **Das Gilgamesch-Epos** adıyla çevrilerek 1934'te Leipzig'de yayımlandı. G. Contenau tarafından da **Epopée de Gilgamesh** adıyla 1939'da Paris'te Fransızcaya çevrilmiştir. Muzaffer Ramazanoğlu tarafından Türkçeye çevrildi. Orhan Asena, **Tanrılar ve İnsanlar** adlı oyununun konusunu Gılgamış Destanı'ndan almıştır. Nüvit Kodallı, Orhan Asena'nın oyunu için hazırladığı sahne müziği üzerine Gılgamış Operasını bestelemiştir. Melih Cevdet Anday da **Ölümsüzlük Ardında Gılgamış** adlı eserinde bu destandan faydalanmıştır.

GIRTLAK;

Alm. *Kehlkopf, Larynx (m),* **Fr.** *Gosier (m), gorge (f); larynx (m),* **İng.** *Throat, larynx.* Boynun ön soluk borusunun üst kısmında yer alan bir solunum ve ses organı. Gırtlak boynun ön tarafında 3-6. boyun omurları hizâsında yer alır. Basit bir kutu görünüşünde olan gırtlak; kıkırdak, zar ve bağlardan yapılmış önemli vazîfeleri bulunan bir organdır. Solunum yolunun üst kısmını teşkil eder ve aynı zamanda ses organıdır. Bu sebeple gırtlağın yapısı solunum borusunun diğer kısımlarından daha farklı ve karışıktır.

Gırtlağın üst deliği solunum yolunu daraltabilecek ve hattâ îcâbında tamâmıyla kapatabilecek bir mekanizmaya sâhiptir. Bilhassa sesin meydana gelmesi ile ilgili olan bu mekanizma, îcâbında solunum yolunu kapatmak sûretiyle yabancı maddelerin daha içerilere girmesine mâni olur. Bu sûretle organizma kendini ölüme bile götürebilecek olan bir hâdiseden kurtulma imkânına sâhip bulunmaktadır.

Büluğ çağında erkek çocukların gırtlağı hızla büyümeye başlar. Bütün kıkırdaklarda ve her yönde cereyân eden bu büyüme sonucunda bir sene zarfında mizmar aralığının uzunluğu hemen hemen iki misline çıkar. Ses kıvrımlarının (ses tellerinin) uzaması netîcesinde bu çağda erkek çocuklarının sesi değişir ve kalınlaşır. Kız çocuklarında gırtlağın büyümesi büluğ çağında da yavaştır. Bu yüzden gırtlak erkeklerde hem genişlik hem de uzunluk bakımından kadınlardan daha büyüktür. Gırtlağın çevresi erkeklerde ortalama 136, kadınlarda 112 milimetre kadardır. Cins ve yaş durumlarından başka, çeşitli şahıslarda da gırtlak büyüklük ve şeklinde çeşitli farklılıklar görülebilr. Bundan dolayı insanların sesleri de birbirinden çok farklıdır. 20 yaşından îtibâren gırtlak kıkırdakları kemikleşmeye başlar ve elastiki kıkırdaktan yapılmış olan epiglot ve ses tellerinin bağlandığı çıkıntılar hariç diğer kıkırdakların büyük kısmı yaşlılarda kemikleşmiş olur.

Gırtlağın iskeletini meydana getiren kıkırdaklar dokuz tânedir. Bunların üçü çift, üçü tektir.Tek olanlar tiroit kıkırdak (kalkansı kıkırdak), krikoit kıkırdak (yüzüksü kıkırdak) ve epiglot (gırtlak kapağı kıkırdağı)tur. Çift olanları ise aritenoit, corniculat ve cuneiform kıkırdaklarıdır. Tiroit kıkırdağın boynun ön tarafında yaptığı çıkıntıya halk arasında "âdem elması" ismi verilir. Gırtlağın kasları da beş tânedir. Bunlardan dört tânesi çift, bir tânesi de tektir. Bunların kimisi ses tellerini uzatır, kimisi de kısaltır. Yine kasların bâzıları mizmar aralığını daraltırken, bâzıları da genişletir. Gırtlak kaslarının vazîfelerinden ikincisi ise, yabancı cisim ve zararlı maddelerin alt solunum yollarına geçmesini önlemek için gırtlağı kapatmaktır. Bu kasları harekete geçiren uyarı, yabancı zararlı maddelerin gırtlak iç yüzeyine teması netîcesinde meydana gelen reflekstir.

Gırtlağın iç yüzü, bütün solunum yollarında olduğu gibi, çok katlı titrek tüylü epitel ile örtülmüştür. Yalnızca fazla mekanik tesirler altında kalan ses tellerinin üzeri boynuzsu (çok katlı yassı) epitel ile örtülmüştür. Gırtlak mukozasının altında her tarafta çeşitli salgı bezleri bulunur. Bunların vazîfeleri gırtlak iç yüzünün dâimâ nemli kalmasını sağlamaktır. Bu durum, burun boşluğunda olduğu gibi buradan geçen havanın temizlenmesi ve neminin arttırılmasında önemli rol oynar. Larinks aynası denilen bir âlet ile gırtlağın üst ve orta bölümleri görülebilir. Gırtlağın sinirleri vagus sinirinin iki dalından gelir. Bunların dallarının kesilmesi veya kanser hücreleri tarafından buraların istilâ edilmesi netîcesinde ses kısıklığı meydana gelir.

Gırtlağın kendi özel isimleriyle anılan çeşitli hastalıkları vardır. Gırtlak difterisi, gırtlak veremi, larenjit (gırtlak iltihâbı), gırtlak felci en önemlileridir.

Gırtlak tümörleri: Bütün organlarda olduğu gibi, gırtlak tümörleri de iyi huylu (selim) ve kötü huylu

(habis) olmak üzere ikiye ayrılır.

Gırtlağın iyi huylu tümörleri sıklık sırasına göre papillomlar, fibromlar, anjiomlar ve poliplerdir. Papillomlar virüslerle meydana gelirken, ses teli nodülleri sesin kötü kullanılmasından ileri gelir. Bir kısmı da doğuştan beri mevcuttur.

Selim gırtlak tümörlerinin en sık rastlanılan belirtisi ses kısıklığıdır. Gelip geçici veya dâimî ses kısıklığı olabildiği gibi bir kısmı ses kısıklığı husûle getirmeyebilir. Ağrı çok nâdir görülür. Çok büyük tümörler nefes darlığına sebeb olabilirler. Tedâvileri tümörlerin cerrahî olarak çıkarılmalarından ibârettir. Çıkarılmasalar bile ses kısıklığı ve nefes darlığından başka zararları olmaz.

Gırtlak Kanserleri

Gırtlağın habis tümörleri denilince gırtlak kanserleri akla gelir. Kanser dışında habis tümörü varsa da bunların oranı % 1'i geçmez. Gırtlak kanserleri bütün vücud kanserlerinin % 2'sini teşkil eder. Daha ziyâde 45-50 yaşları arasında görülür. 20 yaşın altında görülmesi çok nâdirdir. Erkeklerde sık görülür. Yaklaşık on erkeğe karşı bir kadında görülür. Hazırlayıcı sebepler arasında ilk sırayı tütün alır. Müzmin iltihaplar, aşırı ses tahrişi, tahriş edici gazlar ve alkolizm diğer sebepler arasında yer alırlar.

Gırtlak kanserlerinin belirtileri erken ve geç belirtiler olarak ikiye ayrılır.

Erken belirtiler: Kanserin yerleşim yerine bağlı olarak meydana gelen ses kısıklığı, nefes güçlüğü, yutkunurken takılma hissi ve kulağa doğru vuran ağrı. Bunların dışında gırtlakta rahatsızlık hissi, balgam çıkarmada artma, seste ton değişiklikleri, bâzen bir gıcık öksürüğü ilk belirtiler olarak karşımıza çıkabilir.

Geç belirtiler: Nefes darlığı, yutma güçlüğü, iştahsızlık, aşırı zayıflama, öksürük, kanlı balgam, boyun lenf bezlerinin büyümesi, şiddetli ağrılar.

Tedâvisi: Cerrâhî tedâvi ve şuâ tedâvisi en önemli iki tedâvi usûlüdür. Gırtlağın cerrâhî olarak çıkarıldığı durumlarda hasta ses tellerini de kaybettiğinden, ses rehabilitasyonuyla yuttuğu havayı yemek borusu vasıtasıyla sese çevirerek konuşur. Bunu beceremeyen hastalara tek tonda ses çıkaran elektronik bir âletle yardım edilir. Şahıs bu âleti çene altına dayar ve âletin çıkardığı sesi ağız içinde harflere çevirip konuşur.

Erken teşhis edilen gırtlak kanserinde tedâvi oldukça başarılıdır. İki haftayı geçmiş her ses kısıklığı vak'ası veya yukardaki belirtileri gösteren her şahıs hele sigara içiyor ve yaşı 45'in üzerindeyse, muhakkak bir kulak- burun-boğaz doktoruna muâyene olmalıdır.

GIYÂSEDDÎN CEMŞÎD KÂŞÎ;

on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda yaşamış, ondalık kesirleri ilk defâ kullanan büyük Müslüman-Türk matematik ve astronomi âlimi. İsmi, Cemşîd bin Mes'ûd bin Mahmûd et-Tabîb el-Kâşî olup, lakabı Gıyâseddîn'dir. On dördüncü asrın sonlarına doğru Kaş şehrinde doğdu. **Uluğ Bey Ziyci** adlı eserin önsözünde, 1429 (H.833) senesinin sonbaharında Semerkand'da öldüğü bildirilmektedir.

Gıyâseddîn Cemşîd, ilk tahsîline Kaş'ta başladı. Babası zamânın önde gelen din ve fen âlimlerindendi. Önce sarf, nahiv ve fıkıh ilmini öğrendi. Fıkıh ilminde söz sâhibi oldu. Mantık, belâgat, matematik ve astronomi ilimlerini tam mânâsıyla tahsil etti. İlim aşkına uzun süren seyâhatlere çıkar ve azimle çalışırdı. 1416 senesinde Karakoyunlu Sultanı İskender'in hizmetinde bulundu. Uluğ Bey tarafından Semerkand'a dâvet edildi. Kurduğu rasathânenin müdürlüğüne getirildi.

Cemşîd, önce Nasîrüddîn Tûsî'nin eserlerini inceledi. Kutbüddîn Şîrâzî'nin eserlerini tedkik ederek, ziyâdesiyle istifâde etti. Meraga'da yapılan rasathânede çalışarak, astronomi cetvellerini (ziycleri) yeniden düzenleyip ortaya koydu. Böylece astronomide yeni ufukların açılmasını sağladı.

Yıldız cedvellerini, yeryüzünden uzaklıklarını, güneş ve ay tutulması hesaplarını, bunların hesaplanmasında kullanılacak olan **Tabak-ül-Menâtık** adlı âletin yapılış ve kullanılışını izah etti.

Avrupalı ilim târihçileri, yıldızların ve gezegenlerin yörüngelerinin dâire şeklinde olmayıp, elips şeklinde olduğunun keşfini Kepler'in başarılarından sayarlar. Hâlbuki ondan yüz sene önce Gıyâseddîn Cemşîd, bu ilmî hakîkatı **Nüzhet-ül-Hadâik** adlı eserinde izah etmiş ve ortaya koymuştur. İlmî çalışmaları ve dirâyetiyle fen ilimlerinde araştırma, gözlem ve deney usûlünün gelişmesini sağladı. 1406, 1407 ve 1408 seneleri için ay tutulmasının hesaplamalarını gâyet hassas olarak yaptı. Ayın ve Utarid'in yörüngelerinin eliptik düzlemde olduğunu açıkça isbât etti. Böylece Kepler'in bunu kendine mâl etme iddiâsı geçersiz ve asılsız kaldı.

Gıyâseddîn Kâşî, astronominin yanında ilmî çalışmalarını daha çok matematik alanında yoğunlaştırdı. Ondalık kesirleri ilk defâ kullandı. Hâlbuki, ondalık kesirlerin keşfi, Simon Stefan'a atfediliyordu. 1948

senesinde Alman bilim târihçisi Pouluckey yaptığı araştırmalar sonucu, ondalık kesirlerin asıl kâşifinin Gıyâseddîn Cemşîd olduğunu ispatladı ve ilim âlemine kabul ettirdi. Cemşid, Simon Stefan'dan yüz altmış sene önce yaşamıştır. O, ondalık sayılar üzerinde dört işlemi uyguladı. Avrupa'da ise, bu sistem ancak 16. asırdan sonra kullanılabildi. Bu konudan bahseden **Risâlet-ül-Muhîtiyye** adlı eserinde, dâire çevresi ile yarıçap arasındaki oranı çok açık bir şekilde göstermiştir. Ondalık sayılarda virgül işâreti kullanmadan, sayının tam kısmı üzerine sıhah (tam sayı) kelimesini koymak sûretiyle sayının tam kısmının, ondalık kısmından ayrıldığı ilk defâ bu eserde görülür. Onun bulduğu bu değer, kendinden önceki matematikçilerin bulduğu değerden daha doğrudur. Ticârî hesâba dâir eserinde ise ondalık kesirlerde o, sıhâh tâbirleri yerine virgül kullanmıştır.

Cemşîd, aritmetikle ilgili çalışmalarının yanında cebirde, yüksek dereceden denklemlerin yaklaşık çözümlerini yaptı.

1427 senesinde tamamlayıp Uluğ Beye sunduğu **Miftâh-ül-Hesâb** adlı eserinde herhangi bir dereceden kök alma yollarını hesapladı. Binom açılımı olarak matematikte bilinen formülden istifâde edilerek gerçekleştirilen bu kök alma işlemlerinin keşfi, batı âleminde Newton'a atfediliyorsa da bunu Newton'dan üç asır önce Cemşid'in bulduğunu ve ilk defâ binomial denklemleri çözdüğünü Derek Stewart, **Sources of Mathematics** adlı eserinde ilim dünyâsına açıklamıştır.

Cemşîd, trigonometri üzerinde yaptığı çalışmalar sonucu sinüs cetvellerini hazırladı ve bunu üçüncü dereceden trigonometrik denklemlerin çözümünde kullandı. Düzlem trigonometrinin temel formüllerinden olan; $\sin 3A=3\sin A-4\sin^3 A$ formülünün adı birçok trigonometri kitaplarında **Cemşîd-ül-Kâşî** eşitliği olarak belirtilmektedir. Trigonometri alanında diğer bir başarısı da "pi" sayısının gerçek değerini çok hassas bir şekilde hesaplamış olmasıdır.

Eserleri:

Gıyâseddîn Cemşîd, matematik ve astronomi alanında birçok eser yazdı. Yazdığı kitaplar, bilhassa 16. ve 17. asırda devrin ünlü ilim adamları tarafından incelendi. Haklarında uzun makâleler yazıldı. Bunun yanında eserleri, ilim adamları tarafından uzun seneler temel mürâcaat kitabı olarak kullanıldı. Eserlerinden bilinenleri şunlardır:

Risâlet-ül-Muhîtiyye: Ondalık sayılarla ilgili kurallara ve pi sayısının değerine bu eserinde yer verdi. Arapça yazılan eser, İstanbul ve dünyânın birçok kütüphânesinde mevcuttur. Çeşitli yabancı dillere tercüme edilmiştir.

Kitâbu Miftâh-il-Hisâb (Hesap Anahtarı): Bir mukaddime ile beş bölümden meydana gelen eserin, birinci bölümünde tam sayılarla hesaplama, ikinci bölümünde kesirli sayılarla hesaplar, üçüncü bölümünde astronomide kullanılan hesaplar, dördüncü bölümünde topografik alan hesapları, beşinci bölümünde ise bilinmiyenli hesaplar anlatılmaktadır.

Risâlet-ül-Kemâliyye veya Süllem-üs-Sem'a (Göğün Dereceleri): Gök cisimlerinin dünyâdan uzaklığı, büyüklükleri ve boyutlarından bahseden bu eser, Mustafa Zeki tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Yazma nüshaları İstanbul ve Avrupa kütüphânelerinde bulunmaktadır.

Kitâbu Zîyc-il-Hakânî fî Tekmîli Zîyc-il-İlhânî: Nasîrüddîn Tûsî'nin yazdığı **Zîyc-il-İlhânî** adlı eserde incelenen yıldızların koordinatlarını kendi rasadlarına göre düzeltmiş ve tamamlamıştır.

Nüzhet-ül-Hadâik: Kendi bulduğu Tabak-ül-Menâtık adlı bir rasat âletinden bahseder. Ayrıca enlem, gök cisimlerinin dünyâdan uzaklıklarını, ay ve güneş tutulmaları ile ilgili bilgileri ihtivâ eder.

Diğer eserlerinin bâzıları da şunlardır: **1) Risâletün fil-Hisâb** (Matematik), **2) Risâletün fil-Hendese** (Geometri), **3) Kitâbün fî İlm-il- Hey'et** (Astronomi), **4) Risâlet-ül-Ceyb vel-Veter** (Cebir), **5) Risâletün fil- Mesâhât, 6) Risâletün an İhlîlcî'l-Kamer ve Utarid, 7) Risâle fî Ma'rifet-it-Tedâhul vet-Teşâruk vet-Tebâyün, 8) Makâle an Hisâb-il-Müneccimîn, 9) Risâletün-Nâkaşa fîhâ el-Cezûr-us-Samm** (Binom Teoremleri Hakkında).

Gıyâseddîn Cemşîd zamânında; Bursalı Kâdızâde Rûmî, Uluğ Bey, Ali Kuşçu ve çağdaşlarının yaptıkları çalışmalar sonucu astronomi ve matematik ilimlerinde yüksek bir seviyeye varıldı. Özellikle Semerkand şehri âlim ve velîler ordusunun toplandığı muhteşem bir kültür sitesi hâline gelmişti. Bu âlimlerin gayret ve çalışmaları o kadar yüksek ve ileri dereceye ulaşmıştı ki, batı ilim dünyâsı bu seviyeye ancak on yedinci asrın sonlarında ulaşabilmiştir.

GIYÂSEDDÎN KEYHÜSREV-I;

Türkiye Selçukluları sultanı. İkinci Kılıç Arslan'ın Bizanslı hanımından doğan en küçük oğludur.

İkinci Kılıç Arslan ülkeyi on bir oğlu arasında paylaştırdığı zaman, Gıyâseddîn Keyhüsrev'i de veliaht îlân edip, Uluborlu ve civârının idâresine tâyin etti. İkinci Kılıç Arslan, 1192'de Konya'da ölünce

Gıyâseddîn Keyhüsrev, babasının yerine sultan oldu. Fakat kardeşler arasında saltanat mücâdelesi başladı. Tokat Meliki Rükneddin Süleymân Şah, 1196 senesinde Konya'yı zaptetti. Gıyâseddîn Keyhüsrev âilesini alıp Konya'yı terk etti. Çeşitli yerlerde kaldıktan sonra İstanbul'a gitti. Rükneddîn Süleymân Şah'ın 1204'te ölümüyle taht küçük yaştaki oğlu Üçüncü Kılıç Arslan'a kalınca Keyhüsrev Konya'ya dâvet edildi. Tekrar sultan oldu.

Gıyâseddîn Keyhüsrev, devletin hudutlarını emniyete almak için Bizanslılar ve Ermenilerle mücâdele etti. Dördüncü Haçlı Seferiyle (1204) İstanbul, Lâtinlerin hâkimiyetine geçmiş, Bizans Hânedânı mensupları, Anadolu'ya kaçıp İznik ve Trabzon'da iki devlet kurmuşlardı. Bizanslılar, Karadeniz sâhillerine yerleşerek ticâret yolunu kapattılar. Gıyâseddîn Keyhüsrev, ticâret yolunu açmak için 1206 senesinde sefere çıktı. Bizanslıları bu bölgeden atarak, Karadeniz yolunu açtı. Ertesi sene Akdeniz sâhillerine inerek Antalya'yı fethetti. Bu sırada akıncı beyleri, Batı Anadolu'da birçok yerleri aldılar. Bu fetihler, İznik Bizanslılarını telaşlandırdı. Bizans ordusu ile 1211 senesinde Alaşehir'de yapılan muhârebede, Selçuklu ordusu büyük zafer kazandı.

Muhârebe bittikten sonra, Gıyâseddîn Keyhüsrev, meydanı dolaşırken, bir düşman askeri tarafından şehid edildi (1211). Yerine oğlu İzzeddîn Keykâvus geçti.

GIYÂSEDDÎN KEYHÜSREV-II;

Türkiye Selçukluları sultanı. Birinci Alâeddîn Keykubad'ın büyük oğludur. 1228 yılında Atabeyi Mübârizüddîn Ertokuş'la birlikte Erzincan'a gönderildi. Küçük kardeşi Kılıç Arslan veliaht olmasına rağmen İkinci Keyhüsrev babasının ölümü üzerine Türkiye Selçukluları sultanı oldu (1237).

İkinci Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ilk yılları, saltanat kavgalarıyla geçti. Bu sırada Moğol zulmünden kaçan göçebe Türkmenler, doğu tarafından Anadolu'ya girdiler ve çeşitli bölgelerde iskân edildiler. Bid'at bilmeyen hâlis Müslüman Türklerin sâfiyetinden ve çeşitli sıkıntıları olan kesif göçebe nüfustan faydalanmak isteyen kötü kimseler türedi. Peygamberlik iddiâsı ile ortaya çıkan Baba İshak, göçebelere yeni bir devir müjdeliyerek bâzı câhil Türkmenleri etrâfında topladı (Bkz. Babaîlik). Babaîler adıyla tanınan bu Türkmenler, isyân ederek, birçok beldeyi tahrip ettiler. 1240 senesinde Kırşehir'in Malya Ovasında yapılan savaş sonunda Babaîler mağlûb edilerek isyân bastırıldı.

Anadolu'da Babaî isyânından hemen sonra Moğol istilâsı başladı. Sultan İkinci Gıyâseddîn Keyhüsrev, Moğol istilâsını durdurmak için harekete geçti. Sivas'ın doğusundaki Kösedağ mevkiinde Moğolları karşıladı. Moğollar, Selçuklu öncü kuvvetlerini bir manevra ile perişan edince, ordu geri çekildi (Bkz. Kösedağ Savaşı). Geri çekilme ile 1243 senesi Temmuz ayında bozgun başladı. Moğollar Kayseri'ye kadar geldiler. Müstahkem Kayseri şehri, şiddetli hücumlar netîcesinde teslim oldu. Moğollar, Kayseri'de büyük katliâm ve yağma yaptılar. Moğol komutanı Baycu Noyan, senelik vergi karşılığında antlaşmaya râzı edildi. Gıyâseddîn Keyhüsrev ise, Menderes taraflarına gitmişti. Antlaşmadan sonra Konya'ya geldi. 1246 yılında Kilikya üzerine sefere giderken Alanya'da vefât etti.

GIYBET;

Alm. *Nachrede, durchhecheln, Klatsch,* **Fr.** *Medisance, denigrement,* **İng.** *Backbiting.* Dedikodu. Bir Müslümanın veya zımmînin yüzüne karşı söylendiği zaman hoşlanmayacağı veya kalbinin kırılacağı bir sözü, hâli veya hareketi gıyâbında, yâni bulunmadığı yerde söylemek, hareketiyle göstermek veya îmâ etmek. Kapalı söylemek, işâretle, hareketle bildirmek, yazıyla duyurmak da, hep söylemek gibi gıybettir. Hadîs-i şerîfte buyruldu ki: **"Bir kimse için söylenen kusur onda varsa bu söz gıybet olur. Yoksa bühtân yâni iftirâ olur."**

Gıybet etmek, büyük günâhtır. Zinâ etmek günâhından daha şiddetlidir. Hadîs-i şerîfte; **"Gıybet etmek zinâ etmekten şiddetlidir."** buyruldu. Eshâb-ı kirâmdan Câbir ve Ebû Saîd hazretleri; "Gıybet, nasıl zinâdan daha şiddetli olur?" dediklerinde, Peygamberimiz (sallallahü aleyhi ve sellem); **"İnsan zinâ eder ve sonra tövbe eder. Allahü teâlâ da** (dilerse) **onu affeder. Ama gıybet edeni, gıybet ettiği kimse ondan râzı olmayınca bağışlamaz."** buyurdu.

Allahü teâlâ, Kur'ân-ı kerîmde gıybet etmeyi, ölü eti yemeye benzeterek yasak ediyor ve Hucürât sûresi 12. âyetinde meâlen; **"Bir kısmınız, bir kısmınızı** (arkasından) **hoşlanmayacağı sözle gıybet etmesin, çekiştirmesin! Hiç sizden biriniz ölü kardeşinizin etini yemek ister mi? Bundan tiksindiniz değil mi? O halde gıybet etmekte Allah'tan korkun!"** buyuruyor.

Gıybet, insanın ibâdet ederek kazandığı sevapların azalmasına ve başkasının günahlarının kendisine verilmesine sebeb olur. Bunları her zaman düşünmeli ve gıybetten sakınmalıdır. Hadîs-i şerîflerde; **"Kıyâmet günü, bir kimsenin sevâb defteri açılır; «Yâ Rabbî! Dünyâdayken, şu ibâdetleri yapmıştım. Sahifede bunlar yazılı değil» der. «Onlar defterinden silindi, gıybet ettiklerinin defterine yazıldı» denir."** ve **"Kıyâmet günü bir kimsenin hasenât** (iyilikler, sevaplar) **defteri açılır.**

Yapmamış olduğu ibâdetleri orada görülür. «Bunlar seni gıybet edenlerin sevaplarıdır» denir." buyruldu. Yine bir hadîs-i şerîfte; **"Gıybet, insanın sevabını, iyi amellerini, ateşin kuru odunu yaktığı gibi yakar."** buyruldu. Zahmet çekerek sıkıntılara katlanarak ibâdet yapıp da, bunun sevâbını yok etmek, akıllı, normal düşünebilen bir insanın yapacağı şey değildir.

Altı kişinin kusurlarını, ayıplarını arkasından söylemek gıybet olmaz:

1. Günah işlemesine mâni olmak için söylemek. Bir kimse, babasından gizli haram, günah ve suç işleyince, babasının engel olacağını bilenin, babasına söylemesi veya yazarak bildirmesi gıybet olmaz. Mâni olacağı bilinmiyorsa haber verilmez. Çünkü düşmanlığa sebeb olur.

2. Kusur işleyene acıdığı için söylemek. Bir şeyi bilmeyene nasîhat vermek, satılmakta olan malın kusurunu müşteriye haber vermek, evlenecek erkeğe, nikâh edeceği kızın ayıbını, kusurunu haber vermek gıybet olmaz.

3. Müslümanları onun şerrinden, kötülüğünden korumak için söylemek. İnsanları haksız yere döveni, mallarını gasb edeni, çalanı, yâhut dili ile söverek, iftirâ ve gıybet ederek zarar vereni söylemek gıybet olmaz.

4. Bir âlime söyleyip, o kusurun dindeki hükmünü (fetvâsını) öğrenmek için söylemek.

5. O kusur, ona isim olmuşsa, onu bu isimle tanıtmak mecbûriyetinde olmak.

6. Âşikâre, herkesçe bilinen günâhları, bid'atleri ve zulmü söylemek. Din düşmanlarını bildirmek, İslâmiyeti yanlış anlatanları ve yazanları Müslümanlara açıklayıp haber vermek, bid'at işleyenleri ve bunları Müslümanların arasına yayanları bildirmek, açıkça haram, günah işleyeni ve zulmedeni söylemek gıybet olmaz.

İnsanlar arasında bir hastalık hâline gelen gıybetten, bunları yapanları sakındırmalıdır. Bu, hem ona, hem de cemiyete en büyük hizmettir. Gıybet edene, "Sus!" diyene yüz şehid sevâbı verileceğini Peygamber efendimiz haber veriyor. Yanında gıybet yapıldığını işiten kimse, buna hemen mâni olmalıdır. Hadîs-i şerîflerde buyruldu ki:

Din kardeşine, onun haberi olmadan yardım eden kimseye, Allahü teâlâ dünyâda ve âhirette yardım eder.

Yanında din kardeşi gıybet edilince, gücü yettiği hâlde, ona yardım etmeyen kimsenin günâhı, dünyâ ve âhirette kendisine yetişir.

Mîrac gecesi Cehennemi bana gösterdiler, etleri parça parça edilip ağızlarına konduğu birtakım insanlar gördüm. Kendilerine bu kokmuş etleri yiyin, diyorlardı. Bunların kim olduğunu suâl ettim. Cehennem meleklerinin reisi Mâlik, "Bunlar gıybet edenlerdir. Gıybet edenler şeytanın dostlarıdır." dedi.

Gıybet yapılırken, orada bulunan kimse, korkmazsa sözle; korkunca kalbiyle reddetmezse, gıybet günâhına ortak olur. Gıybet edenin sözünü kesmesi, yâhut kalkıp gitmesi mümkün ise, bunları yapmalıdır. Eliyle, başıyla, gözüyle men etmesi kâfi gelmez. Açıkça, sus demesi lâzımdır.

Gıybet etmek günâhından kurtulmanın keffâreti üzülmek, tövbe etmek ve gıybet ettiği kimse ile helallaşmaktır. Pişman olmadan helallaşmak riyâ olur, ayrı bir günâh olur.

GİDİŞ ALAYI;

pâdişâhların saray dışındaki gezintileri münâsebetiyle tertib edilen alaylar hakkında kullanılan bir tâbir. Pâdişâh, muhâfız ve saraylılardan meydana gelen bir kalabalıkla herhangi bir yere gittikleri için bu isim verilirdi.

Pâdişâhlar; resmî ve belli günler dışında, şehir içi veya hâricinde gayri resmî olarak bir tarafa gittikleri zaman, geçit yerlerine asker dizmek ve halka îlân etmek âdet değildi. Bu hâl oldukça sâde bir şekilde olup, sâdece görevli bulunan hizmetliler pâdişâha refâkat ederdi.

Yolda halktan birisi atın önüne yatar, yâhut yolun bir noktasından yüksek sesle hâlinden şikâyetçi olursa ve gerçekten adam fakirse kâfi miktârda para ve hediyeler verilerek gönlü alınırdı. Bu gibi mürâcaatlara mahal kalmaması için pâdişâhların gidişleri mümkün mertebe gizli tutulurdu.

Teşrîf-i hümâyûn (pâdişâh gezisi) biraz resmîce olursa, çavuş ve çizmeciden başka, yeniçeri ağası, kapıcı başısı, mîr-i âlem, mîrâhûr, çavuşbaşı ile özengi ağaları da bulunurdu. Gidilen yerde gecelenecek ve çadırda kalınacak ise aşçıbaşı ve çadırları kurup kaldıracak görevliler ve mehter takımı, erzak ve malzeme taşıyan atlar ve esterler (katır) de götürülürdü. Ava çıkışlarda ise avla ilgili olan, samsoncu, zağarcı, doğancı gibi ağalar da bulunurdu.

Pâdişâhların gittikleri yerlerde bâzan pehlivan güreşleri ve at koşuları gibi oyunlar düzenlenip seyredilirdi. Sultan Birinci Ahmed, Kandilli Bahçesine giderek orada kayık yarışları tertib ettirip seyrederdi.

Resmî olmayan gidişlerde otağın önüne tuğ dikilmez, mehter götürülmezdi. Kayıkla gidişlerde pâdişâhın dümenini bostancıbaşı tutardı. Kayıkla gidişlerin en parlak merâsimleri Lâle Devrinde yapılmıştır. Bu merâsimleri şâirler, kasîdelerinde en güzel şekilde terennüm etmişlerdir. Tanzimâttan sonra husûsî gidişlerin bir kısmı at, bir kısmı araba, bâzan da kayıkla yapılırdı. Sarayda pâdişâhın gidiş işlerini düzenleyen bir "gidiş müdürü" vardı.

GİLABURU (Viburnum opulus);

Alm. *Gemeine schneebal (m),* **Fr.** *Viorne (f),* **İng.** *Wind gelder rose.* **Familyası:** Hanımeligiller (Caprifoliaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Batı, İç, Kuzey ve Doğu Anadolu.

Mayıs-haziran aylarında, beyaz renkli çiçekler açan, daha çok park ve bahçelerde yetiştirilen ağaççıklardır. **Kartopu** adıyla da anılır. Daha çok sulak yerleri severler. Bahçe ve hendek kenarlarında yayılış gösterirler. Gövdeleri çok dallı ve tüysüzdür. Yapraklar karşılıklı ve saplıdır. Meyveleri küre şeklinde olup, olgunlukta kırmızı renk alırlar.

Kullanıldığı yerler: Kabuklarında reçine, valerian asidi, şekerler, tanen ve organik asitler vardır. Teskin edici özelliktedir.

GİNE

DEVLETİN ADI ..... Gine Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ .....Konakri

NÜFÛSU 7.232.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....245.857 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Fransızca

DÎNİ ..... % 85 İslâmiyet, % 5 Putperest, % 10 diğerleri.

PARA BİRİMİ..... Gine Frangı

Batı Afrika sâhillerinde, 10° kuzey enlemi üzerinde bulunan, batısında Atlas Okyanusu, kuzeyde Gine-Bissau, Mali, Senegal, doğuda Mali ve Fildişi Sâhili, güneyde Sierra Leone ve Liberya ile çevrili ülke.

Târihi

Gine târihiyle ilgili çok eskilere dayalı teferruatlı bilgi bulunmamaktadır. Nijer havzasının bulunduğu Yukarı Gine bölgesinde, çok eskilerde pekçok Afrika krallığının kurulduğu bilinmektedir. İslâmiyeti yaymak için dünyânın her tarafına dağılan Müslümanlar, 11. asırda buralara gelerek İslâmiyeti yaydılar. Halk da hak din olan İslâmiyeti kabul ederek, Müslüman oldu. İslâmiyetin kuvvetli olduğu ilk zamanlarda halk güçlü devletler kurdu. Bu devletlerden Futa-Djalon'da kurulan devlet en önemlisidir.

Avrupa'nın orta çağlarda başlayan ve her çağda devâm edegelen sömürgecilik zihniyeti ve fiiliyâtı 1600'lü yıllarda Gine'yi tehdit etmeye başladı. Bu zamanda ülkeye gelen Portekizliler, bugünkü Gine topraklarına yerleşememişlerdi. Fakat 19. asrın ortalarında bu ülkeye gelen Fransızlar, ülkeye hâkim olmuşlardır.

1896 senelerinde ülkenin iç kısımlarına kadar iyice nüfûz ederek ülkeyi diğer sömürgelerine yaptığı gibi insanlık dışı bir muâmeleyle sömürüye tâbi tutan Fransa, İkinci Dünyâ Savaşı sonunda sömürgeciliğe karşı yoğunlaşan mücâdele karşısında fazla dayanamadı. Fransa Cumhurbaşkanı General De Gaulle, Gine'nin, bağımsızlık mücâdelesi karşısında halk oylamasına gidilmesini istedi. Yapılan halk oylaması sonucunda Gine halkı bağımsızlığı tercih etti. Eylül 1958'de bağımsızlığını îlân ederek, cumhurbaşkanlığına bağımsızlık mücâdelesinin en önde gelen liderlerinden biri olan Ahmed Sekav Toure getirildi.

Bu târihten sonra, Gine'den Fransızların tamâmına yakın kısmı çekildi. 1961 senesinde Mali ile birlikte Afrika Devletleri Birliğini kurdular. Önce Rusya, Çin, Çekoslovakya gibi sosyalist ülkelerden yardım aldı. 1968'de yeniden cumhurbaşkanı seçilen Ahmed Sekav Toure, radikal bir rejime döndü. Bir sürü karışıklıklarla 1974'e gelindi. 1974'te Sekov Toure tekrar cumhurbaşkanı seçildi. 1984'te ölünceye kadar bu makamda kaldı. 3 Nisan 1984'te Albay Lansana Conte komutasında ordu bir darbe ile idâreye el koydu. Millî Düzenleme Konseyi kuruldu. Günümüzde konsey idâresi devâm etmektedir.

Fizikî Yapı

Gine'nin batıda Atlas Okyanusu ile olan yaklaşık 500 km uzunluktaki kıyısı, girinti ve çıkıntılarla dolu olup, burada çok sayıda küçük adacıklar bulunmaktadır. Bu kıyılardan Atlas Okyanusuna pekçok akarsu dökülür. Akarsular çok büyük değildir. 40-80 km arasında değişen alçak kıyı şeridinden sonra doğuya doğru arâzi, basamaklar hâlinde yükselerek Futa-Djalon adı verilen ortalama 1000 m yüksekliğe sâhip dağlık bölgeye erişir. Bu dağlık bölgenin güneydoğusunda yer alan yaylalar, ülkenin güney doğusundaki dağlık bölge ile Futa-Djalon dağlık bölgesi arasında köprü vazîfesi görür. Güneydoğudaki dağlık bölge, ülkenin en yüksek kesimidir. Nimba Dağları adı verilen bu bölgenin en yüksek noktası 1768 metredir. Futa-Djalon bölgesinin doğusunda, Nimba bölgesinin ise kuzeyinde kalan kesim ovalıktır. Afrika kıtasının önemli nehirlerinden olan Nijer ve kolları bu ovayı sulamaktadır. Batıda Atlas Okyanusuna dökülen pekçok akarsudan en önemlileri Bafing ve Mila'dır. Ülkede pekçok baraj gölü bulunmasına karşılık, önemli derecede büyük tabiî göle sâhip değildir.

Ekvatora çok yakın bir bölgede bulunmasının, ülkenin ikliminde önemli tesiri vardır. Sıcak ve nemli bir iklime sâhiptir. Nisan-kasım ayları arası ülkede yağışların bol olduğu mevsimdir. Yağışlar dâimâ yağmur şeklinde olup, iç kesimlerde kıyı kesimlere nisbeten daha azdır. Bol yağış alan batı kısımlarında senelik yağış ortalaması 4300 milimetredir. Sıcaklık ortalaması ise yaklaşık 27°C dir.

Tabiî Kaynaklar

Ülkenin batı kıyılarında akarsuların okyanusa döküldüğü yerlerde meydana gelen bataklıklar, mangrov denilen bataklık bitkileriyle kaplıdır. Tropikal bölgelerin tipik bitkisi olan palmiye ağaçlarının da bulunduğu bölgenin doğusunda, Futa-Djalon bölgesine kadar olan yerlerde bol yağışlı tropikal ormanlar yer alır. Bu bölgede yaygın olan bir bitkinin türü de sürüngen otlardır. Yüksek kesimlerde tropikal ormanlar yerlerini savanlara bırakır. Özellikle Futa-Djalon bölgesinde muz, narenciye ve ananas çok rastlanan bitki türüdür.

Yabânî hayvanlar yönünden de zengin olan Gine'de tropikal ormanlarda yaşayan hayvanlardan aslan, kaplan, su aygırı, maymun ve timsaha çok sık rastlanır.

Tabiî zenginliklerinden mâdenler, küçümsenmeyecek derecededir. Dünyâ boksit rezervinin % 20'si Gine'dedir. Demir, altın ve elmas mâdenleri bol miktardadır. Bu mâdenler sömürgeci Avrupalıları buralara çekip ülkeyi yüzyıllarca sömürmelerine sebeb olmuştur.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Yaklaşık 7.232.000'i bulan nüfûsunu 16 farklı etnik grup teşkil etmektedir. Fulani veya Peul denilen grup en önemlisidir. Ayrıca Susu, Landuman, Malinke, Kissi, Gerze ve Kurankolar, nüfûsu meydana getiren etnik grupların başında gelir. Resmî dil Fransızca olmasına rağmen, halk kendi lehçelerini konuşur. Gine'de eğitim ve öğretim devlet tarafından parasız olarak yapılmaktadır. Okuma yazma bilenlerin oranı toplam nüfûsa göre % 28,3 gibi çok düşük bir seviyededir.

İnsan hak ve hürriyetlerinin savunucusu şeklinde görünen batılı Fransızlar, buradaki Müslüman halka, hem kendi kültürlerini vermek için, hem de hakîkî saâdete sebeb olan İslâm dîninden onları uzaklaştırmak için, okuma yazma oranını da alt seviyede tutmuşlar, her zaman olduğu gibi, Haçlı zihniyetlerini göstermişlerdir.

Halkın çoğunluğu köylerde yaşar ve çiftçilikle uğraşır. Şehirlerde yaşayanlar toplam nüfûsun % 13'ünü teşkil etmektedir. Halkın çoğunluğu Müslümandır. Az bir kısmı Putperest olup, % 1 nisbetinde ise Hıristiyan vardır. Başşehri olan Konakri, Gine'nin en önemli ticâret ve kültür merkezidir. Halk arasında el sanatlarından tahta oymacılığı son derece yaygındır.

Siyâsî Hayat

Gine, 1958'de bağımsızlığına kavuştuktan sonra, başkanlık rejimine dayanan cumhûriyet rejimini tercih ve tesis etmiştir. Devlet başkanı halk tarafından 7 yıl için seçilir. Parlamento, beş yıl için yine halk tarafından seçilen 75 üyeli Millet Meclisinden meydana gelir. Devlet başkanı, aynı zamanda hükûmetin de başkanıdır. İlk devlet başkanı Ahmed Sekav Toure'dir. Dünyâ siyâsetinde tarafsız bir tavır takınan Gine, Birleşmiş Milletler ve Afrika Birliği üyesi olup, anayasası, Afrika'da devletler arasında bir birlik ve bütünlük kurulması, ayrıca birleşme yönündeki çabaları netîceye ulaştıracak bir yapıya sâhiptir. Darbeler yüzünden siyâsî bir istikrar sağlanamamıştır. Halihazırda 1984'te kurulan Millî Düzenleme Konseyi tarafından yönetilmektedir.

Ekonomi

Tarıma dayalı bir ekonomiye sâhib olan Gine'de, nüfûsun % 80'i tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Zengin mâden yatakları ekonomik yapının değişmesi açısından önemli bir faktördür. Ülke akarsularının meydana getirdiği çavlanlar, hidroelektrik santrallerin kurulması ve enerji üretiminin yanısıra

alüminyum üretiminde de önemli rol oynamaktadır. Yetiştirilen tarım ürünleri ülke ihtiyâcı için kullanılmaktadır. Gine'de yetişen tarım ürünlerinin başında pirinç, mısır, hurma, muz, ananas gelmektedir. Yayla bölgesinde en önemli zirâat ürünü ise kahvedir. Patates, yerfıstığı, pamuk ve tütün de yetiştirilen diğer zirâat ürünlerindendir. Yeterli seviyede hidroelektrik santralleri ve boksit üretimi, ekonominin gün geçtikçe gelişen kolunu teşkil etmektedir. Üretilen boksit işlenerek alüminyum hâline getirilip ihraç edilmektedir. Başşehir yakınlarında çıkarılan önemli miktardaki demir, ülke ihtiyâcını rahatlıkla karşılamaktadır. Altın üretimi yıllık 150 kilodur. Senede 100.000 kırat elmas üretilerek ülke ekonomisine büyük katkısı bulunmaktadır.

Tam mânâsıyla bir ağır sanâyi kurulamamıştır. Yabancı sermâye yatırımları ile kurulmuş olan sanâyi üniteleri mevcuttur. Elmas, demir ve boksit mâdenlerini işleyen tesisler vardır. Ayrıca tropikal ormanlardan elde edilen değerli keresteleri işlemek için kurulan fabrikalar, mobilya, sigara ve lastik fabrikaları sanâyinin belli başlı fabrikalarıdır. Hayvancılık, özellikle koyun ve keçi yetiştiriciliği şeklinde yapılmaktadır. Tahta oymacılığı yönünde gelişmiş olan el sanatları ekonomiye kayda değer bir katkıda bulunmaktadır.

Dış ticâretinde ihrâcatının büyük bölümünü alüminyum, boksit, demir ve elmas teşkil ederken, kahve ve kereste de ihraç edilen tarım ürünlerinin başında gelmektedir. Sanâyi mâmulleri, otomobil, makina ve çeşitli âletleri ithal etmektedir. Ülke 28.000 km uzunlukta karayolu, 805 km uzunlukta demiryolu ve iki hava alanı ile büyük tonajdaki gemilerin yanaşabildiği limana sâhiptir.

GİNE-BİSSAU

DEVLETİN ADI ..... Gine-Bissau Cumhuriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Bissau

NÜFÛSU 1.015.000

YÜZ ÖLÇÜMÜ..... 36.125 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Portekizce

DÎNİ ..... % 30 İslâmiyet, % 5 Hıristiyan, % 65 Putperest.

PARA BİRİMİ..... Gine Bissau Pesosu

Batı Afrika'da Atlas Okyanusu sâhillerinde Kuzeyden Senegal, güney ve doğudan Gine ile çevrili ülke. Yakın zamâna kadar Portekiz Ginesi olarak biliniyordu.

Târihi

Gine-Bissau'nun bilinen ilk târihi, 1466'da Portekizli Nuno Tristao'nın buraya, Portekiz adına gelerek hâkim olmaya çalışmaları ile ilgilidir. Burada çeşitli ticâret merkezleri kuran Portekizliler, özelikle 16-19. asırlar arasında sâdece esir ticâreti yapmışlardır. Portekizliler 19. asra kadar ülke topraklarına hâkim olmaktan ziyâde esir ticâreti için kurdukları merkezlerle yetinmişlerdi. 1886 senesinde ülke sınırları tesbit edilerek, tam mânâsıyla bir sömürge hâline getirildi. Bugünkü sınırları ise 1905 senesinde tesbit edilmişti.

1950 senesinde Amilcar Cabral liderliğinde millî bir siyâsî parti kuruldu. Bissaulular tarafından kurulan bu parti ülkede bağımsızlık savaşını başlattı. Gine-Bissau'nun idâresinde yönetimde söz sâhibi olmalarına rağmen, halk tam bir bağımsızlık için mücâdelesine devâm etti. Komşuları olan Gine ve Senegal'in bağımsızlığına kavuşması, bu ülke halkının kendi bağımsızlık mücâdelesinde bir destek oldu. Bu destek sâyesinde halk kendilerine bağımsızlık hakkı tanımayan Portekizlilere karşı 1963'te silâhlı mücâdeleye başladı. Sürekli bir mücâdele netîcesinde iç kontrolü tamâmen ele geçiren Gine-Bissau halkının bağımsızlığını kabul etmemekte direnen Portekiz, 1974'te meydana gelen hükûmet değişikliği netîcesinde Gine-Bissau'nun bağımsızlığını tanıdı. Ülke, Gine-Bissau Cumhûriyeti adıyla bağımsızlığına kavuştu. Luis de Almeida Cabral ilk devlet başkanı seçildi. 1980'de askerî bir darbe sonucunda yönetimi dokuz üyeli Devrim Konseyi ele geçirdi. 1984'te yapılan seçimlerle demokrasiye geçildi ve seçimleri kazanan Devrim Konseyi başkanı Vieiro devlet ve hükûmet başkanı seçildi. 1989'da yapılan seçimleri tekrar Vieiro kazandı. Halihazırda devlet ve hükûmet başkanlığını sürdürmektedir.

Fizikî Yapı

Yaklaşık 36.125 km^2lik bir yüzölçümüne sâhib olan ülkenin, hemen hemen tamâmı alüvyon ovasından meydana gelmektedir. Atlas Okyanusu kıyılarına yakın olan Bissagos Takımadaları da Gine-Bissau'ya âittir. Komşusu olan Gine'deki Futo-Djalon Platosunun kumtaşlı alçak uzantılarının yüksekliği 300 m'ye erişemediği güneydoğu bölgesi, Gine-Bissau'nun en yüksek kesimidir. Ülkenin akarsuları umûmiyetle

buradan çıkar ve Atlas Okyanusuna dökülür. Bu akarsulardan en önemlileri; Corubal, Geba ve Cacheu ırmaklarıdır. Yağış mevsimlerinde taşmaları ve arâzinin fazla eğimli olmaması sebebiyle özellikle kıyı bölgelerinde bataklıklar meydana getirirler. Atlas Okyanusu kıyıları çok girintili çıkıntılıdır. Özellikle ırmak yataklarında denizin aşındırması netîcesinde meydana gelen uzun mesâfeli haliçler, bol miktardadır. Ülke önemli bir göle sâhip değildir.

İklimi

Gine-Bissau'da genel olarak ekvator iklimi hüküm sürer. Nem ve sıcaklık yüksek olup, senelik sıcaklık değişimi hemen hemen yok denecek kadar azdır. Yağışlar yağmur şeklinde olup, umûmiyetle sağnak hâlindedir. Senelik yağış miktarı ortalama 2000 mm üzerindedir. Mayıs-kasım ayları arası yağışların bol olduğu mevsimdir.

Tabiî Kaynaklar

Çoğunluğu bataklıklarla kaplı olan ülkede bataklık bitkileriyle birlikte tropikal ormanlar, ülke yüzölçümünün önemli bir bölümünü kaplar. İç kısımlarda az bir bölümde tropik ormanlar yerini savanlara bırakır. Tropikal ormanlarda yaşayan hayvanlardan kaplan, fil ve bataklıklarda yaşayan timsahlar, Gine- Bissau'da bulunan yabânî hayvanların en çok görülenidir. Yeraltı kaynaklarından petrol ve boksit mâdenleri, yüzölçümü çok küçük olan ülkenin önemli yeraltı zenginliklerindendir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

1.015.000'in üzerindeki nüfûsu yerli Balante, Fulanı ve Mandyoko kabîleleri ile "Assimilados" denilen Portekiz asıllılar ve melezler teşkil eder. Başşehri olan Bissau, ülkenin en önemli şehri ve limanıdır. Nüfûsun yaklaşık altıda biri başşehir ve civârında yaşamaktadır. Portekizce resmî dil olmasına rağmen, halk arasında yerli diller konuşulmaktadır. Nüfûsun hemen hemen yarısı Müslümandır. Çok az bir miktarda Hıristiyan bulunan ülkede, kalan halk ise Putperesttir. Portekiz sömürgesi olduğu zamanlarda eğitim ve öğretime hiç önem verilmediği gibi, bu yönde yapılan çalışmalar da sömürgeciler tarafından dâimâ engellenmekteydi. Bu sebepten okuma yazma bilenlerin sayısı % 10 gibi çok düşük bir seviyededir. Halk umûmiyetle çiftçilikle uğraşmaktadır. Pirinç, Gine-Bissau halkının temel beslenme maddesidir.

Siyâsî Hayat

Gine-Bissau bağımsızlığına kavuştuğu 1974 senesinde Cumhûriyet rejimini kabul ederek altı sene bu yönetim şekliyle idâre edildi. Fakat 1980 senesinde yapılan bir hükümet darbesi netîcesinde, ülke yönetimi General Joao Bernardo Vieria eline geçti. Ülke, Birleşmiş Milletler ve Afrika Birliğine üyedir.

Ekonomi

Tarıma dayalı bir ekonomik yapıya sâhiptir. Evvelce de pek iyi olmayan ekonomisi, bağımsızlık savaşı yıllarında büyük sarsıntıya uğradı. Ormancılık zirâatten sonra ekonominin ikinci ana kaynaklarındandır. Tarım ürünlerinden pirinç, hindistan cevizi, manyok, tatlı patates, mısır ve yer fıstığı en önemlileridir. Hayvancılık umûmiyetle savan bölgelerinde büyük baş hayvan besiciliği olarak yapılmaktadır. Yeraltı zenginliklerinden yeteri kadar faydalanılamamaktadır. Bir miktar petrol üretilmesine rağmen, boksit üretimi yapılamamaktadır.

Sanâyi mevcut değildir. Mevcut fabrikalar umûmiyetle zirâat ürünlerini işlemek içindir. Bunun yanında bir petrol rafinerisi ve sabun fabrikaları mevcuttur. Demiryolunun bulunmadığı ülkede karayolları da yeterli değildir. Yurtiçi ulaşım, fizikî yapısının bir netîcesi olarak daha ziyâde ırmaklar ve bunları birbirine bağlayan kanallarla yapılmaktadır.

Ülke ticâretinde tekstil ve sanâyi ürünleri, ithâlâtının temelini teşkil ederken, hurma yağı, hindistancevizi, yerfıstığı ve kereste ise ihraç ürünlerindendir.

GİNSENG (Parax ginseng);

Alm. *Ginseng (r),* **Fr.** *Ginsen,* **İng.** *Ginseng.* **Familyası:** Sarmaşıkgiller (Areliaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Yetişmez.

Ginseng veya cinseng, Uzak doğu, Rusya ve Kanada kökenli, büyük kazık köklü çok yıllık otsu bir bitkidir. 6-8 yaşındaki bitkilerin köklerinin çapı 10 santimetreyi bulmakta olup, beyaz veya kırmızı renklidir. Bitkinin yaşlı etli ve çatallı kökleri, ilâç olarak kullanıldığından, Çin,Japonya, Kore gibi Uzakdoğu ülkelerinde yabânî olarak bulunmasının yanısıra, kültürü (yetiştirilmesi) de yapılmaktadır.

Kullanıldığı yerler: Bitki ginsenosit adı verilen triterpenik saponositler, panaxosidesitler, panaxatnol, D grubu vitaminler taşımaktadır. Ginseng, Çin tıbbının çok meşhur bir bitkisidir. Bitkinin kan basıncını düzenleyici, kalp kuvvetlendirici, kolestrol seviyesini düşürücü, merkezî sinir sistemini uyarıcı ve

özellikle yorgunluğu giderici özelliği vardır. Ayrıca iştah açıcı ve cinsel gücü kuvvetlendirici etkisi bulunmaktadır.

GİRDAP;

Alm. *Strudel, Wasserwirbel (m),* **Fr.** *Tourbillon d'eau (m),* **İng.** *Whirlpool.* Nehir, göl ve denizlerde, rüzgârlar veya iki akıntının birbiriyle birleşmesi gibi sebeplerle, suyun düşey bir eksen etrafında dönmesi sonucu hâsıl olan dâirevî bir hareket. Suyun hızla dâirevî hareketinden hâsıl olup, ortasında boşluk meydana gelmektedir. Cisimler girdabın ortasına geldiklerinde suyun dibine doğru batarlar. Aslında bu dönme gücünden hâsıl olan bir çekmedir. Girdap denizlerde ve nehirlerde düzgün olmayan kanallardaki su akışı veya birbirine ters akan iki su akıntısının birleşmesi ile de meydana gelebilir. Ayrıca dolu bir haznenin dibindeki bir delikten boşaltılması ânında, suyun hızlı hareketinden dolayı küçük bir girdabı görmek ve tanımak mümkün olur.

GİRESUN;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 6934 km^2

Nüfusu : 499.087

İlçeleri : Merkez, Alucra, Bulancak, Çamoluk, Çanakçı, Dereli, Doğankent, Espiye, Eynesil, Görele, Güce, Keşap, Piraziz, Şebinkarahisar, Tirebolu, Yağlıdere.

fındığı ile tanınan şirin bir Karadeniz ilimiz. Kiraz ve fındığın bütün dünyâya buradan yayıldığı kabul edilen şirin Giresun ili, Doğu Karadeniz bölgesinde Karadeniz, Trabzon, Gümüşhâne, Erzincan, Sivas ve Ordu arasında yer alır. 40°07' ve 41°08' kuzey enlemleriyle, 37°50' ve 39°12' doğu boylamları arasında kalır. Trafik numarası 28'dir.

İsminin Menşei

Giresun'un adının menşei hakkında iki farklı görüş vardır. Bunlardan birincisini ünlü seyyah Evliyâ Çelebi **Seyâhatnâmesi**'nde şöyle ifâde etmektedir. Giresun Kalesi Fâtih Sultan Mehmed Han devrinde Muhâsip Mahmûd Paşa tarafından fethedilmiştir. Fâtih, kale fetholunurken, Mahmûd Paşaya; "Bu gece kale altuna giresun!" diye ferman edince, kaleye tüneller vâsıtasıyla girilip fethedildiğinden Giresun denmiştir.

İkinci olarak adının "kiraz" (Karesus veya Keressea)dan geldiği rivâyet edilir. Lâtinler bu şehre "Chirizonda, Kerasounde, Cera Sonte" demişlerdir. Romalı kumandan Lucullus, kiraz ağacını Giresun'dan alarak, Roma'ya getirmiş, buradan dünyâya yayılmıştır. Türkler, Giresun'a hâkim olunca ilk önce "Kerasun" dediler. Zamanla bu kelime halkın dilinde "Giresun" olarak yerleşti. Giresun'un ilk sâkinleri Orta Asya'dan gelen Tiberanler, Kalipler ve Mosineklerdir. M.Ö. 1100 senelerinde demircilikle uğraşıyorlardı. Hitit İmparatorluğunun yıkılışından sonra Frigya Konfederasyonuna katıldılar. Frigyalılardan sonra Miletliler (Miletoslar) bölgeyi ele geçirdiler.

Târihi

Giresun liman şehri İyonya (Batı Anadolu) kolonisi olarak kurulmuş, fakat İyonya hâkimiyeti sâhilden öteye girememiştir. M.Ö. 6. asırda Perslerin istilâsına uğramıştır. Makedonya Kralı İskender burasını ele geçirememiştir. Pers asıllı olup bilâhare Yunanca konuşan ve Hıristiyanlaşan (Ortodoks olan) Pontus Krallığı bu bölgeye, Kuzey Karadeniz ve Kırım'a hâkim olmuştur. Roma İmparatorluğu M.Ö. 2. asırda Lucullus emrinde Roma ordusunu göndererek Mithridates'in direnmesine rağmen Pontus Krallığı, bir eyâlet şeklinde Roma İmparatorluğuna bağlandı. M.S. 395'te Roma İmparatorluğu parçalanınca bu bölge bütün Anadolu gibi, Doğu Roma'nın (Bizans) payına düştü.

1071 Malazgirt Zaferinden sonra Anadolu fâtihi ve Anadolu'da Türk devletini kuran Kutalmışoğlu Birinci Süleymân Şah tarafından fethedildi. Haçlı Seferleri esnâsında Türkler, bir müddet buradan çekildi ve yeniden bu bölgeyi Bizanslılar istilâ etti. 1204'te Dördüncü Haçlı Seferinden sonra burası Trabzon Bizans İmparatorluğunun eline geçti. Türkler, Giresun'u 1381'de geri aldılar. Selçuklu Devleti yıkılınca bölge, Canik Beyliğinin eline geçti.

Yıldırım Bâyezîd devrinde Osmanlı Devletine ilhak edildi ise de, kesin olarak Fâtih devrinde 1461'de Osmanlı Devletine dâhil oldu.

Osmanlılar devrinde, Trabzon beylerbeyliğine (eyâletine) bağlı bir kazâ merkeziydi. Cumhûriyetten az önce 1920'de müstakil mutasarrıflık (vilâyet- il) oldu. Birinci Dünyâ Harbi sonunda Giresun gönüllü birlikleri, Rusların Giresun'u işgâlini önledi. Giresun gönüllü birlikleri İstiklâl Harbinde de büyük yararlıklar gösterdiler. Cumhûriyet döneminde bütün mutasarrıflıkların il olması üzerine Giresun da il

olmuştur.

Fizikî Yapı

Giresun, Doğu Karadeniz dağlarının uzantısı olan Giresun Dağları üzerinde yer alır. Yüzölçümünün % 94'ü dağlar ve % 1'i yaylalardan ibârettir. Ovaları yok denecek kadar azdır.

Dağları: Doğu Karadeniz Dağları, Giresun ilinde, "Giresun Dağları" ismini alır. Kıyıdan 50-70 km sonra bu dağlar birden dikleşir ve sâhile paralel olarak uzanır. Dağların yamaçları çay bahçeleri ve iki bin metreye kadar çam ormanları ile kaplıdır. Karataş Tepesi 2754 m, Kırkızlar Tepesi 3038 m, Balaban Dağı 3450 m, Karagöl Dağı 3038 m ve Erimez Dağı 2690 m'dir. Giresun Dağlarının batısı doğuya nazaran daha alçaktır. 3000-2000 m arasında yer alan yaylalar yüzölçümünün yüzde birini az geçer. Başlıcaları Kümbet, Bektaş, Tamzara, Kulakkaya, Tamdere, Sağrak ve Karagöl yaylalarıdır.

Ovaları: Giresun ilinde ovalar yok denecek kadar azdır. Ovalar yüzölçümün binde ikisi kadardır. Bu ovalar, nehirlerin denize döküldüğü yerler olup, bol yağışlı ve çok bereketlidir. Mısır, buğday, fındık, arpa ve fiğ yetiştirilir. Kelkit ve Harşit çaylarının etrâfında uzanan vâdiler zirâat için çok elverişlidir. Kelkit Vâdisi doğu batı istikâmetinde uzanır. Harşit Vâdisi ise Karadeniz kıyısını Gümüşhâne'ye ve Doğu Anadolu'ya bağlayan tabiî bir geçittir.

Akarsuları: Giresun ilinin başlıca önemli akarsuları şunlardır: **Kelkit Çayı:** Gümüşhâne'den çıkar. Bir çöküntü olan Kelkit Vâdisini, doğu-batı istikâmetinde tâkib eder. Giresun içinde 70 km yol kateder ve Şebinkarahisar civârında Sivas'a girer ve Sivas'tan sonra Tokat'ta Yeşilırmak ile birleşir. **Harşit(Doğankent) Çayı:** Gümüşhâne'den çıkar. Günyüzü yakınında Giresun'a girer. Tirebolu yakınlarında Karadeniz'e dökülür.

Giresun'un kuzey kısmında bol yağış olduğundan, bol su taşıyan dereleri çoktur. Özlüce Dere, Gelevara Deresi, Yağlıdere, Aksu ve Pazarsu Çayları, Giresun Dağlarının kuzeyinden çıkarak, Karadeniz'e dökülür.

Gölleri: Giresun ilinde büyük göl yoktur. Dağların yüksek yerlerinde buzul göller vardır. Karagöl Dağının tepesindeki Karagöl bir krater gölüdür.

Giresun Adası (Artetias Adası): Karadeniz'de topraklarımıza dâhil olan tek adadır. Yarımada biçiminde denize doğru uzayan Merkez ilçe topraklarının devamı şeklindedir. Adada kaynak su ve eski kale kalıntıları vardır. Târihte Giresun'u ele geçirmek isteyen devletler önce bu adaya asker çıkarırlardı.

İklim ve Bitki Örtüsü

Giresun ilinde iki ayrı iklim görülür. Kıyılar ılık ve yağışlıdır. Kelkit Havzası, yâni Giresun Dağlarının güneyinde yazlar sıcak, kışlar soğuk geçer. Kıyı bölgesinde yağış 1300-1760 mm arasında iken, güneyde 564 milimetredir. Giresun kıyı bölgesi Rize'den sonra Türkiye'nin en çok yağış alan bölgesidir. +9,8°C ile +37,3°C arasında ısı seyreder.

Giresun ili bol yağış aldığı için, bitki örtüsü bakımından çok zengindir. Her taraf yemyeşildir. İlin % 38'i ormanlarla kaplıdır. Çayır ve mer'alar ise % 27'dir. Toprağın ancak % 7'si zirâate elverişli değildir. Geri kalan kısmı zirâate elverişlidir. Giresun ilinde 1000 m yüksekliğe kadar her taraf fındık, kestâne, akasya, gürgen, meşe, ıhlamur, dışbudak, karaağaç, akçaağaç ve çeşitli meyve ağaçları ile örtülüdür. 1000-2000 m arasında çam ormanları (sarıçam ve ladin ağaçları) ile kaplıdır. 2000 m'nin üstünde Alp bitkileri görülür.

Ekonomi

Giresun ilinin ekonomisi tarıma (fındığa), balıkçılık ve tarıma dayalı sanâyiye dayanır. Faal nüfûsun yüzde 80'i tarımla uğraşır.

Tarım: Giresun'da ekim yapılan alanların yarısı fındık bahçeleri ile kaplıdır. Giresun fındığı dünyânın en kaliteli fındığıdır. Dünyâda fındık ihrâcâtında Türkiye ilk sırada olup, Türkiye'de yetişen fındığın da yüzde 25'ine yakınını Giresun temin eder. Fındık, Giresun tarımının bel kemiğidir. 90 milyona yakın fındık ağacından, 70.000 ton civârında fındık istihsal edilir. Giresun'da fındıktan sonra en çok mısır, buğday, arpa, fiğ, patates ve baklagiller yetişir. Sebzecilik gelişmiştir. Karalahana, domates ve fasülye yetiştirilir. Meyve olarak elma, armut ve kiraz yetişir.

Hayvancılık: Giresun ilinde hayvancılık gittikçe gelişmektedir. Bol yağış sebebiyle, yaylalar, mer'a ve çayırlar yazın bile yeşillik içindedir. Koyun, sığır, kılkeçisi beslenir. Arıcılık gelişmiştir. Kıyı bölgesinde balıkçılık önemli bir geçim kaynağıdır. Balıkçılık henüz modern bir şekle girememiştir. Fakat devamlı gelişme hâlindedir. Hamsi, istavrit, palamut, torik, sargan, kefal, kötek, barbunya, mezgit, kalkan ve izmarit sâhillerde ve açıklarda avlanır.

Ormancılık: Karadeniz kıyılarındaki diğer iller gibi Giresun da orman varlığı bakımından zengindir. Giresun Dağlarının Karadeniz'e bakan yamaçları tamâmen ormanlarla kaplıdır. İlin yüzde 38'i ormanlıktır. Orman sâhası 250.000 hektara yakındır. Ayrıca 20.000 hektara yakın fundalık sâha vardır. Ormanların yarısı normal koruluktur. Geri kalanı bozuk korular ve baltalıktır. Senede 200.000 m^3e yakın sanâyi odunu, 300 bin ster'e yakın yakacak odun elde edilir. Bu oldukça önemli bir orman ürünüdür.

Mâdenleri: Giresun'da kurşun, kaolen, çinko, linyit, manganez, antimon, demir, şap, barit, mâden kömürü ve uranyum vardır.

Ulaşım: Giresun'da hava ulaşımı yoktur. Fakat kara ve deniz ulaşım trafiği çok faaldir. Sinop'tan Hopa'ya kadar kıyıya paralel olarak uzanan devlet yolu, Giresun ve 7 ilçesi içinden geçer. Giresun'un Karadeniz'de 122 km kıyısı vardır. Giresun bir liman şehridir. 1954'te 728 m uzunlukta rıhtım yapılmıştı. Limana günde iki gemi ve 10 motor yanaşabilir. Görele ve Tirebolu'da gemilerin yanaşmasına müsâit iskeleler vardır. Karadeniz'e sefer yapan bütün gemiler Giresun'a uğrarlar. Giresun, Trabzon ve Samsun-Ankara yolu ile İstanbul'a, Trabzon-Gümüşhâne-Erzurum transit yolu ile de Doğu Anadolu'ya bağlanır.

Sanâyi: Giresun, son 15 sene içinde hızlı bir sanâyileşme içine girmiştir. Aksu'da SEKA Kâğıt Fabrikası, Fiskobirlik Entegre Fındık İşleme Tesisleri ve Yonga Levha Fabrikası büyük sanâyi kuruluşlarıdır. Ayrıca Tirebolu Çay Fabrikası, fındık kırma atölyeleri, metal eşyâ, kolonya, dokuma tezgâları, doğrama bıçkı ve kereste fırınlama atölyeleri, Giresun peynir ve tereyağ fabrikası, üç un fabrikası, Bulancak Balık Unu ve Yağı Fabrikası ve bini aşan küçük işletme bulunmaktadır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfûsu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 499.087 olup, 219.114'ü şehirlerde, 279.973'ü köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 6.934 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 72'dir.

Örf ve âdetleri: Giresun'a 11. asır başından îtibâren Türkmen aşîretleri yerleşmişse de, Fâtih Sultan Mehmed Han ile Yavuz Sultan Selim Han, Türkistan ve Anadolu'dan pekçok Tür aşîretini Giresun'a yerleştirdiler. Giresun, Türk-İslâm kültürü ile yoğrulmuştur. Türklerden önceki Hitit, Miletos, Pers, Pontus ve Roma kültürleri unutulmuştur. Giresun'da toplu yardımlaşma (imece) çok yaygındır.

Kıyâfet: Giresun'un güneyindeki kırlık bölgelerde kadınlar bel ve başlarını peştemalla örterler. Erkekler abadan yapılmış paçaları dar, yukarısı bol pantolon "zıpka" giyerler. Başlarında siyah başlık, ayaklarında mesk veya çapula denilen altı kabaralı ayakkabı bulunurdu. Bellerindeki kayışa kama; boyunlara "hamaylı" denilen gümüş bağ takılır. Bunlar eskiden yaygın olan kıyâfetlerdi. Kadınlar bellerinde gümüş kemer, başlarında tepelik ve boyunlarında beşibirlik bulundururlar.

Yemekler: Giresun'da en çok hamsi ve diğer balıklar, karalahana, mısır ve fasulye turşusu yenir. Mahallî yemekleri hamsi ızgarası, hamsi böreği, hamsi kızartması, hamsili mısır ekmeği, ısırgan püresi, poaça, karalahana çorbası, kiraz kavurması, karalahana sarması, sakarca kızartması, Evelek, Mendek çorbası, Madımak yemeği, Merulcan yemeği ve mısır dolmasıdır. Baklavası meşhurdur.

Folklor: Giresun, türkü, mâni, efsâne ve atasözü bakımından zengindir. Türkü ve oyunları Karadeniz'in diğer illerinden farklı değildir. En çok oynanan oyun "horon"dur. Oyunlarda kemençe, davul ve zurna kullanılır. "Giresun karşılaması" ile "metelik" oyunları meşhurdur.

Eğitim: Köyler, ormanlık ve dağlık arâzide ve dağınık olduğundan okul yapılması gecikmiştir. Okur-yazar nisbeti % 70'tir. 18 anaokulu, 788 ilkokul, 74 ortaokul, 11 meslekî ve teknik ortaokul, 15 lise, 18 Meslekî ve teknik lise vardır. Üniversite yoktur. Karadeniz Üniversitesi'ne bağlı Fâtih Eğitim Fakültesi ile Meslek Yüksek Okulu vardır.

İlçeleri

Giresun'un biri merkez olmak üzere on beş ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 102.294 olup, 67.604'ü ilçe merkezinde, 34.690'ı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 53 köyü vardır. Yüzölçümü 317 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 323'tür. İlçe toprakları dağlıktır. Kıyıda yer alan düzlüklerin hemen ardından dağlar yükselir.

Ekonomisi tarım ve balıkçılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünü fındıktır. Kıyı köylerinde balıkçılık dağ köylerinde ise hayvancılık yapılır. İlçede tarıma bağlı sanâyi gelişmiştir. Aksu Seka Kâğıt Fabrikası, Fiskobirlik Entegre Fındık İşletmesi, Sunta Fabrikası ve TSEK Süt Fabrikası başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, ters çevrilmiş kaşık görünümüyle Karadeniz'e uzanmış bir yarımada üzerinde kurulmuştur. Doğu Karadeniz'in tek adası olan Giresun Adası, koyda bir zümrüt gibi parlar. İlçe kıyıdan

yarımadanın yüksek noktasına doğru teraslar hâlinde tırmanır. Ordu-Trabzon kıyı yolu ilçe merkezinden geçer. Belediyesi 1875'te kurulmuştur.

Alucra: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 21.675 olup, 11.517'si ilçe merkezinde, 10.158'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 41 köyü vardır. İlçe toprakları dağlıktır. Kuzeyinde Giresun dağları yer alır. Dağlar kısım kısım zengin bir orman örtüsü ile kaplıdır ve akarsu vâdileri ile yarılmıştır. Akarsu vâdilerinde düzlükler vardır.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Yüksek kesimlerdeki yaylalarda küçükbaş hayvan beslenir. Ekime elverişli arâzi az olduğundan üretim sınırlıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, çavdar ve fasülyedir. Kelkit Vâdisinde elma ve ceviz gibi meyveler yetiştirilir.

İlçe merkezi, bir akarsu vâdisinde denizden 1500 m yükseklikte kurulmuştur. Denize kıyısı olmayan ilçelerdendir. Yaylacılığın çok yapıldığı bir ilçe olduğundan nüfûsu yarı göçebedir. Orman varlığı zengindir. 1933'te ilçe olan Alucra'nın belediyesi 1892'de kurulmuştur. İl merkezine 131 km mesâfededir.

Bulancak: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 56.878 olup, 24.172'si ilçe merkezinde, 32.706'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 29, Kovanlık bucağına bağlı 17 köyü vardır. İlçe toprakları dar kıyı şeridi ve hemen ardından yükselen dağlardan meydana gelir. Dağların kıyıya bakan yamaçlarında gürgen, kızılağaç, kavak, kestane, daha yüksek kesimlerde sarıçam, köknar ve ardıç ormanları ile kaplıdır. Güneyinde Karagöl Dağları yer alır. En önemli akarsuyu Pazarsuyu'dur.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri fındık, mısır, arpa, patates ve fasulyedir. Halkın esas gelir kaynağı fındıkçılıktır. Ormancılık ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. Bir kıyı ilçesi olmasına rağmen, balıkçılık iç tüketime yöneliktir. Kereste, tuz, balıkyağı, deterjan, pik demir ve fındık kırma fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, deniz kıyısında Bulancak Deresi ağzında kurulmuştur. Ordu- Giresun-Trabzon sâhil yolu ilçeden geçer. il merkezine 14 km mesâfededir. Eski ismi Akköy'dür. 1834'te ilçe olan Bulancak'ın belediyesi 1920'de kurulmuştur. İlçede deniz ulaşımı için bir iskele vardır.

Çamoluk: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 10.641 olup, 1794'ü ilçe merkezinde, 8847'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 31 köyü vardır. İlçe toprakları Kelkit Vâdisinde yer alır. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, çavdar, elma, ceviz ve fasulyedir. Yüksek kesimlerde yaylacılık metodu ile küçükbaş hayvan beslenir. İlçe merkezi Kelkit Çayı kıyısında kurulmuştur. Denize kenarı olmayan ilçelerdendir. Alucra ilçesine bağlı bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Çanakçı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 17.327 olup, 6264'ü ilçe merkezinde, 11.063'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 11 köyü vardır. İlçe toprakları dağlıktır. Giresun Dağları bütün topraklarını engebelendirir. Başlıca akarsuyu Çanakçı Deresidir.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünü mısır ve fındıktır. Yüksek kesimlerde yaylacılık yöntemiyle koyun ve keçi beslenir. İlçe merkezi Çanakcı Deresi vâdisinde Giresun Dağları eteklerinde kurulmuştur. Görele ilçesine bağlı bucak iken, 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. Denize kıyısı yoktur.

Dereli: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 34.422 olup, 6058'i ilçe merkezinde, 28.364'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 25, Yavuzkemâl bucağına bağlı 9 köyü vardır. Yüzölçümü 820 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 42'dir. İlçe toprakları dağlık bir alanda yer alır. Giresun Dağları ilçenin büyük bir kısmını engebelendirir. Yüksek kesimlerde her mevsim çayırlarla kaplı yaylalar vardır. Aksu Çayı ilçenin başlıca akarsuyudur.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri fındık, mısır olup, ayrıca az miktarda arpa, patates ve elma yetiştirilir. Yüksek kesimlerde mera hayvancılığı yapılan ilçede en çok koyun, sığır ve keçi beslenir. Arıcılık gelişmiştir. Hayvansal ürünlerde üretim düşüktür.

İlçe merkezi Aksu Çayı vâdisinde kurulmuştur. Gelişmemiş ve küçük bir yerleşim merkezidir. İl merkezine 28 km mesâfededir. Denize kıyısı olmayan ilçelerdendir. Denizden yüksekliği 250 metredir. 1958'de ilçe olan Dereli'nin belediyesi aynı sene kurulmuştur.

Doğankent: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 7736 olup, 3872'si ilçe merkezinde, 3864'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 5 köyü vardır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Batısında Zigana Dağları, güneyinde Giresun Dağları yer alır. Doğankent (Harşit) Çayı ilçe topraklarını sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri mısır, fındık, patates, elma, armuttur. Yüksek kesimlerde hayvancılık ve arıcılık yapılır. İlçe merkezi Doğankent (Harşit) Çayı kıyısında kurulmuştur. Trabzon-İran transit karayolu ilçeden geçer. Tirebolu ilçesine bağlı bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644

sayılı kânunla ilçe oldu. Denize kıyısı yoktur.

Espiye: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 27.426 olup, 10.219'u ilçe merkezinde, 17.207'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 18 köyü vardır. İlçe toprakları dar bir kıyı şeridi ile bunun hemen ardından yükselen dağlardan meydana gelir. Topraklarının büyük bölümünü Giresun Dağları kaplar. Dağların denize bakan yamaçları fındık bahçeleri ile doludur. Bunların üst kısmında ise gürgen, kızılçam, akçaağaç, meşe, kestane, sarıçam, kayın, ladin ve köknar ağaçları yer alır. Yüksek kesimlerde hayvancılık açısından önemli yaylalar vardır. Özlüce ve Yağlıdere başlıca akarsularıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri fındık ve mısırdır. Ayrıca az miktarda çay, patates, elma ve armut yetiştirilir.Kıyı kesimlerinde balıkçılık önemli gelir kaynağıdır. En çok hamsi avlanır. İlçe topraklarında bakır yatakları vardır. Zengin bir orman örtüsüne hâkim olmasına rağmen, ormancılık fazla gelişmemiştir.

İlçe merkezi, deniz kıyısında, Özlüce Deresi ağzında kurulmuştur. Giresun- Trabzon sâhil yolu ilçeden geçer. İl merkezine 27 km mesâfededir. Eski bir yerleşim merkezidir. Ticârî ilişkileri daha çok Trabzon'la yapılır. Belediyesi 1954'te kurulmuştur.

Eynesil: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 16.692 olup, 6713'ü ilçe merkezinde, 9979'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 12 köyü vardır. Yüzölçümü 51 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 327'dir. İlçe toprakları dar kıyı ovası ve hemen ardından yükselen dağlardan meydana gelir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri fındık ve çaydır. Mısır, patates, elma ve armut üretimi iç tüketime yöneliktir. Kıyı kesimlerinde balıkçılık dağlık bölgelerde ise küçükbaş hayvan besiciliği yapılır.

İlçe merkezi deniz kıyısında kurulmuştur. Giresun-Trabzon karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 69 km mesâfededir. Ticârî ilişkileri daha çok Trabzon ile yapılır. 1960'ta ilçe merkezi olan Eynesil'in belediyesi 1953'te kurulmuştur.

Görele: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 43.949 olup, 20.745'i ilçe merkezinde, 23.204'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 48 köyü vardır. İlçe toprakları dar kıyı ovası ve hemen ardından yükselen dağlık arâziden meydana gelir. Dağlar gür ormanlarla kaplıdır. Başlıca akarsuyu Çanakçı Deresidir. Dağlardan kaynaklanan suları küçük dereler toplar.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri fındık, mısır ve çaydır. Az miktarda elma, armut ve patates yetiştirilir. Dağlık bölgelerde koyun ve keçi besiciliği, kıyılarda ise balıkçılık ve tekne yapımcılığı başlıca ekonomik uğraştır. Doğrama, hızar, mobilya, fındık kırma ve karoser atölyeleri başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. İlçe topraklarında demir yatakları vardır.

İlçe merkezi deniz kıyısında kurulmuştur. Eski bir yerleşim merkezidir. Giresun-Trabzon sâhil karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 57 km mesâfededir. Balıkçı teknelerinin yanaşmasına uygun iskelesi 120 m uzunluktadır. İlçe belediyesi 1873'te kurulmuştur.

Güce: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 15.614 olup, 2890'ı ilçe merkezinde, 12.724'ü köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Yüksek kesimlerde hayvancılık ve arıcılık yapılır. Tirebolu merkez bucağına bağlı belediyelik bir köyken, 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Keşap: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 26.504 olup, 8208'i ilçe merkezinde, 18.296'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 33, Karabulduk bucağına bağlı 7 köyü vardır. Yüzölçümü 222 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 116'dır. İlçe toprakları diğer kıyı ilçelerinde olduğu gibi, dar kıyı şeridi ve hemen ardından yükselen dağlardan meydana gelir. Dağlar kızılağaç, kayın ve ladin ağaçları ile kaplıdır. Keşap Deresi dağlardan kaynaklanan suları toplar.

Ekonomisi tarıma dayanır. Başlıca tarım ürünleri fındık ve mısırdır. Ayrıca az miktarda patates, elma, armut yetiştirilir. Kıyı kesiminde balıkçılık, dağlık bölgelerde ise hayvancılık yapılır. Un, fındık kırma fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, deniz kıyısında kurulmuştur. Giresun-Trabzon sâhil yolu ilçeden geçer. İl merkezine 13 km mesâfededir. 1945'te ilçe olan Keşap'ın belediyesi aynı sene kurulmuştur. Yakınlığı sebebiyle il merkezi ile birleşmek üzeredir.

Piraziz: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 17.643 olup, 7685'i ilçe merkezinde, 9958'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 17 köyü vardır. İlçe toprakları dar kıyı şeridi ve hemen bunun ardından yükselen dağlardan meydana gelmiştir. Dağlar ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri fındık, mısır ve fasulyedir. Ormancılık ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. Balıkcılık iç tüketime yöneliktir. Fındık kırma atölyeleri başlıca sanâyi

kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, deniz kıyısında kurulmuştur. Ordu-Giresun sâhil yolu ilçeden geçer. Bulancak ilçesine bağlı bir bucak iken, 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. İl merkezine 18 km mesâfededir.

Şebinkarahisar: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 39.897 olup, 23.330'u ilçe merkezinde, 16.567'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 55 köyü vardır. Yüzölçümü 1378 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 29'dur. İlçe toprakları dağlıktır. Kuzeyinde Giresun Dağları güneyinde Kelkit Vâdisi yer alır. Dağlardan kaynaklanan suları Kelkit Çayı toplar. Avutmuş Deresinin Kelkit Çayına katıldığı yerde düzlükler vardır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri buğday, tütün, şekerpancarı, kızılcık, arpa ve çavdardır. Cevizi meşhurdur. Çok miktarda sığır ve koyun beslenir. Arıcılık ve koyunculuk gelişmiştir. İlçe topraklarında şap, simli kurşun, linyit, uranyum ve flüorit yatakları vardır. Önemli bir sanâyi kuruluşunun olmadığı ilçede, dokumacılık yapılır.

İlçe merkezi, Avutmuş Deresi vâdisinin batısında kurulmuştur. Denizden yüksekliği 1500 metredir. Giresun-Suşehri-Sivas karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 92 km mesâfededir. Çok eski bir yerleşim merkezi olan Şebinkarahisar 1923'te il, 2197 sayılı kânunla 1933'te ilçe oldu. Belediyesi 1933'te kurulmuştur.

Tirebolu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 33.458 olup, 13.144'ü ilçe merkezinde, 20.314'ü köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları kıyıdaki dar düzlüklerin hemen ardından yükselen dağlardan meydana gelir. Dağlardan kaynaklanan suları Doğankent (Harşit) Çayı ve Gelevera (Özlücü) Deresi toplar. Dağlar kestane, kızılağaç, ladin ve kayın ormanları ile kaplıdır. Yüksek kesimlerde hayvancılık açısından önemli yaylalar vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri mısır, fındık, patates, elma, armut, fasülye ve çaydır. Yaylalarda hayvancılık ve arıcılık yapılır. Kıyı kesimlerinde balıkçılık önemli gelir kaynağıdır. Fındık kırma, çay ve kereste fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. İlçe topraklarında simli kurşun, barit, bentonit ve mermer yatakları vardır.

İlçe merkezi deniz kıyısında küçük bir yarımada üzerinde kurulmuştur. Giresun-Trabzon sâhil karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 39 km mesâfededir. Çok eski bir yerleşim merkezidir. İlçe belediyesi 1877'de kurulmuştur.

Yağlıdere: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 26.931 olup, 4899'u ilçe merkezinde, 22.032'si köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları dağlıktır. Dağlardan kaynaklanan suları Yağlıdere toplar.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri fındık ve mısırdır. Ayrıca az miktarda çay, patates, elma ve armut yetiştirilir. Yüksek kesimlerdeki yaylalarda hayvancılık yapılır. İlçe merkezi Yağlıdere Vâdisinde kurulmuştur. İl merkezine 40 km mesâfededir. Espiye'ye bağlı bucakken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1972'de kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Giresun, târihî eserler, fındık bahçeleri, orman içi mesîre yerleri, gür ormanları, tabiî mağaraları, yeşil ve güzel kıyıları, ılık iklimi ile turizme çok müsâit olan illerimizdendir.

Giresun Kalesi: Şehrin ortasında bir tepe üzerindedir. M.Ö. ikinci asırda yaptırıldığı zannedilmektedir. Kalenin kuzeyinde çok büyük mağara sığınaklar vardır. Surların bir bölümü yıkık vaziyettedir.

Şebinkarahisar Kalesi: Yapım târihi ile ilgili kesin bilgiler yoktur. Mengücükoğulları devrinde onarılmış olan kale, yıkık bir vaziyettedir.

Tirebolu Kalesi: İlçe merkezinde küçük bir yarımada üzerindedir. Cenevizlilerden kalan kale, oldukça sağlamdır. Küçük ve ince görünüşlüdür.

Bedrama (Bodrum) Kalesi: Tirebolu ilçesinde Harşit Çayı kıyısındadır. Oldukça yıkık durumda olmasına rağmen, kale özelliğini korumaktadır.

Andoz Kalesi: Espiye ilçesinde, Yağlıdere çayı kıyısındadır. Romalılar döneminde yapıldığı tahmin edilen kale, sur ve burçlarının bir bölümü sağlamdır.

Hacı Hüseyin Câmii: 1594'te Çobanoğlu Hacı Hüseyin tarafından yaptırılmıştır. Daha sonraları yıkılan yapıyı 1861'de Dizdarzâde Murâd Beyin kızı tâmir ettirmiştir. Daha sonra şadırvan ilâve edilmiştir. Tahtadan yapılmış olup, mîmârî değeri yüksektir.

Fahreddîn Behramşah Câmii: On ikinci asır sonlarında Mengücükoğulları zamânında yapılmıştır.

Şebinkarahisar ilçesindedir. Gördüğü tâmirler yüzünden mîmârî değerini kaybetmiştir.

Fâtih Câmii: Fâtih Sultan Mehmed'in, Trabzon seferi sırasında yaptırılmıştır. Ahşap câmi, iki kez yanmıştır. Yeniden yapılmıştır.

Şeyh Hacı Abdullah Efendi (Sarı Halife) Zâviyesi: Yağlıdere ilçesine bağlı Tekke köyündedir. Kânûnî Sultan Süleymân Han devrinde yapılmıştır. Günümüzde bakımsız bir haldedir. Şeyh Hacı Abdullah Efendinin türbesi zâviyenin bahçesindedir.

Seyyid Vakkas Türbesi: İl merkezindedir. Fâtih Sultan Mehmed Han devrinde uçbeyi olan bu zât, 1461'de vefât etmiştir. Kabri üzerine türbe 19. asırda yapılmıştır.

Mesîre yerleri: Giresun'un her köşesi ayrı bir güzelliğe sâhiptir. Tabiî güzellikleri ve mesîre yerleri çoktur.

Çamlık Kalesi: İl merkezinde yer alan açık bir dinlenme yeridir. Çam ağaçları ile çevrilidir. **Salon Çayırı:** Giresun-Dereli karayolu üzerinde Kümbet Yaylası mevkiindedir. Ladin ağaçları ile kaplı orman içi dinlenme yeridir. **Kulakkaya:** Balaban Dağı eteklerinde orman içi dinlenme yeridir. Suyu boldur. **Gedikkaya:** Çok güzel manzarası olan bu kayalık tepe il merkezinin yakınındadır. Uzaktan kartal ağzı gibi görülür. **Aksu Deresi:** Güzel manzaralı bir mesîre yeridir. **Depsut Suyu:** Çamları, soğuksuyu, eti ve kaymağı ile meşhur bir piknik yeridir.

Aymaç Çayırı: Kümbet Yaylası içerisinde etrafı çamlıklarla çevrili geniş bir piknik yeridir. Her sene temmuz ayı ortalarında şenlikler düzenlenerek Yayla Ağası seçilir.

İçmeler ve Kaplıcalar: Giresun şifâlı su kaynakları bakımından fazla zengin değildir. Bilinen şifâlı sularından bâzıları şunlardır: **İnişdibi Mâden Suyu:** Merkez ilçededir.Karaciğer ve safra kesesi yolları, kansızlık, böbrek taşları, kum sancısı ve mîde rahatsızlığına iyi gelir. **Çaldağı Mâden Suyu:** Merkez ilçededir. Batlama Deresi Osmaniye köyü sınırları içerisindedir. **Şebinkarahisar Mâden Suyu:** Şebinkarahisar'ın Tamara köyündedir. Mîde, böbrek, barsak, safra yolları ve karaciğer hastalıklarına iyi gelir.

GİRİŞİM;

Alm. *İnterferenz (f),* **Fr.** *İnterference (f),* **İng.** *Interference.* İki dalga sisteminin üst üste gelmesiyle ortaya çıkan olay. Bu olayın esas prensibi, su dalgalarında da görülebilir. Eğer iki su dalgası tepe noktaları üst üste gelecek şekilde karşılaşırlarsa, su daha da yükselir, alt noktalar birleşirse, suyun seviyesi düşer. Ancak, bir dalganın tepe noktası diğerinin en düşük noktasıyla karşılaşırsa, dalgalar birbirini dengeler ve kaybolur.

Girişim hâdisesi, seste, radyoda, ışık ve diğer tür dalga hareketlerinde ortaya çıkar. Girişim, özellikle, hassas optik âletlerde ve ışığın tabiatını inceleyen deneylerde önemlidir. Ancak, iki flamanlı lambadan gelen ışınların görülür girişimi ortaya çıkaracağını beklemek mümkün değildir. Çünkü ışık her atom zerresi tarafından bağımsız olarak yayılır. Yayılma tamâmen keyfî olduğu için girişime rastlamak mümkün değildir. Girişim, ancak iki ışının aynı kaynaktan gelmesi hâlinde ortaya çıkar. Bu metodla ilk defâ Thomas Young 1801'de girişimi açıklamaya muvaffak olmuştur. Böylece, ışığın bir dalga hareketi olduğu konusunda sağlam bir delil elde edildi ve ışığın dalga boyu ölçüldü.

Hafif bir şekilde eğrilikli olan cam yüzey, düz bir cam üzerine konulursa, aydınlatıldığında, bir dizi parlak ve karanlık "Newton halkaları" görülür. Bu durumda, her iki yüzeyden yansıyan ışık dalgalarının tepe noktaları üst üste düşerse parlak; tepe noktaları ile alt nokta üst üste gelirse, karanlık halkalar ortaya çıkar. Beyaz ışık, her renk farklı dalga boylarına sâhib olduğu için, renklerine ayrılır. Benzer olaylara, sabun köpüklerinde, su üzerindeki petrol filmlerinde ve kuş kanatlarında da rastlanır.

Girişimi ölçen âletlere "interferometre" denir. Optik maddeleri ve sistemleri kontrol etmek için kullanılır. Çok küçük hareketleri ölçmek girişimle mümkün olduğundan, yıldızların çapları ölçülür.

GİRİŞİMÖLÇER (İnterferometre);

Alm. *İnterferometer (n),* **Fr.** *İnterferometre (m),* **İng.** *Interferometer.* Dalgaların, bilhassa ışık dalgalarının girişimini meydana getiren bir cihaz. Çeşitli tipte optik interferometreler, değişik uygulamalar için geliştirilmiştir. Bu uygulamalar optik maddelerin ve sistemlerin testi, çok küçük hareketlerin ölçülmesi ve yıldızların yarıçaplarının belirlenmesi gibi çok yönlü ve çeşitlidir.

En çok bilinen girişimölçer, Albert A.Michelson'un geliştirdiği cihazdır. Bu cihaz diğer bütün girişimölçerlerin de prensiplerini göstermektedir. Michelson girişimölçerinde, tek ışık kaynağından gelen ışın, bu ışının geliş yönüne eğik olarak yerleştirilmiş bir cam plaka üzerine düşmektedir. Bu cam plakanın bir yüzü ince bir gümüş tabaka ile kaplanmıştır ve ışının bir kısmı cam plakayı geçmekte,

diğer bir kısmı da gümüş kaplı yüzeyden ışığın geliş yönüne dik olarak yansımaktadır. Cam plakayı geçen ve yansıyan ışınlar, tekrar birer ayna ile geri, gümüş kaplı yüzeye yansıtılırlar. Geriye gelen ışınların % 50'si tekrar gümüş kaplı yüzeyden bir gözlem merceğine yansıtılırlar. Şâyet ışınların kat ettiği yol aynı ise dalgalar aynı zamanda geleceklerdir. Eğer yol yarım dalga boyu kadar fark ederse, dalgalar birbirlerini söndürürler ve karanlık ortaya çıkar.

Bu âletin en önemli uygulanması; Michelson-Morley'in deneyi olup o zamanki ışık teorisindeki eksikliği ortaya çıkarmış ve Einstein'in relativite (izâfiyet) teorisine gidişi sağlamıştır.

GİYİM;

Alm. *Kleidung, Tracht (f),* **Fr.** *Habillement (m), Costume, Vetement, Habit (m),* **İng.** *clothing, dress, attire.* İnsanların giydikleri herşey. İnsanlar soğuktan, sıcaktan, yağmur ve kardan korunmak için değişik giyecekler kullanmaktadır.

Târih boyunca çeşitli milletlerin ve insan topluluklarının dinleri, medenî durumları, örf ve âdetleri değişik olduğundan, giyim-kuşam şekilleri de farklılık göstermiştir. Kıyâfetlerde dînî inanışların, iklim şartlarının, medeniyetlerin mesleklerin, meşreplerin (mizaç ve huyların), hattâ ekonomik şartların ve diğer sosyal faktörlerin büyük tesiri olmuştur. Târihte kılık kıyâfetlerine itinâ gösteren kavimler veya zümrelerin yanısıra hiç değer vermeyen insan toplulukları da vardır.

İlk insanların giyimden uzak, çırılçıplak dolaştıkları iddiâsı, bâzı insanların hayâlî düşüncelerinden ileri gitmeyen görüşleridir. Delillere dayanmayan, târihî bir felsefe nazariyesinin ispatlanmamış fikirleridir. İlk insan ve ilk peygamber Âdem aleyhisselâm ile hanımı ve çocuklarının, giyindiklerini, dokudukları kumaşlarla elbise yaptıklarını ve pekçok temel sanatın kendilerine öğretildiğini din kitapları haber vermektedir.

Târihî araştırmalar için yapılan kazılardan ve çeşitli belgelerden eski kavimlerin giyimleri hakkında mâlumât sâhibi olunmaktadır. Bunlardan eski Yunan ve Romalıların giyimlerini sosyal kategorilerine göre değiştiği, idâreci, asker, filozof ve halkın ayrı ayrı kıyafetleri bulunduğu anlaşılmaktadır. Eski Mısırlılar, Mezopotamya ve Anadolu kavimlerinde de insanların giyimleri sosyal sınıflarına göre değişiklik göstermiştir.

İnsanların ve cemiyetlerin birbiriyle medenî münâsebetler içinde, giyim tarzlarının diğerleri tarafından da görülüp benimsenmesine ve kullanılmasına yol açmıştır. Bir kısım cemiyetler aynen, bâzısı da kendi bünyelerine uydurarak diğer cemiyetlerin kullandıklarını almışlardır.

İlâhî dinlerde, bilhassa kadınların üryân dolaşmamaları, vücutlarının her tarafının örtülmesi esâsı, giyinmede önemli rol oynamıştır. Günümüzde de Hıristiyan ve Yahûdî din adamları kadınların uygun olmayan kıyafetlerle dolaşmalarını hoş görmemektedir.

İslâm dîninde insanların örtünmeleriyle giyinmeleri aynı tutulmuş, giyinmek deyince örtünmek anlaşılmıştır. Kur'ân-ı kerîmde, hadîs-i şerîflerde ve bunları açıklayan temel kitaplarda bildirildiğine göre, kadın ve erkek giyiminde dikkat edilecek şey, insan vücudunun açıkta bırakılmaması, yasaklanan kısımlarının tam örtülmesidir.Kadınların bütün uzuvlarını örtmeleri, giydiklerinin, uzuvlarını belli etmeyecek şekilde ve genişlikte olması, sokakta dikkat çekici şekilde giyinmemeleri, kadın giyiminin her memleket ve zaman için şart olan temel vasıflarıdır. Kadınların bu şartlara uyarak diledikleri kumaştan, diledikleri renk, desen ve şekilde bulundukları yerin âdetine göre giyinmeleri, arzûlarına bırakılmıştır.

Erkekler ise, muhakkak sûrette örtmeleri emredilen uzuvlarını, çok dar olmayan giyeceklerle örtmeleri şartı ile kendilerine yasak olan elbiseler (ipek gibi) hâriç; işlerine, mesleklerine, görgü kâidelerine, bulundukları mahallin âdetlerine, ilimlerine uygun bir şekilde giyinmekte serbest bırakılmışlardır. Erkek giyiminde, vakar, temizlik, rahatlık her devirde aranmıştır.

Çocuklar da âkıl ve bâliğ oluncaya kadar kız ve erkek olmalarına, yaşlarına ve bulundukları yerin âdetine göre çeşitli şekillerde giyinmişlerdir. Ancak; bunlarda da Müslüman cemiyetin sosyal değerlerine uygunluğu ve hoş karşılanabilirliğine dikkat ve îtinâ gösterilmiştir. (Bkz. Tesettür)

Müslüman milletlerin kılık ve kıyâfetleri Asyalı, Afrikalı, Avrupalı, Amerikalı olmalarına, coğrafî şartlara, mahallî âdetlere göre değişmekle berâber, dinde bildirilen temel örtünme esaslarına mutlak sûrette riâyet edilmiştir.

Türklerde giyim: En eski devirden günümüze kadar bölgelere göre değişiklik göstermiştir.

Duvar resimleri, seyâhatnâmelerde bulunan resimler, resimli el yazmaları eski Türk giyimleri hakkında bilgi veren mühim kaynaklardır.Saray ve konaklarda saklananlar, ayrıca devlet büyüklerine âit giyeceklerin muhâfaza edilmesi, çeşitli devirlerin Türk giyimi hakkında genel bilgi vermektedir.

Bilhassa İstanbul'un fethinden sonra Türklerin giyimi, belirli ölçü ve özellikleri içinde tesbit edilmiştir. Osmanlılarda erkeklerin başa giydikleri kavuk veya sarık, üste giyilenlerden daha büyük önem taşırdı. Başa giyilen kavukların, büyüklüğüne ve üzerindeki dilimlerin adedine göre, onu giyenin sosyal çevresindeki rütbe ve makamı anlaşılırdı. Osmanlılar savaş hâlindeyken başlarına giydiklerine zırhlı, miğfer veya tolga isimleri verirlerdi. Kullanılışı bakımından daha kolay olan fes ve kalpak, günlük hayâtın bir parçasıydı. Külâh adını taşıyan, keçeden yapılan, genellikle köylüler tarafından giyilen kavuğun üzerine abanî veya yemeni sarılırdı. Mintan, zıbın, gömlek gibi üstlükler, şalvar ve don gibi altlıklar giyilirdi. Ayrıca bunların üzerlerine kuşak sarılırdı. Bu giyeceklerin üzerine maddî durumu iyi olanlar işlemeli kaftan; orta halliler hırka veya cübbe; halk ise cepken ve yelek giyerlerdi. Alt kısma giyilen dizden aşağı kısımları dar, dizden yukarısı geniş olan potur da önemli giyecekler arasındaydı.

Osmanlılar zamânında kadınlar, ev ve sokak giyimlerine çok dikkat ederlerdi. Sokağa çıkacakları zaman evde giyilen elbiselerin üzerine gâyet güzel, temiz ve çevrenin dikkatini çekmeyecek şekilde ferace alınır, yeldirme ismi verilen bir cins manto giyilir, baş, güzel bir yaşmakla (eşarpla) örtülürdü. Köylerde ise baş, ayrı bir peştemal (örtü) ile kapanırdı.

Osmanlıların ordu teşkilâtındaki askerlerin giyimine çok önem verilirdi. Her sınıf askerin, subayın ve kendine has özelliği, kuruluşu olan birliklerin giyimi ayrı ayrıydı. Yeniçerilerin, sipahilerin kendine âit giyimleri vardı.

Sultan İkinci Mahmûd devrinde Yeniçeri ocağı kaldırılırken, ordudaki yenileşme hareketine paralel olarak giyimde de bâzı yenilikler benimsenmiş ve bu yenilikler resmî, askerî ve diğer kurumlarda kendini göstermeye başlamıştır. Başa giyilen püsküllü fes, belden yukarı setre denilen hafifçe uzun ceket ve bunun altına giyilen beyaz gömlek, üstüne giyilen yelek, hafif bollukta pantolon, ayağa giyilen fotin kundura ve ayakkabı olmuştur. Kadınlar bol ve uzun fistan, başlarına da hotoz takmaya başlamışlardır. Bu arada kadın ve erkek giyimleri, genel özelliklerini günümüzde bâzı bölgelerde korumuştur.

Cumhûriyetin îlânından sonra kılık kıyâfet inkılâbı yapıldı. Resmî- sivil, kadın-erkek, öğrenci-öğretmen vs. gibi kılık ve kıyâfetler, Avrupâî tarza döndürüldü. Resmî yerlerde yeni giyim tarzı hemen tatbik edilmekle birlikte, halk içinde ve bilhassa köylerde bir müddet daha alışılmış kılık ve kıyâfetler devâm etti. Bugün, Türkiye'de Avrupaî kılık kıyâfetin millî bünyeye adapte edilmiş çeşitli şekilleri ile eski giyim tarz ve şekillerinden bâzı unsurların karması bir giyim-kuşam anlayışı yaygındır. Köylerle şehirler arasındaki fark iyice azalmıştır.

Yirminci yüzyılda modern teknolojinin gelişmesi, haberleşme vâsıtalarının süratle yayılması, sinemadan sonra televizyonun da günlük hayâta girmesi, dünyâda yaşayan bütün insanların birbirlerinden kolayca ve devamlı haberdâr olmasına sebeb oldu. Cemiyetlerin yaşayış tarzları, giyimleri, birbirleri tarafından tâkib edilir duruma geldi. Dünyânın belli başlı merkezlerinden idâre edilen moda cereyanları, ânında çeşitli devletlerdeki insanlar tarafından tâkib edilmeye başlandı. Bunun bir netîcesi olarak, bilhassa kadınların modaya uymaktaki aşırılıklarının dünyânın her yerinde millî ve mahallî örf ve âdetleri zedeleyici mahzurları doğdu. Bâzı bölgelerde örf ve âdet diye birşey kalmadı. Giyimde millîlik kayboldu. Türk insanının giyimi- kuşamı denilmeyecek duruma gelindi.

GİYOTİN;

Alm. *Guillotine (f), Fallbeil (n),* **Fr.** *Guillotine (f),* **İng.** *Guillotine.* Eskiden îdam mahkûmlarının başlarını gövdelerinden ayırmak için kullanılan âlet. İlk defâ 12. yüzyılda İskoçya'da ve 13. yüzyılda İtalya'da kullanılmıştır. Giyotin adı, âletin kullanılması için Fransa Millet Meclisine teklifte bulunan Dr. Ignace Guillotine'den gelir. Dr. Guillotine'in teklifi üzerine meclis, 1791'de Dr. Louis'yi konuyu araştırmakla görevlendirerek, 1792'de Giyotin'in kullanılmasını kabul etmiştir. Giyotin ilk olarak büyük çapta tanındığı Fransa'da, 18. yüzyılın sonlarına doğru yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmış, bilhassa Büyük İhtilâl zamânında binlerce hüküm bu âletle infaz edilmiştir.

Giyotin en sâde şekliyle dikey vaziyette iki tahta direk ve bunların arasında aşağı doğru hareket edebilecek bir şekilde yerleşmiş ucu keskin bir bıçakla hükümlünün kafasının yerleştirildiği "pencere" den müteşekkildir. Giyotin çalıştırılacağı zaman îdam mahkûmunun başı pencere denilen kısma sokulur. Bıçak, asılı kalmasını temin eden mekanizma harekete geçirilerek mahkûmun ensesi üzerine düşürülür. Böylece gövdeden ayrılan baş daha önceden hazırlanmış bir sepete düşer ve infaz yapılmış olurdu.

Fransız ihtilâli sırasında çok kullanılan Giyotin, 19. asrın başından îtibâren kullanma sahasını tamâmen kaybetmiştir. Günümüzde dünyânın hiçbir devletinde uygulanmamaktadır.

GLADYATÖR;

Alm. *Gladiator (m),* **Fr.** *Gladiateur (m),* **İng.** *Gladiator.* Eski Roma'da profesyonel savaşçılara verilen

ad. Lâtinceden gelen bu kelime, gladius kelimesinden türemiş olup, kılınçlı savaşçı demektir. Bunlar eskiden Etrüsk cenâze merâsimlerinde gösteriler yaparlardı. Bunun gâyesi, ölen kimseye, silâhlı savaşçılar göndermekti. Çünkü gösteriler, savaşçılardan birinin ölümüyle biterdi. Bilinen ilk gösteri M.Ö. 264 târihinde vukû bulan, Brutus'un cenâze merâsimiydi. Bu gösteride üç çift gladyatör gösteri yapmıştı. Julius Ceasar zamânında bu rakam üç yüz çifte kadar çıkmıştır. İmparator Traja'nın 5000 çift gladyatörü olduğu bilinir. Gösteriler imparatorluğun diğer şehirlerinde de yapılıyordu. O zamanlar Roma'daki gösteriler çok fazla ilgi toplamıştı.

Silâhlarına ve doğuş tekniklerine göre, gladyatörler birçok sınıflara ayrılıyorlardı. Samnitler, dikdörtgen şekilli bir kalkan, tüylü bir miğfer ve kısa bir kılıçla savaşırlardı. Thraceler (Trakyalılar), döğüşe eğri bir kamayla çıkarlardı. Bunların baş düşmanları Mirmillonelerdi. Bunlar bir Galli gibi giyinir ve silah takarlardı. Aynı şekilde Retaiarius (Ağcılar) ve Secutorlar (Tâkipçiler) birbirlerinin rakipleriydiler. Ağcılar, dizlerine kadar inen bir gömlekten başka birşey giymezler ve tamâmen silâhlı rakiplerini sağ ellerinde taşıdıkları ağla yakalamaya çalışırlardı. Eğer başarılı olurlarsa sol ellerindeki üç dişli mızraklarıyle rakiplerini öldürürlerdi. Bunların dışındakiler şunlardı:

Andabataeler: At üstünde döğüşür ve dışarıyı göremeyecek şekilde miğfer giyerlerdi. Dimachaeri (Çift bıçaklı savaşçılar): Bunlar iki küçük hançer taşırlardı. Essedarir:İki tekerlekli savaş arabalarıyla savaşırlardı. Hoplamachiler ise tamâmen zırhlı olarak savaşa çıkarlardı. Laqaearii: Bu savaşçılar rakiplerini kementle yakalamaya çalışırlardı.

Gösteriler çok önceden îlan edilir ve gladyatörlerin isimleri açıklanırdı. Gösteri gladyatörlerin sâhaya çıkmalarıyla başlardı. Daha sonra kılıçlar muâyene edilir. Savaş tahta kılıçlarla olan bir döğüşle açılır, daha sonra gerçek döğüşlere geçilirdi. Korku gösteren gladyatörler kamçı ve kızgın demirle dışarı atılırdı. Bir gladyatör yaralandığında, seyirciler, "Yaralandı!" diye bağırırlardı. Eğer seyirci gladyatörü affetmek isterse, mendillerini sallarlar ve ölümünü isterlerse baş parmaklarını aşağı doğru işâret ederlerdi. Pekçok döğüşten gâlip çıkan gladyatör, gladyatörlükten alınır ve kendisine tahta bir kılıç verilirdi.

Bâzan gladyatörler muhâfız olarak kullanılırlardı. Bunun sonucu aralarında çatışma çıkardı. Gladyatörler genellikle köle ve suç işlemiş kişilerden seçilirdi. Disiplin çok sıkı olup, ancak başarılı bir gladyatör ünlü olurdu. Gladyatör okulunun başında tanınmış fakat seviyesi düşük kimseler bulunurdu. Gladyatör yetiştirmek ve kiralamak kânûnî bir ticâret şekliydi. Hıristiyanlığın çıkışıyla gladyatör gösterileri gözden düştü. Roma Kralı Birinci Constantine M.S. 325'te gösterileri kaldırdı.

Gladyatör gösterilerinin çekici diğer bir yönü de vahşî hayvanlarla yapılan döğüştü. Bu durum Romalıların kurdukları medeniyet yanında ne kadar kana susamış kimseler olduğunu da gösteriyordu.

GLAYÖL (Gladiolus);

Alm. *Gladiole Schwertlilie (f),* **Fr.** *Glaieul (m),* **İng.** *Gladiolus.* **Familyası:** Süsengiller (İridaceae). **Yetiştiği yerler:** Türkiye'de tabiî olarak pekçok yerde yetişir.

Park ve bahçelerde yetiştirilen, güzel renkli, alımlı çiçekleriyle vazgeçilmez bir süs bitkisidir. 200 kadar türü bulunur. Çiçek renkleri beyaz, kırmızı, mavi, menekşe, pembe sarı, portakal renkli olmak üzere çok muhteliftir. Şekilleri de çok değişiktir. Yaprakları tatlı yeşil, uzun, boylamasına çizgilidir. Çiçeklerin tomurcukları karşılıklı dizilmiş olup, önce alttakiler açar, yukarıya doğru devâm eder. Melezleme ve ıslah çalışmalarıyla siyah ve kahverenkli çiçekli olanlar bile yetiştirilmiştir.

Glayöller her türlü iyi toprakta yetişebilirler. Soğanları ile çoğaltılır. Nisan ortalarında 10 cm derinlikte, 10-15 cm aralıkla soğanlar ekilir. Temmuz ve ağustos aylarında çiçek açmaya başlarlar. Geç ekilenler ekim ve kasımda çiçeklenirler. Düzgünce kesilir. Uygun demetler hâlinde pazarlanır. Soğanları donlar başlamadan topraktan çıkarılıp tahta bir sandık içinde muhâfaza edilir.

Kullanıldığı yerler: Süs bitkisi olarak yetiştirilir.

GLİKOJEN;

Alm. *Glykogen (n),* **Fr.** *Glycogene (m),* **İng.** *Glycogen.* Bitkisel nişastaya benzeyen, insan ve hayvanlarda depo hâlinde bulunan, "hayvan nişastası" olarak da bilinen bir polisakkarit. Çok sayıda (3000-60.000 kadar) glikoz meydana gelir. Genel formülü; $(C_6H_{10}O_5)_n$ şeklinde gösterilir. Nebâtî nişastaya oranla daha dallanmış hâldedir. Glikojen, canlıların karaciğerinde % 3, kas etinde % 0,2 depo hâlinde bulunur. Karaciğer, ağırlığının % 20'si kadar glikojeni depolayabilir. En çok atların kaslarında, soğukkanlı hayvanlarda (balık, kurbağa, salyangoz vs.) bulunur. Canlıda glikojen depolanması, kandaki glikozun miktarıyla doğrudan doğruya alâkalıdır. Depo hâlindeki karbonhidrat ihtiyâcının ifâde ettiği gibi, fazla glikojen karaciğerde depo edilir. Bir insan hızlı hareket ettiği zaman, kandaki glikoz miktarı düşer. İşte bu durumda karaciğerdeki glikojen glikoza dönüşür ve kana geçerek

hücrelere kadar gider. Çok yenilen yemeklerden sonra, kanda glikoz çoğalırsa, acele olarak fazla glikoz karaciğer glikojeni olarak depo edilir. Hazmedilebilen bütün karbonhidratlar glikojene dönüşebilir. Protein de glikojene dönüşebilir. Yağ glikojene dönüşemez. Fakat glikojenin dönüşmesinden yağ teşekkül eder. Karaciğerde glikojenin parçalanması hormonal kontrol altındadır. Sinirlerin gergin olduğu zamanda, adrenalin hormonu, adrenalin bezi tarafından salgılanır ve glikojenin glikoza dönüşümünü hızlandırır. Bâzı pankreas hücreleri tarafından salgılanan diğer hormon, glikojenin glikoza dönüşümünü tahrik eder. Kaslarda depo edilen glikojen, glikoza parçalanamaz. Enerji meydana getirmek için kas hücreleri tarafından parçalanan glikojen, pyruvate dönüşür.

Bâzı irsî durumlar vardır ki, bir kimsede glikojeni parçalamak için gerekli olan bir veya daha fazla sayıda enzimlerin eksikliği vardır. Bu durumda glikojen, karaciğer, kalp ve diğer kaslarda toplanabilir. Bu hâldeki kimseye glikojen depolayan hasta denir.

Glikojen, suda nişastadan daha iyi çözünür ve çözelti zamk hâlini almaz. İyot ile kırmızı-kahve rengine kadar değişen renk verir. Fehling çözeltisi ile reaksiyon verir. Glikojen, bitkilerde bulunmaz. Yalnız mantarlarda ve tatlı mısırda bulunduğu bildirilmektedir.

GLİKOL;

Alm. *Glykol (n),* **Fr.** *Glycol (m),* **İng.** *Glycol.* Genellikle etilen glikol için kullanılan ve molekülünde değişik karbon atomlarına iki hidroksil (OH) grubunun bağlı olduğu bileşiklerin ortak adı. (Bkz. Alkoller)

GLİKOLİZ;

Alm. *Glykolyse,* **Fr.** *Glycolyse,* **İng.** *Glycolysis.* Glikozun çeşitli enzimler yardımıyla birbirini tâkib eden kademelerden geçerek pirüvata kadar parçalanması olayı. Bir molekül glikozun glikolizi sonucunda iki molekül pirüvat meydana gelir. Glikoliz, birbirini tâkib eden dokuz safha sonucunda gerçekleşir. Her bir reaksiyon basamağında ayrı bir enzim görev yapmak sûretiyle, süresi boyunca dokuz çeşit enzim faaliyet gösterir.

Glikoliz, glikozun çeşitli basamaklardan geçerek iki molekül pirüvata kadar parçalanmasından ibârettir. Oksijenli ve oksijensiz solunum yapan hücrelerin stoplazmasında, oksijen kullanılmadan gerçekleşen ortak bir enerji elde etme yoludur. Glikoliz sonucunda verim olarak 2ATP sentezlenir. Bu da glikoz molekülünün bütün enerjisinin ancak % 2 kadarıdır. Gerek oksijenli ve gerekse oksijensiz solunum yapan bütün organizmalarda glikoliz görülür ve hepsinde reaksiyon kademeleri aynıdır. Ancak glikolizden sonraki (pirüvattan sonraki) basamaklarda bâzı farklılıklar görülür. Meselâ, oksijenli ortamda yaşayan hücreler, glikolizin son ürünü olan pirüvatı, asetil koenzim-A (Asetil Co-A)ya dönüştürerek "krebs çemberi" denilen reaksiyonlar dizisine sokarak olayı oksijen varlığında mitokondrilerde devâm ettirirler. Glikoz molekülü krebs sonunda CO_2 ve H_2O moleküllerine kadar parçalanır ve oksijenli solunum sonucunda 38 ATP sentezlenmiş olur. Oksijensiz şartlarda ise pirüvat; etil alkol, asetik asit, laktik asit gibi ürünlere dönüşür. Bu olaya fermantasyon denir ve sonucunda 2ATP sentezlenir (Bkz. Fermantasyon). Glikoliz de bir çeşit fermantasyon olarak kabul edilebilir. Glikoliz, bâzı ökaryotik hücrelerin yeterli oksijen bulamadığı zamanlarda, âcil ATP üretimi için, hayat kurtarıcı bir rol oynar.

Glikoliz olayının başlaması için glikoz molekülünün önce aktifleştirilmesi gereklidir. Bunun için bir ATP harcanarak heksokinaz enzimi yardımıyla glikoz önce "glikoz-6-fosfat"a, bu da fosfoglukoizomeraz enzimi ile katalizlenerek "fruktoz-6-fosfat"a dönüşür. Bir ATP daha harcanarak fosfofruktokinaz enzimi etkisiyle "fruktoz-1,6-difosfat" meydana gelir. Aldolaz enzimi katalizörlüğüyle bu madde, "dihidroksi aseton fosfat (DHAP)" ile "3-fosfogliser aldehite (3-PGAL)" parçalanır. Bu üç karbonlu triozlar (şekerler) fosfotrioz izomeraz enzimiyle birbirlerine dönüşebilirler.

Bundan sonraki reaksiyonlar 3-PGAL üzerinden yürütülür. DHAP da 3-PGAL'e dönüşerek aynı yolu izlediğinden bundan sonraki reaksiyonlar iki kat olarak düşünülür ve ATP ile ilgili hesaplar da buna göre yapılır. PGAL'den gliser asit (1,3-difosfogliserat) meydana gelirken, serbest kalan hidrojen, NAD^+ (nikotinamit adenin dinükleotit) akseptörü tarafından tutularak NADH'ye indirgenir ($NAD^+ \longrightarrow NADH^+H^+$). Bu yakalama işinde fosfogliseraldehit dehidrogenaz enziminin rolü vardır. Meydana gelen 1,3 difosfogliserik asit, fosfogliserat kinaz enzimiyle "3-fosfogliserik aside (3-PGA)", fosfogliserat mutaz enzimi ile "2-fosfogliserata (2-PGA)", o da enolaz enzimiyle "fosfoenol pirüvik aside (PEPA)" dönüşür Glikolizin son basamağı olarak da PEPA, fosfopiruvet kinaz enzimi ile "pirüvik aside (pirüvata)" dönüşür ve bir mol daha ATP sentezlenir.

Reaksiyonlar 3-PGAL'den îtibâren iki kez tekrarlandığından, glikoliz sonucunda her bir glikoz molekülünden 2 mol pirüvat, 2 mol $NADH^+$ H^+ (indirgenmiş nikotin amit adenin dinükleotit) ve kazanç olarak 2 mol ATP meydana gelir.

GLİKOZ;

Alm. *Glykose, Glukose (f),* **Fr.** *Glucose (m),* **İng.** *Glucose.* Monosakkaritler denilen basit şekerlerin en yaygını. Kapalı formülü $C_6H_{12}O_6$ olup, karbonhidratların monosakkaritler sınıfından bir aldoheksozdur.

Özellikleri: Glikoz beyaz-renksiz toz veya kristal şeklinde olup, mol ağırlığı 180 gramdır. Kokusuz, suda çözünen, oldukça tatlı bir maddedir. Spesifik gravitesi, 1,54 ve erime noktası 146°C'dir. Nişasta ve glikojen (hayvan nişastası) glikozun polimerleşmiş hâlidir. Glikoz, insan ve hayvan vücudu için vazgeçilmez bir maddedir. Enerji, canlılık ve bâzı kimyevî maddelerin sentezi, glikozun parçalanmasıyla olur.

Bulunuşu: Üzümde ve hemen hemen bütün meyvelerde bulunur. Balda serbest hâldedir. Kanda ve şeker hastalarının idrarlarında da glikoz çıkar.

Yapısı: Glikoz iki şekilde bulunabilir. Bunlardan biri düz, zincir şeklindeki yapı olup, formülü şöyledir:

FORMÜLVAAAAARRRRRRR!!!

Diğer şekli ise halkalı bir yapı gösterir. Bunun formülü de şöyledir:

Halkalı yapıya sâhip glikozda bir ve beş numaralı karbon atomları, aralarındaki oksijen atomuyla halkayı tamamlarlar. Bu durumda bir numaralı karbon asimetrik olur. Bu karbondaki (OH) ve (H) pozisyonuna bağlı olarak α-D-glukopiranos ve ³ D-glukopiranos olmak üzere iki çeşit glikoz meydana gelir.

Elde edilişi: Glikoz ticârî olarak mısır nişastasının hidroklorik asit ile hidrolizinden elde edilir.

Bileşikleri: Birinci karbondaki yarı asetal teşekkülü ile karbonil grubunda serbest kalmış hidroksil grubu, diğer bileşiğin hidroksil grubu ile reaksiyona girer ve iki bileşik (-C-O-C-) eterik bağlantısı ile birbirine bağlanırken su çıkar. Bu bileşiklere "glikozit" adı verilir. Eğer bu olay iki glikoz veya glikoz ile bir şeker molekülü arasında oluyorsa meydana gelen bileşiğe disakkarit denir. Eğer aynı şekilde olmak kaydıyla bu olay üç şeker arasında oluyorsa elde edilen bir trisakkarittir. Bu olay (n) tâne şeker molekülü arasında olursa polisakkaritler (nişasta, selüloz ve glikojen gibi) meydana gelir.

Meselâ:

Glikoz+fruktoz $\rightarrow$ Sakkaroz (kamış veya pancar şekeri)

Glikoz+galaktoz $\rightarrow$ Süt şekeri

n tâne glikoz $\rightarrow$ nişasta, selüloz vs.

Glikozun altıncı karbonundaki hidroksil grubunun oksitlenmesi ile glukuronik asit elde edilir. Bu asidin vücuddaki rolü, alkol veya fenol hidroksil grubu taşıyan zehirli bileşikleri zararsız asetaller hâline getirmektir. Bu asetaller suda çözündükleri için idrarla dışarı atılırlar. Glukuronik asidden vücutta heparin maddesi meydana gelir ki bu, kanın pıhtılaşmasını önler. Glukuronik asidin polimerleşmesi ile meyvelerde pektin maddesi husûle gelir.

Kullanılışı: Glikoz, şekerleme ve diğer yiyeceklerin îmâlinde kullanılır. Glikoz çözeltisinin koruyucu özelliği vardır. Glikoz çözeltileri bakterilerin çoğalmalarını önler. % 5-% 10'luk çözeltileri ağızdan beslenemeyen hastalara damar yoluyla verilir.

Biyolojisi: D-Glikoz organizmaların birçoğunda başlıca enerji kaynağıdır. Nişasta, glikojen ve selüloz gibi en yaygın polisakkaritlerin temel yapı taşını teşkil eder. Nişasta, sakkaroz, laktoz sindirim ürünlerinden emilim sonucu kana geçen monosakkaridlerin büyük kısmı glikozdur. Az miktarda fruktoz, galaktoz, mannoz ve glukozamin de emilip karaciğer tarafından alınırlarsa da, burada bunlar da glikoza çevrilirler. Karaciğerde bir kısım glikoz molekülünden glikojen yapılır. Bir kısmının yükseltgenmesiyle enerji hâsıl olur. Bir kısmından da yağ asidleri, amino asitler vs. birtakım maddeler yapılır. Normal bir insanda açlıkta kandaki glikoz miktarı, 100 mililitrede 70-110 mg arasındadır. Kan şekerinin normalden düşük olmasına tıp dilinde "hipoglisemi", normalden daha yüksek olmasına ise "hiperglisemi" adı verilir.

Böbrekte glikoz ilkel idrardan tam olarak geri emilir ve son idrarda glikoz bulunmaz. Kan glikozu % 170-180 mg'ı geçince, idrarda glikoz çıkmaya başlar. İdrarda şeker çıkması olayına başta şeker hastalığı olmak üzere, böbrek hastalıklarında, iç salgı bezlerinin hastalıklarında, beyin hasarı yapan durumlarda, çeşitli zehirlenmelerde ve enfeksiyon hastalıklarında rastlanır.

Dokularda glikoz-oksijen metabolizması: Glikojen bitki hücrelerindeki nişastanın karşılığı olan hayvânî hücrelerin glikoz depo şeklidir. Karaciğerin yaş ağırlığının % 10'una kadar olabilir. İkinci önemli depolanma yeri iskelet kaslarıdır. Kas dokusu karaciğerden daha az glikojen ihtivâ etmekle birlikte, kas dokusunun vücutta bulunuş oranının fazla olması sebebiyle netîce olarak vücuttaki glikojenin büyük kısmı kaslardadır.

Karaciğer glikojeni kan glikozunun normal seviyede tutulması için kana glikoz veren, kas glikojeni de kas kasılması için gerekli enerjiyi kolaylıkla sağlayan kaynaklardır. Kas çalışması netîcesinde glikojenin yakılmasından meydana gelen laktik asid, karaciğere taşınır ve burada glikojene çevrilir. Kas hücreleri eksilen glikozlarını kandan alırlar. Karaciğer glikojeninden kan glikozunun, kan glikozundan kas glikojeninin, kas glikojeninden laktik asidin ve tekrar karaciğer glikojeninin teşekkülü bir siklus (devir) şeklindedir. Buna "cori siklusu" denir.

Glikojenez: Glikozun dokularda glikojen hâlinde depolanması esnasında glikoz, mevcut glikojen molekülündeki düz poliglikoz zincirinin indirgen olmayan ucuna veya yan dallarının ucuna göre 1-4 veya 1-6 glikozid bağlarıyla bağlanması, böylece yeni dallar teşekkülü ile var olan moleküllerin büyümesidir. Kısacası bu olay glikojen sentezidir denilebilir. Glikozdan başka mannoz, galaktoz, fruktoz ve glukozaminden de glikojen sentez edilir. Ancak bunların bu işte kullanılması için önce karaciğerde glikoza çevrilmeleri gerekir.

Glikoneojenez: Organizmada karbonhidrat olmayan maddelerden glikojen yapılması işidir. Bunların başlıcaları, glikoplastik amino asitler, laktik asit, pirüvik asit ve gliseroldür. Bütün bu maddeler önce glikoza çevrildikten sonra, glikojen teşekkülünde kullanılırlar. Besinlerden kâfi miktarda karbonhidrat alınmadığı durumlarda, vücuda gerekli glikozu glikoneojenez temin eder.

Glikojenoliz: Kandaki glikoz seviyesi azaldığı zaman karaciğerdeki glikojen moleküllerinden glikoz birimleri ayrılarak kana verilir. Karaciğerin glikojenden glikoz husûle getirmesine glikojenoliz denir. Karaciğerde glikojeni glikoza çeviren enzimler bulunur. Bu enzimler fosforilazlar denilen gruptur. Karaciğer ve kaslardaki glikojenolizde ayrı cins fosforilazlar vazîfe alır ve kas glikojeninden açığa çıkan glikoz kana verilmez. Açlık hâllerinde organizma karaciğerdeki glikojenden glikozları ayırmak sûretiyle enerji kaynağı temin eder.

Glikozdan glikojen yapılması ve glikojenden glikoz ayrılması reaksiyonları aşağıdaki şekilde özetlenmiştir:

Glikozun yıkımları: Glikoz vücutta diğer altı karbonlu monosakkaritlere ve türevlere döndüğü gibi, diğer karbon hidratlara ve onların değişik şekillerine de dönebilir. Bunlardan başka glikozun tam yıkılması gerektiği durumlarda çok daha ileri reaksiyonlarla CO_2 ve H_2O'ya kadar yıkılır.

Glikoz organizmada başlıca iki yoldan yıkılır: 1) Trikarboksilik asit siklusu yolu. 2) Pentoz fosfat yolu.

Vücutta glikozun büyük kısmı birinci yolla yıkılır ve bu yıkılış iki safhada olur. Birinci safha glikojenin veya glikozun birçok ara maddeler üzerinden laktik aside yıkılmasıdır ki, buna glikoliz (Embden-Mayerhoff yolu) adı verilir. İkinci safha glikolizin ara maddelerinden biri olan pirüvik asidi üzerinden trikarboksilik asit siklusunda CO_2 ve H_2O'ya yükseltgenmesidir.

Glikoliz: Basit bir hâdise olmayan glikoliz, basamak basamak yürüyen ve çeşitli ara maddeler üzerinden geçerek pirüvata kadar parçalanması reaksiyonudur. (Bkz. Glikoliz)

İdrarda şeker tâyini: Şeker, tâze hazırlanmış Fehling çözeltisi ile aranır. Yirmi dört saatlik idrar toplanır. Deney tüpüne yarıdan fazla konarak, kaynatılır. Üzerine iki üç damla asetik asit konarak, albümin çöktürülür. Süzgeç kâğıdından süzülür. Süzüntüden deney tüpünün üçte birine kadar konur. Üzerine aynı miktarda sodyum hidroksit çözeltisi ve birkaç damla bakır hidroksit $Cu(OH)_2$ çözeltisi konur. Çözelti koyu mavi olur. Alevde ısıtıldığında kaynamaya başlamadan önce sarı bakır-I-hidroksit (CuOH) bulanıklığının görülmesi, şeker olduğunu belirtir. Sarı turuncu bulanıklık, yavaş yavaş hasıl olursa, şekerin az olduğunu gösterir. Kaynayınca hâsıl olursa, şeker çok az demektir.

GLİKOZİTLER;

Alm. *Glykosiden Glukosiden (pl),* **Fr.** *Glycosides (pl),* **İng.** *Glucosides.* Şeker molekülünün hidrolizi ile hâsıl olan alkali bir bileşik. Şekerde bulunan glikozidik hidroksil (-OH) grubunun, başka bir (OH) bulunduran selüloz, nişasta, fenol gibi bir madde ile birleşerek su ayrılması ile meydana gelir. Bunlar eterik türden bileşiklerdir.

Glikozit molekülünde, reaksiyon kabiliyeti olan glikozit ile hidroksil grubu mevcut değildir. Bunun için glikozitler fehling çözeltisini indirgemezler. Glikozitler, suda genel olarak iyi çözünür, asitler ve enzimlerin tesiri ile de parçalanır. Bu olay glikozit ihtivâ eden gıdâların olgunlaşması esnasında vukû

bulur. Bunun sonucu olarak tipik aroma ilk defâ serbest bırakılmış olur. Kakao danelerinin ve muzun olgunlaşma hâdisesinde olduğu gibi.

Gıda kimyâsı bakımından önemli olan glikozitler, genel olarak bitkilerde bulunurlar. Bu gıdaların işlenmesi sırasında, vanilya meyvelerinin kurutulmasında, çayın oksidasyonu, hardal üretimi gibi olaylarda karakteristik olarak ortaya çıkarlar. Glikozitler tabiatta az miktarda, fakat çok dağılmış olarak bulunur. Çiçeklerin birçok renkli pigmentleri, tabiî olarak bulunan boya maddeleri ve aromatik maddeler, bitkilerde hep glikozit hâlinde bulunurlar. Tabiatta mevcut olan glikozitlerin şekerleri genellikle piranoz şeklindedir. Çoklarının şeker bileşeni glikoz olmakla birlikte arabinoz, ksiloz, riboz, ramnoz, galaktoz, mannoz ve fruktoz da bulunabilir.

Glikozitler bitkilerin yapraklarında da bulunmakla berâber, genellikle meyve kabuk ve kökünde bulunurlar. Polarize ışığı daha çok sola çeviren, renksiz, kristalimsi, acı maddeler olup, su veya alkolde çözünürler. Glikozitleri bitkilerden hidroliz olmaksızın ayırabilmek için, birlikte enzimi de parçalamak gerekir. Bunun için çok defâ bitki, alkol ile kaynatılır. Glikozitler, kendini meydana getiren şeker olmayan gruba bağlı olarak beş gruba ayrılır: 1) Alkol glikozitleri: Saponin, 2) Fenol glikozitleri; Vanalin, 3) Azot glikozitleri: Nükleik asit, 4) Hardal glikozitleri: Sinirgrin, sinalbin, 5) Siyanojenetik glikozitler (hidrosiyanik asit veren glikozitler): Aligdalin.

Beyaz hardal tânelerinde bulunan glikozit sinalbin ve siyah hardalda bulunan sinigrin enzimatik olarak parçalanır ve burada keskin kokan hardal yağı ortaya çıkar:

$$\xrightarrow[\text{Su}]{\text{Enzimler}} \text{Hardal y + Su}$$

Daha çok acı badem, kayısı ve şeftali çekirdeklerinde bulunan amigdalin glikozit, suyun etkisi altında bileşenleri olan gentibioz ve badem asidi nitrile parçalanır. Sonunda madde daha ileri derecede benzaldehit ve hidrosiyanik aside (mavi asit) parçalanırlar. Bunun için, meselâ badem ezmesi hammadde kütlesinin hazırlanmasında acılığın giderilmesi işleminin çok dikkatli olarak gerçekleştirilmesi gerekir.

GLİSERİN;

Alm. *Glyzerin (n),* **Fr.** *Glycerine (f),* **İng.** *Glycerine, giycerol.* Formülü CH_2OH- CHOH-CH_2OH olan renksiz, kokusuz alkoller sınıfından bir sıvı (Bkz. Alkoller). Kimyâca adı 1,2,3 propantrioldür.

Özellikleri: Kıvamlı bir sıvı olup, tatlıdır. Saf gliserin 18,6°C'de erir ve 290°C'de birâzı bozunarak kaynar. Yoğunluğu 1,26 gr/cm^3 olup, suda her oranda çözünür.

Elde edilişi: 1948'e kadar sabun îmâlatı esnâsında sıvı ve katı yağların hidrolizinden elde ediliyordu. Bu metod hâlen yaygın olarak kullanılmaktadır:

$$\underset{\text{Yağ}}{(RCOO)_3C_3H_5} + 3NaOH \rightarrow \underset{\text{Sabun}}{3RCOONa} + \underset{\text{Gliserin}}{C_3H_5(OH)_3}$$

Sodyum Hidroksit

Bugün gliserinin çok miktarı petrol ürünlerinden sentetik olarak elde edilmektedir. Propilenden (CH_2 = CH-CH_3) klor ile allilklorür elde edilir. Bu maddenin hipoklorit asidi ile muâmele edilmesinden sonra su ile reaksiyona sokulmasıyla gliserin elde edilir.

Kullanılışı: Gliserin en çok, alkit reçinesi, boya ve cila yapımında kullanılır. Ayrıca büyük ölçüde jelatin (selefon) kâğıtlarını yumuşatmada, tütünün nem oranını ayarlamada, ilâç sanâyiinde kozmetik dağıtıcı olarak, tekstil, matbaacılık ve dinamit yapımında kullanılır.

GLİSİN (Glikokol);

Alm. *Glyzin (n),* **Fr.** *Glycine (f),* **İng.** *Glycine.* Proteinlerde bulunan en basid aminoasit. Kimyâca adı aminoasetik asittir. Aminoasitler içinde bir tek bunun asimetrik karbonu yoktur. Bu yüzden optikçe aktif değildir. Jelatin molekülünün yaklaşık % 25'ini, ipeğin büyük bir kısmını glisin meydana getirir. Kretin, kretinin betain, hippurik asit ve glikolik asit gibi birçok biyokimyâsal bileşikler glisinden türemişlerdir.

Glisin saf hâlde beyaz ve çok güzel kristaller şeklinde olup, 232 ile 236°C arasında bozunarak erir.

GLOBÜLİN;

molekül ağırlığı yüksek bir protein. Sodyum klorür, sodyum sülfat, magnezyum sülfat gibi elektrolit ihtivâ eden, zayıf tuzlu solüsyonlarda çözünür. Suda zorlukla erir veya erimez. Suda hiç erimeyen globülin fraksiyonuna öglobülin (gerçek globülin) az oranda suda eriyen fraksiyonuna da psödoglobülin

(yalancı globülin) denir.

Globülinler ultrasantrifüj ve elektro forez gibi metodlar ile incelendiğinde, alfa, beta ve gama denilen bölümlerine ayrılır. Bu fraksiyonların birbirine oranı organizmanın durumuna göre değişir. Hastalıklara ve hastalıkların çeşidine göre bu oran büyür veya küçülür.

Yumurtada ve sütte de bulunan globülinler, kanda litrede 32 gr kadar mevcuttur. Yumurtada ovoglobülin denilen globülinler vardır. Hayatımızda önemli rol oynarlar: Antikorlar, gama globülin fraksiyonudur ve bağışıklılığı sağlarlar. Kızıl, kızamık, çocuk felci, karaciğer iltihabı gibi hastalıkların tedavisinde bu hastalığa özel globülinler bir başka canlıda üretilerek hastaya verilir (serum olarak).

GOBİ ÇÖLÜ;

Orta Asya'da, Moğolistan Cumhûriyetinin güneyi ve Çin'e bağlı Sin-Kiang ve Kansu eyâletlerinin yakınlarındaki bölgeleri de içine alan geniş çöl. Etrâfını kayalık sıradağlar çevirmiştir. Güneyde Altun Dağ, Bei ve Yin Dağları, batıda Tanrı Dağları, kuzeyde Altay ve Hangay Dağları yer alır. Çölün uzunluğu 1600 km olup, genişliği 480-965 km arasında değişir.

Gobi Çölünde karasal ve kuru bir iklim hüküm sürer. Kışları soğuk, yazları ise sıcaktır. Sıcaklık -40°C ile 45°C arasında değişir. Yağışların büyük bölümü yazın olur. Batıda yıllık yağış ortalaması 69 mm iken, kuzeydoğuda 200 milimetreye çıkar.

Bâzı yerleri kum, bâzı yerleri çakıllarla kaplı olan Gobi Çölünde, bitki örtüsü dikenli çalı ve küçük otlardan ibâretir. Akarsu hemen hemen hiç yoktur. Yalnız orta büyüklükte tuzlu göllere rastlanır. Yaygın yeraltı suları bâzı kesimlerde büyükbaş hayvan yetiştirilmesine imkân sağlar.

Çölü boydan boya geçen bir demiryolu hattı mevcuttur.

GOEBBELS, Joseph Paul;

Nazi dönemi Alman siyâset adamı. 1897'de Rheydt'te doğdu. 1945'te Berlin'de intihar etti. Orta halli bir âilenin çocuğu idi. Koyu bir Katolik eğitim gördü. 1921'de 24 yaşındayken Heidelberg Üniversitesinde Felsefe doktoru oldu. Bon, Freiburg, Würzburg, Köln, Frankfurt ve Berlin Üniversitelerinde felsefe, târih, edebiyât ve sanat üzerine çalışmalar yaptı. Lâtince ve Yunanca öğrendi. 1922'de Nasyonal Sosyalist Partiye üye oldu. 1924'te NS Briefe (Nazi Mektupları) adlı on beş günlük bültenin başyazarı oldu. 1926'da Hitler tarafından Münih'e çağrılıp Berlin'e Gauleiter (eyâlet yöneticisi) olarak tâyin edildi.

Göbbels, 1928'de Nasyonal Sosyalist Partinin propaganda yöneticiliğine, 1933'te de propaganda bakanlığına getirildi. Ölünceye kadar kaldığı bu görevi boyunca Hitler'e tam anlamıyla bağlı kalarak, propagandayı özellikle basına ve radyoya dayalı gerçek bir etkileme tekniği durumuna getirdi. 1944'te Hitler tarafından Topyekün Savaş İstihdam Genel Yetkilisi olarak tâyin edildi. Savaş sonunda yenilginin kesinleşmesi üzerine, altı küçük kızı ve karısı ile birlikte zehir içerek intihar etti.

GOETHE, Johann Wolfgang Von;

1749-1832 yılları arasında yaşayan Alman şâir, yazar ve bilim adamı. Alman karakterini müşahhas hâle getirmek için en çok gayret sarf eden kişilerden biridir. Çok az kimse kendisi gibi mükemmeliyet ve şahsiyeti; şâirlikle, ilmî görüşlerle ve idârecilikle birleştirdi. Dikkate değer şiirler yazdı. **Faust** adlı eseri dünyâ klasikleri arasında yer almaktadır.

Frankfurtta doğdu. İyi bir tahsil gördü. Bu konuda babası ve annesinin gayreti çok önemli oldu. Leipzig ve Strasbourg'da hukuk tahsili yaptı ve daha sonra Frankfurt'tayken Alman halk şiirine merak sardı. İlk lirik şiirlerini yayınladı. Daha sonra yazdığı **Suturm und Drang** (Fırtına ve Gerilim) adlı eserinde daha derin duygularını ifâde etti. Yazdığı **Die Leiden des Jungen Werthers** (Genç Werther'in Istırapları) isimli romanı ile milletlerarası şöhrete kavuştu. Ancak **Faust** adlı eseri, dünyâ edebiyâtında kendine has bir yere sâhiptir. Goethe bunu tamamlamak için 60 yıl uğraştı. Bu eserin ölümünden sonra açıklanması da başka bir yönden dikkat çekicidir.

Goethe'nin 1775'te 18 yaşında Weimar Dükü Kral August ile tanıştı ve bunun sonucu bu düklüğü pratik olarak on yıl idâre etti. Bu devre sonunda klâsik edebiyât türüne yöneldi ve 1786-88'de İtalya'ya yaptığı seyahatten sonra bu yöneliş tamamlandı. Daha sonra idârî görevlerini bırakarak, tiyatro ile ilgilendi. 1794'ten başlamak üzere on yıl meşhur şâir Schiller ile arkadaşlık yaptı. **Faust** üzerindeki çalışmalarına devamı sağlayan Schiller oldu.

Goethe, pekçok eserini Weimar'da verdi. 140 cildi bulan bu eserler arasında en çok dikkati çekenlerden birisi **Iphigenie auf Tauris** olup, burada modern insaniyeti bir Eski Yunan konusunda işlemiştir. 1779'da düz metin şeklinde, 1787'de ise şiir şeklinde yayınlandı. 1777'de başladığı eseri 1796'da bitirerek **Wilhelm Meisters Lehrjahre** (Usta Meisters'in Çıraklığı) ismini verdi. Shakespear'e

karşı Strasbourg'da kazandığı hürmeti bu eserinde dile getirmektedir. 1809 yılında da **Dieç Wahlverwandtschaften** (Seçim Benzerlikleri) "Psikolojik romanın ve İranlı şâir Hafız'ın eserinden etkilenerek **Westöstlicher Diwan** (Batı Doğu Divanı)nı yayınladı.

Goethe, Strasbourg'da tabiat bilimleri üzerine de çalışmaya başladı ve 1810'da yayınladığı **Die Theorie der Farben** (Renklerin Teorisi) adlı eserinde Newton'a çattı. 1817-24 arasında da bitkiler üzerine ilmî bir eser yayınladı.

Goethe'nin en büyük eseri **Faust'**tur. Bu eserin yorumlanması çeşitli kimseler tarafından farklı farklıdır. **Faust** başlangıçta gerçek bir şahıstı. On altıncı yüzyılda elde ettiği meslekî ilerlemeler onu hayâtın ve kâinâtın sırlarını araştırmaya sevk etti. Goethe buradan hareketle, insanın doğuştan iyi olduğu tezini savunmuş ve kâinâtta iyiliğin hâkim olduğunu iddiâ etmiştir. **Faust'**un ilk bölümlerinde sihirbaz Faust ruhunu şeytana satmıştır. Ancak Goethe bu eserinde iyi insanın gerçek yoldan haberdâr olacağını bildirdi ve hikâyede Faust, şeytandan kurtularak, sonunda doğru yolu bulabildi.

Goethe, eserleriyle kendinden sonra gelen yazar ve felsefecilere tesir etti. Özellikle İranlı şâir Hâfız'ın eserlerini incelerken, İslâmiyetle yakından meşgûl oldu. Sık sık İslâm dînine ve **Kur'ân-ı kerîm**e karşı duyduğu hayranlığı belirtmiştir. **Kur'ân-ı kerîm**i, Almancaya iyi yapılamamış bir tercümeden okuduktan sonra; "İçindeki tekrarlardan sıkıntı duydum. Fakat, ifâdenin büyüklüğü, haşmeti karşısında hayrân kaldım." demekten kendini alamamıştır.

GOGOL, Nikolay Vasilyeviç;

1809-52 yılları arasında yaşamış, Ukraynalı aydınlar sınıfından Rus yazarı. Babası onu enterasan dramlara (tiyatro eserlerine) yönelmesi için teşvik etti. Ortaokulu bitirdikten sonra, 1829'da St. Petersburg'a gitti ve orada bir memuriyete girdi.

St. Petersburg'da 8 yıl kalmasına rağmen, Ukrayna'yı unutamadığından birkaç çalışmasını oraya yöneltti. İlk başarısı 1831-1832'de yayınlanan iki ciltlik **Dikanka Yakınlarında Bir Çiftlikte Geceler** isimli Ukrayna yaşayışı ve folklorundan garip hikâyeler ve güldürüleri ihtivâ eden kitabıdır. 1835'te Gogol, roman sitiliyle Ukrayna hakkında diğer iki çiftlik hikâyelerini **Mirgorod** adıyle yayınlandı. Meşhur ve tutunan hikâyesi, küçük bir memurun sefilliği hakkındadır. 1836'da **Rüşvetçi Memur** sebebiyle Roma'ya sürüldü. 1839-40 ve 1841-42'lerde iki defâ ziyâret için Rusya'ya geldi. 1842'de **Ölü Ruhlar** adlı kitâbını yayınladı. Klasik İspanyol külhanbeyleri arasındaki olayları çizgilerle ifâde etti. 1843'te Gogol iki ciltlik bir serisini daha hazırladı. Fakat ilk dört bölümünü bitirmesine rağmen, son bölümünü bitiremedi. İlk ciltte olumsuz görünen karakteri, ikinci ciltte moralli portrelerle anlatmaya yöneldi.

1848 Ocak ayında kışkırtıcı çalışmalara son vererek, Kudüs'e bir gezi yaptı. Kendini tatmin edemeyerek, birkaç hafta sonra Moskova'ya döndü. Hayâtının sonlarına doğru Gogol tasfiye edilmesine sebeb olan **Ölü Ruhlar'**ın ikinci bölümünü süratli bir çalışmayla bitirmeye çalıştı. Bu çalışmasıyle daha önceki hoşnutsuzluğu yendi. Ölümünden birkaç gün önce el yazma eserini yok etti. Önemli eserlerinin hepsi İngilizceye çevrilmiştir.

GOLF;

Alm. *Golf (-spiel) (n),* **Fr.** *Golf (m),* **İng.** *Golf.* Küçük ve sert lastik topları sopalarla saha üzerindeki delikler arasında ilerletip, sahanın sonunda bulunan belirli bir deliğe düşürmek gâyesiyle oynanan oyun.

Golf ilk olarak 1400 yıllarında Protestan papazları tarafından Hollanda'da oynanmıştır. Hollanda lisanında sopa, baston mânâsına gelen "colf" (kolf) kelimesi de bu bilgiyi doğrulamaktadır. Aynı yüzyılın ortalarında İskoçya'ya geçerek, burada yayılan golf, İskoçlar tarafından millî oyun olarak benimsenmiştir. Golf oyunu, İngiltere Kralı Dördüncü William tarafından "St. Andrews Kraliyet Golf Kulübünün kurulmasıyla İngiltere'ye de yayılmıştı. Önceleri çok küçük çaplı bir şekilde sürdürülen çeşitli yarışmalar arasında ilk şampiyona 1860 yılında yine İskoçya'da düzenlenmiştir. Çeşitli devletlerde araştırma, elçilik gibi vazîfelerde bulunan İngilizlerin dünyâya tanıttığı golf, 1900 yıllarına doğru Fransa, İsviçre ve ABD'ye geçmiştir. Günümüzde İngiltere, İngilizce konuşulan devletlerle diğer birkaç ülkede oynanılan golf, bunların dışındaki milletler tarafından benimsenmemiştir. Günümüzde golf sporunun milletlerarası kuruluşları, Saint Andrews Kraliyet ve Antik Kulübüyle ABD Golf Birliği'dir (USGA).

Golf oyununun gâyesi, topun en az vuruşla sâhanın sonundaki belirli bir deliğe girdirilmesidir. 50.000 m^2lik bir golf sâhasında 18 (bâzan 9) delik bulunur. Sâhanın başında ilk vuruş noktası, bu kısımdan sonra da etrâfı çalı, ağaç, dere veya hendekle çevrili 20-50 m genişliğinde çimenleri kısa kesilmiş oyun sahası vardır. Herbir alanın başlangıç (tee), orta (fairway) ve yeşil (green) bölümlerinin bulunduğu golf sâhalarından 4'ü 200, 14'ü 200-500 m uzunluğundadır. 18 yolun toplam uzunluğu ise, 4500-7000 m

arasında değişmektedir. Her yolun sonunda çimenleri 3-7 cm uzunluğunda kesilmiş 500- 1000 m2lik bir saha ve bu sahada bayraklı bir değnekle işâretlenmiş, çapı 10,8 cm, derinliği 10 santimetreden büyük olan bir delik bulunur.

Yarışmalar, bu ölçüdeki sahalar iki defâ dolanılarak yapılır. Bu sırada bir nevi menajer olan "caddi"ler oyuncuya taktik verebilir. Ağaç veya mâdenî sopalarla oynanan golfte, kullanılan topların çekirdeği yumuşak, dışı ise sert plastikten yapılmıştır. Topun standart ağırlığı 46 gr, çapı ise 41 mm kadardır. Oyun sırasında topa elle müdâhale edilmez. Vuracak olan oyuncunun kura ile tesbit edildiği ilk vuruş "golf pimi" adı verilen plastik bir pim üzerinden yapılır. Vuruş yerlerinde deliklerin numara ve mesâfeleri yazılı levhalar bulunur. Bu mesâfelere göre delikler arasında yapılabilecek en çok vuruş sayısı tesbit edilir.

Meselâ: Başlangıç vuruşunda golf topu, golf pimi üzerine konur. Golf topunun konduğu bu noktadan deliğe kadar olan uzunluk 228 m ise, 3 vuruşluk (3 puanlık); 229-434 m arasındaysa, 4 vuruşluk; daha fazla mesâfeler için 5 vuruş vardır. Vuruş sayıları ile ilgili mevzû, 1968 senesinde Almanya'da tesbit edilerek belli bir standarda bağlanmıştır.

Genel olarak golf sporunda iki oyun şekli vardır: Maç tipi ve vuruş tipi. Maç tipi, golf oyununda genellikle iki oyuncu yarışır. Her golf topu deliği, topu en az vuruşla o deliğe sokan oyuncu tarafından kazanılır. Vuruş tipinde ise, oyuna katılan her oyuncu turnuvada yer alan bütün oyuncularla mücâdele eder. Topu en az vuruş sayısıyla 9 veya 18 deliğin tamâmına sokan yarışmacı oyunu kazanmış sayılır.

İyi bir golf oyuncusu, kuvvetten çok mahârete sâhib olmalı; sâha ve hava şartlarını kendisine avantaj sağlayacak biçimde kullanabilmelidir. Ancak her şeyden önce usta oyuncu olmak için çok oynamak şarttır.

Mini golf: Golf oyununun saha bakımından küçültülüp, bâzı değişikliklere sokularak engellerin konulduğu bir şekildir. Oyun 12 m uzunluğunda taş veya beton bir sâhada oynanır. Topun çapı 38 mm, sopa ölçüleri serbesttir. Golfte olduğu gibi, bir başlangıç pimi veya deliği kullanılmaz. Başlangıç, dâire şeklindeki bir sahadan yapılır. Bu kısımdan sonra çeşitli engeller, sahanın sonunda da bitiş deliği vardır. Topu bu deliğe en az atışla geçiren, oyunu kazanmış sayılır.

GOLTZ PAŞA, Colmar van der;

Prusyalı general.Türk Ordusunun ıslahatı için geldiğinden kendisine müşir rütbesi verildi. 1866 Bohemya ve 1870 Fransa seferlerine katıldıktan sonra, Prusya Genel Kurmay Harp Dâiresinde on sene kadar çalıştı. Bu çalışması esnâsında askerî harekât taktikleri üzerine yeni metodlar ortaya koyan kitaplar yazdı.

1883'te Türk Ordusunun yeniden düzenlenmesinde bilgisinden istifâde edilmek için Türkiye'ye çağrıldı. 1886-1895 arasında Muzaffer Paşa ile askeriyenin ıslâhı için çalıştı. Daha sonra 1907'de Altıncı Ordu baş müfettişliği ve İkinci Ordu müfettişliğinde bulundu. 1911'de Almanya'ya dönen Goltz'a General Feld mareşal rütbesi verildi. Birinci Dünyâ Savaşı esnâsında Türkiye'deki görevinden ayrıldı. Savaş esnâsında kısa bir süre Belçika genel vâliliği yaptı. 1914'te Türk Umûmî Karargâhına ve 1915 senesinde Birinci Ordu kumandanlığına tâyin edildi. 1916'da Bağdat'ta grip hastalığından öldü.

Devrinin görüşlerine aykırı düşen fikirleriye de tanınan Goltz, **Leon Gambetta ve Orduları** isimli kitabı yayınlandıktan kısa bir süre sonra Genel Kurmaydan uzaklaştırıldı. Askeriye üzerindeki geniş bilgisi, diğer askerî yazarlar arasında yükselmesini sağladı.

Sayısız etütleri hâricinde belli başlı kitapları şunlardır:**Silahlanmış Halk, Rossbach'tan Jena'ya, On Dokuzuncu Asırda AlmanHarpTârihi ve Hâtıraları. "Hâtıralar"** isimli kitabı, 1929 senesinde oğlu Alman generallerinden Friedrich von der Goltz tarafından yayınlandığı gibi sonradan Türkçeye de tercüme edildi.

GOMALAK (Lacca);

Alm. *Gummilacak, Shellack (m),* **Fr.** *Gomme-laque (f),* **İng.** *Shellac.* Bâzı Ficus (incir), Rhamnus (cehri) ve Acacia (akasya) türleri üzerinde Tachardia lacca (Coccidae) adı verilen bir sineğin meydana getirdiği reçine.

Dişi sinekler, adı geçen bitkilerin genç dallarında kümeler hâlinde toplanırlar. Salgıladıkları bir reçine ile kendi üzerlerini örter ve aradaki boşlukları doldururlar. Gomalak bu reçine tabakasının sıyrılması veya etanolde eritilmesi sûretiyle elde edilir. Etanoldeki çözeltisi süzüldükten sonra çözücü uçurulmakta ve böylece pullar hâlinde, çubuk şeklinde veya parçalar hâlinde elde edilmektedir. En çok kullanılan pul şeklinde olan laccadır. Hindistan,Siyam ve Burma'da elde edilen bu madde kırmızımsı açık sarı renkli ve özel kokulu, alkolde kolay çözünen bir maddedir.Lacca'nın % 90'ını reçine, % 4-6'sını mumlar ve boya maddeleri meydana getirir.Vernik hazırlanmasında kullanılan bir maddedir.

Eczâcılıkta drajelerin kaplanmasında kullanılır.

GONDOL;

Alm. *Gondel (f),* **Fr.** *Gondole (m),* **İng.** *Gondola.* Özellikle İtalya'nın Venedik şehrinde kullanılan uçları sivri ve yukarı doğru kalkık, uzun bir kayık; 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar kullanılan değerli bir vazo; self-servis usûlüyle ticâret yapan büyük mağazalarda üst üste raflardan müteşekkil teşhir mahalleri; gözleri yıkamakta kullanılan küçük fincan.

Bu kayıkların uzunlukları 10 m olup, genişlikleri de 1.35 m kadardır.Yukarı doğru kalkık olan uçlarında yedişer çıkıntı vardır.Taban kısımları geniş ve düz olup, tam ortasında iki kişinin rahatça oturması için iki adet küçük odaları vardır.Kayıkların dış kısmı Venedik sanat anlayışına göre süslenir ve renkleri de siyaha boyanır.

Gondolu kullanan kimse bir yan tarafta ayakta durarak tek kürekle idâre eder. Gondolun daha hızlı yol alabilmesi için ağırlık merkezi yan tarafa verilir.

Bu kayıklar,Venedik şehrinde önemli bir taşıma vâsıtası olarak kullanılır.Ayrıca turistler için zevkli ve önemli bir gezi aracı olup, ülkeye önemli ölçüde gelir sağlar.

GORBAÇOV, Mihâil Sergeyeviç;

SSCB devlet adamı. 1931 senesinde Kuzey Kafkasya'nın Stawropol bölgesinde Privolye köyünde doğdu. İlk tahsilini köyünde yaptı. 1952 senesinde KPSS'ye girdi. 1955'te Moskova Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdi. Stawropol, Genç Komünistler Birliğinde görev aldı. 1970'de KPSS Stawropol teşkilâtı birinci sekreteri oldu. 1971'de KPSS Merkez Komitesi üyeliğine seçildi. 1978'de tarım sorumlusu olarak sekreteryaya girdi. 1979'da politbüro yedek üyesi, 1980'de asil üyeliğe seçildi. Çernenko'nun 1985'te ölümü üzerine KPSS genel sekreteri oldu. Glasnost (açıklık) ve perestroika (yeniden yapılanma) politikalarıyla dünyâda büyük yankılar uyandırdı. Ekim 1988'de devlet başkanlığı görevini de üstlendi.

Mihail Gorbaçov, ülke ekonomisinde gözle görülür bir ilerleme sağlayamadığı için, KPSS (Sovyetler Birliği Komünist Partisi)nin reformcu üyeleri tarafından eleştirilmeye başlandı. Ancak çeşitli ülkelere yaptığı gezilerle dıştaki îtibârını artırdı. Çin Halk Cumhûriyetine giderek bu ülkeyi 30 yıldır ilk ziyâret eden Sovyet lideri oldu. Federal Almanya, İngiltere, Finlandiya'yı ziyâret etti.

Gorbaçov iktidâra gelince, aşırı alkol tüketimine ve yolsuzluklara karşı kampanya açtı. Halk ve Sovyet yöneticileri ile ilişkileri daha sıklaştırdı. Yönetici kadroyu gençleştirdi. Dış siyâsette batı ile daha yakın ilişkiler kurdu. ABD başkanı Reagan ile Cenevre'de zirve toplantısı yaptı. Silâhsızlanma, bilim, kültür, eğitim alanlarında bilgi alış verişi için anlaştı (1985).

1986'da Reykjavik'te, yeniden yapılan zirve görüşmesinde, silâhların denetimi görüşüldü. Fakat ABD başkanı Reagan "Yıldız Savaşları" projesinden tâviz vermediği için silâhsızlanma görüşmesinden bir netîce alınamadı.

1987 senesinin başında, yönetimde iktisâdî reformlardan, dış siyâsete verilecek yeni yönleri açıkladı. Glasnost, perestroikaya gidileceği tasarısı yüksek Sovyet meclisinde oybirliğiyle kabul edildi. Temmuz 1987'de Avrupa ve Asya'da yerleştirilmiş olan orta ve kısa menzilli füzelerin imhâ edilmesini kabul etti. 1987'de yayımladığı kitâbında reformları geniş açıkladı. Ekim devriminin 70. yıl dönümündeki konuşmasında Stalin ve Troçki'yi eleştirdi. Başkan Reagan ile orta menzilli füzelerin imhâsı için antlaşma imzâladı (8 Aralık 1987).

Gorbaçov'un en önemli meseleleri SSCB'ye bağlı cumhûriyetlerdeki milliyetçi hareketler ve bağımsızlıklarını îlân etmeleri ile mâden işçilerinin grevleri oldu. Âzerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Türkistan'da silâhlı çatışmalar oldu. Doğu ve Batı Almanya birleşmesini kabûl ederek ses çıkarmadı.

ABD başkanı George Bush ile 2-3 Aralıkta Malta açıklarındaki bir savaş gemisinde görüştü. 9 Eylül 1990'da Helsinki'de George Bush ile tekrar görüştü ve Amerika'dan ekonomik yardım istedi. Aralık 1990'da Nobel Barış Ödülünü kazandı. Ancak Gorbaçov aşırı komünizm rejimi istiyenler ile Demokrasi ve yenilikler istiyenler arasında zor günler geçirmekteydi. 19 Ağustos 1991 sabaha karşı komünizm rejimini yeniden yeşertmek isteyen KGB ve ordunun desteğini alan en yakın arkadaşı olan Yanayev ve 8 arkadaşından meydana gelen İhtilal Komitesi, Gorbaçov'a karşı darbe yaptılar. Yapılan darbe başarısızlıkla sonuçlandı. Darbecilerin bâzıları yurtdışına kaçtılar. 22 Ağustos 1991 târihinde Gorbaçov devlet başkanlığını tekrar eline geçirdi. Daha önce kendisine karşı en büyük rakip olarak bilinen Rusya Federasyonuna seçilen Yeltsin ise, darbede Gorbaçov'u ençok destekliyenlerden olarak darbenin kısa sürede bastırılmasına yardımcı oldu. Ancak bu durum Yeltsin'in güçlenmesine, Gorbaçov'un gücünü kaybetmesine yol açtı. Bu durum 1991 yılı sonuna doğru hız kazandı. Sovyetlerden ayrılan 11 devlet 8 Aralıkta biraraya gelerek Bağımsız Devletler Topluluğunu (BDT) oluşturdular. Bu durum Gorbaçov'u

tamâmen yetkisiz bıraktı. Bunun üzerine 25 Aralık 1991'de televizyona çıkarak; "Görevimi kaygı içinde ama umutla bırakıyorum. Herkese iyi şanslar diliyorum." dedi. Bundan sonra emekliye ayrılarak çeşitli basın yayın organlarında yorumculukla meşgul oldu (1993).

GORDİON;

Sakarya yakınında ve onun Porsuk ile birleştiği noktanın tam yukarısında bulunan höyük. Bugünkü Polatlı yakınında bulunmaktadır.Höyükte, Gordion adını zikreden kitâbeye benzer hiçbir açık delil bulunamamıştır. Buna rağmen bu höyüğün eski Gordion olarak belirtilmesi doğru kabul edilmektedir. Bir rivâyete göre ilk Frik Kralı Gordios, krallığa çıkışı sırasında sabanını, boyunduruğuna bir kördüğüm atarak bağlamıştır. Şehrin, Gordion adını, krala izâfeten aldığı sanılmaktadır. Fakat o zamâna âit Doğu belgelerinde bu kralın adından hiç bahsedilmemektedir.

Yapılan kazılar Gordion'daki yerleşmenin, Friklerin buraya gelişlerinden önce olduğunu göstermektedir. Frik devri höyüğünün altında eski bronz çağına âit daha küçük bir höyük bulunmaktadır. Eski bronz çağından Frik şehri tabakasına kadar birbiri üstüne gelen ve birbirlerini tâkib eden bu yerleşmelere âit on sekiz tabaka çıkarılmıştır. Bu tabakalarda Hitit devrinin bütün safhaları temsil edilmektedir.

Friklerin geliş târihi kesin olarak bilinmemektedir. Trakya'dan ve Balkan Yarımadasından buraya geldikleri farz edilir. Bu düşünce Friklerin çanak, çömlek sitillerinin Makedonyalılarınkine benzemesinden ileri gelmektedir. Frikler M.Ö. 9. yüzyıl ortalarında veya daha önceki yıllarda, buraya gelip yerleşmişlerdi. Muhtemelen burası Orta ve Batı Anadolu'ya sınırları uzanan bir devletin başşehri olmuştur. Krallık, Âsurlulara yenilmesine rağmen istilâya uğramamış, fakat M.Ö. 7. yüzyılda Kimmerlerin istilâsına uğramıştır. Kimmerler, Lidyalılarla savaşmak için buradan geçmişlerdi. Daha sonraki yıllarda Gordion dâhil, bütün Anadolu Pers İmparatorluğuna dâhil olmuştur. Bu devirde de Gordion, Kral Yolu üzerinde önemli bir yer, pazar şehri, konaklama yeri olarak önemini korumuştur. Şehir. M.Ö. 333'te Pers boyunduruğundan kurtulmuştur. Çeşitli mücâdelelerin geçtiği bu bölgede M.Ö. 200 yıllarından sonraya âit olabilecek birşey bulunamamıştır. Bundan sonra Gordion önemini kaybetmiş ve terk edilmiş gibi bir hâle gelmiştir.

Gordion'un güneydoğusunda yer alan târihî kapısı, sur içinde yer alan sarayları ve Frig kral âilesi üyeleri ile zenginler ve soylular için yapılmış 80 kadar yığma mezar tepeleri şehrin en önemli özelliklerini yansıtmaktadır.

GORİL (Gorilla gorilla);

Alm. *Gorilla (m),* **Fr.** *Gorille (m),* **İng.** *Gorilla.* **Familyası:** Maymungiller (Pongoidae). **Yaşadığı yerler:** Afrika'nın geniş ormanlarında. **Özellikleri:** Maymungillerin en iri ve güçlüsü, 2 metre uzunluk, 200-300 kg ağırlıkta olanları vardır. Kolları dizlerine erişecek şekilde uzundur. Bitkisel besinler yer. **Ömrü:** 20-30 yıl.**Çeşitleri:** Tek türdür. Dağ gorili ve ova gorili olmak üzere iki alt türü vardır.

Afrika'nın geniş ekvatoral ormanlarında yaşayan maymunlar (Primates) takımının en iri gövdeli ve güçlü hayvanı. Erkek goril 180-200 cm boyunda ve 200 kg ağırlıktadır. 300 kg gelenleri de vardır. Dişiler daha ufak olup, 100 kilogramı geçmez. Sürüler hâlinde gezer. Kolları ayak dizlerine kadar uzundur. Göğüs kafesi çok gelişmiş, gözleri yuvalarına gömük ve burnu basıktır. Keskin dişleri vardır. Vücudu kırmızı-esmer kıllarla örtülüdür. Rahatsız edilmedikçe insana pek saldırmaz. Fakat korkunç ve müthiş olarak şöhret bulmuştur. Dört-beş kişi bir gorili zaptedemez.Goril saldırısına uğrayan bir avcı, ilk kurşunda vuramazsa gorilin tırnaklı pençeleriyle parçalanır.Yürürken kolların yumruklarına ve ayak tabanlarının dış kenarlarına basar.Parmak dipleri kısa bir zar ile birbirine bağlı ise de, baş parmaklar serbesttir ve kavrama özelliğine sâhiptir.Ayak tabanları içe doğru olduğundan ağaç dallarını kolayca kavrarlar. Ağaç üzerinde dolaşırken tutunacağı dalın vücut ağırlığını çekip çekemeyeceğini uzun kollarıyla deneyip anlamadan üzerine atlamaz.

Goril, haşin ve çok tehlikeli olarak bilinirse de, bu pek doğru değildir. Son derece sâkin ve çok az gıdâ ile doyduğu zaman bile kendini rahat hisseden bir hayvandır. Aslında leoparlar dışında pek korktuğu başka hayvan da yoktur. Hemcinsleri ile de kavga etmez. Goriller genelde küçük âile grupları hâlinde yaşarlar. Grup, erkek bir lider, 4-5 dişi ile yavrulardan meydana gelir. Grup lideri en az on yaşında olur. Gümüş renkli sırtından dolayı rahatça grup içinde fark edilir. Grubun hareketi lider tarafından yönetilir. Erkek goril, bâzan sürüsünde otoriteyi sağlamak için iki ayağı üzerine dikilerek kızgın vaziyette göğsünü yumruklar. Yan yan yürüyerek sinirli kükremeleriyle çevresine gözdağı verir.

Goriller, filiz, yaprak ve meyvelerle beslenirler. Beslenmek için gündüzleri her yerde dolaşırlar. Göçebe olanları her gece bir yerde kamp kurar. Dişi ve yavrular ağaçların orta yükseklikteki dallarında yuva kurarak orada yatarlar. İri gövdeli erkekler ise, ağaç dibinde dallardan yaptıkları basit yataklarda sırtlarını ağaca yaslamak sûretiyle oturarak uyurlar. Goriller yuvalarını her gün yeniden tertipleyerek

döşerler.

Goriller sâdece Afrika'da yaşarlar. Dağ gorillerinin başında uzun bir saç perçemi bulunur. Ova gorillerinde bu yoktur. Dağ gorillerinin nesli, yasak alanlarda avcılık yapanların cinâyetleri yüzünden tükenme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Dağ gorilleri sâdece Ravanda, Zaire ve Uganda arasındaki Virungas yanardağ silsileleri üzerinde yaşamaktadır. Bunlardan ancak 280-300 kadarının hayatta kalabildikleri tahmin edilmektedir. Ova veya vâdi gorilleri diye adlandırılan öteki alt tür ise, Kongo, Gabon, Kamerun, Zaire ve Orta Afrika Cumhûriyetinde mevcuttur. Bunların sayısı da 15-30 bin arasında tahmin edilmektedir.

Gorillerin en korkutucu durumu, ayağa kalkıp yumruklarıyla kıllı göğüslerini dövmeleri ânıdır. Bu sâdece karşısındakine îkâz özelliğini taşıyan bir harekettir. Bir saldırının başlangıcı olarak kabul edilmelidir. Yumuşak ifâdelerle kendisine hitab edildiği zaman birdenbire sâkinleşir. Kişi kaçmaya kalkarsa, en kötü ihtimâlle arkasından yetişip sırtına bir cezâ ısırığı kondurur. Eğer bağırıp çağırmaya başlanır ve telaşa kapılınırsa, kişiyi öldürmesi ihtimâli gibi korkunç bir durum ortaya çıkabilir. Çünkü o da telaş sebebiyle korkmuş ve kendini koruma içgüdüsünü harekete geçirmiştir.

Goriller yavrularına çok düşkün olup, onları göğsünde taşırlar. Dişiler 6, erkekler 8 yaşında erginleşir. Belli bir üreme mevsimleri yoktur. Yavru, 260 gün süren bir gebelikten sonra doğar. Üç yaşından küçük olanlar yuva yapmaz, anneleriyle berâber uyurlar. Tabiî düşmanları pars ve insanlardır. Yaşlandıkça renkleri griye döner. Evcilleştirilmez. Hayvanat bahçelerinde uysal gorillere rastlanırsa da bunlara pek güvenilmez.

GORKİ, Maksim;

1868-1936 yıllarında yaşamış Rus hikâye ve dram yazarı. Asıl ismi Aleksey Maksimoviç Peşkov'dur. Nizni Navgorod'da doğdu. 1901'de **26 Adam ve Bir Kız,** yine 1901 de **Yolculuk Arkadaşım** adlı kısa hikâyeleriyle ve 1907 yılında **Anne,** 1910 yılında da **Bir İtiraf** adlı eserleriyle kısa sürede ün yaptı. Moskova'da 1902 yılında târihî tiyatro sergisinde **Na dne** adlı eseri en iyi oyun seçilerek birincilik kazandı. Sonraki dramları 1924'te **Yargıç,** 1932 **Yegor Bulichev** adlı eserleridir.

Rusya'daki aşağı tabakaların hayâtını açık bir şekilde kendi intibâlarıyla hikâye ve oyun yazılarında ortaya koydu. Aktif bir çalışmayla iyi bir reform yapılması gerektiğine inandığını eserlerinde belirtti. 1917 yılında açık olarak devrimcilik fikirlerini yaymak istediğinden çalışmalarına sansür kondu ve sonunda tevkif edildi. Her ne kadar Gorki kâbiliyetli bir yazar ise de, Tolstoy ve Dostoyevski veya Chekhov'un seviyesine yükselemedi. **Na dne** adlı eserinde birinci sınıf halkın yaşayışını ortaya koydu. Rusya'da komünizmin yerleşmesi için çok uğraştı, fakat komünizmin yerleşmesinden sonra Stalin tarafından öldürtülmüştü.

Kültür Bakanlığı yayınlarından **Bir Devin Düşüşü** adlı eser, akıcı bir üslupla onun hayâtını dile getirmiştir.

GORNO-ALTAY;

Rus Federasyonunun güneyinde, Altay bölgesinde bulunan muhtar bir Türk bölgesi. Altay Dağlarında güneyde Moğolistan ve Çin'le çevrili 92.600 km^2lik bir bölgedir.

Toprakları genelde dağlıktır. Dağlar ve platolar vâdiler ve geniş havzalarla yarılmıştır. Havzalardaki step bitki örtüsü yerini, dağ yamaçlarında iğne yapraklı sık ormanlara, doruklarda Alp tipi çayırlara bırakır.

İklimi çok sert olup kışları soğuk ve az kar yağan, yazları sıcak ve yağmursuz geçen bir bölgedir. Bu yüzden tarım fazla gelişmemiştir. Arâzinin büyük kısmı ormanlarla kaplıdır. Başlıca tarım ürünleri hubûbat, şekerpancarı, ayçiçeği, keten tohumudur. Küçükbaş hayvan besiciliği yaygın olarak yapılmaktadır. Kürk avcılığı ve kerestecilik önemli iş alanıdır. Sanâyi alanında makina yapımı, metalurji, gıda, tekstil gelişmiştir.

Nüfûsu 200.000 civârında olup, % 31'ini Altaylar, % 60.4'ünü Ruslar, % 5.6'sını Kazak ve diğer milletler meydana getirir. Bölgede 192 ortaokul, 3 teknik lise, 1 üniversite vardır.

GOTİK;

Alm. *Gotik (f)* **Fr.** *Gothique (m),* **İng.** *Gothic.* Kendine has özelliği olan bir sanat anlayışı ve yazı şekli. Gotik yazılar ilk baskı denemelerinde denenmiş çoğunlukla Almanlar tarafından kullanılan bir yazı stilidir.Gotik sanatı 12. yüzyılın ikinci yarısında Romen sanatının değişmesiyle, Lâtin sanatına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.Mîmâride ilk çıkış yeri Fransa diyenler varsa da Avrupa'nın çok yerinde aynı zamanda rastlanmış ve bütün Hıristiyan batı dünyâsına yayılmıştır. Her ülke Gotik sanatında zevkine uygun değişiklikler yapmıştır. Avrupa'nın sanat merkezi kabul edilen İtalya'da ise pek tesiri

görülmemiştir. İngiltere'de sütunları çoğaltan ve kubbenin altında onları yelpaze gibi açan bir dikey üslüba bağlıdır. İspanya'da Gotik sanatının Arap motifleriyle birleşmesinden meydana gelen müdeccer (mudejar) üslûbu doğmuştur. Gotik sanatı Avrupa'nın kuzeyinde 16. yüzyılın başlangıcına kadar sürmüştür.

Gotik sanatının mîmarları, ağırlığın itme kuvvetini ve yönünü tesbit ederek, baskıyı kemerlere ve fil ayaklarına aktardılar. Böylece yapının tamâmı dengeye faydalı olan elemanlara bağlandı. Ağırlığa tamamiyle hâkim olan Gotik mîmârîsinde yapılar, sanki yükselerek uçuyormuş gibi bir his verir.

Gotik tarzının önemli özelliği sivriliktir. Roma mîmârisindeki yaygın kubbeler yerine, dilimli kubbeler, yuvarlak kemerler yerine, sivri ve birbirini kesen kemerler kullanılmıştır. Dînî yapılarda aranan diğer bir husus ise büyüklük ve yücelik hissinin uyandırılmasıdır. Pencerelerin bol olması, pencere camlarının renkli olması, çatılardaki okumsu kuleler dikkati çeken diğer özelliklerdir.

Gotik tarzı, yalnız mîmârlıkta tesirli olmayıp; süs ve gündelik eşyâ resim ve yazıda heykelcilikte de etkili olmuştur. Gotik mîmârlık ise daha ziyâde katedral, kilise, manastır gibi dînî yapılarda tesirini göstermiştir.

Gotik mîmârisinin başlıca eseri katedraldir. On üçüncü yüzyılda toplum âdeta bütün heyecanını ve zenginliğini katedral yapmaya ve süslemeye harcamıştır. Paris'te Notre Dame ve Amiens bunlardandır.

GOTLAR;

Alm. *Goten (pl.),* **Fr.** *Goths, Gots (pl.)* **İng.** *Goths.* Güney İskandinavya'nın Gotland bölgesinde oturan bir Germen kavmi. Gotlar mîlâdî 1. yüzyılda İskandinavya'yı bırakıp, Vistula'nın alt kısmında yerleşmişlerdi. İkinci yüzyılda Karadeniz'in kuzey kıyılarına gelmişler, 3. yüzyılda ise birçok kafileler hâlinde Yunanistan, Trakya ve Küçük Asya'nın sâhil şehirlerine yerleşmişlerdir. Akrabaları olan birçok kavimleri çeşitli bölgelerde bıraktıktan sonra etnik bütünlüklerini kaybetmiş ve Ostrogotlar (Doğu Gotları) ile Vizigotlar (Batı Gotları) olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. Gotlar, sağlam idârî, askerî teşkilâtlar kurup, güçlenerek Roma İmparatorluğu elindeki Dacya'yı işgal etmişlerdir. İmparatorluk ile sıkı münâsebetleri sonucu Ostrogotlar medenileşmeye başlamışlardır. Hattâ bunlardan bir kısmı Roma ordusuna asker olarak katılmışlardır. Roma İmparatorluğunun sınırlarına yapılan baskılar, Germenlerin çoğalması ve İmparatorluğun zayıflaması sonucu kuvvetlenen Vizigotlar Dacya'yı bütünüyle ele geçirip, Bizans'a, Balkanlar'a ve Kuzeyİtalya'ya doğru yayılıp, buraları istila etmişlerdir. Mîlâttan sonra 269-270 yıllarında Roma İmparatorlarından İkinci Claudius ve Aurelianus batıya doğru olan Got akınını durdurmuşlardır. Gotlar, Konstantin ile ittifak anlaşması yapmışlar, Piskopos Ulfilas, İncil'i Vizgot diline tercüme ederek, Gotlar'ın, Hıristiyanlığı kabul etmelerini sağlamıştır.

Ostrogotlar krallıkla idâre ediliyordu. Dördüncü yüzyıl ortalarında Kral Ermanarich'in iktidârı devrinde, Karadeniz'den Baltık Denizine kadar yayılmışlardı. Fakat 375 târihinde Hunlar tarafından yok edilmişlerdir. Vizigotlar'da Hunların baskısına uğrayıp, yerlerinden atılmışlarsa da, imparator Valens tarafından 376'da Tuna'nın güney kıyılarına yerleştirilmişlerdir.

378'de ayaklanıp, Edirne'de Romalıları yenmişlerdir. Fakat 382'de İmparator Theodosis tarafından tekrar müttefik imparatorluğa kabul edilmiştir.Gotlar yerlerinde durmayarak 410 yılında Roma'ya 415 yılında da İspanya'ya yerleşerek, bir krallık kurmuşlardır. Uzun yıllar Romalılara asker veren Ostrogotlar, İmparatorluk içinde kendilerini muhâfaza ettiklerinden, 476 yılında İtalya'yı istilâ etmişlerse de, 553'te Justinianus'a yenilerek İtalya'da kurdukları krallıkları yıkılmıştır.Gotlar bundan sonra Roma uygarlığı içinde eriyerek kaybolup gitmişlerdir. Kırım'da kalan Gotlar ise 1475'te Osmanlıların burayı fethetmeleriyle bağımsızlıklarını kaybedip, Ostrogotlar ve Vizigotlar gibi diğer milletlerin içinde eriyip varlıklarını kaybetmişlerdir.

GÖBEK;

Alm. *Nabel (m),* **Fr.** *Nombril (m),* **İng.** *Navel.* Karın duvarının tam ortasında bulunan kısım. Ana karnındaki cenin ile anne arasındaki bağlantıyı "göbek bağı" sağlar. Doğumdan sonra kesilen göbek bağının yerinde kalan yara izine göbek ismi verilmektedir.

Göbek veya tıp dilindeki adıyla "umbilicus" doğumdan sonraki hayatta, karın duvarının en zayıf noktalarından birini meydana getirir. Göbek deliğini cenin dolaşımına bağlayan damar kalıntısının tam kapanamamasından dolayı, ileriki hayatta karın organları buradan dışarı çıkabilir. Buna "Göbek Fıtığı" ismi verilir. (Bkz. Fıtık)

Göbek bağı: Doğumdan önce, cenini ana rahmindeki plasenta (eş)ya bağlayan kordon. Bu kordonun içinde iki atardamar, bir toplardamar, bir de sidik kanalı geçer.Göbek bağı sâyesinde cenin, beslenme, büyüme ve artıkların atılması işlerini anasından sağlar. Göbek bağının kalınlığı yaklaşık 3 cm olup,

uzunluğu 40-60 cm arasında değişir.

Çocuk doğduktan sonra, kordon damarlarındaki hareketin durması beklenir ve göbeğin birkaç cm yukarısından kesilir. Göbek bağının uzunluğu önemlidir. Çok uzun göbek bağı, doğum sırasında ceninin boynuna dolanarak ölümüne sebeb olabilir.

GÖÇ;

Alm. *Wanderung, Aus- Ein-wanderung (f),* **Fr.** *Émigration, İmmigration (f), Exode (m),* **İng.** *Migration.* Dînî, iktisâdî, siyâsî, sosyal ve diğer sebeplerle insan topluluklarının bir yerden bir başka yere gitmesi. Hicret. Ferdî sebep ve maksatlarla yer değiştirmeye ve bu esnâda nakledilen eşyâların hepsine de göç denmektedir. Ayrıca kuşların, balıkların ve bâzı hayvan türlerinin, belli mevsimlerde dünyânın çeşitli yerlerine gitmeleri de göç adıyla anılır.

Târihte; sebep, mâhiyet ve neticeleri îtibâriyle en mühim göç, Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâmın, İslâm dînine inananlarla beraber, Mekke'den Medîne'ye yaptıkları göçtür. Bu büyük hâdiseye "Hicret" denir ve hicrî takvimin başlangıcıdır. (Bkz. Hicret)

Bir târih nazariyesine göre, M.Ö. 3000-4000 yıllarında Orta Asya'da yaşayan kavimlerin şiddetli ve uzun süren kuraklık sebebiyle doğuya, kuzeye, batıya ve güneye gitmelerine; "Kavimler Göçü" denmektedir. Bu göçün siyâsî, sosyal ve kültürel neticeleri üzerinde uzun durulmaktadır. Aynı bölgede M.S. 6. yüzyıldan îtibâren başlayan ve asıl ağırlığı batı istikâmetinde olan Türk göçleri, 17. yüzyıla kadar devam etmiş; İran, Anadolu ve Balkanlardan geçerek Avrupa ortalarına ulaşmıştır.Türkler, geçtikleri yerlerde birbirlerinin devamı olan devletler kurmuşlar, böylece Orta Asya içlerinden Avrupa ortalarına uzanan kültür ve medeniyet mirasları ve yerleşik Türk boyları ile bir Türk dünyâsı meydana getirmişlerdir. Bu göçler sırasında Türklerin bir kolu, Karadeniz'in kuzeyinden geçerek Avrupa ortalarına gelmiş, burada Avrupa Hun Devletini kurup, bir müddet yaşadıktan sonra diğer yerli kavimlerin arasında Hıristiyanlaşarak, eriyip gitmiştir.

Ortadoğu üstünden Mısır'a doğru yol alanlar da, kurdukları çeşitli devletlerden sonra Osmanlı Devleti içinde yer almışlardır. Gerek bunların ve gerekse Anadolu'ya gelen Türk boylarının en büyük tâlihi, İslâmiyeti kabul etmeleridir. Dokuzuncu ve 10. yüzyıllardan îtibâren boylar ve kitleler hâlinde Müslüman olan Türkler; bugünkü İran, Âzerbaycan, Hindistan, Irak ve Anadolu'da kurdukları güçlü devletlerle, hem kendi hayâtiyetlerini korumuşlar, hem de kazandıkları zaferlerle İslâm dünyâsına yeni bir çehre kazandırmışlardır. Böylece başlayan Türk-İslâm devletleri devri, Osmanlı Devleti bünyesinde bütün İslâm dünyâsının tek ve birleşik devleti, hâline gelerek 20. yüzyıl başlarına kadar devam etmiştir. Osmanlı Devletinin son zamanlarında, Doksanüç Harbi adıyle meşhur 1877-78 Osmanlı-Rus savaşları esnâsında, Tuna boylarında, Balkanlarda ve Kırım'da yaşayan Türklerin eşi görülmemiş Rus ve Hıristiyan zulmü, vahşeti karşısında Anadolu'ya yaptıkları toplu göç, 93 Muhâceratı olarak bilinir ve teessürle hatırlanır. 1950'li yıllarda, Komünist İdârelerin şiddetli tazyik ve zulmüne dayanamayan Müslüman Türklerin, Balkan ülkelerinden (Romanya, Yugoslavya, Bulgaristan) ve Rusya'dan Türkiye'ye toplu olarak yaptıkları göçler de son yılların hâfızalarda yaşayan göç hâdiselerindendir.

Vietnam'ın komünist kuvvetlerce işgalini müteakip başlayan göç hareketi, Afganistan'ın Rusya tarafından işgali ile 2,5 milyon Afganlının başta Pakistan olmak üzere çeşitli İslâm ülkelerine göçü, Filistinlilerin İsrâil tarafından vatanlarından zorla çıkarılıp, göçe mecbur bırakılması, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin (1989) ve Kuzey Iraklıların vatanlarından çıkarılarak göçe zorlanmaları (1991) olayları da siyâsî göçlerin en mânidâr örnekleridir.

İşsizlik, daha iyi şartlarda yaşama gibi sebeplerle, ülkeler arasında ve bir ülkenin kendi içinde de çeşitli göçler olmaktadır. Bunlar, zamanla çözümü zorlaşan büyük problemler ortaya çıkarmakta ve ülkelerin siyâsî, sosyal, ekonomik, kültürel dengelerini bozmaktadır. Türkiye, köyden şehire büyük oranlara ulaşan göçler sebebiyle bu problemleri ençok yaşayan ve halletmeye çalışan ülkeler arasındadır.

Bir de kıtalararası göçler vardır. Bunun en tipik misâli Amerika kıtasına yapılan göçtür. On altıncı yüzyıldan îtibâren bu yeni kıtaya, önce Avrupa milletlerinden başlayan göçler, gittikçe azalmasına rağmen hâlen devam etmektedir. Önceleri serseri, başı bozuk, kanun kaçağı ve mâceraperest Avrupalıların îtibâr ettikleri bir ülke olan Amerika kıtası, 19. yüzyılın ikinci yarısında, gene bu ülkelerden şiddetli göç dalgalarına sahne oldu. Kıtanın iskân ve îmârı tamamlanıp ilmî, teknik ve ticârî zenginlikler ortaya çıkınca, bütün milletler için en câzib ülkelerden biri oldu. Bu durum, düyânın her yerinden ve her seviyede insanların buraya göç etmelerine sebeb oldu.

Hayvanlarda göç: Hayvanlarda da çeşitli sebeplerden dolayı göçe rastlanmaktadır. Bunların bir kısmı geçicidir. Bir sebebe bağlı olarak ve çoğunlukla bir defa yaptıkları göçlerdir. Yem kıtlığı, ânî iklim değişikliği, üreme zorluğu, su ve hava akımları gibi sebepler, bâzı hayvanları göçe zorlar.

Hayvanların bir de periyodik (sistemli) göçleri vardır. Bunlar; bilhassa ördek, leylek, kırlangıç, kelaynak

gibi kuşların, senenin belli aylarında mevsim şartları sebebiyle, soğuk yerlerden sıcak yerlere gitmeleridir. Yazın Kuzey Yarıküreye, kışın da Güney Yarıküreye göç ederler.

Göçmen kuşlar göç esnâsında belli bir şekil teşekkül ettirirler. Bu çok defa V şeklidir. Belli yolları tâkip eder ve belli yerlerde konaklarlar. Başlarında bir rehber kuş bulunur.Onu tâkib ederek göçlerini tamamlarlar. (Bkz. Kuşlar)

Bâzı tatlı ve tuzlu su balıkları da göç etmektedirler.Yumurtlama, akıntılar, yiyecek bulma gibi sebeplerle, kısa ve çok uzun mesâfelere küçük gruplar veya milyonlarca balıktan müteşekkil sürüler halinde göçleri esnâsında, belli su altı yollarından geçerler. Türkiye'de Karadeniz'den Marmara'ya, Marmara'dan Karadeniz'e balık göçleri çok sık görülür. (Bkz. Balık)

GÖĞÜS;

Alm. *Brust (f)* **Fr.** *Poitrine (f), sein (m),* **İng.** *Chest, breast.* Karın ile boyun arasında yer alan gövdenin üst bölümü.

Göğüs, arkada on iki çift göğüs omuru, yanlarda on iki çift kaburga ve önden de göğüs kemiğiyle sınırlandırılmıştır. Karın boşluğundan diyafram kası ile ayrılır. Birçok kemik ve kıkırdak birbirine bağlanmış olarak göğüs kafesini meydana getirirler. Kemik ve eklemlerin çokluğu, kaburgaların bâzı kısımlarının kıkırdak dokusundan yapılmış olması, göğüs kafesine kolay hacim değiştirmek imkânlarını ve aynı zamanda duvarların elâstikiyetini sağlarlar. Göğüs kafesi duvarlarının bu özelliği yaptığı görevler bakımından çok önemlidir. Hafif olan duvarları az kas çalıştırmak ve az enerji sarf etmek suretiyle harekete geçirebiliriz. Nefes alırken kasların çekme kuvveti etkisiyle genişleyen göğüs boşluğu, kasların etkisi ortadan kalktıkça duvarlarının elâstikiyeti sâyesinde, başka kasların çalışmasına ihtiyaç kalmadan, nefes verme sırasında küçülerek eski durumuna döner. Dünyâya geldiğimiz andan îtibâren hayâtımızın sonuna kadar durmadan her dakika 12-20 defa tekrarladığımız solunum hareketleri için bu durum çok elverişlidir. Aksi takdirde her nefes alıp verişimizde aktif olarak enerji harcasaydık, enerjimizin büyük kısmı bu işe giderdi.

Göğüs boşluğunun iç yüzü plevra denilen bir zarla astarlanmış gibi sarılmıştır. Bu zar iki katlı olup, bir katı göğüs boşluğunun iç yüzünü kaplarken, diğer katı akciğerlerin üzerini sarar.İki akciğer zarı katı arasında çok dar bir aralık mevcuttur. Bu boşluktaki negatif basınç sâyesinde akciğerlerin hava ile şişmesi ve boşalması mümkün olmaktadır. Göğüs kafesine dıştan bir delik açılır ise, akciğerlere dıştan ve içten yapılan basınç aynı olur, elâstikiyet kuvvetini yenerek akciğerleri şişiren basınç farkı ortadan kalkar. Bu halde elâstikiyet kuvvetinin etkisi ile akciğerler göğüs duvarlarından uzaklaşır, küçülür ve balonun inmesi gibi büzülür kalır. Bu duruma gelmiş olan akciğerler ancak içeri giren havanın alınıp, tekrar negatif basınç husûle getirilmesi hâlinde şişebilirler.

Göğüs boşluğu ortada "mediasten" adı verilen (Latmediastinum) bir bölme ile birbirinden tamâmen ayrılmış iki parça hâlindedir.Ön ve arka mediasten diye iki bölümden meydana gelmiş olan bu kısım hayâtî önemi olan organları bulundurması bakımından mühimdir. Ön mediastende kalp, timus bezi, kalpten çıkan büyük damarların başlangıç kısımları, kalbe gelen damarların son kısımları, diyafram siniri bulunur. Arka mediastende ise, soluk borusunun göğüs parçası, aort damarının göğüs parçası, yemek borusu, vagus sinirleri, "ductus thoracicus" denilen ana lenf (akkan) kanalı ve çeşitli damarlar bulunur. Mediastende bulunan bütün organlar gevşek bağ dokusu ile birbirlerine bağlıdırlar.

Göğsün şekil bozuklukları:

Kunduracı göğsü: Göğüs kemiğine yapışan kaburgaların bilhassa alt kısımda içeriye çökmesidir. Bu çöküntü gözle kolayca fark edilir. Göğsün ön-arka çapı küçülmüştür.Yatar vaziyetteyken bu çukura konan su burada durabilir.

Kuş göğsü, (Güvercin göğüs): Göğüs kemiğine yapışan kaburgaların öne doğru çıkıntı yapmış olması hâlidir.Göğüs öne doğru kabarık görülür.Göğsün ön-arka çapı artmıştır.Kunduracı göğsü ve kuş göğsü durumları zararsız şekil bozukluklarıdır. Görünüşü bozmaları bakımından rahatsızlık verebilir.

Fıçı göğüs: Amfizem hastalığında görülen göğüs şeklidir. Göğüs ön-arka ve yan çaplarında genişleme vardır. Bunun sebebi hava yollarındaki genişleme ve havalanmanın artması sonucu akciğerin aşırı şekilde şişmesidir.Akciğerle beraber göğüs duvarı genişleyip, fıçı şeklini almıştır.

Göğüs Ağrıları

Göğüs bölgesinde duyulan ağrılar başlıca iki gruba ayrılır:Yan ağrıları, orta hatta duyulan ağrılar.

A. Yan ağrıları: Akciğer dokusu hassas değildir. Bundan dolayı akciğer hastalıklarında genellikle ağrı yoktur. Buna karşılık akciğer zarı çok duyarlıdır. Bu sebeple akciğer zarının da iştirâk ettiği akciğer hastalıklarında veya bu zarın kendi hastalıklarında şiddetli ağrı duyulur. Meselâ, zatürrede (akciğer

iltihâbı) zar da tutulmuşsa, şiddetli ağrı ile başlar. Bu ağrı soluk alıp vermekle artar. Bundan ötürü derin soluk alınamaz. Solunum ağrılı ve sathî (yüzeysel) dir. Ağrılı bölgeye bastırmakla ağrı artar. Genellikle "batıcı" bir ağrıdır, "bıçak saplanır gibi" tarif edilir. Benzer ağrı, zarın göğüs duvarını ve akciğer dokusunu saran iki yaprağı arasında sıvı toplanmağa başladığı zaman da duyulur.Ağrının sebebi zar yapraklarının birbirine sürtünmesidir.Sıvı toplanınca yapraklar birbirine sürtünemez ve ağrı kaybolur.Sıvı çekilirken sürtünme tekrar başlayacağı için ağrı tekrar ortaya çıkar. Bu duruma sebeb, çok defa verem hastalığıdır.Akciğer kanserinde akciğer zarı, kaburgalar veya omurgalar hastalığa eşlik ederler ise ağrı bulunur.

İnterkostal (kaburgalar arası) kas ve sinirlerin ağrısı da, şiddetli yan ağrısına sebeb olabilir. Zona hastalığında yanma ile beraber şiddetli ağrı vardır (Bkz.Nevrit).

B. Orta hatta duyulan ağrılar: Bunlar iki gruba ayrılır: Âni ve çok şiddetli ağrılar, tekrarlayan ve fazla şiddetli olmayan ağrılar.

1. Âni ve çok şiddetli ağrılar: a) Myokard infarktüsü (kalp krizi): Kalbi besleyen koroner damarların âni olarak bir pıhtı parçasıyla tıkanması veya duvar içi kanamanın şişerek koroner damar boşluğunu tam olarak doldurması ve tıkaması sebepleriyle bu damarın beslediği kalp kası bölgesindeki hücrelerin ölümü. b)Akut perikardit: Kalbi saran zarın âni olarak iltihaplanması. c) Pnömotoraks: Akciğerler ile göğüs duvarı arasına çeşitli sebeplerle hava dolması.

2. Tekrarlayan ve fazla şiddetli olmayan göğüs ağrıları: Anjina pektoris: Kalbi besleyen koroner damarların sklerozu (daralması) sebebiyle bu damarların beslediği kalp kası bölümünde beslenmenin bozulması. Bu ağrının iki tipi vardır: a) Düzenli anjin, b) Düzensiz anjin.

Bu ağrı genellikle eforla gelir.Orta hatta göğüs kemiğinin hemen arkasında genişçe bir alanda duyulur. Hasta avucunu, yumruğunu göğüs kemiği üzerine koyar ve burasının bir mengene ile sıkıştırıldığını veya ağır bir taş konduğunu ifade eder. Bu ağrı bant şeklinde göğsün iki yanına, sık olarak sol omuza, kola veya her iki kola birden vurur. Boyna, çeneye, hattâ diş etlerine, sırta, mide bölgesine yayılabilir. Ayrıca mîdenin her bölümünün göğüs içine fıtıklaşması, yemek borusunda mîde asidinin yukarı kaçması sebebiyle yanma; yemek borusu iltihâbı, yemek borusu kanseri âni soluk borusu ve bronş iltihaplarında göğsün orta hattında ağrı olur.

Hasta ağrı sebebiyle yapmakta olduğu işi bırakmak zorunda kalır. Genellikle 10 dakikadan az sürer. İstirahatle birkaç dakikada geçer. Hastanın rengi solar, şakaklarında hafif ter belirebilir, ölüm korkusu bulunabilir.Çok kerre geğirmeyle ağrı geçtiğinden hasta ağrının mîdeden geldiğini sanır. Ağrının sıklığı ve şiddeti güne göre değişir. Bâzı gün rahatlıkla çıkılan yokuş, ertesi gün ağrıya sebeb olur. Ağrı trinitrine (nitrogliserin) veya dil altı isosorbit dinitrat (ısordil 5 mg) ile hemen geçer. Bu tip anjin seneler sürmesine rağmen enfarktüsle sonlanmayabilir.

Düzensiz anjina pektoris: Düzenli anjina pektoristen daha tehlikelidir. Daha evvel düzenli tip anjini olan ve ancak belli durumlarda ağrısı gelen hastada, günün birinde ağrılar daha sık gelmeye, en küçük hareketlerde bile, hatta otururken ve yatarken gelmeye başlar.İlâçlara iyi cevap vermez. Yarım saate kadar devam edebilir. Terleme, bulantı, kusma, bazen de nefes darlığı bulunabilir.Myokard enfarktüsü sanılır. Elektrokardiografi ve laboratuvar tahlilleri ile enfarktüs olmadığı anlaşılır. Bu hastalarda 3-4 ay içinde myokard enfarktüsü veya âni ölüm görülme ihtimali fazladır. Bu bakımdan enfarktüs habercisi kabul edilmektedir.

Kalp nörozu denen durumda ise, hastalar kalplerinin ağrıdığından şikâyet ederler. Fakat burda sol meme altını parmaklarıyla gösterirler ve ağrının yayılması yoktur.Arasıra iç çekme, hazımsızlık, gaz şikâyetleri, kabızlık bulunur. Daha çok psikolojik sebeplerle bu tip şikâyetleri olan hastaların kalp grafileri normaldir. Kalp hastalığı yoktur.

GÖK;

Alm. *Himmel,* **Fr.** *Ciel,* **İng.** *Sky, firmament.* 1) Yeryüzünü mavi bir kubbe gibi kaplayan, gök cisimlerinin hareket hâlinde bulunduğu, atmosfer olaylarının cereyan ettiği muazzam boşluk; uzay, fezâ, semâ, âsuman. 2) Astronomide; dünyânın merkez sayıldığı, yıldızların bütününün yer aldığı, ufukla çevrili olduğu tasavvur edilen küre, gökküre, gökkubbe. 3) Üzerinde yıldızların gözlendiği içinde bulutların görüldğü gökkürenin iç yüzü kabul edilen gökyüzü. Gök veya gökyüzü mavi rengiyle bilinmesine rağmen Türkçemizde govermek "yeşermek, morarmak" mânâlarıyla da kullanım kazanmıştır. 4) Dînî terminolojide gök kelimesi semâ olarak kullanılır. Gökler yedi tabakadan meydana gelmiştir. Mülk sûresinde, bütün yıldızların birinci semâda bulundukları açık olarak bildirilmiş olduğu, **Tefsîr-i Mazharî**'de yazılıdır. (Bkz. Mîrac Gecesi)

GÖK GÜRLEMESİ;

Alm. *Donnern (n), Donner (m),* **Fr.** *Tonnerre (m),* **İng.** *Thunder, a clap of thunder.* Şimşek çakmasının peşinden hızla yer değiştiren havanın hareketinden meydana gelen ses. Yıldırımı meydana getiren çok kuvvetli elektrik akımı, kısa süre içinde çevresindeki havayı şiddetle ısıtır. Bu ısınma sonucu çok ani bir şekilde genleşen hava, hızla daha soğuk havanın bulunduğu yerlere dalar. İşte havanın bu hareketinin meydana getirdiği dalga, gök gürlemesini veya gürültüsünü hâsıl eder.

Gök gürlemesinin çeşitli sesleri vardır. Ağır ve derinden gelen bir ses, gök gürlemesinin uzaklardan geldiğini gösterir. Çatırtılı gök gürültüsü, yıldırımın bir çok kollara ayrıldığında duyulur. Şimşek çakmasından sonra duyulan en kuvvetli sesi, yıldırımın asıl gövdesi; arkadan gelen sesi, ayrıldığı kollar meydana getirir. Ses hızı, ışık hızından çok küçük olduğundan, gök gürültüsü daima şimşek görüldükten sonra duyulur.

Yapılan incelemelere göre, dağlık bölgeler hâriç, gök gürültüsünün 30-40 sâniyeden fazla sürdüğü pek görülmemiştir. Yapılan tetkiklerde bazı ilim adamlarına göre şimşek ve bunun sonucu gök gürültüsünün meydana gelmesi için elektrik yüklü bulutların uçlarındaki sıcaklığın 28°C'ye yükselmesi gerekmektedir. Bundan başka, bulut içinde buz parçacıkları ve su damlalarının aynı anda mevcut olmaları, şimşeğin akması için gerekli görülmektedir. Böyle bir durumda bulut içinde sıcaklık -20°C olduğu seviye etrafında pozitif elektrik yüklü ve 0°C ile ile 10°C arasında bulunan büyük bir alanda ise negatif elektrik yüklü bir merkez bulunur. Bu merkezler esas elektrik boşalım merkezleri olup, şimşek bu merkezler arasındaki kanalda meydana gelir. Kanalın sıcaklığı bir anda hemen hemen 10.000° C'ye yükselir. Bu ısınma sonunda süratle hacmi genişleyen havadan gürültü olarak dalgalar yayılır.

Gök gürültüsü bâzan şimşek mahallinden 64 km uzaklardan, ses dalgalarının aşağı atmosferde kırılmalara uğradığı zamanlarda 16-25 km ötelerden işitilebilir. Buna karşılık bazen 16 km'den çok daha kısa mesafelerden bile işitilmediği olmaktadır.

GÖK MEKANİĞİ;

Alm. *Himmelsmechanik,* **Fr.** *Mécanique céleste,* **İng.** *Celestial mechanics.* Gök cisimlerinin hareketlerini, denge durumlarını, yörünge ve karşılıklı çekim kuvvetlerini inceleyerek hesaplar yapan, gök günlükleri hazırlayan bir gökbilimi dalı. Eskiden "mihanîk-i semâviyye" adıyla bilinirdi. Güneş çevresinde gezegenlerin dönüşü, Ay'ın, tabiî ve sun'î uyduların hareketleri, etkileşimleri hep gök mekaniğinin konusuna girer.

Gök mekaniği, Newton Çekim Kânunu ve Newton Hareket Kânunlarına dayanan genel mekanik kânunlarını gök cisimlerine uygular. Gezegen ve uyduların hareketleri, gelgit olayları hep bu mekanik kânunlarla tanımlanır. Bu bilim, günümüzde çok yüksek bir düzeye ulaşmıştır. Özellikle Ay'ın çok karmaşık hareketi konusunda elde edilmiş olan net bilgiler, gök mekaniğinin düzeyini ortaya koymaktadır. Gök adamızdaki çeşitli yıldız gruplarına başarıyla uygulanabilmektedir. Bunların hareketleri, uzaklıkları, ayrıca çift yörüngelerinin çözümlenmesi, yıldız kütlelerinin belirlenmesi bu bilim dalı sâyesinde gerçekleşmektedir.

GÖKDELEN;

Alm. *Hochhaus (m),* **Fr.** *Gratte-ciel (m),* **İng.** *Skyscraper.* Çelik veya betonarme iskelet inşâsı gerektirecek kadar bir yüksekliği sâhib olan çok katlı yapı. Bu târife göre New York'taki Dünyâ Ticâret Merkezi gökdelen, fakat Eyfel Kulesi değildir.

Gökdelen yapımı ilk olarak Amerika'da başlamıştır.İnsanları gökdelen binaların yapılmasına sevk eden birçok sebepler vardır. Eskiden insanoğlu bahçeli müstakil evlerde otururken, bugün köylerden şehirlere artan göç, nüfûsun büyük şehirlerde alabildiğine artmasına sebeb olmuştur. Bunun sonucunda havagazı, su ve elektrik dağıtımı, temizlik işleri, ulaşım imkânları bakımından birçok problemler çıktığı için, küçük arsadan çok faydalanmak yoluna gidilmiş ve yüksek katlı beton binâlar yapılmıştır.

Önceleri yapılan gökdelenlerde yükseklik oranına göre duvarlar kalın oluyor ve çok yer kaplıyordu. Yüksek binâlarda metal iskelet kullanılmaya başlayınca, gökdelen yapımı hızla artmıştır. İlk gökdelen W.L. B. Jenney tarafından Cago'da 1883-85 senesinde yapılan Home Insurance Bulding adındaki on yedi katlı binâdır.Gökdelenlerin inşâsı için, uygun kayalık araziler tercih edilir.Kayalar üzerine gökdelenin yüksekliğinde olan ve binânın ağırlığını taşıyan çelik sütunların arasına binânın duvarları örülür.

Asansörün binâlarda kullanılmaya başlanmasıyla gökdelenlerin yüksekliği artmış ve üst katlara inip çıkmak bu araç kullanılarak kolaylaşmıştır. Ancak gökdelenlerle birçok çevre meselesi de çıkmıştır. Bunlar arasında trafik izdihâmı, su sıkıntısı, yangın ihtimâli ve arsa fiyatlarının artması, üzerinde en çok durulanlarıdır.

Dünyâ nüfûsunun gittikçe artması üzerine, sayıları artan binlerce gökdelenin yapımına başlandı. Nitekim ülkemizde de son senelerde bu tip binaların inşâsı hızlanmıştır. Gelecekte dünyânın pekçok ülkesinde daha yüksek gökdelenlerin yapılacağı tahmin edilmektedir.

Pekçok nüfusu barındıran gökdelenlerin insan sağlığını, şahsiyetini ve sinir sistemini bozduğu, uzmanlar tarafından bildirilmektedir.

Türkiye'deki En Yüksek Binâlar (1992)

Binânın İsmi	**Bulunduğu Şehir**	**Yüksekliği (Kat)**
Mersin Ticâret Merkezi	MERSİN	52
Şişe Cam Genel Müd.	İSTANBUL	47
Sabancı Center (I)	İSTANBUL	44
Sabancı Center (II)	İSTANBUL	39
Maya İş Merkezi (I)	İSTANBUL	34
Kızılay Emek İşhanı	ANKARA	24
Sheraton Oteli	İSTANBUL	23

Dünyâdaki En Yüksek Binâlar

Binânın İsmi	**Devleti**	**Yüksekliği (m)**	**Bulunduğu Şehir**
Sears Tower Binâsı	ABD	443	Şikago
Dünyâ TicâretMer. Binâsı	ABD	412	New York
Empire State Binası	ABD	381	New York

GÖKKUŞAĞI;

Alm. *Regenbogen (m),* **Fr.** *Arc-en-ciel (m),* **İng.** *Rainbow.* Güneş ışınlarının yağmur damlaları veya sis bulutlarında yansıması ve kırılmasıyla meydana gelen ve ışık tayfı renklerinin bir yay şeklinde göründüğü atmosfer olayı. Gökkuşağında görülen yedi renk; kırmızı, turuncu, sarı, yeşil, mavi, lacivert ve mordur.

Tipik bir gök kuşağı kırmızı, turuncu, yeşil, mavi ve mordan meydana gelen bir renk sırasına sahip bir veya daha fazla aynı merkezli arklardan ibarettir. En çok rastlanan çeşidi ilkel(birinci) gökkuşağıdır. Bu çeşidin merkez açısı 42° civârındadır ve kırmızı renk dış tarafa, mor renk iç tarafa isabet eder. Bâzan ışığı daha zayıf merkez açısı 50° civârında olan tâlî (ikinci) gökkuşağına da rastlanır. Bunda renk dizilişi diğerinin tersidir. Bunların hâricinde sâdece dar kırmızı veya kırmızı-yeşil renk bantlarından müteşekkil küçük kuşaklar da görülür ve bunlar birinci gökkuşaklarının iç tarafında ve ikincilerin dış tarafında bulunurlar.

Gökkuşakları umumiyetle güneş ışığında görünmekle beraber, ay ışığı veya sun'î ışıkta da görünürler. Kuşağın merkezi, gözlemci ve ışık kaynağı aynı doğru üzerindedir. Umûmiyetle de gözlemciye göre ışığın zıt tarafındadırlar. Bundan dolayı gözlemcinin görebileceği en büyük gök kuşağı, yarım çember şeklindedir ve ışık kaynağı ufka yaklaştığı zaman meydana gelir. Fakat gözlemci yer yüzeyinden yukarıda ise daha büyük gök kuşakları görmek mümkün olur. Bundan dolayıdır ki, alçaktan uçan uçaklardan tam bir dâire şeklindeki gök kuşakları sık görülür.

Gökkuşakları; ışık ışınlarının yağmur damlaları ve sis tânecikleri tarafından kırılması, yansıtılması ve dağıtılması ile meydana gelir. Büyük damlaların meydana getirdiği kuşaklar en parlak ve renk ayrılması en belirgin olanlarıdır. Küçük yağmur damlalarının meydana getirdiği kuşaklar ise daha zayıf daha geniş olurlar. Bunun en tipik örneği sis kuşağı olarak da isimlendirilen ve sis bulutu veya buğusu tarafından meydana getirilen beyaz kuşaklardır.

GÖKKÜRESİ;

Alm. *Himmelskugel (f),* **Fr.** *Sphére (f) céleste,* **İng.** *Celestial sphere.* Dünyâyı merkez olarak alan ve

yıldızların izdüşümlerinin olduğu tasavvur edilen bir küre. Önceleri gök, doğudan batıya doğru her 24 saatte bir kere dönen bir küre olarak düşünülürdü. Güneş sistemindeki gezegenler hâriç, bütün astronomik cisimler, dünyâdan çok uzak olduğundan gökte sâbit, çakılı gibi görülmekteydi. Bu sebepten göğü, bir küre olarak düşünmek astronomlar için faydalı olmaktadır. Yıldızları gök küresinde sâbit olarak kabul etmek ve bunu referans sistemi almak, zaman belirlemede, rota belirlemekte ve diğer amaçlar için uygun olmaktadır.

Gök küresinin görünür hareketi, dünyânın kendi etrafında dönüşünden doğmaktadır. Bu sebepten, dünyânın kuzey ve güney kutuplarının gök küresindeki izdüşümleri etrafında gökküresinin döndüğü de kabul edilebilir.

Ekvatoral koordinat sistemi: Gökküresinin hareketini incelemek için ekvatorda bulunan bir kimse, bütün yıldızların doğduğunu ve ufka dik olarak battığını görecektir.Kutuplarda bulunan kimse ise yıldızların dâirevî hareket yaptıklarını gözleyecektir. Kutup ile ekvator arasında bulunan bir kimse ise, bâzı yıldızların doğup battığını gördüğü halde, bâzılarının ufuk üzerinde dâirevî hareket yaptıklarını tâkib edecektir.

Bu sonuçlardan faydalanarak dünyânın herhangi bir yerindeki bir kimse kendinin dünyânın üzerinde düşünülen coğrafik enlem ve boylam ağındaki yerini tesbit edebilir. Bu sistem gökküresine de izdüşürülerek gökte sâbit bir referans sistemi elde edilir. Dünyâ döndüğünden dolayı bu izdüşümün tesbit edilen bir anda yapılması gerekir. Astronomlar bu işlemi, güneş baharda tam ekvator üzerindeyken yapmışlardır. Bu her sene 22 Martta meydana gelmektedir.

Böyle târif edilen referans sistemine “ekvatoral sistem” denir. Bu sistemde de enleme ve boylama benzer ölçümler mevcuttur.Gök ekvatoru 24 tane saat dâirelerine taksim edilmiştir. Her yıldızın yeri, sözü edilen gök enlem ve boylamına göre saat, dakika ve sâniye belirlenir. Yıldızlar ekvatora göre olan durumuna göre kuzey veya güney yarı gökküresinde olarak isimlendirilir.

Kabul edelim ki, yeri belirli olan bir yıldız, bir gözlemcinin tam tepesinden geçsin.Yıldızın yeri belirli olduğuna göre, gözetleyenin yer küresindeki yeri enlem ve boylam olarak hemen belirli olur. Matematik kullanarak, tam tepede bulunmayan yıldızlardan da faydalanarak, gözetleyenin yeri hesap edilebilir. Bu ise yer belirlemekte çok önemli bir metodu ortaya koyar.

Diğer koordinat sistemleri: Güneş, Ay ve diğer gezegenler, dünyâya yakın olduklarından, gökküresinin görünür hareketine nisbetle yerlerini değiştirirler. Sene içinde güneşin yörüngesi de gök ekvatorunun kuzeyinden güneyine doğru hareket eder. Bunun sonucu dünyânın ekseni güneş etrafındaki yörüngesinin düzlemine göre farklı durum alır. Gökküresindeki güneşin senelik yörüngesi, bu sebepten dünyânın yörüngesi düzleminin bu küreye uzantısından ibârettir. Bu düzleme “ekliptik” denir. Faydalı diğer bir koordinat sistemi de bu ekliptik düzlemini referans alan “ekliptik koordinat sistemi”dir. Diğer bir koordinat sistemi ise “galaktik koordinat sistemi”dir ki, Samanyolu galaksisinin düzlemini referans düzlemi alır. Bütün bu sistemler gökküresine benzer şekilde izdüşürülür. Koordinat sistemleri arasındaki münâsebet ise trigonometrik bağıntılardan ibârettir. Birisinde koordinatları belirli olan yıldızın, diğerindeki koordinatları bu münâsebetlerden kolayca bulunur.

GÖKMEDRESE (Sâhibiye Medresesi);

Anadolu Selçukluları tarafından yaptırılan medrese. Sivas’ta kendi adıyla anılan mahallede, Topraktepe’nin kuzeyindedir.Üçüncü Gıyâseddîn Keyhüsrev zamânında ünlü vezirSâhip Ata FahreddînAli tarafından 1271 (670 Muharrem) yılında yaptırılmıştır.Mîmârı Konyalı Kalûyan’dır.Açık medreselere bağlı dört eyvanlı olarak, iki katlı mermer ve kesme taştan yapılmıştır. Medresenin güney kısmında hamamı, yine o civarda bir imâreti bulunuyordu. Bugün ikisinden de iz kalmamıştır. Evliyâ Çelebi’nin seyâhatleri zamânında harâb olmaya başlayan medrese, 1823 yılında müftü ve müderris Seyyid Abdullah Efendi, 1904 yılında da Sivas Vâlisi Reşid Âkif Paşa zamânında iki onarım görmüş, 1926’da müze hâline getirilmiştir.

Çifte minâreli taç kapı, zengin taç süslemesiyle yapının en ihtişamlı kısmıdır.Kapı kenarlarının başında on iki tür hayvan başı kabartması vardır. İri yıldız motiflerinin alt bölümüne hayat ağacı işlenmiştir. Küçük kuşlar ve kartal, hayat ağacının yaprakları arasındadır. Ön yüzün köşelerindeki kabartma bezemeli kuleler, yapıya âbidevî bir görüntü kazandırmaktadır. Taç kapıdan dört eyvanlı, havuzlu avluya girilir. Avlunun yanlarında arkada medrese odalarının yer aldığı revaklar vardır. Yan eyvanların duvarları örgüler, baklava ve yaprak motifleriyle bezenmiştir.Giriş eyvanının sağında kubbeli mescit, solunda ise dershâne bulunur.

GÖKSU KASRI;

millî saraylardan.İstanbul’da Boğaz’ın incisi, son derece zarif ve göz alıcı 19. asırda yapılan Osmanlı

kasırlarından birisidir.

Göksu Kasrı, ilk defâ Sadrazam Divitdar Mehmet Paşa tarafından büyük bir arâzi üzerine 1752 yılında yaptırılarak Birinci Sultan Mahmûd Hana hediye (1730-1754) edilmiştir. Kasra, Güneştepe'sinden getirilen suyun akıtıldığı bir havuz ve bir de sebil eklendi. Daha sonra Üçüncü Sultan Selim Han (1789-1807) ve İkinci Sultan Mahmûd Han (1808-1839) bu kasrı tâmir ettirdiler. Küçüksu İskelesi ile Kasır arasında Sultan Üçüncü Selim Han, 1806'da annesi Mihrişah Sultanın hâtırâsına mermerden bir çeşme ilâve ettirdi. Çeşmenin bitişiğinde de bir namazgâh yapıldı. Sultan Abdülmecîd Han (1839-1861), Göksu Kasrını yıktırarak bugünkü hâliyle yeni baştan îmâr ettirdi (1857).Sultan Abdülazîz Han (1861-1867) ise kasrın ön yüzünün kabartma süslerle hareketlendirilmesini, ayrıca bahçe duvarlarının parmaklıklarını ve bahçe kapılarını da aynı şekilde süslenerek hareketlendirilmesini istemiştir. Kasrın cephesinin bugünkü şekli o zamandan kalmadır.

Mermerden yapılmış olan Göksu Kasrı, bodrum üzerinde iki katlıdır. Her katta büyük bir salon etrafında dörder oda vardır.

SultanYıldırım Bâyezîd Hanın İstanbul'un fethinden çok önce yaptırdığı Anadolu Hisarının eteklerinde bulunan bu saray, eski devrin âbideleşmiş eserlerinden olup, diğer saraylar gibi Türkiye Büyük MilletMeclisine bağlıdır. Anadolu Hisarı ile Kandilli arasında akan Göksu ve Küçüksu Derelerinin birleştiği yerde yapılan kasra, bugün Küçüksu Kasrı denmektedir. Bu kasrın bulunduğu iki dere kenarı Osmanlılar zamânında mesîre yeriydi ve pekçok yalı vardı. Zamanla önemini kaybeden buradaki yalılar harap oldu ve 1909 Göksu taşkını ile ekserisi ortadan kalktı. Vâlide Mihrişah Sultan için kasrın karşısında yaptırılan Küçüksu Mescidi ise daha sonraları yıktırılmıştır.

GÖKTAŞI;

uzaydan dünyâ yüzeyine düşen, maddelerin genel adı. Dünyâ atmosferine ortalama olarak senede birkaç bin göktaşı girer. Ancak bunların, beş yüz kadarı buharlaşmadan yere göktaşı olarak düşer. Göktaşları, dünyâ atmosferine sâniyede 11-72 km arasında değişen hızla girerler. Sürtünmeden meydana gelen ısıdan dolayı büyük bir kısmı eriyerek toz parçacıkları hâlinde yeryüzüne inebilir.

Göktaşları, kimyâsal bileşimlerine göre taşsı (Aerolit), demirli (Siderit) ve taşsı demirli (Siderolit) olmak üzere üç gruba ayrılır.Taşsı göktaşları demir, silisyum, karbon, mağnezyum, alüminyum ve oksijenden meydana gelir. Demirli göktaşlarının içinde nikel, galyum, germanyum ve iridyum bulunur. Taşsı demirli göktaşları ise olivin ile çeşitli metaller ihtivâ eder.

Büyük göktaşları yeryüzüne düştüğü zaman, krater meydana getirir. Arizona'daki Bassinger krateri, bir göktaşının düşmesinden meydana gelmiştir. (Bkz. Akan yıldız)

GÖKTÜRK ABİDELERİ (Bkz.Orhun Âbideleri)

GÖKTÜRKLER (Köktürkler);

Alm. *Die Kök Türken,* **Fr.** *Kök-Turcs,* **İng.** *Kök Turks.* Târihteki adı "Büyük Türk Kağanlığı" da olan, Orta Asya'da hüküm sürmüş büyük Türk hânedanı ve devleti. Bumin Kağan tarafından 552 yılında kurulup, Peymey Kağan zamânında 745'te Karluk ve Uygur Türklerince yıkılmıştır. Başşehirleri Ötüken'dir.

Göktürk Devletini, Avarlara isyân edip, İmparator Anagay'ı mağlub eden Bumin Kağan kurdu. Bumin KağanGöktürk Oymağının Hânı Uluğ Yabgu'nun oğludur. Kardeşi İstemi Kağan ile saltanatı ortaklaşa idâre ettiler. Ortak hükümdarlık usûlü, devlet idâresinde bir Türk geleneğidir. Doğu Göktürk Kağanlığını, Doğu Kağan ve Büyük Kağan da denilen Bumin, ona bağlı Batı GöktürkKağanlığını da kardeşi İstemi Kağan idâre ediyordu.

Bumin Kağan (552-553), Ötüken Dağı çevresinden Çin Seddi'ne; İstemi Kağan (553-576), Altay Dağlarının güneyinden başlayarak Cungarya ve İli Irmağı havzası ilerisine kadar olan topraklarda hâkimdiler. Böylece iki kardeşin saltanatı müddetince ülke sınırları doğuda ve batıda genişletildi. Avar ülkesi bütünüyle ele geçirildi. Hâkimiyetleri altında Oğuz, Üç Oğuz, Dokuz Oğuz, Tarduş, Türkeş, Töles, Tatar, Kırgız, Karluk Türkleri bulunuyordu. Bu iki kağan Türk soyundan gelen birçok boyları birleştirerek, târihte ilk defâ "Türk" adını taşıyan millî bir devlet kurdular.

Bumin Kağan'dan sonra, kardeşi İstemi ve oğlu Doğu Kağanı Bağan Kağanlar, büyük fetihler yaptılar. Göktürk Devletinin sınırlarını; yedi yüz yıl öncesi Büyük Hun İmparatorluğu Kağanı Mete (M.Ö. 209-174)nin zamânından sonra, en geniş sınırlarına ulaştırdılar. Aral, Balkaş, Baykal gölleri ve Hazar Denizinin kuzey ve batı kıyıları Türklerin elindeydi. Batıda Ural Dağları ve Irmağı geçilip, Volga'ya ulaşıldı. Doğu'da sınır Kore'nin kuzeyinden geçip, Büyük Okyanusa dayanıyordu. Güneyde Doğu Türkistan'ın tamâmı ve güneybatısı dışında bütün Batı Türkistan, Kansu, Göktürklerin hâkimiyetinde

olup, buralar Türkleştirilmişti. Güney Doğuda, Çin Seddi Göktürk-Çin sınırını teşkil ediyordu.

Göktürk Devletinin en kudretli Devrinde Çinliler, Sâsânîler, Bizanslılar komşularıydı. Bu devletler, Türk Kağanlığı ile siyâsî münâsebetlerinde çok dikkatliydiler. Göktürklere gönderilen Çin elçisi Şang-Sun-Çing, imparatoruna verdiği raporda; Türklerin askerî güçle yenilmesinin imkânsız olduğunu belirtiyordu. Siyâsî entrikalara başvurulmazsa Çin'in güvenliğinin büyük tehlikeye girebileceği reçetesini de veriyordu. Bundan sonra, Çinliler an'anevî, hîle siyâsetlerini tatbik edip, ülke içine fitne soktular. Tigin denilen Göktürk Prenslerini taht kavgasına teşvik edip,Türk örf ve âdetlerini dejenere ile devletin gücünü zayıflattılar. Sinsice plânlarının tatbiki sonucu, 647 yılında Doğu Göktürk Kağanlığını yıkıp, topraklarını ele geçirdiler. Yüz binlerce Türkü esir edip, kanlarına girdiler.

Doğu Kağanlığının yıkılmasıyla; 552 târihinden 647'ye kadar devâm eden birinci dönem bitip, 682'de Kutluğ Devletinin kurulmasına kadar devâm eden ikinci dönem başlamıştır. Göktürklerin üçüncü ve son devri İlteriş Kutluğ Kağan ile başlayıp, 745 yılında iktidârın Uygur Türklerine geçmesine kadar devâm etmiştir.

Çinliler, Türk beylerini öldürmektense, kontrol altında bulundurmak için, önceleri Çin sarayında rehin tutmak siyâsetini uyguladılar. Bu beylere sözde birer yüksek Çin memuriyet ünvânı verip, tâyinler yaptılar. Çeşitli entrikalar sonucu esir edilip, Çin'e götürülen Türklerde esâret millî şuurun doğmasına sebeb oldu. Ok atmakta ve at yarışlarında usta atıcı ve binici olan Türkler, tertib edilen yarışlarda rekorlar kırıyorlardı. Türk beylerinin bu başarıları, Orta Asya'ya yayılıyordu.Çin sarayında en cins atları alıp, kaçıran ve hattâ Çinİmparatorluk sarayını bile birkaç gün içinde ele geçiren Türk beylerinin ünleri Türkler arasında yayılıyordu. İçlerinde Çinli kızlarla evlenip, Çinlileşenler olduğu gibi İmparatora bile kafa tutup ihtilâl çıkaran Türk beyleri de vardı. Kürşad, bu beylerin en meşhurlarından biriydi. Göktürk Devletinin Kutluğ dönemini başlatan İlteriş Kutluğ Kağan, önceleri hudutta bir Çin memuruydu. On yedi kişiyle Çin'e isyân etti. Türk beyleri de kendisine katıldı. Orta Asya'daki dağınık Türkler, etrâfında toplandı. (Bkz.İlteriş Kutluğ Kağan)

Millî şuur heyecânını uyandırmak için İlteriş Kutluğ ilk akını Çin'e yapmıştır. 687'de Türkler Çin'in Şansi eyâletine girmişlerse de geri çekilmek zorunda kalmışlardır. 694 târihinde Çinlileri Nig-Hia yakınlarında yenerek, gereken dersi vermişlerdir.İlteriş Kağan'dan sonra 693'te kardeşi Kapağan, Kutluğ Kağanı olmuştur. 706'da Kapağan Kağan Çinlileri büyük bir bozguna uğrattı.

Kapağan Kağan 716 yılında Bayırkuların iç isyânını bastırmaya çalışırken Tola kıyılarında tuzağa düşürülüp, öldürüldü. Oğulları Bögü, İni ve Yuluğ Tiginler kağanlık iddiâlarında bulundular. Bögü ve İni Tiginler ard arda kağan oldularsa da, ikisi de öldürüldü. Yuluğ Tigin büyük edip olarak da tanınan, amcaları Bilge Kağan ve Kül Tigin ile işbirliği yaptı. Taht kavgasına ve ülkedeki anarşiye İlteriş Kağan'ın büyük oğlu Bilge Kağan ve kardeşi Başkomutan Kül Tigin son verdi.İki kardeş ortaklaşa hareket edip Göktürk Devletine son yükselme devrini yaşattılar. Bilge Tonyukuk, İlteriş Kağan zamânından beri devlet hizmetinde başkumandanlık ve vezirlik yapan, Türk târih ve kültürüne büyük emeği geçen unutulmaz bir devlet adamıdır. Bilmeyerek de olsa, Bilge Kağan'ın bâzı isteklerine karşı çıkarak Türklüğü İslâmiyete hazırlamış olan bir vezirin 725 yılında kaybı ile devlet, tecrübeli bir büyüğünü yitirmiştir. (Bkz. Bilge Kağan)

Göktürklerin son zamanlarında taht kavgaları ve anarşi bitmek bilmiyordu. Devletten ayrılmak isteyen kavimlere ve Çin entrikalarına karşı yapılan mücâdeleler sonunda; 731'de Kül Tigin, 734 yılında da Bilge Kağan öldürüldü.Uygur, Karluk, Basmıl Türkleri de Göktürklere karşı ayaklandılar. Bu mücâdeleler, Peymey Kağan zamânında 745 târihinde Uygur Türklerinin Göktürk iktidârına son vermelerine kadar devâm etti.

Göktürklerde idâre ve ordu: Devleti "Kağan" ünvanlı hükümdâr idâre ederdi. Kağan'da "Bilge"lik, "Alp"lık ve "Erdem"lilik özellikleri aranırdı. "İl" denilen ülkeyi bilgili, kahraman, özü sözü doğru, fazîletli devlet başkanı idâre ederdi. Kağanın vazîfeleri arasında savaş gücüyle devleti kurma ve düzene koyma, yeni alınan yerlere iskan, "töre" yâni kânunları düzenlemek, ahâliyi doyurup giydirmek vardır. Ülke geniş bölge teşkilâtı gereğince Doğu ve Batı olmak üzere ikili devlet sistemine göre idâre edilirdi.

Kağanın eşine "Katun" denirdi. Kağandan sonra gelen yüksek rütbe "Yabgu"luktur. Göktürkler, devlet idâresinin en soylu, tecrübeli Türk boylarının elinde kalmasına dikkat etmişlerdir. Önceleri sayısı bir olan Yabgu'ya, devlet genişledikçe ihtiyaç çoğalmış, Batı Türkistan gibi bölgelere de yenileri tâyin edilmiştir. Şehzâdelere "Tigin" veya "Tegin", "Şad"; eşlerine de "Konçuy" adı verilirdi.Tiginler, umûmî vâlilik, başkumandanlık gibi mühim memuriyetleri yaparlardı. Boy hükümdârına "Kan (Han)" denmektedir. "Tarkan", "Çur", "Apa", "Tudun", büyük memuriyetlerdendir.

Göktürk ordusu, yükselme döneminde Asya'nın en güçlü askerî kuvvetiydi. Ordunun üçte ikisi süvâri, biri de piyâdeydi. Akınlarda ve savaşlarda sür'atli hareket etmek esastı. Gece ve gündüz sıkı yürüyüşle yol alan ve atlarına nöbetle binen Türk süvârisi, hiç ümit edilmedik anda, hiçbir haber alma şansı

bırakmadan düşman ordusuna saldırırdı. Savaşta düşman asker miktârı yüzbinleri bulursa, Türk ordusu kırdırılmazdı. Bozkır taktiği ile ilk önce geri çekilinirdi. Merkez üssünden ayrılan düşman, vur kaç ve gerilla savaşı ile yıpratılıp, ânî baskınla yok edilirdi. Göktürklerin bayrak ve tuğlarının tepesinde altından yapılmış kurt başlı heykel bulunurdu. Tuğ ile davul da bağımsızlık sembolleriydi. Göktürklerin başşehri Ötüken'dir. Burası Orhun Irmağı ile Selenge Irmağının Tarim kolu arasında, ormanlar içinde bitki örtüsü ve suyu bol bir şehirdi.Ötüken'den başka Barshan, Çargelen-Çumgal, Çaldıvar, Atbaş, Şirdakbeg, Nanageldi, Fergana, Yassıkugart, Çikircik başlıca Göktürk şehirleridir.

Göktürklerde karar, seçim, insan ve hayvan sayımı için ziyâfetli devlet meclisi mâhiyetinde "Kengeş (Müşâvere) Meclisi" toplanırdı.

Sanat ve edebiyât: Orta Asya'da yapılan araştırma ve kazılarda Göktürkçe yazılı eserler bulunmuştur. Para, taş ve ağaç üzerine yazılan metinlerden, para ve taşlar üzerine yazılanlar günümüze kadar gelmiştir.İlk Türk âbidelerinde yazılara altıncı yüzyılda rastlanmıştır. Bunlar kısa metinlerdir. Elde kalan "bengü" anıtları, Orhun Âbideleri veya Türük Bengü Taşları da denen üç büyük kitâbedir. Taşların üzeri oyulmak sûretiyle yazılmıştır. Bu kitâbeler; Göktürk Kağanı Bilge Kağan, Kül Tigin ve vezir. Bilge Tonyukuk adlarına yazılıp, dikilmiştir. Kitâbeler kireç taşına yontularak yazıldığından zaman ve açık havanın tahribâtına mâruz kalıp, bozulmuştur. Bu yüzden bâzı satırları ve birçok kelimeleri okunamaz durumdadır. Kül Tigin kitâbesi, içlerinde en az tahribâta uğrayanıdır.

Orhun Âbidelerinin yazıldığı Göktürk alfabesi 38 harflidir. Türklerin millî alfabesi olan bu yazı sisteminde 4 sesli, 9 birleşik, 25 de sessiz harf bulunmaktadır. Kelimeler birbirinden iki noktayla ayrılır. Türklerin İslâm dînini kabülünden önce yazılan Orhun Âbideleri, muhtevâ olarak Türk târihi ve kültürü bakımından önemlidir. Âbidelerde; Türklerin yabancıların siyâsetine âlet olduğu zamanlarda bozulduğu, devlet kademelerinde bilgili ve ehil olmayan kadronun iş başına getirildiği zaman idâre mekanizmasının iyi çalışmayıp, ahâlide hoşnutsuzluk görüldüğü, yabancı kültürünün Türk birliğini zedeleyip, şahsiyetini kaybettirdiği, hitâbet sanatına uygun bir anlatımla verilmiştir. Türk milletinin en zor şartlarda bile içinden kuvvetli şahsiyetler çıkıp, ülkeyi kurtarıp, devleti yeniden kurup, güçlendirdiği anlatılan âbidelerde, devlet tecrübesi yanında Türklüğün, istiklal fikrine yer verilmiştir. Ayrıca bu, Hâkanların millete hesap vermesidir.

Bilge Kağan Âbidesinde bugünkü dille şöyle denmektedir:

"Türk Oğuz Beyleri, işitin! Üstte gök çökmedikçe, altta yer delinmedikçe, ilini töreni kim bozabilir.

Ey Türk Milleti! Kendine dön. Seni yükseltmiş Bilge Kağanı'na, hür ve müstakil ülkene karşı hatâ ettin, kötü duruma düşürdün.

Milletin adı, sanı yok olmasın diye, Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Kardeşim Kül Tigin ve iki Şad ile ölesiyle bitesiye çalıştım..."

İktisâdî ve sosyal hayat: Göktürkler tarım ve hayvancılığa önem vermişlerdir. Memleketlerinde bugün bile kullanılan sulama kanalları yapmışlardır. On kilometre uzunluğundaki Tötö Kanalı son derece kayalık bir arâzide açılıp, iki vâdi birleştirilmiştir. Yüksek matematik bilgisine dayanan bir su dağıtma şebekesi bu kanala bağlanmıştı. 1935 yılında bölgeyi sulamak isteyen Ruslar, yüzyıllar öncesi yapılan kanalı yenileyip, eskisinden daha iyi bir şebekenin kurulamıyacağına karar vermişlerdir. Göktürkler çeşitli bitki ve tarım ürünleri yanında Orta Asya bozkırlarında dünyânın en cins atlarını yetiştirmişlerdir.Sürülerle küçük ve büyük baş hayvan beslerlerdi.

Tarım ve hayvan ürünlerinden, tarhana, kavurga, kavut, kurut, kurukaymak, kakaç, pastırma-sucuk gibi gıdâ maddeleri; börk, deri, kalpak, tulum, tüngü, keçe, halı, kilim gibi giyim-kuşam deri eşyâ ev yaygıları yapıp kullanılırlardı. Cepken, yelek, şalvar, tokalı kemer giyip kuşanırlardı.

Din: Bilge Kağan'ın davranışlarına bakıldığı zaman Göktürklerin, bir din arayışı içinde oldukları görülür. Bundan önceki dinleri semâvi dinlere dayanmakla birlikte bozukluk içindeydi. Yâfes bin Nûh neslinden olan bu milletin İslâm öncesi devri yaşayış îtibâriyle saf ve temizdir. İbn-i Fadlan gibi Arap seyyahlarının bildirdiğine göre Türklük içinde zinânın cezâsı ölümdü.

Bilge Kağan, hayâtı at sırtında geçen bu yarı göçebe milleti yerleştirmek ve din olarak da Budizmi seçmek istemişti. Ancak devletin büyük müşâviri ve tecrübeli veziri Tonyukuk buna karşı gelmiş bilmeyerek de olsa,Türklüğün İslâmiyete girmesinde büyük rol oynamıştır. Zâten bu zamanda yeni yeni devletin batı sınırlarına uzanan Mecûsî İran ile savaşıyordu. Eğer İslâmiyet, Bilge Kağan'dan daha önce ülkelerine ulaşsaydı, şüphesiz Türk târihinde alp-erenlere çok önceleri rastlanırdı.

Zâten 8. yüzyılda Müslümanlarla karşılaşan Türkler, 751 yılında Çinlilere karşı Müslüman Araplarla ittifak ettiler. Bu târihî olaydan sonra İslâma yönelmeye başladılar. 751 Talas Meydan Muhârebesi sonunda; İslâmiyeti yakından gören, inceleyen Türkler, Müslüman olmakla şereflendiler ve yıllarca

İslâm dîninin bayraktarlığını yaptılar.

İslâmiyette eti ve derisi haram olan domuzu, komşuları Moğollar besleyip etini yemelerine rağmen, Türkler kat'iyetle sevmezlerdi. İslâmiyette büyük günahlardan olan zinâ, hırsızlık, hîle, yalan söylemek gibi gayri ahlâkî fiiller İbn-i Fadlan'ın seyahatnâmesinde bildirdiğine göre eski Türklerde de yasak olup, temiz ve asil bir millet idiler. Türkler, büyük suç kabul ettiklerinden fâilleri en ağır cezâlara çarptırılırdı. Meselâ zinânın cezâsı ölümdü. Bütün insanları dünyâ ve âhiret saâdetine kavuşturan İslâm dînini Türkler hiçbir zorlama olmaksızın, kendi rızâlarıyla kabûl edip, Türklüklerini muhâfaza etmelerini sağladılar. Türk soyundan olan Bulgarlar, Müslüman olmadıkları için bugün Türklüklerini unutmuşlar ve târih boyunca Müslüman Türklere düşmanlık yapmışlardır.

GÖL;

Alm.*See, Teich (m),* **Fr.** *Lac, étang (m),* **İng.** *Lake.*Karayla çevrili, oldukça derin ve geniş su alanı. Arâzi yapısı îtibârıyle akıntısı bulunan veya bulunmayan çukur yerlerde, zamanla su birikmiş ve göller teşekkül etmiştir. Göl çukurları, birbirine benzemeyen muhtelif olaylar netîcesinde ortaya çıkmıştır. Eski vâdi buzullarının aşındırdıkları yerlerde, kraterlerin ağızlarında, kalkerlerin geniş sahalar kapladıkları bölgelerde, tektonik olayların hazırlamış olduğu depresyonlarla suların toplanmasında, muhtelif setlerin vâdileri kapamasında göller meydana gelmiştir.

Genel bir bakışla, Türkiye'deki göllerin belli bölgelerde toplandığı ve geniş sahalar hâlinde göl bulunmadığı görülmektedir. Büyük göllerin azlığı da buna eklenince, Türkiye'nin göl husûsunda zengin olmadığı intibâını verir. Trakya, Kuzey Anadolu'nun büyük kısmı, Güneydoğu Anadolu, gölsüz bölgelerdir. Buna karşılık Marmara, Akdeniz bölgesinin batısı, İç ve Doğu Anadolu'da nisbeten büyük göller bulunmaktadır.Göllerin bâzıları yaz aylarında kuruduklarından muvakkat göl kategorisine girerler. Bunların sahaları dar, derinlikleri ise azdır.

Türkiye'deki göllerin genişliklerinde olduğu gibi, derinliklerinde de bâriz farklar vardır. En derin göller; Çıldır, Burdur,Van, Hazar, Sapanca ve İznik gölleri olup, derinlikleri 60 ilâ 130 m arasında değişmektedir. Derinliği az olanlar ise; Tuz, Akşehir, Apolyant ve Manyas gölleridir. Bunların derinlikleri 5 metreden azdır.

Türkiye göllerinden bâzıları denizlere akıntısı olmayan kapalı havzalar durumundadır. Umûmiyetle tuzludurlar. Bunlarda karbonatlar, klorürler veya sülfatlar mevcuttur. Van Gölünde sodyum karbonat, Tuz Gölünde sodyum klorür, Acı Gölde soydum klorür ve sülfat nisbetleri yüksektir.

Günümüzde su ihtiyacının büyük bölümü göllerden karşılanır.Göllerden sulama, taşıma, dinlenme, enerji üretimi, şehir ve sanâyi artıklarının giderilmesi gibi birbiriyle çelişkili gâyelerle kullanılır. Göllerden bilinçsizce faydalanma çevre kirliliğine sebeb olmaktadır.

Dünyânın Büyük Gölleri

Adı	Yüzölçümü (km^2)	En Derin Yeri (m)	Denizden Yüksekliği (m)
Hazar Denizi	423.300	768	-28
Superior Gölü	82.700	307	183
Aral Denizi	68.700	68	50
Victoria	68.100	85	1.135
Huran	59.820	229	177
Michigan	58.240	265	782
Tanganyika	31.900	1.435	782
Baykal	31.500	1.741	476

Türkiye'nin Büyük Gölleri

Adı	Yüzölçümü (km^2)	Denizden Yüksekliği (m)	Bulunduğu Bölge
Van	3.713	1.646	Doğu Anadolu
Tuz (Koçhisar)	1.500	925	İç Anadolu

Beyşehir	656	1.121	Göller Bölgesi
Eğridir	468	916	Göller Bölgesi
Akşehir	353	958	İç Anadolu
İznik	298	85	Marmara
Burdur	200	845	Göller Bölgesi
Manyas	166	15	Marmara
Acıgöl	153	836	Göller Bölgesi
Ulubat	134	5	Marmara
Eber	126	967	İçbatı Anadolu
Çıldır	115	1.959	Doğu Anadolu
Erçek	98	1.803	Doğu Anadolu
Hazar	86	1.248	Doğu Anadolu
Amik	60	81	Akdeniz Bölgesi
Bafa	60	2	Ege Bölgesi

Türkiye'nin Baraj Gölleri

Adı	Yüzölçümü (km²)	Bulunduğu İl
Atatürk	817	Ş.Urfa
Keban	675	Elazığ
Hirfanlı	263	Kırşehir
Altınkaya	118	Samsun
Sarıyar	83,8	Ankara
Seyhan	67,8	Adana
Aslantaş	49	Adana
Demirköprü	47,7	Manisa

GÖLGE;

Alm. *Schatten (m),* **Fr.** *Ombre (f),* **İng.** *Sahadow, shade.* Işık düşmeyen karanlık bölgeler. Güneşli (ışıklı) bir havada her cismin gölgesi meydana gelir.Gölge meydana gelmesine sebep, ışık kaynağından gelen ışınların önlerine çıkan saydam olmayan maddelerdir.

Gölgeler, tam gölge ve yarı gölge diye ikiye ayrılır. Işık demetinin yolu üzerindeki saydam olmayan bir cisim ışığı tutar ve bu cisim arkasında kalan bölgenin bir kısmı hiç ışık alamaz, bu kısma tam gölge denir.Işık kaynağı nokta hâlinde değilse, gölgeli ve aydınlık kısımlar kesin bir çizgiyle birbirinden ayrılmaz ve gölgeli kısmın çevresinde yarı gölge denilen bir geçiş gölgesi meydana gelir.

GÖLGE OYUNLARI;

Alm. *Schattenspiele (pl.),* **Fr.** *Ombres chinoises (pl.),* **İng.** *Shadow-show.* Bir çeşit tiyatro oyunu. Daha çok doğu ülkelerinde gelişmiştir. Bu oyunda esas, hayvan derisinden oyulmuş şekillere arkadan kuvvetli bir ışık verilerek, gölgelerin saydam bir yere düşürülmesidir. Düşürülen gölgelerde istenilen konu canlandırılmak istenir.

Hindistan'da, millî destanlarından konu alınarak işlenen gölge oyunu, zamanla Cava Adalarına geçti. Cavalılar da bunu kendilerine uydurarak, konuları millî destanlarından alınmış temsiller şeklinde, törenlerde oynatmaya başladılar. Bambu dalından sopaların ucuna takılan şekiller, perde arkasından geçirilerek seslendirilirdi. Daha sonraları gölge oyunları Bali'ye, Siyam'a, Mala'ya, Birmanya'ya geçmiştir.

Çinliler ise gölge oyununa daha çok ehemmiyet verirlerdi. Bilhassa saraylarda kadın ve çocukların eğlencesi olurdu. Buradaki şekillerin parlak ve boyalı olması ve bunların perdede görülmesi, diğerlerinden ayrılan en önemli farktır.

On yedinci yüzyılda Avrupa'da, 18. yüzyılda Amerika'da görülen gölge oyunları, sinemanın çıkmasıyla tamâmen ortadan kalktı. Ülkemizde Karagöz-Hacivat oyunu olarak, mükemmel şekilde uygulanmıştır. Azalmasına rağmen, tamâmen unutulmayan Karagöz ve Hacivat millî bir gölge oyunu olarak önemini muhâfaza etmektedir. (Bkz.Karagöz Oyunu)

GÖNENLİ MEHMED EFENDİ;

son devrin din âlimlerinden. Gönenli Mehmed Öğütçü Hoca, 1901 yılında Balıkesir'in Gönen ilçesinde doğdu. 2 Ocak 1991 yılında İstanbul'da vefât etti. Babasının ismi Osman, annesinin ismi ise Fâtıma'dır. İlkokul tahsilini ve hâfızlığını köyünde tamamladı. Babası Osman Efendi çiftçi olmasına rağmen, İslâmî ilimlere ve İslâm âlimlerine çok düşkündü. Oğlu Mehmed'i ilk tahsîlini tamamlar tamamlamaz hemen İstanbul'a gönderdi.

Gönenli Mehmed Efendinin icâzetnâmesindeki (diplomasındaki) kayıtlara göre 1920'li yıllara İstanbul'a geldiği anlaşılmaktadır. Fâtih Câmii dersiâmlarından Serezli Ahmed Şükrü Efendiden Kur'ân-ı kerîm kırâat ve tecvit ilmi öğretimini usûlüne uygun olarak öğrendi. 1925 yılında "Takrib" seviyesinde icâzetnâmesini(diplomasını) aldı. 1924 yılında medreseler kapatılınca 1925 yılında imam-hatip mektebine girdi. 1927 yılında aynı mektepten de mezun oldu.

Gönenli Mehmed Efendi, 1930 yılında Gönen Merkez Câmii İmam-Hatipliğine başladı. Bir müddet sonra askerlik görevini yapmak üzere Gönen'den ayrılarak, İstanbul Taşkışla'da askerliğine başladı ve aynı yerde bitirdi.

Gönenli Hoca Efendi, askerlik görevini bitirdikten sonra, tekrar memleketi Gönen'e geri dönmedi. İmâm-Hatiplik görevini İstanbul'da devâm etti. Burada sırasıyla; Fâtih Hacı Bayram Kaftânî, Dülgerzâde, Hacı Hasan ve Sultanahmet câmilerinde görev yaptı. Sultanahmet Câmii İmam-Hatiplik görevinden 1982 yılında emekli oldu.

Doksan yıllık ömrünü ilme, İslâma ve Kur'ân-ı kerîme adayan Hoca Efendi, din eğitimi gören öğrencilere elinden geldiği kadar yardım eder, onlara burs verirdi.

Gönenli Mehmed Efendi; 2 Ocak 1991 Çarşamba günü yaptığı hizmetlerle anılmak üzere Hakk'ın rahmetine kavuştu. Mezarı Edirnekapı kabristanlığındadır.

GÖNYE;

Alm. *Winkel (m),* **Fr.** *Equerre (f),* **İng.** *Set square.* Kesişen iki düzlemin veya doğrunun meydana getirdiği dik açıyı kontrol etmeye ve dik açı çizmeye yarayan bir âlet. Kâğıt üzerinde bir doğruya dikme, dik açı ve paralel çizmeye yarayan mâden, tahta veya plastikten yapılmış, açılarından biri 45 veya 60 derece olan dik üçgen biçimindeki âletler bu cinse girerler.

Gönyenin muhtelif şekilleri vardır. Öğrenciler matematik derslerinde kullandıkları gibi mîmarlar, yapı işlerinde bunlardan çok istifâde ederler. Ayrıca taşçılar bir kenarları açık mâdenî gönye kullanırlar. Doğrama işleri yapan dülgerler yaptıkları kapı ve pencerelerin, diğer eşyaların gönyede olup olmadıklarını bu âletle kontrol ederek yaparlar.

(T) cetveli de 45° ve 60°'lik gönyelerle birlikte mîmarlar, desinatörler ve teknik ressamlar tarafından çok kullanılır.

GÖRGÜ;

Alm. *gutes Benehmen, korrekte Umgangsformen,* **Fr.** *Savoir-vivre (m),* **İng.** *good manners.* Cemiyet hayatında uyulması gereken davranış kâideleri, âdâb-ı muâşeret.Aynı memlekette yaşayan insanların, günlük hayatlarında birbirleriyle olan münâsebetlerinin çoğu bu kâidelere dayanır.

Görgü kâideleri; cemiyetlerin dînî inanç, eğitim, ekonomik güç, teknolojik seviye, örf ve âdetlerine göre farklılıklar göstermektedir. Dünyânın çeşitli ülkelerinde yaşayan cemiyetlerin aynı durum karşısında uydukları görgü kâideleri, değişik olabildiği gibi, zamanın geçmesi ve teknolojik ilerlemeler de bâzı görgü kâidelerini kaldırıp, yerlerine yenilerinin konulmasına sebeb olabilmektedir. Bu cinsten olanlar daha çok âdetlere, zamana ve kullanılan âletlere bağlı olan şeylerdir.

Görgü kâidelerinden maksat; bir cemiyette yaşayan insanların birbirleriyle münâsebetlerinde olgun, medenî davranışlar içinde bulunarak, fert ve cemiyetin huzûrunu, nezâket (incelik) ve zerâfetini (kibarlığını) temin etmektir.Ayrıca bunlar, insanlar arasında çok sık karşılaşılan günlük işlerde bir nizam ve intizâmın hâkim olmasını da sağlarlar. Böylece cemiyet hayatı, belli bir rahatlığa kavuşur.

Görgü kâidelerinin hemen hepsi, bir sebep neticesinde ortaya çıkmıştır.Ancak sebepler zamanla unutulmuş, davranış şekli yaşamaya devam etmiştir.

Müslüman ülkelerde görgü kâideleri, İslâm dîninin esaslarına, yapılmasını emrettiği veya yasak ettiği hususlara uygun olarak şekillenmiştir.Îmân, îtikat ve amellerde aynı olan Müslüman milletler, âdete bağlı, zamânın îcâbı, teknolojinin neticesi olan hususlarda, kendi bulundukları duruma uygun olarak görgü kâidelerini geliştirmişlerdir. Bunların temel husûsiyetleri, İslâmiyete ters düşmemeleridir.

Türklerde görgü: Türkler, Müslüman olmadan önceki hayatlarında görgü kâidelerine çok önem vermiş bir millettir. Obalardan meydana gelen göçebe Türk boyları, küçük-büyük, kadın-erkek, tebaa (uyruk)-hâkân münâsebetlerini organize eden seviyeli ve ciddî görgü kâideleri geliştirmişler ve ciddiyetle uygulamışlardır.

Diğer bir adı "töre" olan bu davranışlar, örf ve âdetler olarak cemiyette uyulan kâidelerdi. Uymayanlar çeşitli cezâlara çarptırılırlardı. Müslüman olduktan sonra, eski inanışlarının yanısıra, görgülerinden İslâm dînine uygun olmayan tarafları da bırakarak uygun olan davranış şekilleri almışlar veya geliştirmişler, uygun olanlarını ise İslâmiyetin verdiği aşk ve şevkle iyice pekiştirmişlerdir. Bu bakımdan Türk milleti arasında yakın zamana kadar bu kâideler, âdeta yazılı olmayan birer kânun hüviyetini muhâfaza edegelmiştir. Böylece seviyeli, huzûrlu ve sistemli bir cemiyet hayatı yaşanmıştır. Bugün milletimizin çocuklarına büyük bir ihtimamla öğrettiği görgü kâidelerinin çoğu, asırlar öncesinden gelmektedir. Bunlar kısaca şu gruplar halinde toplanabilir:

Evde görgü: Müslüman Türk âilesinde evin reisi babadır. Âile fertleri babanın verdiği kararlara uyar ve onun arzu ve isteklerini yerine getirir. Anne, âilenin en hürmete lâyık varlığıdır. Evin iç düzeni ondan sorulur. Çocuklar, her zaman şefkat ve sevgi ile bakılan, iyi yetişmeleri için çırpınılan mukaddes emânetlerdir. Dede ve ninelerin de beraber olduğu bâzı âilelerde, onların söz hakkı ve kararları daha önce gelir.

Türk âilesinde görgü kâidelerinin esâsını büyüklere hürmet ve itâat, küçüklere şefkat ve merhâmet teşkil eder. Bu bakımdan her görgü kâidesi bu temele göre şekillenmiştir denilebilir. Babanın ve annenin istekleri, çocuklar tarafından derhal ve zevkle yerine getirilir. Evin hanımı da efendisinin isteklerini yerine getirmede çok hassastır.

Evde küçükler büyüklerin yanında dâimâ derli toplu bir halde bulunur. Yanlarına izin alarak girer ve çıkarlar. Sigara içemezler, kendilerine söyleneni ilgi ve dikkatle dinlerler. Büyüklerin sözüne izin almadan karışmazlar ve sözü lüzumsuz yere uzatmazlar. Kendilerine hitâb edildiğinde veya çağrıldıklarında, "Buyurun efendim!" diye karşılık verirler. Sofraya hep beraber otururlar.Yemek öncesinde ve sonrasında ellerini yıkarlar. Yemeğe önce büyükler başlar. Büyüklerden izin almadan sofrayı terk etmezler. Önlerinden yerler, lokmalarını küçük tutarlar ve başkalarının yediğine bakmazlar. Ağızlarında lokma varken konuşmazlar. Sofraya doğru öksürmezler ve aksırmazlar. Yiyecekleri ufalamazlar, dökmez ve israf etmezler. Meyvelerin ve diğer yiyeceklerin iyisini, birbirlerine ikrâm ederler.

Anne ve babanın yatak odalarına, kapıyı vurup izin almadan girmezler. Kardeşler, birbirlerine çok bağlı ve saygılıdırlar. Ağabey, abla gibi büyükler şefkatle doludurlar. Kendilerini küçükler karşısında mesul hissederler. Küçükler de büyük kardeşlerine hürmet gösterir, onların isteklerini yerine getirir, muhakkak surette "ağabey" veya "abla" kelimeleriyle hitâb ederler. Kendilerine söylenenleri dikkatle dinler ve "Peki" veya "Başüstüne efendim!" diyerek cevaplandırırlar. Birbirlerinin eşya ve oyuncaklarını izinsiz kullanmazlar. Kendilerinde olanlardan birbirlerine ikrâm ederler. Başkalarını rahatsız edecek kadar gürültü yapmazlar ve yapılmasına rızâ göstermezler. Türk görgüsünün nezâket ve kibârlığının temeli, âile içindeki görgüdür.

Misafirliğe gitmeden önce mümkünse ev sâhibine haber verilir, izin istenir.Kararlaştırılan gün ve saatte gidilir. Mecbur kalınmadıkça geç kalınmaz. 5-10 dakika geç gitmek iyidir. Kapı veya zil birkaç dakika aralıklarla, üç defa çalınır ve cevap beklenir. Alınmazsa daha fazla beklenmez. Evin içinde ev sâhibinin gösterdiği yere oturulur. Eşyâlar, tablolar, kütüphanedeki kitaplar izinsiz kullanılmaz ve oynanmaz. Ne ikram ederse, memnun bir tavırla kabul edilir. Sıhhat sebebi hâriç, ikrâm edilen hiçbir şey reddedilmez ve başkası istenmez. Ev sâhibinin o günkü hâline göre davranılır. Üzüntü veya sevincine ortak olunur. Onun hoşlandığı konulardan konuşulur.Asla incitilmez ve hakaret edilmez. Çok fazla oturulmaz. Evin içinin döşenişi, eşyâların yeri ve durumu tenkit edilmez. Münâsip bir zamanda izin istenir. İzin verilmezse biraz daha oturulur. Ayrılırken teşekkür edilir, duâ etmesi istenir ve kendi evine nezâketle dâvet edilir.

Okulda görgü: Okul, çeşitli bilgilerin öğrenildiği yerdir.İlme son derece büyük önem veren Müslüman Türkler, ilim yuvası olan okullar ve buradaki görgü üstünde de titizlikle durmuşlardır. Hoca (öğretmen), çok kıymetli bir varlıktır.Onun sözleri dikkatle dinlenir ve bir şey söylendiğinde veya istediğinde, "Peki efendim!" gibi sözlerle cevap verilir.Okul arkadaşları arasında birbirine saygısızlık yapılmaz. Kaba hareket ve kelimeler kullanılmaz, sınıfa kapı vurulmadan girilmez. Tahta, sıra, masa, sandalye, harita, laboratuvar malzemeleri gibi ders âletleri tahrib edilmez. Ortak çalışmalarda başkalarının haklarına

saygı gösterilir, söz hakkı verilir, söyledikleri dikkatle dinlenir. Kimsenin bedenî, zihnî ve rûhî kusurlarıyla alay edilmez, küçük görülmez, tahkir edilmez. Kendi dersine girmeyen öğretmenlere de her yerde saygı gösterilir.

Öğretmenin önünde yürünmez, karşılaşmada yol darsa, kenara çekilip öğretmenin geçmesi beklenir ve saygıyla selâmlanır. Ders içinde ve dışında öğretmenle konuşmada saygılı bir duruş şekli ve nâzik kelimeler seçilir.Türk görgüsünde öğretmen (hoca) hakkı, ana-baba hakkından önce gelir.

Sokakta görgü: Buna cemiyet içindeki görgü de denir. Sokakta yürürken, bir şey alıp satarken, tren, otobüs gibi nakil vâsıtalarına binip inerken, umuma mahsus şeyleri kullanırken ve sohbet ederken, düğün, cenâze, bayram ve çeşitli konularda konuşma yapmak için yapılan toplantılarda uyulan görgü kâideleridir. Bunların da esâsını büyüklere hürmet ve itâat, küçüklere şefkat ve merhamet, akranlar (yaşları yakın olanlar) arasında da muhabbet (sevgi) teşkil eder.

Sokaklara tükürmek, sümkürmek, çöp atmak, geliş geçişe mâni olmak, tiksindirici çirkin şeyler bırakmak, görgüsüzlük olarak nitelendirilir, cemiyetçe ayıplanır.İhtiyarlara, kadınlara, hastalara her zaman öncelik verilir. İhtiyaçları varsa yardımcı olunur.Nakil vâsıtalarına inip binerken itişmek, sıra olan yerlerde sırasını beklememek çok çirkin davranışlardır. Kalabalık yerlerde çocuklar ve gençler; büyüklere, yaşlılara ve kadınlara yer verir. Elinde olmadan yaptığı kusurlar için “özür diler” veya “Afedersiniz!” der. “Pardon” demek hoş karşılanmaz. Bir şey isterse karşısındakinin durumuna göre “ricâ”, “istirhâm” eder. Bir iyilik karşısında “teşekkür” edilir. Konuşmalarda îtirâzcı ve münâkaşacı bir havaya girilmez. Düşünceler ve fikirler, karşısındakini kırmadan, muhâtabının doğru olan görüşüne hak vererek, onu rencide etmeden nâzik bir dille ve konu dışına çıkmadan anlatılır. Hiç kimse ile kesinlikle alay edilmez. Kusurları yüzüne vurulmaz. Hele fakîrlik sebebiyle hiç kimse küçük görülmez.

Cemiyette; ilmi çok, ahlâkı güzel olanlara daha çok saygı gösterilir. Bir cemiyette en iyi yer bunlara ve yaşlılara verilir. Söz hakkı öncelikle onlarındır. Onlardan izin alınarak konuşulur ve oradan ayrılınır. İhtilâflı konularda, onların sözüne itibâr edilir. Söylediklerinden râzı olunur.

Alışveriş esnâsında, izin almadan satıcının malına dokunulmaz. Malın görünüşünü, kalitesini bozacak şekilde ellenilmez ve bakılmaz. Fiyat konusunda fazla ısrar edilmez. Alınsa da alınmasa da satıcıya teşekkür edilir. Satıcı da dâimâ müşterisinin memnun olacağı hal ve hareketlerde bulunmalıdır. Malını beğenmeyen ve almayanlara kızmaz, darılmaz, aleyhlerine olacak bir sözü yüzlerine ve arkalarından söylemez. Alışverişte her iki taraf birbirlerini aldatmaktan uzak dururlar.

Düğün, cenâze ve bayram yerlerinde ise daha fazla hassas, nazik ve kibâr olunur. Yere ve zamana göre uygun tavır takınılır. Cenâzede, cenaze sâhibi ve orada bulunanların üzüntüsünü paylaşmak, üzüntülerini arttırmamak, maddî ve mânevî üzerine düşen yardımı fedâkârlıkla yapmak, tesellî edici söz ve davranışlarda bulunmak şarttır. Yakınlarını kaybedenlere daha yakın davranarak destek olmak, çok mühim bir vazife ve görgü kâidesidir. Düğün ve bayramlarda her zamankinden daha fazla güler yüzlü, neşeli, nâzik, ikrâm edici olmak, büyüklere ve küçüklere mümkünse uygun hediyeler vermek, gönüllerini ve duâlarını almak, Türk görgüsünün en vazgeçilmez taraflarıdır. Cemiyet içinde eliyle ve diliyle başkalarını incitmemek esastır.

Komşular arasında iyi geçim, karşılıklı yardımlaşma, dert ve sevinçlerine iştirâk, her karşılaştıklarında selâmlaşma, hal hatır sorma, birbirlerinden isteklerini güç yettiğince temin etme mühim görgü kâidelerindendir. Gürültü, çöp, pislik, rahatsız edici koku ve benzeri şeylerle komşuları rahatsız etmek hiç hoş karşılanmaz. Komşu kadın ve çocuklarına ayrı bir îtinâ, hürmet ve şefkat gösterilir.

Asırlar öncesinden gelen ve çok sağlam bir yapısı olan Türk görgüsünün daha pekçok incelikleri vardır. Burada belli başlı olanları ve her yerde rastlananları sayılmıştır. Kısaca söylemek gerekirse: “Türk görgüsünün temeli; her zaman, her yerde, herkese karşı güler yüzlü, tatlı dilli olmak, haddini bilmek, eliyle ve diliyle hiç kimseyi incitmemektir.”

GÖRİNG, Hermann;

Nazi Almanyası siyâset adamı ve mareşal. 1893’te Rosenheim’de doğdu. 1946’da Nürnberg’de intihar etti.

Birinci Dünyâ Savaşında üstün başarı göstermiş bir avcı pilotuydu. Savaştan sonra ekonomi tahsili için Münih’e gitti. Bir ara İsveç’te nakliye pilotluğu yaptıysa da üniversitedeki çalışmalarını devam ettirdi. 1921’de Hitler’le tanışıp Nasyonel Sosyalist Partiye girdi. Hitlerin yarı askerî teşkilâtı olan Sturmabteilung’un (SA) başına getirildi. 1928’de milletvekili olarak parlamentoya girdi. 1932’de Parlamento (Reichstag) Başkanı oldu ve 1933’te sandalyesiz Reich Bakanı, Prusya Başbakanlığı ve İçişleri Bakanlığı görevlerini üstlendi. 1935’te Hava KuvvetleriYüksek Komutanı ve Havacılık Bakanlığına getirildi. Versailles Antlaşmasıyla ilgâ edilmiş olan Alman Hava Kuvvetlerini yeniden kurdu. 1936’da savaş ekonomisine geçişi sağlamak üzere hazırlanan Dört Yıllık Planı uygulamakla

görevlendirildi. Ertesi yıl ekonomi Bakanlığını da üstlendi. 1938'de Feld Mareşalliğe, 1940'ta ise Reich Mareşalliğe getirildi.

İkinci Dünyâ Savaşının başlamasından bir süre sonra başında bulunduğu AlmanHava Kuvvetlerinin Britanya Çarpışmasında yenilmesi ve müttefiklerin Almanya'yı bombalaması üzerine sağlığının bozulduğunu ileri sürerek Schorfheide'de bulunan malikânesine çekildi.

Savaşın son günlerinde müttefiklerle barış imkânlarını araştırdığı gerekçesiyle Hitler tarafından en büyük hâin olarak damgalandı ve gıyabında îdâma mahkum edildi. Hitler'in intiharından sonra ABD kuvvetlerine teslim oldu. Nürnber'de yargılanarak îdâma mahkum edildi. Îdâm edileceği günün gecesinde zehir içerek intihar etti.

GÖRÜCÜ;

evlenecek erkek için, gelinlik kız arayıp bulmaya giden kadın hakkında kullanılan bir tâbir. Eskiden kadın ve kızlar, genç olsun, ihtiyar olsun yakın akrabalarından mahrem olanların dışında erkeklerle bir araya gelmezlerdi. Evlenme çağına gelenler, görücü usûlüyle evlenirlerdi. Bu işi oğlanın annesi, hala, teyze veya akrabadan hatırı sayılır bir kadın yapar, iki tarafın rızâsıyla iki gencin hayatı birleştirilirdi.

Evlenecek erkek, başgöz olma çağına gelip, geçimini temin edebilecek hâle gelince, evlenmesinde acele edilirdi. İslâmî emirlere uymada titizlik gösteren eskiler, Peygamberimizin; **"Acele etmek şeytandandır. Beş şey bundan müstesnâdır: Kızını evlendirmek, borcunu ödemek, cenâze hizmetini çabuk yapmak, misâfiri doyurmak, günah işleyince hemen tövbe etmek."** hadîs-i şerifine âzami derecede uymak için dikkat gösterirlerdi.

Âile içinde edebe son derece riâyet edildiğinden, oğlan, evlilik arzularını, zevkini doğrudan doğruya ana ve babasına açıkça söyleyemezdi. Önce annesine isteklerini açar, kızda aradığı şartları kısaca bildirir, annesi de konuyu babasına açardı. Konunun üzerine titizlikle eğilen ana baba, bütün şartları yerine getirmeye çalışır ve sonra kızın aranmasına başlanırdı. Kısa zamanda âilenin kız aradığı etrafta duyulur, eş, dost, akraba konu komşu bu hususta yardımcı olurlardı.

Görücülükte bölgelere göre ayrılıklar varsa da az çok ortak yönleri mevcuttur. Kız görmeye gidecek kadınlar uzun tetkik ve aramalardan sonra kızın birinde karar kılarlar, sonra kızın evine görücü gidilirdi. Yabancıların gelişinden kızlarını görmeye gelindiğini anlayan ev halkından en büyüğü, misafirlerle meşgul olurdu. Ziyâretin maksadı sorulup anlaşıldıktan sonra, ekseriya biraz nazlı davranılır, bâzı mâzeretler ileri sürülürdü. Buna rağmen kız, misafirlere kahve ikrâm eder, onların karşısında gözleri yerde, karşılarındakine bakmaktan utanır bir halde biraz otururdu. Konuşmasını kontrol etmek için sorular sorulur, durumu, hâli, inceden inceye tetkik edilirdi. Uygun bulunmuşsa, kısa bir müddet sonra istemeye gidilirdi. Aradan geçen bir iki hafta içinde damat iyice tetkik edilir, kız verilmeye karar verilince, iş söz kesimine kalırdı. Yaşlarına, görgülerine hürmeten, söz kesmek vazifesini her iki âileden en yaşlı olanlar yaparlardı. Oğlanın da kızı bir defa görmesi sağlanırdı. Bu işler halledildikten sonra, nikah ve düğün kararlaştırılır ve iki taraf da hazırlıklara başlarlardı. Eskiden evlenecek kızların çeyizleri çocuk yaştan îtibâren hazırlanmaya başlandığından, evlenecek yaşa gelindiğinde her şeyleri hazır olurdu.

Bugün memleketimizde görücülük usûlüyle evlenmeye pek az rastlanmaktadır. Anadolu'nun örf ve âdetlerine çok bağlı olan yörelerinde eskiye benzer görücü usûlü hâla uygulanmaktadır.

GÖZ;

Alm. *Auge (n),* **Fr.** *Oeil (m) Vue (f),* **İng.** *Eye.* Görme organı. Duyu organlarının en önemlisi ve kuvvetlisi. Göz, omurgalılarda en gelişmiş duyu organı olup, insanlarda mükemmelleşmiştir. Karanlık bir gecede gökyüzüne baktığımızda milyonlarca kilometre uzaklıktaki yıldızları görebilmekteyiz.

Basit yapılı canlıların bâzılarında (deniz yıldızları, öglena ve klorofilli su yosunları gibi) ışığa karşı duyarlı kısımlar mevcuttur. Su yosunları ve bitkilerin, özellikle çiçeklerin, görme ve hissetme kâbiliyetlerinin bulunduğunu gösteren ciddî araştırmalar mevcuttur.

Bâzı sürüngenlerde, şakak kemiği içinde göze benzer bir organ görmeyi sağlar. Bunların gözleri ayrı ayrı görürler ve üzerlerinde pullar vardır (kozalaksı göz).

Su yüzeyinde yaşayan bâzı balıkların dört gözü vardır. Üstteki iki göz havayı, alttaki ikisi suyun içini görmeyi sağlar.

Eklembacaklıların hepsinde göz hareketsizdir ve gözlerinde göz billuru bulunmaz. Bunların gözü, çok sayıda sâde gözün birleşmesinden meydana gelmiştir (petek göz).

Örümceklerde göz billuru (lens) vardır. Gözleri oldukça gelişmiştir ve sayıları on ikiye kadar çıkar.

Gözün Yapısı (Anatomisi)

Göz önemi, hassâsiyeti, çeşitli darbelerden ve tesirlerden kolayca etkilenebilmesi dolayısıyla insan vücudunda sağlam bir miğfer içine yerleştirilmiştir. Gözün içinde bulunduğu ve kemiklerle çevrili bu boşluğa göz çukuru (orbita) ismi verilir. Üstte kaş ve kaş kemiği, dışta ve altta şakak kemiği, içte burun kökü ile çevrelenmiştir. Göz kapağı, yabancı maddelerden gözü korur. Göz çukurunun hacmi 29 cm^3 kadardır. İçinde göz yuvarlağı, gözü hareket ettiren kaslar, damar ve sinirler ile bunlara yastık vazifesi gören yağ dokusu bulunur.

Göz yuvarlağı (glob): Göz, iç içe soğan zarı gibi üç tabakadan yapılmıştır.

a. Sert tabaka: En dışta olup, bağ dokusundan yapılmıştır. Önde şeffaf saat camı gibi saydam tabaka (kornea), arkada beyaz renkli sert tabaka (sklera)dan meydana gelmiştir. Saydam tabaka 43 diyoptrilik kırma gücüne sâhiptir. Kornea, gözyaşı, göz içi suyu ve etrâfındaki damarlardan sızıntı yoluyla beslenir.Saydamlığını kaybederse, göz cisimleri göremez olur. Sâdece ışığı ve hareketleri fark edebilir. Göz nakli ameliyatında, saydamlığını kaybeden kısım, dâire şeklinde kesilerek çıkarılır, yerine ölü gözünden alınan parça konur.Gözün tamâmının nakli tıbben mümkün değildir. Sert tabaka (sklera) beyaz olup, önde üzerini soğan zarına benzeyen kaygan ve damarlı bir mukoza (konjonktiva) örter.

b. Damar tabaka: Sert tabakanın içinde bulunur. Bol kan damarları ihtivâ eder. Bunlar gözün beslenmesini sağlar. Damar tabaka da üç kısımdan meydana gelmiştir: 1) Koroid: Arkada büyük bir kısmını meydana getirir. 2) Siliar cisim: Koroid ile iris arasında olup, uyum işini yapan siliar kas burada bulunur. Göz içi merceğini de lifçikler yardımı ile tutar. 3) İris: Göze rengini verir ve gözün diyafram görevini yapar. İrisin ortasındaki boşluğa göz bebeği (pupilla) ismi verilir. Gözün rengi iristeki kromatofor hücrelerdeki pigment (renkli tânecikler) ile sağlanır. Pigment miktarı az ise göz açık renkli, fazla ise göz koyu renkli olacaktır. Bebeklerin irisindeki pigment miktârı dâimâ az olduğu için gözleri açık renklidir.

Göz bebeği (pupilla) devamlı küçülüp büyür.Işıkta, âni üzüntü, âni ses, âni soğuk veya sıcakta, uyurken, ameliyat için bayıltılanlarda küçülür. Karanlıkta, el kuvvetli olarak sıkıldığında, kokainmanlarda ve can çekişme esnâsında büyür.

c. Sinir tabaka (retina): Gözün en iç tabakası olup, görmeyi sağlayan kısım burasıdır. İki cins hassas hücresi vardır: Koniler ve batoneler (basiller). Bir gözde 5 milyon koni, 120 milyon basil bulunur. Koniler gündüz görmeyi, renk ve şekil görmeyi sağlarken, basiller alaca karanlıkta ve etrâfı görmeyi sağlar.

Göz merceği (lens): Göz merceği iris ve pupillanın gerisinde, saydam, ince kenarlı bir mercektir. Yeni doğanlarda ve çocuklarda yumuşak olan mercek, yaş ilerledikçe katılaşır. Ortalama çapı 9 mm, kalınlığı ise 4-5 mm kadardır. Lens normalde 16 diyoptrilik kırma gücüne sâhiptir. Çocuklarda uyum (akomodasyon) esnâsında 14 diyoptrilik yedek kırma gücü ile 30 diyoptrilik kırma gücüne ulaşabilir. Yedek kırma gücü yaş ilerledikçe azalır.

Vitre, gözün içini doldurur. Şeffaf olan bu sıvı yumurta akı kıvamındadır. % 99'u su, % 1'i proteindir ve hacmi 3,9 cm_3 kadardır.

Görme siniri, göz içindeki hassas hücrelerden başlar. Sağ ve soldan gelen sinir birleşir ve liflerin yarısı çapraz yaparak yine iki ayrı sinir hâlinde sağ ve sol arka beyindeki görme merkezine ulaşırlar.

Gözün dış kasları, altı adettir. Gözün içe, dışa, aşağı, yukarı, aşağı içe ve dönme hareketlerini sağlarlar. Göz kasları arasındaki dengesizlikten şaşılık meydana gelir.

Gözyaşı bezleri iki tânedir. Esas göz bezi göz çukurunun üst-dış kısmına yerleşmiştir.

Gözyaşı bezlerinden salgılanan yaş, konjonktiva ve kornea yüzeyini nemlendirdikten sonra, göz kapaklarının iç kısımlarındaki deliklerden, küçük kanallar vâsıtasıyla burun kökündeki gözyaşı kesesine dökülür. Buradan da küçük bir kanalla burun boşluğuna akar.

Gözyaşı, saydam tabaka (kornea)yı düzgün hâle getirir. Hücreleri besler. Mekanik olarak yıkama yapar ve içindeki mikrop öldürücü maddeler yardımıyla biyolojik temizlik yapar.

Göz kapakları: Göz kapaklarının dış yüzünü ince deri, iç yüzünü konjonktiva örter. Kapakları açan ve kapatan adaleler vardır. Kapak kenarlarında kirpikler bulunur. Kirpikler, üst kapakta 150, alt kapakta 75 adet kadardır. Diplerinde yağ ve ter bezleri bulunur. Bu bezlerin iltihabına "arpacık" ismi verilir.

Yukarıda anlatılanlardan anlaşılacağı gibi, göz, muazzam bir yapıya sâhip, çok kıymetli bir organımızdır. Evrim teorisinin kurucusu sayılan Darwin; göz, beyin gibi, karışık organların nasıl meydana geldiğini anlatmaktan âciz olduğunu bildirmiş, bir arkadaşına yazdığı mektupta; "Gözün teşekkülünü düşündükçe tepem atacak gibi oluyor!" demiştir.

Göz ve Televizyon

Televizyon, asrımızda âilelerin ayrılmaz bir parçası durumuna geldiğinden, göz sağlığını yakından ilgilendiren ciddî bir konu olmuştur.İnsanlar bilgilerinin % 90'ını göz, % 8'ini kulak, geri kalan % 2'sini ise diğer duyu organları ile öğrenirler. İngiltere'de TV gençliği üzerinde yapılan sosyopsikolojik bir araştırma sonucu televizyon için "aptal kutusu" tâbiri kullanılmıştır.

TV ile ilgili ışık durumu şöyle olmalıdır. Pencereden giren ışık doğrudan ekran üzerine düşmemelidir. Aksi takdirde kontrast olamaz ve iyi bir görüntü ortaya çıkmaz. Bunu güneşten başka diğer ışık kaynakları da yapar.Işık TV üzerinden geçerek kişiye ulaşmalıdır. TV tamâmen karanlık odada seyredilmemelidir. Ekrandan çıkan ışık çok kuvvetli olduğundan karanlıkta seyredildiğinde gözlerin bozulmasına ve bâzı durumlarda karasu (glokom) hastalığının ortaya çıkmasına sebeb olabilir. TV'nin arkasında göze direkt gelmeyen bir ışık bulunmalıdır.

Sonuç olarak TV'nin konacağı en uygun yer pencere kenarındaki duvarın önüdür. Böylece ekrandaki görüntüyü silen ve gözü yoran ışık etkileri ortadan kaldırılmış olur.

TV'nin seyretme mesâfesi de göz sağlığı bakımından önemlidir. Uzaklık, ekran köşegen uzunluğunun 6-8 katı olmalıdır.

47 cm ekran en az 3, en çok 8 m'den;

54 cm ekran en az 4, en çok 13 m'den;

59 cm ekran en az 4, en çok 16 m'den;

61 cm ekran en az 4, en çok 16 m'den seyredilmelidir.

TV göz sağlığını nasıl etkiler: TV'de görüntüler binlerce noktanın satır hâlinde taranmasından meydana gelir.Tüpün içinde bulunan elektron demetleri ekranın floresan yüzüne çarptığı zaman, X ışınları meydana gelir. Bu ışınlar düşük enerjili ışınlardır. Etkisi az olmakla birlikte çevresine radyasyon etkisinin olmaması için gerekli tedbirler alınmıştır.

TV seyrederken göz şu durumlarda yorulur: Uzun süre seyretmek, karanlıkta seyretmek, görüntüde sık sık yapılan değişiklikler, ekranın mâvi rengi, gözün ekrandaki hareketli görüntüleri izlemek için devamlı çalışması ve yayındaki arızalardan dolayı ekranın sık sık aydınlanıp kararması.

TV seyrederken gözlük kullananlar gözlüklerini mutlaka takmalıdır. Göz rahatsızlığı olanlar TV konusunda bir göz hekiminin tavsiyelerine başvurmalıdırlar. Görüntü net değil veya titreşim varsa, TV kapatılmalıdır. TV ekranı ile göz aynı seviyede olmalı, daha yüksek veya alçak olmamalıdır. Ekran yandan seyredilmemelidir. En önemlisi çocukların alıcıyı yakından seyretmelerine, alıcıya yakın oturmalarına, yere yatarak veya yandan seyretmelerine müsâde edilmemelidir. Uzun süreli seyretmeleri hâlinde göz kasları zayıf olan çocuklarda kolayca şaşılık ortaya çıkabilir.

TV seyircisi bunun zararlarına karşı mutlaka korunmalıdır. Özellikle küçük çocukların istikbâli, sıhhati, sosyal davranışları ve göz sağlığı açısından bu son derece önemlidir.

Göz ve Aydınlatma

Ergime sıcaklığındaki bir platinin 1 cm^2lik yüzeyinin 1/20'sinin ışık şiddetine bir "mum" denir. Aydınlatma birimi ise "lüks" tür. Bir lüks, bir mum şiddetindeki ışık kaynağının, 1 metre mesâfede 1 m^2lik yüzeyde meydana getirdiği aydınlatmadır. Aydınlatma (E), kaynak şiddeti (I) ile doğru, uzaklığın (d) karesi ile ters orantılıdır:

$$E = \frac{\leftarrow I}{d^2} \text{ dir.}$$

Uygun ışık ortamında göz az yorulur. Aydınlatma miktarı ortama ve yapılan işe göre değişiklik gösterir. Genel olarak aydınlatma, oturulan ve çalışılan yerlerde şöyle yapılmalıdır:

Oturma ve misafir odası .....100 lüks

Okuma için (sınıf) .....400 lüks

Yazı ve proje için .....600 lüks

Dikiş işleri .....600 lüks

Yatak odaları .....200 lüks

Mutfakta .....200 lüks

Banyo, hol, antre .....100 lüks

Kongre ve meclislerde ..... 200-2000 lüks

Atölyelerde:

Detaylı, zor büyük işler:

Ağır makinaların bulunduğu atölyeler ..... 200 lüks

Spor odaları ..... 100 lüks

Vasat detayda sıradan işler:

Tahta işleyen atölye ve bütün bürolar,

genel toplantı salonları. ..... 400 lüks

Oldukça ciddi teferruatlı işler:

Yiyecek incelenmesi, giyim eşyâsı kesme

ve dikme, mimarlık büroları..... 600 lüks

Uzun süreli ciddî işler:

Güzellik büroları ve makinaları, el terziliği,

sentetik iplik veya ipek dokumacılığı ..... 900 lüks

Uzun süreli, çok ciddî, çok ince teferruatlı işler:

Çorap örücülüğü, çok küçük kıymetli şeyleri

ölçmek, saat yapımı, kıymetli taş işlemeciliği 1300-2000 lüks

Okumak ve yazmak: Okumak ve yazmak karışık bir faaliyettir. Uygunsuz ortamda ve bâzı kâidelere uymadan okuma ve yazmaya uzun süre devâm etmek, şiddetli baş ve göz ağrılarına sebeb olabilir. Bunun için şunlara dikkat etmelidir: Işık göze direkt olarak girmemelidir. Yanda ve hafif arkada olmalıdır. 200-400 lüks'lük ışık vermelidir. Sağ eli ile yazanlar için ışık hafif solda ve arkada olmalıdır.Işık önde olursa, direkt olarak yansıyarak göze gelen ışıklar rahatsızlık verirler.Okuma ve yazmada parlayan ışıklardan kaçınılmalıdır. Tabiî güneş ışığı, en az parlaklığa sâhiptir. Normal ampulden elde edilen ışık, güneş ışığından 350, floresans ışıkları ise 8000 defâ daha parlaktır.

Görme Kusurları

Işığı saptırıcı, kırıcı ortamlardan meydana gelen gözde, bu ortamların ışığı saptırma özelliğinin doğuştan veya nâdir olarak sonradan olma sebeplerle bozularak, varlıkların görülmesinin bozulması hâli. Görme eksenine paralel gelen ışık demetleri, kesiştikten sonra, gözün sinir tabakasında (retinada) odaklaşırlar. Böyle gözlere normal göz denir.Odaklaşmanın retina üzerinde olmadığı gözlere kırma kusuru olan göz denir.Kırma kusurları üç tânedir; miyopi, hipermetropi ve astigmatizma.

Miyopi: İstirâhat durumundaki (uyum yapmayan) gözün eksenine paralel gelen ışınların, göz sinir tabakası (retina) önünde odaklaşmasıdır.Hasta uzağı net göremez. Uzağı iyi görememelerine rağmen, 40 yaşından sonra yakını, normal kişilerden daha iyi görürler.

Miyopi tedâvisi kalın kenarlı merceklerle yapılır.Yüksek miyopilerde göz temas merceği (kontakt lens) tavsiye edilmektedir. Ayrıca ileri vak'alarda ameliyat imkânları da vardır.

Hipermetropi: İstirâhat durumundaki (uyum yapmayan) gözün optik eksenine paralel gelen ışık ışınlarının retina arkasında odaklaşmaları olayıdır.

Böyle hastalar hem uzak, hem yakın için uyum yapmak zorundadırlar. Uyum güçleri hipermetropiyi karşıladığı sürece bir şikâyetleri olmaz. Uyumun zorlandığı durumlarda özellikle yakını görmede, yorgunluk belirtisi olan baş, göz, ense ağrıları ve göz ile ilgili işlerden kaçma (çocukların ödevlerini yapmaktan kaçmaları gibi) görülür. Hipermetropinin derecesi yüksek veya uyum gücü azalmış ise, hem uzak hem de yakını görme bozulur.

Hipermetropinin tedâvisi ince kenarlı merceklerle yapılır.Gözlük veya kontakt lens tavsiye edilmelidir.

Astigmatizma: Nokta şeklindeki bir cismin görüntüsünün çizgi şeklinde veya eğri büğrü olmasına denir. Düzensiz astigmatizmalarda ise görüntü karma karışıktır. Bu, gözün saydam tabakasının ön yüzünün düzgün olmayışından ortaya çıkar. (Bkz.Astigmatizma)

Presbiyopi (yaşlılık hipermetropisi): Yaşın ilerlemesi ile uyum gücünün azalması ve yakından görmenin güçleşmesidir.

Bir hastalık olmayıp, göz merceğinin esnekliğinin yaşla azalmasından ileri gelen normal (fizyolojik) bir durumdur.

Cemiyetde hangi kırma kusurunun fazla olduğu husûsunda yapılan çalışmalar ırk, yaş ve çevre faktörleri yönünden değerlendirilmiştir.Miyopinin Japonya,İsrâil ve Çin'de, hipermetropinin zencilerde daha fazla olduğu anlaşılmıştır.

Görmenin fizyolojisi: Gözün esas görevi olan görme, sinir tabaka (retina) dan başlar.Işık, sinir tabakada foto kimyâsal reaksiyonlara sebeb olur. Bu reaksiyonlar sonucu ortaya çıkan elektriksel uyarı, görme siniri yoluyla arka beyindeki görme merkezine geldiğinde, görme olayı gerçekleşir.

Gözün yapısı fotoğraf makinasına benzer. Bakılan cismin görüntüsü retinada ters ve küçük olarak teşekkül eder. Bu ters hayal, görme merkezi tarafından düzeltilerek cisimler düz görülür.

Kontakt Lens (Göz Temas Merceği)

Kullanımı gittikçe yaygınlaşan ve saydam tabaka (kornea) üzerine konan, küçük plastik merceklerdir. İlk defâ 300 sene önce Leonardo da Vinci tarafından düşünülmüş ve günümüzde çok gelişmiştir. Sert, yumuşak ve yarı yumuşak lensler mevcuttur. Sert lensler polimetilmetakrilat, yumuşak lensler Hema (hidroksimelitmetakrilat) ve Hydron'dan, yarı yumuşak lensler ise Cap (selüloz asetat bütirat)tan yapılmaktadırlar. Ayrıca silikondan yapılan lensler de mevcuttur. Lenslerin birbirine göre ve gözlüğe göre üstünlükleri ve kötü tarafları vardır. Gözlüğe göre daha net görüntü elde edilir. Gözlüğün şakak ve burun üzerindeki ağırlık ve basıncı, kontakt lenste yoktur.Görme alanı daha geniştir.Kötü tarafları ise pahalı olmaları, dikkatli bakım gerektirmeleri, alışana kadar bâzı sıkıntılarının olması ve en önemlisi korneanın oksijen almasını güçleştirdiklerinden, ancak günün belirli saatlerinde kullanılabilmeleridir. Son zamanlarda, devamlı takılabilen yumuşak lensler de îmâl edilmektedir.

Belli Başlı Göz Hastalıkları

1. Blefarit: Kirpik diplerinin kızarması, puslanmasıdır. Allerjik ve kırma kusurlarına bağlı olabilir.

2. Konjoktivit: Konjoktivanın iltihâbına denir.Kaşıntı, çapaklanma ve kapakların birbirine yapışması görülebilir.Allerji, mikroplar, güneş ve sıcak sebeb olabilir.

3. Keratit: Saydam tabaka (kornea) nın iltihabıdır.Gözde kızarma ve yanma vardır. Tedâvisi ciddî olarak yapılmalıdır. Tedâvi olmayanlarda körlük ortaya çıkabilir.Yabancı cisimler keratite sebeb olabilir.

4. Dakriosistit: Göz kesesinin iltihâbıdır.Gözde devamlı yaşarma olur.Göz pınarına elle bastırıldığında sarı renkli irin çıkar. Tedâvisi ameliyat iledir.

5. Şaşılık: Yeni doğan çocukların ilk altı ayında gözlerin birlikte hareketleri iyi gelişmediği için, arasıra görülebilen şaşılıklar önemli değildir.Altıncı aydan sonra eğer şaşılık mevcutsa en kısa zamanda bir göz hekimine mürâcaat etmelidir. Büyüdüğünde tedâvi edilir düşüncesi, ileride Ambliyopi denilen göz tembelliğine yol açar.

Şaşılıkların çok çeşitli sebepleri vardır.Kazâlardan sonra olan göz kaymaları, genellikle göz kaslarını hareket ettiren kasların felcine bağlıdır. Şaşılığın yönü, çeşitli istikâmetlere olabilir.Genellikle bir göz, bâzen her ikisi de kayabilir.Tedâvide önce gözlük denenir, şaşılık düzelmezse ameliyat yapılmalıdır.

6. Glokom (karasu hastalığı): Göz merceğini ve korneayı besleyen göz içi suyunun yapımında artma veya gözü terkederek toplardamarlara döküldüğü yollarda tıkanıklık, göz içinde fazla miktarda sıvı birikimine ve göz tansiyonunun artmasına sebeb olmaktadır.Normalde göz tansiyonu 10,5-20,5 mm cıva basıncı kadardır. Tansiyon yükseldikçe, önce ağrı daha sonra görme sinirlerinde tahribat olur.Kaybedilen görmenin yeniden sağlanması mümkün değildir. Bu sebeple 40 yaşını geçen herkesin göz tansiyonunu kontrol ettirmesi tavsiye edilir.

Karasu hastalığında tedâvi erken devrelerde mümkündür.İlerlemiş safhada ise tedâvi zordur.İlaç verilerek hastalığın önüne geçilmeye çalışılır. Kontrol altına alınamıyorsa ameliyat yapılır. Doğuştan olan glokomda çocukların ışıktan son derece rahatsız oldukları görülür. Bunların gözleri sürekli yaşarır.Ayrıca artan göz içi tansiyonu gözlerini giderek büyütür. Bu durumu fark edilen bir bebek en kısa zamanda bir göz hekimine gösterilmelidir.

7. Katarakt: Şeffaf olan göz merceği (lens) nin opaklaşarak saydamlığını kaybetmesidir. Doğuştan, yaşlılıktan, şeker hastalığından, göze gelen darbelerden olabilir. Tedâvîde etkili ilaç bulunamamıştır. Opaklaşan göz merceği ameliyatla alınır.

8. Göz yaralanmaları: Delinmeler, kesilmeler, yanmalar olabilir. Âcilen bir göz hekimine gösterilmelidir. Kireç, asit ve bâzların sebeb olduğu göz yanmalarında göz bol su ile derhal yıkanmalı ve âcilen göz hekimine gidilmelidir. Alkali (baz) ve kireç yanıkları asit yanıklarından daha tehlikelidir.

Göz ve Sürücü Belgesi

T.C. Karayolları Kânunu'na göre bir kimsenin sürücü belgesi alabilmesi için A-B-H-F grubu sürücü belgesi için bir gözün görmesi gözlükle veya gözlüksüz 10/10 (Tam) diğerininki ise en az 2/10 (yâni toplam 12/20), C-D-E grubu sürücü belgesi için bir göz görmesi 10/10 diğerininki ise en az 6/10 (yâni toplam 16/20) olmalıdır.

Ayrıca renk görme yeteneği en az renkli yün yumakları testi seviyesinde olmalı, bâriz şaşılığı olmamalıdır.

Göz ve Laser Işını

Laser ışınlarının hemen hemen tüm tipleri gözün ışık geçirgenliği sebebiyle göz hastalıkları tedâvisinde kullanılabilmektedir. Eximer Laser ile -20 Dioptriye kadar miyopi, -6 Diyoptriye kadar Astigmat düzeltilebilmektedir. Bu Laserin hipermetropi tedâvisinde de kullanılabilmesi için çalışmalar sürmektedir.

Argon ve YAG Laser ile Glokom ameliyatları, bâzı katarak, kapsul ve kalıntıları, vitre bantları, retina kanamaları, yırtıkları ve damar çatlamaları ile bâzı tümoral oluşumlar başarılı bir şekilde tedâvi edilmektedir.

GÖZLEM;

Alm. *Beabochtung,* **Fr.** *Observation,* **İng.** *Observation.* Araştırmada veri ve bilgi toplama metodlarından biri.Öteki bilgi toplama metodları anket ve deneydir. Diğer metodlarla birlikte de kullanılabilen ve anket metoduna nazaran daha objektif olabilen gözlem metodunda araştırma konusu olan kişiler, birimler, nesneler ve olaylar hakkındaki bilgiler, hiçbir müdâhalede bulunmadan, sâdece gözlem yapmak sûretiyle toplanır.

Gözlem metodunda gözlemler gözlemci kişiler tarafından yapılabilir veya araştırılan konuyla ilgili bilgilerin alınmasında ve kaydedilmesinde yardımcı araçlardan faydalanılabilir.

Gözlemci vâsıtasıyla yapılan gözlemler iki şekilde yürütülebilir. Davranışları, özellikleri, durumları gözlenen kimseler gözlendiklerinin farkında değiller ise, buna "kapalı gözlem" (gizli gözlem) denir. Böylece gözlenen kişilerin sun'î davranışlara yönelmeleri önlenmiş olur. "Açık gözlem" denilen gözlem türünde ise, gözlenen kimseler gözlemcinin varlığından haberdâr oldukları için bu tür gözlemler araştırmanın geçerliliğini bozmayacak bir yapıda düzenlenmelidir.

Gözlem metodunun başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için, gözleme konu olacak hususların kesin ve açık şekilde belirlenmesi (kimlerin ve nelerinin, hangi özelliklerinin gözlenip kaydedileceğinin tesbiti), gözlem yoluyla elde edilecek bilgilerin kaydedilmesine yarayacak gözlem formlarının kayıtların kolayca ve hatâsız yapılmasına imkân verecek şekilde açık ve basit olması, gözlemciyi uğraştırmaması, gözlemcilerin sâdece gözlem ve kayıt işlemi ile yetinmesi, yorum ve değerlendirme yapmaması, gözlem öncesi gözlemcilerin eğitilmeleri ve kendilerine deneme gözlemler yaptırılması lazımdır.

GÖZLÜK;

Alm. *Brille (f),* **Fr.** *Lunette (f),* **İng.** *Spectacles, eyeglasses, glasses.* Gözleri iyi görmeyenlerin baktıkları şeyleri daha iyi görmelerine yardım eden veya gözleri korumaya yarayan çerçeveye yerleştirilmiş cam.

Gözlüğün târihi çok eskidir. Marko Polo 1270 yılında Çin'de ihtiyar kişilerin yakını görmek için gözlük kullandıklarını yazmıştır.Avrupa'da Bacon, yaşlı kimseler için gözlük kullanmanın lüzûmundan bahsetmiştir. İlk ilkel gözlükler, sapsız olup burun üzerine oturtulur, iple bağlanır veya elle tutulurdu. Önceleri bilginler tarafından kullanılırken. On yedinci yüzyıldan sonra yaygınlaşmıştır. 1784'te Benjamin Franklin iki odaklı (bifokal) camları keşfetti ve bundan sonra gözlük cam ve çerçevelerinde çeşitli ilerlemeler birbirini tâkip etti. Prizmaları 1611'de Kepler yapmıştır; astigmat camlar ise 1827'de yapılmıştır.

Genel olarak gözlükler beş grupta toplanır:

1. Dereceli gözlükler: Kırma kusuru olanlar tarafından kullanılırlar.Hipermetropi, miyopi, astigmatizma gibi kırma kusurları ile yaşlılık hipermetropisi veya presbiyopili hastaların mutlaka gözlük kullanmaları gerekir. Böyle kırma kusuru olanlarda, kirpik diplerinde kızarma, gözlerde kızarma, görmede bulanıklık, göz kapaklarını kısarak bakmak, okuma esnâsında yorgunluk ve bıkkınlık, göz ve baş ağrıları belli başlı şikâyetler arasındadır.

2. Zararlı ışıklara karşı koruyucu gözlükler: Zararlı ışınları absorbe eden (emen) veya yansıtan özel olarak îmâl edilen çeşitli renklerde camlardan yapılırlar. Yükseklerde, karda ve deniz kenarında güneş

ışınları içindeki ultraviyole ışınlar, gözde keratit meydana getirir. Elektrik kaynağı yapılırken çevreye bol miktarda ultraviyole ışın neşredilir.Yine güneş ışınlarında bulunan enfraruj ışınları, güneşe direkt olarak uzun süre bakıldığında maküla yanıklarına sebeb olabilir. Röntgen cihazlarının meydana getirdikleri X ışınları da göz için zararlıdır.

3. Mekanik koruyucu gözlükler: Mekanik irritan maddelerden korunmak için sanâyide ve günlük hayatta yaygın olarak kullanılmaktadırlar.

4. Kimya, fizik ve ilâç endüstri laboratuvarlarında çalışan personel için koruyucu gözlükler mevcuttur. Bu gibi yerlerde gözü irritan maddelerden korumak, bir ihmal veya kaza sonucu meydana gelecek ağır ve üzücü yanıklardan ve hasarlardan korunmak demektir. Yapılacak iş ve korunulacak maddeye göre özel ve değişik gözlükler mevcuttur.

5. Renkli gözlükler: İsokolor gözlükler, üst kısımları renkli alt kısımları renksiz gözlüklerdir.Gece otomobil kullananlar, karşıdan gelen otoların farlarından korunmak için kullanırlar. Colormatik gözlükler, ışıkta renkleri koyulaşan, karanlıkta açılan gözlüklerdir. Işıktan rahatsız olanlar için yapılmıştır. Ayrıca son gelişmelerden biri de ışık yansımalarını yok eden (eintspagelt) kaplamalı gözlük camlarıyle yüksek numaralı, kişilerde camın hafif olması için organic ve titol camlar da yeni teknolojik gelişmeler arasındadır.

Normalde renkli gözlüğe kimsenin ihtiyacı yoktur.Renkli gözlük ya kişiliği gizlemek veya belirtmek için kullanılmaktadır. İngiltere'de her kişiye yılda iki, ABD'de ise bir gözlük düşmektedir. Özellikle bayanlar tarafından kullanılan renkli gözlüklerin şekilleri, renkleri ve çerçeveleri moda ile her yıl değiştirilmektedir.

GRAFİK;

Alm.*graphiche Darstellung (f) Diagramm (n),* **Fr.** *Graphique (m), diagramme (m),* **İng.** *Graph diagram.*Herhangi bir fonksiyonel hareketin şekille ifâdesi. Eğer bir değişken bir diğerine fonksiyonel olarak bağlı ise, bu münâsebet geometrik olarak grafikle gösterilebilir. Bu, günlük sıcaklık artışları, bakterilerin üremesi, Türkiye'nin aylık ihrâcâtı, yıllık para arzı olabilir.

Grafik Çeşitleri

Aritmetik grafik: Absis ve ordinat eksenleri (birbirine dik iki çizgi) çizilerek bu eksenlerde hakikî büyüklerle orantılı uzunluklar işâretlenir. Eldeki bilgiler bu işâretlerin karşılığında tesbit edilir ve bu noktalar birleştirilir. Bilim adamları, istatistikleri daha hassas ve kesin temayülleri daha iyi bir şekilde belirttiği için, aritmetik grafiği bu hususlarda tercih ederler. Ayrıca bu grafikten kolayca ek bilgiler de elde edilir.Aritmetik grafik aynı zamanda her çeşit iş sâhasında ve sanâyide üretim, satış ve stok değerlerinin belirtilmesi için kullanılır.

Sütunlu grafik: Grafiği çizilen büyüklerle orantılı uzunlukta dikey veya yatay çubuklar kullanılır. Meselâ; birçok ülkenin petrol üretimini sütunlu grafikle göstermek istersek, her ülke için bir sütun tesbit edilir. Bu sütunların yükseklikleri ise üretim miktârı ile orantılı olarak çizilir.

Resimli grafik: Büyüklükler ilgili sembollerle ifâde edilir. Meselâ; portakal satışlarının belirtildiği bir grafikte küçük portakal şekilleri çizilip, her biri yüz sandık portakal olarak kabul edilebilir.Resimli grafiklerde, yukardaki örnekte olduğu gibi, grafiği çizilen büyüklüğün sembolik bir şekli, o büyüklüğün mikdârı olarak kabul edilir.

Dâire grafik: Tam veya yarım dâire, farklı dilimlere bölünerek, grafiği çizilerek, büyüklük orantılı şekilde, ayrılan dilimlerle gösterilir. Dâiresel grafikte çizilen büyüklüklerin toplamı tam veya yarı dâire alanını, dilimler ise alanları ile orantılı olarak toplamı meydana getiren büyüklükleri gösterir.

Matematik grafik: Matematikte en çok rastlanan grafik şekli y= f (x) şeklindeki fonksiyonun târifli olduğu bölgede x ve y eksen takımında bir eğri hâlinde gösterilmelidir.

Burada x'e bağımsız ve y'ye bağımlı değişken denir.Grafik çizilince fonksiyonun nasıl değiştiği kolayca gözlenebilir. Bir fonksiyonun karekteristik değerleri olarak; sıfır noktaları f(x)=0, kutup noktaları 1/f(x)=0, maksimum ve minimum noktaları birinci türev, dönüm noktaları ikinci türev yardımıyla bulunur. Ayrıca f(x) = g(x) gibi bir denklemin çözümü de grafikle yapılabilir. y=f(x) ve y=g(x) fonksiyonları aynı eksen takımına çizildikten sonra, ortak kesişme noktaları çözümü verir. Fonksiyonların gösterilmesi genellikle dik karteziyen koordinat takımında yapılır. Bu; birbirine dik, biri yatay, diğeri düşey iki eksenden ibârettir. Eksenler eşit parçalara bölünmüştür. Ancak bâzı durumlarda eksenlerden sâdece biri veya her ikisi logaritmik olarak taksimatlandırılmış olur. Böylece eğrisel bağıntı, doğrusal bir grafikle ifâde edilebilir. Bu gibi durumlarda eşitlik ve değer bulma basitleşir.Ayrıca fonksiyonun küçük değerler için değişimi yanında çok büyük değerler için davranışı da görülebilir. Diğer değişik bir tasvir (gösterilme) şekli de kutupsal koordinat sistemi kullanarak elde edilir. Bu

sistemde bir başlangıç noktası ve bu noktadan başlayıp yatay olarak sağa giden bir yarı doğru vardır.Herhangi bir noktanın tesbiti için, o noktanın başlangıcı olan mesâfesi ve noktayı başlangıca birleştiren doğrunun yatay doğru ile yaptığı açı esas alınır.

Bütün bu koordinat takımları iki boyutludur. Dik karteziyen sistemine bir ekseni eklenerek üç boyutlu sistem elde edilebilir. Kutuplu koordinat sisteminin iki üç boyutlu genelleştirilmesi mevcuttur. Bunlara silindirik ve küresel koordinat sistemleri denir.

GRAFİK SANATLAR;

Alm. *Graphik (f),* **Fr.** *Arts graphigues (m.pl.),* **İng.** *Graphic arts.* Baskı, çizgi ve çoğaltma tekniklerinden faydalanarak belirli bir konuyu göze hitâb edecek tarzda yaymak amacını güden sanat. Şişenin biçimi, etiketi, gazete ilânının düzenlenişi, duvar afişleri, ilâç kutusunun mizanpajı, bayram tebriki gibi şekillendirmeler, grafik çalışmalar içine girer.

Grafik sanatının târihi, mîlâttan önceki medeniyetlere kadar uzanır. Mısır hiyeroglifleri, Yunan vazo resimleri, Roma mezar kitâbeleri, Bizans süslemeleri, ortaçağ minyatürleri grafik sanatın kavramı içinde mütâlaa edilebilir. Ancak grafik sanatı, matbaanın bulunuşundan sonra, grafik işaretlerinin dünyâca kabul edilen kalıplara kavuşmasından sonra modern bir mânâ kazanmıştır.

Yirminci asrın şartları içinde sanâyici malını satmak, sanatçı eserlerini tanıtmak, fikir adamı düşüncelerini yaymak ihtiyacını duymuştur. Grafik sanatı tamâmen değişik alanlardaki bu kişilerin başta gelen yardımcısı olmuştur.

Çizgi, renk, fotoğraf ve her türlü araçlardan faydalanmak, çeşitli objektiflerin özelliklerini kullanmak, fotoğraf deformasyonları elde etmek, kübizmden etkilenen çalışmalar, klasik bir resmin ve gravürün detayıyla meydana getirilen kompozisyonlar, grafik sanatının târih öncesinden günümüze kadar kullanılan, bütün tekniklere sâhip çıkarak, tam mânâsıyla 20. asrın sanat dalı olduğunu gösterir.

On dokuzuncu asrın sonunda, Lautrec, Bannard, Degas, 20. asrın başında Picasso, Lhote, Leger, Clavc gibi ressamların çalışmalarıyle grafik sanatının modern mânâda temelleri atıldı. Daha sonra Hans Hilmann, Savingnac Celestino Piatti, Roland Searle, Hans Falk, Crosby-Fletcher-Forbes gibi sanatçıların sâdece grafik sanatta meşhur olmaları, bu sanat kolunu hakîkî hüviyetine kavuşturmuştur.

Türkiyede grafik sanatlar eski ve köklü bir an'aneye sâhiptir. Taşıdığı fonksiyon ve her düzeydeki insanı tesir altına alma gücü bakımından Karagöz, grafik sanatların amacını modern mânâda ihtivâ etmektedir. Aynı şekilde Türkler, İslâmiyeti kabulle birlikte Arap harflerini de kullanmaya başlamışlar ve bu yazının özelliklerinden faydalanarak "hat sanatı" denilen yazıyla şekillendirmenin en güzel örneklerini ortaya koymuşlardır. Osmanlı Türklerinde ileri bir seviyeye ulaşan duvar ve kitap süslemeleri, özellikleri bakımından grafik sanatların bir başlangıcı kabul edilmiştir.

Modern mânâda Türkiye'de grafik sanatların başlangıcı 1930 senelerine rastlar. Kenan Temizan ve İ.Hulusi Görey devrin zevki içinde eserler meydana getirmişlerdir.

GRAFİT;

Alm.*Graphit m,* **Fr.** *Graphite (m),* **İng.** *Graphite.*Karbon elementinin hekzagonal kristal yapıya sâhip allotropu. Karbonun diğer allotropu olan elmasın tersine, yumuşak, yağlı, koyu gri ile siyah arası parlak bir rengi ve pul pul bir görünüşü vardır.

Grafitin X ışını ile analizleri, içindeki karbon atomlarının paralel düzlemler içinde hekzagonal biçimde dizildiklerini göstermiştir. Grafitte karbon atomlarının meydana getirdikleri düzlem içerisinde bağlar kuvvetlidir. Düzlemler arasında ise bağlar zayıftır. Bunun sonucu olarak kaygan ve pul pul bir davranışı görülür. Grafit tabakaları içinde C-C bağ uzunluğu, 0,134 nm ($0{,}134 \times 10^{9}$m) kadardır. Bu da antrasendekinin aynı olmaktadır.Grafit yapısında, aromatik hidrokarbonlarda olduğu gibi, iki tip elektron vardır. G (sigma) elektronları ikişer ikişer lokalize (sp^2) çift bağlar meydana getirirler. (pi) elektronları ise C_6 halkalarından meydana gelen düzlemler arasında serbestçe hareket ederler. Bunun bir sonucu olarak grafit elektriği iletir.

Grafit bir cismin kullanma alanının özelliklerine nasıl bağlı olduğuna güzel bir misaldir. Düzgün grafit kristalleri birbirleri üzerinde kolayca kayabildikleri için, tek başına veya bir sıvı içinde süspansiyon hâlinde çok uygun bir lübrikant (yağlayıcı) olarak kullanılır. Gres veya yağın tersine saf grafit yapışkan değildir. Bu sebeple toz, kum ve kir tutmaz. Korozyona yol açmaz. Bisikletler ve kilitler için ideal yağlayıcıdır.

Grafit katmanları sürüldükleri yüzeyden silinebilirler. Bu münâsebetle değişik oranlarda kil ile karıştırılarak çeşitli sertlikte "kurşun" kalem yapımında kullanılır.

Grafitin erime sıcaklığı 3527°C olduğundan, ateşe dayanıklı refrakter malzeme yapımında kullanılır.Kırılganlığını azaltmak için içerisine kil ve diğer silikatler bağlayıcı olarak katılır.Çok yüksek sıcaklıklarda kullanılan potalar bu malzemeden yapılır. Elektriği iletmesinden ve yüksek sıcaklığa dayanıklılığından istifade edilerek elektrik fırınlarında elektrot olarak kullanılır.

Edward Acheson, tabiatta bulunandan daha kaliteli grafitin, granüle antrasit kömürüne, az miktarda kum veya demir oksit katılarak hazırlanan karışımın, direnç tipi bir elektrik fırınında ısıtılması yoluyla elde edilebildiğini buldu. Grafit fırını yüklenirken, elektrotların seviyesine kadar kömür doldurulur. Sonra orta çekirdek olarak iki elektrot arasına iyi sıkıştırılmış bir kok tabakası yerleştirilir. Bunun üzerine bir miktar daha kömür, en üste ise kum ve karbon konulur. Elektrik akımı verilince, yüksek direnç sebebiyle sıcaklık yükselir. Kömürün büyük bir bölümü 24 ilâ 30 saat içinde grafite dönüşür.

Yukarıda anlatılan şekildeki bir fırında ortadaki kok tabakasını çevreleyen kısma yüzde 56 silis kumu, yüzde 35 kok, yüzde 7 ahşap talaşı ve yüzde 2 tuz konulursa aşındırıcı olarak kullanılan silisyum karbür (SiC) elde edilir. Burada kok ve silis kumu arasında yüksek sıcaklıkta şu reaksiyon vuku bulur:

$SiO_2 + 3C \rightarrow SiC + 2CO$

Ahşap talaşı, karışımın gözenekli olmasını ve karbon monoksidin kolayca kaçmasını sağlar.Tuz, gayrisafiyetin bir bölümüyle reaksiyona girerek kolayca buharlaşabilen klorürleri meydana getirir. Acheson, bu yoldan elde edilen aşındırıcı tozun, karbon ve korundum (korendon) bileşiminde olduğunu zannettiği için, karborundum adını vermiştir. Elektrik fırınlarında elde edilen diğer ürünler: Asetilen gazı elde edilmesinde kullanılan kalsiyum karbür, karbon tetraklörür ve yüksek alaşımlı çeliklerdir.

GRAFOLOJİ;

Alm. *Graphologie (f),* **Fr.** *Graphologie (f),* **İng.** *Graphology.* Elyazısını inceleyen bir bilim dalı. Psikologların ortaya attığı bu teoriye göre, diğer davranış şekilleri gibi, elyazısı da insanın şahsiyeti hakkında bilgi vermektedir. Bu teori her şahsın belirli bir şahsiyet ve davranışlarında devamlılık göstereceğini kabul etmektedir.

Elyazısının yaşlanma ile değiştiği doğrudur.Hastalık, ruhî gerginlik gibi hallerde de elyazısı değişmektedir. Fakat şahsiyet üzerine ilmî bir çalışmanın yalnız bu teori üzerine kurulması mümkün değildir.

Psikoloji ilmi içinde elyazısı ile karekterleri belirleme ve ölçme metodları henüz geliştirilmemiştir. Yine de elyazısı sitiliyle şahsiyet arasındaki alâkayı gösteren tecrübî sonuçlar mevcuttur. Bu bakımdan grafoloji, davranış ilminde son zamanlarda önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Yalnız yukarıda anlatılanlar forensik grafoloji için geçerli değildir. Forensik grafoloji, bir imzânın asıl mı, kopya mı olduğunu veya iki ayrı belgenin aynı şahıs tarafından yazılıp yazılmadığı gibi konuları inceler. Bulduğu neticeler adlî delil kabul edilir.

GRAM;

Alm. *Gramm (n),* **Fr.** *Gramme (m),* **İng.** *Gram.* Kütle birimi. Kilogramın binde biri olan gramın sembolü (g) dir. Dünyâca kabul edilen kütle birimi kilogram, Fransa'nın başşehri Paris'teki Milletlerarası Ağırlıklar ve Ölçüler Bürosu'nda bulunan iridyum platinden yapılmış silindir şeklindeki cisimdir. Bunun binde birine ise gram denir.Sâbit bir kütle kabul edilmeden önce gram, +4°C de 1 cm^3 saf suyun kütlesi olarak târif edilirdi.

Fizikte kullanılan birim sistemlerinden C.G.S. de (Fransızca centimetre, gramme, seconde kelimelerinin baş harflerinden alınmıştır.) temel kütle birimi gramdır.

Bir gramlık kütle üzerine tesir eden yer çekimine bir gram-kuvvet denir. Bir gram, kilogramın binde biri olduğu için gram-ağırlık da denilen bu kuvvet, bir kilogram-kuvvetin binde birine eşittir. C.G.S. sisteminde kuvvet birimi olan dyn, kütlesi 1 g olan cisme 1 cm/s^2lik ivme veren (kazandıran) kuvvettir.

GRAM BOYAMA;

bakteri çeşitlerinin ayrılmasında kullanılan mikrobiyolojik boyama metodu. Gram boyama metodu ile bakterilerin sınıflandırılmaları oldukça kolay hâle gelmektedir. Bu yolla boyanan bakterinin verdiği reaksiyon, gelişme bakımından yakınlık gösteren sınıfların ortak karakterleriyle ilgilidir. İlâç kullanımında bakterinin tanınması çok önemlidir. Antibiyotiklerin bir kısmı, bilhassa gram pozitif bakterilere tesir ederken, bir kısmı da özellikle gram negatif bakterilere etkilidir.

Yapılışı: Lam üzerine alınan incelenecek materyal, önce ateşten geçirilerek tesbit edilir. Üzerini örtecek şekilde "kristal viyole" boyası konur. Su ile yıkanır ve üzerine iyot eriyiği dökülür. Daha sonra

alkol eriyiği ile renk giderme işlemi yapılır.Suyla yıkanıp safranin ile tekrar boyanır.

Gram (+) olan bakteriler, kristal viyole boyasını tutar ve alkolde boyasını vermez. Bu sebeple boyama işleminin sonunda,gram (+) bakteriler mavi-mor renkte görülürler (mikroskobik incelemede). Gram (-) bakteriler ise, alkolle renklerini verdiklerinden, boyamanın son safhasındaki safranin boyasının rengini alırlar. Bu tip bakteriler boyama sonunda kırmızı renkte görülürler.

GRAMOFON;

Alm. *Grammophon (n),* **Fr.** *Gramophone(m),* **İng.** *Gramophone.* Sesleri tel, plak, bant gibi herhangi bir cisim üzerine kaydedip, daha sonra bunları dinlemek için kullanılan cihaz.

Gramofonun târihi 1877'de Edison'un keşfettiği âletle başlar. Bu âletle bir diyafram, iğne ve iğnenin üzerinde gezdiği kalay yaprağı kullanıldı. Kaydetme ve dinleme işleri için iki ayrı sistem vardı. Bu zamana kadar fonoğraf olarak adlandırılan âlet, 1885'te telefonun kâşifi Bell'in kaydetmede balmumu kullanarak geliştirdiği makina ile birlikte grafofon adını aldı. İlk defa Graham Bell'in kullandığı silindir disk üzerinde çalışan Alman Berliner, kaydetme sistemini geliştirerek plak üzerindeki çizintilerin derinliğine değil de yanlamasına olmasını sağladı. Berliner'in bu alanda kullandığı plakların ilkleri, üzerlerine balmumu sıkılmış çinko plaklardı. Grafofonun adı Berliner tarafından gramofona çevrilerek bu isimle patenti alındı. Berliner'in gramofona getirdiği yeniliklerin en önemlisi sâdece bir plağa kaydedilebilme problemini ortadan kaldırarak kopyalanabilen plakları bulmasıdır. Berliner'in bu alanda yaptığı diğer bir önemli çalışması da gramofon sanâyinin kurulmasına ön ayak olmasıdır.

İlk gramofondan Berliner'in yaptığı gelişmiş olanına kadar gramofonlar; diyafram, kaydedici iğne, ses kaydedilen plak ve bir borudan meydana geliyordu. Her hangi bir ses gramofona söylendiği zaman, diyafram titreşerek kaydedici iğneyi harekete geçirir.İğne, plak üzerinde çeşitli hareketler yaparak plağı çizer. Bu sesler dinlenilmek istenildiği zaman ise, plak döndürülerek, çizintiler üzerinde yürüyen iğne diyaframı titreştirir. Diyaframın titreşmesi ile meydana gelen küçük çapta ses dalgaları ucu huni biçiminde açılmış bir boru ile yükseltilerek duyulacak şekle getirilir.

Yirminci asırda teknoloji ile birlikte gramofon da büyük gelişmeler göstermiştir.Önceleri kol ile çalıştırılan gramofonlar, çeşitli gelişmelerden sonra elektrik motoru ile işlemeye başlamıştır. Hızı ayarlanabilen bu motorlar sâyesinde bir plağa değişik miktarda kayıt yapmak veya kaydedilmiş sesleri istenilen hızda dinlemek mümkün olmuştur. Gramofonun gelişmesinde **plak** önemli bir yer tutar.Günümüzde kullanılan plaklar mikroyivli PVC disklerdir. Bu plakların en önemli özelliği pratikte kaydetme imkânı bulunmamasıdır. Plakların doldurulmasında özel bir ana plaktan istifâde edilir. Bundan çıkarılan kopyalar gramofonlarda kullanılır. Plakların bu özelliği bir dezavantajdır. Ancak kaydedilen seslerin aslına çok yakın bir nitelikte dinlenebilmesi, bunu önemli bir faktör olmaktan çıkarmaktadır. Yine yüzyılımızda büyük gelişme gösteren pikap kafaları ve iğneleri günümüzde plak ve iğnenin yıpranmaması için elden geldiğince hafif olarak yapılmaya çalışılmakta, sesin niteliği içinde bu kısımlar kıymetli taşlardan îmâl edilmektedir. Otomatik pikaplarda herhangi bir plak bittiği zaman, makinaya müdahâle edilmeksizin plak değiştirilebilir. Bugün ilk gramofondan beri kullanılan huni biçimli boruların yerini, hoparlörler almaktadır. Bunlardan elde edilen ses metalik olmakla birlikte borudan elde edilenden daha nettir.Günümüzde ismi değişen gramofon, artık **pikap** diye isimlendirilmektedir.

Gramofonun yaygın olarak kullanılmasını sağlayabilecek olan bu kadar câzip gelişmeler dahi, **teyp** cihazlarının pikapların yerini almasına mâni olamamıştır. Teyp cihazlarının gramofona tercih edilmesinin sebepleri arasında; kaydedilen sesin daha net olarak ve uzun süre sonra dinlenebilmesi, daha kolay kullanılabilmesi, pratik olması ve bu cihazlarda kullanılan kasetlerin ucuz ve daha çabuk çoğaltılabilmesi ve üstüne başka kayıt yapılabilmesi gibi kolaylıklar sayılabilir.

GRANİT;

Alm. *Granit (m),* **Fr.** *Granite (m),* **İng.** *Granite.* Sert, kristal yapılı minerallerden meydana gelen tâneli görünüşlü mağmatik derinlik kültesi. Plüton içindeki tâneler çoğunlukla gözle görülebilir büyüklüktedir. Esas mineralleri feldspatın ortoklas cinsi ile az miktarda plajioklas ve kuvarstır. Ayrıca mika, hornblend, piroksen ve ikinci gruba giren turmalin, apatit, zirkon, grena, manyetit gibi mineraller de bulunabilir.

Granitlerin renkleri, umumiyetle açık olmakla birlikte, içindeki feldspatların ve diğer minerallerin cins ve miktârına göre gri, pembe, kırmızımsı olabilir.

Granitler, yeryüzünde çok yaygın olarak bulunurlar. Çeşitli yer kabuğu modellerinde görünür. Yeryüzünün temelini teşekkül ettirdiği kabul edilmektedir. Tabiatta dayk, silis ve batolitler hâlinde bulunabilir.

Yollarda parke ve bordür taşı, yapılarda yapı taşı olarak çok eskiden beri bol miktarda kullanılmaktadır.

Aşınmaya, basınca, darbeye karşı dayanıklı, güzel renkli ve iyi cilâ kabul eder. Atmosfer tesirlerine ve ayrışmaya karşı direnci yüksektir. Günümüzde daha çok parke ve bordür taşı ve bâzı büyük yapılarda kaplama taşı olarak kullanılmaktadır.

Bileşimi ve bulunuşu: Granitlerde kuvars, genellikle hacmen % 20'nin üzerindedir. Derinlik külteleri arasında hacmen % 40'tan fazla kuvars ihtiva eden türe rastlanmaz. Kuvars ve ağır silikatlar bakımından zengin olan kayaçlar gabro sınıfına girer. Esas bileşeni olan feldspat plajioklas ve ortoklas (alkali feldspat) hâlinde olması mümkündür. Birinin diğerine oranı genellikle ikiden azdır. Granitlerde bulunan ikinci ana mineraller muskovit, biyotit, amfibol, piroksen veya nâdiren fayalit (demirli olivin) olarak sıralanabilir. Genellikle bunlardan iki veya üçü bir arada bulunur. Çeşitli sınıflamalarda koyu renkli minerallerin oranı farklı olmakla birlikte hacmen % 20'den fazla koyu renkli mineral ihtiva eden taşlara umumiyetle granit adı verilmemektedir.

Teşekkül teorileri: Başlıca iki zıt görüş vardır: 1. Mağmatik, 2. Transformist. Birinci teori granitlerin, ana sıvının veya sıvı kristalin, kristalleşmesi sonucu oluştuğunu kabul eder. İkinci teori ise granitlerin mağma olmaksızın meydana geldiğini ileri sürer. Granitlerin tortul kültelerin çoğunlukla katı halde metamorfizma sonucu ortaya çıktığı görüşündedir.

GRAVÜR SANATI;

Alm. *(Kupfer-Stahl-) Stich (m), (Hobz-) Schnitti (m),* **Fr.** *Gravure (f),* **İng.** *Engraving; carving.* Mâden, tahta veya taş yüzeyler üzerine çizgiler oyarak resim yapmak, şekiller meydana getirmek sanatı. En çok kullanılan çeşidi tahta üzerine oyularak yapılanıdır.

Dokuzuncu yüzyılda Çin'de gravür yapıldığı bilinmektedir. Avrupa'da ise ancak 15. yüzyılda başlar. Bu dönemde yapılan gravürler sâdece dış ve kenar çizgilerinin çizilmesiyle yapılan kaba resimlerden ibâretti. Gelişen gravür sanatı, yüzyıl içinde güzel eserler vermeye başladı. On altıncı yüzyılın başlarında usta gravürcüler yetişti. Dürer, eserleri gravür yoluyla çoğaltılan ilk büyük ressam oldu.

Gravür sanatının gelişmesinde matbaanın büyük etkisi görülür. Gravürcülük özel bir çalışma ve kâbiliyet isteyen bir iştir. Baskıda beyaz çıkması istenen yerlerde tahtanın oyulması, siyah yerler için ise yüksek bırakılması icab eder. Birkaç çeşit keski kullanarak bu işi yapmak büyük dikkat ve sabır ister.

Ressam, yapacağı resmi evvelâ bir şeffaf kâğıt üzerine fırça ile yaparak kazı sanatkârına (hakkâka) verir. O da kâğıdın resim olan yüzünü bir tahta takoz üzerine yapıştırır. Bu tahtalar umumiyetle kiraz ağacından olup ağacın suyu boyunca kesilerek çıkarılan parçalardır. Resim kazıcı her çizgiyi kabarık olarak, yâni yüksekte bırakmak suretiyle etrafını oyar. Matbaacı bu tahta üzerine mürekkep veya boya sürer ve nemli bir kâğıdı bunun üzerine tatbik ederek kâğıdın arka tarafından "baren" denilen bir nevi tamponu basarak sürtmek suretiyle boyaları kâğıda geçirdikten sonra kâğıdı kaldırır. Boyalı gravürleri basmak için ne kadar renk lâzım ise o kadar da levha yapılır ve kalıpların kenarlarındaki nişanlar esas tutularak aynı kâğıt üzerine ayrı ayrı basılır. Boyalar daima su ile karıştırılır.

Bu tarzda resimleri basmak için gerek ressam, gerek basmacı ve gerekse kazıcı sanatkârın işbirliği yapmaları ve birbirleriyle anlaşmaları lâzımdır. Bu sebeple gravürler yalnız ressamların değil onları basan ve kazanların da bir eseri sayılır.

Mâden levhalar üzerine yapılan gravürler, yapılış tekniklerine göre, değişik isimler alırlar. Mâden üzerine yapılanlarda en çok bakır kullanılır. Sanatkâr, bakır üzerine çelik kalemlerle çalışarak gravürünü yapar. Kimyevî maddelerle mâdenleri etkileyerek yapılan gravür daha çok zırh ve silâhların süslenmesinde sonraları da resim çoğaltmada kullanılmıştır. Tipo baskı tekniğinin önemli bir aracı olan klişe de bu cins bir gravürdür.

Türkiye, özellikle 19. yüzyılda bir çok gravüre konu oldu. İzmir, Antalya, Bursa ve başka tarihî yerlere âit resimler gravür yoluyla çoğaltıldı. İstanbul ve sarayları, sayısız gravür kitabına konu olmuştur.

GREENWİCH (Grinviç);

başlangıç meridyeninin geçtiği Londra'nın güneybatı banliyösündeki bir semt. Burada bulunan rasathânenin üzerinde bulunduğu kabul edilen meridyen, sıfır olarak alınır. Bu meridyenden doğuya doğru gidildikçe ileri, batıya doğru gidildikçe geri gidilmiş olur. Her derece arası 4 dakika olduğundan 15 derecelik her dilim bir saat olarak kabul edilmiştir. Böylece 12 saat doğuda, 12 saat batıda olmak üzere, yeryüzü 24 saat dilimine bölünmüştür. Dünyâdaki saat ayarlaması Grinviç'ten geçen meridyene göre yapılır. (Bkz. Boylam)

Osmanlı devrinde bütün Müslümanlar saatlerini, Ayasofya Câmiinin kubbesinden geçen ve "Arz-ı Halife" veya "Arz-ı İstanbul" denilen meridyene göre ayar ederlerdi. Bu uygulama 1932'de kaldırılıp

Greenwich esâs alındı.

GREENWICH GÖZLEMEVİ (Rasathânesi);

İngiltere'nin kraliyet rasathânesi. 1675'te II. Charles tarafından Londra yakınlarındaki Greenwich kasabasında kuruldu. İslâm dünyâsında ise, bundan sekiz yüz yıl önce rasathâneler açılmaya başlamıştı. Abbasi Halifesi Memun zamanında (813-833) Bağdat'ta Şemmasiye, Şam'da Kariyum rasathâneleri kuruldu. Osmanlılarda ise,Üçüncü Murad (1574-1595) zamanında Tophane'de rasathâne kurulup, gözlemlere başlanıldı.

Greenwich'te çalışan ilk astronom John Feamsteed'dir. Esas vazifesi yıldızların ve diğer gök cisimlerinin yerlerini tesbit etmek ve bu suretle denizcilerin yerlerini daha kesin bulabilmelerine yardımcı olmaktı. Vazifesinde o kadar tesirli olmuştur ki, Greenwich meridyeni esas meridyen seçilmiştir. Eski rasathânedeki ortalama güneş zamanı bütün dünyâda bir standart olarak kabul edilmiştir. Bu "GMT-Greenwıch MeanTime" olarak ifâde edilir.Her ne kadar İkinci Dünyâ Savaşından sonra, yavaş yavaşSusex'teki Herstmonceux Malikhânesine nakledilmişse de, eski rasathâneden geçen meridyen, başlangıç olma sıfatını korumaktadır.

GREGORİOS;

İstanbul Patriklerinden olup, Rum İsyânının tertipleyicisi. Mora'da 1739 yılında doğdu. İzmir piskoposluğundan sonra patrik oldu. Sultan İkinci Mahmûd Han zamanında çıkan Rum İsyânının baş planlayıcısıdır. 1821'de Patrikhane kapısında îdam edildi.Patrik Gregorios'un Rus Çarı Aleksandra yazdığı mektup, târihî önemi hâiz olup, ibret verici olması bakımından mühimdir.Mektupta şöyle demektedir:

"Türkleri maddeten ezmek ve yıkmak imkânsızdır. Çünkü Türkler, Müslüman oldukları için çok sabırlı ve mukâvemetli insanlardır. Gâyet mağrurdurlar ve izzet-i îmân sâhibidirler. Bu hasletleri, dinlerine bağlılıkları ve kadere rızâ göstermeleri yanında kumandanlarına, büyüklerine olan itâat duygularından gelmektedir.

Türkler zekîdirler ve kendilerini müsbet yolda yönetecek reislere sâhib oldukları müddetçe de çalışkandırlar. Gâyet kanâatkârdırlar. Onların bütün meziyetleri, hattâ kahramanlık ve şecâat duyguları da, geleneklerine olan bağlılıklarından, ahlâklarının güzelliğinden ileri gelmektedir.

Türklerde evvelâ itâat duygusunu kırmak ve mânevî râbıtalarını (bağlarını) kesretmek (parçalamak), dînî metânetlerini (sağlamlığını) zaafa uğratmak (zayıflatmak) icâb eder. Bunun da en kısa yolu, an'anât-i milliyetlerine (millî geleneklerine), mâneviyâtlarına uymayan hâricî fikirler ve hareketlere alıştırmaktır.

Mâneviyâtları sarsıldığı gün, Türkleri kendilerinden şeklen çok kudretli, kalabalık ve zâhiren hâkim kuvvetler önünde zafere götüren asıl kudretleri sarsılacak ve maddî vâsıtaların üstünlüğü ile yıkmak mümkün olabilecektir. Bu sebeple Osmanlı Devletini tasviye için mücerred olarak harb meydanındaki zaferler kâfi değildir.Hattâ, sâdece bu yolda yürümek Türklerin haysiyet ve vakârını tahrik edeceğinden, kendilerini anlamalarına sebeb olabilir.

Yapılacak olan, Türklere birşey hissettirmeden, bünyelerindeki tahrîbi tamamlamaktır."

Osmanlı Türklerinin tanıdığı hürriyetten istifâde edenler içinde böyle hâince çalışan şahıslar olmuştur. Patrikhânede, bu hâin patriğin idâm edildiği kapı hâlen kapalı olup, "Kin Kapısı" diye anılmaktadır.

GRENADA

DEVLETİN ADI ..... Grenada Devleti

BAŞŞEHRİ ..... Saint George

NÜFÛSU 101.100

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 345 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İngilizce

DÎNİ ..... % 59'u Katolik, % 35'i Protestan

PARA BİRİMİ..... Doğu Antiller Doları

Orta Amerika'daki Antil Denizinin güneyinde, batı yarımküresinin en küçük bağımsız devleti. Rüzgâr Adalarının güneyinde olan Grenada, kuzeydoğusunda yer alan St. Vincant Adası ile arasındaki Grenadın Adaları denilen küçük adacıklar topluluğuna komşudur. Grenada Adası ile yanındaki

Grenadın Adalarının bir kısmını da ihtivâ eden bir adalar devletidir.

Târihi

Grenada, 1498'de Amerika kıtasının kâşifi olarak bilinen Kristof Kolomb tarafından keşfedildi. Bu zamanda bölgede,yerli ahâli olan Kızılderililer oturuyordu. 1860 senesinde Fransızlar bölgeye gelen ilk Avrupalılar oldu. Daha sonra İngilizler geldiler. Fransız ve İngilizler arasında birçok defâ el değiştiren ülkede yerli halk göçe zorlama ve katliamlarla yok edildi. Şekerkamışı tarlalarında çalışmaya getirilen Afrikalı zenciler, zamanla Grenada'nın yerli halkı durumuna geçtiler. Ülkenin Fransızlar ve İngilizler arasında birçok defâ el değiştirmesi, en son 1783'te İngilizlerin hâkimiyeti ile son buldu. Uzun yıllar İngiliz sömürgesi olarak kalan ülke, 1967'de iç işlerinde bağımsızlık kazandı. 7 Şubat 1974'te ise tam bağımsızlığına kavuşan ülke, İngiliz Milletleri Topluluğunda kaldı. Mart 1979'da bir darbeyle hükûmet devrildi. Küba ile sıkı ilişkiler içine giren yeni yönetim, bağımsız devletler topluluğuna girdi. Ekim 1983'te Devrimci Askerî Konsey yönetime el koydu. Birkaç gün sonra ABD deniz piyâde ve paraşütçüleri adaya çıktılar. Direnenler katledildi. Denetim,Doğu Karayip Devletleri Teşkilâtına bağlı milletlerarası birliğe bırakıldı. Genel vâliye karşı sorumlu 9 kişilik geçici bir hükûmet kuruldu (15 Kasım 1983).ABD askerleri ve Doğu Karayip Devletleri Teşkilâtı askerleri Eylül 1985'te adadan ayrıldı. 1984'te yapılan seçimleri Yeni Millî Parti kazandı. 1990 seçimlerinde ise hiçbir parti çoğunluğu kazanamadı ve NicholanBrathwaite başkanlığında bir koalisyon hükümeti kuruldu.

Fizikî Yapı

Ada, volkanik menşelidir. Kuzeyi plaj ve kumsallarla kaplıdır. Bir dağ silsilesi adayı kuzey-güney doğrultusunda geçerek ortadan ikiye ayırır. Bu dağ silsilesinin en yüksek noktası 840 m yükseklikteki St.Catherine Tepesidir.Mahmuz biçiminde ayrılmış şarp vâdiler bakımından oldukça zengindir. Ülkedeki sıradağların merkezinde 539 m yükseklikteki Grond Etang adı verilen krater gölü sönmüş bir volkanın ağzında meydana gelmiştir.Antoine Gölü bir diğer volkanik göldür. Bu göl kuzeydoğuda olup, hemen hemen deniz seviyesindedir. Ada pekçok dere, çay ve özellikle doğuda meyilli bölgede çok olan sel suları tarafından sulanmaktadır. Pekçok tatlı su, demirli ve sülfürlü sıcak su kaynakları mevcuttur. Güney kıyıları çok girintili çıkıntılıdır.

İklim ve Bitki Örtüsü

Grenada, tropik deniz iklimine sâhiptir.Sıcaklık değerleri hemen hemen sâbit olup, yalnız yüksek yerlerde değişmektedir. Düz olan bölgelerdeki senelik sıcaklık ortalaması 28°C civârındadır. Ocak ve mayıs ayları arasındaki kurak mevsimde arasıra sağanak hâlinde yağışlar görülür. Senenin kalan zamânı ise bol yağışlıdır. Senelik yağış ortalaması kıyı kesimlerinde 1524 mm civârındayken, iç kesimdeki yüksek dağ yamaçlarında ise 3810 milimetreyi bulur. Zaman zaman meydana gelen kasırgalar da ülke ikliminin önemli özelliklerindendir.

Geniş sahaları, tropikal meyveler, çiçekler, küçük ağaçlar ve eğrelti otları kaplamaktadır. Özellikle yüksek kısımlardaki 4000 hektar arâzi ise ormanlarla kaplıdır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Grenada nüfûsu, 101.100'dür. Bu nüfûsun % 84'ünü Afrika'dan getirilen zenciler, % 11'ini zenci beyaz karışımı melezler, kalanını ise Avrupalılar teşkil etmektedir.Resmî dili ve en yaygın olanı İngilizce olmasına rağmen, bozuk, Afrika aksanlı bir Fransızca da konuşulur. Halkın % 64'lük bir ekseriyeti Hiristiyanlığın Katolik mezhebine bağlıdır. % 22'si ise Anglikan mezhebinde olup, kalanları muhtelif mezhep ve dinlere dayanmaktadırlar.

6-14 yaşları arasında eğitimin mecbûrî ve parasız olduğu ülkede, okuma-yazma bilenlerin sayısı toplam nüfûsun % 86'sı kadardır. Eğitim sistemi İngiliz sistemidir. Halk genellikle tarım sektöründe çalışmaktadır. Grenada tek bir şehre sâhiptir.O da başşehri St.George'dur.

Siyâsî Hayat

Seçimle gelen 13 üyeli senato ile 15 üyeli millet meclisi, ülkenin yasama organlarıdır. Genel Vâli, parlamentodan bir Başbakan tâyin eder. Kurulan hükûmet, meclise karşı sorumludur.

Ekonomi

Halkın çoğunluğu tarımla uğraşmaktadır. Bunun için de ekonomi tarıma dayalıdır. Buna rağmen turizm ekonomide önemli bir yer tutar. Grenada, bir baharat merkezidir.

Önemli bir sanâyi kurulmuş değildir. İhraç ettiği zirâat ürünleri, muz, şeker, baharat, kakao, nârenciye, kahve ve hindistancevizidir. Buna rağmen en büyük gelir turizmden temin edilmektedir. Çünkü senede gelen turist miktarı, ülke nüfusu kadardır.Mâden ve hayvancılık yok denecek kadar azdır.

GREV;

Alm. *Streik (m),* **Fr.** Grève, **İng.** *Strike.* Topluca ve önceden tasarlayarak işi bırakma. Bir işe, bir faaliyete son vermek, durdurmak. İş Hukukunun ve bunun getirdiği toplu sözleşme düzeninin önemli araçlarından biridir. İşçilerin, işverenin tayin ettiği şartlarda çalışmayı reddederek toplu olarak işi bırakmaları, grevi bir baskı unsuru hâline getirir. İşverenin de buna karşılık, işçileri faaliyetten men etme hakkı, lokavt hakkı vardır.

Bir bakıma toplu protesto hareketi olan grev, çalışanların aralarında anlaşarak veya sendika gibi bir kuruluşun verdiği karara uyarak topluca işi bırakmaları demektir. İşin topluca bırakılması veya bırakılacağı tehditi ile işçiler, işyerindeki faaliyetin tamamen veya kısmen aksamasını gaye edinirler. Belli bir meslekî amaç güden grevler ekseriya kanunî çerçeve içinde yürütülürler.

Grev kelimesi Fransızcadan dilimize girmiştir. Paris'te iş arayanların topluca bekledikleri meydana Grève denir. Medeniyet târihinde işi bırakma hareketine piramitlerin inşaatında rastlanır. Burada çalıştırılan işçiler, ücret ödemelerindeki düzensizliği, kötü davranışları ve iş kazalarını protesto etmek için işi bırakmışlardır. Roma'da da çalışanlar ağır cezalara bir tepki olarak zaman zaman işi bırakma yoluna giderlerdi. İşçi grevleri sanayileşme hamleleriyle birlikte kendini gösterir. Grev, önceleri bir suç, sonraları hukuka aykırı bir hareket olarak görülmüş, son zamanlarda ise temel hak ve hürriyetler arasında sayılmaya başlanmıştır.

Hemen hemen bütün sanayileşmiş ülkelerde çalışanlara grev hakkı tanınmaktadır. Bâzı ülkelerde greve gitmeden önce sendikal anlaşmazlıklara çözüm bulmak için belli usûller öngörülmüştür. Siyâsî amaçlı grevlerle, kamu görevlilerinin grev yapmaları bâzı ülkelerde yasaklanmıştır. Grevle ilgili hususlar, anayasalar, kânunlar ve yönetmeliklerle düzenlenir. Japonya gibi bâzı ülkelerde grevler, işi ve üretimi uzun süre aksatmak için değil, gösteri maksadıyla yapılır. Bâzı Batı Avrupa ülkelerinde ise, işçiler siyâsî baskı yapmak için greve giderler. Hükümete ve tâkip ettiği siyâsetlere karşı da grevler düzenlendiği görülür.

Türkiye'de grev târihi 1845 târihli Polis Nizamnamesine ve 1909 târihli Tâdîl-i Eşgâl Kânununa kadar uzanır. Beyoğlu Telgrafhanesi işçilerinin 1872'deki grevleri Türkiye'deki ilk grev hareketi sayılır. 1919-1922 yılları arasında Ankara Hükümetini desteklemek amacıyla İstanbul'da 20'ye yakın grev yapılmıştı. Cumhuriyet devrinde Doğu Anadolu'daki ayaklanmayı bastırmak üzere çıkarılan Takrir-i Sükûn Kânunu, grevlere ağır bir darbe vurmuştur. 1936'da çıkarılan ilk İş Kânunu ise, grevleri açıkça yasaklıyordu.

1961 Anayasası, ilk defa grev hakkını temel sosyal haklar arasında saymıştır. 1982 yılında yeniden hazırlanan Anayasa'ya gelinceye kadarki dönem içinde yapılan 1590 grevde 19 milyon işgünü kaybedilmişti. 1982 yılında kabul edilen Anayasadan sonra 1992 yılına kadar 1539 küsür grevde 14.605.000 gün iş kaybı olmuştur. Ülkemizde grev hakkını düzenleyen 1983 târihli Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kânunu'na göre, grev, işçilerin ekonomik ve sosyal çalışma şartlarını koruma veya düzeltme amacına yönelik olmalıdır. Siyâsal amaçlı grev, genel grev (bütün işyerlerinde greve gidilmesi), dayanışma grevi (başka bir işyeri veya işkolunda alınmış bir grev kararını veya başlamış bir grevi desteklemek amacıyla işçilerin anlaşarak veya sendikanın verdiği talimata uyarak topluca işi bırakmaları), işyeri işgali ve işi yavaşlatma (topluca ve düşük verimle çalışmak suretiyle üretimi düşürerek işveren üzerinde bir baskı kurmayı amaçlayan toplu bir harekete girişilmesi) gibi uygulamalar kanun dışı faaliyet sayılmaktadır.

Her hak gibi, grev hakkı da hukukî bir çerçevede kullanılmak zorundadır. Türkiye'de grev hakkını düzenleyen kânunlarda zaman zaman değişiklikler yapılmaktadır. 1983 yılında çıkarılan kanuna göre grevlerle ilgili düzenlemelerin belli başlıları şu şekildedir:

Toplu iş sözleşmesi yapmaya yetkili sendikanın nasıl belirleneceği kânunla düzenlenmiştir. Grev kararı da ancak toplu görüşme ve arabuluculuk aşamalarından geçildikten en az altı gün sonra alınabilir. Karşı tarafa bildirilmek üzere notere bırakılan grev kararı ayrıca işyerine asılarak ilân edilir. Grev uygulaması 60 gün içinde uygulamaya konabilir.

Grev kararının alınmasından sonra, işyerindeki işçilerin dörtte birinin mahallin en büyük mülkî âmirine yazılı başvurmaları halinde grev oylamasına gidilmesi mecburiyeti vardır. Gizli oy, açık tasnif usulüyle yapılan bu grev oylaması sonunda grevin ilânı tarihinde işyerinde çalışan işçilerin yarıdan fazlasının istemediği anlaşılırsa, o iş yerinde grev uygulanamaz.

Grev uygulamasının başlamasıyla birlikte greve katılan işçiler işyerlerinden ayrılmak zorundadırlar. Greve katılmayan veya katılmaktan vazgeçen işçilerin işyerinde çalışmaları hiçbir şekilde engellenemez. Bunların tamamını çalıştırmakta veya hiçbirini çalıştırmamakta işveren serbesttir. Greve katılan işçilerin işyerine giriş ve çıkışı engellemeleri veya işyeri önünde birikmeleri yasaktır. Grev süresince işveren, işçilere ücret ve sosyal yardım ödemez; işçilerden sosyal sigorta primi, vergi,

sendika üyelik ve dayanışma ödentisi kesilmez. Grevdeki işçiler başka bir iş tutamazlar; böyle bir durumda işveren tarafından işten çıkarılabilirler. İşveren de grevci işçilerin yerine sürekli veya geçici işçi alamaz, başkalarını çalıştıramaz, 90 gün içinde grevci işçilere sağladığı konutları boşaltmalarını isteyemez, su, ısıtma vb. hizmetleri kesemez.

Grev sırasında her türlü mal stoklarının işyerinden dışarı çıkarılması, satılması ve işyeri için gerekli madde, araç gereçlerin işyerine sokulması engellenemez. İşyerleri ve çevresinde, "Bu iş yerinde grev vardır" ibâresi dışında hiçbir ibâre, îlân ve yazı asılamaz. Grevci işçi sendikası, çalışma serbestliğini bozmamak, zor ve şiddet kullanmamak şartı ile, işyerinin giriş ve çıkış yerlerine, üyeleri arasından en çok dörder grev gözcüsü koyabilir. Grev gözcüleri, işyerine giriş ve çıkışlara engel olamaz ve işyerine giren-çıkanları kimliklerini kontrol amacıyla da olsa durduramaz.

Kânunda sayılan konuları kapsayan temel mal ve hizmetlerle ilgili işyerlerinde, eğitim ve öğretim kurumlarında, askerî işyerlerinde grev yapılması yasaklanmıştır. Ayrıca savaş ve seferberlik durumunda grev yapılamaz. Bakanlar Kurulu, gerekli gördüğü hallerde ve zamanlarda, bazı işyerleri veya işkolları için grev yasağı kararı alabilir.

Grev yasağının bulunduğu durumlarda işçi veya işveren, toplu sözleşme üzerinde anlaşamazlarsa, bunu Yüksek Hakem Kurulu karara bağlar. Bakanlar Kurulu, karar verilmiş veya başlamış olan kanunî bir grevi, genel sağlığı veya millî güvenliği bozucu nitelikte görerek, 60 gün süreyle erteleyebilir. Ertelemenin yürürlüğe girmesi üzerine, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı, seçeceği bir resmî arabulucunun yardımıyla uyuşmazlığı çözmeye çalışır. Erteleme süresinin bitiminde taraflar anlaşamamış veya uyuşmazlığı özel hakeme götürmemişlerse, ilgili bakan çözüm için Yüksek Hakem Kuruluna başvurur. Bu durumda toplu iş sözleşmesi bu kurul tarafından karara bağlanır.

GREYFRUT (Citrus Paradisi);

Alm. *Papmelmuse, Grapfefruit (f),* **Fr.** *Pamplemousse,* **İng.** *Grapefruit, shaddock,* **Familyası:** Narenciyegiller (Rutaceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Yerli değildir. Güney, Güneybatı, Kuzeydoğu Anadolu'da yetiştirilir.

Vatanı Çin ve Hindistan olan, fakat bugün birçok çeşit ve kültür formlarıyla bütün subtropikal memleketlerde yetiştirilen, yaprak dökmeyen, uçucu yağ taşıyan küçük ağaçlar. Yaprakları derimsidir. Çiçekler, beyazımsı renkli, meyveleri büyük, toparlak yassı, açık sarı renkli, ince kabuklu, bol usârelidir. Meyvelerinin çekirdekli ve çekirdeksiz cinsleri bulunur. Meyve dilimlerinin kabukları soyulunca acılık kalmaz, rahatlıkla yenebilir. Greyfurt veya altıntop gibi isimlerle de tanınır.

Kullanıldığı yerler: Meyvelerinden gıda olarak istifade edilir. C vitamini bakımından zengindir. Meyve kabuklarından marmelat yapılır.

GRİP;

Alm. *Grippe (f), Influenza (f),* **Fr.** *Grippe (f),* **İng.** *Influenza, grippe, flu.* Dünyâda oldukça yaygın olarak görülen, bulaşıcı, ateşli bir virüs hastalığı. Grip, ilk defa 12. yüzyılın sonlarında târif edilmiştir. Bundan sonra her asırda birkaç salgın bütün dünyâyı kaplayarak milyonlarca insanı öldürmüştür. Yirminci yüzyılın başından beri on büyük salgın yapmıştır. 1918'deki büyük salgında hastalık İspanya'dan çıktığından "İspanyol gribi" adını almıştır. Kısa sürede Avrupa'yı kaplamış, 1919'da Amerika'ya da geçerek dünyâda yaklaşık 20 milyon insan öldürdükten sonra şiddetini kaybetmiştir. Son büyük salgınlar 1957 ve 1968'de olmuştur ve "Asya gribi" adıyla tanınmıştır. Hastalığın virüsler tarafından meydana getirildiğini 1933'te Andrews ve Laidlaw bulmuşlardır.

Gribe yol açan virüslere influenza virüsleri adı verilir ve A,B, C diye bilinen üç ayrı tipi vardır. Bunlar da kendi aralarında çok sayıda alt tiplere ayrılır. Bu virüsler, dış fizikî etkilere karşı dayanıksızdırlar. Güneş ışınları ile kısa sürede ölürler. Eter, formaldehit, fenol gibi kimyevî maddelere karşı tahammülsüzdür.

Grip, bütün dünyâda devamlı olarak bulunan ve umumiyetle soğuk mevsimlerde salgınlar yapan bir hastalıktır. Yaz sonlarında, sıcak aylarda başlayan salgınlar da tesbit edilmiştir. Gribe bütün ırklar ve cinsler duyarlıdır. Küçük çocuklar ve gençlerin yakalanması daha sıktır. Erişkinlerde hastalanma daha azdır. Yaşlılar, salgınlar sırasında tehlikededir. Salgınlar şehirlerden başlar, okul, kışla, fabrika gibi toplu yaşanılan yerlerde temas kolay olduğu için, buralarda yayılma hızlı olur. Kış mevsiminde kapalı ulaştırma vâsıtalarının, sinema, tiyatro gibi yerlerin müsait şartları gribin kolaylıkla bulaşmasını sağlar. Grip hastalığını yapan virüsün etraftaki hayvanlardan, özellikle domuzdan bulaştığı tesbit edilmiştir.

İnfluenza virüsünün, solunum sisteminin epitel hücrelerine özel bir alakası olduğundan, vücuda solunum yollarından girer. Gribin geçişi insanlar arasındaki temaslar iledir. Öksürük ve aksırık ile çevreye saçılan damlacıklar içinde fazla miktarda virüs vardır. Bunlar, havaya ve tozlara karışır.

Tozların solunması ile virüsler solunum yollarına girmiş olur. Virüsün hasta tarafından kullanılan maddeler ile de bulaşması söz konusudur.

Solunum sisteminin hücrelerine giren virüsler süratli çoğalırlar. Daha sonra virüslerin içinde ürediği epitel hücreleri patlayarak virüsler kana karışırlar. Kana karışan virüslerin zehirleri ile genel hastalık belirtileri ortaya çıkar.

Hastalığın kuluçka dönemi 1-3 gün kadardır. Bu kuluçka döneminin sonunda hastalık âni olarak başlar. Titremeyle 39-40°C'ye çıkan ateş, baş ağrısı, eklem, kas, sırt ve bel ağrıları vardır. Hasta halsiz ve bitkindir. Bâzan mîde bulantısı ve kusma görülür. Yüz kızarmış, gözler parlaktır. Ağrılı yutma, kuru ve sert bir öksürük, îman tahtası (göğüs kemiği) arkasında ağrı ve yanma hissi olur. Ateş çok defa 4-5. günlerde terleme ile düşer. Bâzan deri ve mukozalarda döküntüler de görülebilir. Bazan uykusuzluk, huzursuzluk, çocuklarda havaleler olabilir.

Tek tük görülen veya hafif geçen salgınlarda ölüm oranı düşüktür. Fakat büyük salgınlarda ölüm oranı % 10-15'i bulur. Yaşlılarda, dolaşım yetmezliği olanlarda, gebelerde, diğer bir hastalık üzerine eklenen grip vakalarında ölüm oranı yüksektir. Bâzılarında grip çok hafif geçer. Kişi yatağa yatmak ihtiyâcını bile hissetmeden hastalığı atlatır. Bu şekil, kısmî bağışıklığa sâhip kişilerde ortaya çıkar. Bu kişiler gribi yaymak bakımından tehlikelidirler.

Ateş düştükten sonra hastalar bitkin bir durumdadırlar. Günlerce yataktan kalkmak istemezler. Nekahat devresindekiler ancak 1-2 hafta sonra günlük işlerine dönebilirler.

Hastalığın seyri esnâsında çeşitli organlarda hastalık tablosu dışında hasarlar olabilir. Virüs akciğerleri etkileyip doku direncini kırdığı için, öldürücü zatürreye dönebilir. Bu zatürre esnâsında akciğer apsesi ve zâtülcenp de ortaya çıkabilir. Griple beraber kalp kası iltihabı, orta kulak iltihabı, sinüzit ve menenjit de görülebilir. Teşhisinde ağız sıvısından alınan materyalin doku kültüründe üremesi kesin bilgi verir.

Gribin özel bir tedâvisi yoktur. Yatak istirahati, temizliğe tam olarak riâyet, hastayı sağlam insanlardan ayırmak ilk yapılacak işlerdir. Hastanın odasının havasını sık sık değiştirmek faydalıdır.Odanın ısısı 18-23°C arasında ve rutubeti normal olmalıdır.Sindirimi kolay bütün besin maddelerini ihtiva eden, sıvısı bol bir gıda rejimi uygulanır. Ağrılar için aspirin faydalıdır.Ağır vak'alarda hastâneye yatırılmalıdır. Başka organlarda bakteri enfeksiyonu komplikasyonuna sebeb olmuşsa antibiyotikler de hekim kontrolünde kullanılır.Öksürüğü tamâmen kesmek zararlıdır.

Korunma: İlk husus hastaları sağlamlardan ayırmaktır.Salgınlarda tiyatro ve sinemalar kapatılmalı ve okullar tâtil edilmelidir. Şahsî korunma için grip aşısı yapılmıştır. Belli virüs tipine karşı yapılan aşı, diğerlerinin yaptığı griplerde faydasız olduğu için, aşının birçok virüs tipine karşı yapılması gerekir. 1957'de çıkan büyük salgında Asya tipi ve A_2 grubundan hazırlanan aşı ile yalnız Kuzey Amerika'da 50 milyona yakın insan aşılanmıştır. Polivalan (birçok virüs tipine karşı hazırlanmış) grip aşısı, deri altına 1 cc yapıldıktan sonra on gün geçince kanda gripten koruyucu müdâfaa cisimcikleri (antikorlar) meydana gelir. İki ay sonra aşı tekrarlanmalıdır. Aşının koruma süresi bir senedir. Yaygın uygulanmamakla beraber gribin canlı aşıları da yapılmıştır. Hafif hastalık belirtilerinin meydana gelmesine karşı, bu aşının koruyucu etkisinin daha üstün olduğu söylenmektedir.

Veterinerlikte hayvan gripleri çok bulaşıcıdır. Üst solunum yollarındaki bozukluklarla kendini gösterir. Atta, sığırda, kuşlarda ve bilhassa domuzda görülür.

GRİZU;

Alm.*Grubengas (n),* **Fr.** *Grisou (m),* **İng.** *Firedamp, pit gas.* Mâden kömürü ocaklarında görülen, büyük kısmı metan (CH_4) gazından ibâret olan, hava ile karışık olduğu zaman sıcak alev karşısında patlayan bir gaz karışımı.

Grizunun esas kısmını teşkil eden metan gazı, mâden kömürlerinin meydana gelişi sırasında ortaya çıkmaktadır. Mâden kömürü, bir kısmı sularla getirilen büyük kısmı ise 40 cm'yi geçmeyen sığ göl ve bataklıklarda yetişen bitkisel maddelerin, asırlar süren jeolojik devirler boyunca devam eden kömürleşmesiyle karbonizasyon teşekkül etmiştir. Değişime uğrayan bitkilerin ana maddeleri olan selüloz ($C_6H_{10}0_5)_n$ ve lignin ($C_{40}H_{42}O_{11}$) mikroorganik canlılar tarafından parçalanırlar. Ortaya su ile karbonik asit, karbondioksit, karbonmonoksit, hidrojen ve metan gazları çıkar. Bu kimyevî değişim neticesinde sırasıyla turba, linyit, taş kömürü, antrasit, grafitoit gibi çeşitli kömürleşmenin basamak ürünleri hâsıl olur.

Jeolojik devirler boyunca kömür tabakaları, kil, kum, marn, konglomera gibi çeşitli tabakalar altında kalırken, kömürleşme esnâsında meydana gelen gazlar da statik ve dinamik kuvvetlerin tesiriyle, bu tabakalar arasında yer değiştirir ve gözeneklerde yerleşir. İşte kömür ocakları işletilirken, basınç altında bulunan bu gazlar ortaya çıkar ve kömürü alınmış olan boşluklarda toplanır. Bu arada

havalandırma maksadıyla ocağın içine devamlı hava gönderilmektedir. Böylece grizu denen patlayıcı gaz karışımı meydana gelmiş olur.

Grizunun % 75-95'i metan, % 0-3'ü karbondioksit, % 1'den azı oksijen, % 1,5'i azottur. Bâzan hidrojen, kükürtlü hidrojen, amonyak ve etan gazları da bulunur.

Grizunun esas kısmı olan metanın bir hacmi, $CH_4 + 2O_2 \rightarrow CO_2 + 2H_2O$ reaksiyonu gereğince iki hacim oksijenle yanmaktadır. Havanın ise % 21'i oksijen olduğundan, bir hacim metan yaklaşık on hacim havayla yanmakta, yâni hava içindeki metan hacmi % 9,5 iken, yanma tam olmaktadır. Normal sıcaklıkta, % 6-%16 nisbetindeki grizular tutuşabilmektedir.

500°C'nin üstündeki sıcaklıklarda metan gazı, havanın oksijeni ile oksitlenir ve bu reaksiyonla sıcaklık artar. Böylece bir müddet sonra grizu patlar. Bu bekleme müddeti 1000°C'de sıfıra iner. Fakat metan gazının oksitlenmesi ile ortaya çıkan ısının tamâmı, cidarlar vâsıtasıyla dışarı atılabiliyorsa patlama olmaz. Bu prensibe dayanılarak mâden kömürü ocaklarında kullanılmak üzere emniyet lâmbaları geliştirilmiştir.

Patlama sebepleri çok çeşitlidir. Bunlardan; kıvılcım, yüksek harâret, dinamit atılması, dizel lokomotiflerinin sıcak egsoz gazı, kibrit, çakmak, sigara, kızarmış emniyet lâmbası kafesi, sert kuvars tânelerinden kazmanın kıvılcım çıkarması, matkapların çalışma esnasında ısınması, çeliğin çeliğe sürtünmesi, elektro statik deşarjlar, motorların anti-grizu tertibâtı kapalıyken egsozların meydana getirdiği sıcaklık belli başlı olanlarıdır.

Ocaklardaki havalandırma sisteminin arıza yapması, elektrik kesintileri ile vantilatörlerin çalışmaması, grizu patlamasının şartlarını hazırlar.

Bütün dünyâda yüzlerce kişinin ölümüyle neticelenen grizu patlamaları, memleketimizde Zonguldak taş kömürü havzasında da yüzlerce vatandaşımızın hayâtını kaybetmesine sebeb olmuştur.

Grizu patlamalarını önlemek için alınan tedbirler başlıca iki kısımdır: Birincisi, hava içindeki grizu yüzdesini azaltmak ve asgarî seviyede tutmak için alınan tedbirler (grizulu gazların ocaktan dışarı emilerek atılması gibi); ikincisi ise, sıcaklığın 500°C'nin çok altında tutulması (her türlü ateş yakılmasının, kıvılcım çıkmasının önlenmesi gibi) dır.

Grizu patlamalarının hemen hemen hiç olmadığı, alınan tedbirlerle bunun önüne geçildiği Avrupa'da şunlara dikkat ediliyor:

1. Alevi çok kısa emniyet lâmbaları kullanılıyor.

2. Aleve sebeb olmayacak elektrik techizâtı kullanılıyor.

3. Grizu oranını yüzde birden daha aşağıya indirecek, grizu boşalmasını tesbit edecek bir sistemden istifade ediliyor.

4. Çeşitli devrelerde hava miktarı ve havadaki grizu oranı ölçülerek, yükselme durumunda ikaz eden âletler kullanılıyor.

5. Havalandırma sistemi arızalanınca yerine otomatik geçecek yedek havalandırma sistemi bulunduruluyor.

6. Emniyetli patlayıcı maddelerden istifade ediliyor. Kömürü çok yanıcı ise ateşlemeden önce ıslatılıyor.

7. Galerilere yanmaz tozlar yayılıyor. Bunlar galerilerin giriş ve çıkışlarında toz barajları meydana getirerek, hava darbesinde bu barajlar yıkılınca bir toz perdesi hasıl oluyor. Bu ise alevin durdurulmasını sağlıyor.

8. Geliştirilen ve çok ucuza malolan elektronik aletler ile çok az da olsa gaz sızıntıları anında tesbit edilebiliyor.

Memleketimizdeki mâden ocaklarında meydana gelen grizu patlamalarının önemlileri:

Yer	**Yıl**	**Ölü Sayısı**
Kandilli (Armutçuk)	1942	63
Kozlu	1947	53
Armutçuk	1948	4
Üzülmez	1949	7
Kozlu	1953	7

Üzülmez	1954	6
Kozlu	1954	13
Gedik	1955	55
Armutçuk	1956	8
Kozlu	1960	25
Karadon	1962	4
Armutçuk	1965	10
Çeltik	1965	68
Kandilli	1967	17
Kozlu	1968	5
Kozlu	1972	23
Üzülmez	1972	8
Armutçuk	1978	17
Kandilli	1983	106
Kozlu	1983	9
Yeni Çeltek	1990	59
İhsaniye ve İncirharman	1992	263

Grizumetre: Ocaklarda grizu miktarını ölçen çok faydalı bir cihazdır.İki pille çalışır. Üstündeki vizondan bakılarak grizu yoğunluğunun miktarı okunur. Eğer tehlike sınırı ikiden fazla gösteriyorsa ocağa oksijen sıkılır veya ocak herhangi bir tehlikeye karşı boşaltılır. Bu cihaz ile âni boşalan grizu hâricindeki tehlikelere mâni olunabilmektedir.

GROMİKO, AndreyAndreyeviç;

Sovyet diplomatı,dışişleri bakanı. 1909'da doğan Gromiko, küçük bir çarlık memuruydu.Gazetecilikle işe başladı, daha sonra ""Minsk Tarım Enstitüsü Tarım İktisadi '' bölümünden mezun oldu ve 1931'de Komünist Partiye katıldı. 1936'da da "Lenin Enstitüsü''ne devâm ederken **Ekonominin Problemleri** isimli önde gelen bir gazetenin yazı işlerinde çalıştı.

1939'da M.M.Litvinov, V.M.Molotov'un yerine dışişlerinde görev almasıyla,Gromiko nisbeten önemli bir görev olan bakanlığın Amerika bölümüne tâyin edildi.Altı ay sonra da Washington'a Litvinov'a yardımcı gönderildi ve 1943'te Sovyetlerin en genç elçisi olarak ABD'de göreve başladı. İkinci Dünyâ Savaşının Tahran, Yalta ve Potsdan konferanslarına katıldı ve Sovyetleri temsil etti. Bu konferanslar Birleşmiş Milletlerin doğuşuna sebeb oldu. Daha sonra 1946'da bakan yardımcısı ve Sovyetlerin, Birleşmiş Milletlerin Güvenlik Konseyindeki dâimî temsilcisi oldu. 1948'de bu görevden ayrılarak Moskova'ya döndü. 1952'de kısa müddet için İngiltere'ye elçi tâyin edildi ve Komünist Partisinin Merkez Komitesine aday üye seçildi. Stalin'in ölümünden sonra Moskova'ya döndü ve Molotov'un kabînesinde görev aldı. 1961'de Merkez Komitesine tam üye oldu ve bundan sonra Sovyetlerin Batı ile yaptığı görüşmelerde dâimâ önemli rol oynadı. 1973'te Politbüroya üye seçildi. Brejnev ve Andropov dönemlerinde yerini korudu ve tecrübesinden dolayı Çernenko döneminde hâkim bir yere sâhib oldu. Sovyetlerde görevini en uzun müddet koruyan bir idârecidir. Brejnev devresinde mûtedil olan Gromiko, Çernenko idâresinde batıya karşı sert tutum alan biri olarak ortaya çıktı. Çernenko'nun ölümünden sonra, başa geçen Gorbaçov döneminde dışişleri bakanlığından alınıp, devlet bakanlığına tâyin edilerek, daha pasif bir makama getirildi.

3 Temmuz 1989'da öldü.

GRÖNLAND;

dünyânın en büyük adası.Atlantik Okyanusunun kuzeyinde Danimarka'ya bağlı, dünyânın en kuzeyindeki kara parçasıdır. Batısında Davis Boğazı, Baffin Körfezi, Smith Geçidi, Kennedy ve Robeson kanalları, Arktik Takım Adalarından ayırır. Doğuda Grönland Denizi, Güneydoğuda ve güneyde AtlasOkyanusu ile çevrilidir. Uzunluğu kuzeyde MorrisJesup Burnundan güneyde Farvel Burnuna kadar 2650 km'dir. Yüzölçümü 2.175.600 km_2dir. Bu toprakların 341.700 km^2lik kısmı hâriç her taraf buzlarla kaplıdır.

Nüfûsu 56.500'dür. Halkın büyük kısmı batıda olup, bir kısmı Eskimoca konuşmaktadır. 1967 yılından beri kendi yöneticilerini kendileri seçmektedir. 1979 yılından itibaren iç bağımsızlığına kavuşmuş ve kendi ile ilgili kararları kendi alıp, kanunları kendileri yaparak 70 kişilik parlamentosunu kurmuştur. Bütün bu serbestliğine rağmen yine Danimarka'ya bağlıdır.

Tarihi

Grönland ilk defa M.S. 900 yılına doğru Gunnbyörn adındaki Vikingli bir denizci tarafından keşfedilmişdi. Bir müddet sonra (981-982) Kızıl Erich yaptığı seyahatte buraya Yeşil Toprak (Grönland) adını verdi. Çünkü onun geldiği zamanda kıyıdaki buzullar erimiş, her yer yeşil yosun ve dikenlerle kaplıydı. Sonraki senelerde de aynı kişi buralara gelerek iki sömürge kurmuştu. On beşinci yüzyıla kadar devam eden bu hâl buradakilerin kendi hâllerine bırakılmasıyla değişti. Daha önce gelenler Eskimolar tarafından ortadan kaldırıldı. Bu durum 1721 yılında misyoner Hans Egeden'in güneybatıya özel olarak yerleşmesiyle Danimarkalıların hâkimiyeti başladı. Bundan sonraki senelerde ticâret gelişti. Ancak 19. yüzyılda ada incelenmeye başlandı. Yirminci asrın başlarında ise bütün kıyıları incelendi. Daha sonra da adanın içerilerine girildi.

1930-1935 yıllarında yapılan tetkiklerde uçaklar da kullanıldı. İkinci Dünyâ Savaşında Amerikalılar batı ve doğu Grönland kıyılarında hava üstlerini, 1945'ten sonra da kutuplar arası bir hava üssü kurarak meteorolojik istasyonlar şebekesini geliştirmişlerdi. 1951 yılında Amerika, Danimarka ile bu adanın müşterek savunması için bir antlaşma imzalamıştı. Deniz aşırı uçuşların teknolojik gelişmelerden sonra artması buranın ehemmiyetini arttırdı.

Fizikî Yapı

Ada kenarlardan başlayarak, iç kısımlarda yüksekliği 3000 m, kalınlığı 2300 m'yi bulan buzullarla kaplıdır. Buzların altındaki kayalık tabakanın orta yerlerinin çukur bir kâse şeklinde olduğu tahmin edilmektedir. Bilhassa batı bölgesinde büyük buzullardan kopan buz dağları, sulara kapılarak güneye doğru inerler. 150 km'lik kıyı şeridinde ise kayalıklar, geniş vâdiler, buzul gölleri, yosunlar yeralır.

Güney ve batı kıyılarında sıcak su akıntısının tesiriyle iklim diğer yerlere nazaran daha yumuşaktır. Kış aylarında güneybatıda sıcaklık asgarî -7, -8 dereceyken, daha kuzeyde -23 dereceye varmaktadır. Devamlı karlı ve çok soğuk olmasından dolayı, adanın büyük bir kısmı buzullarla kaplıdır. Bitki örtüsü güneyden kuzeye doğru seyrekleşir. Çoğu denizden beslenen bu yörelere has 224 kuş türü vardır.

Grönland halkının çok azı saf kan Eskimo olup, çoğu Avrupa'dan gelenlerle karışıp, melez hale gelmişlerdir. Nüfûsun çoğunluğu batı tarafında az, bir kısmı da doğuda kıyı yakınlarında küçük sâbit İskandinav tipi yerleşim yerlerinde oturmaktadırlar.

Halk geçimini, balıkçılık ve avladığı hayvanların kürklerini satarak sağlamaktadır. Balık ihrâcâtı ile büyük gelir temin ederler. 1975 yılında petrol bulundu. Ayrıca uranyum ve diğer mâdenler bulunmuşsa da, işletme güçlüğünden dolayı istifade edilmemektedir.

GUATEMALA

DEVLETİN ADI ..... Guatemala Cumhuriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Guatemala City

NÜFÛSU 9.442.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 108.889 km^2

RESMİ DİLİ ..... İspanyolca

DÎNİ ..... Hıristiyan (Katolik), Mayan

PARA BİRİMİ..... Quetzal

Orta Amerika'nın ikinci büyük devleti. 13°40' -17°50' kuzey enlemleri ile, 88°15'-92°15' batı boylamları arasında yer alır. Ülke Doğuda Atlas Okyanusu (Honduras Körfezi) ve Honduras Cumhuriyeti, batı ve kuzeyde Meksika, kuzeydoğuda İngiliz Hondurası, güneybatıda Büyük Okyanus ve El Salvador ile çevrilidir.

Târihi

Guatemala, Kristof Kolomb'un Amerika'ya kadar gelip, bunu müteâkip Avrupalıların buralara yerleşmelerinden önce Maya ülkesiydi.Yapılan araştırmaların netîceleri, burada büyük bir Maya medeniyetinin varlığını göstermektedir. Bu medeniyetin dil ve kültür gibi bâzı kalıntıları hâlen yerli Kızılderililer arasında devâm etmektedir.

Amerika'nın keşfinden sonra 1524'te Guatemala'ya gelenİspanyol denizci Pedro de Alvarado tarafından bu ülke İspanyol sömürgeleri arasına katıldı. İspanyolların burada kurdukları ilk şehir olan Santiago, tamâmen İspanyol sömürgesi olan Orta Amerika'nın merkeziydi. Bütün Orta Amerika ülkeleriyle birlikte 1821 yılında bağımsızlığını îlân eden Guatemala, bu zamanda Meksika'ya bağlıydı. Bağımsızlıktan iki sene sonra Meksika'dan ayrılarak kurulan Orta Amerika Eyâletleri Federasyonuna üye oldu. 1829'da Francisco Monozan'ın seçimle başa geçmesinden sonra ülke diktatörlük, iç savaş ve sık sık vukû bulan hükûmet darbelerine sahne oldu. 1838 yılında Orta Amerika Eyâletleri Federasyonu dağıldı. Bundan sonra ülke tam mânâsıyla bağımsız hâle geldi. Aynı sene başa geçen Refael Carrea da 1865 senesine kadar ülkeyi diktatörlükle yönetti. Daha sonra birbiri ardından gelen hükûmet darbeleri netîcesinde, ülke yönetimini ele geçirenler dâimâ diktatörlük rejimi ihdas etmişlerdir. 1966'da kabûl edilen anayasa ile parlamenter rejime geçiş te'min edildi. Bu anayasaya göre parlamento halk tarafından seçilen bir kongre ve tâyinle tesbit edilen bir konseyden müteşekkil idi. Ne var ki bu durum pek fazla sürmeden dağıldı. Tekrar diktatörlük rejimine dönüldü. 3 Kasım 1985'te yapılan milletvekili seçimlerinde Hıristiyan Demokrat Parti çoğunluğu ele geçirdi. 8 Aralık 1985'te askerî idâre sona erdi. 14.1.1986'da yeni anayasa yürürlüğe girdi.

Bağımsızlığını kazanmasından beri ağır ekonomik ve siyâsî problemlere ve sık askerî darbelere sahne olan Guatemala'da 1988 ve 1989'da iki darbe girişimi daha oldu. İç karışıklıkların büyük bir hızla devam ettiği Guatemala'da 1991 Ocak ayında yapılan başkanlık seçimlerini Eylem ve Dayanışma Hareketinin adayı Jerge Serrano Elias kazandı. Yeni hükümet Guatemala Millî Devrimci Birliği ile Meksika'da barış görüşmelerini yaptı. Bâzı konularda anlaşma sağlandı ise de gerillalar eylemlerine devam ettiler.

Siyâsî olaylar ülkenin ekonomik durumunu da büyük ölçüde etkiledi. Günümüzde siyâsî cinâyetler ve insan haklarını ihlâller devam etmektedir (1993).

Fizikî Yapı

108.889 km^2 olan ülke toprakları, fizikî yapı îtibâriyle dört farklı bölgeye ayrılır. Batıda Büyük Okyanus kıyılarında, ortalama genişliği 60 km olan alçak, ovalık bir bölge bulunmaktadır. Bu ovalık kıyı şeridinin doğusunda Meksika'nın Sierra Madre de Chippas Sıradağlarının devâmı olan Sierra Madre volkanik dağ sırası yer alır. Ortalama 4000 m yüksekliğe sâhip bu yanardağ dizisinin en önemli dağları; Tacana Tajumulco (4211 m, en yüksek dağ), Fuego (3918 m), Santa Maria Quezaltennango (3768 m) ve Agua (3757m)dır. Bu volkanik sıradağlar, kuzey-güney istikâmetinde, Büyük Okyanus kıyılarına paralel olarak uzanır. Bu dağ sırasının kuzeyinden ayrılarak güneydoğu istikâmetinde uzanan iki sıradağ, Sierra Madre dağ sırasının doğusunda Atlas Okyanusu kıyılarına kadar uzanan yüksek yayla bölgesiyle birleşerek Honduras Körfezi kıyılarına batıya nisbeten daha dik yamaçlarla ulaşır. Ülkenin kuzeyinde Peten adı verilen geniş ovalık bölge yer alır.

Sierra Madre yanardağ sırasının batı kısımlarından doğarak Büyük Okyanusa dökülen pekçok ırmak bulunur. Ancak bu ırmaklar pek önemli değildir. Ülkenin önemli ırmakları olan Usumarinta, Motagua ve Polochic nehirleri, Sierra Madre Dağlarından doğarak Atlas Okyanusuna dökülürler. Bu nehirlerden Usumarinta, Guatemala ile Meksika sınırının önemli bir bölümünü kat ettikten sonra, Meksika topraklarına geçerek, Atlas Okyanusuna dökülür. Motagua ve Polochic nehirleri ise, ülkenin doğu sâhillerinden Honduras Körfezine dökülürler. Ülke topraklarındaki nehirlerden en uzunu 400 km ile Motagua'dır. Büyük Okyanusa dökülen nehirler ülkenin batı kıyılarında pekçok deniz kulaklarının meydana gelmesine sebeb olmuştur.

Volkanik dağların sıradağlar teşkil ettiği Guatemala'da, pekçok krater gölü mevcuttur. Bu göller arasında üç tânesi kayda değer büyüklüktedir. Bunlar; Peten Ovasının ortasındaki Peten Gölü ile Sierra Madre yanardağ silsilesi üzerindeki Atitlan ve Honduras Körfezi sâhil kesimindeki İzabal Gölleridir.

İklim ve Bitki Örtüsü

Ekvatora olan yakınlığı sebebiyle, sıcak ve nemli bir iklime sâhiptir. Yıllık sıcaklık ortalamaları, yükseklikliere göre farklılık göstermekte olup, aylara dağılışı aynı seviyededir. Batı bölgelerinde ve diğer alçak bölgelerde senelik sıcaklık ortalaması 25-30°C arasında bulunmaktadır. Ülkenin 1500 metreye kadar yüksekliğe sâhip olan bölgelerde 20°C olan senelik sıcaklık ortalaması, 1500 m'den daha yüksek olan bölgelerde ise, 10°C'ye kadar düşer.

Guatemala yağışları bol olan bir ülkedir. Yağışların en bol olduğu bölge Atlas Okyanusu kıyılarıdır. Her zaman yağmur şeklinde olan yağışın senelik ortalama miktarı 5000 mm civârındadır. Ülkenin orta bölgesindeki dağlık bölge; sıcaklığı daha düşük, yağış miktarının az olduğu bölgedir. Bunun yanısıra yerleşim ve tarım için en müsâit yöreler bu bölgelerdir. Serin bir iklime sâhip olan bölgeler ise ikâmet bakımından îtibar edilmeyen kısımlardır. Ülkede sonbahar mevsiminde tayfun ve fırtınalar görülür.

Tabiî Kaynakları

Ülke topraklarının yarısı ormanlarla kaplıdır. Doğu ve kuzeyde Peten Ovasında tropik ormanlar yer alır. Büyük Okyanus kıyılarında bulunan yaprak döken ağaçlar ve savanlar dağlık bölgelerde yerlerini çam ve meşe gibi yaprak dökmeyen ağaçlara bırakır. 3000 m'nin yukarısındaki bölgeler ise tamâmen otluklarla kaplıdır. Tropik ormanlarda yetişen beyaz orkide, Guatemala'nın millî çiçeği olmuştur. Ülke yüzölçümünün yarısını kaplayan ormanlarda pekçok tropik kuş türlerinin yanında, maymun, domuz, jaguar, geyik ve tapır gibi tropik orman hayvanları yaşamaktadır. Ülkedeki mevcut yeraltı zenginliklerinden çinko, kurşun, nikel, kükürt ve krom vardır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Guatemala, nüfus artış hızı yüksek olan bir ülkedir. 9.442.000 civârında olan ülke nüfûsunun yarısını ülkenin yerli halkı olan Kızılderililer teşkil eder. Diğer yarısı ise çoğunluğuna göre, melezler, zenci ve beyazlardan meydana gelir. Mayaların soyundan gelen Kızılderililer, atalarının dil ve kültürünü hâlen muhâfaza etmektedirler.

Din olarak Katolikliği kabul etmelerine rağmen, atalarının dinlerini de tam mânâsıyla bırakmadıklarından, inanç olarak karışık bir yapıya sâhiptirler. Ülkenin hem en kalabılık, hem de en fakir etnik grubudurlar. Melezler, zenciler ve beyazların meydana getirdikleri etnik gruplar umûmiyetle İspanyol kültürünün tesirinde olmalarına rağmen, kendi aralarında bir takım farklılıklar gösterirler. Kızılderili olmayanlara ülkede "Ladinos" adı verilir. Nüfusun 1/8 i başşehri olan Guatemala City'de yaşamaktadır. Resmî dil İspanyolca olup, eğitim ve öğretim ücretsiz olmasına rağmen, okuma yazma bilenlerin toplam nüfusa oranı % 55'tir. Başşehri olan Guatemala City, ülkenin en büyük şehridir.

Siyâsî Hayat

Başkanlık sistemine dayalı bir cumhuriyet idâresine sâhip olan ülkede, bu başkanlık sistemi, her seferinde diktatörlük şeklinde kendisini göstermektedir.Yönetim olarak ülke 22 eyâlete bölünmüştür. Bu 22 eyâlet merkez, doğu, batı, kuzey ve güney olmak üzere beş bölgede toplanır. Halk tarafından dört yıl için seçilen kongre, ülkenin yasama meclisidir. Buna rağmen ülkede eksik olmayan hükûmet darbeleri, 1966 anayasasının işleyişini ortadan kaldırmıştır. 14.1.1986'da yeni anayasa yürürlüğe girdi ve askerî cunta yönetimi sona ererek demokrasiye geçildi.Yeni anayasaya göre yasama yetkisi beş yılda bir seçilen 100 üyeli millî kongreye verildi.

Ekonomi

Ekonominin temeli zirâat ve ormancılığa dayanmaktadır. Ülkedeki yanardağların püskürttüğü lavların kapladığı arâzi oldukça verimlidir. Halkın ekseriyetinin uğraştığı zirâatte yetiştirilen ürünlerden kahve, pirinç, pamuk, muz, şekerkamışı, buğday, kakao, fasulye ve tütün en önemlileridir. Ormanlardan sert kereste, kauçuk ve sakız elde edilir. HayvancılıkBüyükOkyanus kıyılarında büyükbaş, dağlık bölgelerde ise küçük baş hayvancılık şeklinde yapılmaktadır. Genel olarak mâdenlerini teknik yetersizlik sebebiyle gereği gibi değerlendiremeyen ülkede; çinko, kurşun nikel ve kükürt işletilen mâdenlerdendir.Turizm, son senelerde gelişen, ülke ekonomisine büyük katkılarda bulunan bir sektör olmuştur.Guatemala'ya bir yıl içerisinde gelen turist sayısı 500.000'i bulmaktadır.

Gelişmiş bir sanâyisi bulunmayanGuatemala'da, mevcut olan sanâyi yatırımlarında gıdâ ağırlık kazanmıştır. Tekstil, şeker, lastik ve konserve fabrikaları mevcut sanâyii meydana getirir. Dış ticâretini özellikle ABD ve Almanya ile yapar. Dışardan makina, âlet, motorlu taşıtlar ve ilâç ithal eden ülke; kahve, pamuk, muz, şeker, kereste, kauçuk ve sakız ihraç eder. Dünyânın en büyük çiklet üreticisidir. 3000 km'si asfalt olmak üzere toplam 13.000 km karayoluna sâhip olan ülkede, mevcut 1300 km'lik demiryolu Büyük Okyanus kıyılarından Karayip (Honduras Körfezi) sâhillerine kadar uzanır. En büyük limanları, Puerta Barrios ve Champerico'dur. Bir tâne beynelmilel (milletlerarası) havaalanı vardır.

GUATR;

Alm. *Kropf (m), Struma (f),* **Fr.** *Goitre (m),* **İng.** *Goiter, goitre.* Tiroit bezinin büyümesi. Genel olarak tiroit bezinin her türlü büyümesine guatr denilmesi adet olmuşsa da, gerçekte guatr denince tiroit bezinin iltihabî olmayan, normal fonksiyonlu (normal miktarda hormon salgılaması) ve habis olmayan büyümeleri kastedilmektedir. Yâni; tiroit bezinin aşırı hormon salgılaması, tiroit kanserleri ve tiroit iltihapları bu târifin dışında kalmıştır. Bu târif, yurdumuzda basit guatr olarak da ifade edilmektedir. Fakat bu basit kelimesi, birçok hekimde ve hastalarda, hastalığın önemi konusunda, yanlış bir intibâ uyandırarak hastalığın küçümsenmesine ve tedâvisinde ihmallere ve gecikmelere yol açmaktadır. Böylece ilâç tedâvisiyle iyileşmesi mümkün olan bir guatr, giderek büyümekte, cerrâhî tedâviyi gerektiren bir hal almakta, bâzı tiroit yumruları kanserleşmekte veya zehirli guatr(hipertiroidi) hâline dönüşmektedir.

Guatr, bir bölge halkında yaygın olarak bulunursa, endemik guatrdan; şayet tek tük vakâlar halinde olursa sporadik guatrdan bahsedilir. Tiroit bezi hastalıkları yurdumuzda sıktır.Genel nüfûsun % 7'si oranında endemik guatr söz konusudur.Memleketimizde en çok Kastamonu çevresinde görülür.

Guatr sebepleri: Tiroit bezinde, tiroit hormonunun yapımı, çeşitli sebeplere bağlı olarak azalırsa beyinde yer alan hipofiz bezinin tiroidi uyarıcı hormonunun salgılanması giderek artar ve bu hormon tiroit bezini büyüterek, neticede guatr meydana gelmiş olur. Guatrın meydana gelmesinde en mühim husus, iyot yetersizliğidir. Fakat bundan başka diğer bir takım sebepler de rol oynamaktadır.Çünkü, guatr bölgelerinde, koruyucu olarak iyot verilmişse de, guatr tamâmen önlenememiştir. Guatr teşekkülüne yol açan maddelere guatrojen maddeler denilmektedir. Kara lahana, turp, şalgam, soya fasulyesi, karnabahar, havuç, soğan, sarmısak gibi sebzeler, tiyourasil, sülfonamid, PAS gibi ilâçlar, aşırı kalsiyum ve flor, vitamin A yetersizliği, gebelik, lohusalık dönemleri, ruhi sıkıntı ve gerginlikler ve tiroit bezinde doğuştan mevcut olan enzim noksanlıkları, guatr sebepleri arasında sayılabilir. Yurdumuzda 4 milyon civârında bulunan endemik guatr vakalarının % 90 kadarını kadınlar teşkil etmektedir.

Endemik guatrın şu tehlikeleri olabilir: Giderek büyüyerek nefes borusuna komşu damar ve sinirler üzerine baskı yapabilirler. Kanserleşme ihtimalleri vardır.İltihaplanabilirler. Tiroit bezi içinde kanama yapabilirler. Zehirli guatr (hipertiroidizm) haline dönüşebilirler veya tiroit hormonu yetersizliği de söz konusu olabilir.

Endemik guatr iki şekilde görülür; diffüz (yaygın) guatr ve nodüler(yumrulu) guatr. Bunlar tek veya çift taraflı, damarlı veya damarsız, sert veya yumuşak , hareketli veya sabit, ağrılı veya ağrısız olabilir. Diffüz guatrda, tiroit bezi oldukça muntazam, elastikî ve düz bir halde hissedilmektedir.

Nodüler guatr oldukça mühimdir.Çünkü bunların kanser olma ihtimalleri, zehirli guatr hâline dönüşme gibi tehlikeleri, diffüz guatrdan çok daha fazladır.Nodüler guatr da ya tek bir nodül (yumru) veya çok sayıda nodül sözkonusudur.

Endemik guatrlı hastaların çoğu belirti vermez.İlk belirtiler boynun genişlemesi veya boyunda bir kitlenin hissedilmesi ile olur. Bu kitle yutkunmakla hareketlidir. Bâzan baskı belirtileri olarak nefes almada zorluk, yutma güçlüğü, ses kısıklığı bulunabilir.

Guatrın varlığı görerek, elleyerek belirlendikten sonra gerekli radyolojik ve kan tetkikleri yol gösterici olabilir.

Bir de dalan guatr (halk arasında iç guatr da denilmektedir) vardır ki bunda, tiroit bezi normal yerinden daha aşağı seviyelere inerek, sternumun (îman tahtası) arkasında bulunur. Bu guatr genişleyerek, nefes borusu üzerine baskı yapar ve böylece belirli pozisyonlarda bu baskı artarak nefes darlığına, boyunda ve yüzde bulunan toplar damarlarda genişlemelere yol açar.

Tedâvi

1. Diffüz guatr: Hastaya ağız yoluyla belirli dozlarda tiroid hormonu verilerek, tiroit bezinin büyümesine sebeb olan durumu gidermek amaçlanır. Tedâvi süresi alınan cevaba göre değişmekte olup, bâzan hayat boyu sürmektedir.

İlâç tedâvisine cevap vermeyen, etraf doku ve organlar üzerine baskı yapan veya büyük hacimlere varan diffüz guatr vakâlarında ameliyat gereklidir.

2. Nodüler guatr: Hem tehlike potansiyellerinin yüksek oluşu ve hem de ilâç tedâvisine pek iyi cevap vermediklerinden bunların tedâvisi, esas îtibâriyle cerrâhîdir.

Bu gâyeyle memleketimizde, iyotlu tuz kullanılmaktadır. Günde 3 gram iyotlu tuz, vücut için gerekli iyodu sağlamaktadır. İyotlu tuz kullanımında en mühim nokta, bu tuzun guatr olanlara verilmemesidir.Çünkü iyotlu tuz, meydana gelmiş olan guatrı tedavi etmez. Ancak henüz guatrı olmayan genç nesillerde guatrın meydana gelmesini önlemede yardımcı olur. Hele, 40 yaşın üzerinde olan ve nodüler guatrı bulunanlara verilirse zehirli guatra yol açabilir.

GUBÂRÎ ABDURRAHMAN;

Divan şâiri ve hattât. Akşehir'de doğdu. Doğum târihi belli değildir. Doğum yeri çeşitli kaynaklarda değişik gösterilirse de, kendisi **Kâbenâme** isimli eserinde Akşehirli olduğunu bildirmektedir.

İlk tahsîlini Akşehir'de yaptı. İstanbul'a gelerek, devrin yüksek âlimlerinden Ali ve Müslim Çelebi'lerden okudu. Şeyh Hamdullahzâde Mustafa Dede'den sülüs ve nesih hattı öğrendi. "Gubâr" türü yazıda usta oldu. Bu sebeple Gubârî mahlasını aldı. Bâzı medreselerde müderrislik yaptıktan sonra, Kânûnî Sultan Süleymân Hanın Irak Seferine ordu kâtibi olarak katıldı. Tasavvufa olan meyli yüzünden resmî görevinden ayrılarak Emir Buhârî zâviyesi şeyhi Abdüllatîf Efendiye talebe oldu. Şeyh Vefâ

zâviyesinde ilim ve tasavvufta yüksek derecelere kavuştu. Şeyh olarak memleketinde görev yaptı. Daha sonra hacca gitti. Mekke'de sürre emîni oldu. 1546 senesine kadar Mekke'de dervişâne bir hayat yaşadı. Dönüşünde, Kütahya'da sancak beyi olan Kânûnî Sultan Süleymân Hanın küçük oğlu Bâyezîd'in hizmetine girdi. Bâyezîd'in oğlu Orhan Çelebi'nin yetişmesinde vazîfelendirildi. Bu tutumu tarîkat şeyhleri tarafından hoş görülmedi. Pâdişâh tarafından Mekke'ye gönderildi. Orada 1566'da vefât etti.

Eserleri: 1) Şebistân-ı Hayâl: İlâhî aşkı terennüm eder. 1561'de başlayıp, 1562'de Mekke'de tamamladı. **2) Kâbenâme:** Kânûnî Sultan Süleymân Hana ithâf etmiştir. Pâdişâh'ın Harem-i şerîfe olan hizmetleri, Mekke'deki vakfiyelerinden bahseder.Mesnevî tarzındadır. **3) Yûsuf ve Züleyhâ:** İkinci Selim Hana ithaf edilmiştir. **4) Dîvân-ı Gubârî, Şeyhnâme:** Fârisîdir. Firdevsî'ye nazîredir. **5) Menâsik-i Hac:** Mekke'de yapılan muhtelif binâlarla ilgili bir risâledir.

GUGUKKUŞU (Cuculus);

Alm. *Kuckuck,* **Fr.** *Coucou,* **İng.** *Cuckoo.* **Familyası:** Gugukgiller (Cuculidae). **Yaşadığı yerler:** Eski ve Yenidünyâ ormanlarında. **Özellikleri:** Yumurta asalağı olarak şöhret bulmuşlardır. Yabancı kuşların yuvalarına yumurtlarlar. Yenidünyâ türlerinin çoğu yuva yapar ve yavrularına bakarlar. Böcekle beslendiklerinden faydalıdırlar. **Çeşitleri:** 130 kadar türü vardır. Külrengi guguk (Cuculus canorus), altın guguk (Chrysococcyx cupreus), mor guguk (Cehalcites anthorhynchus), büyük benekli guguk (Clamator glandarius), koel guguk (Eudynamys scolopacea) ve tepeli guguk (Coccystes glandarius) iyi bilinen türleridir.

Gugukgiller âilesinden hafif eğri gagalı, uzun ve sivri kanatlı, uzun kuyruklu, iyi uçucu kuşların ortak adı. Serçe iriliğinden, karga büyüklüğüne kadar değişik renkli 130 türü bilinmektedir. Eski ve Yenidünyâ kıtalarında orman veya diğer yerlerde yaşarlar. Göçmen olanları vardır. Hoş ötüşlerinden dolayı "guguk" adını almıştır.

47 türü kuluçka asalağı olup, yumurtalarını yabancı kuşların yuvalarına bırakır. Dişi guguk gözüne kestirdiği kuşun yuvasını gözler. Kuşun kısa bir ayrılışında yuvaya konarak yumurtalardan birini yiyerek yerine kendi yumurtasını yumurtlar. Guguk yavrusu 12 gün sonra genellikle üvey kardeşlerinden önce doğar. İlk dört gün gözleri daha açılmamış olmasına rağmen, akrobatik hareketlerle üvey kardeşlerini tek tek yuvadan atar. Üç hafta sonra üvey annesinden daha iri olur.Altı hafta beslendikten sonra, genellikle yuvayı da dağıtarak eş aramaya çıkar. Göçmen olanları içgüdü ile yüzlerce kilometrelik yolu katederek erginlerin yanına ulaşır. (Bu içgüdü bir tesâdüf değildir.Yaratanın ona verdiği bir duygudur. Tesâdüfen bu hareketlerin olması mümkün değildir.) Her kuş türü guguğun yumurtasını kabul etmez. Yumurtayı yuvadan atan, örten veya yuvayı terk edenleri vardır. Tavus guguğu yumurtasını saksağan, ala ve sis kargasının yuvasına, Hindistan'da yaşayan koel, yumurtasını kendi gibi siyah bir karganın yuvasına bırakır. Altın guguk, çoğunlukla ispinoz yuvalarını tercih eder.

Bütün gugukkuşları kuluçka asalağı değildir.Asalak olanlar çoğunlukla Eskidünyâ'da yaşarlar. Gugukkuşu, iri vücutlu olmasına rağmen, yumurtası küçüktür. Gerektiğinde guguk onu boğazında da taşıyabilir.Yumurtasının rengi ve büyüklüğü, yuva sâhibi kuşunki gibidir. Ev sâhibi kuş, çoğu zaman bunu kendi yumurtası sanır. Guguk, zaman zaman yuvayı kontrol eder. Eğer yuva sâhibi kuş, bir yırtıcı kuş tarafından avlanırsa veya şiddetli bir fırtına ile yuvası bozulursa, yumurtasını hemen oradan alarak başka bir yuvaya bırakır.

Yenidünyâ'da yaşayanların çoğu yuva yapar ve yavrularına bakarlar. Renkleri yaşadığı ortama uygun olduğundan kendilerini iyi gizlerlerse de, bıktırıcı seslerinden yerlerini belli ederler. Çoğu kahverenkli olup, beyazımtrak göğüsleri çizgilidir. Atmacaya benzer olanları da vardır. Ayakları kısa olduğundan, kondukları yerde tünüyormuş hissini uyandırırlar. Tırmanıcı ve döner parmaklı ayaklarının iki parmağı önde, ikisi geridedir. Çoğu böcek ve tırtılla beslendiğinden, faydalı sayılırlar. Yerde yaşayan iri türleri ise kertenkele, yılan, kuş ve küçük kemiricilerle beslenirler. Guguklu saatlerde, sesleri taklit edilmektedir.

GULF STREAM (Golfstrim);

Alm. *Golfstrom (m),* **Fr.** *Gulf-Stream (m),* **İng.** *Gulfstream.* Kuzey Atlas Okyanusunun sıcak su akıntısı. Çeşitli kaynaklı su kütlelerinden meydana gelen Gulf Stream, gerçek bir akıntılar sistemidir. Gulf Stream ekvatorun kuzeyinde doğudan batıya doğru uzanan bir akıntı olarak; Büyük Antiller boyunca devam eden kuzey ekvator akıntısı ise, Güney Amerika'nın kuzey sâhillerini sıyırarak,Yukatan Boğazı üzerinden Meksika Körfezine doğru akar. Güney Ekvator Akıntısının oldukça kuvvetli bir kolu bu bölgeye kadar ulaşarak körfezde su hızının artmasına sebeb olur. Florida'nın doğu yönündeki akıntının hızı saniyede iki metreye kadar varabilmektedir.

Hatteras Burnu açıklarında halk arasında "okyanus içindeki nehir" olarak tanınan körfez akıntısı ilgi

çekici “menderesler” çizer ve kuzey doğuya doğru yönelir. Gittikçe daha da genişleyen Gulf Stream burada ikiye ayrılır. Bâzı deniz bilimcilerinin açıkladığı gibi, Kuzey Atlas Okyanusu sapmasını meydana getirir. Bu bölgede özelliğini nisbeten kaybeden Gulf Stream’ın ılık suları Norveç sâhillerini ve Kola Yarımadasını etkisi altına alır. Güneye doğru büyük bir dönme hareketi içinde olan Gulf Stream, Kanarya Adaları yakınında hemen hemen bağımsız yeni bir akıntı meydana getirerek devreyi kapamaktadır.

Yapılan araştırmalar Gulf Stream’ın ihtiyacı olduğu enerjiyi atmosfer ve rüzgârların hareketi sayesinde güneş ışınlarından sağladığını ortaya koymuştur. Akıntının en önemli sayılan mekanizmalarının sürekli ve kuvvetli olarak esen alize rüzgârları olduğu bilinen bir gerçektir. Bu rüzgârlar ekvator kuşağındaki su kütlelerini etkileyerek harekete geçirir. Büyük dalgaları Amerika’nın doğu sahillerine doğru sürükler. Batıdan esen rüzgârlar ise Gulf Stream’ın yönünü kuzeye, Avrupa kıyılarına doğru çevirir. Kanarya Adaları sâhillerinde akıntı suları, Kuzey Ekvator Akıntısının doğmasına sebeb olur. Gulf Stream akıntılarının bir kısmı Narvik üzerinden Nurmansk’a kadar Kuzey Atlas Okyanusunda ısının artmasında önemli faktör olarak İskandinav limanlarını kışın buz tutmaktan az da olsa kurtarır. Ancak akıntının bu kolu açıkta kalır. Bu açığı ise güney ekvatordan akıntının kuzeye dönen kolu kapar ve böylelikle kuzey ile güney küre arasında bir bağlantı kurulabilir.

Amerika’nın doğu sâhillerinde Gulf Stream’ın genişliği yaklaşık 50 km’yi bulurken, derinliği ise 1000 m’ye kadar ulaşabilir. Bu akıntı ile sâniyede 55 milyon m^3 lük bir su kütlesinin kuzeye doğru aktığı tesbit edilmiştir. Bu rakam kıtalardan okyanuslara akan bütün akarsuların akıntı hızlarının yaklaşık 65 katı olduğunu gösterir.Mississippi Nehrinin 1000 katıdır. Bu güçlü su akıntısı tropikal bölgelerden doğduğu için, bu bölgenin özelliği olan sıcak havayı pek tabiî beraberinde götürür. Gulf Stream, Norveç ve İzlanda sâhillerinde kendini sâdece su sıcaklığı ile belli eder.Gulf Stream akıntısını sınırlayan alçak basınç cepheleri sebebiyle Avrupa’da o yıl hüküm sürecek kış ikliminde önemli derecede değişikliklere yol açar.

Gulf Stream akıntıları gemicilere çok faydalı olmaktadır.Kış aylarında su üzerinde yüzen buz parçaları onun sâyesinde kuzeye doğru sürüklenmekte ve buzulların gemilere ulaşmasını önlemektedir. Bu arada kuzeyden gelen soğuk Labrador Akıntısı,Gulf Stream üzerinde etkili olur. Bu soğuk su akıntısı güneye doğru inerken belli bir noktada Gulf Stream’la karşılaşır. Bu bölgede su yüzeyindeki sıcaklık farkı 10° C ile 15° C arasında değişir. “Soğuk Su” duvarı olarak bilinen bu bölge sıcak ve soğuk suyu sınırlayan cephedir. Oldukça yoğun sisli olan bu alanda ılık ve soğuk suların birbirleriyle teması planktonların bu bölgede çoğalmasına sebeb olur. Planktonların çoğalması büyük balıkları bu bölgeye doğru çeker.

Gulf Stream akıntısına kapılan bir araç hiç enerjiye ihtiyaç duymadan yüzlerce, binlerce kilometre gidebilir. Gulf Stream üzerinde yapılan araştırmalar birçok soruya cevap verememiştir. Bugün herkes tarafından bilinen gerçek olarak, bu güçlü su kütlelerinin büyük bir hızla ve güneş enerjisinin yardımıyla Kuzey AtlasOkyanusunda hissedilir bir şekilde etkisini sürdürmekte olduğudur.

GUREBÂ;

Osmanlı ordu teşkilâtında kapıkulu süvârisini teşkil eden altı bölükten, Gurebâ-i Yemin ve Yesar bölüklerinin adı. Gurebâ, garip kelimesinin çoğulu olup, “yabancı, kimsesiz, misâfir” mânâsındadır.

Gurebâ bölüklerine Galata, İbrâhimpaşa ve Edirne saraylarından çıkan acemiler, savaşta yararlık gösteren Arap ve Acem gibi yabancılar ve yeni Müslüman olmuş gençler alınırdı. “Aşağı Bölükler” veya “Garib Yiğit Bölükleri” diye de anılan bu birlikler, Sağ Garibler (Gurebâ-i Yemin) ve Sol Garibler (Gurebâ-i Yesar) adlarıyla ikiye ayrılırdı.

Sefer esnâsındaki yürüyüşlerde sağ garibler sağ ulûfecilerin sağında; sol garibler, sol ulûfecilerin solunda giderlerdi. Muhârebede ise, sağ garibler pâdişâhın sağındaki sancağın dibinde,sol garibler sol alem dibinde bulunurlardı. Sefer esnâsında merkez kolunda her gece otağ ve ağırlıkları koruyan gurebâ bölüklerinin, savaş esnâsındaki en önemli vazîfeleri ise Sancak-ı şerîfin korunması idi.

Gurebâ-ı Yemînin bayrakları sarı ile beyaz; Gurebâ-i Yesarınkiler ise, yeşil ile beyazdı. İki bölüğün de silâhları bir pala, bir mızrak ile eğerin başına asılı, “Gaddare” adı verilen kılıçtı. Osmanlı başkentinde kışlaları yoktu. İstanbul, Edirne ve Bursa etrâfındaki köy ve kasabalara yerleştirilmişlerdi. İstanbul’da bulunanlar, evli ise evlerinde, değilse hanlarda ikâmet ederlerdi. On altıncı yüzyılda Gurebâ bölüklerinin mevcudu 1000 ve 1500 nefer arasında değişiyordu. On yedinci yüzyılda ise, sağ garibler 410, sol garibler ise 312 mevcutlu idi.

Her iki bölük, hükümdârın bizzat katıldığı savaşlara katılırlardı. Gurebâ-i Yemin ve Yesar’ın ayrı ayrı ağası, kethüda, kethüda yeri, kâtip, kalfa adlarıyla anılan büyük ve başçavuş, çavuş rütbelileri vardı. Maaşları kıdem ve ehliyete göre olup, vezîriâzamın huzûrunda dağıtılırdı. İki bölük de, Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra 1826 târihinde, gümrükten bir miktar maaş bağlanarak emekli edilip,

târihe karıştılar.

GUREBÂ HASTÂNESİ (Bkz. Vakıf Gurebâ Hastânesi)

GÛRLULAR (GÛRÎLER);

Afganistan'ın Gûr bölgesinde kurulan devlet. Genel olarak Gûr halkı ve emîrleri, Herat'ın doğu ve güneyinden geçen kervanları vurmak ve savaşmakla hayat süren bir kavimdi. Gaznelilerden, Sebük Tegin'in oğlu Sultan Mahmûd ve oğlu Mes'ûd, Gûr topraklarında seferler düzenlediler. Gûr emîrlerinden bâzıları Gazne sultanlarının hâkimiyetine girdilerse de bu hâl uzun sürmedi. Gûr topraklarında İslâmiyetin yayılmasında Müslüman emîr Mes'ûd'un büyük rolü oldu.

On birinci asrın sonlarında İzzeddîn Hüseyin adlı Gûr emîri, hem Sultan Sencer'e hem de Gazne Sultânına hediyeler sunarak bağlılığını bildirdi. Gazne Sultânı Üçüncü Mes'ûd onu Gûrluların başına emîr tâyin etti. Bundan sonra Gûr topraklarında bu emîrin soyundan gelen emîrler ve sultanlar hâkim oldular. İzzeddîn Hüseyin ölünce, toprakları yedi oğlu arasında paylaşıldı. Çocukların en büyüğü Seyfeddîn Sûrî, Gûr emîri ünvânıyla sülâlenin başında kaldı. Diğer kardeşi Fahreddîn Mes'ûd, Bamyan emîri oldu ve hânedânın Toharistan kolunu kurdu. İzzeddîn Hüseyin'in yedi oğlundan Kutbeddîn Muhammed'e Bilâd-ı Cibâl bölgesi verildi. Kutbeddîn daha sonraları Gûr'un başşehri olacak olan Firûz-Kuh şehrini kurmaya başladı. Kardeşleriyle geçinemeyen Kutbeddîn bir süre sonra Gazne'ye gitti. Gazne Sultânı Behrâm Şahın kızı ile evlendi. Kısa zaman sonra taraftâr edinmesinden şüphelenen Behrâm Şah tarafından öldürüldü. Kutbeddîn'in yerine kardeşi Behâeddîn Sam geçti. Kutbeddîn'in zehirlenerek öldürülmesinin öcünü almak isteyen hânedânın başı Seyfeddîn Sûrî, kardeşi BehâeddînSam'ı Gûr'da vekil bırakarak Gazne üzerine yürüdü. Ancak Behrâm Şah, bir baskın düzenleyip Seyfeddîn'i yenerek öldürttü. Gûr'da vekil olan Behâeddîn Sam da aynı gâyeyle çıktığı Gazne Seferinde öldü. Yerine geçen kardeşi Alâeddîn ise Gazne Sultânı Behrâm'ı üç kere yendi ve Gazne'yi ele geçirdi.

Bu gâlibiyetten sonra Sultan Alâaddîn, Selçuklu Sultânı Sencer'e her sene gönderdiği hediyeleri kesti. Bunun üzerine Sultan Sencer, Gûr üzerine yürüdü. İki ordu Herat'ta Firûz-Kuh arasındaki Nab şehri yakınlarında karşılaştı. Savaş başlayınca, Alâeddîn'in ordusunda bulunan Türkler, Sultan Sencer tarafına geçtiler. Alâeddîn yenilip esir düştü. Bir müddet Sencer'in hizmetinde bulundu, sonunda affedilerek Gûr'a döndü. Bu arada Behrâm Şah, Gazne'ye yeniden girdi. Sultan Sencer'in 1157 senesinde ölümü üzerine, Selçuklu topraklarında çıkan karışıklıklar Gûrlulara büyüme fırsatı verdi.

Alâeddîn, Bamyan ve Toharistan koluna hâkimiyetini kabul ettirdikten sonra, Davar, Büst ve Horasan'da Tülek şehriyle Gürcistan ve Murgab Ovasındaki bâzı yerleri ele geçirdi. Devlet güçlü duruma geldi. Alâeddîn, saltanatının son zamanlarında Melâhide ve Karmatîlere bâzı haklar verdiğinden, bunların bozuk fikirleri Gûr'da hızla yayıldı. Alâeddîn'in ölümü üzerine yerine geçen Seyfeddîn Muhammed, ilk iş olarak Melâhide ve Karmatîleri sindirerek bozuk fikirlerinin yayılmasını önledi. Ancak bir süre sonra ordu kumandanı Ebü'l-Abbâs tarafından öldürüldü (1161). Yerine Behâeddîn Sam'ın oğullarından Gıyâseddîn Muhammed geçti. Kardeşi Muizzeddîn de ağabeyinin yanına gelerek, onun ser candarı (koruyucu birliğinin baş kumandanı) oldu. İki kardeş, bu andan îtibâren birbirlerine sıkı bir bağla bağlanarak, devleti idâreye başladılar.

Tahtı ele geçiren kardeşler, ilk iş olarak ordu komutanı Ebü'l-Abbâs'ı ortadan kaldırdılar. Amcaları Bamyan Meliki Fahreddîn de, hânedânın en büyüğü olduğunu ileri sürerek, Gûr tahtına geçmek istedi. Herat ve Belh sultanlarının yardımıyla yeğenlerinin üzerine sefer düzenledi ise de, yenildi ve Bamyan'a geri gönderildi. Bundan sonra iki kardeş; Zemindaver, Germsir, Gürcistan ve Talikan'ı ele geçirdi. 1173 senesinde Gazne'yi ele geçiren Gıyâseddîn, kardeşi Muizzeddîn'i bu bölgeye sultan yaptı. Sultan-ı A'zam ünvânını aldı. Kardeşininki ise, Sultan-ı Muazzam idi. Sultan Gıyâseddîn iki sene sonra Herat'ı ele geçirerek Doğu Horasan'a sâhib oldu.

Muizzeddîn, Gazne bölgesi sultânı olduktan sonra, 1175 senesinde Hindistan'a sefer düzenledi. Karmatîlerden Multan'ı aldı. Üç sene sonra Muizzeddîn, Gazneli Sultan Mahmûd gibi, Tar Çölünü geçti ve Gucerat'ı ele geçirmek istedi. Multan ve Uç yolu ile çöle girdi. Gucerat'ın başşehri olan Nehrvala üzerine yürüdü ise de, ordusu güçsüz düştüğünden Gucerat Racası Bim tarafından Anilvara dolaylarında bozguna uğratıldı (1179). Bu mağlûbiyet, Müslüman Türklerin Hindistan'da aldıkları ilk önemli yenilgidir. Muizzeddîn, ertesi sene Pencab üzerine yürüdü. Ona karşı koyacak güçte olmayan Gazneli soyundan Pencab Melîki Hüsrev, Muizzeddîn'in hâkimiyetini tanıdı. 1186 senesinde Melik Hüsrev'in aleyhte faaliyetleri üzerine Muizzeddîn yine Pencab'a girdi ve Lahor'u ele geçirdi. Melik Hüsrev'i yakalayıp, Firûz-Kuh'a yolladı. Böylece Sebük Tegin'in kurduğu Gazneli Devletinin Hindistan'da kalan kısmı sona erdi.

Muizzeddîn, 1190 senesi kış aylarında Ecmir ve Delhi Racası Pritvirac'ın ülkesine girip, Lahor'un güneyine düşen Batında bölgesini ele geçirdi. Gazne'ye geri dönerken, Pritvirac'ın bütün Kuzey

Hindistan racalarıyla birlikte büyük bir ordu ile üzerine geldiğini öğrenince, karşısına çıktı. İki ordu Tarain önlerinde karşılaştı. Hind ordusu, Gûr-Türk ordusundan çok daha kalabalıktı. Muhârebe sırasında Muizzeddîn'in kolundan yaralanması, Gûr-Türk ordusunun bozgununa sebeb oldu. Hindular, Batında bölgesini tekrar ele geçirdiler. Bir sene sonra Muizzeddîn, büyük bir hazırlık yaparak Pritvirac üzerine sefere çıktı. İki ordu yine Tarain bölgesinde karşılaştı. Muizzeddîn ordusunu beş bölüme ayırdı. Onar bin kişilik olan dört bölüm sabahtan ikindiye kadar Hinduların üzerine dört yandan saldırıyor, Hindular üzerlerine geldikçe çekiliyorlardı. Hind ordusu böyle bir yıpratmadan sonra, mağlûbiyete uğratıldı. Raca Pritvirac muhârebe sırasında öldü. Muizzeddîn, bu gâlibiyetten sonra, Ecmir üzerine yürüdü ve şehri ele geçirdi. Mâbetler, câmi ve medreseye çevrildi. İslâm dînini yaymak için tedbirler alındı. Bu ikinci Tarain Zaferi sonucu olarak Sıvalık dağlık bölgeleriyle Hansi ve Sursuti bölgeleri de ele geçirildi. Muizzeddîn, Ecmir'i aldıktan sonra, Delhi üzerine yürüdü ve burayı kendisine bağladı. Ordusunun en ünlü kumandanı olan Aybek'i Hindistan'a genel vâli ve ordu kumandanı tâyin ederek Gazne'ye döndü.

Muizzeddîn, Hindistan üzerine devamlı seferler düzenlerken, Merkezdeki Sultan Gıyâseddîn ise, Harezmşahlar ile mücâdele ediyordu. Harezmşah Celâleddîn Mahmûd, kardeşi Sultan Tekiş ile yaptığı mücâdelelerde mağlub olarak Gûr Sultânı Gıyâseddîn'e sığındı. Bir süre burada kalan Celâleddîn, daha sonra Karahıtay hâkânının yanına gitti ve ondan aldığı yardım ile Gûrlulara karşı sefer düzenledi. Gûrlu ordusunu zor duruma sokmasına rağmen, 1192 senesinde Merv yakınlarında mağlûb oldu. 1200 senesinde Harezmşah Sultânı Tekiş ölünce, Gûrlular, batı Horasan üzerine yürüyerek Nişâbûr'u aldılar. Harezmşah Sultanı Muhammed, Gıyâseddîn'den Horasan'ın kendisine geri verilmesini istediyse de kabul edilmedi. 1201 senesinin sonlarına doğru Muhammed Harezmşah, Nişâbûr'u kuşattı. Nişâbûr'da bulunan Gûr şehzâdelerinden Alâeddîn Muhammed, şehri teslim etti ve ordusuyla geri çekildi. Netîcede Horasan bölgesi Harezmşahlar ile Gûrlular arasında bölündü.

1203 senesinde Gıyâseddîn'in ölümü üzerine, devletin başına Muizzeddîn geçti. Muizzeddîn tahta geçtikten bir sene sonra büyük bir ordu ile Harezm topraklarına girdiyse de, Karasu kıyılarında yenilerek geri çekilmek mecbûriyetinde kaldı. Çekilme sırasında Gûr ordusu Karahitayların saldırısına mâruz kaldı ve tamâmen bozuldu. Muizzeddîn, 1205 senesi kış aylarında Hindistan'da çıkan bir ayaklanmayı bastırmak için sefere çıktı. Sefer dönüşü, 1206 senesinde, bir gece çadırında öldürüldü. Yeğeni Gıyâseddîn Mahmûd, duruma hâkim olarak devletin başına geçti. Ancak Gûr ülkesindeki karışıklıkları önleyemedi. Gazne toprakları Türk beylerinden Yıldız'ın eline geçti. Bu sırada Harezmşahlar ile mücâdele hâlinde bulunduğundan Gazne'yi Yıldız'a verdiğine dâir bir ferman yayınladı. Gıyâseddîn Mahmûd, bir taraftan Harezmşahlar ile uğraşırken, diğer yandan da hânedân mensuplarıyla mücâdele ediyordu. Büyük amcası Alâeddîn Atsız, Harezmşahların yardımı ile Gûr tahtını ele geçirmeye çalıştığı sırada yapılan savaşı kaybetti. Bu hâdiseden sonra, Muhammed Harezmşah'ın kardeşi Ali, Gûr'a sığındı. Gıyâseddîn Mahmûd, Harezmşah'tan çekinerek Ali'yi hapsettirdi. Bu yüzden Ali'nin adamlarından bâzıları Gıyâseddîn Mahmûd'u öldürdüler.

Gıyâseddîn Mahmûd'un yerine geçen oğlu bir kaç ay tahtta kalabildi. Alâeddîn Atsız, Harezmşah'ın yardımıyla Gûr tahtını ele geçirdi ve Gazne'de oturan Yıldız'la uzun süre uğraştı. Gazne ordusunu yendi ise de, 1214 senesinde yapılan savaşta öldü. Alâeddîn Atsız'ın ölümünden sonra, Gûr'da durum karıştı. Hapiste bulunan Alâeddîn Muhammed kurtarılarak, Sultan Yıldız tarafından Gûr tahtına geçirildi. Fakat bir sene sonra Muhammed Harezmşah, devletin Bamyan ve Gazne kısmını ele geçirdi. Böylece Gûr Devleti'nin Hindistan dışında kalan toprakları Harezmşahların eline geçti. Bununla berâber Harezmşah hâkimiyeti kısa sürdü. Az zaman sonra da bütün doğu İslâm dünyâsı Moğol Cengiz Han tarafından istilâ edildi. Öte yandan Muizzeddîn'in Türk kumandanları Kuzey Hindistan'da Gûr siyâsetini ve geleneklerini sürdürmeğe devâm ettiler. Bunlardan Kutbeddîn Aybek, Delhi Türk Sultanlığını kurdu.

GÛRLU SULTANLARI

(Gûr'da ve sonra Gazne'de)

İzzeddîn Hüseyin 1100

SeyfeddînSûrî 1146

Birinci BehâeddînSam 1149

Alâeddîn Hüseyin 1149

SeyfeddînMuhammed 1161

GıyâseddînMuhammed 1163

MuizzeddînMuhammed 1203

GıyâseddînMahmûd 1206

İkinci BehâeddînSam 1212

AlâeddînAtsız 1213

AlâeddînMuhammed 1214

Harezmşah İstilâsı..... 1215

(Bâmiyân ve Tuhâristan'da)

Fahreddîn Mes'ûd 1145

ŞemseddînMuhammed 1163

BehâeddînSâm 1192

CelâleddînAli 1206-1215

Harezmşah istilâsı 1215

GURÛBÎ SAAT;

güneşin batmasının 12.00 olarak kabul edildiği saat hakkında kullanılan bir tâbir.

Ezânî saate, astronomi (ilm-i hey'et) ifâdesi ile "hakîkî gurûbî saat" denir. Bu saatle güneş hergün saat 12.00'da batmakta (gurûb etmekte) ve diğer vakitler de buna göre hesap edilmektedir.Akşam ezanı bu saatle hep 12.00'da okunduğundan, "ezânî saat" ismini almıştır. Osmanlı Türklerinde kullanıldığı ve daha sonra bugünkü kullandığımız "vasatî saat" kabul edildiğinden, halkımız şimdiki saate "alafranga", ezânî saate de "alaturka" ismini vermiştir. Kullanıldığı zamanlarda bu saat hergün veya 2-3 günde bir güneşin battığı saatlerde 12.00'ye getirilerek ayar edilmekteydi.O zamanda büyük câmilerimizde muvakkıthâneler ve burada astronomi hesaplarını çok ince şekilde hesaplayabilen muvakkıt denilen vazifeli memurlar vardı. Akşam ezanı her gün bu muvakkıtların hesaplarına göre okunur ve Müslümanlar da saatlerini 12.00'ye ayarlarlardı. Köylerdeki hocalar da ilim tahsil ederken ilm-i hey'et derslerinde namaz vakitleri hesaplarını öğrenirlerdi. Köylerde de bunların yaptığı hesaplara göre akşam ezanı okunur ve saatler 12.00'ye ayarlanırdı. Bugün radyolar vâsıtasıyle verilen saat ayarı o zaman ezanla bildirilirdi.

Şimdi kullandığımız vasatî saate göre hesaplanmış namaz vakitleri takvimlerde yazılıdır. Bu vakitlere göre güneş battığı zaman, yâni akşam ezanı okunduğunda saatimiz 12.00'ye getirilir ve hergün bir evvelki güne göre güneş kaç dakika erken batıyorsa o kadar ileri, kaç dakika geç batıyorsa o kadar geri alınırsa, kolumuzdaki saat gurûbî ezânî saat olmuş olur. Bir sene boyunca hergün saatin kaç dakika ileri veya geri alınacağı bir cetvel hâlinde yazılmıştır. Cetvelde de görüldüğü gibi, bu ayar günde 2 dakikayı geçmemekte ve saat Aralık ortasından Haziran sonuna kadar cetvelde yazılı dakikalar kadar geriye, Temmuz başından Aralık ayı ortasına kadar da ileri alınmaktadır. Bir sene içinde bu (+ 185) ve (-185) dakika arasında değişmektedir.

GUSÜL;

Alm. *Ganzwaschung (f), des Körpers, Abwandung (f),* **Fr.** *Ablution complete du corps,* **İng.** *Ablution (bodily).* Boy abdesti. Âkıl ve bâliğ olan kadın ve erkeğin, cinsî münâsebetten sonra veya rüyâda veya uyanıkken menî denilen sıvının şehvetle gelmesiyle, kadın ve kızların âdet ve lohusalıklarının bitiminde İslâm dîninin emrettiği şekilde, vücûdun tamâmını yıkamalarına denir. Cünüp olan her kadının ve erkeğin, hayızdan ve nifastan kurtulan kadınların, namaz vaktinin sonunda o namazı kılacak kadar zaman kalınca, gusül abdesti alması farzdır.

Hanefî mezhebine göre guslün farzı üçtür: 1) Ağzın içinde, ıslanmadık bir yer kalmamak üzere yıkamak, 2) Burnu yıkamak, 3) Bedenin her yerini iğne ucu kadar kuru yer kalmayıncaya kadar yıkamaktır. Deriye yapışmış hamur, mum, sakız, katı yağ, balık pulu, çiğnenmiş ekmeğin, tırnaktaki su geçirmez boyaların altını, göbek içini, bıyık, kaş ve sakalı ve altlarındaki derileri ve baştaki saçları ve avret (edep) yerini yıkamak farzdır.

Sünnet üzere gusül abdesti almak için, önceden temiz olsalar bile iki el ve avret yeri yıkanır. Sonra bedende necâset (pislik) varsa, yıkanıp temizlenir. Sonra tam bir abdest alınıp, yüzü yıkarken niyyet edilir. Bütün beden sıra ile baş, sağ omuz ve sol omuza üçer defâ su dökülerek yıkanır. Birinci dökmede vücudu ovmalıdır. Gusülde ve abdestte lüzumundan fazla su kullanmak uygun olmayıp, isrâftır. İsrâf ise haramdır.

Gusül abdesti almanın sünnet olduğu yerler çoktur. Cumâ, Ramazan ve Kurban bayramı namazları,

arefe günü Arafat Dağında vakfe için gusül abdesti almak bunlardandır.

Cünüp, hayız ve nifas hâlindeyken; namaz kılınmaz, câmiye girilmez, Kur'ân-ı kerîm tutulmaz ve okunmaz, Kâbe-i muazzama tavaf edilmez.

Kur'ân-ı kerîmde gusül abdesti hakkında meâlen şöyle buyrulmuştur: **"Eğer cünüp iseniz, gusül abdesti alınız."** (Mâide sûresi: 6)

Hadîs-i şerîflerde buyruldu ki:

Kirlenince, çabuk gusül abdesti alın! Çünkü Kirâmen Kâtibîn melekleri, cünüp gezen kimseden incinir.

Gusül abdesti almaya kalkan bir kimseye, üzerindeki kıl adedince (yâni pekçok demektir) **sevâb verilir. O kadar günâhı affolur. Cennet'teki derecesi yükselir. Guslü için ona verilecek sevap, dünyâda bulunan her şeyden daha hayırlı olur. Allahü teâlâ, meleklere; "bu kuluma bakınız. Gece üşenmeden kalkıp, benim emrimi düşünerek, cenâbetlikten guslediyor. Şâhid olunuz ki, bu kulumun günâhlarını af ve mağfiret eyledim." buyurur.**

Resim, köpek ve cünüp kimse bulunan eve rahmet melekleri girmez.

GUT HASTALIĞI;

Alm. *Gıcht (f),* **Fr.** *Goutte (f),* **İng.** *Gout.* Ürik asidin kandaki seviyesinin artması ve vücutta çeşitli dokulara ürat kristallerinin oturması ile kendini gösteren bir metabolizma hastalığı. Halk arasında **nikris hastalığı** veya **damla hastalığı** olarak da bilinen gut, gıdalarla alınan nükleo protein maddelerinin vücutta parçalanamamasından husûle gelir. Sağlam kişide ürik asit dokularda ve en çok da karaciğerde parçalanarak etkisizleştirilir. Bu işlemin olmaması veya eksik olması, kanda ürik asit seviyesini artırır ve gut hastalığının belirtileri ortaya çıkar.

Kandaki ürik asit seviyesinin yüksek olmasını hazırlayan bâzı sebepler, kimi kişilerde hastalığın daha sıklıkla görülmesinde rol oynar. Şişman şahıslarda, soyunda gut hastalığı bulunanlarda, protein ve yağca zengin gıdâ ile beslenenlerde, alkoliklerde ve şehirde yaşayanlarda, kandaki ürik asit seviyeleri diğer şahıslardan daha yüksektir. Bu yüksekliğin mekanizması ise, genellikle meçhuldür ve bu durum erkeklerde daha sık görülmektedir.

Ürik asit seviyesini arttırdığı bilinen bâzı durumlar ise şunlardır: Kan kanserleri, Akdeniz anemisi (kansızlığı), bâzı kan hastalıkları, ağır zatürrenin yol açtığı solunum yetersizliği, bâzı idrar söktürücü ilâçlar, aspirin, alkol alımı, yorgunluk hâlleri, hızlı kilo kaybettiren durumlar.

Guta bağlı eklem şişmelerinde en kesin teşhis, eklem sıvısında "ürat" veya "kalsiyum piro fosfat dihidrat" kristallerinin görülmesiyle konulur. Kanda ürik asit seviyesi yüksekliği, kolşisin tedâvisinden faydalanma ve gutlu hastalarda tipik olarak görülen tofüslerden (kulak kepçesinde, ellerde, ayaklarda, dirseklerde, dizde) alınan biyopside teşhisi teyit etmekte kıymetlidir. Tofüsler, içi ürat kristalleriyle dolu olan lokalize ve cilt sathına taşan kabarıklardır.

Kandaki ürik asit, böbrekler aracılığıyla idrarla belli miktarda atılmaktadır. Böbrek yetmezliği durumlarında ürik asit atılımı azalacağı için, bir gut krizi ortaya çıkabilir. Gut hastalığına tutulan her dört kişiden birinde, böbreklerde ürat taşları hâsıl olur.

GUTENBERG, Johannes;

Alman matbaacısı. Doğum yılı kat'î belli değildir. Kırk yaşlarına doğru Strasburg'a yerleşerek üç arkadaşıyla berâber kıymetli taşları işlemekle uğraştı. 1438 yılından îtibâren el ile dizilen harflerle basma tekniği üzerinde gizlice sıkı sıkıya ilgilendi. Aradan kısa bir zaman geçince kendine has harf baskısını buldu (1440). Üzerindeki çalışmalara devâm eden Gutenberg 1448'de Mainz'a dönünce buluşunu geliştirdi. İşi büyütmek ve bu hususta daha geniş çalışmalarda bulunmak için Das Werk der Bücher şirketine ortaklık kurdu. Fakat aradan beş sene geçince ortaklarıyla anlaşamayıp mahkemelik oldular (1445). Mahkemeyi kaybedince her şeyine el koyuldu. Hayâtının son zamanlarında bulunduğu şehrin başpiskoposu ona ünvan vererek basımla çalışmalarına devâm etmesini temin etti. Gutenberg 1468 yılında öldü.

GUYANA

DEVLETİN ADI ..... Guyana Kooperatif Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Georgetown

NÜFÛSU 748.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....215.000 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İngilizce

DÎNİ ..... Hıristiyan (% 57), Hindu (% 34), Müslüman (% 9)

PARA BİRİMİ.....Guyana Doları (1 Guyana Doları=100 cent)

Güney Amerika kıtasının kuzey kıyısında, yer alan bir devlet. Eskiden İngiliz Guyanası olarak bilinen ülkenin sınır komşuları doğuda Surinam (Hollanda Guyanası), Güneydoğu, Güney ve Güneybatıda Brezilya, doğuda ise Venezuella'dır.

Târihi

Okyanus kıyısındaki bu Güney Amerika ülkesinin Amerika kıtası târihi üzerinde yeri büyük ölçüde tesirli olmuştur. Deniz aşırı seferlerde üs olarak kulanılabilmesi ve birçok yere uygun bağlantı şartlarına sâhib olması sebebiyle, târih boyunca çeşitli istilâlara mâruz kalmış, değişik zamanlarda İspanyol, Hollanda ve İngiliz işgâli altına girmiştir. Ancak bir devlet olarak târihi, 1831'de Demerara, Essoquibo ve Berbice bölgelerinin birleşerek Guyana'yı teşkil etmeleriyle başlar. 1834'e kadar nüfûsunu sâdece İngiliz ve yerlilerin teşkil ettiği bir devlet olan Guyana'ya, bu târihte getirilen 240.000 kadar tarım işçisi de, ülke nüfûsuna dâhil olmuştur.

Bundan sonraki iki yüz yılda da sosyo-ekonomik bakımdan zayıf bir İngiliz sömürgesi olan Guyana, Birinci ve İkinci Dünyâ Savaşlarından fiilî olarak etkilenmemiş, ancak gelişmesi daha da yavaşlamıştır. 1953'te İngiltere'nin yardımı ile hızlı bir gelişme dönemine girilmesine rağmen, sosyalist temayüllü (meyilli) başbakan Cheddi Jagan bu faaliyetlere mâni oldu. Bu hâdise yaklaşan seçimlerde Jagan için bir dezavantaj olabilirdi. Ancak Jagan sürdürdüğü çalışmalar sonucu 1961'de Guyana'nın içişlerinde bağımsız olmasını sağladığından, halkın büyük sevgi ve desteğini kazandı. Bütün bunlara rağmen bu târihten sonra gelişen siyâsî durum, Forbes Burnham'ın lideri olduğu Millî Kongre Partisinin iktidarı ele geçirmesine, Jagan'ın da muhâlefet durumuna düşmesine sebeb oldu. İki parti arasındaki rekâbet İngilizlerin Guyana'ya tam bağımsızlık vermesini geciktirdi. İki senelik bir aradan sonra İngilizlerin bağımsızlık konusunu tekrar gündeme getirmeleriyle başlayan çalışmalar sonuçlandırılarak, Guyana 26 Mayıs 1966'da İngiliz Milletler Topluluğu üyesi bir devlet olarak bağımsızlığına kavuştu.

1970'den îtibaren Venezuella'nın ülkenin batı kısmı üzerinde hak iddiâ etmesi üzerine yine gergin bir hava içine giren ülke, 1982'de anlaşmaya varılması ile rahatlamıştır. Guyana bugün Commorwealth (İngiliz Milletler Topluluğu) ve Birleşmiş Milletler üyesi bağımsız bir devlettir.

Fizikî Yapı

Fizikî bakımdan kıyı, orman ve savan olmak üzere üç bölgeye ayrılmıştır. Kıyı bölgeleri, denizden îtibâren 10-60 km genişliğinde bir şerit olup, denizden birkaç yüz metrelik irtifâda olan alçak bir bölgedir. Kıyı kısımları bu özelliğinden dolayı özel bant ve bariyerlerle korunur. Bu bölgeden iç kısımlara doğru gidildikçe ormanlar başlar. Bol yağış alan bu bölge, ülkenin toplam yüzölçümünün % 85'ini kaplar. Güneybatıda yeralan Rupunini bölgesi ise 200-250 km genişliğinde bir savan alanıdır. Ülkenin dağlık kesimi güney ve doğu bölgeleri olup, bu bölge ve Guyana'nın en yüksek noktası 2772 m irtifâdaki Roraima Dağıdır.

Guyana'da yaygın olarak görülen akarsuların tamamı iç bölgelerden doğarak, Atlas Okyanusuna dökülürler. Bunların kayda değer büyüklükte olanları, Brezilya sınırından doğan Essequibo, ormanlık bölgeden doğan Demerera ve Berbice ile Brezilya-Guyana-Surinam sınırlarının keşistiği yerden doğarak Surinam sınırını teşkil eden Corantay ırmaklarıdır. Ülkenin topoğrafik durumu sebebiyle bu ırmaklar aynı zamanda birçok çağlayan meydana getirirler. Bunların en önemlileri, Demerera üzerindeki Büyük Şelâle, Corantay üzerindeki Tiger ve Potaro üzerinde 225 m yüksekliğindeki Kaietaur Şelâleleridir.

İklim

Ülkenin okyanus kıyısında ve ekvatora çok yakın bir yerde olması sebebiyle iklim, herhangi bir türe tam uygunluk göstermemektedir. Ancak hakim iklim türünün tropikal tip olduğu söylenilebilir. Kıyı bölgeleri devamlı yağış alır ve Alize rüzgârlarının tesiri altındadır. Bu bölgede olan başşehir Georgetown'da yıllık sıcaklık ortalamaları 28°C dolayındadır. Bu bölgedeki senelik yağış ortalaması ise, 2500 mm kadardır. İç bölgelerde ise sıcaklık gittikçe düşer. Ormanlık bölgede yağış ortalaması 3000 mm'ye çıkmakla birlikte, sıcaklık 25°C civârındadır. Savan bölgeleri her iki bölgeden de ayrı bir iklime sâhib olup, daha kurakçadır. İç bölgelere uzanan nehirler de savan bölgelerin iklimi üzerine müsbet yönde tesir edip, buraları ılımanlaştırmaktadır.

Tabiî Kaynakları

Ülkenin büyük bir kısmını kaplayan ormanlar, genel bitki örtüsüdür. Okyanus kıyısında ve savan bölgelerinde de buralara has bitkiler yetişir. Mangrov bitkisi de denize yakın bölgelerin en önemli bitki örtüsüdür. Ülkenin ormanlık kesiminde rastlanan yabânî hayvanlar da G.Amerika'ya uygunluk gösterir.

Guyana'nın önemli mâdenleri, Demerara ve Berbice nehirleri bölgesinde çıkarılan, boksit ve diğer bölgelerde çıkarılan manganez, altın ve elmastır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

748.000 nüfûsun yaşadığı ülkenin halkını yerliler, İngiliz asıllılar, zenciler ve Hint asıllılar meydana getirir. Bunların içerisinde en kalabalık olanı % 55 oranıyla Hint asıllılardır. En büyük şehir başkent Georgetown'dur. Burada nüfûsun dörtte biri yaşar. Resmî lisânın İngilizce olduğu Guyana'da, yerliler kendi lisanlarını kullanırlar. Avrupalılarla birlikte ülkeye gelen Hıristiyanlık günümüzde % 57 oranıyla en yaygın dindir. Hinduizmden sonra üçüncü sırayı alan İslâmiyet ise zenci, Hint ve İngiliz asıllılar arasında büyük bir hızla yayılmaktadır. Nüfûsun % 85'i okuryazar ve okul çağındaki çocukların % 62'si okula gitmektedir. 1000 kişiye 24 öğretmenin düştüğü Guyana'da yüksek öğrenim imkânı bulunmasına rağmen bu çağdaki öğrenciler eğitimlerini genellikle Kanada ve İngiltere'de devâm ettirmektedir.

Siyâsî Hayat

Ülkede Cumhurbaşkanı ve başbakan, seçimle beş yıllık bir süre için iş başına getirilirler. Ancak İngiltere kraliçesi selâhiyet bakımından her ikisinden de üstündür. Yürütme vazîfesini yapan başbakan ve bakanlar kurulunun kraliçenin onayını alması îcâb etmektedir. Yasama görevini yapan 53 üyeli meclis de 5 sene için seçilir. Adadaki İngiliz vâlisi de meclise etkileyici nitelikte tavsiyelerde bulunur.

Guyana'yı meydana getiren üç devlet, bugün de ülke yönetiminde ayrı eyâletler statüsündedir. Ancak bunlar iç işlerinde de hükümete bağlıdır. En büyük iki şehir, Georgetown ve New Amsterdam'dır. Bu iki şehir, büyük şehir ve merkez ilçe sistemiyle yönetilir.

Guyana'da siyâsî faaliyet serbest olmakla birlikte, bugün sâdece iki parti vardır. Bunlar iktidardaki Millî Kongre ve muhâlefetteki Terakkî Partisidir.

Ekonomi

Toplam arâzinin ancak % 4'ünün kültür arâzisi olduğu Guyana'da, halkın geçim kaynağının büyük bölümü ve ekonominin hammadde kaynağının yarısından fazlası tarıma dayanır. Tarım için en elverişli bölgeler, kıyıdaki alüvyon ovaları ve nehir kenarlarındaki sulak ovalardır. Guyana'da üretim sezonu nisan-ağustos ve ekim-ocak ayları arasıdır. Zirâî üretimin büyük bölümünü şeker ve pirinç meydana getirir. Ülke arâzisinin % 8,7'si orman olmasına rağmen, ahşap işleri gelişmemiştir.

Mâdencilik bakımından yabancı teknolojiye bağlıdır. Bu sektörde ülke ekonomisinde en büyük payı üretimde dünyâda 5. sırayı alan boksit, alüminyum, manganez, altın ve elmastır. Ülkede sanâyinin iki önemli hammadde kaynağı, tarım ve madenciliktir. Guyana'da sanâyinin en önemli ürünleri nebâtî yağ, şeker, sigara, ilâç îmâli ve ağaç işleridir.

Eski bir İngiliz sömürgesi olması ve hâlâ da İngiliz Milletler Topluluğu üyesi bulunması dolayısıyla, dış ticâret alanı kısıtlıdır. Hemen hemen sâdece Kanada ve İngiltere ile ticârî münâsebetleri vardır. En önemli ihraç maddesi olan şekeri, boksit madeni izlemektedir. Pirinç, kereste, elmas ve altın da ihraç maddeleri arasındadır. Makina, işlenmiş gıdâ maddesi, petrol ürünleri ise ülke ithâlâtında en büyük yeri tutmaktadır. Guyana'nın ihrâcat ve ithâlâtı umûmiyetle deniz yoluyla Georgetown'dan yapılmaktadır.

Ulaşım ise demiryoluna dayanır. Kıyı şehirleri arasında ve büyük nehirlerde gemi taşımacılığından yaygın olarak istifâde edilmektedir. Ülkenin dış bağlantıları umûmiyetle hava yoluyla temin edilmektedir.

GÜBRE;

Alm. *Dunge mittel (n),* **Fr.** *Fumier, engrais (m), Fiente (f),* **İng.** *Fertilizer, dung, manure.* Bitkinin beslenmesinde lüzumlu olan kimyâsal elementleri sağlamak için toprağa ilâve edilen herhangi bir madde.

Hayvan pislikleri, saman ve diğer bitki artıkları binlerce yıldan beri tabiî gübre olarak kullanılmaktadır. Eski zamanlarda toprağın asitliğini azaltmak ve kalsiyum temin etmek için kireçli maddeler kullanılmıştır. Kullanılan ilk kimyevî gübreler, sodyum nitrat ve kemikler olmuştur.

Bugün tabiî ve sun'î gübrelerin her ikisi de değişik şekillerde elde edilmektedir. Bitkinin beslenmesi öncelikle sun'î gübre dediğimiz azot, fosfor ve potasyum tarafından sağlanır. Genellikle sun'î gübrelerin ihtivâ ettiği besin, azot (N), fosfor pentoksit (P_2O_5) ve potas (K_2O) olarak ifâde edilir. Sun'î gübrelerin ticârî ambalajlarında bir veya daha fazla madde bulunur. Karışık gübrelerin bileşimi ekseriya

gübre ambalajlarının üzerindeki bir seri numara ile belirtilir. İlk sayı azotun yüzdesini, ikincisi fosfor pentaoksidin yüzdesini ve üçüncüsü de potasın yüzdesini belirtir. Böylece 5-10- 10 şeklinde işâretlenmiş bir karışık gübre % 5 azot, % 10 fosfor pentaoksit ve % 10 potas ihtivâ eder.

Bitkinin Beslenmesi

Bitkiler karbon, hidrojen ve oksijeni, hava ve sudan; diğer bütün besinleri ise topraktan temin ederler. Bitkinin en çok ihtiyaç duyduğu besinler, kalsiyum, azot, fosfor ve kükürttür. Bu elementlerden genellikle hektar başına 11.2 kg'dan 440 kg'a kadar gerekir. Bitkilerin daha az ihtiyaç duyduğu besinler ise, bor, klorür, kobalt, bakır, demir, manganez, molibden ve çinkodur. Bunlardan molibdene hektar başına 15 gr, demir ve mangana ise 700 gram ihtiyaç vardır.

Bitkilerde Besin Eksikliğinin Belirtileri

Bitkiler, temel besinlerini yeterli alamadıkları zaman, çok defâ eksiklik belirtileri gösterirler.

Bitki Bileşeni	**Gıdâ Eksikliği Ârızaları, Eksiklik Belirtileri**
Azot	Yetişme engellenir, bitkinin rengi sararır. Yaprak uçları bitkinin altındaki yapraklarından başlayarak kırmızımsı kahverengi olur.
Fosfor	Kök gelişmesi engellenir, saplar uzar, bitkinin olgunlaşması gecikir. Bitkinin rengi morumsu olur.
Potasyum	Yaprak uçları kavrulur, sararır, saplar zayıflar. Meyve çekirdekleri kuruyup büzülür.
Kalsiyum	Yaprak uçları tarak dişi gibi parçalanır. Uç tomurcuklar ölür, çiçekler olgunlaşmadan taç yapraklarını kaybederler.
Mağnezyum	Yapraklar ince ve gevrek olurlar; uçlarında ve damar aralarındaki bölge-de renklerini kaybederler, soluk yeşil renk alırlar.
Kükürt	Bitkinin alt kısımlarındaki yaprakları sararır, kökler ve sapların çapları küçülür.
Bor	Uç tomurcuklar açık yeşildir. Köklerde koyu lekeler görülür. Saplar çatlar.
Bakır	Bitkilerin renkleri ağarır. Turunçgiller kırmızımsı kahve renkte, anormal şekilde büyüme gösterir.
Demir	Yapraklar sararır. Fakat damarlar yeşil kalır. Yapraklar yukarı doğru kıvrılır.
Mangan ..	Arazlar demirdekine benzer. Yapraklarda ölü dokular görülerek, yaprağa pürüzlü bir görünüş verir.
Molibden ..	Azot eksikliği gibidir.
Çinko	Uç yaprakları çok küçülür. Yapraklar ölü bölgelerde benekli hâle gelir. Tomurcuk teşekkülü azalır.

Gübreler genel olarak iki sınıfta incelenir: Tabiî ve sun'î gübreler.

Tabiî Gübreler

Tabiî gübreler bitki ve hayvanlardan sağlanır. Bunların en önemlisi guano denilen kurutulmuş kuş gübresidir. Bu gübrede % 12 azot ve % 12 fosfor pentaoksit vardır. Bütün tabiî gübreler azot ve fosfor temin ederler. Fakat sentetik gübrelerden daha pahalı oldukları için, modern zirâatte çok az kullanılırlar. Bununla berâber tabiî gübreler daha yavaş tesirli oldukları, suda daha az çözündükleri için, çim tohumlarına, yeni filizlerin köklerine zarar vermezler. Bu özellikleri dolayısıyle sebze ve çiçek yetiştiriciliğinde tercih edilirler.

Tabiî gübrelerden en önemlileri; ahır gübresi, kompostlar ve yeşil gübredir.

Ahır gübresi: Ahır gübresi, terkibinde bulunan azot, fosfor ve potasyum gibi bitki besin elementleri dolayısıyle, toprağı besin maddelerince zenginleştirir.Toprağa humus vererek de toprağı ıslah eder.

Ahır gübresi, toprağın işlenmesini kolaylaştırır. Toprağın su tutma kabiliyetini ve havalanmasını arttırır.

Genel olarak mahsul artışında gübre faktörü, % 40 gibi bir artış sağlar. Memleketimizde takriben 150 milyon ton ahır gübresi istihsal edilmektedir. Bunun 80-100 milyon tonu tezek olarak yakılmaktadır. Halbuki yakılan miktarın gübre olarak kullanılmasıyla elde edilebilecek mahsul artışı iki milyon ton kadardır.

Toprağa verilen gübrenin ilk üç sene verim üzerine tesir ettiği, üç seneden sonra da bu tesirin giderek azaldığı müşâhade edilmiştir. Dekara verilen iki ton iyi ahır gübresiyle, toprağa 10 kg azot, 5 kg fosfor, 11 kg potas verilmiş olur. Memleketimiz şartlarında ahır gübresi genel olarak ahırdan dışarı atıldıktan sonra ekim zamânına kadar açıkta bırakılmaktadır. Bu durumda yağışlar ve fermantasyon gazlarıyla gübre içinde bulunan besin maddelerinin büyük bir kısmı zâyî olmaktadır. Onun için ahır gübresinin iyi muhâfaza edilmesi lâzımdır. Ahır gübresini gâyet sıkı bir yığın hâlinde biriktirip, içine hava girmesine mâni olacak şekilde sıkıştırmak masrafsız ve en pratik bir muhâfaza yoludur.

Kompostlar: Çiftlikte meydana gelen bitki ve hayvânî menşeli artıkların bir araya toplanıp, gübre yapmak üzere çürümeye terk edilmesiyle elde edilir.

Çiftlikteki bitki ve hayvan artıkları takriben 30 cm yüksekliğinde yayılır. Üzerine su serpilerek iyice ıslatılır ve sıkıştırılır. Bunun üzerine 5-15 cm yüksekliğinde, varsa ahır gübresi, yoksa toprak veya odun külü yayılır. Bunu tâkiben yine 30 cm'lik bitki artığı konur. Sulandıktan sonra, tekrar 5-15 cm toprak veya odun külü ilâve edilerek istenilen yükseklikte bir kompost yığını yapılır. Yığına yukarı doğru daralan bir şekil verilir. Rutubet kaybını önlemek için en üste toprak serilir. Hazırlanan kompost yığını 3-4 hafta kendi hâline bırakılır. Bundan sonra birer ay ara ile bir veya iki defâ alt üst edilerek yığının her tarafının çürümesi sağlanır. 3-4 ay sonra kompost gübre kullanılmaya hazır bir hâle gelir.

Yeşil gübreler: Ekilmiş bir mahsulün hasat edilmeden, toprağı ıslah etmek maksadıyla, toprağa gömülmesine yeşil gübreleme ve bu maksat için kullanılan bitkilere ise yeşil gübre adı verilir.

Yeşil gübre bitkileri, toprakta çürüyerek, toprağı organik maddece zenginleştirir. Bünyelerinde bulunan besin maddeleri de toprağa geçer. Toprağın yapısı düzelir.

Yeşil gübrelemede, daha ziyâde fiğ, bakla, soya fasulyesi, taş yoncası gibi havanın azotundan istifâde ederek, köklerinde azot biriktiren ve bu sebeple toprağı azotça zenginleştiren bitkinin seçilmesi en uygundur. Yapılan birçok denemeler netîcesinde, bunların kendilerinden sonra gelen mahsulün verimini % 20-100 arasında arttırdığı görülmüştür.

Sun'î Gübreler

Sun'î gübreler, sıvı ve katı hâlde bulunur. Genellikle taşınması ve depolanması kolay olduğundan, katı ve granül hâldekiler tercih edilir. Eskiden kimyevî gübreler toz hâlinde yapılmaktaydı. Toz hâlindeki gübreler çok nem çekici ve taşınması zor olduğundan terk edilmiştir. Sıvı gübreler ise gün geçtikçe önem kazanmaktadır.

Gübreleme, genellikle ilkbaharda yapılır. Fakat kışın hafif ve yağışlı geçtiği bölgelerde sonbaharda yapılmaktadır. İstenirse ekstra olarak bitkinin büyüme mevsiminde katı gübre, mevsim ortasında ise sıvı gübre kullanılır. Uçucu özellikte olan gübreler, toprak altına konur. Bitki köklerinin, toprağın derinliklerine gitmesi sağlanır.

Toprağın yapısına ve yetiştirilen bitkinin çeşidine göre azot, fosfor ve potas ihtivâ eden sun'î gübrelerin dekara verilecek miktarları hesap edilir ve buna göre verilir.

Sun'î gübreler şunlardır:

a. Azotlu gübreler: Azotlu gübrelerin çeşitli tipleri vardır. Bunlardan amonyak sıvı, diğerleri ise katı olup, amonyaktan elde edilirler. Kalsiyum nitrat ve potasyum nitratın dışındaki bütün azotlu gübreler toprağı asidik yaparlar. Fakat bu asitlik uygun kireçleme ile kolaylıkla düzeltilebilir.

Amonyak: % 82 azot ihtivâ eden amonyak, normal sıcaklıkta bir gazdır ve basınç altında taşınmalıdır. Amonyak gazı direkt gübre olarak kullanılacağı zaman, toprağın 15-20 cm kadar altına gönderilir. Böylece buharlaşıp gitmesine mâni olunur. Sıvı amonyak, amonyak gazının suda çözünmesi ile elde edilir. Bu durumda % 20-28 azot ihtivâ eder. Sıvı amonyağın buhar basıncı az ve taşınması kolaydır. Ayrıca toprağın derinliğine gönderilmesine gerek yoktur.

Amonyum nitrat: Amonyağın oksitlenmesiyle elde edilen nitrik asit, amonyakla birleştirilerek amonyum nitrat elde edilir. Amonyum nitrat % 32-33,5 azot ihtivâ eder. Çok geniş bir kullanma sâhası vardır. Pekçok ürün için faydalıdır. Yalnız pirinç yetiştirilmesinde kullanılmaz. Çünkü su baskını olan sâhalarda mikrobik denitrifikasyon işlemi ile nitrat, azot gazına dönüşür ve kaybolur. Amonyum nitrat, granül hâlinde ve kireç ile karıştırılarak satılır.

Üre: % 45-46 azot ihtivâ eden konsantre edilmiş azotlu bir gübredir. Amonyak ile karbondioksidin basınç altında birleştirilmesiyle elde edilir. Toprakta hızla amonyum karbonata hidroliz olur. Bu sebepten kararsız olup, amonyak gazı salıverir. Amonyak kılcal kökleri tahrip ettiği için üre, tohumun veya genç bitkinin yakınına konulmaz.

b. Fosfatlı gübreler: Fosfatlı gübrelerin îmâlinde çeşitli kaynaklar vardır. Bunlar tabiî trikalsiyum fosfatlar, hayvan kemiklerinden elde edilen fosfatlar ve tomas çelik üretim konverterlerinden çıkan curuflardır. Tabiî fosfat yataklarının en önemlileri Amerika'da ve Fas'ta bulunmaktadır. Bu fosfatlar ince bir şekilde öğütülerek başka işlem yapılmadan asidik topraklara kullanılabilir.

Süperfosfatlar: Süferfosfatlar, tabiî fosfatlar üzerine sülfat asidi etkisiyle meydana getirilir. İlk süperfosfat fabrikası, İngiltere'de 1855 yılında kurulmuştur. Bunu 1868'de Almanya ve Fransa, 1870'te Amerika tâkip etmiştir. Trikalsiyum fosfat $Ca_3(PO_4)_2$ suda çözünmez, dolayısıyla bitkiler tarafından emilemez. Trikalsiyum fosfatın sülfat asidi ile muâmelesinden suda çözünebilen monokalsiyum fosfat elde edilir, buna süperfosfat denir.

En çok kullanılan fosfatlı gübre % 18-20 fosforpentaoksit (P_2O_5) ihtivâ eden normal süperfosfattır. % 45-50 fosforpentaoksit ihtivâ eden zenginleştirilmiş süperfosfat gün geçtikçe daha fazla önem kazanmaktadır. Fosfor yüzdesi zengin olan fosfat gübreleri yalnız başına kullanıldığı gibi diğer gübrelerle karıştırılarak da kullanılır.

Amonyum fosfat: Azot ve fosfor gibi iki faydalı elementi ihtivâ etmesi bakımından çok önemlidir. Monoamonyum fosfat ve diamonyum fosfat olmak üzere iki çeşittir. Amonyum fosfat üretmek için önce trikalsiyum fosfattan, elektrik fırınında fosfor elde edilir. Fosfor su buharı ile muamele edilerek fosfat asidi hâline çevrilir. Fosfat asidi (H_3PO_4)nin uygun miktardaki amonyak ile muamelesi neticesinde amonyum fosfat elde edilir. Bu işlemler fazla miktarda elektrik enerjisine ihtiyaç gösterir. Amonyum fosfat gübreleri % 11-14 azot, % 48 civârında fosfatpentaoksit ihtivâ ederler.

Kemik fosfatları: Kemikler kalsiyum karbonat, kalsiyum fosfat, yağ ve aseinden meydana gelmiştir. Yağlı kısımlar kaynatma veya çözücüler vâsıtasıyla alınır, kemikler toz hâline getirilir. Bu toz % 24-25 fosforpentaoksit ve % 3-4 azot ihtivâ eder.

c. Potasyumlu gübreler: Bütün potasyum gübreleri suda çözünürler. Potasyum tuzlarının çoğu, esas îtibâriyle (% 91-93 nisbetinde) gübre olarak kullanılırlar. Potasyum ihtivâ eden yatak ve kayalardan üretilerek zenginleştirilir ve gübre şekline getirilirler.

Potasyum tuzlarının üretimi: Denizlerdeki oranı düşük olan potasyum tuzları, tuzla ana sularında biriktirilerek çıkarılır. Böyle bir biriktirme bâzı kapalı deniz veya göllerde de tabiî bir sûrette vukua gelerek kaya tuzu gibi yataklar teşekkül eder. Stassfurt ve Alzas potas mâdenleri buna güzel birer misâl teşkil eder.

Denizlerde uzun yıllar boyunca sodyum klorür çöker ve ana sular kalsiyum, mağnezyum ve potasyum tuzlarınca zenginleşir. Açık denizle olan bağlantı kesilince ana sular zenginleşmeye devâm eder ve mağnezyum ile tuzlardaki sıraya göre çökmeğe başlarlar. Meselâ, Stassfurtta çöken ham ürünlerin bileşimi şöyledir:

1. Silvinit (% 18-20 K_2O)

2. Karnalit (% 9-10 K_2O)

3. Kainit (% 13-14 K_2O)

4. Hartsalz adı verilen bir silvinit + kieserit karışımı (% 12 K_2O)

Bu tuzların uzun mesâfelere nakli için zenginleştirilmeleri lâzımdır. İşlemler ilkel maddelerin cinsine göre şöyle yapılır:

Potasyum sülfat üretimi: İlkel madde olarak kainit kullanılır. Bunun sıcak suda eritilmesi ve çözeltinin soğutulmasıyla % 55 potasyum sülfat ihtivâ eden bir ürüne varılır. Yeni bir kristalizasyondan sonra da sanâyide kullanılan % 90'lık tuz elde edilir.

Potasyum klorür üretimi: Zenginleştirilmiş potasyum klorür, en çok kullanılan potaslı gübreyi teşkil eder. Bunun üretimi için de madenden gelen ve ortalama % 50 karnalit, % 20 kieserit ve % 30 silvinit ihtivâ eden ham ürün, birkaç kademe kristalizasyon işlemlerinden geçirilerek % 90'lık potasyum klorür elde edilir.

Alzas yataklarının en önemli ürünü ortalama % 30-60 KCl, % 50-65 NaCl, % 0,1-0,7 $MgCl_2$ ve % 9-14 çözünmeyen kısım ihtivâ eden "silvinit"tir. Bu madde sâdece parçalanıp öğütüldükten sonra bileşimine göre % 20-22 veya % 14-16 K_2O'lu gübre olarak satılır veyahut zenginleştirilerek özel gübreler

hazırlanır. Alzas ürünlerinde mağnezyum bulunmadığından, bu işlem Stassfurttaki üretime nazaran ana suların buharlaştırılmasına lüzum olmaksızın hâsıl olması sebebiyle basittir. İşlemin esası sodyum ve potasyum klorürlerinin soğukta ve sıcaktaki çözünürlük farkına dayanır.

Stassfurt ve Alzastan başka Amerika'da (Teksas), Afrika'da Tunus ve Avrupa'da (Fransa, İspanya) diğer bâzı potasyum tuzu mâdenleri mevcuttur.

Potasyum tuzlarının kayalardan çıkarılması: Potasyum tuzları bâzı kayalardan da çıkarılmaktadır. Fakat pek bol değildirler. Önemli bir mâden feldispattır ki ortalama % 2,4 K_2O ihtivâ eder. Ancak bu oran üretim masrafını karşılayamaz. Buna karşılık İtalya'da bulunan ve leucit ($4SiO_2Al_2O_3K_2O$) ihtivâ eden bazaltlar (Bkz. Bazalt) bu hususta daha elverişlidir. Burada potasyumun kazanılması için yapılan bir usûlde (blanc usûlü), leucitli taşlar kum şekline getirilerek, bazaltı çeken ve leuciti bırakan bir elektro mıknatıs tesiriyle zenginleştirme yapılır. Bu suretle % 23 Al_2O_3, % 18 K_2O ve % 55 SiO_2 ihtivâ eden bir ürüne varılır. Klorür asidi tesiriyle silis çöker ve potasyum klorürle alüminyum klorür ihtivâ eden bir çözelti meydana getirir. Bu iki tuz da billurlaşma işlemleriyle birbirinden ayrılarak % 90'lık potasyum klorür, öte yandan bir çöktürme ile alüminyum üretimine elverişli saf alüminyum elde edilir.

GÜÇ;

Alm. *Starke, Arbeitsleistung (f),* **Fr.** *Puissance (f),* **İng.** *Power.* Birim zamanda yapılan iş miktarı. Enerji, iş yapabilme kâbiliyeti kapasitesi, güç ise, belli bir işi yapmanın hızıdır. Birimi Erg/s veya Newton. metre/saniye=Joule/s (J/s)dir. Yaygın olan güç birimleri ise, Watt (W) ve Beygir Gücü (Buhar Beygiri, BG, BB, PS, CV)dür. Güç ile ilgili bağıntılar:

Güç = İş/Zaman = KuvvetxHız

1W = 1J/s = 10^7 Erg/sn

1BG = 736 W

1HP = 1 İngiliz Beygir Gücü = 746 W

Elektrikte güç, akım ve gerilim (voltaj) çarpımından ibârettir. Bir doğru akım devresinden geçen akım amper, gerilim de volt cinsinden ölçüldüğünde, bunların çarpımıyla elde edilen güç, watt olarak çıkar. 1000 watta eşit olan kilowatt ise daha sık kullanılan bir birimdir.

$P=I.V=I^2.R$

Değişken (alternatif) akım devrelerinde güç hesâbı ise farklıdır. Akım ve gerilim değerleri her an değişeceğinden, güç değeri de değişecektir. Bu yüzden alternatif akım devrelerinde "ortalama güç"ten bahsedilir. Bir alternatif akım devresinde akımın etkin değeri (I_e), potansiyel farkının etkin değeri (V_e), akım ile gerilim arasındaki faz farkı φ ise güç:

$P=I_e.V_e.Cos\varphi$ şeklinde ifâde edilir. Burada $Cos\varphi$"güç çarpanı" adını alır.

Evlerde kullandığımız elektrik sayaçları şehir şebekesinden çektiğimiz güçle orantılı olarak dönen bir disk esâsına göre çalışır. Böylece sonuç kilowatt-saat (kWh) olarak numaratörde görünür. Enerji değerleri; kilovolt-amper-saat (KVAh) olarak da verilebilir. Bu kWh'e eşit değildir.

GÜFTÎ;

on yedinci yüzyıl tezkirecisi ve divan şâiri. Edirne'de doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir. Asıl adı Ali'dir. Tahsilini Edirne'de tamamladı.

Çeşitli yerlerde kâdılık yaptı. **Selânik Seyâhatnâmesi** isimli eserinden, Selânik'te de kâdılık yaptığı anlaşılmaktadır. Devrindeki şâirlerden Vâhid, Tâlib ve Neşâtî ile yakın ilişkisi vardı. Sofyalı Fethi'yi yetiştirdi. Şeyhülislâm Bahâî Efendi ile dostlukları vardı. Ömrü yokluk içinde geçti. Hicve düşkünlüğü ile dikkati çekti. Çağdaşları arasında ikinci derecede şâirdir. Güzel bir üslûbu olmasına rağmen Fârisî bildiği için şiirlerinde İran şâirlerinin tesiri görülür. Gazel ve rubâîlerinde muvaffak olmuş, fakat kasîdelerinde o kadar başarılı olamamıştır. 1677 senesinde vefât etmiştir.

Eserleri:

Dîvân, Gamnâme (manzum bir şikâyetnâme), **Şâh ü Derviş** (tercüme bir mesnevî), **Zellenâme** (hezel türünde bir eser). Güftî'nin asıl şöhretini sağlayan eseri, **Teşrîfatü'ş-Şuarâ** adlı manzum tezkiresidir.

GÜĞÜM;

Alm. *Kessel (m),* **Fr.** *Cruche (m),* **İng.** *Spout.* Genellikle su taşıma ve ısıtmaya yarayan, şekil olarak

testiye benzer, ekseriya bakır ve alüminyumdan yapılan boyun kısmı ince ve uzunca kulplu bir kap. Ağızları umûmiyetle geniş ve kapaklıdır.

Büyük ve küçük olarak iki kısma ayrılan güğümlerin su, süt, salep, kahve, mürekkep güğümleri gibi çeşitleri de vardır. Bunların içerisinde su, salep, bozacı güğümleri büyük, diğerleri küçük tiptir. Su güğümlerinde suyu düzgün akıtmak için bir oluk bulunur. Pekmez, kahve ve salep güğümleri birbirine benzer. Bunların içinde yalnız pekmez güğümlerinin ağzında oluk yoktur. Kahve güğümleri eskiden konaklarda birçok kişiye hizmet etmek îcâb ettiğinde kullanılırdı. Salep güğümleri ise, altında mangala oturtulmak için yeri olan bugün de kullanılan güğümlerdir. Bunlardan başka mürekkep saklamak için kullanılan güğümler de vardı. Oluksuz olan bu güğümlerin kapağı sıkı sıkıya otururdu. Eskiden pirinç, gümüş, bakır hattâ altından yapılan güğümler, günümüzde umûmiyetle alüminyum ve galvanizli tenekeden îmâl edilmektedirler. Bugünkü güğümlerin en yaygın olarak kullanılanları, alüminyumdan yapılan su ve süt güğümleridir. Eskiden güğümlerin üzerleri kakma, çakma, kalem veya hat ile bâzıları da civa yaldızı ile süslenirdi. Bu tip güğümler çeyizlerin ihmâl edilmeyen bir eşyâsıydı. Antika güğümler çok kıymetlidir.

Bugün dünyânın çeşitli yerlerindeki müzeleri süsleyen güğümler, Türk-İslâm sanatının güzel örneklerinden kabûl edilmektedir.

GÜL (Rosa);

Alm. *Rosa (f), Damaszener Rose, Hundsrose,* **Fr.** *Rose (f),* **İng.** *Rose, damask rose; dorgrose, herbrose.* **Familyası**: Gülgiller (Rosaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu ve Trakya.

Mayıs-haziran ayları arasında, pembe, beyazımsı, sarı, kırmızı renkli çiçekler açan, güzel kokulu çok senelik, çalımsı ve dikenli bir bitki. Gövdeleri silindir biçimli, yeşilimsi, esmer renkli, çok dallı ve dallar sık dikenlidir. Dikenlerin uçları kıvrık ve genellikle kırmızı renktedir. Yapraklar saplı ve kulakçıklı, 5-7 yaprakçıklıdır. Çiçekler dallarında tek tek veya kümeler hâlinde bulunur. Çanak yaprakları 5 parçalı, taç yaprakları ise çok parçalıdır. Çiçek tablası zamanla etlenerek, kırmızımtrak bir renk alır ve kuşburnu adı ile bilinir.

Deniz seviyesinden îtibâren, 3500 m yüksekliğe kadar, kâfi derecede rutûbetli ve geçirgen topraklarda yetişir.

Türkiye'de yabânî olarak yetişen 23 türü bulunmaktadır. Çok eski bir kültür bitkisidir. Menşei kesin olarak bilinmemekle birlikte, çoğu gül çeşitlerinin menşeinin Asya'nın mutedil bölgeleri olduğu kabul edilmektedir.

Güller çiçeklerine göre: Yalın kanat, yarım katmerli ve katmerli güller. Boylarına göre: Bodur, yüksek ve sarılıcı güller. Çiçeklenme zamânına göre: Yılda bir çiçek açanlar, yılda birden fazla çiçek açanlar ve yediveren güller diye sınıflandırılmaktadırlar.

Anadolu, yabânî gül bakımından çok zengindir. En yaygın olan Rosa canina (köpek gülü veya yabânî gül)dır. Gülyağı çıkarılmasında en elverişli olanı pembe renkli, kuvvetli kokulu ve yarım katmerli olan Rosa damascena (Isparta gülü, yağ gülü, sakız gülü)dır.

Gül yetiştiriciliği: Gül fidanı; ısı derecesi yüksek olan, çok kırağı ve don yapmayan, çiçek zamânında çiğ yapan yerlerden hoşlanır. Güllerin toprağı, kâfi derecede humuslu ve kireçli geçirgen tınlı ve derin olmalıdır. Bol gübreli killi-kumlu ve içerisinde demir maddeleri bulunan kırmızı renkteki topraklarda iyi yetişmektedir.

Bütün gül çeşitleri; tohum, çelik, daldırma ve aşı şekillerinden birisi ile üretilir. Güllerin çoğu çelikle üretilmektedir. Yalnız bâzı türleri çeliğe gelmezler. Çelik alma zamânı, ağustos-eylül aylarıdır. Çelikler senelik ve odunlaşmış sürgünlerden âdi çelik tarzında alınır. Alınan çeliklerin üzerindeki yapraklar makasla kesilir. Bunu yaparken gözleri bozulmamalıdır. Hazırlanan çelikler alaca gölgeli yerlerde yapılan köklendirme tavalarına iki göz dışarda kalacak şekilde, 10 cm aralıkla dikilir. Suyuna, yabancı otlara ve toprağına dikkat edilerek, çeliklerin köklenmesi sağlanır. Köklenen bu çelikler mart ayında tavalarından dikkatlice sökülerek esas yerlerine dikilir. Aşı ile üretme şeklinde, en fazla göz aşısı uygulanmaktadır. Mayıs-haziran ayında sürgün, ağustos ayında durgun göz aşısı yapılmaktadır.

Gül fidanlarının dikileceği yerlerin derinliği 60 cm, genişliği 40x50 cm olmalıdır. Çukuru, dikimden 1-1,5 ay evvel açmak iyi olur.

Güllerde budama: Güllerin budaması kolay, fakat teknik isteyen bir iştir. Gelişigüzel budama, gülün ömrünü kısaltır. Budama ile güllerin iyi kalitede çiçek verimi sağlanır. Gül fidanları ekildiği yıl, dalları iki göz üzerinden, ikinci yıl 3-4 göz üzerinden, üçüncü yıl 5-6 üzerinden, dördüncü yıl 2-3 göz üzerinden sarılıcı ve çardak güllerinde ise 6-7 göz üzerinden budanmalıdır.

Kullanılan kısımları: Gülün kullanılan kısımları çiçeği, çiçeklerinden elde edilen gülyağı ve gülsuyudur. Çiçekler sabahın erken saatlerinden güneş doğmadan toplanıp gölgede kurutulur. Su buharı ile distilasyona tâbi tutulur. Elde edilen kısmın üst tarafında gül yağı toplanır. Alttaki sulu kısım ise gül suyunu teşkil eder. Genellikle 3000-3500 kg çiçekten, 1 kg gülyağı, 500 kg gül suyu elde edilmektedir.

Kullanıldığı yerler: Gül çiçeğinin taç yapraklarında uçucu yağ, tanen, gallik asit, kuarsitrin, siyanin, şeker ve mum vardır. Gülyağı tıbbî bir tesire sâhib olmamakla berâber, bilhassa parfümeri ve kozmetik sanâyiinde bâzı pomatlar ile galenik preparatların kokusunu değiştirmede çok kullanılır. Dâhilen ise hafif müshil etkilidir. Gülsuyu, gül reçelleri halk arasında yaygın olarak kullanılır.

Isparta gülü (Rosa damascena): Çok eski bir kültür bitkisi olduğu için menşei belli değildir. Halen Isparta çevresinde bol miktarda yetiştirilmektedir.

Isparta veya yağ gülü, Isparta çevresinde, 1,5-2 m aralıkla sıralar hâlinde ekilmektedir. Üretilmesi çelikle yapılır. Çelikler de kasım ve aralık aylarında ekilir. Ürün ikinci yıldan îtibâren alınmaya başlar. Üçüncü ve dördüncü yaşlarda verim en fazladır. Daha sonra bu yaşlı güller kesilerek gençleştirme yoluna gidilir. Gül bahçelerinden gençleştirme sûretiyle 15-20 sene faydalanılabilir.

Yabânî gül (Rosa canina): Memleketimizde oldukça yaygın bir gül çeşididir. 2-3 m yüksekliğinde, pembe veya beyaz çiçekli bir ağaççıktır. Meyveleri parlak kırmızı renktedir. Bu gülün olgun meyvelerini saran, başlangıçta ağızı dar bir bardak şeklinde olan çiçek ekseni, çiçek tablası olgunlaşınca etlenip, kırmızı bir renk alır. Bu meyvelere "kuşburnu" adı verilir. Bileşiminde tanen, pektin, vitamin C, şekerler ve organik asitler vardır. Kabız edici, idrar söktürücü olarak, böbrek ve safra taşlarına karşı, C vitamini yönünden zengin olduğu için de bâzı bölgelerde marmelât yapımında kullanılır.

GÜLBANK;

bir cemâat tarafından birlikte ve hep bir ağızdan söylenen duâ. Yeniçeriler tarafından tertib edilen çeşitli merâsimlerde ve eskiden okula başlayan çocukların okul önünde bir ağızdan ettikleri duâlara da bu isim verilmektedir. Bâzı merâsimlerin icrâsı esnâsında askerlerin duâ ve alkış tarzında hep bir ağızdan çıkardıkları yüksek ses mânâsına da gelmektedir.

Osmanlılarda yeniçerilere üç ayda bir maaş verilir, saray mutfağından çorba, pilav ve zerde dağıtılırdı. Yemekten sonra Ortakapı'ya gelirler ve başçavuş kubbe altı önünde ayakta durur, sonra çaprazvârî olmak üzere iki elini göğsüne koyarak, gülbank çekerdi.

Gülbankın muhtelif çeşitleri vardır: Gülbank-i Aşûre, Gülbank-ı Seyahat, Gülbank-ı Tevhîd, Gülbank-ı Bülbülân, Gülbank-ı Muhammedî, Gülbank-ı Müslümânî vb. bunlardandır.

Ancak en meşhur Gülbank, 1623 (H.1033) târihli ulûfe defterlerinin arkasında yazılı olanıdır ki şu şekildedir:

"Eûzübillâhimineşşeytânirracîm Bismillâhirrahmânirrahîm. Duâ edelim; Allahü teâlâ hazretlerinin birliği içün, hâtemü'l enbiyâ hazret-i Muhammeden-il Mustafâ sallallahü aleyhi ve sellemin pâk, münevver, mutahhar, azîz, şerîf, latîf rûh-ı şerîfleri içün, evlâdı içün, ashâbı içün, çihâr-ı yâr-i güzîn ervâhı içün, tâbiîn, tebe-i tâbiîn, eimme-i müctehidîn ervâhı içün, enbiyâ ve evliyâ ve ulemâ-i izâm ve meşâyîh-i kirâm seyyidüssâdât selâmeti içün ve kutb-ı âlem Sultân Hâcı Bektâş kuddise sirruhü'l-azîz hazretlerinin rûh-ı şerîfleri içün, rıdvânullahi teâlâ aleyhim ecma'în. Sırları ve himmet-i aliyyeleri üzerlerimize ve üzerlerinize hâzır ve nâzır olmaklığı içün, selâtin-i mâdîn içün, hâlâ izzetlü ve seâdetlü pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinin ömr-i devleti, yevmen fe-yevmen ziyâd ber-ziyâd olmaklığı içün, asâkir-i İslâm her nereye müteveccih olurlar, mansûr ve muzaffer olub a'dâ-yı dîn hor ve hakîr olmaklığı içün, ağa hazretlerinin selâmetliği içün ömr-i devleti yevmen fe-yevmen ziyâd ber-ziyâd olmaklığı içün ve sadrdan gelmiş geçmiş kâtibîn-i mâdîn içün, hâlâ efendi hazretlerinin selâmetliği içün, ömr-i devleti, yevmen fe-yevmen ziyâd ber-ziyâd olub tevâbii ve levâhıkı ile dâimâ sıhhat ü selâmette olmaklığı içün, bu makâmda gelmiş geçmiş halîfelerimiz ervâhı içün ve hâlâ halîfelerimizin gönülleri murâdı içün, devâm-ı dîn ü devlet içün, def'-i belâ içün, redd-i kazâ içün ve rızâ-yı Habîbullah celle a'lâ Fâtiha."

Yeniçeriler savaşa başlayacakları zaman, askerleri heyecanlandırmak ve onlara üstün bir morel gücü kazandırmak için Gülbanklar çekerlerdi. Mehterlerde ve çeşitli merâsimlerde de çekilen Gülbanklar mevcuttur. Sofiyye ıstılahlarında ve Mevlevî tarîkatlarına mensub olanlar arasında da Gülbanklar çekilirdi. Gülbanklar genellikle "Hû, diyelüm!" sözüyle biter, dinleyenler de hep bir ağızdan ve yüksek sesle "Hû!" derlerdi.

GÜLEK GEÇİDİ (Boğazı);

Akdeniz bölgesinde bir boğaz ve geçit. Toros Dağlarının doğusunda bulunur. İç Anadolu'yu

Çukurova'ya bağlayan en önemli tek geçittir.

Geçide "Gülek" adı, dar kesimi yanında kalıntısı yükselen bir kaleyle, batısındaki köyden dolayı verilmiştir.

İslâm ordularının seferleri sırasında Müslüman akıncıları, Bizans topraklarına geçmek için bu özel geçidi kullanıp buraya Darbec Selâne adını vermişlerdi.

Gülek Geçidi esas olarak Tarsus Çayının bir kolu olan Caket Suyunun açtığı vâdide çok dik kayalar arasında güney-kuzey istikâmetinde 10 km uzanır. Yüksekliği 800 m ile 1200 m arasında değişen iki tepe arasındadır. Orta kesiminde genişliği 10 m'ye kadar düşer. Gülek Yolu Torosların en yüksek bölgesinden geçmektedir.

Gülek Boğazı, Marmara ve Ege kıyılarını Torosların ötesindeki beldelere bağlanmasından dolayı çok önemlidir. Asrımızda Torosların arasına girip onu geçen bir demiryolu hattı kurulmuştur. Açılan tünel ve demir yolu Gülek Boğazının önemini kaybettirdi ise de, İkinci Dünyâ Savaşında artan trafik, önemini yeniden kazandırmıştır. Boğaz stratejik önemini hâlâ muhâfaza etmektedir.

GÜLHÂNE HATT-I HÜMÂYÛNU;

Sultan Abdülmecîd Han zamânında, Sadrâzam Mustafa Reşid Paşa tarafından hazırlanarak, 3 Kasım 1839'da Topkapı Sarayının Gülhâne Bahçesinde okunup, îlân edilen ve ıslahat programını bildiren belge. Tanzimât Fermânı diye de bilinir.

Avrupa'da 18. yüzyıldan îtibâren görülen teknik ilerleme, her geçen gün Osmanlı Devletinin aleyhine gelişti. Yeni buluşlar; askerî, sivil, iktisâdî bünyeye süratle girerek Avrupa milletlerini güçlendirdi. Ayrıca Fransız İhtilâliyle yaygınlaşan ve şiddetle benimsenen milliyetçilik hareketleri, bu milletlerin derlenip toparlanarak, bilhassa Osmanlı Devletine karşı düşmanlıklarını arttırdı. Haçlı zihniyetinin kinleri ve asırlar boyunca süren Müslüman-Türk üstünlüğüne son verme ihtirasları da, bu teknolojik imkân ve güçlerle birleşerek, askerlikte, ticârette, dış ve iç siyâsette Osmanlı Devleti aleyhine komploları, açık ve gizli tecâvüz ve mücâdeleleri en ileri noktalara doğru tırmandırdı.

Bunun netîcesi olarak Osmanlı Devleti içinde yer alan başta Hıristiyan azınlıklar, kavmiyetçilik ve Haçlılık hisleri tahrik edilerek devamlı sûrette taşkınlıklara, isyânlara, tahrik ve teşvik edildi. Bu hareketleri düşman devletlerce maddî ve mânevî yardımlarla desteklendi. Öte yandan 17. yüzyıldan sonra yeniçerilerde görülen bozulma, Sultan İkinci Mahmûd Han devrinde siyâsî ve ticârî hayâta da bulaşarak devlet içten içe çürütülmeye başlandı. Bu durum devletin gücünü tedricen azaltarak, dışarda ve içerde zaafa uğrattı. Yüksek dereceli bâzı memurlar arasında yaşanan şahsî çekişme, kin, hased ve garez, zaman zaman devletin otorite ve gücünü zayıflatmak ve yok etmek pahasına da olsa, sürdürülerek, devletin düşmanlarına yardım edildi.

Böylece esâsen devlete sâdık ve temiz halk, yükselme devrinde görülen basiretli ve ilerletici sevk ve idâreden mahrum, ilimden uzaklaştırılarak sanâyi ve ticârette teknik kolaylıklardan habersiz bırakıldı.

Bu durum, **Tanzimât Fermanı'**ndan çok önce Osmanlı sultanları tarafından fark edilerek çeşitli ıslâhat hareketleri planlandı ve uygulandı. Yeniçeri Ocağının kaldırılması, kılık kıyâfetin düzenlenmesi, eğitim müesseselerindeki ıslâhâtlar, teknolojik gelişmeleri devlete sokma gayretleri bunlardan bâzılarıdır. Ancak bu hareketlerin çoğunda düzeltilmek istenen asıl hususlar insan unsuru ve müesseselerin işleyişi ve teknolojiye ayak uydurmak şeklinde görülür. Sultan Abdülmecîd Han da bu anlayışa sâhip, ıslâhât hareketlerini devâm ettirmek ve devleti Avrupa ile henüz dengede duran gücünden düşürmemek; bir de hâkim güç hâline getirmek için azim ve gayret ile çalışan bir hükümdârdı.

Avrupa milletleri ve bilhassa İngilizler; Osmanlı Devletinde yapılacak ıslâhâtın devletin temellerine nüfûz etmesini, Osmanlı müesseselerinin yıkılarak Avrupaî bir idâre tarzı altında devletin yapısına ters bir zihniyetin hâkim olmasını, azınlıkların istiklâli temin edilerek parçalanma ve yıkılışa yol açmasını arzu ediyorlardı. Bunu sağlamak için husûsî teşkilâtlar kurarak bâzı Osmanlı devlet adamlarını elde etmeye, ıslâhât gayretlerini kendi planlarına uygun şekle çevirmeye çalıştılar. Mason locaları dâhil, çeşitli isim ve şekiller altında yürütülen bu faâliyetler içerisinde **Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu'**nun hazırlandığı günlere gelindi.

Tanzimât-ı Hayriye de denilen bu fermanın hazırlayıcısı Mustafa Reşid Paşadır. Mustafa Reşid Paşa; daha önce Paris ve Londra elçiliklerinde bulunmuş, batı kültürü hayranı, millî meziyetler ve İslâm bilgilerinden önemli ölçüde uzak kalarak yetişmiş bir kişiydi. İstanbul'a dönüşünde İngiltere sefiri Lord Rading'in ısrarlı tavsiyeleri netîcesinde sadrâzamlığa getirilmişti. Lord Rading'in Osmanlı Devletini parçalamak için İngiltere'de kurulmuş olan "İskoç Mason Locası"nın önde gelen bir üyesi olduğu târihî kayıtlarda mevcuttur.

Tanzimât Fermânı; 3 Kasım 1839 târihinde, Gülhâne Bahçesinde, yabancı devlet sefir ve

konsolosları, bütün saray erkânı ve devlet ricâli ile büyük halk kalabalığı önünde bizzât Reşid Paşa tarafından okunup, îlân edildi. Oldukça uzun bir metin olan bu ferman ihtivâ ettiği fikirler îtibâriyle beş kısma ayrılabilir:

1. İlk kısımda; Osmanlı devletinin kuruluşundan îtibâren, şerîatin kânunlarına uyulduğundan, devletin kuvvetli hâle ve halkın müreffeh bir duruma vâsıl oldukları belirtilmektedir.

2. İkinci kısımda; yüz elli yıldan beri türlü gâileler ve türlü sebeplerle dîne ve kânunlara riâyet edilmediğinden, devletin zayıfladığına işâret edilmektedir.

3. Üçüncü kısımda; Allah'ın inâyeti ve Peygamberin yardımları ile devletin iyi bir şekilde idâresini sağlamak gâyesiyle yeni kânunların konulmasının gerekliliği belirtilmektedir.

4. Dördüncü kısımda; bu yeni kânunların dayanacağı prensipler belirtilmekte olup, bunlar:

a) Müslüman ve Hıristiyan bütün tebeanın ırz, nâmus, can ve mal güvenliğinin temini;

b) Verginin düzenli bir usûle göre ayarlanıp toplanması;

c) Askerliğin düzenli bir şekle sokulması.

5. Beşinci kısımda ise, bu kânunların yapılması ve tatbiki için gereken tedbirlerden bahsedilmektedir.

Muhtevâsı, uygulanışı ve netîceleri îtibâriyle Osmanlı târihinde, üzerinde en çok tartışılan konulardan biri olan bu **Ferman** hakkında yapılan çeşitli değerlendirme ve tenkitler şöyle sıralanabilir:

İlk üç bölüm, Hatt-ı Hümâyûnun dördüncü bölümündeki yeniliklere Müslüman tebeanın reaksiyonunu azaltmak ve onların îtimâdını kazanmak için kaleme alınmıştır. **Tanzimât Fermanı'**nın en önemli kısmı, dördüncü kısmıydı. **Ferman'**ın îlânından bir müddet sonra, fermanda gerekli olduğu belirtilen tedbirlerin alınmasına başlandı.

Dördüncü bölümde sayılan prensiplerle, evvelden beri Osmanlı idâresinde sanki bir kamu düzeni ve kânun bulunmadığı şeklinde bir hava verilmeye çalışılmıştır ve ferman, bu düzensizliği ortadan kaldırıyor iddiâsı ile ortaya atılmıştır. Halbuki, kânun ve nizâm hâkimiyeti, devletin kuruluş yıllarından îtibâren pâdişâh dâhil, herkes tarafından en çok riâyet edilen husustur. Osman Bey, en yakın çocukluk arkadaşı, Beyliğinin ileri gelen kumandanı, çok sevdiği Samsa Çavuş'un, Leblebici Hisar'ın gelirinin kendisine verilmesi talebini; "Karındaşım; kânunumuz harpsiz teslim olan hisarların düzenine, gelirine dokunmayı men eder. Leblebici Hisar'ı kılıçla alınmadı!" diyerek kânun ve nizâm ile devleti, şahsî dostluğundan üstün tuttuğunu göstermiştir. Temeli böyle atılan devlette kânun ve nizâm hep önde gelmiş, keyfî idâre gâyesi güdülmemiştir. Ayrıca bir devlet içinde kânunları ihlâl eden bâzı kimselerin bulunması, yeni kânun yapmayı îcâb ettirmez. İhmâl edenlerin cezâlandırılmasını gerektirir.

Bu fermandan sonra ferdî hakların korunması bakımından önemli olan yeni bir cezâ kânunu yapıldı. Memur suçlarına âit yeni bir İdâre Kânunu düzenlendi ve rüşvet için ağır cezâlar kondu. Tanzimâtın birinci ve ikinci yıllarında iltizâm ve âşâr toplama usûlleri kaldırıldı. Âşâr, muhassıl-ı emvâl denilen mâliye memurları vâsıtasıyla toplanmaya başlandı. Hıristiyanların verdikleri cizye de patrikhaneler vâsıtasıyla toplandı.

Mustafa Reşid Paşanın mühim bir gâyesi de bu tedbirle ortaya çıkmaktadır. Vergi almak devletin vazîfesidir. Müslümanların vergisini Şeyhülislâmlık makâmı toplamadığı, devlete verildiği hâlde, hıristiyanların vergilerini kiliseler toplamaktadır. Bu bir nevi muhtâriyet işâreti vermektir. Nitekim yüzlerce yıl sulh içinde Müslümanlarla berâber yaşayan Ermeniler, bu târihten sonra teşkilâtlanıp devlete yüz yıldan ziyâde gâile olmuşlardır. Bütün devlet memurları maaşa bağlandı. Tanzimâtın bânisi Reşid Paşa mâlî sâha ile alâkalı teferruatlı bir programa sâhib olamadığından beklenilen netîce elde edilemedi. Buradan da Reşîd Paşanın asıl hedefinin sosyal bünye olduğu anlaşılmaktadır. Kısa bir süre sonra âşar ve cizyenin toplanmasında eski usûle dönüldü. Vergi işleri için defterdârlıklar kuruldu. Vergilerin tesbit ve tahsîlinde belediye ve vilâyet meclislerine bâzı yetkiler verildi. İlk kâğıt para da bu dönemde çıkarıldı. Fakat karşılığı olmadığı için kısa süre sonra değerden düştü. 1846 **Ticâret Kânunu** çıkarıldı.

Yüzyıllardır, askerlik nedir bilmeyen Hıristiyanlara askerlik mükellefiyeti yüklenemediğinden onların askere alınmalarından vazgeçildi. Böylece fermanın getirdiği askerlikte, Hıristiyan-Müslüman eşitliği ilk darbeyi yedi.

Tanzimât Fermânı'nda doğrudan doğruya millî eğitimle ilgili bir kısım görülmez. Mustafa Reşid Paşa Hatt-ı Hümâyûnu okuduğu gün, birçok kordiplomatik şahıslara ek olarak bâzı Avrupa devletlerinin ileri gelenleri de hazır bulundu. Bunlardan İngiliz Prensinin diğer sefirlere nazaran Reşid Paşaya yakınlığı çok fazla idi. Çünkü Paşa, İngiltere'de sefirken Prensle şahsî dostluk kurmuşlardı. Batı kültürünün hayrânı olan Paşa'nın bu yakınlık karşısında birçok fikrî taahhütleri de olmuştur. Gülhâne bahçesinde

Paşa, fermanı okurken hazır bulunan İngiliz Prensi, Paşa'yı harâretle tebrik ederek; "Paşam, siz İngiltere'deki sohbetlerimizde plânlarınızı bana anlatırdınız. Ben ise Osmanlı cemiyetinde bu değişikliklerin değil yapılması, sözünün bile edileceğine ihtimâl vermezdim, ama, sizi kırmamak için de îtirâz etmezdim. Fakat görüyorum ki hayâllerinizi gerçekleştirdiniz. Beni yanılttınız, sizi tebrik ederim!" demekten kendini alamamıştır. Halbuki Osmanlı cemiyetinin bu şekilde bozulmasını, dejenere edilmesini Reşid Paşaya İngilizler empoze etmişlerdi. (Bkz. Reşid Paşa)

Osmanlı Devletine dostluk elini bugüne kadar uzatmamış İngiltere, iki sene sonra 1841'de Mısır'daki Mehmed Ali Paşa gâilesinde Osmanlı Devletini donanması ile desteklemiş. Fakat öbür taraftan da Mısır'ı Osmanlılar üzerine kışkırtmıştır. Arkadan Kırım Harbinde de bu sahte dostluğunu, Osmanlı Donanmasını Karadeniz'de Sinop baskınında Ruslara imhâ ettirerek devâm ettirmiştir. Adım adım ilerleyen bu durum, Devletin çökmesine kadar sürmüştür.

Millî eğitim sâhasındaki yenilikler Sultan İkinci Mahmûd zamânında başlatılmıştı. Bu dönemde ise Sultan Abdülmecîd Hanın emriyle yeni mekteplerin açılması ve sıbyan mekteplerinin çoğaltılmasına çalışıldı. Millî eğitim işlerinin yürütülmesi ve kontrolünü tâkib etmek maksadıyla "Meclis-i Dâimî Maârif-i Umûmiye" kuruldu. 1846'da temeli atılan Dârülfünûn'un bitirilişine kadar, burada okutulacak dersler için eserler hazırlamak üzere 1851'de "Encümen-i Dâniş" adı ile ilk Osmanlı İlimler Akademisi kuruldu. Bu meclisin üyeleri olan Fuâd Paşa ile Ahmed Cevdet Paşanın müştereken hazırladıkları **Kavâid-i Osmâniye** adlı kitap, bu Encümen tarafından kabul edilen ilk eserdir.

İdârî teşkilâtta da bâzı yenilikler yapıldı. Memleketin eyâletlere bölünmesine devâm edildi. Eyâletler sancaklara, sancaklar kazâlara ve kazâlar da köyleri ihtiva eden nâhiyelere ayrıldı. Her eyâletin başında müşir rütbesinde birer vâli, sancaklarda birer paşa bulunmakta, kazâların birçoğu ise muhassıllar tarafından idâre olunmakta idi. Her vâlinin yanında bölge kuvvetlerine komuta edecek bir muhâfız ile, mâlî işlere bakacak bir defterdâr verildi. Bâzı eyâlet ve sancaklarda mahallî meclisler kuruldu. Bu meclislerde Müslüman ve Hıristiyan ahâli, nüfusları nisbetinde temsil edildi.

Tanzimât, Osmanlı Devletinde Sultan Üçüncü Ahmed'den îtibâren başlamış olan ıslâhât hareketleri içinde bir merhâle teşkil eder. Fakat bu merhâle, kendilerinden öncekilere nisbetle çok farklı bir özellik taşır. O zamâna kadar daha ziyâde askerî sahada ıslâhât yapılırken, bu dönemde devletin başına gelen gâilelerin sebepleri Osmanlı cemiyetinin düzeninde görülmüş ve bu düzenin temellerinin ıslahı düşünülmüştür. Bunun için **Tanzimât Fermânı** bir nevi vatandaş hakları beyannâmesi olarak ortaya çıkmıştır. Fakat bu beyannâme, bir halk hareketi netîcesinde halktan gelmeyip yukarıdan aşağıya, yâni idâre edenlerden gelmiştir. Bu husus Tanzimâtın zayıf taraflarından birini teşkil eder. Bunun içindir ki halk tarafından kolaylıkla benimsenmemiştir. Bu da, alınan tedbirlerin, dış baskılarla emr-i vâki olduğunun en açık delilidir.

Osmanlı Devletinde vukû bulan bu liberal hareket, Rusya ve Avusturya tarafından hoş karşılanmadı. İngiltere ve Fransa ise müsbet karşıladılar. Ancak her devlet kendi menfaatleri doğrultusunda siyâsî ve iktisâdî çıkarları için **Ferman'**dan faydalanma yolunu tuttular. Osmanlı devlet otoritesinde bir gedik açılmıştı. Çünkü, insan hak ve hürriyetleri başka, azınlıkların devlet idâresine karıştırılması başkadır. Osmanlı Devletinin kuruluşundan beri azınlıkların hak ve hürriyetleri zâten vardı. Tanzimât ile onlar da devlet idâresine karıştırıldı. Kolayca dış düşmanların güdümüne girdiler. Böylece Haçlı Avrupa'nın arzusu doğrultusunda, devlet kademe kademe çökmeye yüz tuttu. Rusya Ortodoks, İngiltere Protestan, Fransa Katolik tebealar için müdâhalede bulunup, Tanzimâtın yeter derecede gelişmediğini ileri sürürek, akıl hocalığı yapmaya kalktılar. Tanzimâta açıktan muhâlifliğini îlân eden Avusturya başvekili Meternih, Avrupa usûllerinin Türkiye'yi zayıf düşüreceğini ileri sürerek, Türklerin eski rejime bağlı kalmaları gerektiğini bildirmişti. Başlangıçta Osmanlı hükûmetinin kendi isteğiyle başlatmış olduğu bu düzen, yabancı devletlerin artan müdâhaleleri yüzünden onların istek ve ısrârıyle yapılan ve yürütülen bir hareket hâlini aldı.

Tanzimât, Osmanlı Devletinin kendi içinde de bir düşmanlığın meydana gelmesine sebeb oldu. Bilhassa Devlette hep hâkim ve asil olan Müslümanların, gayri müslimlerle eşit sayılması Müslüman câmiâda hoşnutsuzlukla karşılandı.

Fermanın okunmasında hazır bulunan halkın dağılırken fikrini; "Bundan sonra gavura gavur diyemeyeceksiniz!" şeklinde belirtmesi, duyulan tepkinin en meşhûr ifâdesi olmuştur. Hıristiyan zümrelerden, en çok imtiyaza sâhib olan Rumlar, imtiyazlarının azalacağı endişesiyle memnun kalmadılar. Diğer Hıristiyan tebea da, Tanzimâtın gelişmesi sırasında **Gülhâne Hattı**'nın tebea eşitliğini belirten prensiplerinin gereği gibi yürütülmediğini ileri sürerek, yeni haklar istemeğe kalktılar. Ayrıca refah ve huzur içinde olmalarına rağmen, siyâsî haklara kavuşmak için yabancı devletlere başvurmaktan çekinmediler. Halbuki **Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu**na göre şikâyetlerini Bâbıâli'ye yapmaları lâzımdı.

GÜLİBRİŞİM (Albizza julibrissin);

Alm. *Orientalische Akazie,* **Fr.** *Acaciam oriental,* **İng.** *Rose acacia.* **Familyası:** Baklagiller (Leguminosae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Park ve bahçelerde yetiştirilir.

Vatanı, Kuzey İran ve tropik Asya olan bir ağaçtır. Kıyı bölgelerimizde park ve bahçelerde çok yetiştirilir. Avrupalılarca İstanbul akasyası veya ipek ağacı da denilen gülibrişimin boyu 15-20 m'yi bulabilir. Kışın yapraklarını döken ağaçlardandır. Çiçekleri toplu hâlde olup, erkek organları çiçek devresinde iplik gibi uzantılar hâlindedir. Haziran-ağustos ayları arasında çiçek açar.

Kullanıldığı yerler: Tül gibi ince yaprakları ile dekoratif bir görünüşe sâhib olduğundan, sevilen bir süs bitkisidir.

GÜLLAÇ;

nişastadan yapılan incecik kuru yufkanın süt, şeker, gülsuyu ve çekilmiş cevizle hazırlanan tatlısı. Beş adet güllaç yufkası için; bir kilo süt, 400 gram toz şeker, 100 gram çekilmiş ceviz ve bir buçuk fincan gül suyu kullanılır. Güllaç yufkası eskiden evlerde açılırdı. Günümüzde ise yufkacılarda kurutulmuş olarak hazır satılmaktadır.

Güllaç yapmaya başlarken, önce süt ateşe konur. İlâve edilen şeker karıştırmak sûretiyle eritilir. Geniş bir tepsiye kepçeyle sıcak sütten bir miktar konur. Bir güllaç yaprağı, tepsideki süte yatırılarak iyice ıslatılır. Az yumuşak hal alınca hemen sütten çıkarılır ve iki kat yapılır. Sonra da ortasına yeteri kadar çekilmiş ceviz konur. Güllaç yaprağının kenarları cevizin üstüne bohça yapılır gibi kapatılır. Bir tabağa kat yeri alta gelecek şekilde konur. Diğer güllaç yaprakları da aynı şekilde hazırlanıp tabaklarına konduktan sonra üstlerine eşit miktarlarda gül suyu ile tepsi ve tenceredeki şekerli süt dökülür. Sütü iyi çekmeleri için bir tarafa konarak yarım saat kadar bekletilir. Güllaçlar sütü alt taraftan çektiklerinden üst tarafları kuru kalabilir. Buna mâni olmak için sık sık, tabaktaki sütten, kaşık kaşık üstlerine dökmek faydalı olur. Bekleme süresi bitince servis yapılabilir.

Güllaç yaprakları bohçalanarak tek tek tabaklara konabileceği gibi tek bir tepside de yerleştirilebilirler. İçlerine de her zaman çekilmiş ceviz koymak şart değildir. Antepfıstığı ve hindistancevizi de ilâve edilebilir. Hattâ arzuya göre üstlerine kaymak da konabilir.

Güllaçın içine bâdem içi konulacaksa, kabukları soyulmuş bâdemiçi kullanmalıdır. Bunun için bâdemleri, sıcak suda kısa bir süre haşlamalı, suyunu döktükten sonra kabuklarını soymalı, sonra da makinada çekmelidir.

GÜLLE;

Alm. Kugel, **Fr.** Polds (m), **İng.** Weight, shot. Atletizmde bir spor dalı. Bu sporla uğraşanların mümkün olduğu kadar ileri atmaya çalıştıkları mâdenî küre ile yapılan bir yarışmadır. Gülle atma sporu, ilk önceleri Fransa, İngiltere, İskoç ve İrlanda'da 6.5 kg ağırlığında kaldırım taşı şeklindeki ağırlığın atılması ile başlanmıştır. Eski olimpiyatlarda gülle yerine taş ve metal parçaları ile atış yapılırdı. Gülle atma 1350 yılından îtibâren İngiliz Deniz Harp Okullarına spor olarak girdi ve aynı yıl kuralları tesbit edildi. Üniversiteler arasında 1865'te yapılan müsâbakalarda kesin şeklini aldı. Pirinçten veya demirden yapılan güllelerin ağırlıkları erkekler için 7.257 kg, kadınlar için ise 4 kilogramdır. İlk önceleri kenarları 2.134 m olan bir kare içinden atılan gülle, sonra çapı 2.135 m olan bir dâireden atılmaya başlandı. Türkiye'ye, 1903 yılında kurulan Beşiktaş Jimnastik Kulubünde atılmaya başlanması ile girdi.

Bu spor dalında başarılı olmak için çevik, hareketli, atletik bir yapıya sâhib olmak gerekir. Bilek hareketi, kalçalar üzerinde gövdeyi her iki yönde döndürme, kasların kuvveti, atiklik bu sporun esâsını teşkil etmektedir.

Gülle olimpiyat rekoru erkeklerde, 22.47 m ile Ulf Tımmesmann (Doğu Almanya; 1988 Seul)'a, kadınlararası olimpiyat rekoru ise, 22.41 m ile Jilona Slupianek (Doğu Almanya; 1980)'e âittir.

Türkiye 1987 rekorları; erkeklerde 16.48 m (Turan Kahraman), bayanlarda ise 12.28 m (Aycan Önal)dir.

Gülle, ayrıca, eskiden harplerde bir çeşit top mermisi olarak kullanılırdı. Önceleri, harplerde atılmak için topların içine konulan taştan yapılmış yuvarlak gülleler, elle yontularak yapılıyordu. 1450'den sonra dökme demirden yapılmaya başlandı. Fâtih Sultan Mehmed Hanın, İstanbul'un fethinde kullandığı toplar ve gülleler, hâlen müzelerde bulunmaktadır. Yivli namlulu toplar çıkınca güllenin yerini top mermileri aldı.

GÜLNÛŞ EMETULLAH SULTAN;

Sultan Dördüncü Mehmed Hanın hanımı, Sultan İkinci Mustafa ve Sultan Üçüncü Ahmed Hanın annesi.

Aslen Giritlidir. Serdar Deli Hüseyin Paşanın Girit'te Resmo Kalesini fethinden sonra İstanbul'a getirildi. Sarayda Türk-İslâm terbiyesinde yetiştirildi. Zekâsı, terbiyesi ve güzelliği ile pâdişâh hanımı olması uygun görülerek Sultan Dördüncü Mehmed Hanla evlendirildi. 1664 yılında Haseki Sultan oldu. Oğlu İkinci Mustafa Han tahta çıkınca "Vâlide Sultan" ünvanıyla anılmaya başlandı (1695). Peşinden diğer oğlu Üçüncü Ahmed Hanın da tahta çıkması ile vefâtına kadar Vâlide Sultan olarak kaldı. 1715 yılında vefâtı üzerine Üsküdar'daki türbesine defnedildi.

İslâmiyete bağlılığı, güzel ahlâkı, hayır ve hasenâtı ile herkesin sevgisini kazandı. Mekke-i mükerremede Haseki İmâretini yaptırarak fakirlerin yiyip içmesini temin etti. Hac yolunda çeşmeler, sebiller yaptırdı. İstanbul'da Validebağı'nda çıkan suyu toplattırarak "Gülnûş Vâlide Sultan Suyu"adı ile Yeni Câmi, İnâdiye Çeşmeleri ve Ahmediye Câmi sebillerine getirtti. Oğlu İkinci Mustafa Han, annesi adına Galata'da bir câmi, Üçüncü Ahmed Han da Üsküdar'daki Yeni Câmi (Cedid Vâlide Câmii) Külliyesini inşâ ettirdi. Külliyede, câmiden başka imâret, sıbyan mektebi, muvakkıthâne, sebil, çeşme ve türbe vardır."

GÜLŞEHRÎ;

on üçüncü yüzyıl sonlarıyla 14. yüzyıl başlarında Kırşehir'de yaşamış bir şeyh ve şâir. Asıl adının Ahmed olduğu sanılmaktadır.

Yûnus Emre gibi, Anadolu tekke edebiyâtının önde gelen isimlerindendir. İslâm ilmini ve İran edebiyâtını bilen bir sofidir. Özenilmiş bir üslûpla yazan ve öğretici olmaktan çok lirik nitelikler gösteren bu şâir, sanat değeri bakımından çağının önde gelenlerindendir. Tasavvufî konuları usta bir ifâdeyle yazmıştır. Dili sâde ve güzel, vezni kullanışı iyidir.

Gülşehrî, bir sofi şâir olmakla berâber, eserlerinde sanatının yüksek heyecanını duymuş görünür. Bir meslek propagandası yapmaktan ziyâde, bir sanat eseri yazmak ve geleceğe bir sanat eseri bırakmak ve Türkçeyi işleyip geliştirmek düşüncesiyle çalışmıştır.

Gülşehrî'nin Şeyhi olan Ahî Evren'in menkîbeleri hakkında yazdığı bir mesnevîsi ve bâzı şiirleri var ise de asıl değerli eseri büyük velî Ferîdüddîn-i Attâr'dan çevirdiği **Mantıku't-Tayr**'ı, diğer adı ile **Gülşennâme** adlı mesnevîsidir.

Gülşehrî, bu eserini en çok Mevlânâ'dan ve başka kaynaklardan aldığı kıssalarla, görüp işittiklerini de katarak, birçok sohbetlerle zenginleştirip yeniden yazmış gibidir.

Gülşehrî, Ferîdüddîn-i Attâr'dan başka, başta Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî olmak üzere, Hâkim Senâî, Sâdî-i Şîrâzî, Genceli Nizâmî ve Sultan Veled'in tesiri altında kalmıştır. Hayâtı hakkında, devrine âit kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. **Mantıku't-Tayr** adlı eserinden başka Farsça **Feleknâme** ile **Arûz** risâlesi vardır. Ayrıca kendisinin bahsettiği **Kudûrî Tercümesi** henüz ele geçmemiştir.

GÜLŞENİYYE;

evliyânın büyüklerinden İbrâhim Gülşenî'nin, insanlara İslâmiyeti öğretmek ve kalplerine Allah sevgisini yerleştirmekte tâkib ettiği yol, tarîkat.

Gülşeniyye yolunun kurucusu İbrâhim Gülşenî, Âzerbaycan'da dünyâya gelip, Seyyid Yahyâ Şirvânî'nin halîfelerinden olan Dede Ömer Rûşenî'den feyz aldı. Şah İsmâil'in işkencesi sebebiyle Mısır'a gitti. Hocası Dede Ömer Rûşenî'nin kendisine Gülşenî diye hitâb etmesi üzerine lakabı Gülşenî kaldı ve böyle şöhret buldu.

Sohbetlerine Mısır'ın fethinde Yavuz Sultan Selim Han da bâzı askerleri ile katılmış istifâde etmiştir. Kânûnî Sultan Süleymân Hanın kendisini İstanbul'a dâvet etmesi üzerine, İstanbullular bu zâtın sohbetleri ile şereflendi. Sonra tekrar Mısır'a döndü. (Bkz. İbrâhim Gülşenî)

Halvetî yolunun büyüklerinden Dede Ömer Rûşenî hazretleri vâsıtası ile kemâle gelen İbrâhim Gülşenî hazretlerinin yolu, Halvetî tarîkatının bir kolu olarak "Gülşeniyye" ismiyle yayıldı. Bu yol sesli zikir yapan tarîkatlardandır. Riyâzet yâni nefsin istediklerini yapmamaya ehemmiyet verilirdi.

Gülşeniyye yolunun esâsı bütün âlimlerin, evliyânın bildirdikleri ile aynıdır. Yâni îtikâdı düzeltmek, haramlardan sakınmak, nefsin isteklerine karşı çıkıp yapmamak, kötü huyları terkedip güzel ahlâk ile hallenmek, her mahlûka acıyıp merhamet etmek, hatâ ve kusûru kendinden bilmek, kin, hased, kibir gibi insanı felâkete sürükleyen kötü huylardan şiddetle sakınmak ve iyi bir müslüman olmak için çalışmak bu yolun başlıca gâyesidir. Bütün bu hâller, İbrâhim Gülşenî'nin sözlerinde, yaşayışında kendini göstermektedir.

GÜMRÜ ANTLAŞMASI;

İstiklâl Savaşında TBMM Hükûmetiyle Ermenistan arasında 2 Aralık 1920'de imzâlanan ve Ermenistan'la Türkiye arasındaki savaşı sona erdiren antlaşma. Bu antlaşma, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin imzaladığı ilk milletlerarası antlaşma olması bakımından önemlidir.

Birinci Dünyâ Savaşı sırasında, Ekim 1917 Devrimi üzerine Kafkas Cephesindeki Rus orduları işgâl ettikleri doğu vilâyetlerinden çekilince Ermeniler merkezi Erivan'da olan bir Cumhûriyet kurup, yaklaşık 50.000 kişilik bir Ermeni kuvvetiyle Rusların yerini aldılar. Doğu vilayetlerimizde yaşayan Müslüman-Türklere zulüm yaptılar. Şehirleri ve köyleri yakıp yıktılar. Savunmasız ve mâsum insanları hunharca katlettiler. Bu zulmü ve işgali önlemek için harekete geçen Osmanlı ordusu, Erzurum, Trabzon ve Van vilâyetlerini kurtardıktan sonra Osmanlı-Rus sınırını geçerek Güney Kafkasya doğrultusunda ilerledi. Kars'tan sonra Gümrü'ye giren Osmanlı ordusu Ermenileri geri püskürttü. Ermenileri kesin yenilgiye uğrattıktan sonra Ağrı'yı da ele geçirdi. Ermenilerin isteği üzerine 31 Mayıs 1918'de Batum antlaşması imzalandı. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sırasında kaybedilen topraklar yeniden Osmanlı Devletinin hâkimiyeti altına girdi.

Birinci Dünyâ Savaşı sonunda 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütârekesinden sonra Osmanlı Devleti Kafkasya Cephesindeki kuvvetlerini geri çekmek zorunda kaldı. Önce Kafkasya ve Azerbaycan'ı boşaltarak Kars, Ardahan, Batum'a çekildi. Ancak, İngilizler buranın da boşaltılmasında ısrar ettiler. Elviye-i Selâse adı verilen Kars, Ardahan ve Batum da 31 Ocak 1919'da boşaltıldı. Bu arada Kars'ta "Güney-Batı Kafkas Millî Şûrâ Hükûmeti" kuruldu. 13 Mart 1919'da Kars'ı işgal eden İngilizler, Millî Şûrâ Hükûmetini dağıtarak idâresinde Taşnak Komitelerinin hâkim olduğu şehri Ermenistan Cumhûriyeti askerlerine teslim ettiler. 20 Nisanda da Gürcistan Cumhûriyeti Ardahan'ı işgal etti.

İngilizlerin teşvik ve desteğiyle Doğu Anadolu'daki bâzı bölgeleri işgal eden Ermeniler Müslüman halka akla gelmedik işkence ve zulümleri yaptılar. Şehirleri köyleri ve kasabaları yağmaladılar. Pekçok kimse şehid oldu. İşgalcilere karşı milis kuvvetleri vâsıtasıyla mücâdele eden Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir 26 Nisan 1920'de TBMM Hükûmetine başvurarak askerî bir harekât için izin verilmesini istedi. Fakat Ankara Hükûmeti İtilaf Devletlerinin San Remo'daki toplantılarını öne sürerek böyle bir harekâtın siyâsî açıdan doğru olmayacağını belirtti. Ermenilere karşı mücâdelenin Kars, Batum ve Ardahan'daki milis çetelerinin güçlendirilerek yürütülmesi isteğini de Sovyet Hükûmetiyle yeni münâsebet kurulmakta olduğunu ileri sürerek erteledi. Daha sonra TBMM Hükûmeti tarafından, Doğu Cephesinde askerî harekâta başlanmasını kararlaştırdı. Kâzım Karabekir Paşanın komuta ettiği Doğu Cephesi kuvvetleri 28 Eylül 1920'de ileri harekâta başladı. 29 Eylülde Sarıkamış, 30 Ekimde Kars geri alındı. Ermenistan Cumhûriyetini barışa zorlamak için Gümrü yönünde ileri harekâtı sürdüren Türk birlikleri Ermenileri geri atarak Şahnalar'ı ele geçirdi ve Ermeni askerlerini Arpaçay'ın batı sırtlarına kadar sürdü. Türk birliklerinin ilerlemesi üzerine Ermenistan Cumhûriyeti ateşkes istedi. Kâzım Karabekir Paşanın ateşkes şartları kabul edilmeyince, Doğu Cephesi kuvvetleri Arpaçay'ı geçerek 7 Kasım 1920'de Gümrü'yü aldı. Gümrü'nün doğusunda bir hattı tutan Ermeni kuvvetleri yeniden bozguna uğratıldı. Ateşkes şartlarını kabul etmek zorunda kalan Ermenistan Cumhûriyetiyle 22 Kasımda Gümrü'de barış görüşmelerine başlandı.

28 Kasımda imzalanan ateşkes antlaşması uyarınca Ermeni kuvvetleri Arpaçay'ın 15 km doğusundan geçen hattın gerisine çekildiler.

Ermenistan Taşnak Hükûmeti ile TBMM Hükûmeti arasında sürdürülen barış görüşmeleri neticesinde 2 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzâlandı. TBMM Hükûmetinin imzaladığı ilk milletlerarası antlaşma olan Gümrü Antlaşmasına göre; Türkiye ile Ermenistan Cumhûriyeti arasında savaş durumu sona eriyor, Ermeni işgâli altındaki Iğdır, Tuzluca, Kars geri alınıyordu. Sınır; Karasu'nun döküldüğü yerden başlayarak Aras Irmağı, Kekaç kuzeyine kadar Arpaçay-Karahan Deresi, Tiğnis batısı-Büyük Kımlı doğusu-Kızıltaş-Büyük Akbaba Dağı çizgisinden geçiyordu. Ermenistan Cumhûriyetinin güneyindeki Nahcivan, Şahtahtı, Şarur bölgeleri, ileride yapılacak bir plebisitle (halk oylaması ile) idâre biçimi tesbit edilmek üzere, Türkiye Cumhuriyeti himâyesinde bir mahallî idâreye bağlanacaktı. (Bu yöre daha sonra Moskova Antlaşmasıyla Âzerbaycan'a verildi)

Antlaşmanın üçüncü maddesinde, Türkiye'nin vaktiyle Osmanlı sınırları içinde bulunup antlaşma uyarınca Türkiye'de kalacak olan ve üzerinde Türkiye ile târihî, etnik ve hukûkî münâsebeti olan toprakların hukûkî durumu konusunda, Ermenistan Cumhûriyeti istediği takdirde antlaşmanın onayından sonra üç yıl geçince plebisite başvurmayı kabûl edeceği belirtiliyordu. Dördüncü maddesinde: Ermenistan Cumhûriyeti; emperyalist devletlerin kışkırtmalarıyla düzen ve güvenliği bozucu hareketlere girişilmesini önlemek için 1500'den fazla asker bulundurmamayı, silahların sayısını sınırlandırmayı kabûl ediyordu. Bu konular Erivan'da bulunacak Türk temsilcisi tarafından denetlenebilecekti.

Antlaşmaya göre; Birinci Dünyâ Savaşı sırasında düşman ordularına katılan veya işgal altındaki topraklarda kıyıma katılmış olanlar dışındaki göçmenlerin eski sınırlar içindeki yurtlarına dönmelerine izin veriliyordu. Göçmenler bu haklarını bir yıl içinde kullanabilecekler, bu süre içinde dönmeyenler hiçbir hak iddia edemeyeceklerdi.

Taraflar Birinci Dünyâ Savaşı sırasında ortaya çıkan karşılıklı zarardan aklanıyorlardı. Antlaşmanın 10. maddesine göre; Erivan Hükûmeti Sevr Antlaşmasını geçersiz sayacağını, emperyalist ülkelerde bir kışkırtma vâsıtası olan temsilci heyetlerini geri çağırmayı kabul ediyordu. Ayrıca Türk Devleti, bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tehdit edebilecek saldırılara karşı Erivan Hükûmetine anlaşmayla sağlanan haklara zarar vermemek şartıyla, Ermenistan içinde geçici olarak askerî tedbirler alabilecekti.

Antlaşmanın 18. maddesine göre antlaşma hükümleri TBMM ve Ermenistan Taşnak hükûmetlerince onaylanacaktı. Fakat antlaşmanın imzâlanmasından bir gün sonra Ermenistan, Kızıl Ordunun denetimine girdiği için Gümrü Antlaşması onaylanamadı. Ancak Türk ordusu elverişli konumda olduğu için 16 Mart 1921'de Sovyetler Birliğiyle imzâlanan Moskova Antlaşmasında Gümrü Antlaşmasının sağladığı durum korundu. Antlaşmanın kararları büyük ölçüde Moskova Antlaşmasında yer aldı. 13 Ekim 1921'de Ermenistan, Âzerbaycan ve Gürcistan Sovyet hükûmetleriyle imzalanan Kars Antlaşmasının temelini de Gümrü Antlaşması teşkil etmiştir.

GÜMRÜK;

Alm. *Zoll,* **Fr.** *Douane (f),* **İng.** *Customs, tariff.* Bir ülkenin diğer ülkelerle olan ekonomik münâsebetlerinin yürütüldüğü, ülkeye giriş ve çıkışların yapıldığı merkezlere verilen ad.

Gümrük, insanın ihtiyaç duyduğu her türlü eşyânın milletlerarası hareketleri mevcûd olduğu için doğmuştur. Bugün bütün ülkeler, gümrüklerle ilgili çeşitli ekonomik politikalar uygulamak durumundadır. Böylece gümrüğe gelen çeşitli mallar, kânunda gösterilen vergi, harç ve resimler ödendikten sonra, ülkeye girmektedir. Bu muâmelelerden hem devlet gelir elde etmekte ve hem de ülkede üretilen malların diğer ülkelerde îmâl edilen mallar karşısında rekâbeti sağlanabilmektedir.

İslâm ülkelerinde gümrük ve geçiş rüsumlarının konulması, hazret-i Ömer zamanında başladı. Müslüman olmayan ülkelerin Müslüman tüccarlardan vergi almakta ısrar etmelerinden dolayı, hazret-i Ömer bu duruma karşı tedbir alınmasını emretti. Böylece gümrük vergisi tesis edilmiş oldu. Uygulamada, Müslümandan gümrük vergisi alınmazdı. Ancak zekâtı alınırdı. Fakat zımmîden (gayri müslim vatandaştan) yirmide bir, yabancılardan, onların Müslümanlardan ne kadar aldığı biliniyorsa o kadar, bilinmiyorsa onda bir alınırdı. Eğer yabancının mensûb olduğu devlet, Müslümanlardan gümrük vergisi almıyorsa ondan hiç alınmazdı. Çok az miktârdaki malın gümrüğü de olmazdı. (Bkz. Âşir)

Abbâsîler, Emevîler, Selçuklular, Gazneliler ve Osmanlılarda dînî emirler esas olmak üzere, zamanın şartlarına ve devletlerle olan münâsebetlere göre gümrük vergisi tesbit edilmiş ve uygulanmıştır. Kânûnî Sultan Süleymân zamanında Fransız ve Venediklilerin lehine gümrük uygulaması yapılmıştı. On dokuzuncu asır ortalarına doğru İngiltere, Rusya ve bâzı Avrupa devletlerine düşük gümrük vergisi uygulamasında bulunuldu. Yine bu asrın ikinci yarısında, zirâat ürünleri ile bâzı sanâyi mâmullerinin ihrâcını teşvik için, ihrâcatta alınan gümrük vergisi düşürüldü, ithâlâttaki nisbet ise artırıldı.

Ülkemizde, dünyâdaki ekonomik krize yol açan Birinci Dünya Savaşının getirdiği büyük sıkıntılar, 1914 yılından îtibâren gümrükle ilgili yeni tedbirlere başvurulmasını gerektirdi. 1916'da çıkarılan kânunla himâyesi düşünülen yerli zirâî ve sınâî mâmullerinin benzerlerinin ithalinde, % 100'e kadar varan, hattâ geçen gümrük vergi nisbetleri getirildi. Aynı kânunla ülkede ihtiyacı hissedilen eşyânın ithâlinde bu nisbet % 1 olarak tesbit edilmişti. Yine bu târihlerde hazırlanan gümrük târife rehberinde, ilk defa olarak vergileme tekniğinde "spesifik" sisteme geçildi. Spesifik sistemde vergi matrahını ithâl konusu eşyânın ağırlığı teşkil ediyordu. Yine bu uygulamayla zirâî ürünler, kerestecilik, konservecilik, pamuklu eşya üretimi teşvik ve himâye edildi. Bugünkü uygulamalarda da yeri olduğu gibi, yüksek nisbetlerde vergilendirildi. Yine yukarıda zikredilen kânunla, milletlerarası ticârette ve bugünkü gümrük mevzuâtımızda yeri olan, "En ziyâde müsâadeye mazhar millet" kâidesi getirilmişti. Böylece Osmanlı ülkesi mallarına indirimli gümrük vergisi uygulamayan ülkelerin mallarına % 100'e varan gümrük giriş vergisi tedbirleri konmuştu.

Netice olarak, Osmanlı Devletinde, zamana göre değişen ekonomik ve milletlerarası siyâsî konjonktüre göre başarılı bir gümrük sistemi uygulandığı rahatlıkla söylenilebilir. Nitekim Rûmî 1334 ve mîlâdî 1918'de çıkarılan **Gümrük Kânunu'**nun bir kısım hükümlerinin 1973 yılına kadar yaşaması da bu görüşü doğrulamaktadır.

Yakın târihimizde gümrük sistemimizde yapılan en önemli değişiklik, spesifik târifenin terk edilerek, advaloren târifeye geçilmesi olmuştur. 1955 yılına kadar kullanılan spesifik târifede vergi; sayı, baş, ağırlık, adet üzerinden alınıyordu. Kabul edilen advaloren târife sistemine ise, cins cins, madde madde sıralanan eşyâ için belli usûllere göre tesbit edilecek "Gümrük Kıymeti" üzerinden o eşyânın hizâsında

gösterilen nisbetlerde vergi alınmaya başlandı. 1334 târihli son **Osmanlı Gümrük Kânunu** 11.5.1949 târihinde yayınlanan 5385 sayılı kânunla değiştirildi. Cumhuriyet döneminin ilk gümrük kânunu budur. Bu kânunla Türk Gümrük Sistemi yeni şartlara intibak ettirilmişti. Ancak değişen ekonomik, sosyal ve milletlerarası şartlar karşısında bu kânunun da âtıl kalması (geçerliliğini kaybetmesi) üzerine 19 Temmuz 1972 târihinde kabul edilip 1 Ağustos 1972'de Resmî Gazete'de yayınlanan ve 1 Nisan 1973'de yürürlüğe giren 1615 sayılı kânunla, Türk Gümrük Sistemi yeniden şekillendirildi.

Bu kânuna göre gümrük hattı Türkiye'nin siyasal sınırlarıdır. Gümrük vergisine tâbi eşyâda vergiyi doğuran olay, gümrük bildiriminin tescili, sözlü beyan yapılmış olması durumunda da bu beyana ilişkin tahakkuk belgesinin vergi yükümlüsünce imzalanarak gümrük idaresince tescil edilmesidir. Gümrük denetlemesi dışında kalmış eşyâda vergiyi doğuran olay eşyânın gümrük hattından geçirilmesidir. Gümrük vergisi yükümlüsü vergiye tâbi eşyânın sâhibidir. Verginin matrahı ise, yurda sokulan eşyânın gümrük vergisine esas olan değeridir. Bu değer, gümrük vergisi ödeme yükümlülüğünün başladığı târihte birbirinden bağımsız bir alıcı ile bir satıcının tam ve serbest rekabet şartları altında anlaştığı kabul edilen fiyattır.

Gümrük vergisi oranı, 474 sayılı Gümrük Giriş Târife Cetvelinin Değiştirilmesi Hakkında Kânun'la belirlenmiş olmakla beraber, kânunun ikinci maddesi Bakanlar Kuruluna cetvelde gösterilen vergi ve resim oranlarında değişiklik yapma yetkisini vermiştir. Yürürlükteki oranları arttırıcı özellikteki ekler, değer esâsına göre vergilendirilen mallarda, ilgili malın gümrük vergisine esas olan değerinin yüzde ellisini aşamaz. Bakanlar kurulu bugünkü uygulamada her yıl ithalat rejimiyle birlikte o yıl uygulanacak gümrük vergisi oranlarını da tesbit etmektedir.

GÜMRÜK İŞBİRLİĞİ KONSEYİ;

meşgul olduğu konu; üye ülkelerin gümrük kâidelerinin standartlaştırılması, basitleştirilmesi, gümrük tekniğinin geliştirilmesi ve milletlerarası gümrük mevzuâtının birbirine yaklaştırılması olan beynelmilel (milletlerarası) bir kuruluş.

15 Aralık 1950 târihinde Brüksel'de "Gümrük İşbirliği Konseyi"nin kuruluşuna 13 ülke imzâ atmıştı. Türkiye, bu Konseye 1953'te katıldı. Bu sözleşmeyle birlikte hazırlanan ve ticârî malların advalorem sisteme göre tasnîfini konu edinen "Nomenklatür Sözleşmesi" ile konusu, yine ticârî malların gümrük vergisi matrahına esas teşkil edecek kıymet unsurları ve bu unsurların tesbiti olan "Kıymet Sözleşmesi"ne Türkiye, 1955'te katıldı.

Gümrük İşbirliği Konseyi, faaliyet konusuyla ilgili olarak önemli hizmetler görmüş, böylelikle milletlerarası ticâretin gelişmesine büyük katkılarda bulunmuştur. Hazırladığı yeni sözleşmeler ve kararlarıyla da görevine devâm etmektedir.

Gümrük İşbirliği Konseyinin 1990 yılında 88'e varan üye sayısı her geçen gün artmaktadır.

Konsey, "Nomenklatür Komitesi", "Kıymet Komitesi", "Dâimî Teknik Komitesi" ile faaliyet gösterir. Her yıl belirli zamanlarda toplanan bu komiteler, kendileriyle ilgili konularda çalışarak mevcud uygulamaları, yeni durumlara göre inceleyerek sözleşmeler ve tavsiye kararlarında gerekli değişiklikleri yaparlar veya yenilerini hazırlarlar.

GÜMRÜK TÂRİFELERİ VE TİCÂRET GENEL ANLAŞMASI (GATT);

İngilizce (General Agreement Trade and Tariff) kelimelerinin baş harfleriyle tanınan milletlerarası bir kuruluş.

Milletlerarası ticâretin dünyâ ölçüsünde düzenlenmesi ve dış ticâret politikalarında himâyeciliğin kaldırılarak, liberalleşmenin temini gâyesiyle, batılı ülkeler İkinci Dünyâ Savaşından sonra, milletlerarası kuruluşların teşkili için hummalı bir çalışma içine girdiler. Bu maksatla Birleşmiş Milletler içinde öncelikle bir "Hazırlık Komitesi" kuruldu.

Hazırlık Komitesinin yaptığı çalışmalar sonucu, 1947 yılında Cenevre'de GATT anlaşması imzâlanarak geçici uygulama protokolü ile birlikte 10 Ocak 1948'de yürürlüğe konuldu.

GATT çok taraflı bir anlaşma olup, 1973 yılı îtibâriyle 79 devlet bu anlaşmaya katıldı. Bu sayı bugün 90'ın üzerinde olup kuruluşun ilkelerini benimseyen ülkelerin sayısı ise 120'den fazladır. Türkiye bu anlaşmayı resmen 1953 yılında imzâladı.

GATT anlaşması, milletlerarası ticâretin düzenlenmesi ve geliştirilmesiyle alâkalı hemen hemen bütün konuları içine almıştır: En çok müsâadeye mazhar millet kâidesi, iç vergiler, transit serbestliği, damping ve karşılayıcı vergiler, gümrük kıymeti, ithâlât ve ihrâcât formaliteleri, menşe alâmetleri, miktar kısıtlamalarının kaldırılması, farksız muâmele, sübvansiyonlar, târife müzâkereleri, katılma, ticâret ve gelişme gibi.

Bu kadar geniş bir çalışma konusu olan anlaşma metninin şu noktalarda ağırlık kazandığı görülmektedir:

1) Milletlerarası ticâretin gelişmesini engelleyen yüksek gümrük vergilerinin indirilmesi, 2) Gümrük târifeleri dışında ticâreti engelleyen unsurların kaldırılması, 3) Üye ülkeler arasındaki ticârî münâsebetlerde farklı muâmelelerin kaldırılması, 4) Üyeler arasındaki ticârî anlaşmazlıklarda GATT'ın arabuluculuğuna baş vurulması.

Anlaşma metninde ise şu hedeflere varılmak istendiği belirtilmektedir: 1) Ülkelerin ve milletlerin hayat seviyelerinin yükseltilmesi, 2) Tam istihdamın sağlanması, 3) Dünyâ kaynaklarından karşılıklı ve tam olarak faydalanılması, 4) Mal üretim ve alış verişlerinin gelişmesi, 5) Ekonomik kalkınmaların desteklenmesi ve sağlanması.

Ancak, yapılan toplantılarda gerek az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkeler arasında, gerekse gelişmiş ülkelerin kendi aralarında ortaya çıkan menfaat çatışmaları, öngörülen hedeflere varmayı güçleştirmektedir.

GATT çalışmaları, akit taraflar konseyi tarafından "Târife Müzâkereleri Komitesi", "Ticâret ve Kalkınma Komitesi", "Sınâî Mallar Komitesi" ve "Tarım Ürünleri Komitesi" gibi organlar ile yürütülmektedir.

Tarım ürünleri ticâreti çoğunlukla GATT görüşmelerinin dışında bırakılmıştır. Tarımsal destekleme politikaları uygulayan ülkelerin bu alanda koruyucu tedbirler almalarına izin verilmektedir. Gerek çeşitli hizmet işlemleri ve gerekse çok uluslu şirketlere bağlı şûbeler arasında yapılan ticâret GATT ilkelerinin dışında tutulmuştur.

Giderek yaygınlaşan bir görüşe göre GATT bugünkü himâyeci ortamda milletlerarası ticâreti serbestleştirme ihtiyâcına cevap verememektedir. Müeyyide yetkisi olmayan bir kuruluş olarak başarısı, üye ülkelerin ne ölçüde istekli davrandıklarına bağlıdır. Gelişmekte olan ülkeler, GATT'ın dayandığı serbest ticâret ilkelerini çoğu kez kalkınma çabalarıyla çelişkili bulmuşlardır.

GÜMÜŞ;

Alm. *Silber (n),* **Fr.** *Argent (m),* **İng.** *Silver.* Kimyâda simgesi Ag olan, beyaz, parlak, kıymetli bir metalik element. Atom numarası 47, atom ağırlığı 107,87'dir. Erime noktası 961,9°C, kaynama noktası 1950°C ve özgül ağırlığı da 10,5 gr/cm^{3}tür. Çoğu bileşiklerinde +1 değerliklidir. Ag sembolü Lâtince argentum kelimesinden gelir.

Târihi: Gümüş çok eskiden beri bilinmektedir. Fakat yine de altın ve bakırdan sonra keşfedilmiştir. Altın az olmasına rağmen, dünyânın her yanına yayılması sebebiyle daha önce kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca tabiî hâlde gümüş az olup, çok derinlerde bulunuyordu. Gümüşün M.Ö. 3100 yıllarında Mısırlılar ve M.Ö. 2500 yıllarında Çinliler ve Persler tarafından kullanıldığı belirtilmiştir. Atina'daki gümüş mâdenlerine Yunan târihinde rastlanır. M.Ö. 800 yıllarına doğru gümüş, Nil Nehri havâlisinde para olarak kullanılmaya başlanmıştır. Gümüşü ilk olarak Romalıların işlemeye başladıkları iddiâ edilmektedir.

Endüstri ilerledikçe daha karışık ve saf olmayan gümüş filizleri üzerinde çalışılmaya başlandı. Bugün gümüş büyük bir nisbette bakır, kurşun ve çinko istihsalindeki yan ürünlerden elde edilir. Çok nâdir olarak da bâzı yerlerde sâdece gümüş istihsâli ile uğraşılır. Bu da çok pahalıya mâl olur.

Bulunuşu: Çok eskiden gümüş, dünyânın birçok yerlerinde az miktarda bulunan tabiî gümüş kaynaklarından elde ediliyordu. Tabiî gümüş; saf veya daha çok altın, bakır, civa ve diğer metallerle alaşımlar hâlinde bulunuyordu. Norveç'te Güney Peru'da, Colorado'da kazılarda işlenmiş büyük külçeler bulunmuştur. 1860'ta sekiz tonluk bir külçe İspanya'da çıkartılmıştır. Gümüş, daha çok yer kabuğuna dağılmış bileşikler hâlinde bulunur. En çok rastlanan gümüş filizleri argentit (Ag_2S) ve gümüş klorür (AgCl) olmaktadır. Arsenik veya antimonla karışmış sülfür filizleri de vardır.

Üretim: Gümüş, târihte birçok usûllerle filizlerinden ayrılmıştır. En eski metodlardan biri, kurşunla karıştırma usûlüdür. Bu usûlde gümüş filizleri veya saf olmayan gümüş ürünleri kurşun veya kurşun filizleriyle basit bir fırında eritilir ve gümüş-kurşun karışımı elde edilir. Buradan da kolay bir şekilde saf gümüş kazanılır.

Diğer bir usûl de, amalgama metodudur. Çamur hâline getirilen gümüş filizleri, tuz ve civayla muâmele edilerek, elementel gümüş elde edilir. Bundan başka siyanat usûlü gibi birçok gümüş elde etme usûlleri geliştirilmiştir.

Özellikleri: Gümüş; ışığı çok iyi yansıtan, dövülebilen, sünek bir metaldir. Bir gr gümüşten 2000 m uzunluğunda ince tel çekilebilir. Elektrik sistemde küp ve altıgen olarak kristallenir. Koordinasyon sayısı altı olduğu hallerde, yaklaşık atom çapı 1,444 ansgtrom değerini alır.

Atmosferde oksitlenmeye karşı büyük bir mukâvemet gösterir. Bakırdan daha zor, altından ise daha kolay oksitlenir. Standart elektrot potansiyeli 0,7978 v. dir. Asitlere ve birkaç organik maddeye karşı aşınmaz. Fakat nitrik asit ve derişik sıcak sülfirik asitte kolayca eritilir. Ayrıca kükürt ve birçok kükürt bileşikleriyle hemen birleşir. Gümüş eşyâ üzerindeki kararmanın sebebi, havadaki hidrojen sülfür ve yumurta gibi bâzı yiyeceklerde bulunan kükürttür.

Periyodik tabloda ağır metaller grubu içinde yer alan gümüşün, çoğu özellikleri bakırın özelliklerine benzemekle berâber bakır, çoğu bileşiklerinde iki değerlikli olması ile gümüşten farklıdır.

Alaşımları: Saf gümüş kolay paslanmaz. Elektrik ve ısıyı çok iyi iletir. Fakat, çok yumuşak olup, mekanik kuvvete karşı direnci azdır. Ayrıca atmosferde parlaklığını kaybederek donuklaşır. Bu sebepten daha sert diğer metallerle alaşımları hâlinde kullanılır.

Gümüşün kadmiyum ve çinko ile yaptığı alaşımlar, parlaklığını çok daha yavaş kaybeder. Buna antimon ve kalay ilâve edilirse, bu parlaklık ve dayanıklılık daha da artar. Gümüşün diğer metallerle yapmış olduğu daha birçok alaşımları vardır. Bunlar endüstride saf gümüşten çok daha fazla kullanılır.

Bileşikleri: Gümüş, bileşiklerinde ekseriyetle bir (+1) değerlidir. Bilinen pekçok bileşiğinden önemlileri şunlardır.

Gümüş oksit (Ag_2O): Gümüş nitrat çözeltisi, sodyum veya potasyum hidroksit ile muâmele edilirse, kahverengi bir çökelti meydana gelir. Dayanıklı değildir. 300°C üzerinde ısıtılırsa, tamâmen gümüşe dönüşür.

Gümüş sülfür (Ag_2S): Tabiatta argentit minerali hâlinde bulunur. Gümüş tuzunun çözeltisi üzerinden hidrojen sülfür geçirmekle elde edilen kararlı bir bileşiktir.

Gümüş nitrat ($AgNO_3$): En önemli gümüş tuzudur. Renksiz ağır kristaller teşkil eder. Tıpta dağlamak maksadıyla kullanılır. Siğil tedâvisinde çok iyidir. Ayrıca deriyi ve organik maddeleri karartmada tercih edilir. Deriyi kararttığından "cehennem taşı" ismini almıştır (Bkz. Cehennem Taşı). Suda ve alkolde kolayca çözündüğünden, birçok gümüş bileşiklerinin elde edilmesinde ilkel madde olarak kullanılır. En çok kullanıldığı yerler; başta fotoğrafçılık olmak üzere, mürekkepler, saç boyası yapımı ve gümüş kaplamacılığıdır.

Gümüş siyanür (AgCN): Gümüş tuzuna sodyum veya potasyum siyanürün ilâve edilmesiyle meydana gelen zehirli beyaz bir tuzdur. Alkali siyanürlerle kompleks siyanürler teşkil eder. Bu tuzlar da galvanoplastide önemlidir.

Gümüş halojenürler: Gümüş klorür (AgCl), gümüş bromür (AgBr), gümüş iyodür (AgI). Gümüş nitrat çözeltisine helojen tuzları ilâvesiyle elde edilirler. Hepsi de ışığa karşı hassas olup, fotoğrafçılık endüstrisinde önemli yerleri vardır.

Kullanıldığı yerler: Gümüş elektriği çok iyi geçirdiğinden ve kolayca tel hâline geldiğinden, elektrik teli olarak kullanılmaktaydı. Fakat nâdir bulunması ve kıymeti dolayısıyla, şimdi bu iş için kullanılmamaktadır. Bugün daha ziyâde süs eşyâsı îmâlinde, ayna yapımında, fotoğrafçılıkta, bâzı ilâçlar ve alaşımların hazırlanmasında kullanılır. Bâzı gümüş paralar, % 90 gümüş, % 10 bakır alaşımından yapılmıştır. Gümüş eşyâda somgümüş (% 92,5 gümüş + % 07,5 bakır) kullanılır.

Saf gümüş, aynı zamanda asetikasit, boyalar ve fotoğraf maddeleri elde etmede de kullanılır. Kezâ toz hâlinde gümüş, cam ve ahşabı elektrik iletkeni yapmak için yeni seramik tipi kaplama işlerinde kullanılmaktadır.

Gümüş zeolitler, acil durumlarda, deniz suyundan içilebilir su elde etmek için kullanılabilmektedir.

Gümüş kaplama: Gümüş kaplanacak parçalar, anodu gümüş olan elektrolitik banyoda katoda bağlanırlar. Banyodaki elektrolit, sodyum arjantisiyanit, $NaAg(CN)_2$ veya benzeri bir kompleks gümüş tuzudur. Bu tür elektrolitler diğerlerine, meselâ gümüş nitrata ($AgNO_3$) göre kaplanacak yüzeyin daha düzgün kaplanmasını sağlarlar. Ayrıca üst üste birkaç kat kaplama yapılacaksa, her bir kat temizlenip, parlatıldıktan sonra diğer kat kaplanır.

Gümüş eşyâ nasıl temizlenir: Gümüş eşyâ yüzeyinde kararma meydana getiren gümüş sülfür (Ag_2S), çoğu defâ bir aşındırıcı toz kullanılarak temizlenir. Bu usûlle yüzeyden gümüş aşınması, gümüş ve gümüş alaşımı eşyâ için pek zararlı görülmemekle birlikte, özellikle gümüş kaplamalar için uygun değildir. Temizleme, kimyâsal yoldan basitleştirilerek:

$$3Ag_2S+2Al \rightarrow Al_2S_3+6Ag$$

şeklinde ifâde edilebilen bir seri tepkimeden istifâde edilerek gerçekleştirilebilmektedir. Bunun için şöyle hareket edilir: Suyun litresine bir yemek kaşığı çamaşır sodası ve bir kaşık sofra tuzu katılarak,

emâye bir kap içinde hazırlanmış çözelti, kaynar sıcaklığa getirilir. Kabın dibine alüminyum bir tabak konulur. Bunun üzerine her tarafının çözelti içinde kalmasına dikkat edilerek gümüş eşyâ yerleştirilir. Üç dakika kaynatılır. Sonra gümüşler sıcak suda durulanır. Gümüşler temiz ve parlak hâle gelir. Burada elektro kimyâsal bir reaksiyon meydana gelmekte, soda-tuz çözeltisi elektrolit vazîfesi yapmaktadır.

Gümüş standardı: Altın standardı gibi, temel para biriminin gümüşle tanımlandığı bir para sistemidir. Bu standarda göre, diğer paralar, istendiğinde, hiç bir kısıtlamaya gidilmeden gümüşe çevrilebilir. Keza gümüş sikke basımı, gümüşün serbestçe ithal ve ihraç edilebilmesi mümkündür. Ancak dünyâda gümüş standardı uygulayan hiçbir ülke kalmamıştır.

GÜMÜŞBALIĞI (Atherina presbyter);

Alm. *Ährenfisch,* **Fr.** *Atherine,* **İng.** *Silver atherine.* **Familyası:** Gümüşbalığıgiller (Atherinidae). **Yaşadığı yerler:** Atlantik, Akdeniz, Karadeniz, Marmara'da ve tatlı sularda yaşayan türleri vardır. **Özellikleri:** Hamsi iriliğinde, yanları parlak ve gümüş rengi şeritleri bulunan, iri gözlü, eti lezzetli bir balık. **Çeşitleri:** 150 kadar türü vardır. Gümüşbalığı (A.prestyter), çamuka (A.hepsetum), Kaliforniya gümüşbalığı (Atherinopsis californiensis), dere gümüşbalığı (Labidesthes sicculus) en bilinen çeşitleridir.

10-15 cm boyunda, tropik ve ılıman denizlerin kumluk ve çakıllı kıyılarında sürüler hâlinde yaşayan, beyaz parlak renkli ve vücûdunun yanlarında gümüş renginde birer yol (şerit) bulunan kemikli bir balık. İnce uzun vücûdu yuvarlak pullarla örtülüdür. İri gözlü, iki sırt yüzgeci arası açık, göğüs yüzgeçleri hayli yüksekte ve kuyruk yüzgeçleri derin çatallıdır. Eti çok lezzetlidir. Her mevsimde avlanırsa da, mart ve nisan en lezzetli olduğu aylardır. Özel ağlar ve kerne ile tutulur. Eti levrek avında olta yemi olarak da kullanılır. Balık yavruları ve plankton denen küçük canlılarla beslenir. Mart başından nisan sonuna kadar yumurtlar. Tatlı sularda yaşayan çeşitleri süs balığı olarak kullanılır.

Aşağı Kaliforniya sâhillerinde yaşayan (Leuresthes tenius) gümüşbalığı, her dolunay ve yeni ayın mehtaplı yaz gecelerinde, gelgit olayında suların kabarmasıyla kumsal sâhillere sokulur. Dişiler ıslak kumlara çıkarak göğüs yüzgeçlerine kadar kuma gömülür ve yumurtlarlar. Erkekler de yumurtalar üzerine sıvılarını dökerek yumurtaları döllerler. Yumurtlama işleminden sonra balıklar sıçramalarla dalgalara ulaşır ve denize dönerler. Yumurtalar iki hafta sonra suların yükselmesine (med) kadar kumda kalarak gelişimlerini tamamlar. Suların ikinci yükselmesinde, yumurtalar suya kapıldıktan bir-iki dakika sonra açılır, yavrular dalgalarla denize sürüklenir. Hemen yüzerek beslenmeye başlarlar. Bu balık çeşidinin ayın hareketlerini nasıl anlayıp, üremelerini ayarladıkları bugün henüz kesin olarak bilinmemektedir. Merak konusu olarak araştırılmaktadır.

GÜMÜŞHÂNE;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 6575 km^2

Nüfusu : 169.375

İlçeleri : Merkez, Kelkit, Köse, Kürtün, Şiran, Torul.

Doğu Karadeniz bölgesinde bir ilimiz. Bir bölümü Doğu Anadolu'da yer alır. 38°49' ve 40°45' doğu boylamları ile 39°50' ve 40°51' kuzey enlemleri arasında yer alan Gümüşhâne, doğuda Bayburt, kuzeyde Trabzon, kuzeybatı ve batıda Giresun, güneyde ise Erzincan illeri ile çevrilidir. Osmanlı devrinde ve daha önceleri asırlarca gümüş yataklarından gümüş çıkarılmıştı. Trafik numarası 29'dur.

İsminin Menşei

Kânûnî Sultan Süleymân Han, İran Seferine giderken, Harşit Çayı kenarında mola verdi. Buradaki tabiî güzelliğe hayran kaldı. Bu bölgede "gümüş" mâdeni de bulunduğunu öğrenince buraya bir şehir kurulsun ve ismi "Gümüşhâne" olsun dedi. Sultan'ın emri üzerine burada bir câmi (Süleymâniye Câmii) ve etrâfında 50 ev inşâ edilerek Gümüşhâne'nin temeli atıldı. Gümüşhâne'nin kurucusu Kânûnî Sultan Süleymân Handır.

Târihi

Gümüşhâne bölgesinin ilk sâkinleri M.Ö. 2-3 bin yıllarında Orta Asya'dan gelen Oğuz kabîleleridir. Hititler, Asuriler bu bölgeye hâkim oldular. Sonraları Hun ve Peçenekler, bölgeyi ele geçirdiler. M.Ö. 6. asırda Persler, bütün Anadolu gibi bu bölgeyi de istilâ ettiler. Makedonya Kralı İskender, Persleri yenerek Anadolu'yu ele geçirdi. İskender'in ölümünden sonra bu bölge, Pers asıllı Ermenilerle yine Pers asıllı Yunanlaşmış (Yunanca konuşan) Pontus Krallığı arasında el değiştirdi. Roma

İmparatorluğu, Pontus Krallığını yenince, Roma'ya bağlandı. M.S. 395 senesinde Roma ikiye bölününce, bütün Anadolu gibi Gümüşhâne civârı da Doğu Roma'nın (Bizans) payına düştü. Bu bölgenin en mühim meskûn mahalli "Paybert, Papert" denilen Bayburt şehriydi. Bu bölge Bizans ile Sâsânîler arasında ihtilâf konusu olmuş, Ermeniler, Bizanslılar, bâzan da İranlılarla işbirliği yapmışlardı. 1055'te Türk Hakanı Tuğrul Bey ve komutanlarından İbrâhim Bey bölgeyi fethetti. Tuğrul Bey, Türkmen oymaklarını buralara yerleştirdi. Selçuklular bu bölgeyi kendilerine bağlı Danişmendoğulları ve Saltukoğulları arasında paylaştırdı. Birinci Haçlı Seferinde Anadolu Selçuklu Devleti sarsıntı geçirmiş ve 600 bin kişilik Haçlı ordusu karşısında bâzı bölgelerden geri çekilmek zorunda kalmıştı. Bu arada Gümüşhâne'nin bir kısmını da Haçlı ordusu ele geçirdi.

1204'te Trabzon'da kurulan Bizans İmparatorluğu (Komnenoslar) bir ara bölgeyi ele geçirmişse de, Dânişmendoğlu Melik İsmâil, geri aldı. Dânişmendoğulları ortadan kalkınca, Erzurum Selçuklu Meliki Tuğrul Şah ile oğlu Cihan Şah, 13. asır başında bölgeyi îmâr etiler.

On üçüncü asrın sonlarında Anadolu, İlhanlıların hâkimiyetine girince, Gümüşhâne ve çevresi de bu devletin eline geçti. Daha sonra bölgeye Celâyirliler, Eratnaoğulları, Kâdı Burhâneddîn ve Akkoyunlular hâkim oldu. Fâtih Sultan Mehmed Han, Otlukbeli Savaşında Uzun Hasan'ı yenerek, bölgeyi Osmanlı topraklarına kattı (1473). Yavuz Sultan Selim Han, 1514'te bütün bölgeyi kesin olarak Osmanlı Devletine bağladı. Kânûnî Sultan Süleymân Han, İran Seferi sırasında Harşit Çayı kenarında mola verdi. Buranın güzelliğine hayran kaldı ve bölgede gümüş mâdeni olduğunu öğrenince, buraya şehir kurulmasını ferman buyurdu. Böylece Gümüşhâne şehrinin temelleri atılmış oldu.

Gümüşhâne ve civârı, 1473-1828 arasında çok sâkin bir devir yaşadı. Bu zaman içinde sâdece 1553'te Şah İsmâil Safevî'nin oğlu Şah Tahmasb bu bölgeye bir akın tertib etmişse de Kânûnî Sultan Süleymân Han, İran Seferi ile doğu bölgesini yeniden Osmanlı hâkimiyetine aldı. 1828 Türk-Rus savaşında bu bölgeye kadar gelen Rusları, Osmanlı ordusu yenince, Ruslar geri çekildi. Birinci Dünyâ Harbinde 19 Temmuzdan 28 Şubat 1918'e kadar 1 sene 7 ay 10 gün Gümüşhâne'yi işgâl eden Ruslar, çekilirken yerlerini Ermenilere bıraktılar ve onlar da çok katliam yaparak pekçok Türkü öldürdüler, birçok binâ ve târihî eserleri yakıp yıktılar.

Önceleri Trabzon'a bağlı sancak olan Gümüşhâne, Cumhûriyet devrinde bütün sancaklar (mutasarrıflıklar) "vilâyet- il" yapılınca, Gümüşhâne de vilâyet merkezi olmuştur. Gümüşhâne'nin eski târihini aydınlatacak hiyeroglif yazılar Altıntepe'de bulunmuşsa da, henüz okunamamıştır. Dedekorkut Hikâyelerinde yer alan hâdiselerin çoğu Kelkit Vâdisinde geçmektedir.

Fizikî Yapı

Gümüşhâne arâzisi çok engebelidir. Akarsuları bol, dağlık bir bölgedir. Yüzölçümünün % 71'i dağlık, % 29'u yayladır.

Dağları: Gümüşhâne ilinde, Kalkanlı (Zigana), Gümüşhâne, Otlukbeli Dağları yer alır. Başlıca yüksek dağları; Kalkanlı Dağları (Yayla Tepe 2652 m), Gümüşhâne Dağları (Alitaşı Tepe 2572 m, Elmalı Tepe 2507 m), Otlukbeli Dağları (Hatâbî Tepe 2758 m)dır. Ayrıca, Erzincan ile Gümüşhane arasında sınır teşkil eden Pöske Dağı, Bayburt ile Gümüşhane arasında sınır teşkil eden Vauk Dağı ve Köse Dağıdır. Ziganaların Çakırgöl bölgesindeki geniş düzlükleri yayla görünümündedir. Çimendağ üzerindeki yaylalar, en önemlilerindendir. Nehirlerin meydana getirdiği vâdiler, Gümüşhâne'nin en bereketli topraklarıdır.

Kelkit Vâdisi: Kelkit Çayını besleyen derelerin meydana getirdiği bu vâdide kuru tarım yapılır. Vâdi dar ve iki yanı basamak basamak yükselen ekilebilir arâziye su getirmek zordur. Bu vâdide sulanan arâzi çok azdır.

Akarsuları: Kelkit Çayı: Çimen Dağlarından çıkar. Kelkit ilçesini geçip, Yeşilırmak'ın ana kolu ile birleşir. Az da olsa tarım alanlarının sulanmasında kullanılır. Harşit Suyu: Gümüşhâne Dağlarından çıkar. Kale-Gümüşhâne-Torul-Kürtün vâdilerini geçip Trabzon'a girer. Harşit Suyu derin vâdilerde aktığından ve su rejimleri düzgün olmadığından sulamada pek kullanılmaz.

Gölleri: Gümüşhâne'de büyük göller yoktur. Yalnız bâzı yüksek dağların üzerinde buzul göller vardır. Bunlar Balaban Dağları üzerinde Balıklı Göl, Aygır ve Yıldız Gölleri ile Soğanlı Dağları üzerinde Şarak Gölü ve Zigana Dağlarında Çakır Göldür.

İklim ve Bitki Örtüsü

Gümüşhâne'nin iklimi, kara iklimi ile Doğu Karadeniz iklimi arasında bir geçiş husûsiyeti gösterir.Kuzeydeki dağlar soğuk ve nemli kuzey rüzgârlarını engeller. Doğu Karadeniz havzasında kalan bölgelerde iklim nemli ve ılıktır. Kelkit bölgesinde kışlar soğuk, yazlar kurak ve Harşit Vâdisine göre daha sıcak geçer. Yağışlar kışın ve ilkbaharda daha çoktur. Senelik yağış miktarı 435

milimetredir.

Gümüşhâne topraklarının % 40'ı çayır ve mer'alarla, % 26'sı ekili dikili yerler ve % 22'si orman ve fundalıklarla kaplıdır. İlin kuzey kesimi bitki örtüsü yönünden oldukça zengindir. Harşit Vâdisinde 1500 m yüksekliklere kadar yapraklı ağaçlardan meydana gelen ormanlarla kaplıdır. 1500 ile 2300 m arasında ise, genellikle ladin, sarıçam gibi iğne yapraklı ağaçlardan meydana gelen ormanlar yer alır.

Ekonomi

İlin ancak dörtte biri ekilebilir arâzi olmasına rağmen, Gümüşhâne'nin ekonomisi tarıma dayanır. Gelişmişlik bakımından 76 il içinde 66'ncı sırada yer alır.

Tarım: Tarıma müsâit ova ve vâdileri azdır. Tarım daha çok Kelkit ve Şiran ilçelerinin geniş olmayan ovalarında en çok tahıl ekimi şeklinde yapılır. Ayrıca mercimek, fiğ, patates ve şekerpancarı ekilir. Meyvecilik gelişmektedir. İldeki meyve ağacının yarısı elmadır. Ayrıca armut, erik, dut, vişne ve kiraz ağaçları vardır. Sulanan arâzi azdır. Gümüşhâne'nin göbek, gelin kırmızı ve sandık cinsi elması ile hacıhamza, kabak, mahrani ve abbasi cins armutları meşhurdur.

Hayvancılık: Çayır ve mer'alar geniş bir yer kapladığından hayvancılık gelişmektedir. Koyun, kıl keçisi, sığır ve at beslenir.

Ormancılık: Yüzölçümünün % 22'si orman ve fundalıktır. Ormanların 185 bin hektarı fundalık, 43 bin hektarı normal ormanlıktır. Ormanların % 30'u normal koru, % 40'ı bozuk koru ve % 30'u bozuk baltalıktır. Orman içinde 81 ve kenarında 87 köyü vardır. Ormanlardan senede 25.000 m^3 sanâyi odunu, 1000 m^3 tomruk ve 80.000 ster yakacak odun elde edilir. Ormanlar daha çok merkez ilçe ve Torul ilçesinde Köse, Zigana ve Gümüşhâne Dağları üzerindedir.

Mâdenleri: İsmini "gümüş" mâdeninden alan Gümüşhâne mâden bakımından çok zengindir. Fakat bu zenginlik toprağın altında yatmaktadır. Gümüş, demir, bakır, manganez, kurşun, pirit, mâden kömürü, linyit, çinko ve uranyum (Kelkit ilçesinde) yataklarından sâdece çok az olarak mâden kömürü ile linyit çıkarılmaktadır. Gümüşhâne'de M.Ö. 4. asırdan beri bilhassa Osmanlı Devrinde Kânûnî Sultan Süleymân Han ile Dördüncü Murâd Han zamânında çok miktarda çıkarılan gümüş yatakları, 1914'ten sonra tamâmen terk edilerek mâden ocakları su ile dolmuştur. Osmanlı Devrinde Gümüşhâne'nin Canca Mahallesindeki darphanede 12 çeşit gümüş ve altın para basılıyordu.

Gümüşhâne'de gümüş mâdeni dışında krom, bakır ve linyit, Kelkit'te krom, bakır ve linyit, bakır, linyit, Torul'da demir, bakır, mermer ve Şiran'da linyit kömürü bulunmaktadır. Gümüş mâdenlerin işletildiği 1750 senesinde Gümüşhâne şehir nüfûsu 60 bini bulmuştu. Gümüş çıkarılması Sultan Dördüncü Murâd Han zamânında zirveye ulaştı. Evliyâ Çelebi, 1647 senesinde Gümüşhâne'yi gezdiğinde; "Burada olan gümüş mâdeni hiç bir diyârda yoktur. Halkı yalnız gümüş işler. 70 kadar ocak olup, fakirliğin bilinmediği bu yerde doğan her çocuğun gümüşten mama tabağı vardır..." demiştir. 1829 Türk-Rus savaşından sonra bu ocaklar kapanmaya başlamıştır.

Sanâyi: Gümüşhâne ili sanâyi bakımından en az gelişen bir ildir. Sanâyi iş yerlerinin sayısı 300'den azdır. Bunlar az işçi çalıştıran küçük iş yerleridir. Başlıca sanâyi kuruluşları: Kibrit Fabrikası, Çimento Fabrikası, Gümüşkale Kireç Sanâyii, Gümüşsu Konsantre Meyve Suyu, Kuşburnu Çayı Tesisleri; ayrıca un fabrikaları, mobilya atölyeleri ile bıçkı-hızar atölyeleridir.

Ulaşım: Hava ve demiryolu ulaşımı yoktur. Gümüşhâne ve Torul (Andasa) E-390 karayolu (Trabzon-Erzurum-İran) güzergâhı üzerindedir. Bu yoldan ayrılan tâli yollarla merkez ilçe, Kelkit ve Şiran ilçelerine bağlıdır. Bayburt, Çaykara üzerinden Karadeniz kıyısına, Torul, Kürtün üzerinden Tirebolu ve Gürele'de Karadeniz kıyısına bağlayan yollar vardır. Zigana ve Kop geçitleri arasındaki yol Gümüşhâne'den geçer. Gümüşhâne ve çevresi ilk çağlardan beri İran üzerinden geçerek Asya'nın ticârî mallarını Karadeniz'e ve dolayısıyla Avrupa ülkelerine deniz yoluyla bağlanan "ipek yolu"nun üzerinde bulunuyordu.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfûsu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 169.375 olup, 58.996'sı şehirlerde, 110.379'u köylerde yaşamaktadır. Gümüşhâne'nin nüfûsu seneden seneye azalmaktadır.

Örf ve âdetleri: Gümüşhâne'de Türk-İslâm kültürü hâkimdir. 1055'ten bu yana bölge, Türk hâkimiyetindedir. Daha önceki devirlere âit kültürler unutuldu. Kıyâfet: Kırsal ve dağlık bölgelerde mahallî geleneksel kıyâfete hâlen rastlanır. Patiskadan geniş yakalı gömlek ile bunun üzerine kenarları oyalı kolsuz önlük giyilir. Pazenden yapılan önlüğe "iman tahtası" denir. Bele, boncuklarla süslenmiş dövme gümüş veya dokuma kemer takılır.

Dokunan desenli ihramlar giyilir. Erkeklerin giyimi ise, yelek, dar paçalı pantolon ve çarıktan ibârettir. Bele kayış yerine kaytan denilen uçları püsküllü kuşak sarılır. Yeleğin boğazı açık ve dardır. Omuzdan

sağ alt cebe saat kösteği uzanır. Mahallî yemekleri: Pestil (duttan yapılır), göbek elması, ceviz içinin şekere batırılması ile köme denilen tatlı ve ziron meşhurdur. Yemekleri kesme ayranlı, lobya, kurutlu haşıl, çorbalar, toplahanası, herse, tavuklu keşkek, ekşili lahana, kavut, kara pancar, mantı, kesmik ekmeği, kalacoş, kuru pastırma, kartoldur.

Folklor: Karadeniz, Doğu ve Orta Anadolu'nun tesirinde kalan Gümüşhâne bölgesinde folklor zengindir. Türküleri uzundur. Bar ve Horon başlıca oyunlarıdır. Halk edebiyâtı: Gümüşhâne bölgesinde çok az sayıda halk şâiri (ozan) yetişmiştir.

Eğitim: Okuryazar nisbeti % 80'i aşmıştır. Okulsuz köy yoktur. Karadeniz Üniversitesine bağlı Meslek Yüksek Okulu ve Adâlet Meslek Lisesi açılmıştır. Kış sporları yaygındır.

Yetişen meşhurlar: Ahmed Ziyâeddîn; akâid, fıkıh, tefsir, hadis ve tasavvuf ile ilgili 60 eseri bulunan bir İslâm âlimidir. Ziyâüddin-i Gümüşhânevî (Ahmed Ziyâüddîn), İstanbul'da kabirleri bulunan evliyânın büyüklerindendir. 1820 (H.1235)de Gümüşhâne'nin Emirler Mahallesinde doğdu, 1893 (H.1311)te İstanbul'da vefât etti. Kabri Süleymâniye Câmii bahçesindedir. Hâlid-i Bağdâdî hazretlerinin talebelerinden Ahmed bin Süleymân Ervâdî'den icâzet aldı. İcâzet alırken Hâlid-i Bağdâdî (rahmetullahi aleyh)in talebelerinden veliyy-i kâmil Abdülfettah Bağdâdî Akrî de hazır bulundu. Bâbıâli'de Fâtıma Sultan Câmii yanında ders verirdi.

İlçeleri

Gümüşhâne'nin biri merkez olmak üzere altı ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 47.140 olup, 26.014'ü ilçe merkezinde, 21.126'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 39, Kale bucağına bağlı 34, Yağmurdere bucağına bağlı 17 köyü vardır. Yüzölçümü 1799 km2 olup, nüfus yoğunluğu 26'dır. İlçe toprakları dağlıktır. Güneyinde Gümüşhâne Dağları, kuzeyinde Trabzon Dağları, orta kesiminde ise Harşit Çayı Vâdisi yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, çavdar, patates ve baklagillerdir. Sebze ve meyve yetiştiriciliği yaygındır. En çok elma yetiştirilir. Hayvancılık ikinci derecede gelir kaynağıdır. İlçe topraklarında kireç taşı yatakları vardır.

İlçe merkezi, Harşit Çayına karışan Musalla Deresi kıyısında kurulmuştur. Çayın iki yanında bahçeli ve seyrek evleri ile kilometrelerce (7 km) uzayıp gider. Yeni Gümüşhâne, Birinci Dünyâ Harbinden sonra kurulmuştur. Eski Gümüşhâne, dağ eteğinde, yeni Gümüşhâne düz olup, bağ ve bahçeliktir. Trabzon-İran transit yolu ilçeden geçer.

Kelkit: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 47.482 olup, 11.541'i ilçe merkezinde, 35.941'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 84 köyü vardır. İlçe toprakları birbirine paralel uzanan dağlardan meydana gelir. Orta kesimi akarsularla derin bir şekilde yarılmıştır. Kuzeyinde Gümüşhâne Dağları, güneyinde Çimen, Sipikör ve Otlukbeli dağları yer alır. Dağlardan kaynaklanan suları Kelkit Çayı toplar. Akarsu boylarında geniş düzlükler vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri patates, şeker pancarı, buğday ve arpa olup, ayrıca az miktarda armut, vişne ve baklagiller yetiştirilir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. Sığır besiciliği ve arıcılık modern usüllerle yapılır. Hayvancılığa bağlı olarak dericilik ve dokumacılık gelişmiştir.

İlçe merkezi, Kelkit Irmağına katılan Balkar Deresi Vâdisinde kurulmuştur. İl merkezine 75 km mesâfededir. Osmanlı Devleti zamânında ismi Çiftlik idi. Denizden yüksekliği 1515 metredir. İsmini yedinci asırda bölgeye hâkim olan Peçenek Türkleri komutanı Kelki Beyden alır. 1840 senesinde ilçe olmuştur.

Köse: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 14.893 olup, 6983'ü ilçe merkezinde, 7910'u köylerde yaşamaktadır.Merkez bucağına bağlı 13 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikteki engebeli düzlüklerden meydana gelir. Kuzeyinde Gümüşhâne Dağları, orta kesiminde Kelkit Vâdisi yer alır. İlçe topraklarını Kelkit Çayı sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri patates, şekerpancarı, buğday ve arpadır. Hayvancılık ikinci derecede gelir kaynağıdır. Arıcılık gelişmiştir. İlçe merkezi Gümüşhâne Dağlarının eteklerinde Kelkit Çayı Vâdisinde kurulmuştur. Kelkit-Gümüşhâne karayolu ilçeden geçer. Kelkit ilçesine bağlı bir bucak iken, 19 Haziran 1987'de 3992 sayılı kânunla ilçe oldu.

Kürtün: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 15.892 olup, 2809'u ilçe merkezinde, 13.083'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 32 köyü vardır. İlçe toprakları dağlıktır. Kuzeyinde Zigana Dağları, güneyinde Giresun Dağlarının uzantıları, orta kesiminde Harşit (Doğankent) Çayı Vâdisi yer alır.

Ekonomisi hayvancılık ve ormancılığa dayalıdır. Ahır hayvancılığı yaygındır. En çok koyun beslenir. Tarıma elverişli arâzisi azdır. Başlıca tarım ürünleri patates, buğday, elma, vişne ve armuttur. İlçede orman ürünlerini işleyen atölyeler vardır.

İlçe merkezi Harşit Çayı Vâdisinde kurulmuştur. Trabzon-İran transit karayolu ilçeden geçer. Eski ismi Uluköy'dür. Torul'a bağlı bir bucak iken, 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Şiran: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 26.881 olup, 7592'si ilçe merkezinde, 19.289'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 72 köyü vardır. Yüzölçümü 992 km2 olup, nüfus yoğunluğu 27'dir. İlçe toprakları dağlarla çevrilidir. Kuzeyinde Gümüşhâne Dağları, güneyinde Otlukbeli Dağları, orta kesimde ise Kelkit Vâdisi yer alır. Dağlardan kaynaklanan suları Kelkit Çayı toplar.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, patates, arpa ve elma olup, ayrıca az miktarda armut, vişne ve baklagiller yetiştirilir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. Daha çok sığır besiciliği yapılan ilçenin yüksek kesimlerinde küçükbaş hayvan beslenir. Arıcılık modern usûllerle yapılır.

İlçe merkezi Şiran Çayı Vâdisinde kurulmuştur. Denizden yüksekliği 1400 metredir. İl merkezine 76 km mesâfededir. Gelişmemiş ve küçük bir yerleşim merkezidir. Belediyesi 1877'de kurulmuştur.

Torul: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 17.087 olup, 4057'si ilçe merkezinde, 13.030'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 37 köyü vardır. İlçe toprakları akarsu vâdileriyle yarılmış dağlık alanlardan meydana gelir. Kuzeyinde Zigana Dağları, güneyinde Gümüşhâne Dağları, batısında Giresun Dağları yer alır. Dağlardan kaynaklanan suları Harşit (Doğankent) Çayı toplar. Kayın, köknar, ladin ve sarıçam ormanları ile kaplıdır. Dağların yüksek kesimlerinde hayvancılık ve sayfiye açısından önemli yaylalar vardır.

Ekonomisi hayvancılık ve ormancılığa dayanır. Genel olarak ahır hayvancılığının yaygın olduğu ilçede herik soyu koyun beslenir. Arıcılık gelişmiştir. Ekime müsâit olan arâzi az olduğundan üretim düşüktür. Başlıca tarım ürünleri patates, buğday, arpa, elma, vişne, armut ve fasulyedir. İlçe topraklarında bakır-pirit ve bakır-çinko-kurşun yatakları vardır.

İlçe merkezi, Harşit Çayı kenarında kurulmuştur. Eski ismi Ardasa'dır. Trabzon-İran transit yolu ilçeden geçer. İl merkezine 25 km mesâfededir. Denizden yüksekliği 1000 metredir. İsmini bölgede otağını kuran Tuğrul Beyden alır. İlçe belediyesi 1882'de kurulmuştur.

Târihî Eserleri ve Turistik Yerleri

Gümüşhâne, târihî eserler ve tabiî zenginliklerle doludur. İl, eski devirlere âit şehir harâbeleri yönünden oldukça zengindir. Rus işgâli sırasında, Türk-İslâm eserleri kasten Ruslar tarafından yakılıp yıkılmıştır. Bugünkü eserler bu tahribâttan kalanlardır.

Canıca (Canca) Kalesi: Vank köyü yakınlarındadır. Kayalar üzerine yapılmıştır. Doğu-batı yönünde arka arkaya üç bölümlüdür. Kale içinde şapel ve gözcü kule kalıntıları vardır.

Edire Kalesi: Dörtkonak köyündedir. Kayalar üstünde yapılmış ilginç bir yapıdır. Yol olmadığından kaleye ulaşılamamaktadır.

Torul (Ardasa) Kalesi: Torul ilçesindedir. Eski devirlerden kalmadır. Fâtih Sultan Mehmed Han tarafından feth edilen kale surlarının bir bölümü sağlam vaziyettedir.

Süleymâniye Câmii: Eski Gümüşhâne Mahallesindedir. Kânûnî Sultan Süleymân tarafından yaptırılmıştır. Gümüşhâne'nin ilk binâsıdır. Minâresi o zamandan kalmadır. Câmi 19. asırda yeni baştan yapılmıştır.

Hacı Çağıran Baba Türbesi: Gümüşhâne-Erzurum yolu üstünde, Tekkeköy'dedir. Kitâbesinde 1582'de yapıldığı yazılıdır.

Pir Ahmed Türbesi: Gümüşhâne-Erzincan yolu üstünde, Pir Ahmed köyündedir. Kitâbesinde 1550'de yapıldığı yazılıdır.

Zigana Kervansarayı: Zigana-Gümüşhâne-Trabzon arasında çam ormanlarıyla kaplı 2000 m yükseklikte dağ sırasıdır. Burada bulunan Zigana Kervansarayı ve Kalesi bir yerleşme merkezinden çok, askerî bir yerdi. Van Beylerbeyi Hüsrev Paşanın yaptırdığı ifâde edilir.

Tohumoğlu Köprüsü: Gümüşhâne-Erzurum yolu üzerinde Tohumoğlu kesimindedir. Selçuklular döneminde yapıldığı sanılmaktadır. İki gözlü, hafif sivri kemerli bir köprüdür. Yıkık vaziyettedir.

Eski eserler: Satala, Kelkit'e 17 km uzaklıkta, Sadak köyündedir. Satala'da bulunanların bir kısmı İstanbul, bir kısmı Erzurum Arkeolojik müzesindedir. Buradan alınan bronz büst, Londra British Museum'da bulunmaktadır. Satala, Romalıların dînî ve askerî merkezi ve Hititlilerden îtibâren büyük bir

şehirdi. Gümüşhâne'de Hutuna Manastırı, Torul'da Meryem Ana Manastırı ile Sinan Çakırkaya köyünde Çakırkaya kiliseleri vardır.

Mesîre yerleri: Gümüşhâne ilinde özellikle Harşit Vâdisinde ve il merkezi çevresinde zengin bitki örtüsü ve görülmeye değer tabiî güzelliklerle doludur. Ünlü Kadırga Şenlikleri her yıl geleneksel olarak Kadırga Yaylasında yapılmaktadır.

Torul Çavlanı: Torul ilçesinde Harşit Çayı üzerindedir. Etrâfı ormanlıktır. Manzarası çok fevkalâdedir. Yüksek kayalardan su gürül gürül dökülür.

Tomara Şelâlesi: Şiran ilçesinin Seydibaba köyündedir ve çok güzel manzarası vardır. Çimen Dağlarının kuzey eteklerinde 40 kaynaktan meydana gelir. Kelkit Çayı Vâdisinde 20 m yükseklikten yatağına dökülür. İçilen suyu yazın soğuk, kışın sıcaktır. Etrâfı fundalıktır. Değirmenler vardır.

Harşit Çayı Vâdisi: Baştan başa elma bahçeleriyle doludur.

Artabel Deresi: Torul'dadır. Derenin yukarı kısmında beş adet buzul göl vardır. Göllerden birinin ortasında bir ada bulunmaktadır.

Kelkit Çayı Vâdisi: Baştan başa tabiî güzelliklerle doludur. Av hayvanları çok boldur.

Yaylık Mağarası: Kelkit'in Yaylık köyünde 300 m derinlikte bir mağaradır. Mağaranın tavanından çavlan hâlinde mâden suları dökülür.

Karaca Mağarası: Torul'un Cebeli köyü yakınlarında bulunan, 10 bin yıllık mâzisi olduğu tahmin edilen ve çok güzel ve biçimli sarkıt ve dikitlerden oluşan bir mağaradır. Astım hastalarına iyi geldiği ifâde edilmektedir.

GÜN;

Alm. *Tag (m),* **Fr.** *Jour (m); journee (f),* **İng.** *Day; daytime.* Arz (yer) küresinin kendi mihveri (ekseni) etrâfında -kuzeyden bakıldığı düşünülerek- saat ibresinin aksi (ters) yönünde bir kerre döndüğü müddet, süre.

Gün kelimesi birçok anlamlarda kullanılmaktadır. Çok eskilerden beri halk arasında kullanıldığı mânâ, güneş ışıklarının bulunulan yeri doğrudan doğruya aydınlattığı süre veya gündüz süresidir. Daha yaygın olarak da karanlık ve aydınlık sürelerin birlikte düşünüldüğü mânâda kullanılır. Bu mânâda kullanılması hâlinde bile aşağıda açıklanacağı gibi değişik tarifleri vardır.

Günün başlangıcını Eski Bâbilliler güneşin doğuşu ânı; Yunanlılar ve Yahûdîler güneşin batışı ânı; Mısırlılar ve Romalılar ise gece yarısı olarak almışlardır. Müslümanlar ise rasat edilmesi kolay olan güneşin batış ânını günün başlangıcı olarak almışlardır. Günümüzde günün başlangıcı geceyarısı vakti olarak kabul edilmiştir. Akşam ezanı vakti girince başlayan ve müteakip akşam ezanına kadar süren güne **ezânî** (gurubî, alaturka, şer'î) **gün** denir. Bu gündeki vakitler sıfırdan on ikiye kadar olan sayılarla ifâde edilir. Bölgenin en yüksek noktasından bakıldığında güneşin üst kenarının ufukta kaybolduğu an, bu vakit girer ve saatler 12.00'ye (sıfıra) ayarlanır.

Yıldız günü (sideral gün): Sâbit bir yıldızın bir yerin meridyeninden ardışık iki üst (ufkun üstünde, başucu tarafından) geçişi arasında alınan süredir.

Güneş günü: Hakîkî ve vasatî olmak üzere iki çeşit güneş günü vardır. Hakîkî (gerçek, zâhirî, görünen) güneş günü, güneşin merkezinin arzın bir meridyeninden ardışık iki üst geçişi arasında kalan süredir. Yâni, bir hakîkî güneş günü, güneşin merkezi doğrultusuna göre arzın kendi etrafında bir tam dönüşü için geçen müddettir.

Ortalama (vasatî) güneş gününü târif etmek için astronomide gök ekvatoru üzerinde sâbit bir hızla hareket ederek, bir senelik devrini hakîkî güneşle aynı anda tamamlayan farazî (fiktif, sanal) bir güneş var kabul edilir. Bu farazî güneşe göre tanımlanan zamâna vasatî zaman veya vasatî güneş zamânı denir. İkisi arasındaki fark, vasatî güneş hızına göre Kepler kânunu ile hesaplanır ve bu farka zaman denklemi (ta'dîl-i zaman, İng. equation of time) denir.

Zaman denklemi, -14,4 ile +16,4 dakika arasında değişen değerler alır.

Günün saatleri: Yıldız günü ve ortalama güneş günü 24 saate bölünerek 1'den 24'e kadar sayılmaktadır. Tabiî yıldız günü ve ortalama güneş günü farklı olduğundan yıldız saati ve ortalama güneş saati birbirlerinden farklıdır. Normal kullanışta halk arasında ve analog saatlerde günün 12'şer saatlik iki parçadan meydana geldiği kabul edilir. Günümüzde resmî işlerde günün saatleri 1'den 24'e kadar sayılmaktadır.

GÜNAH;

Alm. *Sünde (f),* **Fr.** *Peche (m),* **İng.** *Sin.* Dinde yasaklanan şeyler. Allahü teâlânın, peygamberlerinin emirlerine aykırı her şey, iş, söz, davranış. Günah, Farsça bir kelime olup, Arapçada "ma'siyet, ism, zenb" kelimelerinin karşılığıdır. Günah lügatte, "isyan, karşı gelme, suç, kabahat" mânâlarına gelir.

Allahü teâlâ insanları ebedî (sonsuz) saâdete kavuşturmak için peygamberleri vâsıtasıyla doğru ve beğendiği yolu göstermiştir. Emir ve yasaklardan ibâret olan bu yola din denir. Son din İslâmiyettir. Dinde işlenen fiilin günah ve suç olabilmesi için, bunu yapanın akıllı ve ergenlik yaşına girmiş ve kendisinin isteği ile yapmış olması lâzımdır. İslâmiyetin gelmesiyle önceki dinlerin hükümleri kalkmıştır. Her dinde günah olan şeyler bildirilmişti.

Yahûdîlikte günah: Bu dînin kitabı olan Tevrât'ta ve inananlara yapması bildirilen "evâmir-i aşere" denilen on emirde günah olan şeyler bildirilmiştir. Bunların başlıcaları; puta tapmak (Allah'a ortak koşmak), boş ve yalan yere yemin etmek, cumartesi günü çalışmak, hırsızlık yapmak, haksız yere adam öldürmek, nikahlanmadığı yabancı kadınla zinâ yapmak, ana babaya saygısızlık göstermek, rüşvet, dolandırıcılık ve tefecilik ile elde edilen fâiz ve kumar paralarını almak, putlara kurban kesmek, kesmeden öldürülen hayvanları yemek, domuz eti yemek vs. gibi fiillerdir. Bugün aslı bozulan bu dinde günâh sayılan birçok fiiller ve davranışlar, Yahûdîler tarafından yapılmakta ve mübah sayılmaktadır. (Bkz. Yahûdîlik)

Hıristiyanlıkta günah: Hıristiyanlık da, hak ve gerçek bir dindi. Allahü teâlâ tarafından gönderilen İncil kitabı ile dînin esasları ve yapılması yasak edilen işler açıklanmıştı. Fakat bu dînin aslı da, Îsâ aleyhisselâma inanmayan ve ona düşmanlık yapan Yahûdîler ile, fanatik papaslar tarafından değiştirilip bozulmuştur.

Hıristiyanlıkta da; Allah'a şirk koşmak, haksız yere adam öldürmek, lüzumsuz ve yalan yere yemin etmek, Allah'ın verdiği emirlere karşı gelmek, evlendiği kadını boşamak, dedikodu etmek, yalan söylemek ve yalan yere şâhitlik yapmak, domuz eti yemek ve alkollü içkiler içmek başlıca günâh olan işlerdendir. Sonradan bâzılarının günâh olduğu, İncil'den çıkarılarak değiştirilip unutuldu. (Bkz. Hıristiyanlık)

İslâmiyette günah: Allahü teâlânın ve Peygamber efendimizin emirlerine uymamak, haram ve mekruh olan yasaklardan sakınmamak günahtır. Günahlar, "küçük" ve "büyük" günah diye ikiye ayrılmıştır. Bununla berâber, küçük günahlardan da büyük günah gibi kaçınmak, hiçbir günahı küçümsememek gerekmektedir. Çünkü Allahü teâlâ, günahları sebebiyle kullarından intikam almaktadır. Gazabını, intikamını günahlar içine saklamıştır. Küçük sanılan bir günah, intikamına, gazâbına (azap yapmasına) sebeb olabilir. Kul, küçük günâhı büyük gördüğü zaman, o günâh, Allahü teâlâ katında küçülür. Hadîs-i şerîfte; **"Mü'min olan kimse, günâhını dağ gibi görüp, kendi üzerine düşeceğinden korkar. Münâfık kimse, günâhını burnunun üzerine konan ve hemen uçan sinek gibi görür."** buyruldu.

Îmândan ayrılmaya sebeb olan küfür (kâfir olmak) günahı ile, sapık inançlara yol açan bid'at (Peygamberimizin ve Eshâbının inandığından başka bir inanış) günâhından başka günâhlar ikiye ayrılır:

1. Allahü teâlâ ile kul arasında olan günahlar: İçki içmek, domuz eti yemek, namaz kılmamak, oruç tutmamak gibi. Bu günahların büyüğünden ve küçüğünden çok sakınmalıdır. Resûlullah efendimiz buyurdu ki: **"Bir zerrecik** (yâni çok az) **bir günahtan kaçınmak, bütün cin ve insanların ibâdetleri toplamından daha üstündür."**

Günahların hepsi, Allahü teâlânın emrini yapmamak olduğundan, büyüktür. Fakat bâzısı küçük görünür. Meselâ, yabancı kadına şehvetle bakmak, zinâ yapmaktan daha küçüktür. Bir küçük günah yapmamak bütün cihânın nâfile ibâdetlerinden daha sevaptır. Çünkü nâfile ibâdet yapmak, farz değildir. Günahlardan kaçınmak ise, herkese farzdır. Bu sebeple haramlardan, yasaklardan sakınmak, emirleri yapmaktan önce gelir.

Her günâhı yaptıktan sonra, tövbe etmek de farzdır. Her günâhın tövbesi kabul olur. İmâm-ı Gazâlî hazretleri **Kimyâ-i Seâdet** kitabında diyor ki: **"Şartlarına uygun yapılan tövbe, muhakkak ki kabul olur. Tövbenin kabul edileceğinden şüphe etmemelidir. Tövbenin şartlarına uygun olup, olmadığında şüphe etmelidir."** Tövbe edilmeyen herhangi bir günahtan, Allahü teâlâ intikam alabilir, sonsuz olarak azâb edebilir.

2. Kullar arasındaki günâhlar: Bu da beş çeşittir:

1) Bir şahsın, bedenine karşı işlenen günahları olup; dövmek, öldürmek, bir uzvunu kesmek ve benzeri can yakmalardır. Bunda zarar, bedene ve cana olmaktadır. 2) Şahsın malına karşı işlenen günahlar olup; gasp, rüşvet, hırsızlık, hıyânet ve benzeri mal ve para ile alâkalı olanlardır. 3) Bir şahsın

cemiyetteki hürmet ve şerefiyle oynamak, günah olup; gıybet, iftirâ, ayıplamak gibi kötü hallerdir. 4) Kişinin dînine âit olan inanç ve davranışların aksini söyleyerek, onu ta'n etmek, kötülemektir. 5) Bir kişiye, zinâ gibi kötü isnatlarda bulunmaktır.

Kullar arasında olan günahlar, Allahü teâlâya karşı işlenen günahlardan daha şiddetlidir. Bunlara tövbe etmek için, ayrıca o kulu hoşnut etmek, râzı etmek de lâzımdır. Hadîs-i şerîfte; **"Gizli yapılan günâhın tövbesini gizli yapınız! Âşikâre yapılan günâhın tövbesini açıkça yapınız! Günâhınızı bilenlere, tövbenizi duyurunuz!"** buyruldu.

Büyük günahlar: Büyük günahların sayısı ve târifi hakkında çok açıklamalar yapılmıştır. Ebû Tâlib-i Mekkî, **Kût-ul-Kulûb** kitabında diyor ki: "Büyük günahları hadîs-i şerîf ve Sahâbenin sözlerinden topladım. On yedi büyük günâhı buldum."

Kalple işlenen günahlar dörttür: 1) Allahü teâlâya şirk (ortak) koşmak), 2) Günâha ısrar etmek, 3) Allahü teâlânın azâbından emin olmak, 4) Allahü teâlânın rahmetinden ümit kesmek.

Dille işlenen günahlar dörttür: 1) Büyü (Sihir) yapmak, 2) Yalan yere şâhitlik yapmak, 3) Yalan yere yemin etmek, 4) Müslümanlara iftirâda bulunmak.

Büyük günahların üçü mîde ile ilgilidir. Bunlar: 1) Şarab ve diğer alkollü içkiler içmek, 2) Haksız yere yetim malı yemek, 3) Fâiz yemek.

Ferc ile yapılanlar ise ikidir: Bunlar zinâ ve livâtadır.

El ve ayakla işlenen büyük günahlar ise; 1) Hırsızlık yapmak, 2) Haksız yere adam öldürmek, 3) Düşman karşısında harp esnâsında kaçmak.

Bir de bütün uzuvlar, bütün vücutla yapılan günah vardır ki, o da ana ve babaya itâat etmeyip isyân etmektir.

GÜNDÖNÜMÜ;

Alm. *Aquinoktium (n),* **Fr.** *Equinoxe (m),* **İng.** *Equinox.* Bir sene içinde güneşin yer küresinin (dünyânın) ekvator düzleminde bulunduğu iki vakitten her birisi. Gündönümü sırasında gece ve gündüzler dünyânın her tarafında birbirine eşittir. Ancak güneş ışığının atmosferde kırılması sebebiyle gündüzler gecelerden biraz uzundur. İlkbahar gündönümü (ekinoksu, itidal noktası) 21 Mart civârında; sonbahar veya güz gündönümü, 22 Eylül civârında meydana gelir. Artık senelerden dolayı bâzan bir gün önce veya sonra olabilir. "İlkbahar" ve "sonbahar" deyimleri yalnız yarım küre belirtilince fizekî anlam taşır. Çünkü ekvatorun güney ve kuzeyinde mevsimler terstir. Bununla birlikte astronomi ilminde bu isimlerle anılmaları âdet olmuştur.

Gündönümleri, gök küresi üzerindeki iki özel nokta olarak da tanımlanabilmektedir. Yer ekvatorunun gök küresi üzerindeki izdüşümü, gök ekvatorudur. Yerin yörünge düzlemi olan ekliptik düzleminin gök küresi ile arakesiti ise ekliptik adı verilen bir büyük dâire daha meydana getirir. Ekliptik aynı zamanda güneşin bir yıl boyunca tâkib ettiği yoldur. Buna göre gündönümü noktaları, güneşin ekliptik üzerinde hareket ederken gök ekvatorundan geçtiği iki noktadır. İlkbahar noktası güneş ekvatorun güneyinden kuzeyine geçerken, sonbahar noktası ise kuzeyinden güneyine geçerken olur.

Gündönümü noktaları ekliptik ile gök ekvatorunun iki kesişme noktalarıdır. Arzın ekseninin 23,5° açı yaptığı yörünge düzlem ekseni etrafında 26.000 senede yaklaşık bir devir yapması sebebiyle bu noktalar yavaşça batıya doğru hareket ederler. Bu harekete gündönümü noktalarının presesyonu denir.

Gündönümü noktalarının presesyonu (devinmesi, gerilemesi): Güneş ve ayın gravitasyonel çekim kuvvetleri, arzın eksenini yörünge düzlemine dik duruma getirecek yönde bir etki yaparlar. Arz, kendi ekseni etrafında döndüğünden, bu etki arzın, yerde dönen bir topacın yerçekimi etkisi ile dönme ekseninin düşey bir eksen etrâfında devinmesine (jirasyon veya presesyon yapmasına) benzer şekilde bir presesyon yapmasına sebeb olur. Buna lunisolar (ay-güneş) presesyonu denir. Bu harekete gezegenlerin de etkileri katılarak genel presesyon tanımlanır. Ayrıca bu genel devinmeden ayrılmalara sebeb olan daha küçük peryodlu etkiler de vardır. Bunlar nutasyonu doğurur.

Arzın presesyon hareketi yapması sonucu ekseni yaklaşık 26.000 yılda bir devinim yapar. Bugün arzın kendi etrafında dönme ekseni yaklaşık Polaris (Kutup Yıldızı) doğrultusundadır. Bundan yaklaşık 13.000 yıl sonra Vega yıldızı doğrultusuna 26.000 yıl sonra yine Polaris doğrultusuna gelecektir.

Presesyon sebebiyle gündönümü noktaları ekliptik üzerinde her yıl 50 saniyelik bir yay kadar batıya hareket eder. Yaklaşık 2000 yıl önce ilkbahar noktası Aries'in birinci yıldızı takım yıldızı, koç burcu üzerindeydi. Günümüzde bu terim yine kullanılmakla birlikte ilkbahar noktası Pisces takım yıldızı, balık burcu üzerindedir. Bu presesyon sebebiyle zodyak üzerine kurulu fal bilgisi olan astroloji gibi uydurma

bilimlerin esası sürekli değişmektedir. Buna rağmen yine koç işâreti ile gösterilmektedir.

GÜNEŞ;

Alm. *Sonne (f),* **Fr.** *Soleil (m),* **İng.** *Sun.*

Kimlik bilgileri:

Dünyâdan ortalama uzaklığı ..... 149.598.000 km

Çapı ..... 1.391.000 km

Kütlesi ..... 1.99x1030 kg

Özgül ağırlığı ..... 1,41 gr/cm^3

Yüzey ısısı ..... 6000 K°(Kelvin derece)

Çekirdek ısısı ..... 14.000.000 K°

Bileşimi ..... % 75 hidrojen, % 24 helyum, % 1 diğer elementler

Galaksimizin merkezine uzaklığı ..... 30.000 ışık yılı

Galaksimizin merkezi etrâfında dönüş periyodu ..... 225.000.000 yıl

Galaksimizin merkezi etrâfında dönüş hızı ..... 250 km/sn

Işığının dünyâmıza ulaşım zamânı ..... 8,3 dk

Dünyâmızda canlıların yaşayabilmesi için gerekli olan enerjiyi (ısı ve ışık) sağlayan, kendi sisteminin merkezinde yer almış, samanyolu galaksisindeki yaklaşık iki yüz milyar yıldızdan biri.

Aslında, dünyâya gözünü açtığından îtibâren güneşle tanışan herkes, bütün hayâtı boyunca bu yıldızla o kadar içiçedir ki, onu bir târife sığdırmayı genellikle lüzumsuz sayar. Bulutsuz açık günlerde yakıcı parlaklığıyla göz kamaştıran güneş, akıllara durgunluk veren büyüklüğü ve trilyonlarca hidrojen bombasının enerjisine eşit enerjisiyle dünyâmıza en yakın yıldızdır. Güneşimiz bu özelliğiyle belki de uzayın da en ilginç gök cismidir.

Akkor hâlinde bir gaz küresi olan yıldızımızın yüzeyinde her saniyede sayısız termo nükleer reaksiyon gerçekleşir. Bu bitip tükenmez, muazzam enerjiyle milyarlarca yıldır dünyâmıza ışık saçan güneş, aynı zamanda bütün sistemde asıl denge unsuru olan çekim gücüyle kılı kırk yaran ince hesaplara dayanmakta ve kâinâtın yaratıcısı yüce Allah'ın sonsuz kudreti hakkında da çok değerli bilgiler vermektedir.

Her şeyden önce bir hidrojen-helyum reaktörü olan güneşte dört hidrojen atomu birleşerek bir helyum atomunu meydana getirmektedir. Einstein bunu kütle enerji formülü olan $E=mc^2$ (E: Enerji, m: Kütle ve c: Işığın hızı) ile ifâde etmiştir. Dört hidrojen atomu, bir helyum atomundan daha ağırdır. Geri kalan kütle enerjiye dönüşür. Bu şekilde güneşte her sâniye dört milyon ton kütle enerjiye dönüşür ve her yöne doğru yayılır. İlim adamlarının yapmış oldukları deneylerden ürettikleri teorilere göre güneş, 3-4 milyar yıl bu şekilde enerji üretmiş olup ve bir o kadar süre daha üretebilecek güçtedir.

Güneşin ekseni etrafında dönme hareketi yaptığı 1611'de Galile tarafından ispatlanmıştır. Dönme yönü gezegenlerin dönüş yönündedir. Güneşin, o târihte Galile'nin anlayamayacağı bir hareketi daha vardır. Yıldızımız kendine bağlı sistemiyle birlikte bir "öteleme hareketi" yapmakta ve Herkül Takım Yıldızı içinde "Apeks" adı verilen bir noktaya doğru sâniyede 250 kilometrelik bir hızla ilerlemektedir.

Güneş kızgın bir gaz küresi olduğu için, yüzeyi çok parlaktır. Bu yüzden de çıplak gözle seyredilemez. İsli bir camla veya bir teleskopla bakıldığı zaman yüzeyindeki parlaklığın her tarafta aynı olmadığı fark edilir. Yapılan araştırmalara göre güneşin birkaç tabakadan meydana geldiği anlaşılmıştır. Bu tabakalar şöyle sıralanabilir:

1. Işık küre (fotosfer): Güneşin direkt olarak göze çarpan parlak yüzüdür. Fotosferde yer yer geniş lekeler göze çarpar. Bunlar güneşteki gaz hareketlerinden başka bir şey değildir. Bunlar dolunay ışığından 4000 kez daha parlak olmalarına rağmen, bize siyah olarak gözükmelerinin sebebi, güneş yüzeyinin çok parlak olmasıdır. Büyüklükleri ve güneş yüzeyinde kalma süreleri değişiktir. Devamlı olarak hareket ederler. Bâzıları birkaç saatte gözden kaybolurken, bâzıları aylarca yüzeyde kalır. Son zamanlarda yapılan araştırmalarda bu lekelerin son derece güçlü bir manyetik alana sâhip ve diğer taraflara göre daha soğuk olan bölgeler olduğu ileri sürülmüştür.

Hidrojen atomlarının helyuma dönüşmesiyle meydana gelen yıldız enerjisinin ortaya çıktığı ışık küre 100 km kalınlığında bir tabakadır. İçeriden dışarıya doğru gittikçe azalır. 6600°K(Kelvin derece)den

4500°K dereceye düşer.

Fotosferin üstünü güneşin atmosferi olarak da târif edebiliriz. Bu atmosfer çok ince gaz ve çeşitli kozmik materyallerden teşekkül etmiştir. Fotosferin yüzeyinde 6000°K olan sıcaklık, güneşin çekirdeğinde 14.000.000°K'ya kadar yükselirken, yoğunluk da akıl almaz bir ölçüye ulaşır: 500 milyon ton/cm^3

2. Tersine çeviren tabaka: Işık küreyi kuşatan 800 km kalınlığındaki bu tabaka, gaz ve buhar hâline gelmiş metallerden (sodyum, magnezyum, titan, krom, demir, çinko ve bakır), hidrojen ve oksijen gibi gazlardan teşekkül etmiştir.

3. Renk küre (kromosfer): Tersine çeviren tabakanın üzerinde yer alan bu bölge, yaklaşık 15.000 km kalınlığındadır. Bu tabaka alçak basınçta akkor hâline gelen hidrojenden meydana gelmiştir. Kromosferin en önemli özelliği bu tabakada güneş fışkırmalarının ortaya çıkmasıdır. Bu tabakada sıcaklık dışa doğru gittikçe artar. 4500°K'dan 50.000°K'ya yükselir.

4. Taç tabaka (korona): Güneşin en dış tabakası olan taç tabaka, güneş tutulması sırasında çıplak gözle de görülebilir. Saydam olan bu tabaka, yıldızımızın etrâfını bir hâle gibi sarmıştır. Çok uzaklara yayılabildiği gibi, büzülme özelliği de gösterebilen süt beyazı renginde parlak bir gaz tabakasıdır. Taç tabakada sıcaklık hızla yükselerek 1.000.000°K'ya da yükselebilir.

Güneşteki fışkırmalar: Güçlü teleskoplarla güneşe bakıldığında, yıldızdan çok uzaklara yayılan alev fışkırmaları görülür. Bunlar son derece şiddetli patlamalar sonucunda yükselen gaz sütunlarından başka bir şey değildir. Dünyâdakinden birkaç kat geniş bir alanı kaplar ve yavaş yavaş akan bir yer fıskiyesini andırır. Ancak renk ve büyüklükleri değişiktir. Meselâ güneş lekelerinin yanında meydana gelenlere indifarc fışkırmalar denir. Bu fışkırmalar güneşin yüzeyinden yüzbinlerce km uzağa yayılabilir. Hattâ bir milyon kilometre kadar bile yükselebilir. Böyle bir patlamadaki enerji, 100 megaton (bir milyar ton) atom bombasının patlamasına eşittir. Güneş fışkırmaları meydana getirdikleri elektromagnetik alanla dünyâdaki radyo haberleşmesini büyük ölçüde etkilemektedirler.

GÜNEŞ ÇARPMASI;

Alm. *Sonnestich (m),* **Fr.** *Coup (m) du soleil, insolation (f),* **İng.** *Sunstroke.* Özellikle çok güneş gören iklimlerde sık rastlanan ve sıcak çarpması ismi de verilen tehlikeli bir durum. Sıcak hava akımı karşısında kalma, sıcak fabrikada çalışma, güneş ışığı altında sportif ve askerî faaliyetlerden sonra sık görülür.

Güneş çarpması durumunda, vücudun ısıyı ayarlama mekanizması birden bozulur ve durur. Vücuttan belirgin su ve tuz kaybı söz konusu değildir. Güneş çarpmasının, ısı bitkinliği adı verilen bir durumdan ayırt edilmesi gerekir. Isı bitkinliği, sıcak havada dışarıda dolaşanlarda veya ağır iş görenlerde görülür. Vücuttan aşırı tuz kaybı söz konusudur. Hastanın giderek iştahasını kaybettiği ve halsizliği görülür; cildi beyazlar ve aşırı terleme dolayısıyle oldukça nemlidir. Nabız yüz civârındadır, şuur açıktır. Bu ısı bitkinliğinin hayâtî tehlikesi yoktur. Hasta serin bir yerde istirahat ettirilir. Bol miktarda soğuk su içirilir. Gıdâlarını muntazam devamlı ve bol tuzlu olarak alması sağlanır. Bol tuzlu ayran verilir. Hayâtî önem arz eden güneş çarpması durumunda, hastanın ateşi 40-41°C kadar yükselir. Hasta halsiz, sersemleşmiş veya delidolu bir hâlde olabilir. Genellikle bir uyarıcı belirtisi olmadan şuur kaybolur, cildi çok kurudur. Koltuk altında bile terleme olmaz. Deri kırmızı ve canlı bir görünüm arz eder. Tansiyon normal, nabız dolgun ve süratlidir.

Güneş çarpması durumunda kısa sürede tedbir alınmazsa ve tedâvi geciktirilirse hasta kaybedilir. Güneş çarpması düşünülüyorsa, hasta derhal soğuksu veya buzlu su banyosuna sokulur. Banyo yoksa, vücuda buz torbaları konulur veya devamlı soğuk su dökülür. Hastanın şuuru açıksa bol miktarda soğuk su içirilir. Bu tedbirler vaktinde alınırsa, vücudun ısı mekanizması çalışmaya başlar ve durum giderek düzelir. Ortaya çıkan diğer sistemik belirtiler de tedavi edilir.

Güneş çarpmasından korunmak için, açık renkli pamuklu elbiseler tercih edilmeli, mümkün olduğunca gölgeliklerde çalışmalı, su-tuz ihtiyâcını ihmâl etmemelidir.

GÜNEŞ ENERJİSİ;

Alm. *Sonnenenergie (f),* **Fr.** *Energie (f) solaire,* **İng.** *Solar energy.* Güneşten elde edilen enerji. Güneş enerjisi, son yıllarda yenilenebilen enerji kaynakları içinde, üzerinde en çok çalışılanı olmuştur. Güneş, dünyâmıza ve diğer gezegenlere enerji veren büyük bir enerji kaynağıdır. Bitkiler, canlı doku üretmek ve besin yapabilmek (fotosentez) için güneş enerjisinden faydalanır. Rüzgâr, güneş ışınlarının sıcaklık farkı hâsıl etmesinden meydana gelir. Kömür ve bitki artıklarından petrol meydana gelmesi de güneş enerjisi sâyesindedir.

Güneş ışınları, asırlardan beri yeryüzüne geldiği hâlde, faydalanmaya başlama oldukça yenidir. Archimedes (Arşimed)in (M.Ö. 267) iç bükey aynalarla güneş enerjisini odaklıyarak Sirakuza'yı kuşatan gemileri yaktığı iddia edilmektedir. Güneş enerjisi konusundaki çalışmalar 1600 yılında Galile'nin merceği bulmasıyla artmıştır. İlk defâ Fransa'da, Belidor (1725) tarafından güneş enerjisi ile çalışan bir pompa yapılmıştır. Mouchot, 1860 yılında parabolik aynalar yardımıyla güneş ışınlarını odaklıyarak, küçük bir buhar makinası yapmıştır. İlk defâ güneş enerjisi ile çalışan, hava çevrimli makinayı, 1868 yılında Ericsson geliştirmiştir. Bu yıllarda güneş enerjisi konusunda çalışmalar yoğunlaşmış, tatlı su elde edilmesi ve güneş ocakları ile ilgili çok sayıda çalışmalar yapılmıştır. Adams, Hindistan'da yedi askerin yemeğini en soğuk ay sayılan Ocak ayında, konik yansıtıcılı güneş ocağıyla iki saatte pişirmiştir. Shuman ve Boys, 1913 yılında parabolik aynalar yardımıyla bir buhar üreticisi yapmışlar ve bundan faydalanarak Nil Nehrinden su çeken 50 BG'deki sulama pompasını çalıştırmışlardır.

Birinci Dünyâ Savaşı ve sonrasında petrolün önem kazanmasıyla güneş enerjisi üzerindeki çalışmalar araştırma seviyesinde kalmıştır. Güneş enerjisinin önem kazanması daha çok 1973 yılındaki dünyâ enerji kriziyle başladı. Petrol fiatının gittikçe artması, yeni kaynaklar üzerindeki çalışmaları artırmış, özellikle güneş enerjisi, üzerinde en çok çalışılan konu olmuştur.

Güneş enerjisinin diğer enerji türlerine göre çok sayıda avantajı mevcuttur:

a) Tükenmeyen enerji kaynağı olmasıdır.

b) Temiz enerji türüdür.

c) Doğabilecek ekonomik bunalımdan etkilenmez.

d) Mahallî uygulamalara elverişlidir.

e) Çok sayıdaki ülkede faydalanılabilir.

f) Karmaşık teknolojiye ihtiyaç duyulmamaktadır.

g) İşletme masrafları çok azdır.

ğ) Güneş enerjisinin gaz, duman, kükürt veya radyasyon gibi zararlı artıkları yoktur.

Enerjiden ihtiyaç duyulduğu bölgede faydalanılabileceğinden enerjinin nakil problemi de yoktur. Güneş enerjisinin diğer enerji kaynaklarına göre çok sayıda üstünlükleri olmasına rağmen, günümüzde uygulamalarının az oluşunun sebepleri vardır:

a) Birim yüzeye gelen güneş ışınları devamlı olmadığından depolama gerekmektedir, b) Enerji ihtiyâcının fazla olduğu kış aylarında, güneş ışınları az ve geceleri ise hiç yoktur, c) Güneş enerjisinden faydalanılan birçok tesisâtın ilk yatırım masrafları fazladır. Halihazırda ekonomik değildir.

Günümüzde, özellikle petrol fiatlarının çok hızlı artması, güneş enerjisini gittikçe câzip kılmakta ve güneş enerjisinden faydalanılan sistemlerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Türkiye'de, güneş enerjisi konusundaki çalışmalar yenidir. Özellikle 1973 enerji krizinden sonra ülkemizde de güneş enerjisi ile ilgili çalışmalar fazlalaşmış ve 1975 yılından sonra güneş enerjisi ile sıcak su temin edilen sistemler yaygınlaşmıştır. Hâlen, yüzün üzerinde güneş toplayıcısı îmâl eden firma bulunmaktadır. Güney ve batı sâhillerimizde çok sayıda güneş enerjili sıcak su sistemi mevcuttur.

Güneş enerjisinden faydalanma: Güneş enerjisinden direkt faydalanılan sistemler, aktif ve pasif sistemler diye iki açıdan incelenmektedir. Toplayıcılar veya diğer herhangi bir dönüştürücü ile güneşten enerji teminine aktif faydalanma denir. Özellikle binaların yön, geometri ve yapı elemanlarının değişimiyle güneşten enerji teminine pasif faydalanma denir.

Güneş enerjisinden faydalanma şekillerinden bâzıları: 1) Sıcak su temini, 2) Meskenlerin ısıtılması, 3) Meskenlerin serinletilmesi, 4) Kurutma, 5) Tarımda faydalanma, 6) Güneş fırınları ve güneş ocakları, 7) Güneş pompaları, 8) Yüzme havuzlarının ısıtılması, 9) Isı pompası, 10) Elektrik elde edilmesi, 11) Soğutma sistemlerinde, 12) Tuz temini, 13) Deniz suyundan saf su elde edilmesi, 14) Yapma fotosentez, 15) Sera ısıtmasıdır.

Yukarıda belirtilen uygulamaların birçoğunda güneş ışınları biri ısı değiştiricisi (genellikle düz toplayıcı) aracılığıyla bir akışkana (su, hava) aktarılır. Sıcaklığı artan akışkan, faydalanma maksadına göre depolanır veya sisteme gönderilir.

Güneş toplayıcıları: Güneş ışınları ile bir akışkanın sıcaklığının artmasını sağlayan gereçlere güneş toplayıcıları (kollektörü) adı verilir. Başka bir ifâdeyle, güneş toplayıcıları, güneşin ışık enerjisini ısı enerjisine dönüştürürler. Konstrüksiyon şekline göre düz ve odaklı, kullanılan akışkan cinsine göre sıvılı ve gazlı (havalı) toplayıcılar olarak gruplandırılabilir. Akışkan sıcaklığının 100°C'den daha düşük

olabileceği sistemlerde (sıcak su temini ve hacim ısıtması gibi) düz toplayıcılar kullanılır. Sıcaklığın 100°C'den daha yüksek değerlerinin gerektiği durumlarda ise odaklı toplayıcıların kullanılması gerekmektedir. Pratikte, güneş enerjisinin en yaygın kullanıldığı su ısıtması gibi durumlarda 100°C'den daha düşük sıcaklıklar yeterli olduğundan düz toplayıcılar daha çok kullanılmaktadır.

Toplayıcı tipi, faydalanılan enerji türüne göre seçilir. Sıcak su temininde sıvılı toplayıcılar, ev ısıtmasında havalı toplayıcılar tercih edilir.

Güneş ışınlarının miktarı, senenin günlerine, bulutluluk oranına, çevrenin topoğrafik yapısına ve coğrafik faktörlere bağlı olarak değişmektedir. Fazla bulutlu geçen bölgelerde, direkt güneş ışınım miktarı az olduğundan toplayıcı verimi düşüktür ve çoğu zaman hiç toplanamaz. Odaklı ve düz toplayıcıların birbirlerine göre bâzı avantajları vardır. Odaklı toplayıcılarda çok yüksek sıcaklıklara çıkılabildiği hâlde, yapımı zor ve pahalıdır.

Düz toplayıcılar: 1) Konstrüksiyonu daha basittir. 2) Yayılı ışınımdan da faydalanabilir. 3) Tesisatın yerleştirileceği zeminin hazırlanması kolaydır. 4) Hareketli kısımları yoktur. 5) Hava şartlarına karşı mukavim ve daha uzun ömürlüdür. 6) İşletme masrafları azdır. 7) Ancak 100°C sıcaklığa kadar çıkabilir.

Basit ve kullanışlı olması sebebiyle pratikte daha çok kullanılan bir düz toplayıcı tipi genellikle beş kısımdan meydana gelir: 1) Güneş ışınlarını geçiren ve üstten ısı kaybını önleyen, bir veya çok sayıdaki saydam veya yarı saydam örtü. 2) Enerji toplayan siyah yüzey. 3) Isı taşıyan akışkanın dolaştığı borular veya tüpler. 4) Toplayıcının alt kısmında olan, ısı kaybını azaltmak için kullanılan yalıtkan cisim (cam yünü, strofor, mantar vs.). 5) Toplayıcıyı dış etkenlerden koruyan ve yukarıda belirtilen elemanları bir araya getiren kılıf.

Bâzı toplayıcı tiplerinde de yukarıda sayılan elemanların bir kısmı bulunmaz. Meselâ; havalı toplayıcılarda siyah yüzey ve borular yerine siyaha boyanmış katlı camlar veya matris tipi elemanlar kullanılır.

Odaklı toplayıcılar: 1) Yüksek sıcaklıklar elde edebilir. 2) Konstrüksiyonları daha zor ve daha pahalıdır. 3) Sâdece direkt güneş ışınlarından faydalanılabilir. 4) Tesisatın yerleştirilmesi için özel yerler hazırlanmalıdır. 5) Güneşi tâkibeden mekanizmalara ihtiyaç duyulur. 6) İşletme masrafları düz toplayıcılara göre daha fazladır.

Güneş enerjili sıcak su sistemleri: Meskenlerde sıcak su temini için kullanılan enerji, bina için gerekli olan enerjinin % 12'si mertebesindedir. Sıcak su temini için daha ziyâde gaz, fuel-oil, odun veya elektrik enerjisi kullanılmaktadır. Son zamanlarda, güneş enerjisinden de istifâde edilmektedir. Güneş enerjisi potansiyeli büyük ülkelerde (ABD, Japonya, Avustralya vs.), meskenlerin sıcak su ihtiyacının büyük bir kısmı, güneş enerjisi ile temin edilmektedir. Birçok ülkede, sıcak suyun güneş enerjisinden faydalanılarak hazırlanması için teşvik tedbirleri alınmaktadır.

Güneş enerjili sıcak su ısıtıcıları çok değişik şekillerde yapılabilmektedir. Basit tip sıcak su ısıtıcılarında enerji toplama ve depolama aynı kap içinde yapılır. Kendinden depolu sıcak su ısıtıcıları denilen bu ısıtıcıların avantajı, taşınabilir olmalarıdır.

Tabiî dolaşımlı sistemler: En yaygın kullanılan sıcak su ısıtma sistemlerindendir. "Termosifon tipi su ısıtıcısı" olarak da isimlendirilir. Sistem düz toplayıcılardan ve yalıtılmış bir depodan ibârettir. Açık veya kapalı devreli olarak yapılabilirler. Tabiî dolaşımlı, açık devreli sıcak su sisteminde, toplayıcılarda ısınan su genişleyerek deponun üst kısmından depoya akar. Bunun yerini deponun altındaki soğuk su alır. Güneş ışınlarının olduğu ve toplayıcı sıcaklığı depo sıcaklığından büyük olduğu müddetce sirkülasyon devâm eder. Soğuk iklimlerde toplayıcılarda dolaşan suyun donma problemi vardır. Donma ihtimâlinin olduğu günlerde sistemin boşaltılması lazımdır. Ayrıca, toplayıcılarda dolaşan su ile kullanılan su karışıyorsa, toplayıcı borularında korozyona sebebiyet verebilir veya kireçlenme ile boru et kalınlığı artabilir. Bu problemleri ortadan kaldırmak için, toplayıcı devresinde donma sıcaklığı düşük ve antifiriz ilaveli akışkan dolaştırılarak, sistem kapalı devreli yapılır.

Tabiî dolaşımlı sıcak su sistemlerinde, pompaya ve otomatik kumanda cihazlarına ihtiyaç olmadığından, basit ve kullanışlıdırlar. Ancak, sirkülasyonun olabilmesi için, deponun toplayıcılardan daha yüksekte olması gerekir. Bu sebeple de sistemin yerleştirilmesi zordur.

Pompalı sistemler: Pompalı sıcak su sisteminde, genel olarak pompa, diferansiyel, termostat, sıcak su deposu, genişleme tankı ve çek valf bulunur. Tabiî dolaşımlı sistemlerde olduğu gibi açık devreli veya kapalı devreli yapılabilirler.

Sıcak su üretiminde kullanılan toplayıcılar, bulunduğu yerin enlemine eşit eğimde ve güneye doğru olarak yerleştirilmelidirler.

GÜNEŞ RÜZGÂRI (Bkz. Astronomi)

GÜNEŞ SAATİ;

Alm. *Sonnenuhr (f),* **Fr.** *Cadran (m) solaire; horloge (m) solaire,* **İng.** *Sundial; solar time.* Güneş ışınlarının bir cisimde meydana getirdiği gölgelerden faydalanarak günün kısımlarını bulan düzen.

İlk defâ düşey olarak düzenlenen bir çubuk şeklinde kullanılmış ve gölge uzunluğuna göre günün zamânı tesbit edilmiştir.

Eski Yunanda değişik güneş saatleri kullanılmıştır. Pergalı Apollonius (M.Ö. 250) konik kesit kullanarak daha da hassas saat elde etmiştir. Ptolemi ise kurduğu düzende gölgeleri çeşitli eğik düzlemlerde gösterir saat geliştirmiştir. Atina'daki bir kulede M.Ö. 100 yılından kalma sekiz güneş saati bulunmaktadır. Roma'da ise M.Ö. 290'da ilk güneş saati ortaya çıkmıştır.

Müslüman Araplar, güneş saatine çok önem vermişler, yatay, düşey ve eğik düzlemli çok değişik türlerini geliştirmişlerdir. Bâzı eski câmilerin duvarlarında veya uygun yerlerinde güneş saatleri vardır. Trigonometri prensiplerini kullanarak düzeni ve îmâlâtını basitleştirmişlerdir. M.S. 13. yüzyılda Ebü'l-Hasan saat çizgilerinin silindirik, konik ve diğer yüzeylerde belirtilmesi üzerinde çalışmalar yapmıştır. İlk mevsimler için eşit saatin kendisi tarafından ortaya çıkarıldığı kabul edilir. Ancak mekanik saatin ortaya çıkmasıyla güneş saatinin kullanış alanı azalmıştır. Müslümanların saate verdikleri önem, namaz vakitlerinden kaynaklanmaktaydı. Meselâ, büyük âlim Abdülhak Sücadil'in Farsça **Mesâil-i Şerh-i Vikâye** kitabında güneş saati şu şekilde anlatılır:

"Güneş gören düz bir yere, bir dâire çizilir. Bu dâireye, önce Hind Müslümanları tarafından kullanıldığı için, "Daire-i Hindiyye" denir. Dâirenin ortasına, çapının dörtte biri kadar uzun, dik bir çubuk dikilir. Bu çubuğun gölgesi, sabah vakti, dâirenin dışına kadar uzundur ve batı tarafındadır. Güneş yükseldikçe, gölge kısalır. Gölgenin ucunun, dâireye girdiği noktaya işâret konur. Güneş gün ortasına gelince, gölgenin boyu en küçük olup, sonra tekrar uzamaya başlar ve doğu tarafından dışarı çıkar. Çıktığı noktaya da işâret konur. Bu işâretlenen noktalar arasındaki dâire yayının ortası ile merkez arasına düz bir çizgi çizilir. Bu, oranın nısf-un-nehâr «gün ortası» çizgisi olur. Gölge ucu bu çizgiye gelirse gün ortası olur. Gölge bu hattan ayrıldığında öğle namazı vakti başlar. Çubuğun gölgesi, çubuğun boyunun bir veya iki katı kadar daha uzayınca ikindi vakti başlar."

Rönesansla güneş saati yaygınlaştı. Ancak 19. yüzyıldan îtibâren süs olmaktan ileri gitmemiştir.

Güneş saatinin çalışma prensibi, güneşin gökteki hareketi ile ilgilidir. Bu görünür hareket dünyânın kendi ve güneş etrâfındaki dönüşü ile alâkalıdır. Ancak, güneş saatinin hassaslığı için gözönüne alınması gereken başka üç tesir daha vardır: Bunlardan ilki, dünyânın güneşi odak kabul ederek hareket etmesi; ikincisi, yörüngenin elips olması ve üçüncüsü, dünyânın dönme ekseninin eğik olmasıdır.

GÜNEŞ SANTRALLERİ;

Alm. *Sonnenkraftwerk (n),* **Fr.** *Centrale (f) d'energie solaire,* **İng.** *Solar power station.* Güneş enerjisinin kollektörler vâsıtasıyla toplanıp, ısı taşıyıcısı olarak, su, hava, helyum, sodyum ve diğer bâzı maddelerden istifâde edilerek elektrik enerjisi üretimi için buhar veya gaz türbinlerinden tolien gibi organik bir sıvı kullanılarak elde edilen santraller.

Güneş santrallerinin kollektör sistemi ve ısı akümülatörleri (toplayıcı) bir yana bırakılırsa, diğer klasik termik santrallerden bir farkı yoktur. Dolayısıyle güneş santralleri randımanları açısından termik santrallerle mukâyese edilebilir.

Günümüzde güneş santralleri, sosyal hayatta diğer enerji elde edilebilen metodlara göre istenilen gelişme seviyesine ulaşamadığı için, çok az kullanılmakta olup, bu hususta istenilen verime ulaşmak için çeşitli ülkeler tarafından bu santrallerin geliştirilmesi için araştırmalar yapılmaktadır. Teknolojik bakımdan ileri seviyede bulunan ülkelerde (Orta ve Kuzey Avrupa, Amerika gibi) kışın sert ve uzun geçmesi sebebi ile bu çeşit enerjiye olan alakayı azaltmıştır. Güneş santrallerine bilhassa az gelişmiş ülkelerde kuruluş alanlarının müsâit olmasından dolayı, ayrıca klasik termik santrallerin işletme giderlerinin azalması sebebiyle büyük alaka duyulmuştur. Bunun neticesi gelişmiş ülkelerin teknolojisiyle, güney ülkelerinin kuruluş alanlarının müsâit olmasından dolayı, çeşitli tipte deneme mâhiyetinde güneş santralleri kurulmuştur. Gelecekte güneş santrallerinin durumu, fosil yakıt fiyatlarının göstereceği gelişmeye bağlı olarak değişecektir.

Akdeniz ülkeleri ve Birleşik Amerika'nın güneybatı kıyıları gibi coğrafî açıdan elverişli bölgelerde, güneş 1 kW/m^2 güce kadar enerji vermekte ve yılda 3000 saati aşkın bir süre parlamaktadır.

Güneş enerjisi bir veya iki eksen üzerine yerleştirilmiş aynalar vâsıtasıyla toplanmaktadır. Heliostat adı

verilen bu aynalar 500°C ısı derecesiyle çalışırlar. Ayrıca 300°C sıcaklıkla çalışan parabolik kolektörlerde toplama işleminde kullanılabilmektedir. Isı taşıyıcısı olarak su, hava, helyum, sodyum ve diğer bâzı maddelerden istifâde edilmektedir. Elektrik üretimi için buhar veya gaz türbinlerinden başka toluol gibi organik bir sıvı kullanılan makinalarda söz konusu olmaktadır.

Bugüne kadar deneme mâhiyetinde iki tip güneş santralleri kurulmuştur: Yatay şekilde reflektörlerden meydana gelen "çiftlik" tipi; dikey şekilde reflektörlerden meydana gelen "kule" tipi santraller.

1. Çiftlik tipi güneş santralleri: Bu tipin tesisinde, güneş enerjisi, arka arkaya bağlanmış parabolik kollektörlerin yaklaşık 0,6 m uzaklıktaki odak çizgisi üzerinde yerleştirilmiş bulunan bir boruda toplanmaktadır. Toplanan ısının iletimi ve elektrik enerjisine dönüştürülmesi üç safhada gerçekleşir. Isı taşıyıcı madde kollektörlerden geçerek, 295°C'ye ısındıktan sonra, ısısını bir buhar üreticisine vererek 225°C ile akümülatör tankına döner. Üretilen buhar 285°C ve 25 bar basınç ile buhar türbününü çalıştırıp, soğuduktan sonra, buhar üreticide tekrar devreye girer ve türbünün işlettiği jenaratör elektrik üreterek şebekeyi besler.

2. Kule tipi güneş santralleri: Bu santrallerin diğerinden önemli farkı ısı ileticisi olarak sodyum kullanılmasıdır. Sodyumun termik özelliklerinin elverişli olmasından dolayı kolektörler küçük ve hafiftirler.

Bu tip santrallerde enerji kayıplarını asgariye indirmek için merkezî bir enerji kollektörü tek tek aynalardan (heliostatlardan) meydana gelen bir alanın odak noktasına yerleştirilmiştir. Kolektörler sabit olduğundan heliostatların (aynaların) ayrı ayrı güneş doğrultusunda ayarlanması gerekmektedir.

Kule tipi güneş santrallerinin güçleri 100 mW gücüne kadar ulaşabilmektedir.

Gelecekte yatırım değerlerinin düşürülebilmesi şansının artması ve azalmasına göre klasik santrallere göre tercih edilip edilmeyeceği anlaşılacaktır.

GÜNEŞ SİSTEMİ;

Alm. *Sonnensystem (m),* **Fr.** *Systeme (m) solaire,* **İng.** *Solar system.* Güneş ve uyduları ile birlikte gezegenler, kuyruklu yıldızlar ve meteor akımları da dâhil olmak üzere, onun etrâfında dönen gök cisimleri.

Kâinattaki büyük astreoit denen gezegenlerin ve daha küçük gezegenlerin muntazam tertibi, düzenli hareketleri ve gerçek bir güneş sistemini teşkil etmesi, bunların tesâdüfen ortaya çıkmadığının açık bir delilidir. Burada diğer bir faktör de, en yakın yıldızın bu sistemin en dıştaki gezegeni olan Pluton'dan 6000 misli daha uzak olmasıdır. Güneş sisteminin elemanlarının müşterek bir orijine sâhip olduğu görülmektedir. Güneş sisteminin orijini ile ilgili teoriler iki genel tiptedir: 1. Düzenli bir değişme sûretiyle ortaya çıkış; 2. Âni bir patlama ile meydana geliş.

Birinci tipe örnek Laplas'ın 1796'da ortaya attığı teoridir. Bu teoride; "Büyük, disk şekilli soğuk bir gaz kütlesinin en uzak gezegenin yörüngesinden ötesine uzanarak yavaş yavaş dönmüş ve kendi kısımlarının karşılıklı çekim etkisi ile büzülmüş ve aynı açılar momentumu korumak için dönme hızı artmıştır. Sonuçta iç çekimin yenildiği bir hıza ulaşıp parçalanarak gezegenler ortaya çıkmış ve yoğunlaşmıştır." iddiası öne sürülmektedir. Güneş sisteminde bulunan açı momentumun kendine has dağılım gösterdiği görülür. Bu teori reddedilmiştir. Güneşin yüzde birinden küçük kütledeki gezegenlerin güneşin yüzde doksan sekiz açı momentumuna sâhib olduğu bulunmuştur. Mevcut ikinci teorilere de bâzı îtirazlar olmuştur.Modern teorilerde yine büyük soğuk gaz kütlesinin gaz bulutlarına bölündüğü ve büzülmelerle bunların yoğunlaşıp ısındığı ileri sürülmektedir.

Henüz mevcut teorilerden hiçbirisi genel bir kabul görmemiştir. Güneş sisteminde güneş merkezde yer alır. Gezegenler onun çekim kuvvetiyle çeşitli genişlikte elipsler çizerek etrâfında dönerler. Güneş sisteminin bir üyesi olan gezegenlerin uyduları ise (Ay gibi), hem uydusu oldukları gezegen etrâfında, hem de gezegeniyle birlikte Güneş etrâfında dönerler.

Minik gezegen astreoitler ise, Mars ve Jüpiter arasında değişik yörüngelerde bulunurlar. Güneş sisteminin değişken üyeleri olan kuyruklu yıldızlar (bunlardan Halley Kuyruklu Yıldızı 76 senede bir yeryüzüne yakın bir noktadan geçer).

Güneş sistemi, galaksimiz Samanyolunun içinde bulunmaktadır. Sistemin yaklaşık yeri galaksinin merkezinden 30.000 ışık yılı uzaklıkta bulunmaktadır. Samanyolu galaksisi büyüklüğünün 100.000 ışık yılı ve bir ışık yılının 9,6 trilyon kilometre olduğu göz önüne alınırsa, güneş sistemini, galaksimiz içinde gerekirse bir futbol sâhası içinde bir mm^2lik bir nokta olarak düşünebiliriz (Bkz. Galaksi). Fakat kendi ölçülerinde güneş sistemi çok geniştir (Işıkyılı, ışığın bir yılda gittiği yol olup, 365x24x60x60x300.000= 9.460.800.000.000 km).

En uzakta bulunan donmuş buz gezegeni Pluton, Güneşten yaklaşık 6 milyar km uzaklıkta

bulunmaktadır. Bir fikir verme açısından, bu mesâfeyi saatte 50 bin kilometre hız yapan bir uzay aracının 14 yılda alabileceğini söyleyebiliriz. Güneş sisteminde Merkür, Venüs, Dünyâ, Mars, Jüpiter, Satürn, Uranüs, Neptün, Pluton isimli gezegenler vardır. Merkür ve Venüs gezegenleri, dünyâ yörüngesinin sınırladığı uzay alanı içinde dönerler ve bu sebepten iç gezegenler diye isimlendirilirler. Dünyâya göre Güneşten daha uzakta bulunan Mars, Jüpiter, Satürn, Uranüs, Neptün, Pluton, dış gezegenler adı ile anılır. İç gezegenler ve Mars, Dünyâ gibi ağır ve soğuk maddelerden teşekkül ettiği için Dünyâya benzerler. Diğerleri ise esas olarak değişik yapıya sâhiptir. Görülen kısımların çoğunluğu hafif gazlardan meydana gelen atmosferden müteşekkildir. Çok daha büyük olup, dünyâdan daha az yoğundurlar.

Jüpiter, Güneş sistemi gezegenlerinin hepsini berâberce içine alabilecek kadar büyüktür. Merkezi sıcak olan bu gezegenlerin dış yüzeyleri çok soğuktur. Bu sebeple, Dünyâ gibi, Güneşten gelen ışığı yansıtarak görülürler. Bu gezegenleri aynı zamanda 2000 kadar “küçük gezegenler” astreoit veya “planetoit”lerden ayırt etmek için “büyük gezegenler” diye de isimlendirilirler.

Aşağıdaki tabloda gezegenlerin Güneşten uzaklığı ve Güneşin etrâfındaki dönme süresi görülmektedir:

Gezegen	Güneşten Uzaklığı (Milyon km)	Güneşin Etrâfında Dönme Süresi
1. Merkür	57.85	88 gün
2. Venüs	108.10	224 gün 3/4
3. Dünyâ	149.50	365 gün 1/4
4. Mars	227.72	687 gün
5. Jüpiter	777.6	11 yıl 86 gün
6. Satürn	1425.6	29 yıl 46 gün
7. Uranüs	2868.1	84 yıl 1 gün
8. Neptün	4494.1	164 yıl 79 gün
9. Plüton	5900	248 yıl 317 gün

Güneş, gezegenler, uydular, asteroitler ve göktaşlarının bir araya gelmesiyle meydana gelen Güneş sistemi, hem kendi ekseni etrâfında dönmekte, hem de içinde bulunduğu samanyoluyla birlikte hareket hâlinde bulunmaktadır. Tabiî bu arada bizzat Samanyolu galaksisi de ihtivâ ettiği milyarlarca yıldızla birlikte kendi ekseni etrâfında ilk dönüşünü yaparken bütün hâlinde de belli bir yörüngede hareket hâlinde bulunmaktadır. Kâinâtın en küçük parçası atomda görülen hareket, güneş sisteminden en büyük galaksilere kadar, uzayın her zerresinde var olan fevkalâde nizâmı dile getirmektedir. Gerek kâinâtın en küçüğü olan atomda, gerekse en büyüğü olan gökcisimlerinde fevkalâde nizam ve intizamın bulunuşu, bunların tesâdüfen teşekkül edemeyeceğini göstermekte, bir Yaratıcısının olacağını akıl sâhiplerine bildirmektedir.

Gezegen	Çapı (km)	Ortalama Yoğunluğu g/cm^3
Merkür	4.880	5,4
Venüs	12.100	5,2
Dünyâ	12.760	5,5
Mars	6.800	3,9
Jüpiter	143.800	1,3
Satürn	120.000	0,7
Uranüs	52.300	1,2
Neptün	49.500	1,7
Plüton	3.000	1

Güneş sistemindeki yedi büyük uydu:

Uydunun Adı	Âit Olduğu Gezegen	Çapı (km)	Ortalama Yoğunluk (g/cm3)
Ay	Dünyâ	3.480	3,3
Io	Jupiter	3.630	3,6
Europa	Jupiter	3.130	3,0
Ganymede	Jupiter	5.280	1,9
Callisto	Jupiter	4.820	1,8
Titan	Satürn	5.120	1,9
Triton	Neptün	4.000	2,0

GÜNEŞ TUTULMASI;

Alm. *Sonnenfinsternis (f),* **Fr.** *Eclipse solaire,* **İng.** *Solar eclipse.* Ay'ın dünyâ ile güneş arasına girmesi. Güneş, ay ve dünyânın bir çizgide bulunmasıyla güneş tutulması ortaya çıkar. Eğer ayın dünyâ etrâfındaki yörüngesi ile, dünyânın güneş etrâfındaki yörüngesi aynı düzlemde olsa idi, her ay, güneş ve ay tutulmaları ortaya çıkardı. Ancak, ayın yörünge düzlemi dünyânınkine göre 5°8' eğimlidir. Böylece ay her bir dönümde aşağı inerken bir, yukarı çıkarken yine bir defâ olmak üzere toplam iki kez ekliptiki, yâni dünyânın güneş etrâfındaki yörünge düzlemini keser. Ancak bu durumlarda tam güneş tutulması olur. Bu noktalara yerine göre "inme düğüm noktası" ve "çıkma düğüm noktası" denir.

Güneş tutulması sırasında, güneşin ışınlarının meydana getirdiği ayın gölgesi dünyâya düşer. Bu gölge iki bölümden ibârettir. Merkezi olan tabanının çapı ayın çapına eşit bir konidir. Bu kısım, güneş ile ay arası mesâfeye bağlı olarak, 377.600-365.280 km arasında değişen bir boya sâhiptir. Daha az karanlık olan diğer bir ikinci koni de birinci bölgeyi çevreler. Bu kısım aydan uzaklaştıkça genişler.

Dünyânın aya ortalama uzaklığı yaklaşık 380.800 km olduğuna göre pekçok güneş tutulmasında birinci gölge konisinin tepesi dünyâya ulaşamaz. Ancak ayın dünyâya en yakın olduğu durumda koninin ucu dünyâ yüzeyi üzerinde 266 km genişliğinde bir leke meydana getirir. Tam bir güneş tutulmasını ancak bu lekede bulunan bir gözleyici görebilir.

Dünyâ ve ayın hareketleri bu lekenin dünyâ yüzeyinde saatte 1600 kilometreden daha fazla bir hızla hareket etmesine sebeb olur. Bu sebepten lekenin herhangi bir noktasındaki kalma süresi çok kısadır. Bâzan 7 dakikayı biraz geçmesine rağmen, genel olarak iki veya üç dakikadan daha fazla değildir. 11 Temmuz 1990'da olan güneş tutulması 7 dakika sürmüş ve 1973'ten beri gerçekleşen en uzun güneş tutulması olmuştur.

Merkezî kısmın etrâfındaki 3200 kilometrelik bölümde, güneş tutulması ayın belirli kısmının güneşe karşı gelmesiyle ortaya çıkar. Kısmî tutulma ayrıca iki değişik şekilde de meydana gelir. Eğer merkezî kısmın tepesi erişmezse, güneşin dar bir kısmı ayın etrâfında halka olarak görülür. Bu durum "halka tutulması" olarak isimlendirilir. Koyu gölge güneş konisinin tepesi dünyâya erişmez, fakat ona yakın ise ve dünyâ ikinci gölge konisinin içinde ise, kısmî güneş tutulmaları meydana gelir. Normal olarak güneş tutulmaları yılda iki veya üç olmasına karşılık, nâdir olarak daha fazla sayıda olabilir. 1935'te Güneş beş kere tutulmuştur.

Tam güneş tutulmaları astronomlar için iyi bir fırsattır. Bu sırada Güneş'in kromosfer katmanı ile kronası incelenebilir. Güneş kronası koronograf çevresi, güneş çapının iki katı uzaklığa kadar incelenebilir. Güneş tutulması sırasında ise bu imkan 6 katına çıkar.

GÜNEŞ YANIKLARI;

Alm. *Sonnenbrand (m),* **Fr.** *Hâle (m),* **İng.** *Sunburn, tan.* Derinin güneş ışığına kısa sürede ve aşırı miktarda mâruz kalması sonucunda meydana gelen bir rahatsızlık. Dalga boyu 300 namometre civârında olan ultraviyole ışınları buna sebeb olur. Işığa mâruz kalan deri önce en dış tabakasını kalınlaştırarak ışığın tesirinden kendini korumaya çalışır. Hemen ardından deriye rengini veren bir pigment olan Melanin yapımını arttırır. Derinin rengi bu pigmentin artmasından dolayı koyulaşır. Işığa mâruz kalma daha da uzarsa 1-24 saat içinde rahatsızlık belirtileri kendini göstermeye başlar. Belirtiler hafif bir kırmızılıktan derinin balonlaşmasına kadar değişir.

Yazın ilk defâ güneşlenmeye çıkanlar 30 dakikadan fazla kalmamalıdır. Sabah saat 10.00'dan önce,

akşamüstü saat dörtten sonra güneş ışınlarının en az zararlı oldukları zamanlardır. Bulutlar güneşin ultraviyole ışınlarının büyük kısmını zaptederlerse de, bir kısmını bıraktıklarından gölgede de yanma olmaktadır. Atmosferin üzerine sanki özel olarak döşenmiş olan ozon tabakası, güneşin öldürücü şuâlarının büyük bir bölümünü tutmaktadır. Güneş yağları ve kremleri mutlak koruyucu olarak bilinmemelidir. Bunların içinde % 5 amino benzoik asit ihtivâ edenleri en faydalı olanlardır.

Güneş yanığının tedâvisinde ilk yapılacak olan soğuk komprestir. Ağrı giderici pomatlara rağbet etmemelidir. Şiddetli yanıklarda steroit ihtivâ eden haplar doktor tavsiyesine göre kullanılabilir.

GÜNEY AFRİKA CUMHÛRİYETİ

DEVLETİN ADI ..... Güney Afrika Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ .....Cape Town (Yasama), Pretoria (Yürütme)

..... Bloem Fontein (Yargı)

NÜFÛSU 38.160.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 1.125.815 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Afrikaner, İngilizce

DÎNİ .....Hıristiyanlık, İslâmiyet

PARA BİRİMİ.....Rand

Afrika kıtasının güney ucunda 22°10'-34°55' güney enlemleri ile 16°30'-32°55' doğu boylamları arasında yer alan ülke. Afrika'nın güneyinin yaklaşık yarısını kaplar. Güneybatıda Atlas Okyanusu, güney ve doğuda Hint Okyanusu, kuzeydoğuda Swaziland, Mozambik ve Rodezya, kuzeyde Botswana, kuzeybatıda Namibya ile çevrili olan Güney Afrika Cumhûriyetinin sınırları içerisinde, topraklarının ortadoğu kesiminde Lesotho Devleti bulunmaktadır. Dünyâda, ırk ayrımının en şiddetli bir şekilde vukû bulduğu ülke olması ile tanınmaktadır.

Târihi

On beşinci asır öncesinde Avrupalılar için meçhul olan ülke, 1488'de Bartholomeu Dias'ın Ümit Burnunu geçmesi ile tanındı. Avrupalılar için yeni bir Hindistan yolu olan Ümit Burnu, stratejik bir önem kazandı. Güney Afrika hakkında târihî bilgiler bu târihten sonra başlar. Avrupa ile Hindistan arasında seferler yapan İspanyol, Hollandalı, Portekizli ve İngiliz gemiciler için Güney Afrika sâhilleri bir uğrak noktası olmuştur. Hollandalı, Jan Von Riebeek isimli bir doktor, 1652 senesinde çalışmakta olduğu Hollanda-Doğu Hindistan Şirketi adına Güney Afrika sâhilerindeki şimdiki Cape Town şehrinin bulunduğu Tavola Körfezinde, ticâret gemileri için depo ve levâzım istasyonu kurdu. On yedinci yüzyılın ortasında kurulan bu ticârî üs aynı yüzyılın sonlarında koloni (sömürge) hâline getirildi. Bu ülke topraklarını sömürge yapmak isteyen İngilizler, Fransızların bölgeyi işgâl etmelerini engellemek perdesi arkasında, bölgeyi işgâl ettiler ve kendi sömürgeleri arasına kattılar. Bu işgâl, sözkonusu Avrupa devletleri arasında 1815 senesinde yapılan bir anlaşma ile kabul edildi.

Avrupalıların buralarda ilk sömürge kurmaları esnâsında yerli halka karşı yapılan ırk ayrımı politikası, 1807'de İngilizlerin çıkarttığı kânunla kaldırıldı. Fakat azınlıkta olan Boer adı verilen çiftçiler tarafından ırk ayrımı şiddetle tatbik edildi. Bu kânunun kalkmaması karşısında Boerler, 1836'da sömürge topraklarından ayrılarak iç kısımlara doğru göç ettiler ve ırkçılıklarını buralarda sürdürdüler.

İngiltere sömürgesinden sırasıyla 1852 ve 1854 senesinde Orange ve Transvaal adı ile iç işlerinde bağımsız yeni iki sömürge kuruldu. İç kesimlere yerleşen Boerlerle İngilizler arasında ilk zamanlar mevcut olan ılımlılık, gün geçtikçe soğuk harbe ve nihâyet iki Boer Devletinin İngiltere'ye savaş îlânı ile sıcak harbe dönüştü. Sömürgeci İngiltere ile ırkçı Boerler arasındaki kanlı savaşlar, 1902 senesinde İngilizlerin kesin gâlibiyeti ile nihâyet buldu. İngiltere buraları iç işlerinde bağımsız birer sömürge olarak îlân ve savaş tazminatı ödemeğe mahkûm etti. İki İngiliz sömürgesine (Orange ve Transvaal) iki de Boer devleti katılınca (bunlar iç işlerinde bağımsız), Güney Afrika dört devletten müteşekkil bir federasyon oldu.

Birinci Dünyâ Savaşından sonra her geçen gün ağırlık kazanan ırkçılık, 1924'te başa geçen General Herzog'un zamânında çıkarılan kânunlarla meşru hale getirildi. General Herzog 1934 senesinde çıkarttığı kânunlarla zencilerin yurttaşlık ve siyâsî haklarını ellerinden aldı. İkinci Dünyâ Savaşından sonra bu ırkçı politika şiddetini artırarak devâm etmiştir. 1948'de Dr. Molan'ın iktidara gelmesi ile mevcut ırkçı politika had safhaya vardı. Çeşitli dünyâ ülkelerinden yapılan baskılara rağmen, Güney Afrika Cumhûriyeti iktidarları, ırkçı politikadan vazgeçmediler. Ülke bu politikalarını terk etmemek pahasına Milletlerarası bâzı teşkilâtlardan ayrıldı. 1961'de ayrıldığı Commonwealth İngiliz Milletler

Topluluğu teşkilâtı da bunlardandır.

1968'de öğrencilerin düzenledikleri ırk ayırımına karşı gösterileri din yetkililerince de desteklendi. Bunun üzerine hükûmet, askerleri en yeni silâhlarla donattı. Güvenlik kuvvetlerini ve istihbârat teşkilâtını kuvvetlendirdi. Böylece Afrika'daki diğer devletlere karşı da üstünlük sağladı.

1969'da Birleşmiş Milletlerin Namibya'dan çekilmesi isteğini reddetti. Namibya, Güney Afrika Cumhûriyetinin fiîlen bir eyâleti oldu. Irk ayrımını burada da uyguladı. Dünyâ devletleri arasında yalnız kalan Güney Afrika Cumhûriyeti, 1970'ten sonra Afrika Devletleri arasında taraftar kazanmak için bâzıları ile ilişkiler kurmaya çalıştı.

1976'daki zenci hareketlerinde yüzlerce zenci öldürüldü. Devâm eden baskı ve öldürmeler üzerine, BM Güvenlik Konseyi, Güney Afrika Cumhûriyetine silâh satışını yasakladı (1977).

Milletlerarası ilişkileri hemen hemen kopma noktasına gelen yönetim, sert ırkçı yönetiminden tâvizler vermeye başladı. Zencilere sendika kurma hakkı tanındı (1979).

1982'de Namibya'nın sömürgelikten kurtulmak için başlattığı hareket, ülkeyi yeniden karıştırdı. Sorgusuz, yargısız öldürmeler başladı. Yeni anayasa yapılarak başkanlık sistemine geçildi. Buna rağmen ülkedeki çatışmalar durmadı. Cumhurbaşkanı P.W. Botha, ülkesini milletlerarası yalnızlıktan kurtarmak için çeşitli ülkeleri ziyâret etti ve bunda başarı sağladı. Zenci çoğunluğun sesi, baskı ve zulümle susturuldu. Komşu devletlere saldırılar başladı.

Cumhurbaşkanı Botha, lideri bulunduğu Ulusal Parti içinde meydana gelen muhâlefetin de tesiriyle 1989 Ağustosunda istifâ etmek mecburiyetinde kaldı. Yerine Frederik W de Klerk geçti. Eylül 1989 seçimlerinde seçme hakkı bulunmayan zenciler ülke çapında büyük grev yaptılar. Zencilere karşı yumuşama politikası uygulayan Cumhurbaşkanı de Klerk Şubat 1990'da meclisi açarken yaptığı konuşmada Afrika Millî Konseyi, Afrika Komünist Partisi ve 33 muhâlefet örgütü hakkında bulunan yasağın kaldırıldığını açıkladı. Ayrıca 1962'den beri hapiste bulunan zenci lider Nelson Mandela serbest bırakıldı. Afrika Millî Konseyi 1991 senesi "İktidârın halka devredilmesi için doplu eylem yılı" îlân etti. Aynı sene yapılan Afrika Millî Konseyi toplantısında Nelson Mandela başkanlığa seçildi.

Irk ayrımı politikasındaki bu yumuşama sebebiyle birçok ülke Güney Afrika'ya uyguladığı ekonomik müeyyideleri kaldırdı. Komşularıyla arasındaki gerginlik de yumuşadı. Zenciler arasındaki şiddet olayları zaman zaman önemli boyutlara ulaşmaktadır.

Fizikî Yapı

Fizikî yapı olarak Güney Afrika Cumhûriyeti, sâde bir görünüşe sâhiptir. Ortalama yüksekliği 1200 m'yi bulan geniş yayla, fizikî görünüşün ana hatlarını çizer. Ülkenin üzerinde bulunduğu 1.123.226 km2lik toprak parçasında göze çarpan tek dağ silsilesi, güneyde Ümit Burnu bölgesinde yer almaktadır. Denizlerdeki kıyı şeridi oldukça dar bir yapıya sâhiptir. Kıyı şeridi dik yamaçlarla dağ ve yayla bölgesine bağlanır. Bu dik yamaçlı fizikî yapıya bol miktarda teras ve kayalıklar iştirak ederler. Güneydeki Cape Town bölgesinin kuzeyindeki dağlar, kuzey-güney doğrultusunda uzanır. Bu bölgedeki yükseltilerin eski çağlarda yer tabakalarının kırılmaları netîcesinde ortaya çıktığı tahmin edilmektedir. Dağların en önemlileri Nuweveld Dağları, Sneeub Dağları ve Draken Dağlarıdır. Draken Dağları en fazla yüksekliğe sâhib olan dağlar olup, en yüksek noktası Sources Dağıdır (3299 m). İç bölgelerde arâzi yumuşak bir eğime sâhiptir. Orta bölgelerde yer alan geniş yaylalar, çoğu bölgelerde akarsuların meydana getirdiği derin vâdilerle bölünür. Bâzı küçük dağ sıraları küçük ve büyük Karau ovalarını çevreler. 1200 m yükseklikteki yayla, çok büyük bir tabak şeklindedir. Kuzeybatıda Kalahari Çölünün güney ucu ile batı bölgelerinde Namib Çölünün bir kısmı yer alır.

Akarsular bakımından oldukça zengindir. Denize yakın dağların dış yamaçlarından doğan akarsular, kısa bir yatağa sahiptirler. Fakat bu ırmaklar su bakımından daha zengin, hızlı ve düzensiz bir akışa sâhiptir. Ülkedeki akarsulardan en önemlisi olan Orange, ülkenin belli başlı ırmaklarından Karai, Caledon ve Vaal'i de alarak Atlas Okyanusuna dökülür. Hint Okyanusuna dökülen en önemli akarsu, Limpoopo Nehridir. Bunlardan başka Krokodilrivier, Komati, Pongola, Umfolazı, Tugela, Umzimkulu, Umzimvulu, Ker, Groot Visrivier, Sondağ, Grootrivior ve Gourits nehirleri Hint Okyanusuna dökülen önemli akarsulardır. Ülkenin en büyük akarsuyu Atlas Okyanusuna dökülmektedir. Akarsuları ulaşıma elverişli bir yapıya sâhip değildir. Kıyılarda körfez ve burun miktarı çok az olup, bu sebepten tabiî liman olabilecek yerleri hemen hemen yok denecek kadar azdır.

Tabiî gölleri oldukça azdır. Bunlar arasında önemli bir büyüklüğe sâhib olanı ise yoktur.

İklim

Umûmiyetle tropik ve subtropik (ılıman) bir iklim ülkeye hâkimdir. Afrika'nın diğer bölgelerine nazaran iklim daha yumuşaktır. Bu sebepten dolayı Avrupalılar buraya yerleşmişler ve bu bölgeye uzun zaman

hâkim olmuşlardır. İklimin mûtedil olmasındaki en büyük tesir bulunduğu yer ve etrâfındaki denizlerdir. Güney Afrika'da hiçbir yer denizden 800 km uzak değildir. Ortalama sıcaklık kuzey ve güneyde dikkati çekecek kadar düzgündür. Batı kıyısı, Benguela soğuk su akıntısının, Doğu kıyısı ise Mozambik sıcak su akıntısının etkisindedir. Batı kıyılarındaki Port Nolloth'da senelik sıcaklık ortalaması 13°C civârındayken, doğudaki Durban'da bu ortalama 20°C'dir. Ümit Burnunda Akdeniz iklimi özellikleri görülür. Bu bölgede yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise ılık ve yağışlı geçmektedir. Kış mevsimi ancak 150 gün kadar sürer. Yaz mevsimi altı ay gibi uzun bir süre devâm eder. Yağışlar umûmiyetle yaz mevsimlerinde görülür.

Bölgelere göre senelik yağış ortalaması büyük farklılık gösterir. Doğu bölgelerinde 1143-1270 mm olan yağış ortalaması, batı bölgelerinde 127 milimetreye düşer. Buharlaşmanın yüksek seviyede olması, ülkede her zaman kuraklık tehlikesinin bulunmasına sebeb teşkil eder. İç kesimlerde yağışlar umûmiyetle fırtınalı ve dolu şeklinde meydana gelir.Kış mevsimlerinde Antarktika'dan gelen soğuk hava akımları, ülke üzerinde bâzan geçici de olsa soğuk ve yağışlı mevsimler hâsıl eder.

Tabiî Kaynaklar

Güney Afrika'da bitki örtüsü; ormanlar, savanlar, otlaklar, yarıçöller, çöller ve makiler olmak üzere beş bölümde toplanır. Genel olarak tropik ve subtropik olmak üzere iki tip orman mevcuttur. Ormanlar, yağışların en fazla olduğu doğudaki dağ yamaçlarında yer alır. Akdeniz ikliminin hâkim olduğu güney bölgelerinde Akdeniz bitki örtüsü olan makiler yer alır. İç bölgelere gidildikçe ormanlık bölgeler yerlerini savanlara bırakır. Savanlar ise yağışların az olduğu batı bölgelerinde otlaklar hâline döner. Ülkenin kuzeyinde yer alan Kalahari Çölünün güneyi ile batıdaki Namib Çölü, çöl bitkilerinin bulunduğu bölgelerdir. Batıdaki Namib Çölünde bol bulunan Cape maunu ve Cape abanozu gibi mobilyacılıkta kullanılan kıymetli ağaçlar, artık kalmamıştır.

Düzensiz avlanma, yabânî hayvanların neslinin tükenmesine sebeb olmaktadır. Bu durum karşısında ülkenin çeşitli bölgeleri Millî Park îlân edilerek, bu bölgelerde mevcut hayvan nesli korunmaya çalışılmaktadır. Yabânî hayvanlardan aslan, antilop, suaygırı, gergedan, zürâfa, leopar, Afrika filleri, zebralar, geyik, ceylan, pars, yaban kedisi, vaşak, tilki, çakal başta gelenleridir. Kokarca, su samuru, sansar, yabânî tavşan ve binlerce yılan çeşidi, ülkenin yabânî hayvanlarındandır. Güney Afrika'nın bu tabiat zenginliğini ağaçlardaki binlerce kuş ile denizlerdeki balık ve kuş türleri tamamlar. Tropik karakterli kuşlardan muhabbet kuşu, papağan, kırlangıç, incir kuşu, bahçe öteğengili, çeşitleri ile penguen, albatros, yelkovan kuşuna benzer deniz kuşları bol miktarda mevcuttur. Ülkenin güney sâhillerinde çıkan fok balıkları da bu tabiî güzelliklerin tamamlayıcı unsurlarındandır.

Tabiî kaynaklarından olan maddelerin en kıymetlileri Güney Afrika'da bol miktarda bulunmaktadır. En önemli mâdenleri altın, vanadyum, elmas, platin, uranyum, manganez, krom, demir cevheri, asbest, antimon, kömür, kalay, bakır, tungsten, mika ve nikeldir. Bunların hâricinde otuz beş değişik mâden de bulunmaktadır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

38.160.000 olan Güney Afrika nüfûsu, dört farklı etnik gruptan meydana gelmektedir. Siyahlar ve Bantular % 70 ile en kalabalık grubunu teşkil ederler. Beyazlar % 17, melezler % 10 ve Asyalılar ise % 3 ile nüfûsun kalan bölümünü meydana getirirler. Beyazlar Hollanda, İngiliz, Fransız ve Alman menşelidir. Beyaz halkın hayat şartları ve kültür yapıları Batı Avrupa halkı gibidir. Beyazlar had safhada tatbik ettikleri ırkçılık sebebiyle ülke nüfûsunun çoğunluğunu teşkil eden siyahlara son derece ucuz fiyatlarla ve ağır şartlarda iş yaptırmaktadırlar. Siyahlar ve Bantular umûmiyetle Hotantolar ve diğer Afrika yerlilerinin karışımından meydana gelmişlerdir. Bunlar Cape Town bölgesinde yoğundurlar. Hint menşeili olan Asyalılar; on dokuzuncu asırda Güney Afrika'daki şekerkamışı çiftliklerinde çalıştırılmak üzere getirilmişlerdir.

Irkçılık politikasının bir netîcesi olarak beyazlar, zenciler ve Bantular, melezler ile Asyalılar için birbirinden farklı yerleşim bölgeleri, siyâsî ve iktisâdî haklar mevcuttur. Güney Afrika Cumhûriyetinde her etnik grubun ayrı okulları vardır. Beyazlar için büyük bir serbestlik olmasına rağmen, diğer grupların okulları hükûmet kontrolündedir. Ülkede mevcut olan 16 üniversiteden 11'i beyazlar, 5'i ise diğer gruplara âittir. Okuma yazma bilenlerin oranı % 80'dir. Fakat bu rakam ülke nüfûsunun tamâmına göredir. Nüfûsu meydana getiren gruplarda bu rakam çok düşük seviyededir. Meselâ Bantularda okuma yazma bilenlerin oranı % 50'dir. Resmî dil olarak Afrikaner ve İngilizce kullanılır. Afrikaner dili, Holanda lisanı ile Afrika yerlilerinin lisanlarının karışımından, Hollanda lisanı ağırlıklı beyazlar tarafından türetilmiş bir lisandır. Beyazlar, zenciler, melezler ve Asyalılar dâimâ Afrikaner lisanını kullanırlar. Bantular ise kendi dillerini kullanmaya devâm etmektedirler.

Beyazların Avrupaî bir hayat tarzına sâhib olmalarına karşılık, diğer etnik gruplar sefil ve yoksul bir hayat sürmektedirler. Güney Afrika halkından dînî inanış olarak Bantuların % 32'si Anemist, kalan %

68'i ise Hıristiyandır. Hıristiyan olanlar ise Methodist (bir Protestan mezhebi) Anglikan, Roma Katolik ve Protestan mezheplerine bağlıdır. Beyazların bir kısmı özellikle Hollanda asıllılar Protestan, kalanları ise İngiliz Anglikan mezhebine tâbidirler. Melezlerin ise % 90'ı Hıristiyandır. Umûmiyetle Hintlilerin meydana getirdiği Asyalıların ise yaklaşık % 73'ü Hindu, % 20'si Müslümandır.

Siyâsî Hayat

Cumhûriyetle yönetilir. Yönetime zencilerin, melezlerin ve Asyalıların katılma hakları yoktur. İdârî bakımdan dört büyük eyâlete ayrılmıştır. Bunlar Ümit Burnu, Natal, Transvaal ve Orange eyâletidir. Bantuların dokuz yerleşme bölgelerinden birisi olan Transkei, Ümit Burnu eyâleti içersindedir. Bu bölge bağımsız bir yönetime 1963'te kavuşmuştur. Bantu bölgeleri için 1959'da verilen bağımsız olma hakkı üzerine Transkei bölgesini tâkiben Xhosa, Zula, Tswana, Bapedi ve Sotho bölgeleri de bağımsızlığa kavuşmuştur.

Güney Afrika Cumhûriyetinde, ülkenin yasama başşehri Cape Town, yargı başşehri Bloem Fontein, idârî (yürütme) başşehri ise Pretoria'dır. Komşusu olan Nambiya'nın Caprivi Strip bölgesi, yönetim olarak Güney Afrika Cumhûriyetine, Güney Afrika Cumhûriyetinin bir bölgesi olan Walvis Bay ise Nambiya'ya bağlıdır. Cape Town şehrine güney-doğu istikâmetinde 1900 km mesâfede, Hint Okyanusundaki Marian ve Prince Edward adaları da Güney Afrika Cumhûriyetine bağlıdır.

Parlamento, Millet Meclisi ve Senatodan müteşekkildir. Cumhurbaşkanı parlamento tarafından seçilir. Cumhurbaşkanı parlamentodan, başbakanı seçer.

Ekonomi

Güney Afrika Cumhuriyeti ekonomik olarak gelişmiş ülkeler arasındadır. Ekonomik gelişmenin sağladığı refah dağılımı etnik gruplara göre çok farklılık gösterir.

Dünyâda önceleri bir tarım ve hayvancılık ülkesi olarak tanınan Güney Afrika, 19. asrın sonlarında zengin mâden yataklarının bulunmasıyla gelişmiş ülkeler arasında yer almaya başladı.Zirâate elverişli toprakların hemen hemen tamâmına yakın bir kısmı beyazların elindedir. Ülke topraklarının ancak % 10'u zirâate elverişlidir. Temel zirâat ürünlerini mısır, yerfıstığı, patates ve buğday teşkil eder. Tropikal meyveler ve turunçgiller de yetiştirilir. Tâze ve konserve meyve, en önemli zirâî ihraç ürünleridir. Ayrıca önemli ölçüde üzüm yetiştirilir. Zirâî ürünlerden şeker, tütün ve çiçek ihraç edilebilecek bir seviyede üretilir.

Hayvancılıkta dünyâ ülkeleri arasında söz sâhibidir. Güney Afrika, topraklarının % 70'ini otlak olarak kullanır. Yetiştirdiği koyun sayısı ile dünyâda yedinci sırada bulunan ülkede sığır üretimi de önemli bir seviyededir. Yün üretiminde dünyâda beşinci sırada bulunmaktadır. Ülkede yün üretiminin % 60'ı Cape Pravince bölgesinde yapılır. Bu bölgedeki karakul koyunlarının derileri makbuldür. Ülkedeki Angora keçileri ise en güneyde beslenir. Tiftik keçisi üretiminde dünyâda üçüncü sırayı almaktadır. Daha ziyâde kuzey ve batıda beslenen sığırların et ve sütlerinden istifâde edilir.

Balıkçılık önemli bir seviyededir. Balıkçılığın % 90'ı batı sâhillerinin soğuk sularında yapılır. Cape Town, ülkenin en büyük balıkçılık limanıdır. Sardalya, morino, istakoz ve yengeç en çok avlanan su ürünlerindendir. Açık deniz balıkçılığı, özellikle balina avcılığı her geçen gün gelişmektedir. Balık ürünleri sanâyii kurulmuştur.

Mâden rezervlerinin zenginliği ve işletilmesi ekonominin çehresini değiştirmiştir. Dünyâ altın üretiminin % 70'ini, elmas üretiminin % 65'ini, vanadyum üretiminin % 45'ini Güney Afrika yapmaktadır. Ülkedeki mevcut yedi altın yatağı 500 kilometrelik bir yay meydana getirir. Doğudan batıya uzanan başlıca elmas yatakları, Kumberley, Jagersfantain, Finsch, Pratoria'dadır. Transvaal ve Natal'da büyük kömür yatakları vardır. Ülkede büyük miktarlarda platin, uranyum, manganez, krom, demir cevheri, asbest ve antimon üretilir. Bunların hâricinde 40 değişik mâden daha üretilmektedir. Gümüş ve Uranyum işleyen 30 kadar tesis vardır.

Sanâyii, tabiî zenginliklerin değerlendirilmesine paralel olarak bir ilerleme kaydetmiştir. Afrika'nın sanâyide en gelişmiş ülkesidir. Yılda beş milyon ton üretim yapan demirçelik tesisleri, modern kimyâ sanâyii, gıdâ sanâyii (konservecilik, şeker, et ve balık), yünlü ve pamuklu dokumacılık sanâyii bu yöndeki en önemli tesisleridir. Îmâlât sektörü dört yerde yoğunlaşmıştır. Transvaal (üretimin % 47'si buradan elde edilir), Durban/Piretown (% 14 üretim oranı), Batı Cape (% 11 üretim oranı) ve Part Elizabeth/Vitenhage (% 8 üretim oranı) sözkonusu bölgelerdir. Azınlık beyazlar, ülke ekonomisinin her sâhasında diğer etnik grupları ucuz işgücü olarak kullanmaktadırlar.Zengin olmasına rağmen, adâletsiz gelir dağılımı, azınlığın çoğunluğa tahakkümü, insanları köle gibi kullanma (Haçlı zihniyeti) sebepleri insanlarını devamlı huzursuz etmektedir.

Afrika kıtasında üretilen toplam elektriğin % 57'si bu ülkede elde edilmektedir. Kömürlü termik santrallerinin yoğunlukta olduğu Güney Afrika'da son zamanlarda hidroelektrik santraller önem

kazanmaktadır.

2000 yılında tamamlanacak bir projeye göre, ülke 20 yeni hidroelektrik santrale kavuşacaktır. Ülkede ayrıca kendi çıkardığı uranyumla çalışan bir nükleer santral vardır.

Turizm son senelerde büyük bir gelişme göstermiştir. Son on yılda gelen turistlerin sayısı iki katına çıkarak bir milyona ulaşmıştır. En çok turist çeken yerler temiz ve güneşli plajlar, av için tahsis edilen yerler ve göz alıcı manzaralara sâhip millî parklardır.

Güney Afrika Cumhûriyeti modern ve randımanlı bir ulaşıma sâhiptir. Kaplanmış yollar, ülkenin her yerine girmiştir. 31.500 km'lik demiryolu ağı da yük taşımacılığının büyük bir kısmını üstlenir. Dört büyük liman vardır. Bunlar Durban (yükün % 60'ını); Cape Town, Port Elizabeth ve East London'dır. Güney Afrika havayolları iç ve dış hatlarda çalışır. Johannesburg, en büyük havaalanıdır.

Ticâretini umûmiyetle gelişmiş ülkelerle yapar. Bunlardan ABD, Japonya, İngiltere ve Almanya en başta gelenleridir. Komşu ülkeleri ile olan gümrük birliği sâyesinde bu ülkeler Güney Afrika Cumhûriyetinin pazarıdır. Altın, elmas, bakır ve diğer mâdenler ile meyve, demirçelik, tahıl, yün, şeker, deri ve deri mâmülleri ülkenin ihrâç ürünlerinin başında gelir. İthal ettiği ürünler ise makina ve ulaşım techizâtı, bâzı kimyevî maddeler, petrol, çeşitli gıdâ maddeleri ve metallerdir.

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ;

Türkiye'nin yedi coğrafî bölgesinden biri. Doğu Anadolu ve Akdeniz bölgeleri ile komşu olan Güneydoğu Anadolu, yüzölçümü bakımından en küçük bölgedir. Yüzölçümü 57.000 km2 olup, Türkiye'nin % 7,5'ini kaplar. Suriye ve Irak'la sınırı vardır. Doğu Anadolu bölgesiyle olan sınırını, bir yay gibi uzanan Güneydoğu Torosların güney etekleri meydana getirir. Bölge, Akdeniz bölgesinden Gaziantep Platosu ile ayrılır. Suriye sınırı Kilis'in hemen güneydoğusundan başlayıp demiryolu hattı boyunca Dicle'ye kadar devam eder. Dicle'ye doğudan katılan Habur Suyu, Irak sınırını meydana getirir.

Diğer bölgelerde olduğu gibi Güneydoğu Anadolu bölgesinde de il sınırları ile bölge sınırları üst üste gelmez. Mardin ilinin tamâmı ile çok küçük bâzı kesimi dışında Şanlıurfa'nın tamâmı bölge içinde kalır.Kulp, Lice, Çermik ve Cüngüş ilçeleri Doğu Anadolu bölgesinde kalan Diyarbakır ilinin büyük kesimi, Siirt ilinin Eruh, Pervari ve Şirvan ilçeleri dışındaki büyük bölümü; Adıyaman ilinin Gerger ve Çelik ilçeleri dışındaki bölümü; Batman'ın Sason ilçesi dışındaki kesimi; Şırnak ilinin Beytüşşebap, Uludere ilçeleri dışındaki kesimi Güney Anadolu bölgesinde kalır. Gaziantep ilinin Kilis, Nurdağı ve İslahiye; Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçesinin bâzı kesimleri Güneydoğu Anadolu bölgesinin sınırları içinde yer alır. Çermik ilçesinden başlayan, güneyde Mardin ile Şanlıurfa arasındaki il sınırını izleyerek Suriye sınırına varan çizgi Güneydoğu Anadolu bölgesini Dicle ve Orta Fırat bölümlerine ayırır.

Fizikî Yapı

Güneydoğu Anadolu bölgesi toprakları genelde düzlüklerden meydana gelir. Bölgeyi kuzeyde bir yay biçiminde uzanan Güneydoğu Toroslar kuşatır. Güneydoğu Torosların eteklerinden Suriye sınırına doğru hafif bir eğimle inen Güneydoğu Anadolu düzlüklerinin kenarları, vâdilerle yarılmış platolar hâlindedir. Orta bölümleri ise ova görünümündedir. Düz olan bölgeyi Kollubaba Doruğunda 1957 m yüksekliğe ulaşan Karacadağ ile 1500 metreyi aşan Midyat-Mardin eşiği engebelendirir. Karacadağ ile Mardin-Midyat eşiği Diyarbakır Havzası ile Şanlıurfa Platosunu birbirinden ayırır. Şanlıurfa Platosu ile Suriye sınırı arasında Harran Ovası yer alır. Fırat Vâdisinin batısında Gaziantep Platosu uzanır.

Akarsuları: Türkiye'nin büyük akarsularından olan Dicle ve Fırat bölge topraklarından geçer. Gaziantep Platosundan gelen suları Fırat, Güneydoğu Toroslardan kaynaklanan Batman, Garzan ve Botan çayları gibi akarsuları da Dicle toplar. İlkbaharda artan sular, yaz sonunda azalır. Dicle ve Fırat'ın bölgedeki havzaların sulanması ve enerji üretimi gâyesiyle planlanan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) tamamlama çalışmaları devam etmektedir. (Bkz. GAP)

Bölgede tabiî göl yoktur. Sulama ve enerji üretimi için yapılan barajlarda biriken sular, sun'î göller meydana getirmişlerdir. Bu baraj göllerinin başlıcaları şunlardır: Atatürk Barajı, Develi Geçidi Barajı, Ilısu Barajı, Silvan Barajı, Birecik Barajı.

İklim ve Bitki Örtüsü

İklimi: Güneydoğu Anadolu bölgesi, kara iklimi ile Akdeniz iklimi tesiri altındadır. Uzun süren yazlar çok sıcak ve kurak, kışlarsa yağışlı ve Doğu Anadolu'daki kadar olmasa da soğuk geçer. En soğuk ay ortalaması 1,5°C ile 6°C arasında değişir. En sıcak ay ortalaması ise 30°C civârındadır. En yüksek sıcaklık 48°C olarak 17 Temmuz 1978'de Cizre'de ölçülmüştür.

Yağışlar, Suriye sınırına doğru inildikçe azalır.Senelik ortalama yağış miktarı kuzeyde 796 mm iken,

Suriye sınırına yakın bölgelerde 331 mm'dir.

Bitki Örtüsü: Bölgenin tabiî bitki örtüsünü bozkır bitkileri meydana getirir. Orman yönünden Türkiye'nin en fakir bölgesidir. Ormanlar bölgenin onda birinden daha az yer tutar. Ormanlarda yaygın olan ağaç türü mazı meşesidir. Meşeler genelde bodur ağaç ve çalı görünümünde olmalarına rağmen, yer yer orman meydana getirirler.

Nüfus ve Yerleşme

Türkiye nüfûsunun % 11.5'i bölgede yaşamaktadır. 1990 nüfus sayımına göre bölge nüfûsu yaklaşık 4.909.000 olup, km^2ye yaklaşık 86 kişi düşer. Nüfus yoğunluğu Türkiye ortalamasından yüksektir. Bölge nüfûsunun % 48'i kırsal kesimde, % 52'si ise on bin ve daha fazla nüfuslu şehirlerde yaşar. Yüzey şekilleri ile nüfus yoğunluğu arasındaki ilişki diğer bölgelerden biraz daha farklıdır. Meselâ engebeli olan Mardin-Midyat Eşiği çok kalabalıkken,Diyarbakır Havzasının orta kesimleri seyrek nüfusludur.Nüfûsun en yoğun olduğu kesim Gaziantep'tir.

Ekonomi

Tarım: Güneydoğu Anadolu bölgesi tarım yönünden genelde İç Anadolu bölgesine benzer. Gaziantep bölgesi dışında tarım alanlarının büyük kesimine tahıl ekilir. Tahıl ürünleri arasında birinci sırayı buğday alır. Bunu sırasıyla arpa ve mercimek tâkib eder. Türkiye darı ve mercimek üretiminin yarısı bölgede gerçekleştirilir. Pirinç ekimi başta Diyarbakır olmak üzere sulama imkânı olan bölgelerde yapılır.Sanâyi bitkileri bölgede fazla yetiştirilmez. Bölgenin sanâyi bitkileri arasında yer alan tütün daha çok Adıyaman, Siirt ve Diyarbakır illerinde ekilir. Gaziantep, Diyarbakır illeriyle, Kilis, Islahiye ve Oğuzeli ilçelerinde üzüm bağları yaygındır.

Gaziantep, Akdeniz iklimine sâhib olduğundan, bölgede antepfıstığı ve zeytin de yetişir. Son zamanlarda Siirt'te iri tâneli antepfıstığı üretimi önem kazanmıştır.

Hayvancılık: Güneydoğu Anadolu bölgesinde genelde küçükbaş hayvan beslenir. Canlı hayvan ticâretinde koyun ilk sırayı alır. Şanlıurfa, Siverek ve Diyarbakır'ın yemeklik tereyağları, Türkiye çapında meşhurdur. Tiftik keçisi Siirt ve Mardin çevresinde beslenir. Keçi yününden yapılan Siirt battaniyesi çok meşhurdur. Bölgenin ve Türkiye'nin en iyi atları Şanlıurfa ilinde yetiştirilir.

Mâdencilik: Bölgenin en önemli yeraltı kaynağı petroldür. Raman Dağından çıkarılan petrol, bölgenin en önemli sanâyi kuruluşu olan Batman Rafinerisinde işlenir. Bölgenin diğer yeraltı kaynakları manganez, demir ve Mardin'in Mazıdağı ilçesindeki fosfat yataklarıdır.

Sanâyi: Güneydoğu Anadolu'da sanâyi gelişmemiştir. Sanâyinin en fazla geliştiği il Gaziantep'tir. İlde çeşitli sanâyi kuruluşları vardır. Güneydoğu Anadolu'da geleneksel sanâyi kollarının yanında çimento, gıda, dokuma, mâdenî eşyâ, tarım âletleri gibi sanâyi kuruluşları gelişmeye başlamıştır.

Ulaşım: Güneydoğu Anadolu bölgesi dışında E-5 Karayoluna bağlanan E-24 Karayolu Gaziantep, Şanlıurfa, Kızıltepe ve Silopi üzerinden Habur Sınır Kapısına varır. Ülke ihrâcâtının önemli bölümü bu sınır kapısından yapılır. Bölgede ulaşımı sağlayan demiryolları, Fevzipaşa, Malatya-Diyarbakır, Kurtalan hattı ile Suriye sınırını tâkib ederek Nusaybin'den ülke sınırları dışına çıkar. Güney hattı üzerinde Şenyurt'tan ayrılan bir şûbe hattı Mardin'e gider. Diyarbakır, Gaziantep ve Batman'da hava ulaşımının sağlandığı havaalanları vardır. Eskiden önemli olan Fırat ve Dicle üzerindeki nehir ulaşımı günümüzde önemini kaybetmiştir.

GÜNEYDOĞU ASYA DEVLETLERİ BİRLİĞİ (ASEAN);

Güneydoğu Asya ülkeleri arasında ekonomik, kültürel, sosyal münâsebetler kurmak ve barış sağlamak gâyesiyle kurulmuş olan teşkilât. İngilizce Association of Southeast Asian Nations kelimelerinin baş harflerinin birleşimi olarak ASEAN diye de söylenmektedir.

Teşkilât 8 Ağustos 1967 senesinde kuruldu. Kurulduğundan 1975 senesine gelinceye kadar önemli bir gelişme sağlanamadı. 27 Mayıs 1975 târihinde teşkilât üyesi ülkeler, ticâret kısıtlamalarını kaldırarak bir serbest ticâret bölgesi kurmaya karar verdiler. 26 Şubat 1976'da Bali'de Güneydoğu Asya Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalandı. Antlaşma zirâî ve sınâî mal üretiminde birlik üyesi ülkelerinin ihtiyaçlarını öncelikle karşılayacak, büyük imkânlı tesis kurulmasını, üçüncü ülkelere karşı ortak hareket edilmesini, ortak enerji politikası tâkib edilmesini, milletlerarası ekonomik konularda işbirliği sağlanmasını hedef almıştır. Kuruluş gayesine göre hareket eden birlik, esrar kaçakçılığı ile mücâdele, bilimsel araştırma, öğrenci mübâdelesi, gıda, turizm programları, ticâret ve gümrük mevzuâtının kolaylaştırılması ve sanatçı değişimi gibi hususlarda faaliyet göstermiştir.

Merkezi Endonezya'nın Jakarta şehrinde bulunan teşkilâta, Endonezya, Filipinler, Malezya, Singapur, Tayland, Brunei Sultanlığı ve Yeni Gine (gözlemci) üyedirler. Teşkilâtın en yüksek organı dışişleri

bakanlarından meydana gelen konseydir. Konsey adına belli konularda uzmanlardan meydana gelen komiteler çeşitli sahalarda çalışmalar yapmaktadırlar. Dışişleri bakanları yıllık olarak toplanmaktadır.

ASEAN ülkeleri, işbirliği yaptıkları konular dışında aralarındaki gümrük ve ticârî kısıtlamaları, yavaş yavaş kaldırmakta olduklarından, gelecekte güçlü ve ekonomik birlik oluşturacakları düşünülmektedir. Birlik içinde özellikle petro-kimyâ, kauçuk, kimyevî gübre, kağıt hamuru, otomobil gibi sanâyi dallarında ortaklaşa büyük ölçekli işletmelerin kurulması hedeflenmektedir. Türkiye'nin ASEAN ülkelerinden Endonezya ve Malezya ile yakın iş ve ticârî münâsebeti vardır.

GÜNLÜK AĞACI (Bkz. Amber Ağacı)

GÜRCİSTAN

DEVLETİN ADI ..... Gürcistan Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Tiflis

NÜFÛSU 5.500.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 69.700 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Gürcüce

DÎNİ ..... Ortodoks, İslâmiyet

PARA BİRİMİ..... Ruble

Kafkas Dağlarının güneyinde yer alan bir devlet.Kuzeyinde Rusya Federasyonu, güneyinde Ermenistan ve Türkiye, güneydoğu ve doğuda Âzerbaycan, batısında Karadeniz yer alır. Abhaz ve Acar Muhtar cumhûriyetleri ile Güney Osetya muhtar bölgesi Gürcistan'a bağlıdır.

Târihi

Gürcistan'da, insanlar çok eski devirlerden beri yaşamaktadır. Eski devirlerde Kafkasya metal işlemeciliğin beşiği sayılırdı. M.Ö. 7. asırda Anadolu'nun Kimmerler tarafından işgal edilmesiyle kaçan kabilelerin Kura Vâdisindeki yerli halklarla kaynaşmasından sonra bölgede İberia Krallığı kuruldu. M.Ö. 65'te Gürcistan kıyıları Roma hâkimiyetine girdi. 337'de Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra Gürcistan uzun yıllar Bizans ve Pers imparatorlukları arasındaki harplere sahne oldu. Karadeniz kıyısındaki Lazika, Bizans; İberia da Pers hâkimiyeti altına girdi.

Müslümanlar 654'te Tiflis'i ele geçirerek bölgede bir emirlik kurdular. Bagratlı neslinden olan Birinci Aşot, Abbâsîlerin ve Bizans'ın bölgedeki zayıflığından faydalanarak 886'da İberia Kralı olduğunu îlân etti. 975'te başa geçen Üçüncü Bagrat doğu ve batıda bulunan prenslikleri tek bir devlet altında topladı. İkinci David,Tiflis'i Müslümanlardan geri aldı. Kraliçe Tamara (1184-1213) devrinde en kuvvetli dönemini yaşayan Gürcistan'ın sınırları Âzerbaycan'dan Çerkesya'ya, Erzurum'dan Gence'ye kadar uzanıyordu. Moğolların bütün Kafkasları istilâsından sonra Doğu Gürcistan İlhanlılara bağlandı. Suram Dağlarının batısında kalan kısım bağımsızlığını korudu. Timur Han 1386-1403 târihleri arasında Gürcistan'a uyguladığı ekonomik ve kültürel tedbirler krallığın bir daha toplanmasına imkan bırakmadı. Ülke bir süre sonra birbirleriyle savaşan prensliklere bölündü.

İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethinden sonra, batı Hıristiyan âlemiyle bağları kopan Gürcistan, Osmanlı ve İran ordularının sürekli seferlerine mâruz kaldı. Osmanlı orduları 1510'da İmereti'ye girerek başkent Kutaisi'yi ele geçirdi. Tiflis'i ve Transkafkasya'yı 1578'de ele geçiren İran Şahı Birinci Abbâs, çok sayıda Hıristiyanı İran'ın uzak bölgelerine sürdü. İranlılar Gürcistan yönetimini Muhran Âilesine bıraktı. Safevî Hânedânının çöküşü sırasında Osmanlılar bölgeye akınlar düzenlediler. Duruma hâkim olan İran Hükümdârı Nâdir Şah, Kartli'nin başına İkinci Teimuraz'ı geçirdi. Bunun oğlu İkinci Erekle Kartli ve Kaheti krallıklarını birleştirerek bir devlet kurmaya çalıştı.

Dağıstanlı kabilelerin akınlarına mâruz kalan İkinci Erekle Gürcistan'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü güvence altına alan Georgiyevsk Antlaşmasıyla Rusya'nın koruması altına girdi (1783). Bir süre sonra İran saldırılarına karşı Gürcistan'ı yalnız bırakan Ruslar Kartli ve Kaheti'yi işgal ettiler. Bölge Rus askerî vâlileri tarafından yönetilmeye başlandı. Ruslar 1810'da İmereti'yi, ardından da diğer küçük Gürcü prenslikleri hâkimiyetleri altına aldılar. Osmanlı idâresi altında olan Batum ve Poti limanları ile güneybatı toprakları Osmanlı-Rus harpleri netîcesinde Rusların eline geçti.

Uzun yıllar Rusların hâkimiyeti altında kalan Gürcistan, 1905 devrimi sırasında karışıklıklara ve gerilla savaşlarına sahne oldu. Şubat 1917 devriminden sonra Gürcüler Ermeni ve Âzerilerle birlikte Transkafkasya Federal Cumhûriyetini kurdular. Fakat bu birlik kısa bir süre sonra dağıldı. Gürcüler 26 Mayıs 1918'de bağımsız bir devlet kurarak Alman korumasını kabul ettiler. Almanların yenilmesi üzerine ülke İngiliz işgâline uğradı. İtilaf devletleri 1920 Ocak'ında Gürcistan'ı fiilen tanıdı. Gürcüler

eski düzeni geri getirmeye çalışan Beyaz Orduya katılmayı kabul etmemelerinden bir süre sonra Gürcü asıllı Stalin ve Orconikidze'nin başında bulunduğu Kızıl Ordu Gürcistan'a girerek 1921 Şubat ayında Tiflis'i ele geçirdiler ve bölge Sovyet hâkimiyetine girdi. 1924'te çıkan köylü ayaklanması Kızıl Ordunun yardımıyla bastırıldı. 1936'da kabul edilen yeni Anayasa ile Gürcistan, SovyetlerBirliğini meydana getiren 15 cumhûriyetten biri oldu.

Sovyetler Birliğinde 1989'da başlayan reformlar Gürcistan'da da köklü değişikliklere sebeb oldu. İlk çok partili seçimler yapıldı. Ülke yeni bir siyâsî ve ekonomik döneme girdi. Gürcistan 1991'de bağımsızlığını îlân etti ve aynı sene Bağımsız Devletler Topluluğuna katıldı.

Gürcistan bağımsızlığını îlân ettikten bir süre sonra iç karışıklıklar çıktı. Devlet başkanı Gamsahurdia yanlıları ile muhalif gruplar arasında çatışmalar uzun süre devam etti. Muhâlefet yönetimi ele geçirdi. Devlet başkanı Gamsahurdia yurt dışına kaçtı. Diğer tarafta Abhazlar bağımsızlık isteği ile ayaklandılar. Hükümetle Abhazalar arasında çatışmalar hâlâ devam etmektedir (1993).

Fizikî Yapı

Gürcistan toprakları dağlık olup üç bölgeye ayrılır. Kuzeyde bir set gibi uzanan Kuzey Kafkas Sıradağları, doğuya doğru yükselen ve derin vâdilerle birbirinden ayrılan bir dizi paralel dağ silsilesinden meydana gelir. Bölgenin en yüksek noktaları Şhara (5068 m), Rustaveli (4960 m), Tetnults (4852 m)tur. Buzullarla kaplı dağlardan birçok akarsu kaynaklanır. Ülke topraklarının güneyinde ve Karadeniz'e yakın kesimde Kolhida Ovası yer alır. İç kısımlarda dağlarla çevrili yüksek bir plato bulunur. Bu plato Kartli Ovası olarak bilinir. Gürcistan topraklarının en güneyinde KüçükKafkaslar sıralanır.

Akarsu yönünden zengin olan Gürcistan'da Kolhida Ovasını İnguri, Rioni ve Kodori nehirleri, Kartli Ovasını ise Kura Nehri ve kolları sular.

İklim

Kafkas Dağlarının meydana getirdiği tabiî engeller kuzeydeki soğuk hava kütlelerinden Gürcistan'ı korur. Ülke bütün sene boyunca Karadeniz'den gelen sıcak ve nemli havanın tesiri altında kalır. Batı kesimlerinde nemli bir astropik deniz iklimi hâkimdir. Doğuda ise hafif nemlilikten kuraklığa kadar değişen özelliklerde tropikaltı iklim kuşakları görülür. Batıda 1000-2000 mm arasında değişen yıllık yağış ortalaması iç kesimlerde ve dağ eteklerinde 400-700 mm'ye düşer. Kışları genelde yumuşak geçer.

Tabiî Kaynakları

Mâdenler: Gürcistan mâden bakımından zengindir. Başlıca yeraltı kaynakları kömür, manganez, petrol, doğal gaz, talk ve mermerdir.

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Gürcistan topraklarının üçte biri orman ve çalılıklarla kaplıdır. Yüksek kesimlerde Alp tipi bitki örtüsü hâkimdir. Ormanlarda meşe, kestane, kayın, Kafkas köknarı, dişbudak, ıhlamur, Pitsunda çamı gibi değişik ağaçlar vardır. Gürcistan toprakları yabânî hayvan bakımından zengindir. Ormanlarda yaban domuzu, karaca, Kafkas geyiği, vaşak, kurt, bozayı, tilki, çakal, dağlık bölgelerde keçi, Kafkas antilobu, kartal, ormantavuğu yaşar.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Gürcistan'ın nüfûsu 5.5 milyon civârındadır. Nüfûsun %69'unu Gürcüler, % 9'unu Ermeniler, % 7'sini Ruslar, % 5'ini Âzeriler, % 3'ünü Osetler, % 7'sini diğer milletler meydana getirir. Nüfûsun büyük kesimi 1000 metrenin altında olan bölgelerde yaşar. Başkent Tiflis'in dışında önemli şehirleri Kutaisi, Suhumi, Batum, Rustavi, Zugdidi ve Gori'dir.

Eğitim 7-17 yaş arasında mecbûrî ve parasızdır.Tiflis Üniversitesi ve Bilimler Akademisi ülkenin en önemli yüksek öğrenim kurumlarıdır.

Ekonomi

Gürcistan ekonomisi tarım ve sanâyiye dayanır. Ekime elverişli alanlar az olduğu gibi işlemesi zordur. Buna rağmen fazla iş gücü istemesine rağmen, yüksek gelirli çay ve turunçgiller ekonomiye önemli katkıda bulunur. Diğer ürünler şekerpançarı ve tütündür. Bağ ve bahçelerden çeşitli ürünler elde edilir.

Gelişmiş bir sanâyiye sâhib olan Gürcistan'da başlıca makina yapım sanâyi kuruluşları, ağır motorlu taşıt, elektrikli lokomotif, iş araçları, hassas ölçü âletleri, torna tezgahı fabrikalarıdır.Metal işleme sanâyii oldukça ileridir. Kimyâ sanâyii gübre, sentetik elyaf ve ilâç üretimine, gıdâ sanâyisi ise çay, konserve, tütün işlemeciliğine dayalıdır.

Gürcistan dış ticâretini genellikle, eski Sovyetler Birliğini meydana getiren cumhûriyetler ile

yapmaktadır. Ülke ihrâcâtının % 95 ve ithâlâtının % 75'ten fazlasını eski Sovyet Cumhûriyetleri ile yapılmaktadır. İhrâcâtın yaklaşık olarak yarısını çay, nârenciye, tütün gibi tarım ürünleri meydana getirmektedir. Buna karşılık buğday, şeker ve ağır sanâyi ürünleri ithâl eder. Ülkede hâlen Sovyet kânunları kullanılmasına rağmen Gürcistan parlamentosu Eylül 1991'de bağımsız gümrük sistemini kuran kânunu kabul etti.

Gürcistan ile Türkiye arasında bulunan Sarp sınır kapısının ticârî nakliyat ve turizm yönünden önemi çok büyüktür. Sarp sınır kapısı 1988'de açılmıştır. Türkiye-Gürcistan arasında çeşitli anlaşma ve protokoller yapılmıştır. Bunlardan bâzıları şunlardır: Ekonomik ve Ticârî İşbirliği Protokolü (1989), 1990-95 yıllarına âit Tıp ve Sağlık Protokolü: Bu protokolle taraflar arasında tıp ve sağlık alanında bilgi alış verişi, uzman eğitimi ve mübâdelesi ile ortak araştırmalar ve tesisler kurulması kararı alınmıştır.Telekomünikasyon Protokolü (16.3.1991):Bu protokol ile ilk aşamada Batum'a uzak mesâfe hat aboneliği tipi telefon bağlantısı hizmete sokulma aşamasına getirilmiş Teletaş ile Tiflis'te telefon cihazı üretimi için ortak şirket kurulması konusunda ilke anlaşması yapılmıştır. Gürcistan'a 250 milyon kwh elektrik satışına ilişkin protokol.

Ulaşım: Ulaşım son derece gelişmiştir. Yük taşımacılığı genelde demiryoluyla yapılır. Batum ve Poti limanları Transkafkasya'nın hepsine hizmet verir.Rusya'nın birçok şehrine düzenli uçak seferleri vardır.

GÜREŞ;

Alm. *Ringen (n, Ringkampf (m),* **Fr.** *Lutte (f),* **İng.** *Wrestling, wrestling match, fight.* İki kişinin özel bir alanda, belirli kurallara uyarak teknik, kâbiliyet ve zekâlarını kullanarak birbirlerini yenme mücâdelesi.

Târihte güreşle ilgilenen milletler arasında en eskisi Türkler olmuştur. Bu bakımdan dünyâ milletlerinin dillerinde "Türk gibi kuvvetli!" sözü, atasözü hâlini almıştır. Târihî kayıtlar, güreşin, Yunan ve Romalılardan önce Türkler tarafından yapıldığını tesbit etmektedir.

Türk târihinde güreş, Orta Asya'da başlamış, han, hakan ve pâdişahlardan erlere, köylerdeki çobanlara kadar sevilerek yapılmış ve günümüze kadar gelmiştir. Savaşta Türk ordusunun güçlenmesi için yapılmaya başlanılan güreşlere, bayram, düğün ve şölenlerde de yer verilmiş, zamanla töre hâline gelmiştir.

Malazgirt Meydan Muhârebesinden sonra, Anadolu'ya yerleşen Türkler, burada batı tipi güreşleri görerek öğrenmişler ve yenilmezliğin örneklerini vermişlerdir. Osmanlı Devletinin her devrinde güreş sevilmiş, bir meslek olarak pâdişâhlar tarafından himâye görmüştür.

Fâtih Sultan Mehmed Han zamânında İstanbul ve çevresinde güreş müsâbakaları düzenlendiği ve kazanan güreşçilere pâdişâh tarafından bahşiş verildiğini saray kayıt defterlerinden öğrenmekteyiz. Üçüncü Sultan Ahmed Hanın (1703-1730) Şehzâdeleri için yaptırdığı(1718) sünnet düğününde Okmeydanı'nda, başta güreş olmak üzere, çeşitli spor gösterileri yapıldığı bilinmektedir.

Yine 1894'te Gelibolu Mevlevî Şeyhi Mustafa Daniş Efendinin oğlu evlenirken düğünde "çardak" güreşi, yüze yakın pehlivanın katılmasıyla görülmemiş bir seyirci kitlesi önünde yapıldı. Bu güreşte "baş" pehlivanlığa Koca Yusuf, Adalı Halil, Katrancı ve Kurtdereli gibi güçlü pehlivanların yanında "başaltı"na da Kara Ahmed ile Bursalı Rüstem Pehlivan katılmışlardır. Bu güreşlerin baş hakemliğini ünlü pehlivanlardan Aliço yapmıştır.

Osmanlı devlet adamlarından Said Halim ve Abbas Halim Paşaların desteğiyle de, Hergeleci İbrâhim ve Kara Ahmed gibi dünyâ çapında meşhur pehlivanlar yetişmiş ve bu târihlerde de Kara Ahmed dünyâ şampiyonu olmuştur (1900). Osmanlı pâdişâhlarından olan Dördüncü Sultan Murâd Han ile Sultan Abdülazîz Han ünlü birer güreşçi olarak isim yapmışlar ve güreşçileri himâye etmişlerdir.

Bugün resmî müsâbakalarda yeralan Serbest ve Greko-Romen güreş türlerinin dışında, sırf millî geleneklerimiz arasında yeralan yağlı güreş ise, Türklerin Anadolu'dan Rumeli'ye geçtikleri târihten beri memleketimizde yapılagelen bir güreş türüdür. Bugün, yurdumuzda yağlı güreş, düğünlerin, panayırların, mola veren askerî birliklerimizin en önemli eğlencesidir.

Her yıl, haziran ayında Edirne'nin Sarayiçi mevkiinde yapılan tarihî Kırkpınar güreşleri, Süleymân Paşa komutasında, bir gece salla Çanakkale Boğazını geçerek, Gelibolu'ya çıkan ve Rumeli fetihlerine katılan Müslüman kırk Türk yiğidinin hâtırasını anmak gâyesiyle yapılmaktadır. (Bkz. Kırkpınar Güreşleri)

Minder güreşleri: Serbest ve Greko-Romen stilde güreşler Türkiye'ye batıdan gelmiş olup, ilk defâ 1903 yılında Beşiktaş Jimnastik Kulübü tarafından başlatılmıştır. Serbest stil güreşlerin karakucak güreşlerine benzemesi Türk güreşçilerinin dünyâ çapında başarılar kazanmasına vesîle olmuştur.

İkinci Dünyâ Savaşından sonra yapılan ilk Avrupa şampiyonasında (1946, Stokholm) serbest stilde 4

altın, 2 gümüş ve 2 bronz olmak sûretiyle takım şampiyonluğu; 1948 Londra Olimpiyat Oyunlarında 6 altın, 4 gümüş, 1 bronz madalya alarak Türkün sesini dünyâya duyurmuşlardır. Başta Yaşar Doğu olmak üzere, Ali Yücel, Hüseyin Akbaş, Nasuh Akar, Mustafa Dağıstanlı, Nureddin Zafer, Gazanfer Bilge, Celal Atik, Haydar Zafer, İbrâhim Zengin, İsmâil Oğan, İsmet Atlı, Mahmut Atalay, Ahmed Ayık, Hasan Güngör, Adil Atan, Adil Candemir, Hamit Kaplan, Ali Rıza Alan gibi millî güreşçilerimiz dünyâ olimpiyat minderlerinde kilolarında şampiyonluklar kazanırlarken; milletlerarası Greko-Romen güreş müsâbakalarındaki güreşçilerimiz ise, serbest stildeki kadar olmasa bile, kilolarında şampiyonluklar alarak bu dalda da kâbiliyetlerini göstermişlerdir.

Greko-Romen güreş müsâbakalarında çeşitli yıllarda, kilolarında şampiyonluklar kazanan güreşçilerimizden bâzıları şunlardır: Dursun Ali Eğribaş, Yaşar Yılmaz, Rıza Doğan, Kâzım Ayvaz, Yaşar Doğu, M. Akif Pirim, Hamza Yerlikaya.

Minder güreşinde rakipler değişik renkte mayo ve özel güreş ayakkabıları giyerler ve suspansuvar takarlar. Tırnaklarının uzun olmaması, saç ve vücutlarında yağlı kısım bulunmaması şarttır. Greko-Romen ve serbest güreşlerde hiçbir yardımcı âlet kullanılmaz. Greko-Romen güreşlerde kavramalar yalnız belden yukarıda yapılır. Bacaklarla oyun yapılmaz. Serbest stilde bacaklarla da oyun yapılır. Müsâbakaların süresi büyükler, ümitler ve gençler 5 dakika, yıldızlar ve miniklerde 4 dakikadır.

Güreş sporunda yaş kategorileri ve sıkletler şöyledir:

Minikler	**Yıldızlar**	**Gençler**	**Ümitler ve Büyükler**
(13-14 yaş)	(15-16 yaş)	(17-18 yaş)	(17-20/19 ve yukarı)
27-30 kg ..	37-40 kg	43-46 kg	48 kg
33 kg	43 kg	50 kg	52 kg
37 kg	47 kg	54 kg	57 kg
41 kg	51 kg	58 kg	62 kg
45 kg	55 kg	63 kg	68 kg
50 kg	60 kg	68 kg	74 kg
55 kg	65 kg	74 kg	82 kg
60 kg	70 kg	84 kg	90 kg
66 kg	76 kg	88 kg	100 kg
73 kg	83 kg ..	88-115 kg	100-130 kg
73-85 kg ..	83-95 kg		

Güreşçi, bir müsâbakada sâdece bir sıklette güreşebilir. Bu sıklet onun müsâbakalarda yapılan resmî tartı işleminde belirlenen sıkletidir.

GÜRGÂNİYE DEVLETİ (Bkz. Bâbür İmparatorluğu)

GÜRGEN (Carpinus);

Alm. *Heinbuche,* **Fr.** *Charme (m),* **İng.** *Hornbeam.* **Familyası:** Huşgiller (Betulaceae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara ve Karadeniz bölgesi.

Kışın yaprağını döken ağaç veya boylu çalı hâlindeki bitkiler. Dallar nârin, kabuk gri renkli, düzgün veya levhalar hâlinde çatlaklıdır. Sürgünlerde iki sıralı sarmal olarak dizilmiş olan sivri uçlu tomurcuklar, bol sayıda kiremitvârî dizilmiş olan pullarla örtülmüştür. Kayınlarda olduğu gibi sürgünler dar bir açı yapmaz. Onlarda yatmış vaziyettedir. Uzun saplı yapraklar iki sıra hâlinde dizilmiştir. Kenarları keskin, çift dişlidir.

Erkek ve dişi çiçekler ilkbaharda açar. Bunlarda birinciler geçen yılın kısa sürgünlerinin ucunda aşağı sarkan yalancı başak durumları meydana getirirler. Boyları 4-6 cm kadardır. Silindirik yapıda ve seyrek çiçeklidir. Dişi çiçekler, son yıla ait yeni teşekkül etmiş olan uzun sürüngenlerin ucunda bulunur ve aşağı sarkan durumlar meydana getirirler. Meyveleri yassı, sivri uçlu, sert kabuklu küçük fındıksı şekillidir. Meyve örtüsü, onun etrafa dağılmasına yarayan kanat vazifesi görür. Çiçek açma ilkbaharda yapraklanma ile bir arada olur. Meyveler ise sonbaharda olgunlaşır.

Gürgen ağaçlarının ışık istekleri azdır. Gölgeyi severler. Bu sebeple meşe ormanları için kıymetli bir

dolgu ağacıdır. Fakat nem ve toprak istekleri yüksektir. Kütük sürgünü verme özelliği fazladır. Meyveleri ekildiği zaman genellikle gelecek baharda çimlenir ve çıkar.

Gürgen cinsinin halen Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'da tabiî olarak yetişen 26 kadar türü vardır. Bunlardan yalnız ikisine Türkiye'nin değişik orman bölgelerinde rastlanır.

Kullanıldığı yerler: Gürgenlerin beyaz renkli, ağır odunları gayet dayanıklıdır. Eskiden beri yakacak olarak çok değerlidir. Bilhassa tornacılıkta mekik ve benzeri araçların yapılmasında fazla kullanılır.

Türkiye'de yetişen gürgen ağacı çeşitleri şunlardır:

Âdi gürgen (C. betulus): 20 m'ye kadar boylanan ortalama 150 yıllık ömre sahip, yuvarlak tepeli bir orman ağacıdır. Gövdenin gri renkli, ince ve düzgün kabuğu vardır. Trakya-Karadeniz-Marmara çevresi kıyı ormanlarında bazan saf bazan kayın, meşe, kestane gibi diğer yapraklı ağaç türleri ile karışık olarak bulunur. Odunu çoğunlukla yakacak olarak kullanılırsa da mekik yapımında çok aranır.

Doğu gürgeni (C. orientalis): Çoğunlukla boyu çalı, bâzan 5-6 m yüksekliğinde ufak bir ağaç hâlinde görülür. Gövdenin kabuğu düzgün, açık kül rengindedir. Genç sürgünleri kırmızımsı kahverengi, yaprak sapı yumuşak tüylüdür. Yapraklar eliptik, sivri uçlu, dip tarafı yuvarlakça, kenarları keskin çift dişlidir. Üst yüzü parlak koyu yeşil ve tüysüz, alt yüzü tüylüdür. Türkiye'nin hemen hemen bütün sahil bölgeleri ormanlarında görülürse de Güney Anadolu'nun alçak ve tepelik kısımlarında yayılmıştır. Daha çok kurak yamaçlarda görülür. Yakacak odunu olarak ve parkçılıkta süs bitkisi olarak kullanılır.

GÜRÜLTÜ;

Alm. *Lärm (m),* **Fr.** *Bruit, vacarme, tapage (m),* **İng.** *Noise, uproar.* Şiddeti dolayısıyla iç kulağa zarar veren ses veya insanlarda organizmayı baskı altında tutacak derecede şiddetli ve jetetatif tepkiler meydana getiren ses. Ses şiddeti decibel ile ölçülür. En şiddetli duyum ve ağrı dalgası 150 decibeldir. Meselâ, yoldan geçen bir kamyon 80 decibellik bir gürültü yapar. Uçmak üzere olan bir jet uçağı 120-145 decibelle ağrı eşiğine varmış demektir.

Mâden ocaklarında veya daha başka endüstrilerin bâzı dallarında çalışan işçilerin çoğunluğunun ağır işittiği görülmektedir. Bu iç kulakta duyma organının zamanla bozulmasından veya hasara uğramasından ileri gelir. Buna gürültünün "aural" etkisi sebeb olur.

Yapılan araştırmalar ve deneyler ile, uzun süren gürültülerin kalp, kan dolaşımı, metabolizma bozukluklarıyla deri sıcaklığının düşmesine ve mide salgılarının azalmasına sebeb olduğu ispatlanmıştır. Bunun yanında gürültünün endirekt damar sertliği ve korener kalp yetersizliklerini kötü şekilde etkilediği tesbit edilmiştir. Gürültülü yerlerde çalışan insanların çoğunun asabî olduğu görülmüştür.

Almanya'da yapılan araştırmada 13-15 saatleri arasında trafiğin sıkışık olmadığı zamanlarda bile, camları kapalı bir evde 56 decibellik bir gürültü tesbit edildi. Bu, arzu edilen gürültüden % 25 oranında daha fazla idi. Trafiğin sıkışık olduğu 16-18 saatleri arasında ise gürültünün 64 decibel olduğu ve bunun arzu edilen gürültüden % 40 oranında daha fazla olduğu görüldü.

Bu araştırma sonunda gürültü yüzünden insanların dinlenme ve gece rahatça uyumalarının mümkün olamıyacağı açıklandı. Bu gürültü yalnız meskun bölgelerde ve kalabalık şehirlerde kalmamakta, plansız bir yerleşim sebebiyle yeşillik araziye de yayılmaktadır. Eskiden Çinliler, ölüme mahkûm suçluları boru ve davul gürültüleriyle öldürürlerdi. Bu, insana en çok ızdırap veren bir ölüm şekliydi. Bugün ise, uzay çağının getirdiği tekniklerde ve endüstriyel gelişmesiyle, kullanılan araçların çıkardığı gürültüler had safhaya varmış, bir çok bölgeleri yaşanılamaz, oturulamaz ve çalışılamaz hâle getirmişlerdir.

Gürültünün zararlı etkisi şu belirtilen faktörlere dayanır:

Ferdî hassasiyet; gürültünün şiddeti ve frekansı; gürültüye maruz kalınan toplam süre; herhangi bir defa gürültüye maruz kalma süresi; sürekli ve süreksiz gürültü.

Gürültüyü önleme metodları: Gürültüyü önlemenin veya azaltmanın çeşitli yolları bulunmaktadır: 1) Gürültünün yerinde önlenmesi. İyi bir mühendislik projesi, gürültünün çoğunu önleyebilir. 2) Gürültü çıkaran makinaları sayıca az işçinin bulunduğu yere nakletmekle ve izole edilmiş bölmeler ve iyi kapanan kapılar kullanmakla. 3) Duvarlarda ses emici malzeme kullanılmakla. 4) Kulak koruyucuları kullanmakla. 5) İşçileri nöbetleşe çalıştırmakla. Böylece gürültünün zararları kısmen azaltılmış olur.

Bugün gelişmiş ülkelerde insanlara zarar veren gürültüyü azaltma ve yayılmasını önleme çabaları artmış, gürültüye karşı çeşitli dernekler kurulmuş ve kânunlar çıkarılmıştır. Gürültü Türkiye'de ceza kânunu ile yasaklanmış ve gürültü edenlerin cezâlandırılacakları belirtilmiştir. Medenî Kânun'un komşuluk ilişkilerine dâir maddesinde ise komşular arasında hoş görülebilecek dereceyi geçen ölçüde

gürültü çıkarmak yasaklanmıştır.

GÜTAPERKA;

Alm. *Guttapercha (f),* **Fr.** *Guta-Percha (m),* **İng.** *Guttapercha.* Elâstik olmayan, kauçuğa benzeyen bir madde. Malezya ve diğer tropikal ülkelerde yetişen Sapotaceae familyasından olan ağaçların sütlü sıvısından elde edilir. Normal sıcaklıkta sert olan gütaperka ısıtılınca yumuşar ve esneklik kazanır. Çok iyi bir elektrik yalıtkanıdır ve ayrıca tuzlu suya son derece dayanıklıdır. Bu özelliklerinden dolayı elektrik tellerinin ve denizaltı kablolarının tecrid edilmesinde (yalıtkan olarak) kullanılır.

Diş hekimliğinde, diş çürüğü boşluklarının geçici olarak doldurulmasında ve asıl dolgudan önce kök kanallarının kapatılmasında antiseptik bir macunla karıştırılarak kullanılmaktadır. Ayrıca golf toplarının, telefon ahizelerinin îmâlinde ve sanâyide pekçok yerlerde gütaperkadan istifade edilmektedir.

GÜVE (Tinea);

Alm. *Motte (f),* **Fr**. *Teigne; mite,* **İng.** *Moth.* **Familyası:** Güvegiller (Tineidae). **Yaşadığı yerler:** Tahıl ve meyve güveleri ambar ve depolarda; elbise, kürk ve halı güveleri, dolap ve evlerde yaşar. **Özellikleri:** Kurşûnî renkli, küçük gece kelebekleridir. Kurtçuklar (larva) deri, yünlü kumaş, tahıl, meyve, mantar vs. ile beslenir. Erginleri bir şey yemez. **Çeşitleri:** 2000 kadar türü vardır. Elbise güvesi (Tineola biselliella), kürk güvesi (Tinea pellionella), halı güvesi (Trichophaga tapetzella) ve buğday güvesi (Tinea granella) en çok bilinenleridir.

Pulkanatlılar (Lepidoptera) takımına bağlı bâzı küçük gece kelebekleri ve kurtçuklarına verilen genel ad. Kanatları uzun, dar ve kenarları saçak gibi tüylüdür. Gündüzleri giyim dolaplarında, kiler ve depolarda saklanarak gece veya alaca karanlıkta faaliyet gösterirler. Gündüz gardroptan palto alınırken rahatsız edildiğinden, kanat çırparak havalanan küçücük kelebek elbise güvesinden başka bir şey değildir. En küçüklerinin boyu 5 milimetre kadardır. En büyüklerinin kanat açıklığı 2,5 santimetreye ulaşır.

Bu kelebeklerin larva denen küçük tırtılları ölü böcek, deri, yapağı, yünlü kumaşları yediklerinden büyük zararlara yol açarlar. Un, makarna, buğday, zeytin, fındık, kuru üzüm yiyen çeşitleri de vardır. Buğday güvesi, buğday, çavdar, arpa ve yulaf gibi bitkilerin tânelerini oyarak ziyân verir. Ergin kelebeklerin hortumları kısa ve körelmiş olduğundan bir şey yemezler. Yalnız üremeyi sağlarlar.

Pupa devresinden çıkar çıkmaz eşleşerek dişiler birkaç dakika sonra yumurtlamaya başlarlar. Zararlı olanlar “güve” olarak bilinen kurtçuklardır. Dişiler bilhassa mayıs ve haziran aylarında yumurtalarını kürk, elbise ve halıların arasına bırakır. Yumurtadan çıkan kurtçuklar, güçlü çeneleri ile kumaş, halı ve kürkleri tahrip etmekle kalmayıp, bunların parça ve liflerinden kendilerine bir kılıf örer. Gizlendikleri bu kılıfı gittikleri yere berâberlerinde sürüklerler.

Halı güvesinin kılıf örme âdeti yoktur. Buna karşılık halının içinde rahat geçeceği tüneller açar. Larva devresinden sonra kurtçuklar kendi salgı ve barındığı ortamın liflerinden koza örerek içinde pupa dönemini geçirirler. Koza içinde metamorfoza (değişim) uğrayarak pupa devresi sonunda kozadan kanatlı kelebek şeklinde çıkarlar. Büyüteçle incelendiğinde kürk güvesinin kahvemsi-sarı kanatlarının üstünde siyah benekler görülür. Halı güvelerinin sarımsı-beyaz kanatlarının ucunda birer gri leke bulunur. Kahvemsi-sarı (saman renginde) kanatlı elbise güvesi beneksizdir. Elbise güveleri uygun şartlarda yılda 3-4 döl verebilirler. Bir dişi her defâsında 100 kadar yumurta bırakır. Bir yılda üreyen nesli, 40 kg kadar yünlü kumaşı yiyip tahrip edebilir. Avrupa ve Amerika’da yaşayan elbise güveleri yılda iki döl verirler. Bâzan kış mevsiminde bile sıcak odalarda güvelere rastlamak mümkündür.

Yıllarca önce bâzı kişiler Amerikan kaktüsünün tohumlarını Avustralya’ya getirip ektiler. Fakat bu kaktüs kısa zamanda âfet hâline dönüştü. Binlerce dönümlük kurak alanları bir anda kaplayıverdi. Kaktüs güvesi imdada yetişmeseydi bu âfetin önüne belki de geçilemeyecekti. 1925’te Arjantin’den 2750 kaktüs güvesi yumurtası Avustralya’ya gönderildi. Yumurtalardan çıkan tırtıllar, kaktüsleri kemirerek kısa zamanda kaktüs istilâsını önlediler.

Ev güvelerinden en iyi korunma çâreleri, bilhassa mart ve ağustos arasında eşyaları havalandırmak ve fırçalamaktır. Haşere ilaçları da büyük fayda sağlar. Naftalinin fazla bir etkisi yoktur.

GÜVERCİN (Columba);

Alm. *Baumtaube,* **Fr.** *Pigeon,* **İng.** *Pigeon.* **Familyası:** Güvercingiller (Columbidae). **Yaşadığı yerler:** Kutup bölgeleri dışında bütün dünyâ. **Özellikleri:** Gri, kahverengi ve beyaz renkli olup, kısa boyunlu, küçük başlı kıvrık gagalı kuşlar. **Ömrü:** 40-50 yıl. **Çeşitleri:** 289 türü bilinmektedir. Bunların arasında en çok rastlanan, kaya güvercini, gergedanlı güvercin, kovuk güvercini, Türk güvercinidir.

Yağmurkuşları takımının, güvercingiller familyası türlerine verilen genel ad. Boyunları ve ayakları kısa,

başları küçük, vücutları tombul ve etleri lezzetlidir. Gagaları kıvrıkça olup, uç kısımları serttir. Türlerinin uzunlukları 15-85 cm arasında değişir. En irileri Yeni Gine'de yaşayan "Coura" cinsinden olan taçlı güvercinlerdir. Güvercinler Kuzey Kutbu ve bâzı okyanus adaları hâriç, bütün dünyâya yayılmıştır. Renkleri çok farklı olup, türlere göre değişir. Genellikle kurşunî, kahverengi, beyaz renkli olanlar çoğunluktadır. Çoğunda erkekler dişilerden daha renkli olurlar. Tüyleri parlak, sık ve yumuşaktır. Kanat uçları sivri ve uzun olduğundan süratli uçarlar. Güvercinlerin kısa ayakları güçlüdür.

Güvercinler çeşitli yerlerde yaşarlar. Büyük bir kısmı ağaçlar üzerinde, bir kısmı tarlalar veya kayalar üstünde yuva yaparak toplu hâlde bulunurlar. Tahıl, kayın kozalağı, ceviz, tomurcuk, palamut tohumları, kiraz, fındık, yeşil bitkiler ve tohumlarını yerler. Bâzı cinsleri ise, sümüklü böcek, tırtıl, solucan ve bâzı böcekleri de yer. Besinlerini yumuşatmak için evvelâ kursak bölümünde biriktirirler. Çekirdekli meyvelerin etli kısımlarını sindirdikten sonra, çekirdeklerini dışarı atarlar. Yedikleri sert tâneleri şişirerek çabuk sindirmek için bol su içerler. Su içerken diğer kuşlardan farklı olarak başlarını havaya kaldırmadan gagalarını daldırarak suyu emerler.

Güvercin, ortalama olarak her defâsında iki yumurta yumurtlar. Yılda 3-5 kere kuluçkaya yatar. Gündüzleri erkek, geceleri dişi güvercin kuluçkaya yatar. Kuluçka süresi 17-18 gündür. Ana ve baba kursaklarında biriktirdikleri yiyeceklerden meydana gelen güvercin sütü ile yavrularını bir hafta devamlı beslerler. Yavru 3-4 haftalık olunca, kendi yiyeceğini kendisi sağlamaya başlar. 3-4 ay içinde ergenleşir. Yavru 2-3 aylık olunca, anne tekrar yumurtlar ve kuluçkaya yatar. Bir çiftten her sene bir düzine yavru alınabilir.

Güvercinler sürüler hâlinde yaşayıp, göçmen ve yerleşik olanları vardır. Eski çağlardan beri evcilleştirilen güvercinler, sulh sembolü olarak kabul edilir ve haberleşme işlerinde de kullanılırdı.

Güvercinin ilâhî dinler arasında yeri vardır. Hazret-i Nûh zamânında olan tufandan sonra, hazret-i Nûh, suların çekilip çekilmediğini anlamak için bir güvercin gönderdi. Güvercin zeytin yaprağını alıp gelirken, ayağını çamura batırarak suların çekildiğini gösterdi. Hazret-i Nûh ona insanlardan ve bütün korkulardan emin olması için hayır duâ etti.

Peygamber efendimiz, Medîne'ye hicret ederken, müşriklerden gizlenmek için hazret-i Ebû Bekr ile Sevr Dağındaki bir mağaraya girdiler. Mağaranın önüne kadar gelen müşrikler, mağaranın ağzına yuva yapıp, yumurtlayan güvercin ve ağ ören örümceği görerek içeri girilmediğine kanâat edip geri döndüler. Bu yüzden mübârek sayılan güvercinler, Türkiye'de en çok başta İstanbul olmak üzere Edirne, Bursa gibi şehirlerimizde sürüler hâlinde yaşarlar ve halk tarafından sevilerek korunurlar.

Güvercin yön bulma ve kolay evcilleşme özelliğinden dolayı çok eski çağlardan beri haberleşme vâsıtası olarak kullanılmıştır. Posta güvercinlerinden bilhassa ordu hizmetlerinde faydalanılmış, Birinci ve İkinci Dünyâ Savaşlarında büyük faydalar sağlanmıştır. Eğitilen posta güvercini gittiği yerden tekrar geri döner ve tuzaklardan korunurdu. Bâzı posta güvercinlerinin 100 km hızla hiç durmadan 15 saat uçtuğu, 1500 km yolu bir anda katettiği görülmüştür. Ancak posta güvercinleri gece uçamazlar.

Bu hayvanlar hiç yollarını şaşırmazlar mı? Ellerinde pusulası varmış gibi hiç yanılmadan gidecekleri yeri nasıl bulurlar? Araştırmacılar birçok hayvanın vücutlarında biyolojik pusulalara sâhib olduklarını ortaya çıkarmaktadır. Göçmen kuşların kafa yapısında demir açısından zengin bir mineral olan manyetit bulunur. Bunun sâyesinde dünyânın manyetik alanından istifâde ederek yönlerini bulurlar. Tabiî alanın kuvvet çizgilerine göre kendi durumlarını ayarlarlar. Kafalarının içindeki tabiî pusulaları sâyesinde bulutlu bir günde bile yönlerini şaşırmazlar. Fakat başlarına kuvvetli bir mıknatıs bağlanınca, bulutlu günlerde güvercinler yollarını tamâmen kaybederler. Çünkü takılan mıknatısın meydana getirdiği sunî alan, tabiî manyetik alanı değiştirir. Onlara evlerini bulduracak hiçbir ipucu bırakmaz. Deneyler, güvercinlerin polarize ve ultraviole ışınları da gördüklerini ortaya çıkardı. Bu ışıklardan, denizlerden uçarken faydalanırlar. Ayrıca, frekansı çok düşük uzun dalga alt sesleri de duyarlar. Güvercinlerin boyun kısmında pusula vazîfesi gören "manyetit" adlı mâden zerreciklerinin keşfinden sonra, kuşların yönlerini koku alarak da bulabildikleri ortaya çıkarılmıştır.

İnsanlar arasında zevk ve ticâret için beslenmekle berâber, güvercinler bâzı yerlerde gübresi için de beslenir. Yurdumuzda en çok Göreme dolaylarında güvercin gübresi toplanır ve kullanılır.

Türkiye'de en çok rastlanan türleri, tahtalı güvercini, kaya güvercini, mavi güvercin ve kumrudur.

GÜVEYFENERİ (Physalis alkekengi);

Alm. *Gemeine Judenkirsche (f),* **Fr**. *Alkekenge (m),* **İng.** *Alkekeng.* **Familyası:** Patlıcangiller (Solanaceae). **Türkiyede yetiştiği yerler:** Marmara, kuzey Anadolu ve Akdeniz bölgeleri.

Haziran, eylül ayları arasında beyazımtrak renkli çiçekler açan, 30-60 cm yüksekliğinde, çok senelik otsu bir bitki. Kireçli yerleri sever. Gövdeleri dik, köşeli ve üst kısımları tüylüdür. Çiçekler üst yaprakların koltuğunda tek tek bulunur. Aşağı doğru kıvrık birer sapları vardır. Çanak yaprakları çan

şeklindedir. Zamanla büyüyerek meyvenin üstünde kırmızı bir örtü meydana getirir. Meyveleri turuncu-kırmızı renkli ve çok tohumludur. Tohumlar sarımsı-beyaz renkte ve böbrek şeklindedir.

Kullanıldığı yerler: Kullanılan kısımları meyveleri ve yapraklı dallarıdır. Bütün bitkide fisalin isimli bir alkaloit vardır. Meyvelerde boya maddesi ve organik asitler bulunur. Meyvelerinden bilhassa el ve ayak parmaklarında, topuklarda ve eklemlerde meydana gelen hastalıklarda ve idrar söktürücü olarak istifade edilir. Yaprakları yumuşatıcı ve yatıştırıcı olarak kullanılmaktadır.

GÜVEYİOTU (Origanum vulgare);

Alm. *Dost (m),* **Fr.** *Origan (m),* **İng.** *Wild marjoram, origan.* **Familyası:** Ballıbabagiller (Labiatae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara, Kuzey Anadolu ve Akdeniz bölgesi.

Haziran-ekim ayları arasında çiçek açan, 25-80 cm boyunda, çok senelik, otsu bir bitki. Keklik otu, merzengüş, mercanköşk olarak da bilinir. Kurak yerlerde, tepelerde ve dağ sırtlarında bulunur. Gövdeleri dört köşeli, tüylü ve kırmızımsı renklidir. Çiçekler çok kısa saplı olup, uzunca durumlar yapar.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin çiçekli dalları çiçek açma aylarında çiçekli olarak toplanır. Kurutulur veya tâze hâlde kullanılır.

Terkibinde uçucu yağ bulunur. Midevî, yatıştırıcı ve antispazmotik tesiri vardır. Öksürüğe karşı çok iyidir. Parfümeride de kullanılır.

GÜZEL SANATLAR;

Alm. *Die bildenden (schönen) Künste (f.pl.),* **Fr.** *Beaux-art (m.pl.),* **İng.** *Fine arts.* Şiir, müzik, resim, heykel, mîmârî, tiyatro gibi insanlarda estetik yönden bir zevk duygusu uyandıran sanatlara verilen isim. Güzel sanatların gâyesi, güzelliği ifâde etmek ve yorumlamaktır.

Avrupa milletlerinde yukarıda sayılan dalların hemen hepsi vardır. Geçmişten kalan ve günümüzde ortaya konan eserler, bu dalların birine ve kendi içlerindeki bölümlerine âittir.

Güzel sanatların bâzılarına Türk-İslâm medeniyetinde rastlanmaz. Bunlar, İslâm dîninin yasak ettikleridir. Güzellik; cemiyetlere, zamâna ve bâzan insana göre değişen izafî bir kavramdır. Güzellik, eşyâ ve olayların insan tarafından tefsirinden doğan bir anlayış ve hükümdür. Bu anlayış ve hüküm, her zaman değişebildiğinden, bâzı cemiyetler için güzel bilinen şeyler, bir başka cemiyet için çok çirkin olabilir. İnsanların sâhib olduğu inançların da, "güzel"in târif, tesbit ve ifâdesinde büyük tesiri vardır. Asırlar boyunca Müslümanlarda, İslâmiyetin bildirdiklerine ters bir güzellik olamayacağı anlayışı hâkim olmuştur.

Bu bakımdan Türk-İslâm medeniyetinde güzel sanat dallarının Avrupa'da da bulunan şiir, mîmârî gibi dalların yanısıra hatt, tezhib, tezyinât, hakk, oyma vs. gibi orijinal ve fevkalâde güzel sâhaları doğmuştur. Asırlar boyunca bu sahalarda gelişen ve paha biçilmez eserler verilen güzel sanat dallarına, Meşrûtiyetten sonra Avrupa'dan yavaş yavaş resim, heykel ve bunlara benzer sanatlar da dâhil edilmiş, zamanla yaygınlaşmıştır. Son yıllarda asıl Türk-İslâm güzel sanat dalları tamâmen unutulmuş, yerlerini Avrupa menşeli olanlar almıştır.

Güzel sanatların gâyesi insanlarda estetik heyecan uyandırmaktır, denilebilir. Ancak bu sanatların gâyesi ve târifi târih boyunca filozoflar arasında ihtilâflara yol açmıştır. Her felsefî akım, hattâ her filozof, kendine mahsus bir amaç ve târifle ortaya çıkmıştır. Bu da târih boyunca gereksiz tartışmaları ortaya çıkarmıştır.

GÜZELAVRAT OTU (Bkz. Atropin)

Ğ;

Türk alfabesinin dokuzuncu harfidir. "Yumuşak ge" olarak adlandırılan bu harf, alfabedeki konsonların (ünsüz, sessiz harflerin) yedincisidir. Türkçede kelimelerin başında hiç kullanılmaz, fakat içinde sık sık geçer. Misâl olarak "sığır, bağır, ağır, ağıt, eğe, ağaç, ağyar, ağ, beğ, buğu, çağ, bağ, sağ..." kelimeleri sayılabilir. Yumuşak ge, ince seslilerle berâber kullanıldığı zaman ön damak, kalın seslilerle berâber kullanıldığı zaman ise art damak sessizi olarak çıkarılan sürekli bir sestir.

-k ile biten Türkçe kelimelerin sonuna bir sesli getirildiği zaman bu ses yumuşak ge'ye çevrilir. Misâl: Ayak-ayağı, kuşak-kuşağı, ipek-ipeği, yatak- yatağı, dilek-dileği gibi.

Yumuşak ge harfi, Türkçede kelime sonlarında yalnız bir heceli kelimelerde kullanılır. Çok heceli yabancı kelimelerin sonunda kullanılması doğru değildir. Meselâ; yabancı kelimelerden psikolog,

sosyolog gibi kelimelerin Türkçede kullanılırken psikoloğ, sosyoloğ şeklinde yazılmaları yanlıştır.

Bâzan, g/ğ harfleri imlâca birbirine karıştırılır veya yanlış işâretlenir. Bu iki harfi ayırabilmenin yolu şudur: Kelimede kullanılan "ge" telaffuz edilmediği zaman kelimenin mânâsı anlaşılmaya devâm ederse, bu yumuşak ge (ğ)dir; ağaç (aaç), bağ (bâ), sığır (sıır) gibi. Kelimede kullanılan "ge" telaffuz edilmediği zaman kelimenin mânâsı bozuluyorsa bu "g" dir; sargı (sarı), bölge (böle), kargı (karı) gibi.

H;

Türk alfabesinin onuncu harfi. Konsonlar (sessiz, ünsüz) içinde sekizinci harf. Kimyâda hidrojenin, çeşitli ilimlerde zaman birimi olan saatin sembolü.

Genel olarak h, bir soluk sesidir. Nefes alt damağın ön tarafından geçerken bu ses çıkarılır. Eski Türkçede (sekizinci-dokuzuncu yüzyıl) bu ses yoktur. Onun için Göktürk alfabesinde bunu gösteren harfe yer verilmemiştir. Soğd, Uygur, Mani ve Brahmi alfabesinde ise yabancı dillerden geçen bu sesi göstermek için bâzı harf ve işâretler kullanılmıştır.

H, Türkçeye diğer dillerden geçmiş bir sestir. Türkçe han, hangi, hanım, hani kelimelerinin başındaki h, bu kelimelerin asıllarının (kan, kangı, kanım, kanı) başında bulunan k sesinin h'ye dönmesinden ortaya çıkmıştır. Türkçenin bâzı lehçe ve ağızlarındaki kelimelerin başında kullanılır. Bâzı ağızlarda (şivelerde) ise (Rumeli'de olduğu gibi) kelime başlarındaki h sesi düşmüştür: Hangi-angi, henüz-enüz gibi. Türkler İslâmiyeti kabul ettikten sonra yeni dinlerini öğrenirken dînî metinlerden ve münâsebette bulundukları İran ve Arap topluluklarından bu sesi aldılar. Arap alfabesinde üç çeşit h vardır. Kur'ân-ı kerîmde de bu üç farklı h mevcuttur. Bu üç harfin yazılışları, ağızdan çıkış yerleri ve telaffuz şekilleri farklıdır. Türk alfabesinde bu üç h harfinden sâdece biri vardır. Bu ve bunun gibi bâzı harflerdeki ve telaffuz şekillerindeki farklılıklardan dolayı **Kur'ân-ı kerîm'**i Türkçe harflerle yazmak mümkün olmamaktadır.

H harfi, üçgen, piramit, silindir gibi birçok geometrik şekil ve cisimlerde yükseklik belirtme işâreti olarak da kullanılır.

HABBÂB BİN ERET;

Resûlullah efendimize îmân etmekle şereflenen ilk sahâbîlerden. İsmi Habbâb, künyesi Ebû Abdullah'tır. 586 senesinde Mekke'de doğdu. 657 (H.37)de Kûfe'de vefât etti.

Resûlullah efendimiz, Zeyd bin Erkâm'ın evinde bulunduğu bir sırada Müslüman oldu. İlk Müslüman olan erkeklerin altıncısıydı. İslâmın ilk günlerinde, inanmayanların kin ve intikamla baktığı bir zamanda Müslüman olmak, hattâ Müslüman olduğunu açıklamak çok zordu. Buna cesâret etmek; can, mal, îtibâr, kısaca her şeyini göze almak demekti. Müslüman olduğu için, müşrikler, inanmayanlar tarafıdan çok işkence yapıldı. Başı sıcak demirle dağlandı. Ümmü Enmâr isimli bir kadının âzâdlı kölesi olan hazret-i Habbâb, bir gün Resûlullah'ın huzûruna çıktı. Ümmü Enmâr'ın zulmünü ve başının dağlandığını arz edip, sırtındaki yaraları gösterince, Peygamber efendimiz; **"Yâ Rabbî! Habbâb'a yardım et!"** diye duâ etti. Bunun üzerine Ümmü Enmâr, şiddetli bir baş ağrısına yakalandı. Baş ağrısından inleyip durdu. Netîcede, bu ağrıdan kurtulması için başının ateşle dağlanması tavsiye edildi. Adâlet-i ilâhî tecellî etmişti. Bu sefer, hazret-i Habbâb, onun isteği üzerine Ümmü Enmâr'ın başını dağlıyordu.

Her geçen gün Müslümanların sayılarının daha da arttığını gören müşrikler, Habbâb bin Eret'e daha çok işkence yaptılar. Bu sıkıntılar karşısında yılmayan, hattâ îmânı daha da kuvvetlenen Habbâb bin Eret, hâlini Resûlullah efendimize arz edip, duâ isteyince Resûlullah efendimiz hazret-i Habbâb'ın sırtını okşadı ve duâ buyurdular:

"Sizden önceki ümmetler içinde öyle kimseler vardı ki, demir tarakla derileri, etleri soyulup, kazınırdı da, bu işkence yine onları dîninden döndüremezdi. Testere ile tepesinden ikiye bölünürdü de, yine bu işkenceler onları dinlerinden geri çeviremezdi. Allahü teâlâ elbette bu işi (İslâmiyeti) **tamamlayacaktır. Bütün dinlerden üstün kılacaktır. Öyle ki, hayvanına binip, San'a şehrinden Hadramût'a kadar tek başına giden bir kimse, Allahü teâlâdan başkasından korkmayacak, koyunları hakkında da kurt saldırmasından başka hiç bir endişe duymayacaktır. Fakat siz acele ediyorsunuz."** Efendimizin rûhlara gıdâ ve şifâ olan bu latîf (güzel) sözleri hazret-i Habbâb'daki acıları dindiriverdi.

Peygamber efendimiz tarafından yeni Müslüman olan kimselere Kur'ân-ı kerîmi okumayı öğretmekle vazîfelendirilen Habbâb bin Eret, Hicret esnâsında Mekke'den Medîne'ye hicret etti.

Hazret-i Habbâb, Resûlullah'ın bütün gazâlarına iştirâk etti. Küçük seriyyelerden bâzılarında da bulundu. Hazret-i Ebû Bekr devrinde, yalancı peygamberlerle yapılan savaşlarda ve Suriye taraflarına

yapılan seferelere de katıldı. Hazret-i Ömer zamânında, İran savaşlarında kahramanca savaştı. Hazret-i Ömer, zaman zaman yaptığı konuşmalarda Habbâb bin Eret'ten bahseder, onun İslâmın ilk yıllarında çektiği eziyet ve sıkıntıları ibret olarak anlatırdı. Habbâb bin Eret, hazret-i Osman zamânında da muhârebelere katıldı, cihâddan aslâ geri kalmadı. 657 (H.37)de Kûfe'de vefât etti.

HABERLEŞME;

Alm. *Nachrichtenaustausch (n),* **Fr.** *Communication (f),* **İng.** *Communication.* İki nokta arasında haber alıp verme usûllerine ve bu usûllerin tatbiki sırasındaki faaliyetlerin tamamına verilen ad. Bir verici ve bir alıcı arasında mesaj, bilgi ve haberlerin alınıp verilmesi faaliyeti. Bilgi, duygu ve düşüncelerin paylaşılması için kurulmuş sistemler.

Haberleşmeden maksat sadece bilgi vermek veya almak değildir. Zâten bilginin kıymeti, bir harekete, bir işe, bir faydaya yol açmasıyla yakından ilgilidir.Tehlikedeki geminin S.O.S. işâreti vermesi, yangında itfâiyeye haber verilmesi, harpte beyaz mendille teslim işâreti verilmesi, trenin düdüğünü, otoların kornasını çalması hep bir harekete, bir işe yol açmak içindir.

İnsan beyni haberleşmenin merkezi durumundadır. Beynin hafıza kabiliyeti, bilgileri tasnif ve biraraya getirme fonksiyonları, insanın çevresinde olup bitenleri takip edebilmesine imkân vermiştir. Yine bu kabiliyetler, insanlar arası haberleşme vasıtalarından biri olan lisanın ve kültür adı verilen ortak hatıraların doğmasını sağlamıştır. İlk insanın yaratılması ile Allahü teâlâ ona kitap gönderdi ve ona birbirleriyle konuşmalarını öğretti. Hazret-i Âdem'in çocukları çoğalınca berâber konuştukları bir lisan meydana geldi. Lisanın böylece ilk defâ meydana çıkmasından sonra, değişik beldelerde yaşayan milyonlarca insan değişik lisanlar kullandılar. Bunlar zamanla gelişti.

Yazının mükemmelleşmesinde, Uzakdoğu'da keşfedilip, Avrupa'ya getirilen kâğıt ve mürekkebin devreye girmesinin önemli tesirleri olmuş ve 15. yüzyıldan îtibâren baskı teknolojisi gelişmeye başlamıştır. El yazması kitaplardan ucuza ve çabuk çoğaltılan kitaplara, oradan gazete ve dergilere ulaşılmıştır.

Konuşma ile gelişmeye başlayan haberleşme vâsıtalarının tekâmülünde teknolojik gelişmelerin büyük tesiri olmuştur, olmaktadır ve olacaktır. Zirâ mesajlar, her zaman akmak için en kolay, en çabuk ve en ucuz vâsıtalara meyletmektedir.

James Watt (1736-1819)ın geliştirdiği buhar makinasından güç alan Alman yapısı baskı makinaları ile **Times Gazetesi** o yıllarda inanılmaz bir hızla, saatte 1100 adet basılıyordu. 1886'da linotip dizgi makinaları piyasaya çıktı. On dokuzuncu yüzyılın sonunda 12 sayfalık bir New York gazetesinin rotatifteki baskı hızı saatte 96.000'e ulaşmıştı.

Matbaa ve basın, yazılı haberleşmenin ve dolayısıyla lisanın standartlaşmasını ve karadan, denizden ulaşabilen, her yere yayılmasını sağladı. Böylece yazılı-basılı mesajların iletilme hızı büyük ölçüde artmış oluyordu.

Mesajların kaynaktaki vericiden varış noktasındaki alıcılarına ulaşması için gerekli süre olan iletim süresi, artık taşıma araçlarının hızı sınırına dayanmıştı. Bu sınır mesajların önce elektrikî, sonra elektronik olarak ulaştırmasıyla ortadan kaldırılarak, mesâfenin bir haberleşme engeli olmasına son verildi. Bir bakıma eski Yunancada uzak mânâsına gelen "tele" devri açılmış oldu.

"Tele"lerin ilki olan telgraf (telegraf), elektriğin kontrolünü gerçekleştiren Benjamin Franklin, Volta Galvani, Ampere, Joseph Henry, Faraday, Maxwell, Heinrich Hertz ve diğer araştırmacıların çalışmalarına dayanan Samuel B.Mors tarafından geliştirildi. 1837'de patentini aldığı bu buluşu ile Mors, harfleri temsil eden elektrik sinyallerini kotlanmış olarak atölyesinde dolaştırdığı 16 km'lik bir tel üzerinden aktarmayı başardı. İlk ticârî telgraf hattı 1845 yılında Washington-Baltimore arasında kuruldu. Bu hatta Mors'un çektiği ilk telgraf şöyle idi: "Allah bizlere neler gösterdi!" (Bkz. Telgraf)

Daha Avrupa ile Amerika kıtaları arasındaki 3240 km'lik ilk telgraf kablosu atılmadan (1958), Osmanlı Devletinde ilk telgraf hattı Sultan Abdülazîz devrinde 1854 yılında Kilyos-Varna arasındaki denizaltı kablosu ile gerçekleştirilmiştir.

İkinci "tele" olan telefona gelince, Alexander Graham Bell'in, 1876 yılında telefonu bulmasıyla haberleşmede yeni bir devir açılıyordu. İlk ticârî telefon ABD'de aboneli olarak kurulmuş, Siemens, 1922'de ilk kadranlı telefonu îmâl etmiştir. Bugün kadranlı, tuşlu, hattâ görüntülü telefonlar, otomatik ve elektronik santrallarda gelişmesine devâm etmektedir.

Ülkemize ilk telefon makinası Sultan İkinci Abdülhamîd Han zamânında Bell'in keşfinden sâdece üç yıl sonra 1879'da gelmiş ve 2 yıl sonra da 1881'de İstanbul'da Posta ve Telgraf Nezâreti ile Postane arasına ilk telefon tesisi kurulmuştur. 1909'da 50 hatlık manyetolu lokal bataryalı bir santral şimdiki Büyük Postahaneye monte edilmiştir. Düzenli ve teşkilatlı ilk telefon şebekesi 1911 yılında faaliyete

başlamış, 1914'te 9600 hatlık Tahtakale, 6400 hatlık Beyoğlu ve 200 hatlık Kadıköy merkezi hizmete verilmiştir. 1926 yılına kadar İstanbul'dan başka yerde telefon şebekesi yoktu. İlk şehirlerarası telefon 1929'da Ankara-İstanbul, ilk milletlerarası konuşma 1931'de İstanbul-Sofya arasında yapılmıştır.

Ülkemizde 1923'te 13 santralda 8450 telefon abonesi varken, 1984 sonunda abone sayısı 1.197.000 olmuştur. Memleketimizde 100 kişiye 2 telefon düşerken, dünyâ ortalaması 8,6'dır. 1993 yılında ilâve edilecek yeni hat kapasitesiyle telefon abone sayısı 10,2 milyona ulaşacaktır. Telefon abone yoğunluk oranının ise % 16,5 seviyesine yükselmesi beklenmektedir. (Bkz. Telefon)

Radyo, telli haberleşmenin özel, şahsî ve sınırlı olma özelliğini ortadan kaldıran yaygın bir haberleşme vâsıtasıdır. Radyonun esası olan elektromanyetik dalgaların Heinrich Hertz tarafından bulunuşundan sonra 1895'te Guglielmo Marconi, Mors kodunu kullanarak ilk telsiz mesajını gönderdi. Aynı yıl benzer bir deneyin Rusya'da Aleksandır Popov tarafından da yapıldığı bildirilmiştir. 1906'da Edison'un yanında çalışan Kanadalı Regina Fenenden, insan sesini ilk olarak radyo ile göndermeyi başardı. Radyoda yayınlanan ilk haber 1916'da ABD'de başkanlık seçimi sonuçlarının duyurulması idi. Müzik yayınlarıyla ilgi kazanan radyo ve radyo yayıncılığı hızla yayıldı.

Fotoğraf oldukça eski bir haberleşme vâsıtasıdır. Ancak görüntünün "dondurulması" bir asır kadar sürmüştür. Bir asırlık bir durgunluktan sonra resimlerin hareketi zaptetmesi, bir yerden bir yere anında nakledilmesi mümkün olabilmişti. Önce sessiz, sonra sesli sinema ve daha sonra televizyon, görüntünün durgunluğunu harekete dönüştürmüş ve büyük bir hız kazandırmıştır. On dokuzuncu yüzyılın başlarında fotoğraf keşfedildi. Bu asrın sonlarında fotoğrafın baskı ve basın hayâtına, daha sonra hareketle birlikte sinema hayatına girmesi büyük bir hâdise oldu.

Fotoğrafa benzer olarak seslerin dondurulması ve saklanması fotoğrafla mümkün olmuştur. Thomas A.Edison 1877'de mumlu silindirik fonoğrafı buldu. Daha sonra seslerin önce optik (sesli sinema doğdu), sonra manyetik olarak saklanıp, yeniden canlandırılması devri açıldı. Sinemanın ve manyetik ses kayıt cihazlarının sosyal hayat, kültür ve eğitim alanlarındaki tesirleri hâlâ devâm etmektedir.

Haberleşme araçları içinde insanlar üzerinde en büyük ve en derin etkiyi televizyon sağlamaktadır. Hem göze hem kulağa hitap etmesi ve sahib olduğu muazzam hız, bir yandan televizyonun yayılmasını bir yandan da toplumlara hükmeden bir araç hâline gelmesini sağlamıştır. Asrımızın müthiş silâhı olan televizyonun temeli, 1904 yılında ilk "telli fotoğraf"ın Münih'ten Nüremberg'e gönderilmesi ile atılmıştır, denebilir. 20 yıldan az bir zaman içinde resimler New York ve Filadelphia arasında telsiz olarak gidip gelmeye başladı. İlk faksimile haberleşme 1938'de başladı. Televizyon öyle hızlı yayıldı ki, 1967'de ABD'de 10 evden 9'unda televizyon alıcısı bulunuyordu. (Bkz. Televizyon)

Ses ve görüntünün anında manyetik kaydı ve anında tekrar görünüp dinlenebilmesini sağlayan videolarla birlikte televizyon şimdilik haberleşme teknolojisinin zirvesine oturmuş görünüyor. Onu da zirveden indirecek yeni teknolojik gelişmeler elbette var olacaktır. Çünkü yapılan keşifler ve yenilikler haberleşme sâhasında muazzam bir rekâbete yol açagelmiştir. Bâzıları birbirini tamamlayan, biribirine yardımcı olan yeni haberleşme vâsıta ve şekilleri hemen hemen dâimâ birbirleriyle rekâbet etmiştir. Her yeni buluştan sonra, bu buluşla herşeyin altüst olacağı iddiâ edilmiştir. Bu iddiâlar bir ölçüde doğru çıkmıştır. Yeni haberleşme imkânları eskilerin pırıltısını ve üstünlüğünü ortadan kaldırmıştır.

Haberleşme uyduları: Uzak mesâfe veya denizaşırı haberleşmede kullanılan yer yörüngesindeki araçlar. Mesajlar yerdeki bir istasyondan diğerine uydular yoluyla gönderilir.

1946'da Arthur C.Clarke adlı bir İngiliz, uzayda uygun yerlere yerleştirilecek üç aktif haberleşme uydusundan ibâret dünyâ çapında bir haberleşme sistemi teklif etmiştir. John R.Pierce, 1955'te Bell Telefon Laboratuvarlarından uydularla haberleşmede hazırlanan ilk farklı metodu analiz etti. Bu metodlardan birinde sinyaller herhangi bir elektronik cihazı olmayan pasif bir uydudan yansıtmaya diğeri ise sinyalleri alacak, güçlendirecek ve tekrar yeryüzüne aktaracak cihazlara sâhip aktif uydular kullanmayı öngörüyordu. Bugün her iki cinsten uydular da kullanılmaktadır.

Echo 1 ve 2 uyduları gibi pasif haberleşme uyduları sinyalleri yansıtan metal yüzeylere sâhiptirler. Sinyaller yerdeki bir verici istasyondan bu uydulara sevk edilir, uydudan yansır ve yerdeki alıcı istasyonda güçlendirilir. Alınan sinyaller çok güçsüz olduğundan, sınırlı miktardaki sinyali almak için bile çok büyük ve çok hassas alıcı istasyonlara ihtiyaç duyulur. Bu sebeple, pasif uydular, bol miktarda bilgi (sinyal) taşıyan ticârî haberleşme sistemlerinde pek kullanılmazlar. Echo 1, ilk haberleşme uydusu olarak 12 Ağustos 1960'ta, Courier 1B, 10 Ekim 1960'ta fırlatılan ilk başarılı uydulardır.

Telstar 1, Relay 1 ve Syncom 2 gibi aktif haberleşme uyduları ise, kendilerine gelen sinyalleri alan, güçlendiren ve yer istasyonlarına başka bir frekanstan gönderen mikrodalga cihazlarına sâhiptir. Bu cihazlarla, mütevâzi büyüklükteki alıcı yer istasyonlarına büyük miktarlarda bilgi aktarılabilmektedir.

Syncom 2, Syncom 3 ve Intelsat 1,2 ve 3 adlı ticârî haberleşme uyduları hep aktif uydulardır.

Ekvatordan 35.200 km yüksekte yörüngeye oturtulmuşlardır. Bu yükseklikte uydunun dönüş hızı ile yer kürenin dönüş hızı birbirine eşittir. Bu sebeple bu uydulara senkronize uydular denir.Yerdeki bir gözlemciye göre senkronize bir uydu hareketsiz görünür. İlk senkronize uydu, 26 Temmuz 1963'te fırlatılan Syncom 2 uydusudur.

Uydu aracılığı ile bütün dünyâya ilk ses nakli, 19 Aralık 1958'de ABD başkanı Eisonhower'in yeni yıl mesajının basit bir sinyal tekrarlama cihazına sâhib olarak yörüngede bulunan bir Atlas Füzesi ile gerçekleştirilmiştir.

Telotar 1: 10 Temmuz 1962'de fırlatıldı. ABD ve Avrupa arasındaki TV sinyalleri taşıyordu. 4800 km yükseklikte bir yörüngede bulunduğu için (senkronize olmadığından) ancak kesikli hizmet yapabiliyordu. Sürekli hizmet için çok sayıda yerleştirilmesi gerekiyordu. Halbuki senkronize uydulardan üç tanesi yer kürenin her noktasına sürekli hizmet edebilir.

Early Bird (Intelsat 1), ilk ticârî haberleşme uydusu 6 Nisan 1965'te Atlantik üstüne fırlatıldı. Senkronize bir uydudur. Bir TV kanalı ve 240 telefon hattı taşır (Denizaltı kablosu 480 kanallıdır).

İntelsat 2: Bu seriden üç uydu vardır. Kapasitesi Intelsat 1 kadardır. Biri Pasifik, diğeri Atlantik'tedir.

Intelsat 3: Serisi dört uydudan meydana gelir. 4 TV kanalı ile 1200 telefon kanalı vardır.

Sovyetlerin 1965'te fırlattıkları Molniya 1 uydusu Moskova Vladivostok arasındaki 30 yer istasyonuna TV yayınlarını aktarmaktadır.

HABEŞİSTAN (Bkz. Etiyopya)

HABİB BURGİBA;

Tunus devlet adamı. 1903'te Munestır'da doğdu. Tahsile Tunus'ta başladı. Paris Hukuk Fakültesini bitirdi.

Düstûr Partisine girerek siyâsete atıldı. Tunus'a dönünce (1927) lâiklik düşüncelerini savunan bir gazete çıkardı. Onun bu tutumu, partinin Eski Düstûr ve Yeni Düstûrcular diye ikiye bölünmesine sebeb oldu. Fransızlar tarafından çok defâ hapsedildi. 1942'de Almanlar tarafından serbest bırakıldı. Tunus'a dönünce, Fransızlar tarafından tekrar tutuklandı. 1945'te Tunus'tan gizlice ayrılarak, propaganda maksadıyla birçok ülkeyi dolaştı. Yeni Düstûr Partisinin önce genel sekreteri, sonra başkanı oldu. 1952'de tekrar tutuklandı. İki sene gözaltında tutuldu. Fransa Başbakanı Pierre Mendes, Habib Burgiba'yı serbest bıraktı. Fransa ile Tunus arasındaki görüşmelerde ülkesini temsil etti. 1956'da Tunus bağımsızlığını kazanınca, başbakan oldu. 1957'de Tunus Beyini görevden uzaklaştırarak, Tunus Cumhûriyetinin ilk cumhurbaşkanı oldu. Mart 1975'te Millet Meclisi tarafından ömür boyu cumhurbaşkanlığına getirildi. 1987'de başbakanı Zeynel Âbidîn tarafından devrilerek, iktidardan 84 yaşındayken uzaklaştırıldı.

Tek partinin ve devletin başkanı olan Habib Burgiba, dînin pekçok emir ve yasaklarını değiştirdi. Gelenek ve göreneklerde değişiklik yaptı. Beyrut'u terk etmek zorunda kalan FKÖ'yü Tunus'a çağırdı (1982). Ülkede çeşitli ayaklanmalar olunca, bunları yatıştırmak için, çok partili döneme geçmek, sendikalara serbestlik vermek zorunda kaldı.

HABÎB-İ ACEMÎ;

evliyânın büyüklerinden. Künyesi Ebû Muhammed'dir. 739 (H.120)da vefât etti.

Habîb-i Acemî hazretleri, âlim ve velîleri tanımadan önce, çok zengin olup fâize para verirdi. Bir gün hanımı yemek pişirip önüne koydu. Tam yemeği yiyeceği sırada, kapıya birisi geldi; "Allah rızâsı için bir sadaka!" deyince, yüzüne kapıyı kapadı. O kimse mahzûn olarak gitti. Habîb-i Acemî, geri sofraya geldiğinde kaptaki yemeğin kan olduğunu gördü. O anda kalbinde bir değişiklik hissetti. Yerinde duramadı. Bir Cumâ günüydü. Hasan-ı Basrî'nin evine gitti. Giderken yolda oynayan çocuklar Habîb-i Acemî'yi görünce birbirlerine; "Kaçın kaçın, fâiz yiyen Habîb geliyor. Ayağından kalkan toz bize gelir de, onun gibi bedbaht oluruz!" diyerek kaçıştılar. Çocukların bu sözleri, kendisine çok ağır geldi. Hasan-ı Basrî hazretlerinin meclisine gelip elini öptü. Allahü teâlânın sonsuz lütfu ve ihsânı ile tövbe-i nasûh eyledi ve onun talebelerinden oldu. Önceki yaptıklarına çok pişmân oldu. Allahü teâlâya şöyle münâcaatta bulundu: "Yâ Rabbî! Ben çok günahkârım. Fakat senin magfiretin sonsuzdur. Beni affet. Senin her şeye gücün yeter. Kudretin sonsuzdur. Dilediğini yaparsın. Sen öyle büyüksün ki, benim dermânım ancak sendedir. Ben ancak sana sığınırım. Yâ Rabbî! Fermânına boyun eğdim ve sana teslim oldum. Beni affet!"

Oradan ayrılıp evine dönerken, kendisine borcu olanlar, onu görüp alacaklarını ister endişesiyle kaçmak istediler. Bunları görünce; "Kaçmayın! Bugün benim sizden kaçmam lâzımdır!" dedi.

Habîb-i Acemî, şehrin her tarafına tellâllar çıkararak: “Her kimin Habîb’e borcu varsa, bundan vazgeçti. Aldığı fâizleri de geri dağıtacaktır!” diye îlân ettirdi. Servetinin hepsini fakirlere dağıttı. Günün birinde bir kimse geldi. Dağıtacak malı kalmadığından, üzerindeki gömleği gelen kimseye verdi. Yine bir gün çocukların yanından geçerken çocuklar bu defâ: “Çekilin, tövbe eden Habîb geliyor, üzerine bizden toz gitmesin ki, Allah’a âsi oluruz!” dediler. Habîb kendisine bir kulübe yapıp orada ibâdetle meşgul oldu. Gündüz Hasan-ı Basrî’nin (rahmetullahi aleyh) sohbetinde bulunup, gece ibâdet ederdi. Hasan-ı Basrî hazretlerinin sözleri kalbine çok tesir ederdi. Onu kendinden geçmiş olarak dinlerdi.

Habîb-i Acemî; Hasan-ı Basrî, İbn-i Sîrîn, Bekr bin Abdullah el-Müzenî ve diğer hadis âlimlerinden hadîs-i şerîf rivâyet etti. Kendisinden de Süleymân Teymî, Hammâd bin Seleme, Mu’temir bin Süleymân, Osman bin Heysem gibi âlimler hadîs-i şerîf rivâyet ettiler.Basra’da 739 (H.120)da vefât etti. Evliyâ olup, birçok kerâmetleri görülmüş olan Habîb-i Acemî, az kâra kanâat eder, doğruluğu sebebiyle herkes tarafından sevilirdi. Allahü teâlâdan nasıl korkmak lâzım ise öyle korkardı. O’nu nasıl tâzim etmek lâzım ise öyle tâzim ederdi. Dünyâya ve dünyâda olan şeylerin hiçbirisinde gözü yoktu. Hep Allahü teâlâyı düşünür, dünyâ zevklerinden uzak durur, âhiret ticâretiyle meşgul olurdu. Yanına ticâret ehli kimseler geldiğinde onlara önce ticâretten, dünyâ işlerinden bahseder; sonra âhiret bilgilerini anlatırdı. Böylece gelenlerin istifâdesi çok olurdu.

Habîb-i Acemî hazretleri buyurdu ki: “Boş oturmayınız. Çünkü ölüm peşinizdedir.”

HÂBİL VE KÂBİL;

Âdem aleyhisselâmın iki oğlunun isimleri. Berâber yaşayıp büyüdüler. Bir gün ikisi arasında büyük bir ihtilâf çıktı. Kâbil haksız olmasına rağmen anlaşmazlığa son vermiyordu. Babaları Âdem aleyhisselâm nasîhat etti ise de Kâbil iknâ olmadı. Bunun üzerine Âdem aleyhisselâm; “Mâdem bu ihtilâfa son vermiyorsunuz, Allahü teâlâ her şeyi en iyi bilendir. Bu işi halletmek üzere her biriniz Allah için birer kurban adasın” dedi. Kabul ettiler. Hâbil’in mesleği çobanlıktı. Koyunların arasından en iyisini alıp getirdi. Kâbil de, çiftçilik yapmaktaydı. Biçtiği buğdayların arasından en kötülerini ayırıp bir demet getirdi. Böylece her ikisi de kendi adaklarını bir tepenin üzerine koydular. Âdem aleyhisselâm duâ etti. Gökten bir parça ateş düştü ve Hâbil’in koyununu bir iz bırakacak kadar yaktı. O zaman ilâhî bir hikmetle Allahü teâlâ kabul buyurduğu kurban üzerine bir ateş gönderir ateş onu yakıp yok ederdi. Kabûl olmayan kurban ise olduğu gibi kalırdı. Böylece Hâbil’in haklı olduğu anlaşıldı. Fakat Kâbil’in niyeti temiz olmadığından bu anlaşmayı kabul etmedi. İşi daha da ileriye götürerek Hâbil’i öldürmekle tehdid etti. Hâbil: “Benim bir suçum yoktur. Eğer bana elini kaldırırsan, sana karşılık vermeyeceğim. Ben Allahü teâlâdan korkarım. Böyle bir şey yaparsan, bütün suç ve günâh senin boynuna, yerin de Cehennem olur.” dedi.

Kâbil doğru sözü dinleyip, anlayacak ve kabul edecek hâlden uzak olduğu için, Hâbil’e karşı, kininden vaz geçmedi. Bir gün ıssız bir yerde Hâbil’in başına vurarak öldürdü. Yaptığı bu kötü işi gizlemek için çâre aramaya başladı. Hâbil’in ölüsünü ne yapacağını düşünüyordu. Etrâfına bakınırken bir karganın başka bir kargayı öldürdüğünü ve leşini toprakla kapattığını gördü. O da Hâbil’in cesedini toprağa gömdü ve oradan ayrıldı. Fakat çok perişan ve pişmandı. Uykusu ve huzuru kaçtı. Çok kötü bir iş yaptığından ve büyük bir günâh işlediğinden dolayı çok bedbahttı.

Hâbil’in birdenbire ortadan kaybolması üzerine Âdem aleyhisselâm onu sormaya başladı. Hâbil’in öldürüldüğünü öğrendi. Kâbil’e; “Sen ne kadar bedbahtsın, hem kardeşini öldürdün hem de kendini mahvettin! Senin cezân çok büyüktür.” dedi.

Peygamber efendimiz de sallallahü aleyhi ve sellem Kâbil hakkında; **“Zulm ile öldürülen her insanın kanından** (günâhından) **Âdem’in birinci oğlu Kâbil’e bir pay ayrılır. Çünkü cinâyeti âdet edenlerin önderi oldu.”** buyurdu.

Âdem aleyhisselâm bu hâdiseye çok üzüldü. Bunun üzerine Cebrâil aleyhisselâm tesellî için geldi ve müjde verdi. “Allahü teâlâ sana yakın zamanda bir evlat verecek ve âhir zaman peygamberi Muhammed aleyhisselâm onun neslinden gelecek.” dedi. Müjdelenen bu evlat Şit aleyhisselâm idi.

Kâbil her geçen gün yapmış olduğu kötü işden dolayı perişan ve pişman oluyordu. Babasına karşı mahçuptu. Cezâdan korkuyordu. Çok huzursuzdu. Utanç ve korkusundan dolayı başını alıp çöllere düştü. Yıllarca avâre, başı boş yaşadı. Bu sırada şeytan Kâbil’in karşısına çıkıp; “Kardeşin Hâbil ile kurban takdim ettiğinizde Hâbil’in kurbanına ateş isâbet edip yakması ve onun kurbanının kabûl olunması, Hâbil’in ateşe tapması sebebiyledir. Sen de kendin için ve senden sonra gelecek neslin için bir ateş yak, ona tap!” diyerek Kâbil’i aldattı. Kâbil de bir yer yapıp, orada ateş yakarak tapmaya başladı. Böylece ateşperestlik ortaya çıktı. Kâbil’in çocukları ve nesli azgın bir cemiyet hâlini alıp, Nûh aleyhisselâm zamânında tûfanda helâk edildiler.

Âdem aleyhisselâmın bu iki oğlu arasında geçen hâdise, **Kur’ân-ı kerîm**de Mâide sûresi 27-31.

âyetlerinde bildirilmektedir.

HAC;

İslâmın beş şartından birisi. Diğerleri kelime-i şehâdet getirmek, namaz, oruç ve zekâttır. Lügatte hac, "Kastetmek, yapmak, istemek" mânâsına gelir. İslâm dîninde hac; belli bir zamanda, belli şeyleri yaparak Kâbe-i muazzama ve yakınındaki hac ile ilgili mübârek yerleri ziyâret etmek demektir. Bu belli şeylere "menâsik", menâsiklerden herbirine de "nüsük" denir.Nüsük, ibâdet demektir. Hac ve ömreye de nüsük denir. Zengin olan hür, âkıl bâliğ (ergenlik ve evlenecek yaşa gelmiş olan) Müslümanın ömründe bir kerre Kâbe-i muazzamaya gitmesi farzdır. İkinci ve daha sonra yapılan haclar nâfile olur.

Haccın farz olduğu Kur'ân-ı kerîm ve sünnet ile sâbittir. Allahü teâlâ, Âl-i İmrân sûresi 97. âyetinde; **"... Ona bir yol bulabilenlerin** (gidip gelmeye gücü yetenlerin) **Beyti hac** (ve ziyâret) **etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır, farzıdır."** buyuruyor. Peygamber efendimiz; **"İslâm beş esas üzerine binâ edilmiştir."** hadîs-i şerîfinde, beş esastan birinin hac olduğunu bildirmiştir. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem; **"Hac yapmayan, kendisi için hac yapmayı vasiyet etmeyen ve kendisi için hac yapılmayan kimsenin, kıyâmet günü hiç bir ameli makbûl olmaz, kabul edilmez."** buyurmuştur ve yine; **"Allahü teâlâ size haccı farz kıldı. Haccı yerine getirin, emre uyun."** buyurdu.

Bir de ömre vardır ki, hac zamânı olan beş günden (Arefe ve kurban bayramının 4 gününden) başka, senenin her günü ihrâm ile yapılan tavaf, sa'y ve saç kazımak veya kesmektir. Ömre, ömründe bir kerre müekked sünnettir. Farz olan hacca, "Hacc-ı Ekber veya Haccetü'l-İslâm", ömreye de "Hacc-ı Asgar" ismi verilir.

Hac yapan kimseye "hacı" denir. Üç türlü hacı vardır:

1. Müfrid hacı: İhrâma girerken, yalnız hac yapmaya niyet eden kimsedir. Mekke'de oturanlar, yalnız müfrid hacı olur.

2. Kârin hacı: Hac ile ömreye birlikte niyet eden kimsedir. Önce ömre için tavaf ve sa'y edip, sonra ihrâmını çıkarmadan ve traş olmadan hac günlerinde hac için tekrar tavaf ve sa'y yapar. Kârin hac sevâbı diğer ikisinden fazladır.

3. Mütemetti hacı: Hac aylarında ömre yapmak için ihrâma girip, ömre için tavaf ve sa'y yapıp ve traş olup ihrâmdan çıkan hacıdır. Memleketine gitmeyerek o sene, terviye gününde veya daha önce hac için ihrâma girerek müfrid hacı gibi hac yapan kimsedir.Yalnız tavaftan sonra da sa'y yapar.Temettü hac sevâbı, ifrâd hacdan çoktur.

Kârin ve mütemetti hacıların şükür kurbanı kesmesi vâcibtir. Mekkeliler kârin ve mütemetti hacı olamaz.

Haccın şartları, farzları, vâcipleri ve sünnetleri vardır. Şartları iki çeşittir:

1. Vücup şartları: Sekizdir:

1) Müslüman olmak, 2) Kâfir memleketinde olanın, haccın farz olduğunu işitmesi, 3) Akıllı olmak, 4) Bâliğ olmak (ergenlik çağına, evlenecek yaşa girmek), 5) Hür olup köle olmamak, 6) Geçim ihtiyâcından fazla olarak hacca götürüp getirecek ve geride kalanlara yetecek kadar helal kazanılmış parası olmak. Buradaki ihtiyaç da zekâttaki gibidir. Bu durum fıkıh kitaplarında yazılmıştır. 7) Hac vakti gelmiş olmak. Hac vakti, arefe ve bayram günleri olmak üzere beş gündür. Yolda geçen zaman da düşünülerek, vücup şartları, bu zaman başında mevcut olan kimsenin ömründe bir kerre hacca gitmesi farz olur. 8) Hacca gidemeyecek kadar kör, hasta, çok ihtiyar ve sakat olmamak.

2. Edâ şartları: Dörttür.

1) Hapsedilmiş veya hac etmekten men edilmiş olmamak, 2) Hac için gideceği yolda ve hac yerinde selâmet ve emniyet olmak, 3) Mekke'den üç gün üç gecelik uzak yerlerde bulunan kadının hacca gidebilmesi için kocasının veya nikâhı düşmeyen akrabâsından haram işlemeyen âkıl ve bâliğ bir erkeğin berâber gitmesi ve kadının bunun yol parasını verecek kadar zengin olması da lâzımdır. 4) Kadın, iddet hâlinde yâni kocasından yeni ayrılmış olmamalıdır.

Vücup şartları bulunmakla berâber, edâ şartları da kendinde bulunan kimsenin o sene hacca gitmesi farz olur. O sene, hac yolunda ölürse hac sâkıt olur.

Vücup şartları bulunup da edâ şartından biri bulunmayan kimsenin hacca gitmesi farz olmaz ise de, bu âcizlik ölünceye kadar devam ederse, yerine bir Müslümanı vekil göndermesi veya öldükten sonra, yerine birinin gönderilmesi için vasiyet etmesi lâzımdır. Bir kimse hayattayken ancak devamlı özürlü olduğu zaman, emri ve malı ile onun yerine başkası hac yapabilir. Kendine hac farz olmayan kimse, nâfile hac için özür olmadan vekil gönderebilir. Vekilin ihrâma girerken emreden kimse için kalb ile

niyet etmesi şarttır.

Zekât ve hac farz olan kimse önce hemen hacca gider. Hacdan arta kalandan zekâtını verir. Hacca gidemezse hepsinin zekâtını verir. Edâ şartlarını temin etmek lâzımdır. Yalnız, kadının hacca gitmesi için evlenmesi lâzım değildir. Hacca giden bir erkek ile muvakkat nikâhlanması da uygun değildir.

Haccın farzı üçtür. Bu üçünden biri yapılmazsa hac sahîh olmaz. Bunlar: 1) Haccı ihram içinde yapmaktır. İhrâm, peştamal gibi iki beyaz bez olup, biri belden aşağı sarılır, öteki, omuzlara sarılır. İple bağlanmaz, düğümlenmez. İnsana sanki kefenlendiğini, mezara girdiğini ve bu dünyâdan ayrıldığını hatırlatır. İhrâm denilen örtüye bürününce, hacca niyet edilir ve telbiye (Lebbeyk, diye başlayan belli sözler) okunur. (Bkz. İhrâm)

Kadınların başını örtmesi lâzım olup, dikilmiş elbise, mest, çorap giymeleri, örtü altına ziynet eşyâsı takmaları câizdir. 2) Arefe günü, Arafat'ın Vâdi-yi Urene denilen yerinden başka herhangi bir yerinde, öğle ve ikindi namazlarından sonra vakfeye durmak. Herkes, imama karşı ayakta durup (ayakta duramazsa, oturup) imamın duâsını dinler. Sonra oturabilir, yatabilir. (Bkz. Vakfe) 3) Kâbe-i muazzamayı tavâf (ziyâret) etmektir. Tavâf, Mescid-i Haram içinde Kâbe-i muazzama etrâfında dönmek demektir. Dördü farz üçü vâcib olmak üzere yedi kere dönülür. (Bkz. Tavâf)

Hac ibâdetinin şartlarından ve farzlarından başka, vâcipleri, sünnetleri ve müstehapları da vardır. Bunlar, fıkıh kitaplarında ve daha açık olarak da Hac Rehberlerinde yazılıdır. (Türkiye Gazetesi yayınlarından **Seâdet-i Ebediyye** kitabında geniş bilgi vardır).

Hac ibâdeti, dünyânın her tarafından gelen Müslümanları, İslâmiyetin ilk defâ doğduğu ve yayıldığı topraklarda bir araya getirir. Allahü teâlânın yeryüzünde mübârek ve mukaddes kıldığı Kâbe'nin bulunduğu arsada bir araya gelen çeşitli ırk, renk ve dilden olan bu insanlar, büründükleri ihram içinde aralarındaki beşerî ayrılıklardan sıyrılarak İslâmiyetin emrettiği saf din kardeşliğini bütün varlıklarıyla yaşarlar. İstisnâsız hepsi tek bir kıyâfet, tek bir îmân ve tek bir nidâ (Lebbeyk... Allahümme Lebbeyk!.. [Allahım! Senin emrine her zaman itâat ederim; senin ortağın yoktur. Dâvetine can ve gönülden uyarım. Şüphesiz hamd (övgü), nîmet (vermek) sana mahsûstur. Mülk de senindir. Senin ortağın yoktur.)] ile ve topluca hac ibâdetini ifâ ederler. İbâdet günlerinin öncesinde ve sonrasında biraraya gelerek birbirleriyle yakından tanışır, konuşur, görüşür ve sevişirler. Dînî bilgi ve meselelerde âlimler arasında birbirleriyle istişâre etmek ve bilmediklerini birbirlerinden öğrenmek imkânı doğar. Ayrıca her memlekette yaşayan Müslümanların hâllerinden, sevinç ve üzüntülerden bizzat haberdâr olunarak din kardeşinin hâliyle hâllenir. Bu yakından tanışma ve sosyal yardımlaşma Müslümanlar arasındaki bağları kuvvetlendirir.

HACAMAT;

Alm. *Schröpfen (n). Schröpfkur (f),* **Fr.** *Scarificatio (f),* **İng.** *Cupping, scarification.* Hacamat bıçağı denilen bir âletle vücudun deriye yakın damarlarını keserek veya sülükle kan alma. Damardan kan aldırmaya fasd da denir. Hacamat yapmada kullanılan tarak biçimli âlete "hacamat bıçağı" adı verilir ve bu âlet, temizlik bakımından sülüğe tercih edilir.

Dünyânın en eski tedâvi metodlarından olan hacamatı, ilk kez kimlerin ve nasıl uyguladığı bilinmemektedir. M.Ö. 2000 yıllarından kalan belgelerden hacamatın o târihlerde Mısır'da yaygın bir tedâvi usûlü olduğu anlaşılmaktadır. Avrupa'da ilk olarak hacamat uygulamasına M.Ö. 450-360 yılları arasında Hippokrates'in çalışmaları sırasında rastlanır. Hippokrates, kan alınan kişiden dayanabileceği miktarın alınmasını, müzmin hastalara uygulanmamasını söylemişti.

Hacamat, İslâmiyetten sonra Müslüman topluluklarında geçerli bir tedâvi metodu olmaya devâm etti. Peygamber efendimiz her ay hacamat olurdu. Dînî kaynaklarda hacamat olmanın orucu bozmayacağı bildirilmektedir.

Hacamat olmak için yakın târihlere kadar bu işi meslek edinmiş olanlara başvurulurdu. Günümüzde şehirlere uzak bölgelerde sülükle kan alma metodu uygulanır.

Kan alma, göz ve beyin hastalıklarında, flebitte, kalp yetmezliklerinde uygulanır. Her sülük 15 gram kadar kan emdiğinden en az 10 sülüğün emdiği kan yeterli olabilir. Bu ise can yakıcı ve uzun süren bir iştir.

Günümüz hekimliğinde âcil durumlardan kalp yetmezliği, yüksek tansiyon, beyin şişmesi, akciğer ödemi (sıvıyla akciğerlerin dolup şişmesi) hallerinde damardan kan alma metodu uygulanır. Bu iş için genellikle koldaki bir sathî toplardamara sokulan şırınga ile istenen miktar kan alınır. Hacamat sıhhî esaslara uyulduğu sürece yukarıda anlatılan hastalıklarda geçici bir tedâvi olarak faydalıdır. Bununla berâber işi ehil kimselere yaptırmak, iltihâbî olaylara meydan vermemek gerekir.

Hacamatla ilgili olarak Peygamber efendimiz buyuruyorlar ki:

Bütün meleklerden işittim ki, ümmetine söyle, hacamat yaptırsınlar, yâni kan aldırsınlar! dediler.

Hacamat aklı arttırır, hâfızayı kuvvetlendirir.

Baştan kan aldırmak yedi hastalığa şifâdır: Cüzzam, cünûn (delilik)**, baras, uyuklamak, diş ağrısı, göz kararması ve baş ağrısı.**

Arâbî ayın 17. veya 19. veya 21. günleri hacamat olunuz ki, kan artarsa (yâni tansiyon yükselirse) **ölüme sebeb olur.**

HACCÂC (Haccâc Bin Yûsuf);

Emevî devletinin ünlü komutanı. Hicretin 41. yılında (M. 661) Taif'te doğdu. Gençliğinin ilk yıllarına dâir bilgi çok azdır. Mervanoğulları hizmetine giren Haccâc'ı Halife Abdülmelik kumandan yaptı. Çok geçmeden de Mekke-i mükerremede bulunan Abdullah bin Zübeyr'in (radıyallahü anh) üzerine gönderdi. Mekke'yi kuşatan Haccâc, Abdullah bin Zübeyr'in direnişini kırmak için, Kâbe'yi taş ve mancınıkla dövmekte ve yıkmakta tereddüt göstermedi. Yedi ay kadar süren muhasaradan sonra Mekke'yi tamâmen teslim aldı ve Abdullah bin Zübeyr'i şehid ettirdi. Şehirde büyük bir katliam hareketi yaptı. Bu arada yıkılan Kâbe'yi yeniden inşâ ettirdi.

Hicrî 75 (M. 694) yılında Hicaz ve Irak Vâlisi oldu. Hindistan'a kadar birçok yerleri fetheden Haccâc, bu arada çok sayıda Müslümanı şehid etti. O yıllarda Irak bölgesinde yıllardır devâm eden Hâricî isyanları vardı. Müslümanlar zulüm ve işkence altındaydı. Hâricîleri arka arkaya vurduğu darbelerle kahreden Haccâc, büyük bir üne kavuştu. Hâricîlerin belli başlı reislerini öldürdü. H. 86 yılında Velid'in halîfe olması ile yetkileri daha çok arttırıldı. Halîfe Velid bu çok güvendiği vâlisi ile istişâre ederdi. Ömrünü ülke içindeki kargaşalık ve siyâsî isyanları bastırmakla geçiren Haccâc, çabuk yıprandı. H. 95 (M. 714) yılında Vâsıt şehrinde vâliyken vefât etti. Şehrin bilinmeyen bir yerine gömüldü.

Haccâc, yirmi üç sene idâre ettiği memleketleri dehşet ve korku içinde bıraktı. Ömründe yüz yirmi bin kişiyi katl ve idâm ettirdi. Vefatında zindanlarda elli bin kişi olduğu rivâyet edilmektedir. Bu sebeple idâre ettiği bölgelerde "Haccâc-ı Zâlim" diye anılırdı. Güzel konuşur, nükteli sözleri severdi. Her zaman samîmî bir Müslüman intibâını vermekteydi. Hâricîlere vurduğu darbe ile Ehl-i sünnete büyük hizmeti dokunmuştu. Ayrıca Kur'ân-ı kerîme hareke koyup doğru okunmasını da sağlamıştır. Çiftçilere fâizsiz kredi verdi ve sulama tesisleri yaptırdı.

Çok zekî ve siyâseti kuvvetliydi. Keremi, cömertliği, ihsânı da zulmü gibi pek fazlaydı. Affı da çok olurdu.

HÂCEGÂN;

Osmanlılar zamanında devlet dâirelerindeki yazı işlerinin başında veya defterdarlık, nişancılık gibi vazifelerde bulunanlara verilen sivil bir rütbe. Hâcegân yerine, "Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn" da denilirdi.

Hâcegânlığın Osmanlı Devletinde ne zaman kurulduğuna dâir kesin bir bilgi olmamakla beraber, **Fâtih Kânunnâmesi**'nde hâcegânların rütbesinin belirtilmesi bu memuriyetin önceleri de varlığına işâret etmektedir. Önceleri sayıları az olmakla beraber, zamanla duyulan ihtiyaç üzerine artmış, Sultan Üçüncü Ahmed devrinde yirmiyi bulmuştur. İlk zamanlar yalnızca dîvândaki dâire şeflerine bu ünvan verilirken sonradan bu ünvanın daha geniş şekilde kullanıldığı görülür. Gerçekten 18. asırdan îtibâren devlet merkezi dışındaki bâzı hizmet sâhiplerine ve vezirlerin maiyetindeki "Dîvân Efendisi" denilen memurlara da hâcegân ünvânı verilmiştir.

On sekizinci asırda hâcegân rütbesini hâiz memurlar şunlardı: Şıkk-ı Evvel, Şıkk-ı Sânî, Şıkk-ı Sâlis Defterdarları; Nişancı, Defter Emîni, Reîsül Küttâb, Büyük ve Küçük Tezkireci, Rûznâmeci-i Evvel, Beylikçi, Baş Muhâsebeci, Mektubcu, Şehremini, Tersâne, Darbhâne, Matbah ve Arpa Eminleri; Teşrifâtçı, Anadolu Muhâsebecisi, Atlı Muhasebecisi, Yeniçeri Kâtibi, Sipâhî Kâtibi, Silâhdâr Kâtibi, Cizye Muhâsebecisi, Mâliye Târihçisi, Mâliye Tezkirecisi, Büyük ve Küçük Rûznameciler, Piyâde Muhâsebecisi, Dîvân Çavuşları, Cebeciler Kâtibi, Küçük Evkâf, Kalyonlar Kâtibi, Garibler Kâtibi, Tophane Nâzırı, Baş Muhâsebe Kesedârı, İstanbul ve Selânik Baruthâneleri Nâzırı, Sergi Nâzırı, Sadrâzam Kethüdâsı ve Çavuşbaşı.

On dokuzuncu asrın başında mâliyeden bazı Mukâtaa Memurları ile Enderûn ve Bîrûn Kâtibi Eminleri ve Asâkîr-i Mansûre Ordusu Nâzırı da hâcegân sınıfına dâhil edilmiştir.

Bir senelik müddetle tâyin edilen hâcegânların tayinleri Şevval ayı içinde yapılırdı. Vazifede kalanlara derecelerine göre hediyeler verilirdi. Hacegânlığa tâyin şu sıra ile olurdu: Sadrâzam tevcihat listesini pâdişâha arz eder ve Hatt-ı hümâyûn ile tasdik alındıktan sonra tâyini yapılan şahıslara özel

merâsimle memuriyet beratları verilirdi.

Sadrâzam, ordunun başında serdar-ı ekremlikle İstanbul dışına çıktığında kendisine mensup hâcegânlarla, diğer hâcegân da mühim defterlerle sefere katılırlardı. Bunların yerine İstanbul'da birer vekil kalır ve işleri yürütürlerdi. Asılları dönünce bunların vazifeleri son bulurdu.

On sekizinci asırda hâcegânlık ünvanı dört sınıf olarak mütâlaa olunurdu. Birinci sınıf: Üç defterdâr ile Nişancı, Reisül Küttab ve Defter Emini; ikinci sınıf: Mâliyeden Büyük Rûznameci, Baş Muhâsebeci ve Anadolu Muhâsebecisi; üçüncü sınıf: Tersâne Emini, Şehremini, Darbhâne Emini, Arpa Emini ve Masraf-ı Şehriyarî Emini; dördüncü sınıf ise: Mâliye Dâiresinin Kalem âmirleri, dört piyade ve dört mukâbelecileri, Kalyonlar Kâtibi, Tersane Ambarı Emîni, Tersane Ambarı Nâzırı, Tersane Reîsi, Tophane Nâzırı, Sergi Nâzırı, Enderûn Kâğıt Emini, Bîrûn Kâğıt Emini.

Hâcegânlıktan vezirliğe terfi edilebildiği için hâcegânlık mühim bir rütbeydi. Sultan İkinci Mahmûd Han devrinde yapılan yenilikler esnâsında, önceleri bir ünvân olan hâcegânlık rütbe olarak telakki edilmiş ve bunlara mahsus nişanla, resmî günlerde giyecekleri elbise tâyin olunmuş ve Hâcegân-ı Divân-ı Hümâyûn tâbiri böylelikle târihe karışmıştır.

Hâcegân, tasavvuf ilminde de kullanılan bir tâbirdir. Farsça bir kelime olan "Hâce"; hoca, efendi, mürşid, rehber mânâlarına kullanılır. "Hâcegân" da, hâce'nin çoğuludur. Bilhassa Mâverâünnehr ve Hindistan bölgesinde, Farsça konuşulan mahallerde bu kelimenin kullanılması yaygındır.

Hâce ünvanı, Orta Asya'da ilim ve irfân büyüklerine, makam ve mevkii yüksek olan kimselere verilmiştir. Bu ünvan ile ilk olarak yâd edilen, büyük âlim, Hâce Yûsuf-ı Hemedânî'dir. Tasavvufta Nakşibendiyye yolunun mürşidi kâmil olan büyükleri, bu vasıfla anılagelmişlerdir. Hâcegân hânedâna mensup bu büyük âlimler, Harezmşahlar, Cengiz Han (Moğollar), Emir Tîmûr Gürgan ve Timur Hanın sülâlesi saltanatına rastlayan devirlerde yaşamışlardır.

Tasavvufta bir tarîkata mensup talebeler, kendi mürşidlerini "Hâce" sıfatı ile zikrederlerdi. "Hatm-i Hâcegân", tarîkata mensup kimselerin bir araya gelip, belli kelimeleri ve duâları okuyarak yaptıkları zikre denirdi.

HÂCEGÎ MUHAMMED EMKENEGÎ;

evliyânın büyüklerinden. Silsile-i aliyye denilen büyük âlim ve velîlerin yirmi birincisidir. 1512 (H.918) de Buhârâ'nın Emkene (İmkene) kasabasında doğdu. 1599 (H.1008) senesinde doksan yaşındayken Emkene'de vefât etti.

Evliyânın büyüklerinden Dervîş Muhammed hazretlerinin oğlu ve Muhammed Bâkî-billâh hazretlerinin hocasıdır. Din ve fen ilimlerini babasından öğrendi. Yine babasından feyz alarak tasavvufta yetişip kemâle erdi. Ruh ilimlerinin mütehassısı idi. Bütün ömrü; İslâmiyete hizmetle ve Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem), güzel ahlâkını insanlara duyurmakla ve öğretmekle geçti. Hâcegî Emkenegî (İmkenegî) hazretleri, dünyevî sıkıntıları çok olduğu zamanlarda bile, talebeleri yetiştirmekle meşgul olurdu. Bir gün talebeleri ile dikenlik bir yerden geçiyordu. Bazılarının ayağında ayakkabı yoktu. Ayaklarına devamlı diken batıyor, gayet derinden acı ahlar çekiyorlardı. Buna rağmen, hocalarının peşinden gitmekten hiç geri kalmıyorlardı. Hâcegî Emkenegî hazretleri bir ara geri dönüp "Birâder! Izdırab veren diken batmadıkça, murad gülü açmaz!" dedi. Bu söz talebelerin pek hoşuna gitti.

Çok velî yetiştirdi. Yetiştirdiği velî zâtlardan en başta gelen talebesi, kendisinden sonra halîfesi olan Muhammed Bâkî-billah'tır. Muhammed Bâkî-billah bir gece rüyâsında Hâcegî Muhammed Emkenegî hazretlerini gördü. Ona; "Ey oğul! Senin yolunu gözlüyorum!" buyurdu. Bâkî-billah hazretleri buna çok sevindi hemen huzûruna gitti. Huzûruna varınca ona çok iltifât ve inâyet gösterip, yüksek hâllerini dinledi. Sonra üç gün üç gece birlikte bir odada başbaşa kalıp, sohbet ettiler. Hâcegî hazretleri ona feyz verip, yüksek fâidelere kavuşturdu. Sonra Bâkî-billah hazretlerine; "Sizin işiniz, Allahü teâlânın yardımı ve bu yüksek yolun büyüklerinin rûhlarının terbiyeleri ile tamâm oldu. Tekrar Hindistan'a gitmeniz îcâb ediyor. Çünkü bu Silsile-i aliyyenin, orada sizin sâyenizde parlayacağını görüyorum. Bereket ve terbiyenizden çok istifâde edip, büyük işler yapacak olanlar gelecek." buyurdu.

Hâce Bâkî-billah kendilerini bu işe lâyık görmediğinden özür dilediyse de, Hâcegî Emkenegî, ona istihâre yapmasını emretti. Rüyâlarını Emkenegî hazretlerine anlattığı zaman, şu karşılığı aldılar: "Derhâl Hindistan'a gidiniz. Orada sizin bereketli nefeslerinizden bir azîz meydana gelecek, bütün dünyâ onun nûruyla dolacak. Hattâ, siz de ondan nasîbinizi alacaksınız!"

Hâce Bâkî-billah hazretleri Hindistan'da Serhend şehrine geldiği zaman, kendisine; "Kutbun etrâfına geldin!" diye ilhâm olundu. Bu kutb, İmâm-ı Rabbânî hazretleri idi. Böylece bu kıymetli tohum, Semerkand ve Buhârâ'dan getirilmiş, Hindistan toprağına ekilmiş oluyordu.

Hâcegî Muhammed Emkenegî hazretleri, ömrünün sonlarına doğru şu şiiri çok okurlardı:

Zaman zaman ölümü hatırlarım,
Bugün ne olacak ben de bilemem.
İsteğim Rabbimden dûr (uzak) olmayayım,
Başka ne olursa ona râzıyım.

HACER-ÜL-ESVED;

Alm. *Heiliger schwarzer Stein in Mekka,* **Fr.** *Pierre noire bénite a la Mecque,* **İng.** *Holy black stone.* Kâbe'nin doğu köşesinde bir buçuk metre kadar yükseklikte bulunan ve Cennet yâkutlarından olan parlak siyah taş. Lügatte, hacer "taş" ve esved de "siyah" demektir.

Kâbe, Müslümanların namazda kıblesi olup, hac emrini yerine getirmek için ziyâret edilmesi şart olan bir mesciddir (câmidir). Hacda, Kâbe'nin etrâfında dönerek ziyâret etmeye"tavâf" denir. Tavâfa Hacer-ül-esved'den başlamak ve bitirmek haccın sünnetidir (Bkz. Hac). Hacer-ül-esved, Kâbe'nin doğu tarafındaki duvarın bir buçuk metre yüksekliğine yerleştirilmiş olup, uzun çapı 30 santimetredir. Hacer-ül-esved'in kendisine mahsus bir kokusu vardır. Elin veya herhangi bir eşyânın ona sürülmesi hâlinde, bu koku uzun zaman hissedilir.

Hacer-ül-esved, Cennet'ten indirilmiş bir taştır. âdem aleyhisselâmın Cennet'ten ayrılıp, yeryüzüne (Hindistan'daki Serendip Adasına) indirilmesinden sonra ziyâret ettiği ilk hâne (ev) Kâbe'dir. Rivâyete göre âdem aleyhisselâm Cennet'ten dünyâya indirilince, meleklerin seslerini ve tesbihlerini (zikirlerini) işitemez olmuştu. Bu hâlinden yakınarak, Allahü teâlâya yalvardı. Allahü teâlâ, melekler vâsıtasıyla bir beyt indirdi. Bu beyt, Cennet yâkutlarından bir yâkut olup, parıl parıl parlıyordu. İndirilen bu beytin biri doğu, diğeri batı olmak üzere iki kapısı vardı. Üzerinde Cennet'ten kandiller bulunuyordu. O hâne, bugün Kâbe'nin bulunduğu yere indirilmiştir. Allahü teâlâ; "Ey âdem, senin için bir hâne (ev) gönderdim. Arşım etrâfını tavâf ettiğin gibi, bunun etrâfını da tavâf eyle! Arşın çevresinde namaz kıldığın gibi, bunun etrâfında da namaz kıl!" buyurdu. Hacer-ül-esved'i de bu beytle beraber gönderdi. Bu taş, yeryüzüne ilk indirildiğinde beyazdı. Câhiliyet zamânında, günâhkâr kişilerin ve hayızlı kadınların dokunmasıyla siyah oldu ve bundan dolayı ismine Hacer-ül-esved, (Siyah taş) dendi. Tufan olacağı zaman Allahü teâlâ Cebrâil aleyhisselâma Hacer-ül-esved'i Ebû Kubeys Dağında saklamasını ve tufandan kurtulmasını emretti.

İbrâhim'e, (aleyhisselâm) Kâbe'yi yapmaları emri verilince oğlu İsmâil aleyhisselâm ile berâber çeşitli dağlardan taş getirerek yaptılar. Bu arada Ebû Kubeys dağındaki Hacer-ül-esved'i İbrâhim aleyhisselâm aldı ve yerine koydu.

Hacer-ül-esved, asırlardan beri Müslümanların hürmet ve tâzim gösterdiği mukaddes bir taştır. Onun korunması için her türlü ihtimâmı göstermişlerdir. İslâmiyetten önce de bu taşın kıymeti bilinoyurdu. Mekke'deki Arap kabîlelerinin her biri, ona ihtimâm göstermeyi kendileri için bir şeref sayıyorlardı. Nitekim, Kâbe'nin yıkılmasını önlemek için yapılan bir tâmirât esnâsında, her kavim bir duvarın inşâatı ile meşgul oldu. Sıra Hacer-ül-esved'i duvardaki yerine yerleştirmek işine gelince, herbiri bu şerefin kendi kavmine âit olmasını istediler. Aralarında neredeyse harp çıkacaktı. İçlerinden yaşlı ve akıllı birisinin; "Aramızdaki bu ihtilâfı halletmek için birini hakem yapalım. Onun teklif edeceği hal çâresine uyalım!" demesi üzerine; "Buraya ilk gelen kişiyi aramızda hakem tâyin edelim!" diyerek anlaşmaya vardılar. Biraz bekledikten sonra, Peygamber efendimiz Muhammed aleyhisselâm çıkageldi (O sırada henüz peygamberliği bildirilmemişti). Hepsi buna çok sevindi. Çünkü O, kavmi arasında "Muhammed-ül-emîn" diye tanınan, hiçbir kimseye haksızlık yapmıyan güvenilir bir kişiydi. Meseleyi ona arz ettiler. Arkasındaki mübârek paltosunu çıkardı. Hacer-ül-esved'i üzerine koydu. Her kavmin ileri gelenlerinden birini paltonun uçlarından tutturarak duvarın üzerine koydurdu. Sonra kendi mübârek eliyle yerine yerleştirdi. Böylece, çıkabilecek büyük bir kanlı çarpışmayı önlemiş oldu. Târihte buna"Peygamberimizin Kâbe Hakemliği" olayı denmektedir.

Hacer-ül-esved'in korunmasında bütün Müslüman devletleri, her türlü ihtimamı göstermekte kusur etmemişlerdir. Hazret-i Ömer, bir gün Hacer-ül-esved'e yaklaşarak; "Hakîkaten bilirim ki, sen bir taşsın! Ne zararın, ne de iyiliğin vardır. Allah'ın Resûlünün sana yüz sürdüğünü görmeseydim, ben de sana yüz sürmezdim." buyurdu.

Hacer-ül-esved zaman zaman bâzı kötü niyetli kimselerin tasallutuna da mâruz kalmıştır. 756'da çıkan yangın esnâsında bâzı parçaları düşmüştür. Hazret-i Ebû Bekr'in torunu Abdullah bin Zübeyr, bu parçaları gümüş muhâfazalık içine koyarak yerine yerleştirmiştir. Hattâ İslâm âleminde sapık inançlarını yaymak isteyen Karmatîlerin reîsi Ebû Tâhir Süleymân, 929'da Kâbe'yi basıp tavâf edenleri de kılıçtan geçirerek, Hacer-ül-esved'i alıp Bahreyn'e götürdü. 22 sene sonra vücudunda çıkan yaralardan korkarak, Kâbe'ye geri getirdi.

Osmanlı pâdişâhlarının, başta Mekke ve Medîne olmak üzere mukaddes beldelere ve mukaddes

emânetlere gösterdiği ihtimamlar ve yaptıkları hizmetler sayılamayacak kadar çoktur. Denilebilir ki, Asr-ı saâdetten (Peygamberimiz devrinden) sonra Kâbe'ye yapılan en büyük hizmetler, Osmanlılar zamânında olmuştur. Kâbe'nin örtüsünün her sene değiştirilmesi, duvarlarına altın olukların yapılması ve Kâbe binâsının temellerine kadar inilerek yeniden inşâsı, mecbûriyet hâsıl olunca Hacer-ül-esved'in daha önceki gümüş muhâfazasının da değiştirilmesi hep Osmanlı sultanlarının hizmetidir. Hâlen Hacer-ül-esved'i çerçeveleyen gümüş muhâfaza, Sultan Abdülmecîd Han (1839-1861) tarafından yaptırılmıştır.

Hacer-ül-esved muhâfazaya alınırken, çevresinden kopan parçalar, İstanbul'a getirilerek bâzı câmi ve türbelere konuldu. Bu parçalardan birkaç tânesi Sokullu Mehmed Paşa Câmiinin girişinin, mihrabının ve minberinin üst kısmındadır. Biri de, Kânûnî Sultan Süleymân Hanın türbesinin giriş kısmının üst tarafında bulunmaktadır. Hacer-ül-esved'in bu parçaları, altın çerçeve ile kaplıdır.

HACI AHMED SİYÂHÎ;

on dokuzuncu yüzyılda Anadolu'da yetişen evliyâdan. Nakşibendiyye'nin Hâlidiyye kolunun Kastamonu'da kurucusu oldu. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin halifelerindendir. Sa'dî tarîkatı dervişlerinden Demirci Ahmed Babanın oğludur. Siyah sarık sardığı için Siyâhî diye anılmıştır. 1777 (H. 1191) senesinde Kastamonu'da doğdu. 1874 (H. 1291) senesinde Kastamonu'da vefât etti.

Kastamonu'nun Kırkçeşme Mahallesinde ve Ahmed Dede Caddesindeki evde doğan Ahmed Siyâhî, Kur'ân-ı kerîm okumayı devrin zâhid ve âbidlerinden olan Şâban Efendiden öğrendi. İlk tahsilini MustafaEfendi namında bir zattan gördü. Amasyalı Uzun Ali Efendinin ders halkasına dâhil olup ilmini genişletti. Ulemâdan ve Nakşibendiyye yolu büyüklerinden olan Hoca Numan Efendiden ve Buhârî Abdülazîz Efendiden ilim öğrendi. İlim ve fazilet ufku genişledikçe tahsile olan şevki de arttı. Amasya'ya giderek Hacı Piyes'ten mantık, Hoca Mehmed Cânikî'den tefsir ve diğer ilimleri tahsil etti. Nakşibendiyye yolu ileri gelenlerinden Şeyh Hicâbî'nin sohbetlerinde bulunup, feyz aldı. Bu hocalardan icâzet aldıktan sonra Çorum'a gitti. Yûsuf Bahrî'den hadis ilmi öğrendi. Akranları arasında Hâfız-ı Hadîs ünvanını aldı. Daha sonra tekrar Kastamonu'ya döndü. Bu sırada meşhur Ayaklı Kütüphânenin en yüksek talebelerinden Müderris Hoca Osman Efendiden tefsir, meânî ve kelâm okudu. Birkaç defa Çerkeş'e giderek Halvetiyye yolu ileri gelenlerinden Şeyh MustafaEfendinin sohbetlerinde bulundu. Şeyh MustafaEfendi; "Senin feyzine sebeb olan zâtın ismi Hâlid olacak. Onu ara!" diye tavsiyede bulundu. Kendisini irşâd edecek olan Hâlid isminde zâtı aramaya başladı. Karadan hacca gitmek üzere yola çıktı. Şâm'a vardığı zaman Nakşibendiyye yolunun büyüğü olan Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretlerinin sohbetinde bulunup onun talebesi oldu. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ile birlikte hacca gitti. Başına siyah sarık sardığı için hocası ona Siyâhî lakabını verdi. Bundan sonra bu lakabla anılan Ahmed Efendi Hacı Ahmed Siyâhî diye meşhur oldu. Hac ibâdetini ifâ ettikten sonra Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretleriyle birlikte Şâm'a döndü. Bir müddet Şam'da kalıp hocası ona insanlara Allahü teâlânın emir ve yasaklarını anlatmak husûsunda icâzet verdi.

1827 (H. 1242) senesinde Kastamonu'ya döndü. Abdülbâkî Medresesi müderrisliğine tâyin olundu. Bir taraftan talebelere ilim öğretirken diğer taraftan insanlara Allahü teâlânın emir ve yasaklarını anlattı. Mertoğlu isminde hayırsever bir zengin evini medrese hâline getirip Hacı Ahmed Siyâhî hazretlerinin emrine verdi. Mertoğlu Medresesi veya Hacı Ahmed Efendi Medresesi diye adlandırılan bu medresede ilim okuttu. Kastamonu Vâlisi Sâmi Bekir Paşanın teberrû ve himmetiyle bu medreseye ilâve yapılarak bir tarafı dergâh haline getirildi.

Hacı Ahmed Siyâhî Efendi pekçok talebe yetiştirdi. Tasavvuf yolunda yetiştirip icâzet verdiği talebeleri şunlardır: Oğulları Abdülaziz ve Seyyid Ahmed Hicâbî, Benli Sultan Şeyhi Şâni Efendi, Sinop Müftüsü Hâfız Ali Lütfî Efendi, Hacı Mehmed Hulûsi Efendi, Namazgah Medresesi Müderrisi Hacı MustafaEfendi, İnebolu'nun Abana nahiyesinden Şeyh Ahmed Efendi, Kastamonu Reîsü'l-kurrâsı, Hâfız Hasan Efendi, Ma'rûfî-zâde Hâfız Hasan Efendi.

Pekçok kerâmetleri görülen HacıAhmed Siyâhî hazretleri ömrünün sonuna kadar ilim öğretti, talebe yetiştirdi, insanlara Allahü teâlânın emir ve yasaklarını anlatarak, onların bu dünyada ve âhirette kurtulmaları için çalıştı. 1874 senesinde Kastamonu'da vefât etti. Cenâze namazında bütün Kastamonululular bulundu. Vasiyeti üzerine Çamurcuoğlu Hasan Ağadan intikal eden arsaya defnedildi. Kabrinin üzerine türbe yapılmamasını vasiyet etti. Hacı Ahmed Siyâhî'nin vefâtı üzerine oğlu Seyyid Hicâbî Efendi onun yerine geçti.

Hacı Ahmed Siyâhî buyurdu ki:

Ey Oğul! Sana sâdık dost lâzımsa Allah dostlarıyla görüş. Onların muhabbet meclislerine git, kardeşlik yaptığın kimseye, muhtac olduğun malın fazlasını ver. Yahut onu nefsinle müsâvi tut veya onu nefsine tercih et. Onun bir ihtiyacı varsa kendi şahsî mühim işlerin üzerine tercih eyle. Yanındayken veya gıyâbında onun ayıp ve kusurlarını gizle. Evlat, akraba ve dostlarına muhabbet eyle. Kendi nefsinle

beraber ona da duâ eyle. Ölünceye kadar kardeşlikte, dostlukta sebat lâzım olduğu gibi, öldükten sonra da evlat ve dostlarına dost olmak gibi haklara riâyet eyle. Bütün insanlara halîm, selîm, mütevâzi, güler yüzlü ve affedici olmaya ve güzel geçinmeye gayret eyle.

Seni Allah'tan başkasıyla meşgul edecek olan dünyâya, yüksek mevkiye gönül bağlama. Zîrâ, nefis ve heva, şeytan ve dünyâ insanın dört tane düşmanıdır. Herbirinin harb âletleri ve mağlûbiyet sebepleri vardır. Nefsin silâhı tokluk, hapishânesi açlıktır. Hevânın silâhı çok konuşmak; susmak ve sükût etmek ise zindânıdır. Dünyânın silâhı, insanlar ile çok görüşmek, hapsi ise köşeye çekilmek ve karışmamaktır. Şeytânın silâhı gaflet ve unutkanlıktır. Kurtarıcısı Allahı düşünmek ve Allah ismini anmaktır."

HACI ÂRİF BEY;

Türk mûsikisinin önde gelen şarkı bestecilerinden birisi.

Tam adı Mehmed Ârif olup, Ârif Bey veya Hacı Ârif Bey diye meşhur olmuştur. Eyüp Şer'î Mahkemesi Kâtibi Ebû Bekir Efendinin oğludur. 1831 senesinde İstanbul'da doğdu. Küçük yaşta yeteneğiyle ve sesinin güzelliğiyle dikkati çekti. Bir müddet ünlü besteci Zekâî Dededen ders aldı. Daha sonra Eyyûbî Mehmed Beyin talebesi oldu. On üç yaşındayken Mehmed Beyin aracılığıyla, onun da öğretmenlik yaptığı Muzıka-i Hümâyûna girdi.

Bir tesâdüf neticesinde kendisini dinleyen Sultan Abdülmecîd Han onu saraya mâbeyinci olarak aldı. Ârif Bey sarayda bulunduğu sırada besteler yapmaya başladı. Kendisinin bulduğu kürdilihicâzkâr makamındaki şarkı besteleriyle dikkatleri üzerine topladı. Bir müddet saraydan ayrılıp beste yapmaya devâm etti. Hiçbir çalgı çalmadığı ve nota bilmediği halde bestelerini gâyet ustalıkla hazırladı. Sultan Abdülazîz Han devrinde tekrar saraya girerek bestelerini devam etti. Sultan İkinci Abdülhamîd Han devrinde zaman zaman Muzika-i Hümâyûnda ders verdi. Hacca gitti. İran Şahı tarafından Tahran Sarayına davet edildiyse de gitmedi. 1884 senesinde İstanbul'da öldü. Beşiktaş'ta Yahya Efendi Dergâhı bahçesine defnedildi.

Çok yakışıklı, kibar, nâzik, kaprisli, huysuz bir kimse olan Hacı Ârif Beyin hafızası çok kuvvetliydi. Zeki ve iyi konuşan bir kimseydi. Bir gecede sekiz şarkıyı birden bestelemiş, bir gecede bir güfteye yedi ayrı beste yapmıştı. **Mecmua-i Ârifî** adıyla 600 sayfalık bir güfte dergisi yayımladı. Kürdilihicâzkâr makamıyla müsemmen usûlünü Ârif Bey buldu.

Dede Efendiden sonra 19. yüzyılın ünlü bestecisi olan Hacı Ârif Bey 1000'den fazla şarkı ve bir hayli ilâhî besteledi. Günümüze kadar gelen eserleri 327 şarkı, 7 ilâhî, ve bir yürük semâiden ibârettir. Hiçbir bestecinin bu sayıda şarkısı yoktur. Hacı Ârif Bey kendisinden sonra gelen hemen bütün şarkı bestecilerine tesir etmiştir.

HACI BAYRAM-I VELÎ;

on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda Anadolu'da yetişmiş olup, Fâtih Sultan Mehmed Hanın İstanbul'u fethedeceğini müjdeleyen büyük velî. İsmi, Nûmân bin Ahmed, lakabı Hacı Bayram'dır. 1352 (H. 753) târihinde Ankara'nın Çubuk Çayı üzerinde Zülfadl (Sol-fasol) köyünde doğdu. 1429 (H. 833) târihinde Ankara'da vefât etti.

Hacı Bayram-ı Velî küçük yaşta ilim tahsiline başlayıp din ve fen ilimlerinde yetişti. Ankara'da Melike Hâtun'un yaptırdığı Kara Medreseye müderris oldu. İlmi ve talebe yetiştirmekteki mahâreti ile kısa zamanda tanındı. Herkes tarafından sevilip hürmet gösterildi.

Bir gün medreseye birisi gelerek; "İsmim Şücâ-i Karamânî'dir. Hocam Hamîdeddîn-i Velî'nin selâmı var. Sizi Kayseri'ye dâvet ediyor. Bu vazîfe ile huzûrunuza geldim." dedi. O da, Hamîdüddîn ismini duyunca; "Baş üstüne, bu dâvete icâbet lâzımdır. Hemen gidelim." diyerek müderrisliği bıraktı. Birlikte Kayseri'ye yöneldiler ve Somuncu Baba diye bilinen Hamîdeddîn-i Velî ile Kurban Bayramında buluştular. O zaman Hamîdeddîn-i Velî; "İki bayramı birden kutluyoruz!" buyurdu ve ona Bayram lakabını verdi. Talebeliğe kabul etti. Din ve fen ilimlerinde yüksek derecelere kavuşturdu.

Hacı Bayram-ı Velî, hocasının vefâtından sonra Ankara'ya gelerek doğduğu köye yerleşti. Yeniden talebe yetiştirmekle meşgul oldu. Sohbetleriyle hasta kalplere şifâ dağıttı. Talebelerini daha çok sanata ve zirâate sevk ederdi. Kendisi de geçimini zirâatle sağlardı. Açtığı ilim ve irfân ocağına, devrinin meşhur âlimleri, hak âşıkları akın etti. Dâmâdı Eşrefoğlu Abdullah-ı Rûmî, Şeyh Akbıyık, Bıçakçı Ömer Sekînî, Göynüklü Uzun Selâhaddîn, Edirne ve Bursa ziyâretlerinde talebeliğe kabul ettiği Yazıcızâde Ahmed (Bîcân) ve Mehmed (Bîcân) kardeşler ile Fâtih Sultan Mehmed Hanın hocası Akşemseddîn bunların en meşhurlarıdır.

Fâtih'in babası Sultan İkinci Murâd Han, Hacı Bayrâm-ı Velî'yi Edirne'ye dâvet edip, ilim ve mânevî derecesini anlayınca, fevkalâde hürmet göstermiş, Eski Câmide vâzettirmiş, tekrar Ankara'ya

uğurlamıştır.

Sultan İkinci Murâd Han kendisinden nasîhat isteyince; İmâm-ı A'zam'ın, talebesi Ebû Yûsuf'a yaptığı uzun nasîhatı yaptı: "Tebean içinde herkesin yerini tanıyıp bil; ileri gelenlere ikrâmda bulun. İlim sâhiplerine hürmet et. Yaşlılara saygı, gençlere sevgi göster. Halka yaklaş, fâsıklardan uzaklaş, iyilerle düşüp kalk. Kimseyi küçümseyip hafife alma. İnsanlığında kusûr etme. Sırrını kimseye açma. İyice yakınlık peydâ etmedikçe kimsenin arkadaşlığına güvenme. Cimri ve alçak kimselerle ahbablık kurma. Kötü olduğunu bildiğin hiçbir şeye ülfet etme. Bir şeye hemen muhâlefet etme. Sana bir şey sorulursa ona herkesin bildiği şekilde cevap ver. Seni ziyârete gelenlere faydalanmaları için ilimden bir şey öğret ve herkes öğrettiğin şeyi belleyip tatbik etsin. Onlara umûmî şeyleri öğret, ince meseleleri açma. Herkese îtimâd ver, ahbablık kur. Zîrâ dostluk, ilme devâmı sağlar. Bâzan da onlara yemek ikrâm et. İhtiyaçlarını temin et. Onların değer ve îtibârlarını iyi tanı ve kusurlarını görme. Halka yumuşak muâmele et. Müsâmaha göster. Hiçbir şeye karşı bıkkınlık gösterme, onlardan biri imişsin gibi davran."

Hacı Bayram-ı Velî, ömrünün sonuna kadar İslâmiyeti yaymak için çalıştı. 1429 (H. 833) senesinde Ankara'da vefât etti. Türbesi kendi ismiyle anılan Hacı Bayram Câmiine bitişik olup, ziyâret mahallidir. Vefâtından sonra Bayrâmiyye yolunu talebelerinden Akşemseddîn ve Bıçakçı Ömer Efendi devâm ettirdiler.

Hacı Bayram-ı Velî hazretleri, Yûnus Emre tarzında şiirler söylemiştir. Şiirlerinde Bayrâmî mahlasını kullanmıştır.

Hacı Bayram-ı Velî buyurdu ki:

"Hiddet ve kin, hakîkatleri gören gözleri kör eder. Öfke, iyi düşünmeyi daraltır, yanıltır."

"Ayıp ve kusurlarını gördüğünüz arkadaşlarınızın, komşularınızın sırlarını ifşâ etmeyiniz. Çünkü bu sırlar, size emânettir. Emânete hıyânet ise, çirkin bir harekettir."

"Nefsinizi dâimâ kontrol altında tutunuz. Ateşe sürüklenmemesi için onu kendi hâline bırakmayınız."

N'oldu bu gönlüm, n'oldu bu gönlüm,
Derd ü gam ile doldu bu gönlüm,
Yandı bu gönlüm, yandı bu gönlüm,
Yanmada dermân buldu bu gönlüm.

"El-fakru fahrî, el-fakru fahrî"
Demedi mi ol âlemler Fahri,
Fahrini zikrin, fahrini zikrin,
Mahv ü fenâda buldu bu gönlüm.

Sevâd-ı a'zam, sevâd-ı a'zam,
Bana gelübdür arş-ı muazzam,
Mesken-i cânân, mesken-i cânân,
Olsa aceb mi şimdi bu gönlüm?

Bayram'um imdi, Bayram'um imdi,
Bayram ederler yâr ile şimdi,
Hamd ü senâlar, hamd ü senâlar,
Yâr ile bayram kıldı bu gönlüm.

HACI BEKTÂŞ-I VELÎ;

Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarında yaşayan evliyânın büyüklerinden. İsmi, Seyyid Muhammed bin İbrâhim Atâ olup, lakabı Hacı Bektâş'tır. 1281 (H. 680) târihinde Horasan'ın Nişâbûr şehrinde doğdu. Seyyid olup, nesebi (soyu) hazret-i Ali'ye dayanmaktadır. 1338 (H. 738) târihinde Kırşehir'e yakın bir yerde vefât etti. Vefâtı hakkında başka rivâyetler de vardır. Türbesinin bulunduğu kasabaya sonradan Hacıbektaş ismi verilmiştir.

Bektâş-ı Velî küçük yaşta ilim öğrenmesi için, âilesi tarafından Ahmed Yesevî'nin halîfesi Şeyh Lokman-ı Perende'ye teslim edildi. Çocukken bir çok kerâmetleri görüldü. Lokman-ı Perende hacca gidip Arafat'ta kıbleye döndüğü sırada, bir anda karşısında Bektâş-ı Velî'yi gördü. Nişâbûr'a dönünce bu kerâmetini herkese anlattı ve "Hacı" lakabını verdi. Hacı Bektâş-ı Velî kendisinden kerâmet görenlerin şaşırdıklarını görünce; "Ben Resûlullah'ın neslindenim. Bana bunları çok görmeyiniz. Bunlar bana Allahü teâlânın bir ihsânıdır." demiştir. Sık sık Hızır aleyhisselâm ile buluşurdu.

Hacı Bektâş-ı Velî, tahsîlini tamamladıktan sonra, Anadolu'ya geldi. Halka doğru yolu göstermeye başlayıp, kıymetli talebeler yetiştirdi. Kısa zamanda herkes tarafından tanındı ve büyük iltifât ve rağbet gördü. Bu sırada Anadolu'da dînî, iktisâdî, askerî ve sosyal bir teşkilât olan kendisine bağlı ahîlik

teşkilâtı ile büyük hizmetler yaptı (Bkz. Ahîlik). Bundan dolayı Osmanlı sultanları tarafından sayılıp sevildi. Osmanlı Devletinin sağlam temeller üzerine oturmasında büyük himmetleri oldu.

Hâcı Bektâş-ı Velî, Sultan Orhan ile sohbet etti. Yeniçeri askeri kurulurken duâda bulundu. Onlara İslâmiyetten ayrılmamalarını nasihat etti. Böylece Hacı Bektâş-ı Velî'yi kendilerine mânevî pîr olarak kabul eden bu ordu, mânevî hayâtını ve disiplinini ona bağladı. Hacı Bektâş-ı Velî asırlarca yeniçeriliğin pîri, üstâdı ve mânevî hâmisi olarak bilindi. Bu bağlılık ve muhabbet, yeniçerilerin sulh zamanlarındaki tâlimleri ve harplerdeki gayret ve kahramanlıklarında çok iyi neticeler verdi. Yeniçeriler, dervişler gibi cihâd azmiyle dolu olarak büyük kahramanlıklar gösterdiler.

Büyük evliyâ Hacı Bektâş-ı Velî'nin derslerini dinleyen, sohbetlerine katılan ve ondan feyz alanlara tasavvuftaki usûle uyularak "Bektâşî" bu yola da "Bektâşiyye" veya "Bektâşîlik" adı verildi (Bkz. Bektâşîlik). Bektâşîler zamanla azaldı. İki üç asır sonra hakîkî Bektâşîlik unutuldu. Tîmûr Hanın önünden kaçan Hurûfîler kendilerini kurtarmak için Bektâşî tekkelerine sığındılar. Kendilerini Bektaşî gibi göstererek bu tarîkatı kendilerine siper olarak kullandılar. Haramlara helâl, nefsin arzû ettiği kötü isteklere serbesttir demekle, bozuk rûhlu insanlar arasında yayıldılar. Halk arasında anlatılan Bektâşî fıkraları bu sahte ve yalancı Bektâşîlere âittir. (Bkz. Hurûfîlik)

Hâcı Bektâş-ı Velî'nin **Makâlât** adında Arapça bir eseri vardır. Sonradan "nefes" adıyla yazılan ve ona nisbet edilen şiirler, onun değildir.

HACI CEMÂL ÖĞÜT;

son devir din adamlarından. 1887 (H. 1304) senesinde Mora Yenişehir'e bağlı Alasonya'da doğdu. Bu sebeple Alasonyalı Cemal Öğüt veya Hacı Cemâl Öğüt diye meşhur oldu.

Müderris ve Müftü Ömer Hulûsî Efendiden Arapça ve Arap edebiyatı okudu ve hâfızlığını tamamladı. Ortaokul ve liseyi memleketinde okuduktan sonra, 1903 senesinde İstanbul'a geldi. Dârülfünûn (İstanbul Üniversitesi) Hukuk Fakültesini bitirdi. Ayrıca ders vekili Hacı Ali Efendiden ilim öğrendi. Fatih dersiâmlarından İzmirli Halîl Efendi ve Düzceli meşhur âlim Zâhid Kevserî'den ilim öğrenip icâzet aldı.

Müezzin olarak din hizmetine başladı. İstanbul merkez vâizi olarak vazife yaptı. Gençliğinde güreşle ve hat sanatıyla meşgul oldu. Astronomiye karşı merak duydu. Dört defâ mukaddes topraklara gidip hac vazîfesi yaptı. Kurtuluş savaşında Millî Müdâfaa Grubu saflarına katıldı. Millî Müdâfâ Cemiyetinin İstanbul Beşiktaş havalisini teşkilatlandırdı. 44 maddelik tüzüğünü hazırladı. İstanbul'dan temin ettiği silâhları Anadolu'ya sevk etti. Kurtuluş Savaşından sonra Ankara'ya gitti. Ankara dönüşünde Şeyh Esad Efendi ile görüştü. Bir müddet evine çekilip inzivâ hayâtı yaşadı. Mısırda bulunan Mustafa Sabri Efendinin oğlu İbrâhim Sabri Beyin kendisine yazdığı mektuplar sebebiyle evi basılıp arandı. "Hilâfet istiyor!" diye suçlandı. Bütün dînî eğitim ve öğretim müesseselerinin kapatıldığı dönemlerde evinde gizlice din dersleri okuttu. 1950 senesinde Kore Şehitleri için ilk defa radyodan okunan mevlid proğramında konuşma yaptı. İmam-Hatip Okulunda Siyer ve Ahlâk dersleri okuttu, radyoda konuşmalar yaptı. Bir ara İmralı Açık Cezâevinde vazifelendirildi. 27 Mayıs İhtilâlinden sonra Diyânet İşleri Başkanı olması teklif edildiyse de kabul etmedi.

Güler yüzlü, hoş sohbet ve cömert bir kimse olan Hacı Cemal Öğüt herkesle iyi geçinirdi. "İctihad kapısı kapalı mıdır?" diye kendisine sorulan soruya: "İctihad kapısı açıktır, fakat ictihad yapabilecek ehil kimseler kalmadı." şeklinde cevap vermişti.

Komünizmin en büyük düşmanlarından olup, komünizmi ıslâh edilmiş bir haraya benzetir. "Bu illetin Türkiye'mize yerleşeceğini görmektense ölmeyi tercih ederim." derdi. Necip Fâzıl Kısakürek'le iyi görüşürdü.

1966 (H. 1386) senesinde İstanbul'da vefât etti. 7000 ciltlik kütüphanesi İstanbul İlâhiyat Fakültesine vasiyeti üzerine hibe edildi.

Eserleri: Hacı Cemal Öğüt dînî konularda birçok eserler yazdı. Bunlardan bâzıları: 1) **Hazret-i Fâtıma,** 2) **Kadın İlmihâli,** 3) **Ana-Baba Hakkı,** 4) **Eyüp Sultan,** 5) **İçtimâî ve Ahlâkî Temizlik,** 6) **Kur'ân-ı Azîm-üş-Şâna Göre Maddî ve Manevî Fezâ Âlemleri.**

HACI FEHMİ ERZİNCÂNÎ;

on dokuzuncu yüzyılda Anadolu'da yetişen evliyâdan. Asıl ismi, Mustafa Fehmi'dir. Erzincanlı meşhur Terzi Baba'nın halîfelerindendir. Doğum yeri ve târihi bilinmemektedir. 1890 (H. 1298) senesinde Mekke-i mükerremede vefât etti.

Zamânının usûlüne göre çeşitli ilimleri tahsil ederek kendisini yetiştiren Hacı Fehmi Efendi, tasavvufta Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretlerinin yolunun edeplerini ve erkânını Erzincan'da yayan Terzi Baba'ya talebe oldu. Onun sohbetlerinde yetişip kemâle geldi. Hocasının vefâtından sonra Allahü teâlânın emir

ve yasaklarını insanlara anlatıp, talebe yetiştirdi. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1877 senesinde meydana gelen ve Doksanüç Harbi diye bilinen harb esnâsında DoğuAnadolu'ya Rusların hücum ettiği sırada talebeleriyle birlikte harbe katılıp, büyük kahramanlıklar gösterdi. 1890 (H. 1298) senesinde hac ibâdetini yerine getirmek üzere gittiği Mekke-i mükerremede hastalandı. Otuz gün sonra da vefât etti. Hazret-i Hadîce'nin kabrinin ayak ucuna defnedildi.

HACI GİRAY-I;

Kırım Hanlığının kurucusu. Cengiz'in oğlu Cuci'nin küçük oğlu Tokay Timur'un neslinden olup Litvanya'da Troki'de doğdu.

Babası Gıyâseddîn Han, Altınordu devleti içindeki taht mücâdeleleri sebebiyle Litvanya'ya gitmişti. Gıyâseddîn Han taraftarı olan Şirin, Kongurat ve Berin kabileleri de Kırım'a göç etmişlerdi. Hacı Giray babasının başlattığı mücâdeleyi devam ettirerek 1426 yılında hanlığını îlân etti. Adına para bastırdı. Kırım limanlarına hâkim olan Cenevizlilerle savaştı. Osmanlılarla anlaşıp Cenevizlileri sıkıştırdı. Moskova prensliği ve Lehistan'la da, dostane ilişkiler kurdu. Altınordu hanları ile mücâdele etti. Topraklarını Kıpçak bozkırlarına doğru genişletti. Devlet teşkilâtlarında Altınordu devletini örnek aldı. Kırım limanlarında ticâret faaliyetlerinin yoğun olması sebebiyle geniş bir gümrük teşkilâtı kurdu.

1466 yılında başşehri Bahçesaray'da vefât etti. (Bkz. Kırım Hanlığı)

HACI GİRAY-II;

Kırım hanı. 1648 yılında Kırım'da doğdu. Kalgay Kırım Giray'ın oğludur.

İkinci Viyana kuşatmasına katıldı (1683). Bu sırada Kırım hanı olan Murat Giray'ın ihaneti üzerine muhâsara bozgunla neticelendi. Sancak-ı şerîfi düşman eline geçmekten Hacı Giray kurtardı. Savaş sonunda Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Kırım Hanı Murat Giray'ı vazifesinden alıp, yerine Hacı Giray'ı tâyin etti (1683). Hacı Giray'ın hanlığına karşı çıkan Şirin Kabilesi ve bâzı Kırım beyleri, ayaklandılarsa da duruma hâkim oldu (1684). Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın Viyana bozgunu sebebiyle idamı üzerine, İstanbul'daki en büyük desteğini kaybetti. Kırım'da kendisine karşı tekrar isyan başlaması üzerine hanlıktan alınan Hacı Giray Rodos'a gönderildi (1684). Yerine Selîm Giray Han tâyin edildi.

1689 yılında Rodos'ta vefât etti.

HACI İLBEYİ;

ilk Osmanlı kumandanlarından. Balıkesir'de doğan Hacı İlbeyi, Karesi beyliği ümerâsından olup, Evrenos, Ece Yâkub ve Gâzi Fâzıl Beylerle beraber Orhan Gâzi zamanında Osmanlı hizmetine geçti. Bundan sonra Karesi Beyi tâyin edilen Şehzâde Süleymân'ın emrinde olarak Rumeli fütûhâtına iştirâk etti ve büyük hizmetlerde bulundu.

Konurhisar'ın alınması ile oraya muhâfız tâyin edilen Hacı İlbeyi, burasını kendisine bir üs yaparak Malkara ve İpsala'yı zaptetti. Hayrabolu ve Çorlu taraflarına akınlar yaptı. Lüleburgaz'ı ele geçirdikten sonra üs merkezi olarak burayı kullanmaya başladı. Süleymân Paşanın ölümü ile ortaya çıkan karışıklık devresinde, karşı akınlara kahramanca göğüs geren Hacı İlbeyi, aynı zamanda Dimetoka'yı ele geçirdi ve Burgaz'a gelen Sultan Birinci Murâd'a müjde verdi.

Hacı İlbeyi, Birinci Sultan Murâd Han (1359-1389) zamanında da faaliyetlerine devâm etti. Edirne ve Filibe'nin alınmasında bulundu. Edirne'nin alınması Avrupalıları endişeye sevk etti ve Macar kralının kumandası altında Sırp, Bulgar ve Bosna kuvvetleri birleşerek büyük bir ordu ile Edirne üzerine harekete geçtiler. Bu sırada Edirne'de bulunan Lala Şahin Paşa, bu kuvvete karşı koyamayacağını anlayarak Murâd Gâzi'den yardım istedi. Aynı zamanda Hacı İlbeyi'ni bir miktar keşif kuvveti ile düşman üzerine gönderdi. Gâyesi Haçlıların kuvvet ve vaziyetini tetkik ettirmekti. Hacı İlbeyi, yanında bulunan 10.000 kişi ile beraber Haçlı kuvvetlerinin zafer sarhoşluğu içerisinde ihtiyâtı elden bırakıp zevk ve eğlenceye daldıklarını gördü. Elli bin kişi kadar olduğu tahmin edilen Haçlı kuvvetleri üzerine gece karanlığından da istifâde ederek şiddetli bir baskın yaptı. Asıl büyük Türk ordusunun geldiğini zanneden Haçlılar müthiş bir bozguna uğradılar. Büyük bir kısmı kılıçtan geçirilirken kaçabilenler ise Meriç Nehrinde boğuldular (1364). Macar kralı, canını güçlükle kurtarabildi. Osmanlı târihlerine "Sırpsındığı" olarak geçen bu savaş, Hacı İlbeyi'nin en büyük zaferidir. Ancak bu büyük kumandan çok geçmeden 1365 yılında vefât etti.

HACI İVAZ PAŞA;

Osmanlı vezîri. Tokat ahîlerinden Ahî Bâyezîd'in oğludur.

Çelebi Sultan Mehmed'in Amasya sancakbeyliği sırasında timarlı sipâhî olarak onun askerleri arasına katıldı. Fetret devrindeki taht mücâdelesinde Çelebi Sultan Mehmed'i destekledi. Bursa subaşısıyken

şehri, Karamanoğullarına karşı kırk gün müdâfaa etti (1414). Bu başarısından dolayı vezirlik verildi. İkinci Murâd zamânında ikinci vezir oldu. Şehzâde Mustafa Çelebi isyânının bastırılmasında önemli rol oynadı. Veziriâzam Çandarlı İbrâhim Paşayla anlaşmazlığa düştü. Bu sebeple 1427'de vezirlikten azlolundu. Bundan sonra Bursa'ya yerleşen İvaz Paşa 1429 yılında vebâ salgınında vefât edip, Pınarbaşı'nda Kuzgunluk mevkiine defnedildi.

Hacı İvaz Paşa, Bursa'da Yeşil Câminin resmini ve plânlarını bizzât hazırlayıp yapımına nezâret etti (1421). Dışardan sanatkârlar getirdi. Tokat'ta bir cami, Kazova'da bir medrese ve Bursa'da Kazzâziye (İmâdiye) Medresesini inşâ ettirdi. Mekke ve Medîne fukarâsı için vakıflar yaptı.

HACI MUHAMMED SÂMİ EFENDİ;

büyük İslâm âlimi ve evliyâ. 1851 (H. 1268) senesinde Erzincan'ın Selüke köyünde dünyâya geldi. Babası, Kırtıloğullarından İbrâhim Efendidir.

İlk tahsilini köyünde yaptı ve köy hocasından Kur'ân-ı kerîm öğrendi. Erzincan'ın Eski Hükûmet tâbir edilen medresesinde Arapça ve Farsça tahsil etti. Fâtih Medresesinde diğer dînî ilimleri de öğrenmek üzere İstanbul'a gitti. Burada Medrese tahsilini tamamlayan Hacı Sâmi Efendi, müderrislik icâzetnâmesini (diplomasını) alarak Erzincan'a döndü. Burada Keleriç (bugünkü adıyla Karakaya) Köyü Câmiinde imâmlık ve hitâbet vazîfesine başladı. Zaman zaman Erzincan Câmi-i Kebirde vâizlik yaptı. Birkaç yıl sonra, Erzurum Rüşdiyesine muallim-i evvel olarak tâyin edildi ve burada dört yıl kadar hizmet yaptı.

Muhammed Sâmi Efendi, Erzurum'da bulunduğu sırada, PTT müdürlerinden İsmâil Efendi adında birisiyle tanıştı. İsmâil Efendi, o zamanlar Bitlis'in Hınıs ilçesine bağlı Nurşin köyünde bulunan hocası Hacı Şeyh Abdurrahmân Tâhî (Tâği)nin ilminden, büyüklüğünden ve yüksek ahlâkından bahsetti. Bunun üzerine bir tâtil günü ikisi birlikte Şeyh Abdurrahmân Efendiyi ziyârete gittiler. Hacı Sâmi Efendi, birkaç gün bu zâtın sohbetinde bulunduktan sonra, büyük bir evliyâ olduğunu görerek ona bağlandı. Bir gün sohbetten sonra, o zâtın elini öperek; "Efendim, kabul buyurursanız memuriyetten istifâ edip, hizmetinizde bulunmak istiyorum." dedi. Şeyh Abdurrahmân Efendi, onun âilevî durumunu ve borcu olup olmadığını sorduktan sonra; "Senin biraz borcun varmış. Bir yıl daha çalışarak borçlarını öde; anne ve babandan müsâde aldıktan sonra da buraya gel." diye emretti.

Bunun üzerine, Erzurum'daki vazîfesine geri döndü ve bir yıl daha çalışarak borçlarını ödedi. Erzincan'da bulunan babası, annesi ve âilesinden izin alarak, vazifesinden istifâ edip, Şeyh Abdurrahmân Efendinin hizmetinde bulunmak üzere Nurşin'e gitti. O zaman Şeyh Abdurrahmân Efendinin tekkesindeki talebelerle birlikte iki yıl kadar tasavvuf ilmini tahsil etti. Abdurrahmân Efendi, sohbetlerini Arapça ve Kürtçe yapıyordu. Hacı Sâmi Efendi, hocasının ilminden istifâde etmek, sohbetlerinden bereketlenmek için orada bulunduğu sırada Kürtçe öğrendi. Türkçe, Arapça ve Farsça'nın yanında, Kürtçeyi de ana dili gibi konuşur oldu. İki yıl sonunda kendisine icâzet (diploma) verilerek; insanlara İslâmiyeti öğretmek, doğru yolu göstermek için memleketi Erzincan'a gönderildi.

Hacı Sâmi Efendinin iki yıl gibi kısa bir zamanda icâzet alıp halîfe oluşu, tekke içinde hizmette bulunan diğer talebeler arasında bir takım dedikodulara sebeb oldu. Uzun zamandır orada bulunup, icâzet alamayan talebeler vardı. Bu durum hocalarına bildirilince; "Hacı Sâmi Efendinin hocaları, lâmbasının şişesine gazını koymuş, fitilini takmış, bize yalnızca bir kibrit çakmak vazîfesi kalmıştı. Biz de onu yaptık." buyurdu.

Hocasının elini öpüp, duâsını aldıktan sonra Erzincan'a gelen Hacı Sâmi Efendi, önceden imâmlık yaptığı Keleriç köyüne gitti. Orada eski talebesi Beşir Efendi ile birlikte on kişi hizmetine girdi. Bir müddet kendi köyü Selüke'ye gelerek altı ay kadar kaldı ve kışı orada geçirdi. Daha sonra babasından izin alarak Erzincan'a gitti. Erzincan şehir kıyısında daha sonra Mecidiye-yi Kebîr adı verilen bir mahallede, Keçioğullarından altmış dönümlük bir tarla satın aldı. Bu tarla üzerine kendisi için bir mesken ve bitişiğine de gelen misafirlerin kalması için iki katlı bir bina, evlerin yanına bir de câmi yaptırdı. Hacı Sâmi Efendi, işte bu binâda hocasının emir buyurduğu şekilde insanları terbiye etmeye başladı. Allahü teâlânın dînini insanlara öğretti. Yanlış yollara gitmelerine mâni oldu.

Az zaman içinde, sözünden, sohbetinden, hal ve hareketlerinden lezzet alan halk, akın akın gelerek ona bağlanıp kendisinden istifâde ettiler.

Hacı Sâmi Efendi geriye Nusreddîn, Fahreddîn, Şeyhaddîn, Selâhaddîn, Eşref ve Hacı Bayram adında altı erkek; Hâlise ve Muhlise adında iki kız bırakarak 1914 (H. 1330) târihinde kurban bayramı akşamı vefât etti. Kabri Erzincan'da câmisinin bulunduğu yerdedir. Geride bıraktığı üç bine yakın kitap zelzelede zâyi oldu. Talebelerinin bâzıları Hahlı Hacı Abdurrahman, Kelkitli Hacı Ali, Refâhiyeli Hacı HasanEfendi, Hacı Mehmed Efendi ve Beşir Efendidir.

Buyurdu ki:

Kimsenin kalbini kırmayınız. Herkese hürmetle muâmele ediniz. Zîrâ karşındaki bir velî olabilir. Böylece onların nazarına, himmetine kavuşursun. “Evliyânın nazarı (bakışı) kimyâdır.” denilmiştir. Eğer onu bunu incitmeyi huy ve tabiat edinirsen bir gün bilmedenAllahü teâlânın sevdiklerinden birinin kalbini kırar, üzersin de, sonra perişan olursun. Nitekim hadîs-i kudsîde; **“Ben kalbleri kırık olanların yanındayım.”** buyuruldu. Bunun için, “Her gördüğünü Hızır bil!” demişlerdir.

Peygamber efendimiz; **“Cemâatte rahmet vardır.”** buyurdu. Cemâatten birinin duâsı, dileği kabul olursa cemâatin hepsinin birden duâsı kabul olur. Cemâatle namaz kılmanın hikmeti budur.

HACI PAŞA;

Yıldırım Bâyezîd Han devrinde yetişen fıkıh ve tıb âlimi. İsmi, Hıdır bin Ali bin Hattâb olup, Hacı Paşa diye meşhurdur. Lakabı Celâlüddîn’dir. Aslen Aydınlı olan Hacı Paşa, Konya’da doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir. 1413 (H. 816) veya 1417 (H. 820) senesinde Ödemiş’e bağlı Birgi’de vefât etti.

Anadolu’da ilim öğrendikten sonra, Mısır’a gitti ve büyük âlim Ekmelüddîn Bâbertî’den yüksek din bilgilerini öğrenerek Hanefî mezhebi fıkıh âlimi oldu. Mübârek Şâh Mantıkî’den de aklî ilimleri tahsil etti. Aklî ve naklî ilimlerde tahsilini tamamlayıp, faydalı eserler yazdı.

Bir ara ağır hastalığa yakalanması, tıb tahsiline yönelmesine yol açtı ve kısa zamanda, devrinin en meşhur doktoru oldu. Kâhire’nin büyük hastahânesine baştabib tâyin edildi. İlâçlar ve hastalıklar üzerine ihtisâsını ilerlettikten sonra memleketine döndü. Aydınoğulları beylerinden Îsâ Beyin teveccühüne kavuştu. Îsâ Bey için **Şifâ-ül-Eskâm ve Devâ-ül-Âlâm** adlı eseri ile, Türkçe **Teshîl** adlı muhtasar bir tıb kitabı yazdı. Tîmûr Hanın tabibleriyle görüştü. Yapılan ilmî münâzarada, ilminin üstünlüğünü, tebâbetteki ehliyeti ve dirâyetini kabul ve tasdik ettiler. Seyyid Şerîf Cürcânî hazretleriyle görüşüp sohbette bulundu ve iltifâtlarına mazhar oldu. Yerleştiği Birgi kazâsında 1413 veya 1417 senesinde vefât etti. Hıdırlık Kabristanı yakınlarına defnedildi.

Hacı Paşanın 1380 senesinde tamamladığı **Şifâ-ül-Eskâm ve Devâ-ül-Âlâm** adlı eserinin genel plânı, İbn-i Sînâ’nın **Kânun’**una benzemektedir. Dört bölümden meydana gelen eserin birinci bölümünde genel bilgiler, ikinci bölümünde yiyecek ve içecekler, üçüncü bölümde hastalıkların sebepleri, dördüncü bölümde genel hastalıklar yer almaktadır. Hacı Paşa kitâbın girişinde, eseri yazarken karşılaştığı güçlükleri, hocalarından yaptığı tahsili, hastahâne tecrübelerini ve okuduğu tıb kitaplarını bildirmektedir. Ayrıca birçok gözlemlere de yer vermiştir. Hacı Paşa daha sonra bu eserini kısaltıp, Türkçe olarak **Teshîl-üt-Tıb** isimli kitabı yazmıştır. Bunlar arasındaki fark, Arabçasının ilmî olması, Türkçesinin ise halka hitâb edip, pratik olmasıdır. Hacı Paşanın **Müntehab-üş-Şifâ** adında diğer bir eseri daha vardır. Bu da **Şifâ**’nın başka bir kısaltmasıdır ve Aydınoğlu Îsâ Beye ithâf edilmiştir.

Hacı Paşa, ömrü boyunca, Allahü teâlânın dînini öğrenmek, insanlara doğru yolu öğretmek için uğraştı. Öğrendiği tıb bilgilerini, Allahü teâlânın kullarını tedâvide kullandı. İnsanların rûh ve bedence sağlam; dünyâ ve âhirette huzûrlu olmaları için çalıştı. Birçok talebe yetiştirdi. Bahsedilen eserlerden başka, Kutbüddîn Râzî’nin **Şerh-i Metâli-ül-Envâr** adlı eserine bir hâşiyesi, İmâm-ı Beydâvî hazretlerinin **Tevâlî** adlı eserine de bir şerhi vardır.

HACI SÂLİH EFENDİ;

son devir din adamlarından. İsmi, Sâlih olup, babası Trabzon’un ileri gelenlerinden Hânecizâde Hacı Şerîf Efendidir. 1899 (H. 1315) senesinde Trabzon’un Çaykara ilçesinde doğdu. 1991 (H. 1411) senesinde İstanbul’da vefât etti.

Tahsilini bizzat babasından almış olan Hacı Sâlih Efendi, tasavvuf derslerini Hacı Ferşâd Efendiden aldı. Muâsırı olan Alvarlı Muhammed Lütfî Efendi ile birlikte insanlara İslâmiyetin emir ve yasaklarını anlattılar. Günümüzdeki birçok din adamı Hacı Sâlih Efendinin ilminden istifâde etti. 3 Şubat 1991 (H. 1411) günü İstanbul’da vefât eden Hacı Sâlih Efendinin cenâze namazı 4 Şubat 1991 Pazartesi günü İstanbul Fatih Câmiinde kılındı. CenâzesiErzurum’a götürülerek Bakanlar Kurulu karâriyle Esa’d Paşa Câmii avlusuna defnedildi. Daha sonra Erzurum’un Pasinler ilçesi Çöğender köyü sâkinlerinin, Hacı Sâlih Efendinin kabrini gece yarısı açıp, aynı köyde hazırladıkları mezara defnettikleri de söylenmektedir.

Hacı Sâlih Efendinin **Mefâtih-i Gaybiyye** isimli bir risâlesi vardır.

HACİM;

Alm. *Volumen (n),* **Fr.** *Volume (m),* **İng.** *Volume.* Bir cismin uzayda kapladığı yer. Geometri ve diğer bilimlerde hacim V ile gösterilir. Uzunluk tek boyuttur. Yüzey veya alan iki boyutlu, hacim ise üç boyutludur. Dolayısıyle cisimler de üç boyutludur: Uzunluk genişlik ve yükseklik. Maddenin üç hâli; katı, sıvı ve gazdır. Katıların sâbit ve belirli bir hacmi vardır. Sıvılar ise bulundukları kabın şekline

uyarak yine sâbit bir hacime sâhiptirler. Gazlar, dâima bulundukları kapalı kabın tamamını doldururlar ve kabın hacmi kadar yer işgal ederler. Hacim, kabul edilen birimin kübü ile ifade edilir. Bu birim metre ise m^3, cm ise cm^3, mm^3, $foot^3$, $inch^3$ vs.

Geometrik bakımdan düzgün olan prizmatik bir cismin hacmi hesaplanırken eni, boyu ve yüksekliği çarpılır. Bâzı geometrik cisimlerin hacimleri:

Küb: Kenar uzunluğu a olan bir kübün hacmi $V= a^3$ tür.

Prizma: Kenar uzunlukları a,b ve c olan bir dik prizmanın hacmi, bu üç uzunluğun çarpımına eşittir:

V= a x b x c

Üçgen prizma: Taban alanı ile yüksekliğin çarpımına eşitir:

V= a x h/2 x H

Silindir: Bir silindirin hacmi, taban alanı ($\pi. R^2$) ile yüksekliğinin (h) çarpımına eşittir:

$V= \pi.R^2.h$

Koni ve piramit: Taban alanı ile yüksekliğin çarpımının 1/3'üne eşittir:

$V= \pi$ x R^2. h/3 (koni hacmi)

V= a x b x h/3 (piramit)

Küre: Yarıçapının kübü ile 4 π /3'ün çarpımına eşittir:

$V= 4/3. \pi .R^3= 4,18$ x R^3

Elipsoid: Eksenel yarıçapların çarpımı ile 4 π/3 ün çarpımına eşittir:

$V = \frac{4}{3} \pi$ .a.b.c'dir.

Geometrik bakımdan düzgün şekli bulunmayan cisimlerin hacimleri böyle kesin formüllerle bulunamaz. Eğer cisim yoğunluğu bilinen bir maddeden yapılmış ise kütlesi yoğunluğuna bölünerek (V= m/d) bulunur. Cismin yoğunluğu bilinmiyorsa cisim dereceli kap içinde bulunan suyun içine bırakılır. Suyun hacmindeki değişiklik cismin hacmine eşittir. Bir de cisim ağzına kadar tamamen su dolu bir kabın içine bırakılır. Taşan su zâyi edilmeden alınıp tartılır. Taşan suyun gram cinsinden kütlesi cismin cm^3 cinsinden hacmine eşittir (Çünkü suyun yoğunluğu 1 gr/cm^3).

HACİR;

Alm. *Bevormundung,* **Fr.** *İnterdiction,* **İng.** *İnterdiction.* Bir kimsenin kendi malını kullanmasına veya bir şey yapmasına kânun îcâbı mâni olunması veya kânunda gösterilen şartlardan herhangi birinin varlığı hâlinde, fiil ehliyetinin tamâmen veya kısmen kaldırılması.

İhtiyârî hacir: Sakatlık, tecrübesizlik veya ihtiyarlık sebebiyle, işlerini lâyıkı vechile (gereği gibi) görmekte acze düştüğünü ispat eden her reşit kimsenin kendi rızâsıyla hacir altına alınması. Reşit kimsenin verâset altına konulması, mahkeme kararıyla hacir edilmesiyle mümkündür. Bunun neticesinde hacredilen kimsenin fiil ehliyeti tamâmen veya kısmen ortadan kalkar. Hacir muâmelesinin müsbet ve menfî olmak üzere iki tarafı vardır. Müsbet tarafı, vâsi tâyinidir. Menfî tarafı, fiil ehliyetinin kısmen dahi olsa kaldırılmasıdır.

Hacir sebepleri: Akıl hastalığı veya akıl zayıflığı; israf, ayyaşlık, sû-i hâl ve sû-i idâre; hapis şeklinde medenî kanunda gösterilmiştir.

1. Akıl hastalığı veya akıl zayıflığı: a) Akıl hastalığı, bir kimsenin rûhî, irâdî veya aklî dengesinin bozulması. b) Akıl zayıflığı, aklî ve zihnî (zekâ) fonksiyonlarının hiç olmaması veya yeteri kadar gelişmemesi veya gerilemeye yüz tutması (Med. Kâ. mad. 355). Bir kimsenin bu sebeplerden herhangi biri ile hacir altına alınabilmesi için onun bu hallerden birine tutulmuş olması kâfi değildir. Ayrıca yakalandığı hastalık sebebiyle acze düşmesi, dâimî bakıma ve gözetlenmeye muhtaç kalması veya başkalarının emniyetini tehlikeye düşürmesi îcâb eder. Bu vasıflarda bir hâlin varlığını tesbit veya öğrenen adlî veyâ idârî makamlar ve memurlar sulh mahkemesine anında ihbârla mükelleftirler (Med. Kâ. mad. 355/2). Velâyet, vesâyet ve mîras nizamnâmesi de bu mükellefiyeti, belediye başkanlarına, ihtiyar heyetlerine ve sıhhî müesseselerin idârelerine yüklemektedir.

2. İsraf, ayyaşlık, sû-i hâl ve sû-i idâre: a) İsrâf, mâlî iktidârı aşan, faydasız ve maksatsız harcamada bulunma. b) Ayyaşlık, içki müptelâlığı (aşırı düşkünlük). c) Su-i hâl, kötü hâl; cemiyet nizam ve

intizâmını dâimî sûrette bozacak vasıfta çirkin, ahlâka muhâlif, haysiyetsiz bir şekilde yaşama. d) Sû-i idâre; kötü idâre, mal varlığının idâresinde, söz konusu edilebilen kâbiliyetsizlik ve âcizlik şeklinde ortaya çıkan irade zaafıdır. Bu hallerde hacir sebebi olması için sözkonusu kişinin kendini veya âilesini zarûrete düşürmesi, dâimî bakıma ve gözetlenmeye ihtiyaç göstermesi veya başkalarının emniyetini tehlikeye düşürmesi şartlarından herhangi birinin varlığı aranır.

3. Hapis: Bir sene veya daha fazla hapis cezâsına mahkum olan kimselere vâsi tâyin edilir. **Cezâ Kânunu'**na göre de beş seneden ziyâde ağır hapis cezâsına mahkum olan kimse, cezâ müddetince hacrolunur ve kendisine vâsi tâyin edilir. Söz konusu hacir, hapis cezâsının beş seneden ziyade ve ağır hapis cezâsı olması hâlinde işler ve hacir altına alınma kendiliğinden doğar. Bu durumda vesayet makamının vazifesi vâsi tayin etmekten ibârettir. Hapis cezâsının bir seneden ziyâde fakat beş seneden az olması hâlinde veya beş sene ve daha ziyâde olmasına rağmen ağır olmaması hâlinde, medenî kânunun ilgili hükümleri işler ve sulh mahkemelerince hacir kararı verilmesi lüzûm eder.

İsraf, ayyaşlık, sû-i hâl ve sû-i idârenin tahkîkinde (araştırılmasında) mahkeme, bizzât hacredilecek kimseyi dinlemek mecburiyetindedir. Akıl hastalığı ve akıl zayıflığının tahkîkinde (araştırılmasında) ise bilirkişi raporuna başvurulur.

İhtiyârî hacir, hacredilecek kimsenin kendi isteği ile olabilir. Burada hacir altına alınma şahsın irâdesine bırakılmıştır. İhtiyârî hacir hallerinde mahkeme re'sen (kendi başına) hareket etmez. Taleb üzerine karar verir. Ancak hacredilecek kimse, bunun için kânunda gösterilen sebeplerden herhangi birini ileri sürmek mecburiyetindedir. Kânunda gösterilen sebepler; malûliyet, ihtiyarlık, tecrübesizlik ve bunlardan herhangi birinden doğan acze düşme hâlidir.

İslâm hukûkunda hacir; kişiyi bâzı sözleşmelerden men etmektir.

Mümeyyiz, yâni akıllı çocuğun bunamış olan ihtiyarın ve sefihin yâni malını israf eden, dînin ve aklın uygun görmediği, lüzumsuz yerlere harcayanın yapacağı bâzı sözleşme ve işler geçersizdir. Bunlar bu işlerden, sözleşmelerden bu hâlleri geçinceye kadar men edilirler.

Mümeyyiz olmayan çocuğun ise bütün sözleşmeleri geçersizdir. Mümeyyiz olan çocuğun zararlı ve faydalı sözleşmelerinin sahih, geçerli olabilmesi için velîsinin izin vermesi lâzımdır. Bunamış ihtiyar da mümeyyiz çocuk gibidir. Bunlar bir malı veya canı telef ederlerse velîsi öder. Sefih olan âkıl bâliğ kimse de çocuk gibi hâkim tarafından hicredilir yâni, bâzı sözleşme ve işlerden men edilir.

Hacir üç grupta mütâlaa edilmektedir:

a) Hacr-i kâri: Meselâ mümeyyiz olmayan çocuğun yapacağı bütün sözleşmelerinin geçersiz olması gibi.

b) Hacr-i mütevassıt: Yapılan sözleşmelerin bâzılarının geçerli olması hâli. Mümeyyiz akıllı olan çocuğun, velîsinin izni ile yapacağı sözleşme ve işler gibi. Mümeyyiz akıllı çocuğun, zararlı da faydalı da olabilen sözleşmelerinin sahih olabilmesi için velîsinin izin vermesi lâzımdır.

c) Hacr-i zaîf: Kişinin geçici olarak bâzı sözleşmelerden men edilmesidir. Borçlunun, alacaklının isteği üzerine bâzı sözleşmelerden men edilmesi gibi.

HACİZ;

Alm. *Pfändung (f),* **Fr.** *Saise-arrêt (f),* **İng.** *Distraint, sequestration.* Borcunu ödemeyen borçlunun menkul (taşınabilir) ve gayrimenkul (taşınmaz) mallarına, alacaklının talebi üzerine adlî ve idârî makamlarca el konulması.

İhtiyâtî haciz: Vâdesi gelen borcunu ödemeyen borçlunun, mallarını kaçırmak istemesi gibi hallerde, alacaklının talebi üzerine borçlunun gıyâbında, mahkemeden karar alınarak, mallarına el konularak satış ve devrinin önlenmesi.

Normal haciz (İcrâ-i haciz): Bir alacağın tahsil edilmesi için yapılan icrâ tâkibinin kesinleşmesi üzerine, alacaklı lehine, borçlunun mal ve haklarına icrâ memuru tarafından el konulmasıdır.

Haciz konulabilmesi, tâkibin kesinleşmesi şartına bağlıdır. Tâkibin kesinleşmesi; ilâmsız tâkiplerde ödeme emrinin tebliğinden itibâren 7 gün içinde itirâz edilmemesi ve borcun ödenmemesi hâlinde olur. Bu takdirde borçlunun mallarına haciz konulabilir.

Borçlunun elindeki malların haciz ile alınması muhâfaza, tedbiridir. Ancak, haczedilen mal alacaklının rızâsı ile borçluda bırakılabilir.

Borçlunun, borcunu karşılayacak menkul malı var ise gayrimenkulleri haczedilemez.

Haczin sonuçları: Haciz konulan malda borçlunun tasarruf yetkisi (alacaklı lehine) kalkar veya

sınırlandırılır.

Haciz zaptı: Haciz yapıldığının ispat vesikasıdır.

Haczi câiz olmayan şeyler: Borçlunun ve âilesinin hayatlarını devam ettirebilmeleri için bâzı malların haczine izin verilmemiştir. Devlete âit mallar, borçlunun kendisi ve mesleği için lüzumlu eşyâ ve elbise, ibâdet eşyâsı ve dînî kitaplar, mutfak takımı ve eşyâsı, şâyet borçlu çiftçi ise bunun lüzumlu arâzisi, çift hayvanı, zirâî âletleri haczedilemez.

Ancak maaşlar, ücretler, sigortalar, emekli maaş ve îratları, borçlu ve âilesinin geçimleri için lüzumlu mikdâr ayrıldıktan sonra haczedilebilir.

HAÇ;

Alm. *Kreuz (n),* **Fr.** *Croix (f),* **İng.** *The cross.* Hıristiyanlık dîninin bir remzi (sembolü); birbirini dik olarak kesen iki doğrunun meydana getirdiği şeklin adı. Ermenice “khaç”tan gelir. Kullanıldığı şekil ve yerlere göre değişik isimler alır. Kolları gama şeklindeki “gamalı haç”, Nazi Almanyasının sembolüdür. Lâtin haçının dikey kolu öbüründen daha uzundur. Lorraine haçının, yatay kolları birbirine eşit değildir. Malta şövalyelerinin taşıdıkları Malta haçının kollarının uçları yassı ve geniştir. Eşit uzunlukta dört koldan meydana gelen haça ise Yunan haçı denir.

Eski Mısır’da rûhun ebedîliği, kulplu haçla sembolleştirilmiştir. Hıristiyanlıktaki haç, hazret-i Îsâ’ya yapılan işkencenin, dolayısıyle de kurtarmanın alâmetidir. Hıristiyanlar arasında hazret-i Îsâ’nın çarmıha gerildiği, yayılmış bir inanç olmasına rağmen bu doğru değildir. Kur’ân-ı kerîm, hazret-i Îsâ’nın göğe çıkarıldığını açıkça haber vermektedir. Çarmıha haç şeklinde gerilerek öldürülen kimse Yehûda idi. Dîninden dönerek, ufak bir menfaat karşılığı, hazret-i Îsâ’yı Romalılara haber veren Yehûda’nın şeklini Allahü teâlâ, hazret-i Îsâ’nın şekline çevirdi. Romalı askerler, Yehûda’yı yakalayıp vâliye götürdüler. Yehûda, kendisinin Îsâ olmadığını iddiâ ettiyse de kimseye dinletemedi. Îsâ aleyhisselâmın yerine Yehûda, çarmıha gerilip öldürüldü. Hıristiyanlar, Îsâ aleyhisselâmın çarmıhta rûhunu teslim ettiğini, sonra diriltilip göğe çıkarıldığını kabul ediyorlar. Kur’ân-ı kerîm bu hâdisenin doğru şeklini haber vermekte, Hıristiyanların inancının yanlış olduğunu bildirmektedir. (Bkz. Îsâ aleyhisselâm)

Hıristiyan ikonografyasında iki çeşit haç vardır: 1. İlk Hıristiyanların taş mezarlarında rastlanan “T” şeklindeki haç; 2. Yalnız Hıristiyan inancına göre hazret-i Îsâ’nın çivilendiği iddiâ edilen dört kollu haç.

Hıristiyanlığın suç sayıldığı devirlerde haç taşımak çok dikkat istiyordu. Fakat Büyük Konstantin’den sonra serbest oldu. Önce din uğruna ölenlerin, sonra da bütün Hıristiyanların mezarlarına haç konmaya başlandı. Mezarlıkların girişine veya ortasına dikilen haçların üzerinde önceleri bir şey yoktu. Sonradan Gotik devrinde bunların üzerine hazret-i Îsâ’nın resmi denilerek bâzı resimler takılmaya başlandı.

En eski haçlardan biri de 16. ve 17. asırlara âit olan Roma’daki Sancta Sanctorum haçıdır. Üç kuşaklı haçı papalar, çift kuşaklısını da başpiskoposlar veya baş patrikler takar. Hıristiyanlar daha da aşırı giderek üzerlerine haç resmi işâreti çizmişlerdir.

Lâtinler ellerini alın, göğüs, sol omuz ve sağ omuzlarına götürerek haç çıkarırlar ve bunu yaparken, “Babanın, oğulun ve kutsal rûhun adına!” derler. Yunanlılar ise, eli önce sağ omuza götürürler. Bunlar kutsal saydıkları insan ve nesnelerin üzerine de haç çıkarırlar. Protestanlar haç çıkarmaktan vazgeçmişlerdir.

Haç, bozulmuş Hıristiyanlık dîninin bir sembolü (alâmeti) olduğu için, İslâm dînince, her ne sûrette olursa olsun kullanılması kesin olarak yasak edilmiştir. Bu hususta Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem; **“Müslüman olan bir kimse,** (dîni başka olan) **bir kavme benzerse, onlar gibi olur.”** buyurdu. Bir Müslümanın boynuna, kolye şeklinde haç takması, elbisesinde haç resminin bulunması, haça karşı namaz kılması kesin olarak yasaktır, büyük günâhtır. Nitekim Peygamberimiz (sallallahü aleyhi ve sellem) hanımı hazret-i Âişe’nin üzerindeki elbisede haça benzeyen bir resmi görünce, onu derhâl çıkarmasını emretmiştir. Hazret-i Ömer, İslâm ülkesinde yaşayan Hıristiyanların açıkta haç kullanmasını yasak etmiştir.

HAÇLI SEFERLERİ;

Alm. *Kreuzzüge (pl),* **Fr.** *Les Croisades (f.pl),* **İng.** *The Crusades.* Papalığın teşvikiyle Hıristiyan Avrupalıların Müslümanlara karşı tertib ettikleri seferlerin umûmî adı. En önemlisi dînî olmak üzere, siyâsî, sosyal ve iktisâdî sebeplere dayanan Haçlı seferlerini Papa İkinci Urbanus, 1095 yılında toplanan Clermont Konsili’nde yaptığı konuşmayla başlatmıştır. Asırlarca devâm edip, milyonlarca insanın can kaybına, devletlerin yıkılıp ülkelerin tahrib olunmasına sebeb olmuştur.

Doğu Hıristiyanlığının temsilcisi Bizans İmparatorluğu (395-1453), 1071 yılında Selçuklu Devleti

(1038-1194) ile yaptığı Malazgirt Savaşında yenilince, Türklere Anadolu kapıları açıldı. Selçuklu akıncıları, birkaç sene içinde Ege, Akdeniz ve Marmara kıyılarına ulaştılar ve Bizans'ın başkenti olan İstanbul'u zorlamaya başladılar. 1075'te Türkiye Selçukluları Devletini kurup, İznik'i başkent yapmaları, Avrupa'nın en büyük Hıristiyan devleti olan Bizans'ı kökünden sallamaya başladı. Bu durum Avrupalıları telâşa düşürdü. Çünkü Bizans'ın düşmesi Türklerin Avrupa'ya hâkim olmasına yol açacaktı. Bunun önüne geçilip, Türklerin durdurulması gerekiyordu. Hattâ Anadolu dâhil bütün Ortadoğu'dan atılmalıydılar. İkinci büyük sebeb ise, iktisâdîydi. Avrupa, 11. asırda müthiş bir fakirlik içindeydi. Kralların sarayları bile taş yığınlarından ibâretti. Altın, gümüş ve değerli mâdenlerin bir çoğu Türklerin ve doğu kavimlerinin elindeydi. Avrupa, en ibtidâî maddeler için bile doğuya muhtaçtı. Zirâat çok ilkel usûllerle yapılıyordu. Sulama sistemi yoktu. Fransa,Almanya, Venedik gibi büyük sayılan Avrupa devletlerinin senelik geliri, en mütevâzî Türk beylerinin gelirlerinden azdı. Halk, önüne gelenin yağma ve talanından bıkmış, bir asilzâde veya eşkıyâ tarafından öldürüleceği günü bekliyordu.

Bu sırada Büyük Selçuklu Sultânı Melikşâh vefât etmiş, iç karışıklıklar baş göstermişti. Şiî-Fâtımî Devleti, Selçukluların amansız düşmanı olup, Hıristiyanların müttefikiydi. Bütün bunlar, Papa İkinci Urbanus'u Hıristiyanları birleştirerek Müslümanların üzerine saldırtmaya teşvik ediyordu. Böylece, bu papaz, Kudüs şehrini, Türklerin elinden almak için faaliyete başladı. Sâdece Pierre L'Ermite isminde yoksul bir Fransız keşişi, etrâfına 50.000 Fransız toplamıştı. Bunlar, Almanya'ya gelince, kendilerine 50.000 Alman serserisi daha katıldı. Macaristan'da ve Balkanlarda daha da çoğalan bu çapulcu ordusu, 1096-1270 seneleri arasında tertiplenen sekiz Haçlı seferinin ilk ordusu oldu.

Birinci Haçlı Seferi (1096-1099): Papaz Pierre L'Ermite ve şövalye Yoksul Gautier öncülüğünde İstanbul'a gelen bu topluluk, Bizans İmparatoru tarafından hemen Anadolu'ya geçirildi. Bunlar, doğunun zenginliklerine kapılıp, yağma ve tahribâtlar yaparak yerli ahâliye zulmettiler. Anadolu Selçuklu Sultânı Birinci Kılıç Arslan, İznik önlerinde bu ilk Haçlı kuvvetlerini durdurarak, kılıçtan geçirdi. Bunların arkasından Aşağı Lorraine Dükü Gedefroi Bouillon'un komutasındaki Haçlı ordusu yola çıktı. Bu orduda; birçok ünlü şövalye, soylu, kont ve dukalar vardı. Avrupa'nın bütün imkânları kullanılarak hazırlanmış olan bu ordu, 600.000 kişiden müteşekkildi. Almanya'nın Rhein kıyılarında 10.000 Yahûdîyi kılıçtan geçiren bu Haçlı ordusu, İstanbul'a doğru gelirken, ülkesinde de yağma ve katliam yapılmasından endişe eden Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos, onlarla anlaştı. Haçlılar, erzak ihtiyâçlarının temini karşılığında, Anadolu'da aldıkları yerleri Bizans'a vereceklerdi. Antlaşma sonrası Anadolu'ya geçen Haçlılar, 1097 senesi Mayıs ayında Türkiye Selçuklularının başşehri İznik'i kuşattılar. Kanlı çarpışmalar iki taraftan da ağır kayıplara sebeb oldu. Altı yüz bin kişilik Haçlı ordusu karşısında verdiği kayıplara dayanamayan Birinci Kılıç Arslan, çarpışarak geri çekildi. İznik, Bizans'ın eline geçti. Eskişehir istikâmetinden Anadolu'ya giren Haçlı ordusuna karşı Sultan Birinci Kılıç Arslan (1092-1107) yıpratma savaşlarına başladı. Anadolu'da Haçlıları en stratejik bölgelerde yakalayıp, ânî baskınlarla imhâ hareketlerine girişti, pek çoğunu kırdı.

Haçlıların yanında, Bizans İmparatoru da, durumdan faydalanarak Türkiye Selçuklularının batı bölgelerindeki topraklarını işgâl etti. Ermeniler ise, Türklerin Haçlılarla uğraşmalarını fırsat bilip, Toroslara bir müddet hâkim oldular. Altı yüz bin kişilik kuvvetle Anadolu'ya geçen Haçlılar, Türklerin imhâ hareketi sonucu Antakya Kalesi önlerine geldiklerinde 100.000'e inmişti. 1097 yılı Ekim ayında Antakya'yı kuşatan Haçlılar, kale içindeki Hıristiyan ahâliden birinin ihâneti sonucu dokuz ay sonra, Haziran 1098'de şehre girebildiler. Musul Atabeği Kürboğa Beyin kumandasındaki Müslüman-Türk ordusu, Antakya'yı Haçlılardan geri almak için teşebbüse geçti. Fakat şehir alınmak üzereyken aralarında çıkan fitne başarısızlığa yol açtı. Haçlılar yaptıkları huruç hareketiyle bu Müslüman ordusunu dağıttılar.

Antakya'yı alan Haçlılar, kırk bine düşen kuvvetleriyle Kudüs'e hareket ettiler. Şiî-Fâtımîlerin elinde olan şehir, kısa sürede haçlıların eline geçti. Müslüman, Mûsevî ve Hıristiyanların yaşadığı ve her üç din mensuplarınca da mübârek olan Kudüs, Haçlıların eline geçince, büyük bir katliama uğradı. Yetmiş bin Müslüman ve Yahûdîyi, mâbetlere sığınan kadınlar ve çocuklar dâhil, acımasızca kılıçtan geçirdiler. Şehrin sokakları kan ve cesetlerden geçilmez oldu.

Birinci Haçlı Seferi netîcesinde Kudüs'te Katolik Lâtin Krallığı, Antakya ve Urfa'da birer Haçlı devleti kuruldu. Hıristiyanlar Ortadoğu'yu bu vesîle ile tanıyıp, Doğu Akdeniz kıyılarına yerleştiler. Müslümanlarca Mekke ve Medîne'den sonra en mübârek şehir olan Kudüs'ün, Şiî-Fâtımîlerce Haçlılara teslîmi büyük üzüntüye yol açtı. Müslümanlar, Haçlıları Ortadoğu'dan atmak için hemen teşebbüse geçtiler. 1144 senesinde Musul Atabeği İmâdeddîn Zengî, Urfa'yı geri aldı. Bu durum İkinci Haçlı Seferine sebeb oldu.

İkinci Haçlı Seferi (1147-1149): Urfa'nın Müslümanlar tarafından geri alınması üzerine, papa Eugenius'un teşvîki ve papaz Saint Bernard'ın propagandası netîcesinde İkinci Haçlı Seferi başlatıldı. Seferin komutanlığını Yedinci Louis ile Almanya İmparatoru Üçüncü Konrad yapıyordu. Alman İmparatoru komutasında 75.000 kişilik ilk kâfile, Konya Ovasına geldi. Bu ordu, Türkiye Selçukluları

Sultânı Birinci Mes'ûd tarafından imhâ edildi. Alman İmparatoru canını zor kurtararak, beş bin kişiyle İznik'e sığındı. Fransa Kralı Yedinci Louis, 150.000 kişi ile yola çıktı. Alman İmparatorunun geriye kalmış döküntü kuvvetleriyle İznik'te birleşti. Bu kalabalık orduya karşı meydan muhârebesi yapmayı uygun bulmayan Sultan Mes'ûd, Haçlıları Toroslar geçidine çekti. Burada büyük kayıplara uğratılan Haçlıların artıkları Antakya'ya sığındılar. Şam'ı muhâsara ettilerse de, Türkler tarafından mağlûb edildiler.

Üçüncü Haçlı Seferi (1189-1192): Selâhaddîn Eyyûbî, Şiî-Fâtımî Devletini ortadan kaldırıp, Eyyûbî Devletini kurduktan sonra, Haçlılara karşı harekete geçti. 1097 senesinden beri Haçlıların elinde bulunan Kudüs'ü, 1187 senesinde Hattin Zaferinden sonra ele geçirdi. Hıristiyanların birkaç kıyı şehir hâriç, Ortadoğu'dan atılmaları, Avrupalıları endişelendirdi. Papa Üçüncü Clemens'in teşvikiyle Fransa ve İngiltere Kralları ile Alman İmparatoru, Üçüncü Haçlı Seferine katıldılar. Sonu hezîmet olmasına rağmen, Avrupa'nın en ünlü kral, imparator ve kumandanlarının katıldığı bu sefer meşhurdur.

Alman İmparatoru Friderich Barbarossa, kara yolu, Fransız Kralı Philippe Auguste ile İngiliz KralıArslan Yürekli Richard deniz yoluyla hareket ettiler. Alman İmparatoruna, Türkiye Selçukluları Sultânı İkinci Kılıç Arslan, elçileriyle Anadolu'ya girmemesini teklif etmişse de, kabul etmedi. Türkleri dinlemeyen İmparator Friderich Barbarossa, ordusunun büyük bir kısmını Selçuklu askerlerinin elinde kaybetti. Sonunda, Akdeniz'e ulaşamadan nehirde boğuldu. Başsız kalan ve ağır zâyiat veren haçlılar, perişan bir vaziyette Filistin'e ulaştılar. İngiltere Kralı, deniz yoluyla Kıbrıs'a varıp, Bizans vâlisini adadan kovarak Lâtin Krallığını kurdu. Kıbrıs'tan Akka'ya geçen Arslan Yürekli Richard ve deniz yoluyla Akka'ya varan Fransız Kralı, uzun süren muhâsaradan sonra kaleyi aldı. Kudüs'ü yeniden almak için savaştılarsa da muvaffak olamadılar. Fransa ve İngiltere kralları, acı tecrübeler ve ağır kayıplar netîcesinde Kudüs'ü alamıyacaklarını anlayınca, ülkelerine döndüler.

Dördüncü Haçlı Seferi (1204): Papa Üçüncü İnnocentius'un çağrısı, Foutges de Neville'nin propagandası netîcesinde Bonifacio'nun tertib ettiği bu Haçlı seferine Almanya İmparatoru Altıncı Heinrich katıldı. Papanın îtirâz etmesine rağmen Haçlılar, Venedik gemileriyle İstanbul önüne geldiler. 1204 yılında Ortodoks Bizanslılardan İstanbul'u aldılar. Şehrin zenginliği, Katolik Hıristiyanları şaşkına döndürdü. İstanbul'u yağmalayıp, tahrib ettiler. Dindaşlarına her türlü zulmü, her çeşit kötülüğü yaptılar. Bizans İmparatoru, tahtını İstanbul'dan İznik'e taşıdı. Bu olay, Bizans târihinde ilk defâ oluyordu. Nihâyet İstanbul'da 1261 senesine kadar devâm eden "Lâtin İmparatorluğu" kuruldu. Bu sefer sonunda Venedik ve Ceneviz Devletleri, Yakındoğu'da, büyük nüfûz ve toprak parçaları elde edip zenginleştiler. Haçlılar, dindaşları olan İstanbul'un Ortodoks Hıristiyanlarına çok zulüm ve eziyet yaptılar. İstanbul'un sanat eserleri, zengin olmak hırsıyla tahrib edildi, evler yağmalanıp, binlerce İstanbullu şehrin târihinde görülmemiş insanlık dışı tecâvüzlere uğradı, soyuldu ve işkenceyle öldürüldü. Dördüncü Haçlı Seferinden, Müslümanlardan ziyâde, Ortodoks Hıristiyanlar zarar gördü.

Beşinci Haçlı Seferi (1217-1221): Papa Üçüncü Honorius'un teşvîkiyle Macar Kralı İkinci Andrias, Kuzey Avrupa'dan gelen Haçlılarla, 1217 senesinde Akka'ya geldi. Kral Andrias, Müslümanlar karşısında dayanamayınca, geri döndü. Geride kalanlar Dimyat'a saldırıp, şehri aldılar. Daha sonra Kâhire'ye yöneldilerse de Eyyûbîler tarafından bozguna uğratılıp, dağıtıldılar.

Altıncı Haçlı Seferi (1228-1229): Papa Dokuzuncu Gregorius'un teşvikiyle Alman İmparatoru Üçüncü Frederich tarafından tertib edildi. Alman İmparatoru Kudüs'e kadar geldi. Eyyûbî Sultânı Melik Kâmil'in dış baskılardan bunaldığı bir devrede, Haçlıların Kudüs'e gelmeleri antlaşma zemîni doğmasına sebeb oldu. Antlaşma ile Kudüs Haçlıların eline geçti. Fakat Türkler tarafından mağlûb edilmeleri netîcesinde şehir, tekrar Eyyûbîlere teslim edildi.

Yedinci Haçlı Seferi (1248-1254): Kudüs'ün Müslümanlar tarafından alınması üzerine, Fransa Kralı St. Louis tarafından tertib edildi. Mısır'da yeni kurulan Memlûklüler, Haçlıları 1250 senesinde, Mansûre Meydan Muhârebesinde mağlub edip, Fransa Kralını da esir aldılar. Haçlılar dağıldı. St. Louis, Dimyat'ı Müslümanlara verip ülkesine döndü.

Sekizinci Haçlı Seferi (1268-1270): Antakya'nın Müslümanlar tarafından fethedilmesi ve Yedinci Haçlı Seferinin öcünü almak için Fransa Kralı St. Louis tarafından tertib edildi. Bu seferin hedefi, Kudüs olmayıp, Akdeniz kıyılarındaki Müslüman denizciler üzerineydi. St. Louis, Tunus'a çıktıysa da, salgın hastalıktan öldü. Fransa ordusu geri döndü. Bu sefer de başarısızlıkla sonuçlandı.

1096-1270 seneleri arasında, Müslümanlara karşı tertib edilen Haçlı seferleri sonucunda bir takım Lâtin devletleri kuruldu. Bunlar, Kudüs Krallığı, Kıbrıs Krallığı, Trablus Kontluğu, Antakya Prensliği, Urfa Kontluğu, İstanbul Lâtin İmparatorluğu, Mora Prensliği, Atina Dukalığı, Kefalonya Kontluğu, Naksos Dukalığı, Saint Jean Şövalyeleri idi. Bu Lâtin devletleri Türkler tarafından ortadan kaldırıldı ve Haçlılardan hiçbir iz bırakılmadı. Fakat Haçlı seferleri, 1270 senesinde son bulmuş değildir. Her zaman Hıristiyanlar, Müslümanlara karşı askerî kuvvet birleşiminin yanında; siyâsî, kültürel ve ekonomik

alanlarda da cephe birliği içinde olmuşlardır.

Asırlarca devâm eden Haçlı seferleri sonucu, pekçok kan döküldü ve milyonlarca insan can verdi. Nice ülkeler harâb oldu. Dînî, siyâsî, sosyal, kültürel, iktisâdî birçok hâdiselere sebeb oldu. Müslümanlara karşı savaşa katılmaya teşvik için Avrupa'da bir çok hıristiyan tarîkatları kuruldu. Seferlere iştirâk için Avrupalıların dindârına, mâcerâperestine, işsiz-güçsüzüne ayrı ayrı vaadlerle propaganda yapılıp, Müslümanların karşısında bütün bunların boş çıkması netîcesinde papalığın ve kiliselerin otoritesi sarsıldı.

Bu seferler sonunda Hıristiyanlar, Müslümanları yakından tanıdılar. Muhârebe meydanlarında aslanlar gibi cesûrâne döğüşen Müslümanların, aslında çok merhâmetli, iyiliksever, misâfirperver olduklarını yakından gördüler. Müslümanların, papazların bahsettikleri gibi olmaması, Avrupalı Hıristiyanların daha önceki düşüncelerini değiştirdi.

Papalık, bu seferlerin masraflarını karşılamak gâyesiyle Hıristiyanların rûhânî işleri için vergi almak âdetini çıkardı. Bulunduğu çevrenin kilisesine vergisini vermeyenler Hıristiyanlıktan afaroz edildi. Misyonerler faaliyetlerini artırıp, Asya ve Afrika'da Hıristiyanlığı yaymaya çalıştılar.

Haçlı seferlerine katılan şövalyelerin Müslümanlar karşısında güçsüzlüğü anlaşılınca, derebeylik idâresi zaafa uğradı. Merkezî otoritenin hâkimiyeti artıp, Avrupa'da krallık rejimi kuvvetlendi. Köle durumundaki köylü, toprak sâhibi efendilerinden arâzi alarak, mal mülk sâhibi oldu. Avrupa'da aralarında büyük eşitsizlik ve adâletsizlik uçurumu bulunan sınıflar arasındaki fark kısmen azaldı.

Doğu sanat ve medeniyetini tanıyıp, İslâmî eserlere hayran olan Haçlılar, Müslümanlardan sanat ve teknik alanda birçok yenilikleri ve keşifleri öğrendiler. Pekçok eseri yağmalayarak Avrupa'ya kaçırdılar. Bu ise Avrupa'da ilim ve tekniğin gelişmesine sebeb oldu. Müslümanlardan kâğıt ve pusulayı da öğrenen Haçlılarda gemicilik çok gelişti. Venedik, Cenova, Marsilya, Pisa gibi Akdeniz limanlarının önemi artıp, ticârî faaliyetler hız kazandı. Bu şehirler serbest bölgeler mâhiyetini alıp, Batı ve Doğunun ticâreti gelişti.

Haçlı seferleri netîcesinde Müslümanlar, Bizanslılar ve Yahûdîler çok zarar gördü. İslâm ülkeleri ve devletleri harâb oldu. Yüz binlerce Müslüman; Anadolu, Mısır, Suriye ve özellikle Kudüs'te kılıçtan geçirilip, yerleşim alanları yağmalanarak yakılıp yıkıldı. Kadınlar ve çocuklar bile hunharca öldürüldü. Haçlıların kılıcından sâdece Müslümanlar değil, Yahûdîler, özellikle Ortodoks Bizans da nasîbini aldı. İstanbul'un zenginliğine hayran kalan Lâtin Katolikler, şehrin sanat eserlerini zengin olmak hırsıyla yağmaladılar. Ortodoks ahâliye saldırıp mal, can ve ırzlarına ziyâdesiyle zarar verdiler. İstanbullular şehri terk etmek zorunda kaldı. Haçlı zulmü o kadar arttı ki, asırlardır İstanbul'da bulunan Bizans İmparatorluk tahtı şehirden çıkarılıp, önceden Türkiye Selçukluları Devletinin başşehri olan İznik'e taşındı. Bizanslılar 1261 senesinde tekrar İstanbul'u Haçlılardan geri aldılar.

Haçlı seferleri netîcesinde, İslâm medeniyetini tanıyan Avrupa'da ilim ve teknikte gelişmeler olup, merkezî otoritenin kuvvetlenmesi yanında, müslümanlara karşı asırlarca devâm edecek askerî, siyâsî, iktisâdî ve kültürel politikanın da tesbit edilip, safha safha tatbikine sebeb olmuştur.

Osmanlı Devletine ve diğer Müslüman devletlere karşı, 1364 Sırpsındığı, 1389 Birinci Kosova, 1396 Niğbolu, 1444 Varna, 1448 İkinci Kosova, 1453 İstanbul, 1538 Preveze, 1571 Kıbrıs, 1683 Viyana Kuşatması, Osmanlı Devletinin yıkılması ve 1919-1922 İstiklal mücâdelemizde Haçlılar ittifak edip, Müslümanlara karşı cephe aldılar. Hattâ Kudüs'ün elimizden çıkması üzerine müttefikimiz olan Almanlar bayram yaptılar.

Batılıların geçen asırlarda ve günümüzde İslâm ülkelerine karşı tatbik ettikleri yayılmacılık ve sömürgecilik hareketleri, İslâm dînine saldırmaları ve Müslümanları dinlerinden uzaklaştırmak için yaptıkları bütün dejenerasyon faaliyetleri, geçmişteki haçlı seferlerinin hâlen soğuk harp, kültürel ve ekonomik harp olarak devâm ettiğini göstermekte, bugün bile pekçok eserimiz çalınarak batıya kaçırılmaktadır. Aksine batıdan ülkemize kaçırılmış bir tek eser bile görülmemiştir. Batı her hususta bunu bugün bile tatbik etmektedir.

HAÇOVA MEYDAN MUHÂREBESİ;

Sultan Üçüncü Mehmed Han kumandasındaki Osmanlı ordusunun, Avusturya Arşidükü Maksimilyan'ın kumanda ettiği Alman, Macar, İspanyol, Leh, Çek, Slovak, İtalyan, Hollanda ve Belçika ordularına karşı kazandığı kesin zafer.

1595 yılında Sultan Üçüncü Mehmed Han (1595-1603) tahta geçtiği zaman Osmanlı kuvvetleri, Avusturya ve Alman kuvvetleri karşısında arka arkaya mağlubiyetler alıyordu. Bilhassa Estergon'un düşman eline düşmesi bütün yurtta derin bir üzüntüye yol açmıştı. Boğdan ve Eflâk'ta durum tamâmen Osmanlılar aleyhine olduğu gibi, Osmanlılara ait olan İbrahil, Kili, Silistre, Yergöği, Rusçuk, Akkirman ve Varna da elden gitmek üzereydi. Bu sebeple Sultan Üçüncü Mehmed Han, hocası Sâdeddîn

Efendinin de tavsiyesiyle, bizzât Avusturya sefer-i hümâyûnuna çıktı. Kanûnî Sultan Süleymân Hanın ölümünden, 30 yıl geçtiği halde hiçbir pâdişâh, ordusuna bizzât başkomutanlık etmemişti.

21 Haziran 1596'da kapıkulu ocaklarıyla beraber hareket eden Sultan Üçüncü Mehmed Han, 11 Ekim 1596'da Eğri Kalesini teslim aldı. Kale muhâfazasına Anadolu Beylerbeyi Lala Mehmed Paşayı bırakarak kendisi Macarların Kereşdeş dedikleri Haçova'ya geldi. Osmanlı ordusu Haçova'ya geldiği zaman burada imparatorun kardeşi Arşidük Maksimilyan'ın kuvvetleriyle karşılaştı. Arşidük'ün kumandası altında gerek Alman, Macar ve gerekse diğer devlet ve milletlerden toplanmış büyük bir ordu vardı. Kırım Hanı Gâzi Giray'ın biraderi Fetih Giray ile gönderdiği Tatar kuvvetlerinin de birlikte bulunduğu Osmanlı ordusu 100.000 kişi civârındayken, düşman ordusu 300.000 kişiye yaklaşıyordu. Düşman kuvvetlerinin Osmanlı ordusuna âni baskın yapmasından endişe edildiğinden, Câfer Paşa kumandasında on beş bin kişilik bir öncü kuvveti gönderildi. Câfer Paşa, bu kuvvetin azlığından bahisle sonucun kötü olabileceğini bildirdi Fakat Sadrâzam İbrahim Paşaya dinletemedi. Aslında düşman, Câfer Paşanın tahmininden de çoktu.

Cafer Paşa, aldığı emri yerine getirmek için düşman üzerine korkusuzca baskın yaptı. Ancak elindeki 15.000 kişilik kuvvet muazzam düşman kuvveti karşısında eriyordu. Cafer Paşa; "Alnımızın yazısı bu imiş." diyerek korkusuzca ve yüz döndürmeden çarpışıyordu. Rumeli Beylerbeyi kuvvetleriyle geri çekildi. Muhârebeden çekilmeyen Câfer Paşayı ise yanındaki tecrübeli hudut komutanları zorlukla savaş alanından uzaklaştırdılar. Bütün ağırlık ve toplar düşman eline geçti.

Karşılaşılan bu hezimet dolayısıyla son derece üzülen Sultan Üçüncü Mehmed Han, derhal harp meclisini topladı ve ne sûretle hareket edeceğine dâir ordu görüşmesi yapıldı. Pâdişâhın kumandayı veziriâzama bırakıp geri çekilmesinin uygun olacağı düşüncesine karşı Hoca Sâdeddîn Efendi:

"Bu büyük bir iştir. Hasan Paşa, İbrahim Paşa ve gayrisi ile olur biter iş değildir; bizzat saâdetlü pâdişâhın, askere baş olup gitmesi lâzımdır." dedi.

Ertesi sabah (26 Ekim) iki tarafın kuvvetleri harp vaziyeti alıp birbirine yanaştı. Osmanlı ordusunun merkezinde Üçüncü Sultan Mehmed Han vardı. Başının üzerinde sancak-ı şerîf dalgalanıyordu. Pâdişâhın sağında vezirler, solunda kâdıaskerler ile Hocası Sâdeddîn Efendi bulunmakta idi. Sol kolda Anadolu, Karaman, Halep, Maraş eyaletleri ve sağ kolda Rumeli ve Temaşvar beylerbeyleri kuvvetleri vardı.

Muhârebenin başlamasıyla birlikte düşman birlikleri, Pâdişâhın bulunduğu merkez kısmını sardılar. Düşman ateşi tehlikesine düşen Pâdişâh otağına çekilerek sırtına Peygamber efendimizin hırka-i şerîfini giyip eline mızrağını aldı. Sağ koldaki Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşanın kuvvetleri dağıldı. Böylece düşman kuvveti ordunun içine daldı. Yağmaya başladı. Düşman, Türk cephâne sandıklarının üzerine çıkmış dans ediyordu. Vaziyet tehlikeli bir hâl almıştı. Yerinden kıpırdamadığı hâlde bu durumu bizzat gören Sultan Mehmed Han yanında bulunan hocası Sâdeddîn Efendiye; "Efendi şimdiden sonra ne yapmamız gerek?" diye sorunca, metânetini kaybetmeyen Hoca Efendi:

"Pâdişâhım lâzım olan yerinizde sebât ve karar etmektir. Cengin hâli budur. Ecdâdınız zamanında olan, tabur muhârebeleri çoğunlukla böyle vâki olmuştur. Mûcizât-ı Muhammedî ile inşâallahü teâlâ fırsat ve nusret ehl-i İslâmındır. Hâtırınızı hoş tutun." dedi.

Artık panik başlamış ve düşman kuvvetleri çadırlar arasına kadar girmiş, ordugâhı zaptetmişlerdi. Düşmanın böyle çadırlar arasına girdiğini gören at oğlanı (yâni seyis,) aşçı, deveci, katırcı, karakollukçu denilen hademe grubu bu çadırları zapteden düşman üzerine kazma, kürek, balta ve odun gibi şeylerle hücuma geçerken aynı zamanda "Düşman kaçıyor!" diye bağırarak askerleri geri döndürmeyi başardılar. Bu sırada ön kol kumandanı Cağalazâde de gizlendiği pusudan çıkarak süvârileriyle hücuma geçti ve Osmanlı ordusunun sağ kolunu bozmuş olan yirmi bin düşmanı bataklıklara sokarak imhâ etti. Bu hengâmede Üçüncü Sultan Mehmed Hanı dimdik atının üzerinde, HocaEfendiyi de onun yanıbaşında atının gemlerini tutmuş gören akıncılar ve Kırım atlıları, zaferi kazandığını sanan düşmana dehşetli bir darbe indirdiler. Düşmanın elli bin kadarı öldürüldü. Böylece kaybolmuş sayılan Haçova Savaşı büyük bir zaferle neticelendi. On bin duka altın ile beraber en güzel Alman toplarının yüzde doksan beşi ele geçti.

Haçova Meydan Muharebesinde, Osmanlı ordusu Mohaç'tan sonra en büyük imhâ hareketini gerçekleştirmiştir. Târihçi Hammer bu savaş için; "Hoca Sâdeddîn'in cesâret ve tesiriyle kazanılan, Mohaç ve Çaldıran'la mukâyese edilen parlak zafer..." diye bahsetmektedir. Sultan Üçüncü Mehmed Han bu seferin sonunda "Eğri Fâtihi" ünvanını almıştır.

HADDELEME;

Alm. *Walzen, Ziehen,* **Fr.** *Laminage, ètirage,* **İng.** *Rolling.* Mühendislikte sıcak yâhut soğuk haldeki metal malzemeye basit biçimler vermekte kullanılan işlem. Özellikle çeliğin haddelenmesi, sâdece

biçim vermek değil, aynı zamanda çeliğin mekanik özelliklerinin geliştirilmesini de sağlar. Haddeleme işleminde metal, aynı hızda fakat birbirine ters yönde dönen ve aralarındaki mesâfe malzemenin kalınlığından biraz az olan iki merdâne (hadde) arasından geçirilir. Merdâneler ekseriyâ yüksek kaliteli çelikten yapılmıştır. Merdâneler düz yüzeyli olabileceği gibi, düz levha oluklu da olabilirler.

Malzemenin kalınlığında meydana getirilecek değişimin derecesi malzemenin sıcaklığına bağlıdır. Sıcaklık arttıkça çeliğin plastiklik özelliği de artar. Soğuk haddelemede levha, çubuk veya şerit biçimindeki malzeme merdanelere ısıtılmadan verilir ve istenilen biçim elde edilinceye kadar defâlarca haddeden geçirilir. Ekseriyâ sıcak haddelemeden sonra uygulanan soğuk haddeleme işlemi, malzemenin mekanik işlenebilir özelliklerini geliştirir, yüzeyini parlatır.

Günümüzde kullanılan hadde tezgâhlarında üst üste veya ardarda yerleştirilmiş birden fazla merdane çifti bulunmaktadır. Böylece malzeme merdânelere kesintisiz olarak verilerek belli bir biçimi alıncaya kadar defâlarca haddelenmesi sağlanır.

HADIM;

Alm. *Kastrat, eunuch,* **Fr.** *Castre, eunuque (f),* **İng.** *Castrate, eunuch.* Testisleri (hayaları) veya sperma üreten organları alınmış erkek. Hadımlaştırma işleminden sonra damızlık atlar (aygırlar), iğdiş edilmiş beygir; boğalar, öküzler, koçlar da yine iğdiş edilmiş boğa, öküz ve koç adlarını alırlar.

Hadım etmek için şu sebeplerden birinin bulunması gerekir: İstenmeyen karakterlerin nesilden nesile aktarılmasını önlemek. Erkek hayvanların mücâdele etmeden bir arada yaşamalarını ve dişilerle erkeklerin üreme olmaksızın bir arada barınmalarını sağlamak. Erkek hayvanları daha kolay idâre etmek. Et üretiminde verimi artırmak. Tâlî seks karakterlerinin (ikincil cinsiyet özelliklerinin) gelişmesini geciktirmek ve bâzı iç organ yapılarında değişiklik sağlamak, testis hastalıklarını bilhassa bâzı tümörlerini tedâvi etmek.

Hadımlaşma işleminin yaşı, cinse göre değişir. Taylar genellikle bir veya iki yaşında, kullanılma niyetine ve has gelişmesinin derecesine göre veya diğer istenen karakterlere göre iğdiş edilirler. Buzağıları 6 haftalık veya 4 aylıkken, kuzuları 2-6 haftalıkken ve köpekleri, kedileri 6-12 aylar arasında hadım ederler.

Hadım etmenin usûlleri hayvanın cinsine göre değişir. Atlarda cerrahî yolla testislerin çıkartılması tercih edilir. Cerrahî işlem, anestezi altında hayvan ayaktayken veya yatarken yapılır. Buzağılar ile kuzular da cerrahî yolla iğdiş edilebilirler ise de, başka yollar da vardır. Bazı bölgelerde buzağı ve kuzular, testislerin üstüne plastik bant geçirmekle hadım edilirler. Bu usûl ile testislere kan akımı kesilir ve bir zaman sonra testisler düşer. Bâzan bu usûl tetanoz hastalığına yol açabilir. Üçüncü bir yol “emasculatome” denen âletin kullanılmasıdır. Bu âlet ile testislerden ayrılan ve muhtevasını dış ortama taşıyan spermatik kordon kesilmiş, testise giden kan akımı azaltılmış olur. Böylece testisler büzüşürler ve fonksiyonlarını kaybederler.

İnsanları hadımlaştırma binlerce yıllık bir maziye sâhiptir. Romada esirlere uygulanırdı. Doğu ülkelerinde de yaygındır. Çinde kralın maiyetinde, iç halkada bulunanlar arasında hadım edilmiş olanlar çoğunluktaydı. İtalya’da 18. yüzyıla kadar oğlanlar, Papanın korosunda ince seslerini korumak için hadım edilirlerdi. Osmanlı saraylarında, haremde çeşitli hizmetlerde kullanılan haremağaları, sonradan hadımlaştırılan kişiler değildi. Bunlar doğuştan hadım olanların içinden seçilirdi. Osmanlı kânunlarına göre Afrika’dan getirilen esirlerin hadım edilmeleri yasaktı.

Bugün insanlar için hadımlaşma işlemi habis hastalıklar, ilerlemiş tüberküloz, inmemiş testis ve büyük fıtık ameliyatlarında seçilebilecek bir uygulama olarak görülmektedir. Kötü huylu testis (haya) urlarında şayet fazla gecikme olmamışsa, bu kötü urun yayılmasını önlemek için, testis çıkarılır. Torbaya inmemiş, testis büluğ çağından sonra fark edilmişse, kanserleşme ihtimâli fazla olduğu için cerrâhi olarak çıkarılmalıdır. Şâyet bir testis çıkarılmış, diğer testis yerinde duruyorsa ve normalse, bu kişi hadım değildir, çocuk sâhibi olabilir.

Bir de doğum kontrolü sebebiyle, erkekler kısırlaştırılmaktadır. Bunun için de, erkek döl hücrelerini taşıyan kanallar, ameliyatla bağlanmaktadır. Bu ameliyatla erkeğin cinsel istek ve vazifesi değişmemekte, fakat artık çocuk sâhibi de olamamaktadır. Bunun yakın târihteki en yaygın örneği Hindistan’da binlerce erkeğin bu yolla kısırlaştırılması olmuştur.

HADIM ALİ PAŞA;

Osmanlı sadrâzamlarından. Saraybosna kazâsına bağlı Drozgometva köyünden olup, babasının adı Radoşin’dir.

Devşirme olup, sarayda Akağalar odasında yetiştirildi. Bâbüsseâde ağasıyken İkinci Bâyezîd Han tarafından Karaman Beylerbeyliğine tâyin edildi. Semendire, İşkodra kumandanlıkları ile Mora ve

Memlûklü seferlerinde gösterdiği başarılar sebebiyle 1484'te Rumeli Beylerbeyliğine getirildi. Bu vazîfedeyken Eflak'taki savaşlarda gösterdiği muvaffakiyetler sonucu vezirlik rütbesi verildi (1488). 1501 yılında vezîriâzam oldu. İki yıl sonra bu görevden azledildi ise de, 1506'da tekrar getirildi. İkinci Bâyezîd Han şehzâdeleri arasındaki mücâdelede Selim ve Korkud'a karşı Ahmed'i destekledi. Bâyezîd Han, 1511'de Ali Paşa ile oğlu Ahmed'i Şahkulu İsyânını bastırmakla görevlendirdi. Ali Paşa, Kayseri ile Sivas arasındaki Gökçay mevkiinde isyancıları pusuya düşürerek imhâ ederken kendisi de vurularak şehid düştü.

Hadım Ali Paşanın İstanbul'da, biri Divanyolu'nda diğeri Fâtih Zincirlikuyu'da olmak üzere iki câmisi ile bir medresesi ve bir imâreti vardır. İlim adamlarını himâye ve teşvik ederdi. Şâir Mesîhi, Ali Paşanın yanında kâtip olarak görev yapardı. Büyük âlim ve târihçi İdris-i Bitlîsî onun himâyeleri sonucu **Heşt Behişt** adlı eserini yazmıştır.

HADIM SİNAN PAŞA;

Osmanlı sadrâzamlarından. Doğu Bosna'da Boroviniç isminde asil bir âileye mensuptur.

Enderun'da yetişti. Sarayda çeşitli görevlerde bulunduktan sonra Bosna Sancakbeyliği ile dış hizmete çıktı (1514). Yavuz Sultan Selim'in İran üzerine hareketi sırasında Maltepe mevkiinde (Nisan 1514) Mustafa Paşa yerine Anadolu Beylerbeyi oldu. Çaldıran Savaşında Osmanlı ordularının sağ kanadına komuta etti. Savaş sırasında Şah İsmâil'in komutanlarından Ustaclu Mehmed Hanın saldırısını başarıyla karşıladıktan sonra karşı taarruza geçip, Safevî ordusunu arkadan çevirerek zaferin kazanılmasında önemli rol oynadı. Savaş sonunda, şehid olan Hasan Paşanın yerine Rumeli Beylerbeyi oldu (Eylül 1514).

Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Savaşı dönüşünde daha önceki isyân teşebbüsleri sebebiyle suçlu bulduğu Veziriâzam Dukakinoğlu Ahmed Paşayı Amasya'da îdâm ettirdi ise de boşalan göreve kimseyi getirmedi. 1515 ilkbaharında Sinan Paşayı Dulkadiroğlu Alâüddevle üzerine gönderdi. Hadım Sinan Paşa, Alâüddevle'yi mağlub ettikten sonra başını keserek Yavuz Sultan Selim'e gönderdi ve bu başarısından dolayı boş bulunan vezîriâzamlık makâmı kendisine verildi. Bu vazîfede üç ay kalan Sinan Paşanın yerine beşinci defâ olmak üzere Hersekzâde Ahmed Paşa getirildi. Ancak Hadım Sinan Paşanın azledilmesi herhangi bir hatâ sebebiyle olmadığından kendisine karşı Pâdişâh'ın teveccühü devâm ediyordu. Nitekim çok geçmeden Diyarbekir taraflarında İranlıların bâzı hareketlerinden dolayı Pâdişah, Hersekzâdeyi azlederek hapsettirdikten sonra yerine tekrar Sinân Paşayı getirdi (1516). Hadım Sinan Paşa, Mısır Seferine hazırlanan ordunun seraskeri olarak Diyarbekir'e gönderildi. Daha sonra Elbistan Ovasında Sultan Selim'in kuvvetlerine katıldı. Mercidabık Savaşının kazanılmasında büyük kahramanlıklar gösterdi (1516). Kansu Gavri'nin yerine Mısır-Memlûklü tahtına çıkan Tomanbay'ın mücâdeleye devâm etmesi üzerine Selim Han, onu dört bin kişilik kuvvetle Gazze üzerine gönderdi. Sinan Paşa, Gazze'yi kısa sürede fethetti. Daha sonra Ridâniye Savaşında Yavuz Sultan Selim, El-Mukattam Dağını dolaşarak Mısır ordularının gerisine sarkarken, Sinan Paşayı ise kendi yerine Osmanlı merkez kuvvetlerinin başında bıraktı. Şiddetli saldırılarla geçen savaşı kaybetmek üzere olduğunu anlayan Tomanbay bütün kuvvetleri ile Selim Hanı öldürmek için otağ-ı hümâyuna saldırdı. Yavuz Sultan Selim düşmanı geriden çeviren kuvvetlerin başındaydı. Memlûkler merkez kuvvetleri başındaki Sinan Paşayı pâdişâh zannederek bütün kuvvetleriyle bu hatta saldırdılar. Sinan Paşa göğüs göğüse yapılan bu çarpışmalar sonucu şehid düştü.

Savaşın kazanılmasından sonra Yavuz Sultan Selim, cesur, gözüpek, cihângîr ve aynı zamanda muvaffakiyetli olan bu değerli vezîrinin vefâtından pek müteessir oldu ve "Yûsuf aleyhisselâmın tahtına nâil oldum, fakat Sinân gibi sâdık ve cesûr serdârımdan ayrıldım!" sözleriyle elemini dile getirdi.

HADÎCE-TÜL KÜBRÂ;

Peygamber efendimizin ilk hanımı, ilk îmân eden hür kadın ve Müslümanların annesi. Kureyş Kabîlesinin kibar ve asil bir âilesine mensuptur. Babasının adı Hüveylid, annesininki Fâtıma'dır. Nesebi Hadîce binti Hüveylid bin Esad bin Abdü'l-uzzâ bin Kuseyy bin Kilâb bin Mürre bin Ka'b bin Lüey bin Gâlib idi. Nesebi, Peygamber efendimiz ile baba tarafından Kuseyy, anne tarafından Lüey Sülâlesiyle birleşmektedir. Câhiliye devrindeki lakabı **Tâhire** idi. Doğum târihi kesin bilinmemektedir. 619'da hicretten üç sene önce altmış beş yaşında Mekke'de vefât etti.

Hazret-i Hadîce'nin nesebi, güzelliği, ilmi, malı, şerefi, iffeti ve edebi pek fazlaydı. Ticâretle uğraşırdı. Bu yüzden devrin büyük tüccârları arasında yer almıştı. Memurları, kâtipleri ve köleleri vardı. Ticâreti; adamları veya ortaklık sûretiyle yapardı. Dul idi. Bu sebeple her taraftan kendisine tâlib olan ve rağbet eden çok kimse vardı. Fakat gördüğü bir rüyâ îcâbı hiç kimseye iltifât etmemişti.

Hazret-i Hadîce, gördüğü rüyâyı bilgili bir Hıristiyan olan amcası oğlu Varaka bin Nevfel'e tâbir ettirmiş, Varaka bin Nevfel de hazret-i Hadîce'nin, geleceği bildirilen son peygamberle evleneceğini ve o

peygamberin vasıflarını bildirmişdi. Bu arada Ebû Tâlib, hazret-i Hadîce'ye giderek Peygamber efendimize sermâye vermesini ve ortak olmalarını teklif etti. Hazret-i Hadîce bu teklifi kabul etti. Yapılan ticârî ortaklık sonunda umulanın üzerinde kâr elde edildi. Hazret-i Hadîce, ticâret ortağı olan Muhammed aleyhisselâm üzerinde, Varaka bin Nevfel'in bildirdiği alâmetlerin olduğunu müşâhede etti. Daha sonra her iki taraftan gönderilen elçiler vâsıtasıyla hazret-i Muhammed ile hazret-i Hadîce'nin evlenmeleri kararlaştırıldı. Kararlaştırılan günde taraflar bir araya geldiler. Nikâh sırasında Peygamber efendimizin amcası Ebû Tâlib ve hazret-i Hadîce vâlidemizin amcası Amr bin Esed birer konuşma yaptılar. Böylece nikâh akdi tamam oldu. Bir rivâyete göre mihr; 400 miskal altın, bir rivâyete göre de 20 deve idi. Ebû Tâlib, düğün ziyâfeti için bir deve kesip, o güne kadar görülmedik bir yemek verdi. Evlilik vâki oldu. Hazret-i Hadîce vâlidemiz bütün varlığını Peygamber efendimize hediye etti ve; "Bu malların hepsi yüce şahsınıza âittir. Ben de sana muhtâcım ve minnetin altındayım." dedi. O zaman Peygamber efendimiz yirmi beş, hazret-i Hadîce vâlidemiz de kırk yaşında idiler.

Hazret-i Hadîce vâlidemiz, evlilik hayâtında sevgili Peygamberimize bütün gayreti ile hizmet etmeye çalıştı. O'nu hiç üzmedi. Her arzusunu büyük bir emir kabul edip, canla başla yerine getirdi. O'na dert ortağı ve tesellî arkadaşı oldu.

Evliliklerinden on beş sene sonra, Resûlullah efendimize Hira Dağında Cebrâil aleyhisselâm görünmüş, peygamberliğini bildirmişti. Burada Kur'ân-ı kerîmden ilk âyet-i kerîmeler nâzil oldu. Hazret-i Hadîce, Peygamber efendimize peygamberliğin ilk günlerinden îtibâren en büyük yardımcı oldu. Sıkıntılı hâllerinde O'nu teselli etti. İlk Müslüman kadın o idi. Herkes düşman iken, hazret-i Hadîce, Peygamber efendimize en büyük desteği verdi.

Peygamber efendimizin bu evliliği, Hadîce vâlidemizin vefâtına kadar yirmi beş sene sürdü. Bunun on beş senesi vahiy gelmeden önce, on senesi vahiy geldikten sonra idi. Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâm, ilk zevcesi hazret-i Hadîce hayattayken, hiç evlenmedi. İkisi erkek, dördü kız olmak üzere altı çocuğu oldu. Bunlar; Kâsım, Zeyneb, Rukayye, Ümmü Gülsüm, Fâtıma ve Abdullah (Tayyib veya Tâhir)dır.

Zeynep, kızlarının en büyüğü idi. En küçük kızı Fâtıma, babasının en sevgilisiydi. Hicretten on üç sene önce doğdu. Erkek evlâtları küçük yaşta vefât ettikleri gibi, hazret-i Fâtıma'dan başka bütün kızları da O'ndan önce vefât ettiler. Fâtıma vâlidemiz de Peygamber efendimizden altı ay sonra vefât etti. Hazret-i Ali ile evlenmişti. Sevgili Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâmın soyu, hazret-i Fâtıma'nın evlatları ile devâm etti. (Bkz. Fâtıma-tüz-Zehrâ)

Resûlullah efendimizin dert ortağı, yirmi beş senelik hayat arkadaşı olan hazret-i Hadîce vâlidemiz de, dert ve üzüntülerle geçen üç senelik muhâsaradan sonra, hicretten üç sene önce, Ramazan ayının başında, 65 yaşında vefât etti. Fahr-i kâinât sallallahü aleyhi ve sellem efendimiz, hazret-i Hadîce vâlidemizi kendi mübârek elleriyle Hacun Mezarlığına defneylediler. Onun ayrılığından çok hüzünlendiler. Aynı sene içinde amcası Ebû Tâlib'in vefâtı, Peygamber efendimizin üzüntüsünü daha da arttırdı. Böylece bu seneye **senet-ül-hüzn,** yâni **hüzün yılı** denildi.

Hadîce vâlidemiz, Peygamber efendimize, evlâdına, Müslümanlara ve insanlara çok şefkatliydi. Ev işlerini iyi bilip, mükemmel iş görürdü. Peygamber efendimiz, bu hususta onun için; **"Hem çocuk annesi hem de ev işi tanzim eden hâtun."** buyurdu. Peygamber efendimize karşı çok hürmetkârdı. Ne buyurursa hemen kabul ederdi. Bu her zaman böyle oldu. Resûlullah efendimiz de onu dâimâ medh ederdi. Hattâ bir gün yine onu medh ederken, hazret-i Âişe vâlidemiz dayanamayıp; "Cenâb-ı Hak size daha iyisini verdi." dedi. Resûlullah efendimiz; **"Hayır, ondan iyisi verilmedi. Herkes bana yalancı dediği günlerde, o bana inandı. Herkes bana eziyet verirken, o bana yâr oldu. Üzüntülerimi giderdi."** buyurdu.

Peygamberimiz yine o ve diğer üstün hâtunlar hakkında; **"Dört hâtunun fazîletleri bütün dünyâ hâtunlarının fazîletlerinden üstündür: Meryem binti İmrân, Fir'avn'ın îmân etmiş hanımı Âsiye, Hadîce binti Hüveylid ve Fâtıma binti Muhammed."** buyurdu.

HÂDİMÎ;

on sekizinci yüzyılda Osmanlı Devletinde yetişen büyük âlimlerden. İsmi Muhammed, künyesi Mevlânâ Ebû Sa'îd'dir. Hâdim'de doğduğu için Hâdimî nisbesi ile tanınmıştır. 1701 (H. 1113) deHâdim'de doğdu. 1762 (H. 1176) de vefât etti.Kabri Hâdim'dedir. Babası Horasan illerinden olan Buhârâ'dan Anadolu'ya gelip, Hâdim'de yerleşen bir âileye mensuptur. Babası pekçok âlim yetiştirmesi sebebiyle Fahr-ur-Rum (Anadolu'nun medâr-ı iftihârı, kendisiyle övündüğü) nâmı ile tanınan Kara Hacı Mustafa Efendidir.

Hâdimî hazretleri beş yaşında yüksek ilimler sâhibi olan babasından ilim tahsiline başladı. On yaşında Kur'ân-ı kerîmi ezberledi. Arabî ve Fârisiyi öğrendi. On sekiz yaşına girince babası onu Konya'daki

Karatay Medresesine gönderdi. Bu medresede devrin meşhur müderrislerinden olan İbrâhim Efendiden beş sene aralıksız ders aldı. Bu hocası ona icâzet (diploma) verdikten sonra İstanbul'da bulunan devrin en meşhur âlimlerinden Kazâbâdî Ahmed Efendinin medresesine gönderdi.

Hâdimî, tam sekiz yıl da burada okudu. Zamânın ilim dili olan Arapça ve Farsçada çok ilerleyip, ana dili gibi öğrendi. İstanbul'da zaman zaman bâzı câmilerde, dinleyenlerin çok istifâde ettiği vaazlar veren ve on dört sene memleketinden uzakta kalan Hâdimî, babasının vefâtı üzerine otuz iki yaşında, dört katır yükü kıymetli kitaplarla Hâdim'e dönüp babasının medresesinde müderrisliğe başladı. Birkaç ay sonra evlendi. Sa'îd isminde bir oğlu dünyâya gelince, Ebû Sa'îd künyesiyle anılır oldu.

Hâdimî hazretleri bilhassa fıkıh ve tasavvuf ilimlerinde yetişerek büyük bir âlim olup, babasının medresesinde ders vermeye başlayınca, ilim öğrenmek için, her taraftan akın akın gelen yüzlerce talebe, bu medreseye sığmaz oldu. Hâdimliler ona, o medresenin yerine yeni bir medrese yaptırdılar. Hattâ kısa bir zaman sonra, bu medrese de kâfi gelmeyince, Hâdimî büyük izdihamla açık hava tedrisâtına başladı. Yaz aylarında şehirden on iki kilometre uzaklıktaki Kervanpınar'da ders verirdi. Kışın ise Hâdim'deki medresesine dönerdi. Arabî, Fârisî, usûl-i fıkıh, fıkıh, tefsir, hadis, kelâm ve edebiyât gibi dersler okutan Hâdimî; başta oğulları Sa'îd, Abdullah, Emin ve Nu'mân efendiler olmak üzere, "Ayaklı kütüphâne" lakabıyla anılan Müftîzâde Muhammed Antâkî, meşhûr İsmâil Gelenbevî, Mehmed Kırkağaçî, Hâfız Osman Üskübî, AhmedÜrgübî, Konyalı İsmâil Hakkı, Hacı İsmâil Kayserî gibi âlimler yetiştirdi. Hem din ilimleri, hem de fen ilimleriyle mücehhez olan Hâdimî'nin şöhreti, birkaç yıl sonra Hâdim ve Konya'nın sınırlarını aştı. Ünü bütün Anadolu'ya yayıldı. Hattâ en büyük ilim ve kültür merkezi olan İstanbul'dan bile ona talebe gelmeye başladı. Şöhreti Osmanlı sarayına kadar varan Ebû Sa'îd Muhammed Hâdimî'yi önce Osmanlı pâdişâhı Sultan Üçüncü Ahmed, sonra da Birinci Mahmûd Han, İstanbul'a dâvet ettiler.

1762 (H. 1176) senesinin kış mevsiminde 61 yaşındayken üç gün yatakta yatıp, dördüncü gün âhirete irtihâl eden Ebû Sa'îd Muhammed Hâdimî hazretlerinin, başta çocukları olmak üzere, yetiştirdiği pekçok talebesi, memleketin her tarafına dağılmış, gittikleri yerlerde müftîlik ve müderrislik yapmışlar, halkı irşâd etmişlerdir. Onun soyundan gelen insanlar içerisinde de birçok ilim adamı yetişmiştir.

Eserleri:

Muhammed Hâdimî'nin İslâm ahlâkı ve hukûku ile ilgili eserlerinden bâzıları şunlardır:

1) El-Berîkat-ül-Mahmûdiyye: İslâm ahlâkını anlatan bu kitâb İmâm-ı Birgivî'nin **Tarîkat-ı Muhammediyye** adlı eserinin şerhidir. İki cilt hâlinde basılmıştır; **2) Dürer Hâşiyesi, 3) Hâşiye alâ Tefsîr-i Nebe lil-Beydâvî, 4) Risâletün-fî Sülûki Nakşibendiyye, 5) Risâlet-ül-Huşû' fis-Salât, 6) Risâle fî Hakk-ıl-Istihlâf, 7) Arâyis-ün-Nefîsi fî İlm-il-Mantık, 8) Mecâmi'ul-Hakâyık:** Bu eseri, **Mecelle**'nin küllî kâidelerine kaynak olmuştur.

On sekiz çeşit ilim açısından Besmelenin mânâ ve hikmetlerini ortaya koymak için kaleme aldığı **Şerh-ül-Besmele** adlı eseri, Niğdeli Müderris Ahmed Efendi tarafından **Tuhfet-ül-Besmele** adıyla şerh edilip, basılmıştır.

Vaaz ve derslerinde vezinli ve kâfiyeli şiirler söyleyip dinleyenleri coştururdu. Bugün birkaç tânesi elde bulunan şiirlerinin ve ilâhîlerinin aslında bir Dîvân dolduracak kadar çok olduğu rivâyet edilmektedir.

Berîka adıyla meşhur eserinden tercüme edilen bölümler, kıymetli bir ahlâk kitâbı olan ve İhlâs A.Ş. tarafından yayınlanan **İslâm Ahlâkı** kitâbında yer almıştır.

HADİS;

Alm. *Tradition, Überlieferung (f),* **Fr.** *Tradition, Parole (f),* **İng.** *Tradition, Hadith.* Lügatte, "söz, haber, yeni şey" mânâsına gelen bir kelime. Dînî bir terim olarak hadis, "Peygamberimizin sözleri, işleri, halleri" demektir. Hadis, "sünnet" kelimesi yerine de kullanılır. Hadîs-i şerîfleri anlatan ilme "ilm-i hadîs (hadîs ilmi)" bu ilimle meşgul olan büyük âlimlere de "muhaddis" denir. "Usûl-i hadîs" isminde başka bir ilim daha vardır ki, bu ilmin usûlleri, metodları ile, hadîs-i şerîflerin nevileri (çeşitleri) ayırt edilir. Mütevâtir, meşhur, sahih, hasen, merfû, müsned, mürsel, zaîf, mevdû' ve daha birçok hadîs çeşitlerinin ayrı ayrı ve uzun târifleri, izahları, tesbitleri kitapları doldurmaktadır. Her bir hadisin şartları, kayıtları vardır. Bu geniş bilgiler, ancak usûl-i hadîs ilminde ictihad derecesine yükselen büyük âlimlere mahsustur. (Bkz. İctihad)

Hadîs-i şerîfler iki kısımda incelenir: Hadisin asıl muhtevâsına "metin"; bu metin kısmını sıra ile birbirine nakletmiş olan, sözüne ve hâline güvenilir kimselerin, yâni râvîlerin isimlerini ihtiva eden kısma da "isnâd" adı verilir.

Bu ilmin gâyesi, insanların dünyâ ve âhiret saâdetidir. Hadîs-i şerîfler, Kur'ân-ı kerîmden sonra fıkhî rivâyetlerin dayanağı, dînî ilimlerin kaynağı, edille-i erbaa denilen dînin dört temel esâsının ikincisidir.

Bu dört esas: Kitap (Kur'ân-ı kerîm), Sünnet (Hadîs-i şerîfler), İcmâ' ve Kıyas'tır. (Bkz. Ahkâm-ı Şer'iyye)

Resûl-i ekrem efendimiz, önceleri hadîs-i şerîfleri yazmaktan Eshâbını men etmişti. Bunun hikmeti, âyet-i kerîmelerle karıştırılması ihtimali idi. İstisnâî bir sebeple bâzı hadislerin yazılmasına müsâade etmiş, bâzı sahâbeye de özel izin vermişti.

Hadîs-i şerîflerin yazılması yasağı, sonradan tamâmen kaldırılmıştır. Resûlullah'tan sâdır olan her hadis yazılmış ve bu yazılar birçok Eshâb-ı kirâm tarafından korunmuştur. Tekrar edilmişlerden başka 10.000 kadar hadîs-i şerîf vardır. Tekrar edilenleri de sayılırsa, milyonu aşmaktadır. Bütün bu hadîs-i şerîfler, başlıca şu 12 hususu bildirmektedir:

1. Allahü teâlânın kitabı olan Kur'ân-ı kerîme ve Peygamberimizin sünnetine yapışmak.

2. İslâmın beş şartı, zikirler ve ihsân, yâni kalp bilgileri. Tasavvuf bu ihsânı elde etmektir.

3. Muâmelâttır. Nafaka için ticâret, sanat ve ziraat bilgileri ve sosyal haklar bunun içindedir.

4. İyi ahlâk bildirilmekte ve övülmektedir.

5. Köle âzât etmek.

6. Fazileti çok olan amelleri ve Eshâb-ı kirâmın üstünlükleri.

7. Peygamberimizin ve mühim kimselerin tarihi.

8. Kıyâmete kadar olacak mühim olaylar.

9. Kıyâmet hâlleri, haşır neşir, Cennet ve Cehennem.

10. Resûlullah'ın hayatı.

11. Kurân'ı kerîm okumak ve tefsir etmek.

12. Melekler, şeytanlar, tabâbet (doktorluk, tıp ilmi) gibi çeşitli ilimler.

Hadîs-i Şerîfin Çeşitleri

Hadîs-i şerîflerin çeşitlerini tesbit etmek ve bunları tetkik etmek, usûl-i hadîs ilminin konusudur. Bu hususta kütüphaneler dolusu kitaplar yazılmıştır. Burada, hadîs-i şerîflerin çeşitleri, kısa târif ve açıklamaları ile birlikte bildirilecektir:

1. Hadîs-i mürsel: Sahâbe-i kirâmın ismi söylenmeyip, Tâbiînden birinin doğruca "Resûl-i Ekrem buyurdu ki" dediği hadîs-i şerîflerdir.

2. Hadîs-i müsned: Resûl-i ekreme isnâd eden Sahâbînin ismi bildirilen hadîs-i şerîflerdir. Müsned hadisler, müttasıl veyâ münkatı' olur.

3. Hadîs-i müsned-i müttasıl: Resûl-i ekreme kadar, isnâdı müttasıl olan, yâni aradaki râvilerden hiçbiri noksan olmayan hadîs-i şerîflerdir.

4. Hadîs-i müsned-i münkatı: Sahâbîden gayrı bir veyâ birkaç râvîsi bildirilmiyen hadîs-i şerîflerdir.

5. Hadîs-i mevsûl: Sahâbînin, "Resûlullah'tan işittim, böyle buyurdu" diyerek haber verdiği, hadîs-i müsned-i müttasıl demektir.

6. Hadîs-i mütevâtir: Birçok Sahâbînin, Resûl-i ekremden ve başka birçok kimsenin de bunlardan işittiği ve kitâba yazılıncaya kadar, böyle hep çok kimselerin haber verdiği hadîsi şerîflerdir ki, bunların, bir yalan üzerinde söz birliği yapmalarına imkân olmaz. Mütevâtir olan hadîs-i şerîflere muhakkak inanmak ve yapmak lâzımdır. İnanmayan, İslâm dîninden çıkar.

7. Hadîs-i meşhûr: İlk zamanda bir kişi bildirmişken, ikinci asırda şöhret bulan hadîs-i şerîflerdir. Yâni bir kimsenin Resûl-i ekremden o kimseden de, çok kimselerin ve bunlardan dahi, başka kimselerin işittiği hadîs-i şerîfler olup, son duyulan kimseye kadar, artık hep mütevâtir olarak bildirilmiştir.

8. Hadîs-i mevkûf: Sahâbiye kadar söyleyen hep bildirilip, Sahâbinin, Resûl-i ekremden işittim demeyip, "Böyle buyurmuş" dediği hadîs-i şeriflerdir.

9. Hadîs-i sahih: Âdil ve hadis ilmini bilen kimselerden işitilen, müsned-i müttasıl ve mütevâtir ve meşhur hadislerdir.

10. Haber-i âhâd: Hep bir kimse tarafından söylenilen, müsned-i müttasıl hadîs-i şerîflerdir.

11. Hadîs-i mü'allak: Baştan bir veyâ birkaç râvîsi veya hiçbir râvîsi belli olmayan hadîs-i şerîflerdir. Mürsel ve münkatı' hadîsler de müallaktır. Baştan yalnız birinci râvîsi bildirilmeyen hadîse "müdelles"

denir.

12. Hadîs-i kudsî: Mânâsı Allahü teâlâ tarafından, kelimeleri ise Resûl-i ekrem tarafından olan hadîs-i şerîflerdir. Hadîs-i kudsîleri söylerken, Peygamber efendimizi bir nûr kaplardı ve hâlinden belli olurdu.

13. Hadîs-i kavî: Söyledikten sonra, bir âyet-i kerîme okuduğu hadîstir.

14. Hadîs-i nâsih: Son zamanlarında söyledikleri hadîs-i şerîflerdir.

15. Hadîs-i mensûh: İlk zamanda söyleyip, sonra değiştirilen hadîslerdir.

16. Hadîs-i âm: Bütün insanlar için söylenmiş hadîs-i şerîflerdir.

17. Hadîs-i hâs: Bir kimse için söylenmiş hadîs-i şerîflerdir.

18. Hadîs-i hasen: Bildirenler, sâdık ve emin olup, fakat hâfızası, anlayışı, sahîh hadîsleri bildirenler kadar kuvvetli olmayan hadîs-i şerîflerdir.

19. Hadîs-i maktû': Söyleyenler, Tâbiîn-i kirâma kadar bilinip, Tâbiînden rivâyet olunan hadîs-i şerîflerdir.

20. Hadîs-i şâz: Bir kimsenin, bir hadis âliminden işittim dediği hadîs-i şerîflerdir. Kabul edilir, fakat senet, vesika olamazlar. Âlim denilen kimse, meşhur bir zât değilse kabul olunmazlar.

21. Hadîs-i garîb: Yalnız bir kimsenin bildirdiği hadîs-i sahihtir. Yâhut aradakilerden birine, bir hadis âliminin muhalefet ettiği hadîstir.

22. Hadîs-i za'îf: Sahih ve hasen olmayan hadîs-i şerîflerdir. Bildirenlerden birinin hafızası, adâleti gevşek olur veya îtikâdında şüphe bulunur. Za'îf hadîslere göre fazla ibâdet yapılır. Fakat ictihadda bunlara dayanılmaz.

23. Hadîs-i muhkem: Te'vîle yâni meşhur olmayan mânâyı vermeye muhtaç olmayan hadîs-i şerîflerdir.

24. Hadîs-i müteşâbih: Te'vile yâni meşhur olmayan mânâyı vermeye muhtaç olan hadîs-i şerîflerdir.

25. Hadîs-i münfasıl: Aradaki râvilerden, birden ziyâdesi unutulmuş olan hadîs-i şerîflerdir.

26. Hadîs-i müstefid: Söyliyenleri üçten çok olan hadistir.

27. Hadîs-i muddarib: Kitap yazanlara, muhtelif yollardan, birbirine uymayan şekilde bildirilen hadîs-i şerîflerdir.

28. Hadîs-i merdûd: Mânâsı olmıyan ve rivâyet şartlarını taşımayan sözdür.

29. Hadîs-i müfterâ: Peygamberlik iddia eden Müseylemet-ül-Kezzâb'ın yalan sözleridir ve ondan sonra gelen münâfıkların, zındıkların, Müslüman görünen dinsizlerin uydurma sözleridir. Ehl-i sünnet âlimleri, merdûd ve müfterâ hadisleri aramış, bulmuş, ayırmışlardır. Din âlimlerinin kitaplarında, böyle sözlerden hiçbiri yoktur.

30. Eser: Mevkûf ve maktû' hadis veya duâ bildiren merfû' hadis demektir. "Sened", hadis rivâyet eden âlim demektir.

31. Hadîs-i mevdû "veya mevzû": Mevdû' kelimesinin, bir lügat mânâsı, bir de, ıstılah mânâsı vardır. Yâni, "usûl-i hadîs" ilminin verdiği mânâsı vardır. Lügatte mevdû', bir yere sonradan konulmuş, uydurma demektir. Yâni, Peygamberimizin ağzından çıkmayıp da, bir zındık, bir münâfık, bir yalancı tarafından iftira olarak konulmuş ve hadis denilmiştir. Bu ise, iki yol ile anlaşılabilir. Birincisi: Hadîs-i şerîfin sâhibi olan Peygamberimiz, "Bu benim hadisim değildir." yâni, "Bunu ben söylemedim." demesi iledir. İkincisi: Nübüvvetin ve risâletin başladığı günden beri, âhirete teşrif edinceye kadar, hergün, Resûlullah efendimizin yanında bulunup, her sözüne, her hâline, her huyuna, titizlikle dikkat ederek, yazılanlar arasında bu mevdû' hadisin bulunmaması ile anlaşılır ki, bu yol ile de anlamak mümkün değildir.

Usûl-i hadîs ilminde müctehid olan bir âlim, bir hadîsin mevdu' olduğunu isbat edince, bu ilmin bütün âlimlerinin de, mevdu' demesi lâzım gelmez. Çünkü, mevdu' diyen müctehid, bir hadîsin, sahih olması için, lüzum gördüğü şartları taşımıyan bir hadis için, benim mezhebimin usûlünün kâidelerine göre, mevdû'dur der. Peygamberimizin sözü değildir, demek istemez. Yâni, hadîs-i şerîf denilen bu sözün hadis olması, bence anlaşılmamıştır demektir. Bu âlime göre hadîs olmaması, hakikatte hadis olmadığını göstermez. Hadis usûlü ilminin başka bir müctehidi de, hadisin doğru olması için aradığı şartları bu sözde bulunca, hadistir, mevdû' değildir, diyebilir.

Büyük Hadis Âlimleri

Hadis âlimleri, çok yüksek insanlardır. Râvîleri ile beraber, yüz bin hadîs-i şerîfi ezbere bilene **hâfız** denir. Kur'ân-ı kerîmi ezberleyene hâfız denmez **kâri** denir. Bugün, hadîs-i şerîfleri ezbere bilen bulunmadığı için, kâri' yerine, yanlış olarak hâfız deniliyor. İki yüz bin hadîs-i şerîfi ezbere bilene **şeyh-ul-hadîs**denir. Üç yüz bin ezberliyene, **huccet-ül-islâm** denir. Üç yüz binden daha çok hadîs-i şerîfi, râvîleri ile, senedleri ile birlikte ezberleyene **hadîs imâmı**ve **hadis müctehidi** denir. Bugün böyle bir İslâm âlimi dünyâda yoktur. Doğru oldukları, bütün İslâm âlimleri tarafından tasdik edilmiş olan hadîs kitaplarından altı tânesi, bütün dünyâda şöhret bulmuştur. Bu altı kitaba **Kütüb-i Sitte** denir. Kütüb-i Sitte'yi yazan altı büyük âlim şunlardır:

1. İmâm-ı Buhârî: İsmi, Muhammed bin İsmâil'dir. Hadîs kitaplarında kısaca "H" harfi ile gösterilir. **Sahih-i Buhârî** ismindeki kitabında 7275 hadîs-i şerîf vardır. Bunları, 600.000 hadis arasından seçmiştir. Her hadisi yazacağı zaman gusül abdesti alıp, iki rek'at namaz kılar, istihâre ederdi. **Buhârî-yi Şerîfi** 16 senede yazmıştır. Yüzlerce şerhi yapılmıştır. Bunlardan İmâm-ı Kastalânî'nin, Aynî'nin ve İbn-i Hacer'in şerhleri meşhurdur. (Bkz. Buhârî)

2. İmâm-ı Ebü'l-HüseyinMüslim Nişâpûrî: Kısaca "M" harfi ile gösterilir. **Câmi'üs-Sahih** ismindeki kitabını üç yüz bin hadîs-i şerîften seçmiştir. Birçok şerhleri bulunup en meşhuru İmâm-ı Nevevi'nin şerhidir. (Bkz. Müslim)

3. İmâm-ı Mâlik bin Enes: "Mâ" harfi ile gösterilir. **Muvattâ** ismindeki kitabı, ilk yazılan hadis kitabıdır. Bazı âlimler **Kütüb-i Sitte**'yi sayarken, **Muvattâ** yerine, İbn-i Mâce'nin **Sünen** kitabını söylemişlerdir. Kısaca "MC" harfleri ile gösterilir.

4. İmâm-ı Tirmizî: İmam-ı Muhammed bin İsâ'dır. "T" ile gösterilir. **Câmi'üs-Sahih** ismindeki hadis kitabı çok kıymetlidir. **Meârif-üs-Sünen** adındaki şerhi en kıymetli şerhdir. (Bkz. Tirmizî)

5. Ebû Davûd Süleyman bin Eş'as Sicistânî: "D" harfi ile gösterilir. **Sünen** ismindeki kitabında, 4800 hadîs-i şerîf vardır. Bunları 500.000 hadis arasından seçmiştir. Birçok şerhi vardır.

6. İmâm-ı Nesâî: Adı, Ebû Abdurrahmân Ahmed bin Ali'dir. "S" harfi ile gösterilir. **Sünen-i Sagîr** Kütüb-i sittedendir.

İbn-i Esîr, kütüb-i sittedeki tekrarları çıkararak hepsini **Câmi-ül-Usûl** adı altında tek bir eserde toplamıştır. Meşhur ve çok kıymetli hadîs kitaplarından, İmâm-ı Ahmed bin Hanbel'in **Müsned'**i "H" ve Ebu Yâ'lâ ve Abdullah Dârimî'nin **Müsned**'i "DR", Ahmed Bezzâr'ın **Müsned**'i"Z" harfi ile gösterilir. Bu kitaplara **Mesânîd** denir.

Ayrıca İmâm-ı Suyûtî'nin **Câmi-us-Sagîr ve Kebîr**'i, Beyheki'nin **Müsned**'i ve **Delâil**'i, Hakim'in **Müstedrek'**i, Taberâninin **Mu'cem-ul-Kebir, Sagir ve Evsat**'ları, Heysemî'nin **Mecma-uz-Zevâid**'i meşhurdur. Usûl-i hadîs ilmini bildiren İmâm-ı Nevevî'nin **Takrib'**i ve bunun Suyûtî tarafından yapılan **Tedrîb-ur-Râvi Şerhi** çok meşhurdur. Günümüzde hadîs kitaplarının yeni yeni fihristleri yapılmaktadır. Bâzı hadîs-i şerîfler şunlardır:

Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bunların yalnız biri Cennete girecek, ötekilerin hepsi Cehenneme gidecektir.

Ümmetimin âlimleri, İsrâîloğullarının peygamberi gibidir.

Hikmet (yâni ilim ve sanat) **müminin kaybettiği malıdır. Nerede bulursa alsın!**

İki gün aynı halde bulunan, (yâni hergün ilerlemeyen, birşey öğrenmeyen) **aldandı, ziyân etti.**

Allahü teâlâ, sizin güzel sûretlerinize, mallarınıza bakmaz. Kalplerinize ve amellerinize bakar.

Bir saat ilim öğrenmek veyâ öğretmek, sabaha kadar (nâfile) i**bâdet etmekten daha sevaptır.**

Bütün çocuklar Müslümanlığa uygun ve elverişli olarak dünyâya gelir. Bunları, sonra anaları, babaları Hıristiyan, Yahûdî ve dinsiz yapar.

Herkes âhirette, dünyâdayken sevmiş olduğu kimselerle beraber bulunacaktır.

Eshâbım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız hidâyete kavuşursunuz.

Bir zerrecik (yâni çok az) **bir günahtan kaçınmak, bütün cin ve insanların ibâdetleri toplamından daha iyidir.**

HÂFIZ AHMED PAŞA;

Osmanlı veziriâzamı. 1564'te Filibe'de doğdu. Bir müezzinin oğluydu.

On beş yaşında İstanbul'a gelip Enderun'a alındı. Uzun seneler saray hizmetinde bulundu. Sultan

Birinci Ahmed Han zamanında müsâhib ve doğancıbaşı oldu. 1607'de vezirlik verilerek kapdân-ı deryâ tâyin edildi. 1609'da Şam, daha sonra Van, Erzurum, Bağdat ve Anadolu eyâletleri vâliliklerinde bulundu. Bilâhare tâyin edildiği Diyarbekir vâliliği sırasında, Bağdat'ta isyân eden yerli kullar kumandanı Bekir Subaşı üzerine serdar tâyin edildi. Fakat Bekir Subaşı ihânet edip Bağdat'ı teslim için İran Şahına adam gönderdi. İran ordusunun yaklaştığını gören Hâfız Ahmed Paşa, Bekir Subaşı'ya vâlilik verip Diyarbekir'e çekilmek zorunda kaldı. İran Şahı şehri işgâl edip yağmalattı. Hâfız Ahmed Paşa, 1625'te veziriâzam ve İran üzerine gönderilen orduya serdâr tâyin edildi. Bağdat'ı sekiz ay kuşattı. Ancak Şah'ın da yardıma gelmesi, Osmanlı ordusunu iki ateş arasında bıraktı. Serdar açlık ve sıcaktan bunalan askerin isyâna varan tepkisi karşısında zafere çok yaklaştığı bir sırada kuşatmayı kaldırmak mecburiyetinde kaldı. Bağdat'ı alamadan geri çekilmesi, Hâfız Ahmed Paşanın sadâretten azline sebeb oldu (1627).

İstanbul'a varışında ikinci vezirlik verilip, Sultan Dördüncü Murâd Hanın kızkardeşi Ayşe Sultan ile evlendirildi (1629). 1631'de tekrar sadrâzamlığa getirildi. Bir müddet sonra ayaklanan yeniçeriler, Sultanahmed'deki Atmeydanı'nda toplanıp, Pâdişah'tan sadrâzam Hâfız Ahmed Paşa ve diğer bâzı vazifelilerin kendilerine teslimini istediler. Sultan Dördüncü Murad Han ayak dîvânı tertib edip, zorbabaşılara nasîhat etti ise de, söz dinletemedi. Pâdişâh'ı tahttan indirmekle tehdîd ettiler. Hâfız Ahmed Paşa, bu durum karşısında; "Pâdişah'ım! Hâfız gibi binlerce kulun yoluna fedâdır!" deyip, âsîlerin arasına daldı. Birkaç zorbayı telef ettikten sonra, Pâdişahın önünde şehîd edildi (1632).

Sâdık ve iyi niyet sahibi bir devlet adamı olan Hâfız Ahmed Paşa, aynı zamanda kalem sâhibi bir şâirdi. Onun Bağdat üzerine giderken yolda kaleme aldığı manzûmesinden bir beyit:

Bizimle Kerbelâ vâdisine hem-derd olan gelsün
Sınansun, arsa-i ferzânelerde merd olan gelsün

HÂFIZ OSMAN EFENDİ;

Osmanlı âlim ve hatâtlarından. İsmi, Osman olup, 1642 (H. 1052) târihinde İstanbul'da doğdu. Babası Haseki Câmii müezzini Ali Efendidir. 1698 (H. 1110) târihinde İstanbul'da vefât edip, müdâvimi olduğu Kocamustafapaşa'daki Sünbül Efendi Dergâhı bahçesine defnedildi.

Küçük yaşta Kur'ân-ı kerîmi ezberlediğinden Hâfız Osman adıyla anılmaya başlandı. Kur'ân-ı kerîme karşı hürmet ve edebi ile dikkati çekti. Sadrâzam Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa tarafından himâye edildi. İstîdâd (kâbiliyet) ve hevesi dikkate alınarak, hat ustalarından Derviş Ali Efendiden ders alması temin edildi. O da ileri gelen talebelerinden Suyolcuzâde Eyyûblü Mustafa Efendiye havâle etti. Suyolcuzâde'den "aklâm-ı sitte" (altı yazı) adı verilen sülüs, nesih, muhakkak, reyhânî, tevkî ve rik'a yazı şekillerini öğrenip icâzet aldı. Daha sonra meşhur hattat Nefeszâde İsmâil Efendiye talebe oldu. Ondan Şeyh Abdullah Efendinin yazı üslûbunun inceliklerini öğrendi ve Şeyh-i Sânî nâmıyla meşhur oldu. Kırk yaşına kadar Hamdullah Efendinin usûlünde yazılar yazdı. 1679 târihinde sülüs ve nesihle kendi usûlünde eserler verdi. Zamânında hattan bahsedilen her yerde Hâfız Osman akla geldi. Devrin pâdişâhı Sultan İkinci Mustafa Hana hat dersleri verdi. Hâfız Osman Efendi yazı yazarken, pâdişâh, hokkasını tutardı. Sultan Üçüncü Ahmed Han da Hâfız Osman'ın hat dersi verdiği talebeleri arasındaydı.

Hâfız Osman Efendi diğer taraftan, Sünbül Efendi dergâhı büyüklerinden Seyyid Alâeddîn Efendinin sohbetlerinde yetişip, ilim ve feyzlere kavuştu. Çok mütevâzî ve cömertti. Talebelerine büyük emek verir, onları yetiştirmeye çalışırdı. Vakitlerini ilim öğrenmek, öğretmek ve ibâdetle geçirirdi. El alışkanlığı bozulmasın diye her gün hat yazmıştır. Kırk sene boyunca yirmi beş **Mıshaf-ı şerîf,** çok sayıda **En'âm-ı şerîf, Delâil-i hayrât** yazdı. Resûlullah efendimizi rüyâda görüp, aldığı emir üzerine levha şeklinde ilk defâ **hilye-i seâdeti** yazdı. Eserlerini yeğeni Hâfız Mustafa Çelebi ve Ahdeb Hasan Çelebi süslemiştir. Hâfız Osman hattı ile yazılan mushaf-ı şerîfler tab' edilerek bütün dünyâya yayılmıştır.

Yedikuleli Seyyid Abdullah Efendi, Anbârîzâde Ali Efendi, Hasan Üsküdârî, Bursalı Mehmed, İbrâhim, Derviş Mehmed, Kevkek ve Yûsuf-i Rûmî yetiştirdiği talebelerin en meşhurlarıdır.

HÂFIZ-I POST;

bestekâr, hattât, şâir. 1630 senesinde doğdu. Asıl adı Mehmed'dir. Genç yaşta hâfız oldu. Hacca gitti. Dönüşte Tophâneli Mahmûd Efendiden hat derslerine devâm ederek, icâzet aldı. Kasımpaşalı Ömer Efendiden mûsiki öğrendi. Tanbûrî, hânende olarak geniş şöhret sâhibi oldu. Dîvân-ı Hümâyûnda kâtiplik yaptı. Kâğıt emini oldu. Aynı zamanda şâirdi. Bâzı tezkirelerde şiirlerine rastlanmaktadır. Itrî'den sonra en çok parça besteleyen mûsiki-şinas olarak tanınır.

1693 senesinde İstanbul'da vefât etti.

HÂFIZ-I ŞİRÂZİ;

Büyük İslâm şâiri. Adı Şemseddîn bin Kemâleddîn'dir. 1318 (H. 720)de Şiraz'da doğdu.

Küçük yaşta Kur'ân-ı kerîm okumayı öğrendi. Çeşitli kırâatlara göre okuduğu rivâyet edilir. Tefsir ve gramer ilmiyle meşgul olmuş ve bâzı kitapları incelemiştir. Kelâm ve fen ilminden bahseden meşhur **Mevâkıf** adlı eseri iyice incelemiş ve zamânının medrese tahsilini tamamlamıştır. Yazdığı şiirler, Seyid Kâsım Envar tarafından toplanmış ve **Dîvân** hâlinde basılmıştır. Şiirleri gazel türünden olup, sâde, daha çok dervişâne, âşıkâne ve tasavvufîdir. Şiirlerinde Allahü teâlâya, Peygamberimize, sallallahü aleyhi ve sellem, evliyâya ve İslâmiyete karşı duyduğu derin muhabbet ve sevgiyi hâlisâne bir dil ile anlatmıştır. Nakşibendî yoluna mensup olduğu rivâyet edilir. Gazellerinde, AhmedCâmi, Kemâleddîn Ebü'l-Vefâ gibi tasavvuf âlimlerinin isimlerine yer verir. Hâfız'ın Dîvânı, kendisinin zamanındaki hükümdâr ve vezirler ile olan münâsebetlerini anlamak için zengin bir kaynaktır. **Dîvân** çeşitli dillere çevrilmiştir. Türkçeye de Bosnalı Sûdi, Şem'i ve Surûrî tarafından çevrilmiştir. Bunlardan başka, Türkçeye çevirenler de olmuş ve şerhleri yapılmıştır.

Hâfız-ı Şirâzî, Tîmûr Han ile görüşmüştür. Bu hususta şöyle bir hikâye nakledilmiştir: Tîmûr Han 1387'de Şiraz'ı fethettiğinde şehir halkını vergiye bağlamıştı. Hâfız-ı Şirâzî'ye de bir miktar vergi düştü. Vergiyi verecek durumda olmadığı için Tîmûr Hana giderek iflas ettiğini ve fakir olduğunu söyledi. Tîmûr Han ona söylediği bir beytini hatırlatarak; "Mâşûkunun yüzündeki bene Semerkant ve Buhara'yı bağışlayan insan müflis olmaz!" deyince; Hâfız-ı Şirâzî; "İşte bu yüzden iflas ettik ya!" diye cevap verince; Tîmûr Han bu zarîf ve nükteli cevâbı çok beğenip, fakir olması sebebiyle Hâfız-ı Şirâzî'yi vergiden muaf tutmuştur.

Bu büyük İslâm şâiri doğduğu yer olan ve şiirlerinde çok methettiği Şiraz'da 1389 (H. 791)da vefât etti ve oraya defnedildi. Daha sonra Şiraz'ı zapteden Sultan Ebü'l-Kâsım Behâdır'ın veziri Muhammed Muammûî tarafından kabri üzerine mükemmel bir türbe yaptırılmıştır.

Dîvân'ındaki bir Fârisî beyit şöyledir:

Feryâdı boşuna değildir Hâfız'ın,
Şaşılacak şey çok, dili altında anın (onun).

Yahyâ Kemâl de ona şiirlerinde yer vermiştir:

Hâfızın kabri olan bağçede bir gül varmış,
Yeniden her gün açarmış kanayan rengiyle.

Gece bülbül, ağaran vakte kadar ağlarmış,
Eski Şirâzı hayâl ettiren âhengiyle.

HÂFIZA;

Alm. *Gedächtnis, Erinnerung (svermögen (n) (f),* **Fr.** *Mémoire (f),* **İng.** *Memory.* Öğrenilen, işitilen, görülen, hissedilen, kısaca dış çevreden alınan bilgilerin hatırda tutulması ve gerektiğinde kullanılması. Hâfıza zihnin en önemli işlerinden biridir. Bütün bilgilerin beynin hücrelerinde kalıcı değişiklikler yaparak depolandığı kabûl edilir. Bilgiler, hücreden hücreye aracı maddelerle geçerler ve depolayıcı hücrelerde şekillenerek muhâfaza edilirler.

Herkes öğrendiği çeşitli bilgilerin muhtelif zamanlarda unutulduğunun farkındadır. Bâzı bilgiler birkaç sâniye içinde unutulduğu halde, hayâtımızda mühim yeri olan bilgi ve tecrübeleri hayat boyu hatırlayabiliriz. Bu durum hâfızanın çeşitli derecelerde işlediğini veya çeşitli basamakları olduğunu gösterir.

Genel olarak üç çeşit hâfızadan söz edilir: Hissî hâfıza, kısa süreli hâfıza ve uzun süreli hâfıza.

Hissî hâfızadan anlaşılan hissî bir algılamadan sonra his sinyallerinin çok kısa bir süre için beynin hisle ilgili olan alanlarında saklanabilmesidir. Genellikle bu sinyaller analiz için yüzlerce milisâniye el altında tutulurlar fakat yerlerini kısa bir sürede yeni hissî sinyaller alır. Beş duyumuz açıkken her an gayret sarf etmeden elde ettiğimiz hisler bu gruba girer.

Kısa süreli hâfızada bilgiler; birkaç sâniyeden birkaç dakikaya kadar beyinde tutulurlar. Meselâ kişinin telefon rehberinde bir numaraya baktıktan sonra birkaç dakika için bu numarayı aklında tutması bu tip hâfızaya bir örnektir. Bu hâfızanın sınırı yedi parçalı gibidir. Bunun için bir kişi ikinci bir telefon numarasına bakarsa birincisini büyük bir ihtimalle unutacaktır.

Uzun süreli hâfızada bilgiler, günler, aylar hattâ ömür boyu saklanabilir. Bunun da iki alt grubu vardır. Birincisinde orta derecede öneme sâhip olan bilgiler saklanır. Bunların unutulması kolay, hatırlanması bâzan zordur. İkincisinde ise bilgiler o derece kuvvetli iz bırakmıştır ki genellikle şahsın hayâtı boyunca

saklanırlar. Bunlara örnek olarak kişinin kendi ismini unutmaması, akrabâlarını, yakınlarını tanıması verilebilir.

Bugün için hâfıza işleminde dört safha olduğu kabul edilir: **Algılama, kaydetme, depolama** ve **hatırlama.**

Algılama ve kaydetme bir sesin teyp bandına alınması gibidir. Depolama ise kaydedilen bilgilerin tekrar kullanılmak üzere uygun yerde ve şekilde saklanmasıdır. Kaydetme için dikkatin o noktaya yoğunlaştırılması gerekir. Bunun yapılamadığı şuur bulanıklığı, alkol alımı, uyuşturucu ilâç kullanma, aşırı yorgunluk gibi durumlarda hâfızaya alma işlemi gerektiği gibi çalışmaz.

Bir bilginin günlerce sonra hatırlanacak şekilde beyinde saklanması için sinir devrelerinde pekiştirilir. Bunun için gerekli zaman, en küçük miktarda pekiştirilmek için 5-10 dakika, tam pekiştirme için birkaç saat veya daha fazladır. İyi bir öğrenmeden sonra, beş dakika içinde beyinden elektrik akımı geçirilirse, uyandıktan sonra şahıs o bilgiyi hiç hatırlayamaz. Elektrik akımı 15 dakika sonra verilirse bilgilerin bir kısmını, bir saat sonra verilirse tamâmına yakınını hatırlayabilir.

Bir bilginin sürekli olarak tekrarı, kısa süreli hâfızayı, uzun süreli hâfızaya dönüştürür. Bu kâbiliyet, şahsa ve bünye özelliklerine bağlıdır. His hâfızaları içinde en kuvvetli olanı göz hâfızasıdır. Çocukların çoğunda göz hâfızası çok kuvvetliyken erişkinlerin pek azında bu özellik görülür.

Yapılan son çalışmalarda, öğrenilmiş basit bir bilginin hatırlanması için, beynin yaklaşık onda biri yâni en azından 5-100 milyon arasında nöron faaliyette bulunmaktadır. Hâfıza beyne yayılmış bir şekilde bulunmakta ve bâzı nöronlar, birden fazla bilginin depolanmasında görev almaktadır. Devamlı uyarılar, hücrelerin tamâmen değişmesini, dolayısıyla yeni nöron bağlantılarının meydana gelmesini sağlamakta ve hâfıza bu şekilde oluşmaktadır. Hâfıza oluşurken, geniş nöron grupları arasında son derece âhenkli bir yardımlaşmaya ve iş birliğine rastlanmaktadır.

Hâfıza bozuklukları: İhtiyarlamış ve bozulmuş dimağlar, yetersiz idrak ve kusurlu dikkatler netîcesinde şahıs yeni hâtıralar tesbit edemez. Bu, genellikle başın bir yere çarpması ve zihnî karışıklıklarda (bunamada) görülür. Şahsın konuşma ve muhâkemesi normaldir. Fakat birkaç dakika geçtikten sonra hiçbir şey hatırlamaz. Bu durum yeni kayıt yapamayan bir teybe benzetilebilir. Bâzan da eski hâtıraları hatırlayamayıp yeni hâdiseleri hâfızaya alabilir. Bu da kayıt yapan fakat eski kayıtları çalamayan bir teyp gibidir. Bâzan da kişi ne eski bilgilerini hatırlayabilir ne de yeni bilgileri hâfızasına alabilir.

Hâfıza yıkılması, en yeni öğrenilenden başlar. Bunaklarda akşam yediği yemek unutulur, ama senelerce önceki olaylar hatırlanabilir, bu durum hayret uyandırır. Hâfızanın bu şekilde yeni hâtıralardan başlıyarak yok olmasına, buna ilk defâ işâret eden araştırıcının ismiyle “Ribot Kânunu” denir.

Aşırı hâfıza denilen durum, şahsın evvelce hâfızaya kaydetmek için gayret sarf etmediği, unutulmuş zannedilen hâdise ve algıların hatırlanmasıdır. Bu duruma bilhassa “Mani” ruh hastalığında, sarhoşluklarda, histeride ve bâzı bunamalarda rastlanır. Normalde dikkat edilmeyen en ince ayrıntılarıyla birlikte eski hâdiseleri anlatabilir. Can çekişme sırasında da böyle bir hatırlama artması olur. Hâtıraların zorlukla hatırlanması melankoliklerde, bunaklarda görülür.

Yanlış hatırlamalar hiç görmediği birini, daha önce gördüğünü zannetme veya çok iyi tanıdığı birini yabancı olarak addetme şeklinde olabilir. Bu hâl, normal kimselerde de olabilir. Bâzan şahıs hatırlama noksanlığını hissedip beklediği arayı çeşitli hikâyelerle doldurmak eğilimine girer (masal uydurma).

Hâfızaya giren bilgilerin tam öğrenilmesi ve unutulmaması için şu dört şart gereklidir: 1. Gözle alma, 2. Dudakla tekrarlama, 3. İşitme, 4. Yazma.

Lisan öğrenmenin ve unutmamanın da temeli bu dört şarttır.

Kereviz ve kuru üzüm yemenin hâfızayı kuvvetlendirdiği bilinmektedir.

HAFNİYUM;

Alm. *Hafnium (n),* **Fr.** *Hafnium (m),* **İng.** *Hafnium.* Parlak ve sert bir metalik element. Hf kimyasal sembolüyle gösterilir.

İlk defa 1922’de Kopenhang’da Alman fizikçi D. Coster ve Macar kimyacı G. de Hevesy tarafından keşfedildi. Hafniyum ismi de Kopenhang’ın Latince ismi “Hafnia”dan gelir.

Özellikleri: Hafniyum, sünek (şekil verilebilen) paslanmaz çelik renginde bir metaldir. Atom numarası 72, atom ağırlığı da 178,49’dur. Erime sıcaklığı 2222°C ve kaynama sıcaklığı da 3100°C’dir. Özgül ağırlığı 12,1 g/cm^{3}tür. 174, 176, 177, 178, 179 ve 180 kütle numaralı izotopları vardır. Bileşiklerinde

(4+) değerlikli olup kuvvetli elektropozitiftir. Derişik sülfürik asidde yavaşca çözünür. Metalik halde 500°C'deki erimiş NaOH'den bile etkilenmez.

Bulunuşu ve elde edilişi: Hafniyum yer kabuğunda çokluk bakımından elementler arasında 47. sırayı alır. Tabiatta ayrı ve belirli bir mineral hâlinde bulunmayıp hemen hemen daima zirkonyumla birlikte ve mineralleri içinde % 1-2 konsantrasyonlarında bulunur. Bunlara badelyit (ZrO_2) ve zirkon (ZrSiO) başlıca misâllerdir. Hafniyumun zirkonyumdan ayrılması, potasyum hekzaflorürlerin (K_2HfF_6 ve K_2ZrF_6) defalarca kısmî kristallendirmelere tabi tutulmasıyla sağlanır. Ayrılan K_2HfF_6'nın sonra çelik bombada (kap) sodyum ile indirgenmesiyle metalik hafniyum elde edilir. Hafniyum keza ekstraksiyon işlemiyle de zirkonyumdan ayrılabilir.

Kullanılışı: Hafniyum iyi bir nötron tutucu olduğu için nükleer güç reaktörlerinde kullanılır. Ayrıca refrakter alaşımlarında mukavemet verici olarak kullanılır. 2812°C erime sıcaklığına sâhib olan hafniyum oksid bileşiği de refrakter maddesi olarak kullanılır. Hafniyum bâzan bazı lamba tiplerinde oksijen ve azotu gidermede de kullanılır.

HAFRİYAT;

Alm. *Ausschachtung (-en pl.) (f).* **Fr.** *excavation (f),* **İng.** *Excavation (s).* Toprak, taş veya kayalık zeminleri kazma, taşıma, yumuşatma gibi ameliyelerle şekillendirme işi. Karayolu, baraj, demiryolu, madencilik ve bina inşaatı gibi projelerin önemli bir kısmı hafriyattır. Zamanımızda büyük hafriyatlar genellikle modern makina ve taşıtlarla yapılmaktadır. Hafriyatta değişik maksat ve şartlarda çalışan çeşitli iş makinaları kullanılmaktadır.

Yükleyiciler: Önlerinde geniş bir kova bulunan paletli yâhut lâstik tekerlekli hafriyat makinalarıdır. Hidrolik kumandalı ön kovaları aşağı yukarı eğilip kalkabilir. Yükleyicinin öne hareketi ile toprak, moloz vs. dolan kova kaldırılıp kamyon veya uygun yer üzerine aşağı eğilerek boşaltılır. Umumiyetle kayalık, beton, moloz gibi engebeli arazilerde paletli yükleyiciler, düzgün zeminlerde ise tekerlekli yükleyiciler kullanılır. Lâstik tekerlekli yükleyicilerin arkasına bâzan bir hidrolik kepçe takılır.

Buldozer: Önüne itici, kazıcı bir bıçak monte edilmiş, umumiyetle paletli olan bir hafriyat makinasıdır. Bıçağın hareketi hidrolik mekanizma ile sağlanır. Zemin seviyesinin altında tutulan bıçak, buldozer ilerlerken kazar, zemin seviyesindeyken toprağı iterek taşır, daha yukarıda tutulan bıçak ise toprağı dağıtır. Çeşitli hafriyat işlerinde kullanılan bir iş makinasıdır. Sığ kazı, yakın mesafe toprak taşıma, kamyonların döktüğü toprağı dağıtma, ağaç sökme, kaya çıkarma, araç kurtarma, zemin düzeltme gibi işlerde kullanılır.

Skreyper: Ön tarafı açık, açık tarafın alt kenarı keskin geniş bir kazana benzer. Keskin kenar aşağıda, kazma yukarıda tutularak taşıma yapılır. Kazanın arka ucunda bir tekerlek, ön tarafta ise iki yahut dört tekerlekli yahutta paletli çekiciler tarafından taşınır. Öne çekilen kazan, keskin açık ucu tarafından toprakla dolar. Skreyper ancak bir buldozer tarafından itilerek kazı işlemi tam kapasite ile yapılabilir. Kazanı dolan skreyper, kazanın ön kapağını kapatarak yükünü boşaltacağı alana gider ve düzgün bir şekilde toprağı yayarak boşaltır.

Greyder: Ön ve arka tekerlekleri arasında 3-4 metrelik bıçak taşıyan bir hafriyat makinasıdır. Bıçak mekanik ve hidrolik olarak her iki tarafta öne, arkaya, aşağı, yukarı eğilebilir. Bu hareketiyle sıyırdığı yükü sağa ve sola dağıtabilir. Açılan yolların son düzeltmesinde kullanılır.

Ekskavatör: Kazı işlerinde kullanılan, sürekli çalışabilen ve çok çeşitli kazma işlerinde kullanılabilen önemli bir makinadır. Paletli veya lâstik tekerlekli olabilir. Mafsallı bir kol üzerinde hareket edebilen bir kazıcı kepçeye sahiptir. Mafsallı kol, genellikle hidrolikle veya kablolu olarak tahrik edilir. Küçük tiplerde kepçe, aracın ön veya arkasına hidrolik olarak tahrik edilen mafsallı kollarla bağlıdır. Arkaya takılan kepçeler, toprağı ters yöne hareketle doldurarak kaldırır ve başka bir yere boşaltır. Uzun hidrolik kollarla tahrik edilen bu tip ekskavatörler kanal kazma işlerinde kullanılır. Ön tarafa monte edilen yüz kepçesi öne itilerek kazma yapar. Genellikle sert yerlerin kazılmasını gerektiren ağır işlerde bunlardan istifade edilir. Sürücü kabini ve motorun da bulunduğu bir döner platform üzerine monte edilen kablolarla idare edilen büyük kepçeli ekskavatörler büyük hafriyat kapasiteleriyle kendi alanlarında rakipsizdirler. Bunlarda döner platform, yürütücü sistemi ihtiva eden tertibatın üstünde bulunduğundan kepçe istenilen yöne serbestçe dönebilir.

Hafriyat işlerinde yapılan değişik birçok işlem için çeşitli araçlar da kullanılır.

Delme: Sert kayaların hafriyatı doğrudan yapılamaz. Bunun için ilk defa seyyar matkaplarla delinerek dinamitlenir. Parçalanan kayaların hafriyatı yapılabilir.

Yığma ve kaldırma: Bilhassa karayolu yapımında tepelerden alınan toprak, çukurlara yığılarak yolun düz seviyeye getirilmesine çalışılır. Burada çok büyük toprak yığınlarının oynatılmasına gerek

olduğundan yol güzergâhının ve kaldırılan toprağın en uygun şekilde tesbiti önemlidir.

Yerleştirme ve Sıkıştırma: Yığılan toprağın yerleşmesi uzun zaman alır. Bunu çabuklaştırmak için yığılan toprak, silindirler ve tırnaklı demir tekerlekli özel araçlarla sıkıştırılır. Bu şekilde ilk hacminin % 90'ı oranında sıkışan toprak daha kararlı bir hâl alır.

Mâdenler: Buralarda özel amaçlı tünel kazıcılar kullanıldığı gibi açık mâdenlerde çok büyük döner kepçeli kazıcılar da kullanılır.

HAFSA BİNTİ ÖMER;

Resûlullah efendimizin mübârek hanımlarından. Hazret-i Ömer'in kızı olup, annesinin ismi Zeyneb binti Maz'ûn'dur. Bi'set'ten yâni Peygamber efendimize peygamberliğin bildirilmesinden beş sene önce doğdu. 665 (H.45) senesinde Medîne-i münevverede vefât etti.

Hazret-i Hafsâ, babası hazret-i Ömer, İslâmiyeti kabul edince, Müslüman oldu. Huneys bin Huzâfe ile evlendi. Huneys ile önce Habeşistan'a sonra Medîne'ye hicret etti. Huneys, Bedr ve Uhud gazvelerine katıldı. Uhud'da yaralanıp, Medîne'de şehid olunca, hazret-i Hafsâ genç yaşta dul kaldı.

Hicretin üçüncü yılında Peygamber efendimiz ile nikâhlanmakla şereflendi.

Peygamber efendimiz kendisine hitâben; **"Ey Hafsa! Sakın çok konuşma! Allahü teâlâyı anmadan çok konuşmak, kalbi öldürür. Allahü teâlânın zikri ile çok konuşmak ise kalbi diriltir."** buyurdu.

Peygamber efendimizin sabah namazı için kalktığında, abdest aldıktan sonra sabahın sünnetini evinde kıldığını o haber vermiştir. "Peygamber efendimizin oturarak tesbih namazı (nâfile) kıldığını görmedim. Ancak, vefâtından bir sene önce tesbih namazlarını oturarak kılmaya başladı" buyurdu.

Peygamber efendimiz, hazret-i Hafsa'ya husûsî olarak, kendisinden sonra; hazret-i Ebû Bekr ve Ömer'in halîfe olacağını bildirdi.

Hazret-i Hafsa, irâdesi kuvvetli, özü sözü bir idi. Peygamber efendimiz onun hakkında; **"Hafsa tam mânâsıyla babasının kızıydı."** buyurdu. Dînî vecîbeleri hakkıyla yerine getirirdi. Geceleri ibâdet eder ve senenin çoğunu oruçlu geçirirdi. Çok bilgiliydi. Abdullah bin Ömer, Safiyye binti Ebû Ubeyde, Ümmü Mübeşşir, Hamza bin Abdullah, Hârise bin Vehb, Abdurrahmân bin Hâris talebeleri olup, pekçok husûsu rivâyet ederek haber verdi. Hazret-i Hafsa'ya Peygamberimiz vefât edince, Beytülmâl'den tahsîsât ayrıldı. Hazret-i Ömer'in hilâfetinde ise kendisine dîvândan on bin dirhem tahsisât bağlanarak geçindi. Babası şehid olurken, hazret-i Ebû Bekr'in toplattığı Kur'ân-ı kerîmi muhâfaza etmekle vazifelendirildi. Hazret-i Osmân'ın hilâfetinde Kur'ân-ı kerîmin çoğaltılması esnâsında muhâfaza ettiği nüshayı halîfeye teslim etti.

Hazret-i Hafsa 665 (H. 45) senesi Şâban ayında Medîne-i münevverede vefât etti. Cenâze namazını Medîne vâlisi Mervân bin Hakem kıldırdı. Bakî Kabristanlığına defnedildi.

Peygamber efendimizden altmış hadîs-i şerîf rivâyet etmiş olan hazret-i Hafsa'dan; Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmüzî, Nesâî ve İbn-i Mâce hadîs-i şerîf nakletmişlerdir.

Rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bâzıları:

Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem, yataklarına yattıkları zaman mübârek sağ ellerini başlarının altına koyar ve şöyle duâ ederdi: **"Rabbi kınî azâbeke yevme teb'asü ıbâdeke"** (Yâ Rabbî! Kullarını dirilteceğin gün, beni azâbından koru) (3 defâ). Peygamber efendimiz sağ eliyle yer, sağ eliyle içer, abdeste, giyinmeye, almaya ve vermeye sağdan başlardı.

Bir gün Resûl-i ekrem, elbisesini diz kapaklarının altına kadar sıvayıp istirahat ediyordu. Hazret-i Ebû Bekr gelip izin istedi. Habîb-i ekrem izin verdiler. Hâllerini değiştirmediler. Sonra hazret-i Ömer gelip izin istedi. Ona da izin verdiler ve hâllerini değiştirmediler. Bir grup Eshâb-ı kirâm da gelip izin istedi. Onlara da izin verdiler ve hâllerini değiştirmediler. Daha sonra hazret-i Osmân gelip izin isteyince, Resûl-i ekrem hemen toparlandı. Elbisesini düzelttiler. Hepsi gittikten sonra, Resûlullah'a; "Ey Allah'ın Resûlü, hazret-i Ebû Bekr, hazret-i Ömer ve diğer Eshâb-ı kirâm geldiler. Durumunuzu değiştirmediniz. Sonra hazret-i Osmân geldi. Elbisenizi düzelttiniz." deyince, Resûlullah; **"Meleklerin bile hayâ ettiği Osman'dan hayâ etmeyeyim mi?"** buyurdu.

HAFSA SULTAN;

Yavuz Sultan Selim Hanın hanımı, Kânûnî Sultan Sülyemân Hanın annesi. Kırım hanı Mengli Giray'ın kızıdır. Oğlu Şehzâde Süleymân (Kânûnî)ın sancakbeyliği sırasında uzun yıllar Manisa'da bulundu. Bu sırada, cami, medrese, imâret, hankâh, dârüşşifâ, hamam ve sıbyân mektebinden ibaret kendi adı ile anılan Külliyeyi yaptırdı. Yaptırdığı eserlerin faaliyetlerini devam ettirebilmesi için Urla'daki çiftliklerin

gelirlerini vakfetti. Burada bir de mescid yaptırdı. 1533 yılında İstanbul'da vefât edince Yavuz Sultan Selim Câmii bahçesindeki türbesine defnedildi.

HAFSÎLER;

on üçüncü asırda Tunus'ta kurulan ve üç asır devâm eden bir devlet. Devlet, adını, Hintataların reisi olan Şeyh Ebû Hafs Ömer'den almıştır.

Ebû Hafs Ömer, Muvahhidler hareketinin lideri olan İbn-i Tumart'ın talebesi ve Abdülmü'min'in kumandanlarındandı. Bu yüzden Ebû Hafs'ın torunları, Muvahhidler nezdinde çok îtibârlı olduklarından, Afrikiyye vâliliğine tâyin edilirlerdi. 1207 senesinde Ebû Hafs'ın oğlu Ebû Muhammed, Muvahhidler sultânı Nâsır tarafından Afrikiyye vâliliğine getirildi. Ebû Muhammed, Murâbıtlar üzerine başarılı seferler düzenledi ve ölümüne kadar bu vazifede kaldı. Muvahhid sultânı tarafından, yerine oğlu Ebû Zeyd tâyin edildi. Arkasından, Ebû Muhammed'in diğer oğulları Ebû MuhammedAbdullah, Afrikiyye; Ebû Zekeriyyâ ise, Gabes vâliliğine, Muvahhid sultânı Âdil tarafından tâyin edildiler.

Bu döneme kadar Hafsîler, Muvahhidlerin hâkimiyeti altındaydılar. Ebû Zekeriyyâ, bu hâkimiyetten Hafsîleri kurtararak müstakil bir devlet kurdu. Bir süre sonra, Muvahhid sultânının Ehl-i sünnet îtikâdına uymayan bid'atleri yapmasını bahâne eden Ebû Zekeriyyâ, adını hutbeden çıkardı. Kendisi emîr ünvânını aldı. 1236 senesinde hutbeyi kendi adına okuttu. Başarılı seferler netîcesinde, Kostantina, Bicâye ve Cezâyir şehirlerini ele geçirdi. Baş kaldıran Huvaraların isyânı bastırıldı ve 1242 senesinde Tilemsan zabtedildi.Merînîler ve Miknasa ahâlisi, Trablus'tan Sebte ve Tanca'ya ve Akdeniz'den Zâb ve Sicilmâsa'ya kadar olan topraklarda hüküm süren Tunus emîrinin hâkimiyetini tanıdılar. Hıristiyanların tehdidine mâruz kalan Velencia, Murcia, İşbiliye gibi çeşitli Endülüs şehirleri, Hafsî Sultânı Ebû Zekeriyyâ'dan yardım istediler ve ona tâbi oldular. Ebû Zekeriyyâ 1249 senesinde vefât ettiği zaman,Afrika'nın en kuvvetli ve kudretli sultânı hâline gelmişti.

Ebû Zekeriyyâ'nın yerine geçen oğlu Ebû Abdullah'ın devri de, babasınınki gibi parlak geçti. Amcasının oğlu Lihyânî'nin ve çeşitli kabîlelerin isyânlarını başarı ile bastırdı ve bütün Afrikiyye'de hâkimiyet sağladı. Saint Louis ve Charles d'Anjou komutasında 1270 senesinde Tunus'a gelen Hıristiyan ordusunu büyük bir mağlûbiyete uğrattı. Ebû Zekeriyyâ Emîr ünvânı ile yetindiği hâlde, oğlu Ebû Abdullah, Halîfe ve Emîr-el-mü'minîn ünvânını aldı. Bağdat, Moğollar tarafından zaptedilince, Ebû Abdullah, Mekke şerîfinden kendisinin Abbâsî halîfelerinin vârisi olduğunu bildiren bir berat getirtmişti.

Hafsîler Devletinin parlak devri, Ebû Abdullah'ın vefâtı ile sona erdi ve iç isyânlar başladı. Ebû Abdullah'ın yerine geçen oğlu El-Vasik, amcası Ebû İshâk tarafından 1279 senesinde tahttan indirildi. Ebû İshâk, dört sene saltanat sürdükten sonra, İbn-i Ebû Amara tarafından tahttan indirilerek, Bicâye'de îdâm edildi. Çok geçmeden Hafsî Devleti ikiye bölündü. Ebû Hafs, Tunus'ta bağımsız devlet kurarken, Ebû Zekeriyyâ da Bicâye Devletini kurdu. Afrikiyye'de kabîleler arasında Tilemsan Abdülvâdilerînin de katılmasıyla yirmi üç sene süren savaşlardan sonra anlaşma sağlanabildi. Tunus Sultânı Ebû Asîde Muhammed ile Bicâye Sultânı Ebü'l-Bekâ arasında yapılan antlaşmaya göre; sultanların birinin vefâtı hâlinde, bütün ülkenin hayatta kalanın idâresine geçmesi hükme bağlandı. Ebü'l-Bekâ böylece kısa bir süre de olsa, Hafsî birliğini tekrar kurdu. 1311 senesinde Hafsî emirlerinden Ebû Zekeriyyâ bin Lihyanî, Tunus'u zabtederek Ebü'l-Bekâ'yı îdâm ettirdi. Bu olay üzerine Ebû Yahyâ, Bicâye'de sultanlığını îlân etti. 1318 senesinde Tunus'u da ele geçirerek Afrikiyye ve Tunus'u hâkimiyeti altında yeniden birleştirdi. Fakat bu hâkimiyeti kısa sürdü. Abdülvâdiler ile anlaşan Koublular ve diğer Sulemî kabîleleri ve eski Tunus sultânı Ebû Dabbe ile savaşmaya mecbûr kalan Ebû Yahyâ, dört sefer tahttan uzaklaştırıldı ise de, Merînîlerin yardımı ile bütün düşmanlarını yendi. Merînîler ile sıkı bir dostluk kurdu. Hafsî emîrlerinden birinin kızını, Merînî sultânının oğlu ile evlendirdi. Ebû Yahyâ, saltanatının son devirlerinde âsâyişi sağlamayı başardı. Karışıklıklardan faydalanan ve müstakil beylik hâlini alan Cerîd kasabalarını idâresi altına aldı. Trablus'u kaybetti ise de Hıristiyanların zaptettikleri Cerba'yı geri aldı.

Ebû Yahyâ'nın, 1346 yılında vefâtı ile devlette yine iç karışıklıklar başladı. Tahta geçmesi gereken Ebü'l-Abbâs'ın saltanatı Ebû Hafs tarafından gasb edildi. Ebû Hafs, Hafsî emîrlerinin bir kısmını katledince, Merînîler, müdâhalede bulundular ve Hafsî topraklarını istilâ ettiler (1347).

1357'de Merînî Devleti içerisinde başgösteren karışıklıklardan istifâde eden hafsî emîrlerinden İkinci Ebû İshâk, Tunus'a tekrar girdi.

Buna rağmen, Hafsî Devletinde iç karışıklıklar devâm ediyordu. İkinci Ebû İshâk Tunus'ta, Ebû Abdullah Bicâye'de, Ebü'l-Abbâs ise Kostantine'de saltanat sürüyorlardı. Bir süre sonra Ebü'l-Abbâs, 1369 senesinde Hafsî Devletinin bütün topraklarına tek başına hâkim oldu. Bütün saltanatı boyunca sulh ve sükûnu sağlamaya çalıştı. Kabîlelerin ayaklanmalarını bastırdı. Carid, Gafra ve Gabes şeyhlerini itâati altına aldı. Devletin bu sûretle yeniden tesis edilmesine oğlu Ebû Fâris Abdülaziz'in saltanatı devrinde de devâm edildi. Ebû Fâris, Tunus'ta büyük bir nüfûz ve güç kazandığından,

Tlemsan'ın iç işlerine karıştı. Tlemsan Emîri Abdülmelik ölünce, Tlemsan'ı zabtetti. Ebû Fâris'ten sonra sırasıyla tahta geçen Ebû Ömer Osman (1434-1488), Ebû Zekeriyyâ Yahyâ (1488-1494), Ebû Abdullah Muhammed (1494-1526) Hıristiyanlara karşı daha önceki sultanların uyguladıkları siyâseti aynen tatbik ettiler. On üçüncü asırda Cenevizliler ve Pisalılar ile yapılan ticâret antlaşmasını 16. asırda yenilediler. Aragon, Mayerka, Montepelliler, Venedik ve Floransa ile yeni ticârî andlaşmalar yapıldı. Bununla berâber Hıristiyanların bâzı bölgelere saldırmaları ve 16. asrın son senelerinden îtibâren Afrika sâhillerinde büyüyen korsanlık hareketleri, ticârî münâsebetleri gittikçe güçleştiriyordu. Hafsî Devletinin limanları, korsanların sığınakları hâline geldi. Bundan dolayı da Hafsî ülkesi, Akdeniz sâhillerindeki en önemli noktalara yerleşmeyi düşünen İspanyolların taarruzlarına uğradı.

İspanyollardan daha önce davranan Barbaros Hayreddîn Paşa, 1534 senesinde, Ebû Abdullah Muhammed'in halefi Mevlay Hasan'dan Tunus'u zabtetti. 1535 senesinde Mevlay Hasan, Tunus'u ele geçiren Charles Quint'in yardımı ile tekrar ülkesine girdi ve İspanya'yı cizye vermeye mecbûr etti. Mevlay Hasan, Tunus'ta, Goulette'de bulunan İspanyol garnizonu sâyesinde durabildi. Tunus ile Bizerta arasında bir şerit hâlinde uzanan arâzinin hâricindeki bütün Tunus toprakları, idâresinden çıkmıştı. Mevlay Hasan, oğlu Ahmed Sultan tarafından tahttan indirilerek gözlerine mil çekildi (1542). Ahmed Sultan, 1569 senesine kadar saltanat sürdü. 1569 yılında Osmanlı Donanmasının kaptan-ı deryâsı Kılıç Ali Reis, İspanyolların Türklere karşı hareket üssü olarak kullanmalarına mâni olmak için, Tunus'un tamâmını ele geçirdi. 1573 senesinde Don Juan'ın seferi üzerine, Hafsîler son olarak bir defâ daha iktidârı ele geçirdiler. Lâkin, ertesi sene Sinan Paşa, Tunus ile La Goulette'yi zaptetti. Hafsî Hânedânının son temsilcisi olan Mevlay Muhammed esir edilerek İstanbul'a gönderildi. Böylece Hafsî Devleti tamâmen ortadan kaldırılınca, Türkler kat'î olarak Tunus'a yerleştiler.

Hafsî Devletinin kurulması, Tunus'ta senelerce süren gerçek bir refâhı te'min etti. Tunus şehri sâdece siyâsî yönden değil, ticâret ve ilim bakımından da bütün ülkenin merkezi oldu. Hânedânın ilk iki sultânı, Tunus'ta pek çok saray, câmi, zâviye, su kemeri ve kütüphâneler inşâ ettirdiler. İslâm âleminin her tarafından gelen bir çok âlim ve şâir, Tunus'a yerleşti. Hıristiyanlarla ticârî antlaşmalar yapıldı. Devleti yeniden eski hâline getirmeye çalışan Ebû Fâris, atalarının geleneğine uyarak sanat ve ilim dostu olduğu için, ülkenin çeşitli yerlerinde câmiler, zâviyeler, mektepler, kütüphâneler ve hastahâneler inşâ ettirdi. İslâm âleminde daha önce bilinen medrese usûlü eğitimi, 13. asırda Tunus'a yerleştirenler Hafsîler oldu.

HAFSÎ HÜKÜMDARLARI

Ebû Zekeriyyâ Yahyâ-I 1228-1249

Ebû Abdullah Muhammed-I 1249-1277

El-Vâsik 1277-1279

Ebû İshak İbrâhim-I 1279-1282

Ebû Hafs Ömer-I 1282-1295

Ebû Abdullah Muhammed-II 1295-1309

Ebû Yahyâ Ebûbekir-I 1309

Ebü'l-Bekâ Hâlid-I 1309-1311

Ebû Zekeriyyâ el-Lihyani 1311-1317

Ebû Dabbe Muhammed 1317-1318

Ebû Yahyâ Ebûbekir-II 1318-1346

Ebû Hafs Ömer-II 1346

Ebü'l-Abbas Ahmed-I 1346-1350

Ebû İshak İbrâhim-II 1350-1368

Ebü'l-Bekâ Halid-II 1368-1370

Ebü'l-Abbas Ahmed-II 1370-1394

Ebû Fâris Abdülazîz 1394-1434

Ebû Ömer Osman 1434-1488

Ebû Zekeriyyâ Yahyâ-II 1488-1494

Ebû Abdullah Muhammed-III 1494-1526

Mevlay Hasan 1526-1542

Ahmed Sultan 1542-1569

Mevlay Muhammed.....1569-1573

HAFTA;

Alm. *Woche (f),* **Fr.** *Semaine (f),* **İng.** *Week.* Birbirini tâkib eden yedi günden meydana gelen zaman parçası. Farsçada yedi mânâsına gelen "hefte" kelimesinden dilimize geçmiştir. Hafta; gün, ay, sene gibi astronomik bir periyoda tekabül etmez. Hafta kavramının ilk defa ne zaman ve kimler tarafından kullanıldığı bilinmemekle birlikte, M.Ö. 10. yüzyılda Asurluların bu şekilde birbirini tâkib eden yedi günlük bir zaman parçası kullandığı anlaşılmıştır. Haftanın tâtil günü İbrânîler tarafından kullanılmaya başlanmış ve Hıristiyanlar tarafından da tasdik edilmiştir. M.S. 321 yıllarında Roma İmparatoru Kostantin tarafından getirilen bir düzenle yedi günlük haftanın başlangıcı olarak Pazar günü kabul edilmiştir. Hafta tâtili Yahûdîlerce Cumartesi, Hıristiyanlarca Pazar, Müslümanlar nezdinde ise Cumâ günü olarak kabul edilmiştir. Memleketimizde 1926 yılına kadar hafta tâtili Cumâ günüydü. Bu târihte çıkarılan bir kânunla bu tâtil Pazar olarak kabul edildi.

HAİTİ

DEVLETİN ADI ..... Haiti Cumhuriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Port-au-Prince

NÜFÛSU 6.764.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....27.750 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Fransızca

DÎNİ .....Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ..... Gourde

Karaib Denizinde Hisponida Adasının batı kısmında kurulmuş olan bağımsız bir devlet. Doğusunda Hisponida Adasının bir kısmına hâkim olan Dominikan Cumhûriyeti vardır.

Târihi

1492'de Avrupalılar tarafından ilk uğranan ada, önce Hisponiola ismini almıştır. Sonra Santo Domingo ismi verilmiştir. Bu adaya ilk yerleşenler İspanyollardır. 1535'te buraya gelen İspanyollar, yerlilerin çoğunu öldürerek adanın doğu kesimine yerleştiler. Korsanların yatağı olan batı kesimi 1697'de Fransa'yla yapılan bir anlaşmayla Fransızlara bırakıldı. İspanyollar çalıştırmak üzere adaya çok miktarda zenci köle getirdiler. Fransızlar Haiti'yi zengin bir koloni hâline getirdikten sonra, Fransa ile adanın münâsebetleri bozulmuş, beyazların muhtariyet için çıkardıkları karışıklıkları (1790), bir zenci köle olan Toussaint Louverture'in isyânı tâkib etmiştir (1792). Louverture, isyânında başarılı olmuş ve 1802'ye kadar ülkenin hükümdârı olmuştur. Napolyon'un emri üzerine yakalanarak Fransa'da hapsedilmiş (1802) ve orada ömrünü tamamlamıştır. Zenci general Dessalinea, Toussaint Louverture'nin yerini alarak Fransızları adadan kovmuş ve 1804'de bağımsızlığını îlân etmiştir. Bunun öldürülmesinden sonra, bir başka zenci olan Henri Christophe, Birinci Henri ismiyle kral ünvânını almıştır (1811-1820). 1820'de intihar eden Birinci Henri'den sonra Boyer, ülkede birliği kurdu.

Adanın batısındaki Haiti Devleti, 1847 ile 1849 yılları arasında bir Cumhûriyet, 1849-1859 yılları arasında bir İmparatorluk olarak yönetilmiştir. Birinci Faustin'in hükümdarlığından sonra tekrar cumhûriyet îlân edilmiştir. Bu târihten sonra sürekli suikastlar ve kargaşalıkların hüküm sürdüğü Haiti'de birbirini hızla izleyen fakat hiçbiri reform programları îlân edemeyen cumhurbaşkanları bulunmuştur.

1915'te başkan V.G. Sam'ın öldürülmesi, daha önce Dominika Cumhûriyetini de vesâyeti altına almış bulunan ABD'nin müdâhalesine yol açmıştır. Amerikalılar 1934 senesine kadar adada kaldılar. 1934-1946 yıllarında demokrasi yönünden gelişen anayasalar çıkarılmış ve melezler idâreye hâkim olmuşlardır. 1946'dan sonra da, zenciler idâreye hâkim olmaya başladılar. 1949'da cuhurbaşkanı seçilen Maglorie'nin 1957'de istifâsından sonra Dr. François Duvallier başkan seçildi ve ülkede diktatörlük îlân etti. Elinde bulundurduğu polis teşkilâtı ile kendine karşı gelenleri sindirdi. Zenciliğin savunucusu oldu. 1971'de yerine oğlu Jean Claude Duvallier geçti. Ekonomiyi düzelten Duvallier, muhâlefetin güçlenmesi üzerine 1985'ten sonra sertliğe yöneldi. 1985 sonlarına doğru kötü hayat şartlarına ve siyâsî baskılara karşı başlayan gösterilerin bastırılamaması üzerine, Duvallier 1986 başlarında Haiti'den kaçtı. Demokrasiye geçiş için kurulan geçici yönetim konseyinde ve hükûmette eski yönetim yanlıları olduğu için, ayaklanmalar bastırılamadı. 1987'de yapılan halk oylamasıyla yeni

anayasa kabûl edildi. 1988 Ocak ayında başkanlığa seçilen Leslie Manigat aynı senenin Haziran ayında Genelkurmay başkanı Henri Namphy tarafından devrildi. 1989'da devlet başkanlığına Prosper Avril getirildi. Aynı yılın Nisan ayında devlet başkanına karşı başarasız iki darbe girişiminde bulunuldu. Darbelerin ardından Avril 1987 Anayasasını yeniden yürürlüğe koydu. Başkanlık seçimlerinin 1990 sonbaharında yapılacağını açıklamasına rağmen 1990 Ocak ayında sıkıyönetim îlân etti ve birçok politikacı tutuklandı. Aleyhinde yapılan gösterilen neticesinde Mart 1990'da Avril istifa etmek mecburiyetinde kaldı ve ardından sürgüne gönderildi. Avril'in yerine Genelkurmay Başkanı General Herard Abraham geçti ise de kısa bir süre sonra yönetimi Bayan Ertha Pascal Trouillot başkanlığındaki geçici hükümete devretti. Trouillot ülkeyi çeşitli bölgelerin ve meslek gruplarının temsilcilerinden meydana gelen 19 kişilik bir konseyle yönetmeye başladı.

Aralık 1990'da yapılan başkanlık seçimlerini Katolik papaz Jean-Bertrand Aristidei kazandı. 7 Ocak 1991'de Duvallier yanlısı olan Roger Lafontent başarısız bir darbe girişiminde bulundu. 7 Şubat 1991'de resmen görevi devr alan Aristide başbakanlığa René Préval'ı getirdi. Aynı senenin Eylül ayında bir darbe ile başkanlığı ele geçiren askerler Genelkurmay Başkanı Raoul Cédras'ı yönetimi devralmaya râzı ettiler. Ayaklanma sırasında ve sonraları çıkan olaylarda çok sayıda insan öldü. Bâzı batılı ülkelerin ve Amerikan Devletleri Örgütünün çabaları ile Aristide serbest bırakıldı ve başkanlığa tekrar getirildi. Bir süre sonra meclise düzenledikleri baskınla Aristide'yi görevden alan ordu, geçici başkanlığa Yüksek Mahkeme Yargıcı Joseph Nerette'ye getirdi. Bu durum üzerine ABD, Haiti'ye ticâret ambargosu uygulamaya başladı. 1992 Haziranında 1990 başkanlık seçimlerinde kaybeden adaylardan Mare Bazin devlet başkanlığına getirildi. Bu iç karışıklık yüzünden ülke akonomisi durma noktasına geldi. Halkın bir kısmı küçük teknelerle kaçtı. Ülkede iç karşıklıklar hâlâ devam etmektedir.

Fizikî Yapı

Haiti topraklarının beşte dördü dağlıktır. Kıyılarda yer yer ovalar bulunmaktadır. Başlıca iki sıradağ vardır. Kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanan sıradağlara Orta Kordillera, Thiboran Yarımadasına kadar uzanan dağ silsilesine ise Güney Kordillera denilmektedir. Haiti'nin en yüksek yeri 2700 m ile Piç-la-Selle'dir. Ülkenin tek önemli akarsuyu Artibonite'dir. Adanın güneyinde ülkenin en büyük gölü olan, 170 km_2 genişliğinde Savmâtre Gölü yer alır.

İklim: Haiti'de tropikal iklim hüküm sürer. Yükseklik ve Atlas Okyanusunun tesiriyle iklim mûtedildir. Ormanlarla kaplı yamaçlar bol yağmur alır.

Yıllık ortalama yağış miktarı 1400 milimetredir. Yaz aylarında sıcaklık ortalaması 27, -31°C, kış aylarında ise 17-27°C arasındadır.

Tabiî Kaynakları

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Ormanlar ülkenin dörtte birini kaplamaktadır. Yüz yıl öncesine kadar ülkenin her tarafı ormanlarla kaplıydı. Ormanlarda maun, sedir, palmiye, abanoz ve çam gibi değerli ağaç türleri bulunur. Dominika sınırının yakınındaki Cul de Sac Ovasında ağaçlı bozkırlar vardır. Ormanları kuş ve böcek türleri bakımından zengindir. Memeli hayvanlar yok denecek kadar azdır.

Mâdenler: Yeraltı kaynakları arasında altın, gümüş, bakır ve kükürt vardır. Yeraltı kaynakları zengin değildir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Haiti'nin nüfûsu 6.764.000 olup, yüzölçümü 27.750 km^2dir. Nüfus yoğunluğu 244'tür. Halkın % 62'sini zenciler, % 30'unu melezler, geri kalanını Avrupalılar teşkil etmektedir. Zenciler Afrika'dan çalıştırılmak üzere adaya getirilmişlerdir. Nüfûsun büyük bir kısmı kıyı kesiminde toplanmıştır. Melezlerin çoğunluğu şehirlerde yaşamaktadır. Zenciler ise köylerde tarla işçisi veya çiftliklerde çalışırlar. Hayat düzeyi çok düşüktür. Önemli şehirleri Le Cap Hatien, Gonoives, Les Cayes'tir. Ülkede Fransızca konuşulmakta ise de Fransız Fransızcasına yerli kelimeler katılarak, onunla hiç alâkası kalmamıştır.

Eğitimi: 6-12 yaş arasında eğitim parasız ve mecbûrî olmasına rağmen eğitim ve öğretim hiç gelişmemiştir. Halkın ancak % 35'i okuma-yazma bilmektedir. Port-au-Prince'de bir üniversite vardır.

Dîni: Haitili zenciler Vodu dînine bağlıydılar. Bölgeye Avrupalıların gelmesi üzerine Hıristiyanlık hızla yayıldı. Fakat zamanla adada Vodu ile Hıristiyanlığın karışımı olan adaya has bir din doğmuştur.

Siyâsî Hayat

Haiti'de başkanlık sistemine dayanan bir cumhûriyet vardır. Teorik olarak yetki, bir cumhurbaşkanı, meclis ve adliye arasında bölüşülmüştür. Seçimlerde ancak şehir ve kasabalarda oturan halkın küçük bir kısmı oy kullanma hakkına sâhiptir. Parlamento üyeleri bölge meclisleri tarafından 6 yıllık bir süre için seçilir. Parlamento 57 üyeden müteşekkildir. Anayasasında cumhurbaşkanlığı 6 sene olup, cumhurbaşkanı iki kez üstüste seçilemez maddesi olduğu hâlde, 1971'de başa geçen Claude,

anayasada değişiklik yaparak kendini ömür boyu başkan seçtirmiştir. 1986'da ülkedeki karışıklıklardan dolayı Claude yurt dışına kaçtı. 1987'de halk oylaması ile yeni anayasa kabul edildi.

Ekonomi

Lâtin Amerika'nın en fakir ülkesidir. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Halkın % 80'i tarımla uğraşmaktadır. Fakat ülke topraklarının ancak % 15'i tarıma elverişlidir. Belli başlı tarım ürünleri kahve, pamuk, şekerkamışı, pirinç, mısır, muz, fasulye ve tütündür.

Sanâyi gelişmemiş olup, şeker, tekstil, çimento fabrikaları, elektrik cihazları imâlâthâneleri bulunmaktadır.

Boksit, kahve, şeker, kabuklu deniz ürünleri ve meyve ihrâç eder. Buğday, balık, hayvânî, nebâtî yağ, kâğıt, taşıma vâsıtaları, akaryakıt ve hammadde ithâl eder.

Ülkede turizm önemli yer tutmaktadır. Fakat tesisler daha çok Amerikan sermâyesine dayanmaktadır.

Ulaşım: Karayollarının uzunluğu 3000 km olup, ancak bunun 600 kilometresi asfalttır. Demiryollarının uzunluğu 350 km olup, bunun 120 kilometrelik bir kısmı şekerkamışı nakliyatına tahsis edilmiştir. Üç tâne limanı bulunmaktadır. Haiti'nin başşehri Port-au-Prince milletlerarası bir hava ve deniz limanıdır.

HAK;

Alm. *Recht (n), Gerechtigkeit (f), Wahrheit (f),* **Fr.** *Droit (m), Justice (f),* **İng.** *The right, Justice, Equity, Law, Truth.* Kullanıldığı yerlere göre, çeşitli mânâlara gelen bir kelime. Hakîkat ve hukûk kelimeleri de hak kelimesinden türemiştir. Dinde de hak bâzı mânâlara gelir:

1. Allahü teâlânın esmâ-i hüsnâsından (güzel isimlerinden) biri. Vâcib-ül-vücûd, yâni varlığı lâzım olan, hiç yok olmayan, dâimâ var olan ve kendisinden başkası yaratmaya lâyık olmayan, demektir. Kur'ân-ı kerîmde meâlen buyruldu ki: **"...Allah, Hak'tır.** (Müşriklerin) **Allahü teâlâdan başka taptıkları bâtıldır** (yok olucudur)." (Hac sûresi: 62)

İbrâhim Hakkı hazretleri şöyle buyurur:

Hak, şerleri hayreyler,
Zannetme ki gayr eyler,
Mevlâ görelim neyler,
Neylerse güzel eyler.

2. İslâmiyet. **"Hak gelince, bâtıl** (şirk, puta tapmak) **gider. Bâtıl her zaman gidicidir."** (İsrâ sûresi: 8) meâlindeki âyet-i kerîmede İslâmiyet mânâsına kullanılmıştır.

3. Gerçek, doğru. **"Cennet ehli** (Cennet'e girince) **Cehennem ehline: Biz Rabbimizin bize vâdettiğini** (Cennet'i) **hak bulduk. Siz de Rabbimizin size vâdettiğini** (azâbı) **hak buldunuz mu? diye seslenir.** (Onlar da) **evet derler."** (A'râf sûresi: 44) meâlindeki âyet-i kerîmede hak kelimesi bu mânâdadır.

Yine îtikâd, îmân bilgilerini anlatan şu ifâdelerde de hak bu mânâdadır: Ölüm haktır. Kabir haktır. Kabirde, Münker ve Nekir denilen iki meleğin meyyite (ölüye) suâl sorması haktır. Haşr (kabirden kalkıp Arasât meydanında hesâb vermek için toplanmak) haktır. Neşr haktır. Dünyâda yapılan amellerin işlerin hesâbını vermek haktır. Amellerin tartılması haktır. Cehennem üzerinde bulunan ve üzerinden geçilecek, Sırat denilen köprü haktır. Cennet'in müminler (inananlar) için, Cehennem'in kâfirler için olduğu haktır.

4. Bir kimsenin başkasından alacağı. Bir kimse, peygamberlerin (aleyhimüssalevâtü vesselâm), yaptığı ibâdetleri yapsa, fakat üzerinde başkasının bir kuruş hakkı bulunsa, bu bir kuruşu ödemedikçe Cennet'e giremeyeceği bildirilmiştir. Bu ifadede hak kelimesi "alacak"mânâsında kullanılmıştır.

5. Hâtır, gönül, hürmet. Peygamber efendimiz; **"Allahümme innî es'elüke bilhakkıssâ'ilîne aleyke."** yâni; **"Yâ Rabbî! Senden isteyip de verdiğin kimselerin hakkı için, senden istiyorum."** derdi ve; **"Böyle duâ ediniz."** buyururdu. Mevlid'de geçen hak kelimesi de bu mânâlarda kullanıldı:

Yâ ilâhî Ol Muhammed hakkı-çün
Ol şefâat kânı Ahmed hakkı-çün

Biz günahkâr âsî mücrim kulları
Yarlığayup kıl günâhlardan berî

Kabrimiz îmân ile pür nûr kıl
Mûnis-i gılmân ile hem-hûr kıl.

6. Yerine getirilmesi lâzım gelen şey. Peygamber efendimiz buyurdu ki: **"Müslümanın Müslüman üzerinde beş hakkı vardır: Selâmına cevap vermek, hastalığında arayıp sormak, cenâzesinde bulunmak, dâvetine gitmek, aksırıp elhamdülillah deyince, yerhamükallah, diye karşılık vermek."** Burada yerine getirilmesi lâzım olan şey mânâsındadır.

Hak kelimesi yukarıda belirtilen mânâlarından başka hukuk ilminde adâlet, doğruluk ve fertlere tanınan menfaat ve yetkiler mânâsına da kullanılır. Hak kavramında üç unsur vardır: 1) Hak sâhibi için bir menfaatin bulunması. 2) Hakların, hak sâhibine belirli bir kudret ve yetki vermesi. 3) Hakkın, hukuk nizâmı tarafından verilmesi.

İslâm hukûkunda da hakkın sâhibi açısından değerlendirilmesi ve kısımlara ayrılması vardır. Buna göre:

a) Hukûkullah: Allah'a âit haklar. Allahü teâlânın bildirdiği emirlerin, yasakların çiğnenmesi durumunda, bunlara verilecek cezâyı hiç kimse değiştiremez, affedemez.

b) Hukûk-ı ibâd: Kulun sâhib olduğu haktır. Bu haklar, insanların menfaatleri ile ilgili haklardır. Umûmî ve husûsî olmak üzere ikiye ayrılır. Umûma âit yollardan istifâde, avlanma, mübahları kullanma umûmî haklardandır. Husûsî hakları ise, evi, işi, eşi üzerindeki hakları ile şahsî ihtiyaç ve menfaati sebebiyle mevcut haklarıdır.

c) Karma nitelikteki haklar: İçinde Allah ve kul hakkının müşterek bulunduğu haklardır. İnsanın kendi hayâtını, aklını ve sağlığını koruması, hürriyet hakkına sâhib olması, malını boş yere telef etmekten koruması gibi... Bütün bunlarda, "İnsan hayâtının ve dünyâ nizâmının korunması" diye ifâde edilen Allah hakkı yanında, bizzat kişiyi, hayâtı, sıhhati ve malı ile ilgili konularda şahsen alâkadar eden menfaatler vardır.

Günümüzde hukûkun üstünlüğü sağlanmış toplumlarda, şahısların kendi hür irâdesiyle faydalanabileceği bir takım imkânlar tesbit ve temin edilmiştir. Hakların kullanılması, şahsın (kişinin) tercih ve isteğine bırakılmıştır. Hukûka dayalı toplumlarda, bâzı imkânlardan faydalanmak hem bir hak, hem de bir vazîfedir. Her hakkın bir sâhibi vardır. Hak sâhibi şahıslardır. Bunlar da hakîkî ve hükmî şahıslar olmak üzere ikiye ayrılır. Haklar; amme ve husûsî (özel) haklar olmak üzere de ikiye ayrılır.

Amme (Kânunu) hukûkunda kişinin hakları: Devlet ile fertler arasındaki münâsebetleri düzenleyen anayasalarda yer almıştır. 1982 târihli T.C. **Anayasası** ile fertlere birçok kamu hakları tanınmıştır. Milletvekili seçme ve seçilme hakkı (mad. 10-11), Milletvekillerinin kânun teklif etme hakkı (mad. 15), İspat hakkı (mad. 39), Mülkiyet hakkı (mad. 49), Sendika kurma hakkı (mad. 53-54), Vatandaşlık hakkı (mad. 66), Siyâsî faaliyette bulunma hakkı (mad. 167), Kamu hizmetlerine girme hakkı (mad. 70), Dilekçe hakkı (mad. 74)... şahıslara tanınan haklardan bâzılarıdır.

Husûsî haklar: Şahıslar arasındaki özel münâsebetleri düzenleyen hukuk kuralları, hakları çeşitli ayırımlara tâbi tutmuştur. Birinci olarak; mal varlığı hakları (mülkiyet, irtifa gibi) aynî haklar, alacak hakları, fikrî haklar, yenilik doğuran haklar, beklenen haklar gibi) ve şahıs varlığı hakları(isim, nâmus, şeref gibi şahsiyet hakkı, çocuklar üzerindeki velâyet hakkı gibi) olmak üzere ikiye ayrılır. İkinci olarak, mutlak haklar (mülkiyet hakkı, irtifa hakkı ve rehin hakkı, fikrî hak, şahsiyet hakkı gibi) ve nisbî haklar (alacak hakkı, karı kocanın birbirine yardım hakkı gibi) olarak ayrılır. Daha başka birçok ayırımlar yapılmıştır.

Ayrıca hak kelimesi, ortaklar arasındaki pay (hisse) ve bir iş yapma karşılığında alınan ücret mânâlarında kullanılmaktadır.

HAK İŞ (Bkz. Sendika)

HÂKAN;

Alm. *Herrscher, Sultan (m),* **Fr.** *Souwerain, monarque sultan (m),* **İng.** *Khan, Sultan; emperor.* Eski Türk ve Moğol imparatorlarına verilen ünvan. Osmanlı pâdişahları hakkında hürmet için kullanılan ünvanlardan biri. Eski Türk devletlerinde büyük han veya hanlar hanı karşılığı olarak kullanılır, bâzan imparator anlamına gelirdi. Avrupa dillerinde imparator, kayser; Fars dillerinde pâdişâh, hükümdâr; Arap dilinde sultân, melik sözlerinin karşılığıdır. Eski Türkçe kağan sözünden türemiştir. Türk, Moğol ve Tatar hanları, Çin İmparatorlarına gâlip gelip müstakil olunca hakan ünvanını kullanırlardı.

İslâmiyetin kabûlünden evvel hâkanlık, Türkler için çok ulvî bir mevkı idi. Türkler, hâkanlarını inandıkları tanrının yeryüzünde vekili, bütün milletin öz babası, büyük velînimet sayarlardı. Hâkanın huzuruna çıkan eğilir, huzurlarında aslâ yüzüne bakamazlar, hâkan müsâade etmedikçe oturamazlardı. Bu ünvânın, Osmanlı Devletinde son pâdişâha kadar kullanılmasına devam edildi.

HAKAS MUHTARİYETİ;

Güneydoğu Sibirya'daki Krasnoyarsk bölgesinde Rusya Federasyonuna bağlı bir Türk muhtar bölgesi. Yenisey Irmağının yukarı kesimindeki geniş Minusinsk Havzasının batısında yer alır.

Hakas bölgesinde Kırgız kökenli Türk boyları yaşar. Bu boylar için M.Ö. 2. asırda ilk defa Çinliler, bu ismi kullanmışlardır. Kırgızlar (Hakaslar) M.S. 4. asra kadar Çinliler ile yakın ilişkide bulundular. Altıncı asırda Göktürkler ile uzun süren savaşlar yaptılar. Sekizinci asırda Yenisey Irmağı boylarından Sibirya'ya kadar uzanan bozkırlarda yarı bağımsızlıklarını kazandılar. Cengiz Han döneminde Kırgızların yaşadığı bölge Moğol eyâleti oldu. On altıncı asırda dağılan Kırgız boyları, Kalmuk-Oyrat Hanlığına vergi vermek mecburiyetinde kaldılar. Ondokuzuncu asırda Rus Çarlığının sömürgesi hâline gelen bölgede verimli topraklar Ruslara dağıtıldı. 1917 devriminden sonra Yenisey Türkleri ve Minisun Tatarları Hakas adını kabul ederek, M.Ö. 2. asırdan beri ayrı bir millet oldukları tezini ortaya attılar. Yaşadıkları bölgeye Hakasya ismini verdiler. 1930'da Hakas Özerk Bölgesi kuruldu. Eski Sovyetler Birliğinin 1991'de dağılmasından sonra Rusya Federasyonuna bağlı bir muhtar bölge olarak kaldı.

Yüzölçümü 61.900 km^2 olan bölge topraklarını Yenisey Irmağının kollarından olan Abakan Irmağı ve kolları sular. Abakan Irmağı Vâdisinin güneyinde Batı Seyan Dağları yer alır. Bu dağ grubunun en yüksek noktası Karagoş Dağıdır (2930 m). Kuzeyinde ise Abakan ve Kunetsk Alatau Dağları vardır. Bu dağların en yüksek noktası ise 2178 m ile Verhni Zub Dağıdır.

Kapalı bir havza görünümünde olan bölgede sert ve kurak bir iklim hâkimdir. Bu yüzden alçak kesimler bozkırlar ve bozkır ormanları ile kaplıdır. Dağlarda çam, köknar ve ladin ağaçlarından meydana gelen ormanlar yer alır. 1954 senesinden sonra çayırların büyük kısmı tarıma açılmıştır.

Bölge nüfûsu 575.000 civârındadır. Bu nüfûsun % 11'ini Hakaslar, % 79'unu Ruslar meydana getirir. Başşehri Abakan'dır. Hakaslar târih boyunca 1917 devrimine kadar küçükbaş hayvan besiciliği ile tanınmış göçebe bir Türk boyu idi. Hakas adıyla anılan Türk boyları Sapaylar, Kaçinler, Koyballar, Beltirler ve Kızıllardır. Bölgede 269 ortaokul, 7 teknik okul, 1 üniversite vardır.

Bölge ekonomisinde hayvancılık önemli yer tutar. Koyun ve keçi besiciliği yaygın olarak yapılır. Alçak kesimlerde uygulanan sulama projeleri ile tarım alanları arttırılmıştır. Başlıca tarım ürünleri buğday, yulaf, patates ve darıdır. Ruslar bölgeye yerleştikten sonra bakır mâdenleri bulunmuş ve işletilmeye başlanmıştır. Abhaza ve Teya'da zengin demir, yukarı Çulım'de altın, Çernogorsk'ta kömür Askız'da barit yatakları vardır ve işletilmektedir. Ayrıca bölgede molibden, tungsten-bakır, yatakları vardır. Ormanlar önemli kereste kaynağıdır. Yenisey Irmağı üzerine yaptırılan hidroelektrik santrali sanâyi için gerekli elektriği sağlar.

HÂKİM İMÂDÜDDÎN ŞÎRÂZÎ;

İran'da yetişen tıp âlimlerinden. İsmi, İmâdüddîn bin Mes'ûd Şîrâzî'dir. İmâdüddîn Şîrâzî, 1515 (H.921) senesinde doğup 1592 (H. 1000) yılında vefât etti.

Âile mesleği olan tıp tahsîlini tamamladıktan sonra, Şirvan Vâlisi Abdullah Hân İstâclî'nin emrine girdi. Daha sonra Şah Tahmasb'ın (1524-1576) emriyle Meşhed'de İmâm-ı Ali Rızâ'nın kabrine yakın kurulan hastânede çalıştı.

İmâdüddîn Şîrâzî, sâhasına hâkim ve çok bilgili bir tabib, ileri gelen bir yazar olduğu için; Hâce Hând Mahmûd, Bâbür Hükümdârı Ekber Şahın sarayının ileri gelen tabiblerinden Ebü'l-Feth Geylânî ve Safevî devrinin tanınmış tabibi Gıyâseddîn Mansûr Şîrâzî derslerinde bulundular. Tıb alanında yaptığı çalışmaların tamâmına eserlerinde yer verdi. Kendisi gibi oğlu Hâkim Muhammed Bikâî de tabib olup, göz hastalıklarında söz sâhibiydi. İmâdüddîn Şîrâzî'nin belli başlı eserleri şunlardır:

1. Şerhu Tasrîh-i Kânûn: İbn-i Sînâ'nın **El-Kânûn** adlı eserindeki anatomi ile ilgili bölümün açıklamasıdır.

2. Risâle-i Afyon: Farsça yazılan bu eserde, afyonun özellikleri, fayda ve zararları bildirilmektedir.

3. Risâlât-i Atşâk: Frengi hastalığı hakkında yazılan ilk eserdir. Ona göre daha önceki tabipler, bu hastalığı bildirmemiştir.

4. Kitab-üt-Teşrîh: Anatomiyi konu alır.

5. Risâle-i Cudrî: Çiçek hastalığı hakkında bir eserdir. İmâdüddîn, çiçek hastalığından bahseden pek az tabipten biridir.

6. El-Mürekkebât-uş-Şâhiyye: Şah Tahmasb'a ithâf edilen eser, İmâdüddîn'in en önemli eserlerinden biridir. 108 sahifeden meydana gelen eser, bir önsöz, yirmi beş bölüm ve bir sonsözden ibârettir.

Bunlardan başka:

1) Risâle-i Fâd-ı Zehr, 2) Risâle-i Yakûtî, 3) Risâle-i Cüb-i Çinî, 4) Risâle-i Atrilâl, 5) Risâle der Bâb-ı Kal'a-i Âsâr, 6) Risâle-i Emrâz-ı Sıbyân, 7) Risâle der Bâb-ı Semûm, 8) Sahîfet-üş-Şifâ, 9) Şerh-i Kanûnce, 10) Risâle-i Evzân ve Mikâ'îl, 11) Mücerrebât-i İmâdüddîn adlı eserleri vardır.

HAKÎM SÜLEYMÂN ATÂ;

mutasavvıf, hikmetler şâiri. Türkistan'da doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir. Ahmed Yesevî hazretlerinin ileri gelen talebelerindendir. Süleymân Bağırgânî olarak da bilinir.

Süleymân Hakîm Atâ, küçük yaşta **Kur'ân-ı kerîm**i okumaya başladı. **Kur'ân-ı kerîm**i hürmetle başında taşır ve hiç sırtını dönmezdi. Bir gün Ahmed Yesevî hazretleri bu hâlini gördü çok hoşuna gitti. **Kur'ân-ı kerîm** öğretmek için yanına aldı.

Ahmed Yesevî hazretleri Süleymân Atâ ile berâber birkaç çocuğu odun almaya gönderdi. Odun getirirken yağmur başladı. Odunlar ıslandı. Yalnız Süleymân Atâ'nın odunları ıslanmadı. Hızır aleyhisselâm da oradaydı. Süleymân Atâ'ya odunlarının niçin ıslanmadığını sordu. O da elbisesi ile örttüğünü söyledi. Bu cevâb Hızır aleyhisselâmın çok hoşuna gitti. Süleymân Atâ'ya, "Bundan sonra senin ismin Hakîm olsun." dedi. Sonra ağız suyundan Süleymân'ın ağzına bıraktı. Süleymân'ın kalbi birden nûra gark oldu. Hikmet (ilim) söylemeye başladı. Ahmed Yesevî'den duyduklarını şiirle insanlara anlatmaya başladı.

Bir kurban bayramıydı. Ahmed Yesevî imâm olup bayram namazı kıldırdı. Namazda hocadan bir ses çıktı. Cemâat; "İmâmın abdesti bozuldu." diye namazı terk ettiler. Hakîm Atâ namazını bozmadı. Ahmed Yesevî selâm verince; "Ben sizin bu yoldaki derecenizi anlamak istedim. O ses benden değil, belime bağladığım odundan çıktı. Sizin bu hâlinizden, bir tek müridim, bir de yarım müridim olduğu anlaşıldı." Hakîm Atâ'ya; "Yarın seher vakti sana bir deve gelecek, ona bin, nerede dururşa, orada inersin." dedi. Ertesi sabah bir deve geldi. Hakîm Atâ deveye binip ipini salıverdi. Deve istediği gibi gitti. Harezm taraflarında bir yerde çöktü. Kaldırmak istedi kalkmadı ve bağırdı. Bundan dolayı "Bağırgânî" dendi. Oraya da "Bağırgan" ismi verildi.

Süleymân Atâ, Ahmed Yesevî tarzında şiirler yazmıştır. Hece vezni ile yazdığı bu şiirlerinde Kul Süleymân, Hakîm Süleymân, Hakîm Hoca Süleymân ve Hakîm Atâ gibi mahlaslar kullanmıştır. Şiirlerini Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinden ayırmak mümkün değildir. Bunlar tamâmen **Dîvân-ı Hikmet** rûhunu taşırlar.

Hakîm Süleymân Atâ, 1186 (H. 582) yılında vefât etti. Harezm ülkesindeki Akkurgan (Bakırğan)a defnedildi. **Bakırgan Kitâbı, Âhirzaman Kitâbı, Meryem Kitâbı** belli başlı eserleridir.

HAKÎM-İ TİRMİZÎ (Muhammed bin Ali);

velî ve büyük hadis âlimi. İsmi, Muhammed bin Ali bin Hasan bin Bişr ez-Zâhid, künyesi Ebû Abdullah'tır. Doğum târihi bilinmeyen Hakîm-i Tirmizî, doğum yeri olan Tirmiz'de uzun müddet kaldı. Sonra Belh'e gitti. Orda bir müddet kaldıktan sonra Nişâbûr'a geldi. 932 (H. 320) senesinde şehid edildi.

Hakîm-i Tirmizî; babasından, Kuteybe bin Sa'îd, Hasan bin Ömer, Sâlih bin Abdullah Tirmizî, Sâlih bin Muhammed Tirmizî, Ali bin Hucr es-Sa'dî, Yahyâ bin Mûsâ, Utbe bin Abdullah el-Mervezî, Abbâd bin Ya'kûb ed-Devrâk, Süfyân bin Vekî ile Horasan ve Irak'taki muhaddislerden hadîs-i şerîf öğrenmiştir. Yahyâ bin Mansûr el-Kâdı, Hasan bin Ali, Nişâbûr âlimleri ve daha pekçok âlim de ondan hadîs-i şerîf rivâyet etmişlerdir. Pekçok kitâbı olan Hakîm-i Tirmizî, Ebû Türâb Nahşebî, Ahmed bin Hadraveyh ve İbn-i Celâ gibi evliyâ ile sohbet etmiş, berâber bulunmuş ve onlardan çok faydalanmıştır. Çok hadîs-i şerîf toplamış, zâhit ve âbit bir zât olan Hakîm-i Tirmizî'nin yazdığı kitapların ekserisi basılmıştır.

Sünnet-i seniyyeye tam uyan, ilmiyle âmil, ümmet-i Muhammed'in büyüklerinden olan Hakîm-i Tirmizî, zamânın evliyâsından olup, herkes tarafından övülmüştür. İnce mânâları açıklama ve îzâh husûsunda üstat, hadis ilminde ise sika (sağlam, güvenilir) bir âlimdi. Sözleri kıymetli olup, hilmi (yumuşaklığı) pek ziyâde, şefkati çok ve ahlâkı pek güzeldi. Peygamberimizin mübârek ahlâkı onda görülürdü.

Buyurdu ki:

"Âhirette kurtulmak, ibâdet ve amelin çok olmasıyla değil, amellerin ihlâslı ve edeblerine uygun yapılması iledir."

"Mü'minin neş'esi yüzünde, hüznü kalbindedir."

"Nefsin, sende olduğu hâlde, Allahü teâlâyı tanımak istiyorsun. Halbuki nefsin, daha kendisini bile

tanımamıştır. Rabbini nasıl tanısın?"

"Kanâat nedir?" diye sorulunca, "İnsanın kısmetine düşen rızkına râzı olmasıdır." cevâbını vermişti.

Kendisine; "Îmânın gitmesine en çok sebeb olan günah nedir?" diye sordular. Buyurdu ki: "Üç günah vardır: Birincisi, îmân nîmetine kavuştuğuna şükretmemek; ikincisi, îmânın gitmesinden korkmamak; üçüncüsü, mü'minleri incitmek ve onlara eziyet etmek. Biliniz ki, haksız yere bir Müslümanı incitmek, Kâbe'yi yetmiş defâ yıkmaktan daha büyük günahtır. Resûlullah efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem böyle buyurmuştur."

Eserleri:

Hakîm-i Tirmizî'nin pekçok risâleleri mevcud olmakla berâber, yazdığı meşhur kitapları; **Kitâb-ül-Furûk, Hatm-ül-Vilâye ve'l-İ'lel-üş-Şer'iyye, Nevâdir-ül-Usûl fî Ehâdis-ir-Resûl, Gars-ül-Muvahhidîn, Er-Riyâdatü ve Edeb-ün-Nefs, Gavr-ül-Umûr, El-Menâhî, Şerh-üs-Salât, El-Mesâil-ül-Meknûne, El-Ekyâs ve'l-Mu'terrîn, Beyân-ül-Fark Beyn-es-Sadr, El-Akl ve'l-Hevâ'**dır. Bunların dördü hâriç, diğerleri basılmıştır. Bâzı risâleleri de, yakın zamanda Şam'da tekrar basılmıştır.

HAKKÂRİ;

İlin Kimliği

Yüzölçümü: 7217 km^2

Nüfûsu: 172.479

İlçeleri: Merkez, Çukurca, Şemdinli, Yüksekova

Anadolu'nun güneydoğusundaki bir ilimiz. Van, Mardin, Siirt, Irak ve İran sınırları ile komşu olan Hakkâri çok engebeli bir arâzi üzerindedir. Güneydoğunun sarp ucudur. 42°10' ve 44°50' doğu boylamları ile 36°57' ve 37°48' kuzey enlemleri arasında yer alır. Trafik numarası 30'dur.

İsminin Menşei

Osmanlı Devleti bu toprakları ele geçirdiğinde bu bölgede "Hakkâriye Beyleri" bulunuyordu. Yavuz Sultan Selim Han, bu beylere Osmanlı Devleti adına bölgeyi idâre etme hakkı tanıdı. 127 sene içinde 77 bey burayı Osmanlı Sultanının temsilcisi olarak idâre ettiler. Hakkâriye Beylerine izâfeten bu bölgeye "Hakkâriye" dendi. Halkın dilinde bu kelime, zamanla "Hakkâri" şeklini aldı. Hakkâriye, Arapça "Hakarların şehri" demektir.

Târihi

Hakkâri'nin târihi çok eski devirlere dayanır. Mağaralar içinde bulunan eşyâlar ve kaya resimleri bu bölgenin eski yerleşim merkezi olduğunu gösterir. Bölgeye Sümerler, Âsuriler, Bâbilliler, Medler hâkim olmuştur. M.Ö. 6. asırda Medler bölgeyi Bâbillilerden ele geçirdiler. M.Ö. 4. asırda, Makedonya Kralı İskender, Medleri yenerek İran'ı ve bu bölgeyi ele geçirdi. Fakat iskender ve Bizanslılar bu bölgeye fiilen hâkim olamadılar. İskender'in ölümünden sonra Makedonya Krallığı, generalleri arasında taksim edildi. Bu bölge, Selevkos (Asya) İmparatorluğunda kaldı. Selevkos'un mîrâsına Roma İmparatorluğu sâhip oldu. Fakat bölge Roma ile Partlar, sonra da Sâsânîler arasında devamlı el değiştirdi. M.S. 395'te, Roma İmparatorluğu bölününce Doğu Roma (Bizans), bu topraklara sâhip olmak istedi, fakat hiçbir zaman bu bölgeye hâkim olamadı.

Hazret-i Ömer zamânında bölge, İslâm orduları tarafından 640 senesinde feth edildi. Selçuklu Türkleri Anadolu'ya geldiklerinde Hakkâri bölgesi, Bağdat'taki Abbâsi halîfelerine bağlı idi. 1054'te Selçuklular, Hakkâri bölgesine hâkim oldular. 1122-1262 arasında Selçuklulara bağlı Musul Atabegleri (Zengiler), bu bölgeyi Selçuklular adına idâre ettiler. 1142 senesinde Atabeg İmâdeddîn Zengi. Aşip Kalesi yerine İmâdiye Kalesi ve şehrini kurdu. 1262'de İlhanlılara bağlanan Hakkâri'yi Abbâsî âilesinden gelen Hakkâri Beyleri idâre ettiler.

Karakoyunlu Bayram Hoca'nın hâkimiyeti sırasında 1349'da Celâyirlilerin eline geçen Hakkâri, 1366'da yeniden Karakoyunluların, 1387'de Tîmûr Hanın, 1405'te yeniden Karakoyunluların eline geçti. 1468'de Uzun Hasan'ın gönderdiği Sofi Halil ve Arabşah Beylerin Hakkâri Beylerini yenmesi üzerine Dümbüllü Türkmenleri bölgeye hâkim oldular. Bu hâkimiyetleri sırasında 1472'de Çölemerik'te "Meydan Medrese"yi yaptırdılar.

Hakkâri Beylerinden Gübâli oğlu Esedüddîn, 1468'de gizlice Mısır'a gitti. Kölemenlerin emrine girdi. Mısır'daki Nasturîlerin yardımı ile Hakkâri'ye geldi. Tiz Kalesine girerek Dümbüllü Türkmenlerini bozguna uğrattı ve bu bölgeyi ele geçirdi. Ölümünden sonra yerine Zâhid Bey geçti. Esedüddîn'in sülâlesine Şenbolar dendi. Zâhid Bey, Gevar (Yüksekova) ile Akdamar'ı elegeçirdi. Zâhid Beyin oğulları Seyyid Mehmed Vastan'da, Mâlik Bey Çölemerik'e 4 km uzaklıktaki Bay Kalesinde hüküm

sürdüler. Yeğenleri Zeynel, bir baskınla Bay Kalesini ele geçirdi. Mâlik Bey, Vastan'a gitti. Bir müddet sonra Seyyid Mehmed Bey, Bay Kalesini ele geçirerek bütün Hakkâri'ye hâkim oldu.

Yavuz Sultan Selim Hanın 1514 Çaldıran Seferinden sonra bölge, 1534'te Van bölgesi ile birlikte Osmanlı hâkimiyetine girdi. Safevîler, bir ara Hakkâri'ye hâkim olmuşsa da, Kânûnî Sultan Süleymân Hanın 1548'de Van fethi ile birlikte Hakkâri yeniden Osmanlı idâresine bağlanmıştır. Seyyid Mehmed Bey, Osmanlılar adına bu bölgeyi idâre etmiştir. Fakat Seyyid Mehmed Bey ile oğlunun bâzı hareketleri sebebiyle bölge yeğeni Zeynel Beye Ocaklık olarak verildi. Zeynel Bey, Çölemerik Kalesini merkez edinmiş, burasını onarmış, Dize'deki (Üzümcü köyü) kurşun ve başka bir yerdeki kükürt ocaklarını işlettirmiştir. Tebriz Seferi sırasında 1583'te şehid olmuş ve yerine oğlu Zekeriya Bey geçmiştir. Son "Ocaklı" Hakkâri Beyi Şenbolu Nurullah ile Cizreli Bedirhan Beyler birleşerek, 1843'te Tiyari ve 1846'da Tohum Ocaklarında oturan Nasturîleri yenerek ocaklarını yağma ettiler. Osman Paşa gelerek her ikisinin ocaklık hakkını kaldırdı (1847).

Osmanlı idâresinde Hakkâri, Van Beylerbeyliğinin 14 sancağından (vilâyetinden) birini teşkil etti. Tanzimattan sonra da Van vilâyetine bağlı 2 sancaktan biriydi. 5 kazâsı vardı. Bu kazâlardan biri "İmâdiye" Irak'ta kaldı. "Başkale" ise Van'a bağlandı.

Hakkâri'nin merkezi "Çölemerik" kasabası idi. Süryânilerin "Gülârmak", Ermenilerin "İlmar" ve Türklerin de "Çölemerik" dedikleri bu kasabanın Koçanis Manastırında Birinci Dünyâ Harbine kadar Nasturî patriği oturdu.

Rusların 1858'de Türklere savaş açması sonunda Dağıstandaki Şeyh Şâmil ile işbirliği yapan Şemdinlili Seyyid Tâhâ, Ruslara savaş îlân etti. Vefâtı üzerine kardeşi Şeyh Sâlih, Âzerbaycanlıları ve Hakkârilileri Ruslara karşı ayaklandırdı. Bu sırada Cizre'de bulunan İzzeddîn Şir, Yezîdî ve Nastûrîlerle işbirliği yaparak Rusya adına Musul ve Bitlis bölgesini 1854'te işgal ve yağma ettiler. Diyarbakırlı Hacı Tîmûr Ağa, bu hâinleri 1855'de yendi ve cezalandırdı. 1855-1865 arasında Van sancağına bağlı olan Albak, Çölemerik, Gevaş (Yüksekova), Beytüşşebap, Çal-Tiyari, Şemdinan (Şemdinli) ve Kotur ilçeleri Erzurum'a bağlandı. 1865'te Van vilâyeti yeniden kurulunca tekrar Van'a bağlandılar.

Birinci Dünyâ Harbinde Ruslar, Çölemerik'i 24 Mayıs 1915'de işgâl ettiler. Nasturî lideri Merşamun'u Hoy'a götürdüler. Onun vâsıtasıyla bütün Nastûrîler ayaklandı ve silahlı çeteler kurarak Türk ordusuna ve halkına saldırdılar. Müslüman ve Türk halkı, Rus ve Nastûrî zulmünden civar bölgelere kaçtılar. 1918'de Çölemerik ve Gevaş (Yüksekova) Türkler tarafından kurtarıldı. İsyancı Nastûrî ve Ermeniler, Urmiye bölgesine çekildiler. Eski yerlerine gitmek isterken Vâli Haydar emrindeki Türkler, Nastûrîleri yendiler.

Millî mücâdele (İstiklâl Harbi) sıralarında Şemdinlili Seyyid Tâhâ ile Şahaklı Simiko, Yirminci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa ile işbirliği yaptılar ve onu destekliediler. Böylece Seyyid Tâhâ kuvvetleri, Nastûrî ve Ermeniler'in bölgeye girmelerini önlediler. 1926'da yapılan Ankara Antlaşması ile Musul ve Hakkâri'nin beş bölgesi sınır dışında kaldı. Çölemerik, Gevaş (Yüksekova) ve Şemdinan (Şemdinli) ilçelerinden meydana gelen Hakkâri vilayeti kuruldu. Bir ara Van'a bağlanan Hakkâri 4.1.1936 târih ve 2885 sayılı kânunla vilâyet (il) oldu.

Bu bölgede yaşayan Kürt ve "Kurdak" diye anılan kimselerin Oğuz Türklerinden ve Türkmen soyundan bir boy olduğu; târih, antropoloji, etnoloji, din, dil, sosyoloji ve folklor gibi çeşitli araştırmalarla ilmî olarak ortaya konmuştur. Orta Asya'da Yenisey Kitâbelerinde şu satırlar vardır:

"Men Kürt Elkan Alp-Urungu Altunluğ Keşiğim Banım Belde Elim tukuz-Kırk Yaşım"(Ben Kürt İlhanı Alp Urunguyum. Altunlu beldesini ülke edindim. Kırk dokuz yaşında öldüm.)

Târihte Oğuz Türklerinin Türkmen soyundan Kürt ve Kurdak boylarının yaşadığı gerçektir. Fakat doğu ve güneydoğu Anadolu'da Kürt diye isimlendirilen kimseler, Oğuz Türklerinin muhtelif boy ve aşîretlerinden ibârettirler. Bu Türk boy ve aşîretleri bu bölgenin muhtelif ülkeler arasında defâlarca el değiştirmesi sebebiyle asıllarını ve bilhassa lisanlarını unutmuşlar ve bilhassa gramer bakımından Farsçanın geniş tesirinde kalarak çoğu Farsça olan Türkçe-Arapça karışımı bir lisan ile konuşmaya başlamışlardır. Türkiye üzerinde emperyalist niyetler besleyen ülkeler, bilhassa 18. asırdan sonra Oğuz Türklerine dayanan bu aşîretleri ayrı bir millet gibi göstermeye çalışmışlardır.

Fizikî Yapı

Hakkâri çok engebeli bir bölgedir. Yüzölçmüünün % 87,5'u dağlardan % 10,5'u yaylalardan ibâret olup, ovaları sâdece % 2'dir.

Dağları: Hakkâri'deki dağlar Güneydoğu Torosların uzantısıdır. Dağların çoğu 3000 metreden yüksektir. 3500 metreden yüksek on doruk vardır. 4000 m'den yüksek dağlar da vardır. Bu dağların dorukları devamlı karla örtülüdür. Cilo Dağının Reşko (Gelyaşin) Doruğu 4135 metredir. Tepede 4 km uzunluğunda Gelyaşin buzulu ile onun batısında 4060 metrede Suppa Durek Tepesinde daha küçük

buzul bulunur. Dağlar derince akarsu vâdileri veya çanaklarla birbirinden ayrılır. Bu vâdilerden dağların görünüşü çok heybetlidir. Dağların çoğu volkanik kökenlidir. Türkiye'nin volkanik kökenli olmayan en yüksek dağı Cilo Dağlarının Reşko Tepesinden ayrıca 3000 m yüksekliği aşan dağlar şunlardır: Sümbül Dağı (3467 m), Buzul Dağı (Uludoruk Tepe 4135 m), Gare Dağı (Karadağ Tepe 3460 m), Mordağ (3807 m), Beyazdağ (3008 m), İkiguka Dağı (Celimirya Tepe 3540 m), Türemiş Dağı (Geçit Tepe 3031 m), Leyzok Tepe (3264 m), Koctepe (3262 m), Çimen Dağı (3170 m), AltınDağları (Busindidağı Tepe 3253 m).

Yaylaları: Hakkâri dağlar bakımından olduğu gibi yaylalar bakımından da çok zengindir. Hakkâri dağlarının çevresinde hafif dalgalı yüksek düzlükler de vardır. Bu düzlükler birçok yerde çöküntü veya akarsu yatakları ile parçalanmış olup yayla hâline gelmiştir. Başlıca yaylalar şunlardır: Nordüz Yaylası en alçak yeri 2100 metredir. Toprak 7 ay karla örtülüdür. Mirgazer Yaylası 2700-3000 m arasındadır. Faraşin ve Mendin Yaylası 2000 m yüksekliktedir.

Diğerleri ise Avahark, Berçelen, Çelesur, Kani Kurgan, Kanimehan, Kanicemet, Meydan-ı Beybur, Meydan-ı Casus, Meydan-ı Davut, Meydan-ı Kuli, Meydan-ı Suran, Meydan-ı Zengil, Servisi, Semedar, Meydan-ı Melham, Ceytez, Mergezer, Meydan-ı Belek, Mordağı ve Vargeniman yaylalarıdır.

Hakkâri'de çok sayıda tepelikler vardır. Vatan, Molla Ahmed, Suvari Halil, Gençlik, Ayı İni, Tavşan, Üzümlü, Çağlayan, Ballı, Uzunsırt ve Taşyazı tepeleri başlıcalarıdır.

Ovaları: Hakkâri'de yüksek ve haşin dağların arasında çukur ovalar da vardır. Buların en önemlisi Yüksekova ilçesinin bir kenarında kurulduğu, Büyük Zap'ın sağ kollarından Nehil Çayı etrâfında uzunluğu 40 kilometreye yaklaşan, genişliği 15 kilometreyi bulan ve tabanı 2000 metreye yakın bir yükseklikte olan Gevaş Ovasıdır. Bu ova kapalı bir havza durumundadır. Nehil Suyu ve havzanın sularını Zap Vâdisine boşaltır. Gevaş Ovası, Zapsuyu Vâdisi ile birleşir. Bu ova çok verimlidir. İklim çok sert olduğundan her tarafında tarım yapılamaz. Otlak bakımından zengin olan ovada koyun, keçi ve sığır beslenir. Zap Suyu, Habur Çayı, Nehil Suyu yatakları boyunca uzanan dar düzlükler ve Avarobisin, Şemdinli ve Hacıbey vâdileri başlıca düzlüklerdir.

Akarsuları: Hakkâri, Dicle Havzası içinde kalır. Akarsuların başlıcaları: Zap Suyu(Büyük Zap): Van'ın Haravil Dağı eteklerinden çıkar. Başkale yakınında Hakkâr'ye girer. Güneybatı istikâmetinde akar. Üzümcü yakınında dirsek yaparak güneydoğuya döner ve Çukurca yakınında Irak'a girer. Hakkâri sınırları içinde 100 km yol kat eder. Habur Çayı: Nordüz ve Faraşin Platosundan çıkar güneye doğru akar, Ardaç batısında Irak'a girer. Hakkâri sınırları içinde uzunluğu 60 kilometredir. Botan Suyu: Şatak ve Pervari'den geçerek Siirt aşağılarında Dicle'ye katılır. Diğer akarsular Zap'a karışan Otluca Deresi ile Katil Suyu, Nehil Suyu, Oramar Suyu, Şemdinli Çayı ve Rubozik Suyudur. Akarsuların rejimi düzensizdir. Karların erime zamânı sular boldur. Akarsu tabanları çok derin olduğu için sulama işinde kullanılması güç olmaktadır. Otluca Deresinde kurulan hidroelektrik santral ile il merkezi aydınlatılmaktadır.

Gölleri: Hakkâri'de büyük göller yoktur. Cilo, Sat ve Karadağ gibi yüksek dağ doruklarında buzul ve krater göller vardır. Gelyaşin, Sat Reşko, Bay ve Supadurak, Seyyid Han ve Golan gölleri bunların en önemlisidir.

İklim ve Bitki Örtüsü

İklimi: Hakkâri bölgesinde çok sert kara iklimi hüküm sürer. Kışlar çok sert ve soğuk geçer. Kış erken gelir ve uzun sürer. Kasım-mart arası devamlı kar yağar. 7 ay kar altında kalan yerler çoktur. Kar kalınlığı 217 cm olan bölgeler vardır. Yağmur ilkbahar ve sonbaharda yağar. Senelik yağış ortalaması 580-792 mm arasındadır. Yazlar sıcak ve kurak geçer. Yaz ile kış arasında büyük ısı farkı vardır. Bu fark 63°C'dir. Hakkâri, Doğu Anadolu gibi kışın Sibirya üzerinde teşekkül eden kara hava kitlesinin, yazın da "Tropikal" bölgelerde kara iklimi tesiri altındadır.

Bitki örtüsü: Hakkâri topraklarının % 59'u çayır ve mer'alardan, % 25'i orman ve fundalıklardan, % 2'si ekili ve dikili alanlardan ibârettir. Tarıma elverişli olmayan arâzi ise % 14'tür. Dağların çoğu çıplaktır.

Ekonomi

En az gelişmiş illerimizden biridir. Faal nüfûsun % 90'ı tarımla (hayvancılık ve ormancılıkla) uğraşır. Halkın ihtiyaçlarının çeşit ve değişiklik bakımından düşüklüğü, esasen nüfûsun azlığı sebebiyle ticârî hayâtın gelişmemiş olmasındandır. Ovaları ve vâdileri arâzinin % 2'sidir. Ova ve vâdiler verimli ise de iklimin çok sert ve arâzinin engebeli oluşu, akarsuların derin vâdilerden akışı ve sulamaya elverişli olmaması sebebiyle geniş çapta tarla tarımı sâdece Yüksekova'nın Gevaş Ovasında yapılır.

Tarım: Hakkâri'de uğraşıldığı takdirde birçok tarım ürünü (tahıl-meyve-sebze) yetiştirmek mümkündür. Yetişen tarım ürünleri arasında buğday başta gelir. Diğer tarla bitkileri arpa, darı, mısır, çavdar, çeltik

(pirinç), nohut, fasulye, mercimek, patates, soğan ve tütündür. Sebze olarak domates başta gelerek az miktarda biber, patlıcan, hıyar, kabak, tâze fasulye, tâze soğan, lahana, marul ve sarmısak yetişir. Bağcılık Hakkâri'de çok eski bir târihe sâhiptir. Fakat zamanla üzüm yetiştirilmesi azalmıştır.

Hayvancılık: Hakkâri ekonomisinin temeli hayvancılığa dayanır. Yaylaları, çayır ve mer'aları ve suyu boldur. Bu geniş imkânlarına rağmen hayvan potansiyeli az sayılır. Koyun, keçi, sığır beslenir. Arıcılık gelişmektedir.

Ormancılık: Ormanlık saha 200 bin hektarın üzerindedir. Fundalık saha ise 30 bin hektardır. 52 köy orman içinde ve 29 köy orman bitişiğindedir. Bu ormanların % 90'nı baltalık, % 10'u bozuk koruluktur. Ormanlardan sanâyi için istifâde edilmeyip, yakacak olarak senede 40 bin ster odun elde edilmektedir.

Mâdenleri: Hakkâri mâden bakımından fakir sayılır. Çıkarılan tek mâden, kömürdür. Petrol, kurşun, linyit, krom, asbest ve kükürt için arama ruhsatı verilmişse de henüz bulunamamıştır.

Sanâyi: Sanâyi bakımından en az gelişmiş illerimizden biridir. Başlıca sanâyi kuruluşları Yüksekova Süt Fabrikası, Şemdinli Tekel Yaprak Tütün Bakımevidir. Et kombinası, halı dokuma atelyeleri, köylerde halı ve kilim atelyeleri ile hızar atelyesi ve un değirmenleri vardır. Beytüşşebab'ın yünlü ve simli kilimleri meşhurdur.

Ulaşım: Hakkâri'de ulaşım meselesi henüz halledilmiş değildir. Demiryolu ve havayolu ulaşımı yoktur. Sâdece karayolu ile ulaşım sağlanır. Köyleri, ilçe ve ile bağlayan yollar kışın uzun müddet kapalıdır. Siirt-Şırnak-Uludere yolu yalnız yaz aylarında kullanılabilir. Van-Başkale-Hakkâri yolunun bir tarafı uçurum olup, pekçok yerde kayalar içine oyulmuş tünellerden geçer. Kara yolları, buraları kışın devamlı trafiğe açık tutmaya çalışmaktadır. Meşhur Suvâri Halil Geçidi çığ tehlikesi ve kar yağışı sebebiyle sık sık kapanarak ilçe ve köylerle irtibat kesilir. Yüksekova-Bacirge yolu İran'ın Urmiye şehrine varır. Birçok yerde ulaşım vâsıtası katırdır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfûsu: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 172.479 olup, 71.099'u ilçelerde, 101.380'i köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 7217 km2 olup, nüfus yoğunluğu 24'tür.

Örf ve âdetleri: Hakkâri 640 senesinde hazret-i Ömer zamânında İslâm orduları tarafından fethedilmiş ve 1054 senesinde Türkler yerleşmeye başlamıştır. 1534'te bölgeye hâkim olan Osmanlı Devleti, Türk-İslâm kültürünü yaymış ve daha önceki kültürler unutulmuştur. Hakkâri'de hayvancılık ekonominin temeli olduğundan halkın çoğu senenin yarısını yaylalarda geçirir. "Zoma" denilen yazlıkta (yayla) hayvanlarını kırkar, yünlerini eğirir, peynir ve yağını yapar ve yaylada çadırlarda yaşar. Böylece bir nevi aşiret hayâtı yaşanır.

Hakkâri'nin kendine özel mahallî kıyâfeti vardır. Erkekler en iyi cins yünden yapılmış desenli ve renkli "şeli şepik" giyerler. Üzerine şaldan kuşak bağlarlar. Kuzu yününden yapılmış "kerik" denilen cepken kullanırlar. Başa ise bir nevî sarık bağlanır. Ayağa yün çorap ve "sak" denilen püsküllü, renkli ve desenli tozluk giyilidir. Kışın keçi kılından yapılmış "reşik", yazın ise tabanı lastik, kenarları örme yünden pabuç giyilir. Kadınlar, fistan denilen ayak bileklerine sarkan uzun entâri giyerler. Baş ise puşi ile örtülür.

Mahallî yemekleri: Gulul, mertuğa, kıris, kepaye ve kutuldevktir. El sanatları: Kilim, kuşak ve elbise yapımında el sanatları çok meşhurdur.

Folklor: Hakkâri ve çevresi mahalli oyunlar bakımından çok zengindir. Oyunlar az figürlüdür, çalgısız oynanır. Çalgının yerini birlikte söylenen ritmik sözler ve oyun havaları tutar. Oyunlar kalabalık ekipler hâlinde oynanır. Erkek ve kadınlar kendi aralarında oynarlar. Başlıca oyunlar Gülşeni Yargüzel, Gani Bergani, Hayşere, Şemu, Davato Güvey Paşa oluyor, Birani, Siri Kalep ve Basu'dur. Halk edebiyâtı ve halk şâirleri bakımından zengindir. Hakkâri'de kız isteme, düğün, ölüm, doğum ve diğer sosyal münâsebetlerde örf ve âdetler devâm etmektedir. Kayak sporu yaygındır.

Eğitim: Hakkâri'de okur-yazar nisbeti henüz yüzde 50'nin altındadır. Sert iklim, kış şartları, yol durumu ve ekonomik şartlar sebebiyle okur-yazar nisbeti diğer illere nazaran azdır. İlde 13 anaokulu, 248 ilkokul, 10 ortaokul, 3 meslekî ve teknik ortaokul, 6 lise, 4 meslek ve teknik lise vardır (1993).

Yetişen meşhurlar: Beytüşşebap ilçesinin Güneykaya (Bate) köyünde doğup orada vefât eden (1417-1494) Dîvân ve Mevlid müellifi Molla Hüseyin; Çukurca ilçesinin Han köyünde doğup Doğubeyazıt'ta vefât eden ve adını taşıyan câminin yanında türbesi bulunan **Memu-Zin** ve **Nevbahar** isimli eserlerin sâhibiAhmet Hânî (Hânî Baba); büyük velîlerden Şemdinlili Seyyid Abdullah ve Seyyid Tâhâ, Seyyid Abdülhakîm Arvâsî, şâir Şahpattan Abdullah Bey; Şeyh Rızâ ve Tâhir Beydir.

İlçeleri

Hakkari'nin biri merkez olmak üzere dört ilçesi vardır:

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 52.906 olup, 30.407'si ilçe merkezinde 22.499'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 17, Bağışlı bucağına bağlı 4, Geçitli bucağına bağlı 8 köyü vardır. Yüzölçümü 2.265 km^2 olup nüfus yoğunluğu 23'tür. İlçe toprakları dağlıktır. Kuzeyinde Karadağ, güneyinde Sünbül Dağ, Buzul Dağ yer alır. Zap Suyu Vâdisinde küçük düzlükler vardır.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Ençok küçükbaş hayvan beslenir. Ekime müsait alan az olduğundan üretim düşüktür. Akarsu vadilerinde iç tüketim için tarım yapılır. Canlı hayvan ticâreti yaygındır. El tezgahlarında halı ve kilim dokumacılığı yapılır.

İlçe merkezi Zap Suyu Vâdisinde Reşko, Cilo, Karadağ ve Sünbül Dağları arasında kalan bir düzlükte kurulmuştur. Eski ismi Çölemeriktir. İlçe belediyesi 1936'da kurulmuştur.

Çukurca: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 20.351 olup, 5205'i ilçe merkezinde 15.146'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 13, Çaplı bucağına bağlı 4 köyü vardır. Yüzölçümü 1009 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 20'dir. İlçe toprakları yüksek dağlarla kaplıdır. Kuzeyinde Altındağları, kuzeydoğusunda Gare Dağı, batısında Konaklı Dağı yer alır. Dağlar derin ve dik vâdilerle parçalanmıştır. Yüksek kesimlerde hayvancılığa müsâit düzlükler vardır. Dağlardan kaynaklanan suları Habur ve Zap suları toplar.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Yaylacılık metodu ile çok sayıda küçükbaş hayvan beslenir. Tarıma elverişli arâzi az olduğundan üretim düşüktür. En çok mısır, üzüm, ceviz ve sebze yetiştirilir. İlçe merkezi Ciği Suyunun suladığı bir ovanın kıyısında Türk-Irak sınırından 500 m içeride yer alır. Eski adı Çal'dır.

Şemdinli: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 30.219 olup, 7001'i ilçe merkezinde, 23.218'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 21 köyü vardır. Yüzölçümü 1.652 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 18'dir. İlçe topraklarını Hakkari Dağları engebelendirir. Batısında İkiyaka (Sat) Dağı, doğusunda Çimen Dağı, güney kesiminde Karadağ yer alır. Dağlar akarsu vadileri tarafından derin bir şekilde parçalanmıştır. Dağlardan kaynaklanan suları Şemdinli deresi toplar. Dağların yüksek kesimlerinde hayvancılık açısından önem taşıyan yaylalar vardır.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Yaylacılık metodu ile küçükbaş hayvan besiciliği yapılır. En çok koyun ve kıl keçisi beslenir. Canlı hayvan ticâreti yaygındır. Tereyağ, peynir başlıca süt ürünleridir. Arıcılık gelişmiştir. Balı bölge ve Türkiye çapında meşhurdur. Ekime müsâit alan az olduğundan; az miktarda buğday, arpa, patates, soğan, elma, ceviz üzüm, nohut ve pirinç yetiştirilir. El tezgahlarında halı ve kilim dokunur.

İlçe merkezi, Şemdinli Çayı vâdisinde İran sınırına yakın bir yerde kurulmuştur. Eski ismi dağlararası mânâsında Nav Çiya idi. Daha sonraları sırasıyla Navşar, Şemdinan ve Şemdinli isimleri kullanıldı. Gelişmemiş, küçük bir yerleşim merkezidir. İl merkezine 128 km mesâfededir. Belediyesi 1936'da kurulmuştur.

Yüksekova: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 69.003 olup 28.486'sı ilçe merkezinde 40.517'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 15, Esendere bucağına bağlı 1, Dağlıca bucağına bağlı 11 köyü vardır. Yüzölçümü 2.291 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 30'dur. İlçe toprakları yüksek engebeli alanlardan meydana gelir. Kuzeyinde Mordağ, doğusunda Karadağ, güneyinde İkiyaka Dağı, batısında Cilo Dağı yer alır. Dağlardan kaynaklanan suları Zap Suyu toplar. İlçe topraklarının orta kesiminde Türkiye'nin en büyük ve en yüksek düzlüklerinden biri olan ve ilçeye adını veren Yüksekova (Gevar Ovası) yer alır.

Ekonomisi hayvancılık ve ticârete dayalıdır. Yaylacılık yöntemi ile çok sayıda küçük baş hayvan beslenir. Canlı hayvan ticâreti yaygındır. Süt, süt ürünleri ve yağ başlıca hayvansal ürünlerdir. Hayvanlardan elde edilen yünler eğrilerek kilim, çadır dokunur ve çorap örülür. Arıcılık gelişmiştir. Ekime müsâit alan az olduğundan üretim düşüktür. Az miktarda buğday, patates, soğan, elma, ceviz ve üzüm yetiştirilir. Süt fabrikası ve et kombinası başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Nehil Çayı vâdisinde kurulmuştur. Hakkâri'nin nüfus ve yüzölçümü bakımından en büyük ilçesidir. Eskiden Gevar ve Dize adları kullanıldı. Esendere sınır kapısından İran'a geçen transit yolun önem kazanmasından sonra ilçe gelişti ve ticaret merkezi haline geldi. İl merkezine 76 km mesafededir. Belediyesi 1936'da kurulmuştur.

Târihi Eserler ve Turistik Yerleri

Hakkâri, ulaşım ve haberleşmesi en güç olan bir ilimizdir. Modern konaklama ve dinlenme tesisleri ve turizm alt yapı tesisleri olmadığı için turizm sektörü gelişmemiştir. Anadolu'nun her köşesi gibi Hakkâri'de 5 bin yıl öncesine kadar uzanan târihî geçmişi, paha biçilmez arkeolojik ve tabiî güzellikleri

ile turistler için aranan bütün imkânlara sâhiptir. Bâzılarında 4 km'yi aşan 20 buzul ve krater gölleri, kış ve dağ sporları ve avcılık bakımından zengin bir turizm potansiyeline sâhiptir. Hakkâri dört mevsimi bir arada yaşayan nâdir bir bölgedir. Târih öncesi çağlardan kalma buzulların az ötesinde kır çiçeklerine rastlanır. Dünyânın hiçbir yerinde bulunmayan balık, çiçek ve bitkiler bu bölgede bulunmaktadır.

Eski eserler:

Melik Muhammed Esad Medresesi: Hakkâri beylerinden Melik Muhammed Esat tarafından 13. asırda yaptırılmıştır. Medresenin yanında Melik Muğhammed Esat ve âile fertlerinin mezarları da vardır. 1910 senesine kadar medrese olarak hizmet gören eser, daha sonraları uzun bir müddet vîran halde kaldı. Vakıflar Genel Müdürlüğünce 1984'te eski mîmârisi üzerine yeniden restore edilen medrese, hâlen câmi olarak faaliyet hâlindedir.

Zeynel Bey Medresesi: Hakkâri beylerinden Zeynel Bey tarafından yaptırılmıştır. Sultan Üçüncü Murâd zamanında Tebriz Seferine katılan Zeynel Bey bu seferde şehid düşmüş, Pâdişahın emri üzerine yaptırdığı medreseye defnedilmiştir. GÜnümüzde harâbe hâlindedir.

Meydan Medresesi: Kitâbesinden 1700 senesinde yaptırıldığı anlaşılan eser, Biçer Mahallesindedir. İki katlı, orta avlulu medreseler planındadır. Cumhûriyet döneminde bir süre cezâevi olarak kullanılan medrese, 1984'te Vakıflar Genel Müdürlüğünce restore edilmiştir.

Kayme Sarayı: İki katlı olan sarayın kitâbesinde 1910 târihi vardır. Seyyid Abdullah Efendiye âittir. Sarayın kuzey ve batı duvarı günümüze ulaşabilmiştir.

Kelat Sarayı: Bölgedeki sivil mîmârî örneklerinin en önemlilerinden biridir. Günümüzde sâdece güney cephesi ayakta kalabilmiştir.

Taşköprü: Osmanlılar döneminde Şemdinli Deresi üzerinde kurulan köprü, 10.80 m yüksekliğnde 21.60 m uzunluğunda 2.90 m genişliğindedir. Köprünün iki tarafında zeminle irtibâtı sağlayan dolgu kısımlar yıkılmıştır. Günümüzde dallarla yapılmış eğreti bir kaplamayla geçişler sürdürülmektedir.

Gülüreş Baba Türbesi: Hakkâri'nin BiçerMahallesindedir. Türbe 1982'de Câmiler Derneği tarafından tâmir ettirilmiştir. Kitâbesi olmayan türbe kapısındaki tabelada Gülüreş Baba Doğum H. 465 (1074), ölüm H. 555 (1165) târihleri vardır.

Seyyid Abdullah Türbesi: Şemdinli'nin 17 km batısında bulunan Bağlar (Nehri) köyündedir.Türbe mezarlık içindedir.Türbede Seyyid Tâhâ-i Hakkârî'nin amcası büyük âlim ve velî Seyyid Abdullah medfundur.

Seyyid Tâhâ-i Hakkârî Mezarlığı: Şemdinli'nin Bağlar (Nehri) köyündedir.Mezarlıkta 16 civârında, üzerinde bitkisel motifler, âyet ve sözler bulunan mezar taşı vardır.Seyyid Tâhâ-i Hakkârî'nin mezar taşı ayakta olup, üzerinde;"Merkadi hafîdi Seyyid Abdülkâdir-i Geylânî-eş-Şeyh Seyyid Tâhâ bin Molla Ahmed (1269)" yazmaktadır.

Kaya resimleri: Cilo ve Sat dağları arasında kalan Bevarik Vâdisi ilk insanların yaşadığı yerlerden biridir. Bu vâdide yalçın kayalara çizilmiş en az 8 bin hattâ 10 bin yıllık resimler vardır. Bu resimler, dünyânın en değerli ve en eski târihî belgeleri sayılmaktadır. Şimdiye kadar 1179 kaya resmi bulunmuştur. Sıkı bir araştırma ile bu sayı artabilir. Bu resimler çok eskiden yaşamış insanlara âittir. Bu bölge gibi Geşitli bucağı çevresinde Feraşin ve Meydan-ı Zengil yaylalarında kaya resimleri olduğu ifâde edilmektedir. Resimler, hayvan resimleri ve geometrik desenlerden ibârettir. Resimlerden bâzılarının M.Ö. 5300-5500 senesinde çizildiği tesbit edilmiştir.

Dev evleri: Hakkâri'nin birçok yaylasında bilhassa Bezirgan Çayırı, Faraşin Yaylasında, Gürpınar-Hakkâri dağ yolunda rastlanan bu eserler üç veya dördü bir arada olan kayalara oyulmuş dev yapılardır. Bunların Asur saldırılarına karşı haber alma kaleleri veya yaylaya salınan sürülerin gözetlenmesi veya korunması için yapıldığı sanılmaktadır.

Eski kitap depoları: Hakkâri Dağlarında kaya sığınaklarda değeri çok kıymetli (paha biçilemeyen) kitap depoları vardır. Yerleri meçhuldür. Avrupalı antikacılar, Dağlıca (Oramar)da bulunan bir kaya sığınağındaki kitap deposundaki kitapları yurt dışına kaçırırken yakalanmışlardır.

Târihî Sid ve arkeolojik şehirleri: Hakkâri'de eski çağlara âit şehir kalıntıları oldukça fazladır. Yüksekova ilçesinin Büyük Çiftlik köyü yakınında "Musasir" şehri ile Şemdinli'nin Nehri köyünde Huri Devletinden kalma târihî kalıntılar (yazı, oyma taş, mezarlar) bulunur. Örençik köyünde dikili taş, Hurgain mevkiinde 15 m uzunlukta bir binâ kalıntıları vardır. Kapıları arkadan kapatılan merdivenli oyma mağaralar. Oğul (Tal) Deresinde kayalara oyularak yapılan ve çarşısı bulunan Nastûrî kilisesi ile Hakkâri Merkez, Konak, Zap, Çanaklı ve Geçimli'de Nastûrî kiliseleri vardır.

Kaleler: Hakkâri Kalesi harâbeleri ve sarnıçları park hâline getirilmiştir. Buradan Hakkâri kuş bakışı

seyredilir. Uzungeçit ve Dağaltı köylerinde “kelâmeme” ve “keâtivuri” kaleleri vardır.

Tabiî güzellikler ve mesîre yerleri: Hakkâri, haşin tabiatlı ve heybetli görünüşlü yüksek dağları ve derin vâdileri ve dünyâda eşine az rastlanan tabiî güzelliklere sâhiptir. Cilo ve Sat dağlarına “Türkiye’nin Himalayaları” denir. Devamlı karlı tepeleri, 20’den fazla dağ buzulu ve 20’ye yakın buzul gölleri, 4 bin metreden aşağıya sarkan buzulları ile küçük Asya’nın bir nevî millî parkıdır. Dağları görmek ve dağ havasını teneffüs etmek isteyenler için en ideal yer Hakkâri Dağlarıdır. Hakkâri av hayvanı bakımından zengindir. Dağ keçisi, dağ koyunu, ayı, kurt, vaşak, porsuk, sansar, tilki, keklik, kaz, ördek, turaç, toy, angut, turna, bıldırcın ve tavşan bulunur. Dağ keçisi ve dağ koyununun nesli tükenmek üzeredir.

Zap Vâdisi: Zap Suyu eşsiz tabiî güzellikler arasından geçer. Heybetli dağlar, yemyeşil vâdi ve yamaçları ile dünyâda ender rastlanan güzel bir yerdir.

Cilo ve Sat Dağları: Yüksek dağlar, karlı tepeler, vâdi ve yamaçlarda bol sular, buzul gölleri ve yaylaları ile çok güzel bir bölgedir. Dağ ve kış sporları ile av turizmine de müsâittir. Cilo-Sat Dağlarının Millî Park hâline getirilmesi için 1945’ten bu yana çalışmalar vardır.

HAKKI DURSUN YILDIZ;

İslâm târihi sahasındaki eserleriyle tanınan ilim adamı. 1937 yılında Artvin’in Şavşat kazâsında doğdu. Babası Osman Efendi, annesi Seyhat Hanımdır. 1946 yılında başladığı tahsilini 1961 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden mezun olarak tamamladı. 1966 yılında **Mu’tasım Devrinde Abbâsî İmparatorluğu** isimli teziyle Târih Doktoru pâyesini aldı. 1969-70 yılları arasında Fransa’da ilmî araştırmalarda bulundu. Kasım 1972’de **Samerra Devletinin Sonuna Kadar İslâm Devletinde Türkler** adlı teziyle Doçent oldu. 1979’da Profesör olan Hakkı Dursun Yıldız, 3 Eylül 1982 târihinde Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesine kurucu dekan tâyin edildi. 1992’de Marmara Üniversitesi Rektörü seçilinceye kadar bu görevi devam ettirdi. Üç aylık Rektörlük vazifesinden sonra 23 Ekim 1992 târihinde vefât ederek Zincirlikuyu Kabristanında defnedildi.

Hakkı Dursun Yıldız; samimi, açık sözlü, mütevâzi, dürüst, hizmet aşkıyla dolu, idealist bir şahsiyete sâhipti. İslâm inançlarına bağlı bir ilim adamıydı. Üniversitedeki görevleri yanında Türk Târih Kurumu, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Türk Arap İncelemeleri Vakfı Mütevelli Heyeti, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Mütevelli Heyeti üyeliklerinde bulunmuştur. İlmî çalışmalarını Türklerin İslâm dünyâsı ile ilişkileri, Müslüman olmaları ve İslâm devleti hizmetindeki faaliyetleri üzerinde yoğunlaştırmıştı. En önemli eserleri **İslâmiyet ve Türkler, Moğol İstilasına Kadar Türkistan** (V.V. Barthold’dan tercüme) ve **Târihte Araplar** (B. Lewis’ten tercüme)dır. Arapça, Fransızca ve Almanca bilen Hakkı Dursun Yıldız’ın şu sözleri târih şuuru ve düşüncesini ortaya koymaktadır:

“Târih kültürün temel unsurlarından biridir. Bir topluluğun millet olabilmesi için târih şuuruna sâhib olması gerekir. Bu bakımdan bütün yüksek tahsil dallarında (tıp, mühendislik vs.) öz olarak bir Türk târihi vermek lâzım. Özellikle politikacıların aşağılık kompleksinden kurtulması ve tecrübe kazanması için Türk-İslâm târihini öğrenmesi gerekmektedir.”

HALA SULTAN;

kadın sahâbîlerden. İsmi bilinmemekte olup Ümmü Hırâm künyesi ile meşhurdur. Türkler tarafından Hala Sultan diye bilinmektedir. Babası Milhân bin Hâlid, annesi Mülkiyye binti Mâlik’tir. Hazrec kabîlesinin Neccâroğulları koluna mensuptur. Ensârın (Medîneli Müslümanların) büyüklerinden olan Enes bin Mâlik’in (radıyallahü anh) teyzesidir. Resûlullah efendimizin de teyzeleri tarafından akrabâsı olup süt teyzesidir. Bi’setten (Peygamberimize peygamberliği bildirilmeden) önceMedîne’de doğdu. 647 (H. 28) senesinde Kıbrıs’ta şehid oldu.

İslâmiyetten önce Amr bin Kays ile evlendi. Ondan Kays ve Abdullah adlı iki oğlu oldu. Peygamber efendimiz, İslâmiyeti anlatmaya başlayınca Müslüman oldu. Kocası îmân etmeyince ayrıldılar. Daha sonra Ensar’ın büyüklerinden olan Ubâde bin Sâmit ile evlendi. Nikâhlarını Peygamber efendimiz kıydı. Bu evlilikten de Muhammed adında bir oğlu oldu. Medîne-i münevveredeki evini Resûlullah efendimiz ziyâret eder, o ise Resûlullah’a ikrâmda bulunup, hizmet etmekle şereflenirdi. Peygamber efendimiz bir ziyâreti esnâsında evinde uyumuştu. Gülerek uyandı. Ümmü Hırâm; “Yâ Resûllallah! Niçin güldünüz?” diye sorunca Peygamber efendimiz; **“Yâ Ümmü Hırâm! Ümmetimden bir kısmını gemilere binip, kâfirlere gâzaya gider gördüm.”** buyurdular.

Ümmü Hırâm da; “Yâ Resûlallah! Duâ et de ben de onlardan olayım.” dedi. Peygamber efendimiz; **“Yâ Rabbî! Bunu da onlardan eyle.”** diye duâ buyurdular.

Peygamber efendimiz, tekrar uyuyup gülümseyerek uyandı. Tekrar gülme sebebi sorulunca: **“Bu defâ da ümmetimden bir kısmının, pâdişâhların tahtlarına kuruldukları gibi debdebeli bir kalabalık**

hâlinde gazâya gittiklerini gördüm." buyurdu. Ümmü Hırâm bu sefer de; "Yâ Resûlallah! Duâ et de ben de bir gâzi olarak onların arasında bulunayım." deyince, Peygamberimiz; **"Hayır, sen öncekilerdensin!"** buyurarak onun deniz seferinde bulunacağını haber verdi.

Peygamber efendimizin vefâtından sonra ilmî heyet içinde Şam'a gönderilen ve Humus'a yerleşen kocası Ubâde bin Sâmit ile birlikte oraya yerleşti.

Hazret-i Osman zamânında hazret-i Muâviye'nin emrinde Kıbrıs Adasına düzenlenen deniz seferine kocası Ubâde bin Sâmit'le birlikte gönüllü olarak katılan Ümmü Hırâm seksen altı yaşında olmasına rağmen bu zahmetli yolculuğa katlanarak Kıbrıs Adasına geçti. Mısır'dan gelen İslâm askerleri de kendileriyle birleşince Kıbrıs Rumlarına Müslüman olmalarını, yoksa cizye vermelerini, bunu da kabul etmezlerse savaş yapacaklarını bildirdiler. Kıbrıslılar Müslüman olmayacaklarını ve cizye vermeyeceklerini açıklayınca şiddetli çarpışma oldu. Kıbrıs Rum donanması İstanbul'a kaçtı. Rum donanması kaçınca çarpışmalar sâhilde devâm etmeye başladı. İslâm askeri bir çıkarma hareketiyle iç kısımlara daldılar. Askerlerle birlikte savaşa katılan Ümmü Hırâm genç askerleri gayrete getirmeye çalıştı. Ümmü Hırâm, Larnaka yakınlarında atının ayağının sürçmesiyle düşerek şehid oldu. İslâm ordusu da zafere ulaştı. Ümmü Hirâm'ın kabri Larnaka şehrinin Tuz Gölü kıyısındadır. Osmanlılar Kıbrıs Adasını 1570 (H. 978) senesinde fethedince, Ümmü Hırâm'ın kabrini îmâr ettiler. Hala Sultan adını verip kabri üzerine bir türbe, yanına bir dergâh ve câmi yaptırdılar.

Peygamber efendimizin akrabâsı olan Ümmü Hırâm fazîlet sâhibiydi. Müslümanlar ona hürmet edip duâsını alırlardı. Kabri, asırlardır ziyâret edilmekte feyz ve bereketlerinden istifâde edilmektedir. Türkler ona Hala Sultan deyip çok hürmet göstermektedirler. Osmanlılar zamânında ve sonrasında gemiler Hala Sultan türbesi istikâmetinde geçerler, toplarını çevirirler ve mübârek makâmı ziyâret maksadıyla selâmlarlardı.

HALACÎLER (Bkz. Delhi Türk Sultanlığı)

HALAT;

Alm. *Seil, Reep, Tau, Kabel (n),* **Fr.** *Corde (f), cordage amarre, câble (m),* **İng.** *Rope, cord, hawser.* Üç veya daha fazla telden örülmüş kalın ip. Çelik veya keten, naylon vb. maddelerden yapılabilir. Denizciler çevresi 2.5-3 cm'den daha fazla kalın olanları halat olarak kabul eder.

Halat yapımında kullanılan en sağlam lifler, sisal keneviri ve meyve vermeyen muz ağaçlarından elde edilir. Bu ağaçlar dünyâda en çok Filipin Adalarında bulunur. Halat, kenevir lifi ve Hint keneviri gibi yumuşak liflerden de yapılır. On dokuzuncu yüzyılda daha dayanıklı halatların yapımından öncesine kadar, kenevir lifi geniş çapta kullanılmaktaydı.

Halat yapımı, lifin türüne bağlı olmaksızın aynı sistemle yürütülür. İlk önce örmeye hazırlık olarak lifler uzatılıp birleştirilir. Lifler bobinlere sarıldıktan sonra bunu eğiren bir makinadan geçirilerek halat telleri yapılır. Son safha, telleri halat hâline sokmaktır. İstenilen kalınlığa göre örme işlemi yapılır. Halatın kalınlığı tel sayısına bağlıdır.

Son zamanlarda sun'î lifler, tabiî liflerin yerini almaya başladı. İkinci Dünya Savaşı öncesinde sun'î lif olarak ilk defa naylon kullanıldı. Naylon halatlar fazla elastikiyete sâhiptir. Diğer sun'î lifler dakron ve polyethylene lifleri dâhildir.

Halatlar insanların çok eskiden beri ürettiği ürünlerden biridir. İlk zamanlarda ağaçları bağlamak, ağ yapmak ve derin vâdiler üzerinde köprü yapmak maksadıyla kullanıldı.

Halat, insanların denize açılmalarından beri denizcilerin ana techizâtlarından biridir. Bâzı milletler halatı, kalasları gemilerinin iskarmozlarına bağlamada kullanmıştı. Uzun deniz yolculuklarının başladığı dönemde gerek yelkenleri germede, gerekse demirlemede esas malzemeydi. Hattâ modern nükleer gemilerde bile malzemeleri bağlama ve demirleme için kullanılmaktadır.

HALAY;

Anadolu'da 3-12 kişi tarafından oynanan halk oyunu. Halaylar bölge halkının özelliğine, eşlik eden çalgılara, halayın çıkış sebebine, oynanış şekline ve ezgilere göre değişik isim alır.

Halay daha çok davul, zurna eşliğinde bâzı yörelerde ise davul, zurna olmadan, oyuncuların söylediği ezgilerle de oynanır. Ege bölgesindeki halaylar saz ve diğer çalgı âletleriyle çekilir. Bâzı halaylar da def, darbuka ve klarnet eşliğinde oynanır.

Sâdece erkekler veya yalnız kadınlar tarafından oynanan halaylar olduğu gibi, kadın erkek karışık oynananlar da vardır.

Halay oynayanlar bölgenin özelliğine göre mahallî kıyâfetler giyerler. Genellikle erkekler poşu, yazma,

işlik, şal, kuşak, çepken, gömlek, şalvar yemeni veya çarık; kadınlar ise, yazma, fes, başörtü, üç etek, şalvar, kuşak, çarık veya yemeni giyerler.

Halaylar bir, iki ve üç bölümlü olabilir. Çoğunda sona doğru hızı arttırılır. Halayı idâre eden başta bulunan halay başıdır. Buna "baş çeken" ve "sıra başı" gibi isimler verilir. Bunun en büyük yardımcısı sondaki oyuncudur. İkisi de ellerinde değişik şekillerde salladıkları mendillerle oyunun ritmine yön verirler. Diğer oyuncular, birbirlerinin küçük parmaklarından tutup, kol kola girerek veya kollarını birbirlerinin omuzlarına atarak oynarlar.

Bitlis'in çarşıda atlas, nâre, kevenki; Adana'nın, acem, avşar; Ağrı'nın basso; Bingöl'ün koçeri; Van'ın tümer ağası; Karadeniz bölgesi halayları ile Silifke'nin yoğurdu memleketimizin en çok oynanan halaylardır. Elazığ'ın da çayda çırası meşhurdur.

HALDUN TANER;

Türk hikâye ve oyun yazarı. Son Osmanlı Meclis-i Meb'ûsânında İstanbul milletvekili olarak bulunan ve İstanbul Darülfünûn (Üniversitesi) Hukuk Fakültesi profesörlerinden Ahmed Selâhaddin Beyin oğludur. 1915 senesinde İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesini bitirdikten sonra yüksek tahsil için Almanya'nın Heidelberg Üniversitesine bağlı Siyasal Bilgiler Fakültesine girdi. Bir müddet sonra tüberküloza (vereme) yakalandığı için öğrenimini tamamlayamadan 1938'de Türkiye'ye döndü. 1950'de İstanbul Üniversitesi Edebiyât Fakültesi Alman Filolojisi ve Sanat Tarihi bölümünü bitirdi ve aynı fakültenin Sanat Târihi kürsüsünde asistan oldu. Sonra Viyana'ya giderek Mox Reinhardt Tiyatro Akademisinde okudu. Viyana tiyatrolarında reji asistanı olarak çalıştı. 1957'de tekrar Türkiye'ye döndü. Çeşitli fakülte ve yüksek okullarda tiyatro târihi dersleri verdi. Ayrıca **Tercüman** ve **Milliyet** gazetelerinde köşe yazıları yazdı.

Edebiyat dünyâsıyla talebelik yıllarından îtibâren tanışan Haldun Taner ilk hikâyelerini 1944'te yazmaya başladı. 1954'ten sonra çalışmalarını tiyatroya verdi. Skeçler yazdı. Eserlerinde daha çok büyük şehirlerdeki bozulmuş, gösterişçi, züppe, iki yüzlü çevreleri anlattı. Köy hikâyeleri yazmadığı gibi, belli bir sınıfın savunma veya kınanmasını da açıktan açığa yapmadı. Ancak daha sonraki oyunlarında moda olan sosyalist görüşlere ve düzen değiştirme çabalarına katıldı. Yahûdî asıllıAlman oyun yazarı Bertholt Brecth'in etkisinde kaldı. O da Brecth gibi siyâsî ve Marksist fikirleri epik tiyatroyla ortaya koymaya çalıştı.

Epik tiyatroda oyuncu belli bir bildiriyle ortaya çıkar; dekor seyirciyi uyarıcı biçimdedir; oyuncu-seyirci arasında bir tartışma ortamı bulunur. Seyirci mizah yoluyla düşünceye sevk edilir. Epik tiyatronun Türkiye'deki ilk temsilcisi olan Haldun Taner 1960'lı yıllardan itibâren **Keşanlı Ali Destanı, Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım** ve **Vatan Kurtaran Şaban** gibi oyunlarıyla dikkatleri üzerine çekti. 1967'de Ahmed Gülhan, Zeki Alasya ve Metin Akpınar'la birlikte kurdukları ve ortaoyunu ile tulûattan faydalanarak yazdığı kabare türü tiyatronun da öncüsü oldu. (Kabare; Fransızca "meyhâne" mânâsına da gelen, çeşitli gösterilerin yapıldığı eğlence yeridir.)

Birçok hikâyelerinde, insanlara, topluma, şüpheyle ve biraz da tiksinmiş olarak bakan Haldun Taner yerici ve alaylı ifâdelerle insanları dönek, ikiyüzlü, ahlâksız olarak niteledi. Ona göre: İnsanların bir kısmı silik, ezik, bir kenarda kalmış veya dengesiz yaratıklardır. Hele kadınlar iyice hafif, yalnız para, konfor ve erkek düşkünüdürler. İnsanların büyük bir kısmı ise; kompleksler, dolapçılıklar, çıkarcılıklar içindedir.

Haldun Taner'in hikâye ve oyunlarında başı sonu belli entrikalı, sürprizli, güldürücü olaylar vardır. Sosyete çevrelerinin, yeni zenginlerin, şımarık kadınlarla kızların, yabancı hayranlığında baygınlaşmış bütün değerlerden kopmuş tiplerin başlarından geçenler anlatılır. Mizah, hiciv ve alay tarzında işlenen eserlerde ahlâk dışı söz ve davranışlar, genel ahlâka olumsuz yönde tesir etmiş; genç ve kültürsüz kesimlerde tahribâta sebep olmuş; Türk sinema ve tiyatrosunun eğitici ve öğreticilikten ziyade ahlâksızlığa özendirici bir şekilde gelişmesine öncülük etmiştir.

Haldun Taner, hikâye ve tiyatro tarzında yazdığı eserleriyle Türkiye çapında ve milletlerarası seviyede tertiplenen yarışmalarda çeşitli dereceler aldı. Hikâyeleri Almancaya, Gürcüceye çevrildi ve çeşitli antolojilere girdi. **Tuş** adlı hikâyesi ve **Keşanlı Ali Destanı** adlı oyunu filme alındı. Haldun Taner, 7 Mayıs 1986'da İstanbul'da öldü.

Eserleri:

Tiyatro eserleri: **Keşanlı Ali Destanı, Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım, Eşeğin Gölgesi, Fazilet Eczânesi, Günün Adamı, Dışarıdakiler, Ve Değirmen Dönerdi, Zilli Zarife, Vatan Kurtaran Şaban, Bu Şehr-i Stanbul ki, Lütfen Dokunmayın, Huzur Çıkmazı, Ay Işığında Şamata, Astronot Niyâzi, Dev Aynası, Yar Bana Bir Eğlence, Hayırdır İnşallah** vb.

Hikayeleri: **Yaşasın Demokrasi, Şişhaneye Yağmur Yağıyordu, Tuş, Ayışığında Çalışkur, Konçinalar, Sancho'nun Sabah Yürüyüşü.**

Fıkra, gezi türü eserleri: **Hak Dostum Diye Başlayım Söze, Devekuşuna Mektuplar, Düşsem Yollara Yollara, Ölür İse Ten Ölür Canlar Ölesi Değil, Yaz Boz Tahtası, Berlin Mektupları, Koyma Akıl Oyma Akıl, Önce İnsan Olmak.**

HALEBÎ;

on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda Halep'te yetişmiş Hanefî mezhebi fıkıh âlimlerinden. İsmi, İbrâhim bin Muhammed bin İbrâhim Halebî'dir. Halebî İbrâhim diye meşhur olmuştur. 1461 (H. 866) senesinde Halep'te doğdu. 1549 (H. 956) senesinde İstanbul'da vefât etti.

İlk önce ilim öğrenmeye doğduğu yer olan Halep'te başladı. Şam, Mısır ve İstanbul'a giderek oralarda bulunan meşhur âlimlerden tefsir, fıkıh, hadis, fıkıh usûlü gibi ilimleri öğrendi. Kırâat ilminde, Arap dili ve edebiyâtında da kendini yetiştirdi. Gittiği yerlerdeki tasavvuf büyüklerinin sohbetlerinde bulunarak evliyâlık yolunda ilerledi. Böylece hem din, hem de fen ilimlerinde yetişip zamânındaki âlimlerin büyüklerinden oldu.

İstanbul'a geldikten sonra buraya yerleşip Fâtih Câmiinde imamlık ve hatiplik yaptı. Daha sonra da Osmanlı âlimlerinden Sâdi Çelebi'nin yaptırdığı Dâr-ül-kurra Medresesinde müderris olarak vazîfe yaptı. Tefsir, hadis ve diğer ilimlerdeki üstünlüğü yanında bilhassa fıkıh ilminde söz sâhibi olan Halebî İbrâhim Efendiden, Kânûnî Sultan Süleymân Han zamânındaki pekçok âlimler istifâde ettiler. Hemen hemen bütün fıkıh meselelerini ve İslâm hukûkunu ezberlemiş olan Halebî İbrâhim, ilmiyle ve takvâsıyla tanınıp çok sevildi. Ömrünü ilim öğrenmek ve öğretmekle geçirdikten sonra, 1549 (H. 956) senesinde doksan yaşındayken İstanbul'da vefât etti. Topkapı'daki Münzevî Caddesinde bulunan Edirnekapı Kabristânına defnedildi. Boğaz Köprüsü yolu yapılırken Edirnekapı Kabristânı yanında bulunan Sakızağacı Kabristânına nakledildi.

Eserleri:

Halebî İbrâhim Efendi, birçok kıymetli eser yazmıştır. Bu eserlerinden bâzıları şunlardır:

1) Mülteka'l-Ebhur: Bu eseri, **Kudûrî, Muhtâr, Kenz** ve **Vikâye** gibi kıymetli fıkıh kitaplarının birleştirilmiş şekli olup, bütün fıkıh kâidelerini kolay ve akıcı bir üslubla anlatmaktadır. Bu eseri hemen hemen Ortadoğu'daki bütün İslâm ülkelerinde meşhur olup, bilhassa Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuş ve Fransızcaya da tercüme edilmiştir. **2) Gunyet-ül-Mutemellî fî Şerh-i Münyet-il-Musallî:** Sedideddîn Kaşgârî'nin **Münyet-ül-Musallî ve Gunyet-ül-Mübtedî** adlı kitabının şerhidir. Bu eserinin bir adı da **Halebî-yi Kebîr'**dir. Daha sonra bu eseri **Halebî-yi Sağîr** adıyla yazdığı eserde özetlemiştir. Bu eserinde namaza âit fıkıh bilgilerini iyi bir tertiple ve anlaşılır bir şekilde îzâh etmiştir. **3) Tabakât-ül-Fukahâ:** Hanefî mezhebi fıkıh âlimlerinin hâl tercümelerini anlatan bir eserdir. **4) Telhîs-ül-Kâmûs li-Fîrûzâbâdî, 5) Dürret-ül-Muvahhidîn ve Riddet-ül-Mülhidîn, 6) Silk-ün-Nizâm Şerhu Cevâhir-il-Kelâm:** Akâide dâirdir. **7) Şerhu El-Fiyet-il-Irâkî:** Hadis ilmine dâirdir. Bu eserlerinden başka Burhâneddîn Mergınânî'nin **Hidâye** adlı eserine İbn-i Hümâm tarafından yapılan şerhini kısaltarak yazmıştır. Çeşitli ilimlere dâir başka eserleri de vardır.

HÂLET EFENDİ;

Osmanlı devlet adamlarından. 1760 yılında İstanbul'da doğdu. Asıl adı Mehmed Said'dir. Hâlet Efendi denmekle meşhur oldu. Kırımlı Kâdı Hüseyin Efendinin oğludur.

Hâlet Efendi, Şeyhülislâm Şerif Efendinin yanında yetişti. Bir müddet Atâullah Efendinin sonra da rikâb-ı hümâyun reisi Mehmed Râşid Efendinin mühürdâr yamağı oldu. Bir müddet sonra Ohrili Mir-i Mirân Ahmed Paşanın hizmetine girdi. Burada da uzun süre kalamadı. İstanbul'a dönüp Galata Mevlevihânesi şeyhi meşhur şâir Gâlib Dede'nin dergâhına girdi. Sonra, deryâ tercümanı Kallimaki vâsıtasıyla Fenerli Rumlarla dostluk kurdu. Beylik kesedârı maiyetine girerek hâcegânlık rütbesi aldı.Kısa süre sonra baş muhâsebeci ve orta elçi olarak Paris'e gönderildi. Üç seneden fazla Paris'te kaldı. Akka'da Cezzâr Ahmed Paşaya yenilen Bonapart, mağlubiyetini bir türlü hazmedemediğinden Hâlet Efendiye yüz vermedi. 1807 târihinde İstanbul'a döndü. Divân-ı hümâyun beylikçiliğine bir süre sonra da rikâb-ı hümâyun reisliğine getirildi. Bu vazifesi sırasında İngilizlerle gizli ilişkisi olduğu ortaya çıkarılınca Kütahya'ya sürüldü ise de sonra İstanbul'a döndü.

Bağdat Vâlisi Süleyman Paşanın yerine vezirlik rütbesi ile Said Beyin vâli tâyinini temin etmek maksadıyla memur olarak Bağdat'a gönderildi. Bir müddet sonra tekrar İstanbul'a dönünce rikab-ı hümâyun kethüdâlığına tâyin edildi.

Fenerli Rumların bâzılarına kâtiplik yaptığından, onların lehinde, devlet aleyhine bâzı yolsuz

hareketlerde bulundu. Fenerli Rumlardan elde ettiği paralarla servetini çoğaltarak yeniçerilere para dağıtıp taraftar topladı. Mora İsyanında Rumlar tarafını tutarak Tepedelenli Ali Paşayı kötüledi ve idâm edilmesine sebeb oldu. İkiyüzlü politikaya devam ederek yeniçeriliğin ilgâsında dâimâ İkinci Mahmûd Hana muhâlif oldu. Yeniçeri ocağını elinde tutarak, kendisine dayanak noktası yaptı.

Hâlet Efendi, zamanındaki âlimlerin en büyüğü Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'yi de halifeye çekiştirerek devlet için tehlikeli olduğuna iknâya çalıştı. Fakat İkinci Mahmûd Han; "Din adamlarından devlete zarar gelmez." diyerek sözüne itibâr etmedi. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretleri bunu duyunca halifeye hayır duâda bulunup, "Hâlet Efendinin işi, pîri Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmi'ye havâle olundu. Onu huzuruna çekip cezâsını verecekdir." buyurmuştur. Az zaman sonra Sultan İkinci Mahmûd Han, Mora İsyanına sebeb olduğu için Hâlet Efendiyi Konya'ya sürdü. 1823 (H.1238) senesinde Hassa hasekilerinden Ârif Ağa tarafından idâm edildi.

Hâlet Efendi zekî, hitabeti kuvvetli biriydi. Son derece kindar olup, muhaliflerini, menfaatine dokunanları bilhassa makâmına rakip gördüklerini aslâ affetmezdi. İkinci Mahmûd Hana da devamlı muhâlefet etmiştir. Bunu devâm ettirebilmek için de yeniçeri ocağının ileri gelenlerini çeşitli hediyelerle elde etme yolunu seçmiştir. Yeniçeri ocağının yeniden tâmirine karşı çıkmış ve isyan çıkartmakla tehdit etmiştir. Bunun hâricinde bir şâir olarak evini her zaman âlimlere ve şâirlere açmış ilmî ve edebî meseleler üzerine münâzara etmiştir.

Hâlet Efendinin **"Zînetü'l-Mecâlis"** adlı Dîvân'ı ise birçok kasidelerden, bilhassa talebesi olduğu hocalarını öğmek için yazdığı şiirlerden meydana gelmiştir. Bu eser matbu olup 1842'de basılmıştır. Galata Mevlevîhânesi içinde bir sebil ile bir kütüphâne yaptırmıştı. Bu kütüphânenin kitapları bugün Süleymaniye Kütüphânesinde ayrı bir kısım olarak bulunmaktadır.

HÂLETÎ (Azmizâde);

on altıncı asır Osmanlı âlim ve şâiri. Pîr Mehmed Azmi Efendinin oğlu olduğundan Azmizâde diye bilinir. 1570 senesinde doğdu.

Asıl adı Mustafa olan Hâletî, iyi bir medrese tahsîli görerek yetişti. Hoca Sa'deddîn Efendiden icâzet (diploma) aldı. Yirmi bir yaşında iken kırk akçe maaşla Hâce Hâtun Medresesi müderrisliğine (hocalığına) tâyin edildi. Birçok medresede ve Sahn-ı Süleymâniye'de müderrislik yaptıktan sonra 1602'de Şam, iki sene sonra da Kâhire kâdılığına (hâkimliğine) tâyin edildi. Mısır Emîr-ül-Ümerâsı Hacı İbrâhim Paşa, asker isyânı netîcesinde şehid düşünce onun yerine geçti. Fakat asâyişi temin edemediği için azledildi. İki sene açıkta kalan Hâletî, 1606'da Bursa kâdılığına getirildi. Bursa'nın, Kalenderoğlu tarafından kuşatılarak yağma edilmesinden sonra şehirden ayrılmak mecbûriyetinde kaldı.

1611'de Edirne kâdısı olan Hâletî, Yahyâ Efendinin yerine İstanbul kâdılığına getirildi. Daha sonra Mısır kâdısı oldu. Sultan Dördüncü Murâd'ın cülûsundan (tahta geçmesinden) bir ay sonra Anadolu kazaskerliğine getirildi ise de bir sene sonra ayrılmak mecbûriyetinde kaldı. 1627 senesinde Rumeli Kazaskerliğine tâyin edilen Hâletî, bir sene sonra Silistre arpalığı ile emekliye ayrıldı. 1631 senesinde İstanbul'da vefât etti. Sofular'da evinin karşısında tâmir ettirdiği mektebin bahçesine defnedildi.

Meslekî hayâtı yüksek mevkîlerde geçmekle berâber, gerek devrinin içinde bulunduğu sosyal, idârî ve siyâsî durum; gerek idâre kâbiliyetinden mahrum olması, gerekse bâzı ters işlerin netîcesinde bu mevkîlerde uzun süre kalamamıştır. Talebesi olan Atâî, **Şakâyık Zeylinde** onun hakkında; "Doğru, çalışkan, ilme ve kültüre son derece düşkün, geniş bilgili, cömert, iyi niyetli, sözü, sohbeti dinlenir bir zât idi." demektedir.

Devrinin ileri gelen âlimlerinden olan Hâletî Efendinin ölümünden sonra evindeki kütüphânede bilfiil okunup kenarlarına not konulmuş, açıklamalar yapılmış üç-dört bin eser bulunmuştur. Âlimliği yanında, diğer meşhur bir yönü de şâirliğidir. Hâletî, gazel ve kasîdelerinden çok, rubâîleriyle tanınmış bir şâirdir. Özel ve meslekî hayatında karşılaştığı acılı hâdiseler ve hayâl kırıklıklarından akisler taşıyan **Dîvân**'ındaki rubâî dışındaki şiirlerinden çoğunluğunda yüksek bir şâir hüviyeti görülmez. Dîvân'ı ve Üçüncü Sultan Mehmed'e sunduğu kasîdesi, edebî bakımdan önemli bir değer taşımakla berâber devrinin Nef'î, Nâbî, Neşâtî gibi meşhur şâirlerinin eserleriyle karşılaştırılınca, nisbeten sönük kalır. Hâletî, tasavvuf konularını, Türk şâirleri içinde hemen hemen hiç kimsenin başaramadığı bir ustalıkla rubâîler ile ifâde etmiştir.

Azmizâde Hâletî'nin **Dîvân'**ı yanında çeşitli ilmî eserleri de vardır. Bunlardan bâzıları şunlardır:

1) Menâr Şerhi Hâşiyesi, 2) Dürer ve Gürer Hâşiyesi, 3) Muğn-il-Lebîb Şerhi, 4) Enîs-ül-Ârifîn fî Tercümet-i Ahlâk-i-Muhsinî, 5) Hidâye ve Miftâh şerhlerine **Ta'likât**, **6) Sâkînâme, Şehnâme** vezninde yazılmış yaklaşık 520 beyitten meydana gelmiş uzun bir manzûmedir. On beş ayrı makâleden meydana gelmiştir. **7) Münşeât:** Resmî yazılardan meydana gelen yazı ve mektupları ile

kendi hayâtı ve yaşadığı devrin olayları anlatılmaktadır.

Haletî denince akla hemen gelen **Rubâîyât-ı Hâletî**'dir. Kâfiyelerini son harflerine göre tertib etmiştir. Meşhur şâir Nedim bile onun için:

"Hâletî, evc-i rubâîde (rubâî burcunda) uçar ankâ gibi" demektedir.

HALI;

Alm. *Teppich (m),* **Fr.** *Tapis (m).* **İng.** *Carpet.* Renkli yün, ipek veya başka maddelerden yapılmış ipliklerden tezgâhta dokunarak evlerde kullanılan eşyâ.

Halıyı ilk dokuyan Türklerdir. Sekizinci yüzyılda İran yolu ile Avrupa'ya geçmiştir. Önce Fransa'da (732) halı dokunmaya başlanmış, sonra İspanya ve İngiltere'de halıcılık görülmüştür. İngilizler Türkiye'den Uşak halıları getirterek ve bunlardan istifâde ederek ülkelerinde halıcılığı geliştirmeye çalışmışlardır. Avrupa'da önce duvar halıları dokunup sonra halıcılığın gelişmesi ile yer halıları dokunmaya başlanmıştır.

Amerika'ya halıcılığı göçmenler götürmüşlerdir. Burada ilk halı fabrikası 1791'de kurulmuştur. Fransa'da ise 1626'da kurulmuştur. Fransız halılarında Türklerden görüp öğrendikleri Uşak düğümü kullanılıyordu. Türklerde ise, halıcılık Orta Asya'da başlamış ve göçlerle, Anadolu'ya taşınmıştır. Türk halıları dünyaca meşhurdur.

Eski halılar keçi kılından yapılırdı. Bu halılar çadır olarak kullanılırdı. Sonraları Türklerde göçebe hayat bitip sürekli yerleşim yerleri yapılınca, halı çeşitleri yün ve ipek olmak üzere ikiye ayrıldı.

Eski halılar daha ziyâde sarı, kırmızı ve kurum renginden meydana gelen desenlerle süslü olurdu. Figürleri çok alâka çekici idi. Türkler atkılı ve düğümlü dokumayı çok iyi yaparlardı.

İpekli halının yurdu Çin, yünlü halınınki ise Orta Asya'dır. İran halıları ise Türk ve Çin motiflerinin karışımından meydana gelmiştir.

Eski Yunan kaynakları Babil ve İran'da yumuşak halıların dokunduğundan söz eder. Ancak bu kaynaklarda düğümlü halıdan bahsedilmemektedir. Düğümlü halıyı kazılarda ilk defa 1948 yılında Sovyet arkeoloğu Rudenko bulmuştur. Rudenko'nun Altay Dağlarında yaptığı kazılarda, 2000 yıl buzlar arasında kalmış bir düğümlü halı çıkarılmıştır. Milattan önce beşinci yüzyıla âit olan bu halı üzerinde yapılan incelemede, bu halının bir desimetre karesinde üç bin altı yüz (3600) ilmek sayılmıştır. Desenlerdeki incelik, at ve geyik figürlerindeki stilizeyle dikkat çeken Pazirik adlı bu halı, şimdi Leningrad müzesindedir ve eski Türklere âittir.

Anadolu'ya halıcılığı Selçuklular getirmiştir. Türklerde halıcılık, Selçuklular devrinde en parlak zamanını yaşamıştır. Konya halıları, Selçukluların halı sanatına örnektir. Özellikle Konya-Alâaddîn Câmiindeki halılar, bugün için dünyânın en değerli halılarıdır.

On sekizinci yüzyıldan sonra Osmanlılarda halılar, dokunduğu yerin adını ve özelliklerini almışlardır. Meselâ Uşak, Bergama, Kula, Gördes, Konya, Hereke, Sivas, Isparta, Kayseri, Bünyan gibi. Bütün bu Anadolu halıları, batıda ressamlara konu olmuş, Anadolu halıları, "ressamlar halısı" adıyla anılagelmiştir. Ayrıca Anadolu halıları, renk cümbüşü içinde çeşitli figürlerden meydana geldiği gibi, üzerine İHLÂS sûresi ve ALLAHÜ EKBER (Allah en büyüktür.) ibâresi yazılı duvar halıları da vardır. Bugün de halıcılık, yurdumuzda üzerinde önemle durulan bir gelir kaynağıdır. Atalarımızdan miras kalan bir sanattır. Son yıllarda fabrikasyon olarak sentetik maddelerden imal edilenlerine de bu isim verilmektedir.

El halıları tezgâhlarda dokunur. Tezgâh, alt kısmı yere oturtulan, üst kısmı oynayabilen ve çeşitli kısımları olan büyükçe bir kasnaktır. Birbirine geçme kalın sırıklardan yapılmıştır. Halı tezgâhına, yukarıdan aşağı doğru yün iplikleri tarak dişleri gibi sık bir şekilde gerilmiş bulunur. Halı, bu ipliklerin üzerine dokunur. Bunlara "çözgü" denir. Çözgü ipliklerinin bir kısmı önde, bir kısmı arkada, iki yüzey meydana getirecek şekilde gerilmiştir. Aralarına da enlemesine olarak "varagele" adı verilen bir değnek, konulmuştur. Bu değnek, iplikler arasında aşağı, yukarı; indirilerek, çıkarılarak, bulunduğu yerdeki arka ve ön sıra ipliklerinin arasında bir boşluk bırakmaya yarar. Böylelikle, halı dokumada düğümleme işi rahatlıkla yapılır.

Halı tezgâhındaki çözgü ipliklerinin arasından her telin birini önde, diğerini arka kısımda bırakarak enlemesine geçirilen ipliğe "atkı" denir. Bu ipliğin geçişini sağlamak için ayrıca "gücü" veya "kücü" düzeni vardır. Gücü düzeni, çözgü tellerini tek veya çift sayılı sırayı arkada bırakacak şekilde, daha gerilme yapılırken ilmik arasından geçirip indiren ayrı bir düzendir. Her düğüm sırası tamam olup enlemesine atkı ipliği geçirileceği zaman gücü düzenine bastırılarak çift veya tek iplik sıraları geriye itilir. Düğüm sırası tamamlanınca bunları aşağı çekerek sıkıştırmak için, "kirkit" denilen tarak kullanılır. Yukarıdan aşağıya indirilmek sûretiyle atkı tellerine vurdurulan kirkit, iki atkı arasında kalmış olan

düğüm sırasını aşağıya iter, neticede sıkıştırmış olur. Böylece halı bir sıra dokunmuş olur.

Halı iki şekilde dokunur: Düz ve desenli. Düz halının dokunması kolaydır. Desenli halının dokunması zordur. Çiçekli dokunacak halının mutlaka bir örneği olur. Bu örnek, karelere bölünmüş bir kâğıt üzerinde renkli bir resimdir. Halı ne kadar enli olursa, dokumada zorluk o ölçüde artar. Bu bakımdan halı dokuyan insanlar tezgâhın başına sıra olarak dizilirler. Bunlardan her biri, halının belli bir bölümünü düğümlemek üzere vazife alır. Renkli iplikleri önceden yukarıya asılmış olduğu için dokuyanlar, kendi karşılarına gelen iplikleri alıp, örneğe uygun tel adedini hesaplayarak, meselâ beş ilmik beyaz, dört ilmik sarı, dört ilmik yeşil vs. şeklinde düğüm yapar. Herkes, sıra düğümlemeyi, yâni ilmik atmayı tamamlayınca, "kücüye" basılarak, veya varagele aşağı çekilerek çözgülerin arası açılır. Bu arada atkı ipliği bir baştan bir başa geçirilir. Sonra kirkite basılarak düğümler ile atkı ipleri aşağı alınıp sıkıştırılır. Böylece renkli halı dokunmuş olur.

Bir halı dokunurken şunlara dikkat etmek gerekir: 1) İlmekler (düğümler) aynı sıkılıkta olmalı; 2) Kirkitle yapılan sıkıştırma işi, kullanılan yün ipliğinin esneklik durumuna göre yapılmış olmalı; 3) Halının dokuması bittikten sonra her yanında, santimetre kareye aynı sayıda ilmek düşmüş olmalıdır. Bu şartlara uyularak dokunan halı çok sağlam ve kıymetli olur.

Halı dokumak bu bakımdan bir maharet işidir. Anadolu'da en kıymetli halıları genç kızlar dokumaktadır. İyi bir halının dokuması kadar, boyasının da önemi vardır. Halıda boya, yıllar sonra rengini atmamışsa, o halının boyası çok iyi demektir. Bir de tabiî olarak mor, beyaz, siyah vs. renkli yünlerden yapılmış ipliklerde boyamak bahis konusu değildir. Halı tabiî rengi ile ortaya çıkar. Böyle halılara "natürel" denmektedir.

Halı dokunup bittikten sonra halı ustaları, bunun yüzünü düzeltirler. Halının tüylerini bir hizaya getirirler. Saçaklarını aynı uzunlukta bırakmak üzere keserler. Saçaklar halıyı güzel gösterir.

Halının kalitesi, sık dokunmasına ve kullanılan ipliğin kıymetine bağlıdır. Halıda her santimetreye ne kadar çok düğüm atılmışsa, kalite derecesi o kadar fazla olur. Ayrıca halıda kullanılan motifler de kıymetli olmasını etkiler.

Halıların bakımı: Kullandığımız halılar, eğer iyi bakılacak olursa, uzun yıllar dayanır. Halının düşmanı güve ve rutubettir. Güveyi önlemek için halıyı sık sık havalandırmak, güneşte bırakmak lâzımdır. Eskiyen halılar, bilen ustaya tâmir ettirilir.

Kullanılmayan halıları naftalin ve tuz atıp yuvarladıktan sonra dışından bir bez ile sarmak çok faydalıdır. Yalnız bunları yıllarca hiç açmadan muhafaza etmek halı için zararlıdır.İlk ve sonbaharda güneşte havalandırmak, sonra gerekli tozları atıp tekrar sarmak, güve tehlikesini önler.

Halılar temizlendikten sonra sirkeli su ile silinirse pırıl pırıl olur.

HALİÇ;

Alm. *Goldenes Horn (n),* **Fr.** *Gorne d'Or (f).* **İng.** *Golden Horn.* İstanbul'da Sarayburnu Yarımadası ile şehrin Beyoğlu yerleşme alanı arasında bulunan tabiî bir iç liman. Bizanslılar Chrysokeras, İngilizler Golden Horn ve Fransızlar Gorne d'Or ismini vermişlerdir ki her üç kelime de "Altın Boynuz" demektir.

Haliç'e kuşbakışı bakıldığında Kâğıthane ve Alibeyköyü suları ile birlikte bir geyik boynuzu görüntüsündedir. Sularının temiz ve berrak olduğu zamanlarda, akşam güneşi vurunca suları altın rengini alırdı. Bu yüzden Halice "Altın Boynuz" ismi verilmiştir. Ayrıca en büyük gemilerin bile barınabildiği bir iç liman olduğu için deniz ticâreti yönünden ehemmiyetliydi. İki kıyısında da verimli ve zengin işyerleri bulunurdu. Sularında ise çeşitli ve nefis balıklar cirit atardı. Her ne kadar Haliç, güzellik ve zenginlik bakımından Boğaziçi ile boy ölçüşemese bile güvenlik bakımından korunma ve sığınma yeriydi.

Târihte, İstanbul'un ilk iskanının bu tabiî limanın dip kısmında iki akarsu arasındaki arâzide olduğu tahmin edilmektedir. Zamanla büyüyen şehir birçok defa düşman hücumlarına mâruz kalmıştır. Bizanslılar Haliç girişini Sarayburnu-Galata arasına gerdikleri bir zincirle kapamışlar, yüzyıllar boyunca düşman gemileri Haliç'e girememişti. 1203'de Bizans, Dördüncü Haçlı Seferi ordusu tarafından kuşatılmış ve 6 Temmuzda Haliç'e girilmiştir. İkinci olarak 1453 yılı 22-23 Nisan gecesi Fâtih Sultan Mehmed Han İstanbul muhâsarasında 70 parça gemiyi karadan kızaklar üzerinden yürüterek Galata sırtlarından Haliç'e indirmiş, şehrin fethi bundan sonra kolaylaşmıştır.

Osmanlı Devleti zamanında Haliç'e çok önem verilmiş, 1615 senesinde Kasımpaşa'da tersane inşaa edilmiştir. On sekizinci yüzyılda Kaptanı Derya Hasan Paşa da burada muhteşem bir bina yaptırmış ve kaptan paşaların ikametlerine tahsis etmiştir. Bugün bu bina Kasımpaşa Deniz Hastanesi olarak kullanılmaktadır. Kasımpaşa iskelesinin yanında, denize doğru uzanan kısımda bahçe içindeki yalı eski Bahriye Nezâreti (Deniz Savunma Bakanlığı) idi.

Sultan Üçüncü Ahmed zamanında Haliç'in kuzey batısında şiirlere konu olan Sâdâbât yıkılmışsa da, Kâğıthâne Deresi, severek gidilen bir gezi ve istirahat yeri olarak kalmıştı. Kâğıthâne Deresi, Sultan İkinci Abdülhamîd Han devrinde de, temiz havası bol bir mesire yeriydi.

Osmanlı devrinde Haliç'te hazret-i Ebû Eyyüb-el-Ensârî'nin Türbesi ve çevresi büyük bir önem kazanmıştı. Bu semt dînî bir ziyaret merkezi, hem de burada inşâ edilen türbelerle, ölümle hayatın iç içe olduğu bir yer hâlini aldı ve Eyüb'ün yakınında şehrin en büyük mezarlıklarından biri doğup gelişti. Bu mezarları gölgeleyen serviler de, Haliç'in yeşiline yeşillik kattı.

Haliç'in yeşil'i, şehir halkının yalnızca dînî hislerine değil, gezme, eğlenme ihtiyacına da cevap veriyordu. Türk devrinde bu liman, bir ticâret ve gemi tezgâhları bölgesi hâlini alırken, aynı zamanda ticâret ve savaş gemilerinin barınağı, yukarı kesim ise çok sevilen bir mesire ve sayfiye yeri olmuştur. Tıpkı Boğaziçi gibi, köşklerin, yalıların, sarayların sıralandığı bir alan durumundaydı.

Boyu yaklaşık 8 km, en geniş yeri (Kasımpaşa-Cibâli arası) 700 m olan Haliç, kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanmaktadır ve etrafı dik yamaçlarla çevrilmiştir. İstanbul'un hâkim rüzgârlarından poyraz kuzeydoğudan, lodos ise bunun tam tersi güneybatıdan yâni boylamasına olan yönünden dik istikamette eser. Etrafındaki sırtlar iskan sahaları olup poyraz ve lodosu kesmektedirler. Sonuç olarak Haliç, rüzgârlara karşı oldukça korunmalı olduğundan, tersane (gemi yapım yeri) için fevkalade uygun bir iç limandır.

Haliç'in etrâfındaki toprakların verimliliği, tabiî güzelliği, deniz ve kara ulaşımına çok uygun bulunması, çok emin bir iç liman olması gibi câzip özellikler, bu semtin çok çabuk gelişmesinde büyük rolü olmuştur. Osmanlılar devrinde bu semtte bir taraftan yalılar, kasırlar (Sepetçiler Kasrı, Aynalı Kavak Kasrı gibi), park ve bahçeler yapılırken, diğer taraftan da tersâne ve iskeleler kurulmuş ve zamanla Haliç bir ticâret ve sanâyi merkezine dönüşmüştür. Ancak bu gelişmenin çevreye verebileceği zarar vaktinde anlaşılmış ve bunu önlemek için zamânın idârecileri bâzı tedbirler almışlardır. Meselâ, Mustafa Paşanın **Netâyic-ül Vukûât** kitabında belirtildiği gibi, Fâtih Sultan Mehmed, Haliç'in dolma ve kirlenme tehlikesinden korunması için özel bir ferman çıkarmıştır. Bu fermana göre Kâğıthâne sırtları tarımdan men edilmiş ve bu sâhada ağaçlandırma faaliyetleri başlatılmıştır. Ayrıca, Haliç'in etraftan sürüklenen rüsûbâttan (tortu ve çöküntülerden) temizlenmesini teşvik etmek gâyesi ile Haliç'in dibinden çıkartılan kili kullanan porselen işletmeleri vergiden muâf tutulmuştur. Haliç'e karşı gösterilen bu hassâsiyet, yirminci yüzyılda devâm etmemiştir. Nüfûsun hızlı artışı, plânsız sanâyileşme ve şehircilik kurallarına uymadan gelişigüzel kurulan yanlış yerleşme merkezleri, Haliç'in kirli ve düzensiz bir hüviyete bürünmesine sebebiyet vermiştir.

Haliç'in etrâfında yaşayan nüfusun artıkları 200'den fazla irili ufaklı deşarjla Haliç'e akıtılmaktadır. Bu deşarjların ne büyüklükte bir nüfusa hizmet ettiği bilinmiyorsa da, bir milyonun üzerinde olduğu söylenebilir.

Haliç ve onu besleyen Kâğıthâne ve Alibeyköy derelerinin kenarlarında bulunan ve artıklarını Haliç'e akıtan endüstri kuruluşları, Haliç'in kirlenmesinde en önemli sebeptir. Haliç'e akıtılan endüstriyel artıkların BOİ (biyokimyâsal oksijen ihtiyâcı) yönünden meydana getirdikleri kirlenme 1.720.747 kişilik bir nüfusun meydana getireceği kirlenmeye eş değerdir. Bu değerin, 1960'dan bu yana kurulan endüstrilerden dolayı üç milyonluk eşdeğer nüfûsu geçmiş olacağı tahmin edilmektedir. Haliç'e bir yılda bırakılan endüstriyel sıvı atık miktârı 1,9 milyon tonun üzerindedir. Sâdece, Eyüp kazâsında bulunan endüstri kuruluşlarından Haliç'e verdikleri atıklar 4,2 ton/günBOİ ve 6,3 ton/gün askı hâlinde katı madde ihtivâ etmektedir. Sütlüce'deki mezbaha tesislerinin atıklarındaki ortalama BOİ değeri ise, 1700 mg/lt'den fazladır.

1980 öncesinde belediyelerin katı atık toplama açısından yetersiz olması netîcesinde, Haliç'in sâhillerinde bulunan birçok kuruluş, çöplerini doğrudan doğruya Haliç'e atmak sûretiyle yok etme yoluna başvurmuşlardır. Bu bölgede bulunan endüstri kuruluşlarının senede yaklaşık 49.500 ton katı atık meydana getirdikleri tesbit edilmiştir. Bu atıkların bir kısmının, Haliç'e atıldığı düşünülürse, katı atıkların da Haliç'in kirlenmesinde önemli bir yeri olduğu anlaşılır.

Haliç'e bağlı en önemli iki dere olan Kâğıthâne ve Alibeyköy'ün sâhib oldukları 181.600 m^2 ve 192.400 m^2lik havzalarında oldukça dik meyilli yamaçlar bulunmaktadır. Bu iki derenin havzasında, bitki örtüsünün tahrîbi, havzada mevcut ve açılmakta olan taş ocakları, mermer ve tuğla ocakları dolayısıyla moloz ve katı maddelerin kolayca sürüklenebilir halde olması ve yağmur suyu direnaj sisteminin bulunmayışı, o arâziyi erozyona müsâit bir hâle getirmiştir. Her yıl Kâğıthâne Deresinden 54 bin m_3, Alibeyköy Deresinde bulunan barajdan îtibâren Haliç'e kadar 17 kilometrekarelik alanda da 5100 m_3 tortu ve artık Haliç'e taşınmaktadır.

Bu tortu ve artık Haliç için bir su kirletme kaynağı olmaktan başka, her geçen yıl Haliç tabanının biraz daha dolmasına sebeb olmaktadır. Bu dolma senede 6-10 santimetrelik derinlik azalmasına sebebiyet

vermiştir.

Bunlara ilâveten, gemi söküm yerlerinde denize atılan atıklar, bir ek kirletici kaynağı oldu. Ayrıca çöp dökme yeri olarak kullanılan Habibler Köyü ve Levend Oto Sanâyi Sitesinden sızan sular da Haliç'e karışıyor ve kirlenmeyi arttırıyor.

Yabancıların "Altın Boynuz" dediği Haliç'in bu hâli bütün dünyânın da ilgilenmesine sebeb oldu. Yapılan incelemelerde Silahtar, Hasköy, Sirkeci, Beyoğlu İstiklal Caddesi, Eyüp, Ayvansaray gibi semtlerde hava, Ankara'nın Çankaya havasından daha kirli olduğu görüldü. Pisliğinden geçilmeyen Haliç hakkında basında zaman zaman yazılar çıktı. Çeşitli kişi ve kuruluşlarca yazılar yazıldı. Fakat ilk ciddi teşebbüs, 5 Haziran 1981'de yapılan "Çevre Günü Sempozyumu"ndan sonra oldu. Bu sempozyumdan sonra; Haliç Üst Kurulu, buna bağlı olarak Haliç Çalışma Grubu kuruldu. 1. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı, Kuzey Deniz Saha Komutanlığı, İstanbul Belediye Başkanlığı, Boğaziçi Üniversitesi, İTÜ, İÜ, İSKİ Genel Müdürlüğü gibi, 18 kısım ve kuruluşun temsilcilerinden meydana gelen üst kurulun başkanlığı İstanbul Vâlisi'ne verildi.

Kurul, Haliç çevresinde bulunan, 696 fabrika ve 2020 küçük esnafa âit iş yerini kaldırmaya karar verdi. İstimlâk bedeli, çevre düzenlemesi, kollektör için gerekli maddi kaynak temin edildikten sonra, üç basamakta temizlik hareketine başlandı: 1) Haliç'i kirlendiren sebeplerin durdurulması; 2) Çevrenin tanzimi; 3) Haliç'in sularının temizlenmesi.

Haliç'in temizlenmesi için Çerkezköy ve Tuzla'da 600 bin metre kare arsa istimlâk edildi. İlk yıkım çalışmaları 23 Mayıs 1984 günü başladı.

Haliç'ten 44 mavna 19 batık gemi çıkarıldı. 696 fabrika ve 2020 küçük esnafa ait işyeri yıkıldı. Böylece çevrede bir milyon metrekarelik alan açıldı. Bir yandan da bu açılan alanlar yeşillendirildi. Oyun bahçeleri yapıldı.

Haliç'e olan akıntıları Marmara Denizine ve Karadeniz'e akıtacak kollektör çalışmalarına başlandı.

Eyüp, Haliç ve Fatih tünelleri ile taşınacak sıvı atıkları, Yenikapı'daki ön arıtma tesislerine getirecek olan Alibeyköy kollektörü yapıldı. Katı atıklar burada alıkonulduktan sonra fizikî arıtma yapılacak. Arıtmadan geçen atıksu Ahırkapı deniz deşarjından kıyıdan 6200 m açıkta ve deniz seviyesinden 60 m derinliğe pompalanacaktı.

12 Temmuz 1988 günü Güney kollektörü de tamamlanarak hizmete açıldı. Haliç'e akan kanalizasyon atıkları kollektörle Marmara'ya verilmeye başlandı. Ancak, 1989'dan sonra bu faaliyetler durdu.

HÂLİD BİN SA'ÎD;

Eshâb-ı kirâmdan. Peygamber efendimizin kâtiblerinden olup, Eshâb-ı kirâm arasında "Sâbikûn-ı evvelîn" denilen ilk Müslümanlardandır. İsmi, Hâlid bin Sa'îd bin Âs bin Ümeyye'dir. Annesi Ümmü Hâlid binti Habbâb es-Sekafî'dir. Doğum târihi kesin olarak bilinmemekte olup, 634 (H.13) senesinde Yermük Harbinde şehid düştü.

Hâlid bin Sa'îd, Peygamber efendimizin insanları İslâm dînine dâvet ettiği ilk zamanlarda Müslüman oldu. Hanımı Ümeyye ve kardeşi Ömer onun teşvîki ile Müslüman oldu. Şiddetli bir İslâm düşmanı olan babası Ebû Uhayha, Müslüman olmadığı gibi, Müslümanlığı kabul ettiği için oğlu Hâlid'e çok eziyet etti. Onu evinin mahzenine hapsettirip günlerce aç ve susuz bıraktı. Bir fırsatını bulup kaçan Hâlid bin Sa'îd, Mekke'nin kenarında bir yere gizlenerek babasına görünmedi. Fakat dâimâ Peygamber efendimizle bulundu. Peygamber efendimizin emriyle diğer Müslümanlarla birlikte Habeşistan'a hicret etti. Birkaç sene orada kaldı. 628 (H. 7) senesinde Medîne-i münevvereye dönen Hâlid bin Sa'îd, bir rivâyete göre Hayber'in fethine katılıp ganîmetlerden pay aldı. Umret-ül-kazâ, Mekke'nin fethi, Huneyn Harbi, Taîf ve Tebük seferlerine ve bâzı küçük seriyyelere katıldı. Fakat Habeşistan'da olduğu için Bedir ve Uhud harplerine katılamadı. Medîne-i münevvereye döndükten sonra, Peygamber efendimiz yazışma ve mektublaşma işlerini ona verdi. Yabancı devlet başkanlarına yazılan mektuplardan bir kısmını, yapılan antlaşmaları o kaleme aldı. Peygamber efendimiz onu Yemen'e vâli tâyin etti. Peygamber efendimizin vefâtına kadar Yemen vâliliği yapan Hâlid bin Sa'îd, hazret-i Ebû Bekr'in halîfeliği sırasında ortaya çıkan mürtetler, yâni dinden ayrılanlarla yapılan muhârebelere katıldı ve büyük başarılar gösterdi. İrtidad yâni dinden dönme hareketlerinin bastırılmasından sonra Şam taraflarına gönderilen İslâm ordusuna katıldı. Ordunun bir kısmının kumandanlığı Hâlid bin Sa'îd'e verildi. Bizans ordusuyla meydana gelen bu muhârebelerde şehit düşen Hâlid bin Sa'îd bütün ömrünü harb meydanlarında geçirdiğinden Peygamber efendimizin kâtibi olmasına rağmen hadîs-i şerîf rivâyet edemedi.

HÂLİD BİN SİNAN ABESÎ ALEYHİSSELÂM;

İsâ aleyhisselâmla, Muhammed aleyhisselâm arasındaki zamanda gönderilen bir peygamber. Aden

beldesinde yaşayan bir kavme gönderilmiştir. Bu kavmin Abes kavmi olduğu rivâyet edilmektedir.

Hayâtı, yaşayışı, ümmeti ile olan münâsebetleri hakkında fazla bilgi bulunmayan Sinan bin Abesî aleyhisselâm, vefâtından kırk gün sonra kabrinin açılmasını vasiyet etti ve âhiretle ilgili hususları anlatacağını bildirdi. Ancak oğulları; "Bize öldükten sonra kabirden çıkan kimsenin çocukları derler!" bahânesiyle kabrinin açılmasına mânî oldular. Böylece câhillikleri büyük bir hıyânete sebeb oldu. Dolayısıyla babaları olan bir peygamberi ve onun vasiyetini de zâyi ettiler.

Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâma peygamberlik emri bildirildikten sonra, Hâlid bin Sinan Abesî aleyhisselâmın kızı hayattaydı. Peygamberimizin huzûruna kavuşmakla şereflendi. Peygamber efendimiz (sallallahü aleyhi ve sellem) ridâsını sererek üzerine oturttu ve iltifat ederek; **"Merhaba, ey kavmi vücûdunun zâyi olmasına sebeb olduğu peygamberin kızı."** buyurdu.

HÂLİD BİN VELÎD;

Eshâb-ı kirâmın veİslâm kumandanlarının büyüklerinden. İsmi Hâlid, künyesi Ebü'l-Velîd ve Ebû Süleymân'dır. Nesebi Hâlid bin Velîd bin Mugîre bin Abdullah bin Amr bin Mahzûn'dur. Annesi Lübâbe, Resûlullah efendimizin hanımı Meymûne'nin kız kardeşidir. Hazret-i Hâlid bin Velîd'in soyu, Mürre bin Kâb'da Peygamber efendimizinki ile birleşir. Kureyş'in ileri gelenlerinden ve kumandanlarındandır. Bütün Arap kabîleleri tarafından tanınır ve sevilirdi.

Bedr ve Uhud savaşlarında henüz Müslüman olmadığından düşman birliklerinden birinin kumandanıydı. Hudeybiye'de düşman tarafında bulundu. Peygamber efendimiz umre yapmak için Mekke'ye geldiğinde Hâlid saklandı. Peygamber efendimize görünmedi. Peygamber efendimiz Hâlid'in Müslüman olan kardeşi Velîd'e dönerek; **"Hâlid nerelerde. Onun gibi birinin İslâmiyeti tanımaması, bilmemesi olmaz. Keşke o bütün gayret ve kahramanlıklarını Müslümanların yanında müşriklere karşı gösterseydi ne kadar hayırlı olurdu. Kendisini sever üstün tutardık."** buyurdu. Hâlid bin Velîd, Peygamber efendimizin bu sözlerini haber alınca İslâma meyli arttı.

Hicretin sekizinci senesinde arkadaşlarıOsman bin Talhâ ve Amr bin Âs ile berâber Mekke'den Medîne'ye gelerek, Müslüman oldu.

Hazret-i Hâlid bin Velîd, Müslüman olduktan sonra ilk defâ Mûte Gazâsında bulundu. Peygamber efendimizin vazîfelendirdiği kumandanlar Zeyd bin Hârise, Câfer bin Ebî Tâlib ve Abdullah bin Revâha şehid olduktan sonra sancağı ve ordu kumandanlığını alarak, o gün akşama kadar kahramanca çarpıştı. Ertesi günü sabah olunca, bir harb taktiği olarak İslâm askerlerinin düzenini değiştirdi. Sağ taraftakileri sol, sol taraftakileri sağ, ön taraftakileri arka, arka taraftakileri öne aldı. Bizans askerleri önceden tanıdıkları kişilerle karşılaşmayınca şaşırdılar. "Demek kiİslâm ordusuna yeni yardımcı kuvvetler gelmiş!" düşüncesi ile korkuya kapıldılar, moralleri bozuldu. Rum askerlerinin bu durumundan faydalanan Hâlid bin Velîd kumandasındaki mücâhidler hücûma geçtiler. Üç bin kişilik İslâm ordusu, yüz bin kişilik Bizans ordusunu bozguna uğrattı. Başkumandan Hâlid bin Velîd'in elinde, o gün dokuz kılıç parçalandı. Rumlar çok zâyiât verdiler. Peygamber efendimiz Hâlid bin Velîd'in bu fevkalâde başarısını öğrenince; **"Hâlid, Allahü teâlanın kılıçlarından bir kılıçtır."** buyurarak onu; "Seyfullah= Allah'ın kılıcı" lakabı ile şereflendirdi.

Hazret-i Hâlid bin Velîd, Mekke'nin fethinde İslâm ordusunun sağ kanat kumandanıydı. Mekke fethedilince; Evtas, Sakîf ve Hevâzîn kabîleleri birleşerek Müslümanlara karşı harekete geçtiler. Hâlid bin Velîd bu gâzada süvârî birliği kumandanıydı. Büyük bir gayret ve kahramanlık göstererek savaşın kazanılmasında önemli rol oynadı. Savaş esnâsında yaralandı ve Peygamber efendimizin duâsına kavuştu.

Peygamber efendimiz, bundan sona Hâlid bin Velîd'i Benî Huzeyme kabîlesiniİslâma dâvet için gönderdi. Onlarla anlaşma yaptı. Hicretin onuncu senesinde, Hâris bin Kâ'boğullarına gönderdi ve ilk üç gün kılıç kullanılmamasını tenbih etti. Hazret-i Hâlid, tatlılıkla işi halletti ve onlar da İslâmı kabul ettiler.

Hâlid bin Velîd, Peygamber efendimizin vefâtlarından sonra hazret-i Ebû Bekr devrinde, ortaya çıkan ve peygamberlik iddiâsında bulunan kimseler üzerine yürüdü. Bunlardan Tuleyha ve avânesini öldürdü. Ayniye bin Husayn'ı yakalayıp Medîne'ye getirdi. Yemâme'de Müseylemet-ül-Kezzâb'ın ordusunu dağıttı. Bu muhârebede Müseyleme, hazret-i Vahşî tarafından öldürüldü ve yirmi bin askeri kılıçtan geçirildi. İslâm ordusunun zâyiâtı iki bin şehitti. Bundan sonra Hâlid bin Velîd mürted olanlarla (dinden dönenlerle) ve zekât vermek istemeyenlerle savaştı. Muzar Muhârebesinde otuz bin kişilik İran (Sâsâni) ordusunu perişân etti. Kesker'de İran'ın büyük bir ordusunu ânî gece baskınıyla bozup, hezîmete uğrattı. İran kumandanı kederinden öldü. Hire üzerine yürüyerek kaleyi kuşattı ve anlaşma yaparak, Hire'yi harpsiz fethetti. Anbar ve Ayn'üt-Temr kalelerini fethetti. Dûmet-ül-Cendel'i de fetheden Hâlid bin Velîd, El-Cezîre'yi geri almak için hazırlanan İran ordusunu bir gece baskınıyla

bozguna uğrattı. Fırat Nehri kenarında gayri müslim Araplar, Rumlar veİranlıların hazırladığı birleşik ordu ile çetin bir muhârebe yaptı. Bu zaferden sonra, Irak'ın her tarafı Müslümanların hâkimiyetine girdi.

Bu sırada Şam ve civarının fethi için görevlendirilen İslâm ordusu Yermük'te 200 bin kişilik bir Bizans ordusuyla karşılaşmıştı. Hazret-i Ebû Bekr, Hâlid bin Velîd'i İslâm ordusuna takviye olarak gönderdi. Böylece takviye birlikleriyle berâber İslâm ordusunun mevcudu 40 bin kişi oldu. Ordu komutanlığını üzerine alan Hâlid bin Velîd görülmemiş siyâsî manevralarla kendilerinden beş kat büyük Bizans ordusunu büyük bir bozguna uğrattı (Bkz. Yermük Savaşı). Böylece İran, Irak, Şam, Suriye, Filistin ve civarı Hâlid bin Velîd'in kumandanlığı ve fevkalâde güzel idâresiyle fethedildi.

Hazret-i Ömer devri fetihlerine de katılan Hâlid bin Velîd hazretleri 642 (H.21) yılında Humus'ta vefât etti. Rûhunu teslim edeceği vakit, muhârebe meydanında şehid olmadığına çok üzüldü ve; "Şimdiye kadar yüze yakın muhârebede bulundum. Bedenimde ok, kılıç, mızrak yarasından boş kalan yer yoktur. Ne yazık ki, ben yatağımda rahat can veriyorum!" buyurarak ebedî hayâta göç etti.

Bütün Eshâb-ı kirâm gibi, hazret-i Hâlid bin Velîd de, ömrünü İslâmiyetin yayılması için harcamıştır. Peygamber efendimize olan hürmeti, muhabbeti ve bağlılığı son derece idi. Yanında, Peygamber efendimizin ism-i şerîfinin salâtü selâm ilâve edilmeden yalnız olarak söylenmesine müsâade etmezdi. Resûlullah efendimizden kendisine bir şey gelirse, bundan büyük şeref ve seâdet duyar, iftihâr ederdi. Bütün Eshâb-ı kirâm gibi o da, Sevgili Peygamberimizin rızâsını ve hoşnutluğunu kazanabilmek için çırpınırdı. Bunun için her şeyini fedâ eder, hiç bir şeyden çekinmezdi. Cesâret ve şecâatini ve askerlikteki tecrübelerini, İslâmiyetin her tarafa yayılması için harcamış ve bunun için Peygamber efendimiz tarafından medh edilmiştir. Peygamber efendimiz onun için; **"Allah'ın iyi kullarından biridir."** buyurmuştur.

İran, Arap ve Bizans ordularıyla pekçok savaşa girdi. Hiçbirinde yenilmedi. Gideceği yere kendisinden önce adı varırdı. Fethettiği şehre bir işgalci gibi değil, bir fâtih gibi girerdi. Herhangi bir yere gitmeden önce yol boyunca öncüler gönderir, gerekli emniyet tedbirlerini alır, sonra yola çıkardı. Fethettiği yere bir vâli tâyin eder, idâreyi ona bırakırdı. Tâyin ettiği bir memur vâsıtasıyla zimmîlerden cizye toplatırdı. Köylü ve çiftçileri vergiden muaf tutardı. Savaşta fedâkarlığı kimseden beklemez, ilk önce kendisi atılırdı. Bunu gören asker kendisini örnek alır böylece bir ferâgat seli meydana gelirdi.

Hazret-i Hâlid bin Velîd'in kabri, Humus şehrinde, kendi adını taşıyan ve Sultan İkinci Abdülhamîd Han tarafından tâmir ve tezyin edilen câmi içindedir.

HÂLİD BİN YEZÎD;

kimyâ ilminin temelini atan büyük İslâm âlimi. İsmi, Hâlid bin Yezîd bin Muâviye'dir. Annesi Ümmü Hâşim binti Utbe, Abdimenâf oğullarındandır. Doğum târihi bilinmemektedir. 708 (H. 90) senesinde vefât etti.

Dedesi hazret-i Muâviye'nin tavsiyesi ile kimyâ ilmine yönelen Hâlid bin Yezîd, tıp ve astronomi gibi ilim dallarında da kendini yetiştirdi. Kimyâ ilmini tıbbın hizmetinde kullandı. Yâni hastalıklar için ilâç yapmakta kimyâ ilminden çok faydalandı. Zaman tâyini için yıldızların, ay, dünyâ ve güneşin hareketlerini incelemek sûretiyle kendini astronomide yetiştirdi. İslâm âleminde tatbîkî (uygulamalı) ilmi kurdu. İlk Müslüman kimyâcı olarak bilinen Hâlid bin Yezîd, ilmî çalışmaları yanında islâm dîninin emirlerine titizlikle uyar, yasaklarından şiddetle kaçınırdı. Gâyet fasih konuşurdu. Vaktinin bir kısmını insanlara vaaz ve nasîhatta bulunmak ve Peygamberimizin güzel ahlâkını anlatmakla geçirirdi. Humus'un meşhur câmiini o yaptırmıştır. Ömrünün sonunda zamânını insanlardan uzak olarak evinde geçirdi. Kendisini daha fazla ibâdete, okuma, araştırma ve eser yazmaya verdi.

Hâlid bin Yezîd'in dilden dile dolaşıp gelen hikmetli sözlerinden birkaçı şöyledir:

"Yalnız kendi şahsî fikrine göre hareket eden (istişâre etmeyen) kimse helâka uğramış demektir."

Ona; "En yakın nedir?" diye sorulduğunda; "Ecel!" cevâbını verdi. "İnsanı en yalnız bırakan nedir?" diye sorulduğunda; "Ölümdür!" dedi. "Dünyâ nedir?" diye sorulduğunda; "Bırakılan mîrastır." dedi. "Zaman nedir?" diye sorulduğunda; "Ölüme götüren tabakalardır." buyurdu.

Eserleri: Hâlid bin Yezîd'in yazdığı eserlerden bâzıları şunlardır:

1) Kitâbu Vasıyyetihî ilâ İbnihî fis-San'ati, 2) Kitâb-ul-Harârât, 3) Kitâb-us-Sahîfet-il-Kebîre, 4) Kitâb-us-Sahîfet-is-Sagîre, 5) Selâsü Resâil fis-San'ati, 6) Manzûmetü Firdevs-il-Hikme fî İlm-ül-Kimyâ, 7) Kitâb-ur-Rahmet-i fil-Kimyâ.

HÂLİD ZİYÂ UŞAKLIGİL;

Türk romancısı. İstanbul'da 1868 yılında doğdu. Bir kolu İstanbul'da bir kolu İzmir'de olan köklü ve

zengin bir âilenin çocuğudur. Babası Hacı Halil Efendidir. İstanbul'da Sıbyân Mektebini ve Fâtih Rüşdiyesinde (Askeri Rüşdiye) okudu. Âilesi ile İzmir'e taşındı. Bir râhib okuluna yazıldı. Fransızcayı burada öğrendi. Yazı yazma hevesi de burada başladı. Tahsil hayatı bittiği zaman 19 yaşındaydı.

1893'te İstanbul'a gidinceye kadar İzmir'de arkadaşlarıyla beraber **Nevruz** ve **Hizmet** gazetelerini çıkardı. Bir yandan da Fransızca öğretmenliği ve Osmanlı Bankasında muhâsiplik yaptı. 1893'te İstanbul'a geldi. Reji idâresinde memur oldu. **Servet-i Fünûn** yazarları arasına katıldı. 1908'de İttihat ve Terakkî Partisine girdi. Meşrutiyetten sonra Dârülfünûn'da hoca olarak çalıştı. Beşinci Mehmed Reşâd'ın mâbeyn başkâtibi oldu. Birinci Cihan Harbinde hükümet adına çeşitli memleketlerde (Avrupa'da) seyâhat etti. Cumhuriyet devrinde Yeşilköy'deki köşküne çekilip uzun ve verimli bir yazı dönemine girdi. Hâtıralarını yazdı. Konforlu ve râhat bir hayat sürdü. Yabancı dostlar edindi. Avrupayı ve alafranga yaşayışı yakından tanıdı. Kendisi de onlar gibi yaşadı. Düzenli bir âile hayatı vardı. Ancak oğullarının ölümü onu büyük bir üzüntüye düşürdü. İstanbul'da 1945 yılında öldü.

Türk edebiyatının ilk büyük romancısı ve Servet-i Fünun edebiyatının nesir ustasıdır. Batı tekniğiyle ilk usta ve yerli roman, hikâyelerin başarılı örneklerini vermiştir. Kendine mahsus ve zamanında taklid edilen bir roman dili vardır. Artistik nesrin kurucusudur. Eserlerinde realizmin ve natüralizmin tesirleri açıkça görülür. Romanlarında konularını ve kahramanlarını çokluk aydınlar çevresinden, yüksek tabakadan seçtiği hâlde küçük hikayelerinde halk tabakalarına inmiş, daha sâde ve tabiî bir dil kullanmıştır. Eserlerinde psikolojik tahlillerin önemli bir yeri vardır. Bilhassa eşyaya yer verişi ve tasvir genişliği üslûbunun ana husûsiyetindendir.

Eserleri:

Roman, hikaye, hâtırat, tiyatro eserleri, makaleleri, tercümeler, mensur şiir gibi çeşitli türlerde 60'ı aşkın eser vermiştir. 150'den fazla hikâyesi 20-25 kitapta toplanmıştır: **Heyhât, Bir Yazın Târihi, Solgun Demet, Hikâye-i Sevdâ, Hepsinden Acı, Aşka Dâir, Acı bir Hikâye** bunlardan bâzılarıdır. Romanlarından; **Sefile, Nemide, Bir Ölünün Hâtırâ Defteri, Ferdî ve Şürekâsı,** İzmir'de yayınlanmıştır. **Mâi ve Siyah, Aşk-ı Memnû**, Servet-i Fünunda; **Kırık Hayatlar** isimli romanı ise Cumhuriyet'ten sonra İstanbul'da yayınlanmışdır. **Kırk Yıl** ile **Saray ve Ötesi** kitapları hâtıra türünde önemli eserlerdir. **Sanata Dâir** isimli eserinde makaleleri toplanmıştır. **Kâbus** tiyatro eseridir.

Cumhuriyetten sonra eserlerinin dilini sâdeleştirerek yeniden bastırmıştır.

HÂLİD-İ BAĞDÂDÎ;

büyük İslâm âlimi. Silsile-i aliyye olarak bilinen âlimler ve velîler zincirinin yirmi dokuzuncusudur. Hazret-i Osman bin Affân'ın soyundandır. Yüzlerce büyük velî yetiştirdi. Asrının müceddidi idi. Bağdat'ın kuzeyinde Zûr şehrinde 1778 (H.1192) yılında doğdu.

Babası, Bağdâd'ın Şehrezûr kasabasından Ahmed bin Hüseyin'dir. Bâzı eserlerinde isminin Hüseyin olduğu da kayıtlıdır. Annesi ise, hazret-i Ali'nin soyundandır. Küçük yaşta aklî ve naklî ilimleri, yâni tefsir, hadîs, fıkıh, tasavvuf, akâid, nahiv, sarf, meânî, beyân, bedî, vad, âdâb, arûz, edeb, lügat, usûl, mantık, hikmet (fen), hey'et (astronomi) geometri, hesab ve diğer ilimleri öğrenmiş hattâ Firûzâbâdî'nin **Kâmûs'**unu ezberlemişti. Asrındaki bütün âlimlerden daha üstün bir ilme sâhip ve Kur'ân-ı kerîmin esrârına vâkıf idi.

Anlatılan ve anlatılamayan ilimlerde derin âlim Muhammed bin Âdem-i Kürdî'den, fazîletler sâhibi Sâlih-i Kürdî'den, üstünlükler sâhibi Abdurrahmân-ı Kürdî'den, fazîletli ilim deryâsı Abdurrahîm Berzencî'den, onun kardeşi Abdülkerîm Berzencî'den, Abdullah-ı Harpanî'den ve daha birçok âlimden ders görüp, ilim öğrenmiş ve onlardan icâzet (diploma) almıştır.

Süleymâniyye mütesarrıfı Abdurrahmân Paşa, bir medresede ders vermesini, her neye ihtiyâcı olursa ziyâdesiyle vereceğini teklif etti ise de, kabul etmedi. 1799 yılında üstâdı Seyyid Abdülkerîm Berzencî vebâdan vefât edince talebelerinin boş kalmaması için onlara ders verdi. Her taraftan âlimler dersine koştu. **Şerh-i Muhtasar-ı Müntehî** kitabını Bağdat'ta okutmaya başladı. **Kâdı Beydâvî Tefsîrini,** Şeyh ibni Hacer-i Mekkî'nin **Tuhfetül-Muhtâc'**ını, **Şerh-i Mevâkıf**'ı ve **Şerh-i Mekâsıd**'ı, Siyâlkûtî'in Haşiyeleri ile ve bunlara benzer en ince ve zor ilimleri okuttu. Bütün dünyâda "Ledünnî Hârika" adı ile anıldı. Böylece yirmi bir yaşındayken binlerce âlim ve talebeye üstâd olmuş, yedi sene ders okutmuştur.

Her müşkili çözer, her derde devâ olurdu. Dünyâya düşkün değildi. Dünyâ malına ve bununla ilgili şeylere ehemmiyet vermeyip, gece gündüz ibâdet ederdi. Dâima nefis muhâsebesi yapar, hep ağlardı. Çok düşünceliydi. 1805'te hacca gitti. Yolda Şam âlimlerinden çok saygı gördü. Verdiği cevâblarla âlimleri hayrette bıraktı. Alçakgönüllü olduğundan, orada Allâme Muhammed Küzberî'den hadis rivâyeti ve icâzeti, Mustafa Kürdî'den de hadis ve Kâdirî icâzeti aldı. Yollarda söylediği fârisî beyitler, nâzik ve ince rûhunun terennümleridir. Dîvânını gören hayrân olur. Medîne-i münevvereye kavuştuğu

zaman, şu beyitle başlayan **Kasîde-i Muhammediyye'**yi Farsça olarak yazmıştır:

Gül, rûy-i Muhammed'e gıbta eder (aleyhisselâm)
Kokumu, onun terinden aldım, der.

Mevlânâ Hâlid hazretleri hacca gittiğinde, Medîne'de Yemenli bir âlimden nasihat istedi. O zât; "Mekke'de dîne uymayan birini görürsen, hemen reddetme!" dedi. Mekke'de, bir Cumâ günü Kâbe-i şerîfe karşı salevât kitabı olan **Delâil-i Hayrât** okuyordu. Düşkün kılıklı, siyah sakallı birinin Kâbe'ye arka çevirip kendine baktığını gördü. "Utanmadan, Kâbe'ye arkasını çevirmiş!" diye düşünürken, o zât; "Mümine hürmet, Kâbe'ye hürmetten daha öncedir. Bunun için yüzümü sana çevirdim. Niçin beni kötülüyorsun. Medîne'deki zâtın nasîhatını unuttun mu?" diye cevap verdi. Mevlânâ Hâlid bunun büyük velîlerden olduğunu anladı, af diledi. "Beni irşâd et!" diye yalvarınca; "Sen burada olgunlaşamazsın!" (Eli ile Hindistan'ı gösterip) Senin işin orada tamam olur." dedi.

Mevlânâ Hâlid, hacdan, memleketine gelip ders vermeye başladı. Fakat gece gündüz Hindistan'ı düşünüyordu. Bir gün, Hindistan'ın o zamanki en büyük âlimi ve velîsi olan Abdullah-ı Dehlevî'nin talebelerinden biri geldi. İkisi bir yerde uzun zaman başbaşa kaldı. Talebelerine ders vermeye gelmez oldu. Talebeler Hindliye kızmaya başladı. Bir süre sonra, ikisi birlikte Hind yolculuğuna çıktılar. Herkes yoldan çevirmek için çok uğraştı, fakat fayda vermedi.

Önce Tahran'a uğradı, Sonra Bistam, Harkan, Semnân ve Nişâpur'dan geçti. Uğradığı yerdeki evliyâyı şiirleriyle metheyledi. Tûs şehrinde, İmâm-ı Ali Rızâ'nın türbesini ziyâret edip onu metheden güzel kasîdeler okudu. Câm ve Herat'tan geçti. Her şehirden ayrılırken âlimler ve halk ona âşık olup saatlerce yolda uğurluyorlardı. Kandehâr, Kâbil, Peşâver âlimlerinin suâllerine verdiği cevâplarla hepsini hayran bıraktı. Delhi'ye tam bir senede geldi. Orada, hocası Abdullah-ı Dehlevî'nin huzûrunda beş ay çalışıp büyük velîlerden olmak makamına erişti. Abdullah-ı Dehlevî'nin kalbindeki bütün esrâra kavuştu 1811. Kendi vatanı olan Süleymâniye'ye geldi. Oradan, Bağdat'taki Abdülkâdir-i Geylânî hânesine yerleşti. Burada yüzlerce talebe yetiştirdi. Dört bin talebesine ilimde ve tasavvufta icâzet verdi. Bunların içinde en kıymetlileri; büyük âlim ve velî Seyyid Abdullah-ı Geylânî Şemdînî, Seyyid Tâhâ-i Hakkârî, Şeyh Muhammed Hâfız, Urfalı Ahmed Agribozî, Feyzullah Erzurûmî, İbn-i Âbidîn, Abdülfettâh-ı Akrî, Yahyâ Mezurî, Muhammed Hânî idi.

Mevlânâ Hâlid'i Bağdâdî irşad tahtına oturduktan sonra Bağdat vâlisi, Saîd Paşa ziyâretlerine geldi. Mevlânâ hazretlerinin celâlini görünce, diz çöküp titremeye başladı. Hazret-i Mevlânâ'nın celâli değişince, Saîd Paşa sâkin oldu ve makbûl duâlarını istedi. Hazret-i Mevlânâ duâ buyurduktan sonra ona; "Kıyâmette herkes, kendi nefsinden suâl olunur. Sen ise nefsinden, yâni kendinden ve emrin altında olanların hepsinden suâl olunursun. Hak teâlâdan kork!Çünkü, senin önünde öyle bir gün vardır ki, o günün korku ve dehşetinden evlâdına süt veren analar, evlâdını unuturlar. Hâmile olanlar, korkudan vakitsiz doğururlar. İnsanları sarhoş görürsün, aslında onlar sarhoş değil, ancak Allahü teâlânın azâbı çok şiddetlidir." deyip, nasîhat buyurunca; Saîd Paşa yine titremeye başladı ve yüksek sesle ağladı. Hazret-i Mevlânâ, elleri ile Saîd Paşanın boynuna sarılıp, odalarına girdi. Sonra onun îmânının sağlam olduğunu, çevresindekilere müjdeledi. Ellerini onun boynuna dolamalarının hikmeti şu idi ki, sonunda Saîd Paşayı boğarak şehid ettiler.

Mevlânâ Hâlid, İmâm-ı Mâtürîdî'nin bildirdiği Ehl-i sünnet itikâdında ve Şâfiî mezhebindeydi. Sayısız kerâmetleri görüldü. Meselâ, Sultan Mahmûd'un saray nâzırlarından Hâlet Efendi, Mevlânâ Hâlid'in şöhret ve îtibârını çekemeyerek halîfeye çekiştirdi ve;"On binlerce adamı vardır, devlet ve saltanat için tehlikelidir. Ortadan kaldırılması lâzımdır." dedi. Sultan Mahmûd da; "Din adamlarından devlete zarar gelmez." diyerek sözüne kıymet vermedi. Mevlânâ Hâlid hazretleri bunu işitince, halîfeye hayır ve selâmetle duâ eyledi ve; "Hâlet Efendinin işi, pîri Celâleddîn-i Rûmî hazretlerine havâle olundu. Onu huzûruna çekip, cezâsını verecektir." buyurdu. Az zaman sonra Sultan Mahmûd Han, Mora İsyânına sebeb olduğu için, onu Konya'ya sürdü. Orada idâm olundu. (Bkz. Hâlet Efendi)

Mevlânâ Hâlid talebeleri ile birlikte Bağdat'tan Şam'a hicret ederken, yolda kâfileyi basmak ve yağmalamak isteyen yol kesicilerin başı Saffet şöyle anlatıyor: "Kalabalık adamlarımla, Mevlânâ Hâlîd'e saldırdık. Gördük ki, kâfilenin içinde beyaz elbiseli, heybetli bir süvâri var. Gözümüzün önünde o kadar büyüdü ki, bir büyük dağ kadar oldu. Kâfile ile aramıza girdi. Hepimiz korkudan titremeye başladık. Mızraklarımız ellerimizden düştü. Hayvanlarımızdan yere yıkıldık. Bu kâfilede büyük bir velî olduğunu anladık. Pişman olup, «El aman, el aman!» dedik. Kâfilede Mevlânâ Hâlid'i görünce, hepimiz kusurlarımızın affını ricâ ettik. Ayaklarına kapandık. Yaptıklarımıza tövbe edip talebelerinden olduk."

1826 (H. 1242)da Şam'da ta'ûndan (vebâdan) vefât etti. Vefâtından sonra ayrılık ateşine, hasretine dayanamayanlardan dokuz kişi vefât edip, ona kavuştu. Cenâze namazını, talebesi olmakla şereflenen ve "Beş vakit namâzda tehiyyatla, esselâmü aleyke eyyühennebiyyü... okurken, Resûlullah efendimizi baş gözü ile görmezsem, o namazı kazâ ederim." diyen büyük Osmanlı âlimi SeyyidİbnAbidîn

kıldırdı.

İbn-i Âbidîn, hocası Mevlânâ Hâlid'in vefâtından birkaç gün önce bir rüyâ gördü: Şam'da Câmi-i Emevî'de Eshâb-ı kirâmın ileri gelenleri toplanmış, bir cenâzenin önünde saf bağlamışlardı. Bu kalabalığın yanına gelen İbn-i Âbidîn, cenâzenin kim olduğunu sordu. Oradakiler; "Hazret-i Osman'dır ve cenâze namazını sen kıldıracaksın!" dediler. Uyanınca, bu rüyâyı Mevlânâ Hâlid'e anlattı. O da buyurdu ki: "O cenâze benim!Ben yakında vefât edeceğim. Sen de benim cenâze namazımı kıldıracaksın! Zîrâ ben hazret-i Osmân'ın neslindenim." Aynen buyurdukları gibi oldu.

Mevlânâ Hâlid buyurdu ki: "Bu fakîrin dostlarına ve sevenlerine nasihatı şudur ki, herkes elinden geldiği kadar Rabbine dönsün. Dünyâ, para ve giyecekler değildir. Kul neye rağbet eder, neyi elde etmeye canla başla çalışırsa onun dünyâsı o olur. Sevdiklerimiz için Allahü teâlâdan istediğimiz, dâimâ Hakk'ın divânında yüzlerini ak edecek amellerle meşgul olmalarıdır. Yüzleri sarartan o dehşetli günden el aman! Sâlih amel işleyen kendine, kötü iş yapan da yine kendine etmiştir. Vesselâm."

Yine buyurdu ki: "İhlâsı olan (yaptığını Allah rızâsı için yapan) kurtulur. İhlâs ne kadar çok olursa, evliyânın yardımı o kadar ziyâde olur."

"İnsanoğlu, dünyâyı (dünyâlık) elde etmek uğruna nice sonsuz nîmetleri ve saâdetleri kaçırdı!"

Çeşitli ilimlerde kaleme aldığı eserleri vardır. Bunlardan bilhassa **İrâde-i Cüz'iyye Risâlesi; Câliyet-ül-Ekdâr;** Fârisî dille yazdığı, ince rûhunun terennümlerini bildiren **Dîvân'**ı; Arabî ve Fârisî mektuplarını ihtivâ eden **Mektûbât'**ı; **İ'tikâdnâme** adındaki Ehl-i sünnet vel-cemâ'at mezhebinin îmân bilgilerini ihtivâ eden, bugün **Îmân ve İslâm** ismi verilerek Türkçeye tercüme edilmiş eseri çok kıymetlidir. Bu bilgiler **Herkese Lâzım Olan İmân** kitabı içinde de mevcuttur. Bu eserin Türkçe, Fransızca, Almanca ve İngilizce, Arapça yanında birçok dilde tercümeleri İhlâs Vakfı tarafından bastırılmıştır.

Dîvân'ından bir şiiri:

YÂ RESÛLALLAH!

Sen âlemlere tabib, ben kalbi gâyet hasta,
Şifâ bulmak ümidi ile sana getirdim.

Sırtımda günâh dağı ve yüzüm saman gibi
Ümidliyim buraya zevâl için getirdim.

Âlimlerin serveri, sana âşık hayranım;
Senin ayrılığından gece gündüz ağlarım.

Senin büyük rahmetin âb-ı hayât, ben susuz;
Bir damlası olmazsa ölürüm, cân veririm.

Akıl onu övmekte çok sıkıntıya düştü,
Maazallah mümkün mü, o bu kadar anlıyor.

O'nu hulkuyla övmek, boşuna uğraşmaktır.
O'nu sözle anlatmak bundan da zor geliyor.

Affedici ve kerim ve o kadar cömerttir.
Sudan inci, taştan cevher, dikenden gül geliyor.

Güneş nûr saçıyorsa, onun nûrlarındandır,
Güldeki ter damlası gül yüzünden geliyor.

Onu vasfetmek bundan daha yüksektir amma,
Daha yüksek söylersem, ağyâr inkâr ediyor.

Âlemi bir zerreye sığdırmak mümkün olur,
O'nu sözle anlatmak bundan da zor geliyor.

HÂLİDE EDİB ADIVAR;

roman, hikâye ve hâtıra türünde yazdığı eserleri ile bilinen kadın yazar. Hâlide Edib, İstanbul Beşiktaş'ta 1884 yılında doğdu. Âilesi çok zengindi. Annesi küçük yaşta vefât etti.

Üsküdar Amerikan Kız Kolejinden mezun oldu ve 1901'de Sâlih Zeki ile evlendi. Filozof Rızâ Tevfik'ten edebiyât ve felsefe dersleri, sonra kocası Sâlih Zeki'den matematik dersleri aldı. Meşrûtiyetin îlânından sonra **Tamim Gazetesi**'nde yazılar yazdı. Kız öğretmen okulunda ve kız liselerinde öğretmenlik, sonra müfettişlik yaptı. 1918 yılında profesörlük pâyesi verildi ve ilk Türk kadın profesörü olarak İstanbul

Dârülfünûn'unda batı edebiyâtı okuttu.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgâli üzerine Fâtih ve Sultanahmed mitinglerinde ateşli nutuklar söyledi. Sakarya ve Dumlupınar meydan muhârebelerinde bulundu. Cephelerde tercümanlık yaptı. 1924'te siyâsî kırgınlıklar yüzünden ikinci eşi Adnan Adıvar'la yurttan ayrılıp, 4 yıl İngiltere'de, on yıl Paris'te oturdu. 1931-32 yıllarında Amerika'da Columbia Üniversitesinde Türk târihi dersleri verdi. 1935 yılında Hindistan'da Delhi İslâm Üniversitesinde hocalık yaptı. 1940-1950 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyât Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyâtı bölümünde dersler verdi. 1950-54 döneminde, İzmir milletvekili oldu. 9 Ocak 1964'te öldü ve Merkezefendi Mezarlığına gömüldü.

Hâlide Edib'in yazarlığından başka çok yanlı ve ilgi çeken bir şahsiyeti vardır. Çoğu eserlerini İngilizce ve Türkçe olarak yazmıştır. Ziyâ Gökalp'in tesiri ile Türkocağı mefkuresini benimsemiş ve bir müddet Türkçü-Turancı olmuştur. **Turan** romanındaki "Yeni Turan, Güzel ülke söyle sana yol nerede?" sözü bir zamanlar dillerde dolaşmıştır. Hâlide Edib'e göre ilimde gerilememizin sebebi bilginlerimizin tecrübeye hiç önem vermeyip, hakîkati sâdece mantık yoluyla araştırmış olmasındandır. Bu hüküm, Osmanlı ilim hayâtı hakkında mâlûmât noksanlığını, bu hususta bilgisi olmadığını gösterir.

Batıyı iyi tanıyan bir romancı, düşünce ve yaşayışta batı tarzını benimsemiştir. Eserlerinde geçmişe yönelttiği tenkidlerde bu tarafının büyük payı vardır.

Hâlide Edib, şöhretini romancılığıyla yapmıştır. Aldığı kültür dolayısıyla, Fransız roman geleneğini bırakıp, İngiliz geleneğine bağlanan romancı olduğu söylenmiştir. İlk romanlarında tasarlanmış olaylar üzerinde durur. Sonra gözlenmiş vak'a ve hâdiseleri konu edinmiştir.

Ancak insanlarla olaylar arasındaki sıkı bağlantıya her zaman dikkat eder. Yazara göre romandaki olayların hayatta geçmesi şart değildir. Hayâlî veya çok abartılmış olabilir. **Vurun Kahbeye** gibi bâzı eserlerinde bu anlayışın netîceleri görülür. Nitekim yazar, böyle olunca belki hayattakinden daha gerçek olurlar fikrini savunur. Hâlide Edib romanlarında canlı, kuvvetli kişileri yaşatmıştır. İlk romanlarında birkaç kişiden ibâret olan kadro, **Sinekli Bakkal, Döner Ayna** gibi eserlerinde kalabalıklaşır. Hâlide Edib, kişi ve tiplerini ayrıntılarla tasvir ve tahlil edip, tanıtmakta ileri gitmiştir. Olaylar daha çok İstanbul'da geçer. İlk romanları biraz hayâlîdir ve lüks semtlerde geçer. **Sinekli Bakkal**'dan sonra kenar mahallelere ve arka sokaklara taşmıştır. Avrupa'nın bâzı şehirleri de çevre olarak görülür.

Hâlide Edib'in yazılarında tutuk, bazan çapraz hattâ bozuk ifâde görülür. Türkçesinde akıcılık yoktur. Çok yerde cümle düşüklükleri yapmıştır. Şîvesindeki aykırılık daha ilk yazılarında dikkati çekmiş ve Fâzıl Ahmed Aytaç'ın şu nüktesi ile hükme bağlanmıştır; "Hâlide Edib Hanım'ın romanları lezzetli, nefis ama kılçığı bol sardalya balığına benzer. Yiyebilmek için çok sabır ve emek lâzımdır."

Eserleri:

Heyûlâ (roman, tefrikası 1909), **Raik'ın Annesi**(roman, tefrikası 1909), **Seviyye Talib** (roman, 1910), **Harab Mâbedler** (mensure, hikâye, 1911), **Handân** (roman, tefrikası 1912), **Yeni Turan** (roman, tefrikası 1912), **Son Eseri** (roman, tefrikası 1913), **Mev'ud Hüküm** (roman, tefrikası 1917), **Dağa Çıkan Kurt** (hikâye, 1922), **Ateşten Gömlek** (roman, tefrikası 1922), **İzmir'den Bursa'ya** (hikâye, mektup, tedkik, 1922), **Vurun Kahbeye** (roman, tefrikası 1923), **Kalb Ağrısı** (roman, tefrikası 1924), **Zeyno'nun Oğlu** (roman, tefrikası 1927), **The Clown and His Daughter** (roman, 1935); (Aynı yıl **Sinekli Bakkal** adıyle tefrika edildi), **Yolpalas Cinayeti** (roman, tefrikası 1936), **Tatarcık** (roman, tefrikası 1938), **Sonsuz Panayır** (roman, tefrikası 1946), **Döner Ayna** (roman, tefrikası 1953), **Âkile Hanım Sokağı** (roman, tefrikası 1957), **Kerim Usta'nın Oğlu** (roman, tefrikası 1958), **Sevda Sokağı Komedyası**(roman, tefrikası 1959), **Çâresiz** (roman, tefrikası 1961), **Hayat Parçaları** (roman, 1963), **Kubbede Kalan Hoş Sadâ** (hikâye, mensure, sohbet, 1974). Ayrıca ikisi tiyatro olmak üzere İngilizce ve Türkçe pekçok telif, tercüme eseri vardır.

HALÎFE;

Allahü teâlânın emirlerinin yerine getirilmesinde Peygambere vekil olan zât. **Emîr-ül-mü'minîn, İmâm-ül-müslimîn** yerine kullanılan bir tâbir olup, bütün Müslümanların emîri, hükümdârı mânâsına gelir. Kelimenin çoğulu, **hulefâ**'dır. Bu tâbir, tekil ve çoğul olarak **Kur'ân-ı kerîm**de geçmektedir. İlk halîfe ünvânı verilen, hazret-i Ebû Bekr'dir. Kendisine **Halîfe-i Resûlullah** (Resûlullah'ın halîfesi) denilmiştir.

Tasavvuf ilminde kâmil bir mürşidin, talebeleri içinden, talebe yetiştirmeye ehil olanlara, usûlüne göre izin vererek irşâd ile görevlendirdiği kimse için de halîfe tâbiri kullanılır.

Peygamber efendimizin: Allahü teâlâ tarafından vahyedilenleri bildirmek, öğretmek; mürşid olarak insanları terbiye etmek; din ve dünyâ işlerini, dînin gâyesini tahakkuk ettirerek kemâle erdirmek ve

emir olması sebebiyle devlet işlerini yürütmek gibi başlıca üç vazîfesi vardı. Kendisinden sonra gelen ve Hulefâ-i Râşidîn denilen ilk dört halîfe bu üç vazîfeyi birlikte yaptı. Sonra gelenler bu üç vazîfeyi taksim ettiler. Hükümdarlar, sultanlar devlet idâresini üzerine aldı. İlim öğretmek vazifesi mezhep imâmlarına, âlimlere; insanları terbiye edip kemâle ulaştırmak vazifesi ise, tasavvuf büyüklerine(evliyâya) verildi.

Peygamberler aleyhimüsselâm, halîfe değildirler. Çünkü onlar, Allahü teâlânın insanlara gönderdiği elçiler, rehberlerdir. Peygamberlerden sonra gelen ise bu peygamberin halîfesi olur. Bu yüzden hazret-i Ebû Bekr halîfe olunca, kendisine **Halîfe-i Resûlullah** denilmesini emretti.

Hilâfet, İslâm devletinde din ve dünyâ ile ilgili işlerin yürütülmesi için Peygambere halef olarak konulmuş ve bu esâsa göre kabul edilmiş bir amme (kamu) müessesesidir. Bu vazifenin altından kalkabilmesi için halîfenin muktedir olması îcâb eder. Bu sebepten İslâm hukûkuna göre hilâfet makâmına gelecek, yâni halîfe olacak kimsede mühim bâzı şartlar aranır. Bunlar; Müslüman olması, Peygamberimizin ve Eshâbının gösterdiği yolda bulunması, akıllı, bâliğ yâni ergenlik çağına gelmiş, erkek, âdil, askerlik bilgisinin çok, din bilgilerinde müctehid olması, tebeasını korumada güçlü ve cesûr olması gibi şartlardır. Aranılan şartlar eşitse, Peygamberimizin mensup bulunduğu Kureyş kabîlesinden olan tercih edilir.

Halîfe seçiminde dört yol ve usûl kullanılmıştır: Birincisi; âlimlerden, hâkimlerden, kumandanlardan ve başka söz sâhibi kimselerden, bir araya toplanması ve bunların uygun olan birini seçip bîat etmesi ile olan idi. Hazret-i Ebû Bekr, bu yolla halîfe seçilmiş ve bî'at edilmiştir. İkincisi, halîfenin bir kimseyi seçerek vasiyet etmesidir. Bu tâyin edilene sonra bîat edilir. Bu şekilde halîfe tâyinine **istihlâf** denildi. Hazret-i Ömer'e bî'at edilip halîfe seçilmesi bu yolla olmuştur. Üçüncüsü, şûrâ usûlü olup halîfenin vasiyet ettiği birkaç kimse arasından birini seçmektir. Hazret-i Osman'a bu yolla bî'at edilmiştir. Dördüncü yol, birinin güç kullanarak hilâfeti zor ile elde etmesidir. Fakat bunun da İslâmiyete uygun olan emirleri kabul edilir. Bunun emri ile cihâda gidilir. Kendisine bîat edilince meşrû halîfe olur.

Bir kimsenin halîfe olacağı, nass ile yâni âyet veya hadîs-i şerîflerde açıkça bildirilmiş ise buna, **Hilâfet-i Râşide** denir. Dört halîfeye bunun için **Hulefâ-i Râşidîn** denildi. Halîfe olacağı akıl ve nassın işâret etmesi ile anlaşılıyorsa buna **Hilâfet-i Âdile** denir. Hazret-i Muâviye'nin halîfeliği böyle idi. Hazret-i Muâviye'nin, melik olacağına hadîs-i şerîflerde işâret vardır. Bunun için hazret-i Muâviye, hazret-i Hasan hilâfeti kendisine teslim ettikten ve Eshâb-ı kirâm oy verdikten sonra halîfe-i âdil olmuştur. Halîfe olacağı açıkça veya işâret ile bildirilmemiş olan bir kimsenin kuvvet zoru ile hükûmeti ele geçirmesine **Hilâfet-i Câire** denir.

Halîfe seçiminde Hulefâ-i Râşidînin tâkib ettikleri yol, medenî (uygar) milletlere de ölçü olmuştur. Çünkü bu seçim, cumhûriyeti, mutlak saltanatı ve meşrûtiyeti bir araya toplamış bir sistemdir ve halîfe bütün Müslümanlar tarafından kayıtsız ve şartsız seçilir. Meşrûtîdir; çünkü seçim meşveretle (istişâre ile) olur. Mutlak saltanattır; çünkü halîfe seçilince dînin emirlerini yerine getirmekte son karar kendisindedir. Buna hilâfet için gerekli şartlar ilâve edilirse, dünyânın genel olarak en seçkin hükûmeti olur.

İslâm halîfelerinin vazife yükü ağırdı. Ancak teb'ası üzerinde de bir takım haklara sâhib idiler. Bunlardan birincisi, bütün Müslümanların kendilerine itâati idi. Nisâ sûresi 59. âyet-i kerîmesinde meâlen; "**Ey îmân edenler! Allah'a itâat edin. Peygambere ve sizden olan emîr sâhiplerine de itâat edin."** buyruldu. Hadîs-i şerîfte de; **"Emîre isyân eden kimseye, Cennet harâmdır."** buyruldu. Müslümanların fitne ve fesât çıkarması harâm olup, zâlim olan hükûmete de isyân etmek günahtır. Kânunlara, emîrlere karşı gelmek, cihâd olmayıp, fitne çıkarmaktır. Müslümanlar zulme ve haksızlığa teslim olmaz. Meşrû yollardan hakkını arar. Hükûmetin meşrû emirlerine uymak, her Müslümana vâcibdir. Hiç kimsenin harâm olan emirleri yapılmaz. Bu durum karşısında isyân edilmez ve fitne çıkarılmaz.

Peygamber efendimiz (sallallahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **"Allahü teâlâdan korkunuz! Başınızdaki emir** (başkan), **Habeşli köle olsa bile, itâat ediniz! Benden sonra Müslümanlar arasında ayrılıklar olacaktır. O karışıklık zamânlarında benim sünnetime ve Hulefâ-i râşidînin** (dört halîfenin) **sünnetlerine sarılın. Benim halîfelerim doğru yolu gösterirler. Onların gösterdiği yolda olunuz! Sonradan çıkarılan şeylerden sakınınız! Bid'atlerin hepsi dalâlettir, sapıklıktır."**

Halîfelerin Müslümanlar üzerindeki haklarından ikincisi, kendini ve âilelerini geçindirecek maaşı beytülmâlden (hazîneden) almalarıdır. Müslümanların dünyâ ve âhiret işleriyle uğraştıkları için beytülmâlden ihtiyaçlarının görülmesi kararlaştırıldı ve bütün halîfelere devlet hazînesinden maaş verildi.

Halîfenin, hilâfet makâmında kalması muayyen bir zaman olmayıp, ehliyet ve vazifelerini yerine getirmek şartına bağlı olarak ömrü boyunca idi. Ancak vefât, kendi kendini azletme, makâmını terk

etmesi veya azl gibi sebeplerden biriyle halîfeliği son bulurdu. Halîfenin azlini îcâb ettiren hususlar, ahlâkî-mânevî ve bedenî kusurlar olmak üzere iki kısma ayrılır. Halîfenin, Allahü teâlânın emirlerine ve dînin esaslarına aykırı hareketleri, ahlâkî ve mânevî kısma girer ve azli gerektirir. Körlük, dilsizlik, esâret, sağırlık, bedenî kusurlardandır ve vazifeyi yürütme imkânına göre azli gerektirir.

İlk halîfe hazret-i Ebû Bekr'dir. Daha sonra, sıra ile hazret-i Ömer, hazret-i Osman, hazret-i Ali halîfe olmuşlardır. Bu dördünün üstünlük sıraları, halîfelik sırası gibidir. Bunlardan Şeyhaynın, yâni ilk ikisinin, diğer ikisinden daha üstün olduğunu, Eshâb-ı kirâmın veTâbiîn-i izâmın hepsi söylemiştir. Bu söz birliğini, din imâmlarımız bildirmektedir. Hulefâ-i Râşidîn denilen bu dört halîfeden sonra, Resûlullah'ın torunu ve hazret-i Ali'nin büyük oğlu hazret-i Hasan halîfe oldu. Daha sonra halîfeliği kendi rızâsı ile hazret-i Muâviye'ye bırakınca, Emevî sultanlarının hilâfeti başladı. Bunun böyle olacağını Resûl-i ekrem şu hadîs-i şerîfi ile bildirmiştir: "**Benden sonra halîfelerim otuz sene benim yolumu yaşatırlar. Ondan sonra ümmetimin başına melikler** (sultanlar) **gelir."** On dördüncü Emevî halîfesi Mervân bin Muhammed'den sonra hilâfet, 749 senesinde Abbâsî sultanlarına geçti. İlk Abbâsî halîfesi Sultan Abdullah Seffâh idi. Yavuz Sultan Selim Han ile Osmanlılara geçen ve saltanatla birlikte kullanılan hilâfet, saltanatın kaldırılması ile önce saltanattan ayrıldı (1922). Aradan çok geçmeden Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kabul ettiği bir kânunla hilâfet kaldırıldı (3 Mart 1924).

HALİKARNAS BALIKÇISI;

Cumhuriyet devri roman ve hikâyecilerden. Asıl adı Cevad Şâkir Kabaağaçlı olup, 1886 yılında İstanbul'da doğdu. Zengin ve nüfûzlu bir zât olan Şâkir Paşanın oğludur. Çocukluk yılları Atina'da geçmiştir. İlköğrenimini İstanbul'da Büyüka'da Mahalle Mektebinde, orta öğrenimini İstanbul Robert Kolejinde yaptı. İngiltere'ye gitti. Oxford Üniversitesi Yeniçağ Târihi bölümünü bitirdi. İlk yazıları 1904 yılında **İkdâm Gazetesi**'nde yayınlandı.

1910 yılında gazetecilik hayâtına başladı. Bu arada resimler, karikatürler çizdi, süslemeler yaptı. 1925 yılında **Resimli Hafta Mecmuası**nda yayınladığı asker kaçaklarının yargılanmaksızın îdâm edilişlerini tenkid eden bir yazısı yüzünden İstiklâl Mahkemesinde önce îdâma sonra Bodrum'a sürgüne gönderildi. Burada denize ve çiçeğe olan sevgisi daha arttı. O kadar ki, üç yıl sürgün olarak gittiği Bodrum'da 23 yıl kaldı. Çok hikâyelerinin konusunu oradan çıkardı. Orada süngercilik, balıkçılık ve tarımla uğraşarak geçimini temin etti. 1926 yılından sonraki eserlerinde Halikarnas Balıkçısı adını kullandı.

Sonra çocuklarını okutmak için İzmir'e taşındı. Bir süre belediye bahçıvanlığı yaptı ve yazılarının geliriyle geçindi. Son yıllarını turist rehberliği yaparak, İyon, Roma ve Türk İslâm devirlerini ve sevdiği Ege'nin masal ve mitos dolu kıyılarını yabancılara tanıtmakla geçirdi. Sevdâlı deniz yazıcısı olan Cevad Şâkir, su ve kıyı adamlarının hayallerini bir gözlemci gibi değil, onlar gibi yaşamış ve öyle anlatmıştır. Roman ve hikâye kahramanlarının korku ve hayranlıklarını, kader karşısındaki âcizliklerini, denizin kabarık ve uysal tabiâtını, kendi içinde duyarak yansıtmıştır. Eserlerinde devamlı olarak; "Anadolu, 1071 Malazgirt Zaferinden önce de kat kat bütün devirleri, medeniyetleri, âbideleri, kültürleri ile bizimdir. Onu benimsemekten de fazla, kendi malımız olarak bilmemiz, yabancılara karşı savunmamız gereklidir. Anadolu'da gelişen medeniyet ve kültürlerin Yunanlılıkla bir ilgisi yoktur. Biz medeniyetimizi elimizle Yunanlılara devrediyoruz." fikrini müdâfaa etmiştir.

Hikâye ve romanlarında; bütün kıyıları, adaları, tersâneleri, kayıkları, gemileri, yeşil tepeleri, Ege Denizi ve dolaylarını konu edinmiştir.

Eserlerinde sınıf çatışması gibi doktrinci ve sanat dışı kompleksler katmayarak insâni gerçekler ve her sınıftan iyilerle kötüler üstünde durmuştur.

Uslûba ve plâna bakmaz. Denize âit gözlemlerini coşkun gür ve şiirli dille anlatır. Cümlelerini çok uzatır. Bozukça cümle dizileri yapar, sanat disiplininden mahrûmdur. Hikâye ve romanlarında olayların akışını keserek araya bilgiler sıkıştırması da önemli bir kusurdur.

Bunun yanısıra kıyılara, denize, balıklara, görünen görünmeyen deniz sâkinlerine âit efsâneler, inançlar ve fıkraları sâde bir üslub içinde anlatır. 1971 yılında Kültür Bakanlığının Devlet Kültür Armağanı'nı aldı. 13 Ekim 1973 târihinde İzmir'de vefât etti.

Eserleri:

Ege Kıyılarından (hikâyeler, 1939), **Aganta Burine Burinata** (roman, 1946) **Merhaba Akdeniz** (hikâyeler, 1947), **Ege'nin Dili** (hikâye, 1952), **Yaşasın Deniz** (hikâye, 1954), **Anadolu Efsâneleri** (1954), **Ötelerin Çocuğu** (roman, 1956), **Gülen Ada** (hikâyeler, 1957), **Mavi Sürgün** (Hâtıralar), **Uluç Reis** (roman, 1962), **Turgut Reis** (roman, 1966), **Ege'den Denize Bırakılmış Bir Çiçek** (hikâyeler, 1972), **Gençlik Denizlerinde** (hikâye, 1973).

HALİL BİN AHMED;

Arap dili âlimi. İsmi, Halil bin Ahmed olup, künyesi, Ebû Abdurrahmân'dır. 718 (H. 100) senesinde doğdu. 786 (H. 170) de Basra'da vefât etti.

Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemden sonra ilk olarak Ahmed ismini alan zâtın oğlu olan Halil bin Ahmed, Eyyûb Sahtiyânî, Âsım el-Ahvel, Osmân bin Hâdır, Avâm bin Havşeb gibi zamânının ileri gelen âlimlerinden hadîs-i şerîf ve Arap lisânının inceliklerini öğrendi. Hac için Mekke-i mükerremede bulunduğu sırada önceden kimsenin bahsetmediği, sâdece kendisinden alınıp öğrenilebilecek bir ilim verilmesi husûsunda cenâb-ı Hakk'a duâ etti. Hac dönüşünde kendisine arûz ilmi nasîb oldu. Bu ilimde ilerleyerek, üstâd derecesine ulaştı. Câhiliyye devrinde ileri derecede kullanılan arûzu sistemli bir hâle getirdi. Arûz ilmine yeni bir çok bilgiler kazandırdı; bölümlere ayırarak geniş bir şekilde inceledi. Hammâd bin Zeyd, Nadr bin Mûsâ en-Nahvî, Vehb bin Cerîr bin Hâzım gibi birçok âlim yetiştirdi. Onlara hadîs-i şerîf ve Arap dilini öğretti.

Sâlih, akıllı, halîm, ağırbaşlı, menfaatten dolayı kimseye boyun eğmeyen, vakârını koruyan ve aza kanâat eden, vakitlerini ilim ile uğraşarak geçiren Halil bin Ahmed'in, Arapça lügat kitabı olan **Kitâb-ül-Ayn,** arûz ilminden bahs eden **Kitâb-ül-Arûz** ve **Kitâb-üş-Şevâhid** gibi birçok eserleri vardır.

Meşhur şâir Ahtal'ın şu mealdeki beytini çok söylerdi;

"Saklanacak, depo edilecek, hazırlanacak bir şeye muhtâc olduğun zaman, sâlih amel gibisini bulamazsın. En iyi zahîre, sâlih ameldir."

HALİL HÂLİD BEY (Çerkesşeyhizâde);

yazar, araştırmacı. Ankara'da doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir. İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdi. İngiltere'ye gitti. Cambridge Üniversitesinde dört sene Türkçe öğretmenliği yaptı(1902-1906). Bir ara Cezâyir'de bulundu. Bu seyâhat ile ilgili hâtıralarını Kâhire'de yayımladı. Hayâtı hakkında fazla bilgi bulunmayıp, bu hususta hâtıraları kaynak teşkil etmektedir. Bâzı gazetelerde yazdığı makalelerde Türkiye'nin siyâsî, ekonomik ve sosyal durumunu dile getirmiş ve 1934 yılında İstanbul'da ölmüştür.

Eserleri:

Bir Türk'ün Günlük Hâtıraları, İngiltere'de Türk Düşmanlığı Üzerine Bir Araştırma, Cezâyir Hâtırâtından, Hilâl ve Salîb Münâzarası, İslâm ile Nasrâniyyetin Münâsebât-ı Asliyesi, Rodos Fethinde Sultan Süleymân'ın Tedâbir-i Siyâsiyesi, Türkler ve İngilizlerin İlk Teması, Fusûl u Mütenevvia, Şehzâde Cem Vak'asında Mes'ele-i Hâmiyet, Bâzı Berlin Makâlâtı, İngiliz İşçisi ve Doğu, Türk Hâkimiyeti ve İngiliz Cihângîrliği, İntişâr-i İslâm Târihi'dir.

HALİL NİHÂD BOZTEPE;

son devir Türk şâirlerinden. 1882'de Trabzon'da doğdu, 1949'da Ankara'da vefât etti.

Trabzon Askerî Rüşdiye ve İdâdîsini bitirdi. Fransızca öğrenmek için, Trabzon-Fransız Frerler Mektebine devâm etti. Kendi şahsî merak ve gayretiyle edebiyât sâhasında ilerledi. Trabzon Düyûn-i Umûmiye İdâresine memur olarak girdi. Kısa zamanda yükselerek, aynı dâirenin Komiserlik kalemine intisâb ile İstanbul'a getirildi. Daha sonra aynı yerde müdür oldu. Düyûn-ı Umûmiyenin kaldırılması üzerine, Osmanlı borçlarının halli için Paris'e giden heyette bulundu (1925). Dönüşte, Gümüşhâne mebusu olarak meclise girdi (1927). Sekizinci dönem başına kadar, Trabzon mebusluğunda meclisteki görevine devâm etti (1946).

1908'den sonra, Fuzûli, Bâki, Nef'i, Nedim, Abdülhak Hâmid, Recâizâde Ekrem gibi eski ve yeni şâirlerin şiirlerine benzeterek, taşlamalar, yergiler kaleme aldı. Aruz ve hece veznini taklitte başarı gösterdi. İlk şiirlerini 1908'de İstanbul gazete ve dergilerinde yayınladı. Halil Nihâd, şiirdeki kudretini daha çok, mizâh, hiciv ve tehzil (bir esere latîfe tarzında, alaysı biçimde nazîre yazma) vâdisinde gösterdi. Şâirliği hiçbir zaman ciddi bir sûrette benimsemiş görünmemekle berâber, ince ve zarîf rûhuyla, seçkin ahlâk ve mizâcıyla, geniş ve derin edebiyât kültürüyle tam bir şâir hüviyeti taşıdı. İçinde yaşadığı içtimâi ızdırapları ve halk şikâyetlerini, gördüğü bütün yanlışları, hatâları; ince ve kuvvetli bir zekâ süzgecinden geçirerek, iğneli bir lisanla dile getirişi ve bütün bunları, eski hicvin aşırı taraflarına kaçmaksızın temiz ve seçkin bir lisânla söyleyişi, manzûm mizâh edebiyâtımızın zaferlerindendir. Devrin ileri gelenleri, şâirler, edibler, partiler, siyâsi simâlar, gazeteciler, **Sihâm-ı İlhâm'**ına hedef teşkil etmiştir. Cumhuriyet devrinde yapılan dil devrimine karşı çıkmış ve dilcilerin yanlışlarını ince esprilerle tehzîb edip alaya alan **Ağaç Kasîdesi** isimli eserini neşretmiştir (1931). Daha sonra aynı eseri, Cumhuriyette yapılan inkılapların çeşitli cephelerini tenkîd eden bin beş yüz beş beyit hâlinde yeniden yayınlamıştır (1947). Fransızcadan, özellikle Alphance Daudet'den tercümeler yapmıştır.

Eserleri:

Sihâm-ı İlhâm (1921), **Âyîne-i Devrân** (1924), **Mâhitâb** (1924), **Ağaç Kasîdesi** (1831 ve 1947), **Nedîm Dîvânı** (1922).

Ağaç Kasîdesi'nden

Vatanda dilsize döndüm değilken ehl-i sükût!
Yerindedir bana bir put demek, yürür bir put!
Lâkırdı etmeğe vermez aman lîsâniyyûn!
Azaldı bende tahammül, tükendi sabr ü sükûn!
Yanımda söyleşiyorlar garîb bir lehçe,
Bir ismi var: **Ulusal Dil** denir, fakat bence
Ne şîve-i Arabîdir ne Şîve-i Türkî!
Japonca, Çince mi? Aslâ! Bu öyle bir dil ki,
Ne anlıyor onu âlim, ne anlıyor câhil!
Bir etti âlimi câhille memlekette bu dil!
Bu yeryüzünde müsâvât olursa böyle olur!
Uyup hevâsına cehlin ve görmeyip mahzûr,
Bütün lügatları attık, bırakmadık bir tek!
Arapçadır diyerek ya Acemcedir diyerek!

HALÎME HÂTUN;

Peygamber efendimizin süt annesi. Mekke civârında yaşayan Benî Sâ'd Kabîlesindendir. Aynı kabîleden hâris'in zevcesi (hanımı) idi. Peygamber efendimiz dört yaşına kadar süt annesi Halîme Hâtun'un yanında kalmıştır.

O zamanlar Mekke halkı âdet olarak çocuklarını bir süt anneye verirlerdi. Havası iyi ve suyu tatlı olan civârdaki yaylalara gönderirlerdi. Buna Mekke'nin sıcak havası sebeb oluyordu. Her sene bu maksatla civâr kabîlelerden pekçok hanım gelir, emzirmek için birer çocuk alıp giderlerdi. Çocukları büyütüp teslim edince de pekçok ücret ve hediyeler alırlardı. Âdet olduğu üzere Peygamber efendimiz de Benî Sâ'd kabîlesinden Hâris'in hanımı Halîme Hâtun'a verildi.

Halîme Hâtun Peygamberimize süt annesi oluşunu şöyle anlatmıştır:

Kabîlemizdeki birkaç kadınla süt anneliği yapmak için Mekke'ye geldik. Kocam yanımdaydı. Bir zayıf merkebimiz ve sütü kesilmiş bir devemiz vardı. Benim de sütüm azdı. Süt anneliği için gelenler birer çocuk aldılar. Ben de Âmine Hâtun'un çocuğunu almak için onunla birlikte evine gittim.

Eve varınca, Muhammed'i (sallallahü aleyhi ve sellem) bir beyaz yünlü örtüye sarılmış, yeşil bir ipek üzerinde uyuyor gördüm. Yüzünden saâdet nûrları saçılıyor, misk kokusu odayı dolduruyordu. Yanına yaklaşınca mübârek gözlerini açtı. İki gözünden semâya kadar çıkan nûrları gördüm. Hemen yüzünü örterek, bu çocuğu bana vermez korkusuyla Âmine Hâtun'dan sakladım. Sağ mememi verdim, emdi. Sol mememden emmedi. Evime götürdüğümde de aynı hâl devâm etti. Diğer mememi kendi çocuğum emerdi. Sütüm çok fazlalaştı. Hiç süt vermeyen devemiz bol bol süt vermeye başladı. Evimiz son derece bereketlendi. Bu hâli gören kocam çok sevinirdi ve süt anneliği yapmaya gidenlerden bizden saâdetlisi yok derdi.

Muhammed aleyhisselâmın güzelliğine, hoş hâllerine ve bereketine o kadar alışmıştık ki, iki yaşına geldiğinde, annesi Âmine'ye teslim etmemiz gerektiği hâlde ona yalvararak; "Mekke'nin havası çok sıcak biraz daha yanımızda kalsın." dedim. O da kabul edip beni kırmadı. Bir müddet daha yanımızda kaldı. O'nu yanımdan hiç ayırmaz, uzağa gitmesine müsâade etmezdim. Bir gün nasılsa süt kardeşi Şeymâ ile kuzuların arasına gitti. Yanımdan uzaklaştı. O gün hava çok sıcaktı. Sıcaktan rahatsız olacağını düşünerek çok üzüldüm. O'nu aradım buldum. Kızım Şeymâ, üzüntümü görünce; "Anneciğim hiç üzülme Muhammed'i (sallallahü aleyhi ve sellem), bir bulut gölgeliyor. O nereye giderse bulut da üzerinde berâber gidiyor." dedi. Daha nice hâdiselere şâhid oldum.

Yine Halîme Hâtun'dan nakledilmiştir:

Muhammed sallallahü aleyhi ve sellem, süt kardeşini hiç incitmediği gibi onun haklarına hattâ, sütüne bile saygı gösterirdi. Onun emdiği memeden hiç emmezdi. O emerken güzel yüzüne bakmaya dayanamazdım. Konuşmaya başlayınca ilk olarak "Kelime-i tevhîd" söyledi. Her şeyi tutarken "Bismillah" derdi. Çocukların oyunlarına karışmazdı. Hiç ağlamaz, kimseyi incitmezdi. Yanımda bu hâl üzere bir müddet büyüdü. Nihâyet Mekke'ye gidip Muhammed'i (sallallahü aleyhi ve sellem), annesine teslim ettim. Dedesi Abdülmuttalib'in çeşitli hediyeleriyle kabîleme döndüm.

Halîme Hâtun ve Hâris, Peygamberimizin peygamberliğini duyunca îmân ederek Eshâb-ı kirâmdan

oldular. Yanına geldiği zaman Peygamberimiz de ona hürmet eder, iyilik ve ihsânda bulunurdu.

Huneyn Gazvesinden sonra, alınan esirler arasında Resûlullah'ın süt kardeşi Şeymâ da vardı. Resûlullah efendimiz onu tanıdı. Şeymâ Müslüman oldu. Ona çok ihsân ve iyilikte bulundu.

HALÎMÎ ÇELEBİ;

Osmanlı âlimlerinin büyüklerinden. Yavuz Sultan Selim Hanın hocasıdır. İsmi Abdülhalîm bin Ali'dir. Kastamonulu olup, doğum târihi bilinmemektedir. 1516 (H. 922) senesinde Şam'da vefât etti.

Zamânının âlimlerinden ilim tahsil etti. Molla Alâeddîn-i Arabî'nin hizmetlerinde bulunup, ondan ilim öğrendi. Molla Alâeddîn-i Arabî'nin vefâtından sonra, Arap diyârına gidip, çeşitli ilimleri tahsil etti. Hac vazîfesini yerine getirdikten sonra, İran'a gitti ve oranın âlimleriyle sohbetlerde bulundu. Tasavvuf büyüklerinden Şeyh Mahdûmî'nin hizmet ve sohbetinde bulunup, tasavvufta ilerledi. Daha sonra asıl memleketi olan Kastamonu'ya döndü. Onun maddî ve mânevî ilimlerdeki üstünlüğünü duyan ve henüz pâdişâh olmamış olan Yavuz Sultan Selim, Trabzon'dayken Halîmî Çelebi'yi kendine hoca edinip, ondan ilim öğrendi ve feyz aldı. Yavuz Sultan Selim ona pekçok iltifât ve ihsânlarda bulundu. Yavuz Sultan Selim Han ile birlikte Mısır Seferine katıldı. Mısır Seferi dönüşünde Şam'da vefât etti. Cenâze namazında Yavuz Sultan Selim de bulundu. Orada defn edildi. Nakledilir ki, Yavuz Sultan Selim Han, Anadolu topraklarına ayak basınca, sık sık hocasını hatırlar; "Mevlânâ Abdülhalîm ile sefere çıktık, şimdi sâdece onun hâtıralarıyla dönüyoruz." diyerek saygı ile sevgisini dile getirirdi.

Abdülhalîm Efendi ilim ve irfânı yüksek, ilmiyle âmil, fazîlet sâhibi bir zâttı. Cömert, kerem sâhibi ve halîm (yumuşak huylu) idi. Az konuşur, çok dinlerdi. Kusur aramaz, herkesi bir takım üstün meziyetleriyle değerlendirirdi.

HALK EDEBİYATI;

Alm. *Volksliteratur (f),* **Fr.** *Litterature (f), Populaire,* **İng.** *folk literature.* Türk ulusları (boyları) içinde, sözlü olarak manzum ve mensur bir şekilde yaşayıp gelen, zamanla yazıya geçirilen, anonim ve ferdî olmak üzere çeşitli sahalarda görülegelen, yüksek zümre edebiyatı dışında kalan edebiyat.

Bir milletin fertleri bütün olarak halkı meydana getirdiğine göre, Türk edebiyâtı da halk içinde bütünlük teşkil eder. Daha çok dil yönünden ayrılık ele alınarak yüksek zümrenin meydâna getirdiği edebiyât, halk edebiyatı dışında gibi görünürse de gerçekte bu edebiyatın yazıya geçirilmesi "dîvân" kelimesinin ortaya çıkmasına sebeb olmuştur.

Dîvân, yazılmış defter mânâsına geldiğine göre, klasik edebiyâtımızdaki şâir ve yazarlar için kullanılması gâyet tabiîdir. Üstelik halk zevkinin pekçok akisleri yazılı edebiyâtımızda mevcuttu. Tanzimâttan sonra görülen Halk Edebiyatı tâbiri ile millet içinde sözlü olarak sürüp gelen bir edebiyat kasdedilmiş ve her millette olduğu gibi, bizde de bu mahsûlün toplanması yoluna gidilmişti. Wilhelm Radloff, İgnace Kunoş, Paul Sebillat, Von Gennep, Edmond Saussey gibi araştırıcılar sâyesinde bu mahsüller toplandı ve Litteratüre Populaire, yâni "Halk Edebiyatı" olarak adlandırıldı. Bunları, aynı isim altında araştırma yapan başka ilim adamları takib etti.

Türk Milleti, târihin kaydedemediği kadar eski zamanlardan beri millet hayâtı yaşadı, çeşitli medeniyet dâirelerine girdi ve kendi târihini yazarak ilk metinlerini daha sekizinci yüzyılda ortaya koydu. Ayrıca yazıya geçmeden önce ve yazılı edebiyattan sonra, millî-sözlü bir edebiyât devâm etti. Hangi medeniyet dâiresine girerse girsin, bâzı değişikliklerle millî ve sözlülük vasfını birlikte günümüze getirmesini bildi.

İslâmlıktan önceki Türk Halk Edebiyâtı:

Türk halk edebiyatı, İslâmiyetten önce ve sonra olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İslâmiyetten önceki edebiyâtımız daha çok destanlar devri mahsulleri (ürünleri) olarak görüldü. Bu devir edebiyatı mûsikiyle birlikte yürüdü. Kamlar ve baksı (bahşı)ların mühim bir yeri vardı. Hemen her Türk topluluğu (ulusu) kam ve baksıların ilâhî bir kaynaktan geldiği inancındaydı. Bu bakımdan her türlü âyinde kamlar ve baksılar bulunur ve kopuzları eşliğinde dînî-sihirbâzâne şiirler terennüm edilirdi. Hükümdâr sarayında da yer alan bu şahıslar ve baksılar ayrıca hekimlik gibi bir vazifeyi yerine getirirler, kâhin ve sihirbaz olarak efsun ve sihirle de uğraşırlardı.

İslâmiyetten önce Türklerde gerek nazım şekli, gerekse tür olarak; koşug, kojan (koşan), koşma, takşut, takmak, ır veya yır, küg, şlok, padak, kavi, baş veya başik gibi şiirle ilgili olan, bâzısı Sanskritçeden gelen tâbirler vardır. Yine bu devirle ilgili olarak; Aprınçu Tigin, Kül Tarkan, Sıngku Seli Tutung, Ki-ki, Prat-yaya-şiri, Asıg Tutung, Çusuya Tutung, Kalım Keyşi ve Çuçu gibi şâirler görülmektedir.

Baksı ve kamların kopuz eşliğinde anonim veya ferdî olarak okudukları şiirlerin yanında; destanlar,

atasözleri ve bilmecelere de rastlandı. Hele destanlar, bu devir edebiyatında mühim bir yer tuttu. Bu devrin belli başlı destanları; Yaratılış, Saka, Hun-Oğuz, Siyenpi, Göktürk ve Uygur destanlarıdır.

İslâmlıktan sonraki Türk halk edebiyâtı:

İslâmiyetten sonra Türk halk edebiyâtında bir genişlik ve canlılık görüldü. Anonim edebiyatımız; destan, hikâye, masal, efsâne, atasözü, bilmece, latîfe-fıkra, türkü, mâni ve ninni gibi türlerle devâm etti. Buna paralel olarak dînî bir edebiyat doğdu. Ayrıca tekke ve âşık edebiyâtı ortaya çıktı. Bunun yanında doğu milletlerinin edebiyatlarından gelen, bilhassa İran tesirinde bir yazılı edebiyat gelişti. Bu edebiyat daha çok destan ve masal ağırlıklıdır. Bu devirde halk edebiyâtı mahsulleri, kısmen de olsa, yazıya geçirilmeye başlandı, yer yer divan edebiyâtı ile alışverişler oldu. Ancak halk edebiyatını divan edebiyatından ayıran özellikler de vardı. Bunların başında vezin gelir. Türkler eski devirlerden beri hece veznini kullanırlardı. Bilindiği gibi Türk millî vezni mısralardaki hece sayısı eşitliliğine dayanmaktadır. Karahanlılar devrinde hece vezninin, dokuz hecelisi dışında, beş heceliden başlayarak on beş heceliye kadar olmak üzere çeşitli şekilleri vardı. Hece sayısının fazla olduğu ölçülerde ise duraklar bulunuyordu.

Kâfiye bakımından ise Türk halk edebiyâtında çoklukla yarım kâfiye kullanılmış olmakla birlikte diğer kâfiye çeşitlerine de yer veriliyordu. Ancak yarım kâfiyenin şâire kazandırdığı bir serbestlik vardı. Bu da mânânın daha düzgün ve kuvvetli olmasına yardım ediyordu. Bunun yanında redifler de mühim bir yer tutuyordu.

Yüzyıllara göre Türk halk edebiyatı (atasözleri, nasihat, hikmetler, halk hikâyeleri, anonim hikâyeler, efsâneler, masallar):

İslâmiyetten sonra Türklerde divan edebiyâtı ile halk edebiyatı birbirlerine oldukça yakındır. Ayrılık sâdece vezin ve kâfiyede görülürdü. İlk İslâmî eserlerimizden olan **Kutadgu Bilig'**de tecrübeye dayanan ve millet hayatı içinden süzülüp gelen pekçok atasözüne rastlandı. Aslında bu durum **8. yüzyılda Orhun Yazıtları'**nda da görüldü. Aynı şekilde **Dîvânü Lûgati't-Türk'te** de bu husus ihmâl edilmez ve bir hayli halk edebiyatı mahsülüne yer verildi.

Kutadgu Bilig'in nasîhat tarzında, devlet idâresine yer veren bir eser oluşu, daha sonra buna benzer eserlerin ortaya çıkmasına sebeb oldu. On ikinci yüzyıl eserlerinden olan Yüknekli Edib Ahmed'in **Atâbetü'l-Hakâyık**'ı da, **Kutadgu Bilig**'e nisbetle çok küçük olmasına rağmen nasîhat türünden bir eserdir ve vezin bakımından her iki eserde de **Şehnâme** vezni kullanıldı. On ikinci yüzyıl şâirlerinden olan Ahmed Yesevî'nin **Hikmetler**'i yine bu konudaki eserlerin başında gelirdi. Ancak Hoca Ahmed Yesevî, eserindeki manzûmelerin çoğunda hece veznini kullandı; bunları hecenin 4+4+4=12'li vezni ile yazdı ve bir tarîkata bağlı olması bakımından, tekke edebiyâtı içinde yer aldı.

On üçüncü yüzyılda Türk halk edebiyâtı varlığını sözlü olarak devâm ettirdi. Moğol istilâları yüzünden halk sefil düştü ve göç hayatı başladı. Bu istîlânın önünden kaçıp gelen Türk halkı, 13. yüzyılda derdini dindirme yoluna gitti; Mevlevî ve Bektaşî gibi tarîkatların içinde yer aldı. Büyük bir karışıklığın içine düşen halkın, aydınlatılmaya muhtâc olduğundan, doğudan gelen Yesevî dervişleri yanında Mevlevî ve Bektâşî dergahlarında terbiyesi yoluna gidildi. Dînî heyecânın ve cihad rûhunun baskın çıkması bu alp ruhlu milleti yeni eserler ortaya koymaya sevk etti. Böylece, Peygamber efendimiz ve Eshâbının hallerini, Emevî, Abbasî, Karahanlı ve Selçuklu menkıbe ve destanlarını konu edinen kahramanlık eserleri ortaya çıktı. **Ebû Müslim Horasânî, Hamzanâme, Battalnâme, Dânişmendnâme, Oğuznâme** gibi kahramanlık eserleri bunlardan bâzılarıdır.

Yine 14. yüzyılın başlarında Yûsuf-ı Meddah tarafından yazılan **Varaka ve Gülşah** mesnevîsi romantik bir aşk hikâyesidir. Aslında halk hikâyeleri, edebiyâtımızda bir hayli fazla olup daha çok 16. yüzyıldan sonra teşekkül etmişlerdir. Bunlar içinde âşıkların hayâtını konu edinen ve sevgiye yer veren Âşık Garib, Ercişli Emrah, Kerem ile Aslı, Karacaoğlan, Tufarganlı Abbas gibi romantik aşk hikâyeleri ilk akla gelenlerdir. Ayrıca Köroğlu gibi kahramanlık hikâyeleri vardır. **Yaralı Mahmud, Necib ile Telli, Sürmeli Bey, Ali Şir ile Güllü, Latif Şah, Hasan Bey, Şehzâde Sencer** gibi anonim hikâyeler de mevcuddu. Bunların pek çoğu içlerinde şiire (nazma) yer verdi. Bu hikâyeler **"kara hikâye"** olarak adlandırılırlar.

Bütün bunların yanında yaratılışın sırrını sebeplere bağlamaya çalışan; destan, masal, hikâye gibi unsurlarla beslenen; daha ziyâde mahallî olan efsânelerin anonim halk edebiyatımızda mühim yerleri vardır. Efsâneler daha çok inancı ilgilendirirler, fakat hurâfelerle, bâtıllarla içiçedirler. Bu türler anlatışta masal veya hikâye gibidirler, ancak fazla uzun değildirler.

Masallara gelince, Türk dünyâsı, sınırları çok geniş olduğundan, Arap, Fars, Hint, Çin gibi komşu milletlerden çok etkilendi. Anadolu'da yaşayan hikâye ve masallardaki bâzı motifler **Tûtînâme'**de yer aldı. Yine Celâleddîn-i Rûmî'nin (1204-1273) **Mesnevî'**sinde yer alan hikâye ve masallarda tamâmen Türk yaşayışı ve hayat tarzı işlendi. Türklerin, bulunduğu bölgenin durumu gereği, Çin ve Hint kültür ve

geleneği ile temasları olmuştu. Bu durum **Altun Yaruk** (dokuzuncu yüzyıl) ile **Palyanamkara, Papamkara** hikâyelerinde görülmektedir. Bunlardan ilki Çince, ikincisi ise Sanskritçeden Çince yolu ile geldi. Yine, yabancı Hint ve İran kaynaklarından gelen ve edebiyatımızda yer alan mensur **Kelile ve Dimne** ile **Marzubannâme** çevirileri görüldü.

Masalların daha ziyâde sözlü gelenekte kalması, kültürümüzün bu yönü ile kaybolmasına ve zamanla ortaya çıkan değişikliklerin zaptedilememesine sebeb oldu. Masallar sözlü ve yazılı olmak üzere iki yönde varlıklarını devâm ettirdi. Yazıya geçirilen metinlerin başında on üçüncü yüzyılda zaptedilen **Ahmed Harâmî Destanı,** 16. yüzyılda Lâmiî Çelebi'nin **Letâif'**i, Ali Aziz Efendinin 1796 yılında tamamlanan **Muhayyelât'**ı görüldü. Buna ek olarak on dört masalı ihtivâ eden ve kimin tarafından kaleme alındığı bilinmeyen 1898 yıllarında George Jakob'un gördüğü **Billûr Köşk** adlı masal kitâbı vardır. Masal derlemelerinde 20. yüzyıl içinde, diğer asırlara nisbetle daha da ileri gidilmiş ve çeşitli araştırmalar yapılmıştır.

Tekke edebiyatı:

Hoca Ahmed Yesevî ile görülmeye başlayan tekke edebiyâtı, 13.yüzyılda Yûnus Emre, 14. yüzyılda Said Emre ve Kaygusuz Abdal'la devâm etti. On beşinci yüzyılda Hacı Bayram-ı Velî (1332-1429), Eşrefoğlu Rûmî (ölm. 1469) gibi tasavvuf ehli olan kimselerin yanında, tekke edebiyâtı içinde tasavvufî halk şiirinin en önde gelen temsilcisi Kemâl Ümmî (ölm. 1475)dir. Bu şâirden başka, Yûnus Emre ve Âşık Paşa'nın tesiri görülen, şiirleri Yûnus'tan ayrılmayan ve Halvetiye tarîkatına mensûb olan Âşık Yûnus (ölm. 1440) ile Bursalı Dervîş Yûnus bu asrı dolduran diğer tekke şâirleridir.

On altıncı yüzyılda; Ahmed Sârban (ölm. 1545), Üftâde (ölm. 1570) ve Ümmî Sinân (ölm. 1568) tekke şiirinin belli başlı temsilcileridir. Yine bu asırda sâde ve açık bir dil kullanan, Osmanlı düşmanı ve Şah taraftârı, kızılbaş, isyânkâr şâir Pîr Sultân Abdal da kuvvetli bir şâirdir. On yedinci yüzyılda ise bu edebiyâtı devâm ettiren belli başlı şâirler; Halvetiyye tarîkatının Mısriyye kolunu kuran Niyâzî-i Mısrî ile Sinân-ı Ümmî (ölm. 1664) veÜftâde'nin talebesi Azîz Mahmûd Hüdâî olup, her birinin çeşitli eserleri yanında dîvânları da vardır.

On sekizinci yüzyılda tekke edebiyâtının en mühim şâiri Gülşenî Şeyhi olan Sezâî Efendidir. Sezâî, asıl adı Hasan olup Edirne'de yerleşti ve 1738 yılında öldü. Şiirlerinin büyük bir kısmını arûzla söylemiş olup dili açıktı. Ayrıca yine aruzla yazan İbrahim Hakkı Erzurûmî (ölm. 1772)yi de tekke şâirleri arasında saymak gerekir.

Âşık edebiyatı:

Âşık edebiyâtı, Türk edebiyâtı içinde İslâm öncesi devreden günümüze gelen; önceleri kopuz eşliğinde şiirler söyleyen halk arasında büyük bir yeri olan, yerine göre hekim, sihirbaz, yerine göre şâir-mûsikîşinas olan kamlar ve bahşıların bir devâmı gibidir. Ancak İslâmiyet sihri ortadan kaldırdığı ve modern hekimliğin yolunu gösterdiği için bu "kopuz çalan, mûsikîşinas kamlar, İslâm medeniyeti dâiresine geçtikten sonra eski îtibârını kaybetti, "saz çalan ozan" durumuna geçtiler. "Bahşı" ise sonradan, daha ziyâde Timurlular devletinde "kâtip" yerine kullanıldı.

Bu şâirlerin zaman zaman ordu içinden yetişmeleri, saraya yakınlıkları ve bâzı paşaların halk şiiri ile yazıp söylemeleri, divan ve halk edebiyâtını da birbirine yakınlaştırdı. Bu bakımdan Türk edebiyâtı içinde 17. yüzyılda bir "mahallîleşme akımı" başladı. Bu asrın divan şâirleri açık Türkçe ile şiirler yazdıkları gibi, halk şâirleri de divan şiiri tarzında yazdılar ve eserlerinde klasik edebiyatın dilini kullanmaktan çekinmediler. Bu yakınlaşmanın sonucunda 18. yüzyıl şâirlerinden Nedîm ve Şeyh Gâlib gibi divan edebiyâtının büyük şâirleri, dîvânlarında yer verdikleri, türküler bile yazdılar.

Âşık edebiyâtında her şâir, şiirlerini sazla söylememiş ve her eline saz alan da şâir olamamıştır. Gerçekte âşık sınıfı, şehir hayâtının ortaya çıkardığı bir zümredir. Bu sebeple bunlar muntazam bir teşkilâta sâhib oldular. Esnaf teşekküllerinde çıraklığın önemi büyüktür. Bu sebeple saz şâirleri belirli terbiye ve tahsilden geçtiler, usta-çırak usûlüyle yetiştiler, zamanı gelince usta tarafından fasıllara alındılar. Diğer taraftan bu zaman zarfında, şehir hayâtının kültür havası içinde İslâm târihine, evliyâ menkıbelerine, şiire ve mûsikîye, klâsik edebiyatta kullanılan motiflere âit bilgiler edindiler; bunun da ötesinde, Mevlânâ, Hâfız, Sâdî gibi şâirlerin eserlerine yabancı kalmadılar. Hattâ bunlardan tahsil görüp kâtiplik yapanlar bile vardır. Önceleri sâdece saz çalan bu şâirler, sonraları sazın yanında çöğür denen çalgı âletini de kullanmışlardır. Şehir hayâtı dışında, köy ve kasabalarda, aşîretlerde yetişen, zaman zaman şehir âşıkları ile buluşan böylece bilgi ve görgüsünü arttıran köy ve aşiret şâirleri de vardı. Bütün bunlar, klâsik edebiyata paralel olarak, âşık tarzı ve âşık şiiri denen, kendi nevi içinde klâsikleşmiş bir durum gösteren âşık edebiyâtının doğmasına sebeb oldu. Böylece bu edebiyât mahsullerinin toplandığı, halk arasında şiir meraklılarının meydana getirdiği "cönk"ler (sığır dili, şiir mecmuası, bir çeşit antoloji) ortaya çıktı. Cönkler, az çok âşık edebiyâtına kaynaklık ettikleri gibi divan şiirine de yer verdi. (Bkz. Cönk)

Âşıklar, yâni saz şâirleri hakkında, başta divan şâirleri olmak üzere halkın ve âşıkların da çeşitli görüşleri vardır. Yüksek zümre edebiyatına mensup şâir ve yazarlar, âşıkları küçük gördüler bu îtibârla tezkirelerde şiirlerine yer vermediler. Bir kısım halk; saz şâirleri olan âşıkları "Hak âşıkları" ile karıştırmış, bu yüzden onların ilhâm olarak ilâhî bir kaynağa bağlı olduklarına inanmıştır. Âşıklar da kendilerini kalem şuarâsına karşı; irticâlen, yâni düşünmeden, gönlünden doğduğu gibi, diline geldiği şekilde, saz eşliğinde ve bir topluluk karşısında söylemek yönlerinden üstün gördüler.

Yüzyıllara göre ele aldığımız zaman âşık edebiyâtı şâirlerinin, 15. yüzyılın sonlarında ve 16. yüzyılın başlarında ortaya çıktıklarını görürüz. Bu devirde yaşayan bahşı ve ozan adlı şâirler edebiyâtımızda, bilindiği kadarı ile bunların ilk temsilcileridir. Asıl 16. yüzyılda; Kul Mehmed, Öksüz Dede, Hayâlî ve Köroğlu meşhur saz şâirleridir.

On yedinci yüzyılda Âşık Edebiyâtı bir hayli şâir yetiştirdi. Bunların başında Karacaoğlan gelmektedir. Ayrıca, Âşık Ömer, Kâtibi, Gevherî, Kuloğlu, Kayıkçı Kul Mustafa bu yüzyılın dirâyetli halk şâirleridir. Bunlardan Âşık Ömer ve Gevherî kâtiplik yapmış dîvân sâhibi şâirler olup aruz vezniyle de şiirler yazdılar.

On sekizinci yüzyılın saz şâirleri bir önceki asra nisbetle azdır. Bu asırda Ermeniler arasından saz şâirleri çıktı. Aşug olarak anılan bu şâirlerin önde gelenleri Âşık Vartan ile Recnûnî'dir. On dokuzuncu yüzyılda ise Erzurumlu Emrah, Dertli, Bayburtlu Zihnî, Seyrânî ve Dadaloğlu gibi kuvvetli şâirler vardır. Bunların çoğu aruz vezni ile de şiirler yazdılar. Cumhûriyet devrinde halk şâirlerine gösterilen ilgi azalmışsa da son zamanlarda îtîbâr görmeye başladılar.

Âşık edebiyatı nazım şekilleri olarak koşma, destan, semâî ve varsağı kullanırken; nazım türü olarak da güzelleme, taşlama, koçaklama ile ağıtı görürüz. Tekke edebiyâtının nazım türleri ise ilâhî, nefes, nutuk, devriye ile şathiyyât-ı sûfiyânedir. Ayrıca halk şiiri nazım şekillerinin bâzıları aruz vezni ile yazıldı. Bunlar; dîvân, semâî, kalenderî, selis, santranç ve vezn-i âhardır.

Bunların dışında anonim olan, mânî ve türkü gibi nazım şekilleri vardır. Mânî ve türküye nazım türü de denilebilir. Yine anonim edebiyat içinde ninni gibi manzum olan; atasözü, tekerleme, bilmece gibi seci tarafı ağır basan yarı manzum türler de görüldü. Bu türler de Türk halk edebiyâtı içinde eskiden beri yer aldı. Atasözlerinin toplandığı durub-ı emsâl adı ile anılan mecmûalar ortaya kondu. Dede Korkut gibi pekçok edebiyat malzemesinde atasözlerine yer verildi. Yerine göre divan şâirleri şiirlerinde atasözlerini kullandılar. Tekerlemeler ise, başlı başına kullanıldığı gibi, masal ve halk hikâyelerinin başlarında yer aldı.

HALKALI ZİRÂAT VE BAYTAR MEKTEBİ;

İstanbul'da zirâat teknisyeni yetiştiren okul. Modern tarımın yerleşmesi için büyük gayret sarfeden Sultan Abdülmecîd Han tarafından 1848'de bugünkü Yeşilköy yakınlarında ilk zirâat mektebi kuruldu. Ancak iki yıllık bir öğretimden sonra öğrencilerin çıkardığı bir isyân üzerine kapatıldı. 1893'te ise Sultan İkinci Abdülhamîd Han tarafından bugünkü Halkalı Zirâat Mektebi kuruldu. Pâdişâh bir yıl önce kurulan baytar mektebini de buraya alınca okulun adı, Halkalı Zirâat ve Baytar Mekteb-i Âlîsi oldu.

1930-31 yılında Zirâat Yüksek Öğretimi Ankara'da yapılmaya başlayınca, Halkalı Zirâat ve Baytar Mekteb-i Âlîsi, lise seviyesinde öğretim yapan Zirâat Teknisyen Mektebi hâline getirildi. 1967 senesine kadar, bölge zirâat okulu olarak öğretim yapıldı. 1967 yılında aynı seviyede Zirâat Meslek Okuluna çevrildi.

Bugün ortaokuldan sonra dört yıl öğretim yapılmakta olup, mezun olanlara zirâat teknisyeni diploması verilmektedir. Mektepte; 1) Tarla zirâati, 2) Bağ-bahçe zirâati, 3) Hayvancılık, 4) Zirâat sanatları, 5) Zirâat âlet ve makinaları üzerine öğretim yapılmaktadır.

HALKÂR;

Alm. *Vergoldung (f),* **Fr.** *Chrysographie dorue (f),* **İng.** *Chrysography, gildin.* Altın yaldızlı süsleme. Halkârın çeşitleri çoktur. Câzib olan bu süsleme usûlü, bir kitapta, bir levhada, bir yazı kenarında veya herhangi bir yerde görülebilir.

Halkâr'da her çeşit şekle ve çiçeğe yer verilebilir. Halkâr, örneklerini tabiattan alması, çok çeşitli ve süslü olması ile bilinir. Doğuda, bilhassa Türk âleminde müstesnâ bir mevki almıştır. Tabiattan alınan halkâr nümûnelerinde yıldız çiçeği, çınar yaprağı, gül, nergis, reyhan, çam kozalağı, servi, gül goncası, lâle, sümbül, kuş gövde ve kanatları, pekçok yaprak nevileri (çeşitleri), yonca yaprakları, yer menekşesi, enginar yaprağı, hendesî (geometrik) şekiller ve benzeri tezyînî teferruât çok sık görülür.

Halkâr yapılacak kâğıdın âharlı, bir yere iyi yapıştırılmış olması, altın ve boyalarla düzgünlüğünü kaybedecek kadar ince ve âdi olmaması ve bir de zer-mühre denen parlatma taşı ile mühürlenebilecek kâğıtlardan olması lâzımdır. Halkâr hafif renklere boyanmış kâğıtlar üzerinde güzel bir tesir bırakır, çok

güzel görünür. Sulu altın yaldız sürülmüş yapraklara “berg-i halkârî”, desenin renklendirdiği halkâriye de “zer-şikât” denir. Halkâr ata yâdigârı sanatlarımızdandır.

HALKÇI PARTİ;

siyâsî partilerden. 12 Eylül 1980 Harekâtından sonra bütün partiler kapatılmıştı. Siyâsî partilerin kurulması için izin verildiğinde, 10 Mayıs 1983’te Halkçı Parti kuruldu. İlk Genel Başkanlığına Necdet Calp’in getirildiği parti, 6 Kasım 1983’te yapılan genel seçimlere katıldı ve 17.328.735 geçerli oyun 5.277.698’ini alarak 117 milletvekili çıkardı. Böylece Anavatan Partisinden sonra en çok milletvekiline sâhib olan Halkçı Parti, mecliste ana muhâlefet partisi oldu. 25 Mart 1984 mahallî seçimlerinde HP, toplam oyların 8,87’sini aldı, fakat hiçbir yerde belediye başkanlığı kazanamadı. Partinin bu şekilde oy kaybına, aynı paralelde bulunan SODEP’in de seçimlere katılması yol açtı. Daha sonra HP ile SODEP 21 Eylül 1985’te birleşme karârı aldılar. 2 Kasım 1985’te HP, 3 Kasım 1985’te SODEP kendilerini feshederek Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) olarak birleştiler.

Halkçı Parti (HP) ile SODEP’in birleşmesiyle meydana gelen Sosyaldemokrat Halkçı Partinin iktisâdî görüşleri, devletçiliği benimsemektir. Bunların hepsi ortanın solu zihniyetindedir.

HALKEVLERİ;

CHP’nin yan kuruluşlarından. 1931 yılında kapatılan Türk Ocaklarının yerine kuruldu. Halkevlerinde çalışmaları için eski Türk Ocağı mensuplarından dokuz kişi eğitilmek üzere Rusya’ya gönderildi. Kuruluş gâyesi, CHP’nin altı okunda gösterilen Cumhûriyetçilik, Milliyetçilik Halkçılık, Devletçilik, Lâiklik ve İnkılapçılık prensibine uygun nesiller yetiştirmekti.

19 Şubat 1932’de resmen faaliyete geçen Halkevleri, çalışmalarına Türk Ocaklarından kalan binâlarda devam edecek, bu ocakların mal varlığını alacaktı. Böylece ilk kurulan Ankara Halkevi, Ankara Türk Ocağı Merkezine yerleşti.

Çalışmaları dil-edebiyât, güzel sanatlar, temsil, spor, sosyal yardım, halk dershâneleri ve kurslar, kütüphâne ve yayın, köycülük, târih ve müze şûbeleri olmak üzere dokuz bölümde toplanan halkevleri özellikle kalabalık nüfuslu şehir ve kasabalarda kuruluyordu.

Herhangi bir yerde halkevi açılabilmesi için, teklifin CHP il yönetim kurulunca parti genel sekreterliğine gönderilmesi, genel yönetimin de teklifi kabul etmesi gerekiyordu. Halkevine üye olmak herkese serbestti. Fakat buralarda yalnız CHP üyeleri ve devlet memurları yönetici olabiliyordu. Halkevi başkanları, bağlı bulundukları CHP yönetim kurullarınca tâyin edilirdi. Önemli merkezlerdeki başkanlar da CHP il başkanlığınca tâyin edilirdi.

CHP’nin bir yan kuruluşu olmasına rağmen, masrafları, özel idâreler ve köy bütçelerinden, bâzı bankalar ve mahallî parti teşkilâtlarından karşılanan halkevleri kısa zamanda bütün ülke sathına yayıldı. 1950’de 63 ilde toplam 478 halkevi, 4322 halkodası vardı. Bütün bunlar CHP düşüncesi doğrultusunda halkın örf ve âdetlerini yıkmak, onların mânevi değerlerle olan bağlarını koparmak için faaliyet gösteriyorlardı.

Şehirli-köylü, genç-ihtiyar, kadın-erkek herkesin gelebileceği yer olarak îlân edilen halkevleri, varlığını halktan toplanan vergilere borçlu olmasına rağmen, CHP’nin siyâsal ve politik gâyeleri doğrultusunda çalışmalar yaptığı, bunun da kânunlarla düzenlenen siyâsî partilerin eşit şartlarda mücâdele etmesi ilkesini bozması sebebiyle DP tarafından tenkid edildi. CHP’nin kabul etmemesi sebebiyle, muhâlefetteyken bu haksızlığı önleyemeyen DP, 14 Mayıs 1950 genel seçimlerini kazanıp tek başına iktidara gelince, 5830 sayılı kânun hükümlerince 1952’de halkevlerinin faaliyetlerine son verdi. Mal varlığını hazîneye devretti.

27 Mayıs 1960 İhtilâlinden sonra UNESCO’nun tavsiyesiyle halkevlerinin yerini tutmak üzere Türk Kültür Dernekleri kuruldu. Bu derneğin ismi 1963’te halkevi olarak değiştirildi. Ancak tüzüğünde siyâsetle uğraşması yasaklanmasına rağmen halkevleri gittikçe siyâsetin içine girip, tekrar CHP’nin yan kuruluşu gibi çalışmaya başladı. 12 Eylül 1980 Harekâtında, bir takım siyâsî olaylar çıkarıp, gençliği anarşiye sürüklemesi sebep gösterilerek çalışmaları durduruldu. Yöneticileri tutuklandı. 1987’de yeniden açılmasına müsâade edildi.

HALKİYÂT (Bkz. Folklor)

HALLÂC-I MANSÛR;

sofiyye-i aliyye denilen büyük velîlerden. İsmi, Hüseyin bin Mansûr olup, künyesi Ebü’l-Mugîs’tir. Hallâc, lakabıdır. Doğum târihi bilinmemekle berâber 857-860 (H.243-246) yılları arasında İran’ın Beyzâ şehrinde doğduğu kaydedilmiştir. 918 (H.306) da şehîd edildi.

Kendisine Hallâç (pamuk atıcı) denmesinin sebebi şudur: Bir gün, bir hallâcın dükkânında otururken dostu bir iş için dışarı gitti. O da; "Senin işini ben görürüm!" dedi. Parmağı ile işâret edince pamuklar çekirdek ve tozlarından ayrıldı. Bu kerâmeti yayılarak "Hallâc" ismiyle meşhur oldu.

Gençliğinden îtibâren tasavvufa meylederek, iki sene Tüster'de büyük velîlerden Sehl bin Abdullah-ı Tüsterî'nin (kuddise sirruh), sohbetinde bulundu. On sekiz yaşında Basra'ya gelerek, Amr bin Osman-ı Mekkî'nin talebesi oldu. On sekiz ay sohbetinde kaldı. Her iki velînin yanında da çetin riyâzetler, mücâhedeler yaparak, nefsini ıslâh etti. Ebû Yâkûb-i Aktâ'nın kızı ile evlendi. Sonra Bağdat'a geldi. Cüneyd-i Bağdâdî'nin sohbetinde bulundu. Daha sonra Hicâz'a giderek, bir sene Ravda-i mütahherada kalıp tekrar Bağdat'a geldi. Burada yine Cüneyd-i Bağdâdî hazretleri ile görüştü ve bâzı suâller sordu. Cüneyd-i Bağdâdî, rahmetullahi aleyh, suâllerine cevâb vermedi. Sorduğu meselelerin cevâbını alamayınca, izin alarak Tüster'e gitti. Bir sene orada kaldı. Burada büyük kabul ve ilgi gördü. Daha sonra beş yıl ortadan kayboldu. Horasan ve Mâverâünnehr gibi beldelerde dolaştı ve Ahvaz'a geldi. Burada nasîhatlerde bulunup, Ahvaz halkı içinde büyük kabul ve ikrâm gördü. Ahvaz'da ilâhî esrârdan çok bahsettiğinden, kendisine Hallâc-ı Esrâr denildi. Tekrar hacca gitti. Dönüşte Basra'ya, oradan da Ahvaz'a geldi. "Halkı Hakk'a dâvet için şirk beldelerine gidiyorum." diyerek, o zamanlar henüz Müslüman olmayan bâzı Türk kavimlerinin Müslümanlığı kabul etmeleri için, Hoten ile Turfan'a ve Hindistan'a gitti. Tasavvufta sekr hâli denilen kendinden geçme halinde iken **Enel-Hak** (Ben Hakk'ım) sözünü söyledi. Bu sözünü, zâhir âlimleri dalâlete ve ilhâda hükmedip katline fetvâ verdiler. 918 (H.306) yılı Zilkâde ayının 24. Salı günü, Bağdat'ta asılarak şehid edildi.

Hallâc-ı Mansûr hazretlerinin îdâmına sebeb olan "Enel-Hak" sözü, onun tasavvuf yolunda sâhib olduğu kendi hâl ve derecesine uygun ve kendi aşk sarhoşluğu içinde söylediği bir sözdür. Zâhiren kelime mânâsı "Ben Hakk'ım" demek olan bu sözün hakîkî mânâsı, "Ben yokum, Hak teâlâ vardır" demektir. Tasavvufta çok ince bir bilgi ve hâl olan Vahdet-i vücûd mertebesinde söylenmiştir. Bu büyüklerin böyle sözleri, görüp müşâhade ettikleri şeyleri ifâde edecek başka söz, başka kelime bulamadıkları içindir. Onun bu sözü, İslâmiyetin zâhirine uymadığı için, zâhir âlimlerince ve câhil halk tarafından anlaşılamadığı ve "tevhid" ehli olan ve olmayanın bir daha böyle sözler söylememesi için şehid edildi. Bâzıları da "Ene'l-bâtıl" mı demeli idi diye müdâfaa ettiler.

Hallâc-ı Mansûr, hâlleri doğru, zamânındakilerin, kadrini ve derecesini anlayamayacak derecede yüksek bir velî idi. O, hiçbir zaman ilâhlık dâvâsında bulunmadı. Tam tersine Allah aşkının sarhoşu bir kul olarak yaşadı, gündüz ve gecelerini ibâdetle geçirdi. Elli yaşındayken; "Bu güne kadar bin senelik namaz kıldım." buyurdu. İslâmiyetin bütün emir ve yasaklarına en ince hususlara kadar titizlikle uyar, mübahları zarûret miktârı kullanırdı. Ömrünün temeli belâ üzerine kurulmuştu. Bu da, Allah aşkına tutulanlarda çeşitli şekil ve derecelerde görülen bir hâldir.

Onun hâl ve mertebesini anlayan pekçok âlim ve evliyâ, yüksek bir velî olduğunu söylemiştir. İbn-i Atâ, Ebû Abdullah Hafîf, Şiblî, Ebü'l-Kâsım Nasrabâdî, Şeyh Ebû Sa'îd Ebü'l-Hayr, Şeyh Ebü'l-Kâsım-ı Gürgânî hazretleri bunlardan bâzılarıdır. Büyük Evliyâdan Şiblî, onun için; "Ben ve Hallâc aynı şeyiz. Ama bana deli dediler kurtuldum. Onun aklı ise onu helâk eyledi." buyurmuştur. Yine Şeyh-ül-İslâm Abdullah-ı Ensârî; "Hallâç, imâmdır. Fakat durumunu her kişiye söyledi. Zayıflara ağır yük yükletti. Halkın akıl yoluyla anlayamayacakları şeyleri konuştu. Ona ne vâki olduysa, bu sebebten oldu." demiştir.

Ali Râmitenî hazretleri ise, Hallâc-ı Mansûr'un hâlini; "Hüseyin bin Mensûr zamânında, Hâce Abdülhâlık-ı Goncdüvânî'nin oğullarından biri bulunsaydı, Mensûr îdâm edilmezdi." buyurarak en veciz şekilde îzâh etmiştir. Abdülhâlık-ı Goncdüvânî'nin mânevî oğulları olan talebelerinden biri bulunsaydı, Hüseyin bin Mensûr'u tasavvufta takılıp kaldığı o dereceden, o makâmdan daha yukarılara geçirir, îdâm edilmesi lâzım gelmezdi. Çünkü Hallâc-ı Mansûr her ne kadar büyük velî olmakla birlikte, tasavvuf yolunun en nihâyetine ulaşabilmiş değildir. Bulunduğu mertebe nihâyetten çok uzaktı.

Hallâc-ı Mansûr'un kerâmetleri pekçoktur ve halk içinde yayılmıştır. Meselâ, insanlara yazın kış meyveleri, kışın yaz meyveleri çıkarır ikrâm ederdi. Elini havaya uzatınca avucu, üzerinde; **"Kul hüvallahü ehad"** yazılı gümüş paralarla dolardı. Bunlara "kudret paraları" derdi. İnsanlara, evlerinde ne yediklerini, ne yaptıklarını, ne konuştuklarını ve kalplerinden geçenleri haber verirdi.

Kerâmetleri yanında mârifet, hikmet ve ince mânâlar dolu sözleri de vardır. Bunlar, onun ilim ve mârifette ulaştığı kıymetli dereceleri çok güzel gösteren delîllerdir. Hallâc-ı Mensûr bir kâfile ile berâber hacca giderken, sahrâda birkaç gün yiyecek bulamadılar. Hüseyin bin Mansûr'a; "Şimdi kelle kebâbı olsa da yesek!" dediler. Elini arkaya uzatıp, bir kebâb olmuş kelle ile iki pide alıp, birine verdi. Dörtyüz kişi idiler. Her defâsında elini arkaya uzatıp, bir kelle iki pide aldı. Netîcede 400 kelle, 800 pide olarak ve her birine bir kelle iki pide verdi. O topluluk bunları yedikten sonra; "Tâze hurma olsa da yesek!" dediler. Kalktı ve; "Beni silkeleyin!" buyurdu. Hurmalar döküldü. Doyuncaya kadar yediler. Bundan sonra yolda ne zaman sırtını bir dikenli ağaca dayadıysa ağaç, tâze hurma verirdi.

Sahrâda bâzı insanlar, kendisinden incir istediler. Elini havaya uzattı ve önlerine bir tabak incir koydu.

Bir gün "Sabır nedir?" diye sorduklarında "Sabır odur ki, iki elini ayağını keserler, onu köprünün üzerine asarlar ve hattâ bundan daha acâib muâmeleler yaparlar da bir kere âh etmez." buyurdu. Nitekim kendisinin ölümü ve îdâmı böyle olmuştur.

Îdâm edilmeden önce, halk taş atmaya başladı. Atılan taşlara hiç ses çıkarmıyor, hattâ tebessüm ediyordu. Bir dostu, taş yerine gül attı. O zaman Mansûr hazretleri inledi. Sebebi sorulduğunda şöyle cevap verdi: "Taş atanlar, beni yakînen tanımıyorlardı. Tabiîdir ki hâlden anlamazlar. Hâlden anlayanların bir gülü bile beni incitti."

Şehid edilmeden önce kendisinden nasîhat isteyen hizmetçiye; "Nefsi, yapması gereken bir şeyle (ibâdetlerle) meşgûl et! Yoksa yapılmaması gereken bir şeyle (haramlarla), o seni meşgûl eder." dedi.

HALLÜSİNASYON;

Alm. *Halluzination, sinnestäuschung (f),* **Fr.** *Hallucination (f),* **İng.** *Hallucination.* Bir his organını uyaran hiçbir nesne veya uyarıcı olmaksızın, alınan bir hissin mevcudiyetine samîmi olarak inanma hâli.

Ruh hastalıklarında sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Hallüsinasyonlarda kişi, bir hastalığının olduğunu bilmeden, gördükleri, işittikleri ve hissettiklerine tamâmiyle inanır. Gözlerinde bir bozukluk olan şahısta veya migrende görülen ışık parıltıları ve zigzag çizgiler hallüsinasyon içine dâhil edilemez. Bunlarda hasta, olayın asıl hastalığından ileri geldiğini bilmektedir.

Hallüsinasyonun çeşitli hislerle ilgili olan şekilleri vardır. Görme hallüsinasyonları, kıvılcım, alev, parıltı, şeklinde olabildiği gibi, çeşitli çehreler, sahneler, hayaller gibi karışık görüntüler de hissedilebilir. Görme hallüsinasyonları daha çok ruh hastalıklarında, alkol, esrar, morfin gibi maddelerle zehirlenmelerde görülür. İhtiyarlık, görme hallüsinasyonlarını kolaylaştırabilir. Ayrıca, LSD, kannabiol (esrarın etkili maddesi), meskalin gibi uyuşturucu ve keyif verici maddelerle de husûle gelebilir.

İşitme hallüsinasyonları; gürültüler, çınlamalar, ıslık, insan sesleri, konuşmalar, kendine hitab eden cümleler, hayvan sesleri olabilir. Şahıs sesleri dinler, bâzan cevap verir bâzan da dinlemek istemez, dehşet içinde kulaklarını kapatır. Bâzıları aldığı emirleri yerine getirmek için harekete geçebilir.

Koklama ve tad hallüsinasyonları; kötü koku (kakozmi), mevcut olmayan koku (parosmi), hiç koku alamama (anosmi), değişik özellikle tatlar algılama olarak ortaya çıkabilir.

Temas hallüsinasyonları; kaşıntı, batma, yanma, bir cismin ten üzerinde gezinmesi. Tırmalama şeklinde olabilir. Bunlar çoğunlukla görme hallüsinasyonları ile birliktedir.

İç organları ilgilendiren hallüsinasyonlara, senestezik hallüsinasyonlar denir.

Hastanın düşünce ve fikirlerinin dışarıya ifşâ edildiğini sanması, düşüncelerinin bir başkası tarafından biliniyormuş hissine kapılması, yabancı fikirlerin kafasına direkt olarak sokulduğunu zannetme gibi çeşitli rûhî hallüsinasyonlar da vardır.

Normal şahıslarda aşırı fizik ve rûhî yorgunluk, ihtiyarlık zamânında uykuya dalarken ve uyanırken görülen geometrik şekiller, gri veya renkli nesneler görülmesi normal olarak kabul edilir.

Ruh hastalıklarından şizofreni, psikozlar, psikonevrozlar, kısa sürede gelişen iç sıkıntısı hâllerinde hallüsinasyonlar sık görülür.

Beynin bir kısmını veya tamâmını ilgilendiren tahribatlarda, tifo, menenjit, aşırı alkol kullanımı gibi durumlarda da çeşitli hallüsinasyonlar ortaya çıkabilir.

İlâçlardan LSD, amfetamin, kannabiol, meskalin, psilosibin,esrar, morfin, kokain gibi maddelerle de tecrübî olarak hallüsinasyon meydana getirmek mümkündür. Bu maddelere bu özelliklerinden dolayı, ilâç biliminde (farmakolojide) "hallüsinojenler" diğer adıyla "hallüsinasyon yapıcılar" denir.

HALLÜSİNOZ;

Bir his organını uyaran hiçbir nesne veya uyarıcı olmaksızın, alınan bir hissin mevcudiyetine samîmi olarak inanmama hâli.

Hasta bir takım objesiz idrâklerde bulunursa da, aslında bu idrâklerin vârit olmadığını, bu hâlinin bir hastalık olduğunu bilir ve bundan şikâyet eder. Kulağına gâipten gelen seslerin bir hayâlden başka bir şey olmadığını söyleyen ve bunun tedâvisi için hekime başvuran hastada bir hallüsinasyon değil, bir hallüsinoz bahis konusudur.

HALOJEN;

Alm. *Halogen (n), Salzbildner (m),* **Fr.** *Halogéne (m),* **İng.** *Halogen.* Periyodik cetvelde 7A grubunu teşkil eden fluor (F), klor (Cl), brom (Br), iyot (I) ve astatin (At) elementlerinin meydana getirdiği sınıf.

Holojen, tuz yapıcı anlamına gelir. Çünkü bu elementler çok aktif olup tabiatta serbest halde bulunmazlar. Arz küresinin kabuğunda tuz bileşikleri şeklinde bulunurlar. Halojenler genellikle elektrolitik oksidasyon ile elde edilirler.

Astatin, yarılanma süresi çok kısa olan bir radyoaktif element olup çok az miktarda bulunur.

Holojenlerin atom ağırlıkları fluordan astatine gidildikçe artar. Atom ağırlığı artışına paralel olarak halojenlerin atomik hacmi, yoğunluğu, erime ve kaynama noktası artar. Atom numarası arttıkça, yâni 7A grubunda yukardan aşağıya inildikçe halojenin aktifliği ve elektron ilgisi azalır. Oda sıcaklığında fluor ve klor gaz, brom sıvı ve iyot katıdır.

Halojenler grubunda bulunan her elementin en dış yörüngesinin 7 elektronu bulunur. Bu yüzden elektron almak ve son yörüngeyi sekize tamamlamak isterler. Fluor, halojenlerin en küçüğü ve en aktifidir. Aynı zamanda bütün elementlerin en çok elektro negatif yâni elektron almaya arzulu olanıdır. Bütün bileşiklerinde (1-) değerlikli olur. Bu grubun diğer elementleri (1-) ile (7+) değerlik alabilirler. Metallerle yaptıkları bileşiklerinde daima metalleri yükseltgerler. Oksijensiz bileşiklerinde daima (1-) değerliklidirler. Fluor oksijenli bileşiklerinde de (1-) değerliklidir. Halojenlerin bileşikleri genellikle iyonik bileşiklerdir. Asitleri ise kovalent bileşiklerdir. Halojenler serbest halde iken çift atomlu, yâni F_2, Cl_2, Br_2 ve I_2 şeklinde moleküler yapıya sâhiptirler. Halojenler kendi aralarında ClF_3 BrF_3 ve IF_7 şeklinde kompleks bileşikler de meydana getirirler.

Halojenlerden fluor, soğutuculardа kullanılan bileşiklerin ve diğerlerinin sentezlerinde, diş mâcunlarında, içme sularında; klor, ağartma işlemlerinde, su arıtma tesislerinde, boya ve kimyâsal madde îmâlâtında; brom, organik bileşiklerin sentezlerinde ve önemli olarak benzine katılan etilen dibromürün hazırlanmasında; iyot ise, boya îmâlâtında ve antiseptik olarak kullanılır. (Ayrıca Bkz. Fluor, Klor, Brom, İyot).

İSİM	FLUOR	KLOR	BROM	İYOT
Sembol	F	C1	Br	I
Atom no	9	17	35	53
Atom ağırlığı	18,99	35,453	79,90	126,90
Oda sıcaklığında	Gaz	Gaz	Sıvı	Katı
Kaynama noktası	-188°C	-34,7°C	58°C	183°C
Gaz rengi	Hafif sarı	Yeşilimsi sarı	Kırmızı	Menekşe
Elektron ilgisi (eV)	3,58	3,75	3,53	3,22

HALON;

yangın söndürmede kullanılan bileşiklerin genel adı. Bu bileşikler genellikle halojenler dizilmiş alifatik hidrokarbonlardır. Metan veya etandan türemişlerdir. Elektriği iletmediklerinden özellikle elektrikli cihazların korunmasında kullanılırlar. Meselâ ticârî adı halon 1301 olan bromo triflorometan bilhassa tutuşan elektronik cihazların söndürülmesinde tercih edilir.

HALOTAN;

teneffüs yoluyla alınan anestezik bir madde. 2- bromo-2-kloro-1,1,1-trifluoro etan veya fluotan olarak da bilinir. Halotan, derin bir uyuşturma meydana getirebilmekte ve teneffüs yollarını tahriş etmediği gibi oksijenin teneffüs edilmesine de mâni olmaz. Halotan diğer uyuşturucuların aksine patlayıcı olmadığından emniyetle taşınabilir. Bir anestezik olarak bütün operasyonlarda kullanılabilir.

Halotan 1950'lerden beri geniş çapta kullanılmakla beraber bâzı dezavantajları vardır. Meselâ teneffüs ve dolaşımı engellediği gibi ciğerleri tahriş ettiği hususunda da bâzı endişeler uyandırmıştır. Halotanın defalarca kullanılmasından sonra ciğerlerde tahriş olduğuna dâir raporlar çıkmıştır.

Halotan 50°C de kaynayan (kolay buharlaşan) renksiz bir sıvıdır. Teneffüs edilen gaz karışımında %1-% 2 nispetinde bulunabilir. Emniyet sınırı pek yüksek değildir. Meselâ % 3'ün üzerinde bir nispete sâhib olursa (gaz karışımında) teneffüsü durdurabilir.

HALTER;

Alm. *Stammgewicht (n), Kugelhantel, Scheibenhantel (f).* **Fr.** *Haltére (m).* **İng.** *Dumbbell. Barbell.* Ağırlık kaldırma esâsına dayanan bir spor dalı. Demir veya tahta bir sapla birleştirilen yuvarlak veya yassı iki kütlenin meydana getirdiği âlet. Eski devirde atlayıcılara çeviklik kazandırmaya yarayan taştan veya kurşundan yapılma uzun kütle.

Birçok milletin bağlı olduğu Milletlerarası Haltercilik ve Beden Eğitimi Federasyonu (F.İ.H.C.) tarafından yarışmalar hakkında karar alınır. Halterde yalnız amatör lisans tanınmıştır. Atlet sâdece Halter Federasyonunun yönetmeliği altında düzenlenmiş bir yarışmaya katılabilir.

Halter müsâbakaları, eni ve boyu 4 m, yüksekliği 10 cm olan tahtadan bir ring üzerinde yapılır.

Halter yarışmalarında gâye, sporcunun yerde bulunan ağırlığı tek veya iki kolla baştan yukarı kaldırmasıdır. Hareketleri; baskılama (yerden kesme), koparma, omuzlama ve silkme (atma)dir. Sporcunun her harekete göre seçtiği ağırlık için üç deneme hakkı vardır.

Müsâbakaları, biri ring âmiri olan üç hakem ile, beş kişiden müteşekkil bir jüri ve bir spiker ile, sekreter idâre eder. Haltere takılan ağırlıklar demir levha şeklindedir ve bu ağırlıklar 2,5 kg ve katlarıdır. Yarışmalara katılacak ekiplerin her ağırlık sınıfından birer halterciden meydana gelmesi ve ekibin âzamî ağırlığının (7 halterci için) 550 kilogramı geçmemesi lâzımdır.

Halterciler kısa kollu bir fanila, şort, atlet suspansuarı veya tek parçalı bir mayo giyerler. Ayakkabılarının ökceleri ise 4 santimetreden yüksek olamaz. Eğer halterci kemer takarsa kemerin kalınlığı 10 santimetreyi geçemez. Halterciler müsâbakalardan 1 saat 15 dakika önce tartılırlar. Tartı esnâsında o katagori için tâyin edilmiş bütün hakemlerin orada bulunması lâzımdır.

Halter için vücut yapısı husûsiyeti mühimdir. Bu sebeple diğer spor branşlarıyla meşgul olan sporcular muayyen dozlarda halter yapmak sûretiyle fizikî yapı ve kuvvetlerini artırarak daha ileri rekorlara erişebilirler. Yarışmacıların kilolarına göre kategorileri şöyledir:

OLİMPİYAT ŞAMPİYONLARI

52 kg

1972	Smalcerz	Polonya	337,5 kilo
1976	Woronin	S S C B	243,5 kilo
1980	Aliew	S S C B	243,0 kilo
1984	Zeng	Çin Halk Cum.	235,0 kilo
1988	Sevdalin Marino	Bulgaristan	270,0 kilo
1992	İvan İvanov	Bulgaristan	265,0 kilo

56 kg

1972	Földi	Macaristan	377,5 kilo
1976	Nourikian	Bulgaristan	262,5 kilo
1980	Daniel Nunen	Küba	275,0 kilo
1984	Wu	Çin Halk Cum.	267,5 kilo
1988	Oxen Mirzoian	SSCB	292,5 kilo
1992	Chun Byung Kwap	Güney Kore	287,5 kilo

60 kg

1972	Nourikian	Bulgaristan	402.5 kilo
1976	Kolesnikov	S S C B	285,5 kilo
1980	Mezin	S S C B	282,5 kilo
1984	Chen	Çin Halk Cum.	282,5 kilo
1988	Naim Süleymanoğlu	Türkiye	342,5 kilo
1992	Naim Süleymanoğlu	Türkiye	320,0 kilo

67,5 kg

1972	Kırshinow	S S C B	460,0 kilo
1976	Korol	S S C B	305,0 kilo

1980 ..... Roussev ..... Bulgaristan ..... 342,5 kilo

1984 ..... Yao ..... Çin Halk Cum. ..... 320,0 kilo

1988 ..... Joachim Kunz ..... Doğu Almanya ..... 340,0 kilo

1992 ..... İsrael Mlitosion ..... BDT ..... 337,5 kilo

75 kg

1972 ..... Bikow ..... Bulgaristan ..... 485,0 kilo

1976 ..... Mitkoff ..... Bulgaristan ..... 335,0 kilo

1980 ..... Zaafet ..... Bulgaristan ..... 360,0 kilo

1984 ..... Radschnsky ..... Federal Almanya ..... 340,0 kilo

1988 ..... Borislav Gudikov ..... Bulgaristan ..... 375,0 kilo

1992 ..... Fedor Kassapu ..... BDT ..... 357,5 kilo

82,5 kg

1972 ..... Jennessen ..... Norveç ..... 507,5 kilo

1976 ..... Schari ..... SSCB ..... 365.0 kilo

1980 ..... Vardanyan ..... SSCB ..... 400,0 kilo

1984 ..... Becheru ..... Romanya ..... 355,0 kilo

1988 ..... İsrail Arsamakow ..... SSCB ..... 377,5 kilo

1992 ..... Pirros Dimas ..... Yunanistan ..... 370,0 kilo

90 kg

1988 ..... Anatoly Khrapaty ..... SSCB ..... 412,5 kilo

1992 ..... Kakhi Kakhi ..... BDT ..... 412,5 kilo

100 kg

1972 ..... Klikolov ..... Bulgaristan ..... 525,0 kilo

1976 ..... Rigert ..... SSCB ..... 382,5 kilo

1980 ..... Zarambe ..... Çekoslovakya ..... 395,0 kilo

1984 ..... Milser ..... Federal Almanya ..... 385,0 kilo

1988 ..... Pauel Kuznetsov ..... SSCB ..... 425,0 kilo

1992 ..... Viktor Tregubay ..... BDT ..... 400,0 kilo

110 kg

1972 ..... Alxejew ..... SSCB ..... 640,0 kilo

1976 ..... Alexejew ..... SSCB ..... 440,0 kilo

1980 ..... Rahmanov ..... SSCB ..... 440,0 kilo

1984 ..... Oberburger ..... İtalya ..... 390,0 kilo

1988 ..... Yuri Zakharevitch ..... SSCB ..... 455,0 kilo

1992 ..... Ronny Weller ..... Birleşik Almanya ..... 417,5 kilo

1972 Olimpiyatlarına kadar koparma, silkme ve pres adları altında üç dalda yapılan halter müsabakaları bu târihten sonra sâdece koparma ve silkme dallarında yapılmaya başlandı. Toplam kilolarda 1972'den sonra görülen düşüşler bu sebepledir.

Târihçesi: Mîlattan önceki olimpiyatların programında da halter vardı. Yalnız, bu halter yarışmaları belirli bir ağırlığı kaldırmak şeklinde değildi. Ağır bir taşı kaldırmak, bu taşı belirli bir yere kadar taşımaktı. Bu spor M.S. özellikle Orta Avrupa'da yapıldı. Oradan Mısır'a, Türkiye'ye, Japonya'ya kadar gitti, daha sonraları göçmenler halteri Amerika'ya da götürdüler.

Türkiye'de modern anlamıyla halter sporunun yapılması 1900 yılında başlamıştır. Fakat Türklerde daha önceleri ağırlık kaldırma idmanları yapıldığı bilinmektedir. Ağırlık kaldırma sporuna Osmanlılar zamânında pâdişâhlar özel ilgi göstermişlerdir. Sultan Dördüncü Murâd Han, mermerden yapılma 102,56 kg ağırlığında bir gülleyi, her sabah Haremden Hasbahçeye ve Bağdat Köşküne kadar taşıdığı

ve akşam dönüşünde tekrar Hareme kadar götürdüğü bilinmektedir.

Türkiye'de modern halter sporuna Galatasaray Lisesi Beden Eğitimi Öğretmeni Faik Üstün'ün şahsî gayretiyle başlandı. Faik Beyi Hakkı Köprülü, Filozof Rızâ Tevfik, İhsaniyeli Rıfat gibi amatör sporcular tâkib etti. Daha sonraları Türk halterciliğini milletlerarası müsâbakalarda başarıyla temsil eden halterciler yetişti.

Türkiye'nin ilk milletlerarası halter müsâbakalarına katılması 1924 Olimpiyatlarında oldu. Müstakil olarak Türkiye Halter Federasyonu 1960 yılında kurulmuş, bu yıldan sonra halter sporu yurdumuzda yaygınlaşmıştır. 1988 Seul Olimpiyatlarında Naim Süleymanoğlu'nun Olimpiyat şampiyonu olması ilgiyi daha çok arttırmıştır.

HALVET;

Kapalı bir yerde yalnız kalma. Tenhâ, tenhâya çekilme, tenhâlık, yalnızlık. Kimsenin bulunmadığı kapalı yer. Hamamda ufak, ayrı yıkanılan küçük oda. Osmanlı Devletinde saray kadınlarının gezip dolaşması için yapılmış bahçeler.

Müsâdeleri olmaksızın başkalarının giremeyecekleri bir yerde, kadın ile kocasının, berâber bulunmalarına da "meşrû halvet" denir. Umûma açık olmayan yerlerde yabancı kadın ve erkeğin beraberce yalnız kalmaları da "haram halvet" olup, İslâm dîninin yasakladığı hususlardandır. Peygamber efendimiz hadîs-i şerîflerinde buyurdular ki;

Bir erkek, yabancı bir kadın ile halvet ederse, üçüncüleri şeytân olur.

Allah'a ve kıyâmet gününe inanan, yabancı bir kadınla yalnız kalıp halvet etmesin.

Bir erkeğin ebedî mahremi olan, yâni hiçbir zaman evlenemeyeceği 18 kadın vardır. Bunlardan 7'si zîrahm-ı mahrem, yâni kan ile olan nesebden, soydan akrabâdır. Bunlar; annesi, kızı, kızkardeşi, teyzesi, halası, kızkardeşinin kızları ve erkek kardeşinin kızlarıdır. Kadın için ise; babası, oğlu, kardeşi, amcası, dayısı, erkek kardeşinin oğlu ve kız kardeşinin oğludur. Bu yedi kadın veya erkeğin süt sebebiyle olması da aynıdır. Ayrıca nikâh sebebiyle sonradan olan dört kadın veya erkek daha vardır ki, bunlar da erkek için nikâhlandığı kızın annesi, üvey kızı, üvey annesi ve gelinidir. Kadın için ise üvey babası, üvey oğlu, kayınpederi ve dâmâdıdır. Bunların hepsi yedi kandan, yedi sütten, dört sonradan nikâh sebebi ile olmak üzere on sekiz erkek veya kadındır. Bunların dışındaki erkek ve kadınlar o kimse için yabancı sayılırlar. Bir erkeğin, böyle yabancı sayılan bir kadınla halvet etmesi çeşitli içtimâî ve âilevî mahsurları sebebiyle yasak edilmiştir.

Halvet, tasavvuf terminolojisinde, mürşidin emri ve uygun görmesi ile talebenin yalnız olarak karanlık ve dar bir yere çekilip ibâdetle vakit geçirmesi ve Allahü teâlâ ile bir olmasıdır. Halvet, kırk gün sürdüğü için buna "erbâin çıkarmak" da denir. Halvet, tekkelerdeki odalardan birinde olur. Mürşid duâ ederek talebeyi halvete sokar. Yemek ve su, halvette olan talebenin hâline ve tahammülüne göre azaltılır. Zarûret olmadıkça dışarı çıkamaz. Kimse ile görüşemez. Gece ve gündüz zikir ve tefekkür ile meşgul olur. Kırkıncı gün mürşid talebenin bulunduğu odaya gider ve onun bu müddet içinde gördüğü rüyâları dinler. Talebe halvethâneden çıkarılır. Yıkanır ve çamaşırı değiştirilir. Hayvanın baş suyu ile pişmiş olan çorba içirilir. O günün akşamı veya ertesi günü kesilen hayvanın etinden yenir. Ziyâfet verilir. Bu eskiden tarîkatte talebelerin yetiştirilmesi için uygulanan bir usuldü. Ancak uygulanması umûmî olmayıp tarîkatlara göre farklılık gösterirdi.

HALVETİYYE;

evliyânın büyüklerinden Sirâceddîn Ömer bin Ekmelüddîn Lâhicînîn tasavvufta tâkib ettiği yol, tarîkat. Sirâceddin Ömer Lâhicî'nin amcası ve hocası Muhammed bin Nur-ül-Halvetî'ye nisbetle bu yola Halvetiyye ismi verilmiştir. Abdullah Sirâceddîn Ömer Lâhicî'nin bir çınar ağacının kovuğunda halvet etmesinden, hattâ bu ibâdetini kırk gün hiç ara vermeden sürdürmesinden dolayı onun tasavvuftaki yoluna Halvetiyye adı verildiği de bildirilmiştir.

Halvetiyye yolunun kurucusu olan Sirâceddîn Ömer Lâhicî, Lâhican'da doğdu. Çocuk yaştan itibâren ilim tahsil etti. Genç yaşındaHarezm'e giderek amcası Ahî Muhammed bin Nur-ül-Halvetî'ye talebe oldu. Onun hizmetinde ve sohbetinde bulunarak tasavvuf yolunda ilerledi. 1317 senesinde amcası vefât edince, yerine geçerek talebelerine ders verdi, insanlara İslâmiyetin emir ve yasaklarını anlattı. Onun tasavvufta tâkib ettiği yola Halvetiyye adı verildi.

Halvetiyye yolu kısa zamanda yayıldı. Sirâceddîn Ömer Halvetî bir müddet Hoy'da ve Mısır'da bulundu. Oradan Hicâz'a giderek hac vazîfesini yerine getirdi.Hac dönüşünde Sultan Uveys'in dâveti üzerine Herât'a geldi.Orada insanlara İslâmiyetin emir ve yasaklarını anlatarak onların dünyada ve âhirette saâdete kurtuluşa ermeleri için gayret etti. Hilâfet verdiği talebelerini de çeşitli memleketlere gönderdi. Vefâtından sonra yerine talebelerinin ve halifelerinin en önde geleni Seyyid Yahyâ Şirvânî

geçti. Halvetiyye yolunun yayılması ve kollara ayrılması Seyyid Yahyâ Şirvânî hazretleri zamanında oldu.

Halvetiyye yolu dört kola ayrılmıştır. Bu kollardan da pekçok şubeler ortaya çıkmıştır.

Birinci kol; Ömer Rûşenî hazretleriyle başlayan Rûşeniyye koludur. Seyyid Yahyâ Şirvanî'nin halifesi olan Dede Ömer Ruşenî Aydınlıdır. Tahsilini Bursa'da yaptıktan sonra Bakü'ye giderek Seyyid Yahyâ Şirvânî hazretlerine talebe oldu. Onun sohbetinde olgunlaşıp, insanlara İslamiyeti anlattı. 1487 senesinde Tebrîz'de vefât etti. Rûşeniyye kolundan Diyarbakır'lı İbrâhim Gülşenî'nin kurduğu Gülşeniyye ile Sezâiyye ve Halvetiyye şûbeleri meydâna gelmiştir.

İkinci kol; Cemâliyye koludur. Çelebi Halîfe diye meşhur olan Cemâleddîn Aksarâyî hazretleri tarafından kurulmuştur. Merzifon ve Amasya'da yetişip İstanbul'a gelen Cemâleddîn Aksarâyî İstanbul'un Kocamustafapaşa semtinde câmi, medrese, dergâh ve imâret kurdu. Halvetiyye yolunu yaydı. Hac yolculuğu sırasında Şam'da vefât etti. Yerine halifesi ve damadı Sünbül Sinan Efendi geçti. Onun yoluna da Sünbüliyye adı verildi. Halvetiyye yolunun Cemâliyye kolundan Şâbâniyye, Nasûhiyye, İbrâhimiyye, Assâliyye, Bahşiyye, Karabâşiyye, Çerkeşiyye şûbeleri doğdu.

Üçüncü kol; Şemseddîn Ahmed Marmaravî'nin kurduğu Ahmediyye koludur. Bu koldan çıkan şûbelerin en önde gelenleri Nûreddîn Cerrâhi tarafından kurulan Cerrâhiyye ve Niyâzî-i Mısrî tarafından kurulan Mısriyye'dir. Ramazâniyye, Buhâriyye, Raûfiyye, Cihangiriyye, Sinâniyye, Uşşakiyye şubeleri de bu koldandır.

Dördüncü kol; Şemsiyyedir. Kurucusu Kara Şems diye meşhur olan Şemseddin Ahmed Sivâsî hazretleridir.

Halvetiyye yolunun kolları ve şûbeleri arasında büyük bir farklılık yoktur. Küçük farklılıklar ise daha çok giyimdedir. Anadolu ve Rumelide en çok dergâhı bulunan tarikatların başında Halvetiyye yolu gelir. Bu kolların ve şûbelerin şeyhi olan zâtların çoğunun kabri Anadolu'dadır.

Zikr-i Cehrî'yi (sesli zikri) esas alan Halvetiyye yolunda Esmâ-i Seba denilen Lâ ilahe illallâh, Allâh, Hû, Hak, Hayy, Kayyûm, Kahhar isimleri anılırdı. Toplu zikirlerde Deverân, yâni ayakta halka teşkil edip dönerek zikretmek usûlü de vardı.

Halvetîler diz çöküp kıbleye karşı otururlar her türlü dünyevî düşünce ve şekilleri zihinlerinden silerler, sâdeceAllahü teâlâyı düşünürlerdi. Lâ ilahe illallah zikrini 33 ve 165 kere tekrar ederler, sonra Allah İsm-i Celâlini daha sonra da Esmâ-i Seba'dan Hû, Hak, Hayy, Kayyûm, Kahhâr isimlerini zikrederlerdi. Hazret-i Ali vâsıtasıyle Peygamber efendimize ulaşan silsilesi şöyledir: Muhammed aleyhisselâm, hazret-i Ali radıyallahü anh, Hasan-ı Basrî, Habîb-i Acemî, Dâvud-i Tâî, Mârûf-ı Kerhî, Sırrî-yi Sekâtî, Cüneyd-i Bağdâdî, Mimşâd ed-Dîneverî, Muhammed Dîneverî, Ömer Bekrî, Abdülkâhir Bekrî, Kutbeddîn Ebherî, Muhammed Nehhâs Buhârî, Muhammed Tebrîzî, Cemâleddîn Şirâzî, İbrâhim Zâhid Gîlânî, Sâdeddin Fergânî, Kerimüddîn Muhammed bin Hür-ül-Halvetî, Sirâceddîn Ömer Halvetî.

Çeşitli kolları ve şûbeleri düşünülürse Halvetiyye yolunun Müslüman-Türk toplumu üzerinde en çok tesiri olan tarikatlerden olduğu görülür. Mensupları arasında her sınıftan ve her meslekten insanlar vardı. Sultan İkinci Bâyezid'in yanındaki Cemâl Halvetî, Yavuz Sultan Selim'in yanındaki Sünbül Sinan Efendi, Kanûnî Sultan Süleyman'ın yanındaki Merkez Efendi, Halvetiyye yoluna mensuptular. Sünbül Sinan Efendi ve Merkez Efendinin İstanbulda kendi adlarıyla anılan mahallelerdeki türbeleri, bugün bile büyük kitleler tarafından ziyâret edilmektedir.

HAMAM;

Alm. *Türk, Badehaus; Privatbad (n)*, **Fr.** *Bain turc, bain (m),* **İng.** *Turkish bath, bathroom.* Yıkanılacak sıhhî yerlere, genel olarak verilen ad. Hamam, özel bir düzenle ısıtılarak, sıcak ve soğuk suyu bulunan ve üzeri kubbeli, kâgir yapıdır. Şimdikiler ise genellikle betondur.

Hamamın çok eski bir târihi vardır. Hamam daha Romalılar zamanında biliniyordu. Vezüv Yanardağının patlamasından sonra küller altında kalan Pompei şehrinde yapılan kazılar, Romalıların kullandıkları hamamları ortaya çıkarmıştır. Bu hamamların yalnız temizlik için değil, zevk ve eğlence için de yapıldığı anlaşılmaktadır. Romalılarda sınıf farkı olduğu için, hamamlarda kölelerle asillerin giriş kapıları ve yıkandıkları yerler ayrılmıştı. Roma hamamlarında ayrıca buhar banyosu yeri, soğuk ve sıcak su havuzları da vardı.

Yalnız, Hıristiyanlığın bozulmuş şekli yayıldıktan sonra, batı dünyâsında hamam ve temizlenme yavaş yavaş unutuldu. Ortaçağda Hıristiyanlar, ilk doğdukları zaman papas tarafından vaftiz suyunda yıkandığı için, bundan sonra yıkanmak, taasuplarına göre yasak ve günâhtı. Yıkananların birçok hastalıklara yakalanacağı zannediliyordu. Bu sebeple kadınlar olsun, erkekler olsun, yıkanmadıklarından dolayı kirlenip pis kokarlardı. Kadın ve erkekler bu pis kokuyu önlemek için ağır

kokular sürünürlerdi. On altıncı yüzyılın ünlü heykelcisi Michel Angleo'ya babası, yazdığı bir mektubunda; "Yıkanmaktan sakın, her türlü hastalık sudan gelir, bilirsin. Gerekirse adam tut, kirlerini kazıt ama, sakın yıkanma!" diyordu.

Türkler, târihî asâletleri ile temiz bir millettir. İslâmiyeti kabul etmeleri ve İslâmiyetin temizliğe ait hükümlerini büyük bir titizlikle uygulamaları neticesinde bilhassa, İstanbul'un fethinden sonra burada ve devletin dört bir yanında binlerce hamam yaptılar. Türklerde İslâmiyetin emirlerinin gereği olarak her evde hamam bulunurdu. On yedinci, yüzyılda, yalnız İstanbul'da 168 adet büyük çarşı hamamı vardı.

Türk hamamları ve özellikleri:

Türk hamamları başlıca üç kısma ayrılır: 1) Soyunma yerleri; 2) Yıkanma yerleri: a. Soğukluk, b. Hamam; 3) Isıtma yeri: Külhan.

1. Soyunma yerleri: Geniş bir sofa ve bunun çevresinde bölmeli sekiler bulunur. Yıkanan kimseler, bu sekilerde uzanıp dinlenirler.

2. Yıkanma yerleri: Soğukluktan geçilerek girilen hamam kısmına denir. Burası da bâzı bölümlere ayrılır: "Kurna başı" denilen herkesin teker teker yıkandığı yer, "halvet" adı verilen kapalı ve yalnız başına yıkanma hücreleri. Bir de üzerine uzanıp ter dökülen "göbek taşı" bulunur. Burası, hamamın mermer kaplı zemininden daha yüksek yapılmış ve çeşitli geometrik şekillerde olabilen yerdir.

3. Isıtma yeri-Külhan: Hamamın altında olup burada ateş yanar. Ateşten yükselen alev ve duman, mermer zeminin altındaki özel yollardan, duvar içlerinden geçer, "tüteklik" adı verilen bacadan çıkar.

Külhandaki ocağın üzerinde sıcak su kazanı, onun da üzerinde soğuk su deposu bulunur. Ocağın dip kısmındaki birkaç kanal, hamamın yıkanma yerinin ortasındaki göbek taşının altına kadar uzanır. Ocakta yanan odunların tesirli alev ve dumanları, bu kanallardan göbek taşının altına gider. Bu taşın altındaki karanlık yer çok ısındığından buraya "cehennem" denir.

Çarşı hamamları, haftanın belli günlerinde kadınlara, başka günlerde erkeklere açıktır. "Çifte hamam" olanlar ise birbirine bitişik iki hamam olup, biri kadınlara, diğeri erkeklere ayrılmıştır. Bu hamamlar hergün açıktır.

İstanbul'un hamamları bütün dünyâca tanınmıştır. Eski oluşu bakımından Bâyezit, Çemberlitaş, Hoca Paşa, Fındıklı hamamları, Fâtih'te Mehmedağa hamamı vs. vardır. Ayrıca zamanla tahribâta dayanamayıp yıkılmış hamamlar da bulunuyordu. Hele meşhur konak hamamlarından hemen hiçbiri bugün kalmamıştır. Yalnız Saray hamamları (Topkapı ve Dolmabahçe), ayrı devirlerin mimarlık âbidelerine örnek olarak, bugün İstanbul'u süslemektedir. Bunlardan başka, Bursa'nın tabiî sıcak ve kükürtlü sularıyla meşhur kaplıca hamamları, Gönen kaplıca hamamları ve Türkiye'nin dörtbir yanında serpiştirilmiş kaplıca ve normal hamamlar da vardır.

Türk hamamlarının bir değişik tarafı da, buhar banyosu esasına dayanan "Fin hamamı" oluşlarıdır. Finler, aslen Türk asıllıdırlar. Bugün dünyâ spor âleminde, çabuk terleyerek, çok kilo vermek için bu hamamlardan faydalanılmaktadır. Bu bakımdan Türk hamamlarından bütün sporcular istifâde ederler.

Hamamların sağlık bakımından faydaları:

Hamamlar, uzun müddet kalmamak şartıyla, sıcaksu ve sabunla yapılacak vücut temizliği için en iyi yıkanma ve temizlenme yerleridir. Hamamda terleyen vücudun, yumuşak bir bez veya süngerle ovularak yıkanması, vücutta kan dolaşımını kolaylaştırarak insana rahatlık verir. Vücudu sert keselerle ovmak, deride yara açabilir. Bundan sakınmak gerekir.

Bir de hamamlarda yıkananların âdâbı muâşeret kâidelerine uyması lâzımdır. Ayrıca hamamlarda fazla kalmak, sıcaktan soğuğa, soğuktan sıcağa zaman zaman çıkmak da vücuda zararlı olabilir. Kalp ve dolaşım sistemi bozuk olan, tansiyonu yükselen kimselerin, bir de akciğer veremine tutulmuş olanların çok sıcak suda yıkanmaları tehlikelidir. Zîrâ çok sıcak suda uzun süre kalmak, beyne kan hücum etmesine, veremlilerde de akciğer kanamasına sebeb olur. Ayrıca hamamdan sonra kendisini kollayamayıp üşütenler de zatürre hastalığına yakalanırlar. Dikkat edene hamamların bir zararı olmadığı gibi faydası çoktur.

HAMAMBÖCEĞİ (Blatta);

Alm. *Küchenshabe (f),* **Fr.** *Cancrelat, cafard,* **İng.** *Cockroach.* **Familyası:** Hamamböceğigiller (Blattidae). **Yaşadığı yerler:** Sıcak ve nemli yerlerde. Hamam, fırın, mutfak, orman ve çürümüş besin muhitlerinde bol rastlanır. **Özellikleri:** Basık ve oval vücutlu, ince uzun antenli, kanatlı veya kanatsız böcekler. Karanlıkta ortaya çıkar. Nebâti ve hayvânî çürümüş besinlerle beslenir. Dişi, yumurtalarını kapsül içinde bırakır. **Ömrü:** 5 yıl kadar. **Çeşitleri:** 3500 kadar türü vardır. En önemlileri; Amerikan hamamböceği (Periplaneta americana), Doğu hamamböceği (Blatta orientalis), Alman hamamböceği

(Blattela germinica)dir.

Sıcak ve nemli bölgelerde yaşayan, gece faaliyet gösteren düz kanatlılar (Orthoptera) takımının, Blattidae familyası böcek türlerinin genel adı. Kuzey kutbundan güney kutbuna kadar insanların yaşadığı her yerde rastlanır. Kanatlı ve kanatsız türleri vardır. Basık vücutlu, uzun antenli, benzer bacaklıdırlar. Hızlı koşarlar. Kahverenginden gri ve siyaha kadar çeşitli renkte olanları vardır. Tropik türleri parlak yeşil, sarı kırmızı, portakal rengindedirler. Çizgili olanlarına da rastlanır. Başları, kalkan şeklini almış olan protoraks (ilk göğüs segmenti) ile kısmen veya tamâmen örtülüdür. Mağara ve karınca yuvalarında sürekli karanlıkta yaşayanlar gözsüzdür. Uzun antenleri yardımcı duyu kılları ile donanmıştır. Boyları 5 mm ile 7,5 cm arasında değişir.

Birçok türü orman ve tarlalarda insanlardan uzak, tabiatta serbest olarak yaşar. Bunlara örnek olarak tarla hamamböceği gösterilebilir. Tropik bölgelere gidildikçe boyları artar. Çürüyen nebatî ve hayvânî artık maddelerle beslenirler. Kuvvetli kesici ve çiğneyici ağız parçaları ile çok sert maddeleri bile kemirebilirler. Mutfakta yaşayanlar her türlü yiyecekle beslenir. Bâzan çorap, deri, kâğıt, tahta ve kumaşları dahi kemirirler. Birkaç türü canlı bitki yiyerek onlara zarar yapar. Yaygın türlerin erkeklerinde gelişkin iki çift kanat mevcuttur. Dişilerde kanatlar daha küçüktür. Bâzı türler ise tamâmen kanatsızdır. Kanatlar uçmaktan çok, karnı bir zar gibi korumaya yarar. Kanatları olanlar iyi uçucu değildir.

Büyük Amerikan böceği (P. americana) 5 cm boyunda, kızıl kahverenklidir. Sonradan Avrupa'ya da girmiştir. Evlerin iç ve dışında uçar. Yetiştirilmesi kolay ve vücudu büyük olduğundan biyoloji laboratuvarlarında deney hayvanı olarak da kullanılır. Yurdumuza gemilerle sonradan girmiştir. Fırın ve hamamlarda rastlanır. Anavatanı Kuzey Amerika olarak bilinirse de, Afrika menşelidir. Uygun şartlarda saatte 4-5 kilometre hızla koşabilir. Alman hamamböceği (Bjettela germinica) saman renginde, 11-13 mm boyunda küçük olup erkek ve dişileri kanatlıdır. Evlerde yaşar. Anayurdu Orta Avrupa'dır. Evlerimizde en çok rastlanan "Doğu hamamböceği" (Blatta orientalis) 2,5-3 cm uzunlukta parlak siyahımtrak renktedir. Dişilerde kanatlar gelişmemiş olduğundan uçamazlar.

İnsanların bulunduğu her tarafta hamamböceklerine rastlanır. Nemli yerleri sevdiğinden bilhassa mutfaklarda, duvar çatlakları arasında barınır. Geç saatlerde ışık yakıldığında kaçışarak saklanmaya çalıştıkları görülür. Dişi hamamböcekleri yumurtalarını kendileri tarafından meydana getirilen uzunca bir kapsül içinde çift sıra hâlinde koyarlar. Ergin dişi, yumurta paketini yavrular çıkıncaya kadar berâberinde taşır. Ancak bir tehlike karşısında yumurta kapsülünü bırakarak kaçar. Yumurta sayısı cinslere göre, genellikle 16-40 arasında değişir. Doğu hamamböceğinde 16, Alman hamamböceği kapsülünde 40 yumurta bulunur. Uygun şartlar altında (22°C'de) 2-3 ay zarfında nimfler (yavru) yumurtadan çıkar. Birinci gömleği kapsülde değiştirdikten sonra kapsülden çıkar. Nimfler ergine benzeseler de kanatsızdırlar. Büyümeleri sırasında birkaç kerre deri değiştirerek kanatlı şekle dönüşürler. Bâzı türlerin erginleri de kanatsızdır. Sıcak memleketlerde 9-12 ayda, soğuk yerlerde ise 3-4 senede erginleşirler. 5 sene kadar yaşar ve en çok 5 defâ gömlek değiştirirler. Çoğu türler genellikle nisan-mayıs aylarında çiftleşirler.

Pislikte ve daha sonra yiyecekler üzerinde gezindiklerinden bakteri ve sporozoaları bulaştırırlar. Gezdikleri yerlerde pis bir koku bırakırlar. Alışkanlıkları şaşırtıcı olduğundan umulmadık yerlerde rastlanırlar. Bu sebepten yok edilmeleri güçtür. Yassı vücutlu olduklarından rahatlıkla çatlaklar arasında gizlenirler. En iyi korunma çâresi temizliktir. Yiyecekler korunmalı ve evin içinde çöp bırakılmamalıdır. Gün ışığı ve elektrik ışığından hoşlanmadıklarından karanlıkta yuvalarından çıkarlar. Geceleri âniden gelen ışıkta bile çabuk kaybolurlar. Püskürtme ve serpme ilâçlarla yok edilmeleri çok güçtür. Gece besin ararken duyu organlarıyla ilâç serpilmiş kısımları keşfederek ilâç bulaşık olmayan kısımlarda dolaşırlar. Zamanla ilâçlara karşı bağışıklık kazandıkları ortaya çıkmıştır. Değişik bir ilâç bunları yok ederse de kapsüldeki yumurtalar ilâçtan etkilenmez ve 2-3 aylık kuluçka süresinden sonra evleri tekrar işgâl ederler. Pharao karıncalarının mücâdelesinde kullanılan yem şeklindeki insektisitler (böcek öldürücüler) kullanılması daha tesirli olmaktadır. Fakat hamamböcekleri yalnız dolaştıklarından bu zehirli yemlere rastlama ihtimâlleri kesin değildir ve komşu binâlardan her an tekrar bulaşabilirler. Mahallî bir mücâdele sistemi uygulanması gereklidir.

Hamamböcekleri çok eski devirlerden beri yaşamaktadır. En bol Karbon Devrinde (zamanımızdan tahminen 350 milyon sene önce) görülmüştür. 20 santimetrelik hamamböceği fosillerine rastlanmıştır. O devredeki hamamböcekleri şimdi dünyâda bulunanlardan çok daha fazlaydı. Çıkarılan fosiller, yapı bakımından zamanımız hamamböceklerine benzemektedir. Son zamanlarda "Blattaria" adlı bir alt takımda incelenmeye başlanmıştır. Dünyâda en çok rastlanan böceklerdir. Hamamböceksiz ev düşünülemez. En yüksek binâların çatı katlarında bile rastlanır.

HAMDÂNÎLER;

Musul ve Haleb civârında hüküm sürmüş olan bir hânedân. Taglib kabîlesi mensubu Hamdân bin Hamdûn'un 885'te Hâricîlerle birlik olup, Mardin'i ele geçirmesi ile târih sahnesine çıktılar. Hâricî ve

Karmatîlerle yaptıkları savaşlarda başarı gösterdiler. Abbâsî halîfelerinin hilâfet mücâdelelerine karıştılar. Zaman zaman Bağdat'a hâkim oldular. Büveyhîler, Ukaylîler, Mervânîler ve Fâtımîlerle münâsebetleri oldu. Hamdânîlerin Musul kolu, 980'li yıllarda Ukaylîler tarafından ortadan kaldırıldı.

944 yılında Sûriye'nin kuzey taraflarında Hamdânîlerin Haleb kolu kuruldu. Fâtimîler ve Bizanslılarla münâsebetleri oldu. Fâtımîler tarafından hâkimiyetlerine son verildi (1104).

Hamdânîler, Arab edebiyâtının hâmisi olarak şöhret kazandılar. Özellikle Haleb kolunun kurucusu Seyfüddevle, şâirlere ihsânlarda bulundu ve sarayında ağırladı. Hamdânîler, ticâret merkezlerine sâhib olan münbit bölgelerde hâkimiyet kurmalarına rağmen bedevîlere mahsus tahripçi huylarından ve sorumsuzluktan kurtulamamışlardır. Sorumsuzlukları ve tahripçilik özellikleri, birçok şehrin yapılan savaşlarda harâb olmasına yol açmıştır.

Musul Hamdânî Sultanları

Tahta Geçişi

Ebü'l-Heycâ Abdullah

(Halîfenin Musul Vâlisi) 905 (H.293)

Nâsıruddevle Hasan 929 (H.317)

Uddetüddevle Ebû Tâlib 969 (H.358)

Büveyhîlerin İşgâli ..... 979 (H. 369)

İbrâhim-Hüseyin (ortak hükümdar

olarak Büveyhîler tahta çıkardı)....989 (H.379)

Musul'un Ukaylîler ve Diyarbakır'ın

Mervânîler tarafından işgâli 999 (H.389)

Haleb Hamdânî Sultanları

Seyfüddevle Ali 945 (H.334)

Sa'düddevle Şerîf 967 (H.356)

Sa'îdüddevle Sa'îd 991 (H.381)

Ali 1002 (H.392)

İkinci Şerif 1004 (H.394)

Lü'lü'nün iktidârı ele geçirmesi ve sonra Fâtimîlerin işgâli.

HAMDİ YAZIR (Elmalılı);

Osmanlıların son zamanlarında yetişen din adamlarından. 1878 yılında Antalya'nın Elmalı ilçesinde doğdu. Babası âlim bir kişi olan Nûmân Efendidir.

Hamdi Yazır okumaya kendi babasından başladı. İlk ve orta öğrenimini Elmalı'da tamamladı. Kur'ân-ı kerîmi ezberledi. Arapça ve fıkıh öğrendi. Medrese tahsiline İstanbul'da başladı. Bâyezîd Câmiinde Kayserili Mahmûd Hamdi Efendinin derslerine devâm ederek icâzet (diploma) aldı. Hocasıyla aynı adı taşıdıklarından isimlerini ayırmak için hocasına "Büyük Hamdi" kendisine de "Küçük Hamdi" ismi verilmiştir.

Elmalılı Hamdi Yazır 1904 senesinde rüûs (ilmiye rütbesi, ilim adamlığı pâyesi) imtihanına girerek kazandı. Böylece Bâyezîd Câmii (dersiâmı) hocası olarak ders vermeye başladı. Bir taraftan da Mekteb-i Nüvvâb (kâdı, hâkim yetiştiren okul)a devâm ederek burayı da bitirdi. Matematik, felsefe, edebiyât sâhalarında incelemelerde bulundu. Arapça ve Farsça yanında Fransızcayı da öğrendi. Diğer taraftan devrin hattatlarından Sâmi ve Âkif Efendilerden hüsn-i hat (güzel yazı) dersleri alarak hat öğrendi. Yazı çeşitlerinden sülüs, nesih ve ta'likte güzel yazı örnekleri verdi.

1906 yılında meşîhat (Diyânet İşleri Dâiresi) kaleminde görev aldı. 1909'da Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın hal'i (tahttan indirilmesi) için yazılan fetvânın müsveddesini hazırladı. Meşrûtiyetin îlânı üzerine Antalya'dan mebus (milletvekili) seçilip meclise girdi. Bu arada ders vermeye de devâm etti. Mülkiye-i Şâhâne (Siyâsal Bilgiler Fakültesi) de usûl-i fıkıh, Mekteb-i Nüvvâbda **Dürer** ve Ahkam-ı Evkâf ve Süleymaniye Medresesinde mantık derslerini okuttu. Dârül Hikmet-il-İslâmiye âzâlığında bulundu. 1919'da teşkilâta başkan seçildi. 1922 yılında Ankara'da TBMM'nin açılmasıyla İstanbul'dan ayrıldı. Ankara'da faaliyete geçen Şer'iyye ve Evkâf Nâzırlığına (Başkanlığına) girdi. Bir müddet burada görev

yaptı. Medreselerin kapatılmasıyla açıkta kaldı. Bundan sonra başka bir görev almadı.

Hayâtının sonuna kadar kendini ilmî çalışmalara verdi. Hasta olmasına rağmen, hayâtının son döneminde meşhur tefsiri **Hak Dîni Kur'ân Dili** adlı eserini yazdı. 27 Mayıs 1942'de vefât etti.

Eserleri:

1. Hak Dîni Kur'ân Dili: Dokuz ciltlik tefsir kitabıdır.

2. Metâlib ve Mezâhib: Felsefeye dâirdir. Fransızcadan tercümedir. Bu esere ilâve açıklamalar yapmıştır.

Beyânül Hak ve **Sebîlürreşâd** mecmualarında pekçok makâle yazmıştır.

HAMDULLAH HAMDİ;

Osmanlı âlimlerinden. Hamdi Çelebi diye de bilinilir. İstanbul'un mânevî Fâtihi Akşemseddîn'in oğullarının en küçüğü olup, devrinin önde gelen âlim, edîb ve velîlerindendi. Soyu, babası Akşemseddîn'den, Şeyh Şihâbeddîn-i Sühreverdî'ye, ondan da hazret-i Ebû Bekr'e ulaşmaktadır. Adı Muhammed Hamdullah'tır. On beşinci asırda, ilim, irfan ve edebiyât dünyâsının en seçkin şahsiyetlerindendi. Özellikle edebî sâhâda ortaya koyduğu manzum eserleri ile tanındı. Zamânının İslâmî kültür ve irfânını pek samîmi bir üslupla aksettiren sayılı ve seçkin bir Osmanlı münevveriydi.

Hamdi Çelebi, 1449 (H.853) yılında Bolu'nun Göynük kazasında doğdu. Babası Akşemseddîn'in husûsî alâka ve teveccühleri altında ilk ve temel tahsilini yaptı. Babası vefât ettiği zaman henüz çocuk denecek, on veya on iki yaşlarında bulunuyordu. Âlim, ârif ve şâir olacağını, babası keşf yoluyla çok önceleri haber vermişti. Akşemseddîn'in vefâtından sonra bir hayli maddî mânevî güçlük ve zorluklarla karşı karşıya kalan Hamdi Çelebi, herşeye rağmen mükemmel bir tahsil yapmayı başardı.

Din ve fen ilimlerinde, şiir ve edebiyatta söz sâhibi oldu. Bir aralık Bursa'da Çelebi Sultan Mehmed ve Yıldırım Bâyezîd medreselerinde müderrisliğe tâyin edildi ise de, bir müddet sonra kendi isteği ile bu mesleği bıraktı ve Göynük'e çekilerek kendini tamâmen tasavvuf yolunda yetişmeye ve mesnevîlerini hazırlamaya verdi. İnzivaya çekilmesine, bir gece rüyâsında babası Akşemseddîn'in kendisine yaptığı nasihatler sebeb olmuştu. Akşemseddîn ona, artık âhiret hazırlığına koyulmasını, bunun için de, Kayseri'de bulunan halifesi İbrâhim Tennûrî'ye varıp, teslim olmasını nasihat etmişti. Hamdi Çelebi bu rüyâsından uyandığında, gönlü yanmış, âdeta kendinden geçmişti. Kayseri'ye gitmek için hemen hazırlıklara başladı. Tam bu esnâda aniden Şeyh İbrâhim-i Tennûrî Bursa'ya geldi. Hamdi Çelebi, babasının nasihatine uyarak hemen sohbetine koşup teslim oldu. Görüştüklerinde, İbrâhim-i Tennûrî ona dönüp, "Seni bana gönderen, beni de sana gönderdi." demişti.

Nihayet Hamdi Çelebi'ye hemen Kayseri'ye gitmesini, kısa bir müddet sonra kendisinin de oraya geleceğini ve orada beklemesini söyledi. Hamdi Çelebi hemen Kayseri'ye gitti, hocası gelince, hizmet ve sohbetini canına minnet bilerek çalıştı. İbrâhim Tennûrî'nin terbiye ve teveccühü ile olgunlaşarak halifesi oldu. Hocasının izni ile Göynük'e gelerek yerleşti.

Hamdi Çelebi, Türk edebiyâtında batı Türkçesiyle ilk Hamse, yâni beş mesnevî yazan şâirdir. Mesnevîleri arasında en çok **Yûsûf ü Zelîha**'sı ve **Leylâ vü Mecnûn** mesnevîleri beğenildi ve meşhur oldu. Bu ikisi ve diğer eserleri kendi zamanında ve sonraki asırlarda zevkle okundu. Özellikle **Yûsûf ü Zelîha**'sı dili ve üslûbu bakımından, o zamana kadar bu konuda yazılan eserlerin en güzeli olarak kabûl edildi. Bu eserinin önsözünde, Akşemseddîn ile ilgili bir menkıbeye şöyle işâret etmektedir.

Menkıbe şöyledir: Akşemseddîn hazretleri dâimâ derdi ki, "Şu küçük oğlum Muhammed Hamdi yetîm, zelîl kalmasa şu mihneti çok dünyâdan göçerdim". Bir gün, Hamdi Çelebi'nin annesi, Akşemseddîn'e dönüp, "Göçerdim dersin dursun, ama yine de göçmezsin!" deyince, Akşemseddîn "Göçelim!" buyurdu. Göynük kasabasında yaptırmış olduğu mescide girip vasiyetini yaptı, yakınları ile helâllaştıktan sonra Yâsîn sûresini okumaya başladı. Sünnet üzere yatıp mübârek rûhunu Hak teâlâya teslim eyledi. Yukarıda zikredilen manzûmenin ilk mısralarında Hamdi Çelebi mübârek babasının bu kerâmetine işâret etmektedir.

Hamdi Çelebi, hayâtının sonuna kadar münzevî yaşadı. Umûmiyetle, eserlerinden kazandığı para ile geçimini temin ediyordu. Bir ara Anadolu'ya gelen meşhur Abdürrahmân-ı Câmî ile de görüştü, sohbetinden istifâde etti. Eserlerinde de ondan aldığı feyzi aksettirmektedir. Câmî'yi taklit etmiştir diyerek tenkid edenler çıkmışsa da eserlerindeki üslûb ve tasvirler orjinâldir ve pek lezzetlidir. Almış olduğu derin ve geniş muhtevâlı din, fen, edebiyat ve tasavvuf kültürünün potasında tam pişmiş ve olgunlaşmış olarak eser telif etmiştir. Mesnevîlerinde, dînî, ahlâkî, tasavvufî konuları ve incelikleri pek güzel ve samîmi bir üslûpla, işlemiştir. Eserlerinde az da olsa tasannu (yapmacık) bir üslûb ve zorlanma göze çarpmaz. Pek kıymetli bir kültür yâdigârı bırakmıştır.

Hamdullah Hamdi Efendi 1503 (H.909)te Göynük'te vefât etti. Burada babası Akşemseddîn'in yanına defnedildi.

Eserleri:

Yûsûf ü Zelîha (mesnevî), **Leylâ vü Mecnûn** (mesnevî), **Tuhfet'ül-Uşşâk** (mesnevî), **Kıyâfetnâme, Mevlîd-i Nebî, Ahmediyye,** şiirlerini ihtivâ eden **Divân**'ı, tasavvuf ile ilgili **Risâle, Mecâlis'üt-Tefâsir** adlı tefsiri.

Hamdi Çelebi'nin **Dîvân**'ı ve mesnevîleri, yazma hâlinde olup, henüz basılmamıştır. Mesnevîleri gazel ve kasîdelerine tercih edilmekle beraber, sade ve güzeldir, zevkle okunabilir. Ayrıca menkıbe ve kerâmetleri de vardır.

Yûsûf ü Zalîha mesnevîsindeki bir gazeli:

GAZEL

Kâlû belâ'da ekdi çü tohum-i belâ-yı aşk
Bitürdi âb-i derd ile ben bî-nevâyi aşk

Çün hâsıl etti döğe döğe harmânımı derd
Bir demde hâsılım yele verdi hevâ-yi aşk

Gönlümü âşinâ edeli derd-i yâr ile
Bîgâne etti bana kamu âşinâyı aşk

Benden selâmı kesdi, selâmet çün eyledi
Dest-i melâmetiyle bana merhabâ-yi aşk

Kalmadı gözde hâb eseri, doldu âb ile
Bilmem ki âkıbet nidiser mâcerâ-yi aşk

HÂMİD AYTAÇ;

son hat üstâdı. 1881'de Diyarbakır eski adı ile Âmid'de doğmuştur. Bâzı zamanlar imzâlarında "Âmidî" ibâresine yer vermesi bu yüzdendir. Asıl ismi Şeyh Mûsâ Azmi'dir. Dedeleri arasında da hattatlar bulunan Hâmid Aytaç sıbyan mektebinden sonra askerî rüşdiyeye devâm ederken gizlice hat dersleri almaya başlamıştır. Genç yaşlarda yazdığı bir levhanın mükâfât görmesi üzerine hatla meşgûliyeti artmış ve yavaş yavaş tanınmaya başlamıştır.

1908'de İstanbul'a gelerek bir yıl Hukuk Fakültesinde ve daha sonra Sanâyi-i Nefise mektebinde derslere devâm etmiş, babasının vefâtı üzerine geçimini temin için çalışmaya başlamıştır. Bir taraftan da Mekteb-i Harbiyede hat dersleri almaya devâm etti. Daha sonra Rüşdiye Mektebinde Hoca Vâhid Efendiden "rik'a", jandarma kolağalarından (ön yüzbaşı) Ahmed Hilmi Efendiden "sülüs", Mehmed Nazîf Efendiden "sülüs celîsi", Hacı Kâmil Efendiden "nesih ve sülüs", Hulûsî Efendiden de "ta'lîk" dersleri aldı.

Hattat Hâmid Bey, Türk matbaacılığına da bir yenilik olarak "Çinkografi" çelik üzerine resim ve yazı hakketme (yontarak yazma), gravür, kabartma ve lüks baskı tekniğini ilk getiren hattattır.

1913 yılında Erkân-ı Harbiye Umûmî Matbaasına hattat olarak girip, bir müddet çalışmış, sonra Almanya'ya gönderilerek haritacılık üstüne ihtisâs yapmıştır. İstanbul'a geri döndüğünde geçim sıkıntısına düşerek "Hâmid" müstear adıyla yazılar yazmış ve nihâyet 1920 yılında Hattat Hâmid Yazı Yurdu'nu açmıştır.

Hâmid adını seçişini, "Mûsâ Azmi olarak azmedip hattı öğrendim. Netîcesinde Allah'a hamd ederek Hâmid adını aldım." diyerek açıklayan Hattat Hâmid Bey, hat sanatını klasik usûlde bir üstattan öğrenmiş değildir. Hâcı Kâmil Efendi, Tuğrakeş, Hakkı Bey ve Hulûsî Efendi gibi hatla ilgilenen şahıslardan istifâdesi sâdece müzâkere usûlü ile pek az sürmüştür. Fakat Allahü teâlânın, gözünü ve elini üstün kâbiliyetle yaratmış olması ayrıca tükenmez azmi sâyesinde hat üstâdı olarak kendisini kabul ettirmiş, devirlerinde yetiştiği hat üstatlarının teşvik ve takdirlerini kazanmıştır.

Hattat Hâmid Bey, hat yazılarının her dalında güzel eserler vermiştir. Harf inkılâbından evvelki yıllarda, Bâbıâli'nin kitap, gazete, mecmua ve bunun gibi her türlü neşriyâtında emeği geçmiştir. Serlevhâ (başlık), ilân gibi yazılarda o devir îtibâriyle imzâsına sık sık rastlamak mümkündür. 1928 yılında yapılan harf inkılabından sonra, İslâm ülkelerinden gelen sipârişlerle, hat meraklılarının sınırlı sipârişleri üzerine elden kalemi düşürmemiştir. 1945-1947 yılları arasında Şişli Câmiine (celî sülüs) ile ilk âbidevî yazısını yazmıştır. Bunu Fındıklı, Eyüp Sultan, Kartal, Pendik, Söğütlüçeşme gibi câmilerin hatları tâkib etmiştir. Üstün kâbiliyeti sâyesinde bütün yazı çeşitlerini mahâretle yazmıştır. Uzun ve verimli bir ömür geçiren Üstad Hâmid Beyin dünyânın her yerinde imzâsını taşıyan binlerce nefis

yazısı vardır. Hâmid Aytaç, 29 Mayıs 1982'de İstanbul'da vefât etti. Vasiyeti üzerine Karacaahmet Mezarlığının Hattatlar bölümüne bir mîrac kandili günü defnedildi.

HÂMİD-İ VELÎ (Bkz. Somuncu Baba)

HAMÎDİYE ALAYLARI;

Sultan İkinci Abdülhamîd Han tarafından Doğu Anadolu ile Filistin ve diğer bölgelerin sosyal, siyâsî ve iktisâdî hayâtını düzenlemek için kurulan teşkilât.

Pâdişâh İkinci Abdülhamîd Han; Şark meselesi adı altında, Avrupalı devletler tarafından istenilen reformların, Hıristiyan tebea için önce muhtâriyet sonra istiklâl; Osmanlı Devleti için de zayıflama ve parçalanma anlamına geldiğini, yaşanan târihî tecrübeler vâsıtasıyla gâyet iyi biliyordu. Bu yüzdendir ki, bütün gücü ve mahâretiyle Doğu Anadolu'yu kurtarmaya, orada bir Ermenistan devletinin kuruluşunu engellemeye, Rum ve İngiliz emperyalizminin hareket kâbiliyetini azaltmaya çalıştı. Bunun için tâkib ettiği politikanın esâsı şunlardır:

1. Devletin askerî ve mülkî otoritesini maddeten ve mânen Doğu Anadolu'da tesis etmek.

2. Bütün Anadolu halkının menfaatini koruyan reformlar yapmak, sâdece Ermeniler lehine yapılacak olanları reddetmek.

3. Resmî kuvvet ve otoritenin yetersiz kaldığı yerlerde, mahallî kuvvet ve otoritelerden faydalanmak.

4. Doğu Anadolu'ya batı tarâftarı ve hayrânı memurları yollamamak.

5. Büyük devletlerin reform isteklerini geciktirmek ve uygulamamak.

6. Ermenilerin olup bittileri karşısında kalmamak için Müslüman halkı, özellikle aşîretleri silâhlandırmak ve onları müteyakkız hâle getirip uyandırmak.

7. Avrupalı misyonerlerin faâliyetlerini engellemek veya kontrol altında bulundurmak.

8. Ermenilerin çıkaracağı her türlü hâdiseye zamânında müdâhale etmek veya ettirmek.

9. Aşîretlerden askerî birlikler teşkil etmek.

Sultan Abdülhamîd, bilhassa bu son madde ile doğuda kurulacak askerî alayların çeşitli faydaları olacağını ümid etmekteydi. Doğu Anadolu'da âsâyişin bozulmasına sebeb olan aşîretler bu olaylar sâyesinde hem inzibât altına alınmış, hem de Ermeniler karşısında teşkîlâtlandırılmış olacaktı. Ayrıca Rus ordularına karşı kullanılabilecekti. En mühimi ise, yabancı devletlerin aşîretler üzerindeki tahrik ve propagandası önlenmiş olacaktı.

Bu sırada Doğu Anadolu aşîretleri 1877-78 Osmanlı-Rus savaşının ortaya çıkardığı otorite boşluğu sebebiyle birbirleriyle mücâdeleye girişmişlerdi. Ayrıca merkezî otoritenin temsilcileri olan mahallî otoriteyi de dinlemez bir hâle gelmişlerdi. Bölgede tampon bir Ermeni devletinin kurulmasını isteyen İngiltere de aşîretlerin bu tutumunu teşvik ederek onları tahrike başladı ve her türlü desteği vâdetti. Bu tahrik ve destekler netîcesinde bâzı aşîret reîsleri Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlere başladılar.

Tehlikeyi sezen İkinci Abdülhamîd Han, hiçbir devlet nizâmı tanımayan aşîretleri medenîleştirmek, disiplin altına alarak eğitmek ve aralarındaki kavgalara son vererek bu yöndeki aksiyonu devlet menfaatine kullanmak üzere Hamîdiye alaylarının kurulmasını emretti (1890).

Dördüncü ordu kumandanı Müşir Zeki Paşanın da desteklediği bu projeye, paşaların büyük bir kısmı karşı çıktı. Buna rağmen Abdülhamîd Han, Zeki Paşayı bu işle görevlendirdi. Kendisine Erzincan'ı merkez seçen Müşir Zeki Paşa 1891 ilkbaharında faaliyete geçti. İlk iş olarak Mirlivâ Mahmûd Paşayı Van, Malazgirt, Hınıs taraflarına gönderip aşîretlerden Hamîdiye Alaylarının teşkilini başlattı. Bu faaliyet beş yıl sürdü. 1896'da Erzincan, Dersim, Erzurum, Diyarbakır, Van, Malazgirt, Urfa ve doğuda daha birçok yerde Hamîdiye Süvâri Alayı meydana getirildi. Bu dönemde sâdece Erzurum vilâyeti dâhilinde 8 alay kuruldu.

1891'de ilk olarak çıkarılan elli üç maddelik nizamnâmede Hamîdiye Süvârî Alaylarının nasıl kurulacağı ve özelliklerinin nasıl olacağı açıklanmıştır. Buna göre; bu alayların isimleri **Hamîdiye Süvârî Alayları'**dır. Bu alaylar, dört bölükten az, altı bölükten fazla olmayacaktır. Her bölük; dört takımdan, her takım da 32 neferden noksan, kırk sekiz neferden fazla olmayacaktır. Her alay en az 512, en fazla 1152 kişiden meydana gelecektir. Her dört alay bir liva sayılacak. Büyük aşîretlere bir veya birden fazla alay, küçük aşîretlere ise bir kaç bölük kurma hakkı verilecek. Ancak alay kurulması ve eğitim maksadıyla aşîretlerin birleştirilmesi önlenecek, merkezî otoritenin veya ordu kumandanlarının emri ile sâdece savaş zamânında birleştirilecekti. Her alaydan iki çavuş ordu-yu hümâyûn merkezine gönderilip mekteb alayında eğitime tâbi tutulacaktı. Ayrıca her alaydan bir çocuk

seçilerek İstanbul'a gönderilecek, orada süvârî mektebinde tahsil gördükten sonra mülâzımlık (teğmen) rütbesiyle memleketine ve alayına dönecekti.

Belirtilen esaslarda kurulan Hamîdiye Alaylarına katılmak için her aşîret severek mürâcât ettiğinden, hepsini alma imkânı olmuyordu. Hamîdiye Alaylarının sayısı ilk zamanlar 50 civârında iken, zamanla 100'e yaklaştı. Alaylara katılmak için güneydeki Arap kabîleleri de mürâcaat ediyorlardı. Hattâ 17 ve 18. asırlarda devlete karşı isyân eden ve zarar veren, Haleb civârındaki Şummar Arap Kabîlesi de Hamîdiye Alayları teşkil etmişti. Hamîdiye Alaylarına katıldıktan sonra zararlı durumdan çıkmış, Birinci Dünyâ Savaşında güneydeki cephede büyük faydalar sağlamışlardı. Libya'da kurulan Hamîdiye Alayları da 1930'lara kadar İtalyanlara karşı mücâdele ettiler.

Söz konusu nizâmnâmenin hazırlanıp kabul edilmesiyle, Müşir Zeki Paşanın nezâretinde Hamîdiye Alayları kuruldu. 1891'de pekçok aşîret reisi İstanbul'a gelerek Sultan İkinci Abdülhamîd Hanı ziyâret ettiler ve bağlılıklarını arz ettiler. Sultan İkinci Abdülhamîd Han da onların her birine hediyeler ve nişanlar vererek taltif etti. Böylece merkezî otorite ile aşîretler arasında önceden olmayan diyalog kurulmuş oldu. Fakat her şeye rağmen Hamîdiye Alaylarıyla dirlik düzenlik sağlamak kolay olmuyordu. Aşîret hayâtına alışmış insanlardan muntazam askerî birlikler meydana getirmek zordu. Bu durumları bilen Sultan İkinci Abdülhamîd Han, aşîretlere karşı devamlı hoşgörü ve sabırla muâmele edilmesini tavsiye etti. Hattâ irâdelerinin birinde; "Normal askerî birlikler gibi hareket etmeleri imkânsız ise de, hiç olmazsa bu sâyede disiplin altına alınmış ve netîcede günün îcâblarına göre, az da olsa, eğitilmiş olurlar." dedi.

Askerî yönden stratejik önemi hâiz yerlerde teşkil edilen Hamîdiye Alaylarının her birine, bir tarafında Kur'ân-ı kerîmden bir âyet, diğer tarafında ise pâdişâh armasıyla işlenmiş kırmızı atlastan sancaklarla, beyaz ipek kumaşa yaldızla yazılmış fermanlar verildi. Zaman zaman Erzincan'a gelerek Müşir Zeki Paşaya bağlılıklarını bildiren aşîret reisleri, 1893'te kalabalık bir grup hâlinde İstanbul'a giderek Pâdişâh tarafından kabul edildiler.

Hamîdiye Alaylarıyla ilgili ilk nizâmnâmenin dört yıllık uygulamasından sonra elde edilen tecrübeler ışığında, 1896 yılı başlarında yeni nizâmnâme hazırlanarak yürürlüğe girdi. Birinciye göre daha ayrıntılı olan nizâmnâmede yeni hükümler yer aldı. Ayrıca alay ve bölük kadrolarının yetiştirilmesiyle ilgili yeni hükümler ve uygulamalar getirildi. Bütün askerî okulların kapısı aşîret çocuklarına açıldı. Aşîretleri devlete yakınlaştırmak ve devletle kaynaştırmak için aşîret mektebi açıldı ve pekçok aşîret çocuğu yetiştirildi.

Hamîdiye Alaylarının kurulmasıyla Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın aşîret reisleri ve din adamlarıyla olan sıkı münâsebetleri netîcesinde, merkezî otorite kuvvetlenerek çarlık Rusyasının Türkiye üzerindeki emelleri, İngilizler ve Fransızların, Ermenileri kışkırtma yoluyla çıkarmak istedikleri olayların yanında, kan dâvâsı ve aşîret kavgalarının önüne geçildi. İmâr faâliyetleri hızlanarak yeni tesisler kurulup sosyal ve iktisâdî gelişmelere sebeb olundu. İstanbul ile Diyarbekir arasında ve bölgede telgraf hatlarıyla diğer muhâbere vâsıtaları Hamîdiye Alayları sâyesinde gelişti.

O günkü şartlarda Doğu Anadolu'nun ve diğer bölgelerin sosyal ve iktisâdî meselelerinin hâllinde çok büyük rolü olan Hamîdiye Alayları, siyâsî bakımdan emperyalist devletlerin ve azınlıkların hedefi hâline geldi. Çünkü bu güçler ve azınlıklar gâyelerine ulaşabilmek yolunda Sultan İkinci Abdülhamîd Hanı ve Hamîdiye Alaylarını en büyük mâni görüyorlardı. Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın tahttan indirilmesinden sonra, iktidâra yerleşen İttihad ve Terakkî, Hamîdiye Alaylarının teşkilâtını lağvetti. Aşîret hafif süvâri alayları adıyla yeniden düzenlendi ve sayıları da azaltılarak 24'e indirildi. Doğuda meydana gelen Ermeni isyânlarında önemli faydası görülen bu alaylar, Balkan Savaşında yerinden oynatılmadı.

1913 yılında, alaylar yeni bir teşkilâtlanma içerisine sokularak ihtiyat süvârî alayları adı altında, iki fırka hâlinde, merkezi Erzurum olan dokuzuncu kolorduya bağlandılar. Birinci Dünyâ Harbinde doğuda dinç ve zinde olarak Ruslara karşı kahramanca çarpışan bu alaylar, pek çok kahramanlık gösterdiler ve Rus birliklerini ric'ate zorladılar. İran, Rus, İngiliz, Fransız ve Ermeni saldırılarına karşı devletin yanında mücâdele veren bu alayların pekçok neferi, çarpışmalar esnâsında şehid düştü.

HAMİDİYE ETFAL HASTÂNESİ;

Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın İstanbul Şişli semtinde yaptırdığı hastâne. İkinci Abdülhamîd Hân, kızı Hadîce Sultan vefât edince bir çocuk hastânesi kurulmasını istedi. İtalyan mîmârı M.Valeuri tarafından plânları hazırlanan hastâne Dr. İbrâhim Beyin kontrolü altında saray mîmarlarından Neverman tarafından bitirildi. Haziran 1899'da tamamlanan hastâne, Şehzâde Abdurrahîm Efendinin ve 671 çocuğun sünneti ile hizmete açıldı. Kapısı üstündeki kitâbede güzel bir tâlik yazı ile "Firdevs-i âşiyân merhûme Hadîce Sultan hazretleri nâmına" yazılıdır.

Hastânenin bütün masraflarını İkinci Abdülhamîd Han kendi malından karşıladı. Başlangıçta sâdece

çocuk hastalara bakılırdı. 1903 senesinde Bulgar eşkıyâları ile çarpışmalarda yaralananlar da burada tedâvi edildi. 120 yataklı olup; müslim, gayri müslim herkese bakılır ve bütün masrafları için para alınmazdı. Sonra bir araştırma merkezi hâlinde çalışmaya başladı. Kapasitesi genişletildi. 1907 senesinde içine 150 metrekarelik bir yere mescid ve minâre vazîfesi de gören 20 m yüksekliğinde saat kulesi ilâve edildi.

O zamanlar her sene ağustos ayında sünnet merâsimleri düzenlenir, yüzlerce çocuk bir anda sünnet ettirilir, çeşitli eğlenceler tertîb edilir, yemekler yedirilir, velîlere, çocuklara, çeşitli hediyeler dağıtılırdı. Bütün masraflar İkinci Abdülhamîd Hanın kendi malından karşılanırdı.

Kuruluşundan bugüne kadar yüzbinlerce hastanın şifâ bulduğu, on binlerce doktor ve hemşirenin staj yaptığı Hamidiye Etfâl Hastânesinin kapasitesi bugün iyice genişletilmiştir. 400 civârında doktor çalışmakta olup, yatak kapasitesi 1000 adettir.

HAMİDOĞULLARI BEYLİĞİ;

Isparta ve Eğridir havâlisinde kurulan Türk beyliği. Türkiye Selçuklu Devleti, 13. asır sonlarında iyice zaafa uğrayıp, İlhanlıların nüfûzu altına girdikten sonra batı hududundaki Türk aşîretleri de kendi başlarının çâresine bakarak toplanmaya ve bir idâre kurmaya başlamışlardı.

Aynı târihlerde Isparta, Eğridir ve havâlisinde bulunan Hamid aşîreti de başlarında bulunan İlyas bin Hamid Beyin oğlu Feleküddîn Dündar Beyin reisliği altında merkezleri Uluborlu ve sonra eski adı Prostana olan Eğridir olmak üzere Hamidoğulları Beyliğini kurdu. Beyliğin kuruluşu on üçüncü asrın son çeyreği içindedir. Hamid Bey ile oğlu İlyas Bey Selçukîlerin uç beylerinden ve Selçuk emirlerinden idiler. Feleküddîn Dündar Bey, kurduğu beyliğe büyük babası Hamid Beyin ismini verdi.

Faal bir emir olan Dündar Bey, beyliğinin hududunu güneye doğru genişleterek Gölhisar, Korkuteli ve Antalya'yı ele geçirdikten sonra, ülkesini Germiyan ve Denizli hudutlarına kadar büyüttü. Eğridir'i pekçok eserlerle îmâr eden Feleküddîn Dündar Bey, buraya kendi künyesine nisbetle Felekâbâd adını verdi. 1301 yılında Antalya'yı fethettikten sonra buranın idâresini kardeşi Yûnus Beye havâle etti (Bkz. Tekeoğulları Beyliği). 1314'te Anadolu'ya gelen İlhanlı Beylerbeyi Emir Çoban'a itâat edenler arasında Dündar Bey de bulunuyordu. Hattâ Dündar Bey, İlhanlılara sadâkatini göstermek üzere aynı senede "Sultan-ı âzam Gıyâsüddünyâ ve'd-Dîn Hudâbende Mehmed" klişeli, İlhan Olcayto adına gümüş sikke kestirdi.

1316'da İlhan Olcayto'nun vefâtı ve küçük yaştaki oğlu Ebû Saîd'in cülûsundan sonra ortaya çıkan karışıklıklar esnâsında bu durumu fırsat bilen Dündâr Bey, istiklâlini îlân ederek Sultan ünvânını aldı ve hudud komşuları beyler (Aydın, Saruhan, Menteşe vs.) üzerinde Hâkimiyet tesis etti. Anadolu beyliklerinin İlhânilerin merkezindeki zaaftan istifâde ile bağlılıklarını çözmeye başlamaları üzerine, Anadolu İlhanlı vâlisi Tîmûrtaş, Konya'yı işgâl etti. 1324 senesinde Eşrefoğlu Süleymân Beyi öldürttü ve arkasından Hamid iline yürüyerek Antalya'ya kaçan Dündar Beyi de yakalayarak katlettirdi. Ancak çok geçmeden, İlhanlı hükümdârına isyân eden Tîmûrtaş'ın üzerine kuvvet gönderilmesi ve Mısır'da yakalanarak katledilmesi netîcesinde, Dündar Beyin üç oğlundan büyük oğlu Hızır Bey, Hamideli idâresini eline aldı. Hızır Beyin ne kadar beylik yaptığı belli değildir. Yaklaşık olarak 1330'da vefât etmiştir.

Seyyah İbn-i Battûta 1333 yılında Anadolu'yu gezerken Hamidoğulları Beyliğine de uğramış, Gölhisar'da Dündar Beyin oğlu Mehmet ve Eğridir'de diğer oğlu Necmeddîn İshak Beyin hükümdâr bulunduklarını bildirmiştir. İshak Beyin hangi târihte vefât ettiği belli değildir.

İshak Beyden sonra birâderi Mehmed Beyin oğlu Muzafferüddîn Mustafa Bey, onun ölümü ile de, oğlu Hüsâmeddîn İlyas Bey Hamidoğulları Beyliğinin başına geçti. Hüsâmeddîn İlyas Bey, komşusu olan Karamanoğlu Alâeddîn Bey ile yaptığı savaşı kaybederek Germiyanoğlu Süleymân Şâha sığındı. Ondan aldığı yardımlarla kaybettiği yerlere yeniden sâhib oldu. İlyas Beyin de vefât târihi belli değildir. İlyas Beyden sonra yerine Kemâleddîn Hüseyin Bey geçti. Bu zâd da Karamanoğullarının tecâvüzlerinden bıkarak, Eşrefoğullarından almış oldukları Beyşehri, Seydişehri, Akşehir, Yalvaç ve Ş. Karaağaç'ı 1374'te 80 bin altın mukâbilinde Osmanlı hükümdârı Sultan Birinci Murâd Hana sattı. Yine Kosova savaşına giden Sultan Murâd'a, oğlu Mustafa idâresinde yardımcı kuvvet gönderdi. Okçulardan müteşekkil bu kuvvet, muhârebe esnâsında Osmanlı ordusunun ön safında bulunmuştur. Kemâleddîn Hüseyin Bey, 1391 yılında vefât etti. Hamidoğullarının bu şûbesinin toprakları Osmanlılar ile Karamanoğulları tarafından paylaşıldı.

Hamidoğullarında devlet işlerinin görüldüğü bir dîvân mevcuttu. Bu dîvânın, Türkiye Selçuklularınınkine benzer şekilde olduğu anlaşılmaktadır. Hamidoğullarında beylik, eski Türk geleneğine uyularak evlatlar arasında pay edilmekteydi.

Hamidoğullarından Hüsâmeddîn İlyas Beyin Felekâbâd'da kesilmiş Hüsâmî ibâreli gümüş sikkesinden

başka hiç biririsinin sikkesi görülmemiştir.

Hamidoğulları hükümdârları bilhassa Eğridir ve Burdur'da pekçok îmâr faaliyetlerinde bulundular. Bunlardan Eğridir'de Hızır Bey Câmii, Burdur'da Mustafa Bey Medresesi ve Şuhud kasabasında İbrâhim bin Hızır'a âit olan mescid en önemlileridir.

Hamidoğulları Beyleri

Hamidoğlu İlyas Bey 1280

Feleküddîn Dündar Bey..... 1300

Hızır Bey 1327

Necmeddîn İshak Bey 1330

Muzafferrüddîn Mustafa Bey 1340

Hüsâmeddîn İlyas Bey 1355

Kemâleddîn Hüseyin Bey 1370

HAMİDULLAH;

Paris "CNRS" ilmî araştırma üyelerinden. 1908'de Hindistan'ın güneyinde Haydarâbâd'da doğdu. Orada Osmâniye Üniversitesinde okudu. Devletler hukûku üzerine doktora yaptı. 1947 yılında Hindistan hükûmeti,siyâsî sebeplerle kendisini vatandaşlıktan çıkardı. Fransa'ya gidip Paris'te ilmî araştırma âzâlığına girdi. Birçok memleket gezdi. Konferanslar sebebiyle Türkiye'ye de geldi. Son olarak Paris'te yerleşti. Kitapları çeşitli dillere çevrilmiştir.

Hamidullah, bir hukuk doktoru ve târihçidir. Daha ziyâde İslâmiyet hakkında yazdığı kitaplar ve verdiği konferanslarla tanınmıştır. Bu kitaplarında ve konferanslarında öne sürdüğü fikir ve görüşlerin bâriz vasfı, şahsî düşünceleri olmasıdır. İstanbul ve Erzurum'daki konferanslarında ileri sürdüğü fikir ve görüşlerde İslâm âlimlerine, Selef-i sâlihîne güvenmediğini, Haydarâbâd'daki hocasının sözlerine uymayan bilgilere inanmadığını, kabul etmediğini bildirdi.

O, İslâm dîni hakkındaki sözlerinde bütün İslâm âlimlerinin asırlardır uyduğu yol ve usûlden ayrılarak kendine göre bir yol tutmuş ve düşüncelerinin şahsîliği ile batı filozoflarını hatırlatan bir vasfa bürünmüştür. Hamidullah'ın bütün fikir ve görüşleri, daha önceki târihlerde meydana çıkmış bozuk fırkalardan biri olan Şiilerin İsmâiliye kolunun sözlerinin aynısı veya benzeridir. Bu bakımdan İsmâiliyeye mensub olduğu kanâati hâkimdir. Kitaplarında ve konferanslarında gerek dînî ve gerekse târihî birçok hatâlı, yanlış, bozuk görüşleri olup, çeşitli İslâm ülkelerinde pekçok tenkide uğramıştır. Onun görüşleri ayrıca İslâm dîninde bütün dünyâca meşhur Ehl-i sünnet îtikâdında olan hakîkî İslâm âlimlerinin kitaplarında yazılı olanlarla da zıddıyet veya ayrılık göstermektedir. Bu bakımdan İslâm dîninde vazgeçilmez usûl olan nakil esâsından uzaktır.

Fikir ve görüşleri içinde en çok tenkid toplayanları ve İslâm âlimlerinin kitaplarında yazılı olanlara uymayanları diğer eserlerinin yanı sıra bilhassa **İslâm Peygamberi**, **İslâm'a Giriş**, **Resûlullah Muhammed** isimli kitaplarında bulunmaktadır.

İslâm îtikâdında (inancında) Peygamberliğin çalışmakla, okumakla, ibâdetle, tecrübeyle ve iyi işleri yapmakla olmayıp ancak vahiyle, yâni Allahü teâlânın göndermesi ile olduğu Kur'ân-ı kerîmde bildirilmiştir. Hal böyleyken, Hamidullah, Peygamberimiz hakkında mâcerâcı, doktrinci, ıslahatcı gibi sıfat ve ifâdeler kullanmakta; Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem), Ümmî olduğu (birinden okuma yazma öğrenmediği) Kur'ân-ı kerîmde bildirildiği halde "Hıristiyan papazlarından ilim almış kırkındaki tecrübeli adam, kavmini ıslaha kalkıştı" gibi gerçeklere uymayan fikirler ileri sürmektedir. (**İslâm Peygamberi**, sayfa: 34). Bu durum, Kur'ân-ı kerîm'in: **"O, boşuna konuşmaz. Hep, vahy olunanı söylemektedir."** meâlindeki (Necm sûresi: 3-5) hükmüne de tamâmen ters düşmektedir.

Allahü teâlânın bütün peygamberlerine vermiş olduğu mûcizelerini aslında olduğu gibi olağanüstü ve fizik ötesi hâdiseler olarak değil de, fizikî hâdiseler şeklinde ele almaktadır. Meselâ; Peygamberimizin bir işâreti ile ayın ikiye bölünmesi ve tekrar birleşmesi mûcizesini kendine göre yorumlayarak tesâdüf ile açıklamak istemektedir. Mîrac hakkında da, âyet-i kerîme, hadîs-i şerîf ve İslâm âlimlerinin bildirdiklerine uymayan görüşler öne sürerek, mîracı, bir rüyâ ve hal gibi anlatmak istemektedir. (**İslâm Peygamberi**, sayfa 92-93). Bu düşünceleri, mîracın ruh ve beden ile birlikte ve uyanıkkken olduğunu bildiren âyet-i kerîmelere ve hadîs-i şerîflere ters düşmektedir. (Bkz. Mîrac)

Hamidullah'ın kitaplarında, İslâmiyeti târihlere ve kendi anlayışına göre ayrı ayrı iki açıdan açıklamaya özendiği görülmektedir. Târih kitaplarından alarak bildirdiklerinin bir kısmı doğru olmakla berâber, bu

bilgiler arasına katmış olduğu kendi görüşleri ve bozuk inanışları reddedilmiştir.

Meselâ; kıblenin değişmesini bildiren âyet-i kerîme vahy edilinceye kadar, Müslümanların namaz kılarken yönlerini döndükleri ilk kıbleleri Kudüs'teki Mescid-i Aksâ idi. Hamidullah'ın mîrac hakkında kendi şahsî görüşlerini anlatırken, mîracın vukû bulduğu yıllarda Mescid-i Aksâ'nın mevcûd olmadığını iddiâ etmesi, buranın Süleymân aleyhisselâm tarafından yaptırılıp, o zamândan beri devamlı var olduğunu bilen herkes tarafından hayret ve üzüntü ile karşılanmıştır.

İslâm dîninin temel kitaplarında, peygamberlik, vahy, mûcize, mîrac gibi îtikâdî, yâni îmân ile ilgili konularda Ehl-i sünnet âlimlerinin bildirdiklerine uymayan kimselerin, doğru yoldan ayrıldıkları söz birliği hâlinde yazılıdır.

HÂMİLELİK (Bkz. Gebelik)

HAMLAÇ;

Alm. *Düse Geblaese, Lötröhrchen,* **Fr.** *soufflet, chalumeau,* **İng.** *blowpipe, torch, gas burner.* Gaz yakarak sıcak bir alev elde etmeye ve bu alevi istenilen istikamete vermeye yarayan cihaz. Şalümo veya üfleç olarak da bilinir. Hava veya oksijen, çapı ayarlanabilen memelerden püskürtülerek ve çeşitli süpap veya musluklardan faydalanarak, çok ince veya kalın, keskin alevler elde edilebilir.

Hamlaçlar başlıca kaynak ve ısıtma hamlaçları, kesme hamlaçları olmak üzere iki gruba ayrılır:

Kaynak hamlaçları, gerek şekil, gerek güç ve gerek özellikler bakımından, asetilen (yanıcı gaz) ve oksijen karışımı sağlayarak kararlı alev veren cihazlardır. İyi bir kaynak yapabilmek için lüzumlu bütün vasıfları ihtiva ederler.

Bir kaynak hamlacı genellikle şu unsurlardan müteşekkildir: Gaz çıkışı ile ayarlama musluklarının bulunduğu bir gövde; bir karıştırma tertibatı; gaz karışımını püskürtmeye yarayan bir boru ve çaplanmış çıkış deliğini sağlayan meme.

Isıtma hamlacı, yapı bakımından kaynak hamlacına benzer, fakat genel olarak daha yüksek bir gaz debisiyle (2-10 m^3/saat asetilen) çalışır ve yapılacak işe göre ayarlanabilen özel memeler ihtivâ eder.

Kesme hamlacı, genel olarak püskürtülen oksijen ile sıcak alevin tesirini birleştirir. Elle kullanılan, sâbit veya taşınabilir makinelere takılan çeşitli biçimlerde kesme hamlaçları vardır.

Kaynak ve ısıtma hamlaçları ile kesme hamlaçları, kullanılan gazlara, gaz giriş basınçlarına vs. özelliklere göre ayrıca çeşitli sınıflara ayrılırlar.

Hamlaçlar mineral analizleri maksadıyla mineraloji alanında da kullanılmaktadır. Bu gâyeyle madde nümunesi hamlaç alevinin altına yerleştirilir ve böylece geçirdiği dönüşümler izlenerek maddenin yapısına âit bilgiler edinilir. Ayrıca madde yandıktan sonra geriye kalan artığı çeşitli kimyâsal maddelerle işlenir ve yine hamlaç alevlerine tutularak ihtivâ ettiği çeşitli elementler analiz edilir.

HAMMÂD BİN EBÎ SÜLEYMÂN;

Tâbiîn'in büyüklerinden. Meşhur fıkıh âlimi. İsmi, Hammâd bin Ebî Süleymân olup, künyesi Ebû İsmâil'dir. Doğum târihi belli değildir. Kûfe'de yaşamış ve 737 (H. 120) de vefât etmiştir.

İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin hocası olan Hammâd bin Ebî Süleymân; Enes bin Mâlik, Zeyd bin Vehb, Sa'îd bin Müseyyib, Sa'îd bin Cübeyr, İkrime, Ebû Vâil ve İbrâhim Nehâî gibi zâtlardan hadîs-i şerîf dinleyip rivâyet etti.

Fıkıh ilmini, Enes bin Mâlik ile İbrâhim Nehâî'den öğrendi. İbrâhim Nehâî de Alkame bin Kays'tan, Alkame de Abdullah bin Mus'ûd'dan ilim tahsil etti. Bu da Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemden ilim öğrenmiştir. Hocalarının naklen bildirdikleri ilmi toplayıp, yüksek bir dereceye ulaşan Hammâd bin Ebî Süleymân, uzun müddet ders vererek kıymetli âlimler yetiştirdi.

Yetiştirdiği âlimlerin en büyüğü İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'dir. Yirmi sekiz sene hocası Hammâd'ın derslerine devâm eden Ebû Hanîfe, ilimde çok az kimsenin ulaşabileceği dereceye ulaştı. Bütün İslâm âleminde, zamânında ve sonraki asırlarda Müslümanların îtikâd ve amel bilgilerini öğrenmeleri ve buna göre amel etmeleri husûsunda bir rahmet oldu. Hammâd bin Ebî Süleymân'dan; oğlu İsmâil, Âsım el-Ahvel, Şu'be, Süfyân-ı Sevrî, Hammâd bin Seleme, Mis'âr bin Kedâm, Hâkim bin Uteybe gibi âlimler de ilim öğrenip hâdis-i şerîf rivâyet ettiler.

İlimde pek yüksek ve güzel huy sâhibi olan Hammâd bin Ebî Süleymân ticâretle de uğraşırdı. Her gün kendine yetecek kadar para kazandıktan sonra, eşyâsını toplayıp pazarı terk ederdi. Kanâat sâhibi ve cömert idi. Ramazân-ı şerîfte elli fakîri besler, bayram günü yeni elbiseler giydirir, yüzer dirhem de ihsânda bulunurdu. Kur'ân-ı kerîm okurken ağlardı. Torunu; "Dedem Hammâd'ın odasında okuduğu

Kur'ân-ı kerîm sayfalarının gözyaşlarıyla ıslandığını çok gördüm." demiştir.

HAMMÂDÎLER (Bkz. Zîrîler)

HAMMER, Purgstall Von;

Avusturyalı tarihçi ve bilim adamı. Graz'da 1774 yılında doğdu. 1796'da Viyana Doğu Dilleri Akademisini bitirdi.

1799 yılında Papa'nın temsilcisi Baron Herbert'in maiyetinde elçilik tercümanı olarak İstanbul'a geldi. Bir müddet sonra Türk İngiliz askerî işbirliği çalışmalarına katılmak üzere Mısır'a gitti. 1802'de yeniden İstanbul'a elçi kâtibi olarak gelen Hammer, 1807'de Avusturya'ya döndü ve Dışişleri Bakanlığı müşâviri olarak uzun yıllar hizmet gördü. Burada bulunduğu müddetçe şark yazma eserlerini inceleyen Hammer, 1847 yılında kurulan Viyana İlimler Akademisinin ilk başkanı seçildi. Türkçe, Arapça, Farsça gibi dilleri öğrenerek otuz yıl Türk Târihi ve Edebiyatı üzerinde çalıştı ve birçok eserler verdi. 1856 yılında Viyana'da ölen Hammer'in on sekiz cilt hâlinde yazdığı **Osmanlı Devleti Târihi,** devletin kuruluşandan Kaynarca Antlaşmasına kadar geçen olayları ihtivâ etmektedir. Hammer, bu eseriyle Türkiye'de büyük bir üne sâhib olmuştur. Ancak eserlerinde bir Haçlı taassubu ile davranmış, tarafsızlığını koruyamamıştır.

Hammer'in Türk, İran ve Arap târihi ve kültürü üzerinde verdiği eserler pek çoktur. Eserlerinden bâzıları şunlardır: **Doğu İlimlerine Ansiklopedik Bir Bakış, İran Hitâbet Sanâtı Târihi, Osmanlı Şiir Sanâtı Târihi, Müslüman Hükümdarların Resim Galerisi, İlhanlılar Târihi, Kırım Hanları Târihi, Deşt-i Kıpçak'ta Altınordu'nun Târihi, Osmanlı Devletinin Devlet Teşkilâtı ve Devlet İdâresi.**

HAMMURABİ;

Birinci Bâbil Hânedânının altıncı kralı. Hammurabi (M.Ö. 1728-1686), krallık vârisi olmak için mücâdele eden koalisyonlardan birinin lideridir. Zamanla hâkimiyeti eline alan Hammurabi, komşuları Larsa, Mâri ve Asur'a hâkimiyetini kabul ettirmek için uzun süre savaştı. M.Ö. 1770'te Bâbil ülkesinde birliği sağladı. Bütün Mezopotamya'da hâkim olup, Suriye ve Elâm bölgelerini içine alan bir imparatorluk kurdu. Hâkimiyeti altındaki Bâbilliler, Amurriler, Akkadlar ve Sümerlileri bir millet hâline getirmeye, dil, kültür ve hukuk birliği içinde yoğurmaya çalıştı.

Hammurabi, ülkede merkezî bir idâre kurmak için memur sayısını arttırıp, sürekli ve resmî yazışma usûlünü başlattı. Kendisini kutsallaştırıp, "Kralların tanrısı" ünvânını aldı. Hammurabi'nin asıl ünü devlet adamı ve teşkilâtçılığından ziyâde yaptığı kânunlardan gelir. **Hammurabi Kânunları** mülkiyet, sosyal sınıflar, âile ve cezâ hukûkundan bahseder. Akkad dilinde yazılıp, eski kânunların sistemleştirilip, yazılmasından meydana gelen Hammurabi Kânunları 1902 yılında Fransızlar tarafından Sus şehrinde bulunup, Loure Müzesine taşındı. Dikme taşın ön ve arka yüzlerine çivi yazısıyla yontulan Hammurabi Kânunları iki yüz seksen iki maddeden meydana gelmektedir.

Hammurabi, kânunları toplumun hakları ve sorumlulukları açısından üç sınıfa ayırmaktaydı. Bunlar avilum (üstün, asil insan), meşkenum (orta sıradan insan) ve vardum (köle) idi. Yaralama olaylarında şiddet avilum'a yönelikse suçlu daha sert bir biçimde, meşkenum'a yönelikse normal, vardum'a yönelikse çok hafif olarak cezâlandırılırdı. Suçu işleyen avilum ise daha çok ağır tazminât cezâlarına çarptırılır, meşkenum ve vardum ise îdam, hapis veya ağır dayak cezâlarına mâruz kalırdı.

HAMSİ; (Engraulis encrasicholus);

Alm. *Anschovis (f),* **Fr.** *Ancohis (m),* **İng.** *Anhovy,* **Familyası:** Hamsigiller (Engraulidae) **Yaşadığı yerler:** Sıcak ve ılıman deniz sâhillerinde sürüler hâlinde yaşar.

Özellikleri: 7-15 cm boyunda, vücudu yandan basık, sırtı yeşilimtrak mavi, karın gümüşî beyaz renklidir. Üst çene alt çeneden uzundur. Sırtında tek yüzgeç bulunan çatal kuyruklu kemikli bir balık. **Ömrü:** 3-4 yıl. **Çeşitleri:** Denizlerimizde yaşayan türden başka Güney Amerika hamsisi (Engraulis ringens), Kaliforniya hamsisi (E. mordax), Japon hamsisi (E. japonicus) gibi değişik türler de vardır.

Büyük sürüler hâlinde ılık deniz sahillerinde pelajik (yüzeysel) yaşayan, kemikli balıklar (Teleostei) takımından bir tür. Çoğu 10-12 cm boyundadır ve vücudu küçük pullarla örtülüdür. Akdeniz, Karadeniz, Marmara ve Batı Avrupa kıyılarında boldur. Büyüklüğü en çok 20 cm'ye ulaşır. Özellikle Karadeniz'de Sinop ve Trabzon kıyılarında bol avlanır. Fakirin balığı olarak bilinir. Türkiye'de türkülere konu olmuştur. Karadeniz'de hamsi girmeyen ev yoktur. Başları atılmış ve karınları temizlenmiş iri hamsi tuzlamasına "ançuez"denir. Gübre ve balık unu olarak da kullanıldığından ticarî önemi büyüktür. Deniz kuşlarının ana besinidir. Bu kuşların adalardaki dışkıları birikerek kalın "guano gübresi" tabakaları meydana getirir. Bir ton "guano" için kuşların 20 ton hamsi yemesi gerekir. Güney Amerika'da Peru

halkı bu gübreyi ihraç ederek ticâretini yapmaktadır.

Peru açıklarında Humboldt soğuk su akıntısı sebebiyle yüzeye bol miktarda plankton birikerek hamsi akınına sebeb olur. Yazın sâhil bölgelerde dolaşan hamsiler kışın uygun ısı bulmak için 100-200 m derine inerler. Göç edenleri de vardır.

Mayıs-eylül ayları arasında kıyılara yakın yumurtlarlar. Her dişi 40.000 kadar yumurta bırakır. Yavrular 17°C ısıda üç günde yumurtadan çıkar. Bir yılını dolduranlar yumurtlamaya başlar. Denizlerimizde; Azak hamsisi, Karadeniz hamsisi, Marmara hamsisi olmak üzere üç formu bulunur. Karadeniz'de Kırım ve Kafkas sâhillerinde yaşayanlarına Azak hamsisi denir. Yumurtlamak için Azak Denizine geçerler. Karadeniz'in her tarafında yaşayan ikinci form, kasımdan mart sonuna kadar göç ederek boğazdan Marmara'ya geçer. Burada kışlar. İlkbaharda sâhil boyunca yumurta bırakarak tekrar Karadeniz'e döner. Boyları 18 cm'ye ulaşanları vardır. 7 cm boyundaki Marmara hamsisi yalnız Marmara sularında yaşar, göç etmez. Hamsi balıklarının av mevsimi aralıktan mart sonuna kadardır. Aralık ortasından sonra tutulanların eti en lezzetlidir. 11-12 cm uzunluktakiler makbuldür. 100 gr hamsi etinde 115 kalorilik besin değeri bulunur. İlkbaharda tutulanlar zayıf olduğundan tarlalarda gübre olarak kullanılır. Tâze satıldığı gibi tuzlanarak salamurası da yapılır.

HAMUR;

Alm. *1. Teig (m) 2. Sauerteig (m),* **Fr.** *1. Pâte (f) 2. Levain (m),* **İng.** *1. Dough 2. leaven 3.paper pulp.* Toz hâline getirilmiş herhangi bir maddenin su veya başka bir sıvı ile karıştırılmasından meydana gelen yumuşak madde. Genel olarak ekmek îmâli sırasında yapılan un-su karışımı için kullanılır. Diğer alanlarda, meselâ kâğıt üretilirken yapılan odun ve bâzı maddelerin karışımına da hamur adı verilir. Fakat bu tip hamurların çoğu özel isimler alır.

Ekmek hamuru hazırlanırken umumiyetle su ile una, tuz, maya da ilâve edilir. Hamur işlerinde hamurun muhteviyâtı değişebilir. Hamur yapmak için kullanılacak unların temiz, has olmasına dikkat edilir. Aşırı yumuşak, kalın, kepekli, iyi öğütülmemiş ve bozulmuş unlar hamur yapımında iyi netice vermezler. Yine az glüten ihtivâ eden unlar da kalitesiz kabul edilir. Maya ve kabartma tozları ise hamurun kalitesini arttırır. Bunlar, genelde ekşi hamur mayası, ekmek mayası ve kabartma tozları olarak üçe ayrılır. Ekşi hamur daha önce yapılmış hamurun bir parçasıdır. Yeni hamura katıldığında, ihtivâ ettiği tesirli faktörler hamurdaki nişastayı kısmi olarak şekerleştirir. Bu maya meydana gelen şekerin karbondioksit ve süt asidine dönüşerek hamurun mayalanmasını temin eder. Pastör tarafından keşfedilen ve bugün de kullanılmakta olan ekmek mayası (presmayası) ile mayalanmada ise, ortamdaki şeker konsantrasyonu mayanın üremesine daha uygundur. Kabartma tozları da ekmek, bisküvi ve benzeri mâmullerin mayalanması sırasında çok küçük karbondioksit kabarcıkları teşekkül etmesini ve bu sâyede hamurun kabararak yumuşak olmasını, iyi pişmesini temin eder. Eskiden hamur yoğrulduktan sonra bir-iki saat dinlendirilir, böylece daha iyi netice alınırdı. Son yıllarda ise ekmek sanâyiinin gelişmesiyle birlikte bulunan bir metodla bu süre birkaç dakikaya indi. Bu metodda hamur, yapımından hemen sonra büyük kazanlara koyularak karıştırılmakta, bir dakika kadar bekletilip tekrar karıştırılmaktadır.

Hangi şekilde olursa olsun bu safhadan sonra hazırlanan hamurlar gâyeye göre şekillendirilip pişirilirler. Hamur işleri, tatlı ve tuzlu çeşitleri ile Türk mutfağında önemli bir yer tutar. En lezzetli yemeklerimizden olan hamur işleri, ustalık ve bilgi ister. Tatlı hamur işleri şekerin hamurun içine katılması veya üstüne serpilmesi ile yapılır. Baklava, kadayıf, revani, ballı börek, demir tatlısı, höşmerim gibi. Tuzlu olanları ise hamura tuz ve diğer maddeler ilâve edilerek yapılır. Bunlara, tatarböreği, poğaça, pufböreği, talaşböreği, tepsiböreği örnek verilebilir. Ayrıca tuzlu hamur işlerinde maydanoz, et, ıspanak; tatlılarda ise reçel ile meyve ezmeleri kullanılır.

HAMZA BİN ABDÜLMUTTALİB;

Peygamber efendimizin amcası. İlk Müslümanlardandır. Künyesi, Ebû Ammâre (Umâre) ve Ebû Ya'lâ olup, lakabı Esedullah (Allah'ın Arslanı)dır. Aynı zamanda Peygamber efendimizin süt kardeşidir. Annesi Hâle, Peygamberimizin annesi hazret-i Âmine'nin amcasının kızıdır. Resûlullah efendimizden iki veya dört sene önce doğdu. Hicretten yedi sene önce 615'te Müslüman oldu. 626 (H.4) senesinde şehid edildi.

Bir gün Peygamber efendimiz Safâ Tepesinde Mekkeli müşrikleri (inanmıyanları) İslâmiyete dâvet ettiği sırada onlardan hakâret gördü. Başta Ebû Cehil olmak üzere müşrikler Peygamber efendimize saldırdılar. Mübârek saçları darmadağın oldu. Mübârek yüzü kana boyandı. Bu olanları orada bulunan bir hizmetçi kız gördü. Hizmetçi kız o sırada avda bulunan ve henüz Müslüman olmamış olan hazret-i Hamza'ya, akşam üzeri av dönüşünde, olanları anlattı: "Ebû Cehil, kardeşinin oğluna şöyle söyledi." dedi. Hazret-i Hamza, Peygamber efendimize hakâret edildiğini işitince, akrabâlık damarları kabardı. Silâhını üzerine alarak Kureyş kâfirlerinin bulunduğu yere geldi. "Kardeşimin oğluna, kötü söz

söyleyen, kalbini inciten sen misin?" diyerek, boynundaki yay ile Ebû Cehl'in başını yardı. Orada bulunan kâfirler, hazret-i Hamza'ya saldıracak oldular. Bu durumda büyük çarpışma olacaktı. Fakat, Ebû Cehl; "Dokunmayınız. Hamza haklıdır. Onun kardeşi oğluna bilerek kötü şeyler söyledim." dedi. Hazret-i Hamza oradan ayrıldıktan sonra, Ebû Cehl, etrâfındakilere; "Aman, ona ilişmeyiniz! Bize kızar da Müslüman olur. Bununla Muhammed kuvvetlenir." dedi. Hazret-i Hamza Müslüman olmasın diye kafasının yarılmasına râzı oldu. Çünkü Hamza, hatırı sayılır, kıymetli ve kuvvetli idi.

Hazret-i Hamza, Peygamber efendimizin yanına gelip; "Yâ Muhammed! Ebû Cehl'den intikâmını aldım. Onu kana boyadım üzülme, sevin!" dedi. Sevgili Peygamberimiz; **"Ben böyle şeylere sevinmem."** buyurdu. Hamza; "Seni sevindirmek, üzüntüden kurtarmak için, ne istersen yapayım" dedi. O zaman Peygamber efendimiz; **"Ben ancak senin îmân etmen ile, kıymetli bedenini Cehennem ateşinden kurtarman ile sevinirim."** buyurdu. Hamza hemen Müslüman oldu. Hakkında âyet-i kerîme geldi. Hazret-i Abdullah ibni Abbâs'a göre, Kur'ân-ı kerîmde En'âm sûresi 122. âyet-i kerîmesinde meâlen; **"Diriltildiği ve nûra kavuşturulduğu."** anlatılan zâtın hazret-i Hamza ve aynı âyet-i kerîmede; **"Karanlıklarda bocalayan"** şeklinde anlatılanın da Ebû Cehl olduğu açıklandı.

Hazret-i Hamza, müşriklerin yanına gidip Müslüman olduğunu ve Allah'ın Peygamberini dâimâ koruyacağını bildirdi.

Hazret-i Hamza'nın Müslüman olması ile, Peygamber efendimiz çok sevindi. Müslümanlar, kuvvet buldu. Müşriklerin, Müslümanlara karşı davranışları değişti. Çünkü, bütün Mekkeliler biliyordu ki, Hamza, cengâver, cesûr, mert, pehlivan ve kahramandır. Bunun için, Kureyş müşrikleri artık Müslümanlara, hiçbir sebep yokken fenâ muâmele yapamadılar. Bilhassa hazret-i Hamza'nın kılıcının şiddetinden çekindiler.

Mekke'den Medîne'ye hicret ettikten sonra, Peygamber efendimiz hazret-i Hamza'yı Zeyd bin Hârise ile kardeş yaptı.

Hazret-i Hamza; Evbâ, Veddan ve Zül'uşeyre gazâlarında Peygamber efendimizin beyaz sancağını taşıdı. Bedr Gazâsında 313 Eshâb-ı kirâm, 1000 müşrikle karşı karşıya geldi. Bedr Savaşında iki elinde iki kılıçla kahramanca çarpışan hazret-i Hamza, Uhud Savaşına katıldı. Büyük kahramanlıklar gösterip, otuz bir müşrik öldürdü. O sırada, henüz Müslüman olmayan (daha sonra Müslüman oldu) Vahşî tarafından şehid edildi.

Hazret-i Hamza şehîd olduğunda, oruçlu idi. Sevgili Peygamberimiz, kendisi için "**Seyyid-üş-Şühedâ**=Şehîdlerin Efendisi" buyurdu ve cesedini meleklerin yıkadıklarını haber verdi. Savaş bitmişti. Şehitlerin yanlarına gidildi. Peygamber efendimiz, Hamza'nın mübârek cesedinin kesilip biçildiğini görünce dayanamayıp ağladı. Mübârek gözlerinden yaşlar akarak şöyle buyurdular:

"Ben, şu şehitlerin, Allahü teâlânın yolunda canlarını fedâ ettiklerine, kıyâmet günü şâhitlik edeceğim. Onları kanlarıyla gömünüz. Vallahi, kıyâmet günü mahşere yaraları kanayarak gelecekler. Kanlarının rengi, kan rengi, kokuları da misk kokusu olacaktır.

Bana Cebrâil (aleyhisselâm) **gelip, Hamza bin Abdülmuttalib'in göktekiler katında "Allah'ın ve Resûlünün arslanıdır." diye yazıldığını haber verdi."**

Hazret-i Hamza'nın ve diğer şehitlerin cenâze namazları kılındı. Hazret-i Abdullah bin Cahş ile hazret-i Hamza'nın cenâzeleri aynı kabre kondu. Hazret-i Hamza, hazret-i Abdullah'ın dayısı idi.

Hazret-i Hamza orta boylu, heybetli, güçlü, kuvvetli, haysiyet ve şerefine bağlı, kahraman ve merhametliydi. Kılıcını çok iyi kullanır ve mükemmel ok atardı. Haksızlığa dayanamazdı. Pehlivan ve çok mert bir yiğitti. Peygamberimiz, kabrini ziyârete gider, selâm verir, mezârdan "Ve aleykümselâm yâ Resûlallah" diye cevap gelirdi.

Hazret-i Hamza'yı şehid eden Vahşî radıyallahü anh, bilâhare Müslüman oldu. Reslûlullah efendimiz; **"Mîrac gecesi, Hamza ile Vahşî'yi Cennet'te kolkola giderken gördüm."** buyurmuştur.

HAN (Bkz. Kervansaray)

HAN;

Alm. *Khan, Chan (m),* **Fr.** *Khan (m),* **İng.** *Khan.* Eski Türklerde hükümdârlık ünvânı. Osmanlılarda "pâdişâh" mânâsına gelmek üzere han ünvânı kullanılmıştır.

Han kelimesinin eski kullanılış şekli "hang" olup, en çok kullanılan mânâsı Fârisîde "şah" kelimesinin karşılığıdır. Eski Türklerin kendilerine büyük görünen her şeye "han" ünvânını verdikleri Orhan, Denizhan, Dağhan, Kamhan, Gökhan gibi kullandıkları isimlerden anlaşılmaktadır.

Kaşgarlı Mahmûd, **Dîvânü Lügât-it-Türk'** ünde Uygur oymaklarının "kan" şeklinde kullandığını

yazıyor. Zamanla, Oğuz Türkçesinde kaf'ın ha'ya dönüştüğünü belirtiyor. Bu durum katûn=hatûn, kangı=hangi gibi kelimelerde de görülür.

Türklerde Müslüman devletlerden ilk defâ Karahanlılar paralarında "Han" tâbirini kullandılar. Selçuklular ve Harezmşahlarda han, asîlliğin en yüksek ifâdesiydi. Moğollarda da Cengiz Han ve haleflerince kullanılan han tâbiri, eski Bozkır şehirlerinin isimlerinde de (Hanbalık ve Purshan gibi) geçerdi.

Orta Asya'da Hive Hanlığı, Buhara Hanlığı gibi küçük Türk devletlerinin hükümdârları ile Delhi Türk İmparatorluğunda hükümdâr, vezir ile ileri gelen devlet adamları bu ünvânı kullanmışlardır.

Osmanlı pâdişâhları ise Çelebi Sultan Mehmed'den îtibâren devletin yıkılışına kadar diğer hükümdarlık ünvanlarının yanında "Han" tâbirini de kullandılar. Osmanlılarda bu ünvân ayrıca Kırım giraylarına da veriliyordu.

HÂN-I HÂNÂN MİRZÂ ABDÜRRAHÎM HAN;

Bâbürlü devlet adamı ve kumandanı. 16 Aralık 1556'da Lahor'da doğdu. Karakoyunlu oymaklarından Baharlu Türkmenlerine mensuptur. Ekber'in ilk vekîli Bayram Hanın oğludur. Annesi, Cemâl Han Merâtî'nin kızıdır. Dört yaşında babası vefât etti. Bundan sonra Bâbürlü sarayına gelip iyi bir tahsil ve terbiye görerek yetişti.

1572'de Ekber'in Gücerât Seferine katıldı ve Mirzâ Han lakabını aldı. 1576'da Gücerat'a vâli tâyin edildi. 1582'de Ekber Şahın oğlu Selim'e atalık (lâlâ) oldu. Aynı târihlerde Muzaffer Şah Guceratî'ye karşı kazandığı zaferler dolayısıyla hân-ı hânanlığa yükseltildi. 1593 yılında Veliaht Danyal'ın yardımcısı olarak Dekkan Seferine katılan Abdurrahîm Han, daha sonraki iki yıl içinde başkumandan olarak yaptığı savaşlarla Dekkan'ı fethetti. Abdurrahîm Hanın devlet içindeki etkili rolü Selim Cihângîr devrinde de devâm etti. 1612'de Dekkan'a vâli tâyin edildi. 1622'de Kandehar'ı fethetti. 1626'da ülke içinde isyâncı gruplara karşı savaşa hazırlanırken hastalandı ve Delhi'ye döndükten kısa bir süre sonra vefât etti (1627). Vefâtında 71 yaşında olan Hân-ı Hânan Abdürrahîm Hanın kabri Nizâmeddîn Evliyâ'nın türbesi yakınındadır.

Muktedir bir devlet adamı ve kumandan olan Abdürrahîm Han, aynı zamanda âlim ve şâir olup, Türkçeden başka, Arabî, Fârisî ve Hintçeyi çok iyi bilirdi. Dört dilde de şiirler yazan Abdürrahîm Han, Râhimî mahlasını kullanırdı. Nitekim şiirlerini **Meâsir-i Râhimî** adını verdiği eserinde toplamıştır. Abdürrahîm Han Ehl-i sünnet îtikâdında olup, devrinin büyük âlimi ve ikinci bin yılın yenileyicisi İmâm-ı Rabbânî hazretlerine bağlıydı. Abdülhak Dehlevî ile de görüşürdü. İmâm-ı Rabbânî'nin kendisine yazdığı mektuplar İhlâs A.Ş. Yayınları arasında **Müjdeci Mektublar** isimli eserde mevcuttur.

HANBELÎ MEZHEBİ;

İslâmiyette Ehl-i sünnet îtikâdı üzerine olan ameldeki dört hak mezhebden biri. Diğerleri; Hanefî, Şâfiî, Mâlikî mezhebleridir. (Bkz. İlgili maddeler)

Allahü teâlâ, bütün Müslümanlardan aynı îmânı istemektedir. İslâmiyette îmânda, îtikâdda tefrikaya (ayrılığa) kesinlikle izin verilmemiştir. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem efendimizin inandığı ve bildirdiği ve Eshâb-ı kirâmın naklettiği gibi îmân eden Müslümanlara Ehl-i sünnet ve'l-cemâat veya kısaca "Sünnî" denir (Bkz. Ehl-i Sünnet).

Sünnî büyük İslâm müctehidleri tarafından **Kur'ân-ı kerîm** ve hadîs-i şerîflerde hükmü açıkça bildirilmemiş olan ibâdetlerin ve günlük muâmelelerin târifinde ve yapılışında her bir müctehid tarafından farklı ictihadlarla gösterilen ve Allahü teâlânın rızâsına kavuşturan yollara "amelî mezhebler", bu yolu gösteren İslâm âlimine de "mezheb imâmı" denilmiştir. Mezheb imâmı olan büyük İslâm âlimlerinin aralarındaki böyle ictihâd ayrılıklarına dînin sâhibi izin vermiş ve bu hâl her zaman ve her yerde Müslümanların İslâmiyete dosdoğru uymalarını temin ederek, Müslümanlar için rahmet olmuştur (Bkz. Mezheb, İctihad). Nitekim hadîs-i şerîfte; **"Âlimlerin** (müctehidlerin) **mezheblere ayrılması rahmettir."** buyrulmuştur.

Hanbelî mezhebi, büyük İslâm âlimi ve mezheb imâmı olan Ahmed bin Hanbel'in yoludur (Bkz. Ahmed bin Hanbel). Ehl-i sünnet îtikâdında olan Müslümanlardan amellerini, ibâdetlerini bu mezhebin hükümlerine uyarak yapanlara "Hanbelî" denir.

Hanbelî mezhebinin kurucusu: Bu mezhebin kurucusu, İmâm-ı Ahmed bin Hanbel'dir. 780 (H. 164) de Bağdat'ta doğmuş, 855 (H.241) te orada vefât etmiştir. Hadis ve fıkıh ilimlerinde zamânının bir tânesiydi. İlmi ve kemâli çok yüksekti. Üç yüz bin hadîs-i şerîfi ezbere bilirdi. Öldüğü zaman cenâze namazını yüz kırk bin kişi kıldı.

Hanbelî mezhebinde tâkib edilen usûl: Ahmed bin Hanbel'in talebelerinin ve kendisine suâl

soranların müşkillerini hallederken, ortaya koyduğu ve tâkib ettiği usûller, Hanbelî mezhebinin temel kâideleri olmuştur. İmâm-ı Ahmed bin Hanbel, rahmetullahi aleyh, dînî müşkillerin hallinde sırasıyla şu kaynaklara başvurmuştur:

1. Kitap ve sünnet: Bütün müctehidler gibi Ahmed bin Hanbel de bir işin nasıl yapılacağını Kur'ân-ı kerîmde açık olarak bulamazsa, hadîs-i şerîflere bakar, bunlarda bulabilirse ona göre hüküm verirdi.

2. İcmâ ve sahâbe kavli: Hadîs-i şerîflerde de açıkça bulamadığı bir iş için, icmâ var ise, öyle yapılmasını bildirirdi. İcmâ, Eshâb-ı kirâmın hepsinin aynı sûretle yapması veya söylemesi demektir. İcmâya "sözbirliği" de denir. Eshâb-ı kirâmdan sonra gelen Tâbiînin de icmâsını delil, senet kabûl etmiştir. Sahâbe kavli (sözü, ictihâdı) bulunan bir meselede, kendi ictihâdına göre hüküm vermezdi. Sahâbenin sözüne göre hüküm verirdi. Hattâ, sahâbe sözü bulamadığı husûslarda, Tâbiînin büyüklerinden olan müctehidlerin ictihâdını, kendi re'yine tercih ederdi.

3. Bir mesele hakında, Sahâbe veya Tâbiîne âit bir re'y (ictihad) bulamazsa, zayıf ve mürsel hadislerle amel eder, ona göre hüküm verirdi. Zayıf hadisin de, sahîh hadisin bir çeşidi olduğunu göz önünde tutardı. (Bkz. Hadis)

4. Kıyâs: İmâm-ı Mâlik'in "Rivâyet yolu"nu ve İmâm-ı A'zam'ın "Rey ve Kıyas yolu"nu almış ise de, pekçok hadîs-i şerîf ezberlediğinden, önce hadîs-i şerîflerin birbirini kuvvetlendirmesine bakarak ictihad etmiştir (Bkz. Kıyas, İctihad). İctihadda bu usûl, sâdece Ahmed bin Hanbel'e âittir.

Hanbelî mezhebinin âlimleri ve yazılan eserleri: Hanbelî mezhebinde birçok âlim yetişmiştir. Bu âlimlerin başında, Ahmed bin Hanbel'in kendi oğulları Sâlih ve Abdullah gelmektedir. Ebû Bekir el-Esrem, Abdülmelik el-Meymûnî, Ebû Bekir el-Mervezî, Harb bin İsmâil, İbrâhim bin İshak el-Harbî gibi âlimler, Ahmed bin Hanbel'in bizzât kendisinden fıkıh ilmini öğrenmişlerdir. Bu mezhebin esâsını yaymak husûsunda üstün gayret gösteren âlimlerden biri de Ebû Bekir el-Hallâl (ölm. 311 H.)dir. Seyyid Abdülkâdir Geylânî de, Hanbelî mezhebinin esaslarını yayan âlimlerdendir.

Ahmed bin Hanbel'in **El-Müsned'**i en meşhur eseridir. Oğlu Sâlih, çeşitli kimselere yazdığı (Mektuplar)la babasının mezhebini yaymıştır. Abdülkâdir Geylânî **Futûhul Gayb** ve **Günyetüt-Tâlibîn** kitapları ile, Abdurrahmân el-Cezerî'nin **Kitabül-Fıkhı alel Mezâhibil-Erbaa**'sında, bu mezhebin esasları en geniş şekilde açıklanmaktadır. **El-Mugnî**, **El-İknâ, Bülûgul-Emânî** adındaki eserler de Hanbelî fıkhı üzere yazılmıştır.

Hanbelî mezhebinin yayılması: Bu mezhep, Şam ve Bağdat taraflarında çok yayılmıştı. Şimdi azalmıştır. Arabistan'da da mensupları vardı.

Bugün Arabistan Yarımadasında bulunan Vehhâbilerin bir kısmı kendilerine Hanbelî demektedirler. Vehhâbiliğin bozuk inanışlarının kaynağı olan İbn-i Teymiyye ve bunun yolunda yürüyen İbn-i Cevziyye'nin de Hanbelî olduğu iddia edilirse de gerek İbn-i Teymiyye ve İbn-i Cevziyye, gerekse Vehhâbilerin inançları, amelleri incelendiğinde, Hanbelî mezhebinden ayrıldıkları ve bu mezheble bir bağlılıkları olmadığı görülmektedir. Bu bakımdan "Hanbelî mezhebindeyiz" diyen Vehhâbilerin bu mezheple alâkalarının olmadığı açıkça ortadadır. Vehhâbilik, Ehl-i sünnete uymayan bozuk yollardan biridir. (Bkz. Vehhâbilik)

HANÇER;

Alm. *Kurzer, Gebogener Dolch; Handschar (m),* **Fr.** *Poignard (m), court et courbé,* **İng.** *Short, curved dagger, khanjar.* Ucu eğri ve sivri, yanları keskin, silâh olarak kullanılabilen kamadan küçük bıçak. Hançerler şekil olarak düz veya tırtıllı olurlar. Bulunan ilk hançer boyutlu bıçaklar, çok eski çağlara âittir. Bu hançerlerde kabz, sap gibi ayrıntılar kullanılmakla birlikte, yekpâre olarak yapılmışlardı. Eski târihlerde yapılmış bu tip hançerlere çakmaktaşı, bronz ve demir olanları misâl verilebilir. Çakmaktaşı ve bronzdan yapılmış hançerler, ince, iki yüzü keskin, demir hançerler ise bunlardan daha geniş ve sağlamdır.

Daha sonra dünyânın çeşitli yerlerinde değişik hançer tipleri ortaya çıktı. Osmanlı Devleti zamânında kullanılan hançerler genellikle demirden, bu tip hançerlere uygun şekilde îmâl edilirlerdi. Tanzimât dönemine kadar hançer, hemen ekseri erkeğin taşıdığı, mertlik, cengâverlik timsâli bir nesne olarak görülürdü. Hançerin Osmanlılarda îtibâr görmesi, kabza ve kınların süslemesinin kuyumculuğun bir dalı hâline gelerek, bu dalda en güzel örneklerin verilmesine sebeb oldu. Yâkut, elmas, pırlanta, zümrüt gibi kıymetli taşlarla süslenmiş hançerler, pâdişâhlara verilen hediyelerin belli başlılarından olmuştur. Topkapı Sarayı Müzesinde Osmanlı döneminden kalma kıymet biçilmez hançerler vardır. Yavuz Sultan Selim Hanın sapı neceften yapılmış hançeri bunların en ünlüsüdür.

Yirminci yüzyılın başlarında hançerler önemlerini kaybetti ise de Birinci Dünyâ Savaşında elde edilen tecrübeler bunların hâlâ yakın mücâdele için kullanışlı ve geçerli silâh olduklarını ortaya koymuştur.

İkinci Dünyâ Savaşında ise, zamânın en modern ordusu olan ABD askerlerinin tamâmına hançer dağıtılmıştır. Günümüzde de hemen hemen bütün ordularda hançer (kasatura) kullanılmaktadır. Bu silâhlar kasatura, kama gibi özel isimler almakta, ancak ölçü ve biçim olarak yine hançer sınıfına girmektedir.

Hançerler genellikle iki yüzlü olmakla berâber, ince üçgen prizma şeklinde yapılanları da vardır. Bâzı hançerlerin bir ağzı keskin diğer ağzı kör olabilir. Uzunlukları 10-15 cm arasında değişir. Bu boyutları aşan bıçaklar değişik isimler alırlar. Hançerler asıl olarak düzdürler. Fransız, Alman, Malezyalılara mahsus hançerler ile Çinlilerin Kore Savaşında kullandığı gibi; kavisli, tırtıllı olanları da vardır.

HANEFÎ MEZHEBİ;

İslâmiyette Ehl-i sünnet îtikâdındaki dört hak mezhepten birincisi. Diğerleri Mâlikî, Hanbelî ve Şâfiî mezhebleridir. (Bkz. İlgili maddeler)

Allahü teâlâ, bütün Müslümanlardan aynı îmânı istemektedir. İslâmiyette, îmânda, îtikâtta tefrikaya, ayrılığa izin verilmemiştir. Resûlullah efendimizin inandığı ve bildirdiği ve Eshâb-ı kirâmın naklettiği gibi îmân eden Müslümanlara "Ehl-i sünnet ve'l-cemâat" veya kısaca "Sünnî" denir (Bkz. Ehl-i Sünnet). Sünnî büyük İslâm müctehidleri tarafından Kur'ân-ı kerîm ve hadîs-i şerîflerde hükmü açıkça bildirilmemiş olan ibâdetlerin ve günlük muâmelelerin târifinde ve yapılışında, her bir müctehid tarafından farklı ictihadlarla gösterilen ve Allahü teâlânın rızâsına kavuşturan yollara "amelî mezhepler, bu yolu gösteren İslâm âlimine de mezheb imâmı" denilmiştir. Mezheb imâmı olan büyük İslâm âlimlerinin aralarındaki böyle ictihad ayrılıklarına dînin sâhibi izin vermiş ve bu hâl her zaman ve her yerde Müslümanların İslâmiyete dosdoğru uymalarını temin ederek Müslümanlar için rahmet olmuştur (Bkz. Mezheb, İctihad). Nitekim hadîs-i şerîfte; **"Âlimlerin mezheblere ayrılması rahmettir."** buyurulmuştur.

Hanefî mezhebi, İmâm-ı A'zam Ebû Hanife'nin yoludur. Ehl-i sünnet îtikadında olan Müslümanlardan, amellerini, ibâdetlerini bu mezhebin hükümlerine uyarak yapanlarına "Hanefî" denilir. "Hanîf", doğru yolda olanlar; "Ebû" da, baba demektir. "Ebû Hanîfe", doğru yolda olanların babası, reisi mânâsına kullanılmıştır. (Bkz. İmâm-ı A'zam)

Hanefî mezhebinin kurucusu: İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'dir. İmâm-ı A'zam 699 (H.80) târihinde doğup, 767 (H.150) târihinde vefât etmiştir. Din bilgilerini, hocası Hammâd bin Ebî Süleymân'dan öğrendi. Hammâd'ın hocası İbrâhim Nehâî idi. O da Alkame bin Kays'tan öğrendi. Alkame'nin hocası Abdullah ibni Mes'ûd'dur (radıyallahü anh). Bu zât, Eshâb-ı kirâmdan olup, din bilgilerini Peygamber efendimizden öğrenmiştir.

İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe, 4000 kişiden ilim öğrenmiştir. Fıkıh bilgilerini toplayarak, kısımlara, kollara ayırdığı ve usûller, metodlar koyduğu gibi Resûlullah'ın ve Eshâb-ı kirâmın bildirdiği îtikad, îmân bilgilerini de topladı, yüzlerce talebesine bildirdi ve Ehl-i sünnetin reisi oldu. Fıkıhta beş yüz binden fazla mesele çözdü, kâideler ve usûller koydu. Bütün dünyâda tatbik olunan İslâmî hükümlerin dörtte üçü İmâm-ı A'zam'ındır. Kalan dörtte birinde de ortaktır. İslâmiyette ev sâhibi, âile reisi odur. Diğer bütün müctehidler (mezheb âlimleri), onun çocukları gibidir.

Hanefî mezhebindeki usûl: İmâm-ı A'zam'ın, talebelerinin ve kendisine sual soranların dînî müşküllerini hallederken ortaya koyduğu ve takib ettiği usûller, Hanefî mezhebinin temel kâideleri olmuştur. İmâm-ı A'zam, dînî müşküllerin hallinde sırasıyla şu kaynaklara, yollara başvurmuştur:

1. Kur'ân-ı kerîm ve hadîs-i şerîfler: İmâm-ı A'zam da, diğer müctehidler gibi, bir işin nasıl yapılacağını, Kur'ân-ı kerîmde açıkça bulamazsa, hadis-i şeriflere bakardı. İctihadlarında Peygamberimizin sünnetine tâbi olmakta, herkesten ileri gitmiş, mürsel hadisleri bile müsned hadisler gibi sened olarak almıştır. (Bkz. Hadis)

2. İcmâ ve Sahâbe kavli: Bir iş hakkında hadîs-i şerîflerde de açıkça hüküm bulunmazsa, bu iş için (icmâ) var ise, öyle yapılmasını emrederdi. İcmâ, sözbirliği demek olup, bir işi, Eshâb-ı kirâmın hepsinin aynı sûretle yapması veya söylemesi demektir. İmâm-ı A'zam, Eshâb-ı kirâmın sözlerini, kendi kavillerinin üstünde tutmuştur. Onların, Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) yanında, sohbetinde bulunmak şerefiyle kazandıkları derecelerin büyüklüğünü, herkesten daha iyi anlamıştır. (Bkz. İcmâ)

3. Kıyas: Bir işin nasıl yapılması lâzım olduğu, icmâ ile veya Sahâbe sözü ile de bilinemezse, kendisi kıyas yaparak hüküm verirdi. Onun bu kıyas yoluna, "re'y yolu" veya "ictihad" da denir (Bkz. İctihad). Kıyas, Kur'ân-ı kerîm ve hadîs-i şerîflerde hakkında açık hüküm bulunmayan bir işi, hakkında açık hüküm bulunan bir diğer işe benzeterek hükme bağlamaktır. (Bkz. Kıyas)

4. İmâm-ı A'zam, nasslardan (âyet ve hadislerden), icmâ ve kıyastan başka istihsan ve örfler ile de

hüküm verirdi. Bu kadar var ki, örfün, İslâmiyette yasak olduğu açıkça bildirilen bir hükme aykırı olmaması lâzımdır.

İstihsan: Daha kuvvetli görülen bir hususun dolayı, bir meselede benzerlerinin hükmünden başka bir hükme dönmektir. Yâni dînen mûteber olan bir tercih sebebine dayanarak, bir delîli buna aykırı düşen başka bir delilden üstün tutup, buna göre hüküm vermektir.

İmâm-ı A'zam'ın talebeleri ve mezhebinin yayılması: İmâm-ı A'zam'ın yetiştirdiği talebelerin sayısı yaklaşık 730 civârındadır. Bunların birçoğu, din bilgilerinde ictihâd derecesine yükselmiştir. Oğlu Hammâd, talebelerinin ileri gelenlerindendir. İmâm-ı Ebû Yûsuf ve İmâm-ı Muhammed Şeybânî, iki yüksek talebesi olup **"İmâmeyn"** lakabı ile meşhur olmuşlardı. Bir dînî meselede İmâmeynin ictihâdı, İmâm-ı A'zam'ın ictihâdı ile eşit tutulurdu. Hanefî mezhebindeki bir müftî, İmâm-ı A'zam'ın sözüne uygun fetvâ verir. Aradığını onun sözünde açıkça bulamazsa, İmâm-ı Ebû Yûsuf'un sözünü alır. Onun sözlerinde bulamazsa, İmâm-ı Muhammed Şeybânî'nin sözlerini alır. Ondan sonra İmâm-ı Züfer, daha sonra Hasan bin Ziyâd'ın sözünü alır. Her asırda Hanefî mezhebinde çok yüksek âlimler yetişmiştir. Evliyânın büyüklerinden Muhammed Şâziliyye, İmâm-ı Rabbanî gibi zatlar bu mezhebe bağlıydılar. Osmanlılar zamânında yetişen âlimlerin çoğu Hanefî mezhebindendi. Molla Fenârî, Molla Gürânî, Ahmed ibni Kemâl Paşa, Ebussuud Efendi, İmâm-ı Birgivî, İbn-i Âbidîn bu âlimlerden bâzılarıdır.

Hanefî mezhebinin bilgileri, sonraki âlimlere şu üç yoldan gelmiştir.

1. Usûl haberleri: Bunlara zâhir haberler de denir. Hanefî mezhebinin imâmı olan İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'den ve talebelerinden gelen haberlerdir. Bu haberler, İmâm-ı Muhammed Şeybânî'nin altı kitabı ile bildirilmiştir. Bu altı kitap; **El-Mebsût, Ez-Ziyâdât, El-Câmi-us-Sagîr, El-Câmi-ul-Kebîr, Es-Siyer-üs-Sagîr, Es-Siyer-ül-Kebîr'**dir. Usûl haberlerini toplayan, Hâkim Şehid Muhammed Tirmizî'dir. Bunun **Kâfî** kitabı meşhûrdur. Pekçok şerhi olan bu kitabın en meşhur şerhi İmâm-ı Serahsî hazretlerinin yazdığı otuz ciltlik **Mebsût'**tur.

2. Nevâdir haberleri: Yine bu imâmlardan gelen haberlerdir. Fakat, bu haberler, o altı kitapta bulunmayıp, ya İmâm-ı Muhammed'in **El-Kîsâniyât, El-Hârûniyât, El-Cürcâniyât, Er-Rukiyyât** adındaki başka kitapları ile bildirilmiştir. Bu dört kitap, yukarıdaki altı kitap gibi, açıkça ve sağlam gelmiş olmadığından, bu haberlere "zâhir olmayan haberler" de denir. Yâhut, başkalarının kitabları ile bildirilmişlerdir. Meselâ, İmâm-ı A'zam'ın talebesinden Hasan bin Ziyâd'ın **Muharrer** ve İmâm-ı Ebû Yûsuf'un **Emâlî** adındaki kitapları ile bildirilmiştir.

3. Vâkı'ât haberleri: Üç imâmdan bildirilmiş olmayıp, bunların talebelerinin ve onların talebelerinin ictihâd ettikleri meselelerdir. Böyle haberleri, ilk toplayan Ebülleys-i Semerkandî olup, **Nevâzil** kitabını yazmıştır.

Osmanlı âlimlerinden Şeyhulislâm olanların hazırladığı ve sonradan derlenmiş **Fetvâlar,** Hindistan âlimleri tarafından hazırlanan **Fetâvâ-yı Hindiyye (Fetâvâ-ı Âlemgiriyye),** ayrıca bir kânun metni şeklinde tedvin edilmiş olan ve Ahmed Cevdet Paşanın başkanlığında bir heyet tarafından hazırlanan **Mecelle** de Hanefî mezhebinin fıkhî hükümlerini bildirmektedir. Osmanlı Devleti zamânında yetişen büyük fıkıh âlimlerinden İbn-i Âbidîn Seyyid Muhammed Emin Efendinin hazırladığı ve kendi zamânına kadar yazılmış en mûteber fıkıh kitaplarının bir hülâsasını, özünü teşkil eden beş ciltlik **Reddül-Muhtâr** kitabı da Hanefî mezhebini bildiren en kıymetli kaynaklardandır.

Ayrıca günümüz Türkçesi ile kaleme alınmış ve yüzlerce eserin incelenmesi ile meydana getirilmiş olan **Tam İlmihâl Seâdet-i Ebediyye** kitabı da, Hanefî mezhebinin esaslarını bildiren çok geniş ve en kıymetli bir eserdir. Bu kitap İhlâs A.Ş. tarafından neşredilmiş ve İngilizceye de tercüme edilmiştir.

Hanefî mezhebi, Abbâsî, Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin hâkim olduğu bütün ülkelere yayılmıştır. Bugün dünyâ yüzünde bulunan Müslümanların yarıdan fazlası ve Ehl-i sünnetin pek çoğu, Hanefî mezhebine göre ibâdet etmektedir.

Âlimlerin çoğu, diğer mezheplerin de hak olduğunu, fakat Hanefî mezhebinin hükümlerinin daha doğru olduğunu söylemişlerdir. Bunun için İslâm memleketlerinin çoğunda Hanefî mezhebi yerleşmiştir. Türkistan ve Hindistan'ın ve Anadolu'nun hemen hemen hepsi Hanefîdir.

HANIMBÖCEĞİ (Bkz. Uğurböceği)

HANIMELİ (Lonicera);

Alm. *Geissblatt, Jelängerjelieber (n),* **Fr.** *Chevrefeuillie (m),* **İng.** *Honeysuckle.* **Familyası:** Hanımeligiller (Caprifoliaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara, Batı ve Güney Anadolu, Karadeniz, Doğu Anadolu.

Mayıs ve temmuz aylarında pembemsi beyazımtrak-sarı renkli çiçekler açan, 1-3 m yükseklikte, tüysüz

veya az tüylü tırmanıcı bir bitki.

Yapraklar gövde üzerinde karşılıklı-çapraz, derimsi, tüysüz ve alt yüzü az tüylüdür. Aşağıdaki yapraklar kısa saplı ve yumurtamsı şekilde olup, yukardakiler ise gövdeyi saracak şekilde tabanlarıyla birleşmiş durumdadır. Güzel kokulu olan çiçekler, tepedeki yaprakların koltuğunda, genellikle üç demet hâlinde, oldukça uzun saplı, başçık tipinde çiçek yaparlar. Çiçekler uzun tüpsü ve sarkık dudaklıdır. Olgunlukta kırmızı renkli üzümsü meyveler verir.

Kullanıldığı yerler: Park ve bahçelerde çiçeklerinin güzel kokusundan dolayı süs bitkisi olarak yetiştirilir. Tıpta yaprakları gargara yapmak için, çiçekleri antispazmodik olarak, meyveleri de idrar söktürücü ve kusturucu olarak kullanılır.

HANİ BALIĞI (Serranus cabrilla);

Alm. *Sögebarsch, (m),* **Fr.** *Serran cabrille,* **İng.** *comber.* **Familyası:** Hanigiller (Serranidae), **Yaşadığı yerler:** Marmara, Akdeniz ve Atlas Okyanusu kıyılarının kayalık diplerinde. **Özellikleri:** 25 cm boyunda 500 gr kadar ağırlıkta, çift cinsiyetli (hermofrodit) balıklar. **Ömrü:** 20 yıl kadar. **Çeşitleri:** Asıl hani, benekli hani, yazılı hani, sarı hani, berberbalığı, iskorpit hanisi gibi türleri vardır.

Kemikli balıklar takımının, Serranidae âilesinden deniz diplerinde yaşayan etçil ve yırtıcı bir balık. Yalnız veya küçük sürüler hâlinde yaşar. Bizde Marmara ve Akdeniz'de bulunur. Boyu 25 cm kadar olup, 500 gr ağırlığı aşanları vardır. Çoğunlukla Akdeniz'de rastlanan "yazılı hani" 30 santimetreye ulaşır. Renkleri mevsim ve yaşına göre değişirse de çoğunlukla alaca kırmızı veya sarımtrak olurlar. İki sırt yüzgeci birleşerek tek yüzgeç hâlinde uzanır. Alt çene üst çeneden uzundur.

Çift cinsiyet özelliğine (erdişi) sâhip balıklardır. Aynı birey, hem erkek hem dişilik görevi yapabilir. Eti çok lezzetli ve hazmı kolaydır. Değerli bir besin kaynağı olduğundan ticârî açıdan kıymetlidir.

Her mevsimde avlanır. Kayalık diplerde yaşadığından ağla yakalanması zordur. Olta veya patlayıcı maddelerle avlanır. Patlayıcılarla yapılan avlanmalar sonucu, soyları tükenme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Karadeniz'de bulunmaz. Nisan ve mayıs aylarında yumurtlar. Yazın kıyılara yaklaşır, kışın ise daha derinlere inerler.

HANÎFLİK;

İbrâhim aleyhisselâmın dînine verilen ad. Hanîf kelimesinin sözlük mânâsı istikâmet (doğruluk) demektir. Dînî terim olarak; İslâmiyetten önce putlara tapmayan ve İbrâhim aleyhisselâmın dîni üzere bulunan kimselerdir. Hanîflik, müşrikliğin (Allahü teâlâya ortak koşmanın) zıddıdır. İslâmiyetten önce Arabistan'daki hatiplerin meşhûrlarından olan ve herkesi İbrâhim aleyhisselâmın dînine çağıran Kus bin Sâide ve yine Peygamber efendimizin bütün baba ve dedeleri hanîf dîninde idiler.

Kur'ân-ı kerîmde hanîf kelimesi zikredilmiş olup, İbrâhim aleyhisselâm için hanîf buyurulması, onun Hakk'a yönelmesi sebebiyledir. Zîrâ İbrâhim aleyhisselâm, Keldânî kavminin taptığı putlara aslâ tapmayıp, onları tahkir edip (aşağı tutup), sâdece Allahü teâlâya îmân ve ibâdet etmiştir. Dinde istikâmet (doğru yol) üzere olup bu yolda yürümüştür.

Bundan başka hanîf kelimesi, **Kur'ân-ı kerîm**de; tek başına söylendiğinde "müslüman olan" müslim kelimesi ile berâber geçtiğinde "hac yapan", bâzan da dinde istikâmet (dosdoğru) üzere olmayı kuvvetlendirmek için zikredilmiştir.

Hanîflik İbrâhim aleyhisselâmın dîninin esas vasfı olmakla birlikte yalnız ona mahsus değildir. Bütün peygamberlerin bildirdikleri tek bir îmânın yalnız Allahü teâlâya îmân ve ibâdetin adı da "hanîflik" tir. Hanîf ise, şirk olan bütün bâtıl (bozuk) inanışlardan uzak durmayı şiâr edinen sâdece Allahü teâlâya imân ve ibâdete çağıran kimsedir.

HANZALA BİN EBÎ ÂMİR;

Eshâb-ı kirâmdan. Ensârın yâni Medîneli Müslümanların ileri gelenlerindendir. İsmi, Hanzala bin Âmir bin Sâfi bin Mâlik'tir. Tâkî ve Gâsil-ül-Melâike lakaplarıyla meşhurdur. Medîne'deki büyük kabîlelerden Evs kabîlesine mensuptur. Doğum târihi bilinmemektedir. 624 (H.3) senesinde Uhud'da şehid oldu.

Hanzala radıyallahü anh, Peygamber efendimize, peygamberlik bildirilmeden önce de îmân sâhibi olup, Allah'ın birliğine inanır, putlara tapmazdı. Hanîf yâni İbrâhim aleyhisselâmın dînindeydi. Peyamber efendimizin dâveti üzerine hemen Müslüman oldu. Bedir Savaşında bulunup, büyük kahramanlıklar gösterdi. Bedir Savaşından bir müddet sonra, Abdullah bin Übey'in kızı Cemile ile nikâhlandı. Ertesi gün de Kureyş müşrikleriyle savaş yapacaktı. Hanzala radıyallahü anh, geceyi hanımının yanında geçirmek üzere Resûlullah efendimizden müsâde aldı. Medîne'ye geldi. O gece hanımıyla berâber kaldı. Ertesi sabah Uhud'a yetişmek için çok acele yola çıktı. Peygamber efendimiz

Uhud'da harb için safları düzeltirken Hanzala yetişti. Harb başladıktan sonra kahramanca çarpıştı. Daha sonra müşrikler bozularak kaçmaya başladılar. Hanzala, Ebû Süfyân'ın yolunu kesip, atının bacaklarını kılıcıyla uçurdu. Bu sırada Ebû Süfyân yere düştü. Hanzala Ebû Süfyân'a hücûm etmekteyken arkadan yaklaşan Şeddad bin Esved, Hanzala'yı sırtından mızrakladı. Müşrik ikinci bir darbe daha vurup Hanzala'yı şehid etti.

Hanzala radıyallahü anh, şehid olunca, Peygamber efendimiz; **"Ben Hanzala'yı meleklerin gökle yer arasında gümüş bir leğen içinde yağmur suyu ile yıkadıklarını gördüm."** buyurdu.

Ebû Useyd Sa'îd radıyallahü anh diyor ki: "Gidip Hanzala'ya baktım, başından yağmur suyu akıyordu. Döndüm bunu Resûlullah'a haber verdim." Peygamber efendimiz hanımına haber gönderip bunun sebebini sordu. Hanımı da, Hanzala'nın Uhud'a çıktığında gusül abdestine muhtâc olduğunu, Uhud'a yetişmek için, acele ile gusül etmeyi unuttuğunu, bildirdi. Bundan sonra Hanzala'nın adı "Gasîl-ül-Melâike" yâni melekler tarafından yıkanmış kimse olarak anıldı. Hanzala'nın şehid olmasından sonra Abdullah isminde bir oğlu dünyâya geldi.

HAPİS;

Alm. *Einsperren (n),* **Fr.** *Emprisonnement (m),* **İng.** *Confinement, imprisonment.* Suçluyu bir yerde gözaltında bulundurma, bir yerde kalmaya mahkûm etme. Toplu halde yaşamak mecbûriyetinde olan insanlar, bu hayatın bir gereği olarak bir takım kaide ve usûllere uymakla mükelleftirler. Bu husus, insanların kendi huzurları ve bekâları için zarûrîdir. İşte insanlar, birlikte yaşamanın gereği olan kurallara uymayanları bu kurallara uymadıkları için, uymamaya meyilli olanları bu fikirlerinden vazgeçirmek ve böylece toplumun huzurunu temin etmek için bir takım cezâlar uygulamışlardır. Bu cezâlardan ilk çağlardan beri kullanılmakta olanı ve en meşhuru hapis cezâsıdır.

Hapis, suçlu olduğuna mahkemece karar verilen kimseleri, belli bir süre toplumdan ayrı bulundurmak üzere cezâevinde (hapishânede) kalmak zorunda bırakan, hürriyeti bağlayıcı bir cezâdır. Hapis, suçluyu bir süre toplumdan uzak tutmaktır. Toplumu da onun zararlarından korumaktır. Hapis, suçluyu topluma kazandırmada eğiticilik ve onun suç işlemesinde caydırıcılık rolü de oynar.

Suçlara verilecek cezâlar, insanların yaratılıştan bu yana Allahü teâlâ tarafından peygamberlerine bildirilmiştir. Peygamberlere gönderilen her dinde, cezâyı gerektiren suçlar ve cezâ miktârları açıklanmıştır. Sonradan târih boyunca bir takım devletler bu kânunları değiştirerek, yeni bir takım kânunlar ortaya koymuşlar, adâlet yaptıklarını zannederek, zulme varan çeşitli cezâlar tatbik etmişler veya insanlık duyguları adı altında cezâları çok hafifleterek suçluların çoğalmasına ve mazlûm haklarının gasbına sebeb olmuşlardır.

Eski devletlerin kânunlarında hapis cezâları belirtilmişti. Asurlular, Etiler, Mezopotamyalılar, Romalılar, Moğollar, Çinliler, Yunanlıların da kendilerine göre bir hukuk sistemi ve hapis cezâları vardı.

Daha sonraları Avrupa'da hukuka sistemli bir şekil verilmeye başlanmış, klasik, neoklasik ve modern dedikleri bâzı devrelerde kânunlar hazırlanmış ve cezâ sistemleri konmuştur. Son gelişmelerle modern dünyâ hukukunda iki prensip yer almıştır. Bunlardan birincisi, kânunsuz suç ve cezâ olmaz; ikincisi ise, cezâların şahsîliği prensibidir.

Bugün dünyâ devletlerinin bir çoğu belli bir hukuk sistemine sâhiptir. İngiltere ve bâzı devletlerde örf, âdet ve gelenekler hukuku geçerlidir.

Türklerde, İslâmiyetin kabulünden önceki dönemlerde örf, âdet hukuku geçerli olduğu için çok farklı cezâ şekilleri, buna bağlı olarak da hapis çeşitleri vardı. İslâmiyetin kabulünden sonra İslâm cezâ hukuku uygulanmaya başlamış ve bu sistem cumhuriyet devrine kadar devam etmiştir. İslâm cezâ hukukunda da suçluyu hapis ile cezalandırmak vardır. **Kur'ân-ı kerîm'**de altı suçun cezâ miktârları açıkça bildirilmiştir. Bunların cezâsına "had" denir. Had cezâları hâkimin takdirine bırakılmamıştır. Fakat tâziri gerektiren suçların cezâları çok çeşitlidir. Bunlardan biri de hapis ve sürgündür. Tâzir, suçluyu edeplendirmek, terbiye etmek, hatâsını düzeltmesi için gerekli ikâzda bulunmak demektir. Tâzir, had'den daha hafif cezâ ile cezâlandırmaktır. Tâzirin cinsini ve cezânın miktârını hâkim takdir eder. Suçluyu gerekli gördüğü hallerde, işlenen suça ve şahsa uygun olan cezâ ile cezâlandırır. Bu cezâlardan birisi de hapis olabilir.

Cumhûriyet devrinde İtalyan cezâ hukukundan istifâde edilerek yeni **Türk Cezâ Kânunu** kabul edilmiş ve böylece yeni bir cezâ hukuku sistemi getirilmiştir. Kânuna göre hapis cezâsının verilebilmesi için suçun kânunlarda belirtilip, cezânın hapis olması, suçun işlendiğinin sâbit olması, suç zamanına riâyet edilmesi, incelenmesi ve mahkeme kararıyla cezâ verilip bu cezânın da hapis olması lâzımdır.

Türk Cezâ Kânunu'nda üç türlü hapis cezâsı vardır. Bunlar; ağır hapis, hapis ve hafif (kısa) hapis cezâlarıdır.

Ağır hapis: Müebbet veya muvakkat olur. Müebbet ağır hapse mahkûm olan ölünceye kadar hapishanede (cezâevinde) tutulur. Muvakkat ağır hapiste ise, bir yıldan 24 yıla kadar hapsedilir. Ağır hapis için dört devre kabul edilmiştir. Birincisi geceli gündüzlü hücrede tecrit devresidir. İkincisi geceli gündüzlü diğer mahkûmlarla birarada bulunma devresidir. Bu devrede ancak çalışma teşkilâtı olan hapishânelerde çalışma mecburiyeti vardır. Üçüncü devrede cezâ, iş esâsı üzerine kurulu hapishânelerde yine birarada fakat hep çalıştırılmak sûretiyle çektirilir. Dördüncü devre ise şartla salıverme devresidir. Cezânın belli bir kısmını iyi hal ile geçiren mahkûmların serbest hayata alışmalarını temin ve ıslâh oluşlarını kolaylaştırmak maksatlarıyla tecrübe mâhiyetinde olmak üzere salıverirler. Suçlu bu müddeti iyi geçirirse artık hakîkaten iyi olmuş demektir. Cezâsının geri kalan kısmını da böyle çekmiş sayılır.

Hapis cezâsı: Yedi günden 20 seneye kadardır. Kânunla açıklanmayan yerlerde yukarı haddi beş senedir. Ağır hapisten farkı, bunda hücre cezâsı yoktur. Hapiste de devre sistemi vardır.

Hafif hapis: Hafif hapiste cezâ bir günden iki seneye kadardır. Bunda da devre sistemi vardır. Hücre sistemi hafif hapiste yoktur. Ayrıca şartlı salıverme de yoktur. Kanunun tâyin ettiği hallerde hafif hapis cezâsı, bâzı imâlathânelerde veya nâfia ve belediye işlerinde çalıştırılmak sûretiyle icrâ ettirilebilir. Eğer mahkûm cezâsının icrâsı için hazır bulunmaz veya hizmetten kaçınırsa hafif hapis cezâsı, bulunduğu hizmet mahallinde de tamamlattırılır.

Türk Cezâ Kânunu'na göre cezânın vasıf ve özellikeri şunlardır: a) Cezâ, suçluyu mahrumiyetlere tâbi kılarak ona ızdırap verici, acı çektirici nitelik gösterir. b) Cezâ, kânun tarafından tesbit olunur. c) Cezâ, fiilin ağırlığı ve suçlunun sorumluluk derecesi ile orantılı olarak tesbit edilen ve uygulanan bir müeyyidedir. d) Cezâ, esâsında korkutuculuk vasfı taşıması gereken bir müeyyidedir. e) Cezâ, muhâkeme sonunda verilen bir kararla tâyin ve tesbit edilip, tatbik edilir.

Hapis cezâsının maksadı kişiyi edeplendirmektir. Hapis cezâsı ve bütün cezâlar verilirken işlenen suçların cezâsız (karşılıksız) kalmadığını göstermek, başkalarının bu suçu işlemesini önlemek, toplumda huzûru, emniyet içinde yaşamayı sağlamak için verilir.

HAPİSHÂNE;

Alm. *Gefängnis (n), Kerker (m), Justizvollzugsanstaltı (f),* **Fr.** *Prison, pénitencier (m), maison d'arrêt (f),* **İng.** *Prison, jail.* Mahkûm ve tutukluların hapis cezâlarını çekmek üzere bulundukları yer, cezâevi. Hapishânelerde cezâlılar dış dünyâdan tecrit edilir. Eski çağlarda hapishâne sayılabilecek yerler cezâsı verilecek kişinin mahkemesinin yapılacağı zamana kadar kaldıkları yerlerdi. Suçluların hapis cezâsına çarptırıldığı ilk hapishaneler, değişik gâyelere hizmet etmekte, hattâ suçlulara zulüm ve işkence yeri olarak kullanılmaktaydı.

Mevcut kayıtlara göre, Avrupa'daki ilk hapishaneler Bizans İmparatorluğunun dünyâca meşhur zulüm yerleri olan Bizans zindanlarıydı. Buraları kralların ve yakınlarının hoşlarına gitmeyen kimselerin hiçbir hak, istek ve ihtiyacı karşılanmaksızın atılıp, ölümü bekledikleri yerlerdi. Avrupa'da resmî mânâda ilk hapishâne İngiltere'de 1582'de yapıldı. Bundan sonra 1596'da Hollanda'da 1667'de İtalya'da, 1703'te yine İtalya'da bir çocuk ıslahevi ve kadın hapishânesi inşâ edildi. Amerika'da 1773 yılında Filedelfiya hapishânesi kurulmuştur. Burası zamanının en modern hapishanesiydi. Fransa'da ise 18. yüzyılın ikinci yarısında kral aleyhinde suç işleyenlerin konulduğu meşhur Bastille hapishaneleri birer işkence yerleriydi. Bu dönemlerde Müslüman devletler ile Osmanlılardaki hapishaneler, çok daha insânî yönde ve merhamet esasına dayanıyordu. Zulüm ve işkence yasaktı.

Devletlerarası, hapishânelerin durumunu ele alan ilk toplantılar 1846'da Frankfurt'ta, 1847'de Brufelles'te yapılarak cezâ ve infâz şekilleri sistemleştirilmeye çalışıldı. Sonradan kurulan hapishâneler ve eskileri bu toplantılarda alınan kararlara uydurulmaya çalışıldı. Bizde ise 1878 târihinde iki kânun ile yeni düzenlemeler yapıldı. 14 Haziran 1930'da hapishane ve tevkifhâne idâresi hakkında kânun çıkarıldı. Bu 1941, 1943 ve 1951 târihlerinde bâzı değişikliklere uğratılmıştır. Yürürlükteki cezâ kânununa göre her mahkeme bulunan yerde bir hapishâne, bakanlık emri ile bölge hapishâneleri kuruldu. Kadın hükümlüler için hapishânelerde bölmeler ayrılarak 11-16 yaş arası suçlular için çocuk ıslahevleri açıldı.

Bugün hapishânelerde mahkûmları çalıştırma esası uygulanmaktadır. Çalıştırılma şekil ve şartları ayrıca kânunla tespit edilmiştir. Ülkemizde mevcut 600 kadar hapishâne ve ıslahevinin büyük bir bölümünde mahkûmlara çalışacakları iş verilmekte ve istekli olanlar çalıştırılmaktadır. Bâzı yerlerde ise mecbûrî olarak ağır işler yaptırılmaktadır. Bütün bu çalışmalarda belirli ücret ödenmektedir.

Hapishânelerde idâre, nezâret, terbiye ve sağlık servisi ile muhâfaza servisleri vardır. Hapishâneler bütün dünyâ ülkelerinde modernleşmeye yüz tutmuştur. Bu îtibârla modernleşmede dünyâda başlıca beş sistem benimsenmiştir: Bunlar sırasıyla: 1) Hücre sistemi, 2) Auburun sistemi, 3) İrlanda sistemi,

4) Topluluk sistemi 5) Yeni sistemler.

Bu beş sistemden ilk ikisi suçlunun hücrede eğitilmesini öngörmektedir. Bunlardan birincisi 1913 yılına kadar, diğeri ise İkinci Dünyâ Savaşına kadar benimsendi. Üçüncü İrlanda sistemi iyi hal gösterme esas tutulmak üzere mahkûmlara not vermek ve bu notlara göre mahkûmun cezâ süresini ayarlamak esâsına dayanmaktadır. Topluluk sistemi, bütün hapishânelerin gündüz ve gece iş başında ve istirâhat esnâsında beraberce bulundukları sistemdir. Bu sistemde hapishâne bir suç okulu hâline gelir. Yeni sistem ise, günümüzde uygulanan sistemdir. Bu sisteme göre, hapishânelerin mimârî bakımdan yapısı son derece moderndir. Ayrıca mahkûmlar, önce incelemeye tâbi tutulup, objektif kriterlere göre tasnifi yapılıp gruplandırılır, sonra bu mahkûmlar, güvenlik bakımından tam, orta ve en az güvenlik şartlarına tâbi müesseseler olmak üzere, açık, yarı açık ve kapalı hapishânelere gönderilirler.

Hapishânelere gönderilen mahkûmlara şu program uygulanır:

1. Disiplin: Disiplin her hapishanede uygulanması zarûrî bir şarttır. Yalnız disiplinin tatlı sert nevinden olması lâzımdır.

2. Eğitim ve öğretim: Hapishânelerde her mahkûma okuma yazma ve belli bir sanat öğretilir.

3. Çalıştırma: Mahkûmların çalıştırılması hapis cezâsının tabiî şartıdır. Çalışmanın esas îtibâriyle eğitici ve uslandırıcı yönü vardır.

4. Eğlence: Mahkûmun kafasından kötü düşünceleri silmek gâyesiyle yapılır. Jimnastik, her türlü sporlar, temsiller, eğitici televizyon programları, kitap vs. bu sayılanların her biri eğitici amaçla yapılır.

5. Hapishâne dışı ile olan ilişkiler: Dış dünyâ ile mahkûmların ilişkisinde mektup yazma, telefonla konuşma, ziyâret edilme, izinli olarak hapishâneden çıkma başta gelir. Bunların eğitici vasfı çok büyüktür. Aslında hapishânede hapsedilmekten maksat da mahkûmu uslanmış olarak topluma iâde etmektir. Hapishânelerin bütün personeli ile amme menfaati gereği mahkûmların her bakımdan eğitilerek topluma kazandırılması için canla başla çalışmaları lâzımdır. Bu çalışmayı başaran milletler, huzurlu bir topluma, çalışkan bir millete, disiplinli bir devlete sâhib olurlar. Zâten insanların bir gâyesi de birbirlerine doğru yolu göstermeleridir. Bu bakımdan her cemiyet, kendisini daha iyi müdâfaa edebilmek için, suçlu ile meşgul olmak zorundadır. Fakat acaba her vatandaşı suça karşı derhal koruyabilecek, yâni suçu önleyebilecek imkânlara sâhip midir? Bu olmadığına göre her vatandaşı, devlet himâyesi yetişinceye kadar kendisini koruyabilecek şekilde terbiye etmek ve buna göre dünyâda en doğru hukuk nizâmını benimseyip uygulamak her devletin en önemli vazifesi olmalıdır. Çünkü doğru olan hukuk nizâmı ve bâtıl olmayan dînî inançlar, insanı terbiye eder, suçlu yetişmesine önceden engel olur.

HAPŞIRMA;

Alm. *Niesen (n),* **Fr.** *Eternuement (m),* **İng.** *Sneeze, sneezing.* Burun iç yüzeyinin uyarılmasıyla, havanın gürültülü ve hızlı bir şekilde burun ve ağızdan çıkarılması. Burun iç yüzeyinde (mukozasında) sonlanan beşinci kafa siniri yoluyla gelişen bir refleks olan hapşırma, toz, kir gibi tahriş edici maddelerin üst solunum yollarından uzaklaştırılmalarını sağlar.

Hapşırmanın en sık görüldüğü durum nezledir. Başlayacak bir gripin ilk habercileri arasında da hapşırma başta gelir. Burun allerjisi olan şahıslarda, ortaya çıkan saman nezlesi durumunda, sulu burun akıntısı, gözlerde sulanma-kızarıklık ve peşpeşe hapşırmalar vardır. Kızamık ve su çiçeği hastalıklarının başlangıcında da sık ve şiddetli hapşırmalar olur. Burunda yaprak tozları, talaş gibi yabancı cisimlerin bulunması da hapşırmalara sebeb olur.

Nezlede ortaya çıkan hâdise burun mukozasının şişmesidir. Burun mukozası şişince burundan boğaza olan ifrâzât geçişi durur. Biriken ifrâzâtın burnu uyarması sonucu hapşırmalar ortaya çıkar.

Hapşırma, Allahü teâlânın insana bir rahmeti, iyiliğidir. İhtiyaç duyduğu zaman hapşıramayan kimse, bu ihtiyacı daha iyi anlar. Hapşırma esnâsında kalp bir an için durup hemen ardından çalışmasına devam etmektedir. Aynı zamanda tahriş edici maddelerin atılması da insana büyük ferahlık sağlar. Bu nimetleri yaratan Allahü teâlâya bir şükrün ifâdesi olarak hapşıran bir Müslümanın “Elhamdülillah” demesi sünnettir. Böyle diyeni işitenlerin de “yerhamükallah” demesi farz-ı kifâyedir. Hiç olmazsa birisinin demesi lâzım olur.

HARA;

Alm. *Gestüt n; (Zucht) stall m,* **Fr.** *Haras m, (Zucht) stall m,* **İng.** *Stud/farm stock/farm, haras.* At üretilen çiftlik. Islah etmek ve yavru yetiştirmek için bir araya toplanmış aygır ve kısrakların bulunduğu yer.

Son zamanlara kadar yalnız at neslinin ıslâhı için uğraşılan haralarda günümüzde atın yanında koyun,

sığır, tiftik keçisi gibi hayvan cinslerinin ıslâhı da yapılmaktadır.

Haracılığın dünyâ zootekni târihinde çok eski bir mâzisi vardır. Hara eskiden Arabistan, Ukrayna ve Türkistan'da kullanılıyordu. İlk modern hara Fransa'da kurulmuş, buradan da, diğer Avrupa devletlerine yayılmış ve dünyaca meşhur haralar meydana gelmiştir. Türkiye'de modern ve ilmî metodlarla çalışan hara, Aziziye'de (Mahmûdiye-Eskişehir) 1913 senesinde kurulmuştur. Fakat Birinci Dünyâ Savaşının başlaması ve Yunanlıların Eskişehir bölgesini işgal etmeleri yüzünden bu hara istenilen gelişmeyi gösterememiş, göç yüzünden hayvanların büyük bır kısmı telef olmuş ve damızlık at bakımından büyük zararlara uğramıştır. İstiklâl Savaşının sona ermesi ile tekrar faaliyete başlamış ve Türkiye haracılığının esâsını teşkil etmiştir (1923).

Daha sonra Karacabey'de Türkiye Cumhuriyetinin ilk modern harası kurulmuştur. Bu haranın çalışmaları diğer haraların kurulmasında faydalı olmuştur. Burada at, sığır, koyun türünün ilmi çalışmalarla ıslâhı yapılırken, aynı zamanda çayır ve mer'alar, ilmî metodlarla daha iyi hâle getirilmiştir.

Bugün devlet haralarında yetiştirilen Arap atları, sür'at, mukâvemet, zarâfet ve asâlet gibi ideal bir hayvanda bulunması gereken özellikleri taşımaktadır. Karacabey harasında yetiştirilen merinos koyunu ise yapağı, et ve süt bakımından yetiştirilen en iyi koyun ırkıdır.

Günümüzde başta Karacabey olmak üzere, Çifteler, Karaköy, Sultansuyu, Çukurova, Konya ve Altındere haraları kurulmuştur.

Çıkarılan 867 sayılı kânunla kurulmuş olan devlet haraları, ilmî metodlarla çalışan döner sermayeli ıslah ve yetiştirme kurumlarıdır.

HARAÇ;

Alm. *Tribut (m), Kopfsteur (f),* **Fr.** *Tribut (f), capitation (f),* **İng.** *Tribut, land tax.* İslâm hukûkunda, zorla alınıp gayri müslimlere bırakılan veya sulh ile alınıp, gayri müslimlere âit olan toprakların mahsûlünden alınan vergi. Lügatte haraç, "darlık, sıkıntı, meşakkat veya bir yerden, bir kimseden zorbalıkla alınan para" mânâlarına kullanılmaktadır.

Haraçlı toprağın sâhibinden mahsûlün vergisi olarak beşte bir, dörtte bir, üçte bir ve yarısı kadar miktârlar alınabilir. Bunlardan birini takdîr yetkisi devlet başkanına âittir.

İslâm toprak hukûkunda şahıs mülkü olan arâziler öşürlü ve haraçlı arâziler olmak üzere iki kısma ayrılır. Zorla alınıp da, kâfirlere bırakılan sulh ile alınan kâfir topraklarından haraç alınır. Haraçlı toprağı, sâhibi, Müslümana vakfetse veya satsa yine haraç verilir. Kâfir ölürse, vârisleri haraç vermek zorundadır. Vârisi kalmazsa Beytülmâlın (devlet hazinesinin) olup haraç düşer, yâni verilmez. Hükûmet bu mîrî (devletin olan) toprağı satar veya vakfederse, alan haraç vermez, öşür verir (Bkz. Öşür). Beytülmâlın toprağını, hükûmet kirâya verirse, her sene alınan kirâ haraç yerine geçer. Ayrıca öşür de alınmaz. Çünkü, haraç alınan yerden öşür alınmaz. Beytülmâla âit toprağı, devlet başkanından başka kimse satamaz. Haraçlı toprak sâhibi Müslüman olsa veya bu toprağı vakfetse, yine haracı verilir. Osmanlıların son zamanlarında, Beytülmâla âit mîrî toprakların çoğu devlet tarafından vakfedilmiş veya millete satılmış, her iki şekilde de öşürlü olmuştur. Böylece, Anadolu ve Trakya'daki toprakların hemen hepsi öşürlü olmuştur. Öşürlü olmayan toprak, haraçlı olur.

Müslümanların savaş, istilâ ve barış yoluyla düşman ülkesini ele geçirip, arâzisinin mülkiyet ve tasarruf hakkını Müslüman olmayan vatandaşlara bıraktığı topraktan veya mahsûlünden alınan haraç miktârını tesbit ve takdir yetkisi devlet başkanına âittir. Haraç miktârını devlet başkanı, tâyin ettiği memurları vâsıtasıyla da yaptırabilir. Haraç, mahsûlün beşte biri, dörtte biri, üçte biri, yarısı kadar olabiliyordu. Haracın bu miktarları arâzinin verimlilik derecesi, ekilip dikilen ürünün cinsi ve sulama şekline göre değişirdi.

Şehirlerin topraklarına, maktu (kesin) bir mikdâr ücret takdir edilip, bunun üzerinden senede bir defâ haraç alınırdı. Buna "Harâc-ı muvazzaf" denir. Muvazzaf, muayyen, belli edilmiş demektir. Arâzi mahsûlünün en az beşte biri ve en çok yarısı kadar alınan haraca da "Harâc-ı mukâseme" denir. Topraktan yılda kaç defâ mahsûl elde edilirse, her hâsılattan, tâyin edilen miktarda haraç alınır. Toprak sâhibi, haraçlı arâzisini istemeyerek ekmez veya terk ederse yine haraç alınır. Bir özür sebebiyle ekmemiş, terk etmişse haraç alınmazdı. Haraçlı arâzi kirâya verilirse, haracı toprak sâhibi verir. Âriyette ise, âriyet alana âit olurdu.

Haraç da, cizye gibi bütün Müslümanların umûmî menfaatı için harcanan fey mallarındandır. "Fey" savaştan sonra, Müslüman olmayı kabul etmeyenlerden zorla alınan mallardır (Bkz. Fey). Bunlar, yol, köprü, han, okul, câmi, mahkeme gibi umûmî ihtiyaçlara ve millî savunmaya, devlet ve milleti yaşatmak için çalışan vazîfelilere harcanırdı. Başka yerlere harcanmamasına çok dikkat edilirdi. Beytülmâlın dört hazînesinden birinde mal tükenir ise, diğer üç hazînesinde bulunan maldan buraya ödünç olarak aktarılırdı. Ancak haraç ve cizyenin bulunduğu kısımdan alınan mallar ödünç olmaz ve

geri iâde edilmezdi. Zîrâ bu bölüm umum masraflara harcanırdı.

HARAKİRİ;

Alm. *Harakiri (n),* **Fr.** *Hara kiri (m),* **İng.** *Harakiri.* Japonya'da eskiden, bilhassa Samuraylar zamânında tatbik edilen bir intihar metodu. Harakiri terimi genellikle Japonya dışındaki ülkelerde yaygındır. Japonlar ise "seppuki" terimini kullanırlar.

Harakiri gönüllü ve mecbûrî yapılanlar olarak ikiye ayrılır. Cezâî olarak yapılanı, Japonya'da derebeylikler zamânında suçlu ve asîler tarafından şerefli bir ölüm kabul edilerek uygulanırdı. Resmî bir törenden sonra, suçlu, halkın önünde suçunu îtirâf eder, daha sonra da hançeri karnının soluna saplayarak sağa doğru çekerdi. Harakiri gönüllü olarak ise asiller tarafından tatbik edilirdi. Asiller düşmana esir olmamak, şerefini veya nâmusunu korumak için harakiri yaparlardı. Bu şekilde intihâr bir samuray, savaşçı veya asil tarafından en şerefli yol kabul edilirdi. Gönüllü olarak yapılan harakiride intihâr eden, karnını hançer ile kendisi keser, başı ise başkası tarafından kılıçla kesilirdi. Böyle ölen bir kimse mallarını yakınlarına bırakabilirdi.

Cezâî olarak yapılan harakiri 1868 yılında kaldırıldı. Gönüllü olarak yapılan ise bu târihten sonraki zaman zarfında da millî buhrân, felâket gibi özel zamanlar ve çeşitli hâdiseleri protesto etmek, lidere bağlılık belirtmek îcâb etmesi gibi özel durumlarda tatbik edilmiştir. 1912 senesinde Kont Maresuke Nogi ve karısı, İmparator, Nleipi'nin ölümünden dolayı duydukları üzüntüyü ifâde etmek gâyesi ile harakiri yaparak intihâr ettiler. Rus-Japon Savaşı ve İkinci Dünyâ Savaşı sırasında çok sayıda Japon subayı esir olmak yerine harakiri ile intihâr yolunu seçtiler. 1977 yılından îtibâren gönüllü olarak yapılan harakiri de kânun ile yasaklandı.

HARÂM VE HELÂL;

Allahü teâlânın açıkça yasak ettiği, kullanmamıza izin vermediği zararlı çirkin iş veya davranışlar (haram); izin verdiği şeyler (helâl).

Her şeyi yaratan ve her şeyin sâhibi, mâliki olan Allahü teâlâdır. O, çeşitli hikmetlerle, yarattığı bâzı şeyleri kullarına yasak etmiştir. Bu yasakların her birinin ayrı bir hikmeti ve sebebi vardır. Mülk sâhibi o olduğu için dilediği gibi tasarruf etmektedir. Kul bu yasaklarla imtihan edilir, denenir. Haramlar çok azdır. Helaller ise pek çoktur. Her dinde îmân bilgileri aynı ise de, emir ve yasaklar, haram ve helâller başka başka olmuştur. Kıyâmete kadar değişmeyecek en son din olarak gelen İslâmiyette haramlar **Kur'ân-ı kerîm** ve hadîs-i şerîflerle açıkça bildirilmiştir.

Dünyâda haram işleyen bir kimse, âhirette ondan mahrum kalır. İslâmiyetin haram ettiği şeylerden kaçınmak, her Müslüman için lâzımdır. Haramlar, herkes tarafından kullanılıp, âdet hâline gelse de helâl olmaz. Allahü teâlâ haramları işleyenleri sevmez. İslâm dîninde haramlardan kaçınmak, farzları yapmakdan daha sevaptır. Îmândan sonra en mühim emirdir.

Haramları terk etmekte birçok faydalar vardır. İnsanların sıhhati, cemiyetlerin nizâm ve intizâmı, kardeşlik bağlarının kuvvetlenmesi, haramları işlememeye bağlıdır. İslâmiyette haramı helâl, helâlı haram kabul eden dinden çıkar.

Doğru olarak yazılan ilmihal kitapları, insanlara îmânı, îtikâdı, ibâdet ve diğer lüzumlu olan bilgileri, verdikleri gibi, helâl ve haramları da geniş olarak izah etmektedir. Herkesin bilmesi mecbûrî olan haramları öğrenmemek, bilmemek İslâm dininde özür kabul edilmemektedir. Allaha şirk (ortak) koşmak, haksız yere adam öldürmek, alkollü olan içki içmek, kumar oynamak, zinâ etmek, İslâmın emrettiği şekilde giyinmeyip açık saçık gezmek, fâiz vermek ve almak, yalan söylemek, iftirâ ve gıybet etmek, alışverişte hile yapmak, herkesin bildiği meşhur olmuş haramların bâzılarıdır.

Haramlar, mecburiyet yâni başka çâre bulunmaması hâlinde işlendiğinde suç kabul edilmemektedir. Ancak bu mecbûriyet veya zarûret, herkesin kendi anlayışına göre olmayıp, İslâm dîninin bildirdiklerine uygun olunca, kabul edilir. Meselâ yalan söylemek haram olduğu halde, düşman karşısında ve dargın olan iki Müslümanın barıştırılmasında söylenilen yalana izin verilmiştir. Ayrıca, kesin olarak yasak olan şarabı ve her türlü alkollü içkiyi, susuzluktan ölecek bir kimsenin son çâre olarak ve ölmeyecek kadar içmesine izin verilmektedir. Bunun gibi din kitaplarında sayılan başka zarûret ve mecbûriyetler de bâzı haramları, helâl hâle getirmektedir. Haramlar ikiye ayrılır:

1. Haram li-aynihî: Bizzat kendisi haram edilen şeylerdir. Meselâ, şarap, domuz eti, besmelesiz kesilen veya kendiliğinden ölen ve böylece leş olan hayvanların eti gibi haramlar böyledir.

2. Haram li-gayrihî: Bizzat ve mutlak olarak kendisi yasaklanmayıp başka bir sebepten dolayı haram olan şeylerdir. Meselâ, başkasının malının kendisinin izni olmaksızın yenmesi, yetim malını yemek ve kullanmak böyle olan haramlardandır.

Haram ve helâl hakkında hadîs-i şerîflerde buyruldu ki:

Bir kimse, hiç haram karıştırmadan, kırk gün helâl yerse, Allahü teâlâ onun kalbini nur ile doldurur, kalbine nehirler gibi hikmet (faydalı bilgi) **akıtır. Dünyâ sevgisini, kalbinden giderir.**

Helâla, harama dikkat ederek çalışıp kazanan kimseyi, Allahü teâlâ çok sever.

Bir zaman gelecek ki, insanlar yalnız malın, paranın gelmesini düşünüp helâlini, harâmını düşünmeyecekler.

Allahü teâlâ buyuruyor ki, haramlardan kaçınanlara, hesap sormaya utanırım.

Haram maldan verilen sadaka kabul olmaz. Saklanırsa Cehenneme gidinceye kadar, ona yolluk olur.

Bir kimsenin üzerindeki elbisesinde haram bir tel iplik olsa, o elbise ile kılınan namaz ve yapılan duâ kabul olmaz (sevap verilmez)**.**

Haram ile beslenen vücudun, ateşte yanması daha iyidir.

Allahü teâlâ haram olan şeylerde, size şifâ yaratmamıştır.

HARBAK (Bkz. Bohçaotu)

HARBİ;

Alm. *1. Lade,od. Putztock (m), 2.Kriegsgegner (m),* **Fr.** *1. Baguette (f), 2. Guerrier (m) ennemi,* **İng.** *1. Ramrod, 2. enemy non-Müslim.* Namlulu silâhları temizlemeye yarayan mâdenî veya plâstik çubuk. Dâr-ül-harbde bulunan ve Müslüman olmayan kimse. Arada anlaşma yapılmamış düşman. (Bkz. Gayri Müslim)

Barutun ateşli silahlarda kullanılmasından 19. yüzyıla kadar ağızdan dolma tüfek ve tabancalara konacak barut miktârını ölçen âlete harbî denirdi. On dokuzuncu yüzyıldan günümüze kadar ise namluları temizlemek için kullanılan âlete harbi denilmektedir. Bunlar çelik, pirinçten yapıldığı gibi son zamanlarda plâstikten olanları da kullanılmaya başlandı. Önceleri silâhların üzerinde özel yerlerinde muhâfaza edilen harbilerin parça halinde olup birbirine eklenip kullanılan cinsleri de vardı. Zamanımızda, silâhların mümkün olduğu kadar kullanışlı ve hafif hâle gelmesi prensibi esas alındığından harbiler, avadanlık çantalarında taşınmaktadır.

Namluda rahatça hareket edebilecek mâdenî ve plâstikten yapılan harbilerin uç kısımlarında bez takılması için delik bulunur. Namlu içindeki karıncalanma tâbir edilen paslanmayı ve barut artıklarını tamâmen almak için harbinin ucuna takılan sert fırçalar da kullanılır.

HARBİYE NÂZIRI;

Alm. *Kriegsminister (m),* **Fr.** *Ministre (m) de la guerre,* **İng.** *Minister of War.* Askerlik işleriyle alâkalı dâirenin başı. “Millî Müdâfaa Vekili” ve şimdi de “Millî Savunma Bakanı” isimleriyle karşılanan bu ünvan, Osmanlı hükümetine 1908 Temmuzunda kurulan Said Paşa kabinesiyle girmiştir. Ondan evvel bu görevi yapana “Serasker” denilirdi. İlk Harbiye Nâzırı Ömer Rüşdü Paşadır.

Harbiye Nâzırlığına, askerliğin en yüksek rütbesi olan müşirler (orgeneral) tâyin olurlarken 1908 inkılâbından sonra feriklerden (korgenerallerden) Harbiye Nâzırı olanlar olduğu gibi orduyu gençleştirmek fikriyle bir aralık rütbesi livâ olan Enver Paşa bu göreve getirilmiştir. Harbiye Nâzırının başında bulunduğu dâireye “Harbiye Nezareti” denilirdi.

Harbiye Nâzırlığı Osmanlı Devletinin sonuna kadar devam etmiştir.

HARCIRAH;

Alm. *Reisekosten,* **Fr.** *Frais de déplacement,* **İng.** *Travel Allowance.* Başkası adına iş yapanların bu işleri sırasında yapmak durumunda oldukları harcamaları karşılamak için düşünülen ve uygulanan kâideler ve prensipler. Kelime mânâsı “yol harcı”, “yol parası”, “yolda harcanmak üzere verilen” demektir. Türk hukuk sisteminde ise, **Harcırah Kânunu**’nda ifâdesini bulmuştur.

1954 târihinde çıkarılan ilgili kanuna göre, harcırah, “Bu kânuna göre ödenmesi gereken yol masrafı, gündelik, âile masrafı ve yer değiştirme masrafından birini, birkaçını veya tamâmını” ifâde etmektedir.

Genel ve katma bütçeli kuruluşlar ile döner sermâyeli kuruluşlarda çalışan personele, personel kânununa göre aylık alan kimselere, özel kânunlarla kurulmuş banka ve teşekküllerde çalışan ve harcırah kânununda zikredilen personele hangi şartlarda verileceği, miktârının nasıl hesaplanacağı ve

diğer özellikleri kânunla düzenlenmiştir.

Harcırah, yol masrafı, yevmiye, âile masrafı ve yer değiştirme gibi masraflardan birinin, bir kaçının veya tamâmının ödenmesini öngörür. Harcırah miktarları, her yıl bütçe kânunları ile yeniden belirlenerek, verilecek paraların genel fiyat artışlarını tâkip etmesi sağlanmaya çalışılmaktadır.

Özel müessese ve şirketler de, personelinin harcamalarını karşılamak için ücret ve personel yönetimi kâideleri dâhilinde kendilerine has özel harcırah sistemleri geliştirirler. Genel olarak harcamalar için önceden belli bir miktarın topluca verildiği ve sonradan getirilecek belgelerde bunun hesabının tutulduğu avans sistemleri, harcamalar için belli bir miktârın tâyin edilip, bunu aşan kısımlarının personelin kendisi tarafından karşılandığı sâbit harcama sistemleri görülebilir. Tabiatiyle, her şirket, hangi tür harcamaların karşılanacağına dair kâideler ve prensipler de tâyin etmiştir. Bu hususta firmalar, diğer firmalardaki uygulamaları takip ettiği görülmektedir.

HARÇ;

Alm. *Mörtel m,* **Fr.** *Mortier m,* **İng.** *Mortar.* Silisli bir kumla bağlayıcı madde olan çimento veya sönmüş kirecin karıştırılması ve buna su ilâvesiyle elde edilen karışım. Bu karışım önce plâstik özelliğe sâhib olup, sonra sertleşir. Harç, inşâat sanâyiinde, tuğla, taş gibi elemanların birleştirilerek tek bir parça elde edilmesinde kullanılır. Harcın esas görevi, yapıya gelen yüklerin yapı parçalarında birinden diğerine geçerken düzgün yayılmasını sağlamaktır. Ayrıca hava şartlarına dayanıklı bir bağlayıcı olan harç, bütün yapının beraber çalışmasında yardımcı olur. Harcın yapılmasında, plâstik özelliğinin yerleştirme yönünde kâfi derecede olmasına dikkat etmelidir. Çimento miktârı, en pahalı bileşen olması yönünden, mümkün olduğu kadar düşük tutulmalıdır.

Harçta bağlayıcı madde olarak, yapının yer ve durumuna göre, söndürülmüş kireç, tabiî çimento, çuruf çimentosu veya normal portland çimentosu kullanılabilir. Sulu ortamda sertleşme kâbiliyetine sâhip çimentolara hidrolik çimentolar denir. Su altı veya yer altı inşaatlarda bu tür çimentolardan yapılmış harçlar kullanılmalıdır. Söndürülmüş kireç harçları daha çok su üstü yapılarda kullanıldığı halde, portland çimentoları su altı yapılarında ve daha çok zorlanan yapı kısımlarında kullanılır. Harçta, çimento yanında kum, kırma taş, kırılmış tuğla ve çuruf gibi maddeler de kullanılır. Bu tür maddelerin en önemli özelliği, yalnız çimento kullanıldığında ortaya çıkabilecek büzülme veya genişlemeyi önlemek yanında, mâliyeti de azaltmaktır. Bunların temiz, hava şartlarına dayanıklı, sağlam olması, tane çaplarının düzgün dağılmış bulunması arzu edilir. En büyük tane çapı genellikle 1/2 cm civârındadır. Yapılan çeşitli deneyler göstermiştir ki, harçların suyu dayanıklılığı, mukâvemeti ihtivâ ettiği çimento miktârıyla alâkalıdır. Aynı çimento miktârı ve işlenebilme özelliğine sâhip harçlarda, mukâvemet ve suya dayanıklılık yoğunlukla artar. Bu sebepten iyi düzenlenmiş bir harcın yoğun olacak şekilde yapılması gerekir. Harç için uygun bileşim hacim olarak çimento, kireç, kum oranının 1/0/3; 1/0, 25/3; 1/3/12 sağlanması ile mümkün olur. Bu oranlar harcın kullanılacağı yere bağlı olarak değişirken sıva olarak kullanılmasında ise bu oran 1/2/9 ile 1/1/6 arasındadır.

HARÇ;

Alm. *Gebühr (f),* **Fr.** *Taxe (f),* **İng.** *Tax.* Sınâî ve ticârî bir karakter taşımayan kamu hizmetlerinden faydalananların, bu hizmetler karşılığı olarak ödedikleri paraları ifâde eden bir terim. Harc'ı idârî harçlar ve vergi benzeri harçlar olarak ikiye ayırmak mümkündür.

İdârî harçlar: Kamu idârelerince yapılan belli hizmetler karşılığında alınan paralardır. İdârî harçlar iki bakımdan vergiden ayrılır: Birincisi, alınan harç karşılığında bu harcı ödeyenin şahsına mutlaka bir hizmet yapılmıştır. Halbuki vergide böyle bir karşılık yoktur. İkincisi ise, genellikle harçların ödenmesi ihtiyârîdir. Verginin ödenmesi ise cebrîdir. Harcı vergiden ayıran ihtiyârîlik kıstasında istisnalar olabilir. Öyle harçlar vardır ki, ödenmesi vergi gibi mecburîdir. Bu sebeble de bu ikinci kıstas tam ve kesin olarak vergi-harç ayırımını yapmaya yeterli değildir. Bu sebeptendir ki, ancak birinci kıstasa göre ayırım yapmak mümkündür.

Vergi benzeri harçlar: Resmî veya yarı resmî nitelikteki ekonomik, sosyal ve meslekî kuruluşların, yaptıkları hizmetler karşılığında, bu hizmetlerden faydalananlardan çeşitli isimler altında alınan paralardır. İdârî harçlar sâdece devlet, vilâyet ve belediye gibi kamu idareleri tarafından alınmasına rağmen, vergiye benzer harçlar kamu idâresi dışındaki hükmî şahıslar, ekonomik, sosyal ve meslekî teşekküller tarafından tahsil edilmektedir. Bu tür harçların vergiye benzerliği cebrîlik karakterinden, harç ile ilişkisi ise bir karşılığının olmasındandır. Bunların vergiye ve harca benzemeyen yönü ise devletin veya mahallî idârelerin bütçelerinde yer almayışlarındandır. Meselâ Sosyal Sigortalar Kurumu ve Sosyal Güvenlik Teşkilâtının bütün üyeleri, yıllık kânunî âidâtını ödemekle mükelleftir. Müşterek hizmetlerden faydalanma derecesi ne olursa olsun muayyen miktarlarda bu âidâtın zamanında ödenmesi mecburîdir. Ancak ödenen para ile sağlanan fayda arasında hiç bir münasebet gözetilmemesi ve bu nevi harçların devlet tarafından tahsil edilip ilgili kuruma verilmesi, bu paraların

harçtan ziyade vergiye yaklaştığını göstermektedir.

HARDAL (Sinapis);

Alm. *Senf (m),* **Fr.** *Moutarde (f),* **İng.** *Mustard.* **Familyası:** Turpgiller (Cruciferae). **Türkiye'de yetişdiği yerler:** Anadolu. 0,2-1,5 m boylarında beyaz veya sarı çiçekli, yıllık otsu bitkiler. 10 kadar türü vardır. Türlerinin çoğu Akdeniz çevresi memleketlerinde yetişir. Hardalın beyaz hardal otu, siyah hardal otu, yabanî hardal olmak üzere değişik türleri vardır.

a) Siyah hardal otu (Sinapis nigra): 1-1,5 m boyunda, bir yıllık sarı çiçekli otsu bir bitkidir. Yaprakları saplıdır. Meyveleri 1-3 cm uzunlukta 2-3 mm genişlikte, sap üzerine yatık, tüysüz, hemen hemen dört köşeli, kısa sivri uçludur. Yassı ve köşeli olan meyvelerinde tohumların bulunduğu yerler şişkindir. Tohumlar kırmızımsı siyah renktedir. Bitkinin Orta Avrupa, Anadolu ve İran'da kültürü yapılır.

Kullanıldığı yerler: Kullanılan kısımları tohumları ve tohumlarından elde edilen yağıdır. Bitkinin yaprakları dökülmeye başladığında meyve salkımları toplanır. Bunlar 15 gün kadar gölgede kurutulduktan sonra tohumları alınır. Hardal tohumlarında müsilaj, yağ, sinapin, sinigrin isimli glikozit ve mirozinaz fermenti vardır. Çok eskiden beri tıpta kullanılmaktadır. Dâhilen hardal tohumu unu az dozlarda midevî, yatıştırıcı ve tarçınla karıştırılırsa iyi bir iştah açıcıdır. Hâricen yakı, lapa veya banyo hâlinde romatizma ve bronşitte mevzii tahriş yapmak için kullanılır. Hardal yağı cildi tahriş eder, onun için sürüldüğü yer kızarır. Hafif antiseptiktir. Dumanı öksürük ve gözyaşı getirir. En fazla baharat olarak kullanılır. Deriyi tahriş edip, kızarttığından iç organlardaki kanı dışarıya toplar. Zehirlenmelerde kusturucu etkisinden faydalanılır. Hardal yakıları bir saatten fazla tutulmamalıdır. Aksi halde yılancığa benzer büyük şişler meydana gelir. Yakılar ılık suda ısıtılır. Sıcak su fermentleri tahrip eder. Hardal yakısı, hardal tozunun kâğıt üzerine yapıştırılması suretiyle elde olunur. Kullanılacağı zaman ılık suda ıslatılarak hardallı tarafı deriye gelecek şekilde kullanılır.

b) Beyaz hardal otu (Sinapis alba): Beyaz çiçekli hardal otudur. Vatanı Akdeniz çevresi memleketleridir. Orta Avrupa ve Kuzey Amerika'da da kültürü yapılır. Önemli bir yağ bitkisidir.

Kullanıldığı yerler: Beyaz hardal otunun sarı-kırmızı veya beyaz renkteki olgun tohumlarından hardal yağı elde edilir. Kullanılışı siyah hardal otu ile aynıdır.

c) Yabânî hardal (Sinapis arvensis): 20-60 cm yüksekliğinde, memleketimizde tarla ve nadaslarda, yol kenarlarında yetişen bir tarla otudur.

HAREKET;

Alm. *Bewegung (f), Aktion (m),* **Fr.** *Mouvement; action (m),* **İng.** *Motion, Move (ment), act.* Konumda meydana gelen değişiklik. Yer değiştirme. Bir cisim, hareketsiz olduğu farz edilen bir noktaya göre bulunduğu yeri değiştiriyorsa, bu cisim hareket hâlindedir. Bütün hareketler, böyle hareketsiz olduğu kabul edilen sâbit bir referans sistemine göre incelenir. Birçok problem için dünyâ, sâbit (hareketsiz) bir referans sistemi olarak kabul edilir. Misal olarak bir otomobilin hareketi ve hızı, hareketsiz olduğu kabul edilen dünyâya göre ifâde edilir. Astronomi problemlerinde ise güneş yâhut galaksi merkezi, hareketsiz bir referans sistemi kabul edilir.

Cismin, birim zamandaki yer değiştirme miktarına hız denir. Hızın zamâna göre değişmesi hâlinde, birim zamandaki hız değişim miktarına ivme denir. Hareket doğrusal, yâni bir düz çizgi üstünde yâhut dâiresel, bir tekerleğin dönüşü gibi olabilir. Dâiresel harekette, birim zamanda yapılan açısal değişikliğe açısal hız denir. Birim zamanda meydana gelen açısal hız değişikliğine ise açısal ivme denir. Daha karışık hareketler ise doğrusal ve dâiresel hareket ve hızların bileşimi şeklinde ifâde edilebilir.

Hareket problemleri, İngiliz fizikçisi Newton'a atfedilen hareket kânunları ile incelenir. Aslında, meşhûr üç hareket kânunundan birincisi İslâm âleminde yetişen âlimlerden İbn-i Sinâ'nın, üçüncüsü ise İbn-i Mülka'nın keşfidir. Birinci ve üçüncü hareket kânunları, Fahrüddîn-i Râzî tarafından da gâyet açık bir şekilde ifâde edilmiş olup, bu âlim, hareket-hız-zaman ve enerji kânunlarını da derinlemesine araştırarak aralarında sıkı bir münâsebet bulunduğunu ortaya koymuştur. Modern astronominin kurucularından Batrûcî de, hareketi hız ve enerjinin bir fonksiyonu olarak ifâde etmiştir.

Birinci hareket kânununa göre, dış bir kuvvet tesir etmedikçe veya tesir eden kuvvetlerin bileşkesi sıfır olduğu müddetçe, hareketsiz bir cismin hareketsizliği devâm eder. Doğrusal harekette ise sabit bir hızla doğrusal hareketine, dâiresel harekette ise sabit açısal hızla dâiresel hareketine devâm eder. Bu kânuna aynı zamanda Newton'un atalet (eylemsizlik) kânunu da denir. Kütlenin, mevcut hareketini yâhut hareketsizlik hâlini koruma eğilimini gösterir.

Newton'un ikinci kânunu, kütle ve kuvvet arasındaki bağıntıyı açıklar. Buna göre sâbit bir kuvvetin tesir

ettiği bir kütle, sâbit bir ivme kazanır.

Newton'un üçüncü hareket kânunu, hem dâiresel hem doğrusal hareket için her aksiyonun, bir eşit reaksiyonu olduğunu bildirir (etki-tepki prensibi). Meselâ, masa üzerinde duran bir kitap yer çekimi etkisiyle, kütlesiyle orantılı olarak aşağıya çekilir. Bu kuvvete eş bir kuvvet masa tarafından ters istikâmette kitaba uygulanır. İki kuvvet dengede olduğu için hareket hâsıl olmaz. Şimdi de kitabı elimizle, masa düzlemi üzerinde yatay olarak ittiğimizi farz edelim, kitap üzerine bir kuvvet tatbik ettiğimizi, buna mukâbil kitabın da elimizle hissettiğimiz ve ölçebileceğimiz bir reaksiyon gösterdiğini görürüz. Bu iki kuvvet birbirine eşit değerde ve zıt yöndedir, fakat aynı cisim üzerine tesir etmediği için hareket meydana gelir.

Uygulamalar:

Genel olarak ikinci hareket kânunu, F = ma olarak ifâde edilir. Burada F = kuvvet, m = kütle, a=ivmedir. Bu denklemden, belli bir kütlenin istenilen ivmeye erişmesi için gerekli olan kuvvet kolayca hesaplanabilir.

Bu kânun, tatbikatı daha geniş olacak şekilde aşağıdaki gibi ifâde edilebilir. Kuvvet, momentumun birim zamandaki değişimine eşittir. Momentum, kütle ile hızın çarpımına eşit olduğu için

F=d(mv)/dt

şeklinde yazılabilir. Kütle sâbit kalıyorsa F=ma elde edilir. Meselâ, kütlesinin büyük bir kısmını yakıt meydana getiren bir roketi düşünelim, bu hâlde dışarı çıkan gazlar sebebiyle kütle sürekli azaldığı için ivmesi dâimâ artar.

HAREM;

yabancının girmesine izin verilmeyen yer. Müslümanların evlerinde kadınlara ayrılan kısım. Osmanlı sarayında, pâdişâhın annesinin nezâretinde, sarayın hanım, çocuk ve hizmetçilerinin kaldığı bölüm.

İslâmiyetin tesettür emriyle sistemleşen harem, Müslümanların evlerinin en ferah ve güzel bölümlerini işgâl etmiş, erkekler için de selâmlık kısmı inşâ edilmişti. Bütün Müslüman devlet başkanlarının evlerinde bulunan harem, Resûlullah efendimiz ve Hulefâ-i Râşidîn devirlerinden sonra Emevîler, Abbâsîler, Selçuklular ile diğer İslâm devletleri ve nihâyet Osmanlı saraylarında daha teferruâtlı ve teşkîlatlı bir hâle geldi. Osmanlılarda pâdişâh haremine "Harem-i Hümâyûn" adı verilmişti. Osmanlı Devletinin gelişmesine paralel olarak, pâdişâhların oturduğu saraylar da büyümüştü. Bursa'daki mütevâzî Osmanlı sarayına karşılık, Edirne'de daha teşkilâtlı saraylar yapılmıştı. Fâtih'in İstanbul'u fethinden sonra ise bugünkü Bâyezîd'de üniversitenin bulunduğu sâhada bir saray yaptırıldı. Daha sonra bu sarayın yerine Sarayburnu'nda bugünkü Topkapı Sarayı îmâr edildi. Fetihten sonra harem, Üçüncü Murâd'a kadar eski sarayda, Dolmabahçe Sarayı yapılıncaya kadar da Topkapı Sarayında idi.

Saraylarda pâdişâhın yakınlarının bulunduğu ve günlük hayatlarını geçirdiği kısım olan harem, gâyet îtinâlı bir şekilde inşâ, tezyin ve tefriş edilirdi.İki bölümden meydana gelen haremin birinci kısmına bâzı görevliler, şehzâdelere ders veren hocalar girip çıkabiliyordu. İkinci kısmı sâdece kadınlara mahsustu. Buraya pâdişâha haram olan kadınlar giremediği gibi, yabancı hiçbir erkek de giremezdi. O yüzden Osmanlı haremini kimse girip görememiş, sonradan, yazıp söylenenler ise hayâl mahsulü uydurmalardan ibâret kalmıştır.

Topkapı Sarayında Harem-i Hümâyûnun girişkapısı, etrâfı dolaplarla çevrili olan dolaplı kubbeye açılır, buradan fıskiyeli avlu veya fıskiyeli şadırvan denen dikdörtgen avluya çıkılırdı. Avlunun sağında kulekapısı, solunda ise perde kapısı vardı. Perde kapısından sonra dar sokağa benzeyen bir geçit başlar. İki kısımdan meydana gelen haremin birinci bölümü ve haremağalarına mahsus hamam ile kızlarağası köşkü burada idi. Daha ileride harem ağalarına mahsus dâireler, şehzâdeler mektebi, baş muhâsip ağa ve baş hazînedâr ağa dâireleri yer alırdı. Haremağaları dâiresi bir çok oda ve koğuştan meydana gelirdi.

Şehzâdeler mektebinde pâdişâhın çocukları, yeğenleri ve amca oğulları eğitim görürlerdi. Burada ders görenler küçük yaştakiler olup, yetişkinlere hocaları dâirelerine giderek özel ders verirlerdi.

Şehzâdeler mektebi geçildikten sonra ileride sağda bulunan kuşhâne kapısından girilince, harem ağalarının nöbet tuttukları yere gelinirdi. Haremle ilgisi olanlar bu kapıdan girip çıkarlardı. Buranın sağ tarafında uzun bir koridor olup, buraya **altınyol** denilirdi. Burası Hırka-i Saâdet dâiresine kadar uzardı. Ortadaki kapı, Vâlide Sultan taşlığına açılırdı. Solda câriyeler dâiresine âid olan üçüncü bir kapı daha vardı. Bu alana harem ağalarının nöbet yeri denilirdi. Burada harem ağaları sıra ile nöbet tutarlardı. Harem-i hümâyûn ağalarının en büyüğü "kızlar ağası" da denilen "dârüssaâde ağası" idi (Bkz. Dârüssaâde Ağası). Haremin dış ile ilgisini bunlar sağlardı. Bu bölümden sonra haremin ikinci bölümü başlardı. Harem-i hümâyûnun bu iç kesiminde sırasıyla, çeşmeli sofa denilen yer, hünkâr sofası,

hünkâr hamamı, vâlide sultan dâiresi, asmabahçe ve daha birkaç tâne pâdişâh odası yer alırdı. Harem-i hümâyûnda ayrıca birkaç tâne de mescid vardı.

Harem-i hümâyûnda pâdişâh, pâdişâh zevceleri, çocukları, hânedân üyelerinden bâzı akrabâları yanında yüzlerce görevli yaşamaktaydı.

Osmanlı hareminin en yüksek makâmı vâlide sultanlıktı. Dolayısıyla haremin fahrî başı pâdişâhın annesiydi. Haremde hünkâr sofasından sonra en geniş dâire de vâlide sultanınkiydi. Vâlide sultanın geniş bir câriye (hizmetçi) kadrosu vardı. Haremi, hazînedâr usta vâsıtasıyla idâre ederdi. Bütün kadınlar, sultanlar, ustalar ve câriyeler kendisinden çekinirler ve sayarlardı. Haremdeki bütün işler onun emriyle yapılırdı.

Haremde vâlide sultandan sonra söz sâhibi kadın efendiydi. Osmanlı pâdişâhlarının hanımlarına kadın, kadın efendi denilirdi. Pâdişâhın ilk hanımına başkadın denirdi. Başkadın diğerlerine göre üstündü. Dâiresinde hizmet eden câriyeler ve kalfaları diğerlerinden fazla olurdu. Pâdişâhın hanımlarına 16. yüzyıldan îtibâren haseki de denilmeye başlanmıştır.

Başlangıcından îtibâren pâdişâhların evlilikleri husûsiyet arz eder. İlk Osmanlı pâdişâhları, 16. asır başlarına kadar, etrâfındaki Anadolu beylerinin, Bizans İmparatorunun, Sırp ve Bulgar krallarının kızlariyle evlendiler. Bunlarla evlenmeleri hissî olmayıp, akrabâlık yoluyla kuvvetlenmek veya mîras yoluyla toprak elde etmek gibi siyâsî maksatlıydı. Nitekim Germiyanoğullarından Yıldırım Bâyezîd Hana gelin gelen Devlet Hâtun'la bu beylik topraklarından bir kısmı da çeyiz olarak verilmişti. Yıldırım'ın ve İkinci Murâd'ın Sırp prensesi olan zevceleri meşhurdur. Bunların Sırbistan'daki Osmanlı siyâsetinin desteklenmesi husûsunda büyük rolleri olmuştur. Hattâ, Fâtih Sultan Mehmed Han, vâlidem diye hitâb ettiği Sırplı üvey annesinden Balkanlardaki siyâsî meselelerde çok faydalanmıştır.

Bununla berâber 16. yüzyıl ortalarına kadar pâdişâhların bu hanımları yanında câriyelerden de zevceleri vardı. Ancak Kânûnî'den îtibâren etrafta pâdişâhların evleneceği hükümdâr ve krallık âileleri kalmadığı veya lüzum görülmediğinden, bâzı istisnâları dışında artık dâimî olarak câriyelerle evlenme usûlü devâm etti. İslâm hukûkuna göre hür kadınlarla olan evlilikteki tahdid, câriyelerle evlilikte konulmamıştır. Buna rağmen pâdişâhların câriyelerle evliliği de hep belli sayıdadır. Söylendiği gibi pâdişâhların yüzlerce câriye ile evlilik yaptığı doğru değildir. Hattâ 16. yüzyıl sonuna kadar ömürleri seferlerde geçen pâdişâhların, normal hayatlarını yaşayabildikleri bile söylenemez.

Bunlardan başka pâdişâhlar, tanınmış ve asîl bir âilenin kızıyla evlenme imkânları olduğu hâlde, bâzı mahzurlarından dolayı bu evliliği tercih etmemişlerdir. Pâdişâhın annesi veya zevcesi tarafından İstanbul'da veya taşrada akrabâsının bulunması mahzurluydu. Zamanla ana tarafından akrabâlar saraya dolacak, şahsî ve siyâsî birtakım isteklerde bulunacaklar, arzûları yerine getirilmeyenler, pâdişâh ile akrabâlığına güvenerek birtakım entrikalara teşebbüs edecekler, netîcede, o devir Avrupa devletlerinde olduğu gibi, kanlı hâdiseler yüzünden devlet güvenliği sarsılabilecekti.

Pâdişâhların haremdeki diğer âile ferdleri şunlardır:

Sultanlar: Osmanlıların ilk devirlerinde, pâdişâh kızlarına Selçuklularda olduğu gibi, "hâtun" deniliyordu. Fâtih devrinden sonra sultan denildi. Osmanlı pâdişâhları kızlarına daha çok Ayşe, Hadîce, Fatma, Esmâ, Emine gibi isimler veriyorlardı. Erkek evlâda sultan tâbiri isimden önce söylendiği hâlde, kızlarda, isimden sonra söyleniyordu. Ayşe Sultan, Fatma Sultan gibi. Sultan tâbiri yalnız olarak söylendiğinde de kız evlâd anlaşılmaktaydı.

Sultanlar doğar doğmaz kendisine bir dâire ayrılır, emrine dadı, sütnine, kalfa ve câriyeler verilirdi. Çocuğun eğitimiyle kendi anneleri, dadı ve kalfaları uğraşırdı. Sultanlar okuma çağına gelince, derse merâsimle başlarlardı. Ekseriyetle merâsimlere pâdişâh da katılır ve "Besmele"yi bizzât kendisi çektirirdi. Bundan sonra husûsî hocalar tarafından okutulurlardı. Sultanların Kur'ân-ı kerîmi doğru okumaları husûsunda titizlikle durulurdu. Sultanlara Kur'ân-ı kerîmden sonra lüzumlu din ve dünyâ bilgileri de öğretilirdi. (Bkz. Sultan)

Şehzâdeler: Osmanlı hânedânının erkek çocuklarına şehzâde denirdi. 5-6 yaşına geldiklerinde kendilerine hoca tâyin edilerek törenle derse başlarlardı. İlk dersi şeyhülislâm verirdi. Sonra husûsî hocalar okuturdu. (Bkz. Şehzâde)

HAREMEYN;

İslâm dininin doğup yayılmaya başladığı, Hicaz'da bulunan Mekke-i mükerreme ve Medine-i münevvere şehirlerinin ikisine birden verilen ad. Bu iki şehrin çevresinde belli bir sınıra kadar olan yerlere "Harem" denildiği için bu şehirlere iki harem bölgesi anlamında "Haremeyn" veya "Haremeyni'ş-Şerîfeyn" denilmiştir.

Mekke-i mükerreme şehrinden biraz daha geniş, sınırları Cebrâil aleyhisselâmın bildirmesiyle İbrâhim

aleyhisselâm tarafından çizilmiş ve yine onun tarafından dikilen taşlarla gösterilmiş olan alana "Mekke Haremi" veya "Haremü'ş-Şerif" adı verilmiştir. Hacda ihrama girme yerleri olan ve mikat denilen yerlerle Mekke şehri yani Harem arasındaki alana da "Hill" denilmiştir. Harem bölgesi; Medine tarafından üç mil, Yemen tarafından yedi mil, Irak tarafından yedi mil, Taif ve Arafat yolu üzerindeki Nemire Vâdisinden yedi mil, Cirane yolundan dokuz mil, Cidde tarafından on mil uzaklıktaki sınırların çevrelediği alanı içine alır. (Bir mil 1895 m olarak hesaplanmaktadır.)

İbrahim aleyhisselam tarafından işâretlenen Haremü'ş-Şerîf sınırları, Resûlullah efendimiz tarafından yenilenmiş, hazret-i Ömer, hazret-i Osman ve hazret-i Muâviye bu sınırları belli eden noktaların günümüze ulaşmasında büyük hizmet görmüşlerdir. Harem denilen bu geniş alanın ortasında Kâbe-i Muazzama ve etrafındaki Mescid-i Haram yer almaktadır. Peygamber efendimiz Mekke-i mükerremenin fethi sırasında Harem hakkında; **"Şüphesiz burası Allahü teâlânın gökleri ve yeri yarattığı günde haram kıldığı bir beldedir. Burası kıyamet gününe kadar, Allah'ın haram kılmasıyla haramdır."** buyurmuştur.

Haremde işlenecek iyilik ve kötülüklere, diğer yerlerde işlenenlere göre kat kat karşılık verileceği bildirilmiştir. Hac, umre veya ticâret gibi çeşitli maksatlarla Mekke'ye gelmek isteyen Müslümanlar "mikat" denilen yerlerde ihrama girmek zorundadırlar. İhram giyerek Hareme giren kimselere normal zamanlarda helal ve mübah olan bâzı işleri yapmak haram olur. Ayrıca"Harem" sınırları içine Müslüman olmayan kimselerin girmesi de dînimizce yasaklanmıştır.

Peygamber efendimizin Mekke'den hicret ederek yerleştiği, İslâm devletini kurduğu ve kabr-i şerîfinin bulunduğu Medine-i münevvere şehrinin etrafında da harem bölgesi vardır. Bu bölge Medîne'nin güney ve kuzeyinde Ayr Dağı ile Sevr Dağı arasındaki alanla, doğu ve batıdaki kara taşlık alanı içine alır. **Buharî**, **Müslim** ve **Tirmizî**'de bildirilen; **"Medîne Ayr'dan Sevr'e kadar haremdir."** hadîs-i şerîfi ve "Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem Medîne'nin doğu ve batısındaki kara taşlık arasındaki alanları harem kıldı." şeklindeki rivâyet bunun delilidir.

Peygamber efendimizin tâyin ettiği Medîne-i münevvere harem bölgesinin genişliği on iki mil kadardır. Bu haremin ortasında Peygamber efendimizin Eshab-ı kirâmıyla birlikte binâ ettiği, içerisinde kabr-i şerîfinin ve Ravda-i Mutahharanın yer aldığı Mescid-i Nebî vardır. Medine'deki harem bölgesi de mukaddes olup, orada yapılan iyilikler ve kötülüklere diğer yerlere göre kat kat karşılık verilir. Medine-i münevvere haremi, Mekke-i mükerreme hareminden farklı özelliklere sâhiptir. Mekke-i mükerreme haremine ihramsız girilemediği halde, Medine-i münevvere haremine girmek için böyle bir şart yoktur.

Peygamber efendimizin vefâtından sonra dört halîfe devrinde, Emevîler, Abbâsîler, Memlûkler zamanlarında Haremeyn'e özel önem verildi. Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebinin îmârı ve diğer mukaddes makamların korunması için gerekli çalışmalar yapıldı. Kendisine "Seyyidü'l-Haremeyn (Haremeyn'in Efendisi)" diye iltifat edilince; "Ben Seyyidü'l-Haremeyn değil, Hâdimü'l-Haremeynim (Haremeyn'in hizmetçisiyim)." diyen Yavuz Sultan Selim Han zamanında Osmanlı hâkimiyetine giren Haremeyn'e Osmanlı sultanlarının hepsi büyük hizmetlerde bulundular. Mekke ve Medine'nin îmârıyla, buralardaki mukaddes makamların korunması için "Haremeyn Evkafı" adı verilen bir vakıf teşkilâtı ve Haremeyn Evkafı Nezâreti kurdular. Bu teşkilâtı 1586 senesine kadar kapıağaları idâre etti. 1586 senesinden sonra Darü's-Seâde Ağasının idâre ettiği Haremeyn Evkafı Nezâretinin gelirleri devamlı arttı. Elde edilen bu gelirlerle Haremeyn'deki câmi, mescit ve medrese gibi hayır kurumlarının inşâsı ve tâmiri yapıldı. Ayrıca Haremeyn'de bulunan fakir kimselerin ihtiyaçları karşılandı. Haremeyn Evkafının gelirleri 18. yüzyılda 1.300.000 kuruş, giderleri 1.250.000 kuruşa ulaştı. Bu kuruluşun Haremeyn Hazinesi adı verilen bütçesinin hesaplarını Haremeyn Muhâsebeciliği, denetimini Haremeyn Müfettişliği yaptı. Gelir kaynaklarını Haremeyn Mukâtaacılığı işletti. Haremeyn Evkafının düzenli gelirleri dışında, saray mensuplarından mirascı bırakmadan ölenlerin mal varlığı Haremeyn Evkafına kalır, sivil ve asker vazifelilerin aylıklarının 25 liranın üstündeki tutarının yüzde 10'u Haremeyn İkrâmiyesi adıyla mâliyece kesilerek hazineye aktarılırdı. 1826 senesinde Evkaf-ı Hümâyun nezâreti kurulunca Haremeyn Nezâreti bu kuruluşa bağlanmaksızın idâre edildi. 1834senesinde Haremeyn işleri için bir müdürlük kuruldu. Daha sonra bu vazife Haremeyn Evkafı Nezâretince yürütüldü. 1838'de Haremeyn Evkafı nezâreti kaldırılarak, Haremeyn Evkafıyla ilgili hizmetler Evkaf Nezâreti tarafından yürütüldü.

Osmanlılar zamanında Haremeyn'le ilgili vakıflar kurularak gelirleriyle Haremeyn'e hizmet götürüldüğü gibi, her yıl hac mevsiminde düzenlenen Surre Alaylarıyla devlet adamlarının ihsanları ve halkın hediyeleri Haremeyn'e gönderildi (Bkz. Surre Alayları). Bu ihsan ve hediyelerle Haremeyn'deki eserler tâmir edildi, ihtiyaç sâhiplerinin ihtiyaçları giderildi.

Ayrıca Mekke ve Medîne'de vazife yapan ilmiye sınıfı mensuplarına veya diğer devlet vazifelilerine başka yerlerde çalışanlara göre daha yüksek derece veya pâyeler verildi.

Osmanlı Devletinin yıkılmasından sonra Suudoğullarının idâresine geçen Haremeyn'de çevre

düzenlemesi ve genişletme bahânesiyle yapılan çalışmalar sırasında pekçok Osmanlı eseri yıkılmıştır. İngilizlerin geleneksel İslâm ve Osmanlı düşmanlığı sebebiyle yaptıkları telkinler neticesinde, asırlar boyunca Haremeyn'de meydana getirilen Osmanlı eserleri tahrip edilerek yok edildiğinden bunlardan günümüze pek azı kalmıştır.

HAREZMÎ;

dokuzuncu yüzyılda yetişen cebir alanında ilk defâ eser yazan Müslüman-Türk matematik, coğrafya ve astronomi âlimi. İsmi Muhammed bin Mûsâ el-Harezmî, künyesi Ebû Abdullah'tır. Adı Lâtinceye Alkhorizmi, Fransızcaya Algorithme, İngilizceye ise Augrim şeklinde geçmiştir. 780 (H.164) senesinde Harezm'de doğduğu kabul edilir. 850 (H.236) senesinde Bağdat'ta vefât etti. Üç oğlu olup, hepsi de matematik ilmi üzerinde ciddî çalışmalarıyla tanınır.

Harezmî, Hire bölgesinde bir Türk şehri olan Harezm'den ilim öğrenmek için ayrıldı ve zamânın ilim merkezi olan Bağdat'a gitti. Burada kıymetli İslâm âlimlerinden ders aldı ve kendini yetiştirdi. Zamânın Abbâsî halîfesi Me'mûn'dan (813-833) büyük yardım ve destek gördü. Me'mûn kurduğu kütüphânenin idâresini Harezmî'ye verdi. Böylece o zamâna kadar gelebilen matematik ve astronomi kaynaklarını inceleme imkânı bulan Harezmî, Bağdat'taki ilimler akademisi olan Dârülhikme'de vazîfe aldı.

Bütün ihtiyaçları Halîfe tarafından karşılanan Harezmî, Bağdat'ta ve seyâhatlerinde matematik, astronomi ve coğrafya alanında kıymetli araştırmalar yaptı. 830 senesinde heyet başkanı olarak ilmî araştırmalar yapmak için Afganistan yoluyla Hindistan'a gitti. Halîfenin isteğiyle Bağdat'taki Şamasiye ve Şam'daki Kâsiyûn rasathânelerindeki rasat heyetiyle, yeryüzünün bir derecelik meridyen yayının uzunluğunu ölçmek için Sincar Ovasına gönderildi. Harezmî, ilk defâ birinci ve ikinci dereceden denklemleri analitik metodlarla, bir bilinmeyenli denklemleri de cebirsel ve geometrik metodlarla çözmenin kurallarını ve usûllerini tesbit etti. Matematikte ilk defâ sıfır rakamını kullandı. Cebir ilmini, metodik ve sistematik olarak, ilk defâ kendisi ortaya koydu. Harezmî'ye gelinceye kadar cebir adı altında olmamakla berâber, cebire âit birçok mevzular yer almıştır. Harezmî, bunları yeni usûl ve keşifleriyle sistematik bir duruma getirerek cebir ismi altında toplayıp aşağıdaki kare ve dikdörtgenden ibâret misalde açıklanan geometrik isbât yolunu kullandı.

Harezmî, verilen bir denklemin çözümünü sağlamak maksadıyla genel ikinci dereceden denklemleri şu beş duruma ayırmıştır:

1) İkinci ve birinci derece terimleri birbirine eşittir: $ax^2 = bx$; 2) ikinci derece terimi bir sâbit sayıya eşittir: ax^2 b; 3) İkinci ve birinci derece terimleri toplamı sâbit sayıya eşittir: $ax^2 + bx = c$; 4)İkinci derece terimi ile sâbit sayı toplamı birinci derece terimine eşittir: $ax^2 + c = bx$; 5) İkinci derece terimi birinci derece terimi ile sâbit sayı toplamına eşittir: ax^2 bx+c.

Harezmî, her durumda a,b,c, rakamlarını pozitif tam sayı kabul etmiştir. O sâdece pozitif gerçek köklerle ilgilenmiş, daha önce hiç düşünülmemiş olan ikinci kökün farkına varmıştır. Yukarıdaki üçüncü duruma örnek olarak Harezmi; $x^2+10x = 39$ kökü ifâde eden (x) denklemindeki bilinmeyenini şu metodla buluyordu:

ŞEKİL VARRRRRRR!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

$(x^2 + 10x)$ ifâdesini ihtivâ edecek tarzda düzenlenen karenin alanı:

$(x+5)^2 = x^2 + 10 \times 25$ ve buradan $x^2 + 10 x = 39$ olduğundan

$(x+5)^2 = 25 + 39 = 64$ yazıyor ve sonuçta $(x+5)^2 = 64$ veya $(x + 5) = 8$ ve buradan da $x=3$'ü elde ediyordu. Burada (x'in kat sayısı olan 10 sayısının yanısıra (5)e kök diyor ve kareyi tamamlamak için "kök"ün karesini sâbit terim olarak yazıyordu. Bugün de aynı işlem "Kareye tamamlamak" olarak bilinmekte ve kullanılmaktadır.

Harezmî, matematik ilminin yanında astronomi ve coğrafya ilimlerinde de söz sâhibiydi. O, yeryüzünün yapısını inceleyerek, kendi buluşu olan bilgileri ortaya koydu. O zamanlar bilinen; şehir, dağ, nehir ve adaları inceledi. Yeryüzünün çapını hesaplamak için Halîfe tarafından bir heyetle vazifelendirildi. **Kitâbu-Sûret-il-Arz** adlı enlem ve boylam kitâbını, heyetin hazırladığı esere ilâve etti. Bu eserinde Nil Nehrinin kaynağını açıkladı. Mâlvâ'nın merkezi olan ve Hindistan'ın Gwalyar eyâletinin Ujjain şehrinden geçen boylam dâiresini başlangıç meridyeni olarak almıştır. Batlemyüs'ün astronomik

cetvellerini tashih etti.Onun hazırladığı astronomi tabloları asırlarca ilim dünyâsına rehberlik etti. Bu tablolar 16. asır Avrupalı bilginlere rehber olmakla kalmayarak, başta Endülüs âlimleri olmak üzere bütün Müslüman fen âlimleri tarafından icelendi. Güneş ve Ay tutulmaları ile, paralaksa dâir incelemelerinin bulunduğu **Zîc-ül-Harezmî** adlı eserinde, astronomi için lüzûmlu trigonometri bilgisi ve trigonometri cetvelleri de vardır:

Eserleri: Harezmî'nin matematik, astronomi ve coğrafya alanında yazdığı birçok eserinden bâzıları şunlardır:

1. Kitâb fil-Hisâb: Bu eserde Harezmî, bugün kullanılan sıfırlı Arap rakamlarını, ondalık sistemi îzâh ediyor. Eser Adelhard Bath tarafından Latinceye tercüme edilmiş ve yayınlanmıştır.

2. Kitâbu Cedâvil-in-Nücûm ve Harekâtihâ: İki cilt hâlindeki bu eser astronomiye dâir olup, yıldızlar, gezegenler ve bunların, hareket ve faaliyetlerini incelemektedir.

3. Kitâb-ul-Muhtasar fil-Hisâb-il-Hindî: Günümüzde Arapça bir nüshası elde edilmiş olan bu eser, Harezmî'nin ikinci önemli eseridir. Hint matematiğine dâir olan bu eserin, Cambridge Üniversitesi Kütüphânesinde Algorithmi'de Numero İndorum isimli Lâtince tercümesi mevcuttur. Bu tercüme, Adelhard tarafından 12. asırda Kurtuba'da bulunan bir nüshasından yapılmıştır.

4. Kitâb-ül-Muhtasar fî Hisâb-il-Cebri vel-Mukâbele: Harezmî'nin en önemli eseridir. Aslı İngiltere Oxford, Bodlyn Kütüphânesindedir. Bu eser cebir ilmine adını veren ve bu alanda yazılan ilk eserdir. Günümüzden on bir asır önce yazılan eserde cebir sistemlerine âid kâide ve teoremler ile yeni çözüm yolları anlatılmaktadır. Eserde birinci ve ikinci derecede denklemlerin çözüm şekilleri, bilinmiyenleri, çeşitli cebir hesaplarını misâllerle açıkladıktan sonra; nazarî ve tatbikî hesaplama şekilleri, zamânın hükûmet işlerine âit hesapların yapılması, kanalların açılması, binâ yapımı; esnâf, tüccâr ve ölçme memurları için sayı işâretlerini, mîras taksim memurları ve Müslümanlar için elzem olan **Kur'ân-ı kerîm'**de bulunan mîrasa âit hükümler ve ferâiz bilgisi hesaplarını hem aritmetik hem de cebir yoluyla çözümleyerek misâllerle gösterir.

Eser, bir önsöz ve birkaç bölümden meydana gelmiştir. Müşerrefe ve Ahmed'in 1968 Kâhire baskılı kitabına göre birinci bölüm, birinci ve ikinci dereceden denklemlerin çözümünü gösterir.

Ayrıca bu bölümde, ikinci dereceden tam olmayan denklemlerin geometrik çözümü konu edilir. Her tip denklem için ayrı çözüm yolu gösterilmiştir. Bugünkü cebirde Harezmî'nin kullandığı bu geometrik çözüm metodu matematikte cebir ile geometri arasında bağlantı kuran ilk çözüm yoludur. Matematik târihi bakımından pek orijinal olan bu bölüm, analitik geometrinin ilk öncüsü olması bakımından son derece önemlidir.

Yine bu bölümde, bir bilinmeyenli ve iki terimli bir çarpanın netîcesinin nasıl bulunacağı gösterilmektedir. Burada çarpanlara ayırma ve özdeşlik türünden özellikler görülür.

Kitabın ikinci bölümünde kare, dikdörtgen, üçgen, eşkenar dörtgen, dâire, dâire parçası gibi düzlem, geometrik şekillerin alanları verilmiştir. Alanın ikinci dereceden veya lineer bir ifâde ile verilmesi hâlinde ve cebrik çözüm usüllerinin geometrik isbatında bu bölüm birinci bölüm ile irtibâtlıdır. Harezmî ve kendinden sonra gelenler bu geometrik isbat yolunu çok kullanmıştır.

Kitabın üçüncü bölümünde ferâiz (İslâm hukûkuna göre mîras taksimi) hesapları anlatılmıştır. Bu bölüm, mahkemeler için çok faydalı olmuştur. Mîras, meyyite yakınlık derecesine göre oğul, kız, zevce, ebeveyn, amca, büyük ebeveyn, torunlar vs. arasında **Kur'ân-ı kerîm'**de belirtilmiş muayyen hisseler hâlinde dağıtılır. Bu işi aritmetikle çözmek zor olmaktaydı. Harezmî, minimum hisseyi bilinmeyen kabul edip, her durum için bir bilinmiyenli denklemler kullanmıştır.

Matematiğin, ilimler içinde oynadığı rol ve taşıdığı kıymet göz önüne alınınca, Harezmî'nin bu sâhadaki çalışma ve başarılarının ne ölçüde köklü, derin ve etkili olduğu anlaşılabilir. Allahü teâlânın çeşitli hikmet ve intizâm içinde yarattığı kâinâttaki kânun ve incelikleri, belli ölçüde anlamaya büyük yardımı olan bu ilmin, bir Müslüman-Türk bilim adamı tarafından sağlam esaslar üzerine oturtulup geliştirilmesi, büyük bir iftihâr vesîlesi ve ilmî çalışma için köklü bir teşvik kaynağıdır.

Harezmî'nin diğer eserleri şunlardır:

5) Kitâbun fil Coğrafya, 6) Kitâbün fil-Hisâb vel-Hendese vel-Mûsikî, 7) Kitâbun fit-Tarîkati Mârifet-il-Vakt bi Vesatât-iş-Şems, 8) Sun-il-Usturlâb, 9) Kitâbun fil-Cem'i vet-Tarh, 10) Kitâb-ut-Târih, 11) Kitâbu-Sûret-il-Erdi ve Coğrafiyyetihâ, 12) Kitâb-ül-Mâcistî, 13) Kitâbu Zîc-il-Harezmî, 14) Kitâbu Takvîm-il-Büldân.

---

on birinci yüzyıl sonlarında Harezm bölgesinde kurulan Türk devleti.

Harezmşahların atası Anuştegin, bir Türk kölesiydi. Büyük Selçuklu emirlerinden Bilgetegin, onu satın alarak, saraya getirmiş ve özel olarak yetiştirmiştir. Selçuklu sarayında taştdârlık vazîfesinde bulunan Anuştegin, gösterdiği başarılar netîcesinde Harezm vâliliğine getirildi. Ölümünden sonra oğlu Kutbeddîn Muhammed, Harezmşah ünvânı ile Sultan Sencer tarafından aynı vazîfeye tâyin edildi. Büyük Selçuklu Devletinin vâlisi sıfatıyla 30 yıl Harezm'i idâre eden Kutbeddîn aynı zamanda Harezmşahlar Devletinin kurucusudur. Kutbeddîn saltanatı müddetince mükemmel bir idâreci olarak âdilâne hareketleri ile halkı kendisinden hoşnûd etti. Her ne kadar müstakîl bir hükümdâr olarak hüküm sürmedi ise de, oğullarının gelecekteki faaliyetleri için sağlam bir zemin hazırladı. Onun idâresi zamânında Harezm ülkesinin Selçuklulara tâbi ülkelerle ticârî faaliyetleri yoğunlaştı. Harezm maddî ve mânevî yönden gelişmeler gösterdi.

1127 yılında Kutbeddîn Muhammed'in ölümü üzerine yerine büyük oğlu Alâeddîn Atsız tâyin olundu. Küçüklüğünden îtibâren iyi bir tahsil ve terbiye görmüş olan Atsız, aynı zamanda Sultan Sencer'in şahsî teveccühüne mazhar olmuştu. Nitekim Atsız, ilk devirlerde Sultan Sencer'in seferlerine bizzât ordusuyla katıldı ve onun başarılarında büyük yardımı oldu. Atsız, aynı zamanda kendi siyâsî nüfûzunu genişletmeye de çalışıyordu. Bu sebeple Cend ve Mangışlak gibi askerî bakımdan mühim merkezleri zaptetti. Ancak Atsız'ın bu faaliyetleri Sultan Sencer'i kızdırdı ve tekdir edilmesine yol açtı. Atsız, Sultân'ın bu tutumu üzerine kesin olarak bağımsızlığını îlân etti. Sultan Sencer bu duruma nihâî bir çözüm getirmek amacıyla 1138 yılında büyük bir ordunun başında Harezm üzerine yürüdü. Yapılan savaşta Sencer, Atsız'ın ordusunu hezîmete uğrattı. Atsız'ın kardeşi Atlığ da ölenler arasındaydı. Harezm'in idâresini Süleymân bin Muhammed'e veren Sencer, onun başkanlığında vezir, atabey ve hâcib adı verilen memurlardan müteşekkil bir dîvân kurdu ve 1139 yılında Merv'e döndü.

Harezm'de işbaşına geçen yeni idâre Atsız ve taraftârlarının da karşı faaliyetleri üzerine halkı memnun etmekten uzak kaldı. Harezm halkı huzur dolu eski idâreyi aramaya başladı. Bu sebeple Atsız'ın Harezm'de hâkimiyeti ele geçirmesi uzun sürmedi. 1140 yılında devletin başına geçen Atsız, Sencer'in yeni bir seferinden çekinerek onu metbu tanımayı ve ona uymayı ihmâl etmedi. Fakat bu durum uzun sürmedi. Sencer'in 1141 yılında Karahitaylarla yaptığı savaşı kaybetmesi üzerine Atsız, büyük bir orduyla Horasan'a gelerek Merv'i zaptetti. 1142 yılında ise Nişapur'u alarak adına hutbe okuttu. Bu arada, Sencer Horasan'da yeniden hâkimiyetini kurmaya muvaffak olunca, Atsız geri çekilmeye mecbur kaldı ve yeniden Sultan'a bağlılığını arz etti (1144). Atsız'ın Sencer'e karşı giriştiği isyânlar Sultân'ı üçüncü defâ Harezm ülkesine girmeye mecbûr etti. Hazarasp Kalesini fetheden Sultan Sencer, Harezmşahların merkezi Gürgane önüne geldi ise de, Müslümanlar arasında kan dökülmesini istemeyen bir dervişin ricâsını kırmayarak Atsız'ın kendisini metbu tanıdığını bildirmesi ve affını ricâ etmesi üzerine geri döndü.

1156 yılında Atsız'ın vefâtı üzerine yerine velîaht Ebû Feth İl Arslan geçti. İl Arslan daha hükümdârlığının başında saltanatta hak sâhibi olabilecek durumda bulunan amca ve kardeşlerini ortadan kadırdı. İl Arslan'ın hükümdârlığını Sultan Sencer de kabul etti. Ancak Sencer'in çok geçmeden vefât etmesi ile Doğu İran sâhasında Selçukluların etkisi kalmadı. Böylece bölgede Harezmşahlar kuvvetli duruma geldiler ve Selçuklularla bağlarını koparark müstakîl bir devlet oldular. Nişapur'u kendisine merkez yapan İl Arslan, 1170 yılında Tus, Bistam ve Damgan taraflarını fethetti. Bu arada Harezmşahların Karahitaylara ödedikleri vergiyi kesmeleri iki devleti karşı karşıya getirdi. Karahitayların üzerlerine gelmesi üzerine onlar her zaman olduğu gibi yine istilâ sâhalarını su altında bırakmak sûretiyle kendilerini korudular. İl Arslan, 1172 yılında vefât etti.

İl Arslan'ın vefâtı ülkeye yeniden kardeş kavgalarını getirdi. İl Arslan'ın küçük oğlu ve velîaht olan Sultan Şah, annesi Terken Hâtun'la berâber Harezm'de bulunuyordu. Babasının ölümüyle tahta oturan Sultan Şah'a kardeşi Tekiş itâat etmedi.Tekiş, kardeşinin kendi üzerine kuvvet sevk etmesi üzerine Karahitaylara mürâcaat ederek kendisini desteklemelerini istedi. Her fırsatta Harezmşahların iç işlerine karışan Karahitaylar bu talebi severek kabul etti. Tekiş'in çok kuvvetli bir Karahitay ordusunun başında olarak Nişapur'a geldiğini duyan Sultan Şah, taraftârlarıyla birlikte Irak Selçukluları'nın nâibi olan Melik Ayaba'nın da kuvvetlerini yanına alarak, sultanlığını îlân eden Tekiş üzerine birçok kereler sefere çıktı ise de, hemen hepsinde başarısızlığa uğradı. Hattâ bu seferlerden birinde yakalanan Ayaba öldürüldü (1174). Terken Hâtun ve Sultan Şah Dihistan'a kaçtılar.

Bundan sonra tahta geçen Alâeddîn Tekiş, Harezmşahlar sülâlesinin en kudretli şahsiyetlerindendir. Harezmşahlar Devleti onun sâyesinde imparatorluk hâlini aldı. Tekiş ilk olarak Karahitaylar ile mücâdeleye girişti. Harezmşahlardan vergi istemeye gelen Karahitaylı sefirin gururlu oluşu ve edepsizliği Tekiş'in onu öldürtmesine yol açtı. Bu şekilde başlayan çarpışmalar, Harezmşahların başarısıyla sonuçlandı. 1187 yılında kardeşi Sultan Şahın ölümü Tekiş'i daha rahatlattı. Doğu İran ve Horasan'ı tamâmen emri altına alabilmek için faaliyetlere girişti. Selçuklu Sultânı İkinci Tuğrul Şahı giriştiği muhârebede öldürttü. Tekiş artık kendisini Selçukluların vârisi sayıyordu. Bağdat halîfesinden

Irak, Horasan ve Türkistan sahalarının hâkimiyetini tasdik eden saltanat menşûrunu (fermanını) aldı. İsmâilîler elinde bulunan bâzı kaleleri geri aldı. Bu geniş fütûhâtları gerçekleştiren Tekiş, Harezm'e döndüğü 1200 yılında vefât etti.Yerine bu sırada Turziz muhâsarasında bulunan oğlu Muhammed, Alâeddîn ünvânı ile tahta çıktı.

Alâeddîn Muhammed'in ilk devirleri daha babasının sağlığında istiklal emelleri besleyen Melikler ve Gur sultanları ile mücâdele hâlinde geçti. Bilhassa tehlikeli bir vaziyet hâlini almış bulunan Gur istilâsını güçlükle önlemeye muvaffak oldu. Gur sultanı Şehâbeddîn'in ölümü üzerine Alâeddîn Herat'a hâkim oldu (1207). Gurluların tehlikesiz bir hâle getirilmesinden sonra Harezmşahlar için en büyük tehlike Karahitaylar idi. Mâverâünnehr'i hâkimiyetleri altında bulunduran bu dinsiz devletin nüfuzunu kırmayı ve İslâm dünyâsını böyle bir dertten kurtarmayı amaçlayan Alâeddîn, kendisi için pek mühim bir vazîfe biliyordu.

Nitekim 1207 yılında Mâverâünnehr'e karşı giriştiği sefer ile bu büyük hareketi başlattı. 1208 yılında Karahitay ordusunu büyük bir hezîmete uğratan Alâeddîn, Buhâra'yı zaptetti. Yine bu sırada Cengiz'in önünden kaçan Naymanların Karahitay ülkesine girişi ile Karahitaylar bir daha kendilerini toparlayamadılar ve tamâmen Harezmşahlar'a tâbi hâle geldiler(1212). Harezmşahların nüfuz ve kudreti İran ve Afganistan sâhalarında mütemâdiyen artmaktaydı. 1225 yılında Gazne'yi alan Alâeddîn bu bölgenin idâresini oğlu Celâleddîn'e verdi. 1217 yılında İran'a bir sefer yaptı. Ancak bu sefer diğerleri gibi başarılı geçmedi ve ordu büyük zâyiata uğradı.

Harezmşahların bu haşmetli devresinde doğuda büyük bir tehlike başgösterdi. Bu tehlike doğuda yalnız Harezmşahları ortadan kaldırmakla kalmayacak, bütün dünyânın târihî mukadderâtı üzerinde derin izler bırakacaktır. Çünkü tam bir çapulcu sürüsü olan Moğol ordusu, önüne gelen her yeri yakıp yıkmakta, girdikleri memleketlerde kültür ve medeniyetten eser bırakmamaktaydı. Başlangıçta Harezmşahlarla Moğollar arasında dostluk ve ticârî ilişkilerin geliştirilmesi gâyesiyle elçiler gelip gittiyse de, bir Moğol kervanının, Otrar Vâlisi İnalcık tarafından câsusluk iddiâsı ile tevkif edilip tâcir ve kervancıların öldürülmesi araya soğukluk getirdi. Cengiz, Harezmşah'a bir elçi göndererek İnalcık'ın teslimini ve malların tazmînâtını istedi. Sultan Alâeddîn'in bu teklîfi reddetmesi, iki devlet arasında harbi kaçınılmaz kıldı. Her ne kadar Alâeddîn'in bu teklifi reddetmesi ile yüzbinlerce Müslümanın kanını akıtacak bir olaya sebebiyet verdiği iddiâ edilmekteyse de, bu teklifin kabûlü netîcesinde gurur ve kibir timsâli Cengiz'in daha da şımaracağı, yeni istekler peşinde koşarak harbe sebebiyet vereceği belliydi. Nitekim 1216 yılından îtibâren uzun askerî hazırlıklar içinde olan Cengiz'in hedefi İslâm âlemi idi.

Gerçekten de Cengiz 1219 yılı sonlarına doğru 200 bin kişilik ordusuyla ilk olarak Harezmşahlara karşı harekete geçti. Harezmşahların kuvvetlerini büyük şehir ve kalelere dağıtmasından da istifâde ederek önemli merkezleri tek tek ele geçirmeye başladı. Mukâvemet gösteren mevkîler korkunç bir katliama uğratılıyordu. Kısa bir süre içinde Buhara, Semerkand-Otrar, Sığnak, Berakend ve Hocend gibi şehirler Moğolların eline geçti. Harezm müdâfaa kuvvetlerinin büyük kahramanlıklar göstermesine rağmen sonuç değişmiyordu. Sultan Alâeddîn son olarak Devletâbâd yakınlarında Moğolların karşısına çıktı ve tekrar yenildi. Abiskun'da bir adaya sığınan Alâeddîn çok geçmeden burada hastalanarak 1220 yılında vefât etti ve yerine oğlu Celâleddîn tahta çıktı.

Harezmşahların bu son hükümdârının hayâtı mâcerâlar ve kahramanlıklar ile dolu geçmiştir. Celâleddîn Harezmşah, saltanatının daha ilk yıllarında kendisini tanımak istemeyen Türk kumandanlarının suikast tertipleri netîcesinde Horasan'a çekildi. Burada toparlayabildiği kuvvetlerle berâber gece-gündüz demeden var gücüyle Moğollara karşı çarpıştı. Netîcede batıya doğru yayılan bu istilâ selini bir müddet geciktirmeye muvaffak oldu. Celâleddîn ile birlikte Harezmşahlar Devleti de son buldu (1230). (Bkz. Celâleddîn Harezmşah)

Kültür ve teşkilât: Harezmşahların askerî ve idârî teşkilâtı ana hatları ile Büyük Selçuklulardan alınmıştır. Harezmşahların ordusu Tekiş zamânında doğunun en büyük askerî kuvveti hâlini almıştı. Harezmşahlarda mâlî işler Dîvân-ı İstifâda, askerî işler ise Dîvân-ı Arz'da görülürdü. Dîvâna sultanın vekîli sıfatı ile vezîr-i âzam başkanlık ederdi.

Harezmşahlarda ordu, hassa ordusu ve eyâlet askerlerinden meydana geliyordu. Memleketin her tarafına dağılmış hâldeki ıktâ sâhiplerinden teşekkül eden muazzam bir süvâri kuvveti bulunuyordu. Ayrıca muhtelif eyâletlerde askerî vâlilerin emri altında özel kuvvetler vardı. Bunlar sultâna tam bağlı olup, istenildiği yere kuvvet sevk ederlerdi.

Harezmşahlar Devletinin adlî teşkilâtı bütün Müslüman-Türk devletlerinde olduğu gibi şer'î ve örfî kânunlar idi. Memlekette en çok Hanefî ve kısmen de Şâfiî mezhebinin hükümleri uygulanırdı. Şer'i mahkemelere kâdılar bakmaktaydı. Orduya mensub olanların şer'î meselelerini halletmek için kazaskerler yâni ordu kâdıları vardı.

Harezmşahlar devrinde başkent Cürcan başta olmak üzere Herat, Belh, Merv, Nişâbur, Buhâra ve Semerkand bir bilim ve sanat merkezi hâline gelmişti. Cürcan'da on büyük vakıf kütüphâne vardı. Nişabur ilim ve sanat adamlarının toplandıkları parlak bir medeniyet merkezi olmuştu. Eski binâlar tâmir edilmiş, yeni yeni medreseler, hangahlar ve saraylar ile süslenmişti. Hükümdar ve şehzâdeler umûmiyetle iyi tahsil görmüş kültür sâhibi insanlardı. Âlimleri ve şâirleri saraylarında topluyor, onlara en büyük değeri veriyor ve himâye ediyorlardı. Meselâ Atsız, Horasan seferinden dönüşte Zemahşerî, Fahreddîn Râzî, Şemseddîn Muhammed gibi âlim ve bilginleri Harezm'e getirmişti. Avfi Harezm'deki ilim ve sanat adamlarına gökteki yıldızlara benzetmektedir. Bu durum Moğol istilâsından evvel Harezm'in medenî inkişâfını çok iyi belirtmektedir. Memleketin her tarafında kütüphâneler, hastâneler, eczâneler ve hanlar yapılmıştı.

Harezmşah Sultanları

	Tahta Geçişi
Anuştegin	1077 (H.470)
Kutbeddîn Muhammed	1097 (H.490)
Alâeddîn Atsız	1127 (H.521)
İl Arslan	1156 (H.551)
Alâeddîn Tekiş.....	1172 (H.567)
Alâeddîn Muhammed	1200 (H. 596)
Moğol İstilâsı	
Celâleddîn Harezmşah	1220-31 (H.617-628)

HÂRİCÎLER;

Peygamberimizin ve eshâbının gösterdiği doğru yoldan ayrılmış olan fırkalardan biri. Hazret-i Ali ile hazret-i Muâviye arasında 657 târihinde yapılan Sıffîn harbinde, hazret-i Ali hakem tâyinine râzı olup karşı tarafla sulhu kabul ettiği için yanında olanlardan bir kısmı ondan ayrıldılar. Onun için bunlara "Hâricî" denilmiştir. Hâricî, "ayrılan, dışarı çıkan" demektir. Doğru yolda bulunan Ehl-i sünnet âlimlerine göre bunlar "Fırak-ı dâlle" denilen bozuk fırkalardan sayılmışlardır. Hâricîler, "Hâkim, ancak Allah'tır. Hazret-i Ali iki hakemin hükmüne uyarak, hilâfeti hazret-i Muâviye'ye bırakmakla büyük günâh işledi." dediler. Onunla harp etmelerine, bu yanlış düşünüşleri sebeb oldu. Bâzı âyet-i kerîmelere ve meşhur olan hadîs-i şerîflere yanlış mânâlar vererek, kendileri gibi inanmayanlar için, "Kâfir oldular, onları öldürmek, mallarını, kadınlarını ganîmet olarak almak helâldir." dediler.

Hâricîler, Emevî ve Abbâsî devletlerinde çeşitli bölgelerde sık sık isyânlar çıkararak çeşitli fitnelere ve huzursuzluklara sebeb olmuşlardır. Bâzı şehirler bir süre Hâricîlerin eline geçmiştir.

Hâricîler yedi fırkadır. Bunlardan İbâdiye fırkası, Abdullah bin İbâd adındaki kimsenin adamlarıdır. Bu fırka dörde ayrılmış ve günümüze kadar devâm etmiştir (Bkz. İbâdiyye). Bunlardan Yezîd bin Enise'nin adamlarına Yezîdî denildi. (Bkz. Yezîdîlik)

Önce dînî bir hüviyetle ortaya çıkan Hâricîler, kısa zamanda siyâsî bir mâhiyete bürünmüşler, ortaya attıkları sapık fikir ve görüşlerden dolayı pekçok kimsenin Ehl-i sünnet yolundan ayrılmasına sebeb olmuşlardır.

Hâricîlerin Ehl-i sünnet îtikâdına uymayan inanışlarından başlıcaları şunlardır:

1. Mümin, haram ve şüpheli şeylerden sakınandır. Büyük günâhı işleyen bir Müslüman, dinden çıkar.

2. Hâricî olmayan bütün Müslümanlar dinsizdir. Harp edilerek öldürülmesi câizdir. Malları ve kadınları ganîmet olur.

3. Büyük günâh işleyen halîfeye, devlet başkanına isyân etmek vâciptir.

4. Hazret-i Ali hakem tâyin etme olayında hatâ etmiş,büyük günâh işlemiştir. Hükmü ancak Allah verir. Hakem tâyinine râzı olanlar dinden çıkmıştır. Çünkü hazret-i Ali, Allah'ın işine kulları karıştırmıştır.

5. Kur'ân-ı kerîmin bâzı âyetlerini (hâşâ) hazret-i Ömer ilâve etmiştir.

HARÎRÎZÂDE;

âlim, mutasavvıf. 1850 senesinde İstanbul'da doğdu. Asıl adı MehmedKemâleddîn'dir. Babası Halepli Şeyh Abdurrahmân Harîrî'dir.İlk tahsilini babasında yaptı ve onun yol göstermesiyle Rifâî ve Halvetî tarikatlarına girdi. Babasının ölümünden sonra, Şanlı MehmedEnîsEfendiden Halvetî yolunu

tamamladı ve icâzet (diploma)aldı. Abdullatîf-i Buhârî'den fıkıh ve hadis öğrendi. Kâdirî yolunda icâzet aldı. Seyyid Muhammed Nûr'a talebe olarak Melâmîlik yoluna girdi. 1873'te Üsküp'ten Muhammed' Nûr'u ziyâretten dönerken,Selânik'te Ali isimli bir zâttanSinâniyye, Ramazaniyye yollarında icâzet aldı.

Çok genç yaşta 1881 yılında vefât etmesine rağmen otuz yedi eseri vardır.

Eserleri:

Tıbyân-ül-Vesâil: En mühim eseri. Yüz elli kadar tarikat ve tarikat kurucularının hayâtını anlatır. Henüz neşredilmemiş olup, Süleymâniye Kütüphânesi İbrâhim Efendi kısmı 430 numarada yazması mevcuttur. **Fütuhât-ı İlâhiyye Şerh-i Vâridât-ı İlâhiyye li'ş ŞeyhBedreddînSimâvî, Mir'ât-ı Hakîkat,Şerh-i Gazel-i Sezâî, Fecrü'l-Esmâ ve Subhi'l Müsemmâ, Sırru'lEsrâr ve Nûrü'l-Envâr, Hadîkat-ül Hakîkat, Tahkîkâtü't-Tarîk,**Niyâzî-i Mısrî hazretlerinin üç adet gazellerinin şerhi, **Kemâlnâme-i âl-i Abâ.**

HÂRİS EL-MUHÂSİBÎ;

evliyânın büyüklerinden. Künyesi Ebû Abdullah'tır. Nefsini çok hesâba çektiği için Muhâsibî lakâbı ile meşhur oldu. Basra'da doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir. Aslen Bağdatlı olup, zamânında Bağdat'ın en büyük âlimlerindendi. 857 (H.243) de Bağdat'ta vefât etti.

Yezîd bin Hârun gibi zamânının âlimlerinden ilim öğrendi. Kendisinden de Ebû Abbâs bin Mesrûk, Ahmed binHasan bin Abd-ül-Cebbâr es-Sûfî, Cüneyd-i Bağdâdî, İsmâil bin İshâk es-Serrâc, Ebû Ali Hüseyn bin Hayrân el-Fakîh ve daha başka büyük âlimler ilim öğrendiler. İmâm-ı Şâfiî hazretleri ile aynı asırda yaşamıştır. Şâfiî mezhebindendir.

İlimde yetişip, tasavvufta yükseldikten sonra, insanlara doğru yolu göstermekle meşgul olmaya başladı. Ahmed bin Hanbel hazretleri onun sohbetlerinde bulundu. 857senesinde Bağdat'ta vefât etti.

Hâris el-Muhâsibî hazretleri nefsini devamlı hesâba çeker, kötülüklere meyletmemesi için elinden geleni yapardı. Bu hususta şöyle buyurmuştur:

"Nefsini hesâba çekenlerin bir takım güzel husûsiyetleri vardır.Onlar, bu hasletleri sebebiyle yüksek derecelere kavuşmuşlardır. Onlara göre, insan azmedip, nefsinin arzu ve isteklerine uymazsa, mânevî yönden ilerlemesi mümkündür. Şu hasletleri elde etmeye çalışan, faydalarını görür: 1) Doğru ve yalan yere yemin etmemek, 2) Yalan söylememek, 3) Verdiği sözde durmak, 4) Lânet etmemek, 5) Kimseye beddûa etmemek. 6) Allahü teâlânın rızâsı için sabırlı ve tahammüllü olmak, 7) Haramlardan sakınmak, 8) Kendisini başkasından büyük görmemek, 9) Kimsenin kalbini kırmamak, 10) Gelen belâ ve musîbetlere sabretmek, 11) Allahü teâlânın emirlerini yerine getirmek."

Yine buyurdu ki:

"Kim cennetliklerden olmayı isterse, sâlih kimselerle berâber bulunsun."

"Kulluk, insanın, âcizliğini idrâk edip anlamasıdır."

"Eziyetlere katlanmak, kızmamak, güler yüzlü ve tatlı sözlü olmak, güzel ahlâktandır."

"Her şeyin bir cevheri, özü vardır. İnsanın cevheri de akıldır. Aklın cevheri sabırdır.Kim Allahü teâlânın verdiği nîmetlere şükretmezse, o nîmetin elinden alınmasını istemiş olur."

"Günahlar gaflet getirir. Gaflet ise, kalbin katılaşıp kararmasına sebeb olur. Bu hâl, insanı Allahü teâlâdan uzaklaştırır. Allahü teâlâdan uzaklık ise, Cehenneme götürür."

"Câhillerin ahlâkından, günahkârların meclisinden, kendini beğenenlerin iddiâlarından, mağrûrların isteklerinden, ümitsizlerin ümitsizliklerinden sakın ve uzak dur. Hak ile amel et. Allahü teâlâya güven. Emr-i mârûf ve nehy-i anil münker yap."

Hâris el-Muhâsibî hazretlerinin eserleri:

1) Âdâb-ün-Nüfûs, 2) Şerh-ul-Mârifet, 3)El-Menâzil-fi'z-Zühd ve Gayrihî, 4)El-Ba's ve'n-Nüşûr, 5)Er-Riâye li-Hukûkillah Azze ve Celle, 6)El-Halvet ve't-Tenekkul fi'l-İbâdet, 7) Muâtebet-ün-Nefs, 8) Risâlet-ül-Müsterşidîn'dir.

HARİTA;

Alm. *Karte (f),* **Fr.** *Carte (f), plan (m),* **İng.** *(Geographic) map, (topographic) plain.* Yeryüzünün tamamının veya bir kısmının bir ölçeğe göre küçültülerek bir plân üstünde gösterildiği çizim.Yunanca HARTEN, Fransızca CARTE kelimelerinden gelmektedir. İsviçreli Prof. Eimhof haritayı şöyle târif etmektedir: Yeryüzünün veya muayyen bir parçasının küçültülmüş, genelleştirilmiş ve bütünlenmiş

olarak düz zemin üzerine iki boyutta gösterilme tekniği.

İnsan ve cemiyet hayatında önemli bir yeri olan harita çeşitli maksatlar için kullanılmaktadır. Arâziden faydalanmak, kurutma, sulama, ormancılık, mâden arama, şehirlerin îmârı, tapu kadastro işleri, yol yapımı, arkeolojik ve jeolojik araştırmalar ile yurt savunması gibi sahalarda haritanın önemli yeri vardı. Ekonomik faaliyetlerin organizesi de buna dâhildir.

Haritanın doğru, tam, gâyeye uygun, açık, anlaşılabilir, kolay okunabilir ve güzel olması aranır. Haritadan faydalanırken önce ölçeğinin bilinmesi gerekir ve bu, haritanın bir köşesinde gösterilir. Haritaların ölçekleri de "kesirli ölçek" ve "grafik ölçek" diye ikiye ayrılır. Kesirli ölçekte pay haritanın üzerindeki, payda ise arazi üzerindeki uzunluğu gösterir. Grafik ölçekte uzunluk, üzeri bölmelere ayrılmış bir doğru parçasında gösterilir.

Haritalar genellikle gösterdikleri arazi parçasına tam olarak benzemez. Çünkü küre şeklindeki bir arazi bir düzlem üzerine aynen geçirilemez. Dolayısıyla aslına en uygun harita küre şeklinde bir yüz üzerinde gösterilen haritadır.

Harita çeşitleri:

Haritalar, genel ve topografik isimleriyle iki sınıfa ayrılır. Genel haritalar da kendi arasında kullanılış ve yapılışlarına göre ikiye ayrılır ve bunlar özel maksatlarla kullanılırlar. Bu haritalar umumiyetle topografik haritaların küçültülmüş şeklidir veya hususî olarak hazırlanmışlardır. Topografik haritalar, büyükçe bir ölçekte çizilen ve cisimlerin çoğunun tabiattaki büyüklüğünü tafsilâtlı olarak gösteren haritalardır. Haritalar ölçeklerine, kullanıldıkları yerlere, hazırlanış şekline göre de sınıflandırılabilirler. Ölçeklerine göre haritalar; büyük ölçekli haritalar (1/100.000'e kadar), orta ölçekli haritalar (1/100.000 ile 1/1.000.000 arası), küçük ölçekli haritalar (1/1.000.000 dan küçükler) olmak üzere üçe ayrılır.

Kullanılış amaçlarına göre ise kara, deniz, hava, kadastro, beşerî coğrafya, askerî, siyâsî, jeolojik, orman, bitki, meteoroloji, yol ve ekonomik haritalar gibi sınıflara ayrılır.

Haritalar yapılış şekillerine göre de topografik, planimetrik, fotogrametrik ve istikşaf haritaları gibi çeşitlere ayrılır. Planimetrik haritalar yatay durumu, topografik haritalar yatay ve düşey durumu, kabartma haritalar da üç boyutlu (gövdeli) olarak yer şekillerini gösterirler.

Haritanın yapım târihi: Harita yapımı çok eski devirlere kadar uzanmaktadır. Bu uzun târihi süre içinde haritalar gittikçe tekamül etmiştir. Bu gelişmeyi şöyle üç döneme ayırabiliriz:

1. İlk haritalar: M.Ö. 2400'de Mezopotamya ve M.Ö. 1300'de Mısır Firavunu İkinci Ramses zamanında çizilen Mısır haritalarının dünyânın en eski haritaları olduğu sanılmaktadır. Bu haritalardaki dağlar, bir yolun sağında ve solunda profiline göre yan yatırılmış gibi gösterilmiştir.

2. Yan ve eğik görünüşlü haritalar: Ortaçağda ve takriben 1500 yıllarında harita üzerindeki arazi detayları çok basit çizgiler halinde gösterilmeye başlanmış, dağ ve tepeler profil olarak yandan görünüşleri ile tabiî şekillerine uygun bir şekilde çizilmiştir. Bu şekildeki haritaların en önemlisi 1568'de Aplan tarafından yapılan ve ortalama 1/140.000 ölçeğindeki Bavyera eyaleti haritasıdır. Yandan görünüşlü haritaların bir eksikliği, tepeler arkasında kalan örtülü bölgelerin gösterilmemesiydi. On yedinci yüzyıldan îtibâren bunu gidermek maksadıyla haritaların yapımında, durulan noktanın daha yüksek bir yerde olması düşünülmüş, böylece eğik perspektifin kullanılmasına geçilmiştir. Daha sonra ölü noktaların tamâmen ortadan kaldırılması için duruş noktasının daha yüksekte olması arzu edilerek kuşbakışı perspektif metodu uygulanmıştır. Bütün bu haritaların üzerinde geometrik ölçülerin yapılması mümkün değildi. Sâdece görünümü aksettirmekteydi.

3. Düşey görünüşlü haritalar: Kuşbakışı perspektiften daha gelişmiş haritaların yapımında kullanılan paralel ışınlı (oztoponal) projeksiyona geçilmesi, gerek arâzi üzerindeki objelerin (binâ, yol, köprü vb. konumlarına uygun olarak belirtilmesi ve gerekse bu metodla birlikte ortaya çıkmış olan üçüncü boyutun, yâni yüksekliğin doğru olarak gösterilmesini mümkün kılmıştır.Yüksekliğin doğru olarak gösterilmesi için gelişim sırasına göre tarama, yalama, münhaniler, gölgeleme, renk kademeleri ve renk kombinasyonları gibi çizim şekilleri uygulanmıştır.

Bu maksada, son olarak geliştirilen plâstik kabartma haritalar çok iyi cevap vermektedir. Plastik kabartma haritaların yapımı ise şöyle olmaktadır: Münhani kalıbı çizilir. Alçı bloku hazırlanır vemünhanilere göre basamaklı model hâline getirilir. Basamaklar arası mumlanır. Kazıma ve retuşla arazi modeli ortaya çıkarılır. Bundan sonra dışı ve biçimlendirme modellerinin üretilmesi ve bunlardan faydalanmak suretiyle de plâstik biçimlendirilmesi yapılır.

Harita bildirim sistemleri: Dünyâ üzerindeki bir noktanın hakîkî yerini herhangi bir karışıklığa meydan vermeden doğru olarak bildirmede kullanılır.Üç çeşit harita bildirim sistemi vardır: Grid bildirim sistemi, coğrafî koordinatsistemi, georef sistemi.

1. Grid bildirim sistemi: Universal Transvers Merkator (UTM) gridi (GAUSS-KUGER) projeksiyonuna dayalı olup arzın 84° kuzey, 80° güney enlemleri arasındaki bölgede kullanılmaktadır. Bu sistemde dünyâ milletlerarası gün dönümü hattı olan 180° güney enlemleri arasındaki doğuya doğru 6°lik 60 dilime, ayrıca ekvatordan başlamak üzere 84° kuzeyden bölünmüştür. Meydana gelen 6°x8°lik dikdörtgenlere sağ istikamette numara, yukarı istikamette büyük harf verilmiştir. Bunların her birine "grid bölgesi" denir.Grid bölgeleri çok geniş alanları kapsadığı için, bunlar 100.000 metrelik karelere taksim edilmiş ve harflendirilmiştir. 365 DC 27.387.63656°x8° lik grid bölgesi DC 100.000 metrelik kare harfleri 27.3 km noktanın 100.000'lik kare içindeki sağa değeri 87.6 km noktanın 100.000'lik kare içindeki yukarı değeri ifade eder.

Kutbî gridi sistemi: UTM grid sisteminin kuzey ve güneyinde kalan kutup bölgelerinde UPS (Universal Kutbi Stereografik) grid sistemi uygulanır.

80 derece güney enleminden Güney Kutbuna kadar olan alanı içine alan (A: Batı) ve (B: Doğu) ile 84°C kuzey enleminden Kuzey Kutbu'na kadar olan alanı içine alan (Y: Batı) ve (Z: Doğu) bölgelerine ve ayrıca 100.000 metrelik karelere bölünmüştür.

A KI 39.2 71.9 A:GüneyKutbunun batı bölgesi KL:100.000 metrelik kare harfleri 39,2 km 100.000 m'lik kare içerisinde sağa değeri. 71,9 km 100.000 m'lik kare içerisinde yukarı değeri belirtir.

2. Coğrafî koordinat sistemi: 1/250.000'den küçük ölçekli haritalarda uygulanır. Herhangi bir noktadan geçen enlem çizgisinin ekvatordan derece cinsinden uzaklığına o noktanın enlemi, aynı noktadan geçen boylam çizgisinin, başlangıç boylam çizgisinden açı cinsinden uzaklığına boylam denir. Bu değerlerin bir arada ifadesine coğrafi koordinatları denir (40°30' 12"N, 32° 14' 18"E gibi).

3. Geroef sistemi: Bu sistemde dünyâ yüzeyi, kenarları enlem ve boylam çizgilerinden meydana gelen 15 derecelik karelere ve bunlar da 1 derecelik karelere bölünmüş ve harflendirilmiştir.

QJBI 36°. 1', 44°.8'

QJ 15°lik kare harfleri BI 1°lik kare harfleri

36°.1' noktanın sağa değeri (dakika ve ondası cinsinden).

44°.8' noktanın yukarı değeri (dakika ve ondası cinsinden).

Türklerde haritacılık: En eski Türk haritasıbüyük dil bilgini Kaşgarlı Mahmûd'un **Dîvân-ü Lügat-it Türk** adlı eserindeki dünyâ haritasıdır. Bu harita on birinci asrın ikinci yarısındaki bilgilere göre çizilmiştir. Yazar bu haritada o zamanki dünya kavimleri arasındaki Türklerin yayılmış olduğu yerleri belirtmektedir. İlmî çevrelerce büyük bir ilgi gören bu harita, 1935 senesinde **İmago Mundi Dergisi'**nde Albert tarafından yayınlanmıştır. İslâm ilimlerinin ve kültürünün Akdeniz'de yayılması için Türk denizcileri bu denizdeki ada, liman ve kıyıları büyük bir dikkatle incelemişler, haritalarını çizmişler ve bu hususta değerli eserler bırakmışlardır.

1456 senesinde İbrahim Mürsel, Akdeniz haritasını; 1513'te Pîrî Reis Amerika, Afrika ve Atlas Okyanusunu içine alan renkli haritasını, deniz klavuzları ve plânlarını yapmıştır. Seydi Ali Reis ise Basra Körfezi ve Hind Denizine âit **Mir'ât-ül-Memâlik** isimli coğrafya kitabı ile haritacılığa ait **Mir'ât-ül-Kâinat** adlı kitabını yazmıştır. Ceylan veya deve derisi üzerine çizilen dokuz renkli Pîrî Reis haritasının sâdece bir paftası elimizde mevcuttur ve Topkapı Sarayı Müzesinde saklanmaktadır. Bu haritanın bugünkü haritalardan bazı bakımlardan daha mükemmel olduğu söylenmektedir. Akdeniz kıyılarını en ince teferruatına kadar çizdiği gibi deniz dibini de çok iyi bir araştırma ile tesbit etmiştir. Zamanımızda boş ve temelsiz iddialara dayalı bâzı eserleri ülkemizde de yayınlanan Alman Romancı Erich Von Daniken, bir kitabında, Pîrî Reis'in haritalarının mükemmeliyetini inkar edememiş ancak o zamanki Pîrî Reis'in ilmî seviyesini bilmediğinden bu haritayı çizerken Pîrî Reis'in ruhu vücudunu terk edip yükseklere çıkarak, "Bu haritayı çizmiştir!" şeklinde bir safsata yazmaktan kendini alamamıştır.

Türkiye'de ilk mükemmel atlas 1803 senesinde Dâr-üt-Tıbât-il-Âmire isimli matbaanın müdürü Müderris Abdurrahman Efendi tarafından Üsküdar'daki Tabhâne-i Hümâyunda basılmıştır. Atlasın başında astronomi ve coğrafya bilgilerini ihtiva eden 79 sayfalık bir bölüm mevcuttur. Abdurrahman Efendi, Üçüncü Selim Han zamânında Mühendishâne-i Berr-i Hümâyunda geometri öğretmenliği yapmıştır.

1880 senesinde Genel Kurmay Başkanlığı 5. şubesi Harita ve Fen İşleri olarak kurulmuş ve bu şube Batı Anadolu ve Balkanlardaki Türk topraklarının haritalarını yapmakla görevlendirilmiştir. Baz ve nirengi şebekesine dayanan ilk modern harita çalışmaları Vardar havzasında başlamıştır. Uzun yıllar haritacılığa gereken önem verilmiş ve Türk haritacılığı hâlen dünyâ milletleri arasında en baştaki yerini muhafaza etmiştir.

Projeksiyonlar:

Geoide benzeyen yer küresinin bir parçasının, bir düzlem üzerine sistematik yolla aktarılması, çeşitli izdüşümler (projeksiyonlar) ile mümkün olmaktadır. Meridyen ve paralellerden ibâret olan coğrafî sistem, bir küre üzerine kolayca çizilebilir. Fakat küre yüzeyindeki bütün ayrıntıların bir düzlem üzerine geometrik bağıntılarda geçirilebilmesi mümkün değildir. Bu bozulmalar uzunlukta, açıda ve alanda olmak üzere üç grupta toplanmaktadır. Bu düzlem üzerine yeryüzünün bir parçasını mümkün olduğu kadar az hata ile nakledebilmek için çeşitli izdüşüm sistemlerinden faydalanılır. İzdüşüm sistemlerinde esas; yer yuvarlağı üzerinde tasarlanmış enlem-boylam dâireleri ile var olan ayrıntıları, o sistemde yapılacak haritaların kullanılma maksatlarına en uygun düşecek şekilde en az hatalı olarak bir yüzey üzerine geçirmektir. Seçilen yüzey düzlem olmayıp, silindir veya koni ise sonra bu yüzey bir ayrıntı boyunca kesilerek açılır ve düzlem hâle sokulur.

İzdüşüm sistemleri birkaç ayrı şekilde sınıflandırılırlar:

1. Tasarlanışa göre:
   a) Gerçek izdüşümler,
   b) Gerçek olmayan (hesâbî) izdüşümler.
2. Yüzey cinsine göre:
   a) Düzlem üzerine izdüşümler,
   b) Koni üzerine izdüşümler,
   c) Silindir üzerine izdüşümler,
3. Eksendurumuna göre:
   a) Kutbî (azimutal)izdüşümler,
   b) Ekvatoralizdüşümler,
   c) Eğik durumlu izdüşümler,
4. Sadık kaldığı özelliğe göre:
   a) Açısı doğru izdüşümler,
   b) Alanı doğru izdüşümler,
   c) Ortaya uzaklığı doğru izdüşümler.

İzdüşüm sistemlerinden biri ile enlem ve boylam daireleri düzlem üzerine taşındıktan sonra yeryüzünün bir parçası üzerindeki noktaların bir düzlem olan haritalara aktarılması mümkün olur.

Harita kullanılacağı yer ve maksada göre izdüşüm sistemi seçilir. Bunların çeşidine göre haritalarda açıya sâdık kalma,(arazi ve harita üzerindeki aynı doğruların meydana getirdikleri açıların birbirine eşit olması); uzunluklara sadık kalma, alana sadık kalma şartları temin edilebilir.Hiçbir izdüşüm usulü bütün bu şartları aynı zamanda tam olarak karşılayamaz. Değişik ülkeler, yer yüzündeki konumlarına ve kapladıkları alanın genişliğine göre değişik izdüşüm yollarından faydalanmaktadırlar.

Türkiye'deki uygulanan Merkator projeksiyonu, azimutal-silindirik-açısı doğru, gerçek ve perspektif bir izdüşüm sistemidir.

Paralel ve meridyen dâirelerinin, yeryüzüne ekvatorda teğet olan bir silindir üzerine izdüşürülmesi prensibine dayanan bir usuldür. Silindir, düzlem hâlinde açıldığı zaman meridyenlerin birbirine paralel ve eşit aralıklarla, paralel dâirelerin ise meridyenlere dik ve ekvatordan kutuplara gidildikçe aralıkları açılan paralel doğrular hâlinde izdüşümlendiği görülür. Bunun için bu projeksiyon sisteminde kesin bir ölçek olmayıp ölçekler meridyen ve paralel dâireleri boyunca değişik olarak düzenlenir. Örnek olarak izdüşüm düzlemi üzerinde 60° paralel dâiresinin aralıkları ise her paralel dâire üzerinde birbirine eşit olduğundan 60° enleminde haritanın ölçeği iki defa büyümüş olur. 80° enleminde haritanın ölçeği iki defâ büyümüş olur. 80° ise büyüme 6 defâdır. Paralellerin genişlemesi gittikçe artacağından kutuplar bu projeksiyon sisteminde gösterilemez. Bu sebeple Merkator projeksiyon sistemi ancak 80° kuzey ve 80° güney enlemleri arasında kalan bölgeler içinde kullanılabilir.

Ancak Merkator projeksiyonunun esas hatası yüzey ve mesafelerdeki büyük yanlışlıklardır. Bu projeksiyon ile yapılmış haritalarda Afrika kıtası (30 milyon km^2) Eski SSCB'den (22,5 milyon km^2) küçük; Grönland (2,1 milyon km^2) Çin'den (9,5 milyon km^2) büyük; G. Amerika (17,8 milyon km^2) Avrupa'dan (9,7 milyon km^2) küçük gözükür. Tabiî olarak, alanlardaki bu çok büyük yanlışlıklar, alanı yanlış hesaplanan bölgelerin içindeki yerler ve buralara komşu olan araziler arasındaki mesafelere de

yansımıştır. Örnek olarak Merkator haritasında Grönland, K. Amerika'ya olduğundan daha yakın görünür.

Bütün bunlara rağmen haritalar hangi şekilde yapılırsa yapılsın bazı hatâlar sâhib olabilirler. Haritacılıkta yeni tekniklerden biri olan hava fotoğrafçılığı ile bu, büyük ölçüde önlenmektedir. Böyle haritaların çiziminde özel uçaklardan faydalanılır. Belli bir yükseklikten çekilen fotoğraflar yeryüzünün dar bir alanını ihtiva eder. Bu işlem komşu bölgelerde de aynı şartlar altında sürdürülerek haritası yapılmak istenen bölgenin kuşbakışı görünüşü kâğıt üzerine düşürülmüş olur. Bu türlü yapılan haritalar da birleştirilerek ülkeler, kıtaların hattâ dünyânın da haritaları doğru olarak elde edilebilir.

HARLEM NEHRİ;

New York şehrinde bir gel-git kanalıdır. Hudson'la doğu nehirlerini bağlar. Manhattan kasabasıyla Bronx kasabasını ayırır. Kuzey-güney genel istikametinde 11 km uzunluğundadır. Küçük gemilerle ve mavnalarla üzerinde ulaşım yapılmaktadır. Hudson Körfeziyle bağlanan kuzey ucu 1895'te düz bir hat hâline getirildi.Nehir üzerinde demiryolu köprülerinden otoban köprülerine kadar değişik maksatlı, çok çeşitli köprü vardır.

HARMONİK DİZİ VE SERİ;

Alm. *Harmonische Reihe (f),* **Fr.** *Progressio harmonique etasérie,* **İng.** *Harmonic progression and series.* Tersleri bir aritmetik dizi meydana getiren dizi. Meselâ; 2,4,6,8 aritmetik dizi olurken 1/2, 1/4, 1/6, 1/8 bir harmonik dizidir. İki terim arasında bulunan terim, bu terimlerin harmonik ortalamasını meydana getirir. r ve s sayılarının harmonik ortalaması p ise bu:

$\frac{1}{p} = \frac{1}{2} \times \left(\frac{1}{r} + \frac{1}{s}\right)$ formülüyle bulunur.

Meselâ 1/4 sayısı, 1/2 ve 1/6'nın harmonik ortalamasıdır.

$$1 + \frac{1}{2} + \frac{1}{3} + \frac{1}{4} + \frac{1}{5} ..... + \frac{1}{n} + ...$$

şeklindeki seriye de hormonik seri denir. Bunun özelliği terimleri gittikçe küçülmelerine karşılık, toplamının sonlu bir limiti yoktur.

HARMONİK HAREKET;

Alm. *Harmonisch Bewegung (f),* **Fr.** *Mouvenment (m) harmonique,* **İng.** *Harmonic motion.* Bir cismin periyodik salınım hareketi. Bir sarkacın salınımı ve bir keman telinin titreşimi harmonik harekettir.

Gerçek basit harmonik hareketin, salınımda alınan yoldan bağımsız bir sabit periyodu vardır. Cisim bu harekette bir denge konumu etrâfında hareket eder. Bu denge konumundan uzaklaşma miktârı onun aplitudü (genlik) olarak isimlendirilir. Denge konumundan en uzak noktada cismin hızı sıfır olup, ivmesi maksimumdur. Buna karşılık denge konumundan geçerken hızı en büyük, ivmesi sıfırdır.

Basit harmonik hareket, cisme denge konumundan uzaklığı ile orantılı bir çekim kuvveti tesir ettiğinde ortaya çıkar. Harmonik hareketin klasik örneği bir yaya asılmış kütlenin hareketidir.Kütle hafifçe çekilip bırakılırsa, denge konumu etrâfında salınım yapar. Eğer sönüm kuvvetleri ihmâl edilebilecek kadar küçükse hareket basit harmonik harekettir. Bu hareketin periyot denklemi:

FORMÜL VARRRRRRRRRR!!!!!!!!!!!!!!

şeklindedir. Burada (m) cismin kütlesi, (k) ise yay sâbitidir.

Harmonik harekette, hareketli cismin orijine uzaklığı (uzanım) x, genliğiA, açısal hızı w, zaman t, başlangıç fazı Ø, peryodu T, frekansı f, hızı v, ivmesi a, etki eden kuvvet F ile gösterilirse; uzanım denklemi:

x = A sin (wt + Ø)'dir.

Açısal hız: $w = 2\pi f = \frac{2\pi}{T}$dir.

Cismin herhangi bir t zamânındaki hızı:

v = AwCos(wt+Ø)

Zamansız hız denklemi:

FORMÜL VARRRRRRRRRR!!!!!!!!!!!!!!!

İvme denklemi:

a = -Aw_2 sin(wt+Ø) veya

a = -Aw_2 . x

cisme etki eden kuvvet

F = m.a = -mAw^2 . x dir.

Diğer bir örnek de, bir sarkacın hareketidir. Ancak basit harmonik hareket olması için hareketin amplitudünün, sarkaç boyuna nazaran küçük olması gerekir. Yerçekimi ivmesinin (g) olduğu bir yerde, boyu (*l*) olan bir sarkacın periyot denklemi:

FORMÜL VARRRRRRRRRR!!!!!!!!!!!!!!!

şeklindedir.

Sarkaçlı hassas saatlerde, sarkaç uzun ve hareketin amplitudü küçüktür. Bu sebepten hareket basit harmonik hareket olup, salınımın periyodu sabittir.

HARNUP (Ceratonia siliqua);

Alm. *Karobbaum (r) Jahonnisbrotbaum (r),* **Fr.** *Caroubier (m),* **İng.** *Carob; carob tree.* **Familyası:** Baklagiller (Leguminosae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Akdeniz bölgesi.

Temmuz-ağustos aylarında, yeşilimsi renkli, çok küçük çiçekler açan, 3-10 m boyunda ağaç veya ağaççıklar. Yaprakları 5-11 yaprakçıklı, derimsi, üst tarafları parlak, alt yüzleri donuk yeşil renklidir. Çiçekleri poligamdır, yâni aynı ağaçta erdişi, dişi ve erkek çiçekler bulunmaktadır. Yaşlı gövde ve dallardan çıkan çok sayıdaki yeşil çiçekleri salkım veya kedicik durumundadır. Çanak yaprakları küçük, taç yaprakları yoktur. Meyveleri 10-20 cm uzunlukta fasulye meyvesine benzer. Meyvelerinde sert, esmer renkli ve oval şekilli tohum taşır. Meyveler bir sene sonra olgunlaşır.

Kullanıldığı yerler: Meyvelerinde yağ, şekerler, selüloz ve azotlu bileşikler vardır. Olgun meyveleri gıda olarak kullanılır. Kuru meyvelerin temizlenmiş unu bilhassa süt çocuklarının mide ve barsak bozukluklarında kullanılır. Tohumları eskiden kuyumculukta ağırlık ölçüsü (kırat) olarak kullanılırdı.

HARP;

Alm. *Krieg (m),* **Fr.** *Guerre (f),* **İng.** *War, battle.* Barış yolu ile çözümlenemeyen hususların halledilmesi için devlet veya devletler topluluğunun diğer devlet veya devletler topluluğu ile topyekün çarpışması hâli. Cemiyet hâlinde yaşıyan insanlar, târih boyunca durumlarına göre birbiriyle harp yapmışlardır. Târih boyunca harplerin çoğu bulundukları çağdaki silahların niteliklerine ve ordularının miktârına göre korkunç neticeler meydana getirmiştir. Bir kısmı ise târihin akışını değiştirmesine sebep olmuştu.

Harplerin, incelendiğinde genel olarak şu sebeplerden çıktığı söylenebilir: Toprak, ganîmet, şan, şöhret kazanmak; bâtıl ve hakîkî dinleri yaymak ve sömürge hâlinde veya istilâ edilen devletlerin istiklâllerini kazanmak.

Yirminci asırda arka arkaya devâm eden harpler ise bütün dünyâyı içine aldığından bunlara "Cihan" (Dünyâ) Harbi isimleri verilmiştir.Önceleri cephelerde olan harpler günümüzde harp araçlarının son derece gelişmesiyle bütün topraklarda olmaktadır. Bu bakımdan bir ülkenin sâhib olduğu bütün kaynak ve vâsıtalar harbe iştirâk ettiğinden böyle harplere, topyekün harp denilmektedir. Devletler veya bloklar arasında silahsız, siyâsî, ekonomik ve psikolojik güçler arasında yapılan harplere "soğuk harb" adı verilir.Silahlı bir çatışma hâlinde olmayan rakîb devlet ve blokların bugün uyguladıkları soğuk harp

usulleri o devleti içten yıkma veyıpratma esâsına dayanmaktadır.

Harp oyunları: Nazarî olarak dost ve düşman kuvvetlerinin imkân ve kabiliyetleri ortaya dökülerek harp başlatılarak sevk ve idâre edilir.Hakîkî savaşta olabilecek bütün ihtimaller ortaya atılarak durum muhâkemeleri yapılır ve kararlar alınır. Harekât müdürlüğünün sevk ve idâresinde yapılan harp oyunlarında karşılıklı fikir tartışması açılır ve sonunda en iyi neticeye varılır. Belli günler içinde oynanan harp oyunları sonunda genel bir tenkit yapılarak eksiklikler belirtilir. Bu aksaklıkların kaldırılması için tedbirler tesbit edilir. Böylece çok faydalı bir askerî eğitim sağlanmış olur. Harp oyunlarının yapıldığı birliklerin büyüklüğüne göre uygun rütbedeki subaylar ve birlik komutanları katılırlar.

HARP OKULLARI;

Türk Silahlı Kuvvetlerine muvazzaf subay yetiştiren okullar.Kara, Deniz ve Hava Harp Okulları olmak üzere üç harp okulu vardır.

Kara Harp Okulu:

Kara Kuvvetlerinin bütün sınıfları dâhil,Jandarma ile Hava ve Deniz Kuvvetlerinde İstihkâm, Deniz Piyadesinde de muvazzaf subay ihtiyacını karşılar. Öğrenim süresi dört yıldır. Öğrenci ihtiyacını askerî ve sivil liselerden karşılar. Çeşitli sınıf ve bölümlerde teorik ve pratik öğretim ve eğitim yapılır.

Osmanlılarda subaylar Enderun adı verilen okullarda yetiştirilirdi. Bundan ayrı olarak Harp Okulunun temeli, Osmanlı Sultanı İkinci Mahmûd Han (1808-1839) devrinde, 1831 yılında Sıbyan Bölüklerinin kurulmasıyla atıldı. Müşir Ahmed Fevzi Paşanın Selimiye'de Hassa Ordusunda bulunan erlerin genç ve kâbiliyetli olanlarından kurduğu Sıbyan Bölükleri, 1834'te Maçka Kışlasına taşındı. Sultan İkinci Mahmûd Han, 1 Temmuz 1835'te Harp Okulunu öğrenim ve eğitime açtı. Okula "Mekteb-i Hâssa" ve "Mekteb-i Harbiye"nin sekiz sınıflık ilk kısmına "Birinci Okul", dokuzuncu sınıfa da "İkinci Okul" denirdi. Sultan Abdülmecîd Han (1839-1861) devrinde 1844'te kabul edilen kanunla Harp Okuluna dört yıl daha ilâve edilerek, öğrenim lise seviyesinin üzerine çıkarıldı. Sonraki yıllarda okulun harp bilgisi veren dört yıllık bir meslek okulu hâline getirilmesi kararlaştırıldı. Burada imtihandan geçirilen öğrencilerden üstün başarılı olanlar "Mekteb-i Umûm-ı Harbi"ye, orta derecede başarılı olanlar ise "Mekteb-i Fünûn-i İdâdî" öğrencisi kabul edildiler. 1845'te Harbiye öğrencileri Küçük Taksim'de yapılan binada, İdâdî öğrencileri de Maçka Kışlasında geçici olarak öğrenime devam ettiler.Her iki okul kendi binalarında, Abdülmecîd Hân tarafından, 10 Ekim 1846'da resmen açıldı.

Gâlib Paşanın Harp Okulu kumandanı olduğu 1873-1875 yılları döneminde öğrenim üç yıla indirildi.Sultan İkinci Abdülhamîd Han (1876-1909) devrinde, uzun zaman okul kumandanlığı yapan Mustafa Zeki Paşa (1804-1908) öğrencilerin iyi yetiştirilmesine itinâ gösterip, Trablusgarp (1911-1912), Balkan (1911-1913), Birinci Dünyâ (1914-1918), İstiklâl (1919-1922) savaşlarına katılan kıymetli subayların yetişmesinde büyük rol oynadı. Sultan İkinci Abdülhamîd Han, İstanbul'dan başka Bağdat, Edirne, Erzincan, Manastır, Şam illerinde de Harp Okulları açtırdı. Harp Okullarına kıymetli ilim adamları ve öğretim üyeleri tâyin edildi. Ders âlet ve edevâtları ile laboratuvar, kütüphane, spor salonu, manej (süvari sınıfı için at eğitim alanı) ihtiyaçları lâyıkıyle temin edildi. Avrupa'dan kitaplar getirtilip, tercüme edildi. İttihat ve Terakkî Cemiyetinin bu okullarda yürüttüğü siyâsî faaliyetleri neticesinde 1907-1908 yıllarında Bağdat, Edirne, Erzincan, Manastır, Şam Harp Okulları kapatıldı. İstanbul Harp Okulu, öğretim ve eğitime devâm etti. 1914'de Birinci Dünyâ Savaşının çıkmasıyla; Harp Okulu ikinci sınıf öğrencileri kıdemsiz asteğmen olarak kıtaya katıldı. 1913 ve 1914'te mezun olan ve staj için birliklere gönderilen öğrenciler birleştirildiler. 9 Ağustos 1914-5 Nisan 1915 târihleri arasında İstanbul Pangaltı'ndaki binada öğrenim gördükten sonra Kartal Maltepe'de Endaht Okuluna taşındılar.

Kartal'daki Endaht Okuluna "Maltepe İhtiyat Zabit Namzetleri Tâlimgâhı" adı verildi. 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesinin imzalanmasından sonra bu okul kaldırıldı ve yerine "Muvazzaf Zâbit Namzetleri Tâlimgâhı" kuruldu.Okul 12 Ekim 1918'de itilâf devletlerince işgâl edilince tâlimgâh Bostancı'ya taşındı ise de, 5 Ağustos 1919'da lağvedildi. Aynı târihte Bostancı'da Edirne ve Kuleli Askeri Lisesinden gelen öğrencilerden iki bölüklü Harp Okulu Taburu kuruldu. 20 Aralık 1919'da Topçu Harbiyesi ile birleştirilerek Halıcıoğlu'na taşındı. Burası da İngilizler tarafından işgâl edilince 20 Nisan 1920'de yine kapatıldı. Dağıtılmış olan öğrenciler Kuleli'de toplandılar. 5 Temmuz 1920'de Kuleli'nin işgâlinden sonra öğrenciler Kâğıthâne'deki Çadırlı Ordugâha, buradan Eyüp'teki İplikhâne'ye, Maçka Kışlasına, sonunda da Zeytinburnu Kışlasına taşındılar. Okul, Eylül 1921-Ağustos 1922 târihleri arasında burada kaldı ve bir süre sonra da lağvedildi.

Harp Okulu öğrencilerinden bir kısmı Millî Mücâdelede Anadolu'ya geçip, Ankar'da Âbidîn Paşa Köşkünde şimdiki Cumhûriyet devri Harp Okulunun temeli olan "Ankara Tâlimgâhında" bir araya geldi.1 Nisan 1923'te Muhtelife Zâbit Namzetleri Talimgâhı "Harp Okulu" adını aldı. İstanbul'un geri alınmasından sonra 25 Eylül 1923'te İstanbul Pangaltı'ndaki eski binasına taşındı. 13 yıl sonra da 7 Eylül 1936'da tekrar Ankara'ya alındı. Eskiden yalnız piyade ve süvari sınıfı yetiştirilen Harp Okulu

daha sonra bütün sınıfları, hatta 1951'de Hava HarpOkulu açılıncaya kadar havacıları da yetiştiren bir kuruluş hâline geldi.

1945'te Genel Kurmay Başkanlığınca verilen bir emirle Harp Okulunun iki sınıflı öğretim yapacağı sınıf ayrımının iki yıllık öğrenim sonunda tesbit edileceği, sınıflara ayrılmış öğrencilerin subay olarak kendi sınıf okullarına gönderileceği ve sınıf okullarında öğrenim, eğitim süresinin iki yıl olacağı bildirildi. Nisan 1947'de Harp Okulu alay kuruluşundan tümen kuruluşuna çıkarıldı.

2 Ekim 1948'de Harp Okulunun eğitim ve öğretim süresi biri meslek hazırlama sınıfı olmak üzere üç yıla çıkarıldı. 1957 yılından îtibâren yıl içi eğitim ve öğretimlerden sonra atış ve tatbikât için ilk defa Eğridir'e gidildi. Daha sonra bu eğitim kampı İzmir Menteş'e alındı. 1963'te Meslek Hazırlama sınıfı kaldırılarak HarpOkulunda öğretim iki yıla indirildi.

27 Mayıs 1960 Devrim Hareketine ve 22 Şubat ile 20/21 Mayıs 1963 hareketlerine katılan Harp Okulu, 1963 ve 1964 yıllarında mezun veremedi.

10 Şubat 1970 tarihinde Kara Kuvvetleri Komutanlığınca verilen emirle 1971-1972 ders yılında HarpOkulu üç yıla çıkarıldığından 1971'de mezun veremedi. Yüksek Askerî Şûrânın 20 Şubat 1972 günkü toplantısında eğitim ve öğretim dört yıla çıkarılmış, bundan dolayı da 30 Ağustos 1977'de mezun verilememişti.

Harp Okulunun lisans düzeyinde öğrenime başlamasıyla açılan elektrik-elektronik inşâat, ekonomi, işletme bölümlerine ek olarak 1977'de makina ve harita bölümleri de ilâve edildi.

Harp Okulunun dört seneye çıkarılmasıyla ihtiyaç duyulan öğretim üyelerini yetiştirmek için 1978 yılından itibaren Boğaziçi ve Ortadoğu Teknik Üniversitesinin bölümlerinden mezun olan teğmenler gönderilmeye başlandı.

Harp Okulu, 30 Ağustos 1975 târihine kadar dördüncü Kolordu Komutanlığına bağlıyken, bu târihten sonra Kara Kuvvetleri Komutanlığına bağlandı.

1990 yılında Yüz kırk birinci Dönem mezunlarını verenHarp Okulu, Türk Milletinin, devletinin ve ülkesinin gurur ve güven kaynağıdır.

Deniz Harp Okulu: Türk ordusunun ayrılmaz bir parçası olan Deniz Kuvvetlerine subay yetiştiren okul. Çaka Beyden îtibâren denizlere inen Türklerin buralarda gelişmesi ve hakimiyetlerinin sağlanması uzun sürmedi. Cengaverlikleri inançları ile beraber olunca, Akdeniz, Karadeniz, Ege, Marmara ve Adriyatik denizlerinde hâkim olmadıkları yer bırakmadılar. Atlas, Hind Okyanuslarına,Kızıl, Umman denizlerine ve Basra Körfezine kadar açıldılar. Barbaroslar, Kılıç Ali'ler, Kemal Reisler yetiştiren denizcilerimiz 18. asır sonlarına doğru gemilerde olan gelişmeleri sevki ve idâredeki yenilikleri bilen komutanları yetiştirmenin yollarını aramaya başladılar. Sultan Üçüncü Ahmed (1703-1730) ve Sultan Birinci Mahmûd (1730-1754) zamanlarında bu ihtiyacı karşılamak için okul açıldı. Fakat yeniçerilerin saldırıları sonucunda kaldırıldı. Bunlardan sonra Sultan Üçüncü Mustafa (1757-1774) okul için tekrar teşebbüse geçti ve o sırada Osmanlı hizmetinde olan Baron de Tott'a bu görevi verdi. Kurs mâhiyetinde çok az bir öğrenci ile başlayan teşebbüs, Kasım 1776 yılında okul açılmasına sebeb oldu. 1784 yılında Fransa'dan öğretmenler getirilerek eğitime ehemmiyet verildi.

Sultan Üçüncü Selim (1789-1807) zamanında, Eyüp'te "Mühendishâne-i Sultânî adı ile yeni bir mekteb açıldı ve çıkarılan bir fermanla okulun kadro, yönetim, öğretim ve kıyafeti yanında okunacak dersleri tesbit edildi. Fransa'dan tekrar gemi inşâ mühendisleri getirilerek tersanelerdeki çalışmalara önem verildi. Aynı zamanda hocalık yapan bu mühendislerin çalışmaları ve devletin hiçbir fedekârlıktan kaçmaması neticesinde kâbiliyetli gemi mühendisleri yetiştirildi. Üçüncü Sultan Selim Hanın tahttan indirilmesi neticesinde iç karışıklıklar Tersane Mühendishânesini bir müddet ihmâle uğrattı. Fakat Sultan İkinci Mahmûd zamanında tekrar eski önemini kazanarak öğretime başladı. Bir ara Heybeliada'ya sonra Kasımpaşa'ya nakledilen okul tekrar Heybeliada'ya nakledildi. Her sınıfta 100 kişi olan okul, dört sınıflı idi. 1848 yılında yapılan bir değişikle bütün okulun mevcûdu 120'ye indirildi. İngilizce mecbûrî, Fransızca ise seçmeli yapıldı, ayrıca her sınıf için imtihan kondu.

Sultan Abdülaziz Han deniz kuvvetlerine çok önem vermiş ve Bahriye Mektebi; 4 yıl İdâdi, 2 yıl Harbiye, 2 yıl da denizde, eğitim gemisinde geçmek üzere 8 yıllık teorik ve pratik eğitim veren müessese hâline geldi. Daha sonraki seneler İngiliz Bahriye Mektebine eşit hâle getirildi. İngiltere ve Amerika'ya gönderilen subaylar buralardan elde ettikleri bilgilerle okula döndüler.

Birinci Dünyâ Savaşını tâkiben İstiklâl savaşı başlangıcında Bahriye Mektebi öğretime devam etti. 1920-1923 yılları arasında okula yeni öğrenci alınmadı. 1925 yılında çıkarılan yönetmenliğe göre Bahriye Mektebine gireceklerin durumları tekrar tesbit edildi. 1928 senesinde ise Heybeliada Bahriye Mektebi Deniz Lisesi adını aldı. Deniz Harp Okulu Kasımpaşa'daki eski Bahriye Nezareti binasında

öğretime başlamıştı.İki sene burada kalan okul daha sonra Heybeliada'ya taşındı.

Deniz Harp Okulunun öğretim sistemi 1942 de çıkarılan yönetmelikle değiştirildi. İkinci Dünyâ Harbi dolayısıyla İskenderun'a (1942) nakledilen okul tekrar Heybeliada'daki târihi yuvasına döndü (1946). Buradan 1985'te Tuzla'daki modern tesislerine taşındı.Öğretim burada devam etmektedir.

1954-1955 öğretim yılından îtibâren iki yılı öğrenci, iki yılı subay olmak üzere dört yıllık sisteme geçildi. 1971 yılında Harp Okullarının süresi üç yıla çıkarılınca Deniz Harp Okulu da ilk üç yılı öğrenci, bir yılı temel eğitim adı altında tekrar düzenlendi. Harp Okulları 1974-1975 döneminde 4 yıla çıkarılınca Deniz Harp Okulu da eğitimde dört yıla çıkmış oldu. Dört yıllık eğitim sonunda teğmen rütbesi ile mezun olanlar, bahriyede hizmete başlamaktadır.

Hava Harp Okulu: Hava Kuvvetlerine muvazzaf subay yetiştiren okul. İkinci Dünyâ Savaşından sonra önemi daha da artan askerî havacılığa ayak uydurmak için, Türk Silahlı Kuvvetleri elindeki uçak ve techizâtı modern hâle getirdiği gibi, teşkilâtında da değişiklikler yaptı. Bu değişikliklerin en önemlilerinden biri de Hava HarpOkulunun kurulmasıdır. Hava Harp Okulu kurulana kadar Hava Kuvvetlerinin ihtiyacı olan uçucu ve uçucu olmayan hava subayları Kara ve Deniz Kuvvetleri kaynaklarından sağlanmaktaydı. Silahlı Kuvvetlerin kadro ve teşkilâtlarındaki gelişmeler neticesinde bu kaynaklar mevcut hava subayı ihtiyacını karşılayamaz duruma geldiğinden, 1 Ekim 1951 günü Eskişehir'de iki yıllık Hava Harp Okulu açılarak eğitim ve öğretime başladı.

Okul, teşkilât olarak alay yetkisine sâhib olup iki yıllık eğitimi bitirenler asteğmen olarak nasb olunmaktaydı. Uçuş Okulu, Makinist Okulu gibi eğitimle ilgili bâzı kuruluşlar bu okula bağlandı. Okula girmek için belirli yaş hadlerini aşmamak, lise olgunluk imtihanını vermek ve sağlık muâyenelerini kazanmak gerekiyordu. Sonra İnönü Planör Kampında 45 günlük planör ve paraşüt eğitimine tâbi tutulan öğrencilerden başarı sağlayanların okula kesin kayıtları yapılıyordu. 1952'de planör ve paraşüt kampı kaldırıldı. 1953'te Hava Harp Okulunun ilk mezunları 56 Hava Asteğmen idi. Bu subaylardan 48 kişi pilotaj eğitimi için Amerika'ya gönderildi. Aynı sene Hava Harp Okulu bünyesinde, hava kuvvetlerinin subay ihtiyaçlarını kısa yoldan temin edebilmek gâyesiyle Yedeksubay Talimgâh Komutanlığı kuruldu. Altı aylık eğitimler neticesinde mukâveleli subay mezun eden bu komutanlık üç devre mezun verdikten sonra kapatıldı.

Eskişehir garnizonunun yetersiz olmasından dolayı Hava Harp Okulu 1954'de İzmir-Güzelyalı'ya nakledildi. Okul burada gelişmeye devam etti. 1958'e kadar jet pilotaj eğitimi için Amerika ve Kanada gibi dış ülkelere öğrenci gönderildi. 1960'dan sonra Hava Harp Okulunun ihtiyacı olan öğrencileri büyük ölçüde, 1957'de kurulan Askerî Hava Lisesi karşılamaya başladı. Eksik kontenjanlar yine sivil liselerden doldurulmaktaydı.

1961-1962 yıllarında Hava Harp Okulunun yeniden organize edilmesi için, çalışmalar yapıldı. Neticede askerî, fen ve sosyal dersler olmak üzere 4 yıllık akademik öğretim esâsına göre bir müfredat tesbit edildi. Fakat bu hemen uygulamaya konulmadı.

1967'de okul, İstanbul-Yeşilyurt'taki tesislerine taşındı. 1969'da diğer Harp okullarıyla birlikte öğretim süresi üç yıla çıkarıldı. 1969'da okula giriş için İnönü Kampında uçuş ve paraşütle atlama mecbûriyeti yeniden kondu. 1970'de müfredât programı geliştirilerek meslek ve kültür dersleri olmak üzere gruplandırıldı. Öğretim süresi iki yıldan üç yıla çıktığı için, 1971'de diğer Harp okulları gibi mezun vermedi. 1972'de ise üç yıllık öğretimi tamamlayan öğrencileri ilk defa teğmen olarak mezun etti. Son olarak da lisans seviyesinde öğretim yapmak üzere 1974-1975 döneminden îtibâren 4 yıla çıkarıldı. Üniversitelerle temas kurularak yapılan çalışmalar neticesinde Hava Harp Okulunda uçak, elektrik ve işletme bölümlerinin kurulması kararlaştırıldı. Okuldan mezun olanlardan pilot olabilme vasfı taşıyanlar bir sene İzmir-Çiğli'de uçuş eğitimine tâbi tutulmakta, burada başarı gösterenler pilot olmakta, başarısız olanlar ise yer sınıfına ayrılmaktadır.

HÂRÛN ALEYHİSSELÂM;

İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerden.Hazret-i Mûsâ'nın ana-baba bir büyük kardeşidir. Babasının ismi, İmrân bin Yasher'dir. Soy îtibâriyle Yâkûb aleyhisselâmın oğullarından Lâvî'ye dayanır. Mısır'da doğdu. Mûsâ aleyhisselâmdan üç sene önce Tûr-i Sinâ'da vefât etti.

Hârûn aleyhisselâm, İsrâiloğulları üzerine Firavun'un ve kıbtîlerin zulüm ve baskılarının arttığı sırada doğdu. Çocukluğu ve gençliği Mısır'da geçti. Mûsâ aleyhisselâma peygamberlik emri bildirildikten sonra, Hârûn aleyhisselâma da peygamberlik emri bildirildi. Mûsâ aleyhisselâmla birlikte Firavun'a gitmeleri, onu ve avânesini Allahü teâlâya îmâna dâvet etmeleri emredildi. Hârûn aleyhisselâm, Mûsâ aleyhisselâmla birlikte Firavun'u ve adamlarını hak dîne inanmaya dâvet ettiler. Kendisinin tanrı olduğunu iddiâ eden ve insanların kendisine secde etmelerini isteyen Firavun, Mûsâ ve Hârûn aleyhimesselâmın dâvetini ve îzâhlarını kabul etmedi.İlk önce alay edip hakâret dolu sözler sarf etti. Mûsâ aleyhisselâma inananlara ve İsrâiloğullarına korkunç zulümler yaptırdı. İsrâiloğulları durumlarını

Mûsâ ve Hârûn aleyhimesselâma bildirip, duâ istediler. Allahü teâlâ, Firavun ve kavmine îkâz olarak musîbetler gönderdi. Mûsâ ve Hârûn aleyhimesselâm, Allahü teâlânın emriyle İsrâiloğullarını Mısır'dan çıkarıp, Kızıldeniz'den yürüyerek Sina Yarımadasına geçtiler. Firavun ve ordusu da geçmek için denize yürüyünce, küfür ve azgınlıklarının cezâsı olarak, boğulup helâk oldular.

Mûsâ aleyhisselâm, kavmiyle berâber Tih Sahrasındayken Allahü teâlâdan gelen vahiyle **Tevrât-ı şerîf'**i almak üzere Tûr Dağına gittiği sırada Hârûn aleyhisselâmı yerine vekil bıraktı. Mûsâ aleyhisselâm Tûr Dağındayken, İsrâiloğulları Hârûn aleyhisselâmı dinlemeyip Sâmirî adında bir münâfığın hîlelerine kapılarak, yaptıkları altın buzağı heykeline taptılar. Hârûn aleyhisselâm kavminin bu câhilce ve azgınca hareketi karşısında onlara nasîhatlerde bulundu. Onları bu inanış ve hareketlerinden uzaklaştırmaya çalıştı. Onun nasîhat ve uyarılarını bir kısmı kabul ettiyse de bir kısmı kabul etmedi. Hârûn aleyhisselâmı tehdid ettiler. Hârûn aleyhisselâm, kendisine tâbi olan 12.000 kişiyle birlikte onların içinden ayrılmak veya onlarla sert bir şekilde mücâdele etmek istedi. Fakat Mûsâ aleyhisselâmın, "İsrâiloğullarını parçaladın, birbirinden ayırdın!" diyeceğini düşünerek, bu işten vazgeçti. Mûsâ aleyhisselâmın Tûr'dan dönmesini bekledi.

Mûsâ aleyhisselâm, Tûr Dağından dönüşünde kavminin altın buzağı heykeline taptığını görünce çok üzüldü. Bu hâlin sebebini Hârûn aleyhisselâma sordu. Hârûn aleyhisselâm da İsrâiloğullarının kendisini dinlemediklerini ve kendisini ölümle tehdid ettiklerini, Sâmirî adında bir münâfığa uyarak bu yola saptıklarını bildirdi.Mûsâ aleyhisselâm Sâmirî'ye bedduâ etti ve İsrâiloğullarının tövbe etmelerini bildirdi.İsrâiloğulları, Mûsâ aleyhisselâmın dediklerini kabul ettiler ve tövbe ettiler. Bu mücâdeleler sırasında Hârûn aleyhisselâm da Mûsâ aleyhisselâmla birlikte gayret etti. Allahü teâlâ, Mûsâ aleyhisselâma kavmini toplayıp, Arz-ı Mev'ût denilen bölgeye (Filistin ve Şam bölgesi) götürmesini ve puta tapan Amâlika kavmiyle harb etmesini emretti. İsrâiloğulları, o beldelerde zâlim ve kuvvetli hükümdârların bulunduğunu ileri sürerek harbe gitmediler. Allahü teâlâ bu isyânları sebebiyle İsrâiloğullarına kırk yıl müddetle Arz-ı Mev'ûd'a girmeyi haram kıldı. İsrâiloğulları bu kırk sene içinde Tih Sahrâsında şaşkın ve perişan şekilde dolaştılar. Bu sırada Hârûn aleyhisselâm da Mûsâ aleyhisselâmla birlikte İsrâiloğullarının sıkıntılarına sabretti.

Hârûn aleyhisselâm, İsrâiloğullarının nankörlükleri üzerine, cenâb-ı Hakk'ın kendilerini Tih Çölünde kalmaya mahkûm ettiği kırk senenin sonlarına doğru, hazret-i Mûsâ'dan birkaç sene veya bir rivâyete göre üç sene evvel vefât etti. Kabrinin nerede olduğu husûsunda çeşitli rivâyetler vardır.

Hârûn aleyhisselâmla ilgili olarak **Kur'ân-ı kerîm'**in Mâide, A'râf, Yûnus, Tâha, Furkan, Şuarâ, Kasas, Saffât sûrelerinde bilgi verilmektedir.

HÂRÛN REŞÎD;

beşinci Abbâsî halîfesi. MuhammedMehdî'nin oğlu. Cafer-i Mansûr'un torunuydu. 764 (H. 148)te Rey'de doğdu. Hilâfeti (M. 775-785) yılları arasında olan Mehdî, oğlu Hârûn Reşîd'in eğitim ve öğretimini Abbâsîlerde ilk vezir Hâlid bin Bermek'in oğlu Yahyâ'ya bırakmıştı. Hârûn Reşîd din ve fen ilimleri ile devlet idâresinde iyi bir eğitim görmüş, olgun ve kuvvetli bir kişilik kazanmıştı. 780 senesinde Bizans üzerine gönderilen orduya komutan tâyin edildi. 781 yılında bütün batı eyâletlerinin idâresine memur edildi. Hâdî'nin 786'da ölümünden sonra hilâfete geçti. Halîfelik dönemi Abbâsî Devletinin en parlak devrini teşkil eder.

Hârûn Reşîd, ilk önemli iş olarak, hocası Yahyâ Bermekî'yi tam bir selâhiyetle kendisine vezir tâyin etti. Bu âile mensupları uzun zaman Abbâsî Devletinin fiilî idârecileri olarak devlet hizmetinde bulunmuşlardır. Hârûn Reşîd, İslâm devletinin en büyük rakibi olan Bizans Devleti üzerine seferler yaptı ve buna çok önem verdi. Bu seferler sırasında Niğde ve Aksaray bölgelerini fethederek Ankara'ya kadar ilerledi. Donanmayı kuvvetlendirerek Kıbrıs'a akınlar yaptı. Pekçok esir ve ganîmet elde edildi. Hazar cephesinde Ermenilerin çıkardığı karışıklıkları önledi. Horasan'da ayaklanan Râfî bin Leys'i ortadan kaldırmak için çıktığı seferde hastalanarak 24 Mart 809 târihinde vefât etti.

Hârûn Reşîd devrinde Abbâsî Devleti çok kuvvetlendi. İçte ve dışta îtibârı arttı. Bütün komşu devletler tarafından üstünlüğü tartışılmaz bir şekilde kabul edildi. Devlet muazzam bir istikrâra kavuştu. Adâlet ve medeniyet yaygınlaştı. Halk refaha ve huzûra kavuştu.

Hârûn Reşîd ilim sâhibi ve cömert olup güzel konuşurdu. Halifeliği müddetince, bir sene hacca, bir sene de cihada giderdi. Günde yüz rekat namaz kılardı. Hiçbir iyiliği karşılıksız bırakmazdı. Misâfirlerin eline su dökecek kadar mütevâziydi. İlim ve sanatı severdi. Edebiyâta meraklı olup, âlimlere, ediblere ve fakirlere yardımda bulunurdu. Sarayı ilim ve fikir adamları ile sanatkarlar ile doluydu. Bunlar zaman zaman halifenin huzurunda toplanır ve karşılıklı müzâkerelerde bulunurlardı. Bunlar arasında büyük İslâm âlimi İmâm-ı A'zâm'ın talebesi Ebû Yûsuf şâir Ebû Nüvâs, dil âlimi Ebû Ubeyde, târihçi Vâkidî, nahiv âlimi Sibeveyh, kırâat âlimi Selim el Mukrî ile evliyânın büyüklerinden Fudayl bin Iyâd başta gelmektedir. İmâm-ı Ebû Yûsuf **Kitâb-ül-Harâc** adlı kitâbını Hârûn Reşîd için yazmıştır. Halîfe Hârûn

Reşîd, İmâm-ı Mâlik'e; "Senin kitaplarını çoğaltıp her yere göndereceğim ve herkesin bunlara uymasını emredeceğim." deyince; "Yâ Halîfe! Böyle yapma, âlimler arasındaki fark, Allahü teâlânın rahmetidir. Hepsi hidâyet üzeredir. Her Müslüman, dinde söz sâhibi, dilediği âlime uyar." buyurmuştur. Hârûn Reşîd zamanında fevkalâde tercüme faaliyetleri olmuştur.

Devletin idârî teşkilâtında değişiklikler yapan Hârûn Reşîd vilâyetleri küçülterek daha kolay idâre edilir bir hâle getirdi. Merkez teşkilâtında bazı dîvânlar kurarak bunları vezire bağladı. Daha önce vâlilere bağlı olan başkadıya hesap verme mecburiyetini getirdi. Devrin baş kâdısı İmâm-ı Ebû Yûsuf hazretleriydi.

Hârûn Reşîd döneminde ticârî faâliyetler de gelişip Müslüman tüccarlar Çin ve İskandinavya'ya kadar giderek ticâret yaptılar. Bu sâyede devlet hazinesinin geliri görülmemiş bir derecede arttı. Abbâsî şehirleri câmi, mescid, ribat ve sebillerle süslendi. Hârûn Reşîd'in yanısıra hanımı Zübeyde de cömert olup, hayır işlerini severdi. Yaptırdığı pekçok hayır işlerinden biri Mekke'ye 40 km uzaklıktan getirttiği sudur.

HARVEY, William;

vücuttaki kan devrini inceleyen 1578-1657 yılları arasında yaşamış bir İngiliz hekimi. Cambridge'de ve sonra 1602 yılında Padua'da tahsil gördü.

İlk defa Royal College'de kan devriyle ilgili konuşması ile kendini kabul ettirdi. Kalbin girişinden vücuttaki damarlara geçişini görerek kanın yiyeceklerden karaciğerde üretildiğini düşündü. Köpekler, domuzlar ve balıklarda ve diğer bâzı hayvanlar üzerindeki deney ve müşâhadeleriyle kan dolaşımı üzerinde 1628 yılında küçük bir bölüm neşretti. Bu çalışması tıpta büyük bir inceleme sayıldı. Halbuki bundan üç yüz sene önce Türkistanlı İbn-i Nefîs Ali bin Ebü'l-Hazm (1210-1290) akciğerlerdeki kan dolaşımının şemasını çizmişti. Harvey kan devrini, kılcal damarlardan toplar damarlara geçerek kalbin sağ tarafına ve ciğerlerdeki kanın kalbin sol tarafına geçişini teferruâtlı olarak anlatmıştır. Kanın atardamarlardan kılcal damarlara geçişini tam olarak açıklığa kavuştururken, kılcal damarlardan toplar damarlara geçişini mikroskopla inceleyemedi. Aristotelés (Aristo) ile Galen (Calinos) ve diğer tanınmış bilginlerin fikirlerinden istifâde ederek batıda kan devrini açıklığa kavuşturdu. Tâze kanın devamlı olarak yapılmadığını, fakat devamlı vücutta dolaştığını söyledi. Kalp kuvvetli olarak pompalarken kanın vücutta dolaştığını ve kalp atışıyla nabzın aynı anda olduğunu açıkladı.

Harvey son çalışmasını 1651'de hayvanlarda üreme ile ilgili olarak yaptı.

HAS;

Osmanlı Devleti toprak rejiminde, yıllık geliri 100.000 akçeden fazla olan dirlikler için kullanılan tâbir. Bu tâbire, Harezmşahlar, Memlûkler ve Anadolu Selçuklu devletlerinde de rastlanır.

Osmanlılarda yeni fethedilen yerlerin tahriri yapılırken arâzi; timar, zeâmet ve has olarak üç kısma ayrılırdı. **Fâtih Kânunnâmesi'**ne göre yıllık vergi geliri 100.000 akçeyi geçen mîrî topraklar has statüsündeydi. Bu arâzilerden pâdişâha ayrılanlar için "Hass-ı Hümâyûn" tâbiri kullanılırdı. Hass-ı Hümâyûn gelirinin bir kısmı devlet hazînesine girerken bir kısmı ise pâdişâha âit olurdu. Vâlide ve hanım sultanlar ile pâdişâhların kızlarına ve kızkardeşlerine âit olan haslara "paşmaklık" denilirdi. Beylerbeyi, sancakbeyleri ve vezirlere tahsis olunan haslara ise "havâss-ı vüzerâ" adı verilirdi. Bu hasların yıllık gelirleri bir milyonla bir buçuk milyon akçe arasında değişirdi. Has sâhiplerinin vergilerini toplamak üzere "voyvoda" denilen görevliler tâyin edilir, bunlar haraççılar ve cizyedârlarla birlikte has gelirlerini tahsil ederlerdi. Has sâhibi, arâzisini kullanan köylü iyi işleyemezse elinden alıp başkasına verebilirdi.

Sefer vukûunda bütün has sâhibi paşalar ve sancak beyleri, hassının miktârına göre, Anadolu'da her 3000 akçesi için, Rumeli'nde 5000 akçesi için tam teçhizâtlı ve savaşmaya kâdir bir atlı askeri savaşa götürmeye mecburdular. Sulh zamânında bu paşaların ve sancak beylerinin maiyetinde "dâire halkı" denilen bir kısım kuvvet bulunurdu. Bunlar çevrelerinde âsâyişi temin ederlerdi. Kısaca jandarma ve polis görevini yerine getirirlerdi.

Has, zeâmet ve timar arasındaki tek fark; has memuriyetin bitmesiyle sâhibinin elinden alınır, fakat zeâmet ve timar evlâda intikâl edebilirdi. Diğer hukûkî menfaatler bakımından haslarla; zeâmet ve timarın bir farklılığı yoktur. (Bkz. Timar)

HASAN ALİ YÜCEL;

Cumhûriyet dönemi eğitimci, yazar ve devlet adamlarından. 16 Aralık 1897'de İstanbul'da doğdu. İlk tahsilden sora orta öğrenimini İstanbul'da Vefa Lisesinde gördü. İstanbul Dârülfünûn (İstanbul Üniversitesi) Edebiyât Fakültesi Felsefe bölümünü 1921'de bitirdi.

1922'de İstanbul Erkek Öğretmen Okuluna edebiyat öğretmeni olarak tâyin edildi. Daha sonra Kuleli Askeri Lisesi, İstanbul Erkek Lisesi ve Galatasaray Lisesinde felsefe, sosyoloji, Türkçe ve edebiyat dersleri okuttu. 1927'de Maârif Müfettişi olarak vazife aldı. Fransız eğitim sistemini incelemek üzere bir yıllığına Paris'e gönderildi. 1932'de Gâzi Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü, 1933-35 seneleri arasında Ortaöğretim Genel Müdürlüğü vazifelerinde bulundu. 1935'te İzmir'den milletvekili seçilerek TBMM'ye girdi. 1938'de Celâl Bayar başkanlığındaki hükûmette Millî Eğitim Bakanı olarak vazifelendirildi. 1939'da 1. Eğitim Şûrâsını toplayarak bir eğitim planı hazırlattı. Ankara Fen ve Tıp Fakültelerini, İzmir Yüksek Ticâret ve İktisat Okulunu ve Edirne Öğretmen Okulunu açtı.

Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetlerinde de Millî Eğitim Bakanlığı vazifesini yürüten Hasan Ali Yücel, Yüksek Mühendis Mektebini İstanbul Teknik Üniversitesi hâline getirdi. Üniversiteler kânununun çıkarılması, tiyatro ve operanın devlet hizmetleri arasına katılması **Türk Ansiklopedisi** ve **İslâm Ansiklopedisi**'nin yayımına başlamak gibi faaliyetlerde bulundu.

Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde kurduğu tercüme bürosunda dünyâ klasiklerinden 496 kitabı Türkçeye tercüme ettirerek bastırdı. Bunu yapmakla kendi millî kültürümüzden uzak, yabancı kültürlere hayran bir okumuş kitle meydana getirmeyi hedef aldı. Uzun zaman içinde uygulanan bu program neticesinde kendi târihine ve millî kültürüne yabancı bir nesil ortaya çıktı.

Cumhûriyet târihinde Millî Şeflik dönemi olarak bilinen her türlü dînî ve millî değerin tahrib edilmeye çalışıldığı bir devirde uzun müddet Millî Eğitim Bakanlığı yapan Hasan Ali Yücel, Köy Enstitülerinin açılmasına önderlik etti. Din düşmanlığının millî ideoloji olarak kabul edildiği bir dönemde Köy Enstitülerinden yetiştirdiği kimselerle millî târihine ve kültürüne yabancı bir nesil yetiştirmeye çalıştı. Şehirlerden uzak ıssız dağ başlarında ve köylerde ideal hedefler ortaya atarak kurduğu Köy Enstitülerini marksist ve materyalist fikirlerin körpe dimağlara yerleştirildiği merkezler hâline getirdi. Köy Enstitülerinde tertemiz köy çocuklarının beyinleri yıkanmaya çalışıldı. Kültürel ve sosyal faaliyet adı altında kızlı-erkekli olarak düzenlenen eğlence proğramlarında gençlerin ahlâksız hâle getirilmesine önayak olundu. Kız-erkek karma eğitim gören yatılı Köy Enstitülerinde her türlü ahlâk dışı harekete göz yumuldu. Kız çocuklarının nâmus ve iffetine el uzatıldı. Köy Enstitülerinde; köylü-şehirli ayırımı ile sınıf düşmanlığını körükleyecek, her türlü millî ve mânevî değeri hiçe sayacak ve çevresine bu şeyleri telkin edebilecek şartlandırılmış öğretmenler yetiştirilmeye çalışıldı. Bu okullarda olanlara göz yuman veya teşvik eden Hasan Ali Yücel, Millî Eğitim Bakanlığı teşkilâtında vazife yapan az sayıda milliyetçi ve vatanperver kimselere karşı sindirme politikası tâkib etti. Bakanlık teşkilâtındaki belli noktalara komünist fikirleri savunan kimseleri yerleştirdi. (Bkz. Köy Enstitüleri)

1946 senesinde memleketsever ve komünizm düşmanı bâzı CHP'liler tarafından hakikatler anlaşılınca hâdiselerin sorumlusu olan Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel vazifeden uzaklaştırıldı. Daha sonra Köy Enstitülerinde meydana gelen hâdiselerle ilgili olarak yürütülen soruşturma neticesinde geniş ve resmî bir rapor hazırlandı. Bu gelişmelerden sonra karşılıklı ithamlar üzerine Demokrat PartiİstanbulİlBaşkanı Avukat Profesör Kenan Öner ile Hasan Ali Yücel arasında "Öner-Yücel Dâvâsı" olarak bilinen dâva ortaya çıktı. Kenan Öner, Hasan Ali Yücel'in bakanlığı sırasında komünistleri desteklediğini iddia etti. Bunun üzerine HasanAli Yücel, Öner hakkında hakâret dâvâsı açtı. Geniş yankılar uyandıran ve siyâsî bir hüviyet kazanan yargılama neticesinde, mahkeme Öner'in Yücel'le ilgili iddialarının doğru olduğuna ve Öner hakkında açılan dâvânın düşmesine karar verdi. Bu karar, HasanAli Yücel'i ve CHP hükümetini siyâsî yönden çok zor duruma düşürdü.

Hasan Ali Yücel, 1950 genel seçimlerinde milletvekili seçilemeyince İstanbul'a yerleşti. **Akşam** ve **Cumhuriyet** gazetelerinde kültür sanat ve felsefe konularında makâleler yazdı. 1955-60 yılları arasında İş Bankası Kültür Yayınlarını idâre etti. 1958'de UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Genel Kurulu üyeliğine, 1961'de Kurucu Meclis üyeliğine getirildi. 26 Şubat 1961'deİstanbul'da öldü.

Eğitimciliği, yazarlığı ve devlet adamlığının yanında şâirliği de bulunan Hasan Ali Yücel'in birçok eseri vardır. Şiirlerini, **Dergah, Yarın, Yeni Mecmua** ve **Hayat Dergisi'**nde, kültürel ve sosyal konulardaki makâle ve denemelerini **Akşam, Cumhuriyet** ve **Dünya** gazetelerinde yayımladı.

Başlıca eserleri şunlardır: **Türk Edebiyatı Nümûneleri, Mantık ve Metodoloji, Goethe, Bir Dehânın Romanı, Pazartesi Konuşmaları, İçten Dıştan, Türkiye'de Orta Öğretim, Dâvâm, Dâvâlar ve Neticeleri, Hürriyete Doğru, İyi Vatandaş İyi İnsan, Kıbrıs Mektupları, Edebiyat Târihimizden, İngiltere Mektupları, Türkiye'de Maârif, Hürriyet Gene Hürriyet, Dönen Ses** (Şiirler)**, Sizin İçin** (Çocuk Şiirleri)**, Dinle Benden** (Şiir)**, Allah Bir** (Şiirler)**.**

HASAN BASRİ ÇANTAY;

son devir din adamlarından. Öğretmen, gazeteci, politikacı ve fikir adamı. Babası, Balıkesirli tüccâr Halil Cenâbî Efendi, annesi Balıkesir Kepsut'tan Hadîce Hanımdır. 1887 (H.1305) senesinde

Balıkesir'de doğdu. 1964 (H.1384) senesinde Balıkesir'de vefât etti.

İlk tahsîlini Arap Hoca ve İbtidâî-i Kebîr Mekteplerinde gördükten sonra Balıkesir İdâdîsine girdi. Dördüncü sınıftayken babası ölünce okulu terk etmek zorunda kaldı. Zelzeleden yıkılıp yeniden yapılan Zağanos Paşa Câmii için yazdığı elli beyitlik târihi sebebiyle Mutasarrıf Adanalı Paşabeyzâde Ömer Beyin takdîrini kazandı. Halil Edîb'in bir şiirine nazîre yazdığı için Mehmed Ali Aynî Beyin dikkatini çekti. Nâfiâ dâiresi, tahrîrât kalemine memur oldu. Aynı zamanda Mevlevîhâne medresesinde, Ahmed Nâci Dededen ve Hacı Ahmed Efendiden Arapça ve Farsça öğrendi.

İkinci Meşrûtiyetin îlânından sonra yayınlanan **Nasihat** ve **Balıkesir** gazetelerinde yazı yazdı. Mutasarrıf Mümtâz Beyden hukuk, iktisât ve mâliye okudu. İttihat ve Terakkî Cemiyetinin Balıkesir'deki yayın organı **Yıldırım Gazetesi**'ni çıkardı. Özel İdâre Encümeni Başkâtibiyken, 1913 senesinde **Karesi Gazetesi**'ni çıkardı. Lise seviyesinde bir mektep olan Dâr-ül-Hilâfe'de, Türkçe, yazı, edebiyât ve Arapça öğretmenliği yaptı. Genel Meclis ve Dâimî Encümen üyeliklerinde bulundu. Birinci Dünyâ Savaşı sonlarına doğru **Ses Gazetesi**'ni çıkardı.Mütâreke yıllarında pâdişâh Sultan Vahîdeddîn Hana açıktan hücûm eden yazılar yayınladı. **Ses Gazetesi** kapatıldıktan sonra Balıkesir'den ayrılarak sekiz-dokuz ay Burhâniye, Kepsut ve Dursunbey'de kaldı. Birinci Büyük Millet Meclisine Balıkesir Milletvekili olarak katıldı. M. Akif Ersoy ile yakın arkadaşlık kurdu. Büyük Millet Meclisinin birinci dönemi sonunda tekrar Balıkesir'e dönen Hasan Basri Çantay, okullarda edebiyât öğretmenliği ve Çocuk Yuvası Müdürlüğü yaptı. Mahallî gazetelerde yazı yazdı. 1928 senesinde rahatsızlığı sebebiyle emekliye ayrıldı. Mûsiki ile de ilgilenmiş olan Hasan Basri Çantay'ın çeşitli besteleri vardır. Şiirlerinde, Basrî, Hüznî, Serserî, Âşık Hasan ad ve mahlaslarını kullandı. Ömrünün son yıllarını dînî, ilmî, edebî araştırmalara veren Hasan Basri Çantay 1964 (H. 1384) senesinde Balıkesir'de öldü.

Eserleri:

1) Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm: Üç ciltlik Kur'ân-ı kerîm meâlidir. **2) Mektebli Yavrularıma, 3) Müslümanlıkta Himâye-i Etfâl, 4) Ülkü Edebiyâtı, 5) Kara Günler ve İbret Levhaları, 6) Zekâ Demetleri, 7) Babamın Şiirleri, 8) Âkifnâme, 9) Fıkh-ı Ekber Tercümesi.**

HASAN BEYZÂDE AHMED PAŞA;

Osmanlı devlet adamı, târihçi. Doğum târihi bilinmemektedir. Reîsülküttâp Küçük Han Beyin oğludur. İstanbul'da tahsîlini tamamladıktan sonra, Dîvân-ı Hümâyûna girdi. Üçüncü Mehmed Hanın Eğri Seferinde bulundu (1595). Daha sonra Varad ve Uyvar seferlerine katıldı. Baştezkirecilik, defterdârlık, beylerbeyliği görevlerinde bulundu. Kefe surunu tâmir ettirirken, Rus kazaklarının hücumlarını bastırdı. 1636 senesinde İstanbul'da vefât etti.

Eserleri:

1. Tevârih-i Âl-i Osman: Hasan Beyzâde'ye asıl şöhretini kazandıran eseridir. Genellikle Hasan Beyzâde Târihi olarak bilinen eser iki kısımda incelenir. Birinci kısım, Hoca Sâdeddîn Efendinin **Tâcü't-Tevârih** adlı eserinin özeti mâhiyetindedir. İkinci kısım ise Kânûnî Sultan Süleymân'dan Sultan Dördüncü Murâd'a kadarki Osmanlı târihidir. Eserin tamâmen orjinal kısmı Sultan Üçüncü Mehmed devrinden îtibâren olan ve tamâmen yazarın müşâhadelerine dayanan bölümüdür.

2. Kanije Fetihnâmeleri: Bir mecmuada toplanmış üç Kanije Fetihnâmesi vardır. Kanije'nin İbrâhim Paşa tarafından fethini anlatan fetihnâme en kıymetlisidir.

3. Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Âlem: İbn-i Hatîb Kâsım'ın **Ravdatü'l-Ahyâr** isimli siyâsetnâmesinden hülâsa edilen bu eserin kıymeti, sonda bulunan ve Hasan Beyzâde'nin kendi hayâtını yazdığı bölümdür.

4. Mecmua: Hasan Beyzâde henüz hayattayken bir yakını tarafından müellifin yirmi kadar mektubunu ve muhtelif nesirlerini topladığı eserdir. Aynı mecmuada Hasan Beyzâde'nin kaleminden çıkmış bir vakfiye ile çeşitli fıkralar da mevcuttur.

HASAN BİN ALİ;

Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem efendimizin torunu, İslâm halîfelerinin beşincisi. Ehl-i Beytin dördüncüsü, on iki imâmın ikincisidir. Babası hazret-i Ali, annesi ise Resûlullah efendimizin kızı Fâtımat-üz-Zehrâ'dır. Künyesi Ebû Muhammed olup, lakabı Müctebâ'dır. 625 (H. 3) senesinde Medîne-i münevverede doğdu. 669 (H.49) da Medîne'de zehirlenerek şehid oldu.

Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellemin; **"Cennet gençlerinin seyyidi, efendisidir"** buyurduğu Hasan radıyallahü anh, 625 (H.3) senesinin Ramazan ayı ortasında doğdu. Peygamber efendimiz, kulağına ezân ve ikâmet okuyup, ismini Hasan koydu. Doğumunun yedinci günü akîka

olarak iki tâne koç kesti. Saçını da kestirip ağırlığınca gümüş sadaka verdi.

Âlemlerin efendisi olan sevgili Peygamberemizin terbiyesiyle yetişip büyüyen hazret-i Hasan, mükemmel bir tahsil ve terbiye gördü. Resûlullah'ın pekçok hadîs-i şerîfi ile taltif edildi. Peygamberimiz hazret-i Hasan'ı çok sever, ona şefkatle muâmele ederdi. Bir defâsında hazret-i Hasan, kardeşi hazret-i Hüseyin ile Resûlullah'ın huzûrunda güreşiyorlardı. Resûlullah efendimiz, Hasan'ı (radıyallahü anh), teşvik buyurdular. Fâtıma-tüz-Zehrâ, babasına; "Yâ Resûlallah! Hasan büyüktür, hep onun tarafını tutuyorsunuz. Hâlbuki küçüğe yardımcı olmak daha uygun değil midir?" deyince; **"Yâ Fâtıma! Cebrâil** (aleyhisselâm), **Hüseyin'e yardım ediyor."** buyurdular.

Ebû Eyyûb-el-Ensârî, Hasan ile Hüseyin'in (radıyallahü anhüm), Resûlullah'ın huzûrunda oynadıkları sırada huzurlarına girince; "Yâ Resûlallah! Sen bunları çok mu seviyorsun?" diye sordu. Peygamber efendimiz de; **"Nasıl sevmem. Bunlar benim dünyâda öpüp, kokladığım iki reyhânımdır."** buyurdu. Ebû Hureyre'nin naklettiğine göre bir gün Resûlullah efendimiz hazret-i Hasan'ı kucağına oturtmuştu. O da mübârek sakallarıyla oynuyordu. Resûlullah efendimiz üç defâ; **"Ben bunu çok seviyorum. Sen de sev. Onu sevenleri de sev."** buyurdu.

Hazret-i Hasan henüz âkil ve bâliğ olmadan Resûlullah'a bîat eden çocuklardandı. Sekiz yaşına geldiği zaman 632 (H. 11)de önce dedesi, sonra da annesi Fâtıma-tüz-Zehrâ vefât edince, yetim kaldı. Bundan sonra da babası hazret-i Ali'nin terbiyesinde büyüdü. Abdullah bin Sebe taraftarları fitne çıkarıp hazret-i Osman'ın evini sardıkları zaman, onun imdâdına gitti. Babası hazret-i Ali 661 (H. 40) senesi Ramazan ayı sonunda şehid edilince, halîfe oldu. Kendisine 40.000 kişi bîat etti. Basra, Hicaz, Horasan, Irak, İran, Kûfe, Mekke, Medîne ve Yemen ahâlisi ona bîat etti. Fakat Mısır ve Şam ahâlisi hazret-i Muâviye'ye bîat etti. Hilâfetin yedinci ayında, Bağdat yanında Enbar denilen yerde iki tarafın ordusu hazır iken, fitne çıkıp Müslüman kanı dökülmemesi için halîfeliği hazret-i Muâviye'ye bıraktı. Hazret-i Hasan daha küçük yaştayken, Resûlullah efendimiz ona işâret ederek; **"Bu oğlum seyyiddir. Ümîd ederim ki, Allahü teâlâ onun vâsıtasıyla iki tarafın arasını bulur."** hadîs-i şerîfi, Peygamber efendimizin mûcizesi olarak tecelli etti.

Hazret-i Hasan'ın hilâfetten çekilmesiyle Müslüman kanı dökülmedi. Hazret-iMuâviye ile anlaştıktan sonra, Medîne-i münevvereye geldi. Rivâyete göre hazret-i Muâviye kendisinden sonra hazret-i Hasan'ın halîfe olmasına karar verdi. Hazret-i Muâviye'nin oğlu Yezîd, babasının Hasan'ı halef göstermesi üzerine, hazret-i Hasan'ın zevcesi olan Ca'de binti Eş'as'a parlak vaadlerde bulunarak Şam'dan zehir gönderdi. Ca'de, onun vaadlerine aldanıp, 669 (H.49) senesinde Hasan'ı (radıyallahü anh), zehirledi. Ölüm hastalığındayken, Resûlullah'ın yanına defnedilmesi için hazret-i Âişe'den izin istedi. Âişe radıyallahü anhâ izin verdiyse de, fitne korkusundan Mervân bin Hakem izin vermedi. Hazret-i Hüseyin, onu Bakî Kabristanına götürdü. Cenâze namazını Sa'îd bin Âs kıldırdı. Medîne-i münevveredeki Bakî Kabristanlığına defnedildi.

On beş erkek ve sekiz kız evlâdı olan hazret-i Hasan'ın soyundan gelenlere **Şerîf** denir. Peygamber efendimiz bir gün Hasan, Hüseyin, Fâtıma ve Ali'yi (radıyallahü anhüm), abâsı altına alıp, Ahzâb sûresinin 33. âyetini okuyup; **"Ey Ehl-i Beytim! Allahü teâlâ sizlerden ricsi, her kusur ve kirleri gidermek istiyor ve sizi tam bir tahâret ile temizlemek irâde ediyor."** sonra; **"Allah'ım! Benim Ehl-i Beytim bunlardır."** buyurdu.

Her Müslümanın sevmesi lâzım gelen Ehl-i Beytten olan Hasan, beyaz ve güzel yüzlü olup, yüzü Resûlullah'a çok benzeyen yedi kişiden biridir. Resûlullah efendimize ondan daha çok benzeyen kimse yoktu. Hilm (yumuşaklık), rızâ, sabır ve kerem (cömertlik) sâhibiydi. İki defâ her şeyini Allah rızâsı için dağıttı. Bir kişinin, münâcâtında; "Yâ Rabbî! Bana on bin altın ihsân eyle!" dediğini işitince, aceleyle evine gitti ve adamın münâcâtında istediğini gönderdi.

Bol sadaka verirdi. Alışverişlerinde pazarlık eder, ucuz almaya çalışırdı. Kendisine; "Bir günde binlerce dirhem sadaka veriyorsun da bir şey satın alırken niçin uzun uzun pazarlık edip yoruluyorsun?" dediklerinde; "Verdiklerimi Allah rızâsı için veriyorum. Ne kadar versem yine azdır. Fakat alışverişte aldanmak, aklın ve malın noksan olmasıdır." buyurdu. Aldığı bir hediyeye değerinden fazla karşılık verirdi. Yirmi beş kere yaya olarak hacca gitti. Bir gün Abdullah bin Zübeyr ile yola çıkmıştı. Bir hurmalıkta dinlendiler. Abdullah bin Zübeyr; "Ağaçta hurma olsaydı iyi olurdu." dedi. Hasan radıyallahü anh, sessizce duâ etti. Bir ağaç hemen yeşerip hurma ile doldu. Orada bulunanlar; "Bu sihirdir!" dediler. Hazret-i Hasan; "Hayır, sihir değil, Resûlullah'ın torununun kabul olan duâsı ile cenâb-ı Hak yaratmıştır." buyurdu.

Kızına ve yeğenlerine nasîhat eder; "İlme çalışınız. Ezber zorunuza gidiyorsa yazınız ve evlerinize götürünüz." buyururdu.

Hazret-i Hasan hakkında sevgili Peygamberimiz; **"Hasan ile Hüseyin, Cennet gençlerinin büyüğüdür. Babaları onlardan efdâldir."** buyurdu.

HASAN BİN ALİ ASKERÎ;

on iki imâmın on birincisi. İsmi Hasan olup, künyesi Ebû Muhammed'dir. İmâm-ı Ali Nakî'nin oğludur. Zekî, Hâlis ve Sirâc lakablarıyla bilinir. Samarra'da oturduğu El-Asker mahallesine izâfeten, El-Askerî nisbetiyle meşhur olmuştur. 846 (H.232)da Medîne'de doğdu.

Babasının ikâmete mecbur tutulduğu Samarra'ya iki yaşındayken gelen Hasan el-Askerî orada büyüdü. Zamânının âlimlerinden ilim tahsil etti. Fars, Hint ve Türk dillerini öğrendi. Cesur, cömert, kerîm ve âlim bir zât olan Hasan bin Ali el-Askerî'nin on iki imâmın on ikincisi ve sonuncusu olan Muhammed Mehdî adında bir oğlu vardı. Abbâsî Halîfesi El-Mu'temid zamânında, 875 (H.261)te vefât eden Hasan bin Ali el-Askerî, Bağdat yakınındaki Samarra'da babasının yanına defnedildi.

Güzel ahlâk sâhibi ve velî bir zât olup, kerâmet ehliydi. Kerâmetlerinden biri şudur:

İmâm'ı sevenlerden biri, başından geçen bir hâdiseyi şöyle anlatır:

İmâm-ı Askerî hazretlerine bir mektup yazarak bâzı şeyler sordum. Bahar hummasından da soracaktım. Fakat unutmuştum. Daha sonra suâllerimin cevâbı geldi. Suâllerin cevâbından sonra şöyle yazmışlar: "Bu suâllerle berâber bahar hummasını da soracaktın, fakat unuttun. Onun cevâbını da verelim. **«Ey ateş! İbrâhim'in üzerine soğuk ve emin ol.»** meâlindeki âyet-i kerîmeyi yazıp, hummalı hastanın boynuna asılırsa şifâ bulur." buyurdu. Dedikleri gibi yaptım. Hasta şifâ buldu.

HASAN BİN ZİYÂD;

Hanefî mezhebi fıkıh âlimi. İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin yetiştirdiği müctehidlerdendir. İsmi; Hasan bin Ziyâd olup, künyesi Ebû Ali'dir. İnci sattığı için El-Lü'lü'î lakabıyla bilinir. Aslen Medîneli olup, Ensâr'ın soyundandır. 734 (H. 116)te Kûfe'de doğdu, 819 (H. 204)da da vefât etti.

Küçüklükten ilim tahsiline başlayan Hasan bin Ziyâd, uzun seneler İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin tedris halkasına devâm edip, ilim öğrendi. İbn-i Cüreyc'den hadîs-i şerîf dinleyip rivâyet etti. Bütün aklî ve naklî ilimleri tahsil edip, müctehidlik derecesine ulaştı. İmâm-ı A'zam gibi mutlak müctehid olmayıp, onun koyduğu esaslara göre hareket eden mezhepte müctehiddi. Gâyet zekî olan Hasan bin Ziyâd, bütün Rey eshâbının (Irak âlimlerinin) sözlerini ezberledi. Uzun zaman ilim öğretip talebe yetiştirdi. Muhammed bin Semûa el-Kâdî, Muhammed bin Şücâ' es-Selcî, Şuayb bin Eyyûb gibi âlimler, yetiştirdiği talebelerdendir. Uzun müddet Kûfe'de bulunduktan sonra, Bağdat'a geldi. Hafs bin Gıyas'ın yerine kâdılığa tâyin edildi. Fakat sonra bu vazifeden istifâ etti. Ömrünü İslâmiyete hizmet için harcadı.

Gâyet güzel huylu olan Hasan bin Ziyâd; ibâdet yapmakta, haramlardan sakınmakta ve İslâmiyetin emirlerine uymakta çok gayretliydi. Yediği yemeklerden hizmetçilerine yedirir, giydiği elbiselerden de giydirirdi.

Hanefî mezhebinde olan müftî; ilk önce Ebû Hanîfe'nin sözlerine bakar, ona uygun fetvâ verir. Aradığını onun sözlerinde açıkça bulamazsa, İmâm-ı Ebû Yûsuf'un sözünü alır, onun sözlerinde de bulamazsa İmâm-ı Muhammed Şeybânî'nin sözünü alır. Ondan sonra İmâm-ı Züfer'in sözünü alır, onda da bulamazsa, Hasan bin Ziyâd'ın bildirdiklerine göre fetvâ verir.

Eserleri: İctihâd derecesinde âlim ve güzel ahlâk sâhibi, ömrünü ilim öğrenmek ve öğretmekle geçirmiş olan Hasan bin Ziyâd'ın yazdığı birçok kıymetli eserleri vardır: **1) Edeb'ül-Kâdî, 2) Muharrer, 3) Meân-il-Eymân, 4) El-Harac, 5) El-Ferâid, 6) En-Nefekât,** eserlerinden bâzılarıdır.

HASAN CAN;

Yavuz Sultan Selim Hanın musâhibi, yakın arkadaşı. İsfehanlı müezzin Hâfız Mehmed Efendinin oğlu, Şeyhülislâm Hoca Sâdeddîn Efendinin babasıdır.

1514'te Çaldıran Zaferinden sonra Tebriz'e giren Yavuz Sultan Selim Han, Hasan Can Çelebi'yi maiyetine aldı ve daha sonra onu yanında İstanbul'a götürdü. Babası hâfız, kendisi de Sultân'ın nedîmi yâni en yakınlarından oldu. Selim Han, Hasan Can'ı dâimâ yanında ve sohbetlerinde bulundururdu. Pâdişâh'la birlikte Mısır Seferine katıldı.

Mısır Seferinden döndükten sonra, Edirne'ye hareket etmek üzere olan Yavuz Sultan Selim, nedîmi Hasan Can'la saray bahçesini gezerken sırtına batan bir şeyden şikâyet eder. Sultân'ın düğmelerini çözüp sırtında henüz baş vermiş, etrâfı kızıl, olmamış katı bir çıban gören Hasan Can; "Pâdişâhım büyük bir çıbandır, henüz hamdır, zorlamak uygun değildir, bir münâsip merhem koyalım." deyince, Yavuz; "Biz çelebi değiliz ki, bir çıban için cerrahlara mürâcaat edelim." der. Daha sonra hamamda çıbanı oğduran Sultan, yaranın büyümesi üzerine Hasan Can'a; "Seni dinlememekle kendimizi telef ettik." demiştir.

Hastalığının ağırlaşmasına rağmen Edirne'ye doğru yola çıkan Yavuz'un hedefi Macaristan'dı. Ancak

Sırt köyüne gelindiğinde Pâdişâh hareket edemeyecek kadar tâkâtsiz düştü. Yattığı yerden bir ara nedîmine dönen Sultan; “Hasan Can, bu ne hâldir?” buyurunca, Hasan Can; “Sultânım Allahü teâlâ ile olacak zamandır.” der. Yavuz ise; “Hasan Can bizi bunca zamandan beri kiminle bilirdin? Cenâb-ı Hakk’a teveccühümüzde kusur mu gördün?” dedikten sonra ondan Yâsîn sûresini okumasını ister. Hasan Can, Yâsîn sûresini okurken Pâdişâh da kendisine iştirâk eder. İkinci defâ okurlarken, **“Selâmün kavlen min Rabbirrahîm”** âyetini okuduktan sonra Kelîme-i şehâdet getiren Yavuz, rûhunu teslim eder.

Hasan Can, Sultân’a karşı son vazîfelerini şöyle anlatmaktadır: “Hastalığı sırasında, ona hizmet etmek şerefinden bir an mahrum kalmadım. Geceleri sabahlara kadar mum gibi için için yanarak, karşılarında dururdum. Bir hizmeti olmadığı zaman, emr-i âlîleri ile döşekleri yanında oturur idim. Cerrahlar ilâca giriştikleri sırada kâh omuzuma dayanır, kâh cerrahların yaptıklarına bakmaya memur eder, ancak bana îtimâd buyururlardı. Son nefeslerine kadar bir an yanından ayrılmadım. Vefâtında, Kur’ân-ı kerîm okumak ve telkînde bulunmak vazîfesini yalnız ben gördüm.”

Kânûnî Sultan Süleymân Han tarafından da büyük bir sevgi gören Hasan Can, Enderunda hocalık yaptı. 1567’de Bursa’da vefât eden Hasan Can’ın oğulları ve torunları arasında pekçok şeyhülislâm, kazasker ve devlet adamı yetişmiştir. Kabri Bursa’da Çelebi Sultan Mehmed’in türbesi önündedir.

HASAN FEHMİ EFENDİ;

son devir Osmanlı âlimlerinden. Osmanlı Devletinin yüz onuncu şeyhülislâmıdır. İsmi Hasan Fehmi olup, babasıOsman Efendidir. 1795 (H. 1210) senesinde Konya’nın Ilgın ilçesinde doğdu. 1881 (H. 1298) senesinde Medîne-i münevverede vefât etti. Cennet-ül-Bakî’ Kabristanındadır.

Küçük yaştan îtibâren ilim tahsiline ilgi duyup, Konyaya giden Hasan Fehmi Efendi, tahsilini Konya’da yaptı. Devâm ettiği okulun derslerini başarıyla bitirip, icâzet (diploma) aldıktan sonra, Amasya’dan Konya’ya gelen Kara Halil Efendi ile birlikte İstanbul’a geldi. Vidinli Mustafa Efendinin derslerine devâm etti. Açılan rüûs (diploma) imtihânını birincilikle kazandı. Ayasofya Câmiinde ders vermeye başladı. 1847 (H. 1263) senesinde Hâric rütbesiyle Feth-ul-Gâzî Medresesine müderris tâyin edildi. Çeşitli medreselerde de müderrislik yapıp, ilim öğrettikten sonra, Sahn-ı Semân (Fâtih) Medreselerinde müderris oldu. Birçok talebe yetiştirdi. Vakfiyesinde sâdece şeyhülislâmların ders okutabileceği şart koşulmuş olan Bâyezîd Medresesinde ders vekîli olarak vazîfe aldı. 1861 (H. 1277) senesinde Sultan Abdülazîz Hanın pâdişâh olmasından sonra Pâdişâh’a hoca olup, “Câmiurriyâseteyn” ünvânına sâhib oldu. Sultan Abdülazîz Hanın Mısır seyâhatine katıldı. Câmi-ül-Ezher’in (Ezher Üniversitesinin) meşhur âlimi Şeyh Saka hazretleriyle görüşüp sohbet etti. Mısır âlimleri onun ilimdeki yüksekliğini takdir ettiler. 1867 senesinde Anadolu, arkasından da Rumeli kazaskeri oldu. Şeyhülislâm El-Hâc Mehmed Refik Efendinin şeyhülislâmlıktan ayrılması üzerine, 1868 senesinde şeyhülislâmlık makâmına getirildi.

Şeyhülislâmlığı sırasında çeşitli kılıklara girerek İslâmiyeti içerden yıkmaya ve Müslümanları doğru yoldan ayırmaya çalışan din düşmanlarına karşı mücâdele verdi. Zamânın sadrâzamı (başbakanı) Âlî Paşa tarafından İstanbul’a getirilerek vazîfe verilen, Dârülfünûn’un (İstanbul Üniversitesi) açılışında ve başka zamanlarda verdiği konferanslarda İslâmiyete saldıran ve din düşmanlığını ortaya koyan Cemâleddîn-i Efgânî’ye cevaplar verdi. Verdiği fetvâ ile Cemâleddîn-i Efgânî’nin doğru yoldan ayrıldığını ve küfre gittiğini ortaya koydu. Âlî Paşa, Efgânî’yi İstanbul’dan çıkarmaya mecbur kaldı.

Beş yıl 2 ay 10 gün şeyhülislâmlık vazîfesini yürüten Hasan Fehmi Efendi, 1871 senesinde şeyhülislâmlıktan ayrıldı. 1874 senesinde ikinci defâ şeyhülislâmlığa getirildi. 1876 senesinde bu vazîfeden tekrar ayrılarak Medîne-i münevvereye gitti. Mekke-i mükerremeye giderek hac vazîfesini îfâ ettikten sonra, Medîne-i münevvereye dönüp, orada ibâdet ve tâatla meşgulken, 1881 (H. 1298) senesinde vefât etti. Cennet-ül-Bakî’ Kabristanına defnedildi.

Murassa-i Osmânî ve Birinci Mecîdî nişanlarına sâhib olan Hasan Fehmi Efendi, zamânının âlimlerindendi. Aklî ve naklî ilimlerde derin âlim, fıkıh ilminde mütehassıstı. Arapça ve Farsçaya hâkimdi. Fazîlet ve güzel ahlâk sâhibi olup, birçok talebe yetiştirmiştir.

Eserleri:

1) Riyâz-ı Hâkâniyye: Edebî ilimlerden bahseden bir eserdir. **2) Resâil-i İmtihâniyye:** Birçok âlet ilimlerinden bahseder. **3) Ahkâm-ı Meriyye; 4) Azîziyye ve Şerh-i Yûsufiyye:** Mantık ilminden bahseden manzum bir eserdir. **5) Şerh-i Salâit-ı Feyziyye liş-Şeyh-i Ekber, 6) Risâle fî Keyfiyyet-i Îmân-ı Firavn, 7) Yûsufiyye:** Mantıktan kıyâs bahsini anlatır. **8) Şerh-i Akâid ve Siyâlkûtî** üzerine ta’likâtı (açıklamaları). **9) Arabî Dîvânçe.** Bu eserlerinden başka Arapça ve Farsça risâleleri de vardır.

HASAN HAYRİ AYTEPE;

Türk askeri, emekli tümgeneral. 1894’te İstanbul’da doğdu. İlk öğreniminden sonra Mekteb-i Harbiye-i

Şahâneye girdi. Buradan 1915'te Piyâde Zâbiti (Teğmen) olarak mezun oldu. 10 Ağustos 1929'da yetmiş üçüncü dönem olarak Harb Akademilerini bitirdi. Çeşitli askerî birliklerde vazife yaptı. Kara Kuvvetleri Personel Dâiresi Başkanlığında bulundu. 14 Temmuz 1957'de tümgeneral iken emekliye ayrıldı. 2 Eylül 1966 Cumartesi günü İstanbul'da vefât etti. Edirnekapı Kabristanına defnedildi.

Milletini, dînini ve vatanını seven Hasan Hayri Aytepe, hoş sohbetleri ve nasihatleriyle de insanlara faydalı olmaya çalıştı. Çocuklara dînî vazifelerini öğretmek husûsunda şunları söyledi: "Din âlimlerinin yazdıkları kitaplar varken, ayrıca bu mevzularda bir baba olarak çocuklara nasihat vermenin lüzumsuz olduğunu düşünmek doğru değildir. Çünkü çocuğunun saâdetini isteyen bir baba, yalnız dünyânın kısa saâdetini değil, âhiretin sonsuz saâdetini de çocuğuna bildirmekle vazifelidir. Babaya bu vazifeyi veren cenâb-ı Hak'tır."

Hasan Hayri Aytepe'nin Allahü teâlâya yalvararak söylediği bir münâcatı şöyledir:

"Yâ Rabbî! Senin lütuf ve kerem ve inâyetinle, büyük sıkıntılar görmeden, uzun bir ömür yaşadım. Bu hayâtın içinde sana karşı pekçok günah işledim. İrâde-i cüz'iyyemi senin râzı olmadığın şeylere sarf ettim. Artık sana rücû etmek zamanım pek yakın. Bundan sonraki dünyâ ve âhiret hayâtımın safhaları şu olacak:Dünyâ elemleri, sekerâtü'l-mevt, kabir hayâtı, haşr âlemi, mükâfât ve mücâzât ihtimalleri... Büyük günahlarımla, bu tehlikeli geçitlerden nasıl geçeceğimi bilmiyorum. Affına kavuşmazsam hâlim ne olacak? İstiğfâr ve duâlarım kabule lâyık olacak mı bilmiyorum?Senin af ve mağfiret sıfatın, tek ümidim. Senden başka kime sığınabilirim. Yâ Rabbî! Sana inanıyorum.Kitabında bildirdiğin gibi inanıyorum. Kitabına ve Resûlüne (sallallahü aleyhi ve sellem) inanıyorum. Hudutsuz büyüklüğünü anlatan kâinâtı (evreni) gözlerimle görüyorum. Büyüklüğünü, bana ihsân ettiğin aklımla anlıyorum. Günahlarımın af ve mağfiret deryan içinde, bir damla bile olmadığını da biliyorum. İşlediğim günahlardan pişmanlık duyuyorum. Pişmanlık duygularımı eksiltme! Bu duygularımı elem derecesine çıkart yâ Rabbî!

Yâ Rabbî! Sen af etmeyi seviyorsun. Beni de affettiğin kulların içine al! Sen Gafûrurrahîmsin yâ Rabbî!"

HASAN HÜSÂMEDDÎN UŞÂKÎ;

Uşâkîlik tarîkatının kurucusu ve evliyânın büyüklerinden. İsmi Hasan olup, lakabı Hüsâmeddîn'dir. 1475'te Buhârâ'da doğdu. Soyu Peygamber efendimizin torunu hazret-i Hüseyin'e ulaşır. Hacı Teberrük isminde bir tüccarın oğludur. Anadolu'ya gelip, Uşak'ta yerleştiği için "Uşâkî" denilmiştir.

Hüsâmeddîn Uşâkî, ilk tahsilini babasının nezâret ve himâyesinde tamamladı. Babasının vefâtı üzerine ticâretle meşgul olmaya başladı. Bir gece rüyâsında ona şöyle denildi: "Boş yere ticâretin zahmetini çekmek hakîkat ehli için zarar ve ziyândır. Arzun, âhiret ticâreti, yâni Allahü teâlâya kavuşmak olsun. Gâyen sonsuz sermâyeyi elde etmek ise, dünyâ mallarından yüz çevirip, Anadolu şehirlerinden Uşak'ta oturan Seyyid Ahmed-i Semerkandî hazretlerine teslim ol. Uzlet köşesine çekilip, dâimâ Rabbin ile ol." Bu mânevî işâretten sonra babasından kalan bütün mallarını ve kurulu ticâret düzenini kardeşine bırakıp, Buhâra'dan yola çıktı. Aylarca süren zahmetli yolculuktan sonra Erzincan'a gelen Hüsâmeddîn Uşâkî, o sırada bu şehirde bulunan Seyyîd Ahmed-i Semerkandî'ye bağlanarak talebe oldu. Kısa zamanda kemâle erip, evliyânın yüksek derecelerine kavuştu. Hocasının emri üzerine Uşak şehrine yerleşti.

Hüsâmeddîn Uşâkî hocasının vefâtından sonra talebe yetiştirmeye başladı. Sultan Üçüncü Murâd Han tahta geçtikten sonra, Hüsâmeddîn Uşâkî'yi İstanbul'a dâvet etti. Bu dâvet üzerine İstanbul'a gelen Hüsâmeddîn Uşâkî, pâdişâhın ricâları üzerine İstanbul'a yerleşerek adına Kasımpaşa'da yaptırılan dergâha yerleşti.

Hasan Uşâkî, İstanbul'a geldiğinde, evliyânın büyüklerinden Ümmi Sinân hazretleriyle görüştü. Bu zât ona Halvetîlik tarîkatında hilâfet verdi. Hocası ise ona Kübreviyye ve Nur-i Bahriyye yolunun hilâfetini vermişti. Hüsâmeddîn Uşâkî de bu yolları birleştirerek, Uşâkîlik tarîkatını kurdu.

Hüsâmeddîn Uşâkî hac farîzasını yerine getirmek için gittiği Mekke'den dönüşünde Konya'da rahatsızlanarak vefât etti. Vasiyeti üzerine İstanbul'a getirilerek dergâhının bahçesine defnedildi. Dergah ve türbe, Sultan İkinci Abdülhamîd Han tarafından tâmir ettirilerek şimdiki hâline getirildi.

Hasan Hüsâmeddîn Uşâkî, çeşitli eserler yazdı. Bunlardan bazıları şunlardır: 1) **Evrâd-ı Kebir,** 2) **Hizb-üt-Tesbîh,** 3) **Ahzâb-ı Usbûiyye,** 4) **Şerh u Vird-i Settâr.**

Şöyle anlatılır:

Kasımpaşa'da Uşâkî hazretlerinin dergâhı yakınlarında Ali Efendi isminde bir zât vardı. Ali Efendi misk satıcısıydı. Bir şey tartarken, hak geçmesin diye çok dikkat ederdi. Ali Efendi Hac farizasını yerine getirmek için Mekke-i mükerremeye gitmişti. Haccını edâ ettikten sonra, Resûl-i ekremin (sallallahü

aleyhi ve sellem) kabr-i şerîfini ziyâret için Medîne-i münevvereye gitmek istedi. Fakat ayaklarındaki bir hastalıktan dolayı gidemedi. Bu duruma çok üzüldü. Bir gece rüyâsında Peygamber efendimizi gördü. Resûl-i ekrem ona; "Ağlama! Kasımpaşa'da evlâdım Hüsâmeddîn-i Uşâkî'nin kabrini ziyâret et, onu ziyâret etmek, beni ziyâret gibidir." buyurdu. Sonra İstanbul'a dönen Ali Efendi, her gün işe giderken Uşâkî hazretlerinin kabrini ziyâret etmeyi kendisine vazîfe ve âdet edindi. Vefât ederken bunu çocuklarına vasiyet etti."

HASAN HÜSNÜ ERDEM;

Diyânet İşleri başkanlarından. 1889 târihinde Akseki'nin Sadıklar köyünde doğdu. Babası müderris Hacı Sâdık Efendi, annesi Hacı Bekir Ağanın kızıFatma Hâtundur.

İlk tahsilini doğduğu köyde yaptı. Arap dilinin gramerini ve mantık ilmini babasından okudu. Bir müddet Konya'da tahsile devâm ettikten sonra babasının izniyle İstanbul'a gitti. Burada Medresetü'l-mütehassısînin fıkıh ve usûl-i fıkıh şûbesinden pekiyi derece ile mezun oldu. 1920 târihinden îtibâren Antalya Dârü'l-Muallimîn ve Mekteb-i Sultâniyede din dersleri vermeye başladı. 1922'deAnkara Dârü'l-Hılâfe Medresesi fıkıh ve mecelle grubu müderrisliğine tâyin edildi. Bu müessesede gösterdiği başarıdan dolayı Umûr-ı Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti Tedrisat Müdürlüğü âzâlığına getirildi.

Şer'iyye Vekâletinin kaldırılması üzerine Antalya İmam Hatip Mektebine tâyin olunan Hasan Hüsnü Erdem, burada din dersleri ile birlikte; pedegoji, psikoloji ve sosyoloji dersleri verdi. Buradan Isparta ortaokuluna tâyin edildi. Bu sırada ortaöğretimde din derslerinin de yasaklanması üzerine uzun yıllar Türkçe öğretmenliği yaptı. 1944 yılında Diyânet İşleri Reisliği müşâvere heyeti âzâlığına tâyin olundu. 1952 yılında İlâhiyât Fakültesinde tefsir ve tefsir târihi dersleri verdi ve bu fakültede birçok değerli öğrenciler yetiştirdi.

5 Nisan 1961 târih ve 270 sayılı kararnâme ile Diyânet İşleri Reisliğine Hasan Hüsnü Erdem getirildi. Reisliği zamânında 1961 târihinde neşredilen **Kur'ân-ı Kerîmin Türkçe Meâli** adındaki tercümenin önsözünde yazdığı yazısında şöyle demektedir:

"Kur'ân-ı kerîm gibi ilâhî belâgat ve i'câzı hâiz bir kitap, yalnız Türkçeye değil, hiçbir dile hakkıyla çevrilemez. Eski tefsirlerin ışığı altında verilen mânâlara da tercüme değil, meâl demek uygundur. Kur'ân'ın yalnız mânâsını ifâde eden sözleri, Kur'ân hükmünde tutmak, namazda okumak ve aslına hakkıyla vâkıf olunmadan ahkâm çıkarmak câiz olmaz."

Hasan Hüsnü Erdem bu sözleri ile ilmî ve dînî bir gerçeği açıkça ifâde etmiş ve o devirde "Kur'ân-ı kerîmi öz dilimizle okuyalım." diyenlere en güzel cevâbı vermiştir.

Diyânet İşleri Başkanlığı görevinde 3 sene 6 ay 7 gün kalan Hasan Hüsnü Erdem, 12 Ekim 1964 târihinde emekliye sevk edildi. 1974 yılında Ankara'da vefât etti.

Eserlerinden bâzıları şunlardır: **1) Ebedî Risâlet, 2) Riyâzü's-Sâlihîn, 3) İslâm Büyükleri, 4) 40 Kudsî Hadîs Tercümesi, 5) İlâhî Hadîsler Tercümesi, 6) 101 Hadîs Tercümesi, 7) Müslümanlıkta İlmin Değeri.**

HASAN PAŞA (Barbaroszâde);

büyük Türk amirali. Barbaros Hayreddîn Paşanın evlatlığı ve Cezâyir Beylerbeyi. Küçük yaşta Barbaros'un teveccühünü kazandı ve evlat edinildi. Barbaros'un yanında iyi bir denizci olarak yetişti. Barbaros 1533'te İstanbul'a dâvet edildiği zaman, Cezâyir'de saltanat nâibi olarak kaldı. Preveze Deniz Savaşında (28 Eylül 1538) merkez filosunda görev yaptı.

Preveze Zaferinden üç yıl sonra Almanya İmparatoru ve İspanya Kralı Beşinci Karl, Cezâyir'i zaptetmek üzere büyük bir donanmayla harekete geçti. Andrea Doria'nın komutasındaki Haçlı donanması, 516 parça gemi ve 40 bin askerden müteşekkildi. İmparatorun asıl hedefi, Kuzey Afrika'daki Türk hâkimiyetini yıkmaktı. Gâfil avlanan Hasan Beyin kuvvetleri ise, 600 Türk levendi ile 2000 Arap gönüllüsünden meydana geliyordu. Buna rağmen Cezâyir'i terk etmeyi düşünmeyen Hasan Paşa, mücâdeleye karar verdi. Beşinci Karl şehre hâkim Küdyetü's-Sabûn Tepesini ele geçirdiyse de ummadığı bir mukâvemetle karşılaştı. Geri çekilen kuvvetleri yağmur ve fırtına sebebiyle yumuşayan toprakta hareket edemez hâle düştü. Fırsatı kaçırmayan Hasan Paşanın üst üste vurduğu darbelerle imparatorun 20 bin askeri telef oldu. Bütün topları ve 130 harp gemisi ele geçirildi. Hasan Paşanın elinden güçlükle kurtulan imparator, tâcını denize fırlatırken, Barbaros Hayreddîn Paşanın amansız düşmanı Andrea Doria Preveze'den sonra yediği bu ikinci darbenin üzüntüsü içine düştü.

Bu sırada dokuzuncu sefer-i hümâyûnundan dönen Kânûnî Sultan Süleymân, Hasan Paşayı vekâleten baktığı Cezâyir Beylerbeyliğine asâleten tâyin etti. Hasan Paşa, bundan sonra Akdeniz'de İspanya'yı daha sıkı bir şekilde baskı altına aldı. Cezâyir'de bayındırlık işlerine önem verdi ve pekçok hayır eseri

vücûda getirdi. Sağlığının bozulması sebebiyle, 1544'te görevinden ayrılan Hasan Paşa, 1549'da Cezâyir'de vefât etti. Bâbü'l-vâd'deki türbesine defnedildi. İspanyol târihçi Hedo, Hasan Paşa için; "Hiç bir paşa, Cezâyir'de onun kadar adâlet ve hakkâniyet göstermemiştir." demektedir.

HASAN PAŞA (Moralı, Enişte);

on sekizinci yüzyıl sadrâzamlarından. Mora'da devşirme olarak saraya alındı. Enderun'da tahsil ve terbiye gördükten sonra Sultan Dördüncü Mehmed Han zamanında Silahdâr oldu. İkinci Süleyman Hanın cülusu sırasında Mısır Vâliliği ile saraydan çıkarıldı (12 Kasım 1688). Çok geçmeden de Dördüncü Mehmed Hanın kızı Hatice Sultan ile evlendirildi. Bundan dolayı"Enişte" ve "Dâmât" lakaplarıyla da anıldı.

1691'de Sakız muhâfazasına tâyin oldu. Ancak Sakız'ın Venedikliler eline geçmesine mâni olamadı. Bu sebeple azlolunarak hapse atıldı. 1694'te affedilerek Azak Kalesi Muhâfızlığına getirildi. İkinci Mustafa Han zamanında, önce Rikâb-ı Hümâyûn Kaymakamlığına ve ardından Haleb Vâliliğine tâyin olundu. 1703'te Kavanoz AhmedPaşanın yerine sadârete getirildi. Üçüncü Ahmed Han kendisine sadâret mührünü verirken; "Bu vazîfe, Allah'ın kullarına hizmet işi ve Allahü teâlânın sana emânetidir. İhânetin zâhir olursa (görülürse) dâmâtlığın fâide vermez." demiştir.

Sadrâzamlık zamanı, Edirne Vak'asından sonraki karışıklığın devam ettiği zamana rastladı. Azimli, işbilir ve kurnaz bir kimse olan Hasan Paşa on bir ay devam eden sadâretinde zorbaları temizleyerek istikrarı yeniden temin etti. 1704'te görevinden azledilmesi üzerine bir müddet İzmit'te oturdu. Daha sonra sırasıyla Mısır (1707), Trablusşam (1709) ve Anadolu (1712) vâliliklerinde bulundu. Rakka eyâleti vâlisiyken 1713 Mayısında tâûndan (vebâ) vefât etti.

Vefâtında altmış yaşında olan Hasan Paşanın akıllı, kâmil, cesur, tedbirli ve cömert bir vezir olduğunu devrin kaynakları kaydetmektedir. Üsküdar Doğancılar'da Nasûhî Tekkesi, eski tramvay yolu üzerinde bir çeşme, Antakya'da Bakras civarında câmi, imâret ve bir han Hasan Paşanın yaptırdığı hayır eserleridir.

HASAN PAŞA (Seyyid, Hacı);

on sekizinci yüzyıl Osmanlı sadrâzamlarından. Reşâdiye kazâsına bağlı Kabalı köyünden Çardaklızâdelere mensup Mehmed Abdullah Ağanın oğludur. Gençliğinde İstanbul'a gelerek Yeniçeri Ocağına girdi. Karakullukçuluktan îtibâren sırasıyla yükseldi. Uzun süren seferlere katıldı. 1733'te Kul Kethüdâlığı ile İran Seferine gönderildi. 1738'de Yeniçeri Ağası oldu. Belgrad'ın fethinde gösterdiği gayret ve muvaffakiyet üzerine Vezirlik payesini aldı (1739).

1743'te Hekimoğlu Ali Paşanın yerine Sadrâzamlığa getirildi. 1746'da görevden alınarak Rodos'a gönderildi. 1747'de Diyarbekir Vâliliğine tâyin olundu ise de 1748 yılı ortalarında orada vefât etti.

Hasan Paşa, cömert, sâdık, hayırsever, açık kalpli ve doğru bir kimseydi. Bâyezîd'de şimdi İslâm Ansiklopedisi Merkezi bulunan medrese ile medreseye âit mescit, mektep, sebil ve çeşme Hasan Paşanın yaptırdığı 18. asırdaki mîmârî eserlerimizin en güzellerindendir.

HASAN POLATKAN;

Türk siyâset ve devlet adamı. 1915 yılında Eskişehir'de doğdu, 1960 İhtilâli sonrasında, 16 Eylül 1961'de İmralı Adasında asılarak îdâm edildi.

İlk ve orta öğrenimini Eskişehir'de yaptı. 1936'da Ankara Siyasal Bilgiler Okulunu (bugün Siyâsal Bilgiler Fakültesi) bitirip Ziraât Bankasında müfettiş yardımcısı olarak göreve başladı. 1939'da müfettiş oldu. 21 Temmuz 1946'da Demokrat Partiden Eskişehir milletvekili seçilerek meclise girdi. 14 Mayıs 1950'de ikinci defâ milletvekili seçildi ve Adnan Menderes'in 22 Mayısta kurduğu hükûmette Çalışma Bakanı olarak görev aldı. 14 Aralıkta Maliye Bakanlığına getirildi. Daha sonra kurulan dört Menderes hükûmetinde de 10 yıl boyunca bu görevini sürdürdü. 27 Mayıs 1960 İhtilâlinden sonra Kütahya'da tutuklandı. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, öteki hükûmet üyeleri ve DP milletvekilleriyle birlikte yargılandı ve îdâmına karar verilerek infaz yerine getirildi. Adnan Menderes ve Fatin Rüştü Zorlu ile berâber İmralı Adasına defnedilen naşı, hükûmetin çıkardığı bir kânunla îtibârları iâde edilerek 17 Eylül 1990'da İstanbul Topkapı'da yaptırılan Anıtmezar'a devlet töreniyle nakledildi.

HASAN RIZÂ PAŞA;

Balkan Harbi sırasındaİşkodra Savunma Kumandanlığı yapan Osmanlı paşası. Aslen Kastamonu vilâyetinin Tosya ilçesinden olan Hasan Rızâ, 1871'de doğdu. Bağdat ve Kastamonu vâliliklerinde bulunan Nâmık Paşanın oğludur.

İlk mektebi ve askerî rüşdiyeyi İstanbul'da, askerî idâdîyi Bursa'da tamamladı. 1889-1892 seneleri

arasında Harb Okulunda okudu. 1895'te Kurmay Yüzbaşı olarak Mekteb-i Erkân-ı Harbiye-i Şâhâneden mezun oldu. Türk-Yunan Harbinde, isteği üzerine Alasonya Ordusu Erkân-ı Harbiye Riyâsetine tâyin edildi ve 7 Ekim 1897'de Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı) oldu. 21 Ağustos 1898'de Binbaşı, 18 Nisan 1899'da Kaymakamlığa (Yarbaylığa) terfi ettirildi. 1899 yılı Mayıs ayında staj yapmak ve askerî bilgisini geliştirmek üzere Almanya'ya gönderildi. Almanya'da iken 11 Aralık 1901'de rütbesi Miralaylığa yükseltildi. 1903'te Mirlivalığa ve 10 Aralık 1906'da Ferikliğe (Korgeneralliğe) terfi etti.

İkinci Meşrûtiyetin îlânından sonra Edirne'de İkinci Orduya mensub Yirminci Nizâmiye Fırkası Komutanlığına getirildi. 26 Eylülde aynı ordunun Erkân-ı Harbiyesine nakledildi. Sultan İkinci Abdülhamîd Hanı tahttan indirdikten sonra iktidâra gelen İttihat ve Terakki'nin orduyu gençleştirme ve modernleştirme adı altında devletine, milletine ve dînine bağlı subayları ordudan tasfiye ettiği sırada rütbesi Kaymakamlığa (Yarbaylığa) indirildi. 4 Ekim 1909'da Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Üçüncü Şûbesinde vazîfelendirildi. 21 Mart 1910'da yeniden Miralaylığa yükselerek 6. Ordu Erkân-ı Harbiyesine tâyin edildi.

1911 yılında Malisor Ayaklanmasında Garb Ordusu kumandanlığı ile İşkodra'ya giden Birinci Ferik Abdullah Paşanın Erkân-ı Harbiyesine tâyin edildiyse de, bu vazîfeden istifâ etti. 19 Temmuz 1911 târihinde müstakil 24. İşkodra Nizâmiye Fırka Kumandanlığına gönderildi. İşkodra Vâlisi Hayri Beyin vazîfeden alınması üzerine, 27 Mayıs 1912'de İşkodra Vâliliği vazîfesine de tâyin edildi.

Bu sırada İttihat ve Terakkî Hükümetinin basiretsiz uygulamaları sonucunda Balkanlarda Osmanlı Devletine karşı bir ittifak başgöstermiştir. Rusya'nın da tahrik ve teşvikleriyle Balkan milletleri 8 Ekim 1912'de Osmanlı Devletine karşı harb ilân ettiler.

Bulgar birlikleri Batı Trakya üzerine hücuma geçerken Karadağlılar da İşkodra Gölünün güneyinden sınırı geçtiler.

24. Müstakil İşkodra Fırkası Kumandanı Miralay Hasan Rızâ Bey, müstahkem mevki kumandanlığını da eline aldı. Karadağ ordusu; kuzey, merkez ve güney olmak üzere üç yığınak grubuyla taarruza başladı. Hasan Rızâ Bey, idâresindeki fırka ile çok zahmet çekerek düşman taarruzlarını önledi. Bu sırada bâzı askerler terhis isteğiyle ayaklandılar. Hasan Rızâ Bey bu askerlere nasîhat ettiyse de netîce alamadı. Askerlerin bir kısmı, vaktiyle İstanbul'da 31 Mart Vak'asına iştirâk edenlerdendi. Bu ayaklanma bâzı taşkınlıklarla bir hafta kadar devâm etti. Çâresiz kalınınca silâh ve techizâtları alınarak terhis tezkereleri hazırlanıp verildi. Memleketlerine dönmek üzere ayrılan askerler kısa bir müddet sonra tekrar geri döndüler. Osmanlı askerinin böyle olduğu bir sırada taarruzlarını şiddetlendiren Karadağlılar Taşlıca, Akova, Gosina ve Berena'yı işgâl ettiler. Sırplar, Bulgarlar ve Yunanlıların taarruzları neticesinde bütün Rumeli hemen hemen elden çıktı.

Yalnız İşkodra'da Hasan Rızâ Bey, bir türlü düşmana teslim olmayıp, kendisine verilen vazîfeyi cânı pahasına yürüttü. İşkodra savunmasındaki hizmetine mükâfât olarak Mirlivâlığa yükseltilmesi için pâdişâh irâdesi çıktı. Ne yazık ki terfiinden haberi olamadı.

Hasan Rızâ Paşa, Karadağlılar ve Sırplara karşı Arnavudları Osmanlılar tarafına çekmek için gayret sarfediyordu. Ancak Arnavudlarla yapılacak antlaşmanın ayrıntılarını görüşmek üzere Esad Paşanın evine giderken, 30 Ocak 1913 günü akşamı tertiplenen bir sûikasd neticesinde silâhlı üç kişi tarafından vurularak şehid edildi. Bu sûikasd, bilahare Sultan İkinci Abdülhamîd Hana hal'ini tebliğ edenler arasında bulunarak velînîmetine hıyânet eden Esad Toptanî adındaki eski Drac mebûsu tarafından tertiplenmişti. Hasan Rızâ Paşanın vefâtından sonra da İşkodra savunması devâm etti. Fakat İşkodra'da kumandayı ele alan Esad Paşa, derhâl Karadağ ordusuyla gizlice haberleşerek şehri düşmana teslim etti.

Kahraman ve cesûr bir asker olan Hasan Rızâ Paşa, gâyet ciddî ve sert bir kimseydi. Husûsî hayâtında latîfeyi seven ve teklifsizce konuşan Paşa, vazîfeyle ilgili konularda derhâl sesini ve tavrını değiştirirdi. Verdiği emirleri tâkib eder, gevşeklikleri affetmezdi. Açık sözlü bir kimse olup, birisi hakkında bildiğini yüzüne söylemekten çekinmezdi. Emrindeki birliklerin eğitimlerine ve bütün işlerine bizzat nezâret ederdi. En tehlikeli vazîfeye en sevdiği kimseleri memur ederdi. Üstüne aldığı vazifeyi nâmus meselesi addeder ve tam mânâsıyla yerine getirmeye çalışırdı. Üst ve âmirlerine, kânun ve nizâmlara çok saygılıydı.

Ordunun politikayla uğraşmasına karşıydı. Silâhlı kuvvetleri politikaya soktuğu için İttihat ve Terakki'yi tenkid ederdi. Pâdişâha ve hükûmete karşı olan ve kendi saflarında yer almasını isteyen kimselere karşı; "Ben bu hükûmetin vâliliğini ve kumandanlığını kabul ettim. Bunun için ahdettim ve yemin ettim. Verdiğim söze ters hareket etmek benim için nâmussuzluktur. Ben vâli ve kumandan iken hükûmet aleyhine en ufak bir teşebbüsü bile hoşgörü ile karşılamam, âzamî şiddetle hareket ederim." derdi.

Emrindeki subay ve erlerin îtimâdını kazanmıştı. Kesin kararlı olup emirleri kat'î idi. Hatâsını anladığı

konuda ısrâr etmeyen, fazîlet sâhibi bir komutandı.

HASAN SABBÂH;

İran'daki İsmâiliyye Devletinin kurucusu ve Bâtınîliğin bir kolu olan Haşşaşîn fırkasının reisi. İsmi, Hasan bin Ali bin Muhammed bin Ca'fer bin Hüseyin bin el-Sabbâh el-Himyerî'dir. Hasan Sabbâh veyâ Hasan bin Sabbâh diye şöhret bulmuştur. Kendi iddiâsına göre, Yemen emirlerinden Yûsuf Himyerî'nin soyundandır. Doğum târihi belli değildir. İran'ın Rey şehrinde doğdu. 1124 (H.518)te öldü.

Hasan bin Sabbâh, çocukluğundan itibâren düzenli bir eğitim ve öğretim gördü. Büyük Selçuklu vezîri Nizâmülmülk ve şâir ve matematikçi Ömer Hayyâm'la berâber İmâm Muvaffak Nişâpûrî'den ilim öğrendi. Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın hâcibi yâni en yakın adamlarından oldu. İran'daki dâî-i a'zam İbn-i Attâş'ın telkînlerine kapıldı. Bu sırada ünlü Selçuklu vezîri Nizâmülmülk ile arası açıldı ve Mısır'a kaçtı. Eshâb-ı kirâm düşmanlığı üzerine kurulan Fâtımî Devleti hükümdârı Mustansır-billah'tan iltifât gördü. Bâtınîlik sapık fikirlerinin yayılması için çok gayret etti. İhtiyâr olan Mustansır'ın ölümünden sonra, yerine kimin geçeceği husûsunda oğlu Nizâr tarafını tuttu. Hâlbuki başkaları Mustansır'ın diğer oğlu Müstâlî tarafını tutuyorlardı.

Bu sebeple Mısır'dan ayrılan Hasan Sabbâh İran'a dönerek, Nizâr için propaganda yaptı. İlk zamanlar mûtedil bir Şiî gibi davranıp pekçok câhili aldattı. Sonraları **fedâyîn** diye bir teşkilât kurup, yol kesiciliğe, eşkıyâlığa, pusu kurup meşhur adamları öldürmeye başladı. 1081 (H. 473) de etrâfına topladığı kimselerle Selçuklulara karşı isyân edip birkaç kaleyi işgâl ederek, İsmâiliyye Devletini kurdu. Kazvin'in kuzey batısındaki Alamut Kalesini 1090 (H. 483)da eline geçirdi. Etrâfına topladığı kimseleri afyonkeş yapan Hasan Sabbâh'ı, Selçuklu Sultânı Melikşâh, nasîhat yoluyla itâate dâvet edip, sapık fikirlerinden vazgeçmesini istediyse de, o, buna aldırış etmeyip, bozuk fikirlerini yaymaya devâm etti.

Hasan Sabbâh ve adamlarının iyilikle yola gelmeyeceğini anlayan Sultan Melikşâh, 1092 (H. 485) de üzerlerine kuvvet gönderdi. Fakat sultanın vefâtı üzerine istenilen netice alınamadı. Fâtımî hükümdârının ölümünden sonra ikiye ayrılan Bâtınîlerin Nizârî koluna mensup kimselerin de gelip iltihâk etmesiyle kuvvetlenen Hasan Sabbâh ve taraftarları, fitne ve fesatlarına devâm ettiler. Mühim devlet adamlarını, kumandanları ve âlimleri öldürdüler. Büyük Selçuklu Vezîrî Nizâmülmülk'ü şehid ettiler. Ajanlarını devlet teşkilâtları içine, hattâ saraylara ve evlere kadar sızdırıp her tarafa şüphe ve korku yaydılar. Horasan ve Huzistan bölgesindeki bâzı kaleleri de ele geçirip, ticâret ve hac kâfilelerini soydular.

Hasan Sabbâh'ın fikirleri, Peygamber efendimizden önce, Sâsânîler zamânında İran'ı altüst eden Mejdek'in komünist fikirlerini andırıyordu. Pekçok haramları mübah sayıp, âhireti, Cennet'i ve Cehennem'i inkâr ediyordu. Kandırdığı câhil kimseleri afyonkeş yaparak, cinâyetler işletiyor, kurduğu terör teşkilâtıyla pekçok İslâm âlimini, mühim devlet adamlarını ve Ehl-i sünnet Müslümanları şehid ettiriyordu. Fakat dünyâ, Hasan bin Sabbâh'a da kalmadı. 1124 (H.518) senesinde öldü. Hasan Sabbâh'ın yazdığı birkaç Farsça eser, Moğolların Alamut Kalesini fethettikleri zaman imhâ edildi. Ölümü üzerine eski güçlerini kaybeden Alamut Bâtınîleri de 1256 (H.656)da Moğollar tarafından imhâ edilerek büyük bir fitne önlenmiş oldu. Moğollar bir müddet İslâm âleminin duraklamasına sebeb olurken, aynı zamanda İslâm âlemini Bâtınî sapıklarından temizliyorlardı.

HASAN TAHSİN;

gazeteci. Asıl adı Osman Nevres'tir. 1888 yılında Selânik'te doğdu. Babası hapishâne başgardiyanı Hasan Tahsin Receb Ağadır. Liseye kadar Selânik'te okudu. Paris'te Sorbonne Üniversitesine girdi. Edebiyat bölümünü bitirdi. İttihat ve Terakkî Partisine üye oldu. Talat Paşanın muhâfızlığını yaptı. Türk düşmanı olarak bilinen İngiliz Buxton kardeşlere suikast yaparak yaraladı. On yıl ağır cezâya çarptırıldı. Birinci Dünyâ Harbinde kurtarılarak İstanbul'a döndü. Daha sonra tedâvî için İsviçre'ye gitti. Pasaportuna babasının adını yazdırdığı için Hasan Tahsin adıyla tanınmıştır.

1918'de yurda dönüp ittihatçı arkadaşlarıyla birlikte İzmir'de **Hukûk-ı Beşer Gazetesi**'ni çıkardı ve bu gazetenin baş yazarlığını yaptı. Yazılarıyla memleketi istilâ eden güçlere karşı sonuna kadar direnmeyi savunmuş, teslim olmayı reddetmiştir. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden bir gün önce arkadaşlarıyla birlikte **Redd-i İlhâk** beyannâmesini hazırladı. 15 Mayıs 1919'da Yunan ordusu İzmir'e girdiği gün Konak meydanında üzerlerine bomba atarak ilk hareketi başlattı. Yunanlılar tarafından kurşunlanarak şehid edildi. Aynı gün Yunanlılara karşı mücâdele ederken şehit edilenler hâtırasına, İzmir'de Konak Meydanı'nda bir anıt dikilmiştir.

HASAN-I BASRÎ;

Tâbiînin büyüklerinden. İsmi, Hasan bin Ebil-Hasan Yesâr olup, Basrî nisbetiyle şöhret bulmuştur. Babası, Eshâb-ı kirâmdan Zeyd bin Sâbit el-Ensârî'nin kölesi, annesi ise, sevgili Peygamberimizin

temiz zevcelerinden, Ümmü Seleme'nin câriyesiydi. 641 (H. 21) senesinde Medîne-i münevverede doğdu. 728 (H. 110) de Basra'da vefât etti.

Hazret-i Ömer'in halîfeliği zamânında dünyâya gelen Hasan-ı Basrî'nin annesi ve babası, oğulları doğunca âzâd edildiler. Annesi hizmetini görmeye gittiğinde, Ümmü Seleme vâlidemiz, onu kucağına alarak bağrına basıp, duâ etti. Çocukluğu Medîne-i münevverede geçen Hasan-ı Basrî, Arap lisânını iyice öğrendi. On iki-on üç yaşlarında **Kur'ân-ı kerîm'**i ezberledi. Eshâb-ı kirâmın büyüklerinden hazret-i Osman, hazret-i Ali, Abdullah bin Abbâs ve daha birçok Sahâbî radıyallahü anhüm ile görüştü. Yüz yirmi-yüz otuz civârında Sahâbe-i kirâmdan ilim ve feyz alıp hadîs-i şerîf rivâyet etti.

On beş yaşından sonra Medîne'den ayrılarak, önemli ilim merkezlerinden biri olan Basra'ya gitti. Orada; Abdullah bin Abbâs, Enes bin Mâlik, Abdurrahmân bin Semüre, Semüre bin Cündeb, Ma'kel bin Yesâr ve el-Esved bin Serî gibi büyüklerin derslerine ve sohbetlerine devâm etti. Abdurrahmân bin Semüre, komutasındaki orduyla berâber Sicistan'a gitti. Yine İbn-i Ziyâd Horasan'a vâli olunca, birlikte gitti. Bu zaman zarfında birçok Sahâbî ile görüşüp hadîs-i şerîf rivâyet etti ve onlardan ilim tahsil etti.

Daha sonra tekrar Basra'ya dönüp, oradaki Sahâbîlerden ve Tâbiînin büyüklerinden ders almaya devam etti. Böylece, Eshâb-ı kirâmın, Peygamberimizden naklen bildirdikleri; îtikâd, îmân, zâhir ve bâtın ilimlerini öğrenip ilimde pek yüksek dereceye ulaştı ve en çok başvurulan âlimlerden oldu. İlim aldığı kaynağın sağlamlığı ile büyük bir şöhrete kavuştu. Fetvâ vermeye ve talebe yetiştirmeye başladı. İlimdeki şöhreti, güzel ahlâkı ve ilim öğretmedeki üstünlüğü her taraftan duyulup, derslerine, vâzlarına ve sohbetlerine gelenler çoğaldı. Evi, sohbetinden istifâde etmek için gelenlerle dolup taştı. Zamânının devlet adamlarının da ilminden istifâde ettiği Hasan-ı Basrî, bir müddet Basra kâdılığı yaptı. Pekçok büyük âlim onun tedris halkasında yetişti. Katâde, Hişâm bin Hasan, hadis ilminde huccet derecesine ulaşan Yûnus bin Ubeyd ve Eyyûb bin Ebî Temîme gibi büyük âlimler onun başlıca talebelerindendir.

Eshâb-ı kirâmın, Peygamber efendimizden bildirdiği din bilgilerini ve doğru inanış olan Ehl-i sünnet îtikâdını naklederek insanların hidâyete kavuşmasına hizmet eden Hasan-ı Basrî; ilmi, vekârı, sükûneti ve görünüşü itîbâriyle Resûlullah efendimize benzerdi. Hayâtını ilim öğrenmeye ve öğretmeye vakfeden Hasan-ı Basrî; "Bu ilmi kimden aldın?" diye soranlara; "Eshâb-ı kirâmdan olan Huzeyfet-ül-Yemânî'den." diye cevap verdi. "O kimden aldı?" diye tekrar sorulunca; "Hazret-i Huzeyfe bana dedi ki: Bu ilim, Resûlullah efendimizin bana bir ikrâmıdır. Çünkü herkes Resûlullah'a hayırdan sorarlar, ben ise şerden sorardım. Çünkü kötülükleri yapmaya korkar ve kötü şeylerden sakınırsam, iyilikleri yapabileceğimi düşünürdüm, diye cevap vermişti."

Ömrünün son yılları hastalık ile geçen Hasan-ı Basrî, ölüm döşeğindeyken devamlı; **"Biz Allah'ın kuluyuz.** (Öldükten sonra) **yine ona döneceğiz derler."** meâlindeki âyet-i kerîmeyi okurdu. Vefât etmeden önce de; "İnsanoğlu sıhhatli ve hasta olduğu günlerde faydalı şeyleri yapsa ne iyi olur." diyerek şu vasiyeti yazdırdı: "Hasan bin Ebi'l-Hasan şehâdet eder ki, Allahü teâlâdan başka ilâh yoktur. Muhammed sallallahü aleyhi ve sellem O'nun Resûlüdür dedikten sonra, Muâz bin Cebel'in rivâyet ettiği; **"Bir kimse ölüm ânında sıdk ile Kelime-i şehâdet getirerek ölürse, Cennet'e girer."** hadîs-i şerîfini okudu. Vefât etmeden az önce bir müddet kendinden geçip, tekrar kendine gelince; "Beni Cennetlerden, pınarlardan ve güzel konaklardan uyandırdınız." buyurdu. 728 (H. 110) yılında 88 yaşındayken, bir Cumâ günü vefât etti.

Hasan-ı Basrî hazretlerinin güzel sözleri ve nasîhatleri meşhur olup, pek tesirlidir. Bu sözlerinden bir kısmı şunlardır:

"Sonsuz olan Cennet, dünyâda yapılan birkaç günlük amelin değil, hâlis bir niyetle yapılanların karşılığıdır."

"Dışın içe, kalbin dile uygun olması lâzımdır. Böyle olmamak nifaktandır."

"İnsan dünyâdan üç şeye hasretle gider: Topladığına doymaz. Umduğuna kavuşamaz. Önündeki âhiret yolculuğu için, iyi azık temin etmez."

"Dünyânın senden sonra nasıl olduğunu görmek istersen, senden evvel ölenlerden sonra ne olduğuna bak!"

"Başkalarından sana söz getiren, senden de ona götürür. Onunla sohbet edilmez, arkadaşlık yapılmaz."

Bir mecliste bir genç kahkahalarla katıla katıla gülerken, Hasan-ı Basrî oraya uğradı ve delikanlıyı çağırdı: "Oğlum! Sırat'ı geçtin mi?" deyince; "Hayır!" dedi. Hasan-ı Basrî; "Gideceğin yerin Cennet veya Cehennem olduğunu biliyor musun?" diye sorunca; "Hayır!" dedi. "O hâlde bu kahkaha nedir?" dedi. Gencin bu hâdiseden sonra bir daha güldüğü görülmedi.

“Âlimler, asırların ve devirlerin ışıklarıdır. Her âlim, zamânının insanlarını aydınlatan bir kandildir. Âlimler olmasa, insanlar karanlıkta kalır ve insanlığını kaybederler.”

“Kul bütün ilimleri elde etse, kuru ağaç gibi oluncaya kadar ibâdette bulunsa, fakat mîdesine giren şeyin haram olup olmadığına dikkat etmese, Allahü teâlâ onun hiçbir ibâdetini kabul etmez. Dünyânın fâniliğini, nîmetlerinin geçiciliğini ve ölümün mutlaka geleceğini unutmak, mümine yakışmaz.”

“Dünyâ üç gün gibidir. Geçen gün, geçip gitmiştir artık. Geri döndüremezsin. Ondan ümit kesilmiştir. İkinci gün, içinde bulunduğun gündür. Bunu ganîmet ve fırsat bil. Üçüncüsü ise gelecek olan gün ki, sen ona ulaşır mısın belli değil. Belki de gelecek olan güne kavuşamadan ölürsün.”

“Kalbin fesâda uğraması, bozulması altı şeyden olur: 1) Tövbe etmek ümidiyle günah işlemek, 2) İlim öğrenip onunla amel etmemek, 3) Amel ettiklerinde de ihlâsı gözetmemek, 4) Allahü teâlânın verdiği nîmetlere şükretmemek, 5) Allahü teâlânın taksim ettiği rızka râzı olmamak, 6) Ölüleri defnedip ibret almamak, öleceğini düşünmemek, âhiret için azık hazırlamamak.”

“Ey insan! İnsanların çokluğuna bakıp da aldanma! Çünkü sen yalnızsın, yalnız öleceksin, kabre yalnız gireceksin, yalnız kabirden kalkacaksın ve kendi hesâbını vereceksin.”

Birgün Hasan-ı Basrî hazretlerine birisi gelip: “Filan kimse, seni çekiştirdi, gıybet etti.” dedi. Buyurdu ki; “Sen o zâtın evine niçin gitmiştin.” Adam; “Misafir olarak dâvet etmişti.” dedi. “Sana ne ikrâm etti?” deyince; “Çeşitli yemekler ve meşrûbât.” diye cevap verdi. Hasan-ı Basrî hazretleri; “Bu kadar yemekleri, içinde sakladın da, bir çift sözü saklayamayıp bana mı getirdin!” buyurdu. Daha sonra kendisinin alehinde konuşan kimseye, bir tabak tâze hurma ile birlikte, özür dileyerek, şöyle haber gönderdi: “Duyduğuma göre sevaplarını, benim amel defterime geçirmişsin! İsterdim ki, karşılık vereyim! Kusura bakmayın! Bizim hediyemiz sizinki kadar çok olmadı.”

Hayâtı ilim öğrenmek ve öğretmekle geçen Hasan-ı Basrî’nin yazdığı kıymetli eserleri şunlardır:

1) Tefsîr-ul-Hasen-il Basrî: Bu kitabı, bir bütün olarak zamânımıza kadar ulaşmamış, kaynak tefsir kitaplarında rivâyetler hâlinde zikredilmiştir. **2) Kitâb-ül-Hasen İbn-i Ebi’l-Hasen fil-Aded:** Kur’ân-ı kerîmin âyetlerinin adedi ile ilgilidir. **3) Risâle fî Fadli Haremi Mekket-il-Mükerreme:** Mekke’nin fazîletine dâirdir. **4) Risâle Abd-il-Melik ibni Mervân ilâ Hasen-i Basrî ve Cevâbihî aleyhâ:** Halîfe Abdül-Melik’e yazılmış bir risâledir. **5) Risâle Erbe’a ve Hamsîn Farîda:** Elli dört farzı anlatan bir kitaptır. **6)** Îmânda aranılacak elli fazîlet hakkında risâlesidir. **7) İstiğfârât-ül-Munkıze min-en-Nâr:** Bu kitabın bir adı da **Evrâd-ı Hıfziyye’**dir. İstigfâr yâni tövbe hakkındadır. Bunlardan başka eserlerinin de olduğu, kaynak kitaplarda bildirilmektedir.

HASEKİ HASTÂNESİ;

İstanbul’da Aksaray Fındıkzâde yolu üzerinde, sol taraftaki ağaçlık içinde İstanbul’un en eski hastânesi.

Kânûnî Sultan Süleymân’ın zevcesi Hurrem Haseki Sultan tarafından 1539’da Mîmâr Sinan’a yaptırılmıştır. Civardaki Haseki Câmii, büyük bir medrese, imârethâne ve sebil de Sinan’ın eseridir.

1844’teki adı Haseki Bîmârhânesi olan Haseki Hastânesi, 1868’de Haseki Zindanı, 1870’te HasekiNîsâ Hastânesi, 1879’da HasekiDâşüşşifâsı, 1881’de Haseki Sultan Nisâ Hastânesi, 1907’de Mecânin Müşâhedehânesi (Akıl Hastaları Tecrithânesi) adlarıyla sağlık hizmetinde bulunmuştur.

Hastânenin yönetimi 1878 yılına kadar Hurrem Haseki Sultanın tesis ettiği vakfa âit iken o yıldan sonra şehremânetine (belediyeye) geçmiştir.

Hurrem Sultan’ın yaptırdığı binâ hâlen hastane polikliniği olarak hizmet vermektedir. Diğer binâlar sonraki yıllarda yapılmıştır. Bugün Haseki Hastânesi 15 faal servisi ve 645 yatağı ile hizmet veren Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına bağlı, tam teşekküllü bir kuruluştur.

HASEKİKÜPESİ (Aquilegia);

Alm. *Akelei (f),* **Fr.** *Ancolie (f),* **İng.** *Columbine.* **Familyası:** Düğünçiçeğigiller (Ranunculaceae). **Türkiye’de yetiştiği yerler:** Kuzey Anadolu Dağları, Erciyes ve Binboğa Dağları.

Çiçek örtü yaprakları beş düz ve mahmuzlu taç yaprağından (tepal) meydana gelen, haziran ayında çiçek açan çok yıllık otlar. Türlerinin çoğu park ve bahçelerde, saksılarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. Memleketimizde Aquilegia olympica türü bilhassa Kuzey Anadolu’da Ziganalarda tabiî bir bitki örtüsü meydana getirmektedirler. Boyları 30-60 cm kadar olup, mavi çiçeklidirler. Süs bitkisi olarak yetiştirilenlerin pembemsi-beyazımsı renkli çeşitleri bulunmaktadır. Aquilegia vulgaris türü Orta ve Güney Avrupa veAsya’nın dağlarında yetişir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kuru tohumları halk tıbbında sarılık hastalığına karşı, toprak üstü kısımları ise cilt hastalıklarına karşı kullanılmaktadır. Yüksek dozları zehirlidir.

HASEKİLER;

hükümdarların hizmetinde bulunan şahıslara verilen isim. Saray teşkilâtında haseki ismi verilen zümre, İslâm devletleri içinde yalnızca Memlûk ve Osmanlılarda mevcuttu. Memlûklarda sultanın birinci derecede kölelerinden teşkil edilen bu zümreye "el-cemâat'il-hasekiyye" ismi verilmişti. Hükümdârların her bulunduğu yere giderlerdi. Bunlar emirliğe namzet olup, sayıları ilk zamanlar 20'yi geçmezken sonradan 1000'i aşmıştır. Hasekiler maaşlarından başka sultandan hediye alırlar, diğer hizmetkârlardan farklı olarak sırmalı elbise giyerler ve kılıç taşırlardı. Ayrıca yaptıkları hizmetler bakımından Osmanlı saray teşkilâtı içinde has oda gılmanlarına benzerlerdi.

Osmalı devlet teşkilâtında üç grup haseki vardı. Bunlar; harem-i hümâyûndaki kadınlardan, bostancı ocağından ve yeniçeri ortalarından alınırlardı.

Harem-i hümâyûnda pâdişâhın yakın hizmetindeki kadınlara "hünkâr hasekisi" denilirdi. Hünkar hasekilerinden eğer erkek çocuğu doğan olursa, bunlar Haseki Sultan ismini alırlardı. Hasekilerden en seçkinine Kadın Efendi ünvanı verilirdi.

On sekizinci asırda sayısı 300'ü bulan, küçük bostancı zâbiti rütbesinde ve haseki ismi verilen bir sınıf mevcuttu. Bunlar kırmızı çuhadan elbise giyerler, bellerinde "gaddâre" denilen gümüşlü bıçak taşırlar, yaka ve kemerleri ile diğer bostancılardan ayırt edilirlerdi. Bostancılardan haseki tâyin edildiği zaman merâsim yapılır, asâsı verilir, o da kendi eliyle kurban keserdi. Bostancı hasekilerinin 60'ı pâdişâhın gerilerinde (yanında) bulunurdu. Paşa kapısı ile saray arasında telhiscilik yaparlar, ayrıca sadrâzamın yanında dâimî bostancı hasekisi bulunurdu. Pâdişâh kayıkla gezintiye çıktığında kayığın baş tarafında haseki ağa otururdu. İstanbul'dan taşraya gidecek gizli haberleri bostancı hasekileri götürürlerdi.

Hasekiler, merâsimlerde başlarına mahturî külah, arkalarına kırmızı çuhadan dolama (kaput) ve bellerine "gaddâre" denilen hançer sokarlardı. Merasim hâricinde başlarına barata isimli kırmızı külâh giyerlerdi.

Bostancı hasekilerinin on ikisi "tebdil hasekisi" ismini alır ve pâdişâh tebdîl-i kıyâfet ederek saray dışına çıktığında beraberinde bulunurdu. Bostancı hasekileri 1829'da kaldırıldı ve ihtiyarları emekli edilip, gençleri rikâb-ı hümâyûn hademesi olacak şekilde tâlim ve terbiye edildi.

Yeniçeri hasekileri: Ocağın 14, 49, 66 ve 67. ortalarına mensup yeniçerilere verilen isimdir. Aynı zamanda bu ortalara "haseki ortaları" adı verilirdi. Bu orta mensupları, yeniçeriler arasında ağa ünvanını hâiz îtibârlı askerlerdi.

Fâtih Sultan Mehmed Han (1451-1481) devrinde kurulan yeniçeri hasekiliğinin vazifeleri şunlardı: Pâdişâhla ava giderler ve av köpeği beslerlerdi. Pâdişâh saray dışına çıktığında 4 haseki kumandanı pâdişâhın atının, ikisi sağında ikisi solunda dururlardı. Haseki ortalarının en kıdemli kumandanına, baş haseki denir ve terfi ettiğinde "turnacıbaşı" olurdu. Haseki bölükleri yaya ve atlı olmak üzere iki sınıftı.

HASIR;

Alm. *Strohmatte (f),* **Fr.** *Natt (f),* **İng.** *Rush mat; matting.* Sazdan veya kabuk, yaprak gibi bitki kısımlarıyla örülmüş, taban döşemesi, duvar ve tavan kaplaması gibi çeşitli yerlerde kullanılan bir cins kilim.

Kurutulmuş veya kurumuş bitkilerin sap, kabuk veya yapraklarından yapıldığı gibi, saz gövdelerinden yâhut rafyadan örülen türleri de vardır. Daha çok hasır otu adı verilen ve bataklıklarda yetişen bir sazdan örülür. Hasır otu, hasır kilim örmek maksadıyla kullanıldığı gibi çeşitli şekillerde örülerek çok değişik yerlerde de kullanılabilir. Genellikle alta serilmek üzere yapılan "kaba hasır" denilen bir hasır türü Anadolu'da çok yaygındır. Kalın sazlardan yapılan bu hasır, kır kahvelerinde, evlerde ve câmilerde yaygı olarak kullanılır.

Hasır, eski Türk evlerinde çok kullanılan yaygılardandır. Türklerde taş veya toprak odaların tahta zemin üzerlerine hasır serilirdi. Hasırcılık 17. asırda Osmanlılarda önemli sanat kollarından biri durumundaydı. Yapıldıkları sazların incelik ve kalınlık durumlarına göre Trablus hasırı, Mısır hasırı, kaba hasır gibi isimler alırdı. İstanbul'da ayrı bir Hasırcılar Çarşısı vardı.

Ayrıca, hindistancevizi elyafından veya abak denilen bir çeşit ottan yapılan hasır, denizcilikte halat olarak kullanılır.

Hasırdan yapılan çanta, sofra örtüsü, zembil ve şişe koruyucuları günümüzde de kullanılmaktadır. Günümüzde hasırcılıkta bitki lifleri yerine sunî elyaftan istifâde edilmektedir. Koltuk, tabure, sandalye

ve iskemlelerin oturulacak yerlerinde, sun'i elyaftan yapılan hasır örgüler kullanılmaktadır.

Hasır örgüsü, boydan boya gerilmiş ipler arasından ince sazlardan yapılmış her lif, ya bir alttan, bir üstten veya iki alttan bir üstten geçirilerek tezgâhlarda örülür. Küçük eşyâlar ve koltuk, sandalye için kullanılacak hasırlar elde örülür.

Hasır, dürülerek ve yuvarlanarak kaldırıldığı için kullanılması kolaydır. Halıların altında, duvar ve tavanda kullanılırken, rutûbet geçirmemesi, havayı tutması, ucuz ve kolay bir dokuma şekli olması yüzünden asırlardır Türkler tarafından çok kullanılan bir yaygı türü olarak bilinmektedir.

HASODA;

Alm. *Leibwache (f), des Sultans,* **Fr.** *La garde (f), du corps du Sultan,* **İng.** *the royal ward of the Sultan's palace.* Osmanlı Devleti saray teşkilâtında, Enderûndaki altı koğuşun en îtibârlı ve en ehemmiyetli kısmı. Fâtih Sultan Mehmed Han (1451-1481) tarafından kurulan Hasoda, Yavuz Sultan Selim Han (1512-1520) veSultan Dördüncü Murâd (1625-1640) devirlerinde bir takım değişikliklere uğramıştır.

Hasodanın kuruluşunda hizmetli mevcudu otuz iki kişi idi. Yavuz Sultan Selim Han devrinde Hırka-i Şerîf Dâiresinin inşâatından sonra, mevcûdu kırk kişiye çıkarıldı. Hasodanın 16 ve 17. asır sonuna kadar en büyük zâbitleri sırasıyla hasodabaşı, silahdâr, çuhadâr, rikabdâr, tülbend gulamı ve miftah gulamı idi. İlk dört ağa pâdişâha bir konuda arz sunma yetkisine sâhip "arz ağaları" idi. Hasodabaşı, 18. asır başına kadar, diğer ağalar hâriç, bütün oda mensuplarını cezâlandırma ve pâdişâha haklarında arz verme yetkisine de sâhipti.

Hasodanın asıl vazîfeleri, Hırka-i Şerîf Dâiresinin temizliğini yapmak, oradaki Kur'ân-ı kerîm ve diğer kitapların tozlarını almak, muayyen ve mübârek gecelerde öd ağacı yakmak, gülsuyu serpmek, buradaki mâdenî eşyâları parlatmak gibi işlerdi. Hasodada bulunan mukaddes emânetlerin bulunduğu bölümün muhâfazası için nöbet tutulması işini de birinci koğuş ağaları yerine getirirdi. Nöbet yirmi dört saatte değişirdi. Bu ağaların odaları Hırka-i Şerîf Dâiresinin çevresinde bulunurdu.

Yukarıda yazılan ağalardan başka, hasodada peşkir gulâmı, ibrik gulâmı gibi ağalar ve odanın inzibâtını temin eden köşebaşılar vardı. Hünkâr müezzini, sır kâtibi, baş çuhadar, sarıkcıbaşı, kahvecibaşı, tüfenkçibaşı, berberbaşı gibi bizzat pâdişâhın hizmetini gören görevliler de mevcuttu.

Hasodalılara, her sene biri rebîülevvel ayında, diğeri bayramda olmak üzere iki defâ bahşiş verilirdi. Bunların aldıkları bahşişlerin miktârı 17. asır başlarında şöyleydi: Hasodabaşı dört yüz, silahdâr yüz yetmiş, çuhadar yüz yetmiş, rîkâbdâr yüz elli, doğancıbaşı yüz yirmi, tülbent gulâmı yüz yirmi, miftah gulâmı yüz on, peşkir gulâmı, ibrik gulâmı, mastçı (yoğurtçu) ve mastçı şâkirdi yüz altın alırdı. Bunların altında bulunan hasodalılara seksen altın verilirdi.

Hasoda içoğlanlarının yevmiyeleri de yirmi akçe idi. Ayrıca altı ayda bir serâserden dolama ve yılda bir defâ çatma kadife üst elbisesi ve birer tülbent verilmekte idi.

Hasodalılardan çıkma yapıldığında eskiler müteferrikalıkla, acemiler de çâşnigîrlikle tâyinleri yapılırdı. Ancak hasodalılardan sancakbeyliği ile çıkanların olduğu da görülmüştür.

Hasoda ve diğer enderûn odalarının nizamnâmeleri vardı ve bu harfiyen tatbik edilirdi. Yatma ve kalkma saatleri, istirâhat saatleri, muayyendi. Bunlar yatsı namazından sonra yatarlardı. Odalarda ders okutmak üzere birer hoca ve her odanın bir imâmı ile müezzini bulunurdu. Her perşembe günü akşamı yatsı namazından sonra pâdişâhın sıhhati, devletin selâmeti din ve devlet düşmanlarının kahrolması için duâ edilirdi. Oda zâbitleri, burada yaşayan içoğlanlarının tahsil ve terbiyelerine çok büyük bir îtinâ gösterirlerdi. Zâbitleri kontrol için silahdâr ağa arada bir kıyafet değiştirerek bunları teftiş ederdi.

Hasoda ve diğer enderûn odalarında mükemmel bir tahsil ve terbiye verilirdi. Buradan yetişen devlet adamları arasında mükemmel eserler vücuda getirenlerin sayısı az değildir. Hattâ bâzıları sanatlarındaki şöhretleri dolayısıyla o sanatlarla anılmışlardır. Nakkaş Hasan Paşa, Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Hattat Hasan Paşa, Kavukçu Mustafa Paşa gibi.

Hasoda, hazîne, kiler ve seferli odalarının hizmetleri 1833 yılında lağv edildikten sonra yeni bir enderûn teşkilâtına yer verildi.

HASSÂN BİN SÂBİT;

Peygamber efendimizin şâiri. Ensârdan yâni Medîneli Müslümanlardandır. Künyesi Ebû Velid'dir. Ebû Abdurrahmân veEbû Hüsâm da denilmiştir. Aslen Yemenli olup, soyu Benî Neccâr Kabîlesinden Hazrec Kabîlesine, bunlardan da Kahtan Kabîlesine ulaşır. Annesi Füri'ate binti Hâlid de Hazrec Kabîlesindendir. Doğum târihi bilinmemektedir. Kendisinden nakledildiğine göre, Peygamber efendimizden 7 veya 8 sene önce doğmuştur. 682 (H.62) senesinde 120 yaşında Medîne-i

münevverede vefât etti.

Şam ve civârında hüküm süren Gassânî hükümdârları sarayına mensup olan Hassân bin Sâbit; Müslüman olmadan önce de meşhur şâirlerdendi.

Resûl-i ekrem efendimizin peygamberliğini açıklayıp, İslâm dînine dâvete başlaması ile Hazrec Kabîlesi de İslâmiyetle şereflenmişti. Bu sırada Medîne'ye gelen Hassân bin Sâbit Müslüman olmuştu. Müslüman olduğunda 60 yaşındaydı.

Hassân bin Sâbit Müslüman olduktan sonra, Peygamber efendimizin yanından ayrılmadı. Resûlullah efendimizi medh eden pekçok şiir söyledi. İbn-i Abbâs onun, Peygamberimizin yaptığı savaşlara katıldığını rivâyet etmiştir. Bedr Savaşında Medîne'de kalmakla vazifelendirilmişti. Yaşlı ve bedenen zayıf olduğu için bizzât savaşa katılamadı. Bu sırada, Müslümanları medh eden ve cihâda teşvik eden şiirler yazdı. Müşrik şâirlerinin Müslümanlara karşı yazılan şiirlerine cevaplar verip, onları hicvetti. Peygamber efendimiz, onun İslâm düşmanlarına karşı yazdığı şiirlerle cihâd ettiğini ve bu şiirlerin her bir kelimesine verilen sevâbın çok olduğunu bildirmiş; "Hassân'ın beyitleri düşmana ok darbesinden daha tesirlidir." buyurmuştur.

Bedir Savaşından sonra, Ka'b bin Eşref adlı bir Yahûdî şâiri, Bedr'de ölen Mekkeli müşrikler için bir şiir söylemişti. Çevrede tesir uyandıran bu şiire karşı sevgili Peygamberimiz, Hassân bin Sâbit'e, bir şiir yazmasını emredince, o, bu Yahûdî şâire karşı bir şiir yazdı. Bu şiiri o derece tesirli oldu ki, Mekkeli müşriklerden hiçbiri, o Yahûdî şâiri evinde misâfir etmeye cesâret edemedi.

Hassân bin Sâbit, Peygamber efendimizin vefâtında çok üzülüp, bu üzüntülerini bildiren uzun mersiyeler yazmıştır. Hazret-i Ömer devrinde gözleri görmez olan Hassân bin Sâbit, hazret-i Muâviye'nin halîfeliği sırasında vefât etti.

Peygamber efendimiz; "Muhakkak ki, Allahü teâlâ Resûlünü övmek ve müdâfaa etmek husûsunda, Hassân'ı, Rûh-ul-kudüs (Cebrâil aleyhisselâm) ile takviye etmektedir." buyurmuştur.

Hassân bin Sâbit, Peygamber efendimizden bizzât işiterek hadîs-i şerîf rivâyet etmiştir. Berâ bin Âzib, Sa'îd bin Müseyyeb, Ebû Seleme bin Abdurrahmân, Ebü'l-Hasan (Nevfel'in âzâdlı kölesi), Abdurrahmân bin Hassân, Hârice-tübnü-Zeyd bin Sâbit, Yahyâ bin Abdurrahmân gibi hadîs âlimleri Hassân bin Sâbit'ten hadîs rivâyetinde bulunmuştur.

Hassân bin Sâbit buyurdu ki:

Kötü bir söz işittiğin zaman göz yum, af ile karşıla, onu dinlememiş gibi ol.

Kalplerinde buğz ve husûmet taşıyan insanların işi, altında ateş yanarak kaynayan tencereler gibi devamlı kaynar. Buğz ve düşmanlık sebebiyle içlerinden ateş saçılır.

Hassân bin Sâbit'in Dîvân'ı, Beyrut'ta basılmıştır.

HASTALIKLAR;

Alm. *Krankheiten (f.pl.), Leiden (n.pl.),* **Fr.** *Maladies, affections (f.pl.), mals, troubles (m.pl.),* **İng.** *Diseases.* Vücudun yapı, işleyiş veya fonksiyonlarında bozukluk ortaya çıkaran durumlar. Hippokrat, hastalıkların tanrıların bir gazabı olarak ortaya çıktığını ve bu cezanın iklim şartları ve vücûdu işgal eden nesneler vasıtasıyla uygulandığını iddia etmişti. O zamanın hekimleri vücutta dengede bulunan dört sıvının (kan, balgam, safra, sevdâ) olduğunu sanıyorlardı. Bu devirde bütün hastalıkların bu dört sıvının dengesinin bozulmasından ortaya çıktığına inanılmaktaydı.

On dokuzuncu yüzyıla kadar Avrupa'da mikroorganizmaların hastalıklardaki rolü ve bulaşıcılık özellikleri tam olarak açıklanamamıştı. Bundan çok seneler önce, on beşinci asırda Sultan Fâtih'in hocası Akşemseddîn, mikropların özelliklerini ve hastalık yapıcı olduklarını açıklamıştı. Akşemseddîn, "Hastalıkların âmilleri (sebepleri) insandan insana geçebilen ve gözle görülemeyecek kadar küçük canlı tohumlardır." diyerek bugünkü mikrop görüşünün esasını ortaya koymuştu. Batı dünyası dört asır sonra bu görüşü açıklayabilmiş ve bunu o zaman benimsemişti. Alman hekimi Robert Koche, insanlar ve hayvanlarda hastalık yapan Anthrax basilinin şarbon hastalığının sebebi olduğunu açıkladı. On dokuzuncu yüzyıldaki bu buluştan sonra hastalık yapan âmillerin tek hücreli ve bulaşma özelliği taşıyan varlıklar olduğu kabul edildi. Daha sonraki yıllarda dikkatler bulaşıcı olmayan diabet (şeker hastalığı), gut, ateroskleroz gibi hastalıklar üzerine çekildi. Fizyoloji ve biyokimya ilimlerinde kaydedilen gelişmeler vücudun yapı veya işleyişini bozan fakat enfeksiyonla ilgili olmayan hastalıkların açıklanmasını sağladı.

Antibiyotiklerin ve çeşitli modern tedâvi usûllerinin kullanılmasıyla günümüzde dünyânın pekçok yerinde felâket olmaktan çıkan bulaşıcı hastalıklar (enfeksiyon hastalıkları) târihte yüz milyonlarca insanın ölümüne, ülkelerin yıkılmasına, savaşların kaybedilmesine yol açmıştır.

Tifüs, veba, sıtma, çiçek ve diğer bulaşıcı hastalıklar öldürücülükleri sebebiyle târihin akışını değiştiren hastalıklar olarak bilinirler. Târihçi Heredot, Teselya'ya (Kuzey Yunanistan) 5. yüzyılda sefer yapan Pers (İran) ordusunun kampında veba salgını başgösterdiğini ve ordunun 800.000 askerinden 200.000'ini kaybederek İran'a döndüğünü anlatır. 425 yılında Hunlar orduda çıkan bir hastalık sebebiyle İstanbul üzerine yapacakları seferden vazgeçmişlerdir. On dördüncü yüzyıldan on yedinci yüzyıl sonlarına kadar Avrupa'da ortaya çıkan veba salgınları Avrupa nüfusunun yarısına yakınını yok etmişti. "Siyah ölüm" diye bilinen veba o devirlerde en korkulan hastalıktı. Peygamber efendimiz bir hadîs-i şerîflerinde: "Bir yerde tâun (veba) varsa oraya gitmeyiniz ve tâun olan yerden çıkmayınız." diyerek karantinanın temel prensibini koymuşlardır. Bu sebeple Müslüman topluluklarında bulaşıcı hastalıklar o derece korkutucu olmamıştır.

Zamanımızda hâlen bulaşıcı hastalık problemine sâhib olan ülkeler genellikle beslenme yetersizliği ve açlığın hüküm sürdüğü ülkelerdir. Artan nüfûsun problem olduğu Hindistan gibi ülkelerde yaygın doğum kontrolü uygulanarak açlığın önüne geçilmeye çalışılmaktadır.

Hastalık "homeostazis" denilen, vücûdun dinamik dengesinde ortaya çıkan bozukluklardan olur. Vücudun içinden veya dışından bu dengeyi bozan bir faktör hastalığa sebeb olacaktır. Kişinin hastalık durumu değişmelere karşı adaptasyon (uyum) gücünün azalmasından da meydana gelebilmektedir. Bir hastalığın ortaya çıkışı sebebe, karşı koyma güçlerine ve çevre faktörlerine göre kişiden kişiye çok değişiklik gösterir. Bu bakımdan hastalık araştırması sırasında yaş, cins, çevre, alışkanlıklar ve âilevî özellikler gözönünde bulundurulmalıdır.

Hastalık çeşitleri:

Hastalıklar, infeksiyöz (bulaşıcı), allerjik, doğumdan olan eksiklikten dolayı, âilevî, metabolik, neoplâstik (ur ve kanserler), zehirlenmelerden olanlar ve ruhî bozukluklar diye çeşitli ana gruplara ayrılmıştır.

İnfeksiyöz hastalıklar: Bunlar hastalıkların sayıca en büyük grubunu teşkil eder. Bulaşıcı hastalıklar, virüsler, riketsiler, bakteriler, mantarlar, protozoonlar ve insan vücûdunda parazitlenen solucanlar tarafından yapılır.

Virüsler bulaşıcı hastalık yapan mikroorganizmaların en küçüğüdür. Bunlar yalnızca yaşayan hücrelerin içinde canlı kalabilirler. Önemli virüs hastalıkları arasında grip, çocuk felci, su çiçeği, kızamık, çiçek sayılabilir.

Riketsiler, virüslerden büyük, bakterilerden küçük organizmalardır. Bunlar her iki gruptan da özellikler taşır ve hemen hepsi pire, bit ve sinek gibi canlılarla nakledilir. Tifüs, Q humması, kayalık dağlar humması, riketsilerin yaptığı hastalıklara örnektir. Riketsilerden dolayı ortaya çıkan hastalıklar da virüs hastalıkları gibi uzun süreli bağışıklık bırakırlar.

Bakteriler, vücûdun bir parçasında çoğalarak, allerjik etkiler yaparak veya zehirlerini salarak hastalık meydana getirirler. Zatürre, had bademcik iltihabı, abseler bakterilerin direk o bölgeye yerleşmesi ile olur. Tetanus, difteri, besin zehirlenmeleri ise bakterilerin zehirlerinin tesiriyle ortaya çıkarlar.

Mantarlar, umumiyetle deri rahatsızlıkları ile kendilerini göstermelerine karşılık bazı tipleri genel infeksiyonlara da sebeb olabilirler.

Protozoonlar tek hücreli ilkel hayvanlardır. Sıtma, amipli dizanteri, şark çıbanı protozoonların yaptığı hastalıklardandır.

Askaris, tenya, oksiyür gibi solucanların vücutta parazit olarak yerleştikleri infeksiyon hastalıkları "infestasyon" adını alırlar.

Allerjik hastalıklar: Vücudun kendisine yabancı maddelere karşı aşırı reaksiyonundan ortaya çıkan bu rahatsızlıklar, savunma maddelerinin yabancılara karşı savaşı sırasında meydana gelirler. Allerjik hastalığın sebebi histamin veya histamin benzeri maddelerin ortaya çıkmasıdır. Bu kimyevî maddeler dokulara damarlardan sıvı çıkışına sebeb olarak allerjik hastalıkların en çok rastlanan belirtisi "kızarıklık" ve "şişme"yi meydana getirirler. Astım, allerjik nezle (saman nezlesi), ilâç allerjisi bu tip hastalıklardandır.

Doğumsal bozukluklar: Kalp bozuklukları, damak ve dudak yarığı (tavşan dudaklılık), altıparmaklılık, Anansefali (beyin yokluğu) gibi bozukluklar doğumsal hastalıklardandır. Doğumdan olan hastalıkların pek çoğunun sebebi bilinmemektedir. Bilinen, hâmileliğin ilk üç ayında geçirilen kızamıkçık hastalığı, bâzı ilâçlar ve röntgen ışınlarının çocukta ârızalara sebeb olduğudur.

Eksiklik hastalıkları: Dışarıdan alınması mutlak gerekli bâzı maddelerin eksikliğinden dolayı ortaya çıkarlar. Vitamin C eksik olursa "skorbüt", niacin eksikliğinde "pellegra", B_{12} vitamini eksikliğinde

“öldürücü kansızlık” oluşur.

İrsî hastalıklar: Genler tarafından taşınan hastalıklardır. Kan pıhtılaşmasında bozukluk ile seyreden hemofili hastalığı bu gruba en iyi misaldir. Şeker hastalığı gibi bazı hastalıklarda irsiyet ve bunun üzerine eklenen kolaylaştırıcı faktörlerle hastalık meydana gelir.

Metabolik hastalıklar: Vücûdun biokimyâsal vazifelerini yapmasında, enerji îmâli veya protein sentezinde ortaya çıkan aksaklıkların hastalık olarak belirmesi durumlarıdır. Gut, vücutta çeşitli bozukluklar yapan ve purin metabolizmasının tam yapılamamasından husûle gelen bir hastalıktır. Keza ateroskleroz metabolik dengesizliklere bağlı olarak atardamarların kireçlenmesi (sertleşmesi)dir.

Neoplastik hastalıklar: Vücutta sonradan meydana gelen oluşumlar (kanserler ve selim urlar) bu grup içerisine girer. Neoplazi yâhut “yeni oluşum” vücut hücrelerinden bir çeşidinin kendi başına buyruk ve diğer hücreler zararına aşırı üremesidir. Bu hastalıkların sebepleri, ortaya çıkmasında etkili yardımcı faktörler ve kesin tedâvileri henüz açıklık kazanmamıştır.

Psikosomatik ve mental hastalıklar:

Psikosomatik hastalıklar: Son yıllardaki gözlemler, mide-oniki parmak barsağı ülserleri, yüksek tansiyon, astım gibi rahatsızlıkların rûhî faktörlerle ortaya çıkabildiği veya arttıklarını ortaya koymuştur. Histeride ortaya çıkan felçler, körlük gibi durumlar da psikosomatik bozukluklar sınıfına girer.

Mental (zihnî) hastalıklar: “Psikozlar” ve “nevrozlar” adı altında iki kısımda toplanan bu hastalıklar çok karmaşıktır ve belirtileri çok değişiklik gösterir. Psikotik kişi, gerçekle ilişkisini tamamen kaybetmiştir. Nörotik kişi ise, çevrede olanların farkındadır ancak kuvvetli şuuraltı tesirler onun hareketlerini etkilemektedir. Mental hastalıkların sebepleri hakkındaki bilgilerimiz çok mahduttur. Ayrıca bir hastalığın zihnî mi yoksa vücutta mevcut olan bir hastalıktan mı olduğunu anlamak da çok güçtür.

Yukarıda yapılan hastalık sınıflaması anlatma kolaylığı sağlamak amacıyla ortaya konmuştur. Bu tabloya tamâmen uymayan karmaşık hastalıklar da vardır. Bâzı metabolik hastalıklar aynı zamanda irsî hastalıklar grubuna girebilir. Birden fazla grubun özelliğini aynı hastalık bulundurabilir. Tıp ilmi ilerledikçe hastalıkların sınıflandırılmaları ve anlaşılarak tedâvi edilmeleri daha kolay bir hâle gelecektir.

İslâmiyette hastalıkların umumî sebepleri ve bâzılarının şifâları hadîs-i şerîflerle bildirilmiştir. Bunlardan bâzıları şunlardır:

Her hastalığın ilâcı vardır. Yalnız ölüme çâre yoktur.

Allah, hiçbir hastalık indirmemiştir ki, şifâsını indirmemiş olsun.

Şüphesiz ki Allahü teâlâ, her hastalık için bir ilâç yaratmıştır. O halde ilâç kullanın, hastalıklarınızı tedâvi edin! Ancak haram olan bir şey ile tedâvi etmeyin!

Muhakkak ki Allahü teâlâ, haram kıldığı şeylerde sizin için şifâ yaratmamıştır.

Her hastalık için bir ilâç vardır. İlâç o hastalığa yetiştirildiği vakit, Allah’ın izniyle ondan kurtuluş hâsıl olur.

Üç şeyde şifâ vardır: 1) Hacâmat etmekte (kan aldırmakta); **2) Bal şerbetinde; 3) Ateşle dağlamakta. Ben ümmetimi dağlanmaktan men ederim.**

Bütün hastalıkların başı çok yemektir.

Eshâbım hasta olmaz. Çünkü acıkmadan bir şey yemezler ve yemekten tam doymadan kalkarlar.

HASTÂNE;

Alm. *krankenhaus (n), Spita (n), Klinik (f), Lazarett (n),* **Fr.** *Hopital (m), infirmerie (f), clinique (f), lazeret (m),* **İng.** *Hospital infirmary, lazaret.* Hastaların yatarak veya ayakta muâyene ve tedâvi edildiği gerekli sıhhî ve fennî şartları hâiz kuruluşlar. Yatak sayısı ve tedâvi imkânları ile baktığı hastalıklar yönünden çeşitli tipleri vardır.

İlk hastâneler hemen hemen insanlık târihi kadar eskidir. Eski çağlarda bâtıl dinlerin tapınakları hastâneler olarak kabul edilebilir. Hastalar tapınaklara gelirler ve geceyi burada toplu halde geçirirler, bu şekilde ilâhî kuvvetlerle yakın temas kurarak şifâya kavuşacaklarına inanırlardı.

Mîlâttan önce, Hint, İran ve Mısır’da hastânelere rastlanmaktadır. Yunan ve Roma medeniyetlerinde de tapınakların yanında sağlık tesisi gibi kullanılan kuruluşlar bulunmaktaydı. Bunların en meşhurları

Anadolu'da idi. Eski Yunanlılar hastalar için yaptıkları tapınaklara sağlık tanrısı Asklepios'un adını vermişlerdir. Çeşitli Asklepios tapınaklarından bâzıları, devirlerinde çok meşhur olmuştur. Tıp ilminin sayılı bilginlerinden Hippokrates'in hastaları tedâvi ettiği Ege'deki Kos tapınağı bunlardan biridir.

Hastalar bu tapınaklara mermer sütunlarla süslü birkaç kilometre uzunluğundaki mermer yoldan ilâhî söyleyerek gelirler, duvarların alt kenarlarından su akan ve tavanlarında gizli gözetleme delikleri bulunan dehlizlere alınarak buradaki bu gizli deliklerden telkinler yapılarak şifâlı sular içerler, afyonlu ilâçlar verilerek tedâvi edilirlerdi, daha sonra Hıristiyanlıkla berâber kiliselerin himâyesinde, fakir halkın ve yolcuların tedâvileri için hayrat hastâneleri kuruldu.

Ortaçağda hastalık veya başka bir zor durum karşısında toplumun insanlara yardımcı olması gerektiği düşüncesi Müslümanlarda oldukça yayılmıştı. Müslüman memleketlerinde hastâneler, yöneticiler ve devlet memurları tarafından şehir merkezlerinde kurulurdu. Dokuzuncu yüzyılda Halîfe Hârûn Reşîd zamânında Bağdat'ta bir hastâne yapılmıştı. Yüz yıl sonra Bağdat'ta bu defâ Halîfe el-Muktedir tarafından ikinci bir hastâne açıldı. Yine Bağdat'ta 970'te açılan üçüncü bir hastânenin 25 doktoru vardı ve tıp öğrencileri eğitimlerini burada yaparlardı. Ortaçağda İslâmiyetin hüküm sürdüğü ülkelerde 34 hastâne bulunuyordu. Bu hastâneler genellikle iyi teşkilâtlanmıştı ve Müslüman ülkelerde tıbba verilen yüksek değeri ortaya koyuyorlardı. Meselâ 1285'te Kâhire'de kurulan bir hastânede ateşli hastalar, yaralılar, göz hastaları ve kadınlar için ayrı ayrı kısımlar vardı.

Anadolu'da Türklere âit ilk hastâneler, Selçuklular devrinde meydana getirildi. Bunlar, yalnız hasta bakım yeri değil, aynı zamanda hekim yetiştirmek üzere eğitim yapan tıp mektepleri olarak kullanılırdı. Bu sebeple birçok Selçuklu eseri gibi hastâneler de medrese tarzındaydı. Hastâneler, düşman hücûmuna karşı şehir surları içinde yapılır, medrese, câmi, hamam ve çoğunda mevcut kaplıca ve ılıca gibi sağlık tesisleriyle bir bütün hâlinde olurdu.

Selçuklular devrinde hastânelere bimarhâne, dârüşşifâ veya mâristân adı verilirdi. Buralarda her çeşit hasta tedâvi görürdü. Ancak Amasya dârüşşifâsı gibi bâzı hastânelerde ruh hastalarına daha çok sayıda yer verildiği ve bunların tedâvilerinde özel bâzı metodların uygulandığı bilinmektedir. Anadolu'daki ilk önemli hastâne Mardin'de Artukoğullarından Necmeddîn İlgâzi'nin kardeşi Eminüddîn tarafından yaptırılmıştır (1108-1132). Medrese, câmi ve hamamıyla bir külliye olan bu hastâne, mâristân olarak anılmaktaydı. İkinci önemli hastâne Selçuklu hükümdârı Kılıç Arslan'ın oğlu Gıyâsüddîn Keyhüsrev'in ikinci saltanatı zamânında, kızkardeşi Gevher Nesibe tarafından Kayseri'de yaptırılan Gevher Nesibe Hastânesidir (1205). "Şifâiye" adıyle anılan bu hastâneye, tıp eğitimi yapan medresesi ile birlikte "Çifteler" denmiştir. Bugün Kayseri'de Gevher Nesibe Tıp Fakültesi adıyla bir tıp fakültesi vardır. Selçuklu hükümdârı Birinci İzzeddîn Keyhüsrev tarafından yapılan Sivas Hastânesi de önemli bir kuruluştur (1210-1219). Burası hastâne olarak kullanıldığı gibi, tıp eğitimi de yapılan bir müessese idi. Gene Selçuklular zamânında yapılan Konya Dârüşşifâsı (1219-1236), Çankırı'da Selçuklu askeri emirlerinden Atabey Cemâleddîn Ferruh tarafından yaptırılan Dârülâfiye (1235), Kastamonu'da Ali bin Pervâne Hastânesi(1272), Tokat'taki Pervâne Bey Dârüşşifası (1277) Anadolu'nun ilk önemli hastânelerindendir. Anadolu beylikleri devrinde bâzı yeni hastâneler yapıldı. Bu dönemde Dulkadiroğulları Kayseri'de bir Cüzzamhâne, Saruhanoğulları Manisa'da bir Körhâne yaptırdılar.

Osmanlılar, Selçuklu devrindeki vakfiyeleri değiştirmediler ve özellikle Selçuklular zamânında hastâne yapılmayan yerlerde bu nitelikte kuruluşlar yaptırdılar.

Bu devirde hizmete giren ilk sağlık tesisi, 1399'da Yıldırım Bâyezîd Hanın açtırdığı Bursa Dârüttıbbı'dır. Avrupa kıtasındaki ilk tıp müessesesi de Edirne Cüzzamhânesi oldu (1421-1451). Daha sonra 1470'te Fâtih Dârüşşifâsı, 1458'de Edirne Bimaristânı, 1514'te Üsküdar Cüzzamhânesi, 1539'da Kânûnî Sultan Süleymân Hanın annesinin yaptırdığıHafsa Sultan Hastânesi, 1555'te Süleymâniye Dârüşşifası, 1616'da Süleymâniye Dârüttıbbı, 1583'te Sultan Üçüncü Murâd'ın annesi Nuruban Sultan'ın Üsküdar Toptaşı Bimarhânesi, 1772'de EskiSaray Hastalar Dâiresi, Galatasaray Hastalar Dâiresi, İbrâhim Paşa HastalarDâiresi, Topkapı Sarayındaki Eski Enderun Hastânesi, 1769'da Yeni Saray Hastâneler Ocağı, Topkapı Sarayı Değirmenkapıdaki hastâne, Hastabahçe'de Hastalar Ocağı ve Bîmârhâne gibi hizmete giren tesisler, altı yüz yıllık Osmanlı hânedânının ıslâhat dönemi süresine kadar yaptırdıkları hastâne ve diğer sağlık kurumlarının sâdece bir bölümüdür. On dokuzuncu yüzyılda da özellikle İstanbul'da pekçok hastâne yapıldı. Bugün de kullanılmakta olan Sultan Abdülmecîd Hanın annesi Bezmiâlem Vâlide Sultan tarafından 1843'te Şehremini'de açılan Gurebâ Hastânesi, Gümüşsuyu Hastânesi, Zeynepkâmil Hastânesi, Gülhane Askerî Hastâneleri bu yüzyılda hizmete açıldı.

Cumhûriyetin îlânından sonra, önceleri umum müdürlük, daha sonra da bakanlık seviyesine çıkarılan sağlık teşkilâtının ana siyâsetine daha çok koruyucu hekimliğe yönelen bir anlayış hâkim oldu. Hastânelerin yapım ve idâresi ise belediyenin, özel idâreler ve vakıflar gibi mahallî teşkilâta bırakıldı. Sâdece hastâne tedâvisini teşvik bakımından 1924 yılında alınan bir kararla, Ankara, İstanbul-Sivas,

Trabzon, Erzurum ve Diyarbakır illerinde birer örnek (numûne) hastâne yaptırıldı ve o ilin veya yerin adı ile anılmak üzere numûne hastâneleri hizmete açıldı.

Cumhûriyetin îlânında yurdumuzda çeşitli hastânelerde 3035 yatak mevcuttu. Bunun 950 yatağı, Şişli Etfal Hastânesi, Bakırköy Akliye Hastânesi ileZonguldak Devlet Hastânesi olarak Sağlık Bakanlığına; 635 yatağı İstanbul ve İzmir'deki Belediye Hastânelerine ve 45 yatağı da özel idâreye bağlı hastânelere âitti. 1923'te veremliler için 150 yatak ihtivâ eden 3 müessese, 1926'da Ankara ve Konya'da birer doğum ve çocuk bakım evi bulunmakta idi.

1954 yılında çıkarılan yeni bir kânunla yataklı tedâvi kurumlarının büyük çoğunluğu Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına devredildi; Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük illerde belediyeler, özel idâreler, vakıflar ve üniversiteler gibi, bâzı kuruluşlara bağlı az sayıda hastâne, bu uygulama dışında bırakıldı.

1992 yılında yapılan istatistiklere göre yurdumuzda askerî hastâneler hâriç 956 hastâne, 3829 sağlık ocağı, 11.427 sağlık evi, 247 verem savaş dispanseri, 255 kamu sağlığı dispanseri bulunmaktadır. Bu arada hükûmet tabipliği adı altında faaliyetlerini sürdüren sağlık merkezleri, sağlık ocağı olarak isim değiştirerek Türkiye genelinde 3829 yerde bu isim altında sağlık hizmeti verilmektedir. Hastâne ve sağlık merkezleri yatak sayısı 144.280'dir.

Devlet hastâneleri yanında, son senelerde özel hastaneler de rağbet görmüştür. 1991 yılında açılan 60 yataklı Türkiye Gazetesi Hastanesi özel hastânelerden birisi olarak sağlık hizmeti vermektedir.

Hastânelerin büyüklüğüne, küçüklüğüne, muâyene ve tedâvî ettikleri hasta ve hastalık çeşidine göre hizmet çapları ve niteliği değişir. Genel olarak, her hastaya bakan, ilk tedâvileri uygulayan küçük hastâneler, güçleri dışındaki hastalıkların teşhis ve tedâvisini daha büyük çaptaki, uzmanlık sâhibi büyük hastânelere gönderirler. Meselâ verem, frengi, sıtma gibi bir tek hastalıkla ilgilenen hastânelerin yanında, deri hastalıkları, üreme yolları hastalıkları, göğüs cerrâhisi, kadın-doğum, fizik tedâvi, ruh hastalıkları gibi bir hastalık topluluğu ile uğraşan hastâneler de vardır. Bir tek hastalık veya bir hastalık topluluğu ile uğraşan hastâneler, ayrıca, bağlı oldukları idârelere, muâyene ve tedâvi ettikleri hastaların mesleklerine göre de özellikler taşırlar. Bu arada sigorta hastâneleri iş kânunu çerçevesi içine giren iş yerlerinde çalışanların hastalıklarını tedâvi ettiği gibi bunların eşlerinin doğumlarında da vazîfe yaparlar. Devlet hastâneleri bütün yurt çapında hasta tedâvisiyle uğraşır; bunlardan bir kısmı geniş kadroludur. Eskiden bulunan memleket hastânelerine örnek ve yardımcı olmak üzere kurulmuştur; bunun için bir kısmı nümûne hastânesi adını taşır.

Hastânelerde hastaların yatarak tedâvi gördükleri yerlere "klinik" denir. Bununla birlikte, bir hastânenin tamâmına, bir hastalık topluluğu ile uğraşan hastânelere veya ayrıca bâzı özel hastânelere de "klinik" denmektedir. Hastânelerin yataklı kısımları dışında, ayakta yapılan muâyenelerle uğraşan şûbeleri ise "poliklinik" diye anılır. Burada hemen her çeşit hastalığın muâyenesi yapılır. Hastanın yatması gerekiyorsa, hastalığın cinsine göre, bir kliniğe gönderilir.

Hastânelerde eskiden dâhiliye, cerrahî, kadın-doğum ve çocuk hastalıkları servisleri mevcuttu. Bu kollar bugün özel ihtisas dallarına ayrılmış bulunmaktadır. Meselâ: Dâhiliye kısmı; hemotoloji, gastroenteroloji, kardiyoloji, romatoloji, allerji, metabolizma, intani hastalıklar, nefroloji, endokrinoloji, göğüs hastalıkları dallarına ayrılmıştır.

Cerrahî de genel cerrahî, kadın-doğum cerrahîsi, ortopedi, bevliye, nöroşirurji, göğüs ve kalp-damar cerrahîsi, kulak-burun-boğaz cerrahîsi ile göz cerrahîsi, plâstik (estetik) cerrahî bölümlerine ayrılmıştır.

Bugün röntgen (normal röntgen, bilgisayarlı tomografiler ve magnetik rezonons) cihazları, ultrasonografi, elektrokardiyograf, elektroensefalograf, elektromiyograf, elektronik laboratuvar âletleri, endoskopik tetkik cihazları, hastalıkların teşhis ve tedâvîsinde hastânelerin vazgeçilmez cihâzları olmuştur.

Radyografi servisleri mîde, barsak, akciğer, kemik kırıkları ve tümörlerin teşhisinde büyük bir önem taşır. Radyoterapi servislerinde ise kanserli hastalar şualarla tedâvi edilir. Fizikoterapi servisi ültraviyole, diyatermi gibi özel âletlerle romatizmalı ve felçli hastaların tedâvîsinde yardımcı olur.

Rehabilitasyon servisleri ise sakat hastaları bir an önce ayağa kaldırarak yürür hâle getirmeye çalışır. Laboratuvarlar kan, idrar, dışkı(gaita) muâyeneleriyle hastalıkların teşhisinde doktora büyük yardımlarda bulunur. Modern elektronik âletlerle tahlillerin sınırı daha genişlemiştir. Bakteriyoloji laboratuvarları mikropların ayırımı ve tesirli antibiyotiği seçmek husûsunda doktora yardım eder; pataloji ve sitoloji laboratuvarları ise tümörlerin habis veya selîm olduğunu meydana koyarak tedâviye yön verdirir.

Veremli hastaların iyi edilmesi için kurulmuş hastânelere "sanatoryum" denir. Buralarda tedâvi daha çok kür, iklim, beslenme, dinlenme esâsına dayanır. Prevantoryum ise, verem başta olmak üzere, bâzı hastalıklara istidatlı kimselerin kuvvetlenip hastalığı yenmeleri, eskiden geçirdikleri bir hastalığın

yeniden ortaya çıkmasını önlemeleri için kurulmuştur.

Hastânenin önemli bir vazîfesi de âcil vak'alara bakmak ve gerekli müdâhale ve tedâvîleri sür'atle yapmaktır. Bunun için hastânelerde doktor, hemşire, sağlık personeli gece-gündüz devamlı nöbet tutar. Ufak hastânelerde servis ve poliklinik nöbetleri müşterek tutulur.

Trafik kazâlarının gittikçe artmasıyla âcil vak'alar da çoğalmaktadır. Büyük şehirlerde devamlı olarak çalışan ve yalnız âcil vak'aları kabul edip, onların tedâvisiyle uğraşan ilk yardım hastâneleri kurulmuştur.

Modern hastânelerin yapımı da, toplumun ve tıbbın ilerlemesi ile değişmektedir. Eski hastâneler ayrı ayrı pavyonlar şeklinde ve 10-15 yataklı büyük hasta koğuşları tarzında inşâ edilmekteydi. Yeni hastâne mîmârisinde, büyük koğuşların yerini bir veya iki yataklı odalar almıştır. Yeni hastâneler çok temiz, sevimli otellere benzetilmeye çalışılmakta ve bir ev havasını verecek tarzda dekore edilmektedir.

HAŞHAŞ;

Alm. *Schlafmohn (m),* **Fr.** *Pavot (m) somnifère,* **İng.** *Poppy.* **Familyası:** Gelincikgiller (Papaveraceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu.

Yüzyıllardan beri ekilmekte olan bir kültür bitkisi. Haşhaş ziraatinin ilk defa nerede başlamış olduğu kesin olarak belli değildir. Bâzı yazarlara göre Akdeniz havzası, Anadolu ve Mezopotamya'dır. Türklerin eski anayurtları olan Orta Asya'da haşhaş ziraatını yapmakta oldukları ve göçler ile bu kültürü etrafa yaydıkları düşünülmektedir. Etiler zamanında Anadolu'da haşhaş ekimi yapıldığı arkeolojik kazılarla ortaya çıkmıştır.

Anadolu birçok coğrafik ve ekolojik haşhaş gruplarının toplandığı bir yerdir. Bu sebeple Anadolu'da çok çeşitli haşhaş gruplarına rastlanır. Memleketimizde yetiştirilen haşhaş iki alt türe ayrılmaktadır:

1. Papaver somniferum alt tür anatolicum (Körhaşhaş):

Bitki 50-120 cm boyunda, az veya orta dallı, kapsülleri büyük (5 cm çaplı), kalın kabuklu, konik, yuvarlak, olgunlaşınca delikleri açılmayan türdür.

Bu alt türün de beyaz ve mor çiçekli olan varyeteleri (çeşit) vardır.

Varyete albescens (Akhaşhaş): Çiçekler saf beyaz, tohumlar beyaz veya devetüyü renklidir. Ekilmekte olan haşhaşların % 60-70'ini bu varyete teşkil etmektedir. Bilhassa soft bölgede (Amasya, Tokat, Çorum, Malatya) ekilmektedir.

Varyete violascens (Karahaşhaş, Gökhaşhaş): Çiçekler açık veya koyu mor, tohumlar gri veya kahverengidir. Yukarıdaki varyeteye göre daha az ve genellikle onunla birlikte ekilmektedir.

2) Papaver somniferum alttür spontaneum (Açıkhaşhaş):

Bitki 60-100 cm boyunda, kapsülleri küçük (2,5 cm çaplı), çok ve nadiren orta dallı, ince kabuklu olup olgunlaşınca kapsül meyvede delikler açılır. Bu alt türün de varyeteleri vardır. Ekimi körhaşhaş alt türünün varyetelerine göre az olmakla beraber Bilecik, Kütahya, Uşak, Afyon, Burdur, Isparta, Denizli ve haşhaş zirâati yapılan hemen her mıntıkada bulunur. Varyete violaceum'un çiçekleri açık mordan koyu mora kadar değişen renkli, dip kısımları koyu mor renklidir. Tohumlar mavimsi-gri veya kahverengidir. Anadolu'da açık haşhaşın ençok rastlanan varyetesidir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısımları ham meyvelerinin çizilmesi ile elde edilen afyon (Bkz. Afyon), kurutulmuş ham meyveler, yapraklar, tohumları ve tohumlarından elde edilen yağıdır. Haşhaş yaprağı elde edildiği alt türe ve gövdedeki yerine göre şekli az çok değişir. Bilhassa hâricen kullanılan bâzı merhemlerin bileşimine girer ve ağrı dindiricidir. Haşhaşbaşı, haşhaşın olgunlaşmasından, sütlüyken toplanan ve kurutulan, tohumları çıkarılan kapsül meyveleridir. Bileşiminde toplanma zamanına göre değişen afyon alkoloitleri vardır. Dıştan ağrı dindirici olarak, özellikle diş hekimliğinde kullanılır. Tohumlarının yağı ise, tohumları soğukta tazyik edilmesi sûretiyle elde edilen yağdır. Soğukta elde edilen yağın bileşiminde asitler az, sıcakta elde edilen yağın ise asitleri fazladır. Soğukta elde edilen yağ, bâzı merhemlerin bileşimine girer. Sıcakta elde edilen yağ, yemek yağı ve sanayide sabun yapımında kullanılır. Yağ çıkarıldıktan sonra geri kalan küspeden hayvan yemi olarak istifâde edilir.

HÂŞİMÎLER;

Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem efendimizin dedesinin babası olan Hâşim'in neslinden olanlar. Benî Hâşim de denir. Hâşimoğulları demektir. Peygamberimizin babasının ismiAbdullah, dedesinin ismi Abdülmuttalib'dir. Sonra ceddi sıra ile; Hâşim (Amr), Abdü-Menâf (Mugire), Kuseyy (Zeyd), Kilâb,

Mürre, Ka'b, Lüveyy, Gâlip, Fihr (Kureyş), Mâlik, Nadr, Kinâne, Huzeyme, Müdrike (Âmir), İlyas, Mudar, Nizâr, Me'add ve Adnân'dır. Peygamberimizin soyu İsmâil ve İbrâhim peygamberlere dayanır. İlk insan ve ilk peygamber Âdem aleyhisselâmdan beri peygamberimizin dedelerinin hepsi temiz kimselerdi.

Üçüncü nesilden dedesi olan Hâşim, Kureyş Kabîlesine mensuptur. Bu kabîle; Emevî, Nevfel, Abdüddâr, Esed, Teym, Mahzûm, Adiy, Cumah ve Sehm adında on kola ayrılmıştır. Mekke'de her kol ayrı bir hizmeti yapıyordu. Hâşimîler de, Kâbe kapısını açmak vazîfesini yürütüyorlardı. Hâşim, Kureyşlilerin Şam'da ticâret yapmaları için Bizans imparatoru Kayzer'den izin almıştı. Kendi de ticâretle meşgul oluyordu. Çok cömert bir zâttı. Kıtlık zamânı Mekke halkına Şam'dan getirdiği has buğdaydan yaptırdığı beyaz ve nefis ekmekleri et suyu ile tirit yaptırıp ziyâfet vermişti. Onun için kendisine "Hâşim" denilmiştir. Asıl ismi Amr'dır. Şam'da Gazze'de vefât etmişti. Abdülmuttalib ve Esed adlarında iki oğlu vardı. Esed'in Huney isminde bir oğlu olmuş, fakat nesli devâm etmemiştir. Abdülmuttalib'in ise on oğlu ve beş kızı vardı. İşte Peygamberimizin babası Abdullah, Abdülmuttalib'in on oğlundan birisidir.

Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem), amcalarının kıyâmete kadar gelecek oğullarına "Hâşimî" veya "Benî Hâşim" denir. Peygamberimizin soyu, kızı Fâtıma'nın iki oğlu hazret-i Hasan ve hazret-i Hüseyin'in çocuklarıyla bugüne kadar devâm edegelmiştir. Hazret-i Hasan'ın evlatlarına **"şerîf"** ve hazret-i Hüseyin'in evlatlarına **"seyyid"** denir. Bunların babası hazret-i Ali, Resûlullah'ın amcası Ebû Tâlib'in oğludur. Seyyidler şerîflerden üstündür. Peygamberimizi ve akrabâsını sevmek, İslâm dîninde ibâdet sayıldığı için, Müslümanlar şerîflere ve seyyidlere dâimâ hürmet ve saygı göstermişlerdir. Ebû Leheb gibi îmân etmeyen akrabâsı sevilmez. Bilhassa Osmanlılar zamânında Peygamberimizin soyunu devâm ettiren ve O'nun torunları olan seyyidleri ve şerîfleri tanımak ve onlara gerekli hürmeti göstermek için görevli memurlar tarafından ayrı nüfus kütükleri düzenlenmiş ve bunlara mahsus mahkemeler kurulmuştur. Bütün evlatları orada kayıtlı olduğundan, yalancılar seyyidlik iddiâ edemezdi. Bugün de, çeşitli İslâm ülkelerinde ve Türkiye'de Eshâb-ı kirâmın evlâdı ve Peygamberimizin torunları olan seyyidler ve şerîfler vardır. Onların kıymetini bilenler hürmette kusur etmezler.

Hazret-i Ali'nin ve oğlu hazret-i Hasan'ın halîfeliğinden sonra, hilâfet (İslâm devlet başkanlığı) hazret-i Muâviye'nin halîfe seçilmesiyle Emevîlere geçmiş ve 750 senesine kadar devâm etmiştir. Bu târihten sonra, Peygamberimizin amcası olan hazret-i Abbâs'ın soyundan gelen Hâşimîler halîfe olmuşlar ve "Abbâsîler" adı ile şöhret bulmuşlardır. İlk Abbâsî halîfesi Ebü'l-Abbâs Abdullah'tır (Bkz. Abbâsîler). Bunların Bağdat'taki hilâfetleri 1258 yılına kadar devâm etmiştir. Hülâgu'nun Bağdat'ı yıkıp yakmasından sonra, Mısır'a yerleşen Abbâsî halîfelerinin sonuncusu Yâkûb bin Müstemsikbillah hilâfeti kendi arzusu ile Mısır ve Hicaz fâtihi Yavuz Sultan Selim Hana teslim etti.

Osmanlılar, Hicaz, Mekke ve Medîne emirliklerini (vâlilerini) ekseriyâ şerîf veya seyyidlerden seçerlerdi. Mekke'nin son Osmanlı emîri Şerif Hüseyin'di. Şimdiki Ürdün Devletinin başkanı da hazret-i Peygamber'in soyundan olan Şerif Hüseyin'dir.

HAŞİR VE NEŞİR;

toplanma ve bir araya gelme ve dağılma. Kıyâmet koptuktan sonra diriltilen bütün varlıkların, dünyâda yaptıklarından hesap vermek üzere sevk olunacakları mahşer yerinde toplanmasına "haşir" ve hesaptan sonra Cennet'e veya Cehennem'e dağılmaya "neşir" denir. Âhirette haşir ve neşirin olacağına inanmak, îmânın şartlarındandır. Hiç şüphe etmeden inanmak İslâm dîninin emridir.

Melekler, insanlar ve cinler, Allahü teâlâya îmân edip, ona ibâdet etmek için yaratılmıştır. Dünyâ, âhiretin tarlası gibi olup, burada yapılan bütün amellerin (işlerin) hesâbı, âhirette sorulacaktır. Allahü teâlâ kullarını, hangisinin daha güzel iş, kulluk ve ibâdet yapacağını imtihan etmek, denemek için yarattığını, Kur'ân-ı kerîmde Mülk sûresi ikinci âyet-i kerîmede bildiriyor. Âhiret hayâtı sonsuzdur. Orada Cennet ve Cehennem'den başka bir yer de yoktur. Îmân edip Allahü teâlânın rızâsını kazanacak işleri yapanlar Cennet'e, hiç inanmayanlar da Cehennem'e gönderilecektir. Îmânı olup da günâh işleyenler, Cehennem'de cezâlarını çekip tekrar Cennet'e gönderilecektir. Bunların Cennet'e gönderilmeleri îmânlarından dolayıdır. Herşeyin sonu gelip kıyâmet kopunca, diriltilerek mezarlarından kalkan bütün canlılar, yaptıklarından Allahü teâlâya hesap vermek için mahşerde toplanır. Mîzan (terâzi) kurulur. Ameller tartılır. İyiliği, sevapları ağır gelenler Cennet'e, kötülüğü, günahları ağır gelenler de Cehennem'e sevk olunurlar. (Bkz. Âhiret, Kıyâmet)

HAT;

Alm. *Schönschriff (f),* **Fr.** *Calligraphie (f),* **İng.** *Calligraphy.* Çizgi, yazı. Hat kelimesinin ondan fazla mânâsı vardır. Genel olarak hat denince **Kur'ân-ı kerîm** harfleri ile yazılmış yazı akla gelir. Sanat yazıları için "hüsn-i hat" (güzel yazı) tâbiri daha uygun düşmektedir. Hattın diğer bir özelliği de el ve kalemle yazılmış olmasıdır ki, buna "elyazması" yahut "orijinal yazı" da denir. Diğer mecâzî mânâda

meselâ, çizme yazı, yapma yazı, kopye yazı, basma yazı, işleme yazı gibi ifâdelerde yazılan yazılar asıl hat yazısından ayırt edilmiş olurlar.

Yazı, dilin eli, elin dilidir. Gönlün tercümanı, irâdenin ölçüsü, rûhun aynasıdır. Akıllara elçi, mârifetlere silâh, ilimlere hüccet, medeniyetlere senettir. Yazı, hâfızanın yükünü hafifletir. Güzel yazı, bunu daha da azaltır. Gözü ve zihni erken yorulmaktan korur. Fikrin işlemesine, olgunlaşmasına yarar. Sözü düzenler, ifâdeyi kuvvetlendirir, dili dizginler, düşünmeye zaman, düzeltmeye imkân verir.

Hüsn-i hat yazarlarına "kâtip" denir. Çoğulu küttâb'dır. Daha sonraları "hattat" denilmiştir. Osmanlılar zamanında hattatlara "hoş-nüvist" (güzel yazı yazan) veya "hûb-nüvist" de denilmiştir. Yazı çeşitlerine göre de "ta'lik-nüvist" (ta'lik yazan), "celî-nüvist" (celî yazan) gibi isimler verilmiştir.

Yazının Târihi

Bugün târihte kaybolmuş veya hâlen devâm eden milletlere âit yazıların nerede, nasıl zuhur ettiği ve ne kadar çeşidinin bulunduğu tam olarak bilinmemektedir. Bununla beraber bilinen kesin bir gerçek, **Kur'ân-ı kerîm** harf ve yazılarının estetik ve güzellik bakımından beşer yazılarının hiçbirisi ile kıyas kabul etmeyecek kadar fevkalâde bir kıymet ve müstakil bir varlık göstermiş olmasıdır. Muteber din kitaplarında Âdem aleyhisselâmın Cennetteyken, Cennetin her yerinde ve Arş üzerinde bu harflerle "Kelime-i tevhîd" yazısını gördüğünü; İslâmî yazının vaz'-ı ilâhîye dayandığını, o harflerin insan yapısı olmadığını, dünyâ ve Âdem yokken o harflerin olduğunu yazmaktadır.

İslâmî yazının tekâmülü, İslâmiyetten önce ve sonra olmak üzere iki safhaya ayrılmaktadır. Hicretten önceki dönemde Mîladî 512 senesine ait bâzı kitâbelere rastlanmışsa da bilgi bakımından karanlıkta kalmıştır. İslâmiyetin ilk yıllarında, kullanılan yazı çeşidi hakkında muhtelif rivâyetler varsa da 5. asrın ikinci yarısında dik ve köşeli"Ma'kilî" yazısı ile yuvarlağımsı "Şâmî" yazısının Mekke'de kullanılmakta olduğu bilinmektedir.

İslâmiyetin zuhûru ile Peygamberimizin yakın sahâbelerinden hazret-i Ali, hazret-i Ömer, Talha, Eban bin Said, Osman bin Said, Yezid bin Ebû Süfyan, Hatib bin Ömer, A'lâ bin Harezmî, Ebû Selman bin Adüleşhel, Abdullah bin Said, Hüsreyt bin Abdülazzâ, Muâviye radıyallahü anhüm, vahiy kâtipiliği yaparak İslâm âleminin ilk yazı yazanları olmuşlardır.

Ma'kilî olan ilk İslâm yazısı kısa zaman içinde "Kûfi" yazısı ile tekâmül etmiştir. Hazret-i Ali bu sâhada çok güzel örnekler vermiştir. Türklerin ve bilhassa Osmanlıların İslâmiyete yaptıkları hizmet sırasında, İslâmî sanatlar arasında en ziyade ileri götürdüğü sanat, hüsn-i hat olmuştur.

Son Abbasî Halîfesi Musta'sım-billah'ın kölesi olduğunu söyleyen "Yâkut-ı Musta'sımî" kaleminin ucunu eğri kesmek sûretiyle hat sanatında "aklâm-i sitte=altı kalem" denilen yazı çeşitlerinin tekamülüne yeni bir çehre kazandırmış, bu sebeple de kendisine yenilik yapan mânâsına da gelen "Hattât" ünvanı verilmiştir.

Hüsn-i Hat Yazılarının Çeşitleri

1. Ma'kilî yazısı: Bu yazı çeşidinde harflerin hepsi düz, köşeli, hendesî ve donuktur. Bu sebepten sertlik ve kat'îlik ifâde eder. Her harf değilse de çoğu dört hareketle meydana gelir. Bu sebepten ma'kilî'ye "hatt-ı satrancılî" de denilmiştir. Bu yazı İslâmiyetten önce âbide yazısı olarak kullanılmış, fakat el ve kalemle yazarak değil, hendese ve nakış âletleriyle çizerek vücûda getirilmiştir. İslâmiyetten sonra da çizme usulü ile âbide yazısı olarak kullanılmıştır. Bunlarda el ve kalemle yazmak bulunmadığından, hakîkî değil mecazî yazılardan sayılırlar. Estetikleri de ancak resmedilme bakımından mütâala olunur. Kalın ve ince olmak üzere başlıca iki çeşidi vardır.

2. Kûfî yazı: Bu yazıda, ma'kilî'den farklı olarak düzlük ve yuvarlaklık muayyen nisbetler altında karıştırılmış ve kalemin tabiatı ona göre ayarlanarak yazışta hareket hâkim kılınmıştır. Gözlü ve başlı harflerin hareketleri ma'kilîde (dört) iken kûfî'de üçe indirilmiş olduğundan, kûfî'nin her çeşidinde başlı ve gözlü harfler üçgenimsi (müselles) veya yuvarlağımsı(tedvîri) durum alırlar.

El ve kalemle yazılarak vücuda getirilen kûfî hattı zor bir sanat ve meleke işidir. Bu hususta hazret-i Ali çok güzel kûfî örnekleri vermiştir.

Kûfî yazısında yazının fıtrî ve bedîî zevki hâkim olduğundan ma'kılî de görülen donuk hendese, rûhî ve akıcı bin hendeseye dönüşmüştür. Bu da yazıya ve yazanlara geniş bir inkişâf ve imkân sağlamıştır. Bu bakımlardan kûfî yazısına "ümmü'l hutût=yazıların anası" denmiştir. Yazma kûfî ve yapma kûfî (=celî kûfî) diye çeşitleri vardır.

Bâzı üstad ve hattatlar, ma'kilî ve kûfî yazılarının karışımı ile "aklâm-ı sitte=altı kalem" denilen altı cins yazı çeşidi bulunmuştur demişlerse de, yazıların anası kabul edilen kûfî yazısından kaynaklanan ve aşağıda şematik olarak gösterildiği üzere bir şecerenin mevcud olduğu kabul edilmektedir.

Bu duruma göre “aklâm-ı sitte (altı kalem); sülüs, nesih, muhakkak, reyhânî, tevkî ve rik’a olarak çeşitlere ayrılmış, ayrıca bir yedincisi olarak da “ta’lik” ilâve edilmiştir.

3. Sülüs kalemi: Sülüste her harfin altıda dört (4/6) parçası düzümsü, altıda ikisi (2/6) de yuvarlağımsı olmaktadır. 24 kıl kalınlığına “tomar” adı verilmiş, hâsıl olan kalınlığın sülüsüne (1/3) “sülüs” ismi verilmiştir. Yâni sekiz kıl kalınlığı sülüs kalemi kalınlığını meydana getirmiştir. Hat üstatları sülüs kalemini birinci derecede göstermiş, hat sanatında kûfîden sonra başlı başına bir başlangıç, bir kaynak ve hat tâliminde bir esas ve ölçü almışlardır. Bu bakımdan da kûfîden üstün bir mevki verilmiştir. Bu imtiyazlı karakteriyle“mikyâsü’l-hat, mizânü’l-hat” diye şöhret bulmuştur.

Sülüs daha çok hat öğrenmek için kullanılır. Her yazının temelidir. Sülüs’ün metânet ve kemâli diğer hat cinslerine yayılmış olmakla beraber asıl istenilen husus bu olmamaktadır. Aklâm-ı sitte’de sülüs ile nesih birinci gelmektedir.

4. Nesih kalemi: Sülüs’e tâbi olup kalınlığı sülüs kaleminin üçte biri (1/3) kadardır. Bu yazı, teknik bakımdan sülüsün üçte ikisini (2/3) nesh etmiş ve üçte biriyle de sülüse tâbi olmuştur. Bu bakımdan nesih yazısının sülüsü andıran bir husûsiyeti vardır. Kur’ân-ı kerîm’i kûfî hattıyla yazılmak mevkiinden resmen kaldırıp onun yerine geçmiş olması mânâsına “nesh” etmesi sebebiyle de nesih denilmiştir.

Aklâm-ı sitte’den sülüs ile nesih, güzellikte birinci gelir. Nesih hattı daha çok mushaf, tefsir, hadis ve benzeri eserlerin yazılmasında kullanılmıştır.

5. Muhakkak kalemi: Her harfin bir buçuk hissesi düz, kalanı yuvarlağımsı, kalınlığı sülüs kalemi kadar olan hüsn-i hat şeklidir.

6. Reyhânî kalemi: Nesih hattının sülüse bağlı olduğu gibi reyhânî kalemi de muhakkak kalemine tâbidir. Kalınlığı nesih kalemi kadardır.

7. Tevkî kalemi: Yarısı düzümsü, yarısı yuvarlağımsı, diye târif olunup, kalem kalınlığı sülüse pek yakındır.

8. Rik’a (rikaa) kalemi: Düzlüğü ve yuvarlaklığı değişik, çoğu harfleri bitişiktir. Kalem kalınlığı değişebildiği gibi belirli bir haddi de yoktur. Gâyet sür’atle yazıldığı, seyyal ve stenoğrafik bir mâhiyette olduğu için harfler, tabîatıyla birbirine bitişiktir. Osmanlılar bu yazıya “hatt-ı icâze” de demişlerdir. Diğer yazı nev’îleriyle karışmaya son derece elverişli olduğundan birçok yazı çeşidinde rol aldığı görülmektedir.

Tevkî ile rik’a kalemleri daha ziyâde sür’atle yazmak içindir. Dolayısıyla bunlar amelî bakımından birinci, estetik yönden ikinci ve üçüncü ve hattâ biraz daha geride kalırlar. Bu gibi yazılara ince kalemlerde umûmiyetle “Kırma” veya “Hurde” denilmektedir.

9. Ta’lik kalemi: Her harfi tedvîrî “yuvarlağımsı” olup düz harfi yoktur. Dolayısıyla ma’kilînin tam aksi durumundadır. Ta’lik kaleminin kalınlığı sülüs kalemi kadar olup, “Meşk Kalemi” diye mârûftur.

Celisine, yâni kalınına “kamış kalem” ismi verilmiştir. Ta’lik’e, Acem yazısı da denilmektedir.İncesine “hâfî” veya “ince ta’lik” yahut “hurde ta’lik”; kalınlarına da “celi ta’lik” veya “ta’lik celisi” denmektedir. Sülüs ve nesihten sonra gelmektedir. Bu sebeple hat üstatları talebelerine sülüs ve nesihten sonra ta’lik öğretmeyi tercih etmişlerdir. Çünkü bu üç yazıyı elde eden bir talebe, diğer yazıları da yazabilecek duruma gelmiş olur. Bundan sonra sülüs ve Ta’lik celîleri gelir ki, bunlar üzerinde ayrıca tâlim görmek îcâb eder.

10. Diğer ölçülü yazılar: “Altı kalem = aklâm-ı sitte”den her biri “hâfî” ve “celî” diye bölümlere ayrılmakta, bu sûretle ölçülü kalemler 12’ye yükselmektedir. Bâzıları bu 12 kaleme ilâveler yaparak 46, hattâ daha fazla sayıya çıkartmaktadırlar.

Bu yazı çeşitlerine “şikeste”, “sünbülî”, “şecerî” ile “celî”ler, “hurde”ler, “müsenna”lar, “melâsık”lar, “müşakkak”lar“rik’a ve kırma”lar ve 500 çeşidi geçen kûfîler ve “gubârî”ler de ilâve edilirse, hakîkî ve mecâzî yazı yekünü 1000’e yaklaşır.

Arapçada ta’lik ve bunun kolları; Farsçada divânî, divân-ı celî ve karma divânî, Osmanlıcada rik’a ve rik’a kırmaları daha güzel bir durum arz ederler. Bu îtibârla, lisan ve kavmiyet hususiyetinin bu yazılar üzerinde de az çok tesirli olduğu görülmektedir.

Bu bilgiler, İslâmda yazıya verilen ehemmiyetin, sarf olunan çalışma ve gayretin kısa bir bilançosu gibidir. Sanat âleminde ismen bile küçümsenmeyecek olan bu zenginlik, Rabbânî bir feyiz ve rahmet altında işleyen dimağ ve ellerin, îmân ve zevk dolu gönüllerin güzel ve muhteşem tezahürleridir.

Türk milleti ile Arap ve Acem milletleri hüsn-i hat sanatında hüner ve dehâ sâhibi nice insanlar yetiştirmişlerdir. Osmanlıların bu uğurdaki hizmeti öteki milletlerden çok daha ileri gitmiş, Arabın sülüsünü, Acemin ta’likini binbir incelik içinde tamamlamış ve ıslah etmiş, bir taraftan da yüzlerce

Osmanlı hattatı yetiştirmiştir. Hattatların câhil olduklarına dâir var olan rivayetler gerçeğe dayanmamaktadır. Osmanlı Sultanlarının hemen hemen hepsi hat sanatında örnek olabilecek eserler vermişlerdir. Hat sanatı hakkında yazılmış **Menakib-i Münevverân** (Âlî), **Gülzâr-ı Sevap** (Nefeszâde), **Devha-tül Küttâb** (Soyulcuzâde) ve **Tuhfe-i Hattâtîn** (Müstekimzâde) gibi eserlerde şeyhülislâm olarak hizmette bulunmuş; Hoca Saadeddîn, Yahya, Feyzullah, Veliyyuddîn ve Çelebizâde Âsım efendilerin sadrâzam olarak hizmette bulunmuş; Hekimoğlu Ali Paşa, Koca Râgıp Paşaların aynı zamanda birer hattat olduklarını ve kâdı olarak vazife yapan kimselerin de muhakkak hüsn-i hat dersi aldıklarını yazmaktadır.

Hat hakkında yazılmış diğer bâzı, **Tezkere-tül-Hattâtîn, Mecelle-tün Nisab, Devha-tül-Meşâyıh** gibi eserlerde de geniş bilgi bulunmaktadır.

Hat Sanatında Kullanılan Malzemeler

Kalem, kâğıt ve mürekkeb esas malzemeyi teşkil eder. Bunlar da kendi içlerinde çeşitlere ayrılırlar.

Kalem: Kamış kalem, kargı kalem, tahta kalem, çifte kalem, demir kalem, kurşun ve renkli kalemler, tarama kalemi, cetvel kalemi, vs.

Mürekkep: Beyaz, siyah, lâl, gülyûnî, lâcivert, âsumânî, altın, zırnık, tashih mürekkepleri olarak kısımlara ayrılırlar.

Kâğıtlar: Renk ve kalite bakımından birçok çeşitlere ayrılırlar.

Mürekkep yapma usûlü başlı başına bir sanat kolu teşkil eder. Zamanımızda bu sanat kolu yok olma derecesinde unutulmuştur. Kâğıt bakımından da yine ihtisâs isteyen ve ustalığı gerektiren kâğıt boyama, ebrû kâğıdı yapma ve kâğıt âharlama işleri de bugün unutulmuş gibidir.

Meşhur Hattâtlar

İbn-i Mukle (885-949), Ya'kût-ı Musta'sımî (1204-1298), Şeyh Hamdullah (1437-1520), Ahmed Karahisarî (1468-1556), Hafız Osman bin Ali(1642-1698), Mehmed Es'ad Yesârî (1753-1798), Mustafa Râkım (1757-1828), Mahmûd Celâleddîn (? - 1849) ve hanımı Esmâ İbret (? - 1780), Mustafa İzzet (1770-1849), Şevkî Efendi (1829-1887), Hulûsî Efendi (1869-1940), İsmâil HakkıAltunbezer (1873-1946), Mustafa Halim Özyazıcı (1898-1964), Beşiktaşlı Hacı Nûri Efendi (1868-1951), Mahmud Yazır (1895-1952), Necmeddin Okyay (1883-1967), Hâfız Kemal Batanay (1891-1981), Hâmid Aytaç (1891-1982)...

HATAY;

İlin Kimliği

Yüzölçümü: .. 5403 km^2

Nüfûsu:..... 1.109.754

İlçeleri: ..... Merkez, Altınözü, Belen, Dörtyol, Erzin, Hassa, İskenderun, Kırıkhan,

Kumlu, Reyhanlı, Samandağı

Türkiye'nin en güneyinde bir sınır ilimiz. 35°52' ve 37°04' kuzey enlemleri ile 35°40' ve 36°35' doğu boylamları arasında yer alır. İl toprakları, doğu ve güneyde Suriye sınırı, kuzeydoğuda Gâziantep, kuzey ve kuzeybatıda Adana, batıda ise İskenderun Körfezi ile çevrilidir. Trafik numarası 31'dir.

İsminin Menşei

Osmanlı devrinde "İskenderun Sancağı" adıyla anılan bölge, Cumhûriyet devrinde Türkiye'ye katıldıktan sonra"Hatay" ismini almıştır. Hititlilere "Hatti" denir ve bunlar da, Hatay bölgesine "Hattena" derlerdi. Araplar "Antakiye", Selökitler ise Antiokheia demişlerdir.

Târihi

Hatay, Hititlerin bir toprağıydı Hitit imparatorluğunun yıkılışından az önce bu bölgede bağımsız bir Hitit devleti kuruldu. Başkenti Zencirli (Sam'al) olan bu devlet 150 sene devâm etti. M. Ö. 6. asırda Perslerin istilasına uğradı. Bilâhare Makedonya Kralı İskender, Anadolu'yu işgâl ve Pers (İran) Devletini yenerek bu bölgeyi de istilâ etti. İskender'in ölümünden sonra Makedonya İmparatorluğu, generalleri arasında taksim edildi. İskender'in generallerinden Birinci Selevkos Asya İmparatorluğunu, Birinci Selevkos'un oğlu Birinci Antiochus, Hatay bölgesindeAntakya şehrini kurdu.

Antakya M.Ö. 306-280 arasında 26 sene Asya İmparatorluğunun başşehri oldu. Şehir nüfûsu 500 bini geçerek Roma ve İskenderun'dan sonra dünyânın üçüncü büyük şehri oldu. Selevkos Devleti, başşehrini Selevkiya şehrine nakledince Antakya gerilemeye başladı. Roma imparatorluğu, Selevkos

(Asya) Devletini ilhak edince, bölge Romalıların eline geçti. Roma imparatorluğu M.S. 395'te ikiye parçalanınca bu bölge, Doğu Roma'nın (Bizans) payına düştü. M.S. 395'ten îtibâren 243 sene Antakya, Bizans ve Sâsânîler arasında el değiştirdi. Hıristiyanların dînî merkezi hâline geldi. Sâsânî imparatoru Şehinşah Birinci Sâpûr, 260 senesinde şehri aldı. Bizanslıların 538 senesinde geri almalarını müteakip Birinci Hüsrev Nûşirevân tekrar şehri ele geçirdi. Halkın büyük kısmını, Bağdat yakınlarındaki başşehir Medâyin'in civârında kurulan Rûmiye şehrine yerleştirdi. Bizans imparatoru Justinianus, Antakya'yı Sâsânîlerden geri aldı ve yeniden inşâ ettirdi.

Hazret-i Ömer'in halîfeliği sırasında 638'de İslâm ordusu Antakya'yı fethetti. 688'de Bizanslılar bu şehri geri almak istediler, fakat muvaffak olamadılar. Antakya, Abbâsî Devletinin Bizans'a karşı bir sınır eyâletinin merkezi (Avâsım) oldu. Daha sonraları Halep'te kurulanHamdânî Emirliği, bu bölgeye sâhip oldu. 966 senesinde Bizans saldırısına karşı şehir kendini savundu. 331 sene süren İslâm hâkimiyetinden sonra Bizans İmparatoru Nikeforos Fokas, Müslümanlar arasındaki iç savaşlardan istifâde ile şehri geri aldı(969). 115 sene Bizans'ın işgâli altında kaldıktan sonra Anadolu fâtihi ve Türkiye Selçukluları Devleti hükümdârı Kutalmışoğlu Birinci Süleymân Şah, 1084'te Antakya'yı fethederek, Türk topraklarına kattı. 1086'da Süleymân Şahla Alparslan'ın oğlu Sultan Tutuş (Suriye Selçukluları hükümdârı) arasında çıkan kardeş kavgası (iç savaş) sırasında Kutalmışoğlu Süleymân Şahın vefât etmesiyle şehir, Tutuş'un hâkimiyetine geçti.

1071 Malazgird Zaferinin intikâmını almak, Türkleri Anadolu'dan atmak, Kudüs'ü ele geçirmek ve İslâmiyeti imhâ etmek maksadıyla Avrupa Hıristiyanları, Haçlı seferleri tertiplediler. Bu seferlerden ilki olan Birinci Haçlı Seferinde 600.000 kişilik bir Haçlı ordusu Anadolu'ya geldi. Bunlardan 500.000'i Türkiye Selçukluları Sultânı Birinci Kılıç Arslan tarafından gerilla savaşları ile imhâ edildi. Geriye kalan 100.000 kişilik Haçlı ordusu, 21 Ekim 1097'deAntakya önlerine geldi. Şehri Türk komutanı Yağıbasan Bey savunuyordu. Kuşatma 7,5 ay sürdü. Antakyalı birkaç Hıristiyan 5 Haziran 1098'de kale kapılarından birini açarak Haçlı ordusunun gizliceAntakya'ya girmesini sağladılar. Kaleye giren Haçlılar, Müslümanları ve hattâ Hıristiyanları kılıçtan geçirdiler. Selçuklu Sultânı, bu mühim şehri geri almak için Kerboğa Bey komutasında büyük bir Türk ordusunu gönderdi. Antakya düşmek üzereyken bir papaz, hazret-i Îsâ'nın bağrına saplanan mızrağı buldum yalanını söyleyerek Hıristiyanları coşturdu ve Antakya'yı Türklerin geri almasını engelledi. Burası merkez olmak üzere bir Haçlı Prensliği kuruldu. Kudüs'e yönelen 100.000'e yakın Haçlı sürüsü, Kudüs'ü işgâl edince câmilere sığınan Müslümanları katlettiler. Câmilerde Haçlı süvârilerinin atlarının karnına ulaşan kan gölü meydana geldi. Kudüs Haçlı Krallığına bağlı olan Antakya Haçlı Prensliği, 170 sene Antakya'ya hâkim oldu. 19 Mayıs 1268'de Türk-Memlûk Sultânı Baybars, Antakya'yı geri alarak 170 sene bu şehre kan kusturan Haçlı Prensliğini ortadan kaldırdı.

Şam, Halep, Lazkiye, Hama ve Humus ile rekâbet edemeyen Antakya, gerilemeye başladı. Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim Han, 1516'da Mercidâbık Zaferi ile Suriye ve Hatay'ı Osmanlı Devletine kattı. On yedinci asırda Antakya 5 sancaklı Trablusşam eyâletine (beylerbeyliğine) bağlı bir kazâ merkeziydi. Yirminci asır başlarında ise 3 sancaklı Halep vilâyetinin (eyâletinin) merkez sancağına bağlı 14 kazâdan biriydi. Bu kazâlardan biri de İskenderun'du. Birinci Dünyâ Harbinin sonunda Ekim 1918 sonlarında Antakya'yı İngilizler işgâl ettiler ve bir sene sonra Fransızlara devrettiler. 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması ile Fransızların iç bağımsızlık tanıdıkları İskenderun sancağında çoğunluk Türklerdeydi. Buna rağmen Fransa iki kardeş ve komşu ülke olan Türkiye ile Suriye'nin arasına fitne tohumu ekmek için, Misâk-ı Millî sınırları içinde olan Hatay'ı (İskenderun sancağını) Lozan'da geri vermedi. Fransızlar, 1925 Martında İskenderun sancağının idâresini diğer Sûriye illerinden ayırdılar. Türkçe, Arapça ve Fransızcayı resmî dil kabul ettiler. 1937'de bağımsız Hatay Cumhûriyeti kuruldu. 23 Haziran 1939'da Türkiye-Fransa arasında yapılan Ankara Antlaşması ile Hatay'ın Türkiye'ye katılması kesinleşti. 23 Temmuz 1939'da Hatay, Türkiye'nin bir vilâyeti oldu.

Fizikî Yapı

Hatay topraklarının % 46'sını dağlar, % 20'sini yaylalar ve % 34'ünü ovalar kaplar. Üçte ikisine yakını dağlık sayılır.

Dağları: Hatay'ın en önemli dağları Amanos Dağları'dır. Güneybatı-kuzeydoğu istikâmetinde İskenderun Körfezi kıyısına paralel olarak bir duvar gibi uzanır. Uzunluğu 180 km, genişliği 15-30 km olup, en önemli geçidi Elmadağ üzerindeki Belen Geçididir. Geçidin denizden yüksekliği 660 m'dir. Bu dağlar kıyıdaki dar ova ile içerideki Amik Ovasını ikiye böler. Amanos Dağlarının yeni ismi Nur Dağlarıdır. Eskiden Gavur Dağları da denirdi. Amanos Dağları üzerinde Musa Dağı, Daz Dağı (Mığır Tepe 2240 m), Kızıl Dağı (1735 m), İkiztepe (1700 m), Kanlık Tepe başlıca yüksek yerleridir. Asi Nehrinin dirseği içinde kalan Keldağ (Cebel-i Akra) 1730 m'dir. ZiyâretDağ 1235 m'dir. Amanos Dağlarının 800-1000 m yükseklikteki yamaçlarında bir çok yayla vardır. Soğukoluk, Belen, Zorkun ve Atik Yaylaları, yaz-kış kullanılır.

Ovaları: İl topraklarının orta kısmında geniş bir (çöküntü) çukur alan vardır. Bu alanın büyük kısmı Amik Ovasını teşkil eder. Denizden yüksekliği 80 m olan bu ova 900 km2 dir. 90 kilometrekarelik Amik Gölü ile etrâfındaki 200 kilometrekarelik bataklık 1980'de tarım alanı hâline getirilmiştir. Bu ova, Asi Vâdisi, Afrin Vâdisi ve Karasu Vâdisi ile genişler. Amanos Dağları ile İskenderun Körfezi arasında dar kıyı ovaları olan İskenderun, Dörtyol, Payas ve Arsuz ovalarında Akdeniz bitkileri yetişir.

Akarsuları: Asılrmağı: 380 km uzunluktadır. Hatay'ın en önemli akarsuyudur. Lübnan Dağlarından çıkarak Suriye'ye girer. Türkiye-Suriye sınırında 30 km aktıktan sonra Amik Ovasının güneyinden batıya kıvrılarak dirsek yapan Samandağı yakınında denize dökülür. Türkiye'deki uzunluğu 94 km'dir. Amanos Dağları ile Keldağ arasında açtığı vâdide Büyük Akarçay, Küçük Akarçay, Hüseyinli Dereleri ve Hupnik Çayı bulunur. Afrin Çayı: Gâziantep'in Sof Dağları eteklerinden çıkar, Kilis yakınında Suriye'ye girer, Reyhanlı kuzeyinden yeniden topraklarımıza girer ve Amik Ovasını sular. Asi Irmağına karışır. Karasu: Kahramanmaraş'ın Akçadağ ve Kartal Dağı eteklerinden çıkar, Çatalyurt yakınında Hatay topraklarına girer, Amik Ovasını sulayıp Asi Nehrine karışır.

Gölleri: 90 kilometrekarelik Amik Gölünün kurutulmasından sonra tabiî büyük göl kalmamıştır. Kurutulma işine 1954'te başlanmış, 1973'te tamamlanmıştır. Tahta Köprü Baraj Gölü: Karasu üzerinde sulama maksadıyla kuruluş bir barajdır. 200 milyon m3 su kapasiteli bu baraj ile 20 bin hektarlık tarım sahası sulanmaktadır. Bağlama, Gülbaşı ve Yenişehir Gölcükleri vardır. Kahramanmaraş'ta kurulmakta olan Menzelet Barajından Hatay içme ve sulama için istifâde edecektir.

İklim ve Bitki Örtüsü

İklimi: Hatay ilinde Akdeniz iklimi hüküm sürer. Yazlar sıcak ve kurak; kışlar ılık ve yağışlı geçer. Senede ancak bir kaç gün kar yağar. Sıcaklık, -6,3°C ile +43°C arasında seyreder. Dağların yüksek noktalarında sıcaklık, ovalara nazaran daha düşüktür. Senelik yağış miktarı 877-1174 mm'dir.

Bitki örtüsü: Kıyı ovaları ile Amik Ovasında her çeşit bitki yetişir. Arâzinin % 44'ü ekili-dikili alanlar,% 38'i orman ve makilerle, % 14'ü çayır ve mer'alarla kaplıdır. Tarıma elverişli olmayan kısmı % 4'dür. Dağların 800 m yüksekliğe kadar olan kısmı makilerle, 800-1200 m arası meşe, kayın, ardıç, kızılcık, kavak ve çınar ağaçları ile kaplıdır. 1200 m yukarısında karaçam, kızılçam ve sedir ağaçları bulunur.

Ekonomi

Hatay'ın ekonomisi tarım, sanâyi ve ticârete dayanır.

Tarım: Hatay ilinin toprakları verimli olup, sulanan ekim alanları çoktur. Modern tarım âletleri yaygındır. Bu bakımdan çok çeşitli ve bol ürün alınır. Tahıl, sebze ve meyve ambarıdır. Buğday, arpa, pirinç, mercimek, pamuk, yerfıstığı, sebze (domates, patlıcan, biber, fasulye ve soğan), bol miktarda kavun-karpuz yetişir. Turunçgiller (portakal, mandalina, limon, turunç ve altıntop) 3 milyon ağaçtan ürün alınır. Dörtyol portakalı meşhurdur. Meyve olarak erik, kayısı, yenidünyâ, bâdem, incir ve üzüm bol olarak yetişir. Bu bölgede yetişen buğdayda nişasta miktarı fazladır.

Hayvancılık: Çayır ve mer'aların tarla hâline getirilmesi ile hayvancılık gerilemiştir. Son senelerde yeniden hayvancılık gelişmektedir. Koyun, kıl keçisi, sığır beslenir. Arıcılık gelişmiştir. Hatay'ın 152 km'lik bir sâhili olmasına rağmen balıkçılık gelişmemiştir. Yakalanan balıklar il içinde tüketilir, az bir kısmı da Suriye'ye satılır.

Ormancılık: Hatay'ın orman varlığı zengin sayılır. % 38'i (210 bin hektar) orman ve makilerle kaplıdır. 114 köy orman kenarında ve içindedir. Her sene 50 bin ster yakacak odun ve 20 bin m3 sanâyi odunu ile 250 ton reçine elde edilir.

Mâdenleri: Hatay ilinde krom, bakır, kurşun, demir, manyezit, mermer, manganez ve dolomit yatakları vardır. Fakat yalnız dolomit çıkarılır. Dolomit, demirin eritilmesinde, şişe ve cam, azot sanâyiinde kullanılır. Payas'ta 150 bin ton kapasiteli dolomit işletmesi vardır. İskenderun körfezinde petrol aranmaktadır. Bâzı sondaj kuyularında petrola rastlanmışsa da işletmek için daha büyük yatakların aranmasına devâm edilmektedir.

Sanâyi: Hatay'da sanâyi sektörü gittikçe gelişmektedir. 10 kişiden fazla işçi çalıştıran iş yeri 200'e yakındır. 10 kişiden az işçi çalıştıran iş yeri sayısı iki bindir. 1960 senesine kadar sanâyi tarıma dayalı idi. Çırçır, sabun, yağ, un, gübre, dokuma, deri, mobilya ve tarım âletleri fabrikaları bulunuyordu. 1960'tan sonra motorlu araç, yağ, mazot ve hava filtreleri ve fren balataları yapan fabrikalar ile ambalaj için teneke kutu îmâl eden fabrika ve karoser atölyeleri kuruldu. Son senelerde 10 iş yerinde elektrik aletleri, akü, otomobil yedek parça, treyler ve tanker îmâl eden fabrika ve atölyeler kurulmuştur.

Bunlara ilâveten tuğla, kiremit ve çimento fabrikaları vardır. Türkiye'nin en büyük demir ve çelik fabrikası olan İSDEMİR, İskenderun'da 15 milyon metrekarelik bir sahada kurulmuş olup, 20 bin kişi çalışmaktadır. Bu fabrikada ham demir, blok çelik, yuvarlak çelik, pik demir, kok, katran, amonyum

sulfat, ham ferol, saf benzol, saf ksilol, fotvol, sovent ve sodyum fenolat gibi çeşitli maddeler îmâl edilmektedir.

Ulaşım: Hatay ulaşım bakımından işlektir. Bütün köylerine yol vardır. Antakya-Reyhanlı asfalt yolu Suriye'nin Halep şehrine ulaşır. Kahramanmaraş-Antakya E-391 karayolu ile Güneydoğu Anadoluya bağlanır. Avrupa-Anadolu-Ortadoğu-GüneyAsya'yı birbirine bağlayan E-5 karayolu Hatay'dan geçer. E-5 karayoluna Antakya ve İskenderun bağlanır. E-5 karayolu ayrıca Suriye'nin Lâzkıye şehrine ulaşır. Hatay, E-5 karayolu ile Ortadoğu ve Güney Asya'yı Anadolu ve Avrupa'ya bağlayan mühim bir yerdedir. Hava alanı sâdece askerî maksatlarla kullanılır. Adana-Kahramanmaraş demiryolundan Yeşilkent'ten ayrılan bir kol güneye uzanarak İskenderun'a ulaşır. Motorlu tren ve ekspres seferleri yapılır. Demiryolu bilhassa yük taşımacılığında kullanılır.

Denizyolu: İstanbul ve İzmir'den sonra Türkiye'nin ihraç ve ithal bakımından en büyük limanı İskenderun limanıdır. Bu limana gelen gemilerin % 80'i yabancı bandıralıdır. Doğu Akdeniz'in en önemli limanı olan İskenderun limanı Çukurova, İç Anadolu ve Ortadoğu ülkelerine mal sevkinde mühim rol oynar.

Boru Hattı: Ham petrol, TPAO'nun Batman-İskenderun arasındaki boru hattı ile Batman'dan Dörtyol tesislerine, oradan da tankerlerle ülkemizin muhtelif yerlerine sevk edilir. Antakya-İskenderun yolunun on altıncı kilometresinde târihi Belen Geçidi vardır. Güney Anadolu'nun kapısıdır. Osmanlı devrinde bu geçidi 250 muhâfız (asker) beklerdi. Yanında cami, kervansaray ve Bakras Kalesi yer alır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfûsu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 1.109.754 olup, 531.707'si İlçe merkezlerinde, 578.047'si bucak ve köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 5.403 km2 olup, nüfus yoğunluğu 205'tir. Nüfus, Asi Nehri Vâdisi ile Kuseyr Yaylasında toplanmıştır.

Örf ve âdetler: Hatay bölgesi (Antakya) 638 senesinde hazret-i Ömer zamânında İslâm ordusu tarafından fethedilmiş, 331 sene süren İslâm hâkimiyetinden sonra yeniden Bizans'ın işgâline uğramış, 115 sene süren işgâle Selçuklu Türkleri son vererek 1085'te Türkler tarafından fethedilmiştir. 1097'de Birinci Haçlı Seferinde Haçlıların istilâsına uğramış, 170 sene süren Haçlı istilasına 1268'de Memlûk Sultanlığı son vermiş ve 1516'da Yavuz Sultan Selim Han bu bölgeyi Osmanlı toprağına katmıştır. Romalılar zamânında Hıristiyanların önemli bir dînî merkezi olan bu bölge ve münhasıran Antakya'da Hıristiyan kültürü ve eski çağların kültürü unutularak Türk-İslâm kültürü ile yoğrulmuştur. Hatay bölgesinde örf, âdet, folklor ve her çeşit sosyal yaşantıda Türk-İslâm kültürü hâkimdir.

Kıyâfet: Mahallî kıyâfette erkekler geniş şalvar ve uzun gömlek giyerler. Bellerinde kuşak yer alır. Ayrıca sırmalı abalar giyilir. Başlarına "kefiye" takarlar. Kadınlar yünlü veya pamuklu kumaştan beli bol fistan, üzerine kısa yelek, bellerine kuşak veya yağlık takarlar. Ayaklarına ince yün çorap, yemeni, çarık veya kundura giyerler. Başlarına depelik denilen gâzi ve reşat altınları ile tezyin edilmiş başlıklar giyerler, fes giydiklerinde ayrıca yaşmak takarlar.

Yemekler: Tarhana, bulgur, lor, çökelek, çiğ köfte, tuzlu yoğurt, işperek, züngül, bakla ezmesi, humus semsekli, sinikebap, sumak, bulgurla yapılan "toğga çorbası", koyun etinin but kısmından dövülerek yapılan köfte, "oruk" ile künafe de mahallî yemekleridir.

El sanatları: Dokumacılık ve ağaç işçiliği oldukça gelişmiştir. Kilim, aba perde, gömlek, şalvar ve entari dokunur. Hasır işi çanta, tepsi ve sepetler meşhurdur.

Folklor: Hatay bölgesi mâni, efsâne, bilmece ve atasözleri bakımından zengindir. Çok sayıda halk şâiri yetişmiştir. Âşık Hasan, Âşık Avcı Osman, Avcı Hacı, Kul Celâl, Kul Mehmed, Sefil Molla ve Telli Osman'ın şiirleri zamânımıza ulaşanlardır. Halkoyunları zengindir. Çoğu "halay" cinsindendir. "Adana üçayağı, eli elime değdi, halebi, zeybek, çiftetelli, garip ve karşıda kavun yerler" başlıcalarıdır. Bölge türkü bakımından zengindir.

Eğitim: Hatay eğitim bakımından gelişmiş bir ilimizdir. Bütün köylerinde okul vardır. Okur-yazar nisbeti % 80'dir. Hatay ilinde 130 anaokul, 627 ilkokul, 127 ortaokul, 60 lise, meslekî ve teknik lise vardır. Üniversiteye bağlı 2 meslek yüksek okulu ile 2 eğitim fakültesi bulunmaktadır. Yeni Kurulan M.Kemal Üniversitesi 1993-1994 yılında eğitime başladı.

İlçeleri

Hatay'ın, biri merkez olmak üzere on iki ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 284.195 olup, 123.871'i ilçe merkezinde, 160.324'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 25, Harbiye bucağına bağlı 9, Hıdırbey bucağına bağlı 19, Serinyol bucağına bağlı 15, Şenköy bucağına bağlı 8 köyü vardır. Yüzölçümü 689 km2 olup, nüfus yoğunluğu 412'dir. İlçe topraklarının batı ve güneyi dağlarla çevrilidir. Batısında Nur Dağları,

güneyinde Kel Dağı, orta kesimde ise Amik Ovası yer alır. İlçe topraklarını Asi Irmağı sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri pamuk, zeytin, buğdaydır. Akarsu boylarında meyve ve sebze yetiştiriciliği yapılır. Çırçır ve dokuma atölyeleri tuğla ve nebati yağ fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi Habib Neccar Dağı eteklerinde kurulmuştur. Ortasından Asi Irmağı geçer. Çok eski bir yerleşim merkezidir. İsmi Antakya'dır. Birinci Dünyâ Savaşından sonra Fransızlar tarafından işgal edilen bölge, 20 sene Fransız manda yönetiminde kaldıktan sonra 1939'da Türkiye topraklarına katıldı.

Altınözü: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 58.288 olup, 6518'i ilçe merkezinde, 51.770'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 22, Babatonun bucağına bağlı 8, Yiğityolu bucağına bağlı 11 köyü vardır. Yüzölçümü 357 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 163'tür. İlçe toprakları 150 m ile 680 m arasında değişen yükseklikte platolarla kaplıdır. Güneyinde Keldağ, Suriye sınırında Asi Havzası yer alır. İlçe topraklarını Asi Irmağı sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri zeytin, arpa ve buğdaydır. Hatay'ın en çok zeytin yetiştirilen ilçesidir. Hayvancılık bâzı bölgelerde yapılır. İlçe merkezi Keldağ eteklerinde düz bir alanda kurulmuştur. Suriye sınırına çok yakındır. 1945'te ilçe olan Altınözü'nün belediyesi aynı sene kurulmuştur.

Belen: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 22.893 olup, 15.629'u ilçe merkezinde, 7264'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 10 köyü vardır. İlçe toprakları dağlıktır. Kıyı kesiminde dar bir ova yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Kıyı ovasında turunçgiller, zeytin ve tahıl yetiştirilir. İlçe merkezi aynı isimle anılan yaylada kurulmuştur. İskenderun-Hatay karayolu ilçeden geçer. İskenderun'a bağlı bucak iken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Dörtyol: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 111.368 olup, 47.144'ü ilçe merkezinde, 64.224'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 10, Yakacık bucağına bağlı 3 köyü vardır. İlçe topraklarının kıyı kesiminde ovalık, bu bölgenin gerisinde yükselen dağlık bölge yer alır. Ovalar denize paralel uzarlar. En önemlisi Dörtyol Ovasıdır. Doğusunda Amanos (Nur) Dağları yer alır. Dağlardan kaynaklanan küçük akarsular ovaları sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, pamuk ve turunçgillerdir. Bahçe sebzeciliğinin yanında turfanda sebzeciliğide gelişmiştir. En çok domates, biber, patlıcan, kavun, karpuz, yerfıstığı yetiştirilir. Nur Dağlarındaki yaylalarda hayvancılık yapılır. Kıyı kesimlerde küçük çapta balıkçılık yapılır. İsdemir Yakacık Dolomit İşletmesi ve TPAO Dörtyol YüklemeTesisleri başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, denizden içeride Dörtyol Ovasında kurulmuştur. Adana-İskenderun demir ve karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 91 km mesafededir. 1909'da kaza oldu. Dörtyol Adana'ya bağlandı. 1939'da Hatay'ın Türkiye topraklarına katılması üzerine Adana'dan ayrılıp, Hatay'ın bir ilçesi oldu. Belediyesi 1924'te kurulmuştur.

Erzin: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 29.160 olup, 22.477'si ilçe merkezinde, 6683'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 6 köyü vardır. İlçe toprakları genelde düzdür. Doğusunda Amanos Dağları yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, pamuk ve narenciyedir. Hayvancılık gelişmiştir. İlçe merkezi Nur Dağları eteklerinde düz bir alanda kurulmuştur. Adana-İskenderun kara ve demiryolu ilçe topraklarından geçer. Eski ismi Yeşilkent'tir. Dörtyol ilçesine bağlı bucak iken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu.

Hassa: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 47.131 olup, 7714'ü ilçe merkezinde, 39.417'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 16, Aktepe bucağına bağlı 11 köyü vardır. Yüzölçümü 495 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 95'tir. İlçe toprakları genelde düz alanlarla kaplıdır. Batısında Amanos Dağları yer alır. En önemli akarsuyu Karasu'dur.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri üzüm, buğday, pamuk ve arpa olup, ayrıca az miktarda zeytin, portakal ve mandalina yetiştirilir. Hayvancılık ikinci derecede geçim kaynağı olup, en çok kılkeçisi, koyun ve sığır beslenir.

İlçe merkezi Hupnik Çayının batısında Amanos Dağlarının eteklerinde kurulmuştur. Gaziantep-İskenderun-Antakya Karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 78 km mesâfededir. Belediyesi 1938'de kurulmuştur.

İskenderun: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 259.475 olup, 154.807'si ilçe merkezinde 104.668'i

köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 26, Uluçınar bucağına bağlı 19 köyü vardır. İlçe toprakları Darkıyı düzlükleri ve hemen ardından yükselen dağlardan meydana gelir. Amanos Dağlarının yüksek kesimlerinde (800-1000 m) Soğukoluk Yaylası vardır. İlçe sınırları içinde kalan en öneli ova Arsuz Ovasıdır. Dağlardan kaynaklanan sular küçük dereler halinde denize dökülür.

Ekonomisi tarım ve sanayiye dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, turunçgiller, üzüm, yulaf, zeytin ve sebze olup, ayrıca az miktarda arpa, baklagiller ve yerfıstığı yetiştirilir. Hayvancılık ikinci derecede gelir kaynağıdır. Kıyılarda küçük çapta balıkçılık yapılır. İskenderun Demir Çelik Tesisleri, pamuklu dokuma fabrikaları, çimento fabrikası, nebati yağ fabrikaları, başlıca sanâyi kuruluşlardır.

İlçe merkezi, İskenderun Körfezi kıyısında kurulmuştur. Adana-Hatay karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 59 km mesafededir. Adana-Malatya demiryoluna Toprakkale'den ayrılan bir hatla bağlanır. İhrâcât ve ithâlât bakımından üçüncü büyük limana sahiptir. İsmi, Arapça küçük İskenderiye (İskenderune) den gelir. Târih boyunca çeşitli uygarlıkların hâkimiyeti altına giren İskenderun, 1822'de zelzelede büyük hasar görmüş ve tarihi eserlerin büyük kısmı yıkılmıştır. Belediyesi 1939'da kurulmuştur. Türkiye'nin en kalabalık ilçesidir.

Kırıkhan: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 103.075 olup, 68.601'i ilçe merkezinde, 34.474'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 46, Yalangoz bucağına bağlı 6 köyü vardır. Yüzölçümü 688 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 150'dir. İlçe toprakları genelde ovalarla kaplıdır. Batısında Amanos Dağları yer alır. Amik Gölünün kurutulması ile elde edilen Amik Ovasının bir bölümü ilçe sınırları içinde kalır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünü pamuk, çiğit, buğday ve arpa olup, ayrıca az miktarda üzüm, portakal ve mandalina yetiştirilir. Yüksek kesimlerde yaylacılık yoluyla koyun beslenir. Tavukçuluk gelişmiştir. İlçe topraklarında demir yatakları vardır.

İlçe merkezi, Amanos Dağlarının doğu eteklerinde kurulmuştur. İskenderun-Cilvegözü sınır kapısı yolu ilçe merkezinden geçer. İl merkezine 39 km mesafededir. Osmanlı Devleti zamanında, İskenderun-Halep ve Antakya-Maraş yollarının kavşağında yer aldığından çok sayıda han vardı. Bu yüzden ilçeye Kırıkhan ismi verilmiştir. Belediyesi 1939'da kurulmuştur.

Kumlu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 15.541 olup, 6142'si ilçe merkezinde, 9399'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 12 köyü vardır. İlçe toprakları genelde düz olup Amik Ovasında yer alır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri zeytin, pamuk, buğday ve burçaktır. Suriye sınırında yer aldığından sınır ticâreti yaygın olarak yapılır. İlçe merkezi Amik Ovasında Kırıkhan-Reyhanlı karayolu üzerinde kurulmuştur. Reyhanlıya bağlı bucak iken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1968'de kurulmuştur.

Reyhanlı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 63.254 olup, 42.451'i ilçe merkezinde, 20.803'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 21 köyü vardır. İlçe topraklarının büyük bölümü Amik Ovasında yer alır. Suriye sınırında dağlık alanlar vardır. Ovayı, Asi Nehri ile Afrin Suyu sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, çiğit, pamuk, zeytin ve arpa olup ayrıca az miktarda üzüm, sebze ve yerfıstığı yetiştirilir. Çırçır ve dokuma atölyeleri başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. Cilvegözü Sınır Kapısı vâsıtasıyla sınır ticâreti yaygın bir şekilde yapılır.

İlçe merkezi, Amik Ovasının batısında Suriye sınırına yakın bir yerde kurulmuştur. İskenderun-Cilvegözü sınır kapısı karayolu ilçenin 5 km güneyinden geçer. İl merkezine 42 km mesâfededir. Eski ismi Intah'tır. Belediyesi 1939'da kurulmuştur.

Samandağ: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 89.202 olup, 29.857'si ilçe merkezinde, 59.345'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 17, Karaçay bucağına bağlı 16 köy vardır. Yüzölçümü 382 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 234'tür. İlçe topraklarının kuzeyi dağlıktır. Dağlık alanlarda kızılçam ve karaçam ormanları vardır. Asi Nehrinin denize döküldüğü kesimde bir kıyı ovası vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri portakal, mandalina, buğday, yerfıstığı, yulaf ve zeytin olup, ayrıca az miktarda arpa, sebze ve meyve yetiştirilir. Orman ürünlerini işleyen küçük atölyeler vardır. Kıyı kesimlerinde küçük çapta balıkçılık yapılır.

İlçe merkezi deniz kıyısında kurulmuştur. İl merkezine 25 km mesâfededir. Eski ismi Süveydiye'dir. 1948'de ilçe olurken ismi Samandağ olarak değiştirildi. Târihî eser yönünden zengin bir ilçedir. Belediyesi 1939'da kurulmuştur.

Yayladağı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 26.172 olup, 6.496'sı ilçe merkezinde, 19.676'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 14, Kışlak bucağına bağlı 9, Yeditepe bucağına bağlı 8 köyü vardır. Yüzölçümü 366 km^2 olup nüfus yoğunluğu 72'dir. İlçe toprakları akarsu vâdileriyle parçalanmış dağlık alanlardan meydana gelir. Dağlardan kaynaklanan suları Asi Irmağı toplar.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, üzüm, arpa, yulaf, tütün ve baklagillerdir. İlçede yetiştirilen pipo tütünü meşhurdur. Yüksek kesimlerde yaylacılık metoduyla koyun ve kıl keçisi besiciliği yapılır. İlçe topraklarında fosfat yatakları vardır.

İlçe merkezi ormanlık bir yaylada kurulmuştur. Hatay-Lazkiye (Suriye) karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 48 km mesâfededir. Eski ismi "Ordu Muradiye'dir. Türkiye'nin en güney noktası ilçe sınırları içindedir. İlçe belediyesi 1939'da kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Hatay ili târihî zenginliği yanında tabiî güzellikler yönünden turizme çok elverişlidir. İl toprakları Osmanlı devri ve daha önceki devirlere âit târihî eserlerle doludur.

Antakya Kalesi: Kaleyi İskender'in generallerinden Selevkos yaptırmıştır. Devrin en büyük kalelerinden biri idi. Bizans İmparatoru Nikeforos zamânında tâmir edilmiştir. Surları İstanbul surlarından sonra Türkiye'nin en uzun surlarıdır. 30 km uzunluğunda olup, 360 burcu vardır. Bir kısmı yıkık vaziyettedir.

Koz (Kürşat) Kalesi: Altınözü ilçesinin Kozkale köyündedir. On üçüncü asırda haçlılar tarafından yapılmıştır. Düzgün kesme taştan yapılmış sağlam bir kaledir.

Payas Kalesi: Dörtyol ilçesindedir. Romalılar döneminde yapılmıştır. Osmanlı Devleti zamânında tâmir ettirilmiştir. Sekiz kulesi olan kalenin etrâfı geniş, derin bir hendekle çevrilidir.

Bakras Kale: İskenderun'un Ötençay köyündedir. Kızıldağ eteğinde karakol kalesi olarak kurulmuştur. Kale içinde sağlam bir kilise bulunmaktadır.

Sarıseki (Merkez) Kalesi: İskenderun-Adana karayolu üzerindedir. Günümüzde yıkık bir vaziyettedir.

Şalen (Sıvlan) Kalesi: İskenderun'un Değirmendere köyü yakınlarındadır. Amanos Dağlarında sarp bir tepe üzerine kurulmuştur. Karakol Kalesi olarak kullanılmıştır.

Kızlar Sarayı: Reyhanlı-Halep yolu üstündedir. Beşinci asırda yapıldığı tahmin edilmektedir. Dînî bir merkez olup, kilise, manastır ve bunlarla ilgili yapılardan meydana gelmiştir.

Antakya Ulu Câmi: Sultan Selim Câmii de denir. Yapım târihi belli değildir. On altıncı asırda yeniden yapıldığı veya tâmir gördüğü tahmin edilmektedir. Selçuklu mîmârîtarzını andırır. Minâresi 1985 senesinde yeniden yapılmıştır.

Habib Neccar Câmii: Kilise iken câmiye çevrilmiştir. Minâresi 17. asırda barok mîmârî tarzına göre yapılmıştır. Altında halkın ziyâret ettiği üç mezar vardır.

Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi: Dörtyol ilçesindedir. Külliye, câmi, bedesten, hamam ve kervansaraydan meydana gelmiştir. Sokullu Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Taş işçiliği şâhânedir. Câminin giriş kapısı renkli mermerden yapılmıştır.

Kâsım Bey Câmii: Yayladağı ilçesindedir. Yavuz Sultan Selim Hanın beylerinden Kâsım Bey tarafından senesinde yaptırılmıştır. Dört defâ tâmir gördüğünü belirten kitâbesi vardır.

Belen Kervansarayı: Kânûnî Sultan Süleymân devrinde yaptırılmıştır. Han, hamam ve câmiden müteşekkildir. Günümüzde kullanılmakta olan hamam ve câmi klâsik Osmanlı mîmârî tarzındadır.

Cin Kulesi: Dörtyol ilçesinde Sokullu Mehmed Paşa külliyesi ile kıyı arasında en yüksek tepe üzerine yapılmıştır. Yıkık vaziyettedir. Gözetleme kulesi olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir.

Saint Pierre (Petrus) Kilisesi: Antakya'ya iki km uzaklıkta, Habibi Neccar Dağı üzerindedir. Tabiî bir mağaradır. Havârilerden Petrus'un burada konakladığı rivâyet edilir. Gotik stilindeki bu kiliseyi Haçlılar yapmıştır. M.S. 29'da Petrus, vaazları ile Hıristiyanlığı yaymıştır. Mağara içinde günahkârlar hamamı ve gizli tüneller vardır. Antakya, 5 Ortodoks patrikliğinden (İstanbul Fener, Moskova, İskenderiye, Kudüs ve Antakya) birinin merkeziydi.

Roma Köprüsü: Üçüncü asra âit bir eserdir. Antakya içindedir. Köprüde Roma kartalı vardır. Roma İmparatoru Diocieetlanus yaptırmıştır.

Titus Tüneli: Samandağı'nda bulunan bu tünel Roma imparatoru Titüs zamânında su kanalı olarak yapılmıştır. Bu kanaldan kalan kısım 130 m uzunluğunda 7 m yüksekliğinde ve 6 m genişliğindedir.

Cebel Akra: Hititlerden kalma eski eserler vardır.

İssos: Makedonya Kralı İskender'in İran Pers Şehinşahı, Üçüncü Dârâ'yı yendiği mühim bir savaş yeridir.

Samandağ'ın Mağaracık köyündeki Merdivenli Mağarada yapılan kazıda 5 devreye âit (kültür tabakası) bulunmuştur. Târih öncesi eski devrin en büyük şehirleri kabul edilen Teli Açana ve Teli Tayinat, Hatay ilindedir. Buralarda yapılan kazılarda 17 devreye âit (17 kültür tabakası) üst üste "17 şehir kalıntısı" bulunmuştur. Açana, bir açık hava müzesidir. M.Ö. 3400-3000 yıl öncesine âit eserler bulunmuştur. Samandağı'nda kaya mezarları yer alır. Antakya'nın kuzeydoğusunda 183 höyük vardır. Açana bunlardan sâdece biridir. Açana, Sami-Yamhad Krallığına bağlı Mukiş ülkesinin merkeziydi. İlk taş çağından Romalılara kadar uzanan medeniyetlerin izleri görülür. Dünyânın ikinci büyük mozaik kolleksiyonu Hatay Arkeoloji Müzesindedir. Buradaki eserler, ikinci ve beşinci asırlar arasına âittir. Müzede Hitit, Asur ve Sümerlere âit eserler ve eski para kolleksiyonları da vardır.

Mesire yerleri: Hatay mesire yerleri bakımından zengin bir ildir. Tabiî yapısı birçok bölgenin mesire yeri olarak kullanılmasına imkân tanımıştır.

Harbiye: Çağlayanlar bölgesi olarak da bilinen bölge Antakya'ya 9 km uzaklıktadır. Defne ağaçları ile süslü, çok güzel manzaralı bir bölgedir.

Batıayaz (Teknepınar) Yaylası: Denizden 500 m yükseklikte olup, suyu ve havasıyla meşhur bir dinlenme yeridir. Havanın kuru olması yüzünden romatizmalıların büyük ilgi gösterdiği bu yaylada, av sporları da yapılabilmektedir.

Yayladağı: Yayladağı ilçesine 5 km uzaklıkta orman içi dinlenme yeridir.

Soğukoluk: İskenderun-Antakya karayolu üzerinde İskenderun'a 20 km uzaklıkta orman içi dinlenme yeridir. Manzarası ve suyu çok güzeldir.

Kuzuavlu: Dörtyol ilçesine 15 km uzaklıkta bir orman içi dinlenme yeridir. Serin havası ile ilgi çeker.

Kisecik: Şifâlı içme sularıyla yöre insanının rağbet ettiği ormanlık ve yayla niteliklerine sâhip güzel bir mesire yeridir.

Ayışığı: Yayladağı yolu üzerinde yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çeken, sağlıklı bir hayat için ideal hava şartlarına sâhip bir mesire yeridir.

Kaplıcalar ve içmeler:

Hatay ili şifâlı su kaynakları bakımından zengin değildir. Önemli olanları şunlardır:

Reyhanlı Kaplıcası: Reyhanlı-Kırıkhan yolu üzerinde Reyhanlı'ya 20 km uzaklıktadır. Türkiye-Suriye sınırı yakınlarındadır. Kaplıca suyu genellikle ağrılı hastalıklara ve romatizma hastalıklarına iyi gelmektedir.

Erzin Başlamış Kaplıcası: Erzin ilçesine bağlı Başlamış köyündedir. Hem içme, hem de banyo kürleri karaciğer, safrakesesi, mîde, barsak ve pankreas hastalıklarında faydalıdır.

HÂTEM-İ TÂÎ;

cömertliğiyle meşhur Arap şâiri ve kabîle reisi. Altıncı asrın sonunda, yedinci asrın başında yaşamıştır. İsmi Abdullah bin Sa'd'dır. Çok cömert olduğu için "Hâtem", Tayy kabîlesinin reisi olduğu için "Tâî" lakabı verilmiştir.

Çok cömert idi. Kabîlesinin yerleşmiş olduğu yerin etrâfındaki tepelere ateş yaktırarak, yolunu şaşıranların kendisine gelip misâfir olmasını sağlardı. "Hayra verilen mal, israf olmaz." derdi.

Peygamberimizin devrine yetişmiş, ancak peygamberliğinin açıklanmasından önce vefât etmiştir.

Müslümanlara esir düşen kızı, Peygamberimize gelerek; "Eğer lütfedip beni bağışlarsanız, Arap kabîlelerinin hasetçilerini hakkımda sevindirmemiş olursunuz. Zîrâ ben öyle bir kabîle başkanının kızıyım ki, babam esirleri âzâd eder, açları doyurur, çıplakları giydirir, insanlara alçak gönüllülükle davranır, dört yanındakileri korurdu." deyince, Peygamberimiz kendisini serbest bıraktı. Elbise, binek hayvanı ve yol azığı verdi. Oğlu Adî de, bilâhare Huzûr-ı Saâdet'e gelerek ikrâm gördü. Resûlullah efendimiz onu evine götürdü. Kendisi yere otururken Adî'ye minder ikrâm etti. Ona İslâmiyeti telkin etti. Müslüman olan Adî bin Hâtem radıyallahü anhın bildirdiği hadîs-i şerîfler, **Kütüb-i Sitte**'de mevcuttur.

Hâtem-i Tâî, Arap, İran ve Türk edebiyâtında zenginlik, cömertlik, hayır severlik timsâli olarak kullanılır.

HÂTIRA (Bkz. Edebî Türler)

HATÎB BİNEBÎ BELTEA;

Eshâb-ı kirâmdan. Peygamber efendimizin, hükümdârlara gönderdiği elçilerdendir. İsmi, Hatîb bin Ebî Beltea'dır. Ayrıca Amr ismi ile de bilinmektedir. Künyesi Ebû Muhammed veya Ebû Abdullah'tır. Aslen

Yemenlidir. Doğum târihi belli değildir. 650 (H. 30) senesinde Medîne-i münevverede vefât etti.

Genç yaşında Mekke-i mükerremeye gelip, hicretten önce Müslüman oldu. Diğer Müslümanlarla birlikte Medîne'ye hicret etti. Ensârdan (Medîneli Müslümanlardan) Hâlid bin Râhile ile kardeş yapıldı. Bedir Savaşında bulundu.

Peygamber efendimiz İslâmiyete dâvet için yabancı devlet başkanlarına elçiler gönderdiği sırada Hatîb bin Ebî Beltea'yı da Mısır Kralı Mukavkıs'a gönderdi. Kendisi iyi bir binici ve şâir olan Hatîb bin Ebî Beltea, Peygamber efendimizin İslâma dâvet mektubunu Mukavkıs'a ulaştırdı. Mukavkıs, mektubu alıp, hürmetle fildişinden yapılmış bir kutuya koydu. Hatîb bin Ebî Beltea'ya da Peygamber efendimizle ve İslâm dîni ile ilgili bâzı sorular sorup, doyurucu cevaplar aldı. Mukavkıs, Hatîb bin Ebî Beltea'ya hürmet gösterip, ikrâmlarda bulundu. Fakat, saltanatını çok sevdiği için,İslâm dînini kabûl etme şerefine kavuşamadı. Peygamber efendimize hitâben bir mektub yazdırdı ve başka hediyeler hazırlattı. Bu hediyeler arasında daha sonra Peygamber efendimizin hanımlarından olan Mâriye adlı bir câriye de vardı. Hatîb bin Ebî Beltea'yı muhâfız askerlerle birlikte Medîne-i münevvereye gönderdi. Hatîb bin Ebî Beltea, Medîne'ye gelip Resûlullah'ın huzûruna vardı. Mukavkıs'ın mektubunu ve hediyelerini takdim etti. Hatîb bin Ebî Beltea, Mukavkıs'ın sözlerini nakledince, Peygamberimiz:

"Ne kötü adam! Saltanatına kıyamadı. Hâlbuki îmân etmesine mâni olan saltanatı ise, kendisine kalmayacak." buyurdu.

Mukavkıs'ın hediyelerini kabul eden Peygamber efendimiz, Mâriye'yi (radıyallahü anhâ), hanım olarak kabul edip, onunla evlendi. Küçük yaşta vefât eden oğlu hazret-i İbrâhim ondan olmuştu.

Peygamber efendimizin vefâtından sonra hazret-i Ebû Bekr tarafından tekrar Mısır'a elçi olarak gönderilen Hatîb bin Ebî Beltea, hazret-i Ömer devrinde de, bu vazîfeyi en iyi şekilde yaptı. Mukavkıs ile bir antlaşma imzâladı. Bu antlaşma, Mısır'ı fetheden Amr ibnü'l-Âs zamânına kadar devâm etti. Hatîb bin Ebî Beltea, 650 (H. 30) senesinde Medîne-i münevverede vefât etti. Cenâze namazını hazret-i Osmân kıldırdı. Cennet-ül-Bakî Kabristanına defnedildi.

Hatîb bin Ebî Beltea'nın, Peygamber efendimizden Mukavkıs'a götürmüş olduğu Ceylan derisi üzerine yazılı mektup 1850 (H. 1267) senesinde Mısır'ın Ahmin bölgesinde eski bir manastırdaki Kıbt kitapları arasında bulunmuş ve Osmanlı Pâdişâhı Sultan Abdülmecîd Han tarafından satın alınarak İstanbul Topkapı Sarayı, Mukaddes Emânetler Bölümünde muhâfaza altına alınmıştır.

HATÎB-İ BAĞDÂDÎ;

on birinci yüzyılda yetişen hadis âlimlerinin büyüklerinden. İsmi, Ahmed bin Ali bin Sâbit bin Ahmed bin Mehdî el-Bağdâdî'dir. Künyesi Ebû Bekir olup, Hatîb-i Bağdâdî diye meşhur olmuştur. Babası Ebü'l-Hasan Ali, ilim sâhibi bir zât olup, Bağdat'ın Derzincan köyünün hatîbi idi. 1002 (H. 392) senesinde Bağdat'ta doğdu. 1071 (H. 463) senesinde Bağdat'ta vefât etti.

Hatîb-i Bağdâdî, küçük yaşta ilim öğrenmeye başlayıp, büyük âlim Kettânî'den ders okudu. Kısa zamanda Kur'ân-ı kerîmi ezberledi. İlim tahsili için yirmi yaşındayken Basra'ya, üç sene sonra Nişâbûr'a gitti. Sonra İsfehan'a geldi. Otuz yaşından sonra altı sene Şam'da kaldı. Pekçok âlimden ilim tahsil etti. Fıkıh ilmini Mehâmilî'den ve Kâdı Ebû Tayyib'den tahsil etti. Hadis ilminde yüksek ilim sâhibi olup, bütün kollarında mütehassıs oldu. Çok kıymetli kitaplar yazdı. Bu yüzden kendisine "Şarkın Hâfızı" denildi. Eshâb-ı kirâm düşmanlarıyla ilmî münâzaralarda bulunup, onlara inanışlarının bozuk olduğunu anlattı. Bir müddet Şam'da kaldıktan sonra, Şam eyâletinin sâhil şehri olan Sûr'a gitti. Bir müddet orada kalıp, Ebû Abdullah-ı Sûrî'den ilim öğrendi. Sonra Bağdat'a döndü. Bağdatlılar ona büyük alâka ve iltifat gösterdiler. İnsanlara Allahü teâlânın emir ve yasaklarını anlatan Hatîb-i Bağdâdî, pekçok talebeler yetiştirdi. 1071 (H. 463) senesi Zilhicce ayının yedinci Pazartesi günü vefât etti. Evliyânın büyüklerinden Bişr-i Hafî'nin yanına defnedildi.

Yüz bin hadîs-i şerîfi senetleri (râvî zinciri) ile birlikte ezbere bildiği için Hâfız denilen Hatîb-i Bağdâdî, zamânında hadis ilminde imâm ve en büyük âlim kabûl edilmişti. Fıkıh ilminde de Şâfiî âlimlerinin en büyüklerinden olan Hatîb-i Bağdâdî, Hilâf (mukayeseli hukuk) ilminde ve diğer meselelerde geniş bilgi sâhibi idi. Kelâm ilminde Ehl-i sünnet vel-cemâatin iki büyük imâmından birisi olan Ebü'l-Hasan-ı Eş'arî'nin mezhebi üzere idi.

Zühd ve verâ sâhibi olan Hatîb-i Bağdâdî, dünyâ malına düşkün değildi. Haramlardan ve şüphelilerden sakınması çoktu. Hattât olup, Kur'ân-ı kerîm harfleriyle çok güzel yazı yazardı.

Eserleri:

Altmıştan fazla eseri olup, bunlardan bâzıları şunlardır:

1) Târih-i Bağdâd: Gâyet geniş ve mükemmel bir şekilde hazırlanmış en meşhur eseridir. Metin tam

olarak 14 cilt hâlinde 1931 yılında Kâhire'de basılmıştır.

Bağdat'ta yaşamış hadis âlimlerinin hal tercümelerini anlatmaktadır. Kitabın içinde 7831 âlimin hayâtı vardır. Eserde, en önce hazret-i Ali'nin hal tercümesine yer verilmiştir. Hâl tercümelerinin başında, Bağdat şehrinin târihi, coğrafyası ve topoğrafyası ile ilgili olarak 100 sayfadan fazla bilgi verilmektedir.

2) El-Kifâye fî Ma'rifet-i Usûl-i ilm-ir-Rivâye: Hadis ilmindeki, rivâyet edilen şeylerin çeşitlerinden, usûl-i hadîsten bahseden bir eserdir. Kitaplarının en mühimlerindendir.

3) El-Kitâb-ül-Fasl lil-Vasl-il-Müdreci fin-Nakl, 4) El-Câmi' li-Âdâb-ir-Râvî ves-Sâmî, 5) Râfi-ül-İrtiyâb fil-Kulûb min-el-Esmâ vel-Elkâb, 6) El-Kitâbu fil-Mübhemât, 7) El-Kitâbü fil-Müttefik vel-Müfterik, 8) El-Mü'telif vel-Muhtelif, 9) İcâzet-ül-Mechûl, 10) İzâh-ül-Mültemis, 11) Telhis-ül-Müteşâbîh, 12) Şerhu Dîvân-ı Ebî Temmâm-it-Tâî, 13) Kitâb-ül-Fakîh vel-Mütefekkıh, 14) Keşf-ül-Esrâr, 15) Takyîd-ül-İlm, 16) El-Bühalâ, 17) El-Esmâ-ül-Mutavâtı'a, 18) Temyîz-ül-Mezîd (Beyânü Hükm-il-Mezîd) fî Muttasıl-il-Esânîd, 19) El-Mûdeb, 20) Muhtasar-üs-Sünen, 21) Menâkıb-üş-Şâfiî, 22) Menâkıb-ı Ahmed bin Hanbel, 23) Kitâb-ül-Vefeyât.

HATİM OKUMAK;

Kur'ân-ı kerîm'i başından sonuna kadar okumak. Hatim lügatte; bitirmek, sona erdirmek, hatim etmek, tamamlamak, bir de, yüzük mânâlarına gelir. Hatim okumak ve dinlemek bir ibâdettir. Hadîs-i şerîfte; **"Kur'ân-ı kerîmi tecvide** (usûlüne) **uygun okuyana şehid sevâbı verilir."** buyruldu. Yetmiş bin kelime-i tevhîd okumaya "hatm-i tehlîl"; hatim okumaya da "hatm-i şerîf" denir. Ayrıca Kâbe'de bir yerin adı "Hatim" olarak geçer.

Kur'ân-ı kerîm'in her âyetini okumaya ayrı sevap verilir. Hepsini hatim edene verilen sevap daha çoktur. **Kur'ân-ı kerîm**'in ilk sûresi "Fâtiha"dan başlayıp, son sûresi "Nâs"a kadar okumak hatim olur. Birkaç sûre veya âyet eksik okuyan hatim okumuş olmaz. Böyle okuyan birisini dinleyen kimseler de, hatim dinlemiş olmazlar. Hiçbiri hatim sevâbına kavuşamaz. **Kur'ân-ı kerîm** okumak, dinlemek, sevâbına kavuşulur. **Kur'ân-ı kerîm**'i mushaftaki (yazılı olduğu kitaptaki) sıra ile okumak lâzımdır. Yalnız hatim indirirken, **Kur'ân-ı kerîm**'in son sûreleri olan "Kuleûzü"leri okuduktan sonra, hemen başındaki "Fâtiha ve Bakara" sûresinden başlamak çok sevaptır.

Hatim okumak için ücret talep etmek uygun değildir. Zîrâ hadîs-i şerîfte; **"Kur'ân-ı kerîmi okuyunuz. Fakat bunu geçim vâsıtası yapmayınız."** buyruldu. Şâyet okuyan kimse pazarlık etmeden, Allah rızâsı için hatim, cüz veya mevlid okursa, okutanın hediye ettiğini alması câiz (uygun) olur. Verilen hediyenin miktârına îtirâz ederse, aldığı harâm olur.

Namazda ayaktayken okunan **Kur'ân-ı kerîm**'in her harfi için yüz sevap verilir. Namaz dışında abdestli okuyunca, her harfi için yirmi beş sevap verilir. **Kur'ân-ı kerîm** okunan yere rahmet ve bereket iner. Bu zaman yapılan duânın kabul olması umulur. Hatmin ve her türlü ibâdetin sevâbı, hem ölülerin ve hem de dirilerin rûhuna hediye edilip gönderilebilir. Sevap hediye edilenlere, taksim edilmeksizin herbirine bütünü kadar erişir. Meyyit için, çeşitli kimselerin sessiz olarak, **Kur'ân-ı kerîm**'den çeşitli cüzler okuyup hatim etmeleri ve her birinin okuduğunun sevâbını ölünün rûhuna göndermeleri veya birinin, hatim okuyanların hepsi adına hediye etmesi, yâni hatim duâsını yapması, okuyanların da "Âmin" demeleri çok sevaptır. Fakat bu sûretle hatim sevâbı hâsıl olmaz. Hatmi bir kişinin okuması veya bir kişi, evvelce okumuş olduğu hatmin sevâbını hediye etmesi lâzımdır.

Kur'ân-ı kerîm'i 40 günde hatim etmek, başından sonuna kadar okumak müstehaptır, sevâbı daha çoktur. Üç günden önce hatim etmek câiz değildir, uygun olmaz. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem senede bir kere hatim ederdi. Çünkü O'nun mübârek kalbinde yerleşmişti. Namazda, bir rekatte **Kur'ân-ı kerîm**'in hepsini hatim etmek, yalnız hazret-i Osman bin Affân, Temîm-i Dârî, Saîd bin Cübeyr ve İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe hazretlerine nasîb olmuştur. İmâm-ı A'zâm hazretleri, yalnız rûhu kabz olunduğu yerde yedi bin kere **Kur'ân-ı kerîm**'i hatim etmiştir. Eshâb-ı kirâmdan birçokları yedi günde hatim ederlerdi. Âbidler (ibâdete düşkün olanlar) haftada bir kere hatim okumalıdır. Ramazân-ı şerîf ayında hatim okumak mühim sünnettir. Peygamber efendimiz, suâl edenlerin, hâline ve işine uygun bir zamanda hatim etmesini buyururdu.

Hatim sonunda yapılan duâ kabul olur. Bu bakımdan Müslümanlar hatim duâsında bulunmaya çalışırlar. Hatim bitince, yeniden hatme başlamak niyeti ile Fâtiha okunur. Hadîs-i şerîfte, **"İnsanların en iyisi, hatmi bitirince yeniden başlayandır."** buyruldu. **Kur'ân-ı kerîm**'in hatim edildiği yere rahmet yağar, yâni çok sevâp kazanılır. **Kur'ân-ı kerîm**'in hatim duâsı okunurken toplanmak, müstehâb olup çok sevaptır. Hadîs-i şerîfte, **"Kur'ân-ı kerîmi hatim edenin duâsı kabul olunur."** buyruldu. Abdullah bin Abbâs hazretleri hatim okuyan kimsenin yanında bir adamını bulundururdu. Hatim biteceği zamânı işitince, kendi de hâzır olurdu. Enes bin Mâlik hazretleri hatim ettiği zaman,

çoluk-çocuğunu toplayıp duâ yapardı. Hadîs-i şerîflerde buyruldu ki:

Kur'ân-ı kerîmi hatim eden kimseye 60.000 melek hayır duâ eder.

Hatim duâsı yapılan yerde bulunan, ganîmet dağılırken bulunan kimse gibidir. Hatime başlanan yerde bulunan, cihad eden (Allah için harp eden) kimse gibidir. İkisinde de bulunan, iki sevâba da kavuşur ve şeytânı zelîl eder.

Kur'ân-ı kerîmi okuyunca, Allahü teâlânın rızâsını ve Cennet'i isteyiniz. Dünyâlık istemeyiniz. Bir zaman gelir ki, hâfızlar Kur'ân-ı kerîmi, insanlara yaklaşmak için vâsıta yaparlar.

HATM-İ TEHLÎL;

yetmiş bin Kelîme-i tevhîd, yâni "Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah" sözünü okumak. Bir kimse bu mübârek sözü tekrar tekrar söyleyince, Allahü teâlâdan başkasını yok bilmekte, her şeyden yüz çevirip, hak olan bir mâbûda dönmektedir. Tevhîd kelimesini çok okumanın sevâbı birçok hadîs-i şerîflerde bildirilmiştir. (Bkz. Kelîme-i Tevhîd)

Îmân ile ölenlere hatm-i tehlîl yapmak ve sevâbını rûhlarına hediye etmek çok faydalıdır. Peygamber efendimiz buyurdu ki: **"Bir kimse kendisi için veya başkası için yetmiş bin aded kelime-i tevhîd okursa, günâhları affolur."**, **"Lâ ilâhe illallah diyen kimse Cennet'e girer."**

Evliyâdan Mazhar-ı Cân-ı Cânân hazretleri günahkâr bir kadının kabri yanına oturmuştu. Kabre teveccüh eyledi. Yâni hatırına hiçbir şey getirmeyip yalnız onun hâlini düşündü. Sonra; "Bu mezardaki azap çekiyor. Cehennem ateşi var. Kadının îmânlı olmasında şüphe ediyorum. Rûhuna hatm-i tehlîl sevâbı bağışlayacağım. Îmânı varsa affolur." buyurdu. Hatm-i tehlîlin sevâbını bağışladıktan sonra; "Elhamdülillah îmânı varmış Kelîme-i tevhîd tesirini gösterip azaptan kurtuldu." buyurdu.

HATMİ (Althaea officinalis);

Alm. Apothekerstockmalve (f), Fr. Guimauwe (f), İng. Marshmallow. **Familyası:** Ebegümecigiller (Malvaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Akdeniz bölgesi.

Temmuz-ağustos aylarında, pembemsi-beyaz renkli çiçekler açan, 50-150 cm yüksekliğinde, çok senelik, otsu ve tıbbî bir bitkidir. Sulak çayırlar ve dere kenarlarında bulunur. Gövdeleri dik ve tüylüdür. Yaprakları saplı ve çok tüylüdür. Çiçekler, dalların ucundaki yaprakların koltuğunda tek tek veya gruplar hâlinde bulunur.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısımları yaprakları, çiçekleri ve köküdür. Yaprakları bitki çiçekliyken ve çiçekler tamâmen açmadan toplanır ve gölgede kurutulur. Kökler ise yaşlı bitkilerden sonbaharda alınır, kabukları soyularak gölgede kurutulur. Bütün bitki fazla miktarda müsilaj taşır. Bundan başka nişasta, sakkaroz, galaktoz, pektin, yağ, tanen ve asparagin taşır. Yaprak, çiçek veya kökleri haricen ve dahilen göğüs yumuşatıcı olarak kullanılır. Çiçekleri gölgede kurutulup çay gibi demlenince göğüsü yumuşatır ve öksürüğe iyi gelir.

Aynı şekilde kullanılan diğer türler şunlardır:

Gül hatmi (Althaea rosea): 1-2 m yüksekliğinde, beyaz, sarı-kırmızı ve siyahımsı- kırmızı renkli çok senelik bir bitkidir. Meyvelerinin üzeri tüylüdür. Süs bitkisi olarak yetiştirilir. Diğer hatmi gibi kullanılır. Kıllı hatmi (Althaeae hirsuta): 10-40 cm yüksekliğinde, dik ve tüylü, eflatun renginde çiçekleri olan bir bitkidir. Tıbbî hatmi gibi kullanılır.

HATT-I HÜMÂYÛN;

Alm. *Schriftlicher Erlass(m) des Sultans.* **Fr.** *Ordre (m) écrit donné par le sultan.* **İng.** *Written command from the Sultan.* Osmanlılarda pâdişâhlar tarafından herhangi bir iş için çıkarılan yazılı emir. Hatt-ı Şehriyâri ve Hatt-ı şerîf de denilirdi.

Hat, Arapça yazı demektir. Hatları pâdişâhlar kendi el yazıları ile yazdıkları gibi uzun olup da mâbeyn kâtipleri tarafından yazılanlar da vardı. Her ne sûretle olursa olsun pâdişâh nâmına çıkarılan emirlerde hünkârın imzâsı bulunurdu. Osmanlı târihinde pâdişâhların bu yol ile emir vermeleri usûlü, Sultan Üçüncü Murâd Han zamânında başladı. Sultan Üçüncü Murâd Han devrine kadar (1574-1595) vezir veya kazaskerlerin pâdişâhların huzûruna kabul olundukları arz günlerinde, sadrâzamlar tarafından kendilerine arz edilen meseleler hakkında pâdişâh "olsun" veya "olmasın" diye şifâhen düşündüklerini söylerler; Sadrâzamlar bunu kâğıtlara işâret ederek gerekeni yaparlardı.

Sultan Üçüncü Murâd Han hükümdâr olduktan sonra hatt-ı hümâyunu bizzât kendisi yazdı.

Osmanlı sultanlarının dört çeşit hatt-ı hümâyunları olurdu: 1) Enderûn-ı Hümâyun nakil ve tâyinleri ile

Enderun'dan dışarı bir hizmet verilme hakkındaki yazılar. 2) Herhangi bir mesele hakkında vezîriâzamların arzlarına karşı bizzât pâdişâh tarafından yazılan mütâlaa, 3) Herhangi bir mesele hakkında pâdişâhın vezîriâzama doğrudan doğruya emir vermesi veya kendisinden bir mütâlaa istemesi, 4) Ehemmiyetli bir iş için dîvân-ı hümâyundan çıkmış tuğralı fermanın üstüne pâdişâh tarafından yazılan hatt-ı hümâyun. Bu hatt-ı hümâyunlu fermanlar, en geçerli fermanlardı. Kendisine gönderilenler için en büyük iltifât sayılırdı.

Pâdişâhların hatt-ı hümâyunları tâlik, tâlik kırması, nesih ve rik'a ile yazıldığı halde Sultan İkinci Mahmûd'dan sonra yalnız rik'a ile yazılmıştır. Osmanlı pâdişâhları arasında hatt-ı hümâyunları yazı bakımından en güzel olan, Sultan Üçüncü Ahmed'dir. Sultan Üçüncü Mehmed'in tâlik kırması yazısı hem güzel, hem işlektir. Sultan Abdülazîz Han'ın ve son pâdişâhların yazıları umûmiyetle işlek ve okunaklıdır. Sultan Beşinci Murâd ile Sultan Vahideddîn'in yazıları diğerlerinden daha güzeldir. Tanzimâta kadar hatt-ı hümâyunlar, reîsül-küttâba (baş kâtibe) teslim edilirdi. Her aya âit olan hatt-ı hümâyunlar bir torbaya konulur ve üzerleri mühürlenirdi. Sonra bunlar muhâfaza altına alınır saklanırdı. Günümüzde Topkapı Sarayı Arşivi ile Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunmaktadır.

HÂTUNİYE MEDRESESİ (Çifte Minâreli Medrese);

mîmârisi, plânı ve süslemeleriyle Anadolu'nun en büyük (35 x 48 m), en önemli eserlerinden birisi. Erzurum'da Ulu Câminin Tebriz Kapısı tarafındadır. Yazısı ve vakfiyesinin bulunamaması sebebiyle yapım târihi tam olarak bilinmemekle berâber, üslûb ve mîmârisinden 13. yüzyılın son çeyreğinde yapıldığı anlaşılmaktadır.

Açık avlulu medreseler plânında dört eyvanlı, iki katlı, kesme taştan şâheser bir yapıdır. İç bölümün âbidevî yapısı ön yüze de yansımıştır. Tamâmiyle bitki süslemesiyle bezenmiş olan taçkapı ve çeşmesiyle Sivas'taki Gökmedrese'yi hatırlatmaktadır. Taçkapıyı süsleyen büyük damarlı palmiyeler ejder başı biçiminde sonuçlanmış, üstüne çift bağlı kartal arması işlenmiştir. Taçkapının köşelerinde, şerefelerine kadar yıkılmış iki yivli minâre yükselmektedir. Minârelerin yapımında sık tuğla ve çini kullanılmıştır. Girişten beşik tonozlu eyvana, oradan da avluya geçilmektedir. İnce uzun avlunun üç yanı iki katlı eyvanlar ve arkası da medrese odalarıyla çevrilidir. Yapının ikinci katı, dört bağımsız grup biçiminde düzenlenmiştir. Birinci kata inmeden bir bölümden diğerine geçilememektedir. Bütün hücreler dikdörtgen planlı, beşik tonoz örtülüdür. Alt kat kemerlerinin dış yüzleri, oda kapıları, doğu ve batı eyvanlarının pencereleri değişik motiflerle bezenmiştir.

Medresenin güney eyvanında iki katlı, silindirik yapılı, konik çatıyla örtülü türbe yer almaktadır. Kümbetin mîmârisi, süslemesi ve yapı malzemesinin ana binadan ayrı olması daha sonraki bir târihte yapıldığını göstermektedir.

HAVA;

Alm. *Luft (f),* **Fr.** *Air (m),* **İng.** *Air.* Dünyâ atmosferini meydana getiren gaz karışımı. Ancak, atmosferin halk arasındaki yaygın adı "hava" olarak bilinir. 100 km'nin altında moleküler azot ve oksijen hakimdir. Su buharının donmasından sonra hacim olarak azot havanın % 78 ve oksijen % 21'ini teşkil eder. Geri kalan % 1 de esas olarak argon vardır. Buna ilâveten karbondioksit ve az miktarda neon, helyum, kripton, ksenon, hidrojen, metan ve nitro oksit mevcuttur.

Havanın en değişken kısmı olan su buharı en nemli havada bile %3'ten daha az bulunursa da hayâtın devamı için gerekli bir maddedir. Hayat için gerekli olan diğer bir değişken bileşen ozon (O_3)dur. Deniz seviyesinde milyonda 0,07 olan yoğunluğu denizden 30 km yüksekteki ozon tabakasında milyonda 10'a yükselir. Ozon tabakası güneşten gelen ultraviyole ışınlarının çoğunu toplayarak, dünyâyı zararlı ışınlardan korur. Havada ayrıca sülfür dioksit, azot dioksit ve çok az miktarda amonyak, karbon monoksit ve iyot bulunur. Dünyânın ilk atmosferindeki hava muhtemelen su buharı, amonyak, hidrojen ve metandan meydana gelmiştir. Oksijen, daha sonra su buharından fotosentez yâni bitkilerin nefes almaları sonucu meydana gelmiştir. Argon gibi diğer gazları dünyâdaki radyoaktif maddelerin zamanla ayrışmasından ortaya çıkmıştır. Hidrojen gibi ilk atmosferdeki hafif gazlar dünyâdan çok önce kaçmışlardır.

Hava sürekli olarak canlılar (biyosfer) vâsıtasıyla çevrim izinde bulunur. Tüm oksijenin biyosfer çevriminde yaklaşık 3000 yılda bir defa geçtiği tahmin edilmektedir. Havanın karbondioksit bileşiminin ise her 10 yılda bir kullanılıp, yerine konduğu da diğer bir tahmini meydana getirmektedir.

Havanın bileşenlerinin oranı 17. asırda tesbit edilmiştir. Bunlardan karbon dioksit ve su buharı dünyâdan yansıyan radyasyonun tutulmasında etkili olur. Böylece dünyâ ise dengesinde önemli rol oynar. Karbondioksit atmosfere hayvan ve bitkilerin nefes almaları ve bakterilerin organik maddeleri bozmasıyla ve karbonlu yakıtların yanmasıyla geçer. Yakıtların yanmasıyla atmosferdeki karbondioksit seviyesi yükselmektedir ve muhtemelen iklim değişikliklerine de sebep olmaktadır. Karbondioksit, bitki

ve denizlerin alınmasıyla havadan ayrılır.

Çok az miktarda bulunan radyoaktif gazları kozimik radyasyon sonucu ve radon gibi radyo aktif maddelerin ayrışmasıyla ortaya çıkar. 1945'ten bu yana atom maddeleri ile yeni radyoaktif kirlilikler meydana gelmiştir. Bir atom bombası noktasından sonra sunî radyoaktivit yere hemen düşer, ancak bâzı kısmı düşmeden aylarca havadan kalabilir.

Yükseklerde hava, elektrik yüklü iyon ve serbest elektronlarından ibârettir. Havanın yaklaşık 80 km'ye kadar kimyâsal bileşimi aynıdır. Bunun üstünde atomik oksijen artar ve 130 km'nin üzerinde oksijenin çoğunluğu atomiktir. Atomik oksijen moleküler oksijenin ultraviyole ile ayrışması ile meydana gelir.

Meteorolojide ise hava denince, sıcaklık, barometrik basınç, rüzgârın hızı ve yönü, rutubet, bulut durumu, görüş şartları ve yağış durumu vs. akla gelir.

Bulutların teşekkülü:

Bulutlar yere düşmeyecek kadar küçük, milyonlarca buz kristalinin veya su damlacıklarının bir araya gelmesinden teşekkül eder. Havadaki su damlacıkları hava sıcaklığının donma noktasına geldiği kritik anda bulutları meydana getirirler. O zaman su damlacıkları buz hâlini alabilirler. Ama gerek su ve gerekse buz parçacıklarının teşekkülü için iki şey lâzımdır. Bunlardan birincisi, nemli hava yükselmeli, basıncını ve sıcaklığını etrafındaki atmosfere bırakmalıdır. İkinci şart; üzerinde yoğunlaşarak buz kristali veya su buharı hâline gelebileceği bir toz parçası mevcut olmalıdır. Bu toz parçacıklarına "yoğunlaşma çekirdeği" veya "buz çekirdeği" denir.

Bir bulutun teşekkül etmesi demek, mutlaka yağış hâdisesinin meydana gelmesi demek değildir. Yoğunlaşma damlaların veya kristallerin aşağı düşmesine sebep olmaz. Yükselen su, havanın kuvvetini yenecek kadar büyük olsalar bile buharlaşırlar. Buz, kristal (bergeron) proses (olayı) ve birleşme prosesi (işlemi, olayı) yoğun taneciklerin büyüklüğünü izah etmeye yardım eder. Hem buz kristalleri, hem de 0°C'nin altındaki sıcaklığa sâhip su damlacıkları, buz kristallerinin üzerinde yoğunlaşır. Düşecek kadar büyümeden düşmezler. Bâzan düşerlerken eriyerek yağmura dönerler. Şâyet bulut hiçbir buz kristaline sâhip değilse, bulut içinde aşağı düşen parçacıklar, birleşerek büyürler. Bir parça ne kadar büyürse, diğer parçaları kendine ekleme ve zemine ulaşma ihtimali fazladır. Bulutların meydana geliş şekilleriyle hava geniş bir bölgede saniyede birkaç santimetre hızla yükselirse, tabaka şeklinde bulutlar meydana gelir. Bilhassa siklonlarda ve sıcak bölgelerde görülür. Saniyede birkaç metre gibi ve daha yüksek hızla yükselen havada konveks bir yapı görülür. Yâni yükseldikçe kalınlaşır. Bunlar kümülo-nimbus bulut adını alır. Bir bulutu ayırd etmenin en kolay yolu, şekline ve yüksekliğine bakmaktır.

İlk bulut sınıflandırmasını 1833'te Lukettoward adındaki Londralı bir kimyâger yapmıştır. Dünya Meteoroloji Teşkilâtının sınıflandırmasına ışık tutan bu sınıflandırmaya göre 10 çeşit bulut vardır. Bunlar üç ana sınıfa ayrılır:

En yüksek bulutlar: Yükseklikleri 8-10 kilometre arasındadır. Buzdan meydana gelmişlerdir. Cirrus, Cirro-stratus ve Cirro-cumulus adını alırlar. **Orta yüksek bulutlar:** Su ve buz parçacıklarından meydana gelir. Alto-cumulus ve alto-stratus denir. **Alçak bulutlar:** Üç kilometreden az yükseklikteki bulutlardır. Su damlacıklarından müteşekkildir. Stratus-stratocumulus ve nimbo-stratus adı verilir. Diğer iki çeşit bulutun adı Cumulo-nimbus ve cumulustur. Bâzan bu bulutlar birleşerek değişik tipte bulutlar meydana gelir.

Güneş, rüzgâr ve rutûbet: Uzun zaman güneş açması antisiklonlarda havanın alçalması demektir. Alçak irtifada rüzgârın hızı ve istikameti hava ile zeminin sürtünmesi ve yeryüzü şekliyle yakından ilgilidir. Hava, engebeli zeminde; deniz yüzeyindeki ve bilhassa yüksek irtifadaki hava kütlelerinden daha yavaş hareket eder. Bu da sürtünmenin mevcudiyetini göstermektedir. Hava akımı, vâdilerde ve meskun mahalde tabiatın yapısına göre kanalize olur.

Havanın rutûbetini ifade etmenin çeşitli yolları vardır. Bunlardan Rölatif Rutûbet "Bağıl Nem" usûlü en çok kullanılanıdır.

Sis: Zemin seviyesindeki bulutumsu hava kütlesine denir. Görüş şartlarına mâni olur. Tayyare ve motorlu vâsıtalar için tehlike arz edebilir.

Hava kütleleri: Aynı sıcaklık ve nem seviyesindeki büyük hava sahaları. Yüzlerce kilometre genişliğinde hava sahaları, aynı seviyede nem ve sıcaklık olan deniz veya kara parçaları üzerine çökünce hava kütleleri meydana gelmiş olur. Hava kütleleri aşağılarındaki sathın özelliklerini taşırlar. Sıcak olan tropikal ve soğuk kutbî hava kütleleri belli başlı hava kütleleridir.

Hava kütleleri, dünyâ yüzeyi üzerinde hareket ederek ısı dağılımını dengelemeye çalışırlar. Meydana geldikleri bölgelerden ayrılıp farklı özelliklerdeki sahalar üzerinde gezdikçe sıcaklık ve nem seviyeleri

devamlı değişikliğe uğrar. Fakat bir yandan da kutuplarda ve tropik bölgelerde yeni hava kütleleri meydana gelir.

Çok farklı özellikleri olan hava kütleleri, karşılaştıkları zaman birbirleri ile karışmazlar. İki yarımkürede de, yumuşamış tropikal ve kutupsal hava kütleleri arasında bir sınır teşkil eden "kutup cepheleri" vardır. Bu sınırlar, belirsiz ve düzensiz hava durumu olan bölgelerdir.

Kutup cephelerinde, ekvatora doğru hareket etmek isteyen kutupsal hava kütleleri ile kutuplara doğru hareket etmek isteyen tropikal hava kütleleri arasındaki mücadele sonucu depresyonlar (hava çöküntüleri) meydana gelir. Bu depresyonlar, fırtınalı ve yağmurlu havaya sebebiyet verirler.

Sıcak tropikal hava kütlesiyle soğuk kutupsal hava kütlesi karşılaştığı zaman, sıcak hava soğuk havanın üzerine doğru yükselmeye başlar. Sıcak havanın boşalttığı yerlerde basınç düştüğü için o bölgelere soğuk hava akımı olur. Böylece, depresyonun teşekkül ettiği bölgenin çevresinde bir hava devri meydana gelir. Soğuk hava güneye, sıcak hava da kuzeye doğru hareket ederler ki, bunlara soğuk hava dalgaları ve sıcak hava dalgaları denir. Yüzlerce kilometre uzunluğunda olan bu dalgalar boyunca bulutlar teşekkül eder ve çeşitli şekillerde yağışlara sebebiyet verebilirler.

Daha hızlı hareket etmekte olan soğuk hava dalgası, sıcak hava dalgasına yetiştiği zaman hava çöküntüleri sona ererler. İki hava dalgası birleşirler ve tek bir yağışlı hava dalgası meydana getirirler. Bunlar yağmur veya kar yağışlarına sebeb olurlar.

Hava tahmini: Hava durumu, büyük hava kütlelerinin hareketine bağlıdır. Hava kütlelerinin özellikleri ise altlarında bulunan kara parçası ve deniz yüzeyi ile ilgilidir. Bazı hava kütleleri meydana geldikleri yerde günlerce, hatta haftalarca hareketsiz dururlar. Tropik çöllerde, okyanuslarda ve büyük kıtaların iç kısımlarında çok vâki olan böyle hava durumunu tahmin etmek kolay olabilir. Diğer hava kütleleri yer küresinin dönmesinin tesiri altında kalarak hızlı ve dönerek hareket ederler. Böylece etrafındaki hava kütlelerine de çarparak onları da harekete geçirirler. Bu tür havayı tahmin etmek çok zordur.

Hava şartlarına tesir eden faktörler: Hava tahmini yapabilmek için o bölgede, o anda mevcut olan hava kütlesinin özelliklerini, yâni geçmişteki sürekli hareket tarzını ve doğan sonuçları periyotları ile birlikte bilmek gerekir. Bu zaman periyodu umumiyetle birkaç saat veya birkaç gün olur. Benzer sebeplerin benzer neticeleri doğurabileceği düşüncesi ile tahmin yapılır.

Hava tahmini bilhassa çiftçi ve denizcileri, işleri icabı büyük ölçüde ilgilendirdiğinden onların ihtiyaçlarını karşılayacak tarzda gelişmiştir. Ilıman iklimlerde dahi, hava tahmini zannedildiği kadar zor sayılmaz. Meselâ, BatıAvrupa'nın hava durumu batı-doğu istikametinde esen siklonlarla, hava çöküntülerine ve iki ayrı rutubet ve ısıya sâhip hava kütlesinin altındaki ovaları birbirine birleştiren geçitlere bağlıdır. Barometrenin düştüğünü, rüzgârın değiştiğini, alçalan ve yoğunluk kazanan bulutların mevcudiyetini gören bir tahminci, yağmurun gelmekte olduğunu tahmin edebilir. Bunun için yüksek ve sâbit bir barometre, açık bir gökyüzü ve hafif bir rüzgâr, diğer bir hava kütlesi hareketi doğana kadar, açık bir hava durumuna işaret eder.

Tahminci nasıl çalışır? Profesyonel bir tahminci işe bir hava tahmin haritası hazırlamak suretiyle başlar. Bu harita tahmincinin bulunduğu yer ve bunun etrafındaki geniş bir bölgeyi içine alan özel işaretlerle o andaki hava durumunu belirten bir plândır. Civar bölgelerdeki istasyonlardan telsiz veya diğer haberleşme vasıtaları ile elde edilen hava durumu bilgileri bu plana işlenir.

Dünyâda bu hizmeti gören 8000'den fazla yer istasyonu vardır. Bunlar dağların tepelerinde, gemilerde, kutuplarda ve otomatik olarak çalışan ve karakteristikleri kaydederek belirli aralıklarla haber gönderen birimlerde yer alır.

Tahminci; basınç, rüzgâr durumu, sıcaklık, bulutların cinsi, rutûbet ve basınç eğilimi gibi bilgilerin yanında geçmiş ve hâli hazırdaki hava durumunu da plâna işler. Bütün bu bilgiler, izobar denen (eşit atmosfer basıncına sahip) eğrilerin çizilmesini sağlar. Havanın seyrini ve değişme hızını bilen tahminci, haritası üzerindeki belli bir noktanın yakın bir gelecekteki hava tahminini yapabilir. Günümüzde tahmincinin işi kolaylaşmıştır. Hava durumunu tetkik için atmosfere bırakılan balonlardaki vericiler (radyosondlar) üst kısımlardaki hava hakkında bilgi sağlamaktadır. Bu maksatla gönderilen uyduların çektiği fotoğraflar, bir astronotun gözüyle olaya bakış temin etmektedir. Tahmincinin çizim ve analizle ilgili işi otomatik hâle gelmiştir. Atmosferin bütün seviyelerinde daha güvenilir bilgiler elde edildikçe, matematik analizin hava tahminindeki rolü gittikçe artmaktadır.

Kısa ve uzun dönem tahminleri: Kısa dönem tahminleri dört güne kadar, uzun dönem tahminleri ise beş gün-altı ay arasında olabilmektedir. Kısa dönemli tahminler, denizci, çiftçi ve uçak seferleri için çok mühim kabul edilmekte, bunlar işleri ve seferlerini tahminlere dayandırmaktadırlar. Uzun dönem tahminlerinde mevsim karakterleri ve söz konusu bölgede o mevsimin tahmin yapılacağı zamana kadar nasıl geçtiği konusu önem kazanır. Değişken iklimlerde daha ayrıntılı metod ve araştırma

yapılarak, hava kütlesinin tabiatı, menşei ve hareketi gözlem altına alınır. Günümüzde okyanusların üzerindeki hava kütlelerinin incelenmesi uzun dönem tahminlerinde geniş şekilde kullanılmaktadır. Meselâ İngiltere gibi ülkelerde okyanuslardaki hava kütlelerinin hareketi, iklime büyük ölçüde tesir etmektedir.

Meteorolojik tahminlerin milletlerarası ölçüde hazırlanması 1853'e kadar gerçekleştirilemedi. 1853'te ilk defa okyanuslar üzerindeki hava kütleleri incelenerek denizcilikte kullanıldı. 1878'de Milletlerarası Meteoroloji Teşkilâtı (IMO) kuruldu. 1951'de IMO, Dünyâ Meteoroloji Teşkilâtı (WMO) hâlini aldı ve Birleşmiş Milletlere bağlandı.

Hava tahmininde kullanılan teknik, âlet ve usüller, her geçen gün inkişaf etmekle beraber bir yıllık toplam tahminlerde ortalama isabet ve başarı nisbeti fazla yüksek değildir. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Her türlü hava hareketlerinin cereyan ettiği ve hava değişikliklerinin ve özelliklerinin teşekkül ettiği atmosferin muazzam büyüklüğü ve diğer değişken vasıfları bu sebeplerden bir tânesidir. Hava tahmincileri, atmosferde tesbit ettikleri, yağmur, kar, rüzgâr, sis gibi alâmetlere göre hava tahmin raporları hazırlamaktadır. Bunlara dayanarak vardıkları neticeler, yalnızca bir tahmin olarak kalmakta, muhakkak husule gelecek mânâsını taşımamaktadır. Asırlardan beri insanların yaptıkları hava tahminlerinde kullanılan âletler ve tahmin için faydalanılan unsurlar büyük mikyasta değişmiş, fakat tahminlerdeki isabet aynı oranda değişmemiştir.

HAVAKİRLİLİĞİ;

Alm. *Luftverschmutzung (f),* **Fr.** *Pollution (f) de l'air.* **İng.** *Air pollution.* Atmosferin saflığını bozan kirletici maddelerin havadaki konsantrasyonlarının insanların huzurunu kaçıracak, rahatını bozacak, sağlığa zarar verecek, hayvanlar, bitkiler, bina, eşya, elbise ve cansız varlıklar için zararlı olacak sınırlara varması. (Bkz. Çevre Kirlenmesi)

HAVA KUVVETLERİ;

havadan savaşan silahlı kuvvet. Barış zamanında savaş kâbiliyetini en yüksek seviyede muhâfaza ederek düşmanı caydırmak gâyesini güder. Muhârebede, düşmanın hava kuvvetlerini tahrip edip tesirsiz hâle getirmek, kara ve deniz gibi diğer kuvvetlere havadan destek sağlamak gayesiyle kurulmuş askerî teşkilattır.

Türkiye'de Türk Hava Kuvvetlerinin temeli, Harbiye Nâzırı Mahmûd Şevket Paşa tarafından, 1903'te ilk uçağın havalanmasından 8 yıl sonra, 1 Haziran 1911'de Yeşilköy'de atıldı. Bu târih, Türk Hava kuvvetlerinin kuruluş günü olarak kabul edilmiştir. Türk havacılığının temel yapısını oluşturan ilk tesis, Yeşilköy'de inşâ edilen iki uçak hangarı ile uçuş pistinden ibaretti. 1912'de eğitimlerini bitirerek İstanbul'a gelen Fezâ ve Kenan efendiler, yurda dönen ilk pilotlarımızdır ve ilk hava kuvvetlerimizin gücünü teşkil ederler. İlk Uçuş Okulu da, 3 Temmuz 1912'de açıldı. Bu yılın sonunda alınan uçakların toplamı 17'ye yükseldi.

Balkan Savaşının çıkmasıylaFransa ve İngiltere'de eğitimden yurda dönen pilotlarımız, yönetim ve ikmal desteğindeki aksaklıklar yüzünden savaşın ilk devresinde başarılı olamadılar. İkinci devrede hem pilotlarımız ustalaşmış, hem de yönetim kademeleri tecrübe kazanmış olduğundan, yapılan uçuşlardan verimli sonuç alınmıştır. 1912-1913 Balkan Savaşında ilk defa savaş görevi yapan genç pilotlarımız, şahsî gayret ve cesaretleriyle uçuş kabiliyetlerini günden güne arttırmışlardır.

Kısa mesâfeli başarılı uçuşlardan sonra hükümetçe, gâyesi, politik bir gezi olan İstanbul-Kahire uçuşu düzenlendi. 16 Ocak 1914'te iki uçak İstanbul'dan hareket etti. Uçuş yolunun büyük bir kısmının aşılmasına rağmen, teknik imkansızlıklar yüzünden Fethi, Sadık ve Nuri efendiler, birbiri arkasına Filistin'de şehit düştüler. Yarım kalan gezi, 6 Mayıs 1914'te Yüzbaşı Salim tarafından bitirilerek, Türk havacılığının azim ve cesaret bayrağı Kahire'ye ulaştırılmış oldu.

Balkan Savaşında donanmanın uçakla desteklenmesine gerek duyulduğu için, Yeşilköy'de bir de "Deniz Uçak Okulu" açıldı. İki deniz uçağının satın alınmasıyla da ilk deniz havacılığı kurulmuş oldu.

Birinci Dünya Savaşına, satın alınan 20 uçakla giren Osmanlı Devleti, başlangıçta Fransız sistemine göre şekillendirdiği Hava kuvvetlerini bu savaşta, Alman Komutanlarının yönetimine bıraktı. Savaş içinde cephe, keşif ve bombardıman görevi yapan 18 bölüklük bir hava gücü meydana geldi. Türk pilotları, Çanakkale, Filistin, Irak, Medîne, Kafkas cephelerinde ikmal imkanlarından yoksun olarak görevlerini başarıyla ve kahramanca yaptılar.

1918 yılında Birinci Dünya Savaşı sona erdiği zaman, elde kalabilen uçaklar, İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde dağınık, arızalı ve bakımsız bir durumda bulunmaktaydı. Kuvâ-yı Havaiye Müfettiş-i Umûmîliğinin kuruluş ve kadro olarak adından başka bir şeyi kalmamıştı. Bu sebeple 1919'da hava kuruluşları küçültüldü. Balon uçaksavar ve meteoroloji kuruluşları kaldırıldı. Birinci Dünyâ Savaşından

kalan uçaklarla İstanbul, İzmir ve Konya'da birer "Tayyare İstasyonu", Elazığ ve Diyarbakır'da birer "Tayyare Bölüğü" kuruldu.

Ankara'da, TBMM Hükümetinin kurulmasından sonra, Anadolu'ya kaçıp gelen havacı personelden ve eldeki kırık-dökük uçaklardan yararlanma düşüncesindeydi, Millî Müdafaa Vekâletinin emri üzerine Harbiye Dâiresine bağlı bir Kuvâ-yı Havaiye Şubesi kuruldu.

Şube, personel ve araç-gereçlerin sağlanmasıyla uğraşacak; eğitim ve harekâtı, Erkân-ı Harbiye Reisliği yönetecekti.

Garp Cephesi Komutanlığı kurulunca; Konya'daki Tayyare İstasyonu ve Eskişehir'le Uşak'ta kurulacak uçak bölükleri, bu komutanlık emrine verilmişti. Konya Tayyare İstasyonu, Anadolu'ya kaçıp gelen havacıların toplanma yeri olmuştu.

Konya'daki kırık-dökük uçaklar türlerine göre ayrılmış, biri sökülüp ötekine takılarak, birkaç uçak kullanılabilir duruma getirilmişti. Kanal Harekatına katılan Alman hava birliklerinden kalma üç sağlam uçakla da bir müfreze kurulmuştu. 1920'de Uşak'a gönderilen bu birliğe "Kartal Müfrezesi" adı verildi. 23'ncü Tümen Komutanlığı emrinde göreve başlayan bu av müfrezesi, keşif uçaklarının az ve yetersiz olmasından keşif görevini de yüklenmişti.

1920 yılında Kuvâ-yı Havaiye Şubesi adıyla yeniden kurulan Türk Hava Kuruluşu ve emrindeki fedâkâr havacılarımız, Kurtuluş Savaşı boyunca binbir yokluk içerisinde Doğu ve Batı Cepheleri Harekâtına katılarak faydalı görevlerde bulunmuşlardır.

İlk Türk uçağı 28 Ocak 1925 günü İzmir'de uçuruldu. 1924 yılında kurulan "Tayyare Cemiyeti" yoluyla ve halkın da yardımıyla, sivil bir hava filosu teşkil edildi. 1928 yılında da Kayseri'de "Tayyare ve Motor Tamir Fabrikası" adıyla bir fabrika işletmeye açıldı.

1940 yıllarında Hava Kuvvetleri harekât ve eğitim bakımından Genelkurmay Başkanlığına ve ikmal yönünden de Millî Savunma Bakanlığına bağlandı. 1951 yılında Eskişehir'de bulunan hava okulları, Hava Harp Okuluna dönüştürülerek Hava Kuvvetlerinin ihtiyacı olan çeşitli branşlardan subaylar ilk defa olarak kendi bünyesinden sağlanmaya başlandı.

Nato teşkilâtına girildikten sonra, Türk Hava Kuvvetleri her yönden gelişti. Pervaneli uçakların yerini jet uçakları almaya başladı. Bunun sonucu olarak tayyare alayları, hava üs teşkilatına dönüştü.

Silahlı Kuvvetlerin 1974 yılında, Kıbrıs'ta Rumların soydaşlarımıza karşı giriştiği toplu katliam harekâtına mâni olmak için giriştiği harekâtta, Hava Kuvvetlerimiz kendine düşen görevi en iyi şekilde yapmıştır. Bu harekât, İstiklal Savaşı'ndan sonra Hava Kuvvetlerinin katıldığı ilk muharebedir.

HAVA OTOBÜSÜ;

Alm. *Airbus,* **Fr.** *Airbus,* **İng.** *Airbus.* Çok fazla yolcu taşıyabilmek maksadıyla yapılan büyük uçak. Yirminci yüzyılın sonlarına doğru bilim ve tekniğin ilerlemesi, insan nüfûsunun artması, geniş gövdeli, orta ve kısa menzilli, fazla yolcu kapasiteli uçakların yapılmasını ihtiyaç hâline getirmiştir.

Batı Avrupa'nın Havacılık Endüstrileri 1969 yılında bir araya gelerek ortak ihtiyaçların karşılanması için çalışmalara başladılar. A-300B adı verilen hava otobüslerinin 4000 km azamî menzile, 250-300 yolcu taşımaya, küçük meydanlara inip kalkabilmeye, bakım kolaylıklarına uygun olması düşünülmüştü. Daha uzun menzil, daha fazla yolcu taşımalarını sağlayacak diğer tipleri üzerinde devamlı çalışma yapılmaktadır. B2 modeli B1 gövdesi uzatılarak 283 yolcu taşıyacak şekilde geliştirildi. Bu uçağın âzamî kalkış ağırlığı 137 ton azamî menzili 3000 km oldu. B4 modelinde ise ilâve tanklar takılarak kalkış ağırlığı 150 tona, azamî menzil 4000 km üzerine çıkarıldı. En son yapılan uçak 345 yolcu kapasiteli, 3500 km menzilli, en az 150 ton kalkış ağırlığına sâhiptir.

Avrupa'da başlayıp Amerika'da tekâmülüne devam edilen hava otobüsünün çeşitli modelleri, sâhib oldukları nitelikler, kısa ve orta menzilde yoğun olan hava trafiğini hafifletmesi ve ekonomik işletme imkânı vermeleri, geleceğin aranan uçağı olmasına yeterli sebeplerdir.

Gelişmiş devletlerde kısa ve orta mesâfelerdeki yolculuklarda izdiham vardır. Otobüs tipi uçakların kullanılmasıyle izdiham önlendiği gibi küçük meydanlardan istifade imkânı doğacak büyük meydanlarda da hava trafiği rahatlayacaktır. Böylece hava trafiğinde güven sağlandığı gibi, kârlılık artırılarak ekonomik bir işletme kurulmuş olacaktır.

İlk Hava Otobüslerine Âit Bilgiler

En ..... 44,48 m

Yükseklik ..... 16,53 m

Boy ..... 53,62 m

	B2	B4
Maksimum kalkış ağırlığı:	137 ton	137,5 ton
Maksimum iniş ağırlığı	127 ton	133,7 ton
Kullanabileceği mak. yakıt	34 ton	47,5 ton
Maksimum yük	30,6 ton	35,7 ton
Maksimum hız	(666,7 km/h)	(639 km/h)

HAVA SAHASI;

milletlerarası hukukta, belli bir ülkenin topraklarını kaplayan, bu toprakları idâre eden devlete âit sayılan; uçuş güvenliğini sağlamak üzere Milletlerarası Sivil Havacılık Teşkilâtı tarafından tesbit edilen hava boşluğu. İngilizce Flight Information Region (Uçuş Bilgi Bölgeleri) kelimelerinin kısaltılmışı olarak FIR diye de bilinir.

Milletlerarası Sivil Havacılık Teşkilâtı ICAO, sivil ve askerî uçakların uçuş güvenliğini sağlamak üzere uçuş bilgi bölgeleri tesbit etti.

Yapılan düzenlemeye göre; bu hava sahasının sınırlarının belirlenmesi, saha üzerinde ilgili devlete hâkimiyet hakkı kazandırmaz. Yalnızca hava kontrol sahasına giren uçaklar, bölgeden sorumlu merkeze bilgi vermekle, buna karşı denetim merkezinin bağlı olduğu ülkede bir kazâ veya tehlike durumunda yardım sağlamakla yükümlüdür. 1967 târihli Dış Uzay Antlaşması uyarınca hâkimiyet sahası dışında kalan ve bütün ülkelere açık olarak îlân edilen dış uzayı içine almaz.

FIR hattı uygulamasının Türkiye'yi ilgilendiren bir örneği Ege hava kontrol sahası üzerindeki anlaşmazlıktır. ICAO, Türkiye ve Yunanistan'ın da katılmasıyla 1952'de yaptığı bölge toplantısında, Ege Denizi üzerinde uçan bütün uçakların uçuş bilgilerini Atina kontrol merkezine vermesini ve Türk karasularına girerken bu bilgileri İstanbul kontrol merkezine bildirmesini kararlaştırdı.

Böylece Ege'de FIR hattı denetimi Yunanistan'a bırakıldı. 1974'te iki ülke arasında doğan siyâsî bunalım savaş derecesine vardığı zaman Türkiye ciddî bir problemle karşı karşıya geldi. 1952 anlaşmasına göre Ege üzerinde uçan uçaklar ancak Türk karasularına girerken İstanbul'a bilgi verecekleri için bu durum Türkiye'yi sürpriz hava baskını tehlikesiyle karşı karşıya bıraktı. Böyle bir tehlikeyi önlemek isteyen Türkiye, Kıbrıs Harekâtı sırasında Ege hava sahasını kuzey-güney doğrultusunda bir çizgiyle ortadan ikiye ayırdı. 6 Ağustos 1974 günü açıkladığı "Tüm Havacılara Bildiri"yle söz konusu çizgiye gelen uçakların uçuş bilgilerini İstanbul'a vermesi gerektiğini bildirdi. Yunanistan da 13 Eylül 1974 târihli notamla Ege hava sahasının tehlikeli duruma geldiğini belirterek Ege üzerindeki bütün uçuş koridorlarını kapattığını bildirdi. Böylece bu bölgede her türlü hava trafiği durdu. Bundan sonra iki ülke arasında birçok görüşme yapıldıysa da netice alınamadı. Haziran 1979'da NATO başkomutanlığına getirilen General Rogers'in hazırladığı bir plan, yapılan görüşmeler sonunda iki tarafça da benimsendi. Şubat 1980'de Türkiye'nin ve ardından Yunanistan'ın yaptığı açıklamalarla notamlar karşılıklı olarak kaldırıldı. Ege hava sahası yeniden sivil trafiğe açıldı.

HAVA TRAFİK KONTROL;

Alm. *Flugüberwachung (f),* **Fr.** *Contrôle (m) de vol,* **İng.** *Air Traffic Control.* Havacılıkta tesbit edilen uçuş kâidelerinin uçucular tarafından uygulanması ve yerdeki ilgili teşkilâtın da uçuculara yardımcı olması, hava vâsıtalarının emniyetli, düzenli ve ekonomik olarak seyrüseferlerini tamamlaması için yapılan müşterek çalışma.

Birinci Dünyâ Harbinden sonra hava vâsıtalarından çok değişik alanlarda istifade yoluna gidildi. Buna paralel olarak hava vâsıtalarının sayısının artması karmaşık bir hava trafiğine sebeb oldu. Bilhassa ticârî havacılığın gelişmesi, hava trafiğinin düzenlenmesi, denetlenmesi için ülkelerarası işbirliğine ihtiyaç gösterdi. 7 Aralık 1944'te Şikago'da toplanan 52 devletin temsilcisi "Şikago Sözleşmesi" diye adlandırılan Milletlerarası Sivil Havacılık Sözleşmesi'ni (ICAO) imzâlayarak hava taşımacılığının emniyetli, düzenli ve ekonomik yapılabilmesi için işbirliğini kabul ettiler. İşte bugünkü havacılık faaliyetleri; emniyetini, düzenini, bu antlaşmadan doğan bilgi alışverişli çalışmalara borçludur.

Her ülke, siyâsî sınırları üzerindeki hava sahasını, hava yollarını kontrol etme ve kendi hava sahasında uçan hava vâsıtalarının emniyetle, seyrüseferlerini tamamlaması için yardımcı yer, destek teşkilatını kurma, faal tutma görevini almıştır. Kara yollarında motorlu vâsıtaların hareket ettiği yollar gibi, havada uçakların hareket ettiği belli yollar vardır. Belli irtifâ ve istikâmette olan bu koridorlara hava yolu denir.

Bir memleketin sınırlarından giren uçak en yakın hava alanı ile temas kurup kendini ve tâkip ettiği yolu bildirir. Böylece hava yolunda hangi irtifâda kaç uçak bulunduğu kolayca anlaşılır ve tâkip edilir. Böylelikle standart havayolları (Kıtalararası, Kıtalaraşırı, Mahallî) ağı kurulmuş olur. Uçucuların belirli bir havayolunu tâkip edebilmesi için radyo istasyonları, radarlar, meteoroloji istasyonları, yer kontrol merkezleri teşkilâtlandırılmıştır.

Mesela Kuzey Atlas Okyanusu dünyâda en yoğun hava trafiği olan bölgedir. Bu bölgede uçuş yapacak bir uçak, 42'si yedek olmak üzere 75 havaalanından, 262 kısa mesâfe 34 uzun mesâfe yardımından, 160 yaklaşma yardımından, birbirleriyle 60 şebekeye bağlı 128 yer istasyonundan faydalanabilir. 9 geminin hava raporunu toplayan 75 hava meydanı meteoroloji merkezinden 4 fırtına ihbar merkezinin ve yüzlerce mahalli meteoroloji istasyonunun hava raporlarını alır. Uçuşlar 75 hava trafik terminal kontrol merkezi, 44 bölge trafik kontrol merkezi tarafından tâkip edilir ve denetlenir.

Bir uçağın emniyetle sevk edilebilmesi, pilotun arz üzerindeki mevkiini bilmesine bağlıdır. Pilot açık havalarda görerek veya görüş mesâfesini azaltan meteorolojik şartlarda âletleri ve radarlar yardımıyla mevkiini tesbit eder. Bugün, istikâmet ve mesâfe mâlumatı veren âletlerin tekniğin gelişmesiyle güvenirliği çok artmıştır. Hatta 100 m gibi çok düşük görüş mesâfesinde bile bir uçak kalkıştan inişe kadar aletler, radar yardımıyla uçuşunu gerçekleştirebilir. Gerek görerek, gerek âlet şartlarında havada olabilecek kazâları engellemek için hava trafik merkezlerine yetki ve sorumluluk verilmiştir.

Bütün uçucular, uçtuğu bölgenin, trafik merkeziyle ilişki kurarak, aldığı tâlimâtları aynen yapmak zorundadırlar. Bir hava trafik merkezi; kendi bölgesinde uçan uçakların mevkiini, uçuş istikâmetini, yüksekliğini pilotlardan sorarak veya radarlar yardımıyla öğrenir. Aldığı bu bilgilere göre gerekirse uçakların uçuş yolunu ve yüksekliğini değiştirerek bölgesindeki uçuşların emniyetini sağlar.

HAVA TÜNELİ;

Alm. *Windttunnel (m),* **Fr.** *Tunnel du vent,* **İng.** *Wind tunnel.* İçine konan bazı araç ve parçaların mukâvemetini ölçmede kullanılan gaz veya hava tazyikli tünel. Rüzgar tüneli olarak da adlandırılır. İçine yerleştirilmiş olan çeşitli parçaların veya modellerin mukâvemetlerini ölçmede kullanılır.

Yirminci yüzyılın başlarından îtibâren havada uçma imkanının belirmesiyle aerodinamik de halledilmesi gerekli bir mesele olmaya başladı. Başlangıçta uçakları deneme usûlünün çok yavaş ilerlemesi ve neticeye uzun zamanda varılması dolayısıyla, yeryüzünde hava hareketlerinin sun'î olarak meydana getirildiği tüneller yapıldı. Bu tünellerde düzgün bir gaz veya hava karışımı sağlanır. Bu amaçla gerekli hızlara göre değişik sistemler kullanılır. Eskiden yalnız uçak gövdelerinin aerofoil biçimlerinin belirlenmesinde kullanılan hava tünelleri, günümüzde kara-demiryolu araçlarının biçimlerinin tesbitinde, binâların, köprülerin radar antenlerinin rüzgar yükleri ile salınımlarını incelemede kullanılır.

Hava tünelleriyle yapılan tecrübelerde geçerli sonuçlara varmak için belirli model yapımı kâidelerine uyma gereği ortaya çıktı. Misâl olarak; eğri yüzeye sâhip parçaların tecrübesi esnâsında sınır tabakanın en iyi şekilde tesbit edilebilmesi için Reynolds sayısının hakîkî şartlardakine uygun olarak seçilmesi gerekir. Sınır tabaka, cismin yüzeyine en yakın olan tabakadır. Reynolds sayısı; atâlet kuvvetlerinin viskozite kuvvetlerine olan oranıdır. Reynolds sayısı boyutsuz bir kavramdır.

Devamlı olarak çalıştırılan hava tünellerinde elektrikle çalışan bir vantilatör veya türbin bulunur. Bu âletler çalışma esnâsında istenilmeyen bir durum olan girdaplar meydana getirirler. Girdaplar açısal momentum sonucu ortaya çıkarlar. Bu duruma mani olmak için dönmeyi asgariye indiren kanatlar kullanılır. Hava tünelinde havanın akış hızı, modellerin denendiği kısım dışında mümkün olduğu kadar düşük tutulur. Bu sebeple hava tünelinin içindeki güç kaybı, çalışma hızının üçüncü kuvvetiyle orantılı olarak artar. Tecrübe bölümünün dışında hava akımını azaltmak maksadıyla kesitleri hafifçe genişleyen borulardan müteşekkil lüleler kullanılır. Keskin köşelerde güç kaybını en az şekilde azaltmak için köşelerde kanatlar yapılır. Türbine gönderilen gücün büyük bir kısmı ısıya dönüştüğünden sürekli çalışması istenilen hava tünellerinde soğutma borularına da ihtiyaç duyulmaktadır. Hava sırasıyla düzeltme bölümüne geçer. Bu bölümde tel örgüye havi düzeltici kafesler yer alır. Bu kısım "memeyle çalışma" bölümüne açılır.

Hava tünelinde yüksek çalışma hızları istenildiği taktirde tünelin çıkış bölümüne, havası alınmış küreler ilave etmek en uygun metoddur. Hava tünellerinde yapım özellikleri ve çalışma şartlarına uygun sistemlerin yanısıra modele tesir eden kuvvetleri, sistemdeki hava basınçlarını ölçmelerinin yanında akışın yönü ve düzgünlüğünü tesbit maksadıyla görüntülemeye yardımcı duman salıcılar, tüyler ve hava hareketlerini görüntülemede fotoğraf çekme araçlarından istifade edilir.

HAVA YASTIKLI ARAÇ (Hoverkraft);

Alm. *Hovercraft (m),* **Fr.** *Hovercraft (m),* **İng.** *Hovercraft.* Aracın alt tarafından püskürtülen basınçlı hava ile meydana getirilen hava tabakası üzerinde istenilen yöne hareket edebilen araçlar. Bu araçlar

zeminden bir hava tabakası ile ayrıldığından her türlü zeminde gidebilme özelliğine sâhiptir. Araç zemine değmediğinden bundan doğacak sürtünmeden ve diğer etkilerden zarar görmezler. Daha hızlı ve kolay hareket edebilirler.

Bilhassa deniz taşıtlarında suyun sürtünmesinden ve geminin suyu dalgalandırmasından doğan kayıplardan etkilenmediklerinden güç ve enerjiden büyük kazanç sağlarlar. Hoverkraftlar aynı büyüklük ve güçteki gemilere göre iki kat hızlı gidebilir.

On dokuzuncu asırda John Thornycroft gibi mühendisler gemi gövdesinin suyla temâs eden kısmındaki deliklerden hava püskürterek sürtünme ve su direncini azaltmaya çalıştılar. 1930'larda ABD ve Finlandiya'da hava yastıklı araçlar konusunda ilk hamleler yapıldı. Fakat asıl önemli gelişme, İkinci Dünyâ Savaşından sonra İngiltere'de görüldü. 1950'lerde Christopher Cockerell, deniz araçlarında hava yastığını gerçekleştirmeyi başardı. İlk Hoverkraft 1959'da Wight Adasından İngiltere'ye sefer yaptı. Birkaç hafta sonra aynı araç Manş Denizini iki saatte geçti. İlk düzenli seferlere 1965'de Wight Adasıyla İngiltere arasında başlandı. Günümüzde araba ve yolcu taşıyan SR-N4'lerden meydana gelen bir filo, İngiltere ile Fransa arasında sefer yapmaktadır. Bu hatta deniz trafiğinin üçte biri bu şekilde gerçekleştirilmektedir.

Çalışma prensibi: Hava yastıklı araçların alt kenarları yüksek, orta kısmı içerlek bir şekildedir. Aracın altında hava püskürtülmesiyle meydana getirilen basıncın atmosfer basıncından yüksek olması durumunda, aracı havada taşıyan kuvvet hasıl olur. Aracın dengesi ise aracı çevreleyen kenarlar boyunca hava püskürterek sağlanır.

Modern hava yastıklı araçlarda hava, fanlar (pervaneler) yardımıyla gövde altındaki deliklerden ve jet memelerinden hızla püskürtülür. Dışarı çıkınca hızı âniden düşen hava, basıncı yükselterek hava yastığını meydana getirir. Teknenin alt tarafındaki içerlek hazne kısmı, hava yastığı kullanılmadığı zaman, duba vazifesini görerek teknenin su üzerinde durabilmesini sağlar. Üst kısmından hazne içine püskürtülen hava, aynı oranda hazne kenarlarından dışarı atılır.

İlk Hoverkraft tiplerinde araçta hava yastığının meydana geldiği alt kısım düzdü ve hava yastığının kalınlığı azdı. Havanın kenarlarından hızla kaçarak basıncın düşmesini önlemek için aracın kenarlarına bükülebilen bir etek eklemek yoluna gidilmiştir. Bu aynı zamanda aracın hareket kâbiliyetini arttırarak dalga ve diğer engellerin kolayca aşılmasını sağlamıştır. Sağlam lâstik malzemeden yapılan etek kısımları, en fazla hasara uğrayan kısımlardan olduğundan kolayca değiştirilebilecek şekilde yapılırlar. Bu özellik, Hoverkraftlara amfibik olma özelliği kazandırarak su dışında karada da hareket kabiliyeti sağladı. Hoverkraftların büyüklüğü hiçbir mahzur teşkil etmez. Çok sayıda yolcu ve araç taşıyan tipleri hâlen kullanılmaktadır.

Tahrik ve itiş gücü bâzan merkezî bazan da farklı yerlere yerleştirilmiş birimlerden sağlanabilir. Çok çeşitli sevk ve kumanda sistemi denenmiştir. Bunlar pervaneler, fanlar veya su jetleri şeklinde olabilir. Pervanelerin tehlike ve gürültüsü kapalı fanlar kullanılarak azaltılma yoluna gidilmiştir. İtiş ve tahrik gücünü arttırmak için fanların çıkışına havayı hızlandıran jet memeleri de konmaktadır.

Kullanma: Hava yastığı, aracın, taşımacılığın yanında esnekliği ile de, engebe ve dalga gibi zeminin şekillerinden etkilenmeden sarsıntısız yolculuk yapmasını sağlarlar. Bilhassa askerî alanda hem kara hem de denizde hareket kâbiliyetleri ve kullanımıyla üstün özellikler gösterirler. Denizlerde; hem denizaltılardan etkilenmedikleri, torpillenemedikleri için, hem de hava yastığının ses geçirmez özelliği dolayısıyla sonar gibi âletlere yakalanma tehlikeleri olmadığından motor gürültüleri duyulmaz ve tesbit edilemezler.

Ayrıca araç denizden karaya ve karadan denize hiçbir güçlükle karşılaşmadan geçebilir. Bu yüzden pahalı liman tesislerine lüzum olmamakla, sığ bir kumsal bile bunlara yeterli olmaktadır. Ayrıca zeminden etkilenmediğinden kutuplarda ve donmuş bölgelerde rahatça hareket eder. Ağır yükleri de taşıyabilirler.

Bütün bunlara rağmen yeteri kadar büyük hoverkraftlar yapılmadığından bunlar ticârî taşımacılıkta tanker ve yük gemilerinin yerini alamamaktadırlar. Bu alanda büyük gemilerle yapılan taşımacılık daha ekonomik olmaktadır.

HAVAALANI;

Alm. *Flughafen (m),* **Fr.** *Aeroport (m),* **İng.** *Airport.* İniş ve kalkış pistleri, uçak park yerleri, bakım tamir ve kontrol atölyeleri, uçuş yardımcı sistemlerinin bulunduğu tesisleri ve uçak yerdeyken yolcuların hareketlerine ve eşyalarının taşınmasına gümrük işlemlerinin yapılarak, alışveriş ihtiyaçlarının karşılanmasına ve hatta yerleşim merkezleri ile terminâl arasında yolcuların taşınmasına yarayan tesislerin tamamı.

Bir hava alanının, o bölgedeki hâkim rüzgârlara göre düzenlenmiş en az iki pisti olmalıdır. Bu pistler iniş hâlindeki bir uçağın yere ilk teması esnasında ortaya çıkan ve 45 ton kadar olabilen büyük yükleri karşılıyabilmek için basınca dayanıklı (ön gerilimli) betondan inşâ edilirler. Günümüzde rüzgâr yönü artık birinci derecede önemli değildir. Modern jet uçakları rüzgâr doğrultusu ile 15 derece açı yapan pistlerden faydalanabilir. Ana pistlerden başka; varış yolu, yahut taksirut adı verilen ve uçakların terminal binasına veya bakım ve tâmir tesislerine giden yollar vardır. Bir de geceleri ve görüş şartlarının kötü olduğu zamanlarda kullanılmak üzere ışıklı işâret verme tertibatları mutlaka bulunur.

Hava alanında uçaklar büyük bir sâhayı kaplarlar. Büyük jet yolcu uçakları için 2-3 km uzunluğunda ve 50 m genişliğinde pistler gerekmektedir. Bir jet yolcu uçağının park edeceği alan 90 m genişliğinde olmalıdır. Hava trafiğinin yoğun olduğu saatlerde; büyük bir hava alanının park yerinde yaklaşık 50 uçak bulunabilir. Bunlar için gerekli park sâhasının uzunluğu ise 4-5 km'yi bulabilir.

Kalkış ve iniş pistleri dâimâ taş ve uçak parçaları gibi varlıklar ile ve kalkış ve inişi engelleyici şeylerden tamâmen temizlenmiş olmalıdır. Pist başına düşmüş olan küçük bir civata bile kolayca motor tarafından çekilip tamâmen elden çıkmasına sebep olabilecek büyüklükteki kazâları meydana getirebilir.

Bunun için pistler günün hemen her saatinde güçlü vakum araçları ile temizlenir. Kar yağışının çok olduğu bölgelerde de havaalanı işletmesi güçlü bir kar temizleme filosuna sâhib olmalıdır. Ayrıca yangın ve kaza kurtarma araç ve ekipleri, yakıt ikmâl sistemleri ve uçak çekicileri bir havaalanında mutlaka bulunması gereken araçlardandır.

Havaalanları sâhib oldukları pistin uzunluğu ve bu pistin taşıyabildiği yük miktârı ile ve havaalanının sâhib olduğu uçak park sâhalarının büyüklüğü ile sınıflara ayrılırlar. Meselâ; memleketimizde bulunan Yeşilköy Atatürk Hava limanı ile Esenboğa havaalanlarının da dâhil olduğu bir A sınıfı havaalanı, uzun mesâfeli uçuş yapan her tip uçağın iniş ve kalkışını sağlayacak bir şekilde, 2000 ila 3000 metre uzunluğunda ve uçak tarafından yapılacak 45 tona kadar basınçlara dayanabilecek bir pist ile en az 13.500 metrekarelik bir uçak park sâhasına sâhib olmalıdır.

B sınıfı olarak bilinen ikinci tip havaalanı ise 1500-2000 m uzunluğunda, 20 ton basınca dayanıklı bir pist ile 6500 m^2 park sâhasına sâhip havaalanlarıdır. Bu havaalanlarına A sınıfı uçakları da iniş-kalkış yapabilirler. Yurdumuzdaki Çiğli, Adana, Erzurum, Samsun havaalanları B sınıfındadır.

Kısa mesafede çalışan uçaklar tarafından kullanılan C sınıfı havaalanlarının pist uzunluğu ise 800-1500 m arasındadır. 9 ton basınca dayanır. C sınıfı alanların en az 2800 m^2 park sâhası olmalıdır.

D sınıfı havaalanları ise eğitim ve turistik gâyelerle kullanılır. Bunlar 2.5 ton basınca dayanan 600-800 metrelik pistlere sahiptirler.

Büyük bir havaalanının şehir merkezine karayolu bağlantısı olması gerekir. Bir havaalanı plânlanırken yolcuların otomobillerini bırakabileceği bir park yerinin de hemen havaalanı yakınında bulunması düşünülür. Ayrıca havayolu şirketleri, havaalanı işletmesi ve gümrük kuruluşları, uçağa binecek yolcular için bilet satış ve denetim gişeleri ile milletlerarası uçuşlar için pasaport kontrol büroları, büfeler ve gümrüksüz satış yapan (free-shop) mağazalar gibi hizmetleri sağlarlar.

Günümüzün modern havaalanlarında ayrıca kötü uçuş şartlarında iniş için pilota yardımcı olan çok gelişmiş sistemler bulunmaktadır. Bu sistemler yardımı ile uçak alandan 10 km uzaklıkta iken aldığı bilgilere göre piste yaklaşır ve inişe kadar klavuz sinyalleri tâkib eder. Günümüzde her geçen gün geliştirilen bu sistemler yardımı ile artık uçakların çoğu hiçbir pilot denetimine gerek kalmadan, son yaklaşmayı ve inişi otomatik olarak yapabilmektedir.

Günde yüzlerce uçağın iniş ve kalkış yaptığı büyük havaalanlarında bu iniş ve kalkışların programlanması ve trafiğinin düzenlenmesi de başlıbaşına bir uzmanlık dalı hâline gelmiştir. Havaalanına yaklaşmakta olan bir uçağa, eğer o anda inişe uygun bir pist yoksa, belli bir bölge ve yükseklikte beklemesi söylenir. Ve uçak bu yükseklikte büyük dâireler çizerek beklemeye başlar. Zaman-zaman normal uçuş için harcanan yakıttan çok daha fazlasının harcanmasına sebeb olan bu beklemeler, hava trafiği konusunda kazanılan bilgilerle azaltılmaya çalışılmaktadır.

HAVACILIK;

Alm. *Luftfahrtwesen, Flugwesen (n),* **Fr.** *Aviation, aeronautique (f),* **İng.** *Aviation, aeronautics.* Havada uçma tekniği. İnsanların uçma arzusu yüzyıllardan beri süregelmiştir. Masallarda, efsânelerde, hikâyelerde hep uçan insanlardan bahsedilir. Kuşlardan örnek alan insanlar kanat takıp yükseklerden kendilerini bırakarak uçmayı defâlarca denediler. Havada kanat çırpan bu insanlar, çoğunlukla öldüler. Olaylar târih sahifelerinde yer aldı. Bunlar içinde fizîkî kurallara uygun şekilde ilk uçan kimsenin İsmâil Cevherî olduğu bilinir. Nişâbur Câmiinin kubbesinden kendisini boşluğa bırakan İsmâil Cevherî,

dengesini bulamadığından hızla düşüp öldü (1010). Başarıyla netîcelenen ilk uçuş denemesi ise Sultan Dördüncü Murâd Han (1623-1640) zamânında Hezarfen Ahmed Çelebi tarafından yapıldı. Vücûduna bağladığı kanatlarla Galata kulesinden Üsküdar Doğancılara uçmayı başardı. (Bkz. Hezarfen Ahmed Çelebi)

Sıcak havanın soğuk havadan hafif olduğu anlaşılınca, 1782 yılında Mont Golfier Kardeşler sıcak havayla doldurulmuş balonu uçurdular. Çalışmalarına devâm ederek 1783 yılında daha büyük balon (750 m^3) uçurmayı başardılar. İlk balonlu uçuşlarda sepete konan ağırlıklarla yükseklik ayarlanabildiyse de yön verilemedi. Çalışmalar yeni yeni usûl ve denemelerle birbirini tâkib etti. 7 Ocak 1785'te Blanchard ve Jeffries adındaki iki kardeş Manş Denizini balonla aştılar. 1883 yılında balonda, buharlı motor yerine elektrik motoru kullanıldı. Balonlar üzerindeki çalışmalar ve devamlı uçuşlar sonunda 1900 yılında Almanya'da hava gemisi yapıldı. Kont Zeppelin, 128 m uzunluğundaki, sonradan Zeplin ismiyle anılan hava aracını yaptı. Daha sonra İngilizlerin R-34 adını verdiği güdümlü balon 1919'da İngiltere'den Amerika'ya gitti. Balonlarla okyanus aşılınca muntazam yolcu taşımacılığına geçildi. Ancak 1933 yılında Akron, 1935'te Macon, 1936'da Hindenburg Zeplinleri düşerek pekçok insan öldü. (Bkz. Zeplin)

Balon ve Zeplinlerin yanında 19. asrın sonlarında ve 20. asrın başlarında uçaklar üzerinde çalışmalar hızlandı. 1900 yılında Fransız havacısı Louis Blériat kendi yaptığı tek kanatlı uçağı ile Manş Denizini geçti. Bu yıllarda uçakların modellerinin tekâmülü kadar hızlarının artırılma çalışmaları önem kazanmıştı. Yükseğe çıkma ve hız artırma çalışmaları berâber yürütülüyordu. 1911 yılında hız 117 kilometreye, yükseğe çıkma ise 3910 metreye ulaşmıştı. O yıllarda dünyâ devletlerinin büyük bir harbe hazırlanmaları uçaklar üzerinde çalışmaları hızlandırdı. Almanlar, İngiltere'nin başkenti Londra'yı bombalayacak Gotha uçaklarını yaparken, İngilizler de aynı gâye ile Handley Page tipi uçaklar yaptılar. Birinci Dünyâ Harbi, uçak adedinin korkunç şekilde artmasına sebeb oldu. Savaş başladığında İngiltere'nin 300 olan uçak sayısı 1918'de 20.000'e ulaştı. Adet artarken teknikte önemli bir gelişme olmamıştı. Birinci Dünyâ Savaşından sonra teknik gelişmeler üzerinde duruldu. İkinci Dünyâ savaşı çıkınca bütün devletler hava üstünlüğünü sağlıyabilmek için uçak yapımına önem verdiler. Uzaklara giden ağır bombardıman, nakliye, hareket kâbiliyeti fazla avcı uçakları yapıldı. Çok süratli gelişmeler sonucunda jet uçakları, helikopterler ve füzeler devri başladı. (Bkz. Helikopter-Füze)

Almanlar 1939 yılında Messerschimat tipi avcı uçağı ile saatte 750 km hıza ulaştılar. Bu hız pervâneli uçakların en son varabilecekleri hız olarak kabul edildi.

Jetlerdeki esas gelişmeİkinci Dünyâ savaşı'ndan sonraki yıllarda görüldü. Pervâneli uçakların dayanıp kaldıkları saatteki 750 km hızı çok kolay ve rahatça aştılar. Jetlerden sivil havacılıkta istifâde, çok yolcu ve daha fazla yük taşınabilme imkanını sağladı. Atlas Okyanusu üzerindeki 4800 kilometrelik uçuşu, 8 saatlik bir zamanda, ilk jet uçağı Comet yaptı. Uçuş hızının artması, yüksekte uçabilme imkânlarının fazlalaşması, rahatlığın sağlanabilmesi sivil havacılığın gelişmesine yol açtı. Bunlara bağlı olarak meydanların yapılması, hava trafiğinin modern usûllerle sağlanması dünyâ devletleri arasında hava ağının kurulmasını sağladı. Bugünün en büyük yolcu uçakları saatte yaklaşık bin kilometre hızla gitmektedir. Sesten hızlı yolcu uçakları da yapılarak hizmete konmuştur.

Jet motorlarının tekâmülü uçak sanâyinin gelişmesi avcı ve bombardıman uçaklarının değişik tip ve kâbiliyetlerde yapılmasına sebeb oldu. Ses hızından fazla sürate sâhip, taşıdığı silah yükü fazla, menzilleri değişik, hareket kâbiliyeti yüksek askerî uçaklar her geçen sene yenileri yapılarak gelişmelerine devâm etmektedirler. (Bkz. Uçak)

Moğolların Çin'i istilâsı sırasında (1232) ateşten uçan ok tâbir edilen roketlerin ilk numûneleri kullanıldı. Çinliler bu ilk roket denilebilecek âletin üzerinde önem verip gerektiği gibi durmadılar. Barutun bulunması ve ateşli silahlarda kullanılması roket çalışmaları için düşünüldüyse de roketlerde oksijensiz ortamda yanabilen baruttan daha kuvvetli bir yakıta ihtiyaç duyulduğundan çalışmalar bunun üzerinde yapıldı. Amerikalı Robert Goddard, Alman Hermann Oberth bu hususstaki çalışmaları ile roket çağının öncüleri oldular. 1942 senesinde on dört ton ağırlığındaki dev bomba rampadan fırlatıldı. Motorları bir dakika içinde on ton sıvı oksijen ve alkol tüketen roket 200 kilometrelik yol aldı. V-2 adı verilen bu roketlerle Almanya'dan İngiltere'yi bombardıman etmek gâye edinilmişti. Bunların sürati saatte 5950 kilometreyi bulmuştur.

İkinci Dünyâ Savaşından sonra roket yapımında büyük gelişmeler oldu (Bkz. Roket). Bu gelişmeleri uzaydaki roketler, uydular, aya gidiş tâkip etti.

1909-1910 yıllarında Avrupa ordularının kuruluşuna giren havacılığa bizde, Trablusgarp Savaşı başlayınca ihtiyaç duyuldu. O devrin harbiyesi, İstihkâm Tğm. Yusuf Kenan'ı Fransa'daki Biériot Havacılık Okuluna eğitim için gönderdi. Süreyya Bey başkanlığında kurulan Havacılık Komisyonu bugünkü Yeşilköy'e yakın Sefâköy'de uçuş pisti ve iki uçak hangarı yaptırdı. 1912'de alınan iki uçakla, yurda dönen ilk pilotlar, Fezâ ve Kenân beyler, uçmaya başladılar. Uçuş okulu da aynı yıl kuruldu.

Uçak alınarak miktârı artırıldı, uçuş eğitimi için Fransa ve İngiltere'ye personel gönderildi.

Rep, Deperdissin, Bristol, Harlan, Bleriot gibi uçaklarla Balkan Savaşına girildi. Donanmanın uçakla desteklenmesi için Deniz Uçak Okulu kuruldu. Birinci Dünyâ Savaşında hava kuruluşlarının yönetimi Almanlara bırakıldı. Savaş sonunda hava gücü hayli zayıfladı.

İstiklâl Harbinde yurdun pekçok bölgesinde hava istasyonları ve hava birlikleri kurularak, savaşa katkıda bulunuldu. Savaşın gelişmesine göre bu istasyonlar birçok yer değiştirdi. Eskişehir, Konya, Elazığ, Erzurum, Erzincan, İzmir ve daha pek çok yerde hava kuruluşları bulunmaktaydı. Ayrıca, Amasra ve Fethiye gibi sâhillerde kurulan hava istasyonları, deniz kuvvetlerini desteklemekteydi. Mevcut hava personel ve techizatını tertiplemek için 1920'de Kuvâ-yı Havâiye Şûbesi, kuruldu. Bu şûbe, personel ve ikmâl yönünden Millî Savunma Bakanlığına, eğitim ve harekât yönünden Genel Kurmay Başkanlığına bağlıydı. Yine 1921'de Eskişehir'de çeşitli hava birliklerini içine alan Kuvâ-yı Havâiye Müdüriyet-i Umûmîsi (Hava Kuvvetleri Genel Müdürlüğü) kuruldu. Bu kuruluş da yönetim ve ikmâl yönünden Millî Savunma Bakanlığına, eğitim ve harekât bakımından Genelkurmay Başkanlığına bağlı olup, Tayyare Mektebi ve Tayyare Tâmir Fabrikası bulunmaktaydı. Sonradan bu kuruluş sırasıyla Polatlı, Ankara ve Konya'ya nakledildi ve buradan kaldırılarak yerine Kuvâ-yı Havâiye Müfettişliği kuruldu. Bu kuruluş da Adana'daki Tayyare Mektebiyle birlikte İzmir'e nakledildi. 1928'de de kaldırıldı. 1925'te Türk Tayyare Cemiyeti (Türk Hava Kurumu)nin kurulması; 1930'da Eskişehir Tayyare Tâmir Fabrikası ve 1942'de ise Eskişehir Hava İkmal Merkezi Genel Müdürlüğü adını alan tayyare tâmirhânesinin 1925'te kurulması; yine 1942'de Kayseri Hava İkmal Merkezi Genel Müdürlüğü adını alan ve önceleri Alman Jankers Firması ile ortak olan Kayseri Tayyare ve Motor Tâmir Fabrikasının 1926'da kurulması Hava Kuvvetlerindeki önemli gelişmelerdir. Kayseri'deki fabrikada uçak montajı da yapılmaktaydı.

İkinci Dünyâ Savaşında Spitfire IX ve XIX. Liberator, Howk, Harward, Oxford, Master, Bizley, Beauford, Baltimar, İnvader, Masgito gibi pervaneli savaş ve C-47 gibi nakliye uçaklarını kullanan hava kuvvetlerinde NATO'ya girildikten sonra jetlere geçilmeye başlandı. Bu sırada üs ve filo kuruluşuna geçildi. T-33, F-84 G, F-86, T-37, T-38, F-5, F-102, F-100, F-104, F-4, F-16 gibi jet uçakları Hava Kuvvetlerinde kullanılan jet savaş uçaklarıdır. C-130, C-160 gibi nakliye uçakları ve modern füzelerle de donatılan Hava kuvvetleri gittikçe gelişerek çağın hava güçlerine ayak uydurmakta ve hattâ NATO çerçevesinde birincilikler elde etmektedir. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı da Hava Kuvvetlerinin gücünü isbatlayan delîllerdendir. 1951'de kurulan HavaHarp Okuluyla Hava Kuvvetlerinin subay ihtiyâcı karşılanmakta, Eskişehir ve Kayseri'deki İkmâl Bakım Merkezinde jet ve nakliye uçaklarının her türlü bakım ve revizyonu yapılmaktadır. 1978'de Kayseri İkmâl Bakım Merkezinde yapılan Mâvi Işık 78 uçağının îmâli gerçekleştirilmiştir.

ABD ile yapılan anlaşmalarla General Dinamik firmasıyla F-16 uçağını, General Elektrik firmasıyla F-16 motorunu ortak îmâl etmek üzere TUSAŞA.Ş. kurulmuş ve ilk ortak üretim F-16 uçağı 1987'de Ankara'daki fabrikada yapılarak Türk Hava Kuvvetlerine dâhil edilmiştir. Yeni katılan modern uçaklarla güçlenen Hava Kuvvetleri, üsler, radarlar, meydanlar, sağlık ve dinlenme kuruluşları, İkmâl Bakım Merkezleri(Eskişehir, Kayseri, Ankara) gibi teşkilât ve kuruluşlarıyla modern bir savunma teşkilâtıdır.

Sivil hava yollarında kullanılan DC ve AIRBUS serisi yolcu ve kargo uçaklarının sadece bakımı imalatçı firmalarla irtibatlı olarak yapılabilmektedir.

HAVACIVA OTU (Alkanna tinctoria);

Alm. *Alkanna, rote Schminkwurzel (f),* **Fr.** *Orcanette (f),* **İng.** *Alkanet.* **Familyası:** Hodangiller (Boraginaceae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Batı, İç, Güney ve Doğu Anadolu.

Mayıs-temmuz ayları arasında beyaz-mavi renkli çiçekler açan, 10-40 cm yüksekliğinde, çok yıllık otsu bir bitki. Tüylü boya adı ile bilinir. Daha çok kumlu yerlerde bulunur. Gövdeleri dik veya yatıkça, çok yapraklı ve çok tüylüdür. Çiçekli dalların ucunda evvela sık, çiçekler açmaya başlayınca gevşeyen bir çiçek durumu vardır. Çanak yaprakları 5 parçalı ve tüylüdür. Taç yaprakları 5 loblu ve tüpsü olup beyaz-mavi erguvanî renklerde ve tüysüzdür. Meyveleri gri renkli, yüzleri kabarcıklı ve fındıksıdır.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısmı kök kabuğudur. Kökün kabuk kısmında kırmızı bir boya maddesi olan alkanin ile az miktarda alkanan ve bir mum bulunmaktadır. Kökleri kabız edici özelliklerinden dolayı, bâzı barsak hastalıklarına karşı kullanılmaktadır. Köklerden elde edilen kırmızı boya, iplik boyamada, bazı preparat ve besin maddelerinin, yağların boyanmasında kullanılır.

HAVÂÎ FİŞEK;

Alm. *Rakete (f),* **Fr.** *Fusée (f),* **İng.** *Rocket.* Bayramlarda, şenliklerde, haberleşmede ve askerî birliklerde kullanılan renk renk ışık saçan fişek. Yanıcı madde, mukavvadan veya başka maddeden yapılan bir kovan içine konulduğu gibi bir çubuk ucuna da bağlanabilmektedir. Fitili tutuşturulunca

şiddetli ıslık sesi çıkararak yükselir. Havada renk renk kandiller hâlinde dökülenler olduğu gibi fırıl fırıl dönen şekilleri de vardır. Tekerlek mukavva şeklinde hazırlanan, aralıklı fitiller yerleştirilen dönen cinslerine çeşitli şekiller verdirilebilir. Japonlar günümüzde çeşitli devletlerde çok renkli ve şekilli gösteriler düzenlemektedirler.

Havâî fişeklerde kullanılan baruta çeşitli maden tuzları konarak rengarenk patlaması temin edilir. Bunlar daha ziyade millî bayramlarda, şenliklerde, fuarlarda ve karnavallarda kullanılır.

İlk yapıldıklarında askerî maksatla kullanılan havâî fişeklerden daha sonraları haberleşme aracı olarak da istifade edilmiştir. Zamanımızda askerî birliklerde işaret fişeği ve özel yapılanları ise aydınlatma maksadıyla kullanılmaktadır. Topçu silahları ve uçaklarla atılanları, düşman arazisini geceleri belli bir müddet aydınlatarak kontrol altında tutmayı sağlamaktadır. Bunlar paraşütlü olup, paraşütü havada açılmakta, yavaş yavaş düşüşü esnasında bölgeye ışık saçmaktadırlar.

Osmanlı Devletinde sultan ve şehzâde düğünlerinde, Pâdişâhların tahta çıkış şenliklerinde, ordunun sefere çıkış ve dönüşlerinde havâî fişeklerin çok çeşitleri kullanılırdı. Günümüzde de kullanılmakla beraber daha ziyade elektrikle yapılan ışıklandırmalar bunlara tercih edilmektedir.

9. Cild
Havâî Hat-İktisâdî Sistemler

HAVÂÎ HAT;

Alm. *1. Drahtseilbahn (f), 2. Hochverlegte Fernsprechleitung, Oberleitung (f),* **Fr.** *1. Funiculaire; télépherique (m), 2. Caténaire, ligne aérienne (f),* **İng.** *Overhead railway.* Ulaştırma vâsıtası olarak veya elektrik enerjisini bir yerden diğer bir yere nakletmekte kullanılan direkler arasına çekilmiş hat. Ulaştırma için; mâden, kireç, kömür, çimento ve buna benzer malzemelerin bir yerden başka bir yere taşınmasında kullanılır.

Bunlar tek veya çift çelik hatlar şeklindedir. Bu hatların üzerinde taşıyıcılar hareket eder. Tek hat kullanıldığında bu bir çark vâsıtasıyla devamlı döndürülür. Dönen çelik hattın sarkık olmaması ve çarktan çıkmaması için devamlı gergin tutulması gerekir. Halatın devamlı dönmesi neticesinde üzerinde belli aralıklarla konan taşıyıcı, istenilen yere kadar getirilir ve boşaltılır. Taşıyıcılara halat üzerinde hareketi sağlıyan tekerlekler de konur. Böylece malzeme, yük boşaltılacak yere gelince halattan ayrılabilir. Taşıyıcıların büyüklüğüne, yerin uzaklığına göre bunlarla saatte 50-100 ton yük taşınabilir.

Çift hatlarda ise, ikisi de sâbittir. Taşıyıcılar bunların üzerinde hareket eder. Taşıyıcıların halat üzerindeki kaymasını önlemek için ayrıca devamlı hareket halinde olan başka bir halat kullanılır. Çift hatlı havâî hatlarda kullanılan taşıyıcılar en fazla beş ton yük taşıyabilir. Bunlar boşalacak yere gelince aynı kalınlıktaki bir demir yolu üzerinde hareket edebilecek şekilde yapılmıştır. Bu yol vâsıtasıyla boşalacak yere kadar gidebilir.

Yolcuları dağlara çıkarıp indirmek için yapılan teleferikler de bir nevi havâî hattır (Bkz. Teleferik). Son yıllarda şehirlerarası çalışan trenler için de havâî hatlar yapımı çalışmaları sürdürülmektedir.

HAVÂLE (Tıp);

Alm. *Konvulsion, Muskelverkrampfung (f),* **Fr.** *Convulsion (f),* **İng.** *Convulsion.* Çeşitli sebeplere bağlı olarak ortaya çıkan, birdenbire başlayan ve birkaç saniyeden 1-2 dakikaya kadar sürebilen, şuur kaybı, nefes alamama, kasılma ve çırpınmalarla seyreden durum. Tıp dilindeki adı “konvülsiyon”dur.

Havâle sebepleri yaşa göre değişiklikler gösterir. Hayâtın ilk iki senesinde havâle görülmesi diğer yaşlara göre daha fazladır. Yeterli oksijen alamama ve kanamanın tesirlerinin görüldüğü doğum sırasında çocuğun geçirdiği zor durumlar, beynin doğuştan bâzı hastalıkları ve enfeksiyon hastalıkları(mikrobik hastalıklar), süt çocuklarındaki en sık havâle sebepleridir. Süt çocukluğunun ileri dönemlerinde ve erken çocukluk çağında had ateşli hastalıklar en sık havâle sebebidir. Süt çocuklarında havâleye sebeb olan rahatsızlıklar içinde sebebi meçhul sara, kanda şeker seviyesinin düşüklüğü, beyin urları, böbrek yetmezliği, zehirlenmeler, nefes alamama, kafa içi kanamalar, kafa içi damar tıkanıklıkları da önemli yer tutar. Çocukluk çağının ortalarına doğru had kafa içi enfeksiyonlar (mikrobik ve ateşli hastalıklar) nâdiren havâleye yol açarken, hayâtın üçüncü senesinden îtibâren sebebi meçhul sara, en önemli havâle sebebi haline gelir. Bu devredeki ve oyun çocukluğu devresindeki diğer havâle sebepleri arasında; doğuştan beyin hastalıkları, doğumun yol açtığı ve sonradan olan beyin hasarları, enfeksiyon hastalıkları, kurşun zehirlenmesi, beyin urları ve ilaç zehirlenmeleri de önemli yer tutar.

Yetişkinlerdeki havâle sebepleri arasında kadınlarda gebelik zehirlenmesi, sebebi meçhul sara, kafa

içinin ur, kanama gibi durumları, kan şekeri düşüklüğü, kan kalsiyum seviyesi dengesizliği en önemlileridir.

Havâleler daha ziyâde çocukluk dönemlerinde ortaya çıktığından bu dönemin en sık havâle sebebi olan ateşli hastalıklara bağlı havâleleri daha teferruatlı incelemek icab eder.

Ateşli hastalıklara bağlı havâlelere en çok altı ay ile üç yaş arasında rastlanır. Tıp dilindeki ismi "febril konvülsiyon" olan bu tip havâlelere, erkek çocuklarında daha sık rastlanır. Âilenin diğer fertlerinde de havâleler olması fazla görülmesinde etkili olabilir; yâni irsî bir yatkınlık söz konusudur. Bu havâlelerin en çok rastlanan sebebi, üst solunum yolunun ateşli hastalıklarıdır. Ateşe bağlı olarak ortaya çıkan havâlelerde, ateşin çok yükselmesinden ziyâde âniden yükselmesi rol oynar. Febril konvülsiyonlar oldukça kısa sürer. Bir dakikayı geçmesi nâdirdir. Nöbetten sonra herhangi asabî, ruhî bir araz kalmaz.

İlk aylardaki bebeklerde tipik havâle nöbetleri şeklinde ortaya çıkmayabilir. Bunlarda, sıçrama, ağızdan salya akması, gözlerin kayması, hareketsizlik, ağızda irâde dışı çiğneme ve emme hareketleri şeklinde nöbetler ortaya çıkabilir. İlerleyen süt çocukluğu ve çocukluk devrelerinde ise tipik havâle nöbetleri görülür. Önce çocuğun kolları ve bacakları ânî olarak kasılır, sonra, çırpınmalar başlar. Bu sırada şuur kaybolur, gözler kayar, yüz solar, dilini ısırabilir, nefesini bir süre alamadığından morarır. Başlangıcı çığlık atarak olabilir, bu sırada gaitasını ve çişini kaçırabilir. Kısa süren bu tip bir havâle nöbetinden sonra şaşkınlık ve birkaç saat sürebilen uyku durumu ortaya çıkabilir. Nöbetten sonra çocuk geçici bir süre için elini kolunu oynatamayabilir.

Havâle için bünyesi müsâit ve âilevî yatkınlığı olan çocuklarda nöbetler tekrarladıkça artık ateş yükselmeden de çocuk havâle geçirmeye başlar. Tedbir alınmadığı takdirde bu tip çocuklarda nöbetler ilerki yaşlarda da devam eder ve sara hastalığı sözkonusu olur.

İlk defa ateşe bağlı havâle geçiren çocuklarda beyin elektroansefalografisi ve diğer tetkikler tamamen normal çıkar. Ancak bunların yapılması havâle sebebini diğerlerinden ayırd etmede işe yarar.

Havâle geçirmekte olan çocuğun solunum yolları açık tutulmalıdır. Dilini ısırması önlenmeli, mümkünse hemen diazepam iğne yapılmalıdır. Ayrıca mevcut olan ateşli hastalığı da uygun antibiyotiklerle tedâvi edilmelidir.

Havâleye yol açan ateşli hastalık dışı bir sebep tesbit edilirse, o da ortadan kaldırılmalıdır. İkinci defa havâle geçiren çocuklara iki sene müddetle hekim kontrolünde nöbet önleyici ilâç verilmelidir. Özellikle küçük çocukları havâlelerden korumak için ateş yükselince soymalı, soğuk kompreslerle ve ateş düşürücülerle ateşin yükselmesi önlenmelidir. Bu arada ateşli hastalığın tedâvisi için de mutlaka bir hekime mürâcaat edilmelidir.

Daha ziyâde yetişkinlerde rastlanan ve havâle nöbetleri ile seyreden "sar'a hastalığı" çok önemli bir hastalıktır. (Bkz. Sara)

HAVÂLE;

Alm. *Anweisung, Überweisung, (f) Postauftrag (m), Übertragung (f),* **Fr.** *Assignation (f), virement (m), mandat (m) postal, transmission,* **İng.** *Assignment, transfer, postal money-order, forwarding.* Bir işi başkasına yaptırma. Bir kimsenin, kendi adına diğer bir kimseye nakit, kıymetli evrak veya sâir mislî (benzeri bulunan) şeyler vermeye, bir üçüncü şahsı mezun (yetkili) kılmasıdır.

Borçlunun alacaklıya, borcumu falan kimseden al deyip, bu ikinci kimsenin yâni alacaklının bu teklife sözleşme yerinde râzı olmasına "havâle etmek" denir. Bu da borcun, bir şahıstan başka bir şahsa devri demektir.

"Havâle" kelimesi, sonradan borç devrini tevsik eden yazılı belgelere delâlet etmesi yönüyle, havâlenâme (hâmiline yazılı havâleler); çek ve bedeli üçüncü bir şahıs tarafından ödenecek (tesviye olunacak) senet, poliçe ve resmî bir vezneden ödenecek meblağ için tediye (ödeme) emri mânâlarını da almıştır.

Havâle, borcun ödenmesinde, kredi alınmasında veya herhangi bir alacağın tahsilinde kolaylık sağlayan hukûkî muameledir. Bankaların ve postanelerin, havâle işlemlerini yürütmeye tahsis ettiği Havâle servisleri vardır. Ödenmesine yetki verilen havâle, alıcısına ilgili servis tarafından haber gönderilerek servise çağırılır. Hüviyet tesbitinden sonra havâle o şahsa ödenir. Banka ve PTT, gördüğü hizmet karşılığı belli bir tarife üzerinden havâle ücreti alır.

Borçlar hukûkunda havâle: Borçlar Kânunu'nun 457-462. maddeleri havâle hükümlerini düzenlemektedir. Hâmile muharrer (yazılı) havâleler bu bâbın hükümlerine tâbidir. Çekler ile kambiyo senedi niteliği taşıyan havâleler hakkındaki husûsî hükümler ayrıca mevcuttur. Poliçe, çek ve diğer kambiyo senetlerine ilişkin hükümler de **Türk Ticâret Kânunu**'nda düzenlenmiştir (mad. 583 ve

devamı).

Havâle akti ile bir kimse, kendi namına diğer bir kimseye nakit veya kıymetli evrak (bono, çek) ve sair şeyler vermeye bir üçüncü şahsı yetkili kılmaktadır. Havâle yolu ile muhakimleri olan alacaklı havâleyi kabul etmek istemediği takdirde, borçluyu derhal haberdar etmesi lazımdır. Aksi takdirde zarar ve ziyân ile mesul olur (B. Kânunu mad. 458).

İslâm hukûkunda havâle: Borçlunun alacaklıya, borcumu filân kimseden al deyip, bu ikinci kimsenin, yâni alacaklının, bu teklife sözleşme yerinde râzı olmasıdır. **Mecelle**'nin 673-700. maddeleri İslâm hukûkuna âit havâle hükümlerini beyan etmektedir. Havâleyi veren ile alanın akıllı olması, kabul edenin ise hem akıllı hem de bâliğ (ergenlik büluğ çağına girmiş) olması lazımdır. Havâle verenin, alanın ve kabul edenin üçünün de sözleşmesi ile olabileceği gibi yalnız veren ile alanın veya veren ile kabul edenin, yâhut alan ile kabul eden arasındaki sözleşme (anlaşma) ile de olur. Havâle sözleşmesinde borçlu ve borcu ödemeyi kabul eden üçüncü şahıs sözleşirken alacaklı hazır bulunmazsa, haber alınca izin verse de havâle geçerli olmaz. Sözleşme yerinde bulunup râzı olması lâzımdır.

Havâle üç şekilde olabilir:

1. Mutlak havâle, havâleyi veren birinci kimsenin havâleyi kabul eden üçüncü kimseden alacağı veya onda vediası (emânet bıraktığı bir şeyi) olduğu bildirilmeyen havâledir. Alacağı veya onda vediası olup da bildirilmedi ise havâleyi alan da havâleyi veren de alacaklarını ondan isterler.

2. Kabul edendeki alacağı paradan ödenmek üzere verilen havâledir.

3. Kabul edende emânet bulunan veya gasp ettiği maldan, paradan ödenmek üzere verilen havâledir. Alacaklıya verilen banka çeki böyledir.

Havâle iki sebeple bozulur, yok olur: 1) Kabul edendeki alacağın telef olması, yok olması, inkâr edilip ispat edilemeyen alacaklar ve havâle kabul edenin iflâs etmesi, alacağın telef olmasıdır. 2) Havâle feshedilmekle bozulur.

Bu durumla da alacaklı alacağını havâle eden bir önceki kimseden veya ilk borçludan alır.

HAVAN;

içinde sert şeyleri dövüp ufalamaya yarıyan ağaç, taş, plâstik veya mâdenden yapılan oldukça çukur ve kalın kap. Aslen Farsçadaki "hâven" kelimesinden gelmedir.

İnsanlar tarafından değişik biçimde yapılanları çok uzun zamandan beri kullanılmaktadır. Havanın târihi Hititler ve Urartulara kadar uzanmaktadır. En güzel örnekleri İslâm metal sanatının işlenmeye başlandığı Karahanlılar, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve Osmanlılarda görülmektedir. Bilhassa Osmanlılarda Türk geleneklerini temsil eden havan çeşitleri, işlemeli sanat güzellikleriyle meşhurdur. Bilhassa Anadolu'da pek yaygın olarak kullanılan sarı renkteki havanlar pirinçten yapılırdı. Bunun yanında zarîf mermerden yapılanlara da rastlanırdı. Ayrıca eski eczahânelerde yeşim, porselen ve akik gibi taşlardan yapılan havanlar kullanılırdı. Havanlar tek başlarına bir işe yaramadıklarından "havan eli" tâbir edilen, sap biçimindeki bir âletle berâber kullanılır. Bunlar havanın yapıldığı maddenin cinsinden olur. Havan ve havan elleri ne kadar ağır olursa dövülmek istenilen şeyler o kadar rahat dövülür. Havan elleri ağaçtan da yapıldığı gibi, derelerden alınan uzun ve ince taşların da el olarak kullanıldığı görülmektedir. Havan eli hafif olursa onunla sert şeyleri ezmek güçleşir. Dövülmek istenen sert şeyler kabuklarından ayıklandıktan sonra havana konur. Sol el, havanı üstten örtecek, havan elinin hareketini sağlayacak şekilde konur. El böyle konmazsa, dövülen parçalar sağa sola sıçrayabilir.

Günümüzde havanla dövme işinde daha geniş araçlar kullanılmaya başlandı. Evlerde ve eczâcılıkta hâlâ havandan faydalanılmaktadır. Büyüklerine dibek ve soku denilmektedir.

HAVAN TOPU;

Alm. *Mörser (m),* **Fr.** *Mortier, (m),* **İng.** *Mortar.* Barutun keşfinden sonra üst açı grubuyla atışlar yapmak üzere îmâl edilen ilk ateşli silâh. Namlusu yerdeki bir tabloya istinat eden, önden veya arkadan doldurulabilen mermi yolu dik toptur. Namlu ağzı veya ilk hızı diğer toplara nisbetle genellikle daha düşüktür. İstanbul'un fethinde ilk defâ kullanılan havan toplarını, Fâtih Sultan Mehmed Han plânlarını ve hesaplarını bizzat kendisi yaparak döktürmüştü. Bugün askerî müzelerde muhâfaza edilen bu toplar; büyüklük, teknik ve yapılış olarak görenleri hayrette bırakmaktadır. Osmanlı Devletinin ilimde, fende ve askerlikte asırlar boyu bırakmadığı birinciliğin sayısız misallerinden biri olan havan topu, askerî birliklerde hâlâ kullanılmakta ve önemini kaybetmemektedir.

On altıncı ve on yedinci asırlarda çok büyükleri yapılan havanlarla, taş gülleler atılmıştır. Eskiden

havan vâsıtasıyla atılan mermilere **humbara** denilirdi. Humbaralar, top mermileri gibi boş olarak yapılır, içlerine eczâ doldurulurdu. Humbaralar, düştükleri yerlerde patlamak sûretiyle tesir yaparlardı. Büyük havan toplarından başka çakmaklı havan, el havanı isminde ayrıca iki küçük havan vardı.

On dokuz ve yirminci asrın başlarında gelişen havanlar, Birinci Dünyâ Harbinden önce 2-4 km, menzile sâhip 45°-60° lik açılar arasında atış yapabilen silahlardı. Topçu sınıfında aşırma atış yapabilen "obüs topları"nın kullanılmaya başlanmasıyla, havan topu piyâde sınıfına verildi. Birinci Dünyâ Harbinde hâkim olan mevzi harbi doktrini havanın gelişmesini sağlamış, daha kolay taşınabilir, portatif havanların yapılmasına yol açmıştır. Ordumuzda hâlen 60 mm'lik, 81 mm'lik, 106 mm'lik ve 120 mm'lik olmak üzere dört çeşit havan mevcuttur.

Havan umûmiyetle üç parçadan meydana gelir: Namlu, çatalayak, döşeme. Namlunun isnad ettiği çatal ayaklarda yan ve yükseliş ayarı bulunur. Ayrıca milyem adı verilen bir ölçü birimi cinsinden ayarlanarak silahın üzerine portatif olarak monte edilebilen dürbün vâsıtasıyla yakın hedeflere nişan almak kolaylaştırılmıştır.

Havan, umûmiyetle bir sütre gerisinde bulunması ve hedefi görmemesi sebebiyle, hedefi görebilecek ve silâhın ayarlanmasını sağlayabilecek **ileri gözetleyici** ismi verilen personele ihtiyaç duyar. Bu personel havan topunun gözü gibidir. Silahın hedefe yöneltilmesini yapabilmek ve ileri gözetleyici personelin bildirdiği şekilde havanı ayarlayabilmek için silahın hemen gerisinde ateş idâre hesapçıları bulunur. Günümüz ordularında bu hesaplama işlemi bilgisayarlarla sürdürülmektedir.

Nisbeten büyük çaplı; meselâ 120 mm çapında ve daha yukarı çaplı havanlarda, döşeme tertibatı bulunduğu gibi bunların namlularına takılabilen çeki halkasıyla, havan motorize araçları arkasından çekilebilir. Küçük çaplı havanlarda mermiyi ateşlemeye yarayan iğne, namlunun dibinde sâbit ve çıkmış bir halde bulunurken, daha büyük havanlarda ateşleme tetik vâsıtasıyla da sağlanabilir.

Havan topunun en belirgin özelliği mermisinin namlu ağzından dolmasıdır. Yivsiz havanlarda merminin havada muntazam gitmesi için mermi dibine takılan ve merminin dönerek gitmesini sağlayan bir kuyruk kısmı bulunurdu. Eski tip havanlarda barut miktarını ayarlamak sûretiyle yapılan mesâfe ayarı, yeni ve büyük çaplı havanlarda kuyruksuz ve sâbit hâle dönüşmüştür. Kullanılan mermi tipleri muhtelif olup hedefin cinsine ve meydana getirilmek istenen tesire göre değişmektedir. Bunlar arasında tahrip mermisi, sis mermisi, kudretli tahrip vs. gibileri sıralanabilir.

HAVÂRÎLER;

Alm. *Apostel, Jünger (m.pl.),* **Fr.** *Douze Apôtres (m.pl.),* **İng.** *Apostles disciple.* Hazret-i Îsâ'nın kendisinden sonra Îsevîliği dünyâya yaymak için eshâbı arasından seçtiği on iki mümin.

Îsâ aleyhisselâmın eshâbı, yâni kendisini görüp de îmân edenler azdı. Çünkü Yahûdîlerin çoğu inanmadı. Îsâ aleyhisselâm da, kendisine inananlar arasından on iki kişiyi seçti. Bunlara; "Allahü teâlânın dînine hizmette ve onu muhâfaza edip korumada kim bana yardımcı olacak?" buyurdu. Hepsi birden; "Bizler, Allahü teâlânın dînine yardımcılarız. Bizler, Hak teâlâ hazretlerine inanıp îmân ettik. Bütün varlığımızla, her şeyimizle Allahü teâlânın dînine yardım edeceğiz, bu yola destek olacağız. Allahü teâlânın dîninin yardımcıları olmamız elbette lâzımdır. Çünkü biz, Allahü teâlâya îmân ettik. O'na îmân ise, O'nun dînine yardımcı olmayı, O'nun sevdiklerini himâye ve müdâfâ etmeyi, Allahü teâlânın dîninin düşmanları ile muhârebe etmeyi îcâb ettirir." dediler. Bu on iki mümine "Havârî" veya "Ensârullah" denir. Havârî, Allahü teâlânın dîninin yardımcısı demektir. Çoğulu Havâriyyûndur.

Havârîlerin isimleri şunlardır:

1. Petrus veya Pierre: Asıl adı **Kâmûs**'ta (Şem'ûn), **Lexicon**'da (Simon), **Müncid**'de ise (Sim'ân) olarak yazılıdır. Pekçok kimsenin îmâna gelmesine sebeb oldu. Antakya'da büyük bir mâbed yaptı. Kırkıncı senede Roma'ya gitti. Birkaç kere Kudüs'e geldi. Altmış beşte Neron tarafından haça gerilerek îdâm edildi. Îsâ aleyhisselâm sanarak, "Yehûdâ"yı da böyle çarmıha germişlerdi. Papaların birincisi sayılmaktadır. Mezarı üzerine "Saint Pierre" kilisesi yapılmıştır. Haziran ayının 29'unda yortusu yapılır.

2. Yuhannâ: İbrânî dilinde "Yahyâ" demektir. Buna "Johannes", "Jean" ve "Jani" de denir. Ortodokslar "Juvan", İngilizler "John", Ermeniler de "Ohannes" derler. Dört **İncîl**'i yazanlardan biridir. Îsâ'nın aleyhisselâm teyzesinin oğludur. Yüz senesinde Efes'te ölmüştür. Aralık ayının 27'sinde yortusu yapılır.

3. Büyük Ya'kûb: İngilizler "James", Fransızlar "Jacque" diyor. Yuhannâ'nın kardeşidir. Temmuzun 25'inde yortusu yapılmaktadır.

4. Filip: Anadolu'da öldü. Mayıs ayının 5'inci günü yortusu yapılmaktadır.

5. Toma veya Thomas: İran ve Hind taraflarına gidip, oralarda şehid edilmiş, Urfa'ya getirilmiştir.

Aralık ayının 21'inde yortusu yapılır. Barnabas İncîli'nde bunun ismi yazılı değildir.

6. Andreas: Petrus'un kardeşidir. André de denir. X şeklindeki çarmıha gerilerek öldürüldü. Kasım ayının 30'unda yortusu yapılır.

7. Bartelemi veya Bartolome: 71 senesinde Erzurum'da şehid edildi. Ağustos ayının 24'ünde yortusu yapılır.

8. Matthias veya Mathias: Dinden ayrılan, yâni mürted olan ve Îsâ aleyhisselâmın bulunduğu yeri az bir menfaat karşılığı, Yahûdîlere haber veren ve Allahü teâlâ tarafından onun şekline çevrilerek çarmıha gerilen Yudas Ishar Yot da denilen Yehûdâ'nın yerine, Havârîler tarafından havârî seçilmiştir. Habeş'e ve İran'a gitmiş, 61'de İran'da şehid edilmiştir. Şubat ayının 24'ünde yortusu yapılır. Îsâ aleyhisselâmdan sekiz sene sonra, ondan işittiklerini yazmış olan Mettâ veya Matthius (= Mathieu) başka olup, havârîlerden değildir ve yortusu Eylül ayının 21'indedir.

9. Küçük Ya'kûp veya Jacque: 62 senesinde şehid edildi. Mayıs ayının ilk günü yortusu yapılır.

10. Simon veya Şem'ûn: Hazret-i Meryem'in kız kardeşinin oğlu olduğu ve 107 senesinde şehid edildiği **Kâmûs**'ta yazılıdır. **Müncid**'de ise buna Sim'ân denilmektedir. Ekim ayının 28'inde yortusu yapılmaktadır.

11. Yehûda veya Yudaş: Küçük Ya'kûb'un kardeşidir. Ekim ayının 28'inde yortusu yapılmaktadır.

12. Taddeus (Thaddeus): Bunun havârî olduğu Markus'un **İncîl**'inde yazılıdır. Luka'nın **İncîl**'inde, bunun yerine Judas Yakobi yazılıdır. Mettâ'nın **İncîl**'inde ise (Lebbaus) denildiğini **Knaurs Lexion** bildiriyor.

Îsâ aleyhisselâmdan gördüklerini ve işittiklerini doğru olarak yazmış olan **Barnabas,** kendisinin on iki havârîden biri olduğunu bildiriyor (Bkz. Barnabas). Hıristiyan kitaplarında ise bunun yerinde Thomas yazılıdır. Îsâ aleyhisselâmdan işittiklerini yazmış olan Mettâ, Marko ve Luka'nın havârî olmadıkları, yalnız Yuhannâ'nın havârî olduğu kaynaklara göre bellidir.

HAVLICAN (Alpinia officinarum);

Alm. *Galgant m,* **Fr.** *Alpinia,* **İng.** *Galingale.* **Familyası:** Zencefilgiller (Zingiberaceae). **Türkiyede yetiştiği yerler:** Yerli bitkimiz değildir.

Bir çenekliler sınıfının Zencefilgiller familyasından güzel çiçekli, ıtırlı, çok yıllık, otsu bitki. Diğer ismi galangal veya Çin zencefilidir. Toprak üstü sapları çok fazla dallanmış rizomlardan (kök saplarından) çıkar, ilâve sapları da olabilir. Bir metreden fazla yüksekliği vardır. Kırmızı çizgili, çiçekleri beyaz yaprakları bulunur. Havlıcan çok cazip çiçeklerinin ve kokusunun güzelliği sebebiyle aranan bir bitkidir.

Kullanıldığı yerler: Kurutulmuş rizomları hamur işlerinde kullanılır. Bu rizomlardan elde edilen yağ sarı sıvıdır. Serinletici olup, kâfur benzeri kokuya sâhiptir. Kurutulmuş rizomları ve türevleri acımtrak aromalıdır. Havlıcan kökü, meşrubatlarda, dondurma, şekerlemeler, tarım ürünleri, çikolata çeşitlerinde kullanılabilir. Rizomları ayrıca zencefil gibi baharat olarak da kullanılır.

Tıbbî faydasının çok olduğu bilinmektedir. Kaynatılan suyu bir miktar içilirse mîde ağrılarına, romatizma ve kulunca iyi gelir. Bel gevşekliği, çocukların yatağı kirletmesini önler. Balgam söktürür, tükürük ifrâzâtını arttırır. Ağız kokusunu giderir. Mafsal ağrılarına ve mîde ekşimesine iyi gelir.

HAVUÇ (Daucus carota);

Alm. *Mohrrübe,* **Fr.** *Carotte (f),* **İng.** *Carrot.* **Familyası:** Maydanozgiller (Umbelliferae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Yerli bitki değildir. Doğu Anadolu hâriç bütün Anadolu.

Kökleri sebze olarak yenen iki yıllık bir kültür bitkisi. Havucun vatanı Orta Avrupa'dır. Yabânî olarak Avrupa, Kuzey Afrika ve Asya'da rastlanır. Memleketimizde de rastlanmaktaysa da kültür havucu özelliğinde değildir. Bitki 1-1,5 m kadar boylarında, az dallı, parçalı yapraklıdır. Çiçekleri yazın açan küçük, beyazımsı renkli şemsiye durumunda toplanmışlardır.

Elverişli topraklarda ana kök bir metre kadar derine inebilmektedir. Havucun kazık şeklindeki etli kökleri kültür sâyesinde meydana gelmiştir. Havucun açık sarı-turuncu renkteki dış kısmı kabuk kısmıdır. Kök meyveleri farklı türleri sebebiyle çeşitli şekil ve büyüklüktedir. Koyu sarımsı-turuncu renkte olan iç kısmı odun dokusuna tekâbül etmekle birlikte genellikle parankimatik hücrelerden yapılmıştır.

Havucun topraktan çıkarılması sonbaharda, havaların soğumasına kadar devam eder. Topraktan çıkarılan havuçlar, çamur ve yapraklarından temizlenir, yıkanır depo edilir veya tâze halde pazarlara

sevk edilir. Havuçlar kazılan hendeklerde sıralar hâlinde dizilerek depo edilebilir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin tohumları ve kazık kökleri (havuç) kullanılır. Tohumlar eterik yağ ihtiva eder ki, bu da geraniol elde etmekte kullanılabilir. Ayrıca konserve ve parfümeri sanâyiinde kullanılır. Kültür kök meyveler likopin, karotin provitamin A, B_1, B_2, C vitaminleri, % 7 oranında şeker, % 29 kadar fosfor ve mâdenî tuzlar ihtiva eder. Bu kök meyveler ham madde olarak karotin elde etmede, gıda olarak tâze ve turşu hâlinde kullanılır. Provitamin A, vücutta vitamin A hâline geçer. Vitamin A, hastalıklara karşı mukâvemet kazandıran, göz ve cilt hastalıklarını önleyen çok faydalı bir maddedir. Tâze havuç, güneş yanıkları vak'alarında lapa hâlinde kullanılır. Havuç unu ve suyu çocukların beslenmesinde çok faydalıdır.

HAVUZ;

Alm. *Teich (m),* **Fr.** *Bassin (m),* **İng.** *(Artificial) basin.* İçine su toplanan yer. Evlerin bahçelerinde, parklarda, bâzı meydanlarda süs için çeşitli geometrik şekillerde inşâ edilerek içine su doldurulur. Su, umumiyetle fıskıyeli bir yerden fışkırarak dolar ve tahliye deliklerinden boşaltılır.

Bahçe zirâati yapılan yerlerde sulama suyu ve bâzı sanâyi dallarında çeşitli sıvıların biriktirildiği bölümlere de bu isim verilir.

Gemileri havuzlamada kullanılan yerlere de bu ad verilmektedir. Gemiler suda bulunduğu müddetçe tekne kısmının su içinde kalan bölümünün temizliği yapılamaz. Şimdiye kadar yapılan araştırmalarda su altında hiç bozulmadan, koruyucu tabaka olarak kalabilecek herhangi bir madde bulunamamıştır. Bu bakımdan gemi teknelerinin suda kalan kısımları önceden zehirli boya ile boyanmakla beraber, zamanla bu zehirli boyaların etkisi azalmaktadır. Neticede boyayla koruması yapılan teknenin su içinde kalan bu bölümlerine çeşitli deniz hayvanları ve bitkiler yapışmaktadır. Bu sebeple geminin su altı kesimlerinin temizlenmesi, lâzımdır. Bunun için tekneyi belli zamanlarda sudan çıkarıp yeniden bakımını yaparak, koruyucu maddelerle bu kısmı kaplamak gerekmektedir. Bu iş için geminin havuza alınmasına "geminin havuzlanması" denir.

Gemileri havuzlamanın çok çeşitli yolları vardır. En basit yol, gelgit olaylarından faydalanarak gemiyi kumsala doğru çekmek ve sonra da temizlemektir. Ancak bu, küçük gemiler içindir. Büyük gemiler için de raylı gemi kızakları, yüzer ve sâbit havuzlar kullanılır.

Havuz çeşitleri:

Raylı kızak: Raylı gemi kızaklarına normal büyüklükte bir gemi, bir beşiğin üzerine oturtulmak sûretiyle çekilir. Beşik, ray üzerinde ilerleyen tekerlekler üstündedir. Bu şekilde bakım, tâmir ve temizliği yapılır.

Yüzer havuz: Yüzer havuzlar şekil îtibâriyle dikdörtgen biçiminde, önden ve arkadan açık, iki duvarlı olup, birkaç bölümden meydana gelir. Tâmir edilecek geminin büyüklüğüne göre bu bölümlerden birkaçı bir araya getirilerek havuz hazırlanır.

Havuza, geminin rahatlıkla girmesini sağlamak için gereken evsafta su sarnıçlara basılır. Gerekli su derinliği sağlanınca gemi havuza alınır. Daha sonra sarnıçlar boşaltılarak havuz su yüzüne çıkarılır. Yüzer havuzların kullanışlı olması, bunların istenilen yere çekilebilmesindendir. Bu havuzların baş tarafları gemi başı gibidir. Burada dönen dümen donanımları vardır. Yedekte çekmeyi kolaylaştırmak için büyük yüzer havuzlara da gemi başı gibi bölüm yapılabilir. Yüzer havuzların ekserisinde bölümlerin çalıştırılması kendi donanımları ile yapılır. Bunların sarnıçları boşaltmakta kullanılan kendi tulumları, kendi makinaları, atölyeleri ve ayrıca mürettebât için dinlenme yerleri vardır. Bu havuzlarda bakım, tâmir ve temizlik çok rahat olur.

Sâbit havuz: Birçok tersânelerde bugün hâlihâzırda sâbit havuzlar vardır. Bunlar, genel olarak, betonarme duvarlarla tabandan ibârettir. Gemiler denizden havuzun içine alınır. Sonra havuzdaki suların dışarı basılmasıyla gemi takozlar üzerine oturtularak gerekli tâmirât yapılır.

Geminin havuzlanması:

Bir havuzda, havuzun içine gemi almak için, ilgili geminin omurgasını ve yan omurgalarını taşıyacak olan havuz iskemleleri, gerekli yerlere gereken yükseklikte yerleştirilir. Sonra havuza su doldurulur. Bu arada kapağı yüzdürülerek yerinden çıkarılır. Ama genellikle römorkörler yardımıyla gemi havuzun ağzına getirilir. Geminin ön tarafı (baş kısmı), havuz eşiğinden geçtikten sonra, artık sorumluluk havuz müdürlüğüne âit olur.

Gemi havuza, iskemleler üzerine alınır. Nişan tutma çubukları ve şaküllerle yeri ayarlanır, halatlarla bağlanır. Daha sonra kapağı kapatılır. Tulumbalar çalıştırılır ve su boşaltılır. Böylece gemi aşağıya indirilir. Havuz iskemlelerine oturtulur. Bu arada yan omurgaları olmayan gemiler, yalnız omurga üzerine oturtulduklarından devrilme tehlikesi olabilir. Bu durumdan korunmak için gerekli yerlere

dayaklar, sintine iskemleleri yerleştirilir.

Gemi havuzda kaldığı müddetçe üzerindeki ağırlıkların yeri değiştirilmez. Kurallarına uyulmadan yapılan bir değiştirmede gemi, tekrar yüzdürülürken yan yatar, havuzun ve kendisinin hasara uğramasına sebeb olur. Geminin bakım, tâmir ve temizlik işlemleri sona erdikten sonra tekrar yüzdürülmesi için havuza gerekli su alınır, yeterince su yüksekliği sağlandıktan sonra gemi omurga iskemlelerinin üzerinden kalkar ve suda yüzmeye başlar. Daha sonra açık denizce çıkarılır.

HAVUZBALIĞI (Carassius auratus);

Alm. *Goldfisch (m),* **Fr.** *Carassin doré (m),* **İng.** *Goldfish.* **Familyası:** Sazangiller (Cyprinidae). **Yaşadığı yerler:** Çin ırmaklarında bolca bulunur. Havuz ve akvaryumlarda süs balığı olarak yetiştirilir.

Sazan balığına benzeyen, 15-25 cm boyunda kırmızı renkli bir tatlı su balığı. Bıyıkları bulunmaz.

Ömrü: 20 yıl kadar. Çeşitleri: Japon ve Çinliler bundan teleskop gözlü, tül kuyruk, peçeli, altın balık gibi bir çok akvaryum soyları elde etmişlerdir.

Anayurdu Çin olan, havuz ve akvaryumda yetiştirilen bir süs balığı. Kemikli balıklar takımındandır. Pullu vücudu kırmızı altın renginde, yüzgeçleri yağlıdır. Akvaryumlarda boyu 10-15 cm'yi geçmez. Renginden dolayı "kırmızı" veya "altınbalık" da denir. Japonlar senelerce yaptıkları genetik çarprazlamalar sonucu bundan kırmızı, turuncu renkli çeşitli boyda birçok ırklar elde ettiler.

Güney Çin'de hâlen önemli bir besin kaynağı olarak avlanır. Eti sazan kadar makbul değildir. Zor şartlara rahatlıkla uyar. Oksijen ihtiyâcı çok az olduğundan, bataklık sularda ve kanallarda kolayca hayâtını sürdürür. Bıyıksız ve dişsizdir. Diplerde çürümüş, organik bitkiler ve hayvanî artıklar, larva ve kurtçuklarla beslenir. Besinlerini boğazında gırtlağa âit kemiklerle (yutak dişleri) öğütür. Pek nâdir olarak boyu 30 cm'yi, ağırlığı 1 kg'ı geçer. Havuz ve akvaryum sularında kırmızımtrak altın rengini muhâfaza eder. Nehir ve göllere bırakıldığında soğuk suların etkisiyle rengi kirli beyaza döner.

Nisan ve mayısta ürer. Yumurtalar 20 gün zarfında açılır. Akvaryumlarda 20 yıl kadar yaşadığı tesbit edilmiştir.

HAVVÂ;

Âdem aleyhisselâmın zevcesi (hanımı). İnsanoğlunun annesidir. Cenâb-ı Hak, Âdem aleyhisselâmı topraktan yarattıktan sonra, göğüs kemiğinden hazret-i Havvâ'yı yarattı. İkisini Cennet'e koydu. Cennet'te bin yıl kadar yaşadılar. İblisin (şeytanın) yalan yeminine inanarak yasak edilen meyveden önce Havvâ, sonra da unutarak Âdem aleyhisselâm yedikleri için Cennet'ten çıkarıldılar. Âdem aleyhisselâm Hindistan'da Seylan (Serendip) adasına, Havvâ ise Cidde'ye indirildi. İki yüz sene ağlayıp yalvardıktan sonra tövbe ve duâları kabûl olup, hazret-i Âdem ile Arafat Ovasında buluştu. Sonra Şam'a geldiler. Burada İbn-i İshak'a göre 40 kız ve 41 erkek oldu. Kitapların çoğuna göre ise yirmi kız, yirmi bir erkek çocukları oldu. Çocukları Şit aleyhisselâm hâriç, hepsi ikiz olarak dünyâya geldiler. Hazret-i Havvâ, Âdem aleyhisselâmdan sonraCidde'de vefât etti.

HAVYAR;

Alm. *Kaviar (m),* **Fr.** *Caviar (m),* **İng.** *Caviar.* Mersin, kefal, sazan gibi büyük balıkların temizlenmiş ve tuzlanmış yumurtaları. Balık yumurtalarını tâze olarak muhâfaza etmek zor olduğundan ancak birtakım işlemlerden sonra havyar adıyla piyasaya sürülür. Besin değeri yüksek ve sindirimi kolay olduğundan kıymetlidir. Hazırlanması emek gerektirdiğinden pahalı yiyecekler arasındadır. Yumurtalar dişi balıkların yumurtalıklarından çıkarıldıktan sonra süzülür ve tuzlanır. Daha sonra paket hâline getirilir. En az tuzlanan balık yumurtaları, en iyi kalite sayılır.

Birçok havyar çeşidi vardır. Siyah havyar, kırmızı havyar ve kefal havyarı meşhurlarıdır. En makbulü Mersin balığından çıkarılan siyah havyardır. Balığın dörtte birini yumurtaları teşkil eder. Mersin balıkları ilkbaharda yumurtlamak için denizlerden nehir ve göllerin içlerine girerler. Mayıs sonunda yumurtlama işlemleri biter ve yazdan önce denize dönerler. Yurdumuzda Samsun civârındaki Çarşamba Gölü ve çevresinde tutulduğu gibi Karadeniz'e dökülen Kızılırmak, Yeşilırmak ve Sakarya'da da çıkarılır. Karadeniz'de tutulan mersinbalıkları 25-150 kg kadar ağırlıktadır. Yumurta ağırlıkları da 6 kg'dan fazladır. Temizleme ve tuzlama işlemlerinden sonra fıçı veya kutularda satışa arz edilir.

İyi ambalajlanmış havyarlar senelerce bozulmadan dayanabilir. Hava aldığı takdirde, tadı acılaşarak kısa zamanda bozulur.

Kırmızı havyara "tarama"da denir. Su balıklarından veTurna balığından da çıkarılabilir. Mumlu olarak piyasaya sevk edilen havyarlar kefal balığından çıkarılır. Memleketimizde bol üretildiğinden "Türk havyarı" adıyla da meşhurdur. İstanbul piyasasına en lezzetli havyar Küçükçekmece kefallerinden

sağlanır. Kefaller, beslenmek ve kışlamak için denizden nehir ve göllere geçerler. Haziran başından ağustos ortasına kadar yumurtlamak için denize dönerler. Bu sırada balıkçılar tatlı su ağızlarını tutarak yumurtalı kefalleri çökertme usûlüyle avlarlar. Göl veya nehirlerin denize yakın bir kısmında kurulmuş olan geçitler mayısın son haftasından ağustos ortasına kadar kapalı tutularak kefaller tutulur. Küçükçekmece gölünde tutulan kefaller 40-65 cm boyundadır. Bunlardan ağırlıkları 150-750 gr arasında değişen yumurtalıklar çıkarılır.

Haskefal (Mugil cephalus)den havyar hazırlanması:

Havyarın lezzet ve değerinin artması için canlı balıktan çıkarılır. Yakalanan dişi kefaller sırtüstü bir tahtaya yatırılır. Karnı yarılarak seri bir halde karın boşluğundan yumurtalıklar alınır. Üstündeki kan damarları temizlendikten hemen sonra tuza yatırılır. Kan damarları temizlenmiş havyar lekesiz olacağından piyasa değeri fazladır. Bir iki saat tuzda kaldıktan sonra el parmakları arasında ovalanarak yumurtalık içindeki yumurtaların her tarafa eşit olarak dağılması sağlanır. İkinci defa tuza yatırıldıktan sonra bir daha parmaklar arasında yoğurulur. Bundan sonra gölgedeki temiz tahtalar üzerine dizilerek açık havada kurumaya bırakılır. Zaman zaman çevrilerek yassı olması sağlanır. Birkaç gün sonra ağdan yapılmış sepetlere dizilerek bir hafta da güneşte kurutulur. Bu işlemden sonra satışa hazır sayılır. Bu şekilde hazırlanan kefal havyarları ençok bir buçuk ay dayanabilir. Bundan sonra tadı acılaşmaya başlar. Daha uzun süre dayanması isteniyorsa mumlanma işlemine tâbi tutulur. Bunun için kaynar suda eritilen balmumu ateşten alınarak biraz soğutulur. Tuzlanarak kurutulmuş havyar yumurtalıkları sıcak balmumuna birkaç defa batırılarak çıkarılır. Havyarlar sıcak balmumu eriyiğinden çıkarıldıkça soğuk suya atılır. Yumurtalığın üstünde hasıl olan 2 mm kalınlığındaki balmumu tabakası havyarın havayla temasını keser. Mumlanan kefal havyarları renkli selefonlara sarılarak “Türk havyarı” adıyla piyasaya arz edilir.

HAWAİ TAKIMADALARI;

yüzden fazla adadan müteşekkil, ABD’nin ada halinde tek eyâleti. Pasifik Okyanusunun orta kısmında yer alır. Aralarında kayalıkların da bulunduğu adalar dizisi 2400 km^{2}lik bir hat üzerinde uzanır. Bu adalar topluluğunun toplam yüz ölçümü 16.700 km2 ve nüfusu 800.000’dir.

Kuzeybatıda Ocean (Küre) adı verilen adayla başlayan dizide, güneybatıya doğru Midway ve Gardner adaları, Friench, Frigate Shoal, Necker, Nihao ve Kavla adaları yer alır ki bunlar yüksek olmayan ufak adalardır. Bir adadan ziyade kayalığı andırırlar. Daha sonraki sekiz tânesi gerçek ada karakterinde kara parçaları olarak dikkati çekerler. Bunlar da sırayla Niihau, Kauai, Oahu, Molakai, Lanai, Kahoolawe, Mavi ve Hawai adalarıdır.

Hawai Adası; Hawai Adalarının en güneyinde en büyük ve en genç olanıdır. 10.458 km^2 yüzölçüme sâhiptir. Kuzey-güney arası uzunluğu 145 km, genişliği 120 km’dir. Kuzey Pasifikte en dikkati çeken adalar gurubu olan Hawai Adaları, 1778’de Kaptan Cook tarafından keşfedilmiştir. Topoğraf bir Pasifik haritası üzerinde çok küçük benekler hâlinde görülen Hawai Adaları, gerçekte volkanik dağlar zincirinin doruklarıdır. Dünyâdaki en büyük dağ zincirlerinden biri olan bu adalar, okyanusun tabanından îtibâren binlerce lav akıntısının üst üste yığılması sonucu meydana gelmiştir. Ortalama bir değerle 4500 m derinlikteki okyanus tabanından yükselirler. Bu durumda adaların deniz üzerindeki en alçak kısımları bile 4500 m’den daha fazla yüksekliktedir. Deniz seviyesinden îtibâren en yüksek tepeleri Mauna Kea 4205 m ve Mauna Leo 4170 m’dir. Zirveleri buzullarla kaplıdır. Mauna Kea (Beyaz Dağ)da 4000 m yükseklikte yazın bile buzları çözülmeyen bir göl vardır. Hâlen Hawai Adasında faal volkan bulunmaktadır. Yağış oranı bölgelere göre değişir. Meselâ; kahvesiyle meşhur batı sâhilindeki Kono bölgesi, yazın, kışdan daha çok yağış alan, adalar grubundaki tek yerdir. Normalde çok az akarsu vardır. Bunun bir sebebi kayaçların ve toprağın geçirgen oluşudur. Diğer bir sebebi de rüzgâra açık yerlerde çok az yağış olmasıdır. Başlıca ürünleri, şeker ve ananastır. Macadamia, ceviz üretiminde adalar içinde başta gelir. Yüksek otlaklarında sığır ve koyun yetiştirilir. Hawai volkanları, Millî Parkı büyük ve görülmeye değer muazzam bir yerdir. Bu bakımdan adalar grubu, çok turist çekmektedir.

HAYÂ;

Alm. *Scham (-gefühl n) (f), Verschamtheit (f),* **Fr.** *Honte, pudeur (f),* **İng.** *Shame.* Sâdece insana mahsûs olan utanma duygusu, Allahü teâlânın râzı olmadığı çirkin şeyleri yapmaktan sakınma, başkalarının kötülemelerinden korkma, kötü iş yapınca utanma; utanmak, sıkılmak.

Dinde hayâ; Allah korkusu sebebiyle günâh işlemekten kaçınmak demektir. İslâm dîninde hayâ sâhibi olmak üzerinde önemle durulmuştur. Tam bir hayâ sâhibi olmak için Allah’a inanmak, O’nun emir ve yasaklarını öğrenip yapmak ve O’nun azâbından korkmak lâzımdır. Bunun için de din, îmân ve ahlâk bilgilerinin öğrenilmesi ve çocuklara, gençlere öğretilmesi gerekir. Aksi hâlde hayâlarının ve iffetlerinin yok edilmesine sebeb olunabilir.

İslâm ahlâkını bildiren temel kitaplarda hayâ konusu geniş olarak açıklanmış ve pekçok şey yazılmıştır. Kısaca bildirildiğine göre hayâ üç çeşittir: Birincisi, Allahü teâlâdan utanmak olup hayânın en kıymetlisi budur. İkinci olarak, Resûlullah'tan (sallallahü aleyhi ve sellem), utanmak gelir. Bu da çok kıymetlidir. Üçüncüsü ise insanlardan hayâ etmektir.

Her hususta olduğu gibi hayâ bakımından da Peygamber efendimiz bütün insanlardan üstündür. Eshâb-ı kirâmdan Ebû Saîd-i Hudrî hazretleri; "Resûlullah'ın hayâsı, bâkire İslâm kızlarının hayâsından daha çoktur." buyurarak buna işâret etmiştir. Dört büyük halîfe, diğer Eshâb-ı kirâm ve daha sonra gelen âlim ve velîler de hayâlarının çokluğu ile meşhur olmuşlardır. Ayrıca hayâ sâhibi olmak, asırlar boyunca bütün Müslümanların şiârı olmuştur.

Hayâ hakkında Peygamber efendimizin buyurduğu hadîs-i şerîflerden bâzıları şunlardır:

Hayâ îmândandır. Fuhuş (çirkin söz) **söylemek cefâdandır. Îmân Cennet'e, cefâ Cehennem'e götürür.**

Fuhuş, insanın lekesi; hayâ, zîneti (süsü)**dir.**

Cennet'e gitmek isteyen, haram işlemekten, Allah'tan hayâ etsin.

Allahü teâlâdan hayâ ediniz!

Allahü teâlâdan, hakîkî mânâda hayâ etmek, emir ve yasaklarına uymak kötü düşüncelerden uzak durmak, helâl lokma yemek ve ölümü hatırlamaktır. Âhireti isteyenler, dünyânın süsünden, zînetinden uzaklaşır. İşte bunları yapmak, Allahü teâlâdan hakkıyla korkmak demektir.

Hayâ ve îmân birlikte bulunur. Biri yok olursa, diğeri de yok olur. Kadının hayâsı, erkeğin hayâsından dokuz kat fazladır. Günah işleyecek kimsenin, bu günâhtan vazgeçmesi, Allah'tan korktuğu için veya insanlardan hayâ ettiği, utandığı için yâhut başkalarının yapmalarına sebeb olmamak için olur. Allah'tan korkarak terk etmenin alâmeti, o günâhı gizli olarak işlememektir. İnsanlardan hayâ etmek, onların kötülemelerinden korkmak demektir. Başkalarının günâh işlemesine sebep olmak, yalnız yapmaktan daha çok günâhtır. Başkalarının bu günâhı işlemelerinin günahları, kıyâmete kadar bunlara sebeb olana da yazılır. Bir hadîs-i şerîfte: **"İnsan günâhını** (bir daha işlemeyip) **dünyâda gizlerse, Allahü teâlâ da kıyâmet günü, bu günâhı kullarından saklar."** buyruldu. Herkese takvâ ve verâ sâhibi olduğunu bildirmek için günâhını saklamak ve gizli olarak devâm etmek, bu hadîs-i şerîfe dâhil değildir. Bu, riyâ (gösteriş) olur.

İbâdetlerini başkalarına göstermekten hayâ etmek câiz değildir, uygun olmaz. Hayâ, günâhlarını, kusur ve kabâhatlarını göstermemeye denir. Bunun için, insanlara Allahü teâlânın dînini öğretmekten (nasîhat etmekten), din kitabı yazmaktan ve satmaktan, namaz kılmak için câmiye gitmekten, imâmlık, müezzinlik yapmaktan, **Kur'ân-ı kerîm** ve mevlid okumaktan, İslâmiyetin emrettiği gibi giyinmekten hayâ etmemek (utanmamak) lâzımdır. Çünkü bunlar Allahü teâlânın emirleridir. Bunların tersini, zıddını yapmak günâh olur. **"Hayâ îmândandır."** hadîs-i şerîfiyle bildirilen hayâ, kötü, günâh olan şeyleri göstermekten utanmak demektir. Müslümanın, önce Allahü teâlâdan hayâ etmesi lâzımdır. Bunun için, ibâdetlerini tam bir sadâkat ve ihlâs ile yapmalıdır.

HAYÂLÎ;

on altıncı yüzyıl divan şâiri. Kânûnî Sultan Süleymân Han devrinde şöhrete erişerek pâdişâhın teveccüh ve iltifatını kazanan şâir.

Asıl adı Mehmed'dir. Vardar Yenicesi'nde doğmuştur. Şiir sanatına çocuk denecek bir yaşta başlamış ve daha, genç yaştayken güzel şiirler söylemiştir. Memleketinde Haydarî Şeyhi Baba Ali Mest'in talebesi olmuş, tasavvufu bu zâttan öğrenmiştir. Daha sonra hocasıyla birlikte İstanbul'a gelmiştir.

Hayâlî, İstanbul'da bâzı tesadüflerle şiir ve sanat hâmilerinin dikkatini çekmiş, sırasıyla Defterdar İskender Çelebiye, Sadrâzam İbrâhim Paşaya intisâb etmiş ve İbrâhim Paşa vasıtasıyla da Kânûnî Sultan Süleymân Han tarafından tanınmıştır. Böylece şâir pâdişâhın kendisiyle görüşmekten zevk aldığı, şiir ve sanat müsâhipleri arasına girmiştir.

İskender Çelebi ile İbrâhim Paşanın îdâmlarından sonra yıldızı sönmüş ve bâzı rakiplerinin saldırısıyla hayli sıkıntılı zamanlar yaşamıştır. Vakur ve hakîkî bir kalender olan şâir, çok defâ rakiplerine cevap vermeye tenezzül etmemiştir. Hayâtının sonlarında kendisine Kânûnî Sultan Süleymân Han tarafından bir Sancak ve Bey ünvanı verilen Hayâlî 1557 yılında Edirne'de ölmüştür.

Hayâlî, hayâlinin zengin, lirizminin gür ve kuvvetli oluşuyla divan şiirimizin üstün şahsiyetlerinden biridir. Tasavvufla beslenmiş ince, zarîf ve âhenkli gazelleri onu devrinin, Necâtî ile Bâkî arasında yetişmiş en büyük şâiri mertebesine yükseltmişti. **Dîvân**'ı vardır.

GAZEL

Cihân-ârâ cihân içindedür ârâyı bilmezler
O mâhîler ki deryâ içredür deryayı bilmezler

Harâbât ehline dûzah azâbın anma ey zâhid
Ki bunlar ibn-i vakt oldu gam-ı ferdâyı bilmezler

Şafak-gûn kan içinde dâğını seyr eyler âşıklar
Güneşde zerre görmezler felekde ayı bilmezler.

Hamîde kadlerine rişte-i eşki takub bunlar
Atarlar tîr-i maksûdu nedendür yayı bilmezler

Hayâlî fakr şâlına çekenler cism-i uryanı
Anunla fahr ederler atlas ü dibâyı bilmezler

HAYÂLÎ İHRÂCÂT;

hak edilmemiş bir devlet yardımının hîleli yolla temini. Hayâlî ihrâcât, hukûkî ve ekonomik açıdan sınırlandırılması oldukça zor olan bir kavramdır. Genellikle kabul gören bir târife göre; devletin, ihrâcâtı teşvik maksâdıyla gerçek ihrâcâtçıya temin ettiği döviz esas alınarak belirli bir oran dâhilinde sübvansiyonda bulunacağı husûsundaki kurallardan faydalanıp, fiilen ihrâcat yapmamasına veya resmî mercilere bildirdiğinden farklı nitelik ve nevide mal ihrâç etmiş olmasına rağmen, hak etmediği miktarda sübvansiyon sağlamaya, uygulamada ve basında hayâlî ihrâcat denmiştir.

Hayâlî İhrâcât çerçevesinde değerlendirilebilecek işlemler esas olarak ikiye ayrılmaktadır:

A) İhrâcât sırasında fiilî tesbite konu olan işlemler:

Bunlar ana başlıklarıyla şunlardır:

1. İhrâç edilecek malın, gerek cins ve gerekse miktar bakımından beyannâmesine uygun ancak değer bakımından aykırı bulunması hâli.

2. İhrâç edilecek malın cins bakımından beyannâmesine aykırı bulunması hâli.

3. İhrâç edilecek malın miktar bakımından beyannâmesine aykırı bulunması hâli.

B) İhrâcât sonrası yapılan tesbite konu olan işlemler:

Bu işlemler de genel olarak üçe ayrılmaktadır:

1. İhrâç edilen malın değer bakımından beyannâmesine aykırı bulunması hâli.

2. İhrâç edilen mala âit ihrâcatçı belgelerinin tam olmasına mukâbil firmanın mevcut olmayışı hâli.

3. İhrâç edilen malın eksik gönderilmesi hâli.

HAYAT;

Alm. *Leben (m),* **Fr.** *Vie (f),* **İng.** *Life.* Canlıların yaşama hâli. Hayat, kâinâtın en mühim sırlarından biridir. İnsanoğlunun, bugün dahi yalnız aklı ve fen bilgisi ile çözemediği bu sır hakkında yapılan bütün târifler eksik ve hattâ yanlış olmaktadır.

Hayatın nasıl başladığı, mânâsının ne olduğu filozoflar ve fen bilginleri tarafından yüzyıllardır araştırılmıştır. Filozofların öne sürdüğü hayâlî izahlar, bilginlerin tecrübe ve teorileri “Hayat nedir?” ve “Nasıl başlamıştır?” sorularının cevaplarını vermekten çok uzak kalmıştır. Canlı varlıkların vücûdundan hücreye, hücrenin iç yapısına, iç yapıyı meydana getiren elementlere kadar uzanan çalışmalar, hayatı izaha yetmemekte, tersine sorular çoğalmakta ve insanlığın bu noktadaki aczi büyümektedir. Bâzı filozofların sarıldığı “tesâdüf” kelimesi ise ilim dünyâsında da reddedilmektedir.

Yeryüzünde hayâtın ne zaman başladığı da kesin olarak bilinmemektedir. Fen bilginlerinin nazariyeleri, görüşleri milyonlarca yıl ile milyarlarca yıl arasında değişmektedir. Her birinin öne sürdüğü deliller hayat konusunu bütünüyle kavramamakta ve verilen zamanlar tahminlerden, zanlardan öteye geçmemektedir.

Araştırmalar netîcesinde, canlı varlıkların çeşitli ortak özellikleri ortaya konulmakta, buna göre sınıflamalar yapılmaktadır. Aklî ilimlerin herbirinin sınıflaması değişiktir. Kimyâsal bakımdan yapılan incelemeler canlıların oksijen, karbon, hidrojen, azot, kalsiyum, potasyum, fosfor, sodyum, klor, kükürt, mağnezyum, demir gibi elementlerden teşekkül ettiğini göstermektedir. Bu elementler, farklı oranlarda bir araya gelerek, büyük ve karmaşık moleküller meydana getirirler. Bu moleküller, canlıdan canlıya

değişen, fakat bütün bitki ve hayvanlarda var olan; hayat kaynağı, protoplazmanın bileşimleridir.

İlk canlı madde (Protoplazma): Protoplazma, plastik yâni balçık çamuru hâlindedir. Dışarıdan bakıldığında bulanıktır. Yumurta sarısı ortasındaki esmer leke, civcivin protoplazmasıdır. Protoplazma muhtelif makinalardan müteşekkil bir organizasyon ve bundan dolayı uzviyet ismi verdiğimiz faal, canlı bir teşekküldür. Hayâlimizde, bir cep saatini binlerce defâ küçültelim. Bir mercimek, bir kum, bir toz ve nihâyet görünmez şekilde düşünelim. Nokta kadar tasavvur ettiğimiz ve işlemekte olan saate, mikroskopla baktığımızı düşünürsek bunu tekrar binlerce defâ büyütmüş ve hiçbir parçası ve faaliyeti değişmemiş bir hâlde görürüz. İşte protoplazmayı böyle, yâni fevkalâde küçük ve mükemmel tanzim olunmuş bir makina olarak düşünmek gerekir. Bu makinanın bugüne kadar mikroskopla ancak büyük parçaları tanınabilmiştir.

Protoplazmanın yarısından fazlası sudur. Bu su, saf olmayıp muhtelif tuzların bir eriyiğidir. Bu muhtelif tuzların, muhtelif vazîfeleri vardır. Elektrik iletirler, osmatik basınç yaparak protoplazmayı gergin tutarlar. Eriyikteki şeker yanarak, bu makinanın enerjisini temin ederler.Protoplazmanın demiri, teneffüse lâzım olan gazı içeri çeker. Kireç, protoplazmanın kanalizasyon teşkilatını idâre eder... vs. gibi.

Nihâyet bütün bunlar, var olan bir şeyin çalışmasının izahı olmaktadır. “Hayat nedir?” “Ne zaman ve nasıl başlamıştır?” sorularının cevapları ise, yapılan sun’î hücre meydana getirme denemelerine rağmen olduğu yerde durmaktadır. Fen bilgilerinin hayat konusunda söyleyebilecekleri özet olarak bu kadarla kalmaktadır.

Hayat konusu, çeşitli dinlerde de yer almıştır. Bunlardan İslâmiyetin bildirdikleri, yapılan her ilmî çalışma ile doğrulanmaktadır. Kur’ân-ı kerîmde bildirildiği üzere: “Bütün âlemler, canlı ve cansız varlıklar, insanların gördükleri, bildikleri veya bâzılarını göremeyip bilemedikleri bütün varlıklar, yoktan yaratılmıştır. Varlıkları tesâdüfî değildir. Onları yoktan var eden Allah’tır. Allah, canlıları sudan yaratmıştır.” Nitekim fen bilginlerinin ilk canlı madde dedikleri protoplazmanın % 80 kadarı da sudur.

Kur’ân-ı kerîm, hadîs-i şerîfler ve İslâmiyetin diğer kaynakları, canlı ve cansız bütün varlıkların hayatlarının bir başlangıcı olduğunu ve bir de sonu olacağını bildirmektedir. Bunlardan madde âlemi olan dünyâ ve dünyâdaki cansız denilen varlıkların hayâtı, bu dünyâdaki kadardır.

İnsan için ise hayat iki çeşittir: Birisi, bu dünyâ hayatı; diğeri âhiret hayâtıdır. Bu dünyâ hayâtı ana rahmine düşmekle başlar, ruhun bedenden ayrılması demek olan ölümle sona erer. Kabirden îtibâren âhiret hayâtı başlar. Kabir hayâtı, daha çok âhiret hayatına benzeyen ve dünyâdaki hayata benzemeyen bir hayattır. Kıyamet koptuktan sonra başlayacak olan âhiret hayâtı ebedîdir. Bedenleri ile birlikte tekrar diriltilen insanlar, âhirette ebedî, yâni sonsuz olarak yaşayacaklardır. Hayvanlar ise, birbirleriyle ve insanlarla hesapları görüldükten sonra yok (toprak) edileceklerdir. Âhiret hayatı, bu dünyâ hayatına benzemez. Âhiret hayatına inanmak, îmânın şartlarındandır. İslâmiyet, hayatı kısaca böyle açıklamakta, hayatın tesadüflerle değil, Allahü teâlânın dilemesi ve yaratması ile meydana geldiğini bildirmektedir.

Hayat, Allahü teâlânın subûtî sıfatlarından biridir. Hayat, Allahü teâlânın diri olması demektir. Her sıfatında olduğu gibi hayat sıfatı da, ezelî ve ebedîdir. Yâni Allahü teâlânın diri olması, sonradan kazanılan ve bir müddet sonra sona erecek olan bir dirilik değildir. Zâtı ile beraber vardır ve sonsuz olarak var olacaktır. Yarattığı varlıkların hayatı sonradan var olmuştur ve bir müddet sonra yok olacaktır.

HAYÂT BİN KAYS EL-HARRÂNÎ;

on ikinci yüzyılda Harrân’da yetişen evliyânın büyüklerinden ve âriflerin ileri gelenlerinden. İsmi, Hayât bin Kays bin Rahhâl bin Sultan el-Ensârî el-Harrânî’dir. Harrân şehrinde doğup, yetiştiği için Harrânî ismiyle ve Şeyhülkıdve lakabı ile meşhur oldu. Doğum târihi belli değildir. Ömrünün 50 senesine yakınını Harrân’da geçirmiştir. İnsanlar ve bâzı sultanlar, ziyâret edip duâsını alırlar ve yanında olmakla bereketlenirlerdi. Selâhaddîn-i Eyyûbî bunlardandı.Yüksek hâl ve kerâmet sâhibi olup, ehliyeti, ihlâsı, iffeti ve dînine çok bağlılığı ile tanınan bir zâttı. Cömertliğiyle meşhurdu. 1185 (H.581) yılında orada vefât etti. Harrân’ın dışına defnedildi. Kabri, ziyâret yerlerindendir.

Büyük bir velî olan Hayât bin Kays hazretlerinin çok kerâmetleri görülmüş, akılları durduracak hayret verici hâlleri müşâhede edilmiştir. Büyük himmet sâhibi olup, yüksek makamlara kavuşmuştu. Allahü teâlâya yakınlık derecesi bakımından yüksek bir mevkide bulunuyordu. Hakîkat ilimlerinde derin bilgisi vardı.

Hikmetlerle dolu, kalplere tesir eden sözlerinden bâzıları şunlardır:

Vefânın hakîkatı, gaflet uykularından uyanmaktır ve bütün gâyelerin, her türlü dünyâ arzularından

kurtulup, uzaklaşmasıdır. Hakk'a yönelip, ezelde verilen ahde sadâkat göstermektir.

Kalp yumuşaklığını, Allah adamı olan evliyânın sohbetlerine devâm etmekte aramalıdır. Kalp nûrunu da, sohbete olan gayreti devâm ettirmede aramalıdır.

Sâdık talebenin alâmeti şudur ki; bir ân bile olsa, Rabbini zikretmekten, O'nu hatırlamaktan ayrılmamalı ve O'nun hakkını gözeterek, farzlara ve sünnetlere devâm etmeli, dünyânın geçici zevklerinin sevgisini kalbe sokmayıp atmalı ve kalbinde dâimâ cenâb-ı Hakk'ın sevgisini bulundurmalıdır.

HAYÂTÎZÂDELER;

on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda yaşamış ve Osmanlı sarayına hizmet etmiş doktor âilesi.

Hayâtîzâde Feyzi Efendi (Büyük): Doğum yeri ve târihi bilinmemektedir. Mûsevî asıllı olup, Müslüman olmakla şereflendi. Süleymâniye Tıb Medresesinde müderrislik yaptı. Hassa (saray) hekimliğine, sonra Sultan Dördüncü Mehmed Han tarafından hekimbaşılığa getirildi. İkinci Süleymân Han zamânında da bu vazîfede kalan Feyzi Efendi, Sultan İkinci Ahmed zamânında bu vazîfeden ayrıldı. 1692 (H.1104) senesinde İstanbul'da vefât etti.

Eserleri:

Hamse-i Hayâtîzâde: En tanınmış eseridir. Kendisinin **Resâil-ül-Müşfiye li-Emrâz-il-Müşkile** adını verdiği bu eseri eski tıp kitaplarından ve kendi şahsî tecrübelerinden faydalanarak yazmıştır. Eser beş kitaptan meydana gelmiştir. Bunlar; **1) Risâle-i Reddiye, 2) Risâle-i Maraz-ı Pilika, 3) Risâle-i Maraz-ı Efrence, 4) Risâle-i Sevdâ-i Maraziyye, 5) Risâle-i Merâkiyye'**dir.

Süleymân Efendi (Dâmâd): Hayâtîzâde Büyük Mustafa Feyzî Efendinin dâmâdıdır. Bu sebeple Hayâtîzâde Dâmâdı adıyla bilinir. Doğum yeri ve târihi bilinmemektedir. Medrese tahsilinden sonra tıp okudu. Hekim ve kâdı olarak çeşitli yerlerde vazîfe yaptı. Hassa (saray) hekimi oldu. Uzun müddet bu vazîfede kaldı. İlmiye mesleğinde de İstanbul kâdılığına terfî etti. 1716 (H.1128) senesinde İstanbul'da vefât etti.

Halepli Sâlih bin Nasrullah'ın Lâtinceden Arapçaya çevirdiği **Akrabadin'**i, **Tercüme-i Akrabadin-i Cedîd** adıyla Türkçeye tercüme etti.

Hayâtîzâde Mustafa Feyzi Efendi (Küçük): Hayâtîzâde Büyük Mustafa Feyzî Efendinin torunudur. Doğum târihi kesin olarak bilinmemektedir. Medrese tahsilinden sonra tıp okudu. Müderrislik ve hassa hekimliği yaptı. 1723-1724'te Ömer Efendinin yerine hekimbaşı seçildi. On dört yıl müddetle bu vazîfeye devâm etti. Bu vazîfesi sırasında bütün ilmî pâyeleri (ünvanları) elde etti. 1738 (H.1151) senesinde İstanbul'da vefât etti.

Hayâtîzâde Mehmed Emin Efendi: Hayâtîzâde Büyük Mustafa Feyzî Efendinin torunu, Küçük Mustafa Feyzi Efendinin kardeşidir. İstanbul'da doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir.

Medrese tahsilini bitirdikten sonra, ilimde yükselip müderrislik diploması aldı. Yenişehir ve Edirne kâdılıklarında bulundu. Tıp ilmini de tahsil edip, 1736 senesinde kâdılıktan başka, pâdişâhın başhekimliğini yaptı. İstanbul kâdılığı, Anadolu ve Rumeli kâdıaskerliği vazîfelerinde bulundu. Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendinin yerine Sultan Birinci Mahmûd Han tarafından 1746 senesinde şeyhülislâmlık makâmına getirildi. Altı ay kadar bu vazîfede kaldıktan sonra, ayrılarak Bursa'ya gitti. Mekke-i mükerreme kâdılığına tâyin edildi. Mekke kâdılığı vazîfesine giderken, 1748 (H.1160) senesinde Şam'da vefât etti.

Aklî ve naklî ilimlerde yüksek âlim olan Hayâtîzâde Mehmed Emin Efendi, mesleği hekimlik (doktorluk) olduğu hâlde şeyhülislâmlığa yükselen tek kişidir.

Mehmed Saîd Efendi: Hayâtîzâde Mehmed Emin Efendinin akrabâsıdır. Doğum yeri ve târihi belli değildir. İki defâ hekimbaşılık vazîfesine getirildi. 1746'da tâyin edildiği ilk vazîfesi kısa sürmesine rağmen 1748'de ikinci defâ tâyin edildiğinde, bu vazîfede yedi yıl kaldı. 1757 (H.1171) senesinde İstanbul'da vefât etti.

HAYBER GAZÂSI;

Peygamber efendimizin 628 senesinde Hayber Kalesinin fethiyle netîcelenen zaferi. Hayber, Peygamber efendimiz devrinde, Yahûdîlerin toplandığı bir merkezdi. Peygamber efendimiz Medîne'ye hicret ettiğinde, orada bulunan çeşitli Yahûdî kabîleleriyle antlaşma yapmışlardı. Antlaşmaya göre Müslümanlarla sulh içinde yaşayacaklardı. Ancak Benî Nâdir adlı Yahûdî kabîlesi, antlaşmayı bozarak Peygamberimize sûikast tertiplediler. Bu sebeple Medîne'den çıkarıldılar. Benî Kureyzâ adındaki Yahûdî kabîlesi de, antlaşma yaptıkları hâlde Hendek Savaşında düşman tarafına geçerek ahidlerini

bozdular. Hendek Savaşından sonra Mekkeli müşriklerle Hudeybiye Antlaşması yapılarak müşriklerin saldırısı önlendi. Fakat Hayber'de toplanan Yahûdî kabîleleri, Müslümanlar için çok tehlikeli idi. Medîne'deki münâfıkların reisi Abdullah bin Übeyy Yahûdîlerle görüşüyor, Müslümanlar üzerine savaş açmayı tertipliyorlardı.

Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem, Hayber'deki Yahûdîlerle antlaşma yapmak istedi ise de buna yanaşmadılar. Bunun üzerine Medîne'ye saldırmalarını önlemek için Hayber üzerine gitmeye karar verildi. Medîne'den çıkan İslâm ordusu, Hayber ile Gatafan arasındaki Reci' Mevkiini tuttu. Böylece diğer Yahûdî kabîlelerinin Hayber'e yardımı önlendi. Hayber'e varınca, Yahûdîlere yine sulh teklif edildi. Kabul etmedikleri için savaş başladı (628).

Hayber, sekiz muhkem kalesi, verimli arâzileri, bol miktârda bağ ve bahçeleri bulunan zengin bir şehirdi. Kalelerin içinde 20.000 asker vardı. Peygamber efendimizin emrinde ise 200 atlı, 1600 piyâde olmak üzere 1800 sahâbî bulunuyordu. İlk olarak Natat Kalesi kuşatıldı ve Eshâb-ı kirâmın üstün gayretleri sonucu on günde fethedildi. Hayber'in en sağlam kalesi olan Kamus Kalesi yirmi gün dayandı. Bir türlü kale düşmüyordu. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem sancağı hazret-i Ali'ye verdi. Hazret- i Ali onları önce İslâma dâvet etti kabul etmediler. Savaşmak için çıkan Merhab adındaki çok kuvvetli pehlivanı teke tek savaşta öldürdü. Savaşın en şiddetli ânında kale kapısını yerinden sökerek, kalkan gibi kullandı. Ümitsizliğe düşen Yahûdîler teslim oldular ve kale Müslümanların eline geçti. Müslümanlardan on beş şehid vardı. Yahûdîlerden doksan üç kişi öldü.

Hayber'in fethinden sonra Yahûdîler kendi topraklarında kalmayı ve topladıkları mahsûlün yarısını Müslümanlara (beytülmâla, hazîneye) vermeyi teklif ettiler. Bu teklifleri kabul edildi. Fedek denilen yerdeki ve Vâdil-Kura'daki Yahûdîler de aynı şekilde antlaşmaya bağlandı.

Hayber'in fethiyle, İslâmiyetin müşriklerden sonra ikinci büyük düşmanı olan Yahûdîlerden gelecek tehlike de böylece önlenmiş oldu.

HAYDAR MİRZÂ;

on altıncı yüzyıl Türk târihçisi. Asıl adı Muhammed Haydar olup 1499'da Çağatay ülkesinde doğdu. Gürgâniyye Devleti (1526-1858) kurucusu Bâbür Şahın akrabâsıdır.

Babasının öldürülmesi üzerine Çağatay ülkesinden 1509'da Kâbil'e geldi ve dayısı Bâbür Şah tarafından kabul gördü. Kıymetli âlimlerden okuyarak kendini yetiştirdi. Bâbür Şahın yanında askerî seferlere katıldı. 1512'de Bâbür'ün yanından ayrılıp, Fergana'ya gitti. Moğol Hükümdârı Said Hanın (1531-1573) yanında yüksek memuriyet alıp, birlikte sefere katıldılar. Said Han 1533'te ölünce, yerine geçen Abdürreşîd Hanla anlaşamayıp Timurlular ülkesine gitti.

Haydar Mirzâ, 1541'de Keşmir'i fethedip hükûmet kurdu. 1551'de Keşmirlilerin ayaklanmasında öldürüldü. **Târih-i Râşidî** ve **Cihânnâme** adlı eserlerini Keşmir'de hükümdârken yazdı. **Târih-i Râşidî** iki kısımdır. Birinci kısmı Çağatay Hânedânından, ikinci kısmı ise kendi başından geçen ve zamânındaki olaylardan bahseder. **Târih-i Râşidî** 16. asrın târih ve coğrafyası için kaynak kitabı olarak kullanılmıştır. **Cihannâme** adlı eseri; Çağatay Türkçesiyle yazılan manzûm bir hikâyedir ve o devrin Türk âdet ve geleneklerine yer verir.

HAYDAR PAŞA (Koca);

Osmanlı vezîri. 1512 yılında Isparta'nın Gelendost ilçesinde doğdu. Eğridir veAkşehir medreselerinde tahsil gördü. Daha sonra İstanbul'a gelerek Mîmarağa Ocağına, sonra da Dârüssanâyi Odasına girdi. Mîmarağa yardımcısı ve dârüssanâyi kalfası oldu (1530).

Tersâne yapma vazîfesi verildi. Haliç Tersânesinin yerinde havuzlar ve depolar yaptırdı. Cidde'de ilk Türk donanma üssünü kurdu. Anadolu'da çeşitli kanal ve köprülerin, Selîmiye Kışlasının, Ulukışla'daki Büyük Kışlanın plânlarını hazırlamak ve inşâ etmekle vazîfelendirildi. Bu çalışmaları netîcesinde bir tuğlu paşalık rütbesi verildi.

Budin'in fethine ve İran seferine katıldı. Osmanlı-Macar görüşmelerinde Osmanlı heyetine başkanlık etti. Zigetvar kuşatmasına kumandan olarak katıldı(1556). Baboca Kalesini ve Köstence'yi aldı. İkinci Selim zamânında ikinci vezirlikten kubbe vezirliğine getirildi. Anadolu'nun îmârı için hazırladığı plânı pâdişâha takdim etti. Kıbrıs'ın fethine ve İnebahtı Savaşına katıldı. Tunus beylerbeyliğine getirildi. Halkulvâd Savaşında birleşik Venedik-İspanyol ordusunu yendi. 1575'te Cezâyir, 1582'de Sivas beylerbeyliğine tâyin olundu. 1583'te Özdemiroğlu Osman Paşa ile birlikte İran seferine katıldı. 1588'de Gence'nin fethini temin etti.

1595'te Sultan Üçüncü Mehmed tarafından İstanbul'a çağrıldı. Eflak seferine iştirâk etti. Bükreş önlerinde şehid düştü(1595). Arapça, Farsça, Rumca, Fransızca ve Macarca bilirdi.

HAYDARÂBÂD NİZAMLIĞI;

Hindistan'da kurulan Türk asıllı Müslüman devlet. 1724 târihinde Gürgâniyye Devletine (1526-1858) bağlı olarak Dekken'de Çın Kılıç Han (1671-1748) tarafından kuruldu. Çın Kılıç Han, Gürgâniyye Devletinin kumandanlarından Türk asıllı ÂbidKılıç Han Semerkandî'nin oğludur.

Gürgâniyye Devletinde yüksek memuriyetler ve Dekken eyâlet vâliliği de yapan Çın Kılıç Hân, 1724 yılında Haydarâbâd Devleti de denilen hânedanlığı kurdu. 1857 yılına kadar Gürgâniyye hâkimiyetinde olan devlet, bu târihten sonraİngiltere'ye tâbi oldu. İngilizler Haydarâbâd Devletinin dış bağımsızlığını bütünüyle, iç bağımsızlığını da kısmen kaldırıp sınırlarını daralttı. 1948 yılında İngiltere'den ayrılıp, bağımsızlığa kavuşan Hindistan ile Haydarâbâd Devleti arasında siyâsî anlaşmazlık çıktı. Devlet başkanı Osman Nizam Han (1911-1967) bölgenin bağımsızlığını savundu. Hindistan bunu kabul etmeyip savaş açtı. Savaş sonunda Haydarâbâd Devletinin savunma ve dış işlerinde Hindistan'a bağlı, içişlerinde bağımsız olması kabul edildi. Fakat Kuzey Hindistanlı lider Seyyid Kâsım Regavî'nin Hindulara karşı idâre ettiği Rizakârlar hareketine karşı askerî yardım göndermemesini bahâne eden Hindistan, Haydarâbâd'ı işgâl etti. İdâre askerî bir vâliye verilip, bölge eyâlet hâline getirildi. 1950 Anayasası ile demokratlaşan Hindistan, Haydarâbâd devletinin eski hanıOsman Nizam'ın sâdece "Haydarâbâd devlet başkanı" ünvânını muhâfaza etmesini kabul etti. Nizamlık 1956'da tamâmen ortadan kalktı. Günümüzde sâdece ünvan olarak varlığını sürdürmektedir.

Gürgâniyye, İngiltere ve Hindistan devletleri hâkimiyetlerinde yaşayan Haydarâbâd Devletinin başkenti Haydarâbâd şehridir. Hânedânın dili önce Türkçe, sonra Farsça daha sonra da Urduca olup, Müslümanlar çoğunlukla Hanefî mezhebindedir. Bugünkü Haydarâbâd devlet başkanı Bereket Ali Hanın annesi, son halîfe İkinci Abdülmecîd Efendinin kızı Dürrî Şehvâr Sultan olup, kendisi de İstanbullu bir Türk kızı ile evlidir. 1918'de Osman Nizam Han tarafından kurulan "Osmaniyye Üniversitesi" bugün öğretim yapılan büyük bir müessesedir.

Haydarâbâd Hânedanı Mensupları

Çın Kılıç Han ..... (1724-1748)

Ahmed Han ..... (1748-1750)

Muhiddîn Han ..... (1750-1751)

Salâbed-Ceg Han ..... (1751-1763)

Ali Han..... (1763-1803)

İskender Han..... (1803-1829)

Ferhunde Ali Han ..... (1829-1857)

I. Mahbub Ali Han ..... (1857-1869)

II. Mahbub Ali Han..... (1869-1911)

Osmân Han ..... (1911-1967)

Bereket Ali Han ..... (1967-)

HAYIR VE ŞER;

Alm. *Wohltat und Bösetat,* **Fr.** *bien et mal,* **İng.** *good and evil.* İyi ve kötü şeyler. Dînin ve aklın beğendiği şeyler "hayır"; dînin ve aklın beğenmediği şeyler "şer"dir. Hayır, iyilik anlamında da kullanılır. **Kur'ân-ı kerîm'**de meâlen; **"Kim zerre mikdârı bir hayır işlerse, onun mükâfâtını** (karşılığını) **görür."** (Zilzâl sûresi: 7) buyrulmaktadır.

Hayır iyilik yapmak, her toplumda teşvik edilmiştir. İyilik yapmanın belli bir ölçüsü, sınırı yoktur. İnsanlara güler yüz ile muâmele etmek de hayırdır, iyiliktir. Üzüntüsüne ortak olup teselli etmek, imkân nisbetinde maddî bir ihtiyâcını gidermek, hastalığında ziyâret etmek, ikrâmda bulunmak hep hayırdır, iyiliktir. Nitekim Peygamber efendimiz; **"Hayra** (iyiliğe) **yol gösteren** (sebeb olan) **onu yapan gibidir."; "İnsanların hayırlısı, insanlara faydalı olandır."; "Müslümanların hayırlısı, Müslümanların, elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir."** buyurmaktadır.

Hayır, iyilik yapmak, insanlar arasında muhabbetin, sevginin artmasına ve böylece toplumda birliğin, berâberliğin meydana gelmesine sebeb olur.

Şer ise, dînin ve aklın beğenmediği şeylerdir. Kısaca hayr'ın zıddıdır. İyilik yapan, hayırla yâdedildiği gibi, kötülük yapan da bunun karşılığını, dünyâda da, âhirette de elbette görür. **Kur'ân-ı kerîm'**de meâlen; **"...Kim de zerre miktârı şer** (bir kötülük) **işlerse onun cezâsını görür."** (Zilzâl sûresi: 8)

buyrulmaktadır.

Hayır ve şerri yaratan Allahü teâlâdır. Fakat bunları isteyen, arzu eden ise kuldur, insandır. İnsan ihtiyarı, dilemesi sebebiyle yaptıklarının neticesinden mesuldür (Bkz. Kazâ ve Kader). Allahü teâlâ, hayırlı, iyi şeylerden râzıdır, beğenir. Şer olanlardan yâni kötülüklerden râzı değildir, beğenmez. Bunun böyle olduğuna inanmak îmânın şartıdır.

Hayırlı, iyi işleri yapmak, şer ve kötü olan işlerden kaçmak, ahlâkı güzelleştirir. İnsanı olgunlaştırır. **Kur'ân-ı kerîm**'de meâlen; **"O hâlde** (ey müminler!) **siz de hayır işlerine koşun!"** (Bakara sûresi: 7,8); **"Siz ne hayır yaparsanız Allah onu bilir."** (Bakara sûresi: 197) buyrularak hayır, iyilik yapmak teşvik edilmektedir. Peygamber efendimiz de; **"Her iyi iş sadakadır."; "Kardeşini güleryüzle karşılamaktan ibâret olsa bile, hiçbir iyiliği yapmaktan geri durma!"** buyurarak; hayır, iyilik yapmayı teşvik etmekte ve; **"Müslüman hayırlı olur. Hased edince hayır kalmaz."** buyurarak; hased, gıybet, sûi zan gibi kötü hallerden ve kötülük yapmaktan da uzak durulması gerektiğini bildirmektedir.

HAYIT (Vitex agnus-castus);

Alm. *Keuschlammbaum (m),* **Fr.** *Gattilier, agnus-castus (m),* **İng.** *Agnus-castus.* **Familyası:** Hayıtgiller (Verbenaceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara, Karadeniz, Batı ve Güney Anadolu.

Haziran-ağustos ayları arasında pembe ve beyaz renkli çiçekler açan, 1-3 m yüksekliğinde çalı görünüşünde bir ağaççık. "Ayıt" olarak da bilinir. Akdeniz memleketlerinde ve Orta Asya'da yetişir. Yapraklar 3-7 parçalı, uzunca oval şekilli, alt kenarları beyazımtrak renkli ve tüylüdür. Çiçekler genç dalların ucunda salkım durumlar yaparlar. Meyveleri küre şeklinde, gri-esmer renklidir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin çiçekli dalları ve meyveleri tedâvide kullanılmaktadır. Bitkiden uçucu ve sâbit yağ, tanen, şekerler, vitisinin alkaloidi elde edilmiştir. Yapraklarından esans elde edilir. Gerek çiçekli dalları, gerek meyveleri yatıştırıcı, idrar söktürücü ve gaz söktürücü olarak kullanılır.

HAYIZ VE NİFAS;

Alm. *Menstruation, monatliche Regel (f), Zeitraum m von 40 Tagen nach der Entbindung,* **Fr.** *Menstruation (f), regles (f.pl.) periode (f), de 40 jours apres l'accouchement,* **İng.** *Menstruation period; period of forty days after childbirth; lochial discharges.* Büluğ (ergenlik) çağına giren bâkire kızlar ve evli kadınlara mahsus hâller. Hayız, büluğ çağına giren bâkire kızlar ile evli kadınlardan bir hastalık sebebiyle olmaksızın ayın muayyen günlerinde gelen kandır. Nifas ise, doğumdan sonra gelen lohusalık kanına denir. Bu iki hâlde gelen kanın, İslâm dîninde bâzı hükümleri vardır. Bu kanlar, belli zamanlarda ve belli sebeplerden sonra gelmektedir.

İslâm dîninde, kadınlara mahsus olan bu iki hâl, son derece önemlidir. Kadının, ibâdetlerini ve kocasına karşı olan vazîfelerini yapabilmesi, hayız ve nifas hâllerinin dışında mümkündür. Bu bakımdan her Müslüman kadının ve evli erkeklerin, bu hâllere âit bilgileri öğrenmesi lâzımdır. Fıkıh kitaplarında bu iki mesele şöyle anlatılmaktadır:

Bir kadından gelen kan üç hâlde olur:

1. Hayız (Âdet kanı): Hayız, akmak demektir. Dokuz yaşını doldurduktan birkaç gün veya ay, yâhut seneler sonra ve sıhhati (sağlığı) bozulmamış bir kızın veya âdet zamânı son dakikasından on beş gün geçmiş olan kadının rahminden gelen kana denir. Buna **sahîh kan** da denir. Beyazdan başka her renge ve bulanık olana hayız kanı denir. Bir kız, hayız görmeye başlayınca bâliğa olur. Yâni ergenlik çağına girer ve kadın hükmünde olup, dînin emir ve yasaklarından mükellef (sorumlu) olur. Kan görüldüğü andan kesildiği güne kadar olan günlerin sayısına **âdet zamânı** denir.

Âdet zamânı Hanefî mezhebine göre en çok 10 gündür. En az 3 gündür. Bir kadının hayzı, çok defâ her ay aynı gün sayısında olur. İki hayız arasında tam temizlik, yâni en az 15 gün temizlik bulunması lâzımdır. Bu tam temizlik, sahîh temizlik ise, yâni 15 veya daha çok gün ve gecede hiç kan gelmezse, önceki ve sonraki kanların, başka başka iki hayız oldukları anlaşılmış olur. Her kadının kendi hayız gün sayısını ve saatini (âdetini) ezberlemesi lâzımdır. Âdet çok sene değişmez. Değişirse, yeni âdetine göre hareket edilir. Kadın bir önceki âdetinin zamânına ve sayısına uygun kan görürse hayızın değişmediği anlaşılır. Uygun olmazsa âdeti değişmiş olur.

Hayız kanının hep akması lâzım değildir. İlk görülen kan kesilip birkaç gün sonra, tekrar görülürse, aradaki üç günden olan temizlik, hep aktı kabul edilir. Mâlikî mezhebinde ise bu günler temiz kabul edilir. Kullandığı kürsüf (bez veya pamuk) üzerinde, aylarca her gün kan lekesi gören kız, ilk on gün hayızlı, sonra yirmi gün özürlü, istihazalı kabul edilir. İstimrâr denilen bu kan kesilinceye kadar, hep öyle devâm eder. Daha önce normal bir âdet zamânı olan böyle bir kadın, daha evvel gördüğü âdet

zamânının hâricindeki zamanda özürlü kabul edilir. O günler kan gelmiyormuş gibi temiz kabul edildiğinden, ona göre hareket eder.

2. İstihâza (Özür kanı): Üç günden, yâni 72 saatten beş dakika bile az olan ve yeni başlayan için 10 günden çok süren ve yeni olmayanlardan âdetten çok olup, 10 günü de aşan ve hâmile, âyise (ihtiyar) kadınlardan ve dokuz yaşından küçük kızlardan gelen kanlara istihâza (özür kanı) denir. Buna fâsit kan da denir. Kadın normal olarak 55 yaşında âyise (ihtiyâr) olur. Özür kanları, hayız sayılmaz. İstihâza kanı hastalık alâmetidir. Uzun zaman akması tehlikeli olduğundan doktora başvurmak lâzımdır.

İstihâza günlerinde bulunan bir kadın, idrârını tutamayan veya sıksık burnu kanayan kimse gibi özür sâhibi olur. Bu hâl namaz kılmasına ve oruç tutmasına mâni değildir.

3. Nifas (Lohusa kanı): Kadında, doğumdan sonra gelen kana nifas denir. Lohusalar, her hususta âdet gören kadınlar gibidir. Elleri, ayakları ve başı belli olan düşükte gelen kan da nifastır. Nifas zamânının azı yoktur. Kan kesildiği zaman, hemen yıkanmalıdır. Fakat âdeti kadar gün geçmeden kocasıyla münâsebette bulunamaz. Hanefî mezhebinde en çok zamânı 40 gündür. Kırk günden sonra gelen kan, istihâza (özür) olur. Kan kesilmese de boy abdesti alıp namaza başlar.

Birinci çocuğundan 25 günde temizlenen kadının nifas müddeti 25 gün olur. Bu kadının ikinci çocuğunda kan, 45 gün gelse, nifâsı 25 gün sayılıp 20 günü özür olur. Fakat ikinci çocukta kan, 40 günden önce, meselâ 35 günde kesilirse, bunun hepsi nifas olur. Böylece âdeti değişmiş olur. Bunun için her kadının nifâs gününü de ezberlemesi gerekir.

Hayız ve nifas ile ilgili hükümler: İslâm dîninde, hayız ve nifas hâlindeyken Müslüman kadına bâzı şeyleri yapmak haramdır, yasaktır.

1. Namaz kılamaz ve oruç tutamaz. Oruçlarını sonra kazâ eder. Namazlarını kazâ etmez, affedilir. Tilâvet ve şükür secdesi de yapamaz. Her namaz vaktinde abdest alıp seccâdesi üzerine namazı kılacak kadar zaman oturup tesbih okursa, en iyi kılmış olduğu bir namazın sevâbını kazanır.

2. **Kur'ân-ı kerîm'**e dokunamaz. Bir âyetin yazılı bulunduğu şeye de el süremez. Ancak zarûret hâlinde, bitişik olmayan kılıfla tutabilir.

3. **Kur'ân-ı kerîm** okuyamaz. Allahü teâlâyı hatırlatan duâ ve tesbihleri okuyabilir.

4. Câmi ve mescitlere giremez ve Kâbe'yi tavâf edemez.

5. Hayız ve nifas gören kadın kocası ile yakınlıkta bulunamaz. Bunun için kadının, hayız başladığını kocasına bildirmesi lâzımdır. Kocası sorunca bildirmezse, büyük günâh olur. Temizken, hayız başladı demesi de büyük günâhtır. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem; **"Hayzın başladığını ve bittiğini kocasından saklayan kadın mel'ûndur, lânetlenmiştir."** buyurdu.

6. Hayız (âdet) ve lohusalık kesilince hemen gusül edip yıkanmaları farz olur.

HAYRİYE TÜCCARI (Bkz. Avrupa Tüccarı)

HAYVANAT BAHÇESİ;

Alm. *Zoologischer Garten, Zoo, Tierpark m,* **Fr.** *jardin (m), zoologique,* **İng**. *Zoological garden, zoo.* Yabânî ve evcil hayvanların teşhiri için düzenlenmiş park tipinde yer. Dünyânın birçok yerinde hayvanat bahçeleri, eğlence ve dinlenme yerleridir.

Hayvanat bahçelerinde hayvanlara uygun iklim ve tabiat şartları, gece karanlıkları mevcuttur. Çok modern olanlarında laboratuvar, özel hayvan hastâneleri, ölen hayvanlar için müzeler kurulmuştur. İlk başlarda hayvanat bahçelerinde o bölgede rastlanmayan hayvanlar teşhir edilirken, tabiattan kopmuş, şehirde yaşayan çocuklar için alışılmış evcil hayvanlar da teşhir edilmeye başlanmıştır. Birçok hayvanat bahçelerinde çocukların oynayabileceği ve besleyebileceği, küçük ehlî hayvanların bulunduğu çocuk kısımları da vardır.

Dünyânın her yerinde hayvanat bahçelerinin sayısı gittikçe artmaktadır. Gelişmiş ülkelerde bâzı ormanlık sahalar millî parklar hâline getirilerek hayvanların buralarda serbest olarak yaşamaları sağlanmıştır.

Târihi: Hayvanat bahçelerinin târihi çok eskidir. M.Ö. 12. yüzyılda Çin İmparatorluğunda Chou Sülâlesinin ilk kralı Wen, sarayının yanında, imparatorluğunun farklı yerlerinden getirttiği hayvanların konulduğu bir bahçe yaptırmıştı. Eski Mısır'da, yabânî hayvanların bulunduğu bahçeler tapınakların yakınında bulunurdu.

Eski Yunanlılar ilk başlarda kuşları, daha sonra da memelileri toplayıp kolleksiyonlar meydana

getirmişlerdir. Filozof Aristo'nun böyle bir kolleksiyona sâhib olduğu ve bunların koruyuculuğunu da İskender'in askerlerinin yaptığı meşhurdur. Romalıların da böyle kolleksiyonları vardı. Bu kolleksiyonlarda hayvan sayısı çok fazla idi. Bunların arasında yüzlerce arslan, kaplan ve leopar da bulunuyordu. Bunların çoğu arenalardaki gösterilerde kullanılırdı.

797 senesinde İslâm halîfesi Hârun Reşîd, Kral Şarlman'a bir fil ve birçok maymundan meydana gelen hediye hayvanlar yollamıştı. On üçüncü yüzyılda yaşamış olan meşhur seyyah Marko Polo, Kubilay Hanın sarayında, birinde arslanlar, kaplanlar, leoparlar, suaygırları ve yaban eşekleri, diğerinde de gergedanlar ve fillerin bulunduğu iki hayvanat bahçesi gördüğünü yazar.

Avrupa'nın birçok şehrinde hayvanat bahçesine rastlanır. Fransa'da Vincennes, Bois de Boulogne ve Paris şehirlerinde olmak üzere başlıca üç hayvanat bahçesi vardır. İsviçre'de de üç hayvanat bahçesi bulunur. Bunlar Basle, Berne ve Zürich'dedir. Almanya'da iki cihan harbi arasında 20 hayvanat bahçesi mevcuttu. Bunların en büyükleri Berlin, Frankfurt, Main, Münih, Leipzig, Dersden ve Köln şehirlerindeydi. Bunların çoğu savaş esnâsında bombalandı. Savaş sonrası hemen hemen hepsi yeniden düzenlendi, geliştirildi. Viyana- Schönburnn'daki hayvanat bahçesi Avrupa'nın ilk hayvanat bahçesidir. Budapeşte hayvanat bahçesi özellikle Avrupa kuşlarından meydana gelen kolleksiyonu ile meşhurdur. İngiltere'de en büyük hayvanat bahçesi olan Regent's Park, Londra'dadır. İrlanda'nın başkenti Dublin'deki hayvanat bahçesi arslanları ile ünlüdür. Amsterdam ve Rötterdam'da da hayvanat bahçeleri mevcut olup, ikincisi daha büyüktür. Stockholm'deki hayvanat bahçesi sâdece Kuzey Avrupa hayvanlarını teşhir eder. Rusya'da 25 hayvanat bahçesi vardır. En büyüğü Moskova'da bulunanıdır. Roma, Lizbon, Barselona ve Madrid şehirlerinde de büyük hayvanat bahçeleri vardır. Meksika, Kanada ve ABD'deki hayvanat bahçelerinin hemen hemen hepsi büyüktür. Kanada'da Quebec'de, Quebec Zooloji Cemiyeti, Kanada'da yaşayan mahallî hayvanlardan müteşekkil bir kolleksiyona sâhiptir. Toronto'da birçok yabancı hayvan bulunmaktadır. Yıllık Toronto Sergisinin "çocuk kısmı" hayli ilgi çekicidir. Meksika'da Aztek toplumunun, İspanyol mezâliminden evvel birçok hayvan kolleksiyonu vardı. Bunlardan Chapultepec'teki hayvanat bahçesi hâlâ ayaktadır.

Amerika Birleşik Devletlerinde hemen hemen bütün büyük şehirlerde hayvanat bahçesi bulunmaktadır. Burada ilk hayvanat bahçesi, Philadelphia'da 1859'da kurulmuş ve 1874'de teşhire açılmıştır. Bunu Cincinatti tâkib etti. ABD'deki en büyük hayvanat bahçeleri Bronx (Newyork), St. Louis, Tedroit, San Drego ve iki tâne olmak üzere Chicage şehirlerindedir. Bunların bâzılarında giriş ücreti yoktur.

Şili'de büyük bir hayvanat bahçesi ve Brezilya Balem'de küçük fakat şirin bir zooloji-botanik bahçesi vardır. Bu bahçede daha çok Amazon hayvanları bulunur. Bombay ve Karaçi-Pakistan şehirlerinde de mükemmel hayvanat bahçeleri bulunmaktadır. Bölge prenslerinden birçoğunun da özel kolleksiyonlarına rastlanır. Endonezya ve Malezya'da ikişer tâne olmak üzere ilginç kolleksiyonlara sâhip hayvanat bahçeleri vardır. Asya'daki hayvanat bahçelerinin çoğu İkinci Cihan Harbi esnâsında yıkılmış fakat savaştan sonra tâmir edilip, çoğu eskisinden daha güzel hâle sokulmuştu. Japonya'da üç düzine zoolojik kolleksiyon mevcut olup, şahsî olanlarına da rastlanır. Bunların en büyükleri Tokyo, Nagoya, Kobe, Osaka ve Kyoto hayvanat bahçeleridir.

İkinci Cihân Harbinden sonra Kongo'da Kinşasa, Kisangani, Lubumbaşi şehirlerinde de hayvanat bahçeleri kurulmuştur. Yurdumuzda ilk hayvanat bahçesi, Sultan İkinci Abdülhamîd Han tarafından Yıldız Sarayının bahçesinde kuruldu. İstanbul'da Gülhaneparkı, Ankara'da Atatürk Orman Çiftliği, İzmir'de Kültür Parkı modern hayvanat bahçelerine sâhiptir. Hayvanların bulundukları yerlerde ziyâretçilere bilgi vermek için her hayvanın özelliğini açıklayan tabelalar bulunmaktadır.

HAYVANCILIK;

Alm. *Viehzucht (f),* **Fr.** *elevage (m),* **İng.** *animal husbandary.* Evcil ve çiftlikte faydalanılan hayvanların yetiştirilmesi ve üretilmesi. Yetiştirme ve üretmede et, süt, yumurta gibi gıdâ olarak istifâde edilen besin maddelerinin ve yün, post gibi mâmüllerin işe yarama gücünün arttırılması için çalışmalar yapılır. Seçme damızlıkların yetiştirilmesi, verimin arttırılması hayvancılığın önemli konularıdır. Bunların yanında hayvanların beslenmesi için gerekli olan yemler çayır ve mer'alar da dâimâ göz önünde tutulacak konulardır. Hayvancılığın ıslâhı yakın zamanların işidir. Çünkü teknikî ilerleme netîcesinde sağlanabilmiştir.

İnsanın kendi besin, giyim maddelerini sağlaması hem de koşum, binek, yük hayvanı elde etmesi bakımından hayvancılık asırlardır başlıca ekonomi kollarından ve geçim kaynaklarından biri olmuştur. İnsanın özellikle besin kaynağı olarak kullandıkları arasında sığır, koyun, kümes hayvanları dünyâ ticâretinde önemli yer tutmaktadır. Batı ve Orta Avrupa gibi yerlerde ileri usûllerle bol verimli hayvan yetiştirildiği hâlde, tüketilen et miktarı üretilenden çok fazla olduğundan bu yerler et ihtiyâçlarını dünyânın başka memleketlerinden ve hattâ denizaşırı ülkelerden satın almak zorunda kalmışlardır. Önceleri canlı hayvan olarak yapılan ticâretin yerini bugün konserve ve dondurulmuş et sevkiyatı tutmuştur. Çünkü uzun yolculukta hayvanların bir kısmının telef olması, satıldıkları yerlere bâzı

hastalıkları getirerek bulaştırmaları canlı naklin önemli mahzurlarıdır.

Hayvanlardan elde edilen sütten; peynir, tereyağı, yoğurt ve süttozu gibi mâmuller de yapılmaktadır. Soğutma imkânlarının bulunması ve taşımadaki sürat sâyesinde sütten yapılmış besin maddeleri, kümes hayvanları ve yumurtaları milletlerarası ticâret maddesi olmuş ve bu tür besin maddelerinin yapımı ve satışa hazır duruma getirilme işleri besin endüstrisi olarak çok gelişmiştir.

Bugün dünyânın hayvancılık bakımından ilerlemiş ülkelerinde yetiştirilen hayvanların sayısından çok, verim dereceleri önemli yer tutmuştur. Sığır cinsleri, oldukça nemli bir iklim ve bol ot istediklerinden bu yerlerde, koyun cinsleri ılık iklim bölgeleri ve çevrelerinde yetiştirilirler.

İnsan topluluklarının hayvancılık konusundaki tutumları tamâmen birbirinden farklıdır. Meselâ zencilerin çoğu sâdece kümes hayvanlarını besler. Hindistan'da durum daha da başkadır. Sığır sayısı bakımından dünyâda başta gelir. Dînî sebepler yüzünden bu hayvanları öldürmek yasaktır. Çinliler ve Japonlar sütten nefret ederler. Hayvancılığın buna benzer mânilerden kurtulmuş olarak gelişip yayılan yer Türkiye ve Avrupa'dır. Özellikle Danimarka ile Hollanda hayvancılıkta verimi artırma ve hayvancılığı geliştirme bakımından Avrupa ülkeleri arasında başta gelir.

Türkiye'nin tabiat ve iklim şartları bakımından hayvancılığa elverişli olduğu söylenebilir. Bu arada bölgeler gözönüne alınacak olursa Doğu Anadolu Bölgesi geniş otlaklarıyla hayvancılığın en yaygın olduğu kesimdir. Bu bölgede daha çok koyun ve sığır yetiştirilir.

Ülkemizde hayvan sayısı yüksek olmakla birlikte hayvan yeminin büyük ölçüde mer'a ve samana dayanması, hastalıklarla mücâdele ve pazarlama imkânlarının sınırlı oluşu, hayvan yemleri ile hayvan ürünleri fiyatları arasındaki dengesizlikler yüzünden hayvancılığın iktisâdî yönden arzu edildiği şekilde geliştiği söylenemez.

Tarımda üretim değerinin % 38'lik bölümünü meydana getiren hayvancılık, yurt ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bunun bütün millî gelir içindeki payı % 9 civârındadır. Ekonomik ve tarım alanındaki gelişme ile birlikte hayvânî üretimin tarım sektörü içindeki payı giderek artmaktadır.

Türkiye'nin konumu ve değişik ekolojik yöreleri hayvancılığa elverişli olup, ülke harekete geçirilmemiş büyük potansiyele sâhip bulunmaktadır. Hayvancılık alanında sayı bakımından zengin ve çeşitli hayvan varlığı bulunmaktadır, ama bunların içinde soyları iyileştirilememiş, düşük verimli yerli ırklar çoğunluktadır. Öte yandan bulaşıcı ve salgın hastalıkların tehdîdi, çayır ve mer'aların tarıma açılmış olması, yem bitkileri üretiminin yetersizliği ve yem açığının bulunması bu kesimin başlıca problemleri olarak dikkati çekmektedir.

Türkiye'nin hayvan nüfûsu, dünyâ ülkeleri arasında önemli bir yer tutmaktadır.

Yetiştirme ve ıslah çalışmaları:

Tarım ve Orman Bakanlığı kuruluşları hayvan yetiştirilmesinde verimi arttırmak, üretimi kalite ve kantite yönünden istenilen düzeye ulaştırmak için imkânlar ölçüsünde hizmetlerini sürdürmektedir. Bu çalışmaları ve hedefleri şöylece özetlemek mümkündür:

1. Üstün verimli damızlıkların yurt içinde elde edilmesi ile ilgili ıslah araştırmaları, hastalıkların denetimi ve çevre problemlerinin iyileştirilmesi ile ilgili çeşitli deneme ve araştırma çalışmaları. Bunlardan elde edilen müsbet netîceler uygulama alanına konmaktadır.

2. Yurdumuzda bulunan bütün yerli sığır, koyun ve keçi gibi hayvan ırklarının özellikle et, süt ve yapağı üretimi açısından damızlık niteliklerinin iyileştirilmesi için toplu ıslah çalışmaları. Bu ıslah çalışmaları sun'î tohumlama yoluyla, bu usûlün götürülemediği yerlerde de tabiî tohumlama yoluyla yürütülmektedir.

Bu çalışmalar netîcesinde ülkemizde 1970 yılında ortalama 600 kg olan yerli inek başına süt verimi, melezleme sonucu 1987 yılında 1200 kilograma, 89 kg olan karkas et verimi ise 150 kg'a çıkmıştır.

Yerli koyunlarda 1,8 kg yapağı verimi merinos melezleriyle 2,5 kg'a, kıl keçilerinin 50-60 kg olan süt verimleri melezleme sonucu 250-300 kg'a ulaşabilmiştir.

Büyük baş hayvan sayılarında ve kültür ırkına geçmede, dolayısıyla verimlerde elde edilen önemli ilerlemelere paralel olarak, tavukçuluk ve arıcılık konularında da büyük gelişmeler sağlanmıştır. Özellikle tavukçuluk günümüzde ilkel çiftçi işletmelerinde yürütülen bir üretim faâliyeti olmaktan çıkarak modern tavukçuluk yapılan büyük işletmelerde bir sanâyi hâline dönüşmüştür.

Özel proje uygulamaları:

Tarım ve Orman Bakanlığı 1, 2, 3, 4. Hayvancılık projelerini uygulamakta olup, 5. hayvancılık proje uygulamaları 1981 yılında başlatılmıştır. Bu projeler yurt hayvancılığının geliştirilmesine yardımcı

olmak maksadıyla yapılmış ve Dünyâ Bankası da bunun finansmanına kısmen katılmıştır. Bu projelerle verimli sığır ve koyun popülasyonunun artırılması için çiftçilere damızlık nüve işletmeleri kurdurulmaktadır.

Özellikle Trakya, Marmara ve Ege bölgelerindeki 13 ilde uygulanmasına geçilen erken kuzu kesimi önleme çalışmaları ile kuzu başına 12 kg fazla et üretimi gerçekleştirilmiştir. Bu uygulama devam etmektedir.

Hayvanların yetiştirilmesinde, verim artışında, kaliteli ürün almada hastalıklarla savaş önemli yer tutmaktadır. Hastalıklar yalnız hayvanları değil insanları da tehdit etmekte ve ülke ekonomisinde büyük kayıplara yol açmaktadır. Bunun sonucu ihrâcat imkânları azalmaktadır.

Hayvan sağlığı yönünden zararlı olan hastalıklarla, veteriner teşkilâtı plân ve programa dayalı bir şekilde mücâdele etmektedir. Hayvan sağlığı ile kuduz, şarbon, ruam, brüselloz, tüberküloz ve benzeri gibi, hayvanlardan insanlara geçen zoonoz hastalıklara karşı devamlı mücâdele edilerek halkın sağlığı korunmaktadır.

HAYVANLAR (Animalia);

Alm. *Tiere, Viehe (pl),* **Fr.** *Animeaux; betes (m),* **İng.** *animals.* Genellikle yer değiştirerek hareket eden, organik maddelerle beslenen, içgüdüleriyle hareket eden akıldan yoksun canlılar. Bugün bir milyona yakın hayvan türü bilinmektedir. Amip gibi gözle görülemeyecek kadar küçüklerinin yanısıra fil ve balina gibi dev yapılı olanları da mevcuttur. Çevremizde hergün kaşılaştığımız kedi, köpek, at ve kuşlar, hep omurgalı canlılardır.

Biyologlar her ne kadar bitkilerle hayvanları birbirinden ayıran bâzı özellikler saymışlarsa da, bunları birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Hele mikroskobik olan bitki ve hayvanlar incelendikçe zorluk daha çok artar. Hayvanlar besinlerini bulmak, barınmak ve düşmanlarından kaçmak için hareket ederse de, sünger ve mercanlar hayvan oldukları hâlde yer değiştirmezler. Su yosunu gibi bâzı bitkiler ve üreme hücreleri hayvanlar gibi hareket ederler. Yeşil renkli bitkilerde klorofil maddesi bulunursa da bir hayvan olan yeşil hidrada da vardır. Mantar gibi bâzı bitkilerde ise klorofil hiç bulunmaz. Bitkiler besinlerini kök gibi dış organlarla alır. Kabuklulardan olan sakkülina hayvancığı da besinlerini köke benzer organlarıyla alır. O hâlde hayvanların çoğunun besinlerini ağız ve sindirim aygıtlarıyla alması, ayrıca bir fark olamaz. Hayvanlarda sinir sistemi bulunur. Bitkiler bundan mahrumsa da amip gibi bir hücreli hayvanlarda da sinir sistemi bulunmaz. Hayvan hücrelerinde selüloz zarı bulunmaz. Bununla berâber birçok su yosunlarının üreme hücrelerinde de yoktur. Hayvanlarda büyüme sınırlı, bitkilerde sınırsızdır. Sınırsız büyüme, ancak gelişmiş bitkiler için geçerlidir.

Hayvanların organ ve vücut yapıları yaşadıkları ortama uygun olacak şekildedir. Suda yaşayanların vücutları mekik gibidir. Vücutlarında kıl ve tüy bulunmaz. Çoğu solungaç solunumu yapar. Kara hayvanlarının vücutları kıl veya pullarla örtülü olduğu gibi kuşlarda da kanat ve tüyler bulunur. Çoğunun rengi yaşadığı ortama uyum sağlar. Düşmanlardan gizlenmek için bukalemun gibi renk değiştirenleri de vardır. Deniz hidrası, sünger ve mercan gibi bâzı hayvanlar tomurcuklanma ile ürer. Balık, kurbağa, semender, kertenkele, yılan, timsah, kaplumbağa, kuş yumurtlayarak çoğalırlar. Memeli hayvanlar ise, yavrularını doğururlar. Evcil hayvanların çoğunu memeliler veya kuşlar teşkil eder.

Her hayvanın düşmanlarından korunacak, avını yakalayacak silâhı vardır. Boynuz, çifte, pençe, gaga, diş birer savunma organı olduğu gibi yılan ve akrepler de zehirlerini avlanma ve korunmada kullanırlar. Mürekkep balığı ve ahtapotlar da, tehlike ânında mürekkep kesesinin salgısı olan siyah bir boyayı suya püskürtürler. Böylece düşmanlarıyla aralarında bir boya perdesi meydana getirirler. Salgıladığı boyanın hasmına verdiği şaşkınlıktan istifâde ederek de hızla oradan uzaklaşırlar. Afrika çekirgesi, düşmanına karşı köpüklü kimyevî bir sıvı fışkırtır. Benzer bir mekanizma bombardıman böceklerinde de görülür. Arka kısmında bulunan namluya benzer organını istediği tarafa çevirebilir. Büyük bir gürültüyle patlayan namludan 100°C sıcaklığında bir sıvıyı düşmanına fışkırtır. Kokarcanın kokusuyla pislenmiş bir hayvan, avlanmakta zorluk çeker. Avları, kokusunu uzaktan duyduğundan kaçarlar. Kokusu haftalarca çıkmaz. Açlıktan ölme tehlikesi geçirir. Bir daha kokarcayla karşılaşınca kaçmayı tercih eder. Amerika kıtasına mahsus olan mufit, gayet pis bir koku yayar. Bunun fışkırttığı sıvı kokarcanın sıvısından daha tehlikelidir. Çünkü insan vücuduna temas ettiği yerlerde gâyet şiddetli bir iltihap ve ızdırap meydana getirir.

Vücud ısıları çevreye ve faaliyetlerine bağlı olarak değişen hayvanlara soğukkanlı veya değişken ısılı (poikilotherm); buna karşılık vücut ısıları sâbit olanlara ise, sıcakkanlılar (homoiyotherm) denir. Kuş ve memeliler sıcakkanlıdır. İnsan da sıcakkanlı olup vücut ısısı 37°C'dir.

Bâzı sıcakkanlı hayvanların vücut ısısı (°C hesâbıyla): At: 37,7, balina: 36,7, güvercin: 41-43, inek:

38,5-39,5, kedi: 38-39,5 serçe: 44, şahin: 40.

Bâzı hayvanların normal ömrü: Adatavşanı: 50 yıl, arslan: 35 yıl, asya fili: 70 yıl, at: 40-60 yıl, ayı: 25-30 yıl, devekuşu: 70 yıl, dev kaplumbağa: 150-200 yıl, eşek: 60-106 yıl, kargalar: 100 yıl, karaca: 15 yıl, kanarya: 34 yıl, leylek: 70 yıl, sazan: 100 yıl, papağan: 60-100 yıl, turnabalığı: 100 yıl.

Hayvanlar Âleminin Sınıflandırılması

İlim adamları bir milyona yakın hayvan çeşidi keşfetmişler ve daha da yenileri keşfedilmektedir. Hayvanların sayıları da türden türe değişir. Hayvanlar hemen hemen dünyânın her yerine yayılmışlardır. Kutuplardaki buzullardan ekvator bölgelerine, basıncın insanın dayanamayacağı kadar yüksek olduğu okyanus diplerinden atmosfer yoğunluğunun çok az olduğu yüksek dağların zirvelerine kadar her yerde yaşarlar.

Hayvanların büyüklükleri de oldukça değişiktir. İnsan akyuvarlarının içinde yaşayan hayvanlar ve 30 metreden büyük balinalar vardır.

Sistemli bir metodla hayvanların sınıflandırılması, onların incelenmesinde büyük kolaylıklar sağlar. Böylece yeni keşfedilen türler, bilinenlerle olan münâsebetine göre uygun bir sınıfa konur.

Hayvanların ve bitkilerin husûsiyetlerine sâhib olan bâzı canlılar vardır ki, bunların sınıflandırılması zordur. Bunlardan bir tânesi bir tatlı su canlısı olan öğlenadır. Kamçısı ile suda hareket edebilir. Fakat bu canlı klorofil maddesi ihtivâ eder. Bundan dolayı öğlenayı botanikçiler bitki, zoologlar hayvan olarak kabul eder. Kış uykusuna yatan, göç eden, geviş getiren, elektrik ve ışık üreten çeşitli hayvan grupları vardır. Mevsimlere bağlı olarak renk değiştirenler, kilerlerinde kışlık yiyecek depo edenler, köle kullananlar da mevcuttur. Ayı gerçek mânâda kış uykusuna yatmaz. Kırlangıç ve leylekler soğuklar yaklaşınca sıcak ülkelere göç eder. Koyun, keçi, deve gibi hayvanların mîdeleri birkaç bölmeli olduğundan geviş getirerek besinlerini ikinci bir öğütmeye tâbi tutarlar. At geviş getirmez. Gelincik, avlarını felçleştirerek canlı olarak kilerlerinde depolar. Bugün hâlen keşfedilememiş yüzlerce hayvan türü vardır.

HAYVANLAR ÂLEMİ

1. Omurgalılar

- a. Memeliler
- b. Kuşlar
- c. Sürüngenler
- d. Amfibyumlar
- e. Balıklar

2. Eklembacaklılar

- a. Böcekler
- b. Örümcekler
- c. Çok ayaklılar
- d. Kabuklular

3. Yumuşakçalar

- a. Kafadanbacaklılar
- b. Karındanbacaklılar
- c. Yassı solungaçlılar

4. Derisidikenliler

- a. Denizkestaneleri
- b. Denizyıldızları
- c. Yılanyıldızları
- d. Denizhıyarları
- e. Denizlâleleri

5. Solucanlar

6. Selentereler (Sölentereler)

7. Süngerler

8. Bir Hücreliler

a. Kökbacaklılar

b. Kamçılılar

c. Haşlamlılar

d. Sporlular

Hayvanlarda yavru sevgisi:

Hayvanlar yavrularına hiçbir zarar vermeden, tahriş yapmadan uzak yerlere götürebilirler.

Yarasalar emin yer bulana kadar 2-3 gün yavrularını sırtlarında taşırlar.

Aksilokop adlı böcek yumurtladıktan hemen sonra ölür. Yavrusunu hiç görmez. Buna rağmen yumurtadan çıkacak yavrusuna gösterdiği ihtimam dikkate şâyandır. Yavrusu bir sene gıdâsını temin etmeye muktedir değildir. Bundan dolayı anne, bir ağaç parçasında uzunca bir oyuk meydana getirir. Çiçek yapraklarını ve bâzı yumuşak dalları buraya doldurmaya başlar ve oraya bir yumurta bırakır. Sonra ağaçtan çıkardığı tozları hamur hâline getirip tavan yapar. Bundan sonra başka bir yuva yapmaya koyulur. Buraya bıraktığı yiyecekler bu yavruya tam bir sene yeter.

Eşek arısı toprakta kazdığı çukura yumurtasını bırakmadan evvel avladığı hayvanları da yumurtanın yanına bırakır. Sonra üstünü örter.

Yapılan bir araştırmada, bir serçenin yeni çıkmış yavrusuna gıdâ aramak için 700'den fazla sefer yaptığı tesbit edilmiştir.

Yavrularının kaybolması üzerine hayvanlardaki hüzün, insanlardan daha çok olduğu tahmin edilmektedir.

At, yavrusu öldüğünde acı acı kişner, gözlerinden yaşlar akar, cesedinin başına kimseyi yaklaştırmaz. Gömdükten sonra başında bekler. Yemeden içmeden kesilir. Bâzılarında bu üzüntü ve keder, ölümle netîcelenir.

Tavuk, kaz, köpek gibi hayvanların yavrularını vermemek için insanlara saldırdığına çok sık rastlanır.

Yaban domuzu avında, domuzlar, yavrularını bırakıp kaçmıyorlar, bilâkis yavrularını burunları ile iterek kaçmalarını sağlıyorlar.

Kangurunun tehlike görünce yavrularını karnındaki torbaya doldurup kaçtığı bilinmektedir.

Memeliler yavrularıyla saatlerce neşe içinde oynarlar.

Hayvanlarda haberleşme:

Hayvanlar, aralarında haberleşmek için çeşitli usûller kullanırlar. Bu bâzan sesle, bâzan hareketle, bâzan da koku, renk veya ışık sinyalleriyle gerçekleşir. Hayvanların bir kısmı bir çeşit mors alfabesi ile konuşur. Birçok balık türü de yaydıkları elektrik sinyalleriyle haberleşirler. Pekçok sayıda tatlı su balığı zayıf elektrik sinyalleri yayar. Bunlarla karanlıkta yollarını bulur ve birbirleriyle haberleşirler. Yaşayan hayvan çeşidi kadar lisan çeşidi mevcuttur. Her hayvan türü, kendine has bir lisanla anlaşılır.

Sinyali alan hayvan, bunun hangi anlama geldiğini anlayarak harekete geçer. Haberleşmenin aynı cins hayvanlar arasında olması, kısa ve öz olması önemlidir. Haberleşmede sinyaller; cinsel çağrı, korunma, rakibini tehdit etme, birbirini tanıma, besinin yerini bildirme, tehlikeyi haber verme gibi maksatlarla kullanılır. Böceklerin çoğu, vücudun eğe şeklindeki bir kısmını cisme vurarak, kas yardımı ile bir zarı titreterek ses çıkarırlar. Ateş böceği gibi hayvanlar da ışık sinyalleriyle haberleşirler.

Son zamanlara kadar balıklar dilsiz sanılırdı. Fakat yapılan araştırmalar birçok balığın yüzgeçleri, dişleri, kemikleri, yüzme keseleri, solungaç veya kaslarıyla ilginç sesler çıkardığını gösterdi. Amazon Nehrinin sularında kuşlar gibi cıvıldayan, trampet çalan, tabanca ateşi veya köpek hırlamaları gibi sesler çıkaran balıklar vardır. İşitme organları "labiren" denen bir kapsül içinde bulunan iç kulaktan ibârettir. Bununla sudaki ses titreşimlerini işitirler.

Kuzusunu kaybeden koyun, meleyerek yavrusunu arar. Geyikler bir tehlikenin varlığını ayaklarını hızla yere vurarak arkadaşlarına duyururlar. Tavşanlar da, kızgınlık veya alarm işâreti vermek için arka ayaklarını sertçe yere vururlar. Yunuslar, su altında çeşitli sinyaller çıkararak haberleşirler. Kuşların çoğu öterek, leylek gagasını takırdatarak hemcinsleriyle anlaşır. Miyavlamak, kişnemek, havlamak,

böğürmek çeşitli hayvanların lisanıdır. Kunduzlar, geniş ve yassı kuyruklarını tehlike durumunda suya çarparak çıkardığı seslerle arkadaşlarını uyarırlar. Bir geyik, kuyruğunu âniden kaldırıp beyaz kısmını göstererek yavrusuna "Beni tâkip et!" demek ister. Tropik bölgelerde yaşayan "ağaç karıncaları", ağaç kabuklarına ve yapraklara vurmak sûretiyle ağaçtan ağaca birbirleriyle konuşurlar. Ağaç galerilerde yaşayan böcekler başlarını sert zemine vurarak haberleşirler. Eski mobilya ve ahşap eşyâlarda bâzan koro hâlinde başlarını vurmaya başlarlar. Gecenin sessizliğinde hastaları ürkütürler.

HAZAR DENİZİ;

Avrupa ve Asya Kıt'aları arasında dünyânın en büyük iç denizi. Eski adı Casprum veya Hyracnium Mare'dir.

Hazar Denizinin güney kıyılarının bir kısmı İran'a âittir. Geri kalan kısmı Rusya Federasyonu, Türkistan, Kazakistan, Âzerbaycan toprakları içerisindedir. Uzunluğu 1200, genişliği 300 kilometredir. Açık denizlerle irtibatı yoktur. Bu yüzden de su seviyesi devamlı değişir. 1930 ile 1957 seneleri arasında denizin seviyesi normalden 26 m alçaldı. Bunun sonucu kapladığı alan 53.300 km^2 azalarak 371.000 km^2ye düştü. Su seviyesinin deniz seviyesinden aşağıya düşme sebebi, buharlaşma artarken yağışların da azalmasıdır. Bir de, denize dökülen suların % 80'ini sağlayan Volga Nehrinin sulama ve endüstride kullanılma maksatlarıyla başka yöne kanalize edilmesi mühim bir sebeptir. Su seviyesini normal hâle getirmek için yapılan gayretler netîcesiz kalmıştır. Kuzey kesimi sığdır. Burada mersinbalığı çok çıkar. Bundan bol miktarda havyar elde edilir. En derin yeri 978 m olup, güneydedir. Suyu tuzludur. Ortalama tuz oranı % 0,13'tür. Sülfat oranı da yüksektir. Doğu kıyılarındaki geniş sığ bir bölgede sodyum sülfat yatakları bulunmaktadır. Hazar Denizi kış ayları hâriç ana ulaşım güzergâhıdır. Kuzeydeki sığ kesim kış ayları boyunca donar. Buradaki önemli limanlar Bakü, Kasnovodik ve Volga deltasında Astrakhan'dır. Bunlar arasında demiryolu bağlantısı vardır. İran'a âit kısımda en önemli liman Bender Sah'tır.

İklimi bölgelere göre değişiklik göstermektedir. Kuzey bölümünde kara iklimi, orta ve güney bölümünde ise ılıman iklim hâkimdir. Yaz aylarında ortalama sıcaklık 24°C-26°C arasında değişir.Kış aylarında ise -10°C ile +10°C arasındadır. Ortalama senelik yağış miktarı 200-1700 mm arasındadır.

Hazar Denizinde, Türkistan kıyısında Kuları, Kalpin, Çeleken, Aşur Ada, Koğurçı; Âzerbaycan kıyısında Pir Allanî, Nogaras, Bakü Adası, Kum Zire, Taş Zire, Sarı; Dağıstan kıyısında Çeçen Adaları vardır. Bunlardan Çeleken ve Pîr Allanî'de petrol üretilmektedir.

Hazar Denizine dökülen belli başlı ırmaklar ise; kuzeyde Volga, Ural ve Emba; doğuda Etrek; batıda Kuma, Terek, Sulak, Samur, Kur, Astara Çayı, güneyde ise Kızıl Ören Irmağının Gılan ve Sefidrüd kollarıdır.

HAZAR GÖLÜ;

Güneydoğu Anadolu'da Elazığ vilâyetinin güneyinde yer alan göl. Güneydoğu Torosların batı kısmında ve dağ sıraları arasında kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan bir çöküntü gölüdür. Alanı 85 km^2, deniz seviyesinden yüksekliği ise 1235 m kadardır. Gölün en uzun noktası 20 km, en geniş yeri 6 km, en dar yeri de 3 km civârında, derinliği ise 150 metredir.

Gölün güney kenarından demiryolu, kuzey kenarından ise Diyarbakır-Elazığ karayolu geçmektedir. Önceleri kapalı bir göl iken, daha sonra çökmeler ve kaymalar netîcesi Dicle Nehrine bağlanmıştır. Hâlen güneydoğu köşesinden Dicle Nehrine bağlıdır. Bu nehir ile irtibatı yokken bugünkü seviyesinden 100 m daha yukarda olduğu sanılmaktadır. Yapılan araştırmalar bu seviye düşüşünün sadece akıntıyla değil alüvyonlu kısımlardan sızma ile de olduğunu göstermektedir. 1956 senesinde Elazığ'a enerji temini için yapılan hidroelektrik santrali gölün seviyesini iyice düşürdüğü için bunu önlemek maksadıyla 1957 yılında Tehrimbaz Deresi göle akıtılmıştır.

Hazar Gölü 280 km^2lik bir alanın yağışlarını toplamaktadır. Ayrıca birçok küçük dere de gölü beslemektedir. Bunlardan en önemlisi güneybatıya dökülen Kürk Suyudur. Gölde su seviyesi yaz aylarında yükselmekte kış aylarında ise (eylül-şubat) düşmektedir. Temmuzda maksimum, şubatta ise minimum seviyede bulunur. Gölün tuzluluk derecesi yüksek olduğu için sulamaya pek elverişli değildir.

HAZARLAR;

Doğu Avrupa'da İdil (Volga) kıyıları ile Kırım Yarımadası arasında imparatorluk kuran bir Türk kavmi. Hazarlar Hun akınları sebebiyle batıya göç ederek Rusya'nın güneyinde Kırım'dan Hazar Denizine kadar Volga ve Dniester Nehirleri arasında kalan arâzide yerleştiler. Zamanla bölgeyi tam anlamıyla hâkimiyetleri altına aldılar ve diğer Türk boyları üzerinde üstünlük kurdular. Bizanslılarla anlaşarak 586 yılından îtibâren İran eski hânedânlarından ve Zerdüştliğe inanan Sâsânîlerle devamlı mücâdelede

bulundular.

627 yılında Bizans'ın teşvikiyle Âzerbaycan'ı istilâ ettiler. Hazar Prensesi Çiçek Hâtun, Bizans İmparatoru Birinci Konstantin ile evlenince, imparatoriçe oldu. Böylece akrabâlık bağları güçlendirildi. Bu izdivaçtan, târihte "Hazar" diye meşhur olan Dördüncü Leo doğdu. Çiçek Hâtundan evvel de Bizanslıların Thedora adını verdikleri bir Hazar prensesi 596'da İmparator İkinci Justinianus ile evlenmiş ve Bizans İmparatoriçesi olmuştu. 627 yılında İstanbul, Sâsânîlerin eline geçmekte iken, Hazar ve Bulgar Türklerinin Bizanslılara yardımı sâyesinde kurtarıldı.

630 yılında Göktürk Devletinin Çin hâkimiyeti altına girmesinden sonra Hazar Kağanı Bulan Han istiklâlini îlân etti. Bulan Han, Hazarları Kuzey Kafkaslar, Aşağı ve Orta İdil Boyu ile Azak Denizi kıyılarına kadar hâkim kılarak kağanlığını Göktürk Devletinin vârisi saydı.

Hazarlar 8. yüzyılda Müslüman Araplarla temâsa geldiler. Kafkas Dağlarını aşıp Dağıstan'a giren İslâm orduları, Hazarların başkenti Belencer'i aldılar. Bu sebeple Hazarlar başkentlerini Astrahan'a naklettiler.

Bir süre sonra Şirvan'a giren Hazar ordusu, Âzerbaycan'ın büyük bölümünü geri aldı. Erdebil'de yapılan savaşı Hazarlar kazanırken, başta Cerrah bin Abdullah olmak üzere İslâm ordusundan pek çok kişi şehid oldu. Ancak Âzerbaycan Vâlisi Mervan bin Muhammed komutasındaki yüz binin üzerindeki iyi donatılmış bir İslâm ordusu, iki koldan Kafkasları geçerek, 737 yılında Hazar ülkesine girdi. El-Beydâ önlerinde yapılan savaşta Mervan, Hazar kuvvetlerini yok etti ve ele geçirilen başkomutan Tarhan öldürüldü. Bu durumda Hazar Hâkanı sulh istemek zorunda kaldı. Mervan ise barışın ancak Hâkanın Müslümanlığı kabul etmesiyle mümkün olabileceğini bildirdi. Başka çâresi kalmayan Hâkan bu teklifi kabul etmek zorunda kaldı ve böylece memleketine tekrar sâhib olabildi. Böylece, Hazarlarla Müslüman Araplar arasındaki bu sulh döneminde İslâmiyet Türkler arasında hızla yayılmaya başladı.

Hazarlar Rusya'nın kuzey kesiminde yaşayan Slavlarla da çarpışıp onları hâkimiyetleri altına aldılar. Fakat bu sırada Baltık ile Karadeniz arasında geniş bir devlet kuran ve başkentleri çok kuzeyde Novgorod'da bulunan ve bugünkü Rusların ataları olan Normanlar, Hazarlara öldürücü bir darbe vurdular. Daha sonra Peçeneklerin sıkıştırmasıyla Kırım topraklarına sığınan Hazarlar, bulundukları bölgede üst üste gelen Peçenek, Rus ve Rum saldırılarına karşı dayanamayıp yok oldular.

Hazarlar bütün Türkler gibi cesur, atak ve yüksek vasıfta asker idiler. Abbâsî Halîfeleri ve Bizans İmparatorları özel muhâfız alaylarını Hazarlardan kurmuşlardı. Hazarlar, 737 yılında İslâmiyeti kabûl etmeleriyle ilk Müslüman Türk devleti sıfatına hâiz iseler de, bu durumlarını uzun zaman koruyamamışlardır. Müslüman olmadan önce de Hıristiyanlık ile Mûsevîlik arasında bocalayan Hazar hâkanı ve maiyeti nihâyet Hârun Reşîd'in halîfeliği zamânında 786 yılında Mûsevîliği resmen kabûl ettiler. Böylece Mûsevîliği kabûl eden tek Türk devleti oldular. Hazarlar her ne kadar Mûsevîliği kabûl ettilerse de, ülkede müslümanlığı kabûl edenlere karşı iyi muâmelelerini sürdürdüler. Bu sâyededir ki, ülkede İslâmiyet günden güne yayıldı. Başkent Etil'de 10 bin müslüman ve 30 câmi bulunmaktaydı ve müslümanların ayrı kâdıları vardı.

Hazarların devlet teşkilâtı Göktürklerle Karahanlılarınkine büyük ölçüde benzemekteydi. Bu teşkilâtın en açık şekli çifte krallık sistemiydi. Hükümdâr, devlet işlerine bizzat karışmayıp, gerektiğinde değiştirebildiği "yuğruş" ünvanlı hâkanlarına idâreyi bırakmaktaydı. Hazar hâkanı, yâni büyük hâkan ancak dört ayda bir halkın huzûruna çıkardı. Tâyin ettiği halîfesine ise "Hâkan Beh" denilmekteydi. Hâkan Beh'in vazîfeleri arasında orduları idâre etmek, memleketi yönetmek, harb îlân etmek gibi hususlar bulunuyordu. Memleketin adlî ve dâhilî işleri hep Hâkan Behin elindeydi.

Hazar Devletinin kurucusu Bulan Kağandan son hükümdârları Yûsuf Kağana kadar gelen bütün hâkanların adları bilinmekte ise de, saltanat târihleri belli değildir. Yûsuf Kağandan sonra devlet bir prenslik derecesine düşmüştür. Hazarlar devletlerinin 965'te Normanlar tarafından yıkılmasından sonra Kırım'da küçük bir devlet kurdular. 1016 yılındaki hükümdârlarının adı Çun idi. Hazarların yaşayan en büyük hâtırası dünyânın en büyük gölüne adlarını vermiş olmalarıdır.

Hazar hâkanları: Bulan, Ubaca, Hizkiye, Birinci Menaşe, Hanuka, İshak, Sabulan, İkinci Menaşe, Nisi, Birinci Hârun, Menahem, Benyamin, İkinci Hârun, Yûsuf (931-965)dur.

HAZIM;

Alm. *Verdauung (f),* **Fr.** *Digestion (f),* **İng.** *Digestion.* Vücûda karmaşık yapıda alınan besinleri, emilebilecek ve vücut dokularında kullanılabilecek hâle getirme işlemi. Besinlerde karbonhidratlar, proteinler ve yağlar olmak üzere üç ana gıdâ çeşidi bulunur. Vitaminler ve mineraller de mutlaka alınması gereken maddelerdir. Proteinler ve yağlar kaynaklarına göre nebâtî olanlar, hayvânî olanlar diye de ayrılabilir.

Gıdâ, sindirim sistemi boyunca ilerlerken mekanik ve kimyâsal etkilerle giderek daha küçük parçalara

ayrılır. Bu sırada besinler tükrük bezleri, mide, pankreas, safra kesesi ve ince barsaklardan salgılanan çeşitli ifrazatlar tarafından etkilenir. Emilemeyen artık parçalar son sindirim işlemlerinin yapılacağı kalın barsağa geçerler ve bir süre sonra dışarı atılırlar. Sindirim işlemi bir dizi refleks ve hormonlar tarafından kontrol ve icrâ edilir. Su, hazım işleminin önemli bir parçasıdır; hem çözücü hem reaksiyona girici olarak çok önemli işler başarır. Sindirimin sonucu olarak proteinler amino asitlere, karbonhidratlar basit şekerlere, yağlar da yağ asitleri ve gliserole ayrılırlar.Bu basit yapıtaşları ve enerji verici moleküller vücudun hayâtiyetini idâme ettirmesi işinde kullanılırlar.

Hazım ağızda başlar. Ağızda besinler mekanik olarak parçalanır ve tükrükle karıştırılarak öğütülür. Ağıza açılan tükrük guddelerinin ifrâzâtı içerisinde bulunan “amilaz” fermenti, karbon hidrat sindiriminde görevlidir. Sindirimin ağızda başlaması bu şekilde olmaktadır. Ağızda tükrükle karışarak öğütülen ve belli bir kıvama gelen besinler yutaktan yemek borusuna geçerler ve buradan da mideye ulaşırlar. Mîdede protein sindirimi başlar ve proteinler “pepsin” fermenti tarafından parçalanırlar. Bu şekilde daha az sayıda amino asitten meydana gelmiş zincirler (peptonlar) meydana gelir. Pepsin fermentinin etkili olabilmesi için midenin asit salgısı gereklidir. Mîde duvarındaki kasların hareketi, kısmen parçalanmış ve sindirilmiş besinleri homojen bir karışım hâline getirir. Bu kıvamlı karışıma kimus adı verilir. Mîde duvarındaki hücrelerin bâzıları mukus denilen sümüksü maddeyi salgılar. Mukus bir tabaka hâlinde mîde iç yüzeyini örterek mide asidi ve sindirim fermentlerinin midenin kendisini sindirmesini önler.

Mîdede yeterli basınç meydana gelince midenin alt ucundaki pilor bölgesi kasları gevşer ve kimusun bir kısmı ince barsağa geçer. Pilor bölgesinde kaslar bir çeşit valf, kapak vazifesi görecek şekilde toplanmışlardır. Normalde büzülmüş durumda bulunan bu kas topluluğuna sfinkter ismi verilir ve burası ancak mide içi basıncı belli bir seviyeye gelince açılabilir. Mîde-barsak sistemi (hazım sistemi) boyunca belli yerlerde bu tip sfinkterler vardır; bunlar bir sonraki bölüme materyal geçişini kontrol ederler.

İnce barsaklar hazım işleminin en aktif, hareketli bölgesidir. Pankreastan ve ince barsak boyunca olan bezelerden gelen sindirim enzimleri ince barsağa dökülür. Barsak fermentleri bazik reaksiyonludur, böylece mîdenin asit ifrâzâtı ince barsağa dökülür. Barsak fermentleri bazik reaksiyonludur, böylece mîdenin asit ifrâzâtı ince barsağa geçer geçmez nötrleştirilir. Protein sindiriminin son kısmı ince barsakta yapılır ve peptonlar amino asitlere kadar parçalanırlar. Midede durmuş olan karbonhidrat sindirimi pankreas amilazının işe karışmasıyla yeniden başlar ve burada tamamlanır. Yine ince barsaklarda yağlar safra tuzları tarafından küçük parçalara ayrılır ve bir diğer pankreas fermenti lipaz ile yağ asitlerine kadar parçalanarak sindirilirler.

Sindirim işlemlerinin sonunda karbonhidratlar şekerlere, proteinler amino asitlere, yağlar da yağ asitleri ve gliserol (gliserin)e dönüşmüştür. Bu temel besin ögelerinin tamâmına yakın kısmının emilme işi, ince barsağın orta parçasında olur. Şekerler ve amino asitler doğrudan kan dolaşımına katılırken yağlar önce lenf (akkan) sistemine girerler. Yağların dolaşıma katılmaları ana lenf kanalının boyun toplardamarlarına döküldüğü yerde olur. Kalın barsakta ince barsaktan gelen materyalin sıvı kısmı (suyu) emilir. Burada ayrıca çeşitli elektrolitlerin (Na, K, Cl gibi) emilimi de olur.Kalın barsak içindeki maddeler ritmik kasılmalar yardımıyla “rektum”a gelir. Burası kalın barsakların son parçası olup dışkıyı depolama görevini yapar. Belli bir miktara varan dışkı, refleksler yardımıyla dışkılama ihtiyacı hissini doğurur ve daha sonra dışarı atılır.

Hazmın sinirsel ve hormonal kontrolü: Hazım sistemi, organlarını ve salgı bezlerini kontrol eden çok zengin bir sinir ağına sâhiptir. İstemli sinirlerden olmayan bu ağ otomatik olarak çalışan otonom sinir sistemine bağlıdır. Otonom sinir sisteminin beyinde ayrı kontrol çekirdekleri (merkezleri) bulunur. Bu sistem birbirine zıt çalışan iki bölümden meydana gelir; bunların birisi hazmı uyarırken diğeri duraklatır. Sindirim sistemine gelen sinir liflerinden kolinerjik denilen lifler sindirim fermentlerinin ifrâzâtını ve kas hareketlerini arttırırken, adrenerjik lifler tam tersine çalışırlar. Adrenerjik sistemin görevi heyecan,korku, saldırıya uğrama, kızma gibi hallerde iç organlardan kan çekerek beyin, kol ve bacaklara gitmesini sağlamaktır. Sindirim borusunun ifrâzâtı ayrıca ince barsaktan salgılanan birtakım hormonlarla da kontrol edilir. Çeşitli yiyecekler ince barsağı uyararak mîde, karaciğer ve pankreasın ferment salgılamasını sağlayan hormonları salgılatırlar.

Sindirim bozuklukları: Hazım bozuklukları, sindirim organlarının kendilerinde olan hastalıklardan ileri gelebildiği gibi, sindirim sistemini etkileyen başka bir organın rahatsızlığı veya rûhî sıkıntılardan da kaynaklanabilir. İştahsızlık (anoreksi) bir gastritten dolayı ortaya çıkabileceği gibi, grip veya rûhî bir sıkıntıdan dolayı da ortaya çıkabilir.

Sindirim organlarının hastalıkları hayatın çeşitli devrelerinde ortaya çıkabilir. Bebeklikte ortaya çıkanlar genellikle doğumsal anormallikler ve ishale bağlı şikâyetlerdir. Daha sonraki yıllarda gastroenterit tarzı rahatsızlıklar, barsak parazitleri önem kazanır. Erişkinlik döneminde bunlara ilâveten mîde-oniki

parmak barsağı ülseri, kanserler, safra kesesi, penkreas ve karaciğer rahatsızlıkları da sık görülür.Bakteri toksinleri (zehirleri) dolayısıyla olan besin zehirlenmeleri aynı besinden yiyen her yaş grubunda görülebilir.

Hazım bozuklukları belirtileri kalp, akciğer, böbrek veya diğer organ rahatsızlıklarından dolayı ortaya çıkabilir. Bir kalp krizi, zatürre, kadınlarda yumurtalık iltihabı gibi ilgisiz görünen organların rahatsızlıkları karın ağrısı ile kendilerini belli edebilirler. Karın ağrılarının bu derece çeşitli sebepten olabilmesi hazım sistemi hastalıklarının teşhisini güçleştirmektedir.

HAZIMSIZLIK;

Alm. *Verdauungsbeschwerden (pl), schlechte Verdauung (f),* **Fr.** *Troubles (m.pl.) de la digestion,* **İng**. *Indigestion.* Genellikle yiyeceklerin alınmasından sonra ortaya çıkan ve karın boşluğundaki çeşitli şikâyetleri içine alan geniş mânâlı bir terim. Hazımsızlık olduğu zaman karında dolgunluk, basınç, ağrı, mîde yanması, geğirme, gerginlik veya şişkinlik bulunabilir. Çoğu zaman hazımsızlık şikâyetlerinin belli bir sebebi bulunamaz. Bunlar fonksiyonel hazımsızlık olarak nitelenirler ki, şahsın psikolojik sebeplerden kaynaklanan durumunu ifâde eder.

Yemeklerden hemen sonra ortaya çıkan şikâyetler; safra kesesi yetmezlikleri, yemek borusu hastalıkları, gastritler, mîde kanseri ve ülseri durumlarında görülebilir. Yemeklerden birkaç saat sonra gelişen rahatsızlıklar ise oniki parmak barsağı ülserlerinde ve pankreas yetmezliklerinde görülür. Geceleri veya arka üstü yatarken husûle gelen ağrı; mîde fıtıkları, oniki parmak barsağı ülserleri ve pankreas kanserlerinde olur.

Sıvı gıdâlarda bir problem olmadığı hâlde katı gıdâların kolay yutulamadığı durumlarda yemek borusu darlığı ve buranın kanseri düşünülmelidir. Yağlı gıdâların yenmesinin akabinde ortaya çıkan rahatsızlıklar daha ziyâde safra veya pankreas yetmezliğine bağlıdır.

Bâzı kişiler buğday unundan yapılan gıdâ maddelerini, bâzıları bakla, bâzıları yumurta, süt, çilek gibi yiyecekleri yediklerinde rahatsızlıklar gelişir. Bu durumlar genellikle özel bir hastalığa veya o gıdâya karşı olan hazım bozukluğuna tekâbül eder.

Karında fazla gaz bulunması ve şişkinlik de hazımsızlık olarak değerlendirilir. Sindirim kanalındaki gazların büyük kısmı yutulan havadır. Huzursuzluk, az yeme, hızlı yeme alışkanlığı durumlarında yutulan hava miktarı artar. Gazların ikinci büyük kaynağı ise karbonhidrat ve proteinler üzerine bakterilerin etkisi ile barsak içinde husûle gelen gazdır. Kuru baklagiller gibi emilemeyen şekerleri ihtivâ eden yiyeceklerin yenmesi de fazla miktarda gaz meydana getirebilir. Barsaklarda bulunan fazla gaz gerilme, ağrı, ishal veya şişkinliğe sebeb olabilir. Bunun için kuru bakliyattan perhiz etmeli, yavaş yavaş ve iyice çiğneyerek yemek yemeli ve çok sinirlenmemeli, sinirli ve heyecanlı durumdayken sofraya oturmamalıdır.

Mîde-barsak sistemi dışındaki bir takım hastalıklar da hazımsızlığa yol açabilir. Meselâ kalp yetmezliği, üremi, akciğer veremi ve kanserlerde hazımsızlık belirgin bir şikâyet hâlinde ortaya çıkabilir.

Hazımsızlığı olan hastanın mîde-barsak sisteminin filimleri çekilerek organlarda belli bir rahatsızlığın olup olmadığı araştırılmalıdır. Eğer herhangi bir hastalık tesbit edilemezse rûhî olaylara bağlı olduğu kabûl edilip, psikiyatrik tedâvi yapılmalıdır.

Bundan başka belli özelliği olmayan gıdâ tahammülsüzlükleri vardır. Burada, hazımsızlık yapmaması gereken bâzı yiyecekler bâzı kişilerde belirtilere sebeb olur. Meselâ, herkesin bildiği gibi çay; kabızlık, şişkinlik, uykusuzluk yapar. Bâzı kişilerde bunun tersi söz konusudur. Yâhut armut normalde pekliği yok eder, ancak bâzı kişilerde peklik yapar. Buna, bâzı bünyelerin kendine has özelliklere sâhib olması sebeb olarak gösterilmiştir.

HAZÎNE;

Alm. *Staatskass (f), Staatsschatz (m),* **Fr.** *Tresor (m),* **İng.** *Public treasury, treasury.* Bütçenin gelir ve giderleri arasında yer ve zaman bakımından ortaya çıkan âhenksizlikleri gideren devletin eline geçen paraları muhâfaza ve idâre ile gerekli ödemeleri yapan kuruluş.

Daha önce kurulmuş bütün İslâm memleketlerinde olduğu gibi Osmanlı Devletinde de hazîneye âit fonksiyonları Beytülmâl müessesesi yerine getirirdi (Bkz. Beytülmâl). Yurdumuzda hazine işleri, Hazine ve Dış Ticâret Müsteşarlığına bağlı Hazine Genel Müdürlüğü ve Milletlerarası İktisâdî İşbirliği Teşkilâtı tarafından yürütülmektedir. Hazîne Genel Müdürlüğünün asıl görevi, hazîne işlemlerini yapmak, yâni gelirleri toplamak, giderleri ödemek, hazine mevcûdunu işlemektir. Genel Müdürlüğün ilâveten, darbhâne, amortisman sandığı, menkul kıymetler ve kambiyo borsası ile ilişkisi vardır. Hazîne, ayrıca hisse senetlerini, tahvilât cüzdanını ve muhâfazası gereken eşyâyı saklar, idâre eder. Dâhilî ve hâricî, mâlî hareketleri tâkib eder. Millî paranın tedavül ve istikrârının, ödemeler bilançosunun

ve kredi işlerinin sağlanması yolunda tedbirler teklif eder. Devletin yabancı memleketlerdeki tediyelerini yerine getirir. Devletin para hareketlerini ilgilendiren işleri hazırlar,yürütür ve denetler.

11 Temmuz 1960 târihinden îtibâren Hazîne Genel Müdürlüğüne, Milletlerarası İktisâdî İşbirliği Teşkilâtı bağlanmıştır. Bu sûretle ABD ve diğer devletlerle iktisâdî teşebbüs ve anlaşmaları îfâ ederek, tatbik etmek görevi de Hazîne Genel Müdürlüğüne verilmiştir.

Hazînenin, kamu mâliyesindeki yeri ve önemi o kadar büyüktür ki, bâzı memleketlerde Mâliye Bakanlığının yanında sırf bu işlerle uğraşmak üzere Hazine Bakanlığı kurulmuştur. Hazînenin bankaya olan benzerliği çok fazladır. Birçok hallerde devlet, hazîne kuracak yerde bankalardan faydalanmıştır. 1930 yılında Merkez Bankası kuruluncaya kadar Osmanlı ve Zirâat bankalarından faydalanan devlet, bu târihten îtibâren hazîne nakit hareket işlerini Merkez Bankasına bırakmıştır. Günümüzde de Merkez Bankasının bulunmadığı yerlerde Zirâat Bankası her iki bankanın da bulunmadığı halde herhangi bir banka aynı görevi yerine getirir. Herhangi bir banka şubesinin olmaması hâlinde, mal sandıkları ve postanelerle aynı işler yapılır.

Gelir ve giderlerin yer bakımından denkleştirilmesine, Hazîne Nakit Hareketleri denir. Bunu hesaplamak için de, bütçeye âit olsun olmasın bütün gelirler Maliye Bakanlığının emrinde bir hesapta toplanır. Bu paraların gerekli miktârı, îcâb eden yerlere gönderilerek ilgililere ödenmek üzere saymanların emrinde hazır bulundurulur. Hazîne Genel Müdürlüğü, bankalardan belli zamanlarda hesap özeti alır. Bu bilgilere dayanarak lüzumlu yerlerde gereken parayı hazır bulundurmak için Merkez Bankasına veya diğer bir bankaya gereken teslimâtı vererek, devlet gelirleri ile giderleri arasında yer bakımından âhenk sağlamaya çalışır. Gelir ve giderlerin zaman bakımından denkleştirilmesine Hazîne İşlemleri denir. Hazîne Genel Müdürlüğünün asıl görevi; devletin her an ödenmesi gereken giderlerini karşılayacak para bulundurmaktır. Devletin elinde ihtiyaçtan fazla para bulunduğu anda onu işletmek, değerlendirmek gereklidir. Devletin nakit ihtiyaçlarını bilmek ve bunları karşılayacak kaynakları araştırmak lâzım gelir. Dalgalı paralar, Merkez Bankası avansları, hazîne bonoları, konsilide borçlar hazîne gelir kaynaklarıdır.

HAZÎNE VE DIŞ TİCÂRET MÜSTEŞARLIĞI;

Devletin dış ticâret politikalarını uygulamak, hazîne, para kredi ve nakit hareketleri ile iç ve dış borçlanma işlemlerini yürütmek için kurulmuş teşkilât. 13.12.1983 târihinde Bakanlar Kurulu karârıyla 188 sayılı Kânun Hükmündeki Kararnâme (KHK) (17.6.1982 târihli ve 2680 sayılı Kânunun verdiği yetkiye dayanılarak), Hazîne ve Dış Ticâret Müsteşarlığı Teşkilât ve Görevlerini belirlemiştir.

Hazîne ve Dış Ticâret Müsteşarlığı kuruluşuna âit 188 ve 232 sayılı Kânun Hükmünde Kararnâmeler, 16.4.1989 târihinde 3274 sayılı kânun ile değiştirilerek kabul edilmiştir. Böylece, Hazîne ve Dış Ticâret Müsteşarlığı Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kânun yürürlüğe girmiş, Hazîne Dış Ticâret Müsteşarlığı, bütün hazîne işlemlerinden, devlet borçlarının yönetiminden sorumlu duruma gelmiştir. Bütçenin uygulanması ve ödenek işlemleri Mâliye ve Gümrük Bakanlığının yetki ve sorumluluğunda kalmıştır. Bütçe uygulamasında, ödenek işlemlerinin, nakit işlemleriyle devâmı ve hazine işlemlerinin bütçe uygulamasının bir parçası olması sebebiyle Bakanlık ve Müsteşarlık arasında sürekli ve etkin bir koordinasyon kurulmuştur.

Hazîne ve Dış Ticâret Müsteşarlığının görevleri şöyle sıralanabilir:

Ekonomi ve dış ticâret politikalarının hedeflerinin tesbiti ile ilgili çalışmaları yapmak ve kararlaştırılan politikaları uygulamak.

Hazîne, para kredi nakit hareketleri ile devletin iç ve dış borç işlemlerini düzenlemek.

Hazîne işlemlerine âit kânun tasarılarını ve diğer mevzuatı hazırlamak ve hazırlanmasına katılmak.

İhrâcât ve ithâlâtın kalkınma plânları ve yıllık programlarda öngörülen hedefler çerçevesinde yürütülmesini sağlamak.

İki taraflı ve çok taraflı iktisâdî ve ticârî anlaşmalarla ilgili hizmetleri yürütmek.

Kamu İktisâdî Kuruluşları ile İktisâdî Devlet Teşekküllerinin genel yatırım ve finansman programını hazırlamak, uygulanmasını tâkib etmek,

Bakanlar ve sermâye piyasasına ilişkin politikaları hazırlamak, uygulanmasını izlemek ve denetlemek.

Diğer kânunlarla yukarıdaki konularla ilgili olarak verilen görevleri yapmak.

Yukarıda sıralanan görevlerle donatılmış olan Müsteşarlık, Başbakanlığa bağlıdır. Başbakan, Müsteşarlığın yönetimi ile ilgili yetkilerini Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı vâsıtasıyla kullanabilir. Müsteşarlık, merkez, taşra ve yurtdışı teşkîlâtı ile bağlı kuruluşlardan müteşekkildir.

HAZÎNE-İ EVRÂK;

Osmanlı devlet arşivi. Önceleri sarayda iki evrâk mahzeni vardı. Bunlardan biri Paşakapısı'nda, diğeri de eski Dîvânhâne yeri yakınındaydı. Bütün kânunlar, nizamlar ve mühim emirler âit oldukları kalem defterlerine kayıt olunurlar ve bu defterler dolduktan sonra saraydaki evrâk mahzenine gönderilirdi. Yeni kayıtlar ise Paşakapısı'ndaki (Bâbıâlî'deki) mahzende saklanırdı. 1846 yılından sonra sadrâzamlık (Paşakapısı) arşivi, Hazîne-i evrâk adıyla anılmaya başladı.

Başta pâdişâh olmak üzere, Enderûn-ı Hümâyûnda tam bir disiplin ve âhenkli bir terbiye sistemiyle yetiştirilen üst kademe Osmanlı devlet adamları, tam bir tertip ve düzenle yazdıkları evrâkları usûlüne uygun bir şekilde saklamaya îtinâ gösterirlerdi.

Bugünün Bakanlar Kurulu demek olan Dîvân-ı Hümâyûnda alınan kararların yazıldığı mühimme defterleri, gizli yazılan hüküm ve fermânların yazıldığı mektûm mühimme defterleri, ordu mühimmesi ve rikâb mühimmesi, ahkâm defterleri, kayûd-i ahkâm-ı mîrî defterleri, tahvîl ve rüûs defterleri, düvel-i ecnebiye defterleri, icmâl ve mufassal tahrîr defterleri ile rûznâmçe gibi defterlerde, her türlü kaydı tutup, devletin ve halkın hak ve hukûkunun zâyi olmaması için de bu defter ve evrâkları sıkı bir muhâfaza ve disiplinli bir kullanma nizâmı ile arşiv ve mahzenlerde sakladılar. Devlet arşivi durumunda olan bu mahzenler, pâdişâhın vezîr-i âzamda bulunan mührüyle mühürlenen üç devlet hazînesinden biriydi. Hükûmetin her toplantısından sonra bu mühürle mühürlenirdi. Zîrâ milletin bütün hukûku bu kayıtlara bağlıydı. Devleti ayakta tutan dirlik (tımar) sisteminin dolayısıyla ordunun, verginin, sanâyî, ticâret ve tarımın esasları mahzenlerdeki defterlerdeydi.

Dîvân-ı Hümâyûnda ve Bâbıâlî'deki evrak ve vesîkaların çoğu parça kâğıtlar, bir kısmı da cildli defterler hâlindeydi. Bu defter ve evraklar, senelerine göre tasnifleri yapılarak mahzenlerde saklanırdı. Mühim olanları, kese ve torbalara konulurdu. Her dâirede işleme tâbi tutulan bir günlük evrâk tomar yapılır, her ayın tomarı bir torbaya ve her yılın torbaları da bir sandık veya sandıklara konularak muhâfaza edilirdi. Mâliye Hazînedârbaşısı tarafından hazırlanan evrak keseleri, lüzûmunda sadrâzamın buyruldusu ile îcâb eden yerlere verilirdi. Yeni kayıtlar, Paşakapısı'ndaki (sonraları Bâbıâlî) mahzende saklanır, bakmak îcâb ettiği zaman veya tashih lüzûmunda izinle saray mahzenindeki eski kayıtlara bakılırdı. Kalemlere gelen evraklar, işi bitsin bitmesin, akşam mahzene kaldırılır, sabah tekrar getirilirdi.

Pâdişâhların hatt-ı hümâyûnları görüldükten sonra reîs-ül-küttâba teslim edilir, o da her ay bunları birer torbaya koyup mühürledikten sonra husûsî bir sandıkta muhâfaza ederdi. Bu sûretle pâdişâhların sadrâzamlara gönderdiği her türlü hatt-ı hümâyûnlar, ayrı ayrı torbalarda saklanırdı. Pâdişâh okumak arzu ettiği zaman emânet olarak kendisine gönderilir, sonra geri alınarak tekrar yerine konurdu.

Evrâkların muhâfazasından Dîvân-ı Hümâyûn üyesi olan Nişancı sorumlu idi. Reîs-ül-küttâb ve defter emîni onun emrinde idi (Bkz. Nişancı). Fakat 16. asır ortalarından sonra reîs-ül-küttâb ile defter emîni nişancının önüne geçtiler. Defter ve kayıtlarda yapılan her türlü düzeltme, nişancının kalemi ve mârifetiyle yapılırdı. Nişancının bu vazîfesi ile ilgili pâdişâhtan başkasının sözlü emri geçersizdi. Hattâ sadrâzam bile pâdişâh tuğrası ve muvaşşah ferman ile evrâk isteyebilir ve bizzat nişancı tarafından verilip alınırdı. Diğer nâzırlar nişancının makâmında teslim alırlardı. Tapu tahrir defterinde yapılacak bir kayıt tashihi için nişancıya yazılacak fermâna bizzat sadrâzam pâdişâhın tuğrasını çeker, nişancı da kendisine gelen fermanın köşesine; "Defteri gele" diye yazarak defter emînine gönderirdi. Güzel bir şekilde tasnif edilen milyonlarca vesika ve defter arasından istenilen defteri süratli bir şekilde bulup çıkaran defter emîni de, defterhâne kesedârı vâsıtasıyla defteri nişancıya yollar. Nişancı, defter üzerinde gerekli tashihi yaptıktan sonra oraya fermânı da ekler, defterhâneye gönderirdi. Tâlî derecedeki defterlerin başka yerlere gönderilmesi îcâb ettiği durumlarda, sadrâzamın defter emînine yazdığı buyruldu ile defterhâneden çıkarılarak istenilen yere gönderilir ve defter emîni tarafından tâkib edilirdi. Defter iâde edilince ne kadarı dışarıda kaldığı deftere kaydedilirdi. Son devirlerde nişancının derecesi düşmesine rağmen kayıtlarda yapılacak tashihler, yine onun kalemiyle yapılırdı. Fakat tımar ve zeâmet işlerine, dîvân-ı hümâyûn reîsi olan reîs-ül-küttâblar bakardı.

Sefer durumunda lüzumlu defterler de birlikte götürülür, nişancı ve defter emîni merkezde birer vekil bırakarak sefere iştirak ederlerdi. Defter emîni defterleri muhâfaza eder, nişancı da gerekli kayıt ve tashihleri yapardı. Devletin her türlü hukûkî bilgilerine sâhib olan nişancı hâricinde, hiç kimse pâdişâh dâhi olsa eski evrâka tashih için dahi hiçbir şekilde bir çizik çizemez veya silemezdi. Nişancı da sadrâzamdan pâdişâh tuğrası çekilmiş fermân almadan kendisi hiçbir işâret koyamazdı. Değişikliğe fermânı da eklerdi. Vesîkaların çalınmasında veya tahrif edilmesinde rolü olanlar cezâlandırılırdı.

Osmanlı Devletinde millî arşivcilik konusunda ileri derecede teşebbüs, devrin mâliye nâzırı olan Safveti Paşanın 1845'te Enderûn'daki târihî vesîka ve defterleri bir tertibe koyması ile başlamıştır. Günümüz anlayışına uygun arşivcilik 1846'da Hazîne-i Evrâk dâiresinin kurulmasıyla başlar ve bu da bugünkü Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğünün çekirdeğini teşkil eder. Hazîne-i Evrâk nezâretinin

başına getirilen Hasan Muhsin Efendinin kıymetli çalışmalarıyla arşive dâhil vesîkaların tertibi ve arşivin çalışma tarzını belirten 1849 Hazîne-i Evrâk nizamnâmesi ile Türk arşivciliği belirli bir düzene girmiştir. (Bkz. Arşiv)

HAZÎNE-İ HÂSSA;

Osmanlı pâdişâhlarının şahsî gelir ve giderlerine âit işlere bakan teşkilât. Osmanlı Devleti mâliyesinde iki büyük hazîne vardı. Birincisi bütün devlet gelirlerini toplayıp muayyen kânunlarla mahallerine veren ve sarf eden Dîvân-ı Hümâyûn hazînesi yâni dış hazîne (Bkz. Hazîne); diğeri ise, muayyen kânunlarla toplanarak lüzûm ve ihtiyâç hâlinde Dîvân-ı Hümâyûn hazînesine yardım eden iç ihtiyât hazînesi olan hazîne-i hâssa veya diğer ismiyle hazîne-i enderûn. Hazîne-i hâssanın idâresi sarayda bulunduğu için, hazînedâr başının emrinde, Dîvân-ı Hümâyûn hazînesinin idâre ve mesûliyeti ise vazîriâzamın elinde bulunuyordu. Netîcede ise, her iki hazîne de pâdişâha bağlıydı.

Pâdişâhın özel gelirlerinin toplandığı ve Enderûn Mektebi odalarından hazîne koğuşu efrâdınca muhâfaza edilen hazîne-i hâssa, Fâtih Sultan Mehmed (1451-1481) zamânında kuruldu.

Hazîne koğuşunun en büyük âmiri, ak hadım ağalarından iç hazînedârbaşı olup, buna ser hâzin-i enderûn veya baş hazînedâr da denilirdi. Bir de hazînenin muâmelâtı ile meşgul olup kayıtlarını tutan ve pâdişâha arz eden hazîne kethüdâsı vardı.

Bu hazîne odası kubbeli, dört geniş salondan meydana gelmiş olup, muhtelif cins nakit ile süslü altın ve gümüş kaplar, cevâhir, elmas vesâir eşyâ ile kürkler, çeşit çeşit şallar, halılar, en kıymetli elbiselik kumaşlar, cevâhirli eğer takımları, kıymetli taştan yüzükler, elmaslı, altın düğmeli serasere kaplı kapaniçeler yanında başka eşyâları da bulunduruyordu. Buradaki eşyâyı tesbit eden iki büyük defter vardı. Silâhdâr ile hazîne kethüdâsının muhâfazası altındaki bu defterlerde defterdârın imzâsı da bulunuyordu.

Hazîne kethüdâsı saraydan terfî ederek çıkacak olursa, bütün hazîneyi en küçük teferruâtına kadar yerine gelecek olana devretmek mecbûriyetindeydi. Hazîne kethüdâsının elinde enderûn hazînesinin dış kapısına basacağı bir mühür vardı. Bu mühür, Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferinden dönüşte kullanmış olduğu mühürdü. Kırmızı akikten olan bu mühürle Yavuz, hazîne kapısının mühürlenmesini vasiyet etmiş olduğundan, bu mühür dâimî sûrette hazîne kethüdâsı olanlarda dururdu. Yavuz Sultan Selim Han; "Benim altunla doldurduğum hazîneyi (iç hazîne) bundan sonra gelenlerden her kim mangırla doldurursa hazîne ânın mührüyle mühürlensin ve illâ benim mührümle mühürlenmekte devâm olunsun." demiş olduğundan, son zamâna kadar onun vasiyyetine riâyet olunmuştur. Bu mührün ortasına; "Sultan Selim Şah" ibâresi ve etrâfında da Sultan İkinci Bâyezîd'in mühründe görüldüğü gibi "Tevekkülî alel-Hâlik" sözü yazdırılmıştır.

Hazîne-i hâssanın, raht-ı hümâyûn hazînesi, bodrum hazînesi ve ceb-i hümâyûn hazînesi gibi kısımları da vardı.

Raht-ı hümâyûn hazînesine has ahûr hazînesi de denilirdi. Bu hazînede en kıymetli mücevherlerle müzeyyen murassâ rahtlar (eğer takımları) bulunmaktaydı. Raht hazînesindeki mücevherât ve her nevî eşyânın defterini bir raht kâtibi tutardı. On yedinci yüzyıl Avrupalı seyyahlar raht hazînesinden bilhassa ve hayretle söz etmektedirler.

Ceb-i hümâyûn hazînesi denilen harem-i hümâyûn hazînesinde pâdişâhın şahsî paraları bulunmaktaydı. Osmanlı pâdişâhlarının haslar hâricinde ikinci bir gelir kaynağı cep harçlığı olarak Mısır eyâletinden gelen vâridât idi. Bu meblağ 1587 yılına kadar beş yüz bin, 17. asır başlarında ise, altı yüz bin altın idi. Bundan başka ceb-i hümâyûn hazînesinin kaynaklarını; harp ganîmetlerinden alınan hisseler, müsâderelerden hâsıl olan para, darphâne hakkı ücreti ve kârı teşkil etmekteydi. Harem-i hümâyûn hazînesinin nâzırı sırkâtibi idi. İç hazînenin en önemli kısmı olan ceb-i hümâyûn hazînesinin giderleri; harem aylıkları, çeşitli ihsânlar, bahşişler, sadakalar, fıtra, surre, hediye vs. idi.

İşe yaramayan eski ve hurda eşyânın saklandığı kısma ise bodrum hazînesi adı verilirdi. Bilhassa seferler sırasında para sıkıntısı çekildiğinde bodrum hazînesinde bulunan ve kullanılmaz durumda bulunan gümüş mallardan para kesilirdi.

Dış, yâni mâliye hazînesinde darlık olunca bu iç hazîneden ödünç para verilir ve dış hazînede gelirler toplanınca bu para yine iâde olunurdu. Yine savaş zamânı sefere gidecek timarlı sipâhîler, mevsim îcâbı henüz mahsûl ve gelirlerini toplayamadılarsa, kendilerine iç hazîneden borç verilirdi. Bu bakımdan iç hazîne, dış hazînenin en sonra başvurulan bir finansman ve kredi kaynağı durumundaydı. Ödünç verme işlemi, vezîriâzam, o yoksa vekîli ve baş defterdâr kefâleti ile olur, durum düzelince borcun ödenmesine çalışılırdı.

On yedinci yüzyıldan sonra başlayan bunalımlı dönemlerde, özellikle sefer yıllarında iç hazîneden dış hazîneye verilen borç meblağında yükselmeler görüldü. Çünkü gelişen olaylar dış hazînenin tâkatini

aşıyor, tebeası üzerine titreyen pâdişâh ise bu durumda bütün giderleri kendi hazînesinden karşılama yoluna gidiyordu. Pâdişâhın verdiği paralarla askerin maaşı ödeniyor, ordu ve donanma mühimmâtı alınıyor, tâyinât, kale tâmirleri vs. yapılıyordu.

Sultanların özel hazînesi durumunda olan İç hazîne, bütün bu olumsuz şartlara rağmen, ihtişâmını 19. yüzyılın sonlarına kadar sürdürdü. 1876'da, Sultan Abdülazîz Hanı tahttan indiren Hüseyin Avni Paşa ve avânesi tarafından Çırağan'da yağmalanarak ilk darbeyi yiyen bu hazîne, 1909'da İkinci Abdülhamîd Hanı hâl' eden (bir kısmını âsî Bulgar, Sırp, Arnavud çetelerinin meydana getirdiği) Hareket Ordusu tarafından Yıldız Sarayında korkunç şekilde talan edildi. Bugün bu hazîneden kalan çok az bir parça Topkapı Sarayı Müzesinde sergilenmektedir.

HÂZİNÎ;

on ikinci yüzyılda Türkistan'da yetişen yer çekimi ve terâzilerle alâkalı çalışmalar yapan fizik, astronomi ve matematik âlimi. İsmi Abdurrahmân el- Mansûr el-Hâzinî olup,künyesi Ebü'l-Feth'tir. Doğum târihi belli değildir. Türkistan'ın Merv şehrinde yetişti ve 1118 (H.512) senesinden îtibâren tanınıp meşhur oldu. 1155 (H.550) senesinde vefât etti. Bâzan Ebû Ca'fer Ali Hâzinî adlı başka bir âlim ile karıştırılmaktadır. Ebû Ca'fer Ali el-Hâzinî de devrinin önde gelen âlimlerindendi ve bilhassa matematik ve astronomi ilimlerinde söz sâhibiydi. Ebü'l-Feth Hâzinî bu zâtın kölesi idi. Hâzinî'deki kâbiliyeti fark eden Ebû Ca'fer, ona ilim öğrettikten sonra âzâd etti. Batı ilim dünyâsında İbn-ül-Heysem'e (Al-Hazen) denildiği için de Hâzinî ile karıştırılmaktadır.

Abdurrahmân Hâzinî, doğup büyüdüğü Merv şehrinin ünlü âlimlerinden iyi bir tahsil gördü. Özellikle fizik, astronomi ve matematik ilimlerinde devrinde söz sâhibi oldu. İbn-i Heysem ve Bîrûnî'nin eserlerini inceleyip istifâde etti. Astronomiye çok önem verdi. Birçok İslâm şehirlerinde kıblenin nasıl bulunabileceği husûsunda esaslı çalışmalar yaptı.

Fiziğin dinamik ve hidrostatik konularına ağırlık verip bilhassa hidrostatik üzerine yöneldi. Sıvıların yoğunluğunu ölçme âletini keşfetti. Ayrıca, Bîrûnî'nin kullandığı altı geniş, üstü dar konik bir kap biçimindeki âlet ile, cisimlerin sıvılar içindeki sürüklenme mukâvemetleri konusunu da inceledi. Birçok katı ve sıvı cismin yoğunluklarını son derece hassas ve bugünkü netîcelere yakın bir şekilde tesbit etti.

Ünlü ilim târihçisi Aldo Mieli, Bîrûnî'nin ve Hâzinî'nin yapmış oldukları katı maddelerin yoğunluk tesbitlerini modern değerlerle şöyle mukâyese etmektedir:

Madde	Bîrûnî'ye göre	Hâzinî'ye göre	Modern ölçüm
Altın	19.26	19.05	19.26
Demir	7.82	7.74	7.79
Bakır	8.92	8.83	8.85
Yâkut	3.75	3.60	3.52
Zümrüt	2.73	2.62	2.73
Kuvarts	2.53	2.58	2.58
Kalay	11.40	11.29	11.35
İnci	2.73	2.62	2.75

Yine Hâzinî, yoğunlukları ölçmek için **aerometre** kullandı. Sıvı maddelerin yoğunluğunu hesaplama metodunu ve cisimlerin hava içindeki ağırlıklarını hesaplamak için **hikmet terâzisi** denilen **beş kefeli terâzi**yi geliştirdi.

Hâzinî havanın ağırlığının bulunduğunu ve ölçülebileceğini ortaya koymakla, Toriçelli'den önce meseleyi ele almış ve incelemiş olmaktadır. Hâzinî, sıvılar gibi havanın da bir ağırlığı ve kaldırma gücü bulunduğunu ve hava içinde bulunan cismin ağırlığının, kaldırma kuvveti sebebiyle azalmış olduğunu ve cismin noksanlaşan bu ağırlığının, havanın kesâfetine göre değişeceğini söyledi. Arşimed kânununun sâdece sıvılar için geçerli olmadığını, gazlar için de söz konusu olduğunu ve bunun bütün sıvılar için böyle olduğunu ifâde etti. Hâzinî'nin bu ve benzeri ilmî araştırmaları, barometrenin (basınç ölçme âleti) keşfedilmesinde temel teşkil etmiştir. Böylece o, Toriçelli, Paskal, Boyle ve bâzı diğer batılı bilim adamlarına öncülük etmiş oldu ve Akışkanlar Mekaniği ilmini kurdu.

Hâzinî, ışığın kırılma prensiplerini de inceledi ve gök küreye temâs eden güneş ışınlarının dünyâya doğrudan doğruya dik olarak değil de kırılarak ulaştığını söyledi. Ayrıca, yer çekimi konusu üzerinde araştırmalarda bulundu. Birçok ilmî deneyler yaptı ve sonunda bütün cisimlerin yer kürenin merkezine

doğru, bir câzibe kuvveti (gravitasyon) ile çekildiklerini gösterdi. Cisimlerin bu çekilme kuvvetinin farklı oluşunu da, düşen cisim ile çekim merkezi arasındaki mesâfeye bağlı olduğunu söyledi. Bîrûnî'nin yaptığı araştırmayı geliştirerek, kütleler arasındaki çekim prensibini ortaya koydu. Bu konuyu eserinde şöyle anlatır: "Kuvvet, hacim, şekil ve âlemin merkezinden uzaklık bakımından birbirinin aynı olan cisimlerin ağırlıkları birbirlerine eşittir. Dünyânın merkezine muayyen uzaklıktaki ağırlığı belli olan her cismin, dünyânın merkezine olan uzaklığının farklılığına göre ağırlığı da farklıdır. Dünyânın merkezine olan uzaklık arttıkça, ağırlık da artar, yaklaştıkça hafifler. Bu sebeple bir cismin ağırlığının diğer cismin ağırlığına nisbeti, onların dünyânın merkezine olan uzaklıklarının nisbeti gibidir." Görüldüğü gibi yer çekimini Newton (1665) değil, ondan beş yüz elli sene önce yaşayan iki İslâm âlimi keşfetmiştir. Batılılar, ilmî ahlâka aykırı olarak Müslümanların her buluşunu kendilerine mâl ettikleri gibi, yer çekimini de kendi ilim adamlarının bulduğu iddiâsındalar. Hâzinî, vardığı bütün bu ilmî netîceleri, tamâmen ilmî deneyler ve mukâyeselere dayandırıyordu. Bu özelliğinden dolayı Hâzinî'ye; "Dinamik ve Hidrostatiğin üstâdı, öncüsü ve Akışkanlar Mekaniğinin ve Gravitasyon prensibinin kâşifi" ünvânını vermek gerekir.

Eserleri:

1. Ez-Zîc-ül-Mu'teber-il-Sencerî: Merv şehrindeki rasathânesinde yaptığı astronomik gözlemler sonucu hazırladığı bu eserini, Sultan Melikşâh'ın oğlu Sultan Sencer'e sundu. Eserinde, bütün gezegenlerin gözlem sonuçlarını, pozisyonlarının hesaplanmasını yaptı. Güneş ve ay'ın pozisyonlarını hesapladı. Sonraki asırlarda Kutbüddîn Şîrâzî'nin çalışmalarına zemin hazırladı. Bu eserini hazırlarken, Hüsâmeddîn Sâlar ve Envârî adlı iki ilim adamıyla çalışarak gözlemler yaptı. Ayrıca bu eserinde, Merv şehri enlemine göre yıldızların durumları hakkında da bilgi vermektedir.

2. Kitâb-ül-Âlât-il-Acîbeti: Bu eserinde rasad âletleri üzerinde durmakta ve astronomi nazariyesini ortaya koymaktadır.

3. Kitâbu Mîzân-il-Hikme: Bu eser sekiz ciltten meydana gelmiştir. Her ciltte ayrı konular ele alınmaktadır. Birinci ciltte; hidrostatik konuları, ikinci ciltte muhtelif yoğunluk hesaplamaları, üçüncü ciltte yerçekim nazariyeleri, dördüncü ciltte Arşimed ve Menelaos'un hidrostatikle ilgili görüşleri, beşinci ciltte muhtelif maddelerin ağırlık ölçümleri, altıncı ciltte muhtelif cisimlerin yoğunluklarının hesaplanması, yedinci ciltte muhtelif konularda kendi buluşlarına âit örneklerin incelenmesi, sekizinci ciltte ise astronomi ile ilgili konular anlatılmaktadır.

Hâzinî'nin beş eseri M.Khanikov tarafından kısmen incelenmiş ve İngilizceye tercüme edilerek Amerika'da New Haven'de 1859'da neşredilmiştir.

Eserlerini inceleyen bilim adamları hayranlıklarını ifâde ve îtirâf etmekten kendilerini alamamışlardır. Fizik konularındaki buluşları, günümüzün modern üniversitelerinde incelenmekte olup, sâhasına ışık tutmaktadır. Bilim Târihi otoritelerinin çoğu, Hâzinî'nin bütün asırların fizik üstâdı olduğunu, İbn-i Sînâ, Bîrûnî ve İbn-i Heysem gibi üstatlarını bu sâhada geride bıraktığını kabul etmektedirler.

Hâzinî, **Mîzân-ül-Hikme'**sinde, düşmekte olan cismin sürati, aldığı mesâfe ve geçen zaman arasındaki münâsebet (ilişki) üzerinde de geniş inceleme ve araştırmalarda bulundu. Onun tesbit edip incelediği bu mühim münâsebet, çıkan mühim ilmî prensip ve denklemler, batılı bilim adamlarına (meselâ Galileo, Keppler ve Newton) mâl edilmektedir ki, bunun apaçık bir hatâ ve yanlışlık olduğu ortaya çıkmış bulunmaktadır. İşin doğrusu şu ki, Abdurrahmân Hâzinî'nin bu pek mühim eseri, orta çağlarda batı dillerine tercüme edilmiş, onun ilmî görüşlerinden Avrupa ilim çevreleri ziyâsiyle istifâde etmişlerdir. Bilim târihçisi G.Sarton, Hâzinî'nin **Mîzân-ül-Hikme'**sini, ortaçağlar İslâm dehâsının en önde gelen eseri olarak vasıflandırmakta ve o devir dünyâsı için eşsiz bir eser saymaktadır.

4) Câmi-üt-Tevârîh, 5) Kitâbün fil-Fecri veş-Şafak, 6) Kitâb-üt-Tefhîm.

HAZKÎL ALEYHİSSELÂM;

İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerden veya Allahü teâlânın velî kullarından. Yâkûb aleyhisselâmın oğullarından Lâvi'nin neslindendir. Mûsâ aleyhisselâmın vefâtından sonra gönderilen üçüncü peygamberdir. Birçok müfessirler (tefsîr âlimleri) Mü'min (Gâfir) sûresi 28-45. âyetlerinde bildirilen Firavun'un sarayındaki vazîfelilerden olup, Mûsâ aleyhisselâmı ve ona inananları müdâfaa eden ve Firavun'un kızının saç tarayıcısı Mâşitâ Hâtun'un kocası olan kimsenin Hazkîl aleyhisselâm olduğunu bildirmişlerdir. Allahü teâlâ onun duâsı bereketiyle ölen binlerce kişiyi diriltti.

Çocukluğu ve gençliği Mısır'da geçen Hazkîl aleyhisselâm, Firavun'un sarayında hazînedârlık (mâliye bakanlığı) yaptı. Mûsâ aleyhisselâma inanmış olup, îmânını gizlemişti. Sarayda olduğu ve Firavun'un herkese kendini ilâh tanıtıp secde ettirdiği hâlde o, bir olan Allahü teâlâya kalpten inanıyor, ibâdetlerini gizli gizli yapıyordu. Firavun ve adamlarının Mûsâ aleyhisselâm ve ona inananların hepsini yok etmeye karar verdikleri sırada, çeşitli iknâ edici sözler söyleyerek Firavun'u bu fikrinden vazgeçirmeye çalıştı.

Fakat daha sonra zindana atıldı. Firavun'un kızının isteği üzerine zindandan çıkarılan Hazkîl aleyhisselâm, Mûsâ aleyhisselâma inandığını açıkça îlân edip, ona yardımcı oldu. Bundan sonra devamlı olarak Mûsâ aleyhisselâmın yanında kaldı. Mûsâ aleyhisselâmla birlikte Kızıldeniz'den geçip, İsrâiloğullarının Tîh sahrasında kaldığı kırk sene boyunca onun hizmetinde bulundu. Mûsâ aleyhisselâmın vefâtından sonra, Yûşâ bin Nûn ve Kâlib aleyhimesselâm adlı peygamberlerden sonra İlyâ (Kudüs) bölgesine peygamber olarak gönderildi.

Mûsâ aleyhisselâma gönderilen Tevrât'ın emir ve yasaklarını İsrâiloğullarına bildirdi. Daha sonra Irak taraflarına gidip insanları hak dîne dâvet etti. Dâverdan bölgesindeki müminlere zulmeden hükümdârlara karşı harbe gitmek üzere o bölge ahâlisini çağırdı. Fakat onlar ölümden korktukları için harbe gitmediler. Allahü teâlâ onlara isyânlarının cezâsı olarak tâûn (salgın vebâ) hastalığı gönderdi. Vebâdan kaçmak üzere bulundukları şehirden çıkan bu insanların hepsi, işittikleri bir korkunç sesle öldüler. Hazkîl aleyhisselâm kavminin başına gelenleri görünce, acıyıp, onları tekrar diriltmesi için Allahü teâlâya duâ etti. Allahü teâlâ Hazkîl aleyhisselâmın duâsı sebebiyle onları diriltti. O insanlar kendi şehirlerine dönüp, Mûsâ aleyhisselâmın dîni üzere yaşadılar ve ecelleri gelince vefât ettiler. Hazkîl aleyhisselâm onların evlâdlarına Allahü teâlânın emir ve yasaklarını anlattı. Daha sonra Bâbil diyârına gitti ve orada vefât etti.

HECE VEZNİ;

bir nazım ölçüsü. Bir şiirdeki mısraların aynı sayıda heceden meydana gelmesi esâsına dayanır. Eskiden buna hesâb-ı benân (parmak hesabı) da denilirdi. Türklerin şiirde asıl olarak kendilerine has ölçüsü hece veznidir.

Hece vezninin mâzisi, en eski Türk edebiyâtı vezinlerine kadar uzanır. Orta Asya devrinden kalma ve İslâmiyetten önceki devirlere âit Türk edebiyâtı örneklerinin ufak tefek aksamalar hâriç hece vezniyle yazıldığı görülür. Türkler, Müslüman olduktan sonra öğrendikleri Arap ve Fars (İran) dilleri ve edebiyatlarından bâzı ilmî, dînî ve içtimâî kelimelerle birlikte, aruz veznini de alarak bu veznin bahirleriyle mükemmel şiirler yazdılar ve bir Türk aruzu meydana getirdiler. Bu bakımdan aruz vezni de millîleşmiş oldu. Ancak bu vezin daha çok büyük şehirlerde, devlet büyüklerinin çevrelerinde ve ilim muhitlerinde kullanılmış, halk içinde yetişen şâirler, asırlar boyu hece vezni ile yazıp söylemeye devâm etmişlerdir. Hece vezni böylece günümüze kadar gelmiş, 20. yüzyıl başlarında ortaya çıkan millî edebiyât cereyanının ve daha sonra gelen şâirlerin tercih ettikleri bir nazım ölçüsü olmuştur.

Hece vezni ile yazılmış bir şiirde, bütün mısralarda aynı sayıda hece bulunur. Heceler, tek tek sayılarak o şiirin hangi hece ölçüsüyle yazıldığı anlaşılır. Hece vezninde bir'li heceden başlayarak 16 ve 20 heceliye kadar yazılanlar olmuşsa da en çok kullanılmışı, en işleği 4+3=7, 4+4+3=11, 6+5=11, 4+4=8'li şekilleridir. Hece vezninde, mısralardaki kelimelerin gruplanışından doğan ayrım yerlerine **durak** denir.

Durakların ayrılması keyfî olmayıp belli esasları vardır. Mısralar okunurken duraklarda hafifçe durulur. Duraklar hecede âhengin rûhu gibidir. Bu kelimenin bir hecesi bir durakta kalır da diğer heceleri öbür durağa geçerse âhenk bozulur. Bu, şâir için eksiklik ve kusur sayılmasına rağmen bâzı şiirlerde rastlanır. Bu bakımdan kelimelerin duraklara bölünüşü ustalık ve dikkat isteyen bir iştir. Böylece hece vezniyle yazılmış bir şiirin incelenmesinde vezni söylenirken hece sayısının yanısıra durakları da belirtilir. Meselâ:

Bir üs ta da / ol sam çı rak

Bir o lur du / ya kın ı rak

4 + 4 = 8

Bu iki mısraın alındığı şiir, hece vezninin 4+4 duraklı 8'li kalıbıyla yazılmıştır, denir. Bunun gibi:

İh ti da Bağ da da / se fer o lan da

At la dı hen de ği / geç ti genç Os man

6 + 5 = 11

Kayıkçı Kul Mustafa'nın destan tarzında söylediği bu şiir, hece vezninin 6+5 duraklı, 11'li kalıbıyla yazılmıştır denir.

Halk edebiyâtında 4+3=7 ve 4+4=8 hece kalıpları daha çok ilâhî, nefes, semâî ve mânilerde kullanılmış 4+4+3=11 ve 6+5=11'li kalıplar da âdetâ koşmalara has hece ölçüleri olmuştur. (Bkz. Nazım Şekilleri)

Hece vezninin ölçüleriyle duraklarının şu şekilde olması gerekir:

7 heceliler	(4+3) olarak 2 duraklı
8 heceliler	(4+4) olarak 2 duraklı
10 heceliler	(5+5) olarak 2 duraklı
11 heceliler	(3+3+3+2) olarak 4 duraklı, yâhut (4+4+3)olarak 3 duraklı, yâhut (6+5) olarak 2 duraklı
12 heceliler	(6+6) olarak 2, yâhut (7+5) olarak 2 duraklı
13 heceliler	(8+5) olarak 2 duraklı
14 heceliler	(4+3+4+3) olarak 4 duraklı, yâhut (7+7) olarak 2 duraklı
15 heceliler	(4+4+4+3) olarak 4 duraklı
16 heceliler	(4+4+4+4) olarak 4 duraklı

HEDİYE;

Alm. *Geschenk (n), Gabe (f),* **Fr.** *Cadeau, (m),* **İng.** *gift, present.* Karşılıksız olarak, bir başkasına mülk olarak verilen mal. Bir kimseye ikrâm olarak götürülen veya gönderilen mala da hediye denir. Türkçede, armağan kelimesi de hediye karşılığı olarak kullanılmaktadır. Hibe de, hediye demektir. Hediye; hibe etmek, bağışlamak, mânâsına gelir.

Hediye, insanlar arasında bir yakınlaşma ve yardımlaşma vâsıtasıdır. Târih boyunca insanlar ellerindeki çeşitli mal ve eşyâları birbirlerine karşılık beklemeden verip hediyeleşmişlerdir. Toplumların din, örf, âdet, gelenek görenek ve ekonomik durumlarına göre çeşitli mal ve eşya hediye metâı olabilmiştir. Bunlar arasında mücevherlerden kumaşa, taştan topraktan mâmul basit eşyâdan hayvanlara kadar hemen her çeşit mal görülür. Hediye, her zaman verilebildiği gibi, bilhassa, bayram, düğün, bir başarı vs. gibi vesilelerle verilir. Bâzı memleketlerde, böyle zamanlarda hediye vermek, an'ane hâlini almıştır. Bilhassa Müslüman Türkler arasında hediyeleşmek, mühim bir örf ve âdettir.

İlâhî dinlerin hepsi insanlara birbirleriyle hediyeleşmelerini tavsiye etmiştir. İslâm dîni, hediye üzerinde önemle durmaktadır. Müslümanların, birbirleriyle hediyeleşerek, aralarındaki muhabbet bağını kuvvetlendirmelerini emir ve tavsiye etmektedir. Peygamber efendimiz; **"Birbirinize hediye veriniz ki, birbirinizi sevmeye vesile olur."** buyurmuştur. Kendisine iyilikte, ikramda ve ihsanda bulunulan kimsenin kalbinde, insan tabiatının bir îcabı olarak iyilik sâhibine karşı bir yakınlık ve sevgi hâsıl olur. Bu durum, toplumda insanların birbirine yakınlaşmasına, aralarındaki kin, husûmet, hased, düşmanlık ve nefret gibi kötülüklerin ortadan kalkmasını sağlar.

İnsanlar arasındaki münâsebetleri düzenleyen din, ahlâk ve hukuk, hediyeleşmeyi de bir takım kurallara bağlamıştır.

Borçlar Hukûku'nda hediye (bağış): Türk Medenî Kânunu'nun Borçlar Hukûkunu düzenleyen kısmında, (Bağışlama) başlığı altında düzenlenmiştir. **Borçlar Kânunu'**nun, 234-247. maddeleri bağışlamanın genel hükümlerini açıklamaktadır. Ayrıca Medenî Kânunun 86. maddesinde, evlenmek düşüncesiyle nişanlanan tarafların birbirine verdikleri hediyenin hükümleri açıklanmıştır. **Borçlar Kânunu'**nun 234. maddesinde; "Bağışlama, hayatta olan kimseler arasında bir tasarruftur ki, onunla bir kimse mukabilinde bir ıvaz (karşılık) taahhüd edilmeksizin malının tamâmını veya bir kısmını diğer bir kimseye temlik eder." şeklinde târif olunmuştur.

İslâm hukûkunda hediye: Mecelle'de, "Hibe" başlığı altında düzenlenmiştir. Hibe, bağışlamak demektir. 833-880'inci maddelerinde genel hükümleri açıklanmıştır. Çeşitli fıkıh kitaplarında da hibe, yâni hediye hükümleri, geniş olarak izah edilmiştir. **Mecelle'**de, "Hediye, bir kimseye ikramen götürülen veya gönderilen maldır." şeklinde târif edilmiştir (mad. 833). Muhtaç olan kimselere verilen mala"sadaka" denir. Yâni hiç bir karşılık beklemeksizin zengin fakir kimselere verilen hediye, sevab kazanmak için muhtaçlara verilen "sadaka" olur.

Hediye verenin, "Hediye ettim, hibe ettim... gibi" âdet olan sözü söylemesi, alanın da; "Kabul ettim" demesi ve kabz etmesi, eline alması ile tamam olur. Bu üç şarta "İcab, Kabul ve Kabz" denir. Menfaat hediye edilmez. Fakat âriyet (ödünç) olarak verilebilir.

Hediyenin ve karşılığının ayrılmadan önce verilmeleri lâzımdır. Hediye verilen malın, hediye verenin kendi malı ile meşgul olmaması ve hisse-i şâyialı (ortaklar arasında henüz taksim edilmemiş hisseli mal) olmayacak surette, ayrı olarak kabz olunması lâzımdır. Meselâ; yemek bulunan çantayı, eşya bulunan evi, yük bulunan hayvanı hediye sahih, geçerli olmaz. Bunları boşken veya yalnız yüklerini hediye etmek geçerlidir. Koyundaki yün, dikili ağaç, ağaçtaki meyve, memedeki süt hediye edilmez. İki

kimse, ortak oldukları bir evi birine hediye edebilirler. Fakat bir kimse, evini iki kişiye hediye edemez. Çünkü taksimi mümkün olan bir şeyi, hisse-i şâyialı olarak vermek câiz değildir.

Alacağını borçluya hediye eden, artık bunu geri isteyemez. Yedi şeyden biri varsa, mevcut olan hediye de teslimden sonra geri alınamaz. Bunlar bulunmazsa, hâkim kararı ile geri almak sahih, geçerli olursa da mekruhtur, beğenilmeyen bir iştir. Bu yedi engel şunlardır: 1) Hediye olarak verilen mevcut malda, kıymetini arttıran fazlalık meydana gelmesi, 2) İkisinden birinin ölmesi, 3) Hediyenin karşılığı olduğu bildirilerek bir hediye verilmesi. Bunu başkasının da vermesi rücû etmeye mâni olur. 4) Hediye edilen malın, alanın mülkünden çıkmış olması, 5) İkisi arasında nikâh (evlilik) bulunması, 6. Aralarında nikâhı ebedî haram eden akrabalık bulunması, 7) Hediye edilen malın helâk olması. Hediye edilen alacak ve sadaka geri alınmaz. Birinin alacağını ondan izinsiz ödeyerek onu kendisine borçlu yapamaz.

Evlenen kadın, mehrini kocasına, ölmüş ise vârislerine hediye edebilir. Koca, zorla hediye ettiremez. Hanımın babası, kızının mehrini dâmâdına hediye edemez.

İslâm hukukunda, "Rukbî" adı verilen hediye câiz değildir. Yâni, "Sen ölürsen benim olsun, ben ölürsem senin olsun!" diyerek evini birisine vermek bâtıldır. Çünkü taraflardan herbiri, diğerinin ölümünü beklemektedir. "Ömrî" denilen hediye câizdir. Yâni, "Ömrün boyunca evim senin olsun!" deyince, öldükten sonra ev, sâhibine; sâhibi ölmüş ise, varislerine geri verilir.

Çocuğa hediye verilir. Küçük çocuğa verilen hediyeyi babası alır. Baba yoksa tâyin ettiği vasisi, dedesi, o da yoksa onun vasi tâyin ettiği alır. Bu dört kimseden biri bulunmazsa çocuğa bakan alır. Akıllı çocuk kendisi alır. Çocuk, malını hediye edemez. Babanın veya annenin, malının hepsini oğluna veya oğullarından birine hediye etmesi diğerlerini mahrum bırakması câiz olur ise de günahtır.

HEGEL, George Wilhelm Friedrich;

Alman filozofu. 27 Ağustos 1770'te Sututtgart Württemberg'te doğdu. İlk ve orta öğrenimden sonra Tübingen Üniversitesinde, felsefe, klâsik edebiyat ve ilâhiyat öğrenimi gördü. Tübingen'deki Protestan Stiftinde ilâhiyât öğrenimine devam etti. Schelling ve Hölderlin ile tanıştığı bu dönemde Fransız devriminin etkisinde kaldı. Kilisede vazife almak fikrinden vazgeçerek Bern'e yerleşti ve özel ders verdi. Kant felsefesini inceledi. Hıristiyanlık üzerine bir takım metinler yazdı. Çeşitli akımları incelemesi sebebiyle fikrî bunalıma düştü. Gittikçe artan hüznünün üstesinden gelmek için daha çok çalışmaya başladı. Yunan felsefesinin yanında çağdaş târih ve siyâsate yöneldi. İktisat öğrendi. Daha önce tesirinde kaldığı Kant felsefesinin etkisinden kurtularak Hıristiyanlığın temel esaslarına yeni bir gözle baktı. Yazılarında sık sık Hıristiyanlığı tenkid etti. Daha önce Kant'ın etkisinde kalarak yazdığı yazılarını tekrar gözden geçirdi. Bu yazılarının gerçekleri yansıtmadığını görerek, yazdığı yeni denemelerinde Kant'ı tenkid etti.

Babasının ölümünden sonra 1801'de Jena'ya giderek üniversite öğretim üyesi oldu. Tübingen'den arkadaşı olan genç Schelling'in üniversitede verdiği dersleri dinledi. Schelling ile birlikte bir çeşit edebiyat gazetesi olan **Kritisches Journal der Philosophie** (Tenkidli Felsefe Gazetesi)yi kurdu. Bu gazetede Kant'ın, Fichte'nin, Schelling'in eserleri ve şüphecilik üzerine yazılar neşretti. Schelling'in fikirlerini benimsemesine rağmen birçok hususta onun görüşlerini paylaşmadığını açıkladı. Etrafına topladığı az sayıda öğrenciye mantık ve metafizik dersleri verdi. Birkaç yıl içinde öğrencilerinin sayısı arttı. Derslerinde kurmak istediği felsefe sistemini anlattı. Schelling'ten gitgide uzaklaştı. 1805'te olağanüstü profesörlüğe getirildi. 1807'de **Phanomenologie des Geistes** (Rûhun Fenomenolojisi) adlı ilk felsefe eserini yazdı. Bir ara meslek değiştirerek **Bamberger Zeitung** Gazetesi'nin siyâsî redaktörlüğünü yaptı. 1808'de Nürnberg'e giderek bir ortaöğretim kurumuna müdür oldu. Sekiz yıl süreyle bu vazifeyi yürüttüğü sırada düşüncelerini **Philosophische Propadeutik** (Felsefeye Hazırlık) adlı eserinde bir tür özet sistemi hâline getirdi. **Wissenschaft der Logik** (Mantık Bilimi) adlı eserini yazdı. Hegel bu eserinde geleneksel mantığın şekilciliğinden kesin olarak ayrıldığını belirterek antik metafiziğin yerini alabilecek bir spekülatif mantık kurmaya girişti.

1816'da Heidelberg Üniversitesinin felsefe kürsüsünde vazife alarak **Ana Çizgileriyle Felsefe Bilimleri Ansiklopedisi** (Encyklopadie der Philosophischen Wissenschaften Grundrissede) adlı eserinde felsefesini bir bütün olarak açıkladı. 1818'de Berlin Üniversitesinde Ficthe'nin ölümünden beri boş olan felsefe kürsüsünü devraldı. **Hukuk Felsefesinin İlkeleri** (Grundlinien der Philosophie des Rechts) adlı eserini yayımlandı. İktisâdî ve siyâsî toplum anlayışını bu eserde derli toplu biçimde ortaya koydu. İktidârın kullanılmasının en akla yatkın biçimi olarak düşündüğü meşrûtî monarşi dışındaki diğer sistemleri tenkid etti. 1818'den ölümüne kadar Berlin Üniversitesindeki felsefe profesörlüğü sırasında felsefe sisteminin; târih felsefesi, felsefe târihi, hukuk felsefesi, din felsefesi bölümlerini titizlikle öğretti. Kendisinin ve öğrencilerinin notları, felsefesini benimseyen kimseler tarafından toplanıp ölümünden sonra **Berlin Dersleri** (Berliner Vorlesungen) adıyla yayımlandı.

1822'de Hollanda'ya, 1824'te Viyana'ya, 1827'de Paris'e giden Hegel, 1827'den başlayarak Berlin'de

Jahrbücher für Wissenschaftliche Kritik adlı dergiyi çıkardı. 1830 devriminin sarsıntısından etkilendi. 1831'de Prusya Hükümdarı Friedrich Wilhelm tarafından bir madalyayla onurlandırıldı. **Logik** adlı eserinin ilk bölümünü gözden geçirdikten sonra tutulduğu kolera hastalığından kurtulamayarak 14 Kasım 1831'de Berlin'de öldü.

Gençliğinde bile ihtiyar görünen Hegel, konuşmakta sıkıntı çeken, ders anlatırken bile huzursuz davranan biriydi. Düşüncesi zıtlıkları birleştirme, kendisinden önce gelen parça parça ve çelişkili düşüncelerin hepsini toplama ve aşma kaygısını taşıyordu. Bu sebeple hem idealist hem gerçekçi olabiliyor, düşünce sistemi çeşitli düşünürler tarafından değişik yönlere yorumlanabiliyordu. Hegel'in felsefî düşünce sistemi sağlığında olduğu gibi ölümünden sonra da taraftar buldu. Başta Fransa ve İtalya olmak üzere başka Avrupa ülkelerine de yayıldı. Kendisinden sonra Hegelcilik adıyla yayılan felsefî sistemi Varoluşçuluk, Marksizm, Olguculuk ve Analitik felsefe gibi birbirinden çok değişik akımların gelişmesini etkiledi.

Ortodoks Hegelcilik,Yeni Hegelcilik ve Genç Hegelciler gibi kısımlara ayrılan Hegelcilikten, Komünizmin kurucularından Marx ve Engels gibi kimseler de etkilenmişlerdir.Bu yüzden Hegel, komünizmin üç ayağından biri olarak nitelendirilmiştir. Hegelciliğin diyalektik metodunu benimseyen Marksizm bu metodu metafizik bir muhtevaya değil de maddeci bir muhtevaya uygulamıştır. Fenomenoloji, varoluşçuluk gibi modern felsefe akımları üzerinde de Hegel'in dolaylı olarak etkisi görülmektedir.

Hegel'in felsefî sistemine diyalektik idealizm veya idealizm adı verildi. Çünkü bu felsefe; düşünce, fikir ruh ve kafa üzerinde duruyordu. Hegel realite eşyâ değildir, fikirlerdir dedi. Hegel kantite (kemiyet), kalite (keyfiyet), esas (öz), görünüş, ihtimal tesadüf, ihtiyaç realite ve diğerlerinden meydana gelmiş "mantıkî kategoriler" denen bir kavram sistemi meydana getirdi. Bu kavramların insana bağlı olmaksızın var olduklarını, statik değil dinamik olduklarını söyledi. Bu dinamik formların bütününe fikir veya mutlak adını verdi. Hegel'e göre; Mutlak nihâî realitedir, tabiatın kaynağıdır ve tabiat vâsıtasıyla da aklın kaynağıdır. Kategoriler arasındaki bağlantı diyalektiktir.Yâni bu bağlantı öylesine kurulmuştur ki, bunlardan herhangi biri tedkik edildiği takdirde, bu bağlantıdan diğerine geçildiği görülecektir.Mutlak, sâdece düşüncenin bütünlüğü değil, tecrübenin de tamâmıdır. Beşerî hâdiselerin akışı olan târih dinamik formlar gibi aynı diyalektik işlemi gösterir.Beşerî davranışların ve beşerî müesseselerin bütün unsurları zıtlarını (karşıtlarını) hâsıl ederek yeni eşyâda ilk iki zıt terimi ihtivâ etmesine rağmen, onların da üstüne çıkan sentezlere doğru meyleder. Her sentez mağlub edilmiş ve hüküm giymiş bir çelişkidir.Mutlak dışında hiçbir şey realitenin tamâmını ihtivâ etmez ve herhangi bir eşyânın ihtivâ ettiği mutlakla olan ilişkiler ile ele alındığı takdirde daha çok veya daha az dereceyle realiteyi, aklı ve hakikati sinesinde barındırır.

Hegel'e göre: Tamamlanmış fikre her zaman üç merhale sonunda erişilir.Birinci merhale orijinal fikrin ihtivâ ettiği pozitif hakikatın belirtilmesidir. O buna "tez" adını verir. Tez kendi içinde çelişkisini saklar. Buna, yâni fikrin gelişmesinin ikinci safhasına da "antitez" adını verir. Antitez daha ziyâde tezin muhtevâsının bir kısmını inkar ederek ilk fikri vasıflandırır veya sınıflandırır. Antitez tezde yaratılıştan mevcut olan hatâya hücumdur ve bir bakıma dolaylı olarak hakikatın müsbet bir muhtevâsına sâhip bulunduğu söylenebilir.Tezin reddedilmekte devam edilişi Hegel'in sentez dediği gelişmiş fikri temsil eden üçüncü merhaleyi meydana çıkarır.Sentez, tezde ve antitezdeki hakikatleri birleştirir. Hegel'e göre fikrin gelişmesi, fikrin kendi tabiatının neticesidir. Fikir kendi çelişkilerini ihtivâ ettiğinden fikrin ve tezin ortaya sürülmesi antitezi ve antitez de sentezi meydana getirir.Bu işlem, mutlağın sâdece bir kısmını temsil ettiği müddetçe sınırsızca devam edebilir. Gelişmiş fikir, yâni sentez kendi sırası gelince yeni bir diyalektik işlemin tezi olur ve ondan da daha fazla gelişmiş bir fikir ortaya çıkar.

Hegel'in bu görüşlerinden hareket eden kimseler onun ölümünden sonra temelde iki ekole ayrıldılar. Bir kısmı idealizmin etkisi altındaydı. İkinci kısım ise Marx'ın da katıldığı diğer grup solcu Hegelcilerdi. Bu grup komünizmin doğuşunu hazırlamıştı.

Hegel'in başlıca eserleri şunlardır: **Îsâ'nın Hayâtı** (Leben Jesu), **Müsbet Din Fikrinin Tenkidi, MantıkBilimi** (Logik), **Felsefî Bilimler Ansiklopedisi** (Enzyklopadie der Philosophischen Wissenschaften in Grundriss), **Hukuk Felsefesinin İlkeleri** (Grundlinien der Philosophie der Rechts), **Târih Felsefesi Üzerine Dersler** (Vorle Sungen Über die Philosophie der Geschichte), **Estetik** (Asthetik), **Din Felsefesi, Tabiat Felsefesi, Ruh Felsefesi.**

HEİSENBERG, Werner Karl;

atomun yapısı ile alâkalı çalışmaları ile tanınmış, kuantum mekaniğinin kurucusu olan Alman fizikçisi. 1901'de Würzburg'da doğdu. 1 Şubat 1976'da Münih'te vefât etti.

Münih Üniversitesinde Arnold Sommerfeld ile berâber araştırmalar yaptı. Daha sonra Max Born, David Hilbert ve Niels Bohr gibi meşhur fizikçilerle çalıştı. Heisenberg (1925'te) ve Evwin Schrödinger

(1926'da) ayrı ayrı atomun kuvantum (dalga) mekaniğini farklı olarak, fakat matematik yönünden eşit şekilde formüllendirdiler. Bunların teorileri 1928 senesinde İngiliz teori fizikçisi Pal Dirac tarafından genişletilip geliştirildi. 1927'de Leipzig Üniversitesi fizik profesörlüğüne tâyin edildi. Aynı yıl meşhur belirsizlik prensibini ortaya koydu.

Atom yapısı bilgisine katkılarından dolayı fizik dalında 1932 Nobel mükâfâtına lâyık görüldü. 1941 senesinde şimdiki Max Planck Enstitüsünün müdürü olan Heisenberg, 1958'de, atomun içindeki temel parçacıkların yapısını îzâh eden, birleşik sâha teorisinin formülünü ortaya koydu.

Heisenberg, hiçbir fizik bilgininin açıklama yapamadığı bir konuyu da aydınlattı. Bu konu, atom çekirdek yapısına âit olup, Mezon Alan Teorisi olarak isimlendirilmiştir.

Atom çekirdeğinde protonlar ile nötronlar bulunur. Hakîkatte, protonlar artı (+) yüklü olduğundan bir arada bulunamazlar. O hâlde atom çekirdeğinde öyle bir olay vukû bulmalıdır ki, bu sebeple protonların birarada durması mümkün olsun. Olay şöyle cereyân eder:

Çekirdekteki bir protona, yanındaki nötrondan eksi (-) yüklü bir eleman (mezon) sıçrar. Eksi yük kazanan proton nötron olur. Eksi yük kaybeden nötron da protona dönüşür. Bu olay sâniyenin çok küçük bir kesrinde vukû bulur. Öyle ki, protonlar birbirlerini itmeye zaman kalmadan nötron olurlar. Bu hâl böyle devâm eder. Atom çekirdeğindeki mezon alış verişi bir an için dursa, fizik âlemi ânında yok olur.

Heisenberg'in belirsizlik prensibi şöyledir:

Bir elektronun yerini tesbit edebilmek için dalga boyu kısa olan ışınlara ihtiyaç vardır. Bu ışınlar da enerji paketlerinden (fotonlardan) ibâret olduğundan, elektrona çarparak onun yerini değiştirirler. Elektrona çarparak onu etkilememesi için fotonları çok küçük ve dalga boyu uzun olan ışınların kullanılması gerekir. Bu sûretle elektronun hareketinde önemli bir değişme olmayacaktır. Fakat uzun dalgalı ışınlar kuvvetli bir görüntü sağlamadığından, ancak çok belirsiz bir görüntü elde edilir. Şu halde, bir elemanın yerini tesbit etmek mümkün değildir. Bu prensip, tabiî ilimlere bir sınır göstermektedir.

1956 senesinde İstanbul'a gelip konferanslar veren W.Heisenberg, bir konferansında sözlerini şöyle bitirmiştir: "Bütün nutuklarımda, atomdaki enerjiden nasıl istifâde edilebileceğini anlattım. Şimdi aklımıza haklı olarak, şu suâl gelmektedir: Bu muazzam kudreti, küçücük yere kim ve nasıl koydu? Buna ancak metâfizik, yâni ilm-i kelâm (ilâhiyât) cevap verecektir." Adada kendisini gezdiren bir profesörümüz, bu suâle hangi dînin cevap vereceğini sorduğu zaman; "Buna ancak İslâm dîni cevap vermektedir. Ben ve arkadaşım atom âlimi Hahn bu fikirdeyiz." demişti. **İslâmiyet'**in yüksekliğine ve üstünlüğüne hayran olduğunu müteaddid defâlar îlân eden Heisenberg sonunda **Müslüman** olmuştur.

HEKİM;

Alm. *Arzt (m),* **Fr.** *Medecin (m),* **İng.** *Physician, doctor of medicine.* İnsanların sağlık ve mutluluğunu amaçlayan ve bu yoldaki çalışmaları sanat edinen kişi, tabib. Günümüzde hekimler için yanlış olarak doktor kelimesi kullanılmakta veya doktor denilince akla önce hekim gelmektedir. Doktorluk veya doktora bir akademik kariyer olup her ilim dalında geçerli bir basamaktır.

Âdem aleyhisselâmdan çoğalarak bütün dünyâya yayılan insanlar zamanla doğru yoldan ayrıldılar. Yaşayışlarında, inançlarında, ilimlerinde büyük değişiklikler oldu. İşte böyle doğru yoldan ayrılmış cemiyetlerde yaşayan insanların sağlık konusundaki bilgileri yalnızca gözlemlere dayanmaktaydı. Bu insanlar bâzı meyve ve bitkilerin zehirli olduğunu tecrübelerine dayanarak biliyorlardı. Tanrıların bir cezâsı olarak niteledikleri hastalıkların, kötü ruhların insan vücuduna girmesinden kaynaklandığını sanıyorlardı. Bunlara göre kötü ruhlar belli yiyeceklerde bulunuyordu ve o yiyeceğin yenmesiyle vücuda giriyor, genellikle de karın ağrısı ile kendini belli ediyordu. Bu insanlar, hastayı kusturarak, çeşitli şerbet ve bitkiler yedirerek, etrafında dans edip tanrılara yalvarıp yakararak kötü ruhun vücuttan çıkarılmasına çalışırlardı. İptidâî bir hayat süren toplumlarda hekim görevini kötü ruhları vücuttan kovacağına inanılan, üstün güçlere sâhib olarak kabul edilen büyücüler yapmıştır. Daha sonraki yüzyıllarda bâtıl dinlerin temsilcilerinin tavsiyeleri ile birçok gereksiz ve zararlı tedâvi denenmiştir. Aynı zamanda hekimlik de yapan bu kişilerin kötü ruhları vücuttan kovmak için kafatasında delik açtıkları bilinen en tehlikeli tedâvi usûlüdür.

Mısırlı politikacı ve mimar Imhotep, eldeki mevcud bilgilere göre bilinen ilk hekim olup M.Ö. 2900 yıllarında yaşamıştır. Yine aynı yıllarda Çin'de hekimler yetişmeye başlamıştır. Çinli hekimler deri üzerinde tütsülü bâzı maddeleri yakarak, ince iğneleri deriye batırarak tedâvi yapıyorlardı.

Batı dünyâsında tıbbın babası sayılan Hippokrat, hekimlik mesleğine o zamâna kadar duyulmamış çok değişik görüşler getirmesiyle tanınır.M.Ö. 400 yıllarında yaşayan bu Yunanlı hekim hastalıkların tanrıların bir cezası olarak ortaya çıktığını söylemekle berâber, bu cezanın iklim, çevre, rüzgâr, güneş tarafından uygulandığını öne sürmüştü. Milâttan sonra 2. yüzyılda yaşamış olan bir diğer Yunanlı

hekim Galen (Calinos)dir.

Dâvûd aleyhisselâm zamânında yaşamış olan Lokman Hekim, şifalı terkipleri ve hikmetli sözleri ile meşhurdur. İslâm dîni, Lokman Hekim'in velî veya peygamber olduğunu bildirmektedir. Allahü teâlâ, Îsâ aleyhisselâma insanları iyileştirmek mûcizesini vermişti. O, Allah'ın izniyle, ölüleri diriltebilir, anadan doğma körlerin gözünü açabilir, derideki baras denilen lekeleri geçirebilirdi. Böyle olduğu Kur'ân-ı kerîmde bildirilmektedir.

İslâmiyetten sonra hekimlik Müslümanlarda ileri bir duruma geçti. Kiliselerin tutucu ve ard niyetli kuralları altında hekimlik Avrupa'da gelişemezken, İslâm dünyâsında altın çağını yaşamaktaydı. Müslüman hekimler, batılı hekimlerin fikirlerinden bir kısmını kabul etmekle birlikte kendilerinin olan birçok doğru fikri tıp âlemine sunmuşlardır. Yedinci yüzyıldan 13. yüzyıla kadar dünyâda tıp klasiği olarak Müslüman hekimlerin eserleri kabul edildi. İlk bilinen Müslüman hekim Ali bin Rabban et-Tabarî'dir.Tıpta ortaya konan ilk klasik eseri bu kişi yazmıştır.Yine bu hekimlerden biri (865-923) yılları arasında yaşamış olan Râzî'dir. Râzî'nin **El-Hâvî** adlı tıp klasiği, kızamık ve çiçek hastalıkları üzerine yazılmış olan eserleri vardır.

980-1037 yılları arasında yaşamış olan İbn-i Sînâ, batı dünyâsında hekimlerin prensi olarak isimlendirilir. İbn-i Sinâ'nın 18 yaşında hekimliğe başladığı bilinmektedir. **El-Kânun fit-Tıb** kitabı 1650 yıllarına kadar dünyânın en meşhur tıb kitabı olmuştur. Ebü'l-Kâsım ez-Zehrâvî, adlı Müslüman hekim, İspanya'nın Cordoba (Kurtuba) bölgesinde yaşamış (930-1013) olup, yazdığı eser cerrâhî klasiği olarak yüzyıllarca kullanılmıştır. Bundan başka birçok Müslüman hekimin çeşitli konularda yazdığı birçok tıp eseri vardır. Abdülmecîd el-Beydâvî'nin anatomi kitabı, İshak ibni İmran'ın **Hijyen** kitabı bunlardan yalnızca birkaçıdır. On ikinci yüzyılda yaşamış Ebû Mervan bin Zühr'ün diyetle (yenilecek içileceklerle) ilgili kitabı bu konuda yazılmış ilk ilmî kitaptır.

Osmanlılarda hekimlik on beşinci yüzyıla kadar Râzî, İbn-i Sinâ gibi hekimlerin çalışmaları ile paralel gitmiştir. Bu târihten sonra Osmanlı hekimleri kendi eserlerini vermeye başlamışlar, hastalıklarda kendi tedâvi usûllerini kullanmışlardır. Böylece Arapça ve Farsçada yazılmış ders kitapları Osmanlı pâdişâhlarının inşâ ettirdiği, tıp fakülteleri ve hastanelerde kullanılmaya başlanmıştır. İlk önemli Osmanlı hekimi Hacı Paşa'dır. Bu hekimin eserinin ismi **Kitabü Şifâ-il-Eskâm ve Devâ-il-Âlâm** (Hastalıkların iyileşmesi ve ağrıların devası)dır. Diğer bir Osmanlı hekimi de Akşemseddîn olup, Pasteur'dan birkaç yüzyıl önce mikrop teorisini ortaya koymuştur. Diğer bir meşhur Osmanlı hekimi Mehmed el-Kavşunî olup Sultan Süleymân ve İkinci Selim hanların hekimliğini yapmıştır. Hemoroid (basur) üzerine yazdığı eseri önemlidir. On altıncı yüzyılda yaşamış olan Dâvûd El-Antâkî hekimlik ve farmakoloji konusunda önemli eserler vermiştir. On yedinci yüzyıldan îtibâren Osmanlı hekimlerinde batı tıbbının etkileri görülmeye başlamıştır. Sultan Dördüncü Mehmed Hanın saray hekimi olan Sâlih bin Sellüm'ün kitabının dördüncü kısmının başında "Paraselsus'un keşfettiği yeni kimyevî tıp" başlığı bulunmaktadır. Hasan ve Ali efendiler gibi meşhur Osmanlı hekimleri de batının tıbbî tekniklerini ülkemizde ilk uygulayanlardandır. Osmanlı hekimleri hiçbir zaman batının ilmine karşı çıkmamış, her yenilik ve ilmî keşfe açık olmuşlardır. Çoğu, Yunanca, Fransızca ve diğer batı dillerini öğrenerek gelişmeleri takib etmişlerdir.

Hekimden istenen ilk özellik, ahlâklı olması ve insanları sevmesidir. Müslüman olan hekimler İslâmın kâidelerine de harfiyen uyduklarından son derece başarılı olmuşlardır. Dînin temizlik, az yeme alışkanlığı, abdest gibi daha birçok emirleri kişi sağlığını ilgilendirir.

Rönesansla birlikte (15-16. yüzyıllar) hekimlikte birçok gelişmeler oldu. Anatomist Vesalius, cerrah Ambroise Pare, farmakolog Paracelsus bu devrin en önemli hekimleridir.

On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda tıpta birçok ilerlemeler kaydedildi. On dokuzuncu yüzyıl mikroskobun kullanılması, mikrop teorisinin gelişmesi, ileri tekniklerin tedâvide kullanılmasıyla modern tıbbın başlangıcı sayılır.

Tıp eğitimi günümüzde güç ve uzun bir eğitimdir. Altı yıllık bir eğitimden sonra pratisyen hekim ünvanı alınır. Pratisyen hekimler daha sonra ihtisas dallarında çalışarak mütehassıs (uzman) hekim olurlar. Uzmanlık bir çeşit doktora ünvanı kazanmaktır. İç hastalıkları, kardiyoloji, göğüs hastalıkları, cerrâhî, kadın hastalıkları ve doğum, çocuk hastalıkları, psikiyatri, fizik tedâvi, göz hastalıkları, kulak-burun-boğaz hastalıkları, cilt hastalıkları, ortopedi ana uzmanlık dallarıdır. Tıbbın son derece ilerlemesi, yakın yıllarda bu dalların da kendi içinde bölümlere ayrılmasını gerektirmiştir. Bir hekimin tıbbî konuların hepsinde bilgi sâhibi olması imkânsızdır. Bu husus branşlaşmanın ileri derecelere varmasını gerektirmiştir.

Hekim, belli özelliklere sâhib olması gereken bir kişidir. O, normal bir kişiden farklı olmalı, her hareketi ve konuşması ölçülü olmalıdır. Toplumun verdiği saygıyı istismar etmemeli, buna lâyık üstün bir insan olmalıdır. Üstün ahlâk her kişiden çok, hekim için gereklidir. Her hekim meslek esasları üzerinde tıp

fakültesini bitirirken meslek yemini eder. Batıda edilen yemin Hippokrat yemini olup ülkemizdeki edilen yemin daha değişiktir. (Hekimlik yemini için Bkz. Hippokrates)

HEKİMBAŞILIK;

Osmanlı sarayının ve memleketin sağlık işleriyle uğraşan teşkilât. Bu teşkilâtın başındaki vazîfeliye "hekimbaşı" denilirdi.

Bâzı kaynaklara göre Fâtih Sultan Mehmed Handan önce Sultan İkinci Murâd Han döneminde yerleşmeye başlayan bu kuruluş, sonraları daha da gelişti. Sultan İkinci Murâd Han döneminde Hekim Şeyhî'nin, hekimbaşı olarak tayin edildiği bilinmektedir. Hekimbaşı, pâdişâhın çevresinde çalışan kişilerin en büyüklerinden sayılırdı. Bu sebeple hekimbaşılığa tâyin edilenlere 18. yüzyıla kadar sadrâzamlar, sonraları da dârüssaâde ağaları, pâdişâh tarafından hediye edilen bir kürk giydirirlerdi.

Hekimbaşı, dârüssaâde ağasına bağlı olmakla berâber her türlü yazışmaları sadrâzamla yapardı. Bütün sağlık personelinin tâyin ve göreve alınmalarında onun tavsiyeleri alınırdı. Hekimbaşılarına geçimleri için arpalık yâni herhangi bir yerin vergisi verilirdi. Diğer İslâm memleketlerinde olduğu gibi Osmanlı Türklerinde de, **Kur'ân-ı kerîm'**in getirdiği sağlık prensipleri ve Peygamberimizin sağlıkla ilgili hadîs-i şerîfleri uyulacak sağlık kuralları olmuştur. Hekimlik hizmetlerinde, koruyucu hekimliğin, tedâvî hekimliğinden daha kıymetli olduğunun farkında olan Müslümanlar, İslâmiyetin koyduğu kurallarla şimdiki modern hijyen ilminden daha öndeydiler. Bu kâidelere riâyet edenlerin hastalanmayacaklarını Peygamber efendimiz bildirmiştir. (Bkz. Hijyen)

Hekimbaşının selâhiyetleri bugünkü sağlık bakanının selâhiyetlerine eşitti. Ancak bu selâhiyetler askerî alana da yansırdı. Savaş zamânında hekimbaşı, aynı zamanda "ordu hekimbaşısı" idi. Müneccimbaşılık vazîfesini de gören hekimbaşılar, her yıl hicrî yılbaşında bir zâyice (hâdiseleri düzenleyen yıllık cetvel) yapıp pâdişâha takdim ederlerdi. Ayrıca adlî tabiplik görevini de yürütürlerdi. Bir âdet olarak pâdişâhların ölümünde hekimbaşılar görevden alınırlardı. Ancak pâdişâhın tahttan çekilme durumunda görevlerinde kalırlardı.

Hekimbaşının emrinde 19. yüzyıla kadar cerrahbaşı, kehhalbaşı (göz mütehassısı) ve eczâcı kalfaları vardı. Bu târihe kadar hekim ve eczâcı aynı kişi olduğundan ayrıca bir eczâcıbaşılık yoktu.

Hekimbaşılığın yetkileri 19. asrın ortalarında sınırlandırıldı. Çünkü bu zamanda tıp alanında modernleşmeye gidilmesi, bâzı kânun, tüzük ve yönetmeliklerin çıkarılmasına sebeb oldu. Ayrıca hekimbaşının vazîfesi sarayın sağlığı ile ilgilenmekten ibâret olduğundan, "hekimbaşılık" yerine "sertabiplik" deyimi kullanıldı. 1837'de Harbiye Nezâretinde kurulan Sıhhiye Dâiresi, askerî alandaki sağlık konularını, 1850'de kurulan Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne ve Umûr-ı Tıbbıye-i Mülkiye Nezâreti ise sivil alandaki sağlık konularını ele aldı. 1869 târihli **İdâre-i Tıbbiye-i Askeriye Nizamnâmesi** gereğince kurulan Umûr-ı Sıhhiye-i Askeriyye Meclisi, askerî sağlık işlerini devraldığı gibi, gene o yıl kurulan Meclis-i Umûr-ı Tıbbıye-i Mülkiye de sivil sağlık işlerini üzerine almıştır. Bu son kuruluş 1906'da Meclis-i Maârif-i Tıb ve 1908'den sonra da Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye adlarını almıştır. 1912'de bu meclis tamâmen kaldırılarak İçişleri Bakanlığına bağlı Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi kurulmuştur. Daha sonra 1914'te Dâhiliye ve Sıhhiye Nezâreti adını alan bu kuruluş, 1920'de Sıhhat ve İçtimâî Muâvenet Vekâleti, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı adını alarak son şekline geçmiştir. Böylece eskiden hekimbaşıların üzerinde olan her türlü sivil sağlık işlerinden bugün bu bakanlık sorumludur.

On beşinci yüzyıldan îtibâren hekimbaşılık yapmış olan zâtlar şunlardır: Kaysunizâde Mehmed Efendi, Emir Çelebi, Sakızlı Îsâ Çelebi, Halepli Sâlih bin Nasrullah, Hayâtîzâde Büyük Mustafa Feyzî Efendi, Giritli Nuh Efendi, Hasan Efendi, Suphizâde Abdülazîz Efendi, Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi, Mustafa Behçet Efendi, Abdülhak Molla, Cerrah İsmâil Paşa.

Bunlardan Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın Bebek'teki eczânesinin kapısına astığı "Ne ararsan bulunur, derde devâdan gayri" sözü pek meşhurdur.

HEKİMOĞLU ALİ PAŞA;

Osmanlı sadrâzamı. Venedikli mühtedîlerden (İslâmı kabul eden) Hekimbaşı Nuh Efendinin oğlu olup, Haziran 1689'da dünyâya geldi. İyi bir eğitim gördükten sonra Sultan Üçüncü Ahmed Han zamânında hassa silahşörlüğü ile saraya alınıp, sonra da dergâh-ı âlî kapıcıbaşıları arasına katıldı. 1713'te Zile voyvodalığına tâyin olunan Ali Bey, 1719'da Nevşehirli Dâmâd İbrâhim Paşanın sadâreti zamânında beylerbeyi pâyesi ile Türkmen ağası, 1722'de Rumeli pâyesi ile Adana Vâlisi oldu. Bu görevdeyken çevredeki birçok aşîretin elebaşlarını sindirerek güvenliği sağlayıp, haklı bir ün kazandı.

1724'te tâyin edildiği Haleb vâliliği sırasında serasker Köprülüzâde Abdullah Paşa maiyetinde doğu seferine memur edildi. Ali Paşa, Tebriz'in alınmasında büyük gayret gösterdi. 1725'te vezirlik rütbesi

verilip birkaç gün sonra Anadolu Beylerbeyi ve bilâhare hastalığından dolayı vazîfesinden istifâ eden Abdullah Paşa, Temmuz 1726'da doğu serdarlığı ile Tebriz muhâfızlığına getirildi.

Bu vazîfedeyken adamları hakkında vukû bulan bâzı şikâyetlerden dolayı 1728'de Şehrizor eyâletine nakledildi. Aynı yıl Sivas, bir yıl sonra da Diyarbakır vâliliğine getirildi. Nâdir Şahın meydana çıkması ile kötü bir hâl alan doğu seferine 1730'da ikinci defâ serdâr tâyin olunan Ali Paşa, bu sırada tahta çıkan Sultan Birinci Mahmûd Han tarafından elmaslı bir kılıç ve bir samur kürk gönderilmek sûretiyle taltif edildi. Ali Paşa, Üçüncü Tahmasb'a karşı Eylül 1731'de Kuzican Zaferini kazanarak Hemedan, Urmiye ve Tebriz'i geri aldı. Şahın talebi üzerine akdolunan "Ahmed Paşa Musalahası" ile sulh sağlandı.

1732'de Sadrâzam Topal Osman Paşanın azli üzerine Sultan Birinci Mahmûd Han zamânında sadrâzamlığa getirildi. Üç buçuk yıl süren Ali Paşanın bu ilk sadrâzamlığı, Avrupa'da Lehistan verâseti buhrâniyle, doğuda Ahmed Paşa Antlaşmasını kabul etmeyen Nâdir Şahın İran tahtında bulunan Tahmasb'ı indirip yerine Üçüncü Abbâs'ı getirmesi ve Bağdat'a hücum etmesi zamanlarına rastlar. Bağdat'ı Nâdir Şah kuvvetlerinden kurtarmaya muvaffak olan Topal Osman Paşanın 1733'de Kerkük civârında baskına uğrayarak şehid ve ordunun perişân olması üzerine sarayda toplanan harp meclisinde Sadrâzam Ali Paşa azlolunarak Midilli'ye sürüldü.

Ali Paşa bir yıl sonra gönderdildiği Bosna vâliliği sırasında üç sene Avusturya kuvvetlerinin şiddetli hücumlarına karşı kahramanca mukâvemet gösterdi. Topladığı gönüllülerle gücünü arttıran Ali Paşa, Banyaluka surları önünde Mareşal Hildburgausen'e karşı 4 Ağustos 1737'de parlak bir zafer kazandı. 1740'ta güvenliği sağlamak ve Kölemen beylerini sindirmek vazîfesiyle Mısır'a gönderildi. Bir yıl sonra Anadolu beylerbeyi olan Ali Paşa 1742'de ikinci defâ sadrâzamlığa getirildi. Ancak bir müddet sonra yeniden görevden alınarak Midilli'ye sürüldü. 1744'te Bosna, 1745'te Haleb vâliliğine tâyin edildi. Ali Paşa, aynı yıl Nâdir Şahın Kars üzerine gelmekte olduğu öğrenilince Anadolu eyâleti ile ikinci defâ, şark (doğu) serdarlığına tâyin oldu.

1746'da İran ile sulh yapıldıktan sonra Anadolu'daki eşkıyâyı sindirmeye memur edildi. Karışıklıklar çıkması üzerine üçüncü defâ Bosna vâliliğine gönderildi. Ali Paşa, daha sonra tâyin edildiği Trabzon vâliliği sırasında Karadeniz derebeylerini ortadan kaldırdı. 1754'te Anadolu beylerbeyliğine naklolundu ise de Şubat 1755'te Sultan Üçüncü Osman Han tarafından sadrâzamlık tevcih edildi. Fakat bâzı mâniler sebebiyle üçüncü sadâretinde ancak elli üç gün kalabilen Ali Paşa azlolunarak Kıbrıs'a sürüldü. Ali Paşa Kıbrıs'ta o kadar izzet ve ikrâm gördü ki, verilen hediye ve para yardımları sâyesinde üç ayda Kıbrıs fakirlerine 100 bin kuruştan fazla tasaddukta (sadaka) bulundu. Aynı sene oğlunun pâdişâha yazdığı bir arîza ile sürgünden kurtulup, 1755'te Mısır vâliliğine getirildi.

1756'da Anadolu beylerbeyi olan Hekimoğlu Ali Paşa, bu görevdeyken 14 Ağustos 1758'de eyâlet merkezi olan Kütahya'da vefât etti. Ölürken, İstanbul'daki câmii yanına defnedilmesini vasiyet eden Ali Paşanın naaşı, geçici olarak Kütahya'da defnedilmişti. Daha sonra müsâade alınarak İstanbul'a getirilip türbesine defnedildi.

Ali Paşa, akıllı, âlim, tedbirli, yiğit, sağlam görüş sâhibi, cömert ve kerîm bir zât olup, idârede şiddetliydi. Otuz seneyi aşan vezâreti zamânında başta pâdişâh olmak üzere bütün devlet erkânının îtimât ve hürmetini kazanmıştı.

Âli mahlası ile şiirler yazan Ali Paşanın İstanbul'da Davutpaşa yakınlarında bir câmii, kitaplığı, sebili, türbesi ve zâviyesi vardır.

HELÂL (Bkz. Harâm ve Helâl)

HELİKOPTER;

Alm. *Hubschrauber (m),* **Fr.** *Helicoptere (m),* **İng.** *Helicopter.* Dik olarak iniş- kalkış yapabilen uçuş aracı. Havada tutunabilmesi uçaklardaki gibi kanatlarla olmayıp yine bir çeşit kanat olarak kabul edilebilen paletlerden meydana gelen döner pervâne ile sağlanmaktadır.

Pervâne, helikopterin üst kısmında olup motor tarafından döndürülen bir rotora bağlıdır ve yere paralel olarak dönmektedir. Havada tutunması yatay olarak dönen pervaneyle sağlanan hava araçlarına genelde jiravyon denmektedir. Helikopterler de bir cins jiravyondur. Jirodin ve Otojir de bu âileye giren hava araçlarından iki tiptir. Otojirlerin pervanesi motor tarafından döndürülmez; dönme, otorotasyon ile yeni aracın hareketi ile sağlanır. Bu sebepten otojirler rüzgârlı havalarda iniş kalkış yapabilirler. 1940'lardan sonra otojirler kalkmıştır. Helikopter âilesinden diğer bir tip araç da konvertioldir. Daha karmaşık olan bu araçların uçuş anında şekil değiştirip pervâneli uçak gibi hareket etme özelliği vardır. Normalde kanat uçlarında motor tarafından döndürülen birer rotor ve rotora bağlı pervâneleri bulunan bir uçak gibidir. Yatay uçuş hareketinde pervâneler yere dik, dönüş ekseni ise yere paraleldir. İniş-kalkış hâlinde bu pervâneler 90° dönerek yere paralel hâle gelirler ve helikopter gibi dik iniş ve

kalkışı sağlarlar. Kalktıktan sonra tekrar pervâneler 90° dönüp pervâneli uçak hâline gelirler.

Yapısı ve çalışması: Helikopterin en önemli özelliği ileri hareketinin yanında geri ve yan taraflara da hareket edebilir olmasıdır. Hattâ havada, olduğu yerde durabilir. İniş kalkış için uçaklarda olduğu gibi özel bir pist gerektirmez. Bu sebeple pek çok sahada kolaylık sağlayan helikopter motor ve uçucuları taşıyan bir gövde ve bir kuyruk kısmından meydana gelir. Tek motorlu helikopterlerde kuyruk kısmının ucunda hareketini yine motordan alan ikinci bir küçük rotor daha bulunur. Bu, ana rotor hareket ettiğinde gövdenin ters yöne dönmesine mâni olarak helikopterin hareket yönünü tâyin eder. Tepkinin etkiye eşitliği ilkesine göre gövde üzerinde bulunan motor tarafından döndürülen rotor, gövdeyi ters yöne döndürmeye çalışacaktır. Çift motorlu büyük helikopterlerde böyle bir problem yoktur. Rotorların dönüş yönleri birbirlerine ters olarak ayarlandığından birbirinin etkisini dengeliyerek gövdeye bir tesir yapmazlar. Bu tip helikopterlerde rotorlar ya yan yana veya arka arkaya veyahut da aynı eksende olmak üzere alt alta bulunur. Rotorları tahrik eden motor, ya patlamalı motor veya turboşaft motor denen gaz türbinidir. Gaz türbini 1950'lerden sonra kullanılmıştır. Bâzı tip helikopterlerde motor, paletlerin ucundan püsküren hava veya gaz tepkisi ile döndürülür. Bu tipler basit ve hafif olmasına rağmen verimleri düşük ve gürültülüdür. Bu sebeple az kullanılır.

Rotor paletleri dönerlerken yatay düzlemle aynı uçak kanatlarında olduğu gibi bir açı yaparlar. Uçaklarda hücum açısı olarak adlandırılan bu açıya helikopterlerde hatve açısı veya pale açısı denir. Helikopterlerin daha fazla yükselmesi istendiğinde gereken daha fazla kaldırma kuvveti rotor hızının arttırılmasıyla değil, bu hatve açılarını arttırmak suretiyle sağlanır. Çünkü rotorun dönüş hızı değişmez. Açı değişimi pilot kabininde bulunan bir kolla sağlanır. Bunun gibi birçok kumandayı pilotun her an kullanması gerekir. Bu sebeple helikopterleri kullanacak özel olarak yetiştirilmiş pilotlar gerekir.

Helikopterlerin belli bir yöne uçması istendiğinde rotorun o yöne eğilmesi gerekir. Bu halde rotorun meydana getirdiği kaldırma kuvvetinin iki bileşeni olur. Biri dik olarak helikopteri havada tutar. Diğeri yatay olarak helikopteri istenen yere sürükler. Sürükleme hızını artırmak için rotorun daha fazla eğilmesi gerekir. Bu durumda kaldırma kuvvetinin düşmemesi için motor gücü arttırılır. Rotorun istenen yöne eğilmesi pale açılarının, tam bir devir esnâsında bir arttırılıp bir azaltılmasıyla mümkün olur. Bu esnada eğilecek tarafta kaldırma kuvveti düşer tam karşı yarım devirde yükselir. Bu da hatve açısının devirinin yarısında yükseltilmesiyle mümkün olur. Hatve açısının bu şekilde kontrolü pilot tarafından bir levye (kol) vâsıtasıyla yapılır. Motor havada âniden durduğu zaman rotorun dönme hızı düşer ve kaldırma kuvveti meydana getiremez, helikopter düşmeye başlar. Bu hâlde hatve açısı negatif yâni yatay ufuk düzleminin altında olacak hale getirilir. Paletler, helikopter aşağı doğru düştüğünde aşağıdan yukarıya doğru meydana gelecek hava akımını belli bir açıyla karşılamaya başlar. Bu durumda otorotasyon denen hâdise meydana gelir ve rotor dönmeye başlar. Rotorun dönmesiyle meydana gelecek kaldırma kuvveti helikopterlerin yere hızlı çarpmasına mâni olur.

Kullanıldığı yerler: Bâzı sâhalarda vazgeçilmez bir araçtır. Taşımacılıktan, askerî gâyelere kadar pekçok yerde kullanılır. Yolcu taşımada kullanıldığı gibi, uzak olmayan ve erişilmesi zor yerlere yük taşımada da kullanılır. Telefon ve elektrik hatlarının bakımında, büyük binâların yapımında helikopterden istifâde edilir. Arama, kurtarma işleri, sağlık hizmetleri, zelzele, su baskını gibi felaketlerde nakil işleri, yangın söndürme alanında orman yangınlarının söndürülmesi, büyük binalardan insanların kurtarılması diğer kullanım sâhalarıdır.

Askerî sâhalarda helikopterler irtibat, sağlık hizmetlerinde hasta nakli, asker nakil işleri, atış kontrolü, uçak gemilerinde kurtarma, arama, hattâ makineli tüfek, roket, top ile techiz edilerek savaş uçağı gibi pekçok gâyelerde kullanılır.

Bunlara rağmen helikopterler pahalı araç olduğundan her işte kullanılmazlar. Başka türlü yapmak mümkün olmayan ve çabuk yapılması gereken işlerde helikopter kullanılır.

Târihi: İlk olarak helikopterin benzerine çok eskiden Çin'de rastlandığı söylenmektedir. On sekizinci yüzyılın sonlarında küçük bir model yapılmasına rağmen gerçek uçabilen helikopter, ancak yirminci yüzyılın başında yapılmıştır. 1900'lerde Albay Renard ve daha sonra Louis Breguet, helikopterin aerodinamik etüdü ve taşıyıcı pervâne teorisi üzerine çalışmalar yaptı. 1907'de Paul Cornu tarafından yerden yükselebilen helikopter yapıldı. Daha sonra yolcularla kalkış denemeleri yapıldı. 1916'da Avustralya ordusunda kullanılan bir gözetleme helikopteri 50 m kadar yükselebilmiştir. Savaşdan sonra bu konudaki çalışmaların duraklamasına rağmen 1915'ten sonra birçok uçuş denemeleri yapıldı. 1936'da 100 m yükseklikte bir saatlik uçuş yapıldı. Focke- Achgelis helikopteri bir saatten fazla uçuş yapmış ve 3400 metreye çıkmıştır. İlk eklemeli rotor paletlerini bulan La Cierva 1940'larda Otojiri keşfederek başarılı uçuşlar yaptı. İkinci Dünyâ Savaşından sonra ABD'de bu sahada önemli gelişmeler oldu. SIKORSKY R-4 ile ABD hava kuvvetlerine helikopterler servise girdi. PIASECKI-BELL, HILLER gibi imâlatçıların yaptığı helikopterlerle askerî ve sivil havacılıkta helikopter önemli yer tutmaya başladı. Belçika hava yolları Sabena helikopterle yolcu taşımayı başlattı. Bu arada İngiltere'de

BRİSTOL, FAİREY, PERCİVAL, SAUNDERS ROE, VESTLAND, Fransa'da SNCASO, NORD, DURAND, SRCA BİREGUET gibi helikopter firmaları faaliyet göstermeye başladı.

HELİKOPTERBÖCEKLERİ (Bkz. Kızböcekleri)

HELSİNKİ ANLAŞMALARI;

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı neticesinde imzâlanan ve çeşitli konularda bir dizi anlaşmadan meydana gelen Nihâî Senet. Sened'e Arnavutluk dışında Türkiye de dâhil olmak üzere bütün Avrupa devletleri ile ABD ve Kanada imza koymuştur. Anlaşmaya imzâ koyan 35 ülke, İkinci Dünyâ Savaşı sonrasında belirlenen sınırların ihlal edilmezliği, insan haklarına ve temel hürriyetlere saygı, ekonomik, ilmî, insanî konularda ve başka sahalarda işbirliği yapmayı taahhüt ettiler.

Hukûkî açıdan milletlerarası sözleşme özelliği ve bağlayıcı bir değer taşımayan Helsinki Anlaşmalarıyla ilgili görüşmeler Kasım 1972 de başladı. Haziran 1973'te Helsinki'de dışişleri bakanlarının bir araya gelmesinden sonra bir anlaşma taslağı hazırlamak üzere Cenevre'de komiteler toplandı. Eylül 1973'ten Haziran 1975'e kadar süren görüşmeler neticesinde hazırlanan Nihâî Senet, 1 Ağustos 1975'te imzalandı. "Helsinki Sonuç Belgesi" veya "Helsinki Nihâî Sözleşmesi" gibi isimlerle de bilinen Senet, imzâcı devletler arasındaki münâsebetleri düzenleyen on ilkenin esâsını, askerî alanda güvenlik tedbirleri alınmasını, her türlü alışverişi kolaylaştırmak ve kişiler arasında haberleşmeyi geliştirmek gâyesiyle yapılacak işbirliğinin şartlarını tesbit etmiştir.

Görünüşte insan haklarını, temel hak hürriyetleri korumak, milletlerarası güvenliği sağlamak, devletlerin sınırlarının ihlâl edilmemesi ve iç işlerine karışılmaması gibi gâyelerle imzâlanan Helsinki Nihâî Sened'i, bu Sened'e imza koyan devletlerin diğer devletlere karşı çifte standart uygulamaları sebebiyle beklenen neticeyi vermedi. Bilhassa Müslümanların ekseriyette bulunduğu ülkelere karşı girişilen hareketler Helsinki Nihâî Senedinin açık olarak ihlâl edilmesidir. Sovyetler Birliği tarafından Afganistan'ın işgal edilmesi, Kıbrıs konusunda Türk toplumuna karşı takınılan tavır, Hindistan'ın Keşmir bölgesinde Müslümanlara karşı uygulanan baskı ve zulümler, Bulgaristan, Yunanistan ve diğer ülkelerde azınlık durumunda bulunan Müslümanlara karşı uygulanan zulüm, baskı ve sindirme hareketleri, Cezâyir'de demokratik olarak iktidâra gelen bir partinin dış baskılarla kapatılması, Bosna-Hersek'te Müslüman olmaktan başka suçu olmayan savunmasız ve suçsuz insanların katledilmesine göz yumulması, zaman zaman Türkiye'nin iç ve dış politikasıyla ilgili baskıların bulunması Helsinki Nihâî Senedine imza koyan devletlerin bu konudaki samimiyetsizliklerini açık olarak ortaya koymaktadır. (Bkz. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı)

HELVA SOHBETİ;

eskiden İstanbul'da uzun kış gecelerinde yapılan bir nevi toplantı. Kış gecelerinde halk, devlet ricâli, zaman zaman sohbetler tertib ederlerdi. Bu sohbetlerin gâyesi ilmî mübâhase olup, çeşitli meselelerde görüş alışverişi yapmaktı. Sohbet meclislerine âlim, şâir ve ilim adamları dâvet edilir; ilmî, edebî sohbetlerden sonra nefis helvalar yenirdi. Târihte, Lâle devrinde yapılan helva sohbetleri pek meşhurdur. Böyle ilmî meclislere Sultan Üçüncü Ahmed Han da dâvet edilir, gâyet olgun geçen bu meclislerde ilmî sohbetlerle hoş ve faydalı vakit geçirilirdi.

HELYUM;

Alm. *Helium (n),* **Fr.** *Helium (m),* **İng.** *Helium.* Asal (soy) gazlar sınıfından bir element. Sembolü He'dir. Renksiz, kokusuz ve tatsız bir gazdır. Yoğunluğu 0,178 g/l'dir. Tek atomlu moleküler özelliğe sâhib olup, atom numarası 2, kütlesi 4,003'tür. İki tâne kararlı izotopu vardır. $^{3}_{2}$He olanın kütlesi 3,0170 ve $^{4}_{2}$He olanın kütlesi ise 4,0026'dır. Bu iki izotop tabiatta bir arada bulunur. $^{3}_{2}$He'ün oranı % 1,3.10^{-4}'tür. Kararsız izotopu olan $^{6}_{2}$He radyoaktif olup yarılanma süresi 0,8 sâniye ve kütlesi 6,0208'dir.

Helyum sıvılaştırılabilir. Fakat yoğunlaşma sıcaklığı, bilinen elementlerin hepsinden daha düşüktür. Erime noktası 25,2 atm'de -272,1°C, kaynama noktası 1 atm'de -268,94°C'dir. Kaynama noktasında sıvı helyumun yoğunluğu 0,1249 g/ml, 20°C ve 1 atm basınçta 1000 g sudaki çözünürlüğü 8,61 ml'dir.

18 Ağustos 1869'da güneş tutulması esnâsında dünyânın farklı bölgelerinde araştırma yapan 6 araştırmacı tarafından, güneşin etrâfındaki gaz atmosferlerinde parlak sarı bir spektrum çizgisi keşfedildi. Bu spektrumu veren maddenin güneşe has bir element olduğu zannedildi ve bu yüzden güneş mânâsına olan Helias kelimesinden Helyum ismi verildi. Daha sonra 1895'te William Ramses bâzı uranyum filizlerinin yakınındaki gazlar arasında bu elemente rastladı. Böylece helyumun bir element olduğu ortaya çıktı. Yine aynı târihlerde havada mevcut olduğu da keşfedildi.

Helyum, kuru havanın hacimce milyonda 5,24 kısmını teşkil eder. Kuru havada helyumun ağırlıkca yüzdesi ise 3,9.10^{-5}tir. Radyoaktif mineraller içinde az miktarda bulunur. Amerika'daki tabiî gaz

kuyularından büyük ölçüde elde edilir. Ayrıca Güney Afrika'daki ve Rusya'daki tabiî gazlardan da elde edilir. Dünyâ üzerindeki helyum üretiminin çok az bir kısmı da havadan elde edilir.

Genellikle tabiî gazlardaki helyumun menşeinin arz içindeki radyoaktivite olduğu sanılmaktadır. Fakat hâlen bu hususta cevâbı verilmemiş suâller vardır. Meselâ dünyânın kabuğunun geniş bir bölümünde radyoaktif madde yayılmış olarak bulunduğu hâlde, helyumun neden bâzı tabiî gazlarda toplanmış hâlde olduğuna cevap verilememektedir.

Kullanıldığı yerler: Hidrojenden sonra en hafif gaz olması sebebiyle uçuş balonları ve yükseklerde meteoroloji gözlemleri yapan balonların doldurulmasında kullanılır. Reaksiyona girme kâbiliyeti (yanma vb.) olmadığından hidrojen yerine tercih edilmektedir. Deniz dibinde araştırma yapanların hava tüpünde, azot yerine helyum bulunur. Böylece dalgıcın azot vurgununa uğramasının önüne geçilir.

Helyum, bilhassa makinaların geliştirilmesi ve tecrübe esnâsında roketlerde yakıtları basınç altında tutmak için kullanılır. Tıpta solunum yollarının kısmî tıkanma ve daralmalarında, özellikle astım krizinde tercih edilir. Helyum, ayrıca ameliyatlarda narkoz için çok kullanılan siklopropan ve diğer anestezilerin seyretilmesinde, hafif metallerin kaynak yapılmasında kullanır. Kırılma indeksi düşük olduğu için bir seri olarak hazırlanmış optik merceklerin arasındaki boşlukların doldurulmasında kullanılır. Yeraltındaki jeolojik yapılarda petrol ve gaz gücünü tâyin etmekte de helyumdan istifâde edilir.

HEMİNGWAY, Ernest Miller;

Amerikan roman ve kısa hikâye yazarı. Yirminci yüzyılın en çok tanınan yazarlarından biridir.

Şubat 1899'da Chicago yakınlarındaki Oak Park şehrinde doğdu. Babası Dr. Clarence Hemingway, oğlunun hayatında ve izlediği yolu seçmesinde büyük ölçüde tesirli oldu. Michigan Gölündeki balık avları ve çocukluğunda başından geçen hâdiseler onun ilk ilham kaynaklarıdır. İlk yazıları ise Ring Lardner'i taklid ederek **Okul** Gazetesine yazdığı fıkralardı. Koleji bitirince memleketinden ayrılarak Kansas'taki **City Star** Gazetesine girdi. Buradaki çalışmalarının yazarlık şahsiyetini şekillendirmesinde büyük tesiri oldu.

Birinci Dünyâ Savaşının patlak vermesi üzerine asker olmak isteyen Hemingway'ın mürâcaatı gözlerindeki bozukluk sebebiyle kabul edilmedi. Ancak Kızılhaç'a kamyon şoförü olarak girip İtalya'nın Fosfalta di Pieva bölgesine gitti. İtalya'daki bu dört savaş senesi onun en çok etkilendiği hususlardan biridir. Savaş sona erdikten sonra İtalya'da kalarak bir süre Amerika'daki **Toranto Star** Gazetesinin muhâbirliğini yaptı. Buradan Paris'e geçerek diğer Amerikan yazarları Ecra Pound ve Gertrude Stein ile çeşitli çalışmalarda bulundu. İlk önemli kitabı bu yıllarda yayınladığı kısa hikâyeler ve imajist fikirlerden meydana gelen **Zamanımızda'**dır. Sâde ve teklifsiz üslûbu ile dikkatleri üzerine çeken bu kitap, onun edebî şahsiyetini yansıtan ilk eseridir.

İlk romanı ve ikinci mühim kitabı savaş sonrası dönemin gâyesizliğini ve bu dönemin kaybedilen neslini anlattığı **Güneş de Doğar** adlı eseridir. Bu kitap ona şöhretin yolunu açtı.

1930'dan sonra da İspanya, Afrika ve Florida'da uzun süre kalarak avcılık, dalıcılık gibi işlerle uğraştı. İspanya iç savaşı sırasında ve İkinci Dünyâ Savaşında muhabirlik yaptı. 1945'ten sonra Küba'da Havana yakınındaki Finca Vigia'ya yerleşerek, Castro rejimi kendisini sınırdışı edinceye kadar çalışmalarını burada sürdürdü. Sonra İspanya'ya giden, kısa süre sonra da Amerika'ya geri dönerek İdaho'ya yerleşen Hemingway, 1954'te Nobel edebiyât ödülünü aldı. Sağlık durumunun kötüleşmesi üzerine hastaneye kaldırıldı. Onun "Hayat, ölüme yakın oldukça zevklidir!" felsefesi kendisini kurtaramadı. Arka arkaya rûhî bunalımlar geçirerek hâfızasını kaybetti. Şubat 1961'de de Ketchum'daki evinde intihâr etti.

Birçok yazarın süslü deyimler ve laf kalabalığından ibâret olan edebiyâtı benimsediği bir dönemde yazmaya başlayan Hemingway, hiçbir zaman bu yolu tasvib etmedi. Lisanı sâde şekli ile kullanmayı, lüzumsuz kelimelerden kaçınmayı seçti. Hemingway stili bir lise öğrencisinin anlayabileceği seviyede, girift olmanın dışında ancak oldukça aktüel bir üsluptu. Cümlelerinin kısa ve basit olması, tasvirlerin, sıfatların yerli yerinde kullanılması eserlerinin geniş ölçüde okunmasının en mühim sebebi kabul edilmektedir.

Hemingway hayatı boyunca altı roman yazmıştır. Bunlar **Güneş de Doğar** (1926), **Silâhlara Vedâ** (1929), **Sâhip Olmak ve Olmamak** (1937), **Çanlar Kimin İçin Çalıyor?** (1940), **Irmağın Karşısında ve Ağaçların Arasında** (1950), **Yaşlı Adam ve Deniz'**dir. Kısa hikâyeleri ise **Zamanımızda** (1925), **Kadınsız Adamlar** (1927). Diğer önemli eserleri **Katiller, Francis Macomber'in Kısa ve Mutlu Hayatı, Klimanjaronun Karları, Günortası Ölüm, Hareketli bir Bayram, Afrika'nın Yeşil Tepeleri** ve Birinci Dünyâ Savaşı sonrası Türkiye'yi de anlattığı **Ernest Hemingway'**dır.

HEMMÂM BİN MÜNEBBİH;

Tâbiîn'in meşhûrlarından. İsmi, Hemmâm bin Münebbih bin Kâmil olup, künyesi Ebû Ukbe'dir. Aslen Yemenli olduğu için Yemânî, San'a şehrinden olduğu için San'ânî, İslâmiyetten önce Yemen'e gelip yerleşen İranlıların soyundan olduğu için de El-Ebnâî nisbeleriyle bilinir. Doğum yeri ve târihi kesin bilinmemekte ve hayâtı hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. 749 (H.131)da vefât ettiği rivâyet edilmektedir.

Ticâretle uğraşan ve bâzı gazâlara katılan Hemmâm bin Münebbih, uzun müddet Ebû Hüreyre'nin meclislerinde ve sohbetlerinde bulundu. Ondan hadîs-i şerîf dinleyip rivâyet etti. Ebû Hüreyre'nin bizzat ona hadîs-i şerîf yazdırdığı da rivâyet edilir. Hazret-i Muâviye, İbn-i Abbâs, İbn-i Ömer ve İbn-i Zübeyr'den de hadîs-i şerîf rivâyet etti. Kardeşi Vehb bin Münebbih, Ali bin Hasan ve Ma'mer bin Râşid gibi zâtlar da ondan hadîs-i şerîf rivâyet ettiler. Ebû Hüreyre'den duyarak yazdığı hadîs-i şerîfleri **Es-Sahîfet-üs-Sahîha** adlı risâlesinde topladı. Daha sonraki devirlerde **Sahîfe-i Hemmâm** diye meşhur olan bu risâlede, 140'a yakın hadîs-i şerîf vardır. Talebelerinden Ma'mer'in, ondan da Abdürrezzâk'ın rivâyet ettiği bu risâledeki hadîs-i şerîfleri, Ahmed bin Hanbel rahmetullahi aleyh **Müsned'**ine, İmâm-ı Buhârî hazretleri ise **Sahîh'**ine almıştır**. Sahîfeti Hemmâm bin Münebbih** adıyla neşredilen bu eser, hadîs-i şerîf târihi bakımından çok önemlidir.

Bütün hadis âlimlerince **sikâ,** yâni güvenilir bir râvî olduğu bildirilen Hemmâm bin Münebbih'in rivâyet ettiği bu hadîs-i şerîfler, Şam ve Berlin'deki kütüphânelerde iki nüshâ hâlinde mevcuttur.

Onun, Ebû Hureyre'den radıyallahü anh rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bâzıları:

Cumâ gününde öyle bir saat vardır ki, bir Müslüman bu saatte duâ edip, Rabbinden bir şey dilerse, Allahü teâlâ ona mutlaka dilediğini verir.

Güneş battığı yerden doğmadıkça, kıyâmet kopmaz. Battığı yerden doğduğunu gören bütün insanlar îmân edecekler. Fakat bu îmân, daha önceden inanmayan veya îmân ile bir hayır kazanmış olmayan kimseye fayda vermeyeceği zamanda vukû bulmuş olacaktır.

HEMOFİLİ;

kanın pıhtılaşmasında rol oynayan elemanlardan bâzılarının doğuştan eksikliğine bağlı olarak ortaya çıkan kan hastalığı. Hemofili, bir yaralanmadan sonra kanın pıhtılaşmaması veya pek yavaş olarak pıhtılaşmasıdır. Hastalığa sebeb olan gen, resesif olup eşey kromozomu ile taşınır.

Hastalık daha çok erkeklerde görülür. Kadınlar genelde taşıyıcıdır. Bir kadının hemofili olabilmesi için, hem anasından hem de babasından hemofililik genini alması îcâb eder. Hemofili olan kızların, bülûğ çağından sonra yaşaması güçleşir. Taşıyıcı bir kadın ile sağlam bir erkekten olan erkek çocukların yarısında hemofili, kız çocuklarında da yarısında taşıyıcı olma ihtimali vardır. Hemofili sonradan da olabilir. Kanın pıhtılaşması, yâni katı hâle geçmesi, kandaki fibrojenin fibrine dönmesi ile olur. Kanın pıhtılaşması, günlük hayatta çeşitli yaralanmalar ve kazalarla karşılaşan insan için çok önemli bir olaydır.
Kan pıhtılaşmasının mekanizması şu şekildedir:

Pıhtılaşma olayı genel olarak birbirine bağlı üç safhada olur. Bu safhaların her birinde bâzı olaylar olur ve birbirini tâkip eder. Olayların her biri kendinden sonraki olayların meydana gelmesine sebeb olur. Bu olayların olması için de faktörler vardır. Faktörler, Romen rakamı ile ifâde edilmiştir. Bu faktörlerden birinin eksik olması, pıhtılaşma zamanını uzatır. Faktör VIII'in antijenik özelliklere sâhib olan kısmının eksikliği "Von Willebrand Hastalığı"nı meydana getirir. Faktör IX'un eksikliği veya yetersizliği "Hemofili B"yi meydana getirir. Hemofili B'ye az rastlanır. Belirtileri ve bulguları açısından iki hemofili cinsi arasında fark yoktur.

Hemofilik kişilerde, hastalığın esas tablosunu, durmayan kanamalar teşkil eder. Bu kanama cerrâhî müdâhalelerden veya yaralanmalardan saatlerce sonra başlar. Kendiliğinden olan kanamalar ise en çok mafsallarda ve adale içlerinde ortaya çıkar. Diz, ayak bileği ve dirsek mafsallarının içinde kanama sıktır. Tekrarlayan mafsal içi kanamalar neticesinde, mafsallar hareketsiz kalacak şekilde kaynayıp sakatlıklar meydana gelebilir. Hemofiliklerde, kan işeme, burun kanaması ve mide barsak kanamalarına da sıkça rastlanır. Kanamaların zaman zaman ortaya çıkması ve arada kanamasız dönemlerin bulunması, hemofili için karakteristiktir.

Belirtilerin derecesine göre de hemofili ağır ve hafif olmak üzere ikiye ayrılır. Ağır hemofili de ikiye ayrılır. Ağır hemofilide kendiliğinden olan kanamalara sık rastlanır ve henüz daha bebekken başlar. Tedbir alınmayan vakalarda hastalık erken yaşlarda ölümle sonuçlanır. Hafif seyreden hemofilide, pıhtılaşmada faktör az da olsa bir iş görmektedir ve bu yüzden kendiliğinden kanama hemen hemen hiç yoktur. Aşırı kanama eğilimi, ancak küçük cerrâhî müdâhalelerden sonra ortaya çıkar.

Genel tedbirler: Kanamalara bağlı sakatlıklar, ancak erken tedâvi ile önlenebileceğinden en küçük bir kanama belirtisi karşısında hasta derhal hastaneye gitmelidir. Son senelerde, gelişmiş memleketlerde ev tedâvisi uygulanmakta, bir mafsal şişliği veya basitçe bir kanama durumunda hastaya derhal yoğunlaştırılmış kan pıhtılaşma faktörleri verilmektedir. Günümüzde batı ülkelerinde giderek yaygınlaşan AIDS hastalığının ve hepatit virüsünün kan nakli ile bulaştığı gözönüne alınarak, hemofili hastalarına verilecek kanların güvenilir, resmî merkezlerden temin edilmesi gereklidir.

Bu hastalarda, mümkün olduğunca kas içine iğne zerkinden kaçınılmalıdır. Aspirin, kanama tehlikesini arttırdığından yasaktır.

Mafsal içi kanaması veya kas içi kanaması durumunda mutlaka hekim müdâhalesi gereklidir. Fazla geniş olmayan sathî kesikler ve çiziklerde 5-10 dakika kadar baskı uygulamak kanamanın durmasına yetebilir.

Gelişmiş ülkelerde hastalar için özel okul, kurum ve tedâvi merkezleri vardır. Ülkemizde de "Türk Hemofili Cemiyeti" faaliyet göstermektedir.

Hasta sâhil yerde oturmalı, kemik suyu ve paça suyu içmeli, tâze buğday, çavdar ve bulgur yemelidir. Mısır yasaktır. Taze ıspanak, sirkeli salata, ahududu, limon, portakal, ekşi elma yemelidir. Konserve, turşu yasaktır. Su ve herşeyi az içmelidir. Burun kanamasında başı geriye eğmelidir. Bir pamuğa kan pıhtılaştırıcı toz serpip burun deliğine sokmalıdır. Deri kanamalarında, deri önce tuzlu su ile yıkanıp temizlenir, sonra "Thrombax Roussel" ilâcından elde edilen sıvı çözelti ile ıslatılan pamuk veya gazlıbez kanayan yere konur. K vitamini de faydalıdır.

HEMOGLOBİN;

Alm. *Hamoglobin (n),* **Fr.** *Hemoglobine (f),* **İng.** *Haemoglobin.* Kırmızı kan hücrelerinde (alyuvarlarda) bulunan, kanın oksijen ve karbondioksit taşıma işini yapmasında görevli, demir ihtivâ eden solunum pigmenti. Alyuvarlara kırmızı rengini, sağlıklı kişilerin cildine pembe görünüşü veren bu maddedir. Omurgalılar ile bâzı omurgasız hayvanların gaz taşıma pigmentidir. Diğer hayvanlar başka pigmentlere sâhiptir.

Hemoglobinin ana görevi dokular ile akciğer arasında oksijen ve karbondioksit taşınmasını temin etmektir. Nefes alma esnâsında akciğerlere giren havanın oksijeni kandaki hemoglobin tarafından bağlanır. Hemoglobinin oksijenle yaptığı bu gevşek bileşiğe "oksihemoglobin" denir. Dokulara ulaştığında ise, oksijeni bırakıp karbondioksiti alır. Bu özelliğinden dolayı atardamarla gelen kan parlak kırmızı, toplardamarla dönen kan ise kirli kırmızıdır. Karbondioksit yüklenmiş kan kılcal damarlardan toplardamarlara, bunlar vâsıtasıyla kalbin sağ kulakçık ve karıncığına, oradan da akciğerlere gider. Akciğerde karbondioksit serbest hâle geçer ve nefes verme esnâsında dışarı atılır. Dokularda teşekkül eden karbondioksitin atılmasında bir güçlük olur ve vücutta karbondioksit birikimi olursa, vücut hücrelerinin yaşamaları çok zorlaşır.

Hemoglobinin oksijen ve karbondioksit gazlarını taşıma görevi, organ ve dokuların normal görevlerini yapabilmeleri için hayâtî öneme sâhiptir. Gaz değişimi hâdisesi iki gazın dokular ve solunum havasındaki miktarlarına göre ayarlanmıştır. Akciğerlerde soluduğumuz havada oksijen fazla, karbondioksit düşük olduğundan, oksijeni alıp karbondioksiti bırakır. Dokularda ise oksijen kullanılıp karbondioksit meydana gelir. Burada fazlalaşan karbondioksit kana geçer. Bu olay, gazların kandaki kısmî basınçları ile orantılı olarak ortaya çıkan bir "diffüzyon" (geçişim) hâdisesidir.

Hemoglobin molekülü iki kısımdan ibârettir. Birincisi vücuttaki protein havuzunda sentezlenen dört polipeptid zincirli bir protein olan "globin"; ikincisi ise, ortasında demir bulunduran "porfirin" halkalarıdır. Hemoglobinin yapısına girdiğinden demir eksikliğinde kandaki hemoglobin miktarı azalır. Hâmilelikte ve çeşitli sebeplerle meydana gelen kan kayıplarında ve kansızlıklarda hekimin hastalara demirli ilâçlar tavsiye etmesinin sebebi budur.

Hemoglobin miktarı 100 mililitre kanda erkeklerde ortalama 15, kadınlarda ortalama 13 gramdır. Doğumdan hemen sonra bebekteki hemoglobin miktarı 20 gram dolaylarındadır. Bunun yarısından fazlası ayrı bir hemoglobin türü olan cenin hemoglobinidir. Yetişkinlerde bulunan asıl hemoglobin "Hemoglobin A_1" denilen şekildir. Bâzı hemoglobin hastalarında (Hemoglobinopati) kandaki normal hemoglobin miktarı azalır ve patolojik (anormal) hemoglobinler artar.

Hemoglobinin yıkımı, yaşlanan alyuvarların parçalanmasıyla başlar. Açığa çıkan hemoglobinden önce "hem" kısmından "globin" kısmı ayrılır. Hem yapısı oksidasyona uğrayarak "biliverdin" maddesi meydana gelir. Bu madde de bir ferment yardımı ile sarılıklarda kanda artan "bilirübin"e dönüşür.

HEMOROİD (Bkz. Bâsur)

HEMŞİRELİK;

Alm. *Schwesternberuf (m),* **Fr.** *Soins (m.pl.),* **İng.** *Nursing.* Hasta, muhtaç, yaralı kimselerin her türlü rahatlarını sağlamak üzere yapılan yardım işi. Bu işi yapan kimselere de hemşire denir. Hemşire sâdece hastaların yapamadıkları işlerde onlara yardım etmekle kalmaz, aynı zamanda hekim kontrolü altında hastanın tedâvi ihtiyaçları ile de ilgilenir.

Hemşireliğin geçmişi çok eski târihlere dayanır. Peygamber efendimiz zamanında, Uhud Savaşında kadınların başta hazret-i Fâtıma, hazret-i Âişe olmak üzere yaralıları tedâvi ettikleri, meşhurdur. Ayrıca Rufeyde el-Eslemî, Küteybe binti Eslemî Medîne'de çadırda birçok hastanın tedâvisinde bulundukları meşhurdur. Tıbbî ve ilmî gelişmelere paralel olarak hemşirelik mesleği giderek gelişmiş, bilhassa kadınlar tarafından icrâ edilen bir meslek hâline geldi.

Batıda hemşireliğin kurucusu olarak kabul edilen Florence Nightingale'e kadar hemşirelerin görevi temizlik ve hasta ihtiyaçlarını temin etmekten ibâretti. Bu devirlerde tıp ilmi batıda kiliselere bağlı olarak uygulanmaktaydı. Florence Nightingale 1820-1910 yılları arasında yaşamış, varlıklı bir İngiliz âilesinin kızıdır. Hastaların yardımına karşılık beklemeden koşması, bugünkü mânâdaki hemşireliğin temel fikri oldu. Nightingale, 1854'te İstanbul'daki Selimiye Hastânesine geldi. Burada yaptığı düzenlemelerle büyük bir üne kavuştu. Nightingale, koyu Protestan bir misyoneriydi. "lambalı kadın" olarak kendisini bir ilâhî misyonun beklediğine inanmıştır. İngiltere'ye döndüğünde millî kahraman îlân edildi.

Ülkemizde modern mânâda hemşirelik 1925 yılında açılan Kızılay Hemşire Okulu ile Dr. Ömer Lütfi Eti idâresindeki 32 öğrenci ile başladı. Daha sonra birçok hemşirelik kolejleri açıldı. Önceleri rağbet görmeyen hemşirelik, daha sonra sevilen bir meslek hâline geldi. İstanbul Üniversitesi bünyesinde eğitim veren Florence Nightingale Hemşirelik Okulu, yüksek okul seviyesinde hizmet veren bir kuruluştur.

Günümüz hemşiresi oldukça güç ve yüklü bir iş yoğunluğu altında çalışmaktadır. Bir taraftan hastaya hastalığı ve yapacağı işlerle ilgili hususları öğretirken, diğer yandan hastanın her türlü tâkibini de üstlenmektedir. Hastadaki solunum, kalp atışı, tansiyon, ateş gibi değişkenleri dikkatle tâkib edip gerektiğinde doktoru haberdar etmektedir. Hemşirenin hastayla ileri derecede yakınlık kurması ve tedâvide hekimin yükünü azaltması bir diğer görevidir.

Bütün bu özellikleri hemşireliğin bir ilim olarak gelişmesini gerektirmiştir. Hastayı bir yerden bir yere taşımak, yaralarda ve kırıklarda yapılacak ilk işlem, evde hastanın bakımı gibi işler, özel eğitim gerektirir. Bunun yanında ilâçların etkilerini, veriliş usûllerini ve yan etkilerini bilmek de hemşirenin görevleri arasındadır.

Hekimliğin birçok dallara ayrılarak ihtisaslaşmanın son derece artması hemşirelerin de belli dallarda uzmanlaşmaları gereğini ortaya koymuştur. Belli tıp dallarında o konuda ihtisas sâhibi olmuş hemşireler çalışmaktadır. Pediyatrik (çocuk hastalıklarıyla ilgili), cerrâhî, kadın ve doğum hastalıklarıyla ilgili hemşirelikler ve ev hemşireliği bu dalların başta gelenleridir.

HENDEK SAVAŞI (Ahzâb Gazâsı);

Peygamber efendimizin, müşriklerle hicretin 5. (M. 627) yılında yaptığı müdâfaa savaşı. Bu savaşta düşman ordusu, Mekke'de bulunan putperest müşriklerden, bâzı yahûdî ve diğer kabîlelerden meydana geldiği için hizipler, kabîleler topluluğu mânâsında "Ahzâb Gazâsı" denildiği gibi, Medîne'nin kuşatılması sebebiyle "Medîne Muhâsarası", Medîne'nin etrâfına kazılan hendekten dolayı da "Hendek Gazâsı" denilmiştir.

Hicretten sonra Mekkeli müşriklerle Medîne'de bulunan Müslümanlar arasında Bedr ve Uhud savaşlarından sonra üçüncü olarak Hendek Savaşı yapıldı.

Medîne'de bulunan Nâdiroğulları (Benî Nâdir) adındaki Yahûdî kabîlesi, Müslümanlarla yaptıkları anlaşmayı bozdu. Peygamber efendimize sûikast tertiplediler. Bu sebeple Benî Nâdir Kabîlesi Medîne'den çıkarıldı. Bu kabîlenin reisi, diğer bâzı kabîlelerin reisleriyle birleşerek Mekke'ye gidip, müşriklerle anlaştı. Bu anlaşmanın netîcesinde berâberce Medîne'de bulunan Müslümanların üzerine saldırmaya karar verdiler. Böylece 10.000 kişilik bir müttefik düşman ordusu toplandı. Ordunun idâresi Ebû Süfyân'a verildi. (Ebû Süfyân daha sonra Mekke'nin fethinde Müslüman oldu.)

Düşmanın bu hazırlığını Peygamber efendimiz öğrenince, hemen Eshâb-ı kirâmı topladı, durumu görüştü, istişâre yaptı. Medîne'nin savunulmasında nasıl bir yol tâkib edileceği görüşüldü. Eshâb-ı kirâmdan Selmân-ı Fârisî; "Yâ Resûlallah! Bizim İran diyârında bir şehre düşman hücûm ettiği zaman, müdâfa için şehrin etrâfına hendek kazmak âdettir. Medîne'nin müdâfası için biz de hendek kazalım." dedi. Selmân-ı Fârisî'nin bu teklifi beğenilip kabul edildi. Hendeğin kazılacağı yer tesbit edildi ve gerekli malzeme toplatıldı.

Ön tarafı açık olan Medîne'nin bir tarafı yalçın kayalı dağlarla çevrili, diğer tarafı da düşmanın geçmesine elverişli değildi. Düşmanın ön taraftan saldırma ihtimâli olduğu için hendeğin buraya kazılması kararlaştırıldı ve iş bölümü yapıldı. Sel Dağının eteği ordu merkezi olarak seçildi. Peygamber efedimiz de hendeğin kazılmasında çalıştı. Günlerce aç kaldıkları oldu. Bizzat Resûlullah efendimizin, açlığını bastırmak için mübârek karınlarına üç taş bağladıkları görüldü. Eshâb-ı kirâm hendek kazma esnâsında pekçok mûcizeye şâhid oldular. Bir avuç hurma, Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) duâsıyla o kadar arttı ki, hendek kazma işinde çalışan bütün Eshâbı doyurdu. Eshâb-ı kirâmdan Câbir, bir koyun kesip Resûlullah efendimizi yemeğe dâvet etmişti. Sevgili Peygamberimiz hendekte çalışan Eshâb-ı kirâmın hepsini yemeğe götürdü. O yemek Peygamberimizin mûcizesi olarak o kadar bereketli oldu ki, onar kişilik gruplar hâlinde yüzlerce kişi yediği hâlde bitmedi.

Hendek kazıldığı sırada hava soğuktu, sert bir şimal (kuzey) rüzgârı esiyordu. Kazma işi zorlaşıyordu. Hendekte çıkan büyük bir kayayı Resûlullah üç vuruşta parçaladı. İlk vuruşunda bir ışık yayıldı. Tekbir getirerek; **"Şam'ın kırmızı köşklerini görüyorum!"** buyurdu. İkinci vuruşta; **"Kisrânın** (İran'ın) **köşklerini görüyorum!"** buyurdu. Üçüncü vuruşta da yine etrâfa parlak bir ışık yayıldı ve tekbir getirerek; **"San'a'nın kapılarını görüyorum, bana Yemen'in anahtarları verildi!"** buyurdu. Böylece Eshâbın ilerde buraları fethedeceğini müjdeledi. Netîcede buyurduğu gibi oldu. İki hafta içinde hendek tamamlandı. Bir atın atlayamayacağı kadar geniş ve derindi. Eshâb-ı kirâm üç bin kişilik bir ordu hâlinde düşmanın geçme ihtimâli olan yerleri tuttular.

Ebû Süfyân idâresindeki düşman ordusu, birkaç kol hâlinde Medîne üzerine yürüdü. Medîne önüne geldiklerinde, karşılarında hendeği gördüler. Hendek, İslâm ordusuyla müttefik düşman ordusu arasında boydan boya uzanıyordu. Geçecek yer bulamayınca, karşı taraftan ok atarak harbe başladılar. İslâm ordusunda muhâcirlerin sancağı Zeyd bin Hârise'nin, Ensârın sancağı da Sa'd bin Ubâde'nin elindeydi. Hava oldukça soğuktu. Hendeği geçemeyeceğini anlayan düşman çeşitli yollar aradı. O sırada Müslümanlarla anlaşma hâlinde bulunan Medîne'deki Benî Kureyzâ Yahûdîleri, müşriklerin teklifi üzerine onlarla işbirliği yaparak Müslümanları arkadan vurmaya kalkıştılar. Savaşın en nâzik anları yaşanıyordu. Resûlullah efendimiz bu durumu öğrenince, Sa'd bin Muaz başkanlığında bir hey'eti Benî Kureyzâ Yahûdîlerine gönderdi. Bu işten vazgeçmedikleri takdirde, daha önce ihânet eden Benî Nâdir Yahûdîlerinin durumuna düşecekleri bildirildi ise de kabul etmediler. İslâm ordusu, bir taraftan hendek hattını koruyor, bir taraftan da Medîne içinde bulunan ve anlaşmayı bozan Benî Kureyzâ Yahûdîlerinin yapabileceği baskını devriyelerle önlemeye çalışıyordu.

Medîne kuşatması bu şekilde bir ay devâm etti. Eshâb-ı kirâm bütün güçlüklere rağmen çok büyük bir kahramanlık gösteriyordu. Bir aydan beri bekleyen düşman ordusu, bütün gücüyle şiddetli bir saldırıya geçti. Fakat hendeği ancak birkaç kişi geçebildi. Bunlardan birisi de şöhreti Arabistan'ı tutmuş olan Amr isimli azgın, kuvvetli bir düşman askeriydi. Müslümanlardan karşısına çıkacak birini istedi. Resûlullah efendimiz, hazret-i Ali'yi gönderdi, kendi zırhını giydirdi ve duâ etti. Bu vuruşma pek çetin oldu. İki taraf netîceyi heyecanla bekliyordu. Amr'ın ilk hamlesini hazret-i Ali atlattı, kalkanı parçalandı, başından da hafif yaralandı. Hazret-i Ali **"Harb hîledir."** hadîs-i şerîfine uyarak, karşısındaki düşmana; "Hem kuvvetli bir pehlivan olduğunu söylüyor, karşında teke tek dövüşecek er istiyorsun hem de meydana birçok yardımcın ile geliyorsun. Bu ne korkaklık?" diye seslendi. Onun arkasına bakmasını fırsat bilip vurduğu bir kılıç darbesiyle Amr'ı öldürdü. İslâm askerlerinin tekbir sesleri yeri göğü inletti. Kâfirler üzüntülerinden ne yapacaklarını şaşırdılar. Döğüşmek için sırada bekleyen diğer düşman askerleri Amr'ın öldüğünü görünce kaçtılar.

Bu olaydan bir gün sonra savaş, daha da şiddetlendi. Bir taraftan müşrikler bir tarfatan da Medîne'de bulunan Benî Kureyzâ Yahûdîleri hücûma geçti. İslâm ordusunu akşama kadar ok yağmuruna tuttular. O gün Eshâb-ı kirâm hiç namaz kılamadılar, geceleyin hepsini cemâatle kazâ ettiler. Harp uzadıkça düşmanın durumu ağırlaşıyordu.

Bir ara, düşman ordusunda bulunan Gatafan kabîlesinden Nuaym ibni Mes'ûd adında biri karşıya geçerek Müslüman olduğunu, harbin bu nâzik durumunda Peygamberimize hizmet etmek istediğini bildirdi. Resûlullah efendimizin emriyle Benî Kureyzâ Yahûdîlerine gitti ve onlara; "Siz Medîne'de bulunduğunuz hâlde, anlaşmayı bozup müşriklere yardım ediyorsunuz. Müşrikler yenilip geri dönünce sizin hâliniz ne olacak? Hiç olmazsa müşrik ordusuna gidin içlerinde ileri gelen bir kısım kimseyi rehin olarak yanınıza alın ki, böyle bir durumda müşrik ordusu size yardımcı olsun." dedi. Oradan ayrılıp hemen düşman ordusuna giden Nuaym, Ebû Süfyân'ın yanına varıp; "Benî Kureyzâ Yahûdîleri Müslümanlarla tekrar anlaşmışlar size yardım etmekten vazgeçmişler. Burada ise durum iyice güçleşti. Erzak bitti, asker zor durumda! Hattâ Benî Kureyzâ Yahûdîleri sizden bir kısım kimseyi rehin isteyip Müslümanlara teslim edeceklerini söylemişler. Eğer böyle bir şey teklif ederlerse kabul etmeyin. Size yazık olur." dedi. Benî Kureyzâ Yahûdîleri rehîne isteyince Nuaym'ın dediklerinin doğruluğuna inanan Ebû Süfyân, Yahûdîlerin isteklerini kabul etmedi. Benî Kureyzâ Yahûdîleri de; "Nuaym'ın dediği doğru imiş." diyerek müşriklere cephe aldılar. Hattâ Ebû Süfyân'ın birleşerek hücum yapmak isteğini de kabul

etmediler. Araları açıldı.

Kuşatma uzadıkça müşriklerle müttefikleri, harb etmekten usandılar. İslâm ordusunun yılmadan yaptığı müdâfaa karşısında çâresiz kalıp perişan oldular. O sırada birden bire soğuk ve şiddetli bir fırtına çıktı. Düşmanın ordu merkezi alt üst oldu. Gece karanlığı basınca, rüzgârın şiddetiyle her şeyin darmadağın olduğunu gören düşman, dehşete kapıldı. Müşrik ordusunun başı Ebû Süfyân, daha fazla dayanamayıp çekilmeye karar verdi. "Ben geri dönüyorum." diyerek Mekke'nin yolunu tuttu. Paniğe kapılan ordusu da her şeyini bırakarak savaş meydanını terk etti. Bütün güçleriyle her türlü zorluğa katlanarak Allah yolunda cihâd eden Eshâb-ı kirâma, Allahü teâlânın yardımı ulaştı ve düşmanları perişan oldu. Bu hâdise, **Kur'ân-ı kerîm'**de meâlen şöyle bildirilmektedir: **"Ey îmân edenler! Allahü teâlânın üzerinizdeki nîmetlerini hatırlayınız. Hani size** (Hendek Savaşında) **ordular saldırmıştı da, biz onların üzerine bir rüzgâr ve sizin görmediğiniz** (meleklerden) **ordular göndermiştik..."** (Ahzâb sûresi: 9)

Peygamber efendimiz de bu zafer karşısında Allahü teâlâya hamd ve şükür ederek, Eshâbına; **"Artık nöbet sizindir. Bundan sonra Kureyş sizin üzerinize gelemez."** buyurdu.

Hendek Gazâsında müşriklerden dört kişi öldü. Müslümanlardan beş kişi şehîd verildi. Peygamber efendimiz harp sâhasından Medîne'ye dönünce, silâhlarını çıkarmadan hemen savaşın en nâzik ânında ihânet eden Benî Kureyzâ Yahûdîlerinin üzerine hareket emri verdi (Bkz. Benî Kureyzâ).

HENTBOL;

Alm. *Handball,* **Fr.** *hand-ball,* **İng.** *handball.* İki takım arasında topla oynanan oyun. Takımlar yedi veya on bir kişiliktir. Oyunda hedef futbolda olduğu gibi topu rakip kaleye sokmak, rakip takımın da gol atmasını engellemektir. Hentbolde top elle atılır, yakalanır, yumruklanır veya vücûdun dizden yukarıdaki herhangi bir bölümüyle vurulur. Kaleci dışındaki oyuncuların topa ayak vurması yasaktır.

Karşılaşmalar 30'ar dakikalık iki devre hâlinde oynanır. Devreler arasında bir mola süresi vardır. Oyuncuların, top ellerindeyken üç adımdan fazla koşması ve topu elinde üç sâniyeden fazla tutması yasaktır. Hücum oyuncuları rakip kaleye atışlarını, rakip kalenin kale alanı çizgisinin dışından yapmak mecburiyetindedirler.

Takımların oyuncu sayısının ve saha ebatlarının farklı olduğu başlıca iki hentbol türü vardır. Her ikisinde de topun çevresi 58-60 cm, ağırlığı 425-475 gramdır. Bayanlar ve gençler karşılaşmalarında biraz daha küçük top kullanılır. Takımlarda yedişer oyuncunun yeraldığı ve genellikle kapalı salonda oynanan karşılaşmalarda sahanın uzunluğu 38-45, genişliği ise 18-22 metredir. Kale 2 m yüksekliğinde ve 3 m genişliğindedir. Takımlarda 11'er oyuncunun yer aldığı ve genellikle açık alanda oynanan karşılaşmalarda sahanın uzunluğu 90-110 m, genişliği ise 55-65 metredir. Açık kalenin yüksekliği 2,44, genişliği 7,32 m olur.

Günümüzde oynandığı şekliyle hentbol 1920'lerde Almanya, Danimarka ve İsveç'te oynanan benzer oyunlardan geliştirildi. 1936 ve 1952 Olimpiyatlarında gösteri niteliğinde yer aldıktan sonra, 1972'de olimpiyat karşılaşmalarına alındı. Uluslararası Hentbol Federasyonu (FIH), hentbolün dünyâ çapındaki kuruluşudur.

Türkiye'de hentbol 1930'larda açık alan sporu olarak başladı. 1942-43'de ilk defâ İstanbul Hentbol Ligi düzenlendi. Türkiye çapında ilk hentbol şampiyonası 1945'te dört takım arasında düzenlendi. 1950'lerden sonra gözden düşen hentbol, 4 Şubat 1976'da Hentbol Federasyonu kurulunca yeniden gündeme geldi ve bu târihten îtibâren Türkiye Hentbol Ligi kuruldu. Hentbol liginde şampiyon olan takımlar şunlardır:

Ankara MTA (1976-77, 1977-78), Yenişehir Meysu (1978-79), Beşiktaş (1979-80, 1980-81), Yenişehir İstanbul Bankası (1981-82, 1982-83), Yenişehir Hortaş (1983-84, 1984-85), Tarsus İdman Yurdu Erkutspor (1985-86), Ankara Halk Bankası (1986-87, 1987-88), Arçelik (1988-89), Eti Bisküvileri (1989-90).

HEPATİT;

Alm. *Leberentzündung, Hepatits (f),* **Fr.** *Hepatite (f),* **İng.** *Hepatitis.* Karaciğerin iltihâbî hastalıklarına verilen isim. Genellikle sarılıkla kendini gösteren hepatitlerin seyrinde karaciğer yetmezliği belirtileri de ortaya çıkabilir. Hepatiti yapan birçok sebeb olabilir. Bunların başında virüsler gelir. Ayrıca parazitler, mantarlar, bakteriler, alkol, bâzı ilaç ve zehirler de hepatite yol açmaktadırlar. Hepatitlerin had ve müzmin şekilleri vardır.

Had viral (virüs tarafından yapılan) **hepatit:** Bunu yapan üç tip virüs olduğu kabul edilir. Hepatit A Virüsü "Enfeksiyöz Hepatit"ini; Hepatit B Virüsü "Serum hepatiti"ni yapar. Ayrıca A veya B olmayan bir

virüsle de hepatit belirtileri ortaya çıkmaktadır (Non A Non B Virüs Hepatiti). Ayrıca son yıllarda hepatit yapan ve Delta Virüsü adı verilen yeni bir virüs bulunmuştur. Hepatitin bütün şekillerinde karaciğer hücrelerinde ölüm, gribe benzer bir ön dönem, sarılık ve arkasından genellikle şifâ ile sonuçlanan bir olaylar dizisi bulunur.

Hepatit A Virüsünün 15-60 gün arasında değişen bir kuluçka dönemi vardır. Bu devre B tipinde 60-180 gün arasındadır. A tipi hepatit daha çok ağız yoluyla, B tipi ise daha çok iğne, serum, aşı yapılırken bulaşır. (Ancak bütün bulaşıcı hepatit türleri her yolla bulaşabilir.) Hepatit B'nin seyri daha ağır ve uzun sürelidir.

Sarılığın belirmesinden 2-14 gün önce hastada; iştahsızlık, halsizlik, bulantı, kusma, ishal, eklemlerde ağrı, ateş, öksürük, nezle, kas ağrıları, göz yaşarması, kaşıntı gibi belirtilerden birkaçı birarada bulunabilir. Bu belirtiler başlangıç döneminin sonuna doğru giderek azalır, ateş düşer ve sarılık ortaya çıkar. Sarılıklı dönem genellikle 6-8 hafta kadar sürer. Bu dönemde karaciğer büyük ve hassastır. İdrarın rengi iyice koyulaşmıştır. Başlangıçta büyük abdestin rengi açık olabilir.

Sarılık, ilk olarak gözlerin beyaz kısımlarında kendini gösterir. En son olarak kaybolduğu yer de yine buralardır. Sarılık kaybolduktan 2-6 hafta sonra hasta genellikle tam şifâ bulur. Fakat bu süre bâzan uzayabilir. Hepatit B'den sonra tekrarlayan hepatit atakları sonunda karaciğerde siroz başlayabilir.

Tedâvisinde istirahat ve uygun diyet genellikle yeterli olur. Diyette karbonhidratlar (şekerli-unlu gıdâlar) bol olmalı, yağlı gıdâlar mümkün olduğu kadar az verilmelidir.

B Hepatitinde ölüm oranı, A Hepatitine göre daha fazladır. A ve B tiplerinin ayrımı bir takım testlerle yapılabilir. Had seyreden hepatitlerin sarılıksız şekilleri de vardır. Bunların teşhisi ancak hekimin tahmin ederek karaciğer testlerini yaptırması ile olabilir. Bu şeklin müzminleşme ihtimâli daha fazladır. Had Hepatitlerin nâdir görülen, karaciğer yetmezliği ile sonuçlanan ve genellikle ölümle biten bir şekli daha vardır. Buna "Fulminan Hepatit" denilmektedir.

Müzmin hepatitler: Doğrudan doğruya müzmin olarak başlayabileceği gibi had bir hepatit de müzminleşebilir. Müzmin hepatitler iki çeşittir. Bunlardan Aktif Müzmin Hepatit kötü gidişlidir; siroz veya karaciğer kanseri ile sonuçlanabilir. Persistan Müzmin Hepatit ise iyi seyirlidir ve mutad olarak şifâ ile sonlanır.

Hepatitli hastanın idrar, dışkı, kan ve salyası bulaştırıcıdır. Bu tip hastalarla temas sınırlı olmalıdır. Temastan sonra ellerin sabunlu suyla yıkanması korunma açısından faydalıdır. Hepatitli şahısla temas edip virüs aldığı tahmin edilen kişilere, pasif bağışıklık sağlamak için gamaglobulin enjeksiyonu yapılması (kas içine) faydalı olmaktadır. Son yıllarda Hepatit B Virüsüne karşı aşı geliştirilmiştir, fakat pahalı olduğu için yaygın kullanımı yoktur. Hepatitli hastalarla sık teması olan kimselere ve sağlık personeline uygulanmaktadır.

HEPTATLON (Bkz. Atletizm)

HERDEMTÂZE (Helichrysum);

Alm. *Strohblume (f),* **Fr.** *Immortelle (f), Helichrysum (m),* **İng.** *Everlasting.* **Familyası:** Bileşikgiller (Compositae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara, Karadeniz, Batı, Güney ve İç Anadolu.

Memleketimizde 16 kadar Helichrysum türü bulunmaktadır. Bu türlerden en çok H. graveolens ve H. siculum türlerinin çiçek durumları tıbbî maksatla kullanılmaktadır. Güveotu, zamançiçeği veya ölmezçiçek denilmektedir. Çiçekler kuruduğunda bozulmadan kalabildiği için ölmezçiçek denilmektedir.

Kokulu ölmezçiçek (H.graveolens): Haziran-ağustos ayları arasında sarımsı çiçek açan, 10-50 cm yüksekliğinde, yünlü gibi beyaz tüylü bir bitkidir. Yapraklar beyazımsı-yeşil renkli, uzun tüylüdür. Tabanda rozet yapraklı ve gövde yaprakları dar, uzun ve sivri uçludur. Çiçek durumu bileşik bir demet gibi olup, çiçekler tüp şeklindedir. Çiçekleri taşıyıcı yaprakları parlak limon sarısı rengindedir.

Kullanıldığı yerler: Çiçekleri ve yapraklı gövdelerinde uçucu yağ vardır. Halk tıbbında böbrek taşlarına karşı ve idrar söktürücü olarak kullanılır.

Helichrysum siculum: Mayıs-ağustos aylarında sarımsı çiçekler açan, 20-40 cm yüksekliğinde, sık beyaz tüylü, çok gövdeli olan türdür. Anadolu'daki türler içinde en çok bulunanı olup, diğer ölmezçiçek gibi kullanılır.

HERODOT;

Yunan târihçisi. M.Ö. 484'te Bodrum (Halikarnas)da dünyâya geldi. Âilesi Perslere bağlı olan Halikarnas Tiranı Ligdamisle ile çatıştığı için Sisam'a göç etmek zorunda kalmıştı. Herodot bundan sonra uzun yolculuklara çıktı. Doğu Anadolu'yu dolaşıp Mısır'a, İran'a gitti. Bütün Yunanistan'ı, Libya'yı

ve Güney İtalya'nın Yunan şehirlerini gezdi. Fikrî bakımdan ikinci vatan olarak kabul ettiği Atina'ya (M.Ö. 445'e doğru) yerleşti. Burada Perikles'in çevresiyle ve bilhassa Sofokles'le dost oldu. M.Ö. 443'te Thurioi'ye göç edip, M.Ö. 439'dan sonra tekrar Atina'ya döndü.

Herodot'un en önemli eseri, İon lehçesinde yazdığı dokuz bölümden müteşekkil **Târih'**idir. Kitapta mitolojik bir önsözden sonra, Lidya Devleti ile ilgili olayları, Pers İmparatorluğunun kuruluşu ile fetih savaşlarını ve ünlü Yunan-İran savaşlarını anlatır. Eserlerini yazmakta kullandığı malzemenin başlıca kaynağını seyâhatleri teşkil eder. Ekonomik, politik meselelerde olduğu gibi, stratejik ve taktik meselelerin îzâhında da pek başarılı görülmeyen Herodot'un târihinde, birleştirici bir dünyâ görüşü de yoktur. Eserin asıl konusu, 476 yılındaki Mykale Meydan Savaşına kadar Yunanlılarla Asyalılar arasındaki mücâdeleler teşkil eder. Eserin en ilgi çekici kısmı ise Pers Savaşlarının tasviridir. Ayrıca eserde, o zamanın ülke ve milletlerinin özelliklerini bulmak da mümkündür.

Batı târih yazarlığının kurucusu kabul edilen Herodot'un en önemli özelliği, kitabına düzyazı hâlinde bir destan havası vermesidir. Hemen hemen bütün dillere çevrilen Herodot'un **Târih**'i, Türkçeye de tercüme edilmiştir.

Arione ile Yunus, Polıkrates'in Yüzüğü ve **Amozonlar** gibi ünlü hikâyeleri bulunan Herodot, M.Ö. 425'e doğru öldü.

HERSEKLİ ÂRİF HİKMET;

Osmanlı şâirlerinden. 1839 senesinde Hersek'in Mostar kazâsında doğdu. Babası Zülfikâr Nâfiz Paşadır. Hersek'te tahsile başladı. Dedesi ve babası ölünce Bosna'ya taşındı. Tahsil için İstanbul'a geldi. Özel hocalardan sarf, nahif, mantık, meânî, beyân dersleri aldı. Tahsilden sonra ilk olarak sadrâzamlık özel kalem müdürlüğünde vazîfe aldı. Yedi-sekiz sene çalıştıktan sonra kendi isteğiyle ayrıldı. 1868 senesinde Adliye Nezâretinde çalışmaya başladı. 1883 senesinde Erzurum Asliye Hukuk Mahkemesi reisliğine, bir müddet sonra da Bursa Bidâyet Mahkemesi reisliğine tâyin edildi. Bursa'da üç sene kalan Ârif Hikmet Bey, annesi ölünce istifâ ederek, İstanbul'a geldi. Bir müddet sonra aynı görevle Manastır, Yanya ve Kastamonu'ya gönderildi. 1897 senesinde Derseâdet İstinâf Mahkemesi âzâlığına, 1900'de İstinâf Hukûk Mahkemesi Siyâseti, 1901'de Mahkeme-i Temyiz âzâlığına terfî etti. 1903 târihinde Şehzâdebaşı'nda öldü. Topkapı Mezarlığına defnedildi.

Kâdirî yoluna mensûb âlim bir kimseydi. Ârif Hikmet Beye göre Tanzimât inkılapları, yabancı devletlerin baskısıyla yapılmıştır. Tanzimâta karşı olan Ârif Hikmet Bey hızlı ve kolay yazı yazardı. İfâdesi samîmî, şiir dilini ustalıkla kullanan bu şâir, ilme son derece önem verirdi. Tasavvufa dâir yazdığı gazelleri şiirlerinin en güzelleridir. Ona göre şiir hayalden ibârettir. Divan şiirinin son temsilcilerindendir. Çok güzel konuşur ve şiir okurdu. İnsanları kolayca tesiri altına alırdı. Hâfızası fevkalâde kuvvetliydi.

Ârif Hikmet Beye göre Müslümanlık, Hak yolunda kahramanlıktır. Hersekli Ârif Hikmet; Osman Şems başta olmak üzere Nâmık Kemâl, Ziyâ Paşa, Recâizâde Celâl, Leskofçalı Gâlip ve Kâzım Paşa gibi şâirlerin meydana getirdiği, o devirde eski şiiri devâm ettiren Encümen-i Şuârâyı her hafta Lâleli Çukurçeşme'deki evinde toplardı. Burada şiir ve edebiyât sohbetleri yapılırdı.

Eserleri: **Levâyih-ül-Hikem, Levâmi-ül-Efkâr, Sevânih-ül-Beyân, Misbâh- ül-Îzâh, Âsâr-ı Hikmet, Dîvân.**

HESAP;

Alm. *Arithmetik (f), Rechnung (f),* **Fr.** *Arithmetique (f), calcul (m); compte (m),* **İng.** *Calculation; arithmetic.* Matematikte, verilen nicelikler üzerinde matematiğin gösterdiği işlemlerden bir veya birkaçının yapılması. Matematiğin en geniş dalı olan hesap, bütün insanların her zaman çok çeşitli az veya çok kullandığı bir ilimdir. Hız, zaman, yol hesapları, alışverişte yapılan hesaplar, ferdî bütçe hesapları, âile bütçesinin hesaplanması, muhâsebe hesapları, limit, logaritma, diferansiyel, integral, tensör, vektör, varyasyon hesapları gibi pekçok çeşitleri mevcuttur. Lâtince isme "Calculus" olup "çakıl taşı" demektir. Eski devirlerde Avrupalılar hesap işlerinde çakıl taşı kullanırlardı. Araplarda, "İlm-ül-hisâb" tâbiri, en geniş mânâsı ile hesâba âit bütün mevzuları içine alır. Hesap, Müslüman doğu âleminde eskiden beri temel ilimlerden biriydi. Diğer temel ilimler ise geometri ve astronomidir.

Avrupalıların çakıl taşları ile hesap yaptıkları 770 senelerine doğru, Hintli âlimler Bağdat'ta Abbâsîlerin hükümdar sarayına Sıddhânta dedikleri astronomi kitapları ile birlikte hesap bilgilerini ve bu bilgilerin başında sıfır (Sanskritçe sûnya, Arapça sıfr: boş) işâretini ihtivâ eden sayı sistemini getirmişlerdir. Bağdat'tan çıkan sayı ve hesaplama usûllerinin Kuzey Afrika ve İspanya'nın fâtihleri Emevîler sâyesinde batıya geldiği bilinmektedir.

Müslüman âleminde ihtiyâtkâr da olsa hesapçılar ve astronomlar tarafından kullanılan yeni sayı sistemi

ve dolayısıyla hesap usûlleri daha sonraları tecrübe edilmiş şekliyle alınmasına rağmen, Hıristiyanlarca ortaçağda üzerinde hesap yapılamayan Roma rakamları yanında çok az rağbet görebilmiştir. Müslüman Hintlilerin bulduğu Hind rakamlarını kullanan hesap müelliflerine misal olarak en eski hesap kitabı yazarı olan Muhammed bin Mûsâ el-Harezmî (780-850) gösterilir. Harezmî en eski cebir kitabı ile astronomi cetvellerinin de müellifidir. Harezmî'nin hesap kitabı Lâtinceye tercüme edilmiş ve B.Boncompagni tarafından **Trattaki D'aritmatica** (Roma 1857) ismi altında yayınlanmıştır.

Hind rakamlarını kullanan hesapçılar arasında el-Kerhî ile çağdaşı olan Ali bin Ahmed en-Nesevî (980-1040) de bulunmaktadır. Nesevî'nin yazdığı **El-Muknî fil-Hesâb-il-Hindî** adlı kitabı meşhurdur. Hesap hakkında on ikinci asırda yaşayan Ebû Zekeriyâ Muhammed el Haşşâr'ın **Kitâb-ül-Haşşâr fî İlm-il-Gubâr** adlı kitabının önemli bölümleri H.Suter tarafından Almancaya tercüme edilerek 1901'de üç seri hâlinde yayınlanmıştır. Aynı eserin İbn-i Bennâ (1260-1340) tarafından yapılan **Telhîsu A'mâl-il-Hisâb'**ı A.Marre tarafından Fransızcaya tercüme edilerek yayınlanmıştır. Ebü'l-Hasan Ali el-Kalsâdî (ölm. 1486)nin **Keşf-ül-Esrâr-an İlmi Hurûf-il-Gubâr** adlı eseri Endülüs Emevîlerinin rakamlar ile hesap yapma usûllerinin açıklamasını ihtivâ eder.

Muhammed bin Mûsâ Hintlilerin tersine toplama ve çıkarma işlemlerini en büyük sayıdan başlayarak yapardı. Bu sistemin îcâbı olan büyük sayıların ardarda çıkarılması işlemi hesap cetvelleri sâyesinde kolayca yapılırdı. El-Haşşâr da sâdece çıkarma işlemine en büyük sayıdan başlardı. Bu iki işlemde en küçükten başlama usûlünü ilk defâ El-Kalsâdî bulmuştur. Nesevî, Hintliler gibi payını paydasının üzerine yazdı. Fakat aralarını çizgi ile ayırmadı. Kesirleri, bugünkü şekilde payını ve paydasını çizgi ile ayırarak El-Haşşâr kullanmıştır. Karekök bugünkünün aynı formülleri ile çıkarılırdı. Karekök hesâbını ilk defâ Kalsâdî bulmuştur. Arapça kitaplar dört işlem, günlük hayat ve ticârette, geometride, yâni alan ve hacim hesapları hakkında problemler ihtivâ ederdi. Araplar kâğıt veya kum üzerine yazarak hesap yaptıkları gibi parmak ile, el veya zihin ile hesaplamak usûlünü de bilirlerdi. Bu çeşit hesaplar hakkında da kitaplar mevcuttur.

Tatbikat alanları içinde muhâsebe, işletme, iktisat, mekanik, fizik, kimyâ, astronomi gibi hemen bütün ilimlerin girdiği ve günlük hayâtın her safhasında kullanılan hesâbın temel ilkeleri matematik ilmi içerisinde incelenir.

HESS KÂNUNU;

termokimyâda ilk ve son haller prensibi olarak bilinen bir kânun. Bir kimyâsal reaksiyon veren sistemin iki belirli hâli arasında belirli bir enerji farkı vardır. Bu sebeple sistemin bir halden öbür hâle geçmesiyle belirli bir miktar enerji alınır veya verilir. Bu enerji miktârı sistemin geçirdiği basamaklara bağlı değildir. Bu kânuna en basit misal karbonun çeşitli basamaklar üzerinde oksidasyonudur. Karbon havada yandığı zaman karbondioksit (CO_2) verir:

$C + O_2 \rightarrow CO_2 + 94050$ kalori

Bu reaksiyonda bir mol CO_2 başına 94050 kalori enerji açığa çıkar. Diğer taraftan karbon yarım mol oksijen ile yüksek sıcaklıkta karbon monoksit (CO) verir:

$C + 1/2\ O_2 \rightarrow CO + 26840$ kalori

Bu reaksiyonda açığa çıkan enerji bir mol CO başına 26840 kaloridir. O halde Hess Kânununa göre eğer CO oksijenle CO_2 vermek üzere yakılırsa çıkacak enerji yukarda geçen iki enerji arasındaki fark kadar olur:

$CO + 1/2\ O_2 \rightarrow CO_2 + 67610$ kalori

Bu kânun bir ara basamaktaki enerjiyi hesapla bulmaya yarar.

HESS, Rudolf;

Hitlerin yardımcısı olan Alman Nazi lideri. 26 Nisan 1894'te Mısır-İskenderiye'de doğdu. 17 Ağustos 1987'de Batı Berlin'de öldü. Mısır'da yaşayan bir Alman tüccarının oğlu olan Hess, on dört yaşına kadar bu ülkede kaldı.

1908'de eğitimi için Almanya'ya geldi. Birinci Dünyâ Savaşında Alman ordusunun önce kara, sonra da hava kuvvetlerinde bulundu. Savaştan sonra Münih Üniversitesinde öğrenim gördü. Üniversite yıllarında milliyetçi hareketlere katıldı. 1920'de Nazi Partisine girdi. Kısa sürede Hitler'in yakın dostu ve güvenilir adamı oldu. 9 Kasım 1923'te başarısızlıkla sonuçlanan Birahane Darbesine katıldı. Avusturya'ya kaçtı. Sonra ülkesine dönerek teslim oldu. Landsberg Hapishânesinde tutuklu bulunduğu sürede Hitler'in **Kavgam** adlı eserinin hazırlanmasına yardımcı oldu.

1933'te Hitler başbakan olunca Hess de bakan oldu. Aynı zamanda Hitler'in vekili olarak tâyin edildi.

10 Mayıs 1941'de savaşı sona erdirmek gâyesiyle gizlice İskoçya'ya oradan da İngiltere'ye gitti. Almanya'nın Büyük Britanya İmparatorluğunun bütünlüğüne saygı göstermesi ve eski İngiliz sömürgelerinin geri verilmesini kabul etmesi karşılığında, Avrupa'da Almanya'ya serbestçe hareket edebileceği bir alan bırakılması yolunda bir barış teklifinde bulundu. Bu teklifi cevapsız bırakılan Hess, İkinci Dünyâ Savaşı boyunca İngiltere'de savaş tutsağı olarak alıkonuldu. Savaştan Sonra Nürnberg Savaş Suçluları Mahkemesinde yargılanarak ömür boyu hapse mahkûm edildi. 1966'dan sonra tek tutuklu olarak kaldığı Spandau Hapishanesi, Hess'in 1984'te intihar ederek ölmesinden sonra yıkıldı.

HEYBE;

kıl, yün ve kendir lifinden dokunarak içine çeşitli şeyler konup, bir yerden bir yere taşımaya yarayan iki gözlü ev eşyâsı.

Heybe omuza veya at, eşek, bâzı bölgelerde de öküz sırtına konabilir. Heybenin iki gözü arasındaki kısmın ortası ekseriyetle yarık olur. At veya merkebin veya katırın sırtındaki eyerin kaşına takılıp, iki gözü yanlardan aşağı sarkıtılarak dengeli durması sağlanır. Omuz heybeleri ise daha küçük olup, delik kısmından boyuna geçirilir.

Heybenin bir gözü arkada bir gözü önde olur. Heybe daha çok köylerde kullanılır. Tarlaya, bağa, bahçeye giderken, yiyecek ve içecekler konduğu gibi küçük eşyâlar da konur. Pazardan alınan yiyecekler de heybeye konarak taşınır. Daha süslü heybelerin gözlerinin yüzüne halı kaplanır. Ağızları kilitli olanları da vardır.

HEYELAN;

Alm. *Bergrutsch. Erdrutsch (m),* **Fr.** *Eboulement (m),* **İng.** *Landslide.* Yamaçlardaki zeminin parçalanması sonucu hâsıl olmuş toprağın çeşitli sebeplerle aşağı doğru kütle hâlinde hareket etmesi. Heyelanı meydana getiren sebepler iki çeşittir:

1. Dış sebepler: Yamaç eteğinin hafriyat veya yol yapımı sebebi ile kazılması, sular tarafından oyulma, erozyon sonucu eğimin fazlalaşması, yamacın üst kısmının yüklenmesi, deprem, infilak ve sarsıntılardır.

2. İç sebepler: a) Boşlukları kısmen hava dolu bir zemine giren suyun yüzeysel gerilimi arttırması, böylece ağırlığın da artması. b) Yamaçları yanlarına bağlayan jeolojik teşekkülâtın zamanla kaybolması, kayaların çatlaması ve ufalanması sebebi ile direnç azalması. Heyelanda; kopma bölgesi, hareket bölgesi ve yığılma bölgesi adlarında üç kısım vardır.

Kopma yerinde bir alçalma; yığılma yerinde ise yükselme olur. Heyelanlar bâzan çok hızlı olabileceği gibi bâzıları da çok yavaş vukua gelebilir. Yeryüzünde en fazla heyelan İtalya'da Apenin Dağlarında olur. Heyelanlar kayma satıhlarına göre de kısımlara ayrılır:

1. Akmalar; kayma sathı olmayan heyelan çeşididir. Toprak,kum, kaya, çamur, buzul akmaları gibi.

2. Kaymalar; kayma sathı olan heyelanlardır. Burada sert formasyonların kayması ve yumuşak zeminlerin kayması söz konusudur. Bunlara rotasyonel kaymalar denir. Enkazın kayması esnâsında çok defa yanlarda uzun yarıklar meydana gelir. Bu yarıklar, sağlam kısımlarla kaymakta olan enkazı birbirinden ayırır. Yarıkların, cidarları çizikli, bâzan da cilalı olabilir.

Heyelanlar çok kere âni ve hareketsiz olarak değil, belli bir süre zarfında meydana gelirler. Kopma bölgesinde yarık ve çatlaklar müşâhede olunur. Evvelden tedbir alınarak (drenaj, istinat duvarı, ağaç dikmek vs. ile) heyelanlar önlenmeye çalışılır. Böylece büyük zararların önlerine geçilebilir. Heyelanlar memleketimizde birçok yerlerde vuku bulmuştur. Daha çok dağların denize dik indiği bölgelerde, yumuşak arazilerde ve suya doymuş bol topraklı mevkilerde meydana gelir.

1929 senesinde Of-Sürmene mevkiinde rotasyonel heyelanlar olmuştur. Burada andezit materyalleri dezagregasyona (ayrışım) uğrayarak 15-20 m kalınlığında bir materyal örtüsü meydana gelmiştir. Çok yağmur yağmış olduğundan örtü su ile doymuş bir duruma gelmiş ve su, iç sürtünmeyi azalttığından enkaz, altta bulunan taze andezit tabanı üzerinden kaymıştır. Bâzı yerlerde meselâ Zisino Irmağının yamacına 300 m genişlik, 1500 m uzunluk ve 200 m kalınlıkta bir enkaz kütlesi kaymıştır. Kayan bu kütle takriben 9.000.000 m^3'tür.

Ülkemizin çeşitli yerlerinde ve özellikle fay hattı boyunca birçok heyelan mevcuttur. Büyük miktarda meydana gelen heyelanlar genellikle seller, akarsular ve diğer sebepler tarafından yamaçların eteklerinin aşındırılması, oyulması sonucu eteklerin üzerindeki yükü çekemiyecek hâle gelmesiyle olur. 150-200 bin tona varan heyelanlar görülmüştür. Akarsuların dar vadilerde sebeb olduğu heyelanlar bâzan akarsu yatağını tıkayabilecek kadar büyük miktarda olabilmekte ve sonuçta heyelan sebebiyle

baraj gölü gibi göller meydana gelmektedir.Tortum gölümüz bu hâdiseye güzel bir misaldir. Heyelanların meskun mahallerde meydana gelmesi tehlikeli olup can ve mal kaybına sebeb olabilir. Bunun için heyelana mâni olacak tedbirler alınmasına dikkat edilmelidir.

HEYET-İ ÂYÂN (Bkz. Âyân Meclisi)

HEYKEL VE HEYKELCİLİK;

Alm. *Statue Skulptur (f), standbild (n) und Bildhauerkunst (f),* **Fr.** *Statue (f) et sculpture (f),* **İng.** *Statue and sculpture.* Ağaç, tunç, taş, pişmiş toprak, alçı vb. maddelerle insan ve hayvanı üç buutlu (boyutlu) olarak ortaya koyma, resimlendirme. "Heykel" kelimesi daha ziyâde, vücudunun bütün organları tam yapılan canlılar için kullanılır. İnsan bedeninin bir kısmını ifâde ederse, buna "büst" denir. Bu işleri kendisi için sanat hâline getirenlere ise "heykeltraş" adı verilir.

Heykel ve heykelciliğin târihçesi: Heykel ve heykelciliğin târihi eski zamanlara kadar uzanır. Dünyânın çeşitli yerlerinde yapılan kazılarda mermer, ağaç, taş, pişmiş toprak, mâden vs. gibi çok çeşitli malzemeden yapılmış heykel ve heykelciklere rastlanmaktadır. Bunlar ve diğer heykeller üzerinde yapılan incelemelerden, heykellerin büyük bir kısmının çeşitli kavimlerin ilâh olarak tanıdıkları varlıkları tasvir ettikleri, bâzılarının kral-kraliçe gibi hükümdâr âilelerini, kahramanları ve kahramanlık olaylarını, bilim, sanat ve sporda meşhur olmuş kimseleri, bir kısmının da çeşitli insan ve hayvanları tasvir ettikleri anlaşılmıştır. Târihî araştırmalar, ilk heykelin ne zaman ve kimler tarafından yapıldığı hakkında herhangi bir netîce vermemektedir.

Târihi çok eski olduğu bilinen heykel ve heykelciliği bu derece yaygınlaştıran asıl sebeb, inançtır. Çeşitli devirlerde yaşamış insanların tapındıkları ve ilâh tanıdıkları şeylerin ağaç, taş, mâden üzerine işlemeleri ve ibâdetlerini bunlara karşı yapmaları, heykel ve heykelciliğe cemiyet hayâtında geniş yer verilmesine yol açmıştır. İslâm dînine âit kaynaklarda ilk heykelin yapılması şöyle anlatılmaktadır:

İlk insan ve peygamber olan Âdem aleyhisselâm ve bundan sonra da torunlarından İdrîs aleyhisselâm insanlara peygamber olarak gönderildi. Hepsi de tek yaratıcı olan Allah'a inanmayı ve O'nun emir ve yasaklarına uymayı anlattılar. İdris aleyhisselâmın göğe çıkarılmasından sonra insanlar azdı, doğru yoldan ayrıldı. Bu arada hazret-i İdris'in ayrılığına dayanamayanlar onun sûretini (heykelini) yaptılar. Daha sonra çeşitli canlıların heykelleri yapıldı. Zamanla insanlar putlara yâni heykellere tapınmaya başladılar.

Aklı ile bir yaratıcının varlığını düşünen ve anlayanlar ona giden yolu kendi başına bulamadı. Bunu önce etrâfında arayarak kendisine en büyük faydası olan güneşi yaratıcı sandı ve ona tapmaya başladı. Sonra büyük tabiat güçlerini, fırtınayı, ateşi, kabaran denizi, dağları, yırtıcı hayvanları ve benzerlerini gördükçe bunları da yaratıcının yardımcıları sandı. Her biri için bir sembol, bir sûret yapmaya kalktı. Bunlardan putlar doğdu. Daha sonra bu putlara heykel adı verildi. Bunların gazâbından, zarar vermesinden korkan insanlar onlara kurbân kesti. Her yeni olayla, o olayı temsil eden putların miktârı arttı. Eski Yunan, Roma, Mısır ve Mezopotamya tapınakları, Amerika'daki ve Asya'daki ibâdet için yapılan yerler, sayıları yüzlere varan bu putlarla doldurulduldu. Ayrıca evlere, saraylara ve başka yerlere de bunlar konuldu. İslâmiyet insanlara tebliğ edilmeye başlandığı zaman Kâbe'de 360 put (heykel) vardı. İslâmiyetin yayılmasıyla insanlar, putlara, heykellere tapınmanın gülünçlüğünü anlamışlarsa da, bugün bile, güneşe ve ateşe tapanlar ile inanç ve ibâdetlerine heykelleri karıştıranlar (Budistler, Hıristiyanlar, bâzı Afrika ve Amerikan yerlileri gibi) vardır. Çünkü insan, insanlığın yolunu aydınlatan peygamberler olmadan ve onlara inanmadan her şeyi yaratan tek ve sonsuz Allah'a kendi başına bir türlü ulaşamamaktadır.

Heykelcilikte usûl ve teknikler: Heykelci hem çizici hem de uygulayıcıdır. Heykelcilerin bâzıları sâdece ellerine verilen şekilleri ya oyarlar veya dökerler. Heykelcilikte; oyma, biçimleme, inşâ ve birleştirme, döküm, bitirme gibi teknikler vardır.

Oyma: Heykelci tek parça bir kütleyi istenen düzen içinde şekillendirir. Taş ve ahşap heykelcilikte bu usûl kullanılır.

Biçimlendirme: Yoğrulabilir heykel malzemelerinin elle şekillendirilmesi. Bunların maddesi kil, balmumu ve alçıdır.

Birleştirme: Önceden şekillendirilmiş malzeme ve parçaların usûlüne uygun olarak biraraya getirilmesidir.Birleştirme heykelcilikte, kumaş, saç, çıta, kalas, formika, cam, ip, metal borular vb. maddeler kullanılır.

Döküm: Serbest heykeller yapılacağı gibi, yapılmış heykellerin de kopyaları yapılır. Çeşitli döküm usûlleri vardır.

Bitirme işi: Bitmiş heykelleri perdahlama, cilâlama, boyama ve yaldızlama gibi uygulamaların

yapılmasına denir.

Günümüzde ve Avrupa'da heykel ve heykelcilik: İnsanların heykellere tapmaya başlamasından sonra, heykelcilik bir sanat ve ticâret metaı olmuştur. Yüzyıllarca insanlar, her çeşit malzeme ve maddelerden heykeller yapmışlar ve hattâ bunları başkalarına satarak geçimlerini temin etmek yolunu tutmuşlardır. Arkeolojik kazılarda, çeşitli yörelerde bol miktarda bulunup müzelere konan heykeller bunu ispatlamaktadır. Bilhassa mermerden yapılan heykeller, günümüze kadar sanat özelliklerini korumuşlardır.

Avrupa'da başlayan Rönesans hareketi ile heykelcilik ayrı bir önem kazanmış, Michelangelo bu devirde yetişen heykeltraşların en meşhuru olmuştur. Bu zamandaki heykellerin yapımı, süsleme sanatı ile birlikte gelişmiştir. Ayrıca heykeller, şimşir, ıhlamur, meşe ve ceviz gibi sert ağaçlar oyularak çok çeşitli ölçülerde yapılmıştır. Taştan yapılan heykellerin kırılması çabuk olduğundan, eski zamanlardan beri, mermer kullanılması daha yaygındır ve daha çok tercih edilmiştir. Zamânımızdaki heykeltraşlar tarafından ekseriyâ mermer, bronz, tunç gibi kırılma tehlikesi daha az olan ve dayanıklılığı bulunan malzemeler kullanılmaktadır. Bunların yanında fildişinden heykel yapmak, eskiden olduğu gibi günümüzde de biblo şeklinde devâm etmektedir.

Türklerde ve İslâm devletlerinde heykelcilik: Türkeler İslâmiyeti kabûlünden önce, dînî bir kutsallık verdikleri şeylerin heykellerini yaparak tapındıkları iddiâ edilmiştir. Fakat bilindiği kadarı ile Türklerde bu sanat heykelcilik şeklinde görülmez. Ancak Orhun Âbidelerine bakıldığında mezar taşlarına insan başı yapıldığı görülür. Bu, tapınma değil, belki ölüye benzetilerek yapılan bir hâtıra olmalıdır.

İslâmiyeti kabûlünden sonra Türklerde ve diğer İslâm devletlerinde putperestliğe yol açan canlılara tapmayı önlemek için, heykel yapmak yasaklanmıştır. Çünkü İslâm dîni, insanlarla alay edilmesine, canlılara tapınılmasına ve gençlerin fuhşa sürüklenmesine, evlilerin baştan çıkarılmasına âlet olan canlı resimlerini, heykelleri yasak etmiş; canlıların anotomik parçalarının, bitkilerin ve her çeşit fizik, kimyâ, astronomi ve inşâat resimlerini serbest bırakmıştır. İlimde, teknikte lâzım olan resimlerin yapılmasını, bunlardan fayda elde etmeyi emretmiştir. İslâm dîni, her şeyde olduğu gibi resimleri de, faydalı ve zararlı olmak üzere ikiye ayırmış, faydalı olanlarına da müsâde etmiştir. İslâmiyet güzel sanatlarla uğraşmayı ve onda ilerlemeyi önlememiştir. Sâdece heykelciliği yasaklamıştır. İslâm sanat târihini inceleyenler, dünyâda eşine rastlanmayacak sanat şâheserlerinin meydana getirildiğini görmektedirler. Çeşitli İslâm ülkelerinde insan aklına durgunluk verecek kadar güzel ve bugün dahî, ziyâret edenlerin karşısında hayret ve hayranlıklarını gizleyemedikleri sanat eserleri mevcuttur. Selçuklularda ve bilhassa Osmanlılarda güzel sanatların her çeşidinde, meselâ câmi, kervansaray,köprü mîmârîsi, çini süsleme hat (yazma ve tezyinât), vb. çeşitli sanat kollarında hârika eserler vücuda getirilmiştir.

Osmanlılar devrinde, Sanâyi-i Nefîse Mektebinin açılması ile minyatür ve resimleme sanatına âit bâzı örneklere önem verilmiştir. Günümüz Türkiyesinde ise güzel sanatların her kolunda olduğu gibi, heykelcilik dalında da bâzı çalışmalar yapılmaktadır. Üniversite bünyesinde öğretim yapan güzel sanatların heykelcilik bölümünde heykeltraşlar yetiştirilmektedir.

HEZÂRFEN AHMED ÇELEBİ;

Osmanlı Devleti zamânında yetişen ve dünyâda ilk olarak uçmayı başaran Türk bilgini. Ne zaman ve nerede doğduğu bilinmeyen Ahmed Çelebinin hayâtı hakkında mâlûmat yok denecek kadar azdır. 1623-1640 yılları arasında saltanat süren Sultan Dördüncü Murâd zamânında yaşamış olup, meşhur gösterisini yine bu Sultan huzûrunda yapmıştır.

Fen alanındaki geniş bilgi ve tecrübesi ile halk arasında "Hezârfen" yâni bin fenli diye bilinen Ahmed Çelebi; araştırma yapmaktan usanmayan, yiğit, akıllı ve bilgili bir kişiydi. Hezârfen Ahmed Çelebiden önce havacılık târihinde ilk olarak yine ünlü bir Türk bilgini olan İsmâil Cevher; kollarına kanat takarak ilk uçma denemesini yapmışsa da bu deneme ölümle sonuçlanmıştı. İlk uçan Hezârfen Ahmed Çelebi, bu Türk bilgininin hayâtını ve neden başarısızlığa uğradığını iyice inceledikten sonra aynı düşünceyi gerçekleştirmek için harekete geçti. Bilhassa hava akımları ve kuşların uçuşunu inceleyerek çalışmalarını geliştirdi.

Nihâyet târihî uçuşunu yapmak üzere Okmeydanı'na gelen Ahmed Çelebiyi seyretmek üzere Sultan Murâd Han da Sarayburnu'ndaki Sinan Paşa köşkünde yerini almıştı. Ahmet Çelebi Okmeydanı'nda kartal kanatlarıyla birkaç kere havada kalma tâlimleri yaptı. Daha sonra Galata kulesinin en yüksek noktasına çıktı ve kendini boşluğa bırakıverdi. Halk dehşet içinde manzarayı seyrediyordu. Kanatlarını açarak kuşlar gibi yavaş yavaş hareket ettiren Ahmet Çelebi, Boğaz'ı süzülerek geçti ve Üsküdar'da Doğancılar meydanına indi. Bu başarısından dolayı Dördüncü Murâd Han kendisine bir kese altın ihsân etmişti. Sonraları Cezayir'e giden Hezârfen Ahmed Çelebi orada vefât etti.

17 Ekim 1950 târihinde İstanbul'da toplanan Milletlerarası Sivil Havacılık Kongresi ile ilgili olarak PTT

idâresinin çıkardığı üç hâtıra pulundan zeytunî yeşil-mâvi renkli olanın taşıdığı temsîli resim, Hezârfen Ahmed Çelebiyi uçarken göstermektedir.

HIÇKIRIK;

Alm. *Schluckauf (m),* **Fr.** *Hoquet (m),* **İng.** *Hicup.* Karın ve göğüs boşluklarını birbirinden ayıran en büyük solunum kası diyaframın, gayri irâdî birden kasılması ve aynı anda da soluk borusu üst kısmını kapatan glottisin o an kapanması ile meydana gelen kısa süreli bir olay.

Arasıra olan hıçkırığın bir önemi yoktur. Biraz uzun sürerse kesekağıdı içinden solumakla veya glottisi şuurlu olarak kapatarak kendini soluk vermeye zorlayarak hıçkırığın durmasına çalışılır. Bir çorba kaşığı toz şekeri bir kerede yutmanın hıçkırığa iyi geleceği belirtilmiştir.

Uzun süren hıçkırıklarda mutlaka bir sebeb araştırmalıdır. Bu sebepler, sindirim sistemi hastalıkları, akciğer hastalıkları, diyafram altı abseleri ve rûhî sebepler olabilir.

HIDIRELLEZ;

Rûmî senede Nisan ayının 23., mîlâdî senede mayıs ayının 6. günü. Hıdırellez, Hızır aleyhisselâm ile İlyâs aleyhisselâmın isimlerinin birleştirilerek söylenmesinden doğan bir ifâdedir. Bir yıl, “Hızır” ve “Kasım” olarak ikiye ayrılır. Mayıs ayının 6’sında Hızır ile yaz başlar ve 186 gün sürer. Kasım ayının 8’ine kadar devâm eder, bundan sonra kış başlar. 179 gün (şubatın 29 çektiği artık yıllarda 180 gün) sürer. Yazın ilk günü sayılan 6 Mayıs gününe Hıdırellez denmesinin sebebi ise; Hızır aleyhisselâmın kurak bir yere oturması ile o yerin yeşerip dalgalanmaya başlamasıdır. Bu sebeple, yaz başlangıcında ortalığın yeşermeye başladığı güne yeşil mânâsına gelen Hızır Günü, yine bu güne Hızır ile İlyâs’ın (aleyhimesselâm) buluştukları rivâyeti sebebiyle de Hıdırellez (Hızır-İlyâs) denmiştir. (Bkz. Hızır ve İlyâs Aleyhisselâm)

Bugün yaz günlerinin başlangıcı sayıldığından, temiz havadan ve bol güneşten istifâde etmek maksadıyla kırlara çıkmak, halk arasında âdet hâline gelmiştir. Bugünün İslâmiyette dînî bir hüviyeti ve kutsiyeti yoktur. Soğuk ve yağışlı geçen kış günlerinden sonra havaların ısınması ve toprağın yeşile bürünmesi, insanların açık havaya, kırlara çıkmak arzuları, Hızır ve İlyâs aleyhimesselâma Müslümanlar arasında duyulan sevgi ve saygı ile birleşetirilerek böyle bir âdet ortaya çıkmıştır. Ayrıca bugün, insanların bir araya gelip karşılıklı olarak muhabbet ve hürmet duyguları içinde sohbet ederek hoşça vakit geçirmelerine; kırlarda ve mesîre yerlerinde birbirlerine hürmet ve ikrâmda bulunarak, aralarındaki dostluk ve kardeşlik bağlarının kuvvetlendirilmesine vesîle yapılmıştır. Bilhassa Anadolu’da bir halk âdeti olarak yaşamıştır. Ancak, son yüz sene içinde Hıdırellez’in aslı ve mânâsı bozulup, yeni çehrelere büründürülmüştür.

Hızır, Hıristiyanların “Noel Baba”larına benzetilmek istenerek, Noel Baba’nın yılbaşlarında herkese hediye dağıttığı gibi, Hızır’ın da bolluk ve bereketin işâreti olarak yeşilliği, çiçeği getirdiği inancı rastgele söylenmektedir. Bundan dolayı, Hıristiyanların Noel gecelerinde yaptıkları her türlü taşkınlık ve çılgınlıkların, Hıdırellez günü Müslümanlar tarafından yapılması için çeşitli telkin ve propagandalar yapılmaktadır. Bunların İslâmiyetde hiçbir yeri yoktur. İslâmiyet, Hızır ve İlyâs (aleyhimesselâmın) Allah’ın sevgili kullarından olduğunu haber vermekte, fakat onlar adına mukaddes bir gün bildirmemektedir. Dolayısıyla 6 Mayısta İslâmiyetin beğenmediği, haram ettiği şeyleri yaparak eğlenmek yasaktır. Bunun gibi, bugünde halk arasında zaman zaman görülen bâtıl îtikatlardan olan kısmet açılsın diye ağaç dallarına para ve bezler bağlamak gibi işler de, İslâmiyetin yasakladığı şeylerdendir.Bu gibi hurâfelerin kaynağı, esâsen Hıristiyanlık ve Yahûdîliktir. Bize onlardan geçen bu gibi şeylerin Hızır ve İlyâs aleyhimesselâm ile hiçbir alâkası yoktur.

HIFI SİSTEMLERİ;

Alm. *HIFI-Systeme,* **Fr.** *Systèmes de HIFI,* **İng.** *HIFI systems,* İngilizce “high fidelity” (yüksek sadâkat) anlamındaki kelimelerin kısaltılmışı. Bu sistemler, kaydedilecek sesleri orijinallerine en iyi bir şekilde sadık kalarak kaydeder ve istenildiğinde tekrar yayınlarlar. Böyle bir sistemin esası, açık hoparlörlere veya kulak hoparlörlerine ses sinyallerini gönderen veya kayıt cihazı teybe, giriş sinyallerini gönderen bir yükseltgendir. Bu yükseltgene giriş, kayıt cihazından, radyo vericisinden, TV ses uyarlayıcısından veya mikrofondan gelebilir. Günümüzdeki hifi sistemlerinin çoğu stereofonik veya yenileri kuadrafoniktir. Bu terimler çıkışta sesin iki hoparlörle mi yoksa dört hoparlörle mi dışarıya verildiğine işaret eder. Piyasada, imalatçıları tarafından hifi olduğu bildirilen pekçok sistem vardır ki, bunların kaliteleri iddia edildiği kadar değildir. Bu karışıklık, hifi teriminin standart olarak târif edilmemesinden kaynaklanmaktadır. Genel olarak bir hifi sisteminin orijinaline çok yakın ses yayınlaması için, mevcut elektronik düzenin geniş bir frekans yayın alanına sâhib olması; gürültü çıkarma ve ses bozmasının en

düşük seviyede olması ve yeterli güç çıkışının mevcut olması gerekir.

Frekans alanı: İnsan kulağı tarafından işitilebilen sesin frekansı 20 ile 20.000 Hz arasındadır. Buna göre iyi bir hifi sistemi, bu aralıktaki bütün frekansları, hiçbirini yitirmeden ve bozmadan çıkarabilmelidir. Bir sistemin frekans alanı, âletin işleyebildiği en büyük ve en küçük frekans olarak belirlenir.

Ses bozulması: Hifi sistemlerde ses bozulmamalı ve orjinale en yakın biçimde verilmelidir. Giriş sinyalinde olmayan, fakat çıkışta ortaya çıkan sesler değişik şekilde ortaya gelir.

"Harmonik çarpılma", cihazda istenmeyen bir şekilde ortaya çıkan harmonik frekanslardır. Harmonik frekans, cihazdan geçen ana frekansın katlarından biridir. Meselâ ana frekans 1000 Hz ise, birinci harmonik 2000 Hz ve üçüncü harmonik frekans 3000 Hz'dir.

"Genlik çarpılması" sinyalin bir cihazdan diğer cihaza iletilmesi sırasında bir genliğin giriş sinyaline uygun olmayan bir şekilde değiştirilmesiyle meydana gelir. Genlik çarpılması sonucunda "intermodulation (IM) çarpılması" ortaya çıkar. Bu çarpılma; iki veya daha fazla giriş frekanslarının, bu frekansların toplam veya farkı şeklinde frekansları doğurmasıyla belirir.

Harmonik ve intermodulation çarpılması çıkış sinyalinin yüzde oranı olarak verilir. Meselâ, toplam harmonik çarpılma % 0.1 verildiğinde, bu çarpılmanın, toplam çıkış sinyaline oranıdır.

Çarpılma, ses kalitesinde bozukluğa sebeb olur. Özellikle intermodulation çarpıklığı, tesir bakımından harmonik çarpıklıktan daha kötü etki meydana getirir.

Bâzı durumlarda ses çıkış genliği, cihazın işlem yaptığı en büyük genlikten daha fazla olur ve bu fazlalık kesilerek verilir. Sonuç olarak ses kalitesinde bir bozukluk ortaya çıkar. Bu tür çarpılma bâzı îmâlâtçılar tarafından verilir.

Meselâ, 20db (desibel) de % 0.1'lik çarpılma, eğer giriş sinyali 20db'nin üstüne çıkarsa% 0.1'lik bir çarpılmanın meydana geleceğine işâret eder.

Disklerin çoğaltılmasında da iki tür bozulma görülür. Bunlardan biri, iğne kolunun yeterli ağırlıkta olmamasından veya iğne ile plak arasındaki sürtünmeler sebebiyle ortaya çıkar. İkinci tür bozulma ise mekanik kolun plak izlerine teğet doğrultuda bulunmamasından belirir. Diğer bir bozulma da harmonik bozulma türündendir. Kayıt sırasında kullanılan uç ile okunma sırasında kullanılan ucun farklı olmasından ortaya çıkar.

Gürültü: Sistemde meydana gelen rastgele elektrik sinyallerinden istenmeyen gürültüler ortaya çıkar. Sistemde sinyal mevcut değilken bile, devredeki düşük akımdan dolayı kaçınılmaz bir gürültü oluşur. Bu gürültü içinde bütün frekanslar mevcut olduğu için, "beyaz gürültü" olarak isimlendirilir. Bu isimlendirme "beyaz ışık"da bütün görünür frekansların mevcut olmasına dayandırılmaktadır.

Çıkış gücü: Çıkış gücünün ölçülmesi için değişik ölçme teknikleri mevcuttur. En çok kullanılan ve anlamlısı karesel ortalama güçtür. Karesel ortalama, dalga şeklindeki alternatif akımın voltajını, verilen bir yükte aynı gücü yayan doğru akım voltajına eşdeğer hâle getirir. Bu ise cihazın belirli zaman aralığında sürekli olarak kullanacağı enerjiye eşdeğerdir. Genellikle evlerde kullanılan aletler için büyük güçlere ihtiyaç yoktur. Buna rağmen alışılagelenden daha fazla güçlü âletler tercih edilir. Bu durumda normal şartlarda âlet maksimum gücün altında çalışır ve meydana gelebilecek âni yükselmeler ve uzun kullanmalarda ısınmayı önlemek için ilâve güç saklanır.

Plak, teyp veya kaset teyplerin tahrik mekanizmasındaki hız değişiklikleri ses bozukluklarına sebeb olur. Mekanik kısımların hareketinden doğan seslerin kayıt edilip, tekrar hoparlöre verilmesiyle bazı istenmeyen gürültüler ortaya çıkar. Hifi sistemlerde bu türlü bozukluklar en aza indirilmiştir. Öz direnç ve duyarlılık. Bir sistemden diğer sisteme iletişimde, sistemlerin özdirençlerinin uyuşması, ses bozulmalarını asgari seviyeye indirir. Genellikle, giriş kapasitesinin, kaynak kapasitesinin beş veya altı katı olması yeterlidir. Özdirenç; devrenin akıma gösterdiği dirençtir ve sistemin direnci ile kapasitif direncin toplamından ibarettir. Bu değer frekansla değişir, genel olarak 1 kHz'deki değer verilir. Özdirenç genellikle normal dirençten daha fazladır.

Bir yükseltgenin duyarlılığı, en büyük çıkış gücünün ortaya çıkarılması için gerekli giriş voltajı olarak bilinir. Giriş voltajının düşüklüğü nispetinde yükseltgenin duyarlılığı yüksektir.

HILTAN (Bkz. Dişotu)

HINÇAK KOMİTESİ;

Rus Ermenileri tarafından kurulan Ermeni tedhiş örgütü. Rus ve İngiliz yardımlarıyla mültecî Ermeniler tarafından 1887'de Cenevre'de kuruldu. Temel ideolojisi Marksizm olan komite, 1890'da Hınçakyan

İhtilâl Partisi adını aldı. Önceleri merkeziİstanbul kabul edildiyse de, sonradan Londra'ya taşındı.

Teşkilâtın kurucusu Kafkasyalı Nazarbeg ve karısı Maro idi. Osmanlı Devleti topraklarında gizlice teşkilâtlanan Ermeniler, Rus konsolosluklarından büyük destek gördüler. Teşkilâtın gâyesi;Osmanlıların altı vilâyetinde isyanlar çıkararak Berlin Antlaşmasının 61. maddesini uygulamaya koydurmak için yabancı devletlerin müdâhalesini sağlamaktı. Netîcede Doğu Anadolu, İran, Âzerbaycan ve Kafkasları içine alan bir Ermenistan devleti kurmak istiyorlardı. Anadolu'nun her tarafında komiteler kurup teşkilâtlandılar. Ermeni zenginlerden zorla para topluyorlar, isyânlar çıkarıyorlardı. 1890'da Erzurum isyânını, 1892-1893'te Merzifon-Yozgat-Kayseri olaylarını, 1895'te Birinci Sason olayları, İstanbul'da birinci Ermeni patırtısını ve Zeytun isyânını tertipledîler. 1894'te Matyos İzmirliyan'ı patrik seçtirip, kilise ve komite başkanlığını tek şahısta topladılar. Çeşitli eğilim ve görüşte olan Ermenileri bünyesinde barındıran komite, 1896'da Londra'da toplanan kongrede çıkan tartışmalar sonunda parçalandı.

Aspiar Arpiaryen liderliğinde Reforme Hınçak Partisi kuruldu. Öbür grup Nazarbeg'in peşinde tedhişlerine devâm etti. İki grubun mensupları, idârecilerinin hesâbına kavga edip, kıyasıya kan döktüler. Kâhire, Londra, Petersburg, Sofya ve Tahran sokakları, iki tarafın cesetleri ile doldu. Ermeniler bu teşkilâtlardan yüz çevirip, Taşnak komitesini desteklemeye başladılar. (Bkz. Taşnak Komitesi)

İttihat ve Terakki mensupları, Abdülhamîd Hana karşı Hınçak komitesi ile de işbirliği yaptılar. İkinci Meşrutiyet'ten sonra Hınçak Komitesi, Sosyal Demokrat Hınçak Partisi adıyla resmiyet kazandı (1910), Seçimlere katılıp Meclis-i Mebusan'a dahi girme imkânı buldular. Ama canciğer dost oldukları İttihatçı paşaları da öldürmekten çekinmediler.

HINZIR DAĞLARI;

İç Anadolu bölgesinin yukarı Kızılırmak bölümünde yer alan dağ silsilesi. Kayseri'nin doğusunda yer alan bu dağlar, kırıklı-kıvrımlı dağlar özelliğini taşır. Kıvrılma hareketleri sırasında katmanların duruşlarını değiştirmesi ve daha sonra yerkabuğu hareketleriyle kıvrılmalara uğraması netîcesinde yükselmiş dağlardır.

Hınzır Dağları, Uzunyayla Platosunun batısında 2641 metreye ulaşır. Bu dağ silsilesi üzerinde, Kayseri ulaşımı açısından önem taşıyan iki geçit bulunur. Beştepeler Geçidi, kuzeybatıda ve 1350 m yüksekliktedir. Lâlelibeli Geçidi ise yaklaşık aynı yükseklikte ve batıda bulunmaktadır.

Hınzır Dağları genelde çıplak bir görünüm arz eder. Kuytu yerlerinde çalılıklar veya lekeler hâlinde orman kalıntıları vardır. Yastık şeklinde gruplar meydana getiren geven adlı step bitkileri geniş bir alanı kaplar. Hınzır Dağlarının batısında bulunan Akkışla ilçesi ve buna bağlı köylerde hayvancılıkla uğraşanlar yaz başında bu dağlardaki yaylalara çıkarlar.

HIRİSTİYAN YORTULARI (Bkz. Hıristiyanlık)

HIRİSTİYANLIK;

Alm. *Christentum (n),* **Fr.** *Christianisme (m),* **İng.** *Christianity.* Îsâ aleyhisselâma gönderilen hak din Îsevîliğin bozulmuş hâline verilen ad. Aslı bozulmuş semâvî dinlerdendir. Semâvî din, değeri üstün ve yüce olan, ilâhî bir kaynağa dayanan ve tek Allah'a inanmayı kabul eden "hak din" demektir. Hıristiyanlığın aslı, ilâhî vahye dayanır. Bizzat Allahü teâlâ tarafından hazret-i Îsâ'ya gönderilmiştir.

Hıristiyan sözü, Yunancadaki Khristianos kökünden gelir. Îsâ aleyhisselâmın adı "Khristos" olarak da geçtiği için, hazret-i Îsâ'ya (Khristos'a) bağlanan, onun yolundan gidenler mânâsında "Khristianos" veya "Khristiyan" kelimeleri kullanılmıştır. Günümüzde ise Hıristiyan sözü yaygın olarak kullanılmaktadır. Hıristiyan kelimesi M.S. birinci yüzyıl ortalarına doğru Yunanca konuşan topluluklar aracılığıyla yayılmış ve bir dînî terim olarak ortaya çıkmıştır.

Hazret-i Îsâ otuz yaşında iken, Benî isrâil'e peygamber olarak gönderildi. Bozulan Yahûdîliğin hükümlerini neshedip yürürlükten kaldırdı. Kendisine İncîl kitabı verildi. İncîl'de, Allahü teâlânın birliği, Îsâ aleyhisselâmın Allah'ın kulu ve peygamberi olduğu ve bundan sonra âhir zamanda Ahmed (diğer adı Muhammed) isminde bir peygamber geleceği yazılıydı.

Başlangıç ve yayılışı: Îsâ aleyhisselâm Kudüs şehri yakınlarında bulunan Nasırâ kasabasında yerleşmişti. Peygamber olarak görevlendirilince, önce bu şehir halkına dîni tebliğ etmeye başladı. Bu şehirden dolayı hazret-i Îsâ'nın dînine "Nasrânîlik" veya "Nasrâniyyet" adı verildi. Bugün Hıristiyanlık denilmektedir. Îsevîlik, Îsâ aleyhisselâmın dîninin bozulmamış şekline denir. Mûsâ aleyhisselâmın gösterdiği doğru yoldan ayrılan Yahûdîler, bundan sonra çok sıkıntı çektiler. Zulüm ve işkence gördüler. Çeşitli devletlerin esâreti altında yaşadılar. Kendilerini bu esâretten ve zulümlerden

kurtaracak bir peygamber bekliyorlardı. Kendilerine yeni bir peygamber olarak gönderilen hazret-i Îsâ'yı beğenmediler. Çünkü bekledikleri kurtarıcının çok şiddetli, sert, kavgacı, tuttuğunu koparan, Yahûdîleri diğer milletlerin esâretinden kurtaracak bir şahsiyet olmasını umuyorlardı. Hazret-i Îsâ'yı çok yumuşak bulup inanmadılar. Kendisine çok az kimse inandı. Bu dîni, kendisinden sonra insanlara öğretmek ve yaymak için eshâbı arasından on iki havârî (yardımcı) seçti. (Bkz. Havârîler)

Kurtarıcı olarak dünyâya gelen Îsâ aleyhisselâm, dünyâda sulh ve selâmet hisleri yerleştirmeye, insanları birbirleriyle barıştırmaya çalıştı. Yahûdîlere dalâlette, sapık yolda olduklarını, yaptıkları ibâdetin doğru olmadığını, ahlâklarının bozulduğunu, doğru yolun kendisinin gösterdiği yol olduğunu bildirmeye çalıştı. Hazret-i Îsâ'ya inanmayan Yahûdîler, onu Romalılara şikâyet ettiler. O devirde Romalılar kendilerinden olmayan suçluları çarmıha gererek öldürüp cezâlandırıyorlardı. Kudüs'teki Romalıların Yahûdî asıllı vâlisi Pilatus, hazret-i Îsâ'nın yakanalıp çarmıha gerilmesini emretti. Havârîlerden biri olan Yehûda (Judas), onu az bir para, menfaat karşılığı Romalılara ihbâr etti. Askerlerle berâber yerini göstermeye gidince, Allahü teâlâ Yehûda'yı hazret-i Îsâ'nın şekline çevirdi. Askerler aradıkları hazret-i Îsâ'nın bu olduğunu sanarak, Yehûda'yı çarmıha gerdiler. O anda Allahü teâlâ hazret-i Îsâ'yı göğe çıkardı. Böyle olduğunu **Kur'ân-ı kerîm** meâlen şöyle bildirmektedir:

Bu (onları lânetlememiz), **bir de, inkârlarından, Meryem'e büyük iftirâda bulunmalarından, Allah'ın resûlü Meryem oğlu Îsâ'yı "öldürdük" demelerinden ötürüdür. Yoksa onu öldürmediler ve haça germediler. Fakat onlara öyle göründü** (onlardan biri Îsâ aleyhisselâm şeklinde kendilerine gösterildi ve bu adam öldürüldü). **Bu hususta bilgileri, ancak zannetmekten ibârettir. Onu asmadılar, onu öldürmediler. Bilakis, Allah onu kendi katına yükseltti. Allah her şeye kâdirdir, hakîmdir.** (Nisâ sûresi: 156-157)

Hazret-i Îsâ göğe çıkarıldıktan 40 sene sonra Romalılar, Kudüs'e hücum ettiler. Yahûdîlerin kimini öldürdüler, kimini esir aldılar. Kudüs'ü yağma ettiler, yakıp yıktılar. **Tevrât** nüshalarını ve başka din kitaplarının hepsini yaktılar. Kudüs şehri çöl hâline geldi. Yahûdîler bundan sonra derlenip toparlanamadılar. Bir hükûmet kuramadılar. Dağıldıkları yerlerde hor, hakir, aşağılanarak yaşadılar. Hazret-i Îsâ'ya inanan 12 havârîden birisi olan Yehûda mürted olunca yerine Matthias'ı havârî seçtiler ve etrâfa dağılıp Îsevîlik dînini yaymaya başladılar. Bunlardan Barnabas, havârîlerin en eskilerindendir. Kıbrıslıdır. Anadolu'yu ve Yunanistan'ı dolaşmıştır. 63 senesinde Kıbrıs'ta şehid edildi (Bkz. Barnabas). Îsevîlik yayılmaya başlayınca, Yahûdîler ile putperest Yunanlılar ve Romalılar onun karşısına çıktılar.

Hazret-i Îsâ'nın dînine inananlar tutulup öldürüldü. Arenalarda vahşî hayvanlara yedirildi. Fakat hak olan bu din kendini tanıtmakta ve sevdirmekte gecikmedi. Îsevîler dinlerini gizli gizli sürdürmeye başladılar, gizli yerlerde kurdukları mâbetlerde ibâdet ettiler.

Îsevîliğin bozulması: Hazret-i Îsâ'nın hak olan dîni, az zaman sonra Yahûdîler tarafından sinsice değiştirildi. Bolüs (Pavlos) adındaki bir Yahûdî; Îsâ'ya inandığını söyleyerek ve Îsevîliği yaymaya çalışıyor görünerek, asıl İncîl'i yok etti. Dört kişi ortaya çıkıp on iki havârîden işittiklerini yazdılar. Böylece **İncîl** adında dört kitap meydana geldi ise de Bolüs'ün yalanları, bunlara da karıştı.

Bir Yahûdî olan Bolüs, Yunan felsefesi ile meşgûl oluyordu. Havârîlerden Barnabas ile senelerce arkadaşlık yaptı. Yıkıcılık taşıyan bozuk fikirlerini ona aşılamak istedi, muvaffak olamayınca, açıkça düşmanlık yapmaya başladı. Îsâ aleyhisselâma îmân etmeyen Bolüs, Îsevî (yâni hakîkî Hıristiyan) görünüp kendisini din âlimi tanıtarak; "Îsâ, Allah'ın oğludur." dedi. Daha başka şeyler de uydurup, söyledi. Şarabın ve domuzun helâl olduğunu bildirdi. "Allah'ın zâtı birdir, sıfatları üç türlüdür." dedi. Bu sıfatlara "Uknûm" adı verildi. Bolüs'ün sapık fikirleri, Yunan filozofu Eflâtun'un felsefesine dayanıyordu. Münâfık olan Bolüs'ün "Îsâ'nın haça gerilmesi, hikmet ve kurtuluştur." diyerek ortaya attığı mânâsız bir iddiâ; bugünkü Hıristiyanlığın esas felsefesini ve bu dinde insanlara verilen yeri tâyin etti.

Barnabas (Barnabe) adındaki havârî, hazret-i Îsâ'dan işittiklerini ve gördüklerini doğru olarak yazdı ise de, bu **Barnabas İncîli** de yok edildi. Günümüze kadar ancak bir nüshası gelmiştir (Bkz. Barnabas). Uydurma İncîller zamanla çoğalarak, her yerde başka bir İncîl okunur oldu. Büyük Konstantin putperestken mîlâdın 313. senesinde Hıristiyanlığı kabul etmiş, İstanbul şehrini büyütüp îmâr etmiş ve Konstantiniyye ismini vermişti. Konstantin 325 senesinde bir konsil toplayarak mevcud İncilleri dörde indirtmişti. Ayrıca Noel gecesinin yılbaşı olmasını da kabul etmiş, böylece yeni bir Hıristiyanlık dîni kurulmuştu. Îsâ aleyhisselâmın bildirdiği İncîl'de ve Barnabas'ın yazdığı İncîl'de Allah'ın bir olduğu bildirilmişti. Fakat bu İncîl elde bulunmadığı için, filozof diyerek kıymet verdikleri Eflâtun'un ortaya attığı teslis (üçlü tanrı) fikri ilk yazılan dört bozuk İncîl'de yer almıştı. Aryûs ismindeki bir papaz bunun yanlış olduğunu, Allah'ın bir olup, Îsâ aleyhisselâmın O'nun oğlu değil, kulu olduğunu söyledi ise de, bunu dinlemediler. Hattâ afaroz ettiler. Aryûs, Mısır'a kaçtı ve orada tevhîdi (tek Allah inancını) neşretti ise de öldürüldü.

Konstantin'den sonra gelen krallar, Aryûs'un mezhebi ile, yeni Hıristiyanlık arasında şaşkına döndüler.

İstanbul'da ikinci ve sonra üçüncü, daha sonra, İzmir ile Aydın arasında bulunan Efes (Ephesus)de dördüncü, Kadıköy'de beşinci ve İstanbul'da altıncı meclisler kurulup, yeni yeni İncîller meydana çıktı. Böylece, Hıristiyanlık ismiyle, akıl ve hakîkat dışında, bir din meydana geldi. Bu sebeplerden Avrupa'da Hıristiyanlığa karşı, yerinde olarak yapılmış olan hücumlar, hâlâ devâm etmektedir.

Bu dînin kitabı olan İncîl, önce İbrânice neşredildi. Sonra Lâtince ve Yunancaya çevrildi. İbrânice nüshası, Yunancaya çevrilirken birçok yanlışlıklar yapılmış, çeşitli putlara tapan Yunanlıların, Tek Allah inancına ısınamayışından ve İncîl'i de, Eflâtun'un felsefesine uydrumak isteyişlerinden dolayı "üçlü tanrı" fikri meydana çıkmıştır. Eflâtun felsefesine göre birçok puta tapmak, her tanrı için ayrı bir put yapmak doğru değildir. İlâhlar hakîkatte üçtür: 1) Bunlardan en büyüğü, görünmez yaratıcı ilâh (Ekkinom), 2) Görünen veya hissedilen ve birincisinin vezîri, yardımcısı olan logos (mantık), 3) Görünen ve bilinen kâinât (tabiât)tır. İşte Yunanlılar ve Romalılar da, Hıristiyanlığı buna benzetmek istemişlerdir. Hazret-i Îsâ; "Ben ancak sizin gibi bir insanım." dediği hâlde, onu "Allah'ın oğlu" olarak kabul etmişler, buna bir de "Rûhulkudüs" ekleyerek "Baba-Oğul-Kutsal Ruh" adı altında **üçlü tanrı** manzumesi meydana getirmişlerdir.

Halbuki, İbrânice İncîl'de "Baba" kelimesi cenâb-ı Hakk'ın büyük kudret sâhibi olduğunu, hazret-i Îsâ hakkında kullanılan "oğul" kelimesi ise, Allahü teâlânın vücutça oğlu değil, sevgili kulu olduğu anlamına geliyordu. "Rûhulkudüs" ise, cenâb-ı Hakk'ın hazret-i Îsâ'ya verdiği peygamberlik kudretiydi. **Kur'ân-ı kerîm'**de bu husus meâlen şöyle açıklanmaktadır: **"Îmân edenlere misâl olanlardan biri de, İmrân kızı Meryem, nâmusunu muhâfaza etti. Ona** (yarattığımız) **ruhtan üfledik. Rabbinin sözlerini ve kitaplarını tasdik etmiştir."** (Tahrim sûresi: 12)

Hıristiyanların, bu mantığa uymayan üçlü tanrı inancını ortaya koyması ve böylece Îsevîlik dîninin esâsını değiştirmesi, din adamları olan papayı günahsız kabul etmesi, insanların günahkâr olarak doğduklarını iddiâ etmesi, hak dînini doğru yoldan çıkartmış, hele İncîl'de yazılı olduğu hâlde son peygamber Muhammed aleyhisselâmı kabûl etmemeleri, bugün bile İncîl'de mütemâdiyen değişiklikler yapmaları, cenâb-ı Hakk'ın gazâbına mûcib olmuştur. Nitekim **Kur'ân-ı kerîm'**in birkaç yerinde bu hususta meâlen şöyle buyrulmuştur: **"Ey kitap ehli! Dîninizde haddi aşmayın ve taşkınlık etmeyin. Allahü teâlâyı hak üzere bilin** (şirk koşmayın). **O'nu tenzih edin. Allahü teâlâya karşı ancak hak olanı söyleyin. Muhakkak ki Meryem oğlu Îsâ, Allah'ın ancak peygamberidir. O'nun Meryem'e ilkâ edip bıraktığı kelimesidir. Allahü teâlâdan bir rûhtur. Allah'a ve peygamberlerine inanın! İlâh üçtür demeyin. Böyle söylemekten çok sakının ki, bu sakınmanız sizin için pek hayırlıdır. Muhakkak ki Allah bir tek ilâhtır. Çocuğu olmaktan münezzehtir** (uzaktır). **Göklerde ve yerlerde olanları O yarattı."** (Nisâ sûresi: 171)

"De ki, Allah birdir. Her şeyden müstağnî (hiç bir şeye muhtaç değildir) **ve her şey O'na muhtâc olandır. Doğurmamış ve doğurulmamıştır. O'na benzeyen** (O'nun dengi olan) **kimse yoktur."** (İhlâs sûresi: 1-4)

Bütün bunlara rağmen Bolüs (Pavlüs)ün sapık fikirleri zamanla yayıldı. Birçok kilise papazları tarafından tasvip gördü. Böyle inanan Hıristiyanlar, Avrupa krallarını elde edip kuvvetlendiler. Zamanla Hıristiyanlık büyük devletlerin resmî dîni hâline gelince, ortaçağda karanlık bir devir başladı. Hazret-i Îsâ'nın telkin ettiği; "İnsanlık, merhamet, şefkat, sağ yanağına tokat atana sol yanağını da uzat!" esasları tamâmen unutuldu.

Bunun yerine Hıristiyanlar, kin ve nefreti, düşmanlığı ve zulmü ele aldılar. Hıristiyanlık adı altında akla sığmaz zulümler, haksızlıklar yaptılar. İnsanın tüylerini ürperten Engizisyon Mahkemeleri kurarak yüzbinlerce insanı haksız yere ve çok kereler sırf servetlerini ele geçirmek için "dinsiz" adı altında türlü türlü işkenceler yaparak öldürdüler. Galileo gibi dünyânın döndüğünü bildiren bir bilgini, dinsizlikle itham ederek, sözünü geri almazsa, öldüreceklerini söyleyip tehdid ettiler. Allah'a mahsus olan "günâh affetmek" kudretini papazlara verdiler. Bunlar da, para karşılığı günahları affettiler. Hattâ Cennet'ten yerler sattılar. Papalar, türlü bahânelerle kralları bile aforoz ettiler. Hıristiyanlık dînine papazların evlenmemesi, evlenmiş kimselerin katiyyen boşanmaması, günâh çıkarmak mecbûriyeti gibi, mantık dışı kâideler konuldu. Dünyâda yaşamak âdetâ günâh sayıldı.

Bugünkü Hıristiyanlığın

Kabul Ettiği Başlıca Esaslar:

1. İnsanlar günahkâr olarak doğar. Çünkü ilk insan hazret-i Âdem, Allah'ın sözünü tutmamış ve onun için Cennet'ten koğulmuştur.

2. Hazret-i Âdem'den sonra gelen bütün insanlar bu günâhı taşırlar.

3. Hazret-i Îsâ, insanları bu günahtan kurtarmak için, dünyâya gelmiş olan Allah'ın oğludur.

4. Cenâb-ı Hak, insanların günâhını affettirmek için, kendi oğlunu haça gerdirmiştir.

5. Dünyâ, bir çile yeridir. Dünyâda zevk ve safâ yasaktır. İnsanlar çile çekmek ve ibâdet etmek için yaratılmıştır.

6. İnsanlar, doğrudan doğruya, Allah ile temas edemezler. Allah'tan bir şey isteyemezler. Ancak râhipler, insanların yerine, Allah'a yalvarabilirler ve onların günâhını affedebilirler.

7. Hıristiyanlığın başında Papa bulunur. Papa günahsızdır. Onun her yaptığı iş doğrudur.

8. İnsanlarda ruh ve vücud ayrıdır. İnsanın rûhunu ancak papazlar temizler. Vücud ise, dâimâ günahkâr kalan bir çirkin et parçasından ibârettir.

Bu akıl ve mantığa sığmayan iddiâlardan dolayıdır ki, Yahûdîliğin düzeltilmesi için uğraşan hazret-i Îsâ'nın ortaya koyduğu din, esasından uzaklaşmış, büsbütün çığrından çıkmıştır. Hıristiyanlığın tekrar doğru yola girmesi için, çok çalışmalar yapılmış, reformlar meydana gelmiştir. Luther isminde bir papaz, Protestanlığı kurarak bâzı düzeltmeler yapacağım derken, bu ilâhî dîni, büsbütün tahrib etmiş, bozmuştur. İşte İslâm dîni, hazret-i Îsâ'dan sonra, bütün bu hatâları düzeltmek, yolundan çıkmış olan ve gittikçe daha da bozulan, "Tek Allah" inancını tekrar ilâhî ve mantıkî bir şekle koymak için Allahü teâlâ tarafından gönderilmiştir.

Hıristiyanlıkta Büyük Mezhepler

Bugün herbiri ayrı bir dînin ortaya çıkışı gibi görülen bu mezheplerin en mühimleri Katolik mezhebi, Ortodoks mezhebi ve Protestanlıktır. Bunlar, çok sayıda kollara ayrılmıştır.

Katolik mezhebi: Bu mezhebi temsil eden Katolik Roma Kilisesinin zirvesinde papa bulunur. Papa, rûhânî bir devletin başkanıdır. Papadan sonra kardinaller, piskoposlar ve râhipler gelir. Bunlar ruhban sınıfını teşkil ederler. Râhiplerin özel görevleri arasında evlenmemek de vardır. Katolik inancında teslis (baba-oğul-kutsal ruh) esastır. Başlıca takdis âyinleri; vaftiz, tövbe, çile, evlenme, papazlığa tâyin ve ölülere yağ sürme gibi törenlerdir. Hıristiyanların, papazlara günâh çıkartma mecbûriyetleri vardır. Merkezi Vatikan olan Katolik Kilisesi, kendini Hıristiyanlığı dünyâya yayan tek evrensel kilise sayar. Katolik Kilisesine Batı ve Lâtin Kilisesi dendiği gibi, Petrus'un Kilisesi de denir.

Ortodoks mezhebi: Bu mezhebi temsil eden kiliseye Ortodoks Kilisesi dendiği gibi Şark ve Yunan Kilisesi de denir. Merkezi İstanbul'dur. Doğu Kilisesi Katolik Kilisesinden kesin olarak 11. asırda (M. 1054) ayrılmıştır. Katolik Kilisesine göre kutsal ruh, baba ile oğuldan çıkmıştır. Ortodoks Kilisesine göre ise, yalnız babadan çıkmıştır. Ortodoks Kilisesi, A'raf, Meryem'in bir erkekle münâsebette bulunmadan gebe kalışı ve papanın yanılmazlığı gibi görüşleri reddeder. Papazlar genellikle evlenir. Halk, ekmek ve şarapla kominyon âyini yapabilir.

Protestanlık: Bu mezhebi temsil eden kiliseye, İncîl Kilisesi adı verilir. Bu isim, bu kiliseye mensup olanların İncîl'den başka bir şeye inanmadıklarına işâret eder. Protestanlarca, herkes İncîl'i okuyup anlayabilir.

Luther ismindeki Alman papazı 1517 senesinde Roma'daki papaya isyân edince, kiliselerin bir kısmı buna uydu. Bunlara da Protestan Kiliseleri denildi. Luther'in başlattığı bu hareket, İngiltere'de Anglikanizm Kilisesini, Fransa ve İsviçre'de de Kalvinizm'i ortaya çıkarmıştır.

Protestan kiliseler papa otoritesini reddederler. Tanrıya ulaşabilmek için hiçbir kilise adamının aracılığını kabul etmezler. Papaslar evlenirler. Günah çıkartmak umumiyetle kaldırılmıştır. En yüksek otorite kitaptır. Protestanlık, Almanya'da, Kuzey Avrupa memleketlerinde ve Kuzey Amerika'da yayılmış bulunmaktadır.

Hıristiyanlık mezhepleri arasında târihte çok şiddetli mücâdele olmuştur. Meselâ Saint Bartelemy yortu günü olan 1572 yılı 24 Ağustosunda Dokuzuncu Şarl ve Kraliçe Katerin'in emri ile Paris ve civârında 60.000 protestan öldürüldü. Böyle nice işkencelerde dökülen Hıristiyan kanları, Müslümanların harp meydanlarında döktükleri Hıristiyan kanlarından kat kat fazladır.

Hıristiyanların İbâdetleri

Hıristiyanların ibâdet yerlerine kilise adı verilir.

Hıristiyanlıkta kilise, toplumun rûhânî ve cismânî bütün hayâtına hâkim olmuştur. Bu hâkimiyet şunlardan ibârettir.

1. Günahların îtirâfı: Kilisenin günahları îtirâf ettirmesi ve papazın günah çıkarması, en az hayatta bir defâ olarak kabul edilmiştir.

2. Vaftiz: Hıristiyanlıkta baba, oğul ve kutsal ruh adına vaftiz olmak kilisenin emridir. Bu, yüze su serperek veya vücudu suya batırarak yapılır. Su ile yıkamak sûretiyle yapılan vaftiz, Îsâ'nın kanalıyla

insanların kirlerinin temizlenmesini sembolize eder. Böyle vaftiz olan kimse kilise önünde îmânını îlân etmiş olur.

3. Communion âyini: Bu, ekmeği kırıp üzerine şarap dökerek yemektir. Güyâ Îsâ'nın taraftarlarıyla birlikte son gece yediği yemeği sembolize eder.

4. Nikâh kıymak: Nikâh kilisede kıyılır. Kilise dışında yapılan nikâhlar meşrû değildir. Böyle yapmayanlar nikâhsız kabul edilir.

5. Ölüye mukaddes yağ sürmek: Ölüm döşeğindeki bir kişiye din adamının zeytinyağı sürmesi vazîfesidir.

Hıristiyanlıkta kilisede yapılan günlük ve haftalık ibâdetlerden başka senelik bayramlar da vardır:

a) Günlük ibâdet evvelce yedi defâyken, bugün hergün kilisede iki vakit ibâdet ve duâ vardır. Sabah ve akşam yapılan bu ibâdetler için tesbit edilmiş bir vakit yoktur. Günlük ibâdet bir saat sürer. Toplu ibâdet, ferdî ibâdetten daha makbuldür.

b) En büyük ibâdet pazar günü yapılan ibâdetin topluca yerine getirilmesidir. Pazar âyininde vaaz ve nasîhatlara da yer verilir. Vaftiz ve diğer merâsimler hep pazar günleri yapılır. Düğün merâsimleri, dünyevî olduğu için ikindiden sonra yapılır.

Hıristiyan Bayramları

1. Noel Bayramı: Hazret-i Îsâ'nın doğum yıl dönümü olarak kabul edilir. Her sene aralık ayının sonunda yapılır.

2. Paskalya Yortusu: Hıristiyanlıkta hazret-i Îsâ'nın ölümünden üç gün sonra dirildiğine inanılır. Paskalya bunun hâtırasıdır. Nisanın 15'inden sonraki pazara tesâdüf eder.

3. Transfiguration Günü: Paskalyadan yüz gün sonradır, şekil değiştirme günüdür.

4. Meryem Ana Günü: 15 Ağustosa yakın pazar günü yapılır. Bu günde kadınlar ve kızlara Meryem Ananın iffeti, temsîlî olarak gösterilir.

5. Haç Yortusu: Eylülün 15'inde olur. Kudüs'ten İran'a götürülen haçların alınmasıyla ilgilidir. Genelde Hıristiyan ibâdetleri bunlardır.

Hıristiyanlıktaki Son Gelişmeler

Hıristiyanlık âleminde son zamanlarda Allah inancı husûsunda önemli değişmeler ve gelişmeler olmaktadır. Katolik Kilisesinin ve Vatikan'ın papadan sonra en önde gelen rûhânî lider ve bilim adamlarından meydana gelen dört kişilik bir heyetin yedi yıllık bir araştırma neticesinde hazırladığı **Evrensel Kateşizm (Tebliğ)** adlı el kitabında Katoliklerin de İslâmiyetteki gibi "Tek Allah" inancında olmaları gerektiği belirtildi. Papalığın direktifi ile yedi yılda hazırlanan kitap 1992 yılında Fransa'da pisayasaya çıktı.

Hıristiyanların yeni el kitabı denilebilecek eserin şimdiye kadar bu gâye ile hazırlanan diğer papalık yayınları arasındaki en önemli farkı, Allah inancının "Baba-oğul-Rûhu'l-Kudüs" şeklinde olmaması gerektiğinin açıkça belirtilmesidir.Kitapta; Allahü teâlâya yaratılmış varlıkların sıfat ve sûretlerinin hiçbirisinin yakıştırılamayacağı, çünkü Allahü teâlânın ne erkek, ne kadın ne de insan sûretiyle ilgisi bulunmayan tek yaratıcı olduğu ifâde ve kabul edilmektedir. Bu yeni inancın İslâmiyetteki Allah inancı gibi olması gerektiği açıkça belirtilmektedir.

Asırlardır "Baba-oğul-Rûhu'l-Kudüs" şeklindeki teslis inancı taşıyan Katoliklerin bu inançlarının yanlış olduğu, Vatikan Rûhânî Meclis sorumluları Honore ve Konstant, eserin kontrolörü Kardinal Law, redaksiyon sekreteri Papaz Mgr Schönborn'un Papa'nın da tasdikiyle yayınladıkları **Evrensel Kateşizm** adlı eserde açıkça belirtildi. Bu kitapta, haklar, kilise ve Katoliklik, Protestanlık ve Ortodoksluk, Yahûdîlik, İslâmiyet ve diğer dinlerde Allah inancı olduğu gibi ele alınıyor ve yorumlanıyor. Netice olarak en doğru Allah inancının İslâmiyetteki gibi olması gerektiği kararlaştırılarak, Katoliklerin Tek Allah'a inanmaları gerektiği belirtiliyor.

Âile çevre meseleleri, işsizlik, insan hakları, yaratılış esasları ile günümüz dünyâsında çok tartışılan cinsiyet konuları üzerinde durulan, Vatikan'ın bu yeni eserinde; "Huzurlu yaşamanın anahtarı Yaratan'ı benimsemek ve Tek Allah'ın varlığına inanmaktır." denilmektedir.

Hıristiyan dünyâsında bomba tesiri meydana getiren bu eserin yayınlanması ve dağıtımına başlanması bilim adamlarınca çok önemli bir gelişme olarak kabul edilmekte, doğacak netice merak ve ilgiyle beklenmektedir.

Bundan 359 yıl önce Müslüman âlimlerin kitaplarından iktibas ederek dünyânın güneş etrâfında

döndüğünü söyleyen ve Kopernik Teorisini açıkça müdâfaa eden Galileo, fikirlerinden vaz geçmesi ve dîne karşı gelmemesi için papalık tarafından uyarıldı. Hattâ geçmiş hatâlarından pişmanlık duyduğuna dâir bir yazıya imzâ koyması için Engizisyon'un baskısına mâruz bırakıldı. Ancak Galileo son nefesinde "Eppur si Mouve=Dünyâ hep dönüyor!" diye fısıldayarak ömrü boyunca fikrine sâdık kaldığını gösterdi. "Allah dünyâyı bir daha hareket etmemek üzere durağan bir temel üzerine oturtmuştur." şeklindeki İncil'in tahrif edilmiş bir cümlesiyle çelişkili fikirler ihtivâ eden **İki Kâinât Sistemi Üzerine Konuşmalar** adlı kitabından dolayı Engizisyon'ca müebbed hapse mahkum edilen Galileo, gözleri kör olduktan sonra 1642'de öldü. Galileo'nin ölümünden 350 yıl geçtikten sonra Papalık Bilimler Akademisinin bir oturumunda onun dâhî bir fizikçi ve sâdık bir Hıristiyan olduğuna karar verildi. Papa John Paul'ün bir konuşmasıyla 1992 senesinde Galileo temize çıkarıldı. John Paul, Hıristiyan dünyâsındaki din-bilim çatışmasının dillere düşmüş bir örneği olan Galileo meselesinin tarafların birbirlerini yanlış anlamalarından kaynaklandığını iddiâ etti.

HIRKA-İ SAÂDET;

Peygamber efendimizin Topkapı Sarayında altın ve gümüş sandık içerisinde muhâfaza edilen hırkasına verilen ad. Yazdığı güzel kasîdesinden dolayı, Eshâb-ı kirâmdan Ka'b ibni Zübeyr'e Peygamber efendimiz tarafından hediye edilmişti. Asırlardan beri İslâm devletleri tarafından büyük bir ihtimamla saklanan Hırka-i Saâdet, Mısır'ın fethi üzerine Mekke Şerîfi tarafından diğer mukaddes emânetler ile birlikte Yavuz Sultan Selim Hana teslim edildi.

Peygamber efendimize âit mübârek eşyâlarının bütün Müslümanlarca çok büyük değeri ve bunların arasında bilhassa Hırka-i Saâdetin husûsî bir yeri vardır. Bunun sebebi, hırkanın halîfelik alâmeti sayılmasıdır. Yavuz Sultan Selim Hanın Mısır'dan İstanbul'a getirdiği mukaddes emânetler, bir müddet Harem'de kaldı. Daha sonra Topkapı Sarayında Hırka-i Saâdet Dâiresi yaptırılarak orada muhâfaza edilmeye başlandı.

Her yıl Ramazan ayının on ikinci günü Hırka-i Saâdetin içinde bulunduğu sanduka, Revan Odasına taşınır, umûmî bir temizlik yapılır; bu arada duvarlar gülsuyu ile yıkanır, öd ağacı ve buhurlar yakılır, dâirenin direkleri cilâlanırdı. Ramazanın 15. günü devlet ileri gelenleri, âlimler, yeniçeri ve sipâhî ağaları, Bâbüssaâde önünde öğleden önce toplanırlardı. Sadrâzam, Ayasofya Câmiinde şeyhülislâm ile birlikte namaz kıldıktan sonra, alay hâlinde Arz Odasına gelirlerdi. Pâdişâh ile maiyetindekiler de Hırka-i Saâdet Dâiresine geldikten sonra, yeşil ipek kadifeden som sırmalı, ince işlemeli ve yedi bohçaya sarılı altından yapılmış bu çekmece pâdişâhta bulunan altın bir anahtar ile açılır ve Hırka-i Saâdet ortaya çıkarılırdı. Bu işler yapılırken, pâdişâhın birinci ve ikinci imâmları ile has oda imâmı ve ayrıca güzel sesli müezzinler, Kur'ân-ı kerîm okurlardı. Önce pâdişâh, sonra işâret ettiği kimseler sıra ile Hırka-i Saâdete yüzlerini ve gözlerini sürerlerdi. Pâdişâh üzerlerinde Seyyid Şeyhülislâm Ârif Hikmet Beye âit olan şu beyitlerin yazılı olduğu tülbentleri, Hırka-i Saâdete sürüp, ziyârete gelenlere dağıtırdı.

Beyitler:

Hırka-i hazret-i Fahr-i rusûle,
Atlas-ı çarh olamaz pâye endâz.
Yüz sürüp zeyline takbîl ederek,
Kıl şefî'-i ûmeme arz-ı niyâz.

Mânâsı:

Mâvi gök bile bütün peygamberlerin kendisiyle öğündüğü Muhammed aleyhisselâmın hırkasına yaygı olamaz. O'nun eteğine yüz sürerek, ümmetlerin şefâatçısına yalvar.

Bu merâsimden sonra Vâlide Sultanın öncülüğünde harem halkı da Hırka-i Saâdeti ziyâret ederdi. Pâdişâh bu ziyârete nezâret ederdi. Merâsim bitince bizzat pâdişâh sandukayı kilitlerdi.

HIRKA-İ ŞERÎF;

Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem tarafından büyük velî Veysel Karânî'ye hediye edilen hırka. Peygamber efendimiz vefâtına yakın sırtlarındaki hırkanın Veysel Karânî'ye verilmesini hazret-i Ömer ile hazret- i Ali'ye vasiyet ettiler. Resûlullah'ın sallallahü aleyhi ve sellem vefâtından sonra hazret-i Ömer ile hazret-i Ali bu mübârek emâneti götürüp Veysel Karânî'ye teslim ettiler. (Bkz. Veysel Karânî)

Veysel Karânî'ye hediye edilen bu Hırka-i Şerîf Van civârında İrisân Beylerine kadar gelmiş ve bunlardan Şükrullah Efendi 1618 (H. 1027) senesinde Osmanlı Sultanı İkinci Osman Hana getirip hediye etmiştir. Sultan Abdülmecîd Han, bu Hırka-i Şerîf için, Fâtih civârında Hırka-i Şerîf Câmiini yaptırmıştır. Her sene Ramazân-ı şerîf ayında camekân içinde olarak, Şükrullah Efendinin torunları tarafından halka ziyâret ettirilmektedir. Bu Hırka-i Şerîf, Topkapı Sarayındaki Hırka-i Saâdetten

başkadır.

Hırka-i Saâdet ve Hırka-i Şerîf, Osmanlı dönemi boyunca, Ramazân-ı şerîfin 15. günü başta pâdişâh olmak üzere devlet ileri gelenlerince ziyâret edilmiştir. Hırka-i Şerîf günümüzde Ramazânın başında ilk Cumâ günü ziyârete açılıp, Bayram akşamına kadar ziyârete açık tutulmaktadır.

HIRVATİSTAN

DEVLETİN ADI ..... Hırvatistan Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Zagrep

NÜFÛSU 4.808.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 56.538 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Hırvatça

RESMÎ DÎNİ ..... Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ ..... Yugoslavya Dinarı

Balkan Yarımadasının kuzeybatısında yer alan bir Avrupa devleti. Kuzeybatısında Slovenya, kuzeyinde Macaristan, güneyinde Bosna-Hersek, batısında Adriya Denizi, kuzeydoğusunda Sırbistan yer alır.

Târihi

Hırvatlar, günümüzde Ukrayna toprakları içinde bulunan Yuğni ve Dinyeper nehirleri arasında kalan Beyaz Hırvatistan'dan 6. yüzyılda göç ederek eski Roma illeri olan Pannonia ve Dalmaçya'ya yerleştiler. Dalmaçya'ya yerleşen Hırvat kabileleri Prens Trpimir idâresinde birleştiler. Yedinci asırda Katolikliği benimseyen Hırvatlar ile Ortadoks olan komşuları Sırplar arasında sürekli bir mücâdele oldu. Bütün Hırvat topraklarına hâkim olan Kral Tomislav 925 senesinde kendini Hırvatistan kralı îlân etti. Tomislav Bulgarlar, Macarlar ve Bizanslılarla savaşmak mecburiyetinde kaldı. Hâkimiyetini Bosna, kıyı şehirlerine ve adalara kadar genişletti. Kral Kreşimir zamanında Hırvatistan Bizans hâkimiyetini kabul etti. Macaristan Kralı I. Ladislas 1091'de Hırvatistan'ın büyük bölümünü ele geçirdi. Son olarak seçilen Hırvat Kralı Petar Svacié, Macarlarla savaşırken 1097'de öldü. Macaristan Kralı Kalman 1102'de Biograd na Morida Hırvatistan kralı olarak taç giydi.

Bu târihten îtibâren Macaristan ile olan birlik sekiz yüz yıl devam etti. Bu birlik döneminde kendi meclisi bulunan Hırvatistan'da idâreden ban ismi verilen kralın yerel temsilcisi sorumluydu. Varna (1444) ve İkinci Kosova (1448) muhârebeleri sonunda Osmanlı Devleti, Hırvatistan'ın güney bölümünü hâkimiyeti altına aldı. Mohaç Meydan Muhârebesinde (1526) Macaristan Kralı Lajos mağlup olunca, Hırvat topraklarının büyük bölümü Osmanlı hâkimiyeti altına girdi. On altıncı asrın sonlarına kadar Hırvatistan sancak beyleri tarafından idâre edildi. 1583'te eyalet durumuna getirilerek beylerbeylerinin idâresine verildi.

İkinci Viyana Kuşatmasının ardından, Osmanlı Devletinin Avrupa'da gerilemesinden faydalanan Avusturya, Prens Eugéne komutasındaki orduları ile Hırvatistan topraklarını işgal etti (1697). Karlofça Antlaşmasıyla Besarabya'dan çekilen Osmanlılar, Pasarofça Antlaşmasıyla da Sava Nehrinin güneyinde kalan toprakları kaybettiler. Böylece Hırvatistan'daki Osmanlı hâkimiyeti son bulmuş oldu. Osmanlıların bölgeyi bırakmalarından sonra Hırvat toprakları özellikle Hırvat olmayan soylulara verildi. On sekizinci asrın sonlarına doğru Avusturya'nın mutlakiyetçi idâresi Macar ve Hırvat soyluları birbirine yaklaştırdı. Hırvat Meclisi 1790'da Macar Meclisi menfaatine bâzı yetkilerinden vazgeçti. Napoleon I, 1805'te Hırvat ve Sloven topraklarını İllirya eyâletine kattı isede bu toprakları 1813'te kaybetti. 1822'de eski sınırlarına kavuşan Hırvatistan, Macaristan ile bağlarını yeniden kurdu. Bölge 1849'da Avusturya taht topraklarına katıldı. Hırvatistan 1868'de özerk statülü Macar taht toprağı îlân edilerek Hırvatistan-Slovenya Krallığı adını aldı.

Birinci Dünyâ Savaşının ardından Hırvat Meclisi, 29 Ekim 1918'de Avusturya ve Macaristan ile olan bağlarını koparark bağımsızlığını ve Sırp, Hırvat, Sloven krallığına bağlandığını îlân etti. Bu krallık daha sonra Yugoslavya adını aldı. İkinci Dünyâ Savaşı sırasında Yugoslavya'nın Almanya tarafından işgal edilmesinden bir süre sonra, 10 Nisan 1941'de Zagreb'de bir Bağımsız Hırvatistan Devletinin kurulduğu îlân edildi. Bu devlet İtalya veAlmanya tarafından hemen tanındı. Devlet; Slovenya, Bosna-Hersek ve Dalmaçya'nın bir bölümünü içine alıyordu. Yeni devletin başına getirilen, Ustana adlı Alman yanlısı terör örgütünün lideri Aute Paveliç aşırı zorbalığa ve şiddete dayalı bir diktatörlük rejimi kurdu. Savaş sırasında komünist partizanlar birçok bölgeyi ele geçirdiler. Bu bölgelerde "Ulusal Kurtuluş Konseyi" kurdular. Zagreb'in 1945'te partizanların eline geçmesinden sonra Konsey halk hükümeti hâlini aldı. Daha sonra bir halk cumhuriyeti olarak Yugoslavya ile birleşti.

1980'li yılların sonlarında görülen komünist ülkelerdeki demokratikleşme hareketi Hırvatistan'da da etkili oldu. 1989'da Sırbistan ile Hırvatistan ve Slovenya'nın ilişkileri bozuldu. Aynı sene Hırvatistan Komünist Partisi kongresinde çok partili sisteme geçme kararı alındı. Nisan 1990'da yapılan seçimleri Hırvatistan Demokratik Birliği kazandı. Hırvatistan 1991 Temmuzunda bağımsızlığını îlân etti. Bunu eski Yugoslavya'yı meydana getiren Cumhûriyetler tâkib etti. Yugoslav ordusunun desteğini alan Sırp çeteleri Slovenya ve Hırvatistan'a karşı saldırıya geçti. 1992'de Slovenya ve Hırvatistan ile Sırplar arasında barış sağlandı ise de arasıra çatışmalar sürmektedir.

Fizikî Yapı

Ülke toprakları; Dalmaçya, Birinci Dünyâ Harbi öncesinde Avusturya toprağı olan Istria'nın büyük bölümü ve eskiden Macaristan'a âit olan Slovenya topraklarını içine alır. Doğuda Tuna, Drova ve Sava ırmakları arasında kalan verimli ovalardan başlayıp, batıda Adriya Denizi boyunca Karadağ'a kadar bir hilal şeklinde uzanır. Dinar Alpleri güneybatı topraklarını engebelendirir. Dalmaçya kıyıları açıklarında kıyıya paralel birçok ada vardır.

İklim

Istria Yarımadası ile Dalmaçya kıyılarında Akdeniz iklimi hüküm sürer. Buralarda yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlı geçer. İç kesimler ve dağlık bölgelerde iklim daha serttir.

Tabiî Kaynakları

Mâdenler: Medjimurjo ve Slovenya'da petrol, Dalmaçya'da ise kömür ve boksit yatakları vardır.

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Ülke topraklarının % 37'si ormanlarla kaplıdır. Kıyı bölgesinde yaygın olarak maki örtüsü görülür. Ormanlarda çok çeşitli yabanî hayvan yaşar.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfûsu yaklaşık 4.808.000 olan Hırvatistan'ın yüzölçümü 56.538 km^2dir. Nüfus yoğunluğu 85'tir. Hırvatlar ülke nüfûsunun % 75'ini meydana getirir. Sırplar ise % 12'sini teşkil eder. Halkın yaklaşık % 77'si Katoliktir. Nüfûsun % 51'i şehirlerde yaşar. Başkent Zagrep dışında başlıca şehirleri Rijeka, Fiume, Zadar, Sibenik, Dubrovnik'tir. Eğitim gelişmiş olup, çok yaygındır. Okur-yazar oranı % 99.4 civârındadır. En önemli yüksek öğretim kurumu Zagrep Üniversitesidir.

Ekonomi

Hırvatistan ekonomisi tarım ve sanâyiye dayalıdır. Ekonomisi İkinci Dünyâ Savaşı öncesine kadar tarım ve sığır besiciliğine dayanırken, savaş sonrası, sanâyi hızla gelişti. Ülkenin çeşitli yerlerinde çıkarılan petrol işletilmektedir. Başkent Zagreb önemli sanâyi merkezidir. Varazdin ve Karlovak'ta dokuma, Petrinija ve Koprivnica'da besin, Sisak'ta demir-çelik, Kutina'da kimyâ sanâyileri gelişmiştir. Geniş ovalardan meydana gelen Slovenya büyük tarım sanâyi kombinalarını kapsayan zengin bir tarım bölgesidir. Gemi taşımacılığı ve turizm önemli gelir kaynaklarındandır. 1991'de başlayan iç savaş turizme büyük sekte vurmuştur. İç savaş dolayısıyle ekonomi ve turizmdeki istikrarsızlık ve gerileme devam etmektedir.

HIYAR (Cucumis sativus);

Alm. *Gurke (f),* **Fr.** *Concombre (m),* **İng.** *Cucumber.* **Familyası:** Kabakgiller (Cucurbitaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Soğuk bölgeler hâriç bütün Türkiye.

Kabakgiller familyasından, uzun, sürüngen gövdeli bir yıllık otsu bitki. Anayurdu Hindistan olup memleketimizde bilhassa Ege ve Trakya'da bol miktarda yetiştirilmektedir. Çiçekleri tek eşeyli, sarı renkli, meyveleri tüylü, oldukça uzun ve çok tohumludur. Yaprakları geniş, parçalı ve serttir. Hıyar, mutedil sıcak iklim ister. Soğuktan, durgun, rutubetli havalardan, rüzgârdan çabuk etkilenir. Kumlu-killi, suyu süzücü, humuslu, gübrece zengin topraklarda iyi yetişir. Toprağın çok iyi hazırlanmış olması, evvelce çiftlik gübresi ile gübrelenmesi, azot, fosfor ve potaslı gübrelerle takviye edilmesi gerekir.

Hıyar, tohumları ile yetiştirilir. Kavun tohumuna benzerse de hıyar tohumu daha küçük, ince kabuklu ve hafiftir. Umûmiyetle ilkbaharda toprak sıcaklığının 10-12°C olduğu zaman ekilir. Tavalarda ekilirse mutlaka herek verilmesi lâzımdır. Herek verilmezse meyve çiçekleri su ve çamur içinde kalır. Bu sebeple ekseri tahtalara dikim yapılır. Ekimde verilecek mesâfe 40-50 cm kadardır. Fide dikiminden veya tohum ekiminden önce ocaklar açılarak içlerine bir kürek kadar çürümüş gübre atılır.

Hıyar çok muntazam su isteyen bir bitkidir. Eğer bol suyu köklerinden alamazsa acılık yapar. Sulamayı, zamânında ve yeterince yapmak lâzımdır. Ayrıca öz su damarları zedelenmemelidir. Zira bu da acılığa sebeb olur. Kötü bakım, kötü hava şartları, susuzluk, kartlaşma, kök ve gövde üzerinde eziklik ve yaralanma acılığın belli başlı sebepleridir.

Hıyar çeşitleri:

1. Langa hıyarı: En fazla Marmara bölgesinde yetiştirilir. Yeşil renkte 30-40 cm kadar uzunlukta olup gevrek, çekirdeği az, lezzetli bir çeşittir.

2. Kornişon hıyarı: 10-15 cm boyunda, üzeri ufak kabarcıklı, çok lezzetlidir. Körpe iken koparılıp turşu yapılmaktadır.

3. Acur hıyarı: 80-120 cm kadar uzayabilen, açık yeşil renkli, hafif çizgili, eti sert bir çeşittir.

4. Maraş hıyarı: Küçük, yeşil renkli ve fazla verimlidir. Erkenci olduğundan güneyde ilk turfanda olarak yetiştirilir.

Kullanıldığı yerler: İçinde bol miktarda su vardır. A ve C vitaminleri çoktur. Genellikle çiğ sebze olarak yenilir. Turşusu yapılarak kışın yenmek üzere saklanır. Ayrıca yatıştırıcı ve deriyi yumuşatıcı etkisi vardır. Deri merhemlerinin yapımında ve kozmetik sanâyiinde kullanılır.

HIZ;

Alm. *Geschwindigkeit (f),* **Fr.** *Vitesse, velocite (f),* **İng.** *Speed, velocity.* Bir hareketlinin birim zamanda aldığı yol. Alınan yolun zamâna göre değişimi olarak da târif edilebilir. Alınan yol doğrusal ise hız çizgisel, dâiresel ise açısal olur. Hareketlinin herhangi bir andaki hızına âni hız, yol boyundaki hızların ortalamasına da ortalama hız adı verilir. Hız, vektörel bir büyüklüktür. Yönü ve şiddeti ile ifâde edilir. Hız birimleri C.G.S. (cm, g, sâniye) sisteminde cm/s, M.K.S. (metre, kg, saniye) sisteminde m/s, İngiliz ölçü sisteminde feet/s = 30,6 cm/s veya mil/saat = 1,6 km/saat'dır. Yaygın olarak kullanılan hız birimi 1 saatte alınan yolu kilometre cinsinden ifâde eden kilometre/saat kısaca km/h olarak gösterilir (1m/s = 3,6 km/h).

Bir hareketlinin hızı, ya sâbit veya değişen hızdır. Değişen hız ise düzgün değişen (sâbit ivmeli) veya gelişi güzel değişen hız şeklindedir. Değişen hız da artan ve azalan hız şeklindedir.

Serbest düşen bir cismin hızı düzgün değişen ve artan hız, düz bir yolda belirli bir zaman 70 km/h hızla giden arabanın hızı sâbit hız, yukarıya doğru düşey olarak fırlatılan bir cismin hızı ise düzgün değişen ve azalan hızdır. Virajlı yollarda veya engebeli bir arâzide seyreden vâsıtanın hızı ise değişen hızdır. Normal yürüyen bir insanın hızı 5 km/h, ses hızı 340 m/s=1224 km/h=1mach, ışık hızı ise 300.000 km/s'dir.

Bâzı Hareketlilerin Erişebildiği En Büyük Hızlar

İnsan (100 m'lik yolda)	36 km/h
Bisiklet	40 km/h
Yarış atı	70 km/h
Leopar	96 km/h
Balık	109 km/h
Yarış otomobili	413 km/h
Yarış motosikleti	513 km/h
Özel yarış botu	556 km/h
Özel sürat otomobili	1016 km/h
Tabanca mermisi (Namludan çıkış hızı)	3500 km/h
Uçak	3,32 mach=3529 km/h
İnsanlı uzay aracı	39.897 km/h
İnsansız uzay aracı	240.000 km/h

Hareketlilerin kat ettiği yol doğrusal değil de dâiresel ise açısal hız sözkonusudur. Dünyânın ekseni etrâfındaki açısal hızı 7,25 x 10-5 rad/s, Ekvator üzerindeki çizgisel hız ise 1667 km/h'dır. Atmosfer de dünyâ ile berâber aynı hızla döndüğü için dünyânın döndüğünü fark edemiyoruz.

HIZIR ALEYHİSSELÂM;

İbrâhim aleyhisselâmdan sonra yaşamış bir peygamber veya velî. Avrupa ve Asya kıtalarına hâkim olan Zülkarneyn aleyhisselâmın askerinin kumandanı ve teyzesinin oğludur. İsminin, Belkâ bin Melkan, künyesinin Ebü'l-Abbâs olduğu ve soyunun Nûh aleyhisselâmın Sam isimli oğluna dayandığı

bildirilmiştir. Bâzıları da Hızır aleyhisselâmın İsrâiloğullarından olduğunu söylemişlerdir.

Hızır lakabıyla meşhur olmasının sebebi, kuru bir yere oturup kalktığı zaman, oranın yeşerip yemyeşil olmasından dolayıdır. **Sahîh-i Buhârî'**de bildirilen bir hadîs-i şerîfte Peygamber efendimiz; **"Hızır** (aleyhisselâm), **otsuz kuru bir yerde oturduğunda, o yer birdenbire yemyeşil olur, peşi sıra dalgalanırdı."** buyurdu. Mûsâ aleyhisselâmla görüşüp yolculuk yaptı. Fakat vefâtından sonra rûhu insan şeklinde gözüküp, garîblere yardım etmektedir.

Hızır aleyhisselâm, Allahü teâlânın sevgili kullarındandı. Doğdu, büyüdü ve vefât etti. Ancak Allahü teâlâ onun rûhuna insan şeklinde görünmek ve kıyâmete kadar yardım isteyen Müslümanların imdâdına yetişmek, yardım etmek, konuşmak, ilim öğrenmek ve öğretmek özelliklerini verdi. Bâzı âlimler "nebî" (peygamber), bâzı âlimler de "velî"dir dediler. Hızır aleyhisselâmda, yaşayan insanlarda görülen hâller bulunduğu için yaşıyor zannedilmektedir.

Hızır aleyhisselâm, güzel ahlâk sâhibi, cömert ve insanlara karşı çok şefkatliydi. Allahü teâlânın izni ile kerâmet ehli olup, kimyâ ilmini bilirdi. Hak teâlânın bildirmesiyle ledünnî ilme sâhipti.

Hızır aleyhisselâmın Mûsâ aleyhisselâm ile buluşması, görüşmesi ve yolculuk yapması **Kur'ân-ı kerîm'**de Kehf sûresi 60 ve 80. âyetlerinde ve hadîs-i şerîflerde bildirilmiştir.

Peygamber efendimiz Eshâb-ı kirâm ile Tebük Harbindeyken ikindi namazını kıldıktan sonra iki beyit işittiler. Fakat şiiri söyleyeni göremediler. Resûlullah efendimiz; **"Bu iki beytin söyleyicisi kardeşim Hızır'dır. Sizi övüyor."** buyurdu.

Hızır aleyhisselâm birçok zâtın tasavvufta yetişmesine rehberlik etmiş, feyz vermiştir. Hızır aleyhisselâmın tasavvufta yetiştirdiği en meşhûr âlim ve velîlerden biri Abdülhâlık Goncdüvânî hazretleridir.

Hızır aleyhisselâm, İlyâs aleyhisselâmla birlikte Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) vefâtında hâne-i saâdetlerine gelip Ehl-i beyt için sabır tavsiyesinde bulundu. Onların geldiklerini ve sabır tavsiye ettiklerini hazret-i Ebû Bekr, Ehl-i beyte bildirdi.

HIZIR ÇELEBİ;

Osmanlı âlimi. İstanbul'un ilk kâdısı ve belediye başkanı. İsmi, Hızır bin Celâleddîn olup, Soyca Nasreddîn Hoca'ya dayanır. Babası Sivrihisar kâdısıydı. Sivrihisar; bugünkü Eskişehir'in ilçesi olabileceği gibi, Akşehir yakınlarında, o devirde büyük bir kasaba olan bugünkü Sivrihisar köyü de olabilir. 1407 senesinde Sivrihisar'da doğdu.

İlk tahsilini babasından gördü. Sonra, Molla Yegan'ın derslerine devâm etti. Aklî ve naklî ilimlerde yetişti. Molla Yegân'ın kızıyla evlendi. Kırâat ilmini İbn-i Cezerî'den öğrendi.

Hızır Bey, zekâsının kuvveti ve çalışmasındaki azmi ile kısa zamanda birçok dînî ve fennî ilimlerde derin âlim oldu. Memleketi olan Sivrihisar'da kâdılık ve müderrislik yaptı.

İstanbul'un fethinde, ilk olarak İstanbul kâdısı ve belediye başkanı olup, vefâtına kadar altı sene bu makamda kaldı. Adâlet ve hakkâniyetle işleri yürütüp meşhur oldu.

Bir Hıristiyan mîmârın şikâyetiyle ilgili olarak Pâdişâh Fâtih Sultan Mehmed Hanı mahkemeye çağırarak mahkemede şikâyetçi ile yanyana ayakta tuttu. Sultan'ın haksız olduğuna hükmedip, cezâlandırılmasına karar verdi. Bu adâlet karşısında dayanamayan Hıristiyan mîmâr, ağlayarak Sultan'ın ellerine kapandı ve Müslüman oldu.

Bu mahkemeden birkaç gün sonra Sultan, kâdı Hızır Beyi ziyâret etti. Mahkemede gösterdiği adâlete teşekkür edip; "Eğer bana, bir suçlu gibi değil de, bir pâdişâh gibi muâmele etseydin, seni şu kılıcımla parçalardım!" dedi. Hızır Bey de Pâdişâh'a, mahkeme esnâsındaki hâl ve hareketleri için teşekkür ettikten sonra; "Eğer pâdişahlığına güvenip, dînin emri olan hükmüme karşı gelseydin, seni bu arslanlara parçalatırdım!" dedi ve paltosunun iki eteğini çekti. Bakanlar, Hızır Bey'in eteği altındaki iki arslanın sert bakışlarını gördüler; "Böyle Sultân'a böyle kâdı!" demekten kendilerini alamadılar.

Hızır Beyin ders halkasına, birçok âlim devâm etti. İlim ve irfânından pekçok kimse istifâde etti. İçlerinde Mevlânâ Muslihuddîn Kastalânî, Ali Arabî, Hocazâde ve Hayâlî gibi meşhur âlimler yetişti. Bursa Müftîsi Ahmed Paşa, Sinân Paşa ve Bursa Kâdısı Yâkub Paşa, Hızır Beyin oğullarıdır. Üçü de; zekâları, ilim ve irfanları ile temâyüz etmiş üstün kimselerdir. Hızır Çelebi, 1458 senesinde İstanbul'da vefât etti. Vefâ ile Zeyrek arasında, Unkapanı'na giden caddenin kenarına defnedildi.

Hızır Beyin güzel ahlâkı, zühd ve takvâsı da ilmi gibi yüksekti. Arap, Fars ve Türk edebiyâtında da geniş bilgi sâhibi bir şâirdi. Her üç dilde kıymetli şiirler yazdı. Akâide dâir meşhur **Kasîde-i Nûniyye** adlı eserini yazdı. Bu eseri, talebesi Molla Hayâlî ve diğer birçok âlim tarafından şerh edildi. Fâtih

Sultan Mehmed Hanın emriyle Kâdı Sirâceddîn Mahmûd'un **Metâliul-Envâr** adlı mantığa dâir eserini Arapçadan Farsçaya tercüme etmişti. Kelâm ilmine âit **Şerh-i Tecrîd** adlı esere bir hâşiye yazmıştır.

HIZIR ÇELEBİ (Bkz. Barbaros Hayreddîn Paşa)

HİBRİTLEŞME;

Alm. *Hybridisation (f),* **Fr.** *Hybridation (f),* **İng.** *Hybridization.* Atomik orbitallerin aralarında bir kombinasyona girerek yeni bir tip fonksiyon meydana getirmesi.

Hibritleşmeye en basit misâl olarak metanın meydana gelmesi verilebilir. Deneme, metanı (CH_4) meydana getirmek için dört hidrojen atomunun bir karbon atomuna bağlandığını gösterir. Serbest bir karbon atomunun elektron yapısı $ls^2\ 2s^2\ 2p^2$ veya spinlere göre:

ŞEKİL VARRRRRRRRRRR!!!!!!!!!!!!!!!

dir. O halde karbon atomunun öteki atomlarla bağlanırken iki kimyâsal bağ yapması ve meselâ CH_2 molekülünü vermesi beklenirken gerçekte böyle bir molekülün mevcut olmadığı ve buna karşılık karbonun dört bağ yaptığı görülmektedir. O halde bir uyartılma sonucu bir elektronun 2s enerji seviyesinden 2p seviyesine geçtiği kabul edilir:

ŞEKİL VARRRRRRRRRRR!!!!!!!!!!!!!!!

Böylece karbonun dört elektronu yeni meydana gelen dört orbitale dağılmış olur. Aradaki enerji farkı kalkmış olduğundan artık s ve p orbitalleri değil bunların bir karması, bir melezi söz konusudur. Bu gibi orbitallere hibrit orbitalleri, olaya da hibritleşme, hibridizasyon denir.

HİCİV-HİCVİYE;

bir kişiyi, bir toplumu, bir âdeti, görülen kusur ve eksiklikleri, gülünç hâlleri, açık veya kapalı olarak yeren, alaya alan söz ve yazılar. Ebedî türün mizah kısmındandır. Hicivde daha çok şahsî menfaatler hâkimdir. Hicveden kendisini karşı taraftan üstün görür.

Halk edebiyâtında "taşlama", divan edebiyâtında "hiciv", yeni edebiyâtta da "yergi" olarak tanımlanır. Hiciv, manzum ve mensur olabilir. Hiciv söyleyen ve yazanlara "heccâv" veya "hecâ-gû" denir.

Hicvin iğneleyici, güldürücü olması ve bayağılığa düşmemesi lâzımdır. Zekâya dayanan bu sanatın başarılı olabilmesi, içindeki zekâ oyunu ile hicvedilenin beklenmedik şekilde alaya alınmasına bağlıdır. Yaradılıştan olan kusurlar, eksiklikler olgun insanlar için hiciv konusu yapılmaz.

Araplarda, İslâmiyetten evvel ve sonra, edebiyâta çok önem verildiği için pekçok heccâv vardı. Düşman kabîleler kasîde, nazım şeklinde yazılan şiirlerle hicvedilir ve tesirini gösterirdi. Hutaya, el-Ahtal, Farazdak, Cerir, Başşar, Di'bil, İbn-i Rûmî ilk dönem heccâvlarıdır.

İslâm öncesi Türk edebiyâtında hiciv görülmez. Ancak daha sonra İran ve Arap edebiyâtlarında görülen bu tür, zamanla Türk edebiyâtına da geçmiştir. Hiciv yazan şâirlerin pek çoğu hayâtlarını bu yüzden kaybetmişlerdir. Peygamberimiz zamânında da Ka'b bin Züheyr'in yazdığı şiir üzerine ölüm emri çıkarılmıştır. Ancak bu şâir, İslâmiyeti kabul ile ölümden kurtulmuştur.

Türk edebiyâtında hiciv hem divan hem de halk edebiyâtında görülür.

Hiciv, divan edebiyâtında kasîde şeklinde yazılmıştır. Daha sonra kıt'a, terkîb-i bent şeklinde görülür. Zamanla sanat ve olgunlukla hicvetme kalkarak, kin, öfke, nefret, ıstırap hicve hâkim oldu. Divan edebiyâtında keskin zekâ oyunları ile yapılan hicivler bulunduğu gibi, kaba, müstehcen hicivler de bulunmaktadır. Şeyhî'nin **Harnâme'**si, Fuzûlî'nin **Şikâyetnâme'**si, Nef'î'nin **Sihâm-ı Kazâ'**sı, Kânî'nin **Hirrenâme'**si, Surûrî'nin **Hezeliyât'**ı, Türk Gâlib'in, İzzet Molla'nın, Osmanzâde Tâib'in, Haşmet'in,

Fitnat Hanımın, Koca Râgıb Paşanın ve Aynî'nin hicve âit güzel örnekleri vardır. Eşref de hicivleriyle halk üzerinde büyük tesir uyandırmıştır.

Müstehcen hicivleriyle tanınan Neyzen Tevfik bu türün son temsilcisidir. Son devirlerde ise hiciv mizaha dönmüştür. Refik Halid Karay, Ercümend Ekrem Talû, Osman Cemal Kaygılı, Fâzıl Ahmed Aykaç, Orhan Seyfi Orhon, Yûsuf Ziyâ Ortaç, Halil Nihad Boztepe bunlardan bâzılarıdır.

HİCRET;

Alm. *Einwanderung (f),* **Fr.** *İmigration (f),* **İng.** *İmmigration.* İslâm târihinde Peygamber efendimiz Muhammed aleyhisselâmın ve Eshâb-ı kirâmın Mekke'den Medîne'ye göçü. Hicret, lugatte göç etmek, bir memleketten başka bir memlekete gitmek mânâsınadır. Hemen hemen bütün peygamberler, dînin emirlerini yerine getirmek ve yaymak için hicret etmişlerdir. Bunlardan Lût, Mûsâ, İbrâhim ve Îsâ aleyhimüsselâmın hicretleri meşhurdur. Eshâb-ı kirâm da Medîne'ye hicretten önce iki defâ Habeşistan'a hicret etmişlerdir. Ayrıca Eshâb-ı Kehf'in de Allah yolunda yaptıkları hicret Kur'ân-ı kerîmde bildirilmektedir.

Hicrî târihin başlangıcı olan hicret, hem İslâm târihinin hem de cihân târihinin en mühim hâdisesidir.

Kıyâmete kadar nesh edilmeden (değiştirilmeden) bâki kalacak tek ve en son din olan İslâmiyet, hicret hâdisesi ile "devlet" olmaya doğru ilk adımlarını atmıştır. Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâm ve ilk Müslümanlar; doğdukları topraklar olan Mekke'de kendilerine ve dinlerine tanınmayan hayat hakkını hicret ederek Medîne'de bulmuşlar, burada çoğalıp, güçlenip kuvvetlenerek Mekke'yi ve Arabistan Yarımadasındaki birçok beldeleri fethetmişler, ilk İslâm Devletini kurmuşlardır. Bundan sonradır ki, önünde durulmaz İslâm orduları asırlar boyu dünyânın dört bir tarafına bir îmân seli gibi akmışlar, İslâmiyetin nûrunu yeryüzüne yaymışlardır. Böylece İslâm medeniyeti bâtıl dinlerin, zulmün, hakâretin ve ilimde, teknikte geri kalmışlığın pençesinde inleyen insanlığı emniyete, adâlete, râhata, huzûra, dünyâ ve âhiret seâdetine kavuşturmuştur.

Hicret'ten evvel Peygamberimiz İslâmiyeti, önce yakın akrabâlarına anlatıyordu. Müslüman olanların sayısı çok azdı. Müslüman olanlar da Mekkeli putperest müşriklerden çok işkence ve eziyet görüyorlardı. Peygamberimize İslâmiyeti açıkça anlatmasını emreden; **"Emr olunduğun şeyi apaçık bildir. Müşriklerden yüz çevir."** (Hicr sûresi: 93) meâlindeki âyet-i kerîme gelince, açıkça İslâmiyete dâvet başladı. Bunun üzerine müşriklerin düşmanlıkları daha da arttı. Eziyet ve işkencenin sonu gelmiyor, gün geçtikçe daha da şiddetleniyordu. Mekke, Müslümanlar için yaşanmaz bir şehir hâline gelmişti. 615 yılında Peygamberimizin müsâdesiyle Müslümanlardan 10 erkek ve 5 kadın, bundan bir yıl sonra da Ebû Tâlib'in oğlu Ca'fer-i Tayyâr başkanlığında 82 erkek ve 10 kadın daha Habeşistan'a hicret ettiler. Orada râhat ve huzûra kavuştular.

İslâmiyetin günden güne yayılması üzerine şaşkına dönen müşrikler, bu sefer de Müslümanları Ebû Tâlib Mahallesinde kuşatma altına aldılar. Giriş-çıkışı yasakladılar.Yiyecek, giyecek ve hiç bir ihtiyâç maddesi sokmadılar. Üç sene büyük sıkıntılara mâruz bıraktılar.

Mekkeli müşriklerin her gün artan düşmanlık ve zulümlerine rağmen Müslümanların sayısı gittikçe artıyordu. Peygamberimiz hak dîni, insanlara duyurmaya ve öğretmeye sabır ve yumuşaklıkla devâm ediyor, karşılaştığı herkesi, Allahü teâlâya îmân etmelerini, kendinin Allah'ın resûlü olduğunu, putlara tapmaktan vazgeçilmesini anlatıyordu. 620 senesi hac mevsiminde Medîne'den gelenlerden 6 kişi Müslüman oldular. Bir sene sonra 12 kişi olarak geldiler ve Akabe denilen yerde Peygamberimize bîat ettiler. 622 yılı hac mevsiminde de 73'ü erkek 2'si kadın 75 kişi Akabe Bîatını yaptılar. Peygamber efendimizin uğrunda canlarını seve seve fedâ edeceklerine söz verdiler ve Medîne'ye döndüler. Peygamber efendimizi de Medîne'ye dâvet ettiler. Bundan sonra İslâmiyet, Medîne'de süratle yayıldı. İkinci Akabe Bîatını duyan Mekkeli müşriklerin tutumları, çok şiddetli ve pek tehlikeli bir hâl aldı. Müslümanlar için Mekke'de kalmak tahammül edilemeyecek derecede idi. Peygamber efendimize durumlarını arz ederek, hicret için müsâde istediler. Bir gün sevgili Peygamberimiz, sevinçli bir hâlde Eshâb-ı kirâmın radıyallahü anhüm yanına gelip; **"Sizin hicret edeceğiniz yer bana bildirildi. Orası Yesrib** (Medîne)**dir. Oraya hicret ediniz."** ve **"Orada Müslüman kardeşlerinizle birleşin. Allahü teâlâ onları size kardeş yaptı. Yesrib'i** (Medîne'yi) **size emniyet ve huzûr bulacağınız bir yurt kıldı."** buyurdu. Resûlullah efendimizin izni ile tavsiyesi üzerine, Müslümanlar, Medîne'ye birbiri ardınca bölük bölük hicret etmeye başladılar.

Resûlullah efendimiz, hicret edenlere son derece ihtiyatlı ve tedbirli davranmalarını sıkı sıkı tenbih ediyordu. Müslümanlar, müşriklerin dikkatini çekmemek için küçük gruplar hâlinde yola çıkıyor, mümkün olduğu kadar gizli hareket ediyorlardı. Medîne'ye ilk hicrette bulunan, müşriklerden çok eziyet görmüş olan Ebû Seleme'dir. Neden sonra işin farkına varan müşrikler, hicret etmek üzere yola çıkan Müslümanlardan görebildiklerini yoldan çevirmeye, kadınları kocalarından ayırmaya, gücü yettiklerini hapsetmeye ve çeşitli cefâlar yapmaya başladılar. Onları dinlerinden döndürmek için her türlü eziyeti

yaptılar. Fakat bir iç harbin patlak vermesinden korktukları için öldürmeye cesâret edemediler. Ancak Müslümanlar da her fırsattan istifâde ederek Medîne'ye hicrete devâm ettiler.

Bu arada hazret-i Ömer bir gün kılıcını kuşandı, yanına oklarını ve mızrağını alıp Kâbe'yi açıkca tavâf etti. Orada bulunan müşriklere yüksek sesle şunları söyledi: "İşte ben de dînimi korumak için Allah yolunda hicret ediyorum. Karısını dul, çocuklarını yetim bırakmak, anasını ağlatmak isteyen varsa önüme çıksın."

Böylece hazret-i Ömer ve yanında yirmi kadar Müslüman güpegündüz açıktan Medîne'ye doğru yola çıktılar. Onun korkusundan bu kâfileye hiç kimse dokunamadı. Daha sonra Eshâb-ı kirâmdan diğerleri de hicrete devâm ettiler. Bu arada hazret-i Ebû Bekr de hicret için izin istedi. Resûlullah efedimiz; **"Sabreyle. Ümidim odur ki; Allahü teâlâ bana da izin verir. Berâber hicret ederiz."** buyurdu. Hazret-i Ebû Bekr; "Anam babam sana fedâ olsun. Böyle ihtimâl var mıdır?" diye sordu. Resûlullah da; **"Evet vardır."** buyurunca sevindi. Sekiz yüz dirhem vererek hemen iki deve satın aldı. Beklemeye başladı. Nihâyet Mekke'de Peygamber efendimiz, hazret-i Ebû Bekr, hazret-i Ali, fakirler, hastalar, ihtiyarlar ve müşriklerin hapsettiği kimseler kaldı.

Diğer taraftan Medîneliler (Ensâr), hicret eden Mekkelileri (Muhâcirleri) çok iyi karşılayıp, misâfir ettiler. Aralarında kuvvetli bir birlik meydana geldi. Resûlullah'ın da hicret edip, Müslümanların başına geçeceği ihtimâliyle Mekkeli müşrikler telâşa kapıldılar.

Mühim işleri görüşmek için biraraya geldikleri Dârünnedve'de toplandılar, ne yapacaklarını konuşmaya başladılar. Bu toplantıya şeytan da "Şeyh-i Necdî" yâni Necdli bir ihtiyâr kılığında, düzgün kıyâfetli olarak katılmıştı. Çeşitli teklifler öne sürüldü. Hiç biri beğenilmedi. Kendisine söz verilen Şeyh-i Necdî kılığındaki şeytan onlara; "Sizin düşündüklerinizin hiçbiri O'na karşı çâre değildir. Çünkü O'nun öyle güler yüzü tatlı dili vardır ki; her tedbiri bozar.Başka çâre düşününüz." diyerek fikrini söyledi. Kureyş'in reisi ve en azılı İslâm düşmanı olan Ebû Cehil; "En doğru fikir şudur ki, her kabîleden bir kuvvetli kimse seçelim. Herbiri ellerinde kılıçları ile Muhammed'in (sallallahü aleyhi ve sellem) üzerine saldırsın. Kılıç vurup kanını döksünler. Böylece kimin öldürdüğü belli olmaz. Zarûrî olarak diyete râzı olurlar. Biz de O'nun diyetini verir, bu sıkıntıdan kurtuluruz." dedi. Şeyh-i Necdî de bu fikri beğendi ve harâretle tasdîk etti.

Onlar bunun hazırlığı içindeyken, Allahü teâlâ, Peygamber efendimize hicret emrini verdi. Cebrâil aleyhisselâm gelerek müşriklerin kararını ve o gece yatağında yatmamasını bildirdi. Peygamber efendimiz hazret-i Ali'ye kendi yatağında yatmasını ve bıraktığı emânetleri sâhiplerine vermesini söyledi. Geceleyin Yâsîn sûresinin ilk sekiz âyetini okuyarak, kendisini öldürmek için evini sarmış kâfirlerin üzerine bir avuç toprak saçtı ve evinden çıktı. Müşriklerden hiç kimse onu göremedi. Peygamber efendimizin saçtığı topraktan kime isâbet ettiyse Bedr Savaşında öldürüldü.

Safer ayının yirmi yedinci Perşembe günü, Peygamber efendimiz ve hazret-i Ebû Bekr yanlarına bir miktar yiyecek alarak, bir kılavuz ile birlikte yola çıktılar. Bir saatlik mesâfedeki Sevr Dağında bulunan mağaranın önüne geldiler. Mağara'ya Resûlullah'tan izin alarak önce hazret-i Ebû Bekr girdi, içeriyi dikkatlice gözden geçirdi. Gördüğü çok sayıdaki delikleri, yılan ve akrep çıkmaması için gömleğini parçalayarak kapattı. Açık kalan bir deliği de ayağıyla kapayıp, Peygamber efendimizi içeri dâvet etti. Resûlullah'ın içeri girmesini müteakip Allahü teâlânın emriyle bir örümcek kapıya ağını ördü ve bir çift güvercin yuva yaparak yumurtladı.

Eve girip de Peygamber efendimizi yatağında bulamayan müşrikler, her tarafı aramaya başladılar. İz tâkib ederek mağaranın önüne geldiklerinde, bir örümceğin mağaranın ağzını örmüş ve bir güvercinin de yuva yapmış olduğunu gördüler. İçeriye bakmadan geri döndüler. Allahü teâlâ, bu mûcize ile Peygamberini ve O'nun arkadaşını müşriklerin kötülüklerinden korudu. Ayaklarının ucuna baksalardı her ikisini de göreceklerdi. Bu durum karşısında, Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem için endişelenen hazret-i Ebû Bekr'i Peygamberimiz teselli ediyor ve ona; **"Üzülme, Allahü teâlâ bizimle berâberdir."** diyordu.

Mağarada Peygamber efendimiz başını hazret-i Ebû Bekr'in dizine koyarak bir miktar uyumuştu ki, bir yılan hazret-i Ebû Bekr'in ayağını ısırdı. Izdırapla gözlerinden yaş aktı. Peygamberimiz uykudan uyanıp; **"Yâ Ebâ Bekr! Seni ağlatan şey nedir?"** diye sorunca, hazret-i Ebû Bekr de; "Ayağımı bir şey ısırdı, canım yandı. Fakat anam, babam sana fedâ olsun yâ Resûlallah!" dedi. Hemen Peygamberimiz yılanın soktuğu yere mübârek tükrüğünü sürdü ve Allahü teâlânın izniyle iyileşti. Peygamberimiz ve hazret-i Ebû Bekr üç gün üç gece bu mağarada kaldı. Hazret-i Ebû Bekr'in oğlu Abdullah, Mekke'de duyduklarını, geceleyin mağaraya gelip, haber veriyor, Ebû Bekr'in âzâdlı kölesi ve sürülerinin çobanı Âmir ise geceleri süt getiriyor ve izleri kayb ediyordu.

Dört gece mağarada kalıp, Rebiülevvelin birinci Pazartesi günü mağaradan ayrılarak Medîne'ye doğru yola çıkan Resûlullah'ı ve hazret-i Ebû Bekr'i her yerde aramalarına rağmen bulamayan müşrikler

âdetâ çılgına dönmüşlerdi. En azılıları olan Ebû Cehil, Mekke civârında tellallar bağırtarak Muhammed aleyhisselâmı ve hazret-i Ebû Bekr'i bulup getirenlere ve yerlerini bildireceklere 100 deve vâdediyordu. Onun bu vâdini duyan ve mala tamah eden bâzı kimseler silâhlarını alıp atlarına atlayıp yola düştüler. Bunlardan biri de Sürâka idi. Peygamber efendimize yaklaşınca atının ayakları dizlerine kadar kuma gömüldü. Sürâka şaşkına dönüp af diledi ve kurtulması için duâ istedi. Resûlullah'ın duâsı ile kurtuldu ve Peygamber efendimizin emri ile geri döndü. Sürâka, Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olmuştur.

Peygamber efendimiz ve hazret-i Ebû Bekr yollarına devâm ederek mîlâdın 622. senesi Eylülün yirminci ve Rebiülevvelin sekizinci Pazartesi günü Medîne yakınlarındaki Kubâ köyüne vardılar. Bugün Müslümanların hicrî güneş yılının başlangıcı oldu. Bu senenin Mayıs ayının 16. Cumâ gününe tesâdüf eden Muharrem ayının birinci günü de Müslümanların hicrî kamerî yılının başlangıcı olması hazret-i Ömer'in hilâfeti zamânında söz birliği ile kabul edildi. Birkaç gün burada kalan Peygamberimiz ilk iş olarak Kubâ Mescidini yaptı. Rebiülevvelin 12. Cumâ günü Medîne şehrine doğru yola çıktı. Rânûna Vâdisinden geçerken, öğle vakti olmuştu. Burada ilk Cumâ namazını kıldı ve ilk hutbeyi okudu. Namazdan sora her ikisi ve yanındakiler develerine bindi ve Medîne'nin yolunu tuttular. Medîne halkı, Peygamberimizin mübârek yüzünü görebilme heyecanıyla, yolları kaplamış ve bayram sevinci yaşıyordu. Enes bin Mâlik, Peygamberimizin Medîne'ye girdiği günden daha güzel ve neşeli bir gün görmediğini ifâde eder. Kadınlar ve çocuklar hep bir ağızdan:

Seniyyet-ül-Vedâ'dan, Bedr doğdu üstümüze,
Hakka dâvet ettikçe, şükr vâcib oldu bize

Sen bize gönderildin, Emrullahı getirdin
Medîne'ye hoş geldin, şeref verir dâvetin

diyerek, kasîdeler söylüyorlardı. Medîne halkı görülmemiş bir tezâhüratta bulunuyor, herkes; "Bize buyrun, yâ Resûlallah!" diyerek, Peygamber efendimizi evlerine dâvet ediyorlardı. Resûl-i ekrem efendimiz devesini serbest bıraktı. Deve ilk defâ iki yetime âit bir arsaya çöktü ve çok durmadan kalktı. Biraz yürüdükten sonra tekrar aynı yere çöktü. Burası Peygamber efendimizin dayıları olan Neccâroğullarından Ebû Eyyûb-i Ensârî hazretlerinin evine yakındı. Peygamberimiz, bu zâta misâfir oldu (Bkz. Ebû Eyyûb-i Ensârî). Ensâr (Medîneli Müslümanlar) dîni için vatanını terk eden muhâcir kardeşlerini barındırdı, evlerine misâfir etti, iş buldu, mülklerinden yer verdi ve her yardımı yaptı.

Bu tür fedâkârlık ancak İslâm kardeşliğinde vardır. Nitekim Allahü teâlâ meâlen; **"Ancak mü'minler kardeştirler."** (Hucurât sûresi: 13) buyurarak, gerçek sevgi ve samimiyetin maddî menfaatle değil, îmân ve inançla var olabileceğini buyurmuştur. Bu da açıkca Ensar ve Muhâcirîn'in arasında görülmektedir.

Medîne'ye hicretin, İslâm târihinde büyük önemi vardır. Hicret'ten sonra Müslümanlığın kolayca ve süratle yayılması sağlanmış, İslâm dîninin merkezi Mekke'den Medîne'ye nakledilmiş oldu. Ensâr ve Muhâcirîn bu yeni İslâm merkezinde el ele vererek İslâm dîninin kuvvetlenmesi için her fadakârlığa katlanıyorlar, Resûlullah'ın etrâfında toplanarak ve İslâm dîninin esaslarına uyarak yeni bir nizam ve mesûd bir hayat kuruyorlardı. Eski sıkıntılı ve korkulu günler arkada kalmış, inançlarından dolayı insanlara işkence yapan müşriklerin ezâ ve cefâ veren ellerinin uzanamayacağı Medîne'de hürriyet ve emniyet havası içinde sâkin, tatlı bir hayat başlamıştı. Müslümanlar bir devlet olmuşlardı. Cihâd emri burada geldi. Medîne'deki kabîleler arasındaki kin ve düşmanlık kalktı, yerini İslâm kardeşliği ve sevgisi aldı.

Hicretten sonra İslâmiyet süratle yayıldı. Medîne üzerine yürüyen müşrik orduları, yapılan savaşlarda mağlûb edildi. Daha sonra Mekke de fethedildi. İslâmiyet Arap Yarımadasının her tarafına yayıldı. Bundan sonra da İslâm orduları asırlar boyu, dünyânın dört bir yanına bir îmân seli gibi aktı. İslâm nûrunu dünyânın her tarafına yaydı.

HİCRÎ TÂRİHLERİ MİLÂDÎ TÂRİHLERE ÇEVİRME (Bkz.Arabî Aylar)

HİCRÎ YIL;

Alm. *Hedschrajahr (n),* **Fr.** *An (m) de l'hegire,* **İng.** *Hegira year.* Peygamberimizin Mekke-i mükerremeden Medîne-i münevvereye hicretinin başlangıç kabul edildiği târih, sene. Ayın hareketi esas tutulduğu için buna, "Hicrî Kamerî Sene" "Sene-i Kameriyye" de denir.

Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâm 53 yaşındayken Allahü teâlânın izni ile Medîne'ye hicret etti. Rebîulevvel ayının birinci Perşembe günü öğleden sonra Ebû Bekr-i Sıddîk'ın evinden berâberce çıkarak Mekke'nin 5,5 km güneydoğu tarafında bulunan Sevr Dağındaki mağaraya geldiler. Mağarada 3 gece kalıp, Pazartesi gecesi ayrıldılar. Bir hafta yolculuk yapıp efrencî (mîlâdî) Eylül ayının 20. ve Rebîülevvel'in 8. Pazartesi günü, Medîne yakınındaki Kubâ köyüne vardılar. Gece ile gündüzün eşit

olduğu, Eylülün 23. gününü de burada geçirip, Cumâ günü Medîne'ye girdiler. Bu seneki Muharrem ayının birinci günü, yâni hicretten 66 gün evvel, Müslümanların hicrî kamerî sene başlangıcı oldu. Bu da, târihçilere göre mîlâdın 622. yılındaydı. Temmuz ayının 16. Cumâ gününe rastladığı, Ahmed Ziyâ Beyin **Kozmoğrafya** kitabında yazılıdır. Kubâ köyüne ayak bastığı 20 Eylül günü Müslümanların yılbaşısı, yâni hicrî sene başlangıcıdır. 20 Eylül gününü başlangıç kabul eden güneş yılına da "Hicrî Şemsî Yıl" denir.

Araplar, İbrâhim aleyhisselâmdan beri Arabî aylarını kullanmışlardır. İslâmiyetten önce Fil Vak'asını başlangıç kabul etmişler ve seneleri buna göre saymaya başlamışlardı. Hicretle berâber başlangıç değişmiş ve her senedeki en mühim hâdisenin ismi ile anılmaya başlamıştı (izin yılı, emir yılı, zelzele yılı, vedâ yılı vs.). Fakat bu şekildeki tatbikat bâzı târih karıştırmalarına sebeb olduğu için, halîfe hazret-i Ömer zamânında, hicretin on yedinci yılında alınan bir kararla hicretin olduğu sene birinci sene olmak ve o senenin Muharrem ayı başlangıç kabul edilmek sûretiyle bu târih tesbit edildi. İşte hicrî kamerî târih bu târihtir. Osmanlı Devletince devamlı kullanılan hicrî sene, Cumhûriyet döneminde bir kânunla kaldırılarak yerine Avrupalıların kullandığı mîlâdî sene kabul edilmiştir.

Hicrî sene de mîlâdî ve rûmî târihler gibi 12 ay esâsına dayanır ve Muharrem ayı ile başlar, Zilhicce ile sona erer. Ayların adları şunlardır: **Muharrem, Safer, Rebîulevvel, Rebîülâhir, Cemâzilevvel, Cemâzilâhir, Receb, Şâbân, Ramazân, Şevvâl, Zilkâde, Zilhicce.** Hicrî sene; ayın dünyâ etrâfındaki dönüşü esâsına dayandığı için mîlâdî yıldan 10,875 gün daha kısadır. Aylar da, bâzan 29 gün ve bâzan 30 gün çeker. (Hicrî târihleri Mîlâdî târihe çevirmek için Bkz. Arabî Aylar.) Hicrî senenin kabulünden beri asırlardır İslâm âleminde 1 Muharrem sene başı olarak kabul edilmiştir. Hıristiyanlığın aslında bulunmayan, fakat sonradan kabul edilen yılbaşı günü, onlara âit özel bir gündür (Bkz. Noel). Eskiden Müslümanlar 1 Muharremi sene başı kabûl eder, bu günde birbirlerini ziyâret eder, tebrikte bulunurlar, hediyeler verirlerdi. O gün Müslümanlar için âdetâ bayram sayılırdı. Ziyâretlerde ve gönderilen tebriklerde yeni yılın, birbirlerine ve bütün insanlara hayırlı olması için duâ ederler, büyükleri, âlimleri evinde ziyâret ederlerdi. Temiz giyinmek, fakirlere sadaka vermek de dikkat edilen hususlardandı. (Bkz. Hicret)

HİDİV;

Alm. *Khedive (m),* **Fr.** *Khédive (m),* **İng.** *Khedive.* Mısır'daki Osmanlı vâlisi Kavalalı Mehmed Ali Paşanın torunu İsmâil Paşa ve haleflerine verilen ünvân. Sadrâzam hakkında da hürmet ifâdesi olarak kullanılırdı. Hidiv; Arapçada büyük vezir, baş vezir, hâkim demektir. Mısır vâlileri sadâret pâyesine hâiz oldukları için bu ünvân verilmişti. Sadrâzamlar hakkında "hidiv-i efham" kullanıldığı gibi, Mısır vâlilerine "Hidiv-i Mısr" da denilirdi.

Mısır vâlileri, 8 Haziran 1867'de İsmâil Paşanın Sultan Abdülazîz Handan aldığı fermâna dayanarak, 1914'e kadar bu ünvânı taşıdılar. Mısır hidivleri; İsmâil Paşa ile oğlu Tevfik Paşa ve torunu İkinci Abbâs Hilmi Paşa olmak üzere üç kişidir. 19 Aralık 1914'de Hidivlik son buldu. Hidivin Osmanlı protokolündeki yeri, sadrâzam ve şeyhülislâm ile eşit olmakla berâber bu ikisinden sonra idi.

HİDRALAR (Hydrozoa);

Alm. *Vielarmpolyepen pl.* **Fr.** *Hydrozoaires pl.* **İng.** *Hydras.* Çok hücreli hayvanların en az karmaşık olanları. Hidralar, sölentereler (Coelenterata) alt bölümünün knidliler (Cnidaria) filumunun bir sınıfıdır. Tatlı su, göl ve denizlerde yaşarlar. Çoğu hem polip, hem de medüz tiplerini ihtivâ eder. Az bir kısmı tamâmen polip veya medüzlerden müteşekkildir. Tatlı su polipi (Hydra) ve Obelia cinsleri tanınmıştır. Poliplerin vücudu ektoderm (dış deri) ve endoderm (iç deri) olmak üzere iki tabakadan meydana gelmiştir. Bu iki tabaka arasında, desteklik ödevi yapan jelatinimsi ve hücresiz bir dolgu maddesi (mezoglea) bulunur. Hidraların çoğunda döl değişimi mevcuttur. Böyle olanlarında polipler, tomurcuklanma ile eşeysiz üreyerek medüzleri hâsıl eder (Bkz. Deniz Anası). Medüzler de eşeyli üreyerek polipleri üretirler.

Polipler yalnız (soliter) veya koloniler hâlinde yaşarlar. Polipler küçük, ince uzun ve boru şeklinde olup, ağzı etrâfında ince ve uzun dokunma ve kavrama uzuvları bulunur. Bunlarla küçük hayvanları yakalar ve yer. Gıdâlar merkezdeki gastral boşlukta hazmedilir ve dış tabakaya gönderilir. Hidra, ihtiyâcı olan oksijeni sudan difizyonla alır, karbondioksit ve artıkları dışarı bırakır. Her iki tabakası sulu bir ortamdadır. Hidra etrâfından gelen tesirlere karşı vücudunun birçok kısmındaki organlarla tepkide bulunur. His hücreleriyle tesiri hisseder. Sinir hücreleriyle bunu kasılma liflerine taşır ve tepkide bulunur. Kas lifleri düzdür ve her iki tabakada bulunur. Ektodermik olanlar vücutta boyuna, endodermikler ise halka şeklinde uzanırlar. Cinsiyet hücreleri dâimâ ektodermden hâsıl olur.

HİDRAT;

Alm. *Hydrat n,* **Fr.** *Hydrate m,* **İng.** *Hydrate.* Bir maddenin su molekülünü kimyâsal olarak bağlı

tutması hâli. Hidratın meydana gelmesi reaksiyonuna da hidratasyon denir. Bu reaksiyon tipinde su, madde ile bağlanırken bir bölünmeye uğramaz. Halbuki hidrolizde su bölünmeye uğrayarak reaksiyona girer.

Hidratlar, iyonlarla (H^+ iyonu gibi), kovalent moleküllerle (H_2SO_4 gibi) veya daha yaygın olarak iyonik tuzlarla ($CuSO_4$ gibi) teşekkül eder. Hidratların özellikleri komponentlerinkinden farklılıklar gösterir.

Meselâ bakır sülfat beş su ($CuSO_4 \cdot 5H_2O$) mavi renkli bir kristaldir. Halbuki susuz bakır sulfat ($CuSO_4$) renksizdir. Hidratlar fizikî olarak su varlığı göstermezler. Yâni hidrate bir bileşik nemli gibi görünmez.

Hidratlar, bir tuzun çözeltisi buharlaştırma işlemine tâbi tutulurken teşekkül edebilirler. Fiziksel olarak mevcut olan su gittiğinde geriye kimyâsal olarak bağlı olan hidrat suyu kalır. Hidratasyon veya dehidratasyon (bağlı suyun ayrılması) reaksiyonlarında kristal yapıda değişiklik de sözkonusudur.

Meselâ susuz nikel sülfat ($NiSO_4$) kübik kristal yapıdayken yedi sulu nikel sülfat ($NiSO_4 \cdot 7H_2O$) rombik yapıdadır. Bir bileşiğin birden fazla hidrat şekli olabilir. Meselâ bakır sülfatın 1 mol su, 3 mol su ve 5 mol su ihtivâ eden hidratları vardır.

HİDRAZİN;

Alm. *Hydrazin (n),* **Fr.** *Hydrazine,* **İng.** *Hiydrazin.* Hidrojen azot bileşikleri grubundan ve hidrojen olarak da bilinen renksiz bir sıvı.

Özellikleri: 1887'de T.Curtıus tarafından elde edilen hidrazin N_2H_4 formülüne sâhib olup 1,8 ilâ 2°C arasında katılaşan bir maddedir. Yoğunluğu 1,101 g/cm^{3}tür. 114,5°C'de kaynar. Susuz hidrazin, su, metil ve etil alkol ile her oranda karışır.Su ile % 68,5 hidrazin ihtivâ eden ve 120,5°C'de kaynayan azeotropik karışım meydana getirir. Sulu ve susuz hidrazinin depolanmasında dikkatli olmalıdır. Çünkü nem çekici olup, çektiği atmosfer nemi, içerisinde bulunan karbondioksid ve oksijen ile reaksiyon verir. Hidrazinin buhar ve çözeltisi zehirlidir. Hidrazin buharı ile hava karışımı tutuşucu özelliğe sâhiptir. Hidrazinin sulu çözeltisi amonyaktan daha zayıf bazik özelliktedir. Asitlerle tuzları verir.

Hidrazin kuvvetli indirgeme vâsıtasıdır. Bu yüzden gümüş aynası yapımında, cam ve plastikler üzerinde metal filimleri meydana getirmekte, kaynayan sudaki oksijeni uzaklaştırmakta ve paslanmayı önlemekte kullanılır. İkinci Dünyâ Harbinde hidrazin, su ve metil alkol, jet ve roketleri ittirici yakıt olarak kullanıldı.

Elde edilişi: Teknik olarak, sulu amonyak veya ürenin jelatin veya zamk mevcudiyetinde pipoklorit ile oksidasyonundan elde edilir. Bu işlem 160° ile 180°C arasında 50 atmosfer basınç altında yapılır. Elde edilen üründe % 2 oranında hidrazin bulunur:

$$NaOCl + 2NH_3 \rightarrow H_2N\text{-}NH_2 + NaCl + H_2O$$

$$NaOCl + CO(NH_2)_2 + 2NaOH \rightarrow H_2N\text{-}NH_2 + NaCl + Na_2CO_3 + H_2O$$

Tuzları: Hidrazinin tuzları iki seri hâlinde meydana gelir. HX bir değerli asit olup hidrazin ile N_2H_4X ve N_2H_42HX şeklinde tuz meydana gelir. En iyi bilinen tuzları tedbirli olarak çözünen sülfat ($N_2H_4H_2SO_4$), mono ve dihidroklorit (N_2H_4HCl ve N_2H_42HCl) ve mononitrat ($N_2H_4HNO_3$)tır. Mononitrat tuzu yüksek patlayıcı özelliğe sâhiptir. N_2H_4HBr, lehim yapmada kullanılır. Hidrazinin bakır bileşiği $(N_2H_4)2H_2SO_4CuSO_4$ zirâatta mantar öldürücü olarak kullanılır.

Organik hidrazinler: Bir, iki, üç hattâ dört hidrojenin yerine alkil, sikloalifatik ve aril radikallerin girmesi ile hidrazinin organik türevleri elde edilir. Metil ve dimetil hidrazin, ($CH_3N_2H_3$) ve ($(CH_3)2N_2H_2$) amin ve kloraminden, Rasching işleminin biraz değiştirilmesi ile elde edilir. Fenilhidrazin ($C_6H_5N_2H_3$) E.Fıscher tarafından elde edilmiştir.

Asit hidrazitler ($RCON_2H_3$) asid klorürlere veya esterlere hidrazinin etki ettirilmesi ile elde edilebilir. En iyi bilinen asit hidrazit karbonik asidin hidrazin türevleridirler ki bunlar; semikarbazid, karbon hidrazit, biuri ve aminoguanidindir.

Organik hidrazin bileşiklerinin analitik kimyâda uygulama alanları vardır. Nikotinik asit hidrazit tüberküloz tedâvîsinde kullanılır. Ayrıca, özel yakıtlar üretiminde, plastik ve reçinemsi maddelerde fotoğraf eczâlarının yapımında ve köpük kauçuk îmâlâtında şişirici madde olarak kullanılır.

HİDROBROMİK ASİT;

Alm. *Bromwasserstoffsaure f,* **Fr.** *Acide m de bromure,* **İng.** *Hydrobromic acid.* Hidrojen bromürün (HBr) sudaki çözeltisi. Bromür asidi de denir. Hidrobromik asit, berrak bir çözeltidir. Renksiz olduğu gibi sarı da olabilir. Işığa hassas, oldukça aşındırıcı ve çürütücü özelliktedir. Hidrobromik asit, en

kuvvetli asitlerden biridir. Hidroklorik asitten daha etkilidir. Kaynama noktası yüksek olduğu ve indirgeme kâbiliyeti kuvvetli olduğu için hidrobromik asit bâzı mineral cevherlerini çözmede kullanılır. İlâç sanayiinde, bromürlerin, barbitutatların ve hormonların îmâlatında kullanıldığı gibi petrol endüstrisinde alkillendirme katalizörü ve hidrokarbonların kontrollü oksidasyonu için yine katalizör olarak kullanılır. Kimyâsal analizlerde miyar (belirteç) olarak kullanılır.

Hidrojen bromür, oda sıcaklığında renksiz olan bir gazdır. Bu gaz deriyi, gözü ve teneffüs yolları mukozasının zarlarını oldukça tahriş eder. Hidrojen bromür, platinin katalitik etkisi altında, brom ile hidrojenin sıcakta reaksiyona sokulmasından elde edilir. Hidrojen bromür gazı 25°C'de 24,5 kg/cm^2 basınç altında sıvı hâle getirilir ve bu şekilde taşınabilir. Bu gaz suda çözündüğü zaman hidrobromik asit meydana gelir ve böylece de taşınabilir. Hidrobromik asidin umûmiyetle % 48 veya % 62'lik çözeltisi yapılır.

HİDROFLORİK ASİT;

Alm. *Fluoritwasserstoffsäure (f),* **Fr.** *Acide (m) fluorhydrique,* **İng.** *Hydrofluoric acid.* Hidrojen florür (HF) bileşiğinin sudaki çözeltisi. Susuz hidrojen florür, akışkan ve renksiz bir sıvıdır. Havada tüterek duman yapar. Erime noktası -83°C ve kaynama noktası da 19,8°C'dir.

Hidrojen florür suda çok kolay çözünür. Sudaki çözeltisi florür asidi (veya hidroflorik asit) adını alır. Florür asidi kuvvetli bir asit olmadığı hâlde cam ve metalleri aşındırır. Bu sebeple platin, parafin, polietilen kaplarda saklanır. Teknik florür asidi % 40'lıktır. Yoğunluğu da 1,13 g/cm^{3}tür. Saf sıvı hidrojen florür, elektriği iletmez ancak suda çözündüğü zaman iyonize olur ve elektriği geçirir.

Hidrojen florür yüksek sıcaklıkta kararlı bir moleküldür. Düşük sıcaklıkta moleküller asosiye (birbirine bağlanma) olur ve $(HF)_6$, $(HF)_7$, $(HF)_8$ gibi molekül grupları meydana gelir. Bu asosyasyon moleküller arasında hidrojen köprülerin teşekkül etmesiyle olur. Bunun sonucu olarak da hidrojen florür diğer hidro halojenürlerden daha geç kaynar. Hidrojen florür endüstride, büyük miktarda ve kalsiyum florürün sülfürik asitle muamelesiyle elde edilir.

$$CaF_2 + H_2SO_4 \rightarrow CaSO_4 + 2HF$$

Hidrojen florür, büyük ölçüde organik florürlerin elde edilmesinde ayrıca camın aşındırılması işinde çok kullanılır. Camın ana bileşimi olan silisyumdioksit (SiO_2) florür asidiyle uçucu silisyum tetraflorür meydana getirir.

Cam eşyânın üstü parafin veya mum ile kaplanır. Aşındırılmak istenen yerlerdeki parafin temizlenir ve florür asidi buharlarına (CaF_2+H_2SO_4 reaksiyonuyla elde edilen) tutulursa parlak cam yüzeyi, o bölgelerin aşınmasıyla mat hâle gelir. Sulu florür asidiyle bu iş yapılırsa aşınma sonucu saydamlık bozulmaz. NH_4F katılarak saydamlık arttırılabilir.

Seyreltik florür asidi bakteri, hekzafluorosilikat ise ahşap malzemeyi emprenye etmek için kullanılır.

HİDROELEKTRİK ENERJİ;

Alm. *Hydroelektrische Energie (f),* **Fr.** *Energie (f) hydroèlectrique,* **İng.** *Hydroelectric energy.* Hidroelektrik santralların (HES) (su kuvveti tesislerin) ürettiği elektrik enerjisi. Esas prensip, suyun potansiyel enerjisini önce mekanik, sonra elektrik enerjisine çevirmektir. Tabiî veya sun'î olarak mevcut belli bir seviyedeki su, daha düşük seviyedeki türbinlere iletilir. Türbin çarklarına büyük bir hızla çarpan su, türbin milini döndürür ve dolayısıyla jeneratörü çalıştırır.

Ortalama olarak, dünyâdaki elektrik enerjisinin 1/6'sı HES tarafından üretilmektedir. Norveç ve İsveç'de kullanılan elektriğin tamamı HES ile elde edilmektedir. 1972 yılına göre, kişi başına elektrik enerjisi tüketimi, Norveç'te 13200, İsveç'te 6400 kwh/yıl olmuştur. Bu ülkeler ısınmayı bile elektrikle yapmaktadır. Aynı yıla göre, Türkiye'de 450, ABD'de 5800, Sovyet Rusya'da 2200, Japonya'da 1900, İtalya'da 1600 ve Hindistan'da 100 kwh/yıl x nüfus olmuştur. Türkiye'nin mevcut enerji üretimi, 1990 yılında 17.9 milyar kilovatsaattır. Hâlen ülkemizde inşaatları süren 15 yeni hidroelektrik santralları devâm etmektedir (1992). Bunların tamâmının 1993 yılının sonuna kadar bitirilmesi planlanmıştır. Bu zaman Türkiye'nin hidroelektrik enerji üretimi 35 milyar kilovatsaat'a çıkacağı hesap edilmektedir.

Ülkemizin hidroelektrik enerji üretim potansiyeli, 100 milyar kilovatsaat olduğu tahmin edilmektedir. Buna göre HES tarafından üretilen enerji, mevcut potansiyelin 1/10'i civârında olmaktadır. Ayrıca, 12 büyük projeden ibâret Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) tamamlanınca çok sayıda hidroelektrik santralları ile yılda toplam 22 milyar kilovatsaatlık enerji üretimi yanında 18 milyon dönümlük arâzi sulaması da gerçekleşecektir. GAP Türkiye'nin en büyük ve çok yönlü bir gelişme projesidir.

Hidroelektrik santraller (HES): Hidroelektrik santraller, teknik, su yapıları, kurulu güç, topoğrafik ve

düşüş yüksekliklerine göre sınıflandırılabilir. Daha yaygın olarak, düşüş yüksekliklerine göre olanı kullanılmaktadır. 25 m'den küçük olan HES alçak basınçlı, 25-100 m arasındakiler orta basınçlı, 100 m'den büyük olanlar yüksek basınçlıdır.

Alçak basınçlı hidroelektrik santraller, daha ziyâde bir akarsu üzerine inşâ edilmiş hareketli bağlamada yapılır. Medcezir (gelgit) olaylarından faydalanılarak yapılan HES'ler de alçak basınçlıdır. Tek hazneli veya çift hazneli yapılabilir. Tabiî veya sun'î bir koy hazne vazîfesini görebilir. Koyun denizle olan irtibat ekseni üzerinde kapaklar ve santraller vardır. Tek yönlü olabildiği gibi iki yönlü de olabilir. Yâni hem med durumunda koya doğru, hem de cezir durumunda denize doğru suyun hareketi santrallerden geçirilebilir. Fransa'daki Rance gelgit tesisinin yapımı 25 yıl sürmüş ve santral tamâmen otomatik olarak ve yalnız bir kişi ile işletilebilmektedir. Tesisteki türbinler iki yönlü olarak çalışmakta ve 13,5 m seviye farkı ile yılda 544 milyon kilovatsaatlik enerji üretilmektedir. Böyle tesisler 1000 MW civârındaki güçlerde ekonomik olabilir. Kanada'da Fundy Körfezinde ve İngiltere'de Severn Nehri ağzında bu tip tesis çalışmaları vardır.

Orta basınçlı tesisler, daha ziyâde baraj gövdesinde inşâ edilirler. Gövdeye yerleştirilen basınçlı borularla baraj gölündeki su, türbinlere iletilir. Yurdumuzda kurulan Karakaya ve Atatürk Barajlarında orta basınçlı sistem vardır. Barajların gövdelerine kurulan bu sistemlerle yılda Karaka Barajından 7,5, Atatürk Barajının hemen eteğine kurulan aynı sistemle 8,1 milyar kilovatsaat enerji üretilecektir. Karakaya'nın kurulu gücü 1800 MW, Atatürk'ün 2400 MW'dır. Atatürk hidroelektrik santrali, kurulu güç bakımından dünyâda 17. sıradadır.

Yüksek basınçlı tesislerde baraj haznesinin uygun bir yerinden alınan su, açık kanal, serbest yüzeyli veya basınçlı galeri ile yükleme odası veya denge bacasına kadar getirilir. Su iletim tesisinin eğimi azdır. Buna mukabil uzunluğu kilometrelerce olabilir. Emniyet tesisi de denen yükleme odası veya denge bacasından alınan su, eğimi daha büyük fakat uzunluğu az olan bir veya daha fazla sayıdaki birbirine paralel basınçlı (cebrî) borularla santral binâsındaki türbinlere iletilir. Santral binâsından çıkan su, tekrar akarsuya verilir.

Alçak basınçlı ve yüksek basınçlı HES'lerde suyun alınıp iletim tesisi ile türbinlere iletilmesinden dolayı bunlara çevirmeli tesisler de denir. Alçak basınçlı ve orta basınçlı HES'ler, doğrudan doğruya kabartma yapımı üzerinde olduğundan böyle tesislere çevirmesiz tesisler de denir. Bunların yanısıra bir de depresiyon tesisleri vardır. Bunlar genellikle, çöl iklimi olan yerlerde yapılır. Depresiyon tesislerine en güzel örnek, Mısır'daki Kattara tesisidir. Akdeniz'den alınan su, saniyede 600 m^3 su ileten bir tünelle yaklaşık 80 km ötedeki Kattara çukuruna götürülmektedir. Bu çukur deniz seviyesinden 135 m daha aşağıdadır. Çukurda 75 m derinlikteki su seviyesi sabit tutulmaktadır. Deniz seviyesinden 60 m aşağıda kalan çukurdaki su seviyesinde meydana gelen göl alanı 12.000 km^2dir. Yılda 19 milyar metreküp su, tabiî olarak buharlaşıp (-60 m) seviyeli su sâbit kalmaktadır. Böylece santral 60 m'lik düşüş altında çalışmaktadır. Santral yeraltında olup türbin, pompa olarak da hizmet görmektedir. Deniz seviyesinden 215 m yükseklikte 50 milyon metreküplük bir hazneye su pompalanarak, ihtiyacın çok olduğu saatlerde kullanılmaktadır. Bu şekilde suyun, ihtiyaç olmadığı zamanlarda daha yukarlardaki hazneye pompalanıp, ihtiyaç durumlarında bu hazneden santrale su alınarak enerji üretimi yapan bu tesislere pompajlı tesisler denilmektedir.

Suyun alındığı yerdeki su seviyesi ile santrala verildiği yerdeki su seviyesi arasındaki düşüş yüksekliği, sürekli ve tabiî kayıplarla azalır. Böylece hesaplanan net düşüş yüksekliği H (m) ile, işletme debisi Q (m^3/sn) yardımıyla, santralden elde edilecek güç N (KW) türbin, jeneratör ve transformatörün ortalama randıman katsayılarının da gözönüne alınması sonucu elde edilmiş olan aşağıdaki formülle bulunur:

$$N = 8\ QH$$

N güç değeri, santralin işletmede bulunduğu süre t (saat) ile çarpılırsa gözönüne alınan sürede elde edilecek toplam elektrik enerjisi E (KWh=kilovatsaat) olarak bulunur. En çok kullanılan birimler şöyledir:

Buhar beygiri ..... 1 BB = 0,736 KW

Kilovat .....1 KW=1000 W

Megavat.....1 MW=1000 KW=10^6W

Gigavat ..... 1 GW=1000 MW=10^6KW=10^9W

HİDROJEN;

Alm. *Wasserstoff (m),* **Fr.** *Hydrogene (m),* **İng.** *Hydrogen.* Sembolü H olan renksiz, kokusuz, tatsız ve tabîatta oldukca bol bulunan kimyâsal bir element.

Özellikleri: Periyodik cetvelde birinci elementtir. Atom ağırlığı 1,00797, yoğunluğu 0,0899 g/1, kaynama noktası -252,76°C ve erime noktası -259,06°C'dir. Sıvı hidrojenin yoğunluğu 0,070 g/cm^{3}tür. Kristal hâlindeki yoğunluk ise 0,088 g/cm^{3}tür. ^{1}H, ^{2}H, ^{3}H şeklinde üç tâne izotopu vardır. En hafifi ve en çok bulunanı kütle numarası 1 olan (^{1}H) izotopudur. Bu izotopa protiyum da denir. Bir proton ve bir elektrondan meydana gelmiştir.

Döteryum, ^{2}H olup kararlı izotoptur ve çekirdeğinde bir proton ile bir nötron vardır. Tabiî olarak meydana gelen hidrojen yaklaşık % 0,0156 kadar döteryum izotopu ihtivâ eder. Aynı şekilde tabiî su, az oranda döteryum oksit (D_2O, ağır su) ihtivâ eder.

Trityumun (^{3}H) çekirdeğinde 2 nötron 1 proton bulunur. Tritium radyoaktif element olup, yarılanma süresi yaklaşık 12,5 yıldır. Trityum tabiî olarak eser miktarda bulunur. Nükleer reaktörlerde elde edilir ve "reaksiyon mekanizması"nı inceleyen ilim adamları tarafından geniş ölçüde kullanılır.

Hidrojen, iki atomlu moleküler yapıya sâhiptir. Hidrojen molekülünden serbest hidrojen atomu elde etmek için çok büyük enerjiye ihtiyâç vardır. Serbest hidrojen atomları tekrar molekül vermek üzere birleşirken çok miktarda ısı ve enerji salar (103,4 kcal). Bir tâne olan elektronunu kaybetmiş hidrojen atomu 1+ yüklü olur ve buna proton denir. Proton dâimâ bileşik hâlindedir. Yalnız başına bulunmaz. Ancak iyonlaştırılmış gaz içinde bulunabilir. Suda iyonlaşma sonucu meydana gelen proton, su molekülü ile birleşerek hidronyum iyonunu (H_3O^+) meydana getirir.

Hidrojen atomları arasındaki bağ hemen hemen kovalenttir. Moleküllerde iki hidrojen çekirdeği arasındaki mesâfe 0,74 Å'dur. Hidrojenin indirgen özelliği vardır. Metal oksidleri metale kadar indirgeyebilir. Doymamış organik ve azot bileşikleri hidrojen ile doyurulabilir.

Bulunuşu: Hidrojen tabiatta çok yaygın olarak bulunur. Bileşikleri yönünden de en zengin elementtir. Dünyâyı meydana getiren elementler arasında atom yüzdesi olarak, 15,5, ağırlık yüzdesi olarak da 0,8'dir. En çok, su bileşiğinde, azotlu bileşiklerde ve karbonlu bileşiklerde bulunur.

Hidrojen serbest hâlde az olarak tabiî gaz kuyularında, kömür depolarında ve organik bozulmalarda bulunur. Atmosferin yeryüzüne yakın yerlerinde ortalama % 5.10^{-5} oranında bulunur. Atmosferin yüksek kısımlarında daha yoğundur. Güneş ve yıldızlarda da mevcut olduğu spektral analizlerle anlaşılmıştır.

Elde edilişi: Hidrojen ticârî olarak en çok hidrokarbon yakıtlarından, çeşitli metodlar uygulanarak elde edilir. Metan, etan ve bâzı hafif hidrokarbonlar, 650 ilâ 1000°C arasında nikelin katalitik etkisi ve buhar ile muâmele edilir. Bu işlemin sonunda hidrojen ve karbonun oksidleri elde edilir.

Kızgın kok üzerinden sıcak su buharı geçirilerek karbonmonoksit (CO) ve hidrojen elde edilir ki bu karışıma sugazı denir.

Kömürün koklaştırılması sırasında da hidrojen elde edilir.

Laboratuvar çapında hidrojen aktif metallere asit etki ettirmekle:

$Zn + H_2SO_4 \rightarrow ZnSO_4 + H_2$

ve suyun elektrolizi ile elde edilir:

$2H^+ + 2e \rightarrow H_2$ (katodda) $2OH^- - 2e \rightarrow H_2O + 1/2O_2$ (anotta)

Keşfedilişi: 1776 yılında Sir H.Cavendish tarafından çinko, kalay ve demire seyreltik sülfat veya hidroklorik asit etki ettirilerek elde edildi. H.Cavendish hidrojenin hava ile karışımının su buharı vermek üzere patladığını gördü ve bu elemente tutuşucu hava ismini verdi. 1783'te Atoine Lavoisier bu elemente hidrojen ismini verdi ki bunun mânâsı su meydana getirici demektir. Hidrojenin kendinden daha ağır iki izotopu olan D ve T, 150 yıl sonra keşfedildi. Döteryum 1931'de ağır sudan elde edildi. Trityum ise 1934'te bulundu.

Bileşikleri: Hidrojenin bileşikleri diğer elementlerinkinden daha fazladır. Çünkü, asal (necip) gazlar hâric bütün elementler ile reaksiyon verir. Hidrojenin herkes tarafından bilinen ve tabiatta çok miktarda bulunan bileşiği sudur. Su ve karbondioksid bileşiklerinde hidrojen, daha elektronegatif olan elemente kovalent bağla bağlıdır. Mamafih hidrojen atomları daha elektro pozitif olan alkali metallerle ve kalsiyum, baryum gibi, elementlerle iyonik bileşikler teşkil edebilir.

Ortaya çıkan ve hidrür denilen bileşikler suda hidrojen vererek ayrışır.

Hidrojenin flor, klor, brom veya iyot ile yaptığı bileşiklerin sudaki çözeltileri asittir. Diğer yaygın asitlerin bileşikleri nitrat (HNO_3), sülfat (H_2SO_4) ve fosfat (H_3PO_4) asitleridir. Hidrojen iyonlarının bir çözeltideki konsantrasyonu pH cinsinden ifâde edilir. (Bkz. PH cetveli)

Reaksiyona girme kâbiliyeti pek fazla olmamakla berâber ısı veya güneş ışığı gibi bâzı şartlar altında oksijen ve klorla patlama şeklinde reaksiyon verir. İçerisinde % 4 ile % 74 arasında hidrojenle ihtivâ eden hava yanıcı ve patlayıcıdır. Hidrojen, oksijen ile yakıldığında çok yüksek sıcaklıkta bir alev elde edilir. Oda sıcaklığında hidrojenle oksijen arasındaki reaksiyon, çok tanecikli platin katalizörü olmadığında çok yavaştır. Hidrojen 700°C'de pratik olarak ânında tutuşur.

Halojenler, bor ve benzeri elementlerle, verdiği bileşikler uçucudur. Metallerin elektropozitif karakterlerine bağlı olarak iyon bağlı veya kovalent bağlı bileşikler verir.

Kullanılışı: Hidrojen üretiminin üçte ikisi amonyak elde edilmesinde kullanılır. İkinci derecede önemli kullanma alanı petrol rafinasyonundaki katalitik parçalama işlemidir. Üçüncü derece kullanıldığı alan metanol îmâlatıdır. Bundan başka yağların hidrojene edilmesinde de kullanılır. Doymamış, yağların hidrojenlendirilmesi ile margarin elde edilir (Bkz. Hidrojenlendirme). Hidrojenlendirme işi aynı zamanda birçok organik bileşiklerin îmâlâtında da kullanılır. Plastik madde yapımında plastifiyan olarak kullanılır. Metalurjide kaynak işlerinde yakıt olarak kullanılır.

Hidrojen yandığı zaman çevreye kirletici artıklar vermemektedir.Bu yüzden otomobillerde yakıt olarak kullanılmak istendiğinden bu konuda çalışmalar yapılmaktadır.

HİDROJEN BOMBASI;

Alm. *Wasserstoff bombe (f),* **Fr.** *Bombefà hydrogène (bombe H),* **İng.** *Hydrogen bomb.* Tahrip gücü yüksek termonükleer bomba. Altmış megatona kadar çıkarılabilen tahrip gücü ile 390 km2'lik bir alanda (takriben 11 km yarıçaplı dâiresel bir alan) tahribat meydana getirir. Yakıcı sıcaklığı 26 km yarıçaplı dâiresel alanı etkiler. Hidrojen bombası hidrojenin izotopları olan döteryum ile trityumun çekirdeklerinin kaynaşması (füzyon) reaksiyonunun zincirleme olarak devam etmesiyle meydana getirilir (Bkz. Nükleer enerji). Füzyon reaksiyonunun başlayabilmesi için yaklaşık 3,5x107 °K civarında kritik bir sıcaklığın elde edilmesi gerekir. Bu da atom bombasının patlatılmasıyla açığa çıkan ısı ile elde edilir. Atom bombası bir kere patlatıldıktan sonra füzyon reaksiyonu başlar ve bundan sonraki füzyon reaksiyonları için yeterince enerji açığa çıkar.

Atom bombası ile hidrojen bombası (termonükleer bomba) arasındaki esas fark, hidrojen bombasında, iki hafif atom çekirdeğinin daha ağır bir çekirdek (helyum çekirdeği) oluşturacak biçimde kaynaşması sonucunda açığa çıkan enerjiden faydalanılması, atom bombasında ise ağır bir atom çekirdeğinin daha hafif iki çekirdek oluşturacak biçimde bölünmesiyle (fisyon) açığa çıkan enerjiden faydalanılmasıdır.

Atom çekirdeği pozitif yüklü olduğundan normal şartlarda diğer bir atomun çekirdeğini iter. Ancak bir atom bombasının patlatılması ile ulaşılan milyonlarca derecelik sıcaklık neticesinde çekirdekler bu itme kuvvetini yenecek kadar bir kinetik enerjiye kavuşur. Çok hafif olan hidrojen çekirdekleri küçük pozitif yüklerinden dolayı nispeten az bir itme direnci gösterirler. Bu bakımdan hidrojen çekirdeklerinin kaynaşması (füzyonu) başka atomlarınkine göre daha kolay gerçekleşir.

Hidrojenin izotoplarının kaynaşarak helyum çekirdeğini meydana getirmeleri esnasında kütlelerinin yaklaşık % 0,6'sı yok olur ve enerjiye dönüşür. Bunun sonucunda meydana gelen enerji miktarı Albert Einstein'in ünlü $E= m c^2$ formülü ile belirlidir. Bu formülde E açığa çıkan enerji, m kütle değişmesi ve c de ışık hızıdır.

Bir termonükleer bomba patladığında büyük bir gürültü, ışık, ısı ve nükleer serpintiler meydana gelir. Patlama sonucu meydana gelen şok dalgası kilometrelerce mesâfelerdeki binâları yerle bir edebilecek kadar güçlüdür. Bombanın ışığı kilometrelerce uzaktaki insanlarda körlüğe bile yol açabilir. Bombanın yüksek ısısı geniş bir alandaki ağaç ve çalılıkları yakarak büyük yangınlara sebep olur.

Hidrojen bombasının tahrip gücü uranyum ve plutonyum kullanılan atom bombalarının tahrip gücünden oldukça yüksektir. Meselâ SSCB'nin 1961 de patlattığı 60 megatonluk hidrojen bombası, İkinci Dünyâ Savaşında Hiroşima'ya atılan 15 kilotonluk atom bombasından yaklaşık 4 bin defa daha güçlüydü. Bir termonükleer bombanın gücü bir milyon ton dinamitin gücüne eşit olan megaton cinsinden ifade edilir. Stratejik füzelere yerleştirilebilen hidrojen bombalarının gücü 100 kiloton ile 1,5 megaton arasında değişir. Termonükleer bombalar kıtalararası balistik füzelerin savaş başlıklarına sığabilecek boyutlarda da üretilebilirler. Bu bombalar dünyanın çevresini yarım saatten az bir sürede dolanabilecek bir hızla giderken tesbit edilen hedefin birkaç yüz metre yakınına düşürülebilirler.

Hidrojen bombasından ilk defa 1950'lerin başında süper bomba diye bahsedilmeye başlandı. Amerikalıların 1 Kasım 1952'de denediği 5 ilâ 7 megatonluk hidrojen bombasının patlatılmasıyla bir ada ortadan kayboldu ve 5-6 m derinliğinde 1609 m çapında bir çukur açıldı. SSCB ilk termonükleer bomba denemesini 12 Ağustos 1953'te gerçekleştirdi. Günümüzde birçok ülkenin ordularında 20 binden fazla termonükleer bomba bulunduğu tahmin edilmektedir. 5 Mart 1970'te nükleer silahların

yaygınlaştırılmasını yasaklayan bir anlaşma kabul edildiği halde bilhassa büyük devletler silah yapımına bütün hızları ile devam etmektedirler.

HİDROJEN BROMÜR (Bkz. Hidrobromik Asit)

HİDROJEN FLORÜR (Bkz. Hidroflorik Asit)

HİDROJEN İYONU;

Alm. *Wasserstoffion (n),* **Fr.** *Lon (m) d'hydrogene,* **İng.** *Hydrogen ion.* Proton adı da verilen (1+) elektrik yüklü hidrojen atomu. Bir proton ve bir elektrondan meydana gelmiş hidrojen atomu bir elektronunu verdiği zaman geriye çıplak bir proton kalır. Hidrojen iyonuna asitlerin sulu çözeltisinde rastlanır. Bu sulu çözeltilerde bulunan hidrojen iyonları su molekülleri ile birleşerek hidronyum veya oksonyum denilen iyonu (H3O+) meydana getirirler.

Protonun büyüklüğü ortalama olarak diğer iyonların 1/100.000'i kadardır. Yükün, protonun yarıçapına oranı oldukça büyüktür. Protonun suda ayrı olarak mevcut kalması mümkün değildir.Çünkü protonun büyük yükü sebebi ile su molekülünün etrafındaki elektrikî alanı tahrif olur. Bu tahrifin sonucu olarak su molekülü ile hidrojen iyonu arasında bir bağ teşekkül eder ve böylece hidronyum iyonu hâsıl olur.

H_3O^+ iyonu 10^{-3} saniye yaşayabilir ve varlığı spektroskopik metodlarla ispatlanmıştır. Son yapılan araştırmalar, hidronyum iyonunun üç su molekülü ile hidrojen köprüleriyle birleştiği ve $H_9O_4^+$ iyonunu meydana getirdiğini göstermiştir.

Herhangi bir asit suda çözündüğü zaman hidronyum iyonu meydana gelir. Zayıf asitler suda çözündüğü zaman az, kuvvetli asitler çözündüğü zaman ise çok miktarda hidronyum iyonu meydana gelir. Buna rağmen H^+ iyonunun yazılışı H_3O^+ iyonunun yazılışından kolay olduğu için kimyâsal denklemlerin yazılışında H^+ şekli kullanılır.

Hidrojen iyonu, hidroksil iyonu ile birleşerek suyu meydana getirir. Bu olaya nötralleşme denir. Hidrojen iyonu aktif metaller ile reaksiyona girer. Bu reaksiyonda metal, iyon haline geçerken kendisi indirgenir, elementel hidrojen haline geçer. Hidrojen iyonları canlı organizmada meydana gelen birçok reaksiyonun ve endüstrideki kimyâsal işlemlerin yönünü tâyin eder. Hidrojen iyonu konsantrasyonu birçok kimyâsal işlemle de çok önemlidir.

HİDROJEN KLORÜR (Bkz. Hidroklorik Asit)

HİDROJEN PEROKSİT;

Alm. *Wesserstoff peroxyd (n),* **Fr.** *Peroxyde (m) d'hydrogene,* **İng.** *Hydrogen peroxide.* Formülü H_2O_2 olan ve kimyâsal olarak kararlı olmayan yoğun bir sıvı.

Özellikleri: Hidrojen peroksit, renksiz ve kokusuz bir sıvı olup, suda bol miktarda çözünür. Alkolde de çözünür. Kolaylıkla su ve oksijen vermek üzere bozunur. Saf hidrojen peroksit 1 atmosfer basınçta -0,43°C'de donar ve 150,2°C'de kaynar. Sıvı halde ve 255°C'de yoğunluğu 1,44 g/cm^{3}tür. % 90'lık hidrojen peroksit çözeltisi patlayıcı olmamakla berâber % 75'ten % 90'lığa kadar H_2O_2 ihtivâ eden çözeltiler patlayabilir.

Saf hidrojen peroksit yavaşça bozunur. Meselâ metal gibi az bir safsızlık bozulmanın hızını artırır. Burada metal safsızlığı katalitik etki yapmaktadır. Bozunması, saflaştırma ve bâzı kararlılık veren meselâ 8-hidroksikkinolin, sodyum piro fosfat ve alkali metal silikat gibi maddeler ile durdurulabilir. Bozunmada en güçlü katalizör kolloidal plantindir.

Hidrojen peroksit ortama bağlı olarak indirgen ve yükseltgen özelliğe sâhiptir.

Bulunuşu: Hidrojen peroksit tabiatta kar ve yağmur içerisinde eser miktarda bulunmaktadır. Suyun elektrolizi esnâsında katot çevresinde meydana gelir.

Elde edilişi: 1. Baryum oksidin havada 500°C'ye ısıtılması ile elde edilen baryum peroksidin sülfat asidi ile muâmelesinden elde edilir ki bu en eski metoddur.

$$BaO_2 + H_2SO_4 \rightarrow BaSO_4 + H_2O_2$$

derişik sülfat asidi elektroliz edildiğinde peroksidisülfat asidi elde edilir. Bunun su ile reaksiyonundan hidrojen peroksit elde edilir:

$$H_2S_2O_8 + 2H_2O \rightarrow 2H_2SO_4 + H_2O_2$$

2. Etil antrakinonun otoksidasyonundan da elde edilir.

Kullanılışı: Hidrojen peroksidin çok yaygın kullanılışı vardır. % 3'lük çözeltisi mikrop öldürücü olarak kullanılır ve buna halk arasında **oksijenli su** denir. % 3-6'lık çözeltisi saçları sarartmakta kullanılır. % 30'luk çözeltisine perhidrol denir ve kimyâ laboratuvarlarında, elektronik sanâyiinde kullanılır. % 30-50 arasındaki konsantrasyonlar tekstil sanâyiinde pamuklu kumaşları beyazlatmak maksadıyla kullanılır. Kumaştaki renk bozukluğunu elyafın kalitesini bozmadan gidererek etkili bir şekilde beyazlatır. Elde edilen beyazlık fevkalâde ve kalıcıdır. Aynı çözelti, kâğıt hamurunu, ahşap yüzeylerini, yün, ipek, yağ ve bâzı yiyecekleri beyazlatmak için de kullanılır. % 70'lik çözeltisi geniş miktarda organik maddeleri ve anorganik iyonları oksitlemede kullanılır. Derişik hidrojen peroksit deriyi tahriş edicidir.

HİDROJEN SÜLFÜR;

Alm. *Wasserstoffsulfid (n),* **Fr.** *Hydrosulphure (m),* **İng.** *Hydrogen Sulfide.* Renksiz, çürük yumurta kokusunda zehirleyici bir gaz. Formülü H_2S şeklinde olup 1796'da C.Louis Berthallet tarafından bileşiği meydana getiren elementler tâyin edildi.

Çok şiddetli zehir olan hidrojen sülfürün 10-5lik bir konsantrasyonda da kokusu hissedilebilir. Sıvılaştırılmış hidrojen sülfür elektriği iletmez. Kaynama noktası -60,75°C, erime noktası ise -83,70°C'dir. Havadan 1.19 defâ daha ağırdır. Kaynama noktasında yoğunluğu 0,993'tür. Suda ve alkolde oldukça çözünür. Yanıcıdır. % 4,5-45,5 oranında hidrojen sülfür ihtivâ eden hava patlayıcıdır.

Hidrojen sülfür az miktarda petrolde, kaplıcalarda ve tabiî gaz kuyularında bulunur. Elementlerinden de elde edilen hidrojen sülfür laboratuvarlarda demir sülfür üzerine hidrojen klorür etki ettirmekle elde edilir. Saf hidrojen sülfür elde etmek için kalsiyum veya baryum sülfür kullanılmaktadır.

HİDROJEN YAKITLI ARABA;

Alm. *Wagen (m) mit Wasserstoff als Treibstoff,* **Fr.** *Voiture (f) a hydrogene,* **İng.** *Hydrogen car.* Yakıt olarak sıvı hidrojen kullanan araba. Hidrojen için "unutulmuş yakıt" tâbirini kullanmak hiç de yanlış olmamaktadır. Bugün içinde bulunulan enerji krizinin bu tatbikatla kolayca sona erdirilebileceği ve çok yakın bir gelecekte, hidrojenin kara ve hava ulaşımının en büyük enerji kaynağı olabileceği iddiâ edilmektedir. Meziyetleri ilk keşfedildiği günden beri, hidrojen hep "geleceğin yakıtı" ünvânını muhâfaza etmiştir. Çok yüksek sıcaklıkta yanması, aynı ağırlıktaki petrolden çok daha fazla enerji ihtivâ etmesi ve çok az hava kirliliğine sebebiyet vermesi elverişli özelliklerinden bâzılarıdır.

Hidrojen atmosferde bulunan az miktar dışında tabîatta saf olarak bulunmaz, fakat üretmek için gerekli olan hammaddesi oldukça boldur. Bu iş için lâzım olan sâdece su ve başka bir çeşit enerjidir. Son yıllarda hidrojen üretme usûlleri hızla gelişmektedir.

Petrolle çalışan içten yanmalı motorlar, sâdece birkaç değişiklikle hidrojenle kullanılabilir hâle çevrilebilirler. Hidrojenin havada yanması, bugün kullanılan hidrokarbon-hava karışımından on iki kere daha çabuktur. Tecrübe edilmekte olan bâzı hidrojen motorlarında vakitsiz yanma sonucu meydana gelen alevlerin karbüratöre sirâyet ettiği görüldü ise de mikro kompüterlerle yanmanın zamanlamasını çok hassas şekilde kontrol etmek kolayca mümkündür.

Hidrojen motorlarının bir üstünlüğü de, hava kirliliğine çok az katkıda bulunmalarıdır. Hidrojen reaksiyonun yüksek sıcaklığında havadaki nitrojenle oksijen birleşip bir miktar nitrojen oksidi meydana getirmesine rağmen yanmamış hidrokarbon ihracı sözkonusu değildir. Nitrojen oksit ihracını önlemenin bir yolu silindirlere su enjekte etmektir. Böylece ısının çok yükselmesi ve dolayısıyle nitrojen reaksiyonu önlenebilir. Böyle su eklemenin diğer bir faydası da, su buharının pistonlarda genleşmekte olan gazın kuvvetini pekiştirmesi ve dolayısıyla motor gücünün daha verimli olmasına yol açmasıdır. Eski tip hidrojenli araçlarda, sık sık doldurulması gereken bir su deposu bulunurdu. Yeni modellerde ise egzoz sistemindeki su buharı kullanılmaktadır ve böylece sık sık su doldurma müşkilatı ortadan kaldırılmaktadır.Temizlenmesi pahalı birçok hava kirletici madde yayan petrol ile mukâyese edildiği zaman, hidrojenin çok daha iyi bir yakıt olduğu anlaşılır.

Bu problemlere farklı bir çözüm de karbüratörsüz motor kullanmaktır. Bu motorlarda, pistonun her vuruşunda aynı miktarda hava emilir ve gaz pedalıyla ayarlanabilecek şekilde ölçülü miktarda hidrojen püskürtülür.

Daha önemli bir problem ise yakıt tankı meselesidir. Hidrojenin gaz hâlinde depolanması pratik bir çözüm değildir. Çünkü en kısa mesâfeler için bile çok miktarda gaz hidrojen gerekli olmaktadır. Bunun yerine, aya uçuşlarda başarılı olarak kullanılmış bulunan sıvı hidrojen de kullanılabilir. Fakat sıvı hidrojenin -253°C'den düşük sıcaklıklarda muhâfaza edilmesi gerekmektedir ki bu da güçlü soğutma sistemleri ve termoslama gerektirir. Üstelik, sıvı hidrojen bile belirli bir mesâfe için gerekli olan bir

petrol tankından daha büyük bir tank gerektirmektedir.

Yakıt taşıma meselesiyle ilgili olarak teklif edilen çözümlerden biri de metal hidrit parçaları kullanmaktır. Bilhassa demir ve titaryum alaşımları gibi belirli bâzı metal alaşımları oda sıcaklığında oldukça fazla hidrojen emerler ve bu esnâda da ısı yayarlar. Bu usûl ters çevrilebilir, yâni bir metal alaşım ısıtılırsa hidrojen gazı yayar.

Metal ağır olmasına rağmen yine de gaz silindirlerinden daha hafif ve taşıması daha kolay olur. Makul bir ağırlık, taşıta takriben 175 km mesâfelik yakıt temin edebilir. Fakat bu metodun da uygulanması zordur. Metal parçalarının belirli zamanlarda yenilenmesi lazımdır ve bu parçalar zamanla ufalanıp hidrojen akımını engelleyebilir. Bu konuda daha çok gelişmelere ihtiyaç vardır.

Bütün bunlara rağmen, beklenen teknolojik patlama hiç de umulmadık bir yönde olabilir. Belki de içten yanmalı motorların yerine, hidrojenle oksijenin birleşmesi sonucu meydana gelen elektrik enerjisiyle çalışan elektrik motorları geleceğin nakil vâsıtalarının motorları olabilecektir.

HİDROJENLENDİRME (Hidrojenasyon);

Alm. *Hydrieren (n); Hydrierugn (f),* **Fr.** *Hydrogenation (f),* **İng.** *Hydrogenation.* Hidrojeni diğer bir madde ile birleştirme işlemi. Petrol sanâyiinde sıvı yakıt îmâlatında, margarin endüstrisinde önemli bir ameliyedir. Umûmiyetle, hidrojenin katıldığı madde, iki ve üç bağı olan doymamış, organik bileşiklerdir. Hidrojenin katıldığı bâzı kimyâsal reaksiyonlarda, doymamış bileşikler birbirine benzeyen bileşiklere ayrışabilir ki bu "hidrojenasyon bölünmesi" olarak bilinir. Hidrojenasyon reaksiyonları umûmiyetle belirli sıcaklık, basınç ve katalizör mevcudiyetinde yapılır.

Benzin, petrolün ağır yağlarının hidrojenasyonu ile elde edilir. Yâni benzin, kömür veya tabiî gazların hidrojenlendirilmesi ile de elde edilebilir. Kömür 1800°C'de oksijen ve su buharı ile muamele edilir. Karbon monoksit elde edilir ve bu da hidrojenasyona uğratılarak daha geliştirilir. Kömür ince öğütülüp pasta hâline getirilir. Bu pasta kalın (ağır) yağ ve metal sülfür ile karıştırılır, sonra 200-250 atmosfer baskı altında 400°C'ye kadar ısıtılır. Daha sonra 450-500°C'de hidrojene edilir ve hafif yağlar veya benzin elde edilir.

Hoşa gitmeyen koku ve tatdaki tabiî yağlar hidrojene edilerek yenebilen katı yağ hâline çevrilir. Bu işlemde doymamış yâni sıvı hâldeki yağ, doymuş (katı) yağ hâline getirilir. Pamuk ve çiçek yağları hidrojene edilerek margarin elde edilir.

HİDROKARBON;

Alm. *Kohlenwasserstoffverbindung (f), Kohlenhydra,* **Fr.** *Hydrocarbone (m),* **İng.** *Hydrocarbon.* Sâdece karbon ve hidrojen atomları ihtivâ eden organik bileşikler. Hidrokarbonlar çok çeşitlidir. Birçok üyesi endüstriyel bakımdan önemlidir. Meselâ metan tabiî gazların temel maddesidir. Benzin hidrokarbonlar karışımı olduğu gibi benzen, naftalin ve asetilen de birer hidrokarbondur. Hidrokarbonlar teorik bakımdan da önemlidir. Çünkü organik bileşiklerin birçok sınıfının sistematik olarak adlandırılmasında hidro karbonların adlandırılması esastır.

Hidrokarbon Tipleri

Hidrokarbonlar yapılarına bağlı olarak alifatik, aromatik ve alisiklik bileşikler olarak tasnif edilebilir. Alifatik ve alisiklik bileşikler de doymuş ve doymamış olarak sınıfandırılır. Doymuş hidrokarbon, mümkün olan en çok hidrojen ihtivâ eder ve karbonlar birbirlerine bir elektron çiftinin meydana getirdiği tek elektron bağı ile bağlıdırlar. Doymamış hidrokarbonlarda ise karbonlar birbirlerine çift veya üç bağ ile bağlanmışlardır. Alifatik hidrokarbonlar, hidrojen atomlarının bağlı olduğu düz veya dallanmış karbon zincirlerinden meydana gelmiştir.

Doymuş alifatik hidrokarbonlar: Bunlara alkanlar veya parafinler de denir. Genel formülü C_nH_{2n+2}'dir (n: karbon sayısı). Alkanlar bir homolog seri meydana getirir ki bu seride birbirini tâkip

FORMÜL VARRR!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!! (1)

eden bileşikler arasında (CH_2) kadar fark vardır. Karbon sayısının Lâtincesinin sonuna (AN) eki getirilerek adlandırılır.

Karbon sayısı birden ona kadar olan alkanlar metan, etan, porapan, bütan, pentan, hekzan, heptan, oktan, nonan ve dekan şeklinde adlandırılır. Dört karbonlu hidrokarbonlardan îtibâren izomeri (kapalı formülü aynı, açık formülü farklı olma) olayı başlar:

FORMÜL VARRRRRRRRR!!!!!!!!!!!!! (2)

Bu iki bileşiğin fiziksel ve kimyâsal özellikleri farklıdır. Karbon sayısı arttıkca mümkün olabilecek izomer sayısı da artar. $C_{40}H_{82}$ bileşiğinin izomeri ihtimâli 62 tirilyon kadardır.

Özellikleri: Karbon sayısı beşten düşük olan alkanlar oda sıcaklığında gaz hâlindedir. Hekzandan daha büyük alkanların karbon sayısı çoğaldıkça erime ve kaynama noktaları da yükselir. Bunlar oda sıcaklığında sıvı, katı olabilirler. Alkanlar aktif değildirler yâni reaksiyona girmek istemezler.

Üretimi: Alkanların en önemli ve ticârî üretim kaynağı tabiî gaz ve petrol kuyularıdır. Tabiî gaz içinde en çok metan bulunur. Fakat etan, propan, bütan ve daha büyük moleküllü alkanlar da bulunabilir.

Alkanların adlandırılması: Alkan serisindeki bileşiklerin adlandırılması en uzun zincir içindeki karbon sayısına dayandırılır. En uzun zincir esas zincir olup, buna bağlı kısa zincirler vardır. Bu kısa zincirlere radikal veya alkil denir. Alkilin genel formülü CnH_{2n+1} şeklinde olup, türediği alkanın isminin sonundaki AN eki kaldırılıp İL eki getirilerek adlandırılır.

CH_3 — Metil, C_2H_5 — Etil, C_3H_7 — Propil Bu alkiller esas zincire bağlı yan dallardır. Önce alkilin bağlı olduğu karbonun numarası, sonra alkilin sayısı latince söylenir ve esas zincirin adı ilâve edilir:

FORMÜL VAR!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!! (3)

Doymamış hidrokarbonlar:

Alkenler: Bu sınıfa olefinler sınıfı da denir. Bu sınıfta hiç olmazsa iki karbon arasında çift bağ vardır. Karbon sayısının latincesinin sonuna EN ve İLEN eki getirilerek adlandırılır. Çift bağın hangi karbonlar arasında olduğunu belirtmek için rakam kullanılır. Bu rakam çift bağın bağlı olduğu karbonlardan ilkine âittir.

$CH_2 == CH_2$ $CH_3 — CH == CH — CH_3$

Eten-etilen 2-Bütilen

Alkenler oldukça aktiftir. Doymamış karbonlara hidrojen, halojen ve diğer bâzı bileşikler katılır:

FORMüL VAR!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!! (4)

Alkinler: Doymamış diğer hidrokarbon grubudur. Karbonlardan bir çiftinin arasında üç bağ vardır. Karbon sayısının Lâtincesinin sonuna İN eki getirilerek adlandırılır:

FORMüL VAR!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!! (5)

Alkinler kimyâsal olarak alkenlere göre çok daha aktiftir.

Aromatik hidrokarbonlar: Aromatik hidrokarbonlar bir veya daha çok benzen halkası ihtivâ ederler. Benzen halkasının yapısı çok çeşitli şekilde gösterilmiştir:

FORMÜL VAAAAR!!!!!!!!!!!!!!!!! (6)

Birinci formül açık formül olup bağlanma şekillerini, karbon ve hidrojen sayılarını göstermektedir. 2 ve 3 numaralı formüller ise basitleştirilmiş benzen formülüdür.

Benzen halkasına çeşitli grupların girdirilmesi ile çeşitli bileşikler elde edilir. Toluen, ksilen, naftalin gibi misaller vermek mümkündür.

Alisiklik hidrokarbonlar: Alisiklik hidrokarbonlar üç veya daha fazla karbon bulunduran halkalı bileşiklerdir. Bu halkalar benzen halkalarından farklıdır.

FORMÜL VAAAARR!!!!! !!!!!!!!!! (7)

HİDROKLORİK ASİT;

Alm. *Salzsaure (f),* **Alm.** *Acid (m) chlorhydrique,* **İng.** *Hydrochloric acid.* Hidrojen klorürün (HCl) sudaki çözeltisi olup, klorür asidi de denir. Hidrojenklorür, nemli havada sis meydana getiren ve suda çok çözünebilen, aşındırıcı olmayan renksiz bir gazdır.

Hidroklorik asit 1400 yıllarında elde edildi. Tuz ruhu olarak bilinir. Hidrojen klorürün tersine olarak oldukça aşındırıcı, çürütücüdür. Zehirli de olan hidroklorik asidin, volkanik alanlarda bâzı nehirlerde eser miktarda bulunduğu bilinir. Mide suyunda da hidroklorik asit vardır.

Hidroklorik asit kuvvetli bir asittir. Berrak, renksiz veya sarı, tüten ve hoşa gitmeyen bir sıvıdır. Alkolde çözünür. En çok % 38'lik derişimdedir. Bütün aktif metallerle ve aynı zamanda bazlarla da reaksiyon verir.

Hidroklorik asit sanâyide geniş ölçüde kullanılır. Metallerin temizlenmesinde, lehimcilikte, ecza ve organik madde imalâtında, alüminyum elde etmek için alüminyum oksit îmâlatında, deniz suyundan magnezyum çekilmesinde, klorür tuzlarının elde edilmesinde, cevher muâmelelerinde ve boyaların üretiminde kullanılır. Hidrojen klorür gazı -83°C'de kaynar, -111°C'de ise katılaşır. Hidroklorik asidi elde edebilmek için önce hidrojen klorür gazını elde etmek gerekir:

1. Hidrojen klorür, sodyum klorür tuzuna sülfat asidi etki ettirmekle elde edilir:

$2NaCl+H_2SO_4 \rightarrow Na_2SO_2 + HCl$

2. Kükürtdioksit ve oksijen karışımlarının sodyum klorüre etkisiyle elde edilir:

$SO_2+1/2O_2 + H_2O+NaCl \rightarrow Na_2SO_4+2HCl$

3. Doğrudan elementlerinden elde edilir. Hidrojen ve klor gazı karışımı uygun katalizörlerle reaksiyona sokulur. Reaksiyon şiddetlidir. Hidrojen klorür gazı genellikle sudaki çözeltisi olan hidroklorik asit hâlinde kullanılır.

Türkiye'de, hidrojenklorür, İzmit kloralkali fabrikalarında büyük ölçüde üretilmekte ve üretilen miktarlar ihtiyacı karşılamaktadır.

HİDROLİK;

Alm. *Hydraulik,* **Fr.** *Hydraulique (f),* **İng.** *Hydraulics.* Sıvıların ve bilhassa suyun mekanik özellik ve davranışlarını deneysel (tecrübî) ve teorik olarak inceleyen uygulamalı (tatbikî) bir bilim dalı. Sıvılar vâsıtasıyla kuvvetlerin nakil ve kontrolü.

Hidroliğin târihçesi: Nehir kenarında kurulan çok eski medeniyetlerde insan, hayvan ve bitkilere su

sağlamak üzere pratik hidrolik bilgileri kullanılmıştır. Binlerce yıl önce Mısırlılar çok geniş rezervuar (hazne, sun'î göl), sulama ve su yolları ağlarını planlamış ve inşâ etmiştir. Süleymân aleyhisselâm devrinden kalma su hazneleri hâlâ hayranlık uyandırır. M.Ö. 3000 yıllarından Mennes'in, Memphis bölgelerini sellerden korumak için Nil üzerine kargir bir baraj yaptığı söylenmektedir. Bu baraj, içme ve kullanma suyu da sağlıyordu. M.Ö. 2000 yıllarında Mısırlıların Nil Deltasını Kızıldeniz'e bağlayan bir kanal yaptığı ve bunun 1000 yıldan fazla bir süre Akdeniz ile Kızıldeniz arasında gemi geçişi için kullanıldığı sanılmaktadır.

Muhtemelen M.Ö. 2300'de Mısırlılardan da önce mancınıklı kova şeklinde su yükseltme aracı Dicle-Fırat vâdilerinde geliştirilmiş, M.Ö. 2400 yılında Bâbilliler Dicle Nehri üzerinde büyük bir baraj, geniş bir sulama ve su iletim ağı inşâ etmiştir. Bunun kalıntıları hâlâ görülmektedir. Eski devirlere âit gelişmiş sulama tesislerinin kalıntılarına bugün İsrail'in elinde bulunan Necef bölgesinde, Arabistan'ın güneyinde ve Çin'de rastlanmaktadır.

Asur kraliçesi putperest Semiramis (M.Ö. 800) zamânında Van Ovasına su getirmek için yapılan 56 km'lik 4 m^3/sn debili, Şamran Kanalı hâlâ sulamada kullanılmaktadır. M.Ö. 385'te Kızıldeniz Akdeniz'e bağlıydı. Şam'da her evde su vardı. Çinliler 500 m derinlikte kuyu kazmıştı. Peru'da Kızılderililer mükemmel su tesisleri yapmıştı. Yunanlılar ve Romalılar büyük su kemerleri, tüneller ve limanlar da yapmış olmalarına rağmen önceleri hız ve diğer temel kavramları pek bilmiyorlardı. M.Ö. 3. yüzyılda Arşimet meşhur prensibini buldu. M.S. 100 yılında İskenderiyeli Hero birçok hidrolik makinalar planladı. Kendisi hız, debi vb. kavramları da biliyordu. Bundan yüzlerce yıl sonra bile, kendinden sonra gelen zamânın bilginleri bunları anlayamadılar. Hindistan'da çok sayıda büyük hacimli açık su hazneleri yapılmıştı. Bergama'da 20 atmosfer basınca dayanan borular kullanılmıştı.

Hazret-i Muâviye zamânında Mekke'ye su getiren kemerler yapıldı. Halife Me'mûn zamânında 9. yüzyılda Nil üzerinde seviye ölçümü başlatıldı. Halîfe Mütevekkil zamânında ve sonraları ölçü tertibatı yenilendi ve hâlâ çalışmaktadır. Câbir, Bîrûnî, Cezerî, Harezmî, Hâzinî, Tûsî, Kerecî, Âmulî, Hirevî gibi âlimler hidroloji, hidrolik yer altı suyu mevzuunda eserler yazmış ve bunlara âit prensipler kullanarak otomatik âletler yapmışlardır. Öz ağırlık ölçümü için hassas terâzi yaptılar. Bunda ısı etkisini bile hesaba katmışlardı.

Rönesans'tan sonra Leonardo da Vinci, kendisine kadar pek gelişmeyen hidrolik konusunda, deneysel ve teorik çalışmalar yapmış, dalgalar, çevrintiler ve borulardaki akışı anlatmış ve dalgaların yayılma, yansıma ve girişimini şekillerle göstermiştir. Galileo, serbest düşme kânunu ile dolaylı olarak hidroliğe katkıda bulunmuştur. Evangelista Toricelli bu kânunu orifislerden (deliklerden) çıkan suya uygulamıştır.

On yedinci yüzyılda Blaise Pascal, Hidrolik pres ve basınç iletilebilirliği prensiplerine açıklık getirerek hidrostatik teorisini tamamlamış, aynı yüzyılın sonunda İsaac Newton hareket kânunlarını kurup, akışkan viskozitesi ve atâletten doğan akış direnci tariflerini geliştirmiştir. Bunun çalışmaları hidrolikte büyük ehemmiyet taşıyan "enerjinin korunumu" ve "momentumun korunumu" kânunlarına temel teşkil etmiştir.

Modern gelişmeler: On sekizinci yüzyılın ilk yarısında sürtünmesiz (ideal) akışkanların matematiksel incelemesini yapan Leonard Euler ve Daniel Bernouilli ile klasik hidrodinamik hızla gelişmiştir. Aynı yüzyılın ikinci yarısı ve 19. yüzyılın başlarında matematiksel hidrodinamik ve deneysel hidrolik birbirinden bağımsız iki disiplin olmuştur. Bunlardan ilki Lord Kelvin, Lord Rayleigh, Sir George G.Stokes, Harace Lamb ve diğerleri tarafından, ikincisi ise Antoine de Chezy, Henry Darcy, Henry Bazin, James B.Francis, Robert Manning ve diğer birçok araştırıcı tarafından geliştirilmiş, 20. yüzyılda ise bu iki alan akışkanlar mekaniği olarak birleştirilmiştir. Boyut analizi ve küçültülmüş modellerin geliştirilmesi bu modern sentezi sağlamıştır. Osborne Reynolds hareketli tabanlı (kum gibi) nehir modelini ortaya koymuş ve William Froude bir deney tankında su içinde gemi modellerini çekme tekniklerini geliştirmiştir. Böyle modelle tabiat arasında geçerli ampirik bağıntılar elde edilmesi mümkün olmuştur. Ludwig Prandtl'ın 1904'te geliştirdiği sınır tabaka teorisi ideal akışkanın matematiksel teorisi ile hakîkî akışkanların gerçek davranışı arasındaki boşluğu doldurmuştur.

Hâlen üniversite ve hükûmete âit (Ankara DSİ Araştırma Laboratuvarı gibi) laboratuvarlarda hidrolik konusundaki araştırmalar sürmektedir. Sıvıların mekaniği statik ve kinetik olarak ikiye ayrılır. Kinetik ise kinematik ve dinamik kısımlarından ibârettir. Fiziksel hidrostatik kanunları, sükûnetteki (durgun) akışkanların tesirlerini ve özellikle basınç, basınç kuvveti, mutlak veya rölatif dengeyi inceler. Sıvı içinde birim yüzeye sâhip bir noktadaki toplam (mutlak) basınç, yüzeydeki atmosfer basıncı ile o nokta üzerindeki sıvının ağırlığının toplamına eşittir. Havanın her tarafta var olması düşünülerek, aksi gerekmedikçe genellikle mutlak basınç yerine sâdece sıvı ağırlığının doğurduğu efektif (etkin) basınç kullanılır. Ucu atmosfere açık basınç ölçekleri de bu basıncı gösterdiğinden buna ölçüm basıncı da denir. Basınç kuvveti, basınçla tesir alanının çarpımına eşittir. Sıvı içinde bir noktadaki basınç, her yönde aynı olduğundan ve sıvılar basıncı her tarafa aynen ilettiğinden, kaldırma kuvveti de bu basıncın

yukarı yönelmiş değeri ile etki alanının çarpımından doğar. Basınç kuvveti etki ettiği yüzeye diktir. Küresel yüzeylerde merkezden geçer. Mutlak dengede sıvı tam durgun haldedir. Rölatif dengede, sıvıyı taşıyan kap hareket etmektedir. Hidrokinematik, etkiyen kuvvetler gözönüne alınmaksızın akışkan hareketini inceler. Hidrodinamik, ilgili kuvvetler ve birlikte meydana gelen enerji değişimleri de dâhil olarak akışkan hareketini ele alır.

Akışkan özellikleri, rölatif zaman ve mekan durumu, akışın basınçlı (boru içinde) veya câzibeli (açık kanal veya boru içinde yerçekimi etkisiyle) cereyan etmesi, hidrolik olayların karakteristiklerini teşkil eder.

Sıvı özellikleri: Hidrolik, homojen olduğu kabûl edilen kütlesel boyuttaki sıvılarla ilgilenir, moleküler boyutlarla meşgul olmaz. Katılardan farklı olarak, denge hâlindeyken sıvılar kesme kuvvetine mukâvemet edemezler. Belirli bir şekle sâhib olmayan bir sıvı kütlesinin sıcaklık ve basınçla sâdece pek az değişen muayyen bir hacmi vardır.

Fizik kânunları matematik eşitliklerle ifâde edilir. Mekaniğin üç temel prensibi, hidrolikte de aynen uygulanır. Bunlar kütlenin korunumu (süreklilik), enerjinin korunumu (Bernoulli) ve momentumun korunumu prensipleridir. Hidrolik problemlerinin çözümünde bu prensipler ve ilgili eşitlikler yardımıyla gerekli hesaplamalar yapılmaktadır.

Hidroliğin uygulama alanları: İnşaat mühendisliği içindeki hidrolik (su) mühendisliği alanında su getirme, kanalizasyon, sulama, kurutma, su ulaştırması, taşkın kontrolu, hidroelektrik enerji, erozyon kontrolu, arâzi ıslahı, çevre kirlenmesi kontrolu, dinlenme tesisleri vb. projelerinde hidrolik bilgileri kullanılmaktadır. Su alma, iletim, biriktirme, dağıtma, toplama, tasfiye, ölçme ve kontrol yapıları vb. hep hidrolik esaslarına göre şekillendirilmektedir. Bu maksatla baraj, bağlama, kuyu, pompa, boru, galeri, açık kanal, denge bacası, cebri boru, türbin, kanal, menfez, hazne, sedde, kıyı duvarları, dalgakıran, kaplama duvarı, savak, köprü ayağı, gemi geçit ve inşâ tesisleri, kapak, vana, ızgara, kum ve silt tutucu, çökeltim havuzu, havalandırma havuzu, yüzme havuzu, yüzdürme havuzu, çürütme tankı, kurutma yatağı vb. teşkilinde hep hidrolikten istifâde edilmektedir. Hidrolik yardımı ile bilhassa sıvıların takriben sıkışmama ve aldıkları basıncı aynen iletme özelliklerinden faydalanılarak çeşitli makina ve mekanizmalar geliştirilmiştir. Cendereler, liftler, otomatik kontrol tertibatları, frenler, inşaat makinaları, silahlar, hava ve deniz vâsıtalarına âit makinalar vb. hep hidrolik prensiplerine dayanmaktadır. Hidrolik, boru içinde katı madde taşınması, bitkilerde su ve kan dolaşımının incelenmesinde de kullanılmaktadır.

HİDROLİZ;

Alm. *Hydrolyse (f),* **Fr.** *Hydrolyse (f),* **İng.** *Hydrolysis.* Bir bileşiğin su vasıtası ile bölündüğü kimyasal bozunma reaksiyonu. Bu reaksiyonda su da bölünmeye uğrar. Hidroliz reaksiyonunun genel ifâdesi:

$$RX+HOH \rightarrow RH+XOH$$

şeklindedir. Metalik, metalik olmayan ve organik bileşikler hidrolize uğrayabilirler. Hidroliz olayı, su yerine başka sıvı ile olursa bu olaya solvaliz denir.

Yağlar hidrolize edilirse sabun elde edilir. Bu reaksiyona da sabunlaşma reaksiyonu denir. Çay şekeri (sakkaroz) hidrolize edilirse glikoz ve fruktoz elde edilir. Odun artıklarındaki selülozun hidrolizi ile şeker ve alkol elde edilebilir.Bitki ve hayvan hücrelerindeki hidroliz reaksiyonları enzimler tarafından katalize edilir ve böylece nişasta, maltoz ve dekstrine hidrolize olur.

Metal tuzlarının hidrolizi ile baz ve asid meydana gelir. Mesela potasyum siyanürün (KCN) hidrolizinden potasyum hidroksit (KOH) ve siyanür asidi (HCN) elde edilir. Potasyum hidroksit kuvvetli baz olduğundan reaksiyonun yapıldığı ortam bazik olur. Yine benzer şekilde amonyum klorür (NH_4Cl) suda çözülürse hidrolize uğrar ve amonyum hidroksit ile hidrojen klorür asidi elde edilir. Hidrojen klorür asidi kuvvetli olduğundan ortam asidik olur. Organik bileşiklerin hidrolizine tipik misâl olarak etil klorürün (C_2H_5Cl) hidrolizi verilebilir:

$C_2H_5Cl + HOH \rightarrow C_2H_5OH + HCl$

Ametal halojenürler su ile hidroliz olarak iki ayrı aside bölünür.

HİDROLOJİ;

Alm. *Hydrologie,* **Fr.** *Hydrologie,* **İng.** *Hydrology.* Suyun tabiatta bulunuşunu, yerküresinde (yâni atmosfer, yeryüzü ve yeraltındaki) dolaşım ve dağılımını, özelliklerini ve çevre üzerindeki etkilerini ölçüm ve hesap yoluyla inceleyen ilim. Karalar üzerindeki su, kar ve buz; akarsular, göller ve denizlerdeki su ve buz; zeminin içindeki boşluklarda (yeraltında) bulunan su ve atmosferdeki su

buharı, hidrolojinin konusunun esasını teşkil eder. Kuraklık, seller, buzullar, yağmur, kar, dolu yağışı ve erozyon da hidrolojideki başlıca önemli mevzulardır.

Su, büyüme dâhil hayatın her safhasında, zirâî ve sınâî sâhalarda ve eğlence-spor gibi faaliyetlerde vazgeçilemeyen bir maddedir. Bu yüzden, suyun dağılımı, korunması, ne şekilde elde edilebileceği ve nasıl kontrol edilebileceği ile ilgilenen bu bilim dalı insanlık için çok mühimdir.

Ancak su, aynı zamanda, fevkalâde güçlü, yıkıcı bir unsur da olabilmektedir. Sık sık görülen seller ve kıyılardaki müthiş fırtınalar, büyük ölçüde can ve mal kaybına sebeb olmaktadır. Ayrıca, arasıra yükselen yeraltı su seviyesi, zirâî sâhalarda çok büyük kayıp ve zararlara yol açabilmektedir. Hidroloji ilmi, suyun bu tahripkâr kuvvetini kontrol üzerinde de önemli çalışmalar yapar.

Diğer fen bilimlerinde olduğu gibi, hidroloji de matematik, fizik ve kimyâ gibi bilim dallarından faydalanır. Her ne kadar jeoloji, jeokimya, zemin mekaniği, oşinografi ve meteorolojinin aralarındaki sınırlar çok bariz değilse de, herbirinin kendine has bir araştırma konusu vardır.

Sudan faydalanma ve korunma yapılarının projelendirilmesi tabiattaki su miktarı ve özelliklerinin bilinmesi ile mümkündür. Bunu ise hidroloji temin eder.

Târihçe: Çok eski kavimler bile yüzeysel ve yeraltı sularını toplama, biriktirme ve dağıtma ve sellerden korunma konusunda büyük maharet göstermiştir.Bilhassa yüzeysel suların miktar ve zamânını ölçmek için çeşitli usûller keşfetmişlerdir. Bunlarla ilgili teoriler ile birlikte de hidroloji bilimi kurulmuştur. On yedi ve on sekizinci asırlarda Pierre Perrault, Edne Mariotte ve Edmund Halley Paris'teki Sen Nehri akışını ve Akdeniz'deki buharlaşmayı ölçmüşlerdi. Yirminci asırda dünyâ üzerinde pekçok yerlerde bu çeşit ölçümler yapılmaya başlanmıştır. Böylece hidroloji bilimi modern anlamıyla ortaya çıkmıştır.

Hidrolojik çevrim (Tabiattaki su dolaşımı): Okyanuslardan atmosfere atmosferden karalara ve nihayet yine okyanuslara doğru olan su dolaşımını ifâde eden hidrolojik çevrim, hidrolojinin esâsını teşkil eder. Devamlı olarak hareket eden hava kütlelerinin tesiri ile su, deniz ve karalar içinde, yüzeyinde ve üstünde hareket eder. Bir hava kütlesi soğuk bir hava ile temasa gelince veya yükselince soğur ve içindeki su, bulut olarak yoğunlaşır, yağmur, kar veya dolu hâline gelir. Yağış daha havada iken veya yeryüzüne ulaştıktan sonra su, kısım kısım süratle buharlaşır, yüzeyde akışa geçer, zemine sızar, yüzeydeki boşluklarda birikir. Toprağa giren su ise yine bölüm bölüm yüzey altındaki boşlukları doldurarak, daha aşağılara süzülür, buralarda birikir ve yeraltı suyu olarak akar. Toprakta tutulan su, bitki kökleriyle emilir ve yapraklardan buharlaşarak atmosfere döner. Sonra terleme etkisi ile tekrar yüzeye ulaşır ve buradan buharlaşarak atmosfere döner. Buharlaşmaya **evaporasyon** da denir. Tarlalardan ve ekinden buharlaşan su, bitkinin su ihtiyacını gösterir ve **evapotranspirasyon** adını alır.

Seviye farkları ve jeolojik yapıya göre yüzey ve yeraltındaki suların biri diğerine ulaşır. Buharlaşmayan akarsular da, neticede okyanuslara varır. Hidroloji daha çok suyun, yağış olarak yeryüzüne inmesinden deniz veya okyanuslara varmasına kadar olan safhaları ile ilgilenir. Bunlar; yağış miktârı şiddetli, kar ve buzul hâlinde biriken su miktârı, buzulların büyüme ve küçülme nisbetleri, akarsu yatakları boyunca çeşitli noktalardaki debiler, göllerdeki su miktarının artma veya azalması, zemine sızma hızı ve miktarı, zemin nemindeki değişmeler, yeraltı suyu miktârının bir göstergesi olarak kuyulardaki su seviyelerinin değişmesi, yeraltında biriken suyun hareket hızı, menba (pınar, kaynak) akışları ve yeryüzüne çıkan su sızıntıları, yeraltı suyu ve yüzeysel akışın taşıdığı çözünmüş ve muallak (asıntı) maddelerin su kullanımına etkisi ve göl, akarsu, toprak ve bitkilerden buharlaşarak giden su miktarı değerleridir. Bunların ölçümleri, işe yarar bilgilerin toplanması ve analizi, sonuçların gerçek problemlere tatbiki ve ilerisi için geçerli metotlar kurulması, yâni kısacası hidrolojik çevrimdeki sularla ilgili temel prensip ve kanunların ortaya konulması da hidrolojinin işidir.

Denizlerden buharlaşan su, hareket eden hava kütleleri tarafından karalar üzerine taşınır ve yağmur veya kar halinde yeryüzüne iner. Bu suyun takriben üçte biri yüzeyden veya yeraltından akış suretiyle tekrar denizlere ulaşır. Geriye kalan üçte ikisi ise, buharlaşma veya bitki yapraklarından terleme suretiyle atmosfere döner. Böylece güneş enerjisi deniz suyunu damıtarak, meydana gelen tatlı suyun, karalar üzerinde bitkilerin, hayvanların ve insanların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde dağılmasını sağlar. Bununla beraber bu tatlı su, dünyânın bütün kısımlarına sürekli olarak mahallî ihtiyaçları karşılayacak biçimde verilmemektedir. Çöl bölgeleri çok az su alır veya hiç almaz. Diğer bazı bölgeler ise çok fazla su alır. Normal yağışın yeterli olduğu bölgelerde bile uzun süre devâm eden kuraklıklar veya fazla yağışın sellere sebeb olduğu periyotlar (zaman aralıkları) mevcut olabilir. Hidroloji bilginleri kuraklık ve sellerin muhtemel büyüklüğünü tahmin etmeye ve muayyen bir bölgede kullanılabilecek mevcut suyun miktarını tayine çalışır. Ayrıca, barajgölü haznelerinin işletilmesi ve âcil sel korunması ile ilgili kısa süreli sel ve su temini tahminleri yapar. Bundan dolayı hidroloji ilmi sel zararlarını azaltma, su kuvveti geliştirilmesi, erozyon kontrolü, içme ve temizlik için evlerde kullanma ile tarımda, endüstride kullanma maksadıyla yeterli su temini projelerinin hazırlanmasında esas alınır. Hidrolojik çevrimin elemanları ilgili duruma göre kayıp veya kazanç olarak birikmiş sudaki değişimi gösterecek şekilde

denge halindedir. Buna hidrolojik denge denklemi denir.

Suyun kaynağı: Menbaların ve açık havalarda akarsuların yeraltından gelen uzak bölgelere düşen yağışlarla beslendiği bilinmektedir. Bir nehrin, beslenme havzasına düşen yağışların, meydana gelen akışı sağlamaya kifâyet edecek büyüklükte olduğu ölçülerle ortaya konmuştur.

Su kalitesi: Düşen yağmur damlalarının ve akan suyun hâiz olduğu enerjinin çoğu toprak ve kayaların erozyonuna harcanır. Toprakta erozyonun başlamasında yağmur damlalarının çarpma etkisinin önemli olduğu gösterilmiştir.

Bitki örtüsü bu etkiden toprağı koruyarak erozyonu azaltır. Akarsular ise vâdilerin tabanını ve kıyılarını aşındırarak kanyonlar ve sel yatakları meydana getirir. Zirâî yönden mühim alanlar olan ekime müsâit vâdilerin ve verimli deltaların meydana gelmesinde de erozyon mühim bir tabiî olay olarak karşımıza çıkar. Mamafih, insanların yaptıkları ekim ve diğer faaliyetler, değerli olan yüzeysel toprağın erozyonunu hızlandırabilir. Bu toprak, sonuçta daha aşağıdaki rezervuarlarda faydalı depolama hacmini azaltır ve yatakları doldurarak tıkar. Hidroloji, erozyonu asgari seviyeye indirici çâreleri bulmak ve akarsuların taşıdığı sediment (sürüntü maddesi) miktârını tâyin etmekle uğraşır. Bunun için yeryüzü erozyonu mekaniğinin ve çeşitli koruyucu tedbirlerin erozyon miktarı üzerindeki etkisinin ve akarsuda sürüntü maddesi hareketi mekaniğinin ele alınması ve incelenmesi gerekir. Akarsudaki asıntı maddelerin miktarını ölçmek için suya bir nümûne alma kabı daldırılarak bu maddeyle dolu su nümûnesi alınır, süzgeç kağıdından geçirilir, kâğıt kurutulup tartılarak maddenin konsantrasyonu bulunur. Bu değer, toplam akış hacmi ile çarpılarak, toplam madde miktarı elde edilir. Aynı şekilde dipte sürüklenen maddelerin miktarı da bir kap yardımı ile tayin edilir.

Ayrıca suda, havzadaki çeşitli kaya ve topraklardan çözünme sûreti ile katılmış mineraller de bulunur. Suyun kimyâsal analizi yapılarak bunların mikdarları belirlenir ve gerekli ise tasfiye edilmeleri için çökeltme, süzme, adsorblama, iyon değiştirme, dezenfekte etme gibi işlemler de uygulanarak su, sulama, kullanma veya endüstri suyu olarak faydalanma maksadına uygun hâle getirilir. Yeraltı sularının kimyâsal analizi suların orijinlerinin belirlenmesine de yarar. Bundan başka suların radyoaktif özellikleri de önem taşıyabilir. Bakteriyolojik analizler suyun mikroplar yönünden kirli olup olmadığını ortaya koyar.

HİDROMETRE;

Alm. *Hydrometer (m),* **Fr.** *Hydrométre (m),* **İng.** *Hydrometer.* Bir sıvının yoğunluğunu ölçen âlet. Hidrometre, bir tarafı ağırlaştırılmış ve diğer tarafında ölçeklenmiş bir boru bulunan bir cam küreden ibârettir. Kullanılırken yoğunluğu ölçülecek sıvının içine konulur. Eğer sıvının yoğunluğu büyükse, hidrometre gövdesi dışarı çıkarak yüzer. Gövde üzerine gelen sıvı üst yüzeyinden, sıvının yoğunluğu anlaşılır. Sıvının yoğunluğu arttıkça, hidrometre yukarı çıkarak yüzer. Hidrometrenin gövdesi üzerindeki ölçekten, sıvının yoğunluğu okunur. Ölçeğin aralıkları düzgün değildir. Yüksek yoğunluklara geldikçe ölçek çizgileri sıklaşır.

Kullanılışı: Hidrometreler pekçok amaç için kullanılır. En çok, otomobillerde, kurşunlu akümülatörlerde sülfirik asit çözeltisinin yoğunluğunu ölçmede istifâde edilir. Akümülatör doluyken yoğunluk 1,27 gr/cm^3 ve boşken 1,05 gr/cm^3 civârında bulunur. Ayrıca otomobillerdeki antifriz çözeltisini kontrol etmek için kullanılır. Kimyâ endüstrisinde de, sıvı karışımlarındaki yoğunluğu ölçmek veya sıvının bileşenlerini bulmak için faydalanılır. Tıpta ise, idrarın yoğunluğunu ölçmek için kullanılır.

Çalışma prensibi: Hidrometre, Arşimed prensibine göre çalışır. Buna göre, bir sıvı içine batırılan bir cisme, sıvı içindeki kısmının hacmine eşit hacimdeki sıvının ağırlığı kadar kaldırma kuvveti etki eder. Buna göre hidrometre, ağırlığına eşit ağırlıktaki sıvıya yerdeğiştirme verinceye kadar batar. Denge durumunda, hidrometrenin ağırlığı, batan kısmının hacmine eşit hacimdeki sıvının ağırlığına eşit olur. Batan kısmın hacmi gövde üzerine konulan bir ölçekle belirlenir. Yoğunluk, kütlenin hacme bölünmesiyle elde edilir.

Hidrometrenin hassaslığı küre hacminin gövde hacmine oranının büyümesi ile artırılır. Hassaslığı arttıkca hidrometrenin kullanıldığı ölçme aralığı da azalır. Bu sebepten farklı yoğunluk bölgelerini ölçmek için farklı hidrometreler kullanılır.

İslâm âleminde yetişen fen âlimlerinden Hâzinî (vefâtı: 1155) hidrostatik konusundaki çalışmaları ile tanınmıştır. Bîrûnî'nin (973-1049) cisimlerin yoğunluklarını ölçme konusunda yaptığı çalışmalardan istifâde ederek birçok katı ve sıvı maddelerin yoğunluklarını son derece hassas bir şekilde ölçmeye muvaffak olmuştur. Sıvıların yoğunluğunu ölçebilmek için hidrometre cihazını ilk defâ Hâzinî kullanmıştır. Aşağıdaki cetvel, Hâzinî'ye ve bugünkü modern hesaplara göre bâzı sıvıların yoğunluklarını göstermektedir. Bugünkü imkânlarla o devirdeki imkânlar mukâyese edilirse, Hâzinî'nin büyüklüğü ve başarısı daha iyi anlaşılır.

Madde	Yoğunluk	
	Hâzinî'ye Göre	Bugün
0° saf su	0,965	0,999
Deniz Suyu	1,041	1,027
Zeytinyağı	0,920	0,910
İnek sütü	1,110	1,04-1,42
İnsan kanı	1,330	1,45-1,75

İlim târihçisi Robert Howell, Hâzinî'nin yoğunluk ölçme metodunu ve cisimlerin hava içindeki ağırlıklarını hesaplamak için geliştirdiği "Hikmet terâzisi" de denilen beş kefeli terâzisini uzun uzun inceleyerek hayranlığını belirtmiştir.

HİDRONYUM İYONU; (Bkz. Hidrojen İyonu)

HİDRÜR;

Alm. *Wasserstoffverbindung (f),* **Fr.** *Hydrure (f),* **İng.** *Hydride.* Hidrojen ile başka bir elementin meydana getirdiği bileşik. Biri hidrojen olmak üzere genellikle iki çeşit elementten meydana gelmiştir. Elementlerin birçoğu hidrojen ile bileşik meydana getirir ve hidrojen bileşikteki ikinci elementten daha az negatif olsa bile bu bileşiklerin hepsine hidrürler denir. Meselâ H_2S bir hidrürdür. Fakat hidrojen sülfür olarak adlandırılmıştır. Hidrürleri üç sınıfa ayırmak mümkündür.

Kovalent hidrürler: Bu hidrürler, metalik olmayan elementler ile hidrojenden meydana gelmiştir. Elementleri bir arada tutan bağ kovalent bağdır. CH_4 (metan), NH_3 (amonyak), H_2O (su). Bor hidrürler ve hidrokarbonlar birer kovalent hidrürdür. Kovalent hidrürler âdi sıcaklıkta gaz veya sıvı hâlde bulunurlar.

Tuzumsu veya iyonik hidrürler: Çok elektropozitif yâni (+) değerlikli olmayı seven bir element ile hidrojenin meydana getirdiği katı iyonik bileşiklerdir. Meselâ: Lityum hidrür (LiH), sodyum hidrür (NaH) ve kalsiyum hidrür (CaH_2) gibi hidrürler bu türdendir. Bu hidrürlerde hidrojen (1-) değerliklidir. Bu hidrürler hidrojen elde etmede, kurutucu vâsıtası olarak ve organik sentezlerde kullanılır.

Kovalent ile iyonik hidrürler arasında olan hidrürler: Bunlara misâl olarak titan hidrür (TiH_2), zirkonyum hidrür (ZrH) ve uranyum hidrür (UH_3) gibi hidrürler verilebilir. Bu maddeler sert, erime noktası yüksek ve oldukça iyi iletkendirler.

HÎFÂ HÂTUN;

kadın sahâbîlerden. Medîne-i münevverede güzelliği ve ahlâkı ile meşhurdu. Tevekkül sâhibi, kazâya rızâ gösteren ve Resûlullah efendimize ziyâdesi ile bağlı olup sözünden çıkmayan bir sahâbiye idi. Âhireti çok düşünüp, hiç aklından çıkarmaz, onun için hazırlanıp sâlih ameller işlemeye çalışırdı.

Hîfâ Hâtun, bir gün Peygamber efendimizin huzûruna gelerek; "Ey Allah'ın Resûlü! Bana, beni Cennet'e götürecek bir iş (amel) öğret." dedi. Bu arzu ve isteği üzerine Resûlullah efendimiz; **"Önce bir erkekle evlenmen lâzımdır. Bununla dîninin yarısını emniyete alırsın."** buyurdu. Bu emir üzerine; "Ey Allah'ın Resûlü! Küfvüm (dengim) kim olabilir? Bana Habeşistân Hükümdârı Melik Necâşî evlenme teklifinde bulundu. Fakat, ben onun bu teklifini kabul etmeyip, geri çevirdim. Hattâ yüz deve ile birçok ziynetler veren de oldu. Onu da kabul etmedim. Bugün ise âhirette kurtuluşun evlenmekte olduğunu buyuruyorsunuz. Yâ Resûlallah! Siz kimi beğenip uygun görürseniz, ben ona râzıyım." dedi. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem, Hîfâ Hâtuna; **"Mescide en evvel kim gelirse, onunla evlen!"** buyurdu.

Sahâbîlerin hepsi bu duruma râzı oldu. Allahü teâlâ, onlara (Eshâba) öyle bir uyku verdi ki, hiçbir sahâbî erken uyanamadı. Resûlullah efendimiz önce kimin geleceğini merâkla bekliyordu. Birdenbire hazret-i Süheyb göründü. Süheyb, kimsesi olmayan, fakir, rengi siyaha yakın, görünüşü güzel olmayan, uzun boylu, zayıf ve çelimsiz, ince yapılı bir sahâbiydi. Hîfâ Hâtun ise, son derece güzel ve zengindi. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem namazdan sonra Hîfâ Hâtunu çağırarak durumu bildirdi. Hîfâ, Allahü teâlânın kazâsına râzı olduğunu, Peygamber efendimize arz etti. Bu durum üzerine, Peygamber efendimiz hutbe okudu, nikâh akdi yapıldı ve; **"Ey Süheyb! Kalk bu hanımın için bir şey al. Hanımının elinden tut, evine götür."** buyurdu. Süheyb; "Yâ Resûlallah! Dünyâlık olarak yanımda ne bir dirhem gümüşüm, ne de içinde yatacak ve barınacak bir evim var. Benim evim mescittir." dedi. Bunları işiten Hîfâ Hâtun, Süheyb'e on bin dirhem gümüş bulunan bir kese

göndererek, filanca yerdeki hazır konağı da ona hediye ettiğini bildirdi. Süheyb'in kendisini götürmesini istedi.

Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem, onlara çok duâ etti. Eshâb-ı kirâm da, Hîfâ Hâtunun hareketini çok övüp, Allahü teâlâya hamd ettiler. Süheyb ve Hîfâ Hâtun kalkıp, konağa gittiler. Yemekten sonra, yatma vaktinde, Hîfâ Hâtun; "Ey Süheyb! İyi bil ki, ben sana nîmetim, sen bana sıkıntı veren mihnetsin. Sen bu nîmete şükür, ben bu mihnete sabır için, gel, bu geceyi ibâdet ve tâatla geçirelim. Sen şükrediciler sevâbına kavuş, ben de sabrediciler sevâbına kavuşayım. Çünkü Resûlullah; **«Cennet'te yüksek çardak vardır. Burada yalnız şükredenler ve sabredenler bulunur.»** buyurdu." dedi.

Zifâf gecesi ikisi de Allahü teâlâya karşı ibâdet ve tâatta bulundular. Süheyb sabah mescide geldi. Cebrâil aleyhisselâm geceki durumdan Resûl-i ekrem efendimizi haberdâr etti. Cennet ve Cemâl-i ilâhî ile müjde verdi. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem; **"Ey Süheyb, geceki hâlini sen mi anlatırsın, ben mi söyleyeyim?"** buyurunca, Süheyb; "Yâ Resûlallah siz söyleyiniz." dedi. Peygamber efendimiz; "**Siz cennetliksiniz ve Allahü teâlâyı göreceksiniz.**" müjdesini verdi. Süheyb sevincinden ve Allahü teâlâyı görmek ve O'na kavuşmak aşkından secdeye kapanarak şöyle duâ etti: "Yâ Rabbî! Eğer beni mağfiret ettiysen, günahlara bulaşmadan rûhumu al!" dedi. Allahü teâlâ, O'nun bu duâsını kabul ederek, secdede rûhunu aldı. Eshâb-ı kirâm bu duruma ağladı. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem; **"Daha şaşılacak şey, Hîfâ'nın da bu anda rûhunu Hakk'a teslim etmiş olmasıdır."** buyurdu. Her ikisinin de namazını kılarak yanyana defnettiler. Eshâb-ı kirâmın Allahü teâlâya karşı aşkları ve Resûlullah sallallahü aleyhi ve selleme karşı bağlılıkları bu kadar kuvvetliydi.

Hîfâ Hâtunun tevekkülü, kazâya rızâsı ve sabrı asırlardır anlatılıp, herkes tarafından sevilip, imrenilmesine rağmen, nesebi ve başka hayat hikâyesi bilinmemektedir.

HİGROMETRE;

Alm. *Hygrometer (n), Luftfeuchtigkeitsmesser (m),* **Fr.** *hygrometre (m),* **İng.** *hygrometer.* Atmosferdeki nem (rutûbet) miktarını ölçmeye yarayan âlet. "Hygro" Yunancada nem, "meter" ise ölçen demektir. Bu âletler nemi tesbit etme metodlarına göre tasnif edilebilirler. Başlıcaları şunlardır:

1. Psikrometre denilen ve yanyana iki termometrelerden birinin haznesine ıslak bir bez örtülür. Havadaki nem miktarı düştükçe ıslak hazneden daha fazla buharlaşma olacağı için, iki termometrenin göstereceği sıcaklıklar arasındaki fark, o nisbette büyük olacaktır.

2. Çiğ husûlü (buhar yoğunlaşması) için gerekli ortamı simüle (benzerini hâsıl) eden âlet. Soğutucu tertibat ile havadaki su buharının yoğunlaşmasını sağlar ve bu yoğunlaşmanın meydana getirdiği sıcaklığı ölçer. Bu da nem miktarını gösterir.

3. Saç veya öküz barsağından parçalar kullanılarak yapılan âletler.Âlette, havadaki izâfi (bağıl, rölatif, nisbî) nem miktârı arttıkça sözkonusu organik maddelerin boylarının uzayacağı prensibi kullanılır.

4. Havadaki rutubeti emen kimyevî maddeleri kullanan âletler. Havadaki nem miktarı arttıkça, bu maddeler daha fazla nem emerler ve dolayısıyla ağırlıkları da o nisbette artar.

5. Kimyevî olarak işlenmiş metal tellerin elektrikî dirençlerinin havadaki nemden etkileneceği prensibinden istifâde eden âletler.

Bütün bu âletler, uygun bir kalibrasyon (ölçülen değerle nem arasındaki bağıntı ayarı) yardımıyla sonucu verir. Ölçüm değeri umûmiyetle bir mekanizma vâsıtasıyla bir ibre, yazıcı uç veya elektronik göstergeye intikal eder. (Bkz. Nem)

HİJYEN;

Alm. *Hygiene (f),* **Fr.** *Hygiene (f),* **İng.** *Hygiene.* Hayâtın sağlıklı olarak devâmını temin için şahıs ve toplumun sağlığının korunması ve geliştirilmesi ile ilgili bilgileri bir sentez hâlinde uygulayan tıp branşı.

Tıp ilmi iki kısımdır: Biri hijyen, yâni sıhhati korumaktır. İkincisi ise terapötik olup hastaları iyi etmektir. Hijyen, yâni insanları korumak, sağlam kalmağı temin etmek tıbbın birinci vazîfesidir.

Hastalıklar, yalnızca insan bünyesinde ortaya çıkan bozukluklardan ve noksanlıklardan husûle gelmez. Hastalıkların meydana gelmesinde kişinin yaşadığı çevrenin özellikleri de mühim rol oynar. Bu yüzden, çevreyle alâkalı hastalık sebeplerinin tesbit edilip ortadan kaldırılamadığı veya bunlardan korunmak için alınacak tedbirlere ehemmiyet verilmediği müddetçe aynı etkiler altında bulunan insanları hastalıklardan korumak mümkün olmaz.

Birçok memlekette en fazla ölüme sebeb olan hastalık enfarktüstür. Enfarktüslerin sosyal hayat, meslekî hayat ve beslenmeyle ilgisi çok büyüktür. Endüstride sık karşılaşılan hastalıklar ise iş yerlerindeki bozuk ve düzensiz şartlardan kaynaklanır. Besin zehirlenmeleri ve besinlerle geçen

hastalıklar direkt olarak çevreyle ilgilidir. Son senelerde bütün dünyâda artmış olan akıl ve ruh hastalıklarının meydana gelmesinde âile, iş, meslek hayâtındaki uygunsuzluklar, sosyoekonomik düzensizlikler ve başıboş, gâyesiz sosyal hayâtın büyük rolü vardır. Guatrın sebebi olan iyod yetersizliği, dişlerin kalıcı koyu renk olmasına sebeb olan sudaki fazla flor düzeltilmedikçe bu hastalıkların tedâvisi mümkün olmaz. Bozuk şartlar değiştirilmeden sâdece hastalıkları tedâvi etmeye çalışmak hem daha pahalı, hem daha zor, hem de, çok daha az etkilidir.

Izdırapların mekanizmalarına karşı tedbir almak dururken, bozuklukların meydana gelmesini beklemek ve tâmir etmeye uğraşmak, akıllıca bir iş değildir. Bu fikirlerden hareketle yola çıkan "hijyen" ilmi, aslında çok eskiden beri insanların uygulamaya çalıştıkları prensipleri ihtivâ eder.

Hastalıkdan korunmanın esâsı temizliğe dayanır. Çünkü zararlı mikroplar kirli ve pis ortamda çok çabuk yayılır. Bunun için yeryüzündeki ilk insan olan Âdem aleyhisselâmdan beri bütün hak dinler temizliği, temiz olmayı övmüşler ve ibâdet için temiz olmak şartını koymuşlardır. Zaman zaman Allahü teâlânın emirlerine sırt çeviren insanlar ve kavimlerin çeşitli hastalıklardan telef oldukları bir gerçektir. Bunlardan biri ortaçağda 542 yılında Avrupa'da zuhûr eden vebâ salgınıdır ki, 40 sene sürmüş ve 100 milyon insanın ölümüne sebeb olmuştur. Bu târihten 1862 yılına kadar, Avrupa'da 25 büyük vebâ salgını ortaya çıkmıştır. 1347 senesinde Çin'den Avrupa ve İngiltere adalarına yayılan vebâ salgını netîcesinde 50 milyon tahmin edilen Avrupa nüfûsunun 25 milyona ve 4 milyon olduğu tahmin edilen İngiltere nüfûsunun da 2 milyona indiği bilinmektedir. Bütün bu salgınların sebebi ve mâhiyeti bilinmediği için tedbir alınamamıştır. Hâlbuki Peygamber efendimiz; **"Bir yerde tâun** (bulaşıcı olan ve salgın yapan hastalık, vebâ) **olduğunu duyarsanız oraya gitmeyiniz, eğer bulunduğunuz yerde tâun varsa oradan çıkmayınız."** buyurarak bugün uygulanan izolasyon ve karantinayı 1400 sene önce emretmiştir.

1450 yıllarında Rönesans hareketleri başlarken Avrupa'nın sağlık şartlarının çok bozuk ve tıp ilminin de çok geri kalmış ve hattâ hekim olmayan birtakım kişiler tarafından yürütülmekte olduğu bilinmektedir. Oysa İslâmiyetin gelişi hijyen ve hekimlik için büyük bir gelişme, büyük bir devrim olmuştur.

Avrupa çiçek, tifo, tifüs, grip, frengi ve vebâdan kırılırken, İslâmiyetin ilk yıllarında geçen şu hâdise Müslümanlarda hastalıklardan korunma husûsunu çok güzel anlatmaktadır:

Hazret-i Muhammed Rum İmparatoru Heraklius ile yakınlık münâsebetleri kurmuştu. Birbirlerine mektuplar yazarlardı. Bir defâ Heraklius birçok hediye göndermişti. Bu hediyelerden biri de bir doktordu. Doktor gelince dedi ki: "Efendim! İmparator hazretleri beni size hizmet için gönderdi. Hastalarınıza bedâva bakacağım." Peygamber efendimiz kabul buyurdu. Emretti, bir ev verdiler. Her gün nefis yiyecek ve içecekler götürdüler. Günler ve aylar geçti hiçbir Müslüman doktora gelmedi. Doktor utanıp gelerek; "Efendim! Buraya size hizmet etmeye geldim. Bugüne kadar bir hasta gelmedi. Boş oturdum, yiyip içtim, rahat ettim, artık gideyim." diye izin isteyince, Peygamberimiz; **"Sen bilirsin. Eğer daha kalırsan misâfire hizmet etmek, ona ikrâm etmek Müslümanların vazîfesidir. Gidersen de uğurlar olsun. Yalnız şunu bil ki, burada senelerce kalsan sana kimse gelmez. Çünkü eshâbım hasta olmaz. İslâm dîni hasta olmamak yolunu göstermiştir. Eshâbım temizliğe çok dikkat eder. Acıkmadıkça bir şey yemez ve sofradan doymadan önce kalkar."** dedi. Bunun akabinde doktor, Müslüman oldu ve memleketine dönmedi.

Peygamber efendimiz temizlik hakkında buyurdular ki:

Din, temizlik üzerine kurulmuştur.

Yemekten evvel ve sonra ellerinizi yıkayın!

Namazın anahtarı temizliktir.

Temizlik dînin yarısıdır.

Temizlik îmândandır.

Ağızlarınız Kur'ân yoludur. Onu misvak ile temizleyiniz.

HİKÂYE;

Alm. *Geschichte,* **Fr.** *Narration,* **İng.** *Story, narration.* Olmuş veya olabilecek hayat olaylarını anlatan romandan kısa edebî yazılar. Özellikleri romanın özelliklerinin aynı olmasına rağmen, onun kadar uzun olmayıp, kısadır. Bu yüzden hikayelerde olay fazla genişletilmez ve ikinci plândaki kişilere fazla yer verilmez.

Hikâyede tek bir olay işlenir. Olayın öncesi ve sonrasını tasarlamak okuyucuya kalmıştır. Yaşatılan şahısların çoğu uzun uzadıya tanıtılmaz. Etraflı portre çizimlerine ve karakter tahlillerine gidilmez.

Çevre tek ve sınırlıdır. Ayrıca olay uzun tasvirlerle anlatılmaz. Hikâyede zaman, çok defâ son derece dar bir dilimdir. Bâzan bu sâdece bir an'dır. Hikâyenin üslûbunda güzellik, hareket ve sür'at aranır. Her cümle ve kelime olayı ilerletmelidir. Hikâyeler çoğunlukla mensurdur. Ancak manzum olanları da vardır.

Eski Yunan'da fabllar, kısa romanlar, binbir gece masalları ilk hikâyemsi örneklerdir. Batıda ilk hikâyeler İtalyan edebiyâtında Boccaccio (1313-1373)nun **Dekameron** adlı kitabıyla başladı. On sekizinci yüzyılda Voltaire bu türde yazmaya çalıştı. Gerçek hikâyeler ise 19. yüzyılda Fransız edebiyâtında Mauppassant (1850-1893), Rus edebiyâtında Çehov (1860-1904), Amerikan edebiyâtında O'Henry (1862-1910) gibi realistler tarafından yazıldı ve bugüne ulaştı.

Türk edebiyâtında bugünkü mânâda hikâye, 1870'lerde görülmeye başlar. Manzum yazılan "destan"lar, "destansı halk hikâyeleri"(**Dede Korkut Kitabı**), "halk hikâyeleri"(**Tahir ile Zühre, Kerem ile Aslı, Arzu ile Kamber**), **Âşık Garip, Köroğlu** hep birer "hikâye"dir. Ancak bu hikâyeler Batılı, modern mânâdaki hikâyelerden farklıdır. Uzun zaman romana "hikâye", hikâyeye de "küçük hikâye" denmiştir.

Ahmed Midhat'ın **Kıssadan Hisse** (1870), **Letâif-i Rivâyât** (1870-1895) kitaplarında yer alan hikâyelerinin bir kısmı yerli, bir kısmı tercümedir. Aynı yıllarda Emin Nihad, **Müsâretnâme** (1872-1875) kitabını yazar. Sâmipaşâzâde Sezâi'nin yazdığı **Küçük Şeyler** (1892) başarılı bir eser sayılır. Dönemin diğer bir hikâye yazarı da Nâbizâde Nâzım'dır.

Türk hikâyesini olgun bir seviyeye çıkaran yazar Halid Ziyâ Uşaklıgil'dir. Fransız edebiyâtından Maupassant ve Daudet'yi örnek alan Hâlid Ziyâ, yalın dili, titiz gözlemciliğiyle realist hikâyenin en güzel örneklerini verir. Edebiyât-i Cedîde'nin diğer önemli hikâyecileri arasında Hüseyin Rahmi Gürpınar, Mehmed Rauf, Ahmed Hikmet Müftüoğlu sayılabilir.

Millî edebiyat döneminde Halide Edip Adıvar, Yâkup Kadri Karaosmanoğlu, Refik Hâlid Karay ve Reşad Nuri Güntekin romancılıkla hikâyeciliği birlikte yürüttüler. Ömer Seyfeddin bu dönem hikâyeciğinin başında yer almış; Memduh Şevket Esendal ise Türk hikâyeciliğine yeni bir hava vermiştir.Cumhûriyet döneminde, hümanist akımın öncülerinden sayılan Said Fâik Abasıyanık, hikâye türünün yayılmasında etkili olmuştur.

Türk hikâyeciliğinde isim yapmış diğer yazarların başındaki; Haldun Taner, Tarık Buğra, Sevinç Çokum, Mustafa Kutlu, Râsim Özdenören gibi isimler gelmektedir.

HİLÂL-İ AHMER;

harb zamanlarında yaralılara, sulhta muhtaçlara yardım etmek maksadıyla kurulan hayır cemiyeti.

Cemiyet hâlinde yaşayan insanlar arasında fakir, zengin, muhtaç ve sakatların bulunması gâyet normaldir. İlâhî dinler, insanlar arasında yardımlaşmayı, muhtaçların elinden tutulmasını emrettiğinden, inananlar arasında bu hususlar tam yerine getirilmiştir. İnsanlar bunlara uymakta güçlük çıkarınca, idâreciler kânûnî müeyyideler ile bâzı hususlarda mecbûriyetler getirmişlerdir. Avrupalılar, insanlar arasındaki mânevî bağların azaldığı 19. asırda yardımlaşmayı sağlamak, harp zamânındaki yaralılara bakmak için cemiyetler kurdular. Kurdukları bu cemiyete Sâlib-i Ahmer adını verdiler. Daha sonra bu cemiyet Kızılhaç adını aldı.

İslâmiyetin ilk yıllarında ve daha sonraki harplerde ihtiyaç duyulduğu zaman kadınlar savaşa katılır, yaralıları tedâvi ederlerdi. Nitekim Uhud savaşında hazret-i Fâtıma savaşta yaralanan Peygamber efendimizin yaralarını bizzat sarıp tedavi etmişti. Sonraları kurulan İslâm devletlerinde yardımlaşma ve harp yaralılarını tedâvi, çeşitli şekillerde yapıldı.

Selâhaddîn-i Eyyûbî 1192 yıllarında Üçüncü Haçlı Seferinde, Saint Jean Şövalyelerinin Müslüman Türk karargâhına gelerek Hıristiyan yaralıları ile meşgul olmalarına, tedâvi etmelerine izin vermişdi.

Birinci Napolyon, 1798 târihinde Akka Kalesini muhâsara ettiği zaman, ordusunda vebâ çıkıp yayılmış ve hastalığa karşı çâresiz kalınca, düşmanı olan Müslüman Türklerden yardım istemek zorunda kalmıştı. O zamanki bir Fransız eserinde şöyle yazılmaktadır: Türkler ricâmızı kabul ederek hekimlerini yolladılar. Bunlar tertemiz giyinmiş, nûr yüzlü kimselerdi. Evvelâ duâ etdiler ve sonra ellerini bol su ve sabun ile uzun uzadıya yıkadılar. Hastalarda zuhûr eden hıyarcıkları neşterle yardılar. İçindeki sıvıyı akıtarak yaraları tertemiz yıkadılar. Sonra hastaları ayrı ayrı yerlere koydular ve sağlamların mümkün olduğu kadar onlara yanaşmamasını tenbih ettiler. Hastaların elbiselerini yakıp yeni elbiseler giydirdiler. En nihâyet ellerini yıkadılar ve hastaların bulunduğu yerlerde öd ağacı yakarak tekrar duâ ettiler. Bizden hiçbir ücret veyâ hediye kabul etmeden yanımızdan ayrıldılar."

Osmanlı ordusunun özel hekimbaşısı vardı. Harpte hekimbaşı maiyeti ile berâber ordunun gittiği yere

gitmek mecbûriyetindeydi.

İnsanlara merhamet etmeyene, Allahü teâlâ yardım, merhamet etmez.

Allah'ın sevdiği ev, yetim bulundurulan ve ona iyilik yapılan evdir.

İnsanların en iyisi insanlara hizmet edendir.

Kalbinde merhameti olmayanın îmânı yoktur.

Hadîs-i şerîfleri Müslümanların merhametli, hayırsever olmalarını emretmektedir. Dînimizde zekat vermek farzdır. Sadaka ise durumu müsâid olanların ihtiyaç sâhiplerine yaptıkları yardımlardır. Osmanlı Devletinde vakıflar, aşhâneler insanlara hizmetin en güzel misâlleridir.

Müslümanlar arasında İslâmiyetle başlayan felâketzedelere, muhtaçlara ve yaralılara yardım, Avrupa'da 19. yüzyılda ve kısmen ortaya çıkmıştır. İnsanların isteyerek bu işe koşmamaları Avrupa'da yardım yapılabilecek idârî teşkilâtlar kurmayı mecbur etmiştir. Zîrâ muhtaçlara, kazâzedelere yardım elini uzatmak bir inanç gereğidir. İnançlar zayıflayıp bu iş yapılmadığı zaman bir kuruluşa ihtiyaç duyulur.

Osmanlılarda kurulduğu yıllardan beri belli bir sistem ve kural içinde muhtaçlara, kazâzedelere, yaralılara yapılan yardım 1877 yılında teşkilâtlandırılıp bir cemiyet şekline geldi.

1877'de beyaz üzerine kırmızı hilâl bayrak sembol kabûl edilerek Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti kuruldu. 1923'te Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, 1935'te Türkiye Kızılay Derneği adlarını aldı.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, 1877'deki Osmanlı-Rus Savaşında, cephe gerisinde 9 seyyâr hastahâne, İstanbul'da 4 hastahâne açarak buralarda 25 bin yaralı ve hasta askere baktı. 1897'deki Türk-Yunan Harbinde cemiyet 2 hastahâne vapuru kirâlayarak yaralı ve hasta askerleri İstanbul'a taşıyıp tedâvi etti.

İstanbul'da baş gösteren kolera salgını ve 1911'deki büyük Aksaray yangını Hilâl-i Ahmer'in barış yıllarında kayda değer ilk ve geniş faaliyetleri oldu. Bundan sonra arka arkaya gelen Trablusgarb, Birinci ve İkinci Balkan harpleriyle, Birinci Dünyâ Harbi, Hilâl-i Ahmerin üç kıta üzerindeki aralıksız, çok geniş ve sıkışık, fedâkarlıklarla dolu uzun bir devresini teşkil eder.

Zelzelelerde kazâzedelere gönderilen çadırlar, yapılan yurtlar, açılan aşhâneler ve bu aşhânelerde yapılan yardımlar, yangınlarda zarar görenlere ve yananlara yapılan yardımlar Hilâl-i Ahmer'in geniş faaliyetleri içerisindeydi. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1935'te Türkiye Kızılay Derneği adını aldı. Amme menfaatine faydalı olan bu dernek, Milletlerarası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Birliğine bağlıdır. (Bkz. Kızılay)

HİL'AT;

Alm. *Ehrenkleid (n),* **Fr.** *Tenue (f) d'honneur,* **İng.** *robe of honor, Killut, Khelaut.* Hükümdârların taltif için bir kimseye verdikleri elbise. Türk-İslâm devletlerinde çok eski olan bu âdet Osmanlılarda da devâm etti.

Hil'at verme, İslâm devletlerinde bulunan bir usûldür. Bâzı devletlerde bir vazîfeye tâyin olunan kimselere hükümdâr veya ona vekâlet eden kimse tarafından belirli bir merâsim ile verilirdi. Birçok İslâm devletlerinde hil'at dokumak için özel imâlâthâneler kurulmuştu. Hil'at vermek hükümdârların hâkimiyet haklarından biriydi. Vezirlerin veya vâlilerin hil'at vermeleri ancak hükümdara vekâlet şeklinde olabilirdi. Pâdişâhların, vazîfesi başındaki kimselere ihsân olmak üzere hil'at verdikleri de olurdu. Kazanılan büyük zaferler, dînî bayramlar, düğünler, bu gibi ihsanlar için bir vesîle sayılırdı.

İslâm dünyâsında hil'at verme Emevîlerden îtibâren görülmektedir. Bu âdet birçok İslâm ve Türk devletlerinde ufak tefek farklarla devâm etmiştir.

Osmanlılarda hil'at pâdişâhlar tarafından sarayda, sadrâzamlar tarafından da Bâbıâlî'de giydirilirdi. Hil'at giydirme usûlü, Sultan İkinci Mahmûd tarafından kaldırıldı. Ondan sonra pâdişâhlar taltif etmek istedikleri devlet erkânına saat, altın tabaka, enfiye kutusu gibi hediyeler verdiler.

Hil'at, giyecek şahsın sıfat ve mevkiine göre değişirdi. Vezirlere samur, seraser kaplı kürk, diğer erkân-ı devlete ise sâde hil'at giydirilirdi.

HİLBERT, David;

Alman matematikçi. 23 Ocak 1862'de Prusya'nın Königsberg (Kaliningrad) şehrinde doğdu. İlk, orta ve yüksek tahsilden sonra 1884'te Königsberg Üniversitesinde doktora çalışmasını tamamladı. Aynı üniversitede 1886-92 arasında doçent, 1892-93'te profesör, 1893-95 arasında ordinaryüs profesör olarak vazife yaptı. 1892'de Küthe Jerosch ile evlendi. Bu evlilikten Franz adlı bir çocuğu oldu. 1895'te

Göttingen Üniversitesinde matematik profesörü oldu. Meslek hayatının sonuna kadar bu vazifeyi sürdürdü.

Göttingen Üniversitesinde başarılı çalışmalar ortaya koyan Hilbert'in matematiksel fiziğe duyduğu büyük ilgi, üniversitenin fizik sahasındaki şöhretine büyük katkıda bulundu. Meslektaşı ve arkadaşı Hermann Minkowski matematiğin fiziğe uygulanması konusuda ona yardımcı oldu. Hilbert, değişmezler (dönme, genişleme ve yansıma gibi geometrik değişimler altında değişmeden kalan matematiksel varlıklar) matematiğini geniş bir biçimde ve kendine has metodlar kullanarak geliştirdi. Değişmezler teoremini (her değişmezin sonlu bir sayı cinsinden ifâde edilebileceğini ortaya koyan teoremi) ispatladı. 1897'de yayımlanan Zahlberich (sayılar üzerine) adlı raporunda cebirsel sayılar kuramına ilişkin bilgileri sağlam bir temele oturttu. Bu konudaki gelişmelere ışık tuttu. 1899'da yayımlanan **Grundlagen der Geometrie** (Geometrinin Temelleri) adlı eserinde Eukleidesçi geometriyi kesin bir aksiyomlar sistemi olarak ortaya koydu ve bu aksiyomların mânâ ve önemini başarılı bir biçimde sergiledi. Kısa zamanda meşhûr olan ve 10 baskı yapan bu kitabı geometrinin aksiyomatik olarak ele alınışında önemli bir dönüm noktası teşkil etti.

Paris'te 1900 senesinde toplanan Milletlerarası Matematik Kongresinde yaptığı, "Matematiğin Problemleri" başlıklı konuşmasında, zamanının matematik bilgisinin hemen hemen tamâmını ele aldı. Yirminci yüzyıl matematiği açısından önemli gördüğü 23 problemden meydana gelen bir liste ortaya koydu. "Hilbert'in 23 problemi" olarak meşhur olan bu problemlerin bir kısmı çözülebilmiş ve bu çözümlerin her biri matematik dünyâsında büyük akis uyandırmıştır.

Hilbert, 1905'te ve özellikle 1918'den sonra klâsik matematiği biçimsel bir aksiyomatik sistem olarak kurmaya ve bu sistemin tutarlı bir yapıda olduğunu isbatlamaya çaba gösterdi. Ama 1931'de Moravya asıllı ABD'li matematikçi Kurt Gödel, sistemdeki aksiyomlara dayanılarak isbatlanması veya çürütülmesi imkansız önermeler ortaya koymanın mümkün olduğunu, bu sebeple matematiksel aksiyomların çelişkili netice ortaya çıkarmayacağını kesinlikle bilmenin mümkün olmadığını isbatladı. Bununla birlikte Hilbert'in matematiğin biçimsel temellerini belirlemiş olması, mantığın kendisinden sonraki gelişme çizgisini önemli ölçüde etkiledi.

Hilbert'in integralli denklemler üzerindeki çalışmaları fonksiyonel analizin (fonksiyon topluluklarını inceleyen matematik dalı) gelişmesine öncülük etti. Bu çalışmaları günümüzde Hilbert uzayı olarak adlandırılan sonsuz boyutlu uzay kavramının ortaya çıkmasıyla neticelendi.

Hilbert uzayı kavramı matematiksel analizde ve kuvantum mekaniğinde temel önemde bir kavramdır. İntegralli denklemler konusunda ortaya koyduğu neticelere dayanarak, gazların kinetik kuramı ve ışınımlar kuramı üzerinde yayımladığı önemli makâlelerle matematiksel fiziğin gelişmesine katkıda bulundu.

Ayrıca 1904'ten 1909'a kadar yayımlanan ve 1912-1914 arası fiziğe uygulanan analiz çalışmaları da (değişim hesapları integral denklemleri) aynı ölçüde yenilikler getirdi. 1909'da sayılar kuramındaki "her pozitif sayı her n için belirli sayıda n'inci kuvvetten sayıların toplamı olarak ifade edilebilir" biçimindeki teoremi isbatladı. 1910'da verilen ikinci Wolfgang Bolyai ödülünü aldı.

1930'da Göttingen Üniversitesinden emekli olan Hilbert, aynı yıl Königsberg'in fahrî hemşehriliğine seçildi. 1939'da İsveç Akademisinin ilk Mittlag-Leffler ödülü Hilbert ile Fransız matematikçi Emile Picard'a birlikte verildi. Hayatının son on yılı Nazi rejiminin kendisine, öğrencilerine ve meslektaşlarından bir kısmına uyguladığı baskılar sebebiyle büyük üzüntü ve sıkıntı içinde geçti. 14 Şubat 1943'te Almanya'nın Göttingen şehrinde öldü.

Hilbert'in eserleri toplu olarak **Gesammelte Abhandlungen** (Toplu Eserleri) adı altında 3 cilt olarak yayımlanmıştır.

HÎLE-İ ŞERİYYE;

ortaya çıkan çeşitli şartları dînimize uydurmak için alınan tedbir. Müslümanların, İslâmiyete uymaları ve haram işlememeleri için ihtiyatlı yol aramalarına da hîle-i şeriyye denir.

İslâm hukûkunda, haramdan kurtulmak, helâle kavuşmak için hîle-i şeriyye yapmaya izin verilmiştir. Böyle hîlenin câiz olmasına delil ve sened Kur'ân-ı kerimdeki Sâd sûresinin 44. âyetidir. Bu âyet-i kerîmede bildirildiğine göre Eyyûb aleyhisselâm hastalığı sırasında hanımı Rahîme'ye buyurduğu bir hizmete geç gelmesi dolayısıyle, sıhhate kavuşunca yüz değnek vurmak üzere yemin etmişti. İyileşince ahdini yerine getirmek istedi. Hanımına yüz sopayı nasıl vuracağını düşünüyordu. Çünkü Rahîme, Eyyûb aleyhisselâma karşı büyük hizmetler ve fedâkarlıklarda bulunmuştu. Eyyûb aleyhisselâm bu düşüncedeyken Allahü teâlâ, hazret-i Eyyûb'un yemîninin yerine gelmesini, Rahîme'nin de incinmemesini murad etti. Eyyûb aleyhisselâma vahyedip; **"Ey Eyyûb! Yüz tane ince çubuğu bir araya bağla ve destek yap. Sonra eline al ve Rahîme'ye bir defa vur. Rahîme'ye yüz**

değnek vurmuş olursun. Yemînin yerine gelir." buyurdu. Eyyûb aleyhisselâm ilâhî emre uyarak bildirileni yaptı. Böylece yemînini yerine getirdi. Allahü teâlânın lütfunu gören hanımı da bundan çok hoşlandı. İncinmeden cezânın tatbikine ve yemînin yerine gelmesine sevindi. Bu husus Kur'ân-ı kerîmde meâlen şöyle bildirildi; **"Eline yaş ve kuru karışık bir demet ot al! Onunla** (hanımına) **vur ki, yemîninde durmamazlık etme."** (Sâd sûresi: 44)

Müctehid imamlar, Peygamber efendimiz zamanındaki bir had cezâsı uygulamasını da hîle-i şeriyye hususunda delil almışlardır. **Eşî'at-ül-Leme'ât'**ta had cezâlarıyla ilgili bölümdeki rivâyet şöyledir: "Sa'd bin Sa'd dedi ki, babam Sa'd Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) yanına hasta birini getirdi. "Bunu zinâ yaparken yakaladık." dedi. Resûlullah efendimiz; "**Buna, üzerinde yüz filiz bulunan bir dal ile bir kere vurunuz."** buyurdu. Böylece bir vurmakla yüz sopa vurulmuş oldu ve had cezası yapılmış oldu.

İslâm dîninde hîle-i şeriyyenin câiz olması haram bir işi yapmaya izin vermek değildir. İslâmiyeti kendi isteğine göre değiştirmek isteyenlerin veya İslâm düşmanlarının dediği gibi; bir haramı helâl yapmak, helâli haram yapmak için yâhut birinin hakkına mâni olmak veya haksız mal ele geçirmeye hîle-i bâtıla denir ve yapmak câiz değildir. Haramı helâl yapmak için hîle-i bâtıla yapmak Yahûdîlerin âdetidir. Farz olduktan sonra zekât vermemek için hîle-i bâtıla yapmak haramdır. Müslümanlara böyle haram olan hîle-i bâtıla yapmayı öğreten fıkıh kitaplarını öğretmeyip kendi düşüncelerini din bilgisi olarak söyleyen, Müslümanları mezhepsiz yapan câhil din adamına "müftî-yi mâcin" denir. Müftî-yi mâcini hâkimin cezâlandırması lâzım olur.

Fıkıh kitaplarında mübah olan ve başta nikah ve alışveriş muâmeleleri olmak üzere birçok konuda uygulanan hîle-i şeriyye misalleri bildirilmiştir.

Bir kimse; "Eğer Allahü teâlâ bana bir erkek evlât ihsan ederse dört karış boynuzlu bir koç kurban edeceğim!" diye adakta bulundu. Bu kimsenin istediği gibi bir erkek evlâdı olunca adağını yerine getirmek için dört karış boynuzlu koç aradı, fakat bulamadı. Sağa sola civar memleketlere adamlar gönderdiyse de istenen vasıfta koç bulmak mümkün olmadı. O kimse zamânın din âlimlerine mürâcaat ederek durumu anlattı. Fakat onlar da bir çâre bulamadılar. Telâşa kapılan adam dostlarından birinin tavsiyesi üzerine İmâm-ı Ebû Yûsuf hazretlerine gitti ve durumunu anlattı. Bu adam, zengin fakat cimri biriydi. Bunu bilen İmâm-ı Ebû Yûsuf hazretleri; "Ben buna bir çâre bulurum. Fakat bir şartla!" dedi. Adam "Şartın nedir?" deyince İmâm-ı Ebû Yusûf hazretleri; "Sen zengin bir adamsın. Memleketin fakir çocukları için dört mektep, bunların masrafını karşılamak için yanına dört de dükkan yaptırırsan müşkülün hallolur." dedi. Adam "Şartını kabûl ettim. Ancak inşaat uzun sürer. Bu inşaatın bitmesini beklemeden adağımın yerine gelmesini istiyorum. İnşaatın mâliyetini keşfettirip ne kadar para sarf olunacaksa devlet hazinesine teslim edeyim." dedi. İmâm-ı Ebû Yûsuf hazretleri adamın teklifini kabul edince, o kimse gerekli parayı devlet hazinesine yatırdı. İmâm-ı Ebû Yûsuf, talebelerinden birini gönderip uzun boynuzlu bir koç getirtti. Beş yaşında küçük bir çocuğu getirtip, çocuğa koçun boynuzlarını karışlattı. Koçun boynuzları dört karış geldi. Ebû Yusuf hazretleri o kimseye buyurdu ki: "İşte senin adadığın koç budur. Bunu kurban edip adağını yerine getir. Zîrâ sen sâdece dört karış boynuzlu koç adamıştın. Karışın büyük veya küçük olduğu hususunda bir şey belirtmemiştin. Ben de bu hususa dayanarak fetvâyı verdim!" Orada bulunanlar İmâmın üstün zekâsına ve İslâmiyete vukûfuna hayran kaldılar.

Zamanın hükümdârı bir münakaşa neticesinde hanımına kızıp; "Bu geceyi benim hüküm sürdüğüm topraklarda geçirirsen seni boşayacağım." dedi. Fakat sonradan kızgınlığı geçip söylediğine pişman oldu. Çok sevdiği hanımından ayrılmak istemiyordu. Zamânın âlimlerine sorup bir çâre bulunmasını istedi. Fakat işin içinden çıkamadılar. Hanımının başka bir devletin sınırları içinde geceyi geçirmesi de mümkün değildi. Hükümdâra bu meseleyi bir de İmam-ı A'zam'ın talebesi Ebû Yûsuf'a sorsanız." dediler. Hükümdar Ebû Yûsuf'u dâvet edip hâdiseyi anlattı. Ebû Yûsuf buyurdu ki: "Hanımınız bu geceyi, mescidde geçirsin. Çünkü mescidde kimsenin sâhipliği ve mâlikliği yoktur. Nitekim Allahü teâlâ «Mescidler Allah içindir» buyuruyor. "Ebû Yûsuf hazretlerinin dediği gibi yaptılar. Hükümdar İmâmın zekâsına ve ilmine hayran kalıp onu temyiz reisliğine tâyin etti.

Hîle-i şeriyyeye ancak bir haramdan kaçınmak, bir helâle ulaşmak için başvurulabilir. Bir hakkı iptal etmek, bu hak konusunda şüpheler uyandırmak, haram olan bir işi mübah kılmak gâyesiyle hîleler aramak hîle-i bâtıla olup haramdır.

Hîle-i şeriyye ile ilgili misâller fıkıh kitaplarında geniş olarak anlatılmaktadır.

HİLYE-İ SAÂDET;

Sevgili Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâmın görünüşü, tanınması. Lügatta hilye, "yaratılış, sûret (görünüş), sıfat" mânâlarına kullanılmıştır. Hilye kelimesi, Peygamberimizin görünüşünü anlatan hadîs-i şerîf ile dört halîfesi ve torunları hazret-i Hasan ve hazret-i Hüseyin'in isimleri bulunan güzel

hatlarla yazılmış levhalar için de kullanılmaktadır. Türk-İslâm Edebiyâtında, Peygamberimizin görünüşünü anlatan eserlere de **hilye** veya **şemâil** adı verilmiştir. Birçok şâirler, bu hususta eşine çok az rastlanabilecek şiirler terennüm etmişlerdir.

Resûlullah efendimizin, görünen bütün uzuvlarının şekli, sıfatları, güzel huyları, hayâtının tamâmı bütün incelikleri ile çok geniş ve açık olarak İslâm âlimleri tarafından senetleri, vesîkaları ile yazılmıştır. Bu bilgiler bizzat Peygamberimizin kendi beyânları olan hadîs-i şerîflerden ve Eshâbının bildirdiği haberlerden toplanmıştır. Bunlara siyer kitapları denir. Binlerce siyer kitabından ilk olarak yazılan İbn-i İshak'ın **Sîret-i Resûlullah** kitâbı olup, bunu İbn-i Hişam Humeyrî aynı isim altında genişletmiş ve Alman müsteşriklerinden Wustenfeld yeniden basmıştır.

Allahü teâlâ, bütün peygamberlerine vermiş olduğu mûcizelerin hepsini Muhammed aleyhisselâma da vermiştir. Arapça **El-Mevâhib-i Ledünniyye** ve Farsça **Medârücün-Nübüvve** kitaplarında ve **Mevâhib'**den kısaltılmış olan **El-Envâr-ul-Muhammediyye** kitabında ve Arapça **Huccetüllâhi alel-Âlemîn fî Mu'cizât-i Seyyid-il Mürselîn** kitâbında bunların çoğu yazılıdır. İslâm şâirlerinden Abdülbâkî, İmâm-ı Kastalânî'nin **Mevâhib** kitâbını Türkçeye tercüme etmiştir. Bu eser iki cilttir. Peygamberimizin hadîs-i şerîflerini toplayarak, O'nun hilye ve şemâilini bildiren bir eser meydana getiren İmâm-ı Tirmizî'nin **Eş-Şemâilün-Nebeviyye** kitâbı ile, Kâdı Iyâz'ın **Kitâbüş-Şifâ** kitabı da meşhurdur. Hadîs-i şerîfler ve Eshâbının bildirdiği haberler, Resûlullah efendimizin hilye-i saâdetlerini şöyle bildirmektedir:

Peygamberimizin yüzü, bütün uzuvları ve sesi, bütün insanların yüzlerinden, âzâlarından ve seslerinden daha güzeldi. Mübârek yüzü bir miktar yuvarlaktı. Neşeli olduğu zamanda yüzü ay gibi nurlanırdı. Sevindiği, alnından belli olurdu. Gündüz nasıl görüyorsa gece de öyle görürdü. Önünde olanları gördüğü gibi arkasında olanları da görürdü. Bunları isbat eden yüzlerce olay kitaplarda yazılıdır. Gözde görmek yaratan Allahü teâlâ, diğer uzuvda dahi yaratmaya kâdirdir. Yana ve geriye bakacağı zaman bütün bedeni ile dönüp bakardı. Mübârek gözleri büyük, kirpikleri uzundu. Gözlerinde bir miktar kırmızılık vardı. Gözlerinin karası gâyet siyahtı. Alnı açıktı.Mübârek kaşları ince ve arası açıktı. İki kaşı arasında olan damar, hiddetlenince kabarırdı. Mübârek burnu gâyet güzel olup, orta yeri bir miktar yüksekti. Başının büyüklüğü gâyet normaldi. Mübârek ağzı küçük değildi. Dişleri beyazdı, ön dişleri seyrekti. Söz söylediği zaman, sanki dişleri arasından nûr çıkardı. Allahü teâlânın kulları arasında, ondan daha fasîh ve tatlı sözlü kimse görülmedi. Mübârek sözleri gâyet kolay anlaşılır, gönülleri alırdı ve ruhları kendine çekerdi. Söz söylediği zaman, kelimeleri inci gibi dizilirdi. Bir kimse saymak istese, kelimeleri sayılmak mümkündü. Bâzan iyi anlaşılması için üç kere tekrar ederdi. Cennet'te Muhammed aleyhisselâm gibi konuşulacaktır. Mübârek sesi, kimsenin sesinin yetişemediği yere yetişirdi. Peygamberimizin mübârek kolları etli, parmakları iriydi. Avuçlarının içi genişti. Bütün vücudunun kokusu miskten güzeldi. Bedeni hem yumuşak, hem de kuvvetliydi. Kolları, ayakları ve parmakları uzundu. Ayak parmakları iriydi, ayaklarının altı çok yüksek olmayıp yumuşaktı. Mübârek karnı geniş olup, göğsü ile karnı berâberdi. Omuz başının kemikleri iriydi. Göğsü genişti.

Resûlullah efendimiz çok uzun boylu olmayıp, kısa da değildi. Yanına uzun bir kimse gelse, ondan uzun görünürdü. Oturduğu zaman omuzu, oturanların hepsinden yukarı olurdu.

Mübârek saçları ve sakallarının kılı kıvırcık ve çok düz değil, yaratılışta ondüleydi. Saçları uzundu. Önceleri kâkül bırakırdı. Sonradan ikiye ayırır oldu. Saçlarını bâzan uzatır, bâzan da keser, kısaltırdı. Saç ve sakalını boyamazdı. Bıyığını kırkardı. Bıyıklarının uzunluğu ve şekli, kaşları kadardı. Husûsî berberleri vardı. Sakalını bir tutam uzatırdı.

Peygamberimiz, kırmızı ile karışık beyaz benizli olup, gâyet güzel ve sevimliydi. Siyah değildi. O, Araptı. Arap, lügatta güzel demektir. Arabistanlı olduğu için Arap denilmektedir. Nitekim babası Abdullah'ın güzelliği Mısır'a kadar şöhret bulmuştu ve alnındaki nûrdan dolayı iki yüze yakın kız evlenmek için Mekke'ye gelmişti. Fakat onunla evlenmek Âmine'ye nasib olmuştu.

Mısır halkı esmer, Habeşistan halkı siyahtır. Bunlara Habeş denir. Zengibar halkına Zenci denir. Bunlar da siyahtır. Bunlar kendilerini Anadolu'da Arap diye tanıttıkları için, Araplara siyah denmektedir. Bu ise yanlıştır. Asıl Araplar beyaz, buğday tenlidirler.

Hâlleri ve yaşayışı: Peygamber efendimiz güler yüzlüydü. Tebessüm ederek gülerdi. Gülerken mübârek dişleri görünürdü. Güldüğü zaman, dişleri arasından çıkan nûru, duvarlar üzerine ışık verirdi. Ağlaması da gülmesi gibi hafifti. Kahkaha ile gülmediği gibi, yüksek sesle de ağlamazdı. Fakat mübârek gözlerinden yaş akar, göğsünün sesi işitilirdi. Ümmetinin günâhlarını düşünüp ağlardı. Allahü teâlânın korkusundan ve Kur'ân-ı kerîmi işitince ve bâzan da namaz kılarken ağlardı.

Resûlullah efendimiz, misvağını ve tarağını yanından ayırmazdı. Mübârek saçını ve sakalını tararken aynaya bakardı. Geceleri gözlerine sürme çekerdi.

Peygamberimiz önüne bakarak, süratle yürürdü. Bir yoldan geçtiği, güzel kokusundan belli olurdu.

Çünkü O'nun mübârek teri, miskten ve çiçekten daha güzel kokuyordu.

Güzel huyları: Güzel huyların hepsi Resûlullah'ta toplanmıştı. Güzel huyları, Allahü teâlâ tarafından verilmiş olup, çalışarak sonradan kazanmış değildi. Bir Müslümanın ismini söyleyerek, hiçbir zaman lânet etmemiş ve aslâ mübârek eli ile kimseyi döğmemiştir. Kendi için hiçbir şeyden intikam almamıştır. Allah için intikam alırdı. Akrabâsına, Eshâbına ve hizmetçilerine tevâzu ederek, iyi muâmelede bulunurdu. Ev içinde çok yumuşak ve güler yüzlüydü. Hastaları ziyârete gider, cenâzelerde bulunurdu. Eshâbının işlerine yardım eder, çocuklarını kucağına alırdı. Fakat kalbi bunlarla meşgûl değildi. Mübârek rûhu, melekler âlemindeydi.

Resûlullah efendimizi ansızın gören kimseyi korku kaplardı. Kendisi yumuşak davranmasaydı, peygamberlik hâllerinden, aslâ kimse yanında oturamaz, sözünü işitmeye tâkat, güç getiremezdi. Hâlbuki kendisi, hayâsının çokluğundan, mübârek gözleri ile kimsenin yüzüne bakmazdı.

Peygamber efendimiz, insanların en cömerdiydi. Bir şey istenip de, yok dediği görülmemiştir. İstenilen şey varsa verir, yoksa cevap vermezdi. O kadar iyilikleri o kadar ihsânları vardı ki, Rum İmparatorları, İran Şahları o kadar ihsân yapamazlardı. Fakat kendisi, sıkıntı ile yaşamayı severdi. Öyle bir hayat yaşıyordu ki, yemek ve içmek hatırına bile gelmezdi. Yemek getirin yiyelim veya falanca yemeği pişiriniz demezdi. Yemek getirirlerse yer, her ne meyve verseler kabul ederdi. Bâzan aylarca az yer, açlığı severdi. Bâzan da çok yerdi, fakat doymadan kalkardı. Yemeği eli ile, üç parmağı ile yerdi. Yemekten sonra su içmezdi. Suyu otururak içerdi. Başkaları ile yemek yerken, herkesten sonra el çekerdi, yemeği bırakırdı. Herkesin hediyesini kabul ederdi. Hediye getirene karşılık olarak, kat kat fazlasını verirdi.

Resûlullah efendimiz, zekat malı almaz, fakat hediye alırdı. Çiğ soğan ve sarmısak gibi şeyler yemezdi.

HİLYE-İ SAÂDET

Eshâbına nasîhatdan sonra,
Fahr-i âlem dedi, benden sonra,

Hilye-i pâkimi, görse biri,
Olur o, yüzümü görmüş gibi,

Gördükde, hubbu hâsıl olsa,
Yâni hüsnüme âşık olsa,

Beni görmeği etse arzû,
Kalbi, sevgimle olsa dolu,

Cehennem olur, ona harâm,
Rabbim, Cennet'i eder ikrâm.

Dahi, haşretmez çıplak, ânı Hak,
Olur gufrânına, Hakkın mülhak.

Denildi ki, hilye-i Resûli,
Severek yazsa, birinin eli,

Eder Hak, onu korkudan emîn,
Belâ ile dolsa, rûy-i zemîn.

Hastalık görmez, dünyâda teni,
Ağrı çekmez hiç, bütün bedeni.

Günâh etmiş ise de, bu adam,
Cehennem cismine, olur harâm.

Âhiretde azâbdan kurtulur,
Dünyâda her işi, kolay olur.

Haşreyler, ânı hem, Rabb-i celle,
Dünyâda, Resûlü görenlerle.

Hilye-i Nebîyi, güç iken beyân,
Başlarız, ona oldukça imkân.

Sığınarak zülcelâle,
Vasfederiz âcizâne.

İttifak etdi, bu sözde ümem,

Kırmızı beyâzdı, Fahr-i âlem.

Mübârek yüzü, hâlis ak idi,
Gül gibi, kırmızımtırak idi.

İnci gibi, yüzündeki teri,
Pek hoş eylerdi, güzel cevheri.

Terleyince, O menba-ı sürûr,
Dalgalanırdı sanki, bahr-i nûr.

Görünürdü gözü, dâim sürmeli,
Kalbleri çekerdi, güzel gözleri.

Akı, beyaz idi gâyetle,
Medh eyledi Rabbi, âyetle.

Siyâhı ânın, değildi ufak,
Bir idi ona, yakınla uzak.

Geniş, güzel ve latîfdi gözü,
Nûr saçardı hep, mübârek yüzü.

Kuvve-i bâsıra-i Mustafavî,
Gece, gündüz gibi, olurdu kavî.

Bakmak arzû etseydi, bir yere,
Cism-i pâki de dönerdi bile.

Başa tâbi' ederdi cesedi,
Bunu terk etmemişdi ebedî.

Hem, cism idi, Resûl-i ekrem,
Yaraşır, rûh-i mücessem desem.

Güzel, hem sevimli idi Resûl,
Hakkâ çok, sevgili idi Resûl.

Mâlikle Ebû Hâle, söyledi,
Hilâl gibi, açık kaşlı idi.

İki kaşı arası, her zemân,
Gümüş gibi görünürdü, ayân.

Mübârek yüzü, az yuvarlakdı,
Derisi, berrak, hem de parlakdı.

Siyah kaşları mihrâbı ânın,
Kıblesi idi, bütün cihânın.

Ortası, yüksekce görünürdü,
Yandan bakınca, mübârek burnu.

Çok güzel idi, çekme ve latîf,
Edemez gören, O'nu tam târif.

Seyrek idi, dişlerinin arası,
Parlardı, sanki inci sırası.

Ön dişleri, etdikçe zuhûr,
Her tarafı, kaplardı bir nûr.

Gülse idi, iki cihân serveri,
Canlı cansız, her şeyin peygamberi.

Görünürdü ön dişleri, pek afîf,
Dolu dâneleri gibi, çok latîf.

İbni Abbâs der, Habîb-i Hudâ,
Gülmeğe, eyler idi istihyâ

Hem hayâsından O, dînin senedi,
Kahkaha etmedi derler, ebedî.

Nâzik, mahcûb idi, Resûl-i cenâb,
Dâim eyler idi, bakmağa hicâb.

Yüzü benzerdi, yuvarlak aya,
Zâtı aynaydı, yüce Mevlâya.

Nûrlu idi hep, o vech-i hasen,
Bakılmazdı, tenevvüründen.

Gönüller aldı, o güzel Nebî,
Âşıkı oldu yüzbin sahâbî

Bir kerrecik görenler, rüyâda,
Dediler, böyle zevk yok, dünyâda.

Hem güzel yanakları, bileler,
Fazla etli değildi, diyeler.

Ânın etmişdi, cenâb-ı Hâlık,
Severek, yüzün ak, alnın açık.

Boynunun nûru, ederdi her ân,
Saçları arasında, leme'ân.

Mübârek sakalından, iyi bil,
Ağarmışdı ancak on yedi kıl.

Ne kıvırcıkdır, ne de uzun,
Her uzvu gibi idi, mevzûn.

Gerdan-i pâk-i Resûl-i âfak,
Gâyet ak idi ve gâyet berrâk.

Eshâb içinden, çok ehl-i edeb,
Karnı, göğsiyle, birdi, dedi hep.

Açılsaydı, mübârek sînesi,
Feyz saçardı, ilim hazînesi.

Aşka olunca, mahall-i teşrîf,
Başka olur mu, o sadr-ı şerîf?

Mübârek sînesi, geniş idi,
İlm-i ledün, ona inmiş idi.

Ak ve berrakdı, o sadr-ı kebîr,
Sanırdı görenler, bedr-i münîr.

Ateş-i aşk-ı zât-ı ezelî,
Odlara yakmışdı, O güzeli.

Bilir elbet bunu, pîr-ü civân,
Yassı kürekliydi, Fahr-i cihân.

Sırtı ortası hem, etli idi,
Kerem sâhibi, devletli idi.

Gümüş teninde, letâfet vardı,
İrice mühr-i nübüvvet vardı.

Sırtında idi, mühr-i nübüvvet.
Sağ tarafına yakındı, elbet.

Bildirdi bize, edenler târif,
Bir büyük ben idi, mühr-i şerîf.

Rengi, sarıya yakın, karaydı,
Güvercin yumurtası kadardı.

Etrâfına çevirmiş, sanki hatlar,
Birbirine bitişik, kılcağızlar.

Anlatanlar, O âlî nesebi,

Dedi, iri kemikliydi Nebî.

Her kemik iri, merdâne idi,
Sûreti, sîreti şâhâneydi.

Mübârek âzasının her biri,
Uygun yaratılmışdı hem, kavî.

Çok hoş idi, her uzvu ânın
Âyetleri gibi, Kur'ânın.

Elleri ayası, O sultânın,
Ayakları altı, dahi ânın,

Geniş ve pâk idi, nâzik mergûb,
Tâze gül gibi latîf ve mahbûb.

Çok mevzun idi, der ehl-i nazar,
O kerâmetli, mübârek eller.

Selâm verseydi, birine eğer,
Tebessüm ederdi hep, Peygamber.

Bir iki gün, geçseydi aradan,
Hattâ uzasaydı da, bir aydan.

Belli olurdu, hoş kokusundan,
O kimse, adamlar arasından.

Billûr gibiydi, ten-i bî-mûyu,
Nice medh edeyim, ol pehlûyu.

Dostu seyretmek için, o şerîf,
Göz olmuşdu, bütün cism-i latîf.

Kemâl üzereydi, nâzik teni,
Hallâk göstermişdi, hikmetini.

Yokdu, göğsünde,karnında aslâ,
Hiçbir kıl, sanki gümüş levhâ.

Göğsü ortasından aşağı yalnız,
Bir sıra kıl, dizilmişdi, hilâfsız.

Bu siyah hat, bu mübârek bedende,
Hoşdu, hâle gibi, ay çevresinde.

Bütün ömründe kalmışdı, kezâ,
Gençlikde gibi, mübârek âzâ.

İlerledikçe, sinn-i Nebevî,
Tâzelenirdi hep, gonca gibi.

Hem dahi, kâinâtın sultânı,
Zanneyleme ki, ola pek yağlı,

Ne zaîf, ne de pek etli idi,
Mu'tedil, hem pek kuvvetli idi.

Lahmı, şahmı, dediler ehl-i derûn,
Birbirinden, ne ziyâdeydi, ne dûn.

Etmiş, ol beden sarâyın üstâd,
Adl-ü dâd ile, esâsın bünyâd.

Îtidâl üzere idi, pâk teni,
Nûra gark olmuşdu, bütün bedeni.

Orta boylu idi, o Sidre-mekân,
Ortalık, O'nun ile buldu nizâm.

Seyreden mu'cize-i kâmetini,
Dedi hep, medh edip hazretini.

Görmedik böyle, gül yüzlü güzel,
Boyu, hem hûyu, hem yüzü güzel.

Orta boylu iken, Nebî,
Uzun kimseyle yürüseydi.

Ne kadar, uzun olsa idi, o er,
Yine yüksek görünürdü, peygamber.

Uzun boylu olandan o cevher,
Yüksek idi, el ayası kadar.

Bir yola gitseydi, izzetle,
Hızlı yürür idi, gâyetle.

Deriz, vasf-ı şerîfinde yine,
Yürürken, eğilirdi önüne.

Yâni, bir yokuşdan iner gibi,
Dâim önüne, az eğilirdi.

Şanlı, şerefli idi, O Celîl,
İftihâr eylerdi, rûh-ı Halîl.

Bir zâtı ki, murâd ede Hudâ,
Her âzâsı, olur elbet a'lâ.

Yolda giderken, eğer bir kimse,
Ansızın, Resûlullah'ı görse,

Korku düşerdi, kalbine ânın,
Yüksekliğinden, Resûlullah'ın.

Hem de biri, Nebî ile, müdâm,
Sohbet ederek, söylese kelâm,

Sözlerindeki lezzet ile, ol,
Kul olurdu, kabul etse Resûl.

Etmişdi O'nu, Hallâk-ı ezel,
Hüsn-i ahlâkla, bî-misl-ü bedel.

Yâ Resûlallah! gücüm yok medhine,
Yaratıldık hep, senin hürmetine.

Hâsılı, ey Şâh-ı iklîm-i vefâ,
Sana cânım da fedâ, her şey fedâ!

HİMALAYALAR;

Orta Asya'nın güneyinde, Keşmir, Pakistan, Hindistan hududunda bulunan İndus dönemecinden Burma'ya kadar bir kavis boyunca uzanan, Pakistan, Hindistan, Tibet, Nepal, Sıkkım ve Bhutan toprakları üzerinde yer alan dağ toplulukları. Kelime olarak Sanskritçede "kar yatağı" anlamına gelir.

İndus Vâdisinden Brahmaputra Vâdisine kadar uzanan bu dağ silsilesinin uzunluğu 2500 kilometreyi bulur. Dağlar şekil bakımından güney istikâmetinde eğri çizen kıvrım sıraları hâlindedir. Kuzeyde Tibet, güneyde Hindistan, Nepal, Sıkkım ve Bhutan arasında tabiî bir engel teşkil ederler. Birmanya'nın kuzey kenarından U dönüşü yapıp güneybatı istikâmetinde dönerek Patkay bölgesini ve bu bölgenin dağlık kesimlerini meydana getirirler. Patkay Dağları, Batı Burma'nın uzantısının devâm ettiği dar bir dağ silsilesidir.Himalayalar dünyânın en yüksek ve en büyük dağ engelini meydana getirirler. Bu engel, Hindistan'ı, Asya'nın kuzeyinden ayırmıştır.

Bu sıradağlar tek bir dizi değil, paralel dağ sıraları hâlinde bulunmaktadırlar. Himalayaların doğu bölümü batı bölümüne nazaran daha yüksek ve daha sâde bir görünüşe sahiptir. Ganj Nehri ve Hint Ovasından kuzeye doğru yükselen bölgeye Teri denir. Teri bölgesi dağ yamaçlarına doğru derece derece yükselir ve 1200 metreye kadar çıkar. Himalayaların tırmanılarak keşfedilmeye başlanması 1950 yıllarına rastlar. İlk zamanlarda 5000-6000 m yüksekliklere çıkılabilmiştir. Daha sonraki yıllarda dağcılık sporunun ve tekniğinin gelişmesi ve teknik âletlerin yapılmasıyla birlikte Himalayaların karlı zirvelerine tırmanmak mümkün olmuştur. Sırasıyla 1953'te Everest ve Nanga Parbat, 1954'te K2, 1955'te Kançenjonga, 1962'de ise Cannu dağcılar tarafından tırmanılarak keşfedilmiştir. Zirvelerden birisi olan Everest Tepesi 8882 m ile dünyânın en yüksek yeridir. Everest'in hemen doğusunda

bulunan Kançenjonga, en yüksek üçüncü zirve olup 8579 metredir. Bunun gibi Tibet'in güneyinde Büyük Himalaya ve Trans, Himalayalarda yüksekliği 7000 metreyi aşan 100'den fazla zirvelerdendir. Bunlardan 14 zirvenin yüksekliği 8000 metreye yaklaşır.

Batıda İndus'taki Hint Ovasından Tibet Platosuna kadar yaklaşık 450 kilometrelik bir hat boyunca 900-1200 m yüksekliğinde bir Panjal bölgesi, 1500-1950 m yüksekliğinde Keşmir Vâdisi, 6100 metreye ulaşan Zarkar bölgesi, İndus Vâdisi ve Lokadh bölgesi bulunmaktadır. Everest Tepesinden batıya doğru ise belli başlı zirveler şöyledir: Nepal sınırları içerisinde; Annapurna (8075 m), Ohaulagiri (8167 m), Keşmir sınırları içinde; Karakum (8610 m ikinci yükseklik), Nanga Parpat (8125 m), Çin sınırları içinde; Muztafata (7456 m) ve Kungur (7719 m).

İklim, ekonomi ve politika açısından yükseklikleri ve geçit zorlukları sebebiyle himalayalar bölgede tabiî ve büyük bir engel teşkil ederler. Dağların çoğunda olduğu gibi, Himalayalar da bitki örtüsü ve iklim açısından belirgin özellikler taşır. Doğu ve Batı Himalayalar arasındaki başlıca iklim farkı yağmurdur. Doğuda bulunan Nepal, Sıkkım, Batı Bengal, Darçiling bölgesi, Tibet ve Sikang'a batıdan daha çok yağmur yağar. Bölgedeki vâdilerde tropikal yağmur ormanları vardır. Yüksekliklerine göre bitki örtüsünün görünüşü şöyledir: 1500-2750 m arası meşe ağacı orman kuşağı, 3750-4000 m arası yüksek dağ bölgesidir. 4700 metrenin üzerinde devamlı kar bulunur.

Bengal Körfezi civârında aşırı derecede nemli yaz musonunun bol yağışlarını alan dağın 1800 m yüksekliğe kadar kısımları tropikal bir görünüşe sâhiptir.

Dağlarda nâdir olarak meskûn bölgeler vardır. Pekçok alan bomboş olarak beklemektedir. Çoğunluğu Moğol ırkından olan bu bölgenin halkı, Punakha bölgesindeki Bhutan'da ve Nepal'in yüksek vâdilerinde toplanmıştır. Bu bölgelerde başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Avcılık da geçim kaynağı olarak mühim bir yer işgâl eder. Bunların yanında az miktarda ticâret yapılır. Serin havanın bulunması sebebiyle, ancak güney yamaçlarda bâzı çay ziraat merkezleri bulunmaktadır. Yine, bu serin hava, Bengal bölgesinin aşırı sıcaklardan kurtulmasını sağlar. Çok sıcak ve bataklık bir bölge olan Teri'de temizleme, kurutma ve sıtmayı önleme çalışmaları sâyesinde zirâat yapılabilmektedir.

Batı Himalayalar; Uttar Pradeş, Hindistan, Doğu ve Batı Pencap, Keşmir, Tibet, Pakistan'ın kuzeydoğu sınırı, Tacikistan eyâleti ve Afganistan'ın Kuzeydoğu bölgeleridir. Daha kurak bir iklime sâhib olan Batı Himalayalarda yüksekliklerine göre bitki örtüsü de şöyle bir görünüş arz eder. Ovalardan îtibâren 1100 m yüksekliğe kadar makiler, 1110-3100 m arası meşe, çam, sedir, köknar, ladin ağaçlarının meydana getirdiği dağ ormanları, 3100-4550 m arası yüksekliğe kadar dağlık bölgeler ve 4550 metrenin yukarısında karla kaplı bölgeler bulunmaktadır.

Serin, güzel, zengin bitki örtüsüne sahip ve elma, armut, şeftali, ılıman iklim sebzeleri ve kirazların yetiştiği, nüfusu çok olan Keşmir Vâdisi gibi yerlerin dışında, Batı Himalayalar kurak, çıplak bomboş kayalık ve vadilerle kaplıdır. Keşmir Vâdisi ve benzeri bölgelerde yetişen sebze ve meyvelerin yanında kerestecilik, hayvancılık, avcılık ve turizm ek gelir kaynaklarıdır. Kuzeybatı bölgelerinde hayvancılık ve tahıl ziraatı başlıca ekonomik faaliyetlerdendir.

Nakliye imkânları Himalayaların çözünmesi zor ve en büyük problemidir. Himalayalardan geçen bir demiryolu yoktur. Doğuda demiryolu Darsilinge varır. Bir askerî yol Hayber Geçidi boyunca uzanır. Himalayalarda; Simla, Dehra, Dun, Naini, Tal ve Mussoori gibi tepe istasyon dizisi vardır. Srinapar ve Keşmir bölgeleri Pakistan'la Ravalpindi'deki demiryoluna kadar uzanan bir yol vâsıtası ile bağlanırlar. Bunların haricinde ulaşım yolu olarak dağlarda patikalar kullanılmaktadır. Karakum, Nepal ve Sikkim Geçitleri 4000 m yüksekte olmasına rağmen Lorvanlar tarafından çok eskiden beri kullanılır. Aşılması imkânsız boğazlar, Sivalık Dağları ve özellikle Teri bölgesindeki sağlığa zararlı bataklıklar, doğuda Himalayalara yaklaşmayı engeller.

Himalayaların dış bölgelerle irtibat kurmaması özellikle Nepal'de, Budizmin tutunmasına ve küçük devletler kurulmasına sebeb olmuştur.Himalayaların dış dünyâya açılmamasındaki en büyük sebeplerden birisi de, Tibet'in Çin tarafından işgâl edilmesi, dolayısıyla Orta Asya ile alâkasının kesilmiş olmasıdır.

Bölgedeki akarsuların çoğu dağı baştan başa aşar. Fakat bu akarsuların kolları kıvrımlarına uyar. Akarsular dağı aşar aşmaz güneydağ eteğine yönelir. Hepsi genç olan bu akarsular ilkbaharda karların erimesi ve Muson yağmurları neticesi su miktarı artınca aşağı kısımları aşındırır. Bunun sonucunda büyük çapta toprak kayma ve göçmeleri meydana gelir.

Himalayaların En Yüksek Noktaları

1. Everest ..... 8882 m

2. K3 ..... 8611 m

3. Kançenjonga ..... 8579 m

4. Lhotse ..... 8501 m

5. Makalu..... 8470 m

HİMMETZÂDE ABDULLAH EFENDİ;

Bayrâmiyye yolunun büyüklerinden. Nezâket, zerâfet ve sohbetlerinin tatlılığıyla meşhur Osmanlı vâiz, şâir ve hattatıdır. İsmi, Abdullah olup, Abdî mahlâsı ile şiirler yazmıştır. Himmetzâde lakabıyla tanındı. 1640 (H.1050) senesinde İstanbul'da doğdu. Babası Himmet Efendidir. 1710 (H.1122) yılında İstanbul'da vefât eti. Üsküdâr'da, baba ve dedelerinin medfûn oldukları Himmet Efendi Dergâhına defnedildi. Şâir Nâzım vefâtına şu beyti söylemiştir.

Dedi; târih-i vefâtın gam u hüzn ile Nâzim
Hû deyip gitti meded Himmet Efendizâde (1122)

Himmetzâde Abdullah Efendi, Bayrâmiyye yolu büyüklerinden olan babasından ve başkalarından ilim ve edeb öğrendi. Babası 1683 yılında vefât edince, yerine geçti ve Şehremini Yenibahçe'deki Defterdâr İbrâhim Efendi Dergâhında halka Allahü teâlânın emir ve yasaklarını, ahlâk ilmini anlatmaya başladı.

Himmetzâde Abdullah Efendi, 1686'da Sultan Dördüncü Mehmed Hanın dâveti üzerine Dâvutpaşa Câmiine gitti ve huzûr vâzında bulundu. Tesirli konuşmalarıyla cemâati ağlattı. Vâzında; "Kardeşlerim! Harp sonrası (Viyana mağlûbiyeti netîcesinde) bâzı İslâm beldeleri ve kaleleri din düşmanlarının eline geçti. Câmi ve mescitlerimiz kilise (puthâne) oldu. Üzüntümüz büyüktür. Gelin, günâhlarımıza tövbe edip, işlerimizi düzeltelim." dedikten sonra, pâdişâha târîz ile; "Gerçi pâdişâhlar ava gidegelmiştir. Ancak her zamânın bir îcâbı vardır." dedi. Bu vâzdan pâdişâh çok memnûn oldu ve Pazartesi günleri Vâlide Câmiine gelerek muzafferiyet duâsına katıldı.

Himmetzâde Abdullah Efendi, 1688'de hacca gitti. Hac dönüşü Yavuz Sultan Selim Han Câmiinde Cumâ vâizliğine tâyin edildi. Selâtin câmileri vâizleri silsilesine girdi. 1694'te Fâtih Câmii vâizliğine nakledildi. Bu vazîfedeyken Sultan İkinci Mustafa Hanın Avusturya Seferine ordu vâizi olarak katıldı. Tesirli konuşmalarıyla İslâm askerini coşturdu. Sefer sonrası vefâtına kadar Bâyezîd ve Süleymâniye câmileri vâizliklerinde bulundu.

Abdullah Efendi, aynı zamanda şâir ve iyi bir hattâttı. Hattatlık icâzetnâmesini zamânın büyük üstâdı Hâfız Osman Efendiden aldı ve medh ü senâsına kavuştu.

Himmetzâde'nin **Tezkire-i Şuarâ, Mürettep Dîvân, Dîvân-ı Lugaz** ve **Gencine-i Îcâz** isminde manzûm eserleri vardır. Oğulları Abdüssamed ve Abdüşşekür efendiler de şâir ve ârif idiler.

Himmetzâde Abdullah Efendi **Abdî** mahlasıyla şiirler yazdı.

Bir ilâhîsi şöyle başlamaktadır.

Yine bir sevdâya düştüm,
Aşkın elinden elinden.
Yine ummân olup taştım,
Aşkın elinden elinden.

Himmetzâde Abdullah Efendi, ayrıca devrinin meşhur çiçek yetiştiricilerindendi.

HİMMLER, Heinrich;

Nazi Almanyası siyâset adamı. SS (Schutzstaffel) ve Polis Teşkilâtını, İkinci Dünyâ Savaşının sonlarına doğru da ordunun bir bölümünü denetimi altına alarak Nazi Almanyası'nın Hitler'den sonra en güçlü adamı hâline geldi. 7 Ekim 1900'de Münih'te doğdu. 23 Mayıs 1945'te intihar etti.

Katolik bir ortaokul müdürünün oğluydu. Birinci Dünya Savaşından önce başladığı Münih Teknik Okulundan savaştan sonra zirâat mühendisi olarak mezun oldu. 1923'te Hitler'in başarısızlıkla sonuçlanan Birahane Darbesine katıldı. 1925'te Nazi Partisine girdi. Birkaç yıl sonra SS (Schutzstaffel) başkanlığına, 1933'te Hitler'in iktidara gelmesinden sonra da Münih Polis Teşkilatının başına getirildi. Dachau'da Nazilerin ilk toplama kampını kurdu. 1934'te Gestapo başkan yardımcılığına getirildi. Bu görevindeyken SA'ların önderi Ernest Röhm ve arkadaşlarının öldürülmesinde önemli rol oynadı. 1936'da Gestapo'nun başkanlığına tâyin edildi. Aynı yıl Polis Teşkilâtının başkanlığını da üstlendi. SS'leri Almanya'nın ordudan sonraki en güçlü silahlı gücü hâline getirmek için çalışmaya başladı.

İkinci Dünyâ Savaşı yıllarında Doğu Avrupa'da kurduğu toplama kamplarında Yahûdî ve rejime karşı olanların imhâsını gerçekleştirdi. 1943'te İçişleri Bakanlığına getirildi. 20 Temmuz 1944'te Hitler'e karşı

düzenlenen başarısız suikastten sonra SS Teşkilâtının yanısıra ülkedeki bütün güvenlik güçleri üzerine denetim kurdu. Savaşın son aylarında Hitler'in yerine geçmeye çalıştığı ve Almanya'nın müttefiklere teslim olup onlarla birlikte Sovyetler birliğine karşı savaşa girmesini sağlamak gâyesiyle İsveçli diplomat Kont Folke Bernadotte ile görüşmeler yaptığı anlaşılınca, bütün görevlerinden alındı ve tutuklanması için emir çıkarıldı. Sıradan bir asker kılığında kaçmayı denediyse de müttefiklerce yakalanarak hapsedildi. Kısa bir süre sonra hapiste zehir içerek intihar etti.

HİMYERÎLER;

Güney Arabistan'da hüküm sürmüş eski bir kavim. Bugünkü Suudi Arabistan toprakları üzerinde yaşamış olan Himyerîler, M.Ö. birinci yüzyıldan îtibâren bölgede hâkim bir güç durumuna gelmişlerdi. M.S. birinci yüzyıldan îtibâren ise, Kızıldeniz'den Hint Okyanusu sâhillerine kadar olan bölgeyi ele geçirdiler. Doğu Afrika kıyılarının büyük bir bölümü hâkimiyetleri altına girdi. Ancak 4. yüzyıla kadar Himyerî kralları hakkında bir mâlûmat yoktur.

Himyerî kralları Zafar'da otururlardı. Bu şehir İran'ın istilâsına kadar Himyerîlerin merkezi oldu.

Roma imparatorlarından Constantinus döneminde Hıristiyanlık Himyerîler arasında yayıldı. Zafar ve Aden'de kiliseler yaptırıldı. Ancak Himyerîlerin Yahûdî olan kumandanları Zu-Nuvas bu duruma karşı ayaklandı ve ele geçirdiği Hıristiyan Habeşlileri işkencelerle öldürttü. Habeşliler ise, 526'da harekete geçerek Himyerî ülkesini istilâ ettiler ve yakaladıkları Zu-Nuvas'ı öldürdüler. Daha sonra Himyerî ülkesinde Ebrehe Sülâlesi iktidârı ele geçirdi ve 570 yılında İranlıların istilâsına kadar bu sülâlenin idâresinde kaldı. Himyerî Krallığını yıkan ve Ebrehe Sülâlesinin son hükümdârı Masruk'u ortadan kaldıran İranlılar, kendileri adına bölgenin idâresini Himyerî meliklerine bıraktılar. Muhammed aleyhisselâm ilk sahâbîlerini Yemen'e yolladığı zaman, Himyerî melikleri İslâmiyeti kabul ettiler.

Himyerîlere âit kitâbelerdeki yazılarda klasik Arapçanın bütün seslileri görülmektedir. Bu kitâbelerde Saba ve Himyerî kralları için melik tâbiri kullanılmaktadır.

HİND BİNTİ UTBE;

kadın sahâbîlerden. Mekke müşriklerinden Utbe bin Rebîa'nın kızı, Ebû Süfyân'ın hanımı ve sevgili Peygamberimizin hanımlarından Ümmü Habîbe radıyallahü anhâ ile hazret-i Muâviye'nin annesidir. Mekke'de doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir. Hicretin 13. yılında hazret-i Ebû Bekr'in babası Ebû Kuhâfe ile aynı günde vefât etti.

Önce Mekke müşrikleri arasında yer alan Hind binti Utbe, Bedr Savaşında hazret-i Hamza tarafından öldürülen babasının intikâmını almak üzere Uhud Savaşına katılıp müşrik askerlerine cesâret vermeye çalıştı. Hazret-i Hamza'nın şehid edilmesine sebeb oldu.

Mekke'nin fethinde, kocasından bir gün sonra Müslüman oldu. Kadınlar adına Resûlullah ile sözleşme yaptı. Hayır duâ aldı. Yermük Gazâsında bulunup, İslâm ordusunu harbe teşvik etti. Akıllı, tedbirli ve görüşü sağlam bir kadın idi.Nitekim, Hind îmâna gelip evindeki putları kırdıktan sonra, Resûlullah'a iki kuzu hediye göndermişti. Resûlullah'ın da duâ etmesi üzerine, Allahü teâlâ onun koyunlarına, o kadar bereket verdi ki, sayısı bilinmez oldu. Hind her zaman; "Bunlar, Resûlullah'ın bereketidir." derdi.

HİNDENBURG, Paul Von;

Alman komutan ve devlet başkanı. Yedihafta ve Fransa- Rusya savaşlarına katılmış, 1903'ten îtibâren de kolordu komutanlığı yapmıştır.

Hindenburg, ileride savaş çıkmasının çok uzak bir ihtimâl olduğunu savunarak, 1911'de emekli oldu. Ancak üç sene sonra Birinci Dünyâ Savaşı patlak verince orduya alınarak, Doğu Prusya'daki Sekizinci Ordu Komutanlığına tâyin edildi. Hindenburg, savaşta uygulanacak taktiği emrindeki kurmay başkanı Erich Ludendorff'la tesbit ediyordu. Sâdece askerî durumu düşünmeyen bu ikili, aynı zamanda Alman milletini bekleyen kara günlere de çâre bulmaya çalışıyorlardı. Ludendorff, zaman zaman kendi başına davranmasına rağmen, asıl sorumluluk Hindenburg'un üzerindeydi.

Hindenburg, Ağustos 1914'te Doğu Prusya'ya giren iki Rus ordusunu durdurdu. Elinde sâdece bir ordu olmasına rağmen, Tannenberg Savaşında iki orduluk Rus kuvvetinin tamâmını imhâ etti. Hindenburg, harp öncesi yaptığı istihbârâtla iki Rus komutanının birbirini hiç sevmediğini tesbit etmişti. Evvelâ birine taarruz etti. Öbür Rus komutanı yardıma gelmedi. Sonra da ikinci orduyu imhâ etti. Kısa zamanda kazandığı başarıları Hindenburg'u Alman millî kahramanları arasına soktu. Bir süre sonra doğudaki bütün Alman ordularının komutanlığına tâyin edilen Hindenburg, Şubat 1915'te Measurian Lakes Savaşı ile Rusları ikinci defâ büyük bir bozguna uğrattı.

Genel Kurmay Başkanı Erich Von Falkenhayn batıda kesin bir zafer kazanmaya başlayınca onu destekleyerek durumun düzelmesine yardımcı oldu. Hindenburg, 1916'da Fransa, Romanya ve İtalya

cephelerinde durum çok kötü olduğu bir zaman Falkenhayn'ın yerine geçerek Genel Kurmay Başkanı oldu. 1917'de ise bir komando ordusu kurarak artık savunulması neredeyse imkânsız bir hâle gelmiş Verdum Hattından Hindenburg Hattına çekilmesini emretti.

1918'de imzalanan, Almanya'nın mağlûbiyeti kabul ettiği mütarekeden sonra ise ikinci defâ emekli oldu. 1925'te Cumhurbaşkanlığına seçilen Hindenburg, idâresi sırasında diktatörlüğe dayanan bir yol tâkib etti. 1933'te Adolf Hitler'i başbakanlığa tâyin ederek gâyesine ulaştı. Hindenburg, 1934'te 87 yaşındayken Almanya'da öldü.

HİNDİ (Meleagris gallopavo);

Alm. *Truthan,* **Fr.** *Dindon sauvage (m),* **İng.** *Turkey.* **Familyası:** Sülüngiller (Phasianidae). **Yaşadığı yerler:** Evcil ve yabânî olarak Eski ve Yeni dünyâ kıtalarında. **Özellikleri:** Başı ve boynu çıplak, koyu kahverenkli tüyleri maden parıltılıdır. Erkekler tavus gibi kabarır. Evcillerin ana yurdu Meksika'dır. **Çeşitleri:** Kuzey Amerika hindisi (M. gallapavo) ve benekli hindi (M.ocellata) olmak üzere iki türü vardır.

Tavuksular (Galliformes) takımının sülüngiller (Phasianidae) familyasından mâden parıltılı tüylere sâhip, irice bir kuş.

Kuzey Amerika hindisi (Meleagris gallopavo) ormanlarda yaşar. Bütün evcillerin atasıdır. Kristof Kolomb'dan çok önce Güney Meksika'da yaşamış olan Aztekler tarafından ehlileştirilmiştir. On altıncı yüzyılda İspanyollarca Amerika'dan getirilip, Osmanlı memleketlerinde yetiştirilmiş ve buradan da bütün Avrupa'ya dağılmıştır. Ağaçların yüksek dallarında tünerler. Dişiler, yerde ayaklarıyla eştikleri çukurlarda yumurtlarlar. Kök, tâne, ot, meyve, böcek ve amfibilerle (kurbağa ve sömenderler) beslenirler. Ürkütüldüklerinde saatte 90 kilometrelik bir hızla 1,5 km mesâfeye uçabilirler.

İkinci tür benekli hindi (Agriocharis ocellata veya Meleagris ocellata)dir. Yalnız Meksika, Guatemala, Yukatan ve Honduras'taki ormanlarda yabânî olarak yaşar. En büyüğü 9 kilogramdır. Baş ve boyunları gök mavisidir. Vücut tüyleri yeşilimsi gridir. Kuyruk tüyleri beyaz olup, üzerlerinde mâdenî parıltılı yeşil, kırmızı ve siyah benekli olarak bir renk desenine sâhiptir. Başları ve boyunları çıplaktır. Baş ve boynun bir kısmı kırmızı veya mavidir. Gerdanında sarkık çıplak kırmızı etler bulunur. Alnındaki etli ibik, kanla dolarak kabarır. Bu özellikler erkeklerde daha çok gelişmiştir. Vücut tüyleri kahverengimsi olup, bronz ve yeşilimsi bir renk ile parıldar. Kuyruk 18 teleklidir. Erkek kızdığı veya dişisine kur yaptığı zaman, tavus kuşu gibi kabarır. Kuyruğu yelpaze gibi açılır, kanat uçları yere değer.

Hindi, çiftliklerde bol miktarda beslenir. Âdetâ sürüyle güdülür. Damızlık hindi sürülerinde bir erkeğe 15-18 dişi hindi isâbet eder. Dişiler halim selim olmasına rağmen, erkekler gürültücü ve kavgacıdır. Eti gâyet lezzetli ve makbuldür. Besili bir erkek hindi 25 kg ağırlığa ulaşabilir. Evcil hindiler renklerine göre siyah, beyaz, sarı, tunç gibi cinslere ayrılır.

Şubat ayından îtibâren yumurtlamaya başlar. İyi bir dişi yılda 30-50 adet yumurta yumurtlar. Kirli beyaz renkli yumurtalar, kahverengimsi beneklidir. Herbiri 70-80 gr ağırlıktadır. 28 günlük bir kuluçka dönemi sonunda yavrular çıkar. Bir hindi altına 15-20 yumurta konabilir. Hindi palazlarının (yavrular) bakımı ilk haftalarda dikkat ister. Yavrulara verilen düzensiz hazırlanmış yemler, peklik yaparak çoğunun telef olmasına sebeb olur. Soğuklara karşı da dirençsizdirler. Yağmur altında ıslananların çoğu ölür. Üç aylık olunca sakal ve ibikleri çıkmaya başlar ve birdenbire iklim şartlarına karşı mukâvemet kazanırlar. 26 haftalık hindi palazları, satışa çıkarılır. 8- 9 aylık olunca yumurtlamaya başlarlar.

Hindiler genellikle kırmızı renge hasımdırlar. Kırmızı renk gördüklerinde fenâ hâlde hiddetlenirler. Erkekleri kabarıp "Glu, glu!" diye ses çıkarırlar, gürültücü ve kavgacıdırlar.

HİNDİBA (Cichorium intybus);

Alm. (*gemeine) Wegwarte (f),* **Fr.** *Chicoree (f),* **İng.** *Chicory.* **Familyası:** Bileşikgiller (Compositae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Hemen hemen bütün Anadolu.

Haziran-eylül ayları arasında mavi renkli çiçekler açan, ekilmemiş tarlalar ve yol kenarlarında çok görülen, 30-80 cm boylarında, çok senelik otsu bir bitkidir. Yapraklar tabanda rozet yaparlar. Bunlar sapsız veya kısa saplıdır. Yapraklar uzunca mızrak şeklinde, derin parçalı, alt yüzü tüylüdür. Üst gövde yaprakları küçüktür. Kökler uzun ve oldukça kalındır. Çiçekler, herbiri bir yan dalın koltuğunda bulunan, mavi renkli başçıklar teşkil ederler. Her başçıkta 12-16 tâne dil şeklinde çiçek bulunur. Çanak yaprakları pulsu, taç yaprakları ise 5 dişli bir dil şeklindedir. Meyveleri esmer renkli ve uzuncadır.

Kullanıldığı yerler: Köklerinde ve yapraklarında inulin ve şekerler bulunur. Daha çok bir yıllık kökleri kavrularak kahve gibi kullanılır. İdrar söktürücü, yatıştırıcı ve mîdevîdir. Acı lezzetli olduğundan süt ile karıştırılarak içilebilir. Hindiba'dan çıkarılan boya, sulu boya yapımında kökboya olarak tercih edilerek

kullanılır.

HİNDİSTAN

DEVLETİN ADI ..... Hindistan Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ .....Yeni Delhi

NÜFÛSU 889.700.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 3.287.590 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Hindu dili ve İngilizce

DÎNİ ..... Hinduizm ve İslâm

PARA BİRİMİ.....Rupee

Asya'da bulunan ve yüzölçümü bakımından dünyâda yedinci, nüfus bakımından ikinci sırada yer alan devlet. Kuzeyinde Keşmir ve Çin, kuzeydoğusunda Nepal ve Bhutan, doğusunda Bangladeş ve Birmanya, güneydoğusunda Seylan, güneyinde Hint Okyanusu, kuzeybatısında Pakistan bulunur. Üçgene benzeyen Hindistan yarımadası, ülkenin en büyük kısmını kaplar. Ülkenin kapladığı alan 3.287.590 km^2 olup, kuzey-güney uzunluğu 3200 km, batı-doğu uzunluğu ise 2400 kilometredir.

Târihi

Hindistan'ın târihi hakkında bilgiler, Aryalardan başlamaktadır. Bundan önceki dönemler içindeki olaylar hakkında çok çeşitli ve kesin olmayan bilgiler mevcuttur.

Dravitleri yenerek Hindistan'a yerleşen Aryalar, Yunan istilâları, İskender'in saldırıları, Asoka dönemi, Mouryo İmparatorluğu, Gupta Devri, Hunlar, Harşalar, Kuzey ve Güney Sülâleler Dönemi, Türk-Moğol Hâkimiyeti, Arapların, Gaznelilerin, Bâbür Devletinin fetihleri, Avrupalıların yerleşmeleri ve bugünkü Hindistan'ın kurulması safhaları tâkib eder.

M.Ö. 2000 yıllarında Himalayaları aşarak gelen Aryalılar, Hindistan'da asırlarca sürecek bir hayat tarzının temelini attılar. Daha sonraları Maurya İmparatorluğu Hindistan'a hâkim oldu. Bu imparatorluğun yıkılmasından sonra hâkim olan Guptaların ülkedeki hâkimiyetine Hun saldırıları son verdi. Bundan sonrası, ülkede kurulan prenslikler dönemi ve aralarında yaptıkları savaşlarla geçti.

Müslümanlar, Hindistan'a ilk olarak sekizinci asırda geldiler. 712 yılında Muhammed bin Kasım'ın ordusu Hindistan'a girdi. Bunu müteâkiben ülkede Müslüman Arap ordularının ve Gaznelilerin fetihleri görüldü. Gaznelilerin Sultan Mahmûd zamânında başlattıkları seferleri, Muhammed Guri Han zamânında Hindistan'ın tamâmının fethedilmesiyle sonuçlandı. Bundan sonra 1206-1290 yıllarında Memlûkler, 1290-1320 yıllarında Halaciler, 1320-1413 yıllarında Tuğluklar ve 1526 yılına kadar da Ludîler Hindistan yönetimini ellerinde tuttular.

On beşinci asır başlarında bir ara Timur Han ordusuyla Hindistan'ın büyük bir kısmını topraklarına kattı. Böylece Hindistan'da Türk-Hind İmparatorluğu başladı. Timur Hanın soyundan Bâbür Şah, bütün Hindistan'ı fethederek Gürganiye (Bâbür İmparatorluğu) Devletini kurdu (Bkz. Bâbür İmparatorluğu). Bu devlet, İngilizlerin Hindistan'ı işgâline kadar bölgede 342 sene hükümranlığını sürdürdü. Bâbür İmparatorluğu zamânında Hindistan'da yüzlerce büyük İslâm âlimi yetişip insanlara doğru yolu gösterdiler, ilim öğrettiler. İslâm dînine sokulmak istenen bid'atleri yok ettiler. Bu büyük âlimler arasında en meşhurlarından bâzıları, İmâm-ı Rabbânî, Muhammed Ma'sûm Fârûkî, Ubeydullah-ı Ahrar, Muhammed Zâhid, Derviş Muhammed, Muhammed Bâkî-billah, Nur Muhammed Bedevânî, Mazhar-ı Cân-ı Cânân, Senâullah-ı Dehlevî, Abdullah-ı Dehlevî, Abdülhak Dehlevî, Abdülazîz Dehlevî, Muînüddîn Çeştî'dir.

Avrupalıların Ümit Burnunu dolaşarak Hindistan'a ulaşmaları, 16. yüzyılda burada ilk ticâret merkezinin kurulmasına yol açtı. İngilizler, Hindistan'ı işgâl ettikten sonra, Müslüman halka çok eziyet ettiler. 1906 yılında Svaraç (kendi kendini yönetme) sloganı ile bağımsızlık savaşı başlatıldı. Bu arada Hindistan Müslüman Birliği kurulmuştu. 1919 yılında Gandhi ile birlikte Hindistan'da pasif direnme ve protesto hareketlerine başlandı. 1935'te ilk anayasa kabûl edilerek parlamenter düzen kuruldu. 18 Temmuz 1947'de tam bağımsızlığını kazanarak, dünyâ devletleri tarafından tanındı (Bkz. Gandhi, Mahatma). 26 Ocak 1950'de Hindistan Birliği olan devletin ismi Hindistan Cumhûriyeti olarak değiştirildi. Bugün de bu isimle anılmaktadır.

Ülke yönetim yönünden eyâletlere bölündü. Ekonominin büyük ölçüde bozulduğu bir dönemde yapılan seçimleri İndra Gandhi'nin başkanlığındaki Kongre Partisi kazandı. Radikal tedbirleri başarıyla alan İndra Gandhi, 1971'de erken seçime giderek büyük bir zafer kazandı. Aynı sene Hindistan ile Pakistan arasında savaş çıktı. Bu savaş netîcesinde Doğu Pakistan yâni Bangladeş bağımsızlığını îlân etti.

Baskı rejimi uygulayan İndra Gandhi, 1974'den îtibâren halk desteğini kaybetti. 1977'de yapılan seçimleri Canata Partisi kazandı. Canata Partisi yönetimde başarılı olamayınca, 1980'de yapılan seçimleri tekrar Kongre Partisi kazandı. Aynı sene özerklik için mücâdele eden Sihler, büyük bir mücâdeleye başladılar. 1984 Ekimde iki Sih muhâfızı İndra Gandhi'yi bir suikast netîcesinde öldürdü. Bunun üzerine başbakanlığa Raciv Gandhi getirildi. İç çatışmalar hâlâ devâm etmekte olup, Hindûlarla-Müslümanlar arasında çatışmalar büyük hız kazandı. Başbakan Raciv Gandhi 22 Mayıs 1991'de uğradığı bombalı suikast sonucunda öldü.

Fizikî Yapı

Hindistan Fizikî yapı bakımından üç ayrı bölüme ayrılır. Bunlar Dekkan Platosu, Ganj Ovası ve Himalayalar bölgesidir.

1. Dekkan Platosu: Hindistan Yarımadasının güneyinde, doğu ve batısı Gat Dağları ile çevrili 600-800 m yükseklikte bir platodur. Gat Dağlarından dolayı denizin tesirinden uzaktır. Dekkan Platosu, ülkeyi ikiye ayıran Vindiya Dağları ile Ganj Ovasından ayrılır.

2. Ganj Ovası: Himalaya Dağlarından doğan Ganj Nehrinin ve kollarının suladığı çok verimli bir ovadır. Alüvyonlarla örtülü olup, Brahmaputra Nehri ve Ganj Nehrinin deltası da bu ovaya âittir. Bu ovanın genişliği yaklaşık olarak 320 kilometredir.

3. Himalayalar Bölgesi: Kuzeyde 2400 km uzunluğunda, Hindistan'ı Tibet Yaylasından ayıran ve târih boyunca istilâlara engel teşkil eden tabiî bir duvardır. En yüksek yeri Everest Tepesidir (8882 m). Himalaya Dağları Hindistan'ın kuzey sınırını çizer. Çok yüksek olan bu dağlar ancak, Muztag, Karakurum ve Hayber gibi yerlerden geçit verir.

Dağları: Kuzeyde Himalayalar, doğuda Doğu Gatlar, batıda Batı Gatlar ve ortada Vindiya Dağları bulunur. Himalayaların Hindistan sınırları içindeki en yüksek noktası 7817 m ile Nanda Devi Dağlarıdır.

Akarsuları: En önemli nehirleri Ganj, Brahmaputra, Narbada, Godavari, Krişna ve İndus'un bir kısmıdır. Ganj ve Brahmaputra en büyük nehirleridir. Brahmaputra 2900 km uzunluğundadır. Bu iki nehrin suları bâzı bölgelerde ulaşıma elverişlidir. Ganj Nehri, Hindularca kutsal sayılır.

Gölleri: Sonbahar ve Kuç Yarımadasındaki küçük göllerden başka birkaç göl vardır. Bunlar da önemsizdir.

İklim

Bütünüyle Ekvator'un kuzeyinde kalan Hindistan, sıcak bölge içerisindedir. Ovalık bölgeler yıl boyunca nemli ve sıcak olur. Hindistan ikliminin başlıca özellikleri musonlar, alize rüzgârları, sıcaklık ve düzensiz yağışlardır. Hindistan'da yazlar yağışlı, kışlar ise kurak geçer. Aylık sıcaklık ortalaması 25-35°C arasında değişir. 4500-5000 m yüksekliklerde karlarla örtülü bölgeler bulunur.

Muson rüzgârlarının getirdiği yağmurlar bölgelere göre değişmektedir. Dağlık bölgelerde yağış ortalaması 508 milimetreyi bulur. Bu ortalama Tar Çölünde 254 mm, Assam'da 10.000 mm, Dekkan'da 254 mm, Batı Gatlarda ise 5000 milimetreyi bulur.

Tabiî Kaynaklar

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Tabiî kaynaklar bakımından dünyânın en zengin ülkelerinden biridir. Ülke topraklarının % 22'si ormanlıktır. Özellikle Himalaya etekleri sık ormanlıktır. Himalaya eteklerindeki ormanlar yapraklarını dökmezler. Bunlar palmiyeler, liyanlar, meşe, bambu ve defne ağaçlarından meydana gelmiştir. Dekkan'ın kuzeydoğusu ile Ganj Ovasında büyük ormanlar bulunmaktadır. Bu ormanların ağaçları kurak mevsimde yapraklarını dökerler.

Hindistan'ın dağlık bölgeleri ve balta girmemiş ormanları; her çeşit vahşî hayvanlar, nesli tükenmek üzere olan kuşlar ve dünyâda pek nâdir görülen hayvan çeşitlerine sâhiptir. Kaplan, pars, arslan gibi yırtıcı hayvanlar bulunmaktadır. Kurt, ayı, yaban kedisi ve tilki gibi vahşî hayvanlara bolca rastlanmaktadır. Fil, misk geyiği, maymun, timsah, kertenkele, akrep, çeşit çeşit yılan cinsleri ve her nevi kuş cinsleri mevcuttur.

Mâdenler: Hindistan mâdenler bakımından bir hammadde deposu olup, târih boyunca milletleri kendisinin üzerine çekmiştir. Dünyâ demir rezervlerinin % 25'ine, mika rezervlerinin % 80'ine sâhiptir. Boksit rezervi bakımından dünyânın ikinci ve manganez rezervi bakımından da üçüncü ülkesidir.

Hindistan'da çıkarılan diğer yeraltı mâdenleri krom, kurşun, kömür, altın, gümüş, bakır, uranyum, titanyum ve petroldür. Ayrıca kireçtaşı ve amonyum sülfatlı gübre ile betonarme ve sıvı alçı için lüzumlu alçıtaşı, Rayasthan ve Gucerat bölgelerinde çıkarılır. Hindistan, elmas ve zümrüt bakımından da dünyânın sayılı ülkelerinden biridir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Dünyâ nüfûsunun % 15'ine sâhiptir. Nüfûsu 889.700.000'dir. Nüfûsun % 20'si şehirlerde, % 80'i köy ve kırlarda yaşar. Halk, beş ayrı etnik gruptan meydana gelmiştir. Bunlar Dravitler, Aryalar, Hindular, Tibet-Çin ve Moğollar ve Müslümanlardır.

Resmî dili Hintçe olmasına rağmen, 850 çeşit dil vardır. Yazışmalarda İngilizce kullanılır. Hindistan 27 eyâletten meydana gelmiş olup, her eyâletin kendi resmî dili vardır. Hindistan anayasasında kabûl edilen resmî dillerden bâzıları şunlardır: Hindu, Urdu, Pecabi, Marathi, Bengali, Gucerat, Oriya, Assamese, Keşmir dili, Sindhi, Sanskritçe, Telugu Tamil, Kannada, Malayam dilleri. Bu dilleri kullanan insanlar arasında anlaşmak için ya Hindu dili veya İngilizce kullanılır.

Nüfus sayısı bakımından dünyâda Çin'den sonra ikinci sırayı alır. Nüfus fazlalığı sebebiyle Hindistan'da hayat seviyesi çok düşüktür. Halkın büyük çoğunluğu açlıkla karşı karşıyadır. Bunun yanında Hinduların ineği kutsal sayması, ineklerin kesilmesine engel teşkil etmekte, bu da besin yetersizliğine sebeb olmaktadır. İnek kesimi Hindularla Müslümanlar arasında birçok kavgalara sebebiyet vermektedir. Elde edilen tarım ürünleri artan nüfûsa cevap verememektedir.

Nüfûsu meydana getiren etnik gruplar arasında devamlı sokak kavgaları olmaktadır. Bu kavgalar özellikle Müslümanlarla Hindular arasında cereyân etmektedir. Müslümanların bu ülkedeki varlıklarını târih boyunca bir türlü içlerine sindirememiş olan Hindular, her fırsatta bir bahâne ile Müslümanlara saldırmakta ve kanlı çatışmalara sebeb olmaktadırlar. Müslümanların kurban bayramında inek kurban etmeleri, bu bahânelerin en çok öne sürülenidir. Hindistan hükûmetleri de tâkib ettikleri politikaların, etnik ve kültürel yapılarının îcâbı olarak bu sataşmalara çok defâ ya seyirci kalmakta veya Müslümanların aleyhine uygulamalar yapmaktadır. Böylece târih boyunca Hindistan'a hâkim olan Müslüman devletlerinin, bıraktıkları İslâm ilimleri ve kültürünün gün geçtikçe unutulup yok edilmesine sebeb olunmakta, târihî İslâm memleketlerinden olan Hindistan'ın bu vasfının ortadan kaldırılmasına çalışılmaktadır.

Aryalar zamânından beri uygulanan kast sistemi, ancak 1975'te çıkarılan bir kânunla kaldırılmış, fakat köylüler yine iyi bir hayat seviyesine ulaştırılamamıştır. Kast sistemi aslında bir dayanışma birliği olarak düşünüldüğü hâlde tatbikatta birçok insanın köle gibi çalışmasına sebeb olmuştur.

Din: Nüfûsun % 83'ü Hindu, % 11'i Müslüman, % 2'si Hıristiyan, % 2'si Sih, % 2'si de diğer dinlere mensuptur.

Eğitim: Eğitim ve öğretim son yıllarda önem kazanmaya başlamıştır. Ülkede 100'den fazla üniversite, 400.000 civârında ilkokul ve 55.000 civârında ortaokul bulunmaktadır. İlk ve orta öğretimde bugün için yaklaşık 90.000.000 civârında öğrenci okumaktadır. Okuma-yazma oranı % 30'dur. Bunların % 61,2'sini erkekler, % 28,8'ini kadınlar teşkil etmektedir.

Önemli şehirleri: Yeni Delhi, Bombay, Kalküta, Mandras, Haydarabat, Ağra, Benares'tir.

Siyâsî Hayat

1950'de kabul edilen anayasa ile parlamenter sisteme geçildi. Hindistan 9 tânesi merkezî hükûmetçe, 18'i eyâlet merkezince yönetilen 27 eyâletten meydana gelmiştir. Hindistan Parlamentosu iki meclisten ibâret olup, 250 üyeli Eyâlet Meclisi ve 508 üyeli Millet Meclisi vardır. Millet Meclisi üyeleri halk tarafından doğrudan doğruya; Cumhurbaşkanı merkez ve eyâlet meclisleri tarafından 5 yıl için seçilir. Eyâlet hükûmetleri, Devlet Başkanı tarafından 5 yıllığına tâyin edilen vâliler tarafından idâre edilir.

Ekonomi

1945'te bağımsızlığa kavuştuktan sonra ekonomik yönden plânlı ve hızlı bir şeklide gelişmiştir. Fakat çok artan nüfus, refah seviyesinin yükselmemesine ve kişi başına düşen millî gelirin düşük olmasına sebebiyet vermektedir. Hindistan'ın iş gücünü meydana getiren nüfûsun % 80'i tarımla, % 10'u endüstri ile uğraşır.

Sanâyii: Millî gelirin 1/5'ini îmâlâtçılık ve mâdencilik teşkil eder. Petrol ve kimyâ ürünleri kısmen kendi tüketimi için kâfidir. Ortalama çelik üretimi 9,5 milyon, demir filizi üretimi ise 40 milyon tondur. Hindistan'da bugün Damador Vâdisinde 5 milyar ton kömür rezervi, Madras'da 2 milyar ton linyit rezervi, Assam bölgesi civârında ise 5 milyon ton petrol rezervi bulunmaktadır. Ortalama yıllık kömür üretimi 123 milyon, petrol üretimi 19 milyon ton, boksit üretimi 1.740.000 ton civârındadır. Manganez üretiminde dünyâda üçüncü sırayı almaktadır. Mâden kaynakları bakımından oldukça zengin olan Hindistan'da alüminyum, krom, petrol, mika, kalay, çinko, kurşun, bakır ve altın çıkarılır.

Kalküta ve Bombay bölgesi pamuklu tekstil, jüt, gıdâ maddeleri ve kimyâ endüstrisi alanları ile gelişmiştir. Hindistan'da sanâyi iki kolda ilerlemiştir. Bunlar pamuklu ve jütlü dokumacılık ve mâden çıkarmadır. Makina endüstrisi alanında; vagon, lokomotif, gemi tezgahları ve otomobil fabrikaları

vardır.

Hindistan'ın elektrik üretimi yaklaşık 112 milyar kws'dır. Nükleer enerji husûsunda dünyânın en büyük uranyum ve toryum rezervlerine sâhib olduğu için nükleer santralleri bulunmaktadır. Hindistan'ın büyük sanâyi merkezleri; Bombay, Kalküta, Ahmedâbâd, Madras, Bangalore, Delhi, Jodhpur, Bhopol, Manharpur, Nagpur, İndore ve Srinagar bölgeleridir.

Tarım: Hindistan halkının 3/4'ü tarımla uğraşmaktadır ve gelirlerin yarısı tarımdan sağlanır. Hindistan topraklarının yarısında ekim yapılmaktadır. Tarım topraklarının % 80'ine tahıl ekilmektedir. Malabar ve Kromandel kıyılarında pirinç, şekerkamışı yetiştirilmektedir. Kuzeyindeki Ganj Ovası ve Bengal Körfezi kıyıları çok verimli topraklar olup, her nevi ürün alınmaktadır. Hindistan çay, susam, mercimek, yerfıstığı ve nohut üretiminde dünyâda birinci sırayı; pirinç, şekerkamışı, soğan, keneotu ve hindkeneviri üretiminde ikinci sırayı almaktadır.

Bunların yanında buğday, arpa, keten, tütün, portakal, mısır, patates ve elma yetiştirilmektedir. Ayrıca her cins baharat, pamuk, kahve ve haşhaş üretilir.

Balıkçılık: Hindistan, 4800 kilometrelik sâhil şeridi, iç sularla birlikte sığ bölge olarak yaklaşık 260.000 km^2lik alanda balıkçılık potansiyeline sâhiptir. Fakat yılda ortalama iki milyon ton gibi cüz'î mikdarda balık avlanmaktadır.

Hayvancılık: Hindistan hayvancılık bakımından oldukça zengindir. Dînî inanışlarından dolayı sağda solda serbestçe gezinen inek, öküz ve mandalardan yeterli şekilde faydalanılamaz. Sâdece güçlerinden ve sütlerinden sınırlı ölçüde fayda sağlanabilmektedir. Sığır, tavuk, koyun, eşek, keçi, manda beslenmektedir.

Ormancılık: Ülke topraklarının % 22'si ormanlıktır. Ormanlardan kerestenin yanında ağaç zamkı, reçine, ilaç hammaddesi de elde edilmektedir.

Ticâret: Ticâretinin büyük kısmını, ABD, AET ülkeleri, İngiltere, Japonya ve Almanya ile yapmaktadır. Tekstil ürünleri, mâdenler, çay, bâzı tarım ürünleri, pamuklu ve jütlü dokuma ve hindkeneviri başlıca ihraç ürünleridir. Besin maddeleri, makina ve âletler, sanâyi hammaddeleri, motorlu araçlar ve buğday ithâl etmektedir. Dış yardımlar sâyesinde ekonomisini geliştirmektedir. İhrâcatının % 17'sini ABD'ye yapmakta ve ithâlâtının % 23'ünü ABD'den karşılamaktadır.

Ulaşım: Deniz ulaşımı iyi durumdadır. 8 büyük, 150 küçük liman vardır. Demiryolu ulaşımı bakımından dünyânın dördüncü ülkesidir. Toplam demiryolları 61.810 km, karayolları 1.772.000 km kadardır. İç su yolları ise 16.810 kilometredir. Ülkede 95 kadar havaalanı vardır.Hindistan Hava Yollarına âit uçaklar beş kıtaya uçuş yapmaktadır.

HİNDİSTANCEVİZİ AĞACI (Cocos nucifera);

Alm. *Kokosbaum (m),* **Fr.** *Cocotier (m),* **İng.** *Coconut palm.* **Familyası:** Palmiyegiller (Palmae). Türkiye'de yetişmez.

Güneydoğu Asya'da, Hindistan, Seylan, Endonezya ve Filipinlerin bilhassa sâhil bölgelerinde yetişen, 20-25 m yüksekliğinde, ekseriya meyilli gövdeli bir ağaç. Yaprakları gövdenin tepesinde, 3-6 m boyundadır. Meyvesi 20-25 cm boyunda, toparlakçadır. Meyvenin dış çeperi düz ve derimsi, orta kısmı hava boşluklu, lifli ve birkaç cm kalınlıktadır. İç kısmı serttir. Tohumun esmer bir kabuğu, 1-2 cm kalınlığında beyaz etli bir endosperması (besi doku) vardır. Tohumun ortasındaki geniş boşlukta süte benzeyen bir sıvı bulunur. Bitkinin faydalı kısmı meyveleridir.

Hindistancevizi ağacı, diğer ağaçlardan farklı bir yapıya sâhiptir. Diğer ağaçlarda besi suyu genel olarak gövdedeki kabuktan geçer. Hindistancevizinin besi suyu ise bütün gövdeden geçmektedir. Ağacın en tepesinde "kalp" denilen bir tomurcuk bulunur. Kesilmesi veya çizilmesi ağacın kurumasına sebeb olur.

Hindistancevizi 7-13 yaşları arasında meyve vermeye başlar, 60 yıl kadar ürün verir. 90-100 yıl kadar yaşar. Bakımlı bir ağaçtan yılda 70-120 tâne meyve alınabilmektedir. Yetişmesi için bol güneş ve yağmur ister. Dünyânın 4.500.000 hektarlık yerini bu ağaçlar kaplamaktadır.

Kullanıldığı yerler: Meyvenin orta kısmını kaplayan ipliksi lif "koir" adını alır. Bu liften kaba tekstil sanâyiinde, halat îmâlinde, şiltelerin doldurulmasında faydalanılır. Tohumun besi dokusuna "kopra" adı verilir. Kopra, yağ bakımından zengindir ve olduğu gibi yenir. Ayrıca tazyik sûretiyle, kopradan yağ elde edilir. Hindistancevizi yağı denilen bu yağ, âdi hararette katıdır. Sabun ve mum îmâlinde, kozmetik sanâyiinde, sentetik kauçuk ve plâstik maddeler îmâlinde kullanıldığı gibi, rafine edildikten sonra yemeklik yağ olarak ve margarin îmâlinde kullanılır. Protein ve şekerce zengin, tortusu ise kümes hayvanları için çok önemli bir besin maddesidir.

Diğer bir hindistancevizi de küçük hindistancevizi olarak anılan fakat tamâmen farklı olan bir bitkidir.

Küçük hindistancevizi (Myristica Fragrans):

Tropik bölgelerde (Moluk Adaları) yetişir. Yaz ve kış yeşil olur. 10 m yüksekliğindedir. Avrupalılar buna muskatcevizi de derler. Çünkü Avrupa'ya eskiden Arabistan limanlarından Muskat'tan gönderilirdi. Tohumları tıpta kullanılır. Meyveleri kapsül biçimdedir. Her kapsül irice bir tohum ihtivâ eder. Tohumun içinde "arillus" denilen ağsı bir örtü vardır.

Kullanıldığı yerler: Tohumları ve etli olan aril denilen kısmı kullanılır. Tohumları miristisin, uçucu yağ, nişasta ihtivâ eder. Aromatik kokusundan dolayı bâzı ilaçların bileşimine girer. Sindirim kolaylaştırıcı ve gaz söktürücü etkisi vardır. Bu sebeple bilhassa küçük çocuklara verilir. Etli kısmı da aromatik kokuludur. Baharat olarak kullanılır. Yüksek dozları zehirlidir.

HİNDUİZM;

çeşitli görüşleri, dînî inanışları, mitolojik davranışları ve ibâdetleri içine alan ve Hindistan'da yaşayan Hinduların tâbi olduğu inançlar ve görenekler ile dînî ve sosyal kurumların tamâmına verilen ad. Tek başına bir dînî inanış biçimi olmaktan ziyade sosyal bir sistem olarak yaşayan Hinduizmin dînî temelleri veda dînine ve Brahmanizme dayanmaktadır. Bu sebeple zamanımızda Brahmanizmle Hinduizmin birbirinin yerine kullanıldıkları görülmektedir.

Târih bakımından M.Ö 2000 yılın son yüzyıllarında Hindistan'a yerleşen Hintlilerin kutsal saydıkları "Vedalar" adlı İlkçağ metinlerine dayanan Hinduizm, M.Ö. 1200-500 yılları arasında Hint yarımadasını işgal eden Ârilerin dînî inanışı hâline geldi. Daha sonraki zamanlarda bâzı değişiklikler göstererek zamanımıza kadar ulaştı.

Hinduizm'de iki temel inanç esâsı vardır: Birincisi; tenâsüh, yâni ruhun bir bedenden başka bir bedene geçmesi inanışıdır. Hinduizm'e göre varlıkların ruhları, öldükten sonra başka bir varlığın bedenine dönebilirler. Tenâsüh yoluyla ruhların yükselmeleri düşünüldüğü gibi, yaptıkları işlere göre aşağı derecelere indikleri de kabul edilir.

İkinci temel inanış ise kast sistemidir. Halkı birbirinden ayrı dört sınıfa ayıran bu sistemin birinci sınıfı, Brahmanlardır. Bunlar Brahma inanışının kudsî râhipleri ve âlimleridir. Mukaddes Veda kitabını okumak, açıklamak ve diğer Brahma mensuplarına yol göstermek vazîfeleridir. İkinci sınıf, Krişnalardır. Bu sınıfa hükümdarlar, racalar ve büyük devlet adamları ve askerler girerler. Üçüncü sınıf Vayansalardır. Bu sınıfa da tüccarlar ve çiftçiler girerler. Dördüncü sınıf Çudralardır. Bu sınıfa işçiler, sanatkârlar vb. girerler. Bu dört sınıftan çıkarılanlara ise parya ismi verilir. Bu zavallıların insan gibi yaşamak hakkı yoktur. Hayvan muamelesi görürler. Dört sınıfa giren insanların haklarına mâlik değildirler.

Hinduizm'de yaratıcı Brahma adı verilen tanrıdır. Ayrıca Krişna, Vişnu ve Siva (Şiva) dan teşekkül eden üçlü tanrı inancı vardır. Hinduizmin bu üçlü tanrı inancına Trimurti denir. Bu üçlü inanışın dışında Hinduizm'de sayısız denecek kadar tanrılar da vardır. Ayrıca dağlar, ırmaklar ve hayvanlar mukaddes ilâhî varlıklar olarak kabul edilir. Hele inek Hindistan'ın en mukaddes hayvanıdır. Çünkü o bütün insan olmayan mahlûkların sembolüdür. Onu öldürmek demek, bir Brahmanı öldürmek demektir ki affedilmez. Diğer mukaddes yerler Ganj Nehri ve Benares şehridir. Ganj Nehri insanın günahlarını temizler. Benares'te ölen, Siva (Şiva) nın inâyetine kavuşur.

Hinduizm'de dînî inanış emir ve yasaklar Manava Dharina Şastra ismindeki mukaddes kitaplarında yazılıdır. Bu mukaddes kitaptan başka Brahmanalar, Upanişadlar, Puranalar, Mahabharatalar ve Ramayanalar adlı mukaddes kitaplar da vardır.

Hinduizm'de insanı tanrılara ulaştıran birçok yol vardır. Bunlardan biri yoga'dır. Birlik anlamına gelen yoga hem psikolojik bir disiplin, hem de değer verilen şeyle kaynaşmak gâyesiyle teneffüsü kontrol etme faaliyetidir. Tanrılara ulaştıran ikinci önemli yol Tantrizm'dir.

İbâdetlerin mühim kısmı kurtuluşu temin eden üç esasta toplanmıştır. Birincisi; güzel ameller (ölenler için kurban kesmek, güneşe hürmet etmek, evde devamlı ateş yakmak, doğum, ölüm ve düğünlerde ibâdet etmek, mukaddes kitapları okumak) dir. İkincisi, hakikat bilgisidir. Bütün varlıkların aslı tek hakikattir. Bu hakikate ulaşabilmek için dînî bilgileri öğrenmek, râhip olmak ve dünyâyı terk etmek lâzımdır. Üçüncüsü, tanrı ile beraber olmaktır. Bu da ibâdetle olur. Hinduizmde tapınma kişisel olabilir. Buna puja adı erilir. Kurban törenlerine jajna denir. Her kişi için doğumundan ölümüne kadar 12 tören yapılır.

Hinduizm'de temel ahlâk kâidesi nefse hâkimiyet ve feragatkâr olmaktır. Kast sistemine bağlı kalmak için azâmî gayret sarf etmek, Brahmanların kânunlarına uymak, kadınlara hiçbir hak tanımamak ve paryaları kurbanlık hayvanlar gibi telakki etmek Hinduizmin sosyal idealini ortaya koymaktadır.

Kurucusunun bulunmayışı, tenâsüh inancının bulunması ve hayvan etinin yenmemesi gibi özelliklerle diğer bâtıl dinlerden ayrılan Hinduizm İslâmiyetten sonra bâzı değişiklikler geçirdi. Tevhid inancını savunanlar oldu. Yakınçağda Batıyla ilişkilerin neticesinde Hinduizm içinde çeşitli reform hareketleri gelişti. 1828'de Rommohan Ray'ın kurduğu Brahmo Samac (Brahma'nın Cemiyeti) ile 1875'te Dayananda Sarvasti'nin kurduğu Arya Somal (Soylular Derneği) Hinduizmi çok tanrıcılıktan ve tasvire tapınmadan arındırarak yeni bir şekil vermeye çalıştılar. Mohandos Gandhi şiddet kullanmamak, evlenmemek ve toplumsal hoşgörü gibi eski Hindu geleneklerini yeni sosyal ve siyâsî şartlara uyarladı. (Bkz. Brahmanizm)

HİNT AVRUPA DİLLERİ (Bkz. Dil)

HİNT İRAN DİLLERİ (Bkz. Dil)

HİNT OKYANUSU;

Alm. *ındischen Ozean (m),* **Fr.** *Ocean (m) indien,* **İng.** *Indian ocean.* Asya'nın güneyinde, Afrika ile Avustralya arasında kalan deniz. 20° doğu boylamıyla Atlantik'ten, 147° doğu boylamıyla Büyük Okyanustan ayrılır. Bu deniz, okyanuslar içinde en küçük olanıdır. Avustralya ile Afrika arasındaki uzaklık yaklaşık olarak 10.000 kilometredir. Yüzölçümü kollarıyla berâber 74.900.000 km^2yi bulur. Babel Mendeb Boğazı ile Kızıldeniz'e, Hürmüz Boğazı ile Basra Körfezine uzanır. Hint Okyanusunun büyük bir kısmı Güney Yarım Küredeedir. Hint Okyanusunda ortalama derinlik 3500 metredir. En derin yeri 7455 m ile Sunda Çukurudur. Bu çukuru 6450 m ile Wharta Çukuru, 5360 m ile Sormaki Çukuru, 5880 m ile Madagaskar Çukuru tâkib etmektedir. Avustralya açıklarında bulunan çukurun derinliği ise 5640 metredir.

Bu Okyanusun diğer bir özelliği de denizaltı topoğrafik yapısının çeşitlilik göstermesidir.Yapılan tespitler sonunda Hint Yarımadası ile Madagaskar'ın doğusundaki Rodriguez Adalarına kadar olan alan arasında orta sırt denilen eşik vardır. Bu eşik, okyanusu ikiye ayırmaktadır. Bu sırt üzerinde Lakkadiv, Chagos, Maldiv adaları vardır.

Hint Okyanusuna dökülen nehirler; Indus, Brahmaputra, Iravadi, Salween, Granges, Şattülarap, Zambezi, Saluen, Ganj, Limpopo, Tana ve Vehbi Celebi'dir.

Önemli adaları ise; Madagaskar, Mauritius, Ceylan, Reunion, Rodriguez, Socatra, Andanans, Nicabars, Mergu, Maldiv ve Laccadiv'dir.

Hint Okyanusu tropikal bölgede bulunmaktadır. Yazın denizden karaya esen muson rüzgârları, kışın karadan denize doğru eserler. Bundan dolayı Hint Okyanusuna muson iklimi hâkimdir.

Güneydoğudan esen alize rüzgârları güney yarımküre tropikal bölgesinde hüküm sürerken, batı rüzgârları da okyanusun güney kıyısı boyunca tesirlidir. Muson mevsimi döneminde özellikle Bengal Körfezi ve Arabistan Denizinde siklonlar (fırtınalar) meydana gelir. Bu zayıf fırtınalar bâzan kasırga şiddetine kadar ulaşır. Bu tropikal fırtınalar aynı zamanda Avustralya ile Madagaskar kıyılarında da görülür.

Hint Okyanusu akıntıları, esen rüzgârlara göre değişir. Ekvatorun kuzeyinde yazın artan güneybatı muson akıntıları, kışın değişerek kuzeydoğu muson akıntılarını meydana getirir. Bu değişim, özellikle Arabistan Denizinin batısında çok belirgindir. 10 derece güney enleminin güneyindeki yüzey akıntıları saat yelkovanı yönünde yıl boyunca bir devir dâim meydana getirirler.

Güneydoğu Ekvator Akıntısı, güneydoğu alize rüzgârları vâsıtasıyla batıdan doğuya doğru akar. Akıntının ortalama hızı 20-25 mildir. Madagaskar Adasına çarpan Güney Ekvator akıntısı biri kuzey, diğeri güneybatı istikâmetlerine doğru iki akıntı meydana getirir ve güneybatıya doğru giden akıntıya Mozambik Akıntısı denir. Bu akıntı Mozambik Kanalı ile güneye doğru akar. Güney Afrika'nın doğu kıyısı açıklarında Apulha Akıntısıyla birleşir ve İğne Burnu Akıntısı adını aldıktan sonra 40 derece paralelde batı rüzgârları akıntısına karışır. Batı rüzgârlarının hakim olduğu bölgelerde olan batı rüzgârları akıntısı, Batı Avustralya akıntısının Ekvator bölgesinin kuzeyinde devridâimini tamamladığı yerde, biri doğu, diğeri kuzey olmak üzere ikiye ayrılır. Doğu akıntısı, Güney Büyük Okyanus Akıntısına, kuzey akıntısı da Güney Ekvator Akıntısına karışır.

Hint Okyanusu denizcilik bakımından çok eski târihe sahiptir. Üzerinde ulaşım yapılan ilk okyanustur. Eski Mısırlılar, Araplar ve Çinliler, kıyıları boyunca ticâret yaptılar. Marko Polo ve Vasco dö Gama Hint Okyanusuna varan ilk Avrupalılardır. Hint Okyanusu aynı zamanda üzerinde târih boyunca birçok araştırmalar yapılan bir okyanustur.

İpek ve baharat ticâretinin deniz yoluyla yapılmaya başlanmasından sonra Avrupalılar, Hint Okyanusu kıyılarında ve adalarda birçok koloniler kurmuşlardır. 1869'da Süveyş Kanalının açılmasıyla Avrupa ile

deniz ulaşım mesâfesi kısaldı. Hint Okyanusu kıyılarında kurulan limanlarla buralarda ticâret çok gelişti. Zamilar, Bombay, Singapur ve Aden limanları bunların önde gelenlerindendir. Bugün Hint Okyanusunda daha çok petrol ve ürünlerinin taşımacılığı yapılmaktadır.

HİNT SEFERLERİ;

Osmanlıların Hint Denizindeki Portekiz hâkimiyetini kırmak için giriştikleri deniz seferleri.

On beşinci asrın son yıllarında Portekizliler, Ümit Burnunu geçip Hindistan kıyılarına ulaşan deniz yolunu keşfettiler. Bu durum, Hindistan ticâretinin yolunu değiştirdi. O zamâna kadar Hindistan'dan yüklenen mallar, Basra Körfezi ve Kızıldeniz yoluyla İskenderiye veya Suriye limanlarına geliyor, Venedik gemileri ile Avrupa'ya ulaşıyordu. Hint ticâretinin Portekizlilerin eline geçmesi, Memlûklerin ekonomisini sarstı. Ancak Portekizlilerin hâkimiyetinin kırılması için yaptıkları çalışmalar, donanmaların güçsüz olması sebebiyle, yetersiz kaldı.Mısır ve Suriye Osmanlıların eline geçince (1517), Kızıldeniz ve Basra Körfezi ağızlarının Portekizlilerde bulunması siyâsî ve iktisâdî yönden mahzurluydu. Mısır Beylerbeyi Hadım Süleymân Paşanın teklifi ile 1530'da Süveyş'te bir donanma inşâsına başlandı. Süleymân Paşa, donanmayı 1532 yılı başlarında sefere çıkacak hâle getirdi. Ancak Süleymân Paşa, Alman ve Irakeyn seferlerine katılmak emri aldığı için Hindistan Seferi gecikti. 1535'te, Gücerât Hükümdârı Bahâdır Şah İstanbul'a gönderdiği elçi ile pâdişâhtan Portekizlilere karşı yardım istedi. Mısır Beylerbeyi Hadım Süleymân Paşa, Hindistan sularına kuvvetli bir sefer yapmakla vazîfelenderildi.

Hadım Süleymân Paşanın komutasındaki Osmanlı donanması, 1538 Haziranında hareket etti. İlk olarak Kızıldeniz'in kapısı olan Aden'i zaptetti. Süleymân Paşa, Hindistan'a Diyu şehrine ulaştığında, Bahâdır Şah Portekizlilerce öldürülmüş ve yerine yeğeni Üçüncü Mahmûd geçirilmişti. Mahmûd, Portekizlileri tutuyordu. Süleymân Paşa, Diyu şehrini muhâsara etti. Fakat yirmi gün sonra, Portekiz donanmasının yardıma gelme tehlikesi üzerine kuşatmayı kaldırıp geri döndü. Yemen'de Zebîd'i ele geçirdi. Yemen Beylerbeyliği kuruldu (1540). Bu sefer netîcesinde, Hint Okyanusundaki Portekiz üslerine kuvvetli bir korku verilmiş oldu.

Portekizliler, Osmanlıların Hint sularında güçlü bir donanma ile görünmesini, iktisâdî ve dînî vaziyetleri için çok tehlikeli gördüler. Portekiz'in yeni genel vâlisi 1541 yılı başlarında güçlü bir donanma ile Kızıldeniz'deki Osmanlı donanmasını yok etmek üzere yola çıktı. Ancak bu sefer, bir miktar coğrafya bilgisi öğrenmenin yanında Kızıldeniz'de Osmanlı tahkimâtının artmasından başka bir işe yaramadı. Portekizlilerin bu seferden sonra başlayan barış teşebbüsleri, Osmanlıların işlerine yaradı. Doğu Afrika ve Güney Arabistan limanları, Portekiz baskısından kurtuldu. Osmanlı gemileri, huzûru temin etti. 1500'lü yılların başından beri, Portekiz baskısıyla aksamış olan Mısır-Hindistan ticâreti, Osmanlıların Kızıldeniz ve Hind Okyanusunda güçlenmeye başlaması üzerine tekrar canlandı. Ayrıca Osmanlılar, Hint Okyanusuna Basra Körfezinden de yeni bir yol açmayı plânlıyorlardı. Bu arada Aden, Portekiz taraftârı yerli bir emîrin eline geçti ise de, Yemen Beylerbeyi Ferhâd Paşa tarafından geri alındı (1548). Osmanlıların Kızıldeniz'den sonra Basra Körfezinden Portekizlileri atma çalışmaları, iki devletin arasını açtı. Osmanlılar bir Hint Seferine karar verdiler. Pîrî Reis, Hint Kaptanlığına tâyin edildi. Basra Beylerbeyi Kubâd Paşaya da 15.000 asker ve gemilerle hazır bulunması emredildi. Pîrî Reis, Maskat'ı vurduktan sonra, Hürmüz'ü kuşattı (1552). Ancak Basra'dan kuvvet almadan bu işe girişmesi, başarısız kalmasına sebeb oldu. Üç kadırga dışında askerlerini Basra'da bırakıp, Süveyş limanına döndü. Hürmüz kuşatmasındaki tedbirsizliği Pîrî Reis'in îdâmına sebeb oldu.

Pîrî Reis'in îdâmından sonra, Hint Kaptanlığına Katif Sancak beyi Murat Reis atandı (1552). Pîrî Reis'in başlattığı seferi sonuçlandırmak ve Basra'dan aldığı donanmayı Süveyş'e götürmek için yola çıktı. Ancak Hürmüz Boğazında Portekiz donanması ile yaptığı mücâdelede çok zâyiât verip Basra'ya geri döndü.

Basra'da yeniden hazırlanan Osmanlı donanması, Seydi Ali Reis'in komutasında yola çıktı (1554). Hürmüz Boğazını geçtikten sonra, Umman kıyılarında karşılaştığı Portekiz donanmasını bozguna uğrattı. Üslerine yakın olan Portekizliler, hazırlanıp yeniden saldırdılar. Yapılan savaşta her iki taraf da çok zâyiât verdi. Portekizlilerin yanında dalgalar ve fırtınalarla da uğraşan Seydi Ali Reis, elinde kalan dokuz gemi ile Gücerat Sultânına sığındı. Yorucu bir yolculuktan sonra İstanbul'a döndü (1556). Bu hâdiselerden sonra küçük çapta bâzı çarpışmalar olduğu görülmektedir. Açe Sultânı Alâeddîn'in isteğiyle (1565) yola çıkarılan Kurdoğlu Hızır Reis komutasındaki donanma, Yemen'de çıkan isyân üzerine bir yıl tehir edilip, bilâhare, Seyyîd Kemâl Reis komutasında Açe'ye yardım gönderildi.

Hint Seferleri sonunda, önceden Portekiz denetiminde olan Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu sularında artık Osmanlıların mevcûdiyeti tartışılmaz hâle geldi. Bilhassa bölgedeki Portekiz idâresinin sarsılmaya başlaması, tutumlarının yumuşamasına yolaçtı ve Osmanlı ile Portekizli idâreciler, anlaşma zemîni aramaya başladılar. Nitekim 1560-1566 yılları arasında Akdeniz'de ticârî faaliyetler canlandı; Kızıldeniz ve Basra Körfezi de daha işlek hâle geldi. Bu düzen, on yedinci yüzyılın

başlarına kadar devâm etti.

HİNTYAĞI AĞACI (Ricinus communis);

Alm. *Rizinusstaude (f),* **Fr.** *Ricin (m),* **İng.** *Castor-oil plant, ricinus.* **Familyası:** Sütleğengiller (Euphorbiaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Adana, Aydın, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Elazığ vb. yerlerde yetiştirilmektedir. Hindbaklası adıyla da tanınır. Daha çok bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Ağustos-eylül ayları arasında çiçek açan birveya çok senelik bir bitki. Vatanı Güney Asya, Tropik Afrika, Hindistan, tropik subtropik ve mutedil bölgelerdir. Gövde çok dallı, yeşil veya kırmızımtrak renklidir. Yapraklar uzun saplı, tüysüz, büyük ve el şeklinde, 7-11 parçalıdır. Çiçekler dik salkım durumlarda toplanmıştır. Bu durumların üst tarafında dişi, alt kısımlarında ise erkek çiçekler bulunur. Çiçek örtüsü beş parçalıdır. Meyvelerinin üzeri dikenli, yuvarlakça bir kapsüldür. Her bir gözünde kene şeklinde, açık renkli ve esmer lekeli bir tohum bulunur. Tohumlar genellikle 10-15 mm kadar uzunluktadır.

Kullanıldığı yerler: Tohumlarının sıkılması ve daha sonra temizlenmesiyle elde edilen yağ çeşitli yerlerde kullanılır.Tohumları, steroller, risin, risinin, vitamin E, fermentler ihtivâ eder. Kabukları soyulmuş tohumları soğukta sıkmak ve sonra su ile kaynatıp temizlemekle yağ elde edilir. Bileşiminde bulunan ve zehirli olan risinin, kaynatılınca zehir etkisi kaybolur. Hintyağı, soluk-sarı renkli, koyu kıvamlı bir yağdır. İçinde palmitik, sterik ve ricinoleik asit vardır. Önemli bir müshil etkilidir. Kozmetik sanâyiinde saç yağı olarak, teknikte özellikle motor ve makina yağı olarak, boya ve plâstik sanâyilerinde kullanılmaktadır. Hindyağı tabiatta mevcut olan oldukça saf gliseritlerden meydana gelmiş birkaç yağdan biridir.

Eskiden Anadolu'da kandil yağı olarak da kullanılmıştır. Yağ elde edildikten sonra geriye kalan küspe, iyi bir gübredir. İçindeki zehirli toksalbüminden kurtarıldıktan sonra hayvan yemi olarak da kullanılabilir. Tohumların taşıdıkları zehirli toksalbüminden dolayı, 6-10 tâne tohum yenmesi hâlinde ölümle sonuçlanan zehirlenmelere sebeb olabilmektedir. Yoğun sülfat asidinin hintyağına etkisi ile Türk Kırmızı Yağı adı verilen bir bileşik elde edilir. Bu bileşik kumaş boyacılığında kullanılır.

HİPERBARİK OKSİJEN TEDÂVİSİ (Bkz. Oksijen Tedâvisi)

HİPERBOL (Bkz. Konikler)

HİPERBOLOİT;

Alm. *Rotationshyperbel (f),* **Fr.** *Hyperboloıde (m),* **İng.** *Hyperboloid.* İki eliptik ve hiperbolik düzlem kesiti olan bir yüzey. Bu, üç değişkenli ikinci dereceden denklemi olan bir yüzeydir. Hiperboloidin Eksenleri adını alan doğrularda kesişen karşılıklı olarak dik üç düzlemden meydana gelen bir grubun herbirinde simetriktir. Bu simetrik düzlemlerinin ikisi, hiperboloidi hiperbollerde keser. Eğer üçüncü simetri düzlemi hiperboloidi keserse, kesitin (nokta) eğri kavisi, eksenleri aynı zamanda hiperboloidin ekseni olan bir elips veya çember olup, ikincisi bir satıhlı hiperboloit ismini alan birleşik bir yüzeydir. Şâyet hiperboloidin eksenleri koordinat eksenleri olarak seçilir ve üçüncü simetri düzlemi xy düzlemi alınırsa, yüzey denklemi, iki denklemden biri ile ifâde edilebilir. Bir yüzeyli hiperboloit:

$(x/a)^2+(y/b)^2 - (z/c)^2 = 1$

İki yüzeyli hiperboloid

$(x/a)^2 + (y/b)^2 - (z/c)^2 = -1$

a,b ve c sayılarına hiperboloidin yan eksenleri denir. a = b ise, bir döner hiperboloittir. Bu, bir hiperbolün kendi büyük ekseni (iki yüzeyli) veya küçük ekseni (bir yüzeyli) etrafında döndürülmesi ile elde edilir. Bir yüzeyli döner hiperboloit, iki eğri çizgi, ikisi de kesilmiş küre dilimi hattıyla dimdik birleştirildiğinde müşterek dikeyi boyunca biri diğeri etrafında döndürülerek de elde edilebilir.

Bir yüzeydeki hiperboloit bir dönel yüzeydir. Bu da her noktadaki tanjant düzleminin bir çift doğruda yüzeyi kesmesi demektir. Bu yüzeyin şerit modelleri paralel eliptik kesitler arasında çizilmiş çizgiler boyunca ip gererek yapılabilir.

HİPERMETROPİ (Bkz. Göz)

HİPERTANSİYON (Bkz. Tansiyon)

HİPNOTİZMA;

Alm. *Hypnotismus (m),* **Fr.** *Hypnotisme (m),* **İng.** *Hypnotism.* Kişide mevcut şuurluluk durumunun başka bir şahıs tarafından çeşitli etkileme yollarıyla değiştirilmesi sonucunda ortaya çıkan özel uyku hâli. Hipnotizma veya daha yaygın olan adıyla hipnozda tam bir uyuma durumu söz konusu değildir. Uyutulan kişi sorulanlara cevap verebilir, telkin edilen bâzı istekleri yerine getirebilir. Hipnoz, çok kimsenin zannettiği gibi uyuyanın, uyutanın tamâmen irâdesi altına girmesi değildir. İki taraflı istek ile bu durum meydana getirilebilir.

On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Avusturyalı doktor Anton Mesmer, hastalarının üzerinden mıknatıslar geçirerek bu kişilerde ilgi çekici durumlar ortaya çıktığını gözlemişti. Mesmer'in uyguladığı bu tedâvi sırasında bir çeşit uyku-bilinç değişmesi durumu ortaya çıkıyordu. Mesmer buna "hayvan manyetizması" adını verdi ve doktordan hastaya mıknatıs ile geçen bir kuvvet veya etki ile ortaya çıktığına inandı. Fransız bilim Akademisi tarafından toplanan komite Mesmer'in tedâvisinin işlerliğini gördü, ancak onun dayandığı teorik temelleri reddetti ve Paris'te mesleğini yapmasına izin vermedi.

1878'de Fransız sinir mütehassısı J.M.Charcot ve öğrencileri hipnozun çeşitli basamakları olduğunu gösterdiler. Fransız doktoru Bernheim, hipnoz sırasında yapılan telkinin önemini ortaya koydu. Freud de çözümlemekte zor duruma düştüğü vak'alarda hipnozu kurtarıcı olarak görüyordu. Yüzyılımızda da hipnoz üzerinde çalışmalar sürdü ve İkinci Dünyâ Savaşından sonra iyice hızlandı. 1955'te İngiliz Tıp Cemiyeti, 1958'de Amerikan Tıp Cemiyeti tıbbî tedâvide hipnozun yerini kabul ettiler.

Hipnozla ilgili teoriler çok olup, olayı tek başına açıklayabilecek bir teori henüz yoktur. En eski teorilerden birisi, hipnozun bir çeşit uyku olduğudur. Rus fizyoloğu İvan Pavlov bunu daha iyi açıklamış ve hipnozu uykuya geçmeden az önce ortaya çıkan, reflekslerin hâlen mevcut olduğu bir geçiş durumu olarak târif etmiştir. 1909'da Sander Frenczi hipnozun bir ana-çocuk anlaşması şeklinde olduğunu iddiâ etti ve yapanın bir cevap alabilmesi, yâhut başarılı olması için nâzik bir anne gibi konuşması gerektiğini belirtmiştir. Pensylvania Tıp Fakültesi Öğretim Üyesi Plastik Cerrahı Frank Marlowe; "Hipnoz, belli bir noktada toplanmış yoğun bir konsantrasyondur." demekte ve ameliyatlarda narkoz vermeden hipnozdan istifâde etmektedir.

Hipnozun yapılması: Amaçlanan trans halinin (uyku ile uyanıklık arasında bir durum) sağlanabilmesi için çeşitli metodlar vardır. Bunlardan en bilineni "gözlerin karşılıklı tesbit edilmesi"dir. Hipnozcunun gözüne gözlerini diken şahısa giderek gözkapaklarının ağırlaştığı ve rahatlayarak uykuya geçtiği telkin edilir. Gözün sâbit olarak bakacağı herhangi bir nesne de aynı işi görmektedir. Bir başka metod da hipnotize edilene, elinde çeşitli hisler duyduğu ve elinin giderek havada yükseldiği telkin edilir. Şurası iyice bilinmelidir ki, hipnoz işi hipnotize edilenin isteği dışında çok nâdir istisnâlar hâricinde yapılamaz ve kişi direnirse onu uyutmak hemen hemen imkânsızdır.

Muhakkak ki, hipnoz hâlinin en önemli özelliği kişide ortaya çıkardığı telkine açık durumdur. Kişi hipnozcu tarafından ortaya konulan fikirleri tereddütsüzce kabul eder. Hattâ kişiye hipnozdan sonra yapacağı şeyler telkin edilince onları da kendiliğinden ve zamanları geldiğinde yerine getirir.

Hipnozla trans hâline geçirilen kişide ortaya çıkan yarı-uyku durumu üç basamaktan birinde olabilir. Bu basamaklar, "hafif", "orta" ve "derin" hipnoz olarak nitelenir. Hafif trans denilen durumda, gözler kapalıdır, solunum yavaşlamıştır, kişi ancak basit telkinleri hipnozdan sonra yerine getirebilir. Orta derinlikteki trans hâlinde kısmî unutkanlık hâsıl olur, telkin yoluyla bâzı halüsinasyonlar ortaya çıkarılabilir. Derin transta genel unutkanlık ortaya çıkar. Kişi gözleri açık olduğu hâlde bile telkin edilenleri yapar. Bu şekilde kişinin belli bir vücut kısmında telkinle hissizlik meydana getirilerek cerrâhî girişimler dahi yapılabilir.

Genel inanışın aksine, uyutulanın uyandırılmayıp trans halde sürekli olarak kalması diye bir şey söz konusu değildir. Çünkü hipnoz işlemi karşılıklı anlaşma, istek ve iletişim sâyesinde ortaya çıkar. Bir tarafın işi bırakması veya istememesi ile hipnoz biter.

Hipnozun kullanılışı: Dişçilik, doğum, cerrâhî dallarında hissizlik sağlamak üzere kullanılabilir. Psikiyatristler hastalarına geçmişte olmuş, hatırlamak istemedikleri veya şuuraltına attıkları olayları söyletmek için hipnozdan yararlanırlar. Hipnoz bundan başka çok sigara içme, oburluk, tırnak yeme gibi istenmeyen alışkanlıkları önlemede de kullanılır.

"Otohipnoz" şahsın kendi kendine telkin ile trans hâle geçmesidir. Çeşitli işler bu yolla kendi kendine telkin edilebilir. Örnek verilecek olursa, gece yatarken otohipnoz ile trans hâline geçen ve kendine sabah saat 7.00'ye kadar uyuyup o vakitte uyanmasını telkin eden kişi âdetâ kurulmuş bir saat gibi yedide uyanacaktır.

HİPODROM;

eski devirlerde at ve atlı araba yarışlarının yapıldığı ve seyredildiği yer. U biçimli yapının oturma yerleri, iki kenarı boyunca basamaklar hâlinde yükselen sıralardan meydana gelirdi. Hipodromun ortasında

uzanan bir duvar yarış pistini ikiye böler, yarışmacılar bu duvarın çevresinde dolanırdı. Aynı anda 10 arabanın yarışabildiği büyük hipodromlarda yarış pistinin genişliği 100, uzunluğu 200 metreyi geçerdi. Eski devirlerde yapılan en büyük hipodrom, yapımına Septimius Severus döneminde (193-211) başlanan ve Birinci Constantinus döneminde (306-337) bitirilen Konstantinopolis (İstanbul) Hipodromudur. Osmanlılar devrinde Atmeydanı denilen bugünkü Sultanahmet Meydanında bu hipodromun kalıntıları vardır.

Türkiye'de İstanbul Bakırköy'deki Veliefendi Hipodromu Almanya'dan getirilen bir uzmanlar grubuna yaptırıldı. Bu hipodrom günümüzde 4000 m^2lik bir alanda 4 katlı 5000 kişilik bir tribüne ve 90 gişeye sâhiptir. Kum pistin eni 20, boyu 1800 m; çim pistin eni 40, boyu 2000 m uzunluktadır. 1968'de yenilenen Veliefendi Hipodromu jokey soyunma odaları, otoparklar, basımevi binaları, ahırlar, at eyerleme yerleri vb. hizmet ünitelerinden meydana gelir. Türkiye'de ikinci hipodrom 1934'te yapılan Ankara Şehir Hipodromudur. Fakat bu hipodrom 1981'de istimlak sebebiyle kapatıldı. Türkiye'de at yarışlarının düzenlendiği ilk yer olan İzmir Şirinyer'deki pist 1885'te yapıldı. Bu pist 1954'te Jokey Kulübünce kiralanıp 1957'de satın alındı. 1973'te hipodrom tesisleri yapıldı. 2000 kişilik tribünü olan hipodromun kum pisti 25 m genişliğinde, 1600 m uzunluğundadır. 25 m genişliğe ve 1600 m uzunluğa sâhip Adana Hipodromu ise 1956'da faâliyete geçti.

HİPOFİZ BEZİ (Bkz. Hormonlar)

HİPOMANİ;

düşüncedeki hızlanma, öfori (aşırı neşe-canlılık), psiko-motor davranıştaki artma ile dikkati çeken hastalık. Psikoz denilen akıl hastalığına girmez. Burada aşırı canlılıktan bahsedilir.

HİPOTEZ (Faraziye);

Alm. *Hypothese,* **Fr.** *Hypothese,* **İng.** *Hypothesis.* Aynı sebeplerle îzâh edilen çeşitli hâdiselerin hepsini birden îzâh edebilecek umûmî fikir. Faraziye de denir.

Fen bilgileri, müşâhede ve tedkik ilimleridir. Fen olayları, önce his uzuvları ile veya bunları takviye eden âletlerle gözlenir ve olayın sebepleri tahmin olunur. Sonra, bu olay, tecrübe ve tekrar edilerek, bu sebeplerin tesirleri, rolleri tesbit edilir. Bir hâdisenin sebebi ve oluş tarzı biliniyorsa, buna inanılır. Fakat tecrübe edildiği hâlde, sebepleri anlaşılamayan hâdiseler de vardır. Bunlara sebeb olarak birçok fikirler ileri sürülür. Bilim adamlarının, sebebi ispat edilemeyen hâdiseler hakkında şahsî kanâatlerini ifâde eden bu fikirlerine "faraziye" veya "hipotez" denir. Bu fikirler mutlak değildir. Bir hâdiseyi, muhtelif kişilerin başka başka tefsir ettikleri de olur.

Bir hipotez, birçok bilim adamı tarafından benimsenip, geniş bir geçerlilik kazanırsa "teori" adını alır. Teoriler, hipotezlere göre daha güçlü görüşlerdir. Bir teori ne kadar az hipoteze dayanır ve ne kadar çok hâdise îzâh ederse, o derece mükemmeldir. Gerek hipotez, gerekse teoriler fen bilimlerinde bulunabilir. Fakat bunlar ispat edilip "bilimsel kânun" hâline gelmedikçe, fen bilimlerine mâledilemez. Bir gerçekmiş gibi savunulamaz. Bilim adamları tarafından, her zaman şüpheyle bakılan, tenkit ve yoruma açık görüşlerdir.

Yanlışlığı ispat edilenler, reddedilerek terk edilir veya gözden geçirilerek yenileri kurulur.

HİPPOKRATES;

M.Ö. 460-377 yılları arasında yaşamış Yunanlı hekim. Zamânının büyücülük ve yanlış inançlara dayanan tıp bilgilerine zamânımızda doğru olmadığı anlaşılan birçok yeni görüşler getirmiştir. Bu sebeple batılılar tarafından şiddetle savunulmuş ve "tıbbın babası" olarak kabul edilmiştir.

Hippokrates, devrinin meşhur hekimi Selbyrialı Herodius'un derslerine devâm etmiştir. Yaptığı seyâhatlerle bilgisini arttırmaya çalışmıştır. Halkın inançlarına tamâmen zıt düşen görüşler ortaya atması sebebiyle, zamânında büyük tenkitlere uğramıştır. Felsefeye büyük önem veren Hippokrates, zamânının büyük filozofları Gorgias, Prodicus ve Demokritos'un yanında öğrencilik yapmıştır. **Aforizmalar** adlı kitabı 20. asır sonuna kadar batıda tıp klâsiği olarak kalmıştır. Bu sırada İslâm âleminde birçok hekimler yetişmiş ve bunlar batıda âdetâ kutsal kabul edilen Hippokrates'in fikirlerinden çok daha modern görüşler ortaya koymuşlardır. İyon ve Attika lehçelerinde yazılan birçok eser Hippokrates'e mal ediliyor ise de, bunların ancak bir kısmı onun tarafından yazılmıştır.

Hippokrates'e göre insan vücudu tabiî bir ateşle ısınmaktaydı. Bu ısının giderek azalması ve en sonunda kaybolması ölüme sebeb oluyordu. Bu teoriye göre ısı bebeklikte en fazla olup azalması yaşlılığa ve bitmesi de ölüme sebeb oluyordu. Hippokrates'e göre ısının kaynağı kalpti. Yine ona göre insan vücudunda bulunan dört sıvı; kan, sümüksü sıvı, kara safra ve beyaz safra uygun oranlarda

karışmış bulunuyordu. Bu sıvıların karışımında bir dengesizlik bulunması, hastalıkları yapıyordu.

Hippokrates, M.Ö. 377 yılında 83 yaşında iken Teselya'nın bir kasabasında öldü. Kendi adıyla anılan hekimlik yemini hâlen batıdaki tıp fakültelerini bitiren öğrenciler tarafından meslek esası olarak kabul edilir. Hippokrat yemini şöyledir:

"Aşağıdaki sözlerimi ve yeminimi bütün kudret ve kuvvetimle yerine getireceğime hekim Apollon, Hygieria, Panakeia ve bütün tanrıçalar üzerine yemin eder ve hepsinin tanıklığına başvururum.

Hekimlik hocamı, annemle babam kadar seveceğim, mallarımı onunla paylaşacağım ve gerekirse onun ihtiyaçlarını karşılayacağım. Çocuklarını kardeşlerim bilerek, isterlerse hekimliği onlara karşılıksız öğreteceğim. Kuralları, sözleri, dersleri ve öğrenimin geri kalan bütün inceliklerini hocamın oğulları, oğullarım ve tıp kâidelerine göre yemin etmiş öğrencilerden başka hiç kimseye öğretmeyeceğim.

Hastalarımın tedâvisini bütün kudretim ve düşüncemle onların yararına ayarlayacağım. Her çeşit haksızlık ve kötülükten kaçınacağım. İstense bile hiç kimseye zehir vermeyecek, hiçbir kadının çocuk düşürmesine aracı olmayacağım. Bozucu nitelikte olan ve isteyerek yapılan her türlü kötülükten uzak duracağım. Hür olsun, esir olsun kadınları ve erkek çocukları aldatmaktan kaçınacağım. Mesleğimi uyguladığım sırada ve toplum içinde gördüğüm veya işittiğim açıklaması sakıncalı hiçbir şeyi açıklamayacak ve ağız sıkılığını bir vazîfe bileceğim.

Bu yemini hiç bozmadan yerine getirebilirsem hayatımı mutluluk içinde geçireyim, insanlardan dâimâ saygı göreyim. Eğer yeminimi bozar,yerine getirmezsem bunların tersi olsun."

Yurdumuzda tıp fakültesini bitiren hekimlerin diploma yemini ise şöyledir:

"Hekimlik mesleği üyeleri arasına katıldığım şu anda hayatımı insanlık hizmetine vakfedeceğimi resmen ve alenen taahhüt ediyorum. Hocalarıma karşı layık oldukları hizmeti ve minnettarlığı muhâfaza edeceğim.

Sanatımı vicdanım dâiresinde ve vakarla îfâ edeceğim. Hastamın sağlığını baş kaygım olarak telakki edeceğim. Kendini bana tevdi ettiren kimsenin sırrını, muhâfaza edeceğim. Hekimlik mesleğinin şerefini ve necip an'anelerini idâme ettireceğim.

Din, milliyet, ırk, parti veya toplumsal sınıf kaygularının vazifem ile hastam arasına girmesine müsaade etmeyeceğim. İnsan hayâtına ana karnına düştüğü andan îtibâren mutlak sûrette hürmet edeceğim.

Tehdit altında bile olsa tıp bilgilerini insanlık kânunları aleyhinde kullanmayı kabul edemeyeceğim. Bunları resmen ve alenen, serbestçe ve namusum üzerine yapmaya ant içiyorum."

HİROHİTO;

Japon imparatoru. 29 Mayıs 1901 târihinde Tokyo'da doğdu. Babası İmparator Taisho, annesi Teimei'dir. Çocukluk adı Michinomiya idi. 1926'dan 1989 senesine kadar Japon imparatorluğu yaptı.

Gakushin (soylular) okulunu (1904) ve Velîaht Enstitüsünü (1921) bitirdi. Aynı sene 6 aylık bir Avrupa gezisine çıktı. Böylece yurtdışına çıkan ilk Japon prensi oldu. Bu geziden dönünce, babası İmparator Toişo akıl hastası olduğundan, tahtı bıraktı. Bunun üzerine Hirohito, nâib prens oldu. 1924'te Prenses Nagako ile evlendi. Babası 25 Aralık 1926'da ölünce Japon İmparatoru îlân edildi. Japon anayasası imparatora çok büyük yetkiler tanıyordu. İkinci Dünyâ Savaşında Japonların yenilmesi üzerine, 15 Ağustos 1945'te radyoda Japonya'nın **Patsdam Bildirisi**'ni kabul ettiğini açıkladı. Bu konuşması ile Japon imparatorlarının geleneksel konuşmama âdetini bozdu.

ABD işgâl yetkilileri Japonya'da meşrutî mutlâkiyet rejiminde bir anayasa hazırladılar. İmparatorun birçok yetkilerini sınırladılar. İmparatorluk âilesi ile Japon halkını birbirine yakınlaştırmak için Hirohito halkın içine de çıkmaya başladı. Geleneklerine uymamasına rağmen, kendisinin ve âile hayâtı ile ilgili fotoğraf ve haberlerin yayınlanmasına izin verdi.

1971'de Avrupa gezisine çıktı. Aynı sene Anchoraga'da ABD başkanı Nixon ile görüştü. 1975'te ABD'ye resmî bir ziyâret yaptı.

Japon inanışına göre çok kutsal sayılan Japon İmparatoruna âit birçok geleneği yıkan Hirohito, yerine imparator olan oğlu Akihito'yu halktan biri olan Şoda Miçikio'yla evlendirdi. İmparator'un hastalığından bahsedilmezken, hastalığı hakkında halk içinde konuşmalar başladı, böylece bu tabu da yıkıldı.

Hirohito, Japon inancına göre, tanrısal bir güce sâhib olduğu sanılan imparatorların bu iddiâsından da vazgeçtiğini açıkladı. Hâkimiyet haklarının Japon halkına âit olduğunu îlân etti.

Hükümdârlık döneminde, dünyâ karışıklıklar içinde olmasına rağmen zamânına "Parlak Barış" dönemi adı verildi.

7 Ocak 1989 senesinde Tokyo'da öldü. Hirohito gençliğinde deniz biyolojisi ile ilgilenmiş ve sarayında bu hususta çeşitli çalışmalar yapmıştır. İkisi erkek olmak üzere yedi çocuk babasıydı.

HİSBE TEŞKİLÂTI (Bkz. İhtisab)

HİSSE SENEDİ (Bkz. Menkul Kıymetler)

HİSTAMİN;

Alm. *Histamin, Gewebehormon (n),* **Fr.** *Histamine (f),* **İng.** *Histamine.* Vücudun birçok dokusunda, özellikle de akciğer, karaciğer ve sindirim sistemi dokularında bulunan azotlu bir bileşik. Histamin, histidin amino asidinin vücutta dekarboksilasyona uğraması neticesinde meydana gelen birçok etkisi olan bir bileşiktir. Vücudun çeşitli bölgelerinde yaygın olarak bulunan ve yapıldığı yerde etkisini gösteren lokal etkili bir peptittir. Histamin, küçük atardamarlarda genişlemeye ve kılcal damarlarda geçirgenliğin artmasına, toplardamarların büzülmesine sebeb olarak tansiyonu düşürür. Deride kızarıklık, şişme ve kaşıntıya sebeb olur. Beyin damarlarını genişletirse yarım başağrısına sebeb olabilir. Bronş düz kaslarını kasarak nefes darlığına yol açabilir. Midede, tükrük bezlerinde ve bronşların salgı hücrelerinde ifrâzâtı arttırır.

Vücuttaki dokuların çoğunda histamin bulunur. Fakat cild, mide ve barsaklarda dokunun gramı başına 10 mikrogram mevcuttur. Histamin bâzı böceklerin zehirlerinde de bulunur. Yabanî arının zehiri % 2 gibi yüksek bir nisbette histamin ihtiva edebilir. Tatarcıklar ve ısırgan otları histamin ihtiva ettiğinden kaşıntı ve şişmeye sebeb olurlar. Vücuttaki "mast hücreleri" yüksek miktarda histamin ihtiva ederler. Mast hücrelerini uyaracak etkiler neticesinde mast hücrelerinden histamin boşalır ve bunun ortaya çıkardığı durumlar görülür. Saman nezlesinde çiçek tozları allerjiye sebeb olarak histamin boşalmasına sebeb olurlar ve sonucunda burunda kızarıklık, şişme, akıntı ortaya çıkar.

Histaminin vücuttaki eşitsiz dağılımının önemi hâlen bilinememektedir. Tıpta tedâvi maksadıyla kullanıldığı yer hemen hemen yoktur. Teşhis maksadıyla kullanıldığı yerler vardır. Mide asit yapma yeteneğinin ölçümünde histaminle yapılan bir test kullanılır ki bu, mide ülserlerinde önemlidir.

Vücutta açığa çıkan histaminin zararlı tesirler meydana getirmesi hâlinde "antihistaminik" denilen ilâç grubu kullanılır. Bu ilâçlar, kaşıntılarda, burun akıntısında, böcek sokmalarında, vâsıta tutmalarında oldukça etkilidirler.

HİSTERİ;

Alm. *Hysterie (f),* **Fr.** *Hystérie (f),* **İng.** *Hysteria.* Çeşitli organ hastalıklarını taklid eden, mental (zihnî) bozukluklarla kendini gösteren ve çok şekilleri olan bir ruh hastalığı. Yunanca "histeron" (rahim) kelimesinden kaynaklanan bu rahatsızlığın sebebini Hippokrates ve çağdaşları rahmin vücutta yer değiştirmesine bağlamışlar ve "Tota mulier inutero-Bütün kadınlar rahminin içindedir" kavramı ortaya atılmıştır. Bugün için bu görüş değerini kaybetmiştir.

Lassegue; "Histerinin hiçbir târifi yapılamamıştır ve yapılamayacaktır." demiştir. Bununla beraber basit olarak histeriyi şu şekilde ifâde etmek mümkündür: Histeri, şuur altındaki baskılanmış olan doyumsuz isteklerin, düşüncelerin ve hayallerin aşırı bedenî faaliyetle ifâdesine dayanan bir pisikiyatrik hastalıktır. Histeriye "telkin nörozu" mânâsına Pithiatisme de denmiştir. Histerik demek, şehvetine düşkün, sapık, yalancı kimse demek değildir.

Histerik belirtilerin çokluğu sebebiyle bu rahatsızlık zihnî, bedenî ve organ hastalıklarını taklid edebilir. Bayılmalarla kendini gösteren şekline "Anksiyete histerisi", çeşitli hastalıkları taklid eden tipine "Konversiyon (dönüştürme) histerisi", zihnî belirtilerle seyreden şekline de "Disosiyatif histeri" adı verilir.

Bâzı histerikler her zaman aynı belirtiler gösterdikleri halde, bâzıları zaman zaman değişik belirtiler gösterebilir. Bunlar bir dereceye kadar hastaların sosyal terbiye ve basamakları ile ilgilidir. Aşağı sosyal basamaklarda daha ziyâde organ rahatsızlıkları ve bayılmalar hâkimken, kültürlü kadınlarda karışık psikopatolojik belirtiler şeklinde tezâhür eder.

Histeri genel olarak kadınlarda ve erişkin yaşların erken döneminde görülür. Erkeklerde, çocuklarda ve yaşlılarda da görülebilir. Sydenham; "Heyecan sarsıntılarından sonra kişinin kendini koruması için ortaya çıkardığı belirtilerdir." demektedir. Bu sebeple bâzı yazarlar; "Herkes biraz histeriktir." fikrini savunmuşlardır. Sinir sistemi hastalıkları, çeşitli bedenî ve rûhî kazâlar, karasevda, çok sevdiği birinden ayrılma, mutsuz evlilik, başarısızlıklar, kişinin rûhî dengesine göre değişik derecede etki yaparlar.

Bayılma nöbetleri: Histerinin en çok görülen belirtisidir. Hasta bayılmazdan önce boğazda bir baskı

hissi ve tıkanma olur. Bu esnâda çarpıntı, bulantı-kusma, kulak çınlaması, yüzde ateş basması, şakakta zonklamalar, göz kamaşmaları olabilir. Bayılmadan önce ve sonra kahkaha şeklinde gülme veya kısa ağlamalar olabilir. Hasta bayılırken yer seçer, daha doğrusu hasta ateş, su gibi tehlikeli yerlere düşmez. Bâzan da sara hastalığının belirtilerini andıran şuursuzluk devreleri ortaya çıkar. Bayılma nöbetinin belirli bir süresi yoktur. 15 dakikadan birkaç saate kadar sürebilir. Nöbetin bitimi ânidir ve hasta uykudan uyanır gibi âniden kalkar. Sonunda ağlamalar ve gürültülü gülmeler olabilir. İdrar açık ve bol miktarda çıkar. Bâzı hastalarda bayılma olmamasına karşı diğer belirtiler bulunabilir.

Histerik bayılmalarda şur kaybı yoktur. Hasta görür, işitir fakat irâdesiz olarak yerinden kalkamaz. Sorulanlara cevap veremez. Ayrıca hasta uyanınca geçirdiği hâli hatırlayamaz.

Felç ve istek dışı hareketler: Felçler vücudun herhangi bir yerinde olabilir. Uyuşukluk ve felçli el veya ayakta titremeler olabilir. Kaslarda sertleşme teşekkül edebilir ve hasta yürüyemez. Boynun bir tarafa tutulması sık görülür. Çeşitli tikler ve kas kasılmaları meydana gelebilir.

Hastalık taklidi: Şahısta bâzan bütün iç organ belirtileri birleşerek çeşitli hastalıklar taklid edilebilir. Bunlar arasında yalancı safra kesesi iltihabı, yalancı apandisit, yalancı karın zarı iltihabı, yalancı menenjit ve hattâ yalancı gebelik bile bulunabilir. Bâzan, sağırlık, koku alamama, konuşamama, görme bozuklukları, uyuşmalar, sık sık hava yutma, boğazda düğümlenme duygusu, hıçkırma, kusma nöbetleri, histerik öksürmeler, öğürmeler, geğirmeler dahi ortaya çıkabilir.

Ağrılar: Bedenin her yerinde olabilir. En çok karşılaşılanlar, başağrıları, yüz ağrıları, karın ağrıları ve sırt ağrılarıdır. Bu ağrıların özelliği hasta tarafından çok abartılarak anlatılması, hiçbir hastalığın bulunamaması ve ağrı kesici diye verilen etkisiz maddelerle ağrının geçmesidir.

Zihnî belirtiler: Bu belirtiler arasında dalgınlık, aşırı uyuma, çok kişilikli karakter sâhibi olma ve hâfıza bozuklukları sayılabilir. Şahsın heyecan, korku, gürültüyle ve düşünceyle başlayan uyku krizi tipiktir. Normalde zor durulan bir pozisyonda saatlerce durabilir. Çok kişilikli olma hâli ise ortaçağdan beri çeşitli yazarların roman ve tiyatrolarına konu olmuş bir husustur.

Bu rahatsızlık, “yeniden dünyâya gelme, tenâsüh” fikrini çürütmektedir. Bir rûhun beden öldükten sonra başka bir beden içerisine girmesini İslâm dîni reddeder. Bâzı dar görüşlüler, bu hastalıkta görülen birden fazla karakterli olmayı, tenâsüh fikrini isbatta kullanmaktadırlar. Hâlbuki çok kişiliklilik, rûhun rahat ve huzur bulamadığı bir karakterden, huzur bulacağını sandığı bir karaktere geçme çabasıdır.

Histerinin tedâvîsinde iki yönlü bir program yürütülür. Kişilik bozukluğunun giderilmesi ve vücud rahatsızlıklarının tedâvisi. Çok şiddetli vakalarda psikiyatrik tedâviden pek istifâde edilemez. Tedâvinin başarısını değerlendirirken kişinin âile ve günlük faaliyetlere uyumu gözönüne alınır.

HİSTOLOJİ;

Alm. *Histologie, Gewebelehre (f),* **Fr.** *Histologie (f),* **İng.** *Histology.* Canlıların dokularını inceleyen, biyolojinin bir dalı. Doku bilimi. Histoloji, normal hayvan ve bitki dokularının yapılarını aydınlatarak, bunların görevleri hakkında açıklamalarda bulunur. Vücuttaki organları meydana getiren dokuların yapıları ve çeşitli dokuların birbiri ile ilişikleri de histolojinin konusu içine girer.

Hücre, yaşayan organizmanın (uzviyetin) en küçük birimi olup canlının bütün özelliklerini taşır. Hücreyi inceleyen bilim kolu “sitoloji”dir. Bir doku ise, birarada belli fonksiyonu yapmak üzere bulunan hücre topluluğudur. Organlarımız birden fazla dokunun görev birliği yahut işbölümü yaparak meydana getirdiği vücut bölümleridir. Bir organ (uzuv) sisteminde, vücutta belli işi yapmak üzere görev almış çeşitli organlar bulunur. Dolaşım sistemi, kalp, atardamarlar, toplardamarlar ve kılcal damarlardan meydana gelmiş, kanı taşımakla görevli bir organ sistemimizdir. Organlar ve organ sistemlerini “anatomi ilmi” inceler.

Dokularla ilgili ilk incelemeleri yapan gözlemciler arasında, Malpighi, Leuven-Hook, R. Brown, Schleiden ve Schwann en önemlileridir. Bu ilim adamlarının çalışmaları, mikroskobun bulunmasıyla başlamış, hücre elemanlarını, hücre şekillerini, hücreler arasındaki benzerlikleri tesbit etmişlerdir. Modern histolojinin 1830’da Alman fizyoloğu Schwann’ın bütün hayvan ve bitki hücrelerinde “nüve” (nükleus)nin hücrenin temel ve en önemli kısmı olduğunu açıklamasıyla başladığı kabul edilir. Aynı yüzyılın sonlarına doğru mikroskopta, dokuların alınması ve tesbit edilmesinde ortaya çıkarılan teknik ilerlemeler sâyesinde hücre metabolizmasının temel özellikleri açıklanmıştır.

Histolojide Kullanılan Metodlar

Histoloji, incelediği dokuyu, vücuttaki hâline en yakın şekliyle ele almak zorundadır. O, mümkün olabilen yanlışlıklara meydan vermemeli, böylece doku hakkında gerçekten uzak kararlara varmamalıdır. Histolojik çalışmalarda kullanılan materyal (preparatlar), incelenebilir hâle gelmesi için, çeşitli işlemlere tâbi tutulur. Bunlar sırasıyla; parça alma, parçayı kesit yapmaya uygun hâle getirme

(dondurma, parafinleme), kesme, tesbit, boyama, lam üzerine alma olarak sayılabilir. Parçanın kalınlığı hem dokunun aslını bozmayacak, hem de ışığın geçmesine izin verecek kadar olmalıdır. Kesme işlemi, "mikrotom" denilen çok hassas âletlerle yapılır.

Yaşayan hücrelerin incelenmesi: Bir hücrenin bulunduğu veya görev yaptığı vücut bölümünde incelenmesi büyük zorluklar arz eder. Buna karşı vücudun bâzı dokularını, bu şekilde incelemek imkânı vardır. Barsakları çevreleyen karın zarı gibi belli inceliği geçmeyen dokuları bulundukları yerden alıp vücuttaki şartların (ısı, nem, vs) sağlandığı laboratuvarlarda incelemek mümkündür. Bunun gibi bâzı dokular, deney hayvanlarının gözlerinin camsı cisimlerine (kornea) ekilerek buradan direkt olarak incelemeleri yapılabilmektedir. Bu tür çalışmalar, ancak başka yollarla incelenmesi kabil olmayan dokularda yapılır.

Doku ve organ kültürleri: Günümüze kadar gelen çalışmalar sonunda, vücudun hemen hemen bütün dokularından alınmış hücreler, laboratuvar şartlarında hazırlanmış çeşitli ortamlarda üretilebilmiştir. Böyle üretilmiş saf hücreler, belli bir tip hücrenin incelenmesi ve özelliklerinin açıklanması için idealdir. Ana karnındaki hayattan kalan çeşitli organların kalıntıları da, organ kültürlerine ekilerek hücrelerin çoğalması sağlanabilir. Bunlar, yukarıda anlatılan histoloji metodlarına göre hazırlanan preparatlar hâline getirilerek incelemeleri yapılır.

Yaymalar: Vücuttaki sıvıların (kan, balgam, cinsî organ salgıları), lam üzerine yayıldıktan sonra tesbit edilip boyanarak incelemeleri yapılabilir. Bu şekilde hazırlanan preparatlara yayma denilmektedir. Kandan yapılan yaymadan kan kanseri, kadın cinsî organları ifrazatından yapılan yaymadan rahim kanseri teşhis edilebilmekte veya bu konuda bir fikir sahibi olunabilmektedir.

Tesbit edilmiş dokuların incelenmesi: Yukarıda anlatılan çeşitli işlemlerden geçirilen doku kesitlerinin incelenmesi, histoloji çalışmalarının temelini teşkil eder. Tesbit maddesinin özelliği; dokuyu öldürmesi, fakat canlı haldeki görünüşünü bozmaması olmalıdır. Yine boyamada kullanılan maddeler, hücrelerin çeşitli kısımlarını ayırt ettirebilecek şekilde hücre elemanlarına dağılmalıdır.

Histokimyâ: Hücredeki kimyâsal madde dağılışı, bunların fonksiyonları hakkında bilgi verir. Hücre proteinlerinin ultraviyole ışınlarını absorblama özellikleri, ışığı kırma farkları, çeşitli proteinlerin belli maddelerle muâmele edilince yaptıkları ışıma, radyoizotoplarla yapılan denemeler, bu metodun içine girer. Yine aynı şekilde yağ boyalarının kullanılması, hücredeki yağların dağılışını gösterecektir.

Elektron mikroskop çalışmaları: Hücrenin detaylarının incelenmesi, elektron mikroskobunun bulunması ve histolojide kullanılmaya başlanması ile mümkün olabilmiştir. Elektron mikroskobu ile 200.000 kere büyütme yapılabilmekte ve 15 Angström kadar olan oluşumlar görülebilmektedir. Ayrıca fotoğraflarının alınması da mümkün olabilmektedir. Histopatoloji: Normal mikroskobik yapının bilinmesi, hasta dokuların sağlamlardan ayrılmasında en büyük faydayı sağlar. Histopatoloji, dokularda hastalıklar sırasında ortaya çıkan normalden sapmaları inceler.

HİTÂBET (Bkz. Edebî Türler)

HİTİTLER;

Alm. *Hettiter (m.pl.),* **Fr.** *Hittites (pl.),* **İng.** *Hittites.* M.Ö. 2000 yılından M.Ö. 8. yüzyıla kadar Anadolu'da hüküm süren devlet.

Târihi: Hititlerin Anadolu'ya nereden geldikleri kesin olarak bilinmemektedir. Bunların menşei ve Anadolu'ya geliş yolları hakkında çok çeşitli görüşler mevcuttur. Önceleri batıdan Boğazlar üzerinden Anadolu'ya geldikleri kabul ediliyordu. Daha sonraları ise, Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya gelip önce Yeşilırmak, sonra Kızılırmak mer'alarına yerleştikleri ileri sürüldü. Erzurum ve Keban civârında yapılan kazıların, ileride bu mevzuya ışık tutacağı tahmin edilmektedir.

Kayseri ve havâlisinde bulunan, Asur tüccârlarına âit vesikalarda geçen Hititçe şehir ve şahıs adlarından bu kavmin M.Ö. 2000 yılında Anadolu'ya geldiği tahmin edilmektedir. Hititlerin Anadolu'ya yerleşmesi esnâsında bu bölgede, yerli Hatti kavimlerinin kurdukları bağımsız küçük şehir krallıkları vardı. Bu krallıklardan bâzılarını ele geçiren Hititler, Kuşşara ve Neşa bölgesinde hâkimiyetlerini îlân ettiler. Hânedânın tanınan ilk kralı Pithana'dır.

Pithana'dan îtibâren M.Ö. 1400 yılına gelinceye kadar geçen devreye Eski Hitit Devleti adı verilmekte, bu zamandan yıkılıncaya kadar geçen süreye de Yeni Hitit Devleti veya İmparatorluk devri denilmektedir.

Eski Hitit Devletinin meşhur hükümdarları arasında Birinci Hattuşil ve Birinci Murşil gelmektedir. Diğer hükümdarlar hakkında ya çok az mâlûmât bilinmekte veya hiç bilgi bulunmamaktadır. Eski devirde Hitit Devleti, en parlak zamânını Birinci Hattuşil devrinde yaşadı. Hattuşil (M.Ö. 1650-1620), Güneydoğu

Anadolu'ya inerek Haleb'i aldı. Devletin sınırlarını Fırat nehrine kadar genişletti. Ölümü üzerine başa geçen Birinci Murşil (M.Ö. 1620-1590), önce Bâbil Devleti üzerine sefere çıktı. Bu seferde kesin bir netîce elde edememesine rağmen, Bâbil Devleti büyük ölçüde zayıfladı ve Kassitlerin eline geçti. Birinci Murşil daha sonra Hurri ülkesine sefer açtı ve başkent Hattuşaş (Boğazköy)ta çıkan karışıklıklar üzerine geri döndü. Çok geçmeden bu karışıklık esnâsında öldürüldü. M.Ö. 1590 yılında Birinci Murşil'in ölmesi ve hiçbir önemi olmayan sonuncu kral Telepinus'tan sonra Eski Krallık dönemi sona erdi.

Hitit târihinin en büyük kralı olarak ün yapan Birinci Şuppiluliuma (M.Ö. 1380-1340) yeni krallık dönemini kurdu. Hitit Devleti onun zamânında târihinin en güçlü noktasına ulaştı. Şuppiluliuma, Anadolu'da siyâsî birliği kuvvetlendirdikten sonra Güney Mezopotamya ve Suriye içlerine doğru ilerlemeye başladı. Bu sebeple Mısır Devleti ile karşı karşıya geldi. Birinci Şuppiluliuma, Mısır'a karşı zaferler kazandı ise de, vebâya yakalanarak öldü ve yerine İkinci Murşil (M.Ö. 1339-1306) geçti. Bu hükümdâr ve onun halefi Muvattaliş (M.Ö. 1306-1282) zamânında Hititlerin Mısırlılarla mücâdelesi devâm etti. 1296'da iki ülke arasında meşhur Kadeş Savaşı vukû buldu. İki taraf da birbirlerine üstünlük sağlayamadılar. Nihâyet Üçüncü Hattuşil, Mısır'la olan anlaşmazlığa son vererek barış yaptı. Hattuşil'in 1250 yılında ölümünden sonra Batı Anadolu sâhillerine çıkan Akalar; giriştikleri serî akınlarla Hititleri zayıflattılar. Bu saldırılar netîcesinde küçük şehir devletçikleri hâline gelen Hititler çok geçmeden Asurlular tarafından yıkıldılar.

Kültür ve medeniyet: Hitit medeniyetinin kalıntıları Anadolu'nun Alacahöyük ve Boğazköy ile Kuzey Suriye'nin birçok yerlerinde dağınık olarak bulunmaktadır. Hititler sanatta Hattileri taklid etmişlerdir. Hitit sanatının bugüne kadar gelebilen eserleri arasında saraylar, tapınaklar, heykeller ve etrâfı duvarlarla çevrili şehirler gelmektedir. Hitit sanatı, kendisinden sonraki Ege sanatını büyük ölçüde etkilemiştir.

Hititler çivi yazısının yanında, hiyeroglif denilen resim yazısını da kullanıyorlardı. Hiyeroglif yazısına bilhassa âbideler ve mühürler üzerinde raslanılmıştır.

Hitit ülkesindeki kazılarda çıkan tabletler Hititçeden başka Akadca, Hurrice, Hattice ve Palaca yazılmıştır. Bu vesîkalar, Hititlerin zengin bir edebiyâta sâhib olduklarını göstermektedir. Hitit kralları her yıl sonunda yaptıkları icrâatları, yıllık (annal)lar hâlinde yazdırıyorlardı. Hitit devlet arşivinde bu târihî vesîkaların yanında bol miktarda dînî edebiyât metinleri de vardı.

Hititler çok tanrılı bir dîne inanmaktaydılar. Ele geçen bir metindeki "bin tanrı" sözü bu durumu ispatlamaktadır. Hititler yalnız kendi tanrılarına değil, Anadolu'daki diğer kavimlerin tanrılarına da tapınmışlardır. Hititlerin millî tanrıları arasında en önemlileri güneş tanrısı Utu, deniz tanrısı Asuna ve savaş tanrıçası Delvani'dir.

Eski Anadolu mîmârîsinden kaynaklanan Hitit mîmârîsinde âbidevî eserler söz konusudur. Eski krallık döneminde taş temeller üzerine oturtulmuş sağlam savunma mevkileriyle çevrili kaleler, askerî mîmârînin temel özellikleridir. Boğazköy'deki kale ve sur düzeni arâzi ve askerî mîmârînin temel özelliklerine uygun olarak inşâ edilmiştir. Mîmârî târihinde de en eski köprü Hitit devrinden kalmadır. Bu köprü, Boğazköy'ün kuzeydoğusunda Anbarlıkaya ile Büyükkaya arasında kurulmuştur.

Hitit heykelciliği, mîmârî eserlerin bir unsuru olarak gelmiştir. Büyük ebatlarda ve pişmiş topraktan yapılan heykeller genellikle boğa ve aslan vb. figürleri gösterir.

Hititler ile birlikte Anadolu çömlekçiliği en üst seviyeye çıkmıştır. Kazılarda çıkan çömlekler genellikle ince çeperli ve tek renklidir. Birkaç yeni tipin dışında bütün Hitit seramikleri hep aynı özellikleri taşır.

Eski Anadolu oymacılığının en güzel örnekleri Hitit devrinden kalmadır. Oymalar taş, tunç, demir ve altın üstüne yapılmıştır. Hititlerde silâh sanâyiinin de devrine göre çok gelişmiş olduğu anlaşılmaktadır.

HİTLER, Adolf;

Alman devlet adamı. 1889 senesinde Yukarı Avusturya'da Branunau'da dünyâya geldi. Avusturyalı bir gümrükçünün oğludur. Çok küçük yaşta öksüz kalmış olan Hitler, ilkokuldayken çok iyi bir talebe olduğu hâlde lise hayâtı hiç de parlak geçmemiş, mektebi terk etmiştir. 1912 senesinde Münih'e yerleşmiş, hayâtını badanacılık ve dekaratörlük yaparak kazanmaya çalışmış, boş zamanlarını politika ile ilgili kitapları okumakla geçirmiştir. Hitler'in düşüncelerinin temelinde Yahûdî düşmanlığı ile aynı şiddetle zaruretine inandığı "ırkî temizlik" fikri yatan bir dünyâ görüşü hâkimdi. Aynı zamanda Hitler; burjuva liberalizmine karşı duyduğu antipati ve Marksizme karşı içinde kök salan tiksinti ile tanınmıştır.

1914'te gönüllü olarak Bavyera ordusuna girdi, harpte iki defâ yaralandı, onbaşılığa terfî ederek ve gösterdiği kahramanlıklardan dolayı Alman Deniz Haç Nişanı ile taltif edildi. Bir gaz taarruzu sırasında zehirlenerek geçici bir körlüğe uğradı ve savaş bitinceye kadar bir hastânede tedâvi altına alındı. Daha

sonra Yeni Reich ordusunda, komünizmle mücâdele ve milliyetçilik ülküsünü yaymakla görevlendirildi.

Çeşitli kâbiliyetleriyle birçok kimsenin dikkatini üzerine çeken Hitler, 1919 Eylülünde Alman İşçi Partisi ile irtibat kurdu. Hitler'in siyâsî hayâtı 1920 yılı Şubatında Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi adını alan bir partinin propaganda idâreciliğine getirildikten sonra başladı. 1921 yılında bu partinin başkanlığına getirildi.

8-9 Kasım 1923 târihinde, Berlin'deki Reich Hükümetini düşürmek yolundaki ayaklanmaya katıldığı gerekçesiyle partisi kapatılan Hitler, 5 yıllık kalebendlik cezasına çarptırıldı. Burada kaldığı süre içinde **Mein Kampf (Kavgam)** adlı eserinin birinci cildini tamamladı. 1924 senesinde affa uğrayarak hapisten çıktı.

1925 yılında Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi yeniden kurulduktan sonra, mevcut sosyal ve ekonomik durumu iyi değerlendiren Hitler, 30 Ocak 1933 târihinde güçlü bir partinin lideri sıfatıyla Başkanlığa getirildi.

İktidâra geldiğinde; önce siyâsî hasımlarını, daha sonra yakın tarafdârlarını saf dışı bırakarak devlet mekanizmasının tamâmını eline geçirdi. Bu rejimde; Yahûdîler ve komünistler can düşmanları olarak tâkibe uğradılar, yönetim aşırı merkeziyetçi bir tarzda sürdürüldü ve çok sayıda Yahûdî öldürüldü.

Hitler eserlerinde Yahûdî düşmanlığının sebepleri arasında; Diğer Avrupa devletlerinde olduğu gibi Almanya'da da Geto denilen etrâfı duvarlarla çevrili Yahûdî mahallelerindeki topluluğun sosyal yaşantısının Alman örf ve âdetlerine tam ters düşmesi; ikinci olarak, çökme durumunda olan Alman ekonomisinde en büyük âmilin Yahûdî tüccarlarının menfî tutumu olduğunu sık sık tekrarlamıştır.

Hitler, diğer devletlerin desteğini ustaca kullanarak Eylül 1939'da İkinci Dünyâ Harbini açtı. İspanya'dan başka bütün Avrupa'yı, Balkanları, Libya'yı alarak Moskova'ya kadar yayıldı. Ancak, sonunda mağlup olarak, Alman milletini felâkete sürükledi. Almanya'nın savaşı kesin olarak kaybetmesi üzerine 1945 yılında intihâr eden Hitler, târih sahnesindeki yerini aldı.

Hitler sâdece Alman milletinin ırkî üstünlük fikrini esas alarak milyonları, tesirli konuşmaları ile harekete getirmiş, geçici büyük zafer ve üstünlükler kazanmıştır. Fakat din ve ahlâkî kâidelerden nasibi olmadığından zaferleri kalıcı olmamış, yükselmesi gibi düşüşü de süratli olmuştur. Bunun acısını da başta sevdiğini söylediği Alman milleti olmak üzere bütün insanlık çekmiştir.

Hitler; zekî, üstün hitâbet kâbiliyeti olan, azimli ve irâde sâhibi bir devlet adamı olarak tanınır. Bunlar onun şahsiyetinin üstün taraflarıdır. Alman cemiyetinin en alt tabakalarından yükselip iktidâra gelmesi de hayâtı ve cemiyeti bâzı bakımlardan iyi tanımasını sağlamıştır. Bunlardan iktidâr yıllarında çok istifâde etmiş ve sloganlarla devrinin tek adamı olmuştur. Alman milletine verdiği millî şuur ve heyecanın, harp sonrası harab olmuş Almanya'nın kısa zamanda toparlanıp güçlenmesini kolaylaştırdığı kabul edilir. Almanya'nın ve insanlığın o yıllarda içinde bulunduğu sıkıntıların sebeb ve kaynaklarını bâzı noktalarda isâbetle teşhis etmiş, fakat çâreler bakımından mutlak doğru ve cihanşümûl inanç ve kâidelerden mahrum olduğundan uygulamada yaptığı yanlışlıklar ve kapıldığı fanatik düşünce ve arzular sebebiyle muvaffak olamamıştır. Doğruları, yanlışların doğurduğu hezimetler ve çöküntüler içinde kaybolup gitmiştir. Bir ara **Kur'ân-ı kerîm**'in Almanca tercümesini incelemiş, hayranlığını açıkça ifâde etmiştir.

HİVE HANLIĞI;

on altıncı yüzyılda Harezm'de kurulan ve 1920'ye kadar fâsılalarla devâm eden hanlık. Şeybânî hâkimiyeti sonrasında Safevî işgâline uğrayan Harezm bölgesi halkı, Yâdigâr Han soyundan İlbars'ın liderliğinde birleşip, 1511 yılında Gürgenç merkez olmak üzere Hive Hanlığını kurdular.

Yâdigâr Han soyundan gelen Hive Hanları, bir asırdan fazla başta kaldılar. Osmanlılarla anlaşıp zaman zaman İran topraklarına akınlar yaptılar. 1576'da Amuderya Nehrinin yatak değiştirip, Aral Gölüne akması netîcesi ortaya çıkan kuraklık ve Kalmuk istilâsı, devletin iktisâdî durumunu alt-üst etti. Hâkimiyet, Özbek kabîle reislerine geçti. Arab Mehmed Han (1603-1623), kuraklığa uğrayan Gürgenç'i terk edip, Hive'yi başkent yaptı (1603). Bunun oğlu Ebügâzi Bahadır Han (1643-1665) ve torunu Enuşe Han (1663-1687) ilme düşkün kimselerdi. 1717'de Rus Çarı Petro'nun ordusu Hive ordusunu mağlûb etti. İranlı Nâdir Şah tarafından işgâl edilen hanlık, onun ölümüne (1747) kadar İran'a bağlı kaldı. Kongratlardan Mehmed Emin İnak (1770-1791), Yâdigâroğullarının hanlığına son verip kendi hânedânını kurdu.

Mehmed Rahim Han (1806-1825) zamânında Ruslarla dostça ilişkiler kuruldu. Buna rağmen Osmanlıların İngilizler ve diğer devletlerle savaşmasından istifâde eden Ruslar, her fırsatta Hive Hanlığı topraklarına saldırdılar. 1873'te yapılan savaş sonunda hanlığın toprakları Rus işgâline uğradı. Yapılan antlaşmayla Rus himâyesi kabûl edildi. Rus himâyesini kabul eden İkinci Mehmed Rahim Han (1864-1910)dan sonra oğlu İsfendiyâr Töre (1910-1918) ve sonra da onun oğlu Abdullah (1918-1920)

Han oldu. Ruslar, 1920 Şubatında Abdullah Hanı Moskova'ya götürüp günlerce aç bırakarak öldürdüler. Yerli komünistler, Rus desteğinde Harezm Halk Cumhûriyetini kurdular. 1924 yılında Harezm toprakları; Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan cumhûriyetleri arasında taksim edilip, her yönüyle Rus sömürgesi hâline getirildi.

Kuruluşundan işgâline kadar 27 hanın başa geçtiği Hive Hanlığı, devlet idâresinde çifte hükümdârlık, dört bey ve dört vezir (mihter, kuş beyi, mahrem ve dîvân beyi) usûlü hâkim idi. Hive Hanlığını meydana getiren kabîlelerin başlarında beyler vardı. Arâzi sulama işlerine bakanlara Mirab, askerî işlere bakanlara Daruga, iç işlere bakanlara ise Ağa denirdi. Bozkırdan gelip yerleşen Özbekler, yerli halkı kültür bakımından etkilemişlerdi.

Hive hanları, zamanlarının büyük kısmını iç isyânlar ve düşmanlarla uğraşarak geçirmelerine rağmen, hâkim oldukları topraklarda birçok câmi, medrese ve kütüphâne inşâ ettiler.Kültürü yaygınlaştırmak için matbaa kurdular. Toprakları sulayıp, zirâati arttırmak için kanallar açtırdılar. Hive hanlarının yaptırdıkları mîmârî eserlerin bir kısmı Rus istilâsından kurtularak günümüze kadar ulaşmıştır. Rus istilâsından bir süre önce Mûnis Mihrab ile Muhammed Rızâ Algehî tarafından yazılan ülke târihine dâir eserin bir nüshası, İkinci Mehmed Rahim Han tarafından İstanbul'a gönderilerek Osmanlı pâdişâhına hediye edilmiştir.

HİYEROGLİF;

Alm. *Hieroglyphe (f),* **Fr.** *Hieroglyphe (m),* **İng.** *Hieroglyph.* Eski Mısırlıların kelimeleri yazmak için kullandıkları işâret, resim yazı. Eski Mısırlılar, Hititler, Maya ve Aztekler Hiyeroglif yazısı kullanılırdı. M.Ö. 4000 yıllarından M.S. 4. yüzyıla kadar Mısır'da aritmetik, astronomi, geometri ve kısmen de teoloji (ilâhiyât) sâhasında bu yazı kullanıldı.

Hiyeroglif yazısı çeşitli yaratık, eşyâ ve eşyâlarla ilgili düşünceleri temsil eden ilkel resim ve işâretlerden meydana gelir. Resimlere uygun mânâlar verilmeye çalışılmasına rağmen, karmaşık bir yazıdır. Metinlerde, aynı cümle ve kelimede sembolik, figüratif (estetik) ve fonetik (ses, telaffuz) sistemler mevcuttur. İdeografik (fikir ve kelimeleri sembolize eden), silabik (heceyi sembolize eden) ve sessizlerden meydana gelmesi, okunması zor olduğundan Hiyeroglif yazısını yüzyıllarca çözmek mümkün olmamıştır. İlk önceleri levhalar üzerine kazılan bu yazı sonraları kazılmayıp, yazılmaya başlanınca resimlik vasfı kaybolup, Hieratik yazı hâline dönüştü. Hieratik yazının kısaltılıp kullanılışlı bir el yazısına çevrilmesiyle Demotik yazı meydana geldi. Hiyeroglif yazının Hieratik şekli Yunan ve Romalı din adamlarınca, Demotik şekli de günlük hayatta kullanıldı.

Karmaşık bir sisteme dayanan, sırlılık mâhiyetteki Hiyeroglif yazısı 19. yüzyıla kadar okunup, anlaşılamadı. Yedi yüzden fazla işâretten meydana gelen Hiyeroglif, ilk defâ 1822 yılında Fransız dilcisi Champollion tarafından okunabildi.

HOCA DEHHÂNÎ;

aslen Horasanlı olup, Anadolu Selçuklu sarayında yetişen divan şâiri. Hayâtı hakkında fazla bilgi yoktur. Horasan'da doğdu. Moğol istilâsı sırasında Anadolu'ya gelip yerleşti. Selçuklu Sultânı Üçüncü Alâeddîn Keykubad'ın takdîrini kazandı. Sultan'ın isteği üzerine Fârisî olarak, 20.000 beyitlik **Selçuklu Şehnâmesi** yazdı. Ancak eser bugün ortada yoktur.

Divan edebiyâtının ilk temsilcilerindendir. Gazellerinde mazmunlara açık şekilde yer verdi.

Oğuz Türkçesini en zarîf ve en sâde şekilde kullanmıştır. Şiirleri devrine göre, Türk Edebiyâtında gazel ve kasîde nazım şeklinin ilk örnekleri olup, kolay anlaşılan benzetmelere yer vermiştir. Tasavvuf şiirinin hâkim olduğu bir çevrede yaşamasına rağmen, şiirlerinde pek tasavvuf etkisi görülmez.

Fârisî ve Türkçe şiirler yazan Dehhânî, devrinin, çevresinin sosyal hayâtını, ahlâk, insan ve güzelliğini aksettiren ilk şâirlerdendir.

HOCA İSHAK EFENDİ;

Osmanlılar devrinde yetişen meşhur fen âlimi. Kesin olmamakla berâber, bâzı kaynaklarda 1774 senesinde Narta'da doğduğu kayıtlıdır. Bir kısım kaynaklarda babasının Nartalı bir Mûsevî olduğu yazılı ise de, hâl tercümeleri yazan bir pâdişâh kâtibi olan İsmet Efendi, araştırmaları netîcesinde Karlovalı bir Müslümanın oğlu olduğunu tesbit etmiştir.

Babasının ölümü üzerine tahsil için İstanbul'a gelip, kısa zamanda icâzet (diploma) alarak, matematik, astronomi, metalurji ve jeoloji sâhalarında büyük âlim oldu. Türkçe, Arapça, Farsça, Rumca, İbrânice, Fransızca ve Lâtinceyi çok iyi bilen İshak Efendi, 1816 senesinde Mühendishâne-i Berr-i Hümâyûnun matematik hocalığına tâyin edildi. 1824'te Dîvân-ı Hümâyûn tercümanlığına getirildi. 1828'e kadar bu vazîfede bulunan İshak Efendi, bu târihte Balkanlarda inşâ edilen kalelerin teftişi ile görevlendirildi.

Balkanlardan dönüşünde tekrar Mühendishâne-i Berr-i Hümâyûnda müderrisliğe devâm etti. 1831'de bu okulun müdürlüğüne tâyin edildi. Bu görevdeyken ders programını yenileştirdi ve öğretim kadrosunu kuvvetlendirdi. Yetersiz hocaların görevlerine son verdi. Bir süre sonra mübârek yerlerin tâmiri için Hicaz'a gönderildi. Vazîfesini bitirip dönerken Mekke'de 1834 senesinde vefât etti ve orada defnedildi. Mühendishâne'nin üstündeki kabristana, hatırlanmak ve hayır duâya sebeb olmak üzere mekteb tarafından, adı ve ölüm târihi yazılı bir taş diktirilmiştir.

İshak Efendi, fen ilimlerine dâir birçok eser yazmış ve ilk defâ fen sâhasındaki kitapları batı dillerinden Türkçeye tercüme etmiştir. Batılı bilim adamlarının yazdığı ilmî eserlere vâkıf olan İshak Efendi, ilmî ıstılâhları tatbik ve karşılıkları bulunmayan ilmî ıstılahlara da isim tâyinine muvaffak oldu.

Eserleri:

1. Mecmûa-i Ulûm-i Riyâziyye: Matematiğe âit dört ciltlik bir ders kitabı olup, çok meşhûrdur. 1831-1834 seneleri arasında İstanbul'da basıldı. Eserde yüz dört şekil vardır. Birinci ciltte aritmetik, cebir, geometri konuları; ikinci ciltte düzlem trigonometrisi, geometri işlemleri, cebrin geometriye uygulanması, konikler, diferansiyel ve integral konuları; üçüncü ciltte fizik, mekanik, su iletimi ve kuvveti, atmosfer, ilm-i menâzır (optik) konuları; dördüncü ciltte ise elektrik, kürevî trigonometri, astronomi ve kimyâ konuları işlenmiştir. Eser uzun seneler mühendishânede ders kitabı olarak okutulmuştur. Modern kimyâ alanında ilk eser olarak da kabul edilmektedir.

2. Usûl-i İsâga: 167 sayfa ve altmış levhadan meydana gelen eser top dökümcülüğü ile ilgilidir. Kendi deyişiyle kütüb-i efrenciyeden tercüme ve derleme yoluyla hazırlanmıştır. Eserde, ateşli silâhların yapımında kullanılan demir, demir alaşımları, kalay, bakır, tunç hakkında bilgiler verildikten sonra, top dökümcülüğü anlatılmaktadır. 1983'te neşredilmiştir.

3. Tuhfet-ül-Ümerâ: Ordu kurmak ve kalelerin muhâfazasından bahseden bu eser, iki makâle ve bir hâtimeden meydana gelmiştir. Eserin sonunda şekiller de vardır. 1828 senesinde basılmıştır. Bir nüshası Süleymâniye Kütüphânesi Es'at Efendi kısmındadır.

4. Usûl-i İstihkâmât: İstihkâm yapımına dâirdir.

5. Aks-ül-Mevâyâ fî Ahz-iz-Zevâya: Oktand ve sektan gibi rasat âletlerini kullanma usûllerinden bahsetmektedir.

6) Nisle-ül-Hıyâm: Çadır kurulmasına dâirdir. **7) Küre risâlesi, 8) Deniz Lağımı Risâlesi, 9) Hikmet:** Arapça yazılmış bir fizik kitabıdır. **10) Âlât-ı Kimyeviyye Risâlesi, 11) Kavâid-i Ressâmiyye:** Arâzî hudutları çizim kâidelerini ihtivâ etmektedir. Eserin bir nüshası Mühendishâne-i Berr-i Hümâyûn Kütüphânesinde mevcuttur. **12) Oktand:** Esere ismini veren bu âletin târifleri ile kullanım usûllerini anlatan bir risâledir. **13)** Harb ilmine dâir bir **Risâle**: 1827 senesinde basılarak subaylara dağıtılmıştır.

HOCA SA'DEDDÎN EFENDİ;

Osmanlı Devletinin yirmi ikinci şeyhülislâmı, târihçi ve edip. İsmi, Sa'deddîn'dir. Hoca Efendi lakâbıyla meşhûr oldu. Yavuz Sultan Selim Hanın nedîmi (sohbet arkadaşı) Hasan Can'ın oğludur. 1536 (H.943) târihinde İstanbul'da doğdu. 1599 (H.1008) senesinde İstanbul'da vefât etti. Eyyûb Sultan'da Dârülkurrâ bahçesine defnedildi.

Müderris Karamanlı Mehmed Efendi, Şeyhülislâm Ebüssü'ûd Efendi ile zamânın diğer büyük âlimlerinden okudu. Yirmi yaşında yardımcı müderris oldu ve İstanbul'da Murâd Paşa Medresesinde ders vermeye başladı. Sonra erbaîn pâyesiyle Bursa'da Yıldırım Medresesine tâyin edildi. Yirmi dokuz yaşında hâriç rütbesine yükseldi. Bursa Sultâniye Medresesinin ardından, İstanbul Sahn-ı Semân müderrisliğine getirildi. 1573'te Şehzâde Murâd'ın hocalığına tâyin edildi. Bundan dolayı Hoca Efendi diye anıldı. Şehzâde Murâd tahta geçince Sa'deddîn Efendiyi İstanbul'a çağırdı. Kendisine Hâce-i Sultânî (Sultan Hocası) ve Reîs-ül Ulemâ ünvânları verildi.

Sa'deddîn Efendi, Üçüncü Mehmed Hanın şehzâdeliğinde ona da hocalık yaptı. Sultan Üçüncü Mehmed tahta geçince, Sa'deddîn Efendiyi şeyhülislâmlık makâmına getirdi. İki sultâna hocalık yaptığı için kendisine "Câmi'ur-Riyâseteyn" denildi.

Hoca Sa'deddîn Efendi, devletin iç ve dış siyâsetinde pâdişâhlara ve devletin ileri gelenlerine yardımcı oldu. Çok talebe yetiştirdi. Mevlânâ Ali Nakîb, Molla Ali, Seyyid Kâsım Gubârî ve Azmizâde, Hoca Sa'deddîn Efendinin ileri gelen talebeleridir.

Hoca Sa'deddîn Efendi, Osmanlı Devletinin 1596 târihindeki Avusturya ile yaptığı meydan muhârebesinde Sultan Üçüncü Mehmed Hanın yanında büyük kahramanlıklar gösterdi. Zaferin kazanılmasında en büyük pay sâhibi oldu (Bkz. Haçova Zaferi). Hoca Sa'deddîn Efendinin beş oğlundan biri müderrisken vefât etmiş, ikisi şeyhülislâm, ikisi de kazasker olmuşlardır. Soyundan

toplam altı şeyhülislâm çıkmıştır.

Eserleri:

Hoca Sa'deddîn Efendi, Osman Gâziden Yavuz Sultan Selim'in vefâtına kadar Osmanlı sultanları zamânında vukû bulan hâdiseleri, yetişen âlimler ile büyük zatların hayatlarını anlatan **Tâc-üt-Tevârih** adlı bir eser yazmıştır. Bu eserine **Hoca Târihi** de denir. **Tâcü't-Tevârih** sonradan gelen târihçiler tarafından taklid edilmiş, 16. yüzyıl nesri için örnek kabul edilmesi sebebiyle birçok nüshaları yazılmıştır. 1863'de İstanbul'da basılan eser, İtalyanca ve Fransızcaya, kısmen de İngilizce, Rusça ve Macarcaya tercüme edilmiştir.

Yavuz Sultan Selim'le ilgili **Selimnâme**'si ve **Sadr-üş-Şerîa Hâşiyesi** vardır. Ayrıca; **Risâle-i Kuşeyrî Tercümesi, Behçet-ül- Esrâr, Semâvât-ül-Edvâr** ve **Mir'ât-ül-Ahbâr** adlı eserleri vardır. Lârî'nin Farsça târihini ve **Emâlî Kasîdesi'**ni aynı vezinle Türkçeye tercüme etmiştir.

HOCAZÂDE;

Osmanlı âlimlerinin büyüklerinden. İsmi, Mustafa, künyesi Hocazâde'dir. Bursa'da doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir. 1488 (H.893) târihinde Bursa'da vefât etti. Bursa'da Emir Sultan Türbesi civârında medfundur.

Hocazâde, babasının ticâret mesleğini terkedip ilim öğrenmeye yöneldi. Bu sebeple babası ve kardeşleri tarafından terk edildi. Sıkıntı ve yokluk içinde babasından yardım görmeksizin tahsiline devâm etti. Emîr Sultan hazretlerinin talebelerinden Şeyh Velî Şemsüddîn'in teşvîkiyle Kâdı-i Ayasuluğ ve Hızır Bey bin Celâl'den aklî ve naklî ilimleri öğrendi ve icâzet aldı. Sultan Murâd tarafından Kestel kâdılığına, sonra da Bursa'daki Esediyye Medresesine müderris tâyin edildi. Daha sonra İstanbul'a geldi. Fâtih Sultan Mehmed Han onu kendisine hoca tâyin etti. Sonra Edirne kazaskeri oldu.

Hocazâde'nin kazasker olma haberi babasına ulaşınca, önce inanamadı. Daha sonra haber yaygınlaşınca inandı ve diğer oğullarıyla birlikte ziyâret için Edirne'ye gitti. Babasının gelmekte olduğu haberini alan Hocazâde, âlimlerden ve Edirne eşrâfından bir toplulukla onu karşıladı. İzzet ve ikrâmda bulundu. Babası mahcûbiyetle eski kusurlarını hatırlayıp özür dilemeye başlayınca; "Olsun, siz öyle yapmasaydınız, biz böyle olmazdık." diyerek alçak gönüllülük gösterdi.

Hocazâde, Fâtih Sultan Mehmed tarafından Bursa Sultâniye, daha sonra da İstanbul Sahn-ı Semân Medresesine müderris tâyin edildi.

Bu sırada Fâtih Sultan Mehmed Han, İmâm-ı Gazâlî'nin, felsefecilerin bozuk ve sapık görüşlerini inceleyip din ve fen ölçüleri ışığında çürüttüğü **Tehâfüt-ül-Felâsife** adını taşıyan eseri ile İbn-i Rüşd'ün bu esere yazdığı reddiyeyi incelemişti. İlmî bir meclisin toplanarak İmâm-ı Gazâlî ile İbn-i Rüşd'ün görüşlerinin incelenip bir kitap hâlinde mukâyese ve muhâkemesinin yapılmasını emretti. Devrin âlimlerinden Hocazâde ile Alâeddîn Ali Tûsî'yi bu işle görevlendirip, eser hazırlamalarını bildirdi. Hocazâde bu konuda **Tehâfüt** adındaki eserini dört ayda yazdı. Ali Tûsî de incelemelerini altı ayda tamamlayıp eserini hazırladı ve adını **Ez-Zahîre** koydu. İki âlim, Sultan'ın huzûrunda Molla Hüsrev'in hakemliğinde eserlerini savundular. Hocazâde'nin çalışması ve ilmî îzâh tarzı daha başarılı görüldü. Bu münâzaranın sonunda hem Hocazâde hem de Ali Tûsî mükâfâtlandırıldı. Ali Tûsî tekrar memleketi olan İran'a döndü. Gerçekte Hocazâde'nin çalışması tam anlamıyla ilmî tarafsızlık vasfını taşıyor ve İmâm-ı Gazâlî'nin haklı olduğunu ortaya koyuyordu. Ali Tûsî de aynı gerçeğe ulaşmıştı. Fakat o daha ziyâde, İmâm-ı Gazâlî'nin görüş ve îzahlarını yorumlamak ve açıklamakla iktifâ etmişti.

Daha sonra Hocazâde; Edirne kâdılığı, İstanbul ve İznik müftîlikleri yaptı. Sultan İkinci Bâyezîd Han tahta geçince, İstanbul'a geldi ve Bursa Sultâniye Medresesine tâyin edildi. Bu vazîfede iken el ve ayaklarına felç geldi. Ancak sol eliyle yazı yazabiliyordu. Bu hâlde Sultan İkinci Bâyezîd'in emriyle **Şerh-i Mevâkıf** adlı esere hâşiye yazdı.

Hocazâde, yazdığı eserlerle bütün âlimlerin takdîrini kazandı. Ali Kuşçu ve Celâleddîn Devânî bunlardandır. Hocazâde'nin **Tehâfüt** adlı eserinden başka, **Hâşiye-i Şerh-i Mevâkıf, Hâşiye-i Şerh-i Hidâyet-ül Hikme, Şerhu Tevâlî-ul-Envâr, Şerh-ül-İzzî fit-Tasrîf, Hâşiye ale't-Telvîh fil-Usûl** gibi başka kıymetli eserleri de vardır.

HODAN (Borago officinalis);

Alm. *Borretsch (m), Gurkenkraut (n),* **Fr.** *Bourrache (f),* **İng.** *(Common) borrage.* **Familyası:** Hodangiller (Boraginaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara, Kuzey ve Batı Anadolu.

Mayıs-eylül ayları arasında mavi renkte çiçek açan, sert tüylü, 15-60 cm yüksekliğinde, bir yıllık otsu bir bitki. Sığırdili olarak da bilinir. Daha çok rutubetli yerleri sever. Yaprakları buruşuk, sert tüylü, oval

şekilli, alttakiler saplı, üstekiler sapsızdır. Çiçekler uzun saplıdır.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin çiçekleri ve yaprakları kullanılır. Fazla miktarda müsilaj, reçine, mâdenî tuzlar taşır. Yapraklar ve çiçekler ter verici, idrar ve balgam söktürücüdür. Boğaz ağrılarına ve öksürüğe karşı kullanılır. Hayvan yemi olarak da istifâde edilir.

HODGKİN HASTALIĞI;

Alm. *Hodgkinkrankheit (f),* **Fr.** *Maladie (f) de Hodgkin,* **İng.** *Hodgkin's diseaese.* Vücuttaki lenf bezlerinin kötü huylu bir tümörü. 25-30 ve 60-70 yaşları arası en sık görüldüğü dönemlerdir. Erkeklerde daha sık görülen bu kanser çeşidi umûmiyetle boyundaki bezlerden başlar. Başlangıçta boyundaki şişlikten başka belirtisi yoktur. Daha sonra vücutta bütün lenf sistemine yayılarak belirtiler vermeye başlar. Ateş, kilo kaybı, gece terlemeleri ve şiddetli kaşıntı önemli belirtileridir. Boyundaki büyümüş olan bezeler, bir çuvala doldurulmuş cevizler gibi his verirler. Bezelerin bir tarafta sayıları daha fazladır.

Hastalığı yapan habis hücrelerin karaciğer, dalak, kemikler ve diğer organlara yayılması ile kişide buralarla ilgili belirtiler başlar.Kesin teşhisi büyümüş bir lenf bezinin çıkarılıp, alınan kesitin mikroskopta incelenmesi ile konulur. Hastalığı yapan hücrenin çeşidine göre dört ayrı cinsi vardır. Hastalığın teşhis edildiği sırada vücuttaki yaygınlık derecesine göre tedâvide değişik yollar seçilebilir. Erken safhada yakalanan hastalarda radyoaktif ışınlama ile tedâvi % 90'a yakın bir başarı sağlamaktadır. İleri dönemlerinde teşhis edilen hastalarda ilâç tedâvisi, bâzan da her ikisi birden kullanılmaktadır. Vücutta ortaya çıkan habis urların tedâviye en iyi cevap verenlerinden birisi olan bu hastalıkta ileri dönemlerde bile iyileşme oranı yüksektir.

HOKEY;

Alm. *Hockey-(spiel) (n),* **Fr.** *Hockey (m),* **İng.** *Hockey.* On dokuzuncu yüzyılda buz ve çim sâhalarda ekipler hâlinde oynanmaya başlanan bir spor dalı. Birkaç çeşit hokey oyunu vardır:

Çayır hokeyi: Ebatları 91.40 x 50.30 m olan çim sahada, bir kalesi, iki bek, üç haf ve beş forvet oyuncusundan kurulu iki ekip arasında oynanır. Oyuncular 23 cm çapında meşinden topu tahta bir sopa ile rakip kalelere sokmaya çalışırlar. Müsâbakalar beş dakikalık dinlenme ile ikiye bölünmüş otuz beş dakikalık iki devrede oynanır. Oyunda kaleciden başkası topa ayakla vuramaz.

Buz hokeyi: Oyuna ilk defâ Kanada'da başlanmış, Amerika ve Avrupa'ya yayılmıştır. Bugün pekçok ülkede oynanmaktadır. 61 x 30.50 m buz alan üzerinde biri kaleci olmak üzere 6 kişilik iki ekip hâlinde on beş veya yirmi dakikalık üç devre hâlinde oynanır. Her ekibin dört de yedek oyuncusu vardır. Sporcular bir buz pateni ekibini teşkil edecek, puk denilen yassı lastik levha şeklinde olan (topu) parçayı 1.83 x 1.22 m ebâdında olan kaleye sokmak için uğraştıklarından, çok kıvrak ve mahâretli olurlar. Buz hokeyinde sık sık oyuncu değiştirilmektedir. Bu da müsâbakaların hareketli ve tehlikeli olmasındandır. Bilhassa buz hokeyi, tehlikesinden dolayı oyuncuların formalarının görünüşü de ilgi çekicidir. Kaleciler miğfer bile giyerler. Özellikle profesyonel hokey oyuncuları, müsâbakalarda tehlikeli çarpmalardan korunabilmeleri için, içi bez veya benzeri şeylerle doldurulmuş dizlik ve eldiven de kullanırlar. Hokeyde topa yalnız sopa ile vurulur. Top havada iken elle durdurulur. Bunun içini hokey sopaları omuz hizâsından yukarı kaldırılmaz. Omuz hizâsından yukarı kaldırılan hokey sopaları tehlikeli kabul edilir.

Salon hokeyi: Kural îtibârıyle çayır hokeyi gibi oynanır. Bilhassa kış aylarında kapalı salonlarda 44 x 22 m ebadında, yerler parke veya muşamba gibi sun'î maddeden kaplanmış zemin üzerinde yirmi dakikalık iki devrede tamamlanarak oynanır. Buz hokeyinde olduğu gibi takımlar kaleci dâhil altı asıl, altı da yedek oyuncudan kurulur.

Hokeyin yaygın olduğu ülkeler; Kanada, ABD, Rusya, Çekoslovakya, Avusturya ve İsviçre'dir.

HOKKA;

Alm. *Kleiner Behalter (Becher, Napf) (m),* **Fr.** *Encrier, gobelet (m),* **İng.** *Inkstand, inkpot.* İçine mürekkep, macun, boya vesâire konan küçük yuvarlak malzeme. Arapça bir kelime olup "küçük kutu" mânâsındadır. İçine konan maddelere göre de ad alır. "Macun hokkası, boya hokkası, mürekkeb hokkası" gibi. Ancak daha çok mürekkeb için kullanılır.

Eskiden okur-yazar ve kültürlü insanlar yazı yazmak için yanlarında devamlı kamış kalem, is mürekkebi ve bunun muhâfazası için mutlaka mürekkep hokkası bulundururlardı. Bunu günlük hayatlarından bir parça sayarlardı. Hokkalar, çok kıymetli Çin gülâbdânları (gülsuyu mahfazası) nın ince olan beyaz kısmı kırılarak alt tarafından yapılırdı. Bu hokkaların, boğaz kısmını, ağzını, dip taraflarını altın, gümüş ve kıymetli porselenlerle süslerlerdi. Bunlar içinde sanat değeri çok yüksek

olanları vardı.

Mâdenî hokkalar, içine kamış kalemlerin konulduğu kalemden veya kubur denilen silindir biçimindeki kutuların dibine vida ile bağlanır ve prizmatik biçimde dip tarafı çıkıntılı olarak tutturulurdu. Kalemdanlı olan bu hokkalara "divit" veya "devat" denirdi.

Osmanlılarda hat sanatına ve yazıya çok önem verilmişti. Kânûnî devri hattatlarından Şeyh Hamdullah'ın talebesi Mahmûd-i Defterî, İstanbul'da kendi ismiyle anılan Defterdâr semtinde yazıya olan sevgisinden dolayı yaptırdığı câminin minâresine hokkakalem şeklinde bir alem koydurmuştur (1541).

Hokkalara mürekkep doğrudan doğruya konmaz. Eğer konursa, hokkaya batırılan kamış kalem, mürekkebi olduğu gibi alır. Yazı yazarken de mürekkebi kağıda akıtır. Bunun için hokkanın içine mürekkeb konmadan önce, "lıka" denilen ham ipekten bir tutam alınır, su ile temizlenip suyu sıkıldıktan sonra hokkaya konurdu. Mürekkep bunun üzerine dökülür. Lıka, mürekkebi sünger gibi emer, mürekkebin akmasını önlerdi. Kamış kalem, lıka içine biraz bastırılınca, lüzumu kadar mürekkebi kaleme bulaştırır ve rahat bir şekilde yazmasını sağlardı.

Hokkalar havanın tozunu emmemesi ve yazının bozulmaması için devamlı kapalı bulundurulurdu. Yazı öğrenen talebe, yazıyı öğreten hat üstadına saygı örneği olarak yazı meşki sırasında (yazı yazarken) hocasının rahatça kalemini batırması için hokkayı elinde tutması güzel bir gelenek hâlini almıştır. Hattâ zamânın pâdişâhlarından Sultan İkinci Mustafa Han, hocası Hâfız Osman'ın hat dersinde hokkayı elinde tutmuş, hayranlıkla hocasına; "Artık bir Hâfız Osman Efendi yetişmez!" demesiyle, üstadının; "Hocasının hokkasını tutan böyle pâdişâhlar oldukça daha çok Hâfız Osmanlar yetişir, hünkârım!" cevâbını vermiş olduğu nakledilir.

Batı kültürü bu sâhaya da intikal edince sanat değeri çok yüksek olan hokkalar ve kamış kalemler, yerini mâdenî hokka ve kalemlere terk etmişlerdir.Târihî değeri yüksek sanat eseri hokkalar ancak müzelerde görünür olmuştur. Kültür açısından hokka şiirde de yer almıştır. Bilhassa divan şiirinde sevgilinin ağzı hokkaya benzetilmiştir.

HOKKABAZ;

Alm. *Spielmann, Taschenspieler, Zauberkünstler, Gaukler (m),* **Fr.** *Jongleur; prestidigitateur,* **İng.** *Juggler.* Genel olarak dikkat çekici enteresan, gülünç hareketler yapan ve geçimini bu yolla kazanan kimseye verilen isim. En yaygın hokkabazlık top, bıçak atıp tutarak yapılan hareketlerdir.

Târihte ilk hokkabazlığa Eski Mısır, Yunan ve Romalılarda rastlanır. Buna işâret o zamanlarda yapılan heykel, mâdenî para ve yazılarda bulunmaktadır. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda hokkabazlar panayırlarda gösteri yaparken, on dokuzuncu yüzyılda sirk ve gazinolarda faaliyet göstermeye başlamışlardır.

Büyük hokkabazlardan biri Enrico Rastelli'dir. Bu adam on aded topu atıp tutabilmekteydi. Ancak zamânımızda bu şekildeki top oyunu artık câzibesini kaybetmiştir. Günümüzde dikkat çekici hokkabazlıklar at üstünde gözler bağlı olarak veya yüksek ipte tek tekerlekli bisiklet üzerinde yapılanlardır.

HOLDİNG;

Alm. *Holdinggesellschaft (f),* **Fr.** *holding (m),* **İng.** *Holding company.* Genel kurullarında çoğunluğu sağladığı aynı özellikleri çeşitli şirketler arasında menfaat birliği kuran mâlî şirket. Holdinglere müsâde eden ilk mevzuat 1888-1889 yıllarında Amerika'nın New Jersey eyâletinde hazırlanmış ve yürürlüğe girmiştir.

Holding, hukûkî niteliği bulunan bir şirket olmayıp, tröst (tekelleşme) kurma amacıyle gerçekleştirilen şirketler topluluğunu ifâde eden bir terimdir. Holdinge özelliklerini veren, hukûkî bakımdan şirketin tâbi olduğu kuruluş şekli değil, ekonomik yönden kendisine mevzu olarak aldığı faaliyet sâhası ve çalışmalarında gösterdiği değişikliktir.

Holdinglerin gâyesi; başka şirketlerin sermâyelerine katılmak, onlara ortak olmak yolu ile kendi sermayelerine kâr sağlamaktır. Holdingin ortaya çıkması için bir şirketin diğer şirketlere iştirâki yeterli olmayıp, bu iştirakin, sermâyesine katılan şirketin yönetiminde söz sâhibi olması gerekir. Bir şirket grubu içinde söz sahibi olan şirkete "ana şirket", "ana ortaklık"; sermaye yatırılan şirketlere de "tâbi şirket", "yavru şirket" denir. Türk hukuk sisteminde holdingleri düzenleyici hükümler getirilmemiştir. Sâdece **Türk Ticâret Kanunu'**nun 46. maddesinde holding; gâyesi başka işletmelere iştirakten ibâret olarak ele alınır.

Holdingin faydaları: 1) Holdingler yavru şirketlerin çeşitli problemlerini tek bir merkezden ele almak

ve çözümlemek imkânına sâhiptir. 2) Holdingler, yabancı ülkelere yaptıkları yatırımlarla, âit oldukları ülkenin ekonomisine yardım ederler ve sermâye yatırımlarının güvenliğini sağlarlar. 3) Holdingler küçük tasarruf ve sermâyelerin birleşmesini temin ile sermaye şirketlerine halkın katılmasını mümkün kılarak sosyal bir hizmet görürler. 4) Güçlenen öz kaynaklarını yeni yatırımlara yöneltmek suretiyle ekonomik kalkınmaya destek olurlar.

Holdingin mahzurları: 1) Holding şirket mekanizması, az bir sermaye ile büyük varlıklara tasarruf edilebilen şirketler üzerinde kontrol kurma imkânı vermektedir. 2) Holdingler yaptığı harcamaları yavru şirketlere yüksek bedelle intikal ettirebilirler. 3) Holding mekanizması, topluluk içinde karşılıklı iştiraklere girişilmek suretiyle sermaye şişirilmesine imkân vermektedir. 4) Şirketin idârî yönetimi, teknik gelişmelere uymaması hâlinde, diğer şirketlerin durumu kötüleşebilir. 5) Yavru işletmeler yeteri kadar amortisman ayırmamaya, aşırı kâr dağıtmamaya ve lüzumlu karşılıklar ayırmamaya zorlanabilir.

Holding şirketleri faydalıdır veya zararlıdır şeklinde sonuca varabilmek için faaliyetlerinin incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekir.

Holding çeşitleri: Holding şirketi diğer şirketin pay senetlerini satın aldığı takdirde "Saf Holding Şirketi"; bir işletmeyi kendi sorumluluğu altında işlettiği halde diğer şirketlerin pay senetlerine sâhip ise "Ana Holding Şirketi" adını alır. Sâdece şirketlere sermâye vererek yatırım yapan, fakat sermâye verdiği şirketin işlerine ve yönetimine karışmayan holdinglere "Saf Holding", "Yatırımcı Holding" denir. Bir veya muhtelif branşlardaki şirketlerin yönetimine karışabilecek miktarda pay senedine sâhib olan holdinge "Ufkî Holding Şirketi" adı verilir. Sermaye yatırdıkları şirketin yönetimini ele alan holdinge "İşletmeci Holding" denir.

HOLLANDA

DEVLETİN ADI ..... Hollanda

BAŞŞEHRİ ..... Amsterdam

NÜFÛSU 15.163.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 41.548 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Hollandaca

DÎNİ ..... Hıristiyanlık, Ateistlik

PARA BİRİMİ..... Florin (Gulden)

Kuzeybatı Avrupa'da, Almanya ile Belçika arasında kalan bir kıyı devleti. 53°33'-50°46' kuzey paralelleriyle, 3°22'-7°13' doğu meridyenleri arasındadır. Kuzey-güney uzunluğu 306 km, doğu-batı genişliği ise ortalama 250 kilometredir. Genellikle düz ve alçak olan topraklarının % 40'ı denizleri doldurmak sûretiyle kazanılmıştır.

Târihi

On birinci yüzyılda Low Countries'te (bugünkü Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un üzerinde bulunduğu bölgede) kontluklar ve dükalıklar kuruldu. On beşinci yüzyılın ortalarında Burgundy Dükalığı bölgeyi hâkimiyeti altına aldı. 1555'te İmparator İkinci Charles'in yerine geçen oğlu İspanya Kralı İkinci Philip bölgenin yeni hâkimi oldu. Bu olayların seyri esnâsında Flemenkler ekonomilerini kurdular ve içte birliği sağladılar. 1568'den îtibâren 80 sene süren bağımsızlık savaşına başladılar. 1568'de Hollanda ve Zeeland, 1579'da ise yine Hollanda ve Zeeland başta olmak üzere Utrecht, Groningen, Overissel, Gelderland ve Friesland dâhil yedi bölge resmen isyân etti. Birleşip Utrecht birliğini kurdular. İki sene sonra da bağımsızlıklarını îlân ettiler. 1648'de Westphalia Antlaşmasıyla Seksensene Savaşları sona erdi. Bağımsızlıklarına kavuştular.

On yedinci yüzyılda yeni yapılan keşiflerle zengin hammadde kaynakları bulundu. Bunun etkisiyle Hollanda ekonomik bakımdan güçlendi. Dünyânın sayılı bir ticâret merkezi ve deniz gücü hâline geldi. Bundan sonra denizlerdeki hâkimiyetini uzun süre korumayı başardı. On sekizinci asırda güneydeki toprakları İspanya ve Avusturya arasında birçok defâ el değiştirdi. 1795'te Fransızlar bu bölgeyi hâkimiyetleri altına aldılar. 1814'te Napolyon mağlub edilince Hollanda'nın yeni kurucuları tekrar faaliyete geçtiler. Bunlar monarşiye karşı idiler fakat daha önceki yönetimde bulunanları mühim mevkilere getirmeksizin demokrasinin kurulup gelişemiyeceğini biliyorlardı. Kral Birinci William devlet başkanlığına getirildi. 1814'te Hollanda ve Belçika arasında yapılan antlaşmayla Hollanda Birleşik Krallığı altında topraklar birleştirildi. 1830'da Belçika Krallığı kurulunca bu antlaşma sona erdi. 1849'da liberal bir anayasa îlân edildi. Üçüncü William demokratik bir düşünceyle 1863'te Batı Hindistan'daki sömürgelerinde köleliği kaldırdı. 1873'te başlayan savaşlara ilâveten 1894'te Lombok'da bir isyan çıktı. Bu yüzden Hollanda ordusu ciddi kayıplar verdi. Ordunun dağılmasını önleyen General William Vetter,

devlet otoritesini yeniden kurdu. Bundan sonra ekonomik ve siyâsî yönden zengin ve güçlü bir devlet oldu.

Birinci Dünyâ Harbinde tarafsız kalan Hollanda, 1940'ta Nazi orduları tarafından muhtemel bir Fransız ve İngiliz işgâlini önlemek maksadıyla işgâl edildi. Hollanda, Almanlara karşı savunmaya elverişsiz kuzey kesimi terk edip, batıda savunmaya geçti. Fakat Almanlar bir hafta içinde bütün Hollanda topraklarını ele geçirdi. Bu arada Londra'da deniz aşırı bölgeleri yönetmek için bir hükümet kuruldu. Bu hükümet Japonların Endonezya'yı işgal etmesi üzerine Japonya'ya, bir gün sonra da İtalya'ya harp îlân etti. 1942 Haziranında hükümet, tonajları toplamı 2.750.000 tona ulaşan ticâret gemilerini harbin sona ermesinden 6 ay sonrasına kadar kullanmak üzere ABD ve İngiltere emrine verdi. İşgâl esnasında Almanlar bölgede birçok katliamlar yaptı. Bunun yanında 200.000 Hollandalıyı harp sanâyiinde çalıştırmak üzere Almanya'ya götürdüler. 4 Mayıs 1945'te Hollanda'daki Alman birlikleri komutanı teslim oldu. Savaş sonunda yapılan istatistiklere ve 1938'deki para değerine göre Hollanda'da 15 milyar guldenlik maddî bir zarar vardı.

İkinci Dünyâ Harbinden önce güttüğü tarafsızlık politikasından vazgeçerek, Belçika ve Lüksemburgla berâber Fransa ve İngiltere'yle Brussel antlaşmasını yaptı ve sonra NATO'ya girdi. Ortak Pazara da üye oldu.

Fizikî Yapı

Hollanda, Avrupa'nın kuzey ve batı bölgelerini kaplıyan (Fransa'nın kuzeyinden Sovyetler Birliğine kadar uzanan) büyük bir ovanın kuzeybatı kenarındadır. Coğrafî bakımdan üç bölgeye ayrılabilir. Rüzgârların yığdığı kum tepeciklerinin kapladığı alanlar, batıda ve kuzeyde deniz seviyesinin değişimine bağlı olarak alüvyonlaşan ovalar ile doğu ve güneydoğudaki diluvial bölgelerdir.

Ülke genelinde göze çarpan bir yükselti ve dağ silsilesi yoktur. En yüksek kısmı 327 m ile Vaalserberg Tepesidir.Yükseltiler kıyıya paralel olarak meydana gelmiş kum tepeleridir. Alüvyonlu ovalar deniz seviyesinin altında ve çok verimli arâzilerdir. Diluvial bölge ise deniz seviyesinden biraz yüksek, oldukça dalgalı ve verimi düşük arâzilerdir. Ren Nehri bu bölgeyi doğudan batıya ikiye ayırır. Eğer deniz seviyesinin altındaki arâzi kum setleriyle korunmasa Hollanda topraklarının % 38'i sular altında kalır.

Hollanda'da arâziyi parçalara ayıran birçok nehir ve kanal bulunmaktadır. En önemli üç nehri, Ren, Maas ve Scheldt'tir.

Hollanda'da en büyük tarla ıslah çalışması, Zuider Denizi ile Hollanda'nın kuzey kesimi arasında 30,5 kilometrelik bir setle yapıldı. Sonunda bugünkü İjsselmeer bölgesi meydana geldi. Bu bölgeden önce Wieringermer, sonra Flerdand ve Markerwood tarlaları ve ayrıca üç bölge daha ekim bölgesi hâline getirildi.

Hollanda'nın kayda değer önemli gölü yoktur.

İklim

Deniz iklimi hüküm sürer. Kışları ılık, yazları ise oldukça sıcaktır. İklim genelde mutedildir. İklime gulfstream sıcak su akıntısının etkisi vardır. Yıllık sıcaklık ortalaması yazın 17°C, kışın ise -2°C kadardır. Ortalama yağış miktarı 558 mm ile 864 mm arasında değişmektedir.

Tabiî Kaynaklar

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Hollanda topraklarının % 32'sini tarım toprakları, % 40'ını çayır ve mer'alar, % 18'ini ise ormanlar meydana getirmektedir. Eskiden çok olan ormanlar günümüzde Hollanda'nın tarıma önem vermesi sebebiyle azalmıştır. Ormanlar meşe ve huş ağaçlarından meydana gelmiş, küçük korulardır.

Bitki örtüsünü süpürge otları, katırtırnağı, ardıç ağacı ve fundalıklar meydana getirir.

Ormanların az olması sebebiyle ülkede yabânî hayvanlar oldukça azdır. Sayıca azalan kızıl geyik, karaca gibi hayvanlar, korunmak için, millî parka toplanmıştır. Kıyı ülkesi olduğu için çeşitli su kuşlarına rastlanır. Tilki, porsuk ve sansar gibi hayvanlara ülkenin doğusunda ve güneyinde tesâdüf edilir.

Mâdenler: Madenler bakımından çok fakir bir ülkedir. Endüstrisinin ihtiyaç duyduğu bütün hammaddeleri ithal eder. Limburg'da 12 adet kömür mâdeni yatağı bulunup, buralara kurulan modern tesislerle bol miktarda kömür çıkarılır. Hollanda'nın doğusunda bulunan tuz yatakları 305 m derinliğe ulaşmaktadır. İkinci Dünyâ Harbinden sonra bulunan petrol, enerji üretiminin % 41,8'ini teşkil etmektedir. Fakat petrolün yerini günümüzde % 52,4 ile tabiî gaz almıştır. Tabiî gaz, sanâyinin yanında halk tarafından da kullanılmaktadır. Tabiî gaz yatakları, dünyânın en büyük yataklarından biridir. 500 ile 1000 milyar m_3 rezervi olduğu tahmin edilmektedir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Hollanda'nın nüfûsu 15.163.000 olup üç ayrı etnik gruptan meydana gelmiştir. Bu etnik grupları meydana getiren Frizyeliler kuzeybatıda, Franklargüneyde, Saksonlar ise kuzey ve kuzeydoğuda yaşarlar. Nüfus yoğunluğu km^2 başına 353 kişidir. Nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu bölge "Randstad Holland" denilen kıyı bölgesidir. Nüfus artışı % 0,8'lik bir derece ile çok azdır. Nüfûsun % 40'ından fazlası üç büyük şehirde toplanmıştır. Önemli şehirleri Den Haag, Rotterdam, Utrecht, Eindhoven, Groningen, Harlem, La Haye ve Amsterdam'dır. Nüfûsun % 3,5'unu bir sanâyi ülkesi olması sebebiyle yabancı işçiler teşkil etmektedir.

Din: Hıristiyan olan Hollanda halkının % 40'ı Katolik, % 36'sı Protestandır. Bunun yanında nüfûsun % 23'ü dinsizdir. Hollanda'da anayasayla tam bir inanç ve ibâdet hürriyeti sağlanmıştır. Çok az sayıda diğer dinlere mensup halk bulunmaktadır. Bunların çoğunluğunu yabancı işçiler meydana getirmektedir.

Eğitim: Öğrenim 6-15 yaşları arasında mecburidir. İlk öğretim süresi altı yıldır. Devlete ve özel şahıslara âit ilkokullar vardır. Özel ilkokullardaki öğretim giderlerini de devlet karşılar. İlkokuldan sonra talebe için seçilecek iki yol bulunur. Talebeler ya genel orta öğretime veya meslekî eğitim yapan okullara devâm ederler. Orta öğretimden sonra isteyen öğrenciler yüksek öğrenime devâm ederler. Hollanda'da yüksek öğrenim yapan sekiz üniversite ve beş yüksek okul bulunmaktadır. Yüksek öğrenim gören öğrencilerin sayısı 140.000 civârındadır. Okuma-yazma bilmeyenler oranı % 2'dir. Bu, dünyânın en düşük oranıdır.

Spor: Hollanda'da spora karşı büyük ilgi duyulmaktadır. Nüfûsun 2,7 milyondan fazlası spor klüplerine üye olarak spor yapmaktadırlar. İklim şartlarından dolayı spor faâliyetlerinin büyük bir kısmı kapalı spor salonlarında ve kapalı yüzme havuzlarında yapılmaktadır. Ülkede 400 kapalı spor salonu ve 384 kapalı yüzme havuzu bulunmaktadır.

Siyâsî hayat: Hollanda'da siyâsî rejim parlamento esâsına dayanan anayasal bir monarşidir. Kraliyet makamı, kral, kraliçe ve bakanlardan ibârettir. Kralın anayasaya göre dokunulmazlığı vardır. Bakanlar parlamentoya karşı sorumludurlar. Hânedân Orange Sülâlesindendir. Parlamento iki meclisten ibârettir. Senato 75 üyeli olup, üyeler vilâyet meclisleri kanalıyla dereceli olarak seçilirler. Millet Meclisi 150 üyeli olup, üyeler halk tarafından doğrudan doğruya seçilirler.

Hollanda on bir eyâletten meydana gelir. Her eyâlet iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde merkezî hükümete bağlıdırlar. Eyâlet Meclisi, Eyâlet Temsilciler Meclisi ve Kraliçenin Komseri denilen Vâli tarafından yönetilmektedir. Eyâlet Meclisi üyeleri halk tarafından, Eyâlet Temsilciler Meclisi ise Eyâlet Meclisi üyelerinden seçilir. Her eyâlet nüfûsuna göre senatoda üye bulundururlar.

Ekonomi

Hollanda ekonomisinin temeli tarım ve hayvancılığa, bâzı sanâyi kollarına ve transit ticârete dayalıdır. İkinci Dünyâ Harbinden sonra büyük bir gelişme kaydetmiştir.

Endüstri: İş gücünün % 40'ı sanâyi sâhasında çalıştırılmaktadır. Bu oran hammadde kaynaklarının az olmasına rağmen çok yüksektir. Gemi yapımı bakımından, ileri gelen ülkelerden biridir. Üç yüzden fazla tersânesi bulunmaktadır. Bunun yanında 450 adet büyük fabrikada çeşitli kimyâsal ürünler işlenmekte ve çeşitli maddeler üretilmektedir.

Elektrik ve elektronik âletlerinin yapıldığı fabrikalar, kamyon, uçak ve tren fabrikaları vardır. Tekstil ve konfeksiyonculuk gelişmiştir. Bu alanda en önemli ürünler pamuklu, yünlü ve sun'î ipek kumaşlarıdır. Bir tarım ülkesi olduğu için konservecilik önem kazanmış, iki yüzden fazla konserve fabrikası kurulmuştur.

Tarım: Hollanda bir tarım ve hayvancılık ülkesi olduğu için toprağın yaklaşık % 70'i bu işe ayrılmıştır. Bunun % 62'si mer'a, % 32,5'i tarla ve % 5.5'i bahçedir. En önemli tarım ürünleri tahıl, kabuklu sebzeler, şekerpancarı, patates ve zirâat tohumlarıdır. Bunlardan ihrâç edilenler ise patates, kabuklu sebzeler ve zirâat tohumlarıdır. Bu ürünler ihrâcatın 2/5'ini meydana getirir. Tarım modern araçlarla yapılmaktadır.

Tarımın yanında bahçecilik de çok gelişmiştir. Bahçecilik çoğunlukla seralarda (camekân) yapılır. Çiçekçilikte büyük ilerleme kaydetmiş olan Hollanda'ya, Batı Avrupa'nın çiçekçisi denilmektedir. İhraç ettiği çiçeklerden çok miktarda döviz sağlamaktadır.

Hayvancılık: Tabiat şartları hayvancılığa elverişlidir. Hollanda hayvancılıktan toplam gelirinin yaklaşık 2/3'sini sağlamaktadır. Hollanda topraklarının zirâate ayrılan kısmının % 62'sini mer'alar meydana getirir. Sığır, at, koyun ve tavuk beslenir. Özellikle süt inekleri yetiştirilmektedir. Dünyâ üretiminin % 45'ini sağlayan 30 süt fabrikası ve 150 adet süt tozu fabrikası bulunmaktadır.

Balıkçılık: Eskiden ileri düzeyde olan balıkçılığı, son yıllarda gerilemiştir. Balıkçılığın millî gelire katkısı ancak % 3'dür. Deniz balıkçılığı yanında, iç sularda da balıkçılık yapılmaktadır. Balıkçılıkla uğraşanların sayısı çok azdır.

Ormancılık: Avrupa'da en az orman topraklarına sâhib olan Hollanda'nın, ancak % 7'si ormanlarla kaplıdır. Bu ormanlardan sağladığı keresteler ülke ihtiyâcının ancak % 10'unu karşılamaktadır.

Ticâret: Hollanda dışarıya tabiî gaz, tuz ve sanâyi mâmülleri satar. İhrâcat millî gelirin % 47'sini teşkil etmektedir. Belçika, Fransa ve Batı Almanya'ya boru hattı ile tabiî gaz ihrâç eder. Hollanda Ortak Pazara üyedir. Çeşitli Avrupa ülkeleriyle anlaşmalar sonunda gümrük işlemleri uygulanmamaktadır. Dışarıdan hammadde satın alır ve işleyerek dışarı satar.

Ulaşım: Kıyı ülkesi olduğundan deniz taşımacılığı çok gelişmiştir. 1098 km'yi bulan ırmak yolu ile 6.340 km'yi bulan kanallarda 1000 tona kadar gemilere ulaşım imkânları sağlanmıştır. Rotterdam yük bakımından Avrupa'nın en büyük limanıdır. Avrupa Ekonomik Topluluğuna bağlı ülkelerin deniz taşımacılığının % 30'u Hollanda limanlarından yapılmaktadır.

Demiryolları çok gelişmiş olup, 2825 km'lik bir uzunluğa sahiptir. Demiryollarının % 60'ında elektrikli trenler çalışır. Avrupa Ekonomik Teşkîlâtının milletlerarası karayolu ulaşımının üçte biri Hollandalıların elindedir. Karayollarının toplam uzunuluğu yaklaşık 115.413 km'yi bulur.

KLM (Hollanda Kraliyet Havayolları) vâsıtasıyla iç ve dış hatlarda hava ulaşımı sağlanmaktadır. Milletlerarası hava trafiğinde önemli yer tutmaktadır.

HOLOGRAFİ;

Alm. *Holographie (f),* **Fr.** *Holographie (f),* **İng.** *Holography.* Üç boyutlu resim (hologram) veren fotoğraf tekniği. Fikir ve ilk teorik gelişmeler İngiliz Denvis Gabor'ın 1947'deki çalışmalarında görülmektedir. Fakat holografi tekniğinin ilk tatbikatı ancak 1960'larda laser ışığının keşfiyle mümkün olabilmiştir. Holografinin sonuç ürünü olan hologram ile verilen görüntülerde derinlik de vardır ve değişik yönlerden seyredilebilir.

Klâsik fotoğrafçılıkta kullanılan beyaz ışık ve güneş ışığı çeşitli frekanslar (renkler) ihtiva ettiği için görüntülenmek istenen manzaranın derinliği ile ilgili bilgileri kaydetmek mümkün olamamaktadır. Bu maksat için tek frekanslı (monokromatik) ve dalgaları aynı fazda olan ışık gerekmektedir. Laser ışığı tam bu tipte bir ışıktır ve bu sebeple holografide kullanılmaktadır. Laser ışığıyla aydınlatılmış olan bir manzaranın derinlikleriyle ilgili bilgiler ile hologramın kaydettiği bilgileri farklı mesâfelerden gelen ışık dalgalarının birbirlerinin gerisinde veya ilerisinde olduğudur.

Yukarıda bahsedilen bilgiyi kaydetmek için laser hüzmesi iki kısma ayrılır. Birincisi görüntülenmek istenen cisme tutulur ve cisimden yansıyan hüzmeye "cisim hüzmesi" denir. İkincisi ise doğrudan kayıt levhasına çevrilidir ve buna da "referans hüzmesi" denir. Cisim ve referans hüzmeleri levha üzerinde çakışırsa birbirlerine tesir ederler (interference). İki ışık dalgasının tepe noktaları birbirine tesâdüf ederlerse ışığın şiddeti ve genliği artar, bu olaya "kuvvetlendirici interferans" denir. Bir dalganın tepe noktası diğerinin çukur noktasına rast gelirse, ışığın şiddeti azalır ve buna da "zayıflatıcı interferans" denir.

Işık hüzmesinin holografik levhada kaydedilen şekli, cisim hüzmesinin hem şiddet, hem de fazı hakkında bilgi ihtiva eder. Bayağı bir fotoğraf filmi ise, gelen ışığın sadece şiddetini kaydeder.

Banyo edilmiş holografik filimlerdeki şekiller, resmi çekilmiş bulunan görüntüye hiç benzemezler. Meselâ resmi çekilen üç boyutlu bir cisimse, hologramdaki şekil iç içe çizilmiş bir sürü daireden ibâret çok karmaşık bir halde olur. Resmi çekilen iki boyutlu bir düzlem ise, hologramda aydınlık ve karanlık şerit şekilleri gözükecektir. Hologramlar genel olarak saydam levhalardır. Bu levhanın bir tarafından resim çekilirken kullanılmış bulunan monokromatik ışığın benzeri tutulur ve diğer taraftan bakılınca cismin hayali görüntüsü bütün boyutlarıyla seyirciye gözükür.

Tek bir laser ışığı hüzmesiyle çekilmiş bulunan hologramlar, tek renkli hayalî görüntü verirler. Fakat kırmızı, mavi ve yeşil renklerine karşı gelecek şekilde üç ayrı laser hüzmesi kullanılır ise, tam renkli görüntü elde etmek mümkün olur.

Seyirci için çok ilginç olmalarına rağmen üç boyutlu fotoğraf tekniği pek gelişmiş sayılmaz. Holografik filimler çevrilmiştir. Fakat görüntü kalitesinin pek iyi olduğu söylenemez ve bir seferde ancak birkaç kişi tarafından seyredilebilmektedirler.

Fakat, üç boyutlu fotoğraflama dışında, holografinin tatbik edilebileceği daha başka sahalar da vardır. Sınâideki uygulamalarından biri, esas bir eşya ile onun sonradan îmâl edilmiş kopyası arasındaki çok ufak ölçü farklarını tesbit etmektir. Bundan faydalanan bu teknik 0,0003 mm'ye kadar olan farkları

kolaylıkla tesbit edebilmektedir. Aynı teknik, mekanik basınç altında kalan cisimlerdeki çok küçük değişiklikleri de tesbitte kullanılabilir. Meselâ, araba üreticileri, motor silindirlerinin boşluk civatalarına olan mukavemetini bu şekilde ölçebilmektedirler.

Bir holografik levhaya birden fazla görüntü kaydetmek mümkündür. Bu özelliğin muhtemel kullanımlarından biri bilgisayar tipi bilgilerin çok küçük bir alanda muhafaza edilebileceğidir. Fakat bu henüz bir ihtimaldir ve üzerinde daha araştırma yapılmaktadır.

HOMEROS;

Yunan şâiri. M.Ö. 8. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Homeros hakkında çok az bilgi vardır.

İlias ve Odysseia Destanının yazarı olarak tanınmasına rağmen, bir kısım şiirler de kendisine mâl edilmeye çalışılmıştır. Bâzı belge ve söylentilere göre Homeros, gözleri kör, hayatını şehir şehir dolaşarak kazanan bir halk şâiridir. İskenderiye devrinde (M.Ö. 3.-M.Ö. 1. yüzyıl) **İlias** ve **Odysseia'**nin, Homeros'un eseri olmadığı iddiaları ortaya atılmıştır. Daha sonraki yıllarda bu husus dilbilgisi uzmanlarınca da tartışma konusu olmuş ve günümüze kadar bu tartışma süregelmiştir. Propagandası çok yapıldığından ve Yunanlılarca eski medeniyetin büyük şâiri olarak tanıtıldığından, sevenleri fazla olmuştur. Bunlar da "Homeros'u seviyorum, öyleyse vardır." formülüyle orta yolu bulmaya çalışmışlardır.

HOMOSEKSÜELLİK (Bkz. Livâta)

HONDURAS

DEVLETİN ADI ..... Honduras Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Tegucigalpa

NÜFÛSU 4.996.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....112.088 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İspanyolca

DÎNİ .....Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ..... Lempira

Orta Amerika'da yer alan bir devlet. Kuzeyde Antil Denizi, Küba, Haiti, Dominik Cumhûriyeti; güneyde Büyük Okyanus, Nikaragua, Fonseca Körfezi ve El Salvador; batıda Guatemala, doğuda Karaib Denizi, Nikaragua ve Pasifik Okyanusu ile çevrilidir. Pasifik Okyanusuna 90 kilometrelik bir kıyısı vardır. Orta Amerika devletleri arasında en büyük olan ülkedir.

Târihi

Honduras'a ilk yerleşenlerin M.Ö. 2000 yıllarında Mayalar olduğu ileri sürülmektedir. Honduras'ın batı bölgesindeki kalıntılar ve birleşmiş üç merkezdeki (Copan-Honduras, Tazumal-el Salvador, Qurigua-Guatemala) işâretler bunu doğrulamaktadır. 26 Haziran 1497'de İspanyollar Camerun burnuna çıktılar. 14 Ağustos 1502 yılında Cristof Colom, Cape Gracias a Dios bölgesini buldu. Yerli kabîlelerin hâkimiyeti altında bulunan Honduras'ın ele geçirilmesi işi 1524 yılında Meksika'yı alan Hernan Cortes tarafından Cristobal de Olid'e verildi. Fakat Cristobal de Olid isyân edince 1525 yılında Cortes tarafından öldürüldü. Fakat bu sefer yerli kabîlelerle mücâdele başladı. Kabîlelerin reisi Lempira (sonra para birimine isim olarak verildi) daha şiddetli mukâvemet gösterdi. Gümüş ve diğer mâdenler bakımından zengin bir memleket olan Honduras bir müddet biri Tegucigalpa, diğeri Comayagua olmak üzere iki vâlilik hâlinde kaldı.

On altıncı yüzyılda korsanların saldırıları ve Afrika zencilerinin istilâları başladı. 1740 yılında zenciler İngiliz Hondurasını kurdu. Honduras 1821 yılında İspanyol egemenliğinden kurtuldu.

Bir müddet Meksika'da gelişen Agustin de Hurbide'nin rejimi altında kaldılar. 1821 yılında Hurbide İmparatorluğunun yıkılması üzerine Orta Amerika Federasyonuna katıldılar. 1827 yılında başşehir Comayagua yerine Tegucigalpa îlân edildi. Federasyon dağılınca 26 Ocak 1838 yılında tam bağımsızlığını kazandı.

Honduras Roma Katolikliği ve İspanya aristokrasisi tesiriyle politik bölünmelere uğramaya başladı. Tegucigalpa liberal parti ve Comayagua da muhâfazakar partinin merkezi hâline geldi. Bu bölünme komşu devletlerde de mevcut idi.

Guatemalalı diktatör Rafeal Carrear 1844-1865 yıllarında liberalleri idâresi altına aldı. 1849-1863 yılları arasında Honduras, El Salvador ve Nikaragua üçlü konfederasyon kurmuşlardı. Daha sonra İngilizler,

Honduras'ın kereste ticâretine el atarak, San Jan Nehrinin ağzını işgâl ettiler. Cleyton-Bulwer antlaşması yapıldı. 1859 yılında İngiltere Moskito bölgesi için Honduras ile bir antlaşma daha yaptı. 1871-1874 Guatemala ve El Salvador harplerinden sonra önce Ponciano Leiva sonra da Aurelio Soto başkan oldular.Soto, Honduras'a yenilikler getirdi.

1933 ile 1949 yılları arasında Tiburcio Carias başkanlığında bir diktatörlük kuruldu. Tarias 1949 yılında devrilerek Juan Manuel Gölvez başkan oldu. Bu dönemde yol, okul, tesis yapımına, içme suyu ve kanalizasyon sistemlerine ağırlık verildi. 1954 seçimlerini liberal Dr. Ramon Villeda kazandı. Birçok karışıklıklar sonunda 6 yıllık ilk başkan olarak seçildi. 1960'da Nikaragua ile olan toprak anlaşmazlığı İspanya Kralı Onüçüncü Alfonso hakemliğinde, Honduras'a Coca Nehri kuzeyindeki 15.600 km^2lik arâzinin verilmesiyle sonuçlandı.

1965 yılında Albay Oswaldo Lopez başkan oldu. 1969 El Salvador harbinden sonra da, 1971 seçimlerini milliyetçi Roman Cruz kazandı. ABD'den Swan adaları devir alındı. Bu arada Fifi kasırgası büyük sıkıntılar getirdi.

1975 yılında Albay Juan Alberto Castro bir askerî darbe ile başa geçti. 1981'de sivil yönetime dönmek üzere seçimler yapıldı ise de ordu perde arkasında kalarak yönetim üzerindeki ağırlığını sürdürdü. Cördava'nın başkanlığı sırasında ABD ile ilişkiler daha da güçlendi. 1985 seçimlerinde anayasaya aykırı olarak en çok oyu alan partinin birinci gelen adayın başkan seçilmesi sistemi uygulandı ve Jose Azcona Hoyo başkan oldu. Hoyo 1987'de Kosta Rika'nın önderliğinde Orta Amerika Barış Plânını imzâlayarak ülke politikasını bir ölçüde değiştirdi. 1990 Ocak ayında yapılan seçimleri muhâlefetteki Ulusal Parti kazandı. Böylece 1932'den bu yana ilk defâ bir muhâlefet partisi seçimleri kazanarak iktidara gelmiş oldu.

Fizikî Yapı

Honduras topraklarının çoğu dağlıktır. Batıya doğru dağlar 2500-2750 m yüksekliğe kadar ulaşır.Sierra de Merendon dağ silsilesi Rio Ulua ve Rio Motogua vâdilerinin sınırlarını belli eder. Güneyde sönmüş volkanik dağlar bulunur. Rio Ulua Vâdisi 40 km genişliğindedir. Doğu Mosquitai hâriç, ovaları alüvyonlar ve kalkerlerle doludur. Ülkenin ortasında derin bir çöküntü mevcuttur. Irmakları Ulua, Humaya, Gascoran, Lempa ve Segovia'dır. Nehirlerinin hemen hepsi Antiller Denizine dökülür. İki kıyı arasında uzanan 280 km'lik bir vâdi bulunmaktadır. Honduras'ta Yojoya isimli bir göl de bulunmaktadır.

İklimi

Kuzey kıyıları alçak ve çok sıcaktır. Doğu bölgesi bol yağış alır. Flora ve Fauna bölgesi en çok yağış alan bölgelerdir. Güney kısımlar az yağış alır. Umûmî olarak ekvator ikliminin tesirindedir. Alize rüzgârları kuzeydoğudan eserek ülkeye yağış getirir. İki mevsim vardır. Biri yağışlı kış, diğeri kurak yaz. Antil kıyısı bol yağışlıdır. Ortalama sıcaklık Fonseca Körfezi dâhil 27°-28°C'dir. Diğer yüksek bölgelerde 14°-27°C arasında değişir.

Tabiî Kaynaklar

Bitki Örtüsü ve Hayvanlar: Honduras, vahşi cengeller ve bakkam ağaçlarından meydana gelmiş ormanlarla kaplıdır. Bakkam ağaçları kereste ticâreti için de önemli yer kaplar. Tegucigalpa ve güneyindeki savanlar ve bodur ağaçlar, buraların az yağış aldığını gösterir. Bataklık cengellerinin bulunduğu bölgeye Mosquital denir. Enteresan bir bitki olan "Üst-bitken Bitki" asalak olmamasına rağmen diğer bitkilerin üstünde bol miktarda yetişir.

İnsan nüfûsunun az oluşu, tropikal kuşak hayat şartları ve yüksek dağların fazlalığına bağlanabilir. Vahşi manzara bu yüzden insanın tecâvüzünden uzak kalmıştır. Yüksek bölgelerdeki ormanların bir kısmı da çam ve meşe ağaçlarından meydana gelmiştir. Mongroular, ametal incirler, eğrelti otları, ipekli pamuk ağaçları gibi az bulunan ağaçlar kıyılarda bol miktarda bulunmaktadır.

Honduras ormanları balta girmemiş vahşî tabiatlıdır. Bu ormanlarda dünyâda pek az yerde bulunan çeşit çeşit vahşî hayvanlar, kuşlar ve böcekler yaşar. Siyah ayı, çeşitli cins geyikler, porsuk, tilki, çakal, kurt, jaguar, puma, vaşak, çeşitli yabânî kediler, siyah panter, tapir, iri kertenkele, karınca yiyen, koti, armadillo kertenkelesi, kinkaju, timsah, zehirsiz yılan, maymun, çakal, slot gibi kara hayvanları yanında; tukan, sülün, makao papağanı gibi kuş cinsleri yaşar.

Mâdenler: Honduras'ta kurşun, çinko, gümüş, altın antimon, civa, kömür, demir ve bakır yatakları vardır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfûsun % 60'ı köylerde, geri kalan kısmı şehirlerde yaşar. Halkın % 90'ını melezler, % 7'sini saf kızılderililer, % 3'ünü ise zenci-beyazlar teşkil etmektedir. Nüfûsun en kalabalık olduğu yerler ülkenin merkezindeki vâdilerdir. Önemli şehirleri Tegucigalpa ve San Pedro Sula'dır. Halkın çoğunluğu

İspanyolca konuşur.

Din: Honduras halkı Hıristiyandır. Halkın % 86'sı Katoliktir. 36 bin kadar Protestan vardır.

Eğitim: Eğitim 8 ile 12 yaş arasında mecburi ve ücretsizdir. Halkın % 40'ı okuma yazma bilmemektedir. Ülkede yüksek okul olarak Pan Amerikan Okulu, Millî Üniversite ve Tarım Ürünleri Deneme Merkezi vardır.

Siyâsî Hayat

Merkezî hükûmet 1965 Anayasası ile icrâ gücünü devlet Başkanına vermiştir. 6 yılda bir başkanlık seçimi yapılır. Kânun yapma gücü Millî Konseye, yargı gücü de Anayasa Mahkemesine verilmiştir. Kongre üyeleri de 6 yılda bir seçilir. Bu seçilenler ikinci defâ tekrar seçilemezler. Her otuz bin kişiye bir kongre üyesi düşer.Seçme yaşı 18'dir. Başkan ve Kongre, ordunun kontrolünde bulunur. Ordu, kongreyi geçici tâtil edebilir. Anayasa Mahkemesinde bulunan hâkimler kongre tarafından altı yıllığına seçilirler.

İdârî olarak 18 bölgeye ayrılmıştır. Bir de merkez bölgesi vardır. Her bölge başkanını, devlet başkanı ve her bölge konseyini de kendi belediyesi seçer. Tegucigalpa ve Comayagua merkez bölgesinin kendine has kânunları vardır. Desteğini daha çok şehirden alan Liberal Parti ve muhâfazakar olan Milliyetçi Parti ülkenin iki büyük partisidir.

Ekonomi

Tarıma dayanan ekonomisi iki ayrı bölüme ayrılır. Yabancı şirketlerin ekonomisi ve bir de çiftçilerle diğer dallardaki şirketlerin sâhiplerinin meydana getirdiği millî ekonomisi vardır. Büyük çapta muz üretimi, ihrâcatının en önemli ürünüdür. Kuzey kıyısındaki yabancı şirketler ekonomisi, yapılan şose yolları ile iç kısımlardaki millî ekonomi ile birleştirilmeye çalışılmaktadır.

Sanâyi: Sanâyisi, orman ve tarım ürünlerinden ihrâcat yapabilecek ve diğer tüketim maddelerini kendisine yetecek kadar yetiştirme prensibine dayanır. Kuzey kıyıları ve güneybatı bölgesi, gümüş yataklarının bulunduğu Tegucigalpa yerleşme merkezleridir. Gümüşün yanında altın, kurşun, çinko, antimon ve demir de çıkarılır. Memleketin % 44'ünü kaplayan ormanlardan elde edilen kereste önemli bir ihraç ürünüdür.

Sanâyiinin % 50'si besin, % 17'si kereste, % 10'u pamuklu dokuma ve % 8'i tütün işletmelerinden meydana gelir. Ülkede, tekstil, mobilya, tütün, kâğıt, demir-çelik ve çimento fabrikaları bulunmaktadır.

Tarım: Ekonominin % 70'i, gelirin % 45'i, işgücünün % 60'ı, topraklarının % 10 ve ihrâcatın % 50'si tarıma dayanır ve nüfûsun 2/3'si tarımla uğraşır. Topraklarının ancak % 20'si iktisâdî bakımdan işletilir. Geri kalan topraklar çoğunlukla ormanlık ve otlak arâzidir.

Başlıca ürünleri; muz, mısır, kahve, pamuk, hindistancevizi, pirinç, fasulye, şekerkamışı, patates, tütün, kereste, kauçuk, hind darısı, buğday, kakao ve kenevirdir. Topraklarının 69 bin dönümü muz üretimine ayrılmıştır.

Hayvancılık: Daha çok sığır yetiştirilir. Canlı hayvan ve et ihrâcatı yapılır. Kümes hayvanlarından hindi çok beslenir. Ekime ayrılan toprakların iki misli toprak hayvancılığa ayrıldığı için, toplam tarım sektörünün % 20'sini hayvancılık teşkil eder.

Balıkçılık iyi durumda olup, karides ticârî maksatlarla geniş ölçüde avlanmaktadır.

Ticâret: 1960'lı yıllarda ithâlât-ihrâcat dengeliydi. 1976'da ise bütçe 60 milyon dolar açık verince, bu açığını muz, pamuk, kahve ve çeşitli minerallerin üretimini artırarak kapamaya çalışmıştır.

En fazla ticâret yaptığı ABD'ye sattığı başlıca ürünler; muz, altın, gümüş, maun, kahve, hindistancevizi ve kauçuktur.

Honduras dışarıdan motorlu araçlar ve çeşitli sanâyi malları ithâl eder. ABD'den sonra en çok Kanada ile dış ticâreti vardır.

Ulaşım: Honduras'da demiryollarının uzunluğu 1004 kilometredir. 17.947 kilometrelik yolun ancak 2200 kilometrelik kısmı asfatlanmıştır. Ulaşım sistemi oldukça yetersizdir. 9 adet hava limanı vardır.

HONG-KONG

DEVLETİN ADI ..... Hong-Kong

BAŞŞEHRİ ..... Victoria

NÜFÛSU 5.800.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 1075 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İngilizce

DÎNİ ..... Budizm

Çin'in kuzey kıyısında İngiliz Krallığına bağlı sömürge ve adalar grubu. Hong- Kong; Hong-kong Adası, Kowloon Yarımadası, Ftootig ve 235 kadar küçük adadan meydana gelmiştir. Hong-Kong, Asya'nın en büyük serbest pazarı ve limanı, en işlek bir ticâret, endüstri ve turizm merkezidir.

Hong-Kong, 1842 yılında Nanking Antlaşmasıyla Çinlilerden İngilizlere geçti. 1949'da İngiltere'nin Çin'i tanımasıyla ekonomik hayâtı çok gelişti. İkinci Dünyâ Savaşı esnasında (24 Aralık 1941'de) Japonların eline geçen Hong-Kong, 1945'te yeniden İngilizlere verilmiştir.Yapılan anlaşma netîcesinde 1996'da Çin'e geri verilecektir.

Hong-Kong'un yayıldığı adalar grubu dağlıktır. Buralarda düzlüklere pek az rastlanır. Düzlükler denizin doldurulmasıyla elde edilmiştir. En yüksek yeri 551 m ile Victoria Tepesidir.

Hong-Kong'da tropikal muson iklimi hâkimdir. Sıcaklık ortalaması yazın 28°C, Kışın ise 15°C'dir. Ortalama yağış miktarı 2.159 milimetredir.Yağışlar genellikle Haziran ve Eylül ayları arasında görülür. Yaz aylarında çok büyük zararlar yapan tayfunlar olur.

Nüfûsun hemen hepsi Çinlidir ve büyük bir kısmı Budisttir. Bunun yanında Konfiçyüscüler, Müslümanlar, Hindular, Mûsevîler, Hıristiyanlar ve Taoistler de bulunur. Nüfus yoğunluğu bakımından km^2 başına 3500 kişi ile dünyâda birinci sırayı alır. Hong-Kong'a başlayan göç hareketleri, 1942 yılında Pekin Hükûmeti izin verince daha da hızlandı. Ayda 70.000 kişiye çıkınca Hong- Kong'un imkânlarını aştı ve çözüm olarak da göçmenler Çin'e geri gönderilmeye başlandı. En büyük meselesi gâyet çok olan nüfus yoğunluğu ve tatlı su ihtiyâcıdır. Tatlı su, Çin'den borularla getirilir.

Ülke topraklarının % 13'ü ekime müsâit alandır. Buralarda Hong-Kong'un fazla nüfûsunun ihtiyâcını karşılamak için meyve ve sebze ekimi yapılmaktadır. Bir adalar sömürgesi olduğu için balıkçılık çok gelişmiştir.

Hong-Kong'da ticâret ve sanâyi İkinci Dünyâ Savaşından sonra çok gelişmiştir. Hong-Kong; tekstil endüstrisi, hafif sanâyi (oyuncak, radyo, elektronik), sinema endüstrisi, az da olsa ağır sanâyi (gemi inşâsı, çimento ve demir sanâyi) ve özellikle bankacılıkla büyük bir ticâret merkezidir. Çin Halk Cumhûriyeti ile bu ülkeyi tanımayan ülkeler arasındaki ticârî trafik Hong-Kong'dan geçer. Hong-Kong büyük bir ticâret merkezi olması dolayısıyla sanâyi hızla gelişmektedir. İhrâcatının en önemli kısmı (giyecek ve çeşitli sanâyi ürünleri) özellikle ABD ve İngiltere ile gerçekleşmektedir.

HOPARLÖR;

Alm. *Lautsprecher (m),* **Fr.** *Hautparleur (m),* **İng.** *Loudspeaker.* Elektrik akımı değişimlerini ses titreşimlerine çeviren âlet.

1920 yıllarında elektirikî ses dalgalarının kaydedilip yayınlanmasına imkân sağlayan buluşlar ortaya çıktı. Bu buluşların neticesinde ilk hoparlör 1924-1925 yıllarında yapılmıştır. C.W.Rice ve E.W.Kellegg tarafından yapılan çalışmalar hoparlörü geliştirdi. Bu iki bilim adamının ortaya çıkardığı sistem, günümüzde önemli değişikliğe uğramamıştır.

Çalışma şekillerine göre elektrodinamik, magnetostatik, elektrostatik ve elektromagnetik hoparlör olmak üzere dört tip hoparlör vardır. Hareketli bobinli hoparlörler, dâire veya elips biçiminde bir diyaframdan meydana gelir. Diyafram ortası ve kenarları boyunca dizilen yaylarla metal bir çerçeveye asılıdır. Diyaframın ortasında sıkıca tutturulmuş silindir şeklinde bir çekirdek ve üstüne sarılı bir ses bobini bulunur. Bobin ve çekirdek bir mıknatısın kutupları arasına yerleştirilmiştir. Önceleri, bir yükselticiden alınan doğru akımla çalışan elektromıknatıslar kullanılıyordu, günümüzde yumuşak demirden kalıcı mıknatıslar veya seramik maddeler kullanılmaktadır.

Bobin, magnetik bir alanda akım taşıyan bir iletkendir. Sinyal geldiğinde elektromanyetik bir kuvvetin etkisi altında kalarak hareket eder. Bobin diyaframa sıkıca tutturulduğundan, diyaframı da hareket ettirir. Diyaframın hareketi elektrik sinyalindeki değişikliklere uyar ve havaya ses dalgaları yayar. Daha yüksek bir ses istendiğinde sinyalin şiddetinin arttırılması yeterlidir. İyi bir hoparlörün seslerde bozukluk yapmaması gerekir. Günümüzde hoparlörler, genellikle diyaframın arka yüzünden ses yayılmasını önlemek için, ses geçirmeyen maddelerle kaplı kutular içine yerleştirilmiştir.

Elektrostatik hoparlör de çok kullanışlıdır. Elektrostatik hoparlörlerde diyafram hafif, gergin bir metalden veya metal kaplı plastik bir levhadan meydana gelir. Diyafram hareketsiz bir levhaya tutturulur. Ses iletimi için delinmiş olan hareketsiz levhalar arasından çok yüksek DC (doğru akım) gerilimi geçer. Mekanik bir kuvvet meydana gelir. Yükselticiden gelen sinyal yalıtıcı bir

transformatörden geçer. Sinyal geldiğinde levhalar arasındaki elektriğin hâsıl ettiği kuvvet, biçimlendirilerek diyaframın hareket etmesini, böylece sesin meydana gelmesini sağlar. Boğazdaki ses tellerinin titreşmesi sonucu havaya yayılan ses dalgaları, mikrofondaki diyaframa çarparak onu titreştirir. Diyaframın arkasındaki kömür tâneciklerine iletilen titreşim sonucu meydana gelen basınç değişimi, taneciklerin elektrik direncini değiştirir. Bunun sonucu bir alternatif akım doğar. Bu da hoparlöre geçerek mikrofondakinin tersi bir işlemle ses dalgaları meydana getirip havaya yayar. Hareketli bobinli, şeritli elektrostatik ve billurlu tip mikrofonlar da benzer prensiplerle çalışır.

HORASÂNÎ (Artemisia cina);

Alm. *Heiliger beifus,* **Fr.** *Armoise,* **İng.** *Mugwort, artemi sia.* **Familyası:** Bileşikgiller (Compositae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Yerli bitkimiz değildir, yetişmez.

Türkistan ve Asya bozkırlarında yetişen, çok senelik bir ot. Çiçekler küçük başçıklar hâlinde, yumurtamsı ve başçıklar 2-3 çiçeklidir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin çiçekleri ve tohumları kurt düşürücü olarak kullanılır. Bileşiminde santonin vardır.

HORLAMA;

Alm. *Schnarchen (m),* **Fr.** *Ronflement (m),* **İng.** *Snoring, snore.* Genellikle derin uykuda, ağızdan giren havanın yumuşak damak ve ses tellerini titreştirmesiyle meydana gelen kaba ses. Aşırı alkol kullanma, sigara içme, yorgunluk, kötü beslenme, şişmanlık, yumuşak damak kısmının gerginliğini kaybettirerek horlamaya sebeb olurlar. Burun tıkanıklıklarında, şiddetli grip ve bademcik iltihaplarında, burundan nefes almanın engellenmesiyle horlama ortaya çıkabilir.

Horlama, uyuyan şahıs için bir problem teşkil etmeyip, evli çiftlerde ve topluca yatılan yerlerde diğer şahısları rahatsız etmesi bakımından önemlidir.

Tedâvisinde asıl prensip, sebeb olan rahatsızlığı iyileştirmektir. Horlayan şahısları yan çevirmek, çenesini yukarı kaldırmak, yastığını yükseltmek ve burundan nefes almasını kolaylaştıran diğer metodlara başvurmak şahsın horlamasını keser.

HORMONLAR;

Alm. *Hormone (n.pl.),* **Fr.** *Hormones (m.pl.),* **İng.** *Hormones.* Vücuttaki iç salgı bezlerinden ve bâzı hücrelerden salgılanarak, kan yoluyla hedef hücrelere varan, hücrelerdeki çeşitli metabolik olayları düzenleyerek vücutta çok önemli işler başaran kimyâsal maddeler.

Vücutta hücrelerarası yönetimi sağlayan iki haberleşme sistemi vardır. Birisi sinir sistemidir, diğeri ise hormonal haberleşme sistemidir. Hormonal sistem sinir sistemine göre oldukça yavaştır. Her ne kadar birkaç sâniyede etkisini gösteren oldukça hızlı hormonlar varsa da birçoğunda etkinin başlaması dakikalar hattâ bâzan saatler sürebilir.

İç salgı bezlerinden meydana gelen hormonlar sistemine "endokrin sistem" de denmektedir. Vücutta her hormonun özellikle tesir ettiği organ veya dokular vardır ki bunlara "hedef organ" denmektedir. Hücrelerin hemen hepsinde etkili olabilen "büyüme hormonu", "tiroksin" gibi yaygın tesirli hormonlar da vardır. Ancak bu yaygın tesirli hormonlar bile her hücrede aynı etkiyi uyandırmazlar. Bunlardan büyüme hormonu daha ziyâde büyümesi gereken ve büyüme kâbiliyetini muhâfaza eden organ ve dokularda tesirli olur. Belirli hücrelere gelen hormonlar bu hücreleri uyarır veya durdururlar veya onların faaliyetlerine belli bir yön verirler. Bu durumda hormon, damarlar ile bir organdan diğerine belli bir haberi aktarmış olur.

Genel olarak hormonlar, vücuttaki metabolik (yapım-yıkım) olayları ve hücredeki kimyâsal reaksiyonları düzenlerler, hücre yüzeyinde ve içinde mevcut zarlardan madde geçişini kontrol ederler. belirli hücrelerdeki salgı, beslenme, büyüme, gelişme ve üreme faaliyetlerini ayarlarlar.

Hormonların bâzıları büyük ve gözle görülebilecek belirli iç salgı bezlerinden salgılandığı gibi, az sayıda ve gözle görülemiyecek derecede küçük hücre gruplarından, tek hücrelerden, sinir uçlarından da salgılanabilirler. Yaygın etkili hormonlar yanında ancak salgılandığı yer yakınlarında etki gösteren lokal hormonlar da vardır. Hiç şüphe yok ki, kanda ve vücut sıvılarında iç salgı bezlerinden kana verilen her hormon az veya çok bir miktar bulunur. O halde, belirli bir hormonun bütün hücreleri değil, bâzan tek bir organın özel hücrelerini etkilemesi o hedef organ veya dokudaki hücrelerin özelliklerine ve özel reseptörlerine (alıcılarına) bağlıdır. Hormonların etki alanında bulunan hücreler kendileri ile ilgili olan hormonu tanımakta ve kendi durumlarına göre gerekeni mümkün olan derecede duymaktadırlar.

Hormonların kimyâsal yapısı: Kimyâsal yapılarının özelliklerine göre hormonlar üçe ayrılır:

1. Protein yapısında olan hormonlar: Hipofizden salgılanan hormonlar, paratiroit ve pankreas hormonları küçük moleküllü protein veya polipeptit yapıdadırlar.

2. Amin yapısındaki hormonlar: Bunlar aminoasit yapısında veya aminoasit türevi sayılabilecek yapıda hormonlardır. Fenol halkası ihtivâ ederler. Böbreküstü bezinin medulla hormonları ve tiroit bezi hormonları bu gruptadır.

3. Steroit yapısında olan hormonlar: Bunlar, "siklopentanoperhidrofenantren" adlı kimyâsal halkayı taşırlar. Böbreküstü bezi kabuk kısmı, erbezleri ve yumurtalıklardan salgılanan hormonlar bu gruptadır.

Hormon saglılanmasının denetlenmesi ve kontrolü: Hormonları salgılayan organlar, vücuttaki düzenin grektirdiği şekilde çok ölçülü ve kontrollü bir çalışma içindedirler. Normal insanda tam gerekli miktarda ve ihtiyâca göre salgılanırlar.

İç salgı bezlerinin önemli bir bölümünün çalışması hipofiz ön lobunun hormonal direktifleri ile düzenlenmektedir. Dolayısıyla iç salgı bezlerinin vücutta birbiri ile uyumlu ve âdetâ bir orkestra gibi çalıştığı kabul edilir. Hipofiz ön lobu bu orkestranın şefi durumundadır. Hipofiz ön lobu, kendi emri altındaki bezlerden kana dökülen ve kan dolaşımı ile her yere ve bu arada kendisine de gelen hormonları alır, miktarlarını ölçer. Hangi hormon ihtiyâca göre gereken miktara varmamış ise onu salgılayan bezi uyarmaya devam ederken, yeteri kadar hormon salgılamış bezleri artık uyarmaz. Böylece o hormonun salgısı azalarak kandaki normal seviyesi korunmuş olur. Meselâ, vücut soğuğa mâruz kalınca tiroit hormonuna olan ihtiyaç artar; tiroit hormonunun tesirini tesbit eden hipofiz bezinden tiroidi uyaracak hormon salgılanarak, tiroit bezinden hormon salgılanması kamçılanır. Tiroit hormonunun kan seviyesinin istenenden fazla olması hâlinde uyarıcı hormon (yâni hipofiz ön lobu) tarafından salgılanması durdurulur. Bu olaya "geri kontrol" (feedback) mekanizması ismi verilir.

Hipofiz ön lobunun kontrolünde olmayan pankreas, paratiroit gibi iç salgı bezlerinin çalışması da diğer geri kontrol mekanizmalarının kontrolü altındadır. Meselâ pankreasın en mühim görevi olan hormonu insülindir. Kan şekeri yükselirse insülin salgılanması artar. Kan şekerinin düşmesi hâlinde de insülin salgısı azalır. Bu yolla, kan şekeri dâimâ 100 mililitrede 90-110 mg civârında sâbit tutulur.

Hipofizin hipotalamus tarafından kontrolü: Hipotalamus, merkezî sinir sisteminin bir parçasıdır. Beynin alt kısmında bulunur. Hipofiz sapı hipotalamus ile hipofizi bağlar. Hipofizin ön ve arka lobları ayrı iki yolla hipotalamusla sıkı bir ilişki içindedir. Hipotalamus, hipofiz ön lobunu kan yoluyla denetler. Burada iş gören damarlar sistemine "hipotalamiko-hipofizer dolaşım sistemi" denir. Hipofiz arka lobunun, hipotalamusa sinir telleri ile bağlantısı vardır. Hipotalamusta yapılan denetleyici veya serbestleştirici faktörler sinir telleri boyunca hipofize gelir ve buradan da salgılanırlar. Ön hipofizden salgılanan her hormon için hipotalamustan bir "serbestleştirici faktör" salgılandığı kabûl edilir. Büyüme hormonu için "Büyüme hormonu salgılatıcı faktörün serbestleştirici faktörü, tiroit hormonu için "Tiroit hormonu salgılatıcı faktörün serbestleştirici faktörü" hipotalamustan salgılanır. Hipofiz arka lobunun hormonları ise hipotalamusta yapılır ve sinir lifleri vâsıtasıyla buraya gelir. Sinir lifleri ile elektriksel uyarı husûle geldiği zaman hipofizin arka lobundan hormonlar salgılanır.

Vücudumuzdaki iç salgı bezlerinden şu hormonlar salgılanmaktadır:

Hipofizden: Ön hipofizden, tiroidi uyarıcı hormon (TSH), büyüme hormonu (GH), böbreküstü kabuk kısmını uyarıcı hormon (ACTH), prolaktin ve lüteinizan hormon (LH) salgılanır.

Arka hipofizden ise vazopressin (ADH) ve oksitosin adlı hormonlar salgılanır.

Tiroit bezi: Tiroksin (T_4) denilen tiroit hormonu salgılanır. Bu hormon gerektiğinde vücutta aktif etkili hormon olan T_3 şekline döner. Trioitten ayrıca kalsitonin adlı kandaki kalsiyumun seviyesini düzenlemede gerekli olan bir hormon da salgılanır.

Paratiroit bezi: Parathormon adlı kan kalsiyumunu ayarlayıcı hormonu sağlar.

Pankreas: İnsülin ve glukagon adlı, birincisi kan şekerini düşürücü, diğeri kan şekerini yükseltici hormonları salgılar.

Böbreküstü bezi: Kabuk (korteks) kısmından aldosteron, kortizol ve bâzı steroit yapıdaki hormonlar; iç (Medulla) kısmından da adrenalin, noradrenalin salgılanır.

Erbezleri: Testosteron (erkeklik hormonu) salgılar.

Yumurtalıklar: Östrojen ve progesteron adlı kadınlık hormonlarını salgılarlar.

Ayrıca gebelik müddetince plesanta (bebeğin eşi) tarafından gebelik ve cenin için gerekli bâzı hormonlar salgılanır.

HOROZ (Gallus);

Alm. *Hahn (m),* **Fr.** *Coq (m),* **İng.** *Cock.* Tavuğun erkeğine verilen ad. Her horoz kendi ırkındaki tavuklardan daha iri ve gösterişlidir. Başında testere gibi dişli kırmızı ibikleri ve bir çift etli sakalları dişilerden daha büyüktür. Parlak tüyleri ve kuyruk teleklerinin çok uzun ve yay gibi kıvrık olması da karakteristiktir. 15-20 yıl yaşarlar.

Kümeslerin kralı olarak bilinen horoz, köylülerin âdetâ canlı bir saatidir. Gece vakitlerini ve özellikle seher vaktini haber verir. Seslerinin kalınlığı ve uzun ötüşleriyle Denizli horozları meşhurdur. 15-20 saniye devamlı ötebilirler. Gündüz kuşları içinde bülbül ve horozdan başka gece öten yoktur.

Eti için, damızlık, süs veya döğüş için yetiştirilen cinsleri vardır. Eski çağlardan beri yapılan horoz döğüşü hâlen birçok ülkede devam etmektedir. Hint horozlarının döğüşkenliği meşhurdur. Bacaklarındaki mahmuzlarıyla, kanatları ve gagalarıyla birbirine tehlikeli yaralar açarlar. Horoz döğüşü çoğunlukla hasımlardan birinin ölümüyle son bulur. Bâzı ülkelerde horoz döğüşü yasak olmasına rağmen, yaygın bir kumar ve vahşi bir eğlence olarak devam etmektedir.

Horoz, Galyalıların sembolüydü. Ateşli silahlarda çakmaktaşına veya merminin kapsülüne vuran mâdenî parçaya da "horoz" denir. Güreş, boks ve halter sporlarında "horoz siklet" bir ağırlık kategorisidir.

HOROZİBİĞİ BİTKİSİ (Colesia argentea ve C. cristata);

Alm. *Brandschopf, Hahnenkamn (m),* **Fr.** *Crete (f) de coq,* **İng.** *Cockscomb.* **Familyası:** Horozibiğigiller (Amaranthaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Yerli değildir. Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Güney Asya'da yetişen, memleketimizde süs bitkisi olarak ekilen bir yıllık otsu bitkiler. Gövdede ve çiçek durumlarında yassılaşma yaparlar. Çiçek durumları yoğun, kırmızı veya bâzan sarı renklidir.

Kullanıldığı yerler: Tıp ve eczâcılık yönünden pek önemi yoktur. Daha çok süs bitkisi olarak yetiştirilir.

HOŞAP KALESİ;

Van-Başkale yolu üzerinde, Van'a 50 km uzaklıkta sarp bir yamaç üzerinde bulunan kale. 1643 senesinde Mahmudî beylerinden Sarı Süleymân tarafından yaptırıldı. Türkiye-İran arasındaki stratejik yol üzerinde bulunduğundan ehemmiyetli bir yeri vardı.

İçiçe üç surla çevrilmiş bulunan kalede iki câmi, üç hamam, çeşmeler ve yeraltı zindanı bulunmaktadır. İç kale kapısının üzerindeki ormanın yanlarında zincirlerle bağlı iki aslan motifi yer almaktadır. Kalenin altındaki Hoşap Çayı üzerinde Zeynel Beyin yaptırdığı târihî bir köprü bulunmaktadır. Kale bugün harâbe hâlindedir.

HOTANTOLAR (Koikoiler);

Güneybatı Afrika'da Orange Irmağının kuzeyinde yaşayan bir zenci kavmi. Bu isim, Avrupalı olarak Güney Afrika'ya ilk çıkan Hollandalılar tarafından verildi.

Kabîleler hâlinde yaşayan Hotantolar; Kap ve Doğu Hotantolar ile Korana ve Namalar olmak üzere dört boya ayrılırlar. Irkî yönden özellikleri, diğer Afrika kabîlelerine göre renk bakımından açık olmalarıdır. Boyları ortalama 1.66 m, saçları gür, kalın ve kıvırcıktır. Diğer Afrika kavimlerine nazaran kafa yapıları daha uzun, kulakları da kafalarından daha az ayrıktır. Hayvancılıkla geçinen Hotantolar, tütün ve kenevir ziraati de yaparlar. Âile hayâtında en ağır işleri kadınlar görür, buna karşılık erkekten çok kadının sözü geçer.

1904 yılından 1909'a kadar Almanlara karşı savaşan Hotantoların dört boyundan yalnız Namalar, ırkî istiklâllerini korumuşlar, diğerleri ise beyazlarla karışmışlardır. Avrupalı sömürgecilerin uzun yıllar süren zulmüne mâruz kalan Hotanto ırkından günümüze çok az kimse gelebilmiştir. Onlar da Avrupalıların baskısı ile ilkel ata dinlerini terk ederek Hıristiyanlaşmışlardır.

HOVERCRAFT (Bkz. Hava Yastıklı Araç)

HOXHA, Enver;

Arnavut siyâset adamı. Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyetinin ilk devlet başkanı. 16 Ekim 1908'de Gjirokastër'de doğdu. 11 Nisan 1985'te Tiran'da öldü. Bir kumaş tüccarının oğlu olan Hoxha, Korşë'deki Fransız Lisesini bitirdi. 1930'da devlet bursuyla Fransa'daki Montpellier Üniversitesine gitti. Daha sonra Belçika-Brüksel'de hukuk öğrenimi gördü. 1936'da Arnavutluk'a döndü. 1941'de

Arnavutluk Komünist Partisinin direniş kolunun başına geçti.

1944'te Hoxha'nın başkanlığında kurulan hükümet müttefikler tarafından tanındı. 1954'e kadar başbakanlık görevine devâm eden Hoxha, 1946'dan sonra dışişleri bakanlığını da yürüttü. 1954'te Arnavutluk Emek Partisi Merkez Komitesinin birinci sekreterliği görevini üstlendi. İlk zamanlarında Stalin'e ve dolayısıyla Sovyetler Birliğine aşırı derecede bağlı olan Hoxha, 1961'de Sovyetleri Arnavutluk içişlerine müdahale etmekle suçladı ve ilişkilerini kesti. Aynı dönemde Mao liderliğindeki Çin Halk Cumhûriyetiyle ilişkilerini güçlendirdi. Mao'nun ölümünden sonra Çin'le olan ilişkilerini de bozan Hoxha, ölümüne kadar Arnavutluk'u bütün dünyâya kapalı olarak yönetti. Genç nesilleri dinsiz yetiştirmek için çok gayret sarf etti. Bütün mâbedlere karşı ayrı bir düşmanlığı vardı.

HÖYÜK;

Alm. *Tumulus, Hügelgrab (m),* **Fr.** *Colline (f), artificielle, tumulus (m),* **İng.** *Artificial mound or hill, tumulus.* Eski çağlardan kalma medeniyet kalıntılarının zamanla tabiî olayların tesirinde kalarak meydana getirdiği yayvanca toprak tepe. Anadolu'da bu şekilde tepe hâlini almış birçok eski köy ve kasaba vardır. Bunlara halk arasında tünsü, tünsek, yöğecik, üyücek, çeçtepe, til, tel, pulur gibi çeşitli adlar verilir. Bu adlar yalnız dış görünüşe bağlı olarak verilmiştir. En doğru ifâde tarzı höyük denilmesidir.

Höyüğün büyüklüğü ve şekli, altındaki yerleşim yerlerinin uzun zaman sürüp sürmemesine bağlıdır. Yerleşim yerlerindeki hayat, asırlarca devâm ettiyse, höyükler biraz daha büyük ve gösterişli olabilir. Höyükler daha çok verimli topraklarda düzlük ve ovalarda görülür. Anadolu'da yeryüzü şekillerine bağlı olarak İç, Güney ve Kuzeydoğu Anadolu'da topluluk gösterirler. Höyükler genellikle Anadolu'da denizlere yaklaştıkça azalır. Su kenarlarına yakın, verimli topraklarda, savunmaya elverişli yerlerde daha çok rastlanmaktadır.

Bugün Anadolu'nun pekçok yerinde höyükler vardır. En önemlileri Çorum'da Alacahöyük, Maraş'ta Yassıhöyük, Burdur'da Çatalhöyük, Sivas'ta Adatepe, Sivritepe, Çataltepe ve Kayseri'de Kültepe'dir.

HUBÛBAT BİTKİLERİ (Tahıl Bitkileri);

Alm. *Korn, Getreide (n),* **Fr.** *Cereales (f.pl.),* **İng.** *Cereals.* Tahıl, buğday, arpa, çavdar gibi un veren tâneli bitkilerin genel adı. Tahılın eski karşılığı da "Hubûbat"tır. Hubûbat, Arapça tâneler mânâsındadır. Tahıl bitkilerinin en çok göze çarpan müşterek vasıfları, meyvelerinin küçük tânecikler şeklinde olması ve umûmiyetle un hâline getirilerek kullanılmasıdır. Bu sebeple tahıl bitkilerine çeşitli dillerde "tâneli bitkiler" veya "un veren bitkiler" gibi isimler verilmiştir.

Tahıl bitkileri en eski kültür bitkilerine dâhildir. Hemen her devirde, insanların en mühim gıdâ maddesini teşkil etmişlerdir. Beslenme için lüzumlu olan nişasta ve proteinli maddeleri oldukça iyi bir oranda (1/6) ihtivâ etmeleri, bu bitkilerin zirâatte en başta yer almalarına sebeb olmuştur.Yeryüzünde zirâate tahsis edilen arâzinin yarısından fazlası (% 55) hubûbat bitkilerine ayrılmış bulunmaktadır.

Hubûbat bitkilerinin hepsi aynı familyanın üyeleridir. Birbirlerine benzerlikleri de bundan gelmektedir. Kapalı tohumlu bitkiler monokotil sınıfından Glumiflorae takımına dâhil Gramineae (Buğdaygiller) familyasına âittir. Bu familyanın çiçek ve tohum yapıları çok karakteristiktir. Çiçekler küçük başakçıklardan (spikula) meydana gelmiş bileşik başak (spika) teşkil ederler. Başakçıkların dibinde "gluma" denilen biri altta diğeri biraz üstte iki yaprakçık, "brakte" bulunur. Başakçık 2-5 çiçek taşır. Her çiçek bir yaprakçığın koltuğundan çıkar. Alttakine alt kavuz (Palea inferior), üsttekine üst kavuz (Palea superior) denir. Üst kavuz ile erkek organlar arasında iki küçük yaprakçık daha vardır. Bunlara "lodikula" (şişme cisimleri) denir. Bunları sarkık üç erkek organ (stamen) tâkip eder. Ovarium bir gözlü ve üst durumludur.

Hubûbat tâneleri tohuma benzemekle berâber hakikatte bir meyvedir. Meyve, yaprak zar hâline indirgenmiş olup, tohum kabuğu ile yapışmış durumdadır. Bu tip meyvelere "Karyops" denir. Tohum kabuğunun altında, 1-2 sıralı protein tabakası bulunur. Bunu nişastaca zengin olan endosperma (besin doku) tabakası takip eder. Endospermanın bir ucunda yağ ve protein ihtivâ eden embriyo bulunur.

HÛCENDÎ;

onuncu yüzyılda yetişmiş olup, ekliptiğin meylini ölçen Müslüman hey'et, yâni astronomi âlimi. İsmi Hamid bin Hıdr, künyesi Ebû Mahmûd'dur. Doğum târihi belli değildir. 1000 (H.391) senesinde vefât etti. Hayâtı hakkında fazla bilgi yoktur.

Büveyhîlerden Fahrüddevle (976-997) zamânında Rey'de bulundu. Bu şehrin civârındaki Cebel-i Tebruk tepesinde ekliptiğin meylini ölçtü. Bu ölçümü yaparken **Es-Südüs-ül-Fahrî** adını verdiği âleti kullandı. Südüs, dâirenin altıda biridir ve bugün bilhassa denizcilikte çok kullanılan sekstant âletinin

öncüsüdür. Yarıçapı yaklaşık 20 metreydi. Bu âletle, daha önce yapılan benzer diğer âletler arasındaki en büyük fark, bununla yalnız derece ve dakika olarak değil, aynı zamanda sâniye olarak da ölçüm değerlerinin tesbit edilebilmesidir. Hûcendî, yaptığı bu âletle 994 senesinde ekliptiğin meylini ölçtü ve bu meyli 23 derece 31 dakika 21 sâniye olarak buldu. Bu rakam hakîkî değerinden 1 dakika 35 sâniye kadar farklıdır. Hûcendî bu rasadında ayrıca Rey şehrinin enlemini de tâyin etti.

Hûcendî, **El-Âlet-üş-Şâmile** isimli bir âlet daha yapmıştır. Önceleri tek bir genişlik için kullanılan bu âlet, usturlâb ile rub-ı dâirenin yerini tutuyordu. Âlet, Hibbetullah bin Huneyn tarafından bütün enlemler için kullanılabilir hâle getirildi. Hûcendî, Fahrüddevle adına, gezegenler üzerine yaptığı rasatları **Zîc-el-Fahrî** adlı astronomi cetvellerinde topladı. Bîrûnî, yazdığı **Tahdîd-ul-Emâkin** adlı eserinde Hûcendî'nin çalışmalarını geniş şekilde anlatıp tanıtmıştır.

HUCVÎRÎ;

evliyânın büyüklerinden. Künyesi, Ebü'l-Hasan olup, ismi, Ali bin Osman bin Seyyid Ali bin Abdurrahmân el-Cülâbî el-Hucvîrî el-Gaznevî'dir. Seyyiddir. Sultan Gazneli Mahmûd zamânında 1009 (H.400) senesinde Gazne'de doğdu. 1072 (H.465) senesinde Lahor'da vefât etti. Doğum ve vefâtı için başka târihler de rivâyet edilmektedir. Dânâ Genc-i Bahş ve Dâtâ Genc-i Bahş lakabları, Gazne'de doğduğu için Gaznevî, bu şehrin Cüllâb ve Hucvir isimli mahallelerinde ikâmet edip yetiştiği için Cüllâbî ve Hucvîrî nisbetlerini almıştır. Ömrünün sonunda Lahor şehrinde yerleşip, vefâtına kadar orada kaldı. Bu sebepten Lahorî de denilmektedir.

Babası ve annesi sâlih kimseler olan Hucvîrî, öğrenilmesi lâzım olan temel bilgileri ve tasavvufa âit hakîkatleri babasından öğrendi. Küçük yaşta Gazne'de ilim tahsiline başladı. **Kur'ân-ı kerîm'**i ezberledi, edebiyât ve lisân öğrendi. Ebû Fadl Muhammed bin Hasan Hutlî'ye talebe oldu. Onun yanında, fıkıh, tefsir, hadis ve başka ilimleri ve tasavvufun inceliklerini öğrendi. Arap ve Fars dillerine tam bir hâkimiyeti vardı.

Daha sonra uzun seyâhatler yaparak İslâm memleketlerini dolaştı. Sûriye, Türkistan, Kazvin, Hindistan, Irak, Huzistan, Fâris, Şam, Âzerbaycan, Gürcistan, Horasan ile Mâverâünnehr ve başka yerlere gitti. Gezip gördüğü yerlerdeki velîlerle görüşüp sohbet etti. Vefât etmiş büyük âlimlerin de kabirlerini ziyâret edip, çok şeylere kavuştu.

Hucvîrî hazretleri bu uzun seyâhatleri tamamladıktan sonra, hocasının işâreti üzerine Lahor'a gelerek şehrin batı tarafındaki Reva Nehri kıyısında yerleşti ve orada bir mescit yaptırdı. Bu mescidin inşâsı devâm ederken bâzıları mihrâbın güneye fazla dönülmüş olarak yerleştirildiğini söyleyip îtirâz ettiler. Bunları toplayıp, mescide götürdü; "Bu mihrâba uygun olarak kıbleye dönünüz. Başınızı kaldırıp bakınız. Bakalım Kâbe-i muazzama yönünde bir yanlışlık var mı?" buyurdu. Onlar söylediği şekilde hareket ederek, başlarını kaldırıp baktıkları zaman, Allahü teâlânın izniyle aradaki perde kalktı. Mescidin kıble istikâmetinde, tam karşılarında, Kâbe'yi gördüler. Bunun üzerine îtirâzlarından vazgeçip, kendisinden özür dilediler ve evliyâya îtirâz edilmeyeceğini hakkıyla anladılar.

Hucvîrî hazretleri bir yandan tâliplere ilim öğretiyor, bir yandan da kitap yazıyordu. Binlerce talebe yetiştirdi. Oranın halkından bir çoğunun Müslüman olmalarına vesîle oldu. Hayâtının sonuna kadar burada hizmet etti. Vefât edince, mescidinin yakınında bir yere defnedildi. Sultan Gazneli Mahmûd'un oğlu Sultan İbrâhim Gaznevî, kabri üzerine mükemmel bir türbe yaptırdı. Kabri, ziyârete açık olup sevenler istifâde etmektedir. Pakistan'da her yıl, bir hafta müddetle, Hucvîrî hazretlerini anma merâsimleri düzenlenmektedir.

Ali Hucvîrî, herkese karşı merhametli, cömert, eli açık bir zât idi. Muhtâçlara çok yardım ederdi.

Hucvîrî'nin en önemli eseri **Keşf-ül-Mahcûb'**dur. Farsça yazılan ilk tasavvuf eserlerinin en önemlisi ve Farsça tasavvuf ıstılahları konusunda ilktir.

HÛD ALEYHİSSELÂM;

Yemen'de bulunan Âd kavmine gönderilen peygamber. Nûh aleyhisselâmın oğlu Sâm'ın neslindendir. Bir ismi de Âbir olup, lakabı Nebiyyullahtır. Kur'ân-ı kerîmde ismi bildirilen peygamberlerdendir.

Yemen'de Aden ile Umman arasında bulunan Ahkâf diyârında doğup yetişti. Çocukluğundan îtibâren Allahü teâlâya ibâdet etmekle meşgul oldu. Ara sıra ticâretle de uğraşan Hûd aleyhisselâm, gayet şefkâtli ve çok cömertti.

Nûh tûfânından sonra torunlarından biri olan Âd, Yemen'de Hadramut civârında Ahkâf denilen yerde yerleşti. Âd'ın neslinden gelen insanlar çoğalarak büyük bir kavim oldular. Bunlara Âd kavmi denildi. Bulundukları belde bereketli bir yerdi. Bağlar, bahçeler her tarafı sarmış ve İrem Bağları diye meşhur olmuştu. Oğulları, malları, davarları ve muhteşem sarayları vardı. Güçleri, kuvvetleri, boyları ve cüsseleri ile meşhur olan bu insanlar, servetlerinin ve maddî güçlerinin çokluğuna bakarak azdılar ve

doğru yoldan, dinlerinden ayrıldılar. Yeryüzünde büyüklük tasladılar. Allahü teâlâyı unuttular ve çeşitli putlara tapmaya başladılar. Ellerindeki maddî imkânlarla etrâfa dehşet salıyorlar, fakîrleri ve diğer kabîleleri zulümleri altında inletiyorlardı. Onları köle gibi çalıştırıyorlar, çeşitli işkencelerle öldürüyorlardı.

Allahü teâlâ, Âd kavmini doğru yola kavuşturmak için Hûd aleyhisselâmı onlara peygamber gönderdi. Bu hususta Kur'ân-ı kerîmde meâlen buyruldu ki:

Âd kavmine kardeşleri Hûd'u peygamber olarak gönderdik. Hûd (aleyhisselâm) **onlara; "Ey kavmim! Allahü teâlâya ibâdet edin. İbâdet edilecek O'ndan başkası yoktur. Hâlâ O'nun azâbından korkmayacak mısınız?" dedi.** (A'râf sûresi: 65).

Hûd aleyhisselâm kavmini doğru yola kavuşturmak için tebliğ vazîfesine başladı. Onları putlara tapmaktan, zulum ve günahlardan tövbe ederek vazgeçmeye ve Allahü teâlâya şükür ve ibâdete çağırdı. Fakat Âd kavminin insanları, Hûd aleyhisselâmı dinlemeyip, ona karşı kaba ve inkârcı davrandılar.

Hûd aleyhisselâm kavminin bu tutumu üzerine; "Eğer doğru yola gelmezseniz, haberiniz olsun, ben size tebliğ vazîfemi yapıyorum; Rabbim size acı bir azap gönderir de helâk olursunuz?" buyurdu. Azgın Âd kavmi, Hûd aleyhisselâma; "Mûcize getirmeden putlarımızı terk etmeyiz." dediler. Hûd aleyhisselâm onlara; "İstediğiniz mucize nedir?" diye sordu. Onlar da "Rüzgârı istediğin tarafa çevir!" dediler. Hûd aleyhisselâm duâ etti. Allahü teâlâ; **"Ne tarafa istersen elinle işâret et!"** buyurdu. O da eliyle işâret edince, rüzgâr istediği istikâmette esmeye başladı. Büyük kayaların toprak olmasını istediler. Hûd aleyhisselâmın duâsı ile bu da oldu. Bu mûcizeleri gördükleri hâlde inanmayıp hırçınlaşarak koyunların yünlerinin de ipek olmasını istediler. Hûd aleyhisselâm duâ etti. Koyunların yünü ipek hâline geldi.

Âd kavmi, gösterilen mûcizelere rağmen inanmadılar. "Sen bizi putlarımızdan ayırmak için mi geldin? Doğru söylüyorsan, haydi bizi tehdit ettiğin azâbı getir de görelim!" dediler.

Hûd aleyhisselâm kavmini îmâna dâvete devâm etti. Pek az kimse îmân etti. Kavmi ise hakâret edip kendinden geçinceye kadar dövdü. Kavminin ıslâh olmayacağını anlayan Hûd aleyhisselâm; "Ya Rabbî! Sen her şeyi biliyorsun. Ben onlara peygamberliğimi bildirdim. Ey Rabbim! Onlara, ders almalarına vesîle olacak bir musîbet ver?" diye bedduâda bulundu. Hûd aleyhisselâmın bedduâsını kabul buyuran Allahü teâlâ, Âd kavmine önce kuraklık, kıtlık musîbetini verdi. Üç sene müddetle akan pınarlar kurudu. Yeşillikler sarardı, soldu. Meşhûr İrem Bağları yok oldu. İnsanlar bir yudum suya, bir parça ekmeğe muhtaç hâle geldiler. Hayvanlar susuzluktan telef oldular. Devamlı olarak bunaltıcı kuru bir rüzgâr esiyordu. İnsanlar ağızlarını güçlükle açıyor, zor nefes alıyordu. Tozdan göz gözü göremiyordu. Bu arada Hûd aleyhisselâm kavmini îmâna, tövbe ve istigfâra dâvete devâm ediyordu. Hûd aleyhisselâmın kavmine meâlen şöyle dediği bildirilmektedir:

"Ey kavmim! Rabbinizden mağfiret dileyin. Sonra O'na tövbe edin ki, gökten üzerinize bol bol bereket (ekinleri yetiştirecek yağmur) **indirsin ve kuvvetinize kuvvet katarak sizi çoğaltsın. Günahlarınıza ısrar ederek îmândan yüz çevirmeyin."** (Hûd sûresi: 52)

Hûd aleyhisselâmın bu son dâveti de onların aklını başlarına getirmeye yetmedi. Hûd aleyhisselâma işkenceye ve onu öldürmeye kalkıştılar. Artık onlara azâbın gelmekte olduğu Hûd aleyhisselâma bildirildi. Bir sabah Hûd aleyhisselâm îmân edenleri biraraya topladı. Gün ağarırken ufukta siyah bir bulut belirdi. Bunu gören Âd kavmi, işte bize yağmur geliyor, dediler. Hûd aleyhisselâm "Hayır, o can yakıcı azâb veren bir rüzgârdır. Her şeyi yok eder." dedi. Rüzgâr korkunç bir ses çıkararak vâdiyi kapladı. Son derece hızlı ve soğuk olup, her şeyi saman çöpü gibi savuruyordu. Fussilet sûresi 16. âyet-i kerîmesinde, bu rüzgâr **"sarsar"** (kavurucu rüzgâr); azâb günleri de **"eyyâm-ı nahisât"** olarak geçmektedir. Âd kavmi kasırgadan kurtulmak için tutundukları ağaç ve taşlarla birlikde havaya fırlayarak paramparça oldular. Hepsi ölüp yere serildiler. Daha sonra rüzgâr bunları sürükleyip denize attı. Mal ve mülklerinden hiçbir eser kalmadı, helâk olup gittiler. Âd kavminin helâk oluşu Kur'ân-ı kerîmde meâlen şöyle bildirilmektedir:

"Nihâyet Hûd'u ve berâberindeki îmân edenleri, rahmetimizle kurtardık ve âyetlerimizi tekzib ederek, yalanlayarak îmân etmemiş olanların kökünü kestik." (A'râf sûresi: 72)

Hûd aleyhisselâm ve ona îmân edenler bu şiddetli kasırgada Allahü teâlâ tarafından muhâfaza edildiler. Kâfirleri helâk eden şiddetli fırtına, onlara serinletici ve rahatlatıcı hafif bir rüzgâr gibi esiyordu.

Hûd aleyhisselâm, Âd kavmi helâk olduktan sonra, kendine inananlarla birlikte Mekke-i mükerremeye gitti. Kâbe-i muazzamanın bulunduğu yerde ibâdet ve taatla meşgul oldu ve orada vefât etti. Kabrinin Harem-i şerîf (Kâbe-i muazzamanın etrâfındaki mescit)te Hicr denilen yerde bulunduğu rivâyet edilmektedir.

Hûd aleyhisselâm ve peygamber olarak gönderildiği Âd kavmiyle ilgili olarak Kur'ân-ı kerîmin A'râf,

Hûd, Mü'minûn, Fussillet, Ahkâf, Zâriyât, Kamer, Hâkka, Şuarâ ve Fecr sûrelerinde bilgi verilmektedir.

HUDEYBİYE ANTLAŞMASI;

İslâm târihinde Peygamberimiz devrinde Mekke'deki putperest müşrikler ile 628 yılında yapılan antlaşma. Antlaşma, Mekke yakınında bulunan Hudeybiye köyünde yapıldığı için bu adı aldı.

Müşriklerin Müslümanlarla yaptıkları Hendek Savaşında yenilip Mekke'ye dönmelerinden bir sene sonra, Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem rüyâsında eshâbı ile birlikte Mekke'ye gidip emniyet içerisinde Kâbe'yi tavâf ettiklerini gördüğünü Eshâbına anlatmış, Eshâb-ı kirâm bunu işitince çok sevinmişlerdi. Bunun üzerine eshâbıyla birlikte Kâbe-i muazzamayı ziyâret (tavâf) etmek niyetiyle yola çıktı. Bin beş yüz kişi kadar idiler. Maksatları ziyâret olduğu için yanlarına yolcu silâhından başka silâh almamışlardı. Zül-Hüleyfe denilen yere gelince ihrâma girdiler. Yanlarında getirdikleri yetmiş kadar kurbanlık deveye de işâret vurdular. "Lebbeyk" sedâlarıyla yola devâm ettiler. Peygamber efendimiz müşriklerin tutumunu öğrenmek ve geliş maksatlarını bildirmek üzere Bişr bin Süfyân'ı Mekke'ye gözcü gönderdi. Netîcede Kureyşlilerin haberdâr ve Müslümanları Mekke'ye sokmamakta kararlı oldukları öğrenildi. Diğer bâzı kabîleler de müşriklerle birleşmişlerdi. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem Kusvâ adındaki devesi üzerinde yola devâm ediyordu. Mekke'ye yaklaşınca devesi birden çöktü. Eshâb-ı kirâm kaldırmak için ne kadar uğraştıysa deve kalkmadı. Bunun üzerine Peygamber efendimiz;

"Onun böyle çökme âdeti yoktu. Bir zamanlar filin Mekke'ye girmesine mâni olan Rabbim, şimdi de Kusvâ'ya mâni oluyor." buyurdu.

Peygamber efendimiz devesini kaldırınca deve Hudeybiye'ye giden başka bir yoldan yürümeye başladı. Müşriklerin Mekke dışında toplandıkları öğrenildiğinden üzerlerine varmamak için başka bir yol tâkib edildi. Yolculuk sırasında Peygamberimizin birçok mûcizeleri görüldü. Hudeybiye'ye varınca su sıkıntısı çekildi. Eshâb-ı kirâm; "Yâ Resûlallah! Sizin yanınızdaki kapta bulunan sudan başka hiç su yok!" dediler. Peygamber efendimiz o sudan abdest aldı ve mûcize olarak parmakları arasından çeşme gibi su akmaya başladı. Hepsi içtiler, abdest aldılar ve kaplarını doldurdular.

Peygamber efendimiz, Hudeybiye'ye gelince, Haraş ibni Ümeyye'yi Kureyş'e gönderip savaş için değil, ziyâret için geldiklerini haber verdi. Kureyş ise bu haberciyi öldürmek için üzerine hücûm etti. Geri gelip durumu Peygamberimize bildirdi. Bu sırada Müslümanlarla dost geçinen Huzâa Kabîlesinin reisi Büdeyl, Peygamberimize (sallallahü aleyhi ve sellem), müşriklerin tutumu hakkında haber getirdi. Buna Peygamber efendimiz; **"Biz savaşmaya gelmedik, Kâbe'yi ziyârete, tavâf etmeye geldik. Kureyş ise savaşa kalkışıyor. Bu onlara zarardır. İsterlerse onlarla bir antlaşma yapalım. Sonra bizim dînimize isterlerse onlar da tâbi olsunlar. Eğer antlaşmaya yanaşmazlarsa Allah'a yemîn ederim ki, onların hepsini katledinceye kadar savaşırım. Artık cenâb-ı Hakk'ın emri ne ise yerine getiririz."** buyurdu. Huzâa Kabîlesinin reîsi Büdely, Peygamber efendimizle görüşdükten sonra Mekke'ye dönüp Kureyşlilere gördüklerini anlattı.

Büdeyl'in bu haberini iyi karşılamayan Kureyşliler yeniden temas kurmak için Sakîf Kabîlesinden Urve'yi gönderdiler. Urve, Peygamberimizle görüşüp geri döndü. O da Müslümanların savaş niyetinde olmadıklarını bildirdi. Gördüklerini anlattı. Eshâb-ı kirâmın Peygamberimize bağlılığına hayrân olmuş, böyle bir bağlılığa hiç rastlamadığını îtirâf etmişti. Mekkeliler yine iknâ olmadılar. Müslümanlar üzerine baskın yapmak için askerî bir birlik gönderdiler. Peygamberimiz bu birliği esir aldı. Ancak harp niyetinde olmadığı için serbest bıraktı. Durumu îzâh etmek üzere Mekke'ye hazret-i Osmân'ı gönderdi ise de, onu alıkoydular. Ona; "İstersen sen Kâbe'yi tavâf et. Başka kimseyi salamayız." dediler. Hazret-i Osmân da; "Peygamber efendimiz olmayınca ben aslâ ziyâret etmem." dedi.

Hazret-i Osmân beklenen zaman içinde dönemeyince, Kureyşliler tarafından şehid edildi şâyiâsı çıktı. Peygamberimiz hemen Eshâb-ı kirâmı topladı. Durumu görüştü. İslâmiyet uğrunda canlarını fedâ etmek için eshâbını bî'ate (sözleşmeye) çağırdı. Hep birlikte savaşarak şehid olmaya, aslâ dönmemeye söz verdiler. Peygamberimizin elini tutarak bî'at ettiler. Hazret-i Osmân adına da Peygamberimiz bî'at yaptı. Bu bî'ate "Bi'ât-ür-Rıdvân" adı verildi (Bkz. Bî'at-ı Rıdvân).

Müslümanların Resûlullah efendimize karşı mutlak itâatını, dinlerine olan bağlılıklarını gösteren bu bî'at, Kureyşliler tarafından duyuldu. Mekkelilerin içine korku düştü. Bu korku sebebiyle göz hapsinde tuttukları hazret-i Osmân'ı derhâl serbest bıraktılar. Peygamberimiz ile sulh yapmak için Amr ibni Süheyl başkanlığında bir heyet gönderdiler. Uzun bir görüşmeden sonra on sene geçerli kalacak olan "Hudeybiye Antlaşması" imzâlandı.

Hudeybiye Antlaşmasının başlıca şartları şunlardı:

1. Bu antlaşma on yıl geçerli olacak, bu zaman içinde iki taraf birbiriyle harb etmeyecekler.

2. Müslümanlar bu sene Kâbe'yi ziyâret etmeyecek. Ancak bir sene sonra ziyâret edecekler.

3. Kâbe'yi ziyârete gelen müslümanlar üç gün kalacaklar. Yanlarında yolcu silâhından başka silân bulundurmayacaklar.

4. Müslümanlar Kâbe'yi tavâf ederken, Mekkeli müşrikler dışarı çıkacaklar, Müslümanlarla temâs etmeyecekler.

5. Kureyşlilerden biri velîsinin izni olmadan Müslümanlar tarafına geçerek Medîne'ye giderse iâde edilecek. Müslümanlardan biri Kureyş tarafına geçerek Mekke'ye giderse iâde edilmeyecek.

6. Diğer Arap kabîleleri istedikleri tarafın himâyesine girebilecekler. Müslümanlarla veya müşriklerle birleşmekte serbest kalacaklar.

Bu antlaşmadan sonra Mekke'den birçok kimse Müslüman olup Medîne'ye gitmek istediği hâlde müşrikler bırakmadılar. Geri çevirdiler. Peygamberimiz bunlara; **"Sabredin, Allahü teâlâ size de kurtuluş yolu gösterecektir."** buyurdu. Bu antlaşmadan sonra Peygamber efendimiz Hudeybiye'de yirmi gün kadar kaldı. Kurbanlarını burada kestiler ve Medîne'ye döndüler. Dönerken yolda "Fetih" sûresi nâzil oldu. Bu sûrede, Hudeybiye Antlaşmasının birçok fetihlere başlangıç olduğu bildirildi. Müslümanlara fetih ve zafer kapısı açıldı.

Antlaşma gereğince Müslüman olduğu halde Medîne'ye gitmeleri engellenen Müslümanlar da, birer ikişer Şam yolu üzerinde Ays denilen bir yere toplandılar. Sayıları üç yüze ulaştı. Şam'a giden ticâret yolunun kapandığını ve ticâretlerinin engellendiğini gören Kureyşliler, elçi göndererek daha önce Medîne'ye gitmeleri engellenen Müslümanların Medîne'ye gidebileceklerini, anlaşmanın bu maddesinden vazgeçtiklerini bildirdiler. Şam yolu üzerinde bulunan üç yüz kişilik Müslüman kâfilesi de Medîne'ye giderek, Peygamberimize kavuştular. Sabırlarının netîcesini elde ettiler.

Hudeybiye antlaşması on yıl süreyle yapıldığı halde, iki yıl sonra müşrikler, verdikleri söze uymayarak antlaşmayı bozdular. Müslümanlar ise, bu kısa süren sulh döneminden çok mühim netîceler elde ettiler. İki yıl içinde Müslümanların sayısı birkaç misli arttı. Bu antlaşma ile Müslümanlar ilk defâ bir devlet ve bir kuvvet olarak kabul edildi. Bir yıl sonra da Peygamber efendimiz eshâbıyla birlikte Mekke'ye giderek Kâbe'yi ziyâret ettiler. Bundan sonra çevredeki hükümdârlara İslâma dâvet mektupları yazıldı. Her geçen gün insanlar Müslüman olmakla şerefleniyordu. Peygamber efendimizin vefâtına kadar İslâmiyet, bütün Arap Yarımadasına yayıldı.

HUDSON KÖRFEZİ;

Kanada'nın kuzeyinde bir iç deniz halinde bulunan körfez. Büyük bir çökme sonucu meydana gelmiştir. Güney Kanada'nın içlerine doğru ilerler. En güneydeki kısmı James Körfezidir. Alanı 1.210.000 km^2'dir. Genişliği 16-110 km, uzunluğu 720 km olan Hudson Boğazı ile Atlas Okyanusuna bağlıdır. Körfezin en derin yeri 257 m ortalama derinliği ise 185 metredir. Kutuplardan gelen akıntılarla etkilenen körfez suları yılın büyük bölümünde buzlarla kaplıdır. Bu durum ticari değerini azaltır. Körfezdeki başlıca adalar Sauthampton, Belcher ve Coats adalarıdır. Körfeze Nelson, Severn, Albany ve Churcil gibi akarsular dökülür. Doğu kıyıları 1610'da Hudson tarafından, diğer kısımları ise 1612-1632 yılları arasında Button, Fox ve James tarafından keşfedilmiştir.

HUDSON NEHRİ;

ABD'nin kuzeydoğu bölümünde New York ve New Jersey eyâletleri içinde, kuzey-güney istikametinde akan en önemli akarsulardan biri. Uzunluğu 492 km'dir.

Bu ırmak 1300 m yükseklikteki Adirontack Dağlarındaki birçok göllerden çıkar. Güneye doğru akarak, Glens Fal Çağlayanından 25 m yükseklikten düştükten sonra Mohawk'ın suyunu alır. Troy ve Albony'dan geçer ve New York Limanında Atlas Okyanusuna dökülür. Derin bir yatağa sâhib olan nehir, bugün New York ile Büyük Göller arasında önemli bir ulaştırma yoludur. Bir kanalla Erie ve Saint-Laurent Gölüne bağlanmıştır. Troy'a kadar gemi işletmesine uygundur. Özellikle yapı malzemesinden meydana gelen trafik, demiryolunun rekâbetiyle azalmıştır. Nehir 1609'da Henry Hudson tarafından keşfedilmiş ve bu sebepten onun adını almıştır.

HUGO, Victor Marie;

Fransız yazarı. 1802'de Besançon'da doğdu. Hiçbir dîne inanmıyan anne ve babası tarafından dinsiz olarak yetiştirildi. Çocukluğunda annesi ve babasının şiddetli geçimsizlikleri Hugo'ya çok tesir etti. Edebiyata karşı çok meraklıydı. Kendisini bu hususta yetiştirdi. Âilece fakir olduklarından para kazanmak için geceyi gündüze katarak edebî eserler yazıp bu yoldan geçimini sağlıyordu. Yirmi yaşında ilk eseri olan **Odes et Poésies Diverses** (Odlar ve Çeşitli Şiirleri)i yazdı. Fransız Kralı

Onsekizinci Louis kendisine bin franklık maaş bağladı.

Bundan sonra devamlı kitap yazdı. Bunlar **Nouvelles Odes** (Yeni Odlar), **Han d'Islande** (İzlanda Hanı), **Balades** (Baladlar), **Bir Toplumun Son Günü** gibi eserlerdi. Fransa'nın en büyük lirik şâiri olduğunu ispatlamak için çalışmaya başladı. **Lesfeuilles d'Automne** (Sonbahar Yaprakları), **Les Chants du Crépuscule** (Şafak Türküleri)- **Les Voix İntérieures** (Gönülden Sesler), **Les Rayons et les Ombres** (Işınlar ve Gölgeler) oyunları sahneye konuyor ve ona büyük ölçüde gelir sağlıyordu.

Romanları da geniş ölçüde rağbet gördü. **Notre Dame de Paris** (Notre Dame'ın Kamburu) **Claude Gueux** (Yoksul Claude) gibi çalışması ve yayınladığı eserlerin sonunda 1841'de akademiye üye seçildi. Önceden burjuva düşmanıyken devlet adamı olmak hevesine kapıldı. Saraydan çıkmıyordu. Hatta Louis Philippe 1845'te V.Hugo'yu Yüce Meclis üyeliğine getirdi. Kralın akıl hocası olmak için çalışıyordu. Bu sıralarda **Les Misérables** (Sefiller) adlı meşhur eserini kaleme almaya başladı. Ama, bunun kral çevrelerince hoşa gitmeyeceğini biliyordu.

1848-1851'de Fransa'da çıkan olaylar onun için büyük bir sarsıntı oldu. Fakat kısa bir müddet sonra Kurucu Mecliste, sonrada Yasama Meclisinde milletvekili oldu. O sırada **L'evénement Gazetesi**'ni kurdu.

1852'de sürgün listesine alınan ve sürgüne gönderilen Hugo'da yazarlık gücü değişti. Sürgünden önceki eserleriyle sonraki eserleri arasında temelden ayrılık vardır. Önceleri mükâfâtlar kazanan kâbiliyetli bir yazar ve şâir olan Hugo, sonra eğlence için değil eserleriyle hayata karışan, eserlerinde hayatı aksettiren bir sanatçıdır. Sürgünde **Les Châtiments** (Cezalar), **Les Contemplations** (Dalıp Gitmeler), **Les Travilleurs de la Mer** (Deniz İşçileri) ve **Homme Quit Rit** (Gülen Adam) gibi birçok eserler yazdı. Üslûbu yeni bir güç kazandı. 1859'da cezâsı bitti ise de sürgünde kalmayı tercih etti.

1878'de Hugo'ya hafif bir inme geldi. Bu hastalık onun gücünü kırdı. 6 yıl hiçbir şey yapamadı. Ancak, **L'année Terrible** (Korkunç Yıl), **L'art Q'etre Grandpére"** (Büyük Baba Olma Sanatı), **Les Quatres Vents de l'Esprit** (Düşüncenin Dört Ana Kaynağı) gibi eserleri yayınlandı.

Victor Hugo'nun, **Le Tpeeatre en Libetree** (Hürriyet İçinde Tiyatro), **"Les Années Funestes"** (Uğursuz Yıllar), **Tas de Pierre** (Taş Yığını) adlı eserleri de meşhurdur.

Victor Hugo, 1885 yılında ölmeden önce; "Hiçbir kilisenin vaazını istemiyorum, bütün insanların gönülden duâlarını diliyorum. Allah'a inanıyorum." şeklinde son sözlerini söyleyerek eski inançsızlığını reddetmiştir.

HUKUK;

Alm. *Rechet,* **Fr.** *Droit,* **İng.** *Law.* İnsanlar arasındaki sosyal münâsebetleri ve toplum hayâtını düzenleyen kâideler (kurallar) topluluğu. Arapça bir kelime olan hukuk, "hak" kelimesinin çoğulu olup, "haklar" demektir. Hak da hukuk nizamının ve kurallarının sağladığı menfaat ve yetkilerdir. (Bkz. Hak)

İnsanların hayat düzenini ve intizamını sağlayan kurallardan biri de hukuktur. Hukuk, fertler ve çeşitli insan toplulukları arasındaki münâsebetleri, adâlete uygun olarak düzenlemeye çalışan kuralların bütününden meydana gelir. Hukuk, beşerî münâsebetlerde, adâletin meydana çıkmasına hizmet eden bir hayat nizâmıdır. Hukuk, ayrıca insanın toplum içinde, ferdî hak ve hürriyetlerinin kurulup, muhâfaza edilmesini de sağlar. Toplumda özel ve genel hayâtın uyuşmazlıklarını da halleder. İnsanlara, işleri, hayatları ve gelecekleri hakkında güven sağlamaya çalışır.

İnsanlık târihinde, en ilkel kuralları içine alan hukûkî düzenlemeler olduğu gibi, en mükemmel âdilâne düzenlemeler getiren hukuk kuralları da olmuştur. Şekli ve muhtevâsı insanlar tarafından düzenlenen hukuk kuralları, zamâna, yere ve insanlara göre birçok değişiklikler göstermiştir. Hukûkun uygulandığı her ülkede, ayrı ayrı hukuk kuralları geçerlilik kazanmıştır. Bir memlekette yürürlükte bulunan hukuk, orada yaşayan halkın örf, âdet ve sosyal zarûretleriyle, yâni dînî ve ahlâkî telâkkileriyle temas hâlinde bulunmuştur. Hukuk kuralları, toplumu idâre edenlerin siyâsî tercihlerine göre şekillenmiş, bâzan da asıl gâyesinden uzaklaştırılmıştır. Böyle olunca adâletin yerini zulüm almış, haksızlıkların önüne geçilememiştir. İnsanlarda sona erdirilmesi mümkün olmayan fikrî ayrılıklar, her zaman ve her yerde hukuk kurallarının farklılığına sebeb olmuş ve olmaya devam etmektedir.

Genellikle bütün hukuk sistemlerinde adâlet, hakkâniyet ve sosyal adâlet, hukûkun gözönünde tuttuğu kavramlar olmuştur. Hukûkun gâyesi de; insan kıymetinden ve insanlığa saygı fikrinden hareket ederek ve insanlar için müşterek iyiliği hedef tutarak, adâleti ve hakkâniyeti gerçekleştirmeye çalışmaktır. Sosyal adâlet, mutlak eşitlik olmayıp, çalışıp hak edenlere karşılığını vermektir. Bu da, adâleti gerçekleştiren hukuk kuralları ile temin edilebilir.

Hukuk sistemlerinin doğuşunu ve gelişmesini hazırlayan bir çok sosyal kaynaklar mevcuttur. Bu hususta hukuk bilginlerinin görüşleri çok değişiktir. Hukûkun kaynağının ne olması lâzım geldiğini, her

birisi ayrı açıdan ele almaktadır. Hukûkun kaynağının, devletin otoritesi olduğunu söyleyenler olduğu gibi, sosyal dayanışma sözleşmesi ile din ve ahlâk kurallarından meydana çıktığı esâsını kabûl edenler de vardır. Bu kaynaklara göre hukuk nizamları da çeşitli kısımlara ayrılmaktadır.

Beşerî hukuk: Din kurallarının hâkim olmadığı toplumlarda, hukuk kuralı vazetmeye (ortaya koymaya) yetkili kişi veya kurumlarca veyâ gücü yeten birisi tarafından meydana getirilmiş hukuk kurallarıdır. Bu hukûkun kuralları, her zaman ve her toplumda birçok değişikliklere uğramış ve zamânımızda da hâlâ bu değişiklikler devâm etmektedir. Beşerî hukûkun kaynaklarını, topluma hâkim olan bir kuvvet sâhibinin veya belirli bir zümrenin veyâhut da o toplumu meydana getiren halkın yetki vermesiyle seçilenlerin meydana getirdiği meclislerin hazırladığı kânûnî düzenlemeler teşkil eder: Anayasalar, çeşitli konuları düzenleyen kânunlar, tüzükler ve yönetmelikler vs. gibi.

Beşerî hukukta, toplumda örf ve âdet hâline gelen uygulamalar da hukuk kuralı olarak benimsenebilir. Kânunlarda gösterilen belirli kişilerin hüküm ve kararları da bir hukuk kuralı olarak tatbik olunabilmektedir. Beşerî hukuk, insan varlığını gâye edinmiş, onun fert ve toplum hayâtını düzenlemeye çalışmaktadır. Fakat her siyâsî toplumun kendine hâs bir hukûku vardır. Devletin tatbik ettiği zorlayıcı kurallar, hukûku meydana getirmektedir. Kânun koyma organı tarafından konan hukuk kuralları (kânunlar) ile bu organın verdiği vekâlete dayanarak diğer devlet organlarının çıkarttıkları tüzükler, yönetmelikler ve ayrıca kânunun örf ve âdete atıf yaptığı veya dayandığı hallerde örf ve âdet hukûkuna “pozitif” veya “mevzû hukuk” denilmektedir. “dogmatik hukuk” da, bir ülkedeki yürürlükte bulunan hukuk kurallarını ve hükümlerini inceler. Bu, yürürlükteki hukûka âit nazariyâttır (teorik bilgilerdir).

Tabiî hukuk: İnsan irâdesinin üstünde hiç değişmeyen evrensel prensiplerdir. Bunlar eşyânın tabîatına uygun olan ve yaratıcının öyle olmasını istediği kurallardır. Hukukçu olmayan insanların bile anlayacağı bu kurallar, insan ve eşyânın tabîatından doğan ve insanların hayâtında kendisini kabul ettiren kuralların bütünüdür. Meselâ, insanın şahsiyetine ve hürriyetine saygı göstermek, verilen sözü tutmak, yapılan sözleşmeye uygun davranmak böyledir. Bunun gibi mülkiyet hakkına da, tarzı ve hudutları değişik olsa bile, her yerde ve her zaman rastlanır.

Tabiî hukuk prensipleri, aklın kolayca bulabileceği ve kavrayabileceği kurallardır. Gerçekten eşyânın tabîatından gelen ve bir yaratılış kânunu olan üstün ve değişmez bir nizâm vardır ki, bunların hepsi tabiî hukûkun prensipleri arasında yeralır. Tabiî hukûka “ideal hukuk” da denmektedir. Bu hukûkun üstünlüğünü savunan hukukçular olduğu gibi, karşı çıkanlar da vardır.

Örf ve âdet hukûku: Toplum hayâtında doğmuş bulunan ve uzun zamandan beri uygulanması sebebiyle hukûken bağlayıcı sayılan, yazılı olmayan hukuk kurallarıdır. Kânunlar, yazılı hukuk kuralları olup, örf ve âdet hukûku yazılı değildir. Yazılı hukûkun bulunmadığı yerde örfe îtibâr olunur ve bağlayıcı bir hukuk kuralı kuvvetindedir. Örf ve âdet hukûku, özel hukûkun birçok dallarında uygulanmakta ve kânun boşluklarının doldurulmasında önemli bir rol oynamaktadır. (Bkz. Örf ve Âdet)

İlâhî hukuk: Allah tarafından peygamberler vâsıtasıyla gönderilen dinlerin bildirdiği hukuk kurallarıdır. İlk insan ve ilk peygamber olan hazret-i Âdem’den îtibâren bütün ilâhî dinler, toplumun sosyal hayâtını düzenleyen kuralları bildirmiştir. Her asırda gönderilen peygambere, o asırda yaşayan insanların ihtiyaçlarını içine alan kurallar bildirilmiş ve peygamberler de bunları tebliğ edip, tatbikini sağlamışlardır. Bu hükümler, zamanla insanlar tarafından değiştirilmiş, ilâhî olmaktan çıkıp beşerî kurallar hüviyetine girmiştir. Zamânımıza kadar ismini muhâfaza eden **Tevrat** ve **İncîl** ismindeki ilâhî kitaplar da, tahrif edilmekten, değiştirilmekten kurtulamamıştır. Bu kitaplarda bildirilen şimdiki hükümler, kurallar, ilâhî olmaktan çıkıp beşerî kurallar olmuştur. Din hüviyeti adı altında belli zümrelerin fikirlerini, düşüncelerini yansıtmaktadır. Dolayısı ile, zamânımızda bunların bildirdiği hukuk kurallarına, ilâhî hukuk gözüyle bakmak yanlış olur.

İlâhî dinlerin sonuncusu ise İslâmiyettir. İslâm dîninin kitabı **Kur’ân-ı kerîm** ve bildirdiği hükümler, kurallar, değişmeden zamânımıza kadar ulaşmıştır. Kıyâmete kadar, her asırdaki insanların ihtiyaçlarını karşılayacak hükümler, **Kur’ân-ı kerîm’**de bildirilmiştir. **Kur’ân-ı kerîm’**in bildirdiği ilâhî hükümler, hazret-i Muhammed’in hadisleri, sözleriyle açıklanmış, İslâm hukûku ismi ile kitaplara geçmiş, Müslümanlar tarafından öğrenilip uygulamaya konmuştur. İlâhî dinlerin, dolayısıyle İlâhî hukûkun en son halkası ve bu hukûkun zamânımızda değişmeden hayâtiyetini devâm ettiren tek temsilcisi olan **İslâm Hukuku,** dört ana kaynağa dayanmaktadır:

1. Kur’ân-ı kerîm: Temel hükümler, veciz olarak bildirilmiştir. Bunun için müctehid olmayan, Kur’ân-ı kerîmi anlayamaz. (Bkz. İctihad)

2. Hadîs-i şerîfler: Hazret-i Muhammed’in sözleridir. Hadisler, Kur’ân-ı kerîmi açıklar. Hadisleri de, ihtisası olan âlimler anlayabilir. (Bkz. Hadis)

3. İcmâ: İctihad derecesine yükselmiş müctehid âlimlerin, bir konudaki sözbirliğidir. (Bkz. İcmâ)

4. Kıyâs: Müctehid âlimlerin, hükmü bildirilmeyen bir meseleyi, benzerlerini bularak, hükmü bilinen önceki bir meseleye göre netîcelendirmesidir. (Bkz. Kıyas, İctihad)

Bunlara ilâveten İslâm hukûkunda, İslâm dîninin temel esâslarına muhâlif olmayan örf ve âdetler de kaynak olarak alınmıştır. İslâm hukûku, bildirilen bu kaynaklarla, insanların meselelerini çözmektedir. Bu kaynakları, ancak dinde müctehid derecesine yükselmiş âlimler anlar. Bu âlimler, toplumun her kesimindeki insanların anlayacağı şekilde fıkıh, ilmihâl kitapları yazarak bu hükümlerin, kuralların, anlaşılmasını ve uygulanmasını sağlar.

Hukûkun çeşitli dalları: Bugünkü hukukçuların bir çoğu tarafından kabul edilmiş bir taksime göre "Kamu (Amme) Hukuk" ve "Özel (Husûsî) Hukuk" ayırımı kabul edilmektedir. Bu ayırım tam değildir.

Kamu Hukûku çeşitli bölümlere ayrılır. Bunlar; Anayasa Hukûku, İdâre Hukûku, Cezâ ve Cezâ Usûl Hukûku, Mâlî Hukuk, İş Hukûku ve Sosyal Güvenlik Hukûku ve Devletler Umûmî Hukûkudur.

Özel Hukûkun bölümleri de; Medenî ve Borçlar Hukûku, Ticâret Hukûku, Fikrî Hukuk, Devletler Husûsî Hukûku, Medenî Usûl Hukûku, İcrâ ve İflâs Hukûkudur.

Çeşitli Hukuk Sistemleri

Özel Hukuk ilişkileri bütün toplumlarda bir ortaklık arz eder. Aşağı yukarı her yerde aynıdır. Kamu Hukûku, her toplumun fikrî ve siyâsî yapısına göre değişiktir. Bununla berâber her ülkede, Özel Hukuk ilişkilerinin tanzim tarzı farklıdır. Bugün yeryüzünde uygulama imkânı bulan ve kuralları tespit edilen hukuk nizamlarını, başlıca dört grupta toplamak mümkündür.

1. Roma-Cermen Hukûku: Avrupa kıtasında başta İtalya, Almanya, Fransa olmak üzere Kara Avrupasında uygulanmaktadır. Roma devletinin ve sonra bunu yıkan Cermen kavimlerinin tatbik ettiği hukuk kurallarının birbirine olan etkisinden meydana gelmiş bir hukuk sistemidir. Ülkemizde de 1926 yılında İsviçre Medenî Hukûkunun kabûlünden sonra bu hukuk sisteminin uygulanmasına başlanmıştır. Romanın başlıca hukuk kaynakları, halk topluluğu kararları, örf ve âdetler olmuştur. (Bkz. Roma Hukûku)

2. Anglo-Sakson Hukûku: İngiliz Hukûku da diyebileceğimiz bir hukuk sistemidir. Kara Avrupası hukûkundan esaslı şekilde farklıdır. Bu hukûkta kânunlaştırmaya gidilmemiştir. Meselâ İngiltere'de yazılı bir anayasa yoktur. Bu hukuk, kânun koyucu veya parlamento tarafından değil, fakat mahkeme ictihâdları tarafından meydana getirilmiştir. En mühim özelliği, bir mahkeme ictihadları veya meseleler hukûku olmasıdır. Mahkeme kararları bağlayıcıdır. (Bkz. Anglo-Saksonlar)

3. Sosyalist ülkeler hukûku: Geçmiş dönemlerde başta Sovyetler Birliği olmak üzere, iktisâdî sistem olarak sosyalizmi benimseyen komünist bloku ülkelerde tatbik edilmekle berâber, sâdece kitaplarda yazılı kalan ve uygulama imkânı bulamayan bir hukuk sistemidir. Çünkü komünist ülkelerde ferdin hak ve hürriyeti oldukça sınırlıdır ve yok denecek kadar azdır. Bunun neticesinde 1991 yılında başta Sovyetler Birliği olmak üzere Çin ve Küba hâriç bütün komünist ülkeler komünizmden vazgeçerek demokrasiye geçmişlerdir.

4. İslâm Hukûku: Bu hukuk sistemi, bütün beşerî hukuk sistemlerinden ayrı bir yapıya sâhiptir.Kaynağı tamâmen ilâhî olup, insanların düşüncelerinden doğmamıştır. Tamâmen dînî hükümlere dayanmaktadır. Bu hükümler, Kur'ân-ı kerîmden, hadîs-i şerîflerden, icmâdan ve yüksek din âlimlerinin ictihâdlarından çıkmıştır (Bkz. Ahkâm-ı Şer'iyye). Nass'ın (âyet ve hadisin) bulunmadığı yerde örf ve insanlar arasında yerleşmiş âdetlere göre hüküm verilebilir. Çünkü İslâm dîninin yasaklamadığı âdetlerde zamâna uyulur ve dînî nassları ispat için umûmî ve husûsî örf ve âdetler hakem kılınır. Örf ile tâyin, nass ile tâyin gibidir. Bir şeyi insanların hepsinin kullanması, zarûret olur ve ona uymak mecbûriyetinde olan kişinin hâline delil teşkil eder. Örf ve âdet hükümleri, **Mecelle'**nin 36, 45'inci maddeleri arasında düzenlenmiştir.

İslâmiyette bütün ilimler ve bunların usûl ve hükümleri, Kur'ân-ı kerîmden çıkarılmıştır. Bu hükümler, her zaman ve her yerde geçerlidir ve bir değişiklik olmaz. Kur'ân-ı kerîmin bildirdiği hükümlerin bir kısmı, Allahü teâlânın haklarını ve diğer kısımları ise, insanların haklarını bildirmekte ve bunların muhâfazasını ve haksızlığa uğrayanların kurtarılmasını sağlamaktadır. Îmân etmek ve ibâdet vazifelerini yerine getirmek Allah'ın hakkıdır. İnsanların cemiyet hayatında, birbirleriyle yapmak zorunda kaldıkları ve daha çoğu günlük hayatını ilgilendiren muâmelelerinde, âilenin kurulmasını ve sona ermesini sağlayan sözleşmelerde veya tek taraflı tasarruflarda ve İslâm dîninin suç olarak bildirdiği fiilleri işleyenlerin cezâlandırılmasında şahısların hakları düzenlenmiş olup, her biri hakkında ayrı arı hükümler konmuştur.

İslâm hukûkunun içine giren bu konuları düzenleyen ve öğreten ilme "Fıkıh ilmi" denir (Bkz. Fıkıh).

Fıkıh ilmini ilk olarak sistemleştiren İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'dir. Fıkıh ilmi çok geniştir. Başlıca dört büyük kısma ayrılır.

1. İbâdetler: Allah'ın hakları olup, namaz, oruç, zekât, hac ve cihâd olmak üzere beşe ayrılır. Bunlar bugünkü mânâda hukûkun konuları arasında değildir.

2. Münâkehât: İslâm âile hukûkunun bütün konularını bildirir. Evlenme, boşanma, nafaka gibi birçok dalları vardır.

3. Muâmelât: Mâli konuları düzenleyen, eşyâ hukûkunu (aynî hakları), borçlar hukûku ve ticâret hukûkunun konularını içine alır. Alışveriş, kirâ, şirketler, fâiz, mîras vs. gibi birçok bölümleri vardır. Mîrâs hukûku "Ferâiz ilmi" adı altında geniş olarak anlatılmaktadır. Muâmelâtın birçok bölümleri **Mecelle'**de 1851 madde hâlinde kânun şekline getirilmiştir. (Bkz. Mecelle)

4. Ukûbât: İslâm cezâ hukûkunu ve usûl hukûkunu düzenleyen kısımdır. **Kur'ân-ı kerîm'**de beş çeşit cezâ açıkça bildirilmiştir. Bunlar kısas, sirkat (hırsızlık), zinâ, kazf (zinâ iftirasında bulunmak) ve riddet (müslümanlıktan ayrılmak, mürted olmak) tir.

Ukûbât; "Had" "Kısas" ve "Ta'zir" olarak üçe ayrılır. Beş suça, had cezâsı tatbik olunur. Bunlar; zinâ, şarâp içmek, alkollü içkiyle sarhoş olmak, bir kimsenin (erkek veya kadın) nâmusuna iftirâda bulunmak, hırsızlık ve yol kesiciliktir. Kısas, yaralamak ve öldürmek suçlarında uygulanır. Ta'zir cezâları, çok çeşitli olup, tenbih, ihtâr, tekdir, dövmek, hapsetmek ve öldürmeye kadar gider. Suça ve şahsa uygun olan verilir. Ta'zir, hadden daha hafif cezâ ile cezalandırmaktır. Bunların suçluya takdiri hâkime âittir.

Fıkıh ilminin konuları, daha ziyâde, husûsî (özel) hukûkun konuları arasında yer alan hükümleri düzenlemektedir. Amme (Kamu) Hukûkunun düzenleyici kuralları, tamâmen İslâm devlet başkanıın (halîfenin) tasarruflarına bırakılmıştır. Devlet başkanı, azledilmek ve yaptığı işlerden dolayı cezâlandırmak korkusu olmaksızın, Kur'ân-ı kerîmin bildirdiği hükümlere bağlı kalarak adâleti sağlamak, ammenin (kamunun) ve fertlerin haklarını korumak üzere gerekli gördüğü her türlü icrâatta bulunmak yetkisine sâhiptir.

İslâm Kamu Hukûkunun hilâfet (devlet başkanlığı) ve bunun kamu görevlerinden olan cihâd (İslâmiyeti yaymak), adâleti gerçekleştirmek, zekât, cizye ve haracın tarh ve tahsili, cezâların tenfizi, siyer ve fıkıh kitaplarında geniş olarak açıklanmıştır. İmâm-ı Mâverdî'nin **Ahkâmüs-Sultâniye** kitabında İslâm Kamu Hukûku en geniş şekilde anlatılmaktadır.

Müslümanlar birçok hukuk ilminin temellerini atmışlar ve hukûkun sâhasını genişletmişlerdir. Hukuk Metadolojisi ilminin, Devletler Hukûkunun, Amme Hukûkunun ve Hukuk Sosyolojisinin kurucuları olmuşlardır. İmâm-ı Şâfiî'nin **Risâle'**si, İmâm-ı Muhammed Şeybânî'nin **Siyer-i Kebîr'**i ve buna İmâm-ı Serahsî'nin yaptığı şerhi, İmâm-ı Mâverdî'nin ve Kâdı Ebû Ya'lâ'nın **Ahkâmus-Sultâniyye'**leri ve İbni Haldun'un **Mukaddime'**si bu sâhadaki yazılan ilk eserleri teşkil ederler.

HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN;

dört büyük halîfe. Peygamber efendimizin vefâtından sonra sırasıyla halîfe olan hazret-i Ebû Bekr, hazret-i Ömer, hazret-i Osman ve hazret-i Ali olmak üzere ilk dört halîfeye verilen isim. Ehl-i sünnet îtikâdında dört halîfenin üstünlük sırası, halîfelik sırasına göredir.

Hazret-i Ebû Bekr, Peygamber efendimizin vefât ettiği gün, Eshâb-ı kirâm tarafından 632 senesinde halîfe seçildi. İki sene üç ay on gün halîfelik yaptı. Peygamberlerden sonra Eshâb-ı kirâmın ve insanların en üstünüdür. Peygamber efendimiz ne söylerse hemen kabul ve tasdik ederdi. Bu sebeple Peygamber efendimiz (ona) Sıddîk lakabını vermiştir. Hicrette Resûlullah ile berâber idi. (Bkz. Ebû Bekr-i Sıddîk)

Hazret-i Ömer, hazret-i Ebû Bekr tarafından halîfe seçildi. 634 senesinde halîfe olup, on sene iki ay on bir gün halîfelik yaptı. Hazret-i Ebû Bekr' den sonra Eshâb-ı kirâmın en üstünüdür. Benzeri görülmemiş derecede üstün adâleti sebebiyle Ömer-ül-Âdil ve hak ile bâtılı birbirinden ayıran mânâsında "Fârûk" lakabı ile meşhur olmuştur. (Bkz. Ömer-ül-Fârûk)

Hazret-i Osman, hazret-i Ömer'in tâyin ettiği bir heyet tarafından 644'te halîfe seçildi. On bir sene altı ay on dört gün halîfelik yaptı. Peygamber efendimize iki defâ dâmât olmakla şereflendiği için iki nûr sahibi mânâsına "Zinnûreyn" lakabıyla meşhur olmuştur. O derece hâyâ sahibiydi ki, melekler dahi ondan hâyâ ederdi. (Bkz. Osman-ı Zinnûreyn)

Hazret-i Ali, 656 senesinde Eshâb-ı kirâmın ittifakıyla halîfe seçildi. Dört sene sekiz ay on bir gün halîfelik yaptı. Eshâb-ı kirâmın büyüklerinden ve Peygamber efendimizin dâmâdı olup, hiç puta tapmadan Müslüman olduğu için "Kerremallahü vecheh"; kahramanlığı ve çok cesur olması sebebiyle

“Kerrâr” ve “Esedullah-il-Gâlib” lakaplarını almıştır. Ayrıca takdiri ilâhiyyeye, gösterdiği rızâdan dolayı da “Murtezâ” lakabı verilmiştir. (Bkz. Ali bin Ebû Tâlib)

Peygamber efendimiz Muhammed aleyhisselâmın; Allahü teâlânın emir ve yasaklarını öğretmek, din ve dünyâ işlerini dînin gâyesini yerine getirecek şekilde yürütmek ve mürşid (rehber) olarak insanları terbiye edip, kemâle ulaştırmak gibi başlıca üç vazîfesi vardı. Hulefâ-i Râşidîn bu üç vazîfeyi birlikte yaptı (Bkz. Halîfelik). Sonra gelenler yalnız saltanat vasîfesini yaptı. İlim öğretmek vazîfesi mezheb imâmlarına, insanları terbiye edip kemale ulaştırmak vazîfesi de tasavvuf büyüklerine, evliyâya verildi.

HULÛSİ BEHÇET;

kendi adıyla anılan hastalığı târif ederek dünyâ tıp literatürüne geçen Türk hekimi. Hulûsî Behçet 1889 yılında İstanbul’da doğdu. 1910 yılında tıp tahsilini tamamladı. 1914 senesine kadar Gülhâne Askerî Hastanesinde cildiye asistanlığı yaptı. Çalışmalarını ilerletmek için Avrupa’ya giden Behçet, önce Budapeşte, sonra da Berlin’de bulundu ve 1919 yılında yurda döndü. 1933 yılında İstanbul Üniversitesi yeni uygulamalarla açıldığında Hulûsî Behçet, Tıp Fakültesi Deri Hastalıkları ve Frengi Kliniğine profesör tâyin edildi. On dört yıl boyunca başarı ile hizmet etti.

Hulûsî Behçet’in çalışmaları özellikle “Wright çıbanı”, “Dermatitis figus carica” ve “Frengi” üzerinde oldu. Daha sonra 1922 yılında üzerinde çalışmaya başladığı bir hastalığı 1947 Eylülünde Cenevre’de toplanan Milletlerarası Tıp Kongresine sundu. Bu hastalık, gözde “iridosiklit” (iris ve siliar cismin iltihâbı), “ağızda aft” ve “cinsel bölgelerde afta benzer oluşumlar” olmak üzere üç ana belirti ile özetlenmekteydi. Bu hastalık Zürih Tıp Fakültesi Dermatoloji Profesörü Mischneri’nin teklifi üzerine “Morbus Behçet” (Behçet Hastalığı) olarak adlandırılıp kabul edildi.

1939 yılında ordinaryüs profesör olan Hulûsî Behçet’in **Klinikte ve Pratikte Frengi Teşhisi ve Deri Hastalıkları** adıyla kıymetli bir eseri vardır.

Dünyâda Tıp literatüründe adı çok geçen Türk hekimi Hulûsî Behçet, 8 Mart 1948’de öldü.

HUMBARACI OCAĞI;

Osmanlı askerî teşkilâtında humbara yapan ve bunu kullanan sınıfın bağlı olduğu ocak. Humbara, demir veya tunçtan dökülmüş el bombası olup, tüfekle atılanları da vardı. Bu silâhı kullanana “humbaracı”, âmirlerine ise, “humbaracıbaşı” deniliyordu.

Humbaracılar Osmanlılarda eskiden beri mevcud olup, bir kısmı Cebeci bir kısmı Topçu Ocağına bağlıydılar. Humbaracıların asıl kısmı, kapıkulu sınıfları gibi maaşlı olmayıp, timar sâhibiydiler. Bunlar devlet merkezinde bulunmayıp, kalelerde hizmet ederlerdi. Bunların timarları, kaleleri civârında bulunurdu. Timarlı humbaracılar 17. asır başlarından îtibâren ihmâl edildiğinden ehemmiyetleri kalmadı.

Humbaracı Ocağı, aslen Fransız olup 1729’da Türkiye’ye ilticâ eden ve Müslüman olduktan sonra Ahmed ismi verilen Kont Bonneval tarafından ıslâh ve tanzim edildi. Bunlar için Üsküdâr’da Ayazma Sarayında yeniden bir îmâlâthâne ile kışla yaptırıldı. Bu sûretle yeniden teşkilâtlanan humbaracıların miktârı üç yüzü timarlı ve üç yüzü ulûfeli olarak 601 kişi oldu. Ocak, oda denilen ve her biri yüz kişiden meydana gelen altı bölüğe ayrıldı. Bunların üçü ulûfeli, üçü de timarlıydı. Her ulûfeli odaya iki yüz akça ile bir odabaşı ve doksanar akça ile iki tâne ellibaşı ve elli akça yevmiyeyle üç tâne otuzbaşı, otuzar akça yevmiye ile on tâne onbaşı, vekilharç, çavuş, imâm, cerrah, yazıcı, davulcu tâyin edildi. Neferlerin yevmiyesi on sekiz, “alaybaşı” denilen humbaracıbaşının yevmiyesi ise üç yüz altmış akçaydı.

Üçüncü Selim Handan îtibâren görülen ıslâhat devresinde, 1792’den îtibâren Humbaracı Ocağında timarlı ve ulûfeli şeklindeki ayırıma son verilerek, hepsinin devlet merkezinde bulunmaları kabul edildi. 1795’te ise Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûnun açılması üzerine Humbarahâne kapatılıp talebeleri bu okula nakledildi. Humbaracılar, Sultan İkinci Mahmûd döneminde Vak’a-i Hayriye adı verilen yeniçerilerin kaldırılması sırasında devletin tarafını tutarak büyük bir hizmet yaptılar.

HUMEYNİ;

İran’da Şah rejiminin devrilmesini sağlayan Şiî lider. 17 Mayıs 1900’de İran’ın Humeyn şehrinde doğdu. 3 Haziran 1989’da Tahran’da öldü.

Çevresinde tanınmış Şiîlerden olan babasının bir toprak ağası tarafından öldürülmesi üzerine ağabeyi tarafından büyütüldü. Babasının öldürülmesinin gerisinde Şah’ın olduğuna inandığından, küçük yaştan îtibâren Şahlık rejimine düşman oldu. Şah’ın Sünnî Müslümanlara serbest hareket imkânı sağlaması da bu düşmanlığını arttırdı. İran’da çeşitli medreselerde eğitim gördükten sonra 1950’de Ayetullah Kuşânî’nin ölümü üzerine İran Şiî topluluğunun başına geçip 1962’de Kum’a yerleşti. 1963’te Şah Rıza Pehlevi’ye karşı girişilen gösterileri düzenleyenlerden olduğu için tutuklandı. 4 Kasım 1964’te sürgün

edildi ve Irak'ta Necef'e yerleşti.

6 Ekim 1978'de Irak'ı da terk etmesi istenince Paris'in banliyösü olan Neauple-le-Château'ya yerleşti. Oradan Fransa başta olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerinin sağladığı imkânlarla İran'da Şah yönetiminin yıkılması ve Şiî inancına dayalı bir devlet kurulması gâyesiyle propagandaya girişti. 1978-79 yıllarında İran'da yaygınlaşan kitle gösterileri sonunda Şah Rıza Pehlevî 16 Ocak 1979'da İran'ı terk etmek mecburiyetinde kaldı. 1 Şubat 1979'da İran'a dönen Humeyni ömür boyu dînî lider ilân edildi ve Kum'a yerleşti.

İran'da Şiî inancına dayalı cumhûriyeti kurduktan sonra muhaliflerini sırasıyla bertaraf eden Humeyni, binlerce kişiyi öldürttü veya hapse attırdı. Sünnî Müslümanlara da çeşitli zulümler yaptı. 1980'de başlayan ve 1988'e kadar süren Irak Harbi sırasında barışçı bir çözüm arayışını uzun süre reddetti ve savaşın Saddam devrilinceye kadar sürdürüleceğini îlân etti. Ortadoğudaki çeşitli ülkelerde yaşayan Şiî militanları destekleyerek bölgede terörün artmasına sebeb oldu. 1989 yılı başlarında hastalandı ve Haziran ayı başında öldü.

HUMMA;

Alm. *Pest (f),* **Fr.** P*este,* **İng.** *Plague.* Ateşli hastalıklara, hastalık nöbetlerine ve sıtmaya verilen genel ad. Ateşli ve bulaşıcı olan hastalıklar, tifüs ve tifo gibi salgınlar "humma" adıyla anıldığı gibi kızıl, kızamık, kızamıkçık, çiçek, su çiçeği gibi deride döküntüye sebep olan hastalıklar da halk arasında "döküntülü humma" olarak bilinir. Malta humması, Akdeniz bölgelerinde görülür. Bunlar insanlara, keçi sütünden "Micrococus melitensis" adlı bakterilerle geçer. Bunlar ateşli ve bulaşıcı bir hastalığa sebep olur.

Sarı humma, çoğunlukla Orta ve Güney Amerika ile Batı Afrika'da rastlanan tehlikeli ve bulaşıcı bir hastalıktır. Sarı humma sivrisineği (Aedes aegypti) tarafından taşınan bir virüsle insandan insana bulaşır. 2-7 günlük kuluçka döneminden sonra hastalığın üç dönemi mevcuttur. Başlangıç olan ilk döneminde, yüksek ateş, titreme, baş ağrısı, kol ve bacaklarda ağrılar, bulantı ve kusmalar görülür. Hastanın elmacık kemiklerinin bulunduğu yüz bölgesi kıpkırmızı olur. 3-4 gün sürer. Her zaman görülmeyen ikinci dönem birkaç saat sürer. Aldatıcı bir iyileşme görülür. Ateş düşer. Hasta iyileştiğini sanır.

Üçüncü dönemde ateş yeniden yükselir. İlk belirtiler yeniden ortaya çıkar. Hastanın derisi kırmızımtrak koyu sarı bir renk alır. Hastalık bu özelliğinden "sarı humma" adını alır.

Hastalık ağır geçmediği taktirde hasta birkaç haftada iyileşir. Hastalık âmili virüse karşı etkili bir tedâvi metodu yoktur. Hastalığın yayılmasını önlemek için hasta, doktor kontrolünde ayrı yerde tutulur ve virüsü bulaştıran sivrisineklerle mücâdele edilir.

HUNEYN BİN İSHAK;

dokuzuncu yüzyılda Irak'ta yetişen ve fen ilimlerinin bir çok sahasında tercüme yapan, eser yazan âlim. Künyesi, Ebû Zeyd'dir. 810 (H.194) senesinde Fırat kıyısındaki Hire kasabasında doğdu. 873 (H.260) senesinde Bağdat'ta vefât etti.

Huneyn bin İshak'ın babası eczâcıydı. Babasının laboratuvarındaki malzeme ve âletler, Huneyn bin İshak'ta ilme karşı bir ilgi uyandırdı. Basra'ya gidip, meşhur dil âlimi Hâlid bin Ahmed'den Arap dili ve edebiyâtını öğrendi. Asıl arzusu tabip olmaktı. Bu yüzden Bağdat'a giderek, Yahyâ bin Maseveyh ve başkalarından tıb ilmini tahsil etti. Ayrıca Yunanca, Süryânice ve Farsçayı öğrendi. Hocası gibi meşhur bir tabip olmak istiyordu. Bunun için Anadolu'ya giderek eski doktorların eserlerini asıllarından okuyup inceledi.

Bağdat'a yerleşen Huneyn bin İshak'ı, halîfe, tercüme dîvânına reîs tâyin etti. On yedi yaşında tıb dersleri vermeye başladı. Yorulmadan çalışmaları tıb alanında söz sâhibi olmasına ve halîfe Mütevekkil'in özel doktorluğuna kadar yükselmesine sebeb oldu.

Huneyn bir İshak, tıbbın göz sâhasında meşhur oldu. Gözle ilgili eseri, sâhasında en kıymetli eserler arasında yer aldı. Bu alanda ilk eser verme şerefi Huneyn bir İshak'a âit olup, tıptaki bilgisi, devrine göre en üst seviyedeydi.

Huneyn bin İshak, tabipliği yanında tercümeciliğiyle de tanındı. Bu faaliyetlere, halîfe Me'mun zamânında başladı. 856 senesinde Mütevekkil'in Bağdat'ta kurduğu tercüme mektebi ile kütüphânesinin idâre işlerini yürüttü. Bu zaman içinde Yunanlı tabîb Galen'in (Calinos'un) eserlerinin hepsini Arapçaya tercüme etti. Halîfe, yaptığı her tercüme kitaba ağırlığınca altın verdi. Lisâna son derece hâkim olduğu için yaptığı tercümeler sıhhatli ve güvenilirdi.

Huneyn bin İshak, yüze yakın eser yazdı. Bu eserlerinden bâzıları şunlardır:

1. El-Aşr (Makâlât fi'l-Ayn): Göz hakkında yazılan en eski eserdir. Eser, 1926 senesinde İngilizceye tercüme edilmiştir. Daha sonra Max Mayerhof Almancaya çevirmiştir.

2. Kitâb-ül-Medhal fit-Tıb: Bu eser sorulu-cevaplı şekilde kaleme alınmıştır. Eser, Galen'in **Ars Parva** adlı kitabına, yazdığı bir girişten ibârettir.

3. Kitâb-ül-Mevlûdîn: Tabîat ilimleri hakkında bir eserdir.

4. Târîh-ul-Âlem vel-Mebde vel-Enbiyâ vel-Mülûk vel-Ümem: Kendi devrine kadar olan târihi ihtivâ eder.

5. El-Füsûl-ül-Ebukrâtiyye: Tıb ilmine dâir matbû bir eserdir.

6. El-Kavl fî Hıfz-il-Esnân ve Istıslâhihâ: Diş sağlığı hakkındadır. Bilinen tek nüshası Şam'daki Zâhiriyye Kütüphânesindedir.

7. Ed-Dav'ü ve Hakîkatuhu: Işınların mâhiyetine dâirdir. Süryânice yazılan bu eser, Kayyûm bin Hilâl tarafından Arapçaya tercüme edilmiştir.

8) Et-Teşrîh-ül-Kebîr, 9) El-Mesâil fil-Ayn, 10) Medhal ilâ ilm-ir-Rühâniyyât, 11) El-Mesâil fit-Tıb lil-Müteallimîn, 12) El-Kuvel Eğziyefî, 13) Tedbîr-ul-Esihha.

Huneyn bin İshak'ın göz hakkındaki eserini 18. asra kadar, batılı tabipler elkitabı olarak kullanmışlardır. Göz alanında ciddî eserler kaleme alan Ali bin İsâ ve Ammâr, çalışmalarında Huneyn bin İshak'ın bu eserinden faydalanmıştır. Eseri Lâtinceye tercüme eden batılı tabip Konstantin, kendisine mal etmeye kalkıştı. İlmî ahlâkla bağdaşmayan bu durum Demetrius tarafından açığa çıkarıldı. Konstantin'in kitabını inceleyen Demetrius, eserin Huneyn bin İshak'ın eserinin tercümesi olduğunu ortaya koydu.

HUNEYN VE TÂİF GAZVESİ;

İslâm târihinde Hevazin ve Sakîf kabileleri ile 629 (H.8) senesinde yapılan savaş. Mekkeli müşriklerle yapılan Hudeybiye Antlaşmasından sonraİslâmiyet, Arabistan'ın her tarafına yayıldı. Putperestlerin merkezi Mekke Müslümanları tarafından fethedildi ve bütün putlar kırıldı. Mekke'nin fethinden sonra Kureyş kabilesinin çoğu Müslüman olunca bunlarla dost geçinen civar kabileler de İslâmiyete karşı yakın bir alâka duymaya başladılar. Ötedenberi Müslümanlara düşmanlığı ile tanınan Hevazin kabilesi İslâmiyetin zaferinden endişe etmeye başladı. Aynı hâlin kendi başlarına da geleceğini düşünerek Müslümanlarla savaş yapmaya karar verip Taif'te bulunan Sakîf Kabilesi ile birleştiler. Sa'doğulları Kabilesi ve diğer bâzı küçük kabileler de bunlara katıldılar. Böylece Müslümanlara karşı 20.000 kişilik bir ordu hazırlayıp, Mâlik bin Avf'ın emrine verdiler. Huneyn Vâdisinde toplandılar, ayrıca kadınlarını, çocuklarını, koyunlarını ve sığırlarını da savaş meydanına getirdiler.

Peygamber efendimiz bu birleşik düşman kuvvetlerinin hareketini haber alınca, bilgi almak üzere düşman topluluğunun arasına gizlice bir haberci gönderdi. Bu haberci kıyâfet değiştirerek birkaç gün düşman ordusu arasında kaldı. Durumlarını inceleyip döndü. Bu görevli sahâbi, gördüklerini olduğu gibi anlattı. Bundan sonra Peygamber efendimiz derhal hazırlığa başladı. Düşmana karşı 12.000 kişilik bir ordu hazırladı. Huneyn Vâdisinde düşmanla karşı karşıya geldiler.

Savaş seher vaktinde başladı. İslâm ordusu sabahın karanlığında Huneyn'e inmiş, sâhanın ancak alçak kısımlarında yer tutabilmişti. Buna karşılık düşman kuvvetleri en müsait yerleri ele geçirmiş ve pusu kurmuştu. Peygamber efendimiz bütün tedbirleri alıp askerlere zırh giydirdi. Düşmanı gâfil avlamak için Huneyn vâdisine gizlice inildi. Hâlid bin Velid hazretlerinin öncü kuvvetleri ileri atıldı.

Vâdinin iki tarafında pusu kurmuş olan düşman kuvvetleri aniden ok atmaya başladılar. Askerî manevraya elverişli olmayan bu dar vâdide ok yağmuruna tutulan mücâhidler bir müddet için geri çekildiler. Bu arada İslâm ordusuna gönüllü olarak katılan bir miktar Mekkeli, ordudan ayrıldı. Düşman kuvvetleri Müslümanları tâkip etmek üzere tepelerden aşağı hücum etti. Peygamber efendimiz ise etrafında bulunan Eshâb-ı kirâm ile birlikte düşmana karşı ilerliyordu. Yanında bulunan amcası hazret-i Abbâs'a dağılan ordunun toplanması için onları çağırmasını söyledi. Hazret-i Abbâs gür sesiyle "Ey Medîneliler! Ey Semûre ağacının altında Resûlullah'a söz veren Eshâb! Dağılmayınız! Buraya toplanınız!" diye bağırarak orduyu toplanmaya çağırdı.

Bu sırada ortalık aydınlanmağa başladı. Hazret-i Abbâs'ın gür sesini duyan İslâm ordusu "Lebbeyk" sesleriyle her taraftan koşuştular. Böylece İslâm ordusu bir araya toplandı. Bütün güçleriyle düşman üzerine saldırdılar. Kılıç şakırtıları veİslâm ordusunun tekbir sedâları her tarafı çınlatıyordu. Bu durumu gören düşman bir anda dehşet ve korkuya kapıldı. Hazret-i Osman, hazret-i Ali, Ebû Dücâne gibi kahraman sahâbiler, savaşın en dehşetli anlarında Peygamber efendimizin önünde düşmana göğüslerini siper ederek çarpışıyorlardı.

Bu sırada Peygamber efendimiz "**İşte şimdi fırın tutuştu! Harp kızıştı."** buyurdu. Binmiş olduğu

Düldül adlı hayvandan inerek şöyle duâ etti: **“Allahım bize yardımı indir! Muhakkak sen, onların bize gâlip gelmesini istemezsin.”**

Sevgili Peygamberimiz, Allahü teâlâya olan yalvarmaları arasında, yerden bir avuç kum aldı. **“Yüzleri kara olsun!”** buyurarak müşriklerin üzerine savurdu. Sevgili Peygamberimizin bir mûcizesi olarak, düşman askerleri içinde gözlerine kum dolmadık kimse kalmadı. Melekler de yardıma gelmişti. Bu husus Kur’ân-ı kerîmde Tevbe sûresi 25 ve 26. âyetlerinde bildirilmiştir. Peygamber efendimiz; **“Allahü teâlâya and olsun ki, onlar bozguna uğradılar.”** buyurdular. Müşrikler, bozulmaya, geri dönüp kaçmaya başlamışlardı. Geri döndükçe peşlerinde şanlı Sahâbileri görüyorlar, harp meydanına getirdikleri hanımlarını, çocuklarını ve mallarını bırakarak son sür’atle kaçıyorlardı.

Harp meydanında yetmiş ölü, altı bin esir ve hadsiz hesapsız mal bırakmışlardı. Kaçanların bir kısmı Tâif Kalesine sığındı, bir kısmı da Nahle’ye, Evtas’a gitti. Kumandanları Mâlik bin Avf, Tâif’e sığınanlar arasındaydı. Eshâb-ı kirâm onları bir müddet tâkib etti. Evtas’ta yine şiddetli çarpışmalar oldu. Düşman yine bozguna uğradı.

Allahü teâlânın izni, Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem efendimizin himmeti bereketiyle zaferi yine Müslümanlar kazandı. Dört şehid verilmiş, bazı sâhâbiler de yaralanmıştı. Hâlid bin Velîd hazretlerinin de yaralı olduğunu işiten sevgili Peygamberimiz, yanına varmış, yarasını mübârek elleri ile sıvazlayınca, yarası ânında iyi olmuştu.

Bu zaferden sonra Sakîf kabilesi mensupları memleketleri olan Tâif’e kaçtılar. Peygamber efendimiz Tâif üzerine yürüyüp kesin netîce almayı istiyordu. Sakif kabilesi pek sağlam olan kalelerine kapanıp savunmaya geçtiler. Kale kuşatıldı. Ancak kalenin muhkem olması sebebiyle fethetmek mümkün olmadı. Yirmi gün süren kuşatma sırasında on dört sahâbî şehit düştü.

Peygamber efendimiz bu kuşatmadan netice alınamayacağını görerek Eshâb-ı kirâm ile Tâif’ten ayrıldı. Ayrılırken; **“Yâ Rabbî Sakîflere doğru yolu göster!Onları bize getir.”** diye duâ etti. Huneyn gazâsında ele geçirilen esirler ve ganîmetlerin toplandığı Cirâne’ye geldi. Altı bin esirin yanı sıra yirmi binden ziyâde büyük ve kırk binden ziyâde küçük baş hayvan ile hesapsız zînet eşyâsı ganîmet alınmıştı. Onları, hak sâhibi mücâhidlere paylaştırdı. O sırada Hevâzin kabîlesinden bir heyetin, huzûra kabul edilmek için istirhâmda bulundukları öğrenildi. Sevgili Peygamberimiz, onları kabul etti. Heyet, Hevâzin Kabîlesinin tamamının Müslüman olduğunu bildirince, Âlemlerin efendisi, çok memnun olmuşlardı. Bunun üzerine kendisine düşen esirleri, derhâl serbest bırakıp geri verdi. Eshâb-ı kirâm da aynı şekilde yaptılar. Bundan sonra Mekke’ye döndüler. Peygamber efendimiz, Attâb bin Esîd’i Mekke’ye vâli yaptı. Mu’âz bin Cebel hazretlerini de din bilgilerini öğretmek için bıraktı. Kâbe-i muazzamayı tavâf edip, umresini yaptıktan sonra şanlı Eshâbı ile tekrar Medîne’nin yolunu tuttular.

Bir sene sonra Tâifliler, Müslüman olmak için altı kişilik bir heyeti, Medîne’ye sevgili Peygamberimiz’in huzûruna gönderdiler. Resûl-i ekrem efendimiz, onların Müslüman olmalarına çok sevinip, kendilerine bâzı imtiyâzlar vererek Tâif’e gönderdi. BaşlarınaOsman bin Ebi'l-Âs hazretlerini vâli tâyin etti. Sonunda Hevâzin Kabilesi reisi Mâlik bin Avf da bu haber üzerine gelip Sevgili Peygamberimizin huzûrunda Müslüman oldu.

HUNLAR;

Alm. *Hunne (m), Hunnin (f),* **Fr.** *Les Huns (pl.),* **İng.** *The Huns.* Orta Asya’da ve Avrupa’da devlet kuran ilk Türk boyu. Hunlara Çin kaynaklarında Hiung-nu adı verilmektedir. “Kun” ismi ile anılan Hunlar, târihte bilinen ilk Türk devletini kurmuşlardır. Hunlarla uzun süren mücâdeler yapan Çinliler, Türk saldırılarına karşı koyabilmek için meşhur Çin Seddini yapmışlardır.

Hunlar hakkında ilk bilgilerin bulunduğu Çin kaynaklarında; kuzeylerinde yaşayan atlı göçebelerin, sınırlarını geçerek ülke içine yaptıkları akınlar ve Çin prensleri veya hükümdârlarının çok defâ birbirlerine karşı giriştikleri saltanat mücâdelelerinde, büyük bir askerî güce sâhip bu göçebelerden yardım aldıkları yazılıdır. Çağımızdan üç bin yıl önceleri Kuzey Çin ülkelerinde görülen, atlı göçebe denen ilk Türkler, daha sonra Hun adı ile târih sahnesine çıkmışlardır.

Mîlattan önce 318 yılında, Kuzey Şansi’deki Çin prensleri, ülke içindeki saltanat kavgalarında “Kuzey Canavarları” dedikleri Hunlardan yardım alıyorlardı. 220 yılında Teoman (Tuman) Yabgu (220-209), Türk boylarını birleştirerek siyâsî birlik kurdu. Çin’deki iç karışıklıklardan faydalanıp, devletin sınırlarını genişletti. Çinlilere çok zor günler yaşattı. Sarı Irmağı geçip, Çinlilerin en büyük dayanağı olan Çin Seddini aştı, Türk atlılarını Çin içlerinde koşturdu.

Oğlu Mete (Motun, Bapatır ve Bahadır da denir), Teoman Yabgu’dan iktidârı, zorla aldı. Mîlâddan önce 209 yılında Hun hakanı olan Mete’nin adı destanlara geçti. Mete (M.Ö. 209-174) Çin Seddini aşıp Çin’e girdi. Asya’nın fethine teşebbüs edip, Büyük Okyanusla, Hazar Denizinin kuzey kıyıları, Sibirya ile Himalayalar arasındaki bölgeyi ele geçirdi. On sekiz milyon kilometre karelik bir alanı hâkimiyeti

altına alıp, târihin en büyük imparatorluklarından birini kurdu.

Mete'nin M.Ö. 174 yılında ölümü ile yerine oğlu Gökhan (M.Ö. 174-161) geçti. Gökhan devrinde Hun İmparatorluğunun teşkilâtı daha da kuvvetlendi. Devletin sınırları genişledi. Çin, Hunlara vergi vermek sûretiyle barış politikasını devâm ettirdi. Gökhan, Tanrı Dağlarının doğusunu ellerinde tutan Yüeçileri yenerek batıya sürdü. Hunların doğu komşusu Çinliler, Türkleri askerî güç ile yenemeyeceklerini anlayınca, "Türk'ü Türk'e kırdırmak" politikasını tâkip ettiler. Mîlâddan önce birinci yüzyılda Hunları Doğu ve Batı Hunlar olmak üzere ikiye ayırdılar. Batı Hun Devleti, M.Ö. 48-36, Doğu Hun Devleti ise M.Ö. 48-M.S. 48 yılları arasında hüküm sürdü. Çiçi Hân (M.Ö. 56-36) bölünmeyi önlemek için uğraştıysa da muvaffak olamayıp, Çinliler tarafından öldürüldü. Doğu Hun Devleti, M.S. 48'de Çinlilerin askerî baskı ve siyâsî entrikaları sonucu Güney-Doğu ve Kuzey-Batı Hun İmparatorluğu adıyla ikiye bölündü. Kuzey Hun (38-93), Güney Hun (48-303) devletleri Sienpiler ve Çinliler tarafından yıkıldı. Hunlar batıya ve güneye inerek, târihteki büyük "Kavimler Göçü"nü başlattılar. Batıya gidenlere "Avrupa Hunları", Hindistan'a gidenlere "Akhunlar" adı verildi.

Avrupa Hunları (M.S. 90-468), Hazar Denizi ile Yayık ve İdil ırmakları arasında kalan geniş bir alana yayıldılar ve bölgede yaşayan kabîleleri de hâkimiyetleri altına aldılar. 375 yılında Balamir komutasındaki Hunlar, akınlarını Avrupa'ya yönelttiler. İdil Irmağını geçen Hun akıncıları, Tuna boylarına kadar gelip, Macaristan'a yerleştiler. Munçuk'un oğlu Attila (445-453) zamânında 447-448 yıllarında Avrupa'da yetmiş kadar şehir ele geçirildi. Hun orduları İstanbul kapılarına dayanıp, Bizans'ı haraca bağladı. 451'de Galya'ya yâni Fransa'ya girdi. Milano ve Parvia'yı da alan Attila, Roma üzerine yürüdü. Papa Üçüncü Leon ve Roma Konsül Heyetinin ricâları ile Batı Roma İmparatorluğu merkezine girmedi (452). Anlaşma yapıp, Roma'dan geriye döndü. Avrupa'da çok kan döktü. "Allah'ın gazabı" da denilen Attila 453 yılında öldü.

Attila'nın ölümünden sonra dört milyon kilometrekarelik geniş bir alana yayılan Avrupa Hunları, taht kavgaları sonucu dağılmaya başladı. Attila'nın büyük oğlu İlek Han (453-454) 454 yılında öldürülüp, yerine diğer oğlu Dengizek (454-496) geçti. Dengizek Han, Hunları birlik içinde toplayarak devleti koruyup, yaşatmak istemesine rağmen muvaffak olamadı. Attila'nın diğer oğlu İrnek, 496 yılında Bizans'a tâbi oldu. Avrupa kavimleri, hunlardan teşkilâtçılığı öğrenip, sosyal ve siyâsî hayatlarına yön verdiler.

Akhunlar (420-567): Büyük göç sırasında Hun Türklerinin bir başka kolu Orta Asya'dan güneye inerek Afganistan, Kuzey Hindistân ve Türkistan'ın bir bölümünü içine alan bölgeye yerleşti. 420 yılında Akhuşunvar'ın kurduğu Akhun Devleti, Kuzey ve Güney Akhunlar olmak üzere ikiye ayrıldı. 496 yılında Güney Akhunlar hükümdârı Toraman zamânında imparatorluk hâline geldiler. Altıncı yüzyılda Göktürk hâkimiyetine giren Akhunlar, 567'de yıkıldı. (Bkz. Akhunlar)

Hunların devlet başkanına "Şan-yü" ve "Tanrıkut" denir ve kutsal kabul edilirdi. Hânedân en soylu ve imtiyâzlı kabîleden gelirdi. Ordu teşkilâtı ikili, dörtlü, altılı ve yirmi dörtlü usûle dayanıp, onluk,yüzlük, binlik ve on binlik düzenleri vardı. Hun ordusu yirmi dört tümenden meydana gelirdi. Hunlar atlı göçebe hayâta alışıp, at eti yiyerek, kısrak sütü içerek, çoluk çocukları ile at sırtında dolaşarak, atlı savaş usûlünü ilk defâ kullanmışlardır. Çok süratli hareket kâbiliyetine sâhib olduklarından, büyük orduları ve vuruş güçleriyle, kendilerinden daha kalabalık yerleşik milletlere üstünlük sağlamışlardır.

Atlı göçebe hayâtın icâbı olarak Hunlar çepken, yelek, şalvar, börk, deri kalpak, tokalı kemer gibi giyim kuşam; sucuk, pastırma, kakaç, kuru kaymak, tarhana, kurut, kavurga, kavut gibi yiyecekler ile kendi buluşları olarak tulum, türgü, deri sofra altı, tuluk, yannık, dağarcık gibi deri eşyâları kulanırlardı. Çok hızlı göç eden Hunlar, çoluk çocukları, davar, sığır ve deve sürüleri ile yedek atları sâyesinde bir iki yıl içinde Çin Seddinden Kafkaslar ve Tuna boylarına ulaşmışlardır.

Hunlar, atlı savaş usûlleri sâyesinde çok kalabalık Çinlileri ve Romalıları yenmişlerdir. Türk savaş usûlü ve giyim kuşamını taklid etmek isteyen Çinliler ve Bizanslılar, koşan at üzerinde geriye ok atma, hünerini bile gösterememişlerdir.

Din adamlarına Şâman derlerdi. Bu bakımdan Hun inancına Şamanizm adı verilmiştir. Şamanların cenâzede, düğünde şiir söyleyen, çişitli konularda fikri sorulan ve aynı zamanda ahâlinin tedâvi işleriyle uğraşan kimseler olduğu sanılmaktadır. Şamanlardan başka olan bilgeler, daha çok tutulurdu. Bunlar, çok bilgili ve tecrübeli kimselerdi. On iki hayvanlı Türk takvimini kullanıp, dört yön ve renk adına göre de teşkilat ve coğrafî tâbirler kullanırlardı.

Hunların hür idâresi altında danışma meclisi mâhiyetinde "Kingeş Meclisi" denilen "Yıllık Dernek, Yığınak" toplanıp, ziyâfetler verilirdi. Bu meclis, hükümdâr seçmek, mevki, damga, ünvân vermek, insan ve hayvan sayımı yapmak için toplanırdı. Bir çeşit devlet meclisi olan topluluk, Türklerin tanışma ve kaynaşmasını da sağlardı.

HURMA (Phoenix dactylifera);

Alm. *Dattelpalme (f),* **Fr.** *Dattier(m),* **İng.** *Date palm.* **Familyası:** Palmiyegiller (Palmae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Yerli bitkimiz değildir. Batı, Güney Anadolu ve Akdeniz bölgesinde yetişir.

İnsanoğlunun yetiştirdiği en eski bitki çeşitlerinden biri. Bâbil'in en eski yerlileri Sümerler hurmayı en azından 5000 sene önce ilk defâ yetiştirmişlerdir. Kuzey Afrika ve Orta Doğu bölgelerinin ekonomisinde çok eskiden beri büyük bir rol oynar. Amerika'ya İspanyollar tarafından 19. yüzyılın başlarında getirilmiş ve Meksika civârında yetiştirilmiştir. İlk defâ Basra Körfezinde yetiştirildiği tahmin edilen hurma bitkisi yaklaşık 18-24 m boyundadır. Yapraklarının bir kısmı yere doğru sarkar ve bir kısmı da yukarı doğrudur. Yapraklarının uzunlukları 6 m civârındadır. Gövdeleri diktir. Tabanından birçok sürgün verir. Yelpâze olan yapraklarının büyükleri tepede toplanmıştır. Çiçekleri ekseriyâ tek cinslidir. Başak tipindeki çiçekleri "spata" adı verilen büyük yapraklarla çevrelenmiştir. Gövdesinde yapraklar genellikle toplu olarak bulunur. Küçük sarı çiçekleri toplu hâlde açarlar. Farklı cinsiyetli çiçekler ayrı ağaçlarda yetişir. Dişi çiçekler zamanla tek tohumlu meyvelere dönüşürler. Meyveleri sarımsı kahve renkli, dış kabuk sarımsıdır. Orta kısım etli ve şeker bakımından zengindir. Tohum silindirik, sert ve bir yüzü boyuncaderin olukludur.

Kullanıldığı yerler: Bu bitkinin meyvesinden, özünden, ağacından ve yapraklarından farklı çeşitte faydalanılır. Hurmanın meyvesi tatlı ve besleyicidir. Yaklaşık % 20 nem ihtivâ eden tâze hurmalarda % 60-65 şeker ve % 2 protein vardır. Kurumuş hurmalarda şeker oranı % 75-85 civârındadır. Bir diğer hurma çeşidi olan Phoemx sylvestris'ten hurma şekeri elde edilir.

Hurma, minimum sıcaklık derecesi -7°C olan her çeşit tropik ve tropikaltı iklimde yetiştirilebilir. Fakat verimli bir mahsül elde etmek için, uzun sıcak mevsimlere ihtiyaç vardır. Ayrıca meyvenin olgunlaşması esnâsında çok az veya hiç yağmuryağmamalıdır. Bu sebepten çöl arâzileri uygundur. Hurma, birçok toprak çeşidinde yüksek tuz oranından etkilenmez. Fakat, yüksek verim için az tuzlu, sulanmış topraklar tercih edilir.

Hurmalar tohum veya fidanla yetiştirilir. Verimi çoğaltmak, arzu edilen çeşidi elde etmek ve meyve vermeyen erkek bitkilerin sayısını sınırlamak için fidanla yetiştirme tercih edilir. Hurmaların 1000'in üzerinde çeşidi olmakla berâber, meyveler genellikle, yumuşak, yarı kuru ve kuru olmak üzere üç çeşide ayrılır. Hurma yetiştirmede sun'î tozlaştırma yaygın bir şekildir.

Irak, dünyânın en büyük hurma üreticisidir. Irak'ın üretiminin yaklaşık yarısı Şattülarap bölgesinden elde edilir. Bu bölge hurma yetiştirmek için her türlü şarta sâhiptir. Diğer büyük üreticiler, İran, Suudi Arabistan-Cezâyir, Libya, Pakistan, Fas, Tunus ve Sudan'dır.

Memleketimizde Phoenix dectylifera türü örnekleri azdır. Buna karşılık Phoenix canariensis daha çok yetiştirilmektedir. Gövde tabanında sürgünler vermesi ve tohumların daha kısa ve şişkin oluşu ile ayırt edilir. Batı ve Güney Anadolu ve Akdeniz bölgesinde yetiştirilmektedir. Memleketimizde yetişenlerin hurma meyvelerinin gıdâ bakımından önemi yoktur, daha çok gölge verici olarak kullanılır.

Hurma, dînimizde de önemli bir yere sâhiptir. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem hurma ile iftar ederdi. Bir hadîs-i şerîfte şöyle buyurdu: **"Oruçlu olan kimse, hurma ile iftar etsin! Çünkü hurma bereketlidir."** Hurmanın bereketli olması, şöyledir ki, onun ağacına "Nahle" denir. Bu ağacın yaradılışında, topluluk ve adâlet vardır. İnsanın yaradılışı da böyledir. Peygamber efendimiz Nahle ağacına, Âdemoğullarının halasıdır dedi. **"Halanız olan nahleye saygı gösteriniz! Çünkü bu ağaç, Âdem aleyhisselâmın çamurundan kalan artıktan yaratılmıştır."** buyurdu. Bunun için, Nahlenin meyvesi olan hurma yiyince, insanın parçası, dokusu olur. Böylece, hurmada bulunan her şey insana da aktarılmış olur. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem başka bir hadîsi şerîfinde de; **"Mü'minin sahurunun hurma ile olması, ne güzeldir."** buyurmuştur.

HURON;

Kuzey Amerika'da ABD ile Kanada arasında bulunan dünyânın en büyük göllerinden biri. Alanı 59.600 km2dir. Saint Clair Irmağı ile Superior Gölüne, Mackinac Boğazıyla da Miçhigan Gölüne bağlanır. Gölün uzunluğu 510 km, en geniş yeri 330 km, en derin yeri 215 m, ortalama derinliği ise 60 metredir. Kıyıların tabiî güzelliği ve suyunun kalitesi ile dikkati çekmektedir. Dünyâda en çok adaya sâhip göldür. Kenarında kış sporlarından kayak ve buz patenti gün geçtikçe artmaktadır. ABD-Kanada sınırı bu gölün arasından geçer. Ayrıca büyük bir göl durumunda bulunan Georgiyan Körfezi de bu gölün bir kısmıdır.

Deniz yüzeyinden 200 m kadar yüksekte olan Huron Gölünün sularında çok çeşitli balık vardır. Genel olarak aralıktan nisana kadar buzla kaplı olan göl, şiddetli fırtına etkisindedir. Huronlar, Kuzey Amerika'da, Huron Gölü kıyısında 17. yüzyılda yaşamış yerli bir kabiledir. Fakat asıl Huronlar Saint

Lorent bölgesinden gelmiş olan dört kabîleden meydana gelirdi. Nüfusları 20.000 olup Georgian Yarımadasında (Şimdiki Ontario) yaşarlardı.

HURREMİYYE;

İslâmiyetten önceki (Mani dîni) ve Mecûsilikteki bozuk inanışları İslâm dînindenmiş gibi göstermeye çalışarak, İran Âzerbaycanı'nda ortaya çıkan, İslâm dîninin emir ve yasaklarını geçersiz sayan, ruhların bedenden bedene geçmesine (tenâsüh) inanan ve önderlerini ilâhlaştıran kimselerin tâbi olduğu bozuk fırka. Hurremdiniyye, Bâbekiyye, Bâtıniyye ve Hurûmiyye isimleriyle de bilinen Hurremiyye'nin bu isimle anılması hakkında çeşitli görüşler vardır. Fırkanın çıktığı yer olan Erdebil'in Hurrem kasabasına nisbetle veya Mazdek'in hanımı Hurrema'ya nisbetle bu ismin verildiğini söyleyenler vardır. Yaygın kanaate göre ise; Farsçada hoşa giden, gönül açıcı gibi mânâlara gelen Hurrem kelimesinden türetilmiştir. Çünkü bu fırka mensupları nefsin hoşuna giden ve haram olan pekçok şeyi mübâh olarak kabul etmektedirler.

Bugünkü Komünizmin savunduğu bozuk fikirleri ortaya atan Mazdek (Mejdek)in açtığı bozuk yolun devamı olan, haramları helâl sayan ve insanların malda ve kadında ortaklığını ileri süren Hurremiyye, İslâmiyetten önce de vardı. Bunların fitnelerine eski İran'ın meşhur hükümdarı Nûşirevân son verdi. İslâmiyetten sonra Abbâsîler devrinde tekrar ortaya çıkan Hurremîlerin liderliğini Câvidân isminde birisi üstlendi. Câvidân'ın ölümü üzerine aslen Mecûsî bir âilenin çocuğu olan Bâbek ortaya çıktı. 753 (H.136) senesinde Ebû Müslim-i Horasânî'nin idâm edilmesi üzerine Hurremiyye fırkasının başına geçti. Bizanslıların da kışkırtmasıyla Abbâsî halifelerine isyan etti.

Zekâsını ve yörenin sarp arâzisini kullanarak bölgenin hâkimi durumuna geldi. Bölgeye dehşet saçmaya başladı. Ona tâbi olan Hurremîler Bâbekiyye adını aldılar. Bütün İslâmi yasakları helâl saydılar. Akla gelebilen herşeyi mübah kabul ettiler. Ana, kız kardeş ve kız evlat ile evlenmeyi uygun gördüler. Eski Hurremîlerden farklı olarak yağma, öldürme, şehir ve köylere baskın yaparak mâsum insanları öldürdüler. Akla gelebilecek her türlü kötülüğü yaptılar.

Hurremîlerin yaptıkları hakkında bâzı târihçiler şöyle demektedir; "Ne kadar yol kesici, soyguncu, ayrılıkçı unsurlar ve Bâtıniyye mensupları varsa hepsi de Hurremiyye'ye katıldılar. Taraftarları gün geçtikçe çoğaldı. Hatta piyâdeler hâriç sadece süvârileri 20.000'e ulaştı. Çeşitli köy ve kasabaları işgal edip halka işkence yapmaya, etrafı yakıp yıkmaya, anarşi çıkarmaya ve zulmetmeye başladılar. Halifenin ordusunu hezimete uğratıp birkaç kumandanını öldürdüler." Bâzı târih kitapları Babek'in ele geçirdiği kimselerden çoluk çocuk kadın-erkek demeden bir milyon insan öldürdüğünü yazar.

Hurremiyye'nin diğer kolu olan Mâziyâriyye'nin lideri ve Halife Me'mûn'un Taberistân Vâlisi Mâziyâr da Bâbek'le mektuplaşarak onunla beraber hareket etti. Aynen Bâbek gibi en yakınlarla evliliği uygun gördü. Halife Me'mûn Bâbek üzerine ordu gönderdiyse de başarı kazanamadı. Me'mûn'dan sonra halife olan kardeşi Mu'tasım Bâbek üzerine kumandanı Afşin'i gönderdi. Afşin Babek'in müstahkem kalesi El-Bezz şehrini ele geçirdi. Bâbek, âilesiyle birlikte kaçtıysa da sonra yakalanarak halife Mu'tasım'a teslim edildi. 838 (H.223)de Samarra'da halka teşhir edilerek îdâm edildi. Halife Mu'tasım Mâziyâr'ı da yakalatıp 840 (H.225)da idâm ettirdi. Babek'in ve Mâziyâr'ın îdâm edilmelerinden sonra da Hurremîlerin faaliyetleri son bulmadı. Ancak varlıklarını gizlilik içinde sürdürdüler. Hurremiyye kalıntıları El-Bezz şehrinde 11. (H. 5.) asra kadar Mehdî beklemeye devam ettiler.

Dînî temeli Mecûsilik ve Mani dînine, siyâsî bakımdan da Araplara duyulan kin ve nefret hislerine dayanan Hurremiyye'nin dînî inanışları şöyledir:

Bunlar muhtelif fırkalara ayrılmakla beraber hepsi tenâsüh'e yâni ruhların bir bedenden başka bir bedene geçtiğine inanırlar. Dînî sistemlerinin esasını nur ve zulmet kavramları teşkil eder. Onlar, kitapları ve akideleri ne olursa olsun bütün peygamberlerin bir tek ruhtan ilham aldıklarını, vahyin hiçbir zaman kesilmeyeceğini kabûl ederler. Şarap ve diğer alkollü içkileri içmek onlara göre herşeyden daha hayırlıdır. Liderleri Câvidan'ın ruhunun Babek'e geçtiğini kabul ederler. Bâbek'in ilâh olduğuna inananları olduğu gibi peygamberliğini kabul edenler de vardır. Bütün haramları mübah sayarlar. Kadınların rızâsı olduğu takdirde fuhşu ve nefsin istediği her arzuyu hoş karşılayıp bunlara müsâde ederler. Kadın-erkek bir arada çalgılı ve içkili eğlenceler tertiplerler; "Herşey herkesin malıdır. Zevceleri değiştirmek helâldir. Herkesin malları ve yaşayışları eşittir. Şahsi tasarruf yoktur. Bütün insanlar eşit ve herşeyde ortaktırlar. Zenginler malları fakirlere vermeli ve onların ihtiyaçlarını gidermelidir." derler. Hurremiyye'ye göre; herhangi bir dîne mensub olan kişi mükâfât ümid edip, cezâdan korktuğu müddetçe hakîkat yolundadır. Ebû Müslim'e karşı derin hürmetleri olup onun neslinden gelenlere çok saygı duyarlar. Hukûkî meselelerinde lüzûm hâlinde mürâcaat edecekleri Firiştah adı verdikleri imamları ve aralarında dolaşan dînî rehberleri vardır. Hurremîler gerektiğinde İslâmiyetin emrettiği ibâdetleri de yerine getirerek kendilerini gizlerler.

HURRİLER (Mittanniler);

Anadolu'da devlet kurmuş eski bir kavim. Milattan önce 3000 yıllarında Anadolu'da oturan Hurriler, M.Ö. 2000 yıllarında Kuzey Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Kilikya'da Mitanni ve Kizzuwatna krallıklarını kurdular. Mîlâttan önce 1300 yıllarında Mısır'a giren Hiksoslar, Hurrileri de hâkimiyetleri altına aldılar. Hurriler Musul çevresinde oturan Asya kökenli Subarular'ın torunlarıdır.

Van Gölü çevresinde güçlenen ve ilk savaş arabalarını kullanan Hurriler, güneye inip 2000 yıllarında Kuzey Mezopotamya, Suriye ve Filistin'e kadar yayılan bir devlet kurup, Asurlular (M.Ö. 3000.612), Akadlar (M.Ö. 2725-2545),Birinci Babil Devleti (M. Ö. 2100-1800), Mısır Orta Krallık Devri (M.Ö. 2065-1600), Üçüncü Ur Sülâlesi (M.Ö. 2000-1960), İsin Larsa Devri (M.Ö. 1960-1735), Hititler (M.Ö. 1900-700) devletleriyle münâsebette bulundukları yapılan arkeolojik kazılar sonucu elde edilen kaynaklardan anlaşılmıştır. Kilikya (Çukurova'da) Kizzuwatna Krallığını kuran Hurrilerin Mittanni kolu da, Mîlâttan önce 16 ve 14. yüzyıllarda Yukarı Dicle ile Fırat Nehirleri arasına hâkim oldular. Hurri-Mittanni Devleti adı da verilen bu devlet, mîlâttan önce 13. yüzyılda Mısır'daki Hiksosların hâkimiyeti altına girdiler.

Hurri-Mittanni Devleti teşkilât, kültür ve medeniyette komşularına benzerdi. Çok tanrılı dîne inanırlardı. Ölüleri gömme ve at yetiştirme usûlleri eski Orta Asya âdetlerine benzerlik göstermektedir. Başlıca Hurri-Mittânni kralları şunlardır: Barratarna, Sausatar, Birinci Artatama, Birinci Sutarna, Artasumara, İkinci Artatama, İkinci Sutarna, Tusratta, Mattiwaza (1275-?).

HURÛFÎLİK;

İslâmiyeti yıkmak için kurulan bozuk yollardan biri. Kurucusu bir Acem (İran) Yahûdîsi olan Fadlullah bin Abdurrahman Tebrizî, İran'ın kuzeyinde Esterâbâd şehrinde 1340'ta doğdu. Kur'ân-ı kerîmde açıkça bildirilen haramlara helâl diyen ve bundan dolayı kendilerine "İbâhiyye" ismi verilen Karâmiti fırkasına mensuptur.

Fadlullah-ı Hurûfî, kurduğu bozuk yolun esaslarını anlatmak için **Câvidân** adında Farsça büyük bir kitap yazdı. Kitabında, Kur'ân-ı kerîmdeki harflere mânâlar vererek, kendisinin tanrı olduğunu bildirdi. Bütün dinleri inkâr ve İslâmiyetle alay etti. Kurduğu bu bozuk yolda çok önem verdikleri harflerle sayılar arasındaki münâsebeti ve bunlara metafizik bir mâhiyet izâfe etmeyi, bozulmuş olan Yahûdîlik ve Hıristiyanlık ile Zerdüştlük ve eski Yunan felsefelerinden aldı. Kendisine dokuz yardımcı buldu. Nokta ilmi diye bir şey uydurdu. Herhangi bir meselede meselâ; "Bu iş mübahtır, helâldir; nokta çift geldi. Falan şey haramdır; nokta tek geldi!" derdi. Bu inançlara sâhip olan insanlar arasında harfler ve sayılara bir takım esrar izâfe etmek ve bunlarla dileğine ulaşmak veya ileride olacakları bilmek gibi bâzı garip ve uydurma iddialar. Fadlullah'tan çok evvelden beri yaygın olarak vardı. Fadlullah, bütün bunları toplayarak insanların esrarlı şeylere olan merak ve meyillerinden de istifâde edip. İslâmiyet perdesi arkasında Hurûfîliği yaymaya çalıştı. Bu bozuk yolda, insanın dış görünüşünden başlayarak ibâdetler dâhil her şey 28 ve 32 sayılarına tatbik edilerek hepsinden maksad ilah olan kendisine, yâni Fadlullah'a ulaşmaktır gibi garip ve mesnetsiz bir inaç hâkimdir. Hurûfîlik yolunda olan ve "Ferişteh oğlu" da denilen Abdülmecîd İzzeddîn, **Âşıknâme** veya **Işıknâme** adı ile **Câvidân** kitabını genişletti. Kitaplarında, açıkça dindarlıktan uzaklaşmayı, edep ve ahlâka aykırı bir hayat yaşamayı anlattıklarından ve herşeye helâl dediklerinden kendilerini gizli tutarlar, bunlara "Sır" adını verirlerdi.

Hurûfîliğin bu bozuk inanışları İslâm ülkelerinde câhil halktan bâzı kimseler arasında yayılmaya başlayınca Tîmûr Hanın oğlu Miran Şah, babasının emri ile 1393 senesinde Fadlullah-ı Hurûfî'yi öldürdü. Bacağına ip takıp sokaklarda sürükledi. Böylece Tîmûr Han, İslâmiyet için çok tehlikeli olan Hurûfîliğin yayılmasını önledi. Bunun için Bektâşî ismi altında kendini gizleyen Hurûfiler, Tîmûr Hanı sevmezler, hep kötülerler.

Fadlullah-ı Hurûfi öldürülüp, Esterâbâd şehri yakılınca dokuz yardımcısı kaçtı. Bunlardan Aliyyül-a'lâ adında bir kimse, Anadoluya gelerek bir Bektâşî tekkesinde **Câvidân'**ı gizlice yaymaya ve câhilleri aldatmaya başladı. "Hacı Bektâş-ı Velî'nin yolu budur." dedi. Hacı Bektâş-ı Velî'in yolundan ayrılmayan hakîkî Bektâşîler, bunlardan tamâmen ayrıldılar. Hurûfîler haramlara helâl, nefsin arzu ettiği kötü arzulara, serbesttir dediği için, buÊyol bozuk ruhlu insanlar arasında çabuk yayıldı. Sözlerine sır deyip çok gizli tutulmasını emrederlerdi. Sırları yabancılara açanları öldürürlerdi. Sırları **Câvidân** kitabında a,c,v,z,... gibi harflerle işaret edilmektedir. Hurûfîler, Bektâşîlik ismini kendilerine perde yaparak, bu perde arkasında çalışmışlardır. Sahte olan bu Bektaşîler ne Şiî ne de Alevîdir.

Bektâşî tarîkatı adı altında saklanan Hurûfîlerin yollarının esasları şunlardır:

1. Fadl-ı Hurûfî ilah, tanrıdır. Bunlara göre tanrılık ezelde görülmez bir kuvvet idi. Önce harfler şeklinde, sonra peygamber şeklinde, nihâyet Fadl'da açığa çıktı.

2. Hazret-i Ali'nin sözleri diyerek uydurdukları sözler ve düzdükleri hadîs-i şerîfler ile, Ali'yi sevenlere

günah zarar vermez. İbâdete lüzum yoktur, haramlar helâldır, derler.

3. Bütün dinlerin bir olduğunu, Fadl-ı Hurûfî'nin Muhammed (sallallahü aleyhi ve sellem) ve hazret-i Ali'den (hâşâ) üstün olduğunu söylerler.

4. Bunlara göre namazı bir kere kılmak, orucu bir kere tutmak, guslü de ömründe bir kere almak farzdır. Gusül edip vücudunuzu hırpalamayın, derler.

Hurûfîlerin zikirleri, ibâdetleri, okumaları yoktur. Her sabah pîr'in evinde meydan odasında toplanırlar. Birisi bir elinde tepsi içinde adam sayısınca şarap kadehi ve birer dilim ekmek, peynir alarak odaya girer. Bu gelen, gülbank okuyarak karşılanır. Herkes saygı ile bunları alıp yer ve içer. Bütün ibâdetleri bunlardan ibârettir. Toplantıları kadınlar ve kızlarla berâber olur.

HUŞ AĞACI (Betula);

Alm. *Birke,* **Fr.** *Bouleau,* **İng.** *Birche-tree.* **Familyası:** Huşgiller (Betulaceae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara, İç, Kuzey ve Doğu Anadolu bölgeleri.

Kuzey yarımkürenin soğuk ve mutedil bölgelerinde yetişen beyaz kabuklu ağaçlar. Türkiye'de tabiî olarak yetişen türleri Betula pendula (âdi huş) ve Betula pubescens (tüylü huş)tir.

Âdi Huş ağacı (Betula pendula): Nisan-mayıs aylarında, sarımsı yeşil renkli çiçeklerden meydana gelen sarkık tırtıllı, 2-25 m, yüksekliğinde bir orman ağacıdır. Yol kenarlarında, park ve bahçelerde de yetiştirilir. Gövdeleri dik, silindirik ve yüksektir. Kabuk gençken beyaz, sonradan yer yer siyah lekelidir. Dallar sarkıktır. Yaprakları saplı, oval şekilli, kenarları dişli, üst yüzü koyu, alt yüzü açık yeşildir. Erkek çiçekler sapsız, uzunca silindir şekilli ve sarkık tırtıllar hâlindedir. Her taşıyıcı yaprağın koltuğunda üç çiçek bulunur. Dişi çiçekler saplı, silindirik, sarkık ve erkek tırtıllardan daha kısadır. Meyveleri esmer renkli, tek tohumlu ve iki kanatlı yalancı bir fındıksıdır.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısmı kabuk ve dallarından elde edilen katran ve yapraklardır. Katranın bileşiminde tanen, kserol ve kreosol gibi çeşitli fenoller vardır. Dıştan deri hastalıklarında, veterinerlikte hayvan yaralarına antiseptik olarak kullanılır. Ayrıca romatizmaya karşı da kullanılır. Yaprakları da idrar azlığı, ödem, romatizma, nikris ve idrar söktürücü olarak kullanılır.

Tüylü huş (Betula pubesceu): Genç dallar ve yapraklarının tüylü olmasıyla diğer türden ayrılır. Doğu Karadeniz'de yaygındır.

HUTBE;

Alm. *Predigt (f),* **Fr.** *Oraison (f), sermon (m),* **İng.** *oration, sermon.* Cumâ ve bayram namazlarında, ibâdet maksadıyla minberde okunan duâ ve nasîhat. Dînî hitâbetin bir çeşidi olan hutbe, Cumâda namazdan evvel, bayramlarda namazdan sonra okunur. Hute okuyana "hatîb" denir. Câmide merdivenle çıkılıp, hutbe okunan yüksek yere "minber" adı verilir.

Hutbe, bir ibâdet olup, Cumâ namazının edâ şartlarındandır. Namazdan önce okunması lâzımdır. İki bölümdür:

Birincisi hutbede hatîp efendi, içinden "eûzü" okuyup, sonra yüksek sesle, hamd ve senâ, kelime-i şehâdet ve salâtü selâm okur. Sonra sevâba ve azâba sebeb olan şeyler ile Allahü teâlânın emirlerini ve yasaklarını Arapça olarak hatırlatır. Bir âyet-i kerîme okur ve oturur. Sonra ikinci hutbe için ayağa kalkar.

İkincisinde müminlere duâ eder. Bu bölümde dört halîfenin adını söylemesi müstehaptır, yâni kıymetli bir iş olup, sevâbı çoktur. Ehl-i sünnet îtikâdında olmanın şiârıdır, alâmetidir.

Namazlarda âyet-i kerîmeleri başka lisanla okumak men edildiği gibi yine bir ibâdet olan hutbede de durum aynıdır. Nitekim bunun için Eshâb-ı kirâm ve Tâbiîn, Asya'da ve Afrika'da gittikleri yerlerde hutbeleri hep Arapça okudu. Hutbenin mânâsının anlaşılması için, ayrıca Cumâ namazından önce veya sonra vaazlar kondu. Bu vaazlarda Arapça olarak okunan hutbenin mânâsı anlatılırdı. Cemâat hutbeyi böyle öğrenirdi.

İmâm hutbe okumak için minbere çıkınca, cemâatin namaz kılması ve konuşması harâm olur. Hatîb efendi duâ ederken, cemâat sesli âmin demez, içinden sessiz denir. Salavâtı da ses ile değil, kalple söylerler. Kısacası namaz kılarken yapması yasak olan herşey hutbe dinlerken de yasak (harâm)tır. Uzakta olup hutbeyi işitmeyenlere de yasaktır.

Hutbe okunurken yer değiştirmek, yanındakilere sıkıntı vermek de yasaklardandır. Okunan hutbeyi dinleyen cemâatin, edebe uygun bir şekilde oturması, dizlerini yukarı dikerek ve ayaklarını kıbleye uzatarak oturmaması lâzımdır.

Bayram hutbeleri de, aynen Cumâ hutbesi gibidir. Yalnız bayramda hutbe okumaya tekbir ile başlanır ve hutbe namazdan sonra okunur. Bayram namazında hutbe okumak sünnettir, farz değildir. Cumâ hutbesi farzdır.

HUYGENS, Christian;

1629-1695 yılları arasında yaşayan Hollandalı fizikçi. Işığın maddesel olmayıp, dalga olduğunu ilk defa ileri sürmüş ve bu konudaki çalışmalarıyla tanınmıştır. Ayrıca, matematik ve astronomide de değerli çalışmaları vardır. 1656'da yayınladığı **"Sarkaçlı Saat"** adlı eserinde, salınım periyodunun, boyunun yerçekimi ivmesine oranının karakökü ile orantılı olduğunu göstermiştir:

ŞEKİLVE FORMÜL VARRRRR!!!!!!!!

Aynı yıl dâiresel harekete âit problemlerin ilk çözümlerini yayınlamıştır. Merkezkaç kuvveti üzerindeki teoremleri, Newton'un yerçekimi kânununu keşfetmesine yardım etmiştir. Astronomiye olan katkısı da Orion yıldızlar grubunun keşfi ve Satürn gezegeninin etrafındaki halkaları doğru bir şekilde târif etmesidir.

Huygens prensibi: Bu prensibe göre, ilerleyen bir dalganın her noktası yeni bir dalga kaynağı olarak alınır. Böylece her nokta uzayda küresel dalga yayan kaynak olur. Çeşitli noktalardan bu şekilde yayılan dalgalar girişim yaparak bâzı noktalarda birbirlerini yok ederken, bâzı noktalarda üst üste gelerek kuvvetlenirler. Çeşitli noktalardan yayılan dalgalar arasındaki çizgisel yol farkı yarım dalga boyunun tek katları kadarsa birbirlerini yok eder, tam dalga boyunun katları ise birbirlerini kuvvetlendirirler. Böylece meydana gelen noktalar yeni kaynaklar hâsıl ederler. Bu prensip, dalganın davranışının kolay açıklanmasında çok faydalıdır.

HUZEYFE-TÜL-YEMÂNÎ;

Eshâb-ı kirâmdan. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem efendimizin sırdaşı olup, künyesi Ebû Abdullah'tır. Babasının ismi Huseyl olup, Yemânî lakabı ile meşhurdur. 656 (H.36) senesinde hazret-i Osman'ın şehid edilmesinden kırk gün sonra vefât etti.

Huzeyfe-tül-Yemânî, Hayber ile Teyme arasında yaşayan ve İran Kisrâsı Nûşirevân zamânında Hıristiyanlığı kabul eden Benî Abs Kabîlesindendi.

Hicretten sonra çok yaşlanmış olan babasını da yanına alarak Medîne'ye gelip, Müslüman oldu. Ensâr'dan sayıldı. Müslüman olduktan sonra, ilk olarak Uhud Savaşına katıldı.

Huzeyfe, Hendek Savaşından sonra yapılan bütün savaşlar ile Benî Kureyzâ Gazvesinde, Hayber'in ve Mekke'nin fethinde, Huneyn Gazvesinde, Tâif ve Tebûk seferinde ve Vedâ Haccında da bulundu.

Hazret-i Huzeyfe, Eshâb-ı kirâm arasında Peygamber efendimizin sırdaşı olması vasfı ile meşhurdur. Sevgili Peygamberimiz ona, Eshâb-ı kirâm arasına karışarak, kendilerini gizleyen ve böylece fitne çıkarmak isteyen münâfıkların kimler olduğunu ve bundan başka vukû bulacak hâdiseleri de bildirmişti. Peygamber efendimiz, gizli kalması lâzım olan daha birçok şeyi, Huzeyfe'ye söyledi. O ve Ebû Hüreyre; "Server-i âlem efendimiz, âlemin yaratıldığı zamandan, yok olacağı güne kadar, olmuş ve olacak şeyleri bize bildirdi. Bunlardan bildirilmesi câiz olanları size bildirdik. Örtülmesi lâzım olanları da, saklayıp bildirmedik" buyurdular.

Peygamber efendimizin vefâtından sonra hazret-i Ebû Bekr, Huzeyfe'yi ordu kumandanı tâyin etti. Mürtetlerle yâni dinden dönenlerle savaşmak üzere Umman'a gönderdi. Kendisine katılan İkrime radıyallahü anh komutasındaki ordu ile birlikte Umman halkını tekrâr İslâma döndürdü. Sonra Umman'da, önce zekâtları toplamakla sonra da vâli olarak vazifelendirildi.

Hazret-i Ömer, halîfeliği sırasında onu Umman'dan Medîne-i münevvereye çağırdı. Bir müddet müşâvere yâni danışma heyetinde bulundu. Sonra da Mezopotamya taraflarında yapılan savaşlara katıldı. Irak'ın ve İran'ın fethinde bulundu. Nihâvend Savaşında Nu'mân bin Mukarrin şehid olunca, İslâm sancağını hazret-i Huzeyfe eline aldı. Hemedân, Rey ve Deynura'yı fethetti. Cezîre'nin fethinde bulunarak, Nusaybin vâliliğine tâyin olundu. Selmân-ı Fârisî ile birlikte Kûfe şehrinin yerini seçip, orada şehir kurulmasını kararlaştırdı. BöyleceKûfe şehri kuruldu.

Hazret-i Huzeyfe, emniyeti ile şöhret bulmuştur. Hattâ hazret-i Ömer yeni fethedilen memleketlere; "Huzeyfe ne isterse veriniz." diye emir buyurduğu hâlde, kendi yiyeceğinden ve atının yiyeceği yemden fazlasını almamıştır. Medâyin şehrinde uzun müddet vâlilik yaptı. Oranın halkı, idâresinden son derece memnun olup, kendisini çok sevmişlerdi. Döndüğü zaman, hazret-i Ömer onun hâlinde bir değişiklik

bulunmadığı için boynuna sarılmış ve; “Sen benim kardeşimsin, ben de senin kardeşinim.” buyurmuştur.

Hazret-i Huzeyfe, hazret-i Osman’ın halîfeliği sırasında Âzerbaycan ve Ermenistan taraflarının fethine gönderildi. Bu hizmetlerinin yanında, mühim bir hizmeti de Kur’ân-ı kerîm nüshalarının çoğaltılmasına sebeb olmasıdır. Çünkü o, Âzerbaycan ve Ermenistan tarafına gittiğinde, Kur’ân-ı kerîmin değişik lehçelerle okunduğunu görerek, Kur’ân-ı kerîmin Kureyş lehçesi üzerine çoğaltılmasını hazret-i Osman’a teklif etti. Bunun üzerine hazret-i Osman, Kur’ân-ı kerîm nüshalarını çoğaltıp, belli merkezlere gönderdi.

Hayâtının çoğu savaşlarda geçen Huzeyfe, hazret-i Osman şehid edildiğinde Medîne’de bulunuyordu. Bu sırada yaşı oldukça ilerlemişti. Hazret-i Osman’ın şehid edilmesine çok üzüldü ve kırk gün sonra da vefât etti.

Huzeyfe ölüm döşeğinde iken; “Dost ânî bir baskınla geldi. Pişmânlık fayda vermez. Allah’ım, fakirlik ve hastalıktan hakkımda hayırlı olanı bana ver. Ölüm, hakkımda yaşamaktan hayırlı ise, sana ulaşıncaya kadar ölüm yolunu bana kolaylaştır.” diyerek duâ etmiştir.

Huzeyfe, Peygamber efendimizden yüzden fazla hadîs-i şerîf rivâyet etmiştir. Ondan rivâyet edilen hadîs-i şerîfler, **Kütüb-i Sitte** denilen meşhûr altı hadîs kitabında yer almıştır. Peygamberimizden bizzât işiterek rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bâzıları şunlardır:

Nemmâm (söz taşıyan) **Cennet’e giremez.**

Bir kimse, İslâm’da sünnet-i hasene yaparsa, bunun sevâbına ve bunu yapanların sevâblarına kavuşur. Bir kimse İslâmda bir bid’at, (kötü) **çığır açarsa, bunun günâhı ve bunu yapanların günâhları kendisine verilir.**

İki arkadaşın Allah katında en sevimlisi, arkadaşına karşı daha müşfik (şefkatli) **davranandır.**

Dünyâyı âhiret üzerine tercih eden kimseyi, Allahü teâlâ üç şeye mübtelâ kılar. Kalbinden hiç çıkmayan sıkıntı. Hiç kurtulamadığı fakirlik ve doymak bilmeyen hırs.

Hazret-i Huzeyfe buyurdu ki: “İnsanlar öyle bir zaman yaşayacak ki, bir kişi için, ne kibâr ne akıllı diyecekler. Hâlbuki onun kalbinde zerre kadar îmân izi olmayacaktır.”

Münâfık kimdir? denildiğinde; “İslâmiyetten bahsedip de onunla amel etmeyen, ona uymayandır.” buyurdu.

HUZUR DERSLERİ;

Pâdişâhın huzûrunda ilim adamlarınca yapılan ders. Osmanlı pâdişâhları zaman zaman ulemâdan ileri gelenleri saraya davet ederler, ilmî mütâlaalarını dinliyerek istifâde ederlerdi. Huzurda âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflerin tefsirleri anlatıldığı gibi müsbet ilimler, edebî konular konuşulur, ilmî müzâkereler yapılırdı. Sâdece Osmanlılarda görülen ve hangi târihte ihdâs edildiği kesinlikle belli olmayan huzûr derslerinin Osmân Gâzi ile başladığı iddia edilmektedir. Sultan Üçüncü Mustafa 1759 yılında bir kânunla huzur dersleri denilen ve Ramazanın birinden onuncu gününe kadar devam eden bir ders ihdâs etmişti. Ramazandaki huzur derslerinin mevzuu dînî konular olurdu. **Kâdı Beydâvî Tefsîri**’nin okunması genelde âdet hâline gelmişti. Huzur hocalarını şeyhülislâm seçerdi.

Sultan İkinci Abdülhamîd Han zamânında huzur dersleri Ramazanda ikindi namazından sonra haftada iki gün esasına göre Yıldız’daki Çit Kasrında yapılır ve Sultan Abdülhamîd Han yüksekçe bir mindere otururdu. Karşıda ders veren ile dinleyiciler bulunurdu. Dâvet üzerine devlet ricali de derste hazır olurdu. Pâdişâh dersi anlatan ile buna sual soranların münâzaralarını dinlerdi. Her derste ders anlatan ve ona sual soranlar değişik olurdu.

Huzur dersleri Osmanlı Devleti ve Hilâfetin ilgâsına kadar (3 Mart 1924) devam etti. Son huzur dersi Halife Abdülmecîd Efendi zamânında ve 1923 (H. 1341) Ramazanı’nda yapılmıştır.

HÜCRE;

Alm. *Zelle (f),* **Fr.** *Cellule (f),* **İng.** *Cell.* Canlının canlılık özellikleri taşıyan, yapı ve görev bakımından en küçük parçası. Cansız âlemde tuz, elmas gibi birçok cisimler, billûr hâlinde bulundukları gibi, protoplazma da, muayyen vazîfelere göre gruplanmış mikroskobik parçalar hâlinde bulunur. Bu parçalara, hücre denir. Hücre hayâtın ilk müstakil parçasıdır. Canlılar, hücrelerden yapılmıştır. Bir buğday filizi, hücre kulesi; küçük hayvanlar, bir hücre sarayı; insan da büyük bir hücre şehri demektir. Bir hücrenin genişliği ortalama 0.02 mm’dir.

Birbirine bitişik hücreler hâlinde bulunan protoplazma, plastik yâni balçık çamuru hâlindedir. Dışardan

bakıldıkça bulanıkdır. Yumurta sarısı ortasındaki esmer leke, civcivin protoplazmasıdır. Protoplazma muhtelif makinalardan müteşekkil bir organizasyon ve bundan dolayı uzviyet ismini verdiğimiz faal, canlı bir teşekküldür. Hayâlimizde, bir cep saatini binlerce defâ küçültelim: Bir mercimek, bir kum, bir toz ve nihâyet görünmez şekilde düşünelim. Nokta kadar tasavvur ettiğimiz ve işlemekte olan saate mikroskopla baktığımızı düşünerek, bunu tekrar binlerce defâ büyütmüş ve hiçbir parçası ve faaliyeti değişmemiş bir hâlde görürüz. İşte, protoplazmayı böyle fevkalâde küçük ve mükemmel tanzim olunmuş bir makina olarak düşüneceğiz. Bu makinanın, bugüne kadar mikroskopla ancak büyük parçaları tanınmıştır.

Protoplazmanın yarıdan ziyâdesi sudur. Yâni, cenâb-ı Hak, canlıları sudan yaratmıştır. Bu su saf olmayıp, muhtelif tuzların da eriyiğidir. Bu muhtelif tuzların muhtelif vazîfeleri vardır. Elektrik iletirler, osmotik basınç yaparak protoplazmayı gergin tutarlar. Eriyikteki şeker yanarak, bu makinanın enerjisini temin eder. Protoplazmanın demiri, teneffüse lâzım olan gazı içeri çeker. Kireç, protoplazmanın kanalizasyon teşkilâtını idâre eder.

Bir kesme şeker içinde iki yüz elli milyon hücre yaşayabilir. Bir insan vücudunda ortalama otuz trilyon hücre vardır. Mısır ehramlarının biri yerine, bir insan heykeli yapılsa idi ve birisi o günden îtibâren, hergün bu heykelden, el parmaklarından başlayarak her sâniyede birer hücre koparsa idi, bugün heykelin ancak bir elinin yarısı gitmiş olurdu. Zîrâ, bir senede otuz milyon sâniye vardır. Bu heykel, canlı olsa idi, her sâniyede bir hücre kaybetmesine rağmen, bugün yaşar ve canlı bir târih olurdu.

İnsan hücreleri ışık ve bilhassa harâret dalgaları alır. Bu sûretle kazandığı kudretle çalışır. Yâni insan hücresi bir elektrik makinasına, bir radyoya benzer. Bu hâlde insan vücudu otuz trilyon hücre motorundan yapılmış muazzam bir fabrikadır. Kimyâ reaksiyonlarında, atomların dışarı verdikleri enerjinin kesik kesik, yâni küçük tânecikler hâlinde salındığı anlaşılmıştır. Bu enerji tâneciklerine kuant denilir.

Leeuwenhoek isimli araştırıcı, mikropları inceleyebilmek amacıyla tek mercekli bir mikroskop yapmıştı. Bu sahada yapılan çalışmalar daha sonraki yıllarda ilerleme kaydetti. 1665 yılında yaptığı çok mercekli mikroskobun büyütmesini incelerken, şişe mantarındaki odacıkları gören Robert Hook kesitlerde gördüğü dikdörtgen şekilli boşluklara“hücre” adını vermiştir. Hücrenin bulunmasından sonra Nehemeyah Gru, bitki hücreleri üzerinde çalışmış ve bitkilerin hücresel yapıda olduklarını ifâde etmiştir. 1831’de İngiliz botanikçisi Robert Bron yaptığı çalışmaları esnâsında hücrede çekirdeği gördü. Teodor Svan hayvan hücreleri üzerinde, Matthias Schlaiden ile de bitki hücreleri üzerinde çalışarak hücre teorisini ortaya attılar. Bu teoriye göre; “Canlıların hepsi bir hücrelilerden çok gelişmiş canlılara kadar hücrelerden meydana gelmişlerdir. Hücreler bağımsız yaşayabildikleri halde birlikte iş görürler.”

Akromatik merceklerin keşfiyle cisimler renk değişmesi olmadan büyük ve net görüntüler elde edilerek incelenme imkânı buldu. Rudolf Virchow isimli araştırıcı hücrelerin değişik tip bölünmelerle çoğaldıklarını buldu. Hücre organellerinin daha iyi incelenmesi, boyama tekniklerinin gelişmesine paralel olarak gelişti. 1934’te 100.000 defâ büyütebilen elektron mikroskobunun keşfi, hücre organellerinin birçoğu hakkında yeni bilgilerin elde edilmesini ve yeni bir hücre modelinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Son senelerde biyologlar hücrelerin iki tip olduğunu kabul etmektedirler.

1. Prokaryotik hücreler: Bakteriler ve mâvi-yeşil alglerdeki hücre tipleri bu gruba girer. Bunların çekirdek zarı ile çevrili çekirdekleri yoktur. Sitoplazmalarında mitokondri gibi zarlı organeller yoktur. Kalıtım maddesi olan DNA sitoplazma içerisine dağılmış durumdadır. Ribozomları vardır. Bu hücrelerin hayâtî faaliyetleri sitoplazmada ve hücre zarında cereyân eder.

2. Okaryotik hücreler: Zar, sitoplazma, çekirdek ve organellerden meydana gelmişlerdir. Organeller, sitoplazma içinde farklı görevlere ve yapıya sâhiptirler. Hücreler gördükleri işe göre farklı şekil ve büyüklüktedirler. Bunlara örnek olarak kas, sinir ve kemik hücreleri gösterilebilir. Kan hücrelerinden olan alyuvarların çekirdekleri yoktur. Fakat farklılaşmaları sırasında çekirdeklerini kaybettiklerinden bunlar da okaryotik hücrelerden sayılırlar.

Tabiattaki canlılar tek veya çok hücrelidirler. Tek hücreli canlılarda bütün hayâtî faâliyetler tek bir hücre içinde yapılır. Bunlara örnek olarak “paramecium cudatum” (terliksi hayvan) ve amipler gösterilebilir. Çok hücreli canlılarda ise hücrelerin görev ve yapı bakımından gruplanarak meydana getirdikleri dokular ve bu dokuların da biraraya gelmesiyle meydana gelen organlar mevcuttur. Bâzı hayvan hücreleri gözle görülebilecek kadar büyüktür. İnsan vücudundaki en küçük hücre 4-5 mikron çapındadır. İnsan vücudunun en büyük hücresi olan dişi yumurta hücresinin çapı ise 0,2 milimetreyi bulur.

Yüksek yaratılışta olan canlılarda, çeşitli organlarda hücrelerin farklılaşması çok ileri derecededir ve hiç bir hücre, vücuttaki bütün hücrelerin tipik bir misâli olamaz. Bununla berâber hücrelerin ortak olan

bir çok yapıları vardır. Bunlar aşağıda gözden geçirilecektir.

Hücre zarı: Sitoplazmik hücre zarı da denir. Canlıdır. Yalnız yarı geçirgen olmakla (bâzı maddelerin geçişine izin verip bâzılarınınkine vermemekle) kalmaz, aynı zamanda geçirgenliğini değiştirebilir. Hücreyi çevreleyen birim zar ortalama olarak 75 Angström (75x10-7 mm) kalınlığındadır. Birim zar içte ve dışta birer protein tabakası ile ortada bir lipid katından yapılmıştır. Elektron mikroskobu çalışmaları, zarların lipoproteinlerden yapılmış mozayik şeklindeki fonksiyonel birimler olarak incelenmesinin daha uygun olacağını göstermektedir. Hücre zarı hücreye şekil vermekle kalmaz, besin maddelerinin ve artık maddelerin hücreye giriş çıkışını da ayarlar. Zar aynı zamanda hücrenin koruyucusudur.

Dokulardaki benzer hücreler arasındaki zarların belirli noktalarda yalnız iyonların değil belli molekül ağırlığına kadar olan (1000-10.000 daltona kadar) moleküllerin geçmesine de izin verebildiği anlaşılmıştır.

Hücre çeperi: Sâdece bitki hücrelerinde sitoplazmik zarın dışında bulunan, selülozdan yapılmış, sertçe ve oldukça kalın, cansız, geçirgen ve dayanıklı bir zardır. Koruyucu özellikte olan bu zara bâzı bitkilerde mantar özü(süberin) ve odun (lignin) maddeleri de katılır.

Sitoplazma: Hücre zarı ile çekirdek zarı arasında kalan hücre bölümünü kaplayan, homojen nitelikte, kolloidal ve devamlı değişim hâlinde bulunan bir eriyiktir. Sitoplazma inorganik maddeler (çeşitli iyonlar metal tuzları, asit ve bazlar), organik maddeler, protein, yağ, karbonhidrat, nükleik asitler, hormonlar) ve % 60-95 arasında değişen sudan ibârettir. Sitoplazmanın içerisinde çeşitli canlı yapılar (organeller) ve cansız yapılar (inklüzyon cisimcikleri) bulunur. Canlı hücre maddesine “protoplazma” denir. Protoplazma, yapı bakımından sitoplazma ve çekirdekten oluşur.

İnklüzyon cisimcikleri, salgı tânecikleri, yağ, glikojen, pigment ve kristallerdir. Hücrenin organelleri şunlardır:

Endoplazmik retikulum: Sitoplazmada besin dolaşımını, yağ ve hormon sentezini sağlayan, hücre zarı ve çekirdek zarı arasında yer almış bir sıra karışık kanallar sistemidir. üzerinde ribozom bulunmayanlarına tâneciksiz endoplazmik retikulum denir ki, burası steroit hormon salgılayan hücrelerde steroit yapımının, diğer hücrelerde ise zehirsizleştirme hâdisesinin cereyan ettiği yerdir.

Golgi cihazı: Zarımsı tüp ve keseciklerin biraraya gelmesiyle meydana gelir. Genellikle çekirdeğe yakındır. Bilhassa aktif salgı yapan bez hücrelerinde göze çarpar. Asıl vazîfesinin hücrenin salgıladığı proteinleri depolamak olduğuna inanılmaktadır.

Mitokondriler: Sosis veya çomak biçiminde, zarımsı bir yapıdır. Hücrenin enerji meydana getirici üniteleridir. Hücre solunumunun sitrik asit devri (Krebs çemberi) burada cereyan eder. Organik moleküllerden kimyasal bağların kopmasıyla açığa çıkan enerji burada ATP (adenozin trifosfat) şekline çevrilir.

Mitokondriler ayrıca DNA da ihtivâ ederler ve protein sentezi de yaparlar. Bu DNA’nın hücrede çekirdekten sonra ikinci bir genetik sistem meydana getirdiği görülmektedir.

Lizozomlar: Sindirici enzimleri ihtivâ eden, çift zarlı yapılardır. Bu zarlar olmasaydı lizozomların içerisinde bulunan enzimler kendi hücrelerini sindirirlerdi. Lizozomlar hücre içine alınan cisimleri, hücrenin yıpranmış elemanlarını, metabolizma sonucunda ortaya çıkan zararlı maddeleri onlarla birleşerek parçalarlar. Bu sindirim olayı sonucunda husûle gelen ürünlerden bâzıları vakuol duvarından emilirler, arta kalanlar hücreden vakuolün hücre dışına yırtılıp açılması ile atılırlar.

Vakuol (Koful): İçleri kendilerine has bir özsu ile dolu yapılar olup bitki hücrelerinde hayvan hücrelerinden daha fazla bulunur. Genç hücrelerde küçük, yaşlı hücrelerde ise tek tek ve büyüktür. Kofullar plazmoliz (hücrenin kendinden daha yoğun bir ortamda su kaybederek büzüşmesi) ve deplazmoliz (az yoğun ortamdaki hücrenin su alarak şişmesi) olaylarında rol oynarlar. Bir hücreli hayvanlarda, besinlerin sindirildiği besin kofulları ile fazla su ve zararlı maddelerin atıldığı boşaltım kofullarının hücre hayâtiyetinde önemli rolleri vardır.

Pinositoz cebi: Sitoplazmik zarın sitoplazma içine doğru yaptığı çöküntüdür. Hücreye pinositoz ile alınacak besin buraya gelince cebin ağzı büzülerek kapanır ve cep zardan ayrılarak “besin kofulu” hâlini alır. Daha sonra besin kofuluna gelen lizozomların enzimleri sâyesinde besin sindirilir.

Ribozom: Endoplazmik retikulum kanalcıkları boyunca sıralanmış ve sitoplazmada dağınık olarak bulunan protein sentezinin cereyan ettiği yapılardır. Yaklaşık 150 Angström çapındadırlar. Yapılarının % 65’i RNA (ribonükleik asit) ve % 35’i proteindir.

Plastitler: Sâdece yeşil bitkilerin hücre sitoplazması içinde bulunan renkli cisimlerdir. Renk ve vazîfelerine göre üçe ayrılırlar.

a) Kloroplastlar: Yeşil renkte klorofil maddesi taşırlar. Bitkilere yeşil rengini bunlar verirler. Güneş ışığı karşısında su ve karbondioksitten organik maddeler îmâl ederler ki, bu olaya karbon özümlemesi (fotosentez) adı verilir.

b) Kromoplastlar: Renkli platitlerdir. Turuncu renkte olanlara "karotin", sarı renkte olanlara "ksantofil", sarımsı kırmızı olanlara da "likopin" denir. Havuç ve domatesin rengini verirler.

c) Lökoplastlar: Renksizdirler. Bitkilerin ışık görmeyen kısımlarında (kök, yumru vb.) bulunurlar. Nişasta depolarlar. Fotosentez sonucu husûle gelen glikoz, iletim sistemi vâsıtasıyla depo yeri olan lökoplastlara gelir. Burada glikoz molekülleri birleşerek nişasta molekülleri meydana gelir. Nişastanın sentezi esnâsında, su açığa çıkar. "n" sayıda glikoz molekülünün birleşmesi esnasında (n-1) sayıda H_2O molekülü açığa çıkar. Nişasta tâneciklerinin şekil ve büyüklükleri bitkinin çeşidine göre farklılık gösterir.

Sentriyoller: Sâdece hayvan hücrelerinde bulunmakla berâber, çok az bitki hücresinde de rastlanmıştır. Sentriyoller, çekirdeğin yakınında ve birbiriyle dik açı yapacak şekilde yerleşmiş iki kısa silindirden ibârettir. Üçlü gruplar hâlindeki tüpçükler sentriyolün duvarları içinde uzunlamasına olarak ilerlerler. Çeper boyunca bu üçlülerin 9 tânesi düzgün aralıklarla yerleşmişlerdir.

Sentriyoller hücre bölünmesi esnâsında iğ iplikçiklerinin meydana gelişinde, kromozomların kutuplara çekilmesinde rol oynarlar. Mitoz bölünmenin başlangıcında sayılarını iki katına çıkarırlar ve mitotik iğlerin kutuplarını meydana getirmek üzere birbirinden uzaklaşırlar.

Çekirdek (Nükleus): Hücrenin yönetim merkezi olan en önemli bölümüdür. Bölünen hücrelerin hepsinde bir çekirdek bulunur. Hücre kesilerek ikiye ayrılırsa çekirdeksiz kalan kısım ölmeye mahkumdur. Çekirdek hücrede genellikle ortaya yakın bir yerde bulunur. Küre, mercimek veya şerit şeklinde olabilir. Büyüklüğü, 0,1-25 mikron arasında değişir. Çekirdek hücrede hayâtî faaliyetleri düzenler, hücre bölünmesini idâre eder.

Çekirdek, bir çekirdek zarı ile çevrilidir. Bu zar iki katlıdır ve iki kıvrımı arasındaki boşluklara çekirdek çevresi sarnıçları adı verilir. Çekirdek zarı oldukça geçirgendir. Bu zarda bâzı kesilme alanları varsa da bu gözenekler ince homojen bir zarla kapatılmışlardır.

Çekirdeğin büyük bölümü kromozomlardan yapılmıştır. Bunlar, çekirdek içerisinde canlının bütün irsî özellikleriyle şahsî özelliklerinin tam bir kopyasını taşıyan oluşumlardır. Hücre bölünmesi sırasında kromozom çiftleri görünür hâl alırlar. Fakat hücrenin bölünme dönemleri arasında bunların varlığını ispatlayan sâdece "kromatin" adı verilen koyu renkli maddenin biçimsiz kitleleridir. Her kromozom destekleyici protein ve bir dev DNA molekülünden yapılmıştır. Kalıtımın esas birimleri kromozomların üzerindeki genlerdir ve her gen DNA molekülünün bir bölümüdür. İnsan hücrelerinde ikisi cinsiyet kromozomu olmak üzere toplam 46 tâne kromozom vardır. Hayvan ve bitki cinslerinde kromozom sayıları değişiktir. Nâdiren aynı sayıda olanlara rastlansa bile yapı ve özellikleri farklıdır.

Hücrelerin pek çoğunun çekirdeği bir nükleolus (çekirdekçik) ihtivâ eder ki bu, yamalı bir görünüme sâhiptir. Bâzı hücrelerin çekirdeğinde bu oluşumlar çok sayıda bulunurlar. Çekirdekçiklerin en belirgin ve çok sayıda bulunduğu hücreler, büyümekte olan hücrelerdir. Çekirdekteki DNA- RNA sentezi için bir kalıp görevini yapar. Meydana gelen RNA sitoplazmaya geçerek orada hücrenin protein sentezinin düzenlemesini yapar. Çekirdekçik belki de ribozomlarda mevcut olan RNA'nın yapıldığı yerlerdir.

En basitleri hâricinde gerek karada, gerek suda yaşayan bütün çok hücreli canlıların vücutlarını meydana getiren hücreler, hücre dışı sıvısı denilen bir iç denizin içindedirler. Bu sıvıdan hücreler oksijen ve besin maddelerini alırlar (hücre zarından aktif ve pasif geçişimle) ve ona metabolizma artığı olan ürünleri boşaltırlar. Bu sıvı durgun olmayıp devamlı bir değişim hâlindedir.

Hücre bölünmesi: Bu hâdise ana ve baba hücrelerle bunların dölleri arasında kalıtsal devamlılığın maddî temelini sağlar. Hücreler belli bir gelişmeyi tâkiben bölünerek çoğalırlar. Amip gibi tek hücreli canlılarda, bölünme netîcesi husûle gelen iki hücre ayrı birer fert olarak hayatlarını devâm ettirirler. Çok hücrelilerde ise, aynı yerde kalarak berâberce büyüme ve gelişmeyi sağlarlar. Bütün canlılarda hücre bölünmesi üçe ayrılır:

1. Mitoz bölünme (Bkz. Mitoz Bölünme)

2. Amitoz bölünme (Gizli mitoz): Genel olarak bir hücreli canlılarda hücrelerin bölünmesi çekirdek ve sitoplazmanın ortadan boğulması şeklinde görülür Bunlarda da mitozda olduğu gibi kromozomların meydana geldiği, kutuplara hareket ettiği bilinmektedir. Ancak burada mitozdaki gibi çekirdek zarı erimediği için bölünme safhaları açık olarak görülemez. Dolayısıyla bu bölünme şekline gizli mitoz denmektedir. (Bkz. Bölünme)

3. Mayoz bölünme (Bkz. Mayoz Bölünme)

HÜCRE BÖLÜNMESİ (Bkz.Hücre)

HÜCUMBOT;

Alm.*Sturmboot, Schnelliboot(n),* **Fr.***vedette(f),* **İng.** *Assault boat.* Küçük, süratli, vuruşgücü yüksek harp gemisi. Hücumbotun silâh olarak dünyâ harp bahriyelerinde kullanılması İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya tersanelerinde yapılması ile başladı. Teknolojik ilerlemenin devamlı değişiklik göstermesine Osmanlı Devletinin hemen ayak uydurması ile ilk Türk hücumbotunun SultanİIkinci Abdülhamîd Han zamânında yaptırılması sağlandı. 1880'li yıllarda Taşkızak tersanelerinde yapılan hücumbotlara Almanya, Fransa ve İtalyanlardan alınanlar da eklenerek mevcut, 25 adete çıkarıldı. Hücumbot ilk kullanıldığı zaman en tesirli silahı su üstü gemilerine karşı kullanılan ve su altından kendi gücü ile hareket edebilen torpido silahı idi. Bu sebeple hücumbotun diğer ismi de Torpidobot'tur.

Cumhûriyet devrinde dünyâdaki modern harp teknolojisine ayak uydurularak yeni hücumbotlar alınmış ve yurt içi tersânelerde yaptırılmıştır.

İlk Torpidobot (Timsah)

Boyu ..... 28,65 m

Eni ..... 3,66 m

Tonajı ..... 30 ton

Makina gücü ..... 400Hp buhar makinası

Sürati ..... 17 kut

Silâhları ..... (2x1) 344 mm torpido

Yeni Modern Bir Hücumbot

Boyu ..... 57,99 m

Eni 7,62

Tonajı ..... 406 ton

Makina ..... (4x1) MTU Dizel (17000 Hp)

Silâhları ..... Klâsik silâhlar,
güdümlü mermi sistemi.

HÜLÂGÜ;

Moğol hükümdarı. 1217'de doğdu. İran'da Moğol İlhanlı devletini kurdu.

Kardeşi büyük han Möngke tarafından İsmâiliye fırkasını ve Bağdat'ta bulunan halifeyi yok etmek üzere bir orduya komutan yapıldı. 1253 senesinde Moğolistan'dan çıktı. 1256 senesinde Âzerbaycan'daki sapık bir fırka olan İsmâiliye eşkıyalarını kılıçtan geçirdi.İsmâiliye devletinin son reisleri olan Rükneddîn'i öldürdü. Yüzlerce kale ve sığınağı yıktı. 1258 yılında da Bağdat üzerine yürüdü. Bu sırada Abbâsî Devletinin başında Halife Müsta'sım bin Müstensır bulunuyordu. Dînine çok bağlı ve Sünnî idi.Veziri olan İbn-i Alkami ise Şiî olup, halifeye sâdık değildi. Devlet idâresi bunun elinde idi. Abbâsîleri devirip Şiî devleti kurmak istiyordu. Moğol Hükümdârı Hülâgü'nün Bağdat'ı almasını, kendisinin de ona vezir olmasını istiyordu. Onun Irak'a gitmesini teşvik etmeye başladı. Şiî olan Nâsırüddîn Tûsî de Hülâgü'nün müşâviri idi. Bu da onu Bağdat'ı almaya teşvik ederdi.İşler iki Şiî arasında dönüyordu.

NihâyetHülâgü Bağdat'a saldırdı. Neft ateşleri ve mancınık taşları ile hücûm eden 200.000 mevcutlu Tatar ordusu karşısında 20.000'e yakın halife ordusu dayanamadı. Elli gün muhasaradan sonra Şiî vezir İbn-i Alkami sulh için diyerek Hülâgü'nün yanına gitti ve onunla anlaştı. Halifeye; "Teslim olursak serbest bırakılacağız". dedi. Bu hîleden sonra teslim olan halîfe esir alınarak yanındakilerle beraber îdâm edildi. Dört yüz binden fazla Müslüman kılıçtan geçirildi.Milyonlarca İslâm kitabı Dicle Nehrine atıldı. Böylece büyük bir ilim hazinesi ve târihî kültür yok edildi.Güzel şehir harâbeye döndü.Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem hatırası olarak saklanan mübârek emânetler(Hırka-i Saâdet) ve (Asâ-yı Nebî) yakılıp külleri Dicle'ye atıldı. Beş yüz yirmi dört senelik Abbâsi Devleti yok oldu. Hülâgü'nün asıl hedefi Suriye'yi ele geçirmekti. Haleb'i aldı. Şam'a giderken Möngke'nin ölüm haberi üzerine İran'a döndü. Şam seferini tamamlamak üzere bıraktığı ordu 1260 senesinde Mısırlılar'a yenildi.Hülâgü'nün bu seferinde bir milyon kadar Müslüman şehid edilmişti.

Kardeşinin ölümü üzerine hanlığa geçen Hülâgü'nün zamanında Moğol devletinin sınırları

Amuderya'dan Akdeniz'e, Kaf kaslar'danHint Okyanusu'na kadar uzanıyordu. Hanlığı sırasında Müslümanlara çok eziyet etti,Hıristiyanları korudu. Sûriye seferi ile yakıp yıktığı yerleri tekrar imâr etmeğe çalıştı. Birçok puthane yaptırdı. 1265 senesinde Meraga şehrinde öldü, oraya gömüldü.

HÜMANİZM;

Alm. *Humanismus,* **Fr.** *Humanisme,* **İng.** *Humanism.* Yunan ve Lâtin kültürü ve insanlık anlayışını benimseyip, onları kendilerine örnek alan, bu çerçeve içerisinde insana değer verilmesini esas kabul eden düşünce sistemi.

Papazlar tarafından değiştirilen Hıristiyanlığın ortaçağda temsilcisi durumunda olan kilisenin halka zulüm ve baskısına karşı tepki olarak doğdu. On dördüncü asırdan îtibâren Rönesans hareketiyle birlikte Avrupa'da yayılmaya başladı. Hümanizm hareketi taraftarları kilisenin bu tavrı karşısında, Yunan ve Lâtin kültürüne, hayat tarzına hayranlık duydular ve bir bakıma kiliseye bağlılığı bulunmayan serbest bir hayata kaçmak istediler. Bu sebeple Avrupa'da Hıristiyanlığa ve onun şahsında dinlere karşı düşmanlık meydana geldi. Bu düşmanlık daha sonraki asırlarda, Müslüman memleketlerde, Avrupa hayranları, kendi değerlerine bağlılıkları zayıf olan kimseler tarafından İslâm (veya din) düşmanlığı şeklinde ortaya çıktı.

İnsanlığın başlangıcından beri Allahü teâlâ tarafından gönderilen hak dinlere inananlar olduğu gibi inanmayanlar da oldu. Bu inanmayanlara inanmak saâdeti, mutluluğu nasîb olmadı. Bu sebeple hakîkî hürriyet demek olan Allahü teâlâya kulluk etmekten ayrılıp, kendi arzu ve isteklerinin esiri, kölesi oldular. Buna, her türlü kayıttan ve bağdan kurtulup, hürriyete kavuşma adını verdiler. İnsanı yaratılış gâyesinden uzaklaştıran bu düşünce tarzı daha sonra insanı tanrı îlân etmeye kadar ileri gitti.

Nitekim batıda hümanizm akımının önde gelenlerinden kabul edilen Auguste Comte, insanlığı tapılması gereken ebedî ve sonsuz varlık olarak gördü. "İnsanlık dîni" diye bir din kurarak kendine göre bu bozuk dînin esaslarını tesbit etti. A.Comte'un açtığı çığırda yürüyen Emile Durkheim ise, bunu daha ileri götürerek insanlığın yerine cemiyeti tanrı îlân etti. Daha sonra bu fikirleri alıp geliştiren Marx ve taraftarları doğrudan doğruya insanı tanrı îlân ettiler. Filozof Niçe ise, öldü dediği Hıristiyanlığın tanrısı yerine bütün değerleri kendisi ortaya koyan ve her türlü merhameti kaldıran bir üst insan kavramını ortaya attı. On dokuzuncu asırdan îtibâren bir sürü üst insan taslağı, cemiyetleri, devletleri ve dünyâyı alt üst ederek, milletleri ve insanları merhâmetsizce kırdırdılar. Alman filozofu Fichte ve Goethe, hümanist anlayışları sebebiyle Almanya'ya giren Napolyon ordularını insanlığın kurtarıcısı olarak karşıladılar. Fakat çok geçmeden Alman halkının Fransız çizmeleri altında ezildiğini görünce, ayılarak, hümanist düşüncedeki kardeşliğin boş olduğunu anladılar.

Aslında insana değer vermek ideâli ile Avrupa'yı eski Yunan ve Lâtin kültür ve hayâtına döndüren ve eski çağı örnek alan hümanizmin gerçekte insan sevgisi ve ona değer vermekle bir ilgisi görülmez. Çünkü Eski Yunan'da insan olarak korumaya muhtaç yeni doğmuş cılız bebeklerin ölüme terk edildiği görülür. Böyle bir kültürü ve insanlık anlayışını örnek alanlar ne zaman ellerine fırsat geçerse, menfaatları uğruna insanları öldürmekten hiç çekinmemişlerdir. Nitekim, son körfez krizinde hümanist kültürünün mensupları, binlerce insanın ölmesine seyirci kalmışlardır.

Yine Avrupa'nın önde gelen devletlerinden İngilizler, kendi insanlarını ve vatanlarını ne kadar yükseltip korurlarsa, diğer insanları ve memleketleri de o derece aşağı görüp sömürürler. Bu millet gerçekten müstemlekelerdeki yerli halkla berâber bir arada bulunmaz, yanlarına yerli halkı sokmazdı. Bilhassa Hindistan'da halka pekçok zulüm yaptılar. İngiliz İstihbarat Subayı meşhur Hudson, bir zarar görmeyecekleri husûsunda teminat vermesine rağmen, Bahadır Şahın iki oğlu ve bir torununu bizzat kurşun sıkarak öldürdü ve kanlarını içti. Sonra onların etinden çorba yaparak Şaha ve hanımına gönderdi. Yiyemediklerini görünce; "Çok güzel çorbadır. Oğullarınızın etinden yaptırdım!" dedi. Ayrıca İngiliz General Diyer, bisikleti ile gezen İngiliz kadın misyonere saygı göstermediler diye halkın üzerine ateş açtırıp, on dakikada yedi yüz kişinin ölmesine ve binden fazla kişinin yaralanmasına sebeb oldu. General bununla da kalmayarak halkı, üç gün elleri ve ayakları üzerinde hayvan gibi yürüttü. Demokrasinin timsali gibi görünen İngiliz Lordlar Kamarası, Dyer'in bu yaptıklarını alkış ve övgü ile karşıladı.

Yine Amerika'nın Hiroşima'ya attığı atom bombası sebebiyle binlerce insan öldüğü, sakat kaldığı gibi, günümüzde de olumsuz tesirleri görülmektedir.

Avrupalı devletlerin ve Amerika'nın; "İnsanlık, insan severlik, insanlara yardım." sözleri, bugün ancak reklâm seviyesindedir. "Sizi seviyoruz." yaldızlı sözlerinin arkasında aslında bir menfaat ve sömürü yatmaktadır.

Hâlbuki insanlık, insana kıymet ve değer vermeyi İslâmiyetten öğrenmiştir.

Başka kültürlerde insana acımasızca davranılırken, ona en âdil muâmele tarzını İslâmiyet getirmiştir.

Sevgili Peygamberimiz sonsuz saâdete kavuşmaları için İslâmiyeti teklif ederken insanlar arasında bir fark gözetmemiştir. Fakat tekliften sonra dereceleri farklı olmuştur. Meselâ hazret-i Ömer îmânla şereflenip yükselirken, Ebû Cehiller ve Ebû Lehebler îmâna kavuşma saâdetinden mahrum olarak alçalmışlardır. İslâmiyet başkasına zarar vermek bir tarafa, kalbini kırmaktan bile çok şiddetle men etmiştir. Nitekim Peygamber efendimiz; **"Bir müminin kalbini kırmak yetmiş defâ Kâbe'yi yıkmaktan daha şiddetlidir."** buyurmaktadır. İslâmiyet, İslâm devletinin vatandaşı olan gayri müslime de adâletle muâmeleyi emreder; zulüm ve haksızlığı yasaklar. Peygamber efendimiz; **"Kim zımmîye** (gayri müslim vatandaşa) **zulmeder veya taşıyamayacağı yükü yüklerse, o kimsenin hasmıyım."** buyurur.

İslâmî ilimlerden tasavvufun konusu da insanları bu rûh olgunluğuna kavuşturmaktadır. Evliyâ denilen Allahü tealânın sevdiği kullar, insanları bu ve daha pekçok rûhî olgunluklara eriştirmek için çalışmışlardır. Meşhur tasavvuf şâiri Yûnus Emre mâdem ki hep Allahü telânın kuluyuz, o hâlde birbirimizi sevmeyi hoş görmeyi tavsiye eder: "Yaratılanı hoş gördük, yaratandan ötürü." der. Hele nazargâhı ilâhî olan gönül yıkmaktan ise:

"Bir kez gönül yıktınsa, bu kıldığın namaz değil,
Yetmiş iki millet dahi, elin yüzün yumaz değil."

diyerek şiddetle sakındırır.

Peygamber efendimizden îtibâren bütün Müslüman devlet adamları, milletlere bu gözle baktılar ve onlara Vedîatullah (Allahü teâlânın kendilerine bir emâneti) olarak muâmele ettiler. Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethi sırasında gayri müslimlere gösterdiği iyi muâmeleyi bugün Avrupalılar bile övmektedir. İslâmiyette, adâlet karşısında herkes eşittir. Sultan tebea farkı gözetilmez. Hattâ Fâtih Sultan Mehmed ile bir Yahûdî, kâdı huzûrunda yanyana muhâkeme edilmişlerdir. Üzerlerine gelinmedikçe kimsenin üzerine gitmediler. Harpleri; insanlığı, insanlığına kavuşturacak olan i'lây-ı kelîmetullah (Allahü teâlânın ism-i şerîfini yüceltmek, İslâmı yaymak) için yaptılar.

Marcel A. Boisard isimli bir Fransız **L'Humanisma d'l'Islam** adlı eserinde şöyle demektedir:

"Bu kitap Müslümanlara sevimli görünmek için yazılmamıştır. Târihte ilk defâ insana sosyal, rûhî, siyâsî, ahlâkî, hukûkî değerlerini en iyi şekilde veren, bu anlayışla büyük bir medeniyet ve eşsiz bir kültür meydana getiren İslâmı ve hümanizmini hakîkî cephesi ile ortaya koymak için yazılmıştır."

Buna rağmen bilhassa Tanzimâttan îtibâren Türk aydınları da kendi benliğinden ve değerlerinden uzaklaşarak batının bize yabancı kültürlerini taklid edip getirmeye başladılar. Bu arada hümanizmi insancıllık diye tercüme edip kullanarak kendilerinin insan sevgisi ile dolu birer hümanist olduklarını îlân ettiler. Ancak aynı düşüncede olmayıp, diline, örfüne, târihine, dînine bağlı olanlara karşı giriştikleri düşmanca tavırları, kendi sözlerini yalanlamıştır.

Hülâsa hümanizm, batı cemiyetinin bünyesinden doğan bir düşünce tarzıdır. Belki batı insanı kilisenin baskısı karşısında böyle bir hareketin ortaya çıkmasına muhtaçtı. Fakat Müslüman-Türk cemiyetinin böyle cereyanlara aslâ ihtiyâcı yoktur. Çünkü İslâmiyette ve onunla yoğrulmuş Müslüman milletlerin kültürlerinde, hümanistlerin aradıkları, hattâ hayal bile edemedikleri derecede insana kıymet verilmiştir. ÇünküİslâmiyetÇünkü, insanı eşref-i mahlûkât, yaratılanlar arasında en şerefli varlık olarak bildirir.

HÜMÂYÛN ŞAH;

Hindistan'daki Büyük Gürgâniyye Devleti (Babürlüler) hükümdarı. Lakabı Mîrzâ Nâsırüddîn Muhammed'dir. 6 Mart 1508 yılında Kâbil'de doğdu. Gürgâniyye Devleti (1526-1858)nin kurucusu Bâbür Şahın MâhımBegüm'den doğan büyük oğludur. Hümâyûn Şah, âilesinden aldığı mükemmel terbiye sâyesinde iyi bir asker, âlim ve şâir olarak yetişti.Gençliğinden îtibâren, babasının bütün askerî harekâtına katıldı. Eyâlet vâliliği yaptı.

Bâbür Şah (1526-1530)ın 21 Mayıs 1526 târihinde Hindistan'ın Lûdî Sülâlesine son veren Pânipüt Savaşında Hümâyun Şah en ön safta çarpışıp büyük kahramanlıklar gösterdi. Lûdîlerin yenilip, Gürgâniyye Devletinin kurulmasını sağlayan Pânipüt Zaferi sonrasında, Agra şehrini kuşatıp aldı. Gürgâniyye veliahdı oldu. Babasının sağlığında meydana gelen iç ayaklanmaları bastırdı. 1530 yılında Bâbür Şâhın vefâtıyla Gürgâniyye sultanlığına getirildi.

Hümâyûn Şâh Kâbil, Kandehâr, Gazne, Pencâb taraflarına kardeşi Mîrzâ Kâmrân'ı gönderip, kendisi de Hindistan'ın fethine başladı. Fakat büyük güçlüklerle karşılaştı. Afganistan'da Şîr Han Sûrî'nin idâre ettiği Afgan Beyleri isyânı aleyhine genişledi. Gucerât Seferine çıkıp, Sultan Bahâdır'ı 24 Nisan 1535'te Manhasar Meydan Savaşında yenip, Gücerât'ı fethederek idâresini kardeşi Askari'ye verdi.

1535 târihinden îtibâren Hümâyûn Şahın kardeşleri arasında iç mücâdeleler başladı. Afgan Beylerinden ŞîrHan, Sûrî Bihâr ve Bengâl'e saldırdıysa da alamadı. Fakat, Hümâyûn Şah 1539 ve

1540 yıllarında iki defâ ŞîrHana yenildi. 17 Mayıs 1540 Kaneviç Savaşı yenilgisinden sonra İran'a sığındı.

Gürgâniyye Devleti saltanatı, 1540-1554 yılları arasında Delhi Surî Sultanlığına geçti. Hümâyûn Şâh 1554 yılına kadar İran'da Şah Birinci Tahmasb Safevî'nin (1524-1576) yanında kaldı. Şâh Tahmasb, Hümâyûn Şahı Osmanlılara karşı kullanmak ve Şiî îtikâdını kabul ettirmek için çok iyi davrandı. Fakat düşündüklerini yapmada muvaffak olamadı.

Hümâyûn ŞahİIran'dan aldığı askerle 1554'te Hindistan'a dönüp, Dehli Sûrî Sultanlığının beşinci hükümdârı İskender Şâhı yenip, Dehli ve Agra'yı tekrar ele geçirerek Afgan hâkimiyetine son verdi (1555).

Hümâyûn Şahın ikinci hükümdârlığı fazla sürmedi. Sarayında geçirdiği kaza sonucu 26 Ocak 1556 yılında vefat etti.Yerine oğlu Birinci CelâleddînEkber Şâh Gürgâniyye sultanı oldu.

Hümâyûn Şahın Dehli'deki türbesi pek büyük ve muhteşemdir.İyi komutanlık ve hükümdarlığının yanında Türkçe ve Farsça şiirlerinin toplandığı bir **Dîvân'**ı vardır.İran dönüşünde "Râfizî olmuş!" dedikodusuna çok hiddetlenip verdiği; "Büyük babamın adı Ömer Şeyh idi, başka şey bilmem!" cevâbı, îtikâdının temizliğinin ve dînî bütünlüğünün ispâtıdır.

HÜNKAR İSKELESİ ANTLAŞMASI;

8 Temmuz 1833'te Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzâlanan antlaşma.

Yunanistan'da ve Arabistan Yarımadasında Osmanlı Devletine büyük hizmetler yapmış olan Mısır Vâlisi Mehmed Ali Paşa, kendisine verilen yanlış bir haber üzerine Osmanlılara karşı oğlu İbrâhim Paşanın kumandasında Suriye tarafına asker sevk etmişti.Üç gün süreyle yapılan muhârebede Mısır askeri çokluğu ve intizamlı olması sebebiyle gâlip gelerek Kütahya'ya kadar ilerledi. Fransızlar ve İngilizler Müslümanları birbirine düşürmek için Mehmed Ali Paşayı, Osmanlılar'a karşı kışkırtıyorlardı. Osmanlı Devletinin bütünlüğünü sarsacak gibi görünen Mısır meselesini halletmek isteyen Sultan İkinci Mahmûd Han, Rusya ile Hünkâr İskelesi Antlaşmasıyla ittifak akdine mecbur kaldı.

8 Temmuz 1833'te imzâlanan antlaşma, 6 açık ve biri gizli olmak üzere yedi maddeden meydana geliyor ve 8 sene için geçerli sayılıyordu. Antlaşmanın açık maddelerinde; iki devletin sâdece savunma maksadıyla bu antlaşmayı imzâladığı, herhangi bir savaş vukûunda birbirlerine yardım edecekleri, yardımı isteyenin diğerinin masraflarını karşılayacağı, sürenin 8 yılı aşmayacağı ve iki ay içinde onaylanması gibi hususlar bulunuyordu. Gizli maddede ise; Rusya Batı ile savaşa girdiği anda, Osmanlıların boğazları Batılılara kapatacağı husûsu vardı. Avrupa devletleri antlaşmaya büyük tepki gösterdiler. Zâten mecbûriyetlerden doğan antlaşma tatbik edilmedi.

HÜNNAP AĞACI (Zizypus vulgaris);

Alm. *Jujube (f),* **Fr.** *Jujubier (m),* **İng.** *Jujube.* **Familyası:** Cehrigiller (Rhamnaceae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:**Yerli değildir. Marmara, Batı ve Güney Anadolu'da yetiştirilir.

Nisan-mayıs ayları arasında, sarı renkli çiçekler açan, hoş kokulu, 4-5 m yüksekliğinde dikenli bir ağaç. Ünnap da denilir. Bahçelerde yetiştirildiği gibi yabânî olarak da bulunur. Asıl vatanı Suriye'dir. Gövdeleri silindir biçiminde, esmer kabuklu, çok dallıdır.Yapraklar karşılıklı 2 sıra hâlinde, kısa saplı, diken şeklinde 2 küçük yaprakçıklıdır.Çiçekler 3-6 tânesi bir arada ve oldukça küçüktür.Çanak yaprakları 5 parçalı ve yeşil renklidir. Taç yaprakları sarı renkli, kıvrık olup 5 parçalıdır. Meyveleri oval şekilli olgunlukta esmer kırmızı renkli, tek çekirdeklidir. En dış çeperi derimsi ve ince, pulpası (yumuşak kısım) sarı renkli ve tatlı lezzetlidir.

Kullanıldığı yerler: Meyveleri tamâmen olgunlaştıktan sonra toplanır ve güneşte kurutulur. Meyvelerinde şeker, tanin ve müsilajlı maddeler bulunmaktadır.Çok eskiden beri yumuşatıcı, balgam ve idrar söktürücü ve kabız edici olarak kullanılmaktadır.

HÜRREM SULTAN;

Kânûnî Sultan SüleymânHanın zevcesi. Osmanlı târihinde Haseki ve Hürrem Sultan ismiyle meşhur oldu. Doğum yeri ve târihi bilinmemektedir. 1558 tarihinde İstanbul'da vefât etti. Süleymâniye Câmii avlusuna defnedildi. Kânûnî sonradan bu sâdık zevcesinin kabri üzerine bir türbe yaptırdı.Türbe, Mîmâr Sinan'ın eseri olup, içi muhteşem çinilerle süslüdür. Kubbeye yakın yerlerinde âyet-i kerîmeler yazılıdır.

Hürrem Sultanın hayâtının ilk safhalarına ve saray-ı hümâyûna getirilmesine dâir çeşitli rivâyetler vardır. Sarayda İslâm âdet ve terbiyesi ile yetişti. Her zaman şen ve güler yüzlü olmasından dolayı Hürrem veya Hürrem Şah adı verildi. Kânûnî Sultan SüleymânHana zevce (eş) oldu. Aklı, zekâsı ve

sadâkatı ile tanındı.İlk çocuğu Şehzâde Mehmed olup, Kânûnî'nin tahta çıkmasından bir yıl sonra dünyâya gelmiştir. Mihrimah Sultan, şehzâde Selim ve Bâyezîd diğer çocuklarıdır. Bunlar kendisinden sonra vefât etmişlerdir. Mihrimah Sultan, Rüstem Paşa ile evlendirildi.

Hürrem Sultan, Edirne'de hastalanmasından sonra kendisini daha çok hayır işlerine verdi. Aksaray'da o zaman Avratpazarı, bugün Haseki denilen semtte kubbeli bir câmi ile şadırvan, yanında imâret, medrese, dârüşşifâ ve mektep yaptırdı. Medrese, 1539' da yapıldı. Şimdi belediyenin polikliniği olarak kullanılan dârüşşifâ da 1550'de inşâ edildi. Bundan başka Mekke ve Medîne-i münevverede birer imâret yaptırdı. Edirne'ye su getirtti ve bunları muhtelif çeşmelerden akıttı. Cisr-i Mustafa Paşada Kervansaray, câmi ve imâret yaptırdı. Bunlara kocası Kânûnî Sultan Süleymân'ın kendisine verdiği emlâkini vakfederek adını hayırla târihe yazdırdı. Kânûnî de bu sâdık zevcesi için, hayâtının sonuna kadar hayırlar ve vakıflar yaptırmıştır.

Divan şiiri kültürüne sâhib olan Hürrem Sultan ayrıca şâirdir. Şiirleri daha ziyâde Kânûnî'ye yazdığı mektuplarda görülür.

HÜRRİYET;

Alm. *Freiheit (f),* **Fr.** *Libertée (f),* **İng.** *Freedom.* İnsanların fert veya grup olarak, diğer fert veya grupların her türlü tahakküm ve sınırlamalarından uzak bulunması hâli, serbestlik.

Hürriyet konusunu, insanlar çağlar boyu tartışmışlardır.Hemen her devirde filozoflar, ideologlar, siyâset, bilim ve din adamları ile sonraki asırlarda iktisatçılar hürriyeti târif ederek, fert ve cemiyet hayatındaki yerini, sınırlarını tesbit etmeye çalışmışlardır. Eski Yunan ve Roma'nın bilinen târihlerinden bu yana yapılan hürriyet tartışmalarında ortaya konulan pekçok görüş ve fikirlerin, hürriyet anlayışlarının hepsinin birleştiği ortak nokta "Hürriyetin mutlak olmadığıdır." Yâni fert ve cemiyet için kayıtsız şartsız ve hiçbir sınırı olmayan bir hürriyet yoktur. Fert ve cemiyet istese de istemese de bâzı şartlara ve kâidelere kendi arzusunu sınırlayıcı olsa bile uymak mecburiyetindedir. Bunların bâzısı, insanların elinde olmayan tabîata âit (coğrafya, iklim, kimya, fizik kânunları vs. gibi) şartlardır. Bâzıları da medenî olmak ve yaşamak için insanların bir arada, cemiyetler hâlinde bulunma mecbûriyetinin getirdiği sınırlamalar ve kâidelerdir.

Mutlak hürriyetin olamıyacağının kabûlünden îtibâren, bilhassa cemiyet hayâtında fert ve cemiyete verilecek hürriyetin sınırları, bunun nasıl vekimler tarafından tesbit edileceği konusu, yeryüzündeki fikrî, siyâsî ve fiilî hürriyet tartışma ve mücâdelelerinin esas sâhasını teşkil etmiştir. Filozoflar bu mücâdelenin fikir ve düşünce tarafında, devlet adamları ve siyasetçiler siyâsî tarafında, insan toplulukları da fiilî tarafında yer almışlardır.İdeologlar ise hem fikrî, hem siyâsî, hem de fiilî taraflarda yer alabilmişlerdir. Bütün bu insanlar; bilgileri, anlayış ve kavrayış güçleri ve zamanlarındaki çeşitli şartların tecellisine göre hürriyeti târif ve tanzim etmeye çalışmışlardır.

İlmî ve teknik gelişmeler, ekonomik şartlar, siyâsî hâdiseler, savaşlar ve diğer büyük sosyal olaylar neticesinde bütün bu hürriyeti târif ve tanzimler değişikliklere uğramış, yeni düzenlemeler fert ve cemiyetin hayatlarına şekil ve yön vermiştir. Bugün de dünyâ üzerinde çeşitli hürriyet anlayışları ve hürriyet tanzimleri vardır ve bunlara karşı çıkanlarla tartışmalar sürmektedir.

Bütün hürriyet târif ve tanzimlerinde, iki unsur muhakkak bulunur. Bunlardan birincisi hâkim güç (otorite), diğeri bu güce itâat etmedir. İşte bu otoritenin (hâkim gücün) tesbiti, hürriyet konusunun en çetin tarafıdır.İnsanlık târihinde bu otorite çok çeşitli şekillerde kabullenilmiştir. Bâzı kavimlerde zâlim krallar, tanrılaştırılan diktatörler, kendisine tapılan büyücüler, papazlar, hükümet adamları, bu otorite yerine konulmuş, fert ve cemiyetin hayatı bunların emirlerine ve sözlerine göre şekillenmiştir. Bu anlayış târihte meşhur zulüm ve istibdat idârelerinin, insanların köleleştirilmelerinin vâsıtası olmuştur.

Batı dünyâsı için târihe hürriyet mücâdelesi asrı olarak geçen 18. yüzyılın batılı filozof ve inkilapçıları, hürriyetin insana doğuştan verilmiş bir hak olduğu ve bu hakkın hiç bir sûretle elinden alınamıyacağını savunarak hak ve hürriyetler listeleri yayınlayarak ferdin medenî ve siyâsî haklarını bir bir saymış ve bunları hükümetlerin kısıtlamalarından muhfûz tutmaya çalışmışlardır. Ancak sonraki asırlarda iktisâdî gelişmelerle beraber ortaya çıkan acımasız bir kapitalizmin otorite hâline gelmesi, filozofları, halkın hürriyetinin vasıtalı yollardan kısıtlanmaması için tekrar hükümet müdâhalelerinin gerektiğini savunmaya zorlamıştır. Böylece sigortalar, sosyal güvenlik müesseseleri, asgarî ücret tesbiti,sendikalar gibi birçok yeni sistemler kurulmuştur. Devlet müdahalelerinin her sahaya inceden inceye yaygınlaştığı toplumlarda ise devlet kesin otorite olmuş, devleti îdare ve temsil eden küçük bir grubun tahakkümü ortaya çıkmıştır (komünist rejimler).

Bilhassa 20. yüzyılda demokrasiler için hürriyet mefhumu, rejimin temel taşı sayılmıştır. İnsanların temel hak ve hürriyetleri demokrasinin işleyebilmesi için şart ve lüzumlu olduğundan demokrasi mücâdeleleri ile hürriyet mücâdeleleri aynı kategori içine sokulmuştur. Demokrasi idârelerinde otorite millî irâde (çoğunluk irâdesi)olarak kabul edilmiş; fert ve cemiyet, cemiyet ve devlet, fert ve devlet

arasındaki münâsebetlerin ayarlanmasında hürriyetlerin temini ve kullanılmasında millî irâde esas alınmıştır. Ancak demokrasilerde iktidâra gelen partilere hâkim olan grupların veya vâsıtalı çevrelerin otorite yerine geçme veya otoriteyi istismâr etme temayülleri dünyânın her yerinde sık sık görülmekte ve hürriyetlerin sınırları, tanzimi, tevzii ve kullanılması konuları fikrî, siyâsî ve yer yer fiilî olarak tartışılmaktadır.

Târih boyunca yapılan hürriyet mücâdelesi sonunda, demokratik idâre düzenini benimseyen ülkelerin anayasaları çeşitli hürriyetleri fertlere bir hak olarak tanımıştır. Ülkemizde de anayasa hukûkunun geçirdiği çeşitli merhalelerin sonucunu teşkil eden 1982 Anayasasında, "Temel Haklar ve Ödevler" başlığı altında (mad. 12) ve devamında temel hak ve hürriyetler ile ilgili kavramlar belirtilmiş ve açığa kavuşturulmuştur. Bu hak ve hürriyetlerin bâzıları şunlardır:Kişi hürriyeti ve güvenliği (mad. 19), haberleşme hürriyeti (mad. 22),yerleşme ve seyahat hürriyeti (mad. 23), din ve vicdan hürriyeti (mad. 24), düşünce ve kanâat hürriyeti (mad. 25),düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti (mad. 26), bilim ve sanat hürriyeti (mad. 27), basın hürriyeti(mad. 28), dernek kurma hürriyeti (mad. 33), hak arama hürriyeti (mad. 36) vs.

Hürriyet mefhumu bâzı dinlerde de yer almıştır.Meselâ ilk Hıristiyanların yaptıkları inanç ve ibâdet hürriyeti mücâdeleleri ve bu sebepten uğradıkları zulümler meşhurdur. Hıristiyanlığın doğru şeklinin çabuk ve çok yere yayılamamasında ve kısa zamanda insan eliyle bozularak bugünkü hâline gelmesinde ilk ve doğru hıristiyanların o günkü Roma ve Yunan toplumları tarafından kendilerine inanç ve ibâdet hürriyeti tanınmayarak zulüm ve işkenceler yapılması neticesinde mağaralara ve insanlardan uzak yerlere çekilmelerin çok büyük rolü olmuştur.

İslâmiyet, hürriyete bütün dinlerden çok daha fazla önem vermiş ve başka dinlerden olan birçok aydınlar tarafından "hürriyet dîni" olarak vasıflandırılmıştır.Hür olmak İslâm dîninde Cumâ ve Bayram namazlarının ve Haccın vücup şartlarından bir tânesidir.Hür kadının hak ve mes'uliyetleri câriyelerden çok farklı ve daha asildir.Kur'ân-ı kerîmde hazret-i Muhammed,**"İnsanların sırtlarında olan zincirleri indiren kimse."** (A'râf sûresi: 157) olarak târif ve medh edilmektedir. Hazret-i Ömer, zulüm idârelerini ve zâlimleri tenkit ederken, onlara; "Anaları hür doğurdukları hâlde, siz, insanları köle yaptınız." diye hitâb etmektedir. Dört büyük imamdanİmâm-ı Şâfiî , rahmetullahi aleyh; "Allah seni hür yarattı, o halde hür yaşa" buyurmuştur.

İslâmiyetin bildirdiği hürriyete hâkim güç (otorite) yalnız Allahü teâlâdır. Allah'tan gayri olan bütün mahluklar O'na boyun bükmekle vazifelidirler. Mutlak ve hakîkî hâkim ancak O'dur. Kur'ân-ı kerîmde meâlen; **"Allah, hâkimlerin hâkimi değil midir?"** (Tîn Sûresi: 8) buyurmaktadır. Hazret-i Muhammed insanları O'na inanmaya çağırarak insanların gönüllerindeki sahte ve yalancı mâbûtlara olan bağlılıklarını kırmış ve yok etmiştir. Mahlûklara (yâni yokken sonradan yaratılmış olanlara) duyulan bu bağlılığı kaldırarak insanları Allah'tan başka şeylere esâretten ve kölelikten kurtarmıştır.**"Allah'tan başka ilâh yoktur (lâilâhe illallah)"** buyurarak insanları putların, kendilerini tanrılaştırmaya kalkan zâlimlerin, diktatörlerin veher çeşit kaba kuvvetin tahakkümünden kurtarmış, hakîkî hürriyet yolunu açmıştır.İslâmiyette hürriyet; "Allahtan başka ilâh tanımamak" ve yalnız O'nun otoritesine (kudretine) teslim olmak demektir. Bu teslimiyete dinde Müslüman olmak, denir. Bütün Müslümanlar, meslek ve meşrepleri, bedenleri, renkleri, güç ve kuvvetleri ne olursa olsun,Allah'ın kuludurlar.Kullukta ve insanlık hak ve hürriyetlerinde hepsi ortaktır.Hepsi aynı emir ve yasaklara tâbi ve hepsi kulluk yapmakla vazifelidirler.Kavim ve ırk bakımından Arabın Aceme üstünlüğü yoktur.Üstünlük ancak takvâdadır, yâni haramdan kaçmadadır.

Allah katında üstün ve şerefli olmanın yolu, her Müslümana açıktır. Bu ise Allah'ın emir ve yasaklarına herkesten daha çok sarılmak ve riâyet etmekle sağlanır.İslâm âleminde yetişmiş en büyük âlimler ve velîler hakîkî hürriyetin Allah'tan gayri olan şeylere gönül bağlamaktan kurtulmak ve hakîkî sultanlığın da Allahü teâlâya lâyıkıyla kulluk yapmak olduğunu söylemişlerdir.Müslüman toplumların hâkim olduğu yerlerde yaşayan başka din ve inançtaki insanların, insanlık, sanat, ticâret, din ve ibâdet hürriyetleri de teminât altına alınmıştır.İslâmiyet, insanların hürriyetini esas kabul etmiştir. Başka dinden olanlara İslâmiyeti zorla kabul ettirmek yasaklanmıştır.İslâmiyet tebliğ edilmiş, duyurulmuş, açıklanmış, insanlar dilediklerini seçmekte hür ve serbest bırakılmışlardır.

İslâmiyetin yayılmaya başlamasından îtibâren fethedilen memleket ve şehirlerde yaşayan insanlar, dinleri, dilleri, ırkları, renkleri ne olursa olsun bütün bu hak ve hürriyetlerden istifâde etmiştir. Dünyânın diğer memleketlerine ticâret ve istilâ sebepleriyle gidip yerleşen Hıristiyan Avrupalılar ise buralardaki yerli halkı köle olarak kullanmış, birçoğunu başka yerlerdeki esir pazarlarında satarak çiftliklerde, mâdenlerde, tarlalarda ve yer altında olmak üzere, en ağır işlerde boğaz tokluğuna çalıştırmışlardır. Bu insanlar ırk, renk, dil ve dinlerinden dolayı her türlü hakârete ve zulme müstehak görülmüşler, çok defa canları pahasına cezâlandırılmışlardır.

Dünyânın en büyük sömürgeci imparatorluklarından birini kuran İngiltere'ye karşı,Amerika'da verilen

ve uzun yıllar devam eden hürriyet mücâdeleleri zaferle neticelenince, İngiliz sömürgesi olan diğer ülkelerde de başlayan isyanlar yirminci yüzyıl ortalarına kadar sürerek herbiri zaman içinde siyâsî istiklallerine ve hürriyetlerine kavuşmuşlardır. Târihin en büyük devletlerinden biri olanOsmanlılarda ise uzun asırlar boyunca hiçbir kavmin hürriyet mücâdelesi yaptığı görülmemiştir.Osmanlı devlet anlayışı ve idâresinin esaslarının çeşitli din, dil, ırk ve milliyetten insanları bir arada, huzur içinde yaşatabilecek mükemmellikte olması, böyle şeylere itiyaç bırakmamış, fırsat vermemiştir. Ancak 19. yüzyıl ortalarından îtibâren İngiliz, Fransız, ve Ruslar tarafından devamlı ve zorakî yapılan kışkırtmalarla devletin çeşitli bölgelerinde tertib edilen çeteler ve komitacılar eliyle siyâsî İstiklâl mücâdeleleri başlatılmak istenmiştir. Ancak bunlar hiçbir zaman toplu bir halk hareketi hüviyetine bürünemeyen, küçük, isyânkâr parti, komite ve çete olarak kalmışlardır. Fakat bu grupların isyanlarına sonradan bâzı siyâsî sebeplerle hürriyet mücâdeleleri ismi verilmiştir.

1980'li yılların sonuna kadar insanlara temel hak ve hürriyetlerin devamlı tanındığı ülkelere "hür dünyâ", bunun tanınmadığı ülkelere de "demirperde ülkeleri" denilmekteydi.Rusya'nın liderliğini yaptığı ve komünizm ile idâre edilen demirperde ülkelerinde yaşayan insanlar, başta olmak üzere pek çok temel hak ve hürriyetlerden mahrum bırakılmışlardı. 1991'den sonra, Çin ve Küba hâriç bütün demirperde ülkeleri komünizmi bırakarak hürriyeti seçmişlerdir.

HÜRRİYET ÂBİDESİ;

Alm. *Freiheitmonument(f),* **Fr.***Monument de la liberté (m),* **İng.** *The monument of liberty.* İstanbul'da, Şişli'nin Hürriyet-i Ebediye Tepesinde İkinci Meşrûtiyet mücâdeleleri esnâsında ölenler için yaptırılan anıt. Bunlara hürriyet şehidi denildiği için anıtın adı da HürriyetÂbidesi olmuştur.

Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın hal'inden sonra iktidârı ele geçiren İttihat ve Terakki Partisi ileri gelenlerinin tertipledikleri bir yarışma ile projesi Mimar Muzaffer tarafından yapılan Hürriyet Âbidesi (14 Nisan 1909) o zamanki hükümet erkânının, İttihat ve Terakki taraftârlarının katıldığı gösterişli bir törenle açılmıştır. Enver Paşanın bu törende söylediği ateşli nutuk meşhur olmuştur.

Hürriyet Âbidesi, çok geniş ve süslü mermer bir kâide üzerine dikilmiş bir top namlusu görünüşündedir. Kâidesinin üç köşesinde merdivenlerle genişce bir platforma çıkılır.Çiçek motifleriyle süslü kesik piramit şeklinde asıl kâidenin üç yüzünde burada yatan 70 kişinin isimleri yazılıdır. Bu kâidenin üstünde istalaktitli bir mermer çember onun da üstünde örme taştan top namlusu bulunmaktadır.

Âbidenin içine, doğu tarafındaki yüzü önündeki kemerli kapıdan girilir. Bu kapının üzerinde "Makber-i Şühedâ-ı Hürriyet" kitâbesi vardır. Anıtın ağırlığı üç kalın fil ayağı ve bunlar arasına atılmış üç kemer üzerine oturtulmuştur.Mermer plâklar üzerine hakkedilmiş (yontularak yazılmış) olan yazılar,Mızıka-i Hümâyûn İmam-ı Hacı Hasan Sabri Efendinin eseridir.

Meşhur hareket ordusu kumandanı Mahmud Şevket Paşanın kabri, âbidenin yanında açıktadır.İttihat ve Terakkinin önde gelenlerinden TalâtPaşanın kemikleri de sonradan 1944 yılında Mahmud Şevket Paşanın yanında hazırlanan bir kabre konulmuştur.

HÜRRİYET HEYKELİ;

Alm. *Freiheitsstatue (m),* **Fr.** *Statue de la liberté (f),* **İng.** *The statue of liberty.*New York limanı ağzında, Bedloe Island denilen kara parçası üzerine 28 Ekim 1886'da dikilmiş büyük bir bakır heykel.

Heykel, ABD'nin istiklalinin 100. yılını kutlama hâtırası ve iki ülkenin dost ve kardeşliğinin nişânesi olarak Fransızlar tarafından hediye edilmiş, örtüsünün açılışı Amerika'nın 22. Cuhhurbaşkanı Cleveland tarafından yapılmıştır. Fransız heykeltıraşlarından Fréderic-Auguste Bartholdi'nin eseri olan heykelin yapımı (1874-84) arası 10 yıl sürmüştür.Heykel için, kâidesiyle birlikte toplam 600.000 dolar harcanmıştır.

Hürriyet heykeli, eski Yunan ve Roma tarzında giyinmiş mağrur bir kadını temsil etmektedir. Sağ kolu havaya kalkık ve sağ elinde "Hürriyet Meş'alesi" tutan bu heykel, aynı zamanda deniz feneri vazifesi de görmektedir.

Hürriyet Heykeli 73 m yüksekliktedir.Kâidesi 27, kendisi 46 m olup helkelin ortasında kâideden başa kadar asansörle çıkılır. Kol kısmında da ayrı bir asansör vardır. Ağırlığı (kâidesi hâriç) 204.120 kilogramdır. Çelik bir gövde üzerine bakır kaplama olarak yapılmıştır. 1924'te ABD'nin millî anıtı olarak kabul edilmiş, 1938'de baştan aşağı onarılmıştır. Bâzı yerlerinde çatlama olduğundan günümüzde tekrar onarımı yapılarak ziyârete açılmıştır.

HÜRRİYET VE İTİLÂF FIRKASI;

İkinci Meşrûtiyet devrinde kurulmuş partilerden biri.Türk siyâsî târihinin ilk muhâlefet partisi olarak bilinir. 21 Kasım 1991'de İstanbul, Şehzâdebaşı'nda kuruldu. Amasya mebusu İsmâil Hakkı Paşa,

Sivas mebusu Dr. Dagavaryan, Tokat mebusu Mustafa Sabri Efendi, Hama mebusu Abdülhamîd Zehrâvî, Piriştine mebusu Hasan Bey, Sinop mebûsu Dr.Rızâ Nur Bey, Ayân meclisi âzâları Dâmâd Ferîd ve Müşir Fuâd Paşalar, Emekli Ferik Süleymân Paşa, emekli Miralay Sâdık Bey, gazeteci Tâhir Hayreddîn Bey tarafından kurulan fırkanın ilk reisi Dâmâd Ferîd Paşadır.

İkinci Meşrûtiyetten sonra kurulan en güçlü muhâlefet partisi olan Hürriyet ve Îtilâf Fırkası, son derece bunalımlı bir dönemde kuruldu. Meclis içinde bulunan mûtedil (ılımlı) Hürriyet perverân ve Ahâlî fırkalarına mensup mebuslarla, Rum, Arnavut, Arap, Ermeni mebusları ve hiçbir partiye üye olmadıklarını söyleyen Hizb-i Müstakil mebuslarının birleşmesiyle ortaya çıktı. Böylece İttihat ve Terrakki karşısında dağınık durumda olan muhâlefet toplanmış oldu. Ayrıca meclis dışında bulunan eski İttihatçılar, devre dışı bırakılan ilmiyeciler, eski Ahrarcılar, demokratlar ve sosyalistler gibi düşünceleri farklı ve İttihat ve Terakkiye karşı olan kimseler de bu fıkra içinde yer aldılar.Tek başlarına İttihat ve Terakkiye karşı koyamayan kişilerin ve partilerin birleşmesi netîcesinde ortaya çıkan fırkanın belli bir ideolojisi yoktu. Asıl gâyeleri, İttihatçıların, çeteciliğini ve komitacılığını önlemek ve iktidar tekelini kırmaktı. Ancak bünyesinde topladığı unsurların eğilimine göre, Osmanlıcılık, adem-i merkeziyetçilik ve teşebbüs-i şahsî (yerinden idâre ve hür teşebbüs), meşrûtiyetçilik, liberal ekonomi gibi fikirlerin savunuculuğunu yaptı. İttihat ve Terakki fırkasıyla kıyasıya mücâdele etti. Sopalı seçim olarak bilinen 1912 seçiminde pek az mebus çıkarabilen fırka, İttihat ve Terakkinin uyguladığı baskı politikaları yüzünden etkinliğini kaybetti.Meclis-i Mebûsânın 4 Ağustos 1912 târihinde feshedilmesinden sonra, Balkan Savaşının bunalımlı günlerinde seçimler ertelendi. 1914 yılına kadar meclissiz bir meşrûtiyet denemesi yapıldı.

Meclissiz dönemdeki Gâzi Ahmed MuhtârPaşa ve Kâmil Paşa hükûmetleriyle iyi münâsebetler kuran Hürriyet ve Îtilâf Fırkası, Bâbıâlî baskınıyla iktidârı tekrar ele geçiren İttihat ve Terakki Fırkasına karşı mücâdeleye devâm etti.

Bünyesinde çeşitli unsurları barındıran ve kitle partisi hüviyetinde olan Hürriyet ve Îtilâf Fırkasının, **Teşkilât, Tahdîrat, Teminât, Merih, Hemrâh, Islâhât, Şehrâh, İfhâm** gazeteleri gibi yayın organları vardı. Fırkanın faaliyet ve fikirlerini **İkdam**, **Yeni ikdam, Yeni Gazete, Alemdâr** gazeteleri desteklediler. Fırkanın ideolojik birliğe ve herhangi bir sosyal sınıfa dayanmayışı, mensubları arasında görüş ayrılıklarına ve tartışmalara yol açtı. İlk olarak, Avrupaî düşünceli gençlerle ilmiyeciler arasında çıkan tartışmalar istifâlara sebeb oldu. İstifâlardan sonra fırka, Miralay Sâdık Bey, Şâban Efendi, Gümülcineli İsmâilBey takımının idâresine girdi.Küçük bir hizbin eline geçen Hürriyet ve Îtilâf Fırkası gittikçe zayıfladı.

Sadrâzam Mahmûd Şevket Paşanın öldürülmesinden sonra daha sert tedbirlere başvuran İttihat ve Terakki, kurduğu dîvân-ı harbde Hürriyet ve îtilaf Fırkası liderlerinden Gümülcineli İsmâil Bey ile önde gelen meşhur kişileri gıyâben îdâma mahkum etti. Fırkanın bâzı elemanları da, Sinop'a sürüldüler. Ağır cezâya çarptırılmış olanlardan kimi îdâm edildi, kimi ülke dışına kaçtı. Hükûmet tarafından resmen kapatılmamış olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası kendiliğinden siyâsî hayâttan çekildi. Yurt dışına kaçan muhâlefet mensupları Pâris'te birleşerek, Millî Muhâlefet Fırkasını kurdular. Bu yeni fırkaya, Islâhat-ı Esâsiye ile Osmanlı Sosyalist Fırkaları da katıldı.

Mütâreke döneminde 14 Ocak 1919'da yeniden kurulan Hürriyet ve Îtilaf Fırkasında; Müşir Nûrî Paşa (Reis), Zeki Paşa, Abdülkâdir Efendi, Mustafa Sabri Efendi, Ali Kemâl Bey, Refik Hâlid (Karay), Rızâ Tevfik (Bölükbaşı) gibi kimseler yer aldılar. 1919'da yapılan Meclis-i Mebûsân seçimine katılmayan Hürriyet ve Îtilâf Fırkası, Dâmâd Ferîd Paşa kabînelerinde etkili oldu. Zamanla Dâmâd Ferîd Paşa hükûmetlerinin icrâatını beğenmeyen bâzı kimseler, Mûtedil Hürriyet ve Îtilâf Fırkasını kurdular. Daha sonra bu iki ayrı fırka birleştirilmek istendiyse de netîce alınamadı. Anadolu'daki millî mücâdele hareketlerine karşı çıkan Hürriyet ve Îtilâf Fırkası, bu hareketin başarıya ulaşması üzerine kendiliğinden ortadan kalktı. Mensupları, yurt dışına çıkarak İtalya, Balkanlar,Suriye, Mısır, hattâ Cava adasına kadar dağıldılar.

HÜSEYİN AKBAŞ;

dünyâ şampiyonu Türk güreşçisi. 1933 senesinde Tokat'a bağlı Muhat köyünde doğdu. Güreşe doğum yeri olan köyde başladı. Ayağı sakat olmasına rağmen kâbiliyet ve tekniğiyle dikkatleri üzerine çekti. Yaşar Doğu, onun bu özelliğini fark edip minder güreşine başlamasını sağladı. Kısa bir müddet içinde Türkiye Şampiyonluğunu kazanarak millî takıma girdi. 1966'da güreşi bırakıncaya kadar seksen beş defâ millî oldu. 52 ve 57 kilolarda Türkiye şampiyonluklarını uzun yıllar elinde tuttu.

1954 senesinde ilk dünyâ şampiyonluğunu kazandı. 1955'te greko-romende dünyâ üçüncüsü, 1956 senesinde serbest stil 52 kiloda Dünyâ Kupası Şampiyonu ve Olimpiyat Üçüncüsü oldu. 1957, 1958, 1959, 1962 dünyâ ve 1960 Balkan şampiyonalarında serbest stil 57 kiloda altın madalya kazandı. 1964 Tokyo Olimpiyatlarında ikinci oldu.

1966 senesinde güreşi bıraktıktan sonra ticâretle uğraşan Hüseyin Akbaş, 1989 senesinde Tokat'ta öldü.

HÜSEYİN AVNİ PAŞA;

Sultan Abdülazîz'in tahttan indirilip şehit edilmesine sebeb olan devlet adamlarından. 1820 yılında doğan Hüseyin Avni, Ahmed adında bir uşağın oğludur. 15 yaşında İstanbul'a geldi. Bir müddet medresede okuduktan sonra Harbiye'ye girdi ve 1849 yılında Kurmay Kıdemli Yüzbaşı rütbesiyle burasını bitirdi. 1855'te paşa olan Hüseyin Avni, Kırım Harbine katıldı. Sadrâzam Fuâd Paşanın himâyesinde hızla yükseldi. 1863 yılında müşir rütbesiyle Birinci Ordu Kumandanı ve Serasker oldu. Girit ve Teselya vâliliklerinde bulundu. 13 Şubat 1874'te Sadrâzam oldu ise de 1875'te azledildi.Getirildiği mevkilerde pâdişâh ve devlet aleyhine entrikalar çeviren Hüseyin Avni, bu sebeple sık sık vazîfesinden alınıyordu. Aydın ve Konya vâliliklerinde bulunduktan sonra bir defâ daha Seraskerliğe getirildi.Çok geçmeden bu görevinden alınan HüseyinAvni Paşa, Bursa Vâlisi oldu ve 13 Mayıs 1876'da son defâ Seraskerliğe getirildi.

Hüseyin Avni Paşa, yakın arkadaşlarındanSadrâzam Rüşdi Paşa, Şûrâ-yı Devlet Reisi Midhat Paşa ve Şeyhülislâm Hayrullah Efendi ile berâber (ki bunlara Erkân-ı Erbaa (Dörtlüler) denirdi) Sultan Abdülazîz'i tahttan indirdi. Böylece dünyânın en büyük devletinde bir diktatör rolü oynadı.

Sultanın varlığından dahi rahatsız olan Hüseyin Avni, 4 Haziran günü de Ablülazîz Hanı şehid ettirdi. Bu günü sabırsızlıkla bekleyen Hüseyin Avni Paşa, saraydan yükselen çığlık sesleri üzerine Kuzguncuk'taki yalısında hazır bekleyen kayıkla Fer'iyye Sarayına gitti. Şehid edilen Sultan Abdülazîz Hanın ölüm raporunu imzâlamak istemeyen iki doktordan birini hemen Trablusgarb'a sürdü. Diğer Doktor Ömer Beyin de rütbelerini orada söktü. Zîrâ pâdişâhın cenâzesi karakolda en az bir saat can çekişir halde bırakılmıştı (Bkz. Abdülazîz Han).Yaralı kuşlar ve sokakta başıboş hayvanlar için bile hastahâneler kuran Osmanlı Sultanlarına Hüseyin Avni ve arkadaşlarının revâ gördüğü hakâretler târihe yüzlerinin karası olarak geçmiştir.

Sultan Abdülazîz'in daha önceden de hal' edilmesi için birçok çalışmalarda bulunan Avni Paşa, pâdişâhın hal' edileceğini birkaç sene önce Londra'da İngiliz nâzırlarına söylemek cesâret ve hiyânetinde bulunmuştu. İngilizlerin devamlı Sultan Azîz'in intihâr tezini savunmaları bundandır.

Hüseyin Avni Paşanın devlet idâresini ele geçirmesinin sevinci pek kısa sürdü. 15 Haziranda Sultan Abdülazîz'in kayınbirâderi Kurmay Yüzbaşı Çerkes Hasan Beytarafından vurularak öldürüldü. (Bkz.Çerkes Hasan)

Hüseyin Avni Paşa târihin en önde gelen kindar şahsiyetlerinden biriydi. "Ahd-i saltanatında on bir sene ma'zul bulundum." diye Sultan Abdülazîz'i açıkça tenkid ediyor ve pâdişâhın aleyhine konuşuyordu. Ancak onun intikam almaktaki ustalığını bilenler bu sözleri pâdişâha duyurmaktan her zaman çekinmişlerdi. Yine "Kînim dînimdir!" diyecek kadar ileri gitmesi onun bu yönünü çok iyi ifâde etmektedir. HüseyinAvni Paşa geçimsizliğinden ve meziyetsizliklerinden dolayı pekçok defâ azlediliyor sonra çeşitli entrikalarla bir makam kapıyordu.O; iki yüzlü, aşırı kiniyle garazından ve bilhassa önü alınmaz ihtirâsından başka özelliği olmayan bir insan olarak tanınmıştır. Tanzimâttan sonra Osmanlı Devletinde başlayan ve Türk siyâsî edebiyâtında "kaht-ı rical" (adam kıtlığı) deyimi ile isimlendirilen devirde ortaya çıkanAvni Paşa, bu dönemin bütün karakteristik özelliklerini üzerinde toplamıştı. Genel olarak bu devirde vatan sevgisinin, hânedân ve pâdişâha bağlılığın azalması, ahlâksızlık ve körü körüne iktidâr hırsı, üst kademeleri işgâl eden bâzı devlet adamlarının özellikleri olarak sayılabilir.

Hüseyin Avni Paşa; kaba, görgüsüz, lâubâli ve zâlim biri olarak tanınmıştır. Bâzı askerî hareketlerde başarısı görülmüş ve Fuâd Paşa tarafından da himâye edilmesi yükselmesini kolaylaştırmıştır. Tanzimât ricâlinden Âlî Paşa bu adamdan nefret etmekle berâber Fuâd Paşayı kırmamak için yükselmesini engellememiştir.

Devlet içinde kendi düşüncesine göre birşeyler yapmaya meraklı olanAvni Paşanın, Mahmûd Nedim Paşa tarafından azledilip nişanlarının alınması, pâdişâha bitmez bir kin bağlamasına sebeb olmuştur.HüseyinAvni'nin azl sebeplerinden bir diğeri de harem-i hümâyûnda hazînedâr denilen yüksek rütbeli câriyeye sarkıntılık yapmasıdır. Ayrıca bir selâmlık alayında, en seviyesiz külhan beyinin bile yapmaktan utanacağı bir harekete, Kadınefendiye lafla sarkıntılık etmesidir.

Şurası muhakkak ki, Hüseyin Avni Paşanın bu menfi hal ve hareketleri, Sultan Abdülazîz'in tahttan indirilmesine ve devletin başına 93 Harbi başta olmak üzere seri felâketlerin gelmesine sebeb olmuştur. Hüseyin Avni Paşa, son yüzyıl Türk târihinin en karanlık ve menfi şahsiyetlerinden biri olarak târihe geçmiştir.

HÜSEYİN BAYKARA;

Tîmûr Hanın torunu olup babası Muizzüddin Ömer Şeyhtir. 1438 yılında Herat'ta doğdu. 1470 (H. 874) yılında Şahruh'un oğlu Baysungur'un torunu Mirzâ Yâdigâr Muhammed'i bertaraf ederek; Horasan, Sîstân, Belh ve Harezm bölgelerine hâkim oldu. Böylece Tîmûr torunları arasındaki taht mücâdelelerine son verdi.

Herat'ı başşehir yaptı. Devri, hâkim olduğu yerlerde sulh ve sükûn devri olduğu gibi,Herat da kültür merkezi durumuna geldi ve şöhreti dünyâya yayıldı. Hattâ Uluğ Beyin ölümü üzerine sönmeye yüz tutmuş olan Semerkand medeniyeti, yerini Herat Medeniyetine bıraktı. Zamânında Herat'ta ilim tahsil eden talebe sayıs 12 bin kişiyi buldu.

İlim ve sanata çok fazla değer veren Hüseyin Baykara, âlim ve şâirleri sarayından eksik etmezdi. Böylece târihte "Baykara Meclisleri" olarak zikredilen zevkli, eğlenceli, ilmî toplantılara yer verirdi.Onun meclislerinde Molla Câmî, Hâtıfî, Alî Şîr Nevâî gibi önde gelen İran veTürk şâirleri ile meşhur ressam Bihzâd, tezkire sâhibi Devletşah ve hat üstâdı Sultan Ali de bulunurlardı.

Osmanlı tezkirelerinde "İran pâdişâhı, cihân şahlarının şâhı, fâzılların görüp gözeticisi, beliğlerin koruyucusu, Acemin Hüsrev'i" şeklinde zikredilen Sultan HüseyinBaşkara'nın Osmanlı hükümdârı ve muâsırı Sultan İkinci Bâyezîd tarafından hâtırının sayıldığı da bir gerçektir. Hattâ şâir Behiştî'nin Hüseyin Baykara'nın ricâsı üzerine İkinci BâyezîdHan tarafından affedildiğini yine Osmanlı şuarâ tezkireleri kaydetmektedir.

En büyük hizmeti Türk dilini ve kültürünü himâye etmesidir. Zamânında **Çağatay Türk Edebiyâtı** altın devrini yaşamış ve Türkçeye olan îtibâr artmıştır. Çağatay Türk Edebiyâtının gelişme ve olgunlaşmasında Hüseyin Baykara'nın hizmeti büyüktür. Türkçe bir dîvânın sâhibi olan Şâir Hükümdâr, şiirlerinde Hüseynî mahlasını kullanmış, küçüklükten beri birlikte büyüdükleri çocukluk ve mekteb arkadaşı **Alî ŞîrNevâi** ile Türkçenin devlet ve edebiyât dili olması için çalışmış, Türkçe yazmayı emreden ferman çıkarmıştır.Hattâ bununla da kalmayarak, devrinin ağır ve karışık hayâtına rağmen, çeşitli Türk şîve ve ağızlarına, halkıyâtına âşîna olarak kendi milletinin edebî zevkini de tatmıştır. Ali Şîr Nevâî onu Türk şîvelerini en iyi bilenler arasında göstermekten zevk duymuştur.

Şiirlerinde lirizm (=akıcılık ve coşturuculuk) hâkimdir. **Dîvân**'ındaki gazellerin hepsini remel vezniyle yazmış, böylece Türk Edebiyâtı içinde ayrı bir husûsiyet taşımıştır. Heyecânlı, çekici ifâdeler, tasvîr güzelliği, canlı bir üslubu vardır. Türkçenin âşıkı olan bu Hükümdâr Şâir, yalnız fermanda kalmamış, Dîvân'ı ile de Türkçeye hizmetini bilfiil ortaya koymuş, dili çok güzel kullanmış ve şiirlerinde yabancı kelimelere oldukça az yer vermiştir.Hüseyin Baykara saltanatının yükselişine büyük emeği geçen, ilim sanat adamı olduğu kadar, müşâvirlik de yapan, hattâ devlet hizmetinde yer alan, devrin Türkçe müdâfiî olan Mîr Alî Şîr Nevâî, **Mecâlisü'n-Nefâis** adlı şuarâ tezkiresinin bir bölümünü ona tahsis ederek, bu hizmetini takdirle yâd etmiştir.

Türkçe **Dîvân'**ından başka **Mecâlisü'l-Uşşâk** adlı Farsça biyografik bir eserin yazarı olduğu söyleniyorsa da bu durum şüphelidir. Kendisini ilim ve kültüre veren, Farsça şiirler de yazan Sultan Hüseyin Baykara, 36 yılı aşkın saltanat sürmüş ve 1506 (H. 911) yılında vefat etmiştir. Sağlığında Herat'ta hazırlattığı Kubbe-i Âliyye'de yatmaktadır.

HÜSEYİN BİN ALİ;

Resûlullah'ın torunu, hazret-i Ali'nin ikinci oğlu.On iki imâmın üçüncüsü.Hüseyin adını, Resûlullah efendimiz vermiştir. Künyesi, Ebû Abdullah'tır. Lakabı Seyyid ve Şehîd'dir. Soyundan gelenlere **"seyyid"** denir. 627 (H.6) senesinde Medîne'de doğdu. 680 (H.61)senesinde Kerbelâ'da şehid edildi.

Bir gün sabah namazından sonra,Resûlullah efendimiz mübârek yüzünü Eshâb-ı kirâma çevirmeden hazret-i Ali'yi çağırdılar. Berâber mescidden çıktılar. Eshâb-ı kirâm nereye ve niçin gittiklerini anlayamadılar.Tekrar döner, diye oturdular. Birlikte hazret-i Fâtımâ'nın evine gittiler.Hazret-i Ali'ye, kapıda durup, kimseyi içeri sokmamasını emir buyurdu. Zîrâ hazret-i Hüseyin dünyâya gelmişti.

Resûlullah efendimiz, hazret-i Hüseyin doğduğu zaman, kulağına; **"O, Cennet çocuklarının efendisi** (seyyidi)**dir."** diye seslenmişti. Üsâme bin Zeyd, bir gece Peygamber aleyhisselâmı gördüğünü ve onun; **"Bunlar benim oğullarımdır, kızımın oğullarıdır; Allah'ım, ben onları seviyorum, sen de onları sev ve onları sevenleri de sev."** dediğini rivâyet etmektedir. Bir defâsında da; **"Hüseyin benden, ben Hüseyin'denim. Allahü teâlâ Hüseyin'i seveni sever."** buyurmuştu.Hazret-i Hüseyin, daha birçok hadîs-i şerîflerle methedildi.

Allahü teâlâ, Kur'ân-ı kerîmdeEhl-i beyte yânî İmâm-ı Alî, Fâtımatüzzehrâ ve İmâm-ı Hasan ve İmâm-ı Hüseyin'e buyuruyor ki: **"Allahü teâlâ sizlerden ricsi, yâni her kusur ve kirleri gidermek istiyor ve sizi tam bir tahâret ile temizlemek irâde ediyor."** Eshâb-ı kirâm sordular. Yâ Resûlallah! Ehl-i Beyt kimlerdir? O esnâda, İmâm-ı Ali geldi. Mübârek paltosunun altına aldılar. Fâtıma-tüz-Zehrâ da geldi.Onu da yanına aldılar.İmâm-ı Hasan geldi, onu da bir yanına; İmâm-ı Hüseyin geldi, onu da öbür

tarafına alarak; **"İşte bunlar, benim Ehl-i Beytim."** buyurdular. Bu âyet-i kerîme ile ilgili hadîs-i şerîfler,Resûlullah'ın iki mübârek torununu sevmenin şart olduğunu belirtir. (Bkz. Ehl-i Beyt)

Hazret-i Hüseyin'in ilk çocukluğu Resûlullah efendimizin derin sevgi ve şefkati içinde geçti. Ancak bu hâl, çok sürmedi. Hazret-i Hüseyin, bundan sonra ilmini ve edebini babasının yanında tamamladı.

Nakledildi ki: Bir gün hazret-i Hüseyin,Resûlullah efendimizin yanındaydı. Annesine gitmek istiyordu. Hava yağmurluydu. Resûlullah duâ buyurdu. Hazret-i Hüseyin eve gidinceye kadar yağmur ara verdi. Bir gün de Resûlullah efendimiz, hazret-i Hüseyin'i sağ dizine oğlu İbrâhim'i sol dizine aldı.Cebrâil aleyhisselâm gelip, Hak teâlâ, bu kisinden birini alacaktır. Sen birini seç, dedi. Eğer Hüseyin vefât ederse, benim canım yandığı gibi, Ali'nin ve Fâtıma'nın da canları yanar. Eğer İbrâhim giderse, en çok ben üzülürüm. Benim üzüntümü, onların üzüntüsüne tercih ediyorum buyurdular.Üç gün sonra oğulları İbrâhim vefât etti.

Hazret-i Hüseyin, Resûlullah'ın yanına her gelişinde onu öper ve; **"Selâmet ve saâdet o kimseye ki, oğlum İbrâhim'i ona fedâ ettim."** buyurdu.

Hazret-i Hüseyin'in yüzü, karanlık gecede etrâfını aydınlatırdı. Yaya olarak yirmi beş defâ hacca gitti. Yanındakiler bineklere binse de, kendisi binmezdi.

Buyurdular ki: "Cömerd efendi olur, cimri hor olur. Bu âlemde bir mümin kardeşinin iyiliğini, kendinden önce düşünen, öbür âlemde daha iyisini bulur."

Hazret-i Hüseyin, hep babasının yanındaydı. Babası şehid olunca, Medîne'ye geldi. Hazret-i Muâviye'nin vefâtında Yezîd'e bîat etmedi. Kûfeliler kendisini çağırıp, halîfe yapmak istedi. Kardeşi Muhammed bin Hanefiyye, İbn-i Ömer, İbn-i Abbâs ve dahâ nice Eshâb-ı Resûl mâni oldular. Fakat, nasîhatlerini dinlemeyip, yetmiş iki kişi ile Mekke'den, Irak'a yola çıktı. Yezîd,Şam'dan bunu haber alınca, Irak vâlisi, Übeydüllah bin Ziyâd'a emir gönderip, Kûfe'ye sokma, dedi. Bu da, Sa'd ibni Ebî Vakkâs'ın oğlu Ömer'in kumandasında bir ordu gönderdi.İbn-i Ömer, geri dönmesini bildirdi ise de, İmâm kabul etmeyip harb etti. Yanında bulunanlara da tekrar tekrar teslim olun denildi. Ancak 72'si de şehid oluncaya kadar savaşa devâm ettiler.

Hazret-i Hüseyin 680 (H.61) senesi Muharrem ayının onuncu günü, Sinan bin Enes Nehâî tarafından Kerbelâda şehid edildi. Mübârek oğlu Zeynelâbidîn küçük olduğu için öldürülmedi. Kadınlar ve hazret-i Hüseyin'in mübârek başı Şam'a gönderildi. Mübârek başı, Mısır'da Karâfe Kabristanında medfûndur.

Peygamberimizden bizzât işiterek rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bâzıları:

Kişinin İslâmının güzelliği, mâlâyâniyi terk etmesidir.

Bahîl (cimri) **o kimsedir ki, yanında ismim anıldığında bana salât ve selâm getirmez.**

Ben bir ağaca benzerim. Fâtımâ bunun kökü, Ali gövdesi, Hasan ve Hüseyin meyvesidir.

Hüseyin benden ben de Hüseyin'denim. Hüseyin'i seveni Allahü teâlâ sever. Hüseyin, torunlarımdan bir torundur.

HÜSEYİN BİN TALLAL;

Ürdün Meliki. 14 Kasım 1935'te Amman'da doğdu. Peygamber efendimizin soyundan olup, şerîftir. Harrow ve Sandhurs'ta öğrenim gördü. 1952'de sağlığının bozulması üzerine tahttan indirilen babası Kral Tallal'ın yerine geçti. Tahta çıktıktan sonra uygulamaya koyduğu politikalarla ülke ekonomisini güçlendirmeye çalıştı. 1956'da Arap Lejyonu komutanı İngiliz general John Bagot Glubb'ın görevine son verdi. 1958'de de İngiliz birliklerinin ülkesinden çekilmesini sağladı. Aynı yıl Irak'la ittifak anlaşması yaparakArap Federasyonunu kurdu.

Kral Hüseyin, Haziran 1967'de başlayan Arap-İsrâil Savaşına katıldı. Savaşta Ürdün birlikleri çeşitli başarılar sağladılarsa da diğer Arap ülke liderlerinin basîretsizlikleri sebebiyle Arap orduları yenilgiye uğradı. Ürdün'ün Batı Şeria toprakları İsrail tarafından işgal edildi. Savaştan sonra ülkesinde yaşamalarına izin verdiği Filistin gerillalarının, ülkede terör havası estirip karışıklıklar çıkarmaları üzerine 1971'de sınırdışı etti. Kamplarını kapattı. 1972'de büyük bir fedâkârlık örneği göstererek krallığını Ürdün ve Filistin olmak üzere iki federe devlete ayırma ve böylece Birleşik Arap Krallığını vücuda getirmeyi teklif etti. Fakat Filistin direniş teşkilâtı, Arap ülkeleri ve İsrail bu plâna karşı çıktılar. Kral Hüseyin 1973'te Dördüncü Arap-İsrail Savaşı sırasında Suriye cephesine asker gönderdi. Mayıs 1974'te Filistin Kurtuluş Teşkilâtını Filistin halkının tek temsilcisi olarak tanıdığını açıkladı. 1980'de başlayanİran-IrakSavaşında Irak'ı destekledi. Amerika BirleşikDevletlerinin, İsrail'in baskısı sebebiyle Ürdün'e silah satmama kararı almasından sonra, ordusunu Fransız ve Sovyet silahlarıyla techiz etti. Dünyânın en karmaşık bölgesinde yeralan ülkesini, uyguladığı ince siyâsetle bir çok bâdireden

kurtardı.

HÜSEYİN CÂHİD YALÇIN;

Servet-i Fünûn yazarlarından. 1874'te Balıkesir'de doğdu. Mekteb-i Mülkiyeyi bitirdi. Çeşitli memurluklarda bulundu. Meşrutiyetin ilânında memurluktan ayrıldı. **Tanin Gazetesi**'ni çıkardı. Gazeteciliğini ölümüne kadar sürdürdü. Roman ve hikâyeleri yanında polemik yazıları da vardır. Milletvekili oldu ve Meclis-i Mebûsân reisliğinde de bulundu. İstanbul'un işgalinde İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü. Dönünce tekrar **Tanin Gazetesi**'ni çıkardı (1922-1925). Siyasî sebepler yüzünden bir buçuk yıl Çorum'da sürgün kaldı. Sonra İstanbul ve Kars milletvekili oldu. Ölümünde **Ulus Gazetesi**'nin baş yazarıydı.

Siyasî ve sosyal fikirlerinde bir kararlılık ve açıklık olduğu söylenemez. Daha İdâdî mektebindeyken **Nâdîde** adlı romanı ile edebiyat hayatına atılan Hüseyin Câhid, roman ve hikâyeleri ile Servet-i Fünuncular safına geçti. Daha sonra siyâsî yazarlığa başladı. Hattâ, **Servet-i Fünûn,** HüseyinCâhid'in Fransız ihtilalini îmâ eden bir yazısı üzerine kapatıldı.

Servet-i Fünûn'a roman, hikâye, tenkid ve fıkralar yazan HüseyinCâhid, süslü bir üslûp kullanmıştır. Arkadaşlarına nazaran daha sâde yazmaya çalışmıştır. Bulunduğu akımın üslup ve prensiplerine heyecanla bağlı olduğu bu eserlerinde aşırı bir batı hayranı olarak görülür. Eski kültür ile bağların koparılmasını taassupla ve ısrarla istemektedir.

Tercüme ettiği, İtalyan müsteşriki Kaytano'nun **İslâm Târihi** adlı eseri İslâmiyete ve Peygamber efendimize iftirâlarla doludur.

Hüseyin Câhid basın hayâtında da kuvvetli olan kimselere yağ çekerek menfaat sağlamaya çalışmış, hiçbir zaman fikrî bir istikrârı olmamıştır.

Tartışma yazılarında, "Servet-i Fünûn edebiyatı avama mahsus değildir." fikrini ısrarla savunmuştur. Koyu alafrangacılığın ve salon edebiyatının temsilcilerinden biri olarak realist akıma da bağlanmıştır.İbret verici, ahlâkî, millî eserler yazmayı ve bu türde yazanları hor görmüş ve karşı çıkmıştır.

Servet-i Fünûn'a yapılan hücumları karşılayan polemik yazılarını **Kavgalarım** (1910) adlı kitapta toplamıştır. **Edebî Hâtıralar** (1935) ise Servet-i Fünun devrini en iyi tanıtan eserlerindendir.

Edebî yazıları şunlardır: **Hayât-i Muhayyel** (1899), **Hayâl İçinde** (1910), **Hayât-ı Hakikiyye Sahneleri** (fıkralar ve hikâyeler, mensur şiirler, 1910), **Niçin Aldatırlarmış** (hikâye ve hatıraları, 1924).

HÜSEYİN KÂZIM KADRİ;

siyâset adamı, yazar. 1870 yılında İstanbul'da doğdu.

Soğukçeşme Askerî Rüştiyesinde ilköğrenimini, Mülkiye Mektebini, İzmirİngiliz Ticâret Mektebini bitirdi. Kendi kendini yetiştirdi. Arabî, Fârisî, İngilizce, Fransızca, Lâtince ile Grekçe yâni Rumcayı öğrendi. Zirâat tahsili için Almanya'ya gitti. Dönüşünde Aydın vilâyeti Muhâsebe Kaleminde, İstanbul Mâliye Nezâreti Mektûbî Kaleminde ve Hâriciye Nezâretinde memurluklarda bulundu. Dârüşşafaka Lisesinde astronomi öğretmenliği yaptı. Bir sene Manisa'daki çiftliklerine çekilerek çiftçilikle uğraştı. 1908 Meşrûtiyetten sonra Tevfik Fikret ve Hüseyin Câhid ile **Tanin Gazetesi**'ni çıkardı. Samsun, Selânik mutasarrıflıklarında, Halep vâliliğinde, İstanbul Şehreminliğinde, vâli vekilliğinde, Selânik vâliliğinde çalıştı. 1912'de Meclis-i Meb'ûsân'a Manisa mebûsu olarak girdi. İttihatçılar tarafından tekrar Selânik vâliliğine gönderildi (1912). Rumeli Balkan Harbi ile kaybedilince, İttihatçılarla arası açıldı ve Beyrut'a gitti (1914). **Büyük TürkLügati'**ni hazırlamaya başladı.Sûriye'nin Osmanlı İmparatorluğundan ayrılması üzerine, yerliler tarafından Beyrut vâliliği teklif edildi. Fakat kabul etmedi. İstanbul'a gelerek yeniden siyâsî mücâdeleye başladı. Mütârekede Meclis-i Meb'ûsan'a Aydın mebûsu olarak girdi ve ikinci başkan oldu.

İşgâl kuvvetlerince meclisin dağıtılması üzerine, aynı sene, Tevfik Paşa kabînesinde Ticâret, Zirâat ve evkaf nâzırlıklarında bulundu. Ankara hükûmeti ile olan anlaşmazlığı çözmek için Müşir Ahmet İzzet Paşa başkanlığındaki heyette bulundu. Bilecik mülâkâtında uzlaşmanın imkânsız olduğunu görerek istifâ etti.

Ticâretle uğraşmaya başladı. Son yıllarını Beylerbeyi'ndeki yalısında geçirdi.Hava değişimi için gittiği Tarsus'ta öldü. Nâşı İstanbul'a getirilerek Küplüce Mezarlığına gömüldü (1934).

Ölümünden iki yıl önce değerli kütüphânesini Üsküdar'da bulunan Selim Ağa Kütüphânesine bağışladı. Dînî eserlerinde Şeyh Muhsin-i Fânî takma adını kullandı. Altmışa yakın eseri vardır.

Hak ve Hakikat, Felâha Doğru, İstikbâle Doğru, İslâm'ın Avrupa'ya Son Sözü, Yirminci Asırda

İslâmiyet, Arnavutlar Ne Yaptı? Çar Nikola'ya Açık Mektûb, 10 Temmuz İnkılâbı ve Netâyici, Nüzûl, Beyân, Târih Hâtıraları, Büyük Türk Lügati, İnsan Hakları Beyannâmesinin İslâm Hukûkuna Göre Îzâhı eserlerinin belli başlılarıdır.

HÜSEYİN PAŞA (Amcazâde Hacı);

Osmanlı sadrâzam ve devlet adamlarından.Köprülü Mehmed Paşanın kardeşi Hasan Ağanın oğlu olup, doğum târihi belli değildir.Yeğen Hüseyin Bey nâmı ile de tanınmaktadır. İlk defa Sadrâzam Kara Mustafa Paşanın giriştiği Viyana Seferinde bulundu. 1684 yılında Beylerbeyi pâyesiyle Şehrizor eyâleti vâliliğine gönderildi. 1689 yılında vezir oldu. Sadâret kaymakamlığı, kaptan-ı deryâlık, Sakız muhâfızlığı, Adana vâliliği ve Belgrad muhâfızlığı gibi vazîfelerde bulunan Hüseyin Paşa, Sultan İkinci Mustafa'nın Zenta sefer-i hümâyûnuna katıldıktan sonra, 18 Eylül 1697'de sadrâzamlığa getirildi. Hüseyin Paşa ilk olarak 1683 yılından beri müttefik Avrupa devletlerine karşı devâm eden harbe son vermek istedi. Bu sûretle Almanya, Venedik ve Polonya ile sulh yaparak Karlofça Antlaşmasını imzâladı.

On altı sene süren muhârebe tabiî olarak memleketin iktisâdî bünyesini bozmuştu. Osmanlı mâliyesi buhranlı zamanlar geçirdiği gibi, artan vergiler de halkı zor durumda bırakmıştı. Amcazâde Hüseyin Paşa, halkın kalkınması ve çalışma sâhasına atılması için savaş sebebiyle alınan bâzı vergileri kaldırdı ve bakâya kalanları da affetti. Bu hal çiftçilere rahat bir nefes aldırttığı gibi sanâyinin gelişmesine de yol açtı. Amcazâde'nin ehemmiyetle tâkib ettiği işlerden birisi de Yörük ve Kürd aşîretlerinin iskânı oldu. Antalya, Alâiye, Manavgat, Urfa ve Malatya taraflarına yapılacak bu iskân hareketiyle, bölgede zirâî faâliyet büyük ölçüde artacaktı.

Amcazâde Hüseyin Paşa, Kaptan-ı deryâ Mezomorto Hüseyin Paşa ile el ele vererek deniz kuvvetlerini esaslı bir şekilde ıslaha çalıştı. Donanmada kalyon esâsı kat'î sûrette kabul olunarak, çektiri yâni, kürekli donanma usûlü terk edildi. Böylece Osmanlı donanması, Akdeniz'in en kuvvetli donanmasına sâhib olan Venediklilere karşı üstün vaziyete geçti.

Bu sâyede Akdeniz sâhil ve adalarında sükûn ve emniyet tesis edildi. Beş sene süren sadâreti devrinde adlî, mâlî, askerî ve ekonomik durumu büyük ölçüde düzeltmeye muvaffak olan Amcazâde, 1702 yılında vazîfesinden ayrıldı. Aynı yılın sonlarında da vefât etti. Vefât ettiğinde 60 yaşındaydı.

Amcazâde Hüseyin Paşa devlet işlerine ve memleket ahvâline vâkıf, tedbirli ve ileri görüşlü bir devlet adamı idi. Adam yetiştirmeği sever, meziyetli ve kâbiliyetli insanları himâye ederdi. Cömert olup hergün ihtiyâç sâhiplerine 1000 akçe ve yılda bir defa da fakirlere 500 kese para dağıtırdı. Başta şâir Nâbî ve târihçi Mustafa Nâimâ olmak üzere devrinin ileri gelen bütün ilim adamlarına refah içinde çalışabilmeleri için her türlü yardımda bulunmuştur. Nitekim Nâimâ; **Ravzatü'l Hüseyin** adındaki muazzam eserini Hüseyin Paşa'ya ithaf etmişti. Amcazâde Hüseyin Paşa tarafından yaptırılan ve zamânımıza kadar gelen en büyük eser, Anadolu hisarı ile Kanlıca arasındaki yalıdır. Bir çok hayır eserleri arasında Saraçhâne başındaki mescid, medrese, mektep, kütüphâne ve çeşmesi dikkat çekmektedir.

HÜSEYİN PAŞA (Gâzi, Deli);

Osmanlı sadrâzamlarından. Bursa Yenişehir'de doğan Hüseyin Paşa, Enderun'da, saray baltacıları arasında eğitim gördü. Küçük ve büyük mîrâhûrluk vazifesinde bulunduktan sonra, 1632 yılında Kaptan-ı deryalığa getirildi. Bir müddet sonra açılan Revan Seferine Kaptan-ı derya olarak katıldı. Revan'ın fethinde büyük gayret gösteren Hüseyin Paşa, daha sonra Âzerbaycan üzerine yapılan harekâta katıldı. Dönüşte Diyarbekir'deyken 1635 yılında devletin mühim eyaletlerinden biri olan Mısır'a Beylerbeyi tâyin edildi.İki sene bu vazifede kalan Hüseyin Paşa İstanbul'a çağırılarak, Anadolu Beylerbeyliğine getirildi ve Sultan Dördüncü Murâd'la beraber Bağdat Seferine çıktı. Muhâsara esnâsında kendi tarafına düşen iki kaleyi kolaylıkla zaptetti ve Bağdat'ın içinde sükûnu sağlamada büyük rolü oldu. Ayrıca iç kaledeki Narin Kuleyi bir bölük asker ile ele geçirmesi herkesi hayretler içinde bıraktı. Sultan Dördüncü Murâd bu başarılarından dolayı onu, kubbe vezirliğine tâyin etti. Hüseyin Paşa, 1639 yılında Sadâret Kaymakamı oldu ise de, Sultan İbrahim'in tahta geçmesinden sonra yeniden Kaptân-ı deryalığa getirildi. Bu sıralarda Karadeniz ticâretine engel olan Rus-Kazak korsanlarına karşı Karadeniz Seferine çıktı. Çok geçmeden 30 kadar Rus-Kazak gemisini ele geçirerekİstanbul'a gönderdi. 1641'de Özi, 1642'de Bosna ve 1644 yılında Budin beylerbeyi olan Hüseyin Paşa, nihayet 1646'da Hanya Muhafızlığına getirildi. Savaşlarda gösterdiği cesareti sebebiyle "deli" lakabını alan Hüseyin Paşa, kış ortasında Girit'i ele geçirmek için muhârebeye başladı. Venediklilere karşı yaptığı altı muhârebede de başarı kazandı. Resmo ve Sivrihisar başta olmak üzere, Girit'in bütün şehirlerini ele geçirdi.Karargâhını Resmo'da kuran Hüseyin Paşa, kan ve barut içinde kalmış olan kaleyi yeniden tâmir etdirdi. Şehirdeki bir kiliseyi câmiye çevirdi. Hüseyin Paşa, bir taraftan îmâr faâliyetlerini sürdürürken diğer taraftan müstahkem Kandiye Kalesini zaptetmek üzere hazırlıklara

girişti. Ancak bu sırada yardıma gelmekte olan Osmanlı donanması Kandiye Boğazı önünde Venediklilere yenilince, muhâsaradan bir netice alamadı. Hüseyin Paşa, buna rağmen kuşatmayı kaldırmadı ise de, gerekli yardımı alamaması, kalenin düşmesini engelledi.Önce Rumeli Beylerbeyliğine tâyin edilen Hüseyin Paşa bâzı siyâsî sebeplerle Yedikule'de hapsedildi. 1659 yılında idâm edildi.

Halk arasında "gâzî" ve bilhassa gözünü budaktan sakınmaz tavrı ve hareketleri neticesinde "deli" lakabı ile tanınmış olan Hüseyin Paşa, kuvvetli bir vücut yapısına sâhip, cesur bir vezirdi. Özellikle Revan ve Bağdat seferleri ile Girit'in fethinde gösterdiği kahramanlıklar kendisine büyük bir şöhret kazandırdı. Girit'te 12 yıl geceli gündüzlü cephede kalmış ve bütün parasını adanın îmârına harcamıştı. Bu sebeple halk arasında ziyâdesiyle sayılıp seviliyordu. Bilhassa Girit Rumları arasında İslâmiyetin yayılmasına gayret etmiş ve onun gösterdiği adâlete hayran kalan Hıristiyanlar, kitleler halinde İslâma girmişlerdir. Bu, Arnavutluk ve Bosna-Hersek'tekinden sonra Balkan kavimleri arasında üçüncü toplu İslâmlaşma hareketidir. Bâzı kiliseleri câmiye çevirtip, Hanya ve Kandiye başta olmak üzere pekçok yerde câmi yaptırdı.

Hüseyin Paşa son derece kuvvetliydi. Rivâyete göre İstanbul'a gelen İran elçisi memleketinden getirdiği bir yayı Sultan Dördüncü Murâd'a takdim etmişti. Kurulu bir vaziyette bulunan yayın özelliği, boşaltıp yeniden kurmanın son derece zor olmasıydı. Nitekim sarayda tertib olunan bir müsabakada hiçbir şahıs bu yayı boşaltamamış ve pâdişâh yayın Ağa Kapısına asılmasını ve bu işi yapacak olan şahsın kendisine bildirilmesini istemişti. Bu arada Ağa dâiresinde hizmet etmekte olan Hüseyin Paşa yayı kurup boşaltmış ve durum Sultan Murâd'a bildirilmişti. Hüseyin Paşa, daha sonra aynı hareketi Sultan'ın ve İran elçisinin huzurunda birkaç defa tekrarlayınca, Sultan, pek beğendiği bu genci bir daha yanından ayırmamıştı.

HÜSEYİN PAŞA (Küçük);

Osmanlı denizcisi. Tayazâde Dâmâd Küçük Hüseyin Paşa da denir. 1757'de Gürcistan'da doğup, 1803'te İstanbul'da vefât etti.Üçüncü SultanSelim Hanla süt kardeşi olup, Topkapı Sarayı'nda Enderûn-ı Hümâyûnda eğitim gördü. Birinci Abdülhamîd Hanın kızı Esmâ Sultanla evlendi.

Üçüncü Selim Hanın (1789-1808) hükümdârlığı zamânında Başçuhadarlığa getirildi. 11 Mart 1792'de vezirlik rütbesiyle Kaptan-ı deryâ oldu. Akdeniz'e sefere çıkıp, adaların durumunu düzeltti. Mısır'ın Fransızlardan kurtarılmasında büyük hizmeti oldu. Sultan Selim Hanın takdirini kazandı. Tersâneleri genişletip modernleştirdi. Büyük gemiler inşâ ettirdi.

Dâmâd Küçük Hüseyin Paşa, 7 Aralık 1803'te vefâtına kadar on iki yıla yakın Türk donanmasında kaptanpaşalık yaptı. Hüseyin Paşa ölünce, hazret-i Ebû Eyyûb-ı Ensârî'nin kabri civârına defnedildi.

HÜSEYİN PAŞA (Ohrili);

on yedinci yüzyıl Osmanlı sadrâzamlarından. Ohrili bir timarlı sipâhinin oğludur. Bostancı Ocağında yetişti. Bostanbaşılık, Yeniçeri Ağalığı ve Rumeli Beylerbeyliği yaptı. Vezirlikle Dîvân-ı Hümâyûnda bulunurken Güzelce Ali Paşanın yerine Veziriâzam oldu (Mart 1621).

Sultan İkinci Osman Hanın Lehistan Seferinde bulundu. Hotin önündeki savaşta meşhur gâzilerden Karakaş Mehmed Paşanın düşmana hücum esnâsında ona yardım etmeyerek şehâdetine sebeb olduğundan azledildi (Ağustos 1621).

İkinci Osman vakası sırasında Dilaver Paşanın ocaklılar tarafından öldürülmesi üzerine ikinci defâ Veziriâzamlığa getirildi. Ancak isyan giderek büyüdü. Sultan Osman, Üsküdar'a geçip Bursa'ya gitmek istediyse de Hüseyin Paşa ile Bostanbaşı bunu uygun bulmadılar ve Pâdişâhın Ağa Kapısına gitmesini istediler. Hüseyin Paşa Şehzâdebaşı'ndaki yeniçerileri iknâ ederek Sultan Osman'ı Ağa Kapısına götürdü. Ancak Sultan Osman, Ağa Kapısından alınıp Orta Câmiye götürüldüğü esnâda Hüseyin Paşayı yakalayan âsi yeniçeriler derhal öldürdüler. O ölüm anında; "Yoldaşlar, pâdişâhınız Ocağınıza sığındı, mürüvvet sizindir, pâdişâhınızı bu hakârete lâyık görmeyin!" diye yalvardı.

Sultan İkinci Osman Han Yeni Odalara getirildiği sırada yolda Hüseyin Paşanın cesedini görünce ağlayarak; "Bu mazlum bî-günâh idi. Her zaman bana kul hakkında iyilik söylerdi. Bunun sözünü dinleseydim başıma bu işler gelmezdi!" demiştir.

Hüseyin Paşa Beşiktaş'ta Yahyâ Efendi Türbesi mezarlığına defnedildi. Paşanın memleketi Ohri'de pekçok hayırlı eserleri mevcuttur. Ayrıca Çırağan Sarayının bulunduğu yerde bir mevlevîhâne yaptırmıştır.

HÜSEYİN RAHMİ GÜRPINAR;

yirminci yüzyıl Türk romancılarından. 17 Ağustos 1864'te İstanbul'da doğdu. Annesini 3-4 yaşlarında

kaybetti ve memurluğu sebebiyle uzaklarda bulunan babasından ayrı olarak Aksaray'da anneannesi tarafından büyütüldü.İlk ve orta öğretimden sonra Mülkiye Mektebine devam etti ise de, hastalık yüzünden okulu yarıda bıraktı. Daha çok özel dersler ve sıkı çalışma ile Fransızca öğrenip kendisini yetiştirdi.

Yazarlığa pek erken başlayan Hüseyin Rahmi, 1880'den sonra bâzı memurluklarda bulunmuşsa da, 1908'den îtibâren memurluğu tamâmen bırakıp kalemiyle yaşamaya başlamıştı. Hayatında büyük hâdiseler, düşüş ve kalkışlar bulunmadığı için sürekli eser yazabilen verimli romancılardan biridir.

Hiç evlenmemiş olanHüseyin Rahmi, 1935-43 yılları arasında iki dönem, milletvekilliği yapmıştır.Son otuz bir yılını geçirdiği Heybeliada'da (8 Mart 1944) öldü ve orada Abbas Halim Paşa Mezarlığına gömüldü.

Servet-i Fünuncuların çağdaşı ve yaşıtı olduğu halde, o topluluğa girmeyen Hüseyin Rahmi, daha ilk romanı olan **Şık** ile tanındı. Ahmed Midhat, bu romanı gazetesi **Tercüman-ı Hakikat'**te tefrika ettirmiş, Hüseyin Rahmi'yi de gazeteye yazar olarak almıştı. Hüseyin Rahmi gazeteciliğin ilk yıllarında tercüme ile uğraştı, sonra **İffet** ile peşpeşe yazdığı romanlarını yayınladı.

Romancı ve hikâyeci olarak edebiyatımızda tanınan Hüseyin Rahmi, aynı zamanda tiyatro eserleri, mizahî manzumeler ve makaleler de yazmıştır.

Tiyatroları: Roman ve hikâyelerinde, kişileri, başarıyla konuşturan HüseyinRahmi'nin oyunlarındaki ustalığı romanlarındakinin hayli altındadır. **İstiğrâk-ı Seheri, Hazan Bülbülü** gibi eserleri sadece okumak için yazılmıştır. Başarıyla oynanan tek eseri **Kadın Erkekleşince** adlı üç perdelik dramıdır ki, bu eser de **Utanmaz Adam'**ın sahneye uygulanmasından ibârettir.

Edebî tenkit ve polemik yazılarını **Cadı Çarpıyor, Şikâyet-i Edebî** gibi kitaplarında toplamıştır.

Roman ve hikâyeleri: Hüseyin Rahmi'nin bıraktığı yetmiş eserden otuz altısı roman, yedisi ise küçük hikâyedir.

Kendine has bir düşünce, üslûp ve teknikte yazan Hüseyin Rahmi, Ahmed Midhat Efendinin "Halk için roman" geleneğini daha çağdaş usûller içinde devam ettirmiştir.

Ahmed Midhat gibi Hüseyin Rahmi'yi de tek bir batılı edebiyat akımına bağlamak çok zordur. **Mürebbiye**'ye kadar çıkan romanlarında daha çok romantizmin etkisi görülür. Bundan sonra realist, naturalist akımlara büyük hızla sarılmışsa da romantizmden tam olarak sıyrıldığı hiçbir zaman söylenemez. Son eserlerinde, psikolojik ve marazî roman tarzlarını denemiştir.

Eserlerinde romantik, duygulu, rûhî, cinâî, marazî ve güldürücü unsurları çok kattığı hâlde realizmin temel metodu olan gözlem, onda ikinci bir tabiat meydana getirmiştir. Hayatın ve toplumun çirkin ve pis yanlarını gösterme merakı onu naturalizme doğru itmiştir. Naturalist yazarlar gibi o da görüşünü isbat etme amacına ulaşmak gayesi ile hayatın çirkin, bayağı ve gülünç yanlarını seçerek mübâlağa ile yansıtır.

Hüseyin Rahmi, roman tekniği bakımından çağdaşlarından geridir. Eserlerini geçim için yazdığından, gereksiz uzatmalar yapmış, çok kere çalakalem yazmıştır. Romanlarında temel olaylar ikinci, üçüncü derecedeki önemsiz ayrıntılarla karışarak zor ayırt edilir hâle gelmiştir. Romanlarındaki töre, fikir ve olay kalabalığı romanın akıcılığına engel olmaktadır. Aralara katılan ve olaylarla ilgisi az olan komik söyleşmeler çekici ise de bu hal eserlerini muhavere tekniğinde ortaoyundan farksız bir hâle sokmaktadır. Romanlarının çoğu, İstanbul halk zümrelerinin türlü yaşayış tarzlarını gösteren töre romanlarıdır. Ahmed Midhat'tan sonra daha modern ve geniş ölçüde insan kalabalığını, onların inanç ve âdetlerini, dert ve kusurlarını, toplumun aksayan, çürüyen, bozulan yanlarını büyülterek anlatan bir roman yazarıdır. Eserlerinin hemen hepsinde; "fuhuş, taklitçilik, yoksulluk, boş inançlar, gayri meşrû çocuklar, harp zenginliği, frengi, boşanma, mürâilik, züppelik" gibi toplum yaralarına parmak basmıştır.

Realist-naturalist metodla çalışmak isteyen Hüseyin Rahmi, kişilerini tâ çocukluk ve gençlik devrelerinden tutarak ele almıştır. Romanlarındaki kişilerin çoğu alt tabakalardan olduğu için İstanbul'un yoksul, kirli, bakımsız semtleri romanlarında çok görülür. Eserlerindeki olaylar kendi yaşadığı zamanda geçer. Seksen yıllık târihimizin bütün yönleri, yıkıntıları ve çöküşleri, onun romanlarına yansımıştır.

Hüseyin Rahmi'nin romanlarında birbirinden farklı iki üslup göze çarpar: a) Söyleşme üslûbu, b), Tahkiye, tahkir ve hitâb üslûbu. Üslûbunun canlı, neşeli ve yaşayan tarafı söyleşmelerde görülür. İstanbul konuşma dilinin bütün alay, istihza, îmâ, cinas inceliklerini romanlarında görmekteyiz. Türlü halk tiplerini ve bilhassa külhanbeylerini konuşturduğu yerlerde zengin bir argo sözlüğü vardır.

Hüseyin Rahmi'nin tahkir, tasvir ve kitap dili ise cansızdır. Devrinin yazı diline göre pek sâde sayılmaz. Felsefe yaptığı yerlerde üslûbu daha da ağırdır. Romanlarında belli bir amaç vardır. Hüseyin Rahmi,

Ahmet Midhat gibi halk için edebiyat yapılmasını savunur. Umuma ve topluma yönelen nazarî amacı dışında, romanlarında rastlanan başlıca müşahhas (somut) tezler şunlardır:

Romanlarının sekizinde karı-koca geçimsizliğini inceleyerek bunun sebebini, yaş, kültür farkı ve tarafların birinin ruh hastası olması gibi noktalara bağlamıştır.Yedi romanında Avrupa'yı ters anlayan ve bundan dolayı toplumda bayağı ve gülünç olan züppe takımını ele almıştır. Altı romanında batıl inanç taşıyan zümreleri yermiş, bunların çoğunun dîni istismar eden kişiler olduğunu göstermiştir. Sekiz eserinde, câhillik, bilgisizlikten doğan belâlar, ahlaksız harp zenginlerinin yaptığı âile fâciaları, devlet ve toplumca korunmayan insanların uğradığı felâketleri ele almıştır.

Son birkaç romanında ise ruh hastası, manyak, rezil, utanmaz, yarı deli kişileri inceleyerek, bunların toplum içinde oynadıkları rollerden doğan sonuçları göstermiştir.

Eserleri:

Romanları: **Şık** (1888), **İffet** (1896), **Mutallaka** (1898), **Mürebbiye** (1899), **Metres** (1900), **Nimetşinas** (1902), **Şıpsevdi** (1911), **Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç** (1911), **Hakka Sığındık** (1920), **Hayattan Sayfalar** (1920), **Ben Deli miyim?** (1925), **Billûr Kalb** (1926), **Utanmaz Adam** (1934), **Kesik Baş** (1942), **Ölüm Bir Kurtuluş mudur?** (1945).

Hikâyeleri: **Kadınlar Vâizi** (1920), **Namuslu Açlık Meselesi** (1933), **İki Hödüğün Seyahati** (1922), **Tünelden İlk Çıkış** (1934), **Gönül Ticâreti** (1939).

Tiyatroları: **İstiğrâk-ı Seheri, Hazân Bülbülü, Kadın Erkekleşince**.

Edebî tenkid ve polemik yazıları: **Cadı Çarpıyor, Şikâyet-i Edebî.**

HÜSEYİN VÂİZ-İ KÂŞİFÎ;

Tîmûroğulları hükümdârlarından Sultan Hüseyin Baykara zamânında Herât'ta yetişen Hanefî mezhebi fıkıh âlimlerinden ve evliyânın büyüklerinden. İsmi, Hüseyn bin Ali, lakabı Kemâleddîn'dir. Kâşifî, Vâiz-i Hirevî Velî gibi isimlerle şöhret bulmuştur. **Reşehât-ı Ayn'ül Hayât** kitabının müellifi Ali Hirevî'nin babasıdır. Doğum târihi bilinmemektedir. Horasan'da bulunan Sebzevâr veya Beyhak beldelerinden birinde doğdu. 1505 (H.910)'te Herât'ta vefât etti.

Çocukluğundan îtibâren ilim tahsiline yönelen Vâiz-i Kâşifî, zamânın âlimlerinden din ve zamanın fen bilgilerini öğrendi.Gençliğinin bir kısmını doğum yerinde geçirdi. Daha sonra Nişâbûr ve Meşhed'e gitti. Tefsir, hadis, fıkıh ve edebiyât ilimleri ile tasavvufta zamânın önde gelen büyüklerinden oldu. Herât'a gitti. Sultan Hüseyin Baykara'nın iltifât ve ihsânlarına kavuştu. Şâir Ali Şîr Nevâî ile görüşüp, ondan teşvik gördü. Herât'ta çok tesirli vâz ve nasîhatlerde bulundu. Kâşifî mahlasıyla çok güzel Farsça şiirler yazdı. Herât'ta bulunduğu sırada vâz ve nasîhatlerine devâm etti. Ayrıca çeşitli ilimlere dâir pekçok kıymetli eserler yazdı. Kaynaklarda hayâtı hakkında geniş mâlûmât bulunmayan Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, bâzı eserlerinde Ehl-i beyte karşı olan sevgisini izhâr ettiği için, çekemeyenleri tarafından Şiîlikle ithâm edilmişse de, Ali Şîr Nevâî ile olan arkadaşlığı ve **Nefehât-ül-Üns** müellifi Molla Câmi ile olan yakınlığı bu ithamların yersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Ali Hirevî, **Reşehât-ı Ayn'ül-Hayât** adlı eserinde babasının Ahrâriyye yoluna olan bağlılığını bildirmektedir. Âlim ve fazîlet sâhibi bir zât olduğu âşikâr olan Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, kimsenin aybını araştırmaz ve sû-i zanda bulunmazdı.

Eserleri:

1. Mevâhib-i Aliyye: Kur'ân-ı kerîmin kısa bir tefsîridir. Ali Şîr Nevâî'nin adına ithâfen yazdığı bu eserine **Tefsîr-i Hüseynî** de denilmektedir. İsmâil Ferruh Kırîmî tarafından **Mevâkıb** İsmiyle Türkçeye tercüme edilmiştir. Ayrıca Muhammed binİdris-i Bitlîsî başka bir tercümesini yapmıştır. Urdu ve Peştu diline tercümeleri de vardır.

2. Ahlâk-ı Muhsinî: Ahlâkla ilgili bir eser olup, Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebü'l-Mühsin'e takdim edilmek üzere hazırlanmıştır. **Enîs-ül-Ârifîn** adıyla da 1566 (H.974) senesinde Azmî tarafından Türçeye tercüme edilmiştir.

3. Er-Risâlet-ül-Aliyye fil-Ehâdîs-in-Nebeviyye: Peygamber efendimizin kırk hadîs-i şerîfinin toplandığı bir hadis kitabı üzerine yazdığı sekiz bölümlük şerhidir. Kemâleddîn Muhammed Taşköprüzâde tarafından Sultan Birinci Ahmed Hana takdim edilmek üzere Türkçeye tercüme edilmiştir.

4. Ravdat-üş-Şühedâ: Farsça yazılan bu eserinde Ehl-i beytin üstünlüklerini anlatmıştır. Fuzûlî tarafından **Hadîkat-üs-Süedâ** adıyla Türkçeye telifi bir tercümesi yapılmıştır. Urduca ve Hintçeye tercüme edilmiştir.

5. Envâr-ü-Süheylî: Ebü'l-Meâlî Nasrullah tarafından Farsçaya tercüme edilen **Kelile ve Dimne'**nin

yeni bir şeklidir.**Humâyûnnâme** adıyla Ali Çelebi tarafından Osmanlıcaya çevrilmiş olup, Avrupa'da meşhurdur. Eserin Fransızcaya tercümesi La Fontaine Hikâyelerine kaynaklık etmiştir. İngilizceye de tercüme edilmiştir.

6. Cevâhir-ü-Tefsîr li-Tuhfet-il-Emir: Ali Şîr Nevâî'nin isteği üzerine yazmaya başladığı Farsça Kur'ân-ı kerîm tefsiridir. Vâiz-i Kâşîfi bu eserini dört cilt olarak yazmayı plânlamış, ancak birinci cildini tamamlayabilmiştir.

7. Risâle-i Hâtemiyye: Hüseyin Baykara için Farsça yazılan bu eserin konusu Hâtem-i Tâî'nin menkıbeleridir.

8. Lübâb-ı Ma'nevî fî İntihâb-ı Mesnevî: Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin **Mesnevî'**sinden seçtiği şiir mecmuasıdır. **Lübb-i Lübâb-ı Ma'nevî** adlı ikinci mecmuası ise **Mesnevî**'nin değişik düzenlemesidir.

9. Fütüvvetnâmey-i Sultânî:Vâiz-i Kâşifî'nin en kıymetli kitaplarından biridir. Akıcı bir dille yazılmış olan bu eser, fütüvvet konusunda yazılanların en önemlisi ve en genişidir.Vâiz-i Kâşifî bu eserinde önceki nesillerden gelen ve kitaplarda bulunmayan Fityân konusundaki bilgileri toplamıştır. Bu hususta önemli yazılı kaynaklardan istifâde etmiştir.İran'ın ortaçağ târihine âit bâzı noktaları, fityan ve bunun içtimâî organizasyonu tam olarak bildirilmiştir. (Bkz. Fütüvvet)

10.Mahzen-ül-İnşâ: Hitâbet ve yazışma ile ilgili bir eserdir. Sultan Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevâî için yazılmıştır.

11. Esrâr-ı Kâsımî, 12.Tuhfet-üs-Salât, 13. Sebât-ül-Kâşife, 14. Fadl-üs-Salât ale'n-Nebiyyi, 15. Feyz-ün-Nevâl fî Beyân-iz-Zevâl, 16. Mir'at-üs-Safâ, 17. Matla-ul-Envâr, 18. Dîvân-ı Kâşifî, 19. Menâkıb-ül-Evliyâ, 20. Mecâlis-ül-Vâiz.

HÜSREV PAŞA (Boşnak);

Osmanlı Sadrâzamı. Aslen Bosnalıdır. Enderundan yetişip çeşitli hizmetlerde bulunduktan sonra, silahdârlığa kadar yükseldi. Çok geçmeden Yeniçeri Ağalığıyla saraydan çıkan Hüsrev Paşa, 1625'te Bağdad'ı İranlılardan geri almak üzere vazifelendirilen Serdâr Hâfız Paşanın ordusunda bulundu. 1626'da Kubbe Veziri oldu. İki yıl bu vazifede kaldıktan sonra 1628 yılında Sadrâzamlığa getirildi.

Hüsrev Paşa, Sadrâzam olduktan sonra ilk olarak şekiz yıldır devletin başına dert olan Abaza Mehmed Paşa üzerine yürüdü. Abaza Mehmed Paşa, Erzurum'da isyan etmiş ve üzerine gönderilen kuvvetleri bozmuştu. Hüsrev Paşa, seçkin bir kuvvetle Tokat'tan Erzurum üzerine yürüyüp şehri kuşattı. Kırk gün muhâsaradan sonra Sadrâzama mukâvemet edemeyeceğini anlayan Abaza teslim olmak zorunda kaldı ve İstanbul'a gönderildi (1628). Hüsrev Paşanın Erzurum'u muhâsarası esnâsında, üzerine gelen bir İran ordusu da pusuya düşürülerek bozguna uğratıldı. Kumandanları Şemsi Han esir alındı. Bu başarılarından sonra Hüsrev Paşa büyük bir zafer alayı ile İstanbul'a döndü. 1629 yılında Bağdat'ı geri almak için yeniden sefere çıkan Hüsrev Paşa, şiddetli yağan yağmurlar dolayısıyla Bağdat'a ulaşmanın zor olacağını düşünerek Hemedan üzerine yürüdü. Bölgedeki İran kuvvetlerini bozduktan sonra Hemedan ve Dergüzin'i aldı. Ancak asıl gâye olan Bağdat'ı kırk gün muhâsara etti ise de alamadı ve Mardin'e çekildi. 1630 yılını Mardin'de geçirip Bağdat üzerine gitmediğinden azledildi. Yerine ikinci defa Hâfız Ahmed Paşa veziriâzam oldu.

Ordu içinde bâzı birlikler, yeni veziriâzamı kabul etmeyip Tokat'ta bulunan Hüsrev Paşayı tekrâr vazifesine döndürmek isteyince orduda bölünme görüldü. Bunun önlenmesi için Diyarbekir valiliğine tayin edilen Murtaza Paşaya İstanbul'dan verilen gizli bir hatt-ı hümâyûn sonucu Hüsrev Paşa, Tokat'ta katledildi (Mart-1632). Veziriâzamlığı üç sene sekiz ay kadardır. Hüsrev Paşa azîm ve irâde sâhibi, orduyu sevk ve idârede muktedir, doğrulukta tanınmış, bir vezirdi. Asabî mîzâcı ve Bağdat'ın fethedilmemesi üzerine bâzı kumandanları idâm ettirmesi en çok tenkid edilen tarafıdır. Hüsrev Paşanın herhangi bir hâdiseye mahal vermedenAbaza meselesini halletmesi büyük hizmet olmuş ve takdir edilmişti.

HÜTHÜT (Bkz.Çavuşkuşu)

HYDE PARK;

Londra'daki kraliyet parklarının en büyüğü. Londra'nın batı kısmında yer alan park, yanındaki Kensington Bahçeleriyle birlikte 249 hektarlık alanı içine alır. Bahçeler bölümünde Long Water (Uzun Su), park bölümünde de kuzeyden güneye bir kavis çizen ve 16 hektarlık alanı kaplayan Serpentine Gölü vardır. Sokak hatiplerinin serbest konuşma yeri olarak bilinen Speakers Corner (Hatipler Köşesi) de buradadır.

Hyde Park'ın milletlerarası şöhreti Hatipler Köşesindeki serbest hitâbet geleneğinden gelmekdedir. Pazar günü bu parka gelip istediği gibi konuşmak serbesttir. Kraliçe'ye hakâretten başka her türlü

konuşmanın serbestçe yapıldığı Hyde Park bir nevi milletlerarası sergi özelliği taşımaktadır. Burada konuşulan sözler park dışında konuşulduğu takdirde suç teşkil etmektedir. Halbuki burada konuşulunca suç unsuru olmamaktadır. Güneşlemek için geniş çim alanları, gezinti için çeşitli yolları olan Hyde Park'ta eğlence ve dinlenme adıyla her türlü fuhuş ve ahlaksızlık yapılmaktadır.

I;

Türk alfabesinin on birinci harfi ve bu harfin işâret ettiği ses. Vokal (sesli, ünlü)lerin üçüncüsüdür. Ağızda ön damak kavsi içinde teşekkül eder. Türkçeye mahsus bir sestir.

I fonetik bakımından, düz vokallerden kalınların darını gösterir.Türkçede normal olarak orta uzunlukta söylenen bu ses, eski ve yeni bütün Türk ağızlarında tesbit edilmiştir. Ancak hece taşıma özelliği az olduğu için kelime başında ya "i" ye dönüşür veya kendinden önce y gelir. Bu durum ilan, yılan, ilduz, yıldız vs.) Özbekçe Türkçesinde tamâmen "i"ye dönüşmüş; Çuvaşçada birbirine benzer iki "ı" sesi teşekkül etmiştir. Anadolu'da çoklukla olduğu gibi muhâfaza edilmesine rağmen yine de "i" olduğu ve "y" aldığı görülür. Bilhassa kelime içlerinde sık sık kullanılır.Kelime başında kullanılışı daha azdır.

Türkçe'de "ı" sesini gösteren bu işâret yalnız Türk alfabesinde vardır.Öteki milletlerin kullandığı Lâtin alfabesinde yer almaz. Bilhassa Avrupa'da ı sesi kullanılmadığı için bu ses i ile temsil edilir.

IĞDIR;

İlin Kimliği

Yüzölçümü: 3539 km^2

Nüfûsu: 142.601

İlçeleri: Merkez, Aralık, Karakoyunlu, Tuzluca

Doğu Anadolu'da yer alan bir ilimiz.Kars iline bağlıyken 27 Mayıs 1992'de il oldu. Kuzey ve doğusunda Ermenistan, güneydoğusunda Nahçıvan ve İran, güney ve batısında Ağrı, kuzeybatısında Kars yer alır. Trafik numarası 76'dır.

Târihi

Iğdır çok eski târihe sâhiptir. İlk bilinen sâkinleri Hurrilerdir. Daha sonra Urartuların hâkimiyetine girdi. Bölge daha sonra Urartuların işgâline uğradı. Asurlular ve Babilliler bölgeye hâkim olmak istedi iseler de başarılı olamadılar. M.Ö. 7. asırda Perslerin istilâsına uğradı. M.Ö. 4. asırda Makedonya Kralı İskender, Persleri yenerek burasını ele geçirdi. M.S. 2. asırda bölge Roma İmparatorluğunun hâkimiyetine girdi. M.S. 395'te Roma ikiye bölününce, bu bölge de bütün Anadolu gibi Bizans İmparatorluğunun payına düştü. Sultan Alparslan Iğdır'ı fethederek Türk topraklarına kattı. Daha sonra bir süre Gürcülerin elinde kalan Iğdır, 13. asırda Moğol istilâsına uğradı. Moğollardan sonra bölgeye Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safevîler hâkim oldu. Kânûnî Sultan Süleyman devrinde düzenlenen İran Seferi sırasında fethedilerek Osmanlı topraklarına katıldı. Bölge 19. asra kadar birkaç defa İran saldırıları neticesinde el değiştirdi. 1878'de Rusların eline geçen Iğdır, 1918'e kadar 40 sene boyunca işgal altında kaldı. Ermeniler tarafından 1919'da işgal edilen Iğdır, 13 Kasım 1920'de kurtarıldı. Kars iline bağlı iken 27 Mayıs 1992'de yeni düzenlemeyle il oldu.

Fizikî Yapı

İl topraklarının güney ve batı kesimi yüksek dağlarla çevrili olup, kuzey ve doğu bölümleri ovalıktır. Ovalar ile dağlar arasında yükseklik farkı çoktur. Karasu-Aras Dağları il topraklarını engebelendirir. Başlıca dağları Perili Dağı ile Zor Dağıdır. Ağrı Dağının doruğu 5137 m olup, dağ Ağrı-Iğdır sınırı üzerindedir. Doruk Iğdır il sınırları içinde kalır. Ağrı Dağının Iğdır iline bakan yamaçlarının büyük kısmı beş bin metreden yüksektir.

İl topraklarının büyük kısmını Iğdır Ovası kaplar. Ova, Ağrı Dağının kuzeyinde olup, 750 km^2 civârında genişliğe sâhiptir. Ovanın ortalama yüksekliği 850 m civârındadır. Verimli bir ova olan Iğdır Ovasının Nahcıvan sınırına doğru uzanan bölümüne Dil Ovası ismi verilir.

Dağlardan kaynaklanan suları Aras Irmağı toplar. Aras Irmağı, Iğdır Ovasını suladıktan sonra ülke topraklarından çıkana kadar tabiî sınır çizer.

İklim ve Bitki Örtüsü

İlin düz kesimleri, Doğu Anadolu bölgesinin diğer bölümlerinde görülen şiddetli kara ikliminden etkilenmez. Kuytu olması yüzünden Iğdır Ovasında ortalama sıcaklık 11,6°C'dir. Kuytuluğu yüzünden Iğdır Ovası ülkemizin en az yağış alan bölgelerinden biridir. Yazlar uzun ve sıcak geçer.

Iğdır, orman bakımından çok fakirdir. Gerek dağlık ve gerekse ovalık bölgelerde tabiî bitki örtüsü bozkır görünümündedir.

Ekonomi

Iğdır ilinin ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. Sanâyi ve turizm sektörü fazla gelişmemiştir.

Tarım: Aras Nehrinin suladığı Iğdır Ovası, önemli tarım alanıdır. İklimin uygun olması yüzünden ovada pamuktan şeftaliye kadar çeşitli bitki yetiştirilir. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, arpa, patates ve pamuktur.

Hayvancılık: Geniş yaylalara sâhib olan Iğdır'da hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. En çok koyun yetiştirilir ve canlı hayvan ticâreti yapılır. Hayvanlardan elde edilen sütlerden tereyağı ve kaşarpeyniri üretilir.

Sanâyi: Sanâyi oldukça fakir olan Iğdır'da küçük işletme olarak 6 adet çırçır fabrikası ile bir adet pamuklu dokuma tekstil fabrikası vardır. Ayrıca Tuzluca ilçesinde tekel tarafından işletilen tuzlalar vardır.

Ulaşım: Yaygın bir karayolu ağına sâhiptir. Ağrı, Kars, Erzurum, Ermenistan, Nahcıvan ve İran karayolu bağlantılarının merkezidir. Demiryolu bağlantısı ve hava alanı yoktur. Iğdır ilinde bulunan iki sınır kapısından Ermenistan'a açılan Alican sınır kapısı günümüzde kapalıdır. Nahcıvan sınır kapısı ise 1992'de açılmıştır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

1990 sayımına göre toplam nüfûsu 142.601 olup, 51.867'si ilçe merkezinde, 90.734'ü köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 3539 km^2 olup nüfus yoğunluğu 40'tır.

Örf ve âdetleri: Eski devirlerden bu yana pekçok kavim, millet ve medeniyetlerin gelip geçtiği bölgede Türk-İslâm kültürü hâkimdir. Diğer kültür ve milletlerin örf ve âdetleri unutulmuştur. Bölgede Âzerî kıyâfetleri hâkimdir. Erkekler başlarına körpe kuzu derisinden yapılan kalpak giyerler. Alt kısımlarına Âzerî şalvarı, sırta açık renkli kumaştan uzun kollu bileksiz ve yakasız köynek giyilir. Kadınlar ipekten "kalağı" denen bir tür başlık kullanırlar. Kalağı fes veya dar kasnak üstüne örtülür. Üstlerine boylama denen uzun entariler giyerler.

Eğitim: Iğdır ili eğitim bakımından bölge illerine nazaran oldukça ileridir.

İlçeleri

Iğdır'ın biri merkez olmaz üzere dört ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 79.306 olup, 35.858'i ilçe merkezinde, 43.448'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 42 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikte engebeli topraklardan meydana gelir. Güneyinde Aras Güneyi Dağları yer alır. Başlıca akarsuyu Aras Irmağıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Iğdır Ovasında çok çeşitli ürün yetiştirilir. Ova, Kuzey Anadolu'nun Çukurovası sayılır. Sebzecilik ve meyvecilik gelişmiştir. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı, pamuk, patates, elma, kayısı ve armuttur. Hayvancılık da önemli gelir kaynağıdır. En çok koyun ve sığır beslenir. Hayvancılık daha çok canlı hayvan ticâretine yöneliktir.

İlçe merkezi, Kars'ı Aralık ve Doğubeyazıt üzerinden Gürbulak sınır kapısına bağlayan yolların kavşağında Iğdır Ovasının orta kesiminde kurulmuştur. Eskiden kervan yolları üzerinde önemli konaklama merkeziydi. Denizden 872 m yüksekliktedir. İlçe belediyesi 1924'te kurulmuştur. 1992 senesinde il olan Iğdır'ın merkezi oldu.

Aralık: 1990 sayımına göre toplan nüfûsu 17.983 olup, 4201'i ilçe merkezinde, 13.782'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 23 köyü vardır. Yüzölçümü 611 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 29'dur. İlçe toprakları 1500-2000 m yükseklikteki platolardan meydana gelir. Güneyinde Ağrı Dağı yer alır. Başlıca akarsuyu Aras Nehridir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri pamuk, çilek, üzüm, buğday, arpa, patates ve şekerpancarıdır. Hayvancılık gelişmiş olup küçükbaş ve büyükbaş hayvancılık yapılır. İlçede devlet üretme çiftliği vardır. İklimi her türlü tarıma müsaittir.

İlçe merkezi Aras Nehri kıyısında kurulmuştur. İl merkezine en uzak ilçe olup 219 km mesâfededir. 1960'ta ilçe olan Aralık'ın belediyesi aynı sene kurulmuştur.

Karakoyunlu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 16.426 olup, 4110'u ilçe merkezinde, 12.316'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 11 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikte engebeli topraklardan meydana gelir.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı, patates, elma ve armuttur. En çok koyun ve sığır beslenir. Merkez ilçeye bağlı bucakken 1992 senesinde ilçe oldu. Eski ismi Taşburun'dur.

Tuzluca: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 28.886 olup, 7698'i ilçe merkezinde, 21.188'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 50, Gaziler bucağına bağlı 30 köyü vardır.Yüzölçümü 1236 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 23'tür. İlçe toprakları dağlıktır. Güney ve güneybatısında Perlit Dağı, batısında Aşağıdağ, Kuruzdağı ve kuzeyinde Iğdır Ovasının bir bölümü yer alır. Başlıca akarsuyu Aras Irmağıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı, arpa, patates ve kayısı olup, ayrıca az miktarda pamuk, pirinç ve erik yetiştirilir. Yaylacılık metoduyla hayvancılık yapılır. En çok koyun, kıl keçisi ve sığır beslenir. Tekele âit tuzla ve tuğla-kiremit fabrikası başlıca sanâyi kuruluşudur.

İlçe merkezi Iğdır Ovasının batısında Ermenistan sınırı yakınında kurulmuştur. Kars'ı Digor üzerinden Doğubeyazıt'a bağlayan karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 94 km mesâfededir. Belediyesi 1923'te kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Iğdır târihî eserler yönünden fazla zengin değildir. Günümüze ulaşan sâdece Selçuklu dönemine âit bir kervansaraydır. Selçuklu kervansarayı, il merkezine 25 km uzaklıkta Kervansaray köyü yakınlarındadır. Boyuna yapılan binânın beş kulesi vardır. On üçüncü asırda yapıldığı tahmin edilmektedir.

IHLAMUR (Tilia);

Alm. *Linde (f),* **Fr.** *Tilleul (m),* **İng.** *Linden tree, linder tree.* **Familyası:** Ihlamurgiller (Tiliaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara ve Karadeniz bölgesi.

Haziran-ağustos ayları arasında beyazımsı-sarı renkli, hoş kokulu çiçekler açan, yüksek boylu ağaçlar. Genellikle ormanlarda tabiî olarak bulunursa da, süs ağacı olarak park ve bahçelerde de yetiştirilmektedir. Yaprakları saplı, ucu sivri, kenarları dişli, taban kısımları kalp biçiminde, üst yüzü yeşil, alt yüzü beyazımsı yeşil ve tüylüdür. Çiçekler, en az üçü bir arada olmak üzere sarkık durumlar teşkil eder. Çiçek örtüsü kayık şeklinde, sarımsı-yeşil renktedir. Meyveleri küre şekilli ve tek tohumludur.Ihlamur ağacı filizden iyi büyür. Azamî bir sene yaşar.

Ihlamurun, kış ıhlamuru (T. cordata), yaz ıhlamuru (T. platyphyllos), kırmızı ıhlamur (T. rubra) ve gümüşî ıhlamur (T. tomentosa) gibi türleri bulunmaktadır.

Kullanıldığı yerler: Güzel kokulu çiçeklerinden dolayı ve bir gölge ağacı olarak yetiştirilir. Doğramacılıkta kıymetli olan beyaz ve hafif bir odun verir. Ihlamur kabuğundaki lifler ip ve kaba dokumalarda kullanılır. Çiçek durumları tıbbî olarak kullanılır.Ihlamur çiçeği yatıştırıcı, idrar verici, göğüs yumuşatıcı ve balgam söktürücü olarak çay halinde kullanılır.Ihlamur çiçeği banyosunun da yatıştırıcı bir özelliği vardır.

IHLARA VÂDİSİ;

İç Anadolu bölgesinde târihî ve tabiî güzelliği ile meşhur bir vâdi. Aksaray iline bağlı Güzelyurt ilçesinin batısındadır. Vâdi, Selime köyünden başlayıp, Ihlara köyünde son bulur.

Ihlara Vâdisine dar bir boğazla girilir. Ihlara köyüne kadar içinden 26 menderes çizerek Melendiz Çayının aktığı vâdi, dar tabanlı çok dik yamaçlı ve derindir. Bu dik yamaçların Melendiz Çayına bakan kısmında çeşitli manastır, kilise ve mağaralar oyulmuştur.

Vâdide iklim, ilin diğer bölgelerine nazaran daha ılımandır.Vâdinin dar tabanında bağlar ve bahçeler sıralanmıştır. Vâdinin başlangıcı olan Selime ve Yapraklıhisar köylerinde tüf konileri ve peribacaları vardır. Kalınlığı genelde 100 m olan peribacaları ve tüf konileri kuzeye ve kuzeybatıya gidildikçe incelir. Kızılkaya köyü yakınlarında 5 metreye iner. Bu peribacalarının, Ürgüp Peribacaları ile aynı zamanda meydana geldiği zannedilmektedir.

Ihlara Vâdisinde zengin şifâlı su kaynakları vardır. Yaprakhisar köyüne 3 km uzaklıktaki Ziga Kaplıcasının, banyo kürleri, romatizma ve kadın hastalıklarına, içme kürleri ise mîde, barsak, karaciğer ve safra kesesi hastalıklarına faydalıdır.

IKTÂ;

devlet tasarrufunda bulunan bir toprağın mülkiyetinin veya sâdece gelirinin sivil veya askerî şahıslara verilmesi. Bu sistem, Resûlullah efendimizden, Osmanlı Devletine kadar,İslâm devletlerinde uygulanmıştır. Osmanlılarda ıktâ karşılığı olarak timar kullanılmıştır (Bkz.Timar). Iktânın; her türlü arâzi

vergileri, mâden işletmeleri, gümrük resimleri, cizye ve hayvan vergileri iltizâmı (mukâtaa) mânâsında kullanıldığı da görülmektedir.

Iktâlar, İslâm târihi boyunca umûmiyetle, devlet gelirlerini arttırmak, başta mevât (ölü) topraklar olmak üzere memleket arâzisini ihyâ etmek, faydalı hâle getirmek, askerin ve hizmet ehlinin masraflarını devlet hazînesine yük olmadan temin etmek, devlet gelirlerini ıktâ sâhipleri vâsıtasıyla kolayca toplamak, merkezî idârenin işlerini hafifletmek maksatları için yapılmıştır.

Devlet başkanının toprağın mülkiyetini vermek şeklinde yaptığı ıktâya temlikî; sâdece gelirini verdiği şekline ise, istiğlâlî ıktâ denilir.

Temlîkî ıktâ: Bu ıktâ şeklinde toprak kime verilirse, onun mülkü olur. Şahsî mülkiyetin en bâriz vasıfları olan satmak, mîras bırakmak ve vakfetmek gibi tasarruflarda bulunulabilir. Iktâ edilen toprak, öşürlü yerlerden ise öşrü, haraclı arâzî ise harâcı verilir.

Devlet başkanı temlîkî ıktâyı; kendi mülkünden, mevât arâziden, mîrî arâziden verebilir. Mîrî arâziyi, ancak devletin menfaati bulunan kimselere verebilir.

İstiğlâlî ıktâ: Toprağın mülkiyetinin devlete âid olup, sâdece intifâ hakkının ıktâ edilmesidir. Toprak işlenir, mahsûlünden istifâde edilir.Öşürlü topraklardan öşür, haraclı olanlardan ise harac verilir. Böyle ıktânın sâhibi, arâziyi satamaz, mîras bırakamaz, vakfedemez. Ancak kirâya verebilirdi.

Abbâsîler ile başlayan, Selçuklu ve Osmanlılarda yerleşmiş olan, farklı bir istiğlâlî ıktâ şekli daha vardır. Bu, toprak vergilerinin, masraflarına karşılık ordu mensûblarına tahsis edilmesidir. Ancak bu ıktâ şekli, Selçuklularda hem mîrî (devlet arâzileri) ve hem de fertlerin mülkiyetinde bulunan öşürlü ve haraclı toprakların gelirinden olabilmekteydi. Selçuklulardan önce Gazneliler ve Büveyhîlerde askere ıktâ değil, maaş verilirdi. Fakat maaş verilmediği zamanlarda kumandanlar, muayyen bir mıntıkanın devlete âit gelirlerini toplamakla vazîfelendirilirdi. Bunların topladıkları, senelik olarak, kendilerine tahsis edilirdi. Fakat bunda askerin, toprakla ve halkla irtibâtı olmadığı gibi, arâzinin îmârında faydaları da olmazdı. Çünkü ıktâ mıntıkası ile irtibâtları geçici bir zaman içindi. Selçuklular, bundan farklı bir ıktâ usûlü ortaya koydular.Köylerdeki halkın devlete vereceği vergileri, o mıntıkadaki askere tahsis ettiler.

Iktâ sâhipleri, uymaları icâb eden şartlara uydukları, vazîfeleri hâricine çıkmadıkları müddetçe, ıktâlar ellerinde bırakılırdı. Hattâ ıktâlar, devlet başkanının müsâdesi dâhilinde babadan oğula bile intıkâl edebilirdi. Bu durum ıktâ sâhiplerini, topraklara daha iyi sâhib olmaya, halk ile daha iyi münâsebetler kurmaya, toprağın işlenmesinde halka daha çok faydalı olmaya sevkederdi.

Iktâ sâhipleri devletin memuruydular. Devlet, onları kontrol ederdi. Tâyin edilen vergiden başka talebde bulunmazlardı. Bu sebeble köylünün durumu ortaçağ Avrupasında derebeylerin elinde inleyen toprak kölelerinden tamâmen farklıydı. Çünkü derebeyler, hem toprağın hem de burada çalışanların sâhipleriydiler. Hâlbuki ıktâlardaki halk hür idi.Iktâ sâhipleri, onlar üzerinde istedikleri gibi tasarrufta bulunma haklarına sâhip değillerdi. Iktâ sâhiplerinin halka zarar vermemeleri, onları rahatsız etmemeleri için devlet tarafından gerekli tedbirler alınmıştı. Nitekim büyük âlim, kıymetli devlet adamı Nizâm-ül-Mülk, **Siyâsetnâme** adlı eserinde; “Iktâ sâhipleri, halktan mükellef oldukları vergileri toplarken, güzellikle, rıfk ve yumuşaklıkla muâmele etmek mecbûriyetinde olduklarını bildirmektedir. Vergiler toplandıktan sonra, mükelleflerin, mallarına, çoluk-çocuğuna dokunulmamalı, huzur ve emniyetleri aslâ bozulmamalıdır. Eğer halk, pâdişâh sarayına gelmek ve hâlini arz eylemek isterse, kimse mâni olmamalıdır. Bunun aksine hareket eden ıktâ sâhiplerinin eli kısaltılmalı, ıktâsı elinden alınmalı, kendisine de gerekli cezâ verilmelidir ki, başkaları bundan ibret alıp böyle bir şeye teşebbüs etmeye cür’et edemesinler. Iktâ sâhipleri ve vâliler, halkı himâye ve korumakla memurdur. Pâdişâh da, âhiret azâbından kurtulabilmesi için iyi muâmelesiyle halkı memnûn etmelidir.

Her iki yâhut üç senede bir, vâlileri ve ıktâ sâhiplerini değiştirmelidir ki, kendilerini kuvvetli, yerlerini sağlam görüp, halka eziyet etmesinler. Böyle yapılırsa ister istemez halka iyi muâmele ederler, memleket mâmur ve huzûrlu olur.” şeklindeki sözleri ile devrin ıktâ sahipleri, memur ve tebea anlayışı hakkında en açık bilgileri vermektedir.

Iktâ şekli ve esasları zamanla devletin her tarafında yerleşti. Iktâ sistemi vâsıtasıyla Selçuklularda, halk ile devlet arasında askerî ve idârî bir kadrolaşma meydana geldi. Devlet ile halk arasında daha yakın münâsebetler doğdu. Orta Asya’dan mer’a sıkıntısı ile göç eden Türkmenler, kendilerine muayyen topraklar ıktâ edilmek (verilmek) sûretiyle iskân edildiler. Bu sûretle harp zamânında onlardan da istifâde edildi. Ayrıca boş duran memleket arâzileri mâmur hâle getirildi.

Selçuklulardan sonra ıktâ sistemi biraz daha değişik, fakat gelişmiş şekilde Türkiye Selçukluları’nda da uygulandı. Fakat Selçuklulardan edinilen tecrübe ile ıktâlar küçültüldü.

Moğol istilâsı sonrası Anadolu’da kurulanOsmanlı Devletinde de ıktâ sistemi, timâr sistemi şeklinde

devâm etti. (Bkz.Timar)

ILGAZ DAĞLARI;

Batı Karadeniz bölgesinde güzelliği ile meşhur bir sıradağ.Her tarafı bir başka güzel olan Anadolumuzun en şirin köşelerinden biri olan Ilgaz Dağlarının kuzey sınırını Araç Nehri ve GökırmakNehrinin açtığı vâdiler, doğu sınırını Kızılırmak Vâdisi, güney sınırını Devrez ve Ulusu nehirlerinin vâdileri, batı sınırını ise Büyüksu tayin eder. Dağın doğu-batı istikametindeki uzunluğu 200 km kuzey-güney istikametindeki genişliği ise 60 km'dir.

Ilgaz Dağları, batıdan doğuya doğru yükselen ve nadir geçit veren bir dağ silsilesidir. Mevcut geçitlerden en mühimi şimdiki Ankara-Kastamonu karayolunun üzerinden aştığı Ilgaz Dağı geçididir. (1775 m). Batı Karadeniz bölgesindeki dağların en yüksek noktaları Ilgaz Dağlarının doğu bölümü üzerinde toplanmıştır. Bunlar 2587 m yüksekliğindeki ÇokalIlgaz, 2570 m yükseklikteki Ilgaz Haceti ve 2312 m yükseklikteki Hacettepe'dir. Batıda bulunan en yüksek noktası 1980 m ile Kel Tepedir.Ilgazların ortalama yüksekliği 1500 m civârındadır.

Ilgaz Dağları bölgesinde çok ılımlı bir kara iklimi hüküm sürer.İlkbahar ve yaz mevsimleri uzundur. Bölge çok az yağış alır. Bu sebepten dağlar gür olmayan ormanlar ve ağaçlıklarla kaplıdır.Çok zaman yeşil görünür.Güney yamaçları meşe ağaçlıkları, kuzey ve yüksek bölgeler köknar ve ladin ağaçları, batı kesim gürgen ve akasya ağaçları ile kaplı olup, doğu kesimde bozkır alanlar mevcuttur.

Tabiat güzellikleri ile meşhur olan dağ, yerli ve yabancı turistlerin alâkasını çekip gezilmektedir.

ILGIN (Tamarix);

Alm. *Tamarinde (f),* **Fr.** *tamarin, tamarinier(m),* **İng.** *tamarisk.* **Familyası:** Ilgıngiller (Tamaricaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Hemen hemen bütün Anadolu.

Belli başlı dere yataklarında, kumluk yerlerde, deniz kenarlarında veya tuzlu bataklıklarda yetişen, renkli çiçekler açan, alçak boylu çalılar.Kumlu nehir yataklarında, çorak yerlerde yetiştiklerinden, kuru kumlu toprakları tutmada, tuzlu çorak toprakların yeşillendirilmesinde önemli bir bitkidir.Türkiye'de Anadolu ve Trakya'daki büyük nehir yataklarında tabiî olarak yetişen çeşitli türlerine rastlanır.Yaprakları küçük ve pul şeklindedir.Çiçekler küçük ve bol miktardadır.

Kullanıldığı yerler: Park ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

ILGIN GÖLÜ;

Sultan Dağlarının doğusunda küçük tektonik bir çukura yerleşmiş göl. Yükseklikleri 1300-1400 metreye varan tepelerin arasındaki bu gölün ekseni kuzey-güney doğrultusunda uzanır. Uzunluğu 18 km, genişliği 2.5-3 kilometre, rakımı 1025 m, yüzölçümü 51 km^2dir. Bu göle Çavuşçu Gölü de denir.

Batı kenarında, Sultan Dağlarından inen Ilgın Çayının göle kavuştuğu yerde meydana getirdiği delta çıkıntısı dikkati çeker; gölün bu kenarında bir de sıcak su kaynağı vardır.Göl sığ olup, bâzı seneler yaz aylarında sular iyice çekilmektedir.Gölün dışarıya akıntısı yoktur. Yalnız tabandaki arazi yapısı itibariyle su kaybettiği tahmin edilmektedir. Göl suyunun tatlı olması bu tahmini kuvvetlendirmektedir. Fazla yağışlı olan senelerde su seviyesi yükselmekte ve güneydeki kanal vasıtası ile boşaldığı da olmaktadır. Göl kıyısı sazlıktır. Bunlardan halk sepet yapımında, yakacak ve yapı işlerinde istifade etmektedir.

ILGINGİLLER (Tamaricaceae);

Alm. *Tamariske,* **Fr.** *Tamaricacées,* **İng.** *Tamaricaceae.* Bu familya bitkilerinin çoğu Akdeniz bölgesinde yayılmış olan, sarkık ince dallı, tuzcul veya nemli yerlerde yetişen küçük ağaçlar veya çalılardır. Yaprakları pul şeklindedir.Çiçekler küçük ve yoğun başaklar hâlinde toplanmışlardır.Meyveleri kapsüllüdür. Dünyâ üzerinde 4 cins ve takriben 100 türü vardır.Memleketimizde 3 cins ve 7 türü yetişir.

ILO (Bkz. Uluslararası Çalışma Örgütü)

IMF (Bkz. Uluslararası Para Fonu)

IPA (Bkz. Uluslararası Fonetik Alfabe)

IRAK

DEVLETİN ADI ..... Irak Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Bağdat

NÜFÛSU 18.838.000 (1993)

YÜZÖLÇÜMÜ .....438.317 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Arapça

DÎNİ ..... İslâm (% 95), Hıristiyan (% 5)

PARA BİRİMİ.....Dinar

Türkiye'nin güneyinde bir Ortadoğu ülkesi.Kuzeyde Türkiye, doğuda İran, güneydoğuda Basra Körfezi ve Kuveyt, güneyde Suudi Arabistan, batıda Ürdün ve Suriye ile sınırlanmış ve 38°-48° doğu meridyenleri ile 28°-38° paralelleri arasında yer almaktadır. Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında bir geçit kabûl edilmektedir. Birleşmiş Milletler ve Bağlantısızlar Paktı üyesi, sosyalist bir ülkedir.

Târihi

Irak'ın bulunduğu Mezopotamya bölgesi dünyânın ilk önemli yerleşim merkezlerinden biridir. M.Ö. 7. yüzyıla kadar Sümer-Akad, Bâbil ve Asurların elinde kalmış, bu târihte ise Perslerin eline geçmiştir. Bölgede İslâmiyetten önceki Araplar da Main, Sebai ve Himyeri devletlerini kurdular. İslâmiyetin doğuşu ve hızla gelişmesi ile birlikte Müslümanlar uzun süre bölgeye hâkim oldular. Müslümanların dördüncü halîfesi hazret-i Ali'nin kabri Necef'tedir. Oğlu hazret-i Hüseyin de burada Kerbelâ'da şehid olmuştur. İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe, Ahmed bin Hanbel, Abdülkâdir Geylânî gibi büyük âlim ve velîler Bağdat ve Kûfe'de yetişmişler, insanlığa ilim ve hikmet yaymışlardır. Bu üç zâtın türbesi hâlen Bağdat'tadır.

Bağdat 762'den îtibâren yeni baştan îmâr edilerek Abbâsîlerin yâni, İslâm dünyâsının başşehri oldu ve dünyânın en önemli kültür merkezlerinden biri hâline geldi. Bilhassa 786-809 seneleri arasında halîfelik yapan Hârunürreşîd ve oğlu Me'mûn zamânında Irak dünyânın en parlak ilim ve kültür merkezi oldu. Ancak 1258'de Irak'a girenMoğol hükümdarı Hülâgü, şehirleri yakıp yıkmış, binlerce Müslümanı öldürmüştür. Daha sonraki târihlerde de eski günleri bulamayan Irak, sırasıyla Celâyirliler, Tîmûroğulları, Karakoyunlular, Akkoyunlular, ve Safevîlerin hâkimiyeti altında kaldı. 1515'te Kuzey Irak'ın Osmanlı topraklarına katılmasını tâkiben Kânûnî Sultan Süleymân Han 1534'te ülkenin tamâmını fethetti. Irak, Osmanlı hâkimiyetinde kaldığı yaklaşık beş asırlık süre zarfında en parlak dönemlerini yaşadı. Kıymetli âlimler İstanbul'a götürülerek, çalışmaları için her türlü imkân temin edildi. Osmanlı Sultanı Dördüncü Murâd Han zamânında Bağdat ikinci defâ fethedildi. Bu fetihte pâdişâh bizzat harbe iştirak etmiş, kale kapısı yıkılırken elindeki gürzle o da yardım etmişti. Kalenin fethinden sonra Şiîlerin yıktığı İmâm-ı A'zam türbesini yeniden inşâ ettirdi.Irak'a göz koyan İngilizler, Birinci Dünyâ Savaşı sırasında 20 Kasım 1914'te Basra'ya girdiler. Ancak 29 Mayıs 1916'da Irak ve Osmanlı Kuvvetleri "Selman Pak" meydan savaşında İngilizleri yenerek tamâmını esir ettiler. Birinci Dünyâ Savaşından sonra Osmanlılar bölgeden çekildiklerinden Iraklılar yalnız ve zayıf kaldılar. Bunu farkeden İngiltere 1918'de ordularını Musul'a soktu. 1920'de yapılan son Roma Konferansında da Irak'ın İngiliz mandası altına girmesi kararlaştırıldı. 1930'da İngiltere Irak'a sözde bağımsızlık tanıdı. 1933'te de Faysal'ın oğlu Gâzi, kral oldu. IrakİkinciDünyâ Savaşına girmedi. Ancak bütün İngiliz sömürgeleri gibi savaştan etkilendi. 14 Temmuz 1958'de Irak ordusu, 22 yaşındaki Kral İkinci Faysal'ın da öldürüldüğü kanlı bir darbe ile yönetime el koyarak cumhuriyeti ilân etti. Ancak darbeci Abdülkerîm Kasım tam bir diktatör olduğundan, Irak'a İngilizlerden fazla bir hürriyet vermedi. Bunun üzerine Sosyalist Arap Baas Partisi aynı senenin 8 Şubatında yönetimi ele geçirdi. 18 Kasım 1963'te işe Arif Kardeşler, karşı darbe ile başa geçti. Beş sene sonra 30 Temmuz 1968'de de Baas Partisi yeni bir darbe yaparak ikinci defâ yönetimi ele geçirdi. Saddam Hüseyin'in başkanlığındaki Devrim Komuta Konseyi ve Sosyalis Arap Baas Partisi bugün de işbaşındadır. 22 Eylül 1980'de başlayan Irak-İran savaşı ülkede yüzbinlerce insan kaybına, milyarlarca dolarlık zarara huzûrun, barışın ve düzeninin bozulmasına yol açtı. Sekiz sene gibi uzun bir savaş sonunda, 20.8.1988'de ateşkes imzâlandı.

1990 ortalarında Irak orduları Kuveyt'e girerek burayı işgâl etti. Bunun üzerine başlayan Körfez Krizi petrol fiatlarının artmasına ve ekonomik dalgalanmalara sebeb oldu. ABD-Suudi Arabistan'ın güvenliğini sağlamak için 500.000 asker, birçok Avrupa devleti de Basra Körfezine donanma gönderdi. Irak'a, Kuveyt'i boşaltmak için verilen sürenin bittiği 16 Ocak 1991 günü, Müttefik güçler askerî harekata başladı. Bir ay zarfında Irak mağlub olarak Kuveyt'ten çekilmek mecburiyetinde kaldı. Ateşkes antlaşması imzalanarak barış görüşmelerine başlandı. Amerika Irak'ın kuzey sınırındaki kürtleri korumak için askerî birlik bulundurmaktadır.

Fizikî Yapı

Irak fizikî yapı bakımından genelde dört bölgeye ayrılır: Bunlar, kuzey ve kuzeydoğuyu kaplayan dağlık bölge; bu bölgenin güneyinde yeralan, Basra Körfezi kıyısındaki bataklıklar; güney ve batıdaki çöllerle

sınırlanmış olan Mezopotamya arâzisi ve Ürdün, Suudî Arabistan, Güney Suriye sınırlarına yakın bölgelerden başlayarak komşu ülkelerin içlerine doğru uzanan step ve çöllerdir. Ülkenin en büyük platosu kuzeyde bulunan Cezire'dir.Yine kuzeydeki Alp-Himalaya dağ dizisi üyeleri Zagros Dağları Irak'ın en yüksek bölgeleri olup, 5605 m'ye kadar yükselirler. Dicle ve kolları, Fırat, Irak ve Mezopotamya'nın hayat kaynağıdır. Bu iki ırmak bölgeyi suladıktan sonra, Basra Körfezine 150 km kala Şattülarap su yolunda birleşirler. Bu yol Irak'ın en önemli limanı olan Basra'yı körfeze bağladığından çok önemlidir. Dicle ve Fırat yüzyıllardan beri Türkiye ve Suriye'den, Irak'ın kuzeyinden taşıdıkları topraklarla denizi doldurarak Aşağı Mezopotamya'nın ucundaki deltanın alüvyonal özellikte çok verimli bir ova hâline gelmesine sebep olmuşlardır. Ülkenin diğer önemli akarsuları Büyük Zap, Küçük Zap ve Uzuym nehirleridir. Ülkede çok sayıda göl bulunmasına rağmen, tam bir göl özelliği göstermezler. Bir çoğu yağmur suyu ile dolan sathî (yüzeysel) çukurluklardır. Basra Körfezine yakın göllerin çoğu da sazlarla kaplı bataklıklar hâlindedir. Irak'ın en büyük gölü Şattülarap su yolu ile Fırat Nehri arasındaki Hürülhammar Gölüdür.

İklimi

Irak'ta iklim kış-yaz mevsimleri ve güney-kuzey bölgeleri arasında büyük değişiklik gösterir. Yaz mevsimi güneyde uzun, sıcak ve kuraktır. Sıcaklık bölgede ortalama 46°C'yi bulur. Kuzeyde ise serince ve kısa sürer. Kış mevsimi ise güneyde kısa sürer ve serin geçer. Kuzey bölgelerde ise kış çok karlı ve uzundur. Bu bölgelerde kış aylarındaki sıcaklık ortalaması sıfırın altındadır. Yağış ise ülke genelinde kış aylarında olur. Mezopotamya'da senelik ortalaması 178 mm olan yağış, dağlık bögelerde 1016 mm'yi bulur. Yağışlar güneyde yağmur, kuzeyde kar şeklinde olur. Çöl bölgelerinde ise ancak dünyâ çapında büyük bir kış olduğu zamanlarda kısa süreli yağışlar tesbit edilmiştir.

Tabiî Kaynaklar

Irak bitki örtüsü bakımından da iklime bağlı olarak bölgelere göre dağişiklik gösterir. Dağlık bölge, yamaçlarda çam, meşe, fıstık ağaçları, daha yukarılarda diken ve çalılıklarla kaplanmıştır. Suriye sınırı yakınlarındaki kısımlarda bir iki yıllık cılız bitkilere rastlanır. Güneydeki steplerde bozkır bitkileri, çöllerde ise dikenli bitkiler görülür. Aşağı Mezopotamya'nın bir kısmı ve Basra Körfezi kıyısı bataklık özelliği gösterdiğinden buralar söğüt, kavak ağaçları, yeşillikler, su otları ve sazlarla kaplıdır.

Ülkedeki vahşî ve yabânî hayvanların en bol bulunduğu yerler dağlardır. Buralarda çakal, sırtlan ve yabânî tavşana rastlanır.Çöllerde çölyılanı, çölfâresi, Dicle ve Fırat gibi büyük ırmak boylarında ise kurbağa, yılan ve yabânî ördek görülür.

Irak'ın en önemli tabiî kaynağı petroldür.Petrol, Kerkük, Musul ve Basra olmak üzere üç bölgeden çıkarılır.Ülkenin senelik petrol istihsali 31 milyon varil civârındadır. Kuzeyden çıkarılan petrol, petrol boru hattı ile Suriye'nin Baniyar, Lübnan'ın Trablus-şam limanlarına ve ülkemizin Yumurtalık tesislerine pompalanır. Güneyden çıkarılan petrol ise körfez kıyısındaki limanlardan borularla sevk edilir.

Irak'tan çıkarılan, değeri petrolle yakın diğer bir tabiî servet kükürttür. Bunu, senede 12 bin ton çıkarılan asbest takib eder.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Irak, ender rastlanacak bir târihe sâhib olduğundan ülke nüfûsunu meydana getiren gruplar da kendisine has özellikler gösterir. Birinci Dünyâ Savaşı sırasında 2,5 milyon olan ülke nüfûsu % 35'lik artış oranı ile günümüzde 17.215.000'e ulaşmıştır. Halkın % 80'i Araptır. Geri kalan % 20'lik kısmı, kuzey bölgelerde yaşayan Kürtler, Kerkük ve Musul'daki Türkler ve çeşitli yerlerde yerleşmiş bulunan Ermeni, Yahûdi, Yezîdi, Süryâni ve Asurî azınlıklar teşkil eder. Türkler okullarında Türkçe öğretim yapabilme, diğer azınlıklar da bâzı konularda özerk davranabilme hakkına sâhiptir. Arapça resmî dil olması ve halkın büyük çoğunluğunun Arap olması sebebiyle en çok konuşulan lisandır. Irak Arapçası yazıda modern, telaffuzda mahallî sitili benimsemiştir. Arapçayı, sırasıyla Kürtçe, Türkçe ve Ermenice tâkip eder. İngilizce ise en çok kullanılan batı lisanıdır.

Halkın çoğu Müslümandır.Müslüman olan Araplar, Türkler ve Farslar toplam nüfûsun % 95'ini meydana getirirler. 1960'a kadar Müslüman toplumunun yarısına yakını Şiîydi. Ancak bu yıllarda çeşitli siyâsî sebeplerden dolayı ülkeden fazla miktarda Şiî çıkarıldığından bugün ülkede sâdece Kerbelâ ve Necef civârında Şiî bulunmaktadır. Hıristiyan toplumu da, Katolik olan Musul'daki bir kısım Araplar, Ortodoks olan Ermeniler, kendi kiliselerine bağlı olan Süryâni ve Yezidiler meydana getirir.Ülkedeki diğer iki dînî grup ise Yahûdîler ve ilkel dinleri olan Asurîlerdir.

Ülkede eğitim parasız ve mecbûriyet olmadan yürütülmektedir.İlk ve Orta öğretim seviyesi komşu ülkelere nazaran düşüktür. 1959 senesinde başlatılan okuma yazma seferberliği ile okur-yazar oranı 1979'da % 30'a çıkmış, günümüzde ise % 40'ı aşmıştır.

Siyâsî Hayat

Irak, tek partili cumhuriyet sistemi ile yönetilmektedir. Ülke idâresinin görüşüldüğü 250 kişilik bir meclis vardır. Seçimler tek parti ve tek liste ile yapılır.Cumhurbaşkanı 1968 ihtilâlini yapan Devrim Komuta Konseyinin başkanlığına 1979'da getirilen Saddam Hüseyin'dir.

Irak'taki idârî taksimât, Osmanlılar zamânındakinin devâmı olup, batı sistemlerinden hemen hiç etkilenmemiştir. 16 şehrin en önemlileri Bağdat, Basra, Kerkük, Musul, Necef, Kerbelâ, Hillâ ve El-Kâzimeyn'dir. Şehirlerin başında, ülkemizdeki vâliye karşılık olan mutasarrıflar bulunur. Şehirlerden sonra kaymakamların idâre ettiği kazâlar gelir. Nâhiyeler ise, müdürlerin yönettiği köyden büyük yerleşim merkezleridir. Köy idârecisi olan muhtarlar genellikle halk tarafından işbaşına getirilir.

Ekonomi

Tarım: Irak petrolünün keşfine kadar, ülke tamâmen bir tarım ülkesi idi. Tarım eskisi gibi olmamakla berâber bugün de önemini korumaktadır.Petrolden elde edilen gelirin büyük bir bölümü tarımın modernizasyonunda kullanılır. Tarım arâzileri genelde Mezopotamya bölgesi ve büyük ırmaklar boyunda toplanmıştır. Ancak buralardaki yüksek vasıflı topraklardan gerektiği kadar faydalanılmamaktadır. Ülkenin 430.000 km^2'ye yakın olan arâzisinin % 43'ü tarıma elverişli olmasına rağmen, ancak % 8'inden düzenli olarak faydalanılmaktadır.

Irmak boylarındaki vâdiler ve kuzeydeki yaylalar daha çok tahıl, tütün ve meyve üretimine elverişlidir. Daha güneydeki bölgelerde ise buğday, arpa, mısır, pirinç, susam, fındık, sebzeler, meyveler, tütün ve afyon yetişir. Hurma hemen hemen bütün bögelerde yetişen millî bir üründür. Irak tek başına dünyâ hurma üretiminin yüzde yetmiş beşini karşıladığından, hurma ekonomiye en büyük katkısı olan tarım ürünüdür.

Hayvancılık ve tarım: Irak halkının hayâtı ile büyük ölçüde parelellik gösterir.Sığır, eşek, katır kuzey bölgelerinde; deve, Asur arâzisi, çöller ve Mezopotamya'nın bir bölümünde; koyun Mezopotamya'nın batısında yetiştirilir. Ülkedeki büyükbaş hayvanların sayısı toplam dört milyon, küçükbaşlarınki ise üç milyon civârındadır.

Balıkçılık: Daha çok kuzey bölgelerin merkezî kısımlarındaki ırmaklarda gelişmektedir. Irmak ve göllerde sazan balığı, ve tatlısu balıkları bulunur. Daha önceleri balıkçılık körfez kıyısında da önemli bir geçim kaynağı iken savaş ve savaşın sonucu olan deniz kirlenmesi buradaki balık neslini tüketmiştir.

Sanâyi: Irak'ta çıkarılan petrolün mühim bir kısmının ham olarak ihraç edilmesine rağmen, sanâyinin en önemli kolu petrol rafinerizasyonu vepetro-kimyâdır. Petrol rafinerileri Bağdat, Basra, Kerkük ve Musul'da; petro-kimyâ tesisleri ise, Bağdat'ta bulunur. Sanâyiin bu kolunda genelde Rus teknolojisi kullanılmaktadır. Petrolü pamuklu, yünlü ve ipekli dokuma tâkib eder. Tekstil sanâyii Bağdat, Musul ve Hilla'da toplanmıştır. Yakın târihte büyük ilerleme gösteren diğer sanâyi dalları, çimento ve sun'î gübre üretimidir. Konserve, şeker, sigara, nebâtî yağ ağaç ürünleri imâlatı da tarıma bağlı olarak gelişmektedir. Ülke diğer birçok sanâyi kolunda olduğu gibi tarım araçları ve otomotiv sanâyiinde de Sovyet teknolojisinden faydalanmaktadır. Körfez savaşı ile sanayi ve ekonomik durumu güçlüklerin içine düşmüştür. Memleket bir baştan bir başa harap olmuştur.

Ticâret: Irak'ta ülke içi ticâret eski metodlarla yapılmakta, nakliye ve tabiat şartları sebebiyle her bölge kendisini beslemek zorunda kalmaktadır. Dış ticâret ise yeni yeni gelişmeye çalışmaktadır. İhrâcatında büyük payı ham petrol tutar. Bunu hurma ve çimento izler. İthâlat ise daha çok teknoloji transferi ve ağır sanâyi ürünleri şeklinde olmaktadır. Önemli ithâl ürünleri makina, araç, yiyecek maddeleridir.

Ulaşım: Irak'ta ulaştırma genelde karayolu ile yapılır. En önemli yolları: Sınırları ve petrol bölgelerini Bağdat'a bağlayan yollardır. Karayollarının toplam uzunluğu 33.238 kilometredir. Ülke içi ulaşımda demiryolu ikinci sırayı alır. 1914'te yapılmaya başlanan demiryolları bugün 2439 km uzunluğa ulaşmış olup, hemen hemen bütün büyük şehirleri birbirine bağlar. Büyük ırmaklar ve sun'î su yolları da şartların uygun olduğu zamanlarda ulaşımda önemli yer tutabilmektedir . Irak, Basra körfezinde sâdece 100 kilometrelik bir kıyısı olmasına rağmen her türlü deniz vâsıtasına hizmet verebilecek iki büyük limana sâhiptir. Bunlar körfez kıyısındaki Ümm-ül-Kasr ile Şattülarap su yolu kıyısındaki Basra limanlarıdır.Ülke içi ulaşımda havayolu konusuna önem verilmemesine rağmen, Bağdat ve Basra milletlerarası hava trafiğinin mühim durak yerleridir.

IRAK SELÇUKLULARI;

Selçuklu topraklarının batı kısmında kurulan hânedân. Sultan Mehmed Tapar'ın 1118 senesinde vefâtıyla meydana gelen iç hâdiseler neticesinde, Sencer ile Mahmûd arasında 11 Ağustos 1119 târihinde yapılan Sâve Savaşından sonra, Büyük Selçuklu Devletinin başına Sencer geçti. SultanSencer yeğeni **Mahmûd bin Muhammed'**e ise Hemedan, Kirmanşah ve İsfehan dâhil olmak

üzere Batı İran ile Irak topraklarının idâresini verdi. Böylece Irak Selçukluları Devleti kuruldu.

Sultan Mahmûd'un zamânında en tehlikeli bölge, kuzeybatı, yâni Erran ve Kafkasya'ydı. Bu bölgede Dördüncü David idâresindeki **Gürcüler** faaliyet gösteriyorlardı. GürcülerinTiflis'i ele geçirmelerine karşılık SultanMahmûd bir sefer düzenledi ise de başarı sağlayamadı. Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'e tâbi olarak saltanat süren Mahmûd 1181 senesinde henüz 27 yaşındayken vefat etti.

Sultan Mahmûd'un ölümü üzerine, Hemedân'da bulunan genç yaştaki oğlu **Dâvûd,** Sultan îlân edildi. Dâvûd'un sultanlığı Cibâl ve Âzerbaycan'da tanınırken, amcası Mesûd daIrak'ta hükümdârlığını îlân etti. Bunların arasındaki taht mücâdelesinin kızışması üzerine ultan Sencer, Irak Selçuklu Devletindeki karışıklıklara son vermek için bir sefer düzenledi. Dinever yakınlarında yapılan savaşı IrakSelçukluları kaybetti. Mesûd kaçtı. Sencer yeğeni **Tuğrul'**u Irak Selçuklu tahtına oturttu ve vezirliğe de Ebü'l-Kâsım Dergüzini'yi tâyin etti.

Sultan Tuğrul tahta geçtikten sonra, Fars Hâkimi EmirMengübars, bir mektup yollayarak ŞehzâdeAlparslan'ı yanına göndermesi hâlinde, itâate hazır olduğunu bildirdi. Sultan, oğlu Alparslan'ı Fars'a yolladı ve Emir Mengübars'a atabeg ünvânı verdi. Böylece çıkacak bir karışıklığı önlemiş oldu.

Sultan Tuğrul'un saltanatına ilk itiraz Dâvûd'dan geldi. Sultan Mahmûd'un oğlu Dâvûd, topladığı orduyle Tuğrul üzerine yürüdü. Ancak Hemedan önlerinde yapılan savaşı kaybetti. Bağdat'a kaçtı. Bu durumu öğrenen Mesûd da Bağdat'a geldi. Mesûd, Dâvûd ile Halife, Sultan Tuğrul'a karşı bir ittifak kurdular. Halife, Mesûd'u sultan ilân etti. Mesûd'un hazırladığı müttefik ordu, 1133 senesi Mayıs ayında Hemedân civârında yapılan muharebede Tuğrul'a karşı bir zafer kazandı. Mağlub olan Sultan, önceRey'e, oradan da İsfehan'a gitmek mecbûriyetinde kaldı.Sultan Mesûd'un tâkibi üzerine Fars eyâletine çekildi. Adamlarının karşı tarafa geçmesi üzerine Sultan Tuğrul, kardeşinin eline esir düşmemek için tekrar Rey şehrine döndü. Bu sırada başarısızlıklarına sebeb olarak gördüğü veziri Ebü'-Kâsım Dergüzini'yi öldürttü. Tuğrul, Rey şehri yakınlarında, Mesûd ile tekrar harb etti ve yenilerek Taberistan'da hüküm süren Bâvendiler'e sığındı. Daha sonra Dâvûd'un Âzerbaycan'da, Mesûd'a karşı isyân etmesi üzerine Sultan Tuğrul bir ordu toplayarak Mesûd'a karşı bir sefer düzenledi. İki ordu Kazvin yakınlarında karşılaştı. Ordusundaki bazı komutanların Tuğrul'un tarafına geçmesi yüzünden Mesûd, 1134 yılında yapılan bu muhârebeyi kaybetti ve Bağdat'a kaçtı. Bu gâlibiyet üzerine Sultan Tuğrul, sağlam bir şekilde Hemedân'a, Irak Selçuklu tahtına oturdu. Fakat kısa bir süre sonra 1134 senesi Ekim ayında hastalanarak öldü.

Mesûd, Sultan Tuğrul'un ölüm haberini aldığı zaman, derhal Hemedân'a giderek Irak Selçuklu tahtına oturdu. Sultan Mesûd'un ilk işi yeğeni Dâvûd'un isyânını önlemek oldu. bu maksatla kızını Dâvûd ile evlendirdi ve veliaht tâyin etti.

Sultan Mesûd'un saltanatı isyan eden emirlerle mücâdele içerisinde geçti. Îmâdeddîn Zengi, AtabegMengübars ve Emir Bozala'nın kuvvetleriyle defalarca yapılan savaşlar Irak Selçuklu Devletini yıprattı. Bu mücâdeleler sırasında Veliahd Dâvûd da 1143 senesinde Tebriz'de Bâtınîler tarafından öldürüldü. Uzun süren mücâdeleler sonunda iç karışıklıkları tamâmen ortadan kaldıran Mesûd, çok yaşamadı, hastalanarak 1152 yılında Hemedan'da öldü.

Sultan Mesûd'un ölümü üzerine, Melikşâh bin Mahmûd, Emir Has beg tarafından sultan ilân edildi. Fakat onun hükümdârlık için yetersiz olduğunu gören Emirler, kardeşi Mehmed'i Huzistan'dan getirterek Irak Selçuklu tahtına oturttular. **Sultan Mehmed'**in tahta geçtikten sonra ilk işi, tahta geçmesini sağlayan Has Begi öldürmek oldu. Daha sonra Selçuklu otoritesini Irak'ta yeniden canlandırmaya çalıştı. Irak'ta bulunan Türk unsurlarına karşı cephe alan Abbâsi Halîfesi Müktefi ile arası açıldı. Musul Hâkimi Mevdûd'un yardımıyla Halife'nin ordusunu mağlûb etti ve Bağdat'ı kuşattı. Kuşatma uzun sürdü. Bu sırada Halife'nin kışkırtmasıylaŞehzâde Melikşah bin Mahmûd ve Atabeg İldeniz, 1157 yılında Cibal bölgesinde harekete geçerek Hemedân'ı zabtettiler. Bu durumu öğrenen Sultan Mehmed, kuşatmayı kaldırarak Hemedân üzerine yürüdü. Atabeg İldeniz, Âzerbaycan'a geri döndüğü için, askerî kuvvetten mahrûm kalan Melikşah da Hemedân'ı terk etti. Sultan Mehmed, onların taraftarlarını Rey ve İsfehan bölgesinden temizledi. Bir süre sonra hastalandı ve 1159 senesinde Hemedân'da öldü.

Sultan Mehmed'in ölümünden sonra yerine kimin geçeceği konusunda Selçuklu emîrleri tam bir anlaşmazlığa düştüler. Bir süre sonra Musul'da hapiste bulunan Muhammed Tapar'ın oğlu ve Sultan Mehmed'in amcası Süleymân Şâh serbest bırakılınca, Hemedan'a gelerek Irak Selçuklu tahtına oturdu. Arslan-Şâh'ı kendisine veliaht tâyin etti. Süleymân Şâhın devlet işlerinde yetersiz kalması, emirlerin desteğini kaybetmesine sebeb oldu. Başlarında Gürd-bâzû'nun bulunduğu emîrler, Arslan-Şahı sultan yapmak için İldeniz'i dâvet ettiler. Gürd-bâzû, Süleymân Şahı yakalayıp hapsetti ve bir süre sonra da 1161 yılında öldürdü.

Arslan Şah, Atabeg İldeniz ile berâberHemedan'a giderek tahta oturdu. Şemseddîn İldeniz, Sultânın

atabegi olarak idâreyi tamâmen ele geçirdi. İldeniz'in devlet işindeki kuvvet ve kudretini çekemeyen bazı emîrler, hânedân mensuplarıyla anlaşarak karşı çıktılar. Neticede Arslan Şahı (1161-1176) ve onun yerine geçen **İkinci Tuğrul** (1176-1194) dönemleri saltanat kavgaları ile geçti. Bu şekilde zayıflayan devlet, 1193 senesinde Harzemşahlar tarafından tehdit edilmeye başlandı.

Harezmşâh Sultânı Tekiş, Irak'ı ele geçirmek istiyordu. SultanTuğrul bu tehlikeyi önlemek için Rey'e gitti. Neticede iki tarafa rasında barış yapıldı. Yapılan antlaşmaya göre, Rey, Sultan Tekiş'e bırakıldı. Bu antlaşmadan bir süre sonra 1193 senesinde doğuya sefer düzenleyen Sultan Tuğrul, Rey şehrini ele geçirdi ve buradaki Harezmlilerin bir kısmını öldürdü. Ertesi sene Kutluğ İnanç, Sultan Tekiş'ten aldığı yardım ile birlikte Rey üzerine yürüdü. SultanTuğrul, kumandanlarının tavsiyelerine rağmen çekilmeyi kabûl etmedi. Barış görüşmeleri neticesiz kaldı. Nihâyet Sultan Tuğrul, Rey şehri önünde 1194 yılında yapılan muhârebede yenildi ve Kutluğ İnanç tarafından öldürüldü. Onun ölümü ile Irak Selçukluları Devleti târihe karıştı.

Irak Selçuklularının devlet teşkilatı, mâhiyet îtibâriyle Büyük Selçukların bir kopyasıydı. Yalnız devletin başında **Sultân-ül-Muazzam** lakabı ile bulunan sultan, Büyük Selçuklu Sultânına tâbiydi. Bu durum Büyük Selçuklu Devletinin 1157 senesinde yıkılışına kadar devâm etti. Bu târihten itibâren Irak Selçuklu sultanları, bağımsız birer sultan hâline geldiler.

Irak Selçuklularında, hükümet işleri Büyük Dîvân tarafından yürütülmekteydi. Bu dîvâna ise, mâlî işlere bakan Dîvân-İstifâ, mâli ve idârî işlerin kontrolünü yapan Dîvân-ı İşrâf, yazışma işlerini yürüten Divân-ı Arız gibi dîvânlar bağlıydı. Irakselçuklu ordusu da, Büyük Selçuklu gibi üç kısımdı. Ordunun esâsını sipâhiler meydana getirmekteydi. Bunun yanında merkeze bağlı atabeglikler ile eyâletlerde de asker beslenmekteydi.

Devletin hâkim olduğu topraklar üzerindeki en önemli yerleşme merkezleri; Hemedan, İsfehan, Musul, Samarra, Erbil ve Haleb gibi şehirlerdi. bu merkezlerin bir kısmı doğrudan doğruya merkeze bağlı, bir kısmı ise, tâbi atabeglerin idâresi altında bulunuyordu. Her biri ticâret merkezi olan bu şehirlerde dokumacılık ve el sanatlarının yanısıra zirâat da çok gelişmişti. Kuzey Irak bölgesi coğrafî bakımdan dağlık ve yaylalık bir yapıya sâhipti. Bu yüzden bu bölgede hayvancılık ve deri sanâyii gelişmişti.

Irak'ta iktisâdî hayâtın gelişmesi, içtimâî hayâtın da yükselmesini sağladı. Ahmed bin Münir, El-Kaysarânî, Müslim bin el-Hıdır gibi şâirlerin yanısıra El-Azîmî ve İbn-ül-Esîr gibi târihçiler de bu devirde yetişmiştir.

Irak Selçuklu Sultanları

	Tahta Geçişi
Mahmûd	1119
Dâvûd	1131
Birinci Tuğrul	1132
Mesûd	1134
Melikşah	1152
Mehmed	1153
Süleymân Şah	1160
Arslan Şah	1161
İkinci Tuğrul	1176
Harezmşah istilası	1194

IRÂKÎ;

on ikinci yüzyılda Irak'ta yetişen Müslüman kimyâ âlimlerinden.İsmi Muhammed bin Ahmed el-Irâkî es-Semâvî olup, künyesi Ebü'l-Kâsım'dır.Irak'ta doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir. 1184 (H.580) senesinde Irak'ta vefât etti.

Hayâtı hakkında fazla bilgi bulunmayan Irâkî, ilim öğrenmek için çeşitli ilim merkezlerine seyâhat etti. Hemen hemen bütün İslâm memleketlerini dolaştı. Gittiği yerlerdeki kimyâcılardan kimyâ öğrendi ve yerli yabancı pekçok kimyâ kitabını inceledi. Vaktinin çoğunu bu eserlerdeki nazariyelerin deneylerini yapmakla geçirdi.Irâkî, yaptığı tecrübelerle bu nazariyelerin doğruluğunu görmedikçe tasdik etmezdi. Âlimler arasında bu husûsiyeti ile meşhur olmuştu. Kimyâ ile alâkalı bir meseleyi tedkik ederken, mevcud bütün kimyâ kitaplarına mürâcaat ederdi. Meşhur İslâm Âlimi Câbir bin Hayyân'ın ilmî

metodunu çok beğenirdi.

Kimyâ ile ilgili yeni teoriler ortaya sürenIrâkî, kendi devrine kadar Müslümanların kimyâ ilmi sâhasındaki çalışmalarını hülâsa hâline getirdi. Bu sebeple kimyâ ilminin yenilenmesinde büyük katkıları oldu. Sihir, büyü ve hurâfeleri kimyâ ilminden ayıkladı. Yaptığı kimyevî deney ve incelemeleri, eserleri vâsıtasıyla muhâfaza edip gelecek nesillere aktardı. Eserleri, târihî sağlam bilgileri ihtivâ etmektedir.

Eski kimyâcıları ve nazariyelerini esaslı bir kritiğe tâbi tutan Irâkî'nin eserleri Avrupa ilim çevrelerine kısa sürede intikal ederek batı dillerine tercüme edildi. Böylece metodundan ve ortaya koyduğu bilgilerden istifâde ettiler.Onun tenkidci ve tecrübeye dayanan prensiplerinden istifâde ettiler. Fakat ne yazık ki, Avrupalılar çoğu defâ başarılarının kaynağını saklama yolunu tuttular.

Eserleri:

1) Kitâbu İlm-il-Mukteseb fî Zirâat-iz-Zeheb, 2) Kitâbu Uyûn-il-Hakâyık ve Keşf-ut-Terâik, 3) Kitâbu Kenz-id-Defn, 4) Kitâb-ün-Necât vel-İttisâl bi Ayn-il-Hayât.

IRK-IRKÇILIK;

Alm. *Rasse (f),* **Fr.** *race (f),* **İng.** *race.* Irsî yol ile atalarından kendilerine geçen genetik, biyolojik vasıf ve karakterler gösteren insanlar topluluğu. Irk kelimesine biyolojik bir terim de denilebilir. İnsan ırklarının renk ve fizikî şekil esas alınarak birbirlerinden üstünlüğünü temel alan felsefeye de "ırkçılık" denilmiştir.

Irk terimi, zooloji ve botanikte son derece açık ve anlaşılabilir olmasına rağmen, insan topluluklarının sınıflandırılmasında çok karmaşık bir durum kazanır. Bu sebeple de insan ırkları bâzan boylarla, milletlerle, hattâ dil gruplarıyla karıştırılır. İnsanoğlu yeryüzünün her tarafında yaşamıştır. Mevcut şartlar ve aradan geçen uzun yüzyıllar, topluluklar üzerinde çeşitli tesirlerde bulunmuş, bunların fizîkî yapısında değişiklikler meydana getirmiştir.

İnsan türünün özelliği yâni beyaz, sarı, siyah derili gibi çok çeşitli olması, insanların yeryüzünde yaygın bulunmasındandır. İnsanların karakterlerine göre insan grupları ve bu grupların vücuda getirdiği ırklar vardır.

Irk biyolojik bir terim olup, millet, kavim; dil ise târih, kültür ve toplum ile ilgili terimlerdir. Kavim ve millet insanlardan meydana geldiğine göre, ırk esas temel olmaktadır. Bir milleti teşkil eden fertlerin bütünü ana bir ırka ve onun tâli ırklarına mensub olabildikleri gibi, bu topluluğun içine başka bir ana ırkın mensupları da karışabilir.

İnsan ırkları organik ve biyolojik bir gerçektir. Bu realitenin varlığını ve devâmını sağlayan başlıca âmil bütün canlı varlıklara hükmeden verâsettir. Verâset değişmedikçe ırk da değişmez. Beyaz, sarı ve siyah derili insanlar eski devirlerden beri olduğuna göre, ırkî verâsetin değişmediğine hükmetmek gerekir.

İnsan ırklarını ayırdetmek için birçok karakterler vardır. Bu ayrılıklar deri renginde, saçlarda ve gözlerdedir.

Bugün ırkların sınıflandırılmasında başvurulan bir usûl de, kafatasının yapısını esas tutar. Bunda da kafanın tepeden bakılınca görünümü esas alınır. Kafa uzunluğunun genişliğe oranına göre ırklar ayrılır. Kafatasının uzunluğu 100 ise genişliğe oranı 75'ten aşağı olan tipteki kafalara "dolikosefal" (yâni uzun kafa), oran 80'den yukarı ise "brakisefal" (yâni kısa kafa), bunların ortalaması olan gruba da "mezosefal" (orta kafa) adı verilir.

Yeryüzünde bulunan insanlar, üç grup ırktan meydana gelirler.

1. Kara ırk (Mlenoderm): Bu ırka mensup insanların derileri ile gözündeki iriste ve kıllarda melanin denilen kara madde vardır. Alt çene kemiğinin ileri doğru uzun olması, yassı burun olması, kafanın ön-arka çapının nisbi uzunluğu, yâni dolikosefal olması, bedeninde çok az kıl bulunması, kıvırcık saç, kalın dudaklar ve küçük kulakların olması gibi özellikler taşır. Afrika zencileri bu ırka mensupturlar.

2. Sarı ırk (Ksanthoderm): Bu ırktan olan insanların derileri sarımtrak veyâ bakır rengindedir. Bu ırkın başlıca karakterleri şunlardır: Yüzün kısalığı ve enliliği, elmacık kemiklerinin büyüklüğü, gözün ve kılların koyu rengi, beden kıllarının azlığı, saçların kabarık ve dik oluşu, boynun kısa oluşu, kafanın brakisefal oluşudur. Sibiryalılar, Moğollar, eskimo ve Amerika kızılderilileri bu ırka mensupturlar.

3. Beyaz ırk (Leukoderm): Bu ırktan insanlar Avrupanın tamâmında, Afrika, Amerika ve Asyanın bir kısmında bulunurlar. Diğer ırklar gibi bâzı kesin vasıfları yoktur. Saçlar düz, dalgalı veya buklelidir. Hiçbir zaman kıvırcık değildir. Beden, boy, kafa ve yüz ölçüleri, göz ve deri rengi, burun şekillerinde

oldukça çok değişen vasıflara rastlanır. Irk farklarını küçümsemek yanlış olduğu gibi, bunları büyütmek de doğru değildir. Çünkü her ırk belirli bir ortama uymuş durumdadır. Fakat başka bir ortama da uyabilir.

Irkçılık: Bilim adamları ırk kavramının M.Ö. 14 ve 15. yüzyıllara kadar uzandığını ifâde etmektedirler. Mısır'da Firavunlar devrine âit mezar duvarlarındaki resimlerde, o zamandaki ırk anlayışını görmek mümkündür. Bu resimlerde yerliler (Mısırlılar) başka renkte, yabancılar başka renkte tasvir edilmiştir. M.Ö. 200 yıllarında Çin'de Çi-in hânedanı devrinde de insanları deri rengine göre farklı gruplara ayırmışlardır. Eski Yunan târihinde bunlara benzer kabîleci anlayışlarla karşılaşılır. Yunanlıların ırk ve renk ayrımları, "eşitsizlik" anlayışına dayanır. Yunanlılar birlikte yaşadıkları kendi toplumlarını üstün görerek diğer toplumlara "Barbar" demişlerdir. Yunanlılardaki bu tabakalaşma ileride diktatoryaların ve köle sisteminin kurulmasına sebeb olmuştur.

İsveçli botanikçi Linneaus, insanları Afrikalı, Amerikalı, Asyalı, Avrupalı olarak sınıflandırırken, kendisinin "Avrupalıları Asyalılara, Amerikalıları Afrikalılara tercih ettiğini"belirtmiş ve böylece ileride doğabilecek bir ırkçı doktrine kapı açmıştır. Bir müddet sonra Freiderich Blumenbach (1776-1840) "İnsanlığın başlangıcında üstün ve âri olan tek bir toplumun bulunduğunu (Kafkasyalılar), daha sonra gelenlerin bu tek ırktan türemelerine rağmen tabiî faktörler (iklim, hayat şartları vb.) yüzünden farklılaştıkları" tezini ileri sürerek, Linneaus'un açtığı yolda yürümüş ve onun tezini desteklemiştir.

On yedinci yüzyılda Fransız bilgin Bernier, ırk kavramına bâzı açıklamalar getirmiş, bunu müteâkiben natüralistler tarafından da antropolojik mânâda ırk kavramı kullanılmıştır.

Târihte bir ırkı diğer ırklardan üstün görerek, bu üstün ırkın mensuplarının diğer ırktan olanlara göre fazla haklara sâhip bulunması gerektiğini savunan kimseler ortaya çıkmıştır. Bu siyâsî cereyana ırkçılık denir. İnsanları ırklara göre sınıflandırarak belirli bâzı ırkları diğerlerine üstün tutan ırkçı görüşler, aşağı saydıkları diğer ırklara, kendilerine hizmetçi olmalarını teklif etmişlerdir. Bu ırkçılar, zaman zaman dünyâ politikasına hâkim ve tesirli olmuşlardır. Hattâ düşüncelerini, uygulama alanına bile dökmüşlerdir.

Genetiğe göre yeryüzünde yaşayan bütün insanların renkleri, ırkî husûsiyetleri ve kısmen psikolojik yapıları, üreme hücrelerinde bulunan kromozom iplikleri üzerindeki "genlere" bağlı olarak değişmekte, farklılık göstermektedir. Genler, her canlı varlığın ve insanın özelliklerine etki eden ve o canlının türüne tam benzemesini sağlayan baş faktördür. Mikroskopla görülemeyecek kadar küçük olan bu kimyevî maddelerin böylesine önemli bir işi nasıl başardıklarının îzâhı, bugünkü fen bilgilerimize göre özetle şöyledir:

"Genler, bütün canlılardaki cinsiyet hücrelerinde bulunan atomların, ultramikroskobik bir şekilde düzenlenmiş olmalarından ibârettir. Yapı projesini, geçmişlerin sicilini ve her canlının kendisine has özelliklerini genler muhâfaza etmektedirler. Genler, insan da dâhil olmak üzere bütün hayvanların şeklini, iskeletini, kıllarını, saçını... ve kanatlarını tesbit eder."

Bütün genlerin görevleri aynıdır. Bu genler ırkları meydana getirmekte olup, bu olayın tâyininde insanın elinde hiç bir kuvvet yoktur.

Genetik bilimi, insanın "çok kökenli" olduğunu ileri süren ırkçı teorilerin aksine, insanın "tek kökenli" olduğunu ortaya koymuştur. Irklar da bu tek türün bir alt türü, diğer bir tâbirle tek türün farklı "variation"larıdır.

Değişik ırklara ve renklere ayrılmalarına rağmen, bütün insanlar, aynı genetik yapıya sahiptirler ve aynı "gelişim devreleri"nden geçerek olgunlaşırlar. Farklı ırklar, kendi aralarında evlenerek üreyebilmektedirler. Hiç şüphe yoktur ki, bütün insan ırkları, bir tek türü ifade ederler. Yâni bütün insanlar, Âdemoğulları'dır.

Âdemoğullarının, böyle değişik renklere ve ırklara ayrılmasının sebep ve hikmeti elbette, henüz tam mânâsı ile bilinememektedir. Ama, şüphesiz, değişik renkler, farklı iskelet yapıları ve kan grupları, bir tek türün "variation"larıdır. Yâni, biyoloji dili ile ifâde edilirse, insanlar "monojenik" tirler ve tek kaynaktan çıkıp dağılmışlardır.

Irkların nasıl teşekkül ettiği konusu, ayrı bir araştırma sahasıdır ve bu konuda önemli yayınlar da yapılmaktadır. Irkların teşekkülü, ister İbn-i Haldun ve Lamarck gibi düşünerek "coğrafî ve kozmik etkiler" ile, ister Darwin ve taraftarları gibi "tabiî eleme" (séléction natural) ile yahut "mutation"lar ile açıklansın, ırklar, dâimâ bir türü ifâde ederler.

Bu hususu, bütün canlı tabiatta müşahade etmek mümkündür. Aynı tür bitki ve hayvanlar arasında da değişik renk ve biçimlere, yâni ırklara rastlamak, her zaman mümkündür.

En son araştırmalar ve incelemeler göstermiştir ki, bir tür, şu veya bu sebeplerle, farklı ırklara

bölünebilmekte ve fakat başka bir türe dönüşememektedir. Çünkü, buna, "veraset kânunları"engeldir. "Bir türe mensup fertler, öteki türden fertlerle kendiliklerinden çiftleşemezler, çiftleşseler bile döl meydana getiremezler; döl meydana getirseler bile, bu döl yaşama gücünden mahrumdur; döller yaşasalar bile kendi aralarında üreyemezler, kısırdırlar. Türlerin vasıflarının sâbitliğini sağlayan bu mekanizmadır".

Şu halde "ırk", ırkçıların düşündüğü gibi kültürel, etnik, dile bağlı, psikolojik nitelikler taşıyan bir kavram değildir. Tam mânâsı ile biyolojik bir kavramdır.

Irkçılığın târihî seyri: Irkçılık anlayışları, mîlattan önceki çağlara kadar uzanmaktadır. Eski çağlardaki ırkçılık, genel olarak eşitlik veya eşitsizlik olarak değil, içtimâî yaşayışı düzenleyen tipik kabîleci anlayışlar şeklindeydi. Ancak Yunanlılarda durum farklıdır. Meselâ meşhur Yunan filozofu Eflâtun (Platon)un aşağıdaki ifâdeleri dikkat çekicidir:

"Yunanlı olmayanlar, aşağı adamlardır. Bunlar için en büyük şeref Yunanlılar tarafından idâre edilmektir. Çirkin, hasta ve cılız olanlara da yaşama hakkı tanınmamalıdır". Eski Yunanlılar, kendilerinden olmayan kavimlere "Barbar" diyorlardı. Avrupa'da ortaçağa kadar ırkçı doktrinlerde fazla değişiklik olmamıştır.

Rönesans ve reform hareketleriyle birlikte başlayan ilimde, fende inkişaf ve coğrafî keşifler sonucunda, Avrupalılar o zamâna kadar bilinmeyen yerlere gittiler. Bu hal, aynı zamanda farklı ırkların birbirleriyle tanışması demekti. Ancak bu tanışma Müslüman milletlerdeki gibi müsbet yönde olmadı. Zîrâ Avrupalılar asırlarca kısır düşünce çerçevesinden dışarı çıkamadığı için, yeryüzünde kendilerinden başka insanların olabileceğini hiç düşünmemişlerdi. Nihâyet Amerika ve Afrika'da fizyolojik yapıları ve içtimâî yaşayışları kendilerininkinden farklı olan insanlarla karşılaştıklarında şaşkına döndüler. Bu insanlar da iki ayağı üzerinde yürüyebiliyor ve konuşabiliyordu. Ne var ki, Avrupalı zihniyete göre bunlar insan değil, olsa olsa köle olabilirdi. Değer yargıları, renkleri, siyah ve sarı olan bu insanları, insan olarak kabûl edemiyordu. Bir İspanyol bilgininin Güney Amerika yerlilerini gördüğünde söylediği şu sözler enteresandır: "Köle seviyesinde, mantıksız kimseler, insanlar, maymunlardan ne kadar farklı ise, İspanyollardan o kadar farklı varlıklar."

Gene batı dünyâsının ünlü politikacılarından Thomas Moore'nin şu ifâdesi de onun insan haysiyetine olan saygısının derecesini göstermesi bakımından gâyet açıktır:

"Bütün zahmetli ve iğrenç işler kölelere verilsin!"

Irkçı düşünce sâhipleri Allah'ın beyazlara dünyâyı yönetme ve uygarlık yayma gücünü verdiğini, diğerlerini de aşağılığa ve sefâlete mahkum ettiğini iddiâ eder. Bu iddiâ, dîni kılıf yapmaktan başka bir şey değildir.

Gene batılı ırkçı düşünce sâhiplerine göre; târih dâimâ üstünlerle, aşağıların savaşlarına şâhit olmuştur. Halbuki dünyâ târihinde vukû bulan savaşların çoğunun dînî sebeplere bağlı olduğunu bizzat târih söylemektedir.

Batılının bu anlayışı, koloniciliğin tipik bir sembolü olmakla berâber; on sekizinci yüzyılda, kapitalizm ve emperyalizmin meydana çıkışı ile ırk kavramı bugünkü mânâda eşitlik-eşitsizlik doktrinine dönmüştür. Irkçılık, kapitalist sistemin yardımları ile renk farklılığı veya üstün soy gibi düşünce satıhlarını aşarak, mâli yönden de insanları sınıflaştırma yoluna girmiştir.

Yirminci yüzyılda Amerika'da vukû bulan zenci aleyhtarı faâliyetler, kendi târihi içinde ırkçılığın ulaştığı en yüksek noktalardan biridir. Bunun yanısıra Almanya'da Naziler (Hitler), İtalya'da Mussolini, Doğuda İslavlar, asrımız ırkçılık faâliyetlerinin başını çekmişlerdir. Hattâ G. Afrika Cumhuriyeti bunu resmîleştirerek, ırk ayrımını içtimaî ve siyâsî kurumların temel ilkesi olarak kabûl etmiştir.

Birleşmiş Milletlerin 1948'de yayınladıkları İnsan Hakları Beyannâmesi'nde, bütün insanların ırk ayrımı gözetmeksizin eşit haklara sâhib olduğu kabûl edilmesine rağmen, ırkçılık faaliyetleri devâm etmektedir.

Irkçılığın tenkidi: Târifinden de anlaşılacağı üzere, ırkçılık bir aldatmacadan ibârettir; biyolojik, genetik ve antropolojik açıdan kendine bir temel ararken; "ârî ırk", "genetik kalite", "saf kan" gibi teorilerle biyoloji, genetik ve antropoloji ile tenâkuza düşmüştür.

Üstün ırk olduğunu savunanlar, bu üstünlük ve özel haklarını ırklarının saflığına borçlu olduklarını zannetmektedirler. Halbuki saf ırklar yeryüzünden silineli çok zaman olmuştur. Biyoloji, insanların çağlar boyunca birbirleriyle münâsebet hâlinde olduğunu ve birbirleriyle kaynaştığını, bunun sonucunda âri bir ırkın varlığının söz konusu olmayacağını kabûl eder. Buna mukâbil ırkçı düşünce ise, saf ırk, insanlık farkı arayışları içinde dönüp dolaşmaktadır.

Irkçı ideolojiye göre; insanları birbirine bağlayan duygular millet olmak, aynı kültürü paylaşmak, aynı

dili konuşmak, aynı dîne sâhip olmak... vb. değil, ırk ve kan birliğine sâhip olmaktır. İnsanları birbirinden ayıran yegâne fark da ırktır. Ahlâk ve fazîlet değerleri ise ırka tâbi olup, eğer kişinin âit olduğu ırk, ârî bir ırksa o kişi, yüksek ahlâklı ve seciyeli, eğer değilse, ahlâksız ve âdi demektedir.

Irkçı düşünce ilimden uzak olmasına rağmen, ilmi ve ilim adamlarını sömürerek kendine âlet etmiştir. Irkçılığa âlet olan bilimler (veya teoriler) arasında en başta geleni Darwinizm'dir. Yanısıra antropoloji, fizyoloji, psikoloji, sosyoloji, filoloji gibi ilim dalları da çeşitli şekillerde ırkçılığa âlet edilmiştir. Irkçılık sâdece kafalarda ve kitaplarda kalmamış; dünyânın çeşitli yerlerinde örnekleri görüldüğü gibi pratikleşip, resmîleşerek devlet sistemi olarak kabul edilmiştir. Yakın târihte ırkçı devletlerin misalleri mevcuttur. Irkçılığı temel alan devletler; târih, millet, kültür gibi kavramları yozlaştırdığı gibi demokrasiye ve insan haklarına da karşı olmuşlardır.

Irkçı devlet; millî kültürü sâdece kan bağının bir realitesi; ırkî saflığı medenî terakkinin temeli; ilmi, gayr-i ilmî teorilerin âleti; milleti devletin kölesi kabûl ettiği için, o bu hâliyle devlet sistemi olmaktan da esâsen çok uzaktır. Çünkü devlet, millet için vardır. Devlet, millî menfaatleri koruduğu gibi, hangi ırktan, milletten olursa olsun, insan haklarını ve hukûkunu çiğnemez.

Ayrıca ırkçı devlet, fertleri hâiz oldukları öz değerleri ile değil de, daha önce belirlenmiş bâzı kategoriler içinde yer almış olmaları bakımından ele aldığı ölçüde "totaliteryalizm"e de yaklaşmaktadır.

Kısaca ırkçılık, hiç bir yönden savunulamayacak durumda, insan şeref ve haysiyetine kasteden, parçalayıcı, bölücü; medenî milletlerin kabûl edemeyeceği çağdışı bozuk bir felsefeden ibârettir. İnsanı, insan olarak kabûl etmek, insanlığın bir gereğidir.

Fen bilgilerinin bu sınıflamalarından başka, İslâm dîninde de ırklar hakkında bilgi verilmektedir.

İslâmiyette ırk ve ırkçılık: Kur'ân-ı kerîmde, bütün insanlar ve bunların mensup olduğu ırkların bir tek anne ve babadan (hazret-i Âdem ile Havvâ'dan) meydana geldiği bildirilmektedir. Bunların çocukları, torunları, torunlarının çocukları ve torunları şeklinde çoğalarak, zamanla ırkların teşekkül ettiği, tefsir kitaplarında yazılıdır. Daha sonradan kendilerine gönderilen peygamberlere ve dinlere inanmayan, azgınlaşan insanlara Allahü teâlânın azap olarak gönderdiği Nûh tufanından sonra insanlar, Nûh aleyhisselâmın oğullarından ve gemiye binerek kurtulan çok az sayıdaki inananlardan çoğalarak yeryüzüne yayıldı. Nûh aleyhisselâm insanlığın ikinci babası sayılmaktadır. Hazret-i Nûh'un kendisine îmân etmiş olan üç oğlundan Sam'dan Arap, Fars ve Rum; Ham'dan Hindistan, Habeş ve Afrika halkı; Yafes'ten de Asyalılar ve Türkler (Bkz. Türkler) meydana geldi. Bunlardan bâzıları Bering Boğazından geçerek Amerika'ya yerleştiler. Biyolojik yapıları birbirlerine benzeyen insanlarda ırk sınıflaması, sonradan ortaya çıkmıştır. İslâmiyette insanların ırklar ve bunlar içinde kavimler (milletler) hâlinde bulunduğu red edilmemektedir. Kur'ân-ı kerîmde; bunun böyle olmasının insanların nizam ve intizam içinde rahat yaşamaları için faydalı olduğu bildirilmiştir. Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerimde meâlen; **"Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ile dişiden yarattık** (Yâni hazret-i Âdem ile Havvâ'nın çocukları ve torunları olmak üzere vücuda getirdik). **Ve sizleri milletlere ve kabîlelere ayırdık** (yâni, bir ana ve babaya mensup olan büyük tabakalara ve onun içinde çeşitli tâifelere ayrılmış bir halde teşkilâta kavuşturduk) **ki, birbirinizi tanıyasınız, aranızdaki yakınlığı anlamış olasınız!** (Birbirinize düşmanlık yapmak ve kendi topluluğunuz ile öğünmek için yaratmadık.) **Şüphe yok ki, sizin Allah katında en kıymetli, en üstün olanınız, takvâsı en çok olanınızdır."** (Hucurat sûresi: 13) buyurmaktadır.

Dikkat edilirse, bu âyet-i kerîmede belli bir millete veya belli bir dînin inananlarına hitap edilmeyip, genelde bütün insanlar muhâtap alınmakta; insanların birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılamaları ve böylece tanışmaları için milletlere, kabîlelere taksim olunduğu açıklanmaktadır. Yoksa bu tanışma; üstünlük ve bir diğerini tahkir ve zulüm için değildir. Çünkü insanlar; aynı kökten, hazret-i Âdem ve Havvâ'dan oldukları cihetle yaradılışta eşittir, yâni birdirler. Yine Kur'ân-ı kerîmde meâlen şöyle buyurulmaktadır:

"İnsanlar bir tek ümmetti. (Kimi îmân etmek, kimi küfre sapmak sûretiyle ihtilafa düşünce) **Allahü teâlâ, müjde verici ve azab ile korkutucu peygamberleri gönderdi..."** (Bakara sûresi: 213). İslâmiyet eşitlikten bahsederken yaradılıştaki eşitliği kasdeder. Yâni insanlar, insan olmak bakımından, siyah veya beyaz, zengin veya fakir, efendi veya köle hep eşittir. Lâkin ahlâk açısından, cömertlik, cimrilik, nâmuskârlık, dürüstlük, hilebazlık gibi kavramlar açısından insanları eşit tutmak, hepsini aynı kefeye koymak mümkün değildir. Eğer bu yapılırsa iyilere zulüm olur. Diğer dinlerde içtimâî sınıflaşmanın derecelerine göre peşin hükümler de farklılıklar gösterir. Hindu kast sistemindeki alt kast ve üst kast arası münâsebetler veya ABD ve bâzı ülkelerde beyazların içtimâî ilişkilerde zencileri fert olarak kabûl etmemeleri; siyahların beyazların bindiği otobüse binip binemeyeceği, aynı hastahânede kalıp kalamayacağı, beyazların gittiği lokantalara, kiliselere, berberlere gidip gidemeyeceği şeklinde yapılan tartışmaların hepsi, ırkçı peşin hükmün farklı tezâhürleridir. İslâmiyette ise peşin hüküm kesinlikle yoktur. İslâmiyette insanlar belli bir sınıf veya gruba mensup olmaları bakımından ele alınmayıp, tek tek değerlendirilir. Yâni İslâm, kişinin hürriyetini tanır. Bu, İslâmiyetin içtimâî sınıflaşmayı reddettiği mânâsına gelmez. Zîrâ bu çeşit sınıflaşma zarûrî ve faydalıdır. İnsanların ahlâk, bilgi ve

kâbiliyetleri farklı olduğu müddetçe sınıfsız bir cemiyet düşünmek mümkün değildir.

İslâmiyette mühim olan, insanların böyle sınıflaşmalarda hâiz oldukları kudret ve imtiyazı diğerlerinin üzerinde nasıl kullanacağıdır. Nitekim İslâmiyetin reddettiği sınıflaşma da, insan akıl ve mantığına sığmayan ırkçı, marksçı, aristokratik vs... sistemlerin sınıf anlayışlarıdır. İslâmiyet herşeye lâyık olduğu değeri verir. Bu hususta Kur'ân-ı kerîmden iki âyet meâli şöyledir:

Biz ateşe atılmaya, ateşte yakılmaya en fazla lâyık olanı en iyi biliriz. (Meryem sûresi: 70)

Bu dünyâ hayâtında maîşetleri dağıtan, birini diğerine iş gördürmek için, birinin derecesini ötekinden üstün kılan biziz. (Zuhruf sûresi: 32)

Âlemlerin efendisi Peygamber efendimiz, hayatları boyunca insanlara, rengine veya mevkisine göre farklı muâmele yapmamıştır. O, insanları hâiz oldukları ahlâk nisbetince değerlendirmiştir. Kendisine bir Sahâbe-i kirâm; "İnsanların en hayırlısı kimdir?" diye sorunca; **"Ahlâkı en güzel olan."** buyurmuşlardır.

Peygamber efendimiz, bütün Müslümanları kardeş îlân etmiş ve bu kardeşliği kan (soy) kardeşliğinden üstün tutmuştur.

Bu anlayışı, İslâmın beş şartından biri olan Hâc farizasında cemâatle kılınan namazlarda müşahhas olarak görmek mümkündür (Bkz. Hac). Her yıl muayyen bir vakitte yüzbinlerce müslüman Mekke-i mükerremeye akmakta, hac vazîfelerini îfâ etmektedirler.

Dünyânın dört bir ucundan gelen Çinli, Afrikalı, Amerikalı, Asyalı, Avrupalı, Arap, Acem; siyah, beyaz, sarı; yüzbinlerce Müslüman orada huşû içinde yanyana, omuz omuza ibâdet etmektedir. Orada gözün gördüğü her insan, hep tek tip elbise, yâni ihram giyinmiştir. (Bkz. İhram)

Dünyâda bir başka örneği görülmeyen ve büyük ibretlerle dolu bu manzara, kardeşliğin en güzel ifâdesi, insan birliğinin belki de en yüksek sembolüdür.

Ayrı ırkta, ayrı renkte, ayrı dilleri konuşan, fakat aynı îmânı paylaşan bu insanları biraraya getiren ve kardeşliği hiçbir fark gözetmeksizin ümmet anlayışı içinde kalblere nakşeden din, İslâmiyet olmuştur.

İsevîlik, Mûsevîlik, diğer inanç ve ideolojilerin hepsi ırkçılığa ve benzeri marazi cereyanlara âlet edildiği halde, 1400 yıl önce gelen İslâmiyet, ırkçılığa âlet olmadığı gibi, böyle bozuk ve sapık ideolojilere de en büyük savaşı açmıştır.

Bugün insanlar arasındaki dil, fizikî yapı ve renk farklarında, henüz fen bilginlerinin bulamadığı, tesbit edemediği bâzı incelikler vardır. Zamanla meydana çıkacak olan bu bilgiler hakkında, Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmde meâlen; **"Gökleri ve yerleri yaratması, lisanlarınızın ve renklerinizin ayrı olması, onun varlığının delillerinden, belgelerindendir. Doğrusu, burada bilenler** (yâni ilim adamları) **için dersler vardır."** (Rum sûresi: 22) buyurmaktadır. Bu sözler, bugün genetik ile uğraşan ilim adamlarına İslâmiyetin yol gösterici bir işâretidir.

Netîce olarak, İslâmiyette insanların ve milletlerin birbirlerine üstünlüğü, biyolojik yapılarına göre değil; İslâmiyete inanmaları ve dînin emirlerine daha çok sarılmalarına göredir (Bkz. Takvâ). Irkçılığa dayanan üstünlük iddiası yasaklanmıştır. Bununla berâber milletlerin, târih boyunca uğrunda fedâkarlık yaptığı ve insanlığa öğretmeğe çalıştığı faydalı şeylerle iftihar etmesinin, öğünmesinin bir zararı yoktur.

IRVING, Washington;

memleketinde olduğu kadar başka ülkelerde de şöhret bulan Amerikan yazarı. 1783 yılında New York'ta doğdu.

Eserleri bugün eskisi kadar okunmamaktadır, fakat hikâye ve denemelerini sevenler çoktur. Onun yazılarından hoşlananların çoğu, eserlerindeki mizah yanında, o zamanki dünyâ ve olaylar hakkında önemli, doğru açıklamalar bulmalarından kaynaklanmaktadır. Yazar, gençliğinde şiir ve seyahatnâmelerden büyük bir zevk alır, okuldan nefret ederdi. Kardeşleri onu 1804 senesinde Avrupa'ya gönderdi. Fransa, İtalya ve İngiltere'yi gördükten sonra 1806'da Amerika'ya geri döndü. Bu seyâhat onun bilgi, görgü ve kültürünü daha da arttırdı. 1807 yılında kardeşi ve kayınbiraderiyle **Salmagundi** adlı dergiyi yayınladı. Bu dergi İngiltere'de çıkan **Spectator**'ı andıran, içinde deneme ve skeçler bulunan bir peryodiktir.

Irving, İngiltere'de Walter Scott'la tanıştı ve onun tesiriyle Amerikan folkloruna karşı büyük bir ilgi duyarak 1824'te **Tales of a Traveller**'ı neşretti. İspanya'da da bir süre kaldıktan sonra Amerika'ya döndü ve 1859 senesinde New York'ta öldü.

ISI;

Alm.*Warme (f),* **Fr.***Chaleur (f),* **İng.** *Heat.*Sıcaklık farkı sonucunda bir cisimden başka bir cisme aktarılan enerji. Sıcak bir cisme soğuk bir cismin yaklaştırılmasıyla sıcak olan soğurken, soğuk olan ısınır. Bu durum cisimlerin arasında bir ısı akışının olması sonucu ortaya çıkar.Yeterli bir süre geçerse, sonunda iki cismin sıcaklığı eşit olur ve ısı akışı durur.Cisimler faz değişikliğine uğrarken(Bkz. Faz), meselâ sıvı halden buhar hâle geçerken ısı akışı olduğu halde cismin sıcaklığında bir değişme olmaz.Isı ve sıcaklık arasındaki fark, ısının bir enerji biçimi, sıcaklığın ise bir cisimde bulunan enerjinin bir ölçüsü olmasıdır.

Isı birimi: En yaygın olarak kullanılan iki ısı birimi kalori ve British Thermal Ünit'tir (BTU). **Kalori;** 1 gram suyun sıcaklığını 14,5°C'den 15,5 °C'ye çıkarmak için gerekli olan enerji miktârıdır. **BTU** ise; bir libre (453,6 gr) suyun sıcaklığını 63° F'den (°F = 1,8 x °C + 32) 64°F'ye (Bkz.Termometre) çıkartmak için gerekli olan enerji miktarıdır.

Bir BTU yaklaşık olarak 252 kaloriye eşittir.Her iki tanım da, sıcaklık değişimlerinin 1 atmosferlik basınç altında ölçümleri şartında geçerlidir. Besinlerin enerji değerleri kilokalori ölçüsüyle verilir. Bir kilokalori 1000 kaloriye eşittir. Milletlerarası sistemde (SI) kalori ve BTU yerine Jul (Joule) kullanılır. 1 kalori yaklaşık olarak 4,1868 jul'e eşittir. Jul, ısı enerjisinin mekanik enerjideki karşılığıdır.

Isı kapasitesi ve özgül ısı: Bir cismin sıcaklığını 1°C artırmak için verilmesi gereken ısıya **ısı kapasitesi** veya ısı sığası denir. Umumiyetle santigrat derece başına kalori olarak ifâde edilir.Cismin birim kütlesinin atom gram, mol gram veya gram olarak alınmasına bağlı olarak sırasıyla; atom ısısı, molar ısı ve özgül ısı tanımlanmış olur.Meselâ suyun 15°C deki özgül ısısı 1 cal/g°C'dir.Pekçok maddenin özgül ısısı suyunkinden daha azdır. Metallerin çoğu için özgül ısı (spesifik ısı) 0,1 cal/g°C civârındadır.

Birim miktardaki maddenin faz değişim sırasında aldığı ısı, **"erime ısısı"** veya buharlaşma ısısı olarak tanımlanır. Meselâ 1 gram buzu su hâline getirmek için gerekli olan ısı 80 kalori, açık bir kaptaki 1 gram suyu buhar hâline getirmek için gerekli olan ısı ise yaklaşık 540 kaloridir.

Bâzı Önemli Maddelerin Özgül Isı Değerleri

Madde	Sıcaklık (°C)	Özgül Isı (Jul/g°C)
Su	-5	4,233
	0	4,2177
	15	4,1868
	20	4,1819
	30	4,1785
Buz	-5	2,059
Alüminyum	25	0,902
Bakır	25	0,385
Civa	0	0,13974
Civa	20	0,13914
Gümüş	25	0,236
Cam	10-50	0,49
Granit	12-100	0,80
Ağaç	(-)	1,76
Kuvars	12-100	0,79
Amyant	20-98	0,81
Pirinç (% 60Cu, % 40 Zn)	20-100	0,38
Bronz (% 80 Cu, % 20 Sn)	14-98	0,36

Isı ile genleşme: Maddelerin çoğu sıcaklığın artması ile genişleyerek hacimleri artar.Tersine sıcaklığın azalması ile de hacimleri küçülür. Ancak özel olarak suyun buradaki davranışı diğer maddelerden farklıdır.Su 4°C'ye kadar soğurken hacmi küçülür; fakat 4 °C'den 0°C'ye kadar soğurken hacmi artar. Böylece buzun yoğunluğu sudan küçük olduğu için buz kütlesi göllerin ve denizlerin yüzeyinde teşekkül eder. Aksi olsaydı, yoğunluğu sudan büyük olan buz kütleleri, deniz ve göllerin dibinde

birikerek, buralarda canlıların yaşaması imkânsız hâle gelirdi. Bu, Allahü teâlânın sayısız hikmetlerinden sâdece biridir. Boyutta meydana gelen değişme, sıcaklıktaki değişme ile orantılı olup, bu özellik "uzama katsayısı" ile ifâde edilir. **Uzama katsayısı;** bir maddenin birim boyunda sıcaklığın 1°C değişimi sonucu meydana gelen değişikliktir. Bu değer, madde homojen ise yöne bağlı değildir.Yâni, boyutlar değişse bile maddenin şekli aynı kalır. Ancak gerçek durumda sıcaklık değişimi cisimlerin her yerinde aynı olmadığı için soğuyan veya ısınan cisimde çarpılmalar meydana gelir. Sıcaklık değişiminden doğacak boyut değişikliklerini önlemek için, çok büyük kuvvetlere ihtiyâç duyulur. Kullanılan pekçok termometrede cisimlerin sıcaklıkla olan boyut değişimi prensibi kullanılır.

ISI AKTARIMI;

Alm. *Värmeleitung (f),* **Fr.** *transformation de chaleur,* **İng.** *Heat transfer.* Isı enerjisinin bir yerden başka bir yere aktarıldığı çeşitli projelerin (süreçlerin veya ameliyelerin) ortak adı. Farklı sıcaklıklardaki iki cisim yanyana geldiği zaman yüksek sıcaklıktaki cisimlerden düşük sıcaklıktaki cisme enerji akışı olur. Cisimler termal dengeye ulaşıncaya (aynı sıcaklığa gelinceye) kadar ısı akışı devâm eder. Bu olay ısının bir yerden bir yere transferi veya aktarımı olarak tanımlanır. Isının bir cisimden başka bir cisme transferi üç ayrı şekilde vukû bulur. Bunlar kondüksiyon, konveksiyon ve radyasyonla transferdir.

Kondüksiyonla transfer (ısı iletimi): Bir cismin komşu bölgeleri arasındaki sıcaklık farklarının etkisiyle gelişen ısı transferi. Isıl iletkenlik, iletken ortamdaki komşu moleküller ve elektronlar arasındaki enerji alışverişine bağlanır. Bir çubukta ısının akış hızı, çubuğun kesit alanı ve iki ucu arasındaki sıcaklık farkıyla doğru, uzunluğuyla da ters orantılıdır. Bunu ifade eden bağıntı şöyle gösterilebilir:

ğQ / ğt = - k(A/1) (T_2 - T_1). Burada ğQ / ğt ısının akış hızı (yâni birim zamanda transfer olan ısı miktarı); k, malzemenin ısıl iletkenliğini gösteren kondüksiyon katsayısı; A, çubuğun kesit alanı; *l* çubuğun uzunluğu; T_2 - T_1 ise, çubuğun uçları arasındaki sıcaklık farkıdır.

Isıl iletkenliği (k) büyük olan bir malzeme ısıyı iyi iletir.Isıl iletkenliği düşük olanlar ise iyi birer yalıtkandır. Aşağıdaki tabloda bâzı cisimlerin ısıl iletkenlik katsayıları verilmiştir.

Madde	Sıcaklık (°C)	Isıl İletkenlik Katsayısı (Watt/cm°C)
Hava	0	0,00023
Alüminyum	30	2,08
Tuğla	20	0,0017
Bakır	18	3,84
Pamuk	0	0,00056
Cam	20	0,0072
Cam yünü	30	0,00042
Kurşun	18	0,35
Deri (giyecek)	30	0,0016
Kauçuk	20	3,54
Gümüş	18	4,21
Çelik	18	0,46
Yün	30	0,00036

Konveksiyonla transfer: Isının, hareket halindeki sıvılarda veya gazlarda taşınım yoluyla aktarılmasıdır. Meselâ bir otomobil motorunun radyatörle soğutulması bu tür bir ısı aktarımı ile olur. Konveksiyonla ısı transferi kondüksiyonla olanından daha kompleks bir biçimde gerçekleşir.

Sıcak bir cisim bir sıvıya daldırıldığı zaman cismin yakınında bulunan sıvı kısmı ısınır ve yukarı doğru yükselir; bu arada yerini aşağıdaki soğuk sıvı kısmına terk eder. Böyle bir işlem akışkanın sıvı veya gaz olmasına, akışkanın vizkoz olup olmamasına göre farklı bir hızda tezâhür eder. Isınan sıvının yerini değiştirmek suretiyle soğuk ortama ısının nakledilmesi soğuk ile sıcak cisimler a rasındaki sıcaklık farkı sıfıra ininceye kadar devâm eder. Sıcak cisimden ısının akışkana transferi cismin temasta bulunduğu bir film tabakasından olur. Hesaplamalarda kullanılan konveksiyon katsayısı,

oldukça kompleks hesaplamalarla bulunur.

Radyasyon yolu ile transfer: Isı enerjisi sıcak ortamdan soğuk ortama herhangi bir maddesel ortam olmaksızın aktarılıyorsa buna radyasyonla transfer denir. Meselâ güneşin dünyayı ısıtması enerjinin radyasyonla transferi netîcesinde gerçekleşir.

Bir cismin radyasyonla yaydığı enerji, cismin mutlak sıcaklığının 4. kuvvetiyle doğru orantılıdır. Bir cismin yaydığı veya soğurduğu radyasyon, cismin yüzey yapısına da bağlıdır. Siyah cisimlerin ışın yayma veya soğurma kâbiliyeti yüksektir.

ISI DEĞİŞTİRİCİ;

Alm. *Närmaustauscher (m),* **Fr.** *Chaurgement de chaleur.* **İng.** *Heat Exchanger.* Bir cisim veya ortamdan diğer bir ortama ısı nakletmeye yarayan cihaz. Isı değiştiriciler termik ve nükleer santrallerde, gaz türbinlerinde, ısıtma ve soğutmalarda, kimyâ sanâyii ve diğer teknolojilerde yaygın olarak kullanılırlar. Sun'î uydular ve diğer uzay araçları için özel ısı değiştirici tipleri geliştirilmiştir. Isı değiştiriciler kullanım maksatlarına göre değişik isimler alırlar. Meselâ, kazanlar, buharlaştırıcılar, aşırı ısıtıcılar, yoğunlaştırıcılar ve soğutucular değişik ısı değiştirici türleridir.

En yaygın olarak kullanılan ısı değiştiriciler, ısının bir akışkandan diğer bir akışkana katı bir cisim (genellikle metal) üzerinden aktarıldığı ve sıvıların karışmadığı ısı değiştiricilerdir. Bu tür ısı değiştiricilerde akışkanların akış yönlerine göre üç türlü dizayn (tasarım) biçimi çok sık kullanılır. Akışkanlar paralel fakat ters yönde geçiyorsa "ters akım ısı değiştirici", paralel ve aynı yönde geçiyorsa "paralel akışlı ısı değiştirici" ve çapraz yönde akım varsa "çapraz akım ısı değiştirici" adını alır.

Bir ısı değiştiricide akışkandan akışkana transfer olan ısı miktarı Q = ∆t x †xAxU bağıntısıyla hesaplanır. Bu bağıntıda Q transfer olan ısı miktarı (kilo kalori veya kilo jul cinsinden); ∆t, sıcak akışkan ile soğuk akışkan arasındaki ortalama sıcaklık farkını; †, ısıtma veya soğutma işleminin süresini; A, ısı transfer yüzeyini (meselâ, boru demetli bir ısı değiştiricide boruların yanal yüzey alanları toplamı) ve U ise, toplam ısı transfer katsayısını gösterir. U'nun değeri, işlemin biçimine, akışkanların türüne ve kullanılan cihazın yapıldığı malzemeye bağlıdır. Kullanılan birimlerin uygunluk göstermesi şarttır.Meselâ alan olarak m_2, zaman olarak saat, sıcaklık farkı olarak °C ve enerji olarak kilo kalori alınırsa U'nun birimi kcal/m_2 h°C olur. Isı değiştiricilerde az bir ısı transfer yüzeyinde en yüksek ısı miktarının transfer edilmesi ekonomik açıdan istenilen bir özelliktir.

ISI MAKİNASI;

Alm. *Wärmekraftmaschine (f),* **Fr.** *Machine de chaleur.* **İng.** *Heat machine.* Sıcak bir kaynağın enerjisinden aldığı ısının bir kısmını mekanik işe çeviren makina.

Isı enerjisinin öneminin anlaşılmasıyla, üzerinde daha geniş çalışmalar yapılarak, ısı enerjisini mekanik enerjiye dönüştüren buhar makinaları, otomobil motorları gibi "ısı makinaları" ortaya çıkmıştır. Buhar makinalarında ısı kullanılarak su, buhar hâline getirilir. Buharın bir kısım ısısı da sonra mekanik enerjiye çevrilir. Mekanik enerji, makinanın yaptığı iştir.

Isı makinalarında dikkati çeken bir nokta, ısı enerjisinin ancak bir bölümünün mekanik enerjiye çevrilebilmesidir.Sürtünmeye karşı yapılan mekanik işin tamamı, (% 100) ısıya çevrilmesine karşılık, ısı makinasında mevcut ısının ancak bir kısmı işe çevrilebilir. Yâni ısı enerjisinin, mekanik enerjiye çevrilmesi sırasında verim hiç bir zaman % 100 değildir.

Isı makinasının çalışabilmesi için aynı zamanda soğuk bir kaynağa ihtiyaç vardır.Makinanın aldığı ısı enerjisinin bir kısmı mekanik enerjiye çevrilirken bir kısmı da soğuk kaynağa aktarılır.Isı makinalarında Carnot, Otto ve Dizel çevrimleri olmak üzere üç meşhur çevrim vardır. Bir ısı makinasının ürettiği iş:

$$W = Q\left(1 - \frac{T_{Soğuk}}{T_{Sıcak}}\right)$$

formülü ile hesaplanır. Burada W, üretilen iş; Q, sıcak kaynaktan alınan ısı miktarı; Tsoğuk, soğuk kaynağın sıcaklığı; T sıcak, sıcak kaynağın sıcaklığıdır. Formüllerden anlaşılacağı gibi T soğuk= 0°K (yâni soğuk ortamın sıcaklığı = - 273°C) olduğu zaman W = Q olur. Bu ise pratik olarak mümkün değildir. Yâni hiçbir zaman ısı enerjisinin tamamı mekanik enerjiye çevrilemez.

ISI POMPASI;

Alm. *Wärmepumpe (f),* **Fr.** *pompe (f) thermique,* **İng.** *heat pump.* Düşük sıcaklıktaki bir ortamdan ısı

çeken ve bunu yüksek sıcaklıktaki bir ortama veren makina.Isı pompası ile soğutma makinasının çalışma prensibi aynıdır. Soğutma makinasında maksat, bir mahallin soğutulması; ısı pompasında maksat ise, bir mahallin ısıtılmasıdır.Isı pompası kışın dışarıdaki soğuk havadan ısı çekerek odaya vermek suretiyle odayı ısıtabileceği gibi, yaz boyunca odadan ısı çekerek dışarı atmak suretiyle odayı soğutmakta da kullanılabilir.

Isı pompaları dört ana elemandan meydana gelmiştir:

1. Kompresör,

2. Buharlaştırıcı (evaparatör),

3. Yoğuşturucu (kondenser),

4. Kısılma vanası.

Isı pompası devrelerinde, Freon-12, Freon-22 ve Freon-502 gibi soğutucu akışkanlardan herhangi biri kullanılır. Buharlaştırıcı, ısı çekilen ortama yerleştirilir. Buharlaştırıcı içinden geçen soğutucu akışkan, etrafındaki ortamdan gerekli ısıyı çekerek buharlaşır ve buharlaşan bu soğutucu akışkan, kompresör vasıtasıyla yoğuşturucuya basılır.Yoğuşturucu da, kızgın buhar halindeki soğutucu akışkan etrafındaki ortama ısı vermek suretiyle, yoğunlaşarak doymuş sıvı haline gelir.Yoğuşturucudan çıkan soğutucu akışkan kısılma vanasından geçerek basınç ve sıcaklığı buharlaştırıcı basınç ve sıcaklığına düşürülürek ısı pompası çevrimi tamamlanır.Isı pompaları elektrikle ısıtmaya nazaran 3 ilâ 6 misli avantajlıdır.

Isı pompaları, ısı çektikleri kaynaklara göre sınıflandırılabilirler:

1. Hava kaynaklı,

2.Su kaynaklı (deniz, nehir, göl, dere vs.).

3.Güneş enerjisi kaynaklı,

4. Toprak kaynaklı,

5. Endüstride artık ısı kaynaklıları.

Isı pompası, elektrikle ısıtmaya nazaran avantajlı olması, ve şehirlerin en büyük dertlerinden biri olan çevre kirlenmesine sebeb olmamasıyla, konutların ısıtılmasında geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Ayrıca ısı pompasının birçok sanâyide uygulama alanları mevcuttur.

Isı pompası târihi:

Nicholas Currot tarafından 1824 yılında ısı pompası fikri ortaya atılmıştır. Bundan 30 yıl sonra LordKelvin ilk pratik ısı pompasını yapmıştır. Bundan sonra birçok araştırmacı ve mühendisler ısı pompasının mükemmel hâle gelmesi için çalışmışlardır. Teknolojik ilerleme, ısı kaynaklarının pahalılığı, ısı pompalarına gün geçtikçe rağbeti arttırmaktadır.

ISIL İŞLEM;

Alm. *Wärmebehandlung,* **Fr.** *Traitement thermique,* **İng.** *Thermik treatment.* Katı haldeki bir metal veya alaşıma istenilen bâzı özellikleri kazandırmak amacıyla metalin ısıtıldıktan sonra soğutulması işlemi. Eski çağlarda, bâzı çeliklerin akkor dereceye getirildikten sonra, su veya yağ içine daldırılmak sûretiyle ani soğutma ile sertleştirilebilecekleri biliniyordu.

Isıl işlem sırasında malzeme ısıtma, belirli bir sıcaklıkta tutulma ve ardından soğutulma işlemlerinden geçirilir. İşlemin yürütüldüğü ortam da mühimdir, bâzı kimyâsal değişmelere sebep olabilir.

Isıl işlem gören malzemenin yapısı yüksek sıcaklıkta ve düşük sıcaklıkta farklı özellikler gösteriyorsa bu taktirde soğutma hızı da ehemmiyet kazanır.

Işıl işlem demirin alaşımlarına ve demir dışı metal veya alaşımlara uygulanabilir. Demir alaşımlarının allotropik yapısı, ışıl işlemlerine bir avantaj getirmektedir. Bir malzemenin değişik kristal biçimlerinde bulunabilmesine allotropi, her bir kristal yapıya da allotrop denir.

Sertlik, süreklilik, dayanıklık ve parlaklık gibi özellikleri kazandırmak ve çelikteki gerilimleri azaltmak, metali daha önceden tespit edilmiş bir sıcaklığa getirdikten sonra hızlı, orta hızda veya yavaşça soğutmakla mümkün olur.

Isıl işlemler başlıca üç ayrı tepkime yoluyla gerçekleşir. Bunlar, yaşlanma (çökelme), tepkimesi, allotropik tepkime ve ayrışma tepkimesidir.

Çökelme, ana metalin içindeki bir elemanın yüksek sıcaklıktaki çözünürlüğünün düşük sıcaklıktakine

nispetle daha yüksek olması durumunda ortaya çıkar. Bu işlemde malzeme, bir elemanın daha fazla çözünebileceği yüksek bir sıcaklığa getirilir. Fazla çözünmüş elamanın çökelerek yapıyı bozmasını engellemek amacıyla suya daldırma sûretiyle hızlı soğutma işlemi uygulanır. Bu şekilde soğutulan malzeme uygun bir sıcaklığa yeniden ısıtıldığında çökelme oluşur.Çökelme şartları kontrol edilerek çökelen parçacıkların boyutları ve özellikleri istenilen biçimde değiştirilebilir.

Allotropik tepkimeye en bâriz misâl demir alaşımlarının ısıl işlemleridir. Genel olarak bâzı metallerin ısınması ve soğuması sırasında bir kristal biçimden başka bir kristal biçimine geçilir. Çeliklerde ortaya çıkan bu özellik çeliklerin ısıl işleminin temelini meydana getirir. Meselâ yüksek sıcaklıkta östenit çeliği demir olarak bilinen kristal yapısındadır.Çelik soğutulduğunda ferrit olarak bilinen α -demir ile sementit olarak bilinen demir karbür karışımına dönüşür. Soğutmanın hızı östenitin dönüşmesini etkiler ve çeliğin niteliklerini belirler.

Ayrışma tepkimesinde ise alaşımın bâzı elemanları daha iyi niteliklere sâhip bir veya daha fazla elemana ayrışırlar. Bu işlem, beyazdökme demir olarak bilinen sert ve kırılgan olan dökme demirden dövülebilir ve dökme demir elde edilmesinde büyük önem taşır.

ISIRGAN OTU (Urtica);

Alm. *Brennessel (f),* **Fr.** *Ortie (f),* **İng.** *Nettle.* **Familyası:** Isırganotugiller (Urticaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Hemen hemen bütün Anadolu.

Mayıs-ağustos ayları arasında çiçek açan, 20-100 cm boyunda, virânelik, yol kenarları ve duvar diplerinde bulunan bir senelik tek evcikli otsu bir bitki.Gövdeleri dik, 4 köşemsi, basit veya tabandan îtibâren dallanmıştır. Üzerinde yakıcı tüyleri bulunur.Yapraklar saplı, oval şekilli ve dişli kenarlı, üst tarafı koyu yeşil renkli ve parlak olup, yakıcı tüylerle kaplıdır. Erkek ve dişi çiçekler bir arada olmak üzere yaprakların koltuğunda uzunca saplı küçük durumlar teşkil ederler.Çiçek örtüsü 4 parçalıdır.Meyveleri esmer renkte ve fındıksıdır.Tohum, yağ ihtiva eden bir besi dokuya sahiptir.

Kullanıldığı yerler:Tâze ve güneşte kurutulmuş dalları kullanılır.Yapraklarında formik asit ve nitratlar bulunmaktadır. Bu bitkinin yakıcı tüylerinde formik asit bulunduğu birçok yerlerde kayıtlı ise de tüylerin taşıdığı usarede asetilkolin ve histamin vardır.

Eskiden romatizma ve siyatikte kullanılırdı. Yapraklarından hazırlanan infüzyon saç dökülmesine karşı tatbik edilir.Köklerinden sarı renkli boya elde edilmektedir.

ISITMA;

Alm. *Heizung (f),* **Fr.** *chauffage (m),* **İng.** *heating.* Sıcak hale getirme. İnsanların ısınma ihtiyacı, çeşitli ısıtma sistemlerinin ortaya çıkmasına ve gelişmesine yol açmıştır.Önceleri, evlerin dışında ve içinde kurulan ocaklarla ısınılırken daha sonra mâdenî sobalar yaygınlaşmış ve hâlen bu sobalar büyük ölçüde kullanılmaktadır. Bunlardan başka zaman zaman, bir fırın vâsıtasıyla ısıtılan havanın, ısıtılacak odaların duvarlarının etrafından geçirilerek ısınmanın sağlandığı sistemler de kullanılmıştır. Başlangıçta odun yakmak üzere dizayn edilen sobalar, daha sonra, kömür ve gaz yakacak şekilde geliştirilmiştir.

Merkezî Isıtma Sistemleri

İnsanlar normal olarak 18°-22°C arasında kendilerini kafi derecede ısınmış ve rahat hissederler. Bu sıcaklığın temini için de senenin soğuk mevsiminde ısıtma tesisatına ihtiyaç vardır.İyi bir ısıtma tesisatında, dış sıcaklığa bağlı olarak, içeride de daima arzu edilen sıcaklığı sabit tutması istenir.Muhtelif yerlere kurulacak sobalarla bunu temin etmek hem zor hem de külfetlidir.Onun için bugün, merkezî ısıtma tesisatı yapmak bir zaruret hâlini almıştır.

Her ne kadar kitaplarda, kalorifer ile ısıtmanın 19. yüzyılda Almanya'da başladığı yazılıyorsa da, 17. yüzyılda yapılan İshakpaşa Sarayında, kalorifer tesisatının mevcut olduğu bilinmektedir.

Merkezî ısıtma sistemlerinde prensip, bir kazan veya grubunda elde edilen ısının; sıcak su, buhar veya sıcak hava ile, ısıtılacak mahallere iletilmesidir.Isıyı iletmek için su ve buharlı sistemlerde borular, sıcak havalı sistemlerde hava kanalları kullanılır.On sekizinci yüzyılda buharlı makinalar için geliştirilen buhar kazanları bir müddet sonra merkezî ısıtma sistemlerinde de kullanılmaya başlandı. Yirminci yüzyılda ise, sirkülasyon pompaları ve fanları da devreye girerek, sistemdeki su ve havanın cebri dolaşımı sağlandı. Bu sistemlerde kömür, tabiî gazlar ve fuel-oil, kullanılan başlıca yakıtlardır.

Merkezî ısıtma tesisatları, sobalara nazaran çok avantajlıdırlar.Isı kaynağı bir merkezde olduğu için bakımı ve çalıştırılması kolaydır.Yanma sonucu hasıl olan kül, cüruf, duman vs. gibi pislikler oturulan yerlerden uzaktır. Binanın ısıtılması bir merkezden olduğu için sıcaklığın kontrolü kolaydır. Binanın banyo, hela, koridor, hol gibi kısımlarını da ısıtmak mümkündür.Isıtıcılar az yer işgal ederler,

kullanılışları da kolaydır.

Bugün, kalorifer sistemi ile tek bir binayı ısıtmaktan başka, bloklar hâlindeki binalar da bir merkezden ısıtılıyor.Hattâ bâzı ülkelerde kasabalar dahi bir merkezden ısıtılmaktadır. Bunun için kızgın su veya buhar kullanılıyor.

Merkezî ısıtmayı sağlamak için çeşitli enerji kaynaklarından faydalanılır. Elektrik enerjisi, katı yakacaklar (odun, kömür vs.), sıvı yakacaklar (gazyağı, mazot, fuel-oil, vs.), gaz yakacaklar (havagazı, tabiî gaz vs.) ve güneş enerjisi en çok kullanılanlarıdır. Her yakacak cinsine göre, kazanlar imal edilmiştir. Sıvı yakıtlı kazanları yakmak için brülörler kullanılır. Brülörler; kazan içine yakıt hava karışımını püskürtürler ve ateşlemeyi sağlarlar. Bunlar otomatik kontrol cihazlarıyla donatılmış olduğundan, şalteri bir defa açmak suretiyle kendisi devreye girer ve çıkar. Kalorifer tesisatına otomatik kontrol cihazları monte edildiğinde dış hava sıcaklığına göre binanın iç sıcaklığını ayarlamaları mümkündür. Kömürlü kazanlar da ya elle yüklemeli veya otomatik yüklemeli olur. İçlerinde ızgaralar bulunur. Genellikle küçük tesislerde, apartmanlarda elle yüklemelidir. Büyük tesislerde kazanlar otomatik olarak yüklenir. Petrolün pahalanmasıyla birlikte kazan imâlâtçısı firmalar, kömürlü kazanları daha da geliştirmiş ve kömürlü brülör imal etmişlerdir. Toz kömür ve sanayi artıkları yakan kazanlar da olup, bunlar sanayi tesislerinde yaygınlaşmaktadır. Ayrıca hem kömür hem de fuel-oil yakan paket kazanlar da vardır. Güneş enerjisinden faydalanmak için güneş kollektörleri yapılmıştır. Bu kollektörlerde ısınan su, binanın ısınma ve sıcak su ihtiyacını karşılar. Sıcak su, kaynar su ve buharla çalışan merkezî ısıtma sistemlerinde odaların ısıtılması için çeşitli ısıtıcılar kullanılır. Bunlar:

a) Boru ısıtıcılar: Eski tip ısıtıcılardır. Hamamların ve atölyelerin ısıtılmasında kullanılır. İçinden genellikle buhar geçirilir.

b) Radyatörler: En çok kullanılan çeşidi de bunlardır. Bunlar da îmâlat durumuna göre çeşitli isimler alırlar: Panel radyatör, dökme dilimli radyatör, dilimli çelik radyatör, dilimli alüminyum radyatör gibi. Bunların dilim sayıları odanın büyüklüğüne ve ısı ihtiyacına göre seçilir. Büro, hastane, ev, spor salonları gibi yerlerde kullanılırlar.

c) Konvektörler: İçlerinde serpantinler vardır. Sıcak su, kaynar su ve buharla çalışır. Fan vasıtasıyla, dışardan emilen hava serpantinlerden geçirilerek, ısıtılacak yere sıcak hava üflenir. Bunlar genellikle fabrikalar, atölyeler, ambarlar ve spor salonları gibi yerlerde kullanılırlar. Bunların yere, duvara ve tavana monte edilenleri vardır.

Isıtma sistemlerinin dizaynı için önce ısı kaybı hesabı yapılır. Bu hesaptaki dış hava sıcaklığı her şehir için başka başkadır. Binânın etrafının korunmuş olup olmaması, cephesi, yüksekliği gibi faktörler de bu hesapta etkili olur.

Isı kayıpları hesaplandıktan sonra ısıtma sisteminin tipi seçilir. Isıtıcılar, mimari plân üzerine işlenir ve ısıyı iletecek boru veya kanalların hesabı yapılır. Sıcak hava ile ısıtmada, otomatik kontrol sistemi, filtreleme ve nemlendirme cihazları gibi yardımcı techizât seçilir.

Merkezî ısıtma sistemleri aşağıdaki gruplarda toplanabilir:

Sıcak su ile ısıtma: Bu sistemde 90°C yi geçmeyen su kullanılır. Bu sistemler, ısınan suyun yükselmesi ve soğuyan suyun geri inmesinden faydalanılarak tabiî sirkülasyonla çalıştığı gibi, bir pompa vasıtasıyla, cebrî sirkülasyonla da çalışır. En çok kullanılan sistemdir.

Isıtıcı yüzey sıcaklıklarının düşük olması (azamî 90°C) sebebiyle sıcak sulu tesisatlar sıhhîdir. Dış hava sıcaklığına bağlı olarak su sıcaklığı ayarlanabilir. Bu suretle hem yakıttan tasarruf edilmiş hem de binâ sıcaklığı istenilen değerde tutulmuş olur. Yapılışlarının basit, teferruatsız ve çalışmalarının emniyetli oluşu açısından hastane, okul, resmî daireler, bürolar, moteller, evler ve apartmanlarda kullanılır.

Binanın plânına göre çeşitli tesisât şekilleri vardır; alttan dağıtmalı, alttan toplamalı, üstten dağıtmalı, üstten toplamalı, üstten dağıtmalı alttan toplamalı, çift ve tek borulu tesisâtlar gibi. Genellikle çift borulu tesisât tercih edilir.

Alttan dağıtmalı tesisâtta ısınan su; bodrum katında ana dağıtım borularıyla kolonlara yükselir. Radyatörleri ısıttıktan sonra dönüş borusuyla tekrar kazana döner. Bu tesisâtta gidiş kolonlarının bitiminden sonra havalık boruları devam ettirilir ve genleşme deposuna bağlanır. Tesisâttaki hava, genleşme deposu vâsıtasıyla dışarı atılır. Özel hallerde hava tüpleri ve pürjörler kullanılır. Büyük ve bilhassa geniş saha işgal eden ve teras katı olan binâlarda bu tesisât şekli kullanılır.

Üstten dağıtmalı tesisâtta ısınan su; direk olarak çatı arasına çıkar ve ana dağıtım borusuyla, iniş kolonlarına sevk edilir. Isısını radyatörlerde bırakan su, dönüş borusuyla kazana döner. Çatıda direkt

olarak iniş kolonlarına bağlantı yapılır. Bağlantı yapılırken bir boru da genleşme deposuna bağlanır. Aynı zamanda bu genleşme deposu vâsıtasıyla kazan açık hava ile serbestçe temasta olduğundan, lüzumundan fazla ısıtılması hâlinde de basınç fazla artmaz. Bu tesisât şekli ufak ve orta büyüklükteki ve teras katı olmayan binalarda kullanılır.

Her iki tesisat şeklinde de radyatör kolonlarından ayrı olarak kazan genleşme deposuna, direkt olarak emniyet gidiş ve dönüş boruları bağlanır. Bu emniyet borularına vana konmaz. Ayrıca genleşme deposundan kazan dairesine ince bir boru iner ki bu, haberci borusudur. Tesisâtın su ile dolu olup-olmadığını bildirir.

Kat kaloriferi: Dâire, bir katlı müstakil ev, villa vesaire gibi ufak binâların kendi ağırlığı tesiriyle veya pompalı devreden sıcak su vâsıtasıyla ısıtılması için hususî bir tesisât şekli ortaya çıkmıştır ki, bunun özellikleri şunlardır:

Bu tesisâtta kazan, bodrum katına kurulmayıp, ısıtılacak odalardan birine veya baca ve su ikmal imkânı olan yerlere konur. Pompasız tesisatta boruların sirkülasyona gösterdikleri mukavemeti asgariye indirmek için radyatörler pencere altına değil, mümkün olduğu kadar kazanın bulunduğu yere yakın olan iç duvarlara yerleştirilir. Tesisât pompalı ise radyatörler pencere altlarına ve ısı kaybının çok olduğu yerlere konur.

Kat kalorifer kazanları; katı, sıvı ve gaz yakıt yakanları olmakla birlikte, üç özelliği birlikte taşıyan kazanlar da mevcuttur. Ayrıca paket tipi kazanlar da olup; binanın ısıtılmasından başka sıcak su ihtiyacını da karşılar. Böylece, termosifon ve şohben görevini de görür.Genellikle evlerde sıvı yakıt yakanları tercih edilmektedir.

Kat kaloriferinde boru sistemi, merkezî tesisâtın aksine dikey kolonlu üstten dağıtmalı yerine, yatay kolonlu alttan dağıtmalı yapılınca daha ekonomik olup, odanın estetiğini bozmaz.Radyatörlerin, su hacmi küçük olanları tercih edilir ve boru çapları küçük tutulur, yâni şebekedeki su hacmi artırılmaz.

Kızgın su ile ısıtma: Suyun sıcaklığı 100°C'den yüksektir. Suyun buharlaşmasını önlemek için sistemin atmosferle teması kesilmeli, kızgın su tamâmen kapalı devrede dolaşmalıdır. Az kullanılan bu sistemde ısıtıcı yüzeyleri daha küçüktür.

Buhar ile ısıtma: Geniş sahaya yapılmış tesislerde kullanılan bu sistemde, ısıtıcılara kadar gelen buhar burada yoğunlaşır ve kondens boruları ile kazanlara geri döner. Kaza ihtimali, diğer sistemlerden yüksek olduğu için, daha fazla emniyet tedbiri gerektirmektedir.

Alçak basınçlı ve yüksek basınçlı olmak üzere iki çeşit yapılırlar.

Her iki tesisât şekli de sanâyi tesislerinde, hastânelerde, kışlalarda ve buhar ihtiyacı olan diğer kuruluşlarda kullanılırlar. Hem ısıtma hem de buhar ihtiyacını karşılarlar.Yüksek basınçlı buhar, icab ederse alçak basınçlı hâle dönüştürülebilir.

Buharlı tesisâtlar daha ziyâde uzak mesafelerdeki ısıtma sistemlerinde kullanılır. Fakat oturulan hacimlerin ısıtılmalarında tercih edilmez. Çünkü ısıtıcı yüzeyindeki yüksek sıcaklık, sıhhî bakımdan arzu edilen bir şey değildir. Endüstri tesislerinde buhar, direkt olarak ısıtmada kullanılmak istenirse, ısıtıcılardan buhar geçirilir. Isıtıcıda ısısını bırakan buhar, kondenstop vâsıtasıyla suya dönüşür ve kondens deposuna dökülür.

Bir başka ısıtma şeklinde de sıcak sulu tesisât döşenmiş binaların altına eşanjör dâiresi yapılır. Eşanjörler, ısıtma merkezinden gelen buharın verdiği ısıdan faydalanarak sıcak su elde ederler. Elde edilen sıcak su, radyatörlerde dolaştırılarak binânın ısınması sağlanır. Çalışma şekli, sıcak sulu kalorifer tesisatının aynısıdır. Eşanjör içindeki serpantinleri dolaşan buhar, kondenstop vasıtasıyla suya çevrilir ve bu su kondens deposuna gider. Kondens deposundaki su bir pompayla ya buhar kazanına veya uzak mesafede ise ısı merkezindeki kondens deposuna gönderilir.

Uzak mesafelere giden bu borular, yer altına yapılan özel kanallara döşenir. Kanallarda, boruların uzamasına ve ısı kaybına karşı gerekli tedbirler alınır.

Sıcak hava ile ısıtma: Bâzı gelişmiş ülkelerde yaygın olarak kullanılan bu sistemde, kazan içinde bir hücrede ısıtılan hava, hava kanalları içinde, ısıtılacak mahallere, bir fan vâsıtası ile gönderilir. Başka kanallar ile de mahallin havası emilerek yine kazana getirilir. Böylece aynı hava, sistemde devreder. Dış hava sıcaklığına bağlı olarak ve arzu edilen havalandırmayı sağlamak üzere bu dolaşıma dış hava da katılabilir.Isıtılan mahallere konan termostatlar ile kazandaki yanmaya kumanda edilir.

Tabandan veya tavandan ısıtma (Panel ısıtma): Bu sistemde döşeme altına veya tavan içine yerleştirilen hava kanalları, su boruları veya elektrik rezistansları ile ısıtma sağlanır. Döşeme veya tavanın 30°-60°C arasında ısıtıldığı bu sistemde ısıtma geniş bir yüzeyden yapıldığı için oda içindeki sıcaklık dağılımı, bütün sistemler içinde en homogen şekilde sağlanabilmektedir. Tesis masraflarının

yüksek olması yüzünden uygulanmamaktadır.

Elektrik ile ısıtma: Bu sistem, elektrik üretiminin bol olduğu ülkelerde, bu enerjinin ucuzluğu nispetinde yaygınlaşmaktadır. Kontrolü en kolay sistemdir.

Isı pompası sistemi: Bu sistemin prensibi, düşük sıcaklıktaki ortamdan alınan ısıyı yüksek sıcaklıktaki ortama nakletmektir. Bu işlem, buharlaşma ve yoğuşma sıcaklığı uygun bir sıvı ile gerçekleştirilir. Kışın ısıtma için kullanıldığı gibi, yazın soğutma için de kullanılabilir. (Bkz.Isı Pompası)

Isıtma sistemlerinin geleceği: Isıtma sistemlerinin geleceği, tabiî gaz (doğal gaz) ve petrol üretiminin ve elektrik enerjisi mâliyetinin geleceği ile ve yeni geliştirilecek ısıtma teknikleri ile ilgilidir.

Kamuoyunun çevre kirliliğine göstereceği hassasiyet de, kullanılacak yakıtlar bakımından konuyla ilgilidir.Güneş enerjisi ile ısıtma, her yerde ekonomik olmamaktadır. Gelecek asırda atom enerjisi, elektrik enerjisine çevrilerek, yaygın şekilde kullanılabilecektir. (Bkz. Air Conditioning)

ISKAT VE DEVİR;

ölen bir kimsenin farz veya vâcib borçlarından kurtarılması ümîdiyle yapılan muâmele. Iskat sözlükte, düşürmek, bir şeyden bir şeyi çıkarmak mânâlarında kullanılır. İslâmiyette ise, bir kimsenin, âkıl ve bâliğ yâni mükellef, yükümlü olduktan sonra üzerine farz ve vâcib olan dînî bir emri, sağlığında, özrü sebebiyle yapamadığı zaman, ölmeden önce vasiyetle veya vârisi tarafından dînin belirttiği bir bedel ödenerek, borcundan kurtarılmasıdır. Bu bedele “sadaka” denir. Borçtan kurtulma iki türlü olur:

1. Vaktinde ödenmeyen ibâdetleri ölmeden önce kazâ etmek ve ayrıca ihmâl ve kusurlarından dolayı Allahü teâlâya tövbe ederek bağışlanmasını istemek.

2. Kazâ edilmemiş ise, o kimsenin vefâtından sonra, malının üçte birinden fidye verilmesini vasiyet etmesi.

Bunun hangisini yaparsa, bedeli ödenmiş ve ıskâtı yerine getirmiş olur.Nitekim Allahü teâlâ Kur’ân-ı kerîmde meâlen; **“İhtiyarlık ve devamlı hastalık gibi sebeplerle oruç tutmaya gücü yetmeyenlerin üzerine, bir yoksul doyuracak kadar fidye vermek lâzımdır.”** (Bakara sûresi: 184) buyurarak, özürle yerine getirilmeyen oruç ibâdeti için fidye verilmesini emir buyurmaktadır. Bu hususta Peygamberimiz aleyhisselâm da; **“Bir kimse başkasının yerine oruç tutamaz ve namaz kılamaz. Fakat, onun orucu ve namazı için, fakîri doyurur.”** buyurmaktadır.Namaz oruçtan daha mühim bir ibâdet olduğundan dînin bildirdiği bir özürle kılınamamış ve kazâ etmek istediği hâlde ölüm hastalığına yakalanmış olanın kazâ edemediği namazları için de oruçta olduğu gibi ıskat yapılmasını ve bütün ibâdet borçları için ıskat yapılabileceğini İslâm âlimleri bildirmişlerdir. Yukarıdaki âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîf, âlimlerin böyle ictihâd etmelerinin delîlidir.

Devir: Lügatte, dolaşmak, dolaştırmak, bir şeyi elden ele aktarmaktır. Dînî mânâsı ölünün vâsi veya velîsi, ölünün fidyelerini borcu olmayan ve dînini bilen bir fakire; “Şu parayı sana namaz fidyesi olarak verdim.” diye teslim ettiğinde, fakir de kabul ettikten sonra; “Ben de sana hediye ettim.” diye vâsi veya vekîline geri vermesine denir. Devir yapmak için, velî, bir aylık veya bir senelik ıskat için lâzım olan altın (liralık) bulur veya ödünç alır. Ölen erkek ise, yaşından on iki sene, kadın ise dokuz sene düşerek kaç senelik namaz borcu olduğunu hesâb eder. Namaz ıskatı bittikten sonra tutulmayan, kazâ edilmeleri lâzım olan oruçların ıskatı yapılır.

Böylece namaz, oruç, zekât, kurban, sadaka-i fıtır, adak, kul ve hayvan hakları için devir yapılır. Devir yaparken velî, altınları fakirlere her verişte namaz veya oruç ıskatı, diye niyet eder. Altınlar hangi fakirde kalırsa, lütuf edip arzusu ve rızâsı ile velîye hediye eder.Velî alıp, kabul ettim, der. Fakîr hediye etmezse kendi malıdır. Zorla alamaz. Devirden sonra velî bir mîktar parayı devre katılan fakirlere verip bu sadaka sevâbını da ölenin rûhuna hediye eder. Devri yapmakla ümid edilir ki, Allahü teâlâ devire katılan fakirlerin sevinçleri sebebiyle o vefât etmiş kulunu affeder. Yemin ve oruç keffâretleri için devir yapılmaz.Iskat, definden önce yapılmalıdır. Definden sonra da olabilir.

Iskat ve devrin nasıl yapılacağı fıkıh kitaplarında (meselâ, İhlâs A.Ş. tarafından bastırılmış olan **Tam İlmihâl Seâdet-i Ebediyye’**de) uzun ve teferruatlı olarak yazılmıştır. Iskat ve devrin makbul olması ve borçtan kurtulunması için şartlarına muhakkak uyulmalıdır.

ISLAHATÇI DEMOKRASİ PARTİSİ (IDP);

12 Eylül 1980’den sonra kurulan Türk siyâsî partilerinden. Aykut Edibali’nin başkanlığında 1970’li yıllarda **Yeniden Millî Mücâdele** Dergisi etrâfında toplananlardan 48 kişinin katılımıyla Mart 1984’de Islahatçı Demokrasi Partisi (IDP) kuruldu.

Parti, kısa zamanda ülke genelinde teşkilatlanmaya başladı. 1 Aralık 1985’te yapılan birinci olağan

genel kurul kongresinde Aykut Edibâli tekrar partinin genel başkanı seçildi.

Islahatçı Demokrasi Partisi (IDP), Haziran 1986'da yapılan Belediye Başkanlığı seçimleriyle Eylül 1986'da yapılan milletvekilliği ara seçimlerine katılma hakkını elde etti, ancak seçimlerden umduğu başarıyı alamadı. 29 Mart 1989'da yapılan belediye başkanlığı seçimlerinde Islahatçı Demokrasi Partisi oy yüzdesini ülke genelinde 1,0'a çıkardı. Üç ilçe ile 3 belde belediye başkanlıklarını kazandı. 20 Ekim 1991 milletvekili erken genel seçimine, Islahatçı Demokrasi Partisi, Refah Partisi, Milliyetçi Çalışma Partisi üçlü ittifak olarak katıldılar. Anayasaya göre iki ve daha fazla partinin birleşerek seçime katılmalarının yasak olması sebebiyle bu üç partinin ittifakları kâğıt üzerinde resmî bir belgeye dayanmamaktadır. Bu sebeple IDP ve MÇP'nin milletvekili adayları seçime katıldıkları bölgelerden Refah Partisi listelerinden aday olarak katılmışlar ve böylece IDP üç milletvekili çıkarmıştır. Bir müddet sonra RP'den istifâ ederek kendi partilerine döndüler.

Partinin programları arasında; milliyetçi ve mukaddesâtçı görüşlere yer verilmektedir. Her alanda reform yapma taraftarıdırlar.

1992'de yapılan kongrede Millet Partisi kendisini feshederek Islahatçı Demokrasi Partisine katılma kararı aldı. Bunun üzerine 22 Kasım 1992'de yapılan büyük kongrede Islahatçı Demokrasi Partisi isim değiştirerek Millet Partisi ismini aldı.

Millet Partisi, Türkiye Büyük Millet Meclisinde hâlen 3 milletvekili ile kendisini temsil etmektedir (1993).

ISLAHAT FERMANI;

Kırım Savaşının son yıllarında Batılıların etkisiyle sadrâzam Âlî Paşa tarafından gayri müslimlere daha fazla hakların verilmesi için hazırlanıp, 1856'da yayınlanan ferman.**Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu** gibi, imparatorlukta yapılması kararlaştırılan yeni bir düzenin prensiplerini ve programını içine alır. Bu ferman esas olarak Tanzimât hükümlerini tekrarlayan, onları açıklayan ve genişleten bir fermandır.

Kırım Savaşını doğuran olaylar, Osmanlı Devleti içindeki Hıristiyan ahâlinin imtiyazları (hakları) meselesine de bağlı olduğundan, barışı düzenleyen Pâris Kongresinde bu mesele de ele alındı. Nitekim İngiltere, Fransa ve Avusturya daha Nisan 1855'te Viyana'da Kırım Savaşı sonrasında yapılacak antlaşmanın esaslarını görüşerek bâzı kararlar almışlar ve 16 Aralık 1855'te bir antlaşmaya varmışlardı. Bu kararlar dört madde olup, Avusturya imparatorunun ültimatomuyla çara bildirildi. Bu kararların dördüncü maddesi; "Osmanlı memleketlerinde bulunan Hıristiyan tebeanın hakları, pâdişâhın istiklâl ve hâkimiyetine aslâ dokunulmamak şartıyla tasdik olunacak, pâdişâh bu hususta Rusya'nın muvâfakatını îcâb ettiren bir taahhütte bulunacak." idi. Bu maddede de görüldüğü üzere Osmanlı ordusunun kazandığı zafer bile, gayri müslimlere imtiyaz sebebi oluyordu. Rusya, kurulacak Avusturya, Fransa, İngiltere ittifâkı tehlikesi karşısında bu kararları kabul etti. Osmanlı hükûmeti, kendi Hıristiyan tebeası ile ilgili maddenin devletin iç işlerine karışma anlamına geleceğini bildirerek, 16 Aralık târihli kararlar arasında yer almamasına çalıştıysa da başarılı olamadı. Netîcede bu maddenin programlaştırılması için şu tezler ortaya atıldı:

Rus tezi: "Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Hıristiyanların hak ve imtiyazları Avrupa devletlerinin müşterek garantileri altına alınmalıdır."

İngiliz tezi: "Tam ölçüde bir din serbestliği ve hukûk eşitliği sağlanmalıdır."

Fransız tezi: "Müslüman tebea ile Hıristiyan tebea arasında cemiyet, haklar, vergiler, millî eğitim ve devlet memurluklarına geçme bakımından sürüp gelen farklar, bir ferman ile kaldırılarak **Gülhâne Hattı'**nda işâret edilen tebea eşitliği tam mânâsıyla geliştirilmelidir."

Bâbâlî, Rusya'nın teklifini, hükümrânlık haklarına müdâhale, İngiliz teklifini de İslâmiyeti küçültücü gördüğü için, Fransız teklifini kabul etti. Ayrıca yapılacak Pâris Konferansında Rusların gayri müslimler konusunda bir istekleri ile karşılaşmak istemiyordu. Fransız tezinin kabulü üzerine, bunun bir ferman hâline getirilmesi Bâb-ı âlî'ye bırakıldı.

Âlî Paşa hükûmeti tarafından îlân edilen bu fermânın hazırlanmasında İngiliz ve Fransız elçileri de bulunmuştu. Bu şekilde hazırlanan ferman, Pâris Konferansından önce, 28 Şubat 1856'da Bâbıâlî'de **Islâhât Hatt-ı Hümâyûnu** adıyla devlet erkânı, şeyhülislâm, patrikler, hahambaşı ve cemâatlerin ileri gelenleri önünde okunarak îlân edildi. Otuz beş maddeden meydana gelen fermânın getirdiği önemli hususlar özetle şunlardı:

1. Tanzimât fermânı ile değişik din ve mezheplerdeki bütün tebeaya verilen teminât, bu fermanla yenilendiğinden, bunların uygulaması için gerekli tedbirler alınacaktır.

2. Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar kânun önünde eşit olacaklardır.

3. Patrikhânelerde yeni meclisler kurulacak ve bu meclislerin verecekleri kararlar Bâbıâlî tarafından

onaylandıktan sonra yürürlüğe girecektir.

4. Patrikler kayd-ı hayat şartıyla bu makâma seçileceklerdir.

5. Cemâatlerin rûhânî reislerine verdikleri cevâiz (bahşişler, hediyeler) ve âidâtlar tamâmiyle kaldırılarak hepsi maaşa bağlanacaktır.

6. Şehir ve kasabalarda bulunan azınlıklara âit kilise, manastır, mezarlık, okul ve hastahâne gibi yerlerin tâmir ve yeniden yapılmasına izin verilecektir.

7. Hiç kimse din değiştirmeye zorlanmayacaktır.

8. Devlet hizmetlerine, askerlik görevine ve okullara bütün tebea eşit olarak kabûl edilecektir.

9. Irk, din, dil farkı gözetilmeyecek ve hiçbir mezheb diğerine üstün sayılmayacaktır.

10. Bütün toplumlar okul açabilecektir.

11. Hangi uyruktan olursa olsun her vatandaşın eşit ve serbest şekilde ticâret ve ekonomik girişimlerde bulunması sağlanacaktır.

12. Müslümanlar ile gayri müslimler arasındaki dâvâları görmek üzere, karışık mahkemeler kurulacaktır.

13. Yabancı devlet ile yapılacak antlaşmalar gereğince yabancılar da Osmanlı Devleti sınırları içerisinde mülk sâhibi olabileceklerdir.

14. Her cemâatin rûhâni reîsiyle, devlet tarafından bir sene müddetle tâyin edilecek birer memuru, bütün tebeayı ilgilendiren meselelerde Meclis-i vâlâ-yı ahkâm-ı adliye müzâkerelerine iştirâk ettirilecektir.

Islâhât Fermânı da, maddelerinden anlaşılacağı üzere **Tanzimât Fermânı** gibi Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki gayri müslimleri, özellikle Hıristiyanları Müslümanlarla aynı haklara kavuşturmayı esas almıştır. Bu iki fermânın görünürdeki gâyeleri, bütün Osmanlı toplumunu; ırk, din ve dil ayrımı gözetmeden kaynaştırmayı sağlamak idiyse de tatbîki aksi oldu. Bu ferman, gayri müslimlere Müslümanları kaynaştırmak şöyle dursun, çeşitli gayri müslim unsurların hattâ aynı mezhepten olan çeşitli ırkların bile birbirleriyle bir arada yaşamalarını sağlayamadı.

Bu ferman, konu olarak, sâdece Müslüman olmayan uyruğun ayrıcalıklarını genişletmiştir. Nitekim Tanzimâtın ve arkasından 1856 **Islâhât Fermânı'**nın getirdiği yeni haklarla, Osmanlı tebeası içindeki gayri müslimlerin durumu Müslümanlara nazaran çok daha iyi bir duruma geldi. Avrupa'nın himâye siyâseti sâyesinde büyük ekonomik güce siyâsî haklara da kavuşuyorlardı. Artık resmen millet terimiyle tanımlanan dînî cemâatlerin gelişme ve genişleme imkânları artmış bulunuyordu. Öte yandan Avrupa devletlerinin,Osmanlı hükûmetini böyle bir fermânı îlâna mecbur bırakması, kendilerine siyâsî, ekonomik, hukûkî kültür alanlarında yeni çıkarlar sağlamayı hedef alıyordu. İngiltere, Kırım Savaşı ile Rusların sıcak denizlere inmesini önlemiş, Fransa da Akdeniz ticâretini emniyete almış, ayrıca katoliklerin hâmiliğini üzerine almıştı. Rusya ise savaşta kaybettiğini bu fermanla masa başında kazanmıştı. Ayrıca Âlî Paşanın bu fermânı Pâris Antlaşması maddeleri içinde yer almasını istemesi, batılı devletlerin iç işlerimize müdâhalesine imkân verdi.

Islâhât Fermânı, Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu gibi sessizlikle karşılanmamış ve çeşitli yönlerden eleştirilmiştir. En büyük eleştiriyi Fransız elçisi; "Devlet-i âliyyenin bu kadar fedâkârlık edeceğini me'mûl etmez idik (ummazdık). Canning (İngiliz elçisi) ne dediyse vükelâ-yı devlet-i âliyye (Osmanlı devlet adamları) kabul etti. Eğer biraz dayanılmış olsaydı, ben bâzı mertebe kendilerine yardım ederdim." diyerek olmaması gereken bir gafleti dile getirmiştir.Cevdet Paşa da; "Bu **Islâhât Fermânı'**ndan dolayı millet-i İslâmiyye dilgîr (gönlü yaralı) olarak vükelâyı hâzırayı fasl ve mezemmet (kötüler) oldular." diyerek fermânın nasıl karşılandığını ifâde etmektedir. Hâriciye Nâzırı Fuâd Paşa ise aksine bu belgenin anlaşmaya konulması ile yabancı müdâhalenin önleneceğini savunmuştur.

Islâhât Fermânı'nda gayri müslim vatandaşların lehine olduğu kadar, onları tedirgin eden hükümler de bulunmaktaydı. Askerlik mükellefiyeti, Fâtih devrinden beri bahşedilen dînî imtiyazlarla muâfiyetlerin yeni şartlar dâhilinde tedkiki, papazların öteden beri cemâatlerinden almakta oldukları haraç ve keyfî âidâtın ilgâsıyla aylığa bağlanmaları ve bütün rûhânî reislerin sadâkat yeminiyle mükellef tutulması gibi esaslar, onlara çok ağır gelen hükümlerdi. Bu yüzden Müslümanlar kadar gayri müslimler de (**Tanzimât Fermânı'**nda olduğu gibi) **Islâhât Fermânı**nın aleyhinde bulunmuşlardır. Devlet içerisinde bu şekilde karşılanan **Islâhât Fermânı,** uygulamada da birçok güçlüklerle karşılaştı. Bunlar, Osmanlı Devletinin yapısı, Avrupa'nın siyâset, cemiyet ve ekonomi alanında geçirdiği gelişme ve Pâris Antlaşmasına imzâ koyan devletlerin işlerine karışmalarından doğuyordu. Bu sebeple de bâzı hükümleri kâğıt üzerinde kaldı.

Mustafa Reşid Paşa tarafından hazırlanan **Tanzimât Fermânı** ile onun yetiştirmesi Âlî Paşa tarafından hazırlanan **Islâhât Fermânı** arasındaki fark, hazırlık safhasında kendisini gösterir. **Tanzimât Fermânı** hazırlanırken açık bir yabancı tesiri görülmezken, **Islâhât Fermânı** Âlî Paşa ile İstanbul'daki Fransız ve İngiliz elçileri arasında kararlaştırılmıştır.**Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu** yayınlandıktan sonra yabancı elçilere sâdece bilgi edinmeleri için bildirildiği hâlde, **Islâhât Fermânı** Pâris Konferansına katılan devletlere, Pâris Antlaşmasının bir maddesinde işâret edilmek için gönderilmişti. Bu durum, Osmanlı Devletinin iç ve dış siyâsetinde bir yabancı müdâhalesine yer vermişti.

Bâzı batı tarzı kuruluşların ülkeye girmesi ile cemiyetteki kuruluş ve anlayış farklılaşması, İslâmî müesseselerin yanında batı taklitçisi bir anlayış ve batı taklidi kuruluşların tesisine sebeb olmuştur. **Tanzimât** ve **Islâhât Fermanları** devletin çöküşünü engellemesinde hiçbir müsbet tesiri olmamış, aksine ülkedeki tebea ve cemiyetler arasında yeni ve daha büyük problemlerin çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Meselâ Sûriye'de büyük bir galeyân başladı. Arkasından 1858'de Cidde'de Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında çatışma çıktı. Fransız ve İngiliz konsolosları öldürüldü. Bunun üzerine İngiliz ve Fransız donanmaları Osmanlı Devletine sormadan şehri bombaladılar. Fâillerden on kişiyi yakalayarak îdâm ettiler. Cidde bir Osmanlı toprağı idi. Bağımsız bir devletin topraklarında işlenen bir suçun fâilini ancak o devletin cezâlandırması milletlerarası bir kâide, teâmül olduğu hâlde, batılı devletlerin buna aldırdıkları bile yoktu. Nihâyet, Lübnan'da da büyük bir isyân patlak verdi. Uzun mücâdelelerden sonra 9Haziran 1861'de **Lübnan Nizamnâmesi** imzâlandı. Buna göre; Hıristiyan bir vâlinin başkanlığında Lübnan muhtar eyâlet hâline getirildi. Böylece **Islâhât Fermanı** batılı devletlerin istediği şekilde meyveler vermeye başladı.

ISLAHHÂNE;

Osmanlı Devletinde kurulan sanat okullarına verilen ad. İlk olarak Tuna vilâyetinde açılan okula kimsesiz ve yardıma muhtaç çocukların alınması ve bunların hâl ve geleceklerinin düzeltilmesi düşünüldüğünden ıslahevi mânâsına gelen bu tâbirin kullanıldığı zannedilmektedir. Bir de Türkçenin Rumeli şîvesinde ıslâh "iyi, güzel mânâsına geldiğinden, memlekette ilk defâ açılan güzel ve iyi müessesenin halkın hoşuna giden bir isimle adlandırılması uygun görülmüş olduğu düşünülmektedir.

Tuna vilâyetinden sonra Rusçuk, Halep, Selânik ve İstanbul'da da açılan bu okullara, daha sonraları Sanâyi Mektebi adı verildi. 1868'den sonra Bursa, İzmir, Bosna, Trabzon, İşkodra, Kastamonu, Erzurum ve Diyarbekir'de açılan okullarla bu faaliyet genişletildi.

Islahhânelerde öğrencilere ilköğretim seviyesinde dersler okutulduğu gibi, bulunduğu bölgenin ihtiyâçlarına göre terzilik, kunduracılık, mürettiplik, demircilik ve marangozluk gibi sanat eğitimi de veriliyordu. Okulların giderleri halkın yardımları ve ıslahhânelerde yapılan eşyânın satışlarından elde edilen kârla karşılanırdı. Islahhânelerin yerini sonraları sanat mektepleri almıştır.

ISLÂHİYE TEŞKİLÂTI (Fırka-i Islâhiyye);

Abdülazîz Han devrinde güney ve güneydoğudaki âsileri yola getirmek için kurulan özel askerî birlik. İskenderun'dan Maraş ve Elbistan'a, Kilis'ten Niğde ve Kayseri'ye, Adana sâhillerinden Sivas'a kadar olan bölgedeki âsileri ıslâh etmek için kuruldu. Kumandanı Müşir Derviş Paşa, komiseri de Ahmed Cevdet Paşa olup, on beş piyâde taburu ve iki süvâri alayından meydana geliyordu.

Kırım Harbi (1853-1856) devâm ederken, Osmanlı ordusunun cephede olmasından istifâde eden fırsatçı eşkıyâlar ile Ermeni âsileri Halep, Kozan ve Adana bölgelerinde isyâna, ahâliyi katletmeye başladılar. Bu katliamlar üzerine 1866'da bölgede harekâta başlayan Fırka-i Islâhiye, Halep, Kozan, Adana ve çevresinde faaliyette bulunan eşkiyâyı kısa sürede ortadan kaldırdı. Hac yolunu kesen Küçük Alioğullarının tehditlerine son verdi. Fırka-i Islâhiye, Cevdet Paşanın başkanlığında bölge aşîretlerinin ileri gelenleriyle, toplantılar ve görüşmeler yaparak göçebe halkı büyük ölçüde yerleşik düzene geçirmeyi başardı. Heyeti bir beyannâme yayınlayarak pâdişâha bağlılıkla kusur gösterilmesine izin verilmeyeceğini buna karşılık şahsî hukûkun korunacağını ve o güne kadar işlenen suçların affedileceğini duyurdu. Aşîret önde gelenlerine çeşitli devlet kademelerinde ve ordu içinde görevler verildi. Bunlar İstanbul, Kütahya ve Rumelide iskân edildi.

Bölgede asâyişin sağlanması ve Fırka-i Islâhiyenin İstanbul'a dönmesi ile teşkilâtın görevi sona ermiş oldu (1867).

ISO (Bkz. Uluslararası Standartlar Teşkilâtı)

ISPANAK (Spinacia oleracea);

Alm. *Spinat (m),* **Fr.** *épinard (m),* **İng.** *spinach.* **Familyası:** Ispanakgiller (Chenopodiaceae). Türkiye'de

yetiştiği yerler: Sebze olarak heryerde yetiştirilir. Anavatanı Kafkasya ve Afganistan'dır.

Kış sebzesi olarak yetiştirilen, iki evcikli, kazık köklü, otsu bir bitki. Mutedil, serin rutubetli havalardan hoşlanır. -5 dereceden sonra zarar görmeye başlar. Kurak ve sıcaklık ise yapraklarını sertleştirip tohuma kalkmasını teşvik eder. Bu sebeble ziraatı sonbahar ile ilkbahar arasında yapılır.

Suyu süzen, killi-kumlu toprakları sever. Çok kumlu, kuru ve fakir topraklarda büyümez. Killi ağır topraklarda sarılığa yakalanır. Yapraklarından istifade edildiği için azotlu gübreye ihtiyaç gösterir. Ispanağın enli geniş yaprakları vardır. Sebze olarak da daha çok bu geniş yapraklar ve genç yaprak sapları kullanılmaktadır. Bir sap üzerinde salkım durumunda sarımsı renkte çiçekler açar. Çiçeklerin taç yaprakları yoktur. Erkek ve dişi çiçekler ayrı ayrı bitkilerde bulunur. Şâyet ıspanak zamanında toplanmazsa tohuma kaçar ve kartlaşır.

Memleketimizde sonbaharda ekimi yapılır. İki-üç ay içerisinde ürün alınır. Kumlu-killi ve gübreli topraklarda iyi ürün alınabilir. Dikenli ve dikensiz tohumlu iki çeşidi vardır.

Dikenli ıspanak: Tohumları köşeli ve dikenli, yaprakları yırtmaçlı, uçları ise mızrak gibidir. Kışa dayanıklı (-8, -10 dereceye dayanır), lezzetlidir.

Dikensiz ıspanak: Tohumları dikensiz, yuvarlakça, yaprakları geniş ve yırtmaçsız ince naziktir. En fazla ekilen bu çeşittir.

Ispanak ekilecek toprak daha önceden bol miktârda iyi çürümüş hayvan gübresi ile gübrelenir, derince sürülür, tesviye edilir. Serpme veya çizgi usulü tohum ekilir. Çizgiye ekimde sıra arası 20-30 cm, sıra üzeri 10 cm olmalıdır. Tohumlar 10-15 günde çimlenir. Toprak iyi hazırlanmış, havalar da uygun gidiyorsa ekimden 1-1,5 ay sonra hasadı başlar. Kış boyu tâze ıspanak bulundurmak isteniyorsa, tohum ekiminin 20-30 gün fasıla ile tekrarlanması icab eder. Dekardan 500-2000 kg arasında mahsul alınır.

Tohum elde etmek için, kış sonunda seyrek olarak ve tercihen çizgiye ekilen tohumlardan elde edilen fideler seyreltilir. İlkbaharda büyüyüp gelişir. Yaz sıcaklarında çiçeğe kalkar, döllenme bitip tohum bağlayınca erkek çiçek açmış olanlar sökülüp atılır. Sararıp olgunlaşan tohumlar çiçek saplarıyla kesilip iyice kurutulduktan sonra ovalanıp temizlenir. Tohum olarak kullanılır.

Kullanıldığı yerler: İçinde A,B,C,D vitaminleri vardır. Proteince de zengindir. Daha çok sebze olarak, pişirilerek veya salata hâlinde yenilir. C vitamini ve demirce zengin bir kış sebzesidir.

ISPANAKGİLLER (Chenomopodiaceae);

Alm. *Chenopodiazeen. Gänsefussgewächse.* **Fr.** *Chènopodiacées,* **İng.** *Chenopodiaceae.* Çoğunluğu tarla ve yol kenarlarında, virânelerde yabânî olarak yetişen otsu bitkiler. Bâzı cins ve türleri tuzlu topraklarda, çorak alanlarda, deniz sâhillerinde yetişen tuzcul bitkilerdir. Yaprakları basit ve sarmalı dizilişli, çiçek örtü yaprakları birbirinin aynı olan çok basit çanak yaprak yapısında, çiçekleri bâzılarında bir cinsli küçük yeşil topluluklar durumunda, bir kısmında erdişidir. Meyveleri fındıksıdır. Bu familyada 100 cins, 1400 tür vardır. Hayvan pancarı, şekerpancarı, kazayağı, karapazı, ıspanak bu familya bitkilerindendir.

ISPARTA;

İlin Kimliği

Yüzölçümü: 8933 km^2

Nüfûsu: 434.771

İlçeleri: Merkez, Aksu, Atabey, Eğirdir, Gelendost, Gönen, Keçiborlu, Senirkent, Sütçüler, Şarkikaraağaç, Uluborlu, Yalvaç, Yenişarbademli.

güller ve göller diyârı, halısı ile meşhur bir ilimiz.Isparta Akdeniz bölgesinin Antalya bölümünde ve Göller yöresinde Burdur,Afyonkarahisar,Konya,Antalya, Beyşehir ve Burdur gölleri arasında yer alan şirin bir ildir. 30°01' ve 31°33' doğu boylamları ile 37°18' ve 38°30' kuzey enlemleri arasında kalır.Isparta'ya Türkiye'nin halı tezgahı ve gül bahçesi denir.Trafik numarası 32'dir.

İsminin Menşei

Hititler bölgeye "bereket" mânâsına gelen"Baris" ismini vermişler.Romalılar "Psidia" ismi verilen bu bölgeye hâkim olunca, "Baris" ismi yerine, kendi dillerine uygun olan "Sbarita" dediler. Şehir Türkler tarafından fethedilince buraya "İsbarita" dediler.Zamanla bu kelime halk dilinde "Isparta" olarak yerleşti.Osmanlı devrinde Isparta sancağına Hamidâbâd, sancak merkezine ise Isparta denmiştir.

Târihi

Isparta ve çevresi, târih sahnesine Hititlerle çıkar.Hititler zamânında bölgenin ismi “Arvaza” idi.Hititlerin yıkılışından sonra Frikya Krallığı bu topraklara sâhip olmak istemişse de, burayı Lidyalılar ele geçirmişlerdir. M.Ö. 4. asırda Lidyalıların elinde bulunan bu topraklarla, Kızılırmak batısındaki toprakları Persler istilâ etmiştir. Makedonya Kralı İskender, Doğu seferine çıktığında Perslerden bu bölgeyi almıştır.İskender’in ölümü ile Makedonya krallığı generalleri arasında taksim edilmiş ve Isparta çevresi Selevkos Devletinin olmuştur.Roma İmparatorluğu M.Ö. 1. asırda Selevkos Devletini ilhak edince, Isparta ve civârı Roma hâkimiyeti altına girmiştir.O târihlerde Isparta, “Psidia” isimli küçük bir şehir idi. Roma İmparatorluğu M.S. 395’te ikiye bölününce bu bölge Doğu Roma’nın payına düşmüştür.

1071 Malazgirt Zaferinden sonra Türkler, Isparta ve çevresini Bizanstan alarak fethetmişlerse de, Birinci Haçlı Seferinde Bizanslılar bu bölgeyi yeniden istilâ etmişlerdir. Selçuklu Türkleri 1203 senesinde Bizanslılardan geri alarak, yeniden bu bölgeyi ve Isparta’yı fethetmişlerdir. 1300 senesinden sonra Eğirdir’de bulunan Hamidoğulları Beyliği Isparta ve çevresini Türkiye Selçukluları ve İlhanlılara bağlı olarak idâre etmiştir. Bir ara topraklarına İlhanlılar tarafından el konulmuş ve bölgeyi İlhanlı vâliler idâre etmiştir. 1327’de Hamidoğulları Beyliği yeniden kurulmuştur. Bu beyliğin bir kolu da Antalya’da Tekeoğulları olarak hüküm sürmüştür.

1335’te İlhanlılar târih sahnesinden çekilince Hamidoğulları bağımsız olmuştur. 1380’de SultanMurâdHan zamânında (Yalvaç ve Şarkikaraağaç) 80 bin Osmanlı altını karşılığı satın alınmıştır.Hamidoğulları Birinci Kosova Savaşında Osmanlılara asker yardımı yapmıştır. 1391’de Yıldırım Bâyezîd Hân, Isparta’nın geri kalan kısmını ve Hamidoğulları Beyliğini de Osmanlı Devletine katmıştır.Osmanlı Devrinde Isparta Anadolu Beylerbeyliğinin 14 sancağından birine, Tanzimâttan sonra Konya eyâletinin 5 sancağından birine merkez olmuştur.Isparta ismi yalnız merkez için kullanılmış sancağın ismi de “Hamid ili” (Hamidâbâd) olarak kullanılmıştır.

Isparta 1203 senesinden bu yana düşman istîlâsına uğramamış bir ilimizdir.Cumhûriyet devrinde il olmuştur.

Fizikî Yapı

Isparta topraklarının % 68’i dağlar, % 15’i yaylalar ve % 17’si ovalarla kaplıdır. Eğirdir Gölü orta kısmında, Beyşehir ve Burdur gölleri sınırlarında yer alır.

Dağları: Isparta topraklarının % 68’ini dağlar kaplar. Toros Dağlarının uzantıları olan bu dağlar, Antalya Körfezinin yukarısından iki kola ayrılarak, Isparta Ovasını çevirir ve Göller bölgesinde birleşir. İlin kuzeydoğusunda Sultan Dağları, kuzeyinde ise Karakuş Dağları yer alır. Başlıcaları: Sultan Dağları (Gelincikana Tepesi 2610 m), Karakuş Dağları (Karakuş Tepesi 1995 m), Kuyucak Dağları (Kocabulduk Tepesi 2337 m), Göl Dağları (Dedegöl Tepesi 2892 m), Davraz Dağı (2635 m), Barla Dağı (Kapıdağı Tepe 2447 m), Kirişli Dağı (1893 m) ve Akdağ (1687 m)dır. 1500-2500 m arasında değişen yaylalar vardır.Keçiborlu,Avşar,Senirkent-Atabey ve Barla yaylaları başlıcalarıdır.

Ovaları: Isparta Ovası ilin en yüksek ovasıdır. Denizden yüksekliği 1000 m’dir.Çok verimli olan bu ovada buğday, arpa, gül ve meyve yetişir, Bozanönü Ovası: Denizden yüksekliği 950 m’dir. Tahıl, gülcülük ve meyve zirâati yapılır.Kuleönü Ovası: Küçük fakat çok verimlidir. Tahıl ve gül yetişir. Denizden yüksekliği 925 m’dir.

Akarsuları: Aksu Irmağı; Akdağ’ın kuzey eteklerinden çıkar, birçok dere sularını alarak Isparta’dan geçen Akdağ ve Davraz Dağı arasındaki dar bir boğazdan sonra, Burdur-Antalya’yı geçerek Akdeniz’e dökülür. Köprü Suyu; Göl Dağlarından çıkarak güneye akar, Yılanlı Ovası ve Kızıldere Boğazını geçip, Antalya’ya girer ve Akdeniz’e dökülür.

Gölleri: Isparta, “Göller Bölgesi”nde yer alır. İl içinde üç, sınırlarında iki göl vardır.

Eğirdir Gölü: Isparta ilinin ortasında 468 km^2lik yüzölçüme sâhip, denizden 916 m yükseklikte ve 14 m derinlikte bir göldür. Gölün Hoyran ve Gelendost kıyıları bataklık, diğer kıyıları diktir.Gölde, Canada ve Yeşilada isimli iki ada vardır.Gölde, başta levrek ve sazan olmak üzere bol balık çeşidi bulunur. Türkiye’nin dördüncü büyük gölüdür. Göl; Keltepe-Akheçil Boğazı ile ikiye bölünür. Kuzey kısmına HoyranGölü de denir.Kovada Gölü: Yüzölçümü 25 km^2 civârındadır. Eğirdir Gölü bir ayakla Kovada Gölüne bağlıdır. Gölün üzerinde iki hidroelektrik santralı vardır. Göl; güzel manzaralı, etrâfı ağaçlıklı ve av hayvanları ile doludur. Tatlı ve berrak su ile kaplı Kovada Gölünde, başta sazan olmak üzere bol balık bulunur. Gölcük: 1500 metre çapında bir krater gölüdür. Dipte kaynayan sular yağmur suları ile beslenir. Denizden yüksekliği 1300 m, derinliği 32 m’dir.Çevresi ağaçlarla süslüdür. Beyşehir ve Burdur gölleri, Isparta ili ile sınır teşkil eder ve bu göllerin bir kısmı Isparta iline âittir.

İklim ve Bitki Örtüsü

İklimi: Isparta'nın iklimi, Akdeniz bölgesi ile Orta Anadolu bölgesi iklimleri arasında bir geçiş özelliği gösterir. Yılın üçte birinde sıcaklık 0 derecenin altında seyreder. Kar yağışı azdır. Senelik yağış 445-620 mm arasında değişir. Genelde sıcaklık -17 derece ile +37 derece arasındadır.

Bitki örtüsü: Isparta il topraklarının % 40'a yakını orman ve fundalıklardan, % 20'si çayır ve mer'alardan, % 16'sı ekili ve dikili arâzilerden, % 24'ü ise tarıma elverişsiz arâziden müteşekkildir. Ekime müsâit arâzinin mühim kısmı gül bahçeleri ile kaplıdır. Atabey ve Keçiborlu'da gül bahçeleri daha çoktur. Aksu Vâdisi ve Davraz eteklerinde meyve, zeytin ağaçları vardır. 1500 m yüksekliğe kadar olan yerlerde meşe ve katran, ardıç ve maki cinsi ağaçlar ve daha yükseklerde çeşitli çam ormanları bulunur.

Ekonomi

İlin ekonomisi geniş ölçüde tarıma dayanır.Gülyağı îmâlatı en çok bu ilimizde yapılır. Halıcılık ve kükürt işletmeciliğinin de ekonomide tarımdan sonra önemli bir yeri vardır. İşsizlik azdır.

Tarım: Isparta'da en çok ekilen tahıldır. Buğday arpa, çavdar, baklagiller (nohut, fasulye ve fiğ) ve az miktarda şekerpancarı yetişir. Sanâyi bitkilerinden gül 2000 ton, haşhaş kapsülü üretimi 1000 ton ve haşhaş tohumu üretimi ise 1200 tondur.

Gül üretimine gelince; Türkiye'nin gülyağı için yetiştirilen gül bahçelerinin % 80'i bu ildedir. Hâlen senede üretilen iki milyon kilo gül çiçeğinden binde 30 nisbetinde gülyağı elde edilir ve çoğu dışarıya ihraç edilir. 1897'de Bulgaristan'a memur olarak giden Müftüzâde İsmâil Efendi, buradan getirdiği güllerle Isparta'da bir bahçe kurarak gülcülüğü başlatmıştır. Isparta'nın sebze ihtiyâcı il içindeki üretim ile karşılanır.Isparta ilinde bağcılık ve elmacılık oldukça gelişmiştir. Ayrıca ceviz, bâdem, armut, kızılcık, muşmula, vişne ve iğde yetişir.İlde sulama, gübreleme yapılmakta ve modern tarım âletleri kullanılmaktadır.

Hayvancılık: Isparta ekonomisinde hayvancılığın önemli yeri vardır. Türkmen göçebeler hayvancılıkla uğraşırlar. Koyun, kıl ve tiftik keçisi, sığır beslenir. Arıcılık gelişmiştir. Isparta ilinde bulunan göllerde balık çoktur. Eğirdir Gölü ise tatlısu balıklarının en çok bulunduğu bir göldür.Gölde, kerevit (hepsi dışarıya ihrâç edilir), kefal, sazan ve alabalık yakalanır.

Ormancılık: İlim % 40'a yakını orman ve fundalıktır. Fundalık saha 50 bin, ormanlık saha 300 bin hektar civârındadır. Sedir, kızılçam ve karaçam çoğunluktadır. Bin yaşında sedir ağaçlarına rastlanır. Bunların çapı iki metreye yakındır. Senede 200 bin m^3 sanâyi odunu ve 250 bin ster yakacak odunu ile 200 tona yakın reçine elde edilir.

Mâdenleri: Türkiye'de en fazla kükürt Isparta ilinde çıkarılır. Memleketimizde bilinen kükürt rezervelerinin % 80'i Isparta'dadır.Türkiye'nin en büyük kükürt işletmeleri de bu ildedir. Kükürtten başka mevcut mâdenler şunlardır: Isparta Sav köyünde mâden kömürü; Kayı köyünde sodyum; İğdecik köyünde mâden kömürü; Lagas köyünde arsenik; Gölbaşı köyünde krom, çelik, arsenik ve cıva; Atabey-Koloğan köyünde manganez; Gelendost-Kötürnek köyünde mâden kömürü; Tokmacık'ta demir; Keçiborlu-Merkezde kükürt; Kozluca köyünde manganez; Gümüşgün köyünde demir, krom, altın, kömür ve Kaplanlı köyünde demir, Sütçüler-Darıbökü köyünde antrasit; Selköşede de taş kömürü; Şarkikaraağaç-Belceğiz köyünde manganez, kurşun, krom, bakır; Zengibar köyünde demir; Ördekçi köyünde krom, Yalvaç Yarıkkaya köyünde linyit kömürü bulunmuştur. Bu mâdenlerde, kükürtten başka hiçbiri işlenmemektedir.

Sanâyi: Isparta'da sanâyi sektörü tarıma dayalıdır. Halıcılık ve dokumacılık, gülyağcılık, orman ve mobilya, dericilik ve gıdâ sanâyii başlıca sanâyi kollarıdır.Her köy ve ilçede halı dokuma tezgâhları vardır. Bunların sayısı 25 bine yakındır. Senede 2,5 milyon m^2 halı dokunur. İlde 10 iplik fabrikası, 15 halı yıkama atölyesi, 3 halı kırkımevi, halıcılık için lâzım olan pamuk ipliğini îmâl eden pamuk ipliği fabrikaları ve halıcılıkla ilgili her türlü sanayi işyerleri vardır. Dericilik sanâyii ileridir. Bir büyük fabrika ve 60 atölyede meşin, sahtiyan, kösele ve eldivenlik gibi deri yapan işyerleri vardır.Orman ürünleri ve mobilya sanâyii de önemlidir. Orman tesislerinde yonga, levha, prefabrik ev, karo ve mobilya îmâl edilir. Ayrıca bu sektörle ilgili başka iş yerleri de vardır. Gıdâ sanâyi sektörü olarak 3 büyük un fabrikası, bir bisküvi fabrikası, fruko-tamek meşrubat fabrikası, salça ve marmelat fabrikaları; yağ, çimento, tuğla, kiremit, bez ve ayakkabı fabrikaları vardır. Gülyağı (gül esansı) fabrikalarında elde edilen gülyağının çoğu yurt dışına ihraç edilir. Şarkikaraağaç'ta barit fabrikası vardır.

Ulaşım: Havaalanı yoktur. İzmir-Aydın demiryolu bir kolla Isparta'ya bağlanmıştır. Isparta ilinde 8 istisyon vardır. Demiryolu 26 Mart 1936'da gelmiştir. İl merkezini ilçelere ve ilçeleri köylere bağlayan yollar düzgündür. Isparta'nın komşu iller vâsıtasıyla İstanbul, İzmir, Antalya, Adana, G. Antep ve Ankara'ya ve ülkenin her tarafına karayolları ile irtibatı sağlanır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfus: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 434.771 olup, 229.574'ü şehirlerde, 205.197'si köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 8933 km2 olup, nüfus yoğunluğu 48'dir. Şehire göç nisbeti ve gecekondu sayısı diğer şehirlere göre azdır.

Örf ve âdetler: Isparta 1071'den sonra Türklerin eline geçmiştir. 1203'ten sonra ise kesin ve devamlı olarak bir Türk beldesi olmuştur. Eski kültürlerden sâdece bâzı antik harâbeler kalmıştır.Isparta 900 seneye varan bir zamandan beri Türk-İslâm kültürü ile yoğrulmuştur.

Kıyâfet: Mahallî kıyâfet, köylerde ve mahallî oyunlarda giyilir. Sim işlemeli ve sırmalı yandan yırtmaçlı üçetek, çapraz düğmeli yelek, sırma veya kaytan işlemeli uzun mintan, şal kuşak ve pâzenden yapılmış şalvar, başa fes, ayağa yün çorap ve papuç giyilir. Fesin altına ve üstüne inci, elmas, gümüş ve altın takılır. Erkekler, boy entarisi, mintan, yemeni, fes, ayağa ceviz renginde çorap, şayak pantalon giyerler. Kadın ve erkek giyiminde geleneğe âit öğeler tamamiyle kalkmış gibidir.

Yemekleri: Pekmez, üzüm şırası, keten helva, nokul denilen tahinli ekmek, Uluborlu böreği en çok yapılanlardır.

El sanatları: Isparta el sanatları bakımından çok ileriye gitmiştir.Halıcılık çok yaygın ve ileri seviyededir.Halıcılığa ilâveten kilim de dokunur. Eskiden heybe ve şalvar da dokunurdu. Urgancılık da ileridir.Kendirden urgan, yular, kınnap, sicim, çul, çuval ve heybe dokunur. Târih boyunca saraçcılık ve semercilikte Isparta çok ileri durumda idi. Osmanlı, Kırım-Tatar ve Macar eğerleri ve diğer eğerlerin en güzeli bu ilde yapılırdı. Isparta asırlardır dericilikte isim yapmıştır. Koyun ve keçi derisinden yapılan meşin ve sahtiyanlar ile sığır ve manda derisinden yapılan kösele, çizme, çetik ve ayakkabılar Türkiye'nin iç pazarlarında aranan mallardır.

Halkedebiyâtı: Isparta halk edebiyâtı bakımından çok zengindir. Efsâne, ağıt, hikâye, masal, atasözü ve mânileri çoktur.Halk şâirleri olarak Çapur Ali, Âşık Diler, Esrârî, Âşık Mehmed Dizârî, Âşık Mehmed, Ispartalı Âşık Seyrânî, Âşık Lütfi başlıcalarıdır. Oyunlar ve türküleri: Isparta, halk müziği ve oyunlar bakımından da zengindir. Bunların kaynağı Orta Asya'dan gelen Oğuz boylarıdır. Oyunlarda zeybek ön sırayı alır. Oyun ve türküler, Afyon ve Denizli'ye benzer. Samah, teke oyunları ve okşama başlıca oyunlardır. Oyunları kadın ve erkek ayrı ayrı oynarlar. Oyunların bâzıları kıvrak bâzıları içlidir. Isparta türküleri bol ve meşhurdur.

Eğitim: Isparta ili eğitim bakımından ön sıralarda yer alan bir ilimizdir. Okur-yazar nisbeti % 95'tir. Okulsuz köyü yoktur. İlde 41 anaokulu, 329 ilkokul, 68 ortaokul, 14 meslekî ve teknik orta okul, 15 lise, 24 meslekî ve teknik lise ve iki yıllık Eğitim Enstitüsü vardır. Son olarak Süleyman Demirel Üniversitesi kuruldu ve faaliyete geçti (1992).

Yetişen meşhurlar: Halil Hâmid Paşa (1736-1786), Eğirdir'de Pîrî Halîfe Hamîdî ve Burhâneddîn Eğridirî, Kemankeş Ali Paşa (1624) ve Seyyid Ali Paşa (1826) Osmanlı sadrâzamlarındandır. Süleymân Demirel son zamanların başbakanlarındandır.

İlçeleri

Isparta'nın biri merkez olmak üzere on iki ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 133.061 olup, 112.117'si ilçe merkezinde, 20.944'ü köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları genelde düzdür. Doğusunda Davras Dağı, güney batısında Akdağ, orta kesiminde ise Isparta Ovası yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır.Gülcülük ve gülyağcılık yaygındır. Bağcılık gelişmiştir. Yüksek kesimlerde hayvancılık yapılır. İplik Fabrikası, Sümerbank Halı Fabrikası, Çimento Fabrikası un fabrikaları başlıca sanayi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi Akdağ'ın kuzey eteklerinde kurulmuştur. İzmir-Aydın-Eğirdir demiryoluna Bozanönü istasyonunda ayrılan bir hatla bağlanır. Mimârî bakımdan modern bir şehir olan Isparta Anadolu'nun hızla gelişen illerindendir.

Aksu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 9591 olup, 2921'i ilçe merkezinde. 6670'i köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları orta yükseklikteki engebeli alanlardan meydana gelmiştir. Doğusunda Dedegül Dağları yer alır. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri buğday, patates ve soğandır. Yüksek kesimlerde hayvancılık yapılır. Evlerde halı ve kilim dokumacılığı yaygındır. İlçe merkezi, Dedegöl Dağları eteklerinde kurulmuştur. Eğirdir'e bağlı bucak iken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu.

Atabey: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 7561 olup, 5010'u ilçe merkezinde 2551'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 5 köyü vardır.Yüzölçümü 202 km2 olup, nüfus yoğunluğu 37'dir.

İlçe topraklarının kuzey ve batısında Barla Dağı güneyinde Bazonönü Ovası yer alır. Barla Dağının güneyinde zengin çayırlarla kaplı 1000-1500 m yükseklikte platolar vardır.

Ekonomisi gül yetiştiriciliği ve gülyağcılığına dayanır. El tezgahlarında yapılan Halıcılık önde gelen geçim kaynağıdır. İplik fabrikası başlıca sanayi kuruluşudur. İlçe merkezi denizden 1000 m yükseklikte Barla Dağı eteklerinde kurulmuştur. Eski adı Agros'tur. Tarihi çok eskilere dayanır. Güney batısında Antik Seleukei Sidara şehri kalıntıları vardır. 1921'de Büyük Millet Meclisi kararıyla Atabey ismini aldı. İlçe belediyesi 1910'da kurulmuştur.

Eğirdir: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 41.266 olup, 15.828'i ilçe merkezinde. 25.438'i köylerde yaşamaktadır.Merkez bucağına bağlı 23, Kocapınar bucağına bağlı 2 köyü vardır. İlçe topraklarını Eğirdir Gölü ile bu gölü Isparta Ovasından ayıran dağlardan meydana gelir. Kuzeybatısında Barla Dağı, batısında Davras Dağı, doğusunda Dedegül Dağı yer alır. Eğirdir Gölünün büyük bölümü ile Kovada Gölü ilçe sınırları içinde kalır. Başlıca düzlükler göle dökülen dere vâdilerinde yer alır.

Ekonomisi tarım, hayvancılık ve balıkçılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri buğday, patates, ve soğan olup, ayrıca az miktarda arpa, şekerpancarı, fasulye ve nohut yetiştirilir.Göl çevresinde sulanabilen arazide sebze ve meyvecilik yapılır. En çok elma üretilir. Yaylalarda ise ençok koyun ve kılkeçisi, köylerde ise daha çok sığır beslenir. Gölde tatlı su balıkçılığı yapılır. Kerevit, sazan ve sudak başlıca av ürünleridir. Kerevit yurt dışına ihraç edilir. Halı atölyeleri başlıca küçük sanâyi kuruluşlarıdır. Evlerde de halı ve kilim dokumacılığı yapılır.

İlçe merkezi Eğirdir Gölünün güney kıyısında göle doğru uzanan Kaleburnu Yarımadası üzerinde kurulmuştur. Isparta-Konya karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 36 km mesafededir. Isparta'dan ilçe istasyonuna kadar gelen bir demiryolu vardır. Hamidoğulları Beyliğine başşehirlik yapmıştır. İlçede ülke çapında hizmet veren Kemik Hastalıkları Hastânesi ve Süleyman Demirel Üniversitesine bağlı, Su Ürünleri Yüksek Okulu vardır.

Gelendost: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 22.739 olup 7338'i ilçe merkezinde, 15.401'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 13 köyü vardır. Yüzölçümü 624 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 36'dır.İlçe topraklarının kuzeyinde Kirişli Dağı, güneyinde Dedegül Dağı ve bu dağların ortasında Gelendost Ovası yer alır. Eğirdir Gölünün bir bölümü ilçe sınırları içinde kalır. Ovayı Doğanoğlu (Yalvaç) Deresi sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, nohut, haşhaş ve şekerpancarıdır. Bağcılık ve elma yetiştiriciliği yaygın olarak yapılır. Hayvancılık ikinci derecede geçim kaynağıdır. En çok koyun ve kılkeçisi beslenir. Ev tezgahlarında halı dokumacılığı yapılır.

İlçe merkezi, Eğirdir Gölünün doğu kıyısında bir ova kenarında kurulmuştur.Isparta-Konya karayolu ilçenin güneydoğu kıyısından geçer.İl merkezine 81 km mesafededir. Denizden 940 m yüksekliktedir. 1952'de ilçe olanGelendost'un belediyesi 1951'de kurulmuştur.

Gönen: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 11.103 olup, 6053'ü ilçe merkezinde, 5050'si köylerde yaşamaktadır.İlçe toprakları orta yükseklikteki düzlük alanlardan meydana gelir.Isparta Ovasının bir kısmı ilçe sınırlarında kalır. Ekonomisi tarıma dayalıdır.Gül yetiştiriciliği ve gül yağcılık yaygındır. Yüksek kesimlerde hayvancılık yapılır. Ev tezgahlarında halı dokunur. Merkez ilçeye bağlı belediyelik bir kaza iken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Keçiborlu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 19.766 olup, 8955'i ilçe merkezinde 10.811'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 15 köyü vardır. Yüzölçümü 565 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 35'dir. İlçe toprakları orta yükseklikte engebeli araziden meydana gelir. Kuzeydoğusunda Karakuş Dağı, güneybatısında Söğüt Dağı, doğusunda Kapı Dağı yer alır. Bu dağların ortasında bir plato vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, arpa, buğday ve elma olup, ayrıca az miktarda soğan, patates, armut ve haşhaş yetiştirilir. Bağcılık ve gülcülük yaygındır. Hayvancılık ikinci derecede gelir kaynağı olup, canlı hayvan ticaretine yöneliktir. Ev tezgahlarında halı dokumacılığı yapılır. İlçe topraklarındaki kükürt yatakları Etibank tarafından işletilir.

İlçe merkezi Keçiborlu Deresi Vâdisinde kurulmuştur. İstanbul-Antalya ve Eğirdir-Isparta-İzmir demiryolu ilçeden geçer. İl merkezine 40 km mesafededir. Denizden yüksekliği 1040 metredir. İlçe belediyesi 1902'de kurulmuştur.

Senirkent: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 24.388 olup, 10.738'i ilçe merkezinde, 13.650'si köylerde yaşamaktadır.Merkez bucağına bağlı 8 köyü vardır. Yüzölçümü 600 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 41'dir.İlçe toprakları kuzey ve güneyden dağlarla çevrilmiş bir alanda yer alır. Güneyinde Barla ve Kapı Dağları, kuzeyinde Karakuş Dağları ile bu dağların ortasında Senirkent Ovası yer alır. Eğirdir Gölünün bir bölümü ilçe sınırları içinde kalır. Ovayı Gençali Deresi sular.

Ekonomisi tarım ve dokumacılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, arpa, elma, üzüm, buğday ve soğan olup, ayrıca az miktarda patates, baklagiller ve armut yetiştirilir. El tezgahlarında halıcılık yaygın olarak yapılır.Salça fabrikası başlıca sanayi kuruluşudur.

İlçe merkezi Hoyran Gölüne (Eğirdir Gölünün kuzey parçası) açılan bir ovanın batı kenarında kurulmuştur. Denizden yüksekliği 1040 metredir. İl merkezine 72 km mesafededir. Fazla gelişmemiş olan Senirkent 1952'de İlçe olmuştur.İlçe belediyesi 1886'da kurulmuştur.

Sütçüler: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 21.957 olup, 4062'si ilçe merkezinde, 17.895'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 20, Kasımlar bucağına bağlı 8 köyü vardır. Yüzölçümü 1288 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 17'dir. İlçe toprakları engebeli alanlardan meydana gelir. Doğusunda Dedegül Dağı, orta ve güneyinde Kuyucak Dağı yer alır. Dağların yüksek kesimlerinde hayvancılık açısından önemli yaylalar vardır. Dağlar meşe, köknar, kızılçam, karaçam, sedir ve ardıç ormanları ile kaplıdır.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Ekime müsait toprakları azdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve elmadır. Ev tezgahlarında halı dokumacılığı yapılır. İlçe merkezi, Aksu Çayına karışan bir dere vâdisinde yamaçlara kurulmuştur. Denizden yüksekliği 1000 metredir. Önemli yollardan, uzak olduğundan gelişmemiş, küçük bir yerleşim merkezidir. Eski ismi Cebel'dir. İl merkezine 102 km mesafededir. Belediyesi 1938'de kurulmuştur.

Şarkikaraağaç: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 38.993 olup, 12.253'ü ilçe merkezinde 26.740'ı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 27 köyü vardır. İlçe toprakları genelde dağlıktır.Kuzey ve kuzeydoğusunda Sultan Dağları, güneyinde Dedegül Dağı, batısında Anamas Dağı ve bu dağların ortasında Şarkikaraağaç Ovası yer alır.Ovayı Eğri Çayı sular. Beyşehir Gölünün bir bölümü ilçe sınırları içinde kalır. Dağlarda köknar, sedir, karaçam ve ardıç ormanları vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, üzüm, buğday, elma, arpa, patates, haşhaş, nohut, soğan, fasulye ve armuttur. Hayvancılık gelişmiş olup, genelde sığır ve koyun beslenir. Ev tezgahlarında dokumacılık yapılır.Yem, barit, tuğla, kiremit fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

Uluborlu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 11.970 olup, 10.072'si ilçe merkezinde, 1898'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 4 köyü vardır.Yüzölçümü 322 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 37'dir. İlçe toprakları üç tarafı dağlarla çevrili bir alanda yer alır. Kuzey ve batısını Karakuş dağları, güneyini ise Kapıdağ engebelendirir. Dağlardan kaynaklanan suları Gençali Deresi toplar. Senirkent Ovasının bir bölümü ilçe sınırları içinde kalır.

Ekonomisi tarım ve dokumacılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri arpa ve buğday olup, ayrıca az miktarda elma, üzüm, nohut, patates, armut ve soğan yetiştirilir. Süt üretimi gayesiyle sığır besiciliği yapılır. Ev tezgahlarında halı dokumacılığı yaygındır. İlçe topraklarında kireçtaşı yatakları vardır.

İlçe merkezi, Kapıdağ eteklerinde düz bir alanda kurulmuştur. Tarihi çok eski devirlere kadar uzanmaktadır. Konya'yı Yalvaç üzerinden Denizli'ye bağlayan karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 69 km mesâfededir. Belediyesi 1864'te kurulmuştur.

Yalvaç: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 85.053 olup, 28.028'i ilçe merkezinde, 57.025'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 21, Bağkonak bucağına bağlı 9 köyü vardır. Yüzölçümü 1415 km^2, olup nüfus yoğunluğu 60'tır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Kuzeyinde Karakuş Dağları ve Sultandağları, güneyinde Güllüce Dağı, güneybatısında Kirişli Dağı yer alır. Dağların iç kesiminde orta yükseklikte düzlükler vardır. Dağlardan kaynaklanan suları Hoyran ve Yalvaç dereleri toplar.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri elma, buğday, üzüm, arpa, şekerpancarı, patates, armut, soğan ve haşhaştır. Hayvancılık gelişmiştir. Koyun ve sığır besiciliğinin yanında az miktarda Ankara keçisi de beslenir. Tuğla, kiremit fabrikaları ve tabakâneler başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi Eğirdir Gölü havzasının kuzeydoğusunda Sultan Dağlarının eteklerinde kurulmuştur. Deniz'den yüksekliği 1160 metredir. Akşehir'i Senirkent üzerinden Denizli ve Isparta'ya bağlayan karayolu ilçeden geçer. Târihi çok eski devirlere dayanan bir yerleşim merkezidir. İsmini Oğuz Beylerinden Sakız ve Emir boyuna mensup Yalvaç Beyden almıştır. İlçe belediyesi 1864'te kurulmuştur.

Yenişarbademli: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 7323 olup, 6199'u ilçe merkezinde 1124'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 2 köyü vardır.İlçe toprakları dağlıktır. Batısında Dedegül Dağları yer alır. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Evlerde halı dokumacılığı yaygındır. İlçe merkezi Dedegül Dağları eteklerinde kurulmuştur. Şarkikaraağaç'a bağlı bir bucak iken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Isparta ili, tabiî güzellikleri, târihî zenginlikleri, ulaşım kolaylığı, gül ve kiraz bahçeleri, gölleri, balık ve av hayvanları ve meşhur halıları ile turistik bir şehrimizdir.

Târihi yerleri: Isparta'da Selçuklu ve Osmanlı devrine âit târihî eserler eski devirlere âit kalıntılar vardır.

Hızırbey Câmii: 1312'de Hamidoğullarından Hızır Bey yaptırmıştır. Keçeci Mahallesinde bulunan câmi, 1889 zelzelesinde yıkılmış, daha sonra tekrar yaptırılmıştır.

Kutlu Bey Câmii: 1415'te Hamidoğullarının Isparta Subaşısı Kutlu Bey tarafından yaptırılmıştır. Çarşı içinde olan câmi, 1914 zelzelesinde yıkılmış daha sonra yaptırılmıştır.

İplik Câmii: 1550'de Isparta eşrafından Hacı Abdi Ağa tarafından yaptırılmıştır. Hacı Abdi Ağa Câmii olarak da bilinir. İplik Pazarı semtindedir. 1781'de sadrâzam Halil Hamid Paşa tâmir ettirmiş ve câminin yanına bir kütüphâne yaptırmıştır.Kütüphânede nâdir yazma eserler ve 14 bin cilt eser vardır. 1914 zelzelesinde büyük hasar görmüş olup, 1917'de yeniden ve iki katlı olarak yapılmıştır.

Firdevs Bey Câmii: 1561'de Isparta vâlisi Firdevs Bey tarafından yaptırılmıştır. 1914 zelzelesinde zarar görmeyen câmilerden biridir. Mîmâr Sinân tarafından inşâ edildiği için Mîmâr Sinân Câmii olarak da bilinir. 1783'te sadrâzam Halil Hamid Paşa tâmir ettirmiştir.

Atabey Ertokuş Medresesi: Atabey ilçesindedir. 1224'te Mübârizüddîn Ertokuş yaptırmıştır. 1964'te tâmir ettirilen medresenin yanında Gâzi Ertokuş'un türbesi vardır.

Dündar Bey Medresesi: Eğirdir ilçesindedir. 1119'da Kılıçarslan tarafından yaptırılmıştır. 30 oda, 1 mescid, 2 dershâne ve hamam vardır. Nakışlı ve süslü mermer taştan yapılmıştır.Türk mîmârlık ve süsleme sanatının eşsiz şâheserlerindendir. İki katlı olan medreseden günümüze sâdece bir katı kalmıştır.

Ertokuş Han: Eğirdir-Konya karayolu üzerindedir. 1223'te Ertokuş Bey tarafından yaptırılmıştır. Eğirdir Gölü kıyısındadır.

Firdevs Bey Bedesteni: 1561'de Firdevs Bey Câmiine gelir getirmek için yapılmıştır. 1967'de tâmir gören bedesten kapalı çarşı olarak kullanılmaktadır.

Eğirdir Kalesi: Üç tarafı göl sularıyla çevrili kasaba karadan surlarla çevrilidir.İç ve dış olmak üzere iki bölümden meydana gelmiştir. Kale yıkık vaziyettedir. İç kalenin 10-15 metrelik kısmı sağlamdır.

Uluborlu Kalesi: Kapıdağ'ın yamacında yapılmıştır. Doğusu çok dik ve sarptır.İç ve dış kaleden meydana gelmiştir.Ne zaman ve kimin tarafından yapıldığı belli değildir.

Mesîre Yerleri: Isparta, tabiî güzellikler bakımından oldukça zengin bir ildir.

Gölcük: İl merkezinin güneybatısında Hisartepe'de yer alan ve çevresi ağaçlarla kaplı krater gölü olup, il merkezine 13 km uzaklıktadır.

Eğirdir Gölü: Türkiye'nin Abant'tan sonra en güzel göllerinden biridir. Isparta'nın orta kısmında, dağlar arasında ormanlık bir sahada yer alır. Göl suları temiz ve durudur.

Kovada Gölü Parkı: Gölün etrâfı fevkalâde güzel manzaralıdır. Göl çevresi millî park îlân edilmiş olup, çınar, meşe ve kızılçam ağaçları ile doludur. Gölde irili ufaklı adacıklar vardır.

Çamyolu: Eğirdir-Sütçüler karayolu üzerinde Davraz Dağı eteklerinde çam ormanlarıyla kaplı, bol ve lezzetli suları bulunan bir piknik yeridir.

Kuyucak: Keçiborlu-Senirkent karayolu üzerinde dinlenme yeridir.

Kızıldağ Millî Parkı: Şarkikaraağaç ilçesindedir. Ormanlık bir sahadır. Kızıldağ ile Beyşehir Gölü arasında erozyonla aşınarak değişik arâzi şekilleri meydana gelmiştir.

İçmeler ve kaplıcalar: Isparta şifâlı sular bakımından çok zengin bir il değildir. Bilinen içmeler ve kaplıcaları şunlardır:

Sinap (Sav) Suyu: İl merkezine 8 km uzaklıkta Sav köyü yakınlarındadır. İçme olarak kullanılır.

Değirmendere İçmesi: Keçiborlu'ya 2 km uzaklıkta Değirmendere köyü yakınlarındadır. Mîde hastalıklarına iyi geldiği söyleniyorsa da, suda bulunan serbest kükürt asidi yüzünden içilmemesi tavsiye edilmektedir.

Tota İçmesi: Isparta-Eğirdir yolu üzerinde Tota ormanları içindedir. Mîde ve barsak hastalıklarına iyi gelmektedir.

Kükürtlü Kaynar Suyu: Keçiborlu'ya 4 km uzaklıktadır. Banyo ve çamur kürleri cilt hastalıkları

tedâvisinde faydalıdır.

ISPARTALILAR;

mîlâttan önceki yüzyıllarda Yunanistan'da kurulan şehir devletlerinden biri. Isparta, Peloponnes'in güneyinde etrafı dağlarla çevrili Evrotas Vâdisinde bulunan tipik bir Dor şehridir. Dorların bu bölgede yerleşmesiyle üç sınıf halk ortaya çıkmıştır: Isparta topraklarını aralarında paylaşmak sûretiyle Isparta şehrinde yaşayan Dorlara, Ispartalılar adı verildi. Isparta'nın dağlık mevkilerinde ve köylerde yaşıyan hür fakat siyâsî ve askerî bakımdan tamâmen Ispartalılara bağlı köylüler ve işçilerden meydana gelen Periokler. Üçüncüsü ise Ispartalıların toprağa bağlamış oldukları Helotlar idi. Ispartalılar yerli halktan pek az oldukları için, toplu bir halde yaşıyorlardı. Helotların çalışması sâyesinde kendileri iş görmezlerdi.

Ispartalılar kuvvetli ve disiplinli orduları ile komşularının zararına olarak yeni topraklar elde ettiler. Batı taraflarındaki Meserya üzerine seferler düzenlediler. Ele geçirdikleri topraklar üzerinde yaşayan yerli halkı Helot (esir) yaptılar. Bu başarılardan sonra Isparta, Yunanistan'ın en kuvvetli devleti hâline geldi. Komşu şehir devletleriyle ittifak ederek Peloponnes birliğini kurmayı başardılar.

M.Ö. 430 yılında başlayan ve Helen Birliği devletleriyle, Attik Delos Deniz Birliği devletleri arasında geçen Peloponnes savaşlarından üstün olarak çıkan Isparta, Yunan şehir devletlerini tamâmiyle emri altına aldı. Atina'nın dahi iç işlerine karışmaya başladı. Kuvvetli donanmaları sâyesinde deniz hakimiyetine de sâhiptiler. Isparta'nın bu başarısında kurnaz bir komutan ve diplomat olan Lisandros'un payı büyüktü. Bu sırada Anadolu'da da Pers istilâsı baş göstermişti. İyon şehirleri Perslere karşı Isparta'dan yardım istediler. Kendilerini bütün Yunan dünyâsının hâmisi sayan Ispartalılar, Anadolu'ya büyük bir ordu gönderdiler. Ancak bu sırada bir kısım Yunan şehirlerinin ayaklanması üzerine ordu geri çağrıldı. Ispartalılar isyan eden şehir devletlerini yeniden itâat altına aldılarsa da, donanmaları Atina'ya yenildi. Denizdeki hâkimiyetlerini kaybettiler. Bu sırada Yunan şehir devletlerinden Tebai, son derece kuvvetli bir hâle gelmişti. Pelopidas adlı komutan, Boitya şehirlerini hâkimiyeti altına aldı. Aynı zamanda Ispartalılar da Boitya'ya girmişti. İki ordu arasında meydana gelen savaşta Ispartalılar bozguna uğradı (M.Ö. 370). Bu zaferden sonra Tebaililer, Orta Yunanistan şehirlerinin bir çoğunu ellerine geçirdiler. Pelaponnes üzerine seferler yaparak, Ispartalılar'a ağır darbeler indirdiler ve onların bir daha toparlanmasına imkân vermediler.

Ispartalıların başında kral bulunuyordu. Kral aynı zamanda ordularının da komutanıydı. Barış zamanında idarî, askerî ve adlî işlere bakardı.Kralların yanında altmış yaşını doldurmuş ihtiyarlardan meydana gelen ve Gerusia denilen bir danışma meclisi vardı. Otuz kadar üyesi bulunan bu meclis, kanun yapma yetkisine sahipti. Gerusia'nın yaptığı kanun tasarılarını krallar kabul veya reddederlerdi.

Isparta'da sosyal hayat çok değişikti. Devlet bütün halkın hareketlerini gözönünde bulundurmaktaydı. Yeni doğan çocuklar muâyene ettirilir, sağlam iseler annesine verilir, değilse ölüme terk edilirdi. Bütün işleri Helotlar gördüğü için, Ispartalı erkekler, askerlikten başka bir iş görmezlerdi ve yasaktı. Onlar için en büyük şeref savaş meydanında ölmekti. Isparta kadınları da, erkekleri gibi cesûr ve fedâkârdılar.

ISTAKOZ (Astacus);

Alm. *Hummer (m),* **Fr.** *Homard (m),* **İng.** *Lobster.* **Familyası:** Homaridae (Denizıstakozları), Astacidae (Tatlı su ıstakozları). **Yaşadığı yerler:** Deniz ve tatlı su diplerinde yaşar. Kışın derinlere iner veya kazdığı dehlizlerde barınır. Amerikan ıstakozu, kış uykusuna yatan yılanların yuvalarına girerek onları yer ve burada barınır. **Özellikleri:** Vücutları sert kitin bir kabukla örtülüdür. Beş çift bacağından ilk çifti gelişmiş kıskaç hâlindedir. Solungaç solunumu yapar. Etçil bir eklembacaklıdır. **Ömrü:** 30 yıl kadardır. **Çeşitleri:** Tatlı su ıstakozu (Astacus fluviatilis), Avrupa ıstakozu (Humarus vulgaris), Amerikan ıstakozu(H. americanus), Norveç ıstakozu(Nephrops norvegicus) en çok bilinenleridir.

Kabuklular (Crustacea) sınıfının onayaklılar (Dekapoda) takımından, tatlı suların çamurlu zeminlerinde veya denizlerin yosunlu kayalık diplerinde yaşayan bâzı eklembacaklıların genel adı. Vücutları kitinden yapılmış kireçli sert bir kabukla örtülüdür. Dış iskelet ödevini gören bu kabuk yeşil mavi renkli ve sarı lekelidir. Sıcak suda haşlandıkları zaman kırmızı renk alırlar. Baş ve gövdeleri kaynaşmış olup "karapaks" denen bir plak ile örtülüdür. Karın kısmı altı adet hareketli halkadan meydana gelir. Son halka yelpaze şeklinde parçalı "telson" denen bir kuyrukla son bulur. Istakozlarda göğüs bölgesinden çıkan beş çift bacak bulunur. Birinci çift bacaklar gelişmiş kuvvetli kıskaçlarla sona erer. Avlarını bu kıskaçlarla yakalarlar. Denizdeki erkek ıstakozların kıskaçları dişilerinkinden daha büyüktür. Kıskaçın biri diğerinden daha gelişmiştir. Istakoz; kurt, balık, salyangoz, midye, yengeç ve kokuşmuş etlerle beslenir. Avlarını büyük kıskacıyla yakalayarak ezer, küçük kıskacıyla da etlerini kemiklerinden ayırarak yer. Bu hayvanların midelerinde kitinden meydana gelen dişler bulunur. Öğütücü midelerinin ikisi altta, biri üstte olan kitin dişleri birbirine sürterek besinlerini öğütürler.

Kayaların üstünde ayaklarıyla yürür veya kuyruklarını hızla çarparak geri geri yüzerler. Bacaklarının göğüsle birleştiği yerde bulunan solungaçlarıyla solurlar. Başlarının üzerinde hareketli iki çift anten bulunur. Birinci çift antenler küçük ve ikişer kamçılıdır. İkinci çift antenler gelişmiş olup, tek kamçılıdır. Gelişmiş olan gözleri sap adı verilen iki çıkıntı üzerinde yer alır. Istakozlar daha çok gece faaliyet gösteren ürkek hayvanlardır. Birbiriyle döğüşürken kopan kolları yeniden çıkar. Tatlı su ıstakozu, dibi çamurlu sularda yaşar. Gündüz su altındaki sığınaklarında gizlenir. Gece aktiflik gösterir. Deniz ıstakozlarından daha küçüktür. Boyu 10-12 cm kadardır. Kerevit veya kerevides olarak da bilinir. Istakoza benzeyen "langust"lar güçlü ve iri kıskaçlardan yoksundur. Buna karşılık antenleri son derece gelişmiştir. Tehlike anında antenlerini kamçı gibi kullanır. Kabuğunda da sivri dikensi çıkıntılar bulunur. Akdeniz'de bol rastlanır.

Istakozlar yumurtlayarak ürerler. Her dişi 12.000-40.000 kadar yumurta yumurtlar. Yumurtalar açılıncaya kadar karın ayakları arasında taşınır. Tatlı su ıstakozlarının yumurtaları 6 ayda, deniz ıstakozlarının 11-12 ay zarfında açılır. Çıkan yavrular ana karnına yapışarak taşınırlar. Küçük, saydam ve iyi yüzücüdürler. 2-3 yıl içinde erginleşir ve 30 yıl kadar yaşarlar. Her kabuk değiştirmede bir miktar uzarlar. "Istakoz sepeti"denen tuzaklarla avlanır. Beyaz balık ağlarına da takılır. Türkiye denizlerinde yaşayanlar 30-40 cm boyundadır. Yurdumuzda yakalanan ıstakozlar daha çok ihraç edilir.

ISTRANCALAR;

Trakya'nın kuzeydoğusunda bulunan ve yüksekliği fazla olmayan bir dağ silsilesi. Yıldız Dağları adı da verilir.

Kuzeyinde Rezue Deresi, doğusunda Karadeniz, güneyinde ve batısında Ergene Ovası bulunur. Binkılıç-Kofçaz hattı sırt olup, doğuya ve güneye doğru yamaçlar halinde iner. Binkılıç bölgesinde dar olan Istrancalar, Bulgaristan'a yaklaştıkça genişler. Kofçaz-Binkılıç hattında dağın uzunluğu 120 km'dir. Bulgaristan sınırına yakın bölgelerde genişliği 100 km''ye ulaşır. Istranca Dağları yüksekliği az olan dağlar olup, en yüksek noktası Büyük Mahya olup (1031 m) ortalama yüksekliği ise 400 m'dir. Dağ bir yayla görünümündedir.

Dağın, Karadeniz'e bakan yamaçları daha dik, gür ormanlarla kaplı ve bol yağış almaktadır. Yağış alan bölgeler çok gür çam ve gürgen ormanları ile kaplıdır. Güney yamaçları daha az meyilli, bahçeler ve bağlarla kaplıdır. Bölgede Akdeniz iklimi hüküm sürer. Dağın büyük bir bölümü ormancılık ve tarım maksatlarıyla kullanılmaktadır.

IŞGIN (Rheum ribes);

Alm. *Rhabarber,* **Fr.** *rhubarbe (f).* **İng.** *rhubarb.* **Familyası:** Kuzukulağıgiller (Polygonaceae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Orta ve Doğu Anadolu ile Akdeniz bölgesi.

Mayıs-haziran aylarında çiçek açan, 100-150 cm boyunda, çok yıllık, otsu bir dağ bitkisi. Yapraklar bitkinin taban kısmında toplanmışlardır. Yaprak, kalp veya böbrek şeklinde, 30-60 mm ebadında, kenarları dişli, damarlar alt yüzden dışarı doğru çıkıktır. Çiçekleri geniş bir bileşik salkım durumunda toplanmıştır. Çanak yaprakları 6 parçalıdır. Meyveleri 10-15 mm uzunluğunda, kırmızımtrak renkli ve kanatlıdır. Toprak altında etli bir rizomu bulunmaktadır.

Kullanıldığı yerler: Tâze sürgün ve yaprakları sebze olarak yenir. Kökleri ise kabız edici özelliktedir.

IŞIK;

Alm. *Licht (n),* **Fr.** *lumière (f),* **İng.** *light.* Çevremizdeki cisimleri görmemize ve renkleri ayırd etmemize yarayan enerji şekli.

Işığın yapısı: Işığın ilk teorileri metafizik fikirlerin tesiri altında o kadar kalmıştı ki, ışığı anlamada bu fikirler herhangi bir fayda getirmemiştir. On yedinci yüzyılda Avrupa'da genel kanaat, ışık kaynağından göze bir şey taşındığı veya yayıldığı şeklindeydi. Bu tür düşünce tarzı iki farklı fikrin meydana gelmesine sebeb oldu. Bunlardan birincisi; "Işık, doğru boyunca çok hızlı hareket eden küçük zerreciklerden ibarettir." şeklindeydi. Bunu destekleyen en yaygın gözlem, ışığın önüne konan cisimlerin gölgelerinin meydana gelmesiydi. İkinci hipotez ise, ışığı bir dalga şeklinde kabul etmekteydi. Bunu destekleyen gözlem ise, birbirlerini kesen iki ışık hüzmesinin birbirlerinden etkilenmemeleriydi. Bu hipoteze göre ışık eğer maddeciklerden (zerreciklerden) ibaret olsaydı, söz konusu iki ışık hüzmesinin birbirinden etkilenmeme hâlinin mümkün olmayacağı düşünülmekteydi. Ancak bu ilk fikirler, uygun matematik metodlarının ve deney tekniklerinin eksik olması sebebiyle ilerleme gösterememiştir.

Isaac Newton (1642-1727) beyaz güneş ışığının kırmızıdan mora kadar tam bir renkler grubundan ibâret olduğunu göstermiştir. Bu konuda Newton'dan çok önceleri, İslâm âleminin yetiştirdiği fen

âlimlerinden İbn-i Heysem (965-1051)de çalışmalar yapmıştır. Hattâ ekseri ilim adamları onun modern anlamdaki geometrik optiğin kurucusu olduğunu, ışığın yansıma ve kırılma kânunlarını ilk defâ bulduğunu kabul etmektedirler. Newton, ışığın kırılmasını, daha yoğun bir ortama girerken ışığı meydana getiren parçacıkların hızının arttığı şeklinde açıklamıştır. Ayrıca, ışığın, saydam ortamların yüzeyinden kısmen yansıyıp kısmen de kırılmasını, ışık tâneciklerinin zamanla periyodik olarak değişen bir özelliği olduğunu kabul ederek açıklamaya çalıştı. Kendi adı verilen ve bir girişim olayı olan Newton halkalarını ilk defa bulduysa da, bunların dalga teorisindeki önemini fark edememiştir. Newton'un bu tanecik teorisi ışığın bir engele rastlayınca kırınıma (difraksiyon) uğraması ve benzer olayları açıklamaktan uzak kalmıştır.

Newton ile aynı devrede yaşayan Christian Huygens (1629-1695) yaptığı çalışmalarıyla, dalga teorisini kabul edilen seviyeye getirmiştir. Huygens prensibi olarak isimlendirilen basit bir ilkenin kabulü ile yansımayı, kırılmayı ve tam yansımayı açıklamak mümkündü. Kendisi aynı zamanda çifte kırılmayı incelemiş ve bu olayı doğru bir şekilde açıklamak için ilk temeli atmıştır. Huygens'in ışığın kırılmasını açıklamasında, ışık hızının yoğun ortamda havadakine göre daha az olduğunu kabul etmek gerekiyordu. (Bkz. Huygens, Christian).

Optik ilmi, 19. yüzyıla kadar önemli bir ilerleme kaydetmemişti. 1801'de Thomas Yougn aynı bir yüzeye düşen ışık ışınlarının birbirlerini yok edebilip, karanlık bölgeler meydana getirebileceğini göstermiştir. Bu ise dalga teorisini desteklemekteydi. Çünkü iki parçacık akışının birbirlerini yok edebileceği mümkün görülmemekteydi. Young, ışık dalgalarının titreşimlerinin birbirine ve hareket doğrultusuna dik olduğunu öne sürmüştür. Bu şekilde ışığın polarizasyonunu açıklamaya çalışmıştır.

Augustin Fresnel'in de çalışmalarıyla dalga teorisi daha çok rağbet gördü. Kendisi ayrıca ışık hızının yoğun ortamlarda daha düşük olduğunu deneysel olarak göstermiştir.

Bu arada elektrik ve manyetizma konusunda da ilerleme kaydedilerek ikisini bir teoride toplama çalışmaları ilerlemiştir. 1864'te bir İngiliz fizikçisi olan James Clerk Maxwell, yeni bir teori ortaya atarak, elektrik ve manyetik olaylarını beraberce açıkladı. Tamâmen teorik yolla, bir elektrik devresinin bazı durumlarda enine dalgaları uzaya yayacağını ortaya koydu. Buraya kadar Maxwell'in teorisinin ışıkla, doğrudan bir ilgisi yoktur. Ancak, ışığın ölçülen hızının, sâdece manyetik ve elektrik ölçülerden elde edilen teorik elektromanyetik dalgalarının hızı ile aynı olduğu bulundu. Yaklaşık yirmi yıl sonra Heinrich Hertz, elektromanyetik dalgalar üzerine yaptığı deneylerden, bunların ışık dalgaları ile aynı özelliğe, fakat buna karşılık daha büyük dalga boylarına sâhib olduklarını gösterdi. Bunlar ve diğer bir çok fizikçiler ışığın bir elektromanyetik radyasyon olduğunu ortaya koydu.

Dalga olarak ışık: Işığın dalga şeklindeki yapısı gözlendikten sonra, sorular dalganın ne olduğu konusuna yöneldi. Bütün mekanik dalga hareketleri, bir ortamın düzenli periyodik titreşimini gerektirdiğinden, ışığın boşlukta da yayılması için maddî bir ortamın bulunması gerektiği sonucuna vardılar. Böylece tamâmen tasavvur olan Ether'invarlığını kabul ettiler. Kabullere göre Ether, bütün uzayı doldurmakta ve elektromanyetik dalga yayılışını mümkün kılmaktaydı.

Diğer tür dalga hareketleri ile ışığınki kıyaslanarak, dünyânın Ether içindeki hareketinin, hareket yönünde ve ona dik yönde ışığın hızını değiştireceği sonucu ortaya kondu. Ancak 1887'de yapılan hassas deneyler böyle bir farklılığın olmadığını ve ışığın her yöndeki hızının aynı olduğunu gösterdi. Bu elde edilen sonuç Albert Einstein'in "İzâfiyet Teorisi" (Rölativite Teorisi)nin doğmasına sebeb oldu.

Enerji parçacığı olarak ışık: Bu arada dalga teorisiyle açıklanamayan bazı olaylar ortaya çıktı. Atom fiziği ile ilişkili olan bu deneyler ise ışığın foton, (enerji yüklü parçacıklar) şeklinde yayıldığına işâret etmekteydi. Bu ise eski teoriye dönüşü gerektirmekteydi. Ancak, bu ikisi Kuantum Teorisi'yle bir araya getirilmiştir (Bkz. Kuantum). Kuantum Teorisi, dalga teorisinde değişiklik meydana getirmemekte, ışık yayılışında, dalga biçiminde olduğu halde, maddeyle olan karşılıklı ilişkilerinde enerji kuantası şeklinde davranmaktadır.

Işığın hızı: İlk ölçümler, ışığın hızının, sesinkinden çok fazla olduğunu ortaya koymakla kaldı. İlk başarılı ölçüm 1676'da Danimarkalı astronom Roemer tarafından yapılmıştır. Jüpiterin uydularının bazan yavaş ve bazan hızlı hareket ettiklerini gözlemiş ve bunun Dünyâ ile Jüpiter arasındaki mesâfenin değişmesinden olduğunu keşfetmişti. Bu kabullerle yaptığı hesaplar sonucu ışığın yaklaşık olarak dünyânın yörüngesinin çapı olan 300.000.000 km'yi 1000 sâniyede aldığını gözlemiştir. 1849'da A.H.L. Fizeau yaptığı deneyde ise, ışık sürekli açılıp kapanan bir delikten geçirilmekte ve uzak bir aynadan yansıtıldıktan sonra, tekrar eğer delik açık ise, ışık geçebilmekte, yoksa arada kalmaktadır. Fizeau, bir dişli çarkı çevirerek dişlerinin arasındaki aralıkları açılıp kapanan delik olarak kullanmıştır. Işık bir aradan geçip aynaya gitmekte ve aynadan yansıyıp geldiğinde, çarkın devri uygun olduğunda, müteakip aralıktan geri dönmektedir. Mesâfe ve çarkın dönme hızının bilinmesiyle ışık hızı hesaplanabilir. Fizeau, yaptığı hesaplar sonucunda ışığın hızını saniyede 313.300 km olarak ortaya

koymuştur.

1862'de J. B.L. Foucault, Fizeau'nun deney düzenini geliştirmiş, dönen dişli çark yerine dönen ayna kullanarak hızı, sâniyede 298.000 km olarak bulmuştur.

Daha sonra yapılan ölçümler ışığın, boşluktaki hızının 299.792 km/saniye olduğunu ortaya koymuştur. Işığın boşluktaki hızı, diğer bütün ortamlardaki hızlarından daha büyüktür. Bu hız, camdaki hızının 1,5-1,8 katı ve sudaki hızının 1,33 katı civârındadır.

Işık ve renk: Renk terimi iki anlamda kullanılır. Fizik bakımından dalgaların frekansları ve şiddetleriyle belirlenir. Fizyolojik bakımdan göze gelen bu dalgalar tarafından uyandırılan etkiye bağlıdır. Görünür ışınlar, yaklaşık olarak 4000-7000 Angstrom dalga boyları arasındaki ışınlardan meydana gelir. Bu ışınlar; kırmızı, turuncu, sarı, yeşil, mavi, lâcivert ve mordan hâsıl olan bir spektrum tayfı meydana getirirler. İnsan gözü en çok sarı-yeşil (5500 A°) ışığa duyarlıdır. Ultra-viole (morötesi) ışınları 4000 Angstromdan 3000 Angstroma kadar uzanır. Enfraruj (kızılötesi) ışınları 7000-15000 Angstrom arasında yer alır.

Güneş ışığı, yani beyaz ışık saydam bir prizmadan geçirilerek ekran üzerine düşürülürse, ekran üzerindeki ışığın beyaz olmadığı ve gökkuşağındaki yedi renge ayrıldığı görülür.

Beyaz ışığın prizmadan geçerken yedi değişik renge ayrılmasının sebebi, beyaz ışığı meydana getiren farklı dalga boylarındaki renklerin prizmadan geçerken değişik oranlarda kırılarak birbirlerinden ayrılmasıdır. Bundan da anlaşılacağı gibi beyaz ışık, tek bir renk değil, bir çok renklerin birleşmesinden meydana gelen bir renktir.

Işık kaynağı olmayan cisimlerin renkleri, üzerlerine düşen ışığın rengine bağlı olarak değişir. Bir cismin rengi, beyaz ışık içindeki renklerden geçirdiği veya yansıttığı renktir.

Renkler	**Yaklaşık Dalga Boyları**
Mor	3800-4400 A°
Lacivert	4400-4800 A°
Mavi	4800-5200 A°
Yeşil	5200-5600 A°
Sarı	5600-5900 A°
Turuncu	5900-6300 A°
Kırmızı	6300-7800 A°

Işık renk niteliği: Fotoğrafçılık alanında ışık kaynaklarını birbirinden ayıran özellik, sağladıkları ışık miktarı olduğu kadar, sağladıkları ışığın renk niteliği, kısacası verdikleri ışığın sarımsı veya mavimsi nitelikte olmasıdır.

Günümüzde fotoğrafçılıkta aydınlatma amacıyla tungsten fitili, elektrik lambaları, elektronik flaş, gün ışığı, lamba ışığı, neon ışınları vb. değişik ışık kaynakları kullanılmaktadır. Bu aydınlatma kaynaklarının her birinin sağladığı ışık, renk niteliği bakımından birbirinden farklıdır.

Görünür spektrumun kırmızı, yeşil ve mavi olmak üzere üç ana banda ayrıldığı göz önüne alınırsa bir ışık kaynağının verdiği ışığın renk niteliği kırmızı, yeşil ve mavi ışınların % oranlarıyla tanımlanabilir. Normal gün ışığında üç ana rengin eşit oranlarda bulunduğunu farz edersek, yaklaşık ve basit bir analiz bize şu değerleri verir:

Işık Kaynağı	**Mavi Işık**	**Yeşil Işık**	**Kırmızı Işık**
Gün ışığı	% 33	% 34	% 33
Berrak flaş lambası	% 26	% 34	% 40
Ptotoflood	% 21	% 34	% 45
Normal ev lambası	% 11	% 34	% 55

Renk ısı derecesi: Işık kaynaklarının renk niteliği, sağladıkları ışığın renk ısı derecesiyle tanımlanır. Renk ısı derecesi birimi Kelvin'dir (°K). Renk ısı derecesinin özellikle renkli fotoğrafta büyük önemi vardır. Renkli filmler ancak belirli renk ısı derecelerindeki ışık şartlarında konunun renklerini aynen tesbit etmek üzere hazırlanmıştır. Renk ısı derecesi farklı bir ışık altında elde edilecek görüntünün renk tonu, gerçek renk tonundan farklı olur.

İnsan gözünün farklı renk ısı derecelerine büyük bir uyum kâbiliyeti vardır. Beyazdan biraz farklı ışığı

beyaz ışık olarak kabul edebilir. Bir ışıktan diğerine geçme durumunda uyum çok kısa zamanda olur. Genellikle bilinç üstü bir etki uyandırmaz. Gündüz pencereden gün ışığı gelirken, elektrik lambasının turuncu bir ışık verdiği görülür. Aynı şekilde elektrik lambasıyla aydınlatılmış bir odadan aya bakıldığında, ay mâvimsi renkte görülür.

Gün ışığında kullanılmak üzere hazırlanmış renkli bir film, gün ve ay ışığını beyaz, tungsten elektrik lambası ışığını ise turuncu olarak tesbit eder. Bu tip film tugnsten lambası ışığında kullanılırsa beyaz olarak gördüğümüz cisimler, fotoğrafta turuncu renkte, diğer renkli cisimler de turunculaşmış olarak görülür. Renkli fotoğrafçılıkta bunu önlemenin iki yolu vardır; ya film, hazırlandığı ışık şartlarında kullanılır veyahut farklı ışık şartlarında kullanılıyorsa, objektif önüne takılan özel düzeltme filtreleri yardımıyla, renk filmin hazırlandığı ışık şartına çevrilerek kullanılır.

Renk ısı derecesinin ölçülmesi için “Color Temperature Meter” denilen ve ilke olarak pozometreye benzeyen âletlerden istifade edilir.

Gün ışığı niteliğinin geçirdiği değişmeler: Güneş doğduktan sonraki ve batmadan önceki bir saat içinde güneş ışınları atmosferde daha çok dağılır. Beyaz ışığı meydana getiren spektrumun çeşitli bantlarının dağılmaları farklı olur. En çok mavi ışığın dağılması sebebiyle bu saatlerde gün ışığında mavi ışık miktarı çok azalır. Yeşil ışık, mavi kadar dağılmamış olmakla birlikte gene de azdır. Bu saatlerde çekilen fotoğrafta konunun direkt ışık alan kısımları normal renginden daha turuncumsu-sarımsı görünüştedir. Konunun direkt ışık almayan kısımları da anormal olarak mavi çıkar.

Ana kural olarak, güneşin ufuk çizgisinden 15°-20° den daha yüksek olmadığı durumlarda, çekilecek fotoğraflar sıcak renk balansında çıkar. Bulutlu veya puslu bir günde, büyük beyaz bulutlar veya pus, gün ışığını konunun gölgeli kısımlarına yansıtırlar. Böylece gökte hiç bulut olmadığı zaman çekilen fotoğraflarda konunun gölgeli kısmında meydana gelen maviliği azaltırlar. Konunun renklerinin gerçeğe en yakın şekilde tesbit edilmesi istenildiğinde, puslu, güneşli günler seçilmelidir.

Diğer taraftan tamâmen kapalı bir günde bu iki ışık kaynağı ortadan kalkmış, bunun yerine yaygın ışık veren tek bir ışık kaynağı meydana gelmiştir. Böyle bir günde çekilen renkli fotoğrafta, gölgelerin veya güneşle aydınlanmış parlak kısımların olmayışı fotoğrafta cansızlık meydana getirir.

Bulutsuz bir günde, gün ışığının renk ısı derecesi daha yüksektir. Açık havada bir konunun gölgede kalan kısımları sâdece çevreden yansıyan ışınlarla ve gök yüzünden düşen ışınlarla aydınlatılmıştır. Bu sebeple gölgede bulunan konuların fotoğrafları çekildiğinde mavimsi renk niteliğinde olduğu görülür.

Işığın yutulması, yansıması ve kırılması: Işık bir yüzeye çarptığında, yüzeyin özelliğine göre yutulur, yansıtılır veya kırılarak cismin içinde iletilir. Hemen hemen hiç yansıtmayan siyah kadife gibi yüzeylerde ışığın yutulması açıkça görülür.

Yüzeyin rengi koyulaştıkça daha çok, açıldıkça daha az ışık yutar. Parlak yüzeyler mat ve pürüzlü yüzeylerden daha az ışık yutarlar. Çok ışık yutan yüzeylerin görülebilmeleri ve fotoğraflarının çekilebilmeleri için daha çok ışık gerekir. Aynada veya parlatılmış yüzeylerde yansıma düzenli olur. Düzgün olmayan yüzeylerde yansıma gelişi güzeldir. Bazı cisimler beyaz ışıkta bakıldığında spektrumun kendi rengi olan kısmını yansıtması ve tamamlayıcı renkleri tutması sebebiyle renkli görünürler ve fotoğrafları çekilebilir.

Saydam bir cisme çarpan ışınların bir kısmı yansır, bir kısmı da cismin içine girip geldiği doğrultudan biraz kayarak yoluna devam eder. Işığın bu şekilde yol değiştirmesine kırılma denir. Işığın kırılması, içinden geçtiği cismin kırılma indisine bağlı olarak değişir. Suyun kırılma indisi 1.33’tür. Camın kırılma indisi bileşimine bağlı olarak 1.5-1.9 arasında değişir.

Aydınlatma ve aydınlanma şiddeti: Üzerlerine ışık düşen bütün cisimler aydınlanırlar. Aydınlanma şiddeti, cismin yüzeyine gelen ışınların “gelme açısı”na, ışık kaynağına olan uzaklığına ve ışık kaynağının şiddetine bağlıdır. Aydınlatma birimi olarak mum-metre veya lüks kullanılır. Bu birim, bir mum şiddetindeki ışık kaynağından bir metre uzaklıkta olan bir metre karelik yüzeyin aydınlanma miktarını gösterir. Bir yüzeye ne kadar çok ışık düşerse aydınlanma o kadar çok olur. Aydınlatma şiddeti cismin ışık kaynağına olan uzaklığının karesiyle ters orantılıdır.

Evlerde aydınlatma amacıyla kullanılan tungsten fitilli elektrik lambalarının her wattı, bir mumdan biraz daha çok ışık verir. Mesela, 75 watt’lık bir lambanın ışık şiddeti yaklaşık olarak 83 mumdur. Fluoresans lambalarının ışık şiddeti yüksektir ve watt başına 4 mum kadardır.

IŞIK YILI;

Alm. *Lichtjahr,* **Fr.** *année de lumière,* **İng.** *Light year.* Işığın uzayda bir yılda aldığı yol. Yıldızlar arasındaki uzaklıklar çok büyük olduğundan km ile ölçmek mümkün değildir. Gezegenler arasındaki

uzaklıklar yer-güneş mesâfesi cinsinden ölçülür. Bu mesâfeye “astronomi birimi” denir.

1 Astronomi Birimi= 150.000.000 km’dir. Astronomi birimi kısaltılmış olarak a.b. ile gösterilir.

Yıldızlar arasındaki uzaklıklar Güneş sistemindeki gezegenler arası uzaklıklardan çok büyüktür; bunun için ışık yılı denen bir uzaklık ölçüsü kullanılır. Işığın saniyedeki hızı 300.000 km/s dir. Buna göre ışığın 1 yılda aldığı yol;

365,242 x 24 x 3600 x 300.000= $9{,}467.10^{12}$ km’dir. Yani 9467 milyar km’dir.

Yıldızlar arası uzaklığı ölçmede “Parsek” denilen bir uzaklık ölçüsü daha kullanılır. Yıllık paralaksı 1 saniye olan bir yıldızın uzaklığına 1 parsek denir. Paralaks, yıldızdaki bir gözlemcinin, yer yörüngesinin yarıçapını gördüğü açıya denir.

1 parsek= 206265 a.b.= 3,26 ışık yılıdır. 1 parsek km olarak,

1ps= 206265 x 150.000.000= 30940 milyar km’dir.

IŞILDAK;

Alm. *Scheinwerfer (m),* **Fr.** *projecteur (m),* **İng.** *serachlight projector, spotlight.* Karanlıkta, uzaktaki cisimleri aydınlatmak için kullanılan ve hortum biçiminde dar ve uzun bir ışık demeti çıkaran âletler.

Işıldak, ilk olarak 1853 ve 1856 yılları arasında düşünülmüş ve elektriğin tatbikinden önce 1856 yılında ark lambalı ışıldak yapılmıştır. Bu ışıldaklar ilk defa 1879’da “City of Berlin” ve “Hanover” adı verilen ticâret gemilerinde, ayrıca 1882’de bir savaş gemisinde denenmiştir. Jeneratörün yapılması ile önceleri gemilerde, kara istihkâmlarında, jeneratörlerin otomobillere monte edilmesinden sonra, uçaksavar bataryalarında ve sahra ordularında kullanılmaya başlanmıştır. Işıldıklarda ışık kaynağı ark lambasıdır. Bu lamba, arkasında bir çukur ayna ve önünde bir cam kapak bulunan bir silindir içine monte edilir. Bu silindir elektrik veya el yardımı ile istenilen yöne çevrilerek, içinde bulunan lambaların yakılmasıyla uzaktaki cisimleri parlak bir şekilde gösterir.

Işıldak aynalarının ön satıhları parlak mâdenlerden, arka kısmı ise gümüş kaplamalı camdan yapılır. İlk ışıldaklarda görüş mesâfesi çok kısa olup, bu mesafe ışıldağın çapına göre değişmekteydi. Ark lambası kömürlerinde yapılan değişikliklerden önce, görüş mesâfesi 5 ilâ 6 km arasında değişmekteydi. Daha sonraları gemilerde kullanılan ışıldakların görüş mesâfesi 10 km’yi geçmiştir. Işıldaklar genellikle barış zamanlarında gemilerin rıhtıma veya iskeleye yanaşma esnasında, manevralarda, gösterilerde, uzak mesâfelerle mors usûlü konuşmalarda, millî günlerde gece ışıklandırması yapıldığı zamanlarda kullanılır.

Radarın bulunuşu ile ışıldak önemini hemen kaybetmiş gibidir. Şimdi ise ışıldağın en yaygın olarak kullanıldığı yer, tiyatro sahneleri, bayramlar, balıkçı tekneleri ve bazı mühim yerlerin aydınlatılmasıdır.

IŞINLAR (Şuâlar);

Alm. *Strahl (m),* **Fr.** *rayon (m),* **İng.** *rays.* Işık kaynaklarından çıkan hayâli ışık çizgileri. Homojen bir ortamda doğrusal bir yol tâkip ederek yayılan ve bir ışık demetini meydana getiren elemanlardır. Işın terimi ışınımların (radyasyon) yollarından başka bizzat kendilerini de belirtmek için kullanılmaktadır. Radyoaktif cisimlerden yayılan α, β, γ ışınları, röntgen (X) ışınları, katot ışınları, kanal ışınları veya pozitif ışınlar, kozmik ışınlar birer şua (ışın) çeşididirler. Atomik veya moleküler ışınlar, içerisinde ileri bir boşluk meydana getirilmiş bir kap içerisinde diffüze edilmiş moleküllerden hasıl olurlar. Moleküller kademeli olarak incelen aralıklardan geçirilerek, neticede kâfi derecede dar bir ışın demeti elde edilir.

On dokuzuncu yüzyıl sonlarına doğru uranyum tuzlarının fotoğraf kâğıdına etki edecek şekilde ışın yaydığı ve gazları iyonize ettiği fark edildi. Bu radyasyon, maddenin bileşiminden ziyade miktarı ile alâkalı idi. Daha sonra bu radyasyonun muhtelif ışınlar taşıdığı kuvvetli manyetik saha tatbiki ile meydana çıkarıldı. Bu ışınlar; alfa, beta ve gamma ışınları idi.

Alfa ışınları, elektromanyetik saha içinde artı yük taşıyan parçacıklar şeklinde hareket ediyordu. Daha sonra bu parçacıkların iki protonlu ve iki nötronlu helyum atomu çekirdeği olduğu anlaşıldı. Alfa ışınları çok ağır olduğu için, kütleleri delip geçme özelliği zayıftır. Yalnız delerek geçebildiği maddelerde kuvvetli iyonizasyona sebeb olur.

Beta ışınları, elektromanyetik saha içinde eksi yük taşıyan parçacıklar şeklinde hareket ediyordu. Daha sonra yapılan tespitlerde bu parçacıkların elektron olduğu anlaşıldı. Nötron yüksüz olmasına rağmen radyoaktif reaksiyon neticesinde proton ve elektrona dönüşür. Elektron beta ışını olarak yayılır. Beta ışınları alfa ışınlarına nazaran daha delici özelliğe sahiptir.

Gamma ışınları, röntgen ışınları ve ışık gibi enerjinin elektromanyetik dalga şekillerinden biridir.

Radyoaktif reaksiyon esnâsında alfa ve beta ışınları yayılırken radyoaktif maddenin kütlesinde çok az miktarda bir azalma olur. Bu azalan kütle, gamma ışınları hâlinde enerjiye dönüşerek çevreye yayılır. Çok delici bir özelliktedir.

X ışınları, on dokuzuncu asrın sonlarında Röntgen tarafından bulunmuştur.

Özellikleri, ışık ışınları ile hemen hemen aynıdır. Fakat yüksek frekanslı elektromağnetik radyasyonlardır. Mor ötesi ışınlarının dalga boyu 3000-4000 angstrom arasında olmalarına karşılık X ışınlarınınki 20 angstromu geçmez. Bir X ışını demeti, şeffaf olmayan bir cisimden geçerken enerjisini yavaş yavaş bırakır. Absorbe edilen (yutulan) enerji, geçilen madde kalınlığı ile doğru orantılı olarak artar. Şâyet bir elementin yutma tayfı incelenirse dalga boyunun bazı değerleri için ânî değişimlere uğradığı görülür. Bu özel değerler, atom çekirdeğini saran farklı elektronların enerji seviyeleri ile alâkalıdır. Bu sebepten X ışınlarının spektrumları (tayf) incelenerek atomların yapısı hakkında gerçekçi bilgiler elde edilebilir.

X ışınlarının maddenin içine işleme kâbiliyeti fazladır. Muhtelif organik maddeler X ışınlarını büyük ölçüde yutarlar. İşte bu özellik X ışınlarının tıpta büyük ölçüde kullanılmasına sebeb olmuştur. Bilhassa insan vücudunun incelenmesinde kullanılmaktadır. X ışınlarının insan vücudunda biyolojik etkileri de vardır. Tümör (kanserli bölge) gibi zararları yok edebileceği gibi kan çıbanı, bez iltihabı, siyatik şeklindeki ağrılı ve iltihaplı kısımları da iyileştirme işleminde kullanılabilirler.

Katot ışınları, havası boşaltılmış bulunan lambaların katodundan yayıldıkları için bu ismi alırlar. Elektronlardan meydana gelirler. (Bkz. Katot Işınları)

Kanal ışınları: Bunlara pozitif ışınlar da denmektedir. Havası boşaltılmış lambaların katotları delikli olunca bu deliklerin arkasından kanal ışınları görülebilir. Her bir delikten bir ışın demeti çıkar ve katot ışınlarının aksi istikametinde yayılırlar. Bu ışınlar pozitif yüklü iyonlardan meydana gelirler.

Kozmik Işınlar: (Bkz. Kozmik Işınlar)

ITIR (Pelargonium graveolens);

Alm. *Pelargonium (n),* **Fr.** *pélargonium (m),* **İng.** *pelargonium.* **Familyası:** Turnagagasıgiller (Geraniaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Her yerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Yaprakları güzel kokulu çok yıllık süs bitkisi. Bileşik çiçekleri basit şemsiye durumundadır. Çiçeklerin taç ve çanak yaprakları düzensiz ve büyüktür. Yapraklarının şekli güzel olup, Türk süslemeciliğinde motif olarak kullanılır.

Kullanıldığı yerler: Çiçekleri esans yapımında; yaprakları, bilhassa Ege bölgesinde, hoş bir koku vermesi için pekmezin kaynatılması esnâsında kullanılır. Ayrıca evlerde çok yetiştirilen makbul bir süs bitkisidir.

ITRÎ (Buhûrîzâde MustafaEfendi);

klâsik Türk mûsikisinin en meşhur bestekârı. 1640 senesinde İstanbul'da doğdu. 1711'de İstanbul'da vefât etti. Yenikapı Mevlevihânesinde tahsile başladı. Siyâhî Ahmed Efendiden hat ve edebiyat, Hâfız Post'tan da mûsikî dersleri aldı. Ömrünün büyük bir kısmını mûsikî ile uğraşarak geçirdi. Arada sırada şiirler yazdığı da olurdu. Kırım Hanı Birinci Selim Giray tarafından himâye edildi.

Çeşitli konularda bin civârında eseri olduğu söylenir. Fakat bugün Itrî'ye âit olan en fazla 50 kadar eser mevcuttur. Mevlevî tarikatına girmiştir. Mûsikî ile uğraşmasının, mensub olduğu tarikatın aslı ile hiçbir alâkası yoktur (Bkz. Celâleddîn Rumî). Enderûnda mûsikî dersleri verdiği rivâyet edilir. Daha sonra esir ticâreti kâhyalığı yapmıştır. Itrî, kâbiliyetli bir bestekâr, edebiyata ve yazı sanatına çok düşkün olduğu için, bunlar üzerinde çalışmış bir hattattır. Ayrıca meyve ve çiçekçiliğe merakı vardır. Mustafa Bey armudu denilen kendi ismiyle yetiştirdiği armudu meşhurdur. Din âlimi değildir. Meşhur Beethoven gibi bir mûsikî üstadı idi. İslâm tekbirini segâh makâmına bestelemekle İslâmiyete bir hizmet yapmamış, dîne bir bid'at karıştırmıştır. Tekbir, segâh makâmında okunurken müzik perdelerine uyulmak için kelimeler değiştirilmekte ve mânâ bozulmaktadır. Böylece tekbirin ruhlara tesir eden asıl şeklini bozmuştur.

En tanınmış eserleri: **Irak Kurban Bayramı Tekbiri, Dilkeş Haverân Cumâ Salâtı, Segâh Salâtı Ümmiyye, Segâh Mevlevî Âyini, Rast Naat, Arazbar Muhammeskâr, Hahur Çenber, Bayatî Çenber.**

1712 senesinde İstanbul'da ölmüştür. Edirnekapı Mezarlığındadır.

IZGARA;

Alm. *Grill, Gitter (n); Ofenrost (m),* **Fr.** *gril (m); grille (f),* **İng.** *gridiron; grating.* Mâden veya ağaç çubukların aralıklı olarak sıralanması ile meydana getirilen parmaklık veya kafes şeklindeki âlet.

Çeşitli işlerde kullanıldığı için büyüklükleri ile yapılış tarzları değişiktir. Mutfakta et, balık ve köfte kızartmak için kullanılanlar, tel ve demirden yapılır. Dikdörtgen veya dâire şeklinde olanları vardır. Tutmak için bir de sapları bulunur. Sobalarda biriken külleri aşağıdan almak için kullanılan ızgaralar; lâğım, yalak gibi yerlere çeşitli maddelerin girerek tıkanmasına mânî olmak için konan ızgaralar değişik tiplerde imâl edilir. Bir de inşaatlarda temeli sağlam oturtmak için ağaç, demir ve betondan yapılan temel ızgaralar; alt katlardaki havalandırmayı sağlamak için demirden aralıklı konan ızgaralar bir başka değişik tipleridir.

Izgaranın belli başlı bu kullanma şekillerinden başka, pekçok yerde değişik şekilleri de mevcuttur.

IZGIN (Eruca cappadocica);

Alm. *Eruca,* **Fr.** *eruca,* **İng.** *Eruca.* **Familyası:** Turpgiller (Cruciferae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** İç Anadolu.

Nisan-haziran ayları arasında beyaz veya sarımsı renkli ve mor damarlı çiçekler açan, 20-80 cm boyunda 1-2 yıllık otsu bir bitki. Yapraklar derin parçalı ve kenarları dişlidir. Meyveleri iki sıra tohum taşır.

Kullanıldığı yerler: Izgın bitkisi ve tohumları eskiden uyarıcı, idrar söktürücü ve midevî olarak kullanılmıştır. Tohumları yağ bakımından değer taşımaktadır. Piyasada ızgın yağı genellikle keten ve pelemir yağları ile karışık olarak bulunur. Izgın yağı, asitliği giderildikten sonra iyi bir makina yağı olarak değerlendirilebilir. Hâlen macun yapmakta, araba tekerleklerini ve mandaları yağlamakta ve nâdiren de yemek yağı olarak kullanılmaktadır.

İ;

Türk alfabesinin on ikinci harfi ve bu harfin işâret ettiği ses; kimyâda iyod'un simgesi; vokallerin (seslilerin) dördüncüsü. Ağızda ön damak kavsi içinde teşekkül eder. Fonetik bakımdan düz vokallerden incelerin darını gösterir.

İ, Türkçede orta uzunlukta bir sestir. Bu ses Türk ağızlarının hepsinde vardır. Ancak Türkmence ve Yakutçada biraz uzamış, bâzı ağızlarda da ı sesi ile karışmıştır. Anadolu ağızlarında olduğu gibi muhâfaza edilmiştir. Türkçe kelimelerin başlarında ve içlerinde sık sık yer alır.

İÂNE;

yoksullara yapılan nakdî yardım. Umûmî menfaatlere hizmet eden kuruluşlara karşılıksız olarak yapılan bağış.

Tanzimâttan sonra, cizye yerine gayri müslimlerden alınan vergiye önceleri **"iâne-i askeriyye"** deniliyordu. Miktârı 15.000 kuruştu. Bu vergi daha sonra "bedel-i askerî" adını aldı.

Osmanlılarda savaş masrafları için **"iâne-i cihâdiyye"** alınırdı. Her yerin durumuna göre ödenecek iâne mikdârları, tevzi defterlerine yazılırdı. Bir de seferler için alınan vergiler vardı ki bu vergiye "imdâdiye-i seferiyye" denilirdi. Bu, iâniye-i cihâdiyyeden farklıydı. Çünkü iâne-i cihâdiyye doğrudan merkeze gönderiliyordu. Bu vergiler Tanzimâttan sonra kaldırıldı.

İBÂDET;

Alm. *Anbetung,* **Fr.** *Priére (f),* **İng.** *Worship.* Kulluk etmek, tapmak, tapınmak. İslâmiyette ibâdet, bütün varlıkları yaratan Allahü teâlâya karşı saygı göstermek, O'nun emir ve yasaklarına uymaktır.

Tapınmak duygusu ve ihtiyâcı, insanoğlunun rûhî yapısında tabiî olarak vardır. Târih boyunca gelmiş, geçmiş bütün insan topluluklarında görülen ortak özelliklerden biri de, kendi inançlarına göre bir tapınaklarının, ibâdet usûlü ve şekillerinin olmasıdır. Gerçekten yeryüzünün her yerinde yapılan kazılarda, eski insanların mâbedlerinin, ibâdet usûllerinin, esaslarının izlerine rastlanıldığı gibi, bugün de dünyânın neresine gidilirse gidilsin en muhteşem yapıların başında mâbetlerin geldiği ve buralarda insanların saygılı davrandıkları görülür. İnsanlar sâhib oldukları inancın koyduğu usûllere göre bu mâbetlere koşmakta, inandıkları varlığa tapınarak huzûr bulmaya, âcizlik, yeis (ümitsizlik), sıkıntı ve kederlerden kurtulmaya, ümit, neşe ve kuvvet kazanmaya çalışmaktadırlar. Bütün insanlarda ortak olan bu hâl, insanlığın, "kendilerinden üstün, dileklerini kabul edecek, onları korktuklarından koruyacak ve istediklerine kavuşturacak bir varlığa" inanma ve tapınma ihtiyâcının ifâdesidir. Bu ihtiyâç, o kadar kuvvetlidir ki, târih boyunca bütün diktatörler, zâlimler ve zulme dayalı rejimler bile başka şeyleri ortadan kaldırabildikleri hâlde bunu yok edememiş, tebealarının dînini ortadan kaldıramamış, belki

yerlerine başka inançlar ve tapınma şekilleri koyabilmişlerdir.

Târihte ve şimdi görülen, ateist (tanrısız) denilen insanlar da aslında tamâmen tapınma duygusundan yoksun değillerdir. Bunlar, bilhassa peygamberlerin bildirdiği ilâhî dinlere inanmadıkları, bu dinlere ve inananlarına şiddetle düşman oldukları için "ateist" olarak vasıflandırılmaktadır. Ateistler, "madde"ye inanmakta ve onu ilâhlık mertebesine çıkarmaktadır. Madde hakkında sâhib oldukları inanç ve görüşler, onlar için bir din gibi mukaddes sayılmış ve maddenin hâkimiyeti karşısında takındıkları saygılı ve teslim olmuş hâlleri de tapınma şeklini almıştır. İnsan olarak ateistler de, aşağı bir şekilde, inanma-tapınma ihtiyâcını madde ile karşılayıp tatmin olmaya çalışmaktadırlar.

İnsanlık, bu inanma ve tapınma ihtiyâcını gidermek için târih boyunca pekçok çâreye başvurmuştur. İlk insan ve ilk peygamber olan hazret-i Âdem'in ve daha sonra gelen diğer peygamberlerin bildirdiği ilâhî dinlerden ve bu dinlerde emredilen ibâdetlerden ayrıldıkça şaşkına dönmüşler, kendi elleriyle ortaya çıkarttıkları inanç ve ibâdet boşluklarını doldurmak, düştükleri buhran ve huzursuzluklardan kurtulmak için hayâlî şeylere, güneşe, aya, yıldızlara, rüzgâra, ateşe, şeytana ve bunların taştan, topraktan yapılmış sembollerine tapınmışlardır. Ortaya çıkarılan inanç ve ibâdet şekillerinin bir çoğu garip, gülünç ve saçmalıklarla dolu olurken, bâzıları da insanların diri diri yakılması, işkence ve eziyetler çektirilmesi, vahşî hayvanlara parçalattırılarak uydurdukları tanrılara kurbân edilmesi gibi zulüm ve vahşetlere veya türlü türlü ahlâksızlık ve rezilliklere bürünmüştür. Hattâ, insan, varlığının en derin yerlerinden gelen bu ibâdet ihtiyâcını giderebilmek için, kendisi gibi bir insan olan ana ve babalarına, krallara, zâlim diktatörlere, büyücülere vs. tapınmış, her şeyiyle onlara kul ve köle olarak insanlık haysiyet ve şerefini hiçe sayıp hak ve hürriyetlerini kaybetmiştir.

İnsanların düştükleri bu vahîm yanlışlık ve bayağı işler, her devir ve her yerde Allahü teâlânın gönderdiği peygamberler, aleyhimüsselâm ve hak dinler vâsıtasıyla düzeltilmiş, îmân ve ibâdette hak olan mâbuda (Allah'a) yönelmeleri emredilmiştir. Nitekim Allah'a kulluk hakkında **Kur'ân-ı kerîm'**de meâlen; **"Yalnız sana ibâdet** (kulluk) **ederiz ve yalnız senden yardım isteriz."** (Fâtiha sûresi: 4) buyrulmaktadır. Böylece sayıları kesin olarak bilinmeyen peygamberler, aleyhimüsselâm, insanlığı kendileri gibi birer mahlûk olan varlıklara tapınmak karanlığından kurtararak, bütün varlıkların yaratanı ve hakîkî sâhibi olan Allahü teâlâya ibâdet etmenin şeref ve üstünlüğüne çağırmışlardır. En son hak din olan İslâmiyette, en büyük ve en son peygamber olan hazret-i Muhammed tarafından tebliğ edilmiş, îmân, ibâdet ve ahlâk esasları ile insanlar, mânen ve maddeten yükselmeye, üstünlük ve şeref sâhibi olmaya, dünyâ ve âhiret saâdetlerine kavuşmaya dâvet edilmişlerdir. Böylece insanlar, âlemlerin ve bütün mahlûkların yaratıcısı olan ve bütün iyilikleri, nîmetleri gönderen, hiçbir varlığa benzemeyen, mekânlı ve zamanlı olmayan, gücü her şeye yeten, doğmamış, doğurulmamış ve bir olan Allahü teâlâya ibâdet etmeye, ancak O'na boyun bükmeye, O'na duâ etmeye, O'ndan yardım istemeye, O'na sığınmaya çağırılmışlardır.

İnsanın, görünür ve görünmez bütün nîmetleri gönderen Allahü teâlâya gücü yettiği kadar şükretmesi kulluk vazîfesidir. Aklın emrettiği bir vazîfe bir borçtur. Fakat Allahü teâlâya yapılması gerekli bu şükrü yerine getirebilmek kolay bir iş değildir. Çünkü insanlar yok iken sonradan yaratılmış, zayıf, muhtaç, ayıplı ve kusurludur. Allahü teâlâ ise hep var, sonsuz vardır. Ayıplardan, kusurlardan uzaktır. Bütün üstünlüklerin sâhibidir. İnsanların Allahü teâlâya hiçbir bakımdan benzerlikleri, yakınlıkları yoktur. Böyle aşağı kullar, öyle bir Yüce Allah'ın şânına yakışacak şükür yapabilir mi? Çünkü, çok şey vardır ki, insanlar onları güzel ve kıymetli sanır. Fakat Allahü teâlâ bunlardan râzı değildir, beğenmez. Saygı ve şükür sandığımız şeyler, beğenilmeyen, bayağı şeyler olabilir. Bunun içindir ki insanlar kendi kusurlu akılları, kısa görüşleri ile Allahü teâlâya karşı şükür, saygı olabilecek şeyleri bulamaz. Şükretmeye, saygı göstermeye yarayan vazîfeler, Allahü teâlâ tarafından bildirilmedikçe, övmek sanılan şeyler, kötülemek olabilir.

İşte, insanların Allahü teâlâya karşı, kalp ve beden ile yapmaları ve inanmaları lâzım olan şükür borcu, kulluk vazîfeleri, Allahü teâlâ ve O'nun sevgili peygamberi tarafından bildirilmiştir. Allahü teâlâya şükür, O'nun peygamberinin getirdiği yola uymakla olur. Bu yola uymayan, bunun dışında kalan hiçbir şükrü, hiçbir ibâdeti, Allahü teâlâ kabul etmez, beğenmez. Çünkü insanların iyi, güzel sandıkları çok şey vardır ki, İslâmiyet bunları beğenmemekte, çirkin olduklarını bildirmektedir.

Demek ki, aklı olan kimselerin, Allahü teâlâya şükür etmek için, Muhammed aleyhisselâma uymaları lâzımdır. O'nun yoluna "İslâmiyet" denir. Muhammed aleyhisselâma uyan kimseye "Müslüman" denir. Allahü teâlâya şükretmeye, yâni Muhammed aleyhisselâma uymaya "ibâdet etmek" denir.

Allahü teâlâya tâzim ve saygı, O'na kulluk vazîfelerini yerine getirmekle olur. İbâdetlerin neler olduğunu sâdece bilmek kâfi değildir. İbâdet, Allahü teâlânın râzı olduğu işleri yapmaktır. Allahü teâlânın rızâsı, yapılmasını kesin olarak emrettiği farzları yerine getirmekte ve yasak ettiği haramlardan kaçınmaktadır. İbâdet görevini yerine getirebilmek, Allahü teâlânın nelerden râzı olduğunu bilmeye bağlıdır. İlimsiz ibâdet olmaz. Câhil olanın yaptıklarına ibâdet denmez, sapıklık

denir. Nitekim hadîs-i şerîfte; **"İlimsiz ibâdet, dalâlettir, sapıklıktır."** buyruldu. Câhil, ne yaptığını bilmeyen kimsedir. Bütün insanların yaratılmasındaki maksat, Allahü teâlâya ibâdet etmektir. Bunu,Allahü teâlâ **Kur'ân-ı kerîm**de haber vermektedir. Allahü teâlâ, Zâriyât sûresi 56. âyet-i kerîmesinde meâlen; **"İnsanları ve cinleri, ancak beni tanımaları, bana ibâdet etmeleri için yarattım."** buyurdu.

İbâdet üç şekilde olur: Beden ile, mal ile, hem beden ile hem de mal ile olur. Birincisi, namaz ve oruç gibi, ikincisi zekât gibi, üçüncüsü de hac gibidir. Namaz gibi ibâdetlerde başka birisi vekil yapılamaz. Allah'ın emrettiği namazı herkesin kendisi kılması lâzımdır. Oruç da böyledir. Mal ile yapılan ibâdetlerde başka birini vekil etmek câiz olur. Zekâtını vermek için başka birini vekil yapmak mümkündür. Üçüncüsü olan hac, hem bedenî bir ibâdet, hem de mal ile olan bir ibâdettir. Hac vazîfesini yapamayan birinin, başka bir Müslümanı kendi yerine gödermesine izin verilmiştir.

Müslümanlığın farz kıldığı ibâdetlerin faydası, insanlara yâni o ibâdetleri yapan fertlere ve cemiyetleredir. Yoksa Allahü teâlâ insanların ibâdetine muhtaç değildir. İnsan namaz kılmakla, oruç tutmakla hem Allah'a karşı kulluk vazîfesini yapmış, hem de kalbini her türlü kötülüklerden temizlemiş olur. Çünkü namaz ve oruç insanı rûhen yükseltir ve kötülüklerden alıkoyar. Aynı şekilde Allah'ın emrettiği gibi malının zekâtını vermek ve muhtaçlara yardım etmekle de hem Allah'a karşı kulluk, hem de insanlara karşı insanî vazife yapılmış olur.

Yirmi dört saatte bir saat tutmayan bir zamânı, Allahü teâlânın emrini yapmak için ayırmamak ve zengin olup da malın kırkta birini Müslümanların fakirlerine vermemek, mübahları bırakıp da haram ve şüpheli olana uzanmak, insanlar için büyük bir suçtur. İnsan ve cin şeytanları, bugün Allahü teâlânın affını ve merhâmetini ileri sürerek insanları aldatmakta, ibâdetleri yaptırmayıp, günahlara sürüklemektedir. Halbuki bu dünyâ imtihan yeridir. İslâmiyetin emrettiği ibâdetleri yapmak, bu imtihanda muvaffak olmak için lâzımdır (şarttır). İbâdetleri yapmayanlara âhirette çok acı azaplar yapılacağı Kur'ân-ı kerîmin pekçok yerinde tekrar tekrar bildirilmektedir. Bir Müslüman Allahü teâlânın haram ve yasak ettiği şeylerden, O yasakladığı için kaçınınca ve emrettiği şeyleri O emrettiği için yapınca ibâdet yapmış, kulluk vazîfelerini yerine getirmiş olur. İslâm dînindeki ibâdetlerin neler olduğu ve nasıl yapılacağı hakkındaki geniş bilgi **İhlâs Holding A.Ş'**nin yayınladığı **Tam İlmihâl Seâdet-i Ebediyye** kitabında geniş olarak vardır.

İBÂDİYYE;

hazret-i Ali zamânında ortaya çıkan Hâricîlerin bir kolu. Kurucusu, Abdullah bin İbâd'dır. Bu sebeple bu adı almışlardır. Bu ismin yanı sıra, "kendilerini Allah'a satanlar" anlamında Şurât, Ehlül'adl vel-istikâmet isimlerini de kullanmaktadırlar. Abdullah bin İbâd, hazret-i Ali, hazret-i Mu'âviye ile, hakem yapmak sûretiyle anlaştığı için, hazret-i Ali'den ayrıldı. Trablusgarb'a gitti. Orada İbâdiyye fırkasını kurdu.

İbâdiyye'nin kurucusu hakkında fazla bir bilgi yoktur. İbâdiler de, onu sâdece fırkanın kurucusu, imâmı olarak tanımaktadır. Onun, 64 (M.683) senesinde İbn-i Zübeyr'e yardım etmek için Medîne savunmasına katılığı ve Emevî idârecileriyle ve husûsen Abdülmelik bin Mervan ile 65-86 (M. 685-705) dostâne münâsebetler kurmaya çalıştığı bildirilmektedir.

Abdullah bin İbâd'ın adamları başlangıçta görüşlerini yaymak için etrâfa propagandacılar gönderdiler. H.153 yılında, halîfeye isyân edip Trablusgarb'ı ele geçirdiler. Kuzey Afrika'da Kayravan'da, Libya ve Tunus'ta geçici hükûmetler kurdular. Arap Yarımadasında, Umman'da kurdukları idâre günümüze kadar gelmiştir. Yirminci asır başlarında, Libya'da kurmaya çalıştıkları "Trablus Cumhûriyeti" 1921 senesinde İtalyanlarca ortadan kaldırılmıştır.

Zamânımızda siyâsî gücü kalmamış olan İbâdiyye fırkasının, Arap Yarımadasının bâzı bölgelerinde, Umman, Libya, Madagaskar, Cebre Adası ve Kuzey Afrika ülkelerinde mensupları bulunmaktadır. Abdülazîz bin İbrâhim 1129-1222 (M.1717-1808) adındaki biri **Kitâb-ün-Nil** adında kitap yazarak, İbâdilerin Cezayir'de çoğalmasına sebeb oldu. İbâdiler, 749 (M.1349)da ölen İsmâil Cilâti'nin **Kavâid-ül-İslâm** kitabına da çok önem vermektedir.

İbâdiler, kendilerinden başka olan Müslümanlara kâfir, harp zamanlarında mallarını almak câizdir, büyük günah işleyen mümin değildir dediler. Kıyâmet günü günahkâr müminlere Peygamber efendimizin şefâat edeceğini de kabul etmediler. Amel îmândan cüzdür, yâni ibâdetleri ve diğer amelleri îmândan kabul ettikleri için, bir ibâdeti terk eden veya bir haram işleyen dinden, îmândan çıkar, kâfir olur, dediler.

İBÂHİYYE;

İslâmiyetin yasak ettiği şeyleri helâl ve mubah kabul eden bozuk bir fırka. Bâtıniyye ve Karamita

(Karmatî) ismi ile de anılmaktadırlar. (Bkz. İsmâiliyye)

İBİK (İBİBİK) KUŞU (Bkz. Çavuşkuşu)

İBLİS (Bkz. Şeytan)

İBN-İ ÂBİDÎN;

Şam'da yetişen Osmanlı fıkıh âlimlerinin en meşhurlarından. İsmi, Seyyid Muhammed Emîn bin Ömer bin Abdülazîz'dir. 1784 (H.1198)te Şam'da doğdu. 1836 (H.1252) yılında elli dört yaşındayken, Şam'da vefât etti. Kabri Şam'da Bâbüssagîr semtindeki kabristandadır.

Küçük yaşta **Kur'ân-ı kerîm'**i ezberledi ve kırâat ilmini öğrendi. Şam'daki kırâat âlimlerinden Şeyh-ül-Kurrâ Saîd-ül-Hamevî'den tecvid ilmine dâir **Meydâniyye, Cezeriyye** ve **Şâtıbiyye** adlı eserleri okuyup ezberledi. Sonra sarf, nahiv ilmini ve Şâfiî mezhebi fıkıh bilgilerini öğrendi. Bu ilimlere dâir temel metinleri de ezberledi. Bundan sonra da meşhur âlimlerden olan Seyyid Muhammed Şâkir Sâlimî'den fen ve sosyal ilimler yanında; tefsir, hadis, fıkıh ilimlerini öğrendi. On yedi yaşındayken fıkıh kitapları üzerine hâşiye ve şerhler (açıklama ve îzahlar) yaptı, kıymetli eserler yazmaya başladı. Hadis ilminde meşhur muhaddis Kuzberî'den icâzet aldı. Zâhir ilimlerini öğrendikten sonra kelâm ve tasavvuf ilmini Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretlerinden öğrenip, onun sohbetlerinde kemâle erdi. Kendisi de birçok talebe yetiştirdi. Onun yetiştirdiği talebelerinden bâzıları:

Kendi kardeşi Allâme Esseyyid Abdülganî, akrabâsından Emin-ül-fetvâ Ahmed Efendi, Sâlih ibni Seyyid Hasan Âbidîn, İstanbul'da ikinci derecede Mecidiye nişanı(İlim rütbesi) almış olan ve o zaman Medîne'de kâdılık yapan, ilimde parmakla gösterilen Câbizâde'dir. Bunlardan başka: Tasavvufta ve diğer ilimlerde meşhur olan Eşşeyh Yahyâ Serdest; **Kudûrî** ve **Akidetü Tahavi**'yi şerh eden Allame Abdülganî Güneymî el-Meydanî; Hanefî fıkhında icâzet alan Hasan el-Baytar; **Dürer'**i şerh eden İstanbullu Ahmed Efendi; Şam'da mîras hesapları ve taksimi (ferâiz) işlerine bakan Seyyid Hasan er-Resame; fen, sosyal ve dînî ilimlerde birçok kıymetli kitaplar yazan Yûsuf Bedreddîn el Mağribî; Allâme Muhammed Cukıllî; İzmir ulemâsından ilim pâyesi (rütbesi) sâhibi Muhammed Efendi; **Elfiye** ve **Dürr-ül-Muhtâr** kitaplarını geniş olarak açıklayıp yeni bir kitap yazan Abdülkâdir Hallâsî; Dımaşk müftülüğü yapmış olan Ali Murâdî Efendi; Şam kâdılığı yapmış olan Anadolu kazaskeri Abdülhalîm Efendi; Hasan bin Hâlid; Muhammed Tillo; Muhyiddin Yâfiî zamanında Şeyhülkurrâ olan Ahmed Nahlâvî Mısrî; Bağdat'ın meşhur âlimlerinden Molla Abdürrezzâk Bağdâdî, **Mecelle'**yi hazırlayan komisyonda bulunan oğlu Alâeddîn Muhammed gibi daha bir çokları İbni Âbidîn'in derslerine devâm ederek icâzet (diploma) almışlardır.

İbn-i Âbidîn hazretleri hocası Mevlânâ Hâlid–i Bağdâdî'nin cenâze namazını kıldırdı. 1836 (H. 1252) senesinde elli dört yaşındayken Şam'da vefât etti. Vefat haberini duyan Müslümanlar böyle büyük bir âlimi kaybetmelerinden dolayı çok üzülüp gözyaşı döktüler. Cenâzesine gelenler görülmemiş bir kalabalık teşkil etti. Cenâze namazı Sinan Paşa Câmiinde kılındıktan sonra, Şam'da Bâbussagîr denilen yerdeki kabristana götürüldü. Vefâtından yirmi gün önce, hocalarının ve büyük zâtların kabirlerinin yanında kendisi için kazdırmış olduğu kabre defnedildi.

İbn-i Âbidîn, fıkıh âlimlerinin yedinci tabakasındandır. Yâni önceki tabakalarda bulunan fıkıh âlimlerinden doğru nakil yapanlar derecesindedir.

İlimdeki üstün derecesini, ahlâkını ve hizmetlerini oğluAlâeddîn Muhammed şöyle anlattı: "Babam, uzun boylu, heybetli ve vakârlı idi. Yüzünde nûr parlardı. Vaktini, devamlı ilim öğretmek ve talebe yetiştirmekle, ibâdet ve tâatla geçirirdi. Geceleri az uyur ve durmadan kitap yazardı. Gündüzleri ders okutur ve sorulan sorulara cevap (fetvâ) verirdi. Ramazanda her gece hatim okur ve gözyaşı dökerdi. İnsanlara faydalı olmak husûsunda çok titiz davranır, abdestsiz durmaz ve vaktini boşa geçirmezdi."

İbn-i Âbidîn hazretlerinin dîne uymaktaki hâlleri meşhur olup, kerâmetleri ve menkıbeleri çoktur. Fakirlere pekçok sadaka verir, akrabâsını ziyâret eder, annesine, babasına çok iyilik ve hürmet ederdi. Haram, mekruh ve şüphelilerden kesinlikle uzak durur, mübahları çok az kullanır, ibâdetlerinde sünnetlere, müstehaplara, edeplere uymakta son derece titiz davranırdı.

Beş vakit namazda, tahiyyâtı okurken, Resûlullah efendimizi (sallallahü aleyhi ve sellem) baş gözü ile görürdü. Göremediği zaman o namazı yeniden kılardı.

Onun meclisinde boş söz konuşulmazdı. Şam'da ve diğer şehirlerdeki şer'î mahkemelerde ihtilâflı bir hüküm verilse, derhâl ona mürâcaat olunarak düzeltilirdi. En mühim ve zor meseleler ona sorulurdu. İhtilâflı bir şey hakkında ona mürâcaat edilmeden hüküm verilmezdi. İlim kitapları üzerine kendi güzel yazısıyla açıklamalar koyardı. Böylece en zor meseleler kolaylıkla anlaşılırdı. Kendisine sorulan sorulara verdiği cevapları güzel bir üslûpla yazardı.

Eserleri:

En meşhur eseri **Redd-ül Muhtâr'**dır. İbn-i Âbidîn bilhassa bu eseriyle tanınmıştır. Bu kitabı, **Dürr-ül-Muhtâr** kitabına yaptığı beş ciltlik hâşiyesidir. Kitap, **İbn-i Âbidîn** ismiyle meşhur olmuştur. Eser, Hanefî mezhebindeki fıkıh kitaplarının en kıymetlisi ve en faydalısıdır. Her hükmünü müctehidlerden, onlar da İmâm-ı A'zam'dan, O büyük imâm da **Kur'ân-ı kerîm** ve sünnetten (hadîs-i şerîflerden) almıştır. Fukahâ tarafından üzerinde söz edilmiş her meselenin hülâsası bütün İslâm âlimlerinin kabul ve takdir ettiği bir şekilde bu kitapta toplanmıştır. Hanefî mezhebinde kendi zamânına kadar yazılmış olan fıkıh kitaplarının sanki bir özetidir. Bu kitaba kendi oğlu tarafından **Kurret'ül Uyûn-il-Ahyâr** adında bir tekmile yazılmıştır. Şam âlimlerinden Ahmed Mehdî Hıdır da **İbn-i Âbidîn** kitabının bir fihristini hazırladı ve 1962'de basıldı. Kitap Ahmed Davudoğlu, Mehmed Savaş ve MazharTaşkesenlioğlu tarafından Türkçeye tercüme edilip basılmıştır.

Bundan başka; **Tefsîr-ül-Beydâvî Hâşiyesi, El-İbâne, El-Ukûd-üd-Dürriyye, İthâf-üz-Zekî, Buğyet-ül-Menâsik, Tahrîr-ül-İbâre, Tahrîr-ün-Nükûl, Şifâ-ül-Alîl, El-Ukûd-ül-Leâlî, İcâbet-ül-Gavs, Sell-ül-Hisâm-il-Hindî li Nusret-i Mevlânâ Hâlid en-Nakşibendî** (Bu eserinde Mevlânâ Hâlid hazretlerine dil uzatanlara cevab vermekte, kerâmetin hak olduğunu isbât etmektedir.)**, El-İlm-uz-Zâhir, El-Fevâid-ül-Acîbe, Menhel-ül-Vâridîn** (Bu kitap İhlâs A.Ş. tarafından ofset olarak yayınlanmıştır.), **El-Ukûdü Resm-il-Müftî, Nesemât-ül-Eshâr** gibi daha bir çok kıymetli eserleri vardır.

İBN-İ ARABŞAH;

fıkıh, târih ve edebiyât âlimi. 1389 (H. 791) senesinde Dımaşk'ta (Şam'da) doğdu. Çocukluğu Dımaşk'ta geçti. Orada Zeynüddîn Ömer bin el-Lebân el-Makrî'den ilim öğrendi. Timur Han, Şam'ı alınca, İbn-i Arabşah'ı, annesini, kardeşlerini ve kız kardeşinin oğlu olan Abdürrahmân bin İbrâhim bin Havlân ile birlikte Semerkand'a gönderdi. O sırada Semerkand, fethedilen memleketlerden getirilen tanınmış âlim, tabip, fakih ve sanatkârlar ile doluydu. Burada, İbn-i Arabşah yetişip ilim tahsil etmesi için bir zemin bulmuştu.

İbn-i Arabşah, bir yandan Farsça, Türkçe ve Moğol yazısını öğrenirken, diğer taraftan İdgutemur Medresesinde Seyyîd Şerîf Cürcânî hazretlerinin derslerine devâm etti. Onun talebelerinden olan Mevlânâ Hâcî'den sarf ve nahiv, Şemsüddîn Muhammed Cezerî'den hadis ve kırâat ilmini tahsîl etti. Muhammed Buhârî, Hüsâmüddîn Vâ'iz, Ahmed Kasîr'den de çeşitli ilimleri öğrendi. Âlim Urban Edhemî ile görüşerek, ondan Farsça ve Moğol dillerini öğrendi. Ayrıca tahsilini tamamlamak için Mâverâünnehr ve Çin sınırına kadar uzanan Türkistan seyahatine çıktı. Burhânüddîn Endekânî, Kâdı Celâlüddîn es-Sirâmî gibi birçok âlimle karşılaşıp, sohbetlerinde bulundu ve onlardan istifâde etti. Sonra Harezm'e giderek Nûrullah ve Ahmed bin Şemsüleimme'den ilim tahsil etti. Türkistan'da bulunan "Deşt" denilen beldeye giderek, orada Behâüddîn Zâhir ve Mevlânâ Hâfızüddîn Muhammed bin Nâsırüddîn Bezâzî'den usûl ve fıkıh ilmini öğrendi. Orada dört yıl kadar kalıp, Şerefüddîn, Muhammed Bulgarî gibi âlimlerin sohbetlerinde bulundu. Kırım'a gidip, orada edîb ve Şâir Abdülmecîd ile görüştükten sonra, Karadeniz üzerinden Osmanlı pâyi tahtı Edirne'ye geldi. Sultan Çelebi Mehmed'in sarayına girerek, birçok ikrâm ve iltifâta kavuştu. İznik Medresesi müderrislerinden olup, Karaman ve Mısır'da ilim tahsil eden, tasavvuf, mantık ve diğer aklî ilimlerde mütehassıs olan büyük âlim Molla Fenârî ve Burhâneddîn Haydar el-Havafî gibi âlimlerden ilim tahsil etti.

İbn-i Arabşah Edirne'de bulunduğu zaman, Ebü'l-Leys-i Semerkandî hazretlerinin tefsirini Arapçadan Türkçeye, **Câmi'ul-Hikâyât ve Lâmi-ur-Rivâyât** adlı eseri Farsçadan Türkçeye tercüme etti. Edebiyâttaki kudreti, ifâdede gösterdiği incelik ve birkaç yabancı dili bilmesi sebebiyle, Sultan Çelebi Mehmed Hanın iltifâtına kavuşup, Dîvân-ı Hümâyûn'da vazife aldı. Sultan Çelebi Mehmed'in husûsî kâtipliğini yapıp, civar devlet başkanlarına mektuplar yazdı. Bu arada Burhânüddîn Haydar'dan **Miftâh-ül-Ulûm** adlı eseri okumaya devâm etti. 1421 (H.824) senesinde Sultan Çelebi Mehmed'in vefât etmesi üzerine, on sene müddetle kaldığıOsmanlı ülkesinden vatanına dönmeye karar verdi. 1422 senesinde Haleb'e gelerek, orada üç sene kaldı. Sonra esas memleketi olan Dımaşk'a gitti. Memleketine vardığında, eski hemşehrilerinden onu tanıyan az kalmıştı. Hemşehrileri tarafından yabancı gibi karşılandığı için "Acemî" denilmiştir. Mescid-ül-Kasab'ın bir odasında, çok az kimse ile görüşerek münzevî bir hayat yaşadı ve eser yazmakla meşgul oldu. Kâdı Şihâbüddîn Hanbelî'den **Sahîh-i Müslim'**i okudu.

İbn-i Arabşah, 1428 senesinde Hicaz'dan Dımaşk'a dönen Mevlânâ Ebû Abdullah Muhammed bin Muhammed Buhârî'ye talebe olup, ondan tasavvuf, fıkıh, usûl, me'ânî, beyân ve diğer ilimleri öğrendi. Vefâtına kadar hocasından ayrılmadı. 1438 senesinde hocasının vefâtı üzerine, hac vecîbesini yerine getirmek üzere Hicaz'a, oradan da Mısır'a gidip, bir daha vatanına dönmemek üzere Kâhire'ye yerleşti. Kısa zamanda buranın âlimleri ve şâirleriyle yakınlık peydâ edip, Sultan Melik Zâhir Çakmak'la tanıştı. Sultan ona iyi muâmelede bulunup, iltifât etti. Orada bulunan âlim ve şâirlerle münazarada bulundu. Yüksek bir zekâya sâhipti. Etrâfındakilere doğruyu anlatmaktan geri durmadı. Bu sebeple onu

çekemeyenler çoğaldı. Kendisini çekemeyenlerin şikâyetleri üzerine hapse atıldı. Üzüntüsünden hastalanan İbn-i Arabşah, hapishânede beş gün kaldı. Hapisten tahliye edildikten on iki gün sonra vefât etti.

İbn-i Arabşah; âlim, fazîletli, tevâzu ve iffet sâhibi bir zâttı. Nesir ve şiirde, lügat ilminde, güzel yazı yazmada, tatlı ve beliğ söz söyleme husûsunda eşi yoktu. Sohbetinde bulunan, çok feyz ve lezzet alırdı. Arapça, Farsça ve Türkçeyi çok iyi bilirdi. Bu sebeple ona Arap, Fars ve Türk dillerinin melîki denirdi. Yazmış olduğu eserlerin çoğu manzumdur.

1451 (H.854) senesinde Kâhire'de vefât etti ve oraya defnedildi.

İbn-i Arabşah'ın; fıkıh, târih, tefsir, ahlâk, sarf, nahiv ilimlerine dâir pekçok eseri vardır. Bunlardan bâzıları şunlardır:

1) Ukûd-ün-Nasîha, 2) Mir'ât-ül-Âdâb: Me'ânî ve beyân ilminin esaslarını anlatan 2000 beytlik manzum bir eserdir. **3) Hitâb-ül-İhâb-in-Nakîb ve Cevâb eş-Şihâb-üs-Sâhib, 4) Maraznâme, 5) Câmi' ul-Hikâyât Tercümesi, 6) Ebü'l-Leys Tefsîri Tercümesi, 7) Ta'bîr-ül-Kâdirî Tercümesi, 8) Tercümân-üt-Terâcim bi Müntehel-Arab fî Lügat-it-Türk vel-Acem vel-Arab:** Lügat ilmine dâirdir. **9) Acâib-ül-Mahdûr fî Nevâib-üt-Teymûr:** Timur Hanın yaşadığı dönemdeki târihe dâirdir. **10) Te'lif-üt-Tâhir fî Şeyh-il-Mâlik ez-Zâhir Ebî Sa'îd Çakmak:** Mısır Sultânı Melik Zâhir'in zamânını anlatan ve onu medh eden bir eserdir. **11) Fakîhat-ül-Hulefâ ve Mufâkahât ez-Zürefâ:** Ahlâka dâir yazılmış bir eserdir. **12) El-Ikd-ül-Ferîd fî İlm-it-Tevhîd, 13) Gürret-üs-Siyer fî Düvel-it-Türkî vet-Tatar.**

İBN-İ ASÂKİR;

on ikinci yüzyılda Şam'da yetişen hadis ve fıkıh âlimi. İsmi; Ali bin Hasan bin Hibetullah'tır. Künyesi Ebü'l-Kâsım olup, Dımeşkî nisbesiyle bilinir ve İbn-i Asâkir lakabı ile meşhûrdur. Ayrıca Sadrülhuffâz, Nâsırüssünne, Cemâlüssünne, El-Hâfız lakabları vardır. 1105 (H. 499) senesinde Şam'da doğdu. 1175 (H.571) yılında Şam'da vefât etti. Zamânın sultânı Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin de hazır bulunduğu cenâze namazından sonra Bâbüssagîr Kabristânında defnedildi.

Küçük yaşta ilim öğrenmeye başlayan İbn-i Asâkir, üç yüz kadar âlimden ilim tahsil etti. İlim için seyâhatlere çıktı ve zamânın meşhur âlimlerinden ilim öğrendi. Hadis ilmini Şam'da: Ebü'l-Kâsım en-Nesîb, Sebî' ibni Kırât, Ebü'l-Hasan Sülemî, Ebû Târih el-Hanâî, Ebü'l-Hasan ibni Mevâzînî'den; Bağdat'ta: Ebül-Kâsım Dîneverî, Ebü'l-Gâlib ibni Bennâ, Ebû Abdullah el-Bârî'den; Mekke'de: Abdullah bin Muhammed el-Gazzâl, Ali bin Hasan el-Belhî'den; Kûfe'de: Ebû Abdullah el-Ferârî, Hibetullah bin Zebîdî ve Abdülmü'min bin Kuşeyrî'den; Nişâbur'da: Saîd bin Ebû Recâ, Hüseyin bin Abdülmelik el-Hallâl'dan; İsfahan'da: Yûsuf bin Eyyûb Hemedânî'den; Merv'de: Temîm ibni Ebî Saîd el-Cürcânî'den ve başka âlimlerden öğrendi. Fıkıh ilmini Şam'da: Ebü'l-Hasan Sülemî'den; Bağdat'ta: Ebî Sa'd Kirmânî'den öğrendi.

1138-1175 seneleri arasında aralıksız ders verip, talebe yetiştirdi. Bu sırada eserlerini tasnîf ve telif etti. Ders okutması o kadar meşhur oldu ki, ondan ilim öğrenmek için pekçok kimse uzak yerlerden geldiler. Sultanlar dahi ilim meclisine gelerek, sohbetlerini dinlediler. Yetiştirdiği talebelerden bâzıları: Ebü'l-Alâ el-Hemedânî, Ebû Sa'd Sem'ânî, oğlu Kâsım Nâsırüssünne, Ebû Câfer Kurtûbî, Zeynülemnâ Ebü'l-Berekât gibi âlimlerdir.

İbn-i Asâkir, fıkıh, hadis, kırâat, hilaf ve nahiv gibi birçok ilimde söz sâhibiydi. Fakat hadis ilmindeki üstünlüğü diğer ilimlere göre daha fazla idi. Hadîs ilminde imâmdı.

Eserleri:

İbn-i Asâkir'in altmış sekizden fazla eseri vardır.

1) Târihu'l Medînet-i Dımaşk; en meşhur eseri olup, seksen cilttir. **Târih-i Dımaşk** diye de tanınan bu eser, hadis ilminde ve muhaddisler arasında önemli bir yer tutmaktadır. İslâm âleminde şehir târihleri içinde en geniş ve en büyük olanıdır. Kendisinden önce böyle geniş muhtevâlı bir eser yazılmadığı gibi, kendisinden sonra da, şehirler hakkında böyle bir eser ortaya konmamıştır. Arap târihi bakımından da bir benzeri yoktur.

İbn-i Asâkir, bu eserinde Şam'ın târihini, fethini, mescitlerini, kiliselerini, şehir giriş ve çıkışlarını, nehirlerini anlatmış, ondan sonra şehre gelen veya şehre bağlı bölgelere uğrayan ve icâzet alanların hal tercümelerini anlatmıştır. Sâdece Şam şehri ve civârını değil, aynı zamanda eyâlet dâhiline, yâni Sayda, Halep, Baalbek, Remle gibi şehirlere uğrayanları da kitabına almıştır. Kitabı harf sırasına göre tertib etmiştir. Muhaddislerin vefâtlarını umûmiyetle sonda ve ortada vermiştir. Bu eserinde pekçok hadîs-i şerîfi de metin ve senetleriyle nakletmiştir. Bu yüzden **Târih-i Dımaşk,** hadis kitâbı olarak da bilinmektedir. Birçok zeylleri ve muhtasarları yazılmış olan **Târih-i Dımaşk**, 1953 senesinde Şam'da

Selâhaddîn Müneccid başkanlığında bir heyet tarafından yayınlanmaya başlamıştır.

2) Kitâb-ül-Muvâfakât aleş-Şüyûh-il-Eimmet-is-Sikât; yetmiş iki cüzdür. 3**) Kitâbü Avâlî-yi Mâlik;** otuz cüzdür. **4) Kitâbü Mecmû-ir-Regâib Mimmâ Vaka'a min Ehâdîsi Mâlik minel-Garâib;** on cüzdür. **5) Et-Tâlî li Hadîs-il-Mâlik El-Âlî;** on dokuz cüzdür. **6) Kitâb-ül-Mu'cem;** on cüzdür. **7) Tebyînü Kizb-il-Müfterî** eserlerinden bâzılarıdır.

İBN-İ AVVÂM;

on ikinci asırda Endülüs'te yetişen botanik âlimi. İsmi; Yahyâ bin Muhammed bin Ahmed bin Avvâm el-İşbilî olup, künyesi Ebû Zekeriyyâ'dır. Hayâtı hakkında kaynaklarda fazla bilgi mevcut değildir. On ikinci asrın sonlarına doğru yaşadığı ve aslen İşbiliye'li olduğu bilinmektedir.

İlim dünyâsında botanik ve zooloji (bitki ve hayvanlarla ilgili bilim dalları) sâhasındaki çalışmalarıyla meşhur olan İbn-i Avvâm'ın **Kitâb-ül Felâha** adlı eseri meşhurdur. Bu eser sâdece İslâm âleminde değil, bütün dünyâda ortaçağ boyunca kendi sâhasında temel kaynak olarak kullanıldı. Otuz dört bölümden meydana gelen eserin otuz bölümü bitkilerden, dört bölümü de hayvanlardan bahsetmektedir. Eserde 585 bitki nevi ele alınmakta, 50'den fazla meyve ağacının dikilip yetiştirilme ve gübreleme usûlleri, aşı yapma tekniği, toprağın yapı özellikleri, ağaç ve üzüm kütüklerinde meydana gelen çeşitli hastalıkların belirtileri, görünüşleri ve bunların tedâvi yolları anlatılmaktadır. İbn-i Avvâm eserini hazırlarken, devrindeki Müslüman çiftçi ve zirâatçilerin tecrübelerine başvurmuş, ayrıca kendinden önce yazılan eserlerden faydalanmıştır.

Kitâb-ül-Felâha'nın tek nüshası Escurial Kütüphânesindedir. Yazma, Josef Antonio Bangueri tarafından İspanyolcaya tercüme edilerek, aslıyla birlikte iki cilt hâlinde 1802 senesinde neşredilmiştir. Eserin Fransızca tercümesi ise Clement-Mullat tarafından yapılarak yayınlanmıştır.

İBN-İ BACCE;

on ikinci yüzyıldaEndülüs'te yetişen felsefeci ve mûsikî üstâdı ve bilim adamı. İsmi, Muhammed bin Yahyâ bin Sâig olup, künyesi Ebû Bekr'dir. İbn-i Bacce diye meşhur oldu. Avrupa'da Avempace diye tanındı. Endülüs'ün Gırnata şehrinde doğup yetişti. Doğum târihi bilinmemektedir. 1138 (H.533) senesinde Fas'ta öldü.

İbn-i Bacce; tıb, felsefe, tabiat ilimleri, matematik, lügat, şiir ve mûsikî alanında söz sâhibiydi. İbn-i Sînâ ve Fârâbî'nin eserlerini inceledi ve onların bozuk düşüncelerinin tesirinde kaldı. Büyük İslâm âlimi İmâm-ı Gazâlî'nin eserlerini inceledi ve ona dil uzattı. Felsefecileri İslâm âlimlerine tercih ederek doğru yoldan ayrıldı. Ömrünün sonuna doğru çalışmalarını tatbîkî ilimlere yöneltti. Tıb, eczâcılık ve mantıkla ilgili çalışmaları oldu. Astronomi alanında Batlemyus'un (Ptolemy'nin) eserlerini inceleyerek, onun ortaya koyduğu sisteme ağır tenkidler yöneltti. Fizik ile ilgili incelemelerde de bulundu. Bilhassa hareket konusunda kendine has görüş ve îzâhlar ortaya koydu. İnsan psikolojisiyle ilgili olarak da çalışanİbn-i Bacce, zihnî gelişmenin safhalarını îzâh ederek, buna mâni olan zararlı şeyleri tesbit etti.

Eserleri:

Bilinen eserlerinden bâzıları şunlardır: **1) Şerhu Kitâb-is-Sem'-it-Tabîî li-Aristotales, 2) Risâlet-ül-Vedâ, 3) Kitâbu İttisâl-il-Akli bil-İnsân, 4) Kitâb-ün-Nefs, 5) El-Füsûl-ül-Kalîle fî Siyâset-il-Medîne, 6) Kitâb-üt-Tecribeteyn alâ Edviyeti İbni Vâfıd.**

İbn-i Bacce'nin eserleri Lâtince ve İbrâniceye tercüme edilmiş ve Avrupalı bilginler tarafından incelenmiştir. Onun eserleri İbn-i Tufeyl ve İbn-i Rüşd gibi filozofların üzerinde derin etkiler bıraktı. İbn-i Bacce'nin bozuk düşüncelerinden etkilenen İbn-i Tufeyl ve İbn-i Rüşd, din bilgilerini kendi görüşlerine göre yorumlayıp anlatmaya kalktıklarından dolayı sapıttılar.

İBN-İ BATTÛTA;

meşhur seyyâh ve fıkıh âlimi. İsmi, Muhammed bin Abdullhah bin Muhammed bin İbrâhim et-Tancî olup, künyesi Ebû Abdullah'tır. 1303 senesinde Kuzey-Batı Afrika (Fas) şehirlerinden Tanca'da doğdu. Doğum yerine nisbetle Tancî denildi.

İbn-i Battûta, küçük yaşta ilim tahsiline başladı. Temel din bilgilerini ve yardımcı ilimleri öğrendi. Mâlikî mezhebi fıkıh bilgilerinde âlim oldu. Tanca'da tahsilini tamamladıktan sonra, 14 Haziran 1325 târihinde yirmi iki yaşındayken, hacca gitmek için memleketinden ayrıldı. Yolculuğunda, uğradığı yerlerdeki câmileri, medreseleri ve türbeleri ziyâret edip, halka vaaz ve nasîhatte bulundu. Gittiği beldelerin ileri gelenleriyle ve meşhur kimseleriyle görüştü. Çok alâka ve iltifât gördü. Bu seyâhati onda diğer İslâm memleketlerini gezmek hevesini uyandırdı. Bu maksadla yirmi dokuz sene süren üç ayrı seyâhate çıktı.

İlk seyâhatinde; Mısır, Sûriye, Anadolu, İran, Irak, Hicâz, Türkistan, Orta Asya, Çin, Hindistan, Sumatra ve daha bir çok ülkeleri gezdi. Anadolu'nun önemli şehirlerini gezdikten sonra Sinop'dan Kırım'a geçti. Güney Rusya'daki Özbek Hânın ordugâhına gitti ve başşehir Saray'da bir müddet kaldı. Buradan Harezm, Mâverâünnehr, Horasan ve Afganistan yoluyla Hindistan'a ulaştı. Delhi'de yedi sene kâdılık yaptı. 1342 senesinde Tuğluk Şâhın emriyle Çin'e elçi gönderildi. Endonezya ve Cava üzerinden Pekin'e vardı. Buradan 1349 yılında, memleketi Fas'a döndü. Bir süre sonra ikinci seyâhatine çıkarak İspanya'daki Endülüs İslâm ülkelerini gezdi. Daha sonra üçüncü seyâhatine çıkıp, Büyük Sahra, Sudan, Orta ve Kuzey Afrika ülkelerini dolaştı.

İbn-i Battûta, ömrünün büyük kısmını seyâhatlerle geçirdi. O zamanki vâsıtalarla imkânsız sayılacak kadar uzun seyâhatler yaparak Müslümanlar ve Müslümanlıkla irtibâtı olan bütün memleketleri gezdi. Onların târihî, coğrafî, etnik ve kültürel durumları hakkında mâlumât ve bilgi sâhibi oldu. Dolaştığı her yerde ülkenin hekimleri, ileri gelenleri ve her tabakadan insanlarla tanıştı. Onların âdetlerini, törelerini, yaşayışlarını, yediklerini, içtiklerini teferruatlı olarak tesbit etti. Hükümdârların, makâm sâhiplerinin anlaşmazlıklarına, mücâdele ve savaşlarına âit önemli bilgileri not etti. Seyâhatleri sonunda vatanı Tanca'ya döndüğünde tuttuğu notları, görüp işittiği mühim hâdiseleri, Fas Merînî Sultânı Ebû İnan'ın arzusu üzerine kâtib İbn-i Cüzey'e anlattı. İbn-i Cüzey, bâzı târihî eksiklikleri de ilâve ederek, eseri 1355 senesinde tamamladı. **Tuhfet-ün-Nüzzâr fî Garâib-il-Emsâl ve Acâib-il-Esfâr** adı verilen ve kısaca **Rıhle** veya **Seyâhatnâme** diye bilinen eser, Sultan Ebû İnân'a takdim edildi. İbn-i Battûta, eserini yazdıktan bir süre sonra 1368 senesinde memleketi Tanca'da vefât etti.

Memleketimizde **İbn-i Battûta Seyâhatnâmesi** adıyla tanınan bu eser, yazıldığı asrın İslâm ülkeleri ve diğer ülkelerin târihi, coğrafyası, folklor ve etnolojisi, dînî, içtimâî ve ilmî durumu hakkında kıymetli, sağlam ve aydınlatıcı bilgiler vermiş, Hint fakirlerinden, Anadolu ahîlerinden, İran'daki Bâtınîlik hareketinden bahsetmiştir. **Seyâhatnâme**, onun, Sudan ve Nijerya bölgelerinin gerçek kâşifi olduğunu gösterir. Volga kenarında bulunan Saray şehri hakkında verdiği bilgiler, son arkeolojik araştırmalarla doğrulanabilmiştir. Sudan'a âit kısımlar sâyesinde, eskiden o topraklarda hüküm süren zenci Manding Devleti unutulmaktan kurtulmuştur. Ayrıca görüp işittiği bâzı âlim ve velîler, meşhur ziyâretgâhlar hakkında menkıbeler ve kısa biyografik bilgiler de vermiştir. Lûristan atabegleri, İlhanlılar ve Asya'da çeşitli yerlerde bulunan vâliler, emir ve kumandanlarla, askerî ve idârî teşkilâtları hakkında geniş bilgiler vermiştir. Anadolu'yu anlatırken de Osman Beyin oğlu Orhan Gâziden geniş şekilde bahsetmiş, dînî ve içtimâî bir mâhiyette olan ahîlik teşkilâtı hakkında dikkat çekici bilgiler vermiştir.

İbn-i Battûta, **Seyâhatnâmesi**'nde Anadolu'daki ahîlerden şöyle bahsetmektedir:

"Ahî, kardeş; ahîlik de kardeşlik mânâsındadır. Ahîler, Anadolu'ya yerleşmiş bulunan Türkmenlerin yaşadıkları her yerde şehir, kasaba ve köylerde bulunmaktadırlar. Bunlar sanat sâhibi, geçimlerini temin etmek üzere bir meslekte çalışanlardan meydana gelen ve birbirleriyle yardımlaşan bir topluluktur. Memleketlerine gelen yabancıları karşılayan, onlarla ilgilenerek bütün ihtiyaçlarını temin eden ve haksızlıkları önleyen kimselerdir. Bunların eş ve örneklerine dünyânın hiçbir yerinde rastlamak mümkün değildir. Anadolu'da bir şehre girdiğimiz sırada, çarşıdan geçerken dükkanlarından çıkan bir kısım insanlar bindiğimiz hayvanları çevirerek yularlarından asıldılar. Bir başka grup ise bunları durdurarak onlar da hayvanlarımızın yularından tutarak onlarla çekişmeye başladı. Aralarında çekişme uzayınca, konuştuklarını da anlayamadığımızdan korkmaya başlayıp, malımıza canımıza kastedeceklerini zannettik. Nihâyet Arapça bilen, hacca gitmiş bir adam yanımıza gelip, Arapça konuşmaya başlayınca, bu adamların bizden ne istediklerini ve aralarında niçin anlaşmazlık çıktığını sordum. Onların ahî olduklarını söyledi. Bizimle ilk karşılaşan Ahî Sinan'ın yoldaşları, sonra gelenler de Ahî Tuman'ın yoldaşları imiş; meğer bizi misâfir etmek için çekişmişler. Nihâyet işi kurâ çekmek yoluyla halletmek isteyerek kurâ çektiler. Kurâ, Ahî Sinan takımına düşünce, bizi misâfir etmek üzere tekkelerine götürdüler. Bize çok izzet ve ikrâmda bulundular. Ertesi akşam da Ahî Tuman'ın adamları gelerek bizi misâfirliğe götürüp ikrâmda bulundular. Her iki tarafta da Kur'ân-ı kerîm okundu, hoş sohbetler oldu. Tekkelerinde bir müddet kaldıktan sonra büyük bir memnuniyetle ayrılıp seyahatimize devâm ettik." (Bkz. Ahîlik)

Seyâhatnâme, yemek, giyim, kuşam ve geleneklerle ilgili etnoloji ve folklor malzemesi yanında İslâm dünyâsının ekonomik ve sosyo-kültürel seviye ve yapısına büyük ölçüde ışık tutan önemli eserlerden biri olarak kabul edilmiştir.

Bu eser, aynı zamanda İbn-i Battûta'nın şahsiyetini yansıtmaktadır. O, tabîata değil, insanlara ilgi duymaktaydı. Tabîatla ilgili tasvirleri çok zayıf, hattâ yok gibidir. Tabîat şartlarına, iklime az ilgi duymuştur. Eser, o zamanki İslâm dünyâsının birlik ve berâberliğini göstermesi bakımından da ilgi çekicidir. Her ne kadar İbn-i Battûta, daha çok insanlar üzerinde durmuşsa da, bilim târihi bakımından da dikkate değer bilgiler vermiştir. Seyâhatnâme'de özel bitki ve dikkati çeken hayvanlar belirtilmiştir. Gezdiği memleketlerin sebze ve meyvelerine de yer vermiştir. Kervan menzillerinden îtibâren büyük kara ve deniz yollarından bahsedilmiş, Atlas Okyanusu ile Japon Adaları arasındaki ticâret merkezleri

ve limanlar hakkında geniş bilgi verilmiştir. Buralarda hangi milletlerin ne gibi mallar üzerinde ticâret yaptıkları, her bölgenin sınaî ve zirâî üretimi, ne gibi maddeler ihrâc veya ithâl olunduğu anlatılmış, muhtelif memleketlerdeki çeşitli paralar ve türlü ağırlık ölçüleri husûsunda îzâhlarda bulunulmuştur.

Eserin İbn-i Cüzey el-Kelbî tarafından istinsah edilen nüshası, Pâris Millî Kütüphânesinde bulunmaktadır. C. Defremery Sanguinetti bu nüshayı esas alarak Arapça metin ve Fransızca tercümeyi 1853'te yanyana neşretmiştir. Eser ayrıca İngilizce, Almanca, Portekizce ve M. Hussain tarafından da 1898 senesinde Urducaya çevrilmiş, Arapça metin Mısır'da dört, Beyrut'ta ise iki defâ basılmıştır.

Seyâhatnâme, Osmanlı sultanlarından Beşinci Mehmed Reşâd Hanın kâtiplerinden Muhammed Şerif Paşa tarafından 1907 senesinde Türkçeye çevrilerek iki cilt hâlinde basılmıştır.

İBN-İ BAYTÂR;

on üçüncü yüzyılda Endülüs'te yetişen büyük Müslüman botanik âlimi ve eczâcı. İsmi, Abdullah bin Ahmed el-Mâlikî olup, künyesi Ebû Muhammed'dir. Bitkiler üzerindeki çalışmaları sebebiyle "A'sâb" (Botanik bilgini) lakabıyla bilinir. Endülüs'ün bir sâhil şehri olan Malaka'da doğdu. Doğum târihi belli değildir. Babası baytar, yâni veteriner olduğu için İbn-i Baytâr adıyla meşhur olmuştur.

İbn-i Baytâr, meşhur âlim Ebü'l-Abbâs Ahmed bin Muhammed'den ilim öğrendi. Hocası ile berâber Sevilla çevresinde bitki nümûneleri toplamak için dolaştı. Yirmi yaşından îtibâren, Yunan, Rum ve İslâm âlemindeki beldeleri dolaştı ve çeşitli otların husûsiyetleri hakkında bilgi ve tecrübe sâhibi olan Müslümân ve gayri müslim bilginlerle görüştü. Gezip gördüğü yerlerdeki bitkileri yerinde inceledi. İncelediği bitkinin, yetiştiği beldeyi ve toprağı, o bitkinin büyümesinde tesiri olan diğer durumları tedkik etti. Bu seyâhatine Kuzey Afrika'dan başladı. Fas, Tunus, Cezâyir, Trablus civârında araştırma yaptıktan sonra deniz yoluyla Antalya'ya geldi. Daha sonra İtalya ve Yunanistan taraflarına giderek araştırmalar yaptı. Sonra Mısır'a giderek Eyyûbî melîklerinden Melik Kâmil Muhammed ibni Behr'in hizmetine girdi ve ondan iltifât ve ikrâm gördü. Mısır'daki botanik âlimlerinin başına getirildi. Aynı hükümdârla Şam taraflarına gidip, orada da araştırmalar yapan İbn-i Baytâr, Melik Kâmil'in ölümü üzerine Mısır'a döndü. Kısa bir müddet sonra tekrâr Şam'a gitti. Bitkiler üzerindeki araştırmalarına Sûriye ve Anadolu'da devâm ederken, 1248 (H.646) senesinde Şam'da vefât etti.

Kendisinden önce yaşamış, Dioskorides, Galen (Calinus), Hippokrat, İbn-i Sînâ, Gâfikî gibi bilginler tarafından yazılan eserleri inceleyip şerh yazan İbn-i Baytâr, tedkik ettiği hususlarda o konu ile alâkalı nakillerin doğruluğu ve güvenilirliğini iyice araştırdı. Böylece botanik ilminin gelişmesine tesiri oldu. Bitkileri inceleyerek ilâçlar yaptı.

Ayrıca tarlada biten ve mahsûllere zarar veren otları da tesbit eden İbn-i Baytâr, muhtelif bitki nevilerine âit kolleksiyonlar ortaya koydu. Eserlerinde bin dört yüz kadar bitkiyi tek tek inceledi. Bunlardan hangi ilâçlar yapılabileceğini tesbit etti. Bu ilaçların kimyevî yapıları ve hastalıkları önlemedeki tesir derecelerini en ince teferruâtına kadar anlattı. Bir liste hâline getirdiği bu bitki ve ilâçların üç yüz tânesi tamâmen kendi keşfiydi. İbn-i Baytâr, ayrıca hayvanlar üzerinde de araştırmalar yaptı. Ehlî (evcil) ve vahşî (yabânî) hayvanlar hakkında bâzı tasniflerde bulundu. Yetiştirdiği talebelerin en büyüğü İbn-i Ebî Usaybia'dır.

Eserleri:

İbn-i Baytâr'ın yaptığı çalışmalar eczâcılık ilmine çok faydalıydı. Bu alanda yazdığı eserler asırlarca mürâcaat kaynağı oldu. Onun inceleme ve araştırmalarını topladığı eserleri şunlardır:

1) Kitâb-ül-Câmî fî Edviyet-il-Müfrede: Müfredât-ı İbn-i Baytâr diye de bilinen bu eser, dört cüz (bölüm)dür. Eserde, bitkiler, mâdenler ve hayvanlardan elde edilen ilâçlar alfabetik sırayle anlatılmaktadır. Bu eser, 16. asrın ortalarına kadar yazılan en önemli ilâç kitabıdır. Eserde aynı zamanda gıdâ çeşitlerine de yer verilmiştir. Bitkilerin isimlerinin Arapçasının yanında, Farsça, Fransızca, Lâtince ve Berberî dilleriyle yazılışlarının da verildiği eser, Aydınoğullarından Umur Beyin emriyle özet olarak Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu tercümenin bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi Yazma Eserler Bölümünde 1204 numarada kayıtlıdır. Eser, 1875 senesinde Kâhire'de basılmıştır.

2) Kitâb-ül-Muğnî fî Edviyet-il-Müfrede: Eserde önce hastalıklar sonra da ilâçlar kısa ve açık bir şekilde anlatılmıştır. Eser, Lâtince, Almanca ve Fransızcaya tercüme edilmiştir.

3) El-İbâne vel-İ'lâm bimâ fil-Minhâc min-el-Halel vel-Evhâm, 4) Şerhu Edviyet-i İoskorides, 5) Ef'âl-ül-Garîbe vel-Havâs-ül-Acîbe. 6) Mîzân-üt-Tabîb.

İbn-i Baytâr'ın eserleri bilhassa **Kitâb-ül-Câmî** adlı eseri dört yüz sene müddetle Avrupa üniversitelerinde mühim kaynak olarak kullanılmıştır. On altıncı asırda yetişen Andrea Alpago

araştırmalarında İbn-i Baytâr'ın eserlerinden faydalanmıştır.

İBN-İ BENNÂ;

on üçüncü ve on dördüncü asırda Fas'ta yetişen büyük Müslüman matematik ve din âlimi. İsmi, Ahmed bin Muhammed bin Osmân el-Ezdî el-Merrâkûşî olup, künyesi Ebü'l-Abbâs'tır. Babası mîmâr olduğu için mîmâroğlu anlamında İbn-i Bennâ ünvânıyla meşhur oldu. 1256 (H.654) senesinde Kuzeybatı Afrika'da bulunan Merrâkûş'ta doğdu. 1321 (H.721) senesinde orada vefât etti. Kabri Bâb-ı Ahmed hâricindedir.

Doğum yeri olan Merrâkûş'ta lisan, fıkıh, hadis, matematik, astronomi ve tıb ilimlerini öğrendikten sonra, Fas'a giderek, tabip El-Mirih'ten, matematikçi İbn-i Hacla'dan, astronomi âlimi İbn-i Mahlûf'tan ders aldı. Evliyânın büyüklerinden olan Ebû Zeyd Abdurrahmân el-Hazmîr'in sohbetlerinde bulundu. Merînî sultanları tarafından Fas'a dâvet edildi. Orada ders verip talebe yetiştirdi.

Din ve fen ilimlerinde derin âlim olan İbn-i Bennâ'nın derslerine ilim âşıkları koşar, ondan ders alırlardı. İbn-i Haldun onun talebelerindendir. Bilhassa matematik ve astronomi sâhasındaki araştırmaları ve eserleriyle tanınmışdır. Kesirler ve üslü sayıların dört işlemi konusundaki nazariyeleriyle başarı kazandı. Birinci dereceden denklemleri Hataeyn denilen metodla çözdü.

Eserleri:

İbn-i Bennâ'nın en meşhur eseri **Telhîsu A'mâl-il-Hisâb'**dır. Eser iki kısımdan meydana gelmiş olup, birinci kısımda sayılar teorisi, dört işlem, kesirler ve bunların dört işlemi, köklü sayılar ve bunların dört işlemi üzerinde durulup, misâllerle îzâh edilmektedir. İkinci kısımda ise, cebirsel konular ve çözüm yolları, kâideleri üzerinde durulup, bunları misâllendirmektedir. Bu eser 17. asrın başlarına kadar matematik sâhasında Avrupa ilim çevrelerinde başlıca mürâcaat ve ders kitabı olarak kullanılmıştır. Bu esere İslâm âlimleri birçok şerhler yazmışlardır. Avrupalı bilim adamları da kendi dillerine tercüme etmişlerdir. Şarkiyatçı A.Marre bu eseri Fransızcaya tercüme ederek, batılıların biz bulduk diye iddiâ ettikleri pekçok matematikî çözümlerin, İbn-i Bennâ'ya âit olduğunu bütün dünyâya göstermiştir.

İbn-i Bennâ'nın matematik, geometri, cebir, astronomi, astroloji ilimleriyle ilgili olarak yazdığı 70'e yakın yazdığı diğer eserinden bâzıları şunlardır:

1) Kitâbü Ref'il-Hicâb an İlm-il-Hisâb (matematik), **2) Minhâc-üt-Tâlib li Ta'dîl-il-Kevâkib** (astronomi), **3) Kitâbü Tenbîh-il-Elbâb, 4) Mesâil-ül-Âmil-il-İrs** (mîrâs taksimiyle ilgili), **5) Kitâb-ül-Yesâre fî Takvîm-il-Kevâkib-is-Seyyâre** (astronomi-astroloji), **6) Kitâb-ül-Usturlâb ve İsti'mâlihi** (usturlâb ve kullanılışı ile ilgili), **7) Risâletün fî Tahkîki Rü'yet-il-Ehille** (hilâlin görülmesi ve bunun hesaplanması hakkında), **8. Risâlet-ül-Cedâvil, 9) Risâletün fil-Envâr.**

İBN-İ CEVZÎ;

on ikinci yüzyılda yetişmiş, tefsîr, hadîs, fıkıh âlimi ve târihçi. İsmi Abdurrahmân bin Ali bin Muhammed'dir. Künyesi Ebü'l-Ferec'dir. Büyük dedesi Câfer el-Cevzî'ye âit El-Cevzî nisbetinden dolayı, İbn-i Cevzî diye meşhur olmuştur. Soyu Ebû Bekr-is-Sıddîk'a dayanmaktadır. 1114 (H.508) ile 1202 (H.597) seneleri arasında yaşamıştır. İbn-i Cevzî'yi, İbn-i Teymiyye'nin talebesi İbn-i Kayyîm el-Cevziyye ile karıştırmamalıdır.

Küçük yaştan îtibâren ilim tahsiline başladı. Hemen **Kur'ân-ı kerîm'**i ezberledi. Zamânının âlimlerinden aklî ve naklî ilimleri öğrendi. Derslerini dinlediği âlimlerin hepsinden icâzet (diploma) aldı. İbn-ül-Hüseyin, Kâdı Ebû Bekr Ensârî, Ebû Bekr Mervezî, Ebû Kâsım Harîrî, Ali bin Abdülvâhid Dîneverî, İbn-i Cevzî'nin ders aldığı seksen yedi âlimden bâzılarıdır. İbn-i Cevzî ilim öğretip talebe yetiştirdi. Pekçok âlim ondan hadîs-i şerîf rivâyet etti. Oğlu Sâhib Muhyiddîn, torunları, Ebü'l-Muzaffer, Sıbt ibn-ül-Cevzî, İbn-i Neccâr, El-Fahr Ali bin Buhârî, Necib Abdüllatîf-il-Harrânî gibi âlimler yetiştirdiği talebelerindendir. Beş medresede ders veren İbn-i Cevzî halka vaaz ve nasîhatlerde bulundu. Vaazlarını halktan pekçok kimse dinlediği gibi, halîfe, vezir ve büyük âlimler de bulunurdu. Eshâb-ı kirâm düşmanı pekçok kimse onun vaazları sebebiyle tövbe edip, bozuk inanışlarından vazgeçti. Bilhassa Ehl-i sünnetten ayrılıp mücessime ve müşebbihe yoluna gidenlere cevaplar vermiştir.

Yüksek ilim ve güzel ahlâk sâhibi olan İbn-i Cevzî, her yedi günde bir **Kur'ân-ı kerîm'**i hatmederdi. Cumâ namazı ve vaaz verme dışında evinden çıkmazdı. Aslâ kimseyle şaka yapmaz, helâl olduğu kesin bilinmeyen şeyi yemezdi. Bu âdetini ömrünün sonuna kadar devâm ettirdi.

İbn-i Cevzî buyurdu ki: "Kim kanâat ederse, geçimi iyi olur. Kim tamâ ederse (dünyâ lezzetlerini haram yollardan ararsa) geçim sıkıntısı çeker."

Eserleri:

Üç yüz kırktan fazla eser yazmıştır. Eserlerinden bâzıları şunlardır: **1) Zâd-ül-Mesîr fî İlm-it-Tefsîr, 2) Teysîr-ül-Beyân fî Tefsîr-il-Kur'ân, 3) Fünûn-ül-Efnân fî Uyûni İlm-il-Kur'ân, 4) Umdet-ür-Râsih fî Mârifeti'l-Mensûh ven-Nâsih, 5) El-Muntazam ve Mültekat-ül-Muntazam** (Târihe dâirdir. On cilt hâlinde basılmıştır.), **6) El-Muğnî fî Ulûm-il-Kur'ân, 7) El-Vefâ bi-Ahvâl-il-Mustafâ, 8) Def'uş-Şübhe anit-Teşbîh.**

İBN-İ CEZERÎ;

Kur'ân-ı kerîm'in okuma kâidelerini anlatan kırâat ilmi âlimlerinden. İsmi, Muhammed bin Muhammed'dir. Dedelerinden bir tânesinin ismine nisbetle İbn-i Cezerî diye meşhur olmuştur. Künyesi, Ebü'l-Hâyr, lakabı Şemseddîn'dir. 1350 (H.751) senesinde Şam'da doğdu. 1429 (H.833) senesinde Şîrâz'da vefât etti.

Küçük yaştan îtibâren ilim tahsiline başlayan İbn-i Cezerî, on dört yaşındayken **Kur'ân-ı kerîm'**in tamâmını ezberledi. Bir müddet hadis ilmi öğrendikten sonra, **Kur'ân-ı kerîm'**in muhtelif kırâat (okuma) usûllerini tahsile başladı. On sekiz yaşındayken Kırâat-i Seb'ayı (yedi okuyuş usûlünü) öğrendi. Hac ibâdeti için Mekke'ye, oradan da Kâhire'ye gitti. Oradaki kırâat âlimlerinden çeşitli kırâat şekillerini öğrendi. Sonra Şam'a gidip, oranın âlimlerinden hadis ve fıkıh ilmini öğrendi. Tekrar Mısır'a gidip, fıkıh, fıkıh usûlü ve edebî ilimleri tahsil ettikten sonra, İskenderiye'ye geçti. Pekçok âlimden ilim tahsil etti ve hadîs-i şerîf dinledi. Kendisine, Şeyh Ziyâüddîn ve Şeyhülislâm Şirâcüddîn Bülkînî tarafından, fetvâ vermek husûsunda icâzet (izin) verildi. Sonra Kur'ân-ı kerîm okutmakla meşgul oldu. Şam'daki çeşitli medreselerde kırâat ilmi okuttu. Birkaç kere Mısır'a gidip geldi. Bir ara Şam kâdılığı vazîfesine getirildi. 1395 senesinde Mısır ve İskenderiye üzerinden deniz yoluyla Anadolu'ya, Bursa'ya geldi. Osmanlı Pâdişâhı Yıldırım Bâyezîd Han kendisine çok iltifât edip ihsânlarda bulundu. İbn-i Cezerî'nin şöhreti her tarafta duyulup, Bursa'dan ve diğer şehirlerden pekçok kimse gelerek, ondan kırâat ilmini öğrendiler.

1402 senesinde Yıldırım Bâyezîd Han ile Tîmûr Han arasında meydana gelen Ankara Savaşından sonra, Tîmûr Hanla birlikte Mâverâünnehr'e gitti. Kaş ve Semerkant şehirlerinde kalıp, kırâat ilmi okuttu ve pekçok âlim yetiştirdi. Büyük âlim Seyyid Şerîf Cürcânî hazretleri ile görüştü. Tîmûr Han vefât ettikten sonra Herat, Yezd, İsfahan ve Şîrâz şehirlerine gitti. Her gittiği şehirde çeşitli kırâat usûllerini öğretti. Kırâat ve hadis ilimlerini her yere yaydı. Şîrâz kâdılığına tâyin edildi. Tîmûroğullarının hâkim olduğu birçok beldede kâdılık yaptı. Sonra hacca gitmek niyetiyle vazîfeden ayrılıp Basra'ya ve oradan da Yenbû'ya geldi. Bir müddet orada ikâmet ettikten sonra, 1420 senesinde Medîne-i münevvereye ve Mekke-i mükerremeye geçti. Çok kimseler onun yanına gelip, ilminden istifâde ettiler. Bir müddet mübârek topraklarda kaldı. Bu sırada iki ciltlik **Kitâb-ül-Beşer fî Kırâat-il-Aşer** adlı eserini yazdı. Daha sonra bu eserini kısaltıp **Takrîb** adını verdi. Başka kitaplar da yazdı. Mekke-i mükerreme ve Medîne-i münevverede birkaç sene kaldıktan sonra, Şîrâz'a oradan da Şam'a döndü. Kâhire'ye giderek, Sultan Eşref ile sohbetlerde bulundu ve Kâhire'de sultanın yaptırdığı medreseye tâyin edildi. Kırâat ilmi ve hadis öğretmesi için vazîfelendirildi. Bir müddet sonra hac için Mekke'ye giden İbn-i Cezerî, hacdan sonra Yemen'e gitti. Orada da birçok âlim ondan kırâat ilmini öğrendi. Tekrar Mekke'ye, oradan da Şam'a döndü. Basra'ya ve Şîrâz'a gitti. Vefâtına kadar Şirâz'da kalıp, ilim öğretti ve eser yazdı. 1429 senesinde Şîrâz'da vefât etti. Kendisinin yaptırdığı medresenin bahçesine defnedildi.

Eserleri: Ömrünü ilme bilhassa kırâat ilmine sarf etmiş olan İbn-i Cezerî'nin yazdığı pekçok eserinden bâzıları şunlardır:

1. Kitâb-ün-Neşr fil-Kırâât-il-Aşr: Bin beyitlik manzum bir eserdir. İki cilttir.

2. Tayyibet-ün-Neşr fil-Kırâât-il-Aşr: Kur'ân-ı kerîmin kırâat-i aşere (on türlü okunuşu) hakkında yazılmış olup, bin beyitten meydana gelmiştir.

3. Ed-Dürret-ül-Mudıyye fî Kırâat-il-Eimmet-is-Selâset-il-Mardıyye: Üç büyük kırâat âlimine göre Kur'ân-ı kerîmin okunuşundan bahseden 241 beyitlik eserdir.

4. Et-Temhîd fî İlm-it-Tecvîd: Kur'ân-ı kerîmin tecvîdine dâir bir eserdir.

5. El-Mukaddimet-ül-Cezeriyye fit-Tecvîd: Kur'ân-ı kerîmin kırâati hakkında 110 beyitlik bir eserdir.

6. Gâyet-ün-Nihâye fî Tabakât-il-Kurrâ: Meşhur kırâat âlimlerinin hâl tercümelerini ve kırâatlerinin hangi yollardan geldiğini anlatan eserdir.

7. Mukaddimetü İlm-il-Hadîs: Hadis usûlü ilmine dâir bir eserdir.

8. Er-Risâlet-ül-Beyâniyye fî Hakkı Ebeveyn-in-Nebî: Resûlullah efendimizin, anne ve babasının Müslüman olduklarını ispat için yazılmış bir risâledir.

9. Zât-üş-Şifâ fî Sîret-il-Mustafâ ve minba'dıhî minel-Hulefâ,

10. Et-Takrîb fî Şerh-it-Teysîr.

İBN-İ CEZZÂR;

onuncu asrın sonlarında yetişmiş meşhur Müslüman tabip. İsmi, Ahmed bin İbrâhim bin Cezzâr olup, künyesi Ebû Câfer'dir. İbn-i Cezzâr diye meşhur olmuştur. Avrupalılar L'Algizhar diye bilirler. 920 (H. 307) senesinde Kayravan'da doğdu. 1005 (H. 395) senesinde orada vefât etti.

Dedesi ve babası zamânın meşhur hekimlerinden (doktorlarından) olan İbn-i Cezzâr, Kayravan'da zamânın din ve fen ilimlerini tahsil ettikten sonra, çalışmalarını tıp ve eczâcılık alanında yoğunlaştırdı. Tıp ile eczâcılığın birbirinden ayrılmasını ve başlı başına birer ilim olmaları gerektiğini savundu. Kayravan'daki evinde açtığı eczânesinden, muâyene ettiği hastalara gerekli ilâçları hazırlatıp verirdi. Birçok yerleri gezip, gezici doktorluk yaptı. Bu vesîle ile Kuzey İtalya, Güney Fransa ve Kuzey İspanya sâhillerine kadar gitti. Bir defâsında merkezi Buhârâ olan Sâmânî Sultânı onu sarayına dâvet etti. Fakat İbn-i Cezzâr bizzât yazmış olduğu 12.500 kilo parşomen tomarları ve on ton ağırlığındaki kütüphânesini taşımak için yüz deveye ihtiyâcı olduğundan dâveti kabul edemedi. Vefâtından sonra evinde herbiri birkaç kişi tarafından taşınan altı yüz sandık kitabı olduğu ortaya çıktı.

İbn-i Cezzâr bütün İslâm âleminde tıp ve eczâcılık sâhasında üstad olarak tanınmıştır. Eserleri elden ele asırlarca dolaşmıştır. Endülüs'te yetişen âlimlerin çoğu ondan ders almıştır. Meselâ meşhur tabip ve cerrah Ebü'l-Kâsım Zehrâvî bunlardandır.

Tıb alanında geniş araştırmalar yapıp, hastalıkların teşhis ve tedâvisini yapan ve asrın mütehassıs doktoru olan İbn-i Cezzâr, en önemli çalışmasını cüzzam hastalığı üzerine yaptı. Bu hastalığın teşhisini yapıp, sebeplerini inceledi ve tedâvi şekillerini gösterdi. Bu konu ile ilgili eser yazdı. Bu zamâna kadar cüzzamlı hastalar, insanlardan uzak yerlerde ölüme terk edildiği hâlde, İbn-i Cezzâr, cüzzam hastalarını diğer hastalardan ayırıp, özel hastânelerde tedâvi etti ve hastalığın diğer insanlara bulaşmasına mâni oldu.

Eserleri:

İbn-i Cezzâr başta, tıp ve târih alanında olmak üzere diğer ilim dallarında da eserler yazmıştır. Bu eserlerden bâzıları şunlardır:

1) Zâd-ül-Müsâfir ve Kût-ül-Hâdır: İki cilt ve yedi bölüm olarak yazılan bu eserde, karın, sırt, tenâsül yolları, cilt hastalıkları ile ateşli hastalıklar ve zehirlenmelerin tedâvisi gibi ana konular yer almıştır. İnsan vücudunu baştan ayağa ele alarak kısım kısım hastalıklarını, ilâçlarını ve tedâvi yollarını anlatan bu eser, Lâtince, Yunanca ve İbrâniceye tercüme edilmiştir.

2) Tıbb-ul-Fukarâ vel-Mesâkîn: İlâç almaya gücü yetmeyen fakirler için yazılmış olan bu eserde, bâzı önemli ve yaygın hastalıkların pratik tedâvî usûlleri anlatılmaktadır. Halkın bizzat yapabileceği ucuz ilâçların târif ve kullanışları îzâh edilmektedir.

3) El-Îtimâd fî-Edviyet-il-Müfrede, 4) El-Buğye fî Edviyet-il-Mürekkebe, 5) Kût-ül-Mukîm: Yirmi ciltlik tıp ilimleri ansiklopedisidir, **6) Kitâb-üt-Târif bi Sahîh-it-Târih:** Târihle ilgilidir, **7) Risâletün fin-Nefs:** Psikoloji ile ilgilidir, **8) Kitâbün fî Mîdeti ve Emrâziha ve Müdâvâtihâ:** Mîde sağlığı ve hastalıklarına dâirdir, **9) Kitâb-ül-Bulga fî-Hıfz-is-Sıhha, 10) Kitâb-ül-Cüzzâm ve Esbâbühû ve ilâcühû:** Cüzzam hastalığı, sebepleri, teşhis ve tedâvisiyle ilgilidir.

İBN-İ CÜBEYR;

edip ve seyyâh. İsmi, Muhammed bin Ahmed bin Cübeyr el-Kinânî, künyesi Ebü'l-Hüseyin'dir. 1145 (H. 540) senesinde Valancia'da doğdu. 1217 (H.614) de vefât etti. Babasının Jativa'da devlet hizmeti zamanlarında iyi bir tahsil yaptı. Din ilimlerini öğrendi. Bilhassa edebiyâtta yetişti. Çok güzel şiirler yazdı. Kâbiliyeti ve başarısı sâyesinde Granada vâlisi Ebû Sa'îd Osmân bin Abdülmü'min'e sekreter oldu.

Seyâhate çok meraklı olan İbn-i Cübeyr, doğuya üç ayrı seyâhat yaptı. Seyâhatlerinin ilkine 1183'te çıktı ve **Rihletü İbn-i Cübeyr** adlı seyâhatnâmesini yazdı. Birinci seyahatine Granada'dan başladı. Sardunya, Sicilya ve Rodos yoluyla İskenderiyye'ye ulaştı. Kâhire'ye gitti ve Kızıldeniz'i geçerekCidde'ye vardı. Mekke'ye giderek hac ibâdetini yaptı veMedîne-i münevvereye gelip Peygamber efendimizi ziyâret etti. Sonra Kûfe, Bağdat, Musul, Cizre, Haleb ve Şam'a gitti. Memleketine dönmek üzere Akra'ya vardı. 1185 senesinde Sicilya'ya hareket etti. Kazâ sonucu gemi değiştirerek Cartagenat'a geldi.

İbn-i Cübeyr, bundan dört sene sonra ikinci bir seyâhate daha çıktı. Ancak; 1189 ve 1191 yılları

arasında geçen bu seyâhati ile ilgili herhangi bir yazı bırakmadı. Nihâyet 1217 senesinde tekrar seyâhatle müderrislik için gittiği İskenderiye'de vefât etti.

İbn-i Cübeyr'in **Rihle** adlı seyâhat kitâbı, konusundaki eserlerin en iyilerinden olup, seyâhat türünün örneğini teşkil etmiştir. Eser, Haçlı seferleri târihi, ortaçağda Akdeniz'deki gemi trafiği, tasvir ettiği memleketlerin siyâsî ve sosyal durumu, ayrıca yolculuğu için kıymetli bir kaynaktır.

İbn-i Cübeyr'in bu meşhur seyâhatnâmesi **Rihle,** 19. asır ortasında Avrupa'da tanınmış; Fransızca, İtalyanca ve İngilizceye tercüme edilmiştir.

İBN-İ DÜREYHİM;

on dördüncü yüzyılda yetişmiş zoolog ve fıkıh âlimi. İsmi, Ali bin Muhammed bin Abdülazîz bin Fütûh es-Sa'lebî olup, lakabı Tâcüddîn'dir. İbn-i Düreyhim veya İbn-i Ebi'l-Hayr diye bilinir. 1312 (H.712) senesinde Musul'da doğdu. 1360 (H. 762) senesinde Habeşistan'a elçi giderken Kus şehrinde vefât etti.

Küçük yaşta ilim öğrenmeye başladı. Kırâat ilmini Ebû Bekr bin Sencer el-Mûsulî'den, fıkıh ilmini Şeyh Nûreddîn Ali bin Şeyh-ul-Uyeyne'den öğrendi. **El-Hâvî** ve İbn-i Mu'tî'nin **Elfiye** kitabını ezberledi. Alâaddîn ibni Türkmânî ve Şemseddîn el-İsfehânî'den ilim öğrendi. Nûreddîn el-Hemedânî'den **Sahîh-i Buhârî'**yi dinledi. Ebû Hayyan ve başka âlimlerden çok sayıda kitab okudu.

Küçük yaşta babasını kaybetti. Yetim olarak yetişti ve çok çalışarak fen ve din ilimlerinde söz sâhibi oldu. İlim tahsili için Dımaşk'a oradan da Kâhire'ye gitti. Daha sonra Şam'a döndü. Bir ara evi basılarak kitapları alınıp, Şam'dan çıkarılınca Mısır'a gitti. Bir süre sonra elinden alınan kitapları geri almak için tekrar Şam'a döndü. Bu sırada Şam'daki Emevî Câmiinde müderris olarak vazîfelendirildi. Daha sonra tekrar Mısır'a gitti. Mısır sultânı Nâsır, onu Habeşistân'a gönderdi. Kus şehrine vardığında hastalandı ve 1360 senesi Safer ayında vefât etti.

İbn-i Düreyhim, fıkıh, hadis, usûl-i fıkıh, kırâat, tefsir ilimleri yanında fen ilimlerine vâkıf olan büyük bir âlimdi. Hâfızası çok kuvvetliydi. Hitâbeti ve konuşması çok güzel olup, birçok eser yazdı: **1) El-İnsâf bid-Delîl fî Evsâf-in-Nîl, 2) Kenz-üd-Dürer fî Hurûfi Evâil-is-Suver, 3) Gâyet-ül-Mağnem fil-İsm-il-A'zâm, 4) El-Menhec-üs-Savâb fî Kubhi-İstiktâbi Ehl-il-Kitâb** yazdığı eserlerden bâzılarıdır.

İbn-i Düreyhim, hayvanlar hakkında **Kitâbü Menâfi-ül-Hayevân** isimli bir eser yazmıştır.

Arapça olan bu eserde, altın zemine çizilmiş ve hayvanları en ince detayına kadar gösteren 250 civârında minyatür vardır. Eser, 154 yaprak olup, her sayfada on üç satır bulunmaktadır. Baş kısmı kaybolmuştur. İnsan vücudunun sıvılarını ve gizliliklerini bildirmekle başlayan eserde, ehil ve vahşî hayvanlar ile, kuşlar, balıklar, sürüngenler, solucanlar, böcekler ve diğer hayvanlar ele alınmaktadır. Eserin çok güzel bir yazması, Escorial Kütüphânesindedir.

İBN-İ EBÎ USAYBİA;

on üçüncü yüzyılda yetişmiş ve İslâm âleminde tanınmış en meşhur tıp âlimlerinden. İsmi, Ahmed bin Kâsım es-Sâdi el-Hazrecî, künyesi Ebü'l-Abbâs, lakabı Muvaffaküddîn'dir. Kendisi gibi tabip olan dedesinin lakabı olan İbn-i Ebî Usaybia adıyla meşhur oldu. Babası ve amcası da devrin ileri gelen tabiplerindendiler. Meşhur eseri **Tabakât-ül-Etibbâ'**da kendi hayâtı hakkında biraz bilgi bulunmaktadır. Bu bilgiye göre, 1203 (H.600) senesinde Kâhire'de doğmuş, 1269 (H.668) senesinde Şam'da vefât etmiştir.

Büyük bir kâbiliyete sâhib olan İbn-i Usaybia, Mâristan-ı Nûriyye'de tıp ilmini öğrendi. Ruhbî, Kullî, İbn-i Baytâr ve Dahvar gibi büyük hekimlerden tıp dersleri aldı. Ayrıca İbn-i Baytâr ile berâber botanikle ilgili çalışmaları oldu. Daha sonra Kâhire'deki Nâsırî Hastahânesinde göz doktorluğu, 1237 senesinde Sarhad'da, Emir İzzeddîn ile Aydemir'in özel doktorluğunu yaptı.

Bir taraftan mesleği ile ilgili çalışmalarına devâm ederken, diğer yandan **Tabakât-ül-Etibbâ** adlı eserini yazdı. Tıp bilginlerinin biyografilerini veren bu eser, aynı zamanda fizikçi, filozof, astronom ve matematikçilerin de hayâtlarını anlattığı için, vazgeçilmez bir kaynak olarak günümüze kadar kullanılmıştır. Daha çok tıp târihiyle ilgili olan bu eser, sâhasında tektir. İbn-i Ebî Usaybia, eserini 1242 senesinde bitirdiği hâlde, esere ölümünden bir sene öncesine kadar çeşitli ilâvelerde bulunmuştur.

Dört yüz kadar doktorun hayâtına yer verilen bu eserde ayrıca Hint ve Yunan tıbbı ve doktorları hakkında da bilgi verilmiştir. Eser, İslâm âleminin ilmî ve sosyal durumu hakkında da geniş bilgiler vermektedir. Eserin en faydalı taraflarından biri de günümüze ulaşamamış eserlerden bâzı parçalara yer vermesidir. Son derece sağlam kaynaklara ve vesikalara dayanan eserde, hekimlerin hayâtları hakkında verdiği bilgiler şüphe edilemiyecek derecede doğru ve sağlamdır. İbn-i Ebî Usaybia,

hekimlerin hayâtlarını ele aldığı her kısmın sonuna, faydalandığı kaynakları da yazmıştır. Hekimlerin büyük ilmî faâliyetlerini, en doğru şekilde nakletmiştir.

İbn-i Ebî Usaybia'nın bundan başka tıbba âit eserleri şunlardır: **1) Kitâb-ü Hikâyât-il-Etibbâ fî İlâcât-il-Edvâ, 2) Kitâb-ül-İsâbât-ül-Müneccim, 3) Kitâb-üt-Tecârib vel-Fevâid** (Bu eserini tamamlayamamıştır).

İBN-İ EBİDDÜNYÂ;

dokuzuncu yüzyılda yetişen hadîs, siyer ve târih âlimi. İsmi, Abdullah bin Muhammed, künyesi Ebû Bekr'dir. İbn-i Ebiddünyâ diye meşhur olmuştur. 823 (H.208) senesinde Bağdat'ta doğdu, 894 (H.281) senesinde Bağdat'ta vefât etti.

İbn-i Ebiddünyâ, babasından ve Ahmed bin İbrâhim el-Mûsulî, Süleymân el-Vâsıtî, El-Begâvî, Ebû Dâvûd es-Sicistânî gibi birçok âlimden ilim öğrendi ve rivâyette bulundu. Büyük bir ilmî olgunluğa ulaşıp, halîfelerden ve devlet adamlarından iltifât gördü. Halîfelerin çocuklarını terbiye edip, onlara dînî bilgiler öğretti. İbn-i Mâce, Vekî', Ebû Bekr Ahmed bin Mervân ed-Dîneverî ve başka pekçok âlime hadîs-i şerîf ve ilim öğretti. Âlimler arasında iyi bir intibâ bıraktı.

İbn-i Ebiddünyâ, çok güzel konuşur, isterse kendisini dinleyenleri güldürüp, ağlatırdı. Güzel ahlâk sâhibi olup güzel ahlâkı yaymak için çalışırdı.

Eserleri: İbn-i Ebiddünyâ, üç yüze yakın kitâb yazmış ve kitablarında birçok hadîs-i şerîf rivâyet etmiştir. Yazdığı eserlerin bir çoğu günümüze kadar ulaşamamıştır. Bir kısmı Mısır'da ve Hindistan'da basılmıştır. Bu eserlerden bâzıları şunlardır: **1) Mekârim-ül-Ahlâk, 2) Kitâb-üz-Zühd, 3) Kitâb-üs-Sumt, 4) El-Müsned-ü Kebîr, 5) Mekâyid-üş-Şeytân, 6) Kitâb-ül-İhvân, 7) Kitâb-ül-Kubûr, 8) En-Nevâdir, 9) Er-Regâib, 10) Ahbâr-ul-Kureyş, 11) Kitâb-üş-Şükr.**

İbn-i Ebiddünyâ'nın rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bâzıları şunlardır:

Tövbe eden Allah'ın sevgilisidir. Günâhlardan tövbe eden hiç günâh işlememiş gibidir.

Kul haklı da olsa, münâkaşayı terk etmedikçe îmânı kemâle ermez.

Her kim Allah için bir dost edinirse, Allahü teâlâ onun için Cennet'te yeni bir derece (makam) **yaratır.**

Açı doyur, susuza su ver, ma'rûfu (iyiliği) **emret, münkerden** (kötülükten) **nehyet** (sakındır). **Bunlara gücün yetmezse hayır olmayan sözlerden dilini çek.**

İBN-İ FADLÂN;

seyâhatnâme müellifi. Abbâsî halîfesi Muktedir'in 921 (H.309) senesinde Bağdat'tan İdil Bulgar Kralına gönderdiği elçilik heyetinin kâtibi. Halîfenin, Bulgar Kralına yazdığı mektubu krala okuyup, anlatarak hediyeleri vermek; muallim ve fakihlere nezâret etmekle vazîfelendirilmişti. Dönüşünde, yolculuğu esnâsında şâhid olduğu hâdiseleri renkli bir şekilde kaleme aldı. Eserindeki bilgilerden, din ilimlerinde âlim bir zât olduğu anlaşılmaktadır.

Bulgar Kralına gönderilen elçilik heyeti ile birlikte 921 senesinde Bağdat'tan hareket eden İbn-i Fadlân; Rey, Nişâbur, Merv, Buhârâ ve Harezm yolu ile 922 senesinin Mayıs ayında, o zaman çadırlarda yaşayan Bulgar Kralının karargâhına ulaştı. Horasan'da Şiî isyânına şâhid oldu. Buhârâ'da büyük Sâmânî emîri Nasr bin Ahmed'in ve onun veziri meşhur coğrafyacı Ceyhânî'nin misâfiri oldu. Harezm vâlisi Muhammed bin Irâk'ın, şimdiki Batı Kazakistan'ın Ural vilâyetlerinde Oğuz Yabgusu nâibinin (kuzerkin) ve onun subaşısının misâfiri oldu. Subaşıya halîfenin dost ve müttefîki olmayı teklif eden bir mektubunu verdi. Ural vilâyetinde Başkırtlardan bir kısmını gördü. Yayık Nehri civârında Peçeneklerin ülkesinden geçti. Bu ülkeler ve kavimler hakkında, Bulgar ülkesi ve halkı hakkında önemli mâlûmâta sâhib oldu. Elde ettiği bilgileri **Seyahatnâme**'sinde yazdı.

Zamânında milletlerarası münâsebetlerden geniş ölçüde haberdâr bir diplomat olan İbn-i Fadlân, Abbâsî halîfesinin zor durumda olduğu bir zamanda Türklerle dostluk kurulmasını sağladı. **Risâle** veya **Rıhle** adıyla anılan seyâhatnâmesinin aslı bulunarak çeşitli dillere tercüme edilmiştir.

İBN-İ FİRNÂS;

dokuzuncu yüzyılda yetişen ve ilk uçağı yapıp uçmayı başaran Müslüman astronomi âlimi. İsmi, Abbâs bin Firnâs olup, künyesi Ebü'l-Abbâs'tır. Doğum târihi bilinmemektedir. Kurtuba'da doğmuştur. Âilesi, Berâbir Kabîlesindendir. Halîfe İkinci Abdurrahmân bin Hakem'in zamânında yaşadı. Hayâtı hakkında fazla bir bilgi yoktur. 887 (H.274) senesinde doğduğu Kurtuba'da vefât etti.

İbn-i Firnâs, o zamâna kadar görülmemiş bir âlet yaparak, üzerine kumaş geçirdi ve kuş tüyleri taktı. Bu âleti çalıştırmayı, peşinden de havalanmayı başardı. Uzun süre havada kaldı. Daha sonra bir kuş gibi yere indi. Sâdece yere inerken hafifçe yaralanmıştı. Bunun sebebi de uçağın bir kuyruklu olmasıydı. İbn-i Firnâs, bu uçmayı, Avrupa'da uçakla uçmayı ilk defâ gerçekleştiren Wright kardeşlerden tam 1023 sene önce gerçekleştirmiştir.

İbn-i Firnâs'ın, keşifleri sâdece bununla kalmadı. Taşlardan cam yapma usûlünü buldu. O, tamâmen kendine has bir metodla kum ve taşlardan cam ve kristal yapmayı başardı. Sülfirik nitrik, nitro hidroklorik asitleri keşfetmiş, ayrıca birçok kimyevî maddeyi de ortaya çıkarmıştır. Ayrıca güneş ve gezegenleri hareket hâlinde gösteren bir Plenatarium yaptı. İbn-i Firnâs, bu cihazla yıldızlardan başka bulutları, hattâ şimşekleri de inceledi. Aynı zamanda şâir olan İbn-i Firnâs'ın itikâdının bozuk olduğu söylenir.

İBN-İ HACER-İ ASKALÂNÎ;

hadis âlimlerinin büyüklerinden ve Şâfiî mezhebinde meşhur fıkıh âlimi. İsmi, Ahmed bin Ali bin Muhammed bin Muhammed bin Ali bin Ahmed olup, künyesi Ebü'l-Fadl'dır. Lakabı Şihâbüddîn olup; El-Kınânî, El-Askalânî, El-Mısrî ve El-Kâhirî nisbetleri vardır. 1376 (H.778) senesinde Kâhire'de doğdu. 1449 (H.852)da orada vefât etti.

Küçük yaşta babasını ve annesini kaybeden İbn-i Hacer, dokuz yaşındayken **El-Muhtasar-üt-Tebrîzî** adlı eseri şerh eden Sadreddîn-i Saftî'nin yanında **Kur'ân-ı kerîm'**i ezberledi. Az zaman sonra fıkıh ve sarf ilimlerini öğrenmeye başladı. Daha sonra uzun müddet, zamânın en meşhur âlimlerinden ders aldı. El-Bülkinî, El-Bermâvî, İbn-i Mülakkın ve İbn-i Cemâ'a'dan hadis ve fıkıh ilmini öğrendi. Sadreddîn İbşîtî, Şemseddîn el-Kattân'dan fıkıh, Arap dili ve edebiyâtı ile hesap ilimlerini tahsil etti. Nûreddîn el-Ebnâsî'nin fıkıh derslerini dinledi. Hümâm el-Harezmî, Kanber el-Acemî, İbn-i Sâhib, Şihâbüddîn Ahmed bin Abdullah el-Bûsırî ve Cemâlüddîn el-Mardînî'den ilim öğrendi. Lügat, Arap dili ve edebiyâtının inceliklerini El-Gamârî ve İbn-i Hişâm'dan; aruzu, Bedreddîn el-Beştekî'den; hat (yazı) ilmini, Ebû Ali ez-Zeftâvî, Nûreddîn Bedmâsî'den; kırâat ilmini de Et-Tenûhî'den öğrendi.

1390 senesinden sonra bilhassa hadis ilmi tahsili ile meşgul oldu. Mısır, Sûriye, Hicâz ve Yemen'e ilmî seyâhatler yaptı. Yemen'de **Kâmûs** müellifi Fîrûzâbâdî'nin derslerine devâm etti. Şam, Gazze, Remle, Kudüs, Dımaşk gibi yerleri dolaşarak birçok âlimden ilim öğrendi ve hadîs-i şerîf rivâyet etti. On sene müddetle Zeyn-ül-Irâkî'den hadis tahsil etti. Hocalarının hepsi ona fetvâ verme ve ilim öğretme husûsunda icâzet (diploma) verdiler.

İbn-i Hacer, birçok ilmî eseri ezberledi. Râvîlerin hâl tercümelerini bilmede ve târih ilminde eşi yoktu. Cemâliyyet-ül-Cedîde Medresesinde hadis dersleri okuttu. 1411 senesinde, buradan ayrılıp eser yazmakla meşgul oldu. Baybarsiyye Medresesinde şeyhlik (rektörlük) yaptı. Daha sonra Müeyyidiyyet-ül-Cedîde Medresesinde Şâfiî fıkhını okuttu.

İbn-i Hacer, kendisine Mısır'da teklif edilen kâdılık vazifesini önce kabul etmedi. Sonra Kâdılkudât el-Bülkînî'nin ısrârına dayanamayarak, 1423'te kâdı oldu. Kâdılık vazifesinden birkaç defâ ayrılıp, tekrar o göreve getirilmek sûretiyle yirmi bir sene kâdılık yaptı. Ayrıca, muhtelif câmi ve medreselerde tefsir, hadis ve fıkıh okuttu.

Zamânın en büyük hadis âlimlerinden olan İbn-i Hacer'in dersleri çok büyük rağbet görüp mütehassıslar tarafından takib edilirdi. İbn-i Hacer; Dârüladl'de müftî, Baybarsiyye Medresesinde müdür ve müfettiş, Ezher ve Amr ibni Âs câmilerinde hatip ve Mahmûdiyye Kütüphânesinde hâfız-ı kütüb oldu. O kütüphânedeki eserleri ve içindeki bilgileri bilirdi. Şâir ve yazar olarak da takdîre mazhâr olan İbn-i Hacer'in edebî yönü büyüktü. Yazdığı eserlerin çoğu, İslâmiyetin anlatılması ve öğretilmesi husûsunda olup çok kıymetlidir. Eserleri, daha hayattayken yayıldı. Hükümdârlar ve emîrler, birbirlerine hediye olarak gönderdiler.

İbn-i Hacer-i Askâlânî 1449 senesinde Kâhire'de vefât etti. Cenâze namazında sultan da bulundu. Halîfenin izniyle cenâze namazını El-Bülkînî kıldırdı. Karâfe Kabristânında İmâm Leys bin Sa'd'ın kabri yakınına defnedildi.

Eserleri:

İbn-i Hacer-i Askalânî, yüz elliden fazla eser yazdı. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

1) Feth-ul-Bârî li Şerh-il-Buhârî: Sahîh-i Buhârî'nin şerhi olan bu eser çok meşhurdur. Bu eserini tamamladıktan sonra, beş yüz altın harcayıp büyük bir ziyâfet verdi. Çok kıymetli olan bu eserin çeşitli yerlerde baskısı yapılmıştır. **2) Tehzîb-üt-Tehzîb, 3) Lisân-ül-Mîzân, 4) Ta'cîl-ül-Menfea, 5) Takrîb-üt-Tehzîb, 6) El-İsâbe fî Temyîz-is-Sahâbe:** Bu eserinde İbn-i Hacer, Eshâb-ı kirâmın hayâtlarını çok güzel anlatmaktadır. Dört cilt olan bu eser, İbn-i Esîr'in **Üsüd-ül-Gâbe** kitabından daha

mükemmeldir. 1863 (H.1280) senesinde Hindistan'da ve 1910 (H.1328) yılında Mısır'da ve Beyrut'ta basılmıştır. **7. Ed-Dürer-ül-kâmine:** Dört cilttir. Sekizinci asırda yaşayan meşhur âlim, devlet adamı ve ileri gelenlerin hayatlarını anlatmaktadır, matbûdur. **8) Ref-ül-Isr, 9) Nüzhet-ül-Elbâb fil-Elkâb, 10) Tebsîr-ül-Müntebih, 11) Zehn-ül-Firdevs, 12) Müsned-ül-Bezzâz, 13) El-Münebbihât alel-İsti'dâdi li Yevm-il-Meâd** gibi eserlerinden başka, bir **Dîvân'**ı, târihle ilgili bir kitabı ve pek güzel hutbeleri vardır.

İBN-İ HACER-İ MEKKÎ (Heytemî);

on altıncı yüzyılda yetişen büyük İslâm âlimlerinden. Adı, Ahmed bin Muhammed'dir. Künyesi Ebü'l-Abbâs, lakabı Şihâbüddîn'dir. Dedelerinden birisinin ismine nisbetle İbn-i Hacer nisbesiyle meşhur olmuştur. Mısır'da Heytem denilen yerde doğduğu için Heytemî, Mekke'ye yerleştiği için Mekkî nisbeleriyle tanınmıştır. 1566 (H.974) senesinde Mekke-i mükerremede vefât etti. Cennet-ül Muallâ Kabristanındaki Taberiyyîn türbesine defnedildi.

Küçük yaşta babası vefât edince, bakımı ve yetişmesi ile, Şemsüddîn bin Ebü'l-Hamâil ve Şemsüddîn Şenâvî, onu Heytem'den Tanta'ya götürdü. Orada **Kur'ân-ı kerîm'**i ezberledi ve bir müddet tahsil gördü. Daha sonra Mısır'a gidip Kâhire'de Zekeriyyâ Ensârî, Abdülhak Sünbâtî, Şihâbüddîn Tablâvî, Ebü'l Hasan-el Bekrî, Şihâbüddîn Neccar, Şihâbuddîn Remlî, El-Bulkînî gibi meşhur âlimlerden sarf, nahiv, meânî, mantık, ferâiz, hesab, fıkıh usûlü, hadis, tefsir, kelâm ve tasavvuf ilimlerini öğrendi. Şâfiî mezhebinde ve diğer mezheplerde büyük bir âlim olarak yetişti. Yirmi yaşındayken talebe yetiştirmek ve fetvâ vermek üzere icâzet (diploma) aldı. Bir müddet bu hizmetleri yaptıktan sonra, birkaç sene arayla, iki defâ hacca gitti. Sonra Mısır'a dönüp, üç sene daha kitap yazdı ve diğer hizmetlerine devâm etti. Sonra Mekke'de yerleşti. "İmâm-ül-Haremeyn" ismiyle meşhur oldu. Mekke'de halka fetvâ ve ders verdi. Bir taraftan da kıymetli eserlerini yazdı. Hicâz ve diğer beldelerde şöhreti yayıldı. İnsanlar, ondan istifâde etmek için yanına toplanırlardı. İslâm âlimleri; "İbn-i Hacer-i Mekkî'nin sözleri, yazıları, dört mezhepte de hüccettir, senettir." buyurdular. O zamanlar Mısır ve Hicaz, Osmanlı Devletine bağlı olduğundan, Osmanlı pâdişâhı Kânûnî Sultan Süleymân'dan ve diğer devlet adamlarından son derece saygı ve iltifât gördü.

Yaşadığı asırda büyük hizmetler yapan İbn-i Hacer-i Mekkî insanları irşâd etti ve eşsiz eserler yazdı.

Eserleri:

Es-Savâik-ül-Muhrika adındaki kitabı, iki kısımdır. Birinci kısmında; dört halîfenin hilâfetlerinin hak üzere olduğu, bu büyüklerin ve Eshâb-ı kirâmın üstünlüklerini, onları sevmemiz lâzım geldiğini, âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflerle isbât etmektedir. Şiîlerin, bid'at sâhibi olduklarını, sapık ve yanlış yolda bulunduklarını, İslâmiyete çok zarar verdiklerini yazmaktadır. İkinci bölümünde **Tathîr-ül-Cenân** ismi ile meşhur olup, hazret-i Muâviye'nin ve Amr ibni Âs hazretlerinin Eshâbın büyüklerinden oldukları, İslâmiyete yaptıkları hizmetleri ve Eshâb-ı kirâmın üstünlüğü hakkında çok faydalı ve lüzumlu açıklama yapmaktadır. Bu eser İhlâs A.Ş. tarafından ofset yoluyla basılmıştır.

Ayrıca fıkıha dâir yetmiş kadar eserlerinden başka, Şâfiî mezhebinde en güzel fıkıh kitabı olan dört ciltlik **Minhâc** şerhi **Tuhfet-ül Muhtâç,** büyük günahları bildiren iki ciltlik **Zevâcir** adlı eseri, İmâm-ı A'zam'ın büyüklüğünü anlatan **Hayrât-ül-Hisân, El-Fetevâ-yı Kübrâ, Nasîhat-ül-Mülûk, El-Fetâvâ-yı Hadîsiyye,** Mehdî aleyhisselâmın ikiyüz kadar alâmetini bildiren **El-Kavl-ül-Muhtasar fî Alâmât-il-Mehdî** onun eserlerinden bâzılarıdır.

İBN-İ HALDÛN;

büyük İslâm târihçisi, kırâat ve fıkıh âlimi, devlet adamı, sosyolog. İsmi, Abdurrahmân bin Muhammed Hadramî, künyesi Ebû Zeyd, lakabı Veliyyüddîn'dir. Aslen Yemen'in Hadramut şehrinden olduğu için Hadramî, âilesi Tunus'a hicret etmeden önce Endülüs'ün İşbiliyye şehrinde oturduklarından İşbilî isimleriyle de anıldı. 1332 (H. 732) senesinde Tunus'ta doğdu. 1406 (H. 808) senesinde Kâhire'de vefât etti.

İbn-i Haldûn, çocukluğundan olgunluk yaşına gelinceye kadar, babası Muhammed Vâbilî'nin nezâretinde yetişti. Ondan terbiye görüp, ilim öğrendi. Önce **Kur'ân-ı kerîm'**i ezberledi. O zamânın en meşhur kırâat âlimi olan Şeyh Ebû Abdullah Muhammed bin Bezzâl-i Ensârî'den **kırâat-i seb'a'**yı öğrendi. Arap dili ve edebiyâtını babası ile Muhammed el-Arabî, Muhammed Şevvaş ve Ebû Abbâs Ahmed bin Kassâr'dan öğrendi. Fıkıh ve hadis ilmini; Şemseddîn Ebû Abdullah Muhammed bin Câbir, Ebû Abdullah Muhammed bin Abdullah, Ebû Kâsım Muhammed Kusayr'dan okudu. Bunlardan başka, zamânındaki meşhur âlimlerin ilim meclislerine devâm edip, bilgi edep ve fazîletlerinden istifâde etti. Her birinden icâzetnâme (diploma) alarak, aklî ve naklî ilimlerde âlim oldu.

İbn-i Haldûn, ilimde şöhret ve fazîlet sâhibi olması sebebiyle, zamânın hükümdârlarınca takdir edilip

sevildi ve önemli vazifelere tâyin edildi. Yirmi yaşlarında Tunus Hükümdârı Ebû İshak'a kâtib oldu. Sohbetlerine hayrân kalan, Fas hükümdârı Ebû İnân, 1349 senesinde Fas'a dâvet ederek, nişancılığa, her türlü yazışma, kânun ve nizâmların tanzim ve tasdikine memur etti. Böylece onun yakın adamlarından oldu. Fakat, onun bu derece yükselmesini çekemeyenler, sultana çeşitli şikâyetlerde bulunarak, suçsuz olduğu hâlde, 1360 senesinde hapse atılmasına sebeb oldular. Fas sultânının vefâtına kadar hapiste kaldı. Sonra sultânın veziri hapisten çıkarıp eski görevine tâyin etti. Fas'ın idâresi Sultan Ebû Sâlim'in eline geçince ona önce nişancılık, sonra da zabtiye ve dâvâlara bakma vazifesini verdi. Sultânın ölümünden sonra, vezir Ömer bin Abdullah hükümdâr oldu. Bu vezirle aralarında soğukluk hâsıl olunca, İbn-i Haldûn Fas'tan ayrılarak Endülüs'e gitti. Endülüs Sultânı Ebû Abdullah bin Ahmed, onu büyük bir alâkayla karşıladı ve bir müddet ilminden istifâde etti. Daha sonra Bicâye Sultânı Ebû Abdullah dâvet ederek, merâsimle karşıladı ve memleketinin idâresini ona teslim etti.

Bu sırada dağlarda yaşayan Berberî eşkıyâları isyân hâlindeydi. İbn-i Haldûn bizzat eşkıyâların üzerine yürüdü. Bâzan yumuşaklık ve şefkatle bâzan da şiddetle muâmelede bulunarak, âsîlerin hakkından geldi. Bicâye hükûmetinin durumunu düzeltmek üzereyken Sultân Ebû Abdullah öldürüldü. Tlemsan Hükümdârı Ebû Hamun'un dâveti ile 1371 senesinde Bicâye'de Biskrâ şehrine vardı. Burada da bâzı görevlerde bulunduktan sonra, Benî Tucin ilinde, "Selâmeoğulları Kalesi" adıyla tanınan şehre gitti.

Devlet memûriyetlerini bırakarak bir köşeye çekilip, ilim ve ibâdetle meşgul oldu. Bu kalede dört sene kaldı. Bu müddet içinde ilim âlemince takdir edilen mühim eseri **Mukaddime'**yi yazdı ve eserini 1378 senesinde Tunus Sultânı Ebû Abbâs'a takdim etti. Tunus Sultânı, **Mukaddime'**de ortaya koyduğu usûller çerçevesinde, bir de târih kitabı yazmasını ricâ etti. Bundan sonra da umûmî târihi yazdı.

Hacca gitmek maksadıyla Tunus'tan çıkıp Mısır'a gitti. Kâhire'de talebelerin ricâsıyla Câmi-ul-Ezher'de ders okutmaya başladı. Kısa zamanda şöhreti yayıldı ve Ezher Medresesine müderris (profesör) oldu. 1384 senesinde de kâdılığa tâyin edildi. İki sene kadar bu vazifede kaldı. Âdil kararları ile herkesin sevgisini kazandı. Büyük bir İslâm hukukçusu olarak tanındı. Kendisini çekemeyenlerin şikâyeti üzerine, sultânın huzûrunda onlarla muhâkemeye çıktı. Hasımlarının iddiâlarını kesin delillerle çürüttü. Bu hâdiseden sonra kâdılığı bıraktı. Bir müddet daha ders okuttu. Tîmûr Han Şam'ı alınca, onunla görüşüp hürmet ve ikrâmına kavuştu.

Ömrünün son senelerini Mısır'da geçiren İbn-i Haldûn'a, Sultan Nâsıreddîn Ferec devrinde de hürmet ve saygı gösterildi. Sultan Sâlih'in türbesinin yanındaki medresede fıkıh ve hadis dersleri okuttu ve defâlarca Mâlikî kâdılığında bulundu. Kâdılığı esnâsında, 1406 senesinde Kâhire'de vefât etti. Nasr kapısı dışında Sofiyye Kabristanına defnedildi.

İbn-i Haldûn, sosyoloji ilminin kurucusu olarak tanınmıştır. O, sosyoloji ilmine **İlmu Tabiat-il-Umrân** adını vermiştir. İnsanların cemiyetler hâlinde birbiriyle yardımlaşarak memleketlerini îmâr etmelerini ve yaşayışları için gereken geçinme vâsıtalarını, sebepleri ve âletleri hazırlamalarını "umrân" kelimesiyle ifâde etmiştir. Kendinden önce sosyoloji ilmine temas edenlerden farklı olarak, bu ilmin, siyâset, ahlâk, hitâbet ve başka ilim ve fen cümlesinden olmayıp kendi başına bir ilim olduğunu ortaya koymuştur.

İbn-i Haldûn'un sosyoloji ilmi ile ilgili görüş ve düşünceleri meşhur **Mukaddime** kitabındadır. Bu kitap, yazdığı târih kitabının önsözü mâhiyetinde olup, iki cilt hâlindedir. İbn-i Haldûn, târih ilminde belli metodlar bulunmasını ve târih yazarlarının bu metodlara uymasını açıklamalı bir şekilde misallerle yazmıştır. Gördüğü ve yaşadığı siyâsî hâdiseler, sultânlar ve idârecilerle irtibât hâlinde bulunması eserin yayılmasında büyük rol oynamıştır. İbn-i Haldûn yine, psikolojiyi târihe uygulayan ilk ilim adamıdır.

İbn-i Haldûn'un manzûme, risâle, İbn-i Rüşd ve Fahreddîn Râzî'nin eserlerine yazdığı özetlerin yanında, matematik ve mantığa dâir eserleri de vardır. Fakat bunlar günümüze kadar gelememiştir. Günümüze ulaşan tek eseri yedi ciltlik **Kitâb-ul-İber'**dir. Bir târih kitabı olan bu eser, üç bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölüm, Mukaddime'dir. İkinci bölümde Arapların târihi yanında, Sûriye, Pers, Yahûdî, Kıpt, Yemen, Roma, Türk ve Franklılar târihi; üçüncü bölümde ise Berberîlerin ve güney Afrika'daki Müslüman hânedânların târihi anlatılmaktadır. Eser, inceleme ve araştırma yönünden emsâlsizdir. Bütün Avrupa târihçilerinin birçok konularda mürâcaat ettikleri ana kaynaktır. Yedi cilt hâlinde Mısır'da basılmıştır.

Bu târih kitabının girişi olan **Mukaddime** başlı başına meşhur bir eserdir. Çeşitli yönleriyle insan cemiyetlerinin târif ve açıklaması ile başlayan **Mukaddime,** altı bölümden ibârettir. Birinci bölümde medeniyet; ikinci bölümde göçebe ile şehirli kültürlerinin karşılaştırılmaları, zıtlıklardan ortaya çıkan çatışmaların sosyolojik târihî sebepleri ve sonuçları; üçüncü bölümde hânedânlar, krallıklar, halîfeler, sultanların asâlet sıralaması, idârenin temelleri, bâzı Hıristiyan ve Yahûdî olanlar da dâhil olmak üzere çeşitli mevzûların açıklanması; dördüncü bölümde köy ve kasabalardaki hayâta dâir müşâhadeleri;

beşinci bölümde geçim araçları, meseleler, sanat ve ticâret, iş hayâtı, zirâat, dış ticâret, inşâat; altıncı ve son bölümde ise çeşitli bilimler, öğrenme ve öğretme, psikoloji ve bilimlerin sınıflandırılması anlatılmaktadır.

Mukaddime, değişik konular ve bilgiler hakkında bir hazînedir. Özellikle İbn-i Haldûn'un kullandığı araçların antik ve ortaçağ batı târihçi ve sosyologlarına çok farklı gelmesi, bu eseri onlara çok değerli kılmıştır. Bâzı batılı târihçiler tarafından ortaçağın en önemli eseri olarak görülen bu kitap, târihî metodları açıklayan modern bir el kitabına benzemektedir.

Mukaddime'nin ilk iki kısmı Şeyhülislâm Pîrîzâde; üçüncü kısmı da Cevdet Paşa tarafından; daha sonraki yıllarda ise, başka mütercimlerce tercüme edilerek yayınlanmıştır. Târihinin bir kısmını da Sabîhî Paşa tercüme etmiştir. Bu eserler, ayrıca Avrupa dillerine de çevrilmiştir. Bu kitaplarından başka eserleri de olduğu rivâyet edilen İbn-i Haldun'un mûteber olmayan görüş ve fikirleri de vardır.

İbn-i Haldûn, Anadolu'da Kâtib Çelebi tarafından tanıtıldı. Nâimâ, Pîrîzâde Mehmed ve Ahmed Cevdet Paşa gibi Osmanlı târihçilerinde İbn-i Haldûn'un tesirleri görüldü. Batı dünyâsı ise İbn-i Haldûn'la 19. asırda tanışabildi. İlk defa Hammer 1812 senesinde onun önemini anlamış ve onu"Arap Montesquiesü" olarak isimlendirmiştir. Batı tarafından tanınması, İslâm dünyâsında ününü bir kat daha arttırmıştır.

İBN-İ HALLİKÂN (Hılligân);

on üçüncü asırda yetişen Şâfiî mezhebi fıkıh ve târih âlimi. İsmi, Ahmed bin Muhammed bin İbrâhim bin Ebû Bekr bin Hılligân bin Bavel bin Abdullah el-Bermekî el-İrbilî'dir. Künyesi Ebü'l-Abbâs olup, lakabı Şemsüddîn'dir. Erbîl'de (Dicle Nehrinin doğu kıyısında bulunan Musul'un yakınında) 1211 (H. 608) yılında doğdu ve 1282 (H. 681) senesinde burada vefât etti.

Başta babası olmak üzere Ebû Muhammed bin Hibetullah, Müeyyed Tûsî, Abdülmu'iz Hirevî gibi âlimlerden dînî ilimleri tahsil etti. İlim öğrenmek için Şam, Musul ve Haleb'e giderek Kemâlüddîn bin Yûnus'tan ve Behâüddîn bin Şeddâd'dan ilim öğrenip, icâzet (diploma) aldı. Şam ve Mısır'da kâdılık yaptı. Sonra kâdılığı bırakarak, Eminiyye denilen yerde ölümüne kadar ders okuttu ve talebe yetiştirdi. Sultan Zâhir Şah için yazdığı târih kitâbı çok beğenilip, kendisine vezirlik teklif edildi ise de hased edenleri çok olduğundan vezirliği gerçekleşmedi.

En meşhur eseri, **Vefeyât-ül-A'yân ve Enbâu Ebnâ-iz-Zemân** adlı târih kitâbıdır. Bu eserin, Berlin, Gothe ve Britanya müzesinde nüshaları mevcuttur. Dr. İhsân Abbâs, muhtelif yerlerde bulunan nüshalarından faydalanarak, eseri tahkikli olarak yedi cilt hâlinde bastırmış, sekizinci cildi, geniş bir fihrist olarak vermiştir.

İBN-İ HAMZA MAĞRİBÎ;

Osmanlılar zamânında yetişen matematik âlimi. İsmi Ali bin Vâli bin Hamza olup, İbn-i Hamza adıyla meşhur oldu. On altıncı asırda yaşayan doğum ve vefât târihleri belli olmayan İbn-i Hamza Mağribi, aslen Cezâyirlidir. Hayâtı hakkında çok az bilgi olan İbn-i Hamza, bir müddet İstanbul'da kaldı. Bu zaman zarfında ilim öğrenip icâzet (diploma) aldıktan sonra çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Fevkalâde güzel Türkçe öğrenen İbn-i Hamza, İstanbul'dayken **Tuhfet-ul-A'dâd li-Zev-ir-Rüşdi ves-Sedâd** adlı matematik ve cebire dâir meşhur eserini o devrin Türkçesiyle hazırladı. 1590 (H.999) târihinde sağ olduğu bilinmektedir.

İbn-i Hamza, çalışmalarında özellikle sayısal ve geometrik süreklilikler ve uygunluklar konusu üzerine ağırlık vermiş ve logaritma ilminin gelişmesindeki temel konularda başarılı olmuştur. Bu çalışmalarında sayısal süreklilikler ile geometrik süreklilikler arasında bağlantı kurmuş ve ikisini birbirine tatbik etmiştir. Böylece o, logaritmayı geliştirmede hakîkî öncü sayılmaktadır.

İbn-i Hamza muhtelif ilim dallarında çalışmış olmakla berâber, özellikle matematik alanında mütehassıs olmuştur. Bu çalışmaları onu çözülmesi güç problemlerin hallini kolaylaştıran logaritmanın temel bilgilerini bulmaya sevk etmiştir. Batı ilim adamları John Hagien'i logaritmanın kurucusu olarak ortaya atarlarsa da, çalışmalarından ve eserlerinden İbn-i Hamza'nın modern logaritmanın kurucusu olduğu görülür. Logaritmanın esaslarını ortaya koyan Sinan bin Feth el-Harrânî ve İbn-i Yûnus es-Sadefî el-Mısrî, İbn-i Hamza'nın hocalarıdır. İbn-i Hamza bu âlimlerden öğrendiklerini sistematize etmiş ve bu alanda yeni keşifler yapmıştr.

Mağribî, ilmî haysiyet ve dürüstlüğü ile meşhûrdu. Sinan bin Feth Harrânî, İbn-i Yûnus, İbn-ül-Hâim, İbn-i Gâzi el-Meknâsî gibi devrin meşhûr âlimleri eserlerinde ondan bahsederken, bunu açıkça ifâde ile kendisinden istifâde ettiklerini, ilme yaptığı hizmetleri dile getirirler. İbn-i Hamza, zekâsının keskinliği ile de meşhurdu. Çok dikkatli olup, her sözü ve araştırmayı sâhibine nisbet etmekte çok titizdi.

Eserleri:

1) Tuhfet-ül-A'dâd li Zev-ir-Rüşdi ves-Sedâd: Matematikle ilgili olup, bir giriş dört makâle ve bir sonuç bölümünden meydana gelmiştir. Bu eserde asal sayılar ve bunlarla yapılan dört işlem hakkında bilgi verilmektedir. Bayağı kesirler, kökler ve bunlarla yapılan dört işlem hakkında bilgi verilmekte ve asal sayıların kareköklerinin alınması üzerinde durulmaktadır. Ayrıca üslü sayılarla yapılan dört işlem usûllerini ve üçüncü, dördüncü kuvvetleri bulunan sayıların köklerinin alınması yolları îzâh edilmektedir. Bilinmeyenlerin hesaplanması metodları üzerinde durulmakta ve bunun için de simetrik metodu ve olmayana ergi metodu uygulanmaktadır. Geometrik cisimlerin ve şekillerin alan ve hacim hesapları ile bunların usûl ve çözüm yolları üzerinde durulmaktadır. Kendinden önce ve devrinde yaşayan matematikçilerin çözemediği geometri ve cebirle alâkalı problemlerin çözümünü anlatmaktadır. Bu problemleri daha önce kimsenin ortaya koyamadığı matematik metodları ile çözmüştür.

2) El-Mesdet-ül-Mekkiyye.

İBN-İ HÂTİME;

on dördüncü asırda Endülüs'te yetişen târihçi, tıp âlimi ve ediplerden. İsmi, Ahmed bin Ali bin Muhammed bin Ali bin Hâtime'dir. Künyesi, Ebû Câfer olup, Ensârın soyundan olduğu için Ensârî adıyla bilinir. İbn-i Hâtime diye meşhûr olmuştur. 1324 (H.724)te El-Meriyye'de doğdu. 1369 (H.770) da vefât etti.

Hayâtının büyük bir kısmını doğduğu yer olan El-Meriyye'de geçiren İbn-i Hâtime, zamânının âlimlerinden çeşitli ilimleri tahsil etti. Gırnata'ya giderek ileri gelen kimselerle görüştü. Ebü'l-Berekât el-Belâfikî, İbn-i Lûyîn, İbn-i Câbir, İbn-i Şu'ayb ve İbn-i Ferhûn gibi âlimlerden ilim öğrendi. El-Meriyye Câmiinde hatib ve mukrî (Kur'ân-ı kerîm okuyucusu) vazifelerinde bulundu. Târih ve tıb ilimlerinde eserler yazıp, meşhur oldu. Yazdığı kıymetli şiirlerle devrinin insanları arasında îtibâr sâhibi oldu. Tıb ilminde, Avrupa'da o güne kadar bilinmeyen karantinayı uyguladı. Salgın hâlde olan vebânın sebepleri, belirtileri ve tedâvi şekillerini tesbit ederek tıpta yenilikler ortaya koydu.

Çeşitli ilimlere dâir yazdığı eserleri şunlardır:

1. El-Meziyyet-ül-Mer'iyye alâ Gayrihâ Minel-Bilâd-il-Endelüsiyye;

2. Tahsîl-ül-Garad-il-Kâsid fî Tafsîli-Marad-il-Vâfid: 1349 senesinde Endülüs'te görülen vebâ salgınını bu eserinde anlatmıştır. Umûmî olarak bulaşıcı hastalıkların meydana geliş sebeplerini, belirtilerini ve tesirlerini tıbbî olarak îzâh etmiştir. Siyah ölüm denilen vebâ hastalığı üzerinde özellikle durduğu eseri, bu sâhada yazılanların ilkidir.

3. Dîvân; Reyhânetün min Edvâh ve Nesemetün min Ervâh;

4. Kitâb-ür-Râik-ut-Takiyye fî Fâik-it-Tevriyye;

5. El-Fasl-ül-Âdil Beyn-er-Rakîb vel-Vâsî vel-Âdil;

6. İbâd-ül-Leâl fî İnşâd-id-Davâl;

7. İlhak-ül-Akl bil-His.

İBN-İ HAVKAL;

meşhur Müslüman seyyah ve coğrafya âlimi. İsmi, Muhammed bin Havkal olup, künyesi Ebü'l-Kâsım'dır. İbn-i Havkal adıyla tanındı. Musul'da doğdu. Doğum târihi kesin bilinmemektedir. Ömrü seyâhatle geçti. 977 (H.367) yılı civârında vefât etti. On (H.4)uncu asrın en meşhur seyyâhlarındandır. Memleketler ve milletlere dâir tetkik ve incelemelerde bulunmak ve aynı zamanda ticârî gâye ile 943 senesi Ramazan ayında Bağdat'tan hareket ederek uzun bir seyâhate çıktı. Irak, İran, Mâverâünnehr, Türkistan, Şam, Mısır, Mağrib, Endülüs, Sicilya ve başka İslâm memleketlerini dolaştı. Seyâhati yirmi sekiz sene sürdü.

Seyâhati esnâsında 952 senesinde El-İstahrî ile görüştü. Bu coğrafya âliminin talebi üzerine onun bâzı haritalarını tashih etti ve eserlerini gözden geçirdi. Yirmi bir haritadan meydana gelen bu mecmûaya **İslâm Atlası** denilmiştir. Bunun hazırlanmasında İbn-i Havkal'ın önemli yardımları oldu.

İbn-i Havkal, İstahrî'nin eserini genişleterek hem târih hem de coğrafya sâhasında **El-Mesâlik vel-Memâlik** adlı ilmî değeri son derece yüksek eserini yazdı. İbn-i Havkal, eserinde İslâm âlemi hudutları dâhilindeki memleketler hakkında iklim îtibâriyle tafsilâtlı bilgiler verdi. **El-Mesâlik vel-Memâlik'**in Türk târihi bakımından çok önemli bir yeri vardır. Eserde o asırdaki Oğuz, Karluk, Kimek, Kırgız, Uygur, Peçenek ve Bulgarların oturdukları yerlere dâir önemli bilgiler olduğu gibi Mâverâünnehr ve Batı Türkistan hakkında çok geniş mâlumât vardır.

İBN-İ HAZM;

Endülüs'te yetişen filozof ve âlimlerden. İsmi; Ali bin Ahmed bin Sa'îd bin Hazm olup, künyesi Ebû Muhammed'dir. İbn-i Hazm diye meşhur olmuştur. Ceddi âzâdlı bir köleydi. 994 (H.384) te Endülüs'ün Kurtuba şehrinde doğdu. 1064 (H. 456) te vefât etti.

Babası vezir olan İbn-i Hazm, çocukluğunda iyi bir terbiye almıştı. Ayrıca sarayda mükemmel bir eğitim ve öğretim gördü. Abdurrahmân Ebû Yezîd el-Ezdî, Ahmed İbn'ül-Cesûr ve zamânının diğer âlimlerinden hadis, fıkıh, kelâm ve çeşitli ilimleri tahsil etti. Öğreniminin ilk yıllarında İmâm-ı Mâlik'in **El-Muvatta'**ını okudu. Bir ihtilâl sonucu babası vezirlikten alınınca, ağır muâmelelere mâruz kaldı. 1011'de babasının ölümünden sonra Kurtuba'dan ayrılarak, Almeria'ya, bir müddet sonra da Hısn'ül-Kasr'a gitti. Dördüncü Abdurrahmân'ın, Endülüs Emevî hükümdârı olduğunu haber alınca, Valensiye'ye gitti. Hükümdârın iltifât ve ihsânlarına kavuşup, vezirlik makâmına getirildi. Vezirliği sırasında Gırnata önlerinde yapılan bir savaşta esir düştü ise de, bir müddet sonra serbest bırakıldı ve Kurtuba'ya döndü.

Beşinci Abdurrahmân Endülüs hükümdârı olunca, onu tekrar vezirliğe getirdi. Kısa bir müddet sonra Beşinci Abdurrahmân katledilince, hapse atıldı. Hapisten çıktıktan sonra, 1027'de Jativa'ya gitti ve kendisini tamâmen ilme vererek, talebe yetiştirdi.

İlk zamanlar Şâfiî mezhebine tâbi olan İbn-i Hazm, kelâm, hadis ve fıkıh ilimlerine dâir kitaplar yazdı. **El-Fasl** adlı kitabında yer küresinin yuvarlak olduğunu ve döndüğünü âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflerle ispat etti. Daha sonra Zâhiriyye mezhebinin mensuplarından oldu ve bu mezhebin Endülüs'te kolay anlaşılıp yayılması için kitaplar yazdı. Sonraları felsefeye daldı ve bâzı sapık fikirler ileri sürerek, müctehid imâmların ve diğer İslâm âlimlerinin kıymetini anlayamayıp kıyâsa ve taklide karşı çıktı. Özürlü veya özürsüz olarak namazı terk eden kimsenin bu namazı kazâ etmesine gerek olmadığını, hayırlı işlerin namaz yerine geçeceğini ileri sürdü. Âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflere, kendi aklına göre mânâ vererek, sapıtıp Ehl-i sünnetten ayrıldı. Selef-i sâlihîni şiddetle tenkid ederek, tevili ve kıyâsı kabul etmediğini açıkladı. İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe, İmâm-ı Eş'arî ve İmâm-ı Mâlik gibi büyük Ehl-i sünnet âlimlerini hafife aldı. Bu sapık fikirleri az sayıda kimse kabul ettiğinden, fazla taraftar bulamadı.

İbn-i Hazm'ın müctehid imâmlara, kıyâs ve taklide karşı olan bu sapık fikirleri, zamânındaki Ehl-i sünnet âlimlerince tenkid edildi. Fikirleri, ilk olarak Ebû Bekr bin el-Arabî, daha sonra da Süyûtî tarafından çürütülüp, Ehl-i sünnetten ayrıldığı açıkça ortaya kondu. Halkın zihnini bulandırdığı ve temiz îtikâdını bozduğu için, zamânın devlet adamları tarafından tâkibâta uğrayan İbn-i Hazm'ın kitapları, İşbiliye'de halkın gözleri önünde yakıldı. Daha sonra memleketinden sürüldü. Bir köşeye çekilip edebiyâta ve felsefeye dâir birçok eser yazdı. İrili ufaklı 400 eser yazmıştır.

Eserleri:

İbn-i Hazm'ın çeşitli ilimlere dâir yazdığı eserlerinden bâzıları şunlardır:

1) Kitâb-ül-İmâmeti vel-Hilâfe fî Siyer-il-Hulefâ, 2) Tavk'ul-Hamâme fil-Ulfe vel-Ulaf, 3) Risâle fî Fazl'il-Endelüs, 4) Nüket'ül-Arûs fi Tavârîh'il-Hulefâ: Târihe dâirdir. Mağrib ve Endülüs'teki Arab ve Berberî kabîlelerinin şecereleri hakkında bilgi verir. **5) İbtâl'ül-Kıyâs ver-Re'y vel-İstihsân vet-Taklîd ve Ta'lîl:** Bu kitabında kıyâsın, istihsânın ve taklidin câiz olmadığına, Kitap ve Sünnete uymadığına ve delil olmadığına dâir şahsî mütâlaalarını yazmıştır. **6) Kitâb-ül-Ahlâk ve's-Siyer fî Müdâvât-in-Nüfûs:** Ahlâk ilmine dâirdir. **7) Merâtib-ül-İcmâ, 8) El-Fasl, 9) El-Muhallâ.**

Bunlardan başka kelâm, siyâset, kırâat, hadis, lisan ve edebiyâta dâir pekçok eseri vardır. İbn-i Hazm'ın eserlerinden bâzıları Avrupa dillerine tercüme edilmiş, bir kısmı kaybolmuş, bir kısmı ise günümüze kadar gelmiştir.

İBN-İ HEYSEM;

onuncu ve on birinci yüzyıllarda yetişen Müslüman fizik, matematik ve astronomi âlimi. İsmi, Hasan bin Hasan bin Heysem, künyesi Ebû Ali'dir. Batı ilim dünyâsında Alhazen adıyla tanındı. İbn-i Heysem, 965 (H.354) senesinde Basra şehrinde doğdu. 1038 (H.430) senesinde Kâhire'de vefât etti.

Tahsile Basra'da başladı. Zamânının yüksek din ve fen ilimlerini de burada öğrendi. Tahsilinin bir kısmını tamamladıktan sonra, Bağdat'a giderek bilhassa; matematik, fizik, mühendislik, astronomi, metalurji gibi fen ilimlerini öğrenip, şöhrete kavuştu. Öğrendiklerini uygulama safhasına koymak için çok gayret gösterdi. Birçok önemli netîceler ve başarılar elde etti. O zaman cehlin içinde bulunan ve karanlık günler yaşayan Avrupa ile diğer yerlere İslâm âlemindeki ilim, kültür ve parlak medeniyet ışıklarını sunan binlerce âlimden biri de İbn-i Heysem oldu.

İbn-i Heysem'in başarıları diğer memleketlerde duyulunca, Mısır'da hüküm süren Şiî-Fâtimî Devleti

hükümdârlarından El-Hâkim kendisini Mısır'a dâvet etti. İbn-i Heysem, Mısır'a gitmeden önce, Nil Nehri ile ilgili bir sulama projesi ve bâzı teknik çalışmalarda bulunmuş, Nil Nehrinden nasıl istifâde edilebileceğini araştırmıştı. Projesini Fâtımî Sultânı El-Hâkim'e açıklayınca, sultan projenin gerçekleştirilmesi için ona her türlü yardımı yapacağını bildirdi. İbn-i Heysem, Nil Nehri boyunca ilmî ve teknik incelemelerde bulundu. Yaptığı projelerin başarılı bir şekilde uygulanmasının o günkü şartlarda mümkün olmadığını görünce, hükümdârdan af diledi. İbn-i Heysem, El-Hâkim'in kendisi hakkında kanâatlerinin değişmesinden korkarak, gözden ırak bir yere çekilip hükümdârdan uzak durmaya karar verdi. Gizlice ilmî çalışmalarını sürdürerek birçok eser yazdı. İlim târihçilerine göre, İbn-i Heysem'in hayâtının bu dönemi en verimli ve başarılı devri olmuştur. İbn-i Heysem, Bîrûnî ve İbn-i Sînâ ile çağdaştı.

İbn-i Heysem, çağının bütün ilimlerinde otoriteydi. Fevkalâde keskin bir görüş, anlayış, muhâkeme ve zekâya sâhipti. Aristo ve Batlemyüs'ün eserlerini inceleyerek hatâlarını gösterdi. Bunları özetleyerek Arapçaya tercüme etti. Ayrıca tıp ilminde de derinleşti. Geometriyi mantığa uyguladı. Euclid ve Apellenius'un geometrik ve sayısal metodlarını geliştirdi ve pratik uygulama alanlarını işâret etti. Geometri ve matematiğin inşaatçılık alanında uygulanmasında katkıda bulundu. Eski medeniyetlerden intikâl eden matematik, geometri ve astronomiyi tedkik ederek ilmî tenkitlerini ortaya koydu ve bu sâhalarda kendi nazariyelerini geliştirerek ilim âlemine sundu. Meselâ; Aristo ve Batlemyüs'e âit olan dünyânın, kâinâtın merkezi olduğu şeklindeki görüşleri üzerindeki şüphe ve tereddütlerini ifâde etti. Dünyâ merkezli bir kâinât sisteminin kesin olmayacağını, uzayda daha başka sistemlerin de bulunabileceğini ve güneş sisteminin mevcud olduğunu söyledi. Nitekim İbn-i Heysem'den yüzlerce sene sonra önce, İbn-i Şâtır ve Batrucî sonra Newton ve Kepler, Güneş sistemi nazariyesini kabullenmişler ve yer kürenin bu sistem içinde bulunduğunu söylemişlerdir.

İbn-i Heysem, optikte gölgenin nasıl meydana geldiğine dâir bir teori ortaya attı. Fotoğrafın ilk modelini ve karanlık odayı ilk defâ o denedi. Gökkuşağının nasıl teşekkül ettiğini ve bunda renklerin meydana gelişini gâyet güzel bir şekilde îzâh etti. Billur küre şeklindeki küçük su tâneciklerinden güneş ışığının kırılıp yansıma prensiplerini açıkladı. Özellikle ışığın yansıması konusunda fizik ve optiğe getirdiği yenilikler, altı asır boyunca dünyâ bilim çevrelerini etkilemiştir.

İlmî incelemeler sonucu gözün görme olayını açıkladı. Euclid ve Batlemyüs'ten beri herkes görme işini, gözden çıkan ışınların eşyâya ulaşarak, gözün eşyâyı algılaması olarak biliyordu. İbn-i Heysem, ilk defâ, bunun ilmî olmayıp, yanlış olduğunu savundu ve doğru olan kendi teorisini ortaya koydu. İbn-i Heysem'e göre görme, eşyâdan yansıyan ışınların göze gelmesi ve gözün arka odak noktasında birleşmesi üzerine gözün eşyâyı görmesidir.

Işığın kürevî ve parabolik aynalarda yansımasını inceleyerek bu olayı açıklayan İbn-i Heysem, konkav aynalar hakkında şöyle demektedir: "Güneş ışıkları, güneşten doğru yolla yayılırlar ve her parlak cisimden eşit açılarla yansırlar. Yâni yansıyan ışık, yansıyan ışık alanı içinde bulunan ve parlak cisme ışığın geldiği noktada teğet olan bir doğru ile gelen ve yansıyan ışın iki eşit açı yapar. Bundan şu netîce çıkar: Küresel yüzeye gelen ve yansıyan ışınla, ışık alanı içinde bu noktaya birleşen dâire yarıçapıyla iki eşit açı teşkil ederler. Parlak bir cisimden herhangi bir noktaya yansıyan her şuâ, o nokta üzerinde bir ısı üretir. Eğer bir noktaya birçok şuâ gönderilse o noktada ısı, şuâ sayısıyla orantılı olarak artar. Küresel içbükeyliği yarım dâireden daha az olan ve ekseni güneş kütlesinde son bulacak şekilde güneşe karşı yerleştirilen her çukur aynada, güneşten aynanın eksenine paralel olarak gelen şuâlar, ayna yüzeyinden eksene doğru yansırlar ve eksen üzerinde yarıçapı iki eşit parçaya ayırırlar. Eğer küre yüzeyi içindeki bir çemberin çevresinden belli bir yönde gelen şuâlar, küresel içbükey bir aynanın ekseni üzerindeki bir noktaya doğru yansırlarsa, küre alanındaki başka şuâlar umûmiyetle oraya doğru yansımazlar..."

Özellikle ışığın yansıması konusunda optiğe getirdiği yenilikler, batı bilim dünyâsında Alhazen problemi diye meşhûr olmuştur. İbn-i Heysem, ayrıca ışığın şeffaf cisimlerden geçmesi sırasında meydana gelen yansımayı da incelemiştir. İbn-i Heysem bir müddet yer küreyi kuşatan atmosfer tabakasını da inceledi. Atmosfer kalınlığını hesaplamaya çalıştı. Güneş ve Ay'ın ufka yakınken daha büyük görünmelerinde atmosferin tesiri olduğunu fark etti. Yaptığı rasatlarla astronomik tan'ın, güneş ufkun tam 19 derece altındayken başladığını veya bittiğini ve güneş ışınlarının bize atmosferik bir kırılma ve dağılma ile ulaştığını açıkladı. Sabahleyin tam karanlıktan aydınlığa geçişin başladığı bu astronomik tan'a fecr-i sâdık denir. İbn-i Heysem, bu anda güneşin irtifâını -19° olarak hesaplamıştır.

Akşam güneş battıktan sonra ufukta sabah vaktindeki gibi bir hâdise meydana gelir. Şafak denen kızıllık, turuncu, sarı ve beyaz renklerden sonra yine aynı astronomik tan ânında siyahlık çöker. Atmosferin ağırlığı ve yoğunluğu ile bunların maddelerin ağırlığına tesir etmesi arasındaki münâsebeti tahlil etti. Havanın yoğunluğunun ışığın kırılması ile doğru orantılı olduğunu ve hava yoğunluğunun yükseklik ile değiştiğini keşfetti.

Eserleri:

İbn-i Heysem'in yüzü aşkın eserlerinin en meşhur ve geniş muhtevâlı olanı **Kitâb-ül-Menâzir'**dir. Eser, yedi bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümde: Görme olayının keyfiyeti, gözün özellikleri, ışık ve özellikleri, ışığın aydınlatmasının nasıl olduğu, göz ile ışık arasına giren nesneler, gözün anatomik yapısı, gözün faydaları; ikinci bölümde: Görülebilen şeyler, görülmeyi sağlayan sebepler, görülmenin nasıl olduğu, gözün bu şeyleri birbirinden nasıl ayırd edebildiği; üçüncü bölümde: Gözde veya görmede meydana gelen yanılmalar ve bunların sebepleri, gözün yanılmasıyla bilgide meydana gelen yanılmalar, düşünce ve araştırmalarda vâki olacak hatâlar; dördüncü bölümde: Parlak cisimlerden ışığın yansıması yoluyla gözün bunları görmesi, gözde bunların görüntülerinin meydana gelmesi; beşinci bölümde: Görüntülerin, hayallerin yerleri; altıncı bölümde: Işıkların eşyâdan göze yansıması yoluyla görmede meydana gelebilecek yanlışlık ve hatâlar, bunların sebepleri, düzlem aynalarda, küresel tümsek aynalarda, silindirik tümsek aynalarda, konik tümsek aynalarda, küresel çukur aynalarda, silindirik çukur aynalarda ve konik çukur aynalarda ışıkların yansıması ve bütün bunlardan dolayı görmede meydana gelebilecek yanılmaları ve değişik görüntüleri; yedinci bölümde: Işınların çeşitli şeffaf cisimlerden geçişi, ışık demetlerinin doğrusal yayılışı, şeffaf cisimlerin içindeki katı cisimlere tesâdüf eden ışık hüzmelerinin yâni demetlerinin kırılıp yansımaları, kırılma olayının incelenmesi ve nasıl meydana geldiği, bundan meydana gelen hatâlı görüntüler veya yanlış görme olayları anlatılmaktadır.

İbn-i Heysem'in bu meşhur eseri, ortaçağda beş defâ Lâtinceye çevrilmiş olup, bütün Avrupa üniversite ve ilim merkezlerinde tanınan tek mürâcaat eseri durumundaydı. Eser, 1572 senesinde Risner tarafından **Opticue Thesaurus Alhazeni Arabis Libri** ismiyle Lâtinceye çevrilerek İspanya'nın Bale şehrinde bastırılmıştır. Kemâleddîn Fârisî isimli bir Müslüman fen âlimi bu eseri açıklayarak genişletmiş ve **Tenkîh-ül-Menâzir** adını vermiştir. **Kitâb-ül-Menâzir,** 1948 senesinde Kemâleddîn Fârisî'nin yaptığı şerhle berâber Hindistan'ın Haydarâbâd şehrinde basılmıştır.

İbn-i Heysem'in yazdığı diğer eserlerden bâzıları şunlardır:

1. Kitâb-ül-Câmi' fî Usûl-il-Hisab: Matematiğin esasları ve metodolojisi ile ilgili bu eserinde, matematik, geometri, cebir, geometrik analiz gibi temel konuları îzâh etmiş, örnek çözümler ortaya koymuştur.

2. El-Muhtasar fî İlm-il-Hendese: Euclid geometrisinin tedkik ve tenkidine dâirdir.

3. Kitâbun fîhi Rüdûd alel-Felâsifet-il-Yunâniyye ve Ulemâ-il-Kelâm: Eski Yunan filozoflarına ve onlara uyan bâzı kelâm âlimlerine reddiye olarak yazılmıştır.

4. Kitâb-ül-Ezlâl: Ay ve güneş tutulmaları hakkındadır.

5. Risâletün fî Keyfiyet-ül-Ezlâl: Gölgenin meydana gelmesi incelenmiştir. Eser, 1907 senesinde Almancaya çevrilerek bastırılmıştır.

6. Kitâbun fî İlm-il-Hendese vel-Hisâb; Matematik-geometri ile ilgilidir.

7. Kitâbun fil-Cebri vel-Mukâbele.

8. Makâletün fî İstihrâcı Semt-il-Kıble fî Câmi-il-Meskûneti Bicedâvilîn: Bütün dünyânın o zamanki yerleşim merkezlerinde kıblenin nasıl bulunacağının hesaplanması ve bunların cetvelleri ile ilgilidir.

9. Risâletün fî Şerhi İtticah-il-Kıble: Kıblenin bulunması hakkındadır.

10. Kitâbun fî Hayât-il-Âlem: Kâinâtın düzeni ve sistemi hakkındadır. Eser, İspanyolca, Lâtince ve İbrâniceye çevrilmiştir.

11. Kitâbu Hey'et-il-âlem,

12. Risâletün Âmil-il-Aynî vel-İbsâr: Gözün yapısı ve görme olayının incelenmesi hakkındadır.

13. Şerh-ü Mecisti ve Telhîsihî,

14. Kitabün fî Âletiz-Zıl,

15. Kitâb-ut-Tahlîli vet-Terkîb-il-Hendesiyyîn.

Bu eserlerinden başka, Mu'tezile fırkasına, mantıkçılara ve diğer fen ve ilim erbâbına cevâben birçok reddiyeler ile kendisine sorulan fen sorularına verdiği cevapları bildiren risâleleri de vardır. İbn-i Heysem'in fizik, astronomi, güneş ve ay sistemleriyle ilgili o kadar çok eseri vardır ki, bunların bir kısmından bastırılarak hazırlanan kitaplar Hıristiyan ve Yahûdî âleminde ders kitabı olarak okutulmuştur. Muhtelif ilim dallarında ortaya koyduğu terimler bugün hâlâ kullanılmaktadır. Astronomideki modern başarıların kaynağı, İbn-i Heysem'in parlak görüş ve teorilerinden

kaynaklanmaktadır. Apollo ile Ay'a inen ilk astronotlar, orada gördükleri muhteşem kraterlere önemli adlar verirken, bir tânesini de İbn-i Heysem olarak isimlendirdiler.

İBN-İ HİŞÂM;

on dördüncü yüzyılda yetişmiş büyük fıkıh âlimi ve dilcilerden. İsmi, Abdullah bin Yûsuf bin Ahmed bin Abdullah İbn-i Hişâm el-Ensârî; künyesi Ebû Abdullah; lakabı Cemâleddîn'dir. Dedelerinden bir tânesinin ismine nisbetle İbn-i Hişâm diye tanınmıştır. 1309 (H.708) senesinde doğdu, 1360 (H. 761) senesinde Mısır'da vefât etti. Sûfiyye Kabristanına defnedildi.

İlim tahsiline önce Arapçayı öğrenmekle başladı. Bir müddet Mekke'de kaldı. Zamânının âlimlerinden çeşitli ilimleri ve özellikle Şâfiî mezhebi fıkıh bilgilerini ve daha sonra Hanbelî mezhebi fıkıh bilgilerini öğrendi. Ayrıca İbn-i Cemâa'dan hadîs-i şerîf dinleyip, rivâyet etti. Nahiv ve fıkıh ilminden başka meânî, beyân, aruz ve diğer ilimlerde de üstün oldu. Arapçayı bilmek ve inceliklerine vâkıf olmak husûsunda akranlarını geçti. Birçok kıymetli eser yazdı.

Eserleri:

1. Mugnillebîb: Arapçadaki edatlar ve harfler ile ilgili olup, sâhasında benzersizdir.

2. Tâlikun alel Elfiye,

3. Umdet-üt-Tâlib fî Tahkîk-i İbn-il Hâcib,

4. Şüzûr-üz-Zeheb,

5. Katr-ün-Nedâ,

6. El-Kevâkib-üd-Dürriyye,

7. Şerh-u Câmi-is-Sagîr: İmâm-ı Muhammed'in Hanefî mezhebi fıkıh bilgilerine dâir eserinin şerhidir.

İBN-İ HÜMÂM;

on beşinci yüzyılda yetişen Hanefî mezhebi fıkıh âlimlerinden. İsmi, Muhammed bin Abdülvâhid bin Abdülhamîd bin Mes'ûd es-Sivâsî'dir. Lakabı Kemâlüddîn'dir. 1386 (H.788) senesinde İskenderiyye'de doğdu. 1457 (H.861) senesinde Kâhire'de vefât etti.

İbn-i Hümâm, babasından ve İskenderiyye'deki âlimlerden ilim öğrendi. Kâri-ül Hidâye Sirâcüddîn ile Seyyid İmâm Celâlüddîn'den fıkıh ilmini öğrendi. Arapçayı ve âlet ilimlerini (sarf, nahiv, lügat...) Cemâlüddîn Hamidî'den; usûl ve diğer ilimleri Bisâtî'den; hadis ilmini Ebû Züra'a Irâkî'den öğrendi. Cemâlüddîn Hanbelî ve Şemsüddîn Şâmî'den hadîs-i şerîf dinledi. Merâgî ve İbn-i Zâhire'den başka kırk büyük âlimden icâzet aldı. Akranlarından üstün olup, tefsir, hadis, usûl, fıkıh, kelâm, mantık ve nahiv ilimlerinde yetişerek, büyük âlim oldu. Ondan pekçok kimse ilim öğrenip, istifâde etti. Dört mezhebin âlimleri ondan ilim öğrendi. Tasavvuf ehlinin kavuştuğu mânevî makam ve derecelere de kavuşan İbn-i Hümâm'ın keşf ve kerâmetleri görüldü. Bir müddet insanlardan ayrılıp inzivâya çekildiyse de yapılan arzu ve ısrarlar üzerine geri dönerek yeniden hocalığa başladı. Mansûriyye, Eşrefiyye ve Şeyhûniyye medreselerinde fıkıh dersleri okuttu.

Buyurdu ki: "Müftînin müctehid olması lâzımdır. İctihâd derecesine yükselmiş âlim olmayan din adamı müftî olamaz. Müctehid olmayan din adamı müftî yapılırsa bunun müctehidlerin bildirdiklerini okuyup, öğrenip, bunları söylemesi lâzımdır."

Eserleri:

İlim, fazîlet ve güzel ahlâk sâhibi mütevâzî bir kimse olan İbn-i Hümâm birçok eser yazdı. Eserlerinden bâzıları şunlardır:

1) Feth-ul-Kadîr: Hidâye adlı fıkıh kitâbına yazdığı şerhtir. Hanefî mezhebinin en meşhur eserlerinden olup, tâlik ve **Hidâye'**nin diğer bâzı şerhleri ile berâber dokuz cilt hâlinde basılmıştır. **2) Tahrîr:** Usûl ilmine dâir kıymetli bir eserdir. Bu eserin sonunda amelde dört hak mezhepten birine uymanın vâcib olduğunda ve bunlardan birine uymayanın Ehl-i sünnetten olmadığında icmâ bulunduğu bildirilmektedir. Eserin İbn-i Emir Hac tarafından yapılan şerhi de çok kıymetlidir. **3) Zâd-ül-Fakîr:** Namazla ilgili meseleler hakkında yazılmıştır. **4) Şerhu Bedî-in-Nizâm li-İbn-i Sâatî, 5) Fevâtih-ul-Efkâr fî Şerhi Lemeât-il-Envâr, 6) El-Müsâyeretü fil-Akâid-il-Münciyeti fil-Âhireh.**

İBN-İ İSHÂK;

mîlâdî sekizinci yüzyılda yetişen İslâm târihçisi. Meşhur siyer âlimi ve muhaddis. İsmi, Muhammed bin İshâk bin Yesâr el-Muttalibî'dir. Künyesi Ebû Abdullah olup, Ebû Bekr de denilmiştir. İbn-i İshâk,

Medîne-i münevverede 704 (H.85) senesinde doğdu. Medîne-i münevverede İmâm-ı Mâlik ile ilmî müzâkerelerde bulundu. Sonra buradan ayrılarak, sırayla Mısır, Kûfe, Rey, Hire ve Bağdat'a geldi. Bağdat'ta yetişerek, meşhur **Siyer** kitabını yazdı ve 768 (H.151)de vefât etti. Bağdat'ın doğusundaki Hayzeran Kabristanına defnedildi.

İbn-i İshâk, Tâbiînden Sa'îd bin Müseyyeb ve Ebû Seleme bin Abdurrahmân ile görüşmüştür. Pekçok hadis âliminden hadis rivâyet ettiği gibi, birçok kimse de ondan hadîs-i şerîf rivâyetinde bulunmuştur.

Yazdığı **Sîret-i Resûl** kitabı çok meşhûrdur. Eseri İbn-i Hişâm şerh etmiş ve Alman Wustenfeld bastırmıştır. **Sîret-i Resûl** kitabını pekçok kimse şerh etmiştir. Bunlardan Aynî ve Süheylî meşhurdur. Süheylî şerhine **Ravd-ül-Enf** denir. Ayrıca **Kitâb-ül-Hülefâ, Kitâb-ül-Megâzî, Kitâb-ül-Mebde'** ve **Kısâs-il-Enbiyâ** gibi eserleri de vardır.

İBN-İ KAYYIM-I CEVZİYYE;

Şam'da, İbn-i Teymiyye'nin yetiştirdiği din adamlarından. İsmi, Muhammed bin Ebî Bekr olup, künyesi Ebû Abdullah, lakabı ise Şemseddîn'dir. Şam'da Cevziyye Medresesi kayyımının oğlu olduğu için İbn-i Kayyım-i Cevziyye diye şöhret bulmuştur. 1292 (H.691)'de Şam'da doğdu. 1350 (H.751) de orada vefât etti. Kâsiyûn dağının eteğine defnedildi.

Küçüklükten îtibâren ilim tahsiline başlayan İbn-i Kayyım-i Cevziyye 1312'den 1327'ye kadar İbn-i Teymiyye'den çeşitli ilimleri tahsil etti. Hanbelî fıkhında yüksek dereceye ulaştı. Çok kitap yazdı. Felsefeciler, Hıristiyan ve Yahûdîlerle mücâdele etti. Birçok kerre hacca gitti. Edebî tarzını benimsediği hocasının, her yönüyle, sâdık bir talebesi oldu. İbn-i Teymiyye'nin Ehl-i sünnete uymayan bozuk düşüncelerine kapıldı. Onun fetvâlarını ve eserlerindeki sapık fikirleri müdâfaa etmeye başladı. Kendi düşüncelerini beğenen İbn-i Kayyım-i Cevziyye, aklın eremediği bilgileri ve tasavvuf büyüklerinin keşfettikleri sırları, akıl ile çözmeye kalktı ve Ehl-i sünnetten ayrıldı.

Başta **El-Kasîdet-ün-Nûniyye'**si olmak üzere yazdığı yazılarda Allahü teâlânın başka varlıklara bâzı yönlerden benzediğini ve cisim olduğunu yazdı. Hattâ **Bedâi-ul-Fevâid** adlı kitabının dördüncü cüz 24. sayfasında; "Allahü teâlâ, arş ve kürsî semâdadır!" diyerek, Allahü teâlâya mekân isnâd etti ve aynı iddiâsını **El-Cevâb-ül-Kâfî** adlı eserinde de tekrârladı. Hocası gibi; "Cennet nîmetleri sonsuz ise de kâfirlere Cehennem'de azâb sonsuz değildir." dedi. Kabr ziyâretinde bulunan Müslümanlara müşrik deyip, hocası İbn-i Teymiyye gibi, türbelerin yıkılmasını istedi. Hattâ Resûlullah efendimize dil uzatarak, vefâtından sonra, bir meziyetinin kalmayıp, diğer insanlardan bir farkının bulunmadığını iddiâ etti. Bu konuda bildirilen hadîs-i şerîf ve haberleri, âlimlerin sözlerini tevil ederek Ehl-i sünnete uymayan birçok fikirler ileri sürdü. Bunun için, Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından şiddetle tenkid edildi. Hocası İbn-i Teymiyye ile birlikte Şam Kalesine hapsedildi. Hocasının ölümünden sonra hapisten çıkarıldı.

Eserleri: İbn-i Kayyım-i Cevziyye pekçok eser yazdı. Eserlerinden bâzıları şunlardır: **1) İ'lâm-ül Muvakkıîn, 2) Zâd-ül-Meâd, 3) Tefsîr-ül-Fâtihâ, 4) El-Miftâh, 5) Kitâb-ür-Rûh, 6)Şifâ-ül-Alîl fil-Kazâ vel-Kader, 7) Kitâb-üs-Salât, 8) Medâric-üs-Sâlikîn fî Menâzil-is-Sâirîn, 9) İgâset-ül-Lehfân, 10) Hidâyet-ül-Hayârâ min-el-Yehûd ven-Nesârâ, 11) El-Kasîdet-ün-Nûniyye,**

İBN-İ KEMÂL PAŞA;

on beşinci ve on altıncı asırda yetişmiş olan Osmanlı âlimlerinin en meşhûrlarından. İsmi, Ahmed bin Süleymân bin Kemâl Paşadır. Lakabı Şemseddîn'dir. Dedesi Kemâl Paşaya nisbetle İbn-i Kemâl veya Kemâlpaşazâde diye meşhur olmuştur. 1468 (H.873) senesinde Edirne'de doğdu. 1534 (H.940)'de İstanbul'da vefât etti.

Dedesinin ve babası Süleymân Çelebi'nin ümerâ sınıfından olması sebebiyle, zamânın geleneği îcâbı önce askerî sınıfa girdi. Sultan İkinci Bâyezîd Hanın seferlerine sipâhî olarak katıldı. Sonra ilmiye sınıfını seçti. İbn-i Kemâl, bu sınıfa geçişini şöyle anlatır:

"Sultan İkinci Bâyezîd Hanla bir sefere çıkmıştık. O zaman vezir, Halil Paşanın oğlu İbrâhim Paşaydı. Şanlı, değerli bir vezirdi. Bu zamanda Ahmed ibni Evrenos adında bir kumandan vardı. Kumandanlardan hiç biri onun önüne geçemez, bir mecliste ondan ileri oturamazdı. Ben ise vezirin ve bu kumandanın huzûrunda ayakta, esas vaziyette dururdum. Bir defâsında eski elbiseler giyinmiş bir âlim geldi. Bu kumandanlardan da yüksek yere oturdu ve kimse ona mâni olmadı. Buna çok hayret ettim. Arkadaşlarımdan birine kumandandan da yüksek oturan bu zâtın kim olduğunu sordum. Filibe Medresesi müderrisi âlim Molla Lütfi'dir, dedi. Ne kadar maaş alır, dedim. Otuz dirhem, dedi. Makâmı bu kadar yüksek olan bu kumandandan yukarı nasıl oturur dedim. Âlimler ilimlerinden dolayı tâzim ve takdim olunur, hürmet görürler. Geri bırakılırsa bu kumandan ve vezir buna râzı olmazlar, dedi. Düşündüm. Ben bu kumandan derecesine çıkamam, ama çalışır, gayret edersem şu âlim gibi olurum,

dedim ve ilim tahsiline niyet ettim. Seferden dönünce o âlimin huzûruna gittim. SonraEdirne'deki Dârülhadîs müderrisliği bu zâta verildi. Ondan **Metâlî Şerhi'**nin hâşiyelerini (açıklama ve ilâvelerini) okudum." İbn-i Kemâl Paşa, bu zâttan sonra Molla Kestelli ismiyle meşhur Muslihiddîn Mustafa Efendi, Molla Hatibzâde, Molla Muarrifzâde, Muhyiddîn Mehmed Efendi gibi zamanın tanınmış âlimlerinden okuyup icâzet (diploma) aldı. Tefsir, fıkıh ve hadis ilimlerinde derin âlim olarak yetişti.

Edirne'de Taşlık Medresesi adıyla bilinen Ali Bey Medresesine müderris tâyin edildi. Burada müderrisken, pâdişâhın emriyle **Tevârih-i Âl-i Osmân** adlı eserini yazdı. Daha sonra Üsküp'te İshâk Paşa, Edirne'de Halebiye ve Üç Şerefeli, İstanbul'da Sahn-ı Semân (Fâtih) ve Sultân Bâyezîd Medreselerinde müderrislik yaptı. Çok âlim yetiştirdi. Bu vazîfelerinden sonra Rumeli, peşinden de Anadolu kazaskeri oldu.

İbn-i Kemâl, dâhilî ve hâricî din ve mezhep düşmanlarına karşı ilmi ve yazdığı kitaplarıyla mücâdele etti. Eshâb-ı kirâm düşmanlığı propagandasıyla doğu Anadolu'da yer yer büyümeye başlayan fitneye karşı Ehl-i sünnet îtikâdını bütün gayretiyle müdâfaa etti. Yazdığı risâlelerle Yavuz Sultan Selim Hanı Safevîlere karşı mücâdeleye teşvik etti. Aynı zamanda hazret-i Îsâ'nın Muhammed aleyhisselâmdan daha efdal (üstün) olduğunu iddiâ eden İranlı Molla Kâbız'ın iddiâlarının doğru olmadığını, alenî bir mahkemede onu susturarak ispat etti. Yazdığı risâlelerle Kâbız'ın halk efkârında uyandırdığı tereddütleri de gidermiş oldu.

Mısır seferinde ise, Anadolu kazaskeri sıfatıyla Yavuz Sultan Selim Hanın yanında bulunan İbn-i Kemâl Paşa, Pâdişâh'tan büyük bir îtibâr gördü. Mısır'ın tahrîrinde vazîfe aldı. Bu sefer dönüşünde İbn-i Kemâl Paşanın atının ayağından sıçrayan çamurların Pâdişâh'ın kaftanını kirletmesi üzerine Yavuz Sultan Selim Han:

"Ulemânın atının ayağından sıçrayan çamur, benim için ziynet ve iftihâr vesîlesidir. Bu kaftanım, vefâtımdan sonra sandukamın üzerine örtülsün!" diye vasiyet etti. Bu vasiyeti yerine getirilmiştir.

Mısır'ın fethinden sonra oradaki büyük âlimlerle sohbetlerde ve münâzaralarda bulundu. Burada fazîlet ve üstünlüğü iyice anlaşıldı. 1527 senesinde Şeyhülislâmlığa tâyin edildi. İbn-i Kemâl Paşa, sekiz yıl bu görevde kaldıktan sonra 1534 (H.940)te İstanbul'da vefât etti. Vefâtı için; "Kemâlle birlikte ilimler de gitti" mânâsına gelen "İrtehale'l ulûmü bi'l kemâli" sözüyle; "Vay gitti Kemâli bu asrın" târihi düşürüldü. Kabri Edirnekapı Mezarlığındadır. Boğaz Köprüsü çevre yolu yapılırken kabri târihî bir eser olarak on metre geri alınmıştır.

İbn-i Kemâl Paşa bütün vaktini ilme veren âlimlerdendir. İlmi ile büyük şöhret kazandığından, devrinin âlimleri, içinden çıkamadıkları meselelerde ona başvururlardı. Hattâ bir kısım ulemâ yazdıkları eserleri, tashih (kontrol) için, ona gönderirlerdi. O, on altıncı asrın ilk yarısında Osmanlı kültürünün en büyük mümessili olarak görülmektedir. Ahlâkı güzel, edebi mükemmel, zekâsı ve aklı kuvvetli, ifâdesi açık ve veciz olup, ilmi yeniden ihyâ eden iki dünyâ faydalarını bilen ve bildiren pek nâdir simâlardan biriydi.Cinnîlere de fetvâ verirdi. Bunun için **Müftîyü's-Sekaleyn** (İnsanların ve Cinnîlerin Müftüsü) adı ile meşhur oldu. Büyük bir âlim olduğu gibi güçlü bir târihçi, değerli bir edip, kuvvetli bir şâirdi. Tasavvufta da, ileri derece sâhibi olup büyük velîlerin teveccühünü kazanmıştır.

Eserleri:

İbn-i Kemâl Paşanın ekserisi risâleler olmak üzere üç yüz civârında eseri vardır. Bu eserlerin çoğu yazma olup, otuz altı tânesi Ahmed Cevdet Paşa tarafından yayınlandı. Usûl-i fıkıhta **Tağyîr-üt-Tenkîh;** kelâm ilminde **Risâle-i Mümeyyize** ve **Tecrid-üt-Tecrid, Risâle fî Evsâfı Ümm-il-Kitap;** fıkıhta **Müferric-ül-Kulûb, Telvih Hâşiyesi, Risâle-i Münîre, Hidâye Şerhi;** nahivde **Felâh Şerhi Merâh;** Saffât sûresine kadar hazırladığı tefsiri; **Beydâvî Hâşiyesi;** Seyyid Şerîf'in **Keşşâf** şerhine ve **Miftâh** şerhine hâşiyesi; **Meşârik-ül-Envâr Şerhi, Hadîs-i Erbaîn şerhi;** fetvâlarını içine alan bir kitabı; Farsça **Nigâristân,** Arapça ve Farsça **Muhît-ül-Lügat, Galatât** ve en mühim eseri sayılan süslü nesrin en güzel örneklerinden olan **Tevârîh-i Âli Osmân;** meânî ilminde bir metin ve şerhi; ferâizde metin ve şerhi; Molla Hocazâde'nin **Tehâfüt'**üne hâşiyesi gibi kitaplar başlıca eserlerdir.

Dîvân'ı ve **Molla Câmi'**yi esas alarak yazdığı 7777 beyitlik manzum **Yûsuf ve Züleyhâ** adlı eseriyle iyi bir şâir olduğunu da göstermiştir. Şâir olarak şiirlerinde mahlas kullanmadığı için, Dîvân'ına başka şâirlerin şiirleri de karışmıştır. Yavuz Sultan Selim Hanın ölümü üzerine yazdığı mersiyesi yıllarca dilden dile dolaştı. Ayrıca darbımesel hâlini almış kıt'a ve beyitleri vardır. Nitekim:

Mansıbda bir olsa dahi ger âlim ü câhil,
Zâhirde müsâviyse hakîkatte bir olmaz.
Altun ile faraza ki berâber çekile seng,
Vezn içre bir olmak ile kıymette bir olmaz.

kıtası ile:

Sakla kurt enciğin derin oysun
Besle kargayı gözlerin oysun

beyti bunlardandır.

İbn-i Kemâl Paşa, kıymetli eserlerinden başka yine târihe âit olmak üzere, Mısır Seferi sırasında, Yavuz Sultan Selim Hanın emriyle İbn-i Tagriberdî'nin **En-Nücûm-üz-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire** adlı Arapça eserini de Türkçeye tercüme etmiştir.

İBN-İ KESÎR;

Mekke-i mükerremede yetişen meşhur kırâat âlimlerinden. Tâbiînden yâni Peygamber efendimizin arkadaşlarını görenlerdendi. Kur'ân-ı kerîmin kırâatini (okuyuşunu) Peygamber efendimizin okuduğu gibi bildiren âlimlerin ikincisidir. İsmi, Abdullah bin Kesir bin Muttalib'dir. Künyesi ise Ebû Said veya Ebû Muhammed'dir. Ayrıca Ebû Bekr veya Ebü's-Salt künyeleri de vardır.

Abdullah bin Kesir, 665 (H. 45) yılında Mekke'de dünyâya gelmiştir. Âilesi aslen İranlıdır. Babaları, Kisrâ tarafından gemilerle Yemen'in San'a şehrine gönderilmiş ve Habeşlilerin de kendilerini buradan çıkarmaları üzerine Mekke'ye göç etmişlerdir. İbn-i Kesir, Eshâb-ı kirâmdan Abdullah bin Zübeyr, Hâlid bin Zeyd Ebû Eyyûbi Ensârî, Enes bin Mâlik ve Tâbiînin büyüklerinden Mücâhid bin Cebr ve Abdullah ibni Abbâs'ın kölesi Debbâs'dan ilim tahsil etti. Rivâyette bulundu. Kur'ân-ı kerîmin kırâatini Abdullah bin Sâib'den öğrendi. Abdullah bin Sâib de Übey bin Ka'b'dan, o da hazret-i Ömer'den bu kırâati alıp öğrendi. Bu kırâat, okuyuş şekli ise, Zeyd bin Sâbit ve Abdullah bin Abbâs gibi Eshâb-ı kirâm vâsıtası ile Peygamber efendimizden bildirilmiştir.

İbn-i Kesîr, çok güzel Kur'ân-ı kerîm okurdu. Sesinin güzelliği ve kırâat bilgisinin yüksekliği sebebiyle okurken her kelimenin hakkını verirdi. Mekke halkının ilimde önderiydi. Zamânındaki insanların, Kur'ân-ı kerîmin okunmasını öğrenmek için yanında toplanmaktan vazgeçemediği imâmlarıydı.

İbn-i Kesîr, çok beliğ ve fasih konuşurdu. Hitâbeti çok kuvvetli, sözleri tesirliydi. Uzun boylu, iri vücutlu, güzel yüzlüydü. Hâlinde sükûnet ve vekâr alâmetleri görünürdü. İlmi, fazîleti çoktu. Çok kimse, kendisinden ilim öğrenip, kırâat ve hadîs-i şerîf rivâyetinde bulunmuşlardır. İmâm-ı Kunbul ve İmâm-ı Bezzî, kırâatta yetiştirdiği talebelerdendir.

İBN-İ KESÎR;

fıkıh, hadis ve tefsir âlimi. Dinde reformcu İbn-i Teymiyye'nin talebesiydi. 1302 (H. 730) târihinde Şam yakınlarındaki Busrâ köylerinden birinde dünyâya geldi. Doğum târihini 1301 (H. 701) diyenler de vardır. İsmi, İsmâil bin Ömer bin Kesîr ed-Dımışkî'dir. 1372 (H. 774)de Dımaşk'ta vefât etti. Kabri, hocası İbn-i Teymiyye'nin yakınındadır.

İbn-i Kesîr, müverrih (târihçi) ve muhaddis olarak tanınır. Küçük yaşta Dımaşk'a gitti ve ilim tahsiline başladı. İbn-i Şahne ve İshak Âmidî'den hadis dinledi. Burhan Fezâir'den, İbn-i Teymiyye'den ve daha bir kısım zâtlardan fıkıh ve diğer ilimleri tahsil etti. Şam'da, hadis âlimlerinden İbn-i Teymiyye'nin talebesi Zehebî'nin vefâtından sonra onun yerine geçti, ilim öğretmekle meşgul oldu. Bir müddet Eşrefiyye'de tedrisatta bulundu.

İbn-i Kesîr, üstâdı İbn-i Teymiyye'ye çok bağlıydı. Şâfiî mezhebinde olduğu halde, çok meselede İbn-i Teymiyye'nin kanâatine göre hüküm vermiştir. Meselâ talâk mevzuu gibi mevzularda fetvâ vermiş ve bu yüzden de Şam'da hapsedilmiş, sıkıntılara düşmüştür.

Ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybeden İbn-i Kesîr 1372 senesinde Şâban ayında Şam'da (Dımaşk'ta) vefât etti.

Eserleri:

İbn-i Kesîr'in **El-Bidâye ven-Nihâye fit-Târîh** isimli on ciltlik târihi meşhurdur. Dünyânın yaratılışından îtibâren 1337 târihine kadar geçen hâdiseler anlatılmaktadır. **Tefsîr-i İbn-i Kesîr** ismindeki on ciltlik tefsîrini, hadîs-i şerîflerle açıklamıştır. Bu tefsirine kendi görüşlerini de karıştırdığı **Keşfüz-Zünûn'**da yazılıdır. Tefsirinde târihî bilgilere de büyük yer vermiş, yalnız nakil ile iktifâ etmemiştir.

İbn-i Kesîr'in diğer eserlerinden bâzıları da şunlardır: **Et-Tekmîl fî-Ma'rifet'is-Sikât ved-Duafâi vel-Mecâhil, Şerhu Sahîh-i Buhârî, Müsned-üş-Şeyhayn, Muhtasaru İbn-il-Hâcib, Fedâil-ül-Kur'ân, El-Ahkâm alâ Ebvâb-i-Tenbîh, Tabakât-uş-Şâfiiyye, El-İctihâd fî Talebi Fedâi-il-Cihâd, Ehâdîs-üt-Tevhîd ver-Redd aleş-Şirk.**

İBN-İ KUNFÛZ;

on dördüncü yüzyılda Cezâyir'de yetişen Müslüman matematik ve astronomi âlimi. İsmi, Ahmed bin

Hüseyin Ali bin Hatîb bin Kunfûz el-Kasantînî, künyesi Ebü'l-Abbâs'tır. İbn-i Hatîb ve İbn-i Kunfûz diye meşhur oldu. 1340 (H.741) civârında doğdu. 1407 (H.810) senesinde vefât etti.

İbn-i Kunfûz, küçük yaşta ilim öğrenmeye başladı. Hasan bin Ebü'l-Kâsım, Şerîf Ebü'l-Kâsım Bestî, Şerîf Ebû Abdullah Tlimsânî, Hâfız Ebû İmran Mûsâ Abdûsî, Muhaddis Hatîb bin Merzûk, Ebû Abdullah bin Arefe'den din ve fen ilimlerini öğrendi. Büyük velîlerin sohbetlerinde bulundu. 1357 senesinde ilim öğrenmek için Fas'a gitti. Fas ve çevresinde on sekiz sene ilim tahsil etti. Bu sırada Şerîf Ebü'l-Kâsım Sebtî ile görüştü ve ondan istifâde etti.

Eserleri:

Matematik, astronomi ve târih alanında bir çok eser yazan İbn-i Kunfûz'un eserlerinden bâzıları şunlardır:

1. El-Fârisiyye fî Mebâdi-id-Devlet-il-Hafsiyye: 1068-1402 seneleri arasındaki Hafsîler târihidir.

2. Şerh-ut-Tâlib fî Esne'l-Metâlib: 1404 senesine kadar yaşamış olan âlimlerin hayâtlarına yer verir.

3. Üns-ül-Fakîr ve İzz-ül-Hakîr: Bu eserde, Tlemsan yakınlarında 1302 senesinde vefât eden ve Kâdiriyye tarîkatının kurucusu Abdülkâdir-i Geylânî'nin yolunu yayan, Endülüslüevliyâ Ebû Midyen Şu'ayb bin Hasan Tlemsânî'nin hayâtını anlatmıştır.

4. Teshîl-ül-Metâlib fî Ta'dîl-il-Kevâkıb: Eser, İbn-ül-Bennâ'nın **Kitâb-ül-Yesâre fî Takvîm-il-Kevâkıb-is-Seyyâre** adlı eserinin şerhidir. Gezegenlerin yerlerinin belirlenmesi hakkındadır.

5. Envâr-üs-Seâde fî Usûl-il-İbâde: İslâmın beş esas üzerine binâ edildiğine dâir hadîs-i şerîfin şerhidir.

6. Hatt-ün-Nikâb alâ Vechi Amel-il-Hisâb: İbn-ül-Bennâ'nın **Telhîs** adlı eserinin şerhidir.

Hatt-ün-Nikâb'da dikkati çeken en önemli husus, pekçok cebirsel sembolün kullanılmış olmasıdır. Şîn harfi veya sâdece onun üç noktası bilinmeyen X için, yatay bulunan mim harfi X^2 için, lam harfi eşitlik için, kaf harfi X^3 için, yatık duran iki mim harfi X^4 için, cim harfi karekök için kullanılmıştır. Toplama için "ve" veya "ilâ", çıkarma için "illâ" veya "mim", çarpma için "fi", bölme için ise "alâ" kelimelerini kullanmıştır. Benzer semboller, 14. asırda güney Fas'ta yetişen Ya'kûb ibni Eyyûb El-Muvahhidî'nin **Telhîs'**e yapılan şerhinde de bulunmaktadır.

İBN-İ MÂCE;

hadis âlimlerinin büyüklerinden. **Kütüb-i Sitte** denilen altı sahih hadîs-i şerîf kitabından **Sünen-i İbn-i Mâce** adlı eserin müellifi. İsmi Muhammed bin Yezid olup, künyesi Ebû Abdullah'tır. 824 (H.209)te Kazvin'de doğduğu için Kazvînî adıyla bilinir. İbn-i Mâce diye meşhur oldu. 886 (H. 273)da vefât etti.

Basra, Bağdat, Kûfe, Mekke-i mükerreme, Şam, Mısır, Horasan ve Rey gibi zamânının ilim merkezlerine giderek, hadîs-i şerîf ve onunla alâkalı ilimleri tahsil etti. Gittiği bu merkezlerde büyük hadis âlimleriyle karşılaşarak, onlardan istifâde etti. Leys, İbrâhim bin el-Münzîr, Muhammed bin Abdullah bin Numeyr ve daha başka âlimlerden hadîs-i şerîf öğrendi. Hadis ilminde yüksek dereceye ulaştı. Ebü'l-Hasan el-Kattân, Ahmed bin Ravh el-Bağdâdî, Muhammed bin Îsâ el-Ebherî gibi âlimler ondan hadîs-i şerîf rivâyet ettiler.

Zamânındaki ve daha sonraki asırlarda yetişen hadis âlimlerince sika (güvenilir) olduğu bildirilen İbn-i Mâce, içerisinde 4000 hadîs-i şerîf bulunan **Sünen-i İbn-i Mâce'**yi te'lif etti. **Kütüb-i Sitte'**nin içerisinde altıncı olarak kabul edilen bu kıymetli eser, hadîs-i şerîf fihristlerinde ve mu'cemlerde, (MC) harfleriyle gösterilmektedir.

Tefsir ilminde de derin âlim olan İbn-i Mâce'nin (rahmetullahi aleyh) **Tefsîr-i Kur'ân** adlı bir eseri ile doğduğu ve büyüdüğü yer olan Kazvin'in târihi ile ilgili kitapları oldukça kıymetlidir.

İbn-i Mâce'nin rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bâzıları:

Müslümanlar hakkında en hayırlı ev, içinde yetime ihsân olunan evdir. En kötü ev ise yetime kötülük yapılan evdir. Ben ve yetimin bakıcısı olan kimse Cennet'te şu iki gibiyiz. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem bu sırada mübârek iki parmağını gösteriyordu.

Sizin hayırlınız, Kur'ân-ı kerîmi öğrenen ve öğreten kimselerdir.

Sizin hayırlınız, kadınları için hayırlı olanlarınızdır.

İBN-İ MÂCİD;

on beşinci asırda, Arabistan'da yetişmiş meşhur Müslüman coğrafyacısı ve denizcisi. İsmi, Ahmed bin

Mâcid bin Muhammed bin Amr, lakabı Şihâbüddîn'dir. Eserlerinden anlaşıldığına göre, 15. asrın ilk yarısında, takriben 1435 (H. 839) senesinde Arabistan'ın Umman sâhilindeki Culfan bölgesinde doğdu. 1501 (H. 907) senesinde vefât etti.

Kendisi gibi âlim olan babası ve dedesinden din ve fen bilgilerini öğrendi. Küçük yaştan îtibâren denizciler arasında yetişti. Denizcilik ilim ve sanatını ve târihini iyice öğrendi. Aynı zamanda iyi bir edip oldu. Portekizli ünlü denizci Vasko de Gama'ya rehberlik ederek gemisiyle onu Hindistan'a götürdü.

Birçok araştırmalarda bulunan İbn-i Mâcid, bâzı deniz cisimlerinin, ağaç ve balıkların yaydığı fosfor ışınları sebebiyle bölge tâyini yapılabileceğini, bunun astronomik hesaplamalarda, yıldızların mesâfelerini tâyinde yanıltıcı etkisi olabileceğini keşfetti. Astronomik hesaplamalarda usturlâb âletini çok mükemmel bir şekilde kullandı. Pusula bozulduğu zaman, değişik metodlarla yönün nasıl tâyin edilebileceği husûsunda önemli bilgiler ortaya koydu. Pusulanın tam ve doğru bilgi vermesi için gerekli hususları tesbit ederek açıkladı.

Yazdığı eserlerinde kendinden önce gelen bütün deniz bilimcilerinin ortaya koydukları bilgi ve teknikleri özetledi. Bunlara ilâve olarak kendi araştırma, inceleme ve tecrübeleri sonucu elde ettiği yeni bilgi ve netîceleri de kaydetti. İbn-i Mâcid, nazarî bilgilerden çok, pratik bilgilere önem verdiğinden, eserlerinde Batlemyüs coğrafyasına uymadı. Eski Yunanlıların ortaya koydukları nazariyelere de îtibâr etmeyerek tecrübe ve müşâhadelerinin sonuçlarını ortaya koymaya çalıştı. Eserlerinde, Hindistan, Endonezya, Kızıldeniz, Akdeniz bölgeleri ile ilgili çok ilgi çekici bilgiler ve hikâyelere yer vermiştir.

Eserleri:

Kitâb-ül-Fevâid: En önemli eseri olup, bir giriş ile on iki bölümden meydana gelmektedir. İbn-i Mâcid, bu eserinde, gemicilik, denizcilik hakkında gemicilikte kullanılan âletler, denizde yıldızlar vâsıtasıyla yön tâyini, sâhillerin tesbiti, rüzgârları, med ve cezir olaylarını, güneş ve ay tutulmalarını ve bunların hesaplanmasını açıklamıştır. Astronomi, coğrafya ve matematik konularında denizcilerin okuması ve bilmesi gereken eserlerin tanıtımını yapmıştır.

Beytülibreyi, yâni gemilerde kumanda odasının ve pusulanın önemini, gemilerin inşâ metodlarını ve techizâtını ve personelin nasıl yetiştirileceğini îzâh etmiştir. Seyrüseferde istifâde edilecek çeşitli işâret ve alâmetleri anlatmakta, muhtelif denizlere âit kuş ve balıklar ile bu yörelerin tanınmasını îzâh etmiştir. Arabistan, Afrika, Kızıldeniz, Hind Okyanusu ve Büyük Okyanus sâhillerini, belli başlı büyük adaları ve sâhillerini, Bahreyn, Madagaskar, Cava, Sumatra, Seylan, Zengibar adaları ile sâhilleri hakkında bilgi vermektedir.

Diğer önemli eseri **Hâviyet-ül-İhtisâr'**dır. Bin beyitten meydana gelen eser, on bir bölüm hâlindedir. Eserde, gemilerin yaklaşabileceği deniz sâhillerindeki işâret ve alâmetleri, denizciler için lüzûmlu astronomik bilgiler, vakitler, gün, hafta, ay ve yılların hesaplanması üzerinde durulmaktadır. Kamerî ve Şemsî yılın îzâhı yapılmaktadır. Yıldızlar ile bölge tâyinini açıklamaktadır. Muhtelif deniz yollarını târif ederek, sâhillerin mesâfelerini belirtmektedir. Zamânın hesaplanması ve mesâfelerin ölçümü üzerinde durmaktadır. Denizlerin ölçümü ele alınmıştır. Burçlar ve yıldızlar vâsıtasıyla takvimin ve zamânın hesaplanması metodları îzâh edilmiştir.

İbn-i Mâcid'in yazdığı diğer eserlerin bilinenleri şunlardır: **1) El-Kasîdet-ul-Müsemmât bil-Hediyyeti, 2) El-Merâsî alâ Sâhil-il-Hind-il-Garbiyye, 3) Şerh-uz-Zehebiyye, 4) Kitâb-ül-Menâfî.**

Ünlü Osmanlı denizcisi Seydi Ali Reis, **Muhît** adlı eserinde İbn-i Mâcid'in eserlerinden istifâde etmiştir.

İBN-İ MECDÎ;

on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda yaşamış, fıkıh, nahiv ve astronomi âlimi. İsmi, Ahmed bin Receb bin Tayboğa el-Mecdî'dir. Künyesi Ebü'l-Abbâs olup, lakabı Şihâbüddîn'dir. İbn-i Mecdî ismiyle meşhur oldu. 1366 (H.767) senesinde Kâhire'de doğdu. 1446 (H. 850) de orada vefât etti.

İbn-i Mecdî, önce **Kur'ân-ı kerîm'**i ezberledi. **Minhâc, Hâvî, Elfiye** ve birçok kitapları okudu. Fıkıh ilmini, Bülkînî, İbn-ül-Mülakkın, Kemâleddîn Demîrî, Şerâfeddîn Mûsâ bin el-Bâbâ, Şemsüddîn Irâkî'den; ferâiz ilmini Takıyyüddîn bin İzzüddîn Hanbelî'den; Arabî ilimleri de Şemsüddîn Acemî'den öğrendi.

İbn-i Mecdî, çok zekîydi. Fen ilimlerinde az bir zamanda üstün bir dereceye yükseldi. Matematik, astronomi ve geometride sözü sened oldu. Rub'-ı dâirenin kullanımı, astronomik rasatlar ve tablolar hakkında birçok eser yazdı.

Canbekiyye Medresesinde başmüderrislik yaptı. Mütevâzî, emâneti koruyan bir zâttı. Nükteli konuşurdu. Câmi-ul-Ezher yanındaki evinde ibâdetle meşgûl oldu. 1446 (H.850) senesi Zilkâde ayının on birinde Cumartesi gecesi Kâhire'de vefât etti.

Eserleri:

1) Hülâsat-ül-Akvâl fî Mârifet-il-Vakt ve Rü'yet-il-Hilâl: Rub'-ı dâirenin kullanılması, zamânın belirlenmesi ve ayın doğar doğmaz görünmesi hakkındadır. **2) El-Menhel-ül-Azb-üz-Zülâl fî Takvim-il-Kevâkib ve Rü'yet-il-Hilâl, 3) Er-Ravd-ül-Ezher:** Müsetter isimli özel rub'-ı dâirenin kullanılması hakkındadır. **4) Tuhfet-ül-Ahbâb, 5) Ed-Dürr-ül-Yetîm fî Teshîli Sinâat it-Takvîm:** Takvimin düzenlenmesi hakkındadır. Bu kitap kaybolmuştur. Ancak bu esere yapılan bir şerhten, kitabın mevcudiyeti anlaşılmaktadır. **6) Et-Teshîl vet-Terkîb, 7) El-Kevâkib-ül-Mudî'a fil-Amel bil-Mesâ'il-id-Devriyye:** Yıldızların dönme hareketleri ile ilgilidir. **8) Mecma-ul-Mahlûkât fî İlm-in-Nücûm, 9) Cedâvil-üs-Sümût, 10) Düstûr-ul-Neyyireyn:** Güneş ve ay hakkındadır. **11) Ikd-ud-Dürer fil-Amel bi'l Kamer, 12) Tekdîr-ül-Kamer, 13) Keşf-ül-Hakâik fî Hisâb-id-derece ved-Dekâik** (Aritmetikle ilgilidir). **14) El-Muftekarât-il-Hisâbiyye:** Mîrâs taksimâtıyla ilgilidir.

İBN-İ MİSKEVEYH;

onuncu ve on birinci asırlarda yetişen târihçi ve felsefeci. İsmi, Ahmed bin Muhammed bin Ya'kûb bin Miskeveyh'tir. Künyesi Ebû Ali olup, İbn-i Miskeveyh diye meşhur olmuştur. İran'ın Rey şehrinde doğdu. 1030 (H. 421)da İsfehan'da vefât etti.

Aslen Mecûsî olup, sonradan Müslüman olmuş bir âileye mensûb bulunduğu da rivâyet edilen İbn-i Miskeveyh, küçük yaştan îtibâren, doğum yeri olan Rey'de tahsile başladı. İlk tahsilini burada yaptı. Felsefeye karşı duyduğu ilgi, Fârâbî'nin eserlerini okumasına yol açtı ve onun tesirinde kaldı. Kimyâ, tıp ve mantık okudu. Daha sonra târih, edebiyât ve inşâya ilgi duydu. Büveyhîler zamânında çeşitli vazîfelerde bulundu. Bu sırada **Tecârib-ül-Ümem ve Teâkıb-ül-Himem** adlı târih kitâbını yazdı. Büveyhî hükümdârı Adududdevle'nin ölümünden sonra Irak'tan ayrılarak Mâverâünnehr ve Harezm taraflarına gitti. Burada İbn-i Sînâ, Ebû Sehl-i Mesîhî, Ebû Reyhân el-Bîrûnî, Ebû Nasr-ı Irâkî gibi meşhurlarla görüştü. Harezm sultânının tertib ettiği ilmî cemiyetlerde bulundu. Bu sırada İbn-i Sînâ ile arası açıldı. Gazneli Sultan Mahmûd'un Gazne'ye dâvetini kabul etmedi. Harezm'den Irak'a dönmek üzere çıktığı yolculuk sırasında tutulduğu fırtınada 1030 (H.421) da öldü.

Fârâbî'nin felsefî fikirlerinin etkisinde kalan İbn-i Miskeveyh, ahlâk ve ilim konusunda Fârâbî'den ayrıldığı için, **El-Muallim-üs-Sâlis** "üçüncü öğretici" adıyla anıldı. Daha sonra yetişen Nâsırüddîn Tûsî de onun ahlâk ile ilgili görüşlerinin etkisinde kaldı. Ahlâkî konularda akla önem veren İbn-i Miskeveyh, tevekkül, sabr ve rızâ gibi güzel huyları telkin etti. Ancak insan hayâtının zühd hayâtı olmadığını, ahlâkın dünyâ arzuları içinde gelişebileceğini söyledi. Bu yüzden, insanın yaratılışında sosyal bir varlık olduğunu belirterek uzlet (insanlardan uzak kalma) ve zühde (dünyâ arzularından uzak olma) karşı çıktı. Bilhassa fitne zamânında uzlet ve zühdü tavsiye eden tasavvuf erbâbına karşı cephe aldı. El-Kindî'nin de tesirinde kalan İbn-i Miskeveyh, Et-Tıb-ün-Nefsî denilen psikolojik hekimlikte onun görüşlerini savundu. **İhvân-üs-Safâ** adı verilen felsefî ekolün bâzı fikirlerini tenkid etti.

Eserleri:

Aristo'nun da etkisinde kalan İbn-i Miskeveyh, felsefe, mantık, matematik, ahlâk ve târihe dâir birçok eser yazdı:

1) Tecârib-ül-Ümem ve Teâkıb-ül-Himem: Târihe dâir yazdığı eseridir. İki bölüm hâlindeki bu eserinin birinci bölümünde, 907-941; ikinci bölümünde ise, 941-979 yılları arasındaki vak'aları anlatmıştır. Bu târihlerde hâdiselerin siyâsî, sosyolojik ve ahlâkî sebeplerini ve netîcelerini de inceleyen İbn-i Miskeveyh'in bu eseri dördüncü hicrî asırda yazılan diğer târih kitaplarından daha orijinaldir. İslâm medeniyeti târihinde kaynak özelliğini taşıyan bu eserinde, bilhassa Abbâsîler devrine âit hâdiseleri naklederken, asrın ahlâkını, idâredeki usûlünü, bu muazzam devleti yıkılmaya götüren sebepleri açık bir şekilde anlatmıştır.

2) Enîs-ül-Ferîd: Şiir, hikmet ve darbımesellerini ihtivâ eden eseridir. **3) El-Fevz-ül-Ekber, 4) El-Fevz-ül-Asgar, 5) Kitâb-üs-Siyer, 6) Kitâb-üt-Tahâre:** Ahlâk ilmine dâirdir. **7) Âdâb-ül-Arab vel-Acem:** Ahlâk ilmine dâirdir. **8) Kitâbü Tertîb-is-Seâdet, 9) Kitâb-üs-Siyâse, 10) Kitâb-ül-Müstevfî, 11) Kitâb-ül-Mecmûât-ül-Havâtır, 12) Kitâb-ül-Câmî', 13) Kitâbu Tehzîb-ül-Ahlâk.**

İBN-İ MUKLE;

İslâm yazısını Kûfî'den Nesih'e çeviren ilk hat üstâdı, şâir, edib, münşî, vezir. Asıl adı, Ebû Ali Muhammed bin Ali Hasan bin Mukle'dir. 886 yılında Bağdat'ta doğdu.

Zeytinyağı çıkarmakla meşgul olan babasının mesleğine itibar etmeyip ilim öğrenmeyi tercih etti. Güzel yazı yazmaktaki başarısını şiir ve edebiyatta da gösterdi. Meşhur hat üstadı Ahvel'den ders aldı. İlmi ve hattı ile Abbâsî halîfelerinin dikkatini çekti. Saraya alınıp Dîvân'da çalıştı. Halîfe Muktedir

zamânında (908-932) Fars eyâletinde görevlendirildi. Daha sonra vezirliğe getirildi. Halîfelik mücâdelelerine karıştı. Fars'a sürüldü. İki defa daha vezirliğe getirildi ise de, sonradan vazifeden alınıp hapse atıldı ve hapisteyken öldü (940).

İbn-i Mukle, idareciliğinden çok hattatlığı ile meşhurdur. İslâm yazı stilinin geliştirilmesi için çalışmıştır. Yazıda; yazı kaleminin ucuyla konan noktayı, elif harfini ve dâireyi ölçü olarak almıştır. İbn-i Mukle'nin koyduğu bu kâideler, hat sanatında bugün bile geçerliliğini muhafaza etmektedir. Kûfî yazısını geliştirerek bilhassa nesih yazı üzerinde çalışan İbn-i Mukle'nin eserlerinden hiçbiri günümüze ulaşmamıştır.

İbn-i Mukle'nin en meşhur talebeleri İsmâil bin Hammâd Cevherî, Fârâbî, Muhammed bin İsmâil Bağdâdî ve Şemsü'l-Meâlî Kâbus bin Veşmgir'dir.

İBN-İ MÜLKÂ;

Bağdat'ta yetişen tıp âlimi. İsmi Hibetullah bin Mülkâ el-Bağdâdî olup, künyesi Ebü'l-Berakât'tır. Evhadüzzamân diye meşhur oldu. 1087 (H.480) senesinde Bağdat'ta doğdu. 1165 (H.560) senesinde Hemedan'da vefât etti.

İbn-i Mülkâ, önceleri Yahûdî dînindeydi. Kendi dîninin mensupları arasında yetişti. Abbâsî halîfelerinden El-Müstencid-billah'ın hizmetinde bulundu. İlmî çalışmaları yanında İslâm dînini de tetkik etti. Hak din olduğunu kabul ederek Müslüman olmakla şereflendi.

İbn-i Mülkâ'nın küçüklükten îtibâren tıp ilmine karşı husûsî bir alâkası vardı. Zamânın tanınmış tıp âlimlerinden olan Hasan Sa'îd bin Hibetullah bin Hasan'ın derslerini dinledi. Çalışmalarını daha çok psikolojik hastalıklar üzerinde yoğunlaştırdı. Bu hastalıkların tedâvisi için çalıştı.

İbn-i Mülkâ, fizik sâhasında da araştırmalar yaptı. Özellikle zaman, mekân ve hareket konuları üzerindeki derin araştırmaları ilgi çekici ve etkili oldu.

Newton'a atfedilen meşhur üç hareket kânunundan üçüncüsü, esâsında Ebü'l-Berekât İbn-i Mülkâ'nın keşfidir. Newton'a mâl edilen klasik fizik ve mekaniğin temelini teşkil eden bu üç konudan birincisiİbn-i Sînâ, üçüncüsü İbn-i Mülkâ'nın keşfi olup, yalnız ikincisi kendisinden beş asır sonra gelen Newton'a âittir.

İbn-i Mülka'nın veciz sözlerinden bâzıları şunlardır:

"Şu dört şey hayırdır: İffet, şecâat, hikmet, adâlet."

"Hatîbin; zâhit, iffet sâhibi olması, rasîh ve belîğ konuşması, dinleyenlerin kalbini yumuşatabilmesi lâzımdır."

Eserleri:

İbn-i Mülkâ'nın zamânımıza ulaşan en önemli eseri, **Kitâb-ul-Mu'teber'**dir. Eser, yedi geniş ve muhtevâlı bölümden meydana gelmiştir. İlk bölüm mukaddime olup, mantık, cedel ve ilmî araştırma metodu ile ilgilidir. İkinci bölüm, Kitâb-us-Semâ-it-Tabiîdir. Üçüncü bölüm, semâ ve âlem olup, on bölümdür. Dördüncü bölüm, var oluş, bozuluş ve yok oluşun incelenmesine dâirdir. Beşinci bölüm mâdenlerin tetkikine dâir olup, dört kısımdır. Altıncı bölüm, on üç kısım olup, tabiatın incelenmesi ile ilgilidir. Son bölüm, psikoloji ile ilgili olup otuz kısımdır.

Eserde tedkikler mantık, fen ilimleri ve ilâhiyât gibi üç ana ilim üzerinde teksif edilmiştir. O, bu eserinde filozoflara ağır ilmî tenkidler yöneltmiştir.

Ebü'l-Berekât İbn-i Mülka'nın çeşitli ilim dallarına dâir yazdığı eserlerden diğer ikisi de şunlardır: **Risâle fî Sebebi Zuhûr-il-Kevâkib, Şerh-ul-Edille.**

İBN-İ MÜNZİR;

Memlûk Sultânı Kalavun'un baş veterineri. Adı, Ebû Bekr bin Bedr'dir. Hayâtı hakkında fazla bilgi yoktur. Babası da tecrübeli bir veterinerdi. Babasının mesleğini seçmiştir. 1340 (H.741) senesinde vefât etti. **Kâşif-ül-Veyl fî Ma'rifeti Emrâz-il-Hayl** adındaki meşhur eserin müellifidir. Bu kitap, hükümdârın nâmına izâfetle **En-Nâsırî** ismiyle de tanınmıştır. Kitabın bu ismi daha meşhurdur.

İbn-i Münzir bu eserinde pekçok mâlumâta yer vermiş ve at yetiştirmekle ilgili husûslardaki dağınık bilgileri bir araya toplamıştır.

İbn-i Münzir'in bu meşhur eserinde ana hatlarıyla şu bölümler yer almıştır:

1. (10 kısım) Çeşitli at, eşek ve katır örtüleri.

2. (10 kısım) Savaşta at kullanımı. Savaşa uygun düşmeyen at cinsleri, atların ses ve hareketleri, anatomik anormallikler, çeşitli türler, normal at türleri, eşek ve katır türleri.

3. (12 kısım) At alıcıları için, sıhhatli ve ârızalı atların belirtileri.

4. (20 kısım) Cihâd, çeşitli at cinsleri, at ve insan arasındaki benzerlik ve farklılıklar. Atların üretilmesi, uzunlukları ve dişleri, damarları, kemik iskeletleri, kan dolaşımı, refleksleri ve kötü eğilimleri, at yarışları, atların yetiştirilmesi, vücutlarının oranları, yiyecekleri, eğerleri, tabiî işâretleri ve mülkiyet belirtme işâretleri.

5. (12 kısım) Atların ilâçları, formülleri ve tedâvi şekilleri. Beşinci ve sekizinci bölümlerde de pekçok kısımlar mevcuttur. Her bir kısmı farklı bir hastalıkla ilgilenip, şikâyetleri ve tedâvileriyle ilgili bilgi vermektedir.

6. (34 kısım) Hippiatriye giriş. Atlarla ilgili hastalıklar, bunların sebep ve belirtileri.

İBN-İ NEFİS;

on üçüncü yüzyılda yetişmiş küçük kan dolaşımını keşfeden meşhur tabip ve Şâfiî mezhebi fıkıh âlimi. İsmi, Ali bin Ebü'l-Hazm el-Kureşî ed-Dımeşkî el-Mısrî eş-Şâfiî olup, künyesi Ebü'l-Hasan'dır. Lakabı ise Alâeddîn'dir. İbn-i Nefis diye meşhur oldu. Hadis, fıkıh, tıp, lügat, mantık, siyer ve birçok ilimlerde söz sâhibi olan İbn-i Nefis, 1210 (H.607) senesinde Türkistân'ın Kaş şehrinde doğdu. 1288 (H. 687) senesi Zilkâde ayında Mısır'da vefât etti. Malını, mülkünü ve kitaplarını Kâhire Hastahânesine vakfetti. Kabri, Mısır'ın Rahmâniyye bölgesindedir.

Şâfiî mezhebinde de yüksek ilimlere sâhib olan İbn-i Nefis, tıp ilmini 7. asırda Nûreddîn Zengî'nin Şam'da kurduğu hastahânede İbn-üd-Dahvân'dan öğrendi. Sonra Eyyûbî Sultânı Melik Kâmil tarafından Mısır'a dâvet edilince, oraya gidip yerleşti. Önce Nâsırî, sonra da Mansûrî şifahânesinde başhekimlik ve idârecilik yaptı. Birçok talebe yetiştirdi. Talebelerinden en meşhuru, cerrâhî hususlarla ilgili bir eser yazan İbn-ül-Kuff'tur. İbn-i Nefis, ayrıca Kâhire Mansûriyye Medresesi'nde Şâfiî mezhebi fıkhına dâir dersler verdi.

İslâm dünyâsı tıp çevrelerinde meşhur olan İbn-i Nefis, asırlar boyunca emsâli yetişmeyen üstün bir idârecilik ve tabiplik örneği ortaya koydu. Özellikle o dönemde tıp sâhasında bir benzeri yoktu. İlâçlar husûsunda İbn-i Sînâ'yı çok geride bıraktı.

İbn-i Nefis, hayâtının büyük bir kısmını tıbbî araştırmalarla geçirdi. Teorik ve pratik olarak bu ilmi ilerletmeye çalıştı. İnsan vücûdu ile hayvanların vücûdu arasındaki sistem benzerliğini gözönüne alarak çalışmalarını anatomi üzerine teksif etti. Hayvanlar üzerinde yaptığı çalışmalar netîcesinde, anatomi ile ilgili bâzı sonuçlara ulaştı. Bunlar: 1) Mukâyeseli anatomi çalışmaları ile insan vücûdu ve yapısı hakkında bize yeni ufuklar açacaktır. 2) Anatomi ilmi, öte yandan insan vücûdundaki muhtelif organların çalışması ve sağladıkları faydaları tanımamızı temin edecektir.

İbn-i Nefis, özellikle kalbin ve teneffüs yollarının anatomisi üzerinde durdu. Böylece, kanın kalpten akciğerlere, akciğerlerden de kalbe geliş gidiş sistemini inceledi. Metodu bizzât tecrübe ve müşâhede etti. Böylece tıp sâhasında taklitçilikten kurtulmaya, nazariyecilikten pratik ve tecrübeye geçiş devrini açtı. O zamâna kadar genellikle Galen, Hippokrat ve İbn-i Sînâ'nın görüş ve îzâhlarına bağlı kalan tıp otoriteleri bu üç tıp âliminin görüşleri dışına çıkmıyorlardı. İbn-i Nefis, bunların birçok nazariyelerini esaslı bir ilmî tenkide tâbi tuttu. Kendisinden önce yaşıyan bu tabiblerin eserlerini inceleyerek, yanlışlarını düzeltti ve tıp târihinin en büyük keşiflerinden biri olan küçük kan dolaşımını bularak, bu konudaki görüşlerini şöyle açıkladı:

Kalp, şimdiye kadar zannedildiği gibi sağ karıncığın içindeki kanla değil, aksine bölümlerine damarlar yoluyla dağılan kan ile beslenmektedir. Kalbin sağ karıncığından pompalanan kan, akciğerleri beslemek için değil, akciğerlerde temizlenmek için yayılır. Sağ karıncık ile sol karıncık arasında geçiş yoktur. Kalbin, yaradılışı îcâbı bir cismî sertliği vardır. Bâzı bilginlerin dediği gibi, ne görünür bir geçiş, ne de Galen'in inandığı gibi kanın akışını sağlayacak olan gizli bir geçit vardır. Bunun zıddına, kalbin gözenekleri ve mesânesi kapalı ve kalındır. Sağ karıncıktan çıkan kirli kan, akciğer atar damarı yoluyla akciğer torbacıklarına geçer. Orada hava ile karşılaşan kan, en son damlasına kadar temizlenir. Daha sonra hayâtın devâmlılığını sağlamak için havayla temizlenen kan, akciğer toplar damarıyla kalbin sol kulakçığına geçer."

İbn-i Nefis küçük kan dolaşım sistemini tam anlamıyla îzâh etmiş, akciğerlerin yapısını ve görevini aydınlatmış ve kılcal damarların mevcudiyetini de ispat etmiştir. Avrupalılar tarafından yazılan tıp târihleri, küçük kan dolaşımının ilk olarak 16. asırda Michael Servetus tarafından bulunduğunu söylerse de, yapılan araştırmalar, bunu bulanın büyük din ve tıp âlimi İbn-i Nefis olduğunu ortaya koymuştur. Michael'in bunu, İbn-i Nefis'in eserinden öğrendiği, eserler Lâtinceye tercüme edilince gün

gibi açığa çıkmıştır.

İbn-i Nefis, gözün yapısı ve görme olayını da inceleyerek modern anlamda açıklığa kavuşturdu. Ona göre; "Göz organı, görmenin âleti olup, bizzât görücü olan, göz değildir. Görme olayı esâsında, gözde teşekkül eden görüntülerin sinirler yoluyla beyine ulaşması sonucu beyindeki idrâk kısmı tarafından algılanarak meydana gelir. Göz, bizzât hareket etmez. Ona bağlı olan sinirler vâsıtasıyla hareket eder. İki gözden gelen bu görüntüyü taşıyan sinirler beyinde birleşirler. Bu birleşme çapraz (chiasma aptigue) biçimindedir. Göz organı üç tabakadan meydana gelir. Ortadaki şeffaftır. Adaleleri de altı tânedir. Üç veya beş değildir.

Bunun yanında göz hastalıklarını da inceleyen İbn-i Nefis, iltihablanmaların tedâvi usûllerini ve ilâçlarını bildirmiştir. İlâç olarak kimyevî maddeler yerine daha çok tâze ve faydalı gıdâları kullanıyordu.

Zamânın büyük tıp âlimi olan İbn-i Nefis, daha çok insan organizması üzerine tesir eden faktörleri araştırdı. Hastalıkların tedâvilerinden çok, esas sebepleri üzerinde durdu. Aynı zamanda ortopedi branşının da kurucuları arasında yer aldı.

Tıpla ilgili eserlerinin yanında, usûl-i fıkıh, mantık ve tıbba dâir çok kıymetli eserler veren İbn-i Nefis, tıp alanındaki eserlerinin çoğunu kendince yazmış. İlimlerin inceliklerini bildiği için, başka eserlere baş vurmamıştır.

En önemli eseri **El-Mûciz'**dir. Dört ana bölümden meydana gelen eser, İbn-i Sînâ'nın **Kânûn'**unun bir çeşit özetidir: Birinci bölüm; tıp ilminin, ilmî ve amelî, yâni teorik-pratik kâideleri ve esasları hakkındadır. İkinci bölüm, ilâçlar ile gıdâ maddelerinin târif ve tıbbî tasnifiyle ilgilidir. Üçüncü bölüm, insan bedeninde görülebilen hastalıkların teşhis ve tedâvileri; dördüncü bölüm ise belli uzuvlara mahsus olmayan hastalıklar ile bunların teşhis ve tedâvileri hakkındadır. Eser ilk defâ 1828 senesinde Kalküta'da basılmıştır. Yazma nüshaları, dünyânın hemen her büyük kütüphânesinde mevcuttur.

Eserleri:

1. Eş-Şâmil fit-Tıb: İbn-ün-Nefis'in yazdığı en büyük tıb kitabıdır. Üç yüz cilt hâlinde yazmayı plânladığı bu eserin ancak seksen cildini tamamlayabilmiştir. Bu eser günümüze kadar ulaşmamıştır.

2. Kitâb-ül-Mühezzeb fil-Kuhl: Göz hastalıklarıyla ilgilidir.

3. Şerh-ut-Tenbîh liş-Şîrâzî fi fürû-il-Fıkh-ış-Şâfiî: Şîrâzî'nin yazdığı **Tenbih** adlı eserin şerhidir.

4. El-Muhtâr fil-Egdiye.

5. Şerhu Fusûli Hippokrat: Hippokrates'in **Fusûl'**üne yazdığı şerhtir.

6. Şerh-ut-Takaddüm li Mâ'rifeti Hippokrat: Hippokrates'in bulaşıcı hastalıklarla ilgili eserinin şerhidir.

7. Şerh-ul-Hidâye fit-Tıb li-İbn-i Sînâ.

8. Şerhu Tasrîh-ul-Kânûn (Anatomi).

9. Şerhu Kânûnî İbn-i Sînâ.

10. Tefsîr-ul-İlel ve Esbâb-ul-Emrâz: Hastalıkların teşhisi ve metodları hakkındadır.

11. El-Verakât fil-Mantık.

12. El-Muhtas fî İlm-il-Usûl-il-Hadîs: Hadis ilminin prensiplerini anlatan bir eserdir.

13. Kitâbun fir-Remed: Göz hastalıklarıyla ilgilidir.

14. Kitâbun fit-Ta'lîk alâ Kitâb-il-Evbieti li Hippokrat.

15. Tarîk-ul-Fesâhati,

16. Buğyet-üt-Tâlibîn vel-Huccet-ül-Müteabbibîn,

17. Şerh-ul-Külliyât.

18. Er-Risâlet-ül-Kâmiliyye fis-Sîretin Nebeviyye: Peygamber efendimizin hayâtını anlatan bir eserdir. Bir nüshası Kâhire Kütüphânesi'nde mevcuttur.

19. Kitâbun fit-Tevhîd: Akâit ve kelâm ilmiyle ilgilidir.

İbn-ün-Nefis'in eserleri incelendiğinde, tamâmiyle ilmî tecrübe ve pratik bir yaklaşımla mevzûları ele aldığı görülür. İlmî haysiyet ve tenkidcilik, gözlem ve müşâhede onun sarıldığı ve tavsiye ettiği temel prensiplerdir. Metodu ve üslûbu ile modern ilimler ve tıp üstâdıdır. Kendisi bu konuda; "İlim adamına

yakışan körü körüne geçmişte yapılanlara muhâlefet etmek olmadığı gibi, onları körü körüne taklid etmek de değildir. Aklı, tecrübeyi kullanarak, ilmî araştırmalar yaparak gerçeklere ulaşmaktır." demektedir.

İBN-İ NÜCEYM MISRÎ;

Hanefî mezhebi fıkıh âlimi. İsmi, Zeynelâbidîn bin İbrâhim bin Muhammed bin Nüceym el-Mısrî'dir. 1519 (H. 926) da doğdu. 1562 (H.970) de Mısır'da vefât etti.

İbn-i Nüceym, Şerefüddîn Bülkînî, Şihâbüddîn Ahmed bin Yûnus Mısrî, Emînüddîn Muhammed Dımaşkî, Ebü'l-Feyz Sülemî, Nûreddîn Dilemî ve daha birçok âlimden ilim öğrendi. Kendisinden ise Şemsüddîn Muhammed bin Abdullah Gazzî, kardeşi Sirâcüddîn Ömer bin İbrâhim Mısrî ve birçok âlim ilim öğrendi.

Abdülvehhâb-ı Şa'rânî onun hakkında; "İbn-i Nüceym, fazîletli ve güzel ahlâk sâhibi bir zâttı. Pekçok talebe yetiştirdi. Yanında on sene kaldım ve ilim öğrendim. 1546 senesinde birlikte hacca gittik."demektedir.

İbn-i Nüceym, çok kıymetli eserler yazıp, fıkıh meselelerini bir takım temel kâideler altında toplamaya çalıştı. Yazdığı eserlerden bâzıları şunlardır:

1) Eşbâh: Eser, yedi bölümden meydana gelmiştir. İlk bölümde fıkıh meselelerinin temel kâidelerini, diğer bölümlerinde ise, fıkha dâir ince meseleleri anlatmaktadır. Çok meşhur olan bu esere pekçok âlim şerh, hâşiye ve ta'likler yazmışlardır. En meşhuru Ahmed Hamevî'nin **Uyûn-ül-Besâir** adlı şerhidir. 1880 senesinde Mısır'da, 1904 senesinde İstanbul'da basılmıştır. **Mecelle'**nin baş tarafındaki kâidelerin yarıya yakını bu eserden alınmıştır.

2) Zeyniyye: Hanefî fıkhına dâir meşhur bir eserdir. 1904 senesinde Mısır'da basılmıştır.

3) El-Bahr-ür-Râik fî Şerhi Kenz-id-Dekâik: Kenz kitabının şerhidir. Yedi cilt olup, bir cilt tekmilesi ve İbn-i Âbidîn'in bunlara hâşiyesi ile birlikte 1893 senesinde Mısır'da, 1973 senesinde Beyrut'ta basılmıştır.

4) Şerh-ul-Menâr: Hâfızüddîn Nesefî'nin yazdığı **Menâr-ul-Envâr** adlı usûl-i fıkha dâir esere yazdığı şerhidir. Ayrıca çeşitli konulara dâir yazdığı risâlelerinin sayısı altmış dörde ulaşmaktadır. Fetvâları, oğlu Ahmed tarafından **Fetâvâ-i Zeyniyye** adıyla, bir kitap hâlinde toplanmıştır.

İBN-İ RÜŞD;

on üçüncü yüzyılda Endülüs'te yetişen meşhur filozof, doktor astronomi bilgini ve matematikçi. İsmi, Muhammed bin Ahmed olup, künyesi Ebü'l-Velîd'dir. Babası, Kurtuba kâdısıydı. Ehl-i sünnet âlimi olan Muhammed ibni Rüşd dedesidir. Dedesine nisbetle İbn-i Rüşd diye meşhur olmuştur. Avrupa'da Averroes adıyla tanınır. 1120 (H.514)'de Endülüs'ün Kurtuba şehrinde doğdu. 1126 (H.520)'da doğduğunu bildiren kaynaklar da vardır. 1198 (H.595)'de Merrâkûş'ta vefât etti.

İbn-i Rüşd, küçük yaşından îtibâren ilim tahsil etmeye başladı. Önce kelâm ve fıkıh ilimlerini, daha sonra zamânının ilim merkezi olan Kurtuba'daki büyük âlimlerden fizik, tıp ve astronomi ilimlerini tahsil etti. Bu ilimlerle ilgili birçok eser yazdı. Edebiyât ve felsefeye karşı ilgi duymaya başladı. Filozof İbn-i Tufeyl ile dostluk kurdu. Onun vâsıtasıyla Fas'a giderek, felsefecilere karşı aşırı sevgi duyan Fas Hükümdârı Ebû Yâkûb Yûsuf'un iltifâtlarına kavuştu. Ebû Yâkûb Yûsuf, Aristo'nun eserlerini şerh etmesini istedi ve onu İşbiliye kâdılığına getirdi. İbn-i Rüşd;Fârâbî ve İbn-i Sînâ ileİmâm-ı Gazâlî'nin ve batı filozoflarının eserlerini inceledi. Aristo'nun görüşlerini inceden inceye tedkik edip, şerhler yazdı. Aristo ile Eflâtun'un felsefî görüşlerini uzlaştırmaya çalıştı. Yunan filozoflarının yanıldıklarını söyleyen Îmâm-ı Gazâlî hazretlerine karşı bu filozofları müdâfaa etti.

İmâm-ı Gazâlî'nin, felsefecilerin tutarsızlığını, sapıklığa ve küfre sebeb olan fikirlerini çürüten **Tehâfüt-ül-Felâsife** adlı eserine **Tehâfüt-üt-Tehâfüt** adlı reddiye yazdı. Hükümdâr Ebû Yâkûb Yûsuf onu kendine şahsî hekîm tâyin etti. Az zaman sonra da Kurtuba kâdılığına getirildi.

Felsefecilerin eserlerini inceleyip, Aristo'nun tesirinde kalan İbn-i Rüşd, her şeyin akıl ile anlaşılabileceğini ileri sürdü. Din bilgilerini kendi akıl ve görüşüne göre îzâh etmeye kalkıştı. Fikirleri, kısa zamanda yayılıp tehlikeli olmaya başladı. Hükümdâr Ebû Yâkûb Yûsuf'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu El-Mansûr'un da iltifâtlarına kavuşup, Kâdılkudât, yâni kâdılar kâdısı oldu. İleri sürdüğü fikirlerin İslâm dîninin esaslarına ters düşmesi, Müslümanlar arasında hoşnutsuzluklar çıkardı. Âd kavminin helâk olmasına dâir bilgilerin hayâl mahsûlü olduğunu söyledi. Ehl-i sünnet olan hakîkî Müslümanlar, Kur'ân-ı kerîmde bildirilen bir husûsun efsâne olduğunu iddiâ eden bu sözleri üzerine, ona karşı iyice cephe aldılar. Halkın şikâyetleri üzerine hükümdâr, Kurtuba âlimlerinden bir meclis topladı. Toplanan âlimler, onun, İslâmiyetin îmân esaslarına uymayıp görüşlerinin çoğunun sapıklık, bir

kısmının ise dinden çıkmaya sebeb olduğuna karar verdiler. Bunun üzerine vazifesinden alınan İbn-i Rüşd hapsedildi. Bilâhare Sultan Mansûr, Kurtuba'ya gelince onu affetti ve iltifâtlarda bulundu. Fakat son seneleri keder ve sıkıntılarla geçti. Serveti elinden alındı. Lucene şehrine sürüldü. 1198 (H.595)de Merrâkûş'ta vefât etti.

Her türlü gerçeğin yalnız akıl ile bulunabileceğine inanan ve bunu müdâfaa eden İbn-i Rüşd, rasyonalist bir filozoftur. Fikirleri de buna göre şekillenmiş, dînî konularda vahy ve nakil esâsını bırakarak akla sarılmıştır. Pervâsız sözlerinden ve görüşlerinden dolayı Hıristiyanlar tarafından zamânının Voltaire'i kabul edilmiştir. İbn-i Rüşd; Allahü teâlânın varlığı, irâdesi, ilmi, kudreti ve yaratıcılığı hakkında ileri sürdüğü akla dayanan sözleri ile, İslâm dîninin îmân ve îtikâd esaslarından ayrılmış, uzaklaşmış ve bâzı konularda Aristo ile aynı görüşlere sâhib olduğunu açıklamaktan çekinmemiştir.

İslâm âleminden daha çok Avrupa'da meşhûr olan İbn-i Rüşd'ün, Averroism adı verilen felsefî fikirleri uzun müddet devâm etmiştir. On sekizinci yüz yılın ortalarından îtibâren eski önemini kaybeden fikirleri, 19. yüz yılın ikinci yarısından îtibâren tekrar ilgiyle karşılanmaya başlanmış, hakkında incelemeler yapılarak eserleri Avrupa dillerine tercüme edilmiştir.

Felsefede şöhrete kavuşmakla birlikte, dînî konularda hak yoldan ayrılan İbn-i Rüşd, zamânının en büyük doktorlarından birisi olup, tıb sâhasında on altı eser yazdı. Bunlar arasında **Külliyât fit-Tıb** en meşhur olanıdır. Bu kitabında hastalıkları tek tek ele alarak incelemiş, hiçbir insanın hayâtında ikinci defâ çiçek hastalığına yakalanmayacağını belirterek sebeplerini îzâh etmiştir. Ayrıca gözdeki retina tabakası ve çalışma tarzı hakkında da dikkate değer açıklamalar yapan İbn-i Rüşd, tıp târihinde gözdeki retina tabakasının fonksiyonunu ilmî olarak îzâh eden ilk tıp bilgini olmuştur. İbn-i Sînâ'nın **Kânûn** adlı eserine ve Galen'in tıpla ilgili eserlerine şerhler yazmıştır. Diğer eserlerinde de tedâvi, zehirler ve ateşli hastalıklarla ilgili bilgileri yazmıştır. İbn-i Rüşd'ün tıbla ilgili eseri Avrupa üniversitelerinde ders kitabı kabul edilmiştir.

Matematik, coğrafya ve astronomi ilimlerinde de söz sâhibi olan İbn-i Rüşd bu konularda eserler yazmış, zamânından sonraki birçok ilmî gelişmelere kaynak olmuştur. Dünyâyı dolaşan Kristof Kolomb bile onun fikirlerinden etkilenmiştir. 1498 (H.904) senesi Ekim ayında yazdığı bir mektupta; Averroes=İbn-ür-Rüşd adlı bir yazarın, yeni dünyânın, yâni Amerika'nın varlığı hakkında kendisine fikir verdiğini bildirmektedir.

Eserleri:

1) Külliyât fit-Tıb, 2) Mukaddemât, 3) Nihâyet-ül-Müctehid, 4) Et-Tahsîl, 5) Kitâb-ül-Hayevân, 6) Zarûrî, 7) Telhîsü Kütübi Aristotales, 8) Telhîsü İlâhiyyât-ı Nikolavus, 9) Tehâfüt-üt-Tehâfüt, 10) Şerhü Kitâb-ün-Nefs li-Aristotales, 11) Şerhu Kitâb-üs-Semâ vel-Âlem li-Aristotales, 12) Makâle fil-Kıyâs, 13) Muhtasar-ı Mecistî, 14) Fasl-ül-Makâl vel-Keşf an Menâhic-il-Edille, 15) Kitâbü Mâbâdet-Tabîa, 16) Şerhul Urcûze fit-Tıb, 17) Makâle fî Cevher-il-Felek eserlerinden bâzılarıdır.

İbn-i Rüşd'ün hayâtını Fransız Ernest Renan yazmış ve kitabı 1856'da Pâris'te basılmıştır.

İBN-İ SA'D;

meşhûr târih ve hadis âlimi. İsmi, Muhammed bin Meni ez-Zührî olup, künyesi Ebû Abdullah'tır. İbn-i Sa'd diye meşhur oldu. 784 (H.168)te Basra'da doğdu. Bağdat'ta 845 (H.230)te vefât etti. Kabri Bâb-üş-Şam Kabristanındadır.

Küçük yaşından îtibâren ilim tahsiline başlayan İbn-i Sa'd, zamânının ilim merkezleri olan Bağdat, Kûfe ve Medîne'ye giderek devrin meşhûr âlimlerinden ilim tahsil etti. O zaman hadis ilminin önemli merkezi olan Medîne-i münevverede meşhur hadis râvileriyle görüştü. Bağdat'a gidişinde târih, tabakât ve megâzî kitaplarını yazmakla meşhur olan Vâkıdî'ye talebe olup, orada yerleşti. Onun kâtipliğini yaptığı için "Kâtib-ül-Vâkıdî" diye tanındı. Hadis ilminde hâfız derecesinde, yâni yüzbin hadîs-i şerîfi râvileriyle ezbere bilen âlim olan İbn-i Sa'd; Huşeym bin Beşîr, Velîd bin Müslim, İbn-i Uyeyne, İbn-i Aliyye, İbn-i Ebî Fudeyk, Ebû Damra, Muîn bin Îsâ, Ebû Velîd Tayâlisî gibi pekçok hadis âliminden hadîs-i şerîf dinleyip, rivâyet etti. Ondan da Ahmed bin Ubeyd, İbn-i Ebiddünyâ, Ahmed bin Yahyâ, Hâris bin Ebî Üsâme, Hüseyin bin Muhammed el-Fehm ve başka âlimler hadîs-i şerîf rivâyet ettiler.

Aklî ve naklî ilimlerde yüksek dereceye ulaşan İbn-i Sa'd, uzun müddet çeşitli ilimlere dâir kıymetli eserler yazmakla meşgûl oldu. **Tabakât-ül-Kübrâ** adlı eserini yazarak meşhur oldu. İlim öğretip, talebe yetiştirdi.

Eserleri:

1. Tabakât-ül-Kübrâ: İbn-i Sa'd'ın en meşhur eseridir. Bu eseri sekiz cilt olup, çeşitli kaynaktan

istifâde edilerek hazırlanmıştır.

Çok geniş bir muhtevâsı olan **Tabakât-ül-Kübrâ'**da; Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem), Eshâb-ı kirâmın, Tâbiînin asrından kendi yaşadığı asra kadar yetişen hadis âlimlerinin, târihçilerin ve diğer ilimlerde yetişen âlimlerin hayâtları yer almıştır. İlk iki cildinde Âdem aleyhisselâmı, hazret-i Havvâ'yı, İdris aleyhisselâmı, Nûh, İbrâhim ve İsmâil aleyhisselâmı da anlatmıştır. Âdem aleyhisselâmdan Peygamber efendimize kadar geçen asırları, Peygamberlerin (aleyhimüsselâm) isimlerini ve neseblerini bildirmiştir. Âdem aleyhisselâmdan îtibâren Peygamber efendimizin ecdâdını, vâlidelerini, dedelerinden Kusay, Abdü Menâf, Hâşim, Abdülmuttalib, babası Abdullah ve annesi hazret-i Âmine hakkında bilgi vermiştir. Peygamber efendimizin hayâtını oldukça teferruatlı bir şekilde anlatmıştır. Diğer ciltlerde ise, Eshâb-ı kirâmın ve Tâbiînin hayâtlarını ve kendi zamânına kadar olan meşhur âlimlerin hayâtlarını anlatmıştır.

2. Tabakât-üs-Suğrâ: İbn-i Sa'd'ın ikinci eseri olduğu kaynaklarda zikredilmiştir.

3. Ahbâr-ün-Nebî.

Bu iki eserdeki bilgiler **Tabakât-ül-Kübrâ** adlı eserinin ilk ciltlerinde de yer almıştır.

İBN-İ SEBE' (Bkz. Abdullah bin Sebe')

İBN-İ SÎNÂ;

İslâm âleminde yetişen meşhur felsefeci ve tıp âlimi. İsmi, Huseyn bin Abdullah bin Hüseyin bin Ali bin Sînâ el-Belhî, künyesi Ebü'l-Ali'dir. İbn-i Sînâ diye meşhur oldu. Batı dünyâsında Avicenne adıyla tanındı. 980 (H.370) senesinde Buhârâ yakınlarındaki Afşan'da doğdu. 1037 (H.428) senesinde elli yedi yaşındayken öldü.

Fevkalâde bir zekâ, hareketli ve çok kuvvetli bir hâfızaya sâhib olan İbn-i Sînâ, on yaşında **Kur'ân-ı kerîm'**i ezberledi. On sekiz yaşına kadar devrinin bütün ilimlerini öğrendi. İlk tahsiline, sapık İsmâiliyye fırkasından olan babasının yanında başladı. On yedi yaşındayken, Buhârâ Prensi Nûh bin Nasr Sâmânî'yi tehlikeli bir hastalıktan kurtardığı için, Saray Kütübhânesinin müdürlüğüne getirildi. Buhârâ'ya gelen Abdullah Nâtilî'den mantık ve felsefe tahsil etti. Bu sırada tıp ilmini de öğrenip, hastalar üzerinde incelemeler yaptı. Tıp ilmini Ebû Mansûr Hasan Kamerî ve Yahyâ bin Îsâ adlı şahıslardan öğrendi. Önce Aristo'nun daha sonra Fârâbî'nin felsefî fikirlerini inceleyerek onların tesirinde kaldı.

İbn-i Sînâ, yirmi yaşındayken babası, bir müddet sonra da hâmisi Sâmânî Hükümdârı Nûh bin Nasr öldü. Buhârâ'da kargaşalıklar çıkması üzerine, İbn-i Sînâ oradan ayrıldı. Harezm'e giderek, Harezmşâh Ali bin Me'mûn'un sarayına ve mektebine yerleşti. Burada İbn-i Miskeveyh, Ebû Nasr el-Irâkî, İbn-i Tayyib, Bîrûnî ile birlikte hocalık yaptı. İbn-i Sînâ'nın, saray mensuplarını ve özellikle Şemsüddevle'yi iki defâ sıhhate kavuşturması, Şeref-ül-Mülk ünvânı ile vezirlik makâmına yükselmesini sağladı. Bâzı yazıları yüzünden hükümdârın gözünden düşüp, vazifeden uzaklaştırıldı ve hapsedildi. Hayâtının son kısımlarını seyâhatle geçirdi. Barsak hastalığına, daha sonra da sara hastalığına tutuldu. Hemedân'da öldü. Kabri oradadır. Ömrünün sonunda bozuk fikir ve inanışlarına tövbe ettiği söyleniyorsa da eski Yunan filozoflarının küfre sebeb olan fikirlerinden sıyrılamadığı **Mu'âd** ve **Müstezâd** kitablarından anlaşılmaktadır.

İbn-i Sînâ; tıp, matematik, mantık, felsefe, astronomi, fizik, kimyâ, farmakoloji, edebiyât ve arkeoloji ilimlerinde söz sâhibiydi. En meşhur olduğu ilim sâhası tıptı. Tıp mütehassısı olarak önceleri tıp ilminde yer alan pekçok metodu değiştirdi ve birçok keşifler yaptı.

Kanın, gıdâyı taşıyıcı bir sıvı olduğunu, akciğer hareketlerinin pasif olarak göğüs hareketleri ile ilgili bulunduğunu, diâbette idrârdaki şekerin varlığını ve kızıl hastalığını keşf etti. Yine ilk defâ ameliyatlarda uyutucu ilâçları kullandı. Hastalıkların mikroplardan geldiğini ilk bulan da İbn-i Sinâ'dır. Dokuz yüz sene evvel; "Her hastalığı yapan bir kurttur. Yazık ki, bunları görecek bir âletimiz yoktur." diyerek mikropların varlığından bahsetti. İç hastalıkları, bedeni parmaklarla sertçe yoklayarak tesbit etme metodu da ona âittir. İlk filitre kullanarak suyu mikroplardan temizleme fikri de İbn-i Sînâ'ya âittir.

İbn-i Sînâ'ya gelinceye kadar beyin gibi gevşek, kemik gibi sert dokuların iltihaplanmayacağı iddiâsını ilk defâ o reddetmiş ve "Kemikler de iltihaplanır" diyerek bu görüşü çürütmüştür. Enfeksiyonez beyin iltihâbını diğer akut enfeksiyonlardan yine ilk defâ o ayırmıştır. İbn-i Sînâ aynı zamanda İran humması adını verdiği şarbonu açık ve tam bir şekilde îzâh etti. Genetik yolla hastalıkların yaratılıştan olabileceğini bunun ise, organ üzerinde şekil, fonksiyon bozuklukları ile kendisini gösterebileceğini bildirdi. Karaciğer hastalıklarını ve sarılığı en iyi şekilde târif etti. Karaciğer hastalığında; sindirim bozuklukları, kanamalar olabileceğini, dalak ve mesânenin fizyolojisini bozacağını bildirdi. Sarılığın, karaciğer dokusunun bozulmasından veya safra yollarındaki tıkanıklıktan ileri geldiğini açıkladı. Akıl

hastaları, Avrupa'da karanlık deliklerde, mağaralarda dayak yiyip ağır zincirlerle bağlanırken, İbn-i Sînâ bunlara insanca muâmelenin daha faydalı olacağı fikrini ileri sürdü. Sara hastalığı ile ilgili olarak, cinden bahsetmekte ve **Kânûn**'da; "Hastalıklara birçok maddeler sebeb olduğu gibi, cinnin hâsıl ettiği hastalıklar da vardır ve meşhurdur." demektedir.

İbn-i Sînâ'nın, tıp ilmi yanında diğer ilimlerde de birçok başarıları vardır. Jeoloji ilmindeki keşifleri devrinin çok ilerisindedir. Günümüzden dokuz asır önce dağların meydana gelişini şöyle açıkladı: "Dağların meydana gelişi iki ayrı sebebe dayanır. Dağlar, ya şiddetli zelzeleler netîcesi arzda buruşukluklar hâsıl olması veya kendisine yeni bir yol bulmak üzere vâdiler açan nehirlerin tesiriyle meydana gelir. Taş tabakaları çeşit çeşittir. Bâzıları yumuşak, bâzıları serttir. Aşınma ve dağılmanın sebebi, sular ve rüzgârdır. Bunun başlıca sebebinin su olduğunu dağlarda yaşayan hayvanların kalıntıları isbât etmektedir."

İbn-i Sînâ, tıp ilminin yanında bilhassa felsefe alanında tanındı. Onun felsefesi, yeni Eflâtunculuk olarak tanınmıştır. Madde hakkındaki görüşleri, îmân-akıl-mantık üzerine ileri sürdüğü fikirler, rûhun mâhiyeti, öldükten sonra dirilme, vahiy ile ilgili şahsî inançları ve nihâyet Yunan filozoflarının sözleriyle peygamberlerin bildirdiklerini ve kelâm âlimlerinin sözlerini birbirleriyle birleştirmeye kalkması, onu İslâm dîninin îtikât esaslarından uzaklaştırmıştır. Başta İmâm-ı Gazâlî olmak üzere İslâm âlimleri, onun sözlerine cevaplar yazarak bozuk ve yanlış taraflarını kitaplarında ispat ettiler. İmâm-ı Gazâlî **Tehâfet-ül-Felâsife** kitabında İbn-i Sînâ'nın ve felsefecilerin yirmi meselede dalâlete düştüklerini yâni sapıttıklarını ve bunlardan üç meselede de dinden ayrılmış olduklarını bildirdi. Bu üç mesele; Allahü teâlânın ilmi, âlemin yaratılışı ve öldükten sonra dirilme hakkındadır. İbn-i Sînâ'nın, **Mu'âd** kitabında öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiği, **Ahlâk-ı Alâî** ve İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin **Meârif-i Ledünniyye** kitaplarında bildirilmektedir.

Eserleri:

Yüz yetmişe yakın eseri olan İbn-i Sînâ'nın tıb sâhasında en büyük eseri **El-Kânun fit-Tıb** adlı kitabıdır. Beş ciltten meydana gelen eser, öğrencilerin kolaylıkla anlayabilecekleri şekilde kısa notlar ve özetler hâlinde yazılmıştır.

On ikinci asırda Lâtinceye tercüme edilen **Kânun**, Avrupa üniversitelerinde ders kitabı hâline gelmiştir. On yedinci asrın ortasına kadar Fransa'da Montpellier ve Belçika'da Louvain üniversitelerinde mecbûrî ders kitabı olarak okutuldu. Batı dillerine çevrilen **Kânun** ilk defâ 1473 senesinde Milano'da basıldı. 1500 senesine kadar Galen'in (Calinos'un) iki ciltlik eseri bir defâ basılmasına rağmen, **Kânun** on altı defâ basıldı. On sekizinci asırda Sultan Üçüncü Mustafa zamânında, Mustafa bin Ahmed adında Tokatlı bir doktor tarafından Türkçeye çevrildi. Bu esere, **Tül-Mathûn** adı verildi. Eserin el yazması, Râgıb Paşa Kütüphânesi 1542 numarada kayıtlıdır.

Diğer eserlerinden bâzıları şunlardır:

1) Eş-Şifâ: Ansiklopedik bir eserdir. Bu eser, Meşşâî felsefesinin sistematik eseridir. Burada mantık ve matematikten başlayıp, bütün tabiat ilimlerinden metafiziğe kadar çıkılmaktadır. On sekiz cilttir. **2) En-Necât:** Üç cilt olup, **Şifâ** adlı eserin kısaltılmışıdır. **3) El-İşârât vet-Tenbihât, 4) Hikmet-i Arûzî, 5) Hikmet-i Meşrikiyye, 6) Esbâbu Hudûs-il-Hurûf, 7) Et-Tayr, 8) Esrâr-us-Salât, 9) Lisân-ül-Arab, 10) En-Nebât vel-Hayevân, 11) El-Hey'e, 12) Esbâbu Râd vel-Berk** (Şimşek ve gök gürültüsünün sebepleri), **13) Ed-Düstûr-ut-Tıbbî, 14) Aksâm-ül-Ulûm, 15) El-Hutab.**

İBN-İ SÎRÎN;

Tâbiînden, yâni Peygamber efendimizin Eshâb-ı kirâmını gören büyüklerden. Meşhur hadis, fıkıh, tefsir âlimi ve rüyâ tâbircisi. İsmi; Muhammed bin Sîrîn, künyesi Ebû Bekr'dir. Babası, Eshâb-ı kirâmdan Enes bin Mâlik'in âzâdlı kölesidir. Aslen Basralı olan İbn-i Sîrîn, 653 (H.33) senesinde doğdu, 729 (H.110) senesinde vefât etti.

Güzel bir terbiyeyle yetiştirilip büyütülenİbn-i Sîrîn, Eshâb-ı kirâmdan otuz kişiyle görüştü. Onların sohbetinde bulunarak, hazret-i Âişe, Enes bin Mâlik, Zeyd bin Sâbit, Ebû Hureyre, Abdullah bin Abbâs, Ebû Sa'îd-i Hudrî ve Ebü'dderdâ radıyallahü anhüm, gibi büyüklerden hadîs-i şerîf rivâyet etti. Hadis ilminde imâmlık (300.000'den fazla hadîs-i şerîfi ezbere bilen âlim) derecesine yükseldi. Tâbiînin büyüklerinden Hasan-ı Basrî ile görüşüp sohbette bulundu. Ondan da Kûfe'nin en büyük âlimlerinden Şâbî, Katâde, Mâlik bin Dînâr, Mukâtil bin Süleymân hadîs-i şerîf rivâyet etti. Tefsir ilminde Abdullah bin Abbâs'ın talebelerinden olup, müfessirlerin yâni tefsir âlimlerinin ikinci tabakasına mensuptur. Fıkıh ilminde de büyük iktidâr sâhibi olup, müctehid idi. Zamânındaki ve kendinden sonraki âlimler onu medh ettiler.

İlim, fazîlet ve takvâda son derece üstün bir zât olan İbn-i Sîrîn, her şeyin iyi tarafını bulmaya çalışır ve bulurdu. Yanında birinin kötülüğü anlatılacak olsa hemen onun iyiliğini bulup söylerdi. Kendine mahsus

bir hâli olup, mânevî âleme bağlılığı çoktu. Annesine çok hürmet gösterir, ona bir şey söylemesi gerektiği zaman hürmetinden sesle konuşmaz işâretle anlatırdı. Bir defâsında birinin borcuna kefil olmuştu. Kefil olduğu kimse ve kendisi ödeyemeyince hapsettiler. Akşam olunca zindancı onu serbest bırakmak istedi ve; "Şimdi evine git! Sabah erken gelirsin." dedi. Bu teklifi beğenmedi. Vazîfesini tam yapmasını istedi ve;"Sana verilen vazîfeye hıyânet etmek sûretiyle, bana iyilik etme!" buyurdu.

Buyurdu ki: "Bir Müslüman kardeşine yapacağın en büyük zulüm; kızdığın zaman, iyi işlerini gizlemen ve kötü tarafını anlatmandır."

İbn-i Sîrîn, rüyâ tâbir ederdi. Rüyâ tâbirine dâir bir de kitap yazdığı rivâyet edilir. Biri rüyâda gördüğü hoş olmayan bâzı şeyleri ona anlatıp, tâbirini sorup kendisine zararı dokunup dokunmayacağını sorunca, ona şu cevâbı verdi: "Uyanıkken Allahü teâlânın emirlerini yapmakta titiz ve takvâ sahibi ol. Böyle olursan uykuda gördüğün kötü rüyâların sana zararı dokunmaz." Bir kişi ona gelip; "Gıybetini ettim, bu hâlimi hoş gör ve hakkını helâl et!" deyince şu cevâbı verdi; "Allahü teâlâ Müslümanların şerefiyle oynamayı ve onların nâmusuna dil uzatmayı haram kılmıştır. Gıybetlerini yapmayı yasak etmiştir. O'nun haram kılıp, yasak ettiği bir şeyi ben nasıl hoş görüp helâl ederim? Ancak seni bağışlamasını isterim, o kadar!"

Bid'at sâhipleriyle birlikte bulunmaktan çok sakınırdı. Hiçbir Müslümana hased etmez, her müslümana çokça nasîhat verirdi. Yanında ölümden bahsedildiği zaman, kas katı kesilir ve bütün âzâları hareketsizleşirdi.

Rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bâzıları:

Anasına babasına âsî olduğu hâlde anne ve babası ölen kimse, onlar öldükten sonra onlar için hayır duâda bulunursa, Allahü teâlâ onu iyilerden, ana ve babasına itâat edenlerden yazar.

Kim oruçlu olduğu hâlde unutarak yiyip içerse, orucuna devâm etsin.

İbn-i Sîrîn buyurdu ki:

"Dostunu sevdiğin zaman onu sevmekte aşırı gitme. Belki günün birinde sana düşman olur. Düşmanına buğzettiğin zaman da aşırı gitme. Belki günün birinde dostun olur."

İBN-İ ŞÂTIR;

Şam'da yetişen büyük astronomi âlimi. İsmi, Ali bin İbrâhim bin Muhammed el-Ensârî olup, künyesi Ebü'l-Abbâs; lakabı Alâeddîn'dir. İbn-i Şâtır diye meşhur oldu. 1304 (H.704) senesi Şâbân ayında Şam'da doğdu. Altı yaşında babasını kaybetti. Yetiştirilmesi için dedesi tarafından amcasının yanına verildi. Amcasının yanında fildişinden ve odundan kakmacılık sanatını öğrendi. Bu sebepten muta'im lakabını aldı. Bu sanat sâyesinde çok zengin oldu. Astronomi, geometri ve yıldızlarla ilgili bilgileri, Ebü'l-Hüseyin bin Hasan Şâtır'dan öğrendi. İlim öğrenmek için Kâhire ve İskenderiye'ye gitti. Buralarda yüksek matematik tahsili yaptı. Geometri ve hesap ilimlerinde üstâd oldu. Sonra astronomi ilmi ile uğraştı ve bu sâhada zamânın en büyük âlimi oldu. Tahsilini tamamladıktan sonra Haleb'e döndü, sonra Şam'a yerleşti. Ömrünün sonuna kadar Şam'daki Emevî Câmiinde muvakkit (namaz vakitlerini düzenleyen) ve baş müezzin olarak çalıştı. 1375 (H. 777) senesi Ağustos ayında Şam'da vefât etti.

Zamanla astronomi ilminde söz sâhibi olan İbn-i Şâtır, birçok rasat ve hesap âleti keşfetti. Bu âletlerin yapılış ve kullanılışları hakkında kitaplar yazdı. Usturlâb adlı astronomi âletini geliştirdi. Güneş saatleri üzerinde durdu. Batlemyüs'ün eserlerini açıkladı. Hatâlarını göstererek astronomide gerçek ve doğru bilgiler ortaya koydu. Böylece gerçek mânâda ilmî nazâriyeler ortaya koyduğu gibi bu nazariyelere yardımcı olacak yeni astronomik âletler yaptı. Hazırladığı âletler, asırlarca İslâm ülkelerinde elden ele dolaştı. Hesap ve projelendirerek îmâl edip Şam'daki Emevî Câmiinin minârelerinden birine yerleştirdiği **basîta** (namaz vakitlerini gösteren âlet) çok meşhur olup asırlarca kullanıldı.

İbn-i Şâtır, **rub'-ı dâiresi** adlı hesaplama âletini tasarlayıp yaptı. Ekliptiğin eğiklik açısını son derece dakik bir şekilde 23 derece 31 dakika olarak hesapladı. Ortaçağ'da bilinen beş gezegenin hareketini ayrıntılı bir şekilde inceledi.

Batlemyüs tarafından ortaya atılan merkezleri birbirinden farklı dâireler üzerinde hareket modelini terk ederek, bir ucu gözetleyende diğer ucu gök cisminde olan hareketli vektör modelini kabul etti.

İbn-i Şâtır, Batlemyüs'ün öne sürdüğü dünyâ merkezli gezegenler sisteminin hatâlı olduğunu gösterdi. Batlemyüs, gök cisimlerinin yirmi dört saatte bir dünyâ etrâfında döndüğünü sanıyor ve nazariyesini buna göre düzenliyordu. İbn-i Şâtır'a gelinceye kadar bütün Avrupa âlemi böyle inanıyor ve Batlemyüs nazariyesinin tartışma kabul etmez derecede doğru olduğunu sanıyordu. Ünlü Müslüman ilim adamı İbn-i Şâtır, uzun seneler süren astronomik gözlemler netîcesi, Batlemyüs nazariyesinin doğru olmadığını ispatladı. Bu konuda şöyle demektedir:

“Gezegenler, gök cisimleri, yıldızlar, Batlemyüs’ün tasarladığı düzende seyretmiyor. Mâdemki, bütün gök cisimleri, gezegenler doğudan batıya doğru dönmektedir, güneş de bunlardan biri olduğuna göre, doğuş ve batış vakitleri niçin değişiyor? Bundan da öteye, bu sistemde görünüp, kaybolan yıldızlar da var... İşte netîce îtibâriyle dünyâ ve gezegenler, güneş etrâfında muntazam olarak dönmektedir. Ay da dünyâ etrâfında dönmektedir.”

Bu sözleriyle İbn-i Şâtır güneş merkezli sistemin kurucusu oldu.

Daha sonra yıldızların yerlerini, hareketlerini ve bunlar ile ilgili hususları rasad etti ve yaptığı hesapları doğru bir şekilde topladı. Yıldızların yerlerinin bulunmasını hicrî takvime göre düzenledi. Ayrıca, episaykıl sistemin yarıçaplarını, yıldızların en uzak ve en yakın olanlarına merkezler tesbit ve tâyin ettikten sonra kullandı. Güneşin episaykılının yarıçaplarını, ayın ve yeryüzüne en uzak, parlak ve karanlık yıldızların yarıçaplarını hesab ederek bu hesaplara uygun olarak yaptığı astronomik çalışmaları, rasad ve hesab ile elde ettiği netîceleri düzenli bir şekilde cetveller hâline getirdi.

İbn-i Şâtır’ın eserlerinden birçok Müslüman ve batılı ilim adamı faydalanmış ve tesiri altında kalmıştır. Bunların başında Kopernik gelir. İbn-i Şâtır’ın ve Kopernik’in modellerinin mukâyeseli karşılaştırması sonunda, Kopernik’in, Nâsıruddîn Tûsî, İbn-i Şâtır ve Meraga âlimleri topluluğundan ne kadar etkilendiği araştırılmış ve şu husûslar tesbit edilmiştir:

1. Kopernik: İbn-i Şâtır’ın ve Meraga âlimlerinin kullandığı sâbit açısal hızla dönen vektör modelini aynen benimsemiştir.

2. Kopernik’in merkürî modeli, İbn-i Şâtır’ınkinin aynı olup, sâdece vektör uzunluklarında küçük farklar bulunmaktadır.

3. Kopernik’in ay hareketini açıklayan modeli, İbn-i Şâtır’ınkinin tamâmen aynısıdır.

4. Kopernik, İbn-i Şâtır gibi merkürî modelinde, Tûsî’nin **Tezkire’**de verdiği hareket biçimini kullanmaktadır. Tûsî’nin bu maksatla ispat ettiği teoreme âit şekil, Kutbuddîn ve Kopernik’in kitaplarında aynen vardır.

Kopernik’ten bir süre sonra gelen ünlü İtalyan bilgini Galileo da, İbn-i Şâtır’a âit ilmî nazariyeler ışığında yetişerek ilk teleskobu yapmıştır. Böylece o, bu âlet vâsıtasıyla gök cisimlerini, gezegen ve yıldızları inceliyor ve İbn-i Şâtır’ın ortaya koyduğu nazariyeleri teker teker ispat ediyordu.

Batı ve İslâm âleminde tesiri büyük olan İbn-i Şâtır, ancak 20. asrın ortalarında tanınabilmiştir. Tam beş asır boyunca, onun nazariyeleri ve başarıları, Kopernik’e mâl edilmiş ve öğretilmiştir. İbn-i Şâtır’ın eserleri incelendiğinde, Kopernik’in olduğu kabul edilen başarıların bir çoğunun bu büyük fen bilginine âit olduğu gün gibi ortaya çıkar.

Eserleri:

İbn-i Şâtır, yaptığı rasat ve çalışmalarını çeşitli eserlerde topladı. Otuza yakın eseri varsa da bunlardan çoğunun nerede olduğu henüz bilinmemektedir.

1) Zîcu Nihâyet-il-Gâyât fil-A’mâl-il-Felekiyyât, 2) Risâle fî Ta’lîk-il-İrşâd, 3) Risâle fî Nihâyet-is-Süâl fî Tashîh-il-Usûl, 4) Ez-Zîc-ül-Cedîd, 5) Kitâbu Eşi’at-il-Lâmi’a fil-Ameli bil-Âlet-il-Câmi’a, 6) Kitâb-ul-Muhtasar fis-Semâr-il-Bâliga, 7) Risâle an Îzâh-il-Musayyib fil-Ameli Bir-Rub’il-Müceyyeb, 8) Ercüzetün fil-Kevâkib, 9) Risâletün fî Sun’il-Usturlâb, 10) Kitâb-ül-Muhtasar fî Amel-il-Usturlâb, 11) Makâletün an Nef’il-Âmm fil-Ameli bir-Rub’it-Tâmm: Rub’-ı dâire tahtası ile namaz vakitlerinin nasıl tâyin edileceğine dâirdir. Bu mukaddime iki yüz bab ve bir hâtimeden meydana gelmiştir. **12) Risâletü Nüzhet-is-Sâmi’ fil-Ameli bir-Rub’il-Câmi’, 13) Risâletü Kifâyet-il-Künû’ fil-Ameli bir-Rub’il-Maktû’, 14) Risâle fil-Amel bir-Rub’il-Hilâlî, 15) Risâletün fir-Rub’il-Alâî, 16 Risâle fî Usûli İlm-il-Usturlâb** bilinen eserlerinin belli başlılarıdır.

İBN-İ TEYMİYYE;

on üçüncü ve on dördüncü asırlarda yetişen din adamlarından. İsmi Ahmed bin Abdülhalîm bin Abdüsselâm bin Abdullah bin Muhammed bin Teymiyye’dir. İbn-i Teymiyye diye meşhur olmuştur. Künyesi, Ebü’l-Abbâs, lakabı Takıyyüddîn’dir. 1263 (H.661) senesinde Şam civârındaki Harrân’da doğduğu için Harrânî nisbesiyle bilinir. Şam’da, Hanbelî fıkıh ve hadis âlimiydi. Çok kitap yazdı. Şiîleri ve eski Yunan filozoflarını reddetti. Ehl-i sünnete uymayan yazılarından dolayı Mısır’da iki defâ hapsedildi. Şam’daki kalede, hapisteyken hastalanarak 1328 (H. 728)de öldü.

Moğolların zulmünden kaçan babası, âilesiyle birlikte bugünkü Urfa civârında yerleşti. Harrân’da doğan İbn-i Teymiyye küçük yaşından îtibâren babasından, Zeynüddîn Makdisî gibi zâtlardan Hanbelî fıkhını ve hadis ilmini öğrendi. Tahsilini yirmi yaşındayken tamamladı. 1282’de babasının vefâtı üzerine, yerine müderris oldu. İlminin çokluğuna aldanarak babasının ve hocalarının doğru yolunu bıraktı.

Kendi görüşlerini üstün görerek, çeşitli konularda fetvâ ve sözleri ile Ehl-i sünnet îtikâdından ayrıldı. Bozuk fikirleri sebebiyle müderrislik vazîfesinden alınarak Kâhire'ye vâiz tâyin edildi. Yine sapık fikirlerini yaymaya çalışan İbn-i Teymiyye, Kâdıl-kudât Zeynüddîn-i Mâlikî başkanlığındaki Ehl-i sünnet âlimlerinin suâllerine cevap veremeyince, 1305'te hapsedildi. İki sene sonra tövbe edince serbest bırakıldı. Sözünde durmadığı için tekrar hapsedildi. Yine tövbe etti ve tekrar serbest bırakıldı. Bundan sonra Şam'a gelerek orada yerleşti.

Talâk (boşama) ve Resûlullah'ın kabrini ziyâret husûslarında dört mezhebe de uymayan fetvâlar verdiği ve fetvâsında ısrâr ettiği için, Şam Kalesine hapsedildi. Kısa bir müddet sonra affedilip, serbest bırakıldı. Bozuk fikirlerini ve sapık inanışını yaymaya ve yanlış fetvâlar vermeye devâm ettiği için Şam Kalesinde kendisine bir oda verilerek insanlardan tecrid edildi. Burada bozuk inanışlarını anlatan risâleler yazmaya başladı ise de bundan men edildi. 1328 senesinde yakalandığı hastalıktan kurtulamayıp öldü.

İyi bir tahsil gören, çok kitap okuyan ve ilim sâhibi olan İbn-i Teymiyye, önceleri Hanbelî mezhebi müderrisliği gibi büyük bir vazîfeyi îfâ etti. Hanbelî mezhebinde olanların sorularına cevap ve fetvâ verdi. Şiîlerin ve Yunan filozoflarının bozuk fikirlerini tenkid etmek için kıymetli kitaplar yazdı. Fakat îtikâdî ve amelî konularda kendi fikirlerini beğenmeye, kendini ve fikirlerini Ehl-i sünnet âlimlerinden üstün görmeye başlayınca, Ehl-i sünnet yolundan ayrıldı. Hulefâ-i Râşidîn (dört büyük halîfe), diğer Eshâb-ı kirâm ve din büyüklerini küfürle ithâm edecek derecede ileri geri sözler sarfetti. İlk Müslümanların, **Kur'ân-ı kerîm'**e ve hadîs-i şerîflere uyduklarını, sonradan gelen mezheb imâmlarının kendi görüşlerini de işe karıştırdıklarını iddiâ etti. Kendisini zamânının imâmı olarak tanıtmak istedi. Allahü teâlânın ve peygamberlerin sıfatlarını ve tasavvufu inkâr edip, evliyâyı küfürle ithâm etti. Bilhassa İmâm-ı Eş'arî, İmâm-ı Gazâlî ve Muhyiddîn-i Arabî'ye dil uzattı. Kendi düşüncesi hâriç her düşünceyi tenkid etti. Onun bu sapık fikirleri gerek zamânında, gerekse sonra gelen Ehl-i sünnet âlimleri tarafından şiddetle reddedilip, tuttuğu yolun bozukluğunu ispat eden yüzlerce kitap yazıldı. İbn-i Teymiyye'nin fikirlerinin sapıklığını bildiren âlimler arasında, İbn-i Battûta, İbn-i Hacer-i Mekkî, Takiyyüddîn Sübkî, oğlu Tâcüddîn Sübkî, Abdülvehhâb Sübkî, İzzeddîn bin Cemâa, Ebû Hayyân, Zâhid-ül-Kevserî, Yûsuf-i Nebhânî, Muhammed bin Ali Zemlikânî, Abdülvehhâb-ı Şa'rânî, Zeynî Dahlan, İmâm-ı Rabbânî, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, Mustafa Sabri Efendi ve Abdülhakîm Arvâsî gibi sözü senet âlimler zikredilebilir.

İmâm-ı Süyûtî, **Kâm'-ul Muârıd** kitabında buyuruyor ki: "İbn-i Teymiyye kibirliydi. Kendini beğenirdi. Herkesten üstün görünmek, karşısındakini küçümsemek, büyüklerle alay etmek âdeti idi." Muhammed Ali Bey; **Hitat-uş-Şâm** kitabında diyor ki: "İbn-i Teymiyye'nin hedefi, Luther adındaki papazın hedefine benzer. Fakat, Hıristiyanlığın reformcusu muvaffak oldu. İslâmınki olamadı." İbn-i Hacer-i Askalânî, **Ed-Dürer-ül-Kâmine'**de buyuruyor ki: İbn-i Teymiyye; "Kabr-i Nebevîyi ziyâret için sefere çıkmak harâmdır. Hazret-i Ali îmân ettiği zaman çocuk olduğu için Müslümanlığı sahih olmadı. Hazret-i Osmân malı çok severdi." dedi, diyerek Eshâb-ı kiramın büyüklerine dil uzattı.

İbn-i Teymiyye'nin bozuk fikirlerinden bâzılarını İbn-i Hacer-i Mekkî, **Fetâvâ-i Hadîsiyye** kitâbında şöyle bildirmektedir.

1. Allahü teâlâya oturmak, kalkmak, yürümek, inmek, çıkmak gibi insanlara mahsus sıfatlar izâfe etmektedir. Hâlbuki; Allahü teâlâ, hiçbir bakımdan insanlara (ve diğer mahlûklara) benzemez, zamandan ve mekândan münezzehtir, uzaktır.

2. Peygamberlerin mâsumiyyetini (günahtan korunmuş olduklarını) reddetmiştir. Hâlbuki, mâsumiyyet peygamberlerin sıfatlarındandır.

3. Cehennem'in ebedî olmadığını ve kâfirlerin Cehennem'de ebedî kalmayacağını söylemiştir. Hâlbuki Cehennem'in ebedî olduğunu ve kâfirlerin burada ebedî kalacağını Kur'ân-ı kerîm haber vermektedir.

4. Muhyiddîn-i Arabî, Sadreddîn Konevî gibi bâzı tasavvuf büyüklerini küfürle ithâm etmiş, tasavvufu reddetmiştir. Hâlbuki tasavvuf, Peygamber efendimiz zamânından beri vardı ve tasavvuf büyüklerine hiçbir Ehl-i sünnet âlimi dil uzatmadı.

5. Başta Peygamber efendimizin kabr-i şerîfleri olmak üzere Eshâb-ı kirâmın, velîlerin, âlimlerin ve sâlih Müslümanların kabirlerinin ziyâret edilmesine karşı çıkmış, bunları şefâate vesîle kılmayı da harâm saymıştır.

İbn-i Teymiyye bunlar gibi birçok meseleye dâir yanlış ve çirkin sözlerinden dolayı Ehl-i sünnet âlimleri tarafından şiddetli bir şekilde reddedilmiştir. **Şifâ-üs-Sikâm fî Ziyâreti-Hayril-Enâm, Şevâhid-ül-Hak, El-Fetâvâ-el-Hadîsiyye, Er-Reddü li-İbn-i Teymiyye, Hidâyet-ül-Hâlik** gibi kitaplar onun sapık fikirlerini reddetmek için yazılan kitaplardan bâzılarıdır.

İbn-i Teymiyye'nin İslâm âlemindeki şöhreti; dindeki büyüklüğünden değil, kendisinden sonra ortaya

çıkıp, mezhepsizlik fikrini yaymaya çalışanlar ile, kendi kısa akıllarına göre dinde değişiklik yapmak isteyenlerin sapıklıklarına kaynak olması sebebiyledir. Kendilerine **Selefî** adını veren mezhepsizlerle, Mısır'da yetişen dinde reformcular ve Vehhâbîler, tuttukları bozuk yoldaki fikirlerine delil olarak yalnızİbn-i Teymiyye ve talebelerinin ileri sürdüğü yanlış görüşleri göstermekte ve ona dayanmaktadırlar. Onun sapık fikirlerini savunanlar, İbn-i Teymiyye'nin kitaplarını, bilhassa **Kur'ân-ı kerîm**e, hadîs-i şerîflere ve icmâ-i ümmete uymayan fikirlerle dolu olan **Vâsıta** kitabını bastırıp dağıtıyorlar.

Vâsıta, Kitâb-ül-Arş, Minhâc-üs-Sünne, Es-Siyâset-üş-Şer'iyye, Ziyâret-ül-Kubûr, Fetâvâ, Felsefe-i İbn-i Rüşd İktizâu Sırât-il-Müstekîm, El-Furkân, gibi eserler İbn-i Teymiyye'nin yazdığı kitaplarından bâzılarıdır.

Ahmed ibni Teymiyye ile Ehl-i sünnet olan Mecdûddîn ibni Teymiyye ve Fahreddîn Muhammed bin Ebi'l-Kâsım ibni Teymiyye bâzan birbirleriyle karıştırılmaktadır. Fahreddîn ibni Teymiyye, doğru yoldan ayrılan sapık İbn-i Teymiyye'den önce 1147-1224 (H.542-621) yıllarında Harrân'da yaşamıştır. Hanbelî fıkıh âlimidir ve tefsiri vardır. Mecdüddîn ibni Teymiyye ise, İbn-i Teymiyye'nin amcası olup, 1193-1254 (H.590-652) târihleri arasında yaşamıştır. **Dürrü Teârud-ül-Akl ven-Nakl** adlı eseri vardır.

İBN-İ TUFEYL;

on ikinci yüzyılda yetişen astronomi, felsefe ve tıp âlimi. İsmi, Muhammed bin Abdülmelik bin Tufeyl el-Endülüsî olup, künyesi Ebû Bekr'dir. Batı ilim çevrelerince, Abubacer (Ebû Bekr) künyesi ile tanınır. Günümüzde Guadix denilen ve Gırnata civârında yer alan Aş Vâdisinde 1106 (H.500) senesinde doğdu. Küçük yaşta ilim öğrenmeye başladı. Tıp tahsilini Gırnata'da yaptı. İbn-i Rüşd'ün ilim meclisinde bulundu. Astronomi ilmini İbn-i Bacce'den öğrendi. Hayâtının büyük bir bölümünü Gırnata'daki Muvahhidî sarayında geçirdi. Onun gibi sapık fikirlere sâhib olan Muvahhidî Sultânı Ebû Yâkûb Yûsuf, çok sevdiği İbn-i Tufeyl'i kendine vezir ve özel doktor olarak seçti. Bir taraftan ders verip tabiplik yaparken; diğer yandan da vezirlik vazifesini yürütüyordu. İbn-i Tufeyl, 1185 senesinde Merrakûş'ta vefât etti.

İbn-i Tufeyl, astronomi ilmi alanında otorite idi. Batlemyüs'ün nazariyelerini ciddî ve sert bir üslûpla ilmî tenkide tâbi tuttu. Çalışmalarını, ilmî, tecrübî metodlar üzerine yoğunlaştırarak, kendisine mahsus teoriler geliştirdi. Kâinâtın tek merkezli bir sistem olabileceğini düşündü. Onun bu çalışmaları, meyvelerini talebesi Nûreddîn el-Batrûcî üzerinde gösterdi. İbn-i Tufeyl ise, çalışmalarında hocası İbn-i Bacce'nin görüşlerinden ve teorilerinden istifâde etmiş ve bir hayli tesir altında kalmıştır. Astronomi çalışmalarını geometri üzerine temellendirdi.

İbn-i Tufeyl, en çok tatbikî matematik üzerinde durdu ve fizik sâhasında söz sâhibi oldu. Ona göre, "İlim adamı, etrâfını kuşatan kâinâtı, bir laboratuar kabul etmeli ve ilimler arasında bağ kurmayı başarabilmelidir. Fizikte, ısının ışık dalgalarıyla yayıldığını keşfeden İbn-i Tufeyl, ısı ve ışık dalgalarının birlikte hareket ettiklerini, aynı nev'iden olduklarını, fakat ışık dalgalarının daha kısa olduğunu söyledi. Güneş de küre şeklindedir. Güneş, dünyâdan çok büyüktür. Yeryüzü güneşle aydınlanıp ısınıyor. Güneş dâimâ dünyânın yarısından fazlasını aydınlatır." dedikten sonra, ısının teşekkülünü; a) Hareket, b) Sürtünme, c) Şuâlanma olmak üzere üç sebebe bağlamıştır.

İbn-i Tufeyl, felsefe alanında da söz sâhibiydi. Kendinden önce gelen felsefecilerin bir çoğunu tenkid etmiştir. Fârâbî, İbn-i Sînâ gibi felsefecilerin görüşlerini reddetmiştir. İbn-i Tufeyl, büyük âlim İmâm-ı Gazâlî'ye dil uzatmış, öldükten sonra dirilmeye inanmayarak ve ilk insanın Âdem aleyhisselâm ile hazret-i Havvâ'dan çoğaldığını kabul etmeyerek, İslâmiyetle alâkasını kesmiştir.

İbn-i Tufeyl'in Rönesans öncesi ve sonrası Avrupa'da derin tesirleri olmuştur. Ona göre, toplumu meydana getiren fertlerden kâbiliyetli olanlar, kâbiliyetleri yönünde yetiştirilmeli, eğitim ve öğretime tâbi tutularak topluma ve insanlığa faydalı hâle getirilmelidir. Böylece toplumların da ilim ve irfân yönünden olgunlaştırılması, iyiye doğru yöneltilmesi mümkün olabilecektir.

İbn-i Tufeyl; astronomi, tıp, felsefe alanında eserler yazmıştır. Fakat bu eserlerin bir çoğu muhtelif harpler ve daha başka sebeplerden dolayı kaybolmuştur. Günümüzde dört eseri bilinmektedir: **1) Esrâr-ul-Hikmet-il-İşrakiyye:** Fizik ve felsefeye dâirdir. **2) Şerhun alâ Âsâr-il-Ulviyye li Aristotales:** Meteorolojiye dâirdir. **3) Kitabün fit-Tıb:** Hekimliğe dâirdir. **4) Kıssat-u Hayy bin Yekazân:** Faraziye-bilim kurgu- ile ilgilidir.

İBN-İ YÛNUS;

onuncu yüzyılda Mısır'da yetişen büyük astronomi âlimi. İsmi, Ali bin Abdurrahmân bin Ahmed bin Yûnus es-Sadefî'dir. İbn-i Yûnus diye meşhur oldu. Avrupa'da ise Aben Jenis adıyla tanındı. Mısır'ın Said bölgesindeki Sadfa köyünde doğdu. Doğum târihi bilinmeyen İbn-i Yûnus, 1008 (H. 399)

senesinde vefât etti.

Babası, devrin tanınmış hadis âlim ve târihçilerindendi. Dedesi, İmâm-ı Şâfiî hazretlerinin yakınlarından ve ilmî meclisinde bulunan bir zâttı. İbn-i Yûnus, küçük yaşta ilim tahsiline başladı. Din ilmi yanında başta astronomi olmak üzere, fen ilimlerini öğrendi. Mısır'da hüküm süren Fâtımî Sultânlarından El-Azîz ve oğlu Hâkim bi-emrillah devirlerinde tanındı. Fâtımî hükümdârları, ilmî çalışmalarını teşvik ederek, Kâhire civârında Cebel-i Mukattam Dağında onun için bir rasathâne yaptırdılar. Astronomi çalışmaları yapmasını sağladılar. Kendisine o devrin en mükemmel âletlerini temin ettiler.

İbn-i Yûnus, 978 senesinde Kâhire'de yaptığı gözlemler netîcesinde ay ve güneş tutulmalarını en ince hesaplarla tesbit etti. Böylece büyük bir şöhrete erdi. Zîrâ bu şekilde hassas ve dakik hesaplama, o zamâna kadar yapılmamıştı. Yaptığı rasatlar sonunda büyük ve mükemmel bir zîc hazırladı. Bu eseri dört cilt olup, **Zîc-ül-Hakemî** adıyla meşhurdur. İbn-i Yûnus, eserinde kendinden önce gelen astronomi âlimlerinin ay ve güneş tutulmalarıyla ilgili yaptıkları hesaplamaları ve yıldızların hareketleriyle ilgili bilgileri ele alıp, mukâyese etti. İyice tetkik ederek, kendi rasatlarıyla elde ettiği sonuçlarla karşılaştırdı. Böylece ayın hareketinin giderek değiştiğini ortaya koydu. Burçlar dâiresinin meylini, güneşin paralaksını îtidâl noktalarını en doğru şekilde tesbit etti.

İbn-i Yûnus'un gâyesi, kendinden önce gelen âlimlerin ortaya koyduğu bilgileri tashih edip, mükemmel bir hâle getirmekti. Vardığı sonuçlar ve yaptığı hesaplamalar, günümüzdekilere çok yakındır. Bu yüzden ilim târihçileri onu Bettânî veEbü'l-Vefâ Buzcânî'den sonra, en büyük astronomi âlimi bilirler.

İbn-i Yûnus, yalnız astronomi ile meşgul olmadı. Asrında mûteber olan diğer fen ilimleriyle de ilgilendi. Matematik ilminin dallarıyla uğraştı. Zâten **Zîc-ül-Hakemî** adlı eserinin bir bölümü matematiksel coğrafya ile ilgilidir. Trigonometride söz sâhibi oldu. O devirlerde trigonometri henüz daha başlı başına bir ilim dalı hâlinde değildi. İbn-i Yûnus, bu ilmin başlıbaşına bir ilim hâline gelmesi için esaslı çalışmalar yaptı ve bu yolda başarılı adımların atılmasını sağladı. Birçok bilginin çalışmalarına ışık tuttu. 0 ve 1°nin sinüsünü son derece dikkatle hesapladığı gibi tanjant ve kotanjant cetvellerini de muntazam bir şekilde hazırladı ve çalışmalarında kolay bir hesaplama metodu geliştirdi. Bu metodla bütün hesaplar süratle yapılıyordu. Böylece logaritmanın keşfine giden ilk adımları attı ve haklı olarak ilim târihçileri tarafından kabûl edildi. Çünkü o, **logaritma'**nın temel prensibi olan çarpmayı, bölmeye çevirme usûlünü bulmuş ve ilk defâ kullanmıştı. **Trigonometri** için büyük önemi olan dönüşüm formüllerini ilim dünyâsına ilk defâ o kazandırdı. Onun bu formülleri kullanarak hesap yapması, ortaçağ bilginlerini şaşkına çevirdi. İbn-i Yûnus, trigonometri üzerindeki araştırma ve çalışmalarında, özellikle kürevî trigonometride birçok zor problemleri çözmeyi başardı.

Batılı bâzı bilim târihçileri, logaritmanın kâşifi olarak 1550-1617 seneleri arasında yaşıyan İskoçyalı bilgin John Nepier'i kabul ederler. Hâlbuki, onun bulduğu bu formül, kendisinden tam yedi asır önce İbn-i Yûnus tarafından kullanılan yukarıda gördüğümüz formüllerden ibârettir. John Napier, buradan hareketle, İbn-i Yûnus'un bulduğu logaritmik formülleri geliştirmiştir.

İbn-i Yûnus, ömrünün büyük bir kısmını yıldızlar ve özellikle gezegenleri tedkik etmekle geçirdi. On sekiz yıldızın gökküresindeki koordinat değerlerini buldu. Onların hareket ve faaliyetleri üzerinde durdu. Yıldızların gözlenmesinde kullanılan ve görünüp kaybolma periyotlarının tesbitine yardımcı olan **rakkas,** yâni **sarkaç** âletini keşfetti. Batılılar, bunu ünlü İtalyan bilim adamı Galile'ye (1564-1642) mâl ederlerse de yapılan araştırmalar, iddialarını çürütmektedir. İbn-i Yûnus, sarkacı Galile'den tam yedi asır önce keşfederek ilmî çalışmalarında kullanmıştır. Saatlerde sarkacı kullanan da yine İbn-i Yûnus'tur. Fransız bilim târihçisi Sedillat, **Histoire Generale des Arabes** adlı eserinde bu hususları belgelendirmiştir. Nallino da araştırmaları netîcesinde aynı sonuca ulaşmış ve bu hakîkatı îtirâftan geri kalmamıştır.

Eserleri:

İbn-i Yûnus'un yazdığı eserlerin bâzıları şunlardır:

1) Kitâb-uz-Zıll: Sinüs ve kosinüs ile ilgilidir.

2) Zîc-ül-Hakemî: En meşhur eseri olup, dört cilttir. Eser, seksen bir bölümden meydana gelmiştir. Asırlar boyunca sâhasında mürâcaat kaynağı olarak kaldı. Gerek ilmî seviyesi, gerekse üslûbunun açıklığı dolayısıyla 1804 senesinde Fransızcaya tercüme edilmiştir. Eserin bir bölümü ise 1822 senesinde Leiden'de basılmıştır. Bir nüshası Kâhire Kütüphânesinde mevcuttur.

3) Kitâbu Gâyet-il-İrtifâ: Namaz vakitlerinin hesaplanmasıyla ilgilidir.

4) Kitâb-ül-Meyl,

5) Târîhu A'yâni Mısır,

6) Kitâb-ut-Ta'dîl-il-Muhkem: Ay ve güneş tutulmalarının tedkikiyle ilgilidir.

7) El-Ukûd ves-Su'ûd fî Evsâf-il Ûd,

8) Kitâbun anir-Rakkâs.

Nâsırüddîn Tûsî gibi birçok astronomi âlimleri, İbn-i Yûnus'un eserlerinden faydalandı. Kopernik ve Fransız bilgin Laplace de, İbn-i Yûnus'un eserlerini inceleyerek çok istifâde ettiler.

İBN-İ ZÜHR;

on birinci ve on ikinci yüzyıllarda Endülüs'te yetişen tıp âlimi. İsmi, Abdülmelik bin Ebi'l-Alâ Zühr olup, künyesi Ebû Mervân'dır. İbn-i Zühr ismiyle tanındı. 1072 (H. 464) senesinde Endülüs'ün İşbiliyye şehrinde doğdu. Altı nesil boyunca tabiplik yapan bir sülâlenin çocuğudur. Küçük yaşta ilim öğrenmeye başladı. Fıkıh, edebiyât ve din ilimlerini tahsil etti. Tıp ilmini babasından öğrendi. Kısa zamanda yetişip olgunlaştı. Ortaya koyduğu yeni tedâvi usûlleri ile tanındı. O da babası gibi, Endülüs'te Murâbıtların, sonra da Muvahhid hükümdârlarının hizmetine girdi. Yazdığı eserlerAvrupa'da asırlarca ders kitabı olarak okutuldu ve Avenzoar adıyla tanındı. İbn-i Rüşd ile görüştü. İlim öğrenmek için Kayrevan ve Mısır'a gitti. Dönüşünde doğduğu şehir olan İşbiliyye'ye yerleşti ve 1162 (H. 557) senesinde burada vefât etti.

İlk defâ tıp, cerrâhî ve eczâcılık incelemelerini birbirine bağlayan İbn-i Zühr, tedâvi metodlarında, insan tabiatı ve mîzâcının yardımına büyük bir önem verdi. Kalp cidârı iltihâbının târifini yaptı. Rasyonel tedâvi metodlarını buldu ve bunları geliştirdi. İlk olarak peritonit, sulu ve kuru perikarditi, akciğer hastalıklarından ayıran İbn-i Zühr'dür. Ona göre meslekte asıl rehber deneydir. O sâdece geçmişte müşâhede edilen hâdiselerle ilgili yeni düşünceler değil, ondan önce bahsedilmeyen hâdiseler üzerinde de yeni îzâh tarzları getirdi.

İbn-i Zühr, tıp alanında birçok eser yazdı. Bunlardan **El-İktisâd fî Islâh-il-Enfûsî vel-Ecsâd** adlı eseri, bedenî ve rûhî hastalıkların teşhis ve tedâvileriyle ilgili olup çok önemlidir. 1121 senesinde tamamladığı bu eser yedi bölümden meydana gelmektedir. Dil, ağız ve ses sağlığı, göz sağlığı ve tedâvi usûlleri, kulak ve burun hastalıkları ile tedâvîleri anlatılan eserde ayrıca, baş, saç, kaş ve kirpikler üzerinde incelemeler yapılmış, insan yüzünün aldığı renklere göre sıhhat veya hastalıkların teşhis edilebileceği belirtilmiştir. Göğüs, sırt ve karın bölgesi ile bel, bacaklar ve kalça bölgesi hastalıkları ve tedâvileri anlatılmıştır. Son bölümünde, buhran ve başka rûhî hastalıklar ve tedâvîleri ele alınmış, humma, zâtürre ve zâtülcenb gibi hastalıklar îzâh edilmiştir.

Eserin yazma nüshası, Paris Bibliothegue Nationale 2959 numarada kayıtlıdır. Diğer bir nüshası ise Madrid Escurial Kütüphânesi 834 numarada mevcut olup, Paris nüshasından daha sağlamdır.

İbn-i Zühr'ün yazdığı diğer eserlerden bâzıları şunlardır:

1. Kitâb-üt-Teysîr fil-Müdâvati vet-Tedbîr,

2. Kitâb-ül-Ağziye: Gıdâ ile ilgili olan bu eseri Muvahhidîler hükümdârlarından Abdülmü'min bin Ali'ye ithâf etmiştir.

3. Kitâb-üz-Ziynet,

4. Tezkiret-ün fî Emr-id-Devâ-il-Müshil ve Keyfiyeti Anzihî.

5. Taiyye Kasîdesi: Hastalıkların teşhisiyle ilgili çok önemli bir eser olup, bir benzerinin yazılmadığı ifâde edilmektedir.

6. Makâletün fî İlel-il-Külliyye: Yaygın ve bulaşıcı hastalıkların tedkikine âittir.

7. Risâletün fî İllet-il-Baras vel-Behek,

8. Tezkire: İlâçlarla ilgili bir eserdir.

İBN-ÜL-BEZZÂZ (Bkz. Kerderî)

İBN-ÜL-ESÎR;

on ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda yetişen fıkıh, hadis ve târih âlimi. İsmi, Ali bin Muhammed bin Abdülkerîm el-Cezerî bin Abdülvâhid eş-Şeybânî el-Mûsulî, künyesi Ebü'l-Hasan'dır. Lakabı İzzeddîn'dir ve İbn-ül-Esîr el-Cezerî diye meşhur olmuştur. 1160 (H.555) senesi Cemâzilevvel ayında Cezire-i İbn-i Ömer (Cizre) denilen yerde doğdu. 1233 (H.630) senesinde Musul'da vefât etti.

İbn-ül-Esîr, ilk tahsilini doğduğu çocukluk ve gençlik yıllarının geçtiği yer olan Cezîre-i İbn-i Ömer'de yaptı. İlim öğrenmek için, babası ve kardeşleri, Mecdüddîn Ebû Seâdet-i Mübârek ve Ziyâüddîn

Ebü'l-Feth Nasrullah ile berâber Musul'a gelip yerleşti. Sonra Şam'a, Bağdat'a ve Kudüs'e gitti. Birçok âlimden ilim ve ahlâk öğrendi. Musul'da Hatîb-i Ebü'l-Fadl, Ebü'l-Ferec Yahyâ es-Sekafî ve Müslim bin Ali es-Sinciyyî'den; Bağdat'ta Abdülmün'im bin Küleyb, Fakîh Yaîş bin Sadaka, Abdülvehhâb bin Sükeyne'den; Şam'da Ebü'l-Kâsım bin Sasrâ'dan ilim öğrenip hadîs-i şerîf dinledi. Tekrar Mûsul'a dönen İbn-ül-Esîr, zamânını okumak, yazmak ve ziyârete gelenlere ilim öğretmekle geçirdi. Evi, Musul'a başka yerlerden gelen ilim talebesi ile her zaman dolup taşardı. İbn-üd-Dübeysî, Eş-Şihâb el-Kûsî, Şerefeddîn ibni Asâkir ve birçok âlim ondan ilim öğrenip, hadîs-i şerîf rivâyet ettiler.

Hadîs-i şerîf ezberlemede, hadisleri tanıma, bilme ve bildirmede, hadislere âit bilgilerde imâm idi. Eski târihleri bilmede insanların önderi ve rehberiydi. Arapların nesebini, hâdiseleri, haberleri ve târihleri iyi bilen büyük bir âlimdi.

Eserleri:

İbn-ül-Esîr'in yazdığı eserlerden bâzıları şunlardır:

1. Târih-üd-Devlet-il-Atabekiyye: Bu eserde; İmâdeddîn Zengî'nin babası Aksungur'un vâliliğinden, Sultan İkinci İzzeddîn Mes'ûd zamânına kadar geçen süre içinde Zengî hânedânının târihini anlatır. Bu kitap, Zengîler târihinin ana kaynağıdır ve İmâdeddîn Zengî'nin hayâtı hakkında çok geniş ve kıymetli bilgiler vermektedir. İbn-ül-Esîr, bu hânedân hakkındaki geniş bilgileri, İmâdeddîn Zengî'nin himâyesi altında yaşıyan babasından nakletmiştir.

2. El-Lübâb fî Tehzîb-il-Ensâb: Abdülkerîm Sem'ânî'nin **Ensâb** kitabının kısaltılmış ve düzeltilmiş şeklidir. Üç cilttir.

3. El-Câmi-ül-kebîr fî İlm-il-Beyân,

4. Âdâb-üs-Siyâde,

5. Tuhfet-ül-Acâib ve Tarfet-ül-Garâib,

6. Kitâb-ül-Cihâd,

7. Târih-ül-Musul.

8. Üsüd-ül-Gâbe fî Ma'rifet-is-Sahâbe: Beş cilt olan eser 7500 sahâbenin hâl tercümesini bildirmektedir. Müellif eserini, hiçbir kitâba mürâcaat etmeden yazdığını bildirir. Bu eser 1863 senesinde basılmıştır.

9. El-Kâmil fit-Târih: Bu eser on iki cilt olup, büyük bir târih kitâbıdır. Eserinde, vak'aları dünyânın başlangıcından îtibâren alıp, 1230 senesine kadar getirir ve hâdiseleri gâyet akıcı ve güzel ifâdelerle nakleder. Taberî'nin rivâyetlerinin en sağlam senetlerini bildirir.

İBNÜLEMÎN MAHMÛD KEMÂL;

Son devrin meşhur târihçilerinden. 1870 yılında İstanbul'da doğan ve 1957'de vefât eden Mahmûd Kemâl, kullandığı İbnülemîn mahlas ismi ile tanınır. Mühürdâr Mehmed Emin Paşanın oğludur. Şehzâde Rüştiyesini bitirdikten sonra Mülkiye'ye devâm ettiyse de, rahatsızlığı sebebiyle bitiremeden ayrıldı. Daha ziyâde özel dersler alarak kendi kendisini yetiştirdi. Târih, biyoloji ve monografi alanlarında eserler yazdı. Araştırıcılığının ve zekiliğinin, eserlerinin hazırlanmasında önemli rolü olmuştur.

Genç yaşında küçük bir memur olarak tâyini yapılan İbnülemîn, daha sonra Sadâret Mektupçu Kalemi Müdürlüğüne tâyin edildi. Birçok arkadaşı ile İslâm Eserleri Müzesini kurarak, kendi de yönetim kurulu başkanı oldu. Emekli oluncaya kadar buranın müdürlüğünü yaptı(1935). Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın pâdişâh olmasından hal' edilmesine kadar hâricî ve dâhilî evrakların bulunduğu Yıldız Evrâkını tasnifle görevlendirildi. Bu evrâkları tetkik etmesi yazacağı eserlerin kaynağını teşkil etti.

İbnülemîn resmî görevlerinin dışında ayrıca Târih-i Osmânî Encümeni Âzâlığı (1923), Kütüphâneler Tasnîf İşleri İlmî Müşâvirliği ile İslâm Ansiklopedisi Müşâvirliğinde bulundu. 1953 senesinde Kütüphane kolleksiyonu ve mühim vesikalarını İstanbul Üniversitesine bağışladı. Vasiyeti gereği Mercan'daki konağını, talebe yurdu hâline gelmesi için, İstanbul İmam-Hatip Okuluna vermiştir. Fakat bu yıktırılarak yerine iş hanı yaptırılmıştır.

Süleymân Nazif onun hakkında:

Hezârân gıbta o devr-i kadîm efendisine
Ne kendi kimseye benzer ne kimse kendisine

tanıtıcı beytini söylemiştir.

Eserleri:

Menâfi-üs-Savm, Ahlâk, Kavazat-ül-Kemâl, Hulâsa-i Zirâat, Hulâsa-i Ticâret, Bir Yetimin Sergüzeştisi, Leskofçalı Gâlib Bey, Hersekli Ârif Hikmet Bey Dîvânlar'ına yazdığı önsözler, **Son Hattatlar, Son Asır Türk Şâirleri, Son Sadrâzamlar** önemli eserleridir.

İBRÂHİM;

Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) oğullarının üçüncüsü ve bütün çocuklarının sonuncusu. Peygamber efendimizin Mısırlı Mâriye isimli hanımından doğan oğludur. Hicretin 8. yılında Zilhicce ayında dünyâya geldi. Peygamber efendimizin, hazret-i Hadice'den doğan erkek evlâtları küçük yaşta vefât etmişlerdi. İbrâhim de bir buçuk yaşındayken, hicretin 10. yılında vefât etti. İbrâhim hastayken sevgili Peygamberimiz kucağına aldığında gözlerinden yaşlar akardı.

İbrâhim vefât edince; **"Yâ İbrâhim! Ölümüne çok üzüldük. Gözlerimiz ağlıyor, kalbimiz sızlıyor. Fakat, Rabbimizi gücendirecek bir şey söylemeyiz."** buyurdu.

Eshaptan Abdurrahmân ibni Avf; "Yâ Resûlallah ağlıyor musunuz?" deyince, buyurdu ki: **"Ben sizi ağlamaktan men etmem, o insanın elinde, irâdesinde değildir. Ama sesli ağlamaktan ve feryâd etmekten, akılsızca sözler söylemekten ve câhiliye âdetlerinden men ederim. Bunlar Allahü teâlânın rızâsına muhâliftir** (uygun değildir). **Ama gayri ihtiyârî** (elde olmayarak) **gözyaşı dökülür ve mahzûn olunur."**

Peygamberimizin kendileri cenâze namazını kıldırıp, Bakî Kabristanına defnettiler. İbrâhim vefât ettiği gün güneş tutulmuştu. İnsanlar bunu görünce İbrâhim'in vefâtı için güneş tutuldu, dediler. Resûlullah, sallallahü aleyhi ve sellem, bunu işitince; **"Ay ve güneş, Allahü teâlânın varlığını ve birliğini gösteren iki mahluktur. Kimsenin ölmesi, kalması ile tutulmazlar. Onları görünceAllah'ı hatırlayınız."** buyurdu.

İBRÂHİM ALÂEDDÎN GÖVSA;

yazar ve şâir. 1889 senesinde İstanbul'da doğdu.

İlk öğrenimine İstanbul'da Şemsü'l-Maârif özel okulunda başladı. Orta öğrenimini Vefâ ve Trabzon idâdîlerinde tamamladı. 1907 senesinde Mekteb-i Hukuka girdi. 1910 yılında mezun oldu. Bir sene Adliye Nezâretinde memurluk yaptı. Sonra Trabzon Sultânîsine edebiyât öğretmeni tâyin edildi. 1913 senesinde psikoloji ve pedegoji tahsili için, İsviçre'ye gönderildi. Cenevre Üniversitesi Psikoloji Enstitüsü ile Jean Jacques Pousseau Pedegoji Enstitüsünü bitirdi. 1916'da yurda döndü. İstanbul Dârülmuallimîni psikoloji ve pedegoji öğretmenliğine tâyin edildi. Aynı okulda üç sene müdürlük yapan İbrahim Alâaddîn Gövsa, 1926 yılında Maârif Vekâleti Tâlim ve Terbiye Dâiresi âzâlığına getirildi. 1927 senesinde Sivas mebusu seçildi. İki dönem mebusluk yaptıktan sonra, 1935'te Maârif Vekâleti müfettişi, 1936'dan 1946'ya kadar İstanbul mebusu oldu. Zirâat Bankası idâre meclisi üyesiyken 1949 senesinde Ankara'da öldü.

Eserleri:

Çocuk Şiirleri, Güft ü Gû, Çanakkale İzleri, Şen Yazılar, Acılar, İlk Gençlik Hakkında, Rûhiyât ve Terbiye Tetkikleri, Bedîî Terbiye, Süleymân Nazîf, Çocuk Rûhu, Meşhur Adamlar, Elli Türk Büyüğü, Türk MeşhurlarıAnsiklopedisi.

İBRÂHİM ALEYHİSSELÂM;

Kur'ân-ı kerîm'de ismi bildirilen peygamberlerden, ülülazm adı verilen altı peygamberden biri olup, Keldânî kavmine gönderilmiştir. Peygamber efendimiz Muhammed aleyhisselâmdan sonra peygamberlerin ve insanların en üstünüdür. Allahü teâlâ ona Halîlim (dostum) buyurduğu için **Halîlullah** veya **Halîlürrahmân** olarak bilinir. Babası mümin olan Târûh olup, annesi Emile'dir. İbrâhim aleyhisselâm, Peygamber efendimizin dedelerindendir. Çünkü, ilk oğlu İsmâil aleyhisselâm Arapların, ikinci oğlu İshâk aleyhisselâm da İsrâiloğullarının ceddi yâni dedesidir. Keldânî memleketi olan Bâbil'in doğu tarafında ve Dicle ile Fırat nehirleri arasındaki bölgede doğdu. Yüz yetmiş beş yaşındayken Kudüs'te vefât etti.

İbrâhim aleyhisselâma annesi Emîle veya Ûşâ hâmileyken, babası Târûh vefât etti. Annesi, amcası olan Âzer ile evlendi. Âzer üvey babası ve amcası olup, putperestti. Geçimini put yapıp satarak temin ederdi.

Tefsir âlimleri, En'âm sûresinin Âzer'in ismi geçen 14. âyetini tefsir ederken, Âzer'in hazret-i İbrâhim'in amcası ve üvey babası olduğunu açıkça belirtmişlerdir. Zîrâ, Peygamberimizin baba ve dedeleri Âdem aleyhisselâmdan beri hep mümindi. **Kur'ân-ı kerîm'**de meâlen; **"Sen, yâni senin nûrun, hep secde**

edenlerden dolaştırılıp, sana ulaşmıştır." (Şu'arâ sûresi: 219) buyrulmaktadır. Ehl-i sünnet âlimleri bu âyet-i kerîmeyi tefsir ederken, Peygamberimizin bütün ana ve babalarının, mümin olduğunu anlamışlardır. Abdullah ibni Abbâs'ın bildirdiği hadîs-i şerîfte de: **"Benim dedelerimin hiçbiri zinâ yapmadı. Allahü teâlâ, beni temiz babalardan, temiz analardan getirdi. Dedelerimin iki oğlu olsaydı, ben bunların en hayırlısında, en iyisinde bulunurdum."** buyuruldu.

Âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflerden anlaşıldığı ve binlerce İslâm kitâbında yazıldığı üzere Peygamber efendimizin anaları ve babaları arasında bulunmakla şereflenen bahtiyarların hepsi, zamanlarının ve memleketlerinin en asîl, en şerefli, en güzel ve en temiz kimseleriydi. Hepsi de aziz ve muhteremdiler. İbrâhim aleyhisselâmın babası, Târûh da böylece mümin, yâni inanmıştı. Kötü ahlâktan, âdî ve çirkin sıfatlardan uzaktı.

Nûh aleyhisselâmdan çok sonra Bâbil'de hüküm süren, yıldızlara ve putlara tapan Keldânî kavminin o devirdeki kralı olan Nemrûd, insanları kendine ve putlara taptırıyordu. Bir gece gördüğü rüyâyı, müneccimler; "Doğacak bir erkek çocuğun yeni bir din getireceği ve onun saltanatını yıkacağı." şeklinde tâbir edince, Nemrûd yeni doğan erkek çocukların öldürülmelerini ve hâmile kadınların hapsedilmelerini emretti. O sırada hazret-i İbrâhim'e hâmile olan annesi, amcası Âzer'le evliydi. Görünüşte hâmileliği belli olmadığı için fark edemediler, kocasına da; "Çocuk doğunca oğlan olursa, kendi elinle Nemrûd'a teslim eder mükâfât alırsın." dedi. Annesi zamânı gelince de şehir dışında bir mağarada doğum yaptı ve Âzer'e çocuğun doğup öldüğünü söyledi. Oğlunu mağarada gizledi ve orada büyüttü. Yanına gittiğinde onu parmağını emerken bulur ve doymuş görürdü. Parmaklarından süt ve bal gelirdi. Allahü teâlâ Cebrâil aleyhisselâmı göndererek bu gıdâları Cennet'ten parmaklarına akıtırdı.

İbrâhim aleyhisselâm büyüyüp, mağaradan çıkınca, güneşe, aya, yıldızlara ve kâinâta bakarak bunları yaratan eşi ve benzeri olmayan bir yaratıcının olduğunu anladı. Keldânî kavmine gelerek, taptıkları yıldızların ve putların ilâh olmadığını, anlayabilecekleri açık delillerle anlattı. Bâbil halkı çocuk yaşta olan ve putlarına karşı çıkan hazret-i İbrâhim'i üvey babası Âzer'e şikâyet ettiler. Âzer, İbrâhim aleyhisselâmı azarlayarak bu işten vazgeçmesini istediyse de İbrâhim aleyhisselâm onun sözlerine hiç aldırmayıp; "Benden delil isteyin göstereyim. Bana hidâyet veren, doğru yolu gösteren Allahü teâlâ beni sizden ayırdı. Sizin içinde bulunduğunuz sapıklığa düşürmedi. Sizi ve putlarınızı sevmiyorum." dedi. Putlara tapmanın mânâsız olduğunu Âzer'e de söyledi. Âzer hiddetlenip İbrâhim aleyhisselâmın yanından uzaklaşmasını istedi.

Genç yaştayken Keldânî kavmine peygamber olarak gönderilen ve kendisine on sayfa (forma) kitap verilen İbrâhim aleyhisselâm, Allahü teâlânın emriyle büyük-küçük herkesi Allahü teâlâya îmân etmeye çağırdı. İnsanlara topluca ve açık bir tebliğde bulunmayı, putların mânâsız ve âcizliğini, onlara tapmanın sapıklık olduğunu gâyet açık bir şekilde göstermek istedi. O zaman Keldânî kavmi, bir gün bayram yapmak üzere bir yere toplandı. Onlar gittiği zaman İbrâhim aleyhisselâmın üvey babası ve puthânenin bekçisi olan Âzer onu da bayram yerine gitmeye zorladı. İbrâhim aleyhisselâm hasta olduğunu söyleyerek gitmedi. İnsanlar bayram yerinde toplandıkları zaman, yetmiş kadar putun bulunduğu puthâneye girdi. Getirdiği bir balta ile bütün putları kırıp, parça parça etti. Sâdece en iri putu kırmadı ve baltayı bunun boynuna asarak, oradan uzaklaştı. Keldânî kavmi bayramdan dönünce, puthâneye girip, putların kırılıp parça parça edildiğini görüp, şaşırdılar. Bunu kim yaptı, diye bağrışmaya başladılar. Bu işi, İbrâhim yapmıştır, diyerek onu yakalayıp halkın önünde sorguladılar. "Ey İbrâhim! Putlarımızı sen mi kırdın?" deyince, İbrâhim aleyhisselâm, bu işi olsa olsa; "Ben varken bu küçük putlara niçin tapıyorlar!" diyen şu iri put yapmıştır, demiştir. "Siz ona sorunuz." deyince, putperestler; "Putlar konuşmaz ki, sen bize ona sor diyorsun!" dediler. Bunun üzerineİbrâhim aleyhisselâm; "O hâlde daha kendilerini kırılmaktan kurtaramayan, size hiçbir faydası olmayan bu putlara ilâh diyerek niçin tapıyorsunuz? Hâlâ akıllanmayacak mısınız? Size ve bu taptığınız putlara yazıklar olsun!" dedi. Putlarınıİbrâhim aleyhisselâmın kırdığını anlayan Keldânî kavmi, onu hapsettiler. Durumu da ilâhlık iddiâsında bulunan kralları Nemrûd'a bildirdiler.

Nemrûd, İbrâhim aleyhisselâmı yanına getirmelerini emretti. İbrâhim aleyhisselâm Nemrûd'uAllahü teâlâya îmân etmeye dâvet etti. Nemrûd, bunu reddettiği gibi, İbrâhim aleyhisselâmın kendisine secde etmesini istedi. Secde etmeyince, hapsettirdi ve ateşte yakılmasını emretti. Günlerce yığılan odunlar ateşlendi. Şiddetinden yanına yaklaşamadıkları ateşe hazret-i İbrâhim'i mancınıkla attılar. Ateşe atılırken; "Hasbiyallah ve ni'mel vekil", yâni"Bana Allah'ım yetişir. O ne iyi vekildir, yardımcıdır." dedi. Ateşe düşerken Cebrâil aleyhisselâm gelip; "Bir dileğin var mı?" diye sorunca; "Var, fakat sana değil, Rabbim beni görüyor, biliyor." dedi. Onun bu hâli **Kur'ân-ı kerîm'**de övülüyor ve; **"Sözünün eri olan İbrâhim."** buyruluyor. Allahü teâlâ, Kur'ân-ı kerîmde meâlen ateşe; **"Ey ateş! İbrâhim'e karşı serin ve selâmette ol!"** (Enbiyâ sûresi: 69) diye emretti. Ateşin içi yemyeşil bir bahçe kesildi. Cebrâil aleyhisselâm da kendisine arkadaş oldu. Cennet'ten gömlek ve yaygı getirdi ve onu Cennet nîmetleri ile doyurdu. Ateşte yedi gün kaldığı rivâyet edilir. Ateş sönünce mûcizeyi gözleriyle görenlerden

kardeşi Haran, amcasının kızı ve sonra hanımı olan hazret-i Sâre ve bâzı kimseler îmân ettiler. İbrâhim aleyhisselâm ateşten kurtulduktan sonra Keldânî kavmini bir müddet daha îmâna dâvet etti. Fakat zâlim Nemrûd ve putperest ahâli küfürlerinden vazgeçmediler. Allahü teâlâ, Nemrûd ve kavmine sivrisinekleri musallat etti. Sinekler onların kanlarını emdiler ve kuru kemik hâline getirdiler. Sineklerden birisi de Nemrûd'un burnundan girip beynine yerleşti. Uzun zaman azap ve ızdırap verdi. Hattâ başını tokmakla döğdüre döğdüre öldü. Allahü teâlâ, tanrılık iddiâ eden Nemrûd'u en âciz mahlûklarından birisi olan sivrisinekle cezâlandırdı.

İbrâhim aleyhisselâm Allahü teâlânın emriyle Bâbil'den Harrân'a (Urfa'nın güneyinde bir yer) hicret etti. Bu yolculukta kardeşinin oğlu Lût aleyhisselâm, hanımı Sâre Hâtun ve diğer inananlar da bulundular. Harrân'da bir müddet kaldıktan sonra,Şam'a, oradan da Mısır'a gitmek üzere yola çıktı. Bu yolculuk esnâsında kardeşinin oğlu Lût aleyhisselâmın Sedûm bölgesi ahâlisine peygamber olarak vazîfelendirildiği bildirildi. Lût aleyhisselâmın Sedûm'a hareketinden sonra, Mısır'a giden İbrâhim aleyhisselâm rivâyete göre bu sırada otuz sekiz yaşındaydı.

Mısır'a gittiği sırada Sinan bin Ulvan adlı zâlim bir Firavun vardı. İbrâhim aleyhisselâm ve hanımı hazret-i Sâre'nin Mısır'a geldiğini haber alan Firavun, zorbalık yaparak Sâre'yi almak istedi. Bu zâlim hükümdâr hazret-i Sâre'yi sarayına çağırttı. Ona musallat olmak isteyince nefesi kesilip elleri ve ayakları tutmaz hâle geldi. Bu hâline pişman olup, musallat olmaktan vaz geçti. Hazret-i Sâre'den, onun düştüğü fecî hâlden kurtulması için duâ etmesini istedi. Hazret-i Sâre, hükümdârı bu kadın öldürdü, diye suçlanmasından korktuğu için, duâ etti.Tekrar eski hâline dönen Firavun, Hacer adında bir câriyeyi hazret-i Sâre'ye hediye etti. Bu hâdiseden sonra İbrâhim aleyhisselâm hanımı Sâre ve hediye edilen Hacer Hâtunla birlikte Mısır'dan ayrılıp, Filistin'e gitti. Filistin topraklarındaki ıssız ve kupkuru bir yer olan Sebû'ya yerleşti. Bir müddet burada kaldı. Zamanla çok mala kavuştu. Yarım milyonu sığır olmak üzere, davarları ovaları ve vâdileri doldurdu. Çok zengin oldu. Sebû denilen yere sonradan gelip yerleşen insanların İbrâhim aleyhisselâmı incitmeleri üzerine oradan ayrılıp, Şam tarafında Kıst adlı yere göçtü. Çok cömerd olan İbrâhim aleyhisselâm insanlara çok ikrâmlarda bulunurdu.

İbrâhim aleyhisselâm, çocuğu olmadığı için hanımı hazret-i Sâre'nin isteği ve izniyle hazret-i Hacer'le evlendi. Bu evlilikten İsmâil aleyhisselâm doğdu. Muhammed aleyhisselâmın nûru hazret-i Hacer vâsıtasıyla İsmâil aleyhisselâma intikâl ettiği için, hazret-iSâre'nin kalbinde hazret-i Hacer'e karşı gayret hâsıl oldu. İbrâhim aleyhisselâm, hazret-i Sâre'yi üzmemek için Allahü teâlânın emriyle hazret-i Hacer ve oğlu İsmâil'i (aleyhisselâm) yanına alarak, o zamanlar ıssız ve susuz bir yer olan Mekke'ye götürdü. Onları oraya bırakıp, Şam diyârına geri döndü. Hacer annemiz ve oğlu İsmâil aleyhisselâm oradayken, mübârek Zemzem suyu yerden fışkırarak çıktı.

İbrâhim aleyhisselâm, daha önce bir oğlum olursa, Allah yoluna kurban edeceğim, diye adakta bulunmuştu. İbrâhim aleyhisselâm, hazret-i Hacer ve oğlu İsmâil aleyhisselâmı ziyâret için Mekke'ye geldiği sırada, üç gün üst üste gördüğü bir rüyâ üzerine İsmâil aleyhisselâmı kurban etmek istedi. Tam kurban etmek üzereyken, Allahü teâlâ İbrâhim aleyhisselâma rüyâsına sadâkat (bağlılık) gösterdiğini bildirerek kurbanlık bir koç ihsân etti. Böylece İsmâil aleyhisselâm, kurban edilmekten kurtuldu. Allahü teâlâ, İbrâhim aleyhisselâma ihtiyar yaşında hazret-i Sâre'den İshâk isimli oğlunu ihsân etti. İbrâhim aleyhisselâm birkaç defâ hazret-i Hacer'i ve oğlu İsmâil aleyhisselâmı ziyâret etti. Bir defâsında oğlu İsmâil ile birlikte Beytullah'ı (Kâbe-i muazzamayı) inşâ etti. Cennet yâkutlarından olan Hacer-ül-Esved adlı siyâh taşı Cebrâil aleyhisselâmın bildirmesiyle alarak, Kâbe-i muazzamanın duvarına yerleştirdi. Kâbe duvarını örerken, şimdi Makâm-ı İbrâhim denilen taşın üzerine bastı. Kâbe'yi yapıp bitirince, Allahü teâlânın Cebrâil aleyhisselâm aracılığıyla bildirdiği gibi, İsmâil aleyhisselâm ve Mekke'de yerleşmiş olan Cürhümlülerle birlikte hac ibâdetini yaptı.

İsmâil aleyhisselâmla haccın rükünlerini yerine getirdikten sonra, oğluna Kâbe'ye bakması ve onu koruması için tenbihde bulundu. Şam'a gitmek istedi. Gitmeden önce Arafat'a çıkıp, İsmâil aleyhisselâmın evlâdına duâ etti ve Şam'a döndü. Ertesi sene hac mevsiminde hanımı hazret-i Sâre ve oğlu İshâk aleyhisselâmı da alarak Mekke'ye geldi. Hac ibâdetini yaptıktan sonra, birlikte Şam'a döndüler.

İbrâhim aleyhisselâm, vefât etmeden önce oğlu hazret-i İsmâil'e şu vasiyette bulundu: "Ey oğlum! Alnında parlayan bu nûr, son peygamber Muhammed aleyhisselâmın nûrudur. Bütün baba ve dedelerimizin vasiyeti, bu nûru iyi muhâfaza edip, ehline teslim etmektir. Bu mübârek nûru iyi muhâfaza et. Nikâhlı, afîf ve temiz kadınlara teslim eyle. Evlâdına da böyle vasiyette bulun." dedi. Yüz yetmiş beş yaşında hazret-i Hacer ve hazret-i Sâre'den sonra Kudüs'te vefât etti. Kudüs civârında Habrun kasabasında bir mağaraya defnedildi. Bu kasaba, İbrâhim aleyhisselâmın Halîl (Allahü teâlânın dostu) ismine izâfeten Halîlurrahmân ismiyle meşhurdur. Hazret-i Lût, hazret-i İshâk ve hazret-i Yâkûb ile pekçok peygamberin bu beldede bulunduğu rivâyet edilir. Müslüman hükümdârlar oradaki mescitleri ve türbeleri kendi devirlerinde tâmir ettirmişlerdir. Halîlurrahmân'daki mescit ve

türbeleri ise son olarak Osmanlı Sultânı İkinci Abdülhamîd Han tâmir ettirmiştir.

İbrâhim aleyhisselâm ülülazm peygamberlerin ikincisi olup, Peygamber efendimiz Muhammed aleyhisselâmdan sonra bütün peygamberlerden ve resûllerden üstündür. İbrâhim aleyhisselâmdan sonra gelen bütün peygamberler onun neslindendir.

Allahü teâlâ hazret-i İbrâhim'i ilâhî sırlara vâkıf kıldı ve onu, ateşe atıldığında nefsiyle, oğlu hazret-i İsmâil'iAllah için kurbân etmesini bildirip evlâdı ile malı ile imtihân etti. Malı ile imtihân edilmesi şöyle olmuştur: O kadar zengindi ki, sâdece sığırları yarım milyon olup, davarları, ovaları ve vâdileri dolduruyordu. Cebrâil aleyhisselâm insan sûretinde gelip; "Yâ İbrâhîm, bu sürüler kimindir?" deyince; "Allah'ındır fakat benim elimde emânettir. Allahü teâlâyı tesbih et, ismini an, onu zikret, bu sürülerin hepsi senin olsun." diyerek bütün malını bağışladı. Cebrâil aleyhisselâm kendini tanıtınca, hazret-i İbrâhim; "Ben Allah için bağışladığımı geri alamam." diyerek bütün malını satıp, Allah yoluna sarf etti.

Hazret-i İbrâhim kendisine nâzil olan (indirilen) emir ve yasakları tamâmen halka bildirdi. Allah'tan başka şeylere tapmanın bâtıl (geçersiz) olduğunu çok açık bir şekilde anlattı. Şirke (Allah'a ortak koşma) yol açacak kapıların hepsini kapattı. Çocukluğundan ölümüne kadar hak din üzere olduğundan ve insanlara hak dîni bildirdiğinden dolayı, onun milletine işâret için Kur'ân-ı kerîmde "Hanîfen" (hak din üzere bulunanlar) diye zikredilmiştir. Hazret-i İbrâhim'in husûsiyetleri Kur'ân-ı kerîm de Nahl sûresi 120, 121, 122. âyetlerde bildirilmektedir. Misâfirperverliği ve cömertliği dillerde dolaşırdı. Misâfir olmayınca yemek yemez, bir misâfir bulmak için uzaklara giderdi. Bu vasfından dolayı ona Ebû'd-Düyûf (misafirler babası) adı verilmişti. Kıblesi Kâbe idi. Namaza durduğu zaman kalbinin coşması, hışırtısı çok uzaklardan duyulurdu.

İbrâhim Aleyhisselâmın Mûcizeleri

1. İbrâhim aleyhisselâmın mübârek vücûduna ateş tesir etmedi. Nemrûd onu ateşe attığında Allahü teâlâ; **"Ey ateş! İbrâhim üzerine serin ve selâmet ol!"** buyurunca ateş onu yakmadı.

2. Cansız olan, parça parça edilmiş ve parçaları ayrı ayrı yerlere konmuş olan kuşlar (dört kuş), İbrâhim aleyhisselâmın çağırması üzerine yeniden dirilmişlerdir.

3. İbrâhim aleyhisselâmın mûcizesi ile taşlar kömür gibi yanmıştır. Rivâyete göre İbrâhim aleyhisselâm Şam tarafına hicret ettiğinde çayırlık, çimenlik bir yerde konaklamıştı. Orada yakacak hiçbir şey bulamayan, buldukları az bir şeyle ihtiyaçlarını karşılayamayan ahâli, durumlarınıİbrâhim aleyhisselâma anlattı. İbrâhim aleyhisselâm taşları toplattı ve kömür gibi yaktı. Bu mûcizeyi gören pekçok kimse îmân etti.

4. Bâzan yırtıcı ve yabânî hayvanlar İbrâhim aleyhisselâmla berâber giderler ve dile gelerek gâyet açık bir şekilde onunla konuşurlardı. Bir defâsında, hanımı hazret-i Hacer ve oğlu İsmâil'le görüşmek ve onları ziyâret etmek için Mekke'ye gitmişti. Şam'a geri dönüşünde birçok yabânî hayvan, İbrâhim aleyhisselâm ile berâber yürüyüp, onunla açıkça konuştular.

5. İbrâhim aleyhisselâm duvarların ve dağların arkasını da görürdü. Bu mûcizesi Mısır'a gittiğinde zevcesi hazret-i Sâre'ye musallat olmak isteyen zamânın kralı Firavun, hazret-i Sâre'yi sarayına alınca, İbrâhim aleyhisselâm dışardan içeriyi seyretmiştir. Sarayın duvarları ona cam gibi olmuş ve gözünden perde kaldırılmıştır. Böylece hazret-i Sâre'ye el uzatmaya kalkışan Firavun'un ellerinin kuruyup, ayaklarının tutmayarak yere yıkıldığına şâhid olmuştur.

6. İbrâhim aleyhisselâmın bastığı taşın üzerinden ağaç bitip yeşermiştir. Bu istek dîne dâvet ettiği bir beldenin ahâlisinden gelmiş, duâsı üzerine mûcizeyi göstermiştir.

7. İbrâhim aleyhisselâmın oturduğu yerden güzel kokular yayılırdı. Ayrılsa bile, senelerce güzel kokusu oradan çıkmazdı. Hazret-i İsmâil de babasının evine gelip gittiğini, onun kokusundan anlamıştı.

İbrâhim aleyhisselâmın dîni: İbrâhim aleyhisselâmın dîni, Hanîf dînidir. Yanlış ve sapık olan şeye hiç dalmadan doğruya yönelen mânâsınadır. İbrâhim aleyhisselâm, Keldânî kavminin taptığı putlara aslâ tapmayıp, onları aşağılayıp, Allahü teâlâya ibâdet ettiği için, Hanîf denilmiştir. Ayrıca, kendisinde eğrilik bulunmayan dosdoğru olan din mânâsında da Hanîf dîni denilmiştir. Peygamber efendimize peygamberlik bildirilmeden önceki Arablardan birçok kimse Hanîf dînine mensuptu.

İbrâhim aleyhisselâma bildirilen Hanîf dîninin esaslarından bâzıları şunlardır: Kimse kimsenin günâhını yüklenmez. Kimse başkasının günâhından sorumlu olmaz. İnsanlar âhirette ancak ihlâsla işlediği sâlih amellerinin ve niyetlerinin faydasını görürler. Her insanın hayır ve şerden ibâret olan ameli kıyâmet gününde mizânında görülecektir. İnsana çalışmasının karşılığı tam olarak verilecektir.

İBRÂHİM BİN EDHEM;

Tâbiînin meşhur âlimlerinden ve evliyânın büyüklerinden. İsmi, İbrâhim bin Edhem bin Mansûr olup,

künyesi Ebû İshâk'tır. Nesebi hazret-i Ömer'e dayanır. BabasıEdhem, Belh şehrinin hükümdârıydı.

714 (H.96)te Belh şehrinde doğup, 779 (H. 162)da Şam'da vefât etti. Burada büyük türbesi, câmii ve pekçok vakfı vardır.

Fudayl bin İyâd'dan feyz aldı. İmrân bin Mûsâ bin Zeyd Râî ve Şeyh Mansûr Selâmî'nin sohbetinde bulunmuş, Veysel Karânî hazretlerinin rûhâniyetinden istifâde etmiştir. Bağdat, Şam veHicaz'da meşhur oldu. Üç kıtanın âlimlerinin çoğundan ilim öğrendi. İmâm-ı A'zam'ın sohbetleriyle olgunlaştı. İmâm-ı A'zam hazretleri onu medh edip; "İbrâhim bin Edhem seyyidimiz ve sevdiğimizdir." buyurmuştur. Arap lisânını çok fasih konuşurdu. Dinde fakih ve müctehiddi. Çeştiyye yolunun büyükleri arasında yer aldı. Rumlara karşı yapılan cihâdlara katıldı.

Yahya bin Sa'îd el-Ensârî, Sa'îd bin Mezbân, Mukâtil bin Süleymân ve Süfyân-ı Sevrî'den, Sevrî de, İbrâhim bin Edhem'den hadîs-i şerîf rivâyetinde bulunmuştur. Evzâî, Şakîk-i Belhî, İbrâhim bin Beşşâr, kendisinden hadîs-i şerîf rivâyetinde bulunmuşlardır. Nesâî, Dâre Kutnî, İmâm-ı Buhârî onun sika (güvenilir) bir râvî olduğunu bildirmişlerdir. Buhârî, **Sahîh**'inde "Edeb"; Tirmizî "Tahâret" kısmında kendisinden rivâyette bulunmuşlardır.

Tasavvuf yoluna girmesi şöyle olmuştur:

Babası Edhem, Belh şehri pâdişâhıydı. İbrâhim bin Edhem ise, şehzâde olup, köşklerde oturur, avlanmayı severdi. Her türlü imkâna sâhip, her istediğini yer, her istediğini giyer, bütün emirleri hemen yapılırdı. Bir yola çıktığı zaman, kırk altın kalkanlı asker önünden, kırk altın gürzlü asker arkasından yürürdü. Bir gece tahtı üzerinde uyumuştu. Bir ses duyup uyandı. Tavan sallanıyordu. Damda biri vardı: "Damdaki kimdir?" diye seslendi. "Tanıdık biriyim, devemi kaybettim de onu arıyorum." dedi. "Hey şaşkın damda deve olur mu?" deyince, damdaki zât; "Ey gâfil! Sen Allahü teâlâyı altın taht ve süslü elbiseler içinde olduğun hâlde arıyorsun! Damda deve aramak bundan daha mı acâyip?" dedi. İbrâhim bin Edhem hazretleri bu sözlerden çok etkilendi. Kalbi, Allahü teâlânın aşkıyla yanmaya başladı. O zamâna kadar bilip bilmediği bütün günâhlarına, hatâ ve kusûrlarına tövbe etti. Bu hususta başka rivâyetler de vardır.

Her şeyi bırakıp, Allahü teâlânın râzı olduğu yola girdi. Her an Allahü teâlâya ibâdet ve tâatte bulunmak için kendisine dünyâ meşgâlelerinden uzak, sâkin bir yer aradı. Nişâbûr civârında dokuz sene kaldı. Sonra Mekke-i mükerremeye doğru yola çıktı. Sahrâda giderken bir zât ile karşılaştı. O zât kendisine İsm-i a'zamı öğretti. Bununla Allahü teâlâya duâ etti. Hızır aleyhisselâm ile görüştü. O, kendisine; "Sana, İsm-i a'zam'ı öğreten kimse İlyâs aleyhisselâmdı." dedi ve çok sohbet ettiler. Büyük bir zâtın geldiğini haber alan Mekke-i mükerreme âlimleri onu karşılayıp, iltifâtlarda bulundular. Mekke-i mükerremede kalıp ilim ve ibâdetle meşgûl oldu. Orada da tanındı. O zamânın büyük âlimlerinden Süfyân-ı Sevrî ve Fudayl bin İyâd ile karşılaşıp onların sohbetlerinde ve ilim meclislerinde bulundu. Daha sonra Şam'a gitti ve ömrünün sonuna kadar orada kaldı.

İbrâhim bin Edhem hazretleri helâl lokma yemeye çok dikkat eder ve herkese tavsiye buyururlardı.

İbrâhim bin Edhem, helâl kazanmak için zaman zaman da sırtında odun taşırdı. Yine odun taşıdığı bir günde İmâm-ı Evzâî, sırtındaki odunları görüp niçin bu kadar sıkıntı çektiğini sordu. İbrâhim bin Edhem; "Öyle söyleme, hadîs-i şerîfte; **Helâl kazanmak için sıkıntı çekenlere Cennet vâcib olur,** buyruldu." cevâbını verdi.

Kendisinden bir zât nasîhat istediğinde buyurdu ki:

Altı şeyi kabul edip yaparsan, hiçbir işin sana zarar vermez. Dünyâda ve âhırette rahat edersin. O altı şey şunlardır:

1. Günah yapacağın zaman, Allahü teâlânın sana verdiği rızkı yeme.

2. Ona âsî olmak istersen, O'nun mülkünden çık. Mülkünde olup da O'na isyân etmek uygun olur mu?

3. O'na isyân etmek istersen, gördüğü yerde günâh yapma. Görmediği yerde yap. O'nun mülkünde olup, verdiği rızkı yiyip, gördüğü yerde günah yapmak uygun değildir.

4. Can alıcı melek, rûhunu almaya geldiği zaman tövbe edinceye kadar izin iste. O meleği kovamazsın. Şimdi kudretin var, güç kuvvetin yerindeyken tövbe et. Tövbe edilecek zaman bu zamandır. Zîrâ ölüm meleği ânîden gelir.

5. Mezarda Münker ve Nekir ismindeki iki melek, suâl için geldiklerinde, onları kov. Seni imtihân etmesinler. Soran kimse dedi ki: "Buna imkân yoktur." İbrâhim bin Edhem; "Öyle ise şimdiden onlara cevap hazırla." buyurdu.

6. Kıyâmet günü Allahü teâlâ; "Günâhı olanlar Cehennem'e gitsin." diye emredince; "Ben gitmem!" de!

Soran kimse; “Bu sözümü dinlemezler!” dedi ve tövbe edip ölünceye kadar tövbesinden vazgeçmedi.

İbrâhim bin Edhem birisiyle arkadaş olmuştu. Bu arkadaşlık bir müddet devâm etti. Zaman geldi ayrılmaları gerekti. Arkadaşı dedi ki: “Uzun zaman arkadaşlık ettik. Bir ayıbımı gördünse söyle de bir daha yapmayayım.” Cevâbında buyurdu ki: “Kardeşim! Sende bir ayıp görmedim. Ben sana dâimâ sevgi gözüyle baktım. Onun için seni hep iyi buldum. Senden gördüklerim hep iyi şeylerdi. Ayıp arıyorsan bana sorma!”

Allahü teâlâ, meâlen; **“Ey kullarım, benden isteyiniz, kabul ederim, veririm.”** (Mü’min sûresi: 60) buyuruyor.” Hâlbuki istiyoruz vermiyor?” diye İbrâhim bin Edhem’e sorduklarında, cevâben; “Allahü teâlâyı çağırırsınız, O’na itâat etmezsiniz. Kur’ân-ı kerîmi okursunuz, gösterdiği yolda gitmezsiniz. Cenâb-ı Hakk’ın nîmetlerinden faydalanırsınız, O’na şükretmezsiniz. Cennet’in ibâdet edenler için olduğunu bilirsiniz, hazırlıkta bulunmazsınız. Cehennem’i âsîler için yarattığını bilirsiniz, ondan sakınmazsınız. Babalarınızın, dedelerinizin ne olduklarını görür, ibret almazsınız. Ayıbınıza bakmayıp başkalarının ayıplarını araştırırsınız. Böyle olan kimseler, üzerlerine taş yağmadığına, yere batmadıklarına, gökten ateş yağmadığına şükretsinler. Daha ne isterler? Duâlarının netîcesi, yalnız bu olursa yetmez mi?” buyurdu.

İbrâhim Edhem, hükümdârlığı bıraktıktan sonra, bir gün deniz kenarında oturmuş yama yamıyordu. Memleketin vâlisi yanındakilerle birlikte oradan geçerken, İbrâhim Edhem hazretlerinin başında durdu. Vâli onu seyrederken şöyle düşündü: “Bak şu dünün hükümdârına! Böyle yapmakla eline ne geçti?” İbrâhim Edhem, vâlinin aklından geçenleri anlamıştı. Kaldırıp iğnesini denize fırlattı. Sonra; “Balıklar iğnemi getirin!” dedi. Bir balık, ağzında İbrâhim Edhem’in denize attığı iğneyi getirdi. İbrâhim Edhem iğneyi balığın ağzından alıp sonra vâliye döndü: “Elime bu iğne geçti.” buyurdu. Yâni; “Ben Allahü teâlâdan gayrı olanları bırakıp bütün varlığımla O’na döndüğüm için, bu balıkları bana hizmetçi etti ve bana bu kerâmeti verdi.” Kerâmetleriyle ve insanlara nasîhatleriyle meşhûr olan ve sevgisi gönüllerde yaşayan İbrâhim bin Edhem hazretleri buyurdu ki: “Öbür dünyâda terâzide en ağır amel, burada bedene en zor gelenidir.”

“İşittiğime göre, kıyâmet günü insan, daha çok utansın, diye tanıdıklarının yanında hesâba çekilir.”

“İlmi, amel için öğreniniz. Çokları bunda yanıldı. İlimleri dağlar gibi büyüdü, amelleri ise zerre gibi küçüldü.”

Her zaman şöyle duâ ederdi: “Yâ Rabbî! Beni günâh alçaklığından kurtar. Sana tâat (ibâdet) lezzetine ulaştır.”

İBRÂHİM ÇALLI;

Türk ressamı. 13 Temmuz 1882’de Denizli’nin Çal ilçesinde doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Çal’da ve İzmir’de yaptı. Resme karşı kâbiliyetini ortaya çıkaran resimler ve desenler çizmeye başladı. İlk resim derslerini askerî bir okula girmek gâyesiyle geldiği ve çeşitli işler yapmak zorunda kaldığı İstanbul’da Vefa Lisesi resim öğretmeninden aldı. Hem resim çalışmalarını sürdürdü hem de başka işlerde çalıştı. Aynı zamanda Kapalıçarşı’da bulunan ressam Roben Efendiden ders aldı. Bu sırada tanıştığı Şeker Ahmed Paşanın Oğlu İzzeddin Beyin aracılığı ve teşvîkiyle Sanâyî-i Nefîse (Güzel Sanatlar Akademisi) Mektebine girdi. Öğrenim müddeti altı yıl olan bu mektebi üç yıllık bir öğrenimden sonra bitirdi. Maârif Nezâreti (Millî Eğitim Bakanlığı)nin açtığı bir yarışmayı kazandı. 1910 senesinde devlet burslusu olarak gönderildiği Paris’te Fernand Cormon’un atölyesinde dört yıl resim çalıştı.

Birinci Dünyâ Savaşı başlayınca Türkiye’ye dönen İbrahim Çallı Sanâyî-i Nefise Mektebinde Valaury’nin yardımcılığına tâyin edildi, kısa bir süre sonra da atölye öğretmenliğine getirildi. 1917’de Harbiye Nâzırı Enver Paşanın Şişli’de açtırdığı atölyede Hikmet Onat, Ruhi Arel, Avni Lifij, Namık İsmail gibi sanatçılarla birlikte savaş resimleri yaptı. Güzel Sanatlar Birliğinin kuruluşuna katıldı. 1947 yılında emekli oluncaya kadar vazife yaptığı İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisinde adına açılan atölyede resim dersleri verdi. Aralarında Şeref Akdik, Refik Epikman, Elif Naci, Mahmud Cuda, Muhiddin Sebâtî, Ali Çelebî, Zeki Kocamemi’nin de bulundukları birçok ressamı yetiştirdi.

Türk resim sanatında “1914 Kuşağı”, “Türk İzlenimcileri” veya “Çallı Kuşağı” olarak adlandırılan ressamların önde gelen temsilcilerinden sayıldı. 1927’de Rus ressam Aleksis Griçenko’nun etkisiyle yaptığı “Mevlevîler” dizisi dışında, kendine has bir biçimde yorumladığı izlenimci temel uslûba sanat hayâtı boyunca bağlı kaldı. Galatasaray Sergileri adıyla anılan ve büyük alâka uyandıran resim sergilerinin açılmasında önemli rol üstlendi. Toplum hayatıyla ilgili konuların yanı sıra, Ada ve Boğaz manzaraları, kadın portreleri ve Türk resminde ilk olarak çıplak resimler yaptı. Daha sonra izlenimci teknikten uzaklaşarak, grafiğe yakın şematik desen ve az karışımlı renk anlayışını benimsedi. Fakat kısa süre sonra izlenimci anlayışa geri döndü. Manzara, portre ve tabiat resimlerinden başka Kurtuluş Savaşı ve İnkılaplarla ilgili kompozisyonlar, Atatürk portreleri ve köylü hayatını anlatan büyük boyutlu resimler yaptı. Bu dönem ürünlerinde siyah ve kahverengi gibi koyu renklerden uzak bir palete ve

serbest bir fırça işçiliğine sâhib olduğu görüldü. Mimar Sinan Üniversitesi resim ve heykel müzesinde bulunan İstiklâl Savaşında Zeybekler, Atatürk portresi, Süvâriler, Hatay'ın anavatana hasreti gibi eserlerinde İzlenimci teknikten uzaklaşarak daha geleneksel bir yaklaşımı benimsedi.

Son yıllarında ise en tanınmış eserleri arasında yer alan Manolyalar gibi natürmortlar yaptı. 1960 senesinde İstanbul'da öldü.

İBRÂHİM DESÛKÎ;

evliyânın büyüklerinden. İsmi, İbrâhim bin Ebü'l-Mecd'dir. Künyesi Ebü'l-Ayneyn, lakabı Burhâneddîn'dir. Desûkî nisbesiyle meşhur olmuştur. Babası, Rıfâiyye yolunun büyüklerinden Ebü'l-Feth bin Ebi'l-Ganâim el-Vâsıtî'nin dâmâdı ve halîfesi Ebü'l-Mecd'dir. Hazret-i Ali'nin soyundandır. Mısır'da, Nil Nehrinin batı tarafındaki Desûk kasabasında 1235 (H.633)te doğdu. 1277 (H. 676) de vefât etti. Doğduğu gün Ramazân-ı şerîf ayının başına geldiği için gündüz süt emmedi.

İbrâhim Desûkî, küçük yaştan îtibâren aklî ve naklî ilimleri tahsil etti. Arapça, Farsça, Süryânice ve İbrâniceyi öğrendi. İlimde üstün dereceye ulaştıktan sonra tasavvufa yöneldi. Babası gibi Rıfâiyye yoluna intisâb etti. Sühreverdiyye tarîkatı büyüklerinden Şeyh Necmeddîn İsfehânî'nin de sohbetinde bulunarak, bu yoldan da icâzet aldı. Şâziliyye ve Şeyh Ebû Midyen Mağribî'nin mensûb olduğu Medyeniyye yolundan da hırka giydi. Zamânındaki tasavvuf büyüklerinin sohbetlerinde bulunup, dört yolda da kemâle geldi. Tasavvufta yüksek derecelere kavuşup, kutuplardan, efrâddan olup gavsiyyet-i kübrâ makâmına ulaştı. Cömertliğiyle temâyüz eden İbrâhim Desûkî, Bedeviyye, Şâziliyye, Sühreviyye ve Rıfâiyye yollarının âdâb ve usûllerini birleştirerek, Desûkiyye yolunun usûllerini ortaya koydu. Pekçok talebe yetiştirdi. İslâm dîninin emirlerini yapıp, yasaklarından sakınma husûsunda son derece titiz ve dikkatliydi.

Uzun müddet Allahü teâlâya ibâdetle meşgul olan, talebe yetiştiren ve birçok kıymetli eser yazan İbrâhim Desûkî, ömrünün sonuna yakın, yerine, vazifesini yürütecek vekil tâyin ettikten sonra Desûk'ta vefât etti.

İbrâhim Desûkî'nin güzel sözlerinden bâzıları:

"Derviş kimse, yalnız dışını değil, içini de temiz tutmalıdır."

"Ey evlâdlarım! Bütün dervişler ve fakirler benim sevgililerimdir. Siz de onları seviniz ve şefkat gösteriniz."

"Ey talebelerim! Biliniz ki, bizim yolumuzun esâsı, zarûrî olan ile yetinmektir. Sonsuz saâdeti arzularsınız, her hususta fakirliği, yâni Allahü teâlâdan başkasına muhtâc olmamayı beğeniniz."

İbrâhim Desûkî talebesinden birine buyurdu ki:

"Ey gözümün nûru evlâdım. Her şeyden evvel içindeki nefis denilen ejderi öldür. Yüzünü toprağa sür. Hatâ ve isyânını kabul ve îtirâf et. Yaptığın hatâ dolu ibâdetlerin yüzüne çarpılmasından kork. Allahü teâlâ kullarının kalbine bakar. Ey insanlar, o hâlde kalplerinizi temiz tutunuz. Kalbinizde yalnız ihlâs ve istikâmet bulunsun."

İbrâhim Desûkî hazretleri, talebesi olmak isteyen birine de şunları söylemiştir:

"Ey oğul! Eğer tövbe etmek istiyorsan, bunu şakaya alma. Oyuncak zannetme. Tövbe ettim, demek sûretiyle yalnız dil tövbesi yapmak insana hiç bir şey kazandırmaz. Hakîkî tövbe kulun kendi kalbini, mahlûkâtı düşünmekten ve hâtırlamaktan kurtarabilmesi ile mümkün olur. İşte ancak kalbi böyle olan kimselerin tövbesi makbuldür. Kalbin böyle olabilmesi için, insanın evvelâ kendi nefsini dizginlemesi, sonra da tâatlarını ihlâs üzere inşâ etmesi lâzımdır. Bundan sonra da evliyâ-yı kirâmın menkıbe ve sözlerini okumalıdır."

"Kişi Rabbi'ne kavuşması için O'nun uğrunda vücudundaki yağlar eriyip ciğerlerinin parçalanması gerekir. Kalbin fâni arzulara karşı meyletmemesi lâzımdır. Ancak bu şekilde olduktan sonra aradan perdeler kalkar. Perde kalkınca da ilâhî hitap duyulur ve levh-i mahfuzdaki işâretler okunur. Pek gizli mânâlar bile kendiliğinden çözülür."

"Müslüman, dilini,İslâmiyetin men ettiği şeylerle kirletmemelidir."

"Hiçbir evliyâ, bütün insanlara şefkat ve merhamet göstermedikçe ve ayıpları olursa onları örtmedikçe kemâle eremez."

"Seven sevilir, hor gören hor görülür."

"Allahü teâlâya itâat edene insanlar itâat eder."

"İlim, kulluğun gerçek mânâsını anlamak ve Hakk'a tam kulluk etmek içindir."

“Gıybet, yalancıların meyvesi, fâsıkların ziyafeti, kadınların sakızıdır.”

“Cenâb-ı Hak şu kimseleri sever: İffetli ve kalbi temiz olanı, elini fenâlıktan men edeni, dilini gıybetten ve lüzûmsuz sözden koruyanı, edep yerine sâhib olanı, iyilik, ikrâm ve ihsâna koşanı, dâimâ Allahü teâlâyı hatırlayanı...”

İbrâhim Düsûkî’nin sözlerini İmâm-ı Şa’rânî müstakil bir kitap hâlinde toplamıştır.

İBRÂHİM EDHEM;

Hezarfen (bin fenli) olarak bilinen meşhur Türk sanatkarı. 1829 yılında Üsküdâr’da ÖzbeklerTekkesinde dünyâya geldi.

İstiklâlHarbinde Anadolu’ya insan ve malzeme naklinde merkez olarak kullanılan Özbekler Tekkesinin, (İstanbul-Üsküdar) SultanTepedeki binâsı hâlâ durmaktadır. Babası Sâdık Efendi aslen Buhâralı olup, bu tekkenin şeyhiydi. Tekkede özel dersler alan İbrâhim Edhem Türkçe, Çağatayca, Farsça, Arapçayı ve dînî ilimleri çok iyi öğrendi. Bunların yanında fen ilimlerine olan merak ve kâbiliyetinden dolayı mîmârî, kozmoğrafya, matematik ve fen ilimleri ile de uğraştı. Bunlarla kalmayan, her parmağında bir sanat olan İbrâhim Edhem, marangozluk, oymacılık, hakkâklık, dökme, tesviye, demir ve dokuma işlerinde de uğraştı. Bu kâbiliyet ve çalışmaların sonucu 1869 yılında o zamanki sanat okulu olan Mektebi Sanâyinin îmâlât müdürlüğüne getirildi. Daha sonra iki defâ Harem-i şerîfe gönderildi.Kâbe’nin içi ve dışının tâmirâtı için işçilerle bizzât çalıştı. Bu beldelere olan saygı ve hürmetinden Kâbe’nin tâmirinde kullandığı malayı hiçbir işte kullanmayarak kabrine konmasını vasiyet etmiştir.

Hicaz dönüşü Özbekler Tekkesinde talebe yetiştirmekle uğraşmış, buradaki derin kuyudan su çıkarmak için tulumba yapmıştı. Memleketimizde ilk kurşun boruyu döken İbrâhim Edhem, kendi yaptığı sünnet âleti ile Almanya’da madalya almıştır. Kendi eserleri o zaman Paris’te açılan sergidehalka gösterilmiş, sanatındaki incelik herkes tarafından takdirle karşılanmıştır.

Ömrünün sonlarına doğru bir hayli ilerlemiş yaşına rağmen, hat sanatı üzerine çalışmış ve icâzet(diploma) almıştır.Yazdığı hat örnekleri ile yaptığı eserlerin bir kısmı günümüzde hâlâ ÖzbeklerTekkesinde saklanmaktadır.

Ocak 1904 yılında vefât eden Hezarfen İbrâhimEdhem’in kabri, ders verdiği Özbekler Tekkesinin bahçesindedir.

İBRÂHİM GÜLŞENÎ;

on beşinci ve on altıncı yüzyılda yetişmiş olan evliyânın büyüklerinden.Halvetî yolunun Gülşenî kolunun kurucusu. İsmi, İbrâhim bin Muhammed, lakabı Gülşenî’dir. 1426 (H.830) târihinde Âzerbaycan’da doğdu. 1534 (H.940) târihinde Mısır’da vefât etti.

Babası EmîrMuhammed, asîl bir Türk âilesindendir. Küçük yaşta yetim kalan İbrâhim Gülşenî’nin tahsil ve terbiyesiyle amcası Seyyid Ali meşgul oldu.Çok zekî ve kâbiliyetli olduğundan ilimde kısa zamanda akranlarını geçti. Zamânın âlimlerinden okuyup din ilimlerinde mütehassıs oldu. Semerkand ve Tebriz’e gidip Kâdılkudât Mevlânâ Hasan ile görüşüp, hürmet gördü.Kendisine Sultan Uzun Hasan tarafından dîvân-ı hümâyûnda nişancılık vazifesi verildi. Haram ve şüphelilere düşmek korkusuyla oradan ayrıldı ve Seyyid Yahyâ Şirvânî’nin vekîli Dede Ömer Rüşenî’nin hizmetine girerek talebesi oldu. Çetin mücâhedelerde bulundu. Kalp gözü açıldı. Hocasından icâzet ve Gülşenî lakabını aldı. Hocasının emriyle kâmil ve mükemmil (yetişmiş ve yetiştirilebilen bir zât) olarak Tebriz’deki medreselerde ders verdi.

Erdebil Hânedânına mensub Şahİsmâil, Tebriz’deki Ehl-i sünnet Müslümanları ortadan kaldırmak için teşebbüse geçince, İbrâhimGülşenî bu fitneden kurtulmak için hicret etmek üzereyken yakalandı ve îdâmına karar verildi.O da; “Cenâb-ı Hak, İbrâhim aleyhisselâmı Nemrûd’un ateşinden nasıl kurtardı ise, inşâllah bizi de öyle kurtarır.” diyerek tevekkül eyledi. Başına koydukları nöbetçinin ondaki üstün hâlleri görüp hayran olmasıyla serbest bırakılıp yol gösterildi. İbrâhim Gülşenî, oğlu Ahmed Hayâlî’yi de alarak Diyârbakır yoluyla Mısır’a gitti.Yolda herkesten çok hürmet gördü. Kubbet-ül-Mustafâ denilen yere yerleşip talebe yetiştirdi. Sultan Gavri’nin dikkatini çekip, iltifatlarına kavuştu. Hükümdâr ona Müeyyediyye’de bir medrese yaptırdı. Oraya yerleşen İbrâhim Gülşenî, Mısır’ın fethinde Yavuz Sultan Selim Hanı övgü ile karşıladı. Yavuz Sultan Selim ona çok iltifât ve ihsânlarda bulundu. Kânûnî SultanSüleymân onu İstanbul’a dâvet edip çok hürmet gösterdi.Çıkrıkçılar başındaki Atik İbrâhim Paşa Câmiinde vaaz edip, kısa zamanda İstanbulluların gönlünde taht kuranİbrâhimGülşenî hazretleri, Sultan’dan izin alıp tekrar Mısır’a döndü. 1534 (H. 940) senesinde Mısır’da vefât etti. Onun vefâtından sonra yolunu oğlu Ahmed Hayâlî devâm ettirdi.

Eserleri

Mânevî: Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî hazretlerinin **Mesnevî**'sine benzer ve eş olarak yazdığı 40.000 beytlik kıymetli eseridir. Ayrıca; Arapça, Farsça ve Türkçe **Dîvân'**ları, **Rûznâme** ve **Kenz-ül-Cevâhir** adlı eserleri de vardır.

Arapça ve Farsça şiirlerinin yanında, Türçe şiirleri de mevcuttur. Bilhassa **Dîvân'**ı 24.000 beyti bulmaktadır.O, bu şiirlerinde tarîkat neşvesi içinde ve bir mürşid olarak açık bir dil kullanmıştır. Bu bakımdan Türk Tekke Edebiyâtı içinde müstesnâ bir yeri vardır.

İbrâhimGülşenî buyurdu ki: "İşi Hak teâlâya havâle etmek iyidir.Kin tutup, öfkelenerek bir Müslümana zarar vermeye kalkmak, hattâ uğradığı bir zarâra sevinmek câiz değildir."

Onun şiirlerinden iki beyit:

Gaflet ile geçdi günüm âh n'ideyin ömrüm seni
Çün bozıla bu düzenün âh n'ideyin ömrüm seni

Ben bu mülke gelmedin nerdenliğüm bilmişem
Bilmeyene o mülki bildürmeğe gelmişem

İBRÂHİM HAKKI ERZURUMÎ;

on sekizinci yüzyıl Osmanlı âlimi ve büyük velî. İsmi, İbrâhim Hakkı'dır. 1703 (H.1115) târihinde Erzurum'un Hasankale kasabasında doğdu. Babası Osman Efendi olup, evliyâdan bir zâttı. Annesi Hanîfe Hâtun da Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) soyundandır. 1781 (H.1195) târihinde Siirt'in Tillo kasabasında vefât etti.

Küçük yaşta annesini kaybeden İbrâhim Hakkı, ilk tahsilini babasından gördü. Tefsir, hadis, fıkıh gibi zâhirî ilim dallarında yetişti. Baba dostu Molla MuhammedSıhrânî'den astronomi, matematik ve fen bilgilerini öğrendi. Tillo'daki ilim ve feyz kaynağı Kâdiriyye tarikatı büyüklerinden İsmâil Fakîrullah'ın mânevî terbiyesine girip iltifât ve ihsânlarına kavuştu.

İbrâhimHakkı, babası vefât edince hocasının emriyle Erzurum'a gitti. Amcalarının da teşvikleriyle sekiz sene ilim tahsil etti. Erzurum müftîsi Hâzık Muhammed'den okudu. Yirmi beş yaşında tahsilini tamamlayıp muhabbet ateşiyle yandığı hocası İsmâil Fakîrullah'ın huzûruna döndü.

Tillo'da hocasının büyük oğlu Abdülkâdir Efendinin kızı Fâtma Azîze Hanımefendi ile evlendi. Tillo'da on beş sene hocasına hizmet ile şereflenip icâzet aldı.

1738'de Hicaz'a gidip hac yaptı. 1752'de İstanbul'a gitti.Sultan Birinci Mahmûd Han tarafından dâvet edildi. Saray kütüphânesinde çalışmalar yaptı. Bir sene sonra talebe yetiştirmek için Abdurrahmân Gâzi Dergâhına tâyin edilerek Erzurum'a geldi. 1755 senesinde tekrar İstanbul'a gitti. Sarayda dîvân kâtibi Ali Efendi başta olmak üzere pekçok kimselerle dost oldu. Sultan Üçüncü Mustafa Han zamânında da Abdurrahmân Gâzi Dergâhının berâtı yenilendi.

İbrâhim Hakkı hazretleri, 1764 târihinden sonra hocası İsmâil Fakîrullah'ın dergâhına yerleşip vefâtına kadar talebe yetiştirmek ve eser yazmakla meşgul oldu. Ömrünün sonlarında vasiyetnâmesini yazdı. Sık sık hastalanması sebebiyle bizzat kendisi kitap yazmak ile uğraşamıyordu. Ancak yazdırmak sûretiyle kalan ömrünü bereketlendirmek istediğinden, oğulları kâtipliğini yaptılar. 1781 senesinde Siirt'in Tillo kasabasında vefât etti.Hocası İsmâil Fakîrullah'ın yanına defnedildi. Kabri ziyâret mahallidir.

İbrâhim Hakkı hazretleri tefsir, hadis, fıkıh gibi naklî ilimler yanında aklî ilimlerde de zamânın bir tânesiydi. Biyoloji, fizik, kimyâ, matematik ve astronomiye kadar, devrindeki bütün ilimlerle meşgul olmuş, ayın hareketlerini incelemiş, arz küresinin enlem ve boylamlarını belirtmiştir. Canlılar hakkında çeşitli teoriler ileri süren Fransız doktoru Lamarc, İngiliz Ch. Darwin, Hollandalı Hügo de Vires gibi batılı ilim adamlarından çok önce canlıların yapısında, en basitinden en mükemmeli olan insana doğru düzgün bir tekâmül bulunduğunu, misâller vererek yazmış, bunun nevlerin (türlerin) değişmesi demek olmadığını da bildirmiştir. Bu konuyu ele alırken tekâmülde, arada görülen belli noktaları, husûsî özellikleri ve herbirinin hudutlarını tesbit etmiş, canlıların hepsinin ayrı ayrı türler halinde yaratıldığını ayrıca belirtmiştir.

Hayâtında hiçbir zaman okumayı ve okutmayı elden bırakmamış, ideâl insan tipi olarak ârif insanı göstermiştir. Kendisi de bu ölçü içinde kalmıştır.

İbrâhim Hakkı hazretlerinin hikmetli sözlerinden bâzıları şunlardır:

"Dil küçüktür, cürümü büyüktür."

"Kalp bir reistir. Eğer o temiz olursa, mâiyeti, bütün organlar ona itâat ederek temiz olurlar."

“Bilmiyorum demek ilmin yarısıdır.”

“Güzel sözler, güleç yüzler, tatlı diller gönüllerde azîzdir.”

“İnsanın başına belâ getiren üç şey vardır: Şakalaşmak, alay etmek, saçma ve beyhûde konuşmak.”

“Konuşma insanın terâzisidir. Fazlası ziyân, azı vakardır.”

“Dilini tutmayan gerçek îmânı bulamaz.”

İbrâhim Hakkı hazretleri aynı zamanda hak âşığı şâir bir zât olup hikmetli şiirler söylemiştir.

Onun şiirlerinden:

Ebû Cehl’in sohbeti nâr-ı Cehennem’den beter
Hakkı! Hakk’ı dilde bul sen, ol sana devlet yeter

Hak şerleri hayr eyler,
Zannetme ki gayr eyler,
Ârif anı seyr eyler,
Mevlâ görelim neyler,
Neylerse güzel eyler.

Eserleri:

1) Tecvid Kitabı: İlk yazdığı eseridir.

2) Tertîb-ül-Ulûm.

3)Dîvân (İlâhinâme): Eserinde bir yılın günleri sayısınca gazel yazmıştır.

4) Mârifetnâme: Hasankale’deyken yazmaya başlamış, 1756 senesinde tamamlamıştır. Kâinâtın yaratılışını, bu yaratmanın dayandığı incelikleri, âlimleri birinci ana bölümde; tıp ilmini ve insan vücûdunu ikinci ana bölümde; insanın insan olarak ne yapması gerektiğini ve onun yücelmesini üçüncü anabölümde; âdab-ı muâşereti son bölümde işlemiştir. Eserin çeşitli yer ve zamanlarda baskıları yapılmış, Farsça ve Fransızcaya tercüme edilmiştir.

5) İrfâniyye: Farsça olup bir hadîs-i şerîf açıklanmaktadır.

6) İnsâniyye: Arapça olup içinde hocası Fakîrullah için yazdığı sekiz kasîde mevcuttur.Tasavvuf ilmi anlatılmaktadır.

7)Mecmû’at-ül-Me’ânî, 8) Lübb-ül-Ulûm, 9)Vuslatnâme, 10)Türkçe-Arapça-Farsça sözlük. 11) Seâdetnâme, 12) Vaslnâme, 13) Şükürnâme, 14)Meşârik, 15) Sefîne-i Nûh, 16) Kenz-ül-Fütûh, 17)Defînet-ür-Rûh 18. Rûh-üş-Şüyûh, 19) Ülfet-ül-Enâm, 20) Mahzen-ül-Esrâr ve diğerleridir.

İBRÂHİM HAKKI KONYALI;

son devrin en büyük târihçilerinden.1896 yılında Konya’da doğdu. İlk, orta ve yüksek öğrenimini Konya’da tamamladı. Birinci DünyâHarbinin başlarında,İzmir’de AmerikanŞimendiferMektebine girdi.Mezun olunca, Geyve-Bozüyük istasyonlarında staj yaptı. Batum, Ruslardan alınınca, oraya istasyon şefi tâyin edildi. Birinci Dünyâ Harbinden sonra memuriyetten ayrıldı ve gazeteciliğe başladı. Konya’da **Hak Yolu** mecmuasını çıkardı. Daha sonra **İntibâh, Meşrik-i Hakîkat,Tercümân-ı Hakîkat** gazetelerinde yazmaya başladı. Cumhûriyetin îlânından sonra İstanbul’a yerleşti. Ankara Vakıflar Müdürlüğü Arşiv Dâiresi müdürlüğünde bulundu.İstanbul’da **Târih Hazînesi, Târih Dünyâsı** gibi dergileri yayınladı. Mehter Takımının kuruluşunu gerçekleştirdi. Vakıf Sanatları Müzesinin Türk Sanatları Müzesinin ve Askerî Müzenin kuruluşnda vazife yaptı. Pîrî Reis’in deri üzerine yaptığı haritayı Topkapı Sarayında bulup ilim âlemine tanıttı. Türkiye’nin çeşitli yerlerinden topladığı, kitap, fotoğraf ve belgeyi 1979’da, kendi kitaplarıyla birlikte Üsküdar’da Selimiye Câmii bitişiğindeki Üçüncü Selim Kasrında kurduğu İbrâhim Hakkı Konyalı kütüphânesine vakfetti. Aynı sene Kültür Bakanlığı tarafından Üstün Hizmet Armağanı verildi. 1981’de Konya Selçuk Üniversitesi tarafından Şeref Doktorluğu Pâyesi verildi. 20 Ağustos 1984’te Akşehir’de vefât etti.

İbrâhim Hakkı, medrese tahsili yapmış olup, Arabî ve Fârisîyi öğrenmiş, Osmanlıcayı okumada, kitâbeleri okuyup ortaya çıkarmada ihtisas sâhibiydi.

Osmanlı arşiv vesikalarının (1931) balyalar hâlinde Bulgaristan’a satıldığını görünce, gerekli çalışmaları yaparak arşivle ilgili ortaya çıkacak büyük fâciâların önüne geçmiştir. Bu îtibârla Türk arşivciliğine büyük hizmeti dokunmuştur.Kendi tâbiri ile “Osmanlı târihi yağmacılığını” kısmen de olsa önlemiştir. Bunun gibi bir ara ABD’ye rehin edilmesi düşünülen Topkapı Sarayı hazînesinin de Merkez Bankasından yerine iâdesini sağladı.

Konyalı'nın yayınlanmış ve yayınlanmamış pekçok kitabı vardır. Yayınlanmış eserlerinin en ünlü ve önemlileri şunlardır:

1) Âbideleri ve Kitâbeleriyle Konya Târihi, 2) Âbideleri ve Kitâbeleriyle Karaman Târihi, 3) Âbideleri ve Kitâbeleriyle Akşehir Târihi, 4) Âbideleri ve Kitâbeleriyle Ereğli Târihi, 5) Âbideleri ve Kitâbeleriyle Aksaray Târihi, 6) Âbideleri ve Kitâbeleriyle Alanya Târihi, 7) Âbideleri ve Kitâbeleriyle Erzurum Târihi, 8) Âbideleri ve Kitâbeleriyle Şereflikoçhisar Târihi, 9) Âbideleri ve Kitâbeleriyle Kilis Târihi, 10) Âbideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Târihi, 11) Âbideleri ve Kitâbeleriyle Azatlı Sinan, 12) Âbideleri ve Kitâbeleriyle Ertuğrul Gâzi Türbesi, 13) Âbideleri ve Kitâbeleriyle Kocabeyİmâreti, 14) Âbideleri ve Kitâbeleriyle Ankara Câmileri, 15) Âbideleri ve Kitâbeleriyle Sinan'ın İstanbul'daki Eserleri, 16) Âbideleri ve Kitâbeleriyle İstanbul Âbideleri, 17) Âbideleri ve Kitâbeleriyle Topkapı Sarayında Deri Üzerine Yapılmış Haritalar, 18) Âbideleri ve Kitâbeleriyle İslâmî ve Eski Paralar.

Bunların dışında: **1) Mîmâr Sinan'ın İstanbul'daki Yaptığı Eserler, 2) Mîmâr Sinan'ın Vakfiyesi, 3)Topun Târihi, 4) Kılıcın Târihi, 5) Beyşehir Târihi, 6) Akçakoca Târihi, 7) Türk Çadırları** vs. gibi henüz yayınlanmamış eserleri de başlıbaşına birer millî değerdir.

İBRÂHİM HAKKI PAŞA;

Meşrûtiyet dönemi Osmanlı sadrâzamlarından. 1863'te İstanbul'da doğdu. Şehremâneti Meclis Reisi Sakızlı Mehmed Remzi Efendinin oğludur.

1882'de Mülkiye Mektebini bitirdi. 1884'te Mâbeyn tercümanlığına tâyin oldu. Bu görevi sırasında Hukuk Mektebinde târih, siyâset hukûku, idâri hukuk ve devletler hukûku dersleri verdi. 1894'te Bâbıâli hukuk müşâvirliği görevine getirildi.İkinci Meşrûtiyetten sonra kurulan Kâmil Paşa başkanlığındaki hükûmette maârif ve dâhiliye nâzırlığı yaptı (1908). Aynı yılın sonlarında Roma büyükelçiliğine, Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifâsı üzerine de 1910'da sadrâzamlığa getirildi. 1911'de Rıfat Paşanın Paris Büyükelçiliğine tâyin edilmesi üzerine Hâriciye Nazırlığını da üstlendi. Bu sırada İtalyanların Trablusgarb'a saldırmaları İbrâhimHakkı Paşanın sadrâzamlıktan istifâsına sebeb oldu (Eylül 1911). 1915'te BerlinBüyükelçiliğine tâyin edildi. Birinci Dünyâ Harbine son vermek üzere Brestlitovsk görüşmelerine katılan Osmanlı heyetinde yer aldı (Mart 1918). Berlin'deki görevine döndükten kısa bir süre sonra öldü (29 Temmuz 1918). Cenazesi İstanbul'a getirilerek Yahyâ Efendi Türbesine gömüldü.

Eserleri:

Üç ciltlik **Târîh-i Umûmî** (1888-1889),MehmedAzmi ile birlikte**MuhtasarİslâmTârihi** (1889), **Küçük Osmanlı Târihi** (1890) ve iki ciltlik **Hukûk-ı İdâre** (1890-1891) dir.

İBRÂHİM HALEBÎ;

on sekizinci asırda yetişen Hanefî mezhebi fıkıh âlimlerinden. İsmi, İbrâhim bin Mustafa bin İbrâhim el-Halebî'dir. Künyesi, Ebü's-Safa; lakabı, Burhanüddîn'dir. Haleb'de doğdu. Doğum târihi kesin olarak bilinmemektedir. 1776 (H. 1190) senesinde İstanbul'da vefât etti.

İbrâhim Halebî önceleri bir sanatla meşgulken bir rüyâ gördü. Rüyâsını Haleb'de bulunan Kâdiriyye büyüklerinden Şeyh Sâlih el-Mevâhibî'ye anlattı. Şeyh Sâlih de rüyâyı İbrâhim Halebî'nin ilim öğrenmesi gerektiği şeklinde tâbir etti. Bunun üzerineİbrâhim Halebî Kâhire'ye gidip yedi sene aklî ilimleri okudu. Yedi sene sonra Haleb'e döndükten sonra naklî (dînî) ilimleri öğrenmeye karar verdi. Şam yoluyla Hicaz'a gitmek üzere yola çıktı. Dımaşk'a (Şam'a) gidip, Ebü'l-Mevâhib bin Abdülbâki, İlyâs el-Kürdî, Muhammed Habbâl gibi âlimlerden naklî ilimleri öğrendi. Ayrıca tasavvuf yolunda Abdülganî Nablüsî hazretlerinden feyz aldı. Hicâz yolculuğuna devâm ederek, Mekke-i mükerremeye vardı. Orada da o beldenin büyük âlimlerinden ilim öğrendi. Daha sonra Kâhire'ye geldi. Hanefî mezhebi âlimlerinden Seyyid Ali ed-Darîr'in derslerine devâm ederek aklî ve naklî ilimleri tamamladı. Aynı zamanda ders verme husûsunda hocasına yardımcı oldu. Mısır'daki diğer âlimlerden de ilim öğrenip, icâzet (diploma) aldı. Zekâsının ve ifâdesinin kuvvetliliği, ilimdeki yüksekliği sebebiyle kısa zamanda Mısır'da tanındı. Şöhreti her tarafa yayıldı. İlim öğrenmek isteyenler akın akın derslerine geldiler. O sırada Mısır emirlerinden Yûsuf-ı Kethüdâ'nın imâmı oldu. Onun vefâtından sonra emir Osman-ı Kebîr'e bağlanarak, çok ikrâm ve hürmet gördü. Bâzı olaylar üzerine, Mısır tarafından vekil olarak İstanbul'a gönderildi. Burada Sadrâzam KocaRâgıb Paşa ile görüşmüş, sadrâzam bu zâtın ilim ve fazîletine hayran kalarak kendine hoca kabûl etmiş, yanında bulundurmuş ve ondan çok istifâde etmiştir. İstanbul'da kalıp, şeyhülislâmla ve diğer âlimlerle de görüşen İbrâhim Halebî, ilim öğretmeye burada da devam etti.

Daha sonra Mısır kâdılığı ile taltif edilerek, Mısır'a gitmek üzere hazırlandı. Fakat bu sırada da ortaya çıkan bâzı mâniler sebebiyle İstanbul'da kaldı. Bir müddet kâdıasker Abdullah-ı Rûmî İrânî'nin yanında

müfettiş olarak vazîfe yaptı. Bundan sonra yine ders vermeye devâm edip, daha sonra şeyhülislâmlık ve kâdıaskerlik makâmlarına gelecek zâtların da bulunduğu birçok âlime hocalık yaptı. Süleymâniye Medresesinde müderris olarak ders verdi. Sultan Selim ve Ayasofya Câmii medreselerinde de ders okuttu. Ömrünün sonuna doğru yaşı ilerlediği ve bünyesi zayıfladığı hâlde gece gündüz kitap mütâlaa edip, eser yazdı. 1776 (H. 1190) senesinde İstanbul'da vefât etti. Eyyûb Sultan hazretlerinin türbesi civârında defnedildi.

Eserleri:

1) Tuhfet-ül-Ahyâr aled-Dürr-ül-Muhtâr: Ed-Dürr-ül-Muhtâr isimli meşhûr eserin şerhidir. **2) El-Hullet-üs-Sâfiyye fî İlm-il-Arûz vel-Kâfiye, 3 Risâletün fil-Arûz, 4) Risâletün fil-Muammâ, 5) Risâletün fil-Vefk, 6) Şerhu Cevâhir-ul-Kelâm, 7) Nazm-üs-Sîreti.**

İBRÂHİM HAN;

Osmanlı pâdişâhlarının on sekizincisi ve İslâm halîfelerinin seksen üçüncüsü. Birinci Ahmed Han ile Mahpeyker Kösem Sultanın oğlu olup, 1615 yılında doğdu. Bu adı taşıyan tek Osmanlı hükümdârıdır.

Ağabeyi Dördüncü Murâd'ın ölümünde, hayatta kalan tek Osmanlı şehzâdesiydi. Ağabeyinin genç yaşta ölümüne bir türlü inanamadı. Sultan olduğunu bildiren annesine ve paşalara; "Allahü teâlâ, pâdişâh kardeşimin ömrünü uzun etsin. Bize sultanlık lâzım değildir. Pâdişâh kardeşimin ömrüne duâcıyız." dedi. Ancak annesi ve devlet adamlarının ısrası ile ağabeyi Sultan Dördüncü Murâd'ın nâşını gördükten sonra taht odasına geçti, Hırka-i Saâdet Dâiresinden getirilen hazret-i Ömer'in sarığı besmele ile başına sarıldıktan sonra ellerini açtı, ve; "Elhamdülillah,yâ Rab! Benim gibi zayıf bir kulunu bu makâma lâyık gördün. Saltanat günlerimde milletimi hoş-hâl eyle ve birbirimizden hoşnûd kıl." diye duâ ederek tahta oturdu (9 Şubat 1640).

SultanİbrâhimHanın tahta geçtiğinin ilk senesinde Mirgünoğlu hâdisesi vukû buldu. Dördüncü Murâd'ın İran Seferi sırasında Revân Kalesi kumandanı olan Emir Mirgünoğlu, kalenin fethinden sonra affedilerek Emirgan'da oturmasına müsâade edilmişti (Bugün Emirgan adı bu zâtın isminden dolayıdır). Sefih, ayyaş ve ahlâksız bir kimse olan Mirgünoğlu, Sultan Dördüncü Murâd'ın ölümünü fırsat bilerek bölücü ve yıkıcı propagandalarla Müslümanları aldatmaya başladı. Bu faâliyetleri üzerine SultanİbrâhimHan yerinde bir kararla onu îdâm ettirdi. Hurûfîler ve mülhidler, bundan dolayı İbrâhim Hana da düşman oldular. Çeşitli iftirâlarda bulundular. Öldürülen Mirgünoğlu'na "Kesikbaş Evliyâ" diye propaganda âleti yaptılar. Böylece yalan ve uydurma hikâyelere inananlar, bu Müslüman Türk sultânını bilmeyerek iftirâ etmektedirler.

İbrâhim Han bundan sonra dış meseleler ile ilgilenmeye başladı. 1637 yılında Ruslar tarafından işgâl olunan Azak Kalesi üzerine bir ordu gönderdi. Kırım kuvvetlerinin de gelmesi üzerine Ruslar kaleyi teslim ettiler. Almanya sınırında ise akıncılar dâimî olarak Avusturya'ya akınlar düzenliyorlardı. 1641 yılında düzenlenen akında, Osmanlı akıncıları Bavyera içlerine kadar ilerledi. Kuzey Bavyera'daki bâzı kasabalar, Osmanlı hâkimiyetini kabul ettiler. Bu akınlardan büyük zarâra uğramaları üzerine İmparator Ferdinand, Osmanlı fetihlerini kabul ederek Zitvatoruk Antlaşmasını yeniletmeye muvaffak oldu.

Diğer taraftan Malta Saint-Jean Şövalyelerinin fırsat buldukça Türk ticâret gemilerine saldırmaları yüzünden, Sultan İbrâhim Han onların en büyük sığınağı olan Girid Adasının fethini emretti. 20 Haziran 1645'te Sakız Adasından denize açılan Osmanlı donanması, 17 Temmuz'da Girid'in Hanya limanını fethetti. Hanya'nın Osmanlılar tarafından fethi, Avrupa'da büyük akisler uyandırdı. Almanya ve İtalya, asker göndererek Venedik'e yardım karârı aldılar. Bu sırada Hanya muhâfazasına getirilen Deli Hüseyin Paşa, harekâta devâmla Resmo Kalesini ele geçirdi. Osmanlı donanması muhârebeye devâm ederken, Sultan İbrâhim'in hal'i olayı meydana geldi.

1647'de Kara Mûsâ Paşanın ölümüyle sadâret makâmına getirilen Hezarpâre Ahmed Paşanın dikkatsiz ve adâletsiz davranışları aleyhte büyük bir propaganda ve isyânı berâberinde getirdi. Bu arada Hurûfilerin Sultan İbrâhim Han aleyhine yaptıkları iftirâlar da hedefine ulaşmıştı. Nitekim Hezarpâre Ahmed Paşa aleyhine olarak başlayan isyân, SultanİbrâhimHanın da tahttan indirilmesiyle sonuçlandı.Tahta, oğlu Dördüncü Mehmed Han çıkarıldı. İsyâncılar ve bunların önderi olan Sofu Mehmed Paşa, SultanİbrâhimHayatta durdukça rahat edemeyeceklerini bildiğinden, kendisini şehîd ettirdiler (18 Ağustos 1648).

Sultan İbrâhim, çok cömert ve lütufkâr olup, fakirlere, âcizlere ihsânlarda bulunurdu. Devrinde mâliye düzeltilip, milletin kıtlık çekmemesi ve israfın önlenmesi için fermanlar çıkarıldı. Beylerin zâlim olmaması ve halka zulüm yapmaması için çok dikkat ederdi. Halka zulüm yapan ister idâreci, ister halktan bir kişi olsun onunla mücâdele eder ve cezâsını şiddetle verirdi.

Halkın râhat ve huzûrunu herşeyin üzerinde tutardı. Bir gün tebdîl-i kıyâfetle gezerken fırın önünde

ekmek almak için uzun kuyruklar meydana geldiğini gördü. Saraya döner dönmez sadrâzama; "Tebeâ-i şâhânemden hiç birisinin ekmek almak için bir dakika dahi beklemesine rızâm yoktur. Bir hoşça mukayyed olasın.... ve illâ başın keserim!" diye emretmiştir. Bundan sonra da kuyruklar olmamıştır.

İbrâhim Han devrine kadar uzanan Osmanlı kaynaklarının bir tânesi hâriç, bu Sultân'ın aklî dengesinde bozukluk olduğuna dâir hiçbir bilgi yoktur. Karaçelebizâde'nin **Ravdat-ül-Ebrâr** kitâbında yer alan Sultan'ın aleyhindeki bu yazı, onun Sultan'ın tahttan indirilmesinde ve öldürülmesinde rolü bulunduğu, kindârlığı ile tanındığındandır. Bu târih mûteber kabûl edilmemektedir. Târih, Sultan'ın deli olmadığını iftirâlara uğradığını bildirmektedir.

İBRÂHİM HAVVÂS;

dokuzuncu yüzyılda Bağdat'ta yaşamış olan evliyânın büyüklerinden. İsmi, İbrâhim bin İsmâil el Havvâs olup, künyesi Ebû İshak'tır. Herkes tarafından medh edilmiş, tevekkül edenlerin, her işinde Allahü teâlâya güvenenlerin reisi diye anılmıştır. Havvâs "hurma yaprağından zenbil dokuyucu" demektir. Bağdatlıdır. Doğum târihi kesin olarak bilinmemektedir. 903 (H.291) senesinde Rey'de vefât etti.

Büyük evliyâ Cüneyd-i Bağdâdî hazretlerinin ilim meclislerinde ve sohbetlerinde bulunarak yükseldi. Tasavvuf yolunda büyük evliyâ oldu. İnsanlara İslâmiyetin emir ve yasaklarını anlatarak, onların dünyâda ve âhirette saâdete kavuşmaları için çalıştı. Güzel ahlâkı ile pekçok kimsenin hidâyete kavuşmasına vesîle oldu. Pekçok kerâmetleri görüldü.

Bir defâsında hacca gitmeye niyet ederek yola çıkmıştı. Kâbe-i şerîf tarafına gitmek istediyse de gayri ihtiyârî olarak ters istikamete doğru gidiyordu. En sonunda İstanbul tarafına gitmeye karar verdi.

İstanbul'a girdiği zaman yüksek bir köşk ve kapısı önünde toplanmış bir takım insanlar gördü.Yaklaşarak, "Niçin toplandınız?" diye sordu. Onlar da Rum Kayseri'nin kızı delirmiş, çâre bulmak için doktorları topladı." dediler. İbrâhim-i Havvas hazretleri, "Bunda bir hikmet vardır." deyip içeri girdi. Odada Kayser'in kızını gördü. Kız; "Ey İbrâhim-i Havvâs! Hoş geldiniz." dedi. İbrâhim-i Havvâs hayret ederek; "Beni nereden tanıyorsunuz?" diye sorunca; "Canımı cânâna teslim etmek istedim ve Hak teâlâdan sevdiği bir kulunu yanımda bulundurmasını niyâz ettim. Üzülme yarın İbrâhim-i Havvâs dostum sana gönderilir buyruldu." dedi. Bunun üzerine İbrâhim-i Havvâs hazretleri, "Peki hastalığınız nedir?" diye sordu. Kız; "Bir gece dışarı çıkıp, ibret nazarı ile gökyüzüne baktım. Allahü teâlâ hazretleri beni benden aldı. Kendimden geçtim. «Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah» kelimesi dilime, mânâsı kalbime geldi. Bu kelimeyi dilimden düşürmez oldum. Bu sebepten hâlime delilik, bana da deli dediler." diye cevap verdi. O zaman İbrâhim-i Havvâs hazretleri; "Bizim diyâra gelmek ister misin?" diye sordu. O da, "Sizin diyârda ne vardır?" dedi. Mekke, Medine, Beytülmukaddes oradadır." diye cevap verince kız; "Sağ tarafına bak." dedi. İbrâhim-i Havvâs baktığı zaman bir düzlükte Mekke, Medine ve Beytülmukaddes karşısında duruyor gördü. Az sonra İbrâhim-i Havvas'a; "Vakit yaklaştı, istek ve arzu haddi aştı." dedi ve Kelime-i şehâdet getirip rûhunu teslim etti.

İbrâhim-i Havvâs hazretleri bir gün Bağdat'ta sâlihlerden birkaç kişiyle birlikte, bir yerde oturuyordu. O esnâda yanlarına bir genç geldi. İbrâhim-i Havvâs hazretleri arkadaşlarına buyurdu ki: "Bu gencin Yahûdî olduğunu zannediyorum." Arkadaşları, bu söze pek kulak vermediler. Genç gelip oradakilere sordu: "Bu zât benim için neler söyledi?" Onlar da; "Senin Yahûdî olduğunu söyledi." dediler. Genç, hemen İbrâhim-i Havvâs hazretlerinin ellerine sarılıp, Kelime-i şehâdet getirerek Müslüman oldu. İbrâhim-i Havvâs hazretleri Müslüman olmasının sebebini sordu. Genç; "Efendim, biz kitabımızda şöyle okuduk ki: Sıddîk, yâni hakîkî bir Müslümanın firâsetinde yanlışlık olmaz. Kendi kendime Müslümanları imtihân etmek istedim ve dedim ki: Müslümanlar arasında sıddîk olanlar bulunabilir. Çünkü onlar; «Biz Allahü teâlâdan başka her şeyi kalbimizden çıkarırız.» diyorlar. İşte bu düşünce ile sizin yanınıza geldiğimde, benim Yahûdî olduğumu hemen anladınız. Buradan sizin sıddîk olduğunuzu anladım. Bunun için Müslüman oldum." dedi.

İbrâhim-i Havvâs hazretlerinin konuşmaları hep hikmet doluydu. Seferleri meşhurdur. Defalarca Mekke-i mükerremeye ve Medine-i münevvereye giderek hac vazifesini yerine getirdi ve sevgili Peygamberimizin kabr-i şerîfini ziyâret etti. Sefere çıkacağı zaman ve başka zamanlarda yanından iğne, iplik, makas ve su kabını eksik etmezdi.

Çağırılan bütün dâvetlere sünnet olduğu için giden İbrâhim-i Havvâs hazretleri gittiği yerde çoğu zaman bir şey yemezdi. İnsanlara nasihat ederdi. Dâvetten sonra hemen evine dönerdi. Evinde yenecek bir şey bulunmaz, bu sebeple ne yiyip, ne içtiği bilinmezdi. Onun sohbetlerinde pekçok kimse evliyâlık derecesine kavuştu. Ebû Câfer Huldi ve Sürvân-ı Kebîr onun huzûrunda yetişen kimselerdendir.

İbrâhim-i Havvas vefâtından önce hastalandı. İshale yakalanmıştı. Üstü çok fazla kirleniyordu. Temiz

olarak ölmek istiyordu. Bunun için her abdesti bozulduğunda gusül abdesti alıyor, iki rekat namaz kılıyor tekrar abdesti bozuluyordu. O gün altmış defâ gusül abdesti aldı. 903 (H.291) senesinde Rey Câmiinde vefât etti. Gasl ve tekfînini Yûsuf bin el-Hüseyin yaptı. Vefâtından sonra onu rüyâda görenler; “Allahü teâlâ sana nasıl muâmele eyledi.” dediler. O da; “Yaptığım ibâdetler ve gösterdiğim tevekkül, bana verilen nîmetlere karşı yetmedi. Ancak dünyâdan göçeceğim sıralarda gusül abdesti alarak temizlenmem, Allahü teâlânın katında makbûle geçmiş. Bu temizlik sebebiyle Cennet’te en yüksek makamlara çıkardılar ve şöyle bir ses; «Ey İbrâhim! Sana yapılan bu ikrâm, huzûrumuza temiz olarak geldiğindendir. Burada temizler için, fevkalâde büyük mertebeler, makamlar vardır.» diyordu.”

İbrâhim-i Havvâs buyurdu ki:

“Esas âlim, ilmi ile amel edendir.”

“Kalbin ilâcı beştir: Kur’ân-ı kerîm okumak ve Kur’ân-ı kerîme bakmak, mîdeyi boş tutmak, gece kalkıp ibâdet etmek, seher vaktinde ağlayıp sızlamak ve iyilerle berâber bulunmaktır.”

“Bir Müslüman, Allahü teâlânın emir ve yasaklarına ne kadar dikkat edip tatbik ediyorsa, Allahü teâlâ da onu o derece azîz eder. Diğer Müslümanların kalbine de onun sevgisini verir.”

“Sâdık kimseyi ya üzerine farz olan bir ibâdeti yaparken veya nâfile bir ibâdetle meşgul olurken görürsün. Bunun dışında başka bir halde görmezsin.”

“Bir kimse, baş olma sevdâsına kapılırsa, artık ibâdetten, ihlâstan sıyrıldı, demektir.”

İBRÂHİM KAFESOĞLU;

târihçi ve yazar. 1914 senesinde Burdur’un Tefenni ilçesinde doğdu. İzmir öğretmen Okulunu ve Dil Tarih Coğrafya Fakültesini bitirdi. 1943-45 seneleri arasında doktorasını tamamlamak için Macaristan’a gitti. Dönüşünde İ.Ü. Edebiyat Fakültesinde hocalığa başladı. Umûmî Türk Târihi kürsüsünde doçent, 1962’de profesör oldu. 1984 târihinde vefât etti.

Birçok ansiklopedi ve dergide madde, makâle yazdı. Aydınlar Ocağı, Milliyetçi Öğretmenler Birliği gibi derneklerin kuruluş ve çalışmalarına katıldı. 1982’de Türk kültürüne yaptığı hizmetler dolayısıyla İstanbul Aydınlar Ocağı tarafından ÜstünHizmet Armağanı verildi.

Eserleri:

Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Selçuklu Âilesinin Menşei Hakkında, Harezmşahlar Devleti Târihi,Türkler ve Medeniyet, Selçuklular Târihi, Ali Şir Nevâi Târihine Bir Bakış, Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri, Kutatgubilik, Türk Dîni, Türk Fütûhat Felsefesi ve Malazgirt Savaşı, TürkMillî Kültürü.

İBRÂHİM MÜTEFERRİKA;

Mehmed Sâid Efendiyle berâber İstanbul’da ilk Türk matbaasını kurarak irfân hayâtımıza hizmet eden değerli bir zât. 1674 târihinde Macaristan’ın Klojvar şehrinde doğan, Kalvenist birMacar âilesinin oğlu olanİbrâhimMüteferrika’nın, Müslüman olmadan evvelki adı bilinmemektedir.İyi bir eğitim gördükten sonra râhib olmak üzere Protestan kilisesinde tahsil gördüğü sırada, 1692’de Türk akıncılarına esir düşerek İstanbul’a getirildi.

İbrâhim Müteferrika’nın iyi bir ilâhiyât tahsili görmüş olması, İslâm dînini kolayca tanımasına ve kabul etmesine yardım etti. İslâm dînine girişi hayâtının önemli bir dönüm noktası oldu. Hayâtı boyunca İslâm dînine ve ilme hizmet etti.

1715 senesinde Avusturya’ya düzenlenen sefer sırasında, haberleşme konusunda devlete hizmet etti. 1717’de Osmanlı Devletine sığınan Doğu Macaristan’daki Macarların reisi olan Rakoczi (Rakoçi)nin yanında uzun zaman vazîfe yaptı. Bu görevinde Osmanlı devlet adamlarının ve Rokoczi’nin takdir ve îtimâdını kazındı.

İbrâhim Müteferrika 1719-1735 yılları arasında, Yirmisekiz Çelebizâde Said Efendi ile Türk matbaasını kurma çalışmalarına başladı. Matbaanın faydalarını anlatan ayrıntılı bir raporu, Sadrâzam Damâd İbrâhim Paşaya sunduklarında, Sadrâzam bu teklifi olumlu karşıladı. Fakat İstanbul’da matbaanın kurulması sosyal bir hazırlığı gerektiriyordu. Zîrâ o zamâna kadar kitap yazmakla geçimlerini sağlayan hattâtlar, bu işten zarar göreceklerdi. Ancak ilim ve irfânı memleketin her tarafına yaymak isteyen İbrâhim Müteferrika, zamânın şeyhülislâmı Yenişehirli Abdullah Efendiye matbaa açmak, kitap basmak husûsunda: “Kitap basma sanatını iyi bildiğini söyleyen bir kimse, lügat, mantık, astronomi, fizik ve benzerlerini birer kalıba çıkarıp, burada kâğıtların üzerine basarak, bu kitapların benzerlerini elde ederim derse, bu kimsenin böyle kitap basmasına şerîat izin verir mi?” diye sordu.

Şeyhülislâm buna:“Kitap basma sanatını iyi bilen bir kimse, bir kitabın harflerini ve kelimeleri birer

kalıba çıkarıp, buradan kâğıtlara basmakla, bu kitaptan az zamanda kolayca çok sayıda elde ediyor. Böylece çok ucuz kitap yazılmasına sebeb oluyor. Faydalı bir iş olduğundan şerîat bu kimsenin bu işi yapmasına izin verir.Kitapta yazılı ilmi bilen birkaç kişi, önce tashih etmelidir. Tashih olduktan sonra basılırsa, güzel bir iş olur." cevâbını verdi.

Böylece ilk olarak İstanbul'da bir Türk matbaası kurmak içinİbrâhim Müteferrika 1729'da fetvâ ve izin aldı. Bu matbaada ilk basılan eser, metal harflerle iki ciltlik **Vankulu Lügatı'**dır. 1737-1739 târihleri arasında ise bu çalışması daha geniş bir şekilde gerçekleşti. Bu ilk Türk resmî matbaasında 17 eser basıldı. Ayrıca başlı başına haritalar da basıldı.

İbrâhim Müteferrika 1737'de Lehistan ile olan anlaşmayı yenilemek için yapılan müzâkerelere katıldı. 1738'de Orşava Kalesinin teslimi için yapılan anlaşmaya başkanlık yaptı. Daha sonra İstanbul'a dönen İbrâhim Müteferrika, geçirdiği rahatsızlık üzerine 1745 senesinde vefât etti.Kasımpaşa Mezarlığına defnedildi.

İlim ve fen adamı olan İbrâhim Müteferrika'nın Latinceden tercümeleri ve fen kitapları vardır. Bunlardan astronomiye âit **Afgan Târihi, Usûlu'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem, Füyûzât-i Miknatisiyye** ile **Risâle-i İslâmiyye** adlı dînî kitapları basılmıştır. Dürüst, ahlâklı, fazîletli, vefâkâr ve çok çalışkan bir zât olan İbrâhim Müteferrika, Şark ve Garb dillerini bir araya toplayan bir lügat kitabı hazırlamak istedi ise de ömrü vefâ etmedi.

İBRÂHİM NEHÂÎ;

Tâbiînden, yâni Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) Eshâbınıgören büyüklerden. Kûfe'de yetişen en büyük fıkıh ve hadis âlimlerindendir. İsmi, İbrâhim bin Yezîd'dir. Künyesi Ebû İmrân'dır. Kendisi Kûfeli olduğu hâlde aslen Yemen'deki Nehâ Kabîlesine mensub olduğundan, Nehâî nisbesiyle meşhur olmuştur. 668 (H.47)de Kûfe'de doğdu, 715 (H. 96) senesinde orada vefât etti.

Eshâb-ı kirâmdan hazret-i Âişe, Ebû Sa'îd-i Hudrî ve başkalarıyla görüşüp, hadîs-i şerîf rivâyet etti. Fıkıh ilmini hazret-i Ali, Abdullah bin Mes'ûd ve hazret-i Ömer'den öğrendi. Abdurrahmân ibni Yezîd, Mesrûk, Alkame, Kâdi Şüreyh gibi zamânının meşhur âlimlerinden ilim öğrendi ve hadîs-i şerîf rivâyet etti. A'meş, İmâm-ı A'zâm'ın hocası Hammâd bin Süleymân, Mansûr, Muhsim-is-Sâbî gibi âlimler de ondan ilim öğrenmiş ve rivâyette bulunmuşlardır. İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe hazretlerinin fıkıh ilmini almış olduğu hocalar silsilesindendir. Hadis ilminde, bilhasa fıkıh ilminde müctehid derecesine yükseldi. Zamânındaki ve kendisinden sonraki devirlerde gelen âlimler, onun üstünlüğünü kabul edip, medh ettiler. Onun hakkında Şa'bî; "O zaman Basra, Kûfe, Hicaz ve Şam'da İbrâhim Nehâî'den daha büyük âlim yoktu.", A'meş ise; "İbrâhim Nehâî, hadis sarrafıdır." diyerek medh ettiler.

İbrâhim Nehâî, ilim ve fazîlet sâhibiydi. Yaptığı iyi işleri gizler, şöhretten dâimâ kaçardı. Öyle ki, halkın görebileceği bir yerde veya câmide sütun dibinde ibâdet etmezdi. Sorulmadıkça konuşmaz, fetvâ istenmedikçe herhangi bir şeyin hükmünü beyân etmezdi. Çok az konuşur; "Din ve dünyâ işlerinde, parmak ile gösterilmek, meşhur olmak zarar olarak insana yetişir. Bu zarardan ancak Allahü teâlânın koruduğu kimseler kurtulur." buyururdu. Meşhur olmak endişesiyle kâdı olmamak için Haccâc zamânında bir müddet gizlenmişti. Namaz kılarken kendinden geçer, namazdan sonra ağır bir hasta gibi bir saat kadar dururdu. Çok **Kurân-ı kerîm** okur, herkesin ayıplarını örterdi. Her işinde ihlâslı olup, doğru yoldan ayrılmaz, dünyâ için, makâm, mevki için aslâ bir şey söylemezdi. Dünyâya kıymet vermez ve şüpheli şeylerden sakınırdı.

Fıkıh muhitinde yetişmiş olan İbrâhim Nehâî, hadîs-i şerîflerin senetlerindeki râvilerinden çok, metin ve mânâsına bakar, bu yönden ele alırdı. Hadîs-i şerîfi dinler, tedkikini yapar, koyduğu usûl ve şartlara göre bâzısını kabul, bâzısını reddederdi.

Hanefî mezhebinin fıkhî hükümleri Eshâb-ı kirâmdan Abdullah bin Mes'ûd'dan başlayan bir yolla gelmiştir. Yâni mezhebin kurucusuİmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe fıkıh ilmini Hammâd'dan, Hammâd da İbrâhim Nehâî'den, bu da Alkame'den, Alkame de, Abdullah bin Mes'ûd'dan, o da Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemden almıştı.

Buyurdu ki:

"Bizim hayatlarına yetiştiğimiz insanlar, herhangi bir toplantıda yaptıkları iyilikleri anlatmayı hoş görmezlerdi."

"Hastaya durumu sorulduğu zaman, önce hâlini hayırla anıp, sonra derdini anlatırsa, hâlinden şikâyet etmiş sayılmaz; mânevî bir zarârı olmaz."

"Bir kula, îmândan sonra, Allah yolunda çekeceği eziyetlere karşı fazîleti için, sabırdan daha değerlisi verilmedi."

“Bir ilim sâhibi veya başka biri, halkın teveccühünü kazanmak kasdiyle bir kelime dahi konuşsa, söylediği kelime onu Cehennem’e kadar götürebilir. Konuşmaya başlamasından bitirmesine kadar niyyeti bu olanın hâlini sen hesâb eyle! Bütün konuşmalar, Allah için olmalıdır.”

İBRÂHİM PAŞA (Kavalalı);

Kavalalı Mehmed Ali Paşanın büyük oğlu ve Mısır vâlisi. 1789’da Kavala’da doğdu. İstanbul’da eğitim gördü. 1805’te Mısır vâlisi olan babasının yanına gitti. 1807’de Mısır defterdarlığına tâyin edildi. Mısır ordusunun yeniden teşkilâtlanmasında büyük rol oynadı. 1816’da Arabistan Yarımadasındaki âsî Vehhâbîlerin faaliyetlerinin durdurulması için, vazîfelendirildi. Güçlü ve düzenli ordusunun başında harekete geçen İbrâhim Paşa, 26 Eylül 1818’de Vehhâbîlerin merkezi Der’iyye’yi fethetti. Vehhâbî emîri İbn-i Suûd ile dört oğlunu ve âsî liderleri esir edip, İstanbul’a gönderdi. Âsîlerin hepsi îdâm edildi. Vehhâbîlerin, Muhammed aleyhisselâmın kabr-i şerîfi Ravza-i mutahheradan çaldıkları kıymetli eserlerin bir kısmını buldurup, İstanbul’a gönderdi. Vehhâbîlerin zulmüne son verdi. Ahâliye ve âlimlere iyi davrandı. Bu hizmeti karşılığında kendisine Paşa rütbesi verildi.

Yunan isyânı üzerine 1824’te Mora vâliliğine getirildi.Muntazam askerî birlikler ve donanma ile Akdeniz’e açılıp, Rodos’ta Osmanlı kuvvetleriyle birleşti. Kışı Girid Adasında geçirip 24 Şubat 1825’te Mora’ya çıkarma yaptı. Navarin, Kalamata, Tripoliçe şehirleri ile önemli mahallerdeki Yunan âsilerini susturdu. Âsilerle olan mücâdele 1827’de Atina’nın alınmasıyla tamamlandı.İbrâhim Paşanın âsîleri cezâlandırması, Yunan hâmiliği yapan Avrupa devletlerini harekete geçirdi. Haçlı donanmaları 28 Ekim 1827’de Osmanlı ve Mısır donanmasına, Navarin’de baskın tertib ettiler. İbrâhim Paşanın donanması dâhil elli yedi gemi ve sekiz bin Türk askerini şehid ettiler. İngiltere, Fransa ve Rusya 3 Ağustos 1829’da İbrâhim Paşanın Yunanistan’dan çekilmesi anlaşmasını imzâlattırdılar. İbrâhim Paşa Mısır’a gitti.

Bu sırada Mehmet Ali Paşa, Sûriye vâliliğinin kendisine verilmemesi üzerine, Osmanlı Devletine isyân etti. Oğlu İbrâhim Paşayı büyük bir ordu ile Sûriye üzerine gönderdi. İbrâhim Paşa, 1832’de Gazze, Yafa, Kudüs, Hayfa şehirlerine girdi. Sayda vâlisini yenip, Akka’yı zaptetti. Böylece Şam dâhil, Sûriye eline geçti. Toroslardan Anadolu’ya girdi. Konya’da Sadrâzam Reşîd Paşayı esir etti. Osmanlı Hânedânına hürmetkâr olan İbrâhim Paşa, Reşîd Paşaya çok iyi davrandı. 1833’te Kütahya’ya kadar geldi. Sûriye ve Adana, Mısır’a verildi. Babası Mehmed Ali Paşanın son zamanlarında Mısır vâliliğine de tâyin edildi. İstanbul’a geldi.Osmanlı Sultânı Abdülmecîd Handan, müstakil vâli demek olan“ Hidiv” ünvânını aldı.10 Kasım 1848’de babası Mehmed Ali Paşadan önce vefât etti. İmâm-ı Şâfiî hazretlerinin yakınlarındaki bir türbeye defnedildi.

Osmanlıların Mısır defterdârlığını da yapan İbrâhim Paşa, ülkesine çok hizmet etti. Mısır’da Nizâm-ı Cedîd askeri yetiştirdi. Cesur ve disiplinli bir askerdi. Ordunun tâlimi ve yetiştirilmesi ile bizzât ilgilenirdi.Mısır’ın idâresine ve îmârına hizmetinden dolayı “El-Fâtih” lakabıyla anılırdı.

İBRÂHİM PAŞA (Maktul, Makbul, Pargalı);

Kânûnî Sultan Süleymân Hanın ikinci sadrâzamı ve Osmanlı târihinin en meşhur devlet adamlarından. Parga’da doğmuş ve Bosna Beylerbeyi İskender Paşanın bir akını sırasında ele geçirilerek o sırada Kefe sancakbeyi olan Şehzâde Süleymân’a (Kânûnî’ye) hediye edilmiştir. Daha sonra Şehzâde Süleymân ile Manisa’ya geldi ve burada Müslüman-Türk terbiyesiyle yetiştirildi. Arapça, Farsçanın yanında bâzı batı lisanlarını da bilen İbrâhim, Şehzâde Süleymân pâdişâh olunca İstanbul’a getirilerek sarayda mühim görevler verildi.

Belgrad Seferine, kapıağası rütbesiyle katıldı. Rodos Seferinde hasodabaşı ve içşahincilerbaşı sıfatlarıyla pâdişâhın yanında bulundu. 1523’te Pîrî Mehmed Paşanın görevden alınmasıyla, sadrâzamlığa tâyin edildi. Ayrıca bu vazîfesine ilâveten Rumeli beylerbeyliği de verildi. Sadrâzam olduktan sonra isyân eden Mısır Beylerbeyi Hâin Ahmed Paşayı cezâlandırmak üzere Mısır’a giden İbrâhim Paşa, geçtiği yerlerde gördüğü bozuklukları yoluna koydu. Mısır’da kaldığı sürede esaslı idârî ve mâlî ıslâhatlar yaptı. Ancak aleyhindeki hareketler sebebiyle Pâdişâh tarafından geri çağrıldı ve 1525 sonbaharında İstanbul’a döndü.

1526’da MacaristanSeferine serdar tâyin edildi. Öncü kuvvetlerin başında sefere çıkan İbrâhim Paşa, yol üzerindeki Petervaradin ve Uylak kalelerini fethetti.Mohaç Meydan Savaşında Osmanlı ordusunun sağ kanadına kumanda etti ve zaferin kazanılmasında önemli rol oynadı.

Mohaç Zaferinden sonra,Anadolu’daki isyânları önlemek üzere harekete geçenİbrâhim Paşa, Hacı Bektâş-ı Velî’nin soyundan olduğunu iddiâ eden ve Anadolu’da sapık inançlarını yaymak isteyen Kalender Şahı cezâlandırdı ve buralarda nizâmı tekrar kurdu.

Viyana Kuşatması esnâsında kıyâfet değiştirerek asker içine girip bir cengâver gibi çarpışarak orduyu gayrete getirmeye çalıştı. Fakat mühimmâtın azalması ve mevsimin uygun olmaması üzerine kuşatma

kaldırıldı.

İran ile Osmanlı Devleti arasındaki Bağdat, Bitlis ve Âzerbaycan vâlilerinin takındıkları kötü tavır sebebiyle çıkan karışıklıkları ortadan kaldırdı (1533). İstanbul'a döndükten sonra, ilk işi Fransa ile ileriki târihlerde kapitülasyon denilen anlaşmaları yapmak oldu (1536).

Osmanlı Devletinin târihi içinde hiçbir sadrâzamın erişemeyeceği derecede şan ve şerefe erişen, kâbiliyeti ve iktidârı ile devletin umûmî vaziyetine tesir eden İbrâhim Paşa, 15 Mart 1536'da sarayda kaldığı bir gece, siyâsî sebeplerden dolayı öldürüldü ve Galata'daki Cânfedâ Zâviyesine defnedildi.

İbrâhim Paşa birkaç lisan bilir ve târih, coğrafya, harp târihi konularıyla devamlı meşgul olurdu. Devlet idâreciliğinde mütehassıs olan İbrâhim Paşanın, Kumkapı Câmii ve Zâviyesi, Galata'da eski Yağkapanı Câmii, Mekke, Selânik, Hezargrad ve Kavala'da câmi, imâret mektep, medrese, dârülhadis, tâbhâne, hamam, çeşme, sebil yanında, daha birçok yerde mescid, tekke ve zâviyeleri olup, bunlara mükemmel vakıflar bağışlamıştır.

İBRÂHİM PAŞA (Nevşehirli, Dâmâd);

Sultan Üçüncü Ahmed Han devrinin meşhur sadrâzamı. Enderûn-i Hümâyûndan, yâni Osmanlı Saray Üniversitesinden yetişen sadrâzamların on üçüncüsü ve Osmanlı sadrâzamlarının yüz otuzuncusudur. İzdin (Zeytin) Voyvodası Ali Ağanın oğlu olan İbrâhim Paşa, Nevşehir'de dünyâya geldi. İş bulmak için İstanbul'a gelmiş ve Eski Saray masraf kâtibi Mustafa Efendinin delâletiyle (tavsiyesiyle) 1689'da sarayın helvacı ocağına, daha sonra eski saray baltacıları ocağına kaydolmuştur. İbrâhim Efendi hizmetleri ile yükselip Dârüssaâde ağasının yazıcı halîfesi olarak Pâdişâhın bulunduğu Edirne'ye gitti. Şehzâde Ahmed'in pâdişâh olmasından sonra 1703'te Dârüssaâde ağası yazıcılığına tâyin edildi. Bu vazîfedeyken pâdişâhın îtimât ve teveccühünü kazandı. Ancak Sadrâzam olan Çorlulu Ali Paşa onu Edirne'ye gönderdi.

1715'te Mora Seferine çıkan Vezîriâzam Şehid Ali Paşa, İbrâhim Efendiyi mevkûfâtçılıkla berâberinde götürdü. Buranın alınmasından sonra da tahrir (kâtiplik) işi ile vazîfelendirildi.

İbrâhim Efendi, 1716 yılında Avusturyalılarla yapılanVaradinMuhârebesinde bulundu. Mağlûbiyetten sonra vaziyeti Pâdişâha arz etmek üzere bir arîza ile ordu tarafından Edirne'ye gönderildi. Sultan Üçüncü Ahmed çok güvendiği İbrâhim Efendiyi geri göndermeyerek birinci rûznâmeci yaptı. Birkaç gün sonra da 3 Ekim 1716'da sadâret kaymakamlığına tâyin eyledi.

İbrâhim Paşa, 1717'de Şehid Ali Paşanın ölümüyle dul kalmış bulunanSultanÜçüncü Ahmed Hanın kızı Fâtıma Sultanla nikahlanarak "Dâmâd" oldu. İbrâhim Paşanın teşebbüsleri sâyesinde Avusturyalılarla sulh yapılmasının kararlaştırılmasından sonra, 1718'de vezîriâzamlığa getirilerek Avusturya ile Pasarofça Muâhedesini imzâladı. Aynı yıl Venediklilerle de sulh yapıldı.

İbrâhim Paşanın on üç yıl süren sadrâzamlığı zamânında İran ile savaş yapıldı. Ancak sulhten sonra devlet bir huzur dönemine girmiştir.

Lâle ve Çırağan, Sâdâbâd ve diğer mesîrelerde, helva sohbetleri düzenlenmesi de bu dönemde oldu. Bunun yanısıra ilk matbaanın tesisi ve sanâyi müesseselerinin kurulması onun gayretleri ile gerçekleşti.İbrâhim Paşa, Eylül 1730'da meydana gelen Patrona Halil İsyânında âsîler tarafından işkence ile öldürüldü.

Devlet işlerine vâkıf, düşünceli, mûtedil, kadirşinas, kâbiliyetli insanların kadrini bilen bir devlet adamıydı. Pâdişâhın teveccühünü (sevgi ve yakınlık) kazanmakla ve bütün işleri eline almakla şımarmamış, kendisine fenâlık yapanlara dahi iyilikte bulunmuştur.

Dâmâd İbrâhim Paşanın hayır eserleri oldukça fazladır. Bunların başında, zevcesi Fâtıma Sultanla berâber İstanbul'da Şehzâde Câmii yakınında yaptırdıkları dershâne (Dârülhadîs), talebeye mahsus odalar, sebil, kütüphâne gelir. İstanbul'un muhtelif yerlerinde çeşme, sebil ve mesîre yerleri yaptırmıştır. Ayrıca doğum yeri olan ve o târihte Niğde'ye bağlı olan Muşkara köyünü, başka yerlerden ahâliyi getirip, aşîretleri iskân ile burayı kazâ yaptı ve kasabayı sur ile genişletti. Muşkara adını kaldırıp Nevşehir diye adlandırdığı bu yerde iki câmi, bir medrese ve medrese talebesiyle fakir halk için imâret yaptırdı.

İstanbul'da kitap satan esnafta bulunan nâdide kitapların, ucuz fiyatla satın alınarakAvrupa'ya gönderildiğini öğrenen İbrâhimPaşa, bu eserlerin yurtdışına çıkışını yasaklayıp kütüphâneler tesis etti. Ayrıca İstanbul'da bir çini fabrikası ve çuha fabrikasının yanında Hatayî ismi verilen kumaş fabrikasının tesisi, İbrâhim Paşanın gayret ve çalışmalarıyla olmuştur. Lâle devri ile başlayan park ve bahçelik de bu gayretli sadrâzam sâyesinde gerçekleşti. Ancak 1730 yılındaki Patrona Halil İsyânı ile yakılıp yıkılan bu bahçelerin benzerleri daha sonra Avrupa'da görüldü.

İBRÂHİM PAŞA SARAYI;

İstanbul'da, Sultan Ahmed meydanında, Kânûnî Sultan Süleymân Hanın sadrâzamı İbrâhim Paşanın inşâ ettirdiği ve ikâmet ettiği saray. İçerisinde bir kule ve çardağı, köşk, hazîne odası, hamam, kiler, mutfaklar, dîvânhâne, hassa evleri gibi kısımları bulunan bu saray, çok kısa bir sürede inşâ ettirilmiştir. 1521'de seferden dönen Pâdişâh burada ağırlanmış ve İbrâhim Paşanın Hatice Sultanla evlenmesi münâsebetiyle yapılan düğün yine bu sarayda olmuştur.

1525'te meydana gelen bir isyanda, saray bir hayli tahrip görmüş, kapı ve pencereleri parçalanmıştır. 1531'de şehzâdelerin sünnet merâsimi dolayısıyla yapılan eğlenceleri seyretmesi için, pâdişâha mahsus olmak üzere meydanı gören bir kasr inşâ edilmiştir. İbrâhim Paşanın ölümünden sonra sarayın bir kısmı, kapıkulu ocağına asker yetiştirmek üzere acemioğlanı mektebi hâline getirilmiş, geri kalan kısmı da yine saray olarak kullanılmaya devâm edilmiştir. 1571-72 de Mîmâr Sinan tarafından tâmir edilerek, 1582'de Feridûn Bey ile Ayşe Sultânın düğünleri burada yapılmıştır. 1585'te bir tâmir daha gören saray İbrâhim Paşaya tahsis edilmiştir. Daha sonra 1645'te Yusuf Paşa, 1648'de Telli Haseki'ye verilen saray, 1652'de çıkan bir yangında tamâmen yanmıştır. 1720'de Nevşehirli Dâmât İbrâhim Paşa tarafından tâmir veya yeniden inşâ ettirilmişse de 1742'de tekrar yanmış ve bir daha tâmir ettirilmemiştir.

Daha sonra saraya bağlı bâzı binâlar, çeşitli hizmetler için kullanılmıştır.Çevresindeki binâların bir kısmı da tâmir ettirilerek tapu dâiresi, cezâevi ve askerî hizmetler binâsı olarak faydalanılmıştır. Esas saray bölümü son yıllarda tamâmen restore edilmiş ve 1983 senesinde Anadolu Medeniyetleri Sergisi için kullanılmıştır.Serginin sona ermesinden sonra saray, Türk-İslâm Eserleri Müzesi hâline getirilmiştir.

İBRÂNİLER;

İbrâhim aleyhisselâmın kavmi. Önceleri Bâbil'in doğusunda Dicle ile Fırat nehirleri arasındaki bölgede, Keldânilerle birlikte yaşardı.İbrâhim aleyhisselâm peygamberlikle vazîfelendirilince kavmin hükümdârı olan Nemrut onu ateşe attı. Allahü teâlânın izniyle ateşten kurtulan İbrâhim aleyhisselâm, kendisine îmân edenlerle birlikte Harran'a hicret etti.İbrâhim aleyhisselâm, önce Şam'a oradan Mısır'a gitti.Sonra Filistin'e gelip yerleşti. Lût aleyhisselâmla birlikte Sedum'a gitti.Oğullarından İsmâil'i annesi Hacer'le birlikte Mekke'ye bıraktı (Bkz.İsmâil Aleyhisselâm). Diğer oğlu İshak'ı da annesi Sâre ile birlikte kendi yanında koydu (Bkz.İshak Aleyhisselâm).Hazret-i İshak'ın oğlu Yâkub (İsrâil) aleyhisselâmın neslinden İsrâiloğulları meydana geldi. (Bkz. İsrâiloğulları)

İCÂZET;

okuduğu ilimleri, branşı veya sanatı bitirenlere hoca tarafından verilen ehliyet vesikası. İzin, diploma, şehâdetnâme, ilmî ehliyet. Daha çok ilimde ve yazı sanatında tahsilini bitirenlere verilen diploma yerine kullanılan bu tâbir, Arapçada izin, müsâade demektir. Temyiz kudretini hâiz, fakat borç altına girmeye ehil olmayan bir kimsenin yaptığı hukûkî muâmeleye, kânûnen mümessilin sonradan buna izin vermesine de icâzet denir. Bu tek taraflı hukûkî bir muâmele olup mâkabline şâmildir (geçmişi de içine alır).

Okuduğu dersi, sanatı bitirenlere hoca ve ustaları tarafından verilen ehliyet vesikalarına da "icâzetnâme" denirdi. Tasavvuf ilminde yetişmiş ve yetiştirebilen bir rehberin, yetiştirip, kemâle erdirdiği talebelerine, insanlara rehberlik etmeleri için verdiği izne icâzet adı verilir.

İcâzetlerin metni genellikle Arapça olur, başlangıcında güzel bir hatla yazılmış Besmele bulunurdu. Allahü teâlâya hamd ve senâ, Peygamberimize (sallallahü aleyhi ve sellem) ve diğer peygamberlere (aleyhimüsselâm) salât ve selâmla birlikte, Peygamber efendimizin Ehl-i beytine ve Eshâb-ı kirâma hayır duâ edilerek başlar, sonra ilimle ilgili âyet-i kerîmeler ve hadîs-i şerîfler yazılırdı. İcâzetnâmeyi veren şahsın kendisinin ve babasının adı zikredilip, icâzetnâme verilen şahsın adı, babasının adı ve lakabı (meşhur olan ünvânı) kaydedildikten sonra, okuduğu dersleri tamâmen bellediği bildirilirdi. İcâzet veren hoca, kendisini duâdan unutmamasını isterdi. Daha sonra icâzetnâmeyi veren zâtın hocalarının isimleri yazılır, mensûb olduğu mezhebin imâmına kadar sayılır ve buradan Peygamber efendimize kadar icâzet zinciri sıralanırdı. İcâzetnâme, Peygamber efendimizin medhini bildiren salevât ve hocanın talebesine verdiği nasîhatle son bulurdu. İcâzetnâmeleri devrin meşhur hattatlarından birine nesih yazı ile yazdırmak ve tezhib ettirmek (süslettirmek) âdetti. Bu hâldeki icâzetnâme, hattat tarafından yazılırdı. İcâzetnâmeyi veren ve alanın isim yerleri boş bırakılır, buraları icâzeti veren zât kendi el yazısı ile doldururdu.

İCMÂ;

bir asırdaki müctehid âlimlerin söz birliği. İslâm dînindeki fıkıh bilgilerinin dört kaynağından biridir. Din

bilgilerinde senet, kaynak dörttür. Bunlar; **Kur'ân-ı kerîm,** hadîs-i şerîfler, icmâ ve kıyâs (ictihâd)tır. Din bilgilerini açıklayan İslâm âlimleri, bir işin nasıl yapılacağını **Kur'ân-ı kerîm'**de açık olarak bulamazlarsa, hadîs-i şerîflere bakarlar. Hadîs-i şerîflerde de bulamazlarsa, bu iş için icmâ varsa öyle yapılmasını bildirirler. Eshâb-ı kirâmın, Tâbiînin, yâni Eshâb-ı kirâmı gören ve tanıyan İslâm âlimlerinin ve onları görenlerin icmâı, din bilgilerinde delildir, senettir. Daha sonra gelenlerin ve İslâm âlimi olmayan kimselerin yaptıkları, söyledikleri şeye icmâ denmez. Şiîler, Vehhâbîler ve Zâhirîler icmâyı inkâr ederek, Ehl-i sünnetten ayrılmışlardır.

Din bilgilerinin ilk iki kaynağı olan **Kur'ân-ı kerîm** ve hadîs-i şerîfler, Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem zamânında tamâmen açıklanmış, dindeki her meselenin umûmî kâidesi bildirilmişti. Zâten Müslümanlar yeni bir olayla karşılaşınca bunun dindeki hükmünü Peygamberimize sorarak öğreniyorlardı. Bu hususta bir sıkıntıları yoktu. Ayrıca Eshâb-ı kirâmın hepsi ictihâd yapabiliyordu. Peygamberimiz **"Ümmetimin âlimleri arasındaki ihtilâf rahmettir."** ve Muâz bin Cebel'e; **"Bir mesele ile karşılaşınca, hükmünü Allah'ın kitâbında, benim sünnetimde bulamazsan kendin ictihâd et!"** buyurmuştu. Fakat O'nun zamânındaki ictihâdlarda bir hatâ, yanılma olursa, bizzat Allahü teâlâ tarafından vahiy gönderilip düzeltiliyordu.

Resûlullah efendimiz vefât edince, birçok yeni meseleler meydana çıktı. Bunlar hakkında dînin kesin hükmünün bilinmesi ve ona göre yapılması îcâb etti. Hazret-i Ebû Bekr halîfeliği zamânında **Kur'ân-ı kerîm'**de ve hadîs-i şerîflerde açıkça bildirilmeyen böyle yeni meseleleri, kendisine sorulunca veya dâvâ edilince, Eshâb-ı kirâmı toplayarak onlara anlatır; "Resûlullah'ın böyle bir meseleye ve dâvâya cevap verdiğini bilen var mı?" diye sorardı. Sözbirliği ile cevap verilirse, öylece hükmederdi. Haber verilmezse, Eshâbın büyüklerini toplar, onlara anlatır. Sözbirliğine varırlarsa, öylece hüküm verirdi. Resûlullah efendimiz zamânında ve hazret-i Ebû Bekr zamânında açıklanmamış olan pekçok mesele vardı. Hazret-i Ömer bunların hepsini icmâya bağladı. Bunlarda şüphe bırakmadı. Hazret-i Ömer'in bildirmediği meselelerde, o günden bugüne kadar sözbirliği olmadı. Hazret-i Ömer'in icmâ husûsundaki bu gayreti, kıyâmete kadar gelecek İslâm âlimlerini güç durumdan kurtarmıştır. İslâmiyetin bayrağını ellerinde yürüten Ehl-i sünnetin temeli hazret-i Ömer-ül-Fârûk'un sözbirliği yaptığı meselelerdir. Dört hak mezhebin hiç ihtilâf etmeden bildirdiği fıkıh ilmine âit bilgiler, hazret-i Ömer zamânında icmâ (sözbirliği) sağlanan meselelerdir.

İcmâın din bilgileri için delil olduğu **Kur'ân-ı kerîm'**de ve hadîs-i şerîflerde bildirilmiştir. Allahü teâlâ, Nisâ sûresinin 115. âyetinde meâlen; **"Mü'minlerin yolundan ayrılanı Cehennem'e atarız."** buyurdu. Bunun için İslâm âlimlerinin icmâı (sözbirliği) din bilgileri için delil, huccet yâni sened oldu. İcmâdan ayrılmak yasaklandı. Peygamberimizin de; **"Ümmetim dalâlet** (sapıklık) **olan bir şeyde icmâ yapmaz."** hadîs-i şerîfi, doğru yoldaki âlimlerin sözbirliği ile bildirdiklerinin hepsinin doğru olduğunu gösteriyor. İcmâ ile bildirilen din bilgilerini bilmeyenlerin de sorup öğrenmelerini; **"Bilmediklerinizi bilenlerden sorunuz!"** (Nahl sûresi: 43) meâlindeki âyet-i kerîme ile emretmekte ve; **"Cehâletin ilâcı sorup öğrenmektir."** hadîs-i şerîfi, bu âyet-i kerîmeyi açıklamaktadır.

İcmâ ile bildirilen din bilgilerinden bâzıları şunlardır:

Kur'ân-ı kerîm'in âyetlerinde, kelime ve harflerinde hiç bir değişiklik olmamıştır.

Ehl-i sünnet âlimlerinin bildirdiği îmân bilgilerinin hepsi doğrudur.

Dört halîfeden hazret-i Ebû Bekr ve hazret-i Ömer sözbirliği ile halîfe seçilmişlerdir.

Dört hak mezhepteki ictihâdla çıkarılmış bilgilerin hepsi doğrudur.

Mut'a ve muvatta nikâhı (tâyin edilmiş belli bir müddet için ücret ödenerek yapılan evlilik) Resûlullah'ın yasakladığı husûsunda icmâ hâsıl olup, mut'a nikâhını İslâmiyet yasak etmiştir.

Emvâl-i bâtınanın (altın, gümüş, para ve ticâret eşyâsının) zekâtını mal sâhibi verir. Emvâl-i zâhirenin (dört ayaklı hayvanların, toprak mahsüllerinin) zekâtını İslâm devleti, zenginin vekîli olarak alır ve muhtâc olanlara verir.

Kalplerinin İslâma meyletmesi istenen ve kendilerine (müellefe-i kulûb) denilenlere zekât verilmeyeceğine dâir Resûlullah'ın hadîs-i şerîfi bulunduğundan icmâ hâsıl olup, bundan sonra bunlara zekât verilmesine ihtiyaç kalmamıştır.

Bu hususta geniş bilgi, Hindistan'da yetişmiş olan İslâm âlimlerinden Şah Veliyullah Dehlevî'nin **Kurretül-Ayneyn fî Tafdîlişşeyhayn** adındaki kitabında bildirildiği gibi bütün fıkıh kitaplarında da vardır.

Buhârî, Müslim ve **Kütüb-i Sitte** denilen diğer hadis kitaplarındaki binlerce hadîs-i şerîfin sâhih oldukları yâni doğru oldukları icmâ ile bildirilmiştir. Zîrâ **Kur'ân-ı kerîm'**de ve icmâ ile ve zarûrî olarak bilinen hadîs-i şerîflerde açıkça bildirilen şeylerin hepsine, icmâ ile ve zarûrî olarak anlaşıldığı gibi

inanmak îmân gereğidir. Zarûrî bilinmek demek, her asırda Müslümanların çoğunun işittikleri yayılmış bilgi demektir. Bilmemek özür olmaz.

İcmâ ile ve zarûrî olarak bildirilmiş olan inanılacak ve yapılacak din bilgilerinde, ictihâd yapmak uygun değildir. Bunlara bildirildiği gibi inanmak lâzımdır. Bunlara inananlara mümin veya Müslüman denir.

İCRÂ;

Alm.*Vollstreckung (f).* **Fr.** *Exécution forcée,* **İng.** *Execution.*Yapma, yerine getirme, bir işi yürütme. Hukukta iki ayrı mânâda kullanılır. Birincisi devleti meydana getiren unsurlardan (yasama, yürütme, yargı), biri olup günümüzde bir mânâda "yürütme" kullanılmaktadır. İkincisi bir mahkeme ilâmının veya bir idârî kararın yetkili organlarca yerine getirilmesi; borçlunun alacaklıya karşı yapmak veya ödemekle yükümlü bulunduğu bir şeyi adlî bir kuruluş aracılığı ile yerine getirmesidir. Bu icrâ kavramı "cebrî icrâ"dır.

Borçlu kimse yerine getirmekle yükümlü bulunduğu borcunu, ihmâl veya inkâr sebebiyle yerine getirmediği takdirde, alacaklı olan hakkını kendisi zor kullanarak alamaz. Zorlama ancak devlet tarafından yapılır. Bu hususta düzenlenmiş olan **İcrâ ve İflâs Kânunu** çerçevesinde alacaklı, hakkını arayabilir. Bu hususta kurulmuş "İcrâ ve İflâs Mahkemeleri" ve "İcrâ ve İflâs Dâireleri" vardır.Kânun, ihtiyâca göre bu mahkemelerin ve kurumların teşekkülünü emreder. İhtiyâcın fazla olmadığı küçük yerleşim bölgelerinde icrâ işleri Asliye Mahkemeleri tarafından yürütülür.

Alacaklının mürâcaatı üzerine, hakkı olan alacağı, devlet gücüyle borçludan alınır ve hak sâhibine verilir.Mevcûd olan **İcrâ ve İflasKânunu'**nun birinci maddesi "Her asliye Mahkemesinin yargı çevresinde yeteri kadar İcrâ Dâiresi bulunacağını", üçüncü maddesi ise "İcrâ ve İflâs işlerinin bir dâirede birleştirilebileceği" hükmünü bildirir. İcrâ Dâiresinde çalışan memura İcrâ Memuru, icrâ ile ilgili muâmelelere yapılan itirâz ve şikâyetleri inceleyen ve karara bağlayan hâkime İcrâ Hâkimi denir.

İCTİHÂD;

hukuk ilminin kaynaklarından biri. İctihâd lügatte, gücü, kuvveti yettiği kadar zahmet çekerek, uğraşarak çalışmak demektir.

Hukukta ictihâd, hakkında kânûnî bir hüküm bulunmayan meselede, hâkimin kânuna, örf ve âdet hukûkuna veya kendisinin hukuk bilgisine dayanarak verdiği karardır. Kânunda boşluk bulunan bir meselede, hâkimin takdir yetkisi vardır. Hâkimin, takdir yetkisine dayanarak verdiği hukûkî kararlarına "mahkeme ictihâdı" adı da verilmiştir. Mahkeme ictihâdları bir hukuk kuralı olmak kuvvetine sâhiptir. Şu kadar var ki, ilk mahkemenin (sulh veya asliye) kararı,Yargıtay Yüksek Mahkemesinin kararıyla bozulabilir. Yargıtay Genel Kurulunun verdiği "ictihâd birleştirme kararı", bir kânun kuvvetinde olup, **Resmî Gazete'**de yayınlandıktan sonra, her mahkemeyi bağlayıcı bir hukuk kuralıdır. İdârî ve askerî yüksek mahkemelerinin kararları da aynı niteliğe sâhiptir. Hukuk ilminde ihtisas kazanmış kişilerin görüşlerine de "doktrin" veya "ilmî ictihad" adı verilmiştir. Bu da yardımcı bir hukuk kuralıdır.

Bugüne kadar, çeşitli toplumlarda yürürlükte kalmış hukuk sistemlerinin önemli kaynaklarının birini de ictihadlar teşkil etmiştir. Avrupa hukûkunun menşei (kaynağı) durumunda bulunan Roma Hukûkunun gelişmesinde ilmî ictihadların büyük tesiri görülmüştür. Roma hukûku 12. asırdan îtibâren İtalya'da, Fransa'da ve bilhassa Almanya'da çok büyük bir önem kazanmıştı. On dokuzuncu asırdan sonra da İsviçre Hukûkuna tesiri büyük olmuştur. 1926 da kabul edilen **Türk Medenî Kânunu'**nun kaynağı da Roma Hukûkuydu. **Medenî Kânun'**un dördüncü maddesi genel olarak hâkimlerin takdir yetkisi kullanarak hüküm verebileceğini açıklamıştır. Mahkeme ictihadları ve doktrinler (ilmî ictihadlar) bu hukukların başlıca kaynakları arasındadır. Roma Hukûku tesirinde kalmayan İngiliz Hukûkunun en başta gelen bir özelliği, ictihadları ve meseleler hukûku olmasıdır. İngiliz Hukûkundan yüksek mahkeme kararları, âdetâ bir kânun kuvveti kazanmıştır.

İslâm Hukûku'nda ictihâd, âyet-i kerîmelerden ve hadîs-i şerîflerden, mânâları açıkça anlaşılmayanları, açıkça bildirilen diğer dînî hükümlere kıyas ederek, benzeterek, bunlardan yeni hükümler çıkarmaya uğraşmak, çalışmak demektir. Meselâ ana babaya itâatı emreden İsrâ sûresi 22. âyet-i kerîmede meâlen; **"Öf, demeyin!"** buyrulmuştur. Dövmekten, sövmekten söz edilmemiştir. Âyet-i kerîmede yalnız bunların en hafifi olan "öf" kelimesi açıkça bildirildiğine göre, müctehidler dövmenin, sövmenin ve hakâret etmenin elbette haram olacağını ictihâd etmişlerdir. Yine, **Kur'ân-ı kerîm'**de hamr, yâni şarap içmek yasak edilmiş, başka içkiler bildirilmemiştir. Şarabın haram olmasının sebebi "hamr" kelimesinde anlaşılacağı üzere, aklı karıştırdığı, giderdiği içindir. Bundan dolayı müctehidler, şarabın haram olmasındaki sebep, herhangi bir içkide bulunursa haramdır diye ictihâd etmişler, her sarhoş eden şeyin haram olduğunu bildirmişlerdir. **Mecelle'**nin 14. maddesinde: "Mevrid-i nass'da ictihada mesağ yoktur." denilmektedir. Yâni Kur'ân-ı kerîm ve hadîs-i şerîflerde

açıkca bildirilmiş meselede ictihad yapılmaz.

Allahü teâlâ, **Kur'ân-ı kerîm'**de meâlen; **"Ey akıl sâhipleri! Akıl erdiremediğiniz meselelerde, onları bilen ve derinliklerine tam ermiş olanlara tâbi olunuz!"** buyurarak bu âyet-i kerîmede kıyâs ve ictihâdı emretmektedir. Diğer birçok âyet-i kerîmelerden, ilimleri derin olan yüksek derecedeki âlimlerin ictihâd ile emir olundukları anlaşılmaktadır. Bu bakımdan kıyâs ve ictihâd, dinde sonradan çıkmış değildir. Çünkü bunlar âyetlerin mânâlarını meydana çıkarmaktadırlar. Bu mânâlara başka bir şey eklemezler. O halde; ehliyeti, liyâkati ve ilimde ihtisası tam olanların, yâni mânâları açıkça anlaşılmayan âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflerin içinde saklı bulunan hükümleri ve meseleleri, mefhum bakımından, mantık ve delâleti bakımından anlayabilecek kuvvet ve kudrette olanların ictihâd etmesi farzdır. Böyle yüksek âlimlere **"müctehid"** denir. (Bkz. Müctehid)

İctihad mevki ve makâmının îcaplarını ve lüzûmlu şartlarını taşıyan, akılları kuvvetli kimseler, Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) asr-ı saâdetinde, Eshâb-ı kirâmın devrinde ve onları gören yüksek âlimlerin (Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiîn) devrinde bulunabiliyor, onlardan ilim ve feyz alarak yetişebiliyordu. Zaman ilerleyip, Peygamberimizin devrinden uzaklaşıldıkça, fikirler, görüşler bozulmuş, dağılmş, bid'atler (aslı dinde olmayan hurâfeler) türemiş, üstün, kıymetli kimseler yavaş yavaş azalmış, dördüncü asırdan sonra, ictihâd edecek kimsede bulunan sıfatlara sâhip bir âlim hemen hemen yetişemez olmuştur.

İctihâd makâmına varmış bulunan yüksek kimseler, kendi ictihâdına göre hareket etmek mecbûriyetindedir. Başka müctehide tâbi olamazlar. Peygamberimiz de, Allahü teâlânın açıkça bildirmediği emirleri, açık bildirilmiş emirlere kıyâs ederek ictihâd ederlerdi. Fakat ictihâdlarında hatâ ederlerse, Allahü teâlâ derhal Cebrâil aleyhisselâmı göndererek, hatâları vahy ile düzeltirdi. Yâni Peygamberlerin ictihâdları hatâlı kalmazdı.Meselâ Bedir Savaşında alınan esirlere yapılacak muâmelede, Peygamber efendimiz bâzı Sahâbe-i kirâm ile birlikte bir türlü, hazret-i Ömer ise başka türlü ictihâd etmişlerdi. Sonra âyet-i kerîme gelerek Allahü teâlâ hazret-i Ömer'in ictihâdının doğru olduğunu bildirdi. Eshâb-ı kirâmın hepsi, tam bir müctehid idiler.

Eshâb-ı kirâmdan sonra, meşhur dört imâm ve bunların mezheplerine göre ictihâd eden İmâm-ı Ebû Yûsuf, İmâm-ı Muhammed, İmâm-ı Züfer, İbn-i Nüceym, İmâm-ı Râfiî, İmâm-ı Nevevî, İmâm-ı Gazâlî ve benzerleri gibi yüksek âlimler yetişmişti.

Dinde ictihâd, bir ibâdet olduğundan, yâni Allahü teâlânın emri olduğundan, hiçbir müctehid, diğer bir müctehidin ictihâdına yanlış diyemez. Çünkü her müctehide, kendi îctihâdı haktır ve doğrudur. İmâm-ı Yûsuf, İmâm-ı Muhammed ve diğerlerinin, hocaları olan İmâm-ı A'zam'a uymayan sözleri, onu beğenmemek, kabul etmemek değildir. Kendi ictihâdlarını bildirmektir. Bunu bildirmeye memur ve mecburdurlar. Peygamber efendimiz, uzak memleketlere gönderdiği Eshâb-ı kirâma, karşılaşacakları meselelerde, **Kur'ân-ı kerîm'**in hükmü ile hareket etmelerini, orada bulamazlar ise, hadîs-i şerîflerde aramalarını, burada da bulamazlar ise, kendi ictihâdları ile hareket etmelerini emir buyurdu. Kendilerinden daha âlim, daha yüksek olsalar bile, başkalarının ictihâdlarına tâbi olmalarını yasaklardı. Dört mezhep arasındaki farklar da bundan ileri gelmektedir.

Bir müctehidin ictihâd ederek, elde ettiği bilgilerin hepsine, o müctehidin mezhebi denir (Bkz. Mezhep). Bunlardan dört mezhep meşhurdur. Mezhep imâmlarının, abdestte, namazda, nikahta, mîrasta, vasiyetlerde, talakta(boşama), cürüm ve cinâyetlerde, alışverişte ve bunlar gibi birçok şeylerde, birbirine uymayan sözleri, hep ictihadlarından olup, hiçbiri diğerinin sözüne yanlış, bozuk dememiştir. Eshâb-ı kirâm da, böylece bir çok işlerde birbirine uymamışlarsa da, hiçbiri diğerinin ictihâdına yanlış dememiş, sapıklık ve günah demeyi hatırlarına bile getirmemişlerdir. **Mecelle'**nin 26. maddesinde de "İctihâd ile ictihâd nakz olunmaz." demektedir. Müctehidlerin ictihâdları arasındaki ayrılıklar, Müslümanlar için bir rahmettir. Bunlar Müslümanların işlerini kolaylaştırmaktadır. Nitekim hadîs-i şerîfte: **"Mezhepler arasındaki ayrılıklar rahmettir."** buyrulmuştur. Bu sebeple her Müslüman, dört hak mezhepten birine uyarak ibâdetlerini ve işlerini yapar. Yalnız, bu mezheplerin kolaylıklarını bir araya toplayamaz; böyle yapmak haramdır.

Allahü teâlâ dileseydi, **Kur'ân-ı kerîm'**de ve hadîs-i şerîflerde herşeyi açıkça bildirirdi. Böylece ictihâdlara lüzum kalmazdı. Halbuki kıyâmete kadar gelecek Müslümanların, dünyânın her yerinde farklı coğrafik ve iklim şartlarında tek bir emir altında yaşamaları belki de imkânsız olurdu. Hayat dîni olan İslâmiyette, ictihâdlar, her şart altında bulunan Müslümana çâreler göstermektedir.

İÇ ANADOLU BÖLGESİ;

Anadolu'nun orta kısmını teşkil eden coğrafî bölge. Kuzey Anadolu, Toros Dağları ve İçbatı Anadolu eşiği tarafından kuşatılmış yüksek düzlükler alanıdır. Birinci Türk Coğrafya Kongresine (1941) göre çizilen sınırları içinde yüzölçümü 151.275 km^2dir. Türkiye'nin yüzde 19,5'i kadar yer tutar. Doğu Anadolu bölgesinden sonra alan bakımından ikinci gelir. Türkiye nüfusunun % 15,5'i kadarı bu bölgede

yaşar.

İç Anadolu bölgesi dört bölüme ayrılır:a) Kuzeydoğuda Yukarı Kızılırmak bölümü, b) Bunun batısında Orta Kızılırmak bölümü, c) Kuzey batıda Orta Sakarya bölümü, d) Güneyde Konya bölümü. İç Anadolu bölgesi içinde Nevşehir ve Kırşehir'in tamâmı, Eskişehir, Ankara, Konya, Niğde, Kayseri, Yozgat ve Sivas il topraklarının çoğu, Çorum, Çankırı ve Afyon illerinin bir kısmı yer alır.

Yüzey Şekilleri

Güney Toroslar, kuzeyden Kuzey Anadolu dağları ile sınırlanan, doğudan Doğu Anadolu yücelerine doğru yükselen dağlarla çevrilidir. Bu bölgenin yüzey şekilleri daha silik ise de zemini çok yerde 1000 m'den daha yüksektir.Yüksek dağlarından Kızıldağ 3025 m, Kösedağ 2815 m, Yıldızdağı 2552 m, Tecer Dağları ise 2596 m'ye kadar yükselirler. Ayrıca Erciyes Dağı 3916 m ve Hasan Dağı da 3286 m'ye ulaşır. Bölgenin en büyük bölümü Tuz Gölüdür. Sakarya ve Kızılırmak en önemli iki ırmağıdır. En büyük ovası da Konya Ovasıdır.

İklim

Kara (step) iklimi niteliğini gösterir. Kışlar genellikle sert ve uzun, yazlar çukur alanlarda gündüzleri sıcak, yayla sırtlarında serin geçer. Doğuya doğru gidildikçe kara iklimi kendini iyice gösterir.Yaz mevsimi az yağışlı olup, yağış maksimumu kış ve özellikle ilkbahara rastlar.

Bitki Örtüsü

Bölgenin büyük bölümünü meydana getiren düzlükler cılız otsu bitkilerin kapladığı bozkırlar hâlindedir. Türkiye'de orman alanlarının en az yer tuttuğu bölgedir (% 5,8). Orman ancak dağ yamaçlarındadır. Akarsular boyunca söğüt ağaçları, yine sulak yerlerde kavak ağaçları bulunur.

Nüfus ve Yerleşme

İç Anadolu'da km^2 ye düşen nüfus yoğunluğu 37'dir. Nüfusun önemli kısmı köylerde yaşar. Ankara, Kayseri, Konya, Eskişehir, Sivas ve Kırıkkale en kalabalık şehirlerindendir.

Ekonomi

İç Anadolu bölgesi ekonomik yönden gelişmekte olan bir bölgemizdir. Enerji üretimi yönünden oldukça zengindir. Hirfanlı ve Sarıyar hidroelektrik barajları bu üretimi üslenmektedirler. Ankara, Konya, Kayseri, Sivas, Eskişehir ve Kırıkkale endüstri merkezlerindendir. Eskişehir'de lüle taşı üretimi, şeker fabrikası, uçak fabrikası, DDY motor fabrikası; Konya'da mermercilik, Seydişehir Alüminyum Fabrikası; Kayseri'de şeker fabrikası; Divriği'de demirçelik fabrikası; Kırıkkale'de makina kimyâ ve silâh sanâyii mevcuttur.

Türkiye'nin tahıl üretiminin büyük bir bölümü bu bölgemizdedir. Buğday, arpa ve yulaf başlıca tahıldır. Şekerpancarı üretimi de oldukça yaygındır. Sınırlı da olsa sebze ve meyve yetiştirilmektedir. Özellikle Sakarya ve Kızılırmak boyunca ekime elverişli geniş tarım alanları vardır. Hayvancılık köylülerin gelir kaynaklarının başında gelmektedir. Özellikle son yıllarda gelişen üretim sistemiyle küçük ve büyük baş hayvancılıkta ilerlemeler kaydedilmiştir.

İÇ ENERJİ;

Alm. *Interne Energie,* **Fr.** *Energie (f) interne.* **İng.** *Internal energy.* Sistemi meydana getiren moleküllerin kinetik, potansiyel ve duyulur iç enerjileri toplamı. Sistemi meydana getiren moleküller birbirlerini karşılıklı olarak çekmektedirler. Bu moleküller arasında çekme, moleküllerin potansiyel enerjisini meydana getirir. Moleküller arasında uzaklık arttıkça potansiyel enerjinin değeri artar.

Moleküller aynı zamanda devamlı hareket hâlindedirler. Yer değiştirme, belirli eksenler etrafında dönme veya belirli bir nokta etrafında salınım şeklinde kendini belli eden bu hareketleri sebebi ile moleküller, kinetik enerjiye sâhiptirler.

Sistem hâl değiştirdiği zaman bir taraftan sistemi meydana getiren moleküllerin ortalama hızı, diğer taraftan da moleküller arasındaki ortalama uzaklık değişir. Moleküllerin ortalama hızında meydana gelen değişme, sistemin sıcaklığında meydana gelen bir değişme ile kendisini belli eder. Yâni bir sistemin moleküllerinde depo edilmiş bulunan kinetik enerji arttıkça, o sistemin sıcaklığı da yükselir. Bir sistemin hâl değişiminde, iş-enerji değişimi, termodinamiğin, sistemler için birinci kanununa göre ısı değişimi ile iş değişimi arasındaki farka eşittir.

Mükemmel gazlarda iç enerji yalnız sıcaklığa bağlı olarak değişir. Yâni sıcaklık arttıkça iç enerji artar, sıcaklık azaldıkça azalır.

İÇ SALGI BEZLERİ;

Alm. *Endokrine Drüsen, innersekretorische Drüsen (pl.),* **Fr.** *Glandes endocrines, glandes à sécretion interne (f.pl.),* **İng.** *Endocrine glands.* Salgıladıkları hormonları, "hedef organ"lara taşıyacak olan kana veren, kanalsız bezler. Dış salgı bezleri dediğimiz salgı organları ise, bir kanal vâsıtasıyla ifrâzâtlarını bir vücut kısmına iletirler. Meselâ karaciğerin dış salgısı olan safra ince barsağa dökülür. Pankreasın hem dış, hem de iç salgısı vardır.

Hormonların pek çoğu kanda belli protein moleküllerine bağlanırlar. Bu iş, onları hedef organlara varıncaya kadar tahrip edilmekten korur ve kanda etkili yoğunluğa varmalarını sağlar. Uzun süreli kan konsantrasyonlarının sağlanması, büyüme, cinsî faaliyet, emzirme, metabolik işlemler açısından lüzumludur. İç salgı bezlerinin çalışmaları birbiriyle yakından alâkalı ve birbirine bağımlıdır; hiçbir hormon diğerlerinden bağımsız olarak salgılanamaz. Bir iç salgı bezinin çıkarılması veya çalışmasındaki aksama diğer hormanları da etkiler ve hedef organlarda tesir azalması yâhut artmasına sebeb olur.

Endokrin (iç salgı) sistem ve sinir sistemi kollektif bir çalışma gösterirler ve bu sebeple çoğu zaman nöroendokrin sistem olarak zikredilirler. Hormonlar sinir sistemini etkileyerek çeşitli faâliyetleri ortaya çıkarabildiği gibi, sinirler iç salgı bezlerine tesir ederek hormon salgısında değişimlere sebep olabilirler. Belli sinir hücreleri "nörohormon" denilen maddeleri kana vererek hem çeşitli organlar hem de salgı bezleri üzerinde tesirli olurlar.

Omurgalılarda iç salgı bezleri sisteminin idâre merkezi beyin tabanında "Türk eğeri"(Sella Turcica) denilen kemik boşlukta bulunan **Hipofiz bezi**dir. Organlarda direkt tesirli olan büyüme hormonu hipofizden salgılanır. Bundan gayrı diğer iç salgı bezlerine tesir ederek salgı yaptıran "tropik hormonlar" hipofizden salgılanır. Bunların hepsi hipofiz ön lobundan (parçasından) salgılanır. Hipofiz orta lobundan ise "melanofor-uyarıcı hormon" denilen ve vücuttaki pigment (boya) hücrelerine tesir eden hormon salgılanır. Hipofiz arka lobu bir salgı bezi olmayıp, beyin hücrelerinin uzantılarından meydana gelir. Bu hücrelerde de hormon salgısı (nörohormonlar) yapılır. Arka lobdan salgılanan iki nörohormon "vasopressin" (antidüretik hormon) ve "oksitosin"dir. Oksitosin doğumda rahmin kasılmasını sağlarken, vasopressin idrar miktarını azaltmakla görevlidir. Eksikliğinde şekersiz şeker hastalığı ortaya çıkar.

Hipofiz her ne kadar "iç salgı orkestrasının şefi" olarak kabul edilirse de tam bağımsız olduğu söylenemez. Onun üzerindeki merkez, beynin hipotalamus bölümüdür. Hipotalamustan salgılatıcı faktörler (releasing factor) salgılanır. Salgılatıcı faktörler hipofiz-hipotalamus damar sistemi ile kan dolaşımına katılmadan hipofize gelirler ve tesirli olurlar. O hâlde bir hormonun salgılanma zamânı hipotalamusta başlar. Buranın salgılatıcı tropik hormonlar, iç salgı bezlerinden hormon salgısını uyarır ve böylece o hormonun kan seviyesi artar. Artmış ve normal sınırlarını aşmış bir hormon seviyesi hipotalamusa negatif tesirle, salgılatıcı hormon seviyesini düşürür. Buna "negatif geri besleme" (negative feed-back) işlemi adı verilir.

Her hormon salgılayan iç salgı bezinin özellikleri ve önemi kendi konusunda anlatılmıştır. Bunlar hipofiz, tiroid, paratiroid, pankreas, testis, yumurtalıklar, böbreküstü bezleri olarak sayılabilir.

İÇEL;

İlin Kimliği

Yüzölçümü: 15.853 km^2

Nüfûsu: 1.266.995

İlçeleri: Mersin, Anamur, Aydıncık, Bozyazı, Camlıyayla, Erdemli, Gülnar, Mut, Silifke, Tarsus.

güneyde deniz kenarında güzel bir ilimiz. Akdeniz bölgesinin Adana kısmında olup, Adana, Konya, Niğde, Antalya ve Akdeniz ile çevrilidir. 32° 56' ve 35°11' doğu boylamları ile 37°26' ve 36°01' kuzey enlemleri arasında yer alır.Türkiye'nin turfanda ürünler bahçesi ve Torosların eteklerinde bol güneşli, şirin bir bölgedir. Trafik numarası 33'tür.İlin merkezi olan Mersin, bu bölgede Adana gibi en fazla gelişen şehirlerden biridir. Portakal, muz ve limonu meşhurdur. Akdeniz'in incisi olan İçel, Torosların eteklerinde Akdeniz kıyı şeridinin üzerindedir.Torosların doruklarında kar eksilmezken kıyı sıcaktır.

İsminin Menşei

Bu il, "İçel" ve "Mersin" isimleri ile anılmıştır. Hâlen ilin ismi İçel ve merkez ilçesi Mersin'dir. Mersin ismi Oğuz Türkmen beylerinden "Mersin Bey"den gelmektedir. Mersin, coğrafî durum îtibâriyle içeride olduğundan 12. asırdan beri "İçerlek" ve "İç El" denmiştir. Göksu Nehrinin iki yanında yer alan kısma "İçerlek" (İçel) denmiştir. Mersin ve İçel isimleri Türkçe kelimelerdir. İçel'in eski ismi Kilikya'dır.

Târihi

Eski bir yerleşim merkezi olan Mersin ve civârı, arkeolojik kazılara göre çok eski çağlarda insanların yaşadığı bir bölgedir. Mersin yakınında "Yümüktepe" deki kazılardan çıkan eşyâlar bu bölgede binlerce sene önce yaşamış insanları gösterir. Yümüktepe civârında bulunan kalenin ise en az 6000 sene önceye âit olduğu tesbit edilmiştir. Anadolu'da en eski târihî eser olarak kabul edilmektedir.

Mersin ve civârı târih sahnesine Hititlerle çıkar. Bu bölge Hititlerin hâkimiyeti altında olup Bâbilliler, Asurlular ve Mısırlılar bu bölgeye kadar uzanmışlarsa da bu bölgenin tamâmına hâkim olamamışlardır. M.Ö. 6. asırda Anadolu ve dolayısıyla bu bölge Perslerin istilâsına uğramış, M.Ö. 4. asırda ise Makedonya Kralı İskender Persleri yenerek Anadolu ve İran'ı ele geçirmiş ve Hindistan'a (Asya içlerine) uzanmıştır. İskender'in ölümü ile birlikte Makedonya imparatorluğu komutanları arasında taksim edilmiş, bu kısım "Selevkos" (Asya) İmparatorluğunun payına düşmüştür. Zaman zaman Mısır'da bulunan Ptolemaioslar bu bölgeye saldırmışlardır. O târihlerde Mersin ve civârı çok ormanlıktı. Gemici milletler Fenikeliler, Mısırlı Ptolemaioslar, Asurlular, Makedonyalılar, Romalılar ve Selevkoslar, bu ormanların kerestelerinden istifâde ederek savaş ve ticâret gemisi inşâ etmişlerdir. Bu bölgede inşâ edilen gemilerle Akdeniz, Karadeniz, Hind Okyanusu ve diğer okyanuslara açılmışlardır. Selevkos İmparatorluğu yıkılınca M.Ö. birinci asırda Anadolu'nun çoğu, Roma İmparatorluğuna katıldı. M.S. 395 senesinde Roma İmparatorluğu bölününce bu bölge de Doğu Roma (Bizans)nın payına düştü. Bu târihlerde Tarsus, bölgenin en büyük şehri ve limanıydı. Aynı zamanda bu bölge bir korsan yatağı idi.

Yedinci asır ortalarından îtibâren İslâm orduları zaman zaman bu bölgeyi fethederek hâkimiyetleri altına aldılar. Fakat bu hâkimiyetleri devâm etmedi. İçel ve civârı ilk defâ hazret-i Ömer zamânında fethedilmiştir. 1071 Malazgirt Zaferinden sonra Selçuklu Türkleri bütün Anadolu'yu olduğu gibi Mersin ve civârını da fethettiler. Haçlı Seferleri başlayınca, bunlar karşısında Türkler çekildi. Bu bölge Bizans ve Hıristiyan toplulukların eline geçti. Pekçok Haçlı ordularını imhâ eden Selçuklu Türkleri, 1204 senesinde bu bölgeyi yeniden fethettiler.O târihten îtibâren devamlı Türklerin elinde bulunmaktadır. Selçuklu Hânedanı sona erince Anadolu Birliği parçalandı. İçel'in büyük kısmı Karamanoğullarının, Mersin-Tarsus bölgesi de, Türk-Memlük Devletinin himâyesindeki Ramazanoğullarının hâkimiyeti altında kalmıştır. Sultan Yıldırım Bâyezîd Han devrinde Karaman Beyliği, Osmanlı Devletine katılmıştır. 1402 Ankara Savaşı felâketinden sonra yeniden elden çıkmıştır.

FâtihSultanMehmed Han devrinin sonlarında İçel ve 1472'de Silifke; Yavuz Sultan Selim Han zamanında (1516) Mersin-Tarsus bölgesi Osmanlı toprağına katılmıştır. Türkler on ikinci asırdan beri Göksu'nun iki yanına "İçel" ve bunun batısına "Taşeli" demişlerdir. Osmanlıların İçel dedikleri bölge bugünkü İçel, Taşeli ise Antalya ve Konya'nın bir kısmıdır. Osmanlı devrinde 16. asırda merkezi Larnaka olan Kıbrıs Beylerbeyliğinin (eyâletinin) 8 sancağından ikisi (Tarsus ve Silifke) idi. Yirminci asır başlarında bu iki sancak Adana vilâyeti (eyâleti)nin 5 sancağından ikisini teşkil ettiler. Bunlar merkezi Silifke olan 4 ilçeyle İçel ve 2 ilçeli Mersin sancağı idi. Birinci Dünyâ Harbinden sonra Fransızlar, Mersin'i işgâl ettiler. Mersin 17 Aralık 1918'den 4 Ocak 1922'ye kadar 3 yıl 18 gün Fransız işgâlinde kaldı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile anlaşan Fransızlar geri çekildiler ve yardımcıları Ermenileri Suriye'ye yerleştirdiler. Fransızlar işgalleri sırasında Ermenilerle birlik olup savunmasız sivil halktan ihtiyar, kadın, çocuk demeden binlercesini işkence yaparak öldürdüler.

Fizikî Yapı

İçel ilinin % 60'ı dağlar ve % 30'a yakını yaylalar, % 10'u ise bereketli ovalarla kaplıdır.

Dağları: İçel ilinde Batı ve Orta Toros dağları kıyıdaki ovaların gerisinde (kuzeyinde) bir duvar gibi yükselerek batı-doğu istikâmetinde uzanır. Anadolu'nun kara ikliminden gelen soğuk ve sert rüzgârlarını önler.İlin orta kısmını kaplayan Taşeli Yaylasının üzerinde de Toros Dağlarının Akdeniz'e uzanan kolları vardır. Akdeniz'e yaklaştıkça yükseklik azalır.Orta Torosların il sınırları içinde kalan kısmına "Bolkar Dağları" denir. İlin kuzey-batı sınırına paralel olarak uzanırlar. Başlıca dağları Medetsiz Tepe (3524 m),Yıldız Tepe (3134 m), Mor Dağ (2454 m), Büyük Eğri Dağı (2055 m), Avlama Dağı (1889 m), Karaçal Tepesi (2339 m), ÖrnekTepe (2150 m), Toldağ (1336 m), Sazlı Tepe (698 m) dir. Türkiye'nin en önemli yaylalarından biri olan Taşeli Yaylası, Anamur-Silifke-Mut ve Erdemli ilçeleri arasında kalır. Taşeli Yaylası kalker yapılıdır. İklimi serttir ve bu sebeple tarım alanı sınırlıdır. Fakat Göksu Irmağının aktığı vâdi verimlidir. Bolkar Dağlarının eteklerinde de derin vâdilerle oyulmuş yaylalar vardır.

Ovaları: İçel'in ovaları çok bereketli olup başlıca ovaları şunlardır **Tarsus Ovası:** Çukurovanın İçel sınırları içinde Tarsus Çayı (BerdanIrmağı) ile Seyhan Irmağı arasında kalan kısımdır. Yüzölçümü 85 bin hektar olup denizden yüksekliği 50 m'dir.Meyve, sebze ve Akdeniz bitkileri yetişir. **Silifke Ovası:** Göksu Irmağının taşıdığı alüvyonlardan meydana gelmiştir. On bin hektar olup sebze, kavun-karpuz, muz, üzüm, mandalina, portakal, tahıl, baklagiller ve pamuk bol miktarda yetişir. **Berdan Ovası:** Tarsus Ovası gibi Çukurovanın bir parçasıdır. Tarsus Çayı ile Torosların etekleri arasında kalan 40 bin hektarlık bereketli bir ovadır. En çok pamuk ekilir. Turunçgiller ve sebze de bolca yetişir. **Anamur**

Ovası: Anamur Çayının ve bu çaya katılan derelerin taşıdığı alüvyonlardan meydana gelmiştir. 5x10 kilometrelik bir düzlüktür. Yüzölçümü 5700 hektara yakındır. Muzu meşhurdur. Pamuk, turunçgiller ve sebze tarımı yapılır.

Akarsuları: İçel sınırları içinde çok sayıda akarsu vardır. Bunların çoğunun boyu kısadır. Hepsi de Torosların eteklerinde meydana gelirler. Başlıca akarsular şunlardır: **Göksu Irmağı:** Taşeli Yaylasının sularını toplayarak Silifke yakınlarında denize dökülür. Bir kısmı Konya sınırları içinde kalan Göksu Irmağının uzunluğu 250 km'dir. Göksu, Hadim Göksuyu ve Ermenek Göksuyu adlı iki kolun birleşmesiyle meydana gelir. Göksu Irmağının geçtiği Göksu Vâdisi tarıma elverişli olup çok bereketlidir. **Tarsus Çayı:** Bolkar Dağlarının güney eteklerinden çıkar. Uzunluğu 150 km olup, Tarsus'ta denize dökülür. Tarsus'un debisi (1 sâniyede akıttığı su miktarı) 9-40 m^3 arasındadır.**Limonlu Çay:** 130 km'dir. Erdemli yakınında denize dökülür. **Sorgun Çayı:** 90 km'dir. Denize dökülür. **Aslanköy Deresi:** 100 km uzunluğunda olup Mersin'den denize dökülür. **Anamur Çayı:** 70 km uzunluktadır ve Anamur'dan denize dökülür. Bu akarsuların dışında pekçok küçük akarsu vardır. Efrenk Suyu ve Lamas Suyu bunlardandır.

Gölleri: İçel akarsu bakımından zengin olmakla berâber büyük göl yoktur. Denize yakın set gölü olan küçük gölcükler vardır. Bu set göller Silifke ilçesinde Akgül ve Keklik gölü ile Gülnar ilçesinde bulunan Hortu Gölüdür.

İklim ve Bitki Örtüsü

İklimi: İçel ilinde, Akdeniz iklimi hüküm sürer. Kıyıdan içeri doğru gidildikçe kara iklimi husûsiyeti görülür. Kıyılarda yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlı geçer. Yüksek yerlerde yazlar serin ve kurak, kışlar soğuk ve kar yağışlı geçer. Senelik yağış miktarı 419-1032 mm arasında her ilçede değişiktir. Senenin akseriya 6 günü sıfır derecenin altında ve 6°C ile + 43°C arasında seyreder.

Bitki Örtüsü: İçel bitki örtüsü bakımından çok zengindir. Arâzinin sâdece yüzde 5'i tarıma elverişli değildir. Geri kalan toprağın yüzde 55'i ormanlık ve fundalıkla kaplıdır. Yüzde 25'i ekili ve dikili alanlardır. Yüzde 15'i çayır ve mer'alarla kaplıdır. Ovalar tahıl ve diğer ürünleri yetiştiren tarlalarla, kıyı şeridi muz ve turunçgil bahçeleri ve vâdiler meyve ağaçları ile kaplıdır.

Ekonomi

İçel Türkiye'nin her bakımında en gelişmiş illerinden biridir. Bu gelişmenin başta gelen sebepleri topraklarının çok verimli olması, sanâyi bakımından ileri durumda bulunması, mâden bakımından zengin oluşu, Mersin limanının faaliyeti ve Mersin petrol rafinerisinin bulunuşudur.Gayri sâfi hâsılanın (Brüt gelirin) % 40'ı sanâyi, % 30'u tarım ve % 10'u ticâret sektöründen elde edilir.İçel her yönüyle zengin bir ilimizdir.Yurdumuzda çokyönlü, gelişmeye elverişli bölgelerden biri de İçel'dir.

Tarım: Faal nüfûsun çoğunluğu tarım sektöründe çalışır.Tarım (bitkisel) yapılan topraklar % 25'tir.

İçel'de yetişen tarım ürünleri çok çeşitlidir. En çok tahıl ekimi yapılır. Tarım ürünleri seneden seneye artmaktadır. Elde edilen başlıca tarım ürünleri, buğday, arpa, çavdar, pirinç, nohut, mercimektir. Sanâyi ürünlerinden en çok pamuk yetişir. Ayrıca yerfıstığı ve susam yetiştirilir. İçel ilinde her çeşit sebze ekilir. Domates, biber, patlıcan, fasulye, kabak, bakla, bamya, hıyar, ıspanak, lahana, marul, soğan ve karnabahar, yetiştirilen başlıca sebzelerdir. Seracılık oldukça ilerde olup, Antalya'dan sonra en çok sera alanı İçel'de bulunur.Turungçiller bol miktarda yetişir. Üzüm, keçiboynuzu, zeytin, nar, muz, incir, erik, bâdem ve kayısı yetiştirilen diğer meyvelerdir. Kavun, karpuz da oldukça fazla ekilir. İçel ilinde modern tarım araçları kullanılır, geniş ölçüde gübreleme ve sulama yapılır. İçel Türkiye'nin tahıl, meyve ve sebze ambarlarından biridir. Türkiye'nin dört bucağına turfanda sebze ve meyve İçel'den gider. İçel, yalnız pamuk ambarı değil turfanda sebze ve meyve ambarıdır.

Hayvancılık: Hayvancılık dağlık bölgede ve yaylalarda yapılır. Arâzinin % 15'e yakını çayır ve mer'alık olmasına rağmen hayvan mal varlığı fazla değildir. Arıcılık gelişmiştir. **Balıkçılık:** Akdenizde geniş sâhilleri olmasına rağmen, balık üretimi iki bin tondan biraz fazladır. Mut'ta alabalık üretme çiftliği vardır. Tarsus, Berdan ve Tragon çayları tatlısu balıkları ile doludur. İçel balıkçılık için çok müsâittir.

Ormancılık: Mersin ili orman bakımından çok zengindir. Asırlar önce İçel tamâmen ormanlarla kaplıydı. Günümüzde ise arâzinin % 55'i orman ve fundalıklarla kaplıdır. Anamur'dan Tarsus'a kadar kıyı kuşağı fundalıklarla (makilerle) kaplıdır. Makiler arasında "Delice" denilen yabâni zeytin ve fıstık çamları bulunur. Maki kuşağından 2200 m yüksekliğe kadar sık ağaçlı ormanlara, daha yükseklerde bodur ve seyrek ormanlara rastlanır. 600 m yüksekliğe kadar olan ormanlarda meşe, sakız, tespih, mersin ve sandal ağaçları bulunur. Daha yükseklerde çeşitli çam türleri, köknar ve sedir ağaçları fazladır. Ormanların kapladığı saha 785 bin, fundalık alan ise 100 bin hektardır. Ormanlardan her sene 3500 ton reçine ve 250 bin m^3 sanâyi odunu elde edilir.

Mâdenleri: İçel mâden bakımından da zengin sayılır. Krom, bakır, demir, kuvarsit, alüminyum, barit ve dolamit çıkarılır ve bir kısmı Mersin limanından dış ülkelere ihraç edilir.

Sanâyi: İçel Akdeniz bölgesinde Adana'dan sonra, sanâyi sektöründe en çok gelişmiş bir ildir. Başlıca sanâyi kuruluşları şunlardır: Anadolu Tasfiyehânesi (Rafineri) A.Ş. (ATAŞ) Senelik kapasitesi 5 milyon tona yakındır. Çukurova Sanâyi İşletmeleri A.Ş., Akdeniz Gübre Sanâyii A.Ş.,Çimento Sanâyii ve Ticâret A.Ş. (ÇİMSA), Anadolu Çam Sanâyii A.Ş., Plâstik Sanâyii ve Ticâret A.Ş., Soda Sanâyii A.Ş., Mustafa SamanÇelik Döküm Makinaları Sanâyii A.Ş., Akdeniz Tuğla Beton Boru Fabrikası, Nârenciye Ambalaj Fabrikası, Kâğıt ve Karton Fabrikası, meyve suyu fabrikaları, mobilya atölyeleri, Çukurova İplik Dokuma Fabrikası, Çukurova Çırçır Pres Fabrikası, Sabun ve Deterjan Fabrikası, Yapıştırıcı Fabrikası, Buzdolabı Fabrikası, Akfa Akümülatör Sanâyii, Metal Kapak Fabrikası, Oska Profil Eşya Fabrikası, Güneş Isıtıcı ve Çelik Büro Sanayii, Treyler Îmâlâtı, Çelik Döküm ve Makina Sanâyii.

Ulaşım: İçel ili karayolu, denizyolu ve demiryolu ulaşımı bakımından çok müsâittir. Adana Havaalanından havayolu ulaşımı bakımından faydalanır. Türkiye'nin her köşesi ile ulaşım bakımından irtibâtı vardır. Akdeniz sâhillerini paralel olarak kat eden E-24 karayolu Anamur, Silifke, Erdemli, Mersin ve Tarsus'tan geçer. Ankara-Konya E-35 Karayolu Silifke'ye inerek E-24 karayolu ile birleşir. Ayrıca kaliteli devlet yolları ile Niğde-Sivas-Kayseri; Adana-Hatay; Adana-Gaziantep-Urfa ve Kahramanmaraş-Malatya yönlerine giden yollarla bağlıdır.İlçeleri köylere bağlayan yollar oldukça iyidir.

İçel denizyolu taşımacılığı bakımından çok önemli bir merkezdir. Bu limana senede gelen büyük gemi sayısı ortalama üç bindir. Bu liman Avrupa ve ABD ile Ortadoğu arasında bir transit merkezidir. Limanda 140 gemi barınabilmekte ve aynı anda 15 gemiye yükleme ve boşaltma yapılabilmektedir. 1961'de yapılan limanda biri 1593 m, diğeri 3933 m uzunlukta iki mendirek uzanır. 15 bin m^2lik sundurmalı ve 40 bin m^2'lik açık depolama alanı mevcuttur. Ayrıca Toprak Mahsulleri Ofisinin Silosu,Et ve Balık Kurumunun Soğuk Hava Deposu, ATAŞ'ın akaryakıt depoları ve araçlar için park yeri ve limanda 20 rıhtım vardır. Mersin limanından başka Anamur,Taşucu ve Aydıncık'ta iskele; Aydıncık ve Karaduvar'da ise balıkçı barınakları bulunur. İçel, yurdumuzun batı, orta ve doğu bölgelerini birleştiren demiryolu ağına bağlıdır. Kütahya-Afyon-Konya istikâmetinden gelen demiryolu hattı Ulukışla'dan sonra iki kola ayrılır. Güneydoğuya uzanan kol Adana-Mersin sınırını tâkip ederek Yenice, Tarsus ve Mersin'e ulaşır. Bu hat daha çok yük taşımada kullanılır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfusu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 1.266.995 olup, 787.284'ü ilçe merkezlerinde 479.711'i köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 15.853 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 80'dir.

Örf ve âdetleri: Çok eski zamanlardan beri bir yerleşim, eski ve orta çağlarda bir kültür merkezi olan bu bölge, birçok istilâlara uğramıştır.Yedinci asırda İslâm ordularının fethi ile İslâmiyet yerleşmiş ve kısa bir müddet sonra yeniden Bizansın işgâline uğramıştır. 1071 Malazgirt Zaferinden sonra Selçuklu Türkleri tarafından fethedilen bu bölge Haçlı Seferleri sebebiyle yeniden Bizanslıların eline geçmiştir. 1224'te Türkler bu bölgeyi yeniden fethetmiştir ve 1224'ten bu yana devamlı Türk toprağı olan bu bölgede diğer kültürler silinmiş ve bölge Türk-İslâm kültürü ile yoğrulmuştur. Diğer kültürlerden geride sâdece bâzı târihî harâbeler kalmıştır.

Mahallî kıyâfet: İçel şehir ve köylerinde eski kıyâfetin yerini hâli hazırda kullanılan kıyâfet almışsa da, bâzı köy ve Türkmen Yörükleri anânevî kıyâfetlerini muhâfaza etmektedirler.Yörük elbiselerinin hepsi dokumadan yapılır. Kadınlar başlarına "poşu" denen başlık giyerler. Alnın üstüne "yağlık" bağlarlar. Uzunlamasına çizgili gömlek, alt kısma ise şalvar giyilir.Şalvarın üstüne enine çizgili bir önlük "öncek" takılır. Erkekler ceket yerine "aba" giyerler. Aba çeşitleri "beynamaz, sağaba ve gögaba"dır. Abalar işlemeli olup oba, oymak ve aşîretin sembolleri (simgeleri) işlenir. Aba altına açık yakalı beyaz gömlek giyilir.

Mahallî yemekler: Etli ve sebzeli yemekler yenir.Yemekler baharatlı ve fazla acılıdır.Her yerde rastlanan sebzelerin dışında ebegümeci, hindiba, sirken, ısırgan, kuzukulağı, domalan, meletöre ve kenger mahallî sebzelerdir. Bölgenin meşhur yemekleri ise kenger, çiğ köfte, kısır ve batırıktır. Kengerin tohumu kavrulup çekilerek kahve hâline getirilir. Buna "dağ kahvesi" denir. Ekşinar suyundan yapılan nar ekşisi sıcağa karşı dayanıklık verir.

Halk edebiyâtı:İçel bölgesinde halk edebiyâtı zengindir. Birçok halk şâiri yetişmiştir. Meşhur olanları: Karacaoğlan, Küçük Karacaoğlan, Âşık İrfânî, Deveci Topal Mustafa, Âşık Rızâ, Kara Fevzi ve Âşık Natuvânî'dir.

Halk oyunları ve türküleri:

Bu bölgenin halk oyunları ve türküleri çok zengindir. Oyunlarda zeybek, halay, mengi ve samahlar başta yer alır. Bölgenin türküleri Türkiye çapında yaygındır. Silifke oyunları Türkiye ve dünyâca

meşhurdur. Ata sporu güreş, Mersin ve civârında asırlardır yapılan bir spordur. Türkiye'ye Olimpiyatlarda ilk defâ madalya kazandıran Mersinli Ahmed'dir (Kireççi). 1936 Berlin Olimpiyatlarında üçüncü, 1948 Londra Olimpiyatlarında birinci olmuştur.

Eğitim: İçel eğitim bakımından en ileri illerden biridir. Okulsuz köy yoktur. İlkokul çağındaki çocukların tamâmı okula gitmektedir.Okur-yazar nisbeti yüzde 85 civârındadır. İçel'de 92 anaokul, 849 ilkokul, 80 ortaokul, 11 meslekî ve teknik ortaokul 25 lise ve 25 meslekî ve teknik lise vardır. Çukurova Üniversitesine bağlı, MersinYüksek MeslekOkulu, Mersin Turizm İşletmecilik Yüksek Okulu ve Tarsus Yabancı Diller Yüksek Okulu ile, Ortadoğu Teknik Üniversitesine bağlı Erdemli Deniz Bilimleri Yüksek Okulu bulunmaktadır.

İlçeleri

İçel'in biri merkez (Mersin) olmak üzere on ilçesi vardır.

Mersin: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 547.835 olup, 422.357'si ilçe merkezinde, 125.478' i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 56, Arslanköy bucağına bağlı 7, Gözne bucağına bağlı 9, Kazanlı bucağına bağlı 3, Kuzucubelen bucağına bağlı 13 köyü vardır. Yüzölçümü 1772 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 309'dur. İlçe toprakları kıyı ovası ve hemen ardından yükselen dağlardan meydana gelir. Başlıca akarsuyu Efrenek Deresidir.

Ekonomisi tarım ve sanâyiye dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, pamuk, üzüm, turunçgiller, sebze ve meyvedir. Köylerde el tezgahlarında dokumacılık yapılır. Türkiye'nin üçüncü büyük rafinerisi ve büyük limanı bu ilçededir. Dokuma ve iplik fabrikaları, Soda Sanâyi A.Ş. Şişe ve Cam Fabrikaları, Akümilatör fabrikaları, nebâti yağ fabrikaları, un fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Mersin Körfezi kıyısında kurulmuştur. Portakal bahçeleri, palmiye ağaçları ve yemyeşil örtüsü ile gözleri kamaştıran tabiî güzelliğe sahiptir. Antalya-Adana karayolu ilçeden geçer. İlçe belediyesi 1933'te kurulmuştur.

Anamur: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 65.767 olup, 37.335'i ilçe merkezinde, 28.432'si köylerde yaşamaktadır.İlçe toprakları kıyıdaki dar ova şeridi dışında oldukça engebelidir. Kıyı ovaların hemen arkasında Toros Dağları yükselir. Dağlardan kaynaklanan suları Anamur Çayı toplar. Kıyıda Anamur Çayının getirdiği alüvyonlu topraklardan meydana gelmiş Anamur Ovası yer alır. Bu ovanın arkasından yükselen Tepeli Platosu bu ovayı soğuklardan korur.

Ekonomisi tarıma dayanır. Başlıca tarım ürünleri muz, portakal, limon, pamuk, susam, yerfıstığı ve sebzedir. Teraslama metoduyla yapılan bağcılık yaygınlaşmaktadır. Hayvancılık yüksek kesimlerde yaşayanların başlıca geçim kaynağıdır. Bir kıyı şehri olmasına rağmen balıkçılık gelişmemiştir.

İlçe merkezi, Anamur Ovasında deniz kıyısında kurulmuştur. Antalya-İçel karayolu ilçeden geçer.İl merkezine 223 km mesafededir. Anamur'a ilk yerleşenler Finikelilerdir. Hazret-i Ömer zamânında fethedilmiştir. Muzu ve portakalı meşhurdur. Anamur Hidroelektrik Santralı, ilçenin 2 km doğusunda yer alır.İlçe belediyesi 1863'te kurulmuştur.

Aydıncık: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 11.022 olup, 7040 ilçe merkezinde, 3982'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 10 köyü vardır. İlçe toprakları dar kıyı ovası ve ardından yükselen dağlardan meydana gelir. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Üzüm, turfanda sebze, muz, yerfıstığı ve turunçgillerdir. Modern seralar vardır. İlçe merkezi, Antalya-Mersin karayolu üzerinde yer alır. Gülnar'a bağlı bucakken, 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1972'de kurulmuştur.

Bozyazı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 31.871 olup, 22.168'i ilçe merkezinde, 9703'ü köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları dar kıyı ovası ve ardından yükselen dağlardan meydana gelir. Başlıca akarsuyu Bakırçay'dır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri muz, portakal, limon, pamuk, susam ve turfanda sebzedir. Yüksek kesimlerde hayvancılık başlıca geçim kaynağıdır.İlçe merkezi Antalya-Mersin karayolu üzerinde yer alır. Anamur ilçesine bağlı belediyelik köy iken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1966'da kurulmuştur.

Çamlıyayla: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 21.602 olup, 8826'sı ilçe merkezinde, 12.776'sı köylerde yaşamaktadır.İlçe toprakları dağlıktır. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Evlerde dokumacılık gelişmiştir.İlçe merkezi aynı isimle anılan yaylada kurulmuştur. Tarsus'a bağlı bir bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1955'te kurulmuştur.

Erdemli: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 100.563 olup, 30.042'si ilçe merkezinde, 70.521'i köylerde yaşamaktadır.Merkez bucağına bağlı 15, Elvanlı bucağına bağlı 19, Güzeloluk bucağına bağlı 14 köyü vardır.Yüzölçümü 2078 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 48'dir. İlçe toprakları dar kıyı ovası ve hemen bunun ardından uzanan dağlardan meydana gelir. Bolkar Dağları kıyıya paralel olarak uzanır.

Dağlar yer yer sedir ormanları ile kaplıdır ve akarsu vadileriyle parçalanmıştır. En önemli akarsuyu Sorgun ve Limonlu Çayıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Kıyılarda turfanda sebzecilik yapılır. Rüzgâr olmayan kesimlerde Muz yetiştirilir. Turunçgil bahçelerinin büyük kısmı limonluktur.İç kesimlerde buğday, arpa, yetiştirilir. Dağlık bölgelerde geçim kaynağı hayvancılıktır. Kıyı kesimlerinde balıkçılık yapılır. Köylerde el dokumacılığı ve sepet örücülüğü eski önemini sürdürmektedir.

İlçe merkezi Sorgun Çayının batı kenarında kurulmuştur. Antalya-Mersin karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 35 km mesâfededir. Kıyıları ince kumlu doğal plajlarla kaplıdır. Erdemli, 1953'te Yağlıca ve Elvanlı bucaklarının birleştirilmesi ile ilçe oldu ve belediyesi aynı yıl kuruldu.

Gülnar: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 33.714 olup, 7550'si ilçe merkezinde, 26.164'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 35, Ovacık bucağına bağlı 3 köyü vardır.İlçe toprakları dar kıyı ovası ve bunun ardından yükselen dağlardan meydana gelir. Güneydoğusunda Taşeli Platosu ve Akcalı Dağları yer alır. Dağlar sedir ormanları ile kaplı olup, küçük akarsu vâdileriyle parçalanmıştır. En önemli akarsuyu Sipahili Deresidir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri üzüm, turfanda sebze, muz, yerfıstığı ve turunçgillerdir. Türkiye'nin en modern seraları ilçededir. İç kesimlerde hayvancılık yapılır. En çok koyun ve kıl keçisi beslenir. Arıcılık ve ormancılık gelişmiştir. Köylerde el tezgahlarında dokumacılık yaygın olarak yapılır. İlçe topraklarında demir yatakları vardır.

İlçe merkezi, Göksu Çayının güneybatısında, Çam ormanlarıyla kaplı tepelerle çevrili bir düzlük üzerine kurulmuştur. Denizden yüksekliği 800 metredir. Antalya-Mersin karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 199 km mesafededir. Belediyesi 1914'te kurulmuştur.

Mut: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 56.303 olup, 17.600'ü ilçe merkezinde, 38.703'ü köylerde yaşamaktadır.Merkez bucağına bağlı 69, Sarıkavak bucağına bağlı 14 köyü vardır. Yüzölçümü 2554 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 22'dir.İlçe toprakları dağlıktır. Dağlar, Göksu Çayı vâdisi ile derin bir şekilde parçalanmıştır. Göksu Vâdisinde verimli düzlükler yer alır. Dağların yüksek düzlüklerinde hayvancılık açısından önemli yaylalar vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, üzüm, arpa, yerfıstığı olup ayrıca az miktarda nohut, ciğit, pamuk, kayısı, zeytin ve limon yetiştirilir. Dağlık kesimlerde hayvancılık yapılır. En çok koyun ve kılkeçisi beslenir. El tezgahlarında halı dokumacılığı yaygın olarak yapılır. İlçe topraklarında kireç taşı yatakları vardır.

İlçe merkezi, yüksek dağlar arasında çanak görünüşünde, denizden yüksekliği 350 m olan bir düzlükte kurulmuştur. Mersin-Konya karayolu ilçeden geçer.İl merkezine 161 km mesâfededir.İlçe belediyesi 1869'da kurulmuştur.

Silifke: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 107.685 olup, 46.858'i ilçe merkezinde, 60.827'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 54, Mağara bucağına bağlı 13, Taşucu bucağına bağlı 9 köyü vardır. Yüzölçümü 2666 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 40'tır. İlçe topraklarının büyük bölümü plato ve dağlardan meydana gelir. Güneybatısında Akçalı Dağları, orta kesiminde Pusatlı Dağı, kuzeyinde Yüğlük Dağları yer alır. Dağlar köknar, sedir, kızılçam ve ardıç ormanları ile kaplıdır. Dağlardan kaynaklanan suları Limonlu Çayı ve Göksu toplar.Göksu'nun taşıdığı alüvyonlu topraklarla meydana gelen Silifke Ovası ilçenin en önemli düzlüğüdür.

Ekonomisi tarım, sanâyi, turizm ve balıkçılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri, limon, buğday, arpa, üzüm, yerfıstığı, zeytin, elma, portakal ve muz olup, ayrıca az miktarda baklagiller, soya ve badem yetiştirilir. Yüksek kesimlerde küçükbaş, ovalarda ise büyükbaş hayvan besiciliği yapılır. SEKA kâğıt fabrikası başlıca sanâyi kuruluşudur.Kıyı kesimlerinde yaygın olarak balıkçılık yapılır.

İl merkezi, Orta Torosların eteğinde Göksu Irmağı kıyısında kurulmuştur. Antalya-Mersin ve Konya-Mersin karayolları ilçeden geçer. İl merkezine 84 km mesâfededir. Tabiî güzellikler ve târihî eserler bakımından zengin olan ilçe aynı zamanda bir turizm merkezidir. İlçe belediyesi 1854'te kurulmuştur.

Tarsus: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 290.633 olup, 187.508'i ilçe merkezinde, 103.125'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 83, Gülek bucağına bağlı 32 köyü vardır. İlçe topraklarının kuzeyi dağlık, güneyi ise ovalık araziden meydana gelir. Dağların yüksek kesimlerinde sayfiye ve hayvancılık açısından önemli yaylalar vardır. Tarsus Ovasındaki Karabucak bataklığının kurutulması için yapılan çalışmalar neticesinde 885 hektarlık alanda bir Okaliptüs ormanı kurulmuştur. Dağlardan kaynaklanan suları Tarsus Çayı ve Seyhan Irmağı toplar. Tarsus Çayı üzerinde Berden Barajı, Kadıncık Deresi üzerinde ise Kadıncık I ve Kadıncık II hidroelektrik santralleri kurulmuştur.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, çiğit, üzüm, pamuk, portakal, limon, arpa ve soğan olup, ayrıca az miktarda, yerfıstığı ve baklagiller yetiştirilir. Turfanda sebze yetiştiriciliği yaygındır.Tavukçuluk ve arıcılık gelişmiştir. Orman köylerinde oturanlar orman işçiliği yaparak geçimlerini sağlarlar. İplik, konserve, çırçır, un, nebati yağ, sabun, boya yedek parça, hazır giyim fabrikaları başlıca sanayi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Tarsus Ovasında, denizden içeride Tarsus Çayı kenarında kurulmuştur. Ankara-Adana karayolu ve Mersin Adana demiryolu ilçeden geçer. İl merkezine 27 km mesafededir. Türkiye'nin İskenderun'dan sonra ikinci büyük ilçesidir. Belediyesi 1872'de kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

İçel'de târih ve tabiat bir arada olup, kucaklaşmıştır. Pekçok târihî eser vardır.

Anamur Kalesi: Üçüncü asırda Romalılar tarafından yapılmıştır. Karamanoğulları devrinde târnir edilmiştir. Günümüzde büyük kısmı sağlamdır.

Silifke Kalesi: Yüksek bir kayanın üzerinde eski devirlerde Ermeni kralları yaptırmıştır. 23 kule ve burcu vardır.

Mut Kalesi: Kimin tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Dört kulesi ve yeraltı tünelleri vardır. Şimdiki şekli Karamanoğlu mîmârî özelliklerini taşımaktadır.

Eski Câmi: İl merkezinde çarşı içindedir. 1870'de yapılan câmi, Osmanlı devrinin en önemli yapısıdır. 1901 ve 1943'te târnir görmüştür.

Lâl Ağa Câmii: Mut ilçesindedir. 1356-1390 târihleri arasında Karamanoğlu komutanlarından Lâl Ağa tarafından yaptırılmıştır.Kare plânlı ve kubbeli bir eserdir. Büyük kubbesi ile meşhurdur.

Eski Câmi: Tarsus'tadır. On beşinci asır başlarında Ramazan Beyin oğlu Ahmed Bey yaptırmıştır. Eskiden burada kilise (katedral) bulunuyordu. Minâre eklenerek câmiye çevrilmiştir.

Ulu Câmi: Tarsus ilçesindedir. 1579'da Ramazanoğullarından Pîrî Paşanın oğlu İbrâhim Bey tarafından yaptırılmıştır. Türk-İslâm sanatı bakımından Tarsus'un en önemli eseridir.Tek şerefeli minâre, câmiden önce yapılmıştır.

Eshâb-ı Kehf Mağarası: Tarsus'un 14 km güneybatısında bulunan bir mağaradır. Çok ziyâret edilen bir yerdir. Eshâb-ı Kehf Mağarası yanında bulunan mescidi, Sultan Abdülazîz Hanın annesi Vâlide Sultan 1873'te târnir ettirerek câmi hâline getirmiştir.

Lokman HâkimTürbesi: Tarsus Ulu Câmi yanında kabr-i şerîfinin olduğu rivâyet edilirse de kesin değildir. Bu zâd Dâvûd aleyhisselâm zamânında Umman tarafların da yaşamıştır.

Hazret-i Şit Türbesi: Tarsus Ulu Câmi yanında kabr-i şerîfi olduğu rivâyet edilirse de kesin değildir. Hazret-i Şit, hazret-i Âdem'in oğludur.

Yarımca Hanı: On üçüncü asırda Selçuklular tarafından yaptırılmış olup, Mut civârındadır.

Dâvûd Paşa Hanı: On dördüncü asırda Karamanoğulları tarafından yaptırılmıştır. Mut'ta olup, otuz iki odalıdır.

Kızkulesi: Mersin-Silifke arasında kıyıya yakın küçük bir ada üzerinde kurulmuştur. Çok eski devirlere âit bir kaledir. Cem Sultan, Rodos'tan döndüğü zaman burada kalmıştır.

Korykos Harâbeleri: Kızkulesi'nin karşısındadır. Korykos şehri Hitit devrinden beri yerleşim merkezi olmuştur.Harâbeler arasında saray, tiyatro, tapınak ve bir çok eser vardır.

Narlıkaya Mağarası: Silifke'dedir. Döner bir merdivenle inilir. İçinde çok güzel manzaralı sarkıt ve dikitler vardır.

Cennet ve Cehennem Mağaraları: Cennet ve Cehennem Obrukları ismi ile halk arasında anılan bu mağaraların içinde târihî eserler de vardır. Her iki mağara da, jeolojik bir çökme sonucu meydana gelmiştir.CennetMağarası ismi ile anılan 275x125 m ebâdında ve 135 m derinliğindedir.İçine Romalılar devrinde yapılmış dar bir merdivenle inilir. Batı ucunda Bizanslılardan kalma kilise ile akarsu vardır.Cehennem Obruğu (Mağarası) ismi ile anılan mağara ise, 50x75 m ebadında ve 120 m derinliğinde olup, ağzı dar, duvarları içbükey olup, korkutucu bir manzarası vardır. Bizanslılar bu mağaraya günahkâr saydıkları kişileri atarlarmış. Cennet Obruğunun gerisinde büyük mezarlara devrin meşhurları gömülürdü. Mağara etrâfı yemyeşil zeytinliklerle örtülüdür.Yer altından da buz gibi bir su akmaktadır.Cennet Çukurunun içi yeşillik ve içinde soğuk pınar vardır. Cennet ve Cehennem mağaraları için çeşitli efsâneler anlatılır. Her sene 125 bin kişinin gezdiği Cennet ve Cehennem mağaralarının aydınlatılması ve asansör yapılması için çalışmalar vardır. Bu mağaralar astımlı

hastalara iyi gelmektedir.

Kanlıdivane: Mersin-Silifke yolu üzerinde, Mersin'e 45 km uzaklıkta büyük bir obruğun çevresinde kurulmuştur. Kalıntılar arasında kabartma kayalar, lahitler, sarnıç, bazilikalar ve çok sayıda ev vardır. Şehir, Bizanslılarla Ermeniler arasındaki savaşlarda yıkılmıştır.

Justinianus Köprüsü: Tarsus'ta Bizans İmparatoru Justinianus yaptırmıştır. İşlek bir yerdedir. Geçenlerden baç (vergi) alındığından, halk arasında Baç Köprüsü adıyla bilinmektedir.

Roma Hamamı: Tarsus'da eski Câminin yanındadır.Kalıntıları halk arasında altından geçme diye adlandırılmıştır.

Roma Hamamı: Mersin'e 5 km uzaklıkta Karaduvar köyündedir. Romalılardan kalma olup, mozaikleri çok değerlidir.

Şahmeran Hamamı: Tarsus'ta Makam Câmii yakınındadır. Ramazanoğulları döneminde, Romalılardan kalma temellerin üzerine yeniden inşâ edilmiştir. Efsânelere göre, yılanların pâdişâhı Şahmeran'ın başı burada kesilirken, sıçrayan kan duvarlarda kızıl leke bırakmıştır.Hamamda, çıkmayan kızıl lekeler vardır.

Gözlükule: Tarsus'un güneyinde yer alan höyük ve yamacındaki eski şehir deniz kenarındaydı. Bu höyük toprak doldurularak Mısır kraliçesi tarafından yaptırılmıştır. Kleopatra, gemisi ile buraya yanaşmıştır. Höyükte yapılan kazılarda pitkos denilen büyük zâhire küpleri, iki kulplu kadehler ve pekçok eşyâ bulunmuştur. Kleopatra ile Roma konsülü Marcus Antonius burada buluşmuşlardır. Kale kapısına Kleopatra kapısı denilmektedir.

Mesîre yerleri: İçel tabiî güzellikler bakımından çok zengindir. Herbiri ayrı güzellikte çok sayıda mesîre yeri vardır. Suları bol, manzarası güzel ve ulaşım imkânı kolay olan bu mesîre yerleri, her mevsimde özellikle ilkbaharda çok güzeldir.

Erdemli Çamlığı, Mersin-Antalya karayolu üzerinde Erdemli'ye iki km uzaklıkta orman içi dinlenme yeridir. Deniz ile ormanın yeşilliğinin bütünleştiği güzel bir mesîre yeridir.

Çamdüzü: Silifke'ye beş km uzaklıkta, Deniz kıyısında bir ormanlık olup çok güzel bir mesîre yeridir.

Pullu: Anamur-Silifke karayolu üzerinde orman ile denizin bütünleştiği çok güzel mesîre yeridir. Anamur'a yedi km uzaklıktadır.

Karabucak: Mersin-Adana karayolu üzerinde okaliptus ağaçları ile kaplı orman içi dinlenme yeridir. Bir zamanlar bataklık olan bölge, memleketimizde yetiştirilerek meydana getirilen tek okaliptus ormanıdır.

Gümüşkum: Mersin-Silifke karayolu üzerinde, Mersin'e 16 km uzaklıkta deniz kıyısındadır. Çam ağaçları ile kaplıdır.

Esentepe: Mersin'e 10 km uzaklıkta orman içi dinlenme yeridir. Manzarası çok güzeldir.

İçmeler ve kaplıcalar: İçel şifâlı su kaynakları bakımından zengin olmasına rağmen, bu kaynakların çoğunda tesis yoktur. Bilinen şifâlı suların bâzıları şunlardır:

Mersin (Güneysu, Güneyyolu) İçmesi: Mersin'e 12 km uzaklıkta, Toros Dağlarının eteklerinde çıkmaktadır. İçme yoluyla alınan sular, müshile etkilidir. Çamur'u ise deri hastalıklarına iyi gelmektedir.

Akçakocalı İçmesi: Tarsus ilçesine 10 km uzaklıkta Akçakocalı köyündedir. 16°C sıcaklığa sâhip olan su, müshil etkilidir.

Keşbükü İçmesi: Tarsus'a 20 km uzaklıkta Keşbükü köyündedir. Bir çam ormanı içinde kaynayan su, müshil etkilidir.

Saparca Ilıcası: Silifke'ye 27 km uzaklıkta Göksu Irmağı kıyısındadır. 37°C sıcaklıktaki su, romatizma, mîde ve deri hastalıklarına iyi gelmektedir.

Hocantı Kaplıcası: Mut'a 15 km uzaklıkta Hocantı köyü yakınındadır. Deri hastalıkları ile romatizmaya iyi gelmektedir.

İÇGÜDÜ;

Alm. *Instinkt, Naturtrieb (m),* **Fr.** *instinct (m),* **İng.** *instinct.* Bir türün fertlerinde doğuştan bulunan, önceden öğrenilmemiş davranış kalıpları. Yuva yapma, yavrusuna bakma, mevsimi gelince göç etme, kış uykusuna yatma, yiyecek bulma gibi davranışların hepsi birer içgüdü çeşididir. İçgüdüye "ilham", "sevk-i tabiî" veya "sevk-i ilâhî" de denir.

Yavru halindeyken yuvasından alınarak anne ve babasından ayrı yetiştirilen kuşlar, büyüdükleri zaman

kendi cinslerine has yuvalar yaparlar. İçgüdü davranışları nesilden nesile geçen irsî bir geleneğin belirtileridir. Yumurtadan yeni çıkmış, birkaç günlük bir civciv toprağa bırakıldığında eşinip bir şeyler bulur ve gagalar. Bu, ona Allah tarafından ilhâm edilmiş, neslinin devamı için lüzûmlu bir içgüdü davranışıdır. İçgüdü davranışları yüksek yapılı hayvanlara doğru gittikçe değişir ve karmaşıklaşır. Sevgi veya nefret, yavru bakımı ve yılın bâzı mevsimlerinde göç etme mecbûriyeti gibi daha girift hisler de içgüdüdür. Yeni doğmuş memeli hayvan yavrusunu annesinin göğsünden süt emzirten, yeni yumurtadan çıkmış ördek yavrusunu suya çeken de bu içgüdüdür. İçgüdü kuvveti olmasaydı koyun, kurdun düşman olduğunu anlamaz ve ondan kaçmazdı. Yavrusunu da korumazdı.

Som balıkları yıllarca denizde yaşar. Fakat üreme vakti geldiğinde yüzlerce kilometrelik yolu kat ederek doğdukları tatlı su nehirlerine dönerek yumurtlarlar. Doğduğu nehrin kolunda yüzmekte olan bir som balığı yakalanarak nehrin başka bir koluna nakledilse, derhal yanlış yolda olduğunu sezerek geri döner ve asıl gideceği nehir koluna ulaşır. Yılan balıkları ise yumurtlamak için yaşadığı tatlı sulardan denizlere göç ederler. Binlerce kilometre kat ederek Bermuda'nın güney açıklarında denizin 7000 metre derinine inerler. Burada yumurtladıktan sonra ölürler. Yumurtadan çıkan yavrular bir müddet sonra ölmüş annelerinin geliş yolunu bularak sâhile varırlar.

Buradan da hiçbir kılavuz olmadan annelerinin yaşamış olduğu eski nehir, göl ve su birikintilerine ulaşırlar. Hayvanlar âleminde akıllara durgunluk veren, insanoğlunu hayret ve şaşkınlık içinde bırakıp, bunları yaratan hakkında derin düşüncelere daldıran böyle yüzlerce bilinen olay vardır. Biyolog Prof. Dr. Cecil Hamar, içgüdü için şöyle demektedir: "Baltimore kuşuna o üstün yuva yapma sanatını kim öğretti? Bu kuşların yaptığı yuvaların hepsi neden birbirine benziyor? İçgüdü mü diyeceksiniz? Belki böyle demekle sorudan kurtulmak mümkün ama, verilen cevap eksiktir elbette! Çünkü içgüdü dediğimiz şey nedir? Bâzılarımız canlıların öğrenme yoluyla değil de doğuştan kazandıkları bilgiler diyecektir. Halbuki buna Allah'ın canlılara ihsân ettiği kuvvet desek daha mantıklı davranmış olmayacak mıyız?.." Bir ormanda bir tilki belirince, sincap o zamana kadar ömründe tilki görmemiş olsa bile, en yakın ağaca sıçrar. Sincaba tehlikeyi haber veren o hareket tarzını tayin eden kimdir? Arılar bütün yapılacak şeyleri nasıl öğrenirler? İşçi arılar çiçeklerin yerini keşfetmeyi, balözü emmeyi, çiçek tozu toplamayı, bal petekleri îmâl etmeyi, larvalara bakmayı, düşmanlarını iğnelemeyi nasıl öğrenirler?

İçgüdü üstüne, batı bilim dünyasında iki-üç asırdan beri çalışmalar ve incelemeler yapılmaktadır. Batılı psikologlar ve ilim adamları içgüdünün varlığını kabul etmekte, fakat bunun mâhiyeti ve insandaki diğer sistemlerle münâsebeti hakkında farklı görüş, nazariye (teori) ve îzahlar (açıklamalar) ileri sürmektedirler. Bunlardan Freud içgüdüyü "id" olarak isimlendirmekte ve insan rûhunun iptidaî kuvvetleri ve güçler sistemi şeklinde târif ederek, rûhî enerjinin belli başlı kaynağını teşkil ettiğini öne sürmektedir. Ayrıca İd'in dış dünya ile ilgili olmadığı, zaman geçmesi ve tecrübeyle değişmediği, enerjisinin hareketli olduğu ve ruhun üst benlik dediği bölümü tarafından kontrol edildiği görüşleri de Freud'a âittir. Gene Freud'a göre bu İd; gerginliğe tahammül edemez, çabuk doymak ister, mantıksız, bencil ve zevk arayıcıdır. Freud'un görüşleri, başta çağdaşları olmak üzere bâzı batılı bilim adamları tarafından reddedilmiştir (Bkz. Freud). Diğer batılı psikolog ve biyologların içgüdü hakkında öne sürdüğü görüşler de başka meslekdaşları tarafından tamâmen kabul edilmemekte; içgüdü batı bilim dünyâsında henüz herkes tarafından kabul edilebilir îzah ve açıklamalara kavuşmamış müphem bir konu olarak durmaktadır. İçgüdünün mâhiyetini, ilim dünyası henüz çözememiştir.

İçgüdü çeşitli asırlarda yaşamış İslâm âlimlerinin kitaplarında da yer almıştır. Asırlarca önce yazılmış çeşitli kitaplarda canlılar hakkında bilgi verilirken her canlının sâhib olduğu içgüdülerden bahsedilmiş, bunların hikmetleri, mâhiyetleri ve işleyiş şekilleri üstüne bilgiler verilmiştir. İslâm âlimleri iç güdüye "sevk-i ilahî", "sevk-i tabiî" veya "ilhâm" demekte ve şöyle açıklamaktadır:

Allahü teâlâ; her canlıya hayâtını idâme ettirecek, düşmanlarından korunacak, nesillerini devam ettirecek çeşitli kâbiliyetler vermiştir. Canlılar, doğdukları andan îtibâren türlerine mahsus belli başlı bütün temel husûsiyetleri üzerlerinde taşırlar. Hayatları boyunca bu temel hususiyetleri kaybetmezler. Böylece her tür, kendi husûsiyetleri ile kâinâtın nizâmı içinde kendilerine düşen vazifeyi yerine getirir. Meselâ; arıların şaşkınlık uyandırıcı hayatları hakkında **Kur'ân-ı kerîm'**de Nahl sûresi 68 ve 69. âyetlerinde meâlen şöyle buyrulmaktadır:

"Senin Rabbin, bal arısına da şöyle vahyetti: Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kuracakları kovanlardan kendine evler edin! Sonra meyvelerin hepsinden ye de, Rabbinin sana has kıldığı şaşırmayacağın yayılım yollarına çık! O arıların karınlarından renkleri muhtelif bal çıkar ki, onda insanlar için şifâ vardır."

Bunun gibi diğer canlılara da Allahü teâlâ, kendi türlerine mahsus hususiyetler vahyetmiştir. Mahlukların içinde en yüksek olan insanda da çeşitli sevk-i tabiîler vardır. Ancak insandakiler daha karmaşık ve mükemmeldir. İnsanlarda da bulunan açlık, susuzluk, üreme, korunma, karşı cinse ilgi vs. gibi sevk-i tabiîlere uyup uymama husûsunda insan hayvandan ayrılır. Allahü teâlâ, hayvanların

yaşayabilmeleri ve üreyebilmeleri için onlarda iki kuvvet yarattı. Bunlardan biri muhtac oldukları, lezzet aldıkları şeyleri istemek, onlara kavuşmak kuvvetidir ki, bu kuvvete **şehvet** denir. İkincisi, yaşamalarına zararlı olan, canlarını yakan şeylerden kaçmak, bunlara karşı savunmak kuvvetidir ki, bu kuvvete de **gazab** (gadap) denir. Allahü teâlâ, hayvanların yaşamaları, üremeleri için muhtâc oldukları şeyleri her tarafta bol bol yaratmış, bunlara kolayca kavuşmalarını ve bulduklarını kolayca kullanabilmelerini ihsân etmiştir.

Allahü teâlâ insanlarda da şehvet ve gazap kuvvetlerini yaratmış ise de, ihtiyaçlarına kavuşmaları ve korktuklarından korunmaları hayvanlarınki kadar kolay değildir. Her yerde bol bol bulunan hava ve su dışında diğer ihtiyaçlarını (gıdâ, elbise, silah, ilâç, mesken gibi) temin için insanlar çalışmak, uğraşmak zorundadır. Ayrıca beraber yaşamaları ve aralarında işbölümü yapmaları da bir mecbûriyettir. Çünkü insanlar, birbirlerine muhtâc olarak yaratılmışlardır.

Allahü teâlâ, insanlarda seve seve çalışabilmeleri, çalışmaktan usanmamaları için üçüncü bir kuvvet daha yarattı. Bu kuvvet, **nefs** denilen kuvvettir. Bu kuvvet ihtiyaç duyulan ve arzu edilenlere kavuşmak; gazap edilenlerle döğüşmek ve zararlılardan korunmak için insanı zorlar. Fakat insanın nefsi bu işinde sınır tanımayınca yaptığı işler hem aşırı, hem de zararlı olur. Meselâ hayvan susayınca temiz suyu kolayca bulur, içer ve doyunca artık içmez. İnsanı nefsi zorlayarak doyduktan sonra da içirir. Sığır, aç olunca, çayırda otlar. Doyunca yatar uyur. İnsan aç olunca çayırda otlayamaz. Bulduğu otlar arasında seçim yapması, seçtiğini soyup, temizleyip, pişirmesi lâzımdır. Nefis, bu yorucu, usandırıcı işleri seve seve yaptırır. Fakat hoşuna gideni doyduktan sonra da yedirir. Ayrıca, hayvan tabiatına uygun ne bulursa yerken, insan bunlar arasında en çok hoşuna gideni yemek-içmek için uğraşır.

İnsanlarda sevk-i tabiîlerini kontrol etmek, onları kararınca ve doğru kullanmak nefsin taşkınlıklarından kurtarmak, hâkimiyetini kırmak için ruh, akıl, îmân gibi kuvvetler de vardır. Bütün ilâhî dinlerdeki îmân, ibâdet ve ahlâk esasları nefsin arzûlarına uymayı sınırlar. İlâhî dinlerin bildirdiği emirlere ve yasaklara uymak, nefsi aşırı taşkınlıklardan korur. Ruh, bu îmân ile, insan bedeninde hâkim olur ve nefsin hâkimiyetine son verirse, bütün sevk-i tabiîler ve bunları çalıştıran nefis, aşırı zararlı ve taşkın olmaktan kurtulur, faydalı hâle gelir. Bu zaman akıl da, saâdeti felâketten, doğruyu eğriden ayırarak rûha yardımcı olur. Şehvet ve gadabın aşırı çalıştırılmasından meydana gelen zararları ve ebedî felâketi anlayarak bunları insana uygun kullanmaya gayret eder. Akl-ı selîm sâhibi bir insan içgüdülerini süzgeçten geçirir, onlara uygun ve lâzım olduğu kadar uyar. Yalnız içgüdülerine uyan insanlar, ya zekâ seviyesi düşük veya ruh hastası kabul edilmektedirler.

İÇİŞLERİ BAKANLIĞI;

Alm. *Innenminsterium (n),* **Fr.** *Ministèremde l'Intérieur,* **İng.** *Ministry of Home Affairs, Department of Internal Affairs.* Yurdun iç güvenlik ve düzenini korumak; il, belediye ve köylerin yönetimini gerçekleştirmek; ülkede bulunan yabancıların gerekli muâmelelerini yerine getirmek için kurulmuş bulunan bakanlık.

Osmanlılar zamânında İçişleri Bakanlığının görevini Sadâret Kethüdâlığı yerine getirmekteydi. Osmanlı idâresinin kendine has özelliği, sancakların, beylerbeyi teşkilâtının merkeze bağlılıkları, âsâyiş ve diğer hizmetlerin yapılmasında kolaylık sağlıyordu. Sadâret Kethüdâlığının kuruluşu ile temeli atılan İçişleri Bakanlığının teşkilât yapısında günümüze gelinceye kadar birçok değişiklikler yapılmıştır. Tanzimat öncesi devlet teşkilâtında yer alan Sadâret Kethüdâlığı makâmı zamanla önem kazanarak Dâhiliye Nezâreti (İçişleri Bakanlığı) olarak düzenlenmesini sağladı.

1835 yılında yeni ordu teşkilâtı yapılırken Sadrâzam Kethüdâlığının ismi Mülkiye Nezâreti olarak değiştirilmiş, Kethüdâ ünvânı da Mülkiye Nâzırına çevrilmiştir. Nâzıra ayrıca müşirlik rütbesi ile vezirlik pâyesi verilmiştir. Ağustos 1837 yılında Mülkiye Nezâretinin ismi genel kurallara uygunluğun temini ve Hâriciye Nezâreti ile denkliğin sağlanması için Dâhiliye Nezâreti, Mülkiye Nâzırının ünvânı da Dâhiliye Nâzırı olarak değiştirilmiştir.

Tanzimâtın îlânından sonra "Eyâlet Teşkilâtı" ve "İltizam Usûlü" kaldırılıp idârî taksimât ve teşkilât sıkı bir "merkeziyetçilik" esasına bağlanmış, 18 Ekim 1859 târihinde Dâhiliye Nezâreti yeni esaslara göre teşkilâtlandırılmıştır. 23 Aralık 1913 târihinde yürürlüğe konulan kânun niteliğindeki nizamnâme ile yeniden teşkilâtlanan Dâhiliye Nezâreti bâzı değişikliklerle 4 Kasım 1922'de İstanbul Hükûmetinin TBMM Hükûmeti tarafından ilgâsına kadar devâm etmiştir.

TBMM Hükûmeti 23 Nisan 1920'de kurulunca hemen arkasından 2 Mayıs 1920 târih ve 2 sayılı "İcrâ Vekilleri Heyetinin Sûret-i Teşekkülü Hakkında Kânun" ile Dâhiliye Nezâreti, Dâhiliye Vekâletine çevrilmiş ve küçük birkaç değişiklikle aynı teşkilât kurulmuştur.

Cumhûriyetin îlânından günümüze kadar bakanlığın kuruluşunda değişiklikler yapılmış son olarak

1982 yılında çıkarılan 8/4334 sayılı Bakanlıkların Yeniden Düzenlenmesi ve Çalışma Esasları Hakkındaki Kararname ile İçişleri Bakanlığı merkez teşkilâtı yeniden düzenlenmiş bulunmaktadır. Aynı sene çıkarılan Bölge İdâresinin Yeniden Düzenlenmesi Kânunu'na göre Bölge Vâlilikleri teşkil edilebilmektedir.

Bölge Vâlisinin görevi: Bölgede kamu hizmetlerinin verim ve uyum içinde yürütülmesine, güvenliğin kamu düzeninin ve genel âsâyişin sağlanmasına, bölgenin kalkınma; plân, program, hedef ve ilkeleri doğrultusunda ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerden geliştirilmesine çalışmakla, bölgede koordinasyon ve işbirliği ve denetleme hizmetlerini yerine getirmektir. Bölge Vâliliği bu görevleri yerine getirebilmek için; Bölge Vâlisi, Genel Sekreterlik, Denetleme Kurulu, Plânlama ve Koordinasyon Müdürlüğü, İç Güvenlik Müdürlüğü, Savunma Müdürlüğü ve Hukuk Müşâvirliğinden meydana gelmektedir.

İçişleri Bakanlığının görevleri yurdun iç güvenliğini, kamu düzenini, kişi hak ve hürriyetlerini korumak; sınır ve karasularımızın güvenliğini sağlamak, kaçakçılığı takip ve önlemek, kamu hizmetlerinin taşrada verimini, etkisini artırmak ve yurttaşların bu hizmetlerden faydalanmalarını sağlamaktır. Bunu yapabilmek için; merkezî idârenin teşkilâtlanacağı mülkî idâre bölümlerini meydana getirmek, **Anayasa'**ya uygun merkezî idâre ile taşra teşkilâtlarını, mahallî idârelerin kuruluş ve çalışma esaslarını tesbit etmek, nüfus sicillerinin noksansız tutulmasını sağlamak, Sivil Savunması ile ilgili çalışmaları yürütmek İçişleri Bakanlığının belli başlı vazifeleridir.

İçişleri Bakanlığı üzerine düşen görevleri yapabilmesi için merkez teşkilâtında 14 Şubat 1985 târih ve 3152 sayılı kânunla bütün bakanlıklarda bulunması gerekenler dışında şu birimler bulunmaktadır: İller İdâresi Genel Müdürlüğü, Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü, Mahallî İdâreler Genel Müdürlüğü, Sivil SavunmaGenel Müdürlüğü.

Taşra teşkilâtında ise İl Teşkilâtı (Vâli, Vâli Yardımcıları, Hukuk İşleri Müdürlüğü, İl Plânlama ve Koordinasyon Müdürlüğü, İl Nüfus Müdürlüğü, İl Savunma Sekreterliği, İl Sivil Savunma Müdürlüğü, İl Jandarma Alay Komutanlığı, İl Emniyet Müdürlüğü, Yazı İşleri Müdürlüğü); İlçe Teşkilâtı (Kaymakam, İlçe Yazı İşleri Kalemi); Bucak Teşkilâtı (Bucak Müdürü ve bucak kuruluşunda yer alan kalemler, Jandarma Karakol Komutanlığı, varsa Bucak Emniyet Komiserliği) bulunmaktadır.

İçişleri Bakanlığına bağlı kuruluşlar ise; JandarmaGenel Komutanlığı ile Emniyet Genel Müdürlüğü ve Sâhil Güvenlik Komutanlığıdır.

İÇKİ;

Alm. *Getränk (n),* **Fr.** *Boisson (f),* **İng.** *Drink.* İçilen şey, Halk dilinde içki denilince akla sâdece alkollü içkiler gelir.

Alkollü içkiler de ikiye ayrılır: 1. Damıtılmamış içkiler (şarap, bira, kanyak, vermut vb.); 2. Damıtılmış içkiler (rakı, votka, cin vb.). Alkolsüz içkiler sınıfına ise, kolalı içkiler, gazozlar, meyve suları, mâden suları gibi içecekler girer. İçkilerde bulunan alkol, kimyâdaki alkoller grubunun etilalkol adıyla bilinen ve formülü C_2H_5OH olan üyesidir. Damıtılmamış içkiler, ham maddeleri olan tânelerin veya meyvelerin mayalandırılmasından elde edilen ürünün ayrıca damıtılmasıyla hazırlanır. Bunların başlıcaları üzüm, incir veya armuttan yapılıp anason, sakız vb. katkı maddeleri konulanlardır. Bunlar % 40,60 alkolü hâvidirler.

Kimyâcılar tarafından yapılan bir başka tasnif daha vardır: Birincisi şaraptır. Pişmemiş üzüm suyu (şıra) havasız fıçılarda durmakla gaz habbeleri ve köpük meydana gelerek mayalanır ve şarab hâline döner. İkincisi tılâdır. Tâze şıra, ateşte ve güneşte ısıtılıp üçte ikisinden azı uçarsa (üçte birinden çok kalırsa), bu kalana "tılâ" denir. Tılâ, gaz çıkararak kabarıp, tadı keskin olunca sarhoş eder. Üçüncüsü sekerdir. Hurmanın maserasyonu, yâni su içinde ısıtmadan bırakılınca, köpüklenir ve tadı keskin olursa "seker" denir. Dördüncüsü, kuru üzüm nakîidir. Kuru üzüm soğuk suda bırakılınca, şekeri suya geçer. Bu suya kuru üzüm nakî denir. Bu, gaz peydâ ederek, köpüklenir ve tadı keskin olursa, alkollü içkilerden sayılır. Hubûbattan elde edilen rakıya, İngilizler "viski", Ruslar "votka" derler. Bunlar, yüzde elli altmış alkolü hâvidirler.

İçkilerdeki etilalkol herhangi bir sindirim işlemine uğramadan, küçük bir bölümü mîdeden, geriye kalan kısmı da ince barsaklardan doğrudan doğruya kana geçer. Karaciğere varınca orada, tesir bakımından etilalkolden daha zehirli olan asetaldehide dönüşür ve vücudun dokularına taşınır ve oralarda parçalanarak asetik asit hâlini alır. Bu da sonunda karbondioksit ve su hâlinde ayrışır. (Bkz. Alkol)

Vücutta, alkolden en çok zarar gören bölüm beyindir. İçki, beynin çeşitli kısımlarının çalışmalarını yavaşlatan bir çökertme tesiri yapar. Kandaki alkol yoğunluğu kanın her litresinde yarım gram ve daha fazla olduğu zaman, beynin, tedbirleri kontrol eden kesimini çökertir. Böylece sarhoşluk belirtileri başlar. Litrede bir grama eriştiği zaman, beynin, hareketleri kontrol eden kesimini çökertir. Litrede iki

gram ve daha fazla olunca orta beynin kontrolü bozulur. Alkol yoğunluğu litrede 6-7 gram hattâ alışkın olmayanlarda litrede dört gramı bulduğunda kalbin atışını ve solunumu idâre eden merkezler felce uğrar ve insan ölür.

İçki hakkında, **Kurân-ı kerîm'**de Mâide sûresi 90 ve 91. âyetlerinde meâlen şöyle buyrulmaktadır:

Ey îmân edenler! Şarap (içki) **içmek, kumar oynamak, ibâdet için dikilen putlar,** (câhillik devrinde kullanılan) **fal okları hep şeytanın işinden pis birer şeydir. Onun için bunlardan sakınınız ki, kurtulasınız.**

Muhakkak şeytan, içkide ve kumarda, aranıza düşmanlık ve kin düşürmek, sizi Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoymak ister. Artık böyle olunca, siz bunlardan sakınmaz mısınız?

Hadîs-i şerîflerde de buyruldu ki:

Çok içildiği zaman sarhoş eden şeyin, az içilmesi de haramdır.

Şarap içmek, büyük günahların en büyüğüdür. Bütün kötülüklerin anasıdır, başıdır.

Şarapta devâ, ilaç hâssası yoktur. Hastalık yapar.

Sarhoş eden her içki şaraptır ve hepsi haramdır.

İÇOĞLANI;

saray hizmetine alınıp devlet hizmetleri için yetiştirilen devşirmelere verilen ad. Osmanlı İmparatorluğunda ilk defa içoğlanı yetiştirilmesine Yıldırım Bâyezîd döneminde (1389-1402) başlandı. Fâtih Sultan Mehmed devrinde (1451-1481) ise içoğlan yetiştirilmesi usulü belirli bir sisteme kavuşturuldu. Buna göre İstanbul'a getirilen devşirmeler Arz odasında tek tek pâdişâha gösterilir, içlerinden zeki, becerikli ve yakışıklı olanlar içoğlanı adayı olarak İskender Çelebi, Edirne, İbrâhim Paşa ve Galata saraylarındaki Enderun mekteplerine ayrılırlardı.

Bunlardan başka Bosna'dan devşirilen ve potur oğlanları denilen Müslüman Boşnak çocukları da saray için alınırlardı. Ortalama 400 kişiden meydana gelen içoğlanı adayları dört ayrı koğuşta altı yıllık bir eğitim ve terbiyeye tâbi tutulurlardı. Buna göre birinci koğuşta dil ve gramer, İslâmi edeb ve terbiye; ikinci koğuşta askerî eğitim, binicilik, ok atmak, mızrak kullanmak, cirit vs. oynamak; üçüncü koğuşta hizmet ve sanat dersleri, yalnızca 40 kişinin alındığı dördüncü koğuşta ise, pâdişâhın özel hizmetleriyle ilgili olarak kâtiplik, kahyalık, berberlik, terzilik gibi meslekleri öğrenirlerdi.

Edirne, Galata ve İbrahim Paşa saraylarında tahsil ve terbiye gördükten sonra kâbiliyet gösterenler çıkmalarda ya asker olarak kapıkulu süvari ocaklarına geçerler, yâhud Yeni Saray'daki (Topkapı Sarayı) Enderûn-ı hümâyûna alınırlardı.

İçoğlanların oda denilen koğuşları muntazamdı. Yiyecekleri boldu. Her oda efradının isim ve künyesiyle yevmiyeleri miktarını gösteren maaş defterleri vardı. Maaşları diğer ulûfeler gibi üç ayda bir verilirdi. Elbise, ayakkabı vs. ihtiyaçları hep saray tarafından temin edilirdi. Pek sıkı bir inzibat ve kontrol altında yetiştirilen bu çocuklar, tam bir itâat ve terbiyeye sâhiptiler. Bâzı yabancı târihçiler "içoğlanı" tâbirine bakarak bunların uygun olmayan işlerde kullanıldıklarını yazmışlardır. İslâm veOsmanlı düşmanı bâzı romancılar da bu yanlış bilgilere hayal mahsullerini de katarak pâdişâhlara çirkin iftiralarda bulunmaktadırlar. Oysa burada oğlan tâbiri, delikanlı yâhut ona yakın erkek demek olup bunların yetişmelerinin İslâmiyete uygunluğu ve hangi hizmetlerde kullanıldıkları teşkilâtlarında açık olarak görülmektedir. Nitekim içoğlanları içinden 16. ve 17. yüzyıllarda büyük sanatkarlar ve devlet adamları yetişti. Enderûn-ı hümâyûndaki eski görevlerin yerini modern müesseselerin alması ve devşirme sisteminin bozulması sebebiyle önemini kaybeden içoğlanı uygulaması 1833'te ortadan kalktı.

İDÂDÎ;

Osmanlı Devleti eğitim sisteminde orta tahsili veren mektep. Sultanîlere ve meslek yüksek okullarına öğrenci yetiştirmek gâyesiyle kuruldu.

İlk olarak 1838'de açılmaya başlanan rüştiyelere öğrenci yetiştirecek sıbyan okullarına hazırlık sınıfı mânâsına idâdî denildi. Daha sonra Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Harbiye gibi yüksek askerî okulların hazırlık sınıflarına da askerî idâdî adı verildi. 1869'da çıkarılan Maârif Nizâmnâmesinde de bu ad altında okullar açılması isteniyordu. Buna göre idâdîlerin öğretim süresi, rüştiye sınıfları ile birlikte yedi yıldı. İdâdîler yaygınlaştırılarak her vilâyete birer tâne açıldı. Sancaklarda ise idâdîlerin öğretim süresi beş yıldı. Vilâyet merkezlerindeki idâdîler, İkinci meşrûtiyet döneminde sultânîye dönüştürüldü. 1923'ten sonra ise ortaokul ve lise adı altında faaliyetlerini sürdürdüler.

ÎDÂM;

Alm. *Todesstrafe (f),* **Fr.** *peine (f) de mort, pine (f) capitale, châtiment (m) supréme,* **İng.** *capital punishment, (execution).* Kişi hayatını sona erdiren ölüm cezâsı. Bir kimseyi kânun gereğince öldürme. Lügatte "yok etmek ve ölüm cezâsı" mânâlarına gelir.

İdâm, kânun gereği ölüm cezalarına çarptırılanlara uygulanan infaz işlemidir. Târihin çeşitli devirlerinde insanların inançlarına ve geleneklerine göre idâm usûlleri değişik uygulanmıştır. İlâhî dinlere inanmayan kavimlerde bu, vahşet derecesine varacak şekilde tatbik sâhası bulmuştur. Diri diri yakmalar, diriyken derisini yüzmeler, kızgın yağa atmalar, kazığa gerilmeler, hayvan arkasından sürüklenerek parçalamalar, taş altında ezmeler ve daha akla gelmeyecek işkencelerle öldürülmeler idamın tatbik şekli olmuştur. Zamanımızda en çok uygulanan idâm usûlleri ise; iple asma, elektrikli sandalyeye oturtma, gaz odalarında gaz ile boğma ve kurşuna dizme şeklindedir.

Memleketimizde ise **T.C. Kânunu'**nun suç saydığı yaklaşık 50 civârındaki fiillerden dolayı bu cezâ verilmekte ve yerine getirilmektedir. Bunun dışında, **Askerî Cezâ Kânunu'**nda da idâmı gerektiren bâzı suçlar vardır. **Türk Ceza Kânunu,** îdâmı; "Buna mahkûm olan kimsenin asılması sûretiyle izalesi (ortadan kaldırılması)dir." diyerek târif etmiştir. Askerî Ceza Kânunu'na göre, bâzı durumlarda kurşuna dizilmek sûretiyle de infâz edilmektedir. İdâm cezâsının infâzı, Yargıtay Yüksek Makamının kararının kesinleşmesinden sonra, TBMM'nin bu karar hükmünü bir kânunla kabul etmesine bağlıdır. İdâm cezâsı, mahkûmun mensûb olduğu dîninin husûsî günlerinde, meselâ bayram, cumâ, kandil gecelerinde infâz edilmez. Mahkûmun beden hastalığı idâmın infâzına engel değildir. Yalnız akıl hastaları hakkındaki idâm cezâsı, hasta iyileşinceye kadar infâz edilmez. Ayrıca hâmile kadınlar da, doğum yapana kadar idâm edilmezler. İdâm edilen kimsenin cesedi, isterlerse âilelerine teslim edilir. Fakat merâsim yapamazlar.

İdâm cezâsının cinâyet suçlarından dolayı verilip verilmemesi hususunda lehinde ve aleyhinde öne sürülen fikirler hep tartışma konusu olmuştur. Lehinde olanlar, suç işleyenin diğerlerine ibret olduğu ve bir daha suç işlemesine imkân verilmediği, hayat boyu hapsetmektense, öldürmenin daha insânî olduğu fikrini savunmuşlardır. Karşısında olanlar ise, herkese ibret olmadığı, bâzı adlî hatâlarla suçsuzların idâm edilebileceği, idâm cezâsı alanlarla almayan ülkelerde suç oranında bir değişme olmadığı, öldürmenin insânî olmadığı görüşünü ileri sürmektedirler. Günümüzde idâm cezası, başta Avrupa devletleri olmak üzere pekçok ülke tarafından uygulanmamaktadır. Ayrıca idâm cezâlarının uygulandığı ülkelerde uygulanmayan ülkelere göre, suç işlemelerde önemli azalmalar görülmektedir.

İDDET;

kocasının ölümüyle dul kalan veya talak, yâni boşama sebebiyle evliliği sona eren kadının, başkasıyla yeniden evlenebilmesi için beklemesi gereken zaman. İddet bekleme bakımından kadınlar beş çeşittir:

1. Hâmile olup, kocası vefât eden kadının iddeti, çocuğu olunca biter.

Kur'ân-ı kerîm'de meâlen buyruldu ki: **"...Hâmile kadınların iddetleri ise çocuklarını doğurmaları ile son bulur..."** (Talak sûresi: 4)

2. Hâmile olmayıp kocası ölen kadının iddeti dört ay on gündür.

Kur'ân-ı kerîm'de meâlen buyruldu ki: **"Sizden vefât edenlerin geride bıraktıkları zevceler** (hanımlar) **kendi kendilerine dört ay on gün beklerler** (beklesinler)." (Bakara sûresi: 234)

3. Hâmile olup, boşanan kadının iddeti, çocuğu olunca tamam olur. Kocası ölen hâmile kadının durumu gibidir.

4. Kadın hayz (âdet) gören kadınlardan olup, hâmile olmadığı hâlde kocasının boşadığı kadının iddeti, ilk temizlik başından üçüncü hayzın sonuna kadardır.

Kur'ân-ı kerîm'de meâlen buyruldu ki: **"Boşanmış kadınlar, kendi kendilerine üç âdet müddeti beklerler ve Allah'ın rahimlerine yarattığı çocuğu saklamaları kendilerine helâl olmaz."** (Bakara sûresi: 228)

5. Hayzdan kesilen (âdet görmeyen) ve boşanmış kadının iddet zamânı boşanma târihinden îtibâren üç aydır.

Kur'ân-ı kerîm'de meâlen buyruldu ki: **"Kadınlarınızdan** (yaşlılık dolayısı ile) **hayzdan** (âdetten) **kesilmiş olanlarla henüz hayz görmemiş bulunanların iddeti hakkında şüphe ederseniz, onların iddeti üç aydır..."**(Talâk sûresi: 4)

Talak (boşama) iddeti zamânında kadına nafaka verilir. İddet zamânı bitince nafakası kesilir.

İddet bekleyen kadınla iddeti bitinceye kadar evlenilmez.

İDEAL GAZ DENKLEMİ (Bkz. Gaz)

İDEALİZM;

felsefede, bilginin temeli olarak düşünceyi ele alan, insan düşüncesinin ilme temel olduğu görüşünü savunan düşünce sistemi. İdealizm; felsefik ekollerden realizmin (gerçekçiliğin) ve materyalizmin (maddeciliğin) zıddıdır. İdeal kelimesinin Türkçe karşılığı ülküdür. İdealizm, felsefik akım olarak Türkçeye ülkücülük şeklinde tercüme edilmiştir.

İdealist sözü, 17. yüzyılda Leibniz tarafından ortaya atılmış ve maddeciliğin zıddı anlamında kullanılarak felsefe diline girmiştir. İdealizm, Aristoteles, Platon gibi eski filozofların ortaya attığı felsefî bir görüştür. Bu filozoflar, eşyanın biçiminde özlerini görmek istiyorlardı.

On sekizinci yüzyılda ise Perkeley kendi felsefesini açıklarken, "gayrimaddîlik" kelimesini felsefesinin görüşü olarak ortaya atmış ve müdâfaa etmiştir.

Kant da, eşyânın mekân içinde, bizim dışımızda var olduğunu kabul eden görüşü ortaya atmış ve buna kendi deyimiyle "amprik idealizm" adını vermiştir.

Materyalist ve realistlerin maddeyi felsefelerine temel yapmalarına karşılık, idealist filozoflar düşünceyi esas kabul etmişlerdir. Bilgi, hayat, olaylar vs. hakkındaki îzahları da buna göre şekillenmiş ve bilhassa materyalizmle çatışmıştır. İdealistler, maddeyi reddetmemekle beraber, maddeyi aşmak gerektiğini belirterek, madde dışı bilgi, duygu, seziş ve anlayışlara yönelmişlerdir. Bu bakımdan materyalistlere nazaran müşahhastan mücerrede doğru bir tekâmül içinde görünürler. Ancak, vardıkları yer "düşünce" ve bunun üzerine kurulmuş idealler olarak kaldığından cihanşümûl ve her zaman için geçerli mutlak doğrulara ulaşamamışlardır. Başka felsefe ekolleri tarafından tenkit edildikleri gibi İslâm âlimlerinin kitaplarında da yanlışları ve düştükleri hataları gösterilmiştir. Bâzı idealist filozofların dinler hakkında takındıkları müsbet tavır ve sarfettikleri övücü sözler, dinleri reddeden inkârcı filozoflara birer cevap olarak değerlendirilmiştir. Bunlar, son iki yüzyılda ateist (dinsiz) felsefe ve ideolojilerin hücumları karşısında iyice îtibârdan düşen muharref (bozulmuş) İncil ve çeşitli bâtıl düşüncelerden hareket eden kiliseye ve Hıristiyan papazlarına yardımcı olmuş kabul edilmekle beraber, İslâm dünyasında îtibâr görmemiş ve ciddî bir akis uyandırmamışlardır. İdealist filozoflar da dinler hakkındaki müsbet düşüncelerine rağmen bir din adamı değil, felsefecidirler. Vahyi ve peygamberlerin bildirdiklerini bırakmışlar, yalnız başına akla sarılmışlardır.

İdealizm; maddeciliğin aksine, düşünceye ve ahlâka çok değer veren bir görüştür. Bu bakımdan ahlâk kuralları, idealizm için biçilmiş kaftandır, yâni çok kıymetlidir. İdealizm ahlâkla birleşince "ahlâkî idealizm" meydana gelir. Ahlâkî idealizm, tabiatta, içtimâî hayatta görülen aksaklıkları düzeltmek üzere düşüncenin, duygunun gücüne inanır. Bu görüşü savunur. Estetikte idealizm, sanatta duygu ve düşüncenin hâkim kılınmasını, buna dayalı olarak sanat eserleri meydana getirilmesi görüşünü savunur. Bu bakımdan gerçekçiliğin zıddı olarak kabul edilmiştir. İdealist filozofların meşhurları; Kant, Fichte, Schelling ve Descartes'tir.

İDEOLOJİ;

Alm. *İdeologie, weltanschauung (f),* **Fr.** *idéologie (f),* **İng.** *İdeology.* Tasavvurlar, fikirler sistemi. Bir toplumun yapısını ve işleyişini içine alan kısaca siyâsî veya içtimâî (sosyal) bir doktrin meydana getiren görüş ve düşünce sistemi. Belli bir siyâsetle pratik bir hareket programını içine alan düşünce ve inanç sistemi, diye de târif edilir.

İdeoloji, kitleleri toplayıp onlara bir hırs, bir değer aşılamaya, bir takım sloganları doğru diye zihinlerde yerleştirmeye, baskı gruplarının menfaatlerini gizlemeye, gelecekteki tereddütleri kaldırmaya, değerleri ve onlara ulaştıracak vâsıtaları tâyine yarar. Fakat tâyin edilen bu hedeflerden ne gibi neticelerin doğacağı meçhuldür. Esâret altında maddî ve mânevî yönden sömürülen milletlerin kendi millî değerlerini sistemleştirmeleri, bir doktrin hâline getirmeleri ve bunu hâkim kılmak için çalışmaları bir ideolojidir. Dîni, mülkiyet hakkını ortadan kaldırarak insanlar arasındaki dengesizliği düzelteceğini iddia eden komünizm, kişinin mülk edinme isteğini serbest bırakarak, iktisâdî gücün belli ellerde toplanmasını temine çalışan kapitalizm, liberalizm de birer ideolojidir.

İdeal ile ideolojiyi iyi ayırmak lâzımdır. İdeal yâni mefkûre dâimâ olgulara bağlı kalan hamle gücünü ondan alan ve geleceğe doğru mevcud durumu dâimâ aşan bir inanış, bir hamle ve bir hayat tarzıdır. Türklerin "Kızılelma" mefkûresi böyledir. İdeoloji vâsıtalarını keyfî ve şahsî olarak seçer. Çoğu zaman bu vâsıtalar gayri meşru ve gayri ahlâkîdir. Bu yüzden ideoloji, çoğu halde hakikatin yerine konmak istenen sakat anlayıştır, bir azgın heves ve iştiyaktır (arzudur). İdeoloji, olguların tetkikinden çıkarılsa bile ütopik (hayalî) bir proje olmak durumundadır. Bu da insan irâdesinin putlaştırılmasından ibârettir.

İdeolojiler tahrikçi siyâsetçiler ve yazarlarca, halkı tahrik eden sloganlarla belirli sınıf ve zümreler üzerinde tesirli olmak suretiyle iktidâra gelmek veya memleketi istilâ etmek için hazırlanır. İdeal ise insanların hepsini kucaklar ve hepsine hitâb eder. Türklerin Kızılelması, Türk milletinin hepsine hitâb ederken, bir ideoloji olan komünizm, sâdece işçi sınıfının hâkimiyetini tanır.

Din ile ideoloji de birbirinden farklıdır. Hak dinlerin kaynağı ilâhîdir, yâni Allah tarafından gönderilmiştir. İdeolojilerin kaynağı ise Allahü teâlânın yarattığı insandır. Din bir inanç ve hukuk sistemi olup, kesindir. Zamana, şartlara, insanlara göre değişmez. İdeoloji ise daha ziyâde fikir sistemi olup, insanlara ve zamâna göre değişiklik arz eder. Bu bakımdan dînin devamlılığı yanında ideoloji belli bir zaman için geçerli olur.

İdeolojiler, ilim değildirler. Zîrâ ilim küllî bir hakîkata ulaşır. Bu hakîkat; siyâsî rejimler, devlet şekilleri, milletler ve zümreler ne olursa olsun, dâimâ kalıcı ve geçerlidir. İdeolojiler ise dâimâ değişir ve şekil değiştirirler. Onlar yaşanmışa ve târihe bağlıdırlar. İdeolojilerin karakteri insanların zihinlerini yiyip bitirmesi, onları düşünemez, imâl-ı fikir edemez (fikir üretemez) hâle getirmesidir.

İDİ AMİN;

Uganda'nın eski devlet başkanı. Uganda'nın yerli bir Müslüman kabîlesine mensuptur. 1 Ocak 1928'de doğmuştur. Uganda halkı tarafından çok sevilir, "Dada" (baba) ismi ile anılırdı. Uganda'dan ayrıldıktan sonra Suudi Arabistan'da yaşamaya başlamıştır.

İdi Amin, 21 yaşında askerlik hayâtına atılarak önce çavuş, bilâhare subay olarak kısa zamanda ilerledi. 1967'de general oldu. 1964-1971 seneleri arasında ordu komutanlığı ve genelkurmay başkanlığı görevini yaptı.

Uganda 1962'de bağımsız olunca Uganda'nın 36. kralı Sir Edward Mutesa-II Devlet Başkanı oldu ve hükûmeti eski bir öğretmen olan Dr. Milton Obote kurdu. Bilâhare darbe ile Dr. Milton Obote Devlet Başkanlığına geçti. O sırada İdi Amin albaydı. 25 Ocak 1971'de Uganda ordusu Dr. Milton Obote'yi devirdi ve orduda çok sevilen İdi Amin'i zorla devlet başkanlığına getirdi. Dr. Milton Obote zamanında İsrâilli askerî uzmanlar Uganda ordusunun eğitim ve kontrolünü ele almışlardı. İsrâilli öğretmenler de Uganda eğitimini idâre ediyorlardı. Çok az bir Yahûdî azınlığı, 90.000 İngiliz ve İngilizlerin Hindistan'dan getirdiği 50.000 Hindu, Uganda'nın bütün askerî, kültürel ve ekonomik imkânlarını ellerinde tutuyordu.

İdi Amin devlet başkanı olunca, ilk icrââtı Yahûdîleri, İngiliz ve Hinduları Uganda'dan kovarak ticâret ve ekonomiyi Ugandalılar eline bırakmak oldu. Ayrıca Uganda'da İslâmiyete geçenlerin sayısı hızla artmaya başladı. Afrika'nın incisi denilen Uganda'da Hıristiyanların ve Putperest anemistlerin bir çığ gibi Müslüman oluşu Hıristiyan Batı, siyonizm ve komünizm emperyalizmini aşırı derecede tedirgin etti. İdi Amin'i öldürmek için düzenlenen 26 sûikast netîcesiz kalınca, Tanzanya'nın Hıristiyan Devlet Başkanı vâsıtasıyla teşebbüse geçildi.

1971 yılından başlayarak komşusu Tanzanya ile aralarındaki ilişkiler gerginleşti. 1976'da İngiltere, Uganda ile diplomatik bağlarını kopardı. Kasım 1978'de Tanzanya birlikleri Uganda'ya girip 11 Nisan 1979'da Kampala'yı ele geçirdiler. İdi Amin Dada, kendisine bağlı birliklerle ülkenin kuzeyine çekildi. Daha sonra Libya'ya sığındı. Buradan Suudi Arabistan'a geçti. Bugün bu ülkede yaşamaktadır.

İdi Amin'e bağlı gerillalar hâlen Uganda'da mücâdele etmektedir. Siyâsî oyunlarla iktidar olan Dr. Milton Obote, Uganda'da yüz bine yakın Müslümanı çocuk, ihtiyar, kadın demeden katletmiştir.

İdi Amin'in Yahûdî, İngiliz ve komünistler aleyhinde yaptığı icrâatından dolayı basında çok sayıda ve iğrenç iftirâlar yer aldı. Halbuki İdi Amin cesûr, memleketini düşünen ve dindar kişiliğiyle halkı tarafından sevilen bir liderdi.

İDİL BULGAR DEVLETİ;

İdil ve Kama nehirlerinin birleştiği alanda kurulan bir Türk devleti. Bir kısım araştırmacılar ilk Müslüman-Türk devletinin İdil Bulgar Hanlığı olduğunu kabul ederler. "Karışık" mânâsına gelen **Bulgar** kelimesi, Hun Türklerinin idâresinde yaşayan ve Hunların yıkılışından sonra dağılan Türk boylarından Kutripur ve Utrgurların karışımından meydana gelen Bulgarlara isim oldu. Önceleri Göktürk Hânlığının idâresinde yaşayan Bulgarlar, 630'da bu devletin fetreti üzerine Büyük Bulgarya devletini kurdular. Ancak bu devlet kısa bir süre sonra komşu Hazar Hâkanlığı tarafından ortadan kaldırıldı. Bunun üzerine Asparuh idâresindeki Bulgarlar, Tuna'ya doğru yönelerek Balkanlara girip 670'li senelerde Tuna Bulgar Devletini kurdular. Tuna Bulgarları bir süre sonra Slavlarla karıştılar ve 864 senesinde, Boris Hanın Ortodoksluğu resmen kabulüyle de Hıristiyan oldular. Bugünkü Balkanlarda yaşayan Bulgarlar bunların soyundandır.

Bulgarların bir kısmı ise, İdil ve Kama nehirlerinin birleştiği sâhaya yerleşmişlerdi. İdil Bulgarları burada

bölgenin yerli halkı Fin-Ugarları ve öteki Türk topluluklarını da idâreleri altına alarak bir devlet kurdular. Bu devletin ilk devirleri hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi yoktur. Bulgar tüccarlarının Harezm'de ve Sâmânî ülkesinde Müslüman tüccarlarla temasları, Harezmlilerin de onların ülkelerine gitmeleri netîcesinde, ülke topraklarında İslâm dîni ve kültürü yayılmaya başladı. 900'lü senelerde Bulgarlar arasında İslâmiyeti kabûl edenlerin sayısı çoğunluktaydı. Sultan Şekkey'in oğlu İlteber Almış'ın başa geçtikten sonra, gördüğü bir rüyâ üzerine İslâmiyeti kabul etmesiyle İdil Bulgar Devletinin resmî dîni İslâmiyet oldu. Almış Han 920'de Abbâsî halifesine din âlimi ve mîmârlar göndermesi için ricâda bulundu. İsmini de Emir Ca'fer bin Abdullah olarak değiştirdi. Bu hey'et 922 senesinde Bulgar ülkesine ulaştı ve o andan îtibâren Bulgar Devleti, Abbâsî halîfelerine bağlı bir Müslüman ülkesi, Bulgarlar ise, Doğu Avrupa'da Türk-İslâm kültürünün ilk temsilcisi durumuna gelmişlerdi. Sikkelerden anlaşıldığına göre, Ca'fer'den sonra yerine oğlu Mikâil geçti. Ona da Tâlib binAhmed, Mü'min bin Ahmed ve Mü'min bin el-Hasan halef oldular.

Bulgarlar, Hazar Hâkanlığının 965 senesinde yıkılmasına kadar, bu devlete tâbiydi ve Hazarlara vergi veriyordu. Bu devletin yıkılmasından sonra müstakil bir devlet durumuna geldiler. 985 senesinde Rus Kiev Prensliği, Bulgar topraklarını işgâl ettiyse de bir süre sonra geri çekildi. Daha sonra Bulgarlar ve Ruslar arasında münâsebetler gelişti ve 1006 senesinde iki devlet arasında bir ticâret anlaşması yapıldı. Fakat 11. asrın sonlarına doğru kuzeydeki kürk ticâreti yüzünden iki devlet arasında bitmeyen savaşlar başladı. Bu savaşlar 13. asra veMoğolların ortaya çıkışına kadar devâm etti. Moğollar, Kalka Nehri kıyısında Rusları yendikten sonra (1224) doğuya dönerken, Bulgarların tuzağına düşerek ağır kayıplar verdiler. Bunun intikâmını almak isteyen Batu Han, ordusuyla Bulgarlar üzerine yürüdü. Moğol ordusu 1236'da Bulgar topraklarına girdi, köyleri ve şehirleri yıktığı gibi 50.000 nüfûslu başşehirlerini de darmadağın etti.

Batu Hânın, Deşt-i Kıpçak bölgesinde kurduğu Altınordu Devleti zamânında Bulgarlar, bir dereceye kadar bağımsızlıklarını muhâfaza ettiler. Bu arada başşehirleri olan Bulgar şehri kısa zamanda eski hâline kavuşturuldu. Bulgarlar, zaman zaman Altınordu Devletine baş kaldırıyorlardı. Altınordu Hânı Pulat Tîmûr 1361 senesinde Bulgarları cezâlandırmak için ülke topraklarına girip çeşitli tahribatlar yaparak geri çekildi. Tîmûr Hanın, 1391 ve 1395 yıllarında Altınordu Devletine karşı yaptığı seferlerden Bulgarlar da etkilendi. İdil Bulgarları, 1399'da Ruslarla yaptıkları savaşı kaybedince, dağıldılar. Halkın büyük kısmı Kama Nehrinin kuzeyindeki Kazan Nehri boyunca göç ederek buralara yerleştiler ve bölgeyi tamâmiyle Türkleştirdiler. 1437 senesinde kurulan Kazan Hanlığının esas nüfûsunu Bulgar-Kıpçak karışımı Müslüman halk meydana getirmekteydi. Bugün de bu Müslüman Bulgarlar "Kazan Türkleri" veya "Şimâl Türkleri" diye anılmaktadır.

Bulgarlar, 10. asrın başlarında diğer Türk kabîleleri gibi göçebe olarak yaşıyorlardı. Kısa bir zaman içinde yerleşik hayâta geçerek, zirâatla uğraşmaya başladılar ve aynı asrın sonlarında usta birer çiftçi oldular. Başlıca tarım ürünleri; ak darı, buğday ve arpa idi. Bunun yanında Orta İdil sâhası, ulaşım bakımından kuzey bölgelerini Orta Asya'ya bağlayan büyük kervan yolları üzerindeydi. Bu durum, İdil Bulgarlarının büyük ölçüde, ticâret ile uğraşmalarına imkân sağladı. Devletin başşehri olan Bulgar şehri, Doğu Avrupa'nın en önemli ticâret merkezi hâline geldi. Bulgar Türkleri kuyumculukta da ileri idiler. Bu sanattaki ustalıkları İsveç'e kadar bütün batı Slavları sâhasında tesirini göstermiştir.

İDRAR;

Alm. *Urin, Harn (m),* **Fr.** *urine (f),* **İng.** *Urine.* Böbrekler tarafından meydana getirilen ve vücuttan atılması îcâb eden, kan zehirlerini, yâni metabolizma artıklarını taşıyan özel bir sıvı. Böbreklerde idrar meydana getirmekle görevli en küçük birime "nefron" ismi verilir. Her böbrekte yaklaşık olarak bir milyon nefron bulunur. Her dakikada kalbin pompaladığı yaklaşık 5 litre kanın 1/4'ü böbreklere gider. Böbreklere gelen bu kanın hacim olarak yaklaşık % 1'i idrar olarak atılır. Normal bir insanın çıkardığı idrar miktarı günde 1,5 litre kadardır. Yine normal bir insan günde 5-6 defâ idrar yapma ihtiyacı duyar.

İdrarı meydana getiren maddelerin çoğu çeşitli yapım-yıkım (metabolizma) hâdiseleri sırasında meydana gelen ve yenilenlerden husûle gelen maddelerdir. İdrarın ortalama % 96'sı sudur. Geri kalan kısmını ise çeşitli organik ve inorganik artıkları teşkil eder. Bunların arasında en mühimi protein metabolizması artığı olan "üre"dir. Azotlu besinlerin, özellikle proteinlerin vücutta yanmasından meydana gelen son ürün olan üre, idrarın içinde "amonyum karbonat" hâline geçer ve idrara amonyak kokusunu verir. İdrarda ayrıca ürik asit, keratin, kreatinin, çok az miktarda küçük moleküllü proteinler, glikoz, sodyum, potasyum, klor, bikarbonat gibi maddeler de yer alır.

İdrar vücûdumuzun dışarı attığı en mühim sıvıdır. Bu sâyede, vücut sıvılarındaki çeşitli maddelerin dengesi sağlandığı gibi vücutta durması zararlı olan artıkların uzaklaştırılması da sağlanır. Metabolizma artıkları, zararlı ve zehirli maddeler, ilâçlar, miktarı artan maddeler dışarı atılır. İdrar vâsıtasıyla vücuttaki su-elektrolit dengesi, asit-baz dengesi ayarlanır.

Böbreklerde yapılan idrar, üreterler (idrar boruları) vâsıtasıyla mesâne (sidik torbası)ye taşınır. İlk idrar

yapma hissi, mesânedeki idrar miktarı 150 cm^3 olduğu zaman duyulur ve en belirgin dolgunluk hissi 400 cm^3 e ulaşınca ortaya çıkar. Bu durumda kişi kendi isteği ile idrar yapma hâdisesini başlatır. Erişkinlerde mesâne dış büzücü adalesinin (sfinkterinin) kasılmış durumda tutulabilmesi idrar yapacak uygun bir zamâna kadar işemenin geciktirilmesine imkân verir. Bu dış büzücü kas beynin etkisi altındadır, yâni açılıp büzülmesi şuurlu olarak yapılır. Beyindeki idrar yapma merkezine "miksiyon merkezi" denir. İdrar yapma refleksi sâyesinde istek dâhilinde başlatılan idrar yapma olayı refleks olarak devâm eder. Karın kaslarının istemli kasılması karın içi basıncını arttırarak idrarın atılmasına yardım eder. Çocuklarda işeme üzerinde beynin kontrolu gelişmediği için bunlar belirli bir yaşa kadar idrarlarını tutamazlar. Mesâne ile ilgili olup, idrar yapmayı kontrol eden sinirlerde herhangi bir kesilme veya harâbiyete yol açan hastalıklarda kişi idrarını tutamaz. Bu durum en çok bir kazâ sonucu belden aşağı felç olan kişilerde ortaya çıkar.

Normal idrarın rengi sarıdır. Kendine has bir kokusu vardır, berraktır. Reaksiyon olarak asittir. Yoğunluğu ortalama 1015-1025 arasında değişir.

İdrar tahlili böbreğin durumu hakkında önemli bilgiler verdiği gibi dâhilî bâzı hastalıkların teşhisinde önemli rol oynar. İdrar miktarının günde 400 cc'nin altına düşmesi veya 2500 cc'nin üstüne çıkması fazla sayıda idrara çıkmak birer hastalık alâmetidir. Bunun gibi gece idrara kalkmak, bulanık idrar, idrarın fenâ kokması, bazik reaksiyon vermesi, bariz olarak protein, glikoz, bilirubin mevcudiyeti, fosfatların idrara çıkması, normalin üzerinde kırmızı küre veya beyaz küre bulunması değişik hastalıkların habercileridir.

İdrar Yolu Enfeksiyonları

İdrarın dışarıya atılıncaya kadar geçtiği yolların iltihabı. İdrar yollarında enfeksiyon olduğunda mikrop bulunduğu hâlde hasta rahatsız olmayabileceği gibi şiddetli belirtilere de sebep olabilmektedir. Teşhis konduktan sonra kontrollere gidilmelidir; çünkü bu hastalıkta tekrarlanmalar çok görülür. İdrar yolu enfeksiyonları mütehassıs olmayan hekimlerin idâresinde, özel ürolojik tatbikatlara ve cerrahî uygulamalara gerek olmadan tâkip edilebilirler.

İdrar yollarının akut (had) enfeksiyonları; alt idrar yolları enfeksiyonları (üretrit sistit, prostatit) ve üst idrar yolu enfeksiyonları (akut piyelonefrit) olarak ikiye ayrılırlar. Piyelonefritte böbrek iltihaplanmıştır.

Cinsiyet, gebelik, idrar yollarında taş gibi sebeplere bağlı olarak tıkanma, sinir sisteminin felç gibi hastalıkları sebebiyle mesâne çalışmasında bozulma, mesâneden geriye doğru idrar kaçması, diğer böbrek hastalıkları ve şeker hastalığı idrar yolu enfeksiyonunu etkileyen faktörlerdir.

İdrarında ehemmiyetli miktarda mikrop bulunan hastaların yarısında hiçbir belirti yoktur. Belirti verenlerin de yarısında enfeksiyon, alt idrar yolları enfeksiyonu, diğer yarısında da üst yâni böbrek enfeksiyonudur. Sık idrara çıkan ve ağrılı olan kadınların sâdece yüzde 60 ilâ 70'inde önemli bir enfeksiyon bulunur.

Bir milimetre küp idrarda 100.000 mikrop bulunması enfeksiyon delili sayılmışsa da, yeni edinilen bilgilere göre bu rakamdan daha az miktarda mikrop bulunan vak'alarda, idrar yolu şikâyetleri de varsa bunlar da enfeksiyon kabul edilmektedir.

Sistit, yâni mesâne iltihabında ağrılı, sık sık ve zorlu idrar yapma olur. İdrar bulanık kötü kokulu ve yüzde elli vak'ada kanlıdır.

Böbrek iltihabında ise hızlı bir seyir ile birkaç saat veya gün içinde ateş, titreme, bulantı, kusma ve ishal ortaya çıkar. Sistitte, görülen belirtiler olabilir de, olmayabilir de. Ateş, çarpıntı ve genel hassâsiyetin yanında, sırtın böbreğin üstündeki alanına vurunca ve karın üzerine derin bir şekilde ellenince şiddetli ağrı olur.

Tedâvide uyulması gereken kâideler vardır. İdrar kültürü yapılmalı, yâni idrarda mikrop var mı ve ne sayıdadır anlamak için test uygulanmalıdır. Bundan sonra hangi ilâcın tesirli olacağı yine deneyle anlaşılmalıdır. İdrar yollarını tıkayan taş gibi sebepler varsa tedâvi edilmelidir. Belirtilerin kaybolması idrar yollarında mikrop kalmadığını göstermez. Alt idrar yolları enfeksiyonlarında kısa süre, düşük doz, üst idrar yolları enfeksiyonlarında ise uzun müddet tedâvi yapılır.

İdrar Söktürücüler (Diüretikler)

İdrarı arttıran ilâçlardır. Bedende su toplanmasını, yâni ödemi önlemek veya tedâvi etmek için kullanılırlar. Böylece hayâtî organların yükünü azaltırlar ve hastanın rahatsızlığını giderirler. Ödem denilen su birikmesi bir hastalıktan sonra ortaya çıkar. Bu bakımdan sâdece idrar söktürücüler değil, temeldeki hastalığa yönelik tedâviler de verilmelidir.

İdrar söktürücüler; ödem yapmayan tansiyon yüksekliği, kanda kalsiyum yükselmesi, böbrek menşeyli

şekersiz şeker hastalığı (fazla su atılır) hallerinde de kullanılırlar.

İdrar söktürücülerin başarısı gıdâlardaki tuz miktarına bağlıdır. Bu ilâçlarla berâber diyetteki tuz da azaltılmalıdır. Kalp yetmezliğinde olduğu gibi hafif bir ödemde, ilâve tuz almamak yeterli olabilir. Bu, günde 2-4 gram tuza tekâbül eder, tuz birikmesi fazla ise günde bir gramı geçmemelidir.

Kuvvetli idrar söktürücüler, hücre dışındaki suyu ve dolayısıyla damardaki suyu ehemmiyetli miktarda azaltırlar. Bu sebeple hızlı bir idrar çoğalması tansiyonu düşürüp çarpıntıya, ayağa kalkmakla baş dönmelerine, kanda ürenin birikmesine, kalp ve beyin çalışmasında bozulmalara sebep olabilir.

Kandaki potasyumun azalması, idrar söktürücülerin en kötü yan tesirleridir. Kanında potasyumu azalmış hastalara, bol potasyum ihtivâ eden gıdâlar vermelidir. Üzüm hoşafı, elma suyu böyledir.

Asetozalamit, tiazitler, civalılar, etrakrinik asid, furosemit, sprainolakton, triamteren, amilorit idrar söktürücü ilâçlardır. Bunlardan siprainolakton ve triamteren ve amilorit potasyum, itrahına sebeb olmazlar.

İDRÎS ALEYHİSSELÂM;

Kur'ân-ı kerîm'de ismi geçen peygamberlerden. Şit aleyhisselâmın torunlarındandır. Asıl ismi Ahnûh veya Hanûh'tur. **Kur'ân-ı kerîm'**de İdrîs diye bildirildi. Kendisine peygamberlik, hikmet ve sultanlık verildiği için "Müselles bin-Ni'me" (kendisine üç nîmet verilen) de denilmiştir. Babasının adı Yerd, annesinin adı Berre veya Eşvet'tir. Bâbil'de veya Mısır'da Mûnif denilen yerde doğduğu rivâyet edilmiştir. Kendisine otuz suhuf (forma) kitap verildi. Diri olarak göğe kaldırıldı.

Âdem aleyhisselâmdan ve Şît aleyhisselâmdan sonra insanlar madden ve mânen bozuldular. İdrîs aleyhisselâm, içinde yaşamış olduğu, Kâbil'in evlâdından bir topluluğa peygamber olarak gönderildi. Her türlü isyân, kötülük ve günâhın işlendiği bu topluluğa Allahü teâlânın emir ve yasaklarını bildirdi ve Allahü teâlâya kulluk etmeleri gerektiğini sabırla anlattı. Allahü teâlâ ona otuz sayfa (forma) kitap gönderdi. Cebrâil aleyhisselâm dört defâ gelerek Allahü teâlânın emir ve yasaklarını tebliğ etti.

İdrîs aleyhisselâm, kavmine kendisinden sonra gelecek peygamberleri, Muhammed aleyhisselâmın vasıflarını bildirdi. Kendisinden sonra gelecek olan Nûh Tûfânını ve Âhir zaman peygamberi Muhammed aleyhisselâmı bütün tafsilâtıyla anlattı. Peygamber olduğunu ispat eden birçok mûcizeler gösterdi. Fakat kendisine kavminden pek az kimse itâat etti, pek çoğu ise karşı geldi. Bunun üzerine İdrîs aleyhisselâm yaşamış olduğu Bâbil diyârından Mısır'a hicret etti. Kendisine îmân edenlerle birlikte burada yerleşti. Allahü teâlâ ona yetmiş iki lisanla konuşmayı nasib etti. Her kavmi kendi lisanıyla hak dîne dâvet etti. Harp âletleri yapıp, kâfirlerle cihâd etti.

İnsanlara şehir kurmak sanatını ve idârecilik ilmini öğretti. Yüz şehir kurdu. Bunların en küçüğü Diyarbakır yakınında bulunan Rehâ şehridir. Her millet de öğrendikleri bu kâidelere göre kendi bölgelerinde pekçok şehirler kurdu.

İnsanlara muhtelif ilimleri de öğretti. Pekçok kimseye hikmet ve riyâziye (matematik) dersleri verdi. Fen ilimleri, tıp ve yıldızlarla alâkalı ince ve derin meselelerden bahsetti. Allahü teâlâ ona göklerin terkiplerini, neden meydana geldiklerini, yıldızlarla alâkalı derin bilgileri, senelerin sayısını ve hesâb ilmini öğretti. İdrîs aleyhisselâm kavmine kalem ile yazı yazmasını, iğne ile dikiş dikmesini öğretti. Öğrettiği ilimler, Allahü teâlânın bildirmesi ile oldu. Yoksa insanoğlunun aklı ve zekâsı, sâdece araştırma yoluyla bu bilgilere ulaşamazdı. Eski Yunanlılar ve daha sonra gelen filozoflar, fizik, kimyâ ve tıb bilgilerini İdrîs aleyhisselâmın kitâbından aldılar.

İdrîs aleyhisselâm, uzun seneler insanları hak dîne dâvet etti. Yeryüzünün meskûn yerlerini dört bölgeye ayırıp herbirine bir vekil tâyin etti. Bir müddet sonra Aşûre gününde göğe (semâya) kaldırıldı. Dünyâda yaşadığı ömrünün sonuna doğru ölüm meleği Azrâil aleyhisselâm, İdrîs aleyhisselâmı ziyârete geldi. İdrîs aleyhisselâm, Azrâil'e: "Bir anlık benim rûhumu al." dedi. Bunun üzerine Allahü teâlâ, Azrâil aleyhisselâma; "Onun rûhunu al!" diye vahyetti. Azrâil aleyhisselâm rûhunu aldı. Allahü teâlâ, İdrîs aleyhisselâmın rûhunu tekrar iâde etti. İdrîs aleyhisselâm, Azrâil aleyhisselâma; "Beni semâlara götür. Cennet'i ve Cehennem'i göreyim." dedi. Allahü teâlâ, Azrâil'e onu semâya götürmesini, Cehennem'i ve Cennet'i göstermesini vahyetti. İdrîs aleyhisselâma Cehennem gösterildi. Cennet'e götürüldü. Cennet'e girince, çıkmak istemedi. Kendisine; "Niçin çıkmıyorsun?" diye sorulunca; "Allahü teâlâ, «Her nefis ölümü tadacaktır.» buyurdu. Ben ise ölümü tattım. Yine Allahü teâlâ, «Herkes Cehennem'e uğrayacaktır.» buyurdu. Ben oraya uğradım. Allahü teâlâ, «Onlar oradan (Cennet'ten) çıkmayacaklardır.» buyurdu. İşte ben bunun için Cennet'ten çıkmak istemem." dedi. Bunun üzerine Allahü teâlâ, Azrâil'e vahyedip, İdrîs aleyhisselâmın Cennet'te kalmasını bildirdi. İdrîs aleyhisselâm böyleceCennet'te kaldı. Bu husus **Kur'ân-ı kerîm'**de Meryem sûresi 57. âyet-i kerîmesinde meâlen; **"Biz onu yüksek bir mekâna kaldırdık."** buyrulmak sûretiyle bildirilmiştir. Tefsir âlimleri âyet-i kerîmede bildirilen "yüce mekân"dan murâdın, peygamberlik ve Allahü teâlâya yakınlık

mertebesi veya Cennet veya altıncı, yâhut dördüncü kat semâ olduğunu bildirmişlerdir.

Nitekim **Buhârî** ve **Müslim'**de bildirilen hadîs-i şerîfte, Peygamberimiz aleyhisselâm Mîrâca çıktığı zaman, hazret-i İdrîs'i dördüncü kat semâda gördüğünü bildirmiştir. İdrîs aleyhisselâm diri olarak göğe çıkarılınca, onu çok sevenler, ayrılık acısına dayanamadılar. Hatırlamak için resmini yaptılar. Daha sonra gelenler bu resmi tanrı sandılar, çeşitli heykeller yapıp tapıldı. Böylece putperestlik meydana çıktı.

İdrîs aleyhisselâm, ağaçların yapraklarının sayısını bilirdi. Duâ ederken (Bî adedil-evrâk) "Ağaçların yaprakları kadar" diyerek tesbih okurdu. Yıldızlara âit ilmi bilirdi. Kavmini îmâna dâvet ettiği zaman, yıldızların heyeti, durumu ve diğer husûsî hâllerini açıklamasını istediler. İdrîs aleyhisselâm bunu geniş olarak haber verdi. Yıldızların durumunu anlattı. Bunun için "nücûm ilmi" hazret-i İdrîs'den kalmıştır, denir. Melekler grup grup onun ziyâretine gelip görünürlerdi. Her birinin ismini, vazîfesini, tesbihini bilirdi. Havada uçup giderlerken onları görürdü. Gökyüzündeki bulutlara dağılmalarını emrettiği zaman dağılırlar ve dile gelip onunla konuşurlardı. Bunlar Allah'ın İdrîs aleyhisselâma verdiği mûcizelerdir.

İdrîs aleyhisselâmın hikmetli sözlerinden bâzıları şunlardır:

"Akıllı kimsenin rütbesi yükseldikçe, tevâzûsu (alçak gönüllülüğü) artar."

"Câhil, mertebesi yüksek olsa da, basîret ehlini hakîr ve aşağı görür.

"Dostlar arasındaki hakîkî sevgi, içinde bir menfeat temin etme ve kendisinden bir zararı def etme düşüncesi olmayan sevgidir."

"İnsanda bulunan en fazîletli cevher, akıldır. Sâhibini pişman ettirmeyen en kıymetli şey sâlih ameldir."

"İyi hasletlerin en üstünü; kızgınlık hâlinde doğruluk, sıkıntı hâlinde cömertlik, cezâ vermeye gücü yettiği hâlde affetmektir."

Kur'ân-ı kerîm'in Meryem, Enbiyâ sûrelerinde İdrîs aleyhisselâmla ilgili haberler verilmiştir.

İDRİS-İ BİTLİSÎ;

on beş ve on altıncı yüzyıl Osmanlı âlim ve devlet adamlarından. Bitlis'te doğdu, fakat doğum târihi belli değildir. Babası Hüsâmeddîn Ali Bitlisî, âlim ve faziletli bir şeyhti. Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan'ın dîvânında uzun zaman nişancılık yaptı.

İdris-i Bitlisî ilk ilim tahsilini babasından yaptı. Çeşitli âlimlerden de ilim tahsil etti. 1490 senesine kadar Uzun Hasan'ın oğlu Yâkub Beyin dîvân hizmetinde bulundu. Osmanlı Sultanı İkinci Bâyezîd Han tarafından İstanbul'a dâvet edildi. Bu sırada Şah İsmâil fitnesine "Mezheb-i nâ-hak" (Bâtıl Mezheb) diye târih düşürdü. Şah İsmâil bunu duydu. Keskin zekâsı ile Şah İsmâil'e çok güzel cevaplar vererek zulmünden kurtuldu. Hizmetine girmesi için yaptığı teklifi reddetti. Osmanlı ülkesine gitti. Sultan İkinci Bâyezîd Han ona mühim vazifeler verdi. Arap ve Acem kazaskerliğine tâyin etti ve ondan bir Osmanlı târihi yazmasını istedi. O da bu emre uyarak Fârisî manzum 80.000 beyitlik **Heşt-Behişt** adında bir eser telif etti.

Yavuz Sultan Selim Hanın da hizmetinde bulunan İdris-i Bitlisî, Sultan'ın İran (Çaldıran) Seferinde bulundu. Sultan Selim nâmına bütün Doğu Anadolu bölgesini ve Mardin'i fethetti. Urfa ve Musul'un fethinde mühim rol oynadı. Bölgenin iç işlerini tanzim etti. Mısır Seferine de katıldı.

Nesir ve nazımda güçlü bir kaleme sâhipti. Eserlerini Arapça ve Farsça yazmıştır.

Yaşadığı asrın ileri gelen âlimlerinden olan İdris-i Bitlisî'nin sohbetlerine pâdişâhlar, devlet ileri gelenleri büyük ilgi gösterirlerdi. Bir müddet Yavuz Sultan Selim Hanın sohbet arkadaşlığını yaptı. 1520 (H.926) senesinde Yavuz Sultan Selim Hanın vefât ettiği sene vefât etti. Eyyûb Sultan'da Bülbül Deresi tarafında bir sed üzerine defnedildi.

Eserlerinden bâzıları: **Münâzara-i Savm u İyd, Mecmuât-ül-Fevâid-il Müteferrika, Heşt Behişt** (İlk sekiz Osmanlı pâdişâhı hakkındadır).

İDRİSÎ;

on ikinci asırda yaşayan bugünküne benzeyen bir dünyâ haritası çizen Müslüman coğrafya âlimi. İsmi, Muhammed bin Muhammed bin Abdullah bin İdris el-Hamûdî el-Hasenî, künyesi Ebû Abdullah'tır. Şerîf el-İdrisî diye de bilinir. 1100 senesinde Endülüs'ün Septe şehrinde doğdu.

İlim öğrenmek için memleket memleket gezdi. 16 yaşında Anadolu'ya geldi. Bu seyâhat, coğrafyaya ilgisini artırdı. Güney Afrika ve İspanya'ya uzun süren seyâhatler yaptı. Bir rivâyete göre Fransa'nın Atlantik kıyısına, Güney İngiltere'ye gittiği söylenirse de, buralara âit bilgileri başka eserlerden almış

olma ihtimâli daha kuvvetlidir.

İdrisî, Sicilya'nın Norman Hükümdârı İkinci Roger'in dâveti ile Sicilya Adasına gitti. İkinci Roger ondan, bilinen dünyânın bir coğrafî haritasını hazırlamasını istedi. İdrisî 1154 senesinde meşhûr dünyâ haritasını yaptı. Bunun için 126 kg ağırlığında gümüşten bir küre kullandı. Kralın ölümünden bir süre önce haritayı tamamladı. Harita 180 derecelik bir dünyâ yüzeyini güneyde ekvatordan, kuzey kutbuna ve batıda Kanarya Adalarından, Doğu Çin'e kadar içine almakta ve o gün için bilinen Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını oldukça doğru olarak göstermektedir. Sâdece yönler değişiktir. Kuzeyi aşağıda, güneyi yukarıda, batıyı sağda, doğuyu da solda göstermiştir.

Bunun yanında İdrisî, **Roger'in Kitabı** adıyla meşhur yetmiş bir haritalık atlasını Roger'in sarayında hazırladı. Roger, ona sarayının bütün imkânlarını seferber etti. Roger'in, atlasın hazırlanmasını istemesini İdrisî şöyle anlatır: "İtalya krala itâat edince, kral, devletin hâl ve şartlarını öğrenmeye karar vermişti. O; hudutları, yolları, her vilâyetin iklimini, oralardaki deniz ve körfezleri, aynı şekilde diğer ülkelerin durumlarını da öğrenmek istiyordu. Ahâlisinin kültüründen başka şehir ve arâzilerin, dağ ve ovaların denizlerle vâdilerin îzâhını tam olarak içine alan bir kitap yazılmasını emretti. Bu kitapta ayrıca her memlekette yetişen tahıl, meyve ve bitkilerin cinsleriyle özelliklerini, bu memleketlerdeki sanat ve meslekleri, çalışanların sayılarını, her memleketin ithâlat ve ihrâcâtını, örf, âdet ve giyimleriyle din ve dillerinin etrâflıca açıklanmasını istiyordu."

Bu isteği yerine getirmek için İdrisî çalışmalarına başladı. Seyyahlar ve gemi kaptanlarından bilgi topladı. Uzak beldelere grup gezileri düzenledi. Böylece topladığı bilgileri birbirleriyle birleştirmeye çalıştı. Daha önceki coğrafya bilgilerini topladı ve değerlendirdi. Seyâhatleri on beş sene sürdü ve nihâyet muhteşem eserini 1145 senesinde tamamladı. Hazırlanan bu eser; doğruluk, görüş sahâsının genişliği ve şumûlü îtibâriyle Batlemyüs'ün dünyâ haritasını çok geride bırakmıştır.

İdrisî, eserine **Kitâb-ür-Rüşandi** ismini verdi. Eserde, 180 derece boylamlık dünyâyı yedi iklime böldü ve her iklimi de on altı bölüme ayırdı. Kitapta, başka Arapça kitaplarda bulunmayan Finlandiya, Polonya ve Rusya hakkında bilgiler verdi. Skotland'ı, Salisburg, Winchester, Southampton, Shoreham, Dover, Hasting, Tondon, Durham, Dorchester ve bâzı İngiliz şehirlerini oldukça detaylı olarak tanıtmaktadır. İngiltere için; "Deve kuşunun başı gibi olan bir adadır. Büyük şehirleri, yüksek dağları, ova ve nehirleri mevcuttur. Toprağı verimli, insanları kuvvetli, cesur ve enerjiktir. Kış mevsimi hâkimdir." diye yazmaktadır.

İdrisî, eserde dünyâ hakkında şu bilgiye yer vermektedir: "Ekvatorun boyu 360 derecedir. Kutupla ekvator çizgisi arasında 90 derece vardır. Ancak yeryüzünün yaşanan bölümü ekvatorun 64 derecesine kadar olan kısmıdır. Geriye kalan bölgelerde çok sıcaktan veya çok soğuktan dolayı canlı varlık yoktur. Dünyâ aslında yuvarlaktır. Ancak tam bir küre biçiminde değildir. Su ise ona yapışık olup, ondan ayrılamaz. Yer ile su, yumurtanın içindeki sarı gibi, feleğin ortasında bulunur. Bir kuvvet onları kuşatmakta ve felek tarafına doğru çekmekte veya itmektedir. Bunun hakîkatını Allahü teâlâ bilir. Mahlûklar yerin sırtında bulunurlar. Mıknatısın demiri çektiği gibi yer de üzerindekini çeker."

Irak İlimler Enstitüsü tarafından 1951 senesinde İdrisî'nin haritası büyütülerek yeniden çizdirildi. İdrisî'nin kitabı ve bâzı haritalarının kopyaları günümüze kadar geldi. **Kitâb-ür-Rüşandi,** Amede'e Jaubert tarafından Fransızcaya, 1619'da Gabriel Sionita ile Joannes Hesronita tarafından Lâtinceye çevrildi. Bu tercümeler hatâlıdır. Eserin yazma nüshalarının ikisi Pâris'te, ikisi İstanbul'da, diğerleri Petersburg ve Kâhire'dedir.

Ayrıca İdrisî, Kral Birinci Wilhelm için de büyük bir coğrafya kitabı hazırladı ve **Kitâb-ül-Memâlik** ismini verdi. Bu eserin bir özeti Süleymâniye Kütüphânesi, Hekimoğlu Ali Paşa kısmı, 688 numarada kayıtlıdır.

İDRÎSÎLER;

İdris bin Abdullah tarafından Kuzeybatı Afrika'da kurulan devlet. Kurucusunun ismine nisbetle, İdrîsîler ve İdrisoğulları denildi. Devletin kurucusu İdris'in, hazret-i Ali'nin oğlu Hasan'ın torunu olduğu söylenir.

İdris, kölesi Râşid ile Hicâz'dan Mısır'a gelip buradan da Mağrib'e (Fas ve Tanca bölgesine) geçti. Auraba kabîlesi reisi İshâk tarafından gâyet iyi karşılanan İdris, Velile kasabasına yerleşti. 788 senesinde ahâliyi kendine bî'ata dâvet etti. Halkın bî'at etmesi üzerine Tlemsan'ı zabtederek, mükemmel bir askerî birlik kurdu. Kuzey Afrika'daki berberîler arasında, İslâm dînini yayarak kuvvet kazandı. Zenâte Berberî reisleri, İdris'i hükümdâr tanıdılar.

İdris'in 793 senesinde vefâtı üzerine, kölesi Râşid, doğacak çocuğa vâsî olarak işlerin idâresini ele aldı. İkinci İdrîs doğar doğmaz, Râşid, ahâliyi ona bî'at ettirdi. Küçük yaştan îtibâren iyi bir tahsil gören İkinci İdris, iyi organize edilmiş bir devlet kurmayı başardı. Fas şehrini kurarak, nüfûsunu fazlalaştırmak için inşâat faaliyetlerine girişti. Fas'a bölgeden ve Endülüs'ten getirdiği Müslümanları yerleştirdi.

Şehirde kültür ve sanat eserleri inşâ edildi. Câmi-i Şurâfa tesis edildi. Fas, İdrîsîlerin merkezi oldu. Berberîler arasında İslâmiyet hızla yayıldı. İkinci İdris, Abbâsî halîfesi adına okunan hutbeyi kaldırdı. 828 senesinde öldüğü zaman devletin gücü Mağrib topraklarının ancak bir kısmında tesirliydi. Topraklarının merkezi Rif ve Orta Atlas arasında yer alan ova ve vâdilerden meydana geliyordu.

İkinci İdris'in yerine oğlu Muhammed el-Muntasır hükümdâr oldu. Sultan Muhammed devrinde İdrîsîlerin siyâsî hâkimiyeti parçalandı. Ülkenin muhtelif şehirleri, Muntasır'ın kardeşleri arasında bölündü. Bu durumdan faydalanan Berberîler, İdrîsîlere saldırdılar. Abbâsîlerden ayrıldıktan sonra İdrîsîler, 10. asırda Mısır'da hüküm süren Şiî-Fâtımîlerin hücûmlarına mâruz kaldılar. Sultan Muhammed'in ölümü üzerine yerine oğlu Yahyâ geçti. Yahyâ'nın hükümdârlık görevlerini tam olarak yerine getirememesinden faydalanan kardeşlerin her biri, kendi bölgesinde bağımsız bir hükümdâr gibi davranmaya başladı. Yahyâ, tahta geçtikten bir süre sonra Fâtımîlerin hâkimiyetini kabûl etti. 921 senesinde Fas, Fâtımîler tarafından işgâl edildi. Bundan sonra İdrisîlerin hâkimiyetleri güneyde Tamdult'tan kuzeyde Rif'e kadar olan bölgede devâm etti. Ancak İdrîsîlerin bundan sonraki târihi hakkındaki bilgiler oldukça karanlıktır. Endülüs Emevîlerinin Fâtımîler aleyhine Kuzey-Batı Afrika'da bir ilerleme siyâseti tâkib ederek, Sebte'yi ele geçirmeleri üzerine, Rif İdrîsîleri, onların hâkimiyetini kabul ettiler. Emevî emîri Gâlip, 974 senesinde son İdrîsîleri Kurtuba'ya götürdü. Böylece İdrîsîler Devleti târihe karıştı. Endülüs Emevîlerinin çöküşünden sonra, İdrîsîlerin uzak bir kolu olan Hammûdîler, Algeciras ve Malaga'nın kontrolünü elde ettiler ve bir hânedân olarak hüküm sürdüler.

Başlangıçta Abbâsîlere, sonra Fâtımîlere ve nihâyet Endülüs Emevîlerine tâbi olan İdrîsîlerin dili Arapçaydı.

İdrisî Hükümdârları

Birinci İdris.....(788-793)

İkinci İdris .....(793-828)

Muntasır .....(828-836)

Ali .....(836-849)

Fetret Devri .....(849-905)

Dördüncü Yahyâ .....(905-922)

Haccam .....(922-926)

Endülüs Emevîlerinin hâkimiyeti ..... (926)

İFLÂS;

Alm. *Korkunrs; Bankrott (m),* **Fr.** *faillite, banqueroute (f),* **İng.** *failure, bankruptcy.* Bir borç mükellefiyetinin, borçlu tarafından irâdî olarak îfâ edilmemesi hâlinde, devletin zor kullanma yollarından biri. İflâs, cebrî icrânın bir çeşididir. İflâsa toplu (küllî) icrâ denir.

İflâs hâlinde borçlunun bütün mal varlığına el konulur. Mal varlığının hepsinin, borçların tamâmına karşılık gösterilmesi söz konusudur. Ayrıca, kısmî icrâdan farklı olarak iflâs ancak **tâcirler** için uygulanır. Bir başka ifadeyle ancak tâcirler, müflis duruma düşebilir.

İflâs kararını, müflisin veya alacaklıların talebi üzerine ticâret mahkemesi verir. Müflisin haczedilebilen bütün mal ve haklarından bir "iflâs masası" teşkil edilir. İflâs masasına giren bütün mallar iflâs idâresince tasfiye edilir ve alacaklıların alacakları ödenir. Alacaklarda tahsil bakımından bir öncelik yoktur (istisnâlar hâriç).

İFTÂR;

oruçlunun oruç açması; oruç açma vakti, oruçlu bir kimseye orucunu açtırmak.

İftâr; Allah rızâsı için farz veya nâfile oruç tutan bir Müslümanın, güneşin ufukta kaybolmasından tamâmen batmasından sonra bir şey yiyerek veya içerek oruç açmasına denir. İftâr vakti, duânın kabul olduğu mübârek bir vakittir. Dînimizde iftâr etmeye ve iftâr vaktine büyük kıymet verilmiştir.

Asırlar boyunca Müslümanlar, iftâr vaktini tövbe ve istiğfâr ederek, duâ ve niyâzda bulunarak beklemişler, îtinâ ile hazırlanmış sofraların başında yiyip içmelerine hiçbir mâni yokken vaktin girmesini bekleyerek, Allah'ın emrine itâat ve ibâdet etmenin huzûr ve lezzetini yaşamışlardır.

İftârı yalnız yapmayıp, misâfir dâvet ederek ona da iftâr vermek, Müslümanların çok önem verdiği ibâdetlerden biridir. Çünkü Peygamber efendimiz (sallallahü aleyhi ve sellem) bir hadîs-i şerîfte buyurdu ki: **"Bir kimse Ramazan ayında bir oruçluya iftâr verirse, günahları affolur. Hak teâlâ**

onu Cehennem ateşinden âzâd eder. O oruçlunun sevâbı kadar ona sevap verilir."

Eshâb-ı kirâm dediler ki: "Yâ Resûlallah! Her birimiz bir oruçluya iftâr edecek, onu doyuracak kadar zengin değiliz. Resûl aleyhisselâm buyurdu ki: **"Bir hurma ile iftâr verene de, yalnız su ile oruç açtırana da, biraz süt ikrâm edene de bu sevap verilecektir. Bu ayda bir oruçluya su veren kimse, kıyâmet günü susuz kalmayacaktır."**

Eskiden iftâr vakitlerinin ayrı bir havası ve başkalığı vardı. İftâr yemeklerine en fakir evlerde bile dikkat edilir, herkes hâline ve vaktine göre bol ve çeşitli yiyecekler hazırlardı. Herkes, eşine-dostuna iftâr vermeyi büyük bir ibâdet kabul eder, bunun için çırpınırdı. Eski İstanbul'da devlet ileri gelenlerinin konaklarında, Ramazan boyunca iftâr vakitlerinde kapılar herkese açılır, her gelen meşhur iftar sofralarında hürmet gösterilerek ağırlanırdı. Ayrıca yemek yiyen fakirlere giderlerken "diş kirası" adı altında çeşitli hediyeler verilirdi. Yalnız Osmanlı Türklerine mahsus olan bu âdet, 1908 yılına kadar sürmüş, ikinci meşrûtiyetten sonra unutulmuştur. Bugün de eş-dost arasında iftâr dâvetleri yaşatılmaktadır.

Dînimizde iftârda dikkat edilecek şeyler geniş olarak ilmihâl kitaplarında bildirilmiştir. Bunlardan bir kısmı şöyledir:

İftârı hurma ile yapmak sünnettir. Hurma, hadîs-i şerîf ile medhedilmiş, bereketli bir yiyecektir (Bkz. Hurma). Su, zeytin ve tuz ile de yapılır. İftâr mühim bir sünnettir. Bir hadîs-i şerîfte; **"İftar zamânında, oruçlunun ağız kokusu, Allahü teâlâya her kokudan daha güzel gelir."** buyrulmuştur. İftâr edince; "Zehebezzama' vebtelletil'urûk ve sebetel ecr inşâallahü teâlâ" veya "Allahümme leke sumtü ve bike âmentü ve aleyke tevekkeltü ve alâ rızkike eftartü" duâlarını okumak da sünnettir.

İftârı acele etmek ve sahuru geciktirmek de sünnettir. Sahuru geciktirmek ve iftârı çabuk yapmak, insanın âcizliğini ve ihtiyâçlılığını gösterir. Zâten ibâdet de, Allah'a karşı âcizlik ve ihtiyâcını göstermektir. Ancak iftârda acele etmekten maksat, akşam namazı vakti girer girmez orucu bozmak demek değildir. Gökte yıldızlar görülmeden evvel yapmaktır. Saatlerde veya takvimlerde bir hatâ olabilir ihtimâliyle, biraz beklemek veya önce akşam namazını kılıp, sonra iftâr etmek daha ihtiyatlı olmaktadır. Böylece hem acele etme sünneti yerine getirilmiş olur, hem de oruç, bozulmak tehlikesinden kurtulur. Akşam namazından önce ezân ve ikâmet okumakla ve namaza hazırlanmakla ve niyet etmekle biraz vakit geçeceği için, namaz vaktinde kılınmış olur. Bütün gün boyunca sabredip üç beş dakika daha geç iftâr yapmak, orucun zamanında bozulması bakımından çok önemlidir.

İGUANA (İguana iguana);

Alm. *Leguan (m),* **Fr.** *Iguana (m),* **İng.** *Iguana.* **Familyası:** İguanagiller (İguanidae). **Yaşadığı yerler:** Tropik Amerika, Polinezya, Madagaskar, Galapagos Adalarında toprak, ağaç ve sularda yaşar. **Özellikleri:** Sırtında dikenli bir yelesi bulunan iri bir kertenkele. 180 cm boyunda 15 kg ağırlıktadır. Ağaçlara tırmanır ve iyi yüzer. **Çeşitleri:** Asıl iguana (yeşil iguana), kabarcıklı iguana, deniz iguanası, Galapagos kara iguanası en çok bilinenleridir.

Sürüngenler (Reptilia) sınıfının, İguanagiller familyası türlerine verilen genel ad. Yerde, ağaçların üzerinde, yer altında ve kısmen suda yaşayanları vardır. Böcekçil, otçul veya hem otçul hem böcekçil olabilirler. Hepsi iyi yüzücüdür. Kısa kuvvetli kol ve bacakları, sivri parmakları vardır. Parmaklarıyla dalları rahatça kavrarlar. Dilleri kalın ve tabana yapışık olup göz kapakları da hareketlidir. Sırt ve kuyrukları boyunca mızrak biçiminde dikenli taraksı bir yele uzanır. Dişilerde diken uzunlukları daha kısadır. Tarak dikenleri sert olmadığından, bâzan vücûdun sağ veya soluna yatar. Çoğunun gerdanında deriden sarkık bir kese bulunur. Kuyrukları sert ve tıknazdır. Bukalemun tipi renk değiştirebilenleri de vardır. İşitme ve tatma duyuları çok kuvvetlidir. Tehlike karşısında ağaç tepelerine tırmanır, suya dalar veya saldırarak ısırır. Kuyruğu ile kamçılar. Gündüzleri faal olup, geceleri dinlenir.

Kabarcıklı iguana (İguana tuberculata) ve asıl iguana (İguana iguana) 1.8 metre boyunda ve 15 kg ağırlıktadırlar. Güney ve Orta Amerika'nın büyük tropik kertenkeleleridir. Galapagosun deniz iguanaları (Amblyrhynchus cristatus) sürüler hâlinde kayalar üstünde güneşlenirler. Denize girerek yosun ve deniz bitkileriyle beslenir, bâzan adadan adaya yüzerek geçerler.

İguanalar nehir kıyılarında ağaçların altına kazdıkları çukurlara veya kayalar arasında yumurtlarlar. İki haftalık bir kuluçkadan sonra yavrular yumurtadan çıkar. Galapagos Adalarındaki deniz iguanalarının kayalar arasındaki yumurtaları güneşin sıcaklığıyla gelişerek açılır. Galapagos kara iguanaları (Conolophus subcristatus) tamâmen otçuldur. Yanardağ menşeli Galapagos Adalarında yaşarlar. Yerliler, iguanaların yumurta ve etlerine düşkün olduklarından günden güne nesilleri azalmaktadır.

İĞDE (Elaeagnus angustifolia);

Alm. *Ölweide (f).* **Fr.** *Olivier (m) sauvage,* **İng.** *oleaster.* **Familyası:** İğdegiller (Elaeagnaceae)

Türkiye'de yetiştiği yerler: Anadolu.

Kışın yapraklarını döken veya dâimâ yeşil kalan, çalı veya ağaç hâlinde olan, çok dallanmış, dikenli veya dikensiz odunsu bitkiler. Sürgünleri çoğunlukla dikenlidir. Tomurcukları küçük, kısa saplıdır. Yapraklar dar, şerit hâlinde ve tam kenarlıdır. Yapraklar ve sürgünler gümüşî renkli tüylerle örtülmüştür. Haziranda açan çiçekler kısa salkımlar halinde sürgünlerin aşağı kısmında kümeler hâlinde yer alır. Çiçeklerin dış tarafı gümüşî beyaz, iç tarafı sarı renkte olup, çok hoş kokuludur.

İğdenin vatanı Akdeniz bölgesidir. Kuş iğdesi adı verilen Eleognus angustifolia, Anadolu'nun hemen hemen her tarafında yetişir. Bağ ve bahçe kenarlarında çit bitkisi olarak da kullanılır. 7-8 m boylanabilir ve baygın kokuludur. Bu türün meyvesi makbul olmayıp, kültüre alınmış olan çeşidine, E. angustifolia varyete orientalis denir.

Kullanıldığı yerler: Anadolu'da bağ ve bahçelerde tatlı meyvelerinden dolayı meyve ağacı olarak yetiştirilmektedir. Meyveleri zeytin meyvesi büyüklüğünde ve sarımsı-kahve renginde olup yenilebilir. İktisâdî önemi azdır.

İĞNE;

Alm. *Nadel; Schmucknadel; Injektionsnadel (f),* **Fr.** *Aiguille (f); épingle (m); aiguille (f) à injection,* **İng.** *Needle, pin; ornamental pin, brooch; needle of syringue.* Dikiş dikmeye, süs olarak kullanılmaya yarayan bir ucu sivri diğeri düz, delikli, toplu, ince ve küçük mâdenden yapılan bir araç. İğne iki kumaşı birbirine tutturmada kullanıldığı gibi, tıpta vücûdun çeşitli yerlerine ilâç şırınga etmek ve sıvı boşaltmak için de kullanılır. Bunlardan başka süs iğneleri ekseriya elbiselerin yakalarına, saça, kravatın üzerlerine takılır. Süs iğneleri altın, gümüş ve başka mâdenlerden yapılır. Üzerleri ekseriyâ kıymetli taşlarla süslü olup bunlara "broş" da denir.

Çeşitli yerlerde yapılan kazılarda değişik zamanlarda yaşamış insanların, iğne kullandıkları anlaşılmıştır. Kazılardan çıkan iğneler balık kemiklerinden, taştan, demirden, tunçtan, altın ve gümüşten yapılmıştır. Günümüzde dikiş ve süs eşyası olarak iğnenin değişik tipleri kullanılmaktadır. Tıpta kullanılanlar ise yaptıkları işe göre çok değişik olmaktadır.

İĞNE YAPMAK (Bkz. Enjeksiyon)

İHÂLE;

Alm. *Ausschreibung, Submission, Verdingung,* **Fr.** *Adjudication,* **İng.** *Public Tender.* Arttırma veya eksiltme yoluyla yapılacak işler için kullanılan bir terim. Bir iş yaptıracak kişi veya kurumun bu işi en az ücret talep edene yaptıracağına dâir niyetini ortaya koyması, bu işi ihâleye çıkarması demek olur. Benzer olarak, bir satış işinde, en yüksek fiyâtı verene satmayı murad etmesi de, satışı ihâle ile yapması mânâsına gelir.

Arttırma ve eksiltmeler kapalı zarf usûlüyle veya açık arttırma ve eksiltme şeklinde yapılabilir. Kapalı zarf usûlünde teklifler, birbiriyle rekâbet eden, işi almaya çalışan teklif sâhiplerinden "kapalı zarf" içinde belli bir yer, târih ve saatte alınır ve yine teklif verenlerin huzurunda (alenî) olarak açılır. En uygun teklifi yapan ihâleyi kazanır. Açık arttırma veya eksiltmede ise, ki buna pazarlık usûlüyle arttırma veya eksiltme denilir, taraflar hepsi bir aradayken, teklifler alınır. Teklif sâhipleri daha düşük veya daha yüksek teklifler vermek suretiyle, hiç kimsenin yapılan son teklif üzerine yeni bir teklif getiremeyeceği rakama gelinceye kadar devam edilir. En son teklifi verenin teklifi kabul edilir.

İhâlelerde herhangi bir suistimâle ve güvensizliğe yer vermemek için ekseriyâ, bir ihâle komisyonu bulunur. Bu bakımdan ihâleler, kesin ve muvakkat (geçici) olarak da ikiye ayrılabilir. Kesin ihâlelerde, kesin karar yetkisi ihâle komisyonundadır. Muvakkat (geçici) ihâlelerde, kesin karar ihâle komisyonu dışında başka bir merci tarafından verilir. Komisyonun kararı ile, bu kararın onaylanması arasında belli sınırlar içinde kalmak şartıyla, yeni arttırma veya eksiltme teklifleri ileri sürüldüğü takdirde, teklif sâhipleri arasında yeniden arttırma veya eksiltme işlemleri uygulanabilir.

İhâlelerde teklif sâhiplerinin sorumluluğunu arttırmak sonradan yerine getiremeyecekleri taahhütler altına girmelerini önlemek için, ihâleler "davet üzerine" de yapılabilir. Bu durumda, kendilerinden teklif istenecek kişi veya kuruluşlar işi yaptıracak olan tarafından önceden seçilir, durum kendilerine bildirilir ve teklifte bulunmaları istenir. Herkese açık olan arttırma ve eksiltmelerde, teklif vereceklerin belli şartları yerine getirmeleri ve bu arada belli bir teminât göstermeleri ekseriya şart görülür. Teklif veren, ihâleyi alan sonradan teklifinden vazgeçecek veya işi yapmayacak olursa, kendisinden alınan teminât, uğranılan zarârı tazminde kullanılacaktır.

Devlet, kânun koyucu olarak ve kendi alımlarını düzenlemek maksadıyla, İhâle Kânunu'nu yürürlüğe koymuştur. Devlet İhâle Kânunu, genel bütçeye dâhil dâirelerle, katma bütçeli idârelerin, özel idâre ve

belediyelerin yapacakları alım satım, hizmet, inşâat, kira, trampa, taşıma vb. işlemlerin tâbi olacağı esasları belirlemiştir.

İhâle Kânunu'nu ve uygulanan ihâle sistemini sâdece ilgili kuruluşların bilmesi yetmez, bu kuruluşlara mal veya hizmet satmak veya onlardan mal veya hizmet satın almak durumunda olan herkesin yakından incelemesi lâzım gelir. Bu konuda hukukî düzenlemelere bakılmalıdır.

İHLÂS;

hâlis, temiz etmek, niyeti temizlemek, yalnız Allah için yapmak. Kendisine başka bir şeyin karışması düşünülen bir şeye, o başka şey karışmamış ise, buna hâlis denir. Böyle saf, karışıksız ve samimi işe ihlâs adı verilir. Meselâ sütün hâlis ve saf olması, kan, idrâr ve pislik gibi inekten çıkan herhangi bir şeyin ona karışmış olmamasıdır. Yalnız Allah rızâsı için niyet edilerek yapılan işler hâlistir. İslâmiyette, her ibâdette ihlâs üzere olmak emredildi.

İhlâs, mal ve bedenle, farz ve nâfile şeklinde olan ibâdetleri yalnız Allahü teâlâya yaklaşmak için yapmaktır. Niyetine, nefsânî ve dünyevî bir arzu karıştırmamaktır. Başka arzular karıştırılırsa riyâ, gösteriş olur. Dünyâ faydalarını düşünmeyip, ibâdetlerini yalnız Allah rızâsı için yapmalıdır. İhlâs sâhibi, ibâdet yaparken başkalarına göstermeyi hiç düşünmez. Bunun ibâdetlerini başkalarının görmesi, ihlâsına zarar vermez. Hadîs-i şerîfte; **"Allahü teâlâyı görür gibi ibâdet et. Sen görmüyor isen de, O seni görmektedir."** buyruldu.

İslâm dîni, sonsuz saâdete kavuşabilmek için üç şeyin muhakkak lâzım olduğunu bildirmektedir. Bunlar da; ilim, amel ve ihlâstır. İlim, amele (ibâdet yapmaya) vâsıta olduğu için kıymetlidir. İlmin yalnız başına bir kıymeti yoktur. Amellerin rûhu, tâatlerin özü ihlâs ve düzgün niyettir. Niyeti düzgün ve ihlâsı tam olan az bir amel, bozuk niyetle ve ihlâsı az olan çok amelden hayırlıdır. Zîrâ Resûlullah efendimiz; **"Ameller, ancak niyetlerledir. Herşey için önemli olan niyettir."** ve **"Bütün insanlar helâk olur, ancak âlimler** (bilenler) **kurtulur. Bütün âlimler helâk olur, ancak ilim ile amel edenler kurtulur. Bütün amel edenler de helâk olur, ancak ihlâslı olanlar kurtulur."** buyurdu. Allahü teâlâ **Kur'ân-ı kerîm'**de Kehf sûresi 110. âyetinde meâlen; **"Rabbine kavuşmayı arzu eden, sâlih** (iyi, güzel) **amel işlesin ve Rabbine yaptığı ibâdete, hiç kimseyi ortak etmesin."** buyurdu.

İhlâslı olan kimse; Allahü teâlâya, kulluğa yaraşır şekilde gönülden ibâdet eder, emirlerine tam bir doğrulukla bağlanır, sâdece kulluğunu yapıp Cennet'i ister, Cehennem'den korkar, nefsin hoşuna giden şeyleri kalbine sokmaz. Çünkü ihlâsla ve Allah rızâsı için verilen bir avuç buğday, ihlâssız ve nefsin rızâsı ile verilen bir avuç inciden kıymetlidir, iyidir. Allahü teâlânın râzı olması düşünülerek ihlâsla yapılan amel, ibâdet kabul edilir ve sevâbı on kattan yedi yüz kata kadar yazılır.

Allahü teâlâ Bakara sûresi 276. âyetinde meâlen; **"Allahü teâlâ fâizle geleni mahv eder ve sadakaları**(zekâtları) **verilen malı arttırır."** ve Mâide sûresi 27. âyetinde meâlen; **"Allahü teâlâ, ancak müttekilerin yaptığını kabul eder."** buyuruyor. Müttekîler, muhlisler, yâni ameli ihlâslı olanlardır. İlim ve amel İslâm dîninin dalları; ihlâs ise onu yaşatan, besleyen köküdür. Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem buyurdu ki: **"Üç şey vardır ki, hangi Müslümanda bulunursa, kalbi kararmaz. Birincisi, Allah için ameldir."** Hazret-i Ali buyurdu ki: "Az amel yaptım diye üzülmeyin. Kabul oldu mu diye endişe edin! Buna ihtimâm gösterin. Çünkü Peygamber efendimiz, Mu'âz bin Cebel'i Yemen'e vâli gönderirken; **"İbâdetlerini ihlâs ile yap! İhlâs ile yapılan az amel kıyâmette sana yetişir."** ve yine; **"Kırk gün, Allahü teâlâya ihlâsla amel edenin kalbinden diline hikmet pınarları akar."** buyurdu.

İhlâs, amelin rûhu olduğundan, ruhsuz beden işe yaramadığı gibi, ihlâssız amel de bir fayda sağlamaz. İhlâsı elde etmek zor olmakla berâber, Allahü teâlânın kolaylaştırdıklarına kolay olur. Hasan-i Basrî'nin haber verdiği hadîs-i şerîfte; **"Allahü teâlâ buyuruyor ki: İhlâs benim sırlarımdan bir sırdır. Onu kullarımdan sevdiğimin kalbine veririm."** buyruldu. İhlâsa, Allahü teâlâyı her şeyden çok sevmekle kavuşulur. Onu çok sevmek de, gösterdiği yoldan ayrılmamak ve O'na candan, seve seve ibâdet etmekle mümkündür.

İbâdet, Allahü teâlânın rızâsına kavuşmak için yapılır. Başkasının muhabbetine, ihsânına kavuşmak için yapılan ibâdet, ona tapınmak olur. Allahü teâlâya ihlâsla ibâdet edilmesi emrolundu. Hadîs-i şerîflerde buyruldu ki:

Allahü teâlânın birliğine îmân edenlerden, namazı ve zekâtı ihlâsla yapandan Allahü teâlâ râzı olur.

Allahü teâlâ buyuruyor ki, benim şerîkim yoktur. Başkasını bana ortak eden, sevaplarını ondan istesin. İbâdetlerinizi ihlâs ile yapınız! Allahü teâlâ, ihlâsla yapılan işleri kabul eder.

İbâdetlerini ihlâsla yapanlara müjdeler olsun! Bunlar hidâyet yıldızlarıdır. Fitnelerin

karanlıklarını yok eder.

Dünyâda, haram edilmiş olan şeyler mel'ûndur. Ancak Allah için yapılan şeyler kıymetlidir.

İbâdetlerde ihlâsı elde etmenin yolu, nefsin İslâmiyete uymayan arzularını kırmak, ibâdetlerde dünyâ faydalarını düşünmemek ve kalbe âhiret sevgisini iyice yerleştirip, her işi Allah rızâsı için yapmaktır. İhlâsa kavuşmayı sağlayan sebeplerden biri de Allah adamları, dostları ile berâber olmaktır. Onlar ile bulunmak, hep Allahü teâlâyı hatırlatır ve kalpte Allah sevgisinin devamlı yerleşmesine sebeb olur.

İslâmiyette tasavvuf bilgileri, ihlâsı elde etme yollarını göstermektedir. "Tasavvuf", îmânın vicdânîleşmesi ve ibâdetleri seve seve yapmak ile haramlardan uzaklaşmaktır. Tasavvuf kalbin kötülüklerden tasfiyesi, nefsin terbiye edilmesidir. Bu da İslâmiyetin emir ve yasaklarına tam uymakla olur. Bu yolda insanın ilerlemesi ve yükselmesi, bir rehber (mürşîd) ile çabuk ve kolay olur. İhlâs sâhibi ve Allah adamları olan bu rehberlerin yanında bulunmak ve onların tavsiye ve nasîhatlarına uygun hareket etmek, kalpte ihlâsın hâsıl olmasına yardım eder.

Böylece tasavvuf yolunda ilerleyip yüksek derecelere varanlarda her an ve her işlerinde Allahü teâlâyı unutmamak ve O'nun rızâsını düşünmek hâsıl olur. Onların bu hâlleri asla kesintiye uğramaz ve devamlıdır. Bu yüzden şahsî bir gayretleri yoktur, buna ihtiyaç da duymazlar. Allah sevgisi kalplerine hakkıyla yerleştiğinden bir an unutmazlar. Böyle olanların ihlâsı tam ve devamlıdır. Devamlı ihlâs sâhiplerine "muhlas" denir. İhlâsı devamsız olup ihlâs elde etmek için uğraşanlara "muhlis" denir. Muhlisler işlerinde niyet ederek, gayret göstererek ihlâs elde edenlerdir. Muhlislerin ihlâsı devamlı olmayabilir. Ayrıca muhlaslara göre tam sayılmazlar. Tam ihlâsı elde etmek, kalbi her türlü kötü huy ve düşüncelerden tam temizlemek ve Allahü teâlâya tam teslim olmakla mümkündür. Vilâyetin yüksek derecelerine ulaşmış olanların hâli böyledir. Hadîs-i şerîflerde buyruldu ki:

Evliyâ (Allah'ın sevgili kulları) **görülünce Allah hatırlanır.**

Onlarla berâber bulunanlar şakî (Cehennemlik) **olmazlar.**

Her şeyin bir kaynağı vardır. Takvânın (Allah'dan korkmanın) **kaynağı, ârîflerin kalbleridir.**

İslâm âlimlerinin ihlâs hakkındaki sözleri:

Hazret-i Ömer, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'ye yazdığı mektubunda; "Niyeti hâlis olan kimseye kendisi ile insanlar arasındaki işlerinde Allahü teâlâ yeter." demiştir.

Yahyâ bin Muâz; "Sütün pislikten ayrılması gibi, ihlâs da ameli ayıplardan temizler." buyurdu.

İmâm-ı Rabbânî hazretleri; "Tasavvufun kaynağı ihlâstır. Her işte ihlâslı olmalıdır. İhlâssız iş, makbûl değildir." buyurdu.

Rüveym bin Ahmed Bağdâdî; "Amelde ihlâs demek, o amel sâhibinin, ameli ile dünyâ ve âhirette bir karşılık beklememesidir." buyurdu.

Ebû Osman, "İhlâs devamlı olarak yaratanı düşünmek ve O'na bakmakla mahlûku, yaratılanı unutmaktır." buyurdu.

Havârîler hazret-i Îsâ'ya "Amellerin hâlis olanı hangisidir?" diye sorduklarında, Îsâ aleyhisselâm; "Hiç kimsenin övmesini sevip beklemeden, Allah için yapılan ameldir." buyurdu.

Cüneyd-i Bağdâdî; "İhlâs, ameli karışıklıklardan arındırmaktır." buyurdu.

İbrâhim bin Edhem; "İhlâs, Allah ile berâber sâdık niyette bulunmaktır." buyurdu.

Şiir:

Gençlere üç şey çok lâzımdır önce:
Biri, îmânı düzeltmektir iyice,
Biri İslâma uymaktır her yerde,
Fıkhı iyi öğrenmeli elbette,
Bir de ihlâstır, her işte dâimâ.
Şöyle ki hiç olmaya ucbu riyâ.
Böyledir İslâmiyetin temeli.
Hem bu ihlâs olmasa makbûl değil,
Tasavvuftur ihlâsın kaynağı bil.

İHRÂCÂT;

Alm. *Ausfuhr (f), Export (m),* **Fr.** *Exportation (f),* **İng.** *Exports.* Bir ülkenin ürettiği mal ve hizmetleri dış ülkelere satması. Satış sonucu, mal ve hizmetlerin fiilen ülkenin gümrük sınırlarını terk etmesi gerekir.

İhrâcât, ister kapitalist ister sosyalist ülkelerde olsun, gerçek veya tüzel kişiler (bu bir devlet kuruluşu da olabilir) aracılığıyla yapılır. Kooperatifler ve birlikler de (Fiskobirlik gibi) ihrâcâtçı tüzel kişiler arasında yer alır. Türkiye'de ihrâcâtçı olabilmek için meslek kuruluşları ve Sanâyi ve Ticâret Bakanlığı aracılığı ile verilen ve ihrâcı yapılacak konu ile sınırlı olan "ihrâcâtçı belge ve ruhsatnâmesi"ne sâhib olmak şarttır.

İhrâcât sırasında, mal fiyatlarıFOB(free on board) değerdir. Dış ticâret istatistiklerinde ihrâcât, vapur veya trende teslim fiyatı mânâsına gelen bu değerden gösterilir. Bir başka ifadeyle malın navlun ve sigorta bedelleri ihraç fiyatına dâhil değildir.

İHRÂCÂT VERGİLERİ;

Alm. *Exportsteur,* **Fr.** *Imports sur les exportations,* **İng.** *Export taxes.* Bir ülkenin gümrük sınırlarını geçen ihraç mallarını konu alan vergiler.

İthal edilen eşya üzerinden alınan ithâlât gümrük vergileri gibi ihrâcât vergileri de dış ticâretten alınan vergi türlerinden biridir. Gâyesi, dünyâ üretimi içinde belli mallar bakımından tekelci durumda bulunan ülkelerin, bu malların ihrâcı hâlinde vergi alarak, bütçenin finansmanını yabancı alıcılar üzerine yüklemektir (söz gelişi petrol, kahve gibi). Bu vergiler ihraç fiyâtını artırarak malın **talebinin esneksiz olması hâlinde** vergi yükünün devredilmesini sağlar. Malların yurt dışına çıkışına vergi yoluyla mâni olmak da gâyeler arasında sayılabilir.

Dünyâda başlıca savaş dönemlerinde uygulaması görülen ihrâcât vergileri, hâlen aynı adı taşımamakla birlikte, aynı fonksiyonu ifa eder tarzda petrol ihraç eden ülkelerde, belli başlı Orta Afrika ve Güney Asya ülkelerinde uygulanmaktadır. Osmanlı Devleti döneminde "reftiye" adı altında alınan ihracat-gümrük vergileri, Türkiye'de son olarak İkinci Dünyâ Savaşı sırasında Toprak Mahsûlleri Çıkış Vergisi adı altında uygulanmıştır.

İHRÂM;

Alm. *Gewandnder Mekkapilger,* **Fr.** *Manteau (m), des pélerins musulmans,* **İng.** *Unstitched cloth of pilgrims in Mecca.* Hac ve umre yapmak için giyilen, yünlü pamuklu veya ketenden yapılmış dikişsiz, peştemal gibi, iki beyaz örtü. Biri belden aşağı, öteki omuzlara sarılır. İhrâm elbisesi giyen kimseye "muhrim" denir. İhrâm elbisesinin belden aşağı sarılan kısmına "îzâr", omuzlara atılan kısmına "ridâ" ismi verilir. İhrâm iple bağlanmaz, düğümlenmez. İhrâma bürünmek, haccın farzlarından birincisidir. Kadınlar ihrâm elbisesi giymeyip örtülü olarak hac ve umre ibâdetlerini yaparlar.

Allahü teâlâ, âyet-i kerîmede meâlen buyurdu ki: **"Hac ayları bilinen, Şevval, Zilkâde ayları ile Zilhicce'den on gündür. İşte kim o aylarda ihrâma girerek kendine farz yaparsa artık hacda kadına yaklaşmak, günâh işlemek ve kavga etmek yoktur."** (Bakara sûresi: 197).

İhrâma girerken temizlenmek ve gusül (boy abdesti) almak ve iki rekat namaz kılmak sünnettir. Hac için, umre için, ticâret için veya herhangi birşey için uzaktan gelenlerin mîkât denilen yerleri, ihrâmsız geçerek, Hareme, yâni Mekke-i mükerremeye girmeleri haramdır (günâhtır). İhrâmsız geçenin, geri mîkâta gelip ihrâma girmesi lâzımdır. İhrâma girmezse kurban kesmek lâzım olur. Mîkât yerleri Medîneliler için Zül-huleyfe, Iraklılar için Zâtül-ırk, Şam yönünden gelenler için Cuhfe, Necid bölgesinden gelenler için Karnül-menâzil ve Yemen'den gelenler için Yelemlem'dir.

Mîkât yerlerini geçerken niyyet ederek ve emir olunan şeyi okuyarak, usûlü ile ihrâma girilir.

İhrâm giyen kimseye, bâzı şeyler yasak olur. Meselâ karadaki av hayvanlarını öldürmesi, dikilmiş elbise giymesi, bir yerini traş etmesi, cimâ etmesi(cinsî münâsebette bulunması), kavga ve münâkaşa etmesi, koku sürünmesi, tırnak kesmesi, erkeğin mest, ayakkabı giymesi ve başını örtmesi, hatmi ile başını yıkaması, eldiven, çorap giymesi, hamâma girmesi, kendiliğinden çıkan ot ve ağaçları koparması, câiz değildir. İhrâmlıyken nelerin yapılıp nelerin yapılamıyacağına dâir ve diğer geniş bilgi ve açıklamalar fıkıh kitaplarında yazılıdır.

İHŞÎDOĞULLARI (İhşîdîler);

Mısır'da 935-969 târihleri arasında hüküm sürmüş bir Türk hânedânı. Devletin kurucusu Muhammed bin Tuğç, iki nesilden beri Abbâsîlerin hizmetinde bulunan bir Türk âilesindendir. Muhammed bin Tuğç, 935 yılında Mısır vâlisi oldu ve istiklâlini îlân ederek Halîfe Râzi'den İhşîd ünvânını aldı. İhşîd "şahlar şâhı" mânâsına geliyordu. Ayrıca Muhammed'in ataları da Fergana'da İhşîd ünvânıyla meliklik yaparlardı.

İhşîd, Mısır'da tam bir hâkimiyet sağladı. Ancak bu sırada, Bağdat'ta hâkimiyeti ele geçirmiş olan Muhammed bin Râik, Mısır'a kadar geldi. Bu tehlikeli durum üzerine Muhammed bin Tuğç, vergi vermek şartıyla Remle'ye kadar olan bölgeyi geri aldı. Beş sene devâm eden barış devresinden sonra,

iki emîrin arası yeniden açıldı. Laccun mevkiindeki savaşı iki taraf da kazanamadı. Fakat tesis edilen âilevî münâsebetler iki emîri yeniden birbirine yaklaştırdı. İhşîd, senelik 140.000 dinar vergi verdi.

Emir Raik'in ölümünden sonraİhşîdîlere Hamdânî âilesinden yeni bir rakib ortaya çıktı. AncakMuhammed bin Tuğç, sulh devresini iyi değerlendirmiş ve devleti en kudretli mevkiine çıkarmıştı. Emîrü'l-ümerâlık mevkiini elde etmek için mücâdeleye başladı. 944 yılında Rakka'nın karşısında Fırat kenarında Halîfe el-Mütteki ile karşılaştı. Ancak bu sırada Hamdânî âilesinden emir Seyfüddevle Mısır'ı tehdid etmeye başladığından geri döndü. Böylece yeniden başlayan mücâdelede İhşîdîler gâlip geldi. Muhammed bin Tuğç, Şam'ı ele geçirdi ise de 964 yılında öldü.Yerine iki oğlundan Ebü'l-Kâsım Unûcur tahta geçti.

Unûcur ve kardeşi Ali zamânında İhşîdîlerin Mısır'daki hâkimiyeti sözde kalmıştı. Gerçek iktidâr, İhşîd'in ölümünden biraz önce çocukları için saltanat nâibi olarak tâyin ettiği Nubyalı köle Kâfûr'un elindeydi. Oğullar ise, kukla bir vaziyetteydi. Nitekim 966 yılında Ali'nin ölümü üzerineKafur idâreyi tam olarak ele alınca halîfe bu vâliliği tanıdı. Kâfûr, Mısır ile Sûriye'yi tehdid edenHamdânîlere karşı başarılar kazandı. Kafur'un ölümü Mısır'ı kuvvetli bir idâreciden mahrum bıraktı. YerineİhşîdÎn torunu Ahmed vâli tâyin edildi. Ancak bu zayıf ve kısa ömürlü emirin idâresi zamanında Mısır, Afrika'nın kuzeyinden gelen Fâtımîlerin baskısına dayanamadı ve 969 yılında bu devletin hâkimiyeti altına girdi.

İhşîdîler hânedânının en önemli iki şahsiyeti şüphe yok ki İhşîd ile Kâfûr'dur. İhşîd çok kuvvetli ve mücâdeleyi seven bir emirdi. Ömrü, Mısır'da kuvvetli bir hâkimiyet sağlamak için çalışmalarla geçti. Bu zor şartlarda Mısır'da îmâr faaliyetlerini de ihmâl etmedi. Devletin ikinci mühim şahsiyeti olan Kâfûr, zenci bir köleyken sırf zekâsı sâyesinde devletin iktidâr mevkiini elde etmiştir. İhşîd ve Kâfûr, Mısır'da sanat ve edebiyâtın da hâmisi olarak tanınmışlardır.

İhşîdoğulları Hükümdarları

	Tahta Geçişi
Muhammed bin Tuğç İhşîd	935 (H.323)
Unûcur (On Uygur)	946 (H.334)
Ali	961 (H.349)
Kâfûr (Ali'nin nâibi)	966 (H.355)
Ahmed	969 (H.358)

İHTİMÂLLER HESÂBI;

Alm. *Wahrscheinlich keitsrechnung,* **Fr.** *Probabilites,* **İng.** *Probability.* Bir deney sonunda çıkması muhtemel olayların çıkma şanslarını inceleyen bir matematik dalı. İlk çıkışı şans oyunlarına dayanmakta ise de günümüzde pekçok uygulama alanına sâhiptir. Meselâ kazâ, ölüm, hastalık veya hırsızlık olaylarına karşı sigorta masrafının belirlenmesinde, bu olayların meydana gelme ihtimâlinin bilinmesi gerekir. Buna benzer, sanâyide kalite kontrolü ve bunun ölçülmesi ihtimâller hesâbı yardımıyla yapılır. İhtimâller hesâbı kullandığı matematik metodlarla, istatistiğin temelini teşkil eder.

İhtimaller hesâbının temelleri:

İhtimaller hesâbı, bir olayda mümkün sonuçları ihtivâ eden, Örnek Uzay üzerine kurulmuştur. Meselâ, bir paranın atılması sonuçlarını ihtivâ eden Örnek Uzay, "yazı" ve "tura" gibi iki elemana sâhiptir. Bu elemanlardan birinin ortaya çıkma ihtimâli 1/2'dir. İkisinden birinin ortaya çıkma ihtimâli ise 1/2 + 1/2=1, yâni kesindir. Bir olay muhakkak ortaya çıkacaksa, ihtimâli birdir. Eğer hiç ortaya çıkmayacaksa, ihtimâli sıfırdır. Bir olay A ile gösterilirse, bunun meydana gelme ihtimâli P (A) ile gösterilir. Bu değer, sıfır ile bir arasında bir değerdir. Meselâ P (A)= 0,98 ise bu olayın ortaya çıkması 100'de 98 olarak görülür.

Bir olayın ihtimâlinin bulunması için olayın Örnek Uzaydaki eleman sayısı(n) belirlenir. Gözönüne alınan olayın bu elemanlardan kaç tânesini kapsadığı (r) ile hesaplanır. P (A)= r/n olarak bulunur.

Meselâ, bir zar atışında çift sayılar gelme ihtimâli P (A)= 3/6= 0,50'dir. Böyle bir hesapta Örnek Uzay elemanlarının ortaya çıkma ihtimâlinin hepsinin eşit olduğu kabul edilmiştir. Meselâ, belirli bir gün havanın yağışlı olacağının ihtimâlini Örnek Uzayın yağışlı ve yağışsız iki elemanı var diye, P (A)= 1/2 şeklinde hesaplamak yanlış olur. Çünkü iki olayın meydana gelme ihtimâli genellikle eşit değildir. Bunun gibi, kibrit kutusunun yüzleri zar gibi numaralandırılırsa, Örnek Uzayın elemanlarının çıkma ihtimâli eşit değildir. Yâni, Örnek Uzay, eş olumlu değildir. P (A)= S (A)/ S(E)= r/n formülü, eş olumlu olaylar için geçerlidir.

İhtimâlin bulunmasında diğer bir yol da, olayı çok defâ tekrarlayarak meydana gelme sayısını

belirlemekle olur. Meselâ bir zarda 1 veya 2 sayılarının meydana gelmesinin ihtimâlini belirlemek için 1000 defâ zarın atıldığını ve 1 veya 2'nin ancak 326 defâ meydana geldiğini kabul edelim. Bu durumda bu olayın ihtimâli yaklaşık olarak P (A)= 0,326 denir. Kesin değer ancak olayın sonsuz defâ tekrarlanması ile bulunur. Bu tür metodun uygulanamamasında en önemli engel, tabiatta pekçok olayın kolay tekrarlanmamasıdır.

Ayrık olayların ihtimâli: Eğer iki olay berâber meydana gelemiyorsa, bunlardan ikisinden birinin ortaya çıkma ihtimâli, ayrı ayrı ihtimâllerin toplamı olarak hesaplanır. Bu kural:

$P(A \approx B) = P(A) + P(B)$

formülüyle ifâde edilir. Meselâ bir zar atışında 1 veya 2'nin çıkması birbirinden bağımsız olup:

P (1 veya 2)= 1/6 + 1/6= 1/3

olarak hesaplanır.

Ayrık olmayan, yâni arakesitleri boş olmayan iki olay için:

$P(A \approx B) = P(A) + P(B) - P(A \leftrightarrow B)$

formülü kullanılır.

Şartlı olayların ihtimâli: Bâzı durumlarda B olayının ortaya çıkmasından sonra, A olayının ortaya çıkma ihtimâli aranır. Bu tür olaya şartlı olay ismi verilir. İhtimâli P(A/B) şeklinde yazılır. Meselâ bir kimsenin 65'ten daha yaşlı olması A olayı ve kadın olması B olayı olarak görülebilir. Olayın ihtimâlini hesaplayabilmek için, B olayının meydana gelmediği olaylar atılarak yeni bir Örnek Uzay elde edilir. Sonra burada A olayının meydana geldiği elemanların bu yeni uzaydaki ihtimâli hesaplanır. Bu hesap:

$P(A/B) = P(A \leftrightarrow B) / P(B)$

olarak formüle edilebilir. Burada $A \leftrightarrow B$, her iki olayın berâber gelmesini göstermektedir.

Meselâ bir torbada 1'den 10'a kadar numaralanmış kartlar bulunsun. Çekilen kart yeniden torbaya konulmamak üzere sıra ile 1 ve 2 numarayı çekme ihtimali hesaplanırsa:

1 numaralı kartı çekme ihtimali P (B)= 1/10,

2 numaralı kartı çekme ihtimali P (A/B)= 1/9

olup, yukarıdaki formüle göre:

$P(A \leftrightarrow B) = 1/10 . 1/9 = 1/90$

olur. Kartların 10'a kadar sıra ile çekilme ihtimâli 1/10, kartların torbaya atılarak 1'den 10'a kadar sıra ile çekilme ihtimali ise $1/10 . 1/10 . 1/10 ..... = 1/10^{10} = 1/$ 10 milyar olur.

Bağımsız olaylar:

Eğer iki olaydan birinin meydana gelmesi diğerinin meydana gelme ihtimâline tesir etmiyorsa, bu iki olay bağımsız olarak isimlendirilir. Eğer A ve B gibi iki olay birbirinden bağımsız ise:

$P(A/B) = P(A)$ veya $P(A \leftrightarrow B) = P(A).P(B)$

yazılabilir. Meselâ zar atışında 1'in ortaya çıkmasının ihtimâli 1/6 ve 2'nin ortaya çıkma ihtimâli 1/6'dır. İki atışta 2'den sonra 1'in ortaya çıkma ihtimâlinin 1/6 olması birinci eşitliği göstermektedir. 1 ve 2'nin arka arkaya çıkma ihtimâlinin (1/6).(1/6)= 1/36 olması da ikinci eşitliğine örnektir.

Binom dağılımı:

Başarıya ulaşma ihtimâli p olan bir olay, gözönüne alınsın. Bu olay, birbirinden bağımsız n defâ tekrar edilsin. Olayın tam x kere başarılı olmasının ihtimâli:

$b(x; n,p) = ç(n, x)p^x(1-p)^{n-x}$

formülü ile hesaplanabilir. Burada ç (n,x), n elemandan x eleman sayısı ile yapılabilecek farklı kombinasyon sayısını göstermektedir. Belirli bir n ve p değerleri için olan b (x;n,p) değerlerine, binom dağılımı denir. Meselâ bir tohumun filizlenme ihtimâli 0,8 kabul edilirse, ekilen 10 tohumdan tam 8'inin filizlenmesi:

$b(8;10,0,8) = C(10,8) (0,8)^8 (0,2)^2 = 0,302$

bulunur ki yaklaşık olarak 0,3 kabul edilebilir.

İHTİSÂB;

İslâm cemiyetinde iyilikleri emretmek ve kötülüklerden vazgeçirmek sûretiyle, sosyal huzûru sağlamak için yapılan iş; emr-i bil ma'rûf ve nehy-i anil münker. Bu vazîfe, Müslümanların bir kısmının yapmasıyla diğerleri üzerinden sâkıt olduğu için, İslâm devletlerinde hükümdârlar bu işle vazifeli memurlar tâyin etmişlerdir. Osmanlılardan önceki İslâm devletlerinde bu vazîfeye **hisbe** ve bunu yapan memura da **muhtesib;** Osmanlılarda ise bu işe **ihtisâb,** vazifelisine de **ihtisâb ağası** ve **muhtesib** denilmiştir.

İyilikleri emretmek ve kötülüklerden vaz geçirmek gâyesiyle kurulan bu müesseselerin başında bulunan muhtesib, dînin hoş karşılamayıp çirkin gördüğü her türlü kötülüğü (münkeri) ortadan kaldırmaya çalışırdı. İslâm ülkesinde Müslümanların Cumâ namazında câmiye gitmelerine dikkat eder, sayıları kırkı aşan topluluklarda cemâat teşkilâtının kurulmasını sağlardı. Ramazan ayında alenen oruç yiyenler, içki içip sarhoş olanlar, iddet beklemeden evlenen kadınlar, yasak mûsikî âleti çalıp âlem yapanlar, velhâsıl İslâma muhâlif hareket edenler hep muhtesibe hesap vermek mecbûriyetindeydiler.

Muhtesib, devleti temsîlen bu vazîfeye getirildiği için geniş bir tâzir (cezâlandırma) selâhiyetine de sâhipti. Okulları teftiş eder, düşmanın eline geçtiği zaman işine yarayabilecek her türlü harp malzemesinin satışını yasaklardı. Çarşıların nizâm ve intizâmını sağlamaya, ölçü ve tartıları kontrol etmeye, dinle alay edenleri tâkibe, komşu hakkına tecâvüzü önlemeye, zımmîlere âit binâların Müslümanlarınkinden daha yüksek yapılmamasına dikkat etmeye kadar varan yetkilere sâhipti.

Muhtesip, herhangi bir şikâyet beklemeden kendi yetkisini kullanarak bizzat halk içinde dolaşıp gördüğü uygunsuz hâllere ânında müdâhale ederdi. Bir muhtesibin uygunsuz hareket eden bir kimse hakkında işlem yapabilmesi için her şeyden önce, yapılan kötü işten haberdâr olması gerekirdi. "Falanca bu suçu işlemiş olabilir" gibi bir düşünce veya rastgele kimselerin lafları ile bir kimse hakkında işlem yapamazdı. Kendisi veya kendisine yardımcı memurların şâhid olmalarıyla münkerin işlendiğine bizzat kanâat getirmesi veya iki âdil Müslümanın şehâdet etmesi lâzımdı. Bundan sonra muhtesib yapılan işin kötülüğüne göre suçluyu dil veya el ile cezalandırırdı.

Muhtesibde bâzı şartlar aranırdı. Her şeyden önce ihtisâb işini üstlenecek kişi yâni muhtesib Müslüman ve mümin olmalıydı. Zîra emr-i bil ma'rûf ve nehy-i anil münker, dînî bir hizmettir. Muhtesiblik kişilere bir yetki ve hâkimiyet tanıdığından dînin aslını inkâr eden ve Müslüman olmayan kişiler bu vazifeye tâyin edilmez, böylece Müslümanların şerefi gözetilirdi.

Vazîfelerinden bir kısmı ânında müdâhaleyi gerektirecek cinsten olan muhtesibin, bütün bu işleri yaparken bilgi ve kudret gibi iki melekeye sâhib olması lâzımdı. İnsanların başka müdâhaleye lüzum kalmadan, kendiliklerinden münkeri (kötülüğü) terk etmeleri için, muhtesib tâyin edilecek kişilerin akıllı, zekî, ilim sâhibi, yüzü nûrlu, heybetli ve vakar sâhibi kimselerden seçilmeleri gerekirdi. (Bkz. Muhtesib)

Muhtesibin **ârif, emîn, gulâm, avn** ve **haberci** gibi isimler verilen birtakım yardımcıları vardı. Bunların seçimi de bizzat muhtesib tarafından yapılıyordu. Yardımcıların vazîfelerini îfâda titizlik göstermeleri, hareket ve davranışlarında ölçülü davranmaları gerekiyordu. Aksi hâlde, muhtesib tarafından derhâl vazîfelerine son verilirdi.

Şehirler büyüyüp, iktisâdî hayât geliştikçe hüddâm-ı ihtisâb denilen muhtesib yardımcıları da çoğaldı. Bundan dolayı daha önceleri bir veya birkaç kişi olan yardımcı sayısı şehrin büyüklüğü ölçüsünde gittikçe arttı. Özellikle yeni yeni ortaya çıkan sanat ve meslekler, bu artışlarda mühim rol oynadılar. 1480'lerde Bursa muhtesibi tarafından bezzâzistanda sâdece kumaş ölçücülüğü yapmak için İlyasoğlu Pîrî adında birinin emîn tâyin edildiği görülmektedir.

Osmanlı devlet teşkilâtında köklü değişikliklerin yapıldığı Sultan İkinci Mahmûd Han zamânında, 1826 yılında, yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra şehir idâresinde bir boşluk doğdu. Bunu gidermek için de daha geniş selâhiyetlerle kontrolü sağlayacak yeni bir idârî sistemin kurulması gerektiğinden, ihtisâb nâzırlığı kurularak, başlangıçta muhtesib, ihtisâb ağası veya ihtisâb emîni ünvânı ile ihtisâb işine bakan kimse de ihtisâb nâzırı ünvânını aldı. Her türlü inzibâtî görevi üstlenen bu teşkilâta, bostancıbaşı, mîmârbaşı, hamam ve hamallar yazıcısı gibi vazîfelilerle, mahallelerin nüfûs kayıt ve yoklamasını yapan mahalle mukayyidleri, bâzan da mahalle imâmları yardımcı görevli kabûl edildi.

1845'te şurta (polis) ve 1846'da zaptiye müşirliği kurulduğundan, ihtisâb nezâretinin bir kısım vazîfe ve selâhiyetleri yeni kurulan bu müesseselere devredildi. Nezâret ise, sâdece narh ve esnaf işine bakar oldu. Nezâretin yetkilerinin sınırlanarak başka müesseselere devredilmesi ve memleketin içinde bulunduğu durum, birçok aksaklıkların meydana gelmesine sebeb olunca, bâzı tedbirler alındı. 1854'te yapılan bir resmî tebliğ ile İstanbul Şehremâneti (Belediye) idâresi kuruldu ve ihtisâb nezâreti lağvedildi.

İHTİYAÇ;

Alm. *Bedürfnis (n), Notwendigkeit (f),* **Fr.** *Besoin (m), nécessité,* **İng.** *Necessity, need, want.* Rûh ve beden için lâzım olan ve yokluğu hâlinde sıkıntı çekilen şeyler. İnsan muhtaç bir varlık olup, ihtiyâcını talep hâlindedir. Hiçbir şeye muhtâç olmayan ise Allahü teâlâdır. Her şey O'na muhtâc hâldedir.

İhtiyâçlar maddî ve mânevî olmak üzere iki kısımdır: Mânevî ihtiyâçlar rûhun gıdâsı olup, önce îmân sonra ibâdet ve ahlâk bilgileridir. Allahü teâlâ insanların bu tür ihtiyâcını Peygamberlerle ve sevgili kullarıyla karşılamıştır. Peygamberler ve onlara tâbi olan âlimler ve evliyâ insanların îmâna gelmelerine ve güzel ahlâk sâhibi olmalarına çalışarak mesûd etmişler, onları dünyâ ve âhiret seâdetine kavuşturmuşlardır.

İnsanların maddî ihtiyâçları ise iktisâdî faaliyetlerle yapılır. Üretilen mal ve hizmetlerle giderilir. Bunlar için İslâm dîni ve daha önceki hak dinler ihtiyâç için belirli ölçüler koymuşlar, helâl ve haram (yasak) hükümleri bildirmişlerdir. Böylece meşrû yollardan ihtiyâçlar karşılanmıştır. Maddî ihtiyâçlar, temel ihtiyâçlar (yiyecek, giyecek ve ev) ve ikinci derecede olanlar (rahatlık ve konfor) olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır. Temel ihtiyâçlar insanı ölümden koruyan şeylerdir. Yiyecek deyince mutfak eşyâsı da anlaşılır. Ev demek ev eşyâsı da demektir. Binek hayvanı veya arabası, hizmetçisi ve sanat âletleri ve lüzumlu kitapları da ihtiyâç eşyâsı sayılmıştır.

İHTİYOS;

Alm. *Ichthyoesise,* **Fr.** *Ichtyose.***İng.** *Fish skin disease.* Çocukluk yaşlarında başlayıp bütün hayat boyunca devam eden irsî bir deri hastalığı.

İhtiyosta, deri kuru ve kepeklidir. Kepekler, balık pulu görünüşündedir. Derinin yağ ve ter bezleri doğuştan az olup, bunların salgı faaliyetinde de bozukluk vardır.

Tipik vak'alarda deri kuru ve kepekli; parşömen kâğıdı gibi sert; kepekler balık pulu görünüşünde, beyaz veya esmer renktedir. Derinin her tarafı kepeklerle örtülüdür. Deriden kolay ayrılan kepeklerin yerine mütemadiyen yenileri teşekkül eder. İhtiyosun, kepeklerin şekillerine ve renklerine göre çeşitli klinik formları vardır.

Tedâvi: Kepekleri ortadan kaldırmak için % 3-5'lik salisilik asitli merhemler kullanılır.

İHVÂNÜ'S-SAFÂ;

on birinci asrın ikinci yarısında Basra'da ortaya çıkan İsmâiliyye fırkasına bağlı gizli bir cemiyyet veya felsefî ekol. Bu ekola mensub olan kişiler birbirlerine saf, temiz kardeşler mânâsında "İhvânü's-Safâ" dedikleri için bu adla meşhur olmuşlardır.

Küçük bir topluluk olarak teşekkül eden İhvânü's-Safâ, dînî olduğu kadar, siyâsî ve felsefî bir özelliğe de sâhiptir. Düşüncelerini yayabilmek için dönemlerinin bütün ilimlerini içine alan, tamamı elli iki risâleden ibâret olan bir ansiklopedi hazırladılar. Bunlar; "İslâmiyet cehâletle bulaşmış, birçok vehimlere karışmış, İslâmiyeti bu vehimlerden yıkayıp temizlemek ancak felsefe ile mümkündür. Çünkü felsefe îmân ve ictihadla ilgili maslahatların hikmetlerini içine alır. İslâm dînini felsefe vâsıtalarıyla saf hale getirmelidir." dediler.

Zâhirde felsefî ve ilmî bir mahiyette görünüp, gerçekte dînî ve siyâsî maksadlar güden İhvânü's-Safâ'nın asıl maksadı Peygamber efendimizin ve temiz arkadaşlarının yolu olanEhl-i Sünnet îtikâdının yayılmasını önlemek, Müslümanlar arasındaki birliği bozup, Bâtınî (İsmâilî) fikirler doğrultusunda siyâsî üstünlük kurmaktı. İhvânü's-Safâ'nın önde gelen simâları arasında Makdisî lakâbıyla bilinen Ebû Süleymân Muhammed bin Ma'şer el-Bustî, Ebü'l-Hasan Ali bin Hârûn ez-Zencânî, Muhammed bin Ahmed en-Nehrecûrî, El-Avfî, Zeyd bin Rifâ gibi felsefeciler yer aldı.

Felsefe ile dîni birleştirerek, taassub içinde olduğunu iddia ettikleri Müslümanları aydınlatmak, toplumu düzeltecek bir yüksek zümre ahlâkı meydana getirmek isteyen İhvânü's-Safâ Cemiyeti; metafizik konularda Eflâtun'un, ahlâkta Sokrat'ın, matematikte Pisagor'un, mantıkta Aristo'nun, felsefî konularda Farâbî'nin fikirlerinden etkilendiler. Hint felsefesinin de etkisinde kalan İhvânü's-Safâ mensupları, Yunan, Hint ve İslâm dünyâsında yetişen felsefecilerin fikirlerini birleştirdiler.

Allahü teâlânın varlığını birliğini ve yaratıcılığını kabul eden İhvanü's-Safâ'nın felsefî görüşlerinin esâsını; âlemin ilâhî menşei ve rûhun Allaha dönüşü inanışı teşkil eder. Onlar; ışığın güneşten, kelimelerin konuşan kişinin ağzından çıktığı gibi âlemin de Allah'tan çıktığını, sudûr ettiğini iddia ederler. Bütün ilimlerin yegâne gâyesinin kendi felsefî görüşlerini tahakkuk ettirmek olduğunu söyleyen İhvanü's-Safâ mensupları bir evrim teorisi ortaya attılar. Buna göre; bitkilerin ilk derecesi mâdenlerin son derecesine, bitkilerin son derecesi hayvanların ilk derecesine, hayvanların son derecesi de insanların ilk derecesine bağlıdır diyerek canlılar arasında bir süreklilik ve tekâmül olduğunu iddia

ettiler. İnsandan sonra meleklere, oradan da ilâhî aleme doğru sürdürdükleri evrim (tekâmül) teorisi bugünkü Darwin'in evrim teorisinden farklıdır.

İslâm târihinde ilk ansiklopedistler olarak vasıflandırılabilecek olan İhvânü's-Safâ mensuplarının elli iki risâleden ibâret olan ansiklopedisi dört büyük kısma ayrılmıştır:

1. Matematik ve felsefî bilimler. Bu kısımda on dört risâle vardır.

2. Tabiî ve cismânî bilimler. Bu kısımda da on yedi risâle vardır.

3. Psikolojik ve metafizik bilimler. On risâledir.

4. Tasavvuftan, ilm-i nücûmdan ve sihirden bahseden bu bölüm ise on bir risâledir.

Bu elli iki risâle günümüze kadar gelmiştir. Sonradan dört büyük cilt hâlinde Mısır'da basılmıştır.

Günümüzdeki masonların takib ettikleri yola benzer bir usûl tâkib eden İhvânü's-Safâ mensupları herhangi bir inanca bağlanmamak, bütün dinlere, kültürlere, geleneklere, düşüncelere saygı ve hoşgörü ile yaklaşmak prensiplerini benimsediler. Peygamberlere olduğu kadar filozoflara da değer verdiler. Hint, İran, Yunan, Hıristiyan, ve Yahûdî gelenekleri içinde hikmeti yakalamaya çalıştılar.

Gerek aynı asırda yaşayan gerek daha sonraki asırlarda yaşayan birçok felsefeci veya fırka İhvânü's-Safâ'nın tesirinde kaldı. Reşîdüddîn Sinan bin Süleyman, Ebül-Alâ el-Maarrî, Er-Râvendî ve meşhur mûtezili Ebû Hayyân et-Tevhîdî bu cemiyetin fikirlerinden etkilenenlerdendir.

Ebü'l-Hakem Âmir bin Abdurrahman Kirmânî, Müslim bin Muhammed Ebü'l-Kâsım el-Macrîtî gibi kimseler de İhvânü's-Safâ'nın bozuk fikirlerini Endülüs'te yaymaya çalıştılar.

İKİ ÇİM YAPRAKLI BİTKİLER (İki çenekli bitkiler) (Dicotyledonea);

Alm. *Dicotyledonea (f).* **Fr.** *Dicotylédones (f).* **İng.** *Dicotyledoneae.* Embriyoları iki çenekli (çim yapraklı) olan çiçekli ve tohumlu bitkiler sınıfı. Ana kök uzun ömürlü ve yan köklere göre daha çok gelişme gösterir. Gövdenin enine kesitinde iletim doku demetleri bir dâire üzerinde dizilirler. Gövdelerinde sekonder kalınlaşma kambiyum adı verilen bölünür doku ile olmaktadır. Yaprakları çok değişik şekilli, genellikle saplı, ağımsı damarlıdır. Bileşik yapraklara da sık rastlanır. Çiçek organlarının sayısı çoğunlukla 5 veya 4'lü, çanak ve taç yaprakları genellikle halka dizilişlidir.

Bu sınıf bitkiler çiçek örtü yapraklarının gelişmesine göre üç alt grupta toplanır:

1. Apetalae: Çiçek örtü yaprakları ya yok veya çok az göze çarpan basit yapıda veya yaprakçık durumundadır.

2. Dialypetalae: Çiçek örtü yaprakları iyi gelişme göstermemiştir. Bunlar serbest olarak çanak ve taç yaprakları şeklinde ayrılmışlardır. Meselâ gülgiller, turpgiller gibi.

3. Sympetalae: Çiçek örtü yaprakları çanak ve taç yaprak şeklinde, farklılaşmış, fakat bunlar bâzan boru bâzan huni şeklinde çeşitli mesâfelerde birleşmişlerdir. Ballıbabagiller, bileşikgiller gibi.

İKİNCİ DÜNYÂ SAVAŞI;

Alm. *2 Weite Weltkriep,* **Fr.** *2. Guerre mondiale,* **İng.** *2. World War.* 1939-1945 seneleri arasında yapılan ve hemen hemen dünyânın her tarafını içine alan milletlerarası savaş. Katılan devletler ve kuvvetlerin sayısı ile harp alanının genişliği bakımından dünyânın o zamana kadar benzerini görmediği yaygınlıkta olan İkinci Dünyâ Harbi, 1 Eylül 1939'da Almanya-Polonya sınırlarında başlamış, 15 Ağustos 1945'te en son Uzak Doğuda ateş kesilmiş, 2 Eylül 1945'te Tokyo limanında mütâreke imzalanmış ve bu târihe kadar altı yıl sürmüştür. Bu harpte İngiltere, Fransa tarafına "Müttefikler", Almanya ve ortaklarına ise "Mihver Devletleri" denmiştir.

Harbin Sebepleri

İki Dünyâ Harbinin arasında 21 yıllık geçici bir barış devresi vardır. Birinci Dünyâ Harbinden sonra imzâlanan Versailles Barış Antlaşması tarafların hiç birini memnun etmediği gibi âdetâ geleceğin anlaşmazlık tohumlarını taşıyordu. Nitekim bu antlaşmadaki şartlar koyu milliyetçiliği arttırmış, jeopolitik dengeyi bozmuş, millî savunmalarda sınırlama ve ağır tazminât borçları ile mağlup devletler üzerinde baskı meydana getirmiştir. Koyu milliyetçilik açısından ekonomik çıkar sağlama istekleri Versailles Barış Antlaşmasını ortadan kaldırmayı da aşarak "yeni düzen" ismi altında Almanlar "üstün soy"un 1000 yıllık geleceğini sağlama, İtalyanlar eski Roma imparatorluğunu canlandırma, Japonlar ortak Asya refah alanı kurma kararına vardılar. Bu devletlerin herbiri bir büyük deniz havzasında hâkimiyete kalkışmışlardır.

Batılı devletler koydukları ağır barış şartlarını yürütmekte ağır davranmakla; İngiltere ikili oynayarak

harbin bir yıl öncesine kadar tarafsızlığa dönmekle; Sovyet Rusya harbin uzun süreceğini zannederek iki tarafı yıpratmak için Almanya'yı serbest bırakmakla harbe yol vermişlerdir.

Polonya'nın İşgâli

1 Eylül 1939 sabahı Alman ordusu Polonya'ya karşı 3000'e yakın savaş uçağı ile önce havadan ve hemen arkasından 7'si zırhlı, 62 tümen ile karadan taarruza geçti. Polonya'nın ise 2 piyâde tümeni ile 8 süvarı tugayı vardı. 30 Ağustos 1939'da seferberliğe başlayan Polonya ordusu, 40 tümen ve 14 süvari tugayına ulaşmış, ancak kesin savaşa Vistula ve San nehirleri gerisinde gireceği yerde, sınırda ve iki tarafından kolayca kuşatılabilecek şekilde savaşa girdi. Ayrıca bu birlikler, derinliğine savunma mevzileri hazırlayacağı yerde karşı taarruz yapmak yüzünden Almanların kendilerini daha çok kuşatıp süratle ilerlemelerine imkân verdiler.

Alman birlikleri üstün bir hızla ilerleyip 15 günde Looz, Danzig, Biyalistok dâhil büyük bir bölgeyi ele geçirdiler. Varşova ile Posen arasında çevrilmiş olan Polonya kuvvetleri Kutno'ya sıkıştırılıp savaşırken, 17 Eylülde Sovyet orduları, Polonya'daki Ukraynalılarla Beyaz Rusları koruma bahânesiyle Polonya doğu sınırından girdiler. Polonya hükümeti 18 Eylülde Romanya'ya sığındı. Günlerce devam eden savunmadan sonra Varşova da 27 Eylülde düşünce, Polonya'nın direnmesi bitti. Aynı gün Alman Dışişleri Bakanı Rihbentop Moskova'ya gitti ve 28 Eylülde Polonyayı paylaşan antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaya göre Litvanya ve Varşova doğusunda kalan kısım Sovyetler, Varşova batısındaki kısım da Almanya arasında paylaşılarak bağımsız Polonyaya son verildi.

Almanların Polonya'yı çok kısa sürede ele geçirmeleri şaşırtıcı bir olay oldu. Hitler, 6 Ekimde Fransa ve İngiltereye barış teklif etti. Fransa 7 Ekimde, İngiltere de 12 Ekimde, bu teklifi reddetti. 15 Kasımda Alman hükümeti, Hollanda ve Belçika'nın tarafsızlıklarını koruyacağına söz verdi. Ayrıca İsviçre, İsveç, Norveç, Danimarka, Amerika, Japonya ve Çin de tarafsız kalacaklarını bildirmişlerdi. 1939 yılı sonunda savaş, Avrupa'nın belli bir bölgesinde sınırlıydı.

Kış Dönemi (1939-1940)

Denizde Alman zırhlıları Eylül-Ekim 1939'da birkaç İngiliz uçak gemisi ve zırhlısını batırdı. Aralık ayında da, birçok müttefik gemisini batıran korsan zırhlı Graf von Spee, kendi kendini batırmaya zorlandı. Bu dönemde Sovyetler, Finlandiya'dan toprak ve üs istiyordu. İsteklerin reddedilmesi sonunda 30 Kasım 1939'da bu ülkeler arasında savaş başladı. Şubat 1940 sonlarında Ruslar Finlandiya savunmasını bozarak ilerlediler. 12 Mart 1940'ta Finlandiya barış istedi. Moskova'da imzâlanan antlaşma ile Sovyetler, Finlandiya'dan Viborg şehri ile Ladoga Gölünün kuzey kıyıları dâhil, bütün Kareli'yi ve Petsamo şehri hâriç Petsamo Koyunun bir kısmını alıyordu.

Almanya'nın Danimarka ve Norveç'i İşgâli

Hitler Polonya meselesini çözümledikten sonra batıya, İngiltere ve Fransa'ya dönmeye kararlıydı, ancak İngiltere'yi tek başına bırakıp donanmasını ezmenin Danimarka ve Norveç'in ele geçirilmesiyle mümkün olabileceğine inanıyordu. Fin-Rus savaşı devam ederken Finlandiya, İsveç-İngiltere veFransa'ya baş vurup yardım istedi. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa 2 Mart 1940'ta İsveç ve Norveç'e verdikleri birer nota ile geçit istediler; istekleri reddedildi. 12 Mart 1940'taki Fin-Sovyet barışına rağmen İngiltere ve Fransa 5 Nisan 1940'ta İsveç ve Norveç hükümetlerine verdikleri nota'larla Finlandiya'ya yardım etmek için askerlerine geçit vermesini ikinci defa istediler. Her iki hükümet bu ikinci isteği de reddetti. Bunun üzerine 8 Nisanda, İsveç ve Norveç sularına mayın dökme tehdidi ile birlikte gelen üçüncü İngiliz ve Fransız istekleri yine reddedildi. Fakat buna lüzum kalmamıştı. Çünkü 9 Nisan 1940 sabahından itibaren Alman kuvvetleri karadan ve denizden Danimarka ve Norveç'i işgale başladılar ve bir günde işgal ettiler. Ancak Danimarka ve Norveç'e tamamen hâkim olmak için Alman birlikleri bir ay uğraştı.

Fransa'nın Çökmesi

Danimarka ve Norveç'in işgali ile Almanya'nın doğu ve kuzeyi güvenlik altına alınmış olup artık batıya dönülebilirdi. 10 Mayıs 1940 sabahı Alman orduları Belçika ve Hollanda'ya giriyordu. Hitler'in batıya taarruz için verdiği on üçüncü emir ancak şimdi gerçekleşiyordu. Bu taarruz 10 tümeni zırhlı olmak üzere 104 tümen ve 3.000 tankla yapılıyordu. Alman kuvvetleri karşısında Hollanda ancak 3-4 gün dayanabildi ve 15 Mayıs 1940'ta teslim oldu. Savaşın hemen başında İngiltere veFransa, Belçika'ya 500.000 kişilik bir kuvvet soktukları için Belçika biraz daha fazla dayandı ve 27 Mayıs 1940'ta teslim oldu. Müttefik kuvvetleri Manş kıyılarına çekildiler ama Dunquerque'de Almanlar tarafından muhasara edildiler. 665 gemi 28 Mayıs-4 Haziran târihleri arasında 235.000 İngiliz, 115.000 Fransız olmak üzere toplam 350.000 kişilik kuvveti, Dunquerque limanından İngiltere kıyılarına taşıdı. Bu ünlü Dunquerque çekilmesinde boşaltma sırasında Almanlar 300, İngilizler 130 uçak kaybetti. Diğer Alman kuvvetleri güneye sarkmaya devam ederek 14 Haziran 1940'ta Paris'e girdiler; ünlü Maginot hattı düştü.

Bu yenilgiler Fransız hükümetini şaşırttı. Fransa, İngiltere ve Amerika'dan yardım istedi. Yardım alınamayınca Fransa 20 Haziranda barış istemek zorunda kaldı. 22 Haziran 1940'ta Compiègnède mütâreke imzalandı.

İtalya'nın Harbe Girmesi

İtalya 10 Haziran 1940'ta Fransa'ya savaş ilân ederek İkinci Dünyâ Harbine katılmış oldu. Lâkin İtalya'nın bir dünyâ harbine girecek kudrette ordusu yoktu. Mussolini'nin harbi kazanan tarafla beraber barış masasına oturma arzusu İtalya'yı bu mâcerâya sürükledi. Tarafsızlığını koruması için Mussolini'ye yapılan uyarmalar fayda vermedi ve İtalyan ordusu 21 Haziranda Fransız Alplerine saldırdı. Fransa 24 Haziran 1940'ta Roma'da ateşkes antlaşması imzâladı.

İngiltere Muhârebesi

Hitler, Fransa'dan sonra, İngiltere'ye dönmeye karar vermişti. İngiltere'nin ada'da olması dolayısıyle bu ülkenin istîlâsı önce havadan bombardıman edilerek bir çıkarma yapmakla mümkün olabilecekti. Aslında Hitler, İngiltere'ye bir çıkarma yapmayı pek göze alamamış, fakat hava bombardımanları ile ağır tahribâta uğrayınca barışa yanaşabileceğini ümid etmişti. Hitler plânını uygulamadan önce İngiltere'ye birkaç defa barış teklif etti. Cevap alamayınca 19 Temmuz 1940'ta yaptığı uzun bir konuşmada İngiltere ile Almanya'nın anlaşabileceğini söyledi. Buna İngiltere Dışişleri Bakanı, İngiltere'nin tehdit ve kuvvete karşı boyun eğmeyeceği cevabını verdi.

Hitler'in bu barış teşebbüsleri sonuçsuz kalınca 13 Ağustos 1940'tan îtibâren Alman uçakları İngiltere'yi bombardıman etmeye başladı.

Bu hâdise "İngiltere Muhârebesi" olarak anıldı. İngiltere Muhârebesi 31 Ekime kadar devâm etti. En şiddetli safhası 6 Eylül-5 Ekim târihleri arasında olan bu muhârebede İngiltere teslim olmaya yanaşmadığı gibi Alman hava kuvvetleri de ağır kayıplara uğradı. Bu durum karşısında Hitler çıkarmadan vazgeçti.

Bu muhârebe 31 Ekimde sona erdiğinde İngiltere 733 uçak ve bu kadar pilot kaybetmiş, Londra'da 14.280 kişi ölmüş, 20.235 kişi yaralanmıştı. Almanya'nın kaybı ise 1735 uçak ve bir o kadar da pilottu. Neticede muhârebeyi İngiltere kazanmış oldu.

İtalya'nın Yunanistan'a Saldırması

Almanya 30 Ağustos 1940'ta Romanya'ya saldırmıyacağına söz vermiş olmasına rağmen 7 Ekimde bu ülke topraklarına girdi. Bu durum Mussolini'yi kızdırdı. İtalya Almanya'ya haber bile vermeden 28 Ekim 1940 sabahı Yunan hükümetine bir ültimatom vererek Korfu ve Girit adaları ile Epir ve Pire limanının kendisine teslimini istedi. Yunanistan bu isteği derhal reddedince aynı gün Arnavutluk'ta toplanan İtalyan kuvvetleri Yunan sınırından girmeye başladı. 100.000 kişilik İtalyan kuvvetlerinin ilerlemesi 2 Kasım 1940'ta durdu. Yunanistan 10 Kasımda seferberliğini tamamlayıp, karşı taarruza geçti ve Yunan kuvvetleri Kasım ayı sonunda Arnavutluk topraklarına girdi. Mart 1941'de İtalyanlar karşı taarruza geçtiler, fakat başarı elde edemediler. Tam bu sırada Alman kuvvetleri bütün Balkanlar'a girip Yunanistan'ı da işgal etti.

Balkanlar'daki Mücadele ve Rus-Alman Savaşı

İngiltere'nin barışa zorlanması için 27 Eylül 1940'ta İtalya, Japonya ve Almanya arasında Üçlü Pakt denen ittifak antlaşması imzalandı. Bu Pakt, birinci plânda Birleşik Amerika'yı tehdid edip, onu savaş dışı tutmayı amaçlıyordu. Hitler, Üçlü Paktı yaptıktan sonra Sovyet Rusya, İspanya, Yugoslavya, Bulgaristan ve Romanya'yı bu ittifaka sokmak ve dolayısıyle bütün Avrupa'yı İngiltere aleyhtârı bir blokta birleştirip İngiltereyi ümitsiz bırakıp barışa zorlamak istedi. İspanya ile yapılan görüşmeler netice vermedi. Rusya'nın da pakta girmesi mümkün olmadığı gibi, Balkan meseleleri sebebiyle Almanya-Rusya arasında 1940 yazından itibaren başlıyan çatışmalar bu iki devleti 1941 yazında savaşa sürükledi.

Almanya'nın Balkanlara yerleşmesi üzerine Türkiye'nin durumu önem kazandı. İngiltere ve Amerika Türkiye'nin savaşa girmesi için gayret sarfettiler. Bu çabalar başarılı sonuç verirse, Almanya'nın Rusya karşısındaki durumu zayıflardı. Bu sebeple Almanya 18 Haziran 1941'de Türkiye ile bir saldırmazlık paktı imzaladı.

Almanya, 22 Haziran 1941'de hiçbir resmî bildiride bulunmadan, Rusya'ya savaş açtı.

Bu savaş, Almanya'nın Avrupa'daki üstünlüğünü sona erdiriyordu. Çünkü artık Sovyet Rusya, Batılılarla işbirliğine başlıyordu.

22 Haziranda, 150 Sovyet tümenine karşı Alman birlikleri 20'si zırhlı 120 tümendi. Buna ilâveten Almanya peyk ülkelerden (Macaristan, Finlandiya, Romanya ve Slovakya) 34 tümen sağlamıştı. Alman

kuvvetleri 3 orduya ayrılmıştı, kuzey, merkez ve güney ordu grupları. En çok iş istenen güneydeki orta ordular grubuydu. Pripyat bataklığı ile kuzeyinde savaşan orta ordular grubundan, Dyneper Nehrine varmadan Sovyet ordularının imhâsı isteniyordu. Gelişme şöyleydi:

1. Ortadaki ordular gurubunun 2 zırhlı ordusu, 27 Haziranda Minsk'e kadar ilerledi. 16 TemmuzdaDesna Suyuna vardılar. 2Ekimde Moskova istikametinde başlayan taarruzlar kar yağması ile yavaşladı. 6 Aralık'ta ise, 100 Sovyet tümeni ile Mareşal Jukov taarruzları başladı.

2. Güneydeki Alman ordular grubu, üstün Sovyet kuvvetlerine ve hatta Pripyat bataklığı üzerinden karşı taarruza uğradığı halde, Temmuz ortasında Kiev'e, Ağustos ortasında da Dyneper Nehrine vardı. Don ve Donets nehirlerine kadar ilerlediyse de Kasım 1941'deki Sovyet taarruzları karşısında geriledi.

3. Kuzey Ordular Grubu Leningrad'a kadar ilerleyerek burayı kuşattı, çetin savaşlar oldu. Sonra Hitler taarruzları durdurdu.

Kasım ayının yağmuru ve arkasından yağan kar Almanları yorgun, lojistik ikmâli işlemez hâle getirdi. Almanlar, Sovyetlerde beklediği çöküntüyü göremediği gibi Sovyet orduları Aralık 1941'de karşı taarruzlara başlamıştı.

Birleşik Amerika'nın Savaşa Girmesi (Pearl Harbour)

Almanya Rusya'ya saldırdığı zaman, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri Rusların yanında yer aldıklarını bildirdiler. Fakat Amerika hâlen savaş durumunda değildi. Amerika'nın İkinci Dünyâ Harbine girmesi, 1937-1941 yılları arasında Japonya ile önce sinsi sinsi, savaşın başlamasıyla birlikte gittikçe şiddetlenen bir mücâdelenin sonucu oldu.

Japonya'nın 27 Eylül 1940'ta Almanya ve İtalya ile Üçlü Pakt'ı imzalaması Amerika'yı son derece kızdırdı. 7 Aralık 1941 sabahı ise Japon hava ve deniz kuvvetleri Pearl Harbour'daki deniz üssüne saldırıp, Amerika'nın Pasifik donanmasının hemen tamamını saf dışı etti. BöyleceAmerika resmen savaşa katılmış oldu. Amerika'nın Rusya yanında savaşa katılması en çok İngiltere'yi sevindirdi. 11 Aralık 1941'de Birleşik Amerika ve Almanya birbirlerine savaş ilân etmişlerdi.

1942'de Harb

Mihver Devletleri (Almanya ve ortakları) nın en saldırgan olduğu 1942 yılında savaş aynı zamanda yavaş yavaş sönmeye başladı. Japonya, Avustralya'yı da tehdid ederek bir Büyük Asya kurma hayâline kapıldı, fakat üstüste aldığı Mercan Denizi, Midway Adaları ve Salomon Adaları yenilgileri ile Büyük Okyanus bölgesinden çıkamayacağını anladı.

Almanya ilkbaharda Rusya'ya tekrar yeni kuvvetlerle taarruza geçti. Hitler Rusya'ya bir prestij darbesi indirmek için Stalingrad'ı düşürmeye büyük önem veriyordu. Bu sebeple Temmuz 1942 sonundan îtibâren Stalingrad Muhârebeleri başladı. Stalingrad düşürülemediği gibi Ruslar, Ocak 1943'ten îtibâren karşı taarruza geçti ve 2 Şubat 1943'te altıncı Alman ordusunu (190.000 kişi) esir aldı.

Doğu cephesinde Almanya insiyatifi Rusya'ya kaptırmıştı. Bundan sonra Ruslar ilerlemeye, Almanlar da gerilemeye başladı. 1943 Martında Kafkasya Almanlardan alınmış, Leningrad ve Moskova üzerindeki Alman tehdîdi ortadan kalkmıştı.

Öte yandan 8 Kasım 1942'de Amerikan kuvvetleri Fas ve Cezayir kıyılarına çıkmaya başladı. Bu çıkarmanın amacı Almanya'nın İspanya üzerinden yapabileceği bir hareketi önlemekti.

Amerikan kuvvetleri Cezayir'i ele geçirdikten sonra Tunus'a girdi. 12 Mayıs 1943'te Tunus'taki mihver kuvvetleri (252.000 kişi) müttefiklere teslim oldu. Böylece Akdeniz'in güney kıyılarına müttefikler hâkim olmuşlardı.

Casablanca Konferansı

1941 yılı sonunda Amerika'nın harbe katılmasından sonra Rusya'nın en büyük arzusu İngiltere ve Amerika'nın Almanya'ya ikinci bir cephe açmaları ve dolayısıyle Rusya üzerindeki Alman baskısının hafiflemesiydi. Bu mesele Casablanca Konferansının esas konusunu teşkil etti. Konferans 14-24 Ocak 1943 târihlerinde yapıldı ve şu kararlar alındı:

1. Rusya üzerindeki baskıyı hafifletmek için Sicilya'ya çıkarma yapmak ve Almanya üzerindeki baskıyı arttırmak;

2. Balkanlarda ikinci bir cephenin açılmasını mümkün kılmak için Türkiye'nin de savaşa katılması konusunda gerekli askerî hazırlıkları yapmak;

3. Almanya'nın mukâvemeti yeteri kadar zayıflayınca Avrupa'da da bir cephe açmak;

4. Almanya, Japonya ve İtalya kayıtsız şartsız teslim oluncaya kadar mücâdeleye devâm etmek.

Görüldüğü gibi konferansın bu son maddesi ile Mihver Devletlerinin herhangi bir barış görüşmesi ümitleri tamâmen kırılmıştır.

İtalya'nın Çökmesi

Müttefikler, Kuzey Afrika'yı ele geçirdikten sonra İtalya'yı işgal etmek üzere, 10 Temmuz 1943'te Sicilya'ya 160.000 kişilik bir kuvvet çıkardılar. Bütün adanın işgali Ağustos ortasında tamamlanırken Mihver Kuvvetleri burada 100.000 kadar esir verdi.

Müttefiklerin Sicilya çıkarması İtalya'nın iç durumunda da büyük değişiklikler meydana getirdi. Mussolini istifâ etmek zorunda bırakılmış (24 Temmuz 1943), yeni hükümetin başına gelen Mareşal Badoglio, Mussolini'yi tevkif etdirip Abruzzes Dağlarında bir otele hapsettirmişti. Sicilya Adasına çıkarma başladığı zaman Ruslar da güçlü bir saldırıya geçtiler. Uzakdoğuda Amerika büyük başarı kazanırken, İngiliz-Amerikan kuvvetleri de İtalya'nın çökmesini sağladı.

Almanlar tarafından yalnız bırakılan İtalya, İspanya'nın arabuluculuğu ile 3 Eylül 1943'te mütâreke imzâladı. Buna göre İtalya; Müttefik Kuvvetlerine her türlü kolaylığı gösterecek, İtalyan donanması Müttefiklere teslim edilecek veİtalya hiçbir şekilde Almanya'nın yanında savaşmayacaktı.

İtalya'nın savaştan çekilmesi Almanya için bir darbe oldu. Şimdi bütün Akdeniz hemen hemen müttefiklerin hâkimiyeti altına giriyor ve Almanya, İtalyan donanmasından yoksun kalıyordu. Bundan sonra ise 13 Ekim 1943'te İtalya Almanya'ya savaş îlân etti. 4 Haziran 1944'te ise Müttefik Kuvvetler Roma'ya girdi.

Almanya'nın Yenilmesi

Ocak 1944 sonlarında Almanya, 1941'den beri (900 gündür) devam eden Leningrad Kuşatmasına son vermek zorunda kaldı. 9 Temmuzda Fransa'nın Normandiya kıyılarına yapılan çıkartma ile ikinci cephenin açılmasından sonra, artık Almanya için kurtuluş imkânı hemen hemen kalmadı. Çıkarmanın büyük ve hızlı başarısına Almanların çıkarma noktasını yanlış tahmin etmeleri de sebeb oldu. 25 Ağustos 1944'te Paris kurtarıldı.

Doğu cephesinde ilerleyen Sovyet kuvvetleri Ağustos başında Varşova yakınlarına geldiler, 24 Ağustosta Romanya, 11 Eylül 1944'te Bulgaristan Rusların eline geçti. Ocak 1945'te Varşova da düştü.

Hitler savaşı kaybettiğine bir türlü inanamıyor ve generallerini gelişigüzel taarruzlara zorluyordu. Fakat hiçbir netice alınamıyordu. Müttefik kuvvetleri Berlin'e girmiş ve Berlin'de sokak muhârebeleri başlamıştı. Rus tanklarının 30 Nisan 1945'te Almanya başbakanlık binâsına 1 kilometre yaklaştıkları bir sırada Hitler intihar etti ve 2 Mayısta Berlin müttefiklere teslim oldu. Nihâyet 7 Mayıs 1945 sabahı Alman amiral Doenitz, temsilcilerini Reims'de bulunan General Eisenhover'in karargahına gönderdi ve kayıtsız şartsız teslim belgesi imzalandı. Böylece Avrupa'da savaş sona erdi.

Japonya-Atom Bombası ve Harbin Sonu

17 Temmuz-2 Ağustos 1945'te Potsdam'da toplanan konferanstan sonra Amerika, İngiltere ve Çin, Japonya'yı kayıtsız şartsız teslim olmaya çağırdılar. Ancak Japonya'dan herhangi bir cevap alamadılar. 6 Ağustosta Amerika ilk atom bombasını Hiroşima'ya attı ve 9 Ağustosta Yalta Konferansında alınan karar gereğince Sovyetler, Japonya'ya savaş açtı ve Mançurya'ya asker sokmaya başladı. Aynı gün Amerika ikinci atom bombasını Nagazaki üzerine attı ve her iki şehirde yüz binlerce insan hayatını kaybetti. Japonya, bu yeni silahla durumun vehametini anlamış ve 10 Ağustosta İsviçre'nin aracılığı ile Amerika'ya başvurup "Japonya İmparatorunun hak ve imtiyazlarına dokunulmamak" şartıyla teslim olacağını bildirmiştir. Amerika bu teklifi kabul ettikten sonra 2 Eylül 1945'te Tokyo koyunda demirli bulunan Amerikan zırhlısı Missouri'de Japonya teslim belgesini imzaladı. Böylece 6 yıldan beri devam eden İkinci Dünyâ Harbi sona erdi.

İkinci Dünyâ Harbi ve Türkiye

Türkiye'nin İkinci Dünyâ Harbindeki durumu; stratejik mevkiinin önemi dolayısıyla gerek Müttefiklerin, gerek Mihver Devletlerin Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak için sarf etdikleri gayret ve Türkiye üzerinde yaptıkları baskıların hikâyesinden başka bir şey değildir. Türkiye'nin politikası ise bu faaliyetlere rağmen harbin dışında kalmak ve memleketi harbin yıkıntılarından korumak olmuştur.

Türkiye'nin harbe girmesi için sarf edilen gayretler şu şekilde cereyan etmiştir:

1. 1940 Mayısında Almanya'nın Fransa'ya saldırması ve İtalya'nın da Fransa'ya savaş îlân etmesi üzerine; İngiltere veFransa, 19 Ekim 1939 Ankara İttifakı gereğince Türkiye'nin kendi saflarında savaşa girmesini istedi. Türkiye bunu kabul etmedi.

2. 28 Ekim 1940'ta İtalya'nın Yunanistan'a saldırması sonucu yine aynı ittifak

(Türkiye-İngiltere-Fransa) gereğiİngiltere Türkiye'nin harbe girmesini istedi. Türkiye yine harbe girmedi.

3. Almanya'nın 1940 sonu ve 1941 başlarında Balkanlar'da gösterdiği faaliyette İngiltere ve Sovyetler Türkiye'den savaşa katılmasını istedi. Türkiye buna da yanaşmadı.

4. 1941 Martında Türkiye ile Sovyetler arasındaki münâsebetler iyileşmeye başlamıştı. Almanya, 1941 Nisanında, İngilizlere karşı kendisinden yardım isteyen Irak'a asker ve malzemeyi Türkiye üzerinden geçirmek istedi. Buna karşılık Türkiye'ye Batı Trakya ile Ege adalarından toprak teklif etti. Türkiye bunu da kabul etmeyince Almanya, 18 Haziran 1941'de Türkiye ile saldırmazlık antlaşması imzâladı ve 22 Haziranda da Rusya'ya saldırdı.

5. Almanya Rusya'ya saldırdıktan sonra Türkiye'nin Sovyetlerden duyduğu endişeyi istismara başladı. Rusların Boğazlar üzerindeki emellerine karşıBoğazların savunması bakımından önemli olan Ege'deki bâzı Yunan adalarını Türkiye'ye vermeyi teklif etti. Türkiye tarafsızlıktan ayrılmayınca Almanya 1942 yılı sonunda Türkiye'yi kendi yanında harbe sokma çabalarından vazgeçti.

6. 1942 yılının sonunda Türkiye üzerindeki Alman baskısı kalkınca bu defa Müttefikler Türkiyenin kendi saflarında savaşa katılması için çok yönlü gayret sarf etdilerse de Türkiye savaşa katılmayı reddetti.

7. Nihayet Türkiye, 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya harb îlân etti, ancak fiilen harbe girmedi.

Harbin Sonuçları ve Kayıplar

57 devletin birbiriyle 6 yıl süreyle çarpıştığı bu büyük harpte dünyânın toplum, medeniyet ve insanlık açılarından uğradığı kayıplarının tam bir hesabı yapılamaz. Hattâ sâdece harcanan para ve cephedeki kayıpları bile ölçmeye imkân yok gibidir. Ancak hakikate yakın rakamlar üzerinde durulabilir. Müttefik devletlerde en çok kayba Amerika, Britanya Milletler Topluluğu, Sovyetler Birliği, Çin ve Fransa; Mihver Devletlerinde ise Almanya, Japonya ve İtalya uğramışlardır.

Yalnız ölü ve kayıp olarak Müttefiklerden 10.650.000 (en çok Sovyetler 7.500.000), Mihver Devletlerinden de 4.650.000 (en çok Almanya 2.850.000) olmak üzere toplam 15.300.000 can kaybı hesaplanabilmiştir.

Yaralı sayısı ise Müttefiklerde 20 milyona, Mihver Devletlerinde de 8 milyona yaklaşmıştır. Buna Hitlerin toplama kamplarında kaybolan 6 milyona yakın insan da eklenirse İkinci Dünyâ Harbinin bütün çağların en korkunç ve en acımasız bir çatışması olduğu söylenebilir.

Bu harp, birçok milletlerin bağımsızlığını kaybetmesine sebeb olmuştur.

Avrupa kıtasındaki birçok devlet, barışta ve savaşta kendine yeterli "büyük devlet" olma niteliğini kaybetti. Harp süresince birçok yeni silâhlar ve cihazlar bulunup kullanıldı.

İkinci Dünyâ Harbini doğuran başlıca sebepler olan "üstün soy", "ortak refah bölgesi" ve "yeni Roma" egemenliği altında dünya düzeni kurma gibi görüşlerin boş olduğu anlaşılmakla beraber çok geçmeden dünyânın yeniden ikiye ayrıldığı ve bir "soğuk harp" döneminin başladığı görüldü.

Sonuç

Dünyâ bu harple beraber 20. yüzyılın ilk yarısındaki 25-30 sene içinde iki büyük harp yaşamıştı. Dünyâ târihinde görülmemiş bir şekilde böyle büyük harblere sahne olması dikkat çekicidir. Her harp ve çatışmanın bir zâhiri (görünen), bir de hakîkî sebebi vardır. Bâzı yerli ve yabancı târihçilere göre Birinci ve İkinci Dünyâ Harplerinin gerçek sebebi; 1908'lere kadar dünyâ siyâseti üzerinde ağırlığı hissedilen Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması, o zamana kadar mevcut güç dengesinin birden bozulmasıdır.

Kurulduğu zamandan 1900'lere kadar, dünyâda hatırı sayılır kendine güvenilir tek süper devlet olan Osmanlılar, idâresi altındaki yerlerde sömürge siyâseti gütmediler. Aksine her gittikleri yerlerde bugün bile yarıdan çoğu ayakta olan sayısız halkın istifâde edeceği eserler yaptılar. Ayrıca onlara eziyet etmeyip idârelerinde serbest bırakmaları, Osmanlı Devletine tâbi olanlara esirliklerini unutturmuş, hattâ devlete onların da sâhip çıkmalarına sebeb olmuştur. Böylece diğer devletler Osmanlı tebeası arasına yüzyıllarca nifak sokamadıkları gibi kendi aralarında da haksızlık ve zulmü asgaride tutmaya mecbur olmuşlardı. Bu durum Osmanlı Devleti yıkılıncaya kadar devam etti. Dünyadaki denge unsuru yıkılınca siyâset dengesinde kopan fırtına ve dalgalanma her yerde hissedildi. Birinci, arkasından İkinci Dünyâ Harbi bu siyâsî çalkantıdan doğdu.

Bugünün süper devletlerinin sömürge siyasetleri devam ettiği müddetçe de çalkantı ve krizlerin devam edeceği kabul edilmektedir.

İKİNDİ DÎVÂNI;

Osmanlı Devletinde Dîvân-ı Hümâyûnun mûtâd toplantılarının dışında vezîriâzamın başkanlığında

kurulan dîvân. İkindi namazından sonra toplandığı için bu tâbirle anılır.

Bâbıâlî'de Dîvân-ı Hümâyûn belli günlerde toplanırdı. Sadrâzamlar burada bitirilemeyen veya pâdişâha arza lüzum görülmeyen işleri kendi konaklarında dîvân toplamak sûretiyle hâllederlerdi. Bu dîvânın toplanması, Salı, Perşembe veya başka günlerde olabilirdi. Sadrâzamdan başka hiçbir vezir ikindi dîvânı toplayamazdı. Dîvân başlamadan önce mehter çalınması âdetti. Sadrâzam; dîvâna başkanlık eder, akşama kadar dâvâ dinler, yaptıracağı bir işi derhâl yaptırır veya emrini verirdi. Kendi yapamayacak ise veya pâdişâha bildirilmesi îcâb ediyorsa, Dîvân-ı Hümâyûna arz ederdi. Eğer mesele, dînî bir hükmün öğrenilmesi ve gereğinin ona göre yapılması ise, Kazaskere ve İstanbul Kâdısına havâle ederdi. Onlar da ne yapmak îcâb ettiğini yazıyla bildirirlerdi. Sadrâzam bunu kabul ederse, tasdik ederdi. İkindi dîvânına herkes mürâcaatta bulunabilir, burada Türkçe bilmeyenler için hâzır tercümanlar bekletilirdi.

Sadrâzam, seferde bulunduğu zaman da özel bir merâsim ve duâdan sonra kendi otağında ikindiden sonra dîvân kurulurdu. 1826'da yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra, ikindi dîvânı toplantılarına son verildi.

İKİZ;

Alm. *Zwilling (e) (m.pl.),* **Fr.** *Jumeau (m), jumelle (f),* **İng.** *Twins.* Aynı doğumda arka arkaya dünyâya gelen iki kardeş; bir defâda iki insan yavrusu doğması olayı. İkiz doğum, insan cinsi için biyolojik bir istisnâ teşkil eder. Yüksek yaradılışlı hayvanlarda basit yapılı olanlara nazaran bir doğumda daha az yavru doğar. En yüksek yaratılmış canlı olan insan genellikle her doğumda bir yavru dünyâya getirir. Her 85 doğumda bir ikiz doğduğu istatistik olarak tesbit edilmiştir.

İkizler iki grup altında incelenir:

1. Gerçek ikizler (Tek yumurta ikizleri): Döllenmeden sonra yumurtanın ikiye bölünmesiyle meydana gelir. Yumurta ilk mitoz bölünmeden sonra ikiye ayrılır. Yumurtanın eş olan herbirinden birbirine tıpatıp benzeyen fertler hâsıl olur.

2. Yalancı ikizler (Çift yumurta ikizleri): İki ayrı erkek cinsiyet hücresinin iki ayrı yumurta ile aynı veya birbirini izleyen zamanlarda döllenmesinden meydana gelir. Bireyler ikiz olmayan kardeşler gibi az çok benzer olabileceği gibi farklı cinsiyette de olabilir.

Gerçek ikizler çoğu zaman tek eşe (plasentaya) bağlıdır, ikisi de aynı su kesesinin içinde bulunur. Yalancı ikizlerin her birinin ayrı bir su kesesi ve ayrı plasentası olur. Doğuran kadın, doğan çocukların gerçek ikiz mi, yalancı ikiz mi olduğunu buradan anlayabilir.

Hakîkî ikizler, ömürleri boyunca bedenî ve zihnî bakımdan büyük bir benzerlik gösterirler. Bu benzerlik ancak içinde yaşadıkları maddî ve mânevî ortamın etkisiyle değişikliğe uğrayabilir. Yalancı ikizler ise, kalıtım kânunlarına uygun olarak birbirinden farklı irsî yapıya sâhiptirler.

Bir kadının ikiz çocuğa gebe olup olmadığı muâyene ile ancak 7 veya 8. aya doğru belli olabilir. İkizlerin doğumu genellikle normal gebelik süresinin bitiminden önce olur. İkiz doğurmada annenin ilk defâ veya daha fazla doğurmuş olmasına göre çeşitli problemler ortaya çıkar. İkizden fazla doğurulan gebelikler de vardır. Üçüz gebelik yaklaşık on binde bir olmasına karşılık dördüz ve beşiz gebelikler çok nâdir görülür.

Gerçek ikizlerde hastalıklara karşı dayanıklılık veya hassaslık bakımından büyük benzerlik vardır. Gerçek ikizlerin en önemli özelliği, birinden ötekine organ nakli yapılabilmesidir. Bu özellikten en çok böbrek nakli ameliyatlarında faydalanılır. İkizlerin genetik yapısı tamâmen aynı olduğu için diğer böbrek nakillerinde ortaya çıkan "vücudun dokuyu reddetmesi" durumu bunlarda olmaz.

İKLİM;

Alm. *Klima (n),* **Fr.** *Climat (m),* **İng.** *Climate.* Yeryüzünün bir kesiminde veya tamâmında, belli bir zamanda gelişen atmosfer olaylarının (hava şartlarının) istatistikî ortalaması. Alınan ortalama; günlük, aylık, mevsimlik, yıllık veya daha farklı devreleri kapsayabilmektedir. Halk dilinde iklim denilince bir yerin yıllık hava şartları ortalaması anlaşılmaktadır.

Günlük hava şartları ortalaması ele alınınca buna iklim değil, hava durumu denilmektedir. Hatta aylık hava şartları ortalamasına bile iklim denilmemesi uygun olmaktadır. İklim bir bölgenin hava şartlarını çok yüzeyden alır. Çünkü; bir bölgede o bölgenin iklim özelliklerine uygun olmayan, yâni yazılanlara ters düşen hava şartları aylarca hatta yıllarca hüküm sürebilir. Meselâ Türkiye'nin en soğuk, kışları çok uzun ve sert, yazları kısa ve serin olan ili Erzurum'da, kışın hiç kar yağmadığı, hava sıcaklığının 0°C'nin altına düşmediği seneler olmuştur.

Bu sebeple iklim, önce de belirtildiği gibi belli bir dönemdeki hava şartlarının ancak ortalamasıdır.

Bölgede hava şartları uzun zaman aynı şekilde ortalamaya paralel seyredeceği gibi tam zıddı da olabilir. Bir yerin iklimi şu karakterdedir denilince, yapılan rasatların ortalaması şu karakterdedir demektir. Fakat genelde ölçülen iklime uygundur.

Bir yerin iklimine tesir eden faktörler şunlardır:

Isı: Isıdan kasıt, güneş ışınlarının sözkonusu bölgeye, dik mi yoksa başka bir açı altında mı tesir ettiğidir. Bunun yanında ayrıca bulutlar da ısıyı etkilerler.

Denizler: Bilindiği gibi deniz kıyısındaki bölgelerde sıcaklık değişmesi fazla olmaz. Bunun sebebi denizlerin karalara nazaran daha geç ısınıp daha geç soğumasıdır. Ayrıca sıcak ve soğuk su akıntıları da iklimi etkiler.

Rakım: Yüksek noktalarda havanın yoğunluğu çok azdır. Havanın yoğunluğunun az olması, güneş ışınlarının burada tutulamaması dolayısıyla sıcaklık düşmesine sebep olur.

Hava akımı: Sıcak ve soğuk havaların yer değiştirmesi de iklimi önemli ölçüde etkiler.

Nemlilik: Havada devamlı bulunan rutûbet yükseklere çıkınca soğur ve yağmur olarak yağar.

İklim bilimi (klimatoloji) alanındaki ilk modern araştırmayı yapan İslâm âlimleri olmuşlardır. El-İdrîsî ilk defa eserlerinde dünyayı yedi iklim bölgesine bölüp saniyesi de dâhil olmak üzere sınırlarını tesbit etmiştir. Bundan sonra Ebü'l-Fidâ bu araştırmaları geliştirerek en uzun ve en kısa günleri açıklamıştır.

Günümüzde bu hususlarda araştırma yapan Demertonne ve W.Kiper iklimleri şöyle sınıflandırmışlardır:

Ekvator iklimi: Çok sıcaktır, bol yağış alır, yıllık sıcaklık farkı yok denecek kadar azdır. Ekvator ve çevresini etkisi altına alır, alçak basınç altındadır.

Kurak iklim: Denizden uzak bölgelerde görülür, devamlı yüksek basınç altındadır. Çok az yağış görülür. Kurak iklim, step ve çöl iklimi olmak üzere ikiye ayrılır.

Yazları yağışlı tropikal iklim: Ekvator iklimi ile kurak iklim arasındaki iklimdir. Sıcaklık, bâzan ekvator iklimini de geçer, fakat sürekli değildir. Savan iklimi de denilmektedir.

Muson iklimi: Muson rüzgârlarının tesiriyle Güneydoğu Asya'da görülen bol yağışlı iklimdir. Yıllık sıcaklık farkı fazla değildir. Alcak basınç tesirindedir.

Kışları yağışlı alt tropikal iklim: Bir diğer adı da Akdeniz iklimidir. En beğenilen iklimdir. 30°-40° paralelleri arasında etkilidir. Yıllık sıcaklık farkı çok değildir. En çok kış aylarında yağış alır. Sıcaklık yaz aylarında daha fazladır.

Ilımlı iklimler: Bunlar ılımlı Okyanus ve ılımlı kara iklimleridir. Okyanus iklimi daha çok deniz kenarlarında etkilidir. Sıcaklık 10°-20° arasında değişir. Ilımlı kara iklimi ise iç bölgelerde görülür ve kışları çok soğuk yazları ise çok sıcak geçer.

Soğuk iklimler: Yılın en sıcak ayı ortalaması 0°C'nin altındadır. Yağmur az olup yazın ve baharda kar erimeleri olur. Bir diğer şekli de kutupaltı iklimine benzeyen daha sert ve kar erimesi az, buz iklimidir.

İKONA;

doğu Hıristiyan kiliselerini süsleyen sâbit veya taşınabilen ve kutsal olduğu kabul edilen tasvirlere verilen ad.

İkona, Hıristiyanlıkta âyin düzeninin tamamlayıcı bir parçası olarak kabul edilir. İkona, ressamın şahsî görüşünü anlatan bir resim değil, kilisenin görüşünü dile getiren bir vâsıtadır. Hıristiyanlar, hazret-i İsâ'yı Allahü teâlânın bir sözü (kelimesi) değil, aynı zamanda görüntüsü olarak kabul ederler. İkonayı ise, hazret-i Îsâ'nın görüntüsünün insan eli değmeden cisimleşmiş biçimi olarak kabul ederler. Annesinin ve azizlerin görüntüleri de tanrılaştığına inanılan bedene katılmıştır. Bu görüntülere gösterilen saygı, tanrıya gösterilen saygının ifadesidir.

Bütün ilâhî dinlerde resim ve heykellere saygı ve ibâdet yasak edilmişti. İsevîliğin ilk ortaya çıktığı sıralarda da bütün havâriler ve onlara tâbî olan şâkirtleri, resim ve heykellere ibâdetten sakınmışlardı. İsevîliğin yayıldığıİtalya, İngiltere gibi Avrupa memleketlerinin ahâlisi önceden putperest olduklarından, putlara ve resimlere ibâdete meyilli (alışmış) idiler. Çünkü bu ülkelerin insanları inandıkları her ilâh (tanrı) için putlar ve heykeller yapıyorlardı. Aralarında en meşhur ve en ileri olan sanat da put yapmak, yâni heykeltraşçılıktı. Aslı bozulmuş olan İsevîlik, Hıristiyanlık adıyla Avrupa memleketlerinde yayıldığı sırada, bâzı papazlar, İsâ aleyhisselâmın annesi Meryem diye yapılan uydurma resimlere saygı gösterilmesine ve tâzim edilmesine müsâade ettiler. Diğer Hıristiyan Cemâatler bunu dînin esâsına

uygun görmeyerek münâkaşa ve mücâdeleye başladılar.

Bizans İmparatoru Üçüncü Leon, 17 Ocak 730'da ikona kırıcılığı ve İkonaları ortadan kaldırmayı emretti ve bunlara tapınmayı yasakladı. İmparator Üçüncü Leon'un fermanı Hiera Konsili tarafından 754 senesinde onaylandı. Kilisenin ve halkın isteği üzerine ikona taraftarlarının cezâlandırılmasına başlandı. İkona taraftarlarıyla, ikona kırıcılar arasındaki mücâdele mîlâdın 787. senesine kadar sürdü. Nihâyet 787 senesinde İznikte toplanan ruhban meclisinde Îsâ aleyhisselâmın ve hazret-i Meryemin resmi diyerek uydurulan ve ikona adı verilen resimlere ve putlara(heykellere) ibâdet etmeye, tapınmaya karar verildi. İkonalara tapınılmasını ve hürmet etmeyi uygun görmeyenler ise bu karara uymadılar. Münâkaşalar ve mücâdeleler, milâdın 842 senesine kadar devam etti. İkona kırıcılık 842'de İmparator Theophilos'un ölümüyle sona erdi. O sene İmparator İkinci Mikhael ve annesinin emriyle İstanbulda bir ruhban meclisi daha toplandı. Bu mecliste ikonalara (putlara, heykellere ve resimlere) ibâdet etmenin Hıristiyanlığın îmân (inanç) esaslarından olduğuna karar verildi. Bu kararın verildiği gün olan 11 Mart 843 o günden beri Ortodoksluğun bayram günü olarak kabul edildi. Resimlere ve putlara yâni heykellere tapınmaya karşı çıkanlar kâfir ilân edildi. Bu târihten sonra Hıristiyan kiliseleri doğu (Ortodoks) ve batı (Katolik) kiliseleri olmak üzere ikiye ayrıldı. Doğu (Bizans-Ortodoks) kilisesi ikonacılığı benimsedi. Bizans ikonaları kısa bir zaman içinde başkentin dışında, bilhassa Balkanlarda ve birçok ekolün meydana geldiği Rusya'da yayıldı. Bu ikonalar ressam ve heykeltraşlara modellik etti. En ünlü İkona ressamlarından biri Andrey Rublev'di. Moskova'daki Pretyakov galerisinde bu ressamın birçok eseri vardır.

İKONOMETRE;

Alm. *İkonometer (n),* **Fr.** *Iconomètre (m),* **İng.** *Iconometer.* Fotoğrafı çekilecek cismin ebatlarının fotoğraf kâğıdı ve formasına uygun düşmesi için objektif odak uzaklığını tesbit etmeye yarayan âlet.

İKONOSKOP;

Alm. *Ikonoskop (n),* **Fr.** *Iconoscope (m),* **İng.** *Iconoscope.* Televizyon kameralarında görüntüleri almak için kullanılan flüoresan ekranı yerine fotoelektrik mozaik yerleştirilmiş katot ışınları tüpü. Fotoğrafı çekilecek cismin, küçük boyda görüntüsünü veren ıraksak mercekli cihaz şeklinde de târif etmek mümkündür.

İlk defa 1934 yılında V.K. Zworky bir ikonoskop yaptı. Bu ikonoskop, fotoverici lâmbalar bulunan bir mozaikle, bir elektron tabancasından meydana gelen havası alınmış lâmbadan ibaretti. Elektron tabancası, aynen katot ışınları tüpünde olduğu gibi bir anot, bir katot ve bir de Wehnelt borusundan meydana gelir. Mozaik, arka tarafı metal sırla kaplanmış bir levhâdır. Bu levhânın yüzünde çok sayıda gümüş damlacıklar bulunur. Bu damlacıklar sezyum oksitle kaplanarak fotoverici hâle gelirler. Ön yüzdeki her bir damlacık, arkadaki metal kaplama ve aradaki mika ve küçük kondansatör meydana getirir. Metal kaplı levha 9x12 cm ebatında 100 milyon adet civârında damlacık ihtivâ eder.

İkonoskopun çalışması: Televizyona aktarılacak görüntü, bir fotoğraf objektifi yardımıyla mozaik üzerine düşürülür. Mozaik üzerindeki her damlacık, görüntü noktasının aydınlanma şiddetiyle doğru orantılı olarak elektron neşreder. Her damlacık pozitif elektrikle yüklenirken arkasındaki mâdenî levha da etkiyle negatif olarak elektriklenir. Hâsıl olan bu kondansatörlerin elektrik yükleri ve potansiyelleri farklıdır. Elektron tabancasından çıkan elektron demeti damlacıklara çarparak onun pozitif yükünü nötrleştiren bir komütatör rolü oynar. Bu esnada değişen bir potansiyel farkı elde edilir. Bu değişen potansiyel farkı bir amplifikatörün ızgarasına tatbik edilerek, görüntü taşıyıcı dalgaların modülasyonunu yapacak elektrikî akıma dönüştürülür.

İKRÂMİYE;

Alm. *Gratifikation, Belohnung, Abfindung,* **Fr.** *Gratification,* **İng.** *Bonus.* Başkası hesâbına çalışanların çalışmalarının belli istikâmetlere yönlendirilmesi için kullanılan teşvik araçlarından biri. İkrâmiye, bir bağış gibi görülürse de, aslında ücretin bir parçasını teşkil etmektedir.

Çalışanların işlerini iyi yapmasının, disiplinli çalışmasının, işyerinde olumlu davranışlarının, işyerine sadâkatinin, belli bir hedefi bulmuş olmasının bir karşılığı olarak verilebileceği gibi, bayram, kuruluş yıldönümü, doğum, evlenme, eve taşınma vs. gibi özel günlere ve özel durumlara bağlı olarak da ödenebilir. Ayrıca, çalışanları işyerlerini değiştirmemelerini özendirmek veya ana para yardımında bulunmak gibi maksatlarda da ikrâmiye ödenebilir.

İkrâmiyenin bir teşvik unsuru olabilmesi için, hangi durumlarda ne miktar verilebileceğine dâir çalışanlar nezdinde önceden belli bir fikir meydana gelmesi lazımdır. Seyyânen herkese, belli periyotlarla ve belli miktarlarda ödenen paralar, adına ikrâmiye denilse bile, teşvik edici özelliği azalmış, toplam ücretin belli bir parçası hâline gelmiş demektir. Aynı şekilde, ikrâmiyenin kime ne

miktarda verileceğini tâyin hususu, işverenin elinde bulunduğu zaman daha etkili olabilmektedir. İkrâmiyede eşitlik şart değildir. Ancak, değerleme ve paylaşmada adâletli davranmak çok büyük önem taşımaktadır.

İKRAZ;

Alm. *Darlehen (n),* **Fr.** *Prét (m),* **İng.** *Loan.* Ödünç para verme. Çoğulu ikrâzât. Temeli karz akdi olan bir kredi şekli.

Târihî gelişim îtibâriyle aynî olarak başlayan ikraz, para ekonomisine geçilmesi ve bankacılığın gelişmesiyle modern ödünç ve kredi verme işlemleri hâline gelmiştir.

Ödünç alan (müstakriz) ve ödünç veren (mukriz) arasındaki sözleşmelere, devlet; ödünç alanı korumak ve istismarını önlemek, iktisadî hayat üzerindeki olumsuz etkileri gidermek, ödünç verilebilir fonlarla, talep edilen ödünçler arasındaki dengeyi sağlamak maksadıyla müdahale etmektedir. Türkiye'de devletin bu konudaki müdâhalesi "Ödünç Para Verme İşleri" mevzûâtı çevresinde yapılmakta ve kararnamelerle fâiz hadleri tesbit edilmektedir. (Bkz. Ödünç Verme)

İKRİME BİNEBÎ CEHL;

Peygamber efendimizin eshâbından. Nesep ve silsilesi; İkrime bin Ebî Cehl Amr bin Hişâm bin Mugîre bin Abdullah bin Amr bin Mahzûm el-Kureyşî el-Mahzûmî'dir. Ebû Cehl'in oğludur.

Önce İslâma büyük düşmanken, Mekke'nin fethinden sonra Müslüman oldu. Mekke'nin fethedildiği gün, öldürülmesi emri buyrulan altı kişiden biriydi. O gün Yemen'e kaçmak için gemiye bindi. Yolda fırtına çıkıp gemi batmak üzereyken; "Kurtulursam, Muhammed aleyhisselâmın ayaklarına kapanacağım." diye niyet etti. Kurtulup Yemen'e varınca Müslüman olmaya katî karar verdi. Hanımı ve amcasının kızı olan Ümmi Hakîm, Mekke'nin fethedildiği gün îmân edip, kocası İkrime için de Peygamber efendimizden emân (af) almıştı.Yemen'e giderek İkrime'ye; "İnsanların en üstünü, en halîmi ve en kerîmi olan zât tarafından sana emân getirdim. Senin için Resûlullah'tan emân istedim. Eshâbına; **Allahü teâlânın emânında olsun, kimse ona taarruz eylemesin,** buyurdu." diyerek kocasına müjdeledi. İkrime, hanımı ile Mekke'ye dönüp Resûlullah efendimizin huzûruna geldi.

Resûl-i ekrem efendimiz, hazret-i İkrime'nin geldiğini görünce, ona doğru gelerek ayakta karşıladı, kucaklaştılar. Sonra Resûl-i ekrem efendimiz oturdular. Hazret-i İkrime ve hanımı da, izin verilince oturdular. Zevcesinin yüzü kapalıydı. Bundan sonra hazret-i İkrime, Peygamber efendimize; "Zevcem benim için sizden emân aldığını söyledi. Bu sebeple geldim." dedi. Resûl-i ekrem; **"Zevcen doğru söylemiş, sen emniyettesin"** buyurdu. Hazret-i İkrime de; "Yâ Resûlallah! Önceki yaptıklarıma pişmân oldum. Bana İslâmiyeti öğret." dedi. Resûlullah efendimiz İslâmı tâlim ettirdiler. İkrime; "Allahü teâlâdan başka ilâh olmadığına, Muhammed aleyhisselâmın Allahü teâlânın kulu ve Resûlü olduğuna şehâdet ediyorum." diyerek Müslüman oldu.Peygamber efendimiz de, cenâb-ı Hakk'a duâ ederek onun için af ve magfiret talebinde bulundu. Hazret-i İkrime, Müslüman olduktan sonra Resûl-i ekrem efendimiz ile berâber Medîne'ye gitti. Orada yerleşti. Hicretin onuncu yılında Resûlullah efendimiz tarafından Hevâzin'e zekât toplayıcı olarak gönderildi.Peygamber efendimizin vefâtında, Yemen'in Tebâle şehrinde olduğundan Medîne'de bulunamamıştı.

Hazret-i Ebû Bekr devrinde, bir ordu ile Yemâme'de bulunan ve yalancı peygamberlik dâvâsına kalkışan Müseyleme'tül-Kezzâb üzerine gönderildi. Fakat yardımcı kuvvetleri beklemeden Müseyleme'ye hücum edince mağlûb oldu. Bunun üzerine hazret-i Ebû Bekr onu, önce Umman tarafında bulunan hazret-i Huzeyfe'nin yanına yardımcı kuvvet olarak gönderdi. Burada vazifesini yaptıktan sonra Mehre'ye yolladı. Mehre halkının İslâmiyeti kabul etmesi üzerine, Yemen'e gönderildi. Yemen'deki bütün mürtedleri ortadan kaldırdı. Daha sonra Medîne'ye geri döndü. Bu defâ hazret-i Ebû Bekr onu bir ordu ile birlikte Sûriye tarafına gönderdi. Yermük savaşına katıldı. Bu savaşta oğlu ile birlikte 636 (H.15) yılında şehid oldu. Ecnâdin Muhârebesinde şehid olduğunu söyleyenler de vardır.

Hazret-i İkrime'den hadis rivâyet edilmemiş, fakat, Eshâb-ı kirâmdan bâzıları onun Müslüman oluşu ve harplerde gösterdiği kahramanlıklar hakkında birçok rivâyetlerde bulunmuşlardır.

Hazret-i İkrime, İslâmiyetle şereflenince, çok samîmî bir Müslüman olmuştur. Bu samîmiyetinin nişânesi olarak, savaştan savaşa at sırtında yıldırım gibi koşmuştur. Cesâretli ve çok iyi bir kumandandı. Müslümanlığa gönülden bağlanmıştı. İbn-i Ebî Müleyke hazretlerinin bildirdiğine göre, **Kur'ân-ı kerîm'**i eline alınca, önce alnına koyar, sonra ağlamaya başlardı.

İKTİSÂDÎ SİSTEMLER;

Alm. *Wirtschaffssysteme,* **Fr.** *systèmes économiques,* **İng.** *economic systems.* Servetin, üretim, dağılım ve tüketimini inceleyen değişik görüşlü sistemler. İktisâdî sistemler esasta üç kategoride

mütâlaa edilmektedir. Bunlar; kapitalizm, komünizm ve İslâmiyetin iktisâdî esaslarıdır. Ancak ilk iki gruba giren iktisat sistemleri târihî gelişimi içinde ve milletlerin anlayışı ve uygulaması doğrultusunda çok farklılıklar göstermiştir. Kapitalizm ve komünizmin temelinde materyalist (maddecilik) düşünce sistemi yatmaktadır.

Kapitalizm: Târihin sosyal hâdiseleri içinde meydana gelen değişik ekonomik uygulamaların görüldüğü üretim araçları mülkiyetinin özel kişilere âit olabileceği bir ekonomik sistem anlayışına sâhiptir. Tarih boyunca çeşitli fikir ve uygulamalara sahne olmuştur. Bir iktisâdî görüş ve uygulamanın tezi, anti-tezi olarak değişiklikler göstermiştir.

Aşağıda açıklanan iktisâdî görüşler, her ne kadar farklı bir durum arz ediyor gibi görünse de kapitalizmin içinde kalmış görüş ve tatbikatlardır.

1. Merkantilist sistem: Ortaçağın sonları ile sınâî inkılâbın gelişmeye başladığı dönem içinde 15. ve 18. yüzyıllar arasında üç yüz sene uygulama imkânı bulmuştur. Bu dönemde altın ve gümüş, para olarak kullanılmış, para ile millî servet eşdeğerde kabul edilmiştir. Dış ticârete ön plânda yer verilmiş, mübâdele ile elde edilen dış ticâret fazlası, millî servet artışı olarak değerlendirilmiştir. Milletlerarası iktisâdî çatışmanın varlığı kabul edilmiş, birinin kaybı diğerinin kazancı olarak düşünülmüştür. Bu sebeplerle dış ticaretin korunması esası benimsenmiştir. Banka sistemi bu dönemde henüz gelişmemiştir. Kamu harcamalarının artışı ile gelir ve istihdamın da artacağı görüşü hâkim durumda kalmıştır. En büyük hazinenin iyi beslenmiş insan nüfusu olduğu düşünülerek, nüfus artışı devamlı teşvik edilmiştir. Millî servet halkın refahı ile ilgili görülmemiş, tüketici ve ücretle çalışanların menfaatleri tamâmen ihmal edilmiştir; buna karşılık devletin kudret kaynağı olarak addedilen servet, özel imtiyazlarla donatılmış olan tüccarların ve üreticilerin serveti olarak kabul edilmiştir. Bu servetin korunması kuvvetli ordu ile desteklenmiş, silah îmâlâtı gibi iktisâdî faaliyetler tüccarın eline bırakılmıştır. Bu sistem Avrupa devletleri arasında bir yeknesaklık göstermemiş, her devletin durumuna göre farklı durumlar arz etmiştir. İngiltere ve Hollanda gibi devletlerde daha serbest bir sistem uygulanırkenFransa'da devletçilik ağır basmış, Almanya'da devlet mâliyesi konularına önem verilmiş, İtalya ve İspanya'da daha çok para ile ilgili konular ön planda tutulmuştur.

Merkantilist sistemin çökmesi, 17. yüzyılda ticârî kapitalistle küçük sınâî kapitalistin mücâdeleye başlaması, buhar makinası, metalurji ve dokuma sanâyiindeki gelişmelerle liberal iktisadî sisteme doğru geçmesi ile başlamıştır. On sekizinci yüzyılda İngiltere'de yapılan teknolojik buluşlar, ticarî kapitalizmin sınâî kapitalizme geçişini daha da hızlandırmış ve bu sistemin uygulamasını zamanla ortadan kaldırmıştır.

2. Liberal iktisat sistemi: Herhangi bir dış müdahale olmadığı takdirde ekonominin kendi tabiî kanunları (görünmez el vâsıtasıyla) belli bir zaman müddetinde bir toplumun en iyi ve en âdil nizama (düzene) ulaşacağını savunan bir iktisâdî görüş. Liberal sistemin ilk savunucuları İngiltere'de William Petty, John Lock, David Hume, Fransa'da John Law, R. Contilon ve Adam Smith olmuşlardır. D.Ricardo, J.Stuart Mill de bu sistemin on sekizinci yüzyıl sonunda Fransa'da ve İngiltere'de ticarî kapitalizmin iktisâdî düşünce şekli olan merkantilist sisteme tepki olarak sanâyi inkılâbı ile beraber önce İngiltere'de doğmuştur. Monopollere (tekellere), devlet kontrolüne, imtiyazlara, toprak mülkiyetinden kaynaklanan aşırı otoriteye karşı çıkmışlar; ithâlât serbestliğini, gümrük vergilerinin indirilmesini isteyerek serbest rekâbeti savunmuşlardır. "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler." liberalizmin parolası olmuştur.

Liberal sistemin teorilerini (nazariyelerini) kuran iktisatçılar üç ayrı görüş (ekol) altında toplanmaktadırlar. Bunlar; fizyokratlar, klâsik iktisatçılar ve neoklâsik iktisatçılardır.

a) Fizyokratlar: Fizyokrasi, insan toplumlarının, tabiî kânunlarla yönetilmesidir. Fizyokratlar da bu nazariyeyi(görüşü) savunan kimselerdir. Başlıca temsilcisi Quesnay olmuştur. Dr. Quesnay'ın liderliğinde gruplaşmış başlıca fizyokratlar, Victor Riquetide Mirabeau, Mercier de la Riviere le Trosne, Dupont de Nemours ve Vincent de Gournay'dır. (Bkz. Fizyokratlar)

b) Klâsik iktisatçılar: 1776'dan yirminci yüzyıla kadar hâkim mevki tutmuş bir ekolün temsilcileridir. Kurucusu Adam Smith'tir. Adam Smith ile John S.Mill, D.Ricardo, T.R.Malthus, N.W Senior, ve J. B. Say gibi isimler klâsik iktisatçıların ilkleridir.

Klâsik akım, sanâyi inkılâbı ile beraber doğmuştur. Merkantilistlerin müdahaleci politikasına karşılık, klâsikler de liberal bir iktisâdî sistemin savunucuları olarak fikir mücâdelesine atılmışlardır. Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler sloganı bu iktisatçılar tarafından da benimsenmiştir. Esas îtibâriyle devletin iktisadî hayata lüzumsuz ve bürokratik müdahaleler yapmaması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Klâsik iktisatçıların görüşlerini şu maddeler hâlinde incelemek mümkündür:

1. Malların kıymetini, kullanma kıymeti ve mübâdele kıymeti diye ikiye ayırmışlar; kısa ve uzun dönemlerde fiyâtın teşekkül etmesinde etkili olan sebepleri bulmaya çalışmışlardır. Marjinal fayda

kavramını ileri sürmüşler, mâliyetlerin kısa ve uzun dönemlerde etkili olduğunu kabul etmişlerdir. Fayda kavramı ile mübâdele kavramı arasındaki bağlantıyı tam olarak açıklayamamışlardır.

2. Kısa dönemde teşekkül eden fiyâta "piyasa fiyâtı", uzun dönemde teşekkül eden fiyâta ise "tabiî fiyat" demişlerdir. Rekâbet şartları altında, kısa dönemde, piyasa fiyâtlarının arz ve talep tarafından belirlendiği; eğer belirli bir fiyâtta arz talepten büyükse, piyasa fiyâtının düştüğü; talep arzdan büyükse, piyasa fiyâtının yükseldiği ifâde edilmiştir. Tabiî fiyâtın ise, rekâbet şartları altında, uzun dönemde, piyasa fiyâtının temâyül edeceği bir denge fiyâtıdır. Bu denge fiyâtı üretim mâliyeti tarafından belirlenir, demişlerdir.

3. Klâsikler; fizyokratlardan farklı olarak "artık kıymet"in tarımdan değil "emek"ten ileri geldiğini kabul etmişlerdir. Kıymetin ilk kaynağı ve temelinin emek olduğunu savunmuşlardır. Ancak klasiklerin savunduğu bu görüş; kapitalin fâiz geliri ile çelişki teşkil etmekte, savundukları fâiz gelirlerinde bir emek unsuru bulunmamaktadır.

4. Üretim fonksiyonuna, emek, kapital, toprak-tabiî kaynaklar olmak üzere, üç üretim faktörünün girdiğini kabul eder. Tarım ve sanâyi kesimi ayırımı yapmadan, üretim fonksiyonunun artan gelire tâbi olduğunu, dolayısiyle, zaman içinde ekonomi geliştikçe üretimin reel maliyetinin düşeceğini, yâni, iş bölümü ve makinaların ihtisaslaşma durumları arttıkça, verimin yükseleceği; ihtisaslaşma durumunun ise piyasanın kapasitesi ile de ilgili olduğunu savunurlar.

Tarım kesiminde üretim fonksiyonunun, azalan gelire tâbi olduğunu, bunun sebebinin toprak arzının sâbit ve toprağın tabiî verimliliğinin homojen olmayıp, farklı olmasından ileri geldiğini, üretim faktörlerinin artışı ile verimliliğin devamlı olarak artmayıp, optimum bir dengeden sonra verimliliğin (gelirin) düşeceğini izah etmişlerdir.

5. Klâsik iktisatçılardan Ricardo, Rant nazariyesini açıklarken, toprak gücünün miktar îtibâriyle, sınırlı ve sâbit olduğunu, nüfûsun artması ile topraktan ürün elde etmek için daha fazla sermâye ve üretim faktörü harcamak gerekeceğini, başlangıçta verimli topraklar işlenirken, nüfûsun artması ile daha az verimli topraklara doğru bir kaymanın olacağı, bunun ise daha fazla sermâyeyi gerektireceği için mâliyetleri arttıracağı, verimli topraklarla, az verimli topraklar arasında mâliyet farkından dolayı bir artık gelir doğacağı, bu gelirin ise (rant)ı meydana getireceği ifade edilmiştir. Dış ticâretin serbest bırakılması savunulurken de az verimli topraklarda daha yüksek sermaye ile üretim yapılması yerine ithalat yolu ile toprak mahsüllerini ithal etmenin (buğday gibi) daha iktisatlı olacağını savunmuştur. Tarımda azalan gelir kânunu geçerli olduğundan, nüfus ve kapital arttıkça, ürünlerin fiyatları yükselmekte olduğu, bunun da rant şeklinde tüketiciden toprak sahiplerine geçtiği ifadeyle vergilerinin rant üzerinden yapılması fikri savunulmuştur.

6. Emek arzı nazariyesi açıklanırken de, ücret haddi arttıkça, nüfus artar, ücret haddi azaldıkça nüfus azalır görüşü ileri sürülmüştür. Buna göre, ücretlerin artması ile gelirler de artacağı için evlenmeler artacak, buna bağlı çocuk sayısı artacak, çocuk ölüm oranları düşecek, netice itibariyle de ölüm oranları azalacak denmektedir. Diğer yandan hayatı devam ettirecek bir asgarî ücret seviyesinden bahsedilmiştir. Bu duruma göre de, ücret gelirlerinin artması, nüfus artışını artıracağı için kısa bir müddet sonra bu durum, ücret hadlerini düşürerek asgarî ücret seviyesine indirecek, fiilî ücret ile asgarî geçimlilik ücreti eşit olduğundan nüfus da sabit kalacaktır.

Klâsik kapitalistler; işçileri, makinalar ve âletlerle techiz ederek bunları üretim faktörü olarak telakki edip sabit sermayeden saymışlardır.

Sermâyeye işçilerin tükettiği ihtiyaç mal ve eşyayı da dahil etmişlerdir. Ücret ödemelerini, kapitalist stokundan yapılan bir (avans) niteliğinde görmüşler, üretim süresi içerisinde işçilerin geçimini sağlayacak bu fona (ücret fonu) demişlerdir. Ücret fonunu, kapital stokunun büyüklüğüne bağlamışlar, ücret fonunun işçi sayısına bölünmesi ile (ücret haddi)nin meydana geleceğini ileri sürmüşlerdir. İşçi istihdamının arttırılması için kapitalin arttırılması gerektiği sonucuna ulaşmışlar, düşük ücret seviyesinin varlığını, ekonomik dengenin ve yüksek istihdam seviyesinin tabiî bir sonucu olarak addetmişlerdir. Kapitalistlerin bu yaklaşımı, Marxist düşünce sisteminin ve propagandanın yayılmasına geniş ölçüde zemin hazırlamıştır.

7. Kapitalist müteşebbisleri, üretimi organize etmeleri ve tasarruf yatırım yapmaları dolayısıyle, ekonominin en önemli sınıfı saymışlardır. Bu sınıfın, bir taraftan toprak sâhiplerinden toprak kiraladığı, bir taraftan işçileri sâbit sermaye ile donatıp, diğer taraftan ücret fonu ile işçilerin zarûrî ihtiyaçlarını giderdiğini söylemişlerdir.

Kapital birikim kaynağının tasarruf olduğu, kapitalin kullanılmasında tek sâikin (sebebin) kâr elde etmek olduğu, dolayısıyla gerek tasarrufun ve gerekse yatırımın fonksiyonunun sadece kâr olduğu tasarruf yatırım eşitliği ile ekonominin dengeye ulaşacağı, kâr haddinin düşmesi hâlinde yatırımların azalacağı, tüketimlerin artacağı, dolayısıyle tasarrufların düşeceği; aksi durumda bu işleyişin ters

yönde cereyan edeceği ekonominin gelişme seyri içinde, kapitalist müteşebbislerin kendi aralarındaki rekabet ve ücretlerdeki yükselme, verimli sahalardan daha az verimli alanlara geçme yüzünden kâr hadlerinin düşeceği savunulmuştur.

8. Ekonominin, rekâbet şartları altında fiyat mekanizması ile otomatik olarak genel dengeye yöneleceğini, çok sayıdaki fertlerin faaliyetlerini tam bir uyum içinde fiyat mekanizmasının temin edeceğini kabul etmişlerdir. Ancak Malthus, efektif talep yetersizliğinin bulunabileceğini genel olarak belirli kesimlerden fazla üretimin söz konusu olabileceğini; Ricardo, teknolojinin gelişmesiyle teknolojik bir işsizliğin vukû bulacağını ileri sürmüşse de klasiklerce kabul görmemiştir.

9. Ekonomik büyümenin belli bir süre sonunda kâr hadleri ile fâiz hadlerinin eşitlenmesi ile dengeye ulaşacağını, bu seviyede aynı zamanda nüfusun sâbit bulunduğunu, ücretlerin asgarî geçim seviyesinde olduğunu, yatırımların sıfır olduğunu, sadece yenileme yatırımların yapıldığını, toprak sahiplerinin rantının çok yüksek seviyede bulunduğunu savunmuşlardır.

Diğer yandan para miktarı ile genel fiyat seviyesinin aynı yönde ve aynı oranda değiştiğini kabul etmişler, dış ticaretin liberal sistemin uygulanması ile otomatik olarak tam istihdama varacak şekilde dengeye ulaşacağını savunmuşlardır.

c) Neoklâsik iktisatçılar:

1. Homojen karakterli bir iktisâdî akım değildir. İktisâdî görüşleri birbirlerinden çok farklı bir durum arz eder. Bu ekolün iktisatçılarının, sosyalistlerin klâsik iktisatçılara yönelttikleri tenkitlere bir tepki olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Neoklâsik ekolün ilk tanınmış iktisatçıları, Stanley Jevons, Carly Menger ve Leon Walras'tır. Daha sonra bu ekolün hâkim siması Alfred Marshall olmuştur. Bunlar dışında, John-Bates Clark, A.Cecil Pigou, John Maynard Keynes gibi iktisatçılar da neoklâsikler arasında yer almıştır.

Neoklâsik sentez akımı, Alfred Marshall ile başlamıştır. Neoklâsik sentez, fiyatlara ve mikro ekonomiye âit nazariyeleri ile makro seviyede gelir dağılımına âit nazariyeleri bir araya getirmişlerdir. Klâsikler tarafından var sayılan dengenin para ve mâliye politikası ile kurulabileceğini, müzmin durgunlukların veya enflasyonların önlenebileceğini, ferdî tasarrufun endişe olabilecek bir depresyon (iktisâdî çökme, gerileme) sebebi sayılmaması gerektiğini, özel tüketim ile devlet harcamalarını dengeyi koruyacak şekilde ayarlamanın mümkün olabileceğini, mikro ekonomi ile makro ekonomi arasında bir tenâkuzun (çelişkinin) bulunmadığını ve iktisâdî istikrarda merkez bankalarının önemli rol oynadıklarını ortaya koymuşlardır.

2. 1938 yılından sonra neoliberalizm iktisâdî akımı olarak bir görüşün daha ortaya çıktığı görülmektedir. Bu görüşte olan iktisatçılar, bütün türleriyle kollektivizme ve sosyalizme karşıdırlar. Fiyat mekanizmasının iktisadî önemine inanmakta, piyasa rekabetinin korunmasını istemekte, mülkiyet rejimini savunmaktadırlar.

Bu iktisatçıları, klâsik iktisatçılardan ayıran başlıca özellikler şöylece özetlenebilir: Klâsiklerin, fiyat mekanizmasının kendiliğinden ve otomatik olarak işlediği düşüncesine karşılık; neo liberaller fiyat mekanizmasının etkinliğini, iktisat siyasetine ve müesseselere bağlamışlardır. Piyasa düzeninin başıboş bırakılması hâlinde, piyasa mekanizmasının tutuk ve tesirsiz duruma geçebileceğini savunmuşlardır. Klâsikler, serbest rekabeti tabiî düzenin kaçınılmaz sonucu sayarken, mezkûr iktisatçılar piyasanın başıboş bırakılması hâlinde rekabet şartlarından uzaklaşacağını ileri sürmüşlerdir. Bunun için de uygun bir hukuk sisteminin ve iktisat siyâsetinin tatbik edilmesinden yana olmuşlardır.

3. Gerek klâsikler ve gerekse neoklâsikler, fâiz sistemi üzerine kurulmuş bankacılık müessesesini, ekonominin vazgeçilmez bir organı saymışlardır. Alfred Marshall gibi klâsik iktisatçılar, tasarruflarla fâiz haddinin birbirine bağlı olduğu görüşünü taşımışlardır. Tasarruf hacmini tayin eden en önemli faktörün fâiz hadleri olduğunu iddia etmişlerdir. Bu iktisatçılara göre, fâiz haddi yükseldikçe, tasarruf eğilimi artar, azaldıkca tasarruf eğilimi azalır demektedir. Tasarrufların artması ile yatırımların artacağı ve yüksek seviyede yatırım tasarruf eşitliğinin doğacağı şeklinde izah edilmiştir. Ancak Keynes, yaşadığı zamandaki şartlara göre % 3'lük bir fâiz haddinin normal olduğunu savunarak, **Para Faiz ve İstihdâmın Genel Teorisi** adlı kitabında; "Nüfusun süratle artmadığı, modern teknik imkânlarla donatılmış normal gelişmesine devam eden bir toplum, fâiz haddini sıfıra düşürebilirler. Böyle istikrara kavuşmuş bir toplumda, değişme ve ilerleme, sadece teknikteki, zevklerdeki, nüfustaki ve müesseselerdeki değişikliğin bir sonucu olur. Tüketim mallarının fiyatları ile sermayenin fiyatının (fâizin) orantılı olduğu bu durumda, sermaye tüketim mallarının fiyatını çok az etkiler." demektedir. Keynes, fâizin ekonomiye vermiş olduğu zararları fark etmiş bir klâsik iktisatçı olarak bilinir.

Komünizmin iktisâdî düşünce şekli: Genelde sanayileşmiş kapitalizme tepki olarak doğmuş, devlet

kapitalizmini savunan, özel kuruluş ve şahıslara mülkiyet hakkı tanımayan bir doktrin. Temsilcisi Karl Marx'tır. Karl Marx, sanayileşmekte olan kapitalist Avrupa devletlerinin (İngiltere, Fransa gibi) bozuk sanayileşmekte olan ekonomik yapılarına bakarak ve kapitalist iktisatçıların ileri sürdüğü düşünceleri ve mevcut sistemi tenkit ederek beş temel esasta görüşlerini açıklamıştır.

Marksist düşünceye göre; 1) Bütün mal ve servetler, işçiler tarafından üretilir. Ancak kapitalistler, işçilere geçinebilecekleri kadar bir ücret verirler. Arada meydana gelen fark (artık değer) olup bunu kapitalistler alır. Bu sebeple kârın istismarın bir sonucu olarak meydana geldiği; 2) Servetin devamlı azınlıkta olan kapitalist sınıfa doğru akacağı, işçi kesiminin sayısal olarak çoğalmasına karşılık, aldıkları payın azalacağı, bu şekilde kapitalistlerle, işçiden meydana gelen iki ayrı (sınıfın) meydana geleceği; 3) Sermâyenin belirli kapitalist sınıfta yoğunlaşmasının daha fazla sanayileşme ve bunun sonucunda daha çok üretim meydana geleceği geniş işçi kitlesinin satın alma gücünün olmaması sebebiyle bir üretim fazlası meydana geleceği (Fazla üretim teorisi) buna müteakip ekonomide çöküş başlayacağı; 4) Ekonomik güçlük içinde kalan işçi sınıfı (proleterler) ile kapitalistler arasında menfaatten doğan bir sınıf çatışmasının meydana geleceği; 5) Neticede bu çatışmanın ise sosyal ihtilale dönüşeceği, bu ihtilalin sonucunda, sınıfsız, şahsî mülkiyete dayanmayan, herşeyin toplumun ortak malı olacak şekilde bir işçi diktatörlüğünün kurulacağı görüşleri ileri sürülmüştür.

Bu safhalardan sonra, tek sınıf olan proleterlerin (işçi sınıflarının) şuurlaşma hareketinin başlıyacağı, ne pahasına olursa olsun, yetenekli bir azınlık-komünist partisinin, bütün yetki ve güçleri elinde tutarak, sosyalizmin altyapısı teşekkül ettirilinceye kadar ve halk şartlandırılıncaya kadar, gerekirse her türlü şiddet ve yollara baş vurularak komünist topluma tam geçiş sağlanacağı savunulmuştur.

Komünizm, ilkelerinin halka aşılanması ve kabul ettirilmesinde en büyük engel olarak Allah inancı ve dîni görmüştür. Bunun için de gerek komünist devletlerde ve gerekse komünizmi sokmak istedikleri memleketlerde dîni duyguları yok etmek, Allah'a olan inancı ortadan kaldırmak için her türlü yollarla, milletleri içeriden yıkma, bölme çareleri araştırılmış, soğuk savaşla bunun propogandasını yapagelmişlerdir.

Komünizmin mülkiyet hakkı yalnız devlete verilmiştir. Yönetim merkezîdir. Fertler değil, toplum önemlidir. Devlet adına ferdin heder edilmesinde hiçbir sakınca yoktur. Görüldüğü gibi, komünizmde kapitalizmin muhtelif şekildeki düşünce sistemlerinden olduğu gibi bir anti-tez olarak ve bulunduğu zamanın şartları göz önünde tutularak bir sistem, bir kanun olarak telakkî edilmiştir. Karl Marx, bulunduğu zamanın bozuk ekonomik yapısına bakarak böyle bir görüş ileri sürmüştür. Halbuki onun bu varsayımlarının aksine olarak halen komünist bir ekonomik yapıya sâhib olan Rusya'da bu rejimin yerleşmesi sanâyileşmenin sonucunda olmamış, aksine ekonomik yönden zayıf ve sanayileşmemiş bir durumdayken yerleşmiştir. Komünist rejim, işçi sınıfının şuurlanarak topluca bir sosyal ihtilâl gerçekleştirmesi ile değil, binlerce insanın kanı pahasına zulüm ve işkenceler altında bir avuç komünist militan tarafından zorla yerleştirilmiştir. Mülkiyet, halkın elinden alınmış, bir avuç komünist partisi mensuplarının sınırsız bir yetki içinde kullandığı devlet kapitalizmi şekline dönüştürülmüştür.

Ekonomik yapı, merkezden planlama esâsına dayanır. Kaynakların ve gelir dağılımının nasıl kullanılacağı, yapılan planlar dairesinde belirlenir. Arz-talep durumuna göre teşekkül eden ve piyasada düzenleyici rol oynayan fiyat hareketlerinin olmasına müsade edilmez. Üretimde olduğu gibi tüketim de merkezden devlet tarafından planlandığı şekilde yürütülür. Bunun için de komünizmle idare edilen memleketlerde, halkın dilediği şekilde gıda malları, eşya, araç ve gereçler üzerinde geniş bir tasarruf yetkisi bulunmamaktadır.

Sovyet Rusya'da olduğu gibi komünist memleketlerde gelir kaynakları silahlanmaya tahsis edildiği için bu sahada teknik ilerleme sağlanmışsa da halk, yaşayışı son derece basit, imkânsızlıklar ve yokluklar içinde bulunmuştur.

Kâr etmek mefhûmunun olmayışı, mülkiyet hakkının bulunmaması ve halk üzerinde dinsizlik propaganda ve aldatmacanın yapılması gibi sebeplerden de üretim kaynakları son derece düşük kapasite ile kullanılmakta, üretilen mallarda rekabetin de olmayışı yüzünden kalite görülmemektedir. Bu ise mevcut kaynaklardan tam olarak istifade etmeyi imkânsız hale getirmekte; kaynakların daha iyi kullanılması için halk üzerinde yoğun bir baskı, zulüm ve işkence faaliyetleri devam etmektedir. Zulüm pâyidâr olmayacağı için Rusya da komünizm de 1990 senesinde iflas etti. Bütün peyk devletleri de dâhil serbest ekonomiye yavaş yavaş geçiş başladı.

Komünizmin ekonomik yapısına benzer diğer bir sistem de faşizmin ekonomik anlayışında vardır. Faşizmde, mülkiyet hakkı tanınmıştır. Ancak ekonominin idaresi devlet eliyle planlı bir şekilde yönlendirilir. Müesseseler de devlete karşı sorumlu durumdadır. Faşizme göre devlet, yüce bir varlık ve ulaşılabilen son noktadır. Ekonomi komünizmde olduğu gibi tek parti tarafından ve totaliter bir anlayışla yürütülür. "Her şey devlet için, hiçbir şey ona karşı ve onun dışında değil" faşizmin

parolasıdır.

İslâmiyette iktisâdın esasları:

Sosyal adalet üzerine kurulmuş, meşrû kazanç esasına dayalı, hür dünyada tatbîk edilen liberal ekonomiye yakın bir ekonomik anlayış hâkimdir.

Ekonomik kâideler, İslâm hukukunun umumî prensipleri ile bir bütünlük arz eder. Kapitalizm ve komünizmde olduğu gibi bir teori veya bir nazariye değildir. Belli bir dönemin uygulanmakta olan bozuk ekonomik sistemine tepki olarak da doğmamıştır. Tarihin sosyal hâdiseleri içinde ortaya çıkmış olan birtakım "izm"lere bağlı ekollerin anti-tezi de değildir. İslâmiyet; bir milletin sosyal, iktisadî ve hukukî ihtiyaçları, dünyâdaki ve âhiretteki durumları esas alınarak bildirilmiş olan Allahü teâlânın ve O'nun yüce Peygamberinin emirleri ve tebliğleridir. Ekonomik prensipler bu genel esasların içine yerleştirilmiştir. Durum bu merkezde olunca da diğer beşerî sistemlerde olduğu gibi ayrı bir hususiyetle bir gaye olarak ortaya çıkmamıştır. Yâni, İslâmiyette iktisat, insanların tabiatla ilişkilerinden kaynaklanan ve sadece iktisadın kanunları ile şekillenen bir "mekanik hayat" ve onun ilmi değildir.

İslâmiyette iktisat, edille-i şer'iyye (Kur'ân-ı kerîm, hadîs-i şerîfler, icmâ-i ümmet ve kıyâs-ı fukahâ) ve ona aykırı düşmeyen örf ve âdetlerin kontrolü altındadır. Üretim, tüketim, değişim ve iş bölümü gibi iktisâdî faâliyetler esnasında Müslümanlar, dînin koyduğu esaslara uymak mecburiyetindedirler. Helâl-haram, günah-sevap, meşrû-gayri meşrû tarzında beliren müeyyideler hem ferdî, hem sosyal vicdan da etkili kılınmakta, hem de devlet güçlerinin harekete geçerek iktisadî hayatın işleyişini kontrol etmesi istenmektedir. Yâni iktisâdî hayatın başarılı işlemesi için milletin ve devletin hem eğitim, hem de hukuk gibi iki müessesesi harekete geçirilmektedir. Aksi halde böyle bir kontrolden mahrum kalan bir iktisat hızla "kuvvetlinin zayıfı ezdiği" bir arenaya dönüşür. Nitekim kapitalist sistemlerin tehlikesi buradadır ve bu sistemler, hürriyeti başıboş gibi istismar zeminlerinde arayan beşeriyete çok pahalıya mal olmuştur. Beşerî sistemler ihtiyaçları sonsuz, kaynakları sınırlı sayarlarken, İslâmiyet ihtiyaçlara da bir sınır getirmiştir. Bu husus Kur'ân-ı kerîmde açıkça bildirilmektedir (İbrâhîm sûresi: 34). Diğer beşerî sistemlerde fert, sınırsız ihtiyaçlarını tatmin etmek için başkalarının hakkına bile tecâvüz ederken, İslâmiyet buna bu emri ile müsâade etmemiştir.

Genel olarak ifade edilirse, iktisâdî sistem meşrû kazançla sınırlandırılmıştır. Diğer bir ifâde ile iktisâdî faaliyetlerin genel hukuk prensiplerine ters düşmemesi lâzımdır. Alış-veriş, malların fiyatlarının teşekkülü, arz-talep esasına göre yürür. İhtikâr (karaborsacılık) ve fahiş kâr, toplum zararına dönüşmesi halinde yasaklanmıştır. Ferdin iktisadî hürriyeti, mülk edinme ve miras hakkı vardır. Kişi mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunabilir. Herkes dilediği yerde, dilediği iş ve sanatla meşgul olabilir. Ticâretin temelinde ticârî ahlâk yatar. Zaten İslâm iktisadını diğerlerinden ayıran bir vasfı da ahlâkî olmasıdır. Hadîs-i şerîflerde Peygamber efendimiz buyurdular ki:

Yetimin malına yaklaşmayın. Meğer ki yetim büyüme çağına yetişinceye kadar en iyi şekilde yaklaşın. Ölçüyü, terâziyi adâletle tutunuz. Hiç kimseye gücünün yetmeyeceğini yüklemeyiniz.

Bir kimse gıdâ maddelerini alıp, pahalı olup da satmak için kırk gün saklarsa hepsini fakirlere dağıtsa, günahını ödeyemez.

Satılan bir şeyin kusurunu gizlemek helâl değildir. O kusuru bilip söylememek de kimseye helâl değildir.

Ticârete hıyanet karışınca bereket gider.

Enes bin Malik buyurdu ki; Medîne-i münevverede pahalılık oldu. "Yâ Resûlallah (sallallahü aleyhi ve sellem) fiyatlar yükseliyor. Bize kâr haddi koyunuz." denildi. **"Fiyatları koyan Allahü teâlâdır. Rızkı genişleten, daraltan, gönderen O'dur. Ben Allahü teâlâdan bereket isterim."** buyurdu. Bu hadîs-i şerîf ile arz ve talep kânununu ortaya koyuyorlardı.

Emeğin karşılığı olan ücret, sermaye ve kapitalin kullanılması karşılığında kâr, toprağın işletilmek üzere kiraya verilmesi karşılığında rant'la elde edilen gelirler meşrû kabul edilmiştir. Her çeşidi ile fâiz yasaklanmıştır. İslâmiyette fâiz, ödünç vermede, rehinde ve alışverişte, alıcıdan veya satıcıdan birinin ötekine, karşılıksız olarak vermesi şart edilen fazla mala denmektedir.

Farklı kabiliyet ve farklı melekelerin sonucu, ücretlerde farklılığın olacağını kabul etmiştir. Hadîs-i şerîfte: **"İşçiye, alnının teri kurumadan hakkını veriniz."** emri buyurularak esasa ilişkin kaide bildirilmiştir. Diğer yandan işçiye de büyük bir titizlik, bağlılık ve samimiyetle işini yapması emredilmiş, diğer sistemlerde olduğu gibi sendika aracılığı ile işçinin ve ekonominin güç durumlara düşmesi engellenmiştir. İşçi-işveren münasebetlerinde esas kaide herkese komünizmde olduğu gibi, eşit ücret değil, adaletli ücret ödemektir. Herkesin yaptığı işe göre ücret alması esastır. Çok çalışan ve mahareti çok olan çok, diğerleri daha az kazanır.

İslâmiyet kapital hâkimiyetini önlemiş, işçi ile patron arasındaki uçurumu kaldırmak için işçinin sermâyeye ve kâra ortak olmasını sağlamıştır. Herkes parasını bir işletmeye yatırabilir. Fazla kâr alır. Bankalar, fâizle milleti güç duruma sokmaz. Bundan başka zenginlerin fakirlere zekât vermesi emredilmiştir. İslâmiyette sosyal adâletin temelini bu teşkil eder. Zekât, malının kırkta birini zekât almaya hakkı olan muhtaç kimselere vermektir. İslâmiyette, eli, ayağı tutup da çalışabilenlerin dilenmesi yasaktır. Zekât, çalışamayacak derecede hasta ve sakat olanlara ve çalışıp da güç geçinenlere verilir. Bunlara zekât veren zengin bir Müslüman, hem dînî ibâdetini yaparak Allahü teâlânın rızâsını kazanır, hem de sosyal yardım yapmış olur. Millî servet hesap edilip, kırkta biri muhtaçlara verilecek olursa, hiçbir Müslüman memleketinde komünizm tehlikesi olmaz. Başkaldırmasına sebeb de kalmaz. Zekât, uşr (topraktan çıkan mahsülün onda birini veya yirmide birinin ayrılarak fakirlere verilmesi) ve sadakalar hep sosyal yardım olup, ekonomik felaketleri önlemek için emrolunmuş, ilâhî tedbirlerdir. Bunlara ne kadar çok riayet edilirse, cemiyet düzenini yıkan cereyanlar o kadar önlenmiş olur.

İslâmiyet, bundan başka ticâret ahlâkını da koyarak sınıf mücâdelesini kaldırmıştır. İslâm Hukukunda devlet reisi de, çoban da eşit haklara sâhiptir ve eşit mesuliyetleri taşır. Haksızlık yok, kardeşlik vardır. Zekât ile toplanan muazzam servet “Beytülmâl” müessesesini kurmuş, fakirliğin, açlığın önü alınmıştır. Böylece patron ile işçi yerine ortaklık, şirket üyeliği meydana gelmiştir. Herkes seve seve çalışmakta, her emek sahibi emeğinin karşılığını bulmaktadır. Devlet milletten zorla bir şey alamaz. Milletin malı olan Beytülmâlı hakkı olanlardan başka kimse kullanamaz. İslâmiyette devlet, milletin hizmetçisi ve koruyucusudur. Millet, efendidir. Hükümet onun bekçisidir. Sosyal âdaleti tam tecelli ettirir. Sosyalizme, komünizme ve kapitalizme asla yer vermez. Hakların sömürülmesini kesin olarak yok eder.

İslâmiyet bankaların, banknot yâni kâğıt para çıkartmaları, fabrikalara, şirketlere kâr karşılığı hissedar olmaları, onlara sermaye temin etmeleri, arsa almaları, bina yapıp satmaları, şehirlerarası ve memleketlerarası para göndermesine aracılık yapmayı, piyasa arz-talep durumlarında yâni alış-verişte tüccarlar arasındaki ödemelerde yardımcı olmayı, fabrika açıp çalıştırmayı, nakil vasıtaları işleterek ulaştırma imkânlarını geliştirmeyi ve bunlara benzer birçok millete ve ekonomiye faydalı ve düzenleyici olan faâliyetlerini meşrû sayar.

10. Cild
İktisat-Kâdı İyâd

İKTİSAT;

Alm. *Wirtschaft, Ökonomie (f),* **Fr.** *économie (f),* **İng.** *economy.* İnsanların malları istihsal (üretim) etmek ve bunları istihlâk (tüketim) edilmek üzere toplumun çeşitli üyelerine dağıtmak için kıt veya sınırlı istihsal kaynaklarının (toprak, işgücü, makina gibi sermaye malları, teknik bilgi) ne şekilde kullanıldıklarını inceleyen bir bilim. Para kullanılarak veya para kullanılmadan, insanlar arasında mübâdele muâmelelerine sebeb olan faaliyetlerin tetkiki. Servetin incelenmesi. Kısaca üretim ve tüketim faaliyetlerinin nasıl düzenlendiğinin incelenmesi, şekillerinde de ifâde edilebilir.

İktisat, sosyoloji, siyâset ilmi, psikoloji ve antropoloji gibi ilimlerle de çok yakın münâsebet içerisindedir. İktisat, tarihi tetkiklerden geniş ölçüde faydalanır. İktisatla ilgili çeşitli konular arasında istatistikî bilgilerin özel bir önemi mevcuttur. İhtimal ve istatistiğe ait matematik metodların en önemli tatbikatı iktisat sahasındadır. Temel iktisat prensiplerinin anlaşılmasında en önemli faktör ise ampirik delillerin dikkatli bir şekilde tahlil edilmesidir.

İktisat, kendisi ile ilgili sosyal ilimlerin muhteviyatından istifade ettiği gibi diğer sosyal ilimler de iktisattan faydalanmaktadır.

Genel mânâda iktisat şu soruların cevabını aramaktadır: Hangi mallar ne miktarda üretilmelidir? Bu mallar ne suretle istihsal edilecektir? Bu mallar kimin için istihsal edilecektir?

İktisatın Sahasına Giren Ana Mevzûlar

İktisadî hayatın temel olayları ve müesseseleri; kullanılan âletler; millî gelir, millî gelirin bu faktörlerle olan bağlantıları refah ve depresyonların sebep ve neticeleri; tasarruf ve yatırımların karşılıklı tesirleri; satınalma gücünün gelir ve istihdama tesir etme durumları; para siyaseti ile maliye siyasetinin ilişkileri, sebep ve sonuçları; iktisâdî gelişme ve iktisâdî büyüme; kalkınmada ekonomik denge, optimum denge; rekabet şartları; arz talep durumları; millî gelirin teşekkülü; fiyatların tahlîli (Mikro İktisat); gelir bölüşümünün tahlîli, sebep-sonuçları; ücretler; kâr, fâiz ve rant; milletlerarası ticâretin, ekonomik ilişkilerin tahlîli, ülkelerin ekonomik yapılarının (gelişmiş, azgelişmiş, gelişmekte olan) sebep ve neticeleri bakımından incelenmesi, enflasyon, deflasyon vs. gibi konular iktisat ilminin inceleme sahası içinde bulunmaktadır.

İL;

Alm. *Wilajet (n),* **Fr.** *Province (m),* **İng.** *Province.* Merkezî idârenin taşra birimlerinin en büyüğü; bir memleketin, bir vâli tarafından idâre edilen bölümlerinden her biri. Merkezî idârede millî varlığın devâmını sağlayan, kânunların uygulanması, kamu düzeninin korunması ve kamu hizmetlerinin yürütülmesinde millî menfaatleri ön planda tutan kamu hizmetlerinin durumuna, ekonomik şartlara ve coğrafî durumuna göre kurulan, kuruluş esasları kânunla belirtilen kamu tüzel kişisi.

1982 anayasasına göre; Türkiye, merkezî idâre kuruluşu bakımından; coğrafya durumuna, ekonomik şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre, illere; iller de kademe kademe bölümlere ayrılır (mad. 126).

İl genel idâresinin başı, vâlidir. Bakanlıkların kuruluş kânunlarına göre illerde, lüzûmu kadar teşkilât bulundurulur. Bu teşkilâttan her birinin başında, il idâre şûbe başkanları vardır. Bu şûbe başkanlarının emri altında çalışanlar, ilin ikinci derecede memurlarıdır. Başkanlıkları temsil eden şûbe başkanları vâlinin emri altında çalışırlar. Vâli, ilde devletin ve hükûmetin temsilcisi ve her bakanın ayrı ayrı her bakımdan mümessili ve bunların idârî ve siyâsî yürütme vâsıtasıdır. İlin genel idâresinden her bakana karşı ayrı ayrı sorumludur.

Vâlinin tâyin ve tesbit ettiği işlerde, yeteri kadar vâli muâvini bulundurulur. Bunlar vâlinin olmadığı zamanlarda yerine vekâlet ederler. İlin yazı işlerinin düzenlenip yürütülmesinden de sorumludurlar.

Yetki genişliği esâsına dayalı olarak il özel idâresi kurulmuştur. İl özel idâresinin vazîfeleri arasında, yol, köprü, geçit gibi yerlerin inşâat ve onarım işleri, elektrik, havagazı, su gibi kamu hizmetlerinin işletmeleri, özel sektöre âit fabrika ve te'sislerin ruhsat müsâadesi işleri, tarım sektörünün geliştirilmesi gibi sosyal ve ekonomik mâhiyetteki hizmetlerin millet faydasına geliştirilmesini sağlayıcı tedbirleri almak ve araştırmak, ilköğretim, meslekî ve teknik okullarla, hastâneleri hizmete açmak, il mallarını kamu yararına kullanmak sayılabilir.

İl özel idâresinin organları; vâli, il genel meclisi ve il dâimî encümenidir. İl genel meclisinin üyeleri, beş yılda bir yapılan seçimlerle vazîfe alırlar. Vâlilerin tâyini merkezden yapılır. İl genel meclisi, yılda bir defâ olmak üzere genel kurul toplantısı yapar. Olağanüstü genel kurul toplantısı yapılabilmesi için İçişleri Bakanlığının izni gerekmektedir. Genel kurulun vazîfe ve yetkileri arasında, il bütçesini kabul etmek, kurum hizmetleri hakkında kararlar almak, hizmetler için gerekli finansman kaynaklarını tesbit etmek gibi hususlar sayılabilir.

İl dâimî encümeni, il genel meclisinin içinden seçilen dört üyeden meydana gelir. Vazîfe süreleri bir yıldır. İl bütçe tasarısını inceleyerek müzâkere etmek, gider cetvellerinin bütçeye uygun olması hâlinde tasdik etmek, bütçedeki artırma ve eksiltmeleri müzâkere etmek, bütçede tesbit edilen finansman kaynakları arasında aktarma yapmak, olağan dışı giderlerin kullanma durumlarını tesbit etmek, il idâresinin hizmetleri ile ilgili mütâlaalarını genel meclise bildirmek gibi hususlar, il dâimî encümeninin vazîfeleri arasında yer almaktadır.

İl idâre kurulu, vâli veya vâli muâvininin başkanlığı altında hukuk işleri müdürü, defterdar, bayındırlık, sağlık ve sosyal yardım, tarım, veteriner ile millî eğitim ve kültür müdürlüklerinden meydana gelir. İdârî ve istişârî nitelikte kararlar almağa yetkili kuruldur.

Osmanlı idârî teşkilâtı Sultan İkinci Mahmûd Han devrinde vilâyet, kazâ, nâhiye olarak hiyerarşik bir yapı şeklinde değiştirilmiş, Cumhuriyet döneminde de aynı esas kabul edilmiştir. Bugün Türkiye'de il idârî teşkilâtı 76 ile, iller de kazâ ve nâhiyelere bölünmüştür.

Kamu hizmetlerinin görülmesinde verim ve uyum sağlamak amacıyla birden çok ili içine alan merkezî idâre teşkîlâtı kurulabilir. Bu teşkilâtın görev ve yetkileri, kânunla düzenlenir.

İLÂÇ;

Alm. *Arznei (f), Medikament (n),* **Fr.** *Médicament, reméde (m),* **İng.** *Medicine, drug.* Teşhis, hastalıklara karşı korunma, tedâvi veya hastalıkları teskin etmek amacıyla, canlılara muhtelif yollardan verilen, yaşayan varlıklar tarafından alındığında bir veya daha fazla fonksiyona etki eden tabiî, yâhut kimyevî (kimyasal) maddeler.

Bilinen eldeki en eski bilgilere göre; Hippokrates, haşhaştan elde edilen afyonun ağrı giderici, yatıştırıcı ve uyku verici bir madde olduğunu bildirdi. Ayrıca güzel avrat otunun, karın boşluğunda yer alan çeşitli organların hastalıklarına ve ağrılarına iyi geldiğini de anlamıştı. Mîlâttan sonra 200 yıllarında yaşamış olan Galenus, otlardan ilâç hazırlama usûllerini tesbit etmiş ve bu sebepten günümüzde bitkilerden çıkarılan ilâçlara "galenik ilâçlar"adı verilmiştir.

İslâmiyetin doğuşu ile birlikte ilâç bilgisinde de büyük ilerlemeler meydana geldi. İlk resmî eczâneler

780 yılında, Halîfe Mansûr'un zamânında kuruldu. 860'da ilk resmî ilâç rehberi olarak bilinen Arapça **Akrabadin** hazırlatılmıştır. Ebû Bekr Râzî (854-932) ilâç îmâlinde tabiî arsenik, demir ve bakır sülfürlerini kullanarak kimyâ ilmini ilk defâ tıbbın hizmetine sunmuştur.

Müslüman-Türk âlimi Bîrûnî (973-1051)nin 1050 senesinde 80 yaşındayken yazdığı **Kitâb üs-Saydalâ** adlı tıp ve eczâcılık eserinde, ilâçların ve şifâlı bitkilerin isimlerini Arapça, Farsça, Yunanca, Süryânice, Sanskritçe ve bâzılarınınkini bâzı Hind dillerine göre ve Türkçe olarak kaydetmiştir. Mîlâdın 11. asrında Endülüs'te yetişmiş tıp âlimi Ebü'l-Kâsım Ez-Zehrâvî'nin otuz ciltlik **Et-Tasrîf** adlı tıp ansiklopedisinin üçüncü cildinden yirmi beşinci cildine kadar olan kısmı ilâçlardan ve eczâcılıktan bahseder. Bütün bu eserler batı dillerine, Latince ve İbrâniceye tercüme edilmiş, Avrupa üniversitelerinde kaynak kitap olarak okutulmuştur.

Amerika'nın bulunmasıyla, Avrupa'ya kinin ve kokain gibi iki güçlü ilâç girdi.Kokainin özellikleri oldukça karmaşıktı. Fakat sıtma tedâvisinde kullanılan kinin, kısa zamanda her yerde şifâ veren bir ilâç olarak meşhur oldu. On sekizinci yüzyılda tıp dünyâsına çok değerli bir ilâç daha girdi. Bir çok kalb hastasının sağlıklarını borçlu oldukları bu ilâç, yüksük otundan elde edilen dijitaldi. Yirminci yüzyılın başında eczâcılıkta yukarıda adı geçen ilâçların, iştah açıcı bitkilerin, müshillerin ve kusturucuların dışında az ilâç bilinmekteydi. 1900 yılında, Çin'de incelemeler yapan İngiliz hekimlerinin efedrini bulmaları, tıpta önemli bir gelişme sayıldı. Günümüzde sentetik olarak yapılan ve astım tedâvisinde kullanılan bu ilâç, Çin'de 3000 yıldır, bir bitkiden çıkarılarak kullanılmaktaydı.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Almanya'da kömürden elde edilen kimyevî hammaddelerden boya yapımı gittikçe gelişen bir endüstri dalı olmuştu. İlâçların da aynı şekilde yapılabileceği düşüncesiyle ilk olarak aspirin hazırlandı.

Paul Ehrlich, salvarsan adını verdiği firengi ilâcını bulmadan önce tam 605 kimyevî bileşiği deneyerek Ebû Bekr Râzî'den asırlar sonra kimyâ ilmini tıbbî gelişmelerde kullanmıştır. Bakterilerin yol açtığı hastalıkların tedâvisinin öncüsü olan salvarsanı, sonradan sülfamitler ve penisilin tâkip etmiştir.

Aynı dönemde vücudun çalışmasını inceleyen birçok fizyoloji uzmanı, ilâçların vücuttaki etkileriyle ilgilenmişlerdir. Bunun netîcesinde eczâcılık bilimi doğmuştur. Eczâcılar ilâçların insan vücudundaki etkileriyle ilgili pekçok bilgi toplamışlardır. Bu uzmanların gâyesi sağlam ve hastalıklı vücutlardaki kimyevî işlemlerin tanımlanması ve bu işlemler arasındaki farkın bir kimyevî madde yardımıyla istenilen yönde giderilmesidir.

Yirminci yüzyılın başlarında doktorlar sâdece, ağrı, sinirlilik, kalp yetersizliği, astım, karın ağrısı, kabızlık ve ishale karşı çok kısıtlı etki gösteren birçok galenik ilâçla, sıtma tedâvisinde kullanılan kinin ve uyuşturucu olarak kullanılan eter ve kloroformdan faydalanabiliyorlardı. Günümüzde ise ilâçla tedâvi edilemeyen pek az hastalık kalmıştır. 1969'da yapılan bir araştırma, en önemli 150 ilâçtan 140'ının 1945'ten sonra bulunduğunu ve bunların 77 tânesinin ancak 10 yıldır kullanılmakta olduğunu göstermiştir. Yakın bir gelecekte kanser ve kalb damarlarının tıkanıklığı gibi hastalıkları da büyük bir başarıyla tedâvi edecek ilâçların bulunacağı tahmin edilmektedir.

Bu ilâçların hazırlanması şu devrelerden geçer: Önce ilâç olarak kullanılabileceği düşünülen bir kimyevî maddenin 100 kadar değişik bileşiği hazırlanır. Hayvanlar üzerinde denenen bu maddelerden, amaca en yakın olanları seçilir ve daha ayrıntılı deneylerden geçirilir. Bu maddeler son devrede, hastalara uygulanarak ne derece etkili oldukları tesbit edilir.

İlâç hazırlama: Bir eczânede, bir ilâç laboratuvarında veya ilâç fabrikasında yapılabilir.

Bir hekim, diş hekimi veya veteriner hekim tarafından düzenlenmiş bir reçeteye göre ilâç hazırlanıp, fabrikalarda büyük miktarlarda yapılır. Hastâne eczâcılığında genellikle her hasta için ayrı ayrı ve az miktarlarda, ancak bâzı hallerde de belli ihtiyaca cevap verebilmek için toplu hâlde ilâç hazırlanır.

Bir ilâç iki kısımdan meydana gelir:

a) Müessir madde (drog),

b) Sıvağ (taşıyıcı, vehicle).

Müessir madde, drog veya droglar karışımı olabilir. İlâç hazırlamada kullanılan bitkisel, hayvansal veya kimyâsal asıllı ve aktif tesirli maddelere drog denir. Drogların canlılar tarafından kolayca ve en uygun şekilde alınabilmesi için gerekli işleri ve farmasötik şekilleri tâyin eden ve ilâçların en tesirli şekilde hazırlanması ile uğraşan ilim, eczâcılıktır.

Sıvağ, müessir maddenin fizikî veya kimyevî özelliklerine ve preparatın galenik şekline göre değişik bir madde veya maddeler karışımından meydana gelir.

Sıvağ, preparatta bâzan koku verici bâzan da koku ve lezzet düzeltici olarak rol oynar. En önemli

faydası müessir maddenin hasta tarafından kolay alınabilmesini ve dozunun iyi ayarlanabilmesini sağlamaktır. Meselâ aromatik (kokulu) suların veya maddelerin çoğu ayrı ayrı veya karışımlar hâlinde sıvı halde hazırlanan preparatlar için sıvağ olarak kullanılır.

İlâçlar kullanılış şekillerine, özelliklerine, tesirlerine göre sınıflandırılır. Bir reçetede yazılan ilâç şekilleri başlıca üç gruba ayrılır: 1) Offisinal ilâçlar, 2) Majistral ilâçlar, 3) Spesialiteler.

Offisinal ilâçlar: Kodeks veya yürürlükte bulunan resmî kitapların kabul ettiği düzen ve formüle göre eczânelerde hazırlanıp saklanan ilâç şekilleridir. Ancak tâze hazırlanması gereken veya beklemekle bozulan bâzı offisinal ilâçlar eczânede hazır bulundurulamaz, gerektiği zaman hazırlanır. Meselâ: Asit sitrik şurubu, Rivier posyonu gibi.

Majistral ilâçlar: Hekimin düzenlediği formüle göre ve reçete eczâneye getirildikten sonra eczâcı tarafından hazırlanır.

Rp. Codein

Dionina 0,02 gr (herbirinden 0,02 gr)

Excipient q.s (yeterli miktarda dolgu maddesi)

bir pilül için

No. X (on tane)

şeklindeki reçete ile eczâcı tarafından majistral ilâç hazırlanır. Bu grup ilâçlar tâze olarak hazırlanmakta ve dozları daha hassas olarak ayarlanabilmektedir. Ayrıca majistral ilâçlar hastanın kendisi için özel hazırlandıklarından psikolojik tedâvi de sağlamaktadır.

Spesialiteler (Müstahzarlar)**:** Memleketimizde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığından ruhsat aldıktan sonra bir ilâç laboratuvarı veya fabrikasında hazırlanıp mâmul halde satışa çıkarılan ve eczânelerde hazır halde bulunan ve hasta sâhibine reçete ile veya reçetesiz olarak verilen ilâçlardır. Türk kodeksi (T.K.) nde kayıtlı olan formüller aynı isim altında olmak şartı ile ruhsatsız olarak müstahzar olarak piyasada çıkartılabilir. Bu durumda standartların kodekse uygun olması gerekir. Diğer taraftan kodekste drog hâlinde kayıtlı olan fakat galenik şekli formül olarak bulunmayan maddelerin preparatları ruhsatsız olarak hazırlanamaz. Aspirin, sulfamit gibi maddeler kodekste drog olarak kayıtlı oldukları hâlde, diğer bir galenik formül hâlinde kayıtlı olmadıkları için preparatları ruhsatsız olarak piyasaya çıkarılmaz.

Spesialiteler (müstahzarlar) isminden de anlaşılabileceği gibi gerek müessir madde ve gerekse hazırlama tekniği bakımından özel bir durum göstermeli ve orijinal özellikleri olmalıdır. Aksi takdirde eczânede kolayca hazırlanabilecek ve aynı tesiri gösterecek çeşitli formüllerin spesialite şeklinde hazırlanması uygun değildir.

Zehirli, uyuşturucu maddeler ihtivâ eden müstahzarlar; içinde antibiyotik, hormon veya alkaloit bulunduran spesialiteler; çocuk, ihtiyar ve hâmilelere verilen ilâçlar mutlaka reçete ile verilmelidir. Kezâ, tedâvîye yeni giren veya tesir mekanizması tam olarak bilinmeyen, tedâvîde değişik alanlarda kullanılabilen spesialiteler ile alışkanlık yapan, vücutta birikebilen veya zararlı tesiri bilinen ilâçlar da reçetesiz verilmemelidir. Reçete ile verilen ilâçlar doktor kaydı olmadan tekrarlanmamalıdır.

Bugün aynı formülün çok sayıda spesialitesi satışa çıkarılmaktadır. Eczâcının hangi sebeple galenik şeklin kullanılması gerektiğini iyi bilmesi gerekir. Reçeteye yazılan bir müstahzarın istenilen şeklinin hastaya verilmesi mecbûridir. Değişiklik ancak reçeteyi yazan doktorla istişâreden sonra yapılabilir. Reçete ile verilen müstahzarlar da reçete kayıt defterine kaydedilmelidir. Ayrıca müstahzarların şişesi ve kutusuna ismini kapatmayacak şekilde bir etiket yapıştırılmalı, bu etiketin üzerine hastanın adı ve soyadı kullanılış şekli açık olarak yazılmalıdır. Buna ayrıca târih ve kayıt numarası ilave edilir.

Bugün eczânelerde reçeteli ve reçetesiz olarak satılan ve reçetelerde yazılan ilâçların çoğunu spesialiteler teşkil etmektedir.

Günümüzde batı dünyâsında 150.000 civârında spesialite olduğu bilinmektedir. Birbirinin aynı olmamak kaydıyla yaklaşık 5000 kadar müstahzar bilinen hastaları tedâvi etmeye kâfi gelecektir. Türkiye'de 3000 civârında müstahzar bulunmaktadır. İlâçların birbirine benzemesi veya formüllerin çok yakın olup aynı tesire sâhip olmaları birçok zorluklara yol açmaktadır.

Müstahzarların çok kullanılan galenik şekillerini gösteren kısaltmalar şu şekildedir: Amp (ampul), Compr (komprime), Gtt (goutte-damla), Dr (draje), İnj (injeksiyon), Past (pastil), Pil (pilül), Pulv (toz), Sir (şurup), Sol (solüsyon), Susp (süspansiyon), Teint (tentür), Ungt (merhem).

Bir ilâcın tesirliliğini büyük ölçüde hastaya veriliş biçimi belirler. Şırınga edilen yerin değiştirilmesiyle

ilâcın kan dolaşımına daha çabuk girmesi sağlanabilir. İlâç derinin hemen altına şırınga edilirse yavaş, kastan (adale içi) verilirse daha hızlı, damardan verilirse en hızlı biçimde kana geçer. Hızlı kana geçmesi gereken ilâçlar dil altına yerleştirilerek emilir; ağızdan alınan ilâçlar genellikle yutulur ve bu sebeple mîde suyunda eriyecek biçimde hazırlanır. Uzun süreli etki göstermesi istenen ilâçlar, mîde asitine dayanıklı olan fakat ince barsakta hemen çözülen bir maddeyle kaplanırlar. Kısa sürede etki göstermesi gereken ilâçlar ise gözenekli bir maddeyle kaplanarak yutulduktan sonra, ilâç maddesinin gözeneklerden dışarı sızması sağlanır. İlâçların vücutta kalma süresi değişiklik gösterir.

İlâçları doktora danışmadan ve lüzumsuz olarak kullanmanın birçok mahzurları vardır: Lüzumsuz ilâç kullanımı israftır, çünkü ilâçlar oldukça pahalıdır. Birisine faydalı olan bir ilâç, danışılmadan bir başkasına verilirse ve o kişinin bünyesi o ilâca hassas ise ölüme kadar giden allerjik olaylar meydana gelebilir. Lüzumsuz ilâç kullanımı vücutta alışkanlık yapabilir ve o ilâcı almadığı zaman kişi kriz geçirir. Bunun en güzel misali sâkinleştirici ve uyku verici ilâçlardır.

Lüzumsuz ve yetersiz antibiyotik kullanımı da çok mahzurludur. Birçok insanlar en ufak bir ateş, bir başağrısı, hattâ hafif bir halsizlik durumunda hemen antibiyotik almakta ve birkaç tâne aldıktan sonra, kendilerini iyi hissedince bırakmaktadırlar. Antibiyotiklerin etkili olabilmesi için yeterli dozda en az beş gün üstüste kullanılması gerekmektedir. Antibiyotiklerin en ufak bir rahatsızlıkta, yetersiz dozda veya kısa sürede kullanılmaları netîcesinde mikroplarda antibiyotiklere karşı bir direnç meydana gelmekte ve sonradan ortaya çıkabilecek olan ciddî bir enfeksiyon hastalığında antibiyotikler etkili olamamaktadırlar.

Çeşitli hastalıklar için ayrı ayrı ilâçlar kullanılmaktadır. Her ilâcın hastalığa tesiri, pek kâfi değildir. Bununla berâber bâzı ilâçların faydası, ekmeğin açlığı ve suyun susuzluğu giderdiği gibi kat'î olup apaçık meydandadır. Kinin bileşiklerinin sıtmaya, salisilatların romatizmaya, aşı ve serumların, antibiyotiklerin ve sülfamidlerin de bakterilere karşı tesiri böyledir. Hastalıklara karşı ilâç kullanmak çok eski zamanlardan beri bilinmektedir. İnsanlara her hususta rehber olmak üzere gönderilen bütün peygamberler, hastalara tabiplik de yaparak kullanacakları ilâçları öğretmişler ve en azından bu hususta yol göstermişlerdir.

İsrâil kavmine peygamber olan hazret-i Mûsâ hastalandığında doktorlar ilâç kullanmasını söylemelerine rağmen; "Şifasını Allahü teâlâ verir. İlâç istemem." dedi. Hastalığı uzadı ve ağırlaştı. "Bu hastalığın ilâcı meşhurdur ve tecrübe edilmiştir, az zamanda iyi olursunuz" dediler. İlâç kullanmamakta ısrar edince, hastalığı çoğaldı. Allahü teâlâ vahiy gönderip; **"İlâç kullanmazsan, şifâ ihsân etmem."** buyurunca, ilâcı içti ve iyi oldu. Kalbine gelen şüpheyi gidermek için de vahiy göndererek Allahü teâlâ buyurdu ki: **"Sen tevekkül etmek için benim âdetimi, hikmetimi değiştirmek istiyorsun. İlâçlara, faydalı tesiri kim verdi? Elbette ben yaratıyorum."** buyurdu. Bir peygamber de zayıflıktan şikâyet edince, ona da vahyedilip: **"Et ye ve süt iç!"** buyruldu. Bir zaman çocukları çirkin doğan müminlerin şikâyeti üzerine, Allahü teâlâ o kavmin peygamberine: **"Ümmetine söyle, çocuğu olacak kadınlar, ayva yesin!"** buyruldu.

Bütün bu misallerden anlaşılıyor ki, Allahü teâlâ ilâçları, şifâ için sebep yaratmıştır. Ekmek ile suyu doyurmaya sebep yaptığı gibi ilâçları da hastalıkları gidermeye sebep yapmıştır. Bütün sebepleri yaratan, bunlara tesir kuvveti veren Allahü teâlâdır.

Allahü teâlâ ilk insanı yarattığı zaman, onlar için hastalık yapan şeylerin ilâcını da yaratmış ve ilk peygamber hazret-i Âdem'e, herşeyin faydasını teker teker bildirmiştir. Hastalıklar için kullanılacak ilâçların nasıl kullanılacağını târif etmiştir. Peygamberler de ümmetine öğretmiştir. Kendisine inanan kimseler arasında doktorlar yetiştirmiştir. Çeşitli hastalıklara yakalanan hazret-i Eyyûb'ün ilâç kullandığı, hazret-i Îsâ'nın zamânındaki doktorların iyileştiremediği hastaları tedâvi ettiği çok meşhurdur. Peygamberimiz bu husûsu şöyle haber vermektedir:

Mûsâ (aleyhisselâm), **Yâ Rabbî! Hastalığı yapan kimdir! Hastalığı iyi eden kimdir? dedi. Cenâb-ı Hak, her ikisini de yapan benim, buyurdu. O halde tabibe ne lüzum var, deyince; onlar, şifâ için yarattığım sebepleri bilir ve kullarıma verir. Ben de onlara, bu yoldan rızık ve sevap veririm."** buyurdu.

Peygamber efendimizin de tıp ilmi husûsunda Eshâbına öğrettikleri çok geniştir. İslâmiyette tıp ilmi din ilminden önce gelmektedir. Çünkü sıhhatsiz ibâdet edilemez. Hastalıkların tedâvi yollarını bildirmiştir. Buyurdu ki:

Ey Allah'ın kulları ilâç kullanın!

Her hastalığın ilâcı vardır. Yalnız ölüme çâre yoktur.

Bütün meleklerden işittim ki, ümmetine söyle, hacâmat yaptırsınlar, yâni kan aldırsınlar, dedi.

Allahü teâlânın ölüme sebep yaptığı hastalıklardan birisi, kanın artmasıdır.

Allahü teâlâ, haram olan şeylerde sizin için şifâ yaratmamıştır.

Vebâ (tâun) **olan yere girmeyiniz ve vebâ olan bir yerden, başka yerlere gitmeyiniz, oradan kaçmayınız.**

Hastalıkların başı, çok yemektir. İlâçların başı, perhizdir.

Hastalıklarınızı, sadaka vererek tedâvi ediniz.

Peygamberlerden öğrenilen bu bilgiler, zamanla insanlar arasına yayıldı. Bir peygambere inanmadıkları halde, onların bildirdikleri bilgileri öğrenip tatbik eden meşhur tabipler yetişti. Çeşitli ilâçların faydalı tesirlerini sanki kendi tecrübeleriymiş gibi gösterme gayreti içerisine düştüler. Sonra gelen insanlar da bu bilgileri onların fikri zannettiler. Meselâ Hippokrates'in tıp ilminde ilk otorite kabul edilmesi bu sebebe dayanmaktadır. Halbuki ondan önce de bâzı ilâçların faydası ve tesiri biliniyordu. Hıristiyan dünyâsında yetişen birçok filozofların ve tabiplerin, doğru olarak söyledikleri bilgilerin kaynağı hazret-i Îsâ'ya dayanıyordu.

İLÂÇ ALIŞKANLIĞI;

Alm. *Rauschgiftsucht (f),* **Fr.** *Toxicomanie (f), l'habitude des drogues,* **İng.** *Drug abuse, Drug addiction.* Bir ilâca veya maddeye bağımlı olma ve almayınca eksikliğini hissetme durumu. İptilâ. Hemen bütün insanlar belli durumlar karşısında ilâç kullanma yolunu seçer. Baş ağrıdığında bir aspirin almak, sıkıntılı durumlar yaşandığında bilinen bir sâkinleştirici almak, hattâ iş yaparken uyku kaçırması için kahve içmek bunların en sık görülenleridir. İptilâ (addiction)ların üç karakteri vardır:

1. Her şart altında ilâca devâm etmede önüne geçilmez bir arzu ve ihtiyâcın duyulması (compulsion).

2. Devamlı olarak dozun arttırılması lüzumu.

3. İlâcın tesirlerine karşı psikolojik veya fizyolojik bir ihtiyacın duyulması:

a) Psikolojik ihtiyaç hâlinde şahıs, ilâcın eksikliğinde şiddetli sıkıntı ve huzursuzluk duyar, alınması ile bu iki belirti kaybolur.

b) Fizyolojik ihtiyaç hâlinde ise ilâcın kesilmesi ile berâber ortaya kesilme (abstinence) belirtileri ile hastalık tablosu çıkar.

Günümüzde kullanılan bu gibi maddelerin en çok rastlanılanları eroin, LSD, amfetamin grubu uyarıcılar ve esrardır. Olayın tehlikeli ve o derece de üzücü olan yanı kullananların büyük kısmını gençlerin teşkil etmesidir. Bir deneme merakı, grup baskısı, erişkin olmanın problemlerinden kaçma, kültürel ve âilevî problemler, kişilik bozuklukları, kompleksler, çevresel etki ve etkileşimler, ilâç alışkanlığını kolayca başlatabilmektedir. Bununla birlikte ilâç kullanma itiyadına sâdece gençler değil, yaşlılar da yakalanabilmektedir. Bu kişilerin kullanma sebebi genellikle yüzyüze geldikleri günlük problemlerden kaçma olmaktadır. Yaşlılar ilâç kullanma husûsunda gençler kadar cesur davranamamakta, sâkinleştirciler, uyku hapları ve alkole başvurmaktadır. Yaşlı olsun, genç olsun çağımızın insanını bu tip alışkanlığa iten en büyük sebep mânevî boşluktur.

Alışkanlık yapan birçok ilâç arasında bir sınıflama yapılırsa bunlar beş gruba ayrılabilir:

Uyarıcılar: Kişilerin zekâ ve fizikî olarak kendilerini rahat ve aktif hissetmelerini sağlarlar. Kokain ve amfetamin türevi ilâçlar bunlardandır.

Sâkinleştiriciler (Sedatifler): Sinirlilik, sıkıntı gibi hâllerde kullanılırlar. Uykuyu arttıran bu maddelerin yüksek dozları komaya sebeb olabilir. Alışkanlıkları kuvvetlidir. Bunların en önemlileri, morfin, eroin, barbiturat tipi uyku ilâçları ve kuvvetli müsekkinlerdir.

Halusinojenler: Kişide ruh durumuna ve hislere etki ederek duyma ve görmeyle ilgili çeşitli halusinasyonlara sebeb olurlar. En çok bilineni ve kullanılanı LSD (Lisergic asid dietilamide)dir.

Esrar: Genellikle müsekkin etkisi yapan esrar halusinasyon (hayâl) görmeyi de artırır. Duyguların açığa vurulmasını da kolaylaştırır. (Bkz. Esrar)

Çözücüler: Tutkal, kuru temizleme ilâçları ve boya incelticiler, hallusinasyonig sâkinleştirici maddelerin etkisini arttırdıklarından bu amaçla kullanılırlar.

Çeşitli gruplara giren ilâçlar birarada kullanılabilir. Uyarıcılar LSD ile yapılan "gezinti"yi uzatmak veya sâkinleştiricilerin etkisini azaltmak için kullanılırlar. Müsekkinlerle alkolün birlikte alınması tehlikeli hatta öldürücü olabilmektedir.

İlâç alma çeşitleri (yolları): Günümüzde özellikle batılı gençlerin çoğu, belli bir yaşa geldikten sonra

kendilerini ilâç almaya itecek bir cemiyetin içinde bulmaktadır. O, moda olan, kolay bulunan ve harçlığının yeteceği bir ilâcı kullanmakta genellikle tereddüt etmez. İnanç bunalımı, grup baskısı, "piliç", "bebek" veya "süt kuzusu" diye adlandırılma korkusu, âile baskısına karşı bir reaksiyon gösterme hissi onu ilâç almaya iter. Dînî eğitimden ve Allah korkusundan uzak yetişen günümüz gençleri bu boşluklarını doldurmak için bu tip alışkanlıkları bir "kaçış" yolu olarak seçmektedir. Dînimiz, alışkanlık yapan bütün uyuşturucu maddeleri kullanmayı yasaklamıştır. Bunlar ilâç olarak kullanılabilir.

İlk denemeyi yapanda, hoş olmayan hisler ortaya çıkması mûtaddır. İlâcı alan hastalanabilir veya kullandıktan sonra uzun süre mahmurluğu üzerinden atamaz. Yaşlı olsun genç olsun çok kimse için ilâç, bir boşluk doldurma vâsıtasıdır. Esrar ve sâkinleştiriciler sıkıntıları hafifletmesi, uyarıcılar güven vermeleri, LSD can sıkıntısından uzak hayallere daldırması için tercih edilirler. İlk başta kullanılan maddelerin bu boşlukların doldurduğu, kişiye yeni bir sosyal hava kazandırdığı sanılır. Bu doğru değildir. Zaman ilerledikçe ilâç kullanma had safhalara varacak ve kişiyi sosyal izolasyona itecektir. Giderek dozlar artacak, kullanılan ilâç çeşidi çoğalacak ve fizikî bağımlılık (tutsaklık) gelişecektir. Fizikî bağımlılık, ilâcı almayınca kişinin normal vücut faâliyetlerini yapamaması ile görülen korkunç bir durumdur.

İlâç alan kişi bir dozu kaçırınca veya ilâç bulamayıncaya kadar, ilâca bağlandığından (tutsak olduğundan) habersizdir. Beyin ve vücut fonksiyonları ilâç alınmayınca aksamaya başladıysa fizîkî tutsaklık başlamış demektir. Eroin, morfin, alkol tutsakları, bu maddeleri bulamayınca vücutları normal işleyişlerini yapamaz ve "abstinans" denilen eksiklik belirtileri ortaya çıkar. Eroin tutsakları gerekli dozu bulamayınca ölümle sonuçlanabilen ve "Cold Turkey" (soğuk hindi) denilen eksiklik belirtileri gelişir. Kişide sıkıntı, sinirlilik, gerginlik, huzursuzluk, sersemlik, uykusuzluk, ağır terleme, burun akıntısı, göz sulanması, pupillalarda (gözsiyahı) daralma, genel titreme, ishal, şiddetli karın ve kas ağrıları (kramplar), bulantı-kusma, iştahsızlık, üşüme, baş ağrısı, tüylerin dikenleşmesi, kalp-solunum hızlanması, tansiyon yükselmesi, şuur bozukluğu, hayal görmeler, intihar girişimleri, koma, ölüm görülebilir.

İlâca karşı duyulan şiddetli arzu, boşlukta kalma korkusu ve hayâtın ilâcın verdiği duygular üzerine kurulması, müptelânın alışkanlıktan vazgeçilmesini son derece zorlaştırır. Müptelâlar bu hayâtını ancak hızla arttırılan ilâç dozlarıyla devâm ettirebilir. İlâç tutsakları yüksek fiyatla bu maddeleri satanlara muhtaçtır. Uyuşturucu maddeyi bulma arzu ve içgüdüsü kişiyi fuhşa, hırsızlığa hattâ soğukkanlılıkla adam öldürmeye iter. Son yıllarda ortaya çıkan en büyük tehlike müptelâların aynı zamanda satıcı olmalarıdır. Müptelâ, uyuşturucu maddeyi alabilmek için gereken parayı yine bu maddeyi satarak elde etmektedir. Satış için devamlı kendine kurbanlar seçen satıcılar, bu kurbanlarını daha çok, para temin etmesi kolay, zengin çocukları içinden seçmektedir.

Bâzı maddelere karşı fizikî bağımlılık gelişmez ancak psikolojik bağımlılık gelişir. Yatıştırıcılar ve uyku ilâçları bu tür bağımlılık yaparlar. Uzun müddet bunları almaya devâm eden kişi, bırakınca normal işlerini yapamayacağından korkar. Nikotin (tütün) de bu tür bağımlılık (iptilâ) yapan bir uyarıcı maddedir.

Kişinin uyuşturucu maddeye müptelâ olduğu nasıl anlaşılır? İnsanların doğru yoldan uzaklaştığı, yaratıcının ve O'nun peygamberlerinin emirlerine riâyetinin azaldığı günümüzde çocuklar, târifi imkânsız bir tehlike içinde bulunmaktadır. Dînimizin emirleri doğrultusunda yetişmeyen gençlerin, rahatlıkla uyuşturucu tuzağına düşebileceği acı bir gerçektir. Bütün insanlığın veya kendi çocuklarımızın böyle bir duruma düşmesi karşısında yapılacak şeyler önemlidir. Bu bakımdan erken anlamak ve teşhis etmek o kişiyi cemiyete tekrar kazandırmak açısından çok önemlidir.

İlâç alışkanlığının ilk belirtisi davranışlarındaki müphem değişikliklerdir. Arkadaşları değiştirme, giyiniş, ilgi alanları, mîzaç, okuldaki başarının değişmesi bunu takib eder.

İpucu olarak unutulmuş ilâç kutuları, kapsüller, yeşilimsi renge dönmüş tütün önemlidir. Gençte âniden başlayan bir bitki yetiştirme ilgisi hemen dikkati çekmelidir, çünkü o büyük ihtimalle "Cannabis sativa" denilen kenevir bitkisini yetiştirmeye çalışıyordur. Esrar bitkisi kendine has bir kokuya sâhiptir. Bir defâ duyulunca unutulmayan bu koku havalandırması az bir odanın perdelerine ve diğer eşyâlara sinmiş olabilir.

Sağlık ve görünüşteki değişiklikler de önemli belirti ve ipuçlarıdır. Kuru öksürük, dudakların etrafında soyulmalar ve çok su içme esrar kullanma göstergesi olabilir. Esrar müptelâları kendilerini uykulu ve miskin hissederler. Bâzan gözleri kan çanağına döner ve yine bâzı zamanlarda aşırı iştah periyodlarına girerler. Müsekkin müptelâları ilgisiz, uyuşuk ve miskindirler. Aşırı dozlar uzun süren uyku ve hatta koma ile kendini belli ederler. LSD müptelâları kendilerine âit bir dünyâda yaşarlar. Dış dünyâya kapılarını kapatmışlardır. Şüpheci bir göz hayal (halusinasyon) gören birini rahatça fark edebilir. Eroin ve morfin bağımlıları gözbebeklerinin toplu iğne başı kadar küçülmeleri ile tanınabilirler.

Dirsek içinde mor iğne zerk yerleri eroin müptelâlarında görülen en önemli belirtidir.

Tedâvi ve kişiyi cemiyete kazandırma: Müptelâyı alışkanlığından vazgeçirmekten çok, alışmasını önlemek en mühim hâdisedir. Çocuğun ahlâkî gelişimi, dînin esaslarının öğretilmesi bu hususta en faydalı konulardır. İlâca başlayanda en önemli husus ise erken teşhistir. Bu safhada arkadaş değiştirme, sıkı tâkib, iş ve çevre değişimi ve özellikle tecrübeli bir psikoloğun tavsiyeleri faydalıdır. Vakit ve ilâç kullanma süresi uzadıkça tedâvî de o derece zorlaşır. Tedâvî bu konuda uzmanlaşmış şahıslarca yapılmalıdır.

Bir maddenin âniden bırakılmasıyla birden çok şiddetli eksiklik belirtileri ortaya çıkar. Fizikî bağımlılık yapan alkol, eroin, morfin, kokain gibi maddelerde bu belirtiler tehlikeli hattâ öldürücü olabilir. Bir ilâcı hiçbir zaman doktor kontrolü olmaksızın bırakmaya çalışmamalıdır. Sâdece çok az hastada-ki bunlar çok kuvvetli irâdeye sâhiptir- bırakma teşebbüsü başarılı olur.

Psikolojik iptilâ yapmış maddelerde kişi daha çok bir boşluğu doldurmak için ilâç kullanmaktadır. “Onsuz yapamam!” duygusu kişiyi tekrar ilâç kullanmaya döndürür. Sâdece kendine güven duygusu kazandırma, olaylara müsbet bakmasını sağlama çok hastada başarılı olmaktadır.

Çocuk uyuşturucuya alıştıysa: İlk olarak çocuğun ilâç müptelâsı olduğu fark edildiği zaman yapılan fevri ve aceleci davranışlar faydadan çok zarar getirecektir. Hemen doktor ve polis çağırmak koma halleri dışında yararsız hatta daha zararlıdır.

İlk yapılacak şey, çocuk (genç kız veya delikanlı) ile yakın ve sıcak bir dostluk ilişkisi kurmaya çalışmak olmalıdır. Samimî bir yakınlıktan sonra problemlerini, dostlarını, kendisini bunalıma iten sebepleri zaman geçtikçe tek tek anlatacaktır.

Diğerlerine göre daha az zararlı bir ilâcı alan çocuğun üzerine gitmek onu kendince haklı çıkartır ve daha büyük iptilalara düşmesine sebeb olabilir.

Daha sonra yapılacak şey bir doktora kendi isteğiyle gitmesini sağlamaktır. Bu konuda uzmanlaşmış bir kişinin fikirleri ve insanca yaklaşımı “genç hapçı”nın olaylara bakışını kolayca değiştirebilir. Daha ciddî vakâlarda ilk başta yapılacak hiçbirşey yokmuş gibi gözükür. Genç ilâç kullanmakta kararlı ve ısrarcıdır. Bu durumda bıkmadan, usanmadan dostça bir yaklaşımla gencin problemlerini anlamaya çalışmalıdır. İlâç bir hayat boşluğunu doldurmak için kullanılmaktadır. Gerçek dostlarla arkadaşlık yapmasını sağlama, iş, spor ve boş zamanı değerlendirme alışkanlıklarını değiştirme de faydalıdır.

İLÂH;

Alm. *Gott (m),* **Fr.** *Dieu (m),* **İng.** *God.* Tapılan varlık, tanrı. İlâh kelimesi, kökü esas alındığında, tapmak, şaşırmak, bocalamak, himâye ve huzur ihtiyâcı ile birisine teveccüh etmek, gizli olmak ve yüksek olmak mânâlarına gelmektedir. Kelime, kelâm âlimleri tarafından, “ülûhiyet” mânâsına kullanılmaktadır. İlâh, cins isimdir. İnsanların tapındıkları şeyler için kullanılır.

İslâmiyette tapınılan varlığın adı “Allah”tır. Ondan başka tapınılacak ilâh yoktur. Semâvî dinlerde ve diğer inanç sistemlerinde ilâh kelimesi değişik şekillerde kabullenilmiştir. Putperestlerin, aya, gökyüzüne, güneşe, yıldızlara, şeytana vs. tapanların inançlarında ilâh, tapındıkları şeyin adıdır. Bunların çok tanrılı olanlarında tapınılan varlığın ismiyle berâber kullanılır: Gök ilâhı, yer ilâhı, savaş ilâhı gibi. Bâzı kavimler bunun dişisini de kabullenerek kadın şeklinde düşündükleri varlıklara da tapınmışlar ve bunlara “ilâhe” (tanrıça) ismini vermişlerdir. Bilhassa eski Yunan, Roma, Mısır ve Mezopotamya’nın putperest kavimlerinde bu inanış ve kullanışa sık rastlanır: Güzellik ilâhesi, bolluk ilâhesi gibi. İnsanlar tarafından aslı bozulmuş olan Hıristiyanlık dînine inananlar, ilâh denilince üç varlığı(baba, oğul, rûhü’l-kudüs) hatırlar ve anlarlar. Buna teslis (üçleme) inancı denir. (Bkz. Hıristiyanlık)

Yahûdîlerin ilâhı ise, “Elahim” veya “Yehova” adlarını taşımaktadır. Önceleri Elahim, tabiat kuvvetlerinin hâkimi olarak kabul edilmişti ve kendini rüzgâr ve fırtınada belli ediyordu. Sonraları bu korkunç tanrı, insan şeklinde tasavvur edilmişti. Yehova ise, Yahûdî kavminin millî tanrısının adıdır.

İslâmiyette ilâh tektir, yâni birdir. İlâh kelimesi, Allah’tan gayrı olan uydurma putların yokluğunu ve ibâdet edilmeye hakkı olan ilâhın yalnız Allah olduğunu bildirmek için kullanılır. “Lâ ilâhe illallah” (Allah’tan başka ilâh yoktur.) yâni “kelime-i tevhid” söylenirken, şehâdet kelimesini söylerken ve **Kur’ân-ı kerîm,** hadîs-i şerîf ile diğer dînî metinlerde geçen ilâh kelimesi, işte bu var olan; “varlığının başlangıcı ve sonu olmayan, bir olan, varlığı kendisinden olan, diri olan, sonradan olanlara benzemeyen, doğmamış, doğurulmamış olan, evlâdı, hanımı olmayan, herşeyi bilen, dileyen, gören, işiten, her şeye kâdir olan, harf ve sese muhtaç olmaksızın söyleyen, her şeyi yoktan yaratan ve varlıkta durduran” hakîkî varlığı diğer uydurma putlardan ayırmak için kullanılır. İslâmiyetin bildirdiği bu ilâh, kendisinin isminin “Allah”olduğunu ve kendisinin “Allah” olarak anılmasını bildirmektedir.

İslâmiyette tanrı ismini, ibâdetlerin dışında mâbut (kendine ibâdet edilecek olan) mânâsına kullanmaya izin verilmiştir. Meselâ eski Mısırlıların, Romalıların tanrıları demek, tanrımıza hamdolsun demek yasak değildir. Çünkü burada, "Rabbimize, yaratanımıza hamd olsun" demektir. Bunun gibi "Rab ve yaratıcı" mânâsında, "Ya ilâhî= Ey Rabbim" ve "Ya ilâhel-âlemîn= Ey âlemlerin yaratıcısı" olarak da kullanılmaktadır. Nitekim Süleyman Çelebi Mevlid'inde; "Birdir Allah ondan artık tanrı yok" derken,Allah mânâsında değil ilâh mânâsında en doğru şekilde kullanmıştır. Zâten bu ibâre "Lâ ilâhe illallâh" sözünün tam karşılığıdır.

Kur'ân-ı kerîmde diğer inanışların bozukluğu ve Müslümanlıktaki ilâh inanışı Kur'ân-ı kerîmde meâlen şöyle bildirilmektedir: **"Onlar** (Hıristiyanlar), **Allah'ı bırakıp âlimlerini, râhiplerini ve Meryem'in oğlu Mesih'i** (Hazret-i Îsâ'yı) **tanrılar edindiler. Hâlbuki bunlar da, ancak bir olan Allah'a ibâdet etmekle emir olunmuşlardır. O'ndan** (Allah'tan) **başka hiç bir ilâh yok, O, müşriklerin ortak koştuğu şeylerden tamâmen münezzehtir!"** (Tevbe sûresi: 31)

Bir hadîs-i şerîfte de buyruldu ki: **"Kim Allahü teâlâdan başka ilâh olmadığına, Muhammedin** (aleyhisselâm) **Allahü teâlânın Resûlü olduğuna** (gözle görmüş gibi) **şehâdet ederse, Allahü teâlâ ona Cehennem'i haram kılar."**

İLÂHİ (Bkz. NazımŞekilleri)

ÎLÂN;

herhangi bir şeyin tanıtılması veya vasıflarını açıklamak için türlü vâsıtalarla başkalarına ulaştırılması. Îlân, çok eskilerden beri kullanılan tanıtma usûlüdür. İşletmecilikte îlân ve îlâncılık başlı başına bir sanat olup, işletmenin vazgeçilmez unsurudur. (Bkz. Reklâm)

Îlân, insanın yaradılışında var olan merak, araştırma, yenilik ve heyecan gibi hislerini hedef aldığı için yaygındır. Eskiden beri kullanılır. Söz ve hareketlerle yapılan îlânlar, târih akışı içinde çeşitli metodlarla yapılagelmiştir. Mezopotamya, Mısır ve Helen eserlerinde taş ve kil tabletler üzerine kazılan yazı îlânları 15. yüzyılda matbaanın medeniyet âlemine girmesiyle hızla gelişip, yaygınlaştı. İlim ve teknikteki gelişmelere paralel olarak tellâl, el, duvar, kitap, gazete, radyo, televizyon, video îlânları seyrini takip etti. Bugün en son metodlar tatbik edilerek yapılan yazı, şekil, ışık ve ses, âhenk içindeki îlânlar gün geçtikçe daha çok rağbet görmektedir.

Göze, kulağa hitap ederek bilgi verici ve tahrik edici propaganda hâlini alan îlânların büyük bir kısmı gazeteler olmak üzere, radyo ve televizyonda yapılmaktadır. Katalog, sirküler (mektup, tamim) ve diğer usûllerle yapılan îlânların çoğalmasıyla, müesseselerin îlân harcamaları da artmıştır. Îlân, iktisat, hukuk, siyâset, edebiyat ve ilim dallarında resmî ve gayri resmî olarak kullanılmaktadır.

İLDENİZLİLER;

Âzerbaycan'da Irak Selçukluları Devletine tâbi olarak kurulan Atabegler sülâlesi (1141-1225). Sülâleye, kurucusunun adıyla İldenizliler denildiği gibi, Âzerbaycan Atabegleri de denilmektedir.

Kıpçak Türklerinden olan Şemseddîn İldeniz, Irak Selçuklu Sultânı Mes'ûd (1134-1152), Karabağ (Arran) vâlisiyken Gürcülere karşı başarılı savaşlar yaptı. Sultan da onu, kardeşi ve selefi Sultan İkinci Tuğrul (1132-1134)un dul hanımı Mü'mine Hâtun ile evlendirdi. İldeniz, Sultan Mes'ûd'un ölümüyle çıkan taht kavgalarına karıştı. Üvey oğlu Arslan-Şah'ı tahta oturttu (1161). Kendisi de atabeg ünvânıyla hâkimiyeti ele geçirdi.

İldeniz'in ölümü üzerine yerine oğlu Nusreddin Cihân Pehlivan atabeg oldu (1175). Arslan-Şah'ın sultanlığı sembolik olarak devâm etti. Cihân Pehlivan, Arslan-Şah'ın ölümü üzerine oğlu Üçüncü Tuğrul'u tahta geçirdi. Fars, Huzistan, Musul, Ahlat ve Erzurum'da Sultan Üçüncü Tuğrul adına hutbe okundu. Atabeg Pehlivan, Selâhaddîn-i Eyyûbî karşısında, Musul hâkimiyetini elinden çıkardı. Cihân Pehlivan'ın ölümü üzerine kardeşi Kızıl Arslan atabeg oldu. Kızıl Arslan, Sultan Üçüncü Tuğrul'a karşı mücâdele etti. Hattâ bir ara Üçüncü Tuğrul'u haps ve kendi sultanlığını da îlân etti. Fakat 1191 yılında öldürüldü. Yerine Cihân Pehlivan'ın oğlu Kutlug İnanç atabeg oldu. Kardeşi Ebû Bekr ile Sultan Tuğrul'a karşı yaptığı saltanat mücâdelesini Harezmşah Tekiş'in yardımı ile kazandı. Tuğrul'u bertaraf etti. Irak Selçuklu Devletinin yıkılmasından (1194) sonra Harezmşah Tekiş, Kutluğ İnanç'ı Cibâl vâlisi tâyin etti. Fakat Abbâsî halîfesi Nasır'la işbirliği yaparak Harezmşah yönetimindeki Hemedan'a saldırdı (1195). Ancak, bir sene sonra Harezmşahlılar tarafından öldürüldü. Yerine kardeşi Ebû Bekr geçti. Kardeşi Özbek'le birlikte Harezmşahlılara ve Gürcülere karşı mücâdele etti. Meraga'yı aldıktan sonra öldü (1210). Yerine geçen kardeşi Özbek, Harezmşah Sultânı Muhammed'e tâbi oldu. Moğollar, Tebriz surları önünde görünmeleri üzerine, fidye vererek kurtuldu (1221).

Moğolların ikinci gelişinde Özbek, şehri terk etti. Halk fidye vererek Moğollarla anlaştı(1222). Özbek, Harezmşahlılara yenildi (1223). Moğollara 1224'te ağır bir harâç daha verdi. Harezmşahlı esirleri de

Moğollara teslim etti. Celâleddîn Harezmşah'a karşı Gürcülerle işbirliği yaptı. Harezmşah da gelip Tebriz'i aldı (1225). Özbek, Nahcivan civârındaki Alıncak Kalesinde öldü. Yerine sağır ve dilsiz olan oğlu Kızıl Arslan Hâmuş geçti. Hâmuş, Celâleddîn Harezmşah'a giderek itâatini bildirdi (1228). Alamut Seferine katıldı. Bu seferden bir ay kadar sonra Kızıl Arslan'ın ölümüyle hânedân sona erdi.

İldenizlilerin saray çevresinde, Nizâmî, Şirvânlı Hâkânî, Şirvanlı Felekî ve Kıvâmî gibi şâirler yetişti. Atabeğ İldeniz, Hemedan'da türbe ve medrese yaptırdı. Ebû Bekr, âlimleri severdi. Câmi ve medrese inşâ ettirdi. Atabeğ Özbek, Tebriz'de bir köşk yaptırmıştı. Mü'mine Hâtun adına Nahcivan'da inşâ edilen türbe, bu hânedâna âit mîmârî eserlerin en güzel örneklerinden biridir.

İldenizliler Hükümdarları

	Tahta Geçişi
Şemseddin İldeniz	1137 (H.531)
Nusreddîn Cihân Pehlivan	1175 (H.570)
Muzafferüddîn Kızıl Arslan	1186 (H.581)
Kutluğ İnanç	1191 (H.587)
Nusreddîn Ebû Bekr	1195 (H.591)
Özbek	1210 (H.607)
Kızıl Arslan	1225 (H.622)
Harezmşahların istilâsı	1228 (H.625)

İLETKENLİK;

Alm. *Leitfähigkeit, Konduktanz (f),* **Fr.** *Conductibilité, conductivité (f),* **İng.** *Conductivity.* İletken olma hâli. Cisimlerin veya ortamların, kütlelerinin bir noktasından diğerine ısı veya elektriği az çok iletmesi özelliği.

Isı iletkenliği: Bir cismin ısıyı iletme kâbiliyeti. Isının yayılmasındaki mevcut yollardan birisi de iletim yoludur. İletim sırasında ısı, moleküler hareketle taşınır. Isı, ısıtılan cisimden diğer kısımlara moleküler etkileşimle ve mekanik enerjinin değişimi ile yayılır. Gazlarda, sıcak kısmın molekülleri, diğer taraftaki moleküllerle karışır ve hızlarının verdiği kinetik enerjiyi yavaş hareket eden moleküllere verirler.

Hemen hemen her cisim bir ölçüde ısı iletir. Bir cisimde, birim sıcaklık farkında, birim kesitten birim zamanda iletilen ısı, o cismin ısı iletim katsayısı olarak isimlendirilir. Isı iletim katsayısı en yüksek olan cisim en iyi iletkendir. Hayvan ve bitkilerden kaynaklanan cisimler genellikle kötü iletkendirler, gazlar ise hemen hemen hiç iletken değildirler. Isı yayılımında diğer iki yol, ısının kütle hareketiyle iletimi olan konveksiyon ve ısının dalga hareketiyle iletimi olan radyasyondur.

Elektrik iletkenliği: Bir cismin elektrik iletme kâbiliyetidir. Elektrik ileten maddelerin atom yapısındaki elektronlar atom çekirdeklerine gevşek bağlanmıştır. Eğer böyle bir cisme elektrik alanı tatbik edilirse, atomlar arasında serbest elektron akımı ortaya çıkar. Gümüş, bakır, altın ve alüminyum iyi iletken oldukları halde, gaz ve sıvılar iyonize olmuş durumda elektrik akımı iletirler.

İLHANLILAR;

Moğol İmparatoru Cengiz'in torunu Hülâgü tarafından kurulan devlet.

Cengiz Hanın ölümünden sonra, geniş arâzilere sâhip imparatorluk parçalanmaya yüz tutmuştu. Torunlarından Mengü Han, 1253'te hâkânlığa seçildikten sonra, kardeşi Hülâgü'yu Batı Asya'daki Moğol fetihlerini yeniden başlatma ve sağlamlaştırmakla vazifelendirdi. Bu sırada İslâm dünyâsının büyük kısmının doğrudan kontrolü Moğolların elinden çıktı. Bu durumu göz önüne alan Hülâgu, batıya hareket etti. Yol boyunca birçok devlet hâkimiyetine aldı ve geçtiği yerleri kana boyayarak yakıp yıktı. 1256 yılında Âzerbaycan'daki İsmâilîlere sert darbeler indirdi. İsmâiliyye Devletinin son reisi olan Rükneddîn'i öldürdü. Daha sonra Irak'ta karşılaştığı halîfe ordusunu bozguna uğrattı ve Abbâsîlerin son Bağdat Halîfesi El-Mu'tasım'ı katlettirdi. Bağdat sokaklarından günlerce kan aktı. Nehirlere atılan kitaplar, suyun rengini değiştirdi. Günlerce mürekkep aktı. Hülagü, daha sonra Sûriye'ye doğru ilerledi. Ancak Filistin'de Ayn-Calut mevkiinde karşılaştığı Mısır Memlûklüleri tarafından bozguna uğratıldı (1260). Netîcede Hülâgu, büyük han adına İran, Irak, Kafkasya ve Anadolu'yu içine alan bölgelerin hükümdârı oldu. Büyük Hana bağlı mânâsına İl-han ünvânını aldı.

İlhanlı Devleti böylece Hülâgü tarafından kesin olarak kuruldu. Ancak Hülâgü'nün acımasız bir İslâm düşmanı olması ve yaptığı savaşlarda 800.000 Müslümanı, kadın-erkek demeden, katlettirmesi

kendisine karşı olanların sayısını artırdı. Bunların başında Ayn-Calut'ta İlhanlı ordusunu bozguna uğratan Memlûkler ile Altınordu Hanlığı gibi Müslüman devletler gelmekteydi. İlhanlılara karşı ortak düşmanlık Memlûkler ileAltınordu arasında siyâsî ve ticârî bir ittifakın doğmasına sebeb oldu. Buna karşılık İlhanlılar da Avrupalı Hıristiyan devletler, Doğu Akdeniz sâhillerindeki Haçlı şehirleri, Kilikya Ermenileri ile Müslümanlara karşı ittifak yapmaya çalıştılar. Hülâgü'nün hanımı Dokuz Hâtun, Nasturî mezhebinden bir Hıristiyandı. İlhanlılar da Hıristiyanlığa ve Budizme meyyaldiler.

İlhanlılar Hülâgü ve ondan sonra gelen hükümdârlar zamânında İran, Afganistan, Irak ve bütün Güney Kafkasya'yla birlikte Türkiye Selçuklularının hükümrân olduğu Anadolu topraklarında da hâkimiyetlerini kabul ettirdiler. 1294 yılında Çin'de bulunan Moğol hükümdârı Kubilay Hanın ölümü üzerine, İlhanlılarla büyük hanlar arasındaki bağlar gevşedi. Çok geçmeden Gazan Mahmûd Han zamânında İlhanlılar büyük ölçüde İslâmlaşmaya başladılar.

Son büyük İlhanlı Hükümdârı Ebû Saîd 1323'te Memlûklerle anlaşma imzâladı. Böylece Sûriye bölgesi için yapılan savaş sona erdi. Ancak ülkesi uzun süren savaş sonucunda yıpranmıştı. Ayrıca, onun vâris bırakmadan ölmesi, sonraki yıllarda devlet içinde taht kavgalarına yolaçtı. Celâyirli ve Çobanî emirler tarafından tahta çıkarılan kısa ömürlü hanların idâresi altında devlet hızla çökmeye başladı. Çok geçmeden İlhanlı İmparatorluğu parçalanarak yerini mahallî hânedânlar aldı (1353).

Bağdat taraflarında Celâyirliler Sülâlesi, Anadolu'da beylikler, Fars'ta Muzafferîler, Mâzenderân'da Sarbâdârlar gibi devletçikler kuruldu. Âzerbaycan, Altınordu Devleti tarafından işgâl edildi. Eski İlhanlı topraklarında bu devletçiklerin kavgaları, Tîmûr Han zamânına kadar devâm etti.

Uzun süren savaşlar ve iç karışıklıklara rağmen İlhanlı idâresi, İran için bir refah dönemi oldu. Gazan Mahmûd Han İslâmiyeti kabul ettikten sonra İlhanlı topraklarında İslâmın güzel hasletleri hızla yayıldı. Moğollar artık yakıcılık ve yıkıcılık özelliklerini kaybederek İslâm âlemi için faydalı olmaya başladılar. Devletin vesikalarında, resmî yazılarında Peygamber efendimizin ve Ehl-i beytin isimlerine öncelik verilir oldu. Bastırılan paralar üzerine "Allah'ın inâyeti ile" mânâsına gelen Moğolca "tengrin kuçundur" ibâresi konuldu. Gazan Mahmûd Hanın, sağladığı kuvvetli otorite sâyesinde ilmî faaliyetler arttı. Âlimler himâye edildi. Gazan Hanın yaptırdığı pekçok medresede; tıp, astronomi, kimyâ ilimleri ve el sanatları öğretildi. Bunlarla bizzât kendisi de meşgul oldu. Ayrıca tebriz civârında kurduğu rasathânenin yanında, fen ilimlerinin okutulması için bir de medrese yaptırdı. Tebriz'de Gazan Mahmûd Han tarafından yaptırılan, etrâfı on iki büyük medreseyle çevrili Büyük Câmi, eşi görülmemiş büyüklükte ve çok kıymetli bir sanat eseriydi.

Pekçok milletin ve memleketin târihini inceleyen Gazan Mahmûd Han, bilhassa kendi kavminin târihini yazmak husûsunda büyük gayret gösterdi. Moğol târihi ile ilgili bilgilerin Reşîdüddîn vâsıtasıyla **Târih-i Gazânî** adlı eserde toplanmasını temin etti.

1307 senesinde Olcaytu tarafından Sultâniye'de yeni bir başkent kuruldu ve sekiz minâreli bir câmi inşâ edildi. Sanatkârlar ve mîmârlar teşvik edilerek İlhanlı mîmârisindeki belirgin üslûbun ortaya çıkması sağlandı. İlhanlıların Hıristiyan Avrupa ve Çin gibi değişik kültürler ile temasta bulunmaları, İran dünyâsına, düşünce, ticâret ve sanat îtibâriyle tâze, canlı tesirler meydana getirdi. AyrıcaİlhanlıDevleti, Uzak-Doğu ve Hindistan'dan yapılan ticârette büyük rol oynadı.

İlhanlı Hükümdarları

Hülâgü .....(1256-1264)

Abaka .....(1264-1282)

Ahmed Teküder.....(1282-1284)

Argun.....(1284-1291)

Geyhatu.....(1291-1294)

Baydu ..... (1295)

Mahmûd Gazan.....(1295-1304)

Muhammed Hüdâbende Olcaytu..(1304-1317)

Ebû Saîd .....(1317-1335)

Arpa.....(1335-1336)

Mûsâ .....(1336-1353)

İLİK (Kemik iliği);

Alm. *(Knochen-) Mark (n),* **Fr.** *moelle (f),* **İng.** *Marrow.* Kemik boşluklarını dolduran, yumuşak, damardan zengin doku. İlik; yağ, su, alyuvarlar ve akyuvarlar ihtivâ eder. Bâzı kemiklerde ise tamâmına yakını yağdan meydana gelen "sarı ilik" bulunur. "Kırmızı kemik iliği", kan hücrelerinin yapımında görevlidir.

Ana karnındaki hayatta, kan yapımı üç ana yerde vukû bulur. Bunlar karaciğer, dalak ve kemik iliğidir. Doğumdan sonraki birkaç ay içinde karaciğer ve dalaktaki kan yapımı azalarak durur. Bundan sonra kan hücrelerinin yapımını tamâmıyle kemik iliği üstlenir.

İlerleyen yıllarla birlikte kemik iliğinin miktarında bir azalma olur. Erişkin bir kişide fonksiyon gören kırmızı kemik iliği uzun kemiklerin uçlarında ve kalça kemiği, göğüs kemiği, kafa kemikleri gibi yassı kemiklerin süngersi dokusu içinde bulunur.

Sarı ilik uzun kemiklerin boşluklarında bulunur. İlerleyen yaşla berâber miktarı artar. Kan kanserlerinde (lösemilerde) habis karakter kazanmış kan hücreleri sarı iliği de işgal ederek orada ürerler. Böylece ilik kırmızı ilik görünüşü kazanır.

Kırmızı kemik iliği insan vücudunun hacim olarak % 3,5-6'sını teşkil eder. Sâniyede yaklaşık 2.5 milyon alyuvar ve 50 bin civârında akyuvar kemik iliğinden kana verilir. Mecbûriyet karşısında (hastalıklar, kan kaybı, oksijeni az havada yaşama) ilikte normalin 6-8 misli alyuvar îmâl edilebilmektedir.

Bir mikroskop altında incelendiğinde ilikte çeşitli hücreler ayırd edilebilir. "Eritroblast"lar kırmızı kan hücrelerinin gelişmekte olan ön hücreleridir. Bunlar çeşitli safhalardan geçerler ve en sonunda nüvelerini (çekirdeklerini) kaybederek alyuvar hâline gelirler. "Megakaryositler" çok çekirdekli dev hücreler olup, kandaki trombositleri yaparlar. Kezâ Miyeloblastlar ise kandaki lökositlerin (akyuvarların) ana hücrelerini teşkil ederler.

Son yıllarda bütün kemik iliği hücrelerinin bir çeşit "ana hücre"den meydana geldiği ortaya çıkarılmıştır. Bu ana hücrelerden akyuvarları ve alyuvarları yapacak ön hücreler meydana gelir. Bunların gelişmesi ve üremesi ile de kan hücreleri ortaya çıkar.

Bâzı kan kanseri veya kansızlık çeşitlerinde kemik iliği nakli yapılabilmekte ve tedâvi edici olmaktadır. (Bkz. Organ Nakli)

İLİM;

Alm. *Wissenschaft (f),* **Fr.** *science,* **İng.** *Knowledge, science.* Eşyânın ve olayların idrâki, kavranması; maddî mânevî sırlara vâkıf olma ve bilme. İlim, lügatte "bilmek" demektir. İlmin çok çeşitli târifleri yapılmıştır. Bu târiflerden bâzıları şöyledir:

"Varlığı mevcûd olan bir şeyin kesin olarak kabûl edilmesidir."

"Bir şeyin sûretinin, şeklinin akılda meydana gelmesidir."

"Akıl sâhibi olan insanın, kendisinin dışında bulunan şeyleri olduğu gibi kavramasıdır."

"İnsanın bir şeyin mânâsına ulaşmasıdır."

İlim, insanın sonradan elde ettiği bir sıfatıdır. İlim, aynı zamanda Allahü teâlânın sıfatlarından biridir. Fakat O'nun ilmi, yarattıklarınınki gibi değildir. Allahü teâlânın ilmi, ezelî ve ebedî olup, başlangıcı ve sonu yoktur. O herşeyi bilir, O'nun ilmi, herşeyi kuşatmıştır. Fakat insanın ilmi, meydana gelişi, kazanılması bakımından bâzı şekiller arz etmektedir. Aklın, düşünmeden elde ettiği bilgilere "bedihî ilim" denir. Hesâba, tecrübeye (deneye) dayanan bilgilere "istidlâlî ilim" denir. Fen bilgileri böyledir. Duygu organlarıyla elde edilen bilgilere de "zarûrî ilim" denmektedir. Görmekle, işitmekle, tatmakla, dokunmakla ve duymakla elde edilen bilgiler böyledir.

Arapça olan "ilim", "mârifet" ve "şuûr" kelimelerinin mânâ bakımından birbirine yakınlıkları vardır. İlim bilmek; mârifet tanımak, şûur idrak etmek, akılla kavramak demektir. Bu kelimelerden türeyen "âlim, ârif ve şâir" kelimelerinde de bu mânâlar mevcuttur. "Ulemâ", âlim kelimesinin çoğulu olup, âlimler (bilenler) demektir. İlim kesbîdir, yâni sebeplere yapışarak, çalışarak elde edilir. Mârifet, keşif ve ilham ile hâsıl olur. Mârifet, kalbe doğan bir nûrdur, çalışmadan ele geçen ilâhî ihsânlar, lütuflardır. Bunlara "vehbî ilimler" veya "meârif-i ledünniyye, meârif-i ilâhiyye ve hakâyık-ı Rabbâniyye" de denir. İlim, üstâddan, yâni bir bilenden öğrenilir. İlâhî mârifetler, yâni Allahü teâlâyı tanımaya yarayan bilgiler, keşif ve ilhâm ile hâsıl olur. Bunlara kâmil ve mükemmil (tasavvufta yetişmiş ve yetiştirebilen) bir rehberin yetiştirmesiyle kavuşulabilir. Tasavvuf bilgileri, keşif ve ilhâm ile hâsıl olan mârifetlerdir. Dinde ibâdetler diğer işlerle ilgili bilgiler ve fen bilgileri âlimden (hocadan) öğrenmekle elde edilir.

İlmin Târihçesi

İlim, insanlık târihi ile birlikte başlamıştır. Akıl ve idrâk sâhibi olan insan, kendisinin ilgi sâhasına giren

her hususta bilgi sâhibi olmak istemiş ve buna ihtiyâç da duymuştur. Bu bilgiyi, ya kendi tecrübesiyle veya güvenilir bir kaynaktan öğrenmekle elde etmiştir.

Yeryüzünde yaratılan ilk insan hazret-i Âdem'dir. Bütün insanların babasıdır. Çocuklarına Peygamber oldu. Cebrâil adındaki melek, kendisine on iki defâ geldi ve Allahü teâlâdan kitap getirdi. Hazret-i Âdem'e oruç, namaz, gusül abdesti gibi din bilgileri yanında; fizik, kimyâ, tıp, eczâcılık, matematik bilgileri ile çeşitli diller öğretildi. Çocukları çeşit çeşit dillerle konuştu. Zamânında Süryânî, İbrânî ve Arap dilleri ile kerpiç üzerine kitaplar yazıldı. Yaratılan her şeyin isimleri ve faydaları kendisine bildirildi. İhtiyaç duydukları zaman kullandılar. Daha sonra gelen peygamberler, insanların ihtiyaçlarını giderecek bilgileri onlara öğrettiler. Meselâ, çift sürüp ekin ekmeyi hazret-i Âdem'den, elbise dikmeyi hazret-i İdris'ten, gemi yapmayı hazret-i Nûh'tan öğrendiler. Bütün bunlar, **Kur'ân-ı kerîm'**de bildirilmekte ve ilk insanların ilimsiz ve medeniyetten uzak kalmadıkları görülmektedir. Bugünkü târihî araştırmalar, eski insanların bir çok medeniyetler kurduğunu, fakat harplerin, yer ve gök âfetlerinin ve uzun bir zamânın geçmesi netîcesinde yıkılıp yok olduklarını haber vermektedir.

Eski Mısır'da ilim ve tekniğin mâzisinin M.Ö.5000 yıllarına kadar çıktığı târihî araştırmalardan anlaşılmaktadır. Mısırlılar kendilerine mahsus bâzı rakamlarla hesap işlemleri yapıyor, bâzı âdî kesirlerden faydalanıp üçgen ve dörtgenlerin yüzölçümlerini, pramitlerin hacimlerini hesaplayabiliyorlardı. Böylece geometri ilminden istifâde ile Nil taşkınlarından sonra bozulan arâzi taksîmâtını yeniden düzenliyor ve "tanrı" yerine koydukları firavunlar için meşhur ehramları inşâ edebiliyorlardı. Onların ayrıca, hiyeroglif yazısı için kullanılan papirüs, mumya yapımı, süs, güzellik ve sağlık için hayli ileri bir tıp, kimyâ ve eczâcılık bilgisine sâhib oldukları anlaşılmaktadır.

Eski Mısırlılar gök olayları hakkında geniş mâlumâta sâhiptiler. Yıldızlar konusunda çok geri olmalarına rağmen, Ayın periyodik olarak gösterdiği safhaları göstermişler ve güneşin hareketlerini dikkatle inceleyerek bir yıl içindeki yükselme ve alçalmalarını tesbit etmişlerdir. Ayrıca dört yön üzerinde kesin bilgi sâhibiydiler. 365 günlük ve 12 aya bölünmüş bir güneş takvimini kullanmışlardır. Bu takvim M.Ö. 4200 yıllarına kadar uzanmaktadır.

Mezopotamya'da ise, Eski Mısır medeniyetiyle çağdaş olan hayli ileri bir medeniyet yaşanmıştır. Sümer, Bâbil kavimleri bilhassa matematik ve astronomide Mısırlıları geçerek matematikte 60'a kadar ondalık sistemi, yukarısı için 60 tabanlı sistemi kurmuş ve kullanmışlardır. Ayrıca çarpma, bölme, kare, karekök ve küpkök cetvelleri hazırlamışlardır. Dâireyi 360 dereceye bölerek gök mekaniği hesaplarında faydalanmışlar, bir günü 24 eşit zaman birimine, bunu da 60 eşit parçaya ayırmışlar, M.Ö. 4700 yıllarına kadar çıkan bir takvim kullanmışlardır. **Sümer-Bâbil Kavimleri Takvimi** adıyla bilinen bu takvimde bir yıl 29 ve 30 günlük 12 kamerî aya ve 354 güne bölünmüştür. Ayrıca güneş yılının bundan uzun olduğunu gördüklerinden her üç yılda bir kamerî takvime bir ay ilâve etmişlerdir.

Sümer ve Bâbil kavimleri yıldız hareketlerinin insanların hareketlerine etkili olduklarına inanarak bu yolda çalışmışlar, ayrıca güneşin, ayın ve gözleyebildikleri beş gezegenin hareketlerini özel fen âletleriyle tâkib ederek, hesaplarını çıkarmışlar, güneş ve ay tutulmalarını önceden tahmin etmişlerdir.

Bütün bunlar ve bâzı tıp-eczâcılık bilgileri ile cebiri hatırlatan temel bilgiler, Mezopotamya kavimlerinin bıraktığı çivi yazılı killi topraktan mâmul kabartmalardan anlaşılmaktadır.

Eski İyonya ve Yunan'da ilmî çalışmaların temelini Mısır ve Mezopotamya kavimlerinden istifâde ederek kuran Thales, bâzı astronomi bilgileri ve matematikte üçgenlerin alanlarını hesaplama işlemini ifâde eden teoremi ortaya koymuştur. Mısır ve Bâbil kaynaklarından geniş şekilde faydalanan bir başka bilgin Phythagorius, hipotenüs karesi ile ilgili problemi açıklamış, sayılar üzerinde çalışmıştır. Her bilgiyi ve bu arada astronomiyi de akılla ölçmeye ve aklî delil ve îzahlara dayandırmakta oldukça ileri giden İyon ve Yunan bilginleri, "tanrı, kâinâtın yaratılışı, hayat" gibi konularda da aynı yolu tutup, her şeyi akılla çözmeye kalkışmışlar ve böylece eski Yunan felsefesi ortaya çıkmıştır. Ayrıca coğrafya dalında Miletoslu Hekataios, tıp ve anatomi dalında da Galen (Calinos)in fikirleri Orta Çağda Avrupa'da mûteber tutulmuştur.

Atina'da ilim hayatı denilince akla felsefe gelir. Asırlar boyunca bu sâhada yapılan ısrarlı çalışmalar; Aristo, Eflatun, Sokrat gibi filozofun yetişmesine sebeb olmuştur. Bunların ve öğrencilerinin kurduğu felsefe ekollerinin gittikçe yaygınlaşması netîcesinde ilk çağlarda ilim üzerinde yapılan çalışmalar, daha çok felsefî mâhiyete dönüştü. Bilhassa Yunan ve Roma'da bir çok filozoflar, beğendikleri düşünceleri hakikat olarak anlatıyorlar, yaldızlı ve heyecan verici sözlerle insanları kandırıyorlardı. Felsefe netîcede, sırf akla dayandığı için eski Yunan felsefesi başlıbaşına bir ilim değildi. AyrıcaEflatun gibi felsefecilerin, ilmi, peygamberlerden ve onların bildirdikleri kitaplardan aldığını İslâm âlimleri kitaplarında bildirmişlerdir.

Ortaçağda Avrupa, ilim ve medeniyet bakımından tamâmen karanlık bir devir yaşamıştır. Bu zamanda insanların, her sâhadaki ilim ile uğraşabilmesi, Hıristiyan papazlarının tekelindeydi. Onlar bu hususta

kimseye izin vermiyorlardı. Avrupalılar, dünyâ tepsi gibi düz, etrâfı duvar çevrili zannederken; Müslümanlar, yer küresinin yuvarlak olup döndüğünü buldular. Galileo (1564-1642) İslâm âlimlerinin kitaplarından okuyarak öğrendiği, "Dünyânın yuvarlaklığı ve batıdan doğuya doğru döndüğü" hakîkatını söyleyince, papazlar tarafından aforoz edilmiş, hapsedilerek öldürülmesine karar verilmişti. Kopernik (1473-1543) ve Newton'un (1642-1727) başına gelenler de bundan az değildir.

Avrupa'da ancak mîlâdî 1500 yıllarından sonra ilmî çalışmalara başlanmıştır. Çünkü onlar bu sıralarda, harpler ve çeşitli sebeplerle Müslümanlarla sık sık temaslarda bulunmuşlar, onları yakından görerek ahlâkına, ilim ve medeniyetlerine hayrân kalmışlardır. Sulh zamanlarında İslâm ülkelerini ziyâret ederek gördüklerini, kendi memleketindeki insanlara, bilmedikleri ve hiç duymadıkları şeyleri anlatmışlardır. Temizliği, hastalıkların tedâvisini bilmeyen Avrupalılar, Müslümanların kurdukları hastahânelerde tedâvi olmaya gelmişlerdir. Nitekim Fransız İmparatoru Napolyon, 1798'de Mısır'daki Akka Kalesini kuşattığı zaman, askerleri arasında başgösteren çiçek hastalığından kurtulmak için, biraz önce savaştığı Müslüman Türklerden yardım dilemiştir. Merhamet isteyen, düşmanının bile yardımına koşan Müslüman Türk hekimleri, Fransız askerlerini bu felâketten kurtarmışlardır. Târih kitapları, bunun gibi pekçok olayı yazmaktadır. Aynı çağda Müslümanlar, her türlü ilimde, fen ve sanatta en yüksek medeniyet eserleri meydana getirmişlerdir. AyrıcaEmevîler İslâm dînini, İspanya'dan, Avrupa'ya soktu. Fas, Kurtuba ve Gırnata üniversitelerini kurup, batıya ilim ve fen ışıkları saldı. Hıristiyanlık âlemini uyandırıp, bugünkü ilim ve teknikdeki ilerlemenin temelini attı. Dünyâ yüzündeki ilk üniversitenin, Fas'ın Fez şehrinde bulunan Kayrevan Üniversitesi olduğu bütün ansiklopedilerde yazılıdır. Bu üniversite 859 (H.244) yılında kurulmuştur.

Endülüs SultanıÜçüncü Abdurrahmân (M.829-903) kendisi ve devlet adamları ilim ve edep sâhibiydiler. Âlimlere ve ilme çok kıymet verirdi. Bunun için Endülüs'te ilim ve fen çok ilerledi. Saray ve devlet dâireleri birer ilim yuvası oldu. Her memleketten ilim öğrenmek isteyenler akın akın Kurtuba'ya geldiler. Kurtuba'da büyük ve mükemmel bir tıp fakültesi kuruldu. Avrupa'da ilk yapılan tıp fakültesi budur. Avrupa kralları ve devlet adamları, tedâvi için Kurtuba'ya gelir; gördükleri medeniyete, güzel ahlâka, misâfirperverliğe hayran kalırlardı. Üçüncü Abdurrahmân ayrıca 600.000 kitap bulunan bir kütüphane de yaptırdı. Kurtuba'da çok sayıda derin âlimler yetişti. Osmanlı Türkleri, İslâm dînini doğudan, Avrupa'nın ortalarına kadar yaydılar, ilimde ve teknikte, bütün dünyâya ışık tutan muazzam medeniyet eserleri meydana getirdiler.

Avrupalılar, Müslümanlarla olan bu temasları sonucunda, dinlerinin yanlışlıklarla ve hurâfelerle dolu olduğunu, ilimde ve teknikte çok gerilerde bulunduklarını anladılar. Papazların halk üzerindeki nüfûzunu azaltmak ve dinlerini hurâfelerden kurtarmak için reform (dînî değişiklik) hareketlerine giriştiler. Bu hususta 1555'te Martin Luther'in ve Calven'in öncülük yaptığı pek meşhurdur. Bunun yanında fen bilgilerinin çoğunu ve hepsinin temelini İslâm kitaplarından öğrenen Avrupalılar, ilimde ve sanatta Rönesans hareketi adı altında bir takım yeniliklere başladılar.

Hâlbuki bütün ortaçağ boyuncaİslâm âlemi ilmin, sanatın, fen ve tekniğin merkezi olmuştu. Matematik, fizik, kimyâ, tıp, astronomi ilimleri ve bunların dalları üzerinde birçok eserler yazılmış ve o günün eğitim müesseseleri, üniversiteleri olan medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu ilimleriAvrupalılar, İslâm memleketlerinde okuyup tahsil ettikten sonra öğrenmişlerdir. Bu çağda Müslümanların ilme hizmetleri sayılamayacak kadar çoktur. Avrupa'daki rönesans hareketinin başlaması, Müslümanlardan öğrendikleri ilimler sâyesinde olmuştur. On dokuzuncu asra kadar Osmanlı medreselerinde fen dersleri okutuluyordu. Aydın din ve fen adamları yetişiyordu. Dünyâya önderlik ediyorlardı. Tanzimatçıların fen derslerini medreselerden kaldırmasıyla bu sâhadaki çalışmalar tamâmen durdu ve batı, doğuyu sür'atle geçti.

On sekizinci asrın ikinci yarısından îtibâren buharlı gemilerin bulunması, yeni harp vâsıtalarının yapılması ve bunları tâkib eden diğer teknik buluşların ortaya çıkması ile ilimde, teknikte pek sür'atli ve muazzam buluşlar yapıldı. Fizik ve kimyâda, tıpta, astronomide akılları durduracak bu keşifler, yepyeni ufukların açılmasını sağladı. Atomun parçalanıp büyük nükleer güçlerin meydana gelmesi, uzay çalışmalarının başlaması ile yeni bir çağ başladı.

İslâm Dîninde İlim

İslâmiyet, ilmin tâ kendisidir. **Kur'ân-ı kerîm'**in birçok yerinde, ilim emredilmekte, ilim adamları övülmektedir. Meselâ Zümer sûresi dokuzuncu âyetinde meâlen; **"Bilenlerle bilmeyenler hiç bir olur mu? Bilenler elbette kıymetlidir!"** buyruldu.

Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem), ilmi öven ve teşvik buyuran sözleri, o kadar çok ve meşhurdur ki, başka dinde olanlar da bunları biliyor. Meselâ **İhyâu Ulûmiddîn,** İbn-i Mâce'nin **Sünen'**inde ve **Mevdû'ât-ül-Ulûm** kitaplarında, ilmin fazîleti anlatılırken, **"İlmi, Çin'de de olsa, alınız!"** hadîs-i şerîfi yazılıdır. Yâni dünyânın en uzak yerinde ve kâfirlerde de olsa, gidip ilim öğreniniz! Bir hadîs-i şerîfte de; **"Beşikten mezara kadar ilim öğreniniz, çalışınız."** buyruldu. Yâni bir ayağı

mezarda olan seksenlik ihtiyarın da çalışması lâzımdır. Öğrenmesi ibâdettir. Peygamberimiz: **"Yârın ölecekmiş gibi âhirete ve hiç ölmeyecekmiş gibi dünyâ işlerine çalışınız."** buyururken diğer hadîs-i şerîflerde de: **"Bilerek yapılan az bir ibâdet, bilmeyerek yapılan çok ibâdetden daha iyidir"** ve **"Şeytanın bir âlimden korkması, câhil olan bin âbidden korkmasından daha çoktur"** buyurmuştur. İslâm dîninde kadın, kocasının izni olmadan nâfile hacca gidemez. Sefere, misâfirliğe gidemez. Fakat, kocası öğretmezse ve izin vermezse, ondan izinsiz, ilim öğrenmeğe gidebilir. Görülüyor ki, Allahü teâlânın sevdiği, büyük ibâdet olan hacca izinsiz gitmesi günâh olduğu hâlde, ilim öğrenmeye izinsiz gitmesi günâh olmuyor. Her Müslümanın önce din, sonra dünyâ bilgilerini öğrenmesi lâzımdır.

İlim hakkındaki hadîs-i şerîflerde buyruluyor ki:

Allahü teâlâ bir kimseye iyilik etmek isterse, onu dinde âlim yapar ve ona doğru yolu ihsân eder.

Ümmetimin âlimleri İsrâiloğullarının peygamberleri gibidir.

Temiz ve müttakî (Allahü teâlâdan korkan, haramlardan sakınan) **bir âlimin arkasında namaz kılan, İsrâiloğullarının peygamberlerinden birinin arkasında namaz kılmış gibidir.**

Göklerde ve yerde olanlar, âlim için istiğfâr ederler.

Peygamberlik derecesine en yakın olan insanlar din âlimleridir. Çünkü din âlimleri, insanları peygamberlerin gönderildikleri şeye çağırırlar.

Ümmetimden iki kısım insan iyi olursa, insanlar da din husûsunda iyi olur. Bunlar âlimler ve devlet reisleridir.

Âlimin âbid üzerine üstünlüğü, benim sizin en aşağınız üzerine olan üstünlüğüm gibidir.

Kıyâmet gününde üç kısım kimse şefâat eder. Peygamberler, sonra âlimler, sonra şehîdler.

Âlimle âbid arasında yüz derece vardır. İki derecenin arası yetmiş senelik mesâfedir.

Allahü teâlânın Cehennem'den âzâd ettiklerine bakmak isteyen, ilim talebesine baksın! Nefsim yed-i kudretinde olan Allahü teâlâya yemin ederim ki, bir âlimin kapısına giden ilim talebesine her adımı için Allahü teâlâ bir yıllık ibâdet sevâbı yazar ve Allahü teâlânın Cehennem ateşinden âzâd ettiği kullarından olduğuna melekler şâhitlik eder.

İlim öğrenmek, erkek ve kadın her mü'mine farzdır.

Ey Ali! Ya âlim ol, ya ilim talebesi ol, yâhut da dinleyici ol. Dördüncü olma, helâk olursun!

Müslümanların öğrenmesi lâzım olan ilimlere**"Ulûm-i İslâmiyye"** (İslâm bilgileri) denilerek önce ikiye ayrılmıştır. Bunlardan birincisine "ulûm-i nakliyye", ikincisine "ulûm-i akliyye"denir.

Ulûm-i nakliyye: Yüksek din bilgileri olup, 8 büyük kısma ayrılır: İlm-i tefsîr, İlm-i usûl-i hadîs, İlm-i hadîs, İlm-i usûl-i kelâm, İlm-i kelâm, İlm-i usûl-i fıkıh, İlm-i fıkıh, İlm-i tasavvuf (ilm-i ahlâk) şeklinde sıralanan bu sekiz ana ilim de kendi içlerinde bir çok dala ayrılır.

Erkek ve kadın her Müslümanın bu sekiz bilgiden kelâm, fıkıh ve tasavvuf bilgilerinde lüzumu kadarını öğrenmesi farz-ı ayndır. Bu bilgilerin kaynağı dörttür ve buna; **"edille-i şer'iyye"** denilir. Bu bilgiler zamanla değişmez. Bir insan kendi görüşü ile bu bilgilerde değişiklik yapamaz.

Ulûm-i akliyye: Bunlara tecrübî ilimler de denir. Bunlar: Fen bilgisi ve edebiyât bilgisi olmak üzere ikiye ayrılır. Bunları Müslümanların öğrenmeleri farz-ı kifâyedir. Herkes kendi mesleği ile ilgili ilimleri tahsil etmeli, mümkünse mütehassıs olmalıdır. Bunlar zamanla değişebilir. Çeşitleri çoğalıp sayıları da artabilir. Bunlar akıl yoluyla elde edilen bilgilerdir. Aklî ilimlerle ilgili en mükemmel çalışmaları da yine Müslümanlar yapmıştır. Çeşitli ilimler, bunların mevzuları, kaynakları, bunlar üstüne yazılmış kitaplar ve yazarları hakkında bir çok eser telif edilmiş, içlerinden **Keşf-üz-Zünûn** gibi yüzlerce ilmin sayıldığı ve yeterli mâlumâtların verildiği kitaplar bütün dünyâca meşhur olmuştur. **Mevdûât-ul-Ulûm** kitâbında 500'den fazla ilmin tasnifi yapılmıştır.

İslâmiyette İlim Elde Etme Yolları

İnsanın her şeyi bilmesi, üç vâsıtadan birisiyle elde edilir. Bunlar:

1. His (duygu) organı: His organları göz, kulak, burun, dil ve deri olmak üzere beştir. Bunların hastalıklardan sâlim olduğu zaman, bir şey hakkında elde ettiği bilgiye güvenilebilir. Gözün, renk körü olduğu zaman gördükleri yanlıştır. Sinir sisteminin bozuk, nezle ve grip olduğu zaman derinin duyarlılığı azalır.

2. Akıl: Akıl ile bilmek iki şekilde olur. Düşünmeden hemen bilinirse "bedîhî" denir. Düşünmekle bilinirse, "istidlâlî" denir. Her şeyin, kendi parçasından büyük olduğunu bilmek bedîhîdir. Hesapla elde edilen bilgiler, istidlâlîdir.

His (duyu) organları ve akıl ile birlikte elde edilen bilgilere (tecrübî bilgi) denir. Bunlar, çeşitli deneyler sonucu elde edilen bilgilerdir. Aklî ilimler yâni fen bilgileri, his (duyu) organları ve akıl ile tecrübe edilerek elde edilir.

3. Güvenilir haber: Buna "haber-i sâdık" da denir. Din bilgileri bu yolla bilinir. Güvenilir haber ikidir:

a) Tevâtür haberleri: Her asrın güvenilen insanlarının hepsinin söylemesidir.

b) Peygamber haberleri: Peygamberlerin, Allahü teâlâdan vahiy yoluyla alıp, insanlara bildirdiği bilgiler.

İmâm-ı Gazâlî, **El-Münkızü-ani'd-Dalâl** kitabında diyor ki: "Akıl ile anlaşılan şeyler, his organlarıyla anlaşılanların üstünde olduğu ve bunların yanlışını çıkardığı gibi, akıl da peygamberlik makâmında anlaşılan şeyleri kavramaktan âcizdir. İnanmaktan başka çâresi yoktur. Akıl, anlayamadığı şeyleri nasıl ölçebilir? Bunların doğru ve yanlış olduğuna nasıl karar verebilir?

Nakil yoluyla anlaşılan, yâni peygamberlerin söyledikleri şeyleri, akılla araştırmaya uğraşmak, düz yolda güç giden, yüklü bir arabayı, yokuşa çıkarmak için zorlamaya benzer. At, yokuşa doğru kamçılanırsa, ya yıkılıp çabalaya çabalaya canı çıkar, yâhut alışmış olduğu düz yola kavuşmak için sağa sola ve geriye kıvrılarak arabayı yıkar ve eşyâlar harâb olur. Akıl da, yürüyemediği, anlayamadığı âhiret bilgilerini çözmeye zorlanırsa, ya çıldırır veyâ bunları alışmış olduğu, dünyâ işlerine benzetmeye kalkışarak yanılır, aldanır ve insanları da aldatır. "Akıl; his kuvveti ile anlaşılabilen veya hissedilenlere benzeyen ve onlara bağlılıkları bulunan şeyleri birbirleri ile ölçerek, iyilerini kötülerinden ayırmaya yarayan, bir miyardır, bir âlettir. Bunların dışındakilerin hakîkatlerini anlama hususunda şaşırıp kalır. O hâlde, Peygamberlerin bildirdikleri şeylere, akla danışmaksızın inanmaktan başka çâre yoktur. Görülüyor ki, peygamberlere tâbi olmak, aklın gösterdiği bir lüzumdur ve aklın istediği ve beğendiği bir yoldur.

İslâmiyet ve Fen

İslâmiyet, fen ilimleriyle uğraşılmasını Müslümanlardan istemektedir. Fen; "mahlûkları, hâdiseleri görmek, inceleyip anlamak ve deneyip benzerini yapmak"demektir. Bunları **Kur'ân-ı kerîm** emretmektedir. Fen bilgilerini ve sanat öğrenmek, en modern harp silâhlarını yapmaya uğraşmak, devletin ve Müslümanların vazifesidir. Müslüman olmayanlardan daha çok çalışmamızı dînimiz emretmektedir. O hâlde İslâmiyet, fenni, tecrübeyi, müsbet çalışmayı emreden dinamik bir dindir.

İslâmiyetin hükümlerini iyice kavramış ve bugünkü medeniyetin temelini teşkil eden fen kollarının târihçesini incelemiş bir fen adamı, târih boyunca hiçbir zamanda, hiçbir teknik başarının, hiçbir fennî hakîkatin, İslâmiyete karşı durmadığını ve dâimâ ona uygun bulunduğunu pek açık olarak görür. Nasıl uygun olmasın! Zâten tabiatı incelemek ve madde ile kuvvet üzerinde çalışmak, İslâmiyetin emrettiği bir şeydir. Allahü teâlâ, **Kur'ân-ı kerîm'**in birçok yerinde meâlen; **"Sizden evvel gelip geçenlerin hayatlarını, gittikleri yolları ve başlarına gelenleri, gözden geçirip, onlardan ders alınız. Yerleri, gökleri, canlıları, cansızları ve kendinizi inceleyiniz. Gördüklerinizin içini, özünü araştırınız. Bütün bunlarda yerleştirmiş olduğum kuvvetimi, kudretimi, büyüklüğümü ve hâkimiyetimi bulunuz, görünüz, anlayınız."** buyuruyor.

Allahü teâlâ, İslâmiyetin temeli olan îmânı, tecrübeye ve aklı kullanmağa bağlamıştır. Yâni Müslümanlık binâsı, bu iki esas üzerine kurulmuştur. Diğer bütün ibâdetler, iyilikler, itâatler hep, bu îmân ağacının dalları, budaklarıdır. Allahü teâlâ, **Kur'ân-ı kerîm'**in birçok yerinde, kâfirleri, neden akıllarını kullanmadıkları için ve neden yerleri, gökleri ve kendilerini inceleyerek düşünmedikleri ve böylece îmâna kavuşamadıkları için, azarlamakta ve aşağılamaktadır. Büyük İslâm âlimi Seyyid Şerîf Cürcânî diyor ki: "Aklı olan, iyi düşünen bir kimse için, astronomi ilmi, Allahü teâlânın varlığını anlamaya çok yardım eder." İmâm-ı Gazâlî'nin; "Astronomi ve anatomi bilmeyen, Allahü teâlânın varlığını ve kudretini anlayamaz" sözü meşhur olmuştur.

Günümüzde Fen Bilgileri

Yirminci yüzyıldaki ilmî buluşlar, birçok ilmî teorileri altüst edercesine gelişti. Bu buluşlar insan yaşayışını da etkiledi. Wilhelm Konrad'ın Röntgen şuâları; Antoine Henri Becquerel'in radyoaktiviteyi fark etmesi; 1900 senesinde Mendel kânunlarının çıkışı; 1901 senesinde Max Planck'ın kuantum teorisi; Pierre ve Marie Curei'nin radyumun radyoaktif radyasyonu; 1905-1916 seneleri arasında Albert Einstein'in relativite ile ilgili teorileri ve Baron Rutherford'un 1919 senesinde atomu parçalayarak atom teorisinin gelişmesi son asrın ilmî buluşları arasında sayılabilir.

1950'lerde başlayan uzay çalışmaları ile ilimde yeni bir çığır açıldı. Uzayda zamanla yeni galaksiler meydana geldiği, her uzay cisminin kendine has manyetik sâhaları olduğu ortaya çıkarıldı. Elektronik ilminin uzay çalışmalarındaki yardımları küçümsenmeyecek ölçüde büyüktür. Elektronik bilgisayarların geliştirilmesi insan hayâtını etkilemiştir. Atomun yapısı hakkında bilgiler genişlemiş, nükleer enerji hem enerji kaynağı olarak hem de atom ve nötron bombaları şeklinde harb vâsıtası olarak kullanılmaya başlamıştır.

Tıp sâhasında ise organ nakli, açık kalp ameliyatları, sun'î derinin îmâli gibi tedâvî usûllerine geçilmesinin yanısıra; teşhis metodları ve âletlerinde de elektronik cihazların devreye girmesiyle büyük gelişmeler sağlandı.

Haberleşme sâhasında telgraf, telefon ve radyo gerilerde bırakılıp; televizyon, video, uydular aracılığıyla haberleşme günlük hayâta uygulanarak "mesâfe" faktörü her geçen gün biraz daha önemini kaybetmektedir.

İlmin Kritiği

İlme kıymet vermek; medenî yaşamak için bir mecburiyettir. İnsan, ömür sürdüğü müddetçe dünyâda ihtiyaçlarını temin etmek, tehlikelerden korunmak, rahat ve huzur içinde yaşamak, mânen ve madden yükselebilmek için her şeyden önce bilmek, tanımak ve anlamak zorundadır. Çünkü insan bilmediğinin yalnız câhili değil, aynı zamanda esiri, âcizi ve düşmanıdır.

İlim nedir? İlmin mâhiyeti nedir? İlmin kaynağı nedir? İlimden maksad nedir? gibi bir nevi ilmin kritiğine yönelmiş sualler ve cevapları, ilk çağlardan beri tartışma konusu olmuştur. Bugün de bu tartışmalar bilhassa batı dünyasında ve tamâmen batıyı taklid edenler nazarında hâlen devam etmektedir.

Eski Yunan filozoflarının da dâhil olduğu ilkçağ filozofları ve sonraki çağlarda gelen filozoflar netice olarak, ilmin metodlu bir arayış ve inceleme, bir araya toplama ve sınıflandırma yoluyla tabiatta ve çevrede görülen sayısız varlıkların ve olayların idrâkini mümkün kıldığını, böylece de devamlı bir oluş, akış, değişiklik içinde görünen bu olaylar karşısında insan duygularının bir düzene ve sıraya sokulması ve kaostan kurtulması için insanoğlunun bir gayret sarf etmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bunun da ancak bütün oluşum ve değişimleri, âlem-şümûl planda hükmü altında bulundurduğuna kanâat getirilen düzenin ne olduğunun keşfedilmesiyle mümkün olacağını belirtmişlerdir.

İşte bu noktadan îtibâren âlem-şümûl düzenin ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı, kim tarafından ve ne zaman konulduğu gibi soruların cevabını bulmak için yalnız akıl yoluyla ve eldeki çeşitli bilgilere dayanılarak sarf edilen gayretler çeşitli felsefe ekollerini ve felsefecileri ortaya çıkarmıştır. Bütün ilimlerin özünü, aslını ihtivâ edecek; hayatı, dünyayı, olayları aynı zamanda ve mutlak doğru bir tarzda îzah edecek bir görüş, bir fikir sistemi(diyalektik) arayışı bütün ilkçağ, ortaçağ ve yeniçağ filozoflarını ömürleri boyunca meşgul etmiştir. Ancak hiçbiri böyle bir idrâk ve izaha ulaşamamış, gerek kendi asırlarında ve gerekse sonraki asırlarda ne kadar büyük yanlışlara düştükleri ve kâinâttaki muazzam nizamı keşfetmekte bile ne kadar âciz kaldıkları ortaya konmuştur.

Bu hallerinin sebebi, çeşitli fen bilgilerinin her asırda ilerleyerek önceki zamanlarda yaşayan filozofların felsefelerini binâ ettikleri eski bilgilerden kat kat fazlalaşıp, hattâ eksikli ve yanlışlıklar bulup, o bilgileri değiştirmesi ve böylece onların felsefelerini hükümsüz kılması şeklinde îzah edilebilir. Ancak bu îzah, bütün fen bilgilerindeki en son gelişmeler inceden inceye dikkate alınarak kurulacak felsefelerin de yakın zamanda yıkılacağını da beraberinde getirmektedir ki, doğrudur. Nitekim son yüzyılda artık batıda da bu tip filozoflar ve felsefeleri îtibar görmemektedir.

Batıda ilimleri ilk sınıflama teşebbüsünde bulunan kimse olarak Aristo bilinir. Aristo temel ilim olarak felsefeyi almış ve bu temele dayalı olarak üç ilim sayıyordu. Bunları teoritik ve spekülatif (teoloji, fizik, metafizik, biyopsikoloji), pratik filozofi (ahlâk ve siyasî ilimler), protüktiv felsefe (beyan, estetik, edebî tenkit) şeklinde sıralıyordu. Zenon Okulu(Revâkıyûn) mensupları ise bütün ilimleri bir bahçeye benzeterek "Mantık, bu bahçeyi dış tesir ve taarruzlardan korur. Fizik, bereketli toprağı temsil eder. Yetişen meyveler de ahlâktır." demişlerdir.

Yeni zamanlardaFrancis Bacon, ilmin bir nevi planını yapmaya kalkışarak insan zekâsının ortaya koyabildiği her şeyin bir envanterini çıkarmaya teşebbüs etmiştir. Bu arada Fransız filozofu Descartes (1596-1650) ilmî metodun birliği prensibini rasyonalist bir tarzda tesbit etmeye çalışmış, daha çok bir fizikçi olarak tanınan Ampére (1773-1836) ise ilimlerin felsefesi üzerine verdiği derslerde, bütün ilimleri dört ayrı görüş açısından eleştirerek, yeni bir sınıflama yapmıştır. Ampére'in bu sınıflamasında ilimlerin sayısı 128 çeşide ulaşmaktadır. Auguste Compte ise, fazla teferruata girmeden yalnız temel pozitif ilimleri sınıflandırmıştır. Umumiyet ve komplekslik esas alınarak yapılan bu sınıflamada en genel ve mücerret, fakat en az kompleks olması bakımından matematik en üst sıraya konmuş, sosyoloji ise en alta yerleştirilmiştir. Compte'un bu sınıflandırması çeşitli bakımlardan çok fazla tenkid edilmiştir.

Herbert Spencer (1820-1903)e göre ise ilimler, konularındaki mücerretlik ve müşahhaslık derecelerine göre sınıflandırılmalıdır. O da Compte gibi edebî ve mânevî ilimleri bir kenâra bırakarak 10 ilimden ibâret bir tablo ortaya koymuştur.

Cournot'un (1801-1877) şemasını çizdiği bir başka tablo, bugünkü terminolojiye uydurularak ilimlerin tasnifinde kullanılmaktadır. Ayrıca ilimlerin üç ana gurupta toplanması da batıda son zamanlarda rağbet gören bir fikir olmuştur. Buna göre birinci gurupta tecrübî dayanağa ihtiyaç duymayan ilimler, ikinci gurupta canlılık kavramını hesâba katmadan yalnız maddeyi konu edinen ilimler, üçüncü grubu ise birbirlerinden ayrılamayacağı düşüncesiyle biyolojik-psikolojik-sosyolojik karakterdeki bütün ilimler girmektedir.

İnsanlık târihi boyunca ilme en yüksek değeri ve en şerefli yeri, yalnız İslâmiyet vermiştir. Diğer hak veya bâtıl hemen bütün inançların, felsefî sistemlerin, rejimlerin ve dünyanın her tarafında ve her zamanda yaşamış olan insanların hiç tartışmasız kabul ettikleri nâdir hususlardan biri, ilme kıymet vermektir. Ancak bu hepsinde şu veya bu bakımdan, şu veya bu derecede kalmış iken yalnız İslâmiyette ilim gerçek yerine oturtulmuş, bütün cepheleriyle ele alınmıştır.

Ancak Müslüman olmakla kazanılan tevhid (Allah'ın bir olduğu) inancı, bütün Müslümanları daha başlangıçta kâinâtın yaratıcısı ve O'nun kurduğu düzeni hakkında mutlak doğru, kesin ve açık bir bilgiye kavuşturmuştur. Böylece batı dünyâsı için içinden çıkılmaz bir muammâ olup, hepsi de birbirinden ayrı şeyler söyleyen birçok felsefe mekteplerinin doğmasına sebeb olan bu bilgi, İslâm dînini seçen herhangi bir insan için daha ilk kelimede halledilmiş olmaktadır. Başka bir ifâdeyle; Müslüman olmayan bir bilgin eşyayı ve olayları inceleyerek elde ettiği bilgiler yoluyla kâinattaki düzeni, bu düzenin yaratıcısını, bu yaratıcının nasıl olduğunu anlamak için ömür boyu çırpınmakta; İslâm âlimleri ise isimleriyle, sıfatlarıyla inandıkları ve bildikleri yaratıcının (Allahü teâlânın) yarattığı eşya ve olayları incelemektedirler. Birinci bilgin, yalçın ve yırtıcı kayalıklarla dolu bir uçurumu tırnaklarıyla tırmanıp zirveye ulaşmak isteyen birine, İslâm âlimleri ise zirveye oturmuş, etrafı ibretle seyreden ve inceleyen bir diğer kimseye teşbih edilebilir. Uçurumu tırmanmaya çalışanlardan ender kişiler aşağıya uçup parçalanmaktan kurtulmuş, binbir meşakkatle tırmandıkları zirvede ise hazret-i Muhammed'in tevhid inancını tebliğ eden sözlerini bulmuşlardır. Çeşitli din ve milliyetlerden olup da İslâmiyeti seçen fen bilginleri ve düşünürler bu hâlin misâlini teşkil etmektedir.

Sevgili Peygamberimize vahy yoluyla Allahü teâlâ tarafından indirilen âyetlerin tamamını ihtivâ eden **Kur'ân-ı kerîm,** Allah kelâmıdır. Bu ilâhî kitap, dünyâ ve âhirete âit bütün ilimleri ihtivâ etmektedir. Peygamber efendimizin **hadîs-i şerîfler'**i de, **Kur'ân-ı kerîm'**in âyetlerini tefsîr eden, mânâlarını açıklayan mutlak doğru sözlerdir. İşte İslâm dünyâsında "haber-i sâdık" denilen ve ilmin kaynaklarından en mühim olanı bu ikisidir. Ayrıca her asırdaki güvenilir insanların hepsinin bildirdiği şeyler de haber-i sâdık'ın ikinci çeşididir.

Bu güne kadar insanların elde ettiği hiçbir fen bilgisi, hiçbir ilmî buluş ve keşif, **Kur'ân-ı kerîm'**de ve hadîs-i şerîfte bildirilenlerin dışında olmamış ve aksini söylememiştir. Halbuki insanlar elinde bozulmuş olan **Tevrât** ve **İncil'**de yazılı olanlar his ve akıl yoluyla elde edilen fen bilgileriyle çatışınca, hattâ fen bilgileri tarafından saçma ve uydurma oldukları ortaya konunca, Hıristiyan âlemindeki bilginler bu kitapların yazılarını ve papazların sözlerini reddetmişlerdir. Böylece onlar insan eliyle değiştirilmiş bu kitaplara bakarak ilimde hâber-i sâdık kaynağını kabul etmemişler, filozofların sözlerini ve kitaplarını bunların yerine geçirmek yolunu tutmuşlardır. Müslüman âlimlerin erdikleri, **Kur'ân-ı kerîm** gibi bir kitaba sâhib olma saâdetine onlar erememişlerdir.

İslâmiyette insanların sâhib oldukları ilim, Allahü teâlânın sıfatlarından ilim sıfatının zıllerindendir. İnsanlara ilmi O vermiştir. İlk insan ve ilk peygamber olan hazret-i Âdem'e kendi ulûhiyyetine ve dünya işlerine âit bâzı bilgileri Allahü teâlâ kendisinin öğrettiğini, diğer peygamberlere de din bilgilerinin yanısıra çeşitli dünyâ bilgilerini öğrettiğini **Kur'ân-ı kerîm'**de bildirmektedir. **Kur'ân-ı kerîm** ve hadîs-i şerîfler bütün insanlara en çok lâzım olan ve insanların akıllarının yetmeyeceği îmân ve ibâdet bilgileri ile doğruyu bulmakta zorlanacakları ahlâk bilgilerini tafsilâtıyla bildirmiş, fen bilgilerine ise öz şekliyle beliğ ifadelerle işâret edip bunlar hakkında insanlar, düşünmeye, araştırma ve inceleme yapmaya ve tefekkür ederek ibret almaya sevkedilmişlerdir.

İslâmiyette ilim ve ilim sahipleri çok övülmüş, cehâlet ise kötülenmiş olmasına rağmen ilim bir maksat değil, vâsıtadır. İlim, insana Rabbini tanıtan ve onu kulluğa sevkeden bir merhaledir. İlim, amele (fiiliyata, işe) dönüşürse kıymetlidir. Böyle olmayan bilgilere "faydasız ilim"denilerek insanlığı cehâlete götürdüğü bildirilmiştir. İlim, insanı kendini bilmeye ve sonra da Rabbini bilmeye götürmelidir. "Âlim", ilmin kendisinden kıymetlidir. İlmi arttıkça tevazuu artmayan, amelleri ve ahlâkı olgunlaşmayan, kibir ve gurura kapılanlara âlim denmez.

Müslümanlara beşikten mezara kadar ilim öğrenmelerini emreden İslâmiyetin ilk yıllarında ilimlerin tasnifi yolunda herhangi bir çalışmaya ihtiyaç duyulmamıştır. İlk asırlarda yaşayan sâlih ve temiz

Müslümanların ilimleri başta din bilgileri olmak üzere son derece berrak ve muntazamdı. İlk yıllarda ilimlerin kâğıda geçirilmiş bir tasnif tablosu bulunmamakla beraber İslâm âlimlerinin eserlerinde ve Müslümanların günlük hayatlarında kendiliğinden vücud bulmuş ve yaşanmakta olan bir ehemmiyet sırası vardı. Bu sıralamada dîni bildiren ilimler en mühimleri olup, diğer fen bilgileri de bu ilimleri anlamaya, hayatta tatbik etmeye yarayan ilimler olarak gereken önem ve titizlikle üzerinde duruluyordu.

Eski Yunan filozoflarının eserlerinin tercüme edilmesinden sonra bu kitaplardaki bozuk düşüncelere cevaplar verilirken, İslâm bilgileri de bu arada tasnif edilerek kâğıda geçirildi. Batıdaki ilim tasnifleri her asırda az veya çok değişikliğe uğramışken, İslâm âlimlerinin yaptığı tasnif, asırlar boyunca hiç değişmedi.

Müslümanların İlme Hizmetleri

İnsanlığın bugün sâhib olduğu ilim ve teknik seviyedeki en büyük pay, Müslüman âlimlerinindir. Yirminci yüzyılda, artık başdöndürücü bir sür'ate ulaşan fen bilgileri ve teknik harikaların temel bilgilerinin hemen hepsi Müslüman âlimlerin kitaplarına dayanmakta ve esaslar oradan alınmaktadır. Tıp, matematik, astronomi, fizik, kimyâ, biyoloji gibi pekçok ana ilim dalında İslâm dünyâsında yüzyıllar boyunca yazılmış ve hepsi çok kıymetli bilgilerle dolu kitaplar, dünyânın meşhur kütüphânelerinin en kıymetli eserleri olarak muhâfaza edilmektedir. İslâmiyetin doğuşundan îtibâren on sekizinci yüzyıla gelinceye kadar çeşitli İslâm memleketlerinde yetişen âlimlerin bir ibâdet vecdi içinde geceli gündüzlü yaptıkları çalışmalar, dünyâyı her bakımdan aydınlatmış, yeni yeni ilmî keşifler ve teknik buluşlar insanlığa hediye edilmiştir.

İslâm dünyâsında üç çeşit âlim yetişmiştir: Yalnız fen bilgilerinde mütehassıs olanlara **"fen âlimi"**; yalnız din bilgilerinde mütehassıs olanlara da **"din âlimi"** denilmiştir. Din bilgilerinde üstâd ve zamânındaki fen bilgilerinde mütehassıs olanlara ise **"İslâm âlimi"**denilmiştir.

Vaktiyle çok İslâm âlimi vardı. Bunlardan en meşhur olanlarından biri İmâm-ı Gazâlî'dir. İmâm-ı Gazâlî din bilgilerindeki derinliği, ictihâddaki derecesinin yüksekliğinin yanısıra zamânının bütün fen bilgilerinde de mütehassıs idi. Bağdat Üniversitesinin rektörü olup o zamânın ikinci dili olan Rumcayı iki senede öğrenmiş, eski Yunan ve Roma felsefesini, fennini incelemiş, yanlışlarını ve bozuk taraflarını kitaplarında bildiren İmâm-ı Gazâlî, eski Yunan filozofları ile felsefelerini tasnif ederek, herbirinin sözlerinin esâsını, birbirlerinden farklarını, ayrıldıkları ve birleştikleri yerleri sistemli olarak mükemmel bir tarzda sıralamıştır. Ayrıca kitaplarında dünyânın döndüğünü, maddenin yapısını, ay ve güneş tutulmasının hesâblarını ve daha birçok teknik ve sosyal bilgileri yazmıştır. Eserleri asırlar boyuncaİslâm dünyâsında olduğu gibi Avrupa'da da kaynak eser olarak okutulmuştur. Bugün de Avrupa'nın çeşitli üniversitelerinde bâzı eserleri ders kitabı olarak okutulmakta, Unesco tarafından neşredilerek bütün dünyâya dağıtılmaktadır.

İslâm âlimlerinin en büyüklerinden biri de İmâm-ı Rabbânî Ahmed-i Fârûkî'dir. Bunun din bilgilerindeki derinliğini ve ictihâd derecesinin yüksekliğini; hele tasavvuftaki, vilâyetteki kemâlinin, aklın, idrâkin üstünde olduğunu, dinde söz sâhibi olanlar söylediği gibi, Amerika'da yeni çıkan kitaplar da bu ilim ve irfân güneşinin ışıklarıyla aydınlanmaya başlamıştır. İmâm-ı Rabbânî (1563-1624) zamânının fen bilgilerinde de mütehassıs idi. Elektronların aralarının boş olduğunu, hızla döndükleri için dolu göründüklerini ilk defâ o açıklamış, bu bilgi Avrupalılar tarafından ancak son yıllarda anlaşılmıştır. İmâm-ı Rabbânî'nin talebelerine okuttuğu **Şerh-i Mevâkıf** kitâbı Arapça büyük bir eser olup, içinde; o zamânın bütün fen bilgileri anlatılmakta, yer küresinin yuvarlak olduğu, batıdan doğuya doğru döndüğü isbat edilmekte, atom üzerinde, maddenin çeşitli hâlleri, kuvvetler ve psikolojik olaylar üzerinde kıymetli bilgiler verilmektedir. Kâdı Adûd'un 14. asırda yazdığı ve Seyyid Şerîf Cürcânî'nin şerhettiği bu kitapta ayrıcaYunan felsefecilerinin hatâları ve yanlışları ispat edilmiştir.

Bu kitapların yazıldığı devirdeAvrupalılar dünyâyı tepsi gibi düz, etrâfı duvarla çevrili zannediyorlardı. Bir meridyenin uzunluğunu da ilk defâ Musul ve Diyarbakır arasında, Sincâr Sahrasında Müslümanlar ölçtüler ve bugünkü gibi buldular.

Endülüs İslâm üniversitesinde astronomi profesörü olan Nûreddîn Batrûcî, **El-Hayât** adlı kitâbında bugünkü astronomiyi yazmaktadır. (Bkz. Batrûcî).

Aynalarda ışıkların kırılması kânunlarını ilk defâ İbn-i Heysem bulmuştur. Avrupa'da Alhazem adıyla tanınan bu Müslüman âlim, 10. asırda yaşamış, matematik, fizik ve tıp ilimlerinde yüze yakın kitap yazmıştır.

Türkistanlı Ali bin Ebilhazm İbn-i Nefîs (Bkz. İbn-i Nefis) doktor olup, tıp ilmindeki buluşlarını bildiren kitapları, tıp ilminin kaynaklarından olmuştur. Akciğerlerdeki kan deverânının şemasını ilk olarak bu doktor çizmiş, böbrek ve mesâne taşlarının alâmetlerini ve nasıl tedâvi edileceğini anlatmıştır. İslâm cerrahlarından meşhur operatör Amr bin Abdürrahmân Kirmânî, Endülüs hastahânelerinde ameliyat

yapmıştır.

Ebû Bekr Muhammed bin Zekeriyyâ Râzî (Bkz. Ebû Bekr Râzi) büyük bir İslâm tabibiydi. Göz ameliyatlarını ilk defâ fennî usûllerle yaptı. Avrupa'da Râzes ismi ile meşhûrdur. İlâçlar ve kimyâ üzerine de kıymetli kitaplar yazmıştır.

Hastalıkların mikroplardan geldiğini ilk bulan, İslâm medeniyetinin yetiştirdiği İbn-i Sînâ'dır (Bkz. İbn-i Sînâ). İbn-i Sînâ, bundan 900 sene evvel; "Her hastalığı yapan bir kurttur. Yazık ki bunları görecek bir âletimiz yok." demiştir. Ayrıca kanın insan vücûdunda faydalı besinleri taşıyan sıvı olduğunu; idrardaki şekerin varlığını, içme suyunu mikroplardan temizleme usûllerini, civa ile tedâvî edilme, ameliyatlarda ağrıları hafifletici uyuşturucu terkiplerini gene ilk defâ İbn-i Sinâ söylemiştir. **Kânun** adlı eseri asırlar boyunca Avrupa tıp fakültelerinde yegâne tıp kitabı hâline gelmiştir.

Osmanlı âlimlerinden Fâtih Sultan Mehmed Hanın hocası Akşemseddîn de, **Maddet-ül-Hayât** kitabında; "Hastalıklar insandan insana canlı varlıklar (mikroplar) vâsıtasıyla geçmektedir." diye yazmıştır. Kızıl, kızamık ve çiçeğin ayrı ayrı hastalıklar olduğunu bulmuştur (Bkz. Akşemseddîn). Osmanlı Türkleri inekte çiçek aşısı üretmişlerdir.

Yıldızların hareketlerini inceleyen "zîc ilmi" de Müslümanlar tarafından bulunmuştur. İslâm âlimlerinin bulduğu zîcler yıllar boyunca astronomi ilmine rehber olmuş, batılı astronomlar önce bu zîcleri araştırmış, sonra çalışmalarına başlamışlardır. Meşhûr Müslüman âlim Câbir'in Endülüs'te (İspanya'da) Sevilla (İşbiliyye) şehrinde kurduğu rasathâneye, burayı işgâl ettikleri zaman rastlayan Hıristiyanlar, bu rasathânenin ne işe yaradığını anlayamayıp çan kulesi yapmışlardır.

Ayrıca Müslümanlar yıldızların kataloğunu yapıp birçoğunun adını vermişlerdir. Bugünkü semâ haritalarında yıldızların çoğunun isimleri Müslümanların verdiği gibidir. Bir güneş yılının müddetini tâyin, ışığın kırılmasının keşfi, rakkaslı saat da Müslümanların insanlığa hediyelerindendir.

Bîrûnî'nin (Bkz. Bîrûnî) çizdiği astronomi şemasının yanısıra astronomi ilminin en büyük üstadlarından Uluğ Beyin astronomik buluşları bu ilimde Müslümanların ulaştıkları mahâretin delillerindendir. (Bkz. Uluğ Bey)

Osmanlı Türklerinden Kâdızâde-iRûmî ise **Uluğ Bey Zîci'**nin büyük kısmını tamamlamış, matematik ve astronomi ilmine âit eserleriyle meşhur olmuştur. (Bkz. Kâdızâde Rûmî)

Kâdızâde'nin talebelerinden olan ve hocasının vefâtından sonra Semerkant rasathânesinin başına geçen Ali Kuşçu da o devirlerin en büyük matematik ve astronomi âlimlerinden biri olarak ün salmıştır. Astronomi ilmine âit en büyük eseri **Risâle fil-Hey'e**'dir.

Coğrafya ilminde de Müslümanlar başı çekmişlerdir. Ünlü coğrafya âlimi İdrisî'nin **Nüzhet-ül-Müştâk fî İbtirâk-il-Âfâk** isimli meşhur eserinde 72 adet harita vardır. Evliyâ Çelebi, İbn-i Battûta ve Yâkub Hamevî'nin seyâhatleri ve eserleriyle coğrafya ilmine yaptıkları hizmetler, her türlü takdirin üstündedir.

Coğrafya ilmine adını büyük harflerle yazdıran Müslümanlardan biri de Pîrî Reis'tir. Bu meşhur Türk denizcisi yaptığı deniz seferleri sırasında edindiği bilgileri **Kitâb-ı Bahriye** adlı eserinde toplamış, birçok bölgenin ve denizaşırı yerlerin bugünkine çok yakın haritalarını çizmiştir.

Kâtip Çelebi ise coğrafya ilminde en büyük eser olarak **Cihânnümâ'**yı yazarak bu ilim dalında yeni bir devir açmıştır.

Bugün bütün dünyânın kullandığı rakamları, sıfır dâhil, Müslüman âlimler bulmuşlardır. "Sıfır"ı Muhammed bin Ahmed bulmuş, cebir ilmini Harezmî kurmuştur. Bu ilmin adı Harezmî'nin **Hisâb-ül-Cebr vel-Mukâbele** kitâbından gelmektedir. Ayrıca logaritma, onar onar sayıp yazmak, her dokuzdan sonra rakamın sağına sıfır koyarak diğer bir onlar hânesi vücûda getirmek yine Harezmî'nin buluşlarındandır. Harezmî'nin eserleri matematik sâhasında o kadar yayılmış ve kullanılmıştır ki, ismi bile çeşitli milletlerin dilinde "Alkhorismi, "Algorisme", "Augrisme" şekillerinde yazılıp söylenmiştir. (Bkz. Hârezmî)

Sosyoloji ilmini ilk kuran İbn-i Haldun'dur. **Mukaddime** isimli ansiklopedik eserinde ilimlerin her dalından bahseder ve yeni bir ilim olarak sosyoloji yâni İlm-i içtimâiyyâtı kurduğunu bu ilmin esaslarıyla berâber anlatır.

İlim ve teknik, insanların hizmetinde faydalı olduğu müddetçe değerlidir. İnsanlara faydası olmayan ilmin ve fennin hiçbir faydası yoktur. Bu yüzden İslâm âlimleri insanlara faydalı olabilmek için ellerinden geleni yapmışlar, bu hususta müslim, gayr-i müslim ayırımı yapmamışlardır. İslâm âlimlerinin, ilme ve insanlığa yaptıkları hizmetlerin hepsini saymak, ancak her ilme âit kitap külliyetleri vücuda getirmekle mümkündür.

Lokman Hakîm şöyle buyurmuştur:

“Yoksullar, ilim sâyesinde sultan sarayında (sofrasında) otururlar.”

Müslümanların ilme katkıları konusunda Avrupalı ilim adamlarının söyledikleri sözlerden bâzıları şöyledir:

Corci Zeydan: “Astronomi ilminde Avrupalılar değerli İslâm âlimlerine o kadar muhtaçtırlar ki, astronomi ilmi ile ilgili herhangi bir müşkil mesele ile karşılaştıkları zaman hemen Müslüman memleketlerine husûsî memurlar göndererek onlardan yardım isterlerdi.”

Drapper: “İslâm âlimleri yaptıkları hesapların çoğunda o kadar isâbet etmişlerdir ki, yeni matematikçilerin en mâhirleri bile onları bulmuş oldukları bu hesapları kabul etmek zorunda kalmışlardır.

Will Durant: “Tıp sâhasında en büyük âlim İbn-i Sînâ, en büyük hekim Râzî, en büyük kimyâger de Câbir’dir.

George Sarton: “Bîrûnî, felsefe, matematik ve coğrafya ilimlerinde çok kıymetli olup, en büyük âlimlerden birisidir.”

Prof. E. F.Genrtier: “Hiçbir îtirâza imkân yoktur ki, bizim rönesansımızın matematik hocaları Yunanlılar değil, Müslümanlardır. Bizim bugün bildiğimiz hesap ilminin temel taşları İslâm rakamlarıdır. Matematik ilminin karanlık garp âlemine nasıl intikal ettiğini ve onların maddî medeniyetini nasıl ilerlettiğini bir tarafa bırakarak İslâm rakamlarını bugünün dünyâ kültüründen kaldıracak olursak acabâ şu büyük atom medeniyetinden geride ne kalır; düşünmek ve ona göre Müslümanların matematik ilmine yapmış oldukları hizmetleri takdir etmek lâzımdır.”

Pasteur: “Îmân hiçbir gelişmeyi engellemez. Bugün bildiklerimden daha çok ilmim olsaydı, Allah’a îmânım şimdikinden daha güçlü ve derin olurdu.”

Admon Harbert (Jeolog): “İlim hiçbir zaman küfre neden olmaz.”

Einstein: “Îmân, ilim araştırmalarının en güçlü ve en güzel savunucusudur. İlimsiz îmân topalın yürüyüşüne benzer. Îmânsız ilim de âmâ insanın bir şeyi duyuşuyla (el yordamıyla) anlamasına benzer.”

Charles Seignebos: “Müslümanlarla Haçlı seferleri yoluyla tanışan Avrupalılar medenîleştiler.”

Bodley: “Rönesansı İslâmiyete borçluyuz. Garplılar yel değirmenlerinin varlığını, kanallarla zirâat yapıldığını, oyuklu ok, trampet, top, barut, askerî alanda çok büyük öneme hâiz olan bu malzemeleri Haçlı seferleri sâyesinde öğrendiler. Otomatik saatten ipekli kumaşa kadar her şey Avrupalıların gözlerini kamaştırıyordu.”

Levi Provençal: “İspanya’da yetiştirilen çiçeklerin adları Arapçadan alındığı gibi kullanılıyor. Araplardan alınan bu isimler, Pirene Dağlarını aşmış, Fransız diline geçmiştir.

Roger Garaudy: “İslâmın büyük Peygamberi; **“Yarın ölecekmiş gibi âhirete, hiç ölmeyecekmiş gibi dünyâya çalışın.”** derken, her şeyi anlatmıştır. İslâm hem maddeye, hem de mânâya hükmetmiştir. Öyle ise bunların ikisi birbirinden koparılamaz. Nasıl koparılabilir ki, İslâm; **“İlim Çin’de de olsa alınız.”; “İlim ve fen, mü’minin kaybolmuş malıdır, nerede bulursa alsın.”** diyor. İlmin ve çalışmanın burada sınırı yoktur. İslâm bu iki olaya sınır koymadığına göre, dünyâyı sarsmıştır.”

İlme Dâir

İlimsiz bir şey olmaz, ilim her şeye baştır,
Karanlık yollarda o, en aziz arkadaştır.

Ondan sâdık dost olmaz, ondan vefâlı yâr yok,
Her şeyde zarar olsa, onda aslâ zarar yok.

İlmde bir tat var ki, hiçbir şeyde bu tat yok.
Allah’ın huzûrunda, âlimden makbûl zât yok.

İlm, uçsuz, bucaksız, bir ummânı andırır,
İlmden başka herşey, insanı usandırır.

Nasıl kıymetli olmaz, Allah onu övüyor.
Bak! Nebî-yi muhterem, bir hadîste ne diyor:

Ara, her yerde ilmi, o yer ister Çin olsun!
İlm öğrenmek farzdır, her mümin için olsun.

Bak! Alîy-yül-Mürtezâ, ne diyor, dinlesene:

“Köle olurum bana, bir harfi öğretene.”

Âlimler, İslâmiyeti zevâlden kurtarır,
Âlimler yer yüzünde, zıll-i sıfâtullahtır.

Mürekkeb-i ulemâ, azizdir hattâ şundan:
Fî sebîlillah akan, şehîdlerin kanından.

Çünkü, cihâd-ı ekber, ancak ilimle olur,
Dâreynde, ilmi ile, âmil olan kurtulur.

Âlim, zâhidden üstün, zühd, ilmin altındadır,
Âlimler, âhirette nebîler yanındadır.

İlm âşıklar tâcı, ilm ruhlara gıdâ,
İlmdir, devâ olan, yükselen her feryâda.

İlm edinmenin ilk şartı, âlim bulmaktır,
Hiçbir şey düşünmeden, ona teslim olmaktır.

Âlimin bir nazarı, bulunmaz hazînedir,
Bir sohbeti, yıllarca bitmez kütübhânedir.

Dime! Cihânda âlim kalmadı, belki vardır.
Aç gözünü, kalbinden zulmet perdesin kaldır!

Bu dînin âlimleri, hadîsle övüldüler,
Benî İsrâil’deki nebîler gibidirler.

Âlimlerin bir sözü, yıllarca, bâkî kalır,
İnsanı en alçaktan, bâlâlara kaldırır.

İLK YARDIM;

Alm. *Erste (f), Hilfe,* **Fr.** *Premier secours (m),* **İng.** *First Aid.* Âni bir yaralanma veya rahatsızlık karşısında, vak’ayı ilk görenler tarafından, bir hekimin müdâhalesine kadar yapılması gereken işler. Hastayı sâkinleştirmek ve güvenliğini sağlamak yanında fizikî ihtiyâçlarını karşılamak da ilk yardım işinin içine girer. İlk yardımla ilgili bilgilerin bilinmesi çok kişi için hayat kurtarıcı olur.

Kazâların olabileceği yerlerde, meselâ arabalar, işyerleri ve evlerde ilk yardım için gerekli malzemenin bulunduğu çanta ve dolaplar olmalıdır. Bir ilk yardım çantasında (dolabında) bulunması gereken madde, araç ve gereçler şunlardır: Plaster, ağrı kesici sıvı, emici özellikte gazlıbez, sedye vazifesi görecek bez, üçgen bandaj, tentürdiyot, antiseptik bezler, göz yastığı, cep feneri, bandaj, plaster silindiri, yuvarlak uçlu penset, çengelli iğneler, antiseptik, künt burunlu makas.

Genel Kâideler

İlk yardım kâidelerine uyularak yapılacak bir müdâhale hayat kurtarıcı olabileceği gibi bilgisizce yapılacak işler, hastayı veya kazâya uğrayanı daha kötü duruma düşürebilir. İlk müdâhaleyi yapana iki kişi yardım etmeli bir diğer kişi de en yakın hekime veya sağlık kuruluşuna gönderilmelidir.

Hastaya İlk Bakış

Önce hastayı tehlike alanından uzaklaştırmalı, kimliği alınmalı, haber yollanabilecek bir sağlık kuruluşu tesbit edilmeli, kişiyi rahatça yatırmalı, yara, bereleri kontrol etmeli ve o anda neler yapılabileceğini plânlamalıdır. Kazâya uğrayanın solunumu durduysa, şiddetli kanaması varsa, ortadaki durum bir zehirlenme ise, her sâniye son derece kıymetlidir.

Hasta şuurluysa sâkin olmasını söylemeli ve ne şekilde yardım edeceğini anlatmalı, onun da yardımı sağlanmalıdır. İlk yardımı yapacak kişi kazâya uğrayanın yaralarının ağırlığı konusunda katiyetle konuşmamalıdır.

Şuursuz bir hastayla karşılaşılması hâlinde tokatlayarak uyandırmaya çalışmamalıdır. Bir yanına çevirmeli, bacaklarını karnına çekmeli, gömleği veya elbisenin yakasını gevşetmelidir. Ağız-boğazında birikmiş salyayı başını yana eğerek boşaltmalı, eğer protez diş, kırılmış diş parçası, gözlük vs. varsa çıkarılmalıdır.

Tıbbî yardım için hekime yollanan haberde, kişinin kimliği, adresi, olayın tam yeri, yaralarının şekli, alınan ilk yardım tedbirlerinin neler olduğu mutlaka bildirilmelidir.

Hastayı hareket ettirme (taşıma) de bir diğer önemli husustur. Yeni yaraların, kırıkların meydana gelmemesine dikkat edilmelidir. Şahsı olay yerinden süratle uzaklaştırmak gerekirse vücudun uzun

ekseni (boyu) yönünde taşımalıdır. Bu işi yaparken bir battaniye veya mukavva yahut da bir ceket üzerine koyarak çekmek en iyisidir. Vücut asla, katlanmamalı, bir çizgi şeklinde taşınmalıdır. Kırıkları olduğundan şüphelenilen bir kişi katiyen arabada oturtulmamalı, kırık bölgesi hareketsizleştirildikten sonra yatırılarak taşınmalıdır.

İlk Yardım Tedbirleri

İlk önce hastanın durumu hakkında bir karara varmalı, neler yapılacağını plânlamalıdır. Bundan sonra duruma göre aşağıdaki tedbir ve yardımlardan biri veya birkaçı uygulanır.

Sun'î Solunum

Nefes alması duran bir kişide âcilen sun'î solunum ile nefes almayı başlatmak gerekir. Genel olarak solunumun çabucak başlaması önemlidir. Ancak boğulma, elektrik çarpması, karbonmonoksid zehirlenmesi gibi durumlarda sun'î solunuma uzun zaman devam gerekebilir.

Sun'î solunumun en tesirli yolu "ağızdan-ağıza" yâhut "ağızdan-buruna"sun'î solunumdur. Bunların çocuklar ve yetişkinlerde uygulanması değişik olup temel prensip aynıdır.

Erişkinlerde: Önce ağız ve boğazında yabancı cisim, toz, toprak varsa onlar silinip temizlenir. Daha sonra çenesi mümkün olduğu kadar yukarı kaldırılır ve solunum yolu açılır. Bâzan kafanın arkaya yatırılması bile solunumu başlatabilir. Bu anda solunum başlamazsa, ağız, kişinin ağzının üzerine kapanır ve burun delikleri sıkıştırılarak sun'î solunum başlatılabilir. Aynı işlemi ağzı kapatıp burundan üfleyerek yapmak da mümkündür. Bu işi yaparken hastanın ağzı üzerine temiz bir bez örtüp, onun üzerinden üflemek en iyisidir.

İlk üflenen nefes bize hastanın solunum yollarında bir tıkanıklık olup olmadığını belli eder. Tıkanıklık olması hâlinde aşağıda kendi konusunda anlatılacak işlemler yapılmalıdır. Nefesi üfledikten sonra kişinin soluk vermesi beklenir, soluk verdikten sonra ikinci bir nefes üflenir. Bu şekilde dakikada 12 kez hastaya sun'î nefes verilmelidir. Hastada belli belirsiz soluma hareketleri başlarsa sun'î solunum hareketlerini onunkilere zaman olarak ayarlamalıdır. Bu sırada hasta kusmaya başlarsa hemen yan tarafına çevrilir, kusması bittikten sonra ağzı ve boğazı temizlenip işe devâm edilir.

Bebek ve çocuklarda: Aynı şekilde ağızda ve boğazda bulunan yabancı cisimleri temizlemek ilk iş olmalıdır. Daha sonra ağız ve burnunu ağzın içine alacak şekilde sun'î solunuma başlanır. Üflenen nefesler çok sathî olmalı, zorlayıcı karakterde olmamalıdır. Erişkinlerden bir diğer fark olarak, dakikada yapılan sun'î solunum hareketi 20 olmalıdır.

Üfleme sırasında solunum yollarında bir engelle karşılaşılırsa, bebek (veya çocuk) bir kol üzerine yüzü aşağı gelecek şekilde yatırılıp sırtına şiddetlice birkaç tokat atılır. Hâlâ tıkanıklık devâm ediyorsa "tıkanma" konusunda anlatılacak işler yapılmalıdır.

Çok şiddetle üflenen nefesler çocukların mîde-barsak sistemini havayla doldurabilir ve bu solumayı güçleştirir. Karnının şiştiği fark edilen bir çocuğu yüzükoyun yatırıp sırtına basarak havayı dışarı çıkarmalıdır.

Solunum yollarında tıkanma: Solunum yollarına kaçan bir yabancı cisim tıkanma ve şiddetli öksürük nöbetlerine yol açabilir. Kişi öksürük nöbeti hâlinde bulunursa hiç dokunmamalıdır. Hemen ağzına parmak sokarak cismi çıkarmaya çalışmak çok yanlıştır ve cismin daha alt hava yollarına kaçmasına sebeb olabilir. Tamâmiyle tıkanan bir kişide öksürük ve konuşma mümkün olmayabilir. Böyle bir şahıs giderek şuurunu kaybeder ve renginin mâvimsileştiği görülür. Bu andan îtibâren her sâniye giderek kıymetlenmektedir.

Hastanın şuuru açıksa hemen aşağıdaki işlemler yapılır:

1. Omuz başları arasına 4-5 kez şiddetlice tokat atılır. Bu iş faydasız kalırsa;

2. Arkasına geçerek eller ön tarafta kenetlenir ve 4-5 kez şiddetlice sarsılır. Böylece akciğerden çıkan havayla berâber yabancı cism de çıkabilir.

3. Bu şekilde sırtına vurmaya ve sarsmaya hasta rahatlayana kadar devam edilir.

Kişi şuursuz ise:

1. Sun'î solunum yapmaya çalışılır. Bunda birkaç defâ kafanın pozisyonunu değiştirerek uygulamaya çalışmalıdır. Başarısız kalınırsa:

2. Sırtına 4 şiddetli tokat atılır.

3. Sarsma manevrası 4 kere tekrarlanır.

4. Bir, iki ve üçüncü maddeler defâlarca tekrarlanır. Hâlen başarısız kalındığı görülürse o vakit

hastanın boğazına parmak sokmaya teşebbüs edilebilir. Bunu yaparken orta veya işâret parmağını kullanmalı, parmağı bir kanca gibi bükerek orada bulunan yabancı cismi dışarı almaya çalışmalıdır.

Sarsma manevrasını kendimiz tıkanınca da yapabiliriz. Bunun için bir sandalyenin arkalığına sarılıp (ters oturduktan sonra) sıkmak en kullanışlı olan yoldur.

Yaralar ve Kanama

Yaralar beş çeşittir: Aşınma, kesik, sıyrık, delinme ve parça kopmuş yaralar. Bu beş tipin tamamı kanama ve iltihaplanma istidadı gösterir. En ufak bir delik veya sıyrıktan binlerce bakteri girer. Bir yara karşısında küçüklüğüne bakmaksızın tedbir alınmalıdır. Beş yara çeşidinden delici yaralar, kesikler ve parça kopan yaralarda kanama en fazladır. Özellikle bir parmak veya başka bir parçanın kopması hâlinde parçayı kaybetmemeli temiz bir beze sarıp hemen hastahâneye yollanmalıdır. Bir yaraya müdahale eden ilk yardımcı mümkünse ve vakit varsa ellerini sabun ve suyla iyice yıkamalıdır.

Kanamanın kontrolü: Şiddetli olmayan bir kanamada, yara suyla yıkanır ve steril veya temiz bir gazbezi ile örtülüp bandajlanır. Kanama ciddiyet arz ediyorsa aşağıda zikredilen yollar sırasıyla denenir:

1. Yaraya baskı: Yaraların pek çoğunda yara üzerine baskı uygulayarak kanama durdurulabilir. Burada dikkat edilecek husus ilk olarak konan bezin hiç kaldırılmayacağı ve tamâmen kan olsa bile başka bezlerle takviye edileceğidir.

2. Yükseltme: Yara olan organı kalb seviyesinden daha yükseğe kaldırmak kanamayı azaltabilir.

3. Kanayan atardamarın üst tarafından baskı uygulamak. Kol ve bacakta altta kemik desteği olan bölgelerde bu uygulanabilir. Kolda dirseğin üst kısmından, bacakta kasığın hemen altından başparmak veya yumrukla yapılacak baskı kanamayı azaltır.

4. Turnike uygulaması: Kol, bacak gibi âzâlarda olan şiddetli kanamalarda son denenecek yoldur. Turnike, yara ve gövde arasındaki bir bölümde uygulanır. Ekleme yakın bir yarada turnike hemen eklemin üzerine yapılır.

Turnikede kullanılacak materyal yaklaşık beş cm kalınlığında herhangi bir şey olabilir. Bandaj bezi, çorap, kemer, kordela, mendil bunların ilk akla gelenleridir. Materyal âzâya iki kez dolandıktan sonra bir yarım düğüm atılır. Burada düğümün üzerine bir sert çubuk koyulup tam bir düğümle turnike tamamlanır. Ortaya konan sert çubuğu bir tarafa döndürerek turnike sıkılır veya sıkılmışsa gevşetilebilir.

Turnike doku hasarına yol açmadan iki saat süreyle o vücut kısmında kalabilir. Çıkartılması mutlaka bir hekim veya sağlık eğitiminden geçmiş bir kişi tarafından yapılmalıdır.

İltihaplı(enfekte) yaralar: Yaranın iltihap kaptığından şüphelenilirse, hastayı mutlak yatak istirahatine almalıdır. İltihaplı organın altına yastık koyarak yükseltmeli ve dıştan sıcak uygulamalıdır. Bu işler yapılırken mutlaka bir hekime haber gitmelidir.

Burun kanamaları: Burnu kanayan kişi bir iskemlede oturup kafasını arkaya atmalı veya bir yastığı omuzlarına koyarak yatmalıdır. Bu sırada baş ve işâret parmakları arasında burun kanatlarını sıkmalıdır. Burun kanaması durmazsa bir gazbezi tamponu burna tıkıp dışarıdan sıkmalıdır. Dışarıdan buz uygulamak da faydalıdır. Bütün bunlara rağmen uzun süre devam eden bir kanamada bir sağlık kuruluşuna mürâcaat gereklidir.

Zehirlenmeler

Zehirli bir maddeyi alan kişide hayâtın kurtulması çabuk müdâhaleye bağlıdır. Zehirlenmenin ilk belirtileri arasında şiddetli karın ağrıları, ağız ve dudaklarda yanık (doku harabiyeti) izleri ve nefesin değişik kokması vardır. Şu ana basamakları tâkip etmek, zehirlenen kişinin hayâtını kurtarmada önem arz eder. İlk yapılacak iş içilen (yenilen) zehiri sulandırmaktır. Bu, bir bardak süt veya suyla yapılabilinir. Daha sonra hemen bir doktor çağırmalı veya hastayı bir sağlık merkezine ulaştırmalıdır. Doktora içilen maddenin cinsi ve miktarı mutlaka bildirilmelidir. Hekimle haberleştikten sonra onun izni dâhilinde hasta kusturulabilir.

Kusturma çeşitli yollarla sağlanabilir. Parmağı boğazın arka duvarına değdirmek, ipeka şurubu vermek, bol su içirmek faydalı olur. Şurası unutulmamalıdır ki, kusturma mutlaka bir hekimin veya sağlık merkezinin izni dâhilinde yapılmalıdır.

Şok

Şok, vücut fonksiyonlarının ileri derecede felce uğraması durumudur. Ciddî bir yaralanma, ağır kanama, şiddetli darbelere mâruz kalma, şoku ortaya çıkarabilir. Şokun üç önemli belirtisi vardır:

1. Soluk, soğuk ve nemli deri.

2. Zayıf ve süratli nabız.

3. Genel halsizlik.

Şok belirtileri yaralanma veya kazâdan hemen sonra ortaya çıkmayıp birkaç saat sonra görülebilir. Bu sebeple her kazâya mâruz kalmış kişi kazâdan sonraki saatler içinde dikkatle tâkip edilmelidir.

Şoku önlemek veya tedâvî için hastayı yatar pozisyonda tutmalı, vücut ısısını kaybetmemesi için üzeri yeterli miktarda örtülmeli, solunum güçlüğü çekiyorsa kafasını arkaya yatırmalıdır. Kan kaybı fazla ise vücudun alt kısmı yastıklarla desteklenerek 20-30 cm yukarı kaldırılmalıdır. Şuursz bir şok hastasına aslâ su ve diğer sıvılar verilmemelidir. Hastanın susuzluk hissi duyduğunu belirtmesi üzerine su verilebilir. Bâzı bilgisiz şahısların yaptığı gibi alkollü içki ve kahve katiyetle verilmemelidir. Bu, hastaya çok zararlıdır.

Yanıklar

İlk yardımcı için bir yanık karşısında yapılacak üç iş vardır. Bunlar; ağrıyı dindirmek, iltihabı önlemek, şoka karşı savaşmaktır. Yanıklar ısı, güneş ışığı ve kimyevî maddeler tarafından husûle getirilir. Birinci derecede yanıkta sâdece deride kızarma vardır. İkinci derece yanıklarda içi su dolu kabarcıklar husûle gelir. Üçüncü derecede ise derin doku hasarı olur. Üçüncü derecede yanıkların önemli bir tehlikesi yaranın iltihaplanmasıdır. Vücut yüzeyinin % 10'undan fazlasını kaplayan yanıklarda en korkulan durum şok ortaya çıkmasıdır.

Isı yanıkları: Birinci derece ve küçük ikinci derece yanıklarda soğuk tatbiki genellikle ağrıyı dindirmeye yeter. Yanıkta bir çatlak olması hâlinde suyla temas ettirmemelidir.

Üçüncü derece yanıklarda hekime gidinceye kadar yanığın üzerini yumuşak bir bezle örtmelidir. Şoka karşı her on beş dakikada bir yarım bardak su içirilmelidir.

Güneş yanıkları çok şiddetli olmadıkça hekim tedâvîsi gerektirmezler. Soğuk ve yumuşak giyecekler hastayı rahatlatır. Kabarcıklar meydana geldiyse yumuşak bir bezle sarmalıdır.

Kimyâsal yanıklar: Kezzap ve diğer kimyâsal temizleyiciler deride yanık yapabilirler. Bu durumda o bölge mümkün olan en çabuk zamanda bol suyla yıkanmalıdır. Bir hekime danışmadan nötralize edici bir madde kullanmamalıdır. Hekim gelene kadar steril bir kumaşla yanık bölgesini sarmalıdır.

Gözün asitle yanması hâlinde en az beş dakika süreyle gözü suyla yıkamalıdır. Alkalilerle (bazlarla) olan göz yanmalarında yıkama süresi 15 dakikadan daha az olmamalıdır. Gözü yıkama için kişi yanan gözü tarafına yatırılır ve gözün iç çukurundan su dökülerek suyun bütün göz yüzeyini katetmesi sağlanır. Daha sonra göz bir tamponla kapatılıp hekime mürâcaat edilir.

Boğulmalar

Boğulmakta olan bir kişiye ilk yardım olarak mümkünse bir batmaz cisim veya yüzme aracı(can yeleği, can simidi) atılmalıdır. Bunlar temin edilemezse uzun bir sopa, kayık küreği, ip vs. gibi araçlarla yardım edilmelidir. Eğer yüzerek cankurtarma metodları bilinmiyorsa katiyen suya atlayarak kişiyi kurtarmaya çalışmamalıdır. Zîrâ böyle bir çaba yardım edenin de hayâtını tehlikeye atar.

Bir sandala veya kıyıya çekilen kişide ilk yapılacak iş, solunum durduysa sun'î solunuma başlamaktır. Ciğerlerdeki suyu çıkarmak için uğraşmak, genelde vakit israfı olur. Çünkü az miktar suyu ciğerler dışarı atabilme kâbiliyetine sâhiptir.

Kafa Yaralanmaları

Kafa yaralanmaları trafik kazâlarında birinci derecedeki ölüm sebebidir. Bir kafa yaralanması düşünülüyorsa yâhut kafaya bir darbe geldiğinden şüpheleniliyorsa, kafada bir yara, şişme, başağrısı, bulantı, kusma, şuursuzluk gibi belirtilere dikkat edilmelidir. Kafa yaralanmasının diğer belirtileri, burun kanaması, gözden kanama ve gözlerde gözlük şeklinde morarma, vücudun bir tarafında felç, gözbebeklerinin normal dışı şekil alması şeklinde sayılabilir.

Kafa yaralanmasında şüphe edilen kişide şuur kaybı yoksa hemen yatırılmalı, solunum ve dolaşım sistemleri kontrol edilmelidir. Katiyen uyarıcı bir madde vermemeli, ayaklarını yükseltmemelidir.

Hasta şuurunu kaybetmişse, sırtüstü yatmaya bırakmalıdır. Boynunda yara izi yoksa başının altına ince bir yastık konabilir. Boynu etrâfındaki elbiseler de gevşetilmelidir. Daha sonra solunumuna bakılmalıdır. Taşıma gerekiyorsa son derece nâzik ve vücudu yere paralel tutarak taşımalıdır.

Konvülsiyonlar (Sara Nöbetleri)

Burada yapılacak iş kişinin kendine zarar vermesini önlemektir. Çeneleri arasına sıkıştırılacak mendil,

kauçuk parçası gibi cisimlerle dilini ısırmasını önlemek gerekir. Kafasını bir yana çevirip boynundaki yaka, kravat, fular gibi şeyleri gevşetmelidir. Bu sırada solunum durduysa sun'î solunum yapılabilir.

Kalp Krizi

Âni gelen bir kalp krizinin belirtileri, kısa ve kesik kesik nefes alma, kalp çevresinden göğüs kemiği arkasından başlayıp boyna, sol kola, omuza ve karın üst bölgesine yayılan şiddetli ağrıdır. Ortaya çıkması muhtemel diğer belirtiler bulantı, kusma ve terlemedir.

Kalp krizi geçiren kişi hemen hareketsiz olarak yatırılmalı, mutlak istirahate alınmalıdır. Solunum güçlüğü çekiyorsa başının altına yeterli miktarda yastık konmalı, istediği en rahat pozisyona getirmelidir. Solunumla berâber kalp de durduysa, kalp masajı ve sun'î solunum bir arada ve bu konuda tecrübeli bir kişinin gözetimi altında yapılmalıdır.

İnmeler

İnme genellikle bir beyin kanaması veya damarlardaki bir pıhtının beyin damarlarından birini tıkaması sonucu ortaya çıkar. İnmenin belirtileri tıkanan damarın yeri ve önemine göre değişiklik gösterir. Geniş beyin hasarında solunum derinleşip yavaşlaması, şuur kaybı, vücudun bir tarafında felç ortaya çıkar. Bu arada gözbebekleri de birbirinden farklı büyüklükte olur.

Şuursuz ve nefes alma zorluğu olan kişide hemen yapılacak iş, yatırarak üzerine ince bir örtü örtmektir. Daha sonra bir tarafına çevrilir ve ağzındaki sıvıların boşalması sağlanır. Tamâmen şuurunu kazanana kadar katiyen sıvı bir şey verilmez.

Beyin hasarı az ise sâdece başağrısı ve halsizlik, hafif bir hâfıza kaybı vardır. Aynı zamanda vücudun bir bölümünü hareket ettirmede zorluk çekilir. Bu belirtiler, yaşlı bir kişide büyük beyin hasarının habercisi olabilir.

Bayılma

Bayılma genellikle sinir sisteminin bir reaksiyonuna bağlı olarak beyne az kan gitmesinden ortaya çıkar. Bayılan veya bayılacağını hisseden kişiyi hemen yatırmalı, başını vücuttan daha aşağı seviyeye getirmelidir. Bunu yapamıyorsak, başını eğip dizlerinin arasına aldırmalıdır.

Kırıklar

Kırık, kemik devamlılığının bozulmasıdır. Kapalı ve açık olmak üzere iki çeşit kırık vardır. Kapalı kırıkta kırık bölgesi içten kırılmıştır ve dış ortam ile bağlantısı yoktur. Açık kırıkta dışta bir yara vardır ve kırık uçları dış ortamla temastadır. İltihabî olaylar gelişebilmesi açısından açık kırıklar daha tehlikelidir.

Şişme, hassâsiyet, deformite, renk değişimi ve ağrı kırığın baş belirtileridir. Kırık olup olmadığını anlamak için aslâ kişiyi ayak üzerine kaldırmaya veya yürütmeye teşebbüs edilmemelidir. Açık bir kırıkta kanamayı direkt basınçla durdurmaya çalışmalı, katiyen kırık uçlarını biraraya getirmeye çalışmamalıdır.

Elektrik Şoku

Çarpılan birisine elle dokunmak veya iletken bir cisimle dokunmak son derece tehlikelidir. İlk önce elektrik kaynağından teması kesmelidir. Caddelerde böyle bir olaya rastlanırsa hemen elektrik kurumuna telefon etmelidir.

Elektrik şokuna uğrayan kişide ilk önce solunum faâliyeti kontrol edilmelidir. Gerekiyorsa hemen sun'î solunuma başlanır. Aynı zamanda yanık ve diğer tür zararlar oluşmuşsa bunlara karşı tedbir alınır.

Isı Yorgunluğu ve Sıcak Çarpması

Isı yorgunluğunda kişide başlıca bitkinlik, başağrısı ve bulantı hisleri ortaya çıkar. Ciddî vakâlarda soluk ve nemli deri, terleme ve aşırı bitkinlik ortaya çıkar. Vücut ısısı normale yakındır ve 37°C civârında seyreder.

Isı yorgunluğunun tedâvisi istirahat ve 15 dakikada bir tuzlu su içirmektir. Tuzlu su, bir su bardağına bir çay kaşığı tuz hesâbıyla hazırlanır. Ciddiyet arz eden vakâlarda bir hekimin yardımına mürâcaat edilmelidir.

Sıcak çarpması umûmiyetle yaşlılar, çocuklar ve aşırı kilolu kişilerde ortaya çıkar. Bulantı, bitkinlik, başağrısı ilk belirtilerdir. Nabzın hızlanması ve şuursuzluk da tabloya eklenebilir. Deri sıcak ve kurudur. Vücut sıcaklığı çok artar ve 41°C civârına kadar çıkar. Sıcak çarpan kişide ilk yapılacak iş, ev içine almak, soymak, yatağa koymak ve alkol veya soğuk suyla vücudunu oğmaktır. Bu işe, vücut ısısı 39°C'ye düşene kadar devâm edilir. Şuuru tamâmen açılırsa tuzlu su verilir.

Donma

Donmadan en çok etkilenen organlar burun, kulaklar, yanaklar, parmaklar ve ayaklardır. Yorgun ve yaşlı kişiler gibi dolaşımı azalmışlarda donma daha kolay ortaya çıkar. Donma olayının ilk safhalarında deri kızarıktır. Olay ilerledikçe deri beyaz veya gri-sarı bir görünüm kazanır. İlk devrelerde ağrı olabilir ancak giderek donan bölümler tamâmen hissizleşir.

Donmayı tedâvi ederken ilk önce, donan bölüm örtülür ve hasta ev içine alınır. Ilık, tatlı ve alkolsüz bir içecek verilir. Donmuş kısımlar 38-40°C'lik sıcak su banyolarına konur. Donmuş kısmı sobaya yakın getirmek veya kaynar su torbaları koymak zararlıdır.

Hayvan ve Böcek Isırmaları

Hayvan ısırmaları dış ortamla içteki dokular arasında bağlantı sağladıklarından ilk ve büyük tehlikesi iltihap meydana gelmesidir. Köpek ısırmalarında kuduz bulaşma ihtimali vardır. Bu durumda hemen köpek yakalanıp kuduz hastalığı açısından incelenmelidir.

Bütün hayvan ısırıklarında yarayı iyice yıkamalı, hayvanın salyasının oradan uzaklaştığına emin olmalıdır. Yıkama akar suda olmalıdır. Daha sonra bir gazlı bez yaraya kapatılıp hekim çağrılır veya hastâneye gidilir.

Yılan ısırması: Zehirli bir yılan tarafından ısırılan şahsa yapılacak ilk müdâhale, yatırıp ısırılan yerin üst kısmını bir turnike ile sıkıca bağlamaktır. Daha sonra hemen bir sağlık kuruluşuna mürâcaat edilmelidir. Hastayı taşımak gerekirse ısırılan organ vücudun tamamından daha aşağıda tutulmalıdır.

Böcek ısırmaları: Hemen bütün böcek ısırmalarında ağrıyı azaltmak için karbonat çözeltisi ve amonyak faydalıdır. Aynı zamanda kalamin losyonu (çinko oksit çözeltisi) de ağrıya iyi gelir.

Arı sokmalarında buzlu su veya bir torbaya konmuş buz tatbiki faydalıdır. Sokulan yerin birkaç santim üzerine bir band koyup sıkmak iyi gelir, ancak 30 dakikada bir gevşetmelidir.

İLKBAHAR;

Alm. *Frühling.* **Fr.** *Printemps.* **İng.** *Spring.* Senenin dört mevsiminden biri. İlkbaharda, güneşin ufuk üstünde kalma zamânı senelik ortalamadan başlayarak en büyük değerine erişir. Genel olarak hareketsiz olan bir kış devresinden sonra, bu devrede, bitkiler büyümeye başlar. Kuzey yarımkürede 21 Mart-22 Haziran arasında ve güney yarımkürede 23 Eylül-22 Aralık arasıdır.

İlkbahar, bütün ağaçların, canlıların uyandığı bir mevsimdir. Senenin dört mevsiminin en sevimlilerindendir. Kış mevsimindeki soğuklardan çıkan insanlar tarafından, sevgi ile karşılanır. İlkbahar, hayâtın bir silkinişi ve uyanışıdır.

İlkbaharda soğuk bir mevsimden, ılık bir hava içerisine girilmektedir. Bu esnâda geçişlere çok dikkat etmeli, kış giyeceklerini hemen çıkarıp atmamalı, yavaş yavaş vücut ısısını değiştirmeyecek şekilde elbiseler giyilmelidir. Hafif ve insanı sıkmayacak şekilde yün ve iplik karışımı elbiseler tercih edilmeli, mevsim hastalıklarına çok dikkat edilmelidir. Eskilerin ifâdesiyle "havaya göre değil, mevsime göre giyinmeli"dir.

İLKOKUL;

Alm. *Volkschule, Grundschule (f),* **Fr.** *écde (f) primaire,* **İng.** *primary school.* İlk öğrenim kurumlarından. İlkokullar yönetmeliğine göre, devlet tarafından veya devlet adına açılan ve yönetilen veya denetlenen resmî ve özel ilkokullar, mecburî öğrenim çağında bulunan kız ve erkek çocukların eğitimi ve öğretimini sağlayan ilk öğrenim kurumlarıdır.

İlkokullara hazırlık olmak üzere başlatılan okul öncesi eğitimin öncülüğünü Osmanlılar yapmıştır. Fâtih Sultan Mehmed Han döneminde dört yaşlarındaki çocuklar "sıbyân mekteplerinde" eğitime tâbi tutulmuşlardır. Bu eğitim, Osmanlı Devletinin sonuna kadar devam etmiş; batıda ise kadınların iş hayatında çalışmaları ile çocukların eğitimine ihtiyaç duyulmuş ve ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru yaygın hâle gelmiştir.

İslâmiyetin ilk yıllarında câmilerde halka düzenli olarak verilen eğitim, mahalle mekteplerinin ve medreselerin açılması ile yaygınlaştırılmıştı. Eğitimin temeli kabul edilen ilk öğretime Emevîler, Abbâsîler, Selçuklular, Asya'da kurulan Türk-İslâm devletleri veOsmanlılar, devlet desteği ile gereken önemi vermişler, çeşitli adlarla okullar açmışlardı. 1913 yılında yürürlüğe giren **Geçici İlk Öğretim Kânunu** ve ona bağlı olarak çıkarılan **Anaokulları Tüzüğü** ile ilk defa okul öncesi devre ile ilk öğretim yılları ayrılmış ve ilkokula başlama yaşı 7 olarak kabul edilmiştir.

İlkokul, genellikle orta dereceli okul için kabûl edilen organizasyona bağlı olarak ilk beş veya sekiz

sınıfını içine alan bir okul şeklinde düşünülür. Bu okula bâzı memleketlerde “sınıf okul” “gramer okul” da denmektedir. Amerika’da“primary school” (ilkokul) terimi kullanıldığı zaman, ilkokulun ilk iki veya üç sınıfı anlatılmak istenir. İngilizler bu sınıflara ilkokulun birinci devresi derler. İlkokullar devletin eğitim ve öğretim sistemlerine göre, uygulanan devre ve okunan sene bakımından farklılık gösterirler. Bizde ilkokullar mecbûrî ve beş senedir.

İlkokullara, mecbûrî öğrenim çağında bulunan çocuklar alınır. Mecbûrî öğrenim çağı, çocuğun altı yaşını bitirdiği yılın eylül ayında başlar, on dört yaşını bitirip on beş yaşına girdiği yılın öğretim yılı sonunda biter.

Mecbûrî öğretim çağını bitirdiği öğretim yılı sonuna kadar ilkokulu bitiremeyen çocukların ilk öğrenimlerini tamamlamak üzere, en çok iki öğretim yılı daha okula devamlarına izin verilir. Bu iki yıllık uzatma sonunda da okulu bitiremeyen çocuklara tasdiknâme verilerek kayıtları silinir.

Yabancı memleketlerdeki okullara devam eden ve Türkiye’ye dönen öğrencilerin öğrenim belgeleri, Bakanlıkça incelenerek girebilecekleri sınıflar tesbit olunur.

Normal olarak hangi yaştaki çocukların hangi sınıflara alınabilecekleri yönetmelik esaslarına göre şöyle tesbit edilmiştir:

Birinci sınıf: 6-9 (Bu yaşları dolduranlar)

İkinci sınıf: 7-10 (Bu yaşları dolduranlar)

Üçüncü sınıf: 9-11 (Bu yaşları dolduranlar)

Dördüncü sınıf: 10-13 (Bu yaşları dolduranlar)

Beşinci sınıf: 11-14 (Bu yaşları dolduranlar)

İlkokullar beş yıllıktır. Öğretim yılı sonunda beşinci sınıf öğrencilerinden başarılı olanlara “ilkokul diploması” verilir. Bugün Türkiye’de ilköğretim dönemi Millî Eğitim Temel Kânunu’nun 1983’te 22. maddesinin yeniden düzenlenmesi ile 6-14 yaşlar arasını içine almıştır. 1983 yılına kadar ilköğretim denilince, 5 yıllık ilkokul eğitim dönemi programları değerlendirilirdi. 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kânununda değişiklik yapan 12 Ekim 1983 târihli ve 2917 sayılı kânunla ilköğretim okullarını 8 yıllık bir eğitimle (ilk ve ortaokul birleştirilerek) bütün vatandaşlar için mecburî temel eğitim kurumları arasına alındı. Ancak aynı düzenlemeyle getirilen geçici bir madde; “ortaokul plânlı bir şekilde ve yeterli düzeyde yurt genelinde yaygınlaştıktan sonra kânunla belirleninceye kadar ilköğretim yalnızca ilkokul kısmının (5 yıllık) mecburî olduğu hükmünü getirdi. (1993).

Öğrencilerin yıl sonu ve diplomada başarı dereceleri notlarla değerlendirilir.

Pekiyi..... 5

İyi..... 4

Orta 3

Geçer..... 2

Başarısız 1

şeklindedir.

İlkokullarda birinci derecede sorumlu, okul müdürüdür. Okul müdürü kanun, yönetmelik ve emirlerin sınırları içinde okulun yönetim, eğitim ve öğretim ile ilgili bütün işlerinden; okul binâ ve eşyâsının korunmasından, iyi kullanılmasından, temizlik ve düzeninden yönetmelik esaslarınca sorumludur. Varsa okul müdür yardımcısı, müdürden sonra ikinci derecede sorumludur. Öğretmenler de, okul ile ilgili olarak, eğitim ve öğretim işlerinin iyi ve düzenli bir şekilde yürütülmesi ve öğretmeni bulunduğu sınıf öğrencilerinin her yönden iyi yetişmesi bakımından sorumluluk taşırlar.

İlkokullar; ilçe ilköğretim müdürlüklerine bağlıyken son çıkarılan değişikliğe göre İlçe Millî Eğitim Müdürlüklerine bağlanmıştır. İlköğretim müfettişleri tarafından teftiş edilirler. İdârî denetim bakımından diğer ilgililer tarafından da yeri geldikçe denetlenirler.

İlk Öğretimin Amaçları

Ferdî bakımdan:

1. Türkçeyi doğru olarak konuşmayı, okuma ve yazmayı öğretmek.

2. Sağlığı koruyucu temel bilgilerden olarak, vücudunu, üstünü, başını ve çevresini temiz tutmayı, bunlarla ilgili alışkanlıklar edinmeyi, temiz olmayan yerlerde yaşamaktan rahatsızlık duymayı,

temizliğin sağlıklı büyüme ve yaşamanın temel şartı olduğuna inanmayı öğretmek.

3. Öğrenme merak ve hevesini geliştirmek.

4. Sözlük, ansiklopedi, harita, çeşitli târifeler gibi yazılı kaynaklardan faydalanmasını öğretmek.

5. İyi düşünme ve doğru hüküm verme alışkanlığını kazandırmak.

6. Yurt sevgisini, yurdunu tanıma ve tanıtma arzusunu, yurda hizmet duygusunu geliştirmek.

7. Bayrağına saygı duyma, mânevî değerleri sevme, koruma, kollama ülküsünü geliştirmek.

8. Gelmiş geçmiş büyüklerin cesâret, fedakârlık ve kahramanlıklarından örnek alarak yurda hizmet duygusunu geliştirmek.

9. Târihî eserleri sevmek ve korumak fikrini vermek. Millî kültüre sâhib olmasını sağlamak.

10. Görev ve sorumluluklarını dâimâ yerine getirme alışkanlığını kazandırmak.

İnsanlık ilişkileri bakımından:

1. Âilenin Türk toplumunun temeli olduğuna inanıp, âileye değer vermek ülküsünü kazanmak, yaşamak.

2. Âile hayâtının ahlâkî ve mânevî değerlerini korumaya ve yaşatmaya alıştırmak.

Genel nezâket kurallarına uymaya, çevresindeki insanlara saygı anlayış ve güleryüz göstermeye alışmak.

3. Birlikte çalışmaya alıştırmak, birlik-beraberlik duygusu kazandırmak.

Ekonomik hayat bakımından:

1. Yurdun en değerli zenginlik kaynağının bilgili insan gücü olduğunu kabul ettirmek.

2. Toplum hayatı için iş ve meslek sâhibi olmanın önemini kavratmak.

3. Kusursuz ve temiz iş yapmakta sevinç duymak hissini kazandırmak.

4. Bir kazancın bir emek karşılığı olması gerektiğine inandırmak.

5. Parasını en iyi şekilde nasıl kazanıp nasıl harcayacağını öğrenmek, bilmek, bunu hayatta uygular hâle getirtmek.

Toplum hayatı bakımından:

1. Şerefli bir târihe sâhip büyük bir milletin evlâdı olmanın gururunu duymak.

2. Türk Milletinin millî, mânevî, ahlâkî ve insânî değerlerini kavramak ve her hareketinde bu değerlere uymaya çalışmak.

3. Vatanın menfeatlerine aykırı propagandalara karşı çıkmayı öğrenmesini sağlamak.

4. Milletin ilerleme ve yükselmesinde bilim ve tekniğin önemini kavratmak.

5. İlkokul millî bir eğitim kurumu olduğu için, çocuklara millî ve mânevî kültürü aşılamak.

6. Öğrencilere bilimsel metodlara göre çalışma yollarını öğretmek.

İlköğretimin bu amaçlarını kavrayıp hayâtında ve yaşadığı toplumda uygulayan her yurttaş, memleketin ve milletin hayırlı bir evlâdı olmuş olur. Her milletin medeniyet yarışında temel unsuru insandır. İnsanın yetişmesinde ilköğretim temel vazifesi görmesi bakımından çok önemlidir. Bu sebeple ilköğretime gereken değer verilmektedir.

Çocuğun Bakımı ve Eğitimi

Şehirlerdeki ilkokulların % 81'inde ikili öğretim, % 19'unda normal öğretim yapılmaktadır. Üçlü eğitim ise pek az ilkokulda uygulanmaktadır.

Temel eğitimin başlangıcı olan ilkokullardaki beş senelik dönemde çevre ve hayat şartlarına uygun ve kişilere mahâret kazandıracak bir eğitim verme imkânı bulunmadığından, eğitim, teorik düzende kalmaktadır. Halbuki ilkokulu bitirenlerin % 52'si doğrudan doğruya çalışma hayatına katılmaktadır. Temel eğitimden geçen kişilere mahâret kazandıracak bir kademenin bulunmayışı ilkokullardaki sistemin önemli bir eksikliği olarak ortaya çıkmaktadır.

İLKÖĞRETİM OKULU (Bkz. Eğitim)

İLLER BANKASI;

mahallî idârelerin (il özel idâresi, belediye, köy) yapacakları hizmetlerin gerçekleşmesi için kredi vermek, yatırım projelerinin yapılmasını sağlamak ve diğer bankacılık hizmetlerini yapmak gâyesiyle kurulmuş kamu bankası.

İller Bankası, 11.6.1933 târihinde 15 milyon lira sermâyeyle "Belediyeler Bankası" olarak kurulmuştur. Daha sonra il özel idâreleri ve köyleri de içine almak maksadıyla 13.6.1945 târihinde İller Bankası hâline getirilmiştir.

İller Bankası kuruluş gâyesinin gerektirdiği teknik ve mâlî hizmetlerin yanısıra her türlü bankacılık hizmetini yürütmektedir. Bankanın önemli görevlerinden biri de bütçe vergi gelirleri ile Belediyeler fonu, İl Özel İdâreleri Fonu, Mahallî İdâreler Fonu gibi kamu fonlarından yerel yönetimlere ayrılan payların dağıtılmasında da görev yapar. 1981'den sonra pay alınan yerlerin sayısı azalmış, fonların sayısı artmış ve pay mikdârı yükselmiştir. Ayrıca şu anda banka sâfi kazancının yüzde 30'u köy kalkınma payı olarak ayrılmakta, her yıl genel kurul tarafından kararlaştırılan bu pay, faydalanılacak köylere eşit mikdârda dağıtılmaktadır. Banka, Güven Sigortanın resmî acentesi olarak ortak yönetimlerin yangın, su baskını, deprem, infilak, makina, trafik ve kasko sigortası işlerini de yapmaktadır.

Bankanın hâlihazır sermâyesi 20 milyar TL'dir. Genel Müdürü, Bayındırlık ve İskân Bakanının teklifi, Bakanlar Kurulunun kararı ve Cumhurbaşkanının onayı ile tâyin edilir. Bankanın çalışma ilkeleri Genel Kurulca belirlenir. Genel Kurula İl Genel Meclisi, Belediye Meclisi ve Köy İhtiyar Meclisinden seçilecek birer kişi ile sekiz bakanlık temsilcisi üye olarak katılır.

İLM-İ HEYET (Bkz. Astronomi)

İLMİHÂL;

her Müslümanın, îmân, amel ve ahlâk ile ilgili öğrenmesi ve yapması lâzım olan bilgiler veya bu bilgileri anlatan kitap. İlmihâl bilgilerine zarûrât-ı dîniyye, yâni zarûrî din bilgileri de denir. Peygamber efendimiz (sallallahü aleyhi ve sellem); **"İlim taleb etmek her Müslüman erkek ve kadın üzerine farzdır."** buyurmuştur. Burada öğrenilmesi istenilen bilgiler, ilmihâl bilgileridir. Bunları öğrenmeyen dînin emirlerini doğru olarak yapamaz. Çocuklarına öğretmeyen, onlara karşı dînî ve insânî vazîfesini yapmamış olur. Bu bilgileri anlatan kitaplara ise, ilmihâl kitâpları denir. Bu kitâplar fazla teferruâta, inceliğe girmeden din bilgilerini lâzım olduğu kadar anlatırlar. Dört hak mezheb olan Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinden herbirine âit ilmihâl kitâbı vardır.

İlmihâl kitâplarında önce îtikâd (îmân) bilgilerine yer verilmiştir. Çünkü, inanılacak şeyler, dînin esâsını teşkil eder. Burada îmânın altı şartı, Ehl-i sünnet âlimlerinin bildirdiği şekilde anlatılır. Sonra ibâdet, helâl ve haram bilgileri anlatılır. Bundan sonra, İslâm ahlâkından bahsedilir. Bu kısım, kalbi kötülüklerden temizlemenin, kısaca iyi bir Müslüman olmanın yollarını öğretir.

Osmanlılar zamânında her Müslümanın bu bilgileri kolayca öğrenebileceği kitaplar yazılmıştı. Îmân bilgilerine dâir **Âmentü Şerhi,** ibâdet mevzûunda, **Mızraklı İlmihâl, Huccet-ül-İslâm** kitapları pek meşhurdu. Bunlar son zamanlara kadar halkın istifâde ettiği kitaplardır. Medreselerde ve tahsilli olanlar arasında ibâdet ve amel mevzuunda **Halebî, Kudûrî** ve **Mültekâ** el kitabı durumundaydı. Hanefî mezhebinde en kıymetli fıkıh kitabı olan **İbn-i Âbidîn** ise, bir mürâcaat kitabıdır.

Günümüzde pekçok ilmihâl kitapları hazırlanmıştır. Bunlar arasında en kıymetlisi Hanefî mezhebine göre yazılmış olan **Tam İlmihâl Seâdet-i Ebediyye** kitabıdır. İhlâs A.Ş. tarafından bastırılmaktadır.

İLTERİŞ KUTLUĞ KAĞAN;

Göktürk hükümdârı. 630 yılında Çin hâkimiyetine girerek istiklâlini kaybetmiş olan Göktürk devletini 682 yılında tekrar kurdu. İki ülkeyi derleyip topladığı için Kutluğ adına ilave olarak İlteriş ünvânı verildi.

Çin'de doğup büyüyen İlteriş Kutluğ Kağan, bir süre devlet memuru olarak çalıştı. Orta Asya hududunda görev yaptığı sırada, 681 yılında on yedi arkadaşı ile birlikte Türk devletini kurmak için teşebbüse geçti. Bilge Tonyukuk da yardımcıoldu. Kendisini destekleyenlerin sayısı yedi yüzü bulunca, istiklâlini ilân etti. Orta Asya Türkleri, Çin'deki Türk Hanedan mensupları ve kumandanları etrafında toplandı. Büyük bir kuvvet ortaya çıktı. 682 yılında Göktürk Devletini ikinci defa kurup hükümdarlığını îlân etti. Bilge Tonyukuk'u kendisine vezir yaptı. İkinci Göktürk Devleti adıyla anılan bu devlete kurucusuna nisbetle Kutluğ Devleti de denildi.

Göktürk Devletini millî şuurla teşkilâtlandırıp Türk töresini ülkede hâkim kıldı. 682 yılından sonra on yıl içinde, on yedisi Çin'e olmak üzere kırk yedi sefer tertip eden İlteriş Kutluğ Kağan, yirmisine bizzât katıldı. Hepsinde muvaffak olup, hiç yenilmedi. 692'de ölünce kardeşi Kapağan (692-716), kağan oldu.

Bilge Kağan (716-734) ile Kül Teğin, İlteriş Kutluğ Kağan'ın oğullarıdır. (Bkz. Göktürkler)

İLTİHAP;

Alm. *Entzündung (f),* **Fr.** *Inflammation (f),* **İng.** *Inflammation.* Vücûdun, allerjisi olduğu kimyâsal veya fiziksel tahriş edicilere ve mikroorganizmaların sebeb olduğu lokal tahrişe verdiği cevap. İltihâbî her rahatsızlık -it (veya -itis) sonlanmasıyla ifâde edilir. Meselâ menenjit beyin zarlarının, larenjit gırtlağın iltihâbıdır.

İltihâbın ana belirtileri dört tâne olup "kırmızılık, sıcaklık, şişlik ve ağrı" olarak sayılır. Kırmızılık, kan damarlarının genişlemesi ve daha fazla kanla dolmasına, bağlı olarak gelişir. Sıcaklık, o bölgede kan dolaşımının artmasına bağlıdır. Hırpalanmış hücrelerden ve kan hücrelerinden çıkan maddeler, kan damarlarının geçirgenliğini arttırarak damarlardan dokuya sıvı kaçışına sebep olurlar ve dokunun şişmesine yol açarlar. Ağrı ve hassâsiyet dokularda sonlanan sinirlere iltihap sıvısının yaptığı basınca bağlıdır.

İltihâbî cevâbın büyük bölümünü, etkilenen bölgeye beyaz kan hücrelerinin (akyuvarların) göç etmesi meydana getirir. Bu hücreler kan damarlarının duvarlarına tutunurlar ve bakterilerin tahrip edeceği dokulara geçerler. İltihâbın diğer bilinen etkileri ateşin yükselmesi, kanda beyaz kan hücrelerinin artması, lenf bezlerinde şişme ve kalp atım hızında olan artıştır. Bu değişikliklerin hepsi iltihâbın bozduğu vücut dengesinin düzelmesi için ortaya çıkan koruyucu mekanizmanın cevâbî sonuçlarıdır. İltihâbî hastalıklara örnek olarak şu hastalıklar gösterilebilir: Kıl dibi iltihâbı, kan çıbanı, şirpence, gastrit, pankreas iltihapları, safra kesesi iltihapları, karaciğer iltihapları vb.

İLTİZAM (Bkz. Mukâtaa)

İLTUTMUŞ;

Delhi Türk Sultanlığının kurucusu ve ilk hükümdârı. Aslen Türkistanlı olup, İlbârı kabîlesinden Aylam Hanın oğludur. Baba yurdundan kaçırılıp, köle olarak satıldı. Buhâra'da ilim sâhibi bir zât, zekâ ve kâbiliyetini keşfedip, satın aldı ve onu en iyi şekilde yetiştirdi. Lahor Sultânı Kutbeddîn Aybeg, nâmını duyduğu İltutmuş'u Hindistan'a getirtip satın aldı.

İltutmuş, kâbiliyet, ilim ve zekâsıyla kısa zamanda Aybeg'in özel muhâfız alayı komutanlığına yükseldi. Gwalyar'ın fethi üzerine buranın, daha sonra da Bedaun bölgesinin vâliliğine tâyin edildi. Bilâhare Emîrü'l-ümerâlığa getirildi. Sultan Aybeg'e dâmâd oldu. Kutbeddîn Aybeg'in 1210'da ölümü üzerine evlatlığı Aram Şah başa geçti ise de birliği sağlayamadı. Devlet adamları, Şemseddîn İltutmuş'u başa geçirdiler (1211). Aram Şah îdâm edildi. Muhâliflerini bertaraf eden İltutmuş, Celâleddîn Harezmşah'ın Hindistan topraklarını bölme çalışmalarını bertaraf etti (1222).

Orta Asya'da Moğol zulmünden kaçan Müslüman Türkleri memnûniyetle kabul edip, bunlarla ordusunu güçlendirdi. Lahravti (1225), Sind (1228), Gwalyar (1232), Malvo (1234) seferlerini yaptı. Vindhya Dağlarının kuzeyindeki bütün Hindistan topraklarını Delhi Sultanlığı sınırları içine aldı. Onun fetihleri ve Hindistan'da İslâmiyeti yayma çalışmaları, Bağdat'taki Abbâsî Halîfesi Mustansır-billah (1226-1242) tarafından takdirle karşılandı. Halîfe, İltutmuş'a hil'at gönderip "Nâsır-ı Emîrü'l-Mü'minîn" ünvânını verdi. Bu sâyedeAbbâsî halîfesince tanınan Hindistân'ın ilk Müslüman hükümdârı oldu. 1229 yılından sonra, Nâsır-ı Emîrü'l-Mü'minîn ünvânı ile paralar bastırdı. 1236 yılında vefât eden İltutmuş'un yerine önce oğlu Fîrûz Şah, sonra da kızı Râziye Begüm Sultan (1236-1240) geçti. Sonra sıra ile, İltutmuş'un diğer oğulları; Behram, Mes'ûd ve peşinden de Mahmûd Şah (1241-1266) tahta geçtiler. (Bkz. Delhi Türk Sultanlığı)

İltutmuş, ilim sâhibi bir kimseydi. İlme ve ilim sâhiplerine hürmet ederdi. Devrinde yaşayan Muînüddîn Çeştî, Kutbeddîn Bahtiyâr Kâkî, Bahâüddîn Zekeriyyâ, Ferîdüddîn Genc-i Şeker, Hâce Ahmed Buhârî, Kâdı Hamîdeddîn Nâgurî gibi âlimlerin duâlarını alıp, nasîhatlerinden istifâde etti. Dînî ve sosyal eserleri tâmir ve yenilerini inşâ ettiren İltutmuş, Kutbeddîn Aybeg'in Delhi'de başlattığı Kutb Câmii ve Kutb minâreyi ve Ecmir'deki câmiyi tamamlattı. Bedaun'da da bir câmi yaptırdı.

İLYADA VE ODYSSEİA;

Alm. *Ilias und Odyssee,* **Fr.** *Iliade et Odyssé,* **İng.** *Iliad and Odyssey.* Eski Yunan edebiyatının iki büyük destanı. Sözlü edebiyat ürünü olan bu eserlerin Homeros adlı bir şâire âit olduğu kabul edilir. Her iki eser de klâsik Yunan kültürü üzerindeki etkileriyle, Batı edebiyatının temel kaynakları arasında yer alır. Bu iki destanın dil ve yapı bakımından farklılıklar göstermesi eserlerin başka başka kimseler tarafından yazıldığı tartışmasını getirmiştir.

Her iki destan da Miken medeniyetinin çöküşünden ve Anadolu'da ilk İon kentlerinin kurulduğu M.Ö. 1000'den çok sonra yazılmıştır. Destanlardaki çeşitli sahneleri gösteren resimlerle süslü vazolar ve

amforalar M.Ö. 8. yüzyılın sonundan kalmadır. Bu bilgilere dayanarak her iki destanın da 8. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Bu destanlar altılı ölçüyle yazılmıştır. İkisinde de tekrarlara yer verilmiş, kronolojik akış içinde geriye gidip geçmiş bir hâdiseyi anlatma metodlarına başvurulmuştur. Bu ortak özelliklerin yanında bazı önemli farklılıklar da vardır. İlyada'nın yapısı daha basit, anlatımı daha düz akışlıdır. Akhalarla Truvalılar arasındaki savaşı konu alan 16.000 mısralık destanın kahramanı Yunanlıların en büyük savaşçısı Akhilleus'tur. Sevdiği köle kızın tanrılara kurban edilmesi yüzünden Akhaların başkomutanı Kral Agamemnon'a kızan Akhilleus savaşa katılmaktan vazgeçer. Bu sebeple Truvalılarla olan savaş uzayıp gider. Ancak sevdiği arkadaşı Patroklos'un Truvalı kahraman Hektor tarafından öldürülmesi üzerine savaşa giren Akhilleus Hektor'u öldürür ve savaşın sona ermesini sağlar.

Odysseia destanı ise Akhaların en zekî ve en kurnaz savaşçısı Kral Odysseus'un Truva savaşından sonraki kendi ülkesine, İthake kentine dönerken 10 yıl boyunca geçirdiği serüvenleri, mücâdele ederek yendiği güçlüklerin hikâyesini anlatır. Yapısı İlyada'dan daha karmaşık, zengin ve daha sağlamdır. Odysseia beş ayrı destan parçasından meydana gelir.

O zamanki insanlar, hak dîninde olmayıp putlara taparlardı. Çok tanrılı bâtıl bir inanca sâhiptiler. Bu sebepten her iki destanda da insanların hikâyesine paralel olarak tanrılar arasında geçen hikâyeler de anlatılır. Ama tanrılar yalnızca kendi aralarındaki hâdiselerle yetinmezler, insanların yazgılarını da etkilerler. Meselâ Odysseia'da kahramanın başına gelenlerin sorumlusu, ondan öç almak isteyen Deniz Tanrısı Poseidon'ı, sonunda bu güçlükleri yenip ülkesine ulaşmasını sağlayan da Akıl Tanrıçası Athena'dır.

Batı edebiyatının temelini teşkil eden bu destanlar Türkçeye de çevrilmiştir. İlyada'nın 1955'ten 1984'e kadar Odysseia'nın ise 1941'den 1984'e kadar birçok Türkçe baskısı yapılmıştır.

İLYÂS ALEYHİSSELÂM;

Benî İsrâil'e gönderilen peygamberlerden, Mûsâ aleyhisselâmın dînini insanlara bildirmek için Allahü teâlâ tarafından vazîfelendirildi.

Hazret-i Mûsâ'dan sonra Benî İsrâil kavmine gönderilen peygamberlerin hepsi **Tevrât'**ın hükümlerini unutan, yerine getirmeyen insanlara bunları bildirmek için gönderildi. Benî İsrâil, o zaman Şam ve civârında dağınık küçük devletler hâlinde yaşıyordu. Çünkü Yûşâ bin Nûn, Şam kıtasını fethedip, Benî İsrâil'e taksim etmişti. Bir kabîleye de Baalbek ve etrâfını verdi. İlyâs aleyhisselâm Baalbek'in kabilesinde bulunuyordu. Benî İsrâil zamanla yoldan çıkmış, aralarında fesat ve karışıklık başlamıştı. Tevrât'taki Allahü teâlânın emirlerini unutmuşlar, putlara tapmaya başlamışlardı. İlyâs aleyhisselâm peygamber olarak gönderildiği zaman, Ba'l adında 8-10 metre büyüklüğünde bir puta tapıyorlardı. Hazret-i İlyâs; "Ba'l'den vazgeçiniz ve her şeyin yaratıcısı olan Allah'a ibâdet ediniz." diye nasîhat etti. Fakat dinlemediler. Onları Allah'ın azâbı ile korkuttu ise de, beldelerinden çıkarttılar. Allahü teâlâ da onlardan feyz ve bereketi kaldırdı. Yağmurlar kesildi, kıtlık başladı. Hayvanlar susuzluktan öldü. Başlarına çeşitli belâlar geldi.

İlyâs aleyhisselâm bu kıtlık yıllarında îmânı gizlice halka anlatıyordu. Bütün evlerde kıtlık varken, inananların evlerine, İlyâs aleyhisselâmın bir mûcizesi olarak, bolluk ve bereket gelmişti. Herkes kokmuş leş yerken, bunların evi yiyecek doluydu. Baalbek hükümdârının hazîneleri doluydu. Fakat satın alacak yiyecek bulamıyorlardı. Nihâyet hatâlarını anladılar ve hazret-i İlyâs'ı bularak af dileyip îmân ettiler. İlyâs aleyhisselâma, sen bize duâ et, dediler. Her ne söylerse ona tâbi olacaklarına söz verdiler. Hazret-i İlyâs, Allahü teâlâya duâ etti. Belâ ve musîbetin kalkmasını diledi. Allahü teâlâ hazret-i İlyâs'ın duâsını kabul etti. O belde yeniden feyz ve berekete kavuştu. Bol bol yağmur yağdı. Her taraf yeşerdi. Memlekette büyük bir ferahlık meydana geldi. İsrâiloğulları sonra hazret-i İlyâs'a:

"Senin duân ile kurtulduk. Ancak ekebileceğimiz tohum yok. Duâ et de tohum elde edelim." dediler.

Hazret-i İlyâs duâ etti. Allahü teâlâ tuz ekmelerini bildirdi. Tarlalara tohum yerine tuz ektiler. Mûcize olarak yerde nohut yetişti. İsrâiloğulları bu hâl üzere bir müddet hazret-i İlyâs'a tâbi oldular. Fakat hak yolda sebât etmeleri uzun sürmedi. Yine nankörlük edip, doğru yoldan ayrıldılar. Bu durum üzerine hazret-i İlyâs, Allahü teâlânın izni ile onların arasından ayrılınca, isyanları sebebiyle gitgide perişan oldular. **Kur'ân-ı kerîm'**de Sâffât sûresinde bunların isyânları sebebiyle Cehennem'e gidecekleri bildirilmektedir.

Abdullah ibni Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre; hazret-i İlyâs Baalbek'ten çıkınca, ilâhî emirleri bildirmek üzere dolaşırken yolu bir köye düştü. Bu köydeki insanlara nasihat etti. Onları îmâna dâvet etti. Köylüler onu severek köylerinde bir müddet kalmasını istediler. O da kabul etti ve İsrâiloğullarından ihtiyâr bir kadının evinde misâfir oldu. Bu kadının hasta bir oğlu vardı. Hastalığına bir türlü şifâ bulunamamıştı. İhtiyâr kadın oğlunun durumunu hazret-i İlyâs'a anlatarak çocuğunun şifâ

bulup bu dertten kurtulması için Allahü teâlâya duâ etmesini istedi. Hazret-i İlyâs, üzülme şifâ Allahü teâlâdandır, dedi. Abdest alıp iki rekât namaz kıldı. Hasta çocuğa şifâ vermesi için Allahü teâlâya yalvardı. Allahü teâlâ duâsını kabul etti. Hasta çocuk iyileşti. Bu çocuğun adı Elyesa' idi. Şifâ bulduktan sonra hazret-i İlyâs'a îmân etti. Yanından ayrılmadı. Ondan **Tevrât'**ı öğrendi. Hazret-i ilyâs'ın vefâtından sonra da İsrâiloğullarına peygamber olarak gönderildi (Bkz. Elyesa' Aleyhisselâm).

Kur'ân-ı kerîm'in Sâffât ve En'âm sûrelerinde İlyâs aleyhisselâmla ilgili haberler vardır.

İMÂDEDDÎN ZENGÎ;

Musul Atabegliğinin kurucusu. Babası Büyük Selçuklu Devletinin Halep Vâlisi Aksungur'dur. Babasının ölümünde yedi yaşında bir çocuk olan Zengî, Kür-Boğa, Mûsâ et-Türkmânî, Çökürmüş, Çavlı, Mevdûd ve Aksungur Porsukî gibi emirler tarafından eğitilip yetiştirildi.

1111 ve 1113 senelerinde Emîr Mevdûd'un Haçlılar üzerine tertib ettiği seferlere katıldı. Taberiye Muhâsarasında büyük bir kahramanlık göstererek Mevdûd'un îtimâdını kazandı. Mevdûd'un ölümünden sonra Musul'a tâyin olunan Aksungur Porsukî tarafından Aşağı Irak bölgesinde Selçuklu hâkimiyetini tesis için Vâsıt'a gönderildi. Abbâsî Halîfesi El-Müsterşid-billah'a karşı isyân eden Hille Emîri Dübeys bin Sadaka'nın kuvvetlerini bozguna uğrattı. Bu başarısı üzerine Vâsıt ve Basra kendisine iktâ olarak verildi. Irak Selçuklu Sultânı Mahmûd 1118-1131 yılında İmâdeddîn Zengî'yi oğlu Alparslan'ın atabegliği vazîfesi ile berâber Musul vâliliğine tâyin etti (1127). Atabeg Zengî, aynı yıl Haleb'i aldı.

Bu sırada Haçlılar, Akdeniz'in Sûriye sâhilini tamâmen ele geçirmişlerdi. Şam'dan, Rakka ve Rahbe'ye uzanan yoldan başka bütün ticârî yollar kesilmişti. Haçlılar ile uzun yıllar mücâdele veren Dımaşk Atabeği Tuğtegin'in ölümü, Müslümanları büyük bir liderden mahrum bırakmıştı. Bu boşluğu doldurmak isteyen Atabeg İmâdeddîn Zengî, Haçlıların elindeki BarinKalesi üzerine yürüdü. Yardıma gelen Kudüs KralıFulk'u ağır bir yenilgiye uğrattı. Trablus Kontu Raymond ve birçok şövalyeyi esir aldı. Durumun ümitsizliğini gören BarinKalesi müdâfîleri kaleyi teslim ettiler. Zengî'nin bu faaliyetleri üzerine Bizans İmparatoru İkinci Yohannes, Antakya önlerine kadar geldi. Bölgedeki Haçlı kuvvetleriyle birleşerek Buzaa, Kefertab ve Esarib kalelerini zaptetti. Ancak Haleb ve Şeyzer kalelerini kuşatmalarından bir netîce elde edemediler. Bu sırada Haçlı komutanlarıyla anlaşmazlığa düşen Bizans İmparatoru, Suriye'den çekildi. Bu fırsatı kaçırmayan Atabeg Zengî, Antakya kontluğu topraklarına girerek kaybettiği yerleri tekrar kazandı.

Kuzey Irak, Sûriye ve El-Cezîre bölgelerini fetheden Musul Atabegi, 1140 yılında Irak Selçuklu Sultânı Mes'ûd'un emri üzerine Haçlıların elindeki Urfa üzerine yürüdü. Üç piskopos tarafından korunan ve Haçlılar için fevkalâde önemli olan bu kaleyi kısa bir sürede fethettikten sonra, komutanlarından Ali Küçük'ü buraya vâli tâyin etti. Ondan şehri îmâr etmesini ve herkese adâletli davranmasını emretti. 1146 yılında Caber Kalesini kuşatan İmâdeddîn Zengî, 14 Eylül gecesi kendi hizmetkârları tarafından uyurken öldürüldü. Rakka'da Sıffin şehitleri yanına defnedildi.

İmâdeddîn Zengî, idârî işlerde titiz, siyâsî ve askerî kâbiliyeti yüksek bir zâttı. Haçlılarla yılmak bilmeyen mücâdelesi, Barin ve Urfa'yı fethetmesi ile Müslümanların büyük bir kahramanı oldu. Bu, Haçlıların bölgede ilk mağlubiyetiydi. Musul ve Haleb'de kurduğu hânedânın, Halep'teki kolu Eyyûbîlerin hâkimiyetini kabul etmesine, Musul'daki kolu da Moğolların istilâsına kadar devam etti.

İMÂDŞÂHLAR;

Hindistan'ın Dekken bölgesinde Fethullah İmâdülmülk tarafından kurulan hânedân. Hânedâna mensup hükümdârların hepsi, isimlerine İmâdşâh ünvânını eklediği için devletleri de bu isimle anıldı. Ayrıca Berar'da kurulduğu için **Berar Devleti** diye de bilinir.

Fethullah İmâdülmülk, aslen Vicayanagarlı bir Brehmen olup, Dekken'deki Behmenî Hükümdârı Birinci Ahmed Şâh'ın Vicayanagar'a yaptığı sefer sırasında esir alınmış ve İslâm terbiyesi ile büyütülmüştü. Sonraları Berâr Vâlisi Abdülkâdir Hanın hizmetinde çalıştı. Onun ölümünden sonra Behmenî Sultânı İkinci Muhammned Şah zamânında bu şehre vâli tâyin edildi. Muhammed Şahın vefâtından sonra taht kavgalarından faydalanarak, 1490 senesinde Berâr'da bağımsızlığını îlân etti. Behmenîlerin yıkılmasıyla Dekken'de dört devlet ortaya çıkmıştı. Dekken devletleri denilen bu devletlerin birinin sultânı olan Fethullah İmâdülmülk, nüfûz sâhibi olduğundan, diğer sultanlar arasında sulhun sağlanmasında büyük yardımı oldu.

Fethullah İmâdülmülk, 1504 senesinde ölünce, yerine oğlu Alâaddîn İmâdşâh geçti. Alâeddîn İmâdşâh, babası kadar dirâyetli değildi. Lüzûmsuz yere Gucerât Sultânı Mahmûd Şah Baykara ve Gülkende Sultânı Kulu Kutubşah ile savaşa girerek, memleketin felâkete sürüklenmesine sebeb oldu. 1529 senesinde ölünce yerine geçen oğlu Deryâ İmâdşâh da, babası gibi dirâyetsiz bir hükümdârdı. Uzun süren saltanat devrinde Berâr'ın, Dekken üzerindeki siyâsî gücü giderek azaldı. Deryâ İmâdşâh;

saltanatının son senelerinde, veziri Tufal Hanın hâkimiyeti altına girdi ve 1560 yılında öldü. Ölümünden sonra yerine geçen oğlu Burhan İmâdşâh, Vezir Tufal Han tarafından tahttan indirildi. İmâdşâhlar ülkesindeki karışıklıktan istifâde eden Dekken'deki Müslümân devletler birleşerek Berâr üzerine yürüdüler. Vezir Tufal, Bicâpur ve Ahmednagar sultanlarından meydana gelen müttefiklere yenilmesine rağmen düşmanlarını birbirine düşürdü. Bicâpur Sultânını kandırarak çekilmeye râzı etti. 1572 senesinde Ahmednagar Sultânı Murtaza Nizâmşah, İmâdşah'ı hapisten kurtarmak bahânesiyle Berâr'ı ele geçirdi ve İmâdşâhlar Hânedânlığına son verdi. Tufal Han, Burhân İmâdşah ve âilesi, Ahmednagar sultanlığına bağlı bir kaleye gönderildiler.

İmâdşâhlar Hükümdârları	**Tahta Geçiş**
1. Fethullah İmâdülmülk	1490
2. Alâeddîn İmâdşah	1504
3. Deryâ İmâdşah	1529
4. Burhan İmâdşah	1562-1574

İMÂDÜDDÎN KÂTİBEL-İSFEHÂNÎ;

büyük mücâhid Selâhaddîn-i Eyyûbî devrinin Nizâmiye Medreselerinden yetişen târihçi ve İslâm âlimlerinin büyüklerinden. İsmi, Muhammed bin Muhammed bin Hâmid Safiyyüddîn el-İsfehânî olup, künyesi Ebû Abdullah'tır. Lakabı İmâdüddîn'dir. Kâtib-ül-İsfehânî diye de bilinir. 519 (M. 1125) senesinde İsfehan'da doğdu. 597 (M.1201) senesinde Ramazân-ı şerîf ayının 1. günü Şam'da vefât etti.

İmâdüddîn el-İsfehânî, doğum yeri olan İsfehân'da ilim tahsiline başladı ve kendini yetiştirdi. Sonra 1139'da Bağdat'a gidip Nizâmiye Medresesinde fıkıh ve edebiyât öğrendi. 1148'de Musul'a, 1149'da âilesi ile beraber tekrar İsfehân'a döndü. 1155'e kadar burada kaldı. İlim tahsiline devam etti ve eserleri için malzeme topladı. 1155'de âilesi ile berâber tekrar Bağdat'a gitti ve ilim tahsiline devâm etti. Mısır da dâhil olmak üzere birçok yerdeki âlimlerden ilim öğrendi ve hadîs-i şerîf dinledi. Kendisinden de; İbn-i Halil, Şihâb el-Kûsî ve Abdülazîz bin Osman el-İrbilî gibi zâtlar rivâyetlerde bulundular.

Şâfiî mezhebi fıkıh âlimlerinden ve ediplerinin büyüklerinden olan İmâdüddîn el-İsfehânî, ilm-i hilâf (mukâyeseli hukûk), şiir, beyân, nazm, neşir ve târihte de söz sâhibiydi. Bunlardan bilhassa kitâbette (güzel yazı yazmakta) o kadar şöhret sâhibi olmuştu ki, kendisi Kâtib-ül-İsfehânî diye tanınırdı.

İmâdüddîn İsfehânî, Bağdat'ta vezir İbn-i Hübeyre ile tanıştı. Aralarında yakınlık, muhabbet hâsıl oldu. Vezirin teşvik ve desteği ile önce Basra, bilâhare Vâsıt şehrinin nâzırlığına tâyin oldu. Vezirin vefâtından sonra himâyesiz kalıp memuriyetten ayrıldı, Şam'a gitti. Bu sırada Şam'da Türk hükümdarlarından Melik Âdil Nûreddîn hüküm sürüyordu. İlim ve fazîletin hâmilerinden sayılan Melik Nûreddîn'in sarayındaki ilim meclislerine dâhil oldu. Bu meclise girmesine de Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin pederi Emir Necmüddîn ve Kâdı Kemâleddîn Ebü'l-Fadl vâsıta oldu. Kendisini melike pek kolay sevdiren İmâdüddîn İsfehânî, husûsî meclislere dâhil oldu, özel kâtipliğe yükseldi. Selâhaddîn-i Eyyûbi ile samimiyetleri bu zaman içinde arttı. Sultan kendisini husûsî sefâretle Bağdat'a halîfe Müstencid'e gönderdi. Bağdat dönüşünde kendi ismini taşıyan medresenin müderrisliğine tâyin oldu. Melik Nûreddîn'in vefâtı ile tekrar Şam'a döndü. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin iltifatlarına kavuştu ve bu büyük mücâhidin bütün şanlı muhârebelerinin takdirkâr şâhidi oldu. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin vefâtından sonra kendi köşesine çekilip, geri kalan ömrünü kitap yazmakla geçirdi. İsmini hürmetle yâdettiren eserlerini meydana getirdikten sonra Şam'da rahmet-i Rahmâna kavuştu.

Eserlerinin bâzıları şunlardır: **Harîdet-ül Kasr, El-Berk-uş-Şâmî, El-Feth-ul-Kıssî fil-Feth-il-Kudsî, Dîvân-ı Resâil, Dîvân-ı Şiir, Es-Seyl alez-Zeyl, Nusrat-ül-Fetre ve Usrat-ül-Katre, Zübdet-ün-Nusrati.**

İMÂM;

öne geçen, rehber, idâre eden, cemâata namaz kıldıran, pâdişâh, halîfe. "İmâm" kelimesi dînî bir tâbir olarak, üç mânâda kullanılmıştır.

Birincisi, namazdaki imâm olup, câmilerde, mescitlerde veya başka yerlerde cemâata namaz kıldırır.

İkincisi, ilimde imâm olanlardır. Bunlar büyük din âlimleridir. Herbiri mezhep sâhibi olup, insanlar kendilerine tâbi olarak doğru yolu bulurlar. Bunlardan dört mezhep imâmı; İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe, İmâm-ı Şâfiî, İmâm-ı Mâlik, İmâm-ı Ahmed bin Hanbel en önde gelenleridir. İmâm-ı Gazâlî, İmâm-ı Rabbânî de dinde imâm olmuş büyük âlimlerden birkaçıdır. (Bkz. Müctehid)

Üçüncüsü, insanların idâresini üzerine alan, onlara başkanlık edenlerdir. İslâm devlet idâresinde, devlet başkanı olan kimseler "İmâmü'l Müslimîn=Müslümanların başkanı" sıfatı ile de anılmıştır. Bunlar Halîfelerdir. (Bkz. Halîfe)

Namazda İmâm olmak, dînî bir emirdir. Cemâatle namaz kılmak, yalnız kılmaktan 25 veya 27 derece daha sevâptır. Allahü teâlânın rahmeti ve rızâsı cemâat üzerinedir. İmâm, namazda cemâatin kefilidir. Bunun için cemâatin içinden dînî bakımdan en iyi şartları taşıyan imâm olur. İmâm olmak için 6 şart lâzımdır. Bu şartlardan biri bulunmadığı bilinen imâmın arkasında kılınan namaz kabul olmaz. Bunlar:

1. Müslüman olmak. Sapık bir inanışa sâhib olana, meselâ hazret-i Ebû Bekr-i Sıddîk ve hazret-i Ömer Fârûk'un halîfe olduğuna inanmayan, mîraca, kabir azâbına inanmayan imâm olamaz.

2. Bülûğ (ergenlik) yaşında olmak lâzımdır. Çocuk olan, bülûğ yaşına girmiş olanlara imâm olamaz.

3. Akıllı olmak. Sarhoş ve bunak imâm olamaz.

4. Erkek olmak. Kadın erkeklere, imâm olamaz. Kadının kadınlara imâm olması da sakıncalıdır.

5. Hiç olmazsa Fâtiha ile bir âyet-i kerîmeyi doğru okuyabilmek. Bir âyeti ezberlememiş olan ve ezberlese de tecvid ile okuyamayan, nağme yapan, yâni şarkı söyler gibi okuyan kimse imâm olamaz. Cemâat içinde Kur'ân-ı kerîmi en güzel okuyan imâm olur.

6. Özürsüz olmaktır. Özür, bir yerinden durmadan kan akmak, yel ve idrar kaçırmak, bâzı harfleri yanlış söylemek... gibi hallerdir. Özürlü olan, özrü olmayanlara imâm olamaz.

Namaz için imâmın mâsum, yâni günahsız olması şart değil ise de bid'at sâhiplerini ve açıkça günâh işleyenleri imâm yapmak uygun değildir. İmâmın takvâ ve zühd sâhibi olması, günahlardan çok sakınması lâzımdır. Fâsık'ın arkasında namaz kılmak mekruhtur, yâni sevâbı yoktur. Dînin emir ve yasaklarını bilmeyenlerin, büyük günah işleyenlerin, meselâ içki içenin, zinâ edenin, fâiz yiyenin imâm olması da mekruhtur. Yâni uygun değil, günahtır. Hadîs-i şerîfte: **"Müttekî** (Günahlardan sakınan) **bir âlim ile namaz kılan, Peygamber ile namaz kılmış gibidir."** buyruldu. **"Sâlih ve fâcirin** (iyi ve kötünün) **arkasında namaz kılınız."** hadîs-i şerîfi ise, câmi imâmları için değil, cumâ kıldıran emirler, vâliler içindir. Bunlara uymak ve itâat etmek içindir. Bir evde, ziyâfette seçim aranmadan ev sâhibi, ziyâfet sâhibi, imâm olur. Yâhut imâmı bu seçer. İstenmeyen kimsenin imâm olması mekruhtur.

İmâm; **Kur'ân-ı kerîm** okurken tegannî etmemeli, tekbiri doğru söylemeli, rükû ve secdeleri tamam yapmalı, haram ve şüpheli şeylerden uzak durmalı, bedenini ve elbisesini temiz tutmalı, kısa okumalı, kendi ibâdetini beğenmemeli, kendine ve cemâatine af ve mağfiret dilemeden namaza başlamamalı ve namazın sonunda cemâat için de duâ etmeli ve câmiye gelen gariplere yardımcı olmalıdır.

İslâmiyette, **Kur'ân-ı kerîm'**i ve ezânı tegannî ile yâni müzik notalarına (perdelerine) uydurarak okumak, mânâsının bozulmasına ve başka zararlara sebeb olduğundan yasaklanmıştır. **Kur'ân-ı kerîm** güzel ses ile ve tecvid ilminin kâidelerine uygun olarak okunur. Tegannî ile kelimeleri değiştirip nağmeye uydurarak okumak kesinlikle yasaktır. Bu bakımdan asırlar boyunca, hakîkî din âlimlerinin ve câmilerde cemâatla namaz kıldıran imâmların hiçbiri, bu işlere ehil olmak için müzik ve nota bilgisi öğrenmemişlerdir. **Kur'ân-ı kerîm'**i doğru ve güzel okumak için mûsikî öğrenmeye lüzûm da yoktur. Tecvid ilmini öğrenmeye lüzûm vardır. Tecvide uygun, edep ve huşû içinde **Kur'ân-ı kerîm** okumak emredilmiştir. İslâm dîninin aslında olmadığı halde; dîne, Allah'a, peygamberimize ve din büyüklerine karşı duyulan sevgi ve hasreti dile getiren, onların üstünlüklerini anlatan bâzı kıymetli şiir ve kasîdeleri, mûsikî bestesi ile okuyanlara bilhassa son devirlerde rastlanmakta ve bunlara mevlidhân (mevlid okuyan), gazelhân (gazel okuyan), ilâhîci, okuyucu gibi isimler verilmektedir. Bunların bâzan bir cemâate imâm olup namaz kıldırmaları, imâmların mûsikî bilgisi edinmeleri ve ibâdetlerde nağme yapmaları gerektiği şeklinde anlaşılmıştır. Halbuki İslâmiyetin bildirdiği imâmlık şartlarında, mûsikî bilmek yoktur. Ayrıca ibâdet ederken sesi, mûsikî perdelerine uydurmak şiddetle yasaklanmıştır. Fakat tecvid bilgisi her Müslüman için lâzım olup, bilhassa imâmlık yapacak kimseler için şarttır. Eshâb-ı kirâmdan Ebû Hüreyre'nin haber verdiği bir hadîs-i şerîfte; **"Bir zaman gelir ki, Müslümanlar birbirinden ayrılır, parçalanırlar. İslâmiyeti bırakıp kendi düşüncelerine, görüşlerine uyarlar. Kur'ân-ı kerîmi mizmarlardan, yâni çalgılardan şarkı gibi okurlar. Allah için değil, keyif için okurlar. Böyle okuyanlara ve dinleyenlere sevâp verilmez. Allahü teâlâ bunlara lânet eder, azâp verir."** buyruldu.

Peygamberimiz yaşadığı devirde, Müslümanlara imâmlık vazifesini bizzât kendisi yapardı. Dört Halîfe devrinde de bizzât halîfeler bulundukları mahallerde cemâate imâmlık yapmışlardır.

Medîne'nin dışındaki şehir ve köylerde, câmilerde namaz kıldırmak için önceleri cemâat kendisi arasından en lâyık olanını seçerdi. Hazret-i Ömer devrinde, mescitlere imâm tâyin edilmeye başlandı ve bunlara nafakalarını karşılamak üzere maaş bağlandı. Câmide vazîfeli imâmlara, namaz kıldırmaktan başka daha birçok sosyal vazîfeler de verildi. Bilhassa Osmanlılar zamânında, askeriyede

tabur seviyesine kadar olan birliklerde vazifeli imâmlar, askerin mânevî gücünü artıran nasîhatler verir, onları moral yönünden harbe hazır tutardı.

Mahalle mescitlerindeki imâm ayrıca mahallenin sükûn ve emniyetinden de sorumluydu. Hakkında soruşturma yapılan kişiler, imâmdan sorulurdu. Mahalleye giren çıkanları kontrol ederdi. Evlenen kişilerin nikâhını yapar ve bir sicil defterine kaydederdi.

İslâm dîninde imâm, Hıristiyanlıktaki papazlar gibi, Allah ile kul arasında bir vâsıta, aracı değildir. Kişinin günâhını bağışlatma, affettirme gibi bir vazîfesi yoktur. Çünkü İslâmiyette her fert, doğrudan doğruya Allah'a yalvarır, O'na ibâdet eder, affedilmesini ve bağışlanmasını O'ndan ister. Ancak peygamberlerin ve Allah'ın sevgili kulları olan velîlerin şefâatini isteyebilir. İmâm, din bilgisini ve **Kur'ân-ı kerîm** okumayı öğrenmekte Müslümanlara yardımcı olur. Dinde imâmın ayrı bir üstünlüğü yoktur. Nitekim **Kur'ân-ı kerîm'**de meâlen; **"Sizin Allah katında en kıymetliniz, üstününüz, Allah'tan en çok korkanınızdır."** (Hucurât sûresi: 13) buyruldu. Şiîlerde ise, îmâmın mâsum olduğu, günahsız sayıldığı esâs kabul edilmiştir. Bu durum İslâm dîninde kesin olarak reddedilmiştir. Çünkü sâdece peygamberler mâsumdur, günahsızdır.

Bugün ülkemizde, din hizmeti sayılan imâmlık vazîfesi, 633 sayılı "Diyânet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri" hakkındaki kânunda düzenlenmiştir. Bu kânun ile imâmlar, 657 sayılı Devlet Memurları Kânunu'na dâhil edilmiş böylece memurlara sağlanan her türlü sosyal haklara kavuşturulmuştur. 42 sayılı Köy Kânunu'nda da İmâm, Köy İhtiyar Heyetinin tabiî üyesidir. Câmi hizmetindeki görevleri de, Teşkilât Kânununa dayanılarak çıkarılan "Çalışma Yönetmeliği"nde birer birer sayılmıştır.

Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem, imâmlık hakkında buyurdu ki:

Bir cemâate imâm olduğunuzda, namazı hafifletin! Çünkü onların arasında hasta, zayıf, yaşlı ve işi olan kimseler vardır. Yalnız kıldığınız zaman dilediğiniz kadar uzatınız.

Mescid ehlinin (cemâatin) **birbirine teklif ederek, imâm bulamamaları kıyâmet alâmetlerindendir.**

İmâmlarınız, şefâatçılarınızdır, yâhut sizi Allah'a kavuşturanlardandır. Namazlarınızın tamamlanmasını isterseniz, imâmlığa en hayırlınızı geçirin.

On iki imâm ve isimleri: Peygamber efendimizin neslinden olup tasavvuf bilgilerinde çok yükselmiş ve tasavvufta rehber İmâm olmuş 12 din büyüğüdür. Bunlar sırasıyla; hazret-i Ali, hazret-i Hasan, hazret-i Hüseyin, Zeynelâbidîn, Muhammed Bâkır, Câfer-i Sâdık, Mûsâ Kâzım, Ali Rızâ, Muhammed Cevad Takiy, Alî Nakiy, Hasan Askerî Zekî ve Muhammed Mehdî'dir (Bkz. İlgili maddeler). Bu büyükler, Allahü teâlânın zâtına ve sıfatlarına âit yüksek din bilgilerinde (tasavvuf bilgilerinde) mütehassıstılar. Her biri üstün ilim ve halleri ile Ehl-i sünnet âlimlerinin gözbebeği olmuşlardır. Mezhep imâmları ve dinde müctehid olan büyük âlimler, 12 imâmdan feyz ve ders almışlardır (Bkz. Oniki İmâm).

İMÂM EFENDİ;

evliyânın meşhurlarından. 1858 (H.1274)de Erzurum'da doğdu. 1922 (H. 1340)de Harput'ta vefât etti. Türbesi, Harput'ta Meteris Kabristanındadır. Kars'ta üçüncü tabur imamlığı yapması sebebiyle İmam Efendi lakabıyla tanındı. Asıl ismi, Osmân Bedreddîn'dir. Babası Seyyid Selman Sukûtî'dir. Küçüklüğünde babasının eğitimi ve terbiyesi altında kıymetli bir cevher ve edep timsâli olarak yetişti. Dokuz yaşında **Kur'ân-ı kerîm'**i ezberlemekle şereflendi. Sonra Erzurum medreselerinde; sarf, nahiv dersleri alarak Arabî öğrenmeye başladı. Kısa zamanda akrânı arasında seçkin ve sevilen bir talebe oldu. Arabîde âlet ilimlerini öğrendikten sonra; tefsir, hadis ve fıkıh gibi ilimlerde temel metinleri okudu.

Mehmed Tâhir Efendiden sonra, Buhârâ'dan Erzurum'un Hasankale ilçesine bağlı Bevalkâsım köyüne gelen Seyyid Ahmed Merâmî'nin ders ve sohbetlerinde bulundu. Tasavvuf yolunda ilerledi. 1877 senesinde meydana gelen ve Doksanüç Harbi diye bilinen Osmanlı-Rus Harbinde Erzurum halkını Ayaz Paşa Câmii minâresinden sabah namazında okuduğu ezânla harbe dâvet etti. Azîziye Tabyalarını işgâl etmiş olan Ruslar üzerine şehâdete koşarcasına hücûm eden Erzurum halkı, bir çırpıda Azîziye Tabyalarını Ruslardan temizledi. İmâm Efendi bu harpte büyük kahramanlıklar ve kerâmetler gösterdi. Düşmana taş atarken ikinci bir taşı atmak için yere eğilip almasına lüzum kalmıyor, taş kendiliğinden eline yükselerek gelen taşı düşmana atıyordu. Her bir taşta bir düşmanı yere yıkıyordu. İmâm Efendinin kahramanlıklarını ve üstünlüklerini işiten Dördüncü Ordu Kumandanı Gâzi Ahmed Muhtar Paşa, onu Yirmisekizinci Alayın Üçüncü Taburu İmâmlığına tâyin etti. Bundan sonra Osmân Bedreddîn Efendi, İmâm Efendi diye tanındı.

Bu vazîfedeyken, evliyânın büyüklerinden Seyyid Tahâ-yı Hakkârî hazretlerinin oğlu ve halîfesi Seyyid Ubeydullah, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretlerinin halîfelerinden Küfrevî şeyh Muhammed ve Gümüşhâneli Ahmed Ziyâeddîn ve Erzincanlı Terzi Baba diye meşhur olan Şeyh Hayyât'ın

talebelerinden Hacı Fehmi Efendiler ile sohbet etti. 1882 senesinde vazîfeli olduğu tabur, Palu'ya taşınınca, oraya gitti ve büyük velî Mahmûd Sâminî hazretlerinin sohbetlerine kavuştu. Kısa zamanda tasavvufta yetişip kemâle erdi. On sekiz günde icâzet aldı. Vazîfesi sebebiyle üç-dört sene Palu'da kaldı. Bu arada hocasının sohbetlerine devâm etti.

Daha sonra vazifesi icâbı askerî taburla birlikte Dersim'e gitti. Tabur Dersim'den Çemişgezek'e gönderilince, senelerce orada hizmet etti. 1909 senesinde emekliye ayrılıp Harput'a yerleşti. Bundan sonra tamâmen ilimle meşgul oldu. Derslerinde ve sohbetlerinde bulunan pekçok zâtı tasavvufta yetiştirdi. Pekçok insanı cehâletten kurtarıp, sâlih kimseler hâline getirdi. İlme, mârifete ve feyze susamış iki yüz bine yakın kimse onun feyz pınarından kana kana içti. Rüşd, hidâyet ve mârifete kavuştu.

Sohbetlerinde siyâsî ve boş şeyler aslâ konuşulmazdı. 1911 senesinde Harput'un ileri gelenlerinden pekçok zâtla birlikte hacca gitti. Bu Hicaz seferinde, Şam, Mekke ve Medîne âlimleri kendisine çok hürmet ve ikrâmda bulundular. Hayâtı boyunca dâimâ insanları saâdete kavuşturmak için çalıştı. Vâz ve nasîhat etti. Vefâtından birkaç gün evvel vasiyetini yazdı. Vefât ettiğinde, halk arasında çok sevildiğinden, cenâzesinde büyük bir kalabalık toplandı. Harput'ta Meteris Kabristanına defnedildi. Bilâhare kabri üzerine türbe yapıldı. Ziyâret edilmektedir. **Gülzâr-ı Sâminî** adındaki mektûbâtı ve **Gülbün-i İrşâd** ve **Mecâlis-i Sâminiyye** adındaki beş cilt kasîdeleri vardır. Sohbetleri üç kitap hâlinde basılmıştır.

İMAM-HATİP LİSESİ (Bkz. Eğitim)

İMÂM-I ÂSIM (Bkz. Âsım binBehdele)

İMÂM-I A'ZAM;

Ehl-i sünnetin dört büyük imâmından birincisi. Hanefî Mezhebinin kurucusu ve Ehl-i sünnetin reisi. Kendisine İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe denilmiştir. Asıl adı Nûman'dır. 699 (H. 80) yılında Kûfe'de doğdu. Babasının adı, Sâbit'tir. Acemistan'ın (İran'ın) ileri gelenlerinden bir zâtın soyundan olup, Fârisoğullarındandır. Dedesi Zûta, İslâm dînini kabul etmiş ve hazret-i Ali'ye ikramda bulunmuştu. İlim sâhibi sâlih ve kıymetli bir zât olan babası Sâbit, hazret-i Ali ile görüşmüş, kendisi, evlâdı ve zürriyeti için duâsını almıştır.

Tahsili: İmâm-ı A'zam Kûfe'de doğup büyüdü ve orada yetişti. Âilesinden çok üstün bir terbiye ve din bilgisi aldı. Küçük yaşta **Kur'ân-ı kerîm**'i ezberledi ve Arapçanın o zaman tasnif edilmekte olan sarf, nahiv, şiir ve edebiyatını öğrendi. Gençliğinin ilk yıllarında Eshâb-ı kirâmdan hicrî 93 yılında vefât eden Enes bin Mâlik'i, hicrî 87 senesinde vefât eden Abdullah bin Ebî Evfâ'yı, hicrî 85'te vefât eden Vâsile bin Eska'ı, hicrî 88'de vefât eden Sehl bin Saîde'yi ve hicrî 102'de en son Mekke'de vefât eden Ebu't-Tufeyl Âmir bin Vâsile'yi görmüştür. Bunlardan hadis dinlemiştir.

O zaman Kûfe, Irak'ın büyük şehirlerinden ve önemli ilim merkezlerindendi. Eski medeniyetlerin yatağı olan Irak'ta değişik dinlere ve sapık îtikâdlara mensup çeşitli kavimler yaşıyordu. Ayrıca îtikâdı bozuk olan Şîa ve Mutezile burada ortaya çıkmış, çölde Hâricîler türemişti. Diğer taraftan Eshâb-ı kirâmla görüşüp onlardan Ehl-i sünnet îtikâdını ve din bilgilerini nakleden Tâbiînin büyükleri de orada bulunuyordu. Burada hükümet güçlerini ele geçirmek isteyen fırkalar arasında da çetin bir mücâdele sürüp gidiyordu. İmâm-ı A'zam böyle bir muhitte, ilk gençlik yıllarında babası gibi önce ticâretle meşgul olmaya başladı. Bir taraftan da sık sık âlimlerin meclisine gidip onları dinliyordu. Bu âlimler kargaşalıkları ve fitneleri ortadan kaldırmak için Ehl-i sünnet îtikâdını yayıyorlar ve sapık fırkalarla mücâdele edip onların bozuk fikirlerini çürütüyorlardı. Kûfe genellikle bu tip münazaralara sahne oluyor, hattâ bu münâzaralar meclislerden, çarşıya pazara taşıyordu. Henüz çok genç yaşta olan İmâm-ı A'zam da, âilesinden ve gittiği ilim meclislerinden aldığı din bilgileriyle bâzan münâzaralara katılıyor ve onun üstün kâbiliyeti, keskin zekâsı, derin anlayışı ve çabuk kavrayışlılığı yüzünden okunuyordu. Daha ilme başlamadığı halde sapık fırkalara mensub olanlarla yaptığı münâzaralarındaki iknâ kâbiliyeti ve üstün başarıları, zamanın büyük âlimlerinin dikkatini çekmişti. Onun bir cevher olduğunu anlayan âlimler, onu ilim öğrenmeye teşvik ettiler. O da bu tavsiyelere uyarak ilim öğrenmeğe başladı. İlim öğrenmeye başlayışını kendisi şöyle anlatır:

"Bir gün zamanın âlimlerinden Şâbî'nin yanından geçiyordum, beni çağırdı ve bana; "Nereye devam ediyorsun?" dedi. Ben de; "Çarşıya, pazara!" dedim. "Maksadım o değil, ulemâdan (âlimlerden) kimin dersine devam ediyorsun?" dedi. "Hiçbirinin dersinde devamlı bulunamıyorum." dedim. "İlim ile uğraşmayı ve âlimler ile görüşmeyi sakın ihmal etme! Ben senin zeki, akıllı ve kâbiliyetli bir genç olduğunu görüyorum." dedi. Onun bu sözü bende iyi bir tesir bıraktı. Çarşıyı, pazarı bırakıp, ilim yolunu tuttum. Allahü teâlânın yardımı ile Şâbî'nin sözünün bana çok faydası oldu."

İmâm-ı Şâbî'nin tavsiyesinden sonra ilme sarılıp, ders halkalarına devam etmeye başladı. İmâm-ı

A’zam önce kelâm ilmini, îmân ve îtikâdı ve münazara bilgilerini Şâbî’den öğrendi. Kısa zamanda bu ilimlerde parmakla gösterilecek bir dereceye ulaştı. İmâm-ı A’zam’ın talebesi Züfer bin Hüzeyl şöyle demiştir: “Hocam Ebû Hanîfe der ki: Önce kelâm ilmini öğrendim. Bu ilimde parmakla gösterilir bir dereceye ulaştım... Daha sonra Hammâd bin Ebî Süleymân’ın ders halkasına katılarak fıkıh ilmine başladım...” Fıkıh ilmine nasıl başladığını talebesi Ebû Yûsuf ve diğer talebelerinin bir sorusu üzerine şöyle anlatmıştır: “Bu, Allahü teâlânın tevfik ve inâyeti iledir. O’na dâimâ hamd olsun. Ben ilim öğrenmeye başladığım zaman bütün ilimleri göz önüne aldım. Her birini kısım kısım okudum. Neticesini ve faydalarını düşündüm... Sonra fıkıh ilmine baktım. Onda âlimlerle, fakihler ile bir arada bulunmak, onlar gibi ahlâklı olmak var. Aynı zamanda farzları işlemek, dînin icaplarını yerine getirmek, ibâdet etmek de fıkhı bilmekledir. Dünyâ ve âhiret onunla kâim... İbâdet etmek isteyen onsuz yapamaz. Fıkıh, ilimle ameldir.”

İmâm-ı A’zam, fıkıh ilmini Hammâd’dan öğrendi. Onun derslerini takip ederken huzurunda gayet edepli oturur, söylediği her şeyi ezberlerdi. Hocası talebelerini müzâkere yoluyla yoklama yapınca, onun dersleri ezberlediğini görürdü ve benim yanımda ders halkasının başına Nu’mân’dan başka kimse oturmayacak derdi.

İmâm-ı A’zam’ın hocası Hammâd, fıkıh ilmini İbrâhim Nehaî’den, bu da Alkame’den, Alkame de Abdullah bin Mes’ûd’dan, bu da Peygamberimizden öğrenmiştir. Hammâd’ın derslerine yirmi sekiz yıl devam edip emsalsiz bir dereceye ulaştı, daha ders aldığı sırada fıkıhta tanınıp meşhur oldu. Bu hususta şöyle demiştir: “Ben, ilim ve fıkıh ocağında yetiştim. İlim erbâbıyla beraber bulundum. Fıkıhta en değerli bir hocaya devam ettim.”

Hocası Hammâd’ın dersine devam ettiği sırada sık sık Hicaz’a gidip Mekke ve Medîne’de çoğu Tâbiînden olan âlimler ile görüşür, onlardan hadis rivâyeti dinler ve fıkıh müzâkereleri yapardı. Ehl-i beytten Zeyd bin Ali’den, Muhammed Bâkır’dan ilim öğrendi. Muhammed Bâkır ona bakıp; “Ceddimin şerîatini bozanlar çoğaldığı zaman sen onu canlandıracaksın, sen korkanların kurtarıcısı, şaşıranların sığınağı olacaksın. Şaşıranları doğru yola çevireceksin. Allahü teâlâ yardımcın olacak!” buyurmuştur.

Tasavvuf bilgilerini Muhammed Bâkır, ondan sonra da Silsile-i âliyyenin büyüklerinden olan Ca’fer-i Sâdık’tan öğrendi. Yüksek makâmlara kavuştu. Eshâb-ı kirâmdan İbn-i Âbbâs’ın ilmini, Mekke fakîhi Atâ bin Ebî Rebâh’tan ve İkrime’den, hazret-i Ömer ve onun oğlu Abdullah’tan nakledilen ilimleri Abdullah bin Ömer’in âzatlısı Nâfi’den öğrendi. Böylece, Eshâb-ı kirâmdan İbn-i Mes’ûd ve hazret-i Ali’den nakledilen ilimleri de buluşup görüştüğü Tâbiînden öğrendi.

İmâm-ı A’zam bir gün Halîfe Mansûr’un yanına girdi. Orada bulunan Îsâ bin Mûsâ, Mansûr’a; “Bugün dünyânın en büyük âlimi bu zâttır.” dedi. Halîfe Mansur; “Ey Nu’mân, bu ilmi kimden aldın?” diye sorunca, o da şu cevâbı verdi: “Hazret-i Ömer’den ilim alanlar vâsıtasıyla hazret-i Ömer’den; hazret-i Ali’den ilim alanlar vâsıtasıyla hazret-i Ali’den; Abdullah bin Mes’ûd’dan ilim alanlar vâsıtasıyla da Abdullah bin Mes’ûd’dan aldım.” Bunun üzerine Halîfe Mansûr; “Sen işini gâyet sağlam tutmuşsun, ilmi asıl menbâından almışsın.” dedi.

İmâm-ı A’zam, başta Eshâb-ı kirâmın büyüklerinin ilim silsilesinden olmak üzere dört bin kişiden ilim öğrenip, bütün ilimlerde ve üstünlüklerde en yüksek dereceye ulaşmıştır. Şöhreti her yere yayılıp zamanında bulunan ve sonra gelen bütün müctehidler, âlimler, üstün kimseler hattâ Hıristiyanlar bile onu hep medhetmiş, övmüştür.

İmâm-ı A’zamın hocası Hammâd bin Ebî Süleyman vefât edince, hocasının talebeleri, arkadaşları ve halkın ileri gelenleri onun yerini dolduracak âlimin, ancak İmâm-ı A’zamın olduğunu görerek, ısrarla hocasının yerine geçmesini istediler. “İlmin ölmesini istemem!” buyurup, ilim kürsüsüne oturdu. Hocası Hammâd’ın yerine müftî oldu ve talebe yetiştirmeye başladı.

Talebeleri: İmâm-ı A’zam, hocası Hammâd’ın yerine geçince, ilmi, vakarı, üstün tevâzuu, takvâsı, tatlı sözleri ve güler yüzüyle herkes tarafından sevilen ve dînî meselelerde insanların bütün müşkillerini çözen yegâne mürâcaat kaynağı oldu. Irak, Horasan, Harezm, Türkistan, Tuharistan, Fâris diyarı (İran), Hind, Yemen ve Arabistan’ın her tarafından kitleler halinde gelen talebeler, fetvâ isteyenler ve dinleyicilerle etrafı dolup taşıyordu.

İmâm-ı A’zamın meclisinde halk tarafından sorulan suâllerin cevaplandırılması ve talebeler için verilen muntazam dersler olmak üzere iki türlü müzâkere yapılırdı. Hergün sabah namazını, câmide kılıp öğleye kadar sorulan suâlleri cevaplandırır, fetvâ verirdi. Öğleden önce kaylûle (öğle vakti bir miktar uyuma) yapıp, öğle namazından sonra yatsıya kadar talebelere ders verirdi. Yatsıdan sonra evine gidip biraz dinlenir, sonra tekrar câmiye gelip sabaha kadar ibâdet ederdi. Sorulan suâllere cevap vermeden önce, mesele alenî (açık) olarak müzâkere edilir, talebeleri suâli cevaplandırmaya çalışırdı. Meselenin müzâkeresi bittikten sonra, kendisi yeniden ele alıp gerekli düzeltmeleri yapar ve konuyu iyice izah ve tasvir ettikten sonra cevaplandırırdı. Cevapları verildikten sonra da fetvâyı bizzat

söylemek sûretiyle ve anlaşılır ifâdelerle talebelerine yazdırırdı. Bu yazılar daha sonra fıkıh kâideleri hâline gelmiştir. Dînî bir mesele cevaplandırılıp halledilince şükür için tekbir getirirlerdi. Bu esnâda Kûfe mescidi tekbir sadâlarıyla inlerdi.

Talebelerine verdiği muntazam dersleri ise çok mükemmel bir usûl ile yürütürdü. Bir taraftan fıkhın eski hâdiselere âit bilinen hükümleri takrir edilir (anlatılır) ve müzâkere yapılır, diğer taraftan yeni hâdiselere âit hükümler bulunurdu. Geçmiş ve yaşanmakta olan hâdiselerin hükümleri takrir edilirken, bunlara benzeyen veya aynı cinsten olup da gelecekte vukû bulabilecek hâdiselere âit hükümler de araştırılıp bulunurdu. Dolayısıyla İmâm-ı A'zamın derslerinde geçmiş ve yaşanmakta olan hâlin meselelerinden başka, geleceğe âit meselelere geçilmiş ve fıkhın küllî (genel) kâideleri tesbit edilmiştir.

İmâm-ı A'zam'ın ders halkasında çözülen fiilî ve nazarî fıkhî meseleleri yarım milyona ulaşmıştır. Bunların içinde, fıkıh ilminin anlaşılmasına yarayan sarf, nahiv ve hesaba (fen ilimlerine) âit öyle ince meseleler de vardır ki, onların meydana çıkarılması ve çözülmesinde Arap dilinin ve cebir ilminin mütehassısları dahi âciz kalmışlar, hayranlıklarını ifâde etmişlerdir. Çözülen fıkhî meseleler cinslerine göre kısımlara (kitaplara), kısımlar da nevilerine göre bab ve fasıllara ayrılmıştır. Başta tahâret bahsiyle ibâdetler, münâkehât, muâmelât, hudûd (had cezâları), ukûbât, sulh, cihad ve devletler hukûku, ferâiz, yâni mîras hukuku olmak üzere sıralanarak fıkıh düzenlenmiştir.

Böylece İmâm-ı A'zam, fıkıh ilmini ilk defa kollara ayırıp her branşın bilgilerini ayrı ayrı toplamış, usûller koymuş, **Ferâiz** ve **Şurût** kitaplarını yazmıştır. Ayrıca Eshâb-ı kirâmın, Peygamberimizden naklen bildirdiği îmân, îtikâd bilgilerini de toplayıp yüzlerce talebesine bildirdi. İlm-i Kelâm, yâni îmân bilgileri mütehassısları yetiştirdi. İmâm-ı Mâtürîdî ondan gelen kelâm bilgilerini kitaplara yazdı (Bkz. İmâm-ı Mâtürîdî). Yetiştirdiği talebelerin sayısı dört bine ulaşmış olup, bunlardan yedi yüz otuzu ilimde iyice yükselmiş, içlerinden kırk kadarı ictihad derecesine çıkmıştır. Bâzı müellifler onun derslerinde yetişen talebelerinin isim ve künyelerini, mensub oldukları şehirlerini tesbit edip, yazmışlardır.

İmâm-ı A'zam ticâretle de uğraşırdı. Talebelerinin ihtiyaçlarını kendi kazancından karşılardı. Talebelerine son derece şefkatli davranır, onların ilimde iyi yetişmeleri için büyük titizlik gösterirdi. Talebelerini o kadar mükemmel yetişirmişti ki, başkalarının uzun zamanda buldukları hükümleri onlar kısa zamanda bulurdu. Onun ders usûlünü ve talebelerini görmek için gelen, aralarında Tâbiînin büyüklerinin de bulunduğu ilmî bir heyet onların bu üstünlüğünü, başarısını görerek büyük bir memnuniyetle ayrılmışlardır. Talebelerine; "Sizler benim kalbimin sevinci, hüznümün tesellîsisiniz.", buyururdu.

Emevîlerin son zamanlarında Emevî vâlisi, İmâm-ı A'zama devlet idâresinde bir vazife vermek isteyerek bu hususta zorlamıştır. Fakat İmâm-ı A'zam bir takım sebeplerden dolayı bu vazifeyi aslâ kabul edemeyeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine hapsedilerek işkence yapıldı. Daha sonra serbest bırakılınca, hicrî 130 (M. 747) yılında Mekke'ye gidip orada altı yıl kadar kaldı. Mekke'de de talebelere ders ve fetva vererek ilmî mütâlaalar yaptı. Daha sonra Abbâsîlerin bir devlet hâline gelip kuvvetlenmesinden sonra Kûfe'ye döndü. Buradaki derslerine ömrünün son yıllarına kadar devâm etti. Otuz yıllık müddet içinde verdiği derslerinde yetişen talebelerinin herbiri o zaman çok genişlemiş olan İslâm dünyâsının her tarafına yayılarak müftîlik, müderrislik, kâdılık gibi çeşitli vazifelerle büyük hizmetler yapmak suretiyle Peygamberimizin bildirdiği yol olan Ehl-i sünnet îtikâdını ve fıkıh ilmini her tarafa yaydılar ve bu hususta kıymetli kitaplar yazdılar. İnsanlara doğru yolu gösterip saâdete kavuşturdular. Bu hizmeti kendilerinden sonraki asırlara da aksettirdiler.

Başta gelen talebeleri; İmâm-ı Ebû Yûsuf ismiyle meşhur Yâkûb bin İbrâhim, Muhammed Şeybânî, Züfer bin Hüzeyl, Hasan bin Ziyâd, oğlu Hammâd, Dâvûd-i Tâî, Esad bin Amr, Âfiyat bin Yezid el-Advî, Kâsım bin Ma'an, Ali bin Müshir, Hibbân bin Ali gibi yüzlerce âlimlerdir.

İctihâdı (Mezhebi): İmâm-ı A'zam, fıkhı; "Leh ve aleyhte olanı bilmek, tanımak" diye târif etmiştir. Bu târife göre fıkhı tesbit etmek için, Edille-i şer'iyyeye başvururdu. Bunlar Kitap, yâni **Kur'ân-ı kerîm,** Sünnet (Peygamber efendimizin sözleri, fiilleri ve takrirleri), İcmâ-ı Ümmet (Eshâb-ı kirâmın bir mesele hakkındaki sözbirliği) ve Kıyas-ı Fukahâ (hükmü verilmiş meselelere benzeterek bir başka meseleyi hükme bağlamak)dır (Bkz. İlgili maddeler).

İmâm-ı A'zam herhangi bir fıkıh mevzuunun işlenmesi veya fetvasının takrir edilmesi, yâhut da cevabı bulunmak üzere mevzu (konu) edildiğinde, sırasıyla bu dört kaynağa baş vururdu. Önce **Kur'ân-ı kerîm'**e bakar, hükmü aranan meselenin işâret yoluyla, iktizâ yoluyla, ibâre yoluyla veya delâlet yoluyla cevâbı varsa meseleyi ona göre çözerdi. Meselenin halli için Kur'ân-ı kerîmde delil bulunmazsa Sünnete, burada da bulamazsa İcmâ-ı Ümmete bakardı. Bu kaynaklarda bulursa meseleyi çözerdi, hükmünü bildirirdi. Şâyet sırasıyla bu üç kaynakta bulamazsa, o zaman Kıyâsa başvurur ve kendisine mahsus olan istihsan kâidesiyle hüküm verir ve meseleyi çözerdi. (Bkz. İctihâd)

İşte İmâm-ı A'zam Ebû Hanife; en mükemmel usûllerle yaptığı uzun çalışmaları ve ictihadı neticesinde

çözdüğü ve tedvin ettiği fıkıh (hukuk) bilgileri ile Müslümanların ibâdetlerinde ve diğer işlerinde İslâmiyete doğru bir şekilde uymak için takip edecekleri bir yolu gösterdi ve bu yola "Hanefî Mezhebi"denildi.(Bkz. Hanefî Mezhebi)

İmâm-ı Şâfiî şöyle buyurmuştur: "Bütün Müslümanlar İmâm-ı A'zamın ev halkı, çoluk çocuğu gibidir." (Yâni, bir adam çoluk çocuğunun nafakasını kazandığı gibi İmâm-ı A'zam da insanların işlerinde muhtaç oldukları din bilgilerini meydana çıkarmayı kendi üzerine almış, herkesi kolaylığa ve rahata kavuşturup güç bir işten kurtarmıştır).

Yaşadığı devrin özellikleri: İmâm-ı A'zamın yaşadığı devir, Emevîler ve Abbâsîler zamanına isâbet etmektedir. Ömrünün elli iki yılını Emevîler, on sekiz yılını da Abbâsîler devrinde geçirdi. Emevî devletinin son bulup, Abbâsî devletinin kuruluşuna ve bu arada vukû bulan çeşitli hâdiselere şâhit oldu. Bütün hâdiseler içerisinde İmâm-ı A'zam, bir taraftan dîni öğrendi ve öğretti. Diğer taraftan da, Ehl-i sünnet îtikâdında olan insanları, îmândan ayırmaya çalışan ve kendilerine "Dehriyyûn" denilen dinsizlerle ve sapık fırkalarla mücadele etti. Bunların başında Şiî, Hâricî, Mürcie, Mûtezile, Cebriyye gibi fırkalar gelmekteydi. Bu fırkaların her biri ile yaptığı münâzaralarda onları kesin delillerle susturuyordu. Hattâ ders verdiği sırada bile, ellerinde kılıçlarıyla yanına girip münâzara edenler, aldıkları iknâ edici cevaplar karşısında, ya doğru yola giriyorlar veya verecek cevap bulamayınca perişan bir halde çekip gidiyorlardı.

Şahsiyeti ve büyüklüğü: İmâm-ı A'zam, Allahü teâlânın rızasından başka bir düşüncesi olmayan büyük bir âlimdi. Dinden soranlara İslâmiyeti dosdoğru şekliyle bildirir, tâviz vermez, bu yolda hiçbir şeyden çekinmezdi. Onun kitaplarına, ders halkasına ve fetvâlarına herhangi bir siyâsî düşünce ve güç, nefsânî arzu ve menfaat, şahsî dostluk ve düşmanlık gibi unsurlar aslâ girmemiştir.

İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe nefsine tam olarak hâkimdi. Lüzumsuz şeylerle aslâ uğraşmazdı. Ancak kendisi gibi büyük İslâm âlimlerinde görülen heybet, vakar ve ahlâk-ı hamîde (yüksek İslâm ahlâkı) ile her hâlükârda insanların kurtuluşu için çırpınırdı. Muârızlarına bile sabır, güler yüz, tatlılık ve sükûnetle davranır, aslâ heyecan ve telaşa kapılmazdı. Keskin ve derin bir firâset sâhibiydi. Bu hâliyle insanların içlerinde gizledikleri şeylere nüfûz eder ve olayların sonuçlarını sezerdi.

Ayrıca kuvvetli şahsiyeti, keskin zekâsı, üstün aklı, engin ilmi, heybeti, geniş muhâkemesi, muhabbeti ve câzibesi ile karşılaştığı herkese tesir eder, gönüllerini cezbederdi. Karşısına çıkan ve uzun tetkiki gerektiren bâzı meseleleri, derin bir mütâlaadan sonra, böyle olmayanları ise anında ve olayın açık misâlleriyle cevaplandırırdı. En inatçı ve peşin hükümlü muârızlarını bile, en kolay bir yoldan cevaplandırarak iknâ ederdi. Bu hususta hayret verici sayısız menkıbeleri meşhurdur.

Hâsılı İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe, İslâmiyetin Müslümanlardan doğru bir îtikâd (Ehl-i sünnet îtikâdı), doğru bir amel ve güzel bir ahlâk istediğini bildirmiş, ömrü boyunca bu kurtuluş yolunu anlatmıştır. Vefâtından sonra da yetiştirdiği talebeleri ve kitapları asırlar boyunca gelen bütün Müslümanlara ışık tutmuş ve rehber olmuştur.

İmâm-ı A'zam, İslâm dînine yaptığı bütün bu hizmetleriyle İslâmiyeti îmân, amel ve ahlâk esasları olarak bir bütün hâlinde insanlara yeniden duyurmuş, şüphesi ve bozuk bir düşüncesi olanlara cevaplar vermiş, Müslümanları çeşitli fitneler ve propagandalarla zaafa düşürmek, parçalamak ve böylece İslâm dinini yıkabilmek ümidine kapılanları hüsrana uğratmış, önce îtikâdda birlik ve beraberliği sağlamış; ibadetlerde, günlük işlerde Allahü teâlânın rızâsına uygun bir hareket tarzının esaslarını ve şeklini tesbit etmiştir. Böylece, ikinci hicrî asrın müceddidi (dînin yeniden yayıcısı) ünvanını almıştır.

Buhârî ve **Müslim'**deki bir hadîs-i şerîfte; **"Îmân, Süreyya yıldızına çıksa, Fâris oğullarından biri elbette alıp getirir."** buyruldu. İslâm âlimleri, bu hadîs-i şerîfin İmâm-ı A'zam hakkında olduğunu bildirmiştir. Yine **Buhârî** ve **Müslim'**de bildirilen bir hadîs-i şerîfte; **"İnsanların en hayırlısı, benim asrımda bulunan Müslümanlardır** (yâni Eshâb-ı kirâmdır). **Onlardan sonra en iyileri, onlardan sonra gelenlerdir** (yâni Tabiîndir). **Onlardan sonra da onlardan sonra gelenlerdir** (yâni Tebe-i tâbiîndir)**."** buyruldu. İmâm-ı A'zam da, bu hadîs-i şerîfle müjdelenen Tâbiînden ve onların da en üstünlerinden biridir. **Hayrât-ul-Hisân, Mevdû'ât-ül-Ulûm** ve **Dürr-ül-Muhtâr** da yazılı olan hadîs-i şerîflerde buyuruldu ki:

Âdem (aleyhisselâm) **benimle öğündüğü gibi ben de ümmetimden bir kimse ile öğünürüm. İsmi Nu'mân, künyesi Ebû Hanîfe'dir. O, ümmetimin ışığıdır.**

Peygamberler benimle öğündükleri gibi ben de Ebû Hanîfe ile öğünüyorum. Onu seven beni sevmiş olur. Onu sevmeyen beni sevmemiş olur.

Ümmetimden biri, şerîatimi canlandırır. Bid'atleri öldürür. Adı Nu'mân bin Sâbit'tir.

Her asırda ümmetimden yükselenler olacaktır. Ebû Hanîfe zamanının en yükseğidir.

Hazret-i Ali de; “Size bu Kûfe şehrinde bulunan, Ebû Hanîfe adında birini haber vereyim. Onun kalbi ilim ve hikmet ile dolu olacaktır. Âhir zamanda, birçok kimse, onun kıymetini bilmeyerek helâk olacaktır. Nitekim Şiîler de, Ebû Bekr ve Ömer için helâk olacaklardır.” buyurdu.

İmâm-ı A’zamın zamanında ve sonraki asırlarda yaşayan İslâm âlimleri hep onu medh etmişler, büyüklüğünü bildirmişlerdir. Abdullah ibni Mübârek anlatır:

Ebû Hanîfe, İmâm-ı Mâlik’in yanına geldiğinde İmâm-ı Mâlik ayağa kalkıp ona hürmet gösterdi. O gittikten sonra yanındakilere: “Bu zâtı tanıyor musunuz? Bu zât, Ebû Hanîfe Nu’mân bin Sâbit’tir. Eğer şu ağaç direk altındır, dese isbat eder.” dedi. Sonra Süfyân-ı Sevrî yanına geldi. Onu, Ebû Hanîfe’nin oturduğu yerden biraz daha aşağıya oturttu, çıktıktan sonra onun fıkıh âlimi olduğunu anlattı.

Yine Abdullah ibni Mübârek der ki: “Hasan bin Ammâre’yi Ebû Hanîfe ile birlikte gördüm. Ebû Hanîfe’ye şöyle diyordu: “Allahü teâlâya yemin ederim ki fıkıhta senden iyi konuşanı, senden sabırlısını ve senden hazır cevap olanını görmedim. Elbette sen fıkıhta söz söyleyenlerin efendisi ve reisisin. Senin hakkında kötü söyleyen sana hased edenler, seni çekemeyenlerdir.”

Hâfız Muhammed ibni Meymûn der ki: “Ebû Hanîfe’nin zamanında ondan ârif ve fakîh yoktu. Yemin ederim ki, onun mübârek ağzından bir söz duymağa yüz bin dinar (altın) veririm.”

İbn-i Üyeyne; “Onun eşini ve benzerini gözüm görmedi, fıkıh bilgisi Kûfe’de Ebû Hanîfe’nin talebesindedir.” demiştir.

Dâvûd-ı Tâî’nin yanında Ebû Hanîfe’den konuşuldu. Buyurdu ki: “O bir yıldızdır. Karanlıkta kalanlar onunla yol bulur, hidayete kavuşur.”

Hafız Abdülazîz ibni Revvâd der ki: “Ebû Hanîfe’yi seven, Ehl-i sünnet vel-cemâat mezhebindedir. Ona buğz eden, kötüleyen bid’at sâhibidir. Ebû Hanîfe bizimle insanlar arasında miyârdır (ölçüdür). Onu sevenin, ona yüzünü dönenin Ehl-i sünnet olduğunu; buğz edenin bid’at sâhibi olduğunu anlarız.”

İbrâhim bin Muâviye-i Darîr der ki: “Ebû Hanîfe’yi sevmek sünnetin tamamındandır. Ebû Hanîfe adâleti gözetir, insafla konuşur, ilmin yollarını insanlara beyan eder ve herkesin müşkillerini çözerdi.”

Hakikate varmış evliyânın büyüklerinden Sehl bin Abdullah Tüsterî; “Eğer Mûsâ veÎsâ aleyhimesselâmın kavimlerinde Ebû Hanîfe gibi âlimler bulunsaydı, bunlar doğru yoldan ayrılıp, dinlerini bozmazlardı.” buyurmuştur.

İmâm-ı Şâfiî; “Ben Ebû Hanîfe’den daha büyük fıkıh âlimi bilmem. Fıkıh öğrenmek isteyen onun talebesinin ilim meclisinde otursun, onlara hizmet etsin.” buyurmuştur.

Ahmed ibni Hanbel; “İmâm-ı A’zam, verâ (haramlara düşme korkusuyla şüphelilerden sakınan) ve zühd (dünyâya düşkün olmayan), îsâr (cömertlik) sahibiydi. Âhirete olan arzusunun çokluğunu kimse anlayacak derecede değildi.” buyurmuştur.

İmâm-ı Mâlik’e; “İmâm-ı A’zamdan bahsederken onu diğerlerinden daha çok medh ediyorsunuz?” dediklerinde; “Evet öyledir. Çünkü, insanlara ilmi ile faydalı olmakta, onun derecesi diğerleri ile mukâyese edilemez. Bunun için ismi geçince, insanlar ona duâ etsinler, diye hep meth ederim.” buyurmuştur.

İmâm-ı Gazâlî; “Ebû Hanîfe çok ibâdet ederdi. Kuvvetli zühd sâhibiydi. Mârifeti tam bir ârif idi. Takvâ sâhibi olup, Allahü teâlâdan çok korkardı. Dâimâ Allahü teâlânın rızâsında bulunmayı isterdi.” buyurmuştur.

Yahyâ bin Muâz-ı Râzî anlatır: Peygamber efendimizi rüyâda gördüm ve; “Yâ Resûlallah, seni nerede arayayım?” dedim. Cevâbında; “Beni, Ebû Hanîfe’nin ilminde ara.” buyurdu.

İmâm-ı Rabbânî hazretleri buyurur ki: “İmâm-ı A’zam, abdestin edeplerinden bir edebi terk ettiği için kırk senelik namazını kazâ etmiştir. Ebû Hanîfe takvâ sahibi, sünnete uymakta ictihad ve istinbatta (şer’i delillerden hüküm çıkarmakta) öyle bir dereceye kavuşmuştur ki, diğerleri bunu anlamaktan âcizdirler. İmâm-ı A’zam, hadîs-i şerîfleri ve Eshâb-ı kirâmın sözünü kendi reyine (ictihâdına tercih) ederdi.” İmâm-ı Rabbânî hazretleri **Mebde’ ve Meâd** risalesinde de şöyle buyurur: “Derecesinin yüksekliğini ve kıymetini anlatmaktan âciz olduğumuz o büyük imâmın şânından ne yazayım! Müctehidlerin en verâ sâhibiydi. En müttekîsi (Allah’tan korkarak haramdan çok sakınanı) o idi. Şâfiî’den de, Mâlik’ten de, İbn-i Hanbel’den de her bakımdan üstündü.”

Yine İmâm-ı Rabbânî ve Muhammed Pârisâ buyurdular ki: “Îsâ aleyhisselâm gibi ülülazm bir peygamber gökten inip İslâm dîniyle amel edince ve ictihad buyurunca, ictihâdı İmâm-ı A’zamın (rahmetullahi aleyh) ictihâdına uygun olacaktır. Bu da İmâm-ı A’zamın büyüklüğünü, ictihâdının

doğruluğunu gösteren en büyük şâhittir".

Son asrın, zâhir ve bâtın (kalp) ilimlerinde kâmil, dört mezhebin fıkıh bilgilerinde mâhir, büyük âlim Seyyid Abdülhakîm Arvâsî buyurdu ki: "İmâm-ı A'zam, İmâm-ı Yûsuf velİmâm-ı Muhammed de, Abdülkâdir Geylânî gibi büyük evliyâ idiler. Fakat âlimler kendi aralarında iş bölümü yapmışlardır. Yâni herbiri zamanında neyi bildirmek icap ettiyse onu bildirmişlerdir. İmâm-ı A'zam zamanında fıkıh bilgisi unutuluyordu. Bunun için hep fıkıh üzerinde durdu. Tasavvuf hususunda pek konuşmadı. Yoksa Ebû Hanîfe nübüvvet ve vilâyet yollarının kendisinde toplandığı, Ca'fer-i Sâdık hazretlerinin huzurunda iki sene bulunup öyle feyz, nur ve vâridât-ı ilâhiyyeye kavuşmuştur ki, bu büyük istifâdesini; "O iki sene olmasaydı, Nu'man helâk olurdu!" sözü ile anlatabildiler. Silsile-i zehebin en büyük halkasından olan Ca'fer-i Sâdık'tan tasavvufu alıp, vilâyetin (evliyâlığın) en son makâmına kavuşmuştur. Çünkü Ebû Hanîfe, Peygamber efendimizin vârisidir. Hadîs-i şerîfte; **"Âlimler peygamberlerin vârisleridir."** buyuruldu. Vâris, her hususta verâset sâhibi olduğundan, zâhirî ve bâtınî ilimlerde Peygamber efendimizin vârisi olmuş olur. O hâlde her iki ilimde de kemâldeydi."

İslâm âlimleri, İmâm-ı A'zamı bir ağacın gövdesine, diğer âlim ve evliyayı da bu ağacın dallarına benzetmişler, O'nun her bakımdan büyük ve üstün olduğunu, diğerlerinin ise bir veya birkaç bakımdan büyük kemâlâta (olgunluklara, üstünlüklere) erdiklerini belirtmişlerdir.

İslâm dünyâsında ilimleri ilk defa tedvin ve tasnif eden odur. Din bilgilerini kelâm, fıkıh, tefsir, hadis, vs. isimleri altında ayırarak bu ilimlere âit kâideleri tesbit etti. Böylece O'nun asrında zuhûr eden eski Yunan felsefesine âit kitapların tercüme edilmesiyle birlikte, bu kitaplarda yazılı bozuk sözlerin, fikirlerin din bilgileri arasına karıştırılmasını ve İslâm dînine bid'atlerin sokulması tehlikesini bertaraf etti. İmâm-ı A'zamdan önce İslâmiyetin ilk yıllarında ilimlerin tasnifi yolunda herhangi bir çalışmaya ihtiyaç duyulmamıştır. Çünkü ilk asırlarda yaşıyan salih ve temiz Müslümanların ilimleri başta din bilgileri olmak üzere son derece berrak ve mükemmeldi. İlk yıllarda ilimlerin kâğıda geçirilmiş bir tasnif tablosu bulunmamakla beraber, İslâm âlimlerinin sözlerinde, eserlerinde ve Müslümanların günlük hayatlarında kendiliğinden vücud bulmuş ve yaşanmakta olan bir ehemmiyet sırası vardı. En mühim olan îmân (îtikâd), ibadet ve ahlâk bilgileriydi. Bu bilgilere Yunan felsefesi, Hıristiyanlık, Yahûdilik, Hint inançları, Mecûsilik ve benzeri bozuk yolların İslâmiyeti içten yıkmak isteyen art niyetli kimseler veya din bilgisi az olanlar tarafından karıştırılmak tehlikesi başgösterince, yüksek din bilgilerini tasnif ederek kitaplara geçirmek bir mecburiyet hâlini aldı. İmâm-ı A'zam hazretleri bu çok mühim vazifeyi mükemmel bir şekilde yerine getirerek, o asırda tartışmaları yapılan ve din bilgisi az olan Müslümanlar arasında yayılmasına çalışılan Şia, Mu'tezile, Mücessime, Cebriyye, Kaderiyye ve benzeri gibi sapık fırkaların bozukluklarını göstererek, hem onlara cevaplar vermiş ve hem de kendisinden sonraki asırlarda gelen Müslümanların İslâmiyeti her bakımdan doğru, berrak hâliyle öğrenmelerini ve böylece inanmalarını temin etmiştir. İyi düşünüldüğünde bütün insanlığın dünya ve âhiret saâdetini doğrudan doğruya ilgilendirdiği açıkça görülen bu çok mühim hizmet, İmâm-ı A'zam'ın zamanında ve daha sonra yetişen mezhep imâmları, İslâm âlimleri, evliyanın büyükleri tarafından da tâzim ve şükranla yad edilmiş, bu büyük imâm "Ehl-i sünnetin reisi", "İmâm-ı A'zam" (en büyük imam) adıyla anılmıştır.

Takvâsı ve menkıbeleri: İmâm-ı A'zam ticâret yapardı. Onun kanâatkarlığı, cömertliği, emânete riâyeti ve takvâsı ticâret muâmelelerinde de dâimâ kendini göstermiştir. Tâcirler ona hayret ederler ve ticârette onu hazret-i Ebû Bekr'e benzetirlerdi. Ticâreti ortakları ile berâber yapar ve her yıl kazancının dört bin dirhemden fazlasını fakirlere dağıtır, âlimlerin, muhaddislerin, talebelerinin bütün ihtiyaçlarını karşılar ve ayrıca onlara para dağıtarak, tevâzu ile şöyle buyururdu: "Bunları ihtiyacınız olan yere sarf edin ve Allah'a hamd edin. Çünkü verdiğim bu mal hakikatte benim değildir, sizin nasibiniz olarak Allahü teâlânın ihsan ve kereminden benim elimden size gönderdiğidir." Böylece ilim ehlini, maddî bakımdan başkalarına minnettar bırakmaz, rahat çalışmalarını temin ederdi. Kendi evine de bol harcar, evine harcettiği kadar da fakirlere sadaka verirdi. Zenginlere de hediyeler verirdi. Her Cumâ günü anasının, babasının ruhu için fakirlere ayrıca yirmi altın dağıtırdı. Meclisine devam edenlerden birinin elbisesini çok eski gördü. İnsanlar dağılıncaya kadar oturmasını söyledi. Kalabalık dağılınca o kimseye; "Şu seccadenin altındakileri al, kendine güzel bir elbise yaptır." buyurdu. Orada bin akçe vardı.

İmâm-ı A'zam bir gün yolda giderken onu gören bir adam, yüzünü ondan saklayıp başka bir yola saptı. Hemen o adamı çağırıp; "Neden yolunu değiştirdin?" diye sordu. Adam cevâbında; "Size on bin akçe borcum var. Uzun zaman oldu ödeyemedim ve çok sıkıldım, utandım." dedi. İmâm-ı A'zam; "Sübhanallah, ben o parayı sana hediye etmiştim. Beni görüp sıkıldığın ve utandığın için hakkını helâl et!" dedi.

Bir defasında ortağına, sattığı mallar içinde kusurlu bir elbise olduğunu söyleyip, bunu satarken özrünü göstermesini tenbih etti. Fakat ortağı bu elbiseyi satarken elbisenin kusurunu söylemeyi unuttu. Satın alan kimseyi de tanımıyordu. İmâm-ı A'zam bunu öğrenince o mallardan alınan doksan bin akçeyi

sadaka olarak dağıttı.

Müşteri fakir veya ahbabından olursa onlardan kâr almaz, malı aldığı fiyâta verirdi. Bir defasında ihtiyar bir kadın gelip, ben fakirim, bana şu elbiseyi mâliyeti fiyâtına sat, dedi. Dört dirhem ver, onu al, deyince, bu elbisenin maliyetinin daha fazla olduğunu tahmin eden kadın; "Ben, ihtiyar bir kadıncağızım. Yoksa benimle böyle alay mı ediyorsun?" dedi. "Hayır, bunda alay yok." deyip elbiseyi ihtiyar kadına dört dirheme verdi.

Bir malı satın alırken de, satarken de insanların hakkına riayet ederdi. Birisi ona satmak üzere bir elbise getirdi. Fiyatını sordu. O da yüz akçe istediğini söyleyince, İmâm-ı A'zam bunun değeri yüz akçeden daha fazladır, dedi. Satan kişi yüzer yüzer arttırarak dört yüze çıktı. Hayır daha fazla eder, deyip, bu işten anlayan bir tüccar çağırarak, fiyat takdir ettirdi ve o elbiseyi beş yüz akçeye satın aldı.

İmâm-ı A'zam, kırk sene yatsı namazının abdesti ile sabah namazını kıldı. Elli beş defa hac yaptı, son haccında Kâ'be-i muazzama içine girip burada iki rekât namaz kıldı. Namazda bütün Kur'ân-ı kerîmi okudu. Sonra ağlayarak; "Yâ Rabbî! Sana lâyık ibâdet yapamadım. Fakat senin akıl ile anlaşılmayacağını iyi anladım. Hizmetimdeki kusurumu bu anlayışıma bağışla!" diyerek duâ etti. O anda bir ses işitildi ki: "Ey Ebû Hanîfe sen beni iyi tanıdın ve bana güzel hizmet ettin! Seni ve kıyâmete kadar senin mezhebinde olup, yolunda gidenleri af ve mağfiret ettim." buyruldu. Her gün ve her gece Kur'ân-ı kerîmi bir kere hatmederdi, sonuna kadar okurdu.

Kûfe şehrinin köylerini haydutlar basıp koyunları çalmışlardı. İmâm-ı A'zam bu çalınan koyunlar şehre getirilip satılır düşüncesiyle, "koyunun yedi sene yaşadığını" bildiği için, yedi sene koyun eti yemedi. Geceleri namaz kılar, ağlamasını ve inlemesini yakınları işitirdi. Göz yaşlarının hasır üzerine yağmur gibi düştüğü duyulurdu.

Komşusu bir genç vardı, her gece içki içer, eve sarhoş gelir, bağırır çağırırdı. Bir gün polisler onu yakalayıp hapse attılar. Ertesi gün İmâm-ı A'zam, "Komşumuzun sesi kulağımıza gelmez oldu." deyince, bir talebesi onun hapse atıldığını söyledi. Bunun üzerine İmâm-ı A'zam vâliye gitti. Vâli, onu görünce ayağa kalkıp hürmetle karşıladı. "Buraya teşrifinizin sebebi nedir?" dedi. O da hâdiseyi anlatınca, vâli: "Böyle ehemmiyetsiz bir iş için zât-ı âliniz buraya kadar niçin zahmet ettiniz, bir haber gönderseydiniz kâfiydi." dedi ve o genci serbest bıraktı. İmâm-ı A'zam o gence; "Bak biz seni unutmuyoruz." diyerek ona bir kese de akçe (para) verdi. Bunun üzerine o genç, yaptığı kötü işlerden tövbe edip, İmâm-ı A'zam'ın derslerine devam etmeye başladı ve fıkıh ilminde âlim olarak yetişti.

İmâm-ı A'zam'ın Kur'ân-ı kerîm'e vukûfiyeti o kadar derindi ki, bir defasında bir iş için evinden çıkıp atına binmek üzereyken bir kadın gelip suâl sordu. Bir an düşünüp kadına; "Kur'ân-ı kerîmi baştan sona kadar düşündüm. Senin suâlinin cevabı Kur'ân-ı kerîmde açıkça yok. İstersen biraz bekle, ben hemen geleceğim, senin suâlinin cevâbını veririm." dedi. Sonra gelip gerekli cevâbı verdi.

İmâm-ı A'zam talebeleri arasında bulunduğu bir sırada vücudunu bir akrep soktu ve yere düştü. Talebeleri bu akrebi öldürmek isteyince; "Onu öldürmeyiniz, kendimi onunla tecrübe etmek istiyorum, bakalım haklarında hadîs-i şerîfte, "**Âlimlerin kanı zehirlidir."** buyrulan âlimlere dahil miyim?"dedi. Talebeleri akrebe baktılar, kıvrandı, büzüldü ve hemen öldü.

İmâm-ı A'zamı hased eden (çekemeyen) biri, onu ve talebelerini nehir kenarında bulunan bahçesinde bir ziyâfete dâvet etti. İmâm-ı A'zam bu dâveti kabul edip talebelerine, ben ne yaparsam siz de onu yapın, diye tenbih etti. Oraya vardıklarında davet eden adam buyurun yemeğe deyince, İmâm-ı A'zam, ellerini yıkamak için nehre gitti, talebeleri de onu tâkip ettiler ve hocalarının bir müddet orada kalmasının sebebini merak etmeye başladılar. Sonra döndüklerinde, bir kedinin tabaklardaki yemekten yiyip zehirlendiğini görerek yemeğin zehirli olduğunu ve hocalarının kerâmetini anladılar. Böylece bir sünnete (yâni, yemekten önce el yıkamaya) uymanın bereketine kavuştular. Bunu gören dâvet sahibi, yaptığına pişman oldu. Özür dileyip, onu sevenler arasına katıldı.

İmâm-ı A'zam, bir gece rüyâsında Peygamberimizin kabrini açmış, mübârek bedenine sıkıca sarılmıştı. Uyanınca bu fevkalâde rüyâsını Tâbiînin büyüklerinden İbn-i Sîrîn'e gidip anlattı. İbn-i Sîrîn; "Bu rüyânın sahibi sen değilsin, bunun sâhibi Ebû Hanîfe olsa gerek." dedi. "Ebû Hanîfe benim!" deyince, İbn-i Sîrîn; "Sırtını aç göreyim." dedi. Sırtını açınca iki omuzu arasında bir "ben" gördü ve; "Sen o kimsesin ki, Peygamberimiz senin hakkında; **«Benim ümmetim içinde, iki omuzu arasında bir "ben" bulunan biri gelir. Allahü teâlâ dînini onunla kuvvetlendirir, ihyâ eder.»** buyurdu." dedi.

Bir gece yatsı namazını cemaatle kılıp çıkarken, bir ayağı kapının dışında, bir ayağı daha mesciddeyken bir konu üzerinde talebesi Züfer ile sabah ezanına kadar konuşup diğer ayağını çıkarmadan sabah namazını kılmak için tekrar mescide girmiştir.

Allahü teâlâyı inkar eden bir dehrîye (dinsize) İmâm-ı A'zam şöyle demiştir: "Sana birisi, ben kasırgalı bir havada, dalgaları çok şiddetli olan bir deniz üzerinde, içinde kaptanı ve mürettebâtı olmayan, fakat

kendiliğinden deniz üzerinde doğru istikamete giden bir gemi gördüm dese, acaba bu kimsenin söylediği şeye, doğru, diyebilir misin?" Dehrî; "Hayır, bunu akıl ve mantık kabul etmez, bu asla mümkün değil! Onu bir sevk eden olması lâzımdır." deyince, İmâm-ı A'zam; "O halde bu muazzam kâinâtın ve onda cereyan eden mükemmel hâdiselerin yaratanı olan Allahü teâlâyı nasıl inkâr edersin?" dedi. Dehrî, bir şey söyleyemedi ve düşüp bayıldı.

Seyyid Muhammed Bâkır ile görüştüklerinde, Muhammed Bâkır, İmâm-ı A'zam'a; "Sen ceddim Resûlullah'ın dînini, kıyasla değiştiriyormuşsun?" deyince, İmâm-ı A'zam; "Allah korusun, böyle şey nasıl olur? Lâyık olduğunuz makama oturunuz, benim size hürmetim var." dedi. Bunun üzerine Muhammed Bâkır oturunca, İmâm-ı A'zam da onun önüne diz çöktü ve aralarında şu konuşma geçti. İmâm-ı A'zam; "Size üç suâlim var, cevap lütfediniz." deyip; "Kadın mı daha zayıftır, erkek mi?" diye sordu. O da, "Kadın daha zayıf." dedi. Tekrar; "Kadının mirasta hissesi kaç?" dedi. "Erkek iki hisse, kadın ise bir hisse alır." deyince, İmâm; "Bu, ceddin Resûlullah'ın kavli değil mi? Eğer ben bozmuş olsaydım, erkeğin hissesini bir, kadınınkini iki yapardım. Fakat ben kıyas yapmıyorum, nassla (âyet ve hadis ile) amel ediyorum." dedi. Sonra:

"Namaz mı daha faziletli, yoksa oruç mu?" diye sordu.

"Namaz daha faziletli." diye cevap verince, İmâm-ı A'zam; "Eğer ben ceddinin dînini kıyasla değiştirseydim, kadın hayızdan temizlendikten sonra, namazını kazâ etmesini söylerdim. Orucu kazâ ettirmezdim. Fakat ben kıyasla böyle bir şey yapmıyorum." dedi. Tekrâr:

"Bevil mi daha pis, yoksa meni mi?" diye sordu.

"Bevil daha pistir." diye cevap verince, İmâm-ı A'zam; "Eğer ben ceddinin dînini kıyasla değiştirseydim bevilden sonra gusül, meniden sonra abdest alınmasını bildirirdim. Fakat ben hadise aykırı rey kullanarak, kıyas yaparak Resûlullah'ın dînini değiştirmekten Allahü teâlâya sığınırım. Böyle şeyden beni Allah korusun." dedi. Nass (Kitaptan ve sünnetten delil) olan yerde kıyas yapmadığını, delili bulunmayan meseleleri, delili bulunan meselelere benzeterek kıyas yaptığını söyleyince, Muhammed Bâkır, onu kucaklayıp alnından öptü.

İmâm-ı A'zam hazretleri, oğlu Hammâd'la berâber terâvih için Ömer bin Zerr'in mescidine giderlerdi. Bu gittikleri mesâfe 3 mil (yaklaşık 6 km) idi. Bir defâsında İmâm-ı A'zamın annesi, bir meseleyi öğrenmek istedi ve oğluna dedi ki, "Git bu meseleyi Ömer bin Zerr'e sor!" İmâm-ı A'zam hazretleri gidip bu meseleyi Ömer bin Zerr'e sordu. Ömer; "Sen bu meseleyi benden daha iyi bilirsin." deyince, İmâm-ı A'zam; "Ben annemin emrine muhâlefet etmem." dedi. Ömer bin Zerr; "Bu meselenin cevâbı nedir?" diye sordu. İmâm-ı A'zam meselenin cevâbını söyleyince, Ömer bin Zerr de; "Öyle ise git, annene böyle söylediğimi bildir." dedi.

Ali bin Ca'de, Ebû Yûsuf'un şöyle dediğini nakleder:

Babam öldüğü zaman ben küçüktüm. Annem sanat öğrenmem için beni bir terzinin yanına verdi. Ben terziyi bırakıp İmâm-ı A'zam'ın ilim meclisine devam ettim. Uzun bir zaman geçmişti. Annem hocama gelip; "Bu çocuğun senden başka üstadı yok mudur? Ona kendim bakıyorum, o bir yetimdir." dedi. Hocam buyurdu ki: "Sen onu kendi hâline bırak! O, burada tereyağı, fıstık, badem ezmesi yemesini öğreniyor." Bunun üzerine annem dönüp gitti. Ben ise daima hocamın yanında bulunur, hizmetinden ve meclisinden ayrılmazdım. Böylece Allahü teâlâ bana ilimden çok şeyler nasip eyledi. Daha sonra bana kâdılık vazifesi verdiler. Bir gün Abbâsî halîfesi Hârûn Reşîd ile sofrada oturuyordum. Sofraya tereyağı, fıstık ve badem ezmesi getirdiler. Hârûn Reşîd bana; "Bundan ye, her zaman bize böyle yemek vermezler." dedi. Ben güldüm. "Niçin gülüyorsun?" dedi. Ben de İmâm-ı A'zamla ilgili olan o hâdiseyi anlattım. Hârûn Reşîd bunun üzerine; "Gerçekten ilim insanı yükseltir. İnsanların baş gözüyle göremediklerini o kalp gözüyle görürdü." dedi ve hocama rahmetle duâ etti.

Vefâtı: Ömrünün son yıllarında Abbâsî devleti içinde karışıklıklar ve ayaklanmalar baş gösterdi. İmâm-ı A'zam bu karışıklıklara rağmen ders veriyor, talebelerini yetiştiriyordu. H. 145 yıllarında vukû bulan hâdiselerden sonra Halîfe Mansûr, onu Kûfe'den Bağdad'a getirterek, kendisinin haklı olarak halîfe olduğunu herkese bildirmesini, buna karşılık temyiz reisliğini verdiğini bildirdi. İmâm-ı A'zam bütün zorlamalara rağmen hükümet ve siyâset işlerine asla karışmayıp ilim yolunda kalmak istediğinden bu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine Halîfe Mansûr, İmâm-ı A'zamı hapsettirip işkence yaptırdı. Bir müddet sonra çıkardı ise de, tekrar hapse attırdı ve işkenceye devam ettirdi. Hergün vurulacak sopa adedini arttırdı. Fakat halkın galeyana gelip hücum etmesinden korktu. Nihayet İmâm-ı A'zam zehirlenmek sûretiyle, 767 (H. 150) senesinde, yetmiş yaşındayken şehid edildi.

Vefât ettiği yerde Kur'ân-ı kerîmi yedi bin kere hatim etmişti. Vefât ederken secde etti. Vefât haberi duyulduğu her yerde büyük üzüntü ve gözyaşıyla karşılandı. Cenâzesini Bağdat kâdısı Hasan bin Ammâre yıkadı. Yıkamayı bitirince şöyle dedi: "Allahü teâlâ sana rahmet eylesin!Otuz senedir gündüzleri oruç tuttun. Kırk sene gece sırtını yatağa koyup uyumadın. En fakîhimiz sendin! İçimizde en

çok ibâdet edenimiz sendin! En iyi sıfatları kendinde toplayan sen idin!"

Cenâzesinin kaldırılacağı sırada Bağdat halkı oraya toplanıp o kadar büyük kalabalık olmuştu ki, cenâze namazını kılanlar elli bin kişiden fazlaydı. Gelenler çok kalabalık olduğundan ikindiye kadar altı defa cenâze namazı kılındı. Sonuncusunu oğlu Hammâd kıldırmıştı. Bağdat'ta, Hayzeran Kabristanının doğusunda defnedildi. İnsanlar günlerce kabrinin başında toplanıp ona duâ ettiler. Vefâtından dolayı çok üzüldüler. Büyük âlimlerden Şu'be'ye vefât haberi ulaşınca; "İlim ışığı söndü, ebediyyen onun gibisini bulamazlar." dedi. Vefâtından sonra çok kimseler onu rüyâsında görerek ve kabrini ziyâret ederek, onun şanının yüceliğini dile getiren şeyler anlatmışlardır. İmâm-ı Şâfiî buyurdu ki: "Ebû Hanîfe ile teberrük ediyorum. Onun kabrini ziyaret edip faydalara kavuşuyorum. Bir ihtiyacım olunca iki rekât namaz kılıp, Ebû Hanîfe'nin kabrine gelerek onun yanında Allahü teâlâya duâ ediyorum ve duâm hemen kabûl olup isteklerime kavuşurum."

"Yüz elli senesinde dünyânın ziyneti gider." hadîs-i şerîfinin de, İmâm-ı A'zam için olduğunu İslâm âlimleri bildirmiştir. Çünkü o tarihte İmâm-ı A'zam gibi bir büyük vefât etmemişti. Mezhebi, İslâm âleminin büyük bir kısmına yayıldı. Selçuklu Sultanı Melikşah'ın vezirlerinden Ebû Sa'd-i Harezmî İmâm-ı A'zamın kabri üzerine mükemmel bir türbe ve çevresinde bir medrese yaptırdı. Daha sonra Osmanlı pâdişâhları bu türbeyi defalarca tamir ettirdi.

Eserleri:

İmâm-ı A'zamın eserleri pekçok olup zamanımıza kadar ulaşmış olanları başlıca on tânedir. Aslında akâid ve fıkıh ilimlerinde rivâyet edilen bütün meseleler onun eseridir. Bunlardan fıkıh bilgileri, Ebû Yûsuf'un rivâyeti ile ve bilhassa İmâm-ı Muhammed Şeybânî'nin toplayıp yazdığı **Zâhir-ür-Rivâye** denilen kitaplarla nakledilmiştir. (Bkz. Ebû Yûsuf ve Muhammed Şeybânî)

1. Risâle-i Redd-i Havâric ve Redd-i Kaderiyye: İmâm-ı A'zamın usûl-i dinde ilk yazdığı eserdir.

2. El-Fıkh-ul-Ekber: Akâide dâirdir. Bu eserin birçok şerhi yapılmış olup, başlıcaları şunlardır: **El-Kavlül-Fasl;** Muhyiddîn bin Behâeddîn tarafından yapılan şerhidir. Bu kitap İhlâs A.Ş. tarafından ofset yoluyla basılmıştır. Pezdevî, Ebü'l Müntehâ ve İmâm-ı Mâtürîdî tarafından yapılan şerhleri de meşhurdur.

3. El-Fıkh-ül-Ebsat: İmâm-ı A'zam bu eserinde istitâ'at (insan gücü) hayır ve şer, kaza ve kader meselelerini açıklamaktadır.

4. Er-Risale li Osman Büstî: Eserde îmân, küfr, ircâ ve va'îd meseleleri açıklanmıştır.

5. Kitab-ül-Âlim vel-Müteallim: Bu eserde muhtelif meseleler hakkında Ehl-i sünnet îtikâdını bildirmek için tertiplenmiş soru ve cevaplar vardır.

6. Vasiyyet-i Nûkirrû: Eserde Ehl-i sünnet vel-cemâatin hususiyetleri anlatılmakta, akâid ve farzların hudutları açıklanmaktadır. Bu vasiyetten başka oğlu Hammâd'a ve talebesi Ebû Yûsuf'a yaptığı vasiyet olmak üzere on beş kadar vasiyetnâmesi vardır.

7. Kasîde-i Nûmâniyye.

8. El-Asl.

9. El-Müsned-lil-İmâm-ı A'zam Ebî Hanife.

Buyurdu ki:

"Allah bize, insanların mümin olanlarını sevmemizi, onlara karşı saygı beslememizi ve asla kırıcı olmamamızı, kalplerinde ne sakladıklarını bilemeyeceğimizi, hareketlerimizi buna göre ayarlamamızı emretmiştir."

"Allahü teâlâ, kendisine şükür ismini vermiştir.ÇünküAllahü teâlâ, iyiliği mükâfatlandırır. O, merhamet edenlerin en merhametlisidir."

"Kulların birbirlerine karşı işledikleri suçlar, kendileri için bir zulümden ibârettir."

"İnsan, her şeye şifâ veren tek varlığın Allahü teâlâ olduğuna inanır; bununla beraber derdine devâ olması için ilâç kullanır. Çünkü ilâç bir sebeptir. Şifâsını verecek olan ise Allahü teâlâdır.

"Mümin, Allahü teâlâdan korktuğu kadar hiçbir şeyden korkmaz. Şiddetli bir hastalığa yakalanır veya feci bir kaza veya belâya uğrarsa, gizli veya âşikâr; "Yâ Rabbî, bana bu belâyı neden verdin?" diye şikâyetçi olmaz. Bilâkis hastalığa, belâya ve kazaya rağmen Allahü teâlâyı zikir ve şükreder.

"Mümin, Allahü teâlânın kendisini devamlı murâkabe ettiğini bilir. Kimsenin bulunmadığı bir yerde veya herkesin yanında olsun, mutlaka Allahü teâlânın onu kontrol ettiğine inanır. Krallar ve sözde büyük

adamlar ise, ne gizli ve ne de âşikâr bir yerde herhangi bir şahsı murâkabe edemezler.”

Talebesi Yûsuf bin Hâlid es-Semtî bir vazifeye tâyin edilip Basra’ya giderken Ebû Hanîfe ona şu vasiyetlerde bulunmuştur: “Basra’ya vardığında halk seni karşılayacak, ziyaret ve tebrik edecek. Herkesin değer ve yerini tanı, ileri gelenlere ikramda bulun, ilim sâhiplerine hürmet et, yaşlılara saygı, gençlere sevgi göster, halka yaklaş, fâsıklardan uzaklaş, iyilerle düşüp kalk, Sultanı küçümseme, hiçbir kimseyi hafife alma. İnsanlığında kusur etme, sırrını hiç kimseye açma, iyice yakınlık peydâ etmedikçe kimsenin arkadaşlığına güvenme, cimri ve alçak insanlarla ahbablık kurma, kötü olduğunu bildiğin hiçbir şeye ülfet etme!..”

“Seninle başkaları arasında bir toplantı akdedilir veya insanlar mescidde senin etrafını sarıp aranızda bâzı meseleler görüşülürse, yâhut onlar bu meselelerde senin bildiğinin hilâfını iddia ederlerse onlara hemen muhalefet etme. Sana bir şey sorulursa ona herkesin bildiği şekilde cevap ver! Sonra bu meselede şu veya bu şekilde görüş ve delillerin de bulunduğunu söyle. Senin bu türlü açıklamalarını dinleyen halk, hem senin değerini, hem de başka türlü düşünenlerin değerini tanımış olur. Sana, bu görüş kimindir? diye sorarlarsa, fakihlerin bir kısmınındır, de! Onlar, verdiğin cevabı benimserler ve onu sürekli olarak yaparlarsa, senin kadrini daha iyi bilir ve mevkiine daha çok hürmet ederler.”

“Seni ziyârete gelenlere ilimden bir şey öğret ki, bundan faydalansınlar ve herkes öğrettiğin şeyi belleyip tatbik etsin. Onlara umûmî şeyleri öğret, ince meseleleri açma. Onlara güven ver, bâzan onlarla şakalaş ve ahbablık kur. Zîrâ dostluk, ilme devamı sağlar. Bâzan da onlara yemek ikrâm et. İhtiyaçlarını temine çalış, değer ve itibarlarını iyi tanı, kusurlarını görme. Halka yumuşak muamele et, müsâmaha göster, hiçbir kimseye karşı bıkkınlık gösterme; onlardan biri imişsin gibi davran.”

“Din ilminde konuşan kimse, Allahü teâlânın kendisine: «Benim dînimde sen nasıl fetvâ verdin, nasıl söz söyledin?» suâlini sormayacağını zannediyorsa, kendisine ve dînine gevşeklik etmiş olur.”

“Bir kimse fıkıh bilmez, fıkhın kıymetini ve fıkıh âlimlerinin değerini bilmezse, böyle âlimlerle oturmak kendisine ağır gelir.”

“Günah işlemeyi zillet; günahı terk etmeyi mürüvvet gördüm ve bildim.”

“Bir kimsenin ilmi, kendisini Allahü teâlânın yasaklarından men etmiyorsa, o kimse büyük tehlikededir.”

“Şaşarım şu kimselere ki, zanla konuşurlar ve onunla amel ederler!”

“Dînin alışveriş kısmını bilmiyen, haram lokmadan kurtulamaz ve ibâdetlerin sevâbını bulamaz. Zahmetleri boşa gider ve azâba yakalanır ve çok pişman olur.”

İMÂM-I EBÛ YÛSUF (Bkz. Ebû Yûsuf)

İMÂM-I EŞ’ARÎ (Bkz. Ebü’l-Hasan-ı Eş’arî)

İMÂM-I HANBEL (Bkz. Ahmed bin Hanbel)

İMÂM-I MÂLİK;

Ehl-i sünnetin dört mezhebinden biri olan Mâlikî mezhebinin imâmı. Adı Mâlik bin Enes, künyesi Ebû Abdullah’tır. 711 veya 713 (H. 93 veya 95) yılında Medîne’de doğdu. 795 (H. 179) de Medîne’de vefât etti.

İmâm-ı Mâlik, ilim ve hadis rivâyetiyle meşgul olan bir âilede ve çevrede yetişmiştir. Dedesi Mâlik, babası Enes ve amcası Süheyl, hadîs rivâyeti yapmışlardır. Dedelerinden biri Medîne’ye yerleşmiş, Eshâb-ı kirâmdan Ebû Amr’dır. Yaşadığı muhit, Peygamberimizin yaşamış olduğu veİslâmın hükümlerinin vaz edildiği, Ebû Bekr, Ömer ve Osman (radıyallahü anhüm) zamanlarında İslâmın merkezi olan ve çok ilim ehlinin bulunduğu Medîne idi. Önce Kur’ân-ı kerîmi ezberledi. Kendisinin isteği ve âilesinin yardım ve teşvikiyle ilim öğrenmeye başladı. Bu hususta kendisine en çok annesi ilgi göstermiştir. Annesine, ilim tahsiline gitmek istediğini söyleyince, ona en güzel elbiselerini giydirerek sarığını sarıp; “Şimdi git oku, yaz!” demiştir. Ayrıca oğluna “Râbiât-ur-Rey’e git onun ilim edebini öğren.” demiştir. Bu teşvik üzerine Râbiât-ur-Rey’in derslerine devam edip, genç yaşta re’ye dayanan fıkıh ilmini öğrendi. Diğer âlimlerin de derslerine devam etmiş, bilhassa yanından hiç ayrılmadığı hocası Abdurrahman bin Hürmüz’den çok istifâde etti. Genç bir talebe olan Mâlik, hocasına karşı büyük bir hayranlık, muhabbet duyar ve üstün bir edep gösterirdi. O, hocası hakkında şöyle der: “Abdurrahmân ibni Hürmüz’ün derslerine on üç sene devam ettim. Ondan öyle ilimler öğrendim ki, bunların bir kısmını hiç kimseye söylemiyorum. O bid’at sâhiplerini red bakımından ve insanların ihtilaf ettikleri şeyler hususunda onların en bilgilisiydi.”

İmâm-ı Mâlik, muhitindeki bütün âlimlerden faydalanmış ve ilim uğrunda büyük bir fedakarlık

göstermiştir. Bu hususta her türlü zorluğa katlanmış ve herşeyini harcamış, hatta tahsil uğruna evini dahi satmıştır. Kendisi şöyle demiştir: "Öğle vakti hazret-i Ömer'in oğlu Abdullah'ın âzâtlısı olan Nâfi'ye giderdim ve kapısında beklerdim. Nâfi, hazret-i Ömer'den nakledilen ilimleri ve onun oğlu Abdullah'ın ilmini biliyordu. Güneşten ve şiddetli sıcaktan korunmak için hiçbir gölge bulamazdım. Nâfi, dışarı çıkınca edeple selâm verirdim ve onu kırmadan arkasından içeri girip, Abdullah bin Ömer şu meselelerde ne buyurmuştur? diye sorardım. O da bu suallerimi cevaplandırırdı."

İmâm-ı Mâlik, Nâfi vâsıtasıyla hazret-i Ömer'in ve oğlu Abdullah'ın ilimlerini öğrendi. Ayrıca İbn-i Şihâb ez-Zührî'den veSaîd bin el-Müseyyib gibi zâtlardan ilim öğrenmiştir. Bu hocalarından da ders almak için üstün bir gayret ve dep gösterirdi. İmâm-ı Mâlik şöyle anlatmıştır:

Bir bayram günüydü. Bayram namazını kıldıktan sonra, bugün İbn-i Şihâb'ın boş vakti olur diyerek evine gidip kapısının önüne oturdum. Hizmetçisine kapıda kim var, bak, dediğini duydum, o da kumral yüzlü talebeniz var, deyince, onu derhal içeri al, demesi üzerine beni içeri aldılar. Biraz bekledim. İbn-i Şihâb yanıma gelip bana; "Herhalde evine gitmeden buraya geldin, yemek yemedin değil mi?" dedi. Daha ben, hayır, demeden yemek hazırlanmasını emredince, yemeğe ihtiyacım yok, diye mukâbelede bulundum. Bunun üzerine, öyleyse söyle bakalım ne istiyorsun, dedi. Bana hadîs-i şerîf öğretmenizi istiyorum efendim, deyince, yazı yazacak sayfalarını çıkar, dedi. Ben de çıkardım ve bana kırk tâne hadîs-i şerîf rivâyet etti. Biraz daha rivâyet etmesini isteyince, şimdilik bu kadar yeter, bunları ezberleyip nakledersen sen de muhaddis olursun, dedi.

İmâm-ı Mâlik, Ehl-i beytten Ca'fer-i Sâdık hazretlerinden de ilim almış, onun sohbetinde bulunmuştur. Bu hususta kendisi şöyle anlatır: "Câfer bin Muhammed'e giderdim, o çok yumuşak ve güler yüzlüydü. Yanında Resûlullah efendimiz anılınca yüzü sararırdı. Onun meclisine uzun zaman devam ettim. Her görüşümde ya namaz kılar ya oruçlu olur veya Kur'ân-ı kerîm okurdu. Abdestsiz hadîs-i şerîf rivâyet etmezdi. Mânâsız sözleri hiç ağzına almazdı. O, takvâ sâhibi, zâhid (dünyâya rağbet etmeyen) ve âbid (ibâdet eden) âlimlerdendi. Yanına geldiğim zaman yastığını alır, mutlaka bana ikrâm ederdi."

Birgün hocası Ebü'z Zinâd'a hadis rivâyet ederken rastlamış ve halkasına katılmamıştır. Daha sonra hocası; "Bizim halkamıza niçin oturmadın?" diye sorunca, şu cevâbı vermiştir: "Yer dardı, oturamadım. Peygamber efendimizin hadîs-i şerîflerini ayakta dinlemek, edepsizlik olur, diye ayakta dinlemek istemedim"

Netice îtibâriyle İmâm-ı Mâlik, ilmini, İbn-i Şihâb-üz-Zührî, Yahyâ bin Saîd, Muhammed ibni Münkedir, Hişâm bin Amr, Zeyd ibni Eslem, Râbia bin Ebî Abdurrahmân ve daha birçok büyük âlimden almıştır. Üç yüzü Tabiînden, altı yüzü de onların talebelerinden olmak üzere dokuz yüz hocadan hadîs-i şerîf aldı. Ayrıca; Eshâb-ı kirâmın büyüklerinden hazret-i Ömer'in, hazret-i Osman'ın, Abdullah bin Ömer'in, Abdurrahmân bin Avf'ın, Zeyd bin Sâbit'in fetvâlarını ve vahyin gelişine şâhit olan, Peygamberimizi görüp onun hidâyet nurundan aydınlanarak, O'ndan öğrendiklerini nakleden diğer Eshâbın fetvâlarını ve kendisinin yetişemediği Tâbiînin fetvâlarını da öğrenmiştir. Akâide dâir bilgileri ve diğer bütün ilimleri öğrenip, zamanının en büyük âlimlerinden olup, ictihâd derecesine yükselmiştir.

Peygamber efendimiz; **"Öyle bir zaman gelir ki, insanlar her tarafı ararlar, Medîne'deki âlimden daha âlim bir kimse bulamazlar."** buyurmuştur. Süfyan ve Abdullah ibni Ömer'in âzâtlısı olan Nâfi ve Zührî, Medîne'deki âlimden maksad İmâm-ı Mâlik'tir demiştir. Bu hadîs-i şerîfte, onun geleceği ve üstünlüğü bildirilmiştir.

İmâm-ı Mâlik tahsilini tamamlayıp ilimde yüksek dereceye ulaştıktan sonra ders vermeye, hadis rivâyet etmeye ve fetvâ vermeye başlamıştır. Bu işe başlamadan önce de zamanında bulunan büyük âlimlerle ve faziletli kimselerle istişâre yapıp, onların da muvâfakatını aldı. Bu hususta kendisi şöyle demiştir: "Her isteyen kimse hadis rivâyet etmek ve fetvâ vermek için mesçide oturamaz. İlim erbabı ve mescidde îtibârı olan kişilerle istişâre etmesi gerekir. Eğer onlar, kendisini bu işe ehil görürlerse o zaman oturup ders ve fetvâ verebilir. Ben, ilim sâhiplerinden yetmiş kişi benim bu işe ehil olduğuma şâhitlik etmedikçe, mesçide oturup ders ve fetvâ vermedim."

İmâm-ı Mâlik ilk önce Peygamberimizin mescidinde ders vermeye başladı. Hazret-i Ömer'in oturduğu yere oturur ve Abdullah bin Mes'ûd'un oturduğu evde otururdu. Böylece onların yaşadığı yerde ve çevrede bulunurdu. İmâm-ı Mâlik de İmâm-ı A'zâm gibi derslerini mesçitte verirdi. Vâkidî der ki: "İmâm-ı Mâlik mescide gelir, beş vakit namazda ve cenâze namazlarında bulunurdu. Hastaları ziyâret eder, gerekli işlerini görür, sonra mescide gidip otururdu. Bu sırada talebeleri etrafına toplanıp ders alırlardı. Daha sonra rahatsızlığı sebebiyle evinde ders vermeye başladı."

İmâm-ı Mâlik'in hadis dersleri ve vukû bulmuş meselelerle ilgili dersleri, yâni fetvâ işleri olmak üzere iki türlü ders meclisi vardı. Günlerinin bir kısmını hadîs-i şerîf öğretmeye, bir kısmını da sorulan meselelere fetvâ vermek için ayırırdı. Derslerini evinde vermeye başladıktan sonra evine ders için gelenlere sordururdu, eğer fetvâ için gelmişlerse dışarı çıkıp fetvâ verirdi. Sonra gidip gusleder, yeni

elbiselerini giyer, sarığını sarar, güzel kokular sürünürdü. Kendisine bir de kürsü hazırlanırdı. Bundan sonra gayet güzel bir kıyafetle, hoş kokular sürünmüş olarak, huşû içerisinde derse gelenlerin yanına çıkardı. Hadîs-i şerîf dersi bitinceye kadar öd ağacı yakılır, güzel bir koku yayılırdı. Hac mevsimi hâriç diğer zamanda Medînelilerden isteyen herkes onun dersine gelirdi. Dersleri tamamen evinde vermeye başlayınca hac mevsiminde dersini dinlemek isteyenleri evi almazdı. Bunun için önce Medînelileri kabul eder, bunlara hadis rivâyeti ve fetvâ verme işi bitince, sonra sırasıyla diğerlerini içeri alırdı. El-Hasan bin Rabî' der ki: "İmâm-ı Mâlik'in kapısındaydım. Onun çağırıcısı önceHicazlılar içeri girsinler, diye çağırdı. Onlar çıkınca Şamlılar girsin, diye çağırdı. Daha sonra Iraklılar girsin, diye çağırdı. Yanına giren en son ben oldum. Ebû Hanîfe'nin oğlu Hammâd da aramızda idi."

İmâm-ı Mâlik derslerinde vakar ve ciddiyet sâhibi olup, lüzûmsuz sözlerden tamâmen uzak kalırdı. Bu hususu, ilim tahsil edenler için de şart koşardı. Bir talebesi şöyle dediğini nakleder: "İlim tahsil edenlere vakarlı ciddî olmak ve geçmişlerin yolundan gitmek gerekir. İlim sâhiplerinin bilhassa ilmî müzakereler sırasında kendilerini mizahtan uzak tutmaları gerekir. Gülmemek ve sâdece tebessüm etmek, âlimin uyması gereken âdabdandır."

Yine bir talebesi şöyle der: "İmâm-ı Mâlik, bizimle oturduğu zaman sanki bizden biri gibi davranırdı. Konuşmalarımıza çok sâde bir şekilde katılırdı. Hadîs-i şerîf okumaya ve anlatmaya başlayınca onun sözleri bize heybet verirdi, sanki o, bizi biz de onu tanımıyorduk."

İmâm-ı Mâlik elli sene müddetle ders ve fetvâ vermek suretiyle, insanların müşkillerini çözmüş ve kıymetli talebeler yetiştirmiştir. Onun talebelerinin her biri memleketlerinin mürâcaat edilen âlimleri ve rehberi olmuşlardır.

İmâm-ı Şâfiî'nin İmâm-ı Mâlik'in talebesinden olması, bu büyük imâmın şeref ve üstünlüğüne kâfidir. Kendisinden birçok kimseler ilim öğrenip, içlerinden büyük kimseler çıkmıştır. İmâm-ı Şafiî, Muhammed bin İbrâhim bin Dînâr, Ebû Hâşim ve Abdülazîz bin Ebû Hâzım, Osman ibni Hakem, Abdurrahmân ibni Hâlid, Mâin bin Îsâ, Yahyâ bin Yahyâ, Abdullah bin Vehb gibi talebeleridir ki, bunlardan bir kısmı da, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Ahmed ibni Hanbel, Yahyâ ibni Maîn ve diğer hadis âlimlerinin üstatlarıdır. Celâleddîn Süyûtî, İmâm-ı Mâlik'ten hadis rivâyet eden 993 zâtın isimlerini elif-ba sırasıyla **Kitâbü Tezyîn-il-Memâlik bi Menâkıb-ıs-Seyyid İmâm Mâlik** adlı kitabında yazmıştır.

İmâm-ı Mâlik, herhangi bir dînî meselenin hükmünü tâyin için, **Kur'ân-ı kerîm'**e, hadîs-i şerîflere, ümmetin icmâına ve lüzûm olduğunda kıyâsa mürâcaat ederdi. Ayrıca Medîne ehlinin ittifaklarını da, icmâdan başka, müstakil bir delil kabûl ederdi.

İmâm-ı Mâlik'in bu usûllere göre ictihâd ederek çıkardığı hükümlere, **Rivâyet Yolu** veya **Hicaz Âlimlerinin Yolu** denir ki, bu yolun imâmı, İmâm-ı Mâlik'tir. O, ictihâdlarıyla Müslümanların işlerinde, amellerinde uyacakları bir yol gösterdi; bu yola **Mâlikî mezhebi** ve Ehl-i sünnet îtikâdında olan Müslümanlardan, amellerini, yâni ibâdet ve işlerini bu mezhebin hükümlerine uyarak yapanlara **Mâlikî** denir.

Onun mezhebi daha çok Afrika'nın kuzeyinde yayılmıştır. Eskiden Hicaz, Basra, Mısır ve Endülüs'te; Sicilya, Fas ve Sudan'da da yaygındı. (Bkz. Mâlikî Mezhebi)

Mâlikî mezhebinde en meşhûr fıkıh kitabı **Et-Tefrî' fî'l-Fürû'** ve **El-İhkâm-ül-Füsûl** kitaplarıdır. Bunlar Arapçadır.

Menkıbelerinden ve sözlerinden bir kısmı şunlardır;

İmâm-ı Şâfiî buyuruyor ki: "Âlimler anıldığı zaman İmâm-ı Mâlik onlar arasında parlak bir yıldız gibidir. Benim üzerimde minneti ve ihsanı ondan çok olanı yoktur."

Hazret-i İmâm, ilim bakımından ne kadar yüksek ise, ahlâk, zühd, takvâ ve kerem bakımından da öyle yüksekti.

İmâm-ı Mâlik, ilimde ve dinde çok edepliydi. Din bilgisine hürmet ve tazimi şaşılacak derecede fazlaydı. Bir hadîs-i şerîfi rivâyete, anlatmaya başlıyacağı zaman abdest alır, sarığını ve elbisesini giyer, sakalını tarar, temizler, güzel kokular sürünürdü. Hiçbir şeyle meşgul olmadan edeple, oturduğu yerden, heybetli olarak anlatırdı.

Zehebî, **Tezkiret-ül-Huffâz** kitabında hazret-i İmâm'ı şöyle anlatır: "Uzun bir ömür, yüksek bir mertebe, parlak bir zihin, çok geniş bir ilim, keskin anlayış, sahih rivâyet, diyânet, adâlet, sünnet-i seniyyeye uyma, fıkıhta, fetvâda kâidelerin sıhhatinde önde gelen bir zâttı. Fetvâ vermede aceleciliği sevmez, çok kere "Bilmiyorum!" derdi ve "İlmin kalkanı bilmiyorum demektir." buyururdu.

Birgün halife Hârûn Reşîd dedi ki: "Yâ İmâm senin kitaplarını çoğaltıp, her yere göndereceğim.

Herkesin bunlara uymasını ve senin mezhebinde olmalarını emredeceğim.”

İmâm-ı Mâlik hazretleri: “Yâ halîfe, hadîs-i şerîfte; **«Ümmetimin ihtilâfı rahmettir.»** buyuruldu. Âlimlerin ihtilâfı Allahü teâlânın rahmetidir. Hepsi hidâyet üzeredir. Müslümanlar bu rahmetten mahrum bırakılamaz.” buyurdu. Bunun üzerine halife bu arzusundan vazgeçti. Hârûn Reşid, İmâm-ı Mâlik hazretlerinden hergün evine gelip, oğlu Emin ile Me’mun’a ders vermesini istedi. İmâm-ı Mâlik hazretleri halîfeye buyurdu ki: “Yâ halîfe, uygun olanı çocuklarınızın bizim eve gelip gitmesidir. Allahü teâlâ, sizi daha aziz etsin! İlmi azîz ederseniz, azîz olur, zelîl ederseniz zelîl olursunuz. İlim bir kimsenin yanına gitmez, o ilmin yanına gelir. Bunun üzerine halîfe, İmâm-ı Mâlik’ten özür diledi ve hergün çocuklarını imâma göndererek ders aldırttı.

Buyurdular ki:

“İnsan kendisi için hayır işlemez, kendisine iyilik yapmazsa, insanlar da ona hayır ve iyilik yapmaz.”

“İlim, çok rivâyet etmek değildir. İlim bir nurdur. Allahü teâlâ bu nûru mümin kullarının kalbine koyar.”

“Mescide giren münâfıklar, kafesteki serçe kuşlarına benzer. Kafesin kapısı açılır açılmaz uçarlar, kaçarlar.”

“Kendisine hayrı olmayan kimsenin başkasına hayrı olmaz.”

“Bir kimse kendini övmeye başlarsa değeri düşer.”

“Eğer elimde imkân olsaydı, Kur’ân-ı kerîmi kısa aklıyla, kendi görüşüne göre tefsir edenin boynunu vururdum.”

“İlim öğrenmek istiyen kimsenin vakarlı ve Allah’tan korkar hâlde olması lâzımdır.

Eserleri:

Muvattâ adındaki hadis kitabı çok kıymetlidir. **Muvattâ’**yı kırk senede meydana getirmiştir. Başlangıçta içinde dört bin hadîs-i şerîf varken sonuna doğru bine indirmiştir. Çok âlimler bunu şerh etmiştir. Şerhlerinden en meşhuru **El-Müdevveret-ül-Kübrâ** adlı eseridir. **Muvattâ**, aynı zamanda ilk hadis kitabıdır. Bu kitapta ayrıca İmâm-ı Mâlik’in ictihâd ettiği fıkhî mevzûlar da bulunmaktadır. Biri, Yahyâ bin Leysî’nin rivâyeti, diğeri de İmâm-ı A’zamın talebesi Muhammed Şeybânî tarafından yapılan iki rivâyeti vardır. Bu eserinden başka Abdullah bin Abdülhakîm Mısrî tarafından rivâyet edilen **Kitâb-üs-Sünen** adlı fıkha dâir bir eseri, kadere, kazâî hükümlere dâir ve fetvâlarını bildiren **Risâle fil-Fetvâ** gibi eserleri vardır.

İMÂM-I MÂTÜRÎDÎ;

Ehl-i sünnetin iki îtikat imâmından biri. İsmi, Muhammed bin Muhammed’dir. Künyesi Ebû Mansûr olup, Mâtürîdî ismiyle meşhur olmuştur. Doğum târihi kesin bilinmemekte olup, Semerkand’ın Mâtürid kasabasında 852 (H.238) de doğduğu tahmin edilmektedir. 944 (H.333) te Semerkand’da vefât etti. Ebû Mansûr Mâtürîdî’nin soyunun Eshâb-ı kirâmdan Ebû Eyyûb Hâlid bin Zeyd el-Ensârî’ye ulaştığı rivâyet edilmektedir.

Küçük yaşta ilim tahsiline yönelen, Ebû Mansûr Muhammed Mâtürîdî, İmâm-ı A’zam Ebû Hanîfe’nin naklen bildirdiği fıkıh ve kelâm bilgilerini, kelâm ilminde müctehid olan Ebû Nasr-ı İyâd’dan öğrendi. Diğer aklî ve naklî ilimleri de zamânının âlimlerinden tahsil etti.

Abbâsî devletinin zayıflamaya başladığı ve yeni İslâm devletlerinin kurulup, çeşitli siyâsî güçlerin ve îtikâdî fırkaların birbirleriyle mücâdele ettiği bir dönemde yaşayan Ebû Mansûr Mâtürîdî, kendini iyi yetiştirerek çeşitli kitaplar yazmak ve talebe yetiştirmek sûretiyleEhl-i sünnet îtikâdını yaydı. Hâkim Semerkandî adıyla meşhur Ebü’l-Kâsım İshâk bin Muhammed, Ebû Muhammed Abdülkerîm bin Mûsâ el-Pezdevî, Ebü’l-Leys el-Buhârî ve Ebü’l-Hasan Ali bin Sa’îd gibi ilim ve takvâ yönünden yüksek âlimler, onun tedris halkasında yetiştiler. Ebû Mansûr Mâtüridî hazretleri, böylece İmâm-ı A’zam Ebû Hanîfe’nin, Tâbiînin ileri gelenlerinden ve Eshâb-ı kirâmdan, onların da Peygamber efendimizden naklen bildirdiği îtikat bilgilerini, yânî Ehl-i sünnet îtikâdını nakledenler vâsıtasıyla topladı. Bu bilgileri çeşitli aklî ve naklî delillerle ispat etti.Yaşadığı coğrafî bölge ve zamânın şartlarında, Ehl-i sünnet îtikâdını müdâfaa ve açık bir şekilde îzâh ederek Müslümanların bu doğru yolda kalmalarına çalıştı. İmâm-ı A’zam Ebû Hanîfe’nin, **El-Fıkh-ul-Ekber, Er-Risâle, El-Fıkh-ul-Ebsat, El-Âlim vel-Müteallim** ve **El-Vasiyye** gibi îtikatla ilgili kitaplarda bildirilen îtikat bilgilerini aklî ve naklî delillerle açıklayarak tasnif etti. Kendine has ispat ve iknâ metoduyla çeşitli sapık fırkaların bozuk fikirlerine cevap verip, reddiyeler yazdı. Böylece temiz müslümanların sapıklıktan kurtulmalarına vesîle oldu. Ehl-i sünnet kelâmıyla ilgili hususlarda müctehid imâm oldu. Onun bildirdiği bu yola tâbi olanlara **Mâtürîdî** denildi. Ebû Mansûr Mâtüridî’den sonra da talebeleri, talebelerinin talebeleri bu kıymetli bilgileri, yazdıkları yüzlerce kitapla kendilerinden sonraki nesillere ulaştırdılar. Amelde (ibâdette) Hanefî mezhebine tâbi

olanların ekserîsi Mâtürîdî îtikâdındadırlar.

Hayâtını ilme ve Ehl-i sünnet îtikâdını yaymaya hasr eden Ebû Mansûr Mâtürîdî'nin, yazdığı çok kıymetli eserlerin başlıcaları şunlardır:

1. Kitâb-üt-Tevhîd: Bu kitapta sapık fırkaların yanlışlığını isbât edip, doğru îtikat olan Ehl-i sünnet îtikâdını çok mükemmel bir şekilde açıklamıştır. Eser, 1970 senesinde Beyrut'ta yayınlandı.

2. Te'vîlât-ül-Kur'ân: Tefsire dâir benzeri az bulunan bir eserdir. Semerkandî bu esere büyük bir şerh yazmıştır. **Te'vîlâtü Ehl-is-Sünne** adıyla da bilinir. Yazma hâlinde birçok kütüphânede mevcuttur.

3. Reddü Evâil-il-Edille lil-Ka'bi ve Beyânü Vehm-il Mûtezile: Mûtezileyi reddeden ve çürüten bir eserdir.

4. Er-Reddü alâ Usûl-il-Karâmita: Karâmita fırkasını reddeden bir eserdir.

5. Reddu Kitâ b-il-İmâme li Ba'zir-Revâfıza: Eshâb-ı kirâma düşman olanları reddeden bir eseridir.

6. Kitâb-ül-Makâlât fil-Kelâm: Kelâm ilmine dâir bir eseridir.

7. Me'haz-üş-Şer'iyye: Fıkıh ilmine dâirdir.

8. Kitâb-ül-Cedel: Usûl-i fıkıh ilmine dâir bu eserinden başka kitapları da vardır.

İMÂM-I MÜSLİM (Bkz. Müslim)

İMÂM-I RABBÂNÎ;

Hindistan'da yetişen büyük İslâm âlimi ve büyük velî. Adı, Ahmed bin Abdülehad'dir. 1563 (H. 971) senesinde aşûre günü Hindistan'ın Serhend şehrinde doğdu. 1624 (H. 1034) te doğduğu yerde vefât etti. İnsanların, îtikad, ibâdet ve ahlâk husûsunda doğruyu öğrenmelerini, öğrendikleri ile amel etmelerini sağlayan, insanları Allahü teâlânın rızâsına kavuşturmak için rehberlik eden ve kendilerine Silsile-i aliyye denilen İslâm âlimlerinin yirmi üçüncü halkasıdır. Hazret-i Ömer'in soyundan olup babası ve dedelerinin hepsi, zamanlarının büyük âlimi, salih, faziletli kimseleriydi.

İmâm-ı Rabbânî hazretleri doğduktan bir müddet sonra hastalanınca babası onu kendi hocası Şah Kemal Kıhteli Kâdirî'ye göstermiş, o da; "Korkma bu çocuk çok yaşayacak ve büyük bir zât olacak." buyurup, elinden tutarak ağzından öpmüş ve mânevî feyzlere kavuşturmuştur.

İlk tahsilini babasından okuyup, Arapçayı öğrenmiş, küçük yaşında Kur'ân-ı kerîmi ezberlemiştir. Sesi güzel olduğundan bülbül gibi okurdu. Çeşitli ilimlere âit küçük kitapları ezberlemiş, sonra Siyalkut şehrine gidip büyük âlim Mevlânâ Kemâleddîn-i Keşmîrî'den aklî (fizik, kimya, biyoloji, matematik vs.) ilimleri gâyet iyi okumuştur. Kâdı Behlûl-i Bedahşânî'den de naklî, yânî dînî ilimleri okuyarak icâzet (diploma) almıştır. On yedi yaşındayken tahsilini tamamlayıp, aklî ve naklî (kelâm, fıkıh, tasavvuf**)** ilimlerin hepsinden icâzet aldı.

Tahsili esnâsında babası vâsıtasıyla Kâdirî ve Çeştî yollarının büyüklerinden feyz aldı. Babası hayattayken, ilim öğretmeye başladı. Bu sıralarda **Risâlet-üt-Tehlîliyye, Rîsâlet-i Redd-i Revâfıd, İsbât-ün-Nübüvve** ve başka birçok risâle ve kitap yazmıştır. Edebiyata çok meraklı olup, fesâhatı, belâğatı, sür'at-i intikâli(çabuk kavrayışlılığı), zekasının üstünlüğü herkesi hayrette bırakıyordu.

Bu kadar ilmi ve herkesin üstünde olgunluğu ile birlikte kalbi Ahrâriyye büyüklerinin aşkı ile yanıyor, bu yolda yazılmış kitapları okuyordu. Babasının vefatından bir sene sonra, hacca gitmek üzere Serhend'den yola çıktı. Hindistan'ın hükümet merkezi olan Delhi şehrine gelince orada büyük veli Muhammed Bâkî-billah hazretlerini ziyâret etti. Huzuruna girince kalbinde bir nur parladı. Mıknatısın iğneyi çektiği gibi çekilip, duymadığı, bilmediği şeyler kalbine doldu. Hacdan sonra uğrayıp istifâde etmeyi niyyet ettiyse de, kalbindeki sevgi ve arzu, kendisini bırakmayıp, ertesi gün huzuruna gelerek Ahrâriyye feyzine kavuşmak şevkini bildirdi. Edeple ve can kulağı ile hocasının sözlerine ve hallerine bağlandı. Yüksek kâbiliyeti ve bütün varlığı ile çalışıp, hocasındaki bütün kemâlât, olgunluklar ve üstünlükler kendisinde hâsıl oldu. Hocası Muhammed Bâkî-billah, zamanının büyüklerinden bâzı dostlarına yazdığı bir mektupta şöyle buyurmuştur:

"Serhend şehrinden bir genç geldi. İlmi pekçok, her hareketi ilmine uygun. Birkaç gün bu fakirin yanında bulundu. Onda çok şeyler gördüm. Dünyayı nurla dolduracak bir güneş olacağını anlıyorum."

İmâm-ı Rabbânî, hocasının lütfu ve himmeti ile iki ay içinde kimsede görülmeyen hallere kavuştu. Birkaç ay sonra hocası Muhammed Bâkî-billah'tan kayıtsız, şartsız icâzet aldı. Böylece tasavvuf ilminde ve hâllerinde de yüksek dereceye kavuştuktan sonra memleketi olan Serhend'e dönmesi emrolundu. Hocası talebesinden çoğunun yetiştirilmesini de ona bırakıp, onları da arkasından Serhend'e gönderdi. Hocası onun için şöyle buyurdu: "Kalplere devâ, ruhlara şifâ olan bu tohumu

Semerkand ve Buhârâ'dan getirip, Hindistan'ın bereketli toprağına ektim. Taliplerin yetişip kemâle gelmesi için uğraştım. O (İmâm-ı Rabbânî) her dereceyi aşıp, üstünlüklerin sonuna varınca, kendimi aradan çekip, talebeyi ona bıraktım."

İmâm-ı Rabbânî hazretleri memleketine gelince ilim öğretmeye, tasavvuf ve mârifet nurlarını dünyâya yaymaya, tâlipleri yetiştirmeye ve yükseltmeye başladı. Şöhreti her yere yayılıp, her taraftan âşıkları, onun ilminden, nûrundan faydalanmaya geliyordu. Talebelerine **Beydâvî Tefsîri, Sahîh-i Buhârî, Mişkât-i Mesâbih, Avârif-ül-Meârif, Pezdevî, Hidâye** ve **Şerhi Mevâkıf** gibi bâzı din kitaplarını ders olarak mükemmel bir şekilde okuturdu. Ömrünün son zamanlarında dahi talebelerine ilim tahsilini sıkı sıkı emreder buna çok önem verirdi. Herkesin kalbini ilim ve nur ile dolduruyor, Muhammed aleyhisselâmın dînini canlandırıyor ve kuvvetlendiriyordu. Zamanının pâdişahlarını, vâli, kumandan, âlim ve hâkimlerini çok tesirli mektupları ile dîne, sünnet-i seniyyeye teşvik ediyor, çok âlim ve evliyâ yetiştiriyordu. Allahü teâlâ ona öyle bir ilm-i bâtın ihsan etmişti ki, kendine mahsus olan ilimleri de cihâna yaydı. Hocası da bu yeni ilimlere kavuşmak için huzuruna gelir, hürmetle otururdu. Hatta birgün geldiği zaman, kendisini kalbi ile meşgul görüp, odaya girmedi, hizmetçiye de haber verip, "Rahatsız etme!" dedi ve sessizce kapıda bekledi. Bir müddet sonra İmâm-ı Rabbânî hazretleri kalkıp; "Kapıda kim var?" deyince, üstadı; "Fakîr Muhammed Bâkî." dedi. Bu ismi duyunca kapıya koşup, edep ve tevâzû ile karşıladı. Hocası kendisine çok müjdeler vermiş, dostlarına medhetmiş ve öleceği zaman bütün talebelerine ona tâbi olmalarını emretmişti.

Zamanın âlimleri İmâm-ı Rabbânî hazretlerine "Sıla" ismi ile hitap ettiler. Sıla, birleştirici demektir. Çünkü o, tasavvufun İslâmiyetten ayrı bir şey olmadığını İslâmiyete uygun bir şey olduğunu ispat ederek, ahkâm-ı İslâmiyye ile tasavvufu vasletmiş, birleştirmiştir. Bir mektubunda da; "Beni iki deryâ arasında sıla yapan Allahü teâlâya hamd olsun." diye duâ etmiştir. Hadîs-i şerîfte; **"Ümmetimden Sıla isminde biri gelir. Onun şefâati ile çok kimseler Cennete girer."** buyrularak, onun geleceği haber verilmiştir. Bu hadîs-i şerîf, İmâm-ı Süyûtî'nin **Cem'ül-Cevâmî** kitabında vardır.

İmâm-ı Rabbânî hazretleri, **Müceddîd-i Elf-i Sânî'**dir. Yâni hicrî ikinci bin yılının müceddididir. Eski ümmetler zamanında, her bin senede yeni din getiren bir Resûl gönderilirdi, yeni din önceki dîni değiştirir, bazı hükümleri kaldırırdı. Her yüz senede de bir Nebî gelir, din sâhibi peygamberin dînini değiştirmez, kuvvetlendirirdi. Hadîs-i şerîfte, bu ümmete ise her yüz yıl başında İslâm dînini kuvvetlendiren bir âlim geleceği haber verilmektedir. Peygamber efendimizden sonra peygamber gelmeyeceğine göre, kendisinden bin sene sonra, İslâm dînini her bakımdan ihyâ edecek, dîne sokulan bid'atleri temizleyip, asr-ı saâdetteki temiz hâline getirecek, din ve fen ilimlerinde tam vâris, âlim ve ârif bir zatın olması lâzımdı. Hadîs-i şerîfler bunu bildirmektedir. Bu mühim hizmeti İmâm-ı Rabbânî hazretleri yapmıştır. Bütün İslâm âlimleri bu zâtın o olduğunda ittifak etmişlerdir. Peygamber efendimizden tam bin sene sonra ilim ve irşâd kürsüsüne mutlak olarak oturup, cihânı Resûlullah'ın nurları ile aydınlattı, bid'atleri temizleyip İslâm dînini ihyâ etti. Başta vahdet-i vücûd bilgileri olmak üzere daha birçok yanlış anlaşılan meseleleri gâyet açık bir şekilde izah ederek insanların zihinlerini ve kalplerini yanlış ve bozuk inanışlardan, bid'atlerden temizledi; hakkı bâtıldan ayırıp, Peygamber efendimizin, hak, doğru yol olduğunu haber verdiği Ehl-i sünnet îtikâdını her yere yaydı. Genç ihtiyar herkes ve birçok âlim onun etrafında toplandı. Kendisine ilk defâ Müceddîd-i Elf-i Sânî ismini veren, zamanının en büyük âlimlerinden Abdülhakîm-i Siyalkûtî'dir. O zamanın diğer büyük âlimleri de onu methetmiş, övmüştür.

İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin dîne yıllarca yaptığı bu büyük hizmetleri ve sağlam, iknâ edici delillerle kendilerinin çürütüldüklerini gören bâzı sapık kimseler ona cephe aldılar ve iftirâ etmeye başladılar. O zamanın Sultanı Selim Cihângir Hanın devlet adamları, hatta büyük veziri ve baş müftîsi ve etrâfındakiler Şiî idiler (Bkz. Şiîlik). Halbuki İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin birçok mektupları ve bilhassa ayrıca yazdığı **Redd-i Revâfid** risalesi, Şiîlerin bazılarının yanlış yolda olduklarını bildirmekteydi. Hindistan'daki îtikatları bozuk olan bu insanlar, Sultâna gidip İmâm-ı Rabbânî hazretleri hakkında çeşitli iftiralarda bulunarak şikâyet ettiler. Sultan, oğlu Şah Cihan'ı gönderip İmâm-ı Rabbânî hazretlerini, evlatlarını ve yetiştirdiği talebelerini çağırıp, hepsini öldürmeye karar verdi. Bunun üzerine Şah Cihân, bir müftî ile yanına gitti. Sultana secde câiz olduğunu gösteren bir fetvâyı da götürdü. Onun üstünlüğünü biliyordu. Babama secde edersen seni kurtarabilirim, deyince, İmâm-ı Rabbânî hazretleri bu fetvânın zarûret zamânında izin olduğunu, azîmet ve din bütünlüğünün secde etmemek olduğunu, ecel gelince, ölümden hiçbir şeyin kurtaramayacağını söyledi ve secde etmeyi kabul etmedi. Çocuklarını ve talebelerini bırakıp sultana yalnız gitti. Kendisine yapılan iftiralara karşı sultana o kadar güzel ve doyurucu cevap verdi ki, sultan yüksek hakîkatleri anlayabilecek birisi olmadığı halde, neşelendi ve serbest bırakıp özür diledi. Hattâ o, sultana kendisine yapılan iftirâların asılsız olduğunu açık delillerle anlatırken, orada bulunan ateşe tapıcı Hinduların büyük bir kumandanı onun dinde olan kuvvetini, sözlerini, lezzet ve kıymetini görerek Müslüman oldu.

Sultânın iknâ olduğunu, kendi uğraşmalarının boş olduğunu gören iftirâcı sapıklar; "Bunun adamları

çoktur. Sözleri bütün memlekette yürürlüktedir. Bunu serbest bırakırsak bir karışıklık çıkabilir." diyerek uzun konuşmalardan sonra sultanı aldattılar. Sultan, İmâm-ı Rabbânî hazretlerini memleketin en sağlam ve korkunç kalesi olan Guvalyar Kalesine hapsedilmesini emretti ve hapsedildi. Bu hâdiseye çok üzülen talebeleri sultâna isyan etmek istediler. Bunu yapabilecek güçteydiler. Fakat İmâm-ı Rabbânî hazretleri onları rüyâlarında ve uyanıkken bu işten men etti. Sultana hayır duâ etmelerini emredip; "Sultanı incitmek bütün insanlara zarar verir." buyurdu. Kendisi de sultana hep hayır duâ ediyordu. Sultanın veziri koyu bir muhâlif olduğundan zindanda İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin başına kardeşini tâyin etmiş ve çok şiddetli davranmasını emretmişti. Bu görevli ise ondan çeşitli kerâmetler, üzülmek yerine heybet, sabır ve hatta neş'e görerek tövbe etti. Muhâlefeti bırakıp Ehl-i sünneti seçti ve onun hâlis talebelerinden oldu. Kalede hapiste bulunan insanlar, onun bereketi ve sohbetleri ile müslüman olmakla şereflendiler. Birçok günâhkar tövbe etti. Hatta bâzıları yüksek âlim oldu. İmâm-ı Rabbânî hazretleri kalede iki veya üç sene kaldıktan sonra, sultan yaptığına pişman oldu. Hapisten çıkarıp ikram ve ihsân eyledi. Bir müddet, asker arasında kalmasını istedi. Sonra serbest bırakıp, hürmetle vatanına gönderdi. Hapisteki bu sıkıntılardan ve uğradığı dertlerden sonra evvelce bulundukları hallerin ve makamların binlerce üstünde derecelere yükselmiş olarak memleketine döndü.

İmâm-ı Rabbânî hazretlerini hapsettiren Selim Cihangir Hânın oğlu Şâh Cihan, pâdişâh olmak için babasına karşı geldi. Askeri çok ve babası tarafındaki kumandanların çoğu kalpten kendisine bağlı olduğu halde zafer kazanamadı. O zamanın evliyâsından birine hâlini anlatıp duâ istedi. O velî dedi ki; "Senin zafer kazanman için vaktin dört kutbunun sana duâ etmesi lâzımdır. Bunlardan üçü seninle beraber ise de, en büyükleri olan dördüncüsü bu işe râzı değildir. O da İmâm-ı Rabbânî Müceddîd-i Elf-i Sânî hazretleridir." Şah Cihân, İmâmın huzuruna gelip duâ etmesi için yalvardı. Fakat, babasına karşı gelmesine mâni olup nasihat etti; "Babana git elini öp, gönlünü al; yakında vefât edecek, saltanat sana kalacaktır." diye müjde verdi. Şah Cihân emirlerini dinleyip arzusundan vazgeçti. Az zaman sonra 1627 (H. 1037) de babası vefât edince saltanata kavuştu.

Müslümanların zayıf düştüğü; küfrün, sapıklığın zulmetin, felsefecilerin ve bozuk tarikatlerin her tarafı kapladığı bir zamanda, yüz binlerce kâfir, İmâm-ı Rabbânî'nin elinde Müslüman oldu. Çok sayıda fâsık ve fâcir onun güzel hallerini görüp, sohbetini işitip tövbe ederek sâlih Müslüman oldu. Uzaktan yakından çok kimseler rüyâda ve uyanıkken onu görerek yanına koşmuş, huzuruna geldiklerinde gördüklerini aynen bulmuşlardır. Âlim, sâlih, genç, ihtiyar binlerce kimse onu görüp, sohbetinde bulununca feyz alarak kalpleri zikreder olmuştur.

İmâm-ı Rabbânî, İslâm dîninde her sözü senet olan, Ehl-i sünnetin temel direklerinden çok büyük bir âlim ve velîdir. Kelâm ilminde müctehiddir. Kendisinden önceki birkaç asırda İslâmiyete çok sinsi bir şekilde sokulmak istenen felsefe düşüncelerini tamâmen temizlemiş, yazdığı mektuplar ve kitaplarla kıyâmete kadar bu yoldaki bütün suâllere cevap teşkil edecek îzâhlar ve açıklamalar yapmıştır. Daha 18 yaşındayken yazdığı **İsbât-ün-Nübüvve** kitabı ile peygamberleri filozoflardan kesinlikle ayırarak, peygamberlerin Allah'ın dînini bildiren peygamberleri; filozofların ise, yalnız aklını rehber edinmiş herhangi insanlar olduğunu açıkça ve kesin delillerle isbat etmiştir. Böylece peygamberliğe inanmayanların, peygamberleri filozof zanneden veya onlarla bir tutmaya kalkışanların ne kadar yanlış düşündüklerini göstererek İslâm dînine insan düşüncesi ve fikri karıştırmak ve böylece dîni zamanla değişir hâle getirmek isteyenlerin yolunu kapatmıştır. Büyük Ehl-i sünnet âlimleri ve evliyâlarının da ancak Peygamber efendimizin tam izinde yürüyen yüksek insanlar olduğunu belirterek bunlara da filozof diyenlerin bu sözlerinin ne kadar yanlış olduğunu göstermiştir. Daha sonraki asırlarda ve zamanımızdaki filozofların her türlü sözlerine onun eserlerinde bol bol cevaplar bulunmaktadır.

İmâm-ı Rabbânî hazretleri, tasavvufun bütün inceliklerine ve en yüksek kemâllerine ererek, Muhyiddîn-i Arabî, Seyyid Abdülkâdir-i Geylânî, Bâyezîd-i Bistâmî ve Cüneyd-i Bağdâdî başta olmak üzere kendisinden önce yaşamış velilerin sekr (tarikat sarhoşluğu) hâlindeyken söyledikleri ve iyi anlayamayanları şaşırtan yüksek sözlerini, vahdet-i vücud bilgilerini gâyet net bir şekilde açıklamış, bu büyüklerin yanlış anlaşılarak düşmanlık yapılmasına mâni olmuştur. Tasavvuf deryâsından bol bol saçtığı yüksek mârifetler, beliğ ifâdeler ve fasih sözleri ile bâzı evliyânın dahi kâfi şekilde anlamak ve anlatmaktan âciz kaldığı yüksek hakikatleri candan arzulayanlara sunarak bu sonsuz deryânın susuzlarının harâretini teskin etmiş, yolunu şaşırmışlara doğru yolu göstermiş, aşağı derecelerde takılıp kalanları çok yükseklere çıkarmıştır. Sorulan bütün suallere cevaplar vererek tasavvufta iyi anlaşılmayan bir yer bırakmamıştır. Tasavvufî kelime ve terimleri çok mükemmel bir şekilde yeniden açıklayarak bu konulardaki karışık ifade ve bilgilerin arkasında saklanarak Müslümanları kandıran ve şaşırtan câhillerle, dünya düşkünü bozuk tarikatçilerin maskelerini indirmiş, bu hususta esaslı görüşleri açıklamış, bütün bu isim ve sıfatların vasıflarını, asıllarını ve hakikatlerini gözler önüne sermiştir. Böylece bu yoldan ve tasavvuf kelimesi perde edilerek İslâm dînine bozuk inanç ve ibâdetlerin, uydurma merâsim ve toplantıların, her türlü sapıklık ve hurâfelerin girip yerleşmesini önlemiştir. Vilâyetin ve velîliğin olağanüstü şeyler göstermek demek olmadığını, asıl velîliğin Allahü teâlâyı unutmamak ve Allahü teâlânın isimlerine, sıfatlarına ve fiillerine olan mârifet, yakınlık olduğunu,

tasavvufun, İslâm dîni dışında ayrı bir yol değil, bizzat dînimizin içinde emir ve yasakların kolaylıkla yapılmasına yardımcı olan Allahü teâlâya muhabbet yolu olduğunu çok veciz şekilde izah ederek din bilgisi az olanların ve hakîkî tasavvuf ehli olmayanların insanları kandırmalarına ve böylelerinin mârifet ve kerâmet sâhibi hakîki velîlerle karıştırılmasına mâni olmuştur. Kısacası onun tasavvuf deryâsında çözemediği bilmece, haber vermediği esrâr kalmamıştır.

İmâm-ı Rabbânî hazretleri, kitaplarında, mektuplarında, sohbetlerinde ve günlük hayatında bütün bid'atlerle (dîne sonradan ilâve edilen hurafelerle) şiddetle mücâdele etmiş, bunları bir bir ayıklayarak unutulmuş olan nice sünnetleri, hatta farzları yeniden meydana çıkarmıştır. Bid'atlerin en çirkininin îtikadda (inançta) ortaya çıkanlar olduğunu bildirerek, bunlarla ve ibadetlere sokulmak istenen bid'atlerle mücâdele etmiş, her sözü ve işinin sünnete uygun olmasına pekçok titizlik göstermiştir.

Ayrıca zamanındaki bütün fen ilimlerini en üstün şekilde biliyordu. Fen bilgileri üstüne yaptığı açıklamalar bu ilimlerin mütehassıslarını hayrette bırakmıştır. Meselâ elektronların çok hızlı dönüşlerinden dolayı atomların içinin ve böylece maddelerin dolu sanıldığını, halbuki boş olduğunu ilk olarak bundan dört yüz sene önce açıklamıştır. Bu husus, fen adamları tarafından ancak 20. yüzyılda ve uzun deneyler sonucu anlaşılabilmiştir.

Kerâmetleri:

İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin her an kerâmetleri görülürdü. Bedreddîn-i Serhendî, İmâm'ın 60 binden fazla kerâmeti olduğunu bildirmektedir. Bunlardan bâzıları şunlardır:

Kıymetli talebelerinden Seyyid Cemâl şöyle anlatmıştır: "Bir çölden geçiyordum, âniden önüme bir arslan çıktı. Yalnızlık korkusundan ve bu yırtıcı arslanın heybetinden, titremeye başladım. O sahrada, bu arslanın önünden kaçmaya imkân bulamadım. Hocam İmâm-ı Rabbânî'yi hatırlayarak ondan yardım istedim. Birdenbire gördüm ki, elinde baston olduğu hâlde acele geldi. Elindeki bastonu ile o korku bilmez heybetli arslana vurdu. Bu hâli görünce birden irkilip dikkatle baktım, arslan süratle kaçıp gitti. Hocamı da bir daha göremedim."

İmâm-ı Rabbânî hazretleri talebeleri ile birlikte bir köye gitmek üzere yola çıkmışlardı. Bir sahraya geldikleri sırada hava çok sıcak ve tozluydu. Talebeleri bunaltıcı havada susamışlar ve sıcaktan rahatsız olmuşlardı. İmâm-ı Rabbânî hazretleri gözlerini semâya dikerek duâ edince birkaç adım yürümeden bir parça bulut göründü ve hepsini gölgeledi. Toz kalkmayacak ve çamur olmayacak kadar yağmur yağdı. Havanın harâretini düşüren hafif bir rüzgâr da esti.

Talebelerinden biri şöyle anlatır: "Bir yolculukta hocamız bir kervansaraya indiler. Âniden dostlarına: Bugün buraya bir belâ geleceğini ve herkese sirâyet edeceğini görüyorum. Arkadaşlarımız birbirlerine söylesinler herkes; "Bismillâhillezî lâ yedurru me'asmihî şey'ün fil'-ardı velâ fissemâi ve hüvessemîul-alîm" ve "Eûzübikelimâtillâhittâmmâti min şerri mâ halak" duâlarını tekrar tekrar okusunlar. Çünkü bu duâyı kim okursa, Allahü teâlânın inâyeti ile kendisi ve malı korunur, buyurdu. Bunu söyledikten, iki saat geçmeden kervansarayın bazı kısımlarında yangın çıktı. Bir türlü söndüremediler ve birçok mal yanıp telef oldu. Bu arada talebesi Mevlânâ Abdülmü'min Lâhorî'nin de malları yandı. Ona hazret-i İmâm: Size hiç kimse okunması îcâbeden duâları söylemedi mi? buyurdular. Arkadaşları ona bu duânın okunması gerektiğini söylemeyi unutmuşlardı."

Vefâtı: İmâm-ı Rabbânî hazretleri ömrünün son zamanlarında evinde inzivâya çekilip beş vakit namaz ve Cumâ namazı hariç evden çıkmadı. Kendi oğulları ve kıymetli talebelerinden birkaç kişi hâriç başkaları çok nâdir içeri girebiliyordu. İnzivâya çekilip insanlardan uzak kalmasının hikmeti sorulunca; "Bu dünyâdan göçmemi çok yakın görüyorum. İş böyle olunca tamâmen inzivâ ve ayrılığı tercih edip dâimâ istiğfar ediyorum, af diliyorum. Bunları zarurî görüyorum. Bütün vakitlerimi ve nefeslerimi, zâhirî ve bâtınî ibâdetle geçirmeyi daha lüzumlu buluyorum. Bu da ancak insanlardan ayrılmak ve tam bir uzlette kalmakla ele geçer. Bunun için, beni bırakınız, benden ayrılınız ve beni Allahü teâlâya ısmarlayınız." buyurdu. Ömrünün son altmış üç günü humma hastalığı çekti. Hastalığının en şiddetli günlerinde bile cemâatle namaz kılmayı terk etmeyip sâdece son dört beş gün yalnız namaz kıldı. Bir gecenin üçüncü yarısında kalkıp abdest aldı ve teheccüd namazı kılıp; "Bu bizim son teheccüdümüzdür." buyurdu. Vasiyetini bildirdi. Vasiyetlerinin çoğu dîne uymak, sünnete yapışmak, bid'atlerden sakınmak, farz ve nâfile ibâdetlere devam etmek hakkında olup; "Dînin kıymetli kitaplarından dîne tam uymağı öğreniniz ve bununla amel ediniz. Benim techiz ve tekfin işlerimi yaparken sünnete uyunuz." buyurdu.

1624 (H. 1034) senesi Safer ayının yirmi dokuzuncu Salı günü abdestli olarak sedir üzerine yatıp sünnet üzere sağ ellerini sağ yanağının altına koyup zikirle meşgul oldu. Bu sırada sık sık nefes aldığını gören büyük oğlu; "Hâl-i şerîfiniz nasıldır babacağım?" diye sordu. İyiyim ve kıldığım o iki rekat namaz kâfidir, buyurdu. Bundan sonra bir daha konuşmayıp, yalnızAllahü teâlânın ismini zikrederken rûhunu teslim etti. Vefatında 63 yaşındaydı. Cenâzesi yıkanırken bir müddet tebessüm edip ellerini

namazda olduğu gibi bağladı. Yıkama esnâsında ellerini çözdüler, fakat tekrar bağladı. Bu durum birkaç defa tekrarlanınca oradakiler bunda gizli bir sır olduğunu anlayıp bir daha ellerini çözmeyip öylece bıraktılar. Serhend'de evinin yanında defnedildi. Daha sonra Afganistan pâdişâhı Şâh-i Zaman, kabri üzerine büyük ve çok sanatlı bir türbe yaptırdı.

İmâm-ı Rabbânî hazretleri vefâtından sonra da sevilmiş, asırlar boyu medh edilmiş, eserleri okunup istifâde edilmiştir. Büyük velî Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretleri onu şöyle medh etmektedir:

"Yâ Rabbî! O nihâyetsiz yolun yolcusu, ilim sahiplerinin reisi, bu göz ile görülmeyen ve akıl ile varılamayan gizli sırların menbaı, insanların anlıyamadığı, ancak senin bildiğin büyüklüğün sâhibi, köpüren dalgaların mânâlar deryası; maddesizlik mekansızlık âleminin reisi, nurları ile Hindistan'ı aydınlatan, Serhend şehrini Mûsâ aleyhisselâma Allahü teâlânın kelâmı geldiği şerefli vâdi (gibi) yapan, Muhammed aleyhisselâmın dîninin büyüklüğünün vesikası, keskin görüşlüler meclisinin ışığı, dîni bütün olanların sertâcı, düşünülemeyen yüksekliklere erişen, izinde gidenleri de oraya çeken Ahmed-i Fârûkî'nin gözlerinin nûru hürmetine beni affet..."

Evliyânın büyüklerinden ve meşhurlarından olan Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'ye hocası Şâh Abdullah-ı Dehlevî hazretleri yazdığı bir mektupta şöyle buyuruyor:

"İmâm-ı Rabbânî'yi sevenler, mümin ve takvâ sâhipleridir. Sevmeyenler ise şakî ve münâfıklardır. Bütün âlem-i İslâma, İmâm-ı Rabbânî'nin şükrünü edâ etmek vâciptir." Yine bu mektupta; "İnsanlarda bulunabilecek her kemâli, her üstünlüğü, Allahü teâlâ, İmâm-ı Rabbânî hazretlerine vermişdir..." buyurarak onu medh etmek için Farsça şu şiiri yazmıştır.

Her letâfet ki, nihân bûd pes-i perde-i gayb
Heme der sûret-i hûb-i tû ıyân sâhte end

Herçi ber safha-i endişe keşed kilk-i hayâl
Şekl-i matbû'i tû zibâter ezân sâhte end

Şiirin mânâsı şöyledir: "Gayb perdesinin arkasında gizlenmiş olan bütün güzelliklerin hepsini, senin güzel şeklinde meydana çıkarmışlardır. Hayal kalemi düşünce sayfasına ne yazarsa yazsın, senin o güzel şeklini onlardan daha güzel yapmışlardır."

Talebeleri: Muhammed Sâdık; yirmi dört yaşındayken çok az insanın kavuşabileceği yüksek derecelere kavuşan büyük oğludur. Babasının sağlığında H. 1025'te vefât etmiştir. Muhammed Said; yüksek haller, güzel ahlâk ve temiz ameller sâhibi ikinci oğludur. Aklî, naklî ilimlerde ve tasavvuf bilgilerinde mütehassıs olan ve babasının husûsî sırlarına, büyük derecelerine, eşsiz kemâlât ve hâllerine kavuşup onun nûrunu bütün âleme yayan üçüncü oğlu Muhammed Ma'sûm-i Farûkî'dir (Bkz. Muhammed Ma'sûm-i Fârûkî). Bu talebelerinden başka Mîr Muhammed Nu'mân, Tâhir-i Lâhori, Şeyh Bedîuddîn, Nûr Muhammed Pütnî, Hâmid Bengâli, Şeyh Müzemmil, Tâhir Bedahşî, Mevlânâ Ahmed Berkî, Seyyid Ahmed-i Bennûrî, Mevlânâ Kâsım Ali,Mevlânâ Yûsuf Semerkandî, Mevlânâ Muhammed Sâlih Gülâbî ve İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin hayatını, hâllerini, kerâmetlerini ve talebelerini bildiren **Zübdet-tül-Makâmât** veya **Berekât** adıyla meşhur kitabı yazan en yüksek talebelerinden olan Muhammed Hâşim-i Kişmî gibi binlerce talebe yetiştirmiştir. Bu talebelerinden herbiri bulundukları yerlerde Ehl-i sünnet îtikâdını, İslâm ahlâkını ve din bilgilerini yayarak insanları ebedî saâdete kavuşturdular ve büyük hizmetler yaptılar.

Eserleri:

1. **Mektûbât:** Bu eseri üç cilt olup, 516 mektubunun toplanmasından meydana gelmiştir. Kelâm, fıkıh bilgilerini ve tasavvufun mârifetlerini açıklayan uçsuz bir deryâ gibi eşsiz bir eserdir. Farsça aslı Hindistan ve Afganistan'da, 1972 yılında da Pakistan'da çok mükemmel bir şekilde ikinci ve üçüncü ciltleri bir arada iki cilt hâlinde basılmıştır. 1885 (H. 1302) yılında Muhammed Murâd-i Kazânî Mekkî tarafından **Dürer-ül-Meknûnât** adı altında Arapçaya çevrilerek basılmıştır. Daha sonra birinci cildi Türkçeye tercüme edilerek **Müjdeci Mektûblar Tercemesi** adı ile İstanbul'da İhlâs A.Ş. tarafından yayınlandı. **Mektûbât'**ın ikinci ve üçüncü cildinden de bir kısım mektuplar tercüme edilerek **Tam İlmihâl Seâdet-i Ebediyye** kitabı içinde (108 madde hâlinde) yayınlanmıştır. İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin zamanında yaşayan âlimlerden biri şöyle demiştir:

"Kalp ve ruh ilimlerinin mütehassısları ya kitap tasnif ederler veya te'lif ederler. Tasnif demek, bir ârifin kendine bildirilen ilimleri, sırları, dereceleri, yazmasıdır. Te'lif ise, başkalarının sözlerini kendine mahsus bir sıra ile toplayıp yazmasıdır. Tasnif çok zamandan beri dünyâdan kalktı. Yalnız te'lif kaldı. Fakat İmâm-ı Rabbânî'nin yazıları doğrusu tasniftir, te'lif değildir. Ben onun talebesi değilim. Fakat insaf ile söylemek lâzım gelirse, onun yazılarına çok dikkat ediyorum. İçinde başkalarının sözlerini bulamıyorum. Hepsi kendi keşifleri, kalbine gelen ilimlerdir. Hepsi de yüksek, makbul, güzel veİslâm dînine uygundur."

İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin talebelerinden biri şöyle nakleder: “Bütün yazılarımızı, âhir zamanda gelecek olan hazret-i Mehdî’nin okuyacağı ve hepsini makbul bulacağı bize bildirildi.” buyurdu. Son asrın din ve fen ilimlerinde kâmil ve dört mezhebin fıkıh bilgilerinde mâhir büyük âlim ve ruh bilgilerinin mütehassısı, Seyyid Abdülhakîm-i Arvâsî hazretleri; “Kur’ân-ı kerîm’den ve Resûlullah efendimizin hadîs-i şerîflerinden sonra en kıymetli kitab İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin **Mektûbât** kitabıdır.” buyurdu.

2. **Redd-i Revâfıd:** Şiîleri reddeden bu kitabın Türkçesi **Hak Sözün Vesikaları** kitabında bir bölüm olarak İhlâs A.Ş. tarafından yayınlanmıştır.

3. **İsbât-ün-Nübüvve: Peygamberlik Nedir?** adı ile tercüme edilmiştir.

4. **Mebde ve Meâd.**

5. **Âdâb-ül Mürîdîn.**

6. **Ta’lîk-ât-ül-Avârif.**

7. **Risâle-iTehlîliyye.**

8. **Şerh-i Rubâıyyât-ı Bâkî.**

9. **Meârif-i Ledünniyye.**

10. **Mükâşefât-ı Gaybiyye.**

İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin kıymetli sözlerinden bir kısmı şöyledir:

“Allahü teâlânın hayırlı işlerde kullandığı kimselere müjdeler olsun!”

“Her işi, dînini seven ve kayıran doğru âlimlerin kitaplarından öğrenmelidir.”

“İyi kimselerle arkadaşlık kurmalı, kötü kimselerle arkadaşlıktan kaçınmalıdır.”

“Mâlâyânî (boş şeyler) ile vakit geçirmek,Allahü teâlâdan uzaklaşmağa işârettir.”

“İhlâs ile yapılan küçük bir iş, senelerce yapılan ibâdetler gibi kazanç(sevap) hâsıl eder.”

“Her ibâdeti seve seve yapmalı. Kul hakkına dokunmamaya, hakkı olanlara hakkını ödemeğe titizlikle çalışmalıdır.”

“Mektûbât” kitabından seçmeler:

Bir din âlimi gençlere din öğreteceği zaman, bunlara önce, İslâm düşmanları ve câhil kimseler tarafından şırınga edilen, yanlış bilgileri, iftirâları anlayıp, onların temiz ve körpe kafalarını, bu zehirlerden temizler. Zehirlenen rûhlarını tedâvi eder. Sonra, yaşlarına, anlayışlarına göre, İslâmiyyeti ve meziyetlerini, faydalarını, emirlerindeki ve yasaklarındaki hikmetlerini, inceliklerini ve insanlığı saâdete ulaştırdığını, onlara yerleştirir. Böylece gençlerin rûh bahçelerinde, dertlere devâ, rûhlara gıdâ olan nefis çiçekler yetişir. Böyle bir din âlimini ele geçirmek, en büyük kazançtır. Onun bakışları, rûhlara işler. Sözleri, kalplere tesir eder. Din-i İslâmı hazır lokum gibi yutmak, susuz kalmışken, soğuk şerbet içip ciğerlerine kadar serinliyebilmek, ancak böyle bir Allah adamının sunması ile mümkündür (23. mektup).

Bu mektup, Seyyid Ferîd hazretlerine yazılmıştır:

Âkıl ve bâliğ olan erkeğin ve kadının birinci vazifesi, Ehl-i sünnet âlimlerinin yazdıkları akâid bilgilerini öğrenmek ve bunlara uygun olarak inanmaktır. Allahü teâlâ, o büyük âlimlerin çalışmalarına bol bol sevâb versin! Âmin. Kıyâmette Cehennem azâbından kurtulmak, onların bildirdiklerine inanmaya bağlıdır. Cehennemden kurtulacak olanlar, yalnız bunların yolunda gidenlerdir. (Onların yolunda gidenlere “Sünnî” denir.) Resûlullah’ın (sallallahü aleyhi ve sellem) ve Eshâbının (rıdvânullahi aleyhim ecma’în) yolunda gidenler, yalnız bunlardır. Kitaptan, yâni Kur’ân-ı kerîmden ve Sünnetten, yâni hadîs-i şerîflerden çıkarılan bilgiler içinde kıymetli, doğru olan, yalnız bu büyük âlimlerin, kitaptan ve sünnetten anlayıp bildirdikleri bilgilerdir. Çünkü, her bid’at sâhibi, yâni reformcu ve her sapık kimse, bozuk düşüncelerini, kısa aklı ile, kitaptan ve sünnetten çıkardığını söylüyor. Ehl-i sünnet âlimlerini gölgelemeye, küçültmeye kalkışıyor. Demek ki, kitaptan ve sünnetten çıkarıldığı bildirilen her sözü, her yazıyı doğru sanmamalı, yaldızlı propagandalarına aldanmamalıdır.

Ehl-i sünnet vel-cemâat âlimlerinin bildirdiği doğru îtikâdı açıklamak için, büyük âlim Tür Püştî hazretleri bir kitap yazmıştır. **El-Mu’temed** adındaki bu kitabı çok kıymetlidir ve açık yazılmıştır. Kolayca anlaşılabilir. Toplandığınız zamanlarda bu kitabı okuyunuz. Fakat, bu kitapta, her bilgi, mantık yolu ile isbât edilmiş olduğundan uzamış ve genişlemiştir. Öğrenilmesi ve inanılması herkese çok lâzım olan bilgileri kısaca anlatan bir kitap olsaydı daha uygun ve daha faydalı olurdu. Bu arada fakîrin

de, Ehl-i sünnet vel-cemâat îtikâdını kısa ve açık olarak yazmak hâtırıma geldi. Eğer yazmak nasib olursa, size de gönderirim.

Allah korusun, îtikâd edilecek şeylerde, bir sarsıntı olursa, kıyâmette, Cehennemden hiç kurtulmak olmaz. Îtikâd doğru olup da, işlerde gevşeklik olursa, tövbe ile ve belki tövbesiz de affolunabilir. Eğer affolunmazsa, Cehenneme girse bile, sonunda yine kurtulur. Görülüyor ki işin aslı, temeli, îtikâdı düzeltmektir. Hâce Ubeydüllah-i Ahrâr buyurdu ki: "Bütün iyi hâlleri ve buluşları bize verseler, fakat Ehl-i sünnet vel-cemâat îtikâdını kalbimize yerleşdirmeseler, hâlimi harap, istikbâlimi karanlık bilirim. Eğer, bütün haraplıkları, çirkinlikleri verseler ve kalbimizi Ehl-i sünnet îtikâdı ile süsleseler, hiç üzülmem". Allahü teâlâ bizi ve sizi, Ehl-i sünnet îtikâdından ayırmasın! İnsanların efendisi hürmetine (aleyhissalâtü vesselâm) duâmızı kabul buyursun! Âmîn.

Lâhor'dan gelen bir talebe, Şeyh Ciyû'nun eski Nahhâs Câmiinde cumâ namazı kıldığını söyledi. Meyân Refi'üddîn, şeyhin iltifâtına kavuştuktan sonra, kâdı Şeyh Ciyûn'un, kendi bahçesinde bir câmi yaptırdığını söyledi. Böyle haberleri işittiğimiz için, Allahü teâlâya hamd olsun!Allahü teâlâ böyle iyi işleri arttırsın! Saygı taşıyanlarımız, böyle haberleri işitince, çok, hem de pekçok sevinmekteyiz.

Muhterem Seyyid hazretleri!Bugün, Müslümanlar kimsesiz kaldı. İslâmiyete yardım için, bugün az birşey vermek, binlerce altın vermiş gibi kıymetli olur. Hangi tâlihli kimseye bu büyük nîmeti ihsân ederlerse, ona müjdeler olsun. Dînin yayılmasına, İslâmiyetin kuvvetlenmesine çalışmak, her zaman iyidir ve kim olursa olsun, böyle çalışan, cihâd sevâbına kavuşur. Fakat, İslâm düşmanlarının her yandan saldırdığı bu zamanda, Ehl-i Beyt-i Nebevîden olan siz kahramânların, yardım etmesi, elbette dahâ iyi, dahâ güzel olur. Çünkü, Allahü teâlâ, İslâmiyet gibi en büyük nîmetini, kullarına, sizin yüksek ceddiniz ile gönderdi. Sizin yardımınız, kendi yaptığı şeye yardım etmek olur. Başkalarının yardımı ise böyle olmaz. Resûlullah'a (aleyhi ve alâ âlihi minessalevâti efdalühâ ve minettehıyyâtı vetteslîmâti ekmelühâ) tam vâris olabilmek, bu büyük işi yapmakla olur. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem, Eshâbına buyurdu ki: **"Siz, öyle bir zamanda geldiniz ki, Allahü teâlânın emirlerinin ve yasaklarının onda birini yapmaz iseniz, helâk olur, Cehenneme gidersiniz. Sizden sonra öyle Müslümânlar gelecek ki, Allahü teâlânın emirlerinin ve yasaklarının onda birini yapabilseler, Cehennem'den kurtulurlar."** İşte bizim zamanımız, o zamandır ve müjdelenenler de, şimdiki Müslümânlardır. Fârisî beyit tercümesi:

Saâdet topu, ortaya kondu.
Topu kapan yok, erlere n'oldu?

Bu yakınlarda, melun Guvendval kâfirinin öldürülmesi çok güzel oldu. Onun ölümü, Hindûların burunlarının kırılmasına bir sebeptir. Ne niyetle olursa olsun, niçin öldürüldüyse öldürülsün, İslâma saldıranların alçalması, Müslümânlar için bir kazançtır. O kâfir öldürülmeden önce rüyâda, devlet reîsimizin, kâfirlerin liderlerinin başını kestiğini görmüştüm. Doğrusu, o kâfir, düşmanların önderi ve kâfirlerin şefleriydi. Allahü teâlâ, o alçakları yardımsız bıraksın! Din ve dünyânın efendisi (aleyhissalâtü vesselâm) kâfirlere karşı, bâzan şöyle duâ buyurdu: **"Allahümme şettit şemlehüm ve ferrık cem'ahüm ve harrib bünyânehüm ve huzhüm ahze azîzin muktedir!"**

İslâmiyetin ve Müslümânların yükselmesi, kâfirlerin ve kâfirliğin kıymetten düşmesine, aşağı olmasına bağlıdır. Allahü teâlâ, zimmîlerden cizye almayı emreyledi. Onlardan bu vergiyi almak, onları aşağı kılmak içindir. Kâfirler ne kadar yükselirse, Müslümânlar da, o kadar alçalır. Bu inceliği iyi anlamalıdır. Çok kimse, bu bağlılığı anlayamıyor. Bu yüzden dinlerini yıkıyorlar. Allahü teâlâ, Tövbe sûresinin, 73. âyetinde; **"Ey sevgili Peygamberim** (sallallahü aleyhi ve sellem)! **Kâfirlerle ve münâfıklarla cihâd et, döğüş! Onlara sert davran!"** buyurdu. Kâfirlerle döğüşmek, onlara sert davranmak, dinde zarûrî lâzımdır, yâni îmânın şartıdır. Geçen hükûmet zamanında, yayılmış olan kâfirlik alâmetlerinden, şimdi ötede beride kalmış bulunması, kâfirlere yüz vermeyen bu hükûmet zamanında, Müslümanlara çok ağır gelmektedir. Bugün, her Müslümanın birinci vazîfesi, o alçakların kötülüklerini hükûmet adamlarına anlatmaktır ve alâmetlerinin millet arasından kalkmasına çalışmaktır. Bu kötü alâmetlerden ötede beride görülmesi, belki de, bunların kötülüğünü anlamamaktan ileri gelmektedir. Elinizden gelirse, güvendiğiniz din adamlarına haber yollayınız. Bu kâfirlik alâmetlerini, millete duyursunlar. İslâmiyetin emirlerini bildirmek için, hârika işler yapmak, kerâmet sâhibi olmak şart değildir. Bilenlerin, bilmeyenlere öğretmeleri lâzımdır. Elimde gücüm, kuvvetim yoktu da, İslâmiyetin yasak ettiği şeylerin kötülüklerini söyleyemedim diyerek, özr ve bahâne ileri sürmek, kıyâmette insanı azaptan kurtaramayacaktır. İnsanların en iyileri olan Peygamberler (aleyhimüssalevâtü vetteslîmât) İslâmiyetin emirlerini, yasaklarını bildirirlerdi. Ümmetleri mûcize isteyince; "Mûcizeleri Allahü teâlâ yaratır. Bizim vazîfemiz O'nun emirlerini bildirmektir." buyururlardı. Allahü teâlâ, dilerse ümmetlere merhamet ederek, inanmaları, saâdete kavuşmaları için, o ânda mûcize yaratırdı. Her ne olursa olsun, İslâmiyeti bildirmek, gençlere öğretmek, fâidelerini açıklamak, düşmanların yalanlarını, iftirâlarını cevaplandırmak elbette lâzımdır. Bilenler, bildirmezlerse, cezâdan, azaptan kurtulamayacaklardır. Bu vazifeyi yaparken, fitne çıkarmamaya, dikkat etmelidir. Dikkatle çalışırken, kendine bir sıkıntı gelirse, bunu

nîmet bilmelidir. Peygamberler (aleyhimüssalevâtü vetteslîmât) Allahü teâlânın emirlerini bildirirlerken, görmedikleri sıkıntılar, çekmedikleri işkenceler kalmadı. Onların en üstünü (aleyhim minessalevâti efdalühâ ve minettehıyyâti ekmelühâ) buyurdu ki: **"Hiçbir Peygambere, benim çektiğim eziyet çektirilmedi."** Fârisî beyit tercümesi:

Ömür geçti, derdimi anlatmak bitmedi.
Bitireyim artık, gece devâm etmedi.

Vesselâm. (193. mektup)

Kıymetli yavrum! Cenâb-ı Hak, hayırlı işlerinizde yardımcınız olsun!Gençlik çağının kıymetini biliniz! Bu kıymetli günlerinizde, İslâmiyet bilgilerini öğreniniz ve bu bilgilere uygun olarak yaşayınız! Kıymetli ömrünüzü faydasız, boş şeyler arkasında geçirmemek için ve oyunla, eğlence ile geçirmemek için uyanık olunuz. (179. mektup)

İMÂM-I ŞÂFİÎ;

Ehl-i sünnetin dört mezhebinden biri olan Şâfiî mezhebinin imâmı. Adı, Muhammed bin İdris bin Abbâs bin Osman bin Şâfiî bin Sâib Kureyşî'dir. Künyesi Ebû Abdullah'tır. Anne ve baba tarafından soyu Peygamber efendimizle birleşmektedir. Dördüncü dedesi Şâfiî'nin ismine nisbetle ona da Şâfiî denildiği için bu isimle meşhur olmuştur. 767 (H.150)'de Gazze'de doğdu. 820 (H.204)de Mısır'da vefât etti.

Daha beşikteyken, babasının vefât etmesi üzerine annesi onu Mekke'ye götürmüştür. Dokuz yaşındayken Kur'ân-ı kerîmi ezberledi. Sonra ilim tahsiline başlayıp, Mekke'de bulunan büyük hadis âlimlerinden yazmak ve ezberlemek suretiyle hadis öğrendi. Bu hususta çok gayret göstermiştir. Henüz çocuk yaştayken tahsilini ilerletince, Arapçanın inceliklerini ve edebiyatını öğrenmek için çölde yaşayan Huzeyl Kabilesinin arasına gitti. Bunu kendisi şöyle anlatmıştır:

"Ben Mekke'den çıktım, çölde Huzeyl Kabilesinin yaşayışını ve dilini öğrendim. Bu kabile, Arapların dil bakımından en fasihi idi. Onlarla birlikte gezdim, dolaştım. Mekke'ye döndüğüm zaman birçok rivâyet ve edebiyat bilgilerine sâhib olmuştum."

Bundan sonra kendini tamâmen ilme verip Mekke'deki Süfyân bin Uyeyne, Müslim bin Hâlid ez-Zencî gibi fakih ve muhaddislerden ilim tahsil etti. Hadis, fıkıh, lügat ve edebiyatta çok yükseldi. Mekkeli gençler arasında ilimde parmakla gösterilen bir dereceye ulaştı. Mekke'de gördüğü bu tahsili ve sonrasını şöyle anlatmıştır:

Kur'ân-ı kerîmi hatim ettiğim zaman âlimlerin meclisine gidip, onlarla sohbet eder, konuşurdum. Hadîs-i şerîf ve fıkıh meseleleri öğrenirdim. Çok fakirdim. Kalem, defter alacak param yoktu. Bâzan bir kemik parçası alıp onun üstüne yazardım. İlk zamanlar Müslim bin Hâlid'den fıkıh öğrendim. O sırada Medîne'de bulunan Mâlik bin Enes'in büyüklüğünü ve Müslümanların imâmı olduğunu işittim. Kalbime geldi ki onun yanına gideyim, talebesi olayım. Sonra onun meşhur eseri olan **Muvattâ'**nın bir nüshasını Mekke'de birinden tekrar geri vermek üzere alıp dokuz gecede ezberledim. Mekke vâlisine gidip, birini Medîne vâlisine birisini de Mâlik bin Enes'e vermek üzere iki mektup alıp Medîne'ye gittim. Medîne'ye varınca Medîne vâlisine mektubu verdim ve onunla birlikte İmâm-ı Mâlik'in yanına gittik. İmâm-ı Mâlik dışarı çıktı. Uzun boylu ve gâyet heybetli bir görünüşü vardı. Medîne vâlisi, Mekke vâlisinin gönderdiği mektubu İmâm'a takdim etti. Mektupta: "Muhammed bin İdris, annesi tarafından şerefli bir kimsedir ve hâli şöyle şöyledir..." diye yazılı olan kısmı okuyunca: "Subhanellah! Resûlullah'ın ilmi şöyle mi oldu ki, mektup ile yazılıp sorulup talep olunur." dedi. Ben de durumumu ve ilim öğrenmek istediğimi anlattım. Sözlerimi dinledikten sonra bana baktı. Adın nedir, dedi. Muhammed'dir, dedim. "Ey Muhammed!" dedi; "İleride büyük bir şanın olacak, Allahü teâlâ senin kalbine bir nur vermiştir. Onu masiyetle söndürme! Yarın birisi ile gel sana **Muvattâ'**yı okusun." buyurdu. Ben de; "Onu ezberledim, ezberden okurum." dedim. Ertesi gün İmâm-ı Mâlik'e gelip okumaya başladım. Her ne zaman, İmâmı üzme korkusundan okumayı bırakmak istesem, benim güzel okumam onu hayretler içerisinde bırakır; "Ey genç daha oku!" derdi. Kısa zamanda **Muvattâ'**yı bitirdim."

İmâm-ı Şâfiî, İmâm-ı Mâlik'in yanına geldiği zaman yirmi yaşlarında bulunuyordu. İmâm-ı Mâlik onu himâyesine alıp dokuz yıl müddetle ilim öğretti. İlimde yüksek bir seviyeye ulaşan Şâfiî, Mekke'ye dönünce Mekke'ye gelen Yemen vâlisi onu Yemen'e götürüp kâdılık vazifesi verdi. Beş yıl kadar bu görevi yaptıktan sonra tekrar Bağdat'a giderek ilmini ilerletmek için İmâm-ı A'zam'ın talebesi olan İmâm-ı Muhammed'den ders almaya başladı. İmâm-ı Muhammed onu kendi himâyesine alıp yazmış olduğu kitaplarını okutmak suretiyle Irak'ta tedvin edilen (düzenlenen) fıkıh ilmini ve Irak'ta meşhur olan rivâyetleri öğretti. İmâm-ı Şâfiî bu hususta şöyle demiştir: "İlimde ve diğer dünyâ işlerinde İmâm-ı Muhammed kadar bana kimse faydalı olmamıştır." Ebû Ubeyd Kâsım bin Sellâm şöyle demiştir: İmâm-ı Şâfiî'den duydum, buyurdu ki: "İmâm-ı Muhammed'den öğrendiğim meselelerle ve ilimle bir

deve yükü kitap yazdım. Eğer o olmasaydı ilim kapısının eşiğinde kalmıştım. Bütün insanlar ilimde, Irak âlimlerinin, Irak âlimleri de Kûfe âlimlerinin çocuklarıdır. Onlar da Ebû Hanîfe'nin çocuklarıdır." Yâni bir babanın çocukları için lâzım olan nafakayı kazanıp, çocuklarını beslemesi gibi Ebû Hanîfe de kendinden sonrakileri böylece ilimle beslemiş ve doyurmuştur. İmâm-ı Şâfiî ayrıca Selîm-i Râî'nin sohbetine kavuşup vilâyet (evliyâlık) makamlarına da kavuştu.

İmâm-ı Şâfiî, Bağdat'ta İmâm-ı Muhammed'den aldığı dersleri tamamlayıp, Mekke'ye döndü. Burada bir müddet inceleme ve araştırmalar yapıp, ayrıca talebelere ders verdi. Bilhassa hac mevsiminde çeşitli İslâm beldelerinden gelen ilim adamları ondan ilim öğrenirlerdi. Mekke'deki bu ikameti dokuz yıl kadar sürdü. Sonra tekrar Bağdat'a gitti. Bu sırada Bağdat İslâm âleminin önemli bir ilim merkeziydi. Burada bulunan âlimler, İmâm-ı Şâfiî'ye hürmet göstermiş ve ilim talebeleri onun etrafında toplanmıştır. Bağdat âlimleri dahi ondan ders almışlardır. Daha önce Mekke'de İmâm-ı Şâfiî ile görüşen ve ondan hadis dinleyen Ahmed bin Hanbel ona talebe olmuş, onun üstünlüğüne hayran kalmıştır. Yine Şâfiî ile emsal olan İshak bin Râheveyh ve benzerleri ondan ilim tahsil etmiştir. Herkes onun dersine koşuyor ve verdiği fetvâlara hayran kalıyordu. Ders ve fetvâ vermekte uyguladığı metod, geniş olarak açıkladığı istinbat (kaynaklardan hüküm çıkarma) metodu olan usûl-i fıkıh ilmiydi. O bu sâyede açık lafızlara dayanarak kapalı olan mânâları ortaya çıkarıyordu. Güzel ve açık konuşması, ifâde ve îzâh tarzı, münâzara kuvveti ve tesir bakımından çok güçlüydü. İmâm-ı Şâfiî, Bağdat'ta bulunduğu bu sırada **El-Kitâb'ül-Bağdâdiyye** adını verdiği eserini yazdı. İmâm-ı Şâfiî'nin üstün şahsiyetine ve yüksek ilmine hayranlık duyarak ondan ders alıp ilim öğrenen pekçok talebe vardır. Ahmed bin Hanbel, İshak bin Râheveyh, ez-Zaferânî, Ebû Sevr İbrâhim bin Hâlid, Ebû İbrâhim Müzenî, Rebî' bin Süleymân-ı Murâdî gibi pekçok âlim kendisinden hadîs-i şerîf rivâyet etmişlerdir.

İmâm-ı Şâfiî, Bağdat'taki siyâsî ve fikrî kargaşalıklar sebebiyle Mısır'a gitti. Ömrünün sonuna kadar burada ilim öğretip talebe yetiştirdi, fetvâ verdi.

İmâm-ı Şâfiî, İmâm-ı Mâlik'in ve İmâm-ı A'zamın talebesi İmâm-ı Muhammed'in derslerine devam ederek, İmâm-ı A'zamın ve İmâm-ı Mâlik'in ictihad yollarını öğrenip bu iki yolu birleştirdi ve ayrı bir ictihad yolu kurdu. Kendisi çok beliğ, edib olduğundan, âyet-i kerimelerin ve hadîs-i şerîflerin ifâde tarzına bakıp kuvvetli bulduğu tarafa göre hüküm verirdi. İki tarafta da kendi usûlüne göre kuvvet bulamazsa, o zaman kıyas yolu ile ictihad ederdi. Böylece Müslümanların ibâdetlerinde ve işlerinde uyacakları bir yol göstermiştir. Onun kendi usûlüne göre şer'i delillerden çıkardığı hükümlere, yâni gösterdiği bu yola "Şâfiî Mezhebi" denildi. (Bkz. Şâfiî Mezhebi)

Hanefî mezhebinden sonra en çok mensubu bulunan Şâfiî mezhebi, İmâm-ı Şâfiî hayattayken Mekke, Medîne ve Filistin'de yaşayan Müslümanlar arasında yayıldı. Şimdi Mısır, Sûriye, İran, Mâverâünnehr, Kafkasya, Âzerbaycan, Hindistan, Filipinler, Malezya, Endonezya Adaları gibi ülkelerde yayılmıştır. Yurdumuzun Doğu ve Güney-doğu bölgelerinde de yaygındır.

İlmini ve mezhebini Mısır'da da yaymak suretiyle bir müddet de Mısır'da İslâma hizmet etti. 820 (H. 204) yılında elli dört yaşındayken Cumâ gecesi vefât etti. Vefât edeceği zaman hâli sorulduğunda, buyurdu ki: "Dünyâdan göçüyorum. Artık ondan ayrılıyorum. Ümit şerbetini içiyorum. Kötü amellerimle karşılaşacağım, ama Kerîm olan Rabbime gidiyorum."

Kâhire'de El-Mukattam Dağının eteğinde Kurefe Kabristanına defnedilmiştir. Daha sonra kabri üzerine bir türbe yapılmıştır. Türbesi üzerinde bulunan şimdiki muhteşem kubbe, Eyyûbî sultanlarından El-Melik el-Kâim tarafından; hicrî 608 yılında Selâhaddîn Eyyûbî tarafından da türbesinin yanına büyük bir medrese yaptırılmıştır.

İmâm-ı Şâfiî'nin menkıbeleri ve güzel sözleri çok olup **Menâkıb-ı İmâm-ı Şâfiî** adlı kitapta ve diğer kitaplarda uzun anlatılmıştır.

İmâm-ı Şâfiî şöyle anlatır: Bir gece rüyâmda Peygamber efendimizi görmekle şereflendim. Bana buyurdu ki: "Sen kimdensin?" Cevabımda; "Ben senin kabilendenim." dedim. "Bana yaklaş." buyurdular. Yanına gittim. Mübârek ağzının suyunu dilime, ağzıma ve dudaklarıma sürüp; "Hadi, Allahü teâlâ sana bereket versin." buyurdular.

Kendisi anlatır:

Çocukluk zamanında Mekke'de rüyâmda Peygamber efendimizi gördüm. Tam bir heybetle Mescid-i Harâm'da insanlara imâmlık yapıyorlardı. Namaz bitince yanlarına gidip; "Bana da ilim öğretiniz." dedim. Bunun üzerine kaftanının altından bir terazi çıkarıp: "Bu senin içindir" buyurup bana hediye ettiler. Bu rüyâmı tabir ettirdim. Dediler ki: "Sen, ilimde imâm olursun ve sünnet üzere olursun. Zîrâ Mescid-i Haram'ın imâmı bütün imâmların üstünüdür. Terazi ise, Peygamber efendimizin hakikatına kavuşacağına alâmettir."

"Bir gün rüyâmda, hazret-i Ali efendimizi gördüm. Parmağından yüzüğünü çıkardı, parmağıma taktı. Bu

hareketi, kendi ilminin ve Resûlullah'ın ilminin bana geçmesi alâmetiydi."

İmâm-ı Şâfiî, altı yaşındayken mektebe gitmeye başladı. Zâhide bir annesi vardı. İnsanlar emânetlerini ona bırakırlardı. Bir gün iki kişi gelip, bir bohça verdiler. Daha sonra biri gelip bohçayı istedi. Gelene bohçayı verdi. Biraz sonra diğeri gelip, bohçayı istedi. Bohçanın arkadaşına verildiğini söyleyince: "Biz ikimiz beraber gelmeyince bohçayı vermeyin demiştik. Bohçayı niçin verdiniz?" dedi. Annesi üzüldü. O sırada İmâm-ı Şâfiî geldi. Annesinin üzüntülü olduğunu görünce sebebini sordu. Annesi olanları anlattı. Bunun üzerine annesine; "Sen üzülme ben şimdi bohçayı isteyenle konuşurum." dedi. Bohçayı isteyen şahsın yanına gelip dedi ki: "Sizin bohçanız olduğu yerde durmaktadır. Git arkadaşını getir." Adam aldığı cevap karşısında şaşırıp, geri dönüp gitti. Bir daha da gelmedi.

İmâm-ı Şâfiî, on üç yaşındayken, Harem-i şerîfte; "Bana istediğinizi sorunuz?" derdi. On beş yaşındayken fetva verirdi. Hanbelî mezhebinin kurucusu İmâm-ı Ahmed ibni Hanbel, ondan ders almaya gelirdi. Buyurdu ki: "Fıkıh kapısı kapanmıştı. Allahü teâlâ, bu kapıyı, kullarına İmâm-ı Şâfiî ile tekrar açtı." Bir kerre de; "İslâmiyete, şimdi Şâfiî'den daha çok hizmet eden birini bilmiyorum." dedi. İmâm-ı Ahmed, yine buyurdu ki: **"Allahü teâlâ her yüzyılda bir âlim yaratır, benim dînimi, herkese onun ile öğretir."** hadîs-i şerîfinde bildirilen âlim, İmâm-ı Şâfiî'dir. Bir başka hadîs-i şerîfte; **"Kureyş'e sövmeyiniz. Zîrâ Kureyşli bir âlim yeryüzünü ilimle doldurur."** buyruldu. İslâm âlimleri, bu hadîs-i şerîf, İmâm-ı Şâfiî'nin geleceğini bildirmiştir, demişlerdir.

İmâm-ı Şâfiî bir kere ders verirken, ders esnâsında on defa ayağa kalktı. Sebebini sorduklarında, buyurdu ki: "Seyyidlerden bir çocuk, kapının önünde oynuyor. Kapının önüne gelip, kendisini gördüğüm zaman ona hürmeten ayağa kalkıyorum. Resûlullah'ın torunu ayakta dururken oturmak revâ değildir."

Talebelerinden biri anlatır:

"Bir bayram günü İmâm-ı Şâfiî hazretleriyle beraber mescitten çıktık. Bir mesele hakkında sohbet ediyorlardı. Evlerinin kapısına gelince, bir hizmetçi kendisine bir kese altın getirip, efendisinin selâmı olduğunu ve bunu kabul buyurmasını ricâ etti. İmâm-ı Şâfiî hazretleri keseyi kabul etti. Biraz sonra biri gelip; "Hanımım bir çocuk dünyaya getirdi. Yanımda hiç param yok. Sizden Allah rızâsı için biraz para istiyorum." dedi. İmâm-ı Şâfiî hazretleri keseyi hiç açmadan olduğu gibi o şahsa verdi. Halbuki biliyordum ki, kendisinin de hiç parası yoktu."

Süfyân-ı Sevrî şöyle demiştir: "İmâm-ı Şâfiî'nin aklı, zamanındaki insanların yarısının akılları toplamından fazladır." Abdullah-ı Ensârî diyor ki: "İmâm-ı Şâfiî'yi çok severim. Çünkü evliyâlıkta hangi makama baksam, onu herkesin önünde görüyorum."

Hârûn Reşîd, her sene Bizans İmparatorundan vergi olarak çok para ve mal alırdı. Bir sene İmparator, âlimlerle münâzara etmek için ruhbanlar gönderdi: "Eğer bizi yenerlerse onlara vergilerimizi vermeye devam edeceğiz. Yok biz yenersek vermeyiz." dedi. Dört yüz Hıristiyan geldi. Halîfe, bütün âlimlerin Dicle kenarında toplanmasını emretti. İmâm-ı Şâfiî'yi çağırarak; "Hıristiyan ruhbanlara sen cevap ver!" dedi. Herkes Dicle kenarında toplandı. İmâm-ı Şâfiî seccâdeyi omuzuna alıp nehre doğru gitti. Seccadeyi nehre atıp üzerine oturdu ve; "Benimle münâzara etmek isteyenler buraya gelsin!" dedi. Bu hali gören ruhbanların hepsi Müslüman oldu. Bizans İmparatoru adamlarının İmâm-ı Şâfiî'nin elinde Müslüman olduğunu öğrenince; "İyi ki, o buraya gelmedi. Yoksa buradakilerin hepsi Müslüman olurdu, kendi dinlerini bırakırlardı." dedi.

İmâm-ı Şâfiî buyurdu ki:

"Ömrümde doyuncaya kadar yemek yemedim. Çünkü, tokluk vücuda ağırlık, kalbe kasvet verir, zekâyı giderir, uykuyu getirir, kişiyi ibâdet etmekten alıkoyar. Kulluğun başı az yemektir".

"Dünyâyı ve Yaradanını bir arada sevdiğini söyleyen kimse yalancıdır".

"Üç meziyete sâhib olanın îmânı kâmil olur: 1) Emr-i bil-mârûf yapmak, yâni Allahü teâlânın emirlerini yapmak ve yaymak. 2) Nehy-i anil-münker yapmak, yâni Allahü teâlânın yasaklarını yapmamak ve yapılmaması için uğraşmak. 3) Her işinde Allahü teâlânın dinde bildirdiği hudutlar içinde bulunmak."

"Dünyâda zâhid ol, dünyâ malına bağlanma! Âhireti isteyici ol, onun için çalış! Her işinde Allahü teâlâyı hatırla. Böyle yaparsan, kurtulmuşlardan olursun. Ruhsat ve te'viller ile uğraşan âlimden fayda gelmez."

"İnsanları tamamen râzı ve memnun etmek çok zordur. Bir kimsenin bütün insanları kendinden hoşnut etmesi mümkün değildir. Bunun için kul, dâimâ Rabbini râzı ve memnun etmeye bakmalı, ihlâs sâhibi olmalıdır."

"İlmi, kibirlenmek, kendini büyük görmek için isteyenlerden hiçbiri felah bulmuş değildir. Ama ilmi,

tevâzû için, âlimlere ve insanlara hizmet için isteyen elbette felah bulur, kurtulur."

Biri, İmâm-ı Şâfiî'den nasihat isteyince buyurdu ki; "Senden daha çok malı ve parası olan kimseyi kıskanma. O malına ve parasına hasretle ölür. İbâdeti ve tâatı çok olan kimselere gıpta et. Yaşayanlar da az sonra ölcekleri için onların dünyâlıklarına özenmeye değmez."

"Hiçbir kimse yoktur ki, dostu ve düşmanı olmasın. Mâdem ki böyledir, o halde Allahü teâlâya itâat edenlerle beraber bulun, onları sev!"

"İlim, ezber edilen şey değil, ezber edilen şeyden temin edilen faydadır."

"Resûlullah'ın ve Eshâbının yolunda olmayanı havada yürür görsem, yine doğruluğunu kabul etmem."

"Herkese akıllı denmez. Akıllı ona derler ki, kendisini her türlü kötülükten koruyandır."

"Kalbine ilâhî bir nur penceresinin açılmasını isteyen şu dört şeyi yapsın:

1. Günün muayyen bir vaktinde yalnız kalsın ve huzura dalsın.

2. Midesini pek fazla doyurmasın.

3. Sefih kimselerle düşüp kalkmayı bıraksın, kötü kimselerle arkadaşlık etmesin.

4. İlimleri ile yalnız dünyâlık arzu eden kimselere buğz etsin."

İmâm-ı Şâfiî orta halli giyinirdi. Heybetli bir görünüşü vardı. O bakarken yanındakiler su dahi içemezlerdi. Yüzüğünde, "El-bereketü fil-kanâ'ati= Bereket, kanâat etmektedir." yazılıydı.

Eserleri:

Ömrünü ilim öğrenmek, öğretmek ve eser yazmak sûretiyle, İslâmiyete hizmet yoluna sarf eden İmâm-ı Şâfiî hazretlerinin pekçok kıymetli eseri vardır:

1) **El-Ümm:** Fıkıh ilmine dâir olup, İmâm-ı Şâfiî'nin ictihâd ederek bildirdiği meseleleri ihtivâ eden bir eseridir. Yedi cilt olarak basılmıştır. 2) **Kitâb-üs-Sünen vel-Müsned:** Hadis ilmine dâirdir. 3) **Er-Risâle fil-Usûl:** Usûl-i fıkha dâirdir. Usûl-i fıkhın kitap hâlinde yazıldığı ilk eserdir. 4) **El-Mebsût,** 5) **Ahkâm-ül-Kur'ân,** 6) **İhtilâf-ül-Hadîs,** 7) **Müsned-üş-Şâfiî,** 8) **El-Mevâris,** 9) **El-Emâlî el-Kübrâ,** 10) **El-Emâlî es-Sagîr,** 11) **Edeb-ül-Kâdî,** 12) **Fedâil-i Kureyş,** 13) **El-Eşribe,** 14) **Es-Sebku ver-Remy,** 15) **İsbât-ün-Nübüvve ve Reddi alel-Berâhime** eserlerinin belli başlılarıdır.

İMÂM-I ZÜFER;

Hanefî mezhebinin büyük fıkıh âlimlerinden. Hadîs ilminde de meşhur bir âlim olup, İmâm-ı A'zamın önde gelen talebelerindendir. Künyesi, Ebû Hüzeyl'dir. Aslen İsfehanlıdır. 728 (H.110) senesinde doğdu. 775 (H.158) te Basra'da 48 yaşındayken vefât etti. Babası Basra vâlisi olan Züfer bin Hüzeyl, ilim öğrenmeye bu şehirde başladı. Önce hadis ilmini öğrendi. Sonra Kûfe'ye gidip İmâm-ı A'zamın derslerine devâm etti ve fıkıh ilmini ondan öğrendi. Bu ilimde zamânının meşhur âlimlerinden oldu. Bütün ömrünü ilim öğrenmek ve öğretmekle geçirdi. Hanefî mezhebi imâmlarından ve fukahânın ikinci tabakasından olup, mezhepte müctehiddir. İmâm-ı A'zam; "Talebelerimin en mükemmelidir." buyurarak kendisini meth etmiştir.

Bir müddet Basra kâdılığı yapmış, ayrıca ilim öğretmek ve ders vermekle meşgul olmuştur. Muhammed bin Abdullah Ensârî, Halef bin Eyyûb, Âsım bin Yûsuf, Hilâl-er-Rey gibi büyük ve meşhûr âlimler, İmâm-ı Züfer'in ders halkasında yetişmişlerdir.

Hocası İmâm-ı A'zamın vefâtından sonra sekiz sene yaşamış, bu zaman içinde, onun mezhebini yaymıştır. İmâm-ı Züfer çok az meselede İmâm-ı A'zam'dan ayrı ictihatta bulunmuştur. Hocasına hayâtında ve vefâtından sonra muhâlefeti görülmemiştir. Hanefî mezhebinde, zarûret hâlinde İmâm-ı Züfer'in ictihâdıyla amel etmek câizdir. İbn-i Abdülber, şöyle demiştir: "Züfer bin Hüzeyl yüksek bir akıl ve idrâke sâhipti. Haramlardan çok sakınan, vera' sâhibi ve hadis ilminde de sika (güvenilir, sağlam) bir âlimdir." O, evliyânın büyüklerinden Dâvûd-i Tâî ile arkadaş olup birbirlerini çok severlerdi. Dâvûd-i Tâî, ibâdetle, zühd ve takvâ ile yaşadı. İmâm-ı Züfer ayrıca ilme devâm etti. İlimde ve ibâdette çok gayretli bir âlim olan İmâm-ı Züfer vefât edeceği zaman İmâm-ı Ebû Yûsuf ve başkaları; "Vasiyet et." dediler. "Şu mal hanımımındır. Şunlar da, kardeşimin oğlunundur." dedi. Bu sözlerine şaşırdılar. Çünkü kardeşi varken, kardeşinin oğluna bir şey düşmezdi. Vefâtından sonra kardeşi onun zevcesini aldı. Bir oğlu oldu. Mallar oğluna kalınca, İmâm-ı Züfer'in kerâmeti belli oldu.

İmâm-ı Züfer, ilimde o derece iyi yetişmişti ki, bir suâl sorulunca, geniş cevap verir, anlaşılır bir şekilde îzâh ederdi. İspatı gereken meseleleri kat'î delillerle ispat ederdi. İctihâdı, İmâm-ı A'zamın ictihâdı üzerineydi. Çok ibâdet eden doğru sözlü ve ilimde sağlam bir âlimdi. Evlendiğinde hocası İmâm-ı A'zam'ı düğününe dâvet etmişti. İmâm-ı A'zam düğün sırasında yaptığı bir konuşmasında; "Züfer,

Müslümanların imâmlarındandır. Şeref, haseb, neseb bakımından en tanınmışlardandır.” buyurmuştur.

Kıyâs yapmadaki üstünlüğü ile meşhur olan İmâm-ı Züfer, bu hususta şöyle buyurmuştur; “Bir meselede hüküm verirken o mesele hakkında hadîs-i şerîf (eser) bulursak onunla hükmeder, kıyâsı terk ederiz. Yoksa, kıyâs yaparız...”

İmâm-ı Züfer’e İmâm-ı A’zam sorulduğu zaman; “Biz onun yanında, şâhin kuşunun yanındaki serçe gibiyiz.” diyerek hocasının ilimdeki üstün derecelerini belirtmiştir.

İmâm-ı Züfer, bir defâsında bir mîras meselesi sebebiyle Basra’ya gitmişti. Basra ahâlisi ondaki üstün hâller ile olgun ve müstesnâ bir insan olduğunu görüp hayrân kalmıştı. Basra’da kalmasını istediklerinde bu arzu üzerine bir müddet bu şehirde kaldı. İlmiyle ve üstün hâlleriyle insanlara çok faydalı oldu. Her nerede olursa olsun hiç boş konuşmazdı. Dâimâ ilmî meseleler üzerinde söz söyler, hep bu hususta konuşurdu. Bulunduğu yerde boş konuşulmaya başlansa orayı terk ederdi.

İMÂM-ÜL-HAREMEYN;

Şafiî mezhebinde fıkıh âlimi ve İmâm-ı Gazâlî hazretlerinin hocalarından. Adı Abdülmelik bin Abdullah bin Yûsuf Cüveynî’dir. 1028 (H. 419) de Cüven’de doğdu. 1085(H. 478) te Nişâbur’da vefât etti.

İlk hocası, babası Muhammed Cüveynî’dir. Sonra Ebû Kâsım İsfehânî’den, Ebû Hasan Muhammed Müzekka’dan, Ebû Abdullah Habbâzî’den ilim tahsil etmiştir. İmâm-ül Haremeyn, fıkıhta, usûlde, kelâmda kendisine has, fakat Ehl-i sünnetten ayrılmayan bir yol tâkib etmiştir. Bu büyük âlim, gâyet fasih bir hatip, pek hassas ruhlu bir edipti. Saatlerce ders verir ve ifâdelerindeki belâgat ve âhenk, hiçbir sekteye uğramazdı. Sözlerindeki âhenk, akmakta olan berrak bir nehrin akışını andırırdı. Vâzlarındaki tesir dinliyenleri, ceryana tutulmuş gibi titretirdi. Dokunaklı bir beyit okunduğu veya mâneviyâta âit bir söz söylendiği zaman duygulanır, gözlerinden yaşlar akardı.

Tasavvuftan da büyük pay ve zevk almış, güzel ahlâkı kendisinde toplamıştı. Bunun için gâyet mütevâzî, insaflı ve kadirşinastı. Huzûrunda söylenilen her sözü nezâketle dinler, hoşuna giderse takdir eder, faydalı görürse, ondan istifâde ettiğini söylemekten çekinmezdi. Ara sıra şiir söyler, fakat manzûmelerini başkalarına okumazdı. İmâm-ı Gazâlî’yi yetiştiren bu büyük âlimin bir şiiri şöyledir:

Ey kardeşim, ilme altı şey kavuşturur,
Ve bunları genişçe sana edeyim beyan:
Zekâ, heves ve gayret, yetecek kadar da mal,
Bir üstâdın telkini, ayrıca uzun zaman.

İmâm-ül-Haremeyn henüz yirmi yaşına girmek üzereyken, babası vefât etmiş, kendisi de onun yerine müderris olmuştur. Bir taraftan yüzlerce talebeye ders veriyor, bir taraftan da ilmini arttırmak için Beyhekiyye Medresesine giderek, büyük âlim Ebü’l-Kâsım’ın derslerine devâm ediyordu. Daha sonra Nişâbur’dan Sirmenrey’e, sonra Bağdât’a giderek, oranın âlimleri ile görüşmüş ve onlarla sohbet etmiş, zamanla şöhreti her tarafa yayılmıştı.

Sonra Hicaz’a giderek, Mekke-i mükerreme ve Medine-i münevverede dört sene kalmış, ilim ve ibâdetle meşgul olmuş ve “İmâm-ül-Haremeyn” yâni Mekke ve Medîne imâmı, Mekke ve Medîne’nin en büyük âlimi ünvânını almıştı. Nihâyet Alparslan Selçuklu Devletine sultan olması üzerine, âlimlere çok kıymet verdiğinden, İmâm-ül Haremeyn, vatanı olan Horasan’a dönmüştür.

Vatanına gidince Nişâbur’daki Nizâmiye Medresesi müderrisliğine getirildi. Zamânın hükümdâr ve devlet ricâlinden büyük hürmet görmeye başladı. O muazzam ilim müessesesinde otuz sene kadar ilim yaymaya muvaffak oldu. Bir aralık da İsfehan’a giderek, Nizâmülmülk ile görüşmüş sonra tekrar Nişâbur’a dönmüştür.

İmâm-ül Haremeyn’in birçok kıymetli eserleri vardır. Bir kısmı şunlardır: **Et-Tefsîr, Eş-Şâmil fî Usûliddîn, El-Burhan fî Usûlül-Fıkh, El-Gıyâsi** (Vezir Gıyasuddîn Nizâmülmülk nâmına yazılmıştır.)**, Mugîs-ül-Hak fî İhtiyârî Ehak** (Bu eserinde dört mezhepten birine uymanın vâcib (lâzım) olduğu ve dört mezhepten birine uymamanın felâket olduğunda icmâ bulunduğunu bildirmiştir.)**, Nihâyet-ül-Matrab fî Dirâyet-il Mezheb** (Fıkha dâir olup, dört cilttir. Bunu Mekke-i mükerremede yazmaya başlayıp Nişâbur’da tamamlamıştır. Âlim İbn-i Hallikân onun bu eserini çok övmüştür.)

İMÂMİYYE;

Şîanın bir kolu. Şîanın bugün dünyâda en yaygın fırkası İmâmiyye’dir. Şîa denilince İmâmiyye anlaşılmaktadır.

Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) vefâtından sonra hazret-i Ali ve sırasıyla onun iki oğlu ile torunlarını meşrû imâm kabul eden ve on iki imâma inanmayı îmânın şartlarından sayan

kimselerin mensub olduğu fırka. Bunlara on iki imâmı kabul ettikleri için **İsnâ-aşeriyye** (On ikiciler), İmâmet meselesine inanmayı dînin aslından saydıkları için **İmâmiyye** denilmektedir.

İlk zamanlar dînî bir hareket olarak ortaya çıkan Şiîlik, daha sonra siyâsî hüviyet kazandı. "Halîfelik, hazret-i Ali'nin hakkıydı, Eshâb, bu hakkı gasb ederek ilk üç halîfeye verdiği için kâfir oldular." diyerek kendilerine hazret-i Ali taraftârları mânâsına Şîa adını verdiler. Her zaman hazret-i Ali veya hazret-i Abbâs'ın torunlarından birinin arkasına saklanıp, çeşitli fırkalara ayrıldılar. Dördüncü İmâm Zeynelâbidîn vefât edince, oğlu Zeyd'in etrâfında toplanıp, Irak vâlisi Yûsuf Sekafi ile harb etmeye giderlerken, bir kısmı Zeyd'den ayrıldı. Zeyd bunlara **Râfızî** dedi. Kendileri ise **İmâmiyye** adını aldılar.

İmâmiyye Fırkası,10-15. (H.4-9) asırlarında pek gelişme gösterememiştir. Asıl gelişmeyi Safevîler zamânında göstererek, 1501-1737 seneleri arasında hükümdârlar üzerinde etkili olmuştur. İmâmiyye Fırkası, 1737'de Safevî iktidârına son vererek idâreyi ele geçiren ve Afşâr aşîretinden bir Türk kumandan olan Nâdir Şahın, Ehl-i sünnet olması sebebiyle önemlerini kaybettiler. Nâdir Şah, Şiîlerin doğru yolu bulmaları, hakîkatin ortaya çıkması ve aradaki düşmanlığa son verilmesi için Şiî ve Sünnî âlimler arasında bir münâzara tertib etti. Bu münâzara sonunda Şiî âlimleri cevâb veremeyerek bir takım inanışlarından vazgeçmişlerse de, Eshâb-ı kirâma lânet etmenin yanında bâzı yakışıksız davranışlar, halk arasında devâm etmiştir.

1747'de Nâdir Şahın öldürülmesi üzerine devâm eden kargaşalıktan sonra; Kaçar Aşîretinden Muhammed Han, 1779'da şahlığını îlân etti. Kaçar Hânedânı zamânında, İmâmiyye Fırkası devlet desteği görmeksizin, tabiî seyri içinde gelişmesine devâm etti ve giderek etkili hâle geldi.

Kaçar Hânedânının sonuncusu olan Ahmed Şah, 1925 senesinde meclis tarafından hal' edilince, Pehlevî Hânedânından Rızâ Şah tahta geçti. 1941'de babasının yerine geçen ve Pehlevî Hânedânının sonuncusu olan Muhammed Rızâ Şah Sünnî Müslümanlara da hak tanıdığı için Âyetullah Humeynî liderliğinde İmâmiyye Fırkasına mensup Şiîler 1979'da kanlı bir ihtilâl yaptı. Şah İran'dan Amerika'ya kaçtı ve 1980'de Mısır'da vefât etti. İran'da İmâmiyye Fırkası mensubu mollalar, idâreyi eline aldılar ve Şiî bir cumhûriyet kurdular. On binlerce insan öldürdüler.

Görüşleri: İmâmiyye Fırkasının, usûl-i din, yâni îmân esasları:

1. Tevhîd: İmâmiyye Fırkasına göre, Allah tektir. Allahü teâlâ âhirette müminlerce kesinlikle görülmeyecektir. Cennet ehline görüleceğini söylemek küfürdür.

2. Nübüvvet: Peygamberlik, Allahü teâlânın seçtiği kullarını Cebrâil aleyhisselâm vâsıtasıyla ve vahiy yoluyla ilâhî bir vazife ile mükellef kılmasıdır.

3. İmâmet: İmâmiyye fırkasına göre îmân, imâmete inanmakla tamamlanabilir. Her asırda peygamberin vazifeleriyle vazifelenmiş bir imâmın mevcut olduğuna inanılır. Hazret-i Ali ve onu tâkib eden on bir imâm, hatâ ve yanlışlardan korunmuş olup masûmdurlar ve imâmların sayısı on ikidir. İnsanlar, din ve dünyâ işlerinde onlara mürâcaat etmek mecbûriyetindedirler. İmâmların on ikincisi Mehdî-i Muntazar (beklenen Mehdî) olup hâlen sağdır. Kıyâmetin kopmasından önce, zulümle dolmuş dünyâyı adâletle doldurmak üzere gelecektir. Onun gaybeti, yâni bulunmadığı sırada, Müslümanların işleri onun emriyle müctehidler tarafından yürütülür. Müslümanların bütün işleri onlara bırakılmıştır.

4. Meâd: İmâmiyyeye göre; Ehl-i sünnet îtikâdında olduğu gibi, öldükten sonra dirilmek haktır. Meâd; Allah'ın kullarını ölümlerinden sonra tekrar diriltip, dünyâda yaptıklarından hesâba çekmesi, demektir. İmâmiyyeye göre kabirde diğer suâllerden sonra; "İmâmın kimdir?" diye sorulacak; "İmâmım Ali'dir" diyenler kurtulacaktır. Sırattan ancak dünyâdayken imâmları tanıyan ve onlara itâat edenler geçecektir.

5. Adâlet: İmâmiyyeye göre; Allahü teâlâ âdil, kullar ise irâdelerinde ve fiillerinde hürdürler. Allahü teâlâ kullarının iyiliklerine karşı mükâfât, kötülüklerine karşı cezâ vermesi adâletinin zarûrî îcâbıdır.

Ric'at; yâni ölenlerin bir bölüğünün öldükleri sûrette dünyâya getirileceğine, bir bölüğün yükseltileceğine, bir bölüğün alçaltılacağına inanmak. **Bedâ;** yâni Allahü teâlânın maslahata uygun tarzda izhar ettiği şey, sonra imhâ edip ayrı bir tarzda izhâr edebileceğine inanmak ve **Takıyye;** yâni bir kimsenin hakîkatte sâhib olduğu görüş ve inancını saklaması gerektiğine inanmak da İmâmiyye Fırkasının îtikâd esaslarındandır. Bütün bu îtikâdî husûslar, Ehl-i sünnet îtikâdına uymamaktadır. Bu inanç farklılığından dolayı yüzyıllardırEhli sünnet ile mücâdele etmişler, onları düşman bilmişlerdir. Ehli sünnet olan devletlere karşı devamlı Hıristiyanlar ile işbirliği yapmışlardır. Fıkhî konulardaki görüşleri için (Bkz. Şiîlik).

ÎMÂN;

Alm. *Glaube (f),* **Fr.** *Foi (f),* **İng.** *Faith, Bélief.* Allahü teâlâya ve Muhammed aleyhisselâmın, O'nun resûlü olduğuna inanmak. Bir şeyin varlığına kesin olarak inanmak. Bir kimseyi tam ve doğru sözlü bilmek ve ona inanmak. Îmân, lügatte "Kesin olarak inanmak, haber vericinin haberinin doğruluğunu

kabûl etmek ve onu yalanlamamak" demektir. Arapçada îmân, Türkçede inanmak, Farsçada girevîden denir.

Her peygamberin söylediklerinin hepsini beğenip, kalbin kabûl etmesine, yâni dinden olduğunu bildirdiği şeylere kalb ile inanmaya ve dil ile söylemeye îmân denir. Allahü teâlâ her asırda, insanlara peygamber gönderdi. Onlara inanmayı, getirdikleri emir ve yasaklara uymayı emretti. Onlara inananları ve tâbi olanları Cennet'e koyacağını haber verdi. Son Peygamber Muhammed aleyhisselâm gelinceye kadar, her asırdaki peygambere inanmak ve ona tâbi olmak "îmân" oldu. Fakat Muhammed aleyhisselâmdan sonra, bütün insanların buna inanması emrolundu. Artık bundan sonra, Resûlullah efendimizin söylediklerinin hepsini beğenip, kalbin kabûl etmesine îmân denir. Böyle inanan bütün insanlara"mü'min" denir. İslâmiyet'te onun sözlerinden birine bile inanmamaya veya iyi ve doğru olduğunda şüphe etmeye **"küfür"** denir. Böyle inanmayan kimselere de **"kâfir"** denir. Îmânı olan bir kimse, büyük bir günâh işlerse, îmânı gitmez ve kâfir olmaz. Günâha, yâni harama helâl diyen kâfir olur. Haram işleyen günahkâr olur.

İlk insan ve ilk peygamber Âdem'den (aleyhisselâm) beri gelen bütün peygamberler, hep aynı îmânı bildirmişler, bütün ilâhî dinlerde, aynı îmân esaslarına inanmak emir olunmuştur. İlâhî dinlerde bütün insanlara ilk emir, îmân etmektir. İbâdetleri yapmak ve diğer işlerde dînin emir ve yasaklarına uymak, ancak îmân edenlere farz olmuştur, yâni yapılması kesin olarak istenmiştir. Îmân etmeyenlere, âhirette namazdan ve diğer ibâdetlerden sorulmayacaktır. Îmân etmemelerinin karşılığı sonsuz olarak Cehennem'de bırakılacaklardır. İbâdetlerinde ve diğer işlerinde kusuru ve noksanlığı olan mü'minleri, Allahü teâlâ dilerse affedecek, dilerse bir müddet cezâlandırıldıktan sonra, Cennetine koyacaktır. İslâm dînindeki îmân esasları, meşhur "Cibrîl hadîs-i şerîfi" ile bildirilmiştir. Bunlara **"Âmentü"**nün altı esâsı denir. İnsanlar, her şeyden önce bu altı esâsı ezberleyip anladıktan sonra, kalple tasdik ve dil ile ikrâr etmek, yâni kalple inandığını dili ile de söylemek mecbûriyetindedir. Bu, Allahü teâlânın kesin emridir. Bunlara **"îmânın şartları"** da denir.

Îmân edilecek şeyler, Allahü teâlânın varlığına, birliğine, kitaplarına, sahifelerine, peygamberlere, meleklere îmândır. Âhirette haşra, neşre, Cennette ebedî nîmetlere, Cehennemde ebedî azaplara, göklerin yarılmasına, yıldızların dağılmasına, arzın parça paçra olmasına, kadere, yâni hayır ve şerrin Allahü teâlâ tarafından yaratıldığına inanmaktır. Beş vakit namazın farz olduğuna ve bu namazların rekâtlarının adetlerine, malın zekatını vermenin, Ramazân-ı şerîf ayında, her gün oruç tutmanın ve gücü yetene, Mekke-i mükerreme şehrine gidip, hac etmenin farz olduğuna inanmaktır. Şarap içmenin, domuz eti yemenin, haksız yere adam öldürmenin, anaya babaya karşı gelmenin, hırsızlık ve zîna etmenin, yetim malı yemenin, fâiz alıp vermenin, kadınların İslâmiyetin emretmediği gibi giyinip gezmelerinin ve kumar oynamanın harâm olduklarına îmân lâzımdır. Bunların hepsi, Allahü teâlâ tarafından Cebrâil adındaki melek vâsıtası ile, Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâma gönderilen **Kur'ân-ı kerîm'**de açıkça bildirilmiştir.

Îmân edilecek şeyleri sâdece bilmek, îmân değildir. Kalple inanmak da lâzımdır. Gönülden inanmanın alâmeti vardır. Bu alâmet, İslâmiyetin emirlerine aslâ şüphe etmeden ve gevşeklik göstermeden sarılmaktır. Zannetmek, sanmak, şüphe ve tereddüt etmek îmân olamaz. Îmân edilecek şeylerin hepsine kesin olarak inanmak şarttır.

Kalpte îmânın bulunduğuna alâmet, insanı küfre götüren dinden ayıran her türlü sözden, işten ve halden kaçınmaktır. İslâmiyette, kâfirlerin dînî âdet, ibâdet, âyin ve merâsimlerine istiyerek ve severek katılmak da îmânı yok eder. Allahü teâlânın sevdiklerini sevmek ve O'na düşmanlık edenleri sevmemek de, insanda doğru ve kâmil îmân bulunduğuna alâmettir.

Doğru îmân; Peygamberimiz ve Eshâbının gösterdiği doğru yolda bulunan Ehl-i sünnet âlimlerinin kitaplarında yazılı olan, Peygamberimizden gelen haberlere inanmak ve inandığını söylemek demektir. Fakat söylemek, îmânın kendisi olmayıp, kalbdeki îmânın bildirilmesidir. Îmân ettiğini, özürü olmadığı halde söylemeyen kimse, îmân etmiş sayılmaz. Öldürülmek, bir organının kesilmesi veya şiddetli can yakılmak gibi tehditlerle karşı karşıya kalan bir kimsenin îmânını gizlemesi özür olur ve affedilir. Hattâ böyle durumlarda îmânının aksini söyleyen kâfir olmaz, dinden çıkmış olmaz. İbâdetler, îmândan değildir. Fakat îmânın kemâlini arttırır ve güzelleştirirler. İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe "Îmân artmaz ve azalmaz." buyuruyor. Çünkü îmân kalbin tasdik etmesi, kabul etmesi, inanması, demektir. İnanmanın azı çoğu olmaz. Azalan ve çoğalan bir inanışa inanmak değil, zan ve vehim denir. Îmânın çok ve az olması, ibâdetlerin çok ve az olması demektir. İbâdet çok olunca, îmânın kemâli çok denir. O halde, bütün müminlerin îmânları, Peygamberlerin îmânları gibi olmaz. Çünkü peygamberlerin îmânları, ibâdetler sebebi ile kemâlin zirvesine varmıştır. Diğer müminlerin îmânları oraya yaklaşamaz. Fakat her iki îmân, îmân olmakta ortaktır. Birincisi, ibâdetler vâsıtası ile başka türlü olmuştur. Sanki aralarında benzerlik yoktur. Nitekim bir hadîs-i şerîfte: **"Eğer Ebû Bekr'in îmânı, diğer müminlerin îmânı ile tartılsa, Ebû Bekr'in îmânı daha ağır gelir."** buyruldu. Müminlerin hepsi, insan olmakta, Peygamberler ile ortakdır. Fakat, başka kıymetler, üstünlükler peygamberleri yüksek derecelere

çıkarmıştır. İnsanlıkları başka türlü olmuştur. Sanki, müşterek olan insanlıktan daha yüksek insandırlar.

Îmânın gitmesine ve İslâm dîninden çıkılmasına sebeb olan sözlerden, işlerden, hâl ve davranışlardan kaçınmak da lâzımdır. Bir insan îmânı ifâde eden bir kelimeyi söyleyip müslüman olduğu gibi, bunun aksini söylemek veya hâl ve davranışlarla îmânı yalanlayacak bir durumda bulunmak veya bir iş yapmak sûretiyle imânını bozar, İslâm dîninden ayrılmış olur.

İslâm dîninde, îmân edilecek şeylere topluca ve kısaca îmân, Müslüman ve mümin olmak için kâfidir. Buna icmâli (tafsilsiz, kısa, topluca) îmân denir. Mümin olmak için, İslâmiyetin bütün esaslarını genişçe bilmek lâzım değildir. Fakat **Kur'ân-ı kerîm'**de ve hadîs-i şerîflerde geniş bildirileni geniş olarak bilip inanmak, topluca bildirileni, topluca bilip inanmak vâciptir. Bunun için her Müslüman, doğru olan îmân bilgilerini geniş olarak öğrenmelidir. Doğruyu taklid eden mukallidin îmânı da geçerlidir. Çünkü hakka, doğruya uymuştur. Bozuk şey, taklid ederse, îmânı da bozuk olur.

Allahü teâlâ bütün insanların îmân etmesini emretmiştir. Îmân etmek, herkes için zarûrî bir ihtiyaçtır. Çünkü îmân, insandaki rûhun gıdâsıdır. Müslüman sayılmak için hiçbir formaliteye, merâsime ihtiyaç yoktur. Kelime-i şehâdeti söyleyip, mânâsına da kalp ile inanmak yeterlidir. Îmân edenlerin rûhî hayatları dengeli ve düzenlidir. Sağlam bir karaktere sâhiptirler. Hayâtın acılarını sabırla karşılarlar. Îmân, sıkıntılı olan acı ve zor günlerinde insanların en büyük desteği, yardımcısıdır. Îmân edenlerin, Allahü teâlânın emirleri olan farzları yapıp, yasak ettiği haramlardan kaçınması lâzımdır. Îmân etmeyen fertlerin meydana getirdiği toplumlarda, her an, her türlü kötülük işlenmekte, zulüm ve haksızlıkların sonu gelmemektedir. Düzenli bir cemiyet hayâtı yoktur. İnanmayanlardan, sıkıntılara ve zorluklara sabır etmek beklenemez. Vatan ve millet sevgisi, anne ve babaya itâat etmek ve saygı göstermek, diğer insanların hak ve hukûkunu gözetmek... gibi mukaddes olan yüce duyguların kaynağı îmân etmektir. NitekimPeygamber efendimiz buyurdu ki:

"Vatan sevgisi îmândandır."

"Temizlik îmândandır."

"Hayâ (utanma duygusu) **îmândandır."**

İslâm dîninde îmânın, mûteber, geçerli olması için gerekli şartlar şunlardır:

1. Îmân, devamlı ve sâbit olmalıdır. Bir müddet sonra îmândan ayrılmaya niyet eden kimse, o anda îmândan çıkar.

2. Îmândaki bir mesele hakkında şüphe ve tereddüd etmek, kalpteki tasdîkin gitmesine sebeb olur. Îmân, şeksiz ve şüphesiz olmalıdır.

3. Îmân eden, havf ile recâ arasında olmalıdır. Yâni Allahü teâlâdan korkmalı ve yine O'ndan ümid etmelidir.

4. Can boğaza gelmeden evvel îmân etmiş olmalıdır. Zîrâ can boğaza gelince, âhiret işleri müşâhade olunur. O zaman bütün kâfirler îmân eder. Ama kabul olunmaz. Fakat Müslümanın bu andaki tövbesi kabul edilir.

5. Bir zarûret olmaksızın, kasten, îmândan olan bir hükmü reddetmemelidir. Kâfirlere mahsus ibâdetleri yapmak ve îmândan ayıran sözleri söylemek de îmânı yok eder. Çünkü İslâm dîninde hürmet ve tâzim edilmesi lâzım olan şeyleri tahkir etmek (küçümsemek, aşağılamak, hafife almak) veya tahkir edilmesi, beğenilmemesi lâzım olan şeylere hürmet ve saygı göstermek îmânın gitmesine sebeb olur. Meselâ, bir din âlimini veya ilim talebesini kötüleyen, onunla alay eden yâhut İslâm dînini bildiren doğru bir kitaba kasten hakâret eden, îmân dâiresinden çıkıp, İslâm dînine düşman olan îmânsızlardan olur.

6. Îmân edilen esaslar, İslâm dîninden alınmış olmalıdır. İslâmiyete uygun olmayan inanış, îmân sayılmaz. Çünkü Allahü teâlânın yanında, geçerli olan hak din İslâmiyettir.

7. Îmân, Peygamberimizin ve O'nun Eshâbının gösterdiği doğru yol olan Ehl-i sünnet vel-cemâ'at îtikâdına uygun olmalıdır. Bu doğru yolun âlimlerinin kitaplarında yazılı olmayan îmân bilgileri doğru ve sağlam değildir. İslâmiyeti kendi aklına, görüşüne göre açıklayanların sözlerine, yazılarına inanmak, îmân olmaz. Bunlar dalâlet, sapıklık veya îmânsızlık olur. (Bkz. Ehl-i Sünnet)

Îmân edenler, âhirette sonsuz olarak Cennette kalacak, îmânı olmayanlar da Cehenneme gideceklerdir. Nitekim Allahü teâlâ, **Kur'ân-ı kerîm'**de En'am sûresi 82. âyetinde meâlen: **"Îmân edip de îmânını şirk ile** (Allah'a herhangi birşeyi ortak tutmakla) **bulaştırmayanlar, Cehennemde ebedî kalmaktan emindirler. Onlar için bu korku yoktur."** ve **"Îmân edip sâlih ameller yapanlar ise, onlar da Cennet ehlidirler, ebedî olarak orada kalıcıdırlar."** (Bakara sûresi, 82).

Peygamber efendimiz de: **"Kalbinde zerre kadar** (yâni çok az) **îmânı olan, Cehennemde sonsuz**

olarak kalmayacak, çıkarılacaktır."ve yine **"Ölürken son sözünde Lâilâhe illallah** (Allah'tan başka ilâh yoktur.) **diyen Cennete girer."** buyurdu.

İMÂRET;

Alm. *Armenküche (f),* **Fr.** *Cuisine (f), Pour les pauwres,* **İng.** *Kitchen for the poor.* İslâm memleketlerinde, bilhassa Osmanlı Devleti zamânında medrese talebelerine, fakirlere ve her isteyene Allahü teâlânın rızâsı için bedâva yiyecek dağıtmak üzere kurulmuş aşevleri. İlk zamanlarda birçok hayır işinin yapıldığı bir kurum olan imâretler, sonraları sâdece yiyecek dağıtılan yerler haline gelmiştir. Ayrıca her imâretin, sanat târihi bakımından da bir değeri vardır.

İmâretler ilk defa, Peygamber efendimiz zamânında ortaya çıkmıştır. Medîneli Ensâr ile Muhâcirlerin fakirleri, Mescid-i Nebî yanındaki **"Suffa"** denilen büyük çardak altında yaşarlar, ilim öğrenmek ve öğretmekle uğraşırlardı. Ömürlerinin çoğu, Resûlullah ile birlikte ilim öğrenmekle, cihâd etmekle geçerdi. Bunlara **"Eshâb-ı Suffa"** denirdi. Sayıları değişirdi. Çok zaman yetmiş kişi olurdu. Çoğu şehid oldu. İmâret müessesesi, Dört Halîfe, Emevîler, Abbâsîler, Selçuklular devirlerinde devâm ederek Osmanlılara geçti.

Osmanlılar, fethettikleri yerlerde, câmi, hastahâne, medrese, kervansaray, köprü, han, hamam ve çeşme gibi sosyal müesseseler yaparak, şehirleri kendilerine mâl ettiler. Ayrıca hayvanlar ile kuşların kışın karda yiyeceklerini ve yazın sıcakta içeceklerini temin ettiler. Medreselerde okuyan talebeler, yolcular, muhtâc ve kimsesizler için de imâretler yaptılar. Osmanlılardan günümüze ulaşan arşiv belgeleri ve harap da olsa bugün ayakta duran mîmârî eserleri, Osmanlı Devleti dâhilinde binlerce imâretin faaliyet hâlinde bulunduğunu göstermektedir. Bu sosyal müesseselerin muhâfaza ve devâmını sağlamak için de çevrelerinde han, hamam ve dükkan gibi yerler yaptırılarak, gelirleri bunlardan temin edildi. Diğer bütün sosyal müesseselerde olduğu gibi, imâretlere verilen vakıf gelirleri de evkaf defterlerinde kaydedildi. Meselâ İstanbul'da Bâyezîd İmâretinin yıllık geliri 9 milyon akçeydi. Yine Fâtih Câmii ve İmâretini yaşatmak için Fâtih Sultan Mehmed, İstanbul'un çeşitli semtlerinde; 1130 ev, 2466 dükkân, 3 han, 54 değirmen, 14 hamam, 9 bahçe vakfetmişti.

Osmanlılarda ilk imâreti, 1336'da kuran Orhan Gâzi, müessesesinin açılışını yaparak fakirlere kendi eliyle yemek dağıttı. Osmanlıların son zamanlarına kadar devâm eden bu müesseselerin yerine sonradan aşevleri kuruldu.

İznik ve Bursa'da pâdişahlar ile hayırsever zengin kimselerin kurduğu imâretler yirmi dörde ulaşmıştı. İstanbul, Ankara, Edirne, Manisa, Amasya, Kayseri, Erzurum, Filibe, Selânik, Bolayır, Gelibolu ve daha bunun gibi İmparatorluğun hemen her köşesinde imâretler vardı. Bunlar misâfirlere, medreselerde okuyan talebelere ve fakir halka en büyük destekdi. İmâretlerde verilen yemeklerin derecesi, onu besleyen vakfın veya şahsın zenginliğine göre değişirdi. Günde iki öğün yemek verileceği, mübârek gecelerde helva yapılıp dağıtılacağı ve vakıf sâhibinin rûhuna **Kur'ân-ı kerîm** okunacağı vakfiyelere şart olarak konurdu. Mütevellî heyeti bu hükümlere uymaya mecbûrdu. İmâretler ayrıca kimsesiz çocukların yetiştirilmesi işini de üzerlerine alıp bunlara hayatlarını kazanacak bir çağa gelinceye kadar bakarlar ve yetimlere maaş bağlarlardı. Nitekim Ayasofya vakfından 200, Edirne'deki Sultan İkinci Murâd vakfından 40 ve Fâtih İmâreti vakfından 250 yetime maaş bağlanmıştı. Maaş bağlanacak yetimlerin seçilmesi işi ile İstanbul kâdısı meşgûl olmakta ve her türlü işler kâdı siciline geçirilmekteydi.

İmâretlerin vakfiyelerinde vakfın idâresinin kimler elinde ve nasıl olacağı da belirtiliyordu. Buna göre vakıfla alâkalı bütün vazîfeliler sene sonunda bir umûmî heyet hâlinde toplanarak vakfiyeyi birlikte okuyup vakfiye şartlarının sene içinde yerine getirilip getirilmediğini müzâkere ederlerdi.

İmâretler bir tek yapı olabildiği gibi, külliye hâlinde teşkil edilenleri de vardı. On altıncı asra kadar tek yapı hâlinde olanlar meşhûrdu. Bu asırdan sonra daha çok külliye hâlinde olanlara rastlanıyordu. İmârethâne binâları, Türk mîmârî geleneklerine uygun planlara sâhib olarak yapılır, iki yanında bitişik birer misâfirhâne ile ortada namaz kılacak bir yer bulunurdu. Misâfirhâne odalarının içinde birer ocak ile dışarıya açılan kapıları vardı. Ortada bulunan namaz kılma yerinin genellikle yüksek bir kulesi bulunur, kule üzerindeki aydınlatma feneri ile şadırvan ve iç bölmeler aydınlatılırdı.

Fâtih Sultan Mehmed Hanın câmi, medrese ve dârüşşifâ ile berâber yaptırdığı imârette günde iki defâ yemek pişer ve medrese talebeleriyle hastahâne ve kütüphâne memurları ile külliyenin bütün hizmetlileri, misâfirler ve fakirler olmak üzere, her öğünde bin kişi yemek yerdi. Bütün İstanbul'daki imâretlerde bu sırada otuz binin üzerinde kişiye yemek verilirdi. Ayrıca mevki ve makam sâhiplerinin sarayında da fakirler için yemek çıkarılırdı.

Günümüzde bu durumu devam ettiren bâzı vakıf müesseseleri de bulunmaktadır.

İMBİK;

Alm. *Destillier-apparat, -kolben (m), Retorte (f),* **Fr.** *Aiambic (m),* **İng.** *Still, retort.* Madde karışımlarının damıtılmasında kullanılan kap. Bâzan imbik, sıvıların buharlaştırıldığı ve buharın yoğunlaştırıldığı kap anlamında da kullanılır.

İmbiklemek, damıtmak demektir. Yâni saf olmayan bir karışımı saf hâle getirmek demektir. Bunun için saf olmayan madde bir imbikte ısıtılır. İlk önce kaynama noktası en düşük olan sıvı buharlaşır. Buhar bir soğutucudan geçirilerek yoğunlaştırılır ve bir toplama kabında toplanır. Bu sıvı bitene kadar, termometre hep aynı sıcaklığı gösterir. Sıvı bittikten sonra termometre yükselmeye başlar. Bu sıcaklık yükselmesi, ikinci sıvının kaynama noktasına erişinceye kadar devam eder ve bu sıvı da tamâmen buharlaşıncaya kadar sıcaklık yine sabit kalır. Böylece maddelerin kaynama noktalarının farklı oluşundan faydalanarak imbikleme işlemi yapılır ve karışımlar saflaştırılmış olur.

Sanâyide, taş kömüründen kok kömürü ve havagazı elde edilmesinde; ergitilmiş cevherlerden veya amalgamadan istenilen metalin buharlaştırılarak saflaştırılmasında büyük imbikleme kazanları kullanılır. Bu kazanlar ekseriya metal veya kilden yapılmışlardır.

İMLÂ;

bir dilin, belli kurallar çerçevesinde yazıya geçirilmesi. Dildeki seslerin karşılığı olan harflerden meydana gelen alfabe, dilin yapısına uygun bir imlâ meydana getirir. Bu imlâ, uzun senelerin deneme ve değişikliği netîcesinde belli kurallarda oturur. Bu ise o milletin kültürünü etkiler. Sık sık imlâ değişmesi, o milletin kültüründe kopukluğa ve karışıklığa yol açar. Dünyâda kullanılan 770 çeşit dil içinde imlâ kuralları, fesâhat (güzel ve açık konuşma) ve belâgat (düzgün söz söyleme) bakımından en mükemmel dil Arabîdir. Fransızca ve İngilizce konuşma dilleri, kullanılmayan seslerin bulundurulması, sesli ve sesdeşleri bir kaç çeşit değerlendirmesi sebepleriyle imlâsı en zor diller içinde yer alırlar.

Fonetik imlâ: Bir dilin konuşulduğu gibi, yâni kelimelerin telaffuz edildiği şekilde yazılmasıdır. Dilin bu şekilde kullanılması birçok karışıklıklara yol açar. Böylece dil, ağız yâni bölge konuşmalarına göre değişiklik göstererek, zorlanır. Fonetik imlânın zorlukları karışıklığa sebeb olmuş, harf inkılâbından günümüze kadar yirmiye yakın imlâ kılavuzu yazılmıştır. Bu karışıklık bugün de devâm etmektedir. Gerek Dil Kurumu, gerekse bu konu ile ilgilenenler, çıkan kılavuzlarda çeşitli görüşlere yer vermişler, ancak karışıklık bir türlü önlenememiştir.

Şeklî imlâ: Kelimelerin ilk aslî şekillerinin yazılmasıdır. Bölgeler arası farklılığı kaldıracağı için bu görüşü de tenkîd edenler olmuştur. Konuşma dili, zamanla kelimelerin ilk şekillerinden uzaklaştığı için bâzı sesleri kaybetmekte ve bâzı yeni sesleri almaktadır.

Bu vaziyette gelişme ve değişmeye müsâit olarak fonatik imlâ ile birlikte gramer kurallarını ve kelimelerin doğru şekillerini veren bir imlânın kabûlü, en uygun imlâ şeklinde yorumlanmıştır. Türkçenin imlâsında her sesi kendi harfi ile yazmak esâsı kabûl edilmiştir. Yazı dilinin amacı, bir memlekette konuşulan dilin bölgeler arası farklılıklarını kaldırarak dilde birliği sağlamaktır. Eğer bu birlik sağlanamazsa haberleşme ve eğitimde birlik ve disiplin sağlanamaz.

Türkçenin bilinen en eski imlâsı Orhun Âbidelerindeki imlâdır. Türkçede bütün seslerin yazılması, gösterilmesi gerekirken âbidelerde bile alfâbenin özelliğinden dolayı imlâ kuralına tam uyulmamıştır. Bunda Türkçenin bilhassa büyük ses uyumunun etkisi vardır. Türkçede sekiz sesli için dört işâret kullanılmıştır. Azlığından dolayı sesli harfler, sesdeşlerin ince ve kalın şekilleriyle giderilmeye çalışılmıştır. Kelime başında ve ilk hece sonunda “a, e” yazılmamış, sonda yazılmış; “ı, i” ise başta ve ilk hece sonunda yazılmış, sonda yazılmamıştır. “o, ö, u, ü” başta ve ikinci hecede yazılmamış sonda yazılmıştır: (Bglr) (begler), bşblıg (beşbalığ), budn (budun), şidn (eşidin), rsnka (ersinka), tkuz (tokuz) gibi. Bâzı hecelerde ünlüler hiç yazılmamıştır. Sesdeşlerde de düzensizlik görülmektedir. Bir kelime hem s, hem ş harfleri ile yazılmıştır. Fakat s ve ş yerine aynı işâret kullanıldığından; kişi-kisi, öküs-öküş, Türk-Türük gibi kelimeler iki ayrı şekilde yazılmıştır.

İslâm harflerinin kullanılmasından sonra da imlâda bâzı karışıklıklar olmuştur. İslâm harflerinde sesli harf yerine hareke kullanılmıştır.

İmlânın ıslâhı üzerinde ilk duran Enderûn-i Dâniş olmuştur. Bundan başka bâzı yazarlar, çeşitli şekilde okunabildiği ve karışıklıklara sebeb olduğu gerekçesi ile elif, vav ve kaf harfleri üzerinde durmuşlar ve bâzı işâretler koymuşlardır.

1928 yılında kabul edilen Lâtin asıllı yeni alfabe 29 ses işâretine dayanır. İslâm harflerinde bulunmayan sekiz ayrı ünlü kabûl edildi. Böylece bir ünsüz, sekiz türlü ünlünün her biri ile başlatılınca 168 türlü ses meydana gelmektedir. Eski alfabede bulunan kaf ve kef harflerinin, yenisinde sâdece k işâreti ile gösterilmesi imlâda birçok aksaklıklar doğurmuştur. Bunun gibi batı dillerinden Türkçeye giren bâzı kelimelerin yazılması da mesele olmuştur. Tren, plastik, grub, gram, program gibi kelimeler bir süre sipor, tiren, pilastik, gurup, gıram, pırogram şeklinde yazıldı. Sonradan tekrar eski yazılış

şekillerine dönüldü.

En iyi imlâ en kolay imlâdır. 1928'den sonra Türk Dil Kurumu, Lâtin harfleri tesbit edilirken, imlâ lügatı çalışmalarına da başladı. Bu lügat değişik zamanlarda, İmlâ Kılavuzu olarak birçok defâ yayımlandı.

Hâlen Türkçede imlânın oturduğu ve bir düzene girdiği söylenemez. Bunda keyfiliğin büyük payı vardır. Ayrıca kullanılan kelimelerin imlâ olarak harflere bağlılığı yanında, konuşmadaki yeri, ikili bir durum ortaya çıkarmaktadır. Bu hâlde doğruluk ve yaygınlık meseleleri imlâda göz önüne alınmalı, çözümü bu ikisinin ortasında aramalıdır. Ayrıca nisbet (i)si gibi seslerin dilde muhâfazası gerekir. Çünkü bunların bir gramer ve mânâ vazifesi vardır. Sese dayalı bir imlâ köksüz ve çabuk değişiklik gösterir. İmlânın yazı hayâtımızda geçirdiği merhaleler gözden geçirilirse, bu imlânın yerli yerine oturabilmesi için asırların geçmesi lâzımdır. Nitekim eski imlâmız, İslâm dâiresi içine girdiğimiz yıllardan ve ilk eserlerimizden sonra, yâni 1100 yıllarından 1600 yıllarına kadar bir kararlılık gösterememiştir. Ancak beş yüz senelik bir denemeden sonra alfabemizin imkânlarına göre her kelime ve söz, kalıp hâline gelmiş, ek ve köklerde kararlı bir imlâ ortaya çıkmıştır. Bunun yanında imlâ ile ilgili bâzı hususlar Tanzimattan sonra tekrar ortaya çıkmış; Şemseddîn Sâmi yeni bâzı işâretler getirmiştir. Ancak bu yaygınlaşmamıştır. Teknoloji ve fen ilerledikçe yabancı kelimeler Türkçeyi istîlâ etmektedir. Bununla birlikte imlâ kurallarında yeniden düzensizlik başlamaktadır. Tabiî ki Avrupa dillerinden gelen kelimeler bunda büyük bir yekün tutmaktadır. Bunlar yeni alfabe içinde yer aldıklarından söylenişlerine göre yazılmalı, geldikleri dillerdeki imlâlarına yer verilmemelidir.

İMLÂ KURALLARI;

Alm. *Rechtschreibung. Orthographie (f),* **Fr.** *Orthographe (f),* **İng**. *Ortohography.* Bir dilin yazıya geçirilmesinde uyulması şart olan kâideler. Bunlar her dilin hususiyetlerine göre değişik olabildiği gibi, birçok dillerde ortaklaşa kullanılanları da vardır. Bir dilin yazıya geçirilmesinde birlik, doğruluk, anlaşılırlık ve düzgünlüğün sağlanması için o dilin imlâ kurallarına uymak mecbûridir.

Türkçedeki imlâ kurallarının bir kısmını harfler, ekler, bâzı kelimelerin yazılışları, bir kısmını da noktalama işâretleri ihtivâ eder. Bunlar şu şekilde sıralanır:

Büyük harfin kullanıldığı yerler:

1. Her cümlenin başındaki kelimenin ilk harfi veya cümle sonunda nokta (.), iki nokta üstüste (:), ünlem (!), soru işâretinden (?) sonra gelen kelimenin ilk harfi;

2. Bütün orta yazı başlıklarının her kelimesinin ilk harfi;

3. Hürmet ve meslek bildiren ünvanların ilk harfi;

4. Özel isim (insan, hayvan, şehir, gazete, kitap) ve tamlamalarının ilk harfi (Ali Kahraman'ın, Minnoş'un, Edirne'den, Şanlıurfa'nın, Türkiye Gazetesi'ne, İslâm Âlimleri Ansiklopedisi'nin, Türkiye Çocuk Dergisi'ne gibi);

5. Dağ, göl, deniz, vâdi, yön, savaş, kurum, kale, eser gibi ibâre ve tamlamalar, kesme işâreti kullanılmadan (Ağrı Dağında, Van Gölüne, Güneydoğuda, Malazgirt Zaferine, Türkiye Büyük Millet Meclisinden, Ankara Kalesine, Ulu Câmide, Beylerbeyi Câmiinden gibi);

6. Saygı, ünvan, meslek bildiren takma isimler, kesme kullanmadan (Ali Beyden, Selma Hanımın, Merkez Efendiye, Rüstem Paşanın, Remzi Hocanın, Demirci Osman Ustaya, Orhan Gâziden, Yavuz Sultan Selîm Hanın, Mekke-i mükerremede, Başbakandan, İçişleri Bakanının gibi);

7. Dil, din, millet, topluluk isimleri, kesme kullanmadan (Türkçenin, İslâmiyette, Müslümanlıkta, Hanefîlerin, Japonlardan, Beşiktaşlıların, Selçuklulardan, Aydınoğulları gibi);

8. Şiirlerde mısra başlarındaki kelimelerin ilk harfi;

9. Kısaltmalar;

10. Târihlerde, ay ve günler (10 Temmuz 1991, Cumartesi günü gibi);

11. Dünyâ hâricindeki diğer sekiz gezegenin ilk harfleri, büyük harfle başlar.

ki bağlacının yazılışı:

Türkçede iki çeşit "ki" vardır. Bunlardan âitlik eki olan "-ki", kendisinden önceki kelimeye bitişik yazılır ve bir isimle kullanılır:

Evdeki çocuk, köşedeki döşek, gazetedeki yazı...

Bağlaç olan ki aslında bir kelime olup mutlaka ayrı yazılır:

Buyuruyor ki, tam kapıyı açmıştı ki, bir duydu ki geri döndü, öyle ki...

Soru eki olan mi (mı, mi, mu, mü) nin yazılışı:

Soru eki olan mi, kendisinden önce gelen kelimeden (fiilden) ayrı yazılır ve sona soru işareti (?) konur:

Nedim evde mi? Gider misiniz? Doğru mudur?

de bağlacının yazılışı:

Türkçede iki çeşit (de) vardır. Bunlardan biri ismin hallerinden bulunma hâlini ifâde eder. Bu "-de" kendisinden önce gelen kelimeye bitişik yazılır:

Hava**da** uçtu. Yemek**te** buluşuruz.

Bağlaç olan ve "dahi" mânâsına gelen "de" ise ayrı yazılır:

Yere **de** düştü. O **da** gitti. Sen **de** mi? Olsa **da** olmasa **da** fark etmez.

ile bağlacının yazılışı:

Kendisinden önce gelen kelime sessiz harfle biterse, "i" düşerek "-le" veya "-la" hâlinde birleşir ve bitişik yazılır:

elim**le**, îmân**la**...

Kendisinden önce gelen kelime sesli hafle biterse araya "y" harfini alarak birleşir ve bitişik yazılır:

gemiy**le**, arabay**la**...

İle bağlacı, üçüncü şahıs iyelik (sâhib olma) ekinden sonra gelirse, kendisinden önce gelen kelime ister kalın, ister ince sesliyle bitsin, muhakkak "-yla, -yle" şeklinde birleşir ve bitişik yazılır:

arabası**yla**, mendili**yle**...

Sessiz harflerin uyumu:

1. Kelimelerin sonunda bulunan "p,ç,t,k" harflerinden sonra sesli harfle başlayan bir ek gelirse, bu harfler yumuşayarak "b,c,d,g" ye çevrilir:

dolap-dolabı, ağaç- ağacı, geçit, geçidi, kapak-kapağı...

2. "ç,f,h,k,p,s,ş,t" harfleri "sert sessiz" dediğimiz harflerdir. Bir kelimenin sonunda, bu sert sessizlerden birisi varsa ve (c,d,g) dediğimiz yumuşak sessizlerle başlayan bir ek gelecekse, bu ek (ç,t,k) hâline döner. Kısacası; bir kelimenin sonu "**f**(ı)**st**(ı)**kç**(ı)**ş**(a)**h**(a)**p**" harfleri ile biterse "c,d,g"li ekler, yine bu harflerden olan "**ç,t,k**" ile yazılır:

Kire**cc**i (değil) kire**çç**i, kire**cd**en (değil) kire**çt**en, bi**çg**i (değil) bi**çk**i, tari**hc**i (değil) tari**hç**i, birli**kd**en (değil) birli**kt**en, gözlü**kc**ü (değil) gözlü**kç**ü, a**şc**ı (değil) a**şç**ı, sü**td**en (değil) sü**tt**en...

Bitişik yazılan kelimeler ve fiiller:

Birleşik kelimeler (aslanağzı, akbaba, önsöz, dedikodu, işbaşı, yüzbaşı, binbaşı, cumartesi, pazartesi, asbaşkan gibi); pekiştirme sıfatları (kapkara, masmavi, büsbütün gibi); yeterlik, tezlik, yakınlık, sürerlik birleşik fiilleri (şaşakalmak, bakadurmak, olagelmek, sürüvermek, düşeyazmak, gidebilmek gibi); yardımcı fiillerin (et- eyle-, ol-) kullanılması hâlinde ses düşmesine veya ses artmasına uğrayan kelimeler (sabretmek, şükretti, hapsetmiş, hatmetmiş, kahreyle, kahrol, hapsoldu, emredince; affetti, affoldu, zannet, reddet, reddoldu, addedince gibi) bitişik yazılır.

Burada dikkat edilecek husus "et-, eyle-, ol-" fiillerinden önce gelen kelimenin bünyesinde düşme veya artma olup olmadığıdır: **sabır** kelimesinde "**ı**" düşünce **sabr**etmek olur; **af** kelmesinde "**f**" harfi ikiye çıkınca (artınca) **aff**ettti olur. Bu kelimeler bitişik yazılır. Ancak, kelimelerin bünyesinde düşme veya artma olmazsa ayrı yazılır: **arz** etti, **naz** etmiş, **mest** oldu, **geniş** olmak gibi.

Uzatma ve inceltme işâretleri:

1. Uzatma işâreti (^):

a) Türkçeleşmiş birçok kelimede daha çok "f,h,k,y" gibi sessizlerden sonra gelen "a" harfinin üzerine konur (fâil, hâsılat, hâsılı, kâtil, Kâzım, hayâ gibi).

b) Yazılışları aynı, mânâları ve okunuşları ayrı olan kelimelerde kullanılır(adem-âdem, alem-âlem, Ali-âli, mani-mâni, ahır-âhir, hala-hâlâ gibi).

c) Nisbet (î) sinin üzerine konur (medenî, İslâmî, millî, dînî, edebî gibi).

2. İnceltme işâreti (^):

“g,k,l” seslerinden sonra gelen “a” ve “u” üzerine konur: “a”yı (ea), “u”yu (üu) okutur (kâğıt-keağıt, Kâzım, keazım, rüzgâr-rüzgear, hâlâ-hâlea, sükût-süküut gibi).

Kesme işâreti:

1. İnsan, hayvan, şehir, gazete, kitap, dergi gibi özel isimlerden ve tamlamalardan sonra gelen ekleri ayırmada kullanılır (Bahri’den, İhsan Şanlı’ya, Kıtmir’in, Tekir’den, Şanlıurfa’da, Gürcüboğazı’na, Türkiye Gazetesi’ne, İslâm Ahlâkı’nın, Türk Edebiyâtı Târihi’nin, Türkiye Çocuk Dergisi’ne gibi);

2. Rakamlardan ve kısaltmalardan sonra kesme kullanılır, ekler rakamın ve kısaltmanın okunuşuna göre yazılır: (1984’ten, 1970’te, 622’de; PTT’nin, ABD’ye, DMO’ya, İhlâs A.Ş’ye, 30 cm’den. 100 m^2den kısaltmasında kesme kullanılmaz);

3. Harf veya ek’lerin ayrılmasında (ü’lü, a’sız, z’dir, -miş’li geçmiş, -aş-’lar tam kafiye, -mış’lar rediftir, -yle’dir gibi);

4. Özel isimlere gelen ekler satır sonuna geliyorsa, sâdece kesme kullanılır, satırsonu çizgisi kullanılmaz:

..... Ali’ nin kalemidir.

..... Antalya’ dan geldi.

5. Önemi belirtilmek istenen kelimeler kesmeyle ayrılır (Yüzü ben’li olanı tanıdın mı? Onun pulculuk’tan kârı ne?);

6. Eski döneme âit metinlerde ve konuşma dilinin aynen aktarıldığı yazılarda düşen sesin yerine kullanılır:

Karac’oğlan sen bu ilden gidersen

Var m’ola, n’olursun, n’apsınlar gibi.

NOKTALAMA İŞÂRETLERİ

Nokta (.):

1. Tamamlanmış cümlenin sonuna konulur. Sonraki cümle büyük harfle başlar:

Ali geldi. Yemeğini yedikten sonra derse oturdu.

2. Ünvan, kelime, isim kısaltmalarından sonra:

Dr. (doktor), Alb. (albay), J.Gn.K.lığı, Bkz. (bakınız), Bşk. (başkan), mad. (madde), m. (metre), vs., Prof. F. Arndt gibi.

3. Madde başlarını ve bölümleri belirtmek için; inci eki yerine; târihleri, saatlerin küsurlarını yazarken; binler hânesini gösterirken:

A., B., C.; a., b., c.; 1., 2., 3., I., II., III.; 1. ders yılı, 20. yüzyıl, 72. sayfa; 26.2.1984; 10.30’da (10:30, $10^{\underline{30}}$ yanlış), 36.000 gibi.

Virgül (,):

1. Uzun cümlelerde özneden sonra; cümlede ardarda sıralanan fiillerden, öznelerden, nesnelerden, tamlamalardan sonra:

Her millet, kendi târihindeki bilim adamlarıyla övünür.

Her canlı doğar, büyür, ölür.

Dağlar, tepeler, ağaçlar rengârenkti.

Yurdumu, milletimi, bayrağımı çok severim.

Türk milletinin yükselmesini, Türk vatanının kalkınmasını istedi.

2. Çeşitçe aynı cümleler arasında:

Çocuk ağladı, baktı ilgilenen yok, sustu; sonunda oturdu.

Önce mehter geçti, onları askerler tâkib etti, arkadan gâziler yürüdü.

3. Mânâyı kuvvetlendirmek için tekrarlar arasında:

Simitçi, zavallı simitçi, dolaşıp durdu.

4. Seslenme, mektupta hitap sözlerinden sonra; dedi, diyor kelimelerinden önce ve sonra:

Efendiler, bilirsiniz ki...

Sevgili Anneciğim,

-Ben, diyordu, Londra'dayken...

5. Ara sözlerin, cümlelerin başına ve sonuna:

Sen istersen, ben pek sevmedim de, gidebilirsin.

Şimdi, efendiler, müsâade ederseniz, suâlim şudur.

6. Cümlenin başında, sıfat tamlaması olmasın, diye:

Hırsız, hâkimin gözlerine baktı.

Yeşil, gözlerde unutulmaz izler bıraktı.

Yaramaz, çocuğa dokunma.

7. Küçük rakamlarda, buçuk mânâsında ve târihlerde:

Senede 2,5 milyon îmâl edilir.

Sıcaklık +34,5 ile -8,4°C arasındadır.

28 Aralık 1989'da, Pazar günü Yalova'ya gitti.

8. Kısa konuşmalarda tırnak işâretinden önce:

Onu görünce, "İşte bir kahraman!" dedim.

9. Birleşik cümlelerde "**fakat, ancak, ne, çünkü, yahut, yâni, lâkin, eğer**" gibi edat ve bağlaçlardan **önce**:

Ali'yi evde aradım, fakat bulamadım.

Pazar günü bekledim, ancak gelmedin.

Yapamazsın, çünkü bilmiyorsun.

"**için, gibi, halde, rağmen, değil, bile, sonra**" gibi edat ve bağlaçlardan **sonra** kullanılır:

Havalar soğuduğu için, dışarı çıkarken ceket giyiniz.

Çalıştığı halde, plansızlıktan başarısız oldu.

İzne çıkmak istesek bile, iş çok.

10. **Yanlış** kullanıldığı yerler:

"ve, veya" edatlarından önce ve sonra kullanılmaz:

Derinin, tâze, veya kuru olsun, üzerini, ve içini temizleyin. (Yanlış)

Derinin, tâze veya kuru olsun, üzerini ve içini temizleyin. (Doğru)

Ardarda sıralanan aynı cins kelimelerin ilkinden önce ve sonrakinden sonra konulmaz:

Selim'in, renkli, güzel, irili ufaklı, balıkları var. (Yanlış)

Selim'in renkli, güzel, irili ufaklı balıkları var. (Doğru)

Noktalı virgül (;):

1. Tamamlanmış ve fikirce birbirine bağlı cümleler arasında:

Ana caddeye çıkınca bir kargaşa gördüm; ayakta bir arabacı ile çamurda yatan bir at vardı.

Çocuklar, artık okullar bitti; şimdi herkes tatile çıkacak; neneler, dedeler, âh bir torunum gelse de koklasam, diyorlar.

2. Bir cümledeki fikirce zıtlık, cins, mikdar, tür vs. farklılıklarını ayırmada:

Çok sevdiğimiz bu çocuklardan birisi Türk, birisi Japon; birisi kız, birisi de erkekti.

Kardeşlerimden Nuri, Sedat'a; Nermin, Nuran'a göre daha çalışkandır. (Doğru)

Kardeşlerimden Nuri; Sedat'a, Nermin; Nuran'a göre daha çalışkandır. (Yanlış)

Meyvelerden şeftali, elma, muz; sebzelerden tahıllar, havuç, baklagiller verilebilir. (Doğru)

Meyvelerden; şeftali, elma, muz, sebzelerden; tahıllar, havuç, baklagiller verilebilir. (Yanlış)

Yemeği oburca, yâni ne bulduysak, tıkıştırarak değil; yeterince, ihtiyaç kadarıyla yemelidir. (Doğru)

Yemeği oburca; yâni ne bulduysak, tıkıştırarak değil, yeterince; ihtiyaç kadarıyla yemelidir. (Yanlış)

3. Özneyle yüklem arasındaki virgüllü cümle unsurlarını özneden ayırmak için:

Bütün güller; tohum, çelik, daldırma ve aşı şekillerinden birisi ile üretilir.

Bunlar; kapitalizm, komünizm ve İslâmiyetin iktisâdî esaslarıdır.

Özneden sonra noktalı virgül kullanmayı alışkanlık hâline getirmemelidir. Meselâ üstteki cümlede kullanmayabiliriz. Aynı şekilde özneyle yüklem arasında virgüllü unsurlar yoksa, özneden sonra (;) kullanmamalı, (,) kullanmalıdır:

İskandil; aynı zamanda deniz dibi hayvanlarını ve bitkilerini inceleyen bir metoddur. (Yanlış)

İskandil, aynı zamanda deniz dibi hayvanlarını ve bitkilerini inceleyen bir metoddur. (Doğru)

4. Cümleler birbirlerine "ama, ancak, bu sebeple, buna rağmen, çünkü, fakat, hatta, halbuki, lâkin, ne var ki, öyleyse, sonra, şu kadar ki, zîrâ" gibi edatlarla bağlanırsa, bu edatlardan önce kullanılır; **ancak** iki cümle de gramerce tamamlanmış olmalıdır:

Kendi kendime hem güler, hem ağlarım; çünkü hayatımda ne böyle bir komedi yaşadım, ne de böyle bir dram seyrettim.

5. Konuşmalarda tırnak işâretinden önce kullanılır:

Süleyman Şah, Üsküdar'dan İstanbul'u seyrettikten sonra; "Bu güzel belde neden bizim olmasın?" demiştir. (Doğru)

Süleyman Şah, Üsküdar'dan İstanbul'u seyrederek şöyle konuştu; "Bu güzel belde neden bizim olmasın?" demiştir. (Yanlış)

Buradaki yanlışlığın sebebi "konuştu" ve "demiştir" kelimeleriyle iki defa yüklem kullanılmasıdır ki "demiştir" yüklemini kaldırmak gerekir.

İki nokta (:):

1. Bir cümlede, sözde veya ifâdede yer alan örnekleri (misâlleri), açıklamaları, maddeleri, ihtimalleri göstermek için:

Yemekte güz meyveleri vardı: Ayva, nar, üzüm...

Oraya gitmek için iki vâsıtadan birini tercih etmek durumundasınız:Tren veya otobüs.

Esas olarak ayak oyunları dört çeşittir: İlerleme, gerileme, sol yana ve sağ yana yapılan adım hareketleri.

Türkiye'nin büyük şehirleri şunlardır: İstanbul, Ankara, İzmir, Konya, Adana.

Bulut varsa: a)Yağmur, b) Kar yağabilir.

Aklın ve ilmin üç düşmanı vardır:Fenâlık, câhillik ve tembellik.

2. Paragrafların başındaki yan başlıklardan sonra:

Âdî iskandiller filika iskandili, el iskandili ve derin su iskandili olmak üzere üç çeşittir:

Filika iskandili: ....**.**

El iskandili: ....**.**

Derin su iskandili: ....**.**

3. Konuşmalarda tırnak işâretinden önce ve konuşma çizgisinden önceki ifâdenin sonunda kullanılır:

Alparslan, Malazgirt Savaşından önce secdeye kapanarak şöyle duâ etti: "Yâ Rabbî! Senin rızân için savaşıyorum. Bana yardım et."

Fâtih Sultan Mehmed Han, yerlere kapanan ahâli ve Ortodoks Patriğine karşı şöyle hitab etti: "Kalkınız! Ben SultanMehmed, sana ve bütün ahâliye söylüyorum ki, bugünden itibaren ne hayatınız

ve ne de hürriyetiniz husûsunda benim gazâbımdan korkmayınız.”

Yûnus, başı önünde, mahcûb cevap verdi:

- Bu kapıdan odunun bile eğrisi giremez...

Üç nokta (...):

Bu üç noktaya “susma” veye “kesme” noktaları da denir.

1. Bir cümlede sıralanan örneklerin hepsini saymamak için:

Çantası ağzına kadar doluydu! Kitaplar, dergiler, kalemler ...

-Zayıf dersin çok muydu?

-Eh ... Matematik, Fizik, Kimya, İngilizce, Tarih ...

2. Cümlenin geri kalanını okuyucunun anlayışına bırakmak için:

-Öyle bir nutuk attı ki ... (herkes şaşırdı.)

-Sorma! O birinci sınıfı hatırlıyorum da ... (içime bir korku düşüyor.)

3. Atlanan bölüm olunca, bir başka yerden aktarma (iktibas) yapılınca:

10 Aralık 1896’da ölen Alfred Nobel’in vasiyetnâmesinde şu sözler yer alıyordu:

“... Servetime el koyanlar şu şekilde hareket edeceklerdir: Mirasımın getireceği kazanç, paraya çevrilecek ve ...” (İnsan ve Kâinat, Ocak 1988, s. 33)

4. Yazıda kullanılması uygun olmayan çirkin, bayağı, müstehcen sözlerin yerine:

Sarhoş, sokaktan geçenlere; “Şimdi sizin ...” diye sataşmaya başladı.

5. Söylemek istemediğimiz bir sözün yerine kullanılır:

Genç adam, faâliyetinden bir türlü memnun olmadığı (...) Müessesesine mektup yazmayı düşündü.

Sıra noktalar (.....):

1. Konuşmalı ifadelerde düşünmek ve sükût etmek maksadıyla:

-Yaptığın işin günâhını biliyor musun?

-.....

-Tövbe et, tövbe et!

- .....

2. Bir kelimenin tam şeklini yazmamak gerektiğinde:

Masama yeni oturmuştum; ..... yan gözle beni süzüyordu.

3. Bir konudan başka bir konuya geçerken veya şiirlerde atlama yaparken kullanılır:

Şimdi bu mevzuu ele almayacağız.

.....

Asıl üzerinde duracağımız konuya gelince, sizlere şunu ifade etmek istiyorum ki ...

Rabbim, nihâyet sana itâat edeceğiz...

Artık ne kin, ne haset, ne de yaşamak hırsı,

.....

Ümitler içindeyim, çok şükür öleceğiz ...

Ünlem işâreti (!):

1. Seslenme, şaşırma, hayret, acıma, nefret, emir, komut gibi duygu, heyecan ve ifadeleri kuvvetli bir şekilde anlatmak; tabiat seslerini taklid etmek için:

Ey mâvi göklerin beyaz ve kızıl süsü !.. (seslenme)

Aaa..! Görülmüş şey değil! (şaşırma)

Bir haftadır uyumamış! (hayret)

Vah vah, pek de gençti! (acıma)

Bir kaşık suda boğacak! (nefret)

Yazı, yarın sabaha kadar bitecek! (emir)

Uygun adım marş! (komut)

“Vuu, vuuu!” diye esen fırtına, insana ürperti veriyordu. (tabiat)

2. Tek başına (!), soru işaretiyle (!?) veya sıra noktalarla (!..) birlikte alay, küçümseme mânâsında kullanılır:

Bilmediği bir şey yokmuş (!), evi Bâyezid Kütüphanesi (!), neler keşfetmemiş neler (!?)

Daha yumurta kadarken (!?) bu işlere girişmiş; altı yaşındayken sürmeyi, on beşinde ehliyet almayı becermiş, şimdi Avrupa’da bilmem nerede!..

Soru işâreti (?):

1. Soru mânâsı taşıyan cümlelerde, soru edatlarının (mı, mi, mu, mü; mıdır, miyiz ...) sonunda:

Ne yapacaksın? Hangi köşede? Ne zamandan beri? Hava karardı mı?Gülünç mü? Sıcak mıdır? Gidecek miyiz?

2. Konuşmalı cümlelerde tırnak içinde:

Annesi pencereden; “Daha gelmiyor musun?” dedi.

3. Cümlede birden çok soru grupları varsa, her soru grubunun sonunda değil, cümlenin bitiminde:

İstanbul neydi?Neresiydi?Orada ne yapacaktı?Taşında toprağında altın var mıydı? (Yanlış)

İstanbul neydi, neresiydi; orada ne yapacaktı?Taşında toprağında altın var mıydı? (Doğru)

4. Verilen bilginin kesinlik kazanmadığı yerde kullanılır:

Karacaoğlan 17. yüzyılda (?) yaşamıştır.

Süleyman Çelebi (?-1422)

5. Soru anlamı taşımayan cümlelerde soru işâreti kullanılmaz:

Ömer’e bizimle çalışıp çalışmayacağını sordum? (Yanlış)

Ömer’e bizimle çalışıp çalışmayacağını sordum. (Doğru)

Kısa çizgi (-):

1. Kısa çizgi işâreti, satır sonunda hece bölünmesinde kullanılır. Bir özel isim, satır sonunda kesme işâreti almışsa, kesme işâretinden sonra kısa çizgi konmaz.

Satır sonunda kelimeler hecelerden bölünür:

Yavuz Sultan Selim, Mısır’
a giderken der ki:
“Bu seferler, bu at koştu-
rmalar beyhûde değ- (YANLIŞ)
il! Biz gönülleri toplu bul-
undurmak için perişan ol-
uyoruz.”

Yavuz Sultan Selim Mısır’
a giderken der ki:
“Bu seferler, bu at koş-
turmalar beyhûde de- (DOĞRU)
ğil! Biz gönülleri toplu bu-

lundurmak için perişan olu-

yoruz.”

2. Târihler arasında; iki kelime arasındaki ilgi ve bağlantıyı kurmada kullanılır:

Bu sene okullar, 1993-1994 öğretim yılına başlayacak.

İnsan gözü en çok sarı-yeşil (5550 A°) ışığa duyarlıdır.

İstanbul-Edirne arası 250 kilometredir.

Işgın, mayıs-haziran aylarında çiçek açar.

3. Kesin bir sayı vermeyen rakam ve yazılar arasında kullanılır:

İstanbul-Ankara arası 450-500 km kadardır.

Konya’dan geleli beş-altı ay oldu.

4. Farsça ve Arapça tamlama (terkip)larda kullanılır:

Servet-i Fünûn, rûz-ı mahşer; beyt-ül-mâl, Dürr-ül-Muhtâr, Ziyâret-ül-Kubûr...

Tırnak işâreti (“...”):

1. Konuşmalı ifâdelerde (Bkz. Noktalı virgül, mad. 5; İki nokta, mad.3).

2. Üzerinde durulması, dikkat çekilmesi istenen kelime ve ifadelerde:

Türkler çeliğe “çift su” vermesini Avrupa’ya da öğretti.

Halk şiirlerinin yer aldığı “cönk”ler birer antoloji sayılır.

Parantez işâreti ( ):

1. Cümlede, asıl ve yan cümlelerin birer açıklaması olarak kullanılır:

Bu sene sınıfımı doğrudan geçmek için Faruk’la (daha önce sizi tanıştırmıştım) ders çalışıyoruz.

İmtihana giderken kalem (tercihen kalemtraşla açılan cinsten ve yumuşak), silgi almayı unutma.

2. Tarihler, rakamlar, aynı mânâlı kelimeler, bir kelimenin başka dildeki karşılığı parantez içinde yazılır:

Birinci Dünya Harbi (1914-1918) sonunda ittifak devletleri yenildi.

Senette yazılı olan elli bin (50.000) lirayı ödedim.

İmlâ kuralları (kâideleri) kompozisyon için çok lüzumludur.

Dilbilgisinin konularından birisi de ses bilgisi (fonetik)dir. (Burada görüldüğü gibi, parantezden sonraki ek parantezden önceki kelimenin devamı olmalıdır:bilgisi-dir.)

Diyalog (dialoque) kelimesinin bir mânâsı da “gevezelik”tir.

İMPEDANS;

Alm. *Impedanz (f),* **Fr.** *Impèdance (f),* **İng.** *Impedance.* Bir alternatif akım devresinin toplam direnci. Fizikte Z harfi ile gösterilir. İmpedans akıma karşı gösterilen zorluktur. Büyüdükçe akım azalır. Bir alternatif akım devresindeki efektif akım şiddeti I_e, efektif potansiyel farkı V_e ise bu devrenin Z impedansı:

$$Z = \frac{V_e}{I_e}$$’dir.

Direnç, self ve kapasitenin seri bağlı olduğu bir alternatif akım devresi:

Alternatif akım devresindeki birbirine serî olarak bağlı bulunan rezistansın direnci R, indüksiyon bobininin özindüksiyon katsayısı (selfi) L, kondansatörün kapasitesi (sığası) C ise, impedansın alacağı değer:

FORMüL VARRRRRRRRRR!!!!!!!!!!..(1)

$X_L = \omega L = 2\pi fL$ (indüktif reaktans)

$X_ø = 1/(\omega.ø) = 1/(2\pi f.ø)$ (kapasitif reaktans)

$X = X_L - X_C$ (reaktans)

$\omega = 2\pi f$ (açısal frekans)

şeklinde sembolize edilecek olursa, impedans:

FORMüL VARRRRRRRRRR!!!!!!!!!!..(2)

şeklinde ifade edilebilir. Alternatif akımın frekansı f olduğuna göre bir indüktörün $X_L = \omega L$ reaktansı, hem indüktans ile hem de frekans ile orantılıdır. Şayet indüktörde herhangi bir demir parçası varsa indüktans sabit değildir. $X_C = 1/(\omega ø)$ kapasitif reaktansı hem sığa hem de frekansla ters orantılıdır.

Seri bir devrenin Z impedansı ile R, X_L, X_C arasındaki münâsebeti, bu büyüklüklerin hepsini vektör olarak düşünmek sûretiyle grafik olarak göstermek mümkündür.

R,L,C'nin seri bağlı olduğu devrede,

Vektör impedans diyagramı;

R direnci, x'ler ekseninin pozitif yönü boyunca alınmış bir vektör ile, X_L ve X_C reaktansları ise y'ler eksenin pozitif ve negatif yönleri boyunca alınmış vektörler vâsıtasıyla temsil edilir.

Z impedansı bu üç vektörün vektörel toplamı veya bileşkesidir. Şâyet $X_L < X_C$ olursa, X negatiftir ve yönü aşağı doğru olur. $X_L = X_C$ ise, devrenin direnci minimum değer alır. Bu durumda efektif akım, maximuma ulaşır ki, buna devrenin rezonans hâli denir.

İMPULS;

Alm. *(An) stoss (m); Antrieb (m),* **Fr.** *Impulsion (f),* **İng.** *Impulse.* Bir kuvvetin, belirli süre içerisinde bir cisme uygulanması hâlinde, bu kuvvet ile etki süresinin çarpımına verilen isim. Buna kuvvet çarpması veya itme de denir.

Dinamiğin temel prensibine göre, m kütleli bir cisme belirli bir Δt süresinde, sâbit bir F kuvveti tatbik edildiğinde, cismin hızında Δv kadar değişme görülür ve cisim sabit bir a ivmesini kazanır. Bu durumda:

F = m.a'dır.

İvme, hızın birim zamandaki değişme miktarı olduğuna göre:

$$a = \frac{\Delta v}{\Delta t}$$ 'dir

Şu hâlde:

$$F = m.\frac{\Delta v}{\Delta t}$$ $F.\Delta t = m.\Delta v$ olur.

Burada $(F.\Delta t)$'ye impuls, $(m.\Delta v)$'ye ise momentum değişimi denilmektedir.

Bir cismin kütlesi ile hızının çarpımına o cismin momentumu denir. Momentum, P harfi ile gösterilir.

P = m.v'dir.

Momentum değişimi ise ΔP ile gösterilir.

$\Delta P = m.\Delta v$'dir. Demek ki $F.\Delta t = \Delta P$'dir. İmpuls birimleri:

C.G.S. sisteminde dyn.s

M.K.S. sisteminde newton.s

M.K. kuv S sisteminde ise kgf.s'dir.

Momentum birimleri ise:

C.G.S sisteminde gr.cm/s

M.K.S sisteminde kg.m/s

M.K. kuv sisteminde kgf.s'dir.

İmpuls birimleri kolayca momentum birimlerine çevrilebilir.

Burada 1 kgf = 9,81 newton, 1 newton = 100.000 dyn'dir. Momentum ve impuls, iş ve enerjiye benzemeyip, vektörel büyüklüklerdir. Hareket eden bir cismin momentum vektörü, hız vektörü ile aynı yön ve doğrultudadır.

Momentuma benzer şekilde bir eksene göre Açısal Momentum da târif edilebilir. Açısal momentum, momentumun gözönüne alınan eksene olan mesâfe ile vektörel çarpımına eşittir. Her ikisi de vektörel büyüklüktür. Bir cisme etkiyen dış kuvvet, momentumdaki değişme eşittir; etkiyet en dış moment ise açısal momentumdaki değişime eşittir.

İmpuls ve momentum kavramlarını bir kaç misâl üzerinde görmek konuyu daha anlaşılır hâle getirecektir: Bir çivi çekiçle tahtaya çakıldığında, çiviye vurmazdan biraz önce çekiç, hayli büyük bir momentuma sahiptir. Çiviye vurduktan sonra momentum sıfır olur ve aynı büyüklükte bir impuls hâsıl olur. Çekicin darbesi pek kısa sürdüğünden kuvvet pek büyüktür. O kadar ki, çivinin tahtanın direncini yenmesine kâfi gelir.

İnce bir ipe büyükçe m kütlesi asılmış ve buna aynı kalınlıkta ikinci bir ip bağlandığı düşünülüp, ayrıca büyüklüğü yavaş yavaş arttırmak üzere bir kuvvet tatbik edilirse, ipin üst kısmı alt kısmına göre daha fazla yüklenmiş olacağından (mg ağırlığı dolayısıyle) üst taraftaki ip önce kopar. Fakat alt uca çok kısa bir müddet ipin mukâvemetinden daha büyük bir kuvvet tatbik edilirse, alt ipin koptuğu görülür. Üst taraftaki ipin kopması için yeter derece uzaması gerekmektedir. Bu da ancak m kütlesinin aşağı doğru hareket etmesiyle mümkündür. Yâni m kütlesinin bir momentumu olmalıdır. Kuvvet büyük olmasına rağmen etki süresi çok küçük olduğundan, impuls büyük değildir. Bu itibarla, momentumdaki değişme ve m kütlesinin kazanacağı hız küçük olur. Kütle pek az hareket ettiğinden üst taraftaki ip hemen hemen hiç uzamaz.

İskeleye yanaşan bir gemi, halatla dubalara bağlanır. Geminin henüz bir hızı varsa ve halata bağlanmışsa, halatı koparır. Zîrâ geminin momentumunun sıfıra inmesi gereken zaman bu hâlde çok küçüktür. Bundan dolayı kuvvet büyük olur. Gemici, halatı sıkı bağlamayıp, onu salıverirse, kritik zaman uzar ve kuvvet de azalmış olur. Her iki hâlde de momentum değişimi ânidir. Bir yerden atlarken dizleri büküp yaylandırmak aynı prensibe dayanır. Yâni böyle yapmakla momentum değişimi süresi uzatılmış ve dolayısıyla kuvvet azaltılmış olur. Serbestce hareket edebilir bir cisim, meselâ bir cam levha nasıl delinebilir? Tabiî ki cismin o noktasına dayanabileceğinden daha büyük bir kuvvet tesir ettirmek lâzımdır. O hâlde sorunun cevabı şudur: Kuvveti gâyet kısa bir zaman zarfında tesir ettirince, kuvvet çarpması çok küçük olur. Bundan dolayı cam levhanın momentum değişimi ve böylece hızı pek küçük olur. Oradaki cam levha hemen hemen kımıldamaz. Çok kısa sürmesi gereken kuvvet, serbest asılmış olan cam levhaya bir tüfekle ateş etmek sûretiyle kolayca sağlanabilir. Suya düşen bir uçağın param parça olması da buna benzer tarzda îzâh edilebilir.

Hazırlanmış bir çay masasının örtüsünü, hızla çekmek sûretiyle masa üzerindekileri kımıldatmadan almak mümkündür. Örtü yavaş çekilirse sürtünme dolayısıyla üstteki eşyâ da beraber gelir. Bu vaziyette masa örtüsü tarafından üzerindeki tabak, fincan ve başka şeylere iletilebilen kuvvet, sürtünme kuvvetinden fazla değildir. Bu kuvveti pek kısa bir süre tatbik edersek tabak ve fincanlar pratik bakımdan hiç kımıldamaz.

Momentumun korunumu prensibi: Çarpışan cisimlerin çarpışma sonucunda toplam momentumları değişmez. Yâni çarpışmadan önce cisimlerin momentumlarının toplamı, çarpışma sonrasındaki momentumlarının toplamına eşittir. Momentum vektörel bir büyüklük olduğu için, toplama sırasında bu hususa dikkat edilmelidir. Bu, mekanikte önemli prensiplerden biridir. Bir sistemin toplam momentumu ancak sisteme dışardan etkiyen kuvvetlerle değiştirilebilir. İç kuvvetler eşit ve zıt olduklarından ve eşit zamanlar boyunca etki ettiğinden momentumda eşit ve zıt değişmeler hâsıl ederler ve birbirlerini yok ederler. Bu sebeple dış etkilerden arındırılmış bir sistemin toplam momentumu, şiddet ve doğrultuca sâbit kalır.

İMRALI ADASI;

Marmara Denizinin en küçük adalarınan biri. Adanın yüzölçümü 10 km^2 dir. Kuzey güney doğrultusunda 6 km uzunluğa ve 3 km genişliğe sâhiptir. En yüksek yeri (217 m) olan Türk Tepesi

buradadır. Bu çizginin güneyinde ise kil, killi kalker, kumtaşı ve çakıllardan müteşekkil, alçak ve tatlı eğimli bir arâzi yer alır. İmralı'yı Bizanslıların elinden Orhan Gâzinin kumandanlarından kaptan Emir Ali almıştı.

İlk açık cezâ evi, 1935 senesinde İmralı'da kuruldu. Cezâevinin binâ ve tesisleri Merkez ve Mete diye adlandırılan iki garnizonda toplanmıştır. Adada bulunan üç Rum köyü varlığını İstiklâl Harbi sonlarına kadar muhâfaza etmiştir. Adanın soğanı çok ünlüydü. Rum halkı ayrıca bağcılık, zeytincilik, ipek böceği kozacılığı ve balıkçılıkla uğraşmaktaydı. Rumlar mübâdele yoluyla adadan ayrılınca, ada 1935 yılına kadar boş kalmış ve o târihte cezâevi yapılmıştır. Ada topraklarında hükümlüler tarafından tarım ve balıkçılık yapılmakta, cezâevinin bâzı ihtiyâçları bu yolla karşılanmakta, ayrıca dış piyasaya da mal satılmaktadır.

İMROZ ADASI;

yeni adıyla Gökçeada olan bir adamız. Çanakkale Boğazının kuzeybatısında 274 km^{2}lik bir alana sâhip, Çanakkale iline bağlı bir ilçedir. 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 7947 olup, nüfus yoğunluğu 29'dur.

Zeytin, pırnal meşesi, defne, hayıt, dere boylarındaki zakkumlarla yamaçları örten kızılçamlar adada Akdeniz ikliminin hüküm sürdüğünü gösterir; fakat zeytinliklerin 200 metrede bitmesi değişik bir Akdeniz ikliminin varlığını ortaya koyar. Isı -10°C'ye kadar düşebilir.

Adanın en geniş ekim alanı, tabiî yol olan Büyükdere, hâkim bir mevkide bulunan Kaleköy, Venedik Kalesi harâbelerinin bulunduğu bölgedir. Dereköy de aynı tabiî yol üzerindedir. İmroz 1456'da Türkler tarafından zaptedildikten sonra gelişmeye başlamıştır. 1912'de İmroz deniz muhârebesine, 1918'de İmroz deniz harekâtına şâhit olan adamız stratejik bir yapıya sâhiptir. İlköğretmen okulunun kurulması ve bâzı kuruluşların adaya nakli sebebiyle 1960'tan sonra üç katından fazla artış göstermiştir. Fakat dış ülkelere ve özellikle bayanların İstanbul'a çalışmak üzere göçleri, nüfûsu azaltmaktadır. Bağ ve zeytinliklerin bulunduğu yörelerde nüfus yoğunluğu oldukça artmaktadır.

Adada 75 km2 den ibâret tarım alanlarının büyük kısmını tahıl işgâl eder. Alan bakımından tahılı 11,7 km^2 ile zeytinlikler tâkip eder. Zeytinköy, Tepeköy ve Dereköy zeytin alanlarıdır. Elde edilen 1000 ton zeytini işleyen 11 zeytinyağı imâlâthânesi, yılda 500-600 ton zeytinyağı üretir. Bağlar mahallî ihtiyâca cevap verecek seviyededir. Balıkesir, Çanakkale ve İstanbul tüccarlarına canlı hayvan satımı yapıldığı gibi, sütlerden yapılan kaşar peyniri İstanbul'a sevk edilir. Kaleköylüler daha çok süngerle uğraşır, köye âit 22 süngerci motoru çevreden 15 ton sünger çıkarır. İmroz köylerinin ekonomik merkezi, kıyıdan 5 km içeride bulunan ilçe merkezi Çınarlı'dır.

İMZÂ;

Alm. *Usterschrnt (f); Unterzeichnung (f),* **Fr.** *Signature (f),* **İng.** *signature; subscription.* Bir şahsın kişiliğini tesbite ve başkalarından ayırmaya yarayan, genellikle o kişinin ismini taşıyan husûsî işâret. Bu işâretin el ile yazılması hukûkî bir kâidedir. Fakat istisnâ olarak imzâ yerine geçecek işâretler de kullanılabilir. İmzâ, şahsa âittir. Bir müessesenin imzâsı olmaz. Ancak, temsilcinin imzâsı olur.

İmzâ kelimesi Arapçada "geçmişe mal etmek" mânâsına gelir. İster el ile yazılmış olsun, ister imzâ yerine geçen bir işâret kullanılmış bulunsun, imzâ ilişkin olduğu metnin kabul edildiğinin bir ifâdesidir. Başka bir ifâdeyle, imzâ atmakla o kimse metnin, muhtevâsının kendi irâdesinin bir açıklanışı olduğunu kabul etmiş demektir. Bu sebeple imzânın yerinin tesbiti önemlidir. İmzâ, Almanca"Unterschrift" kelimesi ile ifâde olunur bu, "alt yazı" mânâsına gelir. Gerçekten de imzânın, metnin altına atılması îcâb eder. Bu hal, imzânın üzerindeki yazıların imzâ sâhibinin kendi irâdesinin açıklanışından ibâret bulunduğunun en kesin ifâdesidir.

Metnin üstüne veya yanına atılmış imzâ, metnin tamâmının kabul olunduğunu ifâde edemez. İmzânın altına veya kâğıdın yanına ilâveler yapılmış ise, bu eklerin de ayrıca imzalanması gerekir. Belge birden fazla sayfaları taşıdığı takdirde, sayfalar arasında bağlantı bulunmak kaydıyle, sonuncu sayfanın altındaki imzâ kâfidir. Fakat bütün sayfaların imzâlanması, hiç olmazsa paraf edilmesi tedbirli bir hareket olur.

İmzânın bir metne bağlı olması tabiîdir. Metinsiz imzâ, tek başına hiç hukûkî bir mânâ taşımaz. Fakat bâzan açığa atılmış imzânın üstü doldurulmak sûretiyle metin ve imzâ arasındaki bağlantı sağlanmak istenir. Genellikle güven prensibine dayanan bu ihtimal, ticârî hayatta rastlanan olaylarda olur. Boş bir kâğıda imzâsını atıp, üzerini anlaştıkları biçimde doldurması için diğer tarafa veren kimse, bu hareketi ile, sonradan yazılacak metni peşin olarak kabul etmiş ve onun muhtemel rizikosunu göğüslemeyi önceden üstlenmiş sayılır.

İmzânın şekli: İmzânın ne biçimde atılması gerektiği hususunda kânunda belli bir hüküm yoktur. Bu

konuda, soyadı kânununun (evvelâ öz ad, sonra da soyadı yazılması) gerektiği yolundaki esasına da uymak şart değildir. Maksat, sâhibini tanımaya yarayacak ve ona has olacak bir tarzın metin altına yazılmasıdır. Sâdece öz ad, sâdece soyadı veya her ikisinin tamamı veya bir kısmını imzâ olarak kullanmak mümkündür. Problem bu açıdan alınınca "paraf" yâni imzânın kısaltılmış şekli, çok zaman baş harfleri de imzâ kabul edilir.

Çok sayıda piyasaya çıkarılan kıymetli evrakın imzâsı gerektiği zaman mekanik bir araçla konulan imzâ yeterli sayılır. Kâğıt paraların basımında bu usûle baş vurulur. Sirkülerde, genel hizmet sözleşmelerinde, çalışma talîmâtnâmelerinde ise imzânın, mühür veya el yazısının mekanik sûrette çıkarılmış örneğinin tatbîki sûretiyle atılması esası kabul edilmiştir.

Çek ve poliçelerde ise, mikdârı ne kadar çok olursa olsun imzânın mutlaka el yazısı ile atılmış olması **Türk Ticâret Kânunu'**nda açıkça ifâde edilmiştir. (**Ticâret Kan.** mad. 668/II.)

Noterlik Kânunu, mad. 75/1'de "ilgililer... imzâ yerine geçecek bir el işâreti kullanmadıkları takdirde varsa mühür, yoksa sol elinin baş parmağı... bastırılır, demiştir.

Osmanlı Devleti pâdişâhları imzâ yerine "tuğra" veya "damga" kullanmışlardır. Sonradan tuğra şeklinin içine pâdişâhın adının uygun biçimde yazılması âdet olmuştur. Pâdişâhlardan Fâtih Sultan Mehmed Han, sâdece bu tuğrayı çizmek, fermanlarının altına nişan koymak için nişancılık rütbesini ihdâs etmiştir. Daha sonra tuğra çekenlere, "tuğrakeş" ismi verilmiştir.

Dünyâda ticârî hayâtın gelişmesi, imzânın yayılmasına yol açmıştır. Fakat ilk imzânın ne zaman ve nasıl çıktığı pek bilinmemektedir. Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) ve dört halîfenin (radıyallahü anhüm) mühür kullandıklarını mûteber kaynaklar bildirmektedir.

Peygamber efendimiz (sallallahü aleyhi ve sellem) gümüş yüzük kullanıyordu. O'nun yüzük taşında üç satır yazılıydı: Birinci satırda "Muhammed", ikincisinde "Resûl", üçüncüsünde "Allah"idi. Yâni "Muhammedün Resûlullah" yazılıydı. Yüzüğünü mühür olarak kullanırdı. Hazret-i Ebû Bekir'in yüzüğünde, "Ni'mel-Kâdir Allah" (Allah ne iyi kudret sâhibidir.), hazret-i Ömer'in yüzüğünde, "Kefâ bil-mevti vâizan yâ Ömer" (Ey Ömer! Nasihatçı olarak ölüm yeter.), hazret-i Osman'ın yüzüğünde, "Le-nasbiranne" (Elbette sabr edeceğiz.), hazret-i Ali'in yüzüğünde, "El-mülkü lillah" (Mülk, Allahü teâlâya mahsustur.), hazret-i Hasan'ın yüzüğünde, "El-izzetü lillah" (İzzet, şan ve şeref Allahü teâlâya mahsustur.), hazret-i Muâviye'nin yüzüğünde "Rabbiğfir-lî" (Ey Rabbim! Beni mağfiret eyle, bağışla!). İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe hazretlerinin yüzüğünde, "Kul-il-hayra ve illâ feskut" (Hayır konuş, yoksa sus!). İmâm-ı Ebû Yûsuf hazretlerinin yüzüğünde, "Men âmile bi-re'yihî nedime" (Danışmadan kendi görüşüne göre iş yapan pişmân olur.). İmâm-ı Muhammed hazretlerinin yüzüğünde, "Men sabera zafire" (Sabreden maksadına, murâdına kavuşur.). İmâm-ı Şâfiî hazretlerinin yüzüğünde de, "El-Bereketü fil-kanâat" (Bereket, kanâattadır.) yazılıydı.

İmzânın mâden veya ağaç üzerine, tersinden kazılı şekline "mühür" denir. Mühür, boya sürülüp imzâ şeklini kâğıda çıkarmaya yarar. (Bahse konu olan mühür, bugün kullanılan mühürdür.) Eskiden kullanılan mühürler daha farklıdır.

Herkesin kendine göre bir yazı tarzı olduğu gibi yine herkesin kendine has imzâsı vardır. Bu özellikten dolayı, taklid edilmiş imzâları gerçeğinden ayırd etmek bugün için kolaydır.

Diğer taraftan el yazısında olduğu gibi, imzâ da bir kimsenin kısmî özelliklerini ortaya çıkarır. Bu bakımdan grafoloji bilginleri bir imzâdan imzâ sâhibinin karakterini ortaya çıkarmaya çalışmaktadırlar. İmzâların sahte olup olmadığı hukûkî bakımdan Adlî Tıp'ta incelenir. Adlî Tıp'ın verdiği kararın hukûkî geçerliliği vardır.

İNALOĞULLARI;

Diyarbakır'da (Amid) bir asra yakın hüküm sürmüş olan Türk beyliği. Sultan Melikşâh'ın ölümünden sonra çıkan karışıklıklar sırasında son Mervânî Emîri Nâsırüddevle Mansûr, Meyyâfârikîn'i alarak Diyârbekir bölgesindeki emirliğini tekrar kurmaya çalıştı. Fakat Sûriye Selçuklu Sultânı Tutuş, daha önce davrandığı için, Diyârbekir'i ele geçirerek, Sultan Emir Tuğtegin'i vâli tâyin etti. Tuğtegin, Sultan Tutuş ile birlikte Berkyaruk'a karşı savaşırken, esir düştü. Bu sırada Tuğtegin'in yokluğundan faydalanan Türk beyleri, Diyârbekir bölgesini paylaştılar. Sadr adlı bir Türk beyi de Diyarbakır'a hâkim oldu. Musul emîri Kürboğa'nın şehri ele geçirme teşebbüsünü başarıyla önleyen Sadr, kısa süre sonra öldü. Yerine beyliğin kurucusu olarak kabûl edilen Türkmen beylerinden İnal geçti. Emir İnal da az sonra ölünce yerine oğlu İbrâhim geçti.

Emîr İbrâhim, Sûriye Selçukluları Dımaşk kolunun sultânı Dukak'a tâbi oldu. 1098 senesinde Haçlıların elindeki Antakya'yı geri almak için harekete geçen Musul Emîri Kürboğa idâresindeki Selçuklu ordusunda İnaloğulları da yer aldı. Türkiye Selçuklu Sultânı Birinci Kılıç Arslan, 1105 senesinde Meyyâfârikîn'e gelince, Emîr İbrâhim tâbiyetini bildirdi ve Sultan'la berâber, Musul Seferine katıldı.

Birinci Kılıç Arslan bu seferde ölünce, İnaloğulları kısa bir süre bir yere tâbi olmadılar. Ahlat Emîri Sökmen el-Kutbî'nin 1108 senesinde Meyyâfârıkîn'i ele geçirmesiyle Diyârbekir bölgesi emîrlerinin yanında İbrâhim de ona bağlandı. İnaloğlu İbrâhim, 1109 senesinde ölünce yerine oğlu Sa'düddevle Ebû Mansûr İl-Aldı geçti. İl-Aldı, 1115'te Cur Nehrinin doğusundaki, Meyyâfârıkîn'e bağlı kırk köyü elegeçirdi. 1124 senesinde Diyarbakır'da faâliyetleri artan bozuk îtikâd sâhibi İsmâilîleri ortadan kaldırdı. Böylece, İsmâilîlerin bozuk îtikâdı bu bölgede yayılma imkânı bulamadı.

Emîr Zengî, 1127 senesinde Musul'da Aksungur'un yerine geçtikten sona topraklarını genişletmek istiyordu. Mardin Artuklu Emîri Timurtaş ile İl-Aldı birleşerek, Emîr Zengî'ye karşı koymaya çalıştılar. Fakat başarı sağlayamadılar. Emîr Zengî, Sercî'yi zaptetti. Bir müddet sonra Timurtaş, Zengî ile birleşerek, eski müttefiki İl-Aldı'nın hâkim olduğu Amid şehrini kuşattı. Bunun üzerine İl-Aldı, Harput Artuklu Emîri Dâvûd'dan yardım istedi. Emîr Dâvûd yardım için Amid'e gelince, 1134 senesinde şehir önlerinde iki ordu karşılaştı. İl-Aldı ve Dâvûd yenilerek kaleye çekildiler. Zengî ile Timurtaş muhâsaraya devâm ettilerse de kuvvetli surlara sâhib olan şehri ele geçiremediler. Emîr İl-Aldı 1142 senesinde vefât etti.

Emîr İl-Aldı'nın ölümünden sonra vezîri Nisanoğlu Müeyyeddîn ile çocukları beyliğin idâresini ele aldılar. Vezîr Müeyyeddîn, İl-Aldı'nın oğlu Cemâleddîn Şemsülmülûk Mahmûd'u emîrlik makâmına geçirdi. 1144 senesinde Atabeg Zengî, yeniden Diyârbekir bölgesine girerek İnaloğullarına âit Ergani, Hâlar, Tulhum ve Çermik gibi kale ve kasabaları zaptetti.

İnaloğullarının merkezi Diyârbakır, 1160 yılından îtibâren Artukluların tehdîdi altına girdi. 1163 senesinde Artukluların Şemseddîn Sevinç kumandasında gönderdiği orduAmid'i kuşattı. İki tarafın da mancınık gibi muhâsara âletleri kullandığı bu kuşatma, dört ay sürdü. Şehrin düşeceğini anlayan Emîr Mahmûd ve vezîri Ebü'l-Kâsım Ali, Dânişmendli Yağıbasan'dan yardım istediler. Yardım isteğini kabûl eden Yağıbasan, Artuklu Emîri Kara Arslan'ın dâmâdı olmasına rağmen, onun topraklarına girdi ve bâzı şehirlere taarruz etti. Kara Arslan, Amid kuşatmasını kaldırmak mecbûriyetinde kaldı. Ertesi sene Kara Arslan, Amid'i tekrar kuşattı ise de başarılı olamadı ve geri çekildi. Amid kâdısı Nasiheddîn, 1165 senesinde Hısn Keyfa'ya giderek, Kara Arslan ile İnaloğulları arasında bir anlaşma sağlamaya muvaffak oldu. 1179 senesinde Vezir Ebü'l-Kâsım Ali ölünce yerine Mes'ûd geçti.

Hısn Keyfâ Artuklu emirliğinin başına, Fahreddîn Kara Arslan'ın ölümünden sonra Nûreddîn Muhammed geçerek Selâhaddîn-i Eyyûbî'ye tâbi oldu. Nûreddîn'in tek isteği, Amid şehrine sâhib olmaktı. Sultan Selâhaddîn de Amid'i alınca ona vereceğini vâdetti. Nitekim 1183 senesinde Selâhaddîn-i Eyyûbî kuvvetleri ile gelerek, şehri kuşattı ve uzun muhârebelerden sonra Nisan ayının yirmi dokuzunda Amid'e girdi. Selâhaddîn Eyyûbî şehrin idâresini Nûreddîn'e verdi. Çok yaşlanmış olan İnaloğlu Mahmûd'a hürmet ederek, maaş bağladı. Amid şehri Artukoğullarına verildi. İnaloğulları beyliği de son buldu.

İnaloğulları zamânında Amid (Diyarbakır), iktisâdî ve kültürel bakımdan çok ilerledi. Şehirde önemli îmâr faaliyetlerinde bulunuldu. İl-Aldı zamânında yanan Ulu Câmi tekrar inşâ edildi. İnaloğulları zamânında Amid'de dokuma sanâyii çok gelişti. Bilhassa, halı, kumaş ve çadır bezleri îmâl ediliyordu. 1122 senesinde Amid'e bağlı Zülkarneyn ve Ergâni kaleleri civârında bakır mâdeni bulunmuş ve işletilmiştir.

İnanoğulları Beyleri	**Tahta Geçişi**
İnal Türkmeni.....	1098
Fahrüddevleİbrâhim	1098
Sa'düddevle İl-Aldı	1110
Cemâleddîn Mahmûd	1142
Selâhaddîn Eyyûbî'nin Amid'i zaptı	1183

İNANÇOĞULLARI (Lâdik Beyliği);

on üçüncü ve on dördüncü asırlarda Lâdik'te (Denizli) hüküm süren bir Türk beyliği. Moğol istilâsı önünden kaçarak Denizli ve Honaz bölgesine gelen Türkmenler tarafından kurulmuş olan bu beyliğe İnançoğulları da denilmektedir.

Denizli yöresi, 1071 Malazgirt Muhârebesini tâkib eden senelerde, Anadolu'nun büyük bir kısmı ile berâber Kutalmışoğlu Süleymân Bey tarafından fethedildi. Bir süre Türklerin elinde kaldıktan sonra, 1097 senesinde tekrar Bizanslıların eline geçti. Zaman zaman Bizanslılarla Türkler arasında el değiştiren Denizli, 1206 senelerinde tekrar fethedildi. Lâdik, 13. asrın son yarısında Honaz ve

Afyonkarahisar ile birlikte Anadolu Selçuklularının meşhur vezîri Sâhib Ata Fahreddîn Ali'nin oğullarına ıktâ olarak verildi. Ancak 1276 senesinde bölge, Germiyan hâkimiyeti altına girdi. 1277 senesinde meydana gelen Cimri olayı(Bkz. Karamanoğulları) sırasında, Karamanoğulları ve müttefikleri Konya'yı zaptedip, Cimri'yi Selçuklu tahtına oturttular. Cimri olayını bastırıp, Konya'ya yeniden hâkim olanSelçuklu Sultânı Üçüncü Gıyâseddîn Keyhüsrev, daha sonra ordusuyla Denizli'ye girdi. Germiyanlı Ali Bey tevkif edilerek, Afyonkarahisar'a hapsedildi. Lâdik, tekrar Sâhib Ata âilesine verildi. Ancak, 1277 senelerinde Germiyanlılar burayı yeniden ele geçirdiler ve beyliğin başına da Germiyan beyinin yeğeni Bedreddîn Murâd'ı getirdiler.

1287 senesinde Denizli yöresinde topladığı kuvvetlerle Germiyanlılar üzerine yürüyen Sâhib Ata'nın torunu, savaşta öldürüldü ve ordusu dağıtıldı. Ertesi sene Germiyan Beyi ile Denizli Beyi Bedreddin Murâd, Selçuklularla sulh yapmak için Konya'ya gittiler. Sultanın emirlerinden olan Has Balaban bunları karşılayarak görüştü ve Bedreddin Murâd'ın beyliğini kabul ettiklerini bildirdi. Kısa bir sükûnet devresinden sonra 1289 senesinde Germiyanlılar ve Selçuklular arasında tekrar mücâdele başladı. Selçuklu Sultânının emirlerinden İzzeddîn Bey, Lâdik Beyi Bedreddin Murâd'ın üzerine yürüyünce, Germiyan ordusu yardıma geldi. Günler mevkiinde yapılan savaştaGermiyan ordusu bozguna uğradı. Bedreddin Murâd, bu savaşta öldürüldü. Ordusunun bir kısmı da kılıçtan geçirildi. Böylece Lâdik tekrar Sâhib Ataoğulları'nın eline geçti. Sâhib Ataoğulları Beyi, kuvvetleriyle Karamanoğlu Güneri Bey üzerine gidince, bu bölgedeki Türkmenler, bağımsızlık yolunda daha rahat hareket etme imkânı buldular. Aynı senelerde İlhanlı Vâlisi Geyhatu, İlhanlı tahtına çıkmak için Anadolu'dan ayrılınca, Denizli bölgesindeki Türkmenler harekete geçti. Bunun üzerine Geyhatu, hemen geri dönerek 1291 senesinde Türkmenlerin üzerine yürüdü. Geyhatu, Menteşe ve diğer Türkmenleri de büyük bir mağlûbiyete uğratarak geri döndü. Bu bölge karışıklık içinde kaldı.

On dördüncü asrın başlarında Germiyanoğulları hâkimiyetinde bulunan Lâdik Beyliğinin başına Ali Beyin oğlu İnanç Bey getirilmişti. İlhanlıların Anadolu vâlisi Emîr Çoban, 1314 senesinde Anadolu'ya geldiği zaman, ona itâatını bildiren beyler arasında İnanç Bey de bulunuyordu.

İnanç Beyden sonra Murâd Arslan, Denizli Beyi oldu. Murâd Arslan Bey nâmına kesilmiş bir sikke ile Türkçe **Fâtiha** ve **İhlâs Tefsîrleri** vardır. Murâd Arslan'ın vefât târihi belli değildir. Ancak yerine geçen oğlunun 1360 târihli bir sikkesi mevcuttur. Murâd Arslan'dan sonra Hüdâvendigâr-ı Muazzam, Sâhib-üs-Seyf vel-Kalem, Celâlüddevle ved-Dîn ünvânlarıyla anılan oğlu İshâk Bey bin Murâd Arslan, Denizli beyi oldu. Denizli'nin 1366'da meydana gelen bir zelzele ile harâb olmasından iki sene sonra 1368 yılında, Germiyanlılar tarafından alınması ile Lâdik Beyliği son buldu. Germiyanoğlu Süleymân Şah, Denizli'de sikke kestirmiş ve zelzeleden yıkılan Ulu Câmiyi yeniden yaptırmıştır. YıldırımBâyezîd, 1390'da Batı Anadolu Beyliklerini ortadan kaldırınca, Denizli de Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.

Lâdik Beyleri	**Tahta Geçişi**
Mehmed Bey	1261
Ali Bey	1262
İnanç Bey	(?)
Murâd Arslan	1335
İshâk Bey	1362
Germiyanoğulları hâkimiyeti	1368

İNCİ;

Alm. *Perle (f),* **Fr.** *perle (m),* **İng.** *pearl.* İstiridye gibi bâzı kabuklu deniz hayvanlarının içinden çıkarılan, genellikle süs eşyâsı olarak kullanılan küçük tâne. Bunlar, küçük, yuvarlak, yüksek değerli, sert, sedef rengindedirler. Hayvanın vücuduna bir kum tanesi, bir parazit veya sun'î olarak bir sedef parçası girince etrafında bunu kaplayan sedefimsi bir madde hâsıl olur. Böylece tabaka üst üste gelerek küresel inci meydana gelir. Divan şiirinde incinin teşekkülü nisan yağmurlarının yağmasına bağlanmıştır. Rivâyete göre, istiridye kabuklarını açınca, yağmur tâneleri içeri alınır ve incinin ortaya çıkmasına sebeb olur. Peygamber efendimize de "dürr-i yetîm" (yetimlerin incisi) denir. Yabancı madde ete girmeyip kabukta kalırsa meydana gelen inci, yarı küresel veya düzensiz biçimdedir.

İnci, sedef yapısında olup %92 kalsiyum karbonat ihtivâ eder. Sıcak ve ılıman bölge denizlerde yaşıyan yumuşakçalarda rastlanır. Günümüzde içinde inci meydana gelen yumuşakçalar yetiştirilerek, kültür inci üretimi önem kazanmıştır. Kültürle 3-7 yılda elde edilen bu inciler tabiîlerinden ayrılmamakta, gerçek inciye benzediği kabul edilmektedir.

Her çeşit süs eşyâsında, bilhassa gerdanlık olarak kullanılmaktadır. Bilinen renginden başka pembe ve

beyazları olduğu gibi nâdir de olsa siyah renkli inciye de rastlanır.

Cam küreler, üzeri doğu esansı denen yapışkan madde ile sıvanarak sahte inciler yapılmaktadır. Hakîkisinin pahalı olmasından dolayı sahte inci endüstrisi oldukça rağbet görmektedir. (Bkz. İstiridye)

İNCİÇİÇEĞİ (Convallaria majalis);

Alm. *Malgloeckchen (n),* **Fr.** *muguet (m).* **İng.** *Lily of the valley.* **Familyası:** Zambakgiller (Liliaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara ve Akdeniz bölgesi (Toroslar).

Nisan-mayıs ayları arasında beyaz ve güzel kokulu çiçekler açan, 20-30 cm boyunda, sürünücü köklü, çok yıllık otsu bir bitki. Daha çok gölgeli ve rutubetli yerlerde, orman altlarında, vâdilerde ve dere kenarlarında yayılış gösterir.

Yapraklar oval veya elipsodik, tam kenarlı, paralel damarlı ve koyu yeşil renklidir. Çiçekler uzun bir sapın ucunda, 6-10'u bir arada, salkım durumunda toplanmışlardır. Saplar ince, kısa ve sarkıktır. Çiçekler çan şeklinde ve beyaz olup uçları altı lopludur. Meyve küre şeklinde, küçük ve kırmızı tohumları mavimsi renklidir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin çiçekleri, kökleri ve rizomları kullanılmaktadır. Bileşiminde kardiyotonik etkisi olan heterozitler (konvallatoksin, konvallarin) vardır. Bilhassa kalp üzerine tesirlidir. Kalp faaliyetlerini tanzim edici özellikte, ham madde olarak kullanılır. İdrar söktürücü ve müshil etkisi de vardır. Çiçekleri parfümeri sanâyiinde ve süs bitkisi olarak kullanılır.

İNCİL;

Alm. *Neues, Testament,* **Fr.** *Evangile,* **İng.** *Evangelium, Bible.* Allahü teâlânın peygamberleri vâsıtasıyla insanlara gönderdiği dört büyük kitaptan biri. Hazret-i Îsâ'ya indirilmiş olup, Hıristiyanlık dîninin kutsal kitâbıdır. "İncîl" kelimesi Süryânîcedir. Lügatte "göz nûru" demektir. Hazret-i Îsâ'ya inzâl edilen (indirilen) hakîki **İncil**, hiç şüphesiz Allah kitâbıdır. Fakat bugün, bu hakîkî **İncil** mevcut değildir. Bugün Hıristiyanların elinde bulunan ve "Evangelium" veya "Bible" adını verdikleri Mukaddes kitapta, eski hakîkî **İncil'**den kalmış pek az parça vardır. Esas **İncil**, İbrânî dili ile idi. Bu kitap, sonraları Yunancaya, Lâtinceye, yanlış olarak çevrilmiş, zamanla içerisinde birçok parçalar eklenmiş, sık sık değiştirilmiş ve nihâyet bugünkü bozulmuş ve karışık şeklini almıştır.

Kur'ân-ı kerîm; İncil'in, ilâhî bir kitap olduğunu ve diğer ilâhî kitaplarla berâber onun da aslına, îmân etmenin lâzım olduğunu haber vermektedir. Âl-i İmrân sûresi 84. âyetinde meâlen; **"De ki: Allah'a îmân ettik. Bize indirilene** (Kur'ân-ı kerîme), **İbrâhim'e, İsmâil'e, İshâk'a, Yâkûb'a ve oğullarına indirilenlere, Mûsâ'ya, Îsâ'ya ve peygamberlere, Rablerinden verilenlere de inandık."** buyrulmaktadır. Mâide sûresi 68. ve Tevbe sûresinin 3. âyetleri de, ilâhî kelâm olmaları ve aynı esasları telkin etmeleri yönünden **İncil'**i, **Kur'ân-ı kerîm** ve **Tevrat'**la aynı derecede zikretmiştir. Ayrıca Allahü teâlâ **Kur'ân-ı kerîm'**inde, hazret-i Îsâ'ya gönderdiği **İncil'**ini bir hidâyet (kurtuluş), bir nûr, bir rahmet ve fenâlıktan sakınanlar için bir nasîhat (öğüt) olarak vasıflandırmaktadır. Mâide sûresi 46. âyetinde meâlen; **"Arkalarından da** (bu peygamberlerin) **izlerince Meryem oğlu Îsâ'yı, Tevrat'ın bir tasdikçisi olarak gönderdik. O'na da içinde bir hidâyet, bir nûr bulunan İncil'i ondan evvelki Tevrat'ın bir tasdikçisi ve sakınanlara bir öğüt olmak üzere verdik."**

Yine **Kur'ân-ı kerîm'**de Allahü teâlâ, **İncil'**i hazret-i Îsâ'ya vahyettiğini ve onu peygamber olarak gönderdiğini çeşitli âyetlerde meâlen şöyle açıklamaktadır:

Arkalarından da Meryem oğlu Îsâ'yı gönderdik. Ona İncil'i verdik. (Âl-i İmrân sûresi: 3)

(Îsâ beşikteyken dile gelip) **dedi ki: "Ben, hakîkaten Allah'ın kuluyum! O, bana kitap** (İncil) **verdi. Beni peygamber yaptı.** (Meryem sûresi: 30).

Hani sana kitabı (yazı yazmayı), **hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretmiştim.** (Mâide sûresi: 110)

Müslümanlar, diğer ilâhî kitaplarla berâber hakîki **İncil'**in de Allahü teâlâ tarafından hazret-i Îsâ'ya gönderilmiş hak bir kitap olduğuna inanırlar.

Bugünkü İnciller: Hazret-i Îsâ'ya gönderilen **İncil,** tek kitaptı. İbrânice ile yazılmış olan bu hakîkî **İncil,** bugün mevcut değildir. Bolüs (Pavlos) adındaki bir Yahûdî, Îsâ'ya inandığını söyleyerek ve Hıristiyanlığı yaymaya çalışıyor görünerek, gökten inen **İncil'**i yok etti. Dört kişi ortaya çıkıp, on iki Havârî'den işittiklerini yazarak, **İncil** adında dört kitap meydana geldi ise de, Bolüs'ün yalanları, bunlara da karıştı. Böylece Îsâ aleyhisselâmın hak olan dîni, az zaman sonra Yahûdîler tarafından sinsice değiştirilmiş oldu. Barnabas adındaki bir Havârî, Îsâ aleyhisselâmdan işittiklerini ve gördüklerini doğru olarak yazdı. (Bkz. Barnabas)

Barnabas'ın **İncil'**i; bugüne kadar gelen İncillerden hakîkî **İncil'**e en çok yakın olandır ve en önemlisidir. Kıbrıs'ta doğan Barnabas'ın asıl ismi Joses idi. Kendisi hazret-i Îsâ'ya inananların en başında gelmekte ve Havârîlerin arasında mühim bir mevkii bulunmaktadır. Kendisine verilen "Barnabas" lakabı, nasihat verici, iyiliğe teşvik edici anlamına gelmektedir.

Barnabas İncili'nde, son Peygamberin 600 veya 1000 sene kadar sonra geleceği bildirilmektedir. Bu İncil'de, tek Allah inancından bahsetmekte ve teslis yalanlanmaktadır.

Avrupa ansiklopedilerinde **Barnabas İncili** hakkında şu bilgi vardır: "**Barnabas İncili** diye tanımlanan bir el yazısı, 15. yüzyılda İslâmiyeti kabul etmiş bir İtalyan tarafından yazılmış uydurma bir kitaptır." Bu açıklamanın tamâmiyle yanlış olduğu şundan bellidir: Barnabas İncil'i daha 3. yüzyılda, yâni hazret-i Muhammed'in gelmesinden en az 300 veya 700 sene evvel aforoz edilerek ortadan kaldırılmıştır. Demek ki, daha o zaman da içinde fanatik Hıristiyanların işine gelmeyen, teslisin aleyhinde olan, başka bir Peygamberin geleceğini haber veren bahisler vardı.

Barnabas'ın bu **İncil'**i, târih boyunca çeşitli defâlar ortadan kaldırılmak ve bütün nüshaları kaybedilmek istenmiş olmasına rağmen, Papa Damorus tesâdüfen eline geçen bir nüshasınıPapalık Kütüphânesinde saklamıştır. Kitap 1590'da el yazısı ile İbrâniceden İtalyancaya çevrilmiştir. Bu nüsha elden ele dolaşarak 1713 yılında Prens Ojene'ye ve ölümünden sonra Viyana Kraliyet kütüphânesine nakledilmiştir. 1907'de Bay ve Bayan Ragg tarafından İngilizceye tercüme edilerek Oxford'da basılmış, fakat esrârengiz bir tarzda ortadan kaybolmuştur. Ancak bir nüsha British Müseum, bir nüsha da Amerikan Kongresi Kütüphânesinde bulunmaktadır. Bu **Barnabas İncili,** Pakistan Kur'ân Konseyi eliyle 1973'te tekrar basılmıştır.

Barnabas İncil'i dışındaki diğer uydurma İnciller zamanla çoğalarak her yerde başka bir İncil okunur oldu. Nihâyet mîlâdın 313'üncü senesinde, önce putperest iken Hıristiyanlığı kabul eden Büyük Kostantin, bütün İncillerin birleştirilerek, yeniden bir İncil yazılmasını emrettiği gibi, eski dîni olan putperestlikten de birçok şey ilâve ettirdi (Bkz. Hıristiyanlık). Daha sonra çeşitli târihlerde yapılan toplantılarda ilk yazılan dört bozuk **İncil,** bugünkü Hıristiyanların kutsal kitabı olarak kabul edildi.

Sonradan ortaya çıkarılan ve şimdi Hıristiyanların mukaddes kitabı olan **İncil,** iki kısımdan meydana gelmiştir: Eski Ahit (Old Testament), o zamâna kadar gelen peygamberlerin ve bilhassa hazret-i Mûsâ'nın tebligâtını ihtivâ eder. Yeni Ahit (New Testament) denilen kısmı ise, Mattâ (Matthew), Markos (Mark), Luka (Luke), Yuhanna(Jahn)nın yazdıkları kitaplar olup, hazret-i Îsâ'nın hayâtı, yaptığı işler ve verdiği nasihatlar hakkında bilgileri ihtivâ eder. Bütün bu bilgiler, tam ve dürüst bir şekilde zaptolunmamıştır. **İncil'**in hazırlanmasında, **Kur'ân-ı kerîm'**in zaptolunmasında gösterilen büyük hassâsiyet gösterilmemiştir. Hakîkî bilgilere birçok yanlış düşünceler, efsâneler ve hurâfeler eklenmiştir. Aslından uzak bulunan bu dört İncil şunlardır:

1. Meta(veya Matta): Filistinli olan Metâ, Îsâ aleyhisselâmı yalnız göğe çıktıktan sekiz sene sonra, birinci **İncil'**i yazmıştır. Burada, Îsâ aleyhisselâmın, Filistin'de doğumunda görülen şaşılacak şeyleri ve Yahûdî pâdişâhı Herod'un, onu çocukken öldürmek isteyince, annesi hazret-i Meryem'in oğlunu alıp, Mısır'a götürdüğünü yazmaktadır. Hazret-i Meryem, oğlu göğe çıktıktan altı sene sonra vefât etti. Kabri Kudüs'tedir. Bugün mevcûd olan **Mattâ İncili,** İbrânice nüshanın tercümesidir. Bu tercümeyi yapanın kim olduğu da belli değildir.

2. Luka: Antakyalı olan Luka, Îsâ aleyhisselâmı görmemiş, Îsâ aleyhisselâm göğe çıkarıldıktan sonra münâfık olan Bolüs tarafından güyâ Hıristiyanlık dînine alınmış ve onun (bozuk) fikirleriyle aşılanarak, Allahü teâlânın kitâbını büsbütün değiştiren bir **İncil** yazmıştır. Luka, havârî değildi.

3. Markos: Îsâ aleyhisselâm göğe çıkarıldıktan sonra Îsevî (Hıristiyan) olmuş, İncil ismi ile tercümanı olduğu Petros adındaki havâriden işittiklerini yazmıştır. Markos'un havârîlerden olmadığında bütün târihçiler ittifak hâlindedir. Sâdece havârîlerden Petrus'un tercümanıdır.

4. Yuhanna: Îsâ aleyhisselâmın teyzesinin oğlu olup, hazret-i Îsâ'yı birkaç kere görmüştür. Yuhanna'ya nisbet edilen dördüncü **İncil'**in ortaya çıkmasına kadar Îsâ aleyhisselâmın dîni, esâsen Mûsâ aleyhisselâmın dîninden ayrılmayıp, tevhid esâsına dayanıyordu. Bu kitap, Yuhanna'ya âit değildir. İkinci asırdan sonra aslı meçhul bir şahıs tarafından kaleme alınmıştır.

Bu dört İncil, aynı hususları başka başka anlatan ve insan eliyle yazılmış hikâyelerden ibâret olup, Allah kelâmı değildir ve devamlı olarak değiştirilmektedirler.

İncil'in bozulması: Yahûdî olan Bolüs'ün yaptığı tahrifâtlardan başka **İncil'**in bozulmasında başka sebepler de tesirli oldu. **İncil** üzerinde yapılan ilmî tetkiklerden de anlaşılacağı gibi **İncil,** Yunancaya ve Lâtinceye çevrilince, o zamâna kadar yüzlerce tanrısı olan Putperest Romalılar ve Yunanlılar onu çoğaltmak istemişlerdir. Bâzı bilginlere göre, doğru **İncil'**deki tek Allah inancının Yunanca tercümede

üçe çıkarılmasına, Yunanlıların Eflâtun felsefesine bağlı olmaları sebeb olmuştur.

Ayrıca **İncil'**in en eski şekli olan İbrânice nüshasından yanlış tercüme edildiğini iddiâ edenlerin çok haklı olduğu görülmektedir. Zîrâ İbrânicede "Baba" kelimesi yalnız bir çocuğun kendi babası değil, aynı zamanda "hürmete değer büyük bir şahsiyet" mânâsına gelmektedir. Bunun gibi "Oğul" kelimesi de İbrânicede çok kereler bir şahsın rütbece ve yaşça kendisinden daha küçük olan, fakat kendisine son derece bir sevgi ile bağlı bulunduğu bir şahsı tasvir etmek için kullanılmaktadır. Tetkik edilirse, **İncil'**de şu ibâre (cümle) vardır: (Matta, 5:9) "Ne mübârektir sulh ediciler! Zîrâ onlara Allah'ın oğlu denecektir." Görülüyor ki, burada "Oğul" kelimesi, "Allah'ın sevgili kulu" mânâsına gelmektedir. O hâlde, hakîkî **İncil'**de "Baba", yüksek bir varlık ve "Oğul" da sevgili bir kul olarak açıklanmıştır. Bundan ve bunun gibi misâllerden İbrânice asıllı bir çok kelimelerin yanlış tercüme edildiği anlaşılmaktadır. Şöyle ki: İbrânice asılda "bâkire=kızoğlan kız" kelimesi yoktur. Hazret-i Îsâ'nın doğumu hakkında eski İbrânice **İncil'**de şöyle yazılıdır: "Îsâ aleyhisselâma (7:14) "Allah şu işâreti verdi: Bir kızdan bir çocuk doğacak ve onun adı İmmanuel olacaktır." Burada İbrânice "kız" mânâsına gelen "Almah" kelimesi kullanılmıştır. İbrânice "Bâkire" Bethuhah kelimesi ile ifâde edilir. Hâlbuki bâkire kelimesi Hıristiyanların daha işine geldiğinden "kız" yerine bu kelime kullanılmış ve buradan da Hıristiyanlık âlemine "Kutsal Bâkire" kavramı aşılanmıştır.

Bütün bunlara rağmen bugünkü **İncil'**in bile birçok yerlerinde Allah'ın tek olduğu, Îsâ aleyhisselâmın ise bir "Peygamber" olarak gönderildiği yazılıdır. Bunların bir kısmı şöyledir:

Markus (12:30): Allahımız tektir.

Tesniye (4:25): Yalnız bir Allah olup, ondan gayrisi yoktur.

Îsâ'ya (45:5): Rab benim, benden gayri ilâh yoktur.

Yuhanna (5:3): Îsâ dedi ki, ben kendiliğimden bir şey edemem, işittiğime (yâni bana verilen vahye) göre hüküm ederim. Kendi irâdemi (bir şeyi yaptırmak arzusu) değil, ancak beni gönderenin (yâni Allah'ın) irâdesini ararım.

Hazret-i Îsâ aleyhisselâmın peygamber olduğuna dâir beyanlar:

(Matta 27:57): Îsâ aleyhisselâm onlara; "Peygamber, kendi vatanından ve evinden gayrı yerlerde de îtibârsız değildir." dedi.

(Yuhanna 8: 26-27): Beni gönderen Allah'tır. Ben dünyâya ancak O'ndan işittiklerimi söylerim.

Bütün bu cümleler bugün Hıristiyanların elinde bulunan **İncil'**den alınmıştır. Yâni ne kadar değiştirirlerse değiştirsinler, hâlâ **İncil'**de muhakkak hakîki **İncil'**den kalma doğru sözler bulunmaktadır.

Batılı ilim adamlarının **İncil** hakkındaki görüşleri:

Batı ilim adamları, târihçiler, hattâ Hıristiyanlar, bugün elde bulunan incillerin bozuk olduklarını bildirirken, mânevî kuvvetlere inanmayan, maddedeki ilerlemenin sarhoşu olup, rûh bilgilerinden haber alamayan ve hiç bir dîne inanmayanlar da İncillerdeki bozuk yerleri öne sürerek, bütün dinlerin aleyhinde bulunmaktadırlar.

Bugünkü **İncil** hakkında, birçok batılı ilim adamlarının verdiği karar şudur: **İncil;** Allah sözü değildir. Allah sözü olması gereken eskiİncil, bugünkü şekli ile tamâmen başka bir kitap hâline dönüşmüştür. Bugünkü **İncil'**de Allah sözü olması düşünülebilen sözler yanında, birçok yabancı kimseler tarafından eklenen sözler, tahminler, rivâyetler ve hikâyeler vardır.

Bugünkü incillerin Allah sözü mü, yoksa insan eseri mi olduğu hakkında Hıristiyan ilim ve fen adamlarından bâzılarının görüşü şöyledir:

Moody İncil Enstitüsünden Dr. Graham Scroggie **İncil, Allah Sözü müdür?** adlı kitabının 17. sahifesinde diyor ki:

"Evet, **İncil** insan eseridir. Bâzı kimseler, neden olduğunu anlamadığım sebeplerden ötürü, bunu inkâr etmektedirler. İncil, insanların dimağında teşekkül etmiş, insanlar tarafından insan dili ve insan eli ile yazılmış ve tamâmiyle insan karakteri taşıyan bir eserdir."

Başka bir din adamı Kenneth Gragg, Hıristiyan olmasına rağmen, şöyle demektedir:

İncil'in Ahd-i Cedîd kısmı, Allah sözü değildir. Burada doğrudan doğruya insanların anlatdıkları hikâyeler, herhangi bir işin nasıl yapıldığını gören insanların görgü şâhitliği vardır. Sırf insan sözü olan bu kısımlar kilise tarafından insanlara Allah sözüymüş gibi nakledilmektedir."

TeologProf. Geyser: "**İncil'**in tamâmı Allah kelâmı değildir. Fakat, buna rağmen kutsal bir kitaptır."

demektedir.

İncil'de yazılı hususlara, bilhassa"Allah, oğul ve rûhülkudüs" gibi üçlü tanrıya inanmayan papalar bile ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri olan Papa Honorius, üçlü tanrıyı katiyetle reddettiği için ölümünden 48 sene sonra İstanbul'da toplanan **Sinod** (Papazlar Heyeti) tarafından resmen lânetlenmiştir (Sene M. 680).

İncil'in bugünkü hâli: Bugün ellerindeki incîllerin doğruluğu hakkında tam bir paniğe kapılmış olan, bilhassa genç Hıristiyanlar, bu kitaplarının bildirdikleri hiçbir şeye inanmamakta ve tam mânâsıyla bir dinsiz olmaktadırlar. Çünkü:

1. İncil'de Allah sözü olarak kabul edilecek çok az parça vardır.

2. İncil'deki bâzı sözlerin Allah sözü değil, Peygamber sözü olduğu, onların ismi ile belirtilmektedir.

3. İncil'e kimin tarafından söylendiği belli olmayan birçok sözler eklenmiştir.

4. Havârîlerin hikâyelerine birçok masallar, efsâneler karıştığı bizzât Hıristiyan din adamları tarafından îtiraf edilmektedir.

5. Havârîlerin hazret-i Îsâ hakkındaki bildirdikleri birbirinden farklıdır.

6. İçinde hakîkî beyanlar bulunan (Barnabas İncili) gibi bâzıİnciller yok edilerek ortadan kaldırılmıştır.

7. İncil bugüne kadar pekçok defâlar dînî heyetler tarafından incelenerek değiştirilmiştir. Bu incelemeler daha devâm etmektedir. Bir rivâyete göre, bugün elde birbirinden tamâmen farklı 4000 İncil vardır.

Her tetkik heyeti, bir evvelki İncil'in içinde çok ağır hatâlar bulunduğunu iddiâ etmektedir.

8. Krallar **İncil'**de tâdilât yapılması için emirler vermişler ve bu emirler yerine getirilmiştir.

9. **İncil'**in ifâdesi bir Allah kitabı ifâdesi olmakdan çok uzaktır. Hele Eski Ahid'in bâzı parçaları, çocukların yanında okunamıyacak kadar müstehcendir.

10. **İncil'**in içinde 50.000 hatâ bulunduğunu, batılı Hıristiyan mecmuaları yazmaktadır. Bu hatâların en büyüğü olan üçlü Allah mefhumunu düzeltmek için bugün Hıristiyanlar aşırı bir gayret içindedirler. Hattâ son zamanlarda Yuhannâ **İncili'**nde bulunan bir cümleden bile faydalanmaya çalışmaktadırlar. Bu cümle şudur: "Yuhanna'nın birinci mektubu: Baba, kelime ve Rûhulkudüs, üçü birdir." Burada oğul yerine "kelime" denilmiştir.

11. **İncil'**in bir Allah kelâmı değil, (insan eseri) olduğu nihâyet Hıristiyan din adamları tarafından da kabûl edilmiştir.

Halbuki, Allah kelâmı aslı değişmez. Böyle eksik, yanlış, hatâlı kısımları bulunan, ikide birde değiştirilen ve insan eli ile yazıldığı kendi din adamları tarafından da îtiraf edilen bir kitap "Allah'ın kitâbı" olamaz.

Allahın kitabında bulunması gereken nasîhat, yol gösterme, iyiyi kötüyü ayırma, dünyâyı ve âhireti tanıtma, tesellî gibi hususların hiçbiri bu günkü incillerde yoktur.

Plain Truth mecmuasının 1975 senesi Temmuz nüshasında şöyle denilmektedir:

İtirâf edelim ki, Hıristiyan olmayan okumuş kimselere onların fikrini değiştirebilecek kudrette bir kitap gösteremiyoruz. Onlar bize birbirinden farklı incilleri göstererek: "Görüyorsunuz ya, siz daha kendi aranızda bile anlaşamamışsınız. Bize neyi öğretmek istiyorsunuz?" diyorlar.

Yine Fransa'da yayınlanan **L'Evenement Du Jeudi** dergisinin Temmuz-1993 sayısında da bugünkü İncillerin sahte olduğu belirtilerek deniliyor ki: "Gerçek İncil'i artık açıklama zamanı geldi... Ancak, bazı güçler, Hristiyan ve Yahudi medeniyetlerini kökünden sarsacağı için gerçek İncil'i açıklamıyorlar." Zaman zaman yapılan bu ve benzeri açıklamalar bugünki mevcut incillerin gerçek incil olmadığının delilleridir.

İNCİNME;

Alm.*Verstauchung (f),* **Fr.** *foullure (f),* **İng.** *sprain.* Zorlanma, darbeye mâruz kalma, bir şeyin altında kalma gibi durumlar sonucunda ortaya çıkan ve genellikle eklemleri ilgilendiren eklem bağlarının gerilmesi, hafif zedelenme durumu. İncinmede el ve ayak eklemleri en müsâit yerlerdir. Âni burkulma, çekilme, kıvrılma, basınca mâruz kalma gibi durumlar buralarda kolaylıkla incinmeye yol açabilir. İncinen mafsalda ağrı şiş ve kızarıklık görülebilir.

İncinen bir mafsal karşısında ilk yapılacak en faydalı iş, o mafsala rahat edeceği şeklin verilmesi ve bir

müddet bu şekilde istirahat edilmesidir. Bu pozisyonda ekleme 10-15 dakika buz tatbiki çok faydalı olur. İncinmenin şiddetine göre istirahat uzatılır ve eklem daha uzun bir zaman hareket ettirilmez. Durum, basit bir incinmede daha ağır belirtiler veriyorsa, ihmâl etmeden doktora başvurmalıdır. Mafsal kapsülü yırtılması, çatlak, kırık ve çıkık ihtimâlini düşünerek incinmeler karşısında çok dikkatli olunmalıdır.

İNCİR AĞACI (Ficus carica);

Alm. *Feigenbaum (m),* **Fr.** *figuier,* **İng.** *fig tree.* **Familyası:** Dutgiller (Moraceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Ege veAkdeniz bölgesi.

Mart-nisan aylarında çiçek açan, 1,5-6 m yüksekliğinde, süt taşıyan iki evcikli bir ağaç. Yabanî olarak bulunursa da, daha çok yetiştirilir. Yemiş olarak da bilinir.

Erkek bitkiler Ficus carica varyete caprificus (baba incir), dişi bitkiler Ficus carica varyete domestica (yenen incir) ismini alırlar. Çiçekler, çukurlaşarak armut biçimini almış ve etlenmiş olan çiçek tablasının iç çeperinde toplu bir hâlde çiçek durumlarını teşkil ederler. Baba incirin çiçek durumunda çiçek tablasının ağıza yakın kısımda erkek çiçekler, daha aşağı kısımlarında ise mazı çiçeği denilen verimsiz dişi çiçekler bulunmaktadır. Yenilmekte olan incirin tozlaşması mazı böcekleri (Blastophaga grossorum) tarafından yapılmaktadır. Böcekler yumurtalarını mazı çiçeklerinin yumurtalıklarına bırakırlar. Genç böcekler çiçek tablasını terk ederken, çiçek tablasının ağız kısmına yakın bulunan olgun erkek organ başçıklarına süründüklerinden, üzerlerindeki çiçek tozları ile gitmiş oldukları dişi bir bitkinin dişi çiçeğini dölleyebilirler. Olgunlaşma esnâsında çiçek tablasının çeperiyle, çiçeğin taç yaprakları etlenip tatlılaşarak incir denen yalancı meyve hâsıl ederler. Asıl meyveler esmer renkli olan sert çekirdeğimsi kısımlardır.

İncir, sürgünlerinin ve sonbaharda kesilen dallarının ekilmesiyle üretilir.

Yurdumuzda incir en çok İzmir-Aydın yöresinde yetiştirilmektedir. En meşhur ve en lezzetli incir de İzmir inciridir. İzmir incirinin dışında şeker inciri, mor incir, Sultan Selim inciri, yediveren inciri, kavak inciri ve patlıcan inciri gibi çeşitleri de vardır. Sultan Selim ve kavak inciri İstanbul ve çevresinde yetiştirilen mor renkli ve tatlı bir incirdir.

İncirin kurutulmuşu da çok değerli olup, iyi bir besin kaynağıdır. Kuru incirlerin de ince kabuklu ve çok tatlı olan "sarı lop" ve kalın kabuklu hafif yeşilimsi "gök lop" gibi çeşitleri vardır.

İncir satılırken de özelliklerine göre piyasada süzme incir, bezirgan inciri gibi isimler alır. Kuru incirler de lokum layer ve kolon diye isimlendirilir.

Kullanıldığı yerler: İncir meyvelerinde şeker, organik asitler, sâbit yağ ve vitaminler (A,B,C) vardır. Meyveleri gerek yaş olarak gerek kuru olarak yenmektedir. Bilhassa kurutulmuş olarak ihrâcatımızın önemli bir kısmını teşkil ederler. Kuru meyveler balgam söktürücü olarak, yumuşatıcı olarak kullanılır. Halk arasında sütle kaynatılan incir ses kısıklığına karşı kullanılır. İncir, kalbe ferahlık verir. Kuluncu ve sindirim organı sancılarını giderir.

İncir, konserve sanâyiinde, reçel ve çeşitli tatlıların îmâlinde en çok kullanılan meyvelerdendir.

İncir ağacı sert olup, çeşitli ağaç işlerinde kullanılır.

İNDİRGENME VE YÜKSELTGENME;

Alm. *Reduktion und Oxydation (f),* **Fr.** *Rèduction et oxydation (f),* **İng.** *Reduction and oxidation.* Bir elementin, kimyâsal reaksiyonda elektron alması olayına indirgenme denir. İndirgenme olayına reduksiyon, yükseltgenme olayına da oksidasyon denir. Reaksiyonda elektron vererek yükseltgenen element karşısındakini indirgediği için "indirgen", elektron alarak indirgenen element karşısındakini yükseltgediği için "yükseltgen" olarak tanımlanır.

Eğer elektron alan yâni indirgenen element serbest (nötr) halde ise, eksi değerlikli olur. Serbest halde değil de (+) değerlikli iyon halinde ise, aldığı elektron sayısı kadar değerliği azalır. Buna karşılık elektron veren element, nötr halde ise + değerlikli olur, iyon halinde ise verdiği elektron sayısı kadar değerliği artar.

$2H_2 + O^0{}_2 \rightarrow 2H_2O^{-2}$

Bu reaksiyonda oksijen, indirgenmiş, yâni hidrojenden elektron almış ve sıfır değerlikli halden (2-) değerlikli hale geçmiştir. Hidrojen ise 1 elektron vererek +1'e yükseltgenmiştir.

$K_2 + Cr_2^{6+}O_7 + KI + 14HCl \rightarrow 2Cr^{3+}Cl_3 + 3I_2 + 7H_2O + 8KCl$

Bu reaksiyonda her bir Cr^{6+} iyonu 3 elektron alarak indirgenmiş, her bir iyot ise birer elektron vererek

yükseltgenmiştir. İndirgenme ve yükseltgenme beraber meydana gelen olaylardır. Bu iki olaya birden redoks denir. (Bkz. Redoks Tepkimeleri)

İNDİYUM;

Alm. *Indium (n),* **Fr.** *Indium (m),* **İng.** *Indium.* Kimyâsal sembolü In olan metalik bir element. İndiyumun tabiatta bilinen bir minerali yoktur. Çok az rastlanan bu element genellikle çinko minerallerinde bulunmaktadır. 1803 yılında Winkler tarafından ortaya çıkarılmıştır.

Özellikleri: İndiyum kalay yumuşaklığındadır. Saf hâlde gümüş gibi parlak olup, özgül ağırlığı da 7,31 g/cm^{3}tür. Atom numarası 49, atom ağırlığı da 114,82'dir. Periyodik cetvelin III-A grubu elementlerinden olup, kimyâsal özellikleri bakımından alüminyuma benzer. Bileşiklerinde genellikle 1+ veya 3+ değerliklidir. 2+ değerlikli bileşikleri de vardır. 3+ değerlikli tuzları suda çözünen renksiz bileşiklerdir ($In_2(SO_4)_3$ ve InF_3 gibi). İndiyumun erime noktası 156,61°C, kaynama noktası 2000°C'dir.

İndiyumun elektron düzeni: (Kr) $4d^{10}$ $5s^2$ 5 p^1dir. $_{113}$In ve $_{115}$In olmak üzere iki tâne kararlı izotopu 33 tâne de radyoaktif izotopu vardır.

Elde edilişi ve kullanılışı: İndiyum çok az cevherde % 1'den fazla bir oranda bulunur. Çinko üretimi esnâsında indiyum ihtivâ eden kısım indiyumca zenginleştirilir ve saflaştırılır. Daha sonra tuz hâlindeki indiyum ya elektrolitik olarak veyahut da kimyâsal olarak indiyuma indirgenir.

İndiyum ekseriyetle düşük sıcaklıkta eriyen lehim üretiminde kullanılır. Yarı iletken üretimi teknolojisinde metaller arası bileşikler hâlinde kullanılır (indiyum antimonid gibi). İndiyumla kaplanan metal yüzeyleri atmosfer etkilerine karşı dayanıklılık kazanır. Kezâ indiyum, optik cihazlarda bulunan aynaların yapımında ve ayrıca erimiş haldeki indiyum, temiz cama ve benzeri satıhlara kolayca yapıştığından metal, cam, seramik ve mermer gibi malzemelere tatbik edilen hava sızdırmaz yapıştırıcıların îmâlinde kullanılır.

İNDÜKSİYON MOTORU;

bir çeşit elektrik motoru. Alternatif akım ile çalışır. Buna asenkron motor da denir. Asenkron adı, devir sayısının döner alanla senkron (eş zamanlı) olmamasından gelir.

Yapı: Stator ve rotordan meydana gelmiştir.

Stator: İndüksiyon motorunun duran kısmına denir. İnce saç plâkalarının bir arada paketlenmesi ile yapılır. Bu saçların iç kısımlarında oyuklar vardır. Stator sargıları bu oyuklara yerleştirilir. Bu yerleştirme işini bobinajcılar (Bkz. Bobinaj) yapar. Bu saç paket sonradan bir gövdeye yerleştirilir.

Rotor: İndüksiyon motorunun dönen kısmına rotor denir. Rotor sincap kafesli ve bilezikli olmak üzere iki şekilde yapılır. Bu da ince sac (silisli motor sacı) plâkaların bir arada paketlenmesi ile ve bir mile sıkıca geçirilmesi ile yapılır. Bu sac paket üzerinde oyuklar ve bu oyuklarda da tek spirlik alüminyum çubuklar vardır. Bu çubuklar iki baştan kısa devre edilmiştir veya bu oyuklara sargılar yerleştirilip, uçları bileziklere bağlanır ki, bu tip rotorlara bilezikli rotorlar denir.

Bunun dışında kapakları ve yatakları motorun diğer kısımlarını teşkil eder.

Çalışması: Stator sargılarına sarılan sarıma göre bir manyetik alan meydana gelir. Motor statorunda hâsıl olan bu alan, sargının kutup sayısına (N-S-N-S) ve akımın frekansına bağlı olarak döner veya belli bir yönde belli hızda kayar. Bu hareketli alana döner alan denir. Bu alan içinde kalan rotor iletkenlerinde bir gerilim indüklenir ve bu iletkenlerden bir akım dolaşır (Bkz. İndükleme). Bu dolaşan akım da bir manyetik alan meydana getirir. Bu alan döner alanla bir itme kuvveti doğurarak, motoru harekete geçiren momenti meydana getirir.

İndüksiyon motorunun çok çeşitleri vardır. Az ârıza yapan bir motor olduğundan tercih edilir. 1/8 HP ile 220 HP ve daha geniş güçlerde îmâl edilirler. Bir, iki üç ve çok fazlı çeşitleri vardır. Özel maksatlarla yapılan indüksiyon motorlarına sık sık rastlamak mümkündür.

İNEBAHTI DENİZ MUHÂREBESİ;

Osmanlı donanması ile Papalık, Malta, Venedik ve İspanya müttefik donanmalarının İnebahtı (Leponta) denilen yerdeki muhârebesi.

Papa Beşinci Piyer, Osmanlıların Kıbrıs'ı kuşatması sırasında hummalı bir faaliyet içine girmiş ve bu devlete karşı yeni bir Haçlı ittifakı sağlamaya çalışmıştı. Papanın bu teklifini Fransa, Almanya ve Polonya'nın reddetmesine karşılık; İspanya, Venedik ve Malta kabul etti. Böylece Papanın bu faaliyetleri netîcesinde İspanya KralıİkinciFilip, Papa ve Malta şövalyeleri ile Venedik arasında bir ittifak vücuda geldi. Daha sonra bu ittifaka Toskana, Ceneviz, Savua, Malta ve Ferrara gibi küçük

prenslikler de katıldı. Müttefik ordusunun başkumandanlığını İspanya Kralı İkinci Filip'in kardeşi ve Şarlken'in oğlu Don Juan yapmaktaydı. 206 gemi ile 1300 top, 16.000 asker ve 36.000 gemiciden kurulu müttefik donanması, 1570 yılı Eylül ayında Meyis Adası önüne geldi ise de fırtınaya tutularak Kıbrıs'a giremedi. Müttefikler bu arada Lefkoşe'nin Türklerin eline geçtiğini haber alınca, Suda Limanına dönüp muhârebeyi gelecek seneye bıraktılar.

Bu zaman zarfında Veziriâzam Sokullu Mehmed Paşa, Venediklilerle bir sulh antlaşması yapmak istedi ise de, MagosaMuhâsarasının uzun sürmesi üzerine teşebbüs yarıda kaldı. Nihâyet Kıbrıs'ın fethini müteakip, müttefik donanmasını Akdeniz'de tehlikeli bir şekilde dolaşmasının önüne geçmek için Osmanlı donanması harekete geçti. Osmanlı donanmasının gemi mevcudu 250 ile 300 arasındaysa da cenkçi ve kürekçi sayısı noksandı. Venedik donanmasının Girid Adası civârında olduğu haber alınarak o taraf üzerine hareket edildi fakat bulunamadı. Bu sırada Cezâyir Beylerbeyi olan Uluç Ali Paşa 20 gemi ile donanmaya katıldı. Osmanlı donanması buradan hareket ederek Korfu ve Kefalonya adalarını vurduktan sonra İnebahtı Körfezine geldi. Düşmandan bir haber çıkmaması üzerine buradan geri dönülmek üzere iken müttefiklerin üç yüzden fazla kadırga, on iki savuna ve daha birçok gemi ile Kefalonya sâhillerine geldiği haberi alındı ve derhal harp meclisi toplandı.

Harp meclisinde, İnebahtı Kalesinin altında veya açık denizde harp etmek yollarından hangisinin münâsip olacağı görüşüldü. Kara askeri serdarı Pertev Paşa cenkçi ve kürekçi noksanlığı sebebiyle İnebahtı Limanında tertibât alınmasını ve müdâfaa muhârebesi yapılmasını söyledi. Uluç Ali Paşa da askerin acemi ve noksan olmasından dolayı Pertev Paşanın fikrine iştirâk ettiğini bildirdi. Ancak Kaptan-ı deryâ Müezzinzâde Ali Paşa bu fikre şiddetle îtirâz etti ve düşmana taarruz etmesi hakkında kesin emir aldığını söyledi. Bunun üzerine taarruza karar verildi.

Bu sırada Osmanlı donanmasının İnebahtı yakınlarında Patrai Körfezinde bulunduğunu öğrenen müttefikler, 15 Eylülde Korfu'ya ulaştılar ve 17 Ekim 1751 târihinde dört koldan hücûma geçtiler. Kaptan-ı deryâ Müezzinzâde Ali Paşa da açık denizden gelmekte olan düşman üzerine hücum emri verirken, kendisi de bizzât düşman donanması kumandanının gemisi üzerine atıldı. Düşman baş amirali Donjuan, üzerine gelmekte olan geminin bizzat Kaptan Paşa gemisi olduğunu üç fenerinden anladı ve bütün kuvvetlerini onun üzerine sevk etti. Şiddetli muhârebe sonunda Kaptan-ı deryâ Ali Paşa ile birçok beyler şehid ve Ali Paşanın iki oğlu esir düştüler. Gemisi batırılan Pertev Paşa ise yüzerek canını kurtardı. Muhârebede sağ cenah kumandanı olan Cezayir Beylerbeyi Uluç Ali Paşa kendi cephesindeki düşmanın sol cenahını perişân etti. Malta şövalyeleri kaptan gemisini zaptederek kumandanının başını kesti. Merkez donanmasının mağlubiyetini gören Uluç Ali Paşa müteessir bir halde harp sahasından çekildi. Müttefikler kendisini tâkib ederek Navarinde kuşattılarsa da yakalayamadılar. Aralarında çıkan anlaşmazlık netîcesinde evvelâ İspanyollar ve sonra da Venediklilerin çekilmesi Uluç Ali Paşayı kurtardı.

Muhârebenin bilançosu iki taraf için de korkunçtu. Türkler 152 gemilerini kaybederken, bunların 60'ını düşmana kaptırmışlar diğerleri ise, ya batmış veya büyük hasara uğramıştı. Şehid olan binlerce Türkten başka 3400 Türk de esir düştü. Şehitler arasında Kaptan-ı deryâdan başka on tâne de sancakbeyi bulunuyordu.

Hıristiyan zâyiatı ise 8000 ölü ve 20.000 yaralıydı. Bizzat başkumandan Donjuan da yaralılar arasındaydı. İsâbet almamış hiçbir Hıristiyan gemisi yoktu. Bilhassa Malta'ya âit gemiler tamâmen batırılmıştı.

Kumanda ettiği gemilerini hemen hemen zâyiatsız kurtarmaya muvaffak olan Uluç Ali Paşa, bu acı haberi Edirne'de bulunan pâdişâha bildirdi. Gösterdiği başarıdan dolayı kendisine kaptanpaşalık pâyesi verildi. Yeni kaptanpaşa müttefiklerin Türk sâhillerine tecâvüzlerine meydan vermemeleri için bir müddet daha denizde kaldıktan sonra, 87 parça donanma ile İstanbul'a geldi ve kendisinin Uluç lakabı Kılıç'a çevrildi.

İnebahtı gâlibiyeti Avrupa'da büyük şenliklerle kutlandı. Alınan gemiler ile kaptanpaşa gemisinin fenerleri ve sancakları Frenk memleketlerinde ve sâhillerdeki şehir ve kasabalarda teşhir edildi. Papanın amirali MarkoAntaniyo bir fener alayı ile Roma'ya girdi. Zafer nişânesi olarak Venedik'te bir âbide yaptırdı.

Osmanlı donanmasının harâb olmasından sonra İstanbul'da bulunan Venedik elçisi, Osmanlıların sulha taraftar olup olmadıklarını anlamak üzere bir mülâkat esnâsında Sokullu'yu yoklamıştı. Veziriâzam ona şu cevâbı verdi: **"İnebahtı Muhârebesinden sonra cesâretimizin sönmediğini görüyorsun. Sizin zâyiatınızla bizimki arasında fark vardır. Biz sizden bir krallık yer** (Kıbrıs) **alarak kolunuzu kestik; siz ise donanmamızı mağlup ederek sakalımızı traş etmiş oldunuz. Kesilmiş kol yerine gelmez. Lâkin traş edilmiş sakal daha gür çıkar."**

Gerçekten de bütün tersâneler seferber edilerek altı ay içerisinde ertesi baharda eskisinden daha

mükemmel olmak üzere büyük bir donanma hazırlandı.

İNEK;

Alm. *Kuh (f),* **Fr.** *Vache (f),* **İng.** *Cow.* **Familyası:** Boynuzlugiller (Bovidae). **Yaşadığı yerler:** Evcil olarak dünyânın her tarafında yetiştirilir. **Özellikleri:** Mideleri dört gözlüdür. Geviş getirir. Et ve sütü için beslenir. **Ömrü:** 20-25 yıldır. **Çeşitleri:** Friz (Holstein), Jersey, Simental, Montafon, Plevne ırkı, Silifke ırkı en çok bilinen süt inekleridir.

Ergin dişi sığırlara verilen ad. Boğanın dişisi olarak da bilinir. Karnının altında iki arka bacağı arasında iri memeleri vardır. Otla beslenir. Midesi dört gözlüdür. Geviş getirir. Boynuzları dâimî olduğundan kırılınca yenisi çıkmaz. Bütün sığırlar gibi üst kesici dişleri bulunmadığından otu alt çene dişleriyle keser. Günde 70 kg kadar ot yer. Sütünden, etinden, deri ve gübresinden faydalanılır. Yük ve çekim hayvanı olarak da kullanıldığı yerler vardır. Evcil olarak insanın bulunduğu her yerde beslenir. Geceleri ahırlarda barındırılır. Otlak hayvanı olduklarından gündüzleri mer'alara salınır. Canlı süt fabrikasıdır. Dokuz aylık gebelikten sonra genellikle bir yavru doğurur. Doğumda ikiz nâdir görülür. Yavrusuna buzağı denir. Süt için beslenen en önemli ırklar şunlardır:

Friz: Anayurdu Hollanda olan siyah-beyaz benekli, uysal, iri hayvanlardır. Bol süt veren bir ırktır. Yılda 9000 litreden fazla süt verir. Sütün yağ oranı az olduğundan karton kutularda ambalajlanarak piyasaya sürülebilir. "Holstein" olarak Trakya bölgesinde beslenir.

Jersey: Anayurdu İngiltere'nin Jersey Adasıdır. Sütünün yağ oranı bol olduğundan tereyağı üretiminde kullanılır.

Guernsey: Anayurdu Fransa kıyısındaki Guernsey adasıdır. Farklı iklim şartlarına dayanıklı olduğundan Antarktika'da bile beslenebilir. Kaliteli yağlı süt verir.

Simental: İsviçre'nin süt ırkı ineğidir. Yılda 3000-4000 litre süt verir. Dayanıklı bir soydur. Koşum hayvanı olarak da kullanılır.

Ayrshire: Anayurdu Güneybatı İskoçya'dır. Çok iyi besinlerle beslenmese de iyi süt verir. Ekonomiktir.

Montafon: Türkiye'de yaygın olarak yetiştirilen bir ırktır. Anayurdu Avustralya'dır. Yılda 3000-4000 litre süt verir.

Boz ırkı (Plevne ırkı), yerli kara ırkı, doğu kırmızı ırkı, güney kırmızı ırkı (Silifke ırkı) yurdumuzun çeşitli bölgelerinde yetiştirilen diğer süt ırklarıdır. Etlerinden de istifade edilir.

İNGİLİZ MİLLETLER TOPLULUĞU;

Alm. Br*itish Commonwealth of Natinns,* **Fr.** *Communauté Britanique de nations,* **İng.** *British Commonwealth of Nations.* Birleşik Krallık ile bâzı eski sömürgelerini içine alan bağımsız devletler topluluğuna 1931-1946 yılları arasında verilen ad. Geçmişte Büyük Britanya'ya bağlı bâzı bağımsız devletlerden meydana gelen topluluk üyesi ülkeler bağımsızlıklarını kazandıktan sonra İngiltere'yle dostluk ve işbirliğini sürdürmeyi, Büyük Britanya hükümdârını birliğin sembolik lideri olarak tanımayı kabul etmişlerdir.

Sömürgelere özerklik tanımaya dayalı İngiliz politikası 19. yüzyılda bâzı bağımsız devletlerin doğmasına sebeb oldu. Parlamenter idâre tarzına alışmış çok sayıda Avrupalının yaşadığı bu devletlerin hükümranlık sahası oldukça genişti. 1920'lerden sonra İmparatorluğun çeşitli yerlerinde milliyetçi hareketler hızla yayıldı. 1931'de İngiliz Milletler Topluluğu adına özellikle yer veren Westminister Tüzüğüyle bağımlı devletlere İmparatorluk içinde özel bir konum tanındı. 1946'da "İngiliz" kelimesi resmî kullanımdan çıkarıldı. 1947'de Hindistan'ın bağımsızlığını îlân etmesinden sonra birçok ülkeye bağımsızlık tanınması Milletler Topluluğunun yeniden târif edilmesini gerekli kıldı. 1948'de Hindistan, Pakistan ve Seylan, nüfûsunun ekseriyeti Avrupalı olmayanlardan meydana gelen ilk ülkeler olarak Milletler Topluluğuna üye oldular. Aynı yıl bağımsızlığını kazanan Birmanya ise üye olmayı reddetti.

Bâzı ülkeler de birlikten ayrılmayı tercih ettiler. 1948'de İrlanda Cumhuriyeti, 1961'de Güney Afrika ile 1972'de Pakistan birlikten ayrıldılar.

İngiliz Milletler Topluluğunu bir arada tutan bağlar çeşitliydi. Özellikle eski dominyonlar için geçerli olan duygu bağının yanı sıra ticâret, yatırım ve para anlaşmalarıyla göçler ortak eğitim, meslekî ve hukûkî mîras bunlar arasındaydı. 1950'den sonra bağımsızlığını kazanan devletlerin çoğu Milletler Topluluğuna üye oldu. 1965'te Londra'da Milletler Topluluğu çalışmalarının düzenlenmesi ve koordinasyonun sağlanmasıyla vazifeli bir sekreterya kuruldu.

Temel siyâseti sömürgecilik olan İngiltere Müstemlekeler Nezâreti (Sömürgeler Bakanlığı) kurdu.

Sömürge ülkelerini asırlarca doğrudan idâre etti. Sömürdüğü ülkenin başına tâyin ettiği İngiliz genel vâlisi o ülkedeki her türlü idârî ve kânûnî düzenlemeleri yapmaya yetkili oldu.Sömürülen ülke insanlarına karşı akla gelmedik zulüm ve işkenceler yapıldığı gibi, bu insanlar kendi dil, din, tarih, kültür ve geleneklerinden uzaklaştırıldılar. İngiliz gibi düşünen, İngiliz gibi konuşan, İngiliz gibi yaşayan toplumlar meydana geldi. Fakat dünyâda gelişen milliyetçilik hareketleri sebebiyle sömürge siyâsetine karşı çıkılacağını anlayan İngiltere taktik değiştirdi. Birinci ve İkinci dünyâ harpleri sonunda, sömürdüğü birçok memleketlerde kendi hâin planlarını yerine getiren ve İngiliz menfaatlerini koruyan kimseleri iş başına getirdi. Bu memleketlerin millî marşları, bayrakları ve devlet başkanları olmuş, fakat din hürriyetine kavuşamamışlardır. İngiltere böylece sömürge siyâsetini devam ettirdi. Ancak son senelerde İngiltere ve onun doğrultusundaki ABD'nin sömürge siyâsetine karşı çıkan geniş halk kesimleri kendi dil, din, târih ve kültür değerlerine yönelmektedirler.

İNGİLTERE

DEVLETİN ADI Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı

BAŞŞEHRİ ..... Londra

NÜFÛSU 57.411.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 244.110 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İngilizce

DÎNİ .....Hıristiyanlık

PARABİRİM..... Sterlin

Avrupa'nın kuzeybatı kıyısında yer alan Britanya Adalar Topluluğu üzerinde, dört ülkeden müteşekkil bir devlet. Bu adalar topluluğu Büyük Britanya ve İrlanda Adalarıyla birlikte, 5000 küçük adadan meydana gelmiştir. Batısında İrlanda Denizi, doğusunda Kuzey Denizi, kuzeyi, güneybatısı ve kuzeybatısı Atlas Okyanusu ile çevrilidir. Bu Birleşik Krallığa Büyük Britanya, Kuzey İrlanda, İskoçya Krallığı ve Gall Prensliği dâhildir.

Târihi

İngiltere târihi, 5. yüzyılda Britanya Adasına Anglosaksonların ayak basmasıyla başlar. Anglosaksonlar kendi adını verdikleri adaya yerleşip, 6 ve 7. yüzyıllarda birbirine râkip küçük krallıklar kurdular. Sekizinci yüzyılda Roma ve İrlanda'nın etkisiyle Hıristiyanlığı kabul eden Anglosaksonlar, Avrupa'yı da etkileyen bir medeniyet meydana getirdiler. 795'te başlayan İskandinav istilâsı 11. yüzyılın başına kadar birkaç defâ tekrarlandı. Daha sonra Danimarkalı Büyük Knud, adayı tamâmen fethetti. Anglosakson Hânedanından Edward (1042-1066) birliği tekrar kurdu. Bunun ölümü üzerine tahta geçen Harold'u tanımayan NormandiyaDükü William, taht üzerinde hak iddiâ etti. Normandiya kralları ve özellikle ilk Anjou'lu hükümdarlar Fransa'da geniş ve zengin toprakları olduğundan, Fransa'daki Capet Sülâlesine bağımlıydılar. Küçük İngiltere Krallığı bir süre Avrupa'da Somme Vâdisinden Pirene Dağlarına kadar uzanan büyük bir mülkün bir uzantısı gibi yaşadı. Avrupa ile ilişkiler İngiltere Krallığı ile Fransa Krallığını sonu gelmez savaşlara sürükledi. Bunların başlıcası 1337-1453 seneleri arasında süren Yüzyıl Savaşlarıdır.

Üçüncü Henry, Galler ülkesinde uç beyliklerinin gelişmesini destekledi ve 1170 yılında İrlanda'da "Pale" sömürgeleri kuruldu. Birinci Edward, Galler ülkesini fethetti. Etkisini İskoçya'ya kabul ettirmeyi denedi. Daha sonra 14 ve 15. yüzyıllarda İngiltere Krallığı birtakım sosyal, dînî, siyâsî karışıklıklara sahne oldu.

Monarşi otoritesini parlamento aracılığıyla millete kabul ettiren Yedinci Henry ve Sekizinci Henry (1458-1541) düzen ve birliği sağlamlaştırdılar.

Birinci Elizabeth'in uzun ve başarılı saltanatında İskoçya'da İngiliz etkisinde farklılık görülmeye başlandı. İngiltere Tudorlarıyla, İskoçya Stuartları arasındaki evlenmeler, iki geleneksel düşmanı birbirine yaklaştırdı. Daha sonra İskoçya Kralı Birinci James İngiltere kralı oldu. 1707 yılında iki krallığı birleştiren bir antlaşma imzâlandı. Bu târihten sonra Büyük Britanya târihi başlar.

On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Britanya büyük bir sanâyi devleti olarak ortaya çıktı. Bunun yanında çeşitli yerlerde kurdukları sömürge devletleri ülke ekonomisinin gelişmesinde çok faydalı oluyordu. On dokuzuncu yüzyılın başlarında Avustralya, Kanada, Hindistan, Afrika'da bâzı devletler, Karayib Adaları ve Hong Kong gibi dünyânın büyük bir kısmına yayılan dev bir sömürge imparatorluğu vardı. Bu sömürgelerin bir kısmı 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında ayaklanmalarla yavaş yavaş bağımsızlığını îlân ettiler.

Yirminci yüzyılın başlarında çıkan Birinci Dünyâ Harbine giren İngiltere, harbin sonunda

imparatorluğun en geniş sınırlarına ulaştı. 1929-1930 dünyâ ekonomik buhranı büyük ölçüde İngiltere'yi de etkisi altına aldı. 1922 yılında bir ayaklanmayla İrlanda, Birleşik Krallıktan ayrıldı ve 1949'da İrlanda Cumhûriyeti kuruldu. İrlanda Adasının kuzeydoğusunda kalan kısmı Birleşik Krallığa kaldı.

İkinci Dünyâ Savaşına katılan İngiltere gâlip bir devlet olarak savaştan çıktıysa da, süper devlet olma niteliğini kaybetmeye başladı.

İngiltere'de İkinci Dünyâ Harbinden sonra günümüze kadar pekçok hükümet değişikliği oldu. Muhâfazakar ile işçi partileri arasında iktidar el değiştirmektedir. Britanya, Birleşmiş Milletlerin, NATO'nun ve AET'nin aktif bir üyesidir.

Britanya'nın yüzey şekilleri karmaşıktır. Britanya'nın fizikî yapısını incelerken bu Birleşik Krallığı meydana getiren dört devletin fizikî yapısını bilmek gerekir.

İskoçya: İskoçya 78.783 km2 lik bir yüzölçümüne sâhiptir. İskoçya fizikî bakımdan üç bölgeye ayrılır: Güney Uplandları, bunlardan yüksek olan Highlandlar ve Lowlandlar.

Güney Uplandlar üzerindeki Cheviot Tepeleri yer yer 200 m'yi aşar. Bu tepeler İngiltere ile İskoçya arasında tabiî bir sınır çizgisi meydana getirir. İskoçya'nın en uzun ırmağı Tay (190 km)dır.

Highlandlar iki sıradağa ayrılırlar. Bunlar Grampianlar ve Kuzeybatı Highlandlardır. Büyük Britanya Adalarının en yüksek noktası Grampiamlar üstündeki 1343 m ile Ben Nevis Doruğudur. İskoçya kıyılarında birkaç haliç vardır. Kıyı şeridinin başka bir özelliği fiyordlardır. Kıyı açıklarında yüzlerce ada yer alır.

Galler: 20.768 km2lik bir yüzölçümüne sâhiptir. Ülkenin büyük bir kesimi dağlıktır ve % 60'tan fazlasını Cambrian Dağları kaplar. Snowdon Tepesi 1085 m ile en yüksek yeridir. Bâzı yüksek yerlerin dışında Galler'in büyük bir kısmının yüksekliği 160-180 m arasında değişir. Kuzey ve güneyde kıyı ovaları vardır. Galler'den Conway Clwyd. Dee, Severn, Usk, Wye, Taf ve Reheidol gibi birçok ırmak doğar. Britanya'nın en uzun ırmağı olan Severn (354 km) Plynlimmon sırtlarından doğar.

Kuzey İrlanda: İrlanda adasının kuzey doğusunda kalan 14.120 km2lik yüzölçümüne sâhip bir ülkedir. Bu bölgenin en göze çarpan özelliği, sığ Lough Neagh Gölü ve çevresindeki ovalardır. Ovaları dağ silsileleriyle çevrilidir. Güneydoğuda granit Mourne Dağları 852 m'ye kadar yükselir. Kuzey İrlanda'da yüksek yerler ve ırmaklar azdır. Batıda Sperrin Dağları 683 m'ye yükselir. Irmakların az olmasına rağmen gölleri çoktur. En büyük gölü olan Lought Neagh'un yüzölçümü 400 km2dir.

İngiltere: 130.439 km2lik bir yüzölçümüne sâhip olan İngiltere, Birleşik Krallığı meydana getiren ülkelerin en büyüğüdür. İngiltere'nin yüzey şekilleri karmaşıktır. Yükseltiler kuzey ve batıdan, güney ve doğuya doğru alçalır. Kuzey ve batının dağları yaşlıdır. Üç belirgin yükselti alanı vardır. Kuzeybatıda Cumbria veya göller bölgesi, İskoçya sınırından başlayarak ülkenin yarısına yakın bölümünden geçen ve "İngiltere Omurgası" olarak adlandırılan Pennine Zinciri ve güneybatı yarımadası düz alanlar, uçurumlar ve vâdilerdir. Derin vâdilerin yer aldığı eski dağlar bölgesinde İngiltere'nin en yüksek dağı Scafell (978,5 m) bulunur. Windermere ve Derwenwater dağları göller bölgesindedir. Eden Vâdisi boyunca güneye doğru uzanan Pennine Dağları yer alır ve bu dağlar ovalar tarafından kesilir. Tyne Vâdisi Pennine bölgesindedir. İngiltere'nin coğrafî merkezi olan Midlands, Pennine Dağlarının güneyindedir. Bu bölge büyük bir yayladan meydana gelir. Bu bölgenin batısında Severn Irmağı, kuzeyinde Trent Irmağı, güneyinde Thames Irmağı yer alır. Midlands bölgesinin güneyinde Salsbary Ovası yer alır. Kuzeydeki tebeşir kayalıklar Chiltern Dağlarını ve Doğu Anglia Dağlarını kapsar. Chiltern'ler ve Kuzey Downs arasında Thames veya Londra havzası yer alır. Cotswolds'dan çıkan ve Kuzey Denizine dökülen Thames Nehri (338 km) İngiltere'nin en uzun ırmağıdır.

İklimi

Okyanus etkilerinin ağır bastığı İngiltere iklimi son derece değişkendir. Havalar uzun süreli dengeli gitmez. Kışlar nisbeten yumuşak, yazlar ise serindir. Golf stream sıcak su akıntısının adaların iklimi üzerinde büyük tesiri vardır. Kuzey enlemde olmasına rağmen kışın sıcaklık ortalaması 7°C'dir. Kışın Britanya'nın batı kesimleri daha nemli, rüzgârlı ve ılıktır. Doğu bölgeleri Avrupa kıtasından gelen soğuk ve kuru rüzgârlardan etkilenir. Yazın ortalama sıcaklık güneyde 27°C, kuzeyde ise 15°C olur.

Ortalama yağış miktarı 1016 mm'den fazladır. Göller bölgesindeki dağlarda bu miktar 2500 mm'den fazlaya çıkar. İç taraflarda kışın bölgesel sis yaygındır.

Tabiî Kaynakları

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Britanya'nın büyük bir kesimi kıraç arâzidir. Ormanlar ancak topraklarının % 5'ini kaplar. Alçak arâzilerde görülen meşe ormanları, yükseklerde yerini huş ve çam ağaçlarına bırakır. Genel olarak günümüzde bu ağaçlık alanlar tarım arâzisi ve otlak hâline gelmiştir. Britanya'da

meşe, karaağaç, dişbudak ve kayın gibi ağaçlardan müteşekkil korular ülkenin her yanında yaygındır. İskoçya'da en yaygın ağaç çam ve huş ağaçlarıdır. Günümüzde ağaçlandırma çalışmaları hızla sürmektedir.

Ormanların kesilmesi yabâni hayvanların azalmasına sebep olmuştur. Kızılgeyik, tilki ve keklik gibi yabânî hayvanlar bulunur. Britanya Adalarında 200 kadar kuş türüne rastlanır ve birçok göçmen kuşlar belli zamanlarda buraya gelir. Britanya'da yabânî hayvanları koruma kânununca, yarasa öldürenlere ağır para cezâsı kesilmektedir.

Mâdenler: Britanya'nın en zengin yeraltı kaynağı kömürdür. Büyük kömür yatakları Pennineler boyunca özellikle Durham'da, Yorkshire'da ve Nottinghamshire'da bulunur. Tabiî gaz ve petrol Kuzey Denizi kıyılarından elde edilir. Midlands'da demir cevheri yatakları vardır. Fakat buradan elde edilen demir filizi ülke ihtiyâcını karşılamamaktadır. Öteki mâdenler kalay ve bakır cevheridir. Cheshire tuzları kimyâ sanâyii için değerli bir hammaddedir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

İngiltere'nin nüfûsu 57.411.000'dir. Nüfûsun % 80'i şehirlerde yaşar. Kilometre kareye 235 kişi ile dünyânın en büyük nüfus yoğunluğuna sâhip ülkelerinden biridir. Nüfûsun yaklaşık 3 milyonu Galler'de, 5,5 milyonu İskoçya'da, 2 milyonu Kuzey İrlanda'da yaşamaktadır.

Halk, geleneklerine çok bağlı bir millet olarak tanınır. Atalarından kalan kraliyet, cumhûriyet olsa bile bugün hâlâ devâm etmektedir. Halkın kânunlara ve polise gösterdikleri saygıdan dolayı, İngiliz polisi silah taşımaz, yalnızca tahta bir jop bulundurur. Önemli şehirleri arasında Cambridge, Birmingham, Derby, Ipswich, Liverpool, Nottingham, Northampton, Oxford, Cardfiff, Newpord, Tozfaen, Belfast, Down ve Iyrone'dir.

Dîni: Halkın büyük bir kısmı üzerinde Anglikan kilisesi hâkimdir. İskoçya kilisesinin 1,3 milyon taraftarı vardır. 6 milyon civârında Katolik, Metodist ve Baptist mezhepleri de mevcuttur. Ayrıca Müslüman, Mûsevî ve Budist dinlerine mensup halk da vardır.

Eğitimi: Birleşik Krallıkta 5 ilâ 16 yaş arasında eğitim mecbûridir. Öğrencilerin % 95'i devlet okullarında ücretsiz eğitim görürler. Ayrıca özel okullar da bulunur. Okulların sayısı 38.000'i bulur. Devlet okullarında ortalama 20 kişiye bir öğretmen düşer. Birleşik Krallıkta 46 Üniversite, ayrıca 700'ü aşkın teknik ve ticârî kolej, sanat ve öğretmen okulları gibi çeşitli yüksek eğitim kurumları vardır.

İngiltere'nin en eski üniversitelerinden biri olan Cambridge Üniversitesi çok uzun yıllar önce eğitime açılmıştır. Üniversite kitaplığında iki milyon civârında kitap bulunmaktadır. Diğer eski üniversitesi ise Oxford Üniversitesidir. Ayrıca 1440 yılında kurulan Eton Koleji eski okullardandır.

İngilizlerin eğitime önem vermeleri, ülkede birçok ilim adamının yetişmesine sebep olmuştur. Ünlü fizikçi Newton, Harvey ve Boyle,Halley, Watson, Dalton, Faraday, Boule gibi bilim adamları bu ülkede yetişmişlerdir.

Sağlık: İngiliz sosyal refah sistemi; sağlık hizmetini, personel sosyal hizmetlerini ve sosyal güvenliği ihtivâ eder.

Sağlık hizmeti, gelire bakılmaksızın mukim olan herkese verilir. Sosyal güvenlik sistemi, muhtaç durumda olan kimselere ve âilelere yardım sağlar. Hükûmet, sağlık hizmetinden doğrudan doğruya sorumludur. Sağlık hizmetleri ve sosyal güvenlik faaliyetleri mahallî sağlık kurulları ve sağlık yetkilileri tarafından yürütülür.

Personel sosyal hizmetlerinden mahallî idâreler sorumlu olmakla beraber, bu hususiaki prensip ve tâlimatların tesbit edilmesi hükûmetin vazifesidir. Personel sosyal hizmetleri, mahallî idâreler ve sosyal yardım kuruluşları tarafından yerine getirilir. Bu hizmetler; yaşlılara, güçsüzlere, özürlülere, özürlü çocuklarla bakıma muhtaç çocuklara verilen hizmetlerdir.

Spor: Birleşik Krallık, futbolun vatanı olarak gösterilir. Ülkede 25.520 spor kulübüne üye 70.000 dolayında futbol takımı ve bu takımlarda yer alan yaklaşık 750.000 lisanslı futbolcu vardır. İngilizlere mahsus olan polo, rugby, hokey, kriket, golf, badmington bu ülkede doğmuştur ve bâzıları sâdece bu adalar devletlerinde oynanır. Ayrıcaİngilizler birçok spor branşlarında başarı göstererek adlarını dünyâya duyurmuşlardır. Birleşik Krallığı meydana getiren her ülkenin birer millî takımı vardır.

Çevre koruması: İngiltere, Birleşmiş Milletler tarafından düzenlenen çevre konferanslarının hepsine katılmıştır. İngiliz hükûmeti bir çevre fonu kurmuştur. Ayrıca İngiltere'de gönüllü çevre grupları mevcuttur. İngiltere'deki gönüllü kuruluşlar şunlardır: 1) Eski Eserleri Koruma Derneği, 2) Eski Anıtları Koruma Derneği, 3) Corciya Grubu, 4) İskoçya Mîmârî Eserler Derneği, 5) Ulster Mîmârî Eserler Derneği, 6) Viktorya Derneği, 7) Britanya Arkeoloji Konseyi.

Çevrenin korunması için İngiltere'de kurulan Green Belts'in görevleri şunlardır: a) İnşâat bölgelerini sınırlamak, b) Kır çevresini korumak, c) Şehirlerin birleşmesini önlemek, d) Târihî şehirlerin özel karakterini korumak, e) Şehirlerin ıslâhına yardımcı olmak.

Siyâsî Hayat

Britanya parlamenter bir sisteme sâhip anayasal bir monarşidir. İngiltere, Birleşik Krallık statüsüne sâhiptir. Yasama yetkisi teorik olarak Avam Kamarasında veya Lordlar Kamarasındadır. LordlarKamarasında üyelik çoğunlukla babadan oğula geçer. Lordlar Kamarasının üye sayısı 1168'dir. Avam kamarasına seçilmiş 635 üye 5 yıl boyunca görev yapar. İngiltere mahallî yönetimi bölge ve mıntıka konseylerince yürütülür. Daha etkili bir yönetim amacıyla İngiltere'deki mıntıkalar 1974 yılında yeniden teşkilatlandırılmıştır. Bunun sonucunda 6 şehir bölge ve Avon, Cleveland ve Humberside bölgeleri belirlenmiştir.

Krallıkta yazılı bir anayasa yoktur. Mahkemelerde başlıca iki kaynaktan gelen karmaşık hukuk uygulanır. Kaynaklardan biri "Acts of Parliament" denilen yasalarla, bunlara uygun tüzük ve yönetmeliklerden müteşekkil yazılı hukuktur. Diğeri ise târih boyunca olan mahkeme kararlarından meydana gelmiş "Common Law"dır. Kânun koyucu, parlamentodur. Ülke genelinde uygulanan tek bir hukuk sistemi yoktur. İngiltere ve Galler'de ayrı, İskoçya'da ayrı, Kuzey İrlanda'da ayrı hukuk sistemleri vardır. Britanya'nın tamâmında cezâ hukûku ile medenî hukuk arasında önemli farklar görülür.

Savunma: İngiltere, Avrupa'daki istikrarsız politika sebebiyle NATO İttifâkına ihtiyaç olduğuna inanmaktadır. NATO'nun güvenlik ve silâhların kontrolu konularında politik işbirliği sağlayacağını kabul etmektedir. İngiltere Avrupa'da 56.000 civârında asker bulundurmaktadır. Bu sayının 90'lı yılların sonuna doğru düşürülmesi planlanmıştır. İngiltere ayrıca körfez ülkelerine, Angola, Namibya ve Nijerya'ya asker göndermiştir. Çeşitli ülkelerden çok sayıda askerî personel kurs görmek için İngiltere'ye gelmektedir.

Ekonomi

Sanâyi ve ihrâcat alanında dünyânın başta gelen ülkelerindendir. Dünyâda ticârette beşinci sırayı, ihrâcatta ise dördüncü sırayı alır.

Tarım: Birleşik Krallıkta tarım çok gelişmiş olup, modern âletlerle yapılmaktadır. Gıdâ ihtiyâcının % 60'ı ülkede yapılan tarımla sağlanır. Ekilen arâzi 20 milyon hektardır. Bu ülke topraklarının % 80'ini meydana getirir. Topraktan, iklim ve toprak yapısı elverişli olmamasına rağmen çok yüksek verim elde edilir. Buna sebep ise, zirâatın en modern tekniklerle yapılmasıdır.

En çok yetiştirilen tarım ürünleri buğday, arpa, yulaf, şekerpancarı ve patatestir. Bahçecilik de ülkede gelişmiştir. Tarım ürünlerinin % 12'sini sebze, meyve ve çiçek meydana getirir.

Hayvancılık: Ülkede hayvancılık da gelişmiştir. İklimin yağışlı olması sebebiyle bâzı bölgede hayvancılık yapılmaktadır. Sığır yetiştiriciliği modern usûllerle yapılır ve ticârette önemli yer tutar. Koyun, sığır ve kümes hayvanı beslenir.

Balıkçılık: Ülkedeki balıkçılık sanâyii dünyâ çapında önemli bir yer tutar. Balıkçılık filosu 4.047 adet çeşitli tipte gemiden meydana gelmiştir. Her yıl ortalama bir milyon ton balık avlanır.

Ormancılık: Ülkede 1.749.000 hektar alanda üretim yapılmaktadır. Bunun bir kısmı özel sektör tarafından işletilir.

Sanâyi: Ülkenin îmâlât sanâyiinin büyük bölümü kömür yataklarının bulunduğu alanlarda toplanmıştır. Petrol, tabiî gaz ve nükleer enerjinin enerji kaynağı olarak kullanılmasıyla güneydoğuda özellikle Londra'da yeni sanâyi merkezleri gelişmiştir. Bugün makina sanâyii en önemli sektörleri arasında yer alır. Bu sanâyi gemi yapımı, gemi mühendisliği, uçak, motorlu araç, dokuma makinaları, elektrikli makinalar ve elektronik dallarını içine alır. Motor sanâyinin merkezlerinden başlıcaları Batı Midlands, Luton ve Oxford'dadır. İngiltere uçak sanâyiinde çok gelişmiş olup, her tür uçak îmâl edilir. Gelişmiş olan dokuma sanâyii ve makinalarının üretimi ekonomide önemli bir yer tutar. Kimyâ sanâyii de çok gelişmiştir. Cam, seramik, kauçuk ve kâğıt üretilen maddeler arasındadır. Dünyâdaki birçok uçakta kullanılan uçak motoru "Rolls Royce" ülkenin en önemli makina ve otomobil sanâyisi olarak yer alır.

Ticâret: Dünyânın en önde gelen ticâret ve îmâlat ülkeleri arasında yer alan Birleşik Krallık, dünyâda ticârette beşinci sırada, ihrâcatta ise dördüncü sırada yer alır. Büyük Britanya, dışarıdan petrol, gıdâ maddeleri ve tütün, kereste, iplik gibi maddeler satın alır. Dışarıya ise makina, elektrik malzemeleri, ulaşım araçları, kimyâ ürünleri ve silah satar. AET üyesi olan ülke, ticâretinin büyük bir kısmını AET ve ABD ile yapar.

Ulaşım: Ülkede 336.076 km karayolu bulunmaktadır. Bunun 2.353 km'si otobandır. Demiryollarının uzunluğu ise 18.200 km'yi bulmaktadır. Hava ulaşımı ise devlete âit iki havayolu şirketi ile

sağlanmaktadır. Ayrıca özel havayolu şirketleri de bulunmaktadır. Bir ada ülkesi olan Birleşik Krallıkta deniz ulaşımı çok gelişmiştir. Aynı zamanda akarsuların 4000 km'lik kısmında ulaşım mümkündür. Deniz ticâret filosu dünyâda üçüncü sırayı almaktadır. Dünyâdaki gemi sayısının % 10'una sâhiptir.

Birleşik Krallığın Deniz Aşırı Eyâletleri

Ülke, târihte büyük bir sömürge kurmuş ise de bâzı sömürgeleri bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Bugün hâlâ dünyânın büyük bir bölümüne yayılmış olan sömürge eyâletleri vardır. Bu eyâletleri şunlardır: Man Adası, Channel Adaları, Guernsey Baılıwıck Adaları, Antiqua, Dominica, Saint Lucia, Saint Vincent, Bermuda, Cayman Adaları, Gilbert Adaları, İngiliz Hint Okyanusu Toprakları, Pitcorin Adaları, Hong-Kong, Antartik Toprakları, Saint Helena, Ascension, Tristan'da, Cunha, Soloman Adaları, Tuvalu, Turks ve Caicos Adaları.

İNKALAR;

Alm. *Die Inkas (m.pl.),* **Fr.** *Les ıncas (m.pl,* **İng.** *Incas.* Güney Amerika kıtasında eski bir kavim. BugünküPeru, Ekvator, Brezilya, Bolivya ve Şili devletleri topraklarında yaşayıp, Amerika kıtası medeniyetini kurdular. İnka soyundan gelenlerin kurdukları devlet 16. yüzyılda İspanyol sömürgecileri tarafından yıkıldı.

On üçüncü yüzyılda Cuzco Vâdisine yerleşen küçük bir kabîlenin İnka adlı şefi tarafından kurulan birlik, zamanla kuvvetlendi. Marko Kapak devrinde askerî harekâtlarda bulunup, komşu kabîlelere hâkim oldular. İnkaların güçlenip genişlemesi, İspanyol sömürge kuvvetlerinin 1532'de kıtaya gelmesine kadar devâm etti. İspanyollar, Francisco Pizarro başkanlığında Tumbezi'den İnkaların başkenti Cuzco'ya hareket ettiler. İç savaş sonrası hânedânlık tâcını giyen Atahualpa'yı hîle ile esir edip hapsettiler. İspanyollar, Atahualpa'yı iç savaş esnâsında katliam yapmakla suçlayıp îdâm ettiler. İnkalar ülkesini işgâle başlayan İspanyollar, İnka Vâlisi Kurakaların direnişiyle karşılaştılar. İnkalarla İspanyollar arasında çetin savaşlar oldu. İspanyol Komutanı Francisco Pizarro 1533 yılı sonunda başkent Cozco'ya girip, şehri yağmaladı. İspanyollar başkent dâhil her yerde ganîmet toplamak için, İnkaların medeniyet eserlerini yağmalayıp, katliam yaptılar. 1571 târihinde son hânedân mensubunun öldürülmesiyle İspanyolların hâkimiyetine giren İnkalar, istiklâllerini bütünüyle kaybettiler.

Zengin bir kültür ve medeniyete sâhib olan İnkalar, ilkel dinlere inanırlardı. Sözlü edebiyâtları olup, yazıları yoktu. Evleri kerpiçten, saray ve kaleleri taştandı. Mısır ve patates yetiştirip, sekiler üzerinde tarım yaparlardı. Kobay etini yerler, Lama ve alpakaların yününden faydalanırlar, bunları yük taşımada da kullanırlardı. Altın, gümüş, bakır ve çinko mâdenlerini işlerlerdi. Ülkede mükemmel bir yol şebekesi vardı. Hükümdârlarını kutsallaştırıp, güneş, ay tanrı ve tanrıçalar ile tabiat kuvvetlerine inanırlardı. Tanrı ve tanrıçalarına kobay, lama ve insan kurban ederlerdi.

İNÖNÜ MUHÂREBELERİ (Bkz. İstiklâl Harbi)

İNSAN;

Alm. *Dermensch,* **Fr.** *Humain,* **İng.** *Human.* Canlıların en üstün yaradılışlı olanı. İnsan; akıl sâhibi olması, sosyal hayat içinde yaşaması, yüksek bir zekâ seviyesinin olması, ruh denilen cevhere sâhib olması ve hepsinden önemlisi cenab-ı Hakk'ın insana hitâb etmesi ve insanın kulluk vazifeleri ile mükellef olması sebepleriyle "eşref-i mahlûkât" (yaratılmışların en şereflisi) pâyesini almıştır. İnsanlar için, emsalsiz olan ve anlatılması son derece zor olan insanı târif, imkânsız gibidir.

Allahü teâlânın idrâke sığmayan noksansız kudreti tefekkür edilince, yaratılmışların en yücesi olan insanın mükemmelliği daha iyi anlaşılır. En mükemmel varlık olan insanı anlayabilecek, yine kendisi olabilmektedir. Bu tefriki teşhis, istenen seviyede değilse bile insan tarafından yapılabilmekte ve insan yaratıcısının kudretini kendi varlığında müşâhade edebilmektedir. Ancak, insanoğlunun kendinde yaptığı izah, okyanuslarda bir damla bile olamamaktadır. Yâni, bildiği şeyler, bilmediği şeyler yanında çok az kalmaktadır. O hâlde, hiçbir zaman insan, bu bilmediklerini öğrenmedikçe, tam târif edilemeyecek ve bilinemiyecektir. Ancak, çalıştığı sâyede bu bilgileri öğrenmeye muvaffak olacaktır. Çeşitli fen bilgilerinin insanla ilgili tesbitleri şöyle özetlenebilir:

Fizîkî yönden insanın birçok özellikleri vardır. Ağzının üstünde ileriye doğru çıkık burna, öne doğru çıkıntılı alt çeneye, kollarının ucuna bitişik ellere, bacaklar ucuna dik açı yaparak bitişik ayaklara, ayakta durabilen, dik oturabilen, birbirini tamamlayan baş ve gövdeye, gövde üst kısmına bitişik kollara, gövde alt kısmında karın ve buna bitişik bacaklardan ibâret yürüme özelliğine sâhip bir varlıktır. Boyu ortalama 1.40-1.70 cm arasındadır. Temel olarak beslenme, çevreyle münâsebet, çoğalma ve terakkî (ilerleme) fonksiyonlarına sâhiptir.

Anatomik olarak insan; baş, gövde, kollar ve bacaklardan meydana gelmiştir. Baş, içinde beyni koruyan ve duyu organlarını bulunduran bir vücut kısmı olmasıyla en önemli bölümdür. Kollar ve

bacaklarda vücudun kas gücünün önemli bir bölümü toplanmıştır. Gövde iki bölüm olup, göğüs ve karın diye adlandırılır. Göğüste, akciğerler, kalp, büyük damarlar bulunur. Karın bölümünde, karaciğer, mide, böbrekler, dalak, barsaklar, pankreas gibi önemli organlar toplanmıştır. Her biri bir fabrika gibi muntazam çalışan, yapım-yıkım olaylarında rol oynayan bu organlar sürekli ve uyum içinde faaliyet gösterirler.

Yetişkin bir insanın vücut ağırlığının yaklaşık % 60'ı sudur. 70 kg ağırlığındaki bir insanda toplam vücut suyu 40 litre kadardır. Bu suyun, 25 litresi hücre içi, 15 litre kadarı da hücre dışı sıvısıdır. Vücut sıvılarında muayyen oranlarda sodyum (Na+), potasyum (K+), kalsiyum (Ca++), klor (Cl+), hidrojenklorat (HCO^{-3}), mağnezyum (Mg++) gibi elektrolitler ve proteinler bulunur. Bunların hücre içi ve dışındaki oranları değişik ve dengededir. İnsan kanının pH'sı (asid-baz derecesi) 7.35-7.45 sınırları içinde sâbit tutulur. Bu sınırlar dışına 0.1 derecelik bir oynama vücut işleyişinde önemli bozukluklar meydana getirir. İnsan vücudunda her dakika yüzbinlerce kimyâsal reaksiyon vukû bulur. Her an birçok yeni molekül yapılırken, birçoğu da yıkıma uğrar. Alınan besinler sindirilir, emilir ve vücut fonksiyonlarında kullanılır. En büyük organımız olan karaciğer, muazzam bir fabrika gibi çalışır. Bu organ, bir taraftan vücudun yapı taşları olan protein yaparken, diğer taraftan şeker depolamakta, safra tuzlarını yapmakta, çeşitli yıkım ürünlerini ve zehirli maddeleri proteinlere bağlayarak zehirsizleştirmektedir. Vücûdumuzun ısısı 36.5-37 derece arasında sâbit tutulur. Bunu beynin hipotalamus kısmındaki "termoregülasyon merkezleri" sağlar. Hastalıklarda savunma mekanizmasına bağlı olarak vücut ısısı artar. İnsan kulağı, 16-20.000 frekanslar arasındaki sesleri işitme özelliğine sâhiptir.

Biyolojik yönden de insan, canlıların en yüksek yaratılışta olanıdır. İnsan vücudunda hârikulâde bir düzenle çalışan sistemler vardır. Bunlardan dolaşım sistemi, kanı vücudun her yerinde dolaştırarak hücrelere besin ve oksijen götürür ve hücrelerde bu besinlerin yanması sonucu teşekkül eden karbondioksit zehirli gazını alarak geri döner. Solunum sistemi, kirli kanı temizleyerek karbondioksiti dışarı atar ve kana yeni oksijen verir. Sindirim (hazım) sistemi ise, sanki bir fabrikadır. Ağızla alınan yiyecek ve içecekler, mide ve barsaklarda parçalanıp öğütüldükten sonra, vücuda yararlı kısmı, ince barsaklarda süzülerek kana karışmakta ve posası dışarı atılmaktadır. Bu muazzam işlem, otomatik olarak ve büyük bir intizam ile yapılmakta, vücud bir fabrika gibi işlemektedir.

İskelet sistemi, vücûdun çatısını kurar, 214 civarında kemik ile insan vücûdunun yükünü taşır ve her türlü hareketi yapmasını temin eder. Sinir sistemi, bir ağ gibi kapladığı vücûdun organlarına beyinden verilen emirleri ulaştırarak onların istenen hareketleri yapmasını sağlar. Vücutta meydana gelen ârızaları beyne iletir. Kas sistemi eller ve ayaklar başta olmak üzere insanın çeşitli organlarına hareket yapabilme kâbiliyeti kazandırır.

İnsanın vücûdunda çeşitli ve çok karışık formüllü maddeler îmâl eden, türlü türlü kimyâsal reaksiyonlar meydana getiren, analiz yapan, tedâvi eden, tasfiye eden, zehirleri yok eden, yaraları onaran, türlü maddeleri süzen, enerji veren tertibat olduğu gibi, mükemmel bir elektrik ağı, manivela tertibâtı, elektronik bilgisayar, haber verme tesisatı, optik, ses alma, basınç yapma ve ayarlama tertibatı, mikroplarla mücâdele ve onları yok etme sistemi mevcuttur. Kalp ise hiç durmadan işleyen muazzam bir pompadır. Eskiden Avrupalılar; "Bir insanın vücudunda bol su, biraz kalsiyum, biraz fosfor ve biraz da inorganik ve organik maddeler vardır. Onun için bir insan vücudunun kıymeti beş-on liradan ibârettir." derlerdi. Bugün, Amerika üniversitelerinde yapılan hesaplar, insanın vücûdunda meydana gelen türlü kıymetli hormon ve enzimlerle birçok organik preparatların en azından milyonlarca dolar kıymetinde olduğunu meydana koymuştur. Hele, bir Amerikan profesörünün dediği gibi: "Otomatik olarak, böyle kıymetli maddeleri muntazaman meydana getiren bir tertibat yapmaya kalkacak olursak, dünyâda bulunan bütün paralar, bunu yapmaya kâfi gelmez." İnsan vücudunda bunun dışında daha pekçok organ, sistem, sıvı vardır ve bunların hepsinin muazzam bir koordine içinde çalıştıkları görülür.

İki hücrenin bir araya gelmesiyle nüvesi, çekirdeği yaratılmış olan insan; nihaî kemâle erdikten sonra da yine hücrelerden, onlar da moleküllerden, moleküller de atomlardan meydana gelir. Atomlar ise, ortasında bir çekirdek, içinde proton ve nötron, etrafındaki ilk yörüngede en az iki elektron, diğer yörüngelerde ise (2n), yâni ikinin ikiden itibaren üsleri 2^2, 2^3, 2^n... vs. kadar elektron ihtivâ eden, küçük yapı taşlarıdır. Bu yapı taşlarında belki de nötron ve protonların da ayrılabilen daha küçük parçaları olabilir. Nitekim atomun bir elektronunu yerinden çıkarabilmek, hidrojen bombasında olduğu gibi hârika bir gücün ortaya çıkmasına; Hiroşima ve Nagazaki faciasına yol açabiliyor. İnsan, değil basit bir element, bütün bu basit elementleri bünyesinde taşıyan ve bunları hücresine kadar ihtiva eden; bu elementleri yerine ve zamanına göre hücre seviyesinde, belki de atom seviyesinde biyolojik, biyokimya ve biyofizik kanunları çerçevesinde bulunduran bir muammâdır. Bunun basit bir misâli şöyledir:

Tıp âlimleri, vücutta tansiyonun yükselmesini şöyle araştırdılar. Milyonlarca kılcal damarlardan yaratılmış olan insanın bu kılcal damarlarının içini endotel denen kübik veya yassı epitelden yapılan bir tabaka ile bunu çepeçevre saran bir düz adale tabakası çevirir. Bu cidarın, herhangi bir sebeple damar

açıklığını (lümenini) daraltması; etraf dolaşım sisteminin direncinin artmasına sebep olur. Buna "periferik rezistansın artışı" denir ki, hipertansiyonun esas sebebi budur. Bu kılcal damarlar (arteriyoller) ın düz adalelerinin kasılmasını arttıran kanda dolaşan bâzı maddeler vardır. Bu biyokimyâsal maddeler deneysel olarak tansiyon husule getirir. Periferik rezistansın artması böbrek kan akımının azalmasına, bu da, böbrekteki hücrelerden (Renin denen bir hümoral maddenin salgılanmasına yol açar. Renin karaciğer tarafından yapılan alfa-2 globulin üzerine tesir ederek biyokimyâsal bir madde ve bir dekapeptit olan angiotensin I'i husûle getirir. Karaciğer denen hârika biyokimyâ laboratuarında yapılan bir değiştirici enzim olan "angiotensin I'i, oktapeptid olan angiotensin II' ye çevirir. Angiotensin II, damar cidarını daraltıcıdır ve böbrek üstü bezi kabuğundan (kan yoluyla oraya gidip) aldosteron denen organik bir maddeyi serbest hale geçirir. Aldosteron, sodyum elementinin iyon hali olan (Na+) un birikimine yol açar ve sodyum damar cidârındaki düz adale hücrelerinin içine girerek, arteryollerin, damarı büzen maddelere karşı cevap verme gücünü arttırır. Böbrek kan akımının fazlalaşması veya kan basıncının yükselmesi, böbrekteki juxtaglomerular aparat hizasında basıncı artırır ve serbest hâle geçen renin miktarını azaltır. Sodyum kaybı hacim azalmasına veya artmasına hassas olan reseptör dediğimiz alıcı hücre kümelerini, onlar da böbrek üstü bezini uyararak aldosteron ifrâzını artırır ve vücutta sodyum tutulmasını sağlar. Tabiî ki, bütün bunların üst düzey düzenleyicisi hipofiz bezi, onun üst merkezi hipotalamus, onun da bir üst seviyesi beyin kabuğu altındaki merkezlerdir. Bu misâl insan bünyesinde, çoğunun açıklamasından insanın âciz kaldığı binlerce ve belki milyonlarca hâdiseden yalnız bir tânesi olup, sâniyeden çok kısa bir zamanda cereyan eder.

Psikolojide insan: Psikolojide insan, değişik şartlarda farklı davranışlar gösteren bir canlıdır. Hayvanlarınkine benzeyen iç güdüleri vardır. Varlığında id, ego, süperego diye adlandırılan kuvvetler taşımaktadır. Şuuru ve şuur altı dünyâsı vardır. Psikoloji insanı, bütün bunların çeşitli derecelerdeki müdâhaleleri ile çeşitli davranışlar gösteren bir canlı olarak tarif etmekte, davranış bozukluklarını düzeltmeye çalışmaktadır. Ancak psikoloji de, insanın kendi sahasına giren hususiyetlerini ve bütün olarak insanı anlatabilmiş ve tarif edebilmiş değildir. Bilhassa bu sahada ilim adamları ve insanlık, insanın mânevî tarafını mutlak doğru bilgilerle açıklayan İslâmiyetin bildirdiklerine muhtaçtır.

Antropolojide insan: İnsanın fizikî ve kültürel mazisini araştıran antropoloji, eski zamanlarda yaşamış insan fosilleri üstünde çalışarak insan ırklarının tasnifini, ırkların özelliklerini, insan genetiğini, mukayeseli insan fizyolojisini ve insan topluluklarının kültürlerinin zaman içindeki seyrini incelemektedir. Dünyânın çeşitli bölgelerinde bulunan eski zamanlara âit insan fosilleri, iskelet, kafatası ve diğer kemikleri antropologlar tarafından değerlendirilerek, insanın en eski atası ve insanlığın yeryüzündeki târihi tespit edilmeye çalışılmaktadır. Antropoloji ilminin bu iki temel konuda verdiği bilgiler hem çok az, hem de kesin değildir. Antropologların eski insanlara âit olduğuna kanâat edilen çeşitli kalıntılar üzerinde yaptıkları incelemeler, insanın her devirde hayvanlardan apayrı bir tür olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak evrim faraziyesini ideolojik düşüncelerine temel yapmak isteyenler tarafından en çok istismar edilen bu ilim dalının tesbitleri, sık sık tahrifâta uğratılarak, insanın hayvandan geldiğine delil yapılmak istenmekte ve zaman zaman sahtekârlıklara dahi başvurulmaktadır. (Bkz. Darwinizm)

Antropoloji, insanlık târihi hakkında da henüz faraziyeler ve tahminlerden öte bir şey söyleyememektedir. Değişik isimler altında guruplandırılan fosillere bakılarak öne sürülen târihler, elli bin yıl ile milyonlarca yıl arasında değişmekte, fakat hiçbirinin ilmen kabul edilen bir delili bulunmamaktadır. İnsan konusunda antropoloji ilminin söyledikleri henüz son derece az ve noksandır.

İnsan nedir? İnsanın kendi varlığı üstünde düşünmesi çok eskilere uzanır. Yeryüzünde doğumdan ölüme uzanan ömür çizgisi üzerinde diğer canlıların hepsinden üstün birçok özelliklerle mücehhez ve tanıdığı her şeyi kendi arzu ve istifadesine göre kullanarak bir ömür süren insanın kendi varlığının mâhiyeti, sınırları ve maksadını araştırması ilk çağlarda felsefenin belli başlı konularından olmuştur. Eski Yunan filozoflarının bu konudaki sözlerinin birbirlerini tekzip etmelerinin (yalanlamalarının) yanısıra vardıkları hüküm ve yaptıkları açıklamaların da ilmî bakımdan mitolojik (efsânevî) hikâyelerden fazla bir farkı olmamıştır. Eski Yunan-Roma'da hâkim olan putperest inanç sistemi, insanlara da ulûhiyyet (tanrılık) vasıflarının verilmesine sebep olarak, yaratıcı(Hâlık) ile yaratılmışı (mahlukları) birbirine karıştırmıştır. Bu durum; bedenî güç, ilim, güzellik, siyasî otorite, kahramanlık gibi bazı üstünlüklere sahip olan insanlarda yarı tanrılık, tanrılarla akrabalık vehmedilmesi neticesini getirmiş ve insanın ne olduğu konusu anlaşılmaz ve içinden çıkılmaz bir hal almıştır.

Eski Hind, Mısır ve Mezopotamya kavimlerinde de aynı halin benzerleri yaşanmıştır. Ya krallar, büyücüler, rahipler tanrı, diğer insanlar onun kulu tanınmış veya bunlar kendilerini tanrının oğlu, kızı, yakını tanıtarak insanları keyfî idâreleri altında inletmişlerdir. Bütün bunlar, insana ne olduğunu bütünüyle anlatacak izahlardan çok uzaklarda kalacak, tarihteki çeşitli cemiyet düzenlerine misâller teşkil etmekten öteye geçememişlerdir. Diğer taraftan fen bilgilerinin insan vücudu hakkındaki buluşları

ilerledikçe ilk çağların mitolojik ve felsefî açıklamaları tamamen yıkılmış, unutulmaya yüz tutmuştur.

Ancak insandaki kendi varlığını tanıma ve kâinattaki yerini tesbit etme arzusu hiçbir zaman yok olmamıştır. Nitekim batı dünyasındaki filozoflar, son asırlara gelinceye kadar devamlı olarak bu konuyla da meşgul olmuşlardır. Çeşitli felsefe mekteplerine mensup olanlar kâh insandaki fevkalâde üstünlüklere bakarak onu "hep" (herşey) olarak görmüşler, kâh ihtiyaç ve âcizlikler içinde kıvrandığına bakarak "insan bir hiçtir" demişlerdir. Diğer felsefik görüşler de, ya bu iki sınır arasında uçların herhangi birine yakın düşünceler öne sürmüş veya insanın ya tamamen maddî tarafını ele alarak materyalist, yahut da yalnız ruhî tarafını öne sürerek ruhçu teoriler içinde boğulup kalmışlardır.

İnsandaki beyin, kalp gibi organlarla, sinir, iskelet, kas, sindirim vs. sistemleri üstüne her geçen gün gelişen fen bilgilerini materyalistlerin istismar ederek insanı yalnız bir madde yığını olarak anlatmakta ısrar etmeleri ve onları reddedenlerin insandaki ruhî olaylar ile akıl, zeka, hedef seçme, beğenme, arzu etme, hatta ağlama-gülme gibi çeşitli tezâhürleri ele alarak cesede âit hususiyetleri inkâra kadar varan aşırılıklara düşmeleri, insanı batıda iyice anlaşılmaz bir hâle sokmuştur. Öne sürülen görüşler içinde insanı "mütekâmil bir hayvan" olarak değerlendirenler dahi ortaya çıkmıştır. Materyalist felsefe mensuplarınca her türlü vasıtaya başvurularak propagandası yapılan bu görüş çeşitli biyolog, antropolog, anatomicilerin isimleri ve çalışmaları da istismar edilerek yayılmaya çalışılmışsa da îtibâr görmemiş ve yanlışlığı ilmen ispat edilegelmiştir. Bu arada kazılardan çıkarılan insan kafalarına çeşitli hayvanlara âit çene kemikleri veya dişlerin ustalıkla monte edilerek özel kimyevî usullerle muamele yapılıp sanki binlerce yıl öncesinden kalmış gibi gösterilip bununla insanın hayvandan geldiği faraziyesinin ispata kalkışılması, evrim teorilerini ve bunları savunanları gülünç hale düşürmüş, hiçbir ciddiyetleri kalmamıştır. (Bkz. Darwinizm)

Batıda son bir iki asırda kurulan ve gelişen psikoloji ve sosyoloji ilimleriyle birlikte sosyologların ve psikologların yaptıkları insan târifleri de insanın yalnız bir cephesini ifade etmektedir. Meselâ; "İnsan, âlet yapan ve kullanan varlıktır.", "İnsan düşünen hayvandır.", "İnsan akıllı bir hayvandır." gibi. Meşhur sosyologlardan Auguste Compte insanlığı "tapılacak ulu varlık" diyerek tanrılaştırmış, görüşlerini pozitivizm adı altında müdâfaa etmiştir. Bir başka sosyolog E. Durkheim de, "tanrı insanlığın kollektif ruhudur" diyerek insanı tanrılaştırmak istemiştir. Bu iki sosyoloğun insan ve insanlık anlayışlarının Yahûdî inancı (cabalisme) ile büyük benzerlikleri bulunduğu görülmüştür. İnsanı bir bütün olarak anlatan bir târif veya görüş, batı dünyâsında günümüzde de mevcut değildir. Alexis Carrel'in Nobel mükâfâtı kazanmasına sebeb olan **Man the Unknown** (İnsan Denen Meçhûl) adlı meşhur eseri de, olanca kalınlığına ve bilgi yüküne rağmen dönüp dolaşıp başlangıç noktasına gelmekte ve "insanın meçhul olduğu"nda karar kılmaktadır.

Fen ilimleri, insan vücûdundaki sistemlerden kromozomların, genlerin yapısındaki inceliklere kadar ulaşan gayretine rağmen "İnsan nedir?" sorusunun muhâtabı olmaktan kaçınmaktadır. Esâsen artık günümüzde bu sorunun tam cevâbını bu ilimlerden ve fen bilginlerinden bekleyenlerin sayısı da yok denecek kadar azalmıştır. Son asırda bilhassa materyalist felsefe mensuplarınca fen ilimlerinin omuzlarına yüklenmek istenen bu fevkalâde ağır ve konusu dışındaki suâl, bu ilimler tarafından silkelenip atılmıştır. Çünkü insanın yalnız cesetten ibâret bir varlık olmadığı, ayrıca bir de ruhunun bulunduğu, her insanın her an yaşadığı ve idrak ettiği ispata ihtiyacı olmayan bedihi (açık) bir hakikattir. Böylece fen ilimleri kendi konularına göre insan vücudunun fizikî, kimyevî, biyolojik, anatomik vb. yapısını inceleyip var olanı tesbit etmek, anlamaya ve anlatmaya çalışmakla iktifa etmekte, aslî vazifeleriyle meşgul olmaktadır.

Dinlerde insan: İnsan, târih boyunca çeşitli din ve inanç sistemlerinin de konularından olmuştur. Bütün ilâhî dinler ve bunların bozulmuş şekillerinden doğan bâzı çok tanrılı inançlar, insanın "yaratılmış" olduğunu bildirmektedir. İnsanın ruh ve ceset olarak iki cephesi bulunduğu da, genel olarak hepsinde vardır. Ancak insanın yaratılışı, cesedi, ruhu, hayatı, kâinattaki yeri, ölümü, ölümden sonrası, yaratıcı karşısındaki durumu gibi konularda ilâhî dinler ile bâtıl inanç sistemleri birbirlerinden tamâmen ayrılmaktadır. Günümüzde bâtıl inanç sistemlerinin bu konulardaki taassuplarının artık hiçbir değeri kalmamıştır.

Brahma inancında insanlar dört sınıfa ayrılmaktadır. Brahma "kutsal söz" demektir. Bunun dört oğlu olduğu söylenmektedir. Oğullarından biri ağzından, diğer üçünün de elinden ve ayağından meydana geldiği sanılmaktadır. Bundan dolayı Brahmanlar insanları, sözlerine kimsenin karşı gelemediği"kutsal râhipler", "savaşçılar", "tüccarlar-çiftçiler" ve "köylü-amele-işçiler" olmak üzere dört sınıfa ayırmışlardır. Bu dört sınıftan çıkarılanlara parya denir ve bu zavallıların insan gibi yaşama hakları dahi yoktur. Hayvan muâmelesi görürler. Brahma inancında insan mukaddes sayılır ve öldükten sonra tekrar dünyâya geleceğine inanılır. Kendi kitaplarında insanın hayâtını talebelik, evlilik, münzevilik ve inanç uğruna dilencilik şeklinde dörde ayırırlar. Ruh ve beden hakkında hiçbir bilgileri yoktur. Ölülerini kutsal saydıkları Ganj Nehrine atarlar. (Bkz. Brahmanizm)

Budizm, Brahma inanışının değiştirilmiş şekli olup, tanrısız bir dindir. Bir insan olan önderleri Buda'yı bir nevi tanrılaştırmışlardır. İnsan hayatını bir ızdırap olarak anlatırlar. Doğum, ihtiyarlık, hastalık ve ölüm, acı hakikatlerdir. İnsan, bütün geçici hevesler ve yaşama arzusundan kurtulursa Nirvana'ya (kutsal istirahata) kavuşur derler. Buda, insanları kutsal saymaz. Hepsini eşit görür. (Bkz. Budizm)

Mecûsîlik de, Brahma inancının bir şubesi olarak insanların ateşe, ineğe, timsaha tapmasını ister. Mecûsîler ölülerini gömmezler. Bir kulede saklayıp akbabalara yedirirler.

İnsan konusu, semâvî dinlerde diğer inançlara göre daha geniş ve daha mükemmel bir şekilde ele alınır. İlk insan ve ilk peygamber olan hazret-i Âdem'den îtibâren gelen bütün peygamberlerin insanlara tebliğ ettikleri dinlerde îmân, ibâdet esaslarının yanısıra insanlara bizzat kendilerinden de haber verilmiş, ne olduğu anlatılmıştır. Günümüzde tek Allah'a inanan semâvî dinler üç tânedir:

Yahûdî dîni: Bir hak din olan Musevîliğin insanlar tarafından bozulmuş, değiştirilmiş şekli olan Yahûdî dîninde, insanın bedeninin ve rûhunun birbirinden ayrıldığına ve rûhun dâimî olduğuna inanılmaktadır. Bugünkü Yahûdîlikte, Yahûdîler kendilerini Yehova dedikleri tanrının çocukları sayar. Yehova da, "Yahûdî kavminin kollektif rûhu" gibi telakki edilerek yalnız Yahûdîlerin tanrısı kabul edilir (cabalisme). Yahûdî olmayan bütün insanlar, "hayvan mesabesi"nde düşünülerek bunların köle, Yahûdîlerin de efendi olduğuna inanılır. Bu inancın siyâset sahnesindeki adı "siyonizm"dir.

Hıristiyanlıkta insan: İsevîliğin papazlar elinde bozulmuş ve değiştirilmiş şekli olan bugünkü Hıristiyanlık inancında, insanların günahkâr doğduğu kabul edilmektedir. Hazret-i İsâ, insanları bu günahtan kurtarmak için dünyâya gelen Allah'ın oğludur. Cenâb-ı Hak, insanların günahlarını affettirmek için kendi oğlunu haç'a gerdirmiştir. Dünyâ çile yeridir. Zevk ve safa yasaktır. İnsanlar doğrudan doğruya Allah ile temas edemezler, O'ndan birşey isteyemezler. Ancak râhipler, insanların yerine Allah'a yalvarabilir ve onların günahını affedebilirler. Hıristiyanların başında bulunan papa günahsızdır. Onun her yaptığı iş doğrudur. İnsanlarda ruh ve vücut ayrıdır. İnsanın rûhunu ancak papazlar temizler. Vücut ise dâimâ günahkâr kalan çirkin bir şeyden ibârettir.

İslâmiyette insan: İnsan hakkında en doğru, en mükemmel ve tam mâlumâtı zamanımızda yalnız İslâm dîni bildirmektedir. İnsanın yaratılışı, hayat sürmesi, ölümü, âhiret hayâtı ve Allahü teâlâ ile münâsebeti Kur'ân-ı kerîmde, hadîs-i şerîflerde ve bunların açıklaması olan diğer din kitaplarında geniş yazılıdır. İslâmiyetin insan hakkındaki bildirdikleri, fen ilimlerinin tesbit ettiklerini, felsefecilerin sözlerinin bâzılarını ihtivâ ettiği gibi bunların hiç bilmediği ve haber vermediği şeyleri de içine alır. İnsanı her bakımdan kavrayan ve insanın varlığını tam izah eden yegâne din, İslâmiyettir.

İslâm dîninde insanın temel vasfı mahlûk, yâni yaratılmış olmasıdır. İnsan, kendiliğinden var olmamış, onu Hâlık (yaratıcı) yaratmıştır. Bu yaratıcının ismi "Allah"tır. Hiçbir insanda ulûhiyyet (ilâhlık) yoktur ve aslâ olamaz.

Allahü teâlâdan gayri olan her şey, madde, ruh, nebât, cisim, arâz, düşünce, hayal, fezâ, kürsi, Cennet, Cehennem, melek vs. mahlûktur (yaratılmıştır). İnsan, bütün mahlûklar içinde en şerefli olanıdır. Ona bu şeref Allahü teâlâ tarafından verilmiştir. İnsan olmak şerefi, belli kişilere mahsus olmayıp bütün insanlarda ortak olarak vardır. Allahü teâlâ; ilk insan, insanlığın atası ve ilk peygamber olan hazret-i Âdem'i topraktan yaratmıştır. Kur'ân-ı kerîmde Hicr sûresi 26. âyetinde meâlen; **"And olsun ki biz insanı kuru bir çamurdan, şekillenmiş bir balçıktan yarattık."** ve Mü'minûn sûresi 12. âyetinde meâlen; **"Biz insanı** (Âdem'i) **muhakkak ki çamurun özünden yarattık."** ve Rahman sûresi 14. âyetinde meâlen; **"O**(Rahman) **insanı**(onun aslı olan Âdem'i) **yanmış kerpiç gibi kuru bir çamurdan yarattı."** buyurulmaktadır.

Bütün insanlığın annesi olan hazret-i Havvâ ise hazret-i Âdem'in sol kaburga kemiğinden yaratıldığı çeşitli tefsir kitaplarında ve Peygamberimizin sözlerinde açıklanmaktadır. Nisâ sûresi birinci âyetinde meâlen; **"Ey insanlar, sizleri bir tek nefisten** (Âdem'den) **yaratan, o şahıstan da eşini**(Havvâ'yı) **vücuda getiren, ikisinden birçok erkeklerle kadınlar yaratan Rabbinizden korkun!.."** buyurulmaktadır.

Hazret-i Âdem'in topraktan yaratılan cesedine Allahü teâlâ "ruh" vermiştir. Bütün insanların rûhu vardır. Kur'ân-ı kerîmde Secde sûresi 9. âyetinde meâlen; **"Sonra Allah, onu** (insanın şeklini) **düzeltip tamamladı ve bizzat kendi kudretinden ruh üfledi..."** buyrulmaktadır.

Hazret-i Âdem ve hazret-i Havvâ, uzun zaman Cennette yaşamışlar, unutarak yasak edilen bir meyveden yemeleri sebebiyle yeryüzüne indirilmişlerdir. Zamanla çocukları çoğalmış, kabileler ve kavimler teşekkül ederek bugünkü insanlığa gelinmiştir. Hazret-i Âdem'in yeryüzünde yaşamaya başladığından bugüne kadar geçen zaman hakkında, âlimler birkaç rivâyet bildirmişlerdir. İslâm âlimlerine göre insanlığın, yeryüzündeki târihi 313.000 seneden az değildir.

İnsanların birbirlerinden üremesi erkekten çıkan menideki spermler ile kadın yumurtasının

birleşmesinden hâsıl olmaktadır. Kur'ân-ı kerîmde meâlen şöyle buyrulmaktadır:

İnsan kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmedi (bilmedi) **mi ki şimdi o, açıktan açığa bir müfrit hasım olmuştur. O kendi yaratılışını unutarak bize bir misâl getirdi; " Bu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş!" dedi.** (Yâsîn sûresi: 77, 78)

İslâmiyette, insan, ruh ve cesediyle birlikte ele alınır. İnsan yalnız bir ceset olmadığı gibi, yalnız ruh da değildir. İnsan, maddesi ve rûhuyla bir bütün teşkil eder. İslâm dîni, insanın bu her iki cephesine ait bütün bilgileri en öz ve mutlak doğru şekilde bildirmektedir. İnsan yavrusunun meydana gelmesi üstüne günümüzde en modern âlet ve tekniklerle yapılan bütün araştırmalardan elde edilen bilgiler, Kur'ân-ı kerîmde on dört asır evvel bildirilenlerden başka şeyler olmamaktadır. Modern embriyoloji ilminin anne karnındaki bebeğin ilk gününden îtibâren geçirdiği gelişme devreleri hakkındaki bütün tesbitlerini Kur'ân-ı kerîmde Mü'minûn sûresi 12-14. ayetlerinde ve hadîs-i şerîflerde bildirilmiştir.

İnsan cesedinin yaratılışı hakkında mutlak doğru bilgiler veren İslâmiyet, insanın mânevî tarafını da bildirmektedir. Fen ilimleri, asırlar boyu çalışma neticesinde modern âlet ve cihazlar, müşahede ve tecrübelerle insan vücudu hakkında Kur'ân-ı kerîmin ve hadîs-i şerîflerin bildirdiklerinin bir kısmını nihâyet anlayabilmiştir. Ancak insanda bir de ruh vardır ki; fen ilimlerinin tamâmen sahaları dışındadır. Psikologlar ise, ruh hakkında herhangi bir bilgileri olmadığından onu konuları dışında bırakıp insanın davranışlarını ele almışlardır. İnsanın mânevî tarafı hakkında yegâne mâlumât, ancak İslâmiyet tarafından bildirilmektedir. İnsanın kısaca "ruh" denilen mânevî tarafı da başlıbaşına bir hârikadır.

Allahü teâlâ, birbirine zıd olan on parçayı biraraya toplayarak yeni bir özellik sâhibi, bir birlik meydana getirmiştir. Buna insan şeklini vermiştir. İnsan on parçadan hâsıl olmuş bir birlik olduğu için, Allahü teâlânın yeryüzünde halîfesi olmak şerefine nâil olmuştur. İnsandan başka hiçbir mahluk bu şerefe mâlik değildir. İnsandan başka bütün mahlûklar, çok büyük oldukları halde, hiçbirinde bu on parça bir araya toplanmış değildir. Bütün insanlar, bu şerefte ortaktırlar.

İşte böylesine mükemmel ve şerefli olan insan, boşu boşuna yaratılmamış ve kendi bildiğine bırakılmamıştır. Bütün insanlardan Allah'a dönmeleri istenmekte ve Allahü teâlâ onları kendisine dâvet etmektedir. Bir imtihan yeri olan bu dünyâ hayatında bu dâvete icabet etmesi ve şartlarına uyabilmesi için insanlara bir vâsıta gönderilmiştir. Bu vâsıtaya din denir. En son din İslâmiyettir. İnsanların bâzıları bunu kabul ederek ve bu yolda ilerleyerek meleklerden daha üstün olabilmekte ve bâzıları da inatları yüzünden bu dâveti kabul edip uymadıklarından şerefli yaratılmış varlıklarını hayvandan daha aşağı derecelere düşürmektedirler. Kur'ân-ı kerîmde Tîn sûresi, 4. âyetinde meâlen; **"Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık."** ve A'râf sûresi 179. âyetinde meâlen; "**Onlar** (îmân etmeyen insanlar) **hayvan gibidir. belki hayvandan daha aşağıdır."** buyrulmaktadır.

Bu şerefli varlığını îmân etmeyerek aşağıların aşağısı yapan ve bu hâliyle ölen insanların işledikleri suçun cezâsı sonsuz ve çok acıdır ki; dünyâda böyle cezâ olamaz. İşte Cehennem insana bu cezânın verildiği yerdir.

İslâm dîninde her insan, başlı başına orijinal bir varlıktır ve doğuştan günahsızdır. Ancak bülûğa erdikten sonra îmân etmesi ve İslâmiyetin hükümlerine uyması istenir. İslâmiyet, kâinâtın insan için; insanın da Allah'a kulluk etmek için yaratıldığını bildirmektedir. Çok yüksek yaratılışıyla insan, bütün kâinâtın en kıymetli ziyneti gibidir. Dünyâdaki herşey, insanın menfaatine ve istifâdesine sunulmuştur. Yasak edilen belli şeyler dışında kalan herşey aslı üzere mübahtır. İnsanın bunlardan İslâmiyetin hudutları dâhilinde istifâde etmesi serbest, hattâ lâzımdır. İnsan bunu sağlamak için dünyâyı, eşyâyı, olayları inceleyip tanımakla emrolunmuştur. Kendini, cisimleri, fezayı inceleyerek bunları yaratan Allahü teâlânın kudret ve azametini idrakla vazifelidir. İslâmiyet, insanın kendisini tanımasına o derece önem vermektedir ki; bir hadîs-i şerîfte; **"Kendini tanıyan, Rabbini tanır."** buyurulmuştur. İmâm-ı Gazâlî'nin; "Anatomi ve astronomi bilmeyen Allahü teâlânın kudret ve azametini anlayamaz." sözü de meşhur olmuştur.

İslâm dîninde insandan istenen tek vazife vardır. Bu da, Allahü teâlâya kulluk yapmaktır. Kulluk insanın dünyâda geçireceği her an, yapacağı her iş ve bulunacağı her halde Allahü teâlâyı unutmaması ile olur. İnsan bunu, emredilen ibâdetleri yapmak, yasaklardan kaçmak ve mubahlarda ölçüyü kaçırmamakla yapmış olur. Müslüman olan her insan, Allahü teâlâ ile temas kurabilir. O'na kendisi ibâdet ve duâ edebelir, günahlarının affı ve isteklerinin yaratılması için yalvarabilir.

İslâmiyette Allahü teâlânın emrine icâbet ederek, O'na dönmek ve bu yolda ilerlemek, her insana açıktır. İnsanlardan bâzıları bunun için bildirilen vâsıtaya, İslâmiyete sıkı sarılarak zâhirlerini ve bâtınlarını, yâni bedenlerini ve ruhlarını her türlü kötülük ve çirkinlikten temizleyerek, diğer insanlardan daha şerefli, daha üstün ve kıymetli olurlar. Meselâ evliyâ böyledir. Peygamberler ise, peygamber olmayan insanların hepsinden üstün, şerefli ve kıymetlidirler. Allahü teâlâ onları, insanlara kendisine kavuşturan vâsıtayı (dîni) bildirmek için seçmiş ve bu vazifenin icâbı olan, diğer insanlarda

bulunmayan vasıflar ve meziyetlerle yaratmıştır.

İnsanın rûhu, kendisinin hülasası, özüdür. Bu ruh, bilinemez ve nasıldır denilemez olarak yaratılmıştır. Allahü teâlâ mekânsız olduğu gibi, ruh da mekansızdır. Ruh da madde değildir. Rûh bedene bağlılığı, Allahü teâlânın âlem ile olması gibidir. Ruh, bedenin ne içindedir, ne dışındadır. Ne bitişiktir, ne ayrıdır. Yalnız bedeni varlıkta tutmaktadır. İnsan bedeninin her zerresini diri tutan rûhudur. Bunun gibi âlemi varlıkta durduran, Allahü teâlâdır. Allahü teâlâ bedeni, ruh vasıtası ile diri tutmaktadır. İnsan rûhu, nasıl olduğu anlaşılamaz olarak yaratılmıştır. Mümin insanın rûhu, bedeni ve bedendeki kuvvetleri emri altına alarak kendini ne kadar çok Allahü teâlâya verirse, Allahü teâlâdan gelen sonsuz nurların o kadar çok tecellilerine kavuşur. Böylece hakîki"Halîfe-i Rahmân" olur. Bütün bunlar, İslâm dîninde insanın nasıl bir Halîfe-i Rahmân olduğunu anlatmaya kâfidir. İslâmiyet insanın; göklerin, dağların, yerlerin yüklenmekten çekindiği bu emâneti yüklenerek diğer mahluklardan şerefli olduğunu bildirmektedir. Bu emâneti zâyi etmeyen, lâyıkıyla taşımaya çalışan Müslümanlar içinden birçok evliyâ yetişmiştir. İslâm dîninde evliyâ veya peygamber de olsa insan "kul"dur ve ölünceye kadar kulluk vazifeleri ile mesuldür. İnsanın kendi yaratanı Allahü teâlâ ile biricik bağlılığı, O'nun mahlûku olmasıdır. Başka hiçbir ilgisi yoktur. İnsan ve diğer mahlûklar, Allahü teâlânın büyüklüğünü, yüksekliğini ve kemâllerini göstermektedir. Tasavvuf yolunda yürüyenlerin ve geçmiş bâzı evliyânın Allahü teâlâ ile bundan başka bir bağlılık söylemeleri, meselâ birleşmek, benzemek, etrafını kuşatmak, beraber olmak gibi sözleri, kendilerini hâl kapladığı zamanlarda şuurları gitmişken söyledikleri şeylerdir. Bunlar şuura kavuşunca hep tövbe ve istiğfar etmişlerdir. Peygamber bile olsa, insanın kul olduğuİslâm dîninin temeli olan Kelime-i şehâdette de açıkça bildirilmektedir. Bir hadîs-i şerîfte Peygamber efendimiz; **"Ben de sizin gibi insanım. Bana vahyolundu."** buyurmaktadır.

İslâm dîni insanları iki ana kısma ayırmıştır. Bunlar Müslümanlar ve Müslüman olmayanlardır. Bütün insanların, insanlık hakları hürriyetleri vardır. İnsanlar doğuştan hürdür. Müslüman olan bir insan diğer Müslümanların kardeşi olur. İslâmiyet insanlar arasında birbirinden ayrılmış sınıflara ve tabakalara izin vermez. Maddî ve mânevî olarak ilerleme, yükselme yolu her insana açıktır.

İslâm dîninde insanın cesedi de kıymetli ve mübârektir. Çirkin, pis ve kötü değildir. Rûhu o taşımakta ve rûhun sonsuz derecelere yükselmesinde güzel ameller yapan cesedin, çok büyük payı bulunmaktadır.İnsanların organları, parçaları da kıymetlidir. Saç, sakal, tırnak gibi parçaları da muhterem tutulmuş, yakılması, tahkir edilmesi yasaklanmış, kesildikten sonra gömülmeleri istenmiştir. İnsan, rûhunun ve cesedinin ihtiyaçlarını temin edip gidermekle mükelleftir. İnsanın ölmesi, ruhunun bedene olan bağlılığının sona ermesi, bedenden ayrılmasıdır. Ölmüş Müslümanın cesedi de, dirisi gibi muhteremdir. Cesedi yakılmaz. Diriyken yapılmayan şeyler ölüyken de yapılmaz. Yıkanıp kefenlenerek namazı kılınır ve kabre konur. Ruh ölmez. Ölmüş bir insanın ruhu başka bir insana geçmez. Kıyâmette, Allahü teâlâ her insanı âhiret hayatına uygun yeni bir bedenle yeniden yaratır. İnsan âhirette ebedî bir hayat sürecektir. Âhirette insan için Cennet ve Cehennemden başka üçüncü bir yer yoktur ve her ikisi de ebedîdir. Dünyâ hayâtınıAllahü teâlânın rızasına uygun geçiren insanlar Cennette sonsuz zevk ve lezzetler içinde olacaklar, böyle olmayanlar ise Cehennemde çok acı, elim, şiddetli azaplara uğrayacaklardır.

İslâm dîni, insanlığı kendi başına bir nevi (tür) olarak bildirmektedir. İnsanın hayvanlara benzeyen tarafı, kas, sinir, kemik ve çeşitli anatomik sistemleridir. Bir de sevkitabiî denilen içgüdüler, insanda da vardır. Ancak insanda bunlardan başka nefis ve kalp, ruh, sır, hafi, ahfâ latîfeleri de vardır. Ayrıca yalnız insana mahsus olmak üzere "akıl" verilmiştir. İnsan şuur, irade, zeka, idrak, hâfıza sâhibidir. İnsan; anlar, anlatır, karar ve hüküm verir. Beş duyusu, konuşma kâbiliyeti ve düşünce kuvveti vardır. İnsan maddî ve mânevî yapısında kendinden başka bütün mahluklardan bir nümûne taşıyan tek varlıktır. İnsanda ilâhî üstünlüklerin benzerleri, yerde ve göklerde bulunan her şeyden bir zerre, elementler, göklerin benzerleri, meleklerdeki iyilikler ve iblisteki kötülükler de vardır. Ancak insan aynı zamanda muhtaç ve âciz bir varlıktır. Hiçbir şey yaratamaz. İslâm dîninde insanın "âlem-i sagir" (küçük âlem), "zübde-i âlem" (âlemin özü) olduğu bildirilmiştir. İnsan her varlıktan bir eser ihtivâ eden bu muhteşem topluluğu ile, her varlıktan daha çok ilerlemeye, yükselmeye namzet olduğu gibi, her varlığa olan bu bağlılığının kendini yaratanı unutturması ve Allah'ı bırakıp o varlıklara bağlanması hâlinde de, her varlıktan daha aşağı ve zelil olmaya da namzettir. İslâm dîninin bildirdiği bu insan târifi hiçbir inanç sistemi, fen bilgisi, felsefe ekolünde yoktur ve hepsinin doğruları bir araya getirilirse de olmayacaktır. İslâm dîninde insan hakkında bildirilenlerin insana kendisini yaratandan gelen haberler; diğer bilgilerin ise gene kendisi gibi insanların akıl, tecrübe yoluyla elde ettikleri, zamanla değişebilen bilgiler, şahsî düşünceler, teoriler, zanlar, faraziyeler hatta uydurma sözler olması, bu hâlin yegâne, en büyük ve aradan hiç kaldırılamayacak sebebi ve farkıdır.

İslâm dîninde insan dünyada medenî bir hayat yaşamaya, rahat ve huzur içinde olmaya, âhirette ise ebedî saâdete kavuşmaya lâyık bir varlıktır. Peygamberler, insanlara bunu haber vermek, hatırlatmak ve rehber olmak için gönderilmişler, insanları hakikî insanlığa kavuşturmak için çalışmışlardır.

İslâmiyet, insandan aklını, ilmini ve diğer kuvvetlerini kullanarak dünyâda medenî yaşamak için îcab eden her şeyi yapmasını, toprağı, mâdeni, okyanus diplerini ve fezanın derinliklerini bunun için kullanmasını, yeni yeni âletlerle ve cihazlarla işlerini kolaylaştırmasını istemekte, bunlara teşvik etmektedir. Ayrıca beraber yaşadığı insanlarla medenî, olgun münasebetler kurmasını, hoş geçinmesini, onlara yardım ve ikram etmesini emrederek insan cemiyetlerinin sosyal vasıflarını da yükseltmektedir.

İnsan olduğu için İslâm olmuş; İslâm olduğu için insan vardır. İslâmiyet, insanoğlunun ölümsüzlük arzusuna da cevap vermekte, insana ebedî bir hayat ve saâdet taahhüt etmektedir.

İslâm dîninde insan; kısaca, mânevî ve maddî bütün varlığı, şahsî ve sosyal hayatı, evveli ve âhiri, dünyâsı ve âhireti ile tam olarak ele alınmakta, hakikî insan ve hakîkî Halîfe-i Rahmân olmaya dâvet edilmektedir. Zâten İslâm dîni, Allahü teâlâ tarafından bunu sağlamak için gönderilmiştir.

İNSAN HAKLARI;

Alm. *Menschenrechte,* **Fr.** *les droites humaine,* **İng.** *Human rights.* İnsanların, renk, ırk, dil farkı gözetmeden siyâsî (politik), iktisâdî (ekonomik), içtimâî (sosyal) haklarını korumak, garanti altına almak ve bu hakların kullanılmasını temin etmek.

İnsan, medenî yaşamak için yaratılmıştır. Medeniyet ise, tâmîr-i bilâd ve terfih-i ibâd'dır. Yâni beldeleri bayındır hâle getirmek, memleketleri kalkındırmak, fennî her çeşit gelişmeyi insanların, milletlerin hürriyetleri, râhat ve huzûr içinde yaşamaları için kullanmak demektir. İlk insan ve ilk peygamber Âdem aleyhisselâmdan îtibâren insanlar, medenî olarak yaşamış ve şahsî haklarını kullanmışlardır. Peygamberlerin bildirdiklerine îmân edip bu yolda gittikleri müddetçe, insanlık huzûr içinde yaşamıştır.

İnsanlar, ilâhî dinlerden uzaklaşınca sâhib oldukları bütün haklardan mahrûm kaldılar. Zâlim diktatörlerin, kralların zulmü altında inlediler. Siyâsî, iktisâdî ve içtimâî haklarını elde edebilmek için mücâdeleye başladılar. Milâdî altıncı yüzyılda İslâmiyetin doğuşu ile insanlık, medenî hakların zirvesine ulaştı. Peygamber efendimizin **Vedâ Hutbesi'**nde bu husus açıkça görülmektedir. İslâmiyetin yayıldığı, hâkim olduğu yerlerde din, dil, ırk farkı gözetmeksizin bütün insanlar, insanlık hak ve hürriyetlerini asırlarca kullandılar, adâlet içinde müreffeh bir hayat yaşadılar. Bu haklardan mahrum kalan milletler ise mücâdelelerini devâm ettirdiler. Ancak 18. yüzyılda Fransız İhtilâli ile bâzı haklar elde edebildi. 20. yüzyıldaki **İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi** ile de bu hakları genişlettiler. Halbuki İslâmiyet, Fransız İhtilâlinden 12, **İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'**nden 14 asır önce insanların hak ve hürriyetlerini garanti altına almıştı. Vedâ Hutbesi'nde; **"Ey insanlar! Rabbiniz birdir. Babanız da birdir; hepiniz Âdem'in çocuklarısınız, Âdem ise topraktandır. Allah katında en kıymetliniz, takvâsı en çok olanınızdır. Arabın Arab olmayana bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvâ iledir." "Kimin yanında bir emânet varsa onu sâhibine versin. Ne zulmediniz, ne de zulme uğrayınız." "Kan dâvâları tamâmen kaldırılmıştır." "Ey insanlar! Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allahü teâlâdan korkmanızı tavsiye ederim. Sizin kadınlar üzerinde, onların da sizin üzerinizde hakları vardır." "Din kardeşinizin hakkına tecâvüz helâl değildir." "Ey insanlar! Allahü teâlâ her hak sâhibine hakkını** (Kur'ân-ı kerîmde) **vermiştir."** buyrularak insanların can, mal emniyeti, fikir, vicdan hürriyeti gibi bütün hakları teminât altına alınmıştır. On dört asır sonra kaleme alınan **İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'**ndeki "Herkesin yaşama hürriyeti, hiç kimseye zulmedilemeyeceği, kânun önünde herkesin eşit olduğu, erkek-kadın ve ırk ayırımı yapılmayacağı" gibi değişik maddeler **Vedâ Hutbesi'**nde **"Ey insanlar! Rabbiniz birdir, babanız da birdir. Hepiniz Âdem'in çocuklarısınız..."** ifâdesi ile özetlenmektedir. Eğer yeryüzündeki insanlar, İslâmiyetin kendilerine temin ettiği bu hak ve hürriyetleri öğrenselerdi seve seve Müslüman olur veya bunların tatbik edilmesini isterlerdi. Nitekim batıdaki insan hakları ile alâkalı çalışmalar, İslâmiyetin tesiri ile olmuştur.

Bilhassa ortaçağda, Müslümanların hâkim oldukları yerlerde, Müslüman olsun veya olmasın herkese âdil muâmele yapılıyordu. Renk, dil, ırk farkı gözetmeksizin herkes inancında, ibâdetinde mülk edinmede, ticâret yapmakta, mahkemelere mürâcaatta hep hürdü. Aynı çağda Hıristiyan âleminde ise durum, İslâm âleminin tam aksineydi. Hıristiyanlar, kendi dindaşlarına bile zulüm, işkence yapmaktan geri durmuyorlardı. Asîl denilen îtibârlı âileler ile kilisenin haklı-haksız her dedikleri oluyor, istekleri yerine getiriliyordu. İslâm âlemindeki huzûru, refahı, adâleti işiten, bizzât gidip gören Hıristiyan ülke insanları, kendilerinin de Müslümanlarca yönetilmesini, arzû eder hâle geldiler. Hıristiyan batı dünyâsındaki reform hareketlerinin itici gücü, İslâm âlemi oldu.

Batı dünyâsında hor görülen, ezilen insanlar; İslâm âleminden görüp öğrendikleri hürriyet düşüncesinden etkilendikçe Avrupa'da insan hakları konusunda gelişmeler başladı. 18. yüzyılda yaşıyan John Locke, Montesquieu, Voltaire ve Jean Jacques Rousseau gibi filozofların bu gelişmelere önemli katkıları oldu. İnsan hakları olarak istenenler ise, kânun önünde eşitlik, kişinin güvenliği,

düşünce-inanç hürriyeti, siyâsî ve mülkiyet hakları gibi şeylerdi.

Batı dünyâsındaki bu mücâdele, ancak Birinci Dünyâ Savaşından sonra devletler tarafından kabul edilip müzâkere edilmeye başlandı. İlk olarak 1919'da "Milletler Cemiyeti" kuruldu. Bu cemiyette ezilen, hor görülen insanların durumu, çalışma şartlarının düzeltilmesi, kadın ve çocukların durumu gibi konular ele alındı. Bu cemiyetin akabinde bunun yerine 1945 senesinde Birleşmiş Milletler kuruldu. Bünyesinde hemen hemen her konu ile alâkalı bölümler, konseyler teşkil edildi. İnsan haklarının korunması husûsunu, Ekonomik ve Sosyal Konseye bağlı olarak çalışan İnsan Hakları Komisyonu üzerine aldı.

Bu teşkilâtlanmanın akabinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 10 Aralık 1948 târihinde **İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'**ni hazırlayıp kabûl etti. **Beyanname'**de bütün insanlar ve devletler için geçerli olacak ortak ölçüler kondu. Bunlar , kânun önünde eşitlik, keyfî yakalama ve tutuklamalara karşı korunma, âdil yargılama, mülkiyet, din ve vicdan hürriyeti, toplantı yapma, dernek kurma hürriyeti gibi hususlardı.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, çeşitli senelerde toplanarak mevcut hak ve hürriyetleri genişletici kararlar aldı ise de, bunları tatbik gücünden mahrumdu. Zâten her devlet, içinde bulunduğu çeşitli şartlar sebebiyle alınan bu kararları uygulayacak durumda değildi. Hâlen de durum geçerliliğini devam ettirmektedir. Bir de Birleşmiş Milletlerin iktisâden gelişmiş, süper devletlerden meydana gelen dâimî üyelerinin menfaatleri söz konusu olunca, bu hakların kullanılması kullandırılması daha da güçleşmektedir.

Birleşmiş Milletlerin ve ILO'nun hazırlayarak uygulamaya sokmaya çalıştığı diğer mühim sözleşmeler arasında; soykırımın önlenmesi ve uygulayanların cezâlandırılması, savaş esirlerine insanca muâmele edilmesi, mültecilerin durumu, köleliğin zorla çalıştırmanın kaldırılması, ırk ayrımının önlenmesi ve uygulayanların cezâlandırılması, işkence ve keyfî işlemlere karşı korunma gibi hususlar da vardır. Fakat bütün bunlar Hıristiyan batı dünyâsının menfaatleri ile çatıştığı zaman uygulamadan kalkmakta ve âdetâ bunların tersinin uygulanıldığına şâhid olunmaktadır. Çünkü BM kararlarının mutlak müeyyide (yaptırım) gücü yoktur. Sâdece aldığı kararları îlân ederek mânevî bir baskı niteliği taşır.

İNSAN HAKLARI EVRENSEL BEYANNÂMESİ (Bkz. İnsan Hakları)

İNSÜLİN;

Alm. *Insulin (n),* **Fr.** *ınsuline (f),* **İng.** *Insulin.* Pankreastaki B(beta) hücrelerinden salgılanan ve kandaki şeker miktarını ayarlamada en büyük rolü oynayan hormon. Kan glikozunun (kan şekerinin) normal seviyesi 90-100 mg/100 ml sınırları arasında olmalıdır. İnsülin kan şekerini bu sınırlar içinde muhâfaza eder.

İnsülin kanda glikoz miktarını azaltır, glikozun kullanımını arttırır. Dokularda glukojen depolarını fazlalaştırır. (Bunun dışında yağ ve protein kullanımına da etkili olur.) Vücudun toplam protein miktarını arttırır, büyüme hormonu ile ilişkili olarak büyümeye de müsbet tesir eder. İnsülin yokluğunda, yâhut aşırı azalmasında proteinlerin aşırı yıkımında ve idrarda protein artıkları (üre) artar. Bu da aşırı yorgunluğa ve organların birçok faaliyetlerinin aksamasına sebep olur. İnsülin yağ depolarını koruyucu etki yapar. Yokluğunda yağlar serbest yağ asitleri şekline dönüşür. Kan yoluyla karaciğere gelen yağ asitleri burada"keton cisimcikleri" denilen maddelere dönüşüp tekrar kana geçer. Bu olaya "ketozis" (kanda keton cisimlerinin artması) denir. Ketozis, kan pH sını düşürür (kan asit reaksiyona kayar) ve komaya yol açar.

İnsülin, kimyâsal olarak A,B,C diye adlandırılan üç zincirden meydana gelmiş bir proteindir. Buna "ön insülin" denir. C zinciri ayrıldığında gerçek insülin hâsıl olur. İnsülin suda ve hafif alkolde erir. Bazik ortamda bozunur, protein eriten maddelerden etkilenir, asitte ise değişmez.

Tıpta sığır pankreasından elde edilen insülin, şeker hastalığında (Diabetes mellitus) kan şekerini azaltmak için kullanılır. (Yine şeker hastalığında pankreasın B hücrelerini etkileyerek insülin ifrazını uyaran ilâçlar da kullanılabilir. Bunlar ancak "Erişkin tipi" şeker hastalığında etkilidirler.) İnsülin zerkleri genellikle cilt altından bâzı durumlarda serum içinde verilir.

İnsülin zerkleri için özel olarak (hem mililitre, hem ünite olarak) derecelendirilmiş enjektörler îmâl edilmiştir."Şimdilik zerk dışı yollarla insülin ihtiyâcını karşılamak mümkün olamamış, ancak bu hususta çalışmalar yapılmaktadır. (Bkz. Şeker Hastalığı)

İNŞÂAT SANÂYİİ;

Alm. *Bauindustrie;* **Fr.** *Industrie (f) du bâtiment,* **İng.** *Construction Industry.* Yapım sektörü. Bu sanâyi dalı gerek devlet eliyle yürütülerek ve gerekse özel sektör yoluyla, her ülkenin ekonomisine önemli

katkıda bulunur. Kamu sektörü, devletin her seviyedeki çeşitli inşâat projelerini gerçekleştirir. Ayrıca özel sektöre verilen devlet inşaatlarının yürütülmesinde çeşitli görevler alır. Özel sektör, inşâat sanâyiinde devlet inşaatlarını üstlenerek veya bir binâdaki küçük tamiratlardan, büyük inşâatlara kadar çeşitli türde inşâatlarla, doğacak özel ihtiyaçlara cevap verir.

İnşâat sanâyii; yollar, köprüler, hava meydanları, barajlar, kuvvet santralleri, su yolları, demir yolları, su arıtma sistemleri, fabrikalar, câmiler, okullar, hastâneler, büro binâları, apartman blokları ve meskenler inşâ eder. Bu sanâyi, tecrübeli mühendisten, vasıfsız düz işçiye kadar çeşitli insan gücünü istihdam eder. Mühendis ve mîmarlar yapıları projelendirirler ve müteahhitler de inşâatı üstlenirler. Müteahhitlik, gerekli insan gücünü istihdam ederken, ihtiyaç duyulacak malzemeyi, makinayı tedârik eder.

Müteahhidin ekibinde kontrol görevlileri, makina ve techizat operatörleri, kamyon sürücüleri, demirci, marangoz, duvarcı, sıvacı ustaları ve tesisatçı gibi vasıflı işçiler yanında, düz vasıfsız işçiler de bulunur.

Sanâyinin yapısı: Yaptıkları iş türüne göre müteahhitler yol inşaatı, ağır yapı inşâatı ve mesken inşâatını da içine alan, yapı müteahhitleri olarak sınıflandırılırlar. Buna bir de özel türden iş yapanları da ilâve etmek gerekir. Bunlar sâdece su borusu döşeyen, kalorifer veya havalandırma techizâtı yerleştiren, elektrik işleri yapan, boya işi üstlenen, çatı yapan müteahhitler olabilirler.

Yol inşâat müteahhitleri: Yollar, caddeler, köprüler ve hava alanları bunlar tarafından inşâ edilir. Genellikle devlet veya mahallî idâreler adına inşâatı yaparlar. Baraj müteahhitleri gibi bunlar da önemli ölçüde hafriyât yaparlar. Vâdileri doldururken, tepeleri yerlerinden oynatırken, modern yollar da az eğim ve yumuşak dönüşler arzu edildiğinden çok değişik makinalara ihtiyaç duyarlar. Rastladıkları kayaları deler, parçalarını kamyonlara doldururlar. Buldozer yükleyici skreyperler ve grayderler ile molozları temizler, sahayı düzeltirler. Hafriyât işlerinde arzu edilen, kazılarının ihtiyaç olunan yere doldurulmasıdır. Dolgu ve yarmanın dengelenmesi ideal haldir. Eğer yarım fazla ise bunun uygun yere götürülmesi gerekirken, dolgu fazla ise ihtiyaç duyulanın uygun yere getirilmesi gerekir.

Ayrıca yol inşaatında kum çakıl gibi stabilize malzeme yanında yol kaplama malzemesine de ihtiyaç vardır. Tabiî çakıl bulunmazsa bunun yerine kırmataş kullanılır. Kaplama da ayrı bir yerde hazırlanarak yola serilir. Beton kaplama için çimento, kum ve çakıla ihtiyaç vardır. Bitümlü asfalt kaplamada ise, çeşitli dâne (tâne) çapındaki kum ve çakıl yanında, ara doldurucu malzemeye ve bitüme ihtiyaç vardır.

Ağır yapı inşâatı müteahhitleri: Bunlar temeller, barajlar ve tüneller inşa ederken çok büyük hafriyat ile meşgul olurlar. Sağlam zeminde tünel açılırken, patlayıcı madde ile kayaları parçalarken, zayıf zemin durumunda taşıyıcı bir yapı ile zeminin çökmesi önlenir. Tünelde çalışanların çeşitli ihtiyaçları hava, su ve aydınlatma hatları ile karşılanır. Tüneller su altında inşa edilebildiği gibi, su içinde de yapılabilir.

Beton baraj inşâatı da kendine has bir tecrübe ister. Bir tarafta çok büyük miktarda beton hazırlanıp, dökülürken akan suyun yolları değiştirilir, geçici engeller inşâ edilir. Beton, kren veya asma kablolu sistemlerle nakledilir. Beton dökümünde ortaya çıkacak ısıyı almak için, dolayısıyla betonda meydana gelecek çatlamayı önlemek için tedbirlerin alınması gerekir.

Betonun agregası soğutulur veya karışım suyunda buz kullanılır. Barajlar bölüm bölüm inşâ edilir.

Köprü inşaatı oldukca geniş bir sisteme sâhiptir. Meselâ, asma köprülerde, köprü ayakları arasına gerilen kablolarla köprü tabliyeleri yerleştirilir. Betona öngerilme verilmesi suretiyle geliştirilen yapı tekniği ise, başka bir tür inşâ şeklidir.

Genel yapı müteahhidleri: Hemen hemen her türlü ticârî veya sanâyî yapıyı inşâ ederler. Gökdelenler, en dikkate değer yapılarındandır. Bunların bir türü de genel müteahhidler olup, kendileri iş yapmazlar veya az iş yaparlar. İşin her devresinde o işi yapan özel müteahhidlere, taşoronlara iş verirler. Genel olarak az elemanla kontrol hizmetini yaparlar. Mesken inşâsı müteahhidleri oldukça değişiktir. Bir, iki dâireli meskenler yapanlar olduğu gibi, yüksek apartman türü binâ inşâ edenler de vardır. Bunlar birkaç işçi çalıştıran müteahhitler olduğu gibi, yüzlerce, binlerce mesken inşâ edenleri de vardır. Arsa sâhibine inşâat yapabildikleri gibi, arsa alıp inşâat yapıp meskenler satışa çıkarabilirler. Arsa fiyatlarının artması müteahhidleri arsa karşılığı sâhibine kat vermeye ve diğerlerini satışa çıkarmaya zorlamıştır.

Özel türden iş yapanlar: Bunlar işi alan genel müteahhitlere iş yaptıkları gibi, doğrudan doğruya inşâat sâhibine de iş yapabilirler. Temel inşâat yapıldıktan sonra, sıra ile çeşitli taşaronlar gelirler. Kalıpçı ustaları kalıp yaparken, betonarme inşâatta demirciler tarafından çelik donatımı döşenir. Daha sonra tesisatçılar, beton içinde kalacak yerlerdeki teçhizât kanallarını hazırlarlar. Beton dökülür. Beton duvarlar inşa edilirken marangozlar ahşap doğramayı yerleştirirler. Sıvacılardan sonra, boyacılar ve fayansçılar binadaki son eksiklikleri bitirirler.

Genel özellikleri: İnşâat sanâyii ülkemizde oldukça yaygın bir sanâyi koludur. Kâr oranı oldukça değişiktir. Bu, pekçok değişik malzeme ve işçiliğin beraber kullanılmasından ileri gelmektedir. Müteahhitlik hizmetlerinde de kâr oranı ihâlelerle düzenlenir.

Bu sanâyi dalındaki iflaslar genellikle ihâlede çok düşük ve hesapsız fiyat verme ile ortaya çıkar. Bunun yanında idârecilikte yapılan hatâlar da iflâsa sebep olabilir. Taşaronlarla çalışma suretiyle, az elemanla iş yapma imkânı hâsıl olur. Taşaronlar ise vasıflı işçileri çeşitli işlerde kullanarak en çok verimliliği sağlamaya çalışırlar. İnşâat müteahhitliği ihâlelerinde eğer kullanılacak malzeme ve toplam masraflar iyi bir şekilde tahmin edilebiliyorsa, ihâle sâbit bir toplam fiyat üzerinden yapılır. Ancak büyük projelerde birim fiyat sistemi kullanılır. Bunun yanında, mâliyet ve üzerine tesbit edilen bir kâr oranından hareketle ihâle yapılabilir.

İNTÂNİYE;

Alm. *Infektionskrankheiten (f.pl.),* **Fr.** *Maladies (f.pl.), infectieuses,* **İng.** *Section dealing with infectious diseases.* İç hastalıklarının enfeksiyon hastalıklar ile ilgilenen bölümü. Bulaşıcı hastalıklar, târihin eski dönemlerinden beri insanlık için bir problem olmuştur. Salgınlar, târihin akışını değiştirmiş, savaşların kaybedilmesine, ülkelerin yıkılmasına sebep olmuşlardır. On dokuzuncu asrın sonlarında tıpta ortaya çıkan ilerlemeler 20. asırda da devâm etmiş ve günümüze kadar süregelmiştir. Tıp konuları son derece genişlemiş, bilgilerin artması tıbbın kendi içinde bölümlere ayrılmasını gerektirmiştir. Bu bölümler içerisinde konusu en geniş olan bölüm dâhiliye (iç hastalıkları) bölümüdür. Bilgilerin artması, yeni ilâçların bulunması iç hastalıkları bölümünü de kendi içerisinde kısımlara ayırmıştır. Kardiyoloji, gastroenteroloji, hematoloji, pnömoloji, genel dâhiliye, endokronoloji, hepatoloji, nükleer tıp ve intaniye gibi kısımlar kendi alanlarında daha tafsilatlı ve ileri çalışmalar yapmaya başlamışlardır.

Bulaşıcı hastalıklar (enfeksiyon hastalıkları) ile ilgilenen intaniyenin gelişmesine hiç şüphe yok ki, antibiyotiklerin bulunması yol açmıştır. 1945 yılında penisilinin bulunması ve yaygın kullanıma başlanması enfeksiyon hastalıklarının tedâvisinde yeni bir çığır açmıştır. Sonraki yıllarda çeşitli antibiyotiklerin bulunması birçok hastalığın iyileştirilmesinde kolaylıklar sağlamıştır. İntaniye bölümü bu tip hastalıkların tâkip ve tedâvisini yapmakta, tedâvi şekilleri konusunda çalışmalar sürdürülmektedir. Virüs hastalıkları üzerinde yeni araştırmalar, bunların tedâvisi hakkında yeni fikirler ortaya çıkarmaktadır.

İNTEGRAL HESAP;

Alm. *Integralrechnung (f),* **Fr.** *Calcul (m)integral,* **İng.** *Integral calculus.* Verilen bir f(x) fonksiyonunu türev kabul eden F(x) fonksiyonunun bulunması. F(x) fonksiyonuna f(x) fonksiyonunun integrali veya ilkeli denir. İntegral, toplam kelimesinin (sum) baş harfi olan:

FORMÜL VARRRRRRRRR!!!!!!!!!!....(1)

işâreti ile gösterilir.

FORMÜL VARRRRRRRRR!!!!!!!!!!....(2)

Burada C bir sâbiti göstermekte ve integralin bir sâbit farkı ile bulunabileceğine işâret etmektedir. f(x) = x^n şeklindeki fonksiyonun integrali F(x)=x^{n+1}/(n+1) olarak bulunur.

Bir eksen takımında gösterilen f(x) fonksiyonunun altında kalan a ≤ x ≤ b aralığındaki alan, integral hesap yardımıyla hesaplanabilir. Bu amaçla alan küçük dikdörtgenlere bölünerek, bunların alanı hesap edilip toplanır. Dikdörtgen sayısı arttıkça toplam eğri altındaki alan alanın değerine yaklaşır ve integrale tam değer bulunmuş olur.

FORMÜL VARRRRRRRRR!!!!!!!!!!....(3)

Bu şekildeki integral belirli sınırlar arasında hesaplandığı için, Belirli İntegral olarak isimlendirilir. sınırlar gözönüne alınmadan hesaplanan integrale ise Belirsiz integral denir. Çoğu zaman f(x) fonksiyonunun integrali F(x) bulunamaz. Bu durumda belirli integral yukarda açıklandığı gibi küçük dikdörtgenlerin alanlarının toplamı şeklinde hesaplanır.

Uzunluk, alan ve hacimlerin hesaplanmasında integral hesâbın önemli yeri vardır. Birden fazla değişkene bağlı fonksiyonlarda integral kavramı genişletilebilir ve bu durumda katlı integraller ortaya çıkar.

Bâzı integrallerin hesâbında d (uv)= udv+vdu formülünden çıkartılan:

FORMÜL VARRRRRRRRR!!!!!!!!!!....(4)

Kısmî integrasyon kullanılabilir. Bu durum, daha çok sağ taraftaki integralin, sol taraftakinden daha kolay hesap edilmesi durumunda kullanılır.

İNTERPOL;

milletlerararası polis örgütü. Adı örgütün telgraf adresini meydana getiren kısaltmanın günlük dilde kullanıma dönüşmesinden ortaya çıkmıştır.

Örgüt 1923'te Viyana'da kuruldu. İkinci Dünyâ Savaşından sonra 1946'da yeniden örgütlendi. Örgüte yaklaşık 100 ülke üyedir. Milletlerarası suçlara karşı üye ülkelerin polislerinin ortak çalışmasını kolaylaştırmak gâyesiyle kurulmuştur. Tüzüğünde, ırksal, dînî ve askerî eylemlerde bulunmak ve devletlerin iç işlerine karışmak yasaklanmıştır. Örgütün genel kurulu her sene değişik bir ülkenin başkentinde toplanır. Bu toplantıda örgütün genel siyâsetini belirleyen kararlar alınır, çalışma programı yapılır ve örgüt yöneticileri seçilir.

İnterpol'ün her ülkedeki büroları, o ülkenin emniyet görevleri ile diğer ülkelerin merkez büroları ile bağlantı sağlar. Örgüt, en gelişmiş yöntemlerle sınıflandırılmış bir arşive sâhiptir.

İNTİHAR;

Alm. *Selbstmord, Freitod (m),* **Fr.** *Suicide (m),* **İng.** *Suicide.* Kendini öldürme. İnsanın kendisinin hayâtına kasdetmesi işi, akla gelebilecek her türlü yolla olabilmektedir. Bunlar, kendisini asmaktan, son hızla giden bir arabayla uçurumdan atlamaya kadar çok çeşitlidir. Psikiyatride tek ölüm sebebi olarak sayılabilecek intihar, sanâyileşmiş ülkelerde en sık rastlanan on ölüm sebebi arasına girmiştir. Hattâ genç erkeklerde en sık ölüm sebebidir.

İntihar olayları ile yaş arasında doğru orantılı bir ilişki gözlenmektedir. Yaş ilerledikçe intihara daha sık rastlanır. İntihar olayı erkeklerde daha çok vukû bulmaktadır. İntiharın zamanla da ilişkisi vardır. Gece yarısından sonra ve sabaha karşı daha sık olduğu gibi yaz ve ilkbahar mevsiminde daha fazladır.

İntiharın sıklığı inanç ve toplum yapısına göre de büyük farklılıklar gösterir. Müslümanlarda çok az rastlanır. ÇünküİslâM dîninde intihar etmek, adam öldürmekten daha büyük günahtır. Fakir ve menfî halli bölgelerde beklenenin aksine daha az, düzensiz hayat yaşayan yalnız kişilerde ise çok sıktır. Bu konuda en büyük rolü kişinin cemiyetten tecridinin (sosyal izolasyonun) oynadığı sanılır. Zîrâ dul ve bekârlarda intihar, evlilerden daha fazladır. Fakirlikle intihar arasında bir ilişki kurulamamıştır. Aksine toplumun üst sınıflar denilen kesimlerinde intihara daha sık rastlanmaktadır.

İntihar şekli olarak ilâç alma, kendini vurma, asma, bıçaklama, denize atma gibi teşebbüsler en sık kullanılanlardır. Ancak, bunların oranı, cinsiyete, topluma, zamâna göre değişmektedir.

İntihar vak'alarının yarısı depresyon (rûhî çöküntü)lü hastalarda görülür. Alkoliklerde de intihar olayları çok sıktır. Toplumun normal kesimine oranla alkoliklerde intihar oranı elli kat daha fazladır. Alkoliklerden intihar ederek ölenlerin oranı, alkolün diğer zararlarından ölenlerden daha fazladır. İntihar vak'alarının sâdece% 10 kadarında psikiyatrik bir bozukluk söz konusu değildir.

Depresyonla birlikte bulunan suçluluk, ümitsizlik duyguları da önemlidir. Ama yararsızlık, istenilmeme ve insanın hayâtı uğrunda yaşanmaya değer bir gayenin olmaması çok daha mühimdir. Bu görüşü,

yaşlılarda ve yalnız yaşayanlarda intihar oranının yüksek, genç evli kadınlarda (rûhî çöküntünün sık olmasına rağmen) intihar oranının düşük olmasını destekler.

İntiharların önlenmesi için yüksek intihar riski taşıyan gruplara yönelmeli ve risk durumunu değerlendirmede içki kullanma alışkanlığı, yalnız yaşama, cinsiyet ve yaş gözönünde bulundurulmalıdır. Kişilerin dînî inançlarının güçlenmesine dönük çalışmalar yapmak, insanın yaratılış maksadını iyi anlatarak onları sebepsiz yaşadıkları hissinden kurtarmak birçok intiharı önleyecektir.

Toplumda intihardan söz edenlerin intihar etmeyeceği şeklinde yanlış bir inanç vardır. Her intihar eden önceden çevresine durumu sezdirmeyebilir. Bunun gibi söyleyenlerin intihar edene kadar bıkkınlık getirecek kadar çok söyledikleri, fakat çoğu kere söylediklerinin önemsenmediği acı bir gerçektir.

İntihara teşebbüs durumu intihardan on defâ daha fazla görülür. Bu kişilerde ilâç alarak intihara teşebbüs daha belirgin olup, tabanca ve bıçak gibilerini ciddî olarak kullanmayıp gösteri için kullanırlar. Birkaç ufak çizik ve sıyrık bu gibi intihar teşebbüslerinde en sık görülen hâldir. Bunlarda ölüm tehlikesi azdır. Bu gibi kişiler ya az ilaç alır veya olaydan sonra hemen bulunabilecek bir durumda teşebbüsü uygularlar. Sebebi saklarlar veya âni bir his ile teşebbüs ettiklerini ve sebebini bilmediklerini söylerler. Çoğu kere ya çok acı çektiklerini göstermek için veya hayatlarında önem taşıyan bir kişiyi etkilemek için intihar girişiminde bulunurlar. İntihara teşebbüs edenlerin mutlaka bir psikiyatrist tarafından görülmesi ve dinlenmesi îcâb eder.

Bugüne kadar intiharı önleme tedbirleri başarıya ulaşmış değildir. Rûhî çöküntünün tedâvîsi de intihar oranında belli bir azalma sağlayamamıştır. Hattâ şiddetli depresyon sırasında intihar etmeyenlerin bâzıları biraz iyileşince intihar etmektedirler.

İnsanın kendi hayâtına kasdetme işi akla gelebilecek hattâ bâzan akıl almayacak her türlü yolla olabilmektedir.

Bir tâze intihar olayı karşısında şu muâmele yapılmalıdır: Kişi kendini asmışsa, hemen alttan vücudu destekleyip, ipi kesmeli ve bir ambulans çağırmalı, gecikmeden hastahâneye götürülmelidir.

Aşırı alkol alarak ve ilâçla intihara teşebbüs ettiyse âcil hastâne tedâvisi hayat kurtarıcıdır. Olay ciddî ise hemen doktor ve berâberinde bir ambulans çağırmalıdır. Bu arada içtiği ilâç ve alkolün miktarı ve cinsi de yaklaşık olarak kaydedilip doktora bildirilmelidir.

Türk Cezâ Kânunu'nda intihar suç sayılmamıştır. Ancak intihara ikna ve yardım suçtur. İntihara yardım ve iknânın suç olabilmesi için, intihar edenin ölmüş olması gerekir. Bu konudaki TCK'nun 454. maddesi "Birini intihara iknâ ve buna yardım eden kimse, müntehirin vefâtı vukû bulduğu takdirde üç seneden on seneye kadar ağır hapis cezâsına mahkûm olur." der.

İNTOKSİKASYON (Bkz. Zehirlenme)

İP-İPLİK;

Alm. *Strick (m), Seil (n); Faden (m),* **Fr.** *Corde (f), cordeau (m); fil (m),* **İng.** *Rope, cord; thread.* Keten, kenevir, pamuk, yün, kıl ve ipekten tabiî, birleşiklerden sun'î olarak hazırlanan türlü vasıflarda yapılan dikiş ve dokuma sanâyiinde kullanılan tel hâlinde madde. Eğirme, bükme, örme, çekme ve îmâl etme sûretiyle ip yapılır. Günlük hayatta, dokuma-tekstil sanâyiinde, tıp, biyoloji, denizcilik ve çeşitli dallarda ip-iplik deyimi kullanılır. İnsanlığın başlangıcından beri ip bilinmektedir. İlk insan, ilk peygamber olan hazret-i Âdem devrinde iplik yapılıp, kullanılırdı. Kumaş, ev eşyası, ihtiyâç malzemeleri dokunup, zamanla sanâyi hâlini aldı.

İp, halat, kınnap, sicim, bitki lifleriyle hayvanların yün ve kıllarını eğirme, bükme, örme; önceleri elde ve çıkrıkta yapılırdı, bilâhare sanâyinin gelişmesiyle fabrikalarda işlenmeye başlandı. Günümüzde her türlü ip ham maddesi iplik hâline getirilmek için tezgah ve fabrikalarda farklı vasıflarda işlenip, cinslerine göre ayrılmaktadır.

İp ve iplik yapımı için fabrikalara hammadde olarak getirilen bitki telleri hallaç pamuğu gibi tabakalar hâlinde toplanır. Toplanan tabakalar üzerine yağ dökülünce makinalarla taranır. Bu taranan teller hava almayacak şekilde tezgahlara verilir. Burada karışık olarak verilen tellerden daha düzgün tel şeritler elde edilir. Bundan sonra tel şeritler demetler hâlinde üst üste konur. Diğer makinalarda bir kat bükülüp bobinlere sarıldıktan sonra bütün işlemler bitmiş, satışa hazır hâle gelmiştir.

Sicim, urgan, halat gibi kalın ipler; iplik hâline getirilmiş ince tellerin bir araya getirilerek istenilen kalınlığa göre bükülmesiyle yapılır. Yalnız bu büküm işlemi yapılırken büküm yönü daimâ bir önceki büküm yönüne ters yönde gelecek şekilde yapılır.

Halatlar, urganlar, ipler dış etkilere dayanması için (rutûbetsiz) çeşitli kimyâsal maddelere batırılır.

Kalın ipler denizcilikte, makaralarda ve çıkrıklarda, sicimler ise, çeşitli ihtiyaçlarda kullanılır.

İPEK;

Alm. *Seide,* **Fr.** *Soie,* **İng.** *Silk.* İpekböceği tırtılının salgıladığı bir madde. Bu madde havayla temas edince katılaşmaktadır. Buna ipek teli denir.

İpekböceği yumurtaları kış boyunca 10°C sıcaklıkta, kuru ve havadar bir yerde muhâfaza edilir. İlkbahar gelince, sıcaklığı kademeli olarak 23°C'ye çıkarılan bir odaya yerleştirilirler. İpekböceği larvası 10 gün içinde yumurtadan çıkar. Bundan sonraki 25-35 günlük larva döneminde 4 defâ deri değiştirir. Her deri değiştirirken 24 saatlik uykuya yatar. Dut yaprakları ile beslenen ipekböcekleri, deri değiştirmelerini tamamladıktan sonra artık bir şey yemezler ve koza örerler. Koza üç günde örülür. Bu günlerde sıcaklık 24°C, nisbî nem % 65 civârında olmalıdır. Hava da temiz olmalıdır. Örülen kozalar, kalite, büyüklük ve renklerine göre sınıflandırılırlar.

İpekböceği tırtılı, kozasını ördükten sonra krizalit hâline gelir. 13-20 günlük bu devre içinde, iki defâ daha deri değiştirip kelebeğe dönüşür ve salgıladığı bir madde ile kozanın bir ucunu yumuşatıp delerek dışarı çıkar. Çıkan kelebekler yumurta bırakırlar. Kozaların delinerek arızalanması istenmediği için koza içindeki krizalit, kelebek hâline gelmeden, güneş ışığı, fırın, su buharı veya kuru sıcak hava ile öldürülmektedir.

500-600 adet koza bir kilo gelir. Yaklaşık olarak 10 kg kozadan bir kilogram ipek elde edilir.

Kozalar, filatür fabrikalarında, kaynama noktasına yakın sıcaklıktaki su kazanları içine konur. Bu kozalardan birkaç ipek teli bir arada çekilerek çıkrıklara sarılır. Böylece ham ipek elde edilir. Kaliteli bir kozadan 365-730 metre ipek teli çekilebilmektedir.

İmâlatta kullanılan ipek üç çeşittir: 1) Birçok ipek tellerinin birleştirilmesiyle elde edilen ipek ipliği. 2) İpek ipliğinin bükülmesi ve bunların da birleştirilmesiyle elde edilen bükülmüş ipek. 3) Çok hafif şekilde bükülmüş ibrişim.

İpek ve ipekçilik eskiden beri doğuda yaygın olarak bilinmektedir. Avrupa'da ise ipek, asırlar boyunca, ağaçta yetişen veya ağaç kabuklarının içinden elde edilen bir madde olarak biliniyordu. Osmanlılarda ipekli dokumacılık 16. asırda en parlak devrini yaşamıştır. Başta Bursa olmak üzere İstanbul,Edirne, Denizli, İzmir ve Konya gibi şehirlerde ipekli dokumacılık gelişmişti. Bugün de yurdumuzda Bursa, ipekçiliğin merkezidir.

Dünyâda ise en çok koza yetiştirilen memleketler Japonya, Çin ve İtalya'dır.

İPEK YOLU;

Alm. *Die Seidenstrasse,* **Fr.** *La route (f) à soie,* **İng.** *The silk-road.* Çin'i, Asya üzerinden Anadolu ve Avrupa'ya bağlayan târihî kervan yolu. En çok taşınan ticâret eşyâsı ipek olduğu için, bu yola İpek Yolu adı verilmiştir. İpek Yolu mîlâttan önce kullanılmaya başlandı. İpek Yolu esas itibâriyle Antakya'dan başlayarak İran ve Afganistan'ın kuzeyinden geçerek Pamir Ovasına kadar varırdı. Burada Taş Kule denilen yerde batıdan gelen ticârî mallar, doğunun mallarıyla değiştirilirdi.

İpek Yolunun bir kolu Baktriyo yolundan Hindistan'a gider, başka bir kol da Batı Türkistan'ın güneyinden geçerdi. Doğu Türkistan'a Taklamakan Çölünün güneyinden veya kuzeyinden geçilirdi. Bundan sonra iki yol tekrar birleşerek Doyang bölgesine uzanırdı.

İpek Yolu kültür târihinde de önemli bir rol oynamıştır. Bu yol ile felsefeler, daha ziyâde sanat, ahlâk, örf ve âdetler mübâdele edilmiştir (değiştirilmiştir).

Batıya pusula, kâğıt gidince Avrupa'nın deniz gücü gelişti. Hıristiyan âleminin doğudaki son temsilcisi Bizans da 1453'te Türkler tarafından fethedilince târihî İpek Yolu önemini kaybetti. Avrupa devletlerinin gemileri ticâreti devam ettirebilmek için Ümit Burnunu dolaşarak, Hindistan'a ve Çin'e gelmeye başladılar. Kânûnî Sultan Süleymân, körleşmeye yer tutan İpek Yolunun canlandırılması için bâzı teşebbüslerde bulundu. Avrupa ticâretini Anadolu'ya çekmek için Fransızlara bâzı haklar verdi. Bunları vermekle Fransa'yı Avrupa devletlerinden ayırmayı, Hıristiyan bir devleti himâyesi altında tutmayı ve ticâreti canlandırmayı düşünmüştü.

Gemilerin gelişmesi, Anadolu ve diğer yerlerde zaman zaman devam eden asayişsizlik İpek Yolunun işlememesine sebeb oldu. Zamanla önemini tamâmen kaybetti.

İPEKBÖCEĞİ (Bombyx mori);

Alm. *Seidenspinner (m), Seidenraupe (f),* **Fr.** *Ver à soi (m),* **İng.** *Silk-moth.* **Familyası:** İpekböceğigiller (Bombycidae). **Yaşadığı yerler:** Evcil olarak evlerde dut yaprakları üstünde beslenir. **Özellikleri:** Bir

çeşit gece kelebeği. Tırtılı ipek kozasını yapar ve dut yaprağı yer. Bir koza 800 metre uzunluğa varan bir tek ipek telinden örülür. **Ömrü:** İki ay kadar. **Çeşitleri:** Tek evcil türdür.

Böcekler sınıfının pulkanatlılar takımından ipekböceği kelebeğinin tırtılı. Bu kelebeğin tırtılı ipek kozası yapar ve dut yaprağı yer. Kelebekler açık krem renginde tombul vücutlu ve yumuşak tüylüdür. Evcil olarak beslene beslene kelebek uçamaz hâle gelmiştir.

Bir dişi 200-300 yumurta yumurtlar. Yumurtaları Bursa İpekböceği Fabrikasında satılır. Kutu içinde buzdolabında saklanabilir. Sıcaklık arttıkça yumurtalar gelişmeye başlar. 8-10 gün zarfında içlerinden 3 mm boyunda tırtıllar çıkar. Dut yaprağı yiyerek beslenirler. Önce siyah ve tüylüdür. Sonra beyazlaşırlar. Tırtılın vücudu 12 boğumdan ibârettir. Vücutların yanlarında hava delikleri vardır. Son boğumlarda yürümeyi sağlayan 5 çift ayak, ön boğumlarda ise tutunmaya yarayan 3 çift ayak bulunur. Çok obur olduklarından çabuk gelişirler. Bir ay (25-35 gün) içinde dört defa deri değiştirir ve 8-9 cm'ye ulaşarak koza örecek duruma gelirler. Bu zaman zarfında 100 tırtıl 40 kg dut yaprağı tüketir. Tırtıllar yemden kesilerek koza örmek için kendilerine uygun yer aramaya başlarlar. Bu zamanlarda tırtılların üzerine dallar ve çalılar konur. Pupa (koza içindeki devre) olmaya hazır tırtılların ağızlarında bulunan boru biçimli iki salgı bezi faaliyete geçerek ipek denen sıvı bir madde salgılamaya başlar. Protein yapılı bu sıvı havayla temas ettiğinde ince tel hâlinde sertleşir.

Tırtıl 3 gün içinde, dıştan içe doğru ipekten bir koza örerek pupa dönemine geçer. Koza içindeki bu tırtıllara krizalit denir. Koza içinde de iki defa deri değiştirerek 18-20 gün içinde krizalitler kelebeğe dönüşür. Kozayı delerek dışarı çıkarlar. Dişi kelebekler salgıladıkları bir maddeyle erkekleri kendilerine çekerler. Döllenmeden hemen sonra yumurtlamaya başlarlar. Besin emme hortumları körelmiş olduğundan birşey yemezler. 3-4 gün sonra ölürler. İpekböceği yetiştiricileri kelebekler meydana gelmeden kozaları toplayarak güneş altında veya 75°C'lik sıcaklıkta pupa içindeki krizalitleri öldürürler. Yalnız dînimiz kelebeklerin güneş altında öldürülmelerine izin verdiği halde, ateşte ısıtarak, kaynar suya koyarak öldürmeyi uygun bulmaz, izin vermez. Bu kozalar daha sonra yumuşatılarak koza ipliğinin başlangıcı aranır. Bir kozadan 800 metre, bâzan da bir kilometreden uzun ipek tel iplik çözülür. Yarım kg ipek için yaklaşık olarak 2500-3000 koza gereklidir. Tohumluğa bırakılan kelebeklerin deldiği kozalar makbul değildir.

Avrupa'da ipekböceklerinden yılda bir nesil alındığı halde, doğu memleketlerinde 6 döl alınabilmektedir. İpekböceğinin anavatanı Çin'dir. Diğer memleketlere buradan geçmiştir. İpekböceği çok faydalı bir böcek olup, birçok insanın önemli bir gelir kaynağıdır. En çok Japonya'da yetiştirilir. Türkiye'de Bursa başta olmak üzere Trakya ve Anadolu'nun birçok şehir ve kasabalarında ipekböcekçiliği yapılır. En büyük sun'î iplik fabrikalarının çeşitli modern makinalarla yaptığı ipeğin randımanı, küçük bir ipekböceğinin yaptığı ipek randımanının çok altındadır.

İPOTEK;

Alm. *Hiypothek (f),* **Fr.** *Hypothèque (f),* **İng.** *Mortgage.* Rehin hukûkuna âit bir terim. Rehin vermek, bir sebepten dolayı bir şeyi hapsetmek, alıkoymak demektir. İpotek; arsa, binâ gibi gayrimenkul (taşınmaz) bir malın, doğmuş veya ileride doğabilecek bir borca karşılık, alacağın teminât altına alınabilmesi için tapuya şerh edilmesi sûretiyle, bir sözleşme sonucu ortaya çıkan gayrimenkul mal rehinidir. İpotek, aynî bir haktır. Borca karşılık teminât olarak gösterilen gayrimenkulün, borçluya âit olması şart değildir. Mal sâhibinin ipotek edilen gayrimenkul üzerinde zilyetliği (elde bulundurma ve faydalanma hakkı) devâm eder.

İpotek, tarafların serbest irâdesiyle yaptıkları sözleşmenin tapu siciline kaydedilmesiyle resmî bir nitelik taşır. Alacaklıya verilen bir "ipotek belgesi" düzenlenir. **Medeni Kânun'**unun 807. maddesinde adı geçen kimseler kânundan doğan bir hak sebebiyle, borçlunun gayri menkulü üzerinde ipotek tescili istiyebilirler.

Borcun ödenmesi, takası veya ibrâsı yollarından birisi ile ipotek sona erer. Ayrıca borcu ödeyenin, tapudaki ipotek kaydının silinmesini yazılı olarak istemesi de şarttır.

İslâm hukûkunda: Rehin ve ipotek hükümleri, **Mecelle'**nin 701-761. maddelerinde düzenlenmiştir. Rehin veya ipotek, ödenecek mal karşılığı olarak, bir malı, alacaklıda veya başka âdil (güvenilen) bir kimsede emânet bırakmaktır. İpotek, menkul (taşınır) ve gayri menkul mal üzerinde kurulabilir. İslâm dîni, ipotek edilen maldan, alacaklının faydalanmasını şart ederek ödünç verilmesini fâiz kabul etmiştir.

İRÂDE;

Alm. *Wille (m),* **Fr.** *Volonté (f),* **İng.** *Will.* İstemek, dilemek bir şeyi yapmaya karar verip azimli olmak. Lügatte; "dilemek, bir şey üzerinde karar kılarak, onu yapmaya azmetmek" mânâsınadır. İrâde, Allahü teâlânın sıfatlarından biridir. İnsan da irâde sâhibidir. Allahü teâlânın irâdesine, "irâde-i külliyye"

insanların irâdesine “irâde-i cüz’iyye” denir.

Allahü teâlâ her dilediğini yapandır. Tam ve mükemmel irâde sâhibidir. Bu kâinâtı ezelî irâdesine uygun olarak yaratmıştır. **Kur’ân-ı kerîm**de Burûc sûresi 16. âyetinde meâlen; **“O**(Allah) **dilediği şeyi yapandır.”** buyruldu. Kâinâtta olmuş ve olacak ne varsa hepsi Allah’ın dilemesi, irâde etmesi ile olmuş ve olacaktır. O’nun dilediği mutlaka olur. Dilemediği ise hiç olmaz. Nitekim, Âl-i İmrân sûresi 47. âyet-i kerîmesinde meâlen; **“Allah dilediğini yaratır. Bir işin olmasına hükmederse** (dilerse) **ona «Ol!» der, o da oluverir.”** buyruldu. Bir hadîs-i şerîfte de; **“Allah’ın dilediği oldu, dilemediği olmadı.”** buyrulmaktadır. İnsanların beğendiği işleri, isteyerek yaptıkları şeyler, insanın kesbi ile (kazanması ile), Allahü teâlânın yaratmasından meydana gelmektedir. Allahü teâlâ, kullarına merhâmet ederek, işlerinin yaratılmasını, kendi arzularına tâbi kılmıştır. Kul isteyince, kulun işini dilerse yaratmaktadır. Bu yüzden kul, mesul olur. İşin sevâbı ve cezâsı kula âittir. Allahü teâlânın kullarına verdiği kasdetmek ve ihtiyar etmek, bir işi yapıp yapmamakta denktir. Allahü teâlâ kullarına, emirlerini ve yasaklarını yerine getirecek kadar kudret (enerji) ve seçmek vermiştir. Allahü teâlâ insanlara yapamayacakları bir şeyi emretmemiştir. Hep kolayı emretmiştir. Kur’ân-ı kerîmde meâlen; **“Allahü teâlâ sizin için kolaylıkları ister, zorlukları istemez.”** (Bakara sûresi: 185) buyruldu. Allahü teâlâ kul irâde etmeden yaratırsa da ihtiyârî olan işleri yaratmaya, kulların irâdelerini sebeb kılmıştır. Kul, bir iş yapmayı irâde edince, Allahü teâlâ da, irâde ederse, o işi yaratır. Kul irâde etmezse, ihtiyârî olan, o işi yaratmaz. Şu hâlde, kul irâde-i cüz’iyyesini ibâdete sarf ederse, Allahü teâlâ ibâdeti yaratır. Eğer günâhlara sarf ederse, günâhları yaratır. O zaman kul, dünyâda sıkıntı çeker, âhirette azâb görür.

Allahü teâlâ kullarına; kuvvet, kudret ve irâde vermiştir. İstediklerini işlerler. İnsanlar işlerini kendileri yapıyor. Allahü teâlâ da yaratıyor. Bundan dolayı da yaptıklarından sorumlu olup, iyi şeyleri için mükâfât, kötü şeyler için de cezâyı hak ediyorlar.

İRÂDE-İ SENİYYE;

Osmanlı Devletinde özel veya resmî bir iş hakkında verilen pâdişah emri. Önceleri sadrâzamların arzları üzerine, yâni telhis ve takrirlerin üst kenarlarına yazılan pâdişah mütâlaalarına hatt-ı hümâyûn denilirdi. 1839’dan îtibâren ise pâdişâh emirlerine “irâde, irâde-i şâhâne” veya “irâde-i seniyye” denilmeye başlandı.

Hatt-ı Hümâyûnda, konu ile ilgili belge, ekleriyle birlikte pâdişâha sunuluyordu. Pâdişah da konu hakkında karârını bizzat kendi el yazısıyla belgenin üst tarafına yazıyordu. İrâdelerde ise arz tezkiresi adı verilen telhisler, pâdişâha değil “serkâtib-i şehriyâri” denilen başkâtibe yazılmaya başlandı. Pâdişahın kendisine okunan arz tezkirelerinde belirtilen konu hakkındaki kararı serkâtib tarafından aynı tezkirenin sol alt köşesine yan olarak yazıldıktan sonra yine sadrâzama iâde edilirdi.

İrâdeler, sadrâzamlardan başka diğer nâzırlara da tebliğ olunurdu. Ayrıca 1908’e kadar diğer nâzırlar da resmî veya husûsî meselelerde arzlarda bulunur ve irâde-i seniyye alabilirdi. Fakat 1908’den sonra sâdece sadrâzamlara münhasır kaldı. Bu dönemde pâdişâhlar, nâzırlar heyetinin kararlarını imzâlamakla iktifâ ettiler.

İRAN

DEVLETİN ADI ..... İran İslâm Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Tahran

NÜFÛSU 59.570.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 1.648.000 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Farsça

DÎNİ ..... İslâmiyet (Şiî)

PARA BİRİMİ..... Riyâl

Asya’nın batısında yer alan bir devlet. Kuzeyinde Sovyetler Birliği ve Hazar Denizi, doğusunda Afganistan ve Pakistan, batısında Türkiye ve Irak, güneyinde Basra ve Umman körfezleri bulunur.

Târihi

M.Ö. 3000 yıllarından beri İran biliniyordu. Bilinen en eski imparatorluk Elamlıların M.Ö. 1100-600 yıllarında kurdukları imparatorluktur. Elamlıların yerine Medlerin kurmuş oldukları imparatorluğu Persli Keyhüsrev M.Ö. 550 yılında yıkmış ve Anadolu’nun büyük bir bölümü dâhil olmak üzere egemenliği altına almıştır.

İskender komutasındaki Yunanlılar M.Ö. 330 yıllarında bütün İran topraklarını ele geçirdiler. Bundan

sonra İran topraklarında Parthların ve Sâsânîlerin egemenliği devâm etmiştir.

Sâsânîlerin çöküşü İslâm ordularının İran'ı ele geçirmeleriyle olmuştur. Hazret-i Ömer devrinde İran üzerine birçok seferler düzenlenmiştir. Akın akın İran içlerine giren İslâm orduları, Âzerbaycan, Taberistan, Cürcân, Rey, Kumîs, Karvin, Zencân, Hemedân, İsfahan ve Horasan'ı fethettiler. Hazret-i Ömer'in ölümünden sonra İran'da bâzı karışıklıklar meydana geldi. Hazret-i Osman bunun üzerine askerî birlik göndererek isyânları bastırdı ve elebaşılarını cezâlandırdı. Böylelikle İslâm hâkimiyeti, İran'da devamlı sağlanmış oldu.

Hicrî sesekizinci asrın başında Safiyyüddîn Erdebîlî hazretlerinin soyundan gelenler İran'da Sünnî bir tarîkat kurdular. Onun adına nisbetle bu tarîkata Safeviyye adı verildi. Osmanlı sultanları, İslâmiyete hizmet eden bu tarîkat mensuplarına pekçok ihsânlarda bulundular. Ancak Hoca Ali'den îtibâren bu yolun mensupları arasında Eshâb-ı kirâm düşmanlığı yayılmaya başladı. Daha sonra tarîkatın başına geçen Şeyh İbrâhim, aşırı Şiî görüşlerini benimsedi. Bundan sonra tarîkatin başına Şeyh Haydar geçti. Şeyh Haydar'ın ölümünden sonra oğlu Şah İsmâil taç giydi. Şah İsmâil, velînîmeti olan Akkoyunlular Devletini yıkarak, İran'da Safevî Hânedânını kurdu. Bunun zamânında Şiîlik, devletin resmi dîni oldu. Bu dönemde sülâlenin en büyük meselelerini Osmanlılarla savaşmak teşkil etti. 1514 yılında Çaldıran'da Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim, Şah İsmâil'i ağır bir hezîmete uğrattı ve Tebrizi fethetti (Bkz. ÇaldıranMuhârebesi). Şah İsmâil'in ölümünden sonra tahta geçen oğlu Tahmasb zamânında İran bütünüyle Osmanlıların eline geçti.

Safevî Sülâlesinin çöküşü Şah İkinciAbbâs'ın hükümdar olduğu döneme rastlar. Yıkılışın ilk belirtisi Kandehar'daki Afganlı Mir Veys'in 1709 yılında isyân ederek başarı sağlaması oldu. Bundan sonra Afganlılar sık sık İran üzerine askerî seferler düzenlediler. Fakat hiçbir zaman İran'a tamâmen sâhip olamadılar. 1729'da Safevîler yeniden yönetimi ele geçirdiler. Fakat bu sefer de Rus Çarı Deli Petro öteden beri gerekli ticâret yollarını açabilmek için İran'a göz dikmiş durumdaydı. Osmanlılar da İran'ın Rusların eline geçmemesi için İran üzerine bir sefer düzenledi. Osmanlılarla Ruslar arasında bir savaş tehlikesi belirdi, ama sanıldığı gibi olmayarak iki devlet anlaşarak, İran'ı aralarında pay ettiler. Bu anlaşma uzun sürmedi. Tahmasb kuzeydoğu İran'da bir ordu toplamaya çalışıyordu. Çar Petro, tahtın Safevî Sülâlesine geçmesini uygun karşılayacağını açıklamıştı. Ama bütün bunlar Safevî Sülâlesinin tahtı ele geçirmesine yetmedi. Nâdir Şah ile birlikte İran üzerinde Afşar soyunun egemenliği başlamaktadır. Ancak bu da uzun sürmedi. Nâdir Şah'ın öldürülmesinden sonra bir iktidar boşluğu meydana gelmiş ve bundan sonra üç ayrı rakip taht için ortaya çıkmıştır. Bunlar: Zendler, Afganlılar ve Kaçarlardır. Bunlardan Zendlerin yönetimi 40 seneye varmayacak derecede kısa bir zaman diliminde oldu. Bundan sonra ülke yönetimi 1925 yılına kadar Kaçarların elinde kaldı.

1925-1979 yılları arasındaki dönem ise Pehlevî sülâlesinin İran tahtında bulunduğu dönemdir. Pehlevî sülâlesinin İran tahtında bulunduğu süre içinde geçen en buhranlı dönem İkinci Dünyâ Savaşı yıllarıdır. 1938 yıllarından sonra İran'da Alman tesiri şiddetli bir şekilde kendisini hissettirmeye başlamış, bunun netîcesinde İran'da pekçok Nazi-Almanyasının teknisyenlerinin bulunması, başta İngiltere olmak üzere müttefik devletleri tedirgin etmiştir. Bununla başlayan gerginlik, 1952 senesinde İran'ın İngiltere ile diplomatik ilişkilerini kesmesine kadar ilerledi. İran başbakanlarından Musaddık'ın yönetimin başında bulunduğu dönemlerde İran Komünist Partisi olan Tudeh'e büyük tâvizler vermesi ve bunları batıya karşı koz olarak kullanmaya çalışması, memlekette huzursuzluklar meydana gelmesine sebep oldu. Bunun üzerine Şah, Musaddık'ı başbakanlıktan azlederek yerine General Zâhid'i tâyin etti.

1963 yılında Şah "Beyaz Devrim" adı altında ülkede büyük çapta ekonomik ve sosyal reformlar yapmıştır. Her geçen gün artan petrol gelirleri ve özellikle ülke savunması için yapılan büyük harcamalar, İran'ı Ortadoğu'da özellikle askerî bakımdan söz sâhibi ülkeler arasına getirmeye başlamıştı. Bu zamanda Fransa'da sürgünde bulunan İranlı Şiî lider Humeyni, ülkede Şiî inancının hâkimiyetinden istifâde ederek, çoğunlukta olan Şiîleri etrâfında topladı. İçten ve dıştan yapılan pekçok mücâdeleler netîcesinde Humeyni İran'a hâkim oldu. Şah âilesi İran'ı terketti ve memleket Şiî inancı ile idâre edilmeye başlandı. 1979 yılında İran İslâm Cumhûriyeti adını alan ülkede binlerce Şiî inancında olmayan İranlı, devlet aleyhtarlığı ile suçlanarak sorgusuz sualsiz kurşuna dizildi.

Humeyni idâresindeki İran, Irak ile 22 Eylül 1980'de harbe başlamış ve bu harpte yüzbinlerce İranlı ölmüştür. 20 Ağustos 1988'de Ateşkes îlânı ile savaş durdu. Âyetullah Humeyni'nin 1989'da ölmesi üzerine aynı yılın Ağustos ayında yerine cumhurbaşkanı Ali Hameney, Hameney'in yerine de meclis başkanı Hâşimî Rafsancani Cumhurbaşkanı seçildi. Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal etmesi üzerine, İran'ın barış şartlarını eksiksiz kabul ettiğini açıkladı. Böylece l980'da başlayan savaş 1990'da barış anlaşması ile neticelendi ve iki ülke arasında diplomatik ilişki yeniden kuruldu.

Fizikî Yapı

İran'ın büyük bir bölümü yüksek ovalar ve geniş çöllerden meydana gelir. Ülkenin yüksek bir ovadan meydana gelen bölümü kuzeyde Elbruz Dağları, güneybatıda ise Zağros Dağları ile sınırlıdır. Bu

ovanın merkezi iki büyük çölle kaplıdır. Deşt-i Kebir (Tuz çölü) ve Deşt-i Lût (Kum çölü) tam bir çöldür. Yağışlı mevsimlerde dağlardan gelen seller tuzları getirerek Dest-i Kebîr'e bırakırlar, mevsim kuraklaşınca çölün yüzeyinde bir tuz tabakası meydana gelir.

İran topraklarının büyük bir kısmı deniz seviyesinden 1000 m'den daha yüksektir. Kuzeyde 3000 m'yi geçen Kuzey İran Sıradağları bulunur. İran'ın bu bölümünde Hazar Denizini İran'ın iç bölgesindeki yaylalardan ayıran Elbruz Dağları 4000 m yüksekliğe kadar ulaşır. Doğuya doğru bu dağlık alan alçalır ve daralır. Elbruz Sıradağlarının batısında ise içinde, Rezâiye Gölü ve havzasının bulunduğu Âzerbaycan dağlık bölgesi uzanır. Rezâiye Gölünün hemen doğusunda Tebriz Ovası yer alır. Rezâiye Gölünün en derin yeri 14 m, yüzölçümü ise 5000 km2dir. İran'ın güneyini çevreleyen sıradağlar, Güney İran Dağları adı altında toplanır. İran'da ayrıca birçok volkanik dağlar vardır. Büyük Kevir, yeryüzünün dibi en düz olan en geniş çöllerinden biridir. Kuzistan Ovası, Mezopotamyanın bir uzantısıdır. İran, büyük ırmakları bulunmayan bir ülkedir. Az olan akarsularından Karun, Akçay ve Karaçay başlıcalarıdır.

İklimi

İklim bakımından İran, birbirinden çok farklı bölgelerin bulunduğu bir ülkedir. Hazar Denizine bakan kısımlar çok nemli ve dâimâ yağışlıdır. Bu bölge dışındaki bütün İran toprakları astropikal kurak bölge içindedir.

Hazar Denizinin kuzey kenarlarını çeviren Elbruz Dağlarının kuzeye bakan yamaçları senede ortalama 1000-1500 mm ile bol yağış aldığından zengin ormanlarla kaplıdır. Bu dağların eteklerinde sıralanmış bulunan dar kıyı ovaları çok nemlidir. Güneyde iklim daha ılımandır ama, genelde belirgin bir sıcak söz konusudur. İsfahan yılda ancak 120 mm yağış alır. Yağmurlar genel olarak kış sonunda ve yaz ayları başlarında yağar. Denizden yüksek dağlarla ayrılan iç ovalar yaz süresinde Akdenizde görülen hava basıncı düşüklüklerinden etkilenmezler. Burada iklim yazları çok sıcak, kışları ise çok soğuktur.

Tabiî Kaynaklar

Bitki örtüsü ve hayvanlar: İran'ın dağlık yerleri ormanlarla kaplıdır. Hazar Denizi kıyı bölgesinde Karadeniz bitki topluluğunu andıran gür bir orman örtüsü meydana gelmiştir. Bu kısımlarda ve yaylalarda yüksek bozkırlar geniş yer tutar. İç bölgelerin çukur yerlerinde tuzlu bataklıklar ile çöl bozkırları ve kum çölleri uzanır. Vâdiler boyunda ve sulanabilen verimli topraklarda çeşitli kültür bitkileri yetiştirilmektedir. Kurak bölgelerde bunlar birer vaha görünüşündedir.

İran ormanlarında bugün az sayıda kaplan, leopar, kurt, ayı ve tilki bulunmaktadır. Çöllerin çevresinde boş topraklarda ceylanlar yaşar. Dağlık bölgelerde yaban keçileri ve çeşitli av kuşlarına rastlanır.

Mâdenleri: İran mâden bakımından zengindir. Kuzey ve batı bölgelerinde kömür, Tahran-Semnan kuzeyi ile Yezd ve Keran arasında demir yatakları, Damgan'da altın, Anarak'ta nikel yatakları vardır. Ayrıca boksit, kurşun, antimon, kobalt, gümüş, kalay, bakır, kükürt ve tuz mâdenleri bulunmaktadır. Horasan'ın Turhis adlı mavimsi yeşilimsi mücevherleri ünlüdür.

İran'ın en büyük zenginliği petrol yataklarıdır. İran dünyâ petrolünün % 6'sını sağlamaktadır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

İran'ın nüfûsu 59.570.000 olup, km^{2}ye 20 kişi düşmektedir. İran nüfusunun % 20'si şehirlerde yaşar. Halkın çoğunluğu Farslardan meydana gelir. Halkın % 60'ını Farslar, % 20'sini Türkler, % 10'unu Araplar, % 8'ini diğerleri ve % 2'sini Kürtler meydana getirir. İran'da 10 milyon civârında Âzerî Türkü bulunmaktadır. Halkın yarıdan çoğu Şiîdir. Geri kalanın çoğunluğu Sünnî olup, hakimiyet Şiîlerin elindedir. İran'da en yaygın dil Farsçadır. Ama nüfusun yarısından fazlası Türkçe, Arapça, Kürtçe, Beluçî ve Gılakî gibi çeşitli diller ve lehçeler kullanır. Kız ve erkek çocuklar için eğitim mecburî olduğu halde, uzak köylerde bu gerçekleştirilememektedir. Ülkede 10 üniversite bulunmaktadır. Başlıca şehirleri Tahran, Tebriz, Isfahan, Abadan ve Kum'dur.

Siyâsî Hayat

İran'da 1979 yılı başlarında, Humeyni'nin düzenlediği hareketle Şehinşahlık düzenine son verilmiş ve bir İslâm Cumhuriyeti kurulmuştur. İdarede tamâmen Şiîlerin hâkim olduğu İran'da yönetim; meclis, bakanlar, başbakan ve cumhurbaşkanı ve velâyet-i fakîh denilen on iki imâmın temsilcisi sayılan dînî lider tarafından yürütülür. 1989'da yapılan anayasa değişikliği ile cumhurbaşkanının konumu güçlendirildi.

Ekonomi

İran bir tarım ve hayvancılık ülkesidir. Siyâsî gelişmeler ekonominin gerilemesine yolaçmış, millî gelirin düşmesine sebeb olmuştur.

Tarım: Nüfûsun büyük bir kısmı tarımla uğraşmaktadır. İran'ın yedide biri ekilebilir ve tarıma elverişlidir. Tarım ürünleri arasında en çok buğday ve arpa elde edilir. Meyve ve sebzenin yanında pirinç, mercimek, nohut, şekerpancarı, soğan, pamuk, kavun, karpuz, dut ve tütün yetiştirilmektedir. Kuzeydeki dar bir kıyı şeridinde sulamaya ihtiyaç duyulmadan tarım yapılabilmekte, güneyde sulama kanalları vâsıtasıyla hurma yetiştirilmektedir. Ülkenin güney ve güneydoğusunda sulama işi önemli bir problemdir. Birçok bölgede tarım eski usüllere dayanılarak yapılmaktadır. Bu yüzden tarımda istenilen netice alınamamaktadır.

Hayvancılık: İran ekonomisinde hayvancılık önemli yer tutar. En çok koyun beslenir. Beslenen koyunların yünleri aranan ve çok değerli cinstendir. Genellikle dağların yüksek otlaklı yerlerinde ve yaylasında hayvancılık yapılır. Koyundan sonra en çok sığır beslenir. Hazar Denizinde balıkçılık yapılmaktadır. Buradan mersin balığı ve havyar elde edilir.

Endüstri: Modern sanâyi İran'da çok az gelişmiştir. İşletmeye elverişli yataklar bulunmasına rağmen az miktarda kömür, demir filizi, kurşun, nikel, bakır çıkarılmaktadır. Eskiden beri İran'da önemli yer tutmuş olan halıcılık, dokumacılık ve deri işlemeciliği yanında, çeşitli endüstri kolları da gelişmeye başlamıştır. Dokuma, çimento, şeker fabrikaları, dökümcülük ve kimyâ endüstri kolları bunlardan bâzılarıdır. İran'ın en büyük zenginlik ve enerji kaynağı petroldür. Petrol işleme tesisleri, rafineriler İran'ın gelişmekte olan sanâyi tesislerinin başlıcalarıdır.

İran'da petrol yabancılar tarafından bulunmuş, onlar tarafından işlenmiş, 1951 yılında millîleştirilmiştir. Çeşitli merkezlerde çıkan petrol, dünyânın en büyük petrol rafinerilerinden olan Abadan petrol rafinerisine borularla getirilmektedir.

Ticâret: İran ithâlâttan çok ihrâcat yapan bir ülkedir. İhraç ettiği ürünlerin başında petrol gelmektedir. Elde edilen petrolün %80'den fazlasını satmaktadır. Diğer ihraç maddeleri pamuk, halı, meyve, pirinç, yün ve deridir. İthal ettiği mallar arasında şeker, makinalar, dokumalar, çelik, çay, motorlu taşıtlar bulunmaktadır.

Ulaşım: İran'da 12.000 kilometrelik karayolu ve 4.601 kilometrelik bir demir yolu şebekesi bulunmaktadır.

Başlıca limanları Abadan, Hürremşah, Basra Körfezinde bulunmaktadır. Hazar Denizinde ise, Benderşah ve Bender Pehlevî de önemli limanları arasındadır. Tahran ve Abadan'da milletlerarası havaalanları vardır.

İRİDYUM;

Alm. *Iridium (n),* **Fr.** *Iridium (m),* **İng.** *Iridium.* Kimyâsal etkilemelerin her çeşidine karşı çok dirençli olan beyaz, metalik bir element. 1802'de Smithson Tennant tarafından izole edildi.

Özellikleri: Sembolü Ir olup, platin veyaVIII-B grubu elementlerindendir. Atom numarası 77, atom ağırlığı 192,2'dir. Elektron dizilişi, (xe) $4f_{14}$ $5d_9$ şeklindedir. Kararlı izotoplarının atom ağırlıkları 191 ve 193'dür. Ir-192 radyoaktif izotoptur. 2+,3+,4+ ve 6+ değerliklerini alabilir. Metalik iridyum, yüzey merkezli kübik kristal yapıya sâhiptir. Yoğunluğu 22,65 g/cm^3 olup, 2454°C'de erir ve 5300°C'de kaynar. Bütün asitlere karşı dayanıklıdır. Kral suyundan bile etkilenmez. Ancak sodyum perklorat beraberliğinde sıcak-derişik hidroklorik asitte çözünebilir. Ayrıca erimiş sodyum klorür ve sodyum siyanür gibi tuzlar da etki eder.

Bulunuşu: İridyum tabiatta platinoiridyum adı ile bilinen platin ile alaşım hâlinde metalik olarak bulunur. Bu alaşımda platinden başka bakır ve demir de bulunur. Ayrıca tabiatta osmiyum ile birlikte, iridosmin veya osmiridyum olarak adlandırılan bir alaşım hâlinde bulunur. Serbest iridyum metali ihtivâ eden cevher ve yatak çok nâdirdir. İridyumdan platinin ayrılması çok karmaşık bir işlem gerektirmektedir.

Kullanılışı: İridyum ticârî olarak elektrik temas yerlerinde, kalem ucu olarak ve kuyumculukta kullanılır. Radyoaktif iridyum gama ışını kaynağı olarak kullanılır. Ençok kullanılan alaşım % 10 iridyum ihtiva eden platin alaşımıdır.

İRLANDA

DEVLETİN ADI ..... İrlanda Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Dublin

NÜFÛSU 3.734.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 70.283 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İngilizce

DÎNİ .....Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ.....Pound

Britanya Adalarını meydana getiren iki büyük adadan kendi adını taşıyan küçüğünün 5/6'sını kaplayan bir devlet. İrlanda, İrlanda Denizi ile Büyük Britanya Adasından ayrılır. Adanın altıda biri İngiltere'ye âittir.

Târihi

İrlanda'nın ilk yerlileri M.Ö. 6000 yılında Avrupa'dan geldiler. Daha sonra Keltler M.Ö. 400 yılında Gaal'dan gelerek Gal uygarlığını kurdular. St. Patrick 432'de İrlanda'ya Hıristiyanlığı getirdi ve halk yeni dîni kabul etti. M.S. 975'ten 1041'e kadar ada Vikinglerin saldırılarına mâruz kaldı. 1170 yılında Norm'lar İrlanda'ya geldiler ve 14. yüzyılda ülkenin büyük bir bölümüne hakim olup, Dublin'i kendilerine başşehir yaptılar.

1534 yılında Sekizinci Henry, İngiltere'nin hâkimiyetini yeniden kurmak için harekete geçti. Başlangıçta barışçı yollardan yaklaştı ise de, başarılı olamayınca adaya saldırdı. Ayaklanma ve direnmeler çoğalınca daha şiddetli tedbirlere başvurdu. İrlandalılar İngiliz yönetimi karşısında pekçok ayaklanma düzenlediler, fakat başarılı olamadılar. 1801'de İrlanda İngiltere'ye katıldı. İrlanda 1848-1849 yıllarında büyük kıtlığa sahne oldu. Bu sebepten büyük göçler başladı, nüfus 8 milyondan 6,5 milyona indi.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ülkede hâkim siyasî kuvvet olarak Katolik bir orta sınıf belirdi ve İrlanda'nın bağımsızlık mücâdelesini devam ettirdi.

Yirminci yüzyıl başlarında Sinn Fein (Yalnız Kendimiz) adıyla Cumhuriyet kurulmasını hedef tutan bir siyasî hareket gelişmeye başladı.

Union devrinin son safhası 1916 da Dublin'de meydana gelen siyâsî ayaklanmalarla başladı. Sinn Feinciler Eamon de Valera'nın liderliğinde 1918 parlamento seçimlerini oy çoğunluğuyla kazandılar ama, milletvekilleri Londra'daki Parlamentoya gitmeyerek, toplantılara katılmayı reddettiler. Kendini İrlanda Meclis üyeleri sayarak ihtilâlci bir cumhûriyet hükümeti kurdular.

1920'de İngiliz Parlamentosunun çıkardığı İrlanda Hükümeti Kanunu ile biri Belfast'ta diğeri Dublin'de olmak üzere iki İrlanda Parlamentosu meydana getirildi. 1921'de İrlanda-İngiltere Antlaşması ile sonradan İrlanda Cumhûriyeti diye anılacak olan Serbest İrlanda Devletini, İngiliz Milletler Topluluğu içinde yer alan bağımsız bir dominyon olarak tanıdı. Günümüzde karışıklıklar zaman zaman devam etmektedir.

Fizikî Yapı

İrlanda'nın orta bölümü, doğuda Dublin'den batıda Galway'e kadar uzanan bir düzlüktür. Bu düzlük otlaklardan ve ormanlardan meydana gelir ve Büyük Allen bataklığı da bu ovadadır. Ovanın çevresinde 900 m'yi geçmeyen dağlar vardır. Başlıca sıradağlar arasında Wicklow Dağları yer alır. 926 m yüksekliğindeki Lugnaquilla bu dağların en yüksek yeridir. Güneybatıda Kerry Dağlarında Macgillycudys Reeks Dağı (1040 m) Carrantuohill de zirveyi meydana getirir. BurasıİrlandaÂ'nın en yüksek dağıdır. Connemare Dağları, Mayo Dağları ve kuzeybatıdaki Donegal Dağları başlıca sıradağlarıdır.

Bataklıklar ülkenin 1/6'ini kaplar. Bunlar genellikle Shannon Irmağının batısında yer alır. Britanya Adalarının en uzun ırmağı olan Shannon 385 km uzunluğundadır. Ülkenin diğer önemli ırmağı Liffey'dir. Önemli gölleri arasında yine İngiliz adalarının en büyük gölü olan Logh Neagh bulunur. Ayrıca göller bölgesinde Ree, Derg ve Killarney de önemli göller arasındadır.

İklimi

İrlanda'da serin ve ılık bir okyanus iklimi hüküm sürer. Kışlar yumuşak ve rutubetli, yazlar serin ve bulutludur. İlkbahar ve sonbahar mevsimleri uzun sürer. Okyanus rüzgârları yoğun olmayan bol yağmur getirir. Yazın ortalama sıcaklık 15°C, kışın 5°C'dir. Ülkenin beşte üçü, yılda 750 mm ile 1250 mm arasında yağış alır. Batı kıyılarında bu miktar 20.000 mm'yi bulur.

Tabiî Kaynaklar

Bitki örtüsü ve hayvanlar: İrlanda topraklarının yaklaşık üçte ikisi çayır ve mer'alardan meydana gelmektedir. Orman yok denecek kadar azdır. En çok rastlanan ağaçlar meşe, dişbudak ve akağaçtır. İrlanda tamamıyla bir kır ülkesidir.

Mâdenleri: İrlanda'nın mâden kaynakları sınırlıdır. Adanın muhtelif yerlerine dağılmış durumda küçük bakır, gümüş, kurşun, çinko, altın ve demir yatakları vardır. Az miktarda taş kömürü bulunur. Adanın

geleneksel yakıtı peat denilen yarı karbonlaşmış nebati toprak örtüsüdür.

Nüfus ve Sosyal Hayat

İrlanda'nın nüfûsu 3.734.000 dir. Kilometre kareye 53 kişi düşer. Nüfus yoğunluğu doğu ve kuzeyde yüksek, batıda ise düşüktür. Nüfus artışı % 0.5'tir. Nüfus azlığına göçler sebep olmaktadır. Göçlere özellikle kadınlar katılmaktadır.

Nüfusun % 95'i Katolik, % 5'i Protestandır. İrlanda dili ve İngilizce olmak üzere iki resmî dili vardır. İngiltere'nin dominyonu olduğu için İngilizceyi konuşanlar daha çoktur. İrlanda dili bütün okullarda mecbûrîdir.

Eğitim: 6-14 yaş arasında öğrenim mecburî olup, ücretsizdir. Ülkede 3415 ilkokul vardır. Orta öğretim kurumları özel olup, çoğunlukla dînî kurumlar tarafından yönetilir. Devlet tarafından yardım görür. Yüksek öğrenim 1908 yılında kurulan Millî İrlanda Üniversitesi ile Dublin Üniversitesi tarafından sağlanır.

Siyâsî Hayat

İrlanda Cumhuriyeti, egemen, bağımsız ve demokratik bir devlettir. Parlamento, başkan ve iki meclisten meydana gelir. Bunlar Temsilciler Meclisi ve Senatodur. Cumhurbaşkanı 7 yıl süreyle 18 yaşından büyük seçmenler tarafından seçilir. Senato 60 üyeli olup, 11 üyesi başbakan tarafından tayin edilir. Meclis ise 166 üyelidir. Mahallî idâre için ülke 27 bölge konseyine ve 4 ilçe konseyine ayrılmıştır.

Ekonomi

İrlanda ekonomisi tarıma ve endüstriye aynı derecede bağlıdır. Refah seviyesi yüksek olup, dünya devletleri arasında ilk on arasındadır.

Tarım: Ovalardaki toprakları genellikle verimlidir. Tarımda yulaf ve patates yetiştiriciliği başta gelmektedir. Çalışan nüfusun üçte biri tarımla uğraşmaktadır. Diğer yetiştirdiği ürünler buğday, arpa ve şekerpancarıdır.

Hayvancılık: Topraklarının yaklaşık üçte ikisi çayırlık ve mer'alardan meydana geldiği için hayvancılık çok gelişmiştir. Yılın on ayında hayvanlar otlaklarda otlayabilir. Sığır yetiştiriciliği hayvancılıkta başta gelir. Dağlık bölgelerde ve cılız otlaklarda koyun yetiştiriciliği yapılır. Koşum hayvanı olarak at beslenir. Dört tarafı denizlerle çevrili olmasına rağmen İrlanda'da balıkçılık çok gelişmemiştir. 1977'de Balıkçılık Bakanlığının kurulmasıyla bir sanâyi hâlini almıştır.

Sanâyi: Çalışan nüfûsun % 30'u imalât, madencilik ve inşaat sektörlerinde çalışır. Ağır sanâyii gelişmemiştir. İmâlât sanâyinin büyük bölümü Dublin'de toplanmıştır. Başlıca sanâyiler, gıdâ, yapı malzemeleri, dokuma, giyim, kimya, metalurji, elektrik malzemeleri ve tütün sektörleridir. İrlanda, sanayideki kömür ve petrolden doğan enerji açığını hidrolik santrallerle kapatmaya çalışmaktadır. Yabancı sermâye sanâyinin gelişmesini de teşvik etmektedir. Denizde petrol ve tabiî gaz kaynakları araştırılmaktadır.

Ticâret: Besin ürünleri ihrâcâtın yarısındanfazlasını meydana getirir. Sığır eti ihrâcât toplamının dörtte birini teşkil eder. Canlı hayvan satışı da ihrâcatta önemli yer tutar. Diğer ihraç ürünleri kimyâsal maddeler, makineler, süt ürünleri, yumurta ve dokuma malzemeleridir. İhrâcatın onda dokuzunu İngiltere ile yapmaktadır. İrlanda dışardan ağır makina, nakliyat malzemeleri, petrol ve petrol ürünleri, tahıl ve hammaddeler satın alır. İthâlatın yarısınıİngiltere'den sağlar. İrlanda 1973 yılında AET'ye katılmıştır.

Ulaşım: İrlanda'nın toplam karayolu uzunluğu 9722 km'dir. Demiryollarının uzunluğu ise 1988 km'dir. Hava ulaşımı, İrlanda Hava Yolları ile sağlanır. Ada olduğu için birçok limanı vardır. İrlanda'nın 100 gross tonluk 60 büyük gemisi bulunmaktadır.

İRMİK;

Alm. *Griess,* **Fr.** *Semoule,* **İng.** *Semolina.* Tahıl tânelerinin özellikle sert buğday tânelerinin ıslatılıp kurutulduktan sonra öğütülmesiyle elde edilen az çok iri tâneli un. Kabuklu (esmer) ve kabuksuz (beyaz) irmik olarak iki çeşidi vardır.

Glütence (unun nişastası alınmış hâli) zengin, besleyici ve hafif olan irmik, çorba, tatlı yapımında kullanılır. Bâzı ülkelerde kuskus yapmaya yarar. Mısır irmiğinden polenta (koyu bulamaç şeklinde bir yiyecek) yapılır.

İRSİYET;

Alm. *Erblichkeit, Vererbungsmöglichkeit (f),* **Fr.** *hérédité (f),* **İng.** *heredity.* Anne ve babanın fizikî ve

zihnî karakterlerinin yavruya geçmesi durumu. Kromozom yapısına bağlı olarak, ebeveynlerden çocuklara normal veya anormal özellikler geçer. İrsî karakterler, ne tür olursa olsun, yavruya kromozomlar üzerindeki genler vasıtasıyla aktarılır. Gen, irsî materyalin taşınmasında rol oynayan birimdir. Genetik ilmi ise aktarılan özelliklerin taşınma kâidelerini ortaya koyar.

İrsî olarak geçen karakterler sâdece anne ve babanın gözle görülen özellikleri değildir. Yakınların hususiyetleri ana ve babada ortaya çıkmayıp yavruda görülebilir. Bununla ilgili kânunları ve esasları ortaya koyan ilim, genetik ilmidir. Irkların belli başlı hususiyetlerinin korunması da genetik esaslarla olmaktadır.

Son yıllarda uzmanlar; irsiyeti "biyolojik irsiyet" ve "sosyal irsiyet"olarak ayırmaktadırlar. Biyolojik irsiyette yavru ile ataları arasındaki benzerlikler incelenir. Sosyal çevre, dil, gelenekler ve diğer kültürler de organizmanın gelişmesine tesir ederler ki, bu, "sosyal irsiyet" adını alır. (Bkz. Gen, Kromozom)

İRTİDÂD HAREKETLERİ;

Peygamber efendimizin hayâtının son senesinde ve vefâtından sonra, hazret-i Ebû Bekr'in halifeliği sırasında meydana gelen İslâmdan dönme hâdiseleri. Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) yirmi üç senelik peygamberliği sırasında Arabistan Yarımadasının tamâmı ve Arabistan Yarımadası dışındaki insanlardan pekçoğu heyet heyet gelerek Müslüman oldular. Veda Haccında 124.000 civârında Eshâb hazır bulundu. Vedâ Haccından sonra Yemâme'de Müseylemetü'l-Kezzâb, Necd'de Tüleyha, Yemen'de Esvedü'l-Ansî adında kimseler peygamberlik iddiâsıyla ortaya çıkıp yeni Müslüman olmuş kimseleri İslâm dîninden uzaklaştırmaya çalıştılar. Peygamber efendimiz hastalığı sırasında bu bölgelerde yaşayan Müslümanlara hitâben yazdığı mektuplarda yalancı peygamberlere aldanmamalarını ve peygamberlik iddiâsında bulunan kimseleri öldürmelerini emir buyurdu. Peygamber efendimizin mesajını alan Müslümanlar yalancı peygamberlere karşı çıktılar. Hattâ Yemen'in Sana şehrinde bulunan Esvedü'l-Ansî, Müslümanlar tarafından öldürüldü. Esvedü'l-Ansî'nin öldürüldüğü haberi Peygamber efendimizin vefât ettiği günün sabahında Medîne'ye ulaştı.

Müslüman görünmelerine rağmen henüz İslâmiyete ısınmamış bedevî Arapların bir kısmı Peygamber efendimizin vefât etmesini fırsat bilerek, farz olan ibâdetleri özellikle zekât vermeyi reddettiler.

Bu durumu fırsat bilen ve yalancı peygamberlik iddiâsında bulunan kimseler halkı etraflarına toplayıp irtidâd etmeye ve yeni halife seçilen hazret-i Ebû Bekr'e karşı isyan etmeye teşvik ettiler. Bu durumu haber alan hazret-i Ebû Bekr irtidâd edenlere (dinden dönenlere) karşı on bir kumandan idâresinde İslâm ordusunu hazırladı. Bunları mürtedlerle savaşmak üzere vazifelendirdi. Bu vazife taksimatını yaptıktan sonra bölgelerine hareket emri vermeden önce mürted Araplara birer mektup göndererek irtidâddan vazgeçmelerini ve vazgeçmedikleri takdirde kendileriyle harb edileceğini bildirdi. Birliklerin idâresiyle vazifelendirdiği kumandanlarına da birer talimât dağıtıp uyacakları esasları anlattı.

Yemen tarafına gönderilen Ebû Ümeyye, Bahreyn tarafına gönderilen Alâ bin Hadramî, Tâif tarafına gönderilen Ka'ka bin Sûr, Gatafan, Tayy, Süleym, Hevâzin, Temim ve diğer kabileler üzerine gönderilen Hâlid bin Velîd, Yemâme taraflarında ortaya çıkan Müseylemetü'l-Kezzâb ve taraftarları üzerine gönderilen Şürahbil bin Hasene ve İkrime bin Ebî Cehl ve sonradan gönderilen Hâlid bin Velîd, Umman tarafına gönderilen Huzeyfe bin Miksan el-Gılfânî ve Arfece bin Herseme el-Bârikî, Mehrelilere karşı gönderilen İkrime bin Ebî Cehl gittikleri bölgelerdeki mürtedlerle harb ettiler. Kahramanca çarpıştılar. Bu muhârebeler sırasında Eshâb-ı kirâmdan birçok kimse şehid düştü. Fakat irtidâd fitnesini körükleyen ve elebaşı durumunda olan Mâlik bin Nüveyre, Müseylemetü'l-Kezzâb gibi kimseler ve taraftarları öldürüldü. Bâzıları da yaptıklarına pişman olup irtidâddan vazgeçtiler.

Peygamber efendimizin vefâtından hemen sonra bütünArap Yarımadasını yangın gibi saran isyan ve irtidâd hareketleri hazret-i Ebû Bekr'in üstün azmi, sarsılmaz irâdesi ve orduda yaptığı isâbetli düzenlemelerle bir sene gibi kısa bir zaman içinde bastırıldı. Böyleceİslâm birliğini sarsmaya yönelik büyük bir fitne ateşi söndürülmüş oldu. Ancak açıktan gâyelerine ulaşamayacaklarını anlayan ve irtidâda kalkışan bâzı kimseler daha sonraki devirlerdeki fitne hareketlerine katıldılar. Müslümanlar arasında meydana gelen dînî ve siyâsî ayrılıklara sebeb oldular.

ÎSÂ ALEYHİSSELÂM;

İsrâiloğullarına gönderilen ve **Kur'ân-ı kerîm'**de ismi bildirilen peygamberlerden. Peygamberler arasında en yüksekleri olan ve kendilerine Ülülazm denilen altı peygamberin beşincisidir. Annesi hazret-i Meryem'dir. Allahü teâlâ onu babasız yarattı. Kudüs'te doğdu. Otuz yaşında peygamber oldu. Kendisine **İncil** adlı kitap gönderildi. Otuz üç yaşında diri olarak göğe kaldırıldı. Kıyâmete yakın yeryüzüne tekrar inecektir.

Îsâ aleyhisselâmın annesi Meryem Hâtun, Süleymân aleyhisselâmın neslinden sâlihâ ve temiz bir

hanımdı. Hazret-i Meryem, on beş yaşına geldiği zaman, Yûsuf-i Neccâr isminde biriyle nişanlanmıştı. Fakat onunla evlenmeden Allahü teâlâ, hazret-i Meryem'e babasız olarak bir çocuk vereceğini müjdeledi. Hazret-i Meryem, Allahü teâlânın emri ve kudretiyle Îsâ aleyhisselâma hâmile oldu. Bundan bir müddet sonra, normal olarak hâmilelik hâlleri görülmeye başlandı. Bu hâlleri gören İsrâiloğulları, dedikodu yapmaya başladılar. Çeşit çeşit iftirâda bulunup akla gelmeyecek, ağıza alınmayacak şeyler söylediler. Bu dedikodulara tahammül edemeyen hazret-i Meryem, Kudüs'ün 10 km kadar güneyindeki sâkin bir kasaba olan Beyt-i Lahm'e çekildi. Her şeyin Allahü teâlânın takdîri ve dilemesiyle olduğunu düşünerek, insanların kendi hakkındaki sözlerine sabretti. Îsâ aleyhisselâmın doğumu yaklaştığı sırada, bulunduğu yerin bahçesinde yürürken kurumuş bir hurma ağacının altına geldi. Doğum sancıları şiddetlendiğinden bu ağaca yaslandı. Yaslandığı kuru hurma ağacı yeşillendi. Mevsim kış olduğu hâlde meyve verdi. Ayağının altında küçük bir su kanalı akmaya başladı. Bu hâl, hazret-i Meryem'i tesellî etti. Bu sırada hazret-i Îsâ dünyâya geldi. Îsâ aleyhisselâm doğduğu zaman, doğudaki ve batıdaki bütün putlar yıkılıp, yere döküldü. Şeytanlar bu duruma şaştılar. Nihâyet büyükleri olan İblîs, onlara Îsâ aleyhisselâmın dünyâya geldiğini haber verdi. O doğunca gökte büyük bir yıldız göründü.

Hazret-i Îsâ'nın doğduğunu öğrenen İsrâiloğulları, Beyt-i Lahm'e geldiler. Hazret-i Meryem'in kucağında yeni doğmuş çocuğu görünce; "Ey Meryem! Bu nedir? Gerçekten çok çirkin bir iş yapmış olarak geldin. Sen pek genç, fakat kocası olmayan bir kız olduğun hâlde bu çocuğu nereden aldın? Bu ne acâib ve ne şaşılacak bir hâldir?" dediler. Hazret-i Meryem, bütün söylenilenleri sabırla dinledi. Hiç cevap vermedi. Ancak; "İşin hakîkatini size o haber versin. Siz onunla konuşun. Ondan sorup anlayın!" mânâsına kundakta bulunan hazret-i Îsâ'yı işâret etti. Onlar, kundaktaki çocuğun konuşamayacağını söyleyince, kundakta bulunan hazret-i Îsâ elini kaldırarak cevap verdi ve dedi ki: "Ey câhiller! Benim yüksek şânıma taarruz etmeyiniz ve annemi ayıplamayınız. Muhakkak ki ben, Allahü teâlânın kuluyum. O, bana kitap verip, beni peygamber kılacaktır. Her nerede olsam beni mübârek kıldı ve hayatta olduğum müddetçe namaz kılmamı ve zekât vermemi emretti. Beni anneme hürmetkâr kıldı... Doğduğum günde, öleceğim günde ve diri olarak kabrimden kaldırılacağım günde selâm benim üzerimedir." dedi. Hazret-i Îsâ'nın kundakta konuşmasına hayret eden İsrâiloğulları, dillerini yutmuş gibi oldular. Hiçbir şey söyleyemediler. Buna rağmen dedi-kodu yapmaktan, çeşit çeşit iftirâlarda bulunmaktan da geri durmadılar.

Roma imparatorunun Şam vâlisi, babasız doğduğu için ikisini öldürmek istedi. Annesi onu alarak Mısır'a götürdü. Hazret-i Îsâ on iki yaşına gelinceye kadar Mısır'da kaldılar. Sonra tekrar Kudüs'e gelerek Nâsıra şehrine yerleştiler. Otuz yaşına girince, Hak teâlâ tarafından peygamber olduğu bildirildi. Peygamberlik emri bildirilince, hemen tebliğe başladı. İnsanların Allahü teâlâya inanmalarını ve O'nun emirlerini yapıp yasaklarından sakınmalarını ve isyânda bulunmamalarını istedi. İsrâiloğulları bu dâveti kabul etmediler. Îsâ aleyhisselâm inanmayanlara mûcizeler gösterdi. Îsâ aleyhisselâm var gücüyle gayret göstermesine rağmen, pek az kişi inandı. İsrâiloğulları ona îmân etmedikleri gibi, dâvetine karşı çıktılar ve günden güne hırçınlaştılar. Îsâ aleyhisselâmın yumuşaklığını görerek inanmadılar. Hattâ daha da ileri giderek hazret-i Îsâ'yı öldürmeye teşebbüs ettiler. Bunun üzerine hazret-i Îsâ, kendisine îmân edenler arasından seçtiği havârî adı verilen on iki kişiden Allahü teâlâya îmân ve ibâdet edeceklerine ve kendisine yardımcı olacaklarına dâir söz aldı.(Bkz. Havârîler)

Yahûdîlerden bir topluluk Îsâ aleyhisselâm ve annesi hazret-i Meryem'e dil uzattılar. Îsâ aleyhisselâm bunu duyunca, onlar hakkında bedduâda bulundu. Allahü teâlâ bu duâyı kabul edip, hazret-i Îsâ'ya ve annesine dil uzatanları maymun ve domuza çevirdi. Bu durumu gören Yahûdîler, hâdiseyi aralarında görüştüler. Hepsi hazret-i Îsâ'yı öldürmek üzere anlaştılar. Hazret-i Îsâ'yı aramaya başladılar. Roma İmparatoru'nun Kudüs Vâlisi Jones Pilot'u kandırıp, Îsâ aleyhisselâmın Roma İmparatorluğu aleyhinde bulunduğuna ve Filistin'de yeni bir hükûmet kurmaya çalıştığına inandırdılar. Hazret-i Îsâ, son defâ olarak Havârîleri ile bir gece gizlice sohbet etti ve onlara "Horoz ötmeden (yâni sabah olmadan) sizin biriniz beni inkâr edecek ve pek az paraya satacaktır." dedi. Hakîkaten Yahûda isimli Havârî, sabah olmadan Yahûdîlerden bir miktar para alıp, hazret-i Îsâ'nın yerini haber verdi.

Îsâ aleyhisselâmı yakalamak için Yahûdîlerle berâber eve girince, Allahü teâlâ Yehûdâ'yı Îsâ aleyhisselâma benzetti. Yahûdîler de onu Îsâ aleyhisselâm, diye yakaladılar ve haça (çarmıha) gerip asarak öldürdüler. Allahü teâlâ, Îsâ aleyhisselâmı göğe kaldırdı. Îsâ aleyhisselâm bu sırada otuz üç yaşındaydı. Îsâ aleyhisselâm göğe çıkarıldıktan kırk sene sonra, Romalılar Kudüs'e hücum etti. Yahûdîlerin çoğunu öldürüp, bir kısmını esir ettiler. Şehri yağmaladılar. Kitaplarını yaktılar. Îsâ aleyhisselâma yaptıklarının cezâsı olarak, hakîr ve zelîl oldular. Hıristiyanlar, Îsâ aleyhisselâmın haça gerilip orada öldüğüne, fakat sonra dirilip göğe çıktığına inanırlar. Müslümanlar ise,ÊÎsâ aleyhisselâmın haça gerilmediğine doğrudan doğruya göğe kaldırıldığına inanırlar. Bu husus **Kur'ân-ı kerîm'**de Nisâ sûresi 158. âyetinde meâlen şöyle bildirildi: **"Onu asmadılar, onu öldürmediler. Bilakis Allahü teâlâ onu katına yükseltti..."**

Ayrıca hadîs-i şerîflerde buyruldu ki: **"Îsâ** (aleyhisselâm) **ölmemiştir. O kıyâmetten önce size dönecektir."**, **"Ben Meryem oğlu Îsâ'nın** (aleyhisselâm) **dünyâ ve âhirette en yakınıyım.", "Benimle Îsâ** (aleyhisselâm) **arasında başka bir peygamber yoktur."**

Allahü teâlâ, Îsâ aleyhisselâmı da 33 yaşında İdris aleyhisselâm gibi göğe kaldırdı. İnsanları üç sene dîne dâvet etti. Vasiyeti üzerine Havârîleri etrafa dağıldılar. Îsevîliği insanlara anlatmaya başladılar. Bu hak dînin yayılması 80 sene sürdü. Sonra Hıristiyanlar sapıklığa düştüler. **İncil'**i değiştirdiler. Nasıl ki Yahûdîler hazret-i Meryem ve hazret-i Îsâ'ya iftirâ ettilerse, Hıristiyanlar da onun hakkında üç yanlış inanışa saplandılar.

Bir kısmı, "Meryem oğlu Îsâ Allah'tır." dedi. Bâzıları, "Allah'ın oğludur." dedi. Bir başka grup da;"Baba, oğul ve rûhül-kudüs'ten biridir" dedi. (Bkz Hıristiyanlık).

Îsâ aleyhisselâm hiç evlenmemiş. Dünyâya kıymet vermemiştir. Kıyâmete yakın Şam'da Ümeyye Câmiinin minâresine inecek, evlenecek, çocukları olacaktır. Hazret-i Mehdî ile buluşacak, 40 sene yaşayıp, Medîne'de vefât edip, Peygamberimizin kabrinin bulunduğu hücre-i saâdete defnedilecektir. İslâm dîninin hükümlerine tâbi olacak, ictihâd edecektir.

Avrupa kitaplarında Eflâtun'un mîlattan 347 sene önce öldüğü yazılıdır. Îsâ aleyhisselâm gizli dünyâya gelip, dünyâda az kalıp göğe çıkarıldığından ve kendisini ancak on iki havârî bilip, Îsevîler az ve asırlarca gizli yaşadıklarından mîlât, yâni noel gecesi doğru anlaşılmamıştır. Mîlâdın, birinci kânunun (Aralık) yirmi beşinde veya ikinci kânunun (Ocak) altıncı veya başka gün olduğu sanıldığı gibi, bugünkü mîlâdî senenin beş sene az olduğu çeşitli dillerdeki kitaplarda yazılıdır. O halde mîlâdî sene doğru ve kat'î olmayıp, günü de senesi de şüpheli ve yanlıştır. İmâm-ı Rabbânî'nin (kuddise sirruh) ve **Burhan-ı Kâtı'**nın bildirdiklerine göre, Yunan filozofu Eflatun (Platon) Îsâ aleyhisselâm zamanında yaşamıştır. Buna göre mîlâdî takvim 300 seneden fazla olarak noksandır ve Îsâ aleyhisselâm ile Muhammed aleyhisselâm arasındaki zaman bin seneden az değildir.

Îsâ (aleyhisselâm) peygamberliği îcâbı mûcizeler gösterdi. Mûcizeleri dokuz çeşitti:

1. Beşikteyken konuştu.

2. Ölüleri diriltirdi. Bilhassa dört ölüyü dirilttiği meşhurdur. Bunlar Sam bin Nûh, Şeddad bin Âd, Mâsân bin Mâlân ve Benî İsrâil'den bir çocuktur.

3. Anadan doğma kör olanları sağlamlar gibi gördürür, bir cilt hastalığı olan baras illetini iyi ederdi. Eliyle hastaya dokunduğunda iyi olurdu. Eliyle mesh etmek sûretiyle hastaları tedâvi ettiği için kendisine Îsâ-i Mesih dendi. (Mâide sûresi: 110)

4. Âl-i İmrân sûresi 49. âyetinde bildirildiği gibi kavminin yedikleri veya yemek üzere sakladıkları şeyleri haber verdi.

5. Mâide sûresi 110. âyetinde bildirildiği gibi çamurdan kuş yapıp üzerine üfleyince, Allahü teâlânın izniyle canlanıp kuş olurdu.

6. Mâide sûresi 114. âyetinde bildirildiği üzere Havârîler, içinde yiyecek bulunan bir sofranın indirilmesini teklif ettiler. Hazret-i Îsâ ellerini kaldırıp duâ edince, ekmeği ve eti bulunan bir sofra indi.

7. Îsâ aleyhisselâm uykudayken yanında her konuşulanı ve yapılanı bilirdi.

8. Ne zaman istese ellerini göğe kaldırıp duâ edince o anda yemek ve meyveler önüne gelirdi.

9. Îsâ aleyhisselâm Yahûdîlerden (Benî İsrâil) uzak olduğu hâlde sözlerini ve gizli sırlarını bilirdi.

Îsâ aleyhisselâmın dîni; Îsevîlik:

Mûsâ aleyhisselâmın dîni, Îsâ aleyhisselâm zamânına kadar devâm etti. Fakat, Îsâ aleyhisselâm gelince, bunun dîni olan Îsevîlik Mûsâ aleyhisselâmın dînini nesh etti, yâni **Tevrat'**ın hükmü kalmadı. Bundan sonra, Mûsâ aleyhisselâmın dînine uymak câiz olmayıp, tâ Muhammed aleyhisselâmın dîni gelinceye kadar, Îsâ aleyhisselâmın dînine uymak lâzım oldu. Fakat, İsrâiloğullarının çoğu, Îsâ aleyhisselâma îmân etmeyip, **Tevrat'**a uymak için inâd etti. İşte Yahûdîlik ile Îsevîlik böylece ayrıldı.

Yahûdîlerin ileri gelenlerinden ve Îsevîlerin en büyük düşmanlarından olan Paul, Îsevîliği kabul ettiğini, Îsâ aleyhisselâmın kendisini, Yahûdî olmayan milletleri Îsevîlere dâvet için şâkirt (talebe) tâyin ettiği yalanını uydurdu. İsmini Pavlos (Bolüs) olarak değiştirdi. Çok iyi bir Îsevî görünerek, Îsâ aleyhisselâmın dînini bozdu. Tevhidi (tek Allah inancını), teslise (üç tanrı inancına= Baba-oğul-kutsal rûh); Îsevîliği Hıristiyanlığa çevirdi. **İncil'**i değiştirdi. Îsâ, Allah'ın oğludur, dedi...

Îsâ aleyhisselâmın hikmetli sözlerinden bâzıları:

"Dünyâ sevgisi bütün kötülüklerin başıdır. Gözde bakışı, kalpte şehveti büyütür. (İnsanı açgözlü

doymaz eder.) Yemin ederim ki, şehvet (nefsin isteklerine uymak), sâhibine uzun süren sıkıntı bırakır. Dünyâdan geçmeye bakın. Tâmiri ile uğraşmayın."

"Dünyâyı isteyen deniz suyu içene benzer. Ne kadar içerse, harâreti o kadar artar ve nihâyet ölür."

"Günâhlarını hatırladığı zaman ağlayana, dilini koruyana ve başını sokacak kadar evi olana müjdeler olsun."

"Allah katında en sevgili şey, sâlih kalplerdir. Allahü teâlâ onların hürmetine dünyâyı yaşatır. Onlar bozulunca yeryüzünü harâb eder."

"Ağaçlar çoktur, ama hepsi meyve vermez. Meyveler çoktur ama, hepsi tatlı değildir. İlimler çoktur ama hepsi faydalı olmaz."

"Sağırı, dilsizi tedâvi ettim, ölüyü dirilttim. Fakat cehl-i mürekkebin (câhilliği ilim ve olgunluk sanmak) ilâcını bulamadım. (Çünkü böyle kimse câhilliğini ilim ve kemâl sanmaktadır.)

Kur'ân-ı kerîm'in Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, Tevbe, Meryem, Mü'minûn, Zuhruf, Hadîd, Sâf sûrelerinde Îsâ aleyhisselâmla ilgili haberler verilmiştir.

İSA YÛSUF ALPTEKİN;

Türkistan devletinin genel sekreterlerinden. 1908'de Doğu Türkistan'ın Kaşgar vilâyetine bağlı Yenihisar kazasında doğdu. Memleketinde tahsilini tamamladıktan sonra 1947 yılında Doğu Türkistan Hükümeti Genel Sekreteri oldu. Bir seneden fazla bu görevde kaldı. Bu süre zarfından milliyetçi anti emperyalist ve anti komünist bir politika uygulamanın rehberi oldu.

1949 yılında komünistlerin Doğu Türkistan'ı işgâlinden sonra Hindistan'a ilticâ etti. Bilâhare Türkiye'ye gelip yerleşti veİstanbul'da "Doğu Türkistan Göçmenler Derneğini"kurdu. Türkiye'nin çeşitli yerlerinde konferanslar verdi ve birçok milletlerarası toplantılara muhtıra ve tebliğler sundu. 1983 yılından beri **Doğu Türkistan'ın Sesi Dergisi**'ni çıkarmaktadır.

İSEVÎLİK;

Îsâ aleyhisselâmın getirdiği hak dîne verilen ad. Îsâ aleyhisselâma nisbetle Îsevîlik, yerleştiği yer olan Nasıra'ya nisbetle Nasrânîlik adı verilmiştir.

Allahü teâlâ insanlara, dünyâda ve âhirette kurtuluşa ermeleri için yol gösterici peygamberler göndermiştir. Bu peygamberlerden bir kısmı yeni bir din getirmiş bir kısmı ise bu dînin emir ve yasaklarını tebliğle vazifelendirilmiştir. Yeni bir din getiren peygamberlerden birisi de Mûsâ aleyhisselâmdır. Mûsâ aleyhisselâma **Tevrat** adında ilâhî kitap indirildi. Mûsevîlik dîninin esaslarını insanlara tebliğ etmesi emredildi. Mûsâ aleyhisselâmdan sonra gönderilen peygamberler de Mûsevîlik dîninin emir ve yasaklarını insanlara tebliğ ettiler. Peygamberlere karşı çıkan ve hatta onları şehid eden İsrâiloğulları Tevrat'ı ve Mûsevîlik dînini değiştirdiler.

Allahü teâlâ Kudüs yakınındaki Nâsıra şehrine yerleşmiş olan Îsâ aleyhisselâma otuz yaşındayken peygamberlik emrini bildirdi. Îsâ aleyhisselâm insanların Allahü teâlâya inanmalarını ve O'nun emirlerini yapıp yasaklarından kaçınmalarını istedi. İsrâiloğulları onun dâvetini kabul etmedikleri gibi O'na karşı çıktılar. Îsâ aleyhisselâm birçok mûcizeler gösterdi. Fakat O'na pek az kimse îmân etti. Kendisine îmân edenler arasından seçtiği havârî adı verilen on iki kişiden Allahü teâlâya îmân ve ibâdet edeceklerine dâir söz aldı.

İsrâiloğulları Îsâ aleyhisselâma çeşitli iftiralarda bulunup onu öldürmeye karar verdiler. Hazret-i Îsâ'yı aramaya başladılar. Îsâ aleyhisselâmın havârilerinden Yehûda (Judas) birkaç kuruş karşılığı Îsâ aleyhisselâmın yerini haber verdi. Îsâ aleyhisselâmı yakalamak üzere Yahûdîlerle birlikte eve girince,Allahü teâlâ Yehûda'yı Îsâ aleyhisselâma benzetti. Yahûdîler de onu Îsâ aleyhisselâm diye yakaladılar, haça (çarmıha) gerip asarak öldürdüler. Allahü teâlâ hazret-i Îsâ'yı göğe kaldırdı. Îsâ aleyhisselâm bu sırada otuz üç yaşındaydı.

Yahûdîler Îsâ aleyhisselâmı tutup asmak veyâ öldürmek istediklerinde yanında bulunan İncil-i şerîfi de yok ettiler. O zaman İncil henüz dünyâya yayılmamış, Îsâ aleyhisselâmın dîni olan İsevîlik henüz yerleşmemişti. Çünkü Îsâ aleyhisselâm ancak iki buçuk, üç sene kadar din tebliğ edebilmişti. Bu sebeple İncil'in bir nüshasının, daha yazılmış olması ihtimali yoktu. Îsâ aleyhisselâmın Eshâbı hem çok az, hem de ekserîsi câhillerden olduğu için onlarda yazılı bir nüsha olması imkanı da yoktu. Îsâ aleyhisselâmdan başkasının da ezberinde değildi. Yahûdîlerin ileri gelenlerinden ve Îsevîlerin en büyük düşmanlarından olan Paul Îsevîliği kabul ettiğini, Îsâ aleyhisselâmın kendisini, Yahûdî olmayan milletleri dâvet için şakirt (talebe) tâyin ettiği yalanını uydurdu. İsmini Pavlos (Bolüs) olarak değiştirdi. Çok iyi bir Îsevî görünerek Îsâ aleyhisselâmın dînini bozdu. Tevhîdi (tek Allah inancını) teslise (üç tanrı inancına), Îsevîliği de Hıristiyanlığa çevirdi. Havârîlerin Îsâ aleyhisselâmdan duyup yazdıkları İncillere

âit hüküm ve emirleri değiştirdi. Hazret-i Îsâ'nın Allah'ın oğlu olduğu (hâşâ) inancını yaymaya çalıştı. Böylece hakîkî Îsevîlik yok olup, yerini bozuk olan Hıristiyanlığa bıraktı.

Îsevîlikte tek Allah'a inanmak esâsı vardı. Ahkâm, yâni emirler ve yasaklar pek azdı. Îsâ aleyhisselâm yeni bir din getirdiğinden bahsetmemiş; "Ben yeni bir din kurmuyorum. Ben, Benî İsrâîl peygamberlerinin getirdiği ve şimdi bozulmaya başlayan, tek Allaha inanan hak dinini izhar için geldim." diyordu. O halde Îsevîliği yeni bir din olarak kabul etmek doğru değildir. Îsevîlik, tek Allaha inanma dîni olan İbrâhim aleyhisselâm ve Mûsâ aleyhisselâmın dinlerinin aynısıdır. Îsâ aleyhisselâm kendi vaazlarını yazmadı. Allahü teâlânın gönderdiği **İncil** de kayboldu. Bugün Hıristiyanların elinde bulunan **Kitâb-ı Mukaddes, Tevrat**'tan alınan kısımlar **Eski Ahid** ile, Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'nın sonradan yazdıkları İnciller ile, Resuller tâbir edilen şâkirdlerin risâlelerinden, mektuplarından yâni **Yeni Ahid**'den meydana getirilmiştir. Bu dört yazarın kitapları birbirini tutmaz. Aynı hâdise hakkında birbirinden farklı yazılar yazmışlardır. Diğer havârilerin yazdıkları İnciller toplattırılıp yaktırılmıştır. Yakılan bu İnciller arasında bulunan ve içinde Muhammed aleyhisselâmın geleceğini uzun uzadıya anlatan **Barnabas İncili** de yok olmuştur. Bugün insaflı Hıristiyan din adamları bile şimdiki Hıristiyanların ellerindeki İncil'in artık Allah kelâmı olarak kabul edilmeyeceğini itiraf etmektedirler. Bugünkü İncillerde Allah kelâmı olan bâzı kısımlar da vardır. Bir Müslüman için yapılacak en doğru hareket İncil'de bulunan ve **Kur'ân-ı kerîm**'de bildirilen hususları kabul, Kur'ân-ı kerîme muhâlif olan hususları insan ilâvesi olduğu için reddetmek, Kur'ân-ı kerîmde kabul veya reddedilmeyen hususları ise iyice inceledikten ve İslâm akidelerine uygun olduğunu anladıktan sonra doğru kabul etmektir.

İSEDAK (Bkz. İslâm Ekonomik ve Ticârî İşbirliği Dâimî Komitesi)

İSFENDİYAROĞULLARI (Bkz. Candaroğulları)

İSHÂK ALEYHİSSELÂM;

Şam ve Filistin ahâlisine gönderilen peygamberlerden. İbrâhim aleyhisselâmın ikinci oğludur. Annesi hazret-i Sâre'dir. Büyük kardeşiİsmâil aleyhisselâmdan kaç yaş küçük olduğu bilinmemektedir.

İbrâhim aleyhisselâm, Nemrûd'un ateşinden kurtulduktan sonra, Bâbil'den hicret ederek, kendisine inananlar ve hanımı Sâre Hâtun'la birlikte Mısır'a gitti. Oradan da Filistin ve Şam diyârına döndü. Sâre Hâtun'un gençliğinde çocuğu olmamıştı. İbrâhim aleyhisselâm oğlu İsmâil aleyhisselâmı ve annesi Hâcer Hâtun'u Mekke'ye bıraktıktan sonra, Şam diyârına döndü. Allahü teâlâ yaşlıyken Sâre Hâtun'a bir oğul ihsân edeceğini, Cebrâil aleyhisselâm vâsıtasıyla müjdeledi. Sâre Hâtun, bu müjdeye sevindiği için oğluna İshâk ismi verildi. İshâk İbrânice "güler" mânâsına gelir.

Allahü teâlânın Lût Kavmini azgınlıkları sebebiyle helâk ettiği sene doğdu. Şam diyârında büyüyünce, babası ve annesi ile Mekke'ye gitti. Kâbe-i muazzamayı ziyâret edip, ağabeyi İsmâil aleyhisselâmla görüştü. Üçü birlikte Filistin'e döndüler. Burada anne ve babasına hizmet etti. Her sene hac zamânında Mekke'ye gitti. Bir rivâyette babasının sağlığında, başka bir rivâyette ise vefâtından sonra Şam ve Filistin ahâlisine peygamber olarak gönderildi. İbrâhim aleyhisselâmın dîninin hükümlerini yaymaya devâm etti. Kavmine nasihat edip, Allahü teâlânın emir ve yasaklarını bildirdi. Altmış yaşındayken, İys ve Yâkûb adında iki oğlu oldu. İys amcasıİsmâil aleyhisselâmın kızıyla evlendi. Babasının duâsı bereketiyle soyu bereketli olup, kısa zamanda çoğaldı. İshâk aleyhisselâmın diğer oğlu Yâkûb aleyhisselâma da peygamberlik verildi. Oğul ve torunlarından peygamberler geldi. Bir adı da İsrâil olan Yâkûb aleyhisselâmın soyundan gelenlere sonradan "İsrâiloğulları" denildi.

Ömrünün sonuna doğru gözlerinin görmesi zayıflayan İshâk aleyhisselâm, 120 sene veya daha fazla yaşadıktan sonra, Filistin'de vefât etti. Filistin'de Halîlürrahmân denilen yerde baba ve annesinin de medfûn bulunduğu mağaraya defnedildi.

Yüz ve şekil îtibâriyle, ahlâk ve yaşayışta babası hazret-i İbrâhim'e çok benzeyen İshâk aleyhisselâm, **Kur'ân-ı kerîm'**de ilim sâhibi olarak zikredildi.

Mûcizeleri:

1. Hayvanlar açık bir lisanla peygamberliğine şehâdet ederlerdi.

2. Duâ etmesi üzerine dağın harekete geçmesi: İshâk aleyhisselâm Kudüs'te insanları Allahü teâlâya îmâna dâvet edince, insanlar; "Eğer şu dağı harekete geçirirsen, îmân ederiz." dediler. İshâk aleyhisselâm duâ edince dağ sallanmaya başladı. Kudüs halkı hep birlikte îmân ettiler.

3. İshâk aleyhisselâm merkebine binip bir dağa çıkmak isteyince merkebin ön ayakları kısalır, arka ayakları uzardı. Dağdan aşağı inerken de tersi olurdu.

4. İshâk aleyhisselâmın duâsı bereketiyle Allahü teâlâ ölmüş hayvanları diriltirdi.

5. Şam ahâlisinin arzusu üzerine yaptığı duâ netîcesinde, elini sırtına koyduğu bir koyun, hemen kuzulamış daha sonra ard arda dokuz defâ yavrulamıştır.

Kur'ân-ı kerîmin Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ ve İbrâhim sûrelerinde İshâk aleyhisselâmla ilgili haberler verilmiştir.

İSHAK ÇELEBİ;

Yavuz Sultan Selim Han ve Kânûnî Sultân Süleymân Han devri âlim ve şâirlerinden. 1464 veya 1465'te Üsküp'te doğdu. Babası da Üsküplü olup, Kılıççı İbrâhim Efendi adında bir sanatkârdı.

İshak Çelebi devrinin usûlünce tahsil görerek mükemmel yetişip, akranlarını geçti. Kara Bâlî Efendiden mezun olduktan sonra, Edirne'de İbrâhim Paşa Medresesine müderris tâyin edildi. Sonra, Üsküp Medresesine geçti. Bir müddet sonra da Bursa'ya giderek Kaplıca Medresesinde ders verdi. Daha sonra da İznik'te Sultân Orhan Han Medresesinde ve nihâyet 1526'da Edirne'de Dârülhadîs Medresesinde vazîfelendirildi. Yâni, Hadis İlimleri Yüksek Okulunda talebe yetiştirdi.

İshak Çelebi, bir müddet de burada ilme hizmet ettikten sonra, meşhur Çivizâde ve İsrâfilzâde ile birlikte İstanbul'a gelerek, devrin âlimleri huzûrunda imtihan edildiler. Gösterdikleri yüksek başarı üzerine tekrar müderrislik göreviyle devrin en yüksek ve meşhur medresesi olan Sahn-ı Semân Medresesine tâyin edildiler. Nihâyet, 1535 senesinde Şam kadılığına tâyin edildi. İshak Çelebi uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra, Şâm'a ulaştı.

İshak Çelebi birkaç sene bu hizmette kaldıktan sonra, Hasan Çelebi'nin kaydına göre, 1542'de burada vefât etti. Vefâtına yakın bir esnâda şu beyti söylediğini, yine Hasan Çelebi, **Tezkire**'sinde kaydetmiştir. Beyit:

"Gelicek hâlet-i nez'a didi târihini İshâk,
Yöneldüm Cânib-i Hakka, baş açık, yalın ayak"

Sicilli Osmanî ve **Şakâyık-ı Nu'mâniyye'**de 1537'de vefat ettiği de bildirilmektedir.

İshak Çelebi'nin önceleri uygun olmayan bâzı tavırları olmuşsa da, sonradan hâlisâne tövbe ettiği, kaynaklarda bildirilmiştir. Şiirde, fesâhat ve belâgatta, ilim ve irfanda, zamânının sevilen ve takdir edilen şahsiyetlerindendi. İlme olan hizmetleri yanında, çağının edebiyat dünyâsında etkiler bıraktığı, şiirlerinin zevkle tâkib edildiği, yine kaynakların ifâdesinden anlaşılmaktadır. Şiirleri âşıkhâne ve sâdedir. Üslûbu ve ifâdesi yapmacıktan ve tekellüften uzak ve samîmidir. Şiir ve edebiyattaki mahâreti sebebiyle bir müddet Yavuz Sultan Selim Hanın müsâhipleri arasına girdiyse de, bâzı sebeplerden dolayı uzun müddet kalmadı.

İshak Çelebi'nin şiirlerini ihtivâ eden **Dîvân'**ı basılmamıştır. Yazma nüshalarından birisi, Süleymâniye Kütüphânesi, Kâdızâde Muhammed Efendi kısmında, 386 numarada kayıtlıdır. Üç nüshası da İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi yazmaları kısmında mevcuttur. Bursalı Muhammed Tâhir Bey, **Dîvân'**ından başka, Yavuz Sultan Selim Hanın fetihlerine dâir bir **Selîmnâme'**si ile **İmtihân Risâlesi** adlı iki eserinin bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca, **Şehrengiz-i Bursa** adlı manzum bir eseri vardır.

İSHAK PAŞA;

on beşinci yüzyıl Osmanlı vezîriâzamlarından. Aslen Rum olup, Enderûn'da Müslüman olarak yetiştirilen İshak Bey, Sultan İkinci Murâd Han zamânında hazînedârlıktan vezirliğe yükseldi.

İstanbul'un fethi sırasında Anadolu beylerbeyiydi. Fetihten sonra iki sene kadar sadâret vekilliği yaptı ve 1455'te bu görevini Mahmûd Paşaya devretti. 1470'te Rum Mehmed Paşanın azli üzerine vezîriâzam oldu. Bu sıralarda Anadolu'da başkaldıran Karaman ve Germiyanoğullarının hareketi bastırıldı. Anadolu'daki Aksaray kasabasından bâzı sanat erbâbı, âilesi ile birlikte İstanbul'a getirilip yerleştirildi ve buraya Aksaray denildi.

İshak Paşa 1472'de Akkoyunlu üzerine yapılacak seferden önce görevden alınıp, sadârete ikinci defâ Mahmûd Paşa getirildi. Sultan İkinci Bâyezîd'in tahta geçmesinden sonra, 1481'de tekrar sadrâzamlığa getirilen İshak Paşa, 1492 senesine kadar hizmet gördükten sonra, emekli olarak Selânik sancağına gönderildi. 1497'de orada vefât etti.

İshak Paşanın İnegöl'de medresesi, İstanbul Ahırkapı civârında bir câmisi vardır. Câminin etrâfındaki mahalle kendi adı ile anılmaktadır.

Bunlar dışında Selânik'te bir imâret ve başka hayratlar da yaptırmıştır.

İSHAK PAŞA SARAYI;

Çıldır vâlisiİshak Paşa tarafından 18. yüzyıl sonlarında yaptırılan meşhur saray. Ağrı'nın Doğubeyazıt ilçesinin yaklaşık 8 km güneydoğusunda eski Doğubeyazıt kasabasının bulunduğu yerde ovaya hâkim bir yamaçtadır. Saray, yamacın eğimi yüksek dayanak duvarlarıyla düzeltilerek elde edilen yaklaşık 50 x 150 metre boyutlarındaki düzlüğün üzerinde kurulmuştur. Saraya âdetâ bir kale görüntüsünü veren yüksek çevre duvarlarıyla içindeki yapıların bir bölümü, Birinci Dünyâ Savaşında bölgeyi işgâl eden Rusların yaptıkları hasarlar sebebiyle yıkık durumdadır.

Saray, birbirini tâkib eden iki avlunun çevresinde toplanmış çeşitli yapı gruplarından meydana gelir. Saraya, doğu cephesinin ortasındaki görkemli taç kapıdan girilir. Girişin arkasındaki birinci avluda servis binâları yer alır. Bütün saraya yayılmış olan bir tür merkezî ısıtma (bugünkü kalorifer sistemi) donanımının ocağı da birinci avludadır. Bu ısıtma sisteminin duvarlarda bırakılmış kanallardan geçen pişmiş topraktan boruları bugün de yer yer görülmektedir. Bölgenin sert geçen soğuk iklimi sebebiyle büyük odalarda ayrıca bir ocak vardır. Birinci avlunun batı duvarında bulunan ikinci bir taç kapıdan ikinci avluya geçilir. Bu avlunun girişte solunda, bir koridor üzerinde bulunduğu tahmin edilen odaların yalnız temelleri kalmıştır. Bu avlunun sağ tarafındaki bir kapıdan sarayın selâmlık kısmına geçilir. Kapının arkasındaki bir geçitten ulaşılan holün bir tarafında dîvanhâne, öbür tarafında kütüphâne yer alır. Holden, batı taraftaki bir koridorla bitişikteki câmiye geçilir. Kare plânlı câminin kubbesi yarım küreden oldukça fazladır ve bu şekliyle Türkistan kubbelerini andırır. Câminin minberine ise duvarın içindeki merdivenle çıkılır.

Minber duvardan dışarı taşan yarım dâire bir balkon şeklindedir. Câminin kuzeybatısında köşesinde bulunan minâre koyu ve açık renkli taş sıralarla örülmüş olup tek şerefelidir. Avluda câminin kıble duvarına bitişik sekizgen plânlı ve külahlı türbe Selçuklu dönemi kümbetlerine benzer.

İkinci avlunun batı duvarının ortasındaki üçüncü bir taç kapıyla harem bölümüne geçilir. Zamânında iki katlı olduğu anlaşılan bu bölümün, bugün yalnız alt kat duvarları kalmıştır. Taçkapının arkasında uzanan koridorun sağında büyük yemek salonu, sonra da ovaya bakan pencereleriyle harem odaları yer alır.

İshak Paşa Sarayı yalnız mîmarlık değil bezemeleriyle de oldukça dikkat çekicidir. Sarayın hiç çini kullanılmamış olan bezemesinde taş oymacılığı ağır basar. Her üç taçkapının üstü, câminin kıble duvarı, türbenin cepheleri ve külahı, haremdeki salonlar, kapı ve pencere söveleri kemerler vb. yerler yüksek kabartma taş işlemelerle doludur. Genellikle bitkisel öğelerin ağır bastığı ve Anadolu Selçukluları, Gürcistan ve Kafkasya gibi çok değişik yörelerin taş işçiliği üsluplarının birbiri içine geçtiği bu bezemeler de Rus işgali sırasında büyük zarar görmüştür. Bazı önemli parçalar ise yine bu işgal sırasında Rusya'ya götürülmüştür. Arvas'tan Doğubeyazıt'a hicret eden Seyyid Abdürrahîm, onun oğlu Hâcı İbrâhim ve onun oğlu Abdülazîz efendiler İshak Paşa Sarayının yakınında bulunan Ahmed Hâni türbesinde yatmaktadırlar.

İSHAL;

Alm. *Durchfall (m). Diarrhöe (f),* **Fr.** *Diarrhée (f),* **İng.** *Diarrhea.* Sık ve sulu dışkılama. İshal, ülkemizde özellikle bir yaşının altındaki çocuklarda başlıca ölüm sebebleri arasındadır. Barsak iltihapları, barsak parazitleri, kötü beslenme, gıda allerjisi, vitamin eksiklikleri ve antibiyotikler ishalin en sık sebepleridir. Teşhis için dışkının görünüşüne, rengine, kokusuna, kanlı veya sümüklü olup olmadığına bakılır. Dışkıda parazit, akyuvar, alyuvar aranır, dışkı kültürü yapılır. Tedâvisi de sebebine göre değişir.

Bulaşıcı ishaller, başlıca bakteriler ve virüslerden olur. Bakterilerle olan ishallerde başlıca iki mekanizma rol alır. Birinci tipte bakteriler barsak duvarına yayılırlar, orada çoğalır ve dokuyu tahrip ederler. Bu sebeple sümüklü ve kanlı ishale sebep olurlar. Bu tip bakterilere örnek; şigella (dizanteri etkeni), salmonella (tifo etkeni) ve bâzı tür koli basilleridir. İkinci tipte bakteriler barsak duvarını zedelemezler. Toksinleri ile etki ederler. Bunun sonucunda barsak duvarı iç yüzündeki hücreler (epitel hücreleri) deki adenil siklaz enzimini uyarırlar ve "siklik AMP" artar. Epitel hücrelerinden bir grubu emilim, bir grubu salgı yapar. Siklik AMP artışı Na^+ (Sodyum iyonu) ve Cl^- (Klor iyonu) emilimine engel olurken, Na^+ ve Cl^- salgılanmasını artırır, böylece suyun emilimi de bozulur ve ishal meydana gelir. Bunlara en güzel misal koleradır. Virüsler ise dokuyu tahripten hücre fonksiyon bozukluğuna kadar çok değişik yollardan ishale sebeb olurlar. Kış ishallerinin büyük çoğunluğu virüslere bağlı ishallerdir.

İshal, çocuklarda çok tehlikeli olduğundan vücutta meydana gelen değişiklikler mümkün olan en kısa zamanda normale döndürülmelidir.

Vücuttaki değişiklikler: Su emiliminin bozulması, kusmalar, kâfi miktarda su alamamak ve vücut sıvılarının barsağa geçmesi sebebiyle su kaybedilir. En erken belirtisi susamadır. Su kaybı vücut ağırlığının % 15'ini geçerse ölümle sonuçlanabilen şok ortaya çıkar. Genellikle su kaybı ile orantılı

olarak sodyum da kaybedilir. Ancak, su kaybının daha fazla olduğu durumlar daha tehlikelidir. Bunun dışında kalsiyum, potasyum gibi elektrolitler de eksilir. Dışkı ile bikarbonatın kaybolması, açlık sebebi ile kanda laktik asit ve ketonların artması, su kaybı sebebi ile böbreğe gelen kan akımının azalması sonucu metabolik asidoz denen durum meydana gelir. Burada kan pH'sı aside kayar. Hasta derin derin nefes alır. Gıda emilimi de değişir. Proteinler genellikle etkilenmez ama, yağların emilimi sıklıkla bozulur. Kandaki şeker, duruma göre etkilenebilir.

Tedâvide en geçerli ve en pratik usûl, kaybedilen sıvı-elektrolitleri yerine koyma tedavisi ve bazı bakteri sebepli ishallerde antibiyotik vermektir. Hafif ve orta dereceli ishaller evde, ağır ishaller hastaneye yatırılarak tedâvi edilir. Hafif ve orta dereceli ishalde sıvı-elektrolit tedâvisi ağızdan yapılır. Buna Oral Rehidratasyon sıvısı denir. Bu sıvı evde kolayca hazırlanabilir. Bir litre su kaynatılır. Soğuduktan sonra suya tepeleme dolu iki çorba kaşığı şeker, bir dolu kahve kaşığı tuz, bir silme kahve kaşığı karbonat konur ve karıştırılır. Hastaya bundan içebildiği kadar içirilir. Az az besleyerek aç kalması önlenir. Çocuk, anne sütü alıyorsa biraz arttırarak devam etmelidir. Çünkü anne sütünün mikroplara karşı da etkisi vardır. İshallerde verilebilecek en iyi gıdalardan biri yağsız yoğurt veya tuzlu ayrandır. Yoğurdun bakteri öldürücü etkisi de vardır ve kolera mikrobunu beş dakikada öldürdüğü görülmüştür. Gazı çıkarılmış gazoz ve kolalar ile çay, elektrolit ihtiva ettiklerinden faydalıdırlar. Meyvelerden şeftali, elma, muz gibi posaları az olanlar iyidir. Kabukları soyulduktan sonra verilir. Erik, kayısı, incir, üzüm, kavun, karpuz yememelidir. Sebzelerden pirinç lapası, patates püresi, tahıllar, kökler, havuç, baklagiller verilebilir. İshalde çok yağlı yiyeceklerden kaçınmalıdır.

Uzun süreli ishalli çocuklarda süt şekeri (laktoz) emilimi bozulur ve bu, ishali artırır. Bu sebeple böyle çocuklara laktozdan zengin olan çikolata, pancar, baklagil, beyin, karaciğer, hazır çorba, hazır bebek mamaları, vitamin, şuruplar ve oralet verilmemelidir. Bu hastalar birkaç gün laktozdan mahrum beslenme şekline sokulur ve barsak epitelinin kendini tâmir etmesi sağlanır.

Etkeni kesin anlaşılmamış ishallerde antibiyotiğe başlanmasının faydası olmadığı gibi, zararları da vardır. Çünkü vakaların çoğu zaten virüslerle olur ve antibiyotikler virüslere tesir etmez. Üstelik barsakta normalde bulunan faydalı mikropları öldürerek, zararlı bakteri üremesine zemin hazırlamış olurlar. Bakterilerle olan her ishalde antibiyotiğin lüzumu yoktur. Sâdece bâzı özel durumlarda gerek duyulur. Lüzumsuz antibiyotik kullanmanın boş yere para harcanmasına ve allerjik etkilerin ortaya çıkmasına sebep oldukları da unutulmamalıdır.

Antidiyareyik (ishal kesici) ilâçların da verilmesi tavsiye edilmez. Bunlar ancak hafif ishallerde faydalı olabilirler. Üstelik barsak duvarına yayılarak etki eden bakteri ishallerinde kesinlikle verilmezler. Çünkü bakterilerin üremelerini daha da arttırırlar.

İSİLİK;

Alm. *Hitzeausschlag (m), Hautrötung (f),* **Fr.** *Bouton (m) de chaleur,* **İng.** *Heat spots, rash.* Sıcaktan veya terlemekten vücûdun bâzı yerlerinde meydana gelen kaşıntılı kabarcıklar.

Döküntülü bir hastalık olan isilik humması dışında birçok isilik çeşidi vardır. Yüksek ateş isiliği, tifo gibi hastalıkların seyri esnâsında görülür. Burada içi berrak sıvıyla dolu iğne başı büyüklüğünde kabarcıklar biraraya gelerek isilik meydana getirirler. Asıl isilikler kırmızı plaklar üzerinde çıkan kabarcıklardır. Özellikle göğüste ve karın üzerinde belirir ve çoğu zaman şiddetle kaşınır. Bu kabarcıklar çok terleyen kimselerde ter deliklerinin tıkanması yüzünden ter bezlerinin küçük kistler halini almasından ileri gelebilir. Kabarcıkların içinde berrak asit reaksiyonlu bir sıvı bulunur. İsilik kabarcıkları birdenbire ortaya çıkar, kısa zamanda kurur ve kaybolurlar. Geçtikleri zaman yerlerinde bir döküntü husûle gelebilir.

İsilik meydana çıkmasına karşı hafif tuzlu suyla yıkanmak, hergün banyo yapmak, yıkandıktan sonra pudralanmak iyi neticeler verir.

İSKANDİL;

Alm. *Senk-, Lot-blei, Lot (n),* **Fr.** *Sonde (f),* **İng.** *Sounding-lead, fathometer.* Sıvıların derinliğini anlamak için kullanılan âletlere verilen ad. Esas îtibâriyle uygun bir tarzda işâretlenmiş bir savlo (ip) ve ucuna bağlanmış bir kurşun ağırlıktan ibârettir.

İki bin yıldan fazla bir zamandan beri gemilerin emniyetini sağlamak üzere kullanılan alışıla gelen iskandiller günümüz gemilerinde de vardır. Bu iskandiller filika iskandili, el iskandili ve derin su iskandili olmak üzere üç çeşittir. Filika iskandili sığ sularda küçük teknelerde kullanılır. Şavlo (ip) uzunluğu 10 kulaç (18.3 m), ağırlığı 3 kg'dır. El iskandili her tip gemide limanlara girilirken kullanılır. Savlo (ip) uzunluğu 25 kulaç (46.25 m), kurşun ağırlığı 4.5-6.5 kg'dır. Derin su iskandili ise iskandil makinası bulunmadan önce ve sonra da iskandil makinası arızalı olan gemilerde kullanılır. Savlo uzunluğu 100

kulaç (183 m), ağırlığı 13-13.5 kg'dır.

Derin suların daha hassas iskandilini yapabilmek üzere, 19. yüzyılda Masis ve Wolker pervaneli iskandiller, makinalı ve yelkenli gemilerde uzun süre kullanılmıştır. Bu iskandiller üzerinde bulunan pervanenin, ağırlık dibe giderken suyun basıncı ile dönmesi neticesinde pervaneye bağlı dişlilerin bir göstergeyi harekete geçirmek ve bir kadran üzerinde derinliği okumak prensibi ile çalışır.

Makinalı iskandil: En yaygın olanları Thomson, Kelvin ve Lucas iskandili makinalarıdır. Dünya harp ve ticâret gemilerinde seyir hâlindeyken, basit iskandillerle ölçülmeyecek kadar derin yerleri ölçmek amacıyla kullanıldı. Bu iskandiller, ekseni etrafında bir çıkrık vâsıtasıyla dönen ve üzerinde esnek çelik telden yapılmış 300 kulaç (549 m) boyunda iskandil halatından meydana gelmiştir. Ayrıca içerisine su girebilen bir silindir ve silindirin içerisine de deniz suyuna temas edince renk değiştiren kimyâsal bir madde ile sıvanmış üst ucu kapalı bir cam tüp bulunurdu. Ulaşılan derinlik, cam tüpün rengi değişen kısmı ölçülerek hesaplanırdı.

Bilhassa 1940'lardan sonra devletlerin deniz kuvvetlerinde deniz altı gemilerinin artması ve harplerde etkili bir silah olması sonucunda, deniz diplerini daha iyi incelemek için daha teknik ve hassas iskandillerin yapılması ihtiyacı duyuldu. Günümüze kadar gelen ve esas îtibârı ile ses yansıması prensibine göre çalışan iskandiller geliştirildi. Bu iskandiller, elektrikle çalışıp, geminin karinasına takılan verici tarafından yüksek titreşimde elektrik dalgaları yayar. Bu dalgalar deniz dibine çarptıktan sonra geri yansır. Yansıyan dalgalar kaydedilerek, derinklik hesaplanır. Cihaz bu derinliği sayısal olarak veya bir kâğıt üzerine derinliğin değişimini çizerek gösterir.

Su içerisinde yayılan dalgaların sürati; sıcaklık, tuzluluk ve basınçla değişir. Fakat gemicilikte derinlik belirlenmesinde ortalama değer 4800 kadem olarak kullanılması yeter derecede sıhhat temin eder. Bu, saniyede 800 kulaca (1464 m) eşdeğer olup, geçen bir saniyede 400 kulaç (73.2 m) derinlik gösterir.

İskandil âletlerinden bazıları günümüzde deniz diplerinin yapısını incelemekte de kullanılmaktadır. Deniz diplerini tarayan bu iskandiller, mineraloji araştırmaları için analiz yapmayı sağlar. Bu âletler aynı zamanda biyolojide, denizdibi hayvanlarının ve bitkilerinin incelenmesi için de kullanılır. Deniz dibinden alınan maddeleri inceleyerek hem balıkların yerini, miktarını, cinsini hem de bitkilerin hacmini tesbit etmektedir. Böyle işlerde bilhassa yankılı iskandiller çok büyük başarı sağlamıştır.

İSKANDİNAVYA;

Kuzey Avrupa'da Baltık, Norveç, Atlas Okyanusu ve Barents Denizleriyle çevrili; İsveç, Norveç, Danimarka ve Finlandiya'yı içine alan yarımadanın bütününe verilen ad.

İskandinav Yarımadasının yüzölçümü 770.600 km^2dir. Yarımadada yaşıyan insan sayısı ise 22.800.000 civârındadır.

Târihi

Yarımadaya ilk gelen kavimler Normanlar ve Vikingler'dir. İskandinav halkı ortaçağın başında üç krallık hâlinde teşkilâtlandılar. Bunlar İsveç Krallığı, Danimarka Krallığı ve Norveç Krallığı idi. Bu krallıklar topraklarının verimsizliği ve yetersizliği sebebiyle deniz aşırı seferler düzenlemişler ve çeşitli koloniler kurmuşlardır. Yarımadaya 830 yılından îtibâren Hıristiyanlık girmiş ve 11. yüzyılda hükümdârın isteğiyle tutunup yerleşmiştir.

İskandinav ülkeleri arasında uzun süreli savaşlar olmuş, 1397'de kurulan Kalmar birleşmesi ile üç devlet (İsveç, Norveç) Danimarka'nın önderliği altında birleşti. Fakat daha sonraki yıllarda devletler arasında olan anlaşmazlıklar bu birliğin dağılmasına sebeb oldu.

İskandinav ülkeleri, Dünyâ Savaşlarında tarafsızlık politikalarını korumuşlardır. Bugün İsveç halen tarafsızlığını korumaktadır. Norveç ve Danimarka ise Nato'ya girmiştir.

Fizikî Yapı

İskandinavya Yarımadasının kıyıları girintili çıkıntılı olup, fiyortlarla doludur. Yarımadada, 2500 m'yi geçmeyen dağlar bulunur. Yarımadanın büyük kesimi düzlüklerle kaplıdır. Ayrıca bölgenin büyük kesiminde pekçok göl vardır. En önemli göllerinin arasında Vanera, Valtern, Malaren, Hjalmaren, Silijan ve Starsgölü sayılabilir. Adayı ağ gibi ören bir çok ırmak bulunur. İskandinavya'nın en önemli akarsularından Torne Lule, Pite Skellefte, Ume Angerman, Dal ve Klor ırmakları Baltık Denizine, Glomma Irmağı ise Kuzey Denizine dökülür.

İklimi

İskandinavya'nın güney kısımlarında kışları uzun ve sert, yazları ise serin geçen bir iklim görülür. Kuzey kesiminde ise soğuk bir kutup iklimi hâkimdir. Batı kesimlerdeki bol yağışlar, doğuya ve güneye

doğru gidildikçe azalır.

Tarım imkânları; verimli toprakların azlığı ve elverişsiz iklim şartları yüzünden sınırlıdır. Buna karşılık İskandinav ülkelerinde hayvancılık, ormancılık ve balıkçılık çok gelişmiştir. Dört İskandinav ülkesinin iktisadî zenginliği, batı milletleri arasında ön planda yer alır.

İSKARPELE;

Alm. *Meissel (m),* **Fr.** *Ciseau (m),* **İng.** *carpenter's chisel.* Ağaç işlerinde ahşaba şekil vermek üzere kullanılan el âleti. Çeşitli kalınlıklarda olabilir. Ağız genişliği 0,5 cm'den 4 cm'ye kadar değişir. Ağaç kabuğunu soyma, iki tahtayı biribirine tutturmak için açılan oyuklar en çok kullanıldığı yerlerdir. Ağızları eğimli olanlar en kullanışlı olanlardır.

Ağaç kabuğu soyma, geçme, oluk açma iskarpileleri ayrı ayrıdır. Yapılacak işlere göre ağızları değişik olanlar vardır. Düz, ince, ay şeklinde ağızı olanlar en çok kullanılanlardır.

İSKELET;

Alm. *Skelett (n),* **Fr.** *Squelette (m),* **İng.** *Skeleton.* İnsanların ve hayvanların çatısını, duruşunu, destek yapısını meydana getiren temel sistem. Kasların tutunduğu, iç organların muhâfaza edildiği organik yapı. İskelet; kireç şeklinde kalsiyum, silis, kıkırdak veya kemikten meydana gelebilir. Hareketli veya haraketsiz olabilir.

İskelet iki çeşittir: Ya vücûdun bütün organlarını dıştan saran bir örtü şeklindedir ve dış iskelet adını alır veya bütün omurgalılarda olduğu gibi iç iskelettir. Bâzı omurgasızlarda da iç iskelet bulunur.

Omurgasızlarda iskelet: Omurgasız hayvanların iskeletleri değişiktir. Tek hücreli hayvanların salgıladıkları kalsiyum veya silika iskeletlerini meydana getirir. Süngerlerde bu, iplikçiler şeklindedir. Yumuşakça, eklembacaklı ve böceklerde ise bir kaç katlı kütükilden hâsıl olan kabuk iskeleti meydana getirir. Bu kabuk çok sert olmasına rağmen eklemler sebebiyle hayvanın hareketine izin verir.

Omurgalılarda iskelet: Omurgalıların iskeletleri birbirine benzer. Hyalin kıkırdaktan meydana gelen bâzı balık iskeletleri dışında bütün omurgalı iskeletleri esas olarak kemikten ibârettir. Kıkırdak ise genelde eklem yüzlerinde bulunur. İskelet baş, omurga, göğüs kafesi, kol ve bacaklardan meydana gelir. Ancak omur yapısı ve sayısı; kaburga sayısı ve tam şekli; göğüs kemiğinin ebat, şekil ve yapısı ile uzuvların yapısı, tutunuş özellikleri hayvandan hayvana farklılık gösterir.

İnsan iskeleti: Hareket sisteminin kemik ve eklemlerden meydana gelen parçasıdır. Vücudu dengede ve belli pozisyonda tutarak, kas sistemi ile berâber hareketi sağlar. Birden çok kemik birleşerek eklemleri meydana getirir. Kemik ve eklem, hareketin pasif unsurlarıdır. Aktif unsuru ise kaslardır.

Kemiklerin uzun, kısa, yassı, şekilsiz, havalı ve süs kemikleri gibi tipleri vardır. Uzun kemikler bir gövde ve iki uçtan ibârettir. Gövdeye diafiz, uçlara da epifiz denir. Diafizle epifiz arasında metafiz bulunur. Epifiz ile metafiz arasında da kemiğin uzunlamasına büyümesini sağlayan büyüme hattı vardır. Vücudun büyümesinden bu sorumludur. Bu çizgi büluğ çağında kapanır ve büyüme durur. Bâzı durumlarda erken kapanır ve boy kısa kalır. Bu çizgi kapanmadan önce aşırı büyüme hormonu salgılanırsa devlik (Bkz. Jigantizm) meydana gelir. Kemik gelişiminin safhalarına göre kemik yaşı hesaplanabilir. Röntgen filmleri çekilerek belli tablolarla karşılaştırılır. Hastalıklar, ilâçlar ve beslenme durumu büyümeyi etkiler ve kemik yaşı ile takvim yaşının farklı olmasına yol açar. Bundan faydalanarak; çekilen kemik filmleri ile büyüme ve gelişmenin normal olup olmadığı tâkip edilebilir.

Kemiklerin birbirleri ile birleştiklerinde meydana gelen şekil bize birçok bilgiler verebilir. Bulunan bir iskeletin boyu, cinsiyeti, hattâ hangi ırktan olduğu öğrenilebilir. Buna benzer özellikler adlî tıpta da yardımcıdır.

İnsan vücûdu 206 veya bağ kemiklerinin de sayılmasıyla 213 kemikten meydana gelir. Doğumda 270 kemik vardır. Büluğ çağından sonra erişkindeki sayıya iner. İnsan iskeleti de; baş, omurga, göğüs kafesi ve uzuvlardan meydana gelir.

Başta 22 kemik vardır. Bunlardan 8'i alın kemiği, 2 şakak kemiği; kanatsı, kalbursu ve iki art kafa, kafatasını meydana getirir. 14 kemik ise yüz kemikleridir. Kafatası esas olarak beyni korur, yüz kemikleri de yüzün şeklini ve hareketlerini temin eder.

Omurga vücudun ana destek yapısıdır. Omuriliği muhâfaza eder. Yukarıda kafa ile oynar eklem, aşağıda leğen kemikleri ile oynamaz eklem yapar. 33 omurdan meydana gelir. Bunların üst 24'ü hareket edebilir. Bu omurların arasında ve 24 ile 25'inci omur arasında yuvarlak, lâstik kıvamında bir madde bulunur. Buna omurlar arası disk denir ve harekete bu izin verir. Üst 24 omurun 7'si boyun, 12'si göğüs, 5'i bel omurudur. Göğüs omurlarına yanda kaburgalar bağlanır. Son 9 omur kuyruk sokumu kemiğini meydana getirir. Bunlardan ilk 5'i birleşerek üçgenimsi bir kemik meydana getirir.

Buna sakrum (sağrı kemiği), bu omurlara da sakral omurlar denir. Son 4 (bâzan 5) omur gene birleşerek tek bir ufak kemik meydana getirirler. Buna da koksiks (kuyruk sokumu kemiği) denir.

Göğüs kafesi; önde göğüs kemiği (îmân tahtası), yanlarda kaburgalar ve arkada göğüs omurlarından meydana gelir. Göğüs kemiği(sternum), yassı uzun bir kemiktir. Kaburgalar göğüs iskeletinin büyük kısmını yapan esnek, yay şeklinde kemiklerdir. Göğüs kemiği ile eklem yapan uçları 3-5 cm kıkırdaktır. Kaburgalar 12 çifttir. İlk 7'si önde, göğüs kemiği arkada göğüs omurları ile birleşir. 8, 9 ve 10. kaburgaların kıkırdak kısımları 7. kaburganın kıkırdağına uzanır. 11 ve 12. kaburgalar ise yalnızca arkada omurlarla eklem yapar, önde karınboşluğuna uzanır. Göğüs kafesi esas olarak akciğerler ve kalbi korur. Ayrıca nefes ve yemek boruları ile büyük damarlarda göğüs kafesindedir. Kaburgaların teneffüste de rolleri vardır. Kaburgalara yapışan kaslar kasılınca akciğerler havayla dolar.

Üst uzuvlar kürek kemiği, köprücük kemiği, kol kemiği, ön kol kemikleri ve el kemiklerinden meydana gelir. Kürek kemiği büyük yassı ve üçgene benzer bir kemiktir. Omuzun arkasını yapar. Köprücük kemiği uzun, eğri kalem gibi bir kemik olup, omuzun önünü yapar. Kol kemiği yukarda kürek kemiği, aşağıda dirsek kemiği ile eklem yapan uzun bir kemiktir. Dirsek kemiği dirsek ekleminin büyük bir kısmını meydana getiren ve kolun küçük parmak tarafında uzanan ön kol kemiğidir (ulna). Bileğe doğru incelir. Öbür ön kol kemiği(radius) ise kolun başparmak kenarında uzanır ve bileğe doğru kalınlaşır. El kemikleri; 8 bilek kemiği, 5 tarak kemiği ve başparmakta 2, diğerlerinde 3 olmak üzere 14 parmak kemiğidir.

Alt uzuvlar, leğen kemikleri, uyluk kemiği, bacak kemikleri, diz kapağı kemiği ve ayak kemiklerinden meydana gelir. Leğen kemiği; aşağı karın organlarını taşıyan tas şeklinde bir kemiktir. Uyluk kemiği vücudun en uzun ve en güçlü kemiğidir. Yukarıda leğenin bir kısmı ile eklem yapar. Alt ucu ise iki bacak kemiğinden büyük olanı (kaval kemiği) ile eklem yapar. Bu eklemin ucunda düz, yassı, kısmen yuvarlak bir kemik bulunur. Bu kemiğin dizkapağı(patella) kemiğidir. Bacak kemiklerinden kalın ve önde olanı kaval kemiğidir (tibia). Öbürü baldır kemiği (fibula) adını alır. Ayak iskeleti ele benzer. Ancak bilek kemiği 7 tânedir. 5 tarak kemiği ve 14 parmak kemiği vardır.

İSKEMİ;

Alm. *ıschaemie,* **Fr.** *Ischéime,* **İng.** *ıschemia.* Vücûdun bir bölgesinin kanlanmasının yavaşlaması ve durması. İskemide dokuların ihtiyâcı olan oksijen sağlanamadığından ve dokudan metabolizma artıkları uzaklaştırılamadığından dokularda zedelenme olur. İskemi genellikle damarın pıhtı, yağ veya hava ile tıkanmasına bağlı olarak gelişir. Kanlanamama yavaş gelişirse ve tıkanıklık tam değilse, dokularda kısmî zedelenme, büzülme ve şekil bozukluğu ortaya çıkar. Âniden olan iskemilerde ve tıkanmanın tam olduğu durumlarda dokunun o bölgesinde ölüm (nekroz) olur. Bu doku ölümüne "enfarktüs" adı verilir. Enfarktüs en sık kalp, beyin, dalak, böbrek ve karaciğerde görülür.

Kalpteki âni iskemi ile kalp krizi meydana gelir. Eğer kalbi besleyen damarlardan biri tam olarak tıkanırsa, myokard enfarktüsü husûle gelir. Beyin atardamarlarından birinin âni olarak bir kan pıhtısı ile tıkanması âni felçlere hattâ ölümlere sebeb olur. Bacaklarda damar sertliği veya Buerger hastalığında (damar sertliği yapan bir hastalık) atardamarların pıhtı ile tıkanmasına bağlı âni iskemiler meydana gelir. Böyle bir bacakta solukluk veya morarma, şiddetli ağrı, karıncalanma, hissiyatın kaybı, hareketsizlik ve daha ileride gangren meydana gelir. Bâzan damardaki daralma âni değil de yavaş yavaş husûle gelir. Bu kişilerde müzmin bir iskemi söz konusu olup, hareket hâlindeyken bacaklarının ağrıması karakteristiktir. (Bkz. Enfarktüs)

İSKENDER;

İskender Zülkarneyn, Münzir İskender ve Makedonyalı İskender denilen üç meşhur şahıs.

İskender Zülkarneyn: İki İskenderden de önce yaşadı. **Kur'ân-ı kerîm'**de adı geçen mübârek bir zâttır. Peygamber veya evliyâdır. Nûh aleyhisselâmın oğlu Yâfes'in soyundandı. Hızır aleyhisselâmın teyzesinin oğlu ve kumandanlarındandır. İbrâhim peygamber ile görüşüp, duâsını aldı. Doğuya ve batıya gittiği için "Zülkarneyn" denildi. Asya ve Avrupa kıtasına sâhip oldu. Zülkarneyn ile ilgili olarak Peygamber efendimiz buyurdular ki: **"İsmini duyduğunuz kimselerden, yeryüzüne dört kişi mâlik oldu. İkisi mümin, ikisi kâfir idi. Mümin olan iki kişi Zülkarneyn ile Süleymân** (aleyhimesselâm) **idi. Kâfir olan ikisi de, Nemrud ile Buhtunnasar idi. Beşinci olarak, yeryüzüne benim evlâdımdan biri, yâni Mehdî mâlik olacaktır."** Asya'nın kuzey doğusundaki mümin Türklerin ricâsı üzerine Ye'cüc ve Me'cüc kavminden korunmak için büyük duvar yaptı. Bu set iki dağ arasında, altı kilometre uzunluğunda, yirmi beş metre genişlik ve yüz metre yükseklikte idi. Taş ve demirden yapıldı. Bugün bilinen Çin setti başkadır. Ye'cüc ve Me'cüc set arkasında kaldı. Setten dışarıda kalanlar Türklerdir.

Münzir İskender: Yemen hükümdârıdır. Mîlâttan önce üç binlerde Yemen'de yaşadı. Adı Münzir olup,

hükümdâr olarak Çin'e kadar gitti.

Makedonyalı İskender: Makedonya Kralı ve târihin en ünlü komutanlarından biri. Makedonya Kralı İkinci Filip'in oğlu olan İskender, çocukluğunda Yunan filozofu Aristotales'ten ders alarak yetişti. Babasının öldürülmesi üzerine M.Ö. 336'da yirmi yaşında kral oldu. O sırada, devletin idâresi altındaki eyâletlerde huzursuzluk başlamıştı. Thebes (Teb) şehri halkının Makedonya'ya karşı ayaklanması üzerine İskender ilk seferini bu şehir üzerine yapıp, şehri yakıp yıktı. Otuz bin kadar insanı esir alıp pazarlarda sattırdı. İskenderin bu acımasız davranışı öteki Yunan eyâletlerinde sâkinleşmeye sebeb oldu. İskender, bu şekilde ülkede sükûnu sağladıktan sonra, M.Ö. 334'te İran Seferine çıktı.

Darius'un (Dârâ) güçlü ordusunu Granikos Nehri civârında (bugünkü Karacabey) büyük bir yenilgiye uğrattı. Bu zafer, İskender'e Asya'nın bütün yollarını açtı. İskenderun yakınlarında İssosVâdisinde Pers KralıÜçüncü Dârâ'nın ordusunu ikinci defâ imhâ eden İskender, Fenike'yi istilâ için Tire şehrini kuşattı. Bir müddet sonra şehir alındı. Bundan sonra Filistin'e yürüyen İskender, Gazze de dâhil şehirleri ele geçirdi. İskender Perslerin hâkimiyeti altında bulunan Mısır üzerine yürüyerek teslim aldı. Burada Nil Nehri kıyısında kendi ismiyle anılan İskenderiye şehrini kurdu (M.Ö. 332).

Mısır'dan sonra yeniden İran üzerine dönen İskender, Asya içlerine doğru yürüyerek, Pers (İran) hükümdarı Dârâ'nın ordusu ile Ninova şehri yakınında Erbil düzlüğünde karşılaştı. Dünyâ târihinin önemli savaşlarından olan bu savaş, İskenderin gâlibiyeti ile netîcelendi. Bu zaferi müteâkip Bâbil'in iki şehri de İskender'e teslim oldu. Büyük yağma yaptırıp zenginleşti.

Erbil Savaşından sonra Persli bir general tarafından Dârâ'nın öldürülmesi üzerine Pers İmparatoru olan İskender, bütün dünyâyı ele geçirmek için hazırlıklara başladı. Hindistan Seferine çıkıp M.Ö 329'da Buhâra'yı aldı. M.Ö 327'de Makedonya orduları Hindistan'ın zengin topraklarına ayak bastı.

İlk defâ dünyâyı fethetmeye çalışan hakanlar olarak târihe geçen ve aldığı geniş ülkelerden dolayı "Büyük" lakabıyla tanınan İskender zamânında, sınırları Ege Denizinden Hindistan'ın kuzeyine kadar uzanıyordu. O, Asya ile Avrupa'yı birleştirip bir tek ülke hâline getirmek istiyordu. Makedonya Kralı İskender kazandığı zaferlerden zenginleşip, gurûra kapılarak, ahlâkı bozuldu. Çok zulüm yapıp, kan döktü.

Uzun süren savaşlar netîcesinde ordunun yıpranması, ülke içinde çıkan bâzı hoşnutsuzluklar, İskender'i Bâbil'e dönmeye mecbur etti. İskender Arabistan üzerine bir sefere hazırlanırken işret ve sefâhat hayâtı netîcesinde hastalanarak günden güne kuvvetten düştü.

Otuz üç yaşındayken öldü. İskenderin ölüsü altın bir tabut içinde Mısır'a götürülüp, büyük bir merâsimle İskenderiye'de gömüldü. İskender'in ölümünden sonra eski birliği muhâfaza edemeyen Makedonya İmparatorluğu parçalanıp târihten silindi.

İSKENDERİYE KÜTÜPHÂNESİ;

Yunan müstemlekesi olan İskenderiye'de, Mısır Hükümdârı I. Ptolemeus tarafından M.Ö. 3. yüzyılın ilk yarısında yaptırılan kütüphâne.

Zamanının kültür hayâtında mühim bir yer işgal eden ve bu devrin en büyük ilim merkezi olan kütüphâne, krallık sarayının sınırları içinde bulunan İskenderiye Müzesinin yanına kuruldu. Bu müze aslında zamanın büyük bilim ve dil bilginlerinin bir râhip yönetiminde araştırma yaptıkları ilimler akademisiydi. Kütüphâne de, bu araştırmalara yardımcı olacağı düşüncesiyle müzenin yanına yapılmıştı. Müze ve kütüphâne bölümler hâlinde düzenlenmiş, her bölümün başına bir râhip bir yönetici getirilmişti. Görevlilerin maaşları kral tarafından ödeniyordu. Kitap depoları ile okuma salonları birbirinden ayrıydı.

Metinler, Mısır'da bol bulunan papirüs adlı kamıştan elde edilen bir çeşit kâğıt üzerine yazılmıştı (Bkz. Papirüs). Papirüs sayfaları birbirine eklenerek şerit hâline getiriliyor ve bir sopa veya çomağa sarılarak saklanıyordu.

Kitaplar (papirüs tomarı) imparatorluk devrinde olduğu gibi, üzerlerine etiket konularak raflara yerleştirilmişti.

Kütüphâne yalnızca Yunan edebiyatının eserlerini değil, Akdeniz, Ortadoğu ve Hindistan'daki çeşitli dillerden Yunancaya yapılmış tercümeleri de kapsıyordu. Kitapların çoğu Yunancaydı. Bulunabilen Yunan, İran ve Hint elyazmaları, Yunanistan'ın ve Asya'nın bütün bölgelerinden Mısır'a getirildi. Hattâ Yunan yazarı Galen'e göre (M.Ö. 2. yüzyıl) İskenderiye limanına yabancıların girmesi beyâna tâbi tutulur ve yanlarındaki kitapların teslimi istenirdi. İskenderiye Kütüphânesinde tahminen 500.000 rulo olduğu sanılmaktadır. Kütüphânede Kallimakhos zamanında, aşağı yukarı 490.000, Sezar zamanında ise 700.000 rulo bulunmaktaydı.

Değişik ülkelerden toplanan kitaplar standartlaştırılmış kopya tekniğiyle çoğaltılmış ve konularına göre

ayrılmıştı.

Kyreneli Kallimakhos, kütüphânenin 120 ciltten oluşan sistematik bir kataloğunu hazırlamıştı. Her cilt ayrı bir konuyu ihtivâ ediyordu. Pinakes adlı bu katalogda yazar adları alfabetik olarak düzenlenmiş ve biyografik bilgiler verilmişti. Bizans dönemine kadar ulaşan ve o zaman eski Yunan edebiyatı için standart müracaat kitabı olarak kullanılan katalog bugün kayıptır.

Eski devirlerin kültür hayâtında çok büyük ve ehemmiyetli bir rol oynamış olan İskenderiye Kütüphânesi, M.Ö. 2 ve 1. yüzyıllarda en parlak devrini yaşadı. Kütüphâne M.Ö. 47 yılında Sezar'ın İskenderiye'yi istilâsı sırasında tahrip ve kısmen yağma edilmişti. Sezar'ın kütüphânede bulunan kitapları Roma'ya götürmek üzere gemilere yükletmek için limana taşıttığı ve bu sırada limanda çıkan bir yangın neticesinde kitapların büyük bir kısmının yandığı da söylenmektedir. M.Ö. 133 yılında Romalılar Bergama Devletini ele geçirmişlerdi. Bu devletin merkezi olan Bergama'da daha önce kurulmuş olan Bergama Kütüphânesi parlak bir dönem geçirmesine rağmen, bu istilâdan sonra yavaş yavaş önemini kaybetmişti.Nihayet Roma İmparatoru Marcus Antonius bu kütüphânedeki kitapları Sezar'ın yaktığı İskenderiye Kütüphânesinin yerini tutması amacıyla Mısır Melîkesi Kloepatra'ya hediye etmişti. M.S. 3. yüzyılın sonunda, Aurelianus zamanında çıkan bir iç savaşta müze ve kütüphâne yerle bir oldu.

Geri kalan kitaplar II. Ptolemeus tarafından yine İskenderiye'de kurulmuş olan Serapeum Mâbedinin kütüphânesine taşındı. Burada 50.000'e yakın tomar bulunuyordu. Bu kütüphâne İskenderiye Kütüphânesinin yerini tuttu ve M.S. 4. yüzyılın sonlarına kadar mevcudiyetini devam ettirdi. Kütüphâne İskenderiye Müzesinde çalışan âlimlerin ve saray mensuplarının hâricinde okumak isteyen her sınıf halka hizmet ediyordu.

Hıristiyanlık Rumların resmî dîni hâline geldikten sonra,Roma İmparatoru Teodos'un, Putperestliğe devam edenlerin îdâm edilmesi, tapınaklarının yıkılması, Doğu'daki bütün heykellerin parçalanması emrini vermiş ve dîne yabancı olan bütün kitapları da dîne aykırı boş şeyler olarak îlân etmişti.

Bunun neticesinde İskenderiye'de iç savaş başladı. Putperestlerle Hıristiyanlar arasında çıkan bu savaş sırasında İskenderiye Piskoposu olan Teofilos'un emriyle 391'de mutaassıp Hıristiyanlarca hem mâbed hem de kütüphâne yok edildi. İskenderiye Kütüphânesinin yerinde bugün, 1948'de kurulan Fârâbî Kütüphânesi bulunmaktadır.

Zaman zaman İskenderiye Kütüphânesinin hazret-i Ömer zamanında Mısır'ın fethini müteakip Amr bin Âs radıyallahü anh emrindeki Müslüman askerler tarafından 639 senesinde yakılıp tahrip edildiği yazılmaktadır. Bu ise sırf Hıristiyanlık gayret ve taassubuyla ve Müslümanlara karşı asırlardır besledikleri kin ve nefreti canlı tutabilmek gâyesiyle söylenmiş bir iftirâdan başka bir şey değildir.MehmedMansur 1866'da **İskenderiye Kütüphânesine Dâir Risâle** adıyla ciddi bir eser yayınladı. 1883'te ikinci baskısını yapan bu eser dışında zaman zaman Avrupalı bâzı araştırmacılar da yukarıda anlatılan iftirânın gerçek olmadığını dile getirmişlerdir. Hattâ G. Le Bon, **Arapların Medeniyeti** adlı eserinde, beş bin yıldan beri bütün istilâcıların hürmet ettikleri ve ilişmedikleri âbidelerin, Hıristiyanlar tarafından yıkılmasının son derece üzücü olduğunu ve bunun neticesinde Mısır medeniyetinin ortadan kalktığını söyler.

İSKETE (Parus ater);

Alm. *Tannenmeise (f),* **Fr.** *Mésange noir (f),* **İng.** *Coal pit.* **Familyası:** Baştankaragiller (Paridae). **Yaşadığı yerler:** Kuzey yarımkürede orman, park ve bahçelerde bol rastlanır. **Özellikleri:** Serçeden küçük, ötücü bir kuş. Siyah renkli olup, tüyleri mâvi parıltılıdır. **Ömrü:** 20 yıl kadar. **Çeşitleri:** Mâvi iskete, tepeli iskete, kuğu isketesi.

Bağ ve bahçelik bölgelerde yaşayan, baştankaragiller âilesinden hoş sesli ötücü bir kuş. Çoğu bölgelerde "köknar baştankarası"olarak bilinir. 11-12 cm boyundadır. Asya,Avrupa ve Afrika'nın kuzey bölgelerinde bol rastlanır. Mâvi parıltılı siyah tüylüdür. Karın altı beyaz, başı kara olup her iki yanında ve ensesinde beyaz leke vardır. Tırtıl ve böceklerle beslendiğinden bahçıvanlar için faydalı bir kuştur.

İSKİLİPLİ MEHMED ÂTIF EFENDİ;

son devrin din adamlarından. Akkoyunlu aşîretinden Mehmed Ali Ağa'nın oğludur. 1876 (H. 1292) senesinde İskilib'in Tophâne köyünde doğdu. Annesinin adı Nazlı Hanım olup, Çorum'un Kartaldağ yaylasında bulunan Arab Dede ismiyle meşhur şeyhin torunudur.

Altı aylıkken annesi vefât eden Mehmed Âtıf Efendi, ilk tahsiline büyük babası Hasan Kethüdâ Efendinin desteğiyle köyündeki hocalarda başladı. Daha sonra İskilip kazası müderrislerinden Hoca Abdullah Efendiden iki yıl ders aldı 1891 (H. 1307). Tahsilini ilerletmek ve tamamlamak üzere İstanbul'a geldi. Medrese talebeleri arasında üstün zekâsı ve çalışma azmi ile hemen hocaları

arasında tanınmaya başladı. Tahsilini devâm ettirirken geçimini de temine çalışıyordu. Âtıf Efendi, 26 yaşındayken 1902 (H.1318)'de en iyi dereceyle icâzetini (diplomasını) aldı.

İcâzet aldığı aynı yıl içinde imtihanla ikinci olarak Dârülfünûn (üniversite)un ilâhiyât bölümüne girdi. Burayı üç yıl içinde bitirerek Fâtih Câmiinde Dersiâm (öğretim üyesi) olarak kürsiye çıktı, talebe okutmaya başladı.

Fâtih Câmii Dersiâmlık hizmeti yanında Kabataş Lisesi Arapça hocalığını da yürütüyordu. Bu sırada hakkında çeşitli ihbârlar ve iftirâlar yayıldı ve Bodrum'a sürüldü. Buradan medreseden bir arkadaşının pasaportu ile Kırım'a, oradan da Varşova'ya gitti. Meşrutiyetin ikinci defâ îlânı ile İstanbul'a döndü. Medrese müfettişi olarak göreve başladı 1910 (H.1326).

Çeşitli gazete ve dergilerde dînî ve ilmî makâleler yazdı. Bu dikkat çekici olan makâle ve yazıları **Sebîlürreşâd** ile **Beyan-ül-Hak'**ta yazdıklarıdır.

Âtıf Efendi, bir ara Çorum'dan aday olarak mebus seçilmek istedi. Mebus olmasını istemeyen İttihatçılar, Mahmûd Şevket Paşanın katlinde, 31 Mart Vak'asında dahli (etkisi) olduğu gerekçesiyle Sinop'a sürdüler. Dört-beş yıl sürgün hayâtı yaşadı. Sürgüne gönderilmesinin esas sebebi ise İttihatçıları tenkit etmesi, Çorum'dan mebus adayı olmasıydı.

İttihatçıların yanlış siyâset ve idâreleri neticesinde devlet otoritesi zayıflamış ve devlet batıyordu. Bu sırada İstanbul'a döndü. Şeyhulislâmlığa, uğradığı haksızlığın giderilmesi için dilekçe verdi. İsteği kabul edilerek Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medreseleri Genel Müdürlüğüne tâyin edildi. Bu görevi sırasında medreselerin ıslâhı yolunda faydalı çalışmalar yaptı.

Âtıf Efendi, Balkan Harbinde donanmanın ihtiyâcını karşılamak için kurulan "Donanma-iOsmânî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti"nde aktif görevde bulundu. Hatta bu cemiyet hakkında bir eser bile yazdı.

Yunanlıların Güzel İzmir'e çıkışlarını, kurduğu "Teâli-i İslâm Cemiyeti" vâsıtasıyla şiddetle kınadı ve protesto etti. Ayrıca 1920'de devrin ulemâ ve müderrislerinin haklarını korumak, İslâmı yaymak için "Müderrisler Cemiyetini" kurdu.

Huzur derslerine dâhil oldu. Bu hizmeti 1922'de ve müdürlük, müderrislik hizmetleri ise 1924'den sonra medreselerin kapatılması ile son buldu. Bundan sonra çileli ve üzüntülü hayâtı başladı. 1924 yılında yazmış olduğu **Firenk Mukallitliği ve Şapka** adlı eseri 25 Kasım 1925'te çıkan "**Şapka Giyilmesi Hakkındaki Kânun"**a muhâlif olduğu için Giresun'da kurulan İstiklâl Mahkemesinde muhâkeme edildi. Suç bulunamayıp serbest bırakıldı. Fakat daha sonra 26 Ocak 1926'da Ankara İstiklâl Mahkemesi huzûruna suçlu olarak tekrar çıkarıldı. Soruşturma ve sorgulama 3 Şubat 1926'ya kadar devam etti.

Mahkeme heyetinin verdiği karar, Âtıf Efendinin îdâm edilmesi idi. Hukuk târihinde çıkan kânunun geçmişe uygulanması ilk görülüyordu. Suç isnâdı kitap, kânun çıkmadan önce yayınlanmıştı.

Âtıf Efendinin yaşayışı tamâmen Ehl-i sünnet yoluna uygundu. Her zaman ve her yerde Ehl-i sünnet îtikâdını savunurdu. Bu yolun değişmez ve yılmaz müdâfiiydi.

Eserleri: Mir'atü'l-İslâm, İslâm Yolu, İslâm Çığırı, Frenk Mukallitliği ve Şapka, Medeniyet-i Şer'iyye ve Terakkiyât-ı Dîniyye'dir.

İSKİTLER;

M.Ö. sekizinci ve yedinci yüzyıllarda Orta Asya'dan güney Rusya'ya göç ederek M.Ö. 6. yüzyılda Tuna-Volga ırmakları arasındaki geniş bölgede devlet kuran bir bozkır kavmi. Bu kavme Persler, Saka ve Yunanlılar, İskit adını vermişlerdir.

İskitlerin M.Ö. 9. yüzyılda, Altay Dağlarının doğusunda yaşadıkları tahmin edilmektedir. Çin imparatoru, ülkesinin batı sınırlarında oturan ve devamlı Çin'e akın yapan Hunlar üzerine sefer düzenleyip, bozguna uğrattı. Hunlar da Amuderyâ Irmağının kuzey kısmında oturanMassagetler üzerine saldırıp, oradan uzaklaştırdılar. Bunun üzerine Massagetler, komşuları İskitlere saldırdılar. Gerek bu saldırı ve gerekse Orta Asya'da başlayan kuraklık sebebiyle İskitler batıya göç edip, İran'ın kuzeydoğu sınırına kadar geldiler. Kimmerler üzerine sefer düzenleyip onları Lidya'ya çekilmek zorunda bıraktılar. Böylece başkent Sakız olmak üzere, Bartatua ile oğlu Medyes'in yönetiminde Urartu ve Kızılırmak havzasını içine alan bölgede bir krallık kurdular. Daha sonra Suriye ve Filistin'i ele geçirerek Mısır'a kadar ilerlediler.

İran'da yönetimi ele geçiren Medlerin, İskitler üzerine yürümesi netîcesinde kuzeye çekilmek zorunda kalan İskitler, soydaşları Daklar ile anlaşarak üç yüz yıl kadar sonra Parthlar adıyla yeniden ortaya çıktılar. Bir kısım İskit grubu da Hindistan'a inerek orada bir krallık kurdular. Kuban ve Kırım yarımadasında yerleşip, Krallık İskitleri adını alan grup, kısa zamanda iktisâdî bakımdan güçlenerek bölgeye hâkim oldu. İmparator August zamânında Romalılarla dostça ilişkiler kuran İskitler, M.Ö.

513'te İran hükümdârı Darius'un saldırılarını önledikleri gibi, bütün Karadeniz kıyılarını da ele geçirdiler. M.S. 2. yüzyıla kadar siyâsî varlıklarını sürdüren İskitler, bu yüzyılda Sarmatialıların bölgeye hâkim olmaları ile târih sahnesinden çekildiler.

Göçebe hayâtı yaşayan ve krallıkla idâre edilen İskitler, ülkelerini her bölgenin başında birer vâlinin bulunduğu dört büyük yönetim bölgesine ayırmışlardı. Kuvvetli orduları vardı. Boylar hâlinde yaşayan halk genellikle av ve balıkçılıkla geçinirdi. Yerleşik hayâta geçenleri de mevcut olup, çiftçilik yaparlardı. Bunlar göçebelerden daha medenîydi. Orta Asya halkları ve Yunanlılar ile ticâret yaparlardı. Göçebeler, üstü keçe örtülü, iç kısmı oda gibi bölümlere ayrılmış iki-üç çift öküzün çektiği tekerlekli arabada yaşıyorlardı. At eti yiyip, kısrak sütü içerler, domuzdan nefret ederlerdi. Sivrice keçe börk ve potur (dar şalvar) giyerlerdi. Ok atmada, ata binmede ve avcılıkta ustaydılar. Savaşlarda sahte ric'at (geri çekilme) taktiğini de tatbik ederlerdi. Kılıç, ok, kargı, savaş baltası kullanırlardı. Kadınları da, erkekleri gibi savaşçıydı.

Dîne fazla düşkün olmadıkları için, tapınakları bulunmayan İskitlerin, en büyük tanrıçaları Tabiti-Hestia idi. Kadın gibi giyinip ince konuşan veEnari adını verdikleri büyücü râhipleri vardı. Ölüleri mumyalayıp sonbahar ve ilkbaharda gömerlerdi. ölünün yanında ayrılan bir yere karılarından biri, uşakları (özellikle aşçı ve seyisi) ile atları öldürülerek gömülürdü. Ölüye en şık elbiseleri giydirilip, bütün mücevherleri takılırdı. Altay Dağlarından Doğu Avrupa'ya kadar olan bölgede, İskitlere âit pekçok mezar bulunmuştur.

İskitlerle ilgili sanat eserlerinin bir çoğu büyü amacını gülen bâzı geometrik şekillerle süslenmiştir. Bunun yanında hayvan motifleri de ağır basmaktadır. Sanat eserleri arasında özellikle altından yapılmış erkek geyik heykelcikleri dikkati çekmektedir.

İSKONTO;

Alm. *Diskont,* **Fr.** *Escompte,* **İng.** *Discount.* Bir bedelin ödenmesi sırasında yapılan indirim. Bankacılıkta iskonto, vâdesi gelmemiş bir senedin vâdesine kadar olan kısmın fâizi düşüldükten sonra kalanının ödenmesi şeklinde uygulanan bir kredi türüdür. Bu işlemdeki kesintiye iskonto, krediye ise iskonto kredisi denir. Ticârette ise, satış iskontosu yaygındır. Satış iskontosu, peşin alındığı veya belli şartlara uyulduğu takdirde mal bedelinden yapılan bir indirimdir. İşletmeler bu yoldan satış hızını arttırmış olurlar. Bu bakımdan, peşin iskontosu, miktar iskontosu, mevsim iskontosu, grup iskontosu, müşteri iskontosu, vb. çeşitli iskonto şekilleri görülür.

Bir malı taksitle satın alan bir kimse, satıcıya ilerideki târihlerde ödeyeceği miktarları gösteren borç senetleri verir. Satıcı bu senetleri bankaya "iskonto ettirerek" yâni belli bir fâiz oranı üzerinden daha az bir kısmını daha önceden tahsil ederek tutarını alır. Müşteri, daha sonra banka tarafından kendisine gönderilen senetleri vâdesi geldiğinde bankaya öder. Böylece bir finansman ve kredi imkanı doğmuş olur.

Bankacılık açısından iskonto teminâtı kuvvetli bir kredi sayılır. Zîrâ, işlemin arkasında gerçek bir ticârî ilişki yatmaktadır. Ancak, uygulamada, arkasında gerçek bir alışveriş bulunmayan "hatır senetleri"de bankalarca iskonto edilebilmektedir. İskonto senetleri, Avrupalı spekülatörlerin bulduğu bir kredi aracıdır.

İSKORPİT (Scorpaena scrofa);

Alm. *Grosser Drachenkopf (m),* **Fr.** *Rascasse rouge (m),* **İng.** *Scorpion fish.* **Familyası:** İskorpitgiller (Scorpaenidae). **Yaşadığı yerler:** Atlantik Okyanusu, Akdeniz ve Marmara denizlerinde. **Özellikleri:** 25-30 cm boyunda. Yüzgeçlerinde bulunan dikenleri zehirlidir. **Çeşitleri:** İskorpit, lipsoz, zebra balığı, dere iskorpiti meşhurdur.

İskorpitgiller âilesinden, sıcak ve ılık denizlerde, kayalık ve yosunlu diplerde yaşayan iri başlı çirkin görünüşlü bir balık. Bulunduğu yere göre esmer veya kırmızı renkte olabilir. Boyu 25-30 cm kadardır. Yüzgeç dikenleri deri altında zehir bezlerine bağlı olduğundan dokunduğu yerlerde iltihaplı yaralar açar. Bu durumlarda yarayı kanatıp bol suyla yıkadıktan sonra terebentin sürüp bağlamalıdır. Bu âilenin en zehirlisi zebra balığıdır. Alt ve üst çenelerinde eğe dişler bulunur. Damağında hilâl biçiminde dizilen bir sıra daha diş bulunmaktadır. Balık ve kurtçuklarla beslenir. Çirkin görünüşüne rağmen eti lezzetlidir. Çorbası ve haşlaması makbuldür. Dikenleri az olan irilerine "lipsoz" denir. 80 cm'ye ulaşanları vardır. Lipsozlar derinlerde barınır. Kendi boyunda balıkları yutabilirler.

Türkiye'de Büyükada civârında bol avlanır. Boyları 60 cm kadar olup, herbiri 5 kg gelir. Etleri lezzetlidir. Dere iskorpiti (Cottus gobio) 10-15 cm boyundadır. Pulları çok küçüktür. Dipleri kumsal, çakıllı ve berrak olan tatlı sularda yaşar. Balık yumurtası, solucan ve böceklerle beslenir. İlkbaharda kayalar arasında yumurtlar. Düşmanları turna, levrek ve som balıklarıdır.

İSLÂM EKONOMİK VE TİCÂRÎ İŞBİRLİĞİ DÂİMÎ KOMİTESİ (İSEDAK);

İslâm ülkeleri arasında ekonomik ve ticârî yönden işbirliği sağlamak gâyesiyle kurulmuş olan dâimi komite. İslâm Konferansı Teşkilâtının bünyesinde faaliyet gösteren İSEDAK, 25-28 Ocak 1981 târihlerinde Suudi Arabistan'ın Taif şehrinde toplanan 3. İslâm Zirvesi sırasında kuruldu. Ancak o zaman İSEDAK başkanı seçilemediği için 1984 senesine kadar faaliyete geçemedi. 1984 yılı başında Fas'ın Kazablanka şehrinde yapılan 4. İslâm Zirvesine katılan Türkiye Cumhurbaşkanı Kenan Evren, İSEDAK başkanlığına seçildi. Komitenin ilk toplantısı 14-16 Kasım 1984 târihlerinde İstanbul'da yapıldı. Bu toplantıya sâdece Ticâret Bakanları katıldığı halde 1986'dan itibâren kendi ülkelerinde ekonomiden sorumlu bütün bakanlar dâvet edildi.

Toplantılarda alınan kararların denetlenmesi ve koordinasyonu İSEDAK İzleme Komitesi aracılığıyla sağlanmaktadır. Toplantıların ön çalışmaları ile bakanların onayına sunulacak rapor ve karar taslakları yüksek seviyeli uzmanlar tarafından İSEDAK Toplantısından iki gün önce, Devlet Plânlama Teşkilâtı Müsteşarının başkanlığında hazırlanmaktadır. İSEDAK'ın sekreterya ve koordinasyon hizmetleri ise Devlet Plânlama Teşkilâtı bünyesinde 1985 yılında kurulan İslâm Ülkeleri Ekonomik İşbirliği Başkanları tarafından yürütülmektedir. İSEDAK İzleme Komitesi, Türkiye, Suudi Arabistan, Pakistan, Gine, Ürdün ve Filistin Kurtuluş Teşkilâtı temsilcilerinden meydana gelmektedir. İSEDAK'la ilgili gelişmeler İslâm Konferansı Teşkilâtına peryodik olarak rapor edilmektedir.

İSEDAK'ın başkanlığı Türkiye Cumhurbaşkanı tarafından yürütüldüğü için, yıllık toplantıları her yıl İstanbul'da yapılmaktadır. Toplantıların bakanlar seviyesinde yapılan çalışma oturumlarına, Ekonomiden Sorumlu Türk Bakan başkanlık etmektedir.

İSEDAK'ın çalışma sahasında; ticâret, sanâyî, gıda güvenliği; zirâî kalkınma, ulaştırma, haberleşme, enerji, teknik işbirliği ve bayındırlık, tercihli bir ticâret sistemi kurulması, İhrâcât Kredi Sigortası ve Yatırımların Garantisi Mekanizması Kuruluş Antlaşması gibi teknik projeler yer almaktadır. İSEDAK ülkeleri arasında bir ticâret enformasyon ağı kurulması, standartların hormonizasyonu konularında çalışmalar sürdürülmektedir. KEİB ülkelerinde kullanılmamış kaynaklar mevcut olduğundan bu ülkelere yönelik projelerin hayâta geçirilmesi hâlinde AT'a rakip bir ekonomik güç meydana getirilmiş olacaktır.

İSLÂM EKONOMİSİ (Bkz. İktdisâdî Sistemler)

İSLÂM HUKÛKU (Bkz. Hukuk)

İSLÂM KALKINMA BANKASI;

Alm. *Islamische Entwicklungsbank,* **Fr.** *Banque dévéloppement islamiqua,* **İng.** *Islamic Development Bank.* Üye ülkelerde ekonomik ve sosyal kalkınmanın İslâm hukûku çerçevesinde desteklenmesi için kurulmuş olan banka. İslâm Konferansı Teşkilâtının 1973 senesinde aldığı bir kararla kurulan banka, çalışmalarına Ekim 1975'te başladı. Merkezi Suudi Arabistan'ın Cidde şehrindedir. İslam Kalkınma Bankasına İslâm Konferansı Teşkilâtına bağlı olan ülkeler üye olabilir.

İslâm Kalkınma Bankası ekonomik ve sosyal altyapı projelerine yaptığı yatırımlarla, kamu ve özel sektöre açtığı kredilerle ekonomik ve mâlî gelişmeyi ve üye ülkelerin dış ticâretini desteklemeyi gâye edinmiştir. Bankanın üye olmayan ülkelerdeki Müslüman cemaatlere yardım gâyesiyle kurulmuş özel fonları da vardır.

İslam Kalkınma Bankasının idârî teşkilâtında iki meclis bulunur:

Birincisi, Guvernörler Meclisi: Üye olan her devlet kendini temsil eden bir guvernör ve gerektiğinde onun yerine vekil olacak olan bir vazifeli tâyin eder. Bu vazifelilerin görev müddeti tâyin eden devletin isteğine bağlıdır. Bu meclis normal şartlarda senede bir defa toplanır.

İkincisi, Yetkili Müdürler Meclisidir: Bu meclis on üyeden meydana gelir. Meclisin üyeleri üç yıllık bir müddet için seçilirler.

Guvernörler Meclisi beş yıllık müddetle vazife yapacak olan bir başkan seçer. Bu başkan İslâm Kalkınma Bankasının kanûnî temsilcisi ve idârî teşkilâtının da en üst idârecisidir.

İSLÂM KONFERANSI TEŞKİLÂTI;

Alm. *Organisation der Islamischen Konferenz,* **Fr.** *Organisation de Conférence Islamique,* **İng.** *Organization of the Islamic Conference (OIC).* İslâm ülkeleri arasında ekonomik, kültürel ve siyâsî dayanışma ve işbirliğini sağlamak ve geliştirmek maksadıyla kurulmuş olan teşkilât. Arapça; "Munazzamatül-Mu'temiril-İslâmî" diye ifâde edilmektedir.

Müslümân devletler arasında dayanışma ve işbirliğini geliştirmek gâyesiyle İslâm konferansları

düzenlenmesi düşüncesi bâzı İslâm devletleri tarafından zaman zaman ortaya atıldı. Suudi Arabistan Kralı 1966 yılında "İslâm Birliği" sloganıyla, Fas Kralı ise 1969 yılında "İslâm Dayanışması" adı altında bu düşüncenin önderliğini yaptılar. Bazı Arap devletleri ise Zirve Konferansları akdini tercih ettiklerini açıkladılar. Arap devletlerinin İslâm Konferansları konusundaki görüş ayrılıklarının devam ettiği sırada 21 Ağustos 1969'da İsrâilliler tarafından, Kudüs'te bulunan ve İslâm dîninin en kutsal yerlerinden biri olan Mescid-i Aksâ yakıldı. Mescid-i Aksâ'nın yakılması İslâm ülkelerinde tepkilere sebep oldu. O zamana kadar mevcut olan görüş ayrılıkları bir kenara bırakılarak Suudi Arabistan ve Fas Krallarının çabaları ile 22-25 Eylül 1969 târihinde Fas'ın Rabat şehrinde ilk İslâm Zirve Konferansı toplandı. Bu zirveye ancak 24 İslâm ülkesi katıldı. Devlet veya hükûmet başkanlarının katıldığı bu Zirve Konferansına Türkiye, Dışişleri Bakanı başkanlığında bir heyetle katıldı. Bu zirveye Filistin Kurtuluş Teşkilâtı gözlemci olarak katıldı. Irak ve Sûriye ise katılmayı reddettiler. Bâzı siyahî Afrika ülkeleri de Konferansa gelmediler.

Rabat Zirvesinde Arap ülkeleri arasında ortaya çıkan bâzı görüş ayrılıkları Konferansa devamlılık sağlayacak bir dâimî sekreterya kurulması konusunda da kendini gösterdi. Ancak bu meselenin daha ileride ele alınması kararlaştırılarak zirveye son verildi.

Konferans salonunda "Rabat Bildirisi" olarak bilinen bildiri imzâlanarak dünya kamuoyuna îlân edildi. Bu bildiride İslâm ülkeleri arasında kurulması ve kuvvetlendirilmesi istenen askerî, siyâsî, ilmî ve ekonomik işbirliği esasları yer aldı.

Rabat Zirvesinde ortaya çıkan ve 25 Mart 1970 târihinde Suudi Arabistan'ın Cidde şehrinde yapılan Birinci İslâm Dışişleri Bakanları Konferansı çalışmaları sırasında da devam eden bâzı görüş ayrılıkları, dâimî sekreterya kurulmasını bir müddet geciktirdi. İdâre ve organizasyonun sağlanması, konferans kararlarının uygulamasının izlenmesi ve toplantıların düzenlenmesiyle vazifeli bir sekreteryanın kurulması ve bunun iştirakçi devletler tarafından finanse edilmesi fikri üzerinde yavaş yavaş görüş birliği sağlandı. 26-29 Aralık 1970 târihinde Pakistan'ın Karaçi şehrinde yapılan ikinci İslâm Dışişleri Bakanları Konferansında İslâm ülkeleri arasındaki işbirliği esaslarını ve yeni gelişmeleri görüştüler. İslâm ülkeleri arasındaki bu işbirliği ve dayanışmayı sağlamak üzere İslâm Konferansı Teşkilâtı ve Genel Sekreterliği kurulmasını kararlaştırdılar. Bu konferansta Genel Sekreter tâyin edildi. Mayıs 1971'de Suudi Arabistan'ın Cidde şehrinde resmî olarak İslâm Konferansı Teşkilâtı kuruldu. 29 Şubat-4 Mart 1972 tarihinde Suudi Arabistan'ın Cidde şehrinde toplanan üçüncü İslâm Dışişleri Bakanları Konferansında, İslâm Konferansı kuruluş sözleşmesi kabul edildi. Böylece İslâm Konferansının hukûkî yapısı ve çalışma düzeni kurulmuş oldu. İslam Dışişleri Bakanları dördüncü konferansı 24-26 Mart 1973'te Libya'nın Bingâzi şehrinde, beşincisi Malezya'nın Kuala-Lumpur şehrinde yapıldı.

İslâm Konferansı Teşkilâtının devlet veya hükûmet başkanları seviyesindeki ikinci zirvesi 22-24 Şubat 1974 târihinde Pâkistan'ın Lâhor şehrinde toplandı.

Türkiye lâik bir devlet olarak teşkilâta tam üye olmaktan kaçındı. Bu sebeple toplantılara alt düzeyde temsilci göndererek katıldı. Daha sonra çeşitli ekonomik ve siyâsî sebeplerle siyâset değiştirildi. 15 Temmuz 1975'te Suudi Arabistan'ın Cidde şehrinde toplanan 6. İslâm Dışişleri Bakanları Konferansına Dışişleri Bakanı seviyesinde katıldı. Bu toplantıda Türkiye'nin teşkilâta tam üyeliği kabul edildi. Kıbrıs'taki Müslüman-Türk toplumunun temsilcilerinin de konferansa dâvet edilmesi kararlaştırıldı. İslâm Dışişleri Bakanları Konferansı 7. toplantısı 15 Mayıs 1976'da İstanbul'da yapıldı. Dışişleri bakanları seviyesindeki sekizinci toplantı 11-14 Mayıs 1977 târihinde Lübnan'ın Trablus şehrinde, dokuzuncu toplantı 24-28 Nisan 1978'de Senegal'in Dakar şehrinde, onuncu toplantı 8-12 Mayıs 1979'da Fas'ın Fez şehrinde, on birinci toplantı 17-22 Mayıs 1980'de Pakistan'ın İslamabad şehrinde yapıldı.

İslam Konferansı Teşkilâtının devlet veya hükûmet başkanları seviyesindeki 3. Zirve toplantısı 25-28 Ocak 1981 târihinde Suudi Arabistan'ın Mekke ve Tâif şehirlerinde yapıldı.

38 İslâm ülkesinin katıldığı bu zirvede çeşitli alanlarda işbirliğini koordine etmek gâyesiyle herbirine bir devlet başkanının başkanlık edeceği üç dâimî komite kuruldu. Bunlardan kısa adı COMCEC olan bu komiteler uygulamada zirveye muhâtap olmakta ve faaliyetleri hakkındaki raporu zirveye sunmakla vazifelidirler. İktisâdî ve Ticârî İşbirliği Dâimî Komitesinin (İSEDAK) başkanlığını Türkiye Cumhurbaşkanı, Bilimsel ve Teknolojik İşbirliği Dâimî Komitesi (COMSTECH)nin başkanlığını Pakistan Cumhurbaşkanı, Enformasyon ve Kültür İşleri Dâimî Komitesi (COMIAC)nın başkanlığını Senegal Cumhurbaşkanı yapmaktadırlar. İslâm Dışişleri Bakanları Konferansının on ikincisi 1-5 Temmuz 1981'de Irak'ın başkenti Bağdat'ta toplandı.

Ayrıca olağanüstü durumlarda da zaman zaman toplanan İslâm Dışişleri Bakanları Konferansı ortaya çıkan yeni durumları değerlendirdi. Irak-İran arasındaki savaşın durdurulması için bir yıl içinde dört defa toplandı.

İslâm Konferansı Teşkilâtının devlet veya hükûmet başkanları seviyesindeki dördüncü zirve toplantısı 1984 senesinde Fas'ın Kazablanka şehrinde yapıldı. Bu zirveye Cumhurbaşkanı Kenan Evren katıldı. Konferans başkan yardımcılığına ve kısa adı COMCEC olan İktisâdî ve Ticârî İşbirliği Dâimî Komitesi (İSEDAK) başkanlığına seçildi. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetini de Rauf Denktaş temsil etti. Aynı toplantıda Pakistan'dan Şerifüddin Pirzâde İslam Konferansı Genel Sekreteri seçildi. İsrâil'le Camp David Antlaşmasını imzaladığı için üyeliği askıya alınan Mısır da yeniden üyeliğe kabul edildi.

26-29 Ocak 1987'de Kuveyt'te yapılan İslâm Konferansı 5. zirve toplantısında İran yer almadı. 1990 yılında Senegal'de yapılması kararlaştırılan İslâm Konferansı Teşkilâtı 6. zirve toplantısı Körfez krizi sebebiyle 9-12 Aralık 1991 târihinde yapılabildi. Bu zirvede İKT kuruluş sözleşmesinde yapılan bir değişiklikle genel sekreterin vazife süresinin bir defaya mahsus olmak üzere dört yıl süreyle uzatılması imkanı sağlandı. Buna uygun olarak 1988 yılında bu vazifeye seçilen Nijer eski başbakanı Dr. Hâmid el-Gâbid'in vazife süresinin uzatılması kararlaştırıldı.

Genellikle her yıl çeşitli İslâm ülkelerinde toplanan İslâm Dışişleri Bakanları Konferansı 3-8 Ağustos 1991 târihleri arasında İstanbul'da toplandı. Bu toplantı Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından açıldı. Turgut Özal konuşmasında teşkilât üyesi ülkeler arasında ekonomik işbirliğinin geliştirilmesini istedi ve İslâm ülkeleri arasında Avrupa Güvenlik İşbirliği Konferansı (AGİK) gibi bir kuruluş teklif etti.

Bosna-Hersek'teki Müslümanlara Sırplar tarafından uygulanan insanlık dışı baskı zulüm ve cinâyetler, İsrâil'in işgâl altında tuttuğu Filistin topraklarındaki Müslümanlara karşı uyguladığı insanlık dışı tutum, ABD'nin ve Hıristiyan Avrupa'nın emrinde hareket eden Birleşmiş Milletler (BM) teşkilâtının Kıbrıs konusundaki çifte standartlı tutumu sebebiyle, Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın teklifiyle Senegal'in Dakar şehrinde 6. İslâm Zirvesi Genişletilmiş Başkanlık Divanı toplantısı 12 Ocak 1993'te yapıldı. Toplantıdan sonra yayınlanan ortak bildiride, İslâm ülkelerini ilgilendiren çeşitli meseleler ile Türkiye'nin teklif ettiği bütün hususlar yer aldı. Dakar toplantısında Bosna-Hersek için İslâm Zirvesinin toplanması kararlaştırıldı. İslâm Zirvesinin toplanması için İslâm Konferansı Teşkilâtı Başkanı ve Senegal Cumhurbaşkanı Abdou Diouf'a yetki verildi. 7. İslâm Zirvesinin daha sonra kesinleşecek bir târihte Suudi Arabistan'da yapılması kararlaştırıldı.

İslâm Konferansı Teşkilâtı üye devletlerin sosyal, ekonomik, ilmî ve kültürel faaliyetleri arasında koordinasyon sağlayarak İslâmî dayanışmayı güçlendirmeyi gâye edinir. Dünyânın çeşitli yerlerinde Müslümanların yürüttükleri mücâdeleyi güçlendirmek gâyesiyle ırk ayrımına karşı çıkar, sömürgeciliğin her şeklini ortadan kaldırmaya çalışır.

Bütün Müslüman milletlerin vekar, bağımsızlık ve millî haklarını korumak gâyesiyle onların mücâdelesini güçlendirmeye çalışır, üye devletler ile diğer devletler arasında işbirliği ve anlayışı geliştirmeye elverişli ortam hazırlar. İsrâil ve onu destekleyen devletlerin Filistin Kurtuluş Teşkilâtına (FKT) karşı izledikleri ayrımcı politikalara son vermeleri için çalışır. Üye ülkeler arasında ayrılıkların giderilmesi ve bu ülkelere yönelecek dış tehditleri önlemek için gerekli tedbirleri almaya çalışır. Mukaddes yerlerin korunması için tedbirler alır. Mukaddes yerlerin korunması için sarf edilen gayretleri ve Filistin halkının mücâdelesi için sağlanan desteği koordine eder, haklarını tekrar kazanması ve topraklarını kurtarması için Filistin halkına yardım eder.

İslâm Konferansı Teşkilâtı, adâlet üzerine kurulu milletlerarası barış ve güvenliği desteklemek için gerekli tedbirleri alır. Üye devletler arasında eşit muamele yapar. Üye ülkelerin biribirlerinin toprak bütünlüğüne bağımsızlığına ve iç işlerine karışmamalarını sağlamaya çalışır. Üye ülkeler arasında bir anlaşmazlık çıkarsa barışçı yollardan arabuluculuk yaparak halleder. İslâm ülkeleri arasındaki birliği bozmaya yönelik kuvvet kullanmaya ve tehditlere mâni olur.

İslâm Konferansı teşkilâtının en üst ve en yetkili karar organı devlet ve hükûmet başkanları seviyesindeki "İslâm Zirvesi"dir. İslâm ülkelerini ilgilendiren umûmi konularla ilgili olarak istek üzerine toplanır. İslâm Konferansı Teşkilâtının takîb edeceği umûmî siyâseti tesbit eder. 1981 senesinde Suudi Arabistan'ın Mekke ve Taif şehirlerinde toplanan üçüncü İslâm zirvesinde, sonraki zirve toplantılarının üç yılda bir yapılması kararlaştırıldı.

İkinci derecede yetkili karar organı İslâm Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansıdır. Mutad olarak senede bir defa daha önce tesbit edilen bir devlette toplanır. Teşkilâtın gâyeleri doğrultusunda yapılan çalışmaları gözden geçirir, İslâm ülkelerinin ortak meseleleriyle ilgili kararlar alır, Dâimî Mâliye bürosunun hazırladığı İslâm Konferansı Teşkilâtı Genel Sekreterliğinin bütçesini onaylar. Gerekli gördüğü durumlarda İslâm Zirvesinin toplanmasını kararlaştırır.

Üçüncü yetkili organ devamlı olarak vazife yapan İslâm Konferansı Genel Sekreterliğidir. İslam zirvesinde ve Dışişleri Bakanları Konferansında alınan kararları uygular. İslam Konferansı Teşkilâtının kuruluş sözleşmesinde belirtilen usûle göre ve genel sekreterin yaptığı plâna göre işleri yürütür. Genel Sekreterliğe, İslam Konferansı tarafından bölge esasına göre (Asya, Avrupa, Arap) üye ülkelerden seçilen genel sekreter başkanlık eder. Genel sekreter dört sene müddetle vazife yapar. Genel

Sekreterliğin işlerini yürüten dört tâne genel sekreter yardımcısı bulunur.

İslâm Konferansı Genel Sekreterliği merkezi Suudi Arabistan'ın Cidde şehrindedir. Teşkilâtın kuruluş bildirisinde Genel Sekreterlik merkezinin Kudüs İsrâil işgâlinden kurtarılıncaya kadar Cidde'de bulunması, Kudüs kurtarıldıktan sonra devamlı olarak Kudüs'te bulunması karara bağlanmıştır. Genel sekreterliğin resmî olarak kullandığı diller Arapça, İngilizce ve Fransızcadır.

İslâm Konferansı Teşkilâtı bünyesinde İslâm Devletleri Adâlet Mahkemesi adıyla bir mahkeme de vardır. On bir üyesi bulunan bu mahkemenin üyeleri İslâm Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı tarafından seçilir. Bu mahkemenin müstakil bir bütçesi bulunur. Bu mahkemede Arapça, İngilizce ve Fransızca dilleri kullanılmaktadır.

İslâm Konferansı Teşkilâtı bünyesinde bulunan özel uzmanlık komitelerinden bâzıları şunlardır: Kudüs Komitesi, Dâimî Mâliye Komitesi, İslâm Ekonomik Sosyal ve Kültürel İşbirliği Komitesi.

İslâm Konferansı Teşkilâtına bağlı kuruluşlardan bâzıları da; İslâm Kalkınma Bankası, Milletlerarası İslâm Haber Ajansı, İslâm Dayanışma Fonu, Dünyâ İslâm Eğitim Merkezi, İslâm Ülkeleri Sanâyi ve Ticâret Odaları Birliği, İslâm Ülkeleri Başkentleri Birliği, İslâm Ülkeleri Eğitim, Bilim ve Kültür Birliğidir. Teşkilâtın yan organlarından olan Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi Ankara'da bulunmaktadır.

Her İslâm ülkesi İslâm Konferansı teşkilâtına üye olabilmektedir. Üyelik üçte iki (2/3) çoğunluğun onayı ile yürürlüğe girer. Üyelikten yazılı bildirimde bulunmadan ayrılmak mümkündür. İKT'nin bütçesi üye ülkelerin ödedikleri katkı paylarından meydana gelir. Katkı payları üye ülkelerin millî gelirine göre hesaplanır. Türkiye'nin payı yüzde dört (% 4) tür.

Merkezi Cidde'de bulunan İslâm Konferansı Teşkilâtına 1993 yılı başlangıcına göre 55 İslâm ülkesi üyedir. Arnavutluk, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhûriyeti (KKTC), Mozambik ve Moro Kurtuluş Cephesi gözlemci statüsündedir. Üye ülkelerin isimleri ise şunlardır: **Afganistan İslam Devleti, Arnavutluk** (gözlemci)**, Âzerbaycan Cumhûriyeti, Bahreyn, Bangladeş Halk Cumhûriyeti, Benin Cumhûriyeti, Birleşik Arap Emirlikleri, Bosna-Hersek, Brunei Dâresselâm Sultanlığı, Burkina Faso, Cezâyir Demokratik Halk Cumhûriyeti, Cibuti Cumhûriyeti, Çad Cumhûriyeti, Endonezya Cumhûriyeti, Fas Krallığı, Filistin Devleti, Gabon Cumhûriyeti, Gambiya Cumhûriyeti, Gine Cumhûriyeti, Gine Bissau Cumhûriyeti, Irak Cumhûriyeti, İran İslâm Cumhûriyeti, Kamerun Cumhûriyeti, Katar Devleti, Kazakistan, Komor Adaları Federal Cumhûriyeti, Kuveyt Devleti, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhûriyeti** (gözlemci)**, Libya Arap Halk Sosyalist Cemâhiriyesi, Lübnan Cumhûriyeti, Maldiv, Malezya Devleti, Mali Cumhûriyeti, Makedonya, Mısır Arap Cumhûriyeti, Moritanya İslâm Cumhûriyeti, Nijer Cumhûriyeti, Nijerya Federal Cumhûriyeti, Özbekistan, Pakistan İslâm Cumhûriyeti, Senegal Cumhûriyeti, Sierra Leone Cumhûriyeti, Somali Demokratik Cumhûriyeti, Sûdan Demokratik Cumhûriyeti, Suudi Arabistan Krallığı, Sûriye Arap Cumhûriyeti, Tacikistan, Tunus Cumhûriyeti, Türkiye Cumhûriyeti, Türkmenistan Cumhûriyeti, Umman Sultanlığı, Uganda Cumhûriyeti, Ürdün Hâşimî Krallığı, Yemen Cumhûriyeti, Zambiya, Zanzibar** (Pakistan tanımamış)**.**

İSLÂM TÂRİHİ (Bkz. İslâmiyet)

İSLÂM ÜLKELERİ;

nüfûsunun tamâmı veya büyük çoğunluğu Müslüman olan ülkeler. Allahü teâlâ, hazret-i Muhammed'e 610 yılında Mekke'de ilâhî vahiyle İslam dinini göndermeye başladı. Sevgili Peygamberimiz Mekke halkını Allahü teâlânın birliğine ve kendisinin de onun elçisi olduğuna inanmaya çağırdı. Çeşitli sıkıntılar ve zulümler içerisinde bu çağrı 13 yıl devam etti. Mekkeli müşrikler yayılan İslâm dîninin kendileri için tehlikeli olduğunu sezerek, Müslümanlara karşı baskı, işkence ve katliama başladılar. Bu sebeple ilk Müslümanlardan bir bölümü Habeşistan (bugünkü Etiyopya)a göç ettiler. Bu arada Peygamber efendimiz 620'de hac için Mekke'ye gelen Medinelilerle görüştü. Onlara İslâm dînini anlattı. Bunun üzerine İslâm dînini kabul eden Medineliler, hazret-i Muhammed'i Medine'ye davet ettiler. Hazret-i Muhammed'in izniyle önce Mekkeli Müslümanlar, ardındanda Peygamber efendimizle birlikte hazret-i Ebû Bekir 622'de Medine'ye hicret ettiler.

Hazret-i Muhammed Medine'de ilk İslâm Devletinin temellerini attı. Yahûdî ve Medine'deki diğer kabilelerle anlaşmalar imzâladı. İslâm dîni Medine ve dışındaki kabileler arasında hızla yayılmaya başladı. Mekkeli müşrikler, İslâm dîninin bu şekilde hızlı yayılmasından çok korktular. Hazret-i Muhammedi ve Müslümanları ortadan kaldırarak, İslâm dîninin yayılmasını durdurmak istediler. Bunun için Bedir (624), Uhud (625), Hendek (627) savaşları oldu. Fakat müşrikler amaçlarına ulaşamadılar. Hepsinde de yenilerek geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu arada müşrikler; hazret-i Muhammed'in Hac ibâdetine engel oldularsa da 10 yıl süreli Hudeybiye Antlaşmasını (628) imzâladılar ve Medine'deki İslâm Devletini resmen tanımış oldular. Bu anlaşmadan sonra İslâm dîninin yayılması daha çok

hızlandı. Mekkeli müşriklerin anlaşmayı bozmaları üzerine 10.000 kişilik bir ordu ile Mekke üzerine yürüdü. Kan dökülmeden Mekke şehri teslim alındı. 630 yılında Huneyn Savaşı yapıldı. Kazanılan bu savaştan sonra artık önünde bir engel kalmayan İslâm dîni bütün Arabistan'a yayıldı. Hazret-i Muhammed Vedâ haccından kısa bir süre sonra 632'de Medine'de vefat etti.

Hazret-i Muhammed'in vefatından sonra, hazret-i Ebû Bekir halife seçilmesiyle 632-661 yılları arasında Hulefâ-i Râşidîn (Dört Halife), 661-750 **Emevîler,** 750-1258 **Abbâsîler,** Müslümanları idâre ettiler. Abbâsîler döneminde bilhassa Merkeze uzak bölgelerde yeni yeni İslâm devletleri kuruldu. **Gazneliler, Selçuklular, Delhi Sultanlığı, Timurlular, Altınordu** ve **Özbek hanlıkları** ve **Babürlüler** doğuda, **Endülüs Emevîleri, Murabıtlar, Eyyubîler, Memlûkîler** ve **Osmanlılar** batıda kurdukları devletler ve yaptıkları fetihlerle İslâmiyetin yayılmasına hizmet ettiler. On sekizinci asrın sonlarına kadar doğuda **Babürlüler,** batıda **Osmanlılar** Müslümanların hâmiliğini yaptılar. Ancak İslâm düşmanı İngilizler, sinsi planlarıyla önce **Babürlüleri** ortadan kaldırarak doğuyu, daha sonra da **Osmanlı Devletini** yandaşlarının işbirliğiyle yıkarak batı Müslümanlarını hâmisiz bıraktılar. Osmanlı Devleti yıkılmadan önce sâdece 3 bağımsız İslâm ülkesi kalmıştı: **Türkiye, İran** ve **Afganistan.** Geri kalan Müslüman ülkeler sömürgeleştirilmişti.

Birinci Dünyâ Harbi ve sonrasında bağımsız İslâm ülkeleri 8'e yükselmişti: **Arnavutluk** (1914), **Yemen** (1918), **Mısır** (1922), **Suudi Arabistan** (1924), **Irak** (1927).

21. asrın ilk yarısı biterken **Lübnan** (1944), **Suriye** (1944), **Ürdün** (1946), **Pakistan** (1947), **Endonezya** (1949) gibi ülkelerin ilâvesiyle 13'ü; 50'li yıllarda, **Libya** (1951), **Umman** (1951), **Sudan** (1956), **Fas** (1956), **Tunus** (1956), **Maldiv** (1957), **Malezya** (1957), **Gine** (1958), **Somali** (1959) eklenerek 22'yi; 60'lı yıllarda 15 yeni devlet eklenerek sayı 37'yi buldu. Bunlar: 1960'ta Fransa'dan ayrılan **Kamerun, Mali, Senegal, Nijer, Burkina Faso, Çad, Orta Afrika, Gabon, Moritanya;** İngiltere'den ayrılan **Nijerya** ve sonra **Sierra Leone** (1961), **Kuveyt** (1961), **Cezayir** (1962), **Uganda** (1962), **Gambiya** (1965)dır.

70'li yıllarda 8 ülke daha doğarak sayı 45'e çıktı: **Bahreyn** (1971), **Katar** (1971), **Bangladeş** (1971), **Emirlikler** (1972), **Gine-Bissau** (1974), **Kuzey Kıbrıs** (1974), **Komor** (1976), **Cibuti** (1977).

Son dönemde bağımsız olanlar ise; **Brunei** (1983), **Tacikistan** (1991), **Kırgızistan** (1991), **Türkmenistan** (1991), **Kazakistan** (1991), **Özbekistan** (1991), **Azerbaycan** (1991), **Bosna-Hersek** (1992) ve **Eritre** (1993) dir. Henüz topraksız, fakat bağımsız devlet statüsündeki **Filistin** de sayılırsa 55 İslâm ülkesine yükselir.

55 devletin 25'i Asya, 24'ü Afrika, 2'si Avrupa, 2'si Asya-Afrika, 1'i Asya-Avrupa, 1'i Asya-Okyanusya kıtaları üzerindedir.

Müslüman ülkelerdeki halkın büyük çoğunluğu sünnî îtikâdındadır.

Günümüzde İslâm dîni, bir milyara yaklaşan inanan kişileriyle, dünyânın en yaygın dinlerinden biri durumundadır. Yeryüzündeki devletlerden dörtte birinden fazlasında yaşayan halk Müslümandır. Bu devletlerden 23'ü **Arap,** 7'si **Türk** hüviyetindedir (1993).

İSLÂMÎ EDEBİYÂT;

Alm. *İslamiche Letaratur,* **Fr.** *Littérature İslamique,* **İng.** *Islamic literature.* İslâmiyetten sonra Araplarda ve sonraları Müslüman ülkelerde gelişen edebiyât. Her milletin bir edebiyâtı olduğu gibi İslâmiyetten önce Arapların da kendilerine mahsûs bir edebiyâtı vardı. Daha çok şifâhî (sözlü) olan bu edebiyâtta hicâ (yergi), risâ (mersiye) ve hamâse (yiğitlik ve kahramanlık) üzerine şiirler söylenir, şâirler duygu ve düşüncelerini dile getirirlerdi. Şiire pek fazla önem verildiğinden her kabîlenin şâirleri vardı ve bunların cemiyetteki yeri pek üstündü. Eski Türklerde olduğu gibi, Araplarda da şâirlerin fevkalâde bir kaynağa bağlı olduğu inancı hâkimdi. Şâir, aynı zamanda kâhin, yerine göre doktordu.

İslâmiyetten önceki devir, Câhiliye Devri Edebiyâtı olarak adlandırılmaktadır. Bu devrin çölde dolaşan ve müsâbakalara giren şâirleri, şiirin an'anesini de kurmuşlardı. Aralarındaki karşılıklı söyleşmelerde bilhassa hiciv tarafı ağır basardı. Bunlar da tabaka tabakaydılar. Bir kısmı hem câhiliye hem de İslâmî devirde yaşamışlardı. Bu îtibârla eski şiir geleneği, İslâmî devre de girmeyi başardı ve bâzı şâirler İslâmiyeti kabul edip, îmânla şereflenerek sevgili Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) yanında yer aldılar. Devirlere dayanan ve kendi arasında, nesillere göre tabakalaşan şâirler; 1) Câhiliyyûn, 2) Muhadramûn, 3) İslâmiyyûn, 4) Muvelledûn veya muhdasûn olmak üzere dört grupta toplanmışlardır. Bunlardan birincisi, İslâmiyetten önceki şâirlere ad olmuştur. İkinci tabakalardaki şâirler, câhiliyye devrinde ortaya çıkıp İslâmî devre giren şâirlerdir. Üçüncüsü, İslâmî devrin ilk şâirleri olup, câhiliye devrine girmezler. Dördüncüsü ise, bu üç tabakadan sonra gelen şâirlerdir.

Cahiliyye devrinde şâir ve şiir bir övünme vesîlesi olmuştu. Ayrıca hitâbet çok gelişmişti. Cemiyetin

dertleri ve bâzı şikâyetler yine panayırlarda meşhur hatîbler tarafından dile getirilir ve bir çeki düzen verilmesi istenirdi. Sevgili Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) de Sûk-ı Ukâz'da (Ukaz panayırında) dinledikleri Kus bin Saîde'nin hutbesi bunlara bir örnektir.

Sözün en güzel şekilde söylendiği, nesrin iç kâfiyeler, yâni secîlerle ortaya konduğu bu zamanda, Kur'ân-ı kerîmin gelmesi bütün dikkatleri sevgili Peygamberimize (sallallahü aleyhi ve sellem) çevirmişti. Artık insanlar en güzel, en veciz sözleri ilâhî kaynaktan duymaya başlamıştı. Sözün en güzeli ortada dururken şâirlere susmak düşerdi. Ancak Peygamberimiz (sallallahü aleyhi ve sellem) iyi şiire değer verince, şâirler bu yoldaki güç ve kudretlerini ortaya koydular. Nihâyet İslâm milletlerinde, bilhassa Türklerde mühim bir mevkii olan na'atlar ortaya çıktı. İşte bu zamandaki şâirler, artık İslâmiyet ve Peygamberimiz için şiirler söylüyorlardı. Bunların en başında **Mu'allakât-ı Seb'a'**da da adı olan ünlü şâir Lebîd (560-661) gelmekteydi. Hassân bin Sâbit (radıyallahü anh) da Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) kasîdecisiydi ve yanında yüksek bir mevkii vardı. Konu bakımından İslâmiyet ve Peygamberimize yer veren şiirlerden meydana gelen **Dîvân'**ı çok meşhurdur.

Mu'allakât-ı Seb'a şâirlerinden olan Züheyr'in oğlu Ka'b (radıyallahü anh) da, **Bânet Suâd** veya **Kasîde-i Bürde** adıyla anılan şiirini Peygamberimiz (sallallahü aleyhi ve sellem) için yazmış, O'nun ve Eshâbının (radıyallahü anhüm) huzûrunda okumuştu. Sevgili Peygamberimiz bunun üzerine bürdelerini hediye etmişlerdi.

Bunlardan başka; Abdullah bin Revâha, Muttammim, Ebû Mihcân, Züeyb ve Ebü'l-Esved ed-Düelî de bu devrin şâirlerindendir. Bunlardan Ebü'l-Esved ed-Düelî, Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) vefâtından sonra hazret-i Ali'nin yanından ayrılmamış ve onun emri ile ilk defâ Arapçanın grameri üzerine çalışmıştır.

Dört halîfe devrinde daha ziyâde Kur'ân-ı kerîmin toplanıp yazılarak yayılmasına önem verilmiş ve hadîs-i şerîflerin derlenmesi üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Böylece klâsik Arapça, kâideleri ve kelime hazînesi bakımından tam mânâsıyla tesbit edilmiş oluyordu. Bunlardan başka, dört halîfeye (radıyallahü anhüm) âit resmî muhâberât, atasözleri ile bir kısım mensur parçalar, bir de eski şiirler, dille ilgili çalışmalara temel teşkil etti.

Dört halîfe ile devâm eden fetihler hazret-i Muâviye'nin halîfeliğiyle daha da genişlemiş ve memleketin çeşitli yerlerinde yeni yeni edebî faaliyetlerin yeşermesine yol açmıştı. Emevîler devrindeki (M.662-749, H.41-127) edebî faaliyetler arasında, hazret-i Muâviye ile kütüphâneler de kurulmaya başlandı. Hattâ onun devrinde, bilindiği kadarıyle dil ve edebiyâta âit malzemeyi bulunduran bir kütüphâneye yer verildi. Bu devirde Yezîd'in oğlu Hâlid'in adına 705 (H.85) senesinde kurulan ilk umûmî kütüphânede şiirlere yer veren kitapların bulunduğu, hattâ Velîd bin Abdülmelik'in (M.705-715 H.86-97) halîfeliği zamânında eski ahbârı ve şiirleri yazmak için resmî bir kâtibin vazifelendirildiği görülmektedir. Bu durum İkinci Velîd'in hilâfeti zamânında da (743-744 H.125-126) devam etmiştir. O da Araplara âit ahbâr ve şiirlerin yanında onların nesepleriyle ilgili bilgileri toplattırmıştır.

Bütün bunların yanında, Arap târihinde geleneğini kuran şiir, Emevîlerin hüküm sürdükleri islâm memleketlerinde varlığını devâm ettirmiş, yerine göre kâdılar ve halîfeler de şiir söylemeye başlamıştır. Yalnız bu devirde eskiye göre şiir iki çevrede kendisini göstermiştir. Bunlardan biri, eski çöl geleneğine bağlı şâirlerin şiirler söylemesidir. İkincisi ise, artık bir saraya sâhib olan halîfelikle, sarayın etrâfında, buna mümâsil olarak vâlilerin yanında ortaya çıkan edebî mahsûllerdir. Tabiî ki ikinci durumda, acemler gibi diğer ülkelerin tesiri de vardır.

Bunlara ilâveten Kûfe Kâdısı A'şâ Hamdân ile Halîfe Velîd (ölm. 742) idâreci oldukları hâlde, şâirler arasında da yer almışlardır. Şiirlerinde Adî bin Zeyd'i örnek alarak daha ileri giden Velîd, büyük şâir Ebû Nüvâs'a zemin hazırlamıştır.

Yine bu devirde görülen Kuseyyir de, saray şâirleri arasında yer almış ve dînî şiirler söylemiştir.

Eski çöl geleneğine bağlı şâirler daha ziyâde halk arasında görülürlerdi. Bunlar içinde Zu'r-Rumma diye meşhur olan Geylân bin Ukbe mühim bir yer tutar.

Yine çöl şâirleri arasında görülen ve Hıristiyan olan Abdullah bin el-Muhrik de, Emevî halîfeleri tarafından korunmuştur. Bu gruba, şâir Ahtal'ın yeğeni olup, önceleri Hıristiyanken, sonra Müslümanlığı kabul eden Umeyr bin Şuyeym'i de katmak gerekir. Bu şâir, şiirlerinde kendine mahsus deyimler kullanmakla husûsiyet kazanmıştı.

Emevîler devrinde görülen İslâm edebiyâtının bir başka yönü de, halk hikâyelerinin teşekkülüne yol açmış olmasıdır. **Leylâ ile Mecnûn** hikâyesinin bu devirde teşekkül ettiğini belirtmek gerekir. Türk ve İran edebiyâtlarında da asırlarca işlenecektir. Ayrıca pek meşhur olmamakla birlikte buna benzer bâzı hikâyelerin yine bu devirde teşekkül ettiğini belirtmek yerinde olur.

Emevîler devrinde görülen Arap asıllı olmayan şâirler de vardır. Bunlar şiirlerinde İran ırkçılığını

işlemişler ve İslâm edebiyâtında inatçı bir çığırın açılmasına sebeb olmuşlardır. Bunların önde geleni İsmâil bin Yesâr'dır. Kullandığı dil Arapça olmasına rağmen, şiirlerinde İranlıları övmüş bir şâirdir. Yine Sindli şâir Ebû Eflah bin Yesâr'ı da zikretmek gerekir.

Ayrıca bu devirde destânî edebiyât ortaya çıkmıştır. Bu çığırı açanların başında şâir El-Kumeyt (ölm. 743) gelmektedir.

Er-Râviye adı ile anılan Hammâd bin Sahr'a (ölm. 7771-774) ise; kuvvetli bir hâfızaya sâhib olup, eski şiir ve hikâyeleri ezbere bilen tek kişiydi. Okuduğu şiirlerin yanında hikâyeler anlatırdı. Bu yüzden haklı olarak **Râviye** adını almıştı. Halîfe Yezîd'in iltifâtına mazhar olan Râviye, Kâbe'ye asılan şiirlerin tamâmının kitap hâline getirilmesinde büyük emek sarf etmiştir. Hâfızasının zenginliği bilindiğinden, Halîfe Hişam Adî bin Zeyd'in iki mısraını okuyup arkasını getiremeyince, onu çağırmış ve kasîdenin tamâmını okutmuştur.

Emevîler devrinde az olmakla birlikte, târihçilik de mühim bir yer tutar. **Fihrist** sâhibi İbn-i Nedîm, bu sâhanın tek adamıdır. Bir de Ebû Mihnef Lût bin Yahyâ'nın (ölm. 774) târihî konuları da içine alan otuz üç eseri bulunduğu, bu müellifin de zamânının târihçileri arasında yer aldığı kaydedilir.

Yine büyük velî Hasan-ı Basrî (rahmetullahi aleyh), büyük bir din âlimiydi. Temiz ve pürüzsüz Arapçası vardı ve ziyâdesiyle akıcı bir dile sâhipti. Mu'tezile yolunu tutan öğrencisi Vâsıl bin Atâ'nın da, Arap atasözlerini toplamaya başladığı görülmektedir.

Abbâsîler devrinde (750-1258), edebî faaliyetler yanında ilmî faaliyetler de gittikçe gelişmiş ve çeşitli sahalarda pekçok ilerleme kaydedilmiştir. Emevîler devrindeki birkaç şâir hâriç, aslen Arap olanların edebî faaliyetlerinin çokluğuna rağmen, Abbâsîler devrinde bu faaliyetlere daha ziyâde Fars, Türk ve Sûriyeliler ile Kuzey Afrikalı Berberîler katılmışlardır. Bunda başlıca âmil, genişleyen devletin her şeyden önce hükûmet merkezini değiştirmesidir. Mansûr tarafından kurulan Bağdat şehri, Arapları ve diğer milletleri, İslâmî bir şuur altında içinde barındırıyor ve dil olarak Arapça konuşuluyordu. Bu sebeple, İslâm dâiresi içindeki diğer milletlerin kendi dilleri sâdece konuşma dili olarak kaldı ve Arap olmayanlar tarafından Arap dili ile pekçok eser yazıldı. Bu milletler, eserleriniArapça verirken, kendi kültürlerine âit pekçok şeyleri yazıp sunmaktan çekinmediler. Böylece Arab dili ve edebiyâtında bir genişleme ve başkalaşma görüldü. Ancak Arapça, artık bu devirde zabt ve rapt altına alınmış ve Arap şiirinin vezni de açıkça bir ilim hâlinde ortaya konmuştu. İmâm Halîl ve ondan birkaç sene önceliğe sâhib olan el-Mufaddal ed-Dabbî bilhassa arûzun kâidelerini ortaya koyarak bir ilim hâline getirmişlerdi.

Şiirin muhtevâ ve şekli de tamâmen değişmiş oldu. Emevîlerle başlayan saray hayâtı, Abbâsîlerde daha mükemmel şekilde sürdü. Bu bakımdan Dicle kıyılarında doğan yeni şiir, devletin dört bir yanına yayılarak, ilim ve sanat düşkünü kimselerin bir yerde toplanmasına yol açtı.

Bu asırda ortaya çıkan şâirlerin en azından çocukluk ve gençlik devirlerini Emevîler zamânında geçirdikleri, hattâ eserler vermeye başladıklarını da zikretmek gerekir.

Bunların başında aslen Filistinli bir âilenin çocuğu olan Mûtî bin Ayâs gelmektedir. Ebû Dülâme (ölm. 778) ise, daha çok alaycı bir şâir olarak göze çarpar.

Şâir Ebü'l-Fadl Abbâs ibni Ahnef ise, Horasanlı bir âilenin çocuğudur. Şiirlerinde, seven bir insanın hâli vardır. Yüksek mevkîlere yükselmesi onu hiç bir zaman değiştirmemiş ve her zaman mu'tezile ekolünün ileri gelenlerinden olan Ebü'l-Huzeyl el-Allâf'a karşı çıkmıştır.

Emevîlerden sonra tamâmen Abbâsîlerin zamânında yaşayan Ebû Nüvâs Hasan bin Hânî Hakemî (756-813), devrin en ünlü şâiri olarak görülür. Manzûmelerinin husûsiyeti, âhenkli ve berrâk bir dile yer vermesinden ileri gelir. Şiirlerinde hayâtı gerçek olarak verir ve zamânın âdetlerine büyük yer ayırır. Ayrıca çeşitli hayvanları tasvir eden şiirlerin yanında, medhiyeler, hicivler, mersiyeleri de vardır. Çok sevilen **Zühdiyâtı** adlı masal kitabı ile kendinden sonraki şâirlere tesir etmiştir. Hârûn Reşîd'le olan nükteli hâdiseler **Binbir Gece'**de bile yer almıştır. Bu îtibârla halk edebiyâtına girmeyi başarmış ve hakkında eserler yazılmıştır.

Müslim bin Velîd (747-830) de, Hârûn Reşîd zamânının şâirlerindendi. Kendisinden önceki şâirleri örnek alarak yetişmesini bilen bu şâire, Halîfe Hârûn Reşîd, **Güzeller Kurbanı** adını takmıştı.

Daha önce Arap şiirinde pek bulunmayan didaktik şiir, Abbâsîler devrinde İran tesiriyle kendini göstermeye başlamıştır. Arap edebiyâtında bu sâhanın ilk temsilcisi gibi görünen Ebü'l-Atâhiye (748-828)dir. Belki öğretici şiirler yazdığı için, halk diliyle yazmayı gâye edinmiştir. Önceleri küp tüccârlığı yapan şâire bu mânâya gelen **El-Cerrûr** denilmiştir. Yegâne övündüğü husus şiirlerinde her türlü kelimeyi kullanmasıdır.

Taberistan vâlisi Ömer bin el-A'lâ'ya yazdığı kasîdesi, akranı şâirlerin kıskançlığına sebeb olmuş, vâli

onun kasîdesi ile diğer şâirlerinkini karşılaştırarak, eserinin husûsiyetini belirtmiştir.

Abbâsî devrinin hiciv sâhasında kendini gösteren ve bir eşi bulunmayan şâirlerinden biri de Di'bil el-Huza'î'dir (765-860).

Ebû Temmâm'ın talebesi olan şâir Buhterî (820-897), Halîfe Mütevekkil ve maiyeti için kasîdeler yazmıştır. Eski üslubun bir taklidi olan şiirlerinde Haleb ağzını kullanmış ve Ebû Temmâm'ın **Hemâse'**si gibi bir kitap vücûda getirmiştir.

Abbâsî Hânedânından olan şâir Abdullah İbn-i Mu'tez (861-908) kendini iyi yetiştiren şâir ve bilginlerdendir. Âlim olması, kitap yazmasına sebeb olmuş ve hitâbet sâhasında **Kitâbü'l-Bedî**'i yazmıştır.

Abbâsîler devrinde kültür faaliyetleri yalnız Bağdat ve çevresine münhasır değildir. Irak dışında devletin geniş toprakları üzerinde başka kültür merkezleri de teşekkül etmiş, edebî faaliyetler bölge bölge kendini göstermiş, Arapça pekçok eser ortaya çıkmıştır. İran bu bölgelerin başında gelir. Ancak Emevîler devrinde fethedilen İran, edebiyâtı ile Araplara tesir etmeyi başarmış, bilhassa Abbâsîler devrinde Hârûn Reşîd'den sonra şiirin konusunu az çok değiştirmiştir. Hattâ Ebû Nüvâs, kasîdelerinde çöl hayâtındaki acı gözyaşlarını, sevgilinin çadırını bir tarafa bırakarak, saray hayâtına yönelmiştir.

Yine Arap ve Türk edebiyâtlarında görülmeyen, Arapların **kasîde-i müzdevice** veya **müzdevice** dedikleri **mesnevî** nazım şekli de, Hârûn Reşîd devrinde Ebân el-Lâhıkî'nin (ölm. 815) Pehlevice'den çevirdiği **Kelîle ve Dimne** adlı eseri ile Arap edebiyâtında bir başlangıç teşkil etmiştir. (Bkz. Nazım Şekilleri)

İran sâhasında ortaya çıkan şâirlerin önde gelenlerinden olan Ebü'l-Feth Ali el-Bustî (971-1010), **Dîvân** sâhibi olarak görülür ve **Kasîdet-ül Bustî'**si ile şöhret yapmıştır. Ebû Mansûr Ali (ölm. 1072) ise, **İnci Tarlası** lakabı ile tanınmıştır.

Şâfiî âlimlerinden Ebü'l-Hasan Ali el-Bâherzî (ölm. 1075) de şiirle meşgul olmuş ve bir **Dîvân** bırakmıştır. Hâşimî soyuna mensub olan Şerif Ebû Ya'lâ Muhammed'in (ölm. 1116) ise dili kuvvetli bir şâirdir. Nizâm-ül-Mülk'ün meclislerinde yer alan şâir, bilhassa hiciv vâdisinde kendisini göstermiştir. Ayrıca **Es-Sadîh ve'l-Bagîm** (Alçak sesle konuşan, mırıldanır) adında **Netâyic-ül-Fitne** adıyla anılan bir eser bırakmıştır. Aslen Arap olan Ebü'l-Muzaffer Muhammed el-Ahiverdî (ölm. 1113) şâirliği yanında, hadisçiler arasında da yer alır. Manzûmeleri **Irakıyât, Necdiyât** ve **Vecdiyât** olmak üzere üç bölüm hâlindedir.

Bütün bunlara paralel olarak Farsça da yavaş yavaş kendi varlığını göstermeye ve İslâmî edebiyât içindeki yerini almaya başlar. Bilhassa 10. yüzyıldan îtibâren **Şehnâme** denilen İran'ın destânî târihleri yazılır. Tabiî ki, bu eserlerin nazım şekli de İran'ın kendi nazım şekli olan **Mesnevî'**dir. Vezin olarak ise, arûzun; "faûlün faûlün faûl" kalıbı kullanıldığından, daha sonra bu kalıp da **Şehnâme vezni** olarak anılacaktır. Mes'ûdî'nin **Şehnâme'**si ile Dakîkî'nin **Hudaynâme'**si ilk eserler olarak görülür. Bunları Sâsânî devri şâiri Kûdekî'nin (ölm. 941) **Kelîle ve Dimne** ile **Sindbadnâme** adındaki eserleri tâkib etmiştir.

Gazneliler devrindeki edebî faâliyetde gittikçe bir genişlik görülür. İran edebiyâtı bu devirde, Fars dilinin âbidelerini ortaya koymuştur. Ayyûkî'nin 10 ve 11. asırlarda **Varaka ve Gülşah**'ı mesnevîsinin yanında, Unsûrî de (ölm. 1031) **Vâmık u Azra** adlı hikâyeyi ortaya koymuştur. Her iki şâir yine devirlerinde gazel sâhasında şöhret bulmuşlardır. Yine aynı zamânın şâiri olan Firdevsî şehnâmelerin yanında halk arasında söylenen hikâyeleri de göz önüne alarak 60.000 beyitlik **Şehnâme'**sini yazmış ve Gazne Sultânı Mahmûd'a sunmuştur. Artık İran dili, bu eserle gerçek mânâda zenginliğini göstermiş ve edebî âbidesine kavuşmuştur.

Yine bu devirde rubâîleri ile tanınan Ömer Hayyâm (ölm. 1136), **Rubâiyât'**ı ortaya koymuştur. Bu âlim ve şâirin yanında; Ebû Sa'îd, Baba Efdal Kâşânî de Selçuklu devrinde rubâî yazan şâirlerdendir. Yine bu devrin büyük şâirlerinden olan Genceli Nizâmî (ölm. 1215), İran edebiyâtında ilk defâ beş mesnevîden meydana gelen **Hamse'**sini ortaya koymuştur. **Mahzen-ül-Esrâr, Hüsrev ü Şîrîn, Leylâ vü Mecnûn, Heft Peyker** ve **İskendernâme** gibi mesnevîlerden meydana gelen hamsesi daha sonraki şâirlere bir örnek olmuştur. Aynı devrin şâir ve şeyhlerinden olan, bilhassa nasîhat tarafı ağır basan meşhur şâir Ferîdüddîn-i Attâr (ölm. 1230), Türk edebiyâtına da tesir eden ve tasavvufî bir eser olan **Mantık-ut-Tayr'**ı yazmıştır.

Moğollar devrinde yetişen şâirlerin başında **Bostan ve Gülistan** yazarı Sâdî-i Şîrâzî (ölm. 1291) gelmektedir. Ayrıca Emir-Hüsrev Dehlevî (ölm. 1325); **Matla-ul-Envâr**, **Husrev ü Şîrîn**, **Leylâ vü Mecnûn**, **Âyîne-i İskender** ve **Heft-Behişt** mesnevîlerinden meydana gelen hamsesini yazmıştır.

Moğol istilâsından sonra görülen şâirlerden Selmân-ı Savecî (1309-1376) ve Hâfız-ı Şîrâzî (ölm.

1390), İran edebiyâtında görülen belli başlı şâirlerdendir. Selmân-ı Savecî'nin **Dîvân'**ı vardır. Ayrıca, **Cemşîd ü Hurşîd** ve **Firaknâme** adlı mesnevîleri bulunmaktadır. Bilhassa gazel ve rubâîleri ile tanınmıştır. Hâfız'a gelince, İran'ın meşhûr gazel şâiridir. **Lisân-ül-Gayb** lakabı ile anılan **Dîvân'**ı, Türk edebiyâtında Sûdî, Şem'î ve Sürûrî gibi şâirler tarafından şerh edilmiştir.

Tîmûrlular devrine gelince, bu zamanda da İran edebiyâtı, eserlerini vermeye devâm etmiştir. Kazvînî, İslâm târihini nazma çektiği **Zafernâme**'yi ortaya koymuş; Şerâfeddîn Yezdî (ölm. 1457) de yine aynı isimle anılan **Zafernâme** adlı eserini yazmıştır. Abdurrahmân Câmî (ölm. 1492) de yine Sünnî îtikâdın İran'da kökleşmesi için gayret sarf etmiş ve otuza yakın eser yazmıştır. Bunlar; manzum-mensur edebiyât, dînî, ilmî ve tasavvufî eserlerden meydana gelmektedir. Edebî yönü ile belirtilirse, üç **Dîvân'**ı vardır. Ayrıca **Heft Evreng** adı altında anılan yedi mesnevîsi bulunmaktadır. **Nefehât-ül-Üns gi**bi tasavufî eserlerini de zikretmek ve devrinde başlı başına bir mekteb olduğunu belirtmek gerekir.

Yine 15. yüzyıla girerken, Fas edebiyâtında tezkireler görülmektedir. Bunların belli başlıları, Devletşâh'ın **Tezkiret-üş-Şuarâ,** Câmî'nin **Bahâristân,** Sâm Mîrzân'ın **Tuhfe-i Sâmî'**si vs. gibi eserlerdir. 16. yüzyıldan sonra İran edebiyâtı Hind tesiri altında gelişmiş ve **Sebk-i Hindî** adı altında yeni bir edebî okulun doğmasına sebeb olmuştur. Türk edebiyâtına da tesir eden bu ekolün ilk temsilcileri Şevket-i Buhârî, Kelîme-i Hemedânî (ölm. 1652), Sâib-i Tebrîzî (1585-1628) ve Urfî-i Şirâzî (1555-1591) olup her birinin **Dîvân'**ı mevcuddur.

Bağdat'ın halîfeliğin bulunduğu yer ve hükûmet merkezi oluşu, buranın şiirin yeni memleketi olmasını sağlamış, ancak şiirin beşiği diye bilinen Arabistan'da şâirlere pek rastlanmaz olmuştur. Bununla birlikte eski parlak devirden uzaklaştıkça, burada tek-tük kıvılcımların sıçradığı görülmüştür. Yemenli şâirlerden; Abdurrahmân el-Bûrî ile Ebü'l-Hasan ibni Humartaş el-Himyerî ve Bahreynli Ali bin Mukarreb bin Mansur (ölm. 1234) bunların önde gelenleridir.

Mısır'da da edebî faaliyetlerin devâm ettiği görülür. İskenderiyeli **Zehr-ül-Besim (**Gülen Çiçekler) adlı edebî eserin yazarı El-Kâdı el-A'az (1137-1172) takma ismi ile bilinen ve İskenderiyye'de doğan Ebü'l-Feth Nasrullah, yine Mısırlı el-Kâdı es-Sa'îd adıyla anılan Hibetullah ibni Senâ el-Mülk (1150-1211), bunların başında gelirler. Hibetullah ibni Senâ, **Dâr-üt-Tıraz** adlı eserinde halk şiiri tarzında şiirlere yer verir. **Füsûs el-Füsûs'**u ise, nazm ve nesir parçalarını ihtivâ eden başka bir eseridir. Yine **Dîvân s**âhibi en-Nebhih (ölm. 1222), Eyyûbî meliklerine şiirler sunmuştur.

Ancak Mısır'ın yetiştirdiği en büyük şâirlerden birisi Ömer ibn el-Fariz'dir. 1181 yılında Kâhire'de doğan bu büyük sûfî şâirin bir **Dîvân'ı** vardır. Bir süre Mekke'de kalmış, tekrar Kâhire'ye dönmüş ve 1235 yılında burada ölmüştür. Na'tlarıyla ün yapan meşhûr şâir Şerâfeddîn Muhammed el-Busûrî (1211-1294) de bu bölgenin ünlü şâirlerindendir. Bu şâir bilhassa **Kasîdet-ül-Bürde** ve Mekke için yazdığı **Ümmü'l-Kurre** adlı kasîdeleriyle tanınmış ve eserleri asırlarca, zevkle okunmuştur. **Kasîde-i Bürde'**sine pekçok nazîre yazılmış, Almanca, Fransızca ve İngilizceye de çevrilmiştir. Eyyûbî prensi el-Melik es-Sâlih Necmeddîn'in maiyetinde bulunan ve hazîne vezîri olan Cemâleddîn Yahyâ ibn Matruh (1196-1251) da şiirle uğraşmıştır. İbn-i Hallikân'ın dostu ve edebî toplantıların müdâvimi olan bu şâirin **Dîvân**'ı İstanbul'da 1881 yılında basılmıştır.

Ayrıca yine Mısır'da yetişen Behâeddîn Züheyr el-Muhallebî (ölm: 1258) de bir **Dîvân** bırakmıştır.

Şam'da doğmasına rağmen, hayâtını Mısır'da geçiren İbn es-Sâatî (1161-1208) de iki şiir kitabı bırakmıştır. **Mukattasaat-ün-Nil** adlı eseri Ayasofya Kütüphânesinde bulunmaktadır.

Sûriye'de yetişen şâirlerden Es-Savva diye bilinen şiî şâir Şehâbeddîn Yûsuf bin İsmâil Halebî (1166-1237) görülmektedir. Fakat bu bölgede Ebû Nuvas yolunda giden ve **Miftâh-ül-Efrâh fî İmtidâh-ir-Rah** adlı eserin sâhibi olan Abdül Muhsin bin Hamud et-Tanûhî (1174-1245)'dir. Siirt'te 1222 yılında doğan Nûreddîn Muhammed el-İs'irdî (ölm: 1245), Eyyûbî Şehzâdesi melik en-Nâsır'ın büyük şâirlerinden idi. Yine Mardinli olan İbn-i es-Saffar (1179-1260) da aynı şehzâdenin husûsî kâtibi olup şiirleri ile meşhûrdu. Şamlı Necmeddîn el-Meâlî ibni İsrâil (1206-1278) ise **Dîvân** sâhibidir. Şam'da doğan şâirlerden el-Âmir lakabı ile tanınan İbn-i Hayyûs (1003-1081), Haleb'e gitmiş ve Benî Mirdan âilesine intisâb etmiştir. Bu sülâleden Mahmûd bin Nâsır'a, onun ölümü üzerine oğluna şiirler yazdı. Bilhassa **Mersiye'**si ile dikkat çekti.

Bu bölgede yetişen ve önde gelen şâirlerden olan İbn-i ez-Zekkal Bulkînî (ölm. 1134) **Muvaşşahât**larıyla tanınmıştır. Aslen bir Türkmen olan Ali bin Ömer bin Kızıl bin Cildak (1205-1258), bu devrin **Dîvân** sâhibi şâirlerindendir. Ayrıca şâir İbn Münir et-Trablusî (1080-1153) **Kasîdet-üt-Tatariyye**'si ile tanınmıştır. Bunlara ilâveten; parça parça şiirler bırakan ve **Menzil-ül-Ahlâk** adlı antolojinin sâhibi Nâsıreddîn İbn en-Nakîb en-Nefîsî (ölm. 1288), şiirlerinin çokluğu ile bilinen Sirâceddîn el-Varrat (ölm. 1296), Hama sarayına müntesib ve şiirleri Berlin'de bulunan Şihâbeddîn el-Tellafârî (1197-1277) kasîdeleriyle üne kavuşan Abdullah el-Hafacî (ölm. 1074)

ve na'tlarıyla bilinen Şemseddîn el-Haffaf yine Sûriye bölgesinde yetişmiş şâirlerdendir.

Abbâsîler devrinde edebî faâliyetlerin bulunduğu ülkeler içinde Kuzey Afrika ile İspanya'nın da mühim yeri vardır. Tunuslu şâir Ebû İshak İbrâhim el-Husrî (1061-1130), **Zehr ül-Âdâb** (Edebiyât Çiçekleri) adlı üç antoloji meydana getirmiştir. Bundan başka **Nefehât-ı Kudsiye kasîdesi ş**âiri Fâtımîlere düşman Sünnî şâir El-Muiz ibn Bâdis (1007-1061), **Makâmât** adlı tezkire vâdisinde bir eserin sâhibi olan İbn-i Şeref el-Kayravânî (ölm. 1063) bunların önde gelenleridir. Ayrıca, na'tlarıyla şöhret bulan Tunuslu şâir Ebû Abdullah Muhammed es-Sukratisî (ölm. 1072), **Münferice** adlı kasîdeyi yazan Ebü'l-Fadl et-Tuzerî (1040-1113) ile Ebü'l-Hasan Hâzim el-Kartacinî (1211-1285) ile Sicilyalı şâir Abdülcebbâr ibni Hamdis'i zikretmek gerekir.

İspanya'daki faaliyetlere gelince, İslâm fütûhâtı ile başlayan ve gittikçe genişleyen kültür çalışmalarından çok, ilim ve mîmârî yönünden üstünlük göstermektedir. Bu bölgedeki edebî faaliyetlere yer veren eserler 11. yüzyıldan sonra ortaya çıkmıştır. Şiirlerindeki his ve hayâl genişliği bulunan ve velûd bir şâir olan Yûsuf bin Hârun er Ramadî önde gelen bir zâttır. **Dîvân** sâhibi Ebü'l-İshak İbrâhim'den başka Selçuklu Hükümdârlarından Mahmûd bin Melikşâh'ın hizmetinde bulunan doktor şâir Ubeydullah bin Muzaffer'in (1093-1154) şiirleri bulunmaktadır. Sevilli bir Yahûdî olan İbn-i Sehl, Müslüman olmadan önce de na'tlar yazmıştır.

Edebî sâhada, şiirin dışında, başka eserler de verilmiştir. Nesir sâhasında kâfiyeli yazı, yâni süslü ve secîli nesrin revaçta olduğu bir gerçektir. Bunlar halkı eğitme ve cihâd fikrine yer veren eserlerdir. Belli başlıcaları, İbn-i Nübâte'nin **Rüyâ Mev'izesi;** Ebû Bekr el-Hârezmî'nin edebî mektuplarının toplandığı **Resâil** kitabı; Hemedânî'nin **Makâma'**sıdır. Bunlar içinde; Muhammed el-Kâsım el-Harîrî (1054-1122) mühim bir yer tutar. **Makâmât** adlı eseri ile nesirde zirveye ulaşmış; Türk edebiyâtında bile zaman zaman, Ahmedî gibi şâir ve müellifler kendilerinden bahsederken, bir ölçü kabul etmişlerdir.

İslâmiyetten sonra Araplarda görülen diğer bir husûsiyet, şiirleri ve hikâyeleri nakleden râvîlerin yetişmesidir. Emevîlerden sonra râvîlerin hâfızasında yer alan bu edebî mahsûller, Abbâsîler devrinde yazıya geçirilmiştir. Bunda Ebû Amr eş-Şeybânî (ölm. 828), El-Esmâî (ölm. 831), İbnü'l-Arabî (ölm. 845) gibi ahbâr ve şiirleri tedvin eden zevât büyük rol oynamış, hattâ bunları, İbn-i Habîb (ölm. 860), İbn es-Sikkit (ölm. 861), Et-Tûsî (ölm. 861) devâm ettirmişlerdir. Bütün bu kâbil çalışmaları Es-Sukkerî (ölm. 888) terkib yoluna gitmiştir.

Fakat İslâmî edebiyât içinde Araplarda görülen ve şâirlere yer veren eserlerin başında; Ebû Abdullah Muhammed bin Sallam el-Cumahî'nin (847) **Tabakâtü Fuhûl-iş-Şuarâ'**sı, İbn-i Mu'tez'in (908) Abbâsî devri şâirlerine âit **Tabakât-üş-Şuarâ'**sı, İbn-i Kuteybe'nin **Eş-Şi'r ve'ş-Şuarâ'**sını zikretmek yerinde olur.

Bütün bunların yanında aklî ve naklî ilimler alanında yazılmış eserler bir hayli fazladır. Buna paralel olarak edebiyâtla ilgili ve en azından kaynak mâhiyetindeki eserlerin sayısı pek çoktur. Bunların başında târih kitapları gelmektedir. İbn-i İshâk, Vâkıdî, Muhammed bin Abdülkerîm el-Ezrakî, El-Belezûrî Ahmed bin Yahyâ, Taberî ve **Fihrist** sâhibi İbn-i Nedîm belli başlı târih yazarı olarak görülürler.

Türklerin İslâmiyeti kabulüyle, Türkçe İslâmî eserler de kendisini gösterir. Karahanlılarla başlayan bu kültür faaliyetleri, Türklüğün yerleştiği sahalardır ve Türk şîvelerine göre çeşitli merkezlerde ortaya çıkar. Bu merkezlerden ilkini Kâşgar meydana getirir ve Türklerde ilk edebî mahsuller burada kaleme alınır. Bu ilk devrin eserleri daha çok bir siyâsetnâme olan **Kutadgu Bilig'**le **Dîvânü Lugâti't-Türk'**tür. Yûsuf Hâs Hâcib'in yazdığı **Kutadgu Bilig** (1069) ayrıca Türk edebiyâtında ilk mesnevî olarak karşımıza çıkar. Kaşgarlı'nın meydana getirdiği **Dîvânü Lugâti't-Türk** (1074) ise, şifâhî edebiyâttan derlenmiş büyük bir dil yâdigârıdır. Bunları, müşterek Orta Asya Türkçesine mensub diğer eserler tâkib eder. Selçuklu devrinde ise, Türkçe eserler pek görülmez. Bununla birlikte 12. yüzyılda Edîb Ahmed Yüknekî'nin **Atâbetü'l-Hakâyık'**ı, Ahmed Yesevî'nin **Dîvân-ı Hikmet'**i birbirini tâkib eden eserlerdir.

Bütün bunların yanında Selçuklular devrinde devâm eden Türk edebiyâtının şifâhî mâhiyette olması, başka eserlerin yazılmasına engel teşkil ettiğini belirtmek gerekir. Böyle olmakla birlikte Türklüğün batıya olan göçleri yeni kültür merkezlerini ortaya çıkarmış ve her bölgede edebî eserlerin yazılmasına sebeb olmuştur. Anadolu sâhasında bu eserler Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ile başlamıştır. Farsça yazmakla birlikte yer yer Türkçe ilâvelere de yer veren bu büyük sûfîyi oğlu Sultan Veled tâkib etmiş ve etrâfında Ahmed Fakîh, Yûnus Emre gibi şâirler yetişmiştir. Fakat bunlar artık eserlerini Türkçe yazmışlardır. Bunlara ilâveten yine Selçuklu sarayında yetişen Farsça bir Selçuklu Şahnâmesini yazmakla birlikte, Türkçe gazeller yazan HocaDehhânî'yi zikretmek lâzımdır. Ayrıca yine bu devrin şâirlerinden, na'tları ve bilhassa **Yûsuf u Zelîha** mesnevîsi ile tanınan Şeyyâd Hamza vardır.

Türkiye yâni Anadolu Selçuklu Devletinin yıkılması ile birlikte yeni yeni beyliklerin ortaya çıkması, kültür merkezlerini de ister istemez çoğaltmış oluyordu. Anadolu'da; Osmanlı, Germiyan,

İsfendiyaroğulları, Aydınoğulları,Karamanoğulları bir çok eserler yazdırıyorlardı. Bilhassa bu faaliyetler 14. yüzyılda daha da genişledi. Ahmedî, Ahmed-i Dâî, Şeyhoğlu Mustafa, Germiyan sarayında; Erzurumlu Mustafa Darîr, Mısır'da; Gülşehrî ve Âşık Paşa, Kırşehir'de eserler veriyorlardı. Daha sonra Osmanlı sarayında toplanan bütün bu sanatkârlar, Şeyhî ve Sinan Paşa gibi şahsiyetlerle, Osmanlı Türk Edebiyâtının gelişmesinde büyük rol oynamıştır, Osmanlı sultanları bu kültür faaliyetlerini ziyâdesiyle desteklemişlerdi. On dördüncü yüzyılda Kâdı Burhâneddîn ve 15. asırda Fâtih gibi beyler ve hükümdârlar, kendi eserleri ile bu kültür faaliyetlerine bizzât iştirâk ediyorlardı. Ayrıca Doğu Türkçesi Edebiyâtı da, Tîmûrlular ve Şeybânîler devrinde,Çağatay Türkçesi ile eserler veriyorlardı. Bu bölgenin en büyük şâiri Ali Şîr Nevâî, kültür hizmetlerinde pek ileri giderek otuza yakın eser bırakmış ve Molla Cami'ye paralel olarak Sünnî akîdenin Türkler arasında yerleşmesine çalışmıştır. **Dört Dîvân, Mecâlüsü'n-Nefâis** adlı tezkiresi ve **Hamse**'si ile bu faaliyetlerde başta gelmiştir. (Bkz. Türk Edebiyâtı)

İSLÂMİYET;

son peygamber hazret-i Muhammed'e gönderilen din. Bütün hurâfelerden, efsânelerden temizlenmiş olan, yalancı kerâmetleri reddeden, insanları günahkâr değil, aksine Allahın kulu ve doğuştan günahsız olarak kabul eden, onlara hayatta çalışma ve iyi yaşama imkânını veren, bedenin ve ruhun temizliğini emreden İslâmiyet, en son ilâhî dindir.

İslâm, lügatte, "sulh ve sükûnet, selâmet, barış ve tek olan Allah'a, kendini tamâmıyle teslim etmek" demektir.

Terim olarak ise; "Cebrâil ismindeki melek vâsıtasıyle sevgili Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâma gönderdiği, insanların dünyâda ve âhirette rahat ve mesut olmalarını sağlayan usûl ve kâideler" olarak târif edilir. İslâmiyet, mîlâdî 610 senesinde Mekke'de Muhammed aleyhisselâma Allahü teâlâ tarafından gönderilmeye başlanmış, bu vahiyler 23 sene sürmüştür.

İslâm dîni, bütün zamanlara, mekanlara ve bütün insanlara gönderilmiştir. O, evrenseldir. Bu durumda İslâmiyet, bir ırkın, bir sınıfın ve zümrenin dîni değildir. O, bütün milletlerin, toplumların ve sınıfların dînidir. Bu bakımdan Allah, "Rabbülâlemin", yâni âlemlerin Rabbi'dir. Başka dinlerde olduğu gibi yalnız O dînin mensuplarının Allah'ı değildir. İslâm dîninde Peygamber, tıpkı bizim gibi bir insandır. Fakat kusursuz (mâsum)dur. Allah O'nu, kendi emirlerini bütün insanlara bildirmek için seçmiştir.

İslâm dîni, hazret-i Muhammed'in bu dîni bildirmeye başlayıncaya kadar gelmiş olan bütün peygamberleri tanır. Bunların hepsini sever ve hürmetle anar.

Her asırda gönderilen peygamberler insanları doğru yola dâvet etti. Peygamberlere uyanlar kurtuldu, uymayanlar ise sapık yollara düştüler. Çünkü rehbersiz doğruyu bulmak mümkün değildir. Bütün peygamberler, aynı îmânı bildirmişler, tek olan Allah'a inanmayı, O'na ibâdet etmeyi ve O'nun mahlûklarına karşı nasıl davranılacağını göstermişlerdir. Esâsen eski din kitaplarında ve hakîki İncil'de bir son Peygamberin geleceği yazılıdır. Hazret-i Muhammed en son peygamberdir ve O'ndan sonra bir daha peygamber gelmeyecektir.

Hazret-i Muhammed'in Allah'ın peygamberi olduğuna inanmak demek, O'nun bildirdiği Kur'ân-ı kerîmde yazılı olan emirlerin ve yasakların hepsinin Allah'ın emirleri ve yasakları olduğuna inanmak, hepsini kabul etmek, beğenmek demektir. Böyle inanan kimse, bunlardan bazılarına uymazsa, îmânı bozulmaz. Müslümanlıktan çıkmaz. Fakat bunlardan birine bile uymadığına üzülmez, hatta bu hali ile öğünürse, Peygambere inanmamış olur, îmânı bozulur, dinden çıkar. Uygunsuz hareketinden dolayı Allah'a karşı boynu bükük, kalbi üzüntülü olursa, îmânının kuvvetli olduğu anlaşılır.

İslâmiyette türlü âyinler, dinde reformlar, türlü yortular yoktur. İslâm dîni, insanların dürüst ve nâmuslu yaşamalarını esas tutmuştur. İbâdet için emrettiği zamanlar kısadır. İbâdet bir âdet olarak değil, Allahın huzuruna çıkıp, O'na cânı gönülden şükretmek ve O'na yalvarmak için yapılmaktadır. Gösteriş olarak yapılan bir ibâdeti Allah kabul etmez. Kur'ân-ı kerîmde de meâlen: **"Kimseye yardımı dokunmayan ve açı doyurmayan, fakat yalnız namaz kılanlara ne yazık! Onlar kıldıkları namazdan gâfil olanlardır, onlar gösteriş yapanlardır."** (Mâûn sûresi) buyrulmaktadır.

İslâm dîninin kitâbı, Kur'ân-ı kerîmdir. Kur'ân-ı kerîm, hazret-i Muhammed'e Allah tarafından indirilmiş ve kendisi tarafından insanlara tebliğ olunmuştur. Kur'ân-ı kerîmin âyetleri büyük bir dikkatle zaptedilmiş ve bir harfi bile değişmeden, bugüne kadar gelmiştir. Hiçbir dîni kitap, Kur'ân-ı kerîm kadar beliğ değildir. Aradan on dört asır geçmiş olmasına rağmen bugün de, o berraklığını muhâfaza etmektedir. (Bkz. Kur'ân-ı Kerîm)

İslâm dîni, ruh ve beden temizliği esası üzerine kurulmuştur. İslâmiyet bu ikisini eşit tutar. Eski dinlerin görünür ve görünmez bütün iyiliklerini İslâmiyet kendinde toplamıştır. Bütün saâdetler, muvaffakiyetler ondadır. Yanılmayan, şaşırmayan akılların kabul edecekleri îmân, ibâdet esasları ve güzel ahlâktan

ibârettir.

İslâmiyetin içinde hiçbir zarar yoktur. İslâmiyetin dışında hiçbir menfaat yoktur ve olamaz. İslâmiyet insanların sevişmelerini, yardımlaşmalarını, kardeşçe yaşamalarını, memleketleri imar ve insanları mânevî ve maddî olarak yükseltmeyi emretmekde, Allahü teâlânın emirlerini büyük bilip saygı göstermeyi ve mahlûkata merhameti, vatanını, bayrağını sevmeyi, kânunlara isyan etmemeyi istemektedir. Nefsin temizlenmesini temin etmekte, kötü huyları iyi huylardan ayırarak iyi huyları emretmekte, kötü huyları ise şiddetle yasak etmektedir. Gayri müslim vatandaşlarla ve iyi, kötü herkesle iyi geçinmeyi, her bakımdan iffet ve hayâyı, tam sıhhatli olmayı istemektedir. Müslümanların, başkalarının malına, canına, namusuna, şeref ve itibarına el, dil, fiil, resim ve yazı ile saldırmaları kesinlikle yasaktır. Yalan, iftira, gıybet, hasetlik, düşmanlık reddedilmiştir. İslâm dîni, herkese karşı edepli, saygılı olmayı, ana babaya, akrabaya, arkadaşlara, muhtaçlara dâimâ müşfik, merhametli, iyilik edici olmayı, hayvanların dahi hakkını gözetmeyi, cömert olmayı, israftan sakınmayı emretmektedir. Tembellik ve boşa vakit geçirmeyi yasaklamıştır. Zirâate, ticârete, sanâyiye, sanata, ilme, fenne, tekniğe, endüstriye lâyık olduğu üzere ehemmiyet verir. İnsanların yardımlaşmalarını, birbirlerine hizmet etmelerini istemekte; dîni, vatanı, inanışı başka olanların canlarını, mallarını ve nâmuslarını korumayı mecbur edip, bunlara saldırmayı kesinlikle yasaklamaktadır. Fertlerin, evlâdın, âilenin ve milletlerin haklarını ve vazifelerini öğretmekte, dirilere, geçmişlere, geleceklere, herkese karşı bir hak ve mesuliyet gözetmektedir. Bir hadîs-i şerîfte buyruldu ki: **"İslâmiyet, Allahü teâlânın emirlerini tâzim etmek, büyük bilmek ve O'nun yaratıklarına da acımak, merhâmet etmektir."**

İslâmiyet; insanın hem rûhî, hem de maddî refâhını temin edecek bir ahlâk getirmiştir. Bu mukaddes din, sâdece fert ile Allah arasında râbıta kurmakla kalmayıp, fertlerin birbirlerine, hattâ insanlık câmiasına karşı haklarını ve vazifelerini temin eden, hep ileriyi gösterir, ileriyi ister ve ilericidir. İlericiliğin ve dinamizmin mümessilidir. Bu din, insan ruhunu ve bütün insanlığı saâdete kavuşturacak prensiplerden ibârettir. Sosyal adâlet esasları üzerine kurulmuştur. İslâmiyette sınıflaşma yoktur. Müslüman olan herkes aynı haklara, aynı îtibâra sâhiptir. Adâlet karşısında devlet reisi de, çoban da eşit haklara mâliktir ve eşit mesuliyetler taşır. Bir kişinin veya belli bir cemiyetin değil, bütün insanlığın hür ve medeni bir hayat seviyesine ulaşmasını emretmekte, bunun için de sosyal adaleti esas tutmaktadır. Ancak İslâmiyetin bildirdiği sosyal adaletin, sosyalizm ve komünizmle hiçbir alâkası yoktur. (Bkz. Adâlet)

İslâmiyet, komünist ve kapitalist düşüncelerin tam ortasını bildirmiş, bir yandan zenginlerin fakirlere yardımını emretmiş (zekat gibi) bir yandan da bütün insanları biraraya getirerek (hac gibi), fakat aynı zamanda onların dürüst olmalarını sağlayacak, yâni disiplini de koruyarak dünyada düşünülebilen en mükemmel sosyal hayâtı tâyin etmiştir.

Allahü teâlâ,İslâm dînini hayatın yürümesini, ihtiyaçların değişmesini karşılayacak, terakkileri sağlayacak esaslar üzerine kurmuştur. İslâmiyet insanların mukadderâtını, muayyen, müstekâr, hiç değişmeyecek olan sağlam bir adâlet temeline bağlamıştır. Halkın mukadderâtını tesâdüfe, şansa değil, beyaza-siyaha ve doğuya-batıya yayılan eşit haklara, âdil hükümlere bağlamıştır. İslâmda, modern ilimlerle tezata düşen (zıt gelen) hiçbir nokta yoktur. Emir ve telkin ettiği bütün hususlar, tamâmıyle mantıkî ve akla uygundur. Fen adamlarının hayatları boyu uğraşmalarının sonucunda elde ettikleri ilmî gerçekler, İslâmiyete tam uygun çıkmakta, diğer dinler ise bu hakikatlere ters düşmektedir.

Bozulmuş olan diğer dinler, yalnız mâneviyâta hitap eden bir takım mistik ideallerle doludur. Bunların hakikî hayat ile hiçbir ilgisi yok gibidir. Halbuki İslâm dîni, insanın hayatta ne yapması gerektiğini de öğretir. İslâm dîninin emirleri, insana yalnız âhirette değil, aynı zamanda dünyâda da hayatın her safhasında doğru yolu gösterir. İslâm, tamâmıyle tarafsız ve ancak insanların iyiliğini isteyen, yüce Allah'a kul olmayı emreden bir dindir.

İslâmiyette îmân esasları: İslâmiyet insanlardan ilk önce îmân etmelerini ister. Îmân, hazret-i Muhammed'in Allahü teâlâdan bildirdiklerine kalple kabul etmek, dil ile söylemektir. İslâmiyete ilk giriş Kelime-i şehâdeti söylemek ve mânâsına inanmakla olur. Kelime-i şehâdet "Eşhedü en lâ ilâhe illallâh ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve resûlüh" sözüdür. Mânâsı "Yerde ve gökte Allah'tan başka ibâdet edilmeye hakkı olan ve tapınılmaya lâyık hiçbir varlık yoktur. Hakîki mâbûd (ibâdet edilmesi gereken) Allahü teâlâdır." demektir. Böyle inanan kimse, mümin ve Müslümandır. Müslüman olmak için Kelime-i şehâdeti bir din görevlisinin yanına gidip söylemek şart değildir. Böyle bir uygulamanın bulunması, din görevlisinin Müslüman olacak kimseye yardımcı olması içindir.

Kelime-i şehâdeti söyleyip, mânâsına inanan kimsenin aslında Kelime-i şehâdetin mânâsı içerisinde mevcut olan şu altı esâsı da öğrenip inanması gerekir. Bunlar: Allahü teâlâya, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, kazâ ve kadere (hayrın ve şerrin Allahü teâlâdan geldiğine) inanmaktır. (Bkz. Âmentü)

İslâm dînine girmiş olanlara, yâni Müslümanlara farz olan, muhakkak yapılması gereken beş esas

vazife vardır: Bunlar, tek Allah'a ve O'nun Peygamberi ve kulu olan hazret-i Muhammed'e inanmak, namaz kılmak, Ramazan ayında oruç tutmak, hacca gitmek ve zekât vermektir. Bu beş esasa "İslâmın binâsı" (yâni şartlar) denir.

İslâm dininde, insana, gücü yetmeyeceği, altından kalkamıyacağı bir şey emredilmemiştir. Sıhhatini feda ederek, hastalanarak ibâdet etmeyi, Allahü teâlâ hiçbir zaman istememiştir. Allah, çok kerîm, gafûr ve rahîmdir. Tövbe edenleri affedici ve merhametlidir.

Namaz, günde beş defa yapılan dînî vazifedir. Namaza başlamadan evvel abdest almak, yâni elini, yüzünü, kollarını, ayaklarını yıkamak, başını mesh etmek lâzımdır. Günde beş defa bu vazifenin yapılması, normal çalışmaya mâni olmaz. Namaz, câmiye gitmeden her yerde yalnız kılınabilir. Su bulunamazsa ve hastalık özrü varsa toprak ile "teyemmüm" adı verilen tarzda abdest almak mümkündür. (Bkz. Namaz, Abdest, Teyemmüm)

Oruç, senede bir ay, yalnız gündüzleri yemek ve içmekten uzaklaşmak demektir. Bunun mânâsı, insanlara açlığın ve susuzluğun ne demek olduğunu da öğretmektir. Oruç, toklara, aç insanın neler çektiğini hatırlatır. Aynı zamanda nefse hâkim olmayı sağlar. Oruç tutma zamanı Kamerî aylara göre tâyin edildiğinden, her sene (şemsî sene hesâbıyla) evvelki seneye göre 10-11 gün evvel gelir. Bu sebepten, yaklaşık otuz üç sene içinde her mevsimde oruç tutmak mümkün olur. (Bkz. Oruç)

Zekât, serveti yerinde ve fıkıh kitaplarında bildirilen ihtiyacından fazla malı ve geliri olan Müslümanın, elindeki toplu kazancın yüzde iki buçuğunu, yâni kırkta birini senede bir defa, muhtaç olanlara vermesi demektir. Bu farz, varlıklı Müslümanlar içindir. Kazancı ancak kendi geçimine yeten kimseler, yâni zengin olmıyanlar zekât vermez. (Bkz. Zekât)

Hac ise, hiçbir borcu bulunmayan ve seyâhatteyken âilesinin nafakasını (geçimini) onlara bırakabilen varlıklı kimselerin, ömründe bir kere Mekke şehrine gidip Kâbe'yi tavaf ve Arafat meydanında Allah'a duâ etmesi demektir. Bu da, bu şartlara hâiz olan Müslümanlara farzdır. (Bkz. Hac)

İslâmiyette din bilgileri "edille-i şer'iyye" denilen dört ana kaynaktan elde edilir. Bunlar:

1) Kur'ân-ı kerîm: Dînî hükümlerin birinci derecede kaynağıdır. Müslümanların mukaddes kitabıdır. Son îlâhî kitaptır. Önceki kitapların hükümlerini kaldırmıştır (Bkz. Kur'ân-ı Kerîm). **2) Sünnet:** Peygamber efendimizin işleri, sözleri ve görüp de mâni olmadıkları şeylerdir (Bkz. Sünnet). **3) İcmâ:** Bir asırdaki müctehid âlimlerin bir meselenin hükmü için sözbirliği etmeleridir (Bkz. İcmâ). **4) Kıyâs:** Müctehid âlimlerin, dinde hükümleri açıkça bildirilmeyen işlerin hükümlerini açıkça bildirilenlere benzeterek anlamadır. (Bkz. Kıyas, İctihâd)

Bu dört ana delilden çıkarılan bilgilerin tamâmına fıkıh bilgileri denir. Fıkıh bilgileri başlıca dört ana kısma ayrılır: 1) İbâdetler; bunlar namaz, oruç, hac, zekat, kurban, sadaka-i fıtır ve cihaddır. 2) Muâmelât; kısmen medenî hukuk, amme hukûku, borçlar hukûku ve kısmen kişisel haller. 3) Münâkehat; medenî hukuk ve kişisel haller. 4) Ukûbât; cezâ hukûku, ahlâk ve görgü kurallarıdır. Bu bilgilerin teferruatını, şartlarını ve en doğru olarak nasıl edâ edilebileceği **Tam İlmihâl Seâdet-i Ebediyye** kitabında geniş olarak çok güzel anlatılmıştır. Müslümanlar, Allah'a, Peygamberlere, kitaplarına, meleklere, âhiret gününe, hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine ve ölümden sonra tekrar bir dirilme olacağına inanırlar. Esâsen diğer ilâhî dinler de, bunlara inanmayı emretmektedir. (Bkz. İmân,Âmentü)

İbâdette ihmal ve kusuru olanları âhirette Allahü teâlâ, dilerse affeder dilerse cezalandırır. Fakat başkasını aldatanlar, başkasının hakkını yiyenler, yalan söyleyenler, hilekârlık yapanlar, zulmedenler, adâletsizlik yapanlar, riyâkarlar, anasına-babasına ve büyüğüne itâat etmeyenler, âmirlerine, hükûmete isyan edenler. Başkasının hakkını yiyen veya başkasını aldatanlar, hak sahipleri ile helallaşmadıkça affedilmeyeceklerdir. Ancak husûsî hallerde (şehid olmak, müzdelîfe vakfesinde bulunmak, bol sadaka vermek) affolunabileceklerdir. Üzerinde kul hakkı olan kimseler, daha dünyâdayken pişman olarak, o kulun hakkını ödeyip, onunla helallaşmalı, sonra Allah'ın merhâmetine sığınmalı, bir daha böyle kötü harekette bulunmaktan çekinmeli, birçok iyilikler yaparak günahlarını affettirmeye çalışmalıdır. O zaman, cenâb-ı Hak, belki onların kusurlarını bağışlayacaktır. Bu ancak Allahın irâdesine bağlıdır. Kur'ân-ı kerîmde dâimâ Allah'ın çok merhâmetli ve affedici olduğu tekrarlanmakta olduğundan ümit olunur ki, cidden nedâmete gelip tövbe edenler ve hayırlı işler yaparak günahlarını affettirmeye çalışanlar, cenâb-ı Hakk'ın mağfiretine, bağışlamasına lâyık görülsün!

Cenâb-ı Hak meâlen; **"Kim zerre kadar iyilik yapmışsa, onun karşılığını görür, kim zerre kadar kötülük yapmışsa onun da karşılığını görür."** (Zilzal sûresi: 3) buyurmaktadır ve bunu yalnız Müslümanlara tahsis etmeyerek, bütün insanlara âit kılmıştır. Yalnız insanlara iyilik etmek düşüncesi ile çalışarak, insanlığa faydalı keşifler veya işler yapmış, insanlara yardım için hayatını, sıhhatini tehlikeye koyarak, en güç şartlar altında çalışmış olan bir kimse bile, Müslüman olmayıp, kâfir olarak ölürse, iyilikleri onu küfrün cezâsından kurtaramaz. Fakat cenâb-ı Hakk'ın huzurunda her türlü fenalığı

ve hilekârlığı yapan, yalan yere ibâdet eden münâfıkların cezâsı muhakkak bunlarınkinden daha çok olacaktır.

İslâmiyette inanılacak ve amel edilecek hususlarda doğru bir îtikât ve doğru bir amel gerekir. Bu îtikât ve amel, Peygamber efendimiz ve arkadaşlarının bildirdiği îtikât ve ameldir. Bu îtikât bilgilerine inanan ve amel bilgilerini yapana Ehl-i sünnet veya kısaca Sünnî denir. Bugün dünyâda Ehl-i sünnet olanlar inanılacak hususlarda iki imâma yâni İmâm-ı Mâtürîdî ile İmâm-ı Eş'arî'ye tâbidirler (Bkz. Ehl-i Sünnet). Amelî hususlarda ise Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine tâbidirler. Bu mezheplere ve imâmlara tâbi olmayan kimseler Ehl-i sünnetten değildirler.

Ehl-i sünnet îtikâdında olmayan Müslümanlara Ehl-i bid'at veya Ehl-i dalâlet denir. Bunlar 72 fırka (grup)dır. Bunlar îmânı gideren bir inanışın içine düşmedikçe yine Müslümandırlar. (Bkz. Bid'at Fırkaları)

İslâmiyet, kadınlara en büyük hakları vermiştir. İslâm dîninde birkaç kadınla evlenmek gibi bir emir yoktur. Bu hususta İslâm dîni, dörde kadar evlenmeye izin vermiştir. Bunu da ağır şartlara bağlamıştır. İslâm dîni zuhur ettiği zaman, Araplar istedikleri kadar kadınla, hiçbir hak tanımaksızın birlikte yaşarlar ve onlara köle muamelesi yaparlardı. İslâmiyet, kadınları bu feci vaziyetten kurtarmış, onların haklarını korumuştur. Peygamber efendimiz; **"Cennet anaların ayağı altındadır."** buyurarak, yüce dînimiz kadınlara seçkin bir mevki vermiştir. Hak dinlerin dışında insanların uydurduğu hiçbir dinde kadınlara böyle bir hak tanınmamıştır.

İslâm dîni son dindir. Kur'ân-ı kerîm, ilk gününden bu güne kadar hiç bozulmadan, bir kelimesi bile değişmeden gelmiştir. Bu o kadar bârizdir (açıktır) ki, artık başka din gelmeyeceği, insanların dîni ihtiyaçlarının tamamıyla giderilmiş bulunduğu, İslâm dîninin hakîki Allah dîni olduğu kendiliğinden meydana çıkar.

Bir cümle ileİslâmiyet, insanın dünyâ ve âhiret saâdetini içinde toplayan en son ilâhî dindir. Nitekim Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîm'de meâlen buyuruyor ki:

Bugün size dîninizi ikmal ettim ve size ihsanda bulunduğum nîmetlerimi tamamladım. Sizin için din olarak İslâmı seçtim. (Mâide sûresi: 3)

Muhammed (aleyhisselâm)**in getirdiğiİslâm dîninden başka din isteyenlerin, dinlerini Allahü teâlâ sevmez ve kabul etmez. İslâm dînine arka çeviren, âhirette ziyân edecek, Cehenneme gidecektir.** (Âl-i İmrân sûresi: 85)

Doğrusu, Allah katında makbul olan din, İslâmdır. Kendilerine kitap verilen Hıristiyan ve Yahûdîler, hakikati bildikten sonra, aralarındaki ihtirastan dolayı, İslâm dîni hakkında ihtilâfa düştüler. Kim Allah'ın âyetlerini inkâr ederse, şüphe yok ki, Allah onun cezâsını çok çabuk görücüdür. (Âl-i imrân sûresi: 19)

İslâmiyetin emrettiği gibi îmân edip bu îmân ile ölenler, âhirette Cennete gidecektir. Cennet, Allahü teâlânın âhirette Müslümanları ebediyyen sayısız nimetlerle mükâfatlandıracağı yerin adıdır (Bkz .Cennet). Îmân etmeyenler ve îmânsız olarak ölenler, Cehennemde ebediyen cezalandırılacaklardır (Bkz. Cehennem). İslâmiyette mükâfat ve cezaları ancak Allahü teâlâ takdir eder. Hiçbir kulun O'nun takdirine karışmaya, beğenmemeye hakkı yoktur. Ancak peygamberler, evliyâlar, âlimler, şehidler, sâlih Müslümanlar, bülûğa ermeden ölen Müslüman çocukları, Allahü teâlânın izni ile Müslümanlardan günahkâr olanların affedilmesi ve sâlih Müslümanların da mükâfatlarının arttırılması için şefâat edeceklerdir. Âhirette buna kavuşmak için îmân ile ölmek şarttır.

İslâmiyet için ne dediler?

Asrımızın meşhur İngiliz ediplerinden olan **Bernard Shaw** (1856-1950)**:** "Dünyâ için bir tek din seçmek gerekirse, bu muhakkak İslâm dîni olacaktır. Her devre hitap edecek kudrette olan biricik din, İslâm dînidir. Ben Müslümanlığın yarınki Avrupa'nın kabul edeceği din olduğunu söylüyorum."

Lord Hadley: "İslâmın sâde, fakat nur içinde parlıyan büyüklüğünü gördükten sonra insan, karanlık bir dehlizden çıkıp, gün ışığına kavuşan bir adam gibi oluyor."

Chatfeld: "Araplar, Türkler ve başka Müslümanlar, Hıristiyanlara karşı, batılı milletlerin, yâni Hıristiyanların Müslümanlara karşı uyguladıkları muamele ve gaddarlığın aynını yapmış olsalardı, bugün doğuda tek Hıristiyan kalmazdı."

Dünyânın tanıdığı en büyük ilim adamlarından biri olan İskoçyalı **Thomas Carlyle** (1795-1881) seyâhat hâtırasında: "Almanya'da dostum Goethe'ye İslâmiyet hakkında topladığım bilgileri ve bu hususdaki düşüncelerimi anlatmıştım. Goethe beni dikkatle dinledi ve en sonunda bana; «Eğer İslâm bu ise, hepimiz Müslümanız.» dedi."

Hindistan devletinin istiklâl kahramanı**Gandhi** (1869-1948): “İslâm, en azâmetli ve muzaffer günlerinde bile, mutaassıp olmamıştır. İslâmiyet, dünyâyı yaratana ve O’nun eserine hayran olmayı emretmektedir. Batı korkunç bir karanlık içinde iken, doğuda parlıyan göz kamaştırıcı İslâm yıldızı, azap çeken dünyâya ışık, sulh ve rahatlık vermişti. İslâm dîni yalancı bir din değildir. Hintlilerin bu dîni saygı ile incelemelerini isterim. Onlar da İslâmiyeti benim gibi seveceklerdir.”

Târihe dünyânın en büyük askerî dehâsı, aynı zamanda kıymetli bir devlet adamı olarak geçen Fransa İmparatoru Birinci **Napoléon** (1769-1821): “Öyle sanıyorum ki, yakında bütün dünyânın aklı başında kültürlü insanlarını biraraya toplayarak bir hükümet kurmak ve bu hükümeti İslâmiyet ile (Kur’ânda yazılı olan esaslara göre) idâre etmek imkânını bulacağım. Ancak, Kur’ânda yazılı olan esasların doğruluğuna inanıyorum. Bunlar insanları bahtiyarlığa götürecektir.”

İslâm Târihi, İslâm dîninin târihi, hazret-i Muhammed’in doğumu esas alınırsa mîlâdi 571, Allahü teâlâdan ilk vahyin gelmesi, yâni peygamberliğinin kendisine bildirilmesi başlangıç kabul edilirse 610, insanları İslâmiyete açıkça dâvet etmesi düşünülürse 613 senesinde başlar. Hicret; İslâm târihinin en mühim hâdiselerinden biri olup, İslâm takviminin başlangıcıdır. Hicret târihi mîlâdi 622’dir.

Din olarak İslâmiyetin hazret-i Muhammed’e O’nun tarafından da insanlara bildirilmesi 23 hicri senede tamamlanmıştır. Peygamberimize 610 yılında Mekke’de Hira Dağındaki mağarada gelen ilk vahiyle bildirilen âyet-i kerîmeler, Kur’ân-ı kerîmin İkra’ sûresinin ilk beş âyetleridir. Bu sûrede meâlen; **“Ey Muhammed, yaratıcı Allahın adı ile oku! O, insanı pıhtılaşmış kandan yarattı. Oku, Allah büyük kerem** (iyilik) **sâhibidir. O, kalemle öğretir, insana bilmediklerini öğretir.”** buyruldu.

En son gelen de Nasr sûresidir. Bu sûrede de meâlen; **“Allah’ın yardımı ve zafer günü gelip insanların, Allah’ın dînine akın akın girdiklerini görünce, Rabbini överek tesbih et! O’ndan af dile! Çünkü O, tövbeleri dâimâ kabul eder.”** buyrulmaktadır.

Bu ilk ve son gelen âyetler arasında, 23 seneye yakın zamanda bildirilen ve Kur’ân-ı kerîmde mevcut bulunan bütün âyet-i kerîmeler ile İslâmiyet insanlara dünyâ ve âhiret nizâmı olarak bildirilmiş, geçmiş ümmetlerden ve gelecekteki olacaklardan çeşitli bilgiler ve misaller verilerek bütün insanlardan dünyâ hayatlarında İslâmiyete tâbi olmaları istenmiştir. Peygamber efendimizin son haclarında deve üstünde 124.000 kadar sahabiye hitâben buyurdukları sözler de “Vedâ Hutbesi” ismiyle meşhur olmuştur (Bkz. Vedâ Hutbesi). Bu hutbe ile de İslâmiyet topluca ve öz şekliyle insanlara son bir kere daha tebliğ edilmiş ve uymaları istenmiştir. Böyleceİslâmiyetin gelmesiyle bütün dinler yürürlükten kalkmış, kıyamete kadar gelecek insanlara Allahü teâlânın yanında makbul olan yegâne dînin İslâmiyet olduğu bildirilmiştir.

İslâm dîni Allahü teâlâ tarafından Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâma gönderildi. Muhammed aleyhisselâm peygamberlerin en üstünü ve sonuncusudur. Babası Abdullah’tır. Mîlâdın 571 senesi Nisan ayının yirmisine rastlayan Rebiülevvel ayının 12. Pazartesi gecesi sabaha karşı Mekke’de doğdu. Doğumundan evvel babasını, altı yaşındayken annesini kaybetti. Yirmi beş yaşındayken Hadîce-tül-Kübrâ ile evlendi. Kırk yaşındayken bütün insanlara ve cinne peygamber olduğu bildirildi. Üç sene sonra herkesi îmâna çağırmaya başladı. Mîlâdî 622 yılında Allahü teâlânın emri ile Mekke’denMedîne’ye göç etti. Bu yolculuğuna “hicret” denir. İslâm târihinin en büyük hâdiselerinden biri olan hicret, İslâm takviminin başlangıcı olduğu gibi, ilk İslâm devletinin kuruluşunun da başlangıcıdır.

Muhammed aleyhisselâm bundan sonra Medîne’de İslâmiyeti yaymaya devam etti. Mekkeli müşriklerle hicretin ikinci senesinde Bedir, üçüncü senesinde Uhud, beşinci senesinde ise Hendek gazâlarını yaptı. Hicretin sekizinci senesinde Mekke fethedildi. Bu arada Arabistan’daki uzak ve yakın pekçok kabile reisleri ve guruplar gelerek Müslüman oldular. Çeşitli beldelere ilk İslam vâlileri tâyin edildi. Böylece İslâmiyet, Arap Yarımadasının tamâmına yayılmış oldu. Peygamber efendimiz hicrî 11 (M. 632) senesinde Rebiül-evvel ayının on ikinci Pazartesi günü vefât etti. Vefâtında 63 yaşındaydı. (Bkz. Muhammed Aleyhisselâm)

Dört halîfe devri: Peygamberimiz hazret-i Muhammed’in 632 (H. 11) târihinde vefâtından sonra, Eshâb-ı kirâm arasından; hazret-i Ebû Bekir (632/H.11-634/H. 13), hazret-i Ömer (634/H.13-644/H.23), hazret-i Osmân (644/H. 23-656/H.35), hazret-i Ali (656/H.35-661/H.40) sıra ile halîfe seçildiler. Böylece dört halîfe devri başladı. Bu devir otuz yıl kadardır. Bunlar Peygamber efendimizin vazîfelerini tam olarak yaptıklarından “Hulefâ-i Râşidîn” de denir. İslâm târihinde Dört Halîfe’yi Emevî halîfeleri tâkib etti. Dört Halîfe Devri (632/H.11-661/H.40), İslâmî fazîletlerin yaşandığı“Altın Çağ” olarak kabul edilir. Bu devirdeİslâm orduları Kuzey Afrika, Kıbrıs, Sûriye, Anadolu, Irak, İran içlerine seferlere çıktı. Buralarda pekçok ülke ve şehir fethederek, İslâmiyeti insanlara ulaştırdılar. Muhârebelerden alınan ganîmetler ile İslâm memleketleri îmâr edildi, Müslümanlar rahat ve huzur içinde yaşadılar. (Bkz. Dört Halîfe)

Emevîler: Dört Halîfe Devrinden sonra İslâm devletinin başına, halîfe (devlet başkanı) olarak hazret-i Muâviye seçildi. Onun Ümeyyeoğullarına mensubiyetinden dolayı devlet, "Emevîler" adı ile anıldı. Böyleceİslâm târihinde Emevîler devri başlamış oldu. Şam'daki Emevî halîfeleri 661 (H.41)den 750 (H.132)ye ve İspanya'daki Endülüs Emevî Sultanlığı da 756 (H.138)dan 1492 (H. 898) târihine kadar devâm etti. Şam'daki Emevî Halîfeliğini Abbâsîler devri tâkib etti.

Emevîler Çin, Orta Asya, Hazar ülkesi, Hindistan, bütün Orta Doğu ülkeleri, Kuzey Afrika'dan İspanya dâhil Avrupa içlerine kadar aralıklarla sekiz yüzyıl hüküm sürdü. Emevîler, İslâm dînini İspanya'dan Avrupa'ya soktu. Fas, Kurtuba ve Gırnata üniversitelerini kurup, batıya ilim ve fen ışıklarını yaydılar. (Bkz. Emevîler)

Abbâsîler: İslâm devleti başkanlığını(hilâfetin) Emevîler'den sonra hazret-i Peygamber'in amcası hazret-i Abbâs soyundan olan Ebü'l-Abbâs Abdullah es-Saffah ele geçirdi. 750/H. 132'de Abbâsîler devri başladı. Devletin başşehri Şam'dan Bağdat'a nakledildi. Irak'taki Abbâsî hilâfeti, 750 (H. 132)den 1256 (H.656)ya ve Mısır'daki Abbâsî hilâfeti ise 1257 (H. 656)den 1517 (H.923)ye kadar devâm etti. Abbâsîlerden sonra halîfelik, Osmanlı sultanlarına geçti.

Abbâsîler [750 (H. 132)-1517 (H.923)] devrinde, hicrî ikinci asırdan îtibâren Abbâsî halîfeleri adına hutbe okutan emirlikler ve devletler kuruldu. İslâm dîni, doğuda Büyük Okyanustan, batıda Atlas Okyanusu kıyılarına, kuzeyde Rusya içlerinden, güneyde Hind Okyanusu kıyılarına kadar yayılıp, üç kıtada İslâm devletleri hâkim oldu.(Bkz. Abbâsîler)

Osmanlı Devleti: En uzun ömürlü Türk-İslâm devletidir. Mısır'daki son Abbâsî halîfesinin 1517 (H. 923)de Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim Hana hilâfeti bırakmasından sonra, dünyâdaki bütün Müslümanların başı olmuştur. 1281 (H. 680)den beri Kayı Aşireti Reisi Osman Gâzi tarafından 1299 (H. 699)da Söğüt kasabasında kuruldu. İlk başşehirleri Yenişehir'di. Daha sonraları da 1326 (H. 726)da Bursa, 1364 (H.767)te Edirne, 1453 (H. 857)te İstanbul başşehir yapıldı. İslâm dîni ile idâre edildi. Osmanlı Sultanları 1517 (H. 923)de Yavuz Sultan Selim Hanın Mısır'ı fethetmeleriyle halîfeliğin de kendisine verilmesi üzerine bütün Müslümanların da halîfesi oldular. 1908 (H. 1326)de halîfelerin salâhiyetleri sınırlandı. Osmanlı Devletinin 1922 (H. 1340)de yıkılmasından sonra 1924 (H. 1342)te hilâfete de son verilerek, İslâm halîfeliği yeryüzünden kaldırıldı.

Osmanlı Devletinin hâkimiyeti Avrupa'da Viyana'ya, Asya'da Kırım, Kafkasya, bütün Ortadoğu ülkeleri, Afrika'da Kuzey Afrika, Hint ve Atlas okyanusları ile Karadeniz, Marmara, Ege, Akdeniz, Adriyatik, Umman denizlerinde sürdü. Kıymetli âlimler yetişip, muhteşem ilim ve sanat eserleri inşâ edildi. (Bkz. Osmanlı Devleti)

Bu en büyük İslâm devletlerinden başka, İslâm târihi boyunca başlıca şu devletler kurulmuştur:

ARABİSTAN YARIMADASINDA

	Kuruluşu	Yıkılışı
Karmatîler	894	11. yy sonu
Ressîler/Yemen		
Zeydî İmamları	9. yy	1969
Süleyhîler	1047	1138
Resûlîler	1229	1454
Birleşik Arap Sultanlığı	1741	1964
Suudîler (Vehhâbiyye)	1746	Devam ediyor.

MISIR, SURİYE VE IRAK'TA

	Kuruluşu	Yıkılışı
Tolunoğulları	868	905
İhşidîler	935	969
Fâtımîler	909	1171
Hamdânîler	905	1004
Mezyedîler	661	1150
Mervânîler	983	1085

Ukaylîler	990	1096
Mirdâsîler	1023	1079
Eyyubîler	1169	15. yy sonu
Memlûkler	1250	1517
Kavalalılar	1805	1953

İSPANYA ve KUZEY AFRİKA'DA

	Kuruluşu	Yıkılışı
Endülüs Emevîleri	756	1031
Mülessimînler	11.yy	12.yy ortası
Murâbıtlar	1056	1147
Muvahhîdler	1130	1269
Nasriler Beni Ahmer	1230	1493
İdrisîler	789	926
Rüstemîler	777	909
Ağlebîler	800	909
Zîrîler ve Hammâdîler	972	1152
Merînîler ve Vattasîler	1196	1549
Hafsîler	1228	1574
Fas Şerîfleri	1711	Devam ediyor.
Sunûsiyye	1837	1969

BATI ve ORTA AFRİKA'DA

	Kuruluşu	Yıkılışı
Gao Sultanlığı	1009	1593
Keita Sultanlığı	1200	1670
Timbuktu Sultanlığı	1336	1468
Bagirmi Sultanlığı	1512	1935
Vaday Emirliği	1635	1912
Tukulör (Sokoto) Sultanlığı	1801	Devam ediyor.
Futa Callon Emirliği	1692	1900
Adamava (Yola) Sultanlığı	1809	1901
Kaarta Emirleri	1670	1891
Bornu Sultanlığı	1097	Devam ediyor.
Kano Sultanlığı	998	1807
Katsina Sultanlığı	1554	1806
Nupe Sultanlığı	1531	1835
Kebbi Sultanları	1515	Devam ediyor.
Kano Emirleri	1807	Devam ediyor.
Dagomba Sultanları	1500	Devam ediyor.

Not: Devam edenler, prenslik şeklindedir.

İRAN, KIRIM, ORTA ASYA, AFGANİSTAN, HİNT YARIMADASINDA

	Kuruluşu	Yıkılışı

Bavendîler	665	1349
Müsâfîrîler	10.yy	11. yy.
Ravvâdîler	10.yy	1071
Ziyârîler	927	1090
Büveyhîler	932	1062
Şeddâdîler	951	1174
Kâkûyîler	1008	1119
Sâmânîler	819	1005
Tahîrîler	821	873
Saffârîler	867	1495
Harizmşahlar	10.yy	13.yy ortası
Karahanlılar	840	1212
Büyük Selçuklular	1038	1194
Artuklular	1102	1408
Zengîler	1127	1222
İldenizliler	1137	1225
Salgurlular	1148	1286
İsmâilîler/Haşşâşîler	1090	1273
Altınordulular	1227	1502
Çağataylılar	1227	1370
İlhanlılar	1256	1353
Muzafferîler	1314	1393
Celâyirliler	1336	1432
Timurlular	1370	1506
Karakoyunlular	1370	1468
Giraylar	1426	1792
Buhara Hanlığı	1428	1924
Şeybânîler	1500	1598
Kazan Hanlığı	1435	1552
Kasım Hanlığı	1445	1556
Astırhanlılar	1460	1556
Hive Hanlığı	1804	1924
Safevîler	1501	1732
Afşarlılar	1736	1786
Zendler	1750	1794
Kaçarlar	1779	1924
Pehlevî Şahlığı	1924	1979
İran Şiî Cumhuriyeti	1979	Devam ediyor.
Gazneliler	963	1186
Delhi Sultanlığı	1206	1555
Bengal Sultanlığı	1336	1576

Keşmir Sultanlığı	1346	1589
Behmenîler	1347	1527
Handeş Fârûkî Sultanlığı	1370	1601
Gucarat Sultanlığı	1391	1583
Cavnpûr Şarkî Sultanlığı	1394	1479
Malvâ Sultanlığı	1401	1531
Gürgâniye/Bâbürlüler	1526	1858
Haydarâbâd Nizâmlığı	18.yy	1948
Afganistan Şâhlığı	1747	1973

ANADOLU'DA

	Kuruluşu	**Yıkılışı**
Dânişmendliler	1072	1177
Saltuklular	1072	1202
Mengücekler	1072	1277
Türkiye Selçukluları	1077	1307
Dilmaçoğulları	1085	1192
İnaloğulları	1098	1183
Ermenşahlar	1100	1207
Çobanoğulları	1227	1309
Eşrefoğulları	13.yy. ortaları	1320
İnanoğulları/Ladik Beyleri	1261	1368
Sâhibataoğulları	1275	1341
Pervâneoğulları	1277	1322
Candaroğulları	1292	1462
Alâiye Beyleri	1293	1471
Karasioğulları	1297	1360
Germiyanoğulları	1300	1429
Hamidoğulları	1301	1423
Saruhanoğulları	1302	1410
Aydınoğulları	1308	1426
Eretnaoğulları	1335	1381
Dulkadiroğulları	1339	1521
Tâceddînoğulları	1348	1428
Ramazanoğulları	1352	1608
Akkoyunlular	1378	1508
Kâdı Burhâneddîn Ahmed Devleti	1381	1398

İslâmiyet, aynı zamanda yeryüzünde en çok devlet kurmuş bir dindir. Günümüzde de bu en son ilâhî din hiçbir misyoner teşkilâtı olmadığı, propagandası için devlet hazineleri sarf edilmediği halde, başka dinden olan birçok insan tarafından benimsenmekte ve Müslümanların sayıları artmaktadır. Bilhassa Afrika'da bir çığ gibi büyüyen İslâmiyet, Amerika, Avrupa, Çin, Japonya gibi dünyânın her tarafındaki devletlerde hızla yayılmakta, Müslüman cemâatler teşekkül ederek câmiler ve çeşitli isimler altında İslâm cemiyetleri kurulmaktadır.

Bugün yeryüzünde bir milyardan fazla Müslüman yaşamaktadır. Yaklaşık 26 milyon km2 toprak üzerinde hüküm süren çoğunluğu Müslüman olan devletlerin bir kısmının isimleri şöyledir:

Afganistan, Bahreyn, Bangladeş, Borneo Sultanlığı, Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, Çad, Güney Yemen, Kuzey Yemen, Endonezya, Fas, Gabon, Gambia, Gine, Gine-Bisseau, Irak, İran, Kamerun, Katar, Kuveyt, Libya, Lübnan, Maldivler, Malezya, Mali, Mısır, Moritanya, Nijer, Pakistan, Senegal, Sierra Leona, Somali, Suriye, Sudan, Suudi Arabistan, Tunus, Türkiye, Uganda, Umman, Ürdün, Yukarı Volta.

İslâm medeniyeti ve sanatı: İslâmiyet, bütün dünyanın üzerine kıyâmete kadar batmayacak bir güneş olarak doğmuştur. Bütün insanlığı yükselmeye, şeref ve îtibar sâhibi olmaya, sevgi ve kardeşliğe, huzura ve hürriyete dâvet eden bu güneş; dünyâdaki âfâkî (objektif) ve enfüsî (sübjektif) bütün putların karanlığını ilk ışıklarıyla berâber boğmuş; beyazı-siyahı, kadını-erkeği, câhili-âlimi, fakiri-zengini bir olan hakîkî mâbuda, yâni Allahü teâlâya kulluk yapmakta eşitliğe kavuşturmuştur. İnsanlar arasında kaba kuvvete, bâtıl inançlara, zulme, sahtekarlığa, soy-sop, mevki-makam ve zenginliğe dayalı olarak kurulmuş bütün sahte otoritelerin zâlim ve sömürücü saltanatlarına son vermiş, hakîki hâkim ve kudret sâhibi, âlemlerin Rabbi olan Allahü teâlânın dîni içinde emniyet ve adâlet tesis etmiştir. İslâmiyetin özü olan tevhid inancı (Lâilâhe illallah) ile, daha ilk kelimede halledilen bu fevkalâde büyük ve o derece yüksek işlerin kıymetini ve İslâm medeniyetinin mükemmelliğini anlamak için İslâmiyetin doğduğu yıllarda bütün dünyânın içinde bulunduğu pek acıklı hâli hatırlamak lâzımdır.

O yıllarda, mîlâdî 6 ve 7. asırlarda, Avrupa meşhur ortaçağ karanlığının en zifiri günlerini yaşıyordu. Papazların elinde oyuncağa çevrilmiş ve defalarca değiştirilmiş İncil, kilisenin insanlığa tahakküm ve zulmünü devam ettirebilmek için bir kalkan hâline getirilmişti. Hıristiyanlık dininde olanlar uydurma "teslis= üç tanrı" inancının saçmalığına kurban edilmekle kalmamış, ayrıca Allah'a ibâdet etmek, tövbe ve duâ etmek, O'ndan yardım dilemek için de Allah ile aralarına, tanrının vekili denilerek papalar sokulmuş, insanların önce îmân ve ibâdet noktasında kilise tarafından vicdanları esir alınmıştı. Diğer taraftan derebeyler, krallar, diktatörler elinde köle gibi çalıştırılan halk; can, mal, namus, adâlet, hak, hukuk emniyetinden uzak, boğaz tokluğuna çalıştırılıyor, sefil bir hayat sürüyordu. Fen bilgileriyle uğraşmak yasaklanmış, ilim-teknik ve sanatın izi yok olmuş, son derece iptidâî, temizlik mefhumunun bulunmadığı, salgın hastalıkların arkasının kesilmediği hayat şartları içinde; Avrupa kavimleri boyunları bükük, gelecekten ümitsiz, o günlerinden endişeli bir halde Doğu ve Batı (Bizans) Roma İmparatorlarının zâlim hakimiyetlerine teslim olmuşlardı. Avrupayla beraber Anadolu ve Kuzey Afrika topraklarını da hükmü altında bulunduran bu mutaassıp kilise ve zâlim derebeylik idaresi işbirliği, medeniyetin yolunu tıkayan en büyük engellerden biriydi.

Aynı asırlarda Asya kavimleri de Brehmen, Buda, Konfüçyüs gibi felsefeye dayalı putperestliklerin yanısıra bunların ve târihin derinliklerinden gelen eski inançların karışımlarından müteşekkil Şamanizm gibi isimlerle anılan inanç sistemlerinin hâkimiyeti altındaydı. Bâzı hayvanlardan, güneşe, yıldızlara, hatta ırmak ve göllere kadar birçok tanrı çeşidi içinde bunalıyor, bocalıyor ve çâresizlik içinde kıvranıyordu. İran'da yerleşmiş olan Mecusilik, ateşi tanrı tanıyor, çeşitli hayvanlara ve hayali varlıklara kutsallık izafe ediyordu. Buralarda da din adamı denilen büyücü ve kâhinlerin insanlık üzerindeki tahakkümlerinin yanısıra bilhassa Güney Asya'da çeşitli sınıflara bölünen insanlar racaların, asillerin, varlıklı olanların boyunduruğu altında köle gibi kullanılıyordu. Kadınlar orta malı yapılmış, sosyal hayatta adâlete, hukuka yer verilmeyerek, îtirâza tahammülü olmayan otoriteler cemiyeti eziyor, sömürüyordu.

Afrika kavimleri ise tamâmen iptidâî, vahşî bir hayat sürüyor, türlü çeşitli totemlere dayalı gülünç inançlar içinde medeniyetten habersiz, dünyâdan geçip gidiyorlardı.

Çeşitli yerlere dağıtılmış bulunan Yahûdîler, İsâ aleyhisselâm vâsıtasıyla Allahü teâlânın yürürlükten kaldırdığı muharref Tevrat'a inat ve ısrarla bağlılıklarını sürdürüyor, gittikleri her yere kin, hased ve düşmanlık tohumları ekiyorlardı. İncil'i tahrif etmişler, Hıristiyanlığı bozmuşlar, insanlık arasına türlü fitne ve fesatlar sokmuşlardı. Devlet hâline gelemedikleri için toplu halde yaşadıkları yerlerde, kendi cemiyetlerinde ekalliyat (azınlık) psikolojisi ve diğer kavimlere duydukları düşmanlık ateşi içinde yaşıyorlar, bütün insanlığı köle gibi kullanacakları günün hasreti ile yanıyorlardı. Mûsevîlik, tamamen bozulmuş, yalnız Yahûdî ırkından olanların girebildikleri millî bir din hâline sokulmuştu.

Arabistan kavimlerinin durumu da içler acısıydı. Başta mübârek Hicaz toprakları olmak üzere, bütün Arabistan Yarımadası başına buyruk kabilelerin kendi aşiret kânunlarına göre yaşadığı bir bölge hâline gelmişti. Her kabilenin kendine mahsus bir putu olup, ona tapınıyorlardı. Allah'ın evi olan Kâbe'yi 360'dan fazla putla doldurmuşlardı. Kaba kuvvet, soyla övünme, fâiz, kumar, kan davası, fuhuş, kadınların orta malı olarak kullanılması, hatta kız çocuklarını diri diri toprağa gömmeye varacak kadar vahşetler içinde çalkalanıp durmakta olan Arabistan yarımadası kavimleri, bir devlet bile kuramayacak, kâh Rumların kâh Acemlerin vesâyeti altında ilimden, medeniyetten bîhaber yaşıyorlardı. Çöllerde

yaşayanları hayvancılık, şehirlerde olanları da ticâretle meşgul idiler. Aralarında îtibâr gören ve fevkalâde ilerledikleri tek sâha "hitâbet-edebiyat" bilgisiydi.

İslâmiyet, böylesine karanlığa gömülmüş bir dünyâ ve yolunu şaşırmış insanlığa tebliğ ettiği tevhid inancı ile yalnız Kâbe'deki 360 putu değil, bütün dünyâda çeşitli inanç, felsefe ve tanrı isimleriyle insanların inanmaya ve tapınmaya zorlandıkları her çeşit putu devirmiştir. Yaratılmışların en şereflisi olan insana yaratanından (Allahü teâlâdan) en son, en açık ve en kesin bir şekilde son peygamber hazret-i Muhammed vâsıtasıyla gelen bu dâvete koşanlar, kendileri gibi birer mahluk olan nesnelere esir olmaktan kurtulup hakîkî hâlıka, yaratana kul olmak şeref ve hürriyetine kavuşmuşlardır. İslâm medeniyetinin zirvesini teşkil eden bu îmânla, Hâlık (yaratıcı) ve mahlûk (yaratılmış) kesin olarak birbirinden ayrılmış, Müslüman olanların gönülleriyle beraber zihinlerini de her türlü karışıklık, bulanıklık ve istifhamdan kurtaracak safiyet ve berraklığa kavuşturmuştur.

İslâm dîninin diğer îmân, ibâdet ve ahlâk esasları da insanların ruh ve bedenlerini, hal ve hareketlerini olgunlaştırarak medeni bir cemiyet hayatı kurmuştur. Adâlet, bu cemiyet hayatının en mümtaz vasıflarından biri olmuş, devlet başkanı da çoban da adâlet karşısında aynı haklara sahip olmuşlardır. Başka dinden, milletten olanlar da bu adaletten en geniş ölçüde faydalanmışlar, o kadar ki, Müslüman idâresi altında yaşamaya can atmışlardır. Çalışanın ücretinin tam ve zamanında verildiği, fakir, âciz, kimsesiz, yetim ve zavallıların ihtiyaçlarının temin edilerek korunduğu, sosyal adâleti esas alan hoşgörü, kardeşlik, karşılıklı sevgi, saygı, hakkaniyetle bezenmiş bir sosyal hayat, Müslüman cemiyetlerine mesut ve huzurlu bir dünya hayatı yaşattığı gibi ebedî olan âhiret saâdetini de kazandırdı. Ruh ve beden temizliği, bu dînin temel esaslarından olarak mensuplarını her türlü pislikten uzaklaştırdı. İlme ve ilim adamlarına verilen kıymet ile cehâlet yok edilerek ilimde ve teknikte kısa zamanda çok büyük merhâleler katedildi.

Yirmi sene gibi kısa bir zamanda Arabistan halkını dünyâda bir benzeri görülmemiş üstünlüklere, yükselikliklere ve medeniyete kavuşturan İslâmiyet, otuz sene gibi çok kısa bir zamanda da Mezopotamya, İran ve Hindistan içlerine, Anadolu'ya, Mısır ve Kuzey Afrika'ya, Kıbrıs'a kadar yayılarak büyük İslâm devletleri kuruldu. Daha sonraki asırlarda Afrika içlerine, İspanya'ya, Avrupa içlerine götürülen İslâm dîni ve medeniyeti, gittiği her yerde insanlara adâlet ve emniyet, huzur ve saâdet dağıttığı gibi ilmin ve tekniğin en son mahsullerini de bol bol saçtı. Şehirler îmar edildi, yollar açıldı, hastahâneler, üniversiteler, hanlar, hamamlar, çeşitli vakıf eserleriyle beldeler îmar edildi, güzelleştirildi. İnsanların hayat seviyesi yükseltildi. Hicaz başta olmak üzere Halep, Şam, Bağdat, Kahire, Trablusgarp, Gırnata, Konya, Bursa, İstanbul, Edirne, Belgrad, Sofya, doğuda Mâverâünnehir şehirleri Horasan, Buhara, Semerkand ve Haydarâbâd, Delhi gibi Hind şehirleriİslâm medeniyet ve sanatından en çok nasiplenen şehirler oldu. Kubbelerin hâkim olduğu bir mîmârî tarzıyla yapılmış câmiler, medreseler, saraylar, sosyal tesisler ile süslenen bu şehirler, yetiştirdikleri ilim ve fen adamlarıyla insanlığa ışık saçtılar. Bu, öyle yüksek ve nimetlerini her yere bol bol saçan öyle cömert bir medeniyet oldu ki, bugün Müslümanların elinde olmayan şehirlerde Hıristiyanların ve dinsizlerin yaptıkları olanca tahribâta rağmen hâlâ haşmetleriyle ayakta durmaktadırlar.

Ayrıca Müslümanların matematik, astronomi, kimya, tıb, botanik, coğrafya gibi ilim dallarında gösterdikleri maharet ve buluşları Avrupa rönesansının ve bugünkü dünyâ ilim ve tekniğinin temeli oldu. Müslüman âlimlerin göz ameliyatından çiçek aşısına, matematik kâidelerinden astronomi hesaplarına, kan deveranından eczâcılığa kadar her sahada ulaştıkları yüksek seviye, İslâm medeniyetini süsleyen kıymetli mücevherler gibidir. Edebiyat, mîmârî, tezhip, hat, çinicilik, hattatlık, oymacılık, kakmacılık sahalarında ortaya konulan mümtaz eserler, bugün de bütün dünyânın hayranlık ve takdirlerini toplamaktadır. (Bkz. İlim)

İslâm devletlerinin devlet teşkilâtı, idârî prensipleri bugün de ilmî tez konuları yapılarak incelenmekte, birçok esaslar alınarak Avrupa ve Amerika devlet idâresi sistemlerinde kullanılmaktadır. İslâm devletlerinde toprak en verimli usûller ve en yeni âletlerle işlenmiş, dokumacılık, demir-çelik mâmülleri, bakır işlemeleri, kurşun, kalay gibi mâdenlerden faydalanma zamanlarına göre modern usûllerle yürütülmüştür.

Gerçek mânâsıyla "beldelerin îmar edilmesi, insanların mânen ve maddeten yükseltilmesi" olan medeniyet, âlemşümûl bir şekilde denilebilir ki, yalnız İslâm medeniyeti ile yaşanmıştır.

İSM-İ A'ZAM;

Allahü teâlânın isimlerinden en büyük ve bütün isimlerini içine alan ismi. İsm-i A'zam'ın hangi isim olduğu kesin bilinmemektedir. Bu hususta âlimler değişik şeyler söylemişlerdir. Bir kısmı"İsm-i A'zam, Allah lafzıdır." demişlerdir.

Mûsâ aleyhisselâm zamânında Bel'âm-ı Bâûrâ, İsm-i A'zam'ı biliyordu. Her duâsı kabul olurdu. İlmi ve ibâdeti o dereceydi ki, sözlerini yazıp istifâde etmek için, iki bin kişi hokka-kalem ile yanında

bulunurdu. Bu Bel'âm, Allahü teâlânın râzı olmadığı bir iş yaptığı, az bir harama yöneldiği için îmânsız gitti ve **Kur'ân-ı kerîm**de soluyan köpeğe benzetildi.

İSMÂİL ALEYHİSSELÂM;

Arabistan'da Cürhüm kabîlesine gönderilen peygamber. İbrâhim aleyhisselâmın büyük oğlu ve Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) dedelerinden. Annesinin adı Hacer'dir.

Hazret-i İbrâhim, Nemrud'un ateşinden kurtulduktan sonra, Bâbil'den ayrılıp, Mısır'a gittiğinde hanımı Sâre'ye Firavun musallat olmuştu. Fakat, Sâre'ye yaklaşmak istediğinde, ellerinin tutulup, nefesi kesilerek sara hastalığına benzer bir hâle düştü. Bunun üzerine Firavun korkarak İbrâhim aleyhisselâm ve Sâre'yi bıraktı ve Hacer adlı bir câriyeyi de hediye etti. İbrâhim aleyhisselâm, Firavun'un korkarak câriye olarak verdiği Hacer'i de alarak, Filistin'e döndü. Oradan Şam taraflarına gitti. Buradayken Sâre Hatunun isteği üzerine hazret-i Hacer'le evlendi. Bu evlilikten hazret-i İsmâil doğdu. Allah'ın emri ile Hacer'i, oğlu ile birlikte Kudüs'ten Hicaz'a götürdü ve bugünkü Mekke şehrinin bulunduğu yere bırakıp geri döndü. Mekke'nin üst tarafında bulunan Seniyye mevkiine gelince, ellerini açarak onlar için duâ ettiği İbrâhim sûresi 37 ve 38. âyetlerinde bildirilmektedir. Bu ıssız ve çorak vâdide bir miktar hurma, bir dağarcık su ve oğlu iki yaşındaki İsmâil ile yalnız kalan hazret-i Hacer, bu işin Allah'ın emri ile olduğunu anlayıp tevekkülle sabretti; "Allahü teâlâ bize kâfidir. O bizi korur, himâye eder. Bizi başıboş bırakmaz" dedi. Semre ağacının dallarından yaptığı küçük barınakta kalıyorlardı. Yiyecekleri ve suları bitince hazret-i İsmâil susuzluktan ağlamaya başladı. Hazret-i Hacer su bulmak ümidi ile Safâ Tepesine çıktı. Uçsuz bucaksız çölden ve ağaçsız çıplak tepelerden başka bir şey göremedi. Safa'dan inip koşarak Merve Tepesine çıktı.Safa ve Merve tepeleri arasında su bulmak ümidi ile yedi defâ koşarak gidip geldi. Bu sırada İsmâil'in (aleyhisselâm) ayağını vurduğu veya Cebrâil aleyhisselâmın vurduğu yerden su fışkırıp akmaya başladı. Hazret-i Hacer heyecanlandı ve akan su ziyan olmasın diye "Dur! Dur!" mânâsına gelen "Zem! Zem!" diyerek suyun etrâfını çevirdi. Sudan oğlu İsmâil'e (aleyhisselâm) içirdi ve kendisi de içti. Peygamberimiz bir hadîs-i şerîflerinde **"Allah İsmâil'in annesi Hacer'e rahmet etsin. O, zemzemi kendi hâline bıraksaydı da avuçlamasaydı, muhakkak zemzem akan bir ırmak olurdu."** buyurmuştur.

Mekke'nin yakınında konaklayan Cürhüm kabîlesi zemzem suyunu görünce hazret-i Hacer'den izin alarak oraya yerleştiler ve böylece Mekke şehri kuruldu. Bir müddet sonra hazret-i İbrâhim hanımını ve oğlunu ziyârete geldiğinde onları bolluk ve bereket içinde buldu. Hazret-i İsmâil konuşmaya başlayınca hazret-i İbrâhim üç gün üst üste gördüğü rüyâ üzerine onu kurbân etmeye karar verdi. Zilhicce ayının 9 ve 10. günü de aynı rüyâyı görünce sahih olduğunu anladı. Bir bahâneyle annesinden izin alarak kurban etmek için götürdü. Şeytan, insan sûretinde annesi Hâcer'e hazret-i İsmâil'e ve hazret-i İbrâhim'e göründü ve onlara vesvese vermeye çalıştı ise de dinlemediler. Hazret-i İsmâil, şeytanın arkasından yedi tâne taş attı. Hazret-i İbrâhim, bugün Minâ denilen yere gelince, oğluna rüyâsını ve Allah'ın emrinin kendisini kurbân etmek olduğunu açıkladı. Hazret-i İsmâil'i tevekkülle hazırladı. Yere yatırıp bıçağı boynuna çaldı ise de bıçak, Allah'ın emri ile kesmedi. Taşa vurdu, taşı kesti. Nihâyet Cebrâil aleyhisselâm Cennetten bir koç getirdi. Cebrâil aleyhisselâm makâmından "Allahü ekber, Allahü ekber" diyerek geldi. Hazret-i İbrâhim bu tekbiri işitince; "Lâ ilâhe illallahü vallahü ekber" dedi. Hazret-i İsmâil de; "Allahü ekber ve lillâhil hamd," diyerek tekbiri tamamladı. Hazret-i İbrâhim koçu kurban etti. Onların bu hâli Kur'ân-ı kerîmde anlatılmakta ve meâlen; **"Muhakkak ki bu açık bir imtihandı."** buyrulmaktadır. Hazret-i İbrâhim kurban hâdisesinden sonra Sâre'nin yanına döndü (Bkz. İbrâhim Aleyhisselâm).

Hazret-i İsmâil büyüyünce Cürhüm Kabîlesinden bir kızla evlendi. Annesi hazret-i Hacer de vefât etti ve Kâbe temelinin bitişiğine defnedildi. Hazret-i İbrâhim yine arasıra gelip gidiyordu. Allahü teâlâ Kâbe'nin yapılmasını emredince baba oğul Kâbe'nin eski temelini bulup yeniden inşâ ettiler ve şöyle duâ ettiler: "Ey Rabbimiz bizden bu hayırlı işi kabul et. Hakîkaten sen duâmızı işitici, niyetimizi bilicisin."

Hazret-i İsmâil, babası hazret-i İbrâhim'in vefâtından sonra, Yemen'den gelip Mekke'ye yerleşmiş olan Cürhüm Kabîlesine peygamber olarak gönderildi. Kendisine başka kitap ve din verilmeyip, babası İbrâhim aleyhisselâmın dînini insanlara tebliğ etti. İnsanları elli yıl îmâna dâvet etti, ancak pek az kimse îmânla şereflendi. Filistin'e giderek hazret-i İbrâhim'in kabrini ziyâret etti. Sonra Şam'a gidip kardeşiİshak aleyhisselâm ile görüştü. Hazret-i İsmâil'in 12 oğlu ve pekçok torunu oldu. Onun dîni İslâmiyet gönderilinceye kadar doğru olarak devâm etti. Muhammed aleyhisselâmın bütün dedeleri hazret-i İsmâil'in soyundan ve onun dînindendi. Vefâtına yakın kardeşi İshâk'ı aleyhisselâm yanına dâvet edip, kızını oğlu Iys'a nikâhladı ve bâzı vasiyetlerde bulundu. Mekke'de 133 veya 137 yaşlarındayken vefât etti. Mescid-i Haramda Kâbe-i muazzamanın kuzey duvarı önünde bulunan ve annesi Hacer'in de kabrinin bulunduğu Hatim denilen yere defnedildi.

İsmâil aleyhisselâmın mûcizeleri:

1. Dikenli bir arâzide yaşayan müşriklerin teklifi üzerine duâ edip, dikenli ağaçlarda çeşitli meyveler bitmiştir.

2. Cürhümîleri îmâna dâvet ettiği zaman, onlar kısır koyundan süt çıkarmasını istediler. O da elini koyunun sırtına koyarak; "Beni peygamber olarak gönderen Allahü teâlânın ismi ile..." dediği anda koyunun memelerinden süt akmaya başladı.

3. İsmâil aleyhisselâmın duâsı bereketiyle koyunların yünleri ipek oldu ve sayıları çoğaldı.

4. Kendisine misâfir gelen iki yüz Yemenliye ikrâm edecek bir şey bulamayınca mahcub oldu. O anda duâ etti ve yanındaki kumlar un oldu. Bunu gören misâfirlerin hepsi îmâna geldiler.

Kur'ân-ı kerîm'in, Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, En'âm, İbrâhim, Meryem, Enbiyâ ve Sa'd sûrelerinde İsmâil aleyhisselâmla ilgili haberler verilmiştir.

İSMÂİL BELİĞ;

târihçi, divan şâiri ve tezkirecisi. 1668 yılında Bursa'da doğdu. Asıl adı İsmâil olup Beliğ mahlasını kullandı. Babası Şâhin Emirzâde adı ile tanınan Seyyid İbrâhim'dir.

Tahsil hayatına Bursa'da başladı. Bursa'daki âlimlerden ders alarak yetişti. Mükemmel Arabî ve Fârisî öğrendi. Kısa bir süre Tokat'ta Mahkeme nâibliği yaptı. Sonra Bursa'ya döndü. Dedesinden babasına kalan imâmlık görevine Mantıcı Mescidinde devâm etti. Emir Sultan İmâretinde zâhire kâtibi olarak çalıştı. Son olarak Haremeyn Evkafı Mahkemesi Kâtipliğinde bulundu. Hayatı hakkında çok az bilgi mevcuttur. Kaynaklar, Beliğ'in tahsil ve ilmine uygun bir mevki elde edemediğini yazarlar. 1729 (H.1142) senesinde vefât ettiği, Süleyman Hâlis Efendinin Beliğ'in ölümüne düşürdüğü târihten anlaşılmaktadır. Kabri Bursa'da Çatal Fırının aşağısındaki Yeniyer Mezarlığındadır.

Beliğ, zarif, nüktedan bir şâir ve yazar olarak, 18. yüzyılın önemli şahsiyetleri arasında yer alır. Düzgün ifâdesi ve ilmî eserleri, Beliğ'i günümüze kadar ulaştırmıştır. Manzum ve mensur birçok eserlerinden bâzıları şunlardır:

1. Güldeste-i Riyâz-ı İrfan ve **Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân:** Bursa'nın alınmasından 1722 târihine kadar, Bursa'da doğan, Bursa'ya gelip yerleşen, Bursa'da doğup büyüyüp başka yere göç eden veya Bursa'da ölen hükümdâr, şehzâde, devlet adamı, şeyh, âlim, şâir ve tanınmış kimselerin hayatlarını ve eserlerini anlatır. Eser, edebiyat târihinde eşine az rastlanan bir hal tercümesi kitabı olması, yazarın istifâde ettiği kaynakları belirtmesi bakımından ayrıca kıymetini artırmaktadır.

2. Nuhbetü'l Âsâr li Zeyli Zübdetü'l Eş'âr: Kafzâde Fâizî'nin 1621'de tamamladığı **Zübdetü'l Eş'âr** adlı antoloji mahiyetindeki tezkiresine, 1726 yılına kadarki zeylidir. İçinde dört yüzden fazla şâirin kısa hayâtını ve şiirleri ihtiva eder.

3. Gül-i Sad-berg: Yüz hadîs-i şerîfin açıklamasıdır.

4. Şehrengiz: İki yüz altmış dokuz beyitli bir mesnevî olup Bursa ile ilgilidir.

5. Genc-i Şâyegân: Edebiyât hal tercümesi. Fıkıh meselelerini ihtivâ eder.

İSMÂİL FENNÎ ERTUĞRUL;

felsefeci, yazar ve besteci. 1856 senesinde Bulgaristan-Tırnova'da doğdu. 1946 senesinde İstanbul'da vefât etti.

Tırnova Rüşdiyesini bitirdikten sonra medrese tahsiline devâm etti. Arabî öğrendi. Öte yandan mâliye ve muhâsebe dersleri aldı. 1877-78 Türk-Rus savaşında âilesiyle berâber İstanbul'a geldi ve Mâliye Nezâretinde (Bakanlığında) memur olarak işe başladı. 1883'te Dîvân-ı Muhasebat (Sayıştay) kalemine getirildi. Bu arada Fransızca ve İngilizce öğrendi. Mabeyn-i Hümâyun bütçesi komisyon üyeliğinde bulundu. Şirket-i Hayriyyenin hesaplarını inceledi. 1898'de Dâhiliye Nezâreti muhâsebecisi oldu. 1909'da kendi isteğiyle emekliye ayrıldı.

İsmâil Fennî'nin ihtisas konusu felsefe olmakla berâber, edebiyât ve mûsikîyle de uğraştı. Bestesi ve güftesi kendisine âit, iki yüzden fazla peşrev ve semâisi vardır.

Tasavvuf alanında birçok çalışmalar yapmış olan İsmâil Fennî, tasavvufta vahdet-i vücud meselisini ele almış, Allahü teâlânın varlığı ve birliği esâsını delillendirerek savunmuştur. Ona göre madde, ebedî (sonsuz) değildir. Sonradan var olan bu âlem, mutlaka yok olacak ve canlılar tekrar dirilecektir. İsmâil Fennî, atom konusunda da şöyle der: "Her atom güneş sistemi gibi proton ve elektrondan ibâret bir enerji kaynağıdır. Maddenin en son unsuru elektriktir. Maddeye, son derece kesifleşmiş enerji gözüyle

bakılmaktadır. Atom artık bölünmezlik anlamını kaybetmiştir. Yok olması imkânsız görünen madde, aslında parçalanarak yok olmaktadır. Maddenin yok olması imkânsız olmadığı gibi enerjinin de yok olması imkânsız değildir. Madde ve enerji sonradan meydana gelmiş olduğu gibi yok olabilir de. Öyleyse âlem, sonradan meydana gelmiştir. Ebedî ve ezelî olan yalnız Allahü teâlâdır. Âlem, Allahü teâlânın yaratması ile var olmuştur." İsmâil Fennî bu âlemin tesâdüf eseri meydana geldiğini söyleyen felsefecilere cephe almış, onları şiddetle tenkit etmiştir. Allahü teâlânın varlığının çeşitli delillerini sayarken, bilhassa gâye-sebep üzerinde durmuş; hiçbir şeyin boş yere yaratılmadığını, yaratılışının bir sebebi gâyesi olduğunu, ispat etmiştir. Materyalist (maddeci) felsefenin ilmî ve mantıkî görünen delillerini, batılı ilim ve fikir adamlarının sözlerine dayanarak etraflıca tenkit ve reddetmiştir. Materyalizme âit tenkidlerini **Maddiyyûn Mezhebinin İzmihlâli** adlı eserinde ortaya koymuştur. Materyalizm ve ona yardımcı felsefeleri yıkmaya çalışmıştır. Materyalistlerin, âlemde hiçbir şey yaratılmaz, hiçbir şey kaybolmaz şeklindeki tezlerinin savunulamaz olduğunu, akıl ve mantıkla bağdaşır hiçbir yönünün bulunmadığını ortaya koymuştur.

İsmâil Fennî birçok eser yazmıştır. Bâzıları şunlardır: **Lügatçe-i Felsefe** (Felsefe Sözlüğü-1927), **Maddiyyûn Mezhebinin İzmihlâli (**1928), **Vahdet-i Vücud ve Muhyiddîn-i Arabî** (1928), **Kitâb-ı İzâle-i Şükûk** (1928), **Küçük Kitapta Büyük Mevzular** (1934), **Hakîkat Nurları.**

Neşredilmemiş eserleri: **Büyük Filozoflar, Çağdaş Maddecilik, Hürriyet, Türk Târihi, Usül-i Mâliye Hülâsası, Dürret-ül Yetimiyye, Hayat ve Madde, Hakîkat-ı Zerâfet, Gülzâr-ı Emsâl.**

İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ;

Anadolu'da yetişen büyük velîlerden, müfessir ve metinler şerhi üstâdı. İsmi, İsmâil Hakkı olup 1650 (H. 1062) târihinde Aydos kasabasında doğdu. Babası, sâlih bir zât olan Mustafa Efendidir. 1725 (H. 1137) târihinde Bursa'da vefât etti.

İsmâil Hakkı Efendi, küçük yaşta, babası tarafından Celvetiyye yolu büyüklerinden Seyyid Osmân Fadlî Efendiye götürüldü. Onun; duâ ve iltifâtına kavuştu. On yaşında Osman Fadlî Efendinin Edirne'de bulunan yetişmiş talebesi Abdülbâki Efendinin terbiyesi altına girip, yedi sene kendisinden din ve fen bilgilerini okudu. Okuduğu eserleri kendi yazısıyla yazardı. Abdülbâki Efendinin emri ile İstanbul'a geldi ve Osmân Fadlî Efendinin mânevî terbiyesine girdi. Kısa zamanda mânevî kemâle (olgunluğa) yükseldi. İnsanları irşâd (doğru yolu göstermek) için Bursa'ya bir müddet sonra da Üsküp'e gönderildi. Hocasının kendisine gönderdiği mektuptaki nasîhatlerle amel edip, büyük hizmetlerde bulundu.

On sene Üsküp'te kalan İsmâil Efendi, hocasının mânevî işâretiyle 1685 târihinde Bursa'ya gitti. Hocasının Magosa'ya gittiğini duyunca, o da gitti.

İsmâil Hakkı Efendi hocasının vefâtından sonra, Konya, Seydişehir, Söğüt, İznik ve İstanbul güzergâhı ile Bursa'ya geldi. Bu yolculuk sırasında Mevlânâ, Sadreddîn-i Konevî ve Eşrefzâde Abdullah Rûmî gibi büyüklerin kabirlerini ziyâret etti.

İsmâil Hakkı Efendi, Sultan İkinci Mustafa Hanın dâveti üzerine 1695 târihinde Edirne'ye vardı. Nemçe Seferinde cihadın sevâbını ve büyüklüğünü anlatarak askeri coşturdu. Ertesi sene Edirne'den ayrılarak Belgrad'a gitti. İsmâil Hakkı Efendi, sadrâzam Elmas Mehmed Paşanın hazır bulunduğu gazâların hepsine katıldı ve birkaç yerinden yara aldı. Ordunun zaferle geri dönüşünden sonra yaralı hâliyle Bursa'ya geldi, talebe yetiştirmeye ve eser yazmaya devâm etti. Bir ara Şam'a gitti ise de tekrar döndü.

İsmâil Hakkı Efendi, Bursa'da dergâh, mescid, semâhâne, çilehâne ve misâfir odalarından meydana gelen bir külliye yaptırarak ismini Câmi-i Muhammedî koydu. Câminin kitâbesini bizzât kendisi yazdı. Bursa'da vefât etti. Kabri, İsmâil Hakkı Tekkesi diye anılan yaptırdığı Câmi-i Muhammedî'nin mihrâbı arkasındadır.

İsmâil Hakkı Bursevî buyurdu ki:

"İnsana gelen belâ ve sıkıntılar kalbi aydınlatır. Belâ ve musîbet zamânında ilâhî tecellî meydana geldiği için kalp genişler."

"Evliyâyı inkâr etmeyip, muhabbet beslemek lâzımdır. Çünkü hadîs-i şerîfte; **"Kişi sevdiği ile berâberdir"** buyruldu. Kıyâmet günü bu büyükler şefâat edeceklerinden onları sevmemek uygun değildir. Onlara düşman olmak insanın helâkine sebeb olur."

"Sâlih arkadaşlarından ayrılma, yoksa yolda kalırsın veya dalâlete (sapıklığa) düşersin. Topluluktan ayrılan helâk olur."

Eserleri:

İsmâil Hakkı Bursevî'nin 106 eseri vardır. Bunlardan bâzıları şunlardır: **1) Tefsîr-i Rûh-ul-Beyân;** İstanbul ve Mısır'da basılmıştır. Vaazlarda çok kullanılan bir tefsirdir. **2) Şerh-i Muhammediyye** (iki cilt), **3) Şerh-i Mesnevî, 4) Şerh-i Pend-i Attâr, 5) Şerh-i Bostân, 6) Şerh-i Hadîsi Erbaîn, 7) Dîvân** ve başkaları.

İSMÂİL HAKKI İZMİRLİ;

son devirde yetişmiş felsefeci ve dinler târihi araştırmacısı. 1868 (H.1285) yılında İzmir'de doğdu. 1946 (H.1365) senesinde Ankara'da öldü. İlk tahsiline, doğduğu yerde başlayıp, İzmir Rüşdiyesini bitirdi. Sonra İstanbul'a giderek, Yüksek Muallim Mektebine girdi. 1894 yılında Edebiyât Fakültesinden mezun olup, İttihatçıların gözüne girerek medreselere hoca tâyin edildi. Mülkiye ve muallim mekteplerinde görev yaptı. Dârülfünûn (İstanbul Üniversitesi Edebiyât Fakültesi) da dinler târihi ile felsefe dersleri okuttu. 1915 senesinde ordinaryüs profesör olarak emekliye ayrıldı.

Masonluğa da girmiş olan İsmâil Hakkı, felsefe ve dinler târihi dallarında çalışıp bu konularda eserler kaleme aldı. Ayrıca dînî konularda da eserler yazmışsa da; İbn-i Teymiyye, İbn-i Kayyım Cevziyye ve MuhammedAbduh gibi o da Ehl-i sünnetten ayrılmış ve kendi başına bir yol tutup hak mezhepleri kabul etmeyen kimselerin fikirlerini benimseyerek savunmuştur. Diğer taraftan da Fârâbî ve İbn-i Rüşd gibi felsefecilerin yolunu tâkib ederek dînî konularda naklen gelen temel kâidelerin dışına çıkıp bu hususta şahsî düşüncelerini ileri sürmüştür. 20 Haziran 1928 târihli **Vakit Gazetesi**'nin haberine göre Köprülü Fuâd, Şerâfeddin Yaltkaya ve Mehmed Ali Aynî ile beraber; câmilere sıralar, elbise askıları, müzik âletleri konulmasını, hutbeleri filozoların okumasını, ibâdetlerin Türkçe yapılmasını isteyen bir rapor hazırlamışlardır. Bu iddiâlarını ve yazdığı kitapları ve makâleleri inceleyen zamânındaki din âlimleri; onun reformcu olduğunu, doğru olan din kitaplarındaki hüküm ve ibâreleri değiştirerek yazılarına aldığını ve şahsî bozuk düşüncelerini bunlarla ispat etmeye kalkıştığını belirtmişlerdir. Meselâ; Bolvadinli müderris Yûnuszâde Ahmed Vehbi Efendi bunlardan biridir.

Şahsî düşünceleriyle dinde değişiklik yapmak istemiştir. Ancak kazdığı kuyuya kendisi gibi bir çoklarını da sürükleyerek ebedî felâkete düşmüştür. Müslüman-Türk milleti tarafından gerekli cevaplar verilerek fikirleri hiç îtibâr görmemiştir.

Eserleri: **1) Anglikan Kilisesine Cevap, 2) Ma'ânî-i Kur'ân, 3) İslâm Felsefesi Târihi, 4) Türk Filozofları, 5) Yeni İlm-i Kelâm, 6) Usûl-i Fıkıh Dersleri.**

İSMÂİL HAKKI UZUNÇARŞILI;

Osmanlı Devletine âit araştırmalarıyla tanınan bilim adamı. İstanbul'da 1888 yılında doğdu. Tahsilini, Dârülfünûn'un Edebiyât şûbesini bitirerek tamamladı.

İlk vazîfesi Kütahya İdâdîsinde 1912 yılında Târih, Coğrafya öğretmenliğidir. Burada kaldığı sekiz sene içinde şehrin târihini de inceledi. Kütahya Yunanlılar tarafından işgâl edilince, Eskişehir, Ankara ve oradan da Kastamonu'ya yerleşti. Kastamonu Lisesi öğretmenliğinden sonra 1922'de Balıkesir Lise Müdürlüğüne getirildi. 1924 Balıkesir Millî Eğitim Müdürü, 1925'te Millî Eğitim Bakanlığı Genel Müdürü ve 1927'de Balıkesir milletvekili oldu. Târihî araştırmalarına milletvekiliyken de devâm eden İsmâil Hakkı 1931 yılında Türk Târih Kurumu üyeliğine seçildi.

Üniversite reformundan sonra, Ord. Prof. olarak Edebiyât Fakültesinde öğretim görevine başladı. Anadolu Selçukluları ve Beylikleri, Osmanlı Devletinin Kânûnî devrinin sonuna kadar olan devrini ders olarak okuttu. Dil ve Târih-Coğrafya Fakültesi açılması üzerine burada da ders vermeye başladı. İstanbul'da ders saatleri dışında devamlı Başbakanlık Arşivinde bulunur, Osmanlı medeniyet ve teşkilât târihi ile ilgili vesikaları incelerdi. 1939 yılında üniversiteden ayrılarak milletvekili oldu. Halk Partisinin iktidardan ayrılması ile tekrar 1950 yılında üniversiteye döndü. Bu dönemde araştırmalarını daha çok Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde yapan İsmâil Hakkı Uzunçarşılı, hayâtı boyunca Türk târihine hizmet etmiş, pekçok eser yazmıştır. Bir gün arşiv dönüşü arabada geçirdiği fenâlık sonucunda 10 Ekim 1977'de öldü. Edirnekapı Şehitliğine defnedildi.

Ömrü boyunca Osmanlı târihini inceleyen İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı târihinin arşiv vesîkaları incelenmeden, kânunnâme ve yazma eserler okunmadan doğru öğrenilmeyeceğini savunur ve bu konuda şöyle der:

Târih meraklılarına şunu söyleyeyim ki Osmanlı târihini yalnız basma eserlerden okurlarsa pek noksan ve kısmen de hatâlı mâlumât (bilgi) elde etmiş olurlar. Altı buçuk asırlık devamlı bir târihi olan Osmanlı İmparatorluğunun siyâsî, mâlî, iktisâdî, askerî, ilmî, içtimâî (sosyal) vb. vaziyeti, hakîkî menbâlara (kaynaklara) dayanılarak tetkik edildiği zaman bu devletin bütün azametiyle çehresi meydana çıkar. Başka türlü, sathî, derme çatma mâlumât ve basit tetkik ile haklı olarak bu hayret ve takdire şayan azamet ve kudretin anlaşılmasına imkân yoktur. Yine bunun gibi bu devletin inhitat (gerileme) ve sukûtu (yıkılması) ve buna dâir olan vesâik (vesîkalar) ve eserler iyice incelenmedikçe doğruyu

görmek imkânsızdır. İşin iç yüzü târihlerden ziyâde vesikalarda görünmekte ve vaziyet ancak o zaman aydınlanmaktadır. Ben arşivleri görüp beni alâkadar eden vesîkaları henüz incelemeden ve yine bu devlete âit yazma ve basma yüzlerce gerek perakende (dağınık) ve gerek toplu olarak yazılan kânun ve kânunnâmelerini tetkik etmeden önce kendimi Osmanlı târihine oldukça vâkıf bir adam sanırdım. Ancak kânunnâmelerle vesîkaları tetkik ettikten sonradır ki bu hususta ne kadar sathî mâlumât sâhibi olduğumu anladım ve yine o zaman Roma İmparatorluğundan sonra en çok süren ve üç kıtaya yayılmış olan bu devletin kudretini ve inhitatı (gerilemesi) esnâsında pekçok sadmelere (darbelere) rağmen neden Selçuk, Cengiz ve Timur imparatorlukları gibi az zamanda parçalanıp dağılmadığını ve köşesinden bucağından koparıldığı halde dimdik ayakta durduğunu ve sonradan, yâni 19. asırdan îtibâren de neden süratle sükût ettiğini (yıkıldığını) idrak edebildim. Îmân ve akide hâline gelmiş olan kânunların zayıf zamanlarda bile şöyle böyle tatbik edilebilmesi ve bu kânunların nesilden nesile kudsî an'ane olarak devam etmesi, Türk milletinin kendisini her zaman hâkim mevkide görmesi, onun en zayıf olan zamanlarında da kendisini, yâni İslâm câmiâsını parçalanmaktan kurtarmıştır.

Eserleri:

Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, Kapıkulu Ocakları, İlmiye Teşkilâtı, Osmanlı Târihi, Sivas Şehri, Alemdâr Mustafa Paşa, Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal, Kütahya Şehri, Anadolu Beylikleri, Karakoyunlu veAkkoyunlu Devleti, Kitâbeler, Mekke-i Mükerreme Emirleri, Çandaroğulları gibi kitapları dâhil çeşitli dergilerde yayınlanmış makâle ve araştırmaları mevcuttur.

İSMÂİL HÂMÎ DANİŞMEND;

değerli ilim adamı. Anadolu Danişmendli Beyliğini kuran Melik Danişmend neslindendir. 1892 yılında Merzifon'da doğdu. Cebeli Garbî mutasarrıflarından Emir Mehmed Kâmil Bey ile Melek Hanım'ın oğludur.

İlk ve orta tahsilini özel olarak yapan İsmâil Hâmi, Şam İdâdîsinin son sınıfına imtihanla girerek bu okulu bitirdi. İstanbul'a gelip Mülkiye (Siyâsî Bilgiler Yüksek Okulu) Mektebine kaydoldu ve 1912 yılında burayı bitirdi. Okulu bitirince Fransa'ya gittiyse de burada fazla kalmayıp yurda döndü ve Hâriciye Nezâretine kâtip olarak girdi. Mîzac ve yetişme tarzı olarak memuriyeti benimsemediğinden öğretmenliği tercih etti. Aynı senenin Aralık ayında Mâliye Yüksek Mektebinde târih öğretmeni olarak işe başladı. Muhtelif okullarda öğretmenlik yaptıktan sonra 1914'te Bağdat Hukuk Mektebi Müdürlüğüne gönderildi. Bu vazîfede, Birinci Dünyâ Harbinde Bağdat'ın İngilizlerce işgâline kadar kaldı.

Memleketin yabancı devletler tarafından işgâl edildiği 1919 yılında **Memleket Gazetesi**'ni çıkardı. Baskılar netîcesinde dört ay sonra gazetesi kapanan İsmâil Hâmi, Sivas Kongresine İstanbul Temsilcisi olarak katıldı. Kongre devâmınca Genel Sekreterlik ve Kongre İstihbârât Şûbesi Şefliği vazîfesinin yanısıra ilk defâ kongre sırasında çıkan **İrâde-i Milliye Gazetesi**'nin baş yazarlığını da yaptı. İstiklâl Harbinin zaferle sona ermesinden sonra resmî vazîfe ve siyâsetten tamâmen çekilerek kendisini tetkik, araştırma ve yazmaya verdi. İsmâil Hâmi Fransızca, Arapça, Farsçayı çok iyi bilir, Almanca, Lâtince ve Sümerceyi okuyup anlardı. Bundan sonraki yıllarda basılan otuz bir eseri yayınlanan İsmâil Hâmi Danişmend, 12 Nisan 1967'de kalp yetmezliğinden vefât etti. İstanbul'daki Zincirlikuyu Mezarlığına defnedildi.

Eserleri:

Türklerle Hind Avrupalıların Menşe Birliği (iki cilt), **Türkçe-Osmanlıca-Fransızca Sözlük, Fransızca-Türkçe Resimli Büyük Dil Kılavuzu** (üç cilt), **Fransızca Kıyâsî ve Gayr-ı Kıyâsî Fiiller, Târih ve Coğrafya'ya âit Değişik İsimler Lügatı, Seyyid** (tercüme), **Nikomed** (tercüme), **Destan ve Divan Edebiyâtında İstanbul Sevgisi, Ali Suâvi'nin Türkçülüğü, Cimri** (tercüme), **Hastalık Hastası (**tercüme), **Türk Târih Kurumuna Açık Mektup, İzâhlı Osmanlı Târihi Kronolojisi** (altı cilt), İ**stanbul Fethinin İnsânî ve Medenî Kıymeti, Baltacının Prut Zaferi, Türkiyat ve İslâmiyet Tedkikleri Külliyatı, Türk Irkı Niçin Müslüman Olmuştur?, Garp Menbalarına Göre Eski Türk Seciye ve Ahlâkı, Garp Menbalarına Göre Garb Medeniyetinin Menbaı Olan İslam Medeniyeti, Sadrâzam Tevfik Paşanın Dosyasındaki Resmî ve Hususî Vesikalara Göre 31 Mart Vak'ası, İzâhlı İslâm Târihi Kronolojisi (**7 cilt)**, Garb Menbalarına Göre Eski Türk Demokrasisi, Türk Meseleleri, Târihî Meseleler ve Menkabeler Lügatı, Garb Menbalarına Göre Garb Âleminin Kur'ân-ı Kerîm Hayranlığı, Sümer, Türk Dil birliği** (iki cilt)**, İstanbul Fethinin Medenî Kıymeti, Fâtihin Hayâtı veFetih Takvimi, Târih ve Efsâneye Göre Arapların İstanbul Seferleri** (tercüme)**.**

İSMÂİL HİKMET ERTAYLAN;

edebiyât târihçisi. 1889 senesinde İstanbul'da doğdu. Orta öğrenimini Galatasaray Lisesinde, yüksek

öğrenimini ise Mülkiye Mektebinde tamamladı.

İlk vazifeye Düyûn-ı Umûmiye kaleminde başladı. Galatasaray Lisesi ve Robert Koleji edebiyât öğretmenliği, Hâriciye Nezâreti Matbuat Müdürlüğü Tetkik ve Teşhis Kalemi Mümeyyizliği görevinde bulundu. Bir Süre Âzerbaycan Bakü Üniversitesinde Edebiyât Târihi Öğretim Üyeliği, Yüksek Pedegoji Enstitüsü ile Tiyatro Mektebinde Türk Edebiyâtı, Batı Edebiyatı ve Sanat Târihi Hocalıklarında bulundu (1923-27). Yurda döndüğü zaman Ankara Kız Lisesi, Gâzi Terbiye Enstitüsü Türk Edebiyâtı ve Sanat Târihi Hocalığı, Kıbrıs Türk Lisesi Müdürlüğü, Maarif Vekâleti Müfettişliği, Ankara Mûsikî Muallim Mektebi Müdürlüğü, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Müdürlüğü ile Afganistan Maârif Nezâreti Müşâvirliğinde çalıştı. Daha sonra İ.Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyâtı kürsüsünde profesör olarak tâyin oldu. Ordunaryüs profesörlüğe yükseldi. 1958 senesinde isteği üzerine emekli oldu. 1967 senesinde İstanbul'da vefât etti.

Edebiyâta şiir, hikâye ve roman denemeleriyle başladı. Sonra edebiyât araştırıcılığına yönelen İsmâil Hikmet, yakın târihin değerli araştırmacılarındandır. Hayatının sonlarında çalışmalarının ağırlığını eski Türk edebiyâtı teşkil eder. Anadolu'nun birçok yerinde derlediği parçaların tıpkısını yayınlayarak Türk kültürüne büyük hizmette bulundu.

Eserleri:

Vuslat-ı Memnua (uzun hikâye, 1908), **Kır Çiçekleri** (şiirler), **Hesap İmtihânı** (mektep piyesi), **Ateş Olur da Yakmaz mı?** (hikâye), **Türk Edebiyatı Târihi** (Bakü), **Türk Edebiyâtı Târihi** (Osmanlı kısmı), **Yunan Edebiyâtı Târihi, Âzerbaycan Edebiyâtı Târihi, Abdülhak Hâmid, Ahmet Midhat Efendi, Ahmet Vefik Paşa, Nâbizâde Nazım, Nâmık Kemâl, Recâizâde Ekrem, Şinâsi, Tevfik Fikret, Ziyâ Paşa, Ahmed Hikmet, İsmâil Safa, Koca Ragıp Paşa ve Fıtnat** (1933), **Kırâat Dersleri** (beş kitap, resimli, 1934), **Kıbrıs Türk Alfabesi (**1934), **Lâtin Edebiyâtı Târihi** (1937), **Çağatay Edebiyâtı** (1937), **Risâle-i Sultan Hüseyin Baykara** (yeni harflerle, 1945), **Varaka ve Gülşah** (**y**eni harflerle, 1945), **Târih-i Âl-i Osman** (tıpkıbasım, 1945), **Mesnevî-i Penâhî** (yeni harflerle, 1946), **Târih-i Edirne, Hikâyet-i Beşir Çelebi** (yeni harflerle, 1946), **Falnâme** (tıpkıbasım, 1951), **Sultan Cem, Hayatı ve Eserleri** (Sultan Cem Divanı'nın tıpkıbasımı ve muhtelif kaynaklardan derlenmiş hayatı, 1951), **Fâtih ve Fütûhâtı** (Bizans ve Karadeniz, 1953), **Âdilşâhîler; Hindistan'da bir İslâm Devleti** (1953),**Gaazi Bora Giray, Hayatı ve Eserleri** (1958), **Bahrü'l-Hakâyık** (tıpkıbasım, 1960), **Tabiatnâme** (Aydınoğulları zamanında yazılmış manzum bir tıp kitabı, tıpkıbasım, 1960), **Yusuf ile Züleyha** (1960), **Kaside-i Bürde Tercümesi** (Abdürrahim Karahisarî'nin manzum eseri, tıpkıbasım, 1960), **Behçetü'l-Hadâyık fî Mev'izeti'l-Halâik** (tıpkıbasım, 1960), **Dîvân-ı Lütfî-i Çağatayî** (tıpkıbasım, 1960), **Dîvân-ı İlâhî** (tıpkıbasım, 1961), Mâ**rifetnâme** (Yusuf Sinan Paşa, tıpkıbasım, 1961), **Tevfik Fikret, Hayatı ve Eserleri** (1963), **Dante ve Eserleri** (1964), **Goethe, Hayatı ve Eserleri** (1964), **Zafer Dîvânı** (Bir Âzerî şâirin dîvânı, 1964), **Dîvân-ı Kabûlî** (minyatürlü, tıpkıbasım, 1964), **Divân-ı Hamîdî** (tezhipli, tıpkıbasım, 1964), **Fâtih'in Akdeniz ve Adalar Denizi Fütühâtı** (1965), **Bayron, Hayatı ve Eserleri** (1965), **Schiller, Hayatı ve Eserleri** (1965), **Vagner, Hayatı ve Eserleri** (1965), **List, Hayatı ve Eserleri** (1965), **Fâtih Devrinde Tezhib Sanatı** (1966), **Bâbür Şah, Hayatı ve Eserleri** (1966), **Tevfik Fikret Mirsad'da** (1966), **Tevfik Fikret Mâlumât'ta** (1967).

İSMÂİL PAŞA (Kavalalızâde);

Mısır hidivi. 31 Aralık 1830'da Kâhire'de doğdu. Kavalalı İbrâhim Paşanın oğludur.

Fransız Harp Akademisinde okudu. Ağabeyi Ahmed Rifat Paşanın ölmesi üzerine Mısır Veliahtı îlan edildi (1858). Sudan'da çıkan ayaklanmaları bastırarak huzur ve asâyişi temin etti. 1863'te amcası Sait Paşanın ölümü üzerine Mısır vâlisi oldu. Abdülazîz Hanın bir fermanıyla 1867'de Hidiv ünvanını aldı. Ayrıca hidivliğin hânedânın en yaşlı üyesine değil de babadan oğula geçme prensibini pâdişâha kabul ettirdi. Böylece kardeşi vezir Mustafa Fâzıl Paşanın yerine büyük oğlu Tevfik Paşa veliaht oldu. Girit Seferine katıldı.

İsmâil Paşa, Mısır'da bağımsız bir devlet kurma hevesindeydi. 1869'da Süveyş Kanalının açılışı sırasında Osmanlı Pâdişâhının tasdikini dahi almadan Avrupa devlet başkanlarını ülkeye dâvet etti. Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu zor durumdan istifâde ederek dış kredi yetkisini elde etti (1872). Bunun netîcesinde İngiltere ve Fransa'ya büyük ölçüde borçlandı. Diğer taraftan almış olduğu borç paralarla ordu ve donanmasını kuvvetlendirdi. Oğlu kumandasında bir orduyu Habeşistan'a gönderdi. Eritre ve Uganda'da topraklar kazandı (1875). Ayrıca Mısır'ı mektepler, yollar, çeşmeler ve daha pekçok sosyal müesseselerle zenginleştirdi. Ancak büyük askerî harcamalar yüzünden ülkenin iktisâdi durumu sarsıldı. Süveyş Kanalının Mısır'a âit hisse senetlerini İngiltere'ye satmak zorunda kaldı. Bu durum İngiltere'nin Mısır'ın iç işlerine müdâhale etmesine yol açtı. Bu sırada Osmanlı Devleti, Sultan Abdülazîz Hanın şehid edilmesi ve akâbinde girişilen 93 Rus Harbi dolayısıyla Mısır meseleleri ile ilgilenemedi. İngiliz ve Fransızlardan meydana gelen ortak bir heyet, Mısır mâliyesini denetlemeye

başladı. Keyfî vergiler ve vazîfelerinden azl edilen subaylar yüzünden Mısır'da isyânlar çıktı. Bu arada pâdişâh olan İkinci Abdülhamîd Han, İsmâil Paşayı Mısır hidivliğinden derhal azlederek yerine oğlu Tevfik Paşayı getirdi (1879). Önce Napoli'ye giden İsmâil Paşa daha sonra İstanbul'a geldi. 1895'te vefât ederek Sultan İkinci Mahmûd Han türbesine defnedildi.

İSMÂİL PAŞA (Nişancı);

on yedinci yüzyıl Osmanlı sadrâzamlarından. Ayaşlıdır. Enderûn'da tahsil görüp yetişmiştir.

Kiler kethüdâlığı ve Hasodada çuhadarlık vazîfelerinde bulunduktan sonra, Rumeli Beylerbeyliği pâyesi ve günde iki yüz akçe ile emekli oldu. 1678 Martında Abdi Paşanın İstanbul Kaymakamlığına tâyini üzerine, onun yerine Nişancılığa getirildi. Daha sonra Sadâret Kaymakamı tâyin olundu ve çok geçmeden vezîriâzamlığa getirildi. Bu sırada isyân eden ocaklıya karşı, sancak-ı şerîf çıkartarak, isyânı zamânında bastırdı (Ocak 1688). Böylece İstanbul'daki zorbalara ve Rumeli'deki eşkıyâya büyük bir darbe indirdi. Ancak 1689'da Avusturya Seferine çıkmaması ve yerine zorbalıktan paşalığa çıkmış Yeğen Osman Paşayı göndermesi azline sebeb oldu ve Kavala Kalesinde hapsedildi. Daha sonra oradan Rodos'a gönderildi. İsmâil Paşa buradayken 1690 Nisanında katledildi.

Ölümünde yaşı yetmişi geçmişti. Katline sebeb olarak Fâzıl Mustafa Paşa ile olan rekâbeti gösterilir.

İSMÂİL SAFÂ;

Servet-i Fünûn edebiyâtı şâirlerinden, 1867'de Mekke'de doğdu. Merve ile Safâ arasındaki Mes'a Mahallesinde doğduğu için kendisine Safâ adı verilmiştir. Babası Mehmed Behçet Efendi, Hicaz Mektupçuluğu vazifesindeyken vefat etmiştir. Târih düşürmekte usta olan Mehmed Behçet Efendinin Türkçe ve Farsça şiirleri de vardır. İsmâil Safâ'ya şiir zevki babasından geçmiştir.

Babasının vefâtından sonra âilesi İstanbul'a yerleşmiş ve İsmâil Safâ'yı da Darüşşafaka Lisesine yatılı kaydettirmişlerdir. Burada Nâmık Kemâl'in fikirleri ile yoğrulan İsmâil Safâ, Recâizâde Ekrem ve Muallim Nâcî arasındaki münâkaşalarla alâkadâr oldu. Gazelleri **Tercümân-ı Hakikat'**te basıldı. Muallim Nâcî, İsmâil Safâ ile dost olmuş ve kendisine nazîreler yazmıştır. İsmâil Safâ bir süre Evkaf Nezâreti Masârifât Kaleminde, daha sonra Telgrafhânenin Muhâberât Dâiresinde ve Meclis kalemlerinde yıllarca çalışmıştır. Muallim Nâcî'den boşalan Mülkiye ve Vefa idâdîlerinde edebiyat dersleri okutmuştur. Hicaz'a giden İsmâil Safâ'nın **İstigrâk** adlı şiirinde, Abdülhak Hâmid'in **Makber** adlı eserinin tesiri, vezni, nazım şekli ve üslûbu hissedilmektedir. Bu sıralarda Fuzûlî'yi zevkle okuyan İsmâil Safâ, ona nazîreler yazmıştır. Hâlid Ziyâ'nın tesiriyle mensur şiirler de yazmaya başlamıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyetine giren İsmâil Safâ, **Gelmiyecek mi?** başlıklı şiiri yüzünden sorguya çekilmiş, bu durum ona çok tesir etmiştir. İkinci Abdülhamîd Hanın doğum ve cülus (tahta geçişinin) yıldönümü, Darüşşafaka'yı himâyesine alması dolayısıyla onun lehinde medhiyeler yazmıştır. Fakat bunlar Abdülhamîd Hanın lehinde olduğunu göstermez. Hâlid Ziyâ Uşaklıgil'in hâtıralarında İkinci Abdülhamîd Hanın hal'i hususunda müfrit (aşırılığa varan) düşünce ve hayallere kapıldığı yazılıdır. Tevfik Fikret, İsmâil Safâ'nın genç şâirlerin eserlerinde yazdığı şiirlerini çok beğenerek kendisiyle dost olmuştur.

Malûmât ve **Mekteb** gibi bâzı mecmualarda yazıları çıkan İsmâil Safâ, Servet-i Fünûn ekolüne girmiştir. **Servet-i Fünûn'**da ilk basılan şiiri **Yâr ile Hasb-i Hâl'**dir. **Mensiyât'**ta, **Huzmâ Safâ'**nın basımından sonra yazdığı kırk dokuz şiirini toplamıştır. Bunlar, Muallim Nâcî, Recâizâde Ekrem ve Hâmid tesirinden kurtulup, şahsiyetini artık tamamıyle bulduğunu göstermektedir. Şiirlerinde önceleri aşk, tabiat ve kendi hayatını mevzu alıyor, mersiyeler yazıyordu. 1897-1898'de Türk-Yunan savaşlarından ilhâm alarak yazılan vatanî manzumeleriyle, his bakımından tesirli örnekler verdi. Manzumelerinin yanısra **Öksüz Ahmed, Zavallı İhtiyar** gibi içtimâî manzum küçük hikâyeleri de vardır. Edebî meselelerde ileri sürdüğü fikirler yalnız kendisine âit olmayıp, Fransızca eserlerden adaptedir.

1900 yılında siyâsî taşkınlıklarından dolayı Sivas'ta ikâmete memur edildi. 24 Mart 1901'de 34 yaşındayken orada vefât etti. Sivas'ta Garipler Mezarlığında gömülüdür.

İsmâil Safâ'nın **Sünûhât, Huzmâ Safâ, Mensiyât, Mevlid-i Pederî, Ziyâret, Mülâhazât-ı Edebiye** adlı eserleri hayattayken basılmıştır. Geri kalan eserlerinden dördünün basımı sonradır.

İsmâil Safâ, divan edebiyatı an'anelerine bağlı kalarak şark klâsik nazım şekillerinin ve noktasız harflerle genel nazım şekillerinin hemen hemen hepsini kullanmış, noktasız harflerle gazel bile yazmıştır. **Kaside-i Bürde'**yi nesir hâline, Arapça bir şiiri manzum olarak dilimize çevirmiştir. Sağlam ve sâde Türkçeyi aruza tâbiliğini bozmaksızın en iyi uygulayan şâirlerin başında gelir. Şiirlerinde en çok işlediği tabiat, aşk, kâinat, fânîlik ve ölümdür. Ömrü boyunca birbiri ardından ölen yakınları dolayısıyla hissettiği ızdıraplar ona en güzel şiirlerini ilhâm etmiş, en çok mersiyelerinde, kitâbelerinde,

düşürdüğü târihlerde ustalık göstermiştir. Şiirlerinde samîmîlik, tabiîlik, açıklık, âhenk ve kuvvetli tasvir vardır. İsmâil Safâ, klâsik tarafları yanında, şiirlerinde serbestliğe bağlı kalmış, aynı şiirde muhtelif şark klâsik nazım şekillerini, hattâ serbest kafiyeli aruzun muhtelif kalıplarını bir arada kullanmış, Servet-i Fünuncular gibi Sem'i kâfiyeyi de müdâfaa etmiş, serbest müstezatlar yazmıştır.

Eserleri: Huzmâ Safâ (Babasının şiirleriyle birlikte ilk şiirleri, 1892). **Mensiyât** (şiirler, 1898- 1912), **Hissiyât (**1896-1900 arası yazdığı son şiirleri, 1912).

İSMÂİL SÂİB SENCER;

Arabî dili ve edebiyâtı âlimi, kütüphâneci. 1871 senesinde İstanbul'da Kocamustafapaşa'da doğdu.

Rüştiye ve idâdi tahsilinden sonra tıbbiyeye girdi. Kendisinin ve âilesinin geçimini temin etmek zorunda kaldığından tıbbiyeyi yarıda bıraktı ve Mekteb-i Hukuka başladı. Bâyezîd Umûmî Kütüphânesi ikinci hâfız-ı kütüplüğü dolayısıyle hukuk tahsilini de bırakmak zorunda kaldı. Bir yandan kütüphâne memurluğu yaparken diğer taraftan önceden başladığı câmi derslerine devam etti. Bâyezîd dersiâmlığı pâyesini kazandı. Medreselerin kapatılmasına kadar müderrislik (profesörlük) yaptı. 1920 senesinde Bâyezîd Umûmî Kütüphânesi müdürü oldu. Ölünceye kadar (1940) bu vazifede kaldı ve hayatının son elli yılını burada geçirdi. Bu kütüphânede kitapların muhâfazasında mühim hizmet etti. Tedkik, araştırma yapanlara, ilim adamlarına yardımcı olurdu. Hiç evlenmedi. Hayatını kitaplara verdi. İlmi gibi ahlâkı, fâzileti de yüksekti.

Arabîyi ve Arap edebiyâtını çok iyi bilirdi. Muhtelif ilimlere âit çok kitap okumuş ve hıfz etmiştir. Kütüphânenin bir odasında kaldığı için bütün zamanını kütüphâneye ve kütüphâneye gelenlere hizmetle geçirirdi. Kâtip Çelebi'nin **Keşfü'z Zünûn'**una birçok tashih ve ilâveler yapmak sûretiyle bir zeyl meydana getirdi. Yumuşak huylu, çok nâzik ve mütevâzi bir insandı. 1940 senesinde vefât etti ve Merkez Efendi Mezarlığına gömüldü.

İSMÂİLİYYE;

Şiânın kollarından. Câfer-i Sâdık'ın oğlu İsmâil'i imam olarak kabul eden fırka. Bu fırka; **"Kur'ân-ı kerîm'**in zâhirî, yâni anlaşılan mânâsı olduğu gibi, bâtınî yâni gizli, iç mânâsı da vardır. Bâtınî mânâsı lâzımdır, zâhirî mânâsı lâzım değildir." diyerek Mecûsîlikteki ve çeşitli bâtıl dinlerdeki inanışları İslâm dînindenmiş gibi göstermeye çalıştıkları için **Bâtıniyye;** yedinci imam olarak Câfer-i Sâdık'ın oğlu İsmâil'i kabul ettiklerinden **İsmâilî** ve şerîat sâhibi peygamber yedi tânedir dedikleri için **Seb'iyye;** haramları mübah saydıklarından dolayı **Hurûmiyye;** kırmızı giyindikleri için **Muhammira;** hakîkatların sâdece imamdan öğrenileceğine inandıkları için **Tâlimiyye;** kurucularından Hamdan Karmat'ın ismine nisbetle **Karâmita;** Bâbek Hurremî'ye tâbi olduklarıiçin, **Bâbekiyye;** afyon kullandıklarından **Haşhaşiyye g**ibi isimler almışlardır.

İlk önce, aslen İranlı bir Mecûsî olup, "Kaddah" diye bilinen Meymûn bin Deysan tarafından ortaya konulan Bâtınî fikirler İran'da yayılmaya başladı. Yeni Müslüman olanlar arasında taraftar buldu. Hazret-i Ali'yi sevdiğini söyleyip diğer Eshâb-ı kirâma söğen kimselerin altıncı imâm olarak kabul ettiği Câfer-i Sâdık'ın 765 (H.148)te vefâtından sonra yedinci imâmın, Câfer-i Sâdık'ın büyük oğlu İsmâil olduğunu iddiâ ederek, yedinci imâm Mûsâ el-Kâzım'ın imâmetini kabul eden İmâmiyye (İsnâ aşeriyye) fırkasından ayrılarak İsmâiliyye adını aldılar.

Kurdukları gizli teşkilâtın "Dâî" adı verilen propagandacıları vâsıtasıyla fikirlerini yaymaya devâm ettiler. Bu dâîler Kûfe, Basra, İran, Yemen, Bahreyn ve Kuzey Afrika gibi Müslüman beldelere giderek fikirlerini gizlice yaydılar.

Gittikleri yerlerde önce ibâdet ve zühdle uğraşarak, yörenin özelliğine göre tasavvuf ehlindenmiş gibi görünerek, câhil halka, ihtilâfa ve şüpheye düşürücü sorular sorarak fitne tohumlarını ektiler. Bölgelere göre çeşitli isimler alarak devletler kurdular. 891 (H.278) de Bahreyn bölgesinde Karmatî Devletini kurdular. Ehl-i sünnet olan Müslümanlara zulüm ve işkence yaptılar. 929 (H.317) da Mekke-i mükerremeyi yağma edip Hacer-ül-Esvedi yerinden sökerek Basra civârındaki Hicr şehrine götürdüler. 910 (H.298)da Mısır'da da gizli yollardan iktidârı ele geçirerek Fâtımî Devletini kurdular. Ehl-i sünnet inancındaki Müslümanlara akla gelmedik işkenceler yaptılar. Abbâsîlere ve Selçuklulara karşı uzun zaman mücâdele edip devletlerinin sınırını genişletmeye çalıştılar. İçlerinden başgösteren ayrılık hareketleri netîcesinde çeşitli fırkalara bölündüler. Bunların ilki Bahreyn karmatîleridir. Daha sonra Nizârîler ve Müsta'lîler diye iki büyük fırkaya ayrıldılar.

Selçuklu Veziri Nizâmülmülk'ün talebelik arkadaşı olan Hasan Sabbah, Nizâmülmülk ile arası açılınca Mısır'a gidip bâtınî fikirlerin etkisinde kaldı. İsmâiliyyenin ikinci önemli kolu olan Nizârîler fırkasının başına geçti. Hasan Sabbah liderliğindeki Nizârîler gizli gizli İran ve Suriye'de faaliyet göstermeye başladılar. Hasan Sabbah bir müddet sonra İran'a dönüp, 1081'de İsmâiliyye Devletini kurdu. Alamut

Kalesini alıp merkez yaptı. Kurduğu Fedâyîn adlı terör teşkilâtıyla, pekçok Müslümanı, devlet adamını ve âlimi şehid ettirdi. Ehl-i sünnet âlimlerinin kitaplarını okumayı ve onlarla görüşmeyi şiddetle men etti. İslâm ülkelerinde büyük tahribâta yol açan bu devlet Moğol hükümdârı Hülâgu'nun 1256 (H. 654) senesinde Alâmut Kalesini zaptetmesiyle yıkıldı. Bundan sonra Nizârîler adıyla bilinen Sabbahîler kendi aralarında ikiye bölündüler. Aınlık olan grup 18. yüzyılda sona erdi. Büyük grup ise Birinci Ağa Hanın liderliğinde 1840'ta İran'dan Hindistan'a göç etti. Bugün Nizârîlerin bu kolu Hendistan, İran, Afrika ve Suriye'nin bâzı bölümlerinde milyarlarca taraftarı vardır. Hindistan'da Nizârîler, Hocalar diye bilinir. Ağa Hanları ise ruhânî liderleri olarak tanınırlar. Bugünhayatta olan son Ağa Han, turizm yatırımcısı Kerim Ağa Handır. Dünyâ kamuoyunda da üç senede bir verdikleri "Ağa Han Mîmarlık Ödülü" gibi çeşitli etkinliklerle propagandalarını yaptırmaktadırlar.

Daha önce Muşta'lîler adıyla Yemen tarafına giden İsmâilîler faaliyet sahalarını genişletip Hindistan taraflarına gittiler. Yumuşak bir yol tâkib ederek taraftar topladılar. Bugün Hindistan'da Bohra veya Bohara adıyla tanınan kalabalık bir topluluğa sâhip olan Hindistan İsmâilîleri daha sonra Dâvûdî ve Süleymânî diye ikiye ayrıldılar. Dâvûdîler Hindistan'da kalıp, Süleymânîler Yemen'e döndü. Bugün Dâvûdîlerin merkezi Hindistan'da, Süleymânîlerinki Yemen'dedir.

İsmâilîlerin (Bâtınîlerin) görüşlerini yaymak için kabul ettikleri temel prensipleri ve çeşitli kademelerden meydana gelen teşkilâtları vardır. Bu prensipleri şunlardır:

1. Din bilgisi olanlarla konuşulmayacak. Din âlimi olan yerde gizlenilecek.

2. Karşısındakinin arzusuna ve keyfine göre konuşulacak.

3. Müslümanlar, İslâm dîninin emirleri ve yasakları husûsunda şüpheye ve kararsızlığa düşürülecek.

4. Sırlar yabancılara söylenmeyecek. Sırların açıklanmasından önce söz alınacak.

5. Din ve dünyâ büyükleri bizi övüp beğeniyor, denilecek.

6. Aldatmak için önce herkesin inandığı şeyler müdâfaa edilecek.

7. İbâdetlere lüzum yoktur, kalbin temiz olması esastır, denilecek.

8. Avlanılan gençlere hakîkî Müslümanlık olan Ehl-i sünnet îtikâdı kötülenecek, Ehl-i sünnete gerici denilecek; son olarak gençler haramları işlemeye alıştırılacaktır.

İsmâilîlerin, Yunan felsefecilerinden, Mecûsîlik ve Mejdekçilikten aldıkları ve İslâm dînine âitmiş gibi göstermeye çalıştıkları sapık ve bâtıl inanışları şöyledir:

1. "Yaratıcı, yâni Allah ne vardır, ne de yoktur. Ne âlimdir, ne câhildir, ne kâdirdir, ne âcizdir. Bütün sıfatları da böyledir. Çünkü bunlar var, denirse mahluklara benzetilmiş olur. Yoktur, denirse yokluk kondurulmuş olur. Yaratan kadîm, yâni başlangıcı olmayan da değildir. Hâdis, yâni sonradan olan da değildir." derler.

2. **"Kur'ân-ı kerîm**'in bir zâhirî mânâsı bir de bâtınî mânâsı vardır. Bâtın, iç, öz mânâsı lâzımdır. Cevizin kabuğu değil içi işe yarar!" diyerek **Kur'ân-ı kerîm** âyetlerine kendi anlayış ve kafalarına göre yanlış mânâlar verip aslı bozulmamış tek din olan yüce dînimizin emirlerini ve yasaklarını değiştirmeye çalışırlar.

3. Yedi sayısı kutsaldır. Çünkü âlemin nizâmı ve târihî hâdiseler yedi sayısı üzerine kurulmuştur. Allah, küllî akıl, nefs, aslî madde (heyula), fezâ, zaman, yeryüzü âlemi ve insanlık olarak yedi tecelli kabul ederler. Yeryüzü âleminin kendilerine "Nâtıc" adı verilen din getirmiş yedi peygamberi vardır. Her peygamber arasında yedi imam vardır. Her devirde bulunması gereken imamların sayısı da yedidir.

4. Âhiret hayâtını inkâr eden İsmâilîler; "Cennet, Cehennem, bâ's yâni yeniden dirilme, haşr, mahşer, mîzân ve sırat olması mümkün olmayan şeylerdir. Cennet bu dünyâdaki nîmetler, Cehennem ise dünyâda yapılan, ibâdetlerin ve haramlardan kaçınmanın verdiği sıkıntılar ve eziyetlerdir." derler.

5. "Namaz ve zekat gibi ibâdet ve haramlar Allah'ın yakın dostları için değildir." derler. Birçok haramları mübah sayarlar. Anne ve kız kardeşlerle ve kendi kızlarıyla evlenmeyi câiz görürler. Bu gibi ibâdet ve haramlarla havass, yâni üst tabaka mükellef olmayıp, avâm, yâni halk kısmı mükelleftir. Her şey herkesin malıdır. Zevceleri değiştirmek helâldir. Herkesin malları ve yaşayışları eşittir. Şahsî tasarruf yoktur. Bütün insanlar eşit ve her şeyde ortaktırlar. Birbirlerinin zevcelerini isterlerse, vermeleri lâzımdır. Zenginler malları fakirlere vermeli, onların ihtiyaçlarını gidermelidir." derler.

6. Yedinci imam olarak İsmâil bin Câfer-i Sâdık'ı kabul ederler.

7. Tenâsühe inanan İsmâililer; "Ruhlar, insan öldükten sonra tekrar dünyâya gelip başka bedene girer. Allah'ın rûhu on iki imâma hulûl etmiştir. On iki imâm gelinceye kadar İslâmiyete uymak lâzım değildir. Cebrâil, vahyi hazret-i Ali'ye getirmek için emrolunmuştu. Yanılarak Muhammed aleyhisselâma

getirdi.” derler.

Büyük İslâm âlimi İmâm-ı Gazâlî, **Fedâih-ul-Bâtıniyye** adlı eserinde, İsmâilîlerin (Bâtınîlerin) sapıklıklarını ve küfür olan fikirlerini yazmış, gerekli cevapları vererek, insanlara doğru yolu göstermiştir.

İSMAYIL HAKKI BALTACIOĞLU;

eğitimci, yazar ve hattat. Babası Mucurlu Baltacıoğlu İbrâhim Edhem Efendi; annesi, Düzceli Hamdûne Hanımdır. 28 Şubat 1886'da İstanbul'da doğdu.

İlköğrenimden sonra Ortaöğrenimini Fevziye Rüşdiyesinde yaptı. Vefa İdâdisini bitirdi. Dârülfünûn-ı Osmâninin tabiiye şûbesine girdi. Kadri Efendiden hüsn-i hat (güzel yazı) dersleri aldı. Darülfünûn'da talebeyken Divân-ı Hümâyûn kâtipliğine memur olarak girdi. Bir müddet hat hocalığı yaptı. 1908'deDârülfünûn'u bitirdikten sonra Dârülmuallimîn-i İbtidâiyye (İlköğretmen Okulu)ye hat hocası tâyin edildi. Bir müddet burada vazife yaptıktan sonra pedagoji ve el sanatları konularında incelemelerde bulunmak üzere Avrupa'ya gönderildi. Fransa, İngiltere, Belçika, İsviçre ve Almanya'daki okullarda araştırmalar yaptıktan sonra 1911'de yurda döndü. Dârülmuallimîn'deki vazifesine devam etti, Dârülmuallimîn'i batı sistemine göre yeniden düzenlemekle vazifelendirildi. 1913 te Dârülfünûn'da (İstanbul Üniversitesi) fenn-i terbiye (pedagoji) hocalığına getirildi. Ayrıca çeşitli okullarda da ders vermeye devam etti. Maârif Nezâretinde de vazife alarak tedrisât-ı tâliyye (ortaöğretim) ve tedrisât-ı âliyye (yükseköğretim) müdürlüklerinde bulundu. Heyet-i teftişiye başkanlığı yaptı. 1917 de Edebiyât Fakültesi kâtib-i umûmîsi (dekanı) ve 1923-25 seneleri arasında Dârülfünûn emîni (İstanbul Üniversitesi rektörü) oldu. 1933'te yapılan üniversite reformu sırasında kadro dışında bırakıldı. **Yeni Adam** dergisini çıkardı. 1939'da Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesine öğretim üyesi tâyin edildi. Cumhûriyet Halk Partisi (CHP)nden 1943'te Afyonkarahisar, 1946'da Kırşehir milletvekili seçilerek TBMM'ye girdi. 1942-57 seneleri arasında Türk Dil Kurumu Terim Kolu başkanlığı yaptı. 1950'den sonra tekrar **Yeni Adam** ile 1956'da çıkarmaya başlayıp kısa süre devam ettirebildiği **Din Yolu** dergilerini yayınladı. Çeşitli konularda konferanslar vererek yayın ve çalışma hayatını sürdürdü. 1 Nisan 1978'de Ankara'da öldü.

Pedagoji üzerine inceleme ve araştırmalar yapmak üzere Avrupa'da bulunduğu sırada J.J.Rousseau, Le Bon, Compayre gibi batılı eğitimcilerin ilkelerini benimseyen ve kendi çalışmalarına uygulayan İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu Sosyolojik görüşlerinde Emile Durkheim ve Ziyâ Gökalp'in tesirinde kaldı. Aynı yıllarda Bergson'u inceledi. **Kalbin Gözü** adlı eserinde Bergson'dan gelen düşüncelere yer verdi. Bergson ile Durkheim'in zıt görüşlerini daha sonra yazdığı **Târih ve Terbiye** adlı eserinde birleştirmeye çalıştı.

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu bütün toplum kurumlarının, geleneği meydana getiren din, dil ve sanat kurumlarından doğduğunu, geleneklerin toplumun en önemli gerçeği olduğunu söyledi. Millî kaynaklardan kopmadan batılılaşmayı savundu.

Kur'ân Tercümesi hazırladı. Dînî konularda hazırladığı yazılarında aşırı ve reformist fikirleri savundu. Dînî eğitimin gereksiz olduğunu savunmuştur. Hayâtının son zamanlarında dînî konulara tekrar dönerek **Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**'nde ve **Din Yolu Dergisi**'nde dînî konularda yazılar yazdı.

Eğitimde âile ve okulun önemini anlatırken bâzı çelişkili fikirler ileri sürdü. Osmanlı âile yapısını, İslâmiyetin ve Arapların tesirlerini taşıdığı gerekçesiyle tenkid etti. Köklü bir yapıya sâhip olan Osmanlı âilesini millî kültürü hazmedemeyen bir âile şekli olarak gösterdi. Savunduğu âile yapısında din birliğinin şart olmadığını ileri sürdü.

Hayâtı boyunca hattatlık, resim, dekorasyon, mîmârlık incelemeleri, bahçıvanlık ve çeşitli el sanatlarıyla bizzat ilgilenen Baltacıoğlu, İslâm ve Lâtin yazılarının her çeşidinde yazılar yazdı. “Alev yazısı” diye tanınan yeni bir hat şekli geliştirdi.

Eserleri: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun çeşitli alanlarda yazdığı 130'u aşkın eseri vardır. Bunlardan bâzıları şunlardır:

Pedagojiyle ilgili olanlar: **Tâlim ve Terbiyede İnkılâp, Terbiye ve Îmân, İzmir Konferansları, Elişlerinin Usûl-i Tedrisi, Terbiye İlmi, J.J. Rousseau'nun Terbiye Felsefesi, Umûmî Pedagoji, İçtimâî Mektep, Toplu Tedrîs, Rüyâmdaki Okullar, Pedagojide İhtilâl.** Sosyolojiyle ilgili olanlar: **Maârifte Bir Siyâset, Türk'e Doğru, Batı'ya Doğru, Ziyâ Gökalp.** Sanata dâir olanlar: **Demokrasi ve Sanat, Türklerde Yazı Sanatı, Türk Plastik Sanatları.** Dînî eserleri: **Din ve Hayat, Kur'ân** (meâl)**, Büyük Tefsir.** Felsefeye dâir olanlar: **Kalbin Gözü, Felsefe.** Edebî eserleri: **İnanmak, Akıl Tâciri, Dolap Beygiri, Kafa Tâmircisi, Batak, Yalnızlar.**

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun bunların dışında aynı konularda ve çocuk ve gençlik meselelerine dâir bir kısmı basılmamış bâzı eserleri vardır. Ayrıca çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanmış pekçok makâlesi bulunmaktadır.

İSMET İNÖNÜ;

Türkiye Cumhûriyetinin ikinci Cumhurbaşkanı. 1884 İzmir doğumlu olup, 1973'te Ankara'da öldü. Babası Bitlisli Kürümoğulları âilesinden Râşid Bey, annesi Cevriye Hanımdır. İlk ve orta öğretimini Sivas'ta yaptıktan sonra İstanbul Topçu Lisesine gitti. 1903'te Topçu Harbiyesini bitirerek, Erkân-ı Harbiye Mektebine kaydoldu. 1906'da Erkân-ı Harbiye Yüzbaşısı rütbesiyle Edirne'ye tâyin edildi. Burada siyâsî bâzı faaliyetlerinden dolayı Topçu Fırka ve Ordu Kumandanı tarafından ihtar verildi.

1907'de Edirne'deki İkinci Ordu karargâhında vazife yaparken, gizli olarak kurulan ve pâdişah aleyhine faaliyetlerde bulunan İttihat ve Terakki Cemiyetine girdi. 24 Temmuz 1908'de İkinci Meşrûtiyetin îlânından sonra Edirne'deki Süvârî Tümeninde vazifelendirildi. 31 Mart 1909 vak'ası sonrasında Harekât Ordusunda görev yaptı. 1910'da kolağası rütbesiyle Yemen'de vazifelendirildi. Hayatı boyunca devam edecek olan Batı müziği hayranlığı, satranç ve biriç oyunları alışkanlığını burada edindi. Yemen'de binbaşılığa terfi eden İsmet Bey, Balkan Harbi esnâsında (1913) Çatalca'ya tâyin edildi. Çatalca'da Harekât Şubesinde vazifelendirilen Binbaşı İsmet, rahatsızlığını ileri sürerek Avrupa seyahatına çıktı. Viyana, Münih, Berlin, Paris ve İsviçre'ye gitti. 1914'te Birinci Dünyâ Harbi öncesinde Avrupa karışınca, İstanbul'a döndü.

1914 Ağustosundan îtibâren Birinci Orduda vazifelendirildi. 1915'te Diyarbakır'da kurulacak İkinci Ordunun kurmay başkanlığına tâyin edildi. 1915'ten 1918 yılına kadar Doğudaki cephelerde çeşitli kademelerde vazife yaparak muhârebelere katıldı. Mondros Mütârekesinin imzâlanmasıyla, İstanbul'a döndü. 1920 yılında Ankara'ya çağrılıncaya kadar İstanbul'da sık sık değişen vazifelerde çalıştı.

Ankara'da Mustafa Kemâl Paşa ile beraber çalışan İsmet Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla kurulan ilk kabinede Erkân-ı Harbiye Umumiye Vekili (Genelkurmay Başkan Yardımcısı) oldu. Garp Cephesi kumandanı Ali Fuâd Paşanın Moskova'ya tâyiniyle cepheye gönderilen Albay İsmet, Nizâmî Ordu kurarken Kuvve-i Seyyâre Kumandanı Çerkez Edhem ile anlaşmazlığa düştü. İstiklâl Harbinin Garp cephesindeki muhârebelerinin kumandanlığını yürüttü. Yunanlılara karşı 6-11 Ocak 1921'de Birinci İnönü; 23 Mart-1 Nisan 1921 târihlerinde de İkinci İnönü Muhârebelerini kazandı. Kurtuluş mücâdelesi sonunda 1922'de Lozan Konferanslarına katılarak, 1923'te TBMM Heyeti Başkanı olarak Lozan Antlaşmasını imzâladı.

Cumhûriyetin îlânından sonra, 9 Eylül 1923'te kurulan Halk Fırkasının, 19 Kasım 1923'te başkanvekilliğine getirilen İsmet Paşa, Yeni Türkiye'nin ilk kabinesini kurmakla vazifelendirilerek, başbakan oldu. Kasım 1924'e kadar devam eden siyâsî hâdiseler üzerine, sıhhî durumunu ileri sürerek başbakanlıktan ayrıldı. Bu ilk başbakanlığı devrinde (1923-1924) Halîfelik kaldırılıp, lâiklik esâsı benimsendi. Ordu politikadan men edildi. İkinci defa 3 Mart 1925'te başlayan başbakanlığı, 1937'ye kadar devam etti. Yeni Türkiye'nin bütün devrimleri bu başbakanlığı devrinde (1925-1937) yapılarak, merkeziyetçi sistemle idâreyi kurup, iktisatta devletçilik esaslarını tatbik ettirdi. Soyadı Kânunu çıkınca "İnönü" soyadını aldı.

1937'de Cumhurbaşkanı Atatürk ile bâzı konularda anlaşmazlığa düşünce, istifası istenen İsmet İnönü, 20 Eylülde başbakanlıktan ayrıldı. Atatürk'ün ölümüyle 11 kasım 1938'de Cumhurbaşkanı seçildi. İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığı devrinde (1938-1950) bâzı taraftarlarınca "Millî Şef" lakâbıyla tanıtıldı. 1939'da başlayan İkinciDünyâ Harbi (1939-1945) yıllarında tâkip ettiği harp ekonomisinde, birçok aksaklıklar ortaya çıktı. Enflasyon, gıda maddeleri sıkıntısı, karneli hayat ve fiyatların aşırı yüksekliği harp yıllarının unutulmaz hatırası ve icraatları oldu. Ayrıca bu yıllarda yapılan varlık ve yol vergisi uygulaması, halkı ağır geçim sıkıntıları ile başbaşa bıraktı. Halktan gelen tepkilere daha fazla karşı duramayan İsmet İnönü'nün devrinde 1946 seçimleriyle birlikte çok partili hayâta geçildi.

1950 seçimlerinde Demokrat Parti iktidâra gelince, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı 14 Mayıs 1950'de sona erip, vazifeyi Celâl Bayar'a devretti. 27 Mayıs 1960 ihtilâline kadar, Cumhuriyet Halk Partisi lideri olarak muhâlefette kaldı. 1954 ve 1957 seçimlerinden de mağlubiyetle çıkınca politikasını sertleştirdi ve ülkedeki siyâsî gerilimi hızlandırdı. Aydınların yanısıra talebe ve orduyu da siyâsetin içine çekti. Neticede 27 Mayıs İhtilali meydana geldi. 1961 seçimlerinde en fazla milletvekili çıkaran Cumhuriyet Halk Partisi genel başkanı olarak, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından Başbakan tâyin edildi. 1961'den 1965 yılına kadar birbiri ardından üç hükûmet kurup, başbakanlık yaptı. Bu devirde (1961-1965) içte ve dışarıda bâzı mühim olaylar oldu. Kıbrıs hâdiseleri çıktı. Grev ve Lokavt Kânunları yürürlüğe kondu, plânlı ekonomiye geçildi. Ortak Pazara girilmesi ve Sovyetler Birliği ile münâsebetlerin arttırılması gerçekleştirildi. 1965 seçimlerini kaybettikten sonra 1972 yılına kadar muhâlefet lideri olarak kaldı. Bu târihte toplanan CHP kurultayında, yıllardır yaptığı parti genel başkanlığını kaybetti. Daha sonra CHP'den istifâ ederek, TBMM Senatosunda eski

cumhurbaşkanlarına ayrılan tabiî senatörlük kadrosuna dâhil oldu. 25 Aralık 1973'te ölen İsmet İnönü Anıtkabir'e gömüldü.

1919'da Mevhibe Hanımla evlenen İnönü, 4 çocuğu oldu. Bunlardan üçü yaşadı. Bunlar Ömer, Erdal ve Özden (Toker)dir.

İsmet İnönü; zekî, hâdiseler karşısında hissiyâtını hemen ortaya dökmeyen, fırsatlardan çok iyi istifâde etmesiyle tanınır. Politika hayâtında seçimlerde kaybetmesinden sonra sabırla siyâsî hayatın, kendi arzu ettiği istikâmete dönmesini beklemesini bilen birisi olması; siyâsî atmosferin gerginleştiği devirlerde ve muhâlefet yıllarında, iktidârı gâyet iyi tâkip ederek, fırsatları değerlendirmesini bilmesi ona âit hususiyetlerdendir. Devamlı devrimciliği destekledi. Bunların yerleşmesi için devlet kademelerinde kadrolaşmaya büyük önem verdi. Bu kadro, kendi düşünce ve fikirlerinin yıllarca tatbikçisi olmuş ve onun çizdiği yoldan sapmadan ilerlemeye çalışmıştır.

İSPANYA

DEVLETİN ADI .....İspanya Krallığı

BAŞŞEHRİ ..... Madrid

NÜFÛSU 39.100.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....504.782 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İspanyolca

DÎNİ .....Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ..... Pesota

İber Yarımadasının beşte dördünü ihtivâ eden bir Avrupa devleti. Doğu ve kuzeydoğusunda Akdeniz, kuzey, kuzeybatı ve güneybatısında Atlas Okyanusu, kuzeydoğusunda Fransa ve Andoro Cumhûriyeti, batısında Portekiz bulunmaktadır. Akdeniz'deki Balear, Atlas Okyanusundaki Kanarya Adalarıİspanya'ya âittir.

Târihi

M.Ö. 1100 yıllarında Fenikeliler, İspanya topraklarında ilk yerleşme merkezleri kurmaya başladılar. Onları Keltler ve Yunanlılar tâkip etti. Daha sonra Kartacalıların egemenliğine girdi. M.Ö. 202 yılında Romalılar Kartacalıları İberik Yarımadasından attılar. Roma İmparatorluğu bu târihten îtibâren İspanya'da birliği sağladı ve zamanla Hıristiyanlığı buraya yerleştirdi.

M.S. 5. yüzyılda İspanya, Germen kabilelerinin saldırılarına hedef oldu. Sırayla Alanlar, Suevler ve Vandalların ardından Vizigotlar İspanya'ya hâkim oldu. Vizigotların hâkimiyeti uzun sürdü ve Hıristiyanlığı kabul eden Vizigotlar, İspanya'ya Hıristiyanlığın yerleşmesini sağladı.

711'de Afrika'dan Gelen Müslümanlar, 8. asırdan 10. asra kadar kuzeydeki birkaç bölge dışında İspanya'ya hâkim oldular ve burada Endülüs medeniyetini kurdular. İlmin merkezi olan üniversiteler açarak, İslâm medeniyetini buraya yerleştirdiler. Endülüs Emevîler Devletinde İmâm-ı Kurtubî, Şâtibî, İbn-i Hazm, Nûrettin Batrûcî gibi birçok âlim yetişti ve buradaki üniversitelerde hocalık yaptılar. Papa ve Krallar dâhil birçok Avrupalı bu üniversitelerde ilim tahsil etmişlerdir. Bugünkü birçok müsbet ilimleri batılılar bu üniversitelerden öğrendiler. On birinci yüzyılda bu ülkenin iç karışıklıklarından faydalanan Hıristiyanlar kuzeyden başlayarak yarımadayı tekrar ele geçirmeye başladılar. 1276 yılında Müslümanların elinde yalnızca güneydeki Grenada kalmıştı. 1469'da Aragon ve Castilla Krallıkları tek bir krallık altında birleşerek güçlü bir devlet kurdular. 1492'de Müslümanların son kalesi Grenada Krallığı yıkıldı. Aynı yıl Kristof Kolomb İspanyol hükümdarının maddî yardımıyla Amerika'ya varan ünlü gezisine çıktı. Bu yolculuk, İspanya'nın dünyânın en büyük sömürge İmparatorluklarından birini kurmasına yol açtı. 1588 yılında İspanyol donanmasının İngiliz donanmasına yenilmesini tâkip eden taht ve din kavgaları sonunda İspanya zayıflayarak çökmeye başladı. 1640'ta Portekizi, 1714'te ise Avrupa'daki bâzı topraklarını ve Cebelitârık'ı kaybetti. On dokuzuncu yüzyılın başlarında İspanyolların Amerika'daki bütün sömürgeleri bağımsızlıklarını kazandılar.

Birinci Dünyâ Harbinde İspanya tarafsız kaldı, fakat savaştan büyük ölçüde etkilendi. General Primoderivera, çıkan ayaklanmaları bastırarak ülkede diktatörlük kurdu. 1930 yılında iktidardan düştü. Bir yıl sonra yapılan seçimleri Cumhûriyetcilerin kazanması sonucu Kral On sekizinci Alfanso ülkeyi terk etti. 1936'da yapılan seçimlerde solcuların başarılı olması üzerine ülkede iç savaş başgösterdi. 1939'da iç savaşın sona ermesiyle Franco Devlet Başkanı oldu. İkinci Dünyâ Harbine de katılmayan İspanya'da ordunun desteğiyle Franco savaştan sonra da yerini korudu. 1969 yılında Franco'nun ölmesiyle yerine Don Juon Carlos geçti. 1976'da Başbakan Navarro'nun istifâsı ile Carlos kral oldu ve

Abolfo Sourez'i başbakanlığa atadı.

15 Haziran 1977'de 41 yıl sonra ilk defâ genel seçimler yapıldı. Sourez'in başkanı olduğu Demokratik Merkez Birliği çoğunluğu elde etti. 1981'de sağcı Albay Tejero Cortes'in meclisi basarak yaptığı darbe girişimi sonuçsuz kaldı. 1982 seçimlerini ise Sosyalist Parti büyük çoğunluğu elde ederek kazandı ve 46 yıl sonra İspanya'da yeniden bir sol iktidarın doğmasını sağladı. Hâlen (1993) iktidarda sosyalist parti bulunmaktadır.

Fizikî Yapı

İspanya'nın dörtte üçü Meseta adı verilen düzlüklerle kaplıdır. Meseta çok yüksek faylı bloklardan meydana gelen Guadarrama ve Grados dağlarıyla ikiye bölünmüştür. Kuzeydoğudaki İberik Dağları kıvrımlıdır. Kuzeyde Cantabria Dağları yer alır. İspanyol Pireneleri, Fransız Pirenelerinden daha geniştir. Doğu Pireneler bâzı sıradağlar ile İberik Sıradağlarına bağlanır. Endülüs Sıradağları çok büyük ve kıvrılmış bir kütledir. Cebelitârık Boğazından Nao Burnuna kadar 800 km'lik bir alana yayılır. Bu sıradağların en yüksek tepesi orta bölgedeki Sierra Nevada (3.478 m) Tepesidir. Bu dağlar birbirlerinden havza ve ovalarla ayrılmışlardır.

İspanya'da ovanın varlığından söz etmek çok zordur. Ülkenin büyük bir kısmı 900 m yükseklikteki yaylalarla kaplıdır. Yarımadanın kuzey ve güney kıyılarındaki dağların ve Meseta'nın genellikle batıya doğru meyilli olması Ebro hâriç olmak üzere büyük ırmakların okyanusa akmalarına sebeb olmuştur. Okyanusa akan başlıca ırmaklar: Mino, Douro, Tagus, Guadiana ve Guadalguivir'dir. Akdeniz'e dökülen ırmakların en önemlisi Ebro olup, Guadalaviar, Jucar ve Segura başlıcalarıdır.

İklim

İspanya'nın iklimi genellikle kuraktır. Yazları sıcak, kışları soğuk geçer. İspanya'da iklim, Kuzeybatı İspanya, doğu kıyı ve iç kesim olmak üzere farklı üç bölgeye ayrılır. Kuzeybatı İspanya, Atlas Okyanusu iklim alanı içine girer. Her mevsim bol yağmur alır. Okyanusun yakın olması sebebiyle yazlar ılık, kışlar çok yumuşak geçer. Yağışlar kuzeyden güneye doğru azalır. İç kesimdeki ova ve yaylalarda kara iklimiyle karışık Akdeniz iklimi hüküm sürer. Özellikle Ebro ve Guodalguivir ovalarıyla Manche'de yazlar sıcak, kışlar sert geçer. Toplam yağış düşüktür.

Tabiî Kaynaklar

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Kuzeybatı İspanya'da meşe ve gürgen ağaçları bulunur. Doğu kıyılarında yeşil meşeler, sulak bitkiler ve bozkırlar hâkimdir. İç kesimde ise karışık orman, güneyde meşe ormanları ve bozkırlar, bâzı kesimlerinde çayır ve fundalıklar bulunur. Bunlar ormanların insan eliyle kesilerek yok edilmesinden meydana gelmiştir. İspanya dağlık ve ormanlık bir arâziye sâhip olduğundan ayı, kurt, tilki, tavşan, sincap, yaban kedisi, yaban keçisi gibi hayvanlar bulunur. Mevsimden mevsime göçmen kuşlar İspanya'ya gelmektedir.

Mâdenler: İspanya zengin yeraltı kaynaklarına sâhiptir. Meseta'nın bir çok kesimiyle Endülüs sıra dağlarında önemli demir rezervleri vardır. Ülkenin çeşitli yerlerine dağılmış vaziyette kömür yatakları mevcuttur. Diğer mâdenleri potas, çinko, kalay, kurşun filizleri, bakır, uranyum, gümüş, fosfat ve sülfürdür. Dünyânın başta gelen civâ üreticilerindendir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

İspanya'nın nüfûsu 39.100.000'dir. Nüfûsun yarısından fazlası şehirlerde yaşar. İspanya halkı çeşitli ırk gruplarının karışımıyla meydana gelmiştir. Halkın Endülüs bölgesinde yaşayanları esmer; Basklar ve Katalanlar sarışın; Galiçya bölgesinde yaşayanlar ise alçak boylu ve buğday tenlidir. Bölgelerde yaşayanlar arasında yaşayış ve giyiniş bakımından farklılıklar görülür. Andolusia kadınları 5. yüzyılda bu bölgede yaşamış olan Faslılar gibi yüzlerine peçe örterler.

İspanya denilince akla boğa güreşleri gelir. Halk boğa güreşlerine çok meraklı olduğu için arenalar dolup taşmaktadır. Boğa güreşleri İspanyolların senelerden beri süregelen bir geleneğidir.

Önemli şehirler arasında Barcelona, La Caruna, Ovieda, Sevilla, Valencia, Vizcaya bulunmaktadır.

Din: İspanya halkının çoğu Hıristiyanlığın Katolik mezhebindendir. Az miktarda Protestan, Mûsevî, Müslüman bulunmaktadır. Bunlar nüfûsun % 1'ini teşkil etmektedir.

Eğitim: İspanya'da 6-14 yaş arasında öğretim mecbûridir. İspanya'da 20 devlet üniversitesi, bunun dışında Madrid, Barcelona ve Valencia'da üç politeknik üniversitesi vardır. Okuma-yazma bilmeyenler nüfûsun % 5'ini teşkil etmektedir.

Siyâsî Hayat

İspanya'da 1975 târihinden sonra ülke krallığa dayanan bir monarşiyle yönetilmeye başlamıştır.

İspanyol parlamentosu Cortes, 350 üyeli Temsilciler meclisi ve 248 üyeli Senato'dan meydana gelmiş, iki meclislidir. Kralın, meclisten çıkan kânunları veto yetkisi vardır.

Ekonomi

Çok yönlü bir tarım ülkesi olan İspanya'da tarım sanâyiye yönelik duruma getirilmektedir. Bir zamanların sömürgeci ve denizci ülkesi olan İspanya, bugün bu özelliğini kaybetmiştir.

Tarım: İspanya bir tarım ülkesidir, ancak 1960 ve 1970 yılları arasında tarımla uğraşanların oranı% 41'den % 25'e düşmüştür. Topraklarının yaklaşık beşte ikisi işlenmektedir. Geri kalan bölgeler ya çok kurak veya çok dağlık olduğundan tarıma elverişli değildir. İç kısımlarda az nüfûslu havza ve yaylalarda özellikle tahıl ekilir (buğday, çavdar gibi). Bu kısımda topraklar 2-3 yılda bir nadasa bırakılır veya bakla nohut ekilir. İspanya'nın Atlas Okyanusu kısımlarında iklimin etkisiyle değişik bir tarım uygulanır. Yazları nemli olması mısır tarımına çok elverişlidir. Tahıl az yer tutar, patates ve fasulye bu kısımlarda çok boldur. İspanya'da en çok yetiştirilen tahıl arpadır. Ayrıca şekerpancarı, soğan, mısır, limon, tütün, ayçiçeği, mercimek yetiştirilmektedir.

İspanyada yetişen meyvelerden portakal ilk sırayı alır ve bir ihraç ürünüdür. Zeytin de önemli bir gelir kaynağıdır. İspanya'da bağlar işlenen toprağın % 8'ini meydana getirir. Ormanlardan elde edilen en önemli ürün mantardır. Domates ve muz da önemli ihraç ürünlerindendir.

İspanya'nın tarımı giderek artan nüfûsun ihtiyacını karşılayamamaktadır. Ekilebilir arâzinin ancak bir kısmı sulanabilmektedir. Günümüzde tarım kesiminde faal nüfûsun % 25'i çalışmaktadır. Bununla birlikte toprak ürünleri ihrâcâtın % 40'ını sağlamaktadır.

Hayvancılık: Hayvancılık İspanya'da giderek gelişmektedir. İşlenebilen toprakların dörtte üçü otlaklarla kaplı olduğu için hayvan beslemede önemli bir kaynaktır. İspanya'da yaklaşık olarak 15 milyon koyun, 3 milyon keçi, 6 milyon büyükbaş hayvan vardır. Senelik et üretimi ise ortalama olarak 2.700.000 tondur. Ayrıca önemli miktarda at, katır, eşek mevcuttur. Beslenmede balıkçılığın rolü büyüktür. Balık tonajları yavaş fakat sürekli olarak artmaktadır. Ülkenin Atlas Okyanusu kıyıları büyük bir balıkçılık bölgesidir. Balıkçılık önemi bakımından Avrupa'da Rusya ve Norveç'ten sonra üçüncü gelir. Avlanan en önemli balıklar sardalya, hamsi, orkinos ve morinadır. Akdeniz kıyılarında elde edilen balık miktarı azdır. Açık deniz balıkçılığında giderek gelişme görülmektedir.

Sanâyi: İspanya'da sanâyi gelişmektedir. İspanya 1960 yılından bu yana hızla sanâyileşti. Toplam sanâyi üretimi 1960 ile 1966 yılları arasında iki katına çıktı. Günümüzde ülkenin çalışan nüfusunun % 40'ı bu sektördedir. İspanya, Avrupa'nın önde gelen sanâyi ülkelerinden biri olma yolundadır. Başlıca ürünleri; makina, pamuklu ve yünlü dokuma, ayakkabı, kâğıt, otomobil, gemi (dünyâ devletleri arasında dördüncü), çimento, çelik, döküm ve demirdir. Sanâyi dağılımı çok eşitsizdir. Büyük kısmı iki bölgede toplanır. Kuzeyde Vasco-Osturianın bütün ekonomisi mâden kömürü ve demir sanâyiine dayanır. Bu kısımda ayrıca el sanatlarının modernleşmiş biçimi olan bir çok küçük fabrika vardır. Doğuda Katolonya bölgesi, Pirene ırmaklarından elde edilen elektrik enerjisinden faydalanır. Enerji açığı sanâyinin zayıf noktasıdır. Petrol ve tabiî gaz üretimi çok azdır.

Ticâret: İhrâcâtın % 40'ını tarım ürünleri meydana getirmektedir. Satılan başlıca ürünleri: Portakal, zeytin, zeytinyağı, muz, domates, balıktır. İhraç edilen sanâyi mâmülleri ise pamuklu dokumalar, çelik, civa, makinalar, kimyâ mamulleri, gemi, otomobil, ayakkabıdır. Dış alımların beşte birinden fazlasını petrol meydana getirir. Diğer ithal malları sanâyi için gerekli maddeler ve teçhizatlardır. İspanya'da ülke turizmi çok büyük gelişme göstermiştir. Ülke, turizmin yardımlarıyla dış ticâret dengesindeki açığı kısmen kapatmıştır. Fransa sınırından Cebelitârık'a kadar Akdeniz kıyısı boyunca birçok turistik tesis kurulmuştur.

İspanya ihrâcâtın büyük kısmını ABD'ye yapar. İthâlâtın ve ihrâcâtının bir kısmı da AET ülkeleri ile olup, bunlar arasında Almanya ve İngiltere ilk sırayı alır.

Ulaşım: İspanya'da karayolu uzunluğu yaklaşık 146.919 km'dir. Demiryollarının uzunluğu ise 13.533 km olup, bunun 5.613 km'sinde elektrikli trenler çalışmaktadır. Ülkenin hava ulaşımı en önemli havayolu şirketi olan "İberia" tarafından dünyânın her yerine yapılan seferlerle sağlanmaktadır. Ülkede 37 sivil ve 7 askerî havaalanı vardır.

İspanya deniz ticâret filosu 7.699.000 gros tonluk 1109 gemiye sâhiptir. Ülkenin en önemli limanları Barcelona, Bilbao, Valencia, Cartegena ve Gijon'dur.

İSPERMEÇET BALİNASI (Bkz. Kaşalot)

İSPİNOZ (Fringilla coelebs);

Alm. *Buchfink (m),* **Fr.** *Pinson (m),* **İng.** *Chaffinch.* **Familyası:** İspinozgiller (Fringillidae), **Yaşadığı**

yerler: Palearktik bölgelerin ağaçlık yerlerinde. Kafeste de beslenir. **Özellikleri:** Serçe iriliğinde ötücü bir kuş. Tepe ve ensesi mâvi-gri, kuyruk çıkıntısı ise yosun yeşilidir. **Ömrü:** 24 yıl kadar. **Çeşitleri:** Kayın ispinozu, dağ ispinozu, mâvi ispinoz.

Ötücü kuşlar takımının İspinozgiller familyasından konikgagalı bir kuş. Boyu 16 cm olup, 20 gram kadar ağırlıktadır. Bahçe ve orman kenarlarında bulunur. Erkekler dişilerden daha parlak renklidir. Yuvasını park ve bahçelerdeki ağaçların çatallı dalları üzerine kurar. Dişi tarafından yapılan yuva çanak şeklinde olup, dış kısmı yosun, ağaç ve böcek kabuklarıyla kaplandığından görülmesi zordur. İç kısmı ise tüy ve kıllarla muntazaman örülür.

Yılda iki defa yumurta verirler. Üreme mevsimi ilkbahar ve yaz aylarına rastlar. Dişi, her defâsında gri renkli, üzeri mor benekli 3-4 yumurta yumurtlar. Yalnız dişi kuluçkaya yatar. Kuluçka süresi 12-13 gün sürer. Yavrularını tırtıl ve kurtçuklarla besler. Kısa zamanda gelişen yavrular, 13-14 gün içinde yuvayı terk ederler.

İspinozlar çok hareketli ve kavgacı kuşlardır. Yalnız öğle sıcağında sâkinleşirler. Genellikle yağlı tohumlarla beslenen ispinozlar, yazları tırtıl ve böcek de yerler. Bâzan bal özünü almak için çiçekleri parçalarlar. Tohumları yediğinden dolayı çiftçilere zarar verirler. Güzel sesleri sebebiyle yakalanarak kafeslerde de beslenirler.

Yaşadığı yere göre göçmen veya yerli kuşlardır. Kışın sürü hâlinde dolaşır, yerde buldukları tohumlar ile geçinirler. Göçmen olanlar kışı Orta Akdeniz bölgesinde geçirirler. Erkekler bölgelerinde kalıcı olup göç etmezler. Göçe yalnız yavru ve dişiler katılır. Bahar dönüşünde tekrar yuvalarını arar ve bulurlar. İspinozlar Avrupa, Kuzey Afrika, Atlantik Adaları, Batı Asya ve Japonya'ya kadar yayılım gösterirler. Dağ ispinozları en çok Asya ve Avrupa'da, mâvi ispinoz Kanarya Adalarında bulunur.

İSPİRTO;

Alm. *Alkohol; Spiritus (m),* **Fr.** *alcool; esprit de vin (m),* **İng.** *alcohol*; *spiritis.* Evlerde ve sanâyide sıkça kullanılan etanol çözeltilerinin ticârî ismi. İçki olarak kullanılmasını önlemek üzere içine permanganat (menekşe renk verir) ve metanol (gözleri kör edebilen zehir etkisi yapar) gibi maddeler konur. Etil alkol, tuvalet ispirtosunda %75 nispetinde, mavi ispirtoda % 90 nispetinde ve kozmetikte kullanılan sanâyi ispirtosunda %92 nispetinde bulunur.

İSRAF;

her türlü imkân ve varlığı boşuna harcama, saçıp savurma. Bütün nîmetleri Allahü teâlânın insanlara verdiği birer emânet sayan İslâm dîni, bunları, sâdece O'nun rızâsını elde etmeyi ve insanlara hizmete elverişli yerlerde kullanmayı emreder. Parayı, malı dînimizin uygun gördüğü yerlere vermemek cimrilik, uygun görmediği yerlere dağıtmak da israftır. İsrafın zıddı iktisattır. İsraf ve cimrilik, kalbin mânevî hastalıklarından sayılmıştır.

İslâm dîni israfı; içki, kumar, fuhuş, rüşvet gibi topluma ve kişiye zarar veren işleri, harcamaları açıkça yasaklamıştır. Allahü teâlâ **Kur'ân-ı kerîm'**de israf ile ilgili âyet-i kerîmelerde meâlen buyurdu ki: **"İsraf etmeyiniz. Allah israf edenleri sevmez."** (A'raf sûresi: 27). Lut aleyhisselâm kavmini de; **"Belki siz israf eden kavimsiniz."** diye kötülemiştir.

İsrafın kötü olmasının birinci sebebi, malın kıymetli olmasıdır. Mal, Allahü teâlânın verdiği bir nîmettir. Malı israf; Allahü teâlânın nîmetini hakir (aşağı) görmek, nîmete kıymet vermemek, nîmeti elden kaçırmak, küfrân-ı nîmet etmek, yâni şükretmemek olur.

Malı denize, kuyuya, ateşe atmak, elden çıkmasına sebep olmak, soğuktan sıcaktan korumamak, ağaçtan meyveyi toplamayıp çürütmek, mahsulü hasat etmeyip helâk olmasına sebep olmak, hayvanları soğuktan düşmandan koruyacak yere koymamak, soğuktan, sıcaktan ve açlıktan ölmelerini önleyecek kadar yedirmemek ve örtmemek de helâk etmek olup hepsi israftır.

Herkes tarafından iyi bilinmeyen israflardan bâzıları da şunlardır: Meyve, sebze ve hubûbatı topladıktan sonra, iyi saklamayıp veya ilâçlamayıp kendiliklerinden bozulmaları; kurt, güve, fâre, karınca ve benzeri canlıların yemeleri ve bunların nem alarak çürümeleri israftar. Ekmek, et, su, peynir gibi gıdâların, hurma, karpuz, ve soğan gibi yiyeceklerin; kuru incir, kuru üzüm, zerdali gibi kuru meyvelerin; buğday, arpa, mercimek gibi hubûbatın; elbise, kumaş, kitap gibi eşyânın muhâfaza edilmeyerek yok olmalarına sebeb olmak israftır. Ekmeğin pişkin yerini veya içini yiyip kenar ve kabuklarını atmak, yemek artıklarını dökmek; çatal, kaşık ve tabağı sıyırmadan yıkamak israftır. Sofra bezi veya masa üstüne düşen yemek artıklarını toplamayıp yıkarken dökmek ve döküntüleri toplamamak israftır. Elbise, çorap, ayakkabı gibi giyim eşyâlarını iyi kullanmayıp veya iyi saklamayıp, çabuk eskitmek; yıkarken suyu sabunu çok harcamak; lâmbayı, elektriği, havagazını, tüpgazı boş yere yakmak israftır. En büyük israf ise zamânın boşa harcanmasıdır. Hadîs-i şerîfte; **"Her çeşit israf**

haramdır." buyrulmuştur.

Abdestte ve gusülde lüzumundan fazla su kullanmak israf olup haramdır. Malını israf eden, haramda kullanana zekât vermek uygun değildir. Kezâ parasını israf edip harama harcayan kimseye sadaka verilmez. Hadîs-i şerîfte buyruldu ki: **Kıyâmet günü herkes, dört suâle cevap vermedikçe hesaptan kurtulamayacaktır: Ömrünü nasıl geçirdi; ilmi ile nasıl amel etti; malını, nereden nasıl kazandı ve nerelere harcadı; bedenini nerede yordu, hırpaladı?**

Her ülkenin iktisâdi buhranlarının temelinde israf yatar. Bugün fertlerde, özel ve kamu kuruluşlarında ve hayâtın her safhasında salgın bir hastalık hâline gelen israf, cömertlik ve görgü değil, aksine görgüsüzlük, nîmete karşı nankörlük, haddini aşmak ve her türlü eşyâ ve gıdâ maddesini lüzumsuz kullanmaktır.

Dünyânın tanınmış ekonomistleri artık refah devrinin kapandığını devletlerin, kuruluşların ve fertlerin "azamî tasarruf ve israftan sakınma" prensibinin ekonominin temeli olduğunu, bu kâideye riâyet etmeyen ülkelerin ergeç iktisâdi buhrana sürükleneceklerini açıklamışlardır.

8 Ağustos 1991 Perşembe târihli Türkiye Gazetesi'nde israf ve neticeleri hakkında şöyle denilmektedir. Yanlış politikalar, kalitesiz üretim ve vatandaşın şuursuz tüketiminden kaynaklanan kayıplar yılda 50 trilyonu buluyor.

İşgücü ve beyin gücünün uygun alanlarda kullanılmaması sonucu Türkiye'nin uğradığı zararın en iyimser hesaplarla yılda 30 trilyona ulaştığı belirtiliyor.

Erken kesim sebebiyle ortaya çıkan 300 milyon kilogram dolayındaki et kaybının her yıl beş trilyon liraya, trafik kazaları ile toplu taşıma sistemine geçilememesinin yol açtığı zararın ise 4 trilyona ulaştığı hesaplandı.

Yılda yaklaşık 15 milyon ton üretilen ekmeğin iyi pişmeme ve bayatlama sonucu meydana gelen zararın 3 trilyonu bulduğu, yanlış enerji kullanımı ve ısıtmadan dolayı oluşan kayıpların ise bir trilyona ulaştığı hesaplandı.

Millî ekonomide her yıl 50 trilyona ulaşan kayıpların ana başlıklarıyla dökümü şöyle:

İşgücü ve beyingücü sebebiyle meydana gelen kayıplar 30 trilyon;

Trafik kazaları ve ulaşım sisteminden kaynaklanan kayıplar 4 trilyon;

Teknik standartlara uymayan kalitesiz elektrik malzemesi kullanılması 300 trilyon;

Et ve süt kayıpları 5 trilyon 300 milyar;

Tarımda teknolojinin kullanılmamasından doğan buğday kaybı 500 milyar;

Dökülen ekmek ve yanlış deri yüzme 200 milyar;

Şebekelerin eski ve yeterli olmamasından ortaya çıkan su kaçakları 300 milyar;

Erozyon ve yanlış kullanmadan meydana gelen toprak kaybı 500 miyar;

İletim hatları ve yanlış motor kullanılmasından doğan enerji kaybı 175 milyar;

Çevre ve deniz kirliliğinden meydana gelen zararlar trilyonlarla ifade ediliyor;

Isıtmada yanlış enerji seçimi 1 trilyon;

Sebze ve meyve gibi ürünlerin satışındaki yanlış politikalar 300 milyar.

Türkiye israf bakımından dünyâ ülkeleri içinde ön sıralarda yer almaktadır. Bâzı yetkililere göre Türkiye'deki senelik israfın para olarak tutarı Türkiye bütçesinin üstünde, hattâ iki katına yakındır. Güzel dînimiz İslâmiyetin israfı kişilere mânevî sorumluluk yükleyerek önlemiş olmasına rağmen, ülkemizde herkesin her şeyi almaya heves etmesi gibi bir israf pervasızlığı sebebiyle, enflasyon bir türlü dizginlenememekte, yoksulluk, ahlâkî değerlerin kaybolması ve moral çöküntüsüyle başa çıkılamamaktadır.

Türkiye genelinde şehirlerdeki ekmek israfı yüzde 15-25 arasında değişirken sâdece İstanbul'da çöpe atılan ekmek miktarı günlük 2-3 milyon adettir (1991). Bunun maddî değeri yıllık bir trilyonun üzerindedir. İlâç israfında dünyâda ikinci olan ülkemizde satın alındıktan sonra ambalajı açılmadan çöpe giden ilâç oranı yüzde 34'ün üzerindedir. Sigara tiryakiliğinde dünyâda ilk beş sıraya giren Türkiye'de 1990 yılında tüketilen 79 milyon kilogram sigaranın bedeli 9 trilyonu bulmaktadır. Yanlış hayvan kesimi ile her yıl 500 milyar TL, erken kuzu kesimi ile 140 milyar TL israf olmaktadır. TÜBİTAK'ın araştırmasına göre işleme, taşıma ve depolamadaki bilinçsizlikten dolayı kaybolan sebze ve meyvenin maddî değeri 250 milyar TL'yi bulmaktadır. Millî Eğitim Bakanlığının raporuna göre

ülkemizde 1982'de 304.668 üstün zekâlı çocuk vardır. Özel Eğitim görmedikleri için bu çocuklar, okul ve derslerden soğuyup zâyi oluyorlar. ABD'de gama ışınlarıyla kurutulan lağım, gübre hâline dönüştürülmekteyken bizde deniz ve göllere akıtılıyor. 1988 yılında Tommiks, Teksas, Zagor ve Conan gibi kendi kültürümüzü anlatmadığı gibi yabancı kültürleri körpe beyinlere aşılayan çizgi romanlar için 3 milyar TL harcandı. Yine 1989 yılında Türkiye'de 500 milyon litre alkollü içki sarf edildi ve tüketici 3 trilyon ödedi. Kaçak ve korsan içki bu hesabın dışındadır. TSE yetkililerine göre Türkiye standartlarına uygun olmayan bozuk, çürük ve kalitesiz mallar sebebiyle ekonomimizin yıllık kaybı 1 trilyon TL'yi aşmaktadır. Almanlar, Almanya'da bulunan işçilerimizin bankadaki 25 milyar Mark'ı için her sene yüzde 4 fâiz öderken Türkiye'ye verdikleri krediye yüzde 8 fâiz alıyorlar. Hastânelerde 1985 yılında 175 milyar TL'lik cihaz çürümeye terk edilmişti. Ege Üniversitesi İktisâdî ve İdârî Bilimler Fakültesi Kalkınma ve Planlama Bölümü'nün araştırmasına göre Türkiye'de 500 milyon iş günü (kahvelerde vs.) israf olmaktadır. Bu ise Türkiye'nin en büyük 500 firmasının yıllık iş gücüne yakındır. Son yirmi yıl içinde çıkan orman yangınlarında yanan ağaç miktarı Türkiye'yi 25 sene ısıtacak odun miktarına eşittir.

İsraf, iyi bir eğitimle, fertlerdeki mânevî, ahlâkî ve millî değerlere şuurlu bağlılık ve mesuliyet hissinin geliştirilmesi ile önlenir. Bu da değer hükümlerinin bozulmasına meydan verilmeyerek ve bunları insanların gönüllerine nakşederek sağlanabilir. Meselâ ekmeği, "aziz bir nîmet" olarak değerlendiren bir insanla, onu yalnızca bir "gıdâ maddesi" olarak gören diğer bir insanın ekmeği israf etmemek yolundaki gayretleri ve hassasiyetleri çok farklı olacaktır. Türk-İslâm kültürünün temel vasıflarından olan her imkân, varlık ve fırsatın, Allah'ın bahşettiği aziz nîmetler olduğu inancının ayakta tutulması Türkiye'de israfı önlemenin en kestirme ve en sağlam yolu olarak görülmektedir. İnsanlar bu şuura vardıkları zaman ekonomik hayat daha düzelecek insanlarımızın yaşama standardı daha da yükselecektir. Yüksek seviyede israfı ile dikkati çeken toplumlar, hayat pahalılığı ve geçim sıkıntısından kurtulamayacakları gibi bunlardan şikâyet etmeye hakları olmaz.

İSRÂFİL ALEYHİSSELÂM;

kıyâmet günü sûr denilen boruyu üfürecek olan melek. İsrâfil aleyhisselâm dört büyük melekten biridir. İki defâ sûra üfürür. Birincisinde Allahü teâlâdan başka her diri ölecek, ikincisinde ise hepsi yeniden dirilecektir. Allahü teâlâ Zümer sûresi 68. âyet-i kerîmesinde meâlen buyurdu ki: **"Kıyâmetin yok edici sûrundan sonra, ikinci bir sûr üflenir. Bu sese bütün beşeriyyet tâbi olur. Bu emirle kalkıp hâzır olurlar."**

İsrâfil aleyhisselâm ilk defâ sûra üfürünce sûrdan büyük bir ses çıkarak yedi kat göklere ve yerin her tarafına ulaşacaktır. İşitenlerin hepsi, yerde olsun göklerde olsun, ölecektir. İnsanlar bu esnâda birbirlerine vasiyet bile edemeyecekler ve çarşıda olanların evlerine gelemeyecekleri bildirilmiştir. Sûr, mâhiyeti insanlarca bilinmeyen bir borudur.

Kur'ân-ı kerîm'de sûrun üfürülmesiyle ilgili Yâsîn sûresi 48'den 53'e kadar olan âyet-i kerîmelerde meâlen buyruldu ki:

(Yine Mekke kâfirleri şöyle) **diyorlar: Bu kıyâmetin vâ'di ne zaman? Eğer doğru söyleyiciler iseniz!**

Onların beklediği sâdece sayhâdır (Sûra ilk üfürülüştür). **Onlar birbirleri ile çekişip, dururlarken, kendilerini yakalayıverir.**

O zaman bir vasiyet (söz) **bile yapamazlar, âilelerine de** (çarşı ve sokaklardan) **dönemezler.**

(Bir de ikinci defâ) **sûra üfürülmüştür. Artık bakarsın ki, onlar, kabirlerinden kalkıp Rablerine doğru koşuyorlar.**

"(Kâfirler) **Vah başımıza gelenlere!.. Kim kaldırdı bizi uyuduğumuz yerden? İşte bu** (kıyâmet) **Rahmânın vaad buyurduğu şey. Gönderilen peygamberler meğer doğru söylemiş." derler.**

(Bu son nefha) **ancak bir tek sayhadan ibârettir. Onunla mahlûkâtın hepsi toplanıp** (hesap için) h**uzûrumuza gelirler.**

Artık bugün hiç kimseye zerre kadar zulüm edilmez. Sâdece (hayırdan ve şerden) **yaptıklarınızın cezâsını çekeceksiniz.**

Hadîs-i şerîfte Peygamber efendimiz buyurdu ki:

İsrâfil aleyhisselâm, sûru ağzında lokma gibi tutup, kulağını açıp Allahü teâlâdan izin bekler, durur. Ben nasıl rahat olurum?

Bu haber, Eshâb-ı kirâma çok tesir etti. Bunun üzerine Peygamber efendimiz (sallallahü aleyhi ve sellem): **"Hasbünallahü ve ni'mel vekîl."** (Allah bize yeter, O ne güzel vekildir.) **deyiniz."** buyurdu.

İSRÂİL

DEVLETİN ADI ..... İsrâil Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Kudüs

NÜFÛSU 5.239.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 20.770 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İbrânice

DÎNİ ..... Mûsevîlik

PARABİRİMİ ..... Miskal

Ortadoğu'da Arap ülkeleriyle çevrili ve dünyânın tek Yahûdî devleti. Kuzeyinde Lübnan, doğusunda Sûriye ve Ürdün, güneybatısında Mısır, batısında Akdeniz yer alır.

Târihi

İsrâil'in târihi çok eskilere dayanır. Hazret-i Dâvûd ve hazret-i Süleymân zamanlarında doğru yolda olan ve peygamberlere inanan Yahûdîler devlet kurmuşlardı. Fakat daha sonra hak yoldan ayrıldılar. Allahü teâlâ onlara Îsâ aleyhisselâmı peygamber olarak gönderdi. Yahûdîler hazret-i Îsâ'ya inanmadılar ve çok eziyet ettiler. Öldürülmesi için çeşitli yollara başvurdular. Nihâyet havârilerden Yuda, hazret-i Îsâ'nın yerini öğrenip Romalılara ihbâr etti. Allahü teâlâ tarafından hazret-i Îsâ'nın göğe çıkarılmasından sonra Romalılar Kudüs üzerine hücum ederek Yahûdîleri dağıttılar. Bir kısmını esir edip, bir kısmını da öldürdüler. Kudüs'ü yağma ve tahrip ettiler. Bu sûretle dağılan Yahûdîler bir yerde toplanıp bir daha devlet kuramadılar. Her yerde hor ve zelil oldular, perişan bir hâlde yaşadılar.

Bu durumda yaşayan Yahûdîler 19. asrın sonlarına doğru devlet kurma çalışmalarına başladılar. (Bkz. Filistin)

Arz-ı mev'ut (vâdedilmiş topraklar) üzerine devlet kurma çalışmaları ilk önce İngiltere'de görülür. 1848'de İngiliz hükûmeti bir tamimle Filistin'deki konsoloslarını, Yahûdîleri himâyeye memur etti. 1870'te Yahûdî faaliyetlerinin merkezi İngiltere'den Rusya'ya geçti. Siyonist hareketlerin başına geçen Theodor Herzl, Filistin'de bir Yahûdî devletinin kurulması için birçok çalışmalarda bulundu. Bunun gâyesi bir Yahûdî şirketi kurup, vâdedilmiş topraklar üzerine müstakil ve üç dört milyon Yahûdîye yetecek genişlikte toprak satın almaktı. Herzl, İngiltere gibi güçlü bir devleti arkasına alarak, gâyesine ulaşma çabasındaydı. Herzl, Yahûdî devletinin ancak, kutsal topraklar üzerinde kurulmasını istediğinden, 1870 yılından îtibâren Filistin toprakları üzerinde tarımsal yerleşme merkezleri teşkil etmeye başladılar. 1870-1896 yılları arasında Filistin'de on yedi tarım kolonisi kuruldu.

Herzl, devrin Osmanlı SultanıİkinciAbdülhamîd Han ile görüşerek, ondan Filistin'de bir Aristokratik Cumhuriyet kurmak için izin istedi ve bâzı tekliflerde bulundu. Bu teklifler ise şunlardı:

1. Yahûdîler, Osmanlılara bir harp üssü inşâ edecekler.

2. Osmanlı Devletine büyük mâlî yardımda bulunacaklar.

3. Sultanın siyâsetini Avrupa'da destekleyecekler.

4. Filistin'de kuracakları büyük üniversitede aynı zamanda Türk talebeleri de okuyacak. Tahsil için Avrupa'ya gitmeye lüzum kalmayacaktı.

İkinci Abdülhamîd Han, devletin mâlî durumunun kötü olmasına rağmen bu teklifleri kabul etmedi ve târih sayfalarına altın harflerle yazılması gereken şu cevâbı verdi:

"Newlinsky Efendi! Eğer Mr. Herzl, senin, benim arkadaşım olduğun gibi arkadaşın ise ona söyle, bu meselede ikinci bir adım atmasın. Ben bir karış dahi olsa toprak satmam, zîrâ bu vatan bana değil milletime âittir. Milletim bu Devleti kanlarını dökerek kazanmışlar ve yine kanlarıyla mahsuldâr kılmışlardır. O bizden ayrılıp uzaklaşmadan tekrar kanlarımızla örteriz. Benim Suriye ve Filistin alaylarımın efrâdı birer birer Plevne'de şehid düşmüşlerdir. Bir tânesi dahi geri dönmemek üzere hepsi muhârebe meydanlarında kalmışlardır. Türk Devleti bana âit değildir. Türk milletinindir ve ben onun hiçbir parçasını veremem."

Bu cevâba karşılık Herzl, gene Sultana birçok mektuplar yazmıştır. Fakat Sultan Herzl'in talep ve ısrarlarını kabul etmemiş, hattâ kat'î bir lisanla haberleşmeyi kesmiştir. 1908 Meşrûtiyetinden sonra İttihat ve Terakkî Partisine Yahûdîler geniş bir şekilde nüfuz ettiler. 1909'da bu parti tarafından kurulan hükûmette üç Yahûdî nâzır (bakan) bulunuyordu. 1914'te çıkartılan bir kânunla ekalliyet zümreleri toprak satın alabilecekti. Bu kânuna dayanarak; Yahûdîler Filistin'de geniş arâziler satın alıp,

üzerlerine tapuladılar. Hattâ Yahûdî nazırlarının tesirleriyle Sultan İkinci Abdülhamîd'in Filistin'deki şahsına âit münbit arâziler Yahûdîlere satıldı.

Birinci Dünyâ Harbi Yahûdîlerin işine çok yaradı. İngiliz ve Fransızlar gizli bir anlaşma yaparak, Yahûdîlere teminât verdiler. Osmanlı Devleti elbirliğiyle yıkılacak ve Filistin'de bir Yahûdî Dev leti kurulacaktı. Bu vaadi alan Yahûdîler, Filistin'de Türkler aleyhine büyük bir casusluk faaliyetine giriştiler.

Birinci Dünyâ Harbi sonunda, Ortadoğu'da İngiltere'ye dost bir devlet kalmamıştı. İngiliz menfaatleri, bu bölgede bir dost devletin bulunmasını îcâb ettiriyordu. Filistin'de kurulacak bir Yahûdî devleti bu boşluğu doldurabilecekti. Bundan dolayı 2 Kasım 1917'de İngiltere meşhur Belfor vaadini açıkladı. Birleşmiş Milletler Cemiyeti de 1920 yılında, Filistin üzerinde İngiliz mandasını tanıdı. Bundan sonra kurulan bir Yahûdî bürosu İngiltere nezdinde Yahûdî haklarını temsil etmeye başladı. Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın kabul etmediği şartlar arasında bulunan bir üniversite 1925 yılında Skopus Dağında kurulmaya başlandı.

İngiltere'nin Belfor plânını tatbike başlaması ile Araplar, sömürgecilerin Filistin topraklarını çalıp siyonistlere teslim ettiklerini anladılar ve bunu müthiş şekilde protesto ettiler. 1929'da Kudüslü Araplar ile Yahûdîler arasında on beş gün süren kanlı çarpışmalar oldu.

Bundan sonraki yıllarda Nazi Almanya'sının Yahûdîlere karşı soykırımına girişmeye başlamasıyla Filistin'e büyük bir Yahûdî göçü başladı. Filistin'deki Araplar bu göçe karşı koyduklarından İngiltere, Yahûdî göçlerinin durdurulmasına karar verdi. Bunun üzerine Sion'a bağlı Askerî Yahûdî Teşkilâtı Hagahan, Filistin'e göç konusunda İngiltere'nin aldığı bu kısıtlayıcı kararı protesto amacıyla silâhlı terör eylemlerine girişti. Filistin'e de gizli Yahûdî göçleri düzenlemeye başladı.

İkinci Dünyâ Harbinin müttefiklerin gâlibiyetiyle bitmesinden sonra, Filistin meselesi son safhasına ulaşmıştı. İngiltere daha sonra Amerika'nın yardımını sağladıktan sonra, Filistin meselesini Birleşmiş Milletlere götürüp, meselenin çözülmesini istedi. Birleşmiş Milletler 1947 Kasımında Filistin'in biri Yahûdî öteki Arap olmak üzere iki devlet arasında paylaşılmasına karar verdi. Kudüs şehrine ise Birleşmiş Milletler denetiminde milletlerarası bir bölge statüsü tanındı. Bu çözüm Arapları tatmin etmedi. Filistin iç savaşı başladı. 1948 yılı 14 Mayısında İngiliz mandasının sona ermesi üzerine David Ben Gurion, bağımsız İsrail Devletinin kurulduğunu açıkladı.

İsrâil Devleti kurulur kurulmaz; Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Irak orduları İsrâil üzerine saldırıya başladılar. Böylece Birinci Arap-İsrâil savaşı başlamıştı. Bu savaş bir yıl kadar sürdü. İsrâil'in yetmiş beş bin kişilik bir ordusu olmasına rağmen beş Arap devletini yendi. Birleşmiş Milletlerin çabasıyla yapılan anlaşma sonunda, İsrâil toprakları çok genişlemişti.

Araplarla İsrail arasındaki gerginlik 1964 yılında tekrar yoğunlaştı. Bu yılda bir Filistin Kurtuluş Teşkilâtı ve bu teşkilâta bağlı bir ordu kuruldu. Teşkilât gerilla faaliyetlerine başladı. 1967 Nisanında Suriye ve İsrâil arasında sınır bölgesinde sabotaj hareketlerinin artması ve Birleşmiş Milletler askerlerinin denetimlerinde bulunan Sina Yarımadasını terk etmeleri ve burada üslenen Mısır birliklerinin Şarmel Şeyhi işgal etmeleri üzerine 5 Haziran 1967'de savaş başladı. Çok kısa süren savaş, Arap ülkelerinin mağlûbiyeti ile sonuçlandı. İsrâil Kudüs'ün tamâmını, Sina Yarımadasının ve Suriye'nin güneybatı kesimini ele geçirdi. Çatışmalar sürekli devâm etti. Ekim 1973'te Mısır birlikleri Süveyş Kanalındaki İsrâil birliklerine sürpriz bir saldırı düzenleyerek yendi. Bu başarı, askerî dengenin Arap ülkeleri lehine değiştiğinin bir işâreti olarak yorumlandı. 1978 ve 1979 yılları arasında ABD'nin öncülüğüyle önemli bir derecede uzlaşma sağlandı. Bu uzlaşma, Arap ülkelerinin büyük tepkilerine sebeb oldu. Bu gün ise genelde, Arap ülkeleri ile İsrâil arasındaki gerginlik hâlâ devâm etmektedir. 6 Aralık 1987'den bu yana hergün Filistinliler işgalci İsrâil askerlerine karşı taş ve sopalarla mücâdele vermekte ve işgale direnmektedirler. 1991'de meydana gelen Körfez Savaşı sırasında Irak, İsrâil'e çeşitli zamanlarda füze saldırısında bulundu ise de İsrâil buna cevap vermedi. Bu savaş İsrâil'in Ortadoğu'da ABD'nin liderliğinde meydana gelen yeni düzende kilit bir rol üstlendi. Rusya Federasyonu bu yeni durum üzerine 24 yıl sonra İsrâil'le yeniden diplomatik ilişki kurdu. İsrâil 1992'de 400 kadar Müslüman Filistinliyi sınırdışı etmesi üzerine ABD-İsrâil ilişkileri bozuldu. ABD'nin baskısı ile buların bir kısmını geri almaya râzı oldu.

Fizikî Yapı

İsrâil, Ortadoğu'da Doğu Akdeniz kıyısındadır. Batısında Akdeniz, kuzeyinde Lübnan ve Ürdün, güneybatısında Sina Yarımadası ve Gazze vardır.

Ülkenin güney bölgesi, Necef Çölünden meydana gelir. Kuzeydoğu kesimi ise Şeria Hendeğine açılır. Güneydoğuda dik yükseltiler vardır. Lut Gölü bu bölgededir. Akdeniz kıyı bölgesinin kuzey bölümü Yafa'dan Karmel Dağına kadar uzanarak, Şaran Ovası adını alır. Karmel Dağının doğusunda Kişon Irmağı vâdisi boyunca uzanan Esdradelon Ovası yer alır. Ova, Taberiye Gölüne kadar uzanır. Ürdün

Nehri buradan geçerek deniz yüzeyinden 394 m aşağıdaki Lut Gölüne dökülür. Lut Gölünün sâdece güneybatı sâhili İsrâil'indir.

İsrâil'in doğu bölgeleri dağlıktır. Buralar Şamiriye ve Yahudiye tepelerinden Necef Dağına kadar uzanır. İsrâil'in en yüksek noktası 1208 m'lik Nyron Dağı, TaberiyeGölünün kuzeybatısındadır. Golan Tepeleri de kuzey-doğudadır. Şamiriye ve Yahudiye tepeleri üzerinde Kudüs'ün bulunduğu yaylanın bir kısmı yer alır.

İklim

İsrâil'de yazlar kurak ve sıcak geçer. Yağmur ancak aralık, ocak ve şubat aylarında yağar. Yıllık ortalama yağış miktarı 1000 mm civârındadır. Yıllık sıcaklık ortalaması yazın 24-32°C arasında, kışın ise 7 ilâ 16°C arasındadır. Bu ortalama Necef çölünde 38°C'yi aşar.

Tabiî Kaynaklar

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Ülke topraklarının yarıdan fazlasını meydana getiren Necef Çölü, çorak volkanik engebelerle sınırlanmış, geniş bir bozkır ovasıdır. Batı kesiminde kuru yaylalar bulunur. Galilea ve Carmel'in yüksek tepeleri Halep çamları ve meşe ağaçları ile kaplıdır. En tipik bitki örtüsü Akdeniz makileridir. Akdeniz kıyı bölgesi verimli ve yeşilliktir. İsrâil'de hızlı bir ağaçlandırma çalışmaları yapılmaktadır. Yabâni hayvanlarının soyu gittikçe azalmıştır. Çok çeşitli kuş türleri vardır.

Mâdenler: İsrâil'in en verimli ve değerli mâden yatakları, Lut Gölü bölgesinde bulunan potasyum, sodyum, mağnezyum ve tuz kaynaklarıdır. Bakır, kaya fosfatları, manganez, cam toprağı, kaolin, demir cevheri, petrol ve tabiî gaz Necef'te bulunur.

Nüfus ve Sosyal Hayat

İsrâil'in nüfûsu 5.239.000'dir. Halk iki ana gruptan meydana gelir. Bunlar Yahûdî çoğunluk ve Arap azınlıktır. İsrâil'in nüfûsu 1948'den beri çeşitli dünyâ ülkelerinden İsrâil'e göçeden göçmenlerle büyük hızla artmıştır.

Halkın büyük kesimi en önemli üç büyük şehir olan Tel-Aviv, Kudüs ve Hayfa'da toplanmıştır. İsrâil'de askerlik halk için büyük önem taşır. erkekler 18-28 yaşları arasında, kadınlar ise 18-26 yaş arasında askerlik yaparlar.

İsrâil'in resmî dili İbrânice'dir. Fakat Arap toplulukları açısından Arapça kabul edilmektedir.

İsrâil halkının Arap azınlıklar hâriç hepsi Yahûdîdir ve hayatlarında dînin özel bir yeri vardır. Fakat halkın ancak üçte biri dînî görevlerini yerine getirmektedir. Halkın % 90'ı Yahûdî, % 7'si Müslüman ve % 3'ü Hıristiyandır.

Eğitim: İsrâil'de 5-14 yaşları arasında eğitim parasız ve mecbûridir. Ülkede 7 üniversite kuruluşu vardır. Bunların başlıcaları; Kudüs İbrâni Üniversitesi, Hayfa Teknik Enstitüsü ve Basilan İlâhiyât Üniversitesidir.

Siyâsî Hayat

İsrâil bir Cumhûriyettir. Knesset adı verilen İsrâil Parlamentosu 120 üyeden meydana gelir. Parlamento üyeleri 4 yılda bir yapılan seçimlerle belirlenir. Cumhurbaşkanı parlamento içinden ve parlamento tarafından 5 yıl süreyle seçilir. Başbakanlığa Cumhurbaşkanı tarafından çoğunluğu kazanan partinin lideri seçilir. Hükûmete parlamento dışından bakan tâyin edilebilmektedir.

Ekonomi

İsrâil ekonomisi, tarım, sanâyi ve turizme dayalıdır. Başka ülkelerde yaşayan Yahûdîlerin ve ABD'nin yardımı, ekonomisinin gelişmesine çok büyük katkıda bulunmuştur.

Tarım: İsrâil tarımının temel birimini kibbutz'lar teşkil eder. Kibbutz, bir kollektif üretim teşkilâtıdır. Necef Çölü uzun çalışmalardan sonra ekilebilir duruma getirilmiş ve tarımsal üretim artmıştır. Kibbutz, kollektif çiftlikleri biçiminde teşkilâtlanmış olmasına rağmen kooperatif şeklinde birimler de vardır. Bu birimlere moşavim denir. Tarım bu teşkilâtlar tarafından yapılır. İsrâil toplam işgücünün % 6,5'u tarım sektöründe çalışmaktadır. İsrâil'de sulama şebekesi çok gelişmiştir. 400.000 hektardan büyük bir alan sulanabilmektedir. Ana tarım bölgesi Eşdraelon'dur. Sâhil ovaları da vâdiler kadar verimlidir. Yetiştirilen başlıca tarım ürünleri; tahıllar, turunçgiller, şekerpancarı ve üzümdür.

Hayvancılık: Otlakların az olması sebebiyle hayvancılık gelişmemiştir. İsrâil'de sığır ve koyun yetiştirilir. Son yıllara kadar yasak olan domuz besleme önemli değildir. Zîrâ Yahûdîler domuz yemezler. Bunun yanında kümes hayvanları çoktur. Hayvanlardan elde ettiği ürünler kendi ihtiyacını karşılar.

Balıkçılık çok gelişmiş olup, Hint ve Atlas Okyanusuna çıkardığı gemilerle yapılan avcılık ile yılda 25.000 tondan fazla balık avlanır.

Sanâyi: İsrâil'de sanâyi giderek gelişmektedir. Sanâyi gelişmesi 1958-1965 yılları arasında gerçekleşti.Sanâyi % 142 oranında artış gösterdi. Potas ve bakır sanâyii bunların başlıcalarıdır. Toplam işgücünün % 33.4'ü sanâyii alanında çalışmaktadır. Sanâyi bölgeleri Tel-Aviv ve Hayfa'da toplanmıştır. Gelişen sanâyi sektörlerinin başlıcaları; ilaç, optik, elektrik malzemesi, elmas işletmeciliği, silâh sanâyiidir.

Ticâret: Dış satımının üçte birinden fazlasını elmas sanâyii sağlamaktadır. İhraç ettiği malların başında şu turunçgiller gelmektedir: Portakal, muz, nârenciye ve üzüm. Bugün dışarıya uçak ve silâh satmakta, fakat ticâret dengesi devamlı açık vermektedir. İthâlat özellikle mâmül eşyâ ve sanâyide kullanılan hammaddeler üzerinde yoğunlaşmıştır. Ticâretinin büyük bir kısmını ABD, İngiltere ve Almanya ile yapar.

Ulaşım: İsrâil'in toplam karayolu uzunluğu 10.000 km, demiryollarının uzunluğu ise 767 kilometredir. Hava ulaşımını İsrâil Hava Yolları El-Al ile sağlamaktadır. Önemli limanları Ashot, Hayfa ve Eilat limanıdır.

İSRÂİLİYYÂT;

İsrâiloğullarından yâni Ehl-i kitap denilen Yahûdî ve Hıristiyanlardan gelen haberler ve rivâyetler. Peygamberlerden Yâkûb aleyhisselâmın bir ismi de İsrâil'dir. Bu sebeple onun nesline "Benî İsrâil" denilmiştir. Ehl-i kitâb da bu isimle anılmıştır. Onlardan gelen haberlere İsrâiliyyât denmesi bu îtibârladır. İsrâiliyyât üç kısma ayrılır.

1. Hurâfe ve uydurma özelliğinde olan ve nakledilmesi yasaklanan haberler.

2. Ehl-i kitabın anlattıklarından, Müslümanlar tarafından tasdik (doğrulama) veya tekzib (yalanlama) edilmemesi bildirilen haberler.

3. İslâmî akîdelere, îmân esaslarına ve dînî hükümlere ters düşmeyen ve nakledilmesi mübah olan haberler.

Sahîh-i Buhârî'de nakledilen bir hadîs-i şerîfte Peygamber efendimiz (sallallahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **"Benim tarafımdan** (tebliğ edilen Kur'ân'dan) **bir âyet olsun** (halka) **ulaştırınız** (öğretiniz)**. Benî İsrâil** (in ibretli kıssaların)**den de haber verebilirsiniz. Bunda** (bunu haber vermekte) **beis yoktur. Her kim de** (benim söylemediğim bir şeyi söyledi diye) **bile bile bana yalan isnâd ederse, o da Cehennemdeki yerine hazırlansın."**

İSRÂİLOĞULLARI;

bir ismi de İsrâil olan Yâkûb aleyhisselâmın neslinden gelenlere verilen ad. Benî İsrâîl.

Yâkûb aleyhisselâmın oğlu hazret-i Yûsuf Mısır'da vezir olunca babası ve yakınlarını Mısır'a getirtti. Zamanla çoğaldılar. Ancak daha sonra Mısır'ın yerli halkı olan Kıptîlerden zulüm ve hakâret görmeye başladılar. Nihâyet Allahü teâlâ onlara Mûsâ aleyhisselâmı peygamber olarak gönderdi. Mûsâ aleyhisselâm Mısır'daki Kıptî hükümdârı olan Firavun'u dîne dâvet etti. İsrâiloğullarına serbestlik vermesini istedi. Firavun kabul etmedi; "Mûsâ büyük sihirbâzdır. Bizi aldatıp memleketimizi elimizden almak istiyor." dedi. Onunla mücâdeleye başladı. Mûsâ aleyhisselâm, mûcizeler göstererek onu âciz bıraktı. Firavun bu mûcizeler karşısında korktu ve İsrâiloğullarının Mısır'dan ayrılmasına izin verdi. Mûsâ aleyhisselâm, maiyetindekilerle Mısır'dan çıkıp Kudüs'e doğru giderken, Firavun pişmân oldu. Askerleri ile arkasına düştü. Süveyş Denizi açılıp müminler karşıya geçti. Ancak Firavun geçerken deniz kapanıverdi. Firavun askerleri ile birlikte boğuldu. İsrâiloğulları, yolda öküze tapan bir kavim görünce; "Biz de böyle tanrı isteriz." dediler. Mûsâ aleyhisselâm; "Allah'tan başka tanrı yoktur. Allah sizi kurtardı." dedi. Sonra Tih Çölüne düştüler. Yolu şaşırıp, aç susuz kaldılar. Gökten menn (kudret helvası) ve selvâ (Bıldırcın kebâbı) inerdi. Bunları yerlerdi. Mûsâ aleyhisselâm asâsı ile yere vurunca çıkan sudan içerlerdi. Bir müddet sonra; "Helva ile etten bıktık. Bakla, soğan gibi şeyler isteriz." diyerek Mûsâ aleyhisselâmı gücendirdiler. Bu sebepten kırk yıl çölde kaldılar. Mûsâ aleyhisselâm Hârûn aleyhisselâmı vekil bırakıp Tûr Dağına gitti. Orada kırk gün ibâdet etti. Allahü teâlânın kelâmını işitti. Kendisine **Tevrat** kitabı indirildi. Tih Çölünde Sâmirî adında bir münâfık, İsrâiloğullarının bir kısmını kandırdı. Onlardan topladığı altınlardan bir buzağı yaparak ona taptırdı. Hârûn aleyhisselâm karşı çıktı ise de dinlemediler. Mûsâ aleyhisselâm Tûr'dan gelip bu hâli görünce çok kızdı. Bunun üzerine pişman olup kendisine yalvardılar. Tevrat'a göre ibâdet yapmaya başladılar. Mûsâ aleyhisselâm İsrâiloğulları ile Lût Gölünün cenûb (güney) tarafına geldi. Üç bin Unk adında bir hükümdâr ile harb etti. Şerîa Nehri doğusundaki yerleri ele geçirdi. Erîha şehri karşısındaki dağa çıktı. Ken'an ilini uzaktan gördü. Yerine Yûşâ aleyhisselâmı halîfe (vekil) bırakıp orada vefât etti. Yûşâ aleyhisselâm Erîha şehri ile Kudüs'ü,

Amâlika kâfirlerinden aldı. Nihâyet Mûsâ aleyhisselâmın vefâtından yirmi yedi sene sonra vefât etti.

İsrailoğulları daha sonra yine bozuldu. Allahü teâlâ, bu kavme tekrar peygamberler gönderdi. Dâvûd, Süleymân, Zekeriyyâ, Yahyâ ve Îsâ aleyhimüsselâm bunlardan bâzılarıdır. Fakat İsrâiloğulları isyân edip, kendilerine gönderilen peygamberlerden çoğunu şehid ettiler. Yetmiş bir fırkaya ayrıldılar. Tevrat'ı değiştirdiler. **Mişna** ve **Gamâra** diye iki kısımdan meydana gelen ve **Talmûd** denilen din kitabını yazdılar.

Âsûrî hükümdârı Buhtunnasar, Kudüs'ü alıp Mescid-i Aksâ'yı yıktığı gibi, **Tevrat** nüshalarını da yaktırdı. Yetmiş bin Yahûdî âlimini de esir edip Bâbil'e gönderdi. Esirler arasında Danyâl veUzeyr aleyhimüsselâm da vardı. Daha sonra İran Şâhı Brehmen Keyhüsrev'de Âsûrîleri bozguna uğratıp, esirleri serbest bıraktı. Mescid-i Aksâ'da ibâdet edenler çoğaldı. Daha sonra Kudüs, Romalıların eline geçti. Yahûdîler isyân edince, mîlâdın 135. senesinde Adriyan, Kudüs'ü tahrib ve Yahûdîleri katleyledi. Kaçanlar her tarafa yayıldı. Gittikleri yerlerde Hıristiyanlardan çok zulüm gördüler. İslâmiyet zuhûr edince, huzûra ve râhata kavuştular. Bununla berâber, kendi soylarından olmadığı için, yalnız insaflı olanlarından veya âlimlerinden bâzısı dışında îmân etmediler.

Peygamber efendimiz, İsrâiloğulları ile ilgili hadîs-i şerîflerde buyurdu ki:

"Benî İsrâil, yetmiş bir fırkaya ayrılmıştı. Bunlardan yetmişi Cehenneme gidip bir fırkası kurtulmuştur. Nasârâ da yetmiş iki fırkaya ayrılmıştı. Yetmiş biri Cehenneme gitmiştir. Bir zaman sonra benim ümmetim de yetmiş üç kısma ayrılır. Bunlardan yetmiş ikisi Cehenneme gidip, yalnız bir fırkası kurtulur. Cehennem'den kurtulan fırka, benim ve Eshâbımın gittiği yoldan gidenlerdir.

Ümmetimin âlimleri, İsrâiloğullarının peygamberleri gibidir.

İSTANBUL;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 5712 km^2

Nüfûsu : 7.309.190

İlçeleri : Adalar, Avcılar, Bağcılar, Bahçelievler, Bakırköy, Bayrampaşa, Beşiktaş, Beykoz, Beyoğlu, Eminönü, Eyüp, Fâtih, Gaziosmanpaşa, Güngören, Kadıköy, Kâğıthâne, Kartal, Küçükçekmece, Maltepe, Pendik, Sarıyer, Sultanbeyli, Şişli, Tuzla, Ümrâniye, Üsküdar, Zeytinburnu, Büyükçekmece, Çatalca, Silivri, Şile,Yalova.

Türkiye'nin birinci büyük şehri. Tabiî güzelliği ile dünyânın incisi olan İstanbul, Marmara bölgesinde, doğusunda Kocaeli, güneyinde Marmara Denizi ve Bursa, batısında Tekirdağ ve Kırklareli, kuzeyinde Karadeniz ile çevrilidir. 28°01' ve 29°55' doğu boylamları ile 41°33' ve 40°28' kuzey enlemleri arasında yer alır. İstanbul, Asya ve Avrupa kıtasında toprakları olan ve iki kıtanın kucaklaştığı yegâne şehirdir. Karadeniz'le Marmara Denizini birleştiren İstanbul Boğazı, Asya ile Avrupa'yı birbirinden ayırdığı gibi, şehri de ikiye böler. Trafik numarası 34'tür.

İsminin Menşei

İstanbul ismi, aslında "İslâmbol" "yâni "Müslümanı bol" kelimesinden gelir. Türk ilim adamları, Osmanlı Devletinin son günlerine kadar mektup zarflarının üzerinde ve eserlerinde "İslâmbol" kelimesini kullanmışlardır. Sultan Üçüncü Ahmed zamânında basılan paralarda ve Sultan Üçüncü Selim devrine kadar sikkelerin bir kısmında ve paraların hepsinde "İslâmbol" diye yazılıdır. İstanbul'un "İslâmbol"dan başka çeşitli isimleri vardır. "Sultanşehir", "Beldet-üt-Tayyibe" "Dergâh-ı Selâtin", "Derseâdet", "Âsitâne", "Dâr-ül-İslâm", "Dâr-ül-Hilâfe", "Dâr-üs-Seâde", "Âsitâne-i Devlet", "Pây-ı Taht-ı Saltanat", "Aziz İstanbul" gibi isimlerle anılmış olup, bunlardan bir veya bir kaçı birlikte de kullanılmıştır. Osmanlılardan önce"Byzantion", Deutra-Roma", "Roma Nea", "Konstantinopolis", "Bulin", "Astanbulin", ve "İstimbuli" isimleri ile anılmıştır. Osmanlı fethi öncesinde, Müslümanlar arasındaki adı ise, "Kostantiniyye"dir. Evliyâ Çelebi, İstanbul'un Peygamber efendimizin dünyâyı teşriflerinden 1600 sene önce, Dâvûd aleyhisselâmın oğlu hazret-i Süleymân tarafından kurulduğunu rivâyet eder.

Batılı kaynaklarda ise; önceleri bir balıkçı köyü olan İstanbul'un M.Ö. 658'de Mageryalı "Byzans" tarafından genişletilerek şehir hâline getirildiği ve bundan dolayı "Byzantion" ismi ile anıldığı ve Roma İmparatoru Constantinius'un şehri büyütürek "Constantinopolis" adıyla Roma İmparatorluğu'na başkent yaptığı yazılıdır. Aynı kaynaklar, İstanbul isminin de, "Eisten-Polis" kelimesinden geldiğini rivâyet etmektedirler.

Târihi

İstanbul'un târihi çok eski çağlara dayanır. Nitekim Kadıköy'ün Fikirtepe semtinde yapılan kazılarda M.Ö. 3000 senelerine âit âletler ve iskeletler bulunmuştur. İstanbul'un ilk sâkinleri, Traklardır. Bilâhare Rumlardan bir kafile Megare şehrinden "Byzans" idâresinde bu bölgeye gelirken Sarayburnu-Ahırkapı arasında "Bizantion" (Bizans) şehrini M.Ö. 657-658'de kurmuşlardır. Balıkçılık ve çiftçilikle geçinen bu şehir sâkinleri, kısa zamanda zenginleşmişler ve şehir Boğaz'dan geçen gemilerin uğradığı bir ticâret merkezi olmuştur. İlk surlar "Bizas" (Vizas) tarafından M.Ö. 7. asırda yapılmıştır.

Roma İmparatoru Constantinus bu şehri genişletip 7 tepe üzerine inşâ ederek M.S. 324'te başkent yapmış ve şehre kendi ismini vermiştir. Haliç'ten Cerrahpaşa semtine kadar surlar yaptırmıştır. M.S. 395'te Roma İmparatorluğu ikiye bölününce bu şehir, Doğu Roma İmparatorluğunun (Bizans) başkenti olmuştur. İstanbul'a "Deutera Rome" (İkinci Roma) da denmiştir. İstanbul'u 447 senesinde Türk Hun imparatoru Attila kuşattı. Yapılan anlaşma netîcesinde Bizans'ı yıllık vergiye bağladı. Avar Türkleri 616'da İstanbul önlerine geldiler. 626'da İstanbul'u kuşattılar. Aynı târihte Sâsânîler de, Kadıköy-Üsküdar'da kuşatmaya katıldılar. Bizans ağır şartlarla sulh anlaşması imzâlıyarak bu kuşatmadan kurtuldu.

Hazret-i Peygamberin İstanbul'un fethedileceğine dâir müjdesi ve şehri fethedecek emir ve askerleri medh etmesi, asırlar boyunca bütün İslâm ordularının gönlünü tutuşturarak, onların îmân seli hâlinde dalga dalga bu şehre akmalarına sebeb oldu. Nitekim üçüncü halîfe hazret-i Osman'ın hilâfeti zamânında, Sûriye vâlisi olan hazret-i Muâviye, Bizans'a karşı ilk deniz seferini başlattı. Bizans donanmasını Finike'de 655 senesinde yendi. 668-669 senesinde İslâm orduları İstanbul'u kuşattılar. Bu kuşatmaya Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) sancaktârı Hâlid bin Zeyd Ebû Eyyûb-i Ensârî (radıyallahü anh) ile pekçok Sahâbe-i kirâm (radıyallahü anhüm) ve hazret-i Muâviye'nin oğlu Yezid katıldılar. O esnâda 80 yaşında bulunan Eyyûb Sultan hazretleri (Ebû Eyyûb-i Ensârî radıyallahü anh) şehid oldu (Bkz: Ebû Eyyûb-i Ensârî). Yine hazret-i Muâviye devrinde İstanbul ikinci defâ kuşatıldı (673-680) ise de "Gregeois" adı verilen Rum ateşinin verdirdiği zâyiatlar sebebiyle kuşatma kaldırıldı.

Emevî'ler devrinde Halîfe Süleymân zamânında 713-717 arasında İslâm orduları Mesleme emrinde, İstanbul'u kuşatmışlar ve şehir düşme hâline gelmişken, netîce alınamamıştır. 781 senesinde Hârun-Reşid şehri muhâsara etmişse de, senelik vergiye bağlayıp geri çekilmiştir. 813 senesinde Bulgar Türkleri lideri Kurum Han, Bizans ordusunu Edirne Meydan Muhârebesinde imhâ etti, fakat surları aşamadı. 1090'da Peçenek Türkleri Küçükçekmece'ye kadar geldiler, şehri kuşattılar. Şehir düşmek üzereydi. Bizanslılar Kuman Türkleri ile anlaştılar. Kuman Türkleri, Peçenek Türklerini yenerek İstanbul'u kurtardılar. 1071 Malazgirt Zaferinden birkaç sene sonra Selçuklu Türkleri, Üsküdar önlerine geldiler. İznik'i başkent yaptılar. Bu sırada Haçlı Seferleri başladı. Böylece İstanbul'un fethi ve Türklerin Avrupa kıtasına çıkması, 3.5 asır engellenmiş oldu. Anadolu'da Türkiye Selçukluları Devletini kuran Anadolu Fâtihi Süleymân Şah, 1080 senesinde bir bahar günü Üsküdar tepelerinden birinin üzerinde İstanbul'u seyrettikten sonra şehâdet parmağı ile İstanbul'u göstererek, şu veciz ve mânâlı konuşmayı yaptı:

"Bu güzel belde neden bizim olmasın? Neden gazâ meydanlarında zaferden zafere koşturduğumuz bayraklarımız bu muhteşem şehrin surları üzerinde dalgalanmasın? Neden ümmeti olmakla şereflendiğimiz, yolunda olmayı hayâtımızın gâyesi bildiğimiz, âlemlere rahmet olarak gönderilen, hak ve son Peygamber, şan ve şerefi çok yüce olan sevgili Peygamber efendimizin sevgisine lâyık serdar ben, bu sevgiye layık askerler siz olmayasınız?"

Haçlı seferlerinin dördüncüsü, 16 Nisan 1204'te, Bizans'ı Türklerden kurtarmak gâyesiyle tertip edildi. Haçlı ordusu şiddetli bir savaştan sonra İstanbul'a girdi. Bu orduda bulunan fakir Avrupalı askerlerin İstanbul'un zenginliği karşısında gözleri kamaştı. Üç gün üç gece şehri yağma edip 10 binlerce Bizanslıyı öldürdüler. Şehrin eserlerini yakıp yıktılar. Kıymetli eşyâları yağma ettiler. Kadınların ırzına tecâvüz ettiler. Bu barbarlığa, askerlerle birlikte Katolik râhip ve papazları da katıldılar. 1204-1261 arasında Haçlı Ordusu İstanbul'u harâbe hâline getirmiştir. 1261'de Paleologoslar emrindeki Bizanslılar, Lâtinleri kovdular. Bizans İmparatorluğunun başkentini İznik'ten yeniden İstanbul'a taşıdılar. Haçlı seferleri bitince Bizans ile Osmanlılar karşı karşıya kaldılar.

Osmanlı Devletinin ikinci sultanı Orhan Gâzi Üsküdar'a geldi. Bizans İmparatoru ile görüştü. Bizans İmparatorunun İstanbul'a dâvetini kabul etmedi. 1390 ilkbaharında Yıldırım Bâyezîd İstanbul'u kuşattı ise de, vergi karşılığı kuşatmayı kaldırdı. Yıldırım Bâyezîd Anadolu Hisarını yaptırarak, 1397'de İstanbul'u tekrar ablukaya aldı. İstanbul'u feth için kararlıydı. Tîmûr ile 1402'de yaptığı Ankara Savaşı, bu fethi, yarım asır geriye attı. Yıldırım Bâyezîd'in oğlu Mûsâ Çelebi, 1411'de İstanbul'u muhâsara etti, fakat alamadı. Yıldırım'ın torunu Sultan İkinci Murâd, 1422 senesinde (15 Haziran 24 Ağustos arasında) İstanbul'u kuşattı. İstanbul'un düşmesi an meselesiydi. Bizans, Roma kilisesi ve İran'ın işbirliğiyle Anadolu'da büyük bir isyân çıkarıldı. Bunun üzerine İkinci Murâd Osmanlı ordusunu kuşatmadan alıp, Anadolu'ya gönderdi. Son defâ kuşatıp, şehri fetheden Fâtih Sultan Mehmed Hanın

ilk icraatı Anadolu Hisarı karşısına Rumeli Hisarı (Boğazkesen Hisarı)nı inşâ ederek, İstanbul Boğazını kontrolu altına almak oldu. Boğaz'dan Türklerin izni olmadan geçmek imkânsız hâle getirildi. Anadolu Hisarını tâmir ettirdi. Matematik, balistik ilminde bir dehâ olan Sultan İkinci Mehmed Han, plânlarını kendisinin çizdiği büyük toplar döktürdü. Bizans ve Venedik donanması Haliç'te olup, Türk donanmasına nazaran çok güçlüydü. Fâtih, Osmanlı donanmasını geceleyin karadan yürüterek Haliç'e indirdi.

Nihâyet bu güzel şehir, 29 Mayıs 1453 Salı sabahı, Osmanlı ordusunun yaptığı son bir hücumla fethedildi. Böylece, hazret-i Peygamberin asırlardır, İslâm ordularını arkası gelmez dalgalar hâlinde İstanbul'a sevkeden müjdesi gerçekleşmiş, Roma İmparatorluğu da târihe gömülmüş oluyordu.

İstanbul fethini gören bir Hıristiyan târihçi, Fâtih Sultan Mehmed Han için: "Sonunda o kahraman Türk, 74 imparator tarafından savunulan muhteşem İstanbul'u aldı. Fâtih, şan ve şeref bakımından, İskender'i ve Roma'yı geçmiş oldu." demekten kendini alamadı. Trabzonlu Georgis ise: "İkinci Mehmed şüphesiz Kiros'tan, İskender'den ve Sezar'dan büyüktür..." Bizans târihçisi Prens Dukas ise; "Böyle bir hârikayı kim gördü ve kim işitti. İkinci Mehmed, karayı denize tahvil etti ve gemileri dalgalar yerine dağların tepelerinden geçirdi." demektedirler.

İstanbul'un fethi, Türk târihinin en mühim hâdisesi ve Türklerin târihte kazandığı zaferlerin en muhteşemidir. Bütün İslâm dünyâsını da büyük bir sevince boğan bu fetih dolayısıyla günlerce süren şenlikler yapılmış, câmilerde şehidlerin rûhlarına hatimler okunmuştur. Târih boyunca 26 defâ kuşatılmış olan İstanbul'un fethinin Fâtih Sultan Mehmed Hana nasip olması, şüphesiz bir "Kader-i İlâhî" idi. (Bkz. İstanbul'un Fethi)

1453'ten sonra yaklaşık beş asır, hemen her sokağı yeni baştan îmâr edilen İstanbul, târihinin en parlak günlerini yaşadı. Ufuklarını dantel gibi ören minâreler ve kubbelerle, dünyânın hiçbir şehrine nasip olmayan bir güzelliğe büründü. Türk milletinin elinde, gönüllerdeki İslâm îmânı ve aşkı her karış toprağına nakşedilerek Türk-İslâm medeniyet ve kültürünün merkezi oldu. Yirminci asır başlarında, İttihat ve Terakkî ileri gelenlerinin mâcerâcı politikası netîcesinde, Osmanlı Devleti emri vâki ile Birinci Dünyâ Savaşına katıldı. İtilaf devletleri 5 savaş gemisi ile İstanbul'a gelerek, İstanbul 13 Kasım 1918'den 2 Ekim 1923'e kadar işgâl kuvvetleri elinde acı günler yaşadı. İstiklâl Harbinden sonra İstanbul'u işgâl için gelen gemiler, şerefli Türk Bayrağını selâmlayarak gittiler.

İstanbul ilk olarak yedi tepe üzerinde kurulmuştur. İstanbul ambleminde de yer alan bu tepe şunlardır: 1) Topkapı Sarayı: Ayasofya ve Sultanahmed Câmiinin bulunduğu tepe. 2) Çemberlitaş ve Nuruosmaniye câmilerinin bulunduğu tepe. 3) Bâyezîd Câmii, Süleymâniye Câmii ve Üniversitenin merkez binâsının bulunduğu tepe. 4) Fâtih Câmiinin bulunduğu tepe. 5) Çarşamba'da Sultan Selim Câmiinin bulunduğu tepe. 6) Edirnekapı'da Mihrimah Câmiinin bulunduğu tepe. 7) Altınmermer (Samatya) Tepesidir.

İstanbul için pekçok şâir asırlar boyunca nefis şiirler yazmış, bu muhteşem beldenin güzelliklerini, üstünlüklerini dile getirmeye çalışmıştır. Bunlar arasında Divan şâirlerinden Nedim'in:

Bu şehr-i Stanbul ki bî-misl-ü bahâdır
Bir sengine yekpâre Acem mülkü fedâdır

Bir gevher-i yekpâre iki bahr arasında
Hurşîd-i cihan-tâb ile tartılsa sezâdır

Câmilerinin her biri bir kûh-i tecellî
Ebrû-yi melek, andaki mihrâb-ı duâdır

Mescidlerinin her biri, bir lücce-i envâr
Kandilleri meh gibi lebrîz-i ziyâdır

beyitleri meşhur olmuştur. Son devir şâirlerinden Yahyâ Kemâl Beyatlı da.

Hüznün, ferahlığın, bizim olsun yazın kışın,
Hiçbir zaman kader bizi senden ayırmasın.

mısrâlarıyla bütün Türk milletinin ortak duâsını dile getirmiştir.

Fizikî Yapı

İstanbul oldukça engebeli bir arâzi yapısına sâhiptir. Yüksek dağlar yoksa da, arâzinin % 74'ü plato ve yaylalardan, % 16'sı dağlardan, % 10'a yakını da ovalardan ibârettir.

Dağları: İstanbul il sınırları içinde yüksek dağlar yoktur. Dağlar 1000 m'nin altındadır. En yüksek dağı Yalova-Gemlik arasında Samanlı Dağları üzerindeki Beşpınar Tepesi (926 m)dir. Asya kıt'asında kalan

topraklar daha yüksektir.

Bu bölgedeki başlıca dağları şunlardır: Aydos Dağı (537 m), Kayışdağı (438 m), Alemdağı (442 m), Çatal Dağı, Dümen Tepe (257 m), Büyük Çamlıca (261 m), Küçük Çamlıca (229 m), Gürgencik Tepe (357 m), Yuşa Tepesi (201 m)dir. Trakya bölümünde ise İstranca (Yıldız) Dağları, Karadeniz'e paralel olarak İstanbul'a doğru uzanır. Terkos Gölüne yaklaştıkça yükseklik azalır. İstanbul ilinin dörtte üçüne yakını plato ve yaylalardan ibârettir. Birçok akarsularla parçalanmıştır.

Ovaları: İstanbul'da büyük ovalar yoktur. Ova denilebilecek yerler, Akarsu vâdilerinin göl veya denize yaklaştıkça genişlemesinden meydana gelmiş düzlüklerden ibârettir. Alüvyonlu topraklarla zenginleşen bu yerlerde tarım yapılır. Bunlar Karasu Vâdisi, Sarısu Vâdisi, Çakıl Deresi Vâdisi, Riva Deresi Vâdisi, Göksu Vâdisi, Hiciv Deresi Vâdisi ve Yatak Vâdileridir.

Akarsuları: İstanbul il sınırları içinde büyük nehir ve ırmaklar yoktur, fakat çok sayıda dereler vardır.

Trakya bölgesinde bulunan dereler: **Istranca Deresi:** Istranca Dağlarının batı yamaçlarından çıkar. Durusu'yu alarak Terkos Gölüne dökülür. Terkos'u besleyen en büyük su kaynağıdır. **Karasu:** Büyük Çekmece Gölüne dökülen suyu bol ve uzunluğu 70 km olan bir deredir. **İnceğiz** de, debisi çok olan bir deredir. **Sarısu:** 25 km uzunluğundadır. Büyük Çekmece Gölüne dökülür. **Çakıl Deresi:** Büyükçekmece Gölüne dökülen küçük bir deredir. **Sazlıdere:** 40 km uzunluğundadır. Küçükçekmece Gölüne dökülür. **Nakkaş Deresi:** Küçükçekmece Gölüne dökülen küçük bir deredir. **Alibeyköy Deresi:** 50 km uzunluğundadır. Haliç'e dökülür. Bu dere üzerinde Kağıthâne bölgesinde Alibeyköy Barajı vardır. **Kağıthâne Deresi:** Haliç'e dökülen küçük bir deredir. Yazın kurur.

Anadolu bölgesinde bulunan dereler: **Göksu:** Hereke yakınlarından çıkar. Göksu bucağını geçerek Ağva yakınında denize dökülür. İstanbul il sınırları içinde kalan kısmı 25 km'dir. **Riva Deresi:** Samandra'dan çıkarak Ömerli Barajına dökülen bu derenin uzunluğu 100 km'dir. İstanbul'un en büyük akarsuyudur. **Hiciv Deresi:** Suyu çok boldur. Uzunluğu 50 km'dir. Şile yakınında denize dökülür. **Sellimandra Deresi:** Yalova batısında denize dökülür. **Eyrek Deresi:** Yalova Ovasını sular ve Marmara Denizine dökülür.

Gölleri: Terkos Gölü: İstanbul'un içme suyunun büyük kısmını karşılayan bu göl, il merkezine 50 km uzaklıkta ve Karaburun yakınlarındadır. Istranca Deresi buraya dökülür. Yüzölçümü 25 km^2dir. Girinti ve çıkıntısı çoktur. **Büyükçekmece Gölü:** Yüzölçümü 10 km^2dir. Derinliği az olup, bâzı yerleri 1 m'den aşağıdır. Denizle bağlantısı kesilerek İstanbul'un içme suyu ihtiyâcını karşılamak için baraj gölü hâline getirildi. **Küçükçekmece Gölü:** Yüzölçümü 14 km^2dir. İstanbul'un 15 km batısındadır. Nakkaş Deresi, Sazlı Dere ve Eşkinoz Deresi ile beslenir. Suyu hafif tuzludur. En derin yeri 20 m'dir. Göl bir dereyle denize birleşmiştir. Etrâfı temizlendiğinde turizm bakımından İstanbul'un en güzel yerlerinden biri olmaya namzettir. **Ömerli Baraj Gölü:** Riva Deresi üzerinde kurulmuş, 54 m yükseklikte ve 23 km^2 yüzölçümünde bir barajdır. İstanbul'un içme suyunun bir kısmını temin eder. **Alibeyköy Baraj Gölü:** Alibeyköy Deresi üzerinde içme suyu için yapılmıştır. Yüksekliği 29.5 m, yüzölçümü ise 1.66 km^2dir.

İklimi ve Bitki Örtüsü

İklimi: Akdeniz, Karadeniz, Balkan ve Anadolu kara ikliminin tesiri altında bulunur. Kışın Akdeniz'den gelen ılık lodosları, Balkanlar üzerinden gelen soğuk veya Karadeniz'den gelen yağışlı havalar tâkip eder. Yıllık ortalama sıcaklığı 13.5°C dir. Yıllık yağış miktarı ise 720-788 mm'dir. Yağışların % 40'ı kış, % 20'si ilkabahar aylarında olur. Yazın yağış, sonbaharın yarısı kadardır. Genel olarak yazlar sıcak ve kurak, kışlar yağışlı ve ılık geçer. Sıcaklık bir yıl boyunca -14°C ile +41,5°C arasında seyreder. Kar yağışlı gün sayısı normalde 10 günü geçmez.

Bitki örtüsü: İstanbul çevresinin bitki örtüsü Akdeniz bitkilerini andırır. Bölgede en çok görülen bitki "maki"dir. İklimi sebebiyle her çeşit bitki yetişir. Yayla ve tepeler çıplak değildir. Orman bakımından zengin sayılır. 280 bin hektar (ilin % 60'ı) orman ve fundalıktır. Ormanlar içinde en meşhuru İstanbul'un 20 km kuzeyindeki Belgrat Ormanıdır.

Ekonomi

İstanbul, Türk ekonomisinin en mühim merkezidir. Bir nevi belkemiği, beyni ve kalbidir. Sanâyinin üçte biri, ithâlâtın üçte biri, ihrâcâtın beşte biri İstanbul'dan yapılmaktadır. Türkiye'nin en büyük sanâyi, ticâret, ulaşım, reklam ve iktisâdî kuruluşları İstanbul'dadır. İstanbul'da gayri sâfi hâsılanın % 40'ı sanâyi, % 30'u ticâret ve geri kalanı diğer sektörlerden sağlanır. Tarımın payı sâdece % 1 dir. Türkiye Bütçesinin ana kaynağı İstanbul'dur. Toplam vergilerin yaklaşık % 37'si İstanbul'dan toplanmaktadır. İstanbul'u Ankara, İzmir, Adana, Bursa ve Kocaeli tâkip etmektedir. İstanbul'da her âilede ortalama 2 kişi çalışmaktadır.

Tarım: İstanbul ilinde nüfûsa nazaran ekilen arâzi az olmasına rağmen verimi yüksektir. İl dâhilinde

her bakımından modern bir tarım yapılmaktadır. Modern tarım araçları oldukça fazladır.

Buğday, arpa, yulaf, mısır, bakla, ayçiçeği ve soğan en çok ekilen bitkilerdir. Sebze ve meyve ihtiyâcını kendi imkânlarıyla karşılayamaz, dışardan sebze gelir. En çok domates, lahana, patlıcan, tâze soğan, tâze fasulye, kabak, bezelye ve karnıbahar yetişir. İstanbul il dâhilinde elma, armut, üzüm, şeftali, ayva ile az miktarda erik, kiraz, vişne, muşmula, incir, nar yetişir. İstanbul ilinde çiçek yetiştirme oldukça gelişmiştir. Esâsen Türkiye'de en çok çiçek tüketen il de İstanbul'dur. Yalova ile Kanlıkavak-Emirgan arasında modern ve büyük çiçek seraları vardır.

Hayvancılık: Türkiye'de en çok et, süt ve süt ürünleri tüketen ilimiz İstanbul'dur. İstanbul'un hayvan varlığı, İstanbul halkının ihtiyâcını karşılamaktan çok uzaktır. Fakat yine de hayvan potansiyeli küçümsenemez.

Balıkçılık: İstanbul balıkçılık bakımından Türkiye'nin ve Marmara bölgesinin merkezidir.

Marmara'da 200'den fazla balık cinsi vardır. Fakat deniz kirliliği bâzı yerlerde balık cinsini çok azaltmıştır. İstanbul Boğazı çok önemli bir balık avlama sahasıdır. Karadeniz'den Ege Denizine ve Ege Denizinden Karadeniz'e göç eden "göçmen balıklar ile her mevsimde bulunan yerli balıklar çok lezzetlidirler. Başlıcaları lüfer, palamut, kılıç, orkinos, istavrit, izmarit, hamsi, mercan, kırlangıç, barbunya, tekir ve mezgittir."

Ormancılık: İstanbul'un orman varlığı zengindir. Ormanlık, fundalık ve ağaçlık bölgelerin miktarı arâzinin % 60'ını kaplar. Orman içi ve kenarlarında 160 bin m^3 tomruk, mâden ve telgraf direği ile bir milyon stere yakın yakacak odun elde edilir. İstanbul'un yakacak ihtiyâcının çok büyük kısmı kendi imkânı ile karşılanmaktadır.

Mâdenler: İstanbul mâden bakımından zengin sayılmaz. Cam, seramik, tuğla ve çimento sanâyiinde ham madde olarak kullanılan kil, kaolin, kuvarsit ve kalker üretilir. Ayrıca mermer, linyit, perlit ve manganez de çıkarılır. Bunlardan linyit daha çok Şile ve Yalova bölgesinden, kuvars kumu Çatalca ve Şile'den, manganez Çatalca ve Silivri'den, kil ve kaolin de Şile, Ağaçlı ve Arnavutköy'den elde edilir.

Sanâyii: İstanbul, aynı zamanda bir sanâyi şehridir. Türkiye'nin en büyük 100 sanâyi kuruluşunun 42'si ve en büyük 500 kuruluşun 250'si İstanbul'dadır. 1952'de kurulan İstanbul Sanâyi Odası (İSO) Türkiye'nin en büyük sanâyi odasıdır. 40 meslek grubundan yedi bine yakın üyesi vardır. Türkiye'nin en eski kuruluşlarından olan ve 1882'de kurulan İstanbul Ticâret Odası(İTO)'nın üye sayısı 100.000'e yakındır. Atmış binden fazla iş yeri bulunur. Sanâyinin her dalında sanâyi kuruluşları vardır. Îmâlat sanâyiinde metal eşyâ, makina ve techizât çoğunluktadır. İstanbul'un sanâyi ve ticâret hacmi çok büyüktür.

Ulaşım:

İstanbul ulaşım bakımından Türkiye'nin en zengin ilidir. Yurt içi, yurt dışı ulaşımın merkezi durumundadır. Türkiye'ye gelen turistlerin üçte biri İstanbul'dan giriş yapmaktadır. İhrâcâtın beşte biri ve ithâlâtın üçte biri İstanbul'dan sağlanır. Kara ve demiryolu ağının merkezi olduğu gibi, Türkiye'nin en büyük deniz limanı ve hava alanı İstanbul'dadır. İstanbul şehir içi ulaşım bakımından da çok faaldir.

Karayolu: Avrupa'yı Anadolu ve Ortadoğu'ya bağlayan milletlerarası E-5 karayolu Boğaziçi ve Fatih Köprüsünden geçer. İstanbul il sınırları içinde devlet yollarının uzunluğu 650 km, il yollarının uzunluğu 326 km'dir. 73 köy bu yollar üzerindedir. Geri kalan köyler ise tâli yollarla ana yollara bağlıdırlar. Türkiye'de kayıtlı motorlu araçların dörtte biri İstanbul'dadır. Hergün Topkapı ve Harem otogarlarından yaklaşık 3000 otobüs ile 150.000'e yakın kişi gidip gelmektedir. Dünyânın en büyük otogarı olan İstanbul Otogarı 29 Ekim 1993 târihinde faaliyete geçecektir. Bayrampaşa'nın Esenler Ferhatpaşa mevkiinde 281.000 m^2 açık, 198.000 m^2 kapalı alanda kurulan İstanbul Otogarında her gün ortalama 4000 şehirlerarası otobüs ve buna bağlı olarak şehirlerarası ulaşım için 150.000 kişi giriş çıkış yapacaktır. Metro bağlantısı da olan otogarda aynı zamanda alışveriş merkezleri de vardır. Şehir için trafiğini rahatlatmak için İstanbul'un çeşitli semtleri arasında hızlı tramvay sefere konmuştur. Sirkeci-Cevizlibağ ve Aksaray-Esenler arasında hızlı tramvay her gün binlerce kişiyi taşımaktadır. Atatürk Havalimanı ile Aksaray arasındaki bağlantıyı sağlayacak kısmının yapımı devam etmektedir. Ayrıca Taksim-4 Levent arasında çalışacak olan metronun tünel çalışmaları devam etmektedir. Bundan başka Kabataş-Gümüşsuyu arasında çalışan bir teleferik bulunmaktadır. Kavşak, meydan ve caddelerdeki üst geçitler, İstanbul'un târihî güzelliğini gölgelemektedir. Alt geçitler masraflı fakat her bakımdan faydalıdır. Estetiğe de daha uygundur. İstanbul trafiğini rahatlatmak için kat otoparklarının sayısı arttırılmaktadır. Avrupa'nın en büyük kapalı otoparkı Tepebaşına yapılmıştır.

Demiryolu: İstanbul, demiryolu ağının mühim bir kavşak noktasıdır. Anadolu yakasında Haydarpaşa ve Trakya yakasında Sirkeci istasyon ve garları bulunmaktadır. Haydarpaşa-Sirkeci arasında feribot bağlantısı varsa da günlük kapasite 50-60 vagon olmaktadır. Denizaltından geçirilecek tüp geçit ile

Avrupa ve Asya kıtası birleştirilerek demiryolunun kesintisiz devâmı programlanmaktadır. Haydarpaşa'dan Anadolu'ya Sirkeci'den Trakya'ya hergün târifeli seferler yapılmaktadır. Ayrıca Avrupa'nın çeşitli şehirlerine tren seferleri muhtelif günlerde Sirkeci garından yapılmaktadır. 577 km, uzunluğundaki Haydarpaşa-Ankara hattı Türkiye'nin en yoğun demiryolu hattıdır.

Elektrikli banliyö trenleri, şehiriçi ulaşımında çok önemli bir yer işgâl etmekte ve Anadolu yakasında Adapazarı'na kadar uzanmaktadır. 140 km'lik Haydarpaşa-Adapazarı ve 30 km'lik Sirkeci-Halkalı banliyö hatlarında senede 100 milyona yakın yolcu taşınmaktadır.

Türkiye'nin en büyük tren istasyonu, Söğütlüçeşme'de "Anadolu Yakası Demiryolu-Karayolu Yolcu Transfer Kompleksi"dir. Bu istasyonda saatte 9.000 kişinin inip çıkabileceği yürüyen merdiven veya 2 asansör vardır.

Denizyolu: Her tarafı denizlerle çevrili olan, Ege ve Marmara denizi ile Karadeniz'i birbirine bağlayan İstanbul Boğazının etrâfında yer alan İstanbul, binlerce senedir dünyânın sayılı liman şehri olmuştur. Türkiye'nin ithâlâtının büyük kısmı, ihrâcâtının ise İzmir'den sonra ikinci limanı İstanbul'dur. Deniz yoluyla gelen ve giden yolcuların çoğu iseİstanbul limanından girer ve çıkar. İstanbul Boğazı çok işlek bir geçit ve su yoludur. Şehir içi ulaşımında denizyollarının çok büyük hizmeti vardır. 4.5 milyon ton/sene kapasiteli Haydarpaşa limanının ancak üçte bir kapasitesi kullanılmaktadır. Salıpazarı limanı ise 600 bin ton/sene kapasitelidir. Denizcilik Bankasının 66 yolcu gemisi ve 25 araba vapuru ile senede 150 milyon kişi taşınmaktadır. İstinye'de yat limanı bulunmaktadır. Kumkapı-Bakırköy arasında hergün 30-60 gemi demirlemektedir. Karaköy-Yalova ve Ataköy-Bostancı arasında belediyeye âit deniz otobüsleri karşılıklı sefer yapmaktadır.

Havayolu: Türkiye'nin en büyük ve en yoğun havaalanı Atatürk (Yeşilköy) Havaalanıdır. Atatürk Havaalanı yurtiçi hava ulaşımında başlangıç ve bitim noktası olduğu gibi, milletlerarası hava ulaşımında da mühim bir transit merkezidir. Yeşilköy Havalimanı 7,5 milyon yolcu kapasitelidir. Yolcu kapasitesini arttırma çalışmaları yapılmaktadır. Türk Havacılığının tohumu 1911'de Yeşilköy'de atılmıştır. Avrupa ile Uzakdoğuyu birbirine bağlayan hava yolu üzerinde çok önemli bir yere sâhip olan İstanbul Havalimanı, ulaşım bakımından Boğaziçi Köprüsünden sonra ikinci sırayı almaktadır**.**

İstanbul Boğazı: Târihî ve turistik bakımdan dünyânın en güzel köşesi olan Boğaziçi, deniz yolu ulaşımı bakımından da dünyânın sayılı ve en işlek bir boğazıdır. Jeoloji uzmanlarına göre eskiden bir akarsu vâdisi olan Boğaziçi, jeolojik bir hâdise ile sular altında kalarak, Marmara ile Karadeniz'i birleştiren bir su yolu olmuştur. Üsküdar önlerinde bulunan Kızkulesi'nden Anadolu Fenerine kadar orta çizgi (talvek hattı) boyunca uzunluğu 34 km'dir. Sarayburnundan Rumeli Fenerine kadar uzunluğu 56 km'dir. En dar yer Rumeli Hisarı-Anadolu Hisarı arası olup 698 m'dir. En geniş yeri ağız kısımları olup 3600 m'dir.

Boğazın tabanında, bâzı yerlerde genişleyip bâzı yerlerde daralan bir çukur vardır. Her yerde kıyıya paralel olmayan bu oluk, 50 m ve bâzı yerlerde 100 m derinliktedir. Dar olan yerler en derindir. Arnavutköy-Vaniköy arasında derinlik 106 m'dir. Bebek ve Kandilli arası 120 m'dir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfus: 1990 sayımına göre İstanbul'un toplam nüfûsu 7.309.190 olup; 6.753.929'u ilçe merkezlerinde, 555.261'i köylerde yaşamaktadır. Her geçen yıl şehir süratle kalabalıklaşmaktadır. Bu miktarın mühim bir kısmını diğer şehirlerden göç edenler teşkil etmektedir. Yüzölçümü 5712 km^2 olup, nüfus yoğunluğu km^2'ye 1280 kişidir.

İstanbul, dünyâdaki 77 ülkeden daha kalabalıktır. 1990 nüfus sayımına göre Türkiye nüfûsunun yaklaşık % 8'i İstanbul ilinde bulunmaktadır. Türkiye'de köyden şehire göç edenlerin % 40'ı İstanbul'a göç etmektedir. Dünyâ Bankası raporlarına göre 2000 yılında İstanbul nüfûsu 12 milyona yaklaşacaktır. Birleşmiş Milletler istatistiklerine göre ise, İstanbul iki bin yılında dünyânın en kalabalık on yedinci şehri olacaktır.

Örf ve âdetler: Fetihten sonra kısa zamanda her cephesiyle Türkleşen ve Osmanlı Devletine 470 sene başşehirlik ve İslâm Dünyâsına 406 sene Hilâfet Merkezliği yapan İstanbul'da, Türk-İslâm kültürü hâkimdir. İstanbul 1453'ten bu yana Türkiye'nin ve İslâm Dünyâsının en büyük kültür merkezi olmuştur. Türk-İslâm eserleri bakımından dünyânın en zengin şehridir. İstanbul, asırlardır Osmanlı Devletinin örf ve âdet, kıyâfet, yemek ve diğer hususlarda örnek ve öncü şehri olmuştur.

Kıyâfet: Osmanlı devrinde saray mensupları, esnaf, her çeşit meslek sâhiplerinin ve azınlıkların kendisine mahsus husûsî kıyâfetleri vardı. Bu kıyâfetler şimdi müze ve albümlerde kalmıştır. Osmanlı devrinde olduğu gibi, bugün de İstanbul Türkiye'nin moda merkezidir. Bu şehrin giyim ve kuşamı bütün Türkiye'ye tesir eder.

Yemekleri: İstanbul mutfağı ve Osmanlı saray mutfağı asırlar boyu ün yapmıştır. İstanbul yemekleri

yalnız Türkiye içinde değil, bütün dünyâya yayılmıştır.

Folklor: İstanbul folkloru, halk oyunları, "ortaoyunu", "karagöz" ve "meddahlar" bakımından da çok zengindir. Halk şâirleri, klâsik edebiyât, divan edebiyâtı, halk müziği, halk hikâyeleri, mâniler, destanlar ve türk sanat müziği ve diğer mevzularda İstanbul, başlı başına bir deryâdır. Verilen eserler ciltlere sığmayacak kadar çoktur.

En çok câmi, türbe, müze, saray, kule, kütüphâne, okul, üniversite, medrese, çeşme, gazete, dernek, meslekî kuruluş, fabrika, spor kulübü ve diğer kulüpler, hekim, stadyum, hastâne, park, meydan velhasıl hemen hemen herşeyin en çoğuİstanbul'dadır. İstanbul, Türk sporunun da beşiğidir.

Eğitim: İstanbul, binlerce senedir dünyânın en büyük kültür merkezlerinin başında yer almıştır. Bizanslılar zamânında Hıristiyan dünyâsının kültür merkezi olan İstanbul, 1453'ten sonra da İslâm dünyâsının kültür merkezi olmuştur. İstanbul, Türklerin elinde güzelleşmiş, tâmir edilmiş, şâheserlerle süslenerek zirveye çıkarılmıştır. Güzel sanatların bütün dallarında en güzel eserler İstanbul'da bulunmaktadır. İstanbul, Cumhûriyet devrinde kültür merkezi vasfını devâm ettirmiştir. İstanbul sayılamayacak kadar kültür eserleri ve müesseselerine sâhiptir. Yeryüzünde İstanbul gibi târihî ve sanat eserleri bol ikinci bir şehir henüz yoktur. İstanbul'un her köşesi bir târihtir. Okur-yazar, okul ve öğrenci, öğretmen sayısı en çok ilimiz de İstanbul'dur. 216 anaokulu, 967 ilkokul, 75 özel ilkokul, 360 ortaokul, 72 özel ortaokul, 25 meslekî ve teknik ortaokul, 123 lise, 73 özel lise, 109 meslekî ve teknik lise, 6 özel meslekî ve teknik lise vardır (1992). Okur yazar nisbeti yüzde 90'dır. Okulsuz, yolsuz, elektriksiz ve susuz köyü yoktur. Türkiye'deki üniversitelerden 6'sı İstanbul'dadır. Bunlar; İstanbul, İstanbul Teknik, Boğaziçi, Marmara, Yıldız ve Mîmâr Sinan Üniversiteleridir. Bunlara bağlı çok sayıda akademi, enstitü ve yüksek okullar ile İstanbul okullar şehridir. Ayrıca özel Koç Üniversitesi 1993-1994 öğretim yılında açılarak talebe yetiştirmeye başladı. Çok sayıda askerî okullar da İstanbul'dadır. Kuleli Askerî Lisesi, Deniz Harp Okulu ve Lisesi, Hava Harp Okulu, Tuzla Piyâde Okulu, Levâzım veMâliye Okulu ve diğer bâzı askerî okullardır. Ayrıca Gülhane Askerî Tıp Akademisi de Haydarpaşa'da eğitim vermektedir.

Yetişen meşhurlar: Türkiye'de asırlardır ilim adamı, asker, politikacı, şâir vb. olarak isim bırakmış meşhurların büyük çoğunluğu İstanbul'dan yetişmiştir.

İlçeleri

İstanbul; Adalar, Avcılar, Bağcılar, Bahçelievler, Bakırköy, Bayrampaşa, Beşiktaş, Beykoz, Beyoğlu, Eminönü, Eyüp, Fâtih, Gaziosmanpaşa, Güngören, Kadıköy, Kağıthâne, Kartal, Küçükçekmece, Maltepe, Pendik, Sarıyer, Şişli, Tuzla, Ümrâniye, Üsküdar, Zeytinburnu, Büyükçekmece, Çatalca, Silivri, Sultanbeyli, Şile, Yalova olmak üzere 32 ilçeden ibârettir. Silivri, Çatalca, Şile, Yalova ve Adalar ilçeleri hâriç diğer ilçeler iç içe olup, il merkezini meydana getirirler.

Adalar: 1990 sayımına göre nüfûsu 19.413'tür. Köyü yoktur. Yüzölçümü 10 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 1935'tir. Yaz aylarında nüfûsu büyük ölçüde artar. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan Kınalıada, Burgazada, Kaşıkadası, Heybeliada, Büyükada, Tavşanadası ve Sedefadası ile daha açıkta yer alan Sivriada ve Yassıada olmak üzere 9 adadan meydana gelir. Sâdece Heybeliada, Büyükada, Kınalıada, Burgazada ve Sedefadası'nda oturulmaktadır. Yassıada askerî amaçla kullanılmaktadır.

Zengin tabiî güzellikleri sebebiyle Adalar, İstanbulluların sayfiye ve dinlenme yeri olmuştur. Büyükada eski İstanbul'dan kalmış son köşedir. Eski köşkleri ve çam ormanları ile 19. asrın en karakteristik özelliğini taşımaktadır.

Adalar, târih boyunca Halk Adaları, Papaz Adaları, Prens Adaları ve Kızıl Adalar olarak anılmıştır. Heybeliada'da 700 yataklı senatoryum bulunmaktadır. Adaların ulaşımı düzenli vapur seferleriyle sağlanmaktadır. Kınalıada'da yetiştirilen üzüm, "kınalı üzüm" adıyla meşhur olmuştur.

Avcılar: 1990 sayımına göre nüfûsu 128.555'tir. Küçükçekmece ilçesine bağlıyken Haziran 1992'de çıkarılan 3806 sayılı kânunla ilçe oldu. Ambarlı Termik Santralı ve İstanbul Üniversitesi Kampüsü bu ilçededir. E-5 karayolu ilçeden geçer.

Bağcılar: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 303.175'tir. Bakırköy ilçesine bağlıyken Haziran 1992'de çıkarılan kânunla ilçe oldu. İlçe yoğun konut alanları ile kaplıdır.

Bahçelievler: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 296.211'dir. Bakırköy, Güngören, Bağcılar ve Zeytinburnu ilçeleri ile çevrilidir. Bakırköy'e bağlıyken 1992'de çıkarılan kânunla ilçe oldu. İlçe genelde konut alanlarıyla kaplıdır.

Bakırköy: 1990 sayımına göre nüfûsu 282.890'dır. İlçeye bağlı köy yoktur. Batıda Küçükçekmece, kuzeyde Bayrampaşa, Bahçelievler, Güngören, doğuda Zeytinburnu ilçeleri ve güneyde Marmara Denizi ile çevrilidir. İstanbul'un milletlerarası havaalanı olan Atatürk Havalimanı bu ilçededir. Ruh ve

Sinir Hastalıkları Hastânesi, Hava Harp Okulu, Florya Atatürk Ormanı, süper marketler, modern çarşı ve mağazalar bu ilçe sınırlarının içindedir.

Bayrampaşa: 1990 sayımına göre nüfûsu 212.570'dir. İlçe merkezine bağlı köy yoktur. 1990 senesinde ilçe merkezi oldu. Gaziosmanpaşa, Bakırköy, Fâtih, Zeytinburnu ilçeleri ile çevrilidir. Sanâyi gelişmiş olup, çok sayıda fabrika vardır.

Beşiktaş: 1990 sayımına göre nüfûsu 192.210'dur. İlçe merkezine bağlı köyü yoktur. Boğaziçi'nin Rumeli yakasının başlangıç noktasını teşkil eden sâhil şeridinin en müstesnâ köşelerinden olup, târihî eserler bakımından çok zengindir. Boğaziçi, Beyoğlu, Şişli ve Sarıyer arasında yer alır. Dolmabahçe, Yıldız ve Çırağan sarayları; Deniz, Âşıyân, Tanzimât ve Resim-Heykel müzeleri bu ilçededir. Kabataş'tan Bebek'e kadar 8375 metrelik kıyısı vardır. Dolmabahçe, Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavutköy, Bebek ve Yıldız başlıca semtleridir. Beşiktaş iskelesinden çeşitli semtlere düzenli seferler yapılmaktadır.

Beykoz: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 163.786 olup, 142.075'i ilçe merkezinde, 21.711'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 10, Mahmûdşevketpaşa bucağına bağlı 10 köyü vardır. Doğuda Şile, güneyde Ümrâniye ve Üsküdar ilçeleri, batıda İstanbul Boğazı, kuzeyde Karadeniz'le çevrilidir. Topraklarının büyük bölümü ormanlarla kaplıdır. Sümerbank Deri ve Kundura, Paşabahçe Cam ve Şişe, Paşabahçe İspirto ve Anadolu Hisarı, halat fabrikaları vardır. Anadolu Hisarı bu ilçededir. Ortaçeşme, Yalıköy, Gümüşsuyu, Kavacık, Rüzgarlıbahçe, Anadolu Hisarı, Göksu, Kanlıca, Paşabahçe, Soğuksu başlıca semtleridir.

Beyoğlu: 1990 sayımına göre nüfûsu 229.000'dir. İlçe merkezine bağlı köy yoktur. Kuzeyde Şişli ilçesi batı ve güneyde Haliç, kuzeybatıda Kâğıthâne, doğuda İstanbul Boğazı ve Beşiktaş ile çevrilidir. Yarım asır öncеİstanbul'un alış-veriş ve eğlence merkezi olan Beyoğlu, eski şöhretini ve hareketini kaybetmiştir. Beyoğlu, büyükelçilik, konsolosluk ve dış ticâret merkezidir.

Bizans devrinde bağ ve bahçelik olan bu bölgede, Cenevizliler, Galata Kulesi ve Galata surlarını yapmışlardı. Osmanlı Devleti zamânında surlar yıkılmıştır. Kule ise zamânımıza kadar gelmiştir. Fâtih ve Eminönü ilçeleri ile arasındaki ulaşımı Unkapanı ve Galata köprüleri sağlamaktadır. Galata, Tophâne, Fındıklı, Kabataş, Cihangir, Kasımpaşa, Karaköy ve Taksim başlıca semtleridir.

Her türlü eğlence merkezinin yer aldığı Beyoğlu, İkinci Dünyâ Harbinden sonra batakhânelerin merkezi hâline gelmiştir.

1962 senesinde kaldırılan tramvay 1991'de Taksim-Tünel arasındaki İstiklal Caddesinde tekrar çalıştırılmaya başlandı.

Eminönü: 1990 sayımına göre nüfûsu 83.444'tür. İlçeye bağlı köy yoktur. İstanbul'un ticâret, turizm merkezidir. Fâtih, İstanbul Boğazı, Haliç ve Marmara Denizi arasında surlar içinde kalan İstanbul Yarımadasının doğu bölümünü teşkil eder. İstanbul'u meydana getiren Yeditepe, Çemberlitaş ve Nûruosmâniye Câmiinin bulunduğu tepe, Bâyezîd Câmii, Bâyezîd Kulesi ve Süleymâniye Câmiinin bulunduğu tepe bu ilçe dâhilindedir.

Eminönü, İstanbul'un en eski yerleşim merkezidir. Osmanlılar zamânında çarşıdaki esnafı denetleyenlere "Emin" denirdi. Yeni Câmi önüne "Gümrük Emini Önü" denildiği için zamanla bu isim Eminönü olarak kullanıldı. Târihî eser bakımından çok zengin olan Eminönü ilçesinin Süleymâniye, Bâyezîd, Şehzâdebaşı, Sultanahmed, Nûruosmâniye, Mahmudpaşa, Alemdâr, Cağaloğlu, Gedikpaşa, Aksaray, Bâbıâli, Kadırga, Lâleli, Mercan, Sirkeci, Sultanhamam, Tahtakale, Kapalıçarşı başlıca semtleridir.

Eminönü toptan ticâret merkezidir. İstanbul'un ve Türkiye'nin toptan eşyâ yönünden kalbi durumundadır. Hertürlü sanâyi mâmüllerinin % 45'i Eminönü'nden sevk edilir. Târihî Kapalıçarşı ve Mısır Çarşısı ilçe merkezinde olup, turizm açısından önemleri büyüktür.

Türkiye'yi Avrupa'ya bağlayan demiryolu bağının başlangıç noktası olan Sirkeci Garı bu ilçededir. Eminönü'nde meskenler plânsız bir şekilde iş yerine dönüşmüş ve târihî eserler taş yığını binâlar arasında sıkışıp kalmıştır. Topkapı Sarayının yanındaki Gülhâne Parkı ilçeye bir güzellik katarken, aynı zamanda bir mesîre yeri olarak kullanılmaktadır.

Eyüp: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 211.986 olup, 200.045'i ilçe merkezinde, 11.941'i köylerde yaşamaktadır. Kemerburgaz bucağına bağlı 8 köyü vardır. Doğuda Sarıyer ve Kâğıthâne ilçeleri, Haliç, Güneydoğuda Fâtih, güneybatıda Bayrampaşa, kuzeyde Karadeniz ile çevrilidir.

İlçede kabri bulunan Peygamber efendimizin mihmandârı Hâlid bin Zeyd Ebû Eyyûb el-Ensârî hazretlerine hürmeten bu semte "Eyyûb Sultan" denilmiştir. Eyüp, türbelerinin çokluğu ile meşhurdur. Sâdece İstanbul'un değil, Türkiye'nin en çok ziyâret edilen bir merkezidir. Son zamanlara kadar

İstanbul'un en güzel semti Eyüp idi. Haliç'in kirlenmesi ile bu temiz, bakımlı, yeşil ve güzel semt, eski güzelliğini kaybetmiştir.

Kemerburgaz bucağı orman varlığı bakımından zengindir. Alibeyköy, Silahtar, Güzeltepe, Esentepe başlıca semtleridir.

Fâtih: 1990 sayımına göre nüfûsu 462.464'dür. Yüzölçümü 13 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 35.374'dür. Eminönü, Zeytinburnu, Bayrampaşa, Eyüp, Haliç ve Marmara Denizi ile çevrilidir. Haliç'teki kıyıları Unkapanı, Ayvansaray; Marmara Denizindeki kıyıları ise, Yenikapı ile Yedikule arasındadır. Yeşil alan ve bitki örtüsü bakımından çok fakir sayılır. İlçe ismini, Fâtih Sultan Mehmed Hanın türbesi ve câmiinden alır.

Fâtih, 1928'de Eminönü'nden ayrılarak ilçe merkezi hâline gelmiştir. Sağlık ve eğitim veren kuruluşların sayısı çok fazladır. İstanbul Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Cerrahpaşa ve Çapa Tıp Fakülteleri, Vakıf Gureba, SSK Samatya Hastânesi, Haseki Hastanesi bu ilçededir. 1873'te öğretime başlayan Dârüşşafaka Lisesi, Fâtih'tedir. İstanbul'un en büyük ve en meşhur pazarı olan Çarşamba Pazarı, Fâtih'te kurulur. Ayvansaray, Çarşamba, Balat, Cerrahpaşa, Cibali, Çapa, Draman, Edirnekapı, Fener, Fındıkzâde, Haseki, Karagümrük, Samatya, Saraçhâne, Yedikule, Yenikapı, Yavuzselim başlıca semtleridir.

Gâziosmanpaşa: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 393.667 olup, 354.186'sı ilçe merkezinde 39.481'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 9 köyü vardır. Güneyde Eyüp, güneybatıda Bayrampaşa, doğuda Kağıthâne ve Şişli, batıda Bakırköy ilçeleri ile çevrilidir.

İstanbul ilinin en yeni yerleşim alanlarından biridir. 1950'ye kadar genelde gezinti ve av alanı olan Gaziosmanpaşa'nın merkezi olan Taşlıtarla'ya yerleştirilen Bulgaristan göçmenleri ile gittikçe büyümüş 1963'te ilçe merkezi olmuştur.

İlçe merkezine bağlı köylerde tarım ve hayvancılık yapılır. Cebeci köyünden siyah yapıtaşı ocakları, Arnavutköy ve Boğazköy'de kaolen yatakları vardır. Karadeniz, Fevzi Çakmak, Şemsipaşa, Yenimahalle, Gazi Mahallesi, Hürriyet, Yıldıztabya, Karlıtepe bâzı semtleridir.

Güngören: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 446.000'dir. 1966'da belediyesi kurulan Güngören, 1983'te şûbe olarak Bakırköy'e bağlandı. Haziran 1992'de çıkarılan 3806 sayılı kânunla 27 mahalleyi içine alan ilçe oldu. Çeşitli sanâyi kuruluşları bulunan ilçede yoğun konut alanları vardır.

Kadıköy: 1990 sayımına göre nüfûsu 648.282'dir. İlçe merkezine bağlı köyü yoktur. Yüzölçümü 33 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 19.645'tir. Kuzeyde Üsküdar, doğu ve güneydoğuda Kartal ilçeleri, güney, güneybatı ve batıda da Marmara Deniziyle çevrilidir.

Kadıköy'ün târihi M.Ö. 3000 senelerine dayanır. Eski ismi Kalkoden'dir. Kadıköy ismi, Osmanlılar zamânında verilmiştir. Târihî eserleri, yalı ve köşkleri çoktur. Osmanlı Devleti zamânında Belde-i Şâhâne Semt-i Kadıköy ismiyle anılan yalı, köşk ve göz alabildiğine bahçelerin yer aldığı Kadıköy, beton yığını hâline gelmiştir. Yeşil saha her geçen gün azalmıştır.

İlçede ticâret oldukça ileridir. İldeki önemli ticârî kuruluşların Kadıköy'de birer şûbesi vardır. İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan demiryolların başlangıç noktası olan Haydarpaşa Garı bu ilçededir. Haydarpaşa, Kadıköy ve Bostancı iskeleleri, diğer ilçelerle olan deniz ulaşımını sağlar. Erenköy, Kızıltoprak, Acıbadem, Koşuyolu, Bostancı, Caddebostan, İçerenköy, Kozyatağı, Suadiye, Çamlıca, Fenerbahçe, Göztepe, Moda, Söğütlüçeşme ve Merdivenköy başlıca semtleridir.

Kâğıthâne: 1990 sayımına göre nüfûsu 269.042'dir. İlçeye bağlı köy yoktur. Şişli'ye bağlı iken 19 Haziran 1987'de ilçe merkezi hâline getirilmiştir. Sanâyi gelişmiş olup, çeşitli fabrikalar vardır. Osmanlılar devrinde güzel bir mesîre yeri idi. Sâdâbât bahçeleri buradaydı. İlçede düzensiz yerleşme ve fabrikalar Haliç'in kirlenmesine sebeb olmuştur. Yoğun gecekondu bölgesidir.

İlçenin batısında Gâziosmanpaşa, doğusunda Beyoğlu ve Şişli, güneyinde Eyüp, kuzeyinde Sarıyer ilçeleri vardır.

Kartal: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 279.468 olup, 257.211'i ilçe merkezinde, 22.257'si köylerde yaşamaktadır. Doğusunda Pendik, güney ve güneybatısında Marmara Denizi, batısında Üsküdar, kuzeybatısında Ümrâniye ve Sultanbeyli, kuzeyinde Şile yer alır.

Kartal'ın târihi eskilere dayanır. 1400 senesinde Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. 1908'de İstanbul'a bağlı ilçe oldu. Haydarpaşa-Ankara demiryolu ile İstanbul-Ankara asfaltı, ilçenin içinden geçer. Yeşil sahası, ormanlık alanı oldukça zengindir.

Kartal, Türkiye'nin ekonomisinde büyük yeri olan önemli bir sanâyi merkezidir. İlçede, sanâyinin çeşitli dallarında bir çok fabrika vardır. İlçeye bağlı köylerde az da olsa tarım yapılır. Yulaf, buğday, mısır,

elma, armut ve üzüm başlıca tarım ürünleridir.

Kartal ilçesinin sâhil şeridi dışında kalan bölümü gecekondu bölgesidir.

Küçükçekmece: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 350.864 olup, 340.876'sı ilçe merkezinde, 9988'i köylerde yaşamaktadır. Bakırköy ilçesine bağlıyken, 19 Haziran 1987'de ilçe merkezi hâline geldi. Doğusunda Bakırköy, batısında Avcılar, kuzeybatısında Çatalca, kuzeyinde Gaziosmanpaşa, güneyinde Marmara Denizi yer alır. İstanbul-Edirne karayolu ve demiryolu ilçeden geçer. Ekonomisi sanâyiye dayanır. İkitelli civârında birçok sanâyi kuruluşu vardır. İkitelli, Sefâköy başlıca semtleridir.

Maltepe: 1990 sayımına göre nüfûsu 249.766'dır. Kartal'a bağlı bir semtken Haziran 1992'de çıkarılan 3806 sayılı kânunla ilçe oldu. Yoğun konut bölgesidir.

Pendik: 1990 sayımına göre nüfûsu 201.527'dir. Kartal ilçesine bağlıyken 19 Haziran 1987'de ilçe merkezi hâline geldi. 1989'da İstanbul Büyükşehir Belediyesine bağlı bir ilçe belediyesi durumuna getirildi. Doğusunda Tuzla, güneybatısında Marmara Denizi, batısında Kartal, kuzeybatısında Beykoz, kuzeyinde Şile yer alır. Ankara-İstanbul karayolu ve demiryolu ilçe merkezinden geçer. Ekonomisi sanâyiye dayalıdır.

Sarıyer: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 171.872 olup, 160.075'i ilçe merkezinde, 11.797'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 9 köyü vardır. Kuzeyinde Karadeniz, doğusunda İstanbul Boğazı, güneyinde Beşiktaş, Kağıthâne ve Şişli, batısında Eyüp yer alır.

İstanbul Boğazı kıyısında kurulmuştur. Orman yönünden zengin bir ilçedir. Ekonomisi turizm ve balıkçılığa dayalıdır. İstinye'de bir tersâne vardı, 1991'de kaldırıldı. Ayrıca ilçe sınırları içinde bir çok küçük sanâyi kuruluşları mevcuttur.

Kıyı boyu hâriç ilçenin büyük bölümü gecekondudur. Kavak, Yenimahalle, Büyükdere, Tarabya, Yeniköy, İstinye, Emirgan, Reşitpaşa, Hisar, Pınar, Doğanevler başlıca semtleridir. Sarıyer belediyesi, 1984'te yapılan düzenleme ile İstanbul Büyük Şehir Belediyesine bağlı bir ilçe belediyesi hâline gelmiştir.

Sultanbeyli: 1990 sayımına göre nüfûsu 82.298'dir.Kartal'a bağlı belediyelik bir köyken Haziran 1992'de çıkarılan 3806 sayılı kânunla ilçe oldu. Yoğun gecekondu bölgesidir. Küçük sanâyi gelişmiştir. Ömerli Baraj Gölünün bir kısmı ilçe sınırları içinde kalır. Arâzisinin büyük kısmı ormanlıktır.

Şişli: 1990 sayımına göre nüfûsu 250.478'dir. İlçeye bağlı köy yoktur. Kuzeyde Sarıyer, doğuda Sarıyer ve Beşiktaş, güneydoğuda Beşiktaş, güneyde Beyoğlu, batıda Kağıthâne ilçeleriyle çevrilidir. Hızlı ve plânsız şehirleşme yüzünden yeşil sahası olmayan bir ilçedir. Harbiye, Pangaltı, Kurtuluş, Feriköy, Nişantaşı, Teşvikiye, Maçka, Osmanbey, Mecidiyeköy, Okmeydanı ve Çağlayan başlıca semtleridir. Bakırköy'den sonra en çok iş yeri Şişli ilçesindedir. Türkiye'nin en önemli banka ve sigorta şirketleri ile ticârî kuruluşların merkezleri buradadır.

Tuzla: 1990 sayımına göre nüfûsu 94.124'tür. Pendik ilçesine bağlı bir semt iken Haziran 1992'de çıkarılan 3806 sayılı kânunla ilçe oldu. Ankara-İstanbul karayolu ve demiryolu ilçeden geçer. İlçede bir tersâne vardır.

Ümrâniye: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 301.257 olup, 242.091'i ilçe merkezinde, 59.166'sı köylerde yaşamaktadır. Üsküdar ilçesine bağlı iken 4 Temmuz 1987 târihli yasa ile ilçe hâline geldi. Kuzeyinde Şile, doğusunda Kartal, batısında Üsküdar, kuzeybatısında Beykoz, güneyinde Kadıköy ilçeleri yardır.

1966'da sanâyi bölgesi îlân edilince, bölgede büyük bir nüfus patlaması olmuştur. Buna paralel olarak da hızlı bir konut yapımı olmuştur. Toplu konut inşaası yanında, gecekondu bölgeleri de çoğunluktadır. Metal-iş Küçük Sanâyi Sitesi, Mobilya Üreticileri Sitesi bu ilçededir. İstanbul Büyükşehir Belediyesine bağlı bir ilçedir.

Üsküdar: 1990 sayımına göre nüfûsu 395.623'dür. İlçeye bağlı köy yoktur. İstanbul boğazı, Beykoz, Ümrâniye, Kadıköy ilçeleri ile çevrilidir.

İstanbul'un Anadolu yakasındaki en eski ilçesidir. Târihi eski devirlere dayalıdır. Eski ismi Hrisopolis veya Damalis'tir. Üsküdar ismi eski ve dar sokakları sebebiyle "Eskidar"dan gelir. İstanbul'un fethinden dört asır önce Türk beldesi olmuştur. Osmanlı Devleti zamânında doğuya yapılacak seferlerin ilk hareket noktası olmuştur.

İlçede bitki örtüsü zengindir. Boğaz sırtları ağaçlarla kaplıdır. Son senelerde hızla gelişmiştir. Ticâret ve sanâyi oldukça ileridir. Ayazma, Doğanalar, Zeynepkâmil, Bağlarbaşı, Altunizâde, Çengelköy, Kısıklı, Kuzguncuk, Haydarpaşa, Göksu başlıca semtleridir. Sâhili Küçüksu-Haydarpaşa arasındadır.

Zeytinburnu: 1990 sayımına göre nüfûsu 165.679'dur. Fâtih, Bakırköy, Bayrampaşa ilçeleri ile

Marmara Denizi arasında yer alır. İlçeye bağlı köy yoktur. İstanbul Merkezini meydana getiren, ilçelerdendir. 1957'de ilçe oldu.

İstanbul'da ilk ve büyük gecekondu topluluğu burada meydana gelmiştir. İlçede sanâyi gelişmiştir. Yeşil saha çok azalmıştır. Kazlıçeşme, Sümer, Nuripaşa, Yenidoğan, Gökalp, Yeşiltepe, Veliefendi, Çırpıcı, Telsiz, Merkezefendi ve Maltepe bâzı semtleridir. İstanbul'da at koşularının yapıldığı Veliefendi Hipodromu bu ilçededir.

Büyükçekmece: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 142.910 olup, 22.394'ü ilçe merkezinde, 120.516'sı köylerde yaşamaktadır. Çatalca ilçesine bağlı iken, 1987'de ilçe merkezi olmuştur. Merkezbucağa bağlı 14 köyü vardır. Kuzey ve batısında Çatalca ilçesi, güneyinde Marmara Denizi, batısında Küçükçekmece ilçesi yer alır.

İlçenin sâhil kesiminde kalan köyleri, İstanbul'un sayfiye yeridir. İlçenin en büyük sanâyi kuruluşu Çimento Fabrikasıdır. Büyükçekmece Gölünün denizle irtibatı kesilerek, yerine içme suyu tesisleri kurulmuştur. Buradan İstanbul'un büyük kısmının su ihtiyâcı karşılanmaktadır. Köylerinde tarım yapılır. Ayçiçeği, soğan ve buğday başlıca tarım ürünüdür.

Çatalca: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 64.241 olup, 11.550'si ilçe merkezinde, 52.691'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 27, Hadımköy bucağına bağlı 12, Karacaköy bucağına bağlı 8 köyü vardır. Güneydoğusunda Büyükçekmece, doğusunda Küçükçekmece, kuzeydoğusunda Gaziosmanpaşa, Kuzeyinde Karadeniz, batısında Silivri, kuzeybatısında Kırklareli ve Tekirdağ yer almaktadır.

İlçenin kuzeyinde Istranca Dağları, güneyinde verimli Çatalca Ovası bulunur. Çatalca çok eski bir yerleşim merkezidir. Eski ismi Matrai'dir. Ekonomisi tarıma ve hayvancılığa dayalıdır. Buğday, arpa, yulaf, mısır, şekerpancarı, ayçiçeği, soğan, domates, elma ve armut en fazla yetiştirilen tarım ürünleridir. İstanbul'un et, süt ve yumurta deposudur. Ormanlık arâzisi tarla açma yüzünden azalmıştır. İğneada'dan Yalıköy'e kadar uzanan bölge Millî Park îlân edilmiştir. Kuarsit, döküm ve kuvars kumu üretimi Türkiye çapında önemli yer tutar. Edirne-İstanbul karayoluna 20 km mesâfededir.

Silivri: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 77.599 olup, 26.049'u ilçe merkezinde, 51.550'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 16, Sinekli bucağına bağlı 9 köyü vardır. İl merkezine 66 km uzaklıktadır. İstanbul'un sayfiye yerlerindendir. Yüzölçümü 778 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 97'dir. Kuzeyinde ve doğusunda Çatalca ilçesi, güneyinde Marmara Denizi, batısında Tekirdağ ilçesi yer alır.

İlçe topraklarının kuzey doğusunda Istranca Dağlarının uzantıları vardır. Topraklarının büyük kısmı akarsu vâdileriyle parçalanmıştır. Edirne-İstanbul kara ve demiryolu ilçeden geçer. Ekonomisi tarım, hayvancılığa ve turizme dayanır. Yaz aylarında ilçenin nüfûsu 400.000'e ulaşır. Buğday, soğan, yulaf, şekerpancarı, üzüm, bakla, ayçiçeği, mısır, elma ve patates başlıca tarım ürünleridir. Hayvancılık gelişmiş olup, ilçenin yoğurdu meşhurdur. Marmara Denizindeki kirlilik sebebiyle balıkçılık eski önemini kaybetmiştir. Sanâyinin fazla gelişmediği ilçede, un, bitkisel yağ, yem, süt ürünleri, teneke kutu, tuğla ve ambalaj malzemeleri fabrikaları vardır.

Şile: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 25.372 olup, 7872'si ilçe merkezinde, 17.500'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 17, Ağva bucağına bağlı 13, Teke bucağına bağlı 7, Yeşilvâdi bucağına bağlı 13 köyü vardır. Yüzölçümü 736 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 34'tür. İl merkezine 72 km uzaklıktadır.

Balıkçı köyü olarak kurulan Şile'nin târihi çok eskilere dayanır. Karadeniz kıyısında kurulmuştur. Doğusunda ve güneyinde Kocaeli, güneybatısında Pendik ilçesi, batısında Beykoz ilçesi, kuzeyinde ise Karadeniz yer almaktadır. Topraklarının % 70'e yakın kısmı ormanlık ve fundalıktır. İstanbul içme suyunu karşılayan Darlık Barajının bütünü, Ömerli Barajının doğu kısmı ilçe topraklarındadır.

Ekonomisi ormancılık, turizm, balıkçılık, meyvecilik ve şile bezi dokumacılığına dayınır. Tarım arâzisi azdır. Elma, mısır, buğday ve armut başlıca tarım ürünleridir. Kıyılarındaki koylar, kilometrelerce uzanan ince tâneli kumsalları, deniz sporlarına çok müsâittir. Şile'nin nüfûsu yazın 70.000'i aşar. İlçeye bağlı köylerde yüzlerce şile bezi dokuma tezgahları vardır.

Yalova: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 113.417 olup, 65.823'ü ilçe merkezinde, 47.594'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 19, Çınarcık bucağına bağlı 7, kılıç bucağına bağlı 8 köyü vardır. Yüzölçümü 492 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 231'dir. İstanbul'un en uzak ilçesidir. İstanbul ile kara bağlantısı yoktur. Güneyinde ve batısında Bursa, doğusunda Kocaeli, kuzeyinde Marmara Denizi yer almaktadır.

İlçe merkezi, İzmit Körfezinin kıyısında, Armutlu Yarımadasının kuzeydoğusunda kurulmuştur. Ekonomisi tarım, turizm ve balıkçılığa dayanır. Elma ve şeftâlisi meşhurdur. Seracılık gelişmiştir. Seralarda turfanda sebze ve çiçek yetiştirilir. İstanbul'un sayfiye yerlerinden biridir. Yaz aylarında

nüfûsu dört misli artar. Kaplıcaları meşhurdur. İlçenin, il merkezi ile olan bağlantısı hergün Kabataş ve Sirkeci'den yapılan düzenli vapur seferleri ile sağlanmaktadır. Karayolu ile il merkezine uzaklığı 155 kilometredir. Kartal-Yalova arasında arabavapuru seferleri de düzenlenmektedir.

Yalova'nın târihi M.Ö. 3000 yıllarına dayanır. Eski ismi "Pitiya (Helenapolis)"dır. Yalova'yı, Osman Beyin komutanlarından Yalvaçoğlu fethetmiştir. Bu yüzden Yalakâbâd ismini aldı. Bu isim zamanla değişerek Yalova olmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerler

İstanbul'un hemen her köşesi târihî ve turistik özelliklere sâhiptir. Hepsini saymak, âdetâ mümkün değil gibidir. En önemlilerinden bâzıları şunlardır:

Surlar: İstanbul'un meşhur surları târihte dört defâ yapılmıştır. Surlar üzerinde 400 kule, 500 kapı bulunuyordu. Kara surları 6800 m, Marmara surları 8000 m ve Haliç surları 5000 m idi. Langa, Davutpaşa, Samatya, Narlıkapı, Yaldızlı, Yedikule, Belgrat, Silivrikapı, Sıgma, Mevlevihane, Topkapı, Sulukule, Edirnekapı, Kostantin, Eğrikapı, Ayvansaray, Balat, Fener, Yenikapı, Aiya, Yeni Aya, Cibali, Ayazma, Zindan, Balıkpazarı ve Yeni Câmi kapıları surların meşhur kapılarıdır. Marmara ve Haliç surlarının büyük kısmı yıkılmıştır. Kara surlarının yarısından fazlası yıkık vaziyettedir. Bir bölümü aslına uygun şekilde târnir ettirilmiştir.

Anadolu Hisarı: Boğaz'ın Anadolu yakasında Sultan Yıldırım Bâyezîd tarafından yaptırılmıştır. Akça Hisar, Yeni Kale ve Güzelce Hisar isimleriyle anılmıştır. Boğazın bekçisi durumunda olup, üç ana kuleden ibârettir.

Rumeli Hisarı: Boğazın Rumeli yakasında Fâtih Sultan Mehmed Han yaptırmıştır. Kendisi ve paşalar taş taşıyarak inşaatta çalıştılar. Hisarın plânı Muhammed isminin yazılışı şeklindedir. 17 kulesi vardır. Yüksekliği 22 metredir. Sanat ve mîmârî bakımında şâheserdir.

Tekfur Sarayı: Edirnekapı, Kâriye Câmii yakınında olup, harâbe hâlindedir. Bizans dönemine âittir.

Topkapı Sarayı: İstanbul'un fethinden sonra Fâtih Sultan Mehmed Han tarafından yaptırılmaya başlandı. 1466'da başlanan sarayın inşaası, 1478'de bitirilmiştir. 699 dekar yer kaplayan sarayın çeşitli bölümleri vardır. Sarayın sâhildeki saltanat kapısındaki kule ve önlerindeki toplar sebebiyle "Topkapı" denmiştir. (Bkz. Topkapı Sarayı)

Dolmabahçe Sarayı: On dokuzuncu asırda dünyâda yapılan sarayların en meşhûrudur. Sarayın bulunduğu yer bir koy idi. Sultan Birinci Ahmed Han ile Sultan İkinciOsman Han devirlerinde bu koy doldurularak burada Çinili Köşk ismiyle bir kasr yaptırıldı. Daha sonra aynı yerde Sultan Üçüncü Selim tarafından Beşiktaş Sarayı yaptırıldı. Sultan Abdülmecîd Han bu sarayı yıktırarak 1851'de Dolmabahçe Sarayını yaptırmaya başladı. Yapımı beş sene süren bu sarayda 200 oda ve 8 büyük salon vardır. Mermerleri, Marmara Adasından getirilmiştir. Osmanlı sultanlarının Bâyezîd ve Topkapı saraylarından sonra oturdukları üçüncü yerdir. (Bkz. Dolmabahçe Sarayı)

Çırağan Sarayı: Beşiktaş'ta deniz kıyısında Yıldız Parkının karşısındadır. Sultan Abdülazîz Han 1871'de yaptırmıştır. Mermer işçiliğiyle meşhur olan saray, 1910'da yanmıştır. Günümüzde restore edilmiş ve turistik otel olarak kullanılmaktadır.

Yıldız Sarayı: Beşiktaş'ta Yıldız Câmiinin karşısındadır. Sultan Abdülazîz Han 1866'da yaptırmıştır. Çok geniş bir koruluğun içinde yer alan saray, çeşitli köşklerden meydana gelmiştir. Bâyezîd, Topkapı ve Dolmabahçe saraylarından sonra Osmanlı sultanlarının oturduğu dördüncü saraydır. Sekiz sultâna mesken olan bu saray, bir sanat âbidesidir. (Bkz. Yıldız Sarayı)

Beylerbeyi Sarayı: Boğaziçi'nin pırlantası olan bu saray Sultan Abdülazîz Han tarafından yaptırılmıştır. Sarayın doğu duvarları ve iç yapısı çok süslemelidir. Havuzlu salonu set biçiminde düzenlenmiş bahçesi ve değerli eşyâları ile meşhurdur. (Bkz. Beylerbeyi Sarayı)

İbrâhim Paşa Sarayı: Kânûnî Sultan Süleymân'ın enistesi İbrâhim Paşanın düğün hediyesi olarak verdiği bu saray, daha sonraları kışla ve okul olarak kullanılmıştır. Sultanahmed semtinde bulunan saray, son senelerde tâmir edilip, Türk-İslâm Eserleri Müzesi olmuştur.

Eyüp Sultan Câmii ve külliyesi: Fâtih Sultan Mehmed Hanın emriyle 1453-1459 yılları arasında Eshâb-ı kirâmdan Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin İstanbul'u şereflendiren kabr-i şerîfinin yanında yaptırılmıştır. Külliye, câmi, türbe, medrese, imâret ve çifte hamamdan meydana gelmektedir. Çeşitli zamanlarda tâmir görmüştür. Senenin her gününde, bilhassa Ramazan ayında ziyâretçilerle dolup taşan, Türk milletince mukaddes tanınan bu türbe ve câmi, yalnız İstanbul'un değil, Türkiye'nin hattâ İslâm dünyâsının dînî ziyâret merkezlerinden biridir.

Fâtih Câmii ve külliyesi: Fâtih Sultan Mehmed Han tarafından 1463-1471 seneleri arasında

yaptırılmıştır. Külliye; câmi, medreseler, dârüşşifâ, tabhâne, imâret, sıbyan mektebi, kitaplık, hamam, saraçlar çarşısı ve çeşitli türbelerden meydana gelmiştir. Fâtih külliyesi, İstanbul Üniversitesinin ilk çekirdeğidir. Buradaki tetimme medreselerinde hazırlık dersleri görüldükten sonra, medresede yüksek tahsil yapılırdı. Klasik Osmanlı külliyelerinin öncüsüdür. Çeşitli zamanlarda tâmir görmüştür. Kütüphânesinde Osmanlı devrine âit el yazma ve basma 10.000 eser vardır. Bu eserler bugün Süleymâniye Kütüphanesinde okuyucuya açıktır.

Mahmud Paşa Câmii ve külliyesi: Mahmudpaşa semtinde sadrâzam Mahmûd Paşa tarafından yaptırılmıştır. Câmi, türbe, hamam, medrese, sıbyan mektebi, mahkeme, çarşı ve imâretten meydana gelmiştir. Çeşitli zamanlarda tâmir gören külliyenin günümüze sâdece câmi, türbe, han, medresenin dersânesi ve hamamının bir bölümü ulaşmıştır.

Mihrimah Sultan Câmii ve külliyesi: Edirnekapı'da Kânûnî Sultan Süleymân Hanın kızı Mihrimah Sultan tarafından Mîmâr Sinan'a yaptırılmıştır. Câmi medrese, sıbyan mektebi, hamam, türbeden ve dükkanlardan meydana gelmiştir. 1894 zelzelesinde zarar görmüş ve tâmir edilmiştir.

Sultan Selim Câmii ve külliyesi: Haliç'e bakan bir tepe üzerinde 1522'de yapılmıştır. Câmi inşaatını Yavuz Sultan Selim Han başlatmış, oğlu Kânûnî Sultan Süleymân tamamlatmıştır. Külliye; câmi, tabhâne, imâret, sıbyan mektebi, hamam, türbe ve medreseden meydana gelmiştir. Medrese, imâret ve Ayşe Hâtun türbesi yıkılmıştır. Diğer kısımları günümüze kadar gelmiştir. Câminin kıble istikâmetinde Yavuz Sultan Selim Hanın türbesi vardır.

Haseki Câmii ve külliyesi: Aksaray'dan Silivrikapı'ya giden cadde üzerindedir. 1551'de Haseki Hurrem Sultan tarafından Mîmâr Sinan'a yaptırılmıştır. Külliye; câmi, medrese, sıbyan mektebi, imâret, dârüşşifâ ve çeşmeden meydana gelmiştir. Dârüşşifâ, dispanser olarak kullanılmaktadır. Sultan Birinci Ahmed 1612'de câmiyi genişletmiştir.

Dâvûtpaşa Câmii ve külliyesi: Davutpaşa semtindedir. 1485'te Fâtih Sultan Mehmed Han ve Sultan İkinci Bâyezîd devri vezirlerinden Dâvud Paşa yaptırmıştır. Külliye, câmi, medrese, türbe, imâret, sıbyan mektebi, mahkeme, çeşme ve hamamdan meydana gelmiştir. Medrese yıkık vaziyettedir. Zâviyeli câmiler plânındadır. 1984 zelzelesinde imâret, mahkeme ve mektep kısmı yıkılmıştır.

Kara Ahmed Paşa Câmii ve külliyesi: Topkapı'da, Kânûnî Sultan Süleymân'ın sadrâzamlarından Kara Ahmed Paşa tarafından Mîmâr Sinân'a yaptırılmıştır. Külliye, câmi, medrese ve sıbyan mektebinden meydana gelmektedir. Medrese odaları U biçiminde câminin avlusunda dizilmiştir. Sıbyan mektebi câminin biraz uzağındadır.

İbrâhim Paşa Câmii ve külliyesi: Silivrikapı'da Sadrâzam İbrâhim Paşa tarafından 1551'de Mîmâr Sinan'a yaptırılmıştır. Geniş bir avlu içinde câmi, türbe, sıbyan mektebi, hamam, şadırvan ve çeşmeden meydana gelmektedir. Kapılardaki ahşap geometrik geçme ve fildişi kakma işçiliği çok güzeldir. Şadırvan, câmi, türbe, çeşme dışındaki kısım yıkılmıştır.

Hekimoğlu Ali Paşa Câmii ve külliyesi: Davutpaşa semtinde, Hekimbaşı Nuh Efendinin oğlu ve Sultan Birinci Mahmûd Hanın sadrâzamlarından Ali Paşa tarafından 1734'te yaptırılmıştır. Külliye, kütüphâne, zâviye, türbe, sebil ve çeşmeden meydana gelmiştir. Devrinin güzel çinileri ile süslüdür. 1830'da tâmir görmüştür.

Cerrahpaşa Câmii ve külliyesi: Cerrahpaşa semtinde saray cerrahı iken sadrâzam olan Mehmed Paşa tarafından 1593'te yaptırılmıştır. Mîmârı Dâvûd Ağa'dır. Câmi, medrese, türbe, hamam, çeşmeden meydana gelen külliyeden sâdece hamam günümüze ulaşmamıştır. 1958-1960 arasında tâmir görmüştür.

Amcazâde Hüseyin Paşa Câmii ve külliyesi: Fâtih'te Saraçhâne başında Amcazâde Hüseyin Paşa tarafından yaptırılmıştır. Külliye câmi, medrese, kütüphâne, çeşme, dükkanlardan meydana gelmiştir. Medresenin önem kazandığı külliyelerin örneklerindendir. Bütün yapılar bir avlu duvarı içine alınmıştır.

Zal Mahmûd Paşa Câmii ve külliyesi: Eyüp'te vezirlerden Zal Mahmûd Paşa ile eşi Şah Sultan tarafından 16. asır ortalarında Mîmar Sinan'a yaptırılmıştır. Câmi, iki medrese, türbe ve çeşmeden meydana gelen küçük bir külliyedir. Plânı değişik ve ilgi çekicidir.

Koca Mustafa Paşa Câmii ve külliyesi: Cerrahpaşa semtindedir. Sultan İkinci Bâyezîd'in sadrâzamı Koca Mustafa Paşa tarafından Haghios Andreas Kilisesi câmiye çevrilerek kurulmuştur. Ekmekçizâde Ahmed Paşa bâzı ilâveler yaptırmıştır. Külliye, câmi, tekke, şadırvan, medrese ve imâretten meydana gelmiştir.

Mihrimah Sultan Câmii ve külliyesi: Üsküdâr iskele meydanındadır. İskele Câmii de denir. Kânûnî Sultan Süleymân Hanın kızı Mihrimah Sultan tarafından Mîmar Sinan'a yaptırılmıştır. Külliye; câmi, medrese, sıbyan mektebi, imâret, hamam, kervansaray, ambar, muvakkithâne, çeşme ve türbeden

meydana gelmektedir. Bunlardan câmi, türbe, medrese, sıbyan mektebi, çeşme ve hamam sağlamdır. Medrese, sağlık merkezi; sıbyan mektebi ise çocuk kitaplığı olarak kullanılmaktadır.

Eski Vâlide Sultan Câmii ve külliyesi: Üsküdar Toptaşı'ndadır. Sultan İkinci Selim Hanın eşi ve Sultan Üçüncü Murâd Hanın annesi Nurbânû Vâlide Sultan tarafından 1577-1583 arasında Mîmar Sinan'a yaptırılmıştır. Külliye, câmi, medrese, dârüşşifâ, kervansaray, tabhâne, imâret ve dârulkurradan meydana gelmiştir. Câminin içi çini ve tahta oymalarla süslüdür.

Şemsi Paşa Câmii ve külliyesi: Şemsipaşa semtinde, deniz kıyısındadır. Kânûnî Sultan Süleymân'ın vezirlerinden Şemsi Paşa, Mîmar Sinan'a yaptırmıştır. Külliye, câmi, türbe ve medreseden meydana gelmiştir. Medrese 1953'ten beri kütüphâne olarak kullanılmaktadır.

Çinili Câmii ve külliyesi: Üsküdar'da Toptaşı semtindedir. Kösem Mahpeyker Sultan tarafından 1640'ta Mîmar Kasım Ağaya yaptırılmıştır. Külliye; câmi, medrese, sıbyan mektebi, çeşme, şadırvan, sebil, çifte hamam ve mezarlıktan meydana gelmiştir. Câmi duvarları beyaz üstüne çeşitli renkte çiçek motifi çinilerle süslüdür.

Yeni Vâlide Câmii ve külliyesi: Üsküdar iskelesi meydanının güneyindedir. 1708-1710 arasında Sultan Üçüncü Ahmed Hanın annesi Gülnuş Emetullah Sultan tarafından yaptırılmıştır. Külliye; câmi, sıbyan mektebi, muvakkithâne, imâret, çeşme, türbe ve dükkanlardan meydana gelmektedir. 1964'te tâmir görmüştür.

Beylerbeyi Câmii ve külliyesi: Beylerbeyi iskelesinin ilerisinde, deniz kıyısındadır. Sultan Birinci Abdülhamîd Han tarafından yaptırılmıştır. Mîmârı Mehmed Tâhir Ağadır. Külliyesinde; câmi, sıbyan mektebi, imâret, hamam, muvakkithâne ve çeşme bulunmaktadır. Muvakkithâne ve çeşme Sultan İkinci Mahmûd Han tarafından eklenmiştir. 1984'de geçirdiği yangın yüzünden câminin kubbesi çöktü. Eskisine uygun olarak yeniden tâmir edildi. Diğer ismi Hamîd-i Evvel Câmiidir.

Süleymâniye Câmii ve külliyesi: Kânûnî Sultan Süleymân Han tarafından 1549-1556 arasında Mîmar Sinan'a yaptırılmıştır. Külliye; câmi, dört medrese, türbeler, türbedâr dâiresi, dârülhadis, dârüttıp, dârüşşifâ, bîmârhâne, dârülkurra, sıbyan mektebi, imâret, konukevi, han, hamam, kütüphâne ve birçok dükkandan meydana gelmektedir. Câmi dış görünüşü ve iç süslemeleri ile Türk mîmarlık sanatının şâheseri ve dünyânın başta gelen bir sanat âbidesidir. Kütüphânesinde bulunan 53.332 el yazma, 25.673 basma eser Cumhûriyet devri öncesine âittir. (Bkz. Süleymâniye Câmii)

Şehzâde Câmii ve külliyesi: Şehzâdebaşı semtindedir. Kânûnî Sultan Süleymân Han tarafından 22 yaşında ölen oğlu Şehzâde Mehmed hâtırası için 1543-1548 arasında Mîmâr Sinân'a yaptırılmıştır. Külliye; câmi, medrese, imâret, tabhâne, fırın ve türbeden meydana gelmiştir. Medrese, kız öğrenci yurdu, tabhâne ise Vefâ Lisesinin laboratuvarı olarak kullanılmaktadır.

Yeni Vâlide Câmii ve külliyesi: Eminönü meydanındadır. Sultan Üçüncü Mehmed'in annesi Safiye Sultanın emri ile 1597'de temelleri atılan câminin yapımıÜçüncü Mehmed Hanın ölümü üzerine elli sene durdu. Sultan Dördüncü Mehmed Hanın annesi Hadîce Turhan Sultan tamamlattı ve 1633'te ibâdete açıldı. Külliye; câmi, hünkârkasrı, dârülkurra, sıbyan mektebi, arasta, sebil, çeşme ve kütüphâneden meydana gelmiştir. Hünkârkasrı günümüzde müze olarak kullanılmaktadır.

Sultan Ahmed Câmii ve külliyesi: Sultan Ahmed meydanında, Sultan Birinci Ahmed Han tarafından 1609-1616 arasında Mîmar Sedefkâr Mehmed Ağaya yaptırılmıştır. Külliye; câmi, hünkârkasrı, sıbyan mektepleri, medrese, arasta, dârüşşifâ, tabhâne, imâret ve türbelerden meydana gelmektedir. Câminin içi 21.043 çini ile süslüdür. Batılılar bu câmiye, Mâvi Câmi demektedirler. Altı minâresi vardır. (Bkz. Sultan Ahmed Câmii)

Bâyezîd Câmii ve külliyesi: Bâyezîd Meydanında Sultan İkinci Bâyezîd tarafından 1501-1506 arasında yaptırılmıştır. Külliye; câmi, mektep, türbeler, tabhâne, kervansaray, medrese ve hamamdan ibârettir. Günümüzde medrese, Belediye Kitaplığı, imâret, Bâyezîd Devlet Kitaplığı olarak kullanılmaktadır. Kütüphânesinde 240.500 basma ve 10.698 el yazması eser vardır.

Nûruosmâniye Câmii ve külliyesi: Kapalıçarşı'nın kuzeyindedir. Külliyenin inşâsına Birinci Mahmûd Han başlamış, 1755'te Üçüncü Osman devrinde tamamlanmıştır. Külliye; câmi, medrese, imâret, kütüphâne, sebil, çeşme ve dükkanlardan meydana gelmiştir. Asıl adı Nûr-ı Osmanî'dir. Kütüphânesinde 10.000 el yazması ve 6000 basma eser vardır.

Lâleli Câmii ve külliyesi: Lâleli semtinde, Ordu Caddesi üzerindedir. Sultan Üçüncü Mustafa Han tarafından 1759-1763 arasında Mîmar Mehmed Tâhir Ağaya yaptırılmıştır. Barok üslûbunda yapılmış olan külliye; câmi, sebil, türbe, mumhâne, sipâhiler hanı, çarşı, çeşme ve muvakkıthâneden meydana gelmiştir. Medrese günümüze ulaşmamıştır.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Câmii ve külliyesi: Çarşıkapı'dadır. Sadrâzam Merzifonlu Kara

Mustafa Paşa külliyesinin inşaatını 1681'de başlatmıştır. 1690'da oğlu Dâmâd Ali Paşa tarafından tamamlanmıştır. Külliye; câmi, medrese, sıbyan mektebi, sebil ve türbeden meydana gelmektedir. Taş işçiliği, oymacılık ve dökümcülük sanatı bakımından şâheserdir. Külliye 1960'da tâmir edilmiştir.

Sokullu Mehmed Paşa Câmii ve külliyesi: Sultan Ahmed Meydanının alt yanındadır. Sadrâzam Mehmed Paşa adına hanımı İsmihan Sultan tarafından 1572'de Mîmar Sinan'a yaptırılmıştır. Külliye; medrese, câmi, tekke ve şadırvandan meydana gelmektedir. Orta kapısı, mihrâbı ve minber kapısı üstlerinde birer Hacer-ül-Esved taşı parçaları vardır.

Atik Ali Paşa Câmii ve külliyesi: Çemberlitaş'ta Sultan İkinci Bâyezîd'in sadrâzamlarından Ali Paşa 1497'de yaptırmıştır. Külliye; câmi, medrese, sıbyan mektebi, imâret, türbe, çeşme ve elçi hanından meydana gelmektedir. Elçi hanı ve imâret yıkılmış, medrese ilk yapıldığı şeklini kaybetmiştir.

Köprülü Mehmed Paşa Câmii ve külliyesi: Divanyolu'nda Sadrâzam Köprülü Mehmed Paşa tarafından 1661'de yaptırılmıştır. Külliye; câmi, medrese, türbe, çeşme, sebil, kitaplık, han ve dükkanlardan meydana gelmekte olup, geniş bir yer kaplamaktadır.

Kılıç Ali Paşa Câmii ve külliyesi: Tophâne Meydanında donanma komutanı Kılıç Ali Paşa tarafından 1580'de Mîmar Sinan'a yaptırılmıştır. Câmi, medrese, hamam, türbe ve sebilden meydana gelen külliye çeşitli zamanlarda tâmir görmüştür. Medrese kısmı Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından kullanılmaktadır.

Çorlulu Ali Paşa Câmii ve külliyesi: Çarşıkapı'da Dîvânyolu Caddesi üzerindedir. 1708'de Çorlulu Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır. Külliye; medrese, câmi, kütüphâne ve şadırvandan meydana gelmiştir. Külliyenin mîmârisi ve kalem işlerinde Barok üslûbunun etkisi görülür.

Dâmâd İbrâhim Paşa Câmii ve külliyesi: Şehzâdebaşı'nda Nevşehirli Dâmâd İbrâhim Paşa tarafından 1720'de yaptırılmıştır. Külliye; câmi, medrese, sebil, kütüphâne ve mezarlıktan meydana gelmektedir. Külliyenin kalem işi süslemeleri Lâle Devri özelliklerini göstermektedir.

Ayasofya Câmii ve külliyesi: Bizanslılar devrinde M.S. 326 veya 360 senesinde yapılan ve 4 defâ yenilenen Ayasofya kilisesi İstanbul'un fethi üzerine câmiye çevrilmiştir. Mihrap, minber, 4 minâre, imâret, medrese, sıbyan mektebi, muvakkıthâne, şadırvan, mahfil, türbeler, kütüphâne, sebiller, top kandilleri, saltanat kapısı ilâve edilerek, külliye meydana getirilmiştir. 1935'te müze hâline getirilen câmi, hâlen müze olarak kullanılmaktadır. Kütüphânesinde 5275 eski eser vardır.

Hırka-ı Şerîf Câmii: Fâtih Atikali semtindedir. Sultan Abdülmecîd Han tarafından 1850'de yaptırılmıştır. Plânı, Peygamber efendimizin, Veysel Kârânî hazretlerine hediye ettiği mübârek Hırka-i şerîflerinin ziyâretine ve muhâfazasına uygun olarak yapılmıştır. Mihrap ve minber al somaki mermerdendir.

Azîz Mahmûd Hüdâyî Câmii: Üsküdar'da Hüdâî sokağındadır. 1855'te Sultan Abdülmecîd Han tarafından yaptırılmıştır. Yanında büyük âlim Azîz Mahmûd Hüdâyî hazretlerinin ve yakınlarının türbe ve kabirleri vardır.

Selîmiye Câmii: Selîmiye kışlası karşısındadır. Sultan Üçüncü Selim Han tarafından 1803'te yaptırılmıştır. Câminin içi mermer, ağaç oyma ve nakış işçiliği bakımından zengindir. Yanında okul, muvakkıthâne ve hamam vardır.

Rüstem Paşa Câmii: Eminönü'nde Hasırcılar Çarşısında sadrâzam Rüstem Paşa tarafından 1560'ta Mîmar Sinan'a yaptırılmıştır. Altında 16 dükkan bulunan câmi, Osmanlı çini mîmârisinin en zengin örneklerindendir.

Hamîdiye (Yıldız) Câmii: Beşiktaş'ta Yıldız Sarayı yakınında Sultan İkinci Abdülhamîd Han tarafından 1886'da yaptırılmıştır. Plânını ve süslemelerinden bir bölümünü sultan bizzat kendisi yapmıştır. İkinci Abdülhamîd Han, Cumâ namazlarını ve bayram namazlarını burada kılar ve muâyede denilen bayramlaşma burada yapılırdı.

Dolmabahçe Câmii: Dolmabahçe Sarayının yan tarafında Bezm-i Âlem Vâlide Sultan tarafından yapımı başlatılmış, 1852'de Sultan Abdülmecîd Han tarafından tamamlanmıştır. Câmi ampir ve barok mîmârîsinin karışımıdır. Aşırı süslemesi ile ilgi çekmektedir.

Ortaköy (Büyük Mecîdiye) Câmii: Ortaköy İskelesi yakınındadır. Sultan Abdülmecîd Han tarafından 1853'te yaptırılmıştır. Çeşitli zamanlarda tâmir görmüştür. Barok mîmârî tarzına göre yapılmıştır.

Teşvikiye Câmii: Şişli Teşvikiye'de Sultan Abdülmecîd Han tarafından 1854'te yaptırılmıştır. Son devir Osmanlı mîmârî özelliklerini taşıyan câminin tavanı renkli nakışlarla süslüdür.

Nusretiye Câmii: Tophâne'de Sultan İkinci Mahmûd Han tarafından 1826'da îmâr ettirilmiştir. Bu câminin yerinde Sultan Üçüncü Selim'in yaptırdığı Tophâne-i âmire Arabacılar Kışlası Câmii vardı. Bu

câmi yanınca yerine Nusretiye Câmii inşa edilmiştir. Câmi, Barok üslûba göre yapılmıştır. Câminin iç duvarlarındaki Amme sûresini meşhur hattat Râkım Efendi yazmıştır. 1955-1958 arasında tâmir görmüştür.

Vâlide Câmii: Aksaray'da Sultan Abdülazîz Hanın annesi Pertevniyal Vâlide Sultan tarafından 1869-1871 arasında yaptırılmıştır. Câmide gotik, klâsik ve Hint mîmârî üsluplarının tesiri görülür.

Emirgan Câmii: Boğaziçi'nde Emirgan semtindedir. Sultan Birinci Abdülhamîd Han tarafından 1782'de yaptırılmıştır. Câminin yanında Hünkar Dâiresi bulunmaktadır. Köşesindeki muvakkıthâne, Sultan Abdülmecîd Han tarafından yaptırılmıştır.

Arap Câmii: İstanbul'un fethi için 714'te gelen hazret-i Mesleme tarafından Beyoğlu semtinde Haliç kenarında yaptırılmıştır. Emevî ordusu Şam'a geri dönünce, Dominiken râhipleri burasını kilise hâline getirdiler ise de, Dördüncü Murâd Han zamânında tekrar câmiye çevrilmiştir. Sultan Birinci Mahmûd Hanın annesi Sâlihâ Sultan, bu câmiye şadırvan ve ilâveler yaptırmıştır.

Bâlî Paşa Câmii: Fâtih'te Bâlî Paşa Caddesi üzerindedir. 1504'te İkinci Bâyezîd Hanın kızı Hüma Hatun tarafından eşi Sadrâzam Bâlî Paşa adına yaptırılmıştır. 1894 zelzelesinde çöken kubbesi 1939'da Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tekrar yaptırılmıştır. Tek şerefeli minâresi sağdadır. Kesme taştandır.

Ağa Câmii: Beyoğlu İstiklâl Caddesi üzerinde olup, 1597'de Hüseyin Ağa tarafından yaptırılmıştır. Tek kubbeli olan câminin saçakları işlemelidir. İç duvarlar mavi, pencere içleri yeşil Kütahya çinileriyle kaplıdır. Mihrabı taştan, minberi ise oymalı tahtadır.

Cihangir Câmii: Fındıklı sırtlarında Boğaz'a nazır bir tepe üzerindedir. Kânûnî Sultan Süleyman tarafından oğlu Şehzâde Cihangir adına 1559'da Mîmar Sinan'a yaptırılmıştır. Altı yangın geçiren câmi, 1889'da İkinci Abdülhamîd Han tarafından yeniden yaptırılmıştır. İki minâresi olan câmi barok uslûbundadır.

Fındıklı Câmii: Fındıklı'da deniz kıyısında İstanbul kâdısı Molla Mehmed Çelebi tarafından 1589'da Mîmar Sinan'a yaptırılmıştır. Sanat değeri çok yüksektir.

İskender Paşa Câmii: Fâtih'te Sofular Mahallesindedir. Sultan İkinci Bâyezîd Hanın vezirlerinden İskender Paşa tarafından 1505'te yaptırılmıştır. Çeşitli dönemlerde tâmir görmüştür. Terkim Mescidi de denir.

Ayazma Câmii: Üsküdar'da Kızkulesi karşısında tepe üzerinde Sultan Üçüncü Mustafa Han tarafından 1760'ta yaptırılmıştır. Hünkar mahfilinin duvarları İtalyan çinileri ile kaplıdır. Bahçesinde birçok kabir vardır.

Mümin gönüllerinin feyz alıp huzur bulduğu İstanbul câmileri yerli ve yabancı ressamlar ile fotoğrafçılara da en nefis manzaraları sunmaktadır. Şâirlerin gönüllerini coşturan bu muhteşem âbide eserler için Türk edebiyâtında yüzlerce şiir yazılmıştır. Bunlardan Yahyâ Kemâl Beyatlı'nın aşağıdaki şiiri, İstanbul câmilerini en iyi anlatanlardan biridir.

SÜLEYMÂNİYE'de BAYRAM SABAHI

Artarak gönlümün aydınlığı her sâniyede,
Bir mehâbetli sabah oldu Süleymâniye'de.
Kendi gök kubbemiz altında bu bayram saati,
Dokuz asrında bütün halkı, bütün memleketi
Yer yer aksettiriyor mâvileşen manzaradan,
Kalkıyor tozlu zaman perdesi her ân aradan.
Gecenin bitmeğe yüztuttuğu andan beridir,
Duyulan gökte kanad, yerde ayak sesleridir.
Bir geliş var!.. Ne mübârek, ne garib âlem bu!..
Hava boydan boya binlerce hayâletle dolu...
Her ufuktan bu geliş eski seferlerdendir;
O seferlerle açılmış nice yerlerdendir.
Bu sükûnette karıştıkça karanlıkla ışık,
Yürüyor, durmadan, insan ve hayâlet karışık;
Kimi gökten, kimi yerden üşüşüp her kapıya,
Giriyor, birbiri ardınca, ilâhî yapıya.
Tanrının mâbedi her bir tarafından doluyor,
Bu saatlerde Süleymâniye târîh oluyor.

Ordu-milletlerin en çok döğüşen, en sarpı

Adamış sevdiği Allahına bir böyle yapı.
En güzel mâbedi olsun diye en son dînin
Budur öz şekli hayâl ettiği mîmârînin.
Görebilsin diye sonsuzluğu her yerden iyi,
Seçmiş İstanbul'un ufkunda bu kudsî tepeyi;
Taşımış harcını gâzîleri, serdârıyle,

Taşı yenmiş nice bin işçisi, mîmâriyle.
Hür ve engin vatanın hem gece, hem gündüzüne,
Uhrevî bir kapı açmış buradan gökyüzüne,
Tâ ki geçsin ezelî rahmete rûh orduları...
Bir neferdir bu zafer mâbedinin mîmârı.
Ulu mâbed! Seni ancak bu sabâh anlıyorum;
Ben de bir vârisin olmakla bugün mağrûrum;
Bir zaman hendeseden âbide zannettimdi;
Kubben altında bu cumhûra bakarken şimdi,
Senelerden beri rü'yâda görüp özlediğim
Cedlerin mağfiret iklimine girmiş gibiyim.
Dili bir, gönlü bir, îmânı bir insan yığını
Görüyor varlığının bir yere toplandığını;
Büyük Allahı anarken bir ağızdan herkes
Nice bin dalgalı tekbîr oluyor tek bir ses;
Yükselen bir nakaratın büyüyen velvelesi,
Nice tuğlarla karışmış nice bin at yelesi!

Gördüm ön safta oturmuş nefer esvaplı biri
Dinliyor vecd ile tekrâr alınan tekbîri;
Ne kadar sâf idi sîması bu mü'min neferin!
Kimdi? Bânîsi mi, mîmârı mı ulvî eserin?
Tâ Malazgird ovasından yürüyen Türkoğlu

Bu nefer miydi? Derin gözleri yaşlarla dolu,
Yüzü dünyâda yiğit yüzlerinin en güzeli.
Çok büyük bir işi görmekle yorulmuş belli;
Hem büyük yurdu kuran hem koruyan kudretimiz,
Her zaman varlığımız, hem kanımız hem etimiz;
Vatanın hem yaşayan vârisi hem sâhibi o,
Görünür halka bu günlerde tesellî gibi o,
Hem bu toprakta bugün, bizde kalan her yerde,
Hem de çoktan beri kaybettiğimiz yerlerde.

Karşı dağlarda tutuşmuş gibi gül bahçeleri,
Koyu bir kırmızılık gökten ayırmakta yeri.
Gökte top sesleri var, belli, derinden derine;
Belki yüzlerce şehir sesleniyor birbirine.
Çok yakından mı, bu sesler, çok uzaklardan mı?
Üsküdar'dan mı? Hisar'dan mı? Kavaklardan mı?
Bursa'dan, Konya'dan, İzmir'den, uzaktan uzağa,
Çarpıyor birbiri ardınca o dağdan bu dağa;
Şimdi her merhaleden, tâ Bâyezîd'den, Van'dan,
Aynı top sesleri bir bir geliyor her yandan.
Ne kadar duygulu, engin ve mübârek bu seher!
Kadın erkek ve çocuk, gönlü dolanlar, yer yer,
Dinliyor hepsi büyük hâtıralar rüzgârını,
Çaldıran topları ardınca Mohaç toplarını.

Gökte top sesleri, bir bir, nerelerden geliyor?
Mutlakâ her biri bir başka zaferden geliyor.
Kosova'dan, Niğbolu'dan, Varna'dan, İstanbul'dan...
Anıyor her biri bir vak'ayı heybetle bu an;
Belgrad'dan mı? Budin, Eğri ve Uyvar'dan mı?
Son hudutlarda yücelmiş sıradağlardan mı?

Deniz ufkunda bu top sesleri nereden geliyor?
Barbaros, belki, donanmayla seferden geliyor!

Adalardan mı? Tunus'dan mı, Cezâyir'den mi?
Hür ufuklarda donanmış iki yüz pâre gemi
Yeni doğmuş aya baktıkları yerden geliyor;
O mübârek gemiler hangi seherden geliyor?

Ulu mâbedde karıştım vatanın birliğine,
Çok şükür Allah'a, gördüm, bu saatlerde yine

Yaşayanlarla berâber bulunan ervâhı.
Doludur gönlüm ışıklarla bu bayram sabahı.

YAHYÂ KEMÂL BEYATLI

Eyüp Sultan Türbesi: Eyüp Sultan Câmii karşısında olup, 1458'de Fâtih Sultan Mehmed Han tarafından yaptırılmıştır. Bu türbede Resûlullah efendimizin mihmândârı Hâlid bin Zeyd Ebû Eyyûb el-Ensârî hazretlerinin mübârek kabr-i şerîfleri vardır. Türbeye Sultan Birinci Ahmed, Sultan Üçüncü Ahmed, Sultan Üçüncü Selim ve Sultan İkinci Mahmûd ekler yaptırmış ve değerli eşyâlar koymuşlardır. Türbe, küfekî taşından yapılmış olup, sekiz köşeli ve tek kubbelidir.

Abdülfettâh-ı Bağdâdî Akrî Türbesi: Üsküdar'da Bağlarbaşı ile Karacaahmed arasındaki ana cadde üzerinde Kartal Baba Câmii karşısındadır. İslâm evliyâ ve âlimlerinin en büyüklerinden hazret-i Hâlid-i Bağdâdî'nin talebelerinden olup, İstanbul halkını irşâd ile görevlendirdiği halîfesidir. Türbesinin üzeri açıktır.

Azîz Mahmûd Hüdâyî Türbesi: Üsküdar'da aynı isimle anılan câminin bahçesindedir. Büyük âlim Azîz Mahmûd Hüdâî hazretlerinin kabr-i şerifi buradadır. Türbenin kabirleri yanında akrabâlarının ve halîfelerinin kabirleri vardır. (Bkz. Azîz Mahmûd Hüdâî)

Murâd-ı Münzâvî Türbesi: Eyüb Nişancasında Münzâvî Câmii karşısındadır. İstanbul'da medfûn bulunan en büyük üç evliyâdan biri olan Murâd-ı Münzâvî hazretlerinin kabr-i şerîfi buradadır. Yıkılmak üzere olan türbe 1992 yılında Hak-Yol Vakfı tarafından restore edilmiştir.

Mehmed Emin Tokâdî Türbesi: Unkapanı'na inen cadde ile Zeyrek yokuşunun kesiştiği tepe üzerinde, Soğukkuyu Pîrî Paşa Medresesi kabristanında, üstü açık türbedir. Evliyânın meşhurlarından olan Mehmed Emîn Tokâdî hazretleri medfûndur.

Fâtih Sultan Mehmed Türbesi: Fâtih Câmiinin avlusunda, kıble yönündedir. Fâtih Sultan Mehmed Han medfundur. Sekizgen plânlı ve tek kubbelidir. Çeşitli zamanlarda tâmir görmüştür.

Yavuz Sultan Selim Türbesi: Yavuz Selim Câmiinin kıble istikâmetinde ve mihrabın önündedir. Türbede Yavuz Sultan Selim medfundur. Sandukasının üzerinde, Mısır Seferi dönüşünde şeyhülislâm İbn-i Kemâl'in atının ayağından sıçrayan çamurlu kaftanı vardır. Bu türbenin yanında Osmanlı sülâlesine âit altı türbe vardır.

Kânûnî SultanSüleyman Türbesi: Süleymâniye Câmiinin bahçesindedir. Mîmar Sinan tarafından 1566'da yapılmıştır. Sekiz köşeli ve kubbelidir. İçinde üçü pâdişahlara âit olmak üzere yedi sanduka vardır.

Emir Buhârî Türbesi: Fâtih ilçesi, Emir Buhârî sokağındadır. Kesme taştan kubbeli bir yapıdır. Ubeydullah-ı Ahrâr hazretlerinin talebelerinden Emir Ahmed Buhârî medfundur. Dârüsseâde Ağası Cevher Ağa yaptırmıştır.

Sultan İkinci Mahmûd Türbesi: Dîvânyolu'ndadır. Sultan Abdülmecîd 1840'ta babası İkinci Mahmûd Han için yaptırmıştır. Sekiz köşeli, tek kubbeli bir yapıdır. İçinde on bir sanduka vardır. İkinci Mahmûd Han, Abdülazîz Han, İkinci Abdülhamîd Han ve yakınları medfundur.

Sümbül Efendi Türbesi: Koca Mustafa Paşa Câmiinin önündeki mezarlıktadır. On dokuzuncu asrın başlarında yaptırılmış olup, şehrin önemli ziyâret yerlerindendir. Büyük âlim Sümbül Efendi ve serasker Rızâ Paşa medfundur.

Merkez Efendi Türbesi: Topkapı semtinde Merkez Efendi Mezarlığının arkasındadır. Önemli ziyâret yerlerindendir. Büyük âlim Merkez Efendinin sedef kakmalı parmaklıkla çevrili sandukası bulunmaktadır.

Zenbilli Ali Efendi Türbesi: Zeyrek Yokuşu başında yaptırdığı mescid ve mektebin yanındadır. Çok büyük bir zât olan Zenbilli Ali Efendi 23 sene şeyhülislâmlık makâmında bulunmuştur.

Barbaros Hayreddîn Paşa Türbesi: Beşiktaş meydanındadır. Mîmar Sinan yaptırmıştır. Sekiz köşeli ve tek kubbelidir. Barbaros Hayreddîn Paşanın sandukası bulunur. Denizlerin evliyâsı ve büyük Türk denizcisi, Preveze Savaşının muzaffer amirâli Barbaros, devrin bütün denizlerinde Osmanlı

donanmasını hâkim kılan bir kahramandır.

Sokullu Mehmed Paşa Türbesi: Eyüp, Câmikebir caddesinde olup, 1579'da Mîmar Sinan tarafından yapılmıştır. Türbede bulunan üç sıra hâlinde 17 sandukada, Sokullu Mehmed Paşa, eşi İsmihan sultandan doğma İbrâhim Paşa, Sadrâzam Lala Mehmed Paşa ve Sokullu Mehmed Paşanın yakınları yatmaktadır.

Ebüssü'ûd Efendi Türbesi: Sokullu Mehmed Paşa türbesinin karşısındadır. Büyük âlim ve şeyhülislâm Ebüssü'ûd Efendi ve yakınlarının kabirleri vardır.

Hazret-i Yûşâ Türbesi: İstanbul Boğazının Anadolu Kavağı ile Beykoz arasında Yûşa Tepesindedir. Yûşâ aleyhisselâmın mübârek kabirlerinin Halep, Nablus, Gaziantep ve Bağdat'ta olduğu rivâyetleri de vardır. Buradaki kabrin ona âit olduğu kesin değildir. Hazret-i Yûşâ, hazret-i Mûsâ aleyhisselâmın kızkardeşinin oğludur ve ölümünden sonra, ona halef olmuş bir peygamberdir. İstanbul'daki makâmı çok ziyâret edilen bir yerdir.

Telli Baba Türbesi: Rumeli Kavağı yolu üzerindedir. Çok ziyâret edilen bir türbedir.

İbn-i Kemâl PaşaTürbesi: Edirnekapı Mezarlığında üstü açık bir türbedir. Kânûnî devri şeyhülislâmlarından büyük âlim İbn-i Kemâl Paşa medfundur. Müftîyü's-Sekaleyn ismi ile meşhur olup, insan ve cinlere fetvâ verirdi.

Gâzi Osman Paşa Türbesi: Fâtih Câmii bahçesindedir. Sultan Mehmed Reşad Han tarafından yaptırıldı. 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinde Plevne'yi kahramanca savunan Gâzi Osman Paşa medfundur. Dört köşeli ve tek kubbelidir.

Rüstem Paşa Medresesi: Cağaloğlu'nda Rüstem Paşa tarafından 1550'de Mîmar Sinan'a yaptırılmıştır. Dış duvarları sekiz köşelidir. Avlu çevresinde 22 oda ve bir dershâne-mescid vardır. Medrese mîmârîsinde orjinal bir denemedir.

Koca Sinân Paşa Medresesi: Dîvanyolu'ndadır. 1594'te yapılmıştır. Bağımsız medrese yapılarının güzel örneklerindendir. Dilim kemerli medrese, günümüzde İktisat Fakültesi olarak kullanılmaktadır.

Gazanfer Ağa Medresesi: Sarachâne'de Bozdoğan kemeri yanındadır. 1599'da yaptırılmış olup, bağımsız medreselerin orjinal örneklerindendir. 14 taş odası vardır. Günümüzde belediye müzesi olarak kullanılmaktadır.

Hasan Paşa Medresesi: Bâyezîd'de Mîmâr Çelebi Mustafa tarafından 1745'te yapılmıştır. Barok üslupla yapılan ilk örneklerdendir. En önemli özelliği iki katlı olmasıdır. Alt katta dükkânlar vardır. Günümüzde Türkiyât Enstitüsü olarak kullanılmaktadır.

Galata Mevlevihânesi: Galata Tünel Meydanındadır. İstanbul'da bulunan Mevlevi tekkelerinin en büyüğüdür.Kulekapısı Mevlevihânesi olarak da bilinir. 1491'de İkinci Bâyezîd Hanın vezirlerinden İskender Paşa tarafından yaptırılmıştır. Çeşitli zelzele ve yangınlarda zarar gören tekke birçok defa tâmir edilmiştir. Günümüzde Divan Edebiyatı Müzesi olarak kullanılmaktadır. Müzede birçok divan şâirinin eserlerinden örnekler yer alır.

Bereketzâde Çeşmesi: Galata semtinde Bereketzâde Câmii yanında olup, 1467'de Fâtih'in müezzini Bereketzâde yaptırmıştır. İstanbul'daki en eski Osmanlı çeşmelerinden biridir. Sâlihâ Sultan tarafından tâmir edilmiştir.

Bezm-i Âlem Vâlide Sultan Çeşmesi: Beşiktaş-Maçka arasında Spor Caddesi üzerindedir. Sultan Abdülmecid Han tarafından 1839'da annesi hayrına yaptırılmıştır. Üzerindeki kabartma süsler ve çeşitli motiflerin sanat değeri büyüktür.

Üçüncü Ahmed (Sultan Ahmed) Çeşmesi: Ayasofya Câmii yanındadır. Üçüncü Sultan Ahmed Han adına, İbrâhim Paşa 1728'de Başmîmar Mehmed Ağaya yaptırmıştır. Sanat değeri çok büyüktür.

Alman Çeşmesi: Sultanahmed Meydanında Birinci Ahmed Hanın türbesinin karşısındadır. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in 1898'de İstanbul'a ikinci gelişinin bir hâtırası olarak 1900'de Şecer-i Vakvak adlı çınarın yerine yapılmıştır. Sekiz dilimli ve kemerli kubbesi vardır.

Tophâne Çeşmesi: Tophâne semtinde Kılıç Ali Paşa Câmiinin yanındaki meydandadır. Birinci Mahmûd Hanın annesi Sâlihâ Sultana bir hediye olarak 1732'de yaptırılmıştır. Çok süslü olan çeşme Türk rokoko üslûbundadır.

Kapalıçarşı: Nûruosmaniye, Bâyezîd, Mahmûdpaşa ve Mercan câmilerinin çevrelediği 30.700 m^2lik bir yer kaplayan üstü kubbe ve kemerlerle örtülü büyük bir çarşıdır. İlk defâ 1461'de Fâtih devrinde, sonra Kânûnî devrinde ahşap olarak yapıldı. 1651, 1710 ve 1825 yangınları ile 1894 zelzelesinden sonra Sultan İkinci Abdülhamîd Han bugünkü kâgir biçimiyle 1890-1894'te yaptırdı. 8'i büyük 18 kapısı,

65 sokak, 400 dükkan, 20 han, 1 okul, 1 câmi, 1 mescid, 1 kitaplık, 7 çeşme, 1 dolaplı kuyu, 1 acı akarsu, şadırvan ve 1 sebil bulunmaktadır.

Mısır Çarşısı: Eminönü Yeni Câmi arkasındadır. Burada Ceneviz ve Venediklilerin çarşısı vardı. Turhan Vâlide Sultan burasını medrese hâline getirdi. Sonra çarşıya çevrildi. 1869 ve 1940'ta iki yangın geçirdi. 86 dükkan vardır.

Simkeşhâne: Bâyezîd'de cadde üzerindedir. Üç katlı, tek avlulu han plânında yapılmıştır. İstanbul'un fethinden sonra yapılan ilk darphâne olup, ilk sikke burada bastırılmıştır. Günümüzde büyük tâmir gören yapı, halk kitaplığı olarak kullanılmaktadır.

Balkapanı Hanı: Yeni Câmi ile Küçükpazar arasındadır. İstanbul hanlarında görülen yapı şekli yanında, Bizans yapı tekniği gösteren tek eserdir. Yapım târihi ve mîmârı belli değildir. İlk günkü orijinalliğini koruyarak günümüze ulaşmıştır.

Çuhacı Hanı: Nûruosmâniye Câmii yakınındadır. On sekizinci asırda Dâmâd İbrâhim Paşa yaptırmıştır. Orijinalliğini koruyarak günümüze ulaşmıştır.

Bâyezîd Kulesi: Bâyezîd'de Üniversite bahçesindedir. 85 m yükseklikte 180 basamaklıdır. İlk olarak 1749'da ahşap olarak yapıldı. Birkaç kere yandı ve yeniçeri ayaklanmasında yıkıldı. 1828'de Sultan İkinci Mahmûd Hanın emriyle serasker Hüseyin Paşa kâgir olarak yaptırdı.

Ahırkapı Fener Kulesi: Cankurtaran semtindedir. Sultan Üçüncü Osman zamânında kaptan-ı deryâ Süleymân Paşa tarafından yaptırılmıştır. Yüksekliği 36.27 metredir.

Galata Kulesi: Karaköy-Tünel arasında silindir biçiminde 68 m yüksekliktedir. Yedinci asırda Zenon tarafından yapılan ahşap kulenin devâmıdır. Cenevizliler, kendilerine geçen bu kuleyi büyütmüşlerdir. Üçüncü Selim ve İkinci Mahmûd zamânında yangın geçirmiştir. 1875'te son olarak tâmir edilmiştir. 1717-1962 arasında yangın gözetleme kulesi olarak kullanılmıştır. Günümüzde restore edilip döner lokanta olarak kullanılmaktadır.

Kız Kulesi: Üsküdar sâhilinde denizin içinde çok eski devirlerde yapılmıştır. Top ve cephâne bulunurdu. Buraya fener konulmasını Sultan Üçüncü Ahmed Hanın sadrâzamı Nevşehirli İbrâhim Paşa emretmiştir.

Çemberlitaş: Çemberlitaş meydanında 57 m yükseklikte bir sütundur. Frikyalılar devrine âit olup, Afyon civârındaki bir tapınaktan getirilmiştir.

Burma Sütun: Yılanlı sütun olarak da bilinir. Sultanahmed Meydanındadır. Yılan başları İstanbul Arkeoloji Müzesi ve British Museum'dadır.

Dikilitaş: Sultanahmed Meydanındadır. Mısır'da Helvapolis şehrine Firavun Üçüncü Tutmasis'in M.Ö. 1547'de diktiği taş buraya getirilerek dikilmiştir. Üzerinde Hiyeroglif yazılar vardır.

Kıztaşı: Fâtih'te Kıztaşı semtindedir. 10 m yükseklikte tek parça granittir.

Bozdoğan Su Kemeri: Fâtih Câmii ile Şehzâdebaşı Câmii arasında uzanan Bizanslılardan kalma bir su kemeridir. İlk defa 378'de yapılan kemerin bugünkü hâli 760'ta yaptırılmıştır. Mîmar Sinan tarafından restore edilen kemer, 1697'de de tâmir gördü. Bugün yeniden restore edilen kemerlerin Fatih ile Şehzâdebaşı Câmii arası 592.4 metredir.

Dârülaceze: Şişli Okmeydanı'ndadır. Sultan İkinci Abdülhamîd Han tarafından fakirlerin, korunmaya muhtaç çocukların, yaşlıların bir çatı altında toplanması için yaptırılmıştır. 31 Ocak 1896'da törenle açıldı. İki hastâne, 1 erkek ve kadın hamamı, mutfak, iş yeri, çocuk yuvası, yetimhâne, câmi ve kiliseden ibârettir.

Kuleli Askerî Lisesi: Vaniköy ile Kandilli arasında deniz kenarında çift kulesi ve haşmetli duruşu ile Boğaziçi'ni süsleyen bir eserdir. Yavuz Sultan Selim Han zamânında (Kule Bahçesi) ismiyle anılırdı. Kânûnî Sultan Süleymân buraya kasr yaptırmıştır. Sultan İkinci Mahmûd zamânında süvârî kışlası oldu. Kırım harbinden dönen İngilizler bu kışlayı kasten yaktılar. Sultan Abdülazîz Han yanan kışlayı yeniden yaptırmış ve Kuleli Kışla denilmiştir. 1878'de Kuleli Askerî İdâdîsi ismini aldı. Balkan Harbinde hastâne oldu. 1924'te Kuleli Askerî Lisesi ismini aldı.

Selîmiye Kışlası: Sultan Üçüncü Selim Han tarafından 1805'te yaptırılmıştır. Taş üzerine ahşap olarak yapılan binâda, önce Nizâm-ı Cedîd, daha sonra da Sekbân-ı cedîd askerleri iskân edildi. Yeniçeri isyânı sırasında yanan kışlayı, İkinci Mahmûd Han yeniden yaptırdı ve Asâkîr-i Mansûre-i Muhammediye askerlerini buraya yerleştirdi. Sultan İkinci Abdülhamîd devrinde tâmir gören kışla, cumhûriyet döneminde önce askerî ortaokul, daha sonra da Birinci Ordu karargâhı oldu.

Mîmâr Sinân Köprüsü: Büyükçekmece ilçesindedir. Kânûnî Sultan Süleymân Han zamânında

inşâsına başlanan köprü, İkinci Selim Han zamânında tamamlanmıştır. Mîmar Sinan tarafından yapılmıştır. Büyükçekmece Gölü ile denizi birleştiren boğaz üzerinde yapılmış olup, günümüzde restore edilerek trafiğe açılmıştır.

Mecidiye (Galata) Köprüsü: Eminönü ile Karaköy arasını birleştirir. İlk köprü, 1845'te Sultan Abdülmecîd Han tarafından tersânede (500 m) îmâl edildi. 1863'te ahşap olarak Sultan Abdülazîz yeniden yaptırdı. 1870'te ise demir köprüye çevrildi. Bugünkü köprü, 14 Nisan 1912'de yaptırıldı. 462 m uzunlukta ve 25 m eninde dubalar üzerinde yüzer köprüdür. Yanına yenisi yapılmakta olup, eskisi deniz müzesi olarak kullanılacaktır.

Âtıf Efendi Kütüphânesi: Şehzâdebaşı'ndadır. Şâir, hattat ve mâliyeci Âtıf Efendi kurmuştur. 13.999 eserin 2588'i yazma ve 11.414'ü basma olup, eski eserlerdir.

Râgıp Paşa Kütüphânesi: Lâleli'de Ordu Caddesindedir. 1763'te Râgıp Paşa kurmuştur. 1274 yazma ve 2269 basma olarak 3543 eski ve 2114 yeni eser vardır. Ayrıca çocuk kitaplığı bölümü vardır.

Hüsrev Paşa Kütüphânesi: Eyüp Bostan İskelesi sokağındadır. 1839'da Sadrâzam Hüsrev Paşa yaptırmıştır. 15.000 cilt kitap bulunur.

Murâd Molla Kütüphânesi: Fâtih Çarşamba, Murat Molla Sokağındadır. 1775'te Murâd Molla kurmuştur. 7000 eserin iki bini Osmanlı devrine âittir.

Mesîre yerleri:

İstanbul tabiî güzellikler açısından çok zengindir. Uygun iklim şartları, zengin su varlıkları, ili tabiî güzellikler yönünden dünyânın sayılı yerlerinden biri durumuna getirmiştir.

Çamlıca Tepeleri: İstanbul'un en eski mesîre yerlerindendir. Temiz havası ve İstanbul'un her yanını gören manzarası ile meşhurdur.

Belgrad Ormanı: İstanbul'un en büyük ağaçlık arâzisidir. Meşe, ıhlamur, çınar, kayın, kestane ve gürgen ağaçları ile kaplıdır. İçinde yedi bent, üç fidanlık ve av hayvanı üretme alanları bulunan ormanda, karaca, tavşan, yaban domuzu, tilki, çulluk, yaban ördeği gibi hayvanlar vardır. Ormanın 700 dönümlük alanı halka açık piknik yeri olarak düzenlenmiştir.

Yıldız Parkı: Beşiktaş sırtlarındadır. Yıldız Sarayının bahçesi olup, bugün park hâline getirilmiştir. Servi, bâdem ağacı, akasya ve akçaağaçlarla kaplıdır. Göller, havuzlar, su kanalları, Boğaz ve Marmara manzaraları ile çok güzel bir mesîre yeridir.

Emirgan Parkı: Emirgan semtinin üst kısmında Baltalimanı'ndan İstinye Koyuna kadar uzanan yeşil alanı içine alır. Çam, servi, köknar, İzmir söğüdü, salkım söğüt, kestâne, meşe dişbudak, ıhlamur, armut, erik, kiraz, ayva, şeftali ve ceviz ağaçları ile kaplıdır. Her sene, mayıs ayında parkta lâle bayramı kutlanır.

Abraham Paşa Korusu: Beykoz ile Paşabahçe sırtlarında yer alan boğaz manzaralı bir mesîre yeridir. Koruda az rastlanan ilginç ağaçlar ile iki büyük mağara vardır.

Gülhâne Parkı: Topkapı Sarayı ile Sarayburnu arasında yer alır. Topkapı Sarayının dış bahçesi olarak târihî önem taşır. Şehremini Operatör Cemil Paşa zamânında park hâline getirilmiştir.

İçmeler ve kaplıcalar:

Türkiye'nin en meşhur kaplıcalarından olan Yalova Kaplıcaları ile Tuzla İçmeleri İstanbul sınırları içindedir.

Yalova Kaplıcaları: Çok eski târihlerden beri kullanılmış meşhur bir su kaynağıdır. Yalova'ya 11 km uzaklıkta ormanlık bir boğaz içindedir. Kaplıca suları, genel olarak romatizma hastalığı olmak üzere, hareket sisteminin ağrılı hastalıklarında, kronik iltihaplı ve ağrılı karın hastalıklarında, damar sertliği veya tıkanıklıklarında, diabet, gut ve şişmanlık gibi metabolizma hastalıklarında, mîde, karaciğer, böbrek rahatsızlıklarında faydalıdır.

Tuzla İçmeleri: Pendik ilçesinin, Tuzla semtindedir. Çok eski târihlerden beri kullanılmıştır. Deniz kıyısındadır. Küçük içme suyu idrar artırıcı özelliğe sâhiptir. Büyük içme suyu ise mîde, barsak, karaciğer, pankreas gibi organların salgıları üzerinde etkilidir. Bu yüzden gastrit, barsak parazitlerinde ve safra kesesi rahatsızlıklarında kullanılır.

İSTANBUL'UN FETHİ;

Alm. *Die Eroberung Istanbuls,* **Fr.** *La conquéte d'Istanbul,* **İng.** *The conquest of Istanbul.* Osmanlı sultanlarından İkinci Mehmed Hanın 29 Mayıs 1453'te Bizans İmparatorluğunun başşehrini alması. Türk-İslâm mefkûresinde çok önemli bir yer işgâl eden İstanbul'un fethi, İslâmiyetle birlikte ortaya çıkan

mukaddes bir ideâl, bir kızıl elma yâni yüce bir gâyedir. Bu ulvî gâye uğruna önce Araplar, sonra da Türkler, İstanbul surları önünde seve seve can verdiler ve şehâdet mertebesine kavuştular.

İstanbul, 1453 târihine kadar birçok defâlar çeşitli millet, devlet ve topluluklar tarafından kuşatılıp, işgâl edildi. Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem); **"İstanbul muhakkak fethedilecektir. Bu fethi yapacak hükümdâr ne güzel hükümdâr ve onun askerleri ne güzel askerlerdir."** hadîs-i şerîfi, bütün İslâm hükümdâr ve kumandanlarının bu şehri fethetmek arzu ve gayretlerini harekete geçiriyordu. Müslümanlar "Feth-i Mübîn"i gerçekleştirmek için pekçok teşebbüste bulundular.

İslâm âleminde Dört Halîfe (632-661), Emevîler (662-750), Abbâsîler (750-1517 ve Osmanlılar devrinde en büyük ideâl hâline gelen İstanbul'un fethine ilk teşebbüs; Üçüncü Halîfe hazret-i Osman devrinde 655 târihinde yapıldı. O zaman Müslümanlar kuvvetli bir donanmaya sâhiptiler. Sûriye vâlisi hazret-i Muâviye 654 Kıbrıs Seferini müteakip, Abdullah bin Ebû Serh kumandasında Bizans'a bir donanma gönderdi. 655'te İslâm donanması ile Bizans deniz kuvvetleri arasında Fenike kıyılarında cereyan eden savaşta, Bizans donanmasına ağır kayıplar verdirildi. İslâm târihlerinde "Zat el-Savârî" adı verilen bu savaşta, Bizans donanmasına bizzât komuta eden İmparator Konstantin'in mağlûbiyeti, İstanbul deniz yolunun Müslümanlara açılmasına sebeb oldu. Hazret-i Muâviye (662-680) devrinde oğlu Yezîd kumandasında İslâm ordusu, İstanbul surları önüne gelerek şehri kuşattı (668). Bu kuşatmada büyük sahâbelerden hazret-i Ebû Eyyûb-i Ensârî de bulunuyordu. İstanbul 669 baharında iyice kuşatılmasına rağmen fethedilemedi. Hazret-i Ebû Eyyûb-i Ensârî bu kuşatmada dizanteriden vefât edip, İstanbul surları yakınına defnedildi. 673'te hazret-i Muâviye devrinde yedi yıl süren bir deniz seferi daha tertib edildi. Yaz mevsimlerinde mütemâdiyen İstanbul'a taarruz eden Emevî donanması, kışın Cumâdat bin Ebü'l-Ümeyye el-Azdî'nin zaptettiği Kapudağ sâhillerinde barınırlardı. Bu kuşatmada Bizanslıların rum ateşi (Grégeois) kullanmasından dolayı muvaffak olunamadı. 714'te büyük bir ordu ile İstanbul üzerine yürüyen Abdülmelikoğlu Mesleme ve Mervan oğlu Ömer bin Abdülazîz, 716'da şehri karadan ve denizden kuşattılar. İslâm donanması, Haliç'in ağzında bağlı zincire kadar yaklaştı. Kara kuvvetleri de, İstanbul surlarına dayandı ve kuşatma başlamış oldu. Ancak, yeterli ikmâlin yapılamaması, kötü hava şartları ve Bizans entrikaları netîcesinde fetih gerçekleşemedi.

Bu kuşatma esnâsında Bizans, İstanbul'da Dârül'l-Balat adı ile içinde câmi de bulunan muhtemelen Sultanahmed Meydanında bir konak yaptırmayı kabul etti. 781'de Abbâsî halîfelerinden El-Mehdî (775-785) devrinde oğlu Hârûn Reşîd kumandasındaki İslâm ordusu, Bizans İmparatorluk ordusunu İzmit yakınlarında yenerek Boğaziçi sâhillerine kadar geldi. Bizanslılar haraca bağlanıp, geri dönüldü. İstanbul'un fethi için Osmanlılara kadar muvaffak olunamayan daha başka teşebbüsler devâm etti.

Onuncu yüzyılda en son ve mütekâmil din olan İslâmiyeti büyük topluluklar hâlinde kabul eden Türkler, aynı şevk ve îmân ile İstanbul'un fethini ulvî bir gâye olarak benimsediler. **Danişmendnâme'**deki gazâ menkıbeleri ve kahramanlık destanlarını okuyarak mâneviyâtlarını yükselten Türkler, askerî ve siyâsî harekâtlar için hazırlanıyorlardı. On birinci yüzyıldan îtibâren Anadolu'ya yapılan Selçuklu akınlarının hedefi İstanbul yolunu tutmaktı. 1071 Malazgirt Zaferi ile Anadolu'ya yerleşen Türkler, iki yıl sonra Marmara Denizinden başka, Boğaziçi'nin Anadolu sâhillerine kadar bütün yerlere hâkim olup, İstanbul'u tehdide başladılar. Bizanslılar, Papa dâhil bütün Hıristiyan devletlerden, Türk-İslâm fütühâtına karşı her türlü yardım talebinde bulundular. On birinci yüzyılın sonlarında Papalığın öncülüğünde Hıristiyanlığın mukaddes beldelerini Müslümanlardan kurtarmak ve Türkleri Anadolu'dan atmak için yapılan Haçlı seferleri İstanbul'un fethini geciktirdi.

Osman Gâzi (1281-1326) tarafından kurulan Osmanlı Devleti hükümdâr ve askerleri, hadîs-i şerîflerle müjdelenen ulvî gâyeyi gerçekleştirmek şerefine mazhar olmak arzusuyla faaliyetlerde bulundular. Osman Gâzinin ölüm döşeğinde oğlu Orhan Gâziye; "İstanbul'u al gülzâr et." diyerek vasiyette bulunması, İstanbul'un gönlünde nasıl yer ettiğini göstermesi bakımından pek mânidârdır.

İstanbul fethinin "ilâhî bir vaad" olduğu inancını taşıyan Osmanlılar, ısrarla bunun üzerinde durdular. 1391'de Sultan Yıldırım Bâyezîd Han (1386-1402) şehri kuşattı. Abluka şeklinde devâm eden bu kuşatma, İstanbul'da bir Türk garnizonu, mahallesi, câmi, mahkeme kurulması ve kâdı (hâkim) bulundurulması ile her sene on bin altın haraç verilmesi şartıyla kaldırıldı. Bu şartlardan bâzılarının Osmanlıların kuşatmayı kaldırmasından sonra Bizanslılar tarafından yerine getirilmemesi üzerine İstanbul 1395'te tekrar kuşatıldı. Haçlıların Niğbolu'ya gelmesi sebebiyle bu kuşatma gevşetildi. Yıldırım Bâyezîd Han, 1396 Niğbolu Zaferi sonunda Bizanslıların Haçlılardan yardım almasını önlemek için Karadeniz sâhilindeki Şile'yi zaptedip, Boğaziçi'nde Anadolu (Güzelce) Hisarını yaptırdı. Şehrin teslimini isteyen Bâyezîd Han, isteği kabul edilmeyince, kuşatmayı tekrar şiddetlendirdi. 1397'de başlayan bu kuşatma netîcesinde Bizanslılar, eski antlaşma şartlarını yerine getirmeyi kabul ettiler. Yıldırım Bâyezîd Hanın son kuşatması 1400'de başlayıp, Tîmûr Han (1370-1405)ın Osmanlı hududuna girmesiyle son buldu.

1411'de Şehzâde Mûsâ Çelebi'nin şiddetli hücum ve top ateşleriyle başlayan İstanbul kuşatması

Bizans entrikası netîcesinde kaldırıldı.

1422 yılında Osmanlı Sultanı İkinci Murâd Han (1421-1451) tarafından dört ay kadar süren çok şiddetli taarruzların yapıldığı kuşatmada, her türlü savaş taktiği ve zamânın teknik imkânları kullanıldı. Mihaloğlu Mehmed beyin 10.000 akıncı ile başlattığı kuşatmaya, İkinci Murâd Han büyük bir orduyla katıldı. Marmara'dan Haliç'e kadar bütün kara surlarının kuşatıldığı bu seferde, Murâd Han, Topkapı ile Edirnekapı üzerinde taarruzlarını sıklaştırdı. Surlara yakın, kalın tahtalardan üzeri topraklarla örtülen siperler yapıldı. Surların yüksekliğinde demir tekerlekli vâsıtalarla hareket ettirilen ahşap yapılı yürüyen kuleler ile surlara yaklaşıldı. Kuvvetli topçu atışları ve lağım kazılmak sûretiyle bütün imkânlar seferber edilerek kuşatma devâm ettirildi. Âlim ve kerâmet sâhibi, Emir Sultân (Buharalı Muhammed Şemsüddîn)in sefere katılması, ordunun mâneviyâtını yükseltti. İstanbul'un düşmesi an meselesi hâline geldi. Bizanslılar kadını erkeği dâhil bütün ahâli ile şehri savundular. Meşhur Bizans entrikası tatbik edilerek, Anadolu'da Osmanlı'ya karşı ittifak tesis edilince, iki düşmanla uğraşmanın güçlüğünden kuşatma kaldırıldı.

İstanbul'un son kuşatması Fâtih Sultan Mehmed Han (1451-1481) tarafından 1453'te yapıldı.

Osmanlı TürklerininTrakya, Boğaz ve Kocaeli Yarımadasını alması ile Bizans, İstanbul dâhil birkaç şehirden ibâret kalmıştı. Toprak ve nüfus azlığına rağmen Avrupa Hıristiyanlarının hâmisi durumunda olan Bizans, Papalığın da desteğini görüyordu. Bizans, kendisi için tehlike kabul ettiği Osmanlı Devletinin zararına çalışmaktan bir an geri durmuyordu. Anadolu Türk Beyleri Bizans'ın entrikaları ile Osmanlı Devletine taarruz ediyorlardı.

Çocukluğundan îtibâren devrin en büyük âlimlerinin önünde diz çökerek mânevî bir terbiye alarak, millî kültür ve cihangirlik şuûru içinde yetiştirilen Fâtih, daha 1444-1446 seneleri arasında İstanbul'u fethetmek ve böylece mânevî müjdelere mazhar olmak idealiyle sabırsızlanıyordu. Bu sebeple henüz on dokuz yaşındayken 1451'de ikinci defâ saltanat tahtına oturur oturmaz bu büyük idealini gerçekleştirmeye çalıştı. Fetih öncesi Bizans'ın en önemli kuvvet ve ikmâl yolu olan deniz yolunu, Osmanlı kontrolü altına almak maksadıyla; Anadolu Hisarının karşısına keşfini bizzât kendisinin yaptığı Rumeli (Boğazkesen) Hisarının yapımını başlattı. Anadolu Hisarı da tâmir edilip, top yerleştirildi. Hisar'ın kuleler, kapılar ve mazgallarının mevkileri Mehmed Han tarafından tesbit edilip, Çandarlı Halil, Zaganos ve Sarıca paşaların masrafını karşıladığı kuleler yapıldı. Rumeli Hisarının inşaatında devlet adamları dâhil binlerce işçi ve usta sıkı disiplin altında çalışarak, memleketin her tarafından getirilen inşaat malzemeleri ile tamâmı iki bin metreyi bulan sur ve kuleler, dört ay içinde tamamlandı (1452). Firûz Ağa kumandasında dört yüz kişilik muhafaza kuvveti ve devrin en güçlü ateşli silâhı, topların yerleştirildiği Rumeli hisarının tamamlanmasıyla Boğaz'ın trafiği kontrol altına alınıp, Sultan Mehmed Hanın fermânıyla da geçiş tâlimâtı yayınlandı. Fermâna göre: "Boğaz'dan her geçen gemi kaleye belli mesâfe yaklaştığında yelkenlerini indirerek, Hisar komutanına nereden gelip nereye gittiğini, yükünün mâhiyetini bildirecek, belli miktar vergi verecek, sonra geçmesine müsâde edilecek, aksi şekilde hareket edenler batırılacaktı."

Bu tâlimâta uymak istemeyen bir Venedik gemisi topçu ateşiyle batırılınca, işin ciddiyeti herkes tarafından anlaşıldı. Bizanslılar iyice sıkıştırılıp, dış dünyâyla alâkalarının kesileceğini Hisar'ın yapımı devâm ederken anlayıp, teşebbüse geçmişlerse de İkinci Mehmed Hanın hâkimiyet prensibinin esâsını teşkil eden şu târihî cevâbı, Bizanslıları daha o anda şaşkına çevirmişti:

"Varna Savaşı (1444) esnâsında İmparatorunuz Macarlarla birlik olup babamın (İkinci Murâd Han) Rumeliye geçmesine engel olmak istediğinde babam ne zorluklar çekmişti. Şimdi kendi arâzim üzerinde gönlümün istediğini yapmama karşı gelmeniz için elinizde ne hak, ne de kudret vardır. İki kıyı da benimdir. Anadolu kıyısı benim; çünkü ahâlisi Osmanlıdır. Rumeli kıyısı da benimdir; çünkü savunmasını bilmiyorsunuz. Gidiniz efendinize söyleyiniz bir daha böyle haberler göndermesin!"

Osmanlı Sultanı; Mora'dan gelecek kuvvetlere karşı Turhan Beyi, Avrupa'dan gelecek kuvvetlere karşı da akıncıları vazîfelendirdi. 1452-1453 kışı, Edirne'de kuşatma hazırlıkları içinde geçti. Büyük toplar dökülüp tecrübe atışları yapıldı. Balistik hesapları bizzât Fâtih tarafından yapılan topların dökümü çok kısa zamanda bitirildi.

Osmanlı sultanı kuşatma hazırlıkları içinde iken, Bizans'a Karadeniz'den Venedik kadırgaları, Cenevizli kaptan Janni Justiniani Langus, Sakızlı Maurise Cantaneo yardıma geldi. Bizans imparatoru şehrin savunmasını Cenevizli kaptan Justiniani'ye verdi. Surun kenarlarında bulunan dolu vaziyetteki hendekler açılıp, yenileri kazıldı. Hendeklerin kazdırılmasında ağır cezâlı mahkûmlar çalıştırıldı. Mezarlıklardaki taşlarla surlar takviye ve tâmir edildi. Şehrin kapılarının muhâfazası Bizansa yardıma gelmiş Venedikli ve Cenevizli komutanlara verildi. Haliç'teki meşhur zincir Venediklilere gerdirilerek şehir, deniz saldırısından korunmaya çalışıldı. Adaların tahkimi ve şehre erzak yığmakla Bizanslılar kuşatmaya karşı son savunma hazırlıklarını yaptılar. Bizans ordusu karmakarışık bir yapıya sâhipti. Bulgar, İtalyan, Fransız, Moralı, Giritli, Alman ve İngiliz ücretli askerleriyle Bizanslılardan meydana

geliyordu.

Osmanlı ordusu, bütün sefer hazırlıklarını tamamladıktan sonra 1453 yılı Şubat ayında ağır topçu grubu Edirne'den yola çıkarıldı. Toplar, Rumeli Beylerbeyi Karaca Beyin kumandasında 10.000 kişilik süvâriyle iki ayda İstanbul önlerine getirildi. Anadolu ve Rumeli'deki bütün silahlı kuvvetler, Türk-İslâm âleminin her tarafından gelen şeyh, tarîkat pîrleri ve dervişleri ile Aydınoğlu, Karamanoğlu gönüllü kuvvetleri ve Osmanlı hoşgörüsüne hayran Sırp, Macar, Ulah, Alman, Latin, Rum askerlerden meydana gelen Osmanlı ordusunun mevcûdu 125.000 civârındaydı. Devrin en modern silâhlı kuvvetlerine sâhip Osmanlı SultanıİkinciMehmed Han, yanında Akşemseddîn, Akbıyık, Molla Gürânî ve Molla Hüsrev gibi büyük âlimler olduğu hâlde 24 Mart Cumâ günü Edirne'den hareket etti. Osmanlı kolbaşısı 1 Nisanda Çekmece'ye, 5 Nisanda İstanbul önüne ulaşıp, Bayrampaşa Deresi kenarında Maltepe sırtlarına Otağ-ı Hümâyûn kuruldu. 6 Nisan Cumâ günü bütün ordusuyla İstanbul surları önünde Cumâ namazını kılan Sultan Mehmed Han, kuşatma hattını kurdu. Topkapı'dan Edirnekapı'ya kadar uzanan merkez kuvvetlerinin başında, İkinci Mehmed Han ve Sadrâzam Halil Paşa,Cenevizlilere âit Galata sitesi önündeki kuvvetlerin başında Vezir Zağanos Paşa vardı. Karaca, İshak, Mahmûd ve Bursalı Ahmed paşalar, surları çepeçevre sarmakla vazîfelendirildi. Donanmanın başında Kaptan-ı Deryâ Baltaoğlu Süleymân Paşa bulunuyordu. Vezir Mahmûd Paşa sünnet-i seniyyeye uyularak, şehrin kan dökülmeden teslimi için Bizans imparatoru On birinci Konstantinos Drageses'e elçi gönderildi. İstanbul'un derhal teslimi hâlinde kan dökülmeyeceğini, ahâlinin canına, malına hürmet edileceği teklif edildi. Bizans İmparatorunun Osmanlı teklifini reddi üzerine, 6 Nisan Cumâ günü harekât başlatıldı.

Osmanlı kuşatma harekâtı başladığında İstanbul'un nüfusu yetmiş bin civârında olup, Bizans ordusu ücretli asker ve yardıma gelen Haçlı kuvvetleriyle yirmi bin kadar asker ile elli gemiden meydana geliyordu. Osmanlı topçusunun surları çökerten, kalplere dehşet veren ateşleri Bizans'ı iyice korkuttu. Bütün ahâlî bu durumda topyekün savunmaya iştirâk etti. Beş yüz-altı yüz kilogram gelen mermi ve granit top gülleleri yüzyıllardan beri bütün haşmetiyle uzanıp yükselen İstanbul surlarında her patlayışta büyük gedikler açıyordu. Bu gedikler, tâze kesilmiş hayvan derileri ile kaplı yün ve kumaş balyaları ile kapatılmaya çalışılıyordu. 12-17 Nisan günleri Osmanlı ordusunun, bilhassa piyâdelerinin surlara yaklaşma gayretleri netîce vermiyordu. Kuşatma esnâsında Bizans İmparatorunun hep yanında bulunmuş olan Nicole Barbaro, günlüğünde Osmanlı askerinin surlara yaklaşma gayretlerini anlatırken:

"Surların dibine kadar sokulan bu askerler bizim silâhlarımızın zararlarından hiç çekinmiyorlardı. Öldükleri zaman cesetleri arkadaşları tarafından geriye taşınıyordu. Bir Osmanlı ölüsünü orada bırakmamak için, on kişinin seve seve ölümü göze aldıklarını görüyorduk." diye yazar.

Bir rivâyete göre Bizanslılar açılan gedikleri onarmada kullanmak üzere surlara yakın kiliselerden yüz kadarını yıkarak taşlarından faydalanma yoluna gitmişlerdir.

Zamânın yaygın tekniğinden çok ilerde sayılabilecek, seyyar top dökümhânesini de Sultan Mehmed Han, ordugâhın hemen yanına kurdurmuştu. Kuşatmanın onuncu gününde, büyük topların güllelerinin açtığı gediklerin Bizans müdâfilerince süratle tâmir edilmesi üzerine, pâdişâh, bu topların daha sık atışını emretti. Fakat soğumadan ikinci atış esnâsında birinin namlusu parçalandı. Buna çok üzülen Sultan Mehmed Han, sabaha kadar bu işe çâre düşündü. Sabahleyin topların atıştan sonra zeytinyağı ile yağlanmasını, böylece soğutulup daha da sık şekilde atışını emretti. Bundan sonra top atışlarından çok iyi netîce alındı. Makinaların yağla soğutulması Fâtih Sultan Mehmed Hanın keşfidir.

İstanbul'un savunması ve ikmâlini temin için Papa tarafından üç Ceneviz gemisi ile bir Bizans gemisi 20 Nisan günü Zeytinburnu açıklarında rüzgârın kesilmesi ile beklemeye başladılar. 12 Nisandan beri Dolmabahçe önünde demirleyen ve 18 Nisanda adaları fetheden Osmanlı donanması, bu durumdan istifâde etmek isteyip derhal o bölgeye giderek bu dört gemiyi ablukaya aldı ve deniz muhârebesi başladı. Baltaoğlu Süleymân Beyin komutasındaki Osmanlı donanması küçük gemilerden kuruluydu. Bizans gemisine kıçtan mahmuz vurulmasına rağmen kat'î bir netîceye gidilemedi. Bu harbi Zeytinburnu açıklarından at üzerinde tâkip eden Sultan hırs ve üzüntüsünden atını denize sürdü. Elbiseleri deniz suyundan ıslanıncaya kadar su içinde ilerledi. Maiyeti de Sultan'a uydu. Bu halde bile donanmaya emirler gönderdi. Bu muhârebede Venedik ve Bizans gemileri Osmanlı kuvvetlerinin elinden kurtularak, o sırada çıkan uygun rüzgâr ile Haliç önlerine kadar gelerek gerili bulunan zincirin açılması ile içeri alındılar. Mûteber kaynaklara göre Osmanlı kaybı yüz kadar şehid ve otuz yaralıydı. Bu hâl Bizans'ın moralini yükseltti. Bu harbin sonunda Baltaoğlu Süleymân Bey bu vazîfeden alınıp, yerine Hamza Bey tâyin edildi.

Donanmasının muvaffakiyetsizliği üzerine Sultan Mehmed Han, Haliç'e kıyı olan İstanbul surlarının çok zayıf olduğunu bildiği için bu zafiyetten yararlanmak istedi. Böylece kara surlarında mukâvemete devâm eden kuvvetlerinin bir kısmını, Bizanslılar bu tarafa kaydırmaya mecbur kalacaklar ve kuvvet dengesi bozulacaktı. Bu maksatla târihte eşine rastlanmayan ve bu âna kadar da bir misâline

teşebbüs dahi edilememiş, gemileri karadan yürütme işine karar verdi.

Bu plânını en yakınlarından bile gizleyip, son âna kadar kimseye sezdirmedi. Gemilerin geçeceği yol güzergâhını bizzât kendisinin tesbit ettiği rivâyet edilir. O zaman bağ bahçelik ve çalılık olan yerlerden geçen bu yolu temizletip, gerekli tesviyelerini süratle yaptırdı. Bu işte binlerce insan çalıştırıldı. Yollar yapılıp, iri taşlar üzerine kalaslar döşenerek, don yağı, sâde yağ ve zeytinyağı ile yağlanarak, yolun iniş ve çıkışlı yerleri ile virajlarına işin özelliğine uygun palanga, bucurgat ve sâir tesbit malzemeleri yerleştirildi. Ayrıca her gemi için beşiğe benzer kızaklar hazırlatıldı. Yeteri kadar koşum hayvanı da îcâb eden yerlerde bulunduruluyordu. Bâzı malzemelerle zeytinyağı o zaman Galata'da oturan Cenevizlilerden satın alınmıştı. Donanmanın büyük bir kısmı 22 Nisanda Tophâne önlerine geldiğinde durum ancak anlaşılmıştı. Donanmanın karadan kat ettiği yolun güzergâhı Tophâne-Kumbaracı Yokuşu-Tepebaşı-Asmalı Mescid-Kasımpaşa şeklinde tesbit edilmişti. Yolun uzunluğu 1512 metre kadardı. Gemiler Kasımpaşa'dan Haliç'e ininceye kadar, Bizans ve Cenevizliler tarafından fark edilemedi. O devirde Bizans'ta hurâfe o kadar yaygındı ki, sabaha karşı gemilerin süratle Haliç'e doğru geldiğini görenler; "Bu Müslümanlar bize sihir yapıyor." diye seyre daldılar. Osmanlı donanmasından altmış yedi gemi İkinci Mehmed Hanın bu dâhiyâne buluşu sâyesinde Haliç'e girdi.

Bu işler yapılırken, bunları perdelemek ve düşmanı tesbit için Haliç'te bulunan düşman gemilerinin ateş altına alınması gerekti. Bu maksatla topçubaşına emir veren Sultan'ın aldığı cevap top atış menzili içinde bulunan Galata ile limandaki (Galata Limanı) Ceneviz gemilerine de gülle isâbet edebileceği şeklindeydi. O zaman Sultan Mehmed Han, "Cenevizlilerle ahdimiz vardır. Onlara zararımız câiz değildir." cevâbını vermiş, karârını uygulayamamanın sıkıntısı ile uykusuz bir gece geçirmiş, sabaha kadar düşünerek zamâna göre çok ileri bir teknikte bugünkü havan toplarına çok benzer dik mermi yollu bir silâhın plânını çizerek, mermi yolunun çizeceği kavsin ve menzilinin hesaplarını, yâni balistik hesaplarını yaparak ilk olarak havan topu döktürdü. Böylece Osmanlı donanmasının Haliç'e indiği gün, havandan atılan güllelerle, Bizans donanmasına göz açtırılmadı. Donanmayı gören Bizans büyük bir korkuya kapıldı. İmparator Konstantinos Drageses bir heyet göndererek; "Ne kadar ağır olursa olsun, bir vergi karşılığında kuşatmanın kaldırılmasını" teklif etti. Sultan Mehmed Han da; "İstanbul kalesinin teslimi karşılığında imparatora Mora despotluğunu" verebileceğini söyledi. Bizans bunu kabul etmedi. Bu arada Bizans'ı savunmada yardımcı olan, Venedik ve Cenevizlilerin arasında komuta ve savunma tedbirleri husûsunda büyük anlaşmazlıklar çıktı. Birbirlerini kaçmaya niyetli olmakla suçlamaya başladılar. Hattâ Venedikliler bu şüphenin kalkması için, Haliç 'teki Venedik ve Ceneviz gemilerinin yelken ve dümenlerinin karaya taşınmasını teklif ettiler.

Bizans ilk korkuyu atlatınca, âni bir gece baskınıyla Osmanlı donanmasını yakmayı plânladı. Bu teklifi yapan ve icrâya çok istekli olan Venedikli G.Cocco'ya vazîfe verildi. Buna göre hazırlanacak iki kadırga, Kasımpaşa Koyundaki Osmanlı donanması üzerine geceleyin gizlice yanaşarak yakacaktı. Bizans'ın bu kararını öğrenen Galata Belediye Başkanı Anzolo Zaciria, Bizans liman reisi Diedo'ya haber göndererek; "Bu baskını bu gece yapmayınız başka geceye ertelerseniz Osmanlı gemilerini batırmak için bizim de geniş yardımlarımız olur." dedi. Bunun üzerine Bizans baskını 24 Nisan yerine 28 Nisana ertelendi. Aynı Galata Belediye Başkanı güvendiği bir adamınıOsmanlı kumandanı Zağanos Paşaya göndererek, durumu ihbâr etti. Bunun üzerine haberi gâyet gizli tutan Zağanos Paşa, Kasımpaşa'daki gemilere çok sayıda tüfekli asker ve kıyı topları koydurdu. Bu baskını teklif eden Venedikli Cocco zaferden emin bir şekilde baskına en önde katılmak isteyip, kendi kadırgası ile Türklerin üzerine saldırdı. Hazırlıklı olan Türk gemileri, derhâl güllelerini atmaya başladılar ve netîcede baskına gelenler, başta Cocco olmak üzere hepsi kısa bir zamanda Haliç'in dibini boyladılar.

23 Nisan günü Osmanlı kuvvetleri, seri bir şekilde Haliç üzerine bir köprü kurmaya başladılar. Galata tarafında Humbarahâne ile Bizans tarafında bugünkü Defterdar arasına kurulmaya başlanan bu köprünün genişliği beş buçuk metre kadardı. Cenevizlilerden satın alınan boş şarap fıçıları ile bâzı küçük kayıkların üzerine geniş kalaslar bağlanarak bir ucu serbest olarak inşâ edildi. Bu köprüyü, akılları ermeyen Bizanslılar, "Su üstünde yürüme sihiri!" diye değerlendirmişlerdir. Esâsında bu, kendilerinin içtikleri şaraplardan boşalan fıçıların yardımıyla yapılan bir köprüydü. Bu köprü, İstanbul'un fethine kadar asker ve malzeme naklinde kullanılarak, yanlarına konan küçük toplarla zayıf Bizans surları dövüldü.

18 Mayısa kadar kara ve denizde devâm eden muhârebeler, yeni bir kuşatma silâhının surların kenarında kullanılması ile tekrar kızıştı. Osmanlı kuvvetleri geceleyin, ağaçtan yapılmış, İstanbul surlarından daha yüksek yürüyen bir kuleyi surlara on adım mesâfeye getirdiler. Sabah güneşin ilk ışıkları ile ortalığı seçmeye başlayan Bizans müdâfîleri, bu yürüyen kuleden çok korktular. Bir gecede yapılan bu kulenin iskeleti iki kat deve derisi ile kaplanıp, ateşe karşı dayanıklı olması için arası toprakla doldurulmuştu. Üst katlarına merdivenle çıkılan yürüyen kulenin gövdesinde ateş açma pencereleri vardı. Sura yaklaşan kuledeki askerler yıkım yaparken, etraftaki askerler de hendekleri

dolduruyorlardı.

23 Mayısta surlarda açılan gediklerde Bizans askerlerinin savunmada gösterdikleri yılgınlık üzerine, Sultan Mehmed Han, umûmî taarruzdan evvel imparatora bir defâ daha teslim teklifinde bulundu. Bu maksatla İsfendiyaroğlu Kasım Beyi elçi gönderdi. Osmanlı elçisi Bizans'ta imparator tarafından merâsimle karşılandı. Elçi, Sultanın; "Umumî taarruzun doğuracağı felâket ve dehşeti takdir edersiniz. Şehri sağ sâlim bırakmak isteriz. İmparator bütün mal ve hazîneleri ile istediği yere çekilip gidebilir. İstanbul halkından da isteyenler her şeylerini alıp gidebilir. Kalmak isteyenler de mal ve mülklerini muhâfaza edebilmek hakkına sâhiptirler. İmparatora, Mora Despotluğu verilecektir." şeklindeki isteklerini bildirdi. Ayrıca ve dostça bunların kabûlünü husûsen ricâ etti. Bu istek uzun toplantılardan sonra reddedildi. Bizans'ın cevâbı; "Sultân barış istiyorsa muhâsarayı kaldırsın, ne kadar ağır olursa olsun istenen vergi verilecektir. Şehri teslim etmek yetkim yoktur." şeklinde oldu.

Osmanlı elçisinin ordugâha dönmesinden sonra 26 Mayıs günü Macar Kralı Vladislas'ın elçilik heyeti gelerek; "Bizans kuşatmasının kaldırılmasını, eğer kaldırılmayacak olursa,Macaristan'ın Bizans tarafında yer alacağını, ayrıca batılı Hıristiyan devletlerinin gönderdiği büyük bir donanmanın İstanbul'a yaklaşmakta olduğunu." bildirdi. Osmanlı karargâhında bâzı bozguncu sözler dolaşmaya başladı. Çandarlı Halil Paşa kuşatmanın kaldırılmasına taraftârdı. Sultan ve Zağanos Paşa ise umûmî hücumun derhal yapılmasını istiyordu. Toplanan harp meclislerinde tereddütler hâsıl oluyordu. Sultân'ın hocası ve en büyük desteklerinden büyük âlim Akşemseddîn, Pâdişâh'a yazdığı bir arzda "sert ve enerjik" davranılmasını öğütlüyordu. Bunun üzerine toplanan son harp meclisinde, "daha fazla beklemenin ordudaki bozguncu dedikoduları arttıracağı" düşüncesi ile derhâl taarruz kararı alındı. Bu arada Zağanos Paşa, Hadım Şahabeddîn Paşa, Turhan Bey, Akşemseddîn ve Molla Gürânî, bu kararı destekler mâhiyette asker arasında mâneviyâtı yükseltici konuşmalar yaptılar.

Böylece 26 Mayıstan îtibâren Osmanlı ordugâhında büyük şenlikler başladı ve 28 Mayıs gecesi saat 24.00'e kadar devâm etti. 28 Mayıs günü gün batması ile birlikte bütün Osmanlı birlik ve gemileri mum donanması yaptılar. Sanki Bizans bir ışık çemberi ile çevrilmişti. Her yerden tüyleri ürperten tekbir sesleri geliyordu. Bizans halkı bu ışık ve seslerden dehşete düştü. Sokaklar duâ eden, yalvaran insanlarla doluydu. Bizans komutanı Justiniani, gündüz göğsünden bir ok yarası aldı. Ölüm korkusuna kapılan genç ve tecrübesiz Cenevizli, yerine vekil bırakmadan komutanlık gemisine çekildi. Justiniani'nin İstanbul savunmasını terk etmesi ve Bizanslılara herkesin başının çâresine bakıp, kiliselerde duâ etme tavsiyesi ahâlinin zâten zayıf olan mâneviyâtını iyice bozdu.

Gece saat 24.00'te mum donanmasının her tarafta birden bire sönmesi, Bizanslılar üzerinde daha büyük bir yıkıntı meydana getirdi. Osmanlı karargâhının sessizliği ürpertici idi. Gece yarısından sonraOsmanlı topçusu hazırlık ateşine başladı. Mehterler cenk havalarını çalıyordu. Bizans imparatoru, kilisede yapılan âyinden dönüp, sarayında zırhını giydi. Yakınları ile vedâlaştı. Surları son bir defâ daha kontrol için Eğrikapı bölgesine geldi. Vakit gece yarısını çoktan geçmişti. Osmanlı ordugâhının sessizliği imparatoru şüpheye düşürdü. Atından inerek surların üstüne çıkıp aşağıları dinledi. Sur dibindeki insan uğultusu her şeyi anlatmaya yetti. Çünkü bu, Osmanlı askerinin sur dibine intikal etmekte olduğunu, sabaha umûmî taarruz yapılacağını anlatıyordu. Atına binip süratle Topkapı bölgesine gitti. Bizanslı Dolfin, bu gece gördüklerini şöyle anlatıyor: "Son gece Bizans komutanları hiç kimsenin geceleyin savundukları mevzilerden ayrılıp gitmemesi için askerlerini tahkîmâtın içine kapattılar ve kapalı tahkîmât kapılarının başına nöbetçi diktiler."

29 Mayıs sabahı Sultan Mehmed Han, sabah namazından sonra güneş yükselince iki rekat namaz kılarak kılıcını kuşanıp, atına bindi ve gece yarısından beri surları döven Osmanlı topçusunun hedefi iyice yumuşattığına kanâat getirerek umûmî hücum emrini verdi. Osmanlı askeri, arkadaşlarının yaralanmasına ve şehid olmasına aldırmadan "Allah Allah" nidâlarıyla hücuma geçti. Ellerine geçirdikleri her türlü vâsıtalarla surlara tırmanmaya çalışıyorlardı. Bu sırada Ulubatlı Hasan, otuz kadar arkadaşıyla ilk defâ surlar üzerine Osmanlı sancağını dikti ise de şehid edildi (Bkz. Ulubatlı Hasan). Osmanlı kuvvetleri muhtelif bölgelerden dalga dalga İstanbul'a girmeye başlamışlardı. Bizans halkı panik içerisinde sağa sola kaçışıyor, bilhassa Ayasofya'ya sığınmaya çalışıyorlardı. Türk kuvvetleri Aksaray bölgesinde birleştiler ve Ayasofya'ya doğru ilerlediler. Kiliseye sığınmış olan ahâliye kapıları açtırdılar. Fakat güçsüz ve acınacak durumdaki bu insan yığınına kılıç çekmediler, onlara dokunmadılar.

29 Mayıs Salı günü öğleye doğru kır atının üstünde, yanında hocaları ve ordu kumandanları olduğu hâlde muhteşem bir alayla Topkapı'dan İstanbul'a giren genç hükümdâr, doğruca Ayasofya'ya gitti. Fâtih adıyla anılmaya hak kazanan 21 yaşındaki Sultan Mehmed Han, Bizanslıların alkış ve tezâhürâtı, Türk askerlerinin dört bir taraftan göklere yükselen ezân ve tekbir sesleri arasında Ayasofya önüne geldi. Ayasofya, ağzına kadar kadın-erkek Rumlarla doluydu. Bizanslıların hüngür hüngür ağlamalarından hâsıl olan gürültüyü susturarak sükûtu sağlayan Fâtih Sultan Mehmed Han, Ayasofya'da şükür namazı kıldı. Yerlere kapanan ahâli, râhip ve eski Ortodoks patriğine karşı;

“Kalkınız! Ben Sultan Mehmed, sana ve bütün ahâliye söylüyorum ki, bugünden îtibâren ne hayâtınız ve ne de hürriyetiniz husûsunda benim gazabımdan korkmayınız.” hitâbında bulundu.

Cenevizliler dâhil bütün sanat ve ticâret erbâbıyla ahâlinin din, mezhep hürriyeti temin edilip, sulh, sükûn sağlandı. Fâtih, Ayasofya’nın içini gezerek bu mâbedin Cumâ gününe kadar câmi hâline getirilmesini emretti. Emevîler devrinde yapılan ikinciİstanbul kuşatmasında vefât edip, surlar önüne defnedilen Eshâb-ı kirâmdan hazret-i Ebû Eyyûb-i Ensârî’nin kabri, Fâtih’in hocalarından Akşemseddîn Efendi tarafından keşfedilip, daha sonra buraya türbe ve câmi yapıldı. Nihâyet Cumâ günü maiyeti ile Ayasofya’ya gelen Fâtih, İstanbul’da ilk Cumâ namazını burada kıldı. 655’ten 1453 târihine kadar devâm eden bir ideâlin (Feth-i Mübîn) gerçekleştirildiği, Fetihnâmelerle bütün İslâm âlemine müjdelenip dünyâya îlân edildi.

İstanbul fethedilmekle, Osmanlı Devleti toprakları arasında sıkışıp kalan, mevcûdiyeti ve siyâseti ile dâimâ bir tehlike teşkil eden 1123 yılı İstanbul’da geçen, 1480 yıllık Doğu Roma İmparatorluğu’na son verildi. Osmanlı Devletinde yükselme devri başlayıp, Cihanşümûl hâkimiyet fikri gelişti. İnsanlığı îmân birliği içinde bir tek devlet ve hükümdâr hâkimiyetinde toplamak için teşebbüse geçildi.

Fethin getirdikleri:

İstanbul, 1457’deki büyük Edirne yangınından sonra başşehir olmuştur. İstanbul’un fethi, Avrupalıları, Balkanları ve hattâ Anadolu’da komşularını yüzlerce yıl Türklere karşı kışkırtan köhnemiş Bizans’ın yıkılmasını sağlamıştır. Fâtih Sultan Mehmed Han, yüzyıllardır Hıristiyan âleminin doğudaki en kuvvetli dayanağını yıkarak, Türk-İslâm gücünü bütün dünyâya göstermiştir. Avrupalılar da, bu yeni gelen topluluğun, sıradan bir topluluk olmadığını anlamıştır. Ortaçağda Osmanlıları Avrupa’dan sürüp atmak için Haçlı seferleri düzenleyenler, kendi toplulukları üzerindeki tesirlerini kaybettiler. Bu târihten sonra papalar kendi başlarına kaldılar. Fâtih Sultan Mehmed Hanın Rumları, onların Ortodoks kilisesini ve patriğini kendi himâyesi altına alması, onlara esaslı haklar vererek, vicdan serbestliği tanıması, dış âleme de Türklere karşı olan akımları ve Bizans’ı düzeltmeye kalkışma niyetlerini önlemiş oldu. Kilise üzerindeki bu otorite, Osmanlı hudutlarını da taşarak Ortodoks olan bütün kavimlerin Osmanlı İmparatorluğuna dolaylı da olsa bağlanmasına vesîle oldu. Bu arada Sırp ve Mora despotları, Sakız ve Midilli beyleri ile Trabzon Rum İmparatoru yüksek vergiler karşılığında sulh teklif ettiler. Fetihle; o zamâna kadar Akdeniz, Marmara ve Karadeniz sâhillerinin ticâretini elinde tutan Venedik’in üstünlüğüne son verilmiş; Karadeniz, Osmanlı Gölü hâline getirilmiştir. İstanbul’un fethi; toplam alanı on yedi kilometre kareyi geçmeyen bir şehrin elde edilmesi değil, çağ açan ve bir çağı kapatan büyük hâdisedir. Osmanlı Devletinin çeşitli din ve ırklardan olan insanları idâre etmeye başlamasıyla cihânşümûlleştiği bir hâdisedir.

Çaka Bey zamânından beri Türklere denizi ve denizciliği şiddetle yasaklayan Venedik’in deniz ticâreti engellenmiş, onlar da, bundan sonra korsanlığa başlamışlardır. Fetihle berâber İstanbul sefâhat yeri olmaktan çıkarılmış, dünyânın ilim ve kültür merkezi hâline getirilmiştir. Derhâl devrin ilk, orta ve yüksek dereceli öğretim müesseseleri olan medreseler kurulmuş, bunlarda ilâhiyât, hukuk, târih, coğrafya, edebiyât, tıp, güzel sanatlar, matematik, geometri, astronomi, fizik dallarında değerli pekçok kimse yetişmiştir. Osmanlıların her gittiği yerde oduğu gibi, İstanbul’da da kütüphâneler kurulmuştur. En mühimi bu fetihle doğudan batıya ve batıdan doğuya yapılabilecek her türlü askerî harekâta doğrudan müessir bir toprak parçası Türklerin eline geçti.

İnsanların en büyük ihtiyacı olan hak şuuruyla adâlet nizâmı, Avrupa’da Hıristiyan âlemine Türk idâresi sâyesinde girdi. İslâm dîninin hak, hukûk ve adâlet esasları, güzel ahlâk sâhibi Müslümanların, İstanbul’da tesis ettiği idâre sâyesinde sağlam temellere dayandı. Bunu da Avrupa, İstanbul’un fethi sâyesinde öğrendi. Hıristiyanlar, kâdı(hâkim) karşısında hükümdârla gayri müslim bir vatandaşın bile muhâkeme edildiğini, İstanbul’un fethinden sonra İslâm ve Türk adâletinin sarsılmaz kâidelerine şâhid oldular.

Fâtih Sultan Mehmed Hanın genç yaşında, balistik hesaplarını bizzât yapıp, döktürdüğü toplar, zamânın en büyük ve tesirli silahıydı. Topçuluk tekniğinin, dünyâ târihini değiştirecek ilk büyük zaferiİstanbul’un fethidir. Avrupa kralları top sâyesinde, otoritelerini hiçe sayan ahâliye esir muâmeleleri yapan derebeylik (feodalite) usûlünü kaldırdılar. Merkezî otorite kuvvetlenip, millî birlik esâsına göre kurulan devletler, Avrupa haritasında kalıcı sınırlar meydana getirdiler. Hıristiyan Avrupa’da kültür ve medeniyet gelişti. Doğu ticâret yollarının bütünüyle Türk ve İslâm ülkelerinin eline geçmesi Avrupalıları ihtiyaçlarını temin için yeni yollar aramaya sevketti. Ticârî yollar aramak için keşiflere çıktılar. Yeni ülkeler keşfettiler. Gemicilik gelişip, denizaşırı ülkelere açıldılar. Keşif ve buluşlar da bulunup, teknik, kültür ve medeniyette büyük gelişmeler oldu.

İstanbul’u Fetheden Yeniçeriye Gazel

Vur pençe-i Âlî’deki şemşîr aşkına

Gülbang-ı âsmânı tutan pîr aşkına

Ey leşker-i müfettihü'l-ebvâb vur bugün
Feth-i mübîni zâmin o tebşîr aşkına

Vur deyr-i küfrün üstüne rekz-i hilâl için
Gelmiş bu şehsüvâr-ı cihangîr aşkına

Düşsün çelengi Rum'un, eğilsün ser-i Firenk
Vur Türk'ü gönderen yed-i takdîr aşkına

Son savletinle vur ki açılsın bu sûrlar
Fecr-i hücûm içindeki Tekbîr aşkına.

YAHYÂ KEMÂL BEYATLI

İSTATİSTİK;

Alm. *Statistik (f),* **Fr.** *Statistique (f),* **İng.** *Statistics.* Toplumsal nitelikteki olaylarla ilgili sayısal (kantitatif) verileri toplamak, bu verileri analiz etmek ve bunlardan politikaya ilişkin sonuçlar çıkarılmasında kullanılan matematiğe dayalı bilim dalı. Özellikle, sosyal bilimlerde ve biyoloji ve tıp alanlarında kullanılır. Toplum olaylarıyla onları etkileyen değişkenler arasındaki münâsebetler hakkında genellemeler yapılmasına imkân verir.

Menşei, Romaimparatorluğuna kadar dayanan sayısal (kemmî) bilgi toplama faaliyeti ilk defâ 1748 yılında **Achenwall,** devletle (status) ilgili bilgi anlamına gelen istatistik olarak adlandırılmıştır. İlk olarak doğum, ölüm, göç ve evlenme olayları incelenmesi yoluyla demografi (nüfus bilim) olarak ortaya çıkan istatistik, günümüzde özellikle iktisat ve diğer sosyal bilim alanında geniş bir tatbikat sahası bulmuştur.

İstatistik metodolojisi, dört safhaya ayrılmaktadır:

1) Sayısal bilgilerin derlenmesi, 2) Bu bilgilerin düzenlenmesi, 3) Düzenlenen bilgilerin tablo veya grafik hâlinde sunulması, 4) Tablo veya grafiklerde sunulan düzenli bilgilerin genelleme yapılabilmesi için analizi.

İSTAVRİT (Trachurus trachurus);

Alm. *Stocker (m),* **Fr.** *Saurel (m),* **İng.** horse*mackerel.* **Familyası:** Uskumrugiller (Scombridae). **Yaşadığı yerler:** Ilık ve sıcak denizlerde yaşar. Atlas Okyanusu, Akdeniz, Marmara ve Karadeniz'de yaygındır. **Özellikleri:** 20-30 cm uzunluktadır. Sırtı yeşilimtrak-mavi, yanları gümüşî-gri, karnı beyazdır. **Çeşitleri:** Memleketimizde Karadeniz istavriti, sarıkanat ve karagöz istavriti olmak üzere üç formu vardır.

Sıcak ve ılıman denizlerde yaşayan, Uskumrugiller familyasından kemikli bir balık. Sırtı yeşilimtrak-mavi, yanları gümüşî gridir. Solungaç kapaklarında siyah birer benek bulunur. Yan çizgi boyunca sıralanan bir dizi kemiksi pulcuklardan dolayı kolayca tanınır. Hızlı yüzücü balıklardır. Vücutlarının pulları çok küçük olduğundan pulsuz gibi görünür. Karadeniz istavritleri yumurtlamak için Marmara'ya geçerler. Haziran-ağustos arası sâhilden 15-30 km içlerde yumurtlarlar ve tekrar Karadeniz'e dönerler. İstavrit yumurtalarında karakteristik yağ damlacığı bulunur. Yumurtadan çıkan larvalar 2 mm kadardır. Kısa zamanda gelişebilen yavrular deniz analarının yakalayıcı kolları arasında barınırlar. Tehlikesiz zamanlarda medüzün çevresinde yüzerler. Tehlike durumunda kolların arasına gizlenerek onunla beraber seyahat ederler. Yavrular planktonlarla (mikro organizma), erişkinler balık ve yumuşakçalarla beslenirler. Türkiye sularında yaşayan istavritlerin boyu 20 cm'yi pek geçmez. Karadeniz'in kuzey kıyılarında 40-50 cm boyunda yakalananların her biri 400 gr kadar gelir. "Karagöz İstavrit" adıyla lüfer fiyatına satılır. Küçüklerine "kıraça" denir. İstavritlerin eti pek lezzetli değilse de ekonomik olduklarından bol tüketilir. En çok nisan-mayıs arası avlanır. Temizlerken sırt yüzgeçlerinin dikenlerine dikkat etmek gerekir. Zehirli olmamasına rağmen iltihaplanmaya sebep olabilir.

İSTEMİ KAĞAN;

Göktürk Devleti hükümdârı. Göktürk Devletinin (552-745) kurucusu olan Bumin Kağan'ın kardeşidir. Bumin Kağan (552-553), Avarlara isyân ettiğinde İstemi, on boyun başında olarak ona yardım etti. Göktürk Devleti kurulunca Bumin, Doğu Göktürk Kağanı, İstemi de Batı Göktürk Yabgusu oldu. Bumin'in 553 yılında ölümüyle İstemi Büyük Göktürk Kağanı seçildi. 576 târihinde ölümüne kadar kağanlık yaptı.

İstemi Kağan, Göktürk Devletinin batısındaki Akhunlar Devleti ile 563-567 yılları arasında savaşıp onları yendi. Bütün Mâverâünnehr'i ele geçirip Sâsânî Devleti (224-651) ile komşu oldu. Batı Göktürkler İli Irmağı boyu merkez olmak üzere; Kâşgar, Kulca, Cu Irmağı boyu, Isıg Gölü ve Aral Gölü

çevresinden Hazar Denizine kadar genişlediler. İlk önce Sâsânî hükümdârı Hüsrev Nûşirvân (531-579), sonra da Bizans İmparatoru İkinci Justinianus (556-578) ile diplomatik münâsebetler kurup, siyâsî ve ticârî münâsebette bulundular. Akhunlara karşı Nûşirvân'la dost geçinen İstemi Kağan, ona kızını verdi. Sâsânîlerin batıya ipek taşımacılığını durdurması üzerine, aralarında anlaşmazlık çıktı. Bu yüzden Sâsânîlere karşı Bizanslılarla ticarî ve siyâsî ittifak tesis edildi.

İranlılardan ya ipek yolunu açması veya Göktürk Devletine haraç vermesi istendi. Haraç isteği reddedilen İstemi Kağan, elçilerinin de zehirlenmesi üzerineİran'a karşı sefer hazırlıklarına başladı. Bu durumu haber alan Sâsânîler, ticâret yolunu açmayı ve haraç vermeyi kabul ettiler. Bilâhare ortaya çıkan Sâsânî-Bizans çatışması (571-590) sırasında, Sâsânîlerin zayıf düşmesinden de istifade eden İstemi Kağan, Âzerbaycan taraflarını ele geçirdi. İstemi Kağan'ın 576 yılında ölümünden sonra yerine oğlu Tardu geçti. (Bkz. Göktürkler)

İSTİDÂ;

Alm. *Antrag (m); Gesuch (n),* **Fr.** *P*étition (*f); requète (f),* **İng.** *Petition; officiae request.* Bir şey istemek, dilemek için yazılan yazı, dilekçe, arzuhal. Arapça ricâ, tevâzu ile istemek, resmî makamlara mürâcaat ederek arzuhal ile taleb etmek (istemek) demektir. Dilekçeler imzâlı ve pullu olurdu. Günümüzde pul yapıştırılmamaktadır. Anayasanın vatandaşlara tanıdığı haklardan biri de kendisi veya kamu ile ilgili olarak tek başına veya toplu olarak dilekçe ile Büyük Millet Meclisine başvurulabilmesidir. Şahsı ile ilgili olarak yapılan böyle mürâcaatlarda, istidâ (dilekçe) sâhiplerine yazıyla sonucu bildirilir. Ayrıca devlet dâirelerine de aynı şekilde mürâcaat yapılabilir.

İSTİDRÂC;

kâfir ve fâsıklarda (açıkça günâh işleyen Müslümanlarda) görülen âdet dışı hârikulâde, olağanüstü hâller. Buna, mekr-i ilâhî de denir.

Tefsîr-i Mazharî'de buyruluyor ki: "Allahü teâlâ bir kimseye bir müddete kadar devamlı olarak hakkında hayırlı olmayan nîmetler verir. O da bunu Allahü teâlânın bir lütfu ve ihsânı, tuttuğu yolun kendisi için iyi olduğunu zannederek aldandığı, gururlandığı, gaflette bulunduğu, taşkınlık yaptığı ve günahlara daha da daldığı bir sırada, Allahü teâlâ onu âniden azâbı ile yakalayıverir."

Bir kimse, peygamberlere tâbi olmadan doğru yolda yürümek isterse, muhakkak eğri yola sapar. Eğer eline bir şeyler geçerse, istidrâc olur. Sonu zarar ve ziyândır. Allahü teâlâdan yüz çevirenlere verilen mal, evlâd ve imkânların da nîmet şeklinde görünen musîbetler olduğu bildirilmiştir.

Senâullah Dehlevî hazretleri buyuruyor ki: "Allahü teâlâdan yüz çeviren birçok kimsenin dünyâ nîmetleri içinde yaşadığı görülüp, mahrum kalmadıkları zannolunuyor ise de, bunlara dünyâ için çalışmalarının karşılığını vermektedir. Yalnız dünyâ için çalışanlara verdiği dünyâlıklar, hakîkatte azap ve felâket tohumlarıdır. Allahü teâlânın mekridir. Nitekim, Mü'minûn sûresi, 55 ve 56. âyetinde meâlen; **"Kâfirler, mal ve çok evlâd gibi dünyâlıkları verdiğimiz için, kendilerine iyilik mi ediyoruz, yardım mı ediyoruz sanıyor. Peygamberime** (sallallahü aleyhi ve sellem) **inanmadıkları ve dîn-i İslâmı beğenmedikleri için, onlara mükâfât mı ediyoruz, diyorlar?Hayır öyle değildir. Aldanıyorlar. Bunların nîmet olmayıp, musîbet olduğunu anlamıyorlar."** buyruldu. Kalpleri Hak teâlâdan yüz çevirenlere verilen dünyâlıklar, hep haraplıktır, felâkettir. Şeker hastasına verilen tatlılar, helvalar gibidir."

Allahü teâlâ Mücâdele sûresi 18. âyet-i kerîmesinde istidrâc sâhibi, nefsi cilâlanmış ve böylece dalâlet (sapıklık) içine düşmüş kimselerin hâlini meâlen şöyle bildirmektedir:

Onlar iyi bir iş yaptıklarını sanıyor. Biliniz ki, çok yalancıdırlar. Şeytan onları aldatmış, yoldan çıkarmıştır. Allahü teâlâyı o kadar unutturmuş ki, ne dillerine, ne de gönüllerine getirmezler. Şeytanın askeri, uşakları olmuşlardır. Biliniz ki, şeytanın gürûhu olan bunlar, bitmez tükenmez nîmetleri elden kaçırdı. Sonsuz azaplara yakalandı.

Hazret-i Ali buyurdu ki: "Şükrünü yerine getirmediği halde kendisine çok dünyâlık, mal, mülk vs. verilen, bunların kendisi için Allahü teâlânın mekri, yâni istidrâc olduğunu bilmeyen kimsenin aklında bozukluk vardır."

İSTİHÂRE;

Girişilecek bir işin hayırlı olup olmayacağını anlamak için abdest alıp iki rekat namaz kıldıktan sonra rüyâ görmek üzere uykuya yatma.

Peygamber efendimiz; **"İstişâre eden** (danışan) **pişman olmaz, istihâre eden zarar etmez."** buyurdu.

İmâm-ı Gazâlî hazretleri de; “Dört şeyi yapan dört şeyden mahrum kalmaz. Şükreden, ziyâdeden (fazlasından); tövbe eden, kabulden; istihâre eden, hayırdan; istişâre eden hakîkate ulaşmaktan mahrum olmaz.” demiştir.

Her müminin istihâre yapması sünnettir. İstihâreye yatacak kişi, önce iki rekat namaz (istihâre namazı) kılar. Namazın birinci rekatında Fâtiha ve Kâfirûn, ikinci rekatında da Fâtiha ve İhlâs sûresini okur. Namazdan sonra istihâre duâsını yapar, yönünü kıbleye çevirip yatar. İstihâre yedi gece yapılır. Rüyâda beyaz veya yeşil görmek hayra, siyah veya kırmızı görmek şerre alâmettir. İstihâre duâsı şöyledir: **“Allahümme estehîrüke bi-ilmike ve estahdirüke bi-kudretike ve es’elüke min fadlikel’azîm fe inneke tükaddirü ve lâ ükaddirü ve ta’lemü velâ a’lemü ve ente allâmül-guyûb.”**

İSTİHDÂM;

Alm. *Anstellung (f),* **Fr.** *Emploi (m),* **İng.** *Employment.* İşverenler ve işçiler dâhil olmak üzere iş gücü seviyesinin iktisâdî faktörlerle birlikte üretimde bulunulması hâli.

İş piyasasına emeğini arz eden ve makul istihdâm şartları içinde iş bulup çalışanların toplamı istihdâm seviyesini ve iktisâdî faaliyetle bilfiil meşgul kimselerle iş arayıp da bulamayan işsizlerin toplamı “tam istihdâm seviyesini” meydana getirir. İş gücü seviyesi ile istihdâm seviyesinin iş gücü sayısına oranı “İstihdâm nisbetini” verir. İşsiz miktarının iş gücü sayısına oranı ise “işsizlik nisbetini” gösterir.

İstihdâm nisbetine tesir eden unsurlar:

Toplam emek talebi ve emekle birlikte üretime katılacak makina, techizât gibi diğer üretim unsurlarının emeğe tesir edecek ölçüdeki iktisâdî faktörlerdir. Kullanılmaya hazır emek gücünü sırasıyla; nüfus miktârı, çalışma çağındaki nüfus ve iş gücü iştirak nisbeti tayin eder. Bir milletin iktisadî gelişmesinde, istihsâl unsurlarından biri olan emek gücünü, tamâmen üretime iştirak ettirebilmek için istihdam seviyesini iş gücü seviyesine yaklaştırmak gâyesi güdülür. Bu hedefe “tam istihdâm veya tam çalışma” denir.

İstihdâm seviyesinin tesbitinde diğer bir ölçü, çalışma saatleri toplamıdır. Emek arzını, insan miktarı olarak ifade etmek yeterli bir kıstas değildir. Zirâ, üretime katılan emek birimini tayin eden sâdece insan sayısı değil, o insanların üretime iştirak ettikleri“iş saatleri toplamı”dır. İki ülkede istihdâm edilen insan miktarı eşit olsa dahi bir yılda bu insanların çalıştıkları iş saatleri toplamı farklı olursa, iktisadî mânâda emek arzı da farklı olur.

Yıllık iş saatleri toplamına tesir eden unsurlar:

a) Hukukî mevzuât (iş kânunları) ve toplu sözleşmeler,

b) İktisâdî dalgalanmalar ve emek talebinin tesiri,

c) Emek erbâbının fiilen işe devam edebilmesi kudreti, olarak sınıflandırmak mümkündür.

İSTİHKÂM;

Alm. *Festigung. Sicherung,* **Fr.** *Fortification,* **İng.** *Fortification.* Düşman saldırılarını geciktirmek, durdurmak ve güçleştirmek için sahrada yapılan engebe, beton yuva, her türlü kazı, mayın ve lağım işleri. Bir savaşta, savaşan birliklerin harekâtını kolaylaştırmak maksadıyla teknik araçlar kullanılarak, tahrik, yakma ve tahkim işlerini yapan derin sulardan geçişi sağlayan özel yetiştirilmiş birliğe istihkâm sınıfı denir.

İstihkâmın plânlı bir askerî hizmet olarak gelişmesi savaşın ortaya çıkardığı bir ihtiyâç netîcesidir. Eski çağlardan kalma kale kalıntıları, M.Ö. 3. asırda yapımına başlanan ve zamânımıza kadar varlığı sürdürülen Çin Seddi bu alandaki en mükemmel yapıdır.

Muhârebe harekâtının desteklenmesinde istihkâm sınıfının vazîfesi; başlıca sahra kuvvetlerinin taarruz kuvvetlerini kolaylaştıran, savunma gücünü artıran, istirâhat imkânlarını çoğaltan faaliyetlerle, tahrip, inşâat gibi bir takım çalışmaları içine alır.

İstihkâmcılık çok geniş sâhayı kapladığından, onun harp, silah ve araç gereçleri bakımından çok zengin bir sınıf hâline gelmesine sebeb olmuştur.

İstihkâm faaliyetlerinin yürütülmesinde kullanılan araç ve gereçler şunlardır:

Kullanılan mayın tipleri:

a) Hakîkî mayınlar,

b) Eğitim mayınları,

c) Sahte mayınlar.

Tahrip maddeleri: Trotil, plâstik tahrip maddeleri vs.

Dikenli teller.

İş makinaları: Traktörler, skreyperler, ruterler, koyun ayağı silindirleri, greyderler, kompresörler, kreynerler.

İstihkam sınıfının yaptığı faaliyetler şunlardır:

1. Saldırıda engelleri süratle temizlemek, yolların, köprülerin, bakım ve tâmirinin yapılmasını sağlamak.

2. Tombaz veya sâbit ayaklı köprüler yapmak.

3. Nehir geçiş harekâtında, anfibik harekâtta, engellerin temizlenmesinde veya düşman tarafından yapılan engellerin temizlenmesinde direkt istihkâm desteği sağlamak.

4. Sahra istihkâm hizmetlerinden gizleme, tahripler, mayın ve mayınlara karşı korunma savaşı yaparak bu hizmetleri yürüten diğer sınıflara teknik yardımda bulunmak ve istihkâm keşfi, ölçme, harita yapım projeleri, arâzi etütleri hazırlamak.

5) Yol, demiryolu, hava alanları, karargâhlar, hastahâneler, limanlar, depolar, tâmirhâneler, boru hatları gibi kuruluşların işletme imkânlarını hazırlamak.

6. Gayri menkul malların bakım, tâmir, alım ve devri ile yangına karşı korunması ve çeşitli tesislerin işletme, bakım ve tâmirlerini yapmak.

İSTİKLÂL HARBİ;

Türk Kurtuluş Savaşı da denilen Millî Mücâdele harekâtının adı. Birinci Dünyâ Harbi (1914-1918) sonunda İttifak Devletlerinin yenilmesiyle, yedi cephede şan ve şerefle çarpışmasına rağmen Osmanlı Devleti mağlup sayılarak, 30 Ekim 1918'de İngilizlerle Mondros Mütârekesini imzâlamak zorunda kaldı. Yirmi beş maddelik, kayıtsız şartsız teslim olma vesikasından sonra, 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılarca işgâl edilmesi ve Mustafa Kemâl Paşanın 19 Mayısta Samsun'a çıkmasıyla başlayan Hey'et-i Temsiliye devri, savaşlarla 1922'ye, siyâsî bakımdan da 24 Temmuz 1923'te imzâlanan Lozan Antlaşmasına kadar devâm etti.

On dokuzuncu yüzyılın Avrupa ve dünyânın diğer bölgelerine getirdiği meseleleri halletmek ve Osmanlı Devletinin taksimini meşrûlaştırmak için büyük devletler çâreler arıyorlardı. Bu sırada İttifak (Almanya, Avusturya, Macaristan) ile İtilaf Devletleri (Fransa, İngiltere, İtalya, Rusya) arasında 1914'te başlatılan Birinci Dünyâ Harbine Osmanlı Devleti dâhil birçok devlet (Bulgaristan İttifak; Amerika, Belçika, Japonya, Portekiz, Romanya, Sırbistan, Yunanistan İtilâf devletlerinin safında yer aldılar) sonradan katıldılar. Türkiye için intihâr olan bu savaşa, İttihat ve Terakki Partisince büyük hayallerle girildi. Osmanlı Devletinin savaşa girmesiyle taksim projesinin tatbikine geçiş için İtilaf Devletleri kendi aralarında antlaşmalar yaptılar. 4 Mart-10 Nisan 1915 Fransa-İngiltere-Rusya antlaşmasına göre, İstanbul, Boğazlar ile Trabzon'un batısından Fırat'a çekilecek hattın doğusu Rusya'nın; Güney ve Güney Doğu Anadolu Fransa'nın; Irak, Arabistan, Filistin İngiltere'nin olacaktı. İtalya'nın da İtilaf Devletlerinin yanında yer almasıyla, 26 Nisan 1915'te iki gizli Londra Antlaşmasıyla; Türkiye'nin Asya'daki toprakları bölüşüldüğünde, bu devletin hissesi öteki üç devletinkinden az olmayacaktı. Bu da; İtalya hastâne ve okullarının bulunduğu Antalya, Muğla ve bitişik vilâyetler olabilirdi. 3 Ocak 9-16 Mayıs Syker-Picot Antlaşmasıyla Güney DoğuAnadolu, Irak, Suriye ve diğer Arap memleketlerinin taksimi için antlaşmalar pekiştirildi. 26 Nisan 1916 Fransa-İngiltere-Rusya Gizli Antlaşmasına göre de, Fransa ve Rusya'nın Sivas-Kayseri-Mersin hattının doğusundaki bölgeyi kendilerine bağlama haklarını kabul ettiler. 15 Mart 1917'de Rus çarlığının çökmesi ve 19-21 Nisan 1917 St. Jean de Maurienne Antlaşması gereğince İngiltere ile Fransa, İzmir de dâhil Batı Anadolu'nun İtalya'ya verilmesini, bu bölgenin kuzeyinde bir İtalyan nüfuz bölgesinin kurulmasını kabul ettiler. Bu taksim plânları olayların seyrine göre değişiklik arz ediyordu. Rus Çarlığının yıkılmasıyla İtilaf Devletleri, boşluğu Amerika Birleşik Devletlerini saflarına alarak doldurdular. İtilaf Devletleri, özellikle İngiltere ve Amerika, daha önce Rusya'ya verilmesi düşünülen Doğu Anadolu topraklarında, bağımsız bir Ermenistan ve Kürdistan devleti kurdurmak istiyorlardı. Boğazları ise ortak bir kontrole tâbi tutmayı plânlıyorlardı. AmerikaCumhûrbaşkanı W.Wilson meşhur "Wilson Prensipleri"nde:

"Osmanlı İmparatorluğunun Türk olan bölgelerinde, îtirazsız olarak Türklerin hâkimiyeti sağlanacak." ve "Bir bölgenin ahâlisi, çoklukça hangi idâreyi istiyorsa, o idâreye tâbi olacaktır." hükümlerini de ihtivâ ediyordu. On dört madde olan Wilson Prensipleri, Fransa ve İngiltere meclislerinde birer kânunla kabul edilmesine (Ocak 1918) rağmen, Türk topraklarında meydana gelen olaylar, tam tersine oldu.

30 Ekim 1918'de İngiltere, müttefiği Fransa ve diğer devletlere haber bile vermeden, Akdeniz

başkumandanı Amiral A.Calthorpe Londra'dan telsizle bildirilen şartları, Türk heyetinin hiçbir îtirazına yer vermeden Mondros Limanındaki Agememnon zırhlısında dikte ettirdiler (Bkz. Mondros Mütârekesi). Bu mütârekenin tatbik edilmesiyle İngiltere; 3 Kasım 1918'de Musul'u, 1919 yılı başında Adana, Antep, Maraş ve Urfa'yı işgâl etti. Daha sonra da Batum ve Kars'a asker çıkardı. İtalya Nisan 1919'da Antalya, sonra da Konya'yı; Yunanistan Mayıs 1919'da İzmir, Aydın ve Manisa'yı; İtilaf Devletlerinin desteğiyle Ermeniler, Nisan 1919'da Kars'ı işgâl ettiler. Fransa, Ekim-Kasım 1919'da devr aldıkları Adana, Antep, Maraş ve Urfa'ya girdiler. Fransızlar, güneyimizde "Kilikya Ermenistanı" kurma hazırlığı ile, Suriye'den getirttikleri göçmen Ermenileri silâhlandırarak, Türkler üzerine saldırttılar. 13 Kasım 1918'de İstanbul önlerinde demirleyen İtilaf Devletleri donanmasının gelmesiyle başlayan yıkıcı ve bölücü faaliyetler, Türk topraklarının işgâliyle daha da genişledi. Bütün bunlara Rum, Ermeni, Yahûdî, Necdî ve Nastûrî azınlıkları ile hâinler çeşitli teşkilâtlar kurarak, İtilaf Devletlerinin "Türkiye'nin haritadan silinmesi" faaliyetleri doğrultusunda çalışmalarını başlattılar. Düşmanların faaliyetlerine karşı Türk vatanseverleri de teşkilâtlanarak, mücâdeleye hazırlandılar.

Teşkilâtlanma safhası:

Yurdun işgâl edilmesiyle zararlı cemiyetler kurulmuştu. İtilaf Devletlerinin ve Yunanlıların memleketi paylaşmaları yerli Rum, Ermeni, Yahudi ve hâinlerin faaliyetleri karşısında, Türk milleti silâhla karşı koymaya paralel olarak, birçok cemiyetler kurmak sûretiyle siyâsî mücâdeleye başladı. Yunan başbakanı Giritli Elefteros Venizelos, iki siyâsî temsilcisiniİstanbul Fener Patrikhânesine gönderdi. Kumkapı'daki Ermeni Patrikhânesi patriği Zaven de, İtilaf Devletlerinden yardım ümid ederek, başşehri Erzurum olmak üzere bir devlet kurmak hayâlindeydi. Yahûdîler de, Sultan İkinci Abdülhamîd Han devrinde büyük servet teklifi karşılığı alamadıkları Filistin'de yurt istediler. Türkiye içindeki hâinler de, İtilaf Devletleri yanlısı cemiyetler ile manda isteyip, yardımlaşma adı altında bölücülük yaptılar. Rumlar, Venizelos'un direktifleri istikâmetinde faaliyet göstermeye başladılar. Türk mahkemelerine gitmemek, vergi vermemek, İstanbul-Marmara çevresinde ve Trakya'daki Rumlara silâh ve cephâne sağlamak, ilk başvurdukları hususlar oldu. Arkasından silâhlı birlikler teşkil ederek, Trakya ve İzmir'e gönderdiler. İstanbul'un artık Yunanistan'a verilmesi isteğinin propagandasını yapmaları cezâevlerinde bulunan Rumların serbest bırakılmasını, doğum yıldönümlerinin büyük kalabalıklar ve heyecanla kutlanmasını istemeleri, büyük taşkınlıklara sebeb oluyordu. Çok şımaran Rumlar, sarhoş olup, yüzyıllardır velînimetleri olan komşuları Türklere saldırıyorlardı. İstanbul'daki Rumların izci teşkilâtlarının bölük ve takım komutanlıklarını resmî Yunan subayları üzerine alarak, onları yetiştiriyorlardı. Dinleri ve varlıklarını Türkün adâlet ve insanlığına borçlu bulunan İstanbul Rum ve Ermeni patrikleri, İtilaf Devletlerine başvurarak "Bütün Türkiye'nin işgâl edilmesini" istediler. Venizelos, İstanbulFener Rum Patrikhânesi patrik vekili Dorotee'yi; "Ayasofya'da elinizden öpeceğim." diye uğurluyordu. Şimdiki Kurtuluş semtinde (Eski Tatavla Mahallesinde) kırk metre boyunda ipekten Bizans bayrağı hazırladılar.

Ayasofya Câmiinin iki minâresine Rumlar tarafından asılmak istenen bayrak haberi duyulunca, Fâtih'in vakıf yâdigârı bu câmiyi, gönüllü subay ve erlerimiz bekledi. Karadeniz kıyıları ile arkasındaki illerde kurulacak "Rum Pontus Cumhuriyeti" için Trabzon'da çalışmalarını genişlettiler. Rusya'daki Bolşevik-Komünist idârenin ellerinden mülk ve servetlerini aldığı doğu ve kuzey Karadeniz kıyılarındaki Rumlar; Trabzon, Kastamonu, Giresun ve çevre illere göçmen diye Yunan gemileriyle getirilip yerleştirildiler. Bütün bunları "Mavri Mira" cemiyeti yaptığı gibi halkı da teşkilâtlandırarak, gerilla harbine elaman yetiştirdiler. Mavri Mira Cemiyetinin hedefi, İstanbul dâhil Kastamonu'daki İnebolu'dan Muğla'ya çekilecek hattın batısının Yunanistan'a verilmesiydi. Bunları teşkilâtlandıran ve ihtiyâçlarını karşılayan İtilaf Devletleri ile İstanbul'un fethinden sonra himâye gören, ticâret ve esnaflıkla uğraşıp çok zengin olup, müreffeh bir hayat süren Türkiyeli Rumlardı. Türkün kara gününde bu kadar azıp, taşmaları "megolo-idea" hayâliyle yanan Yunanlıların kışkırtmasıyla olmaktaydı.

Hazar Denizinden, Antalya ve Sinop batısına kadar uzanan, "Birleşik Ermenistan" hayâlindeki Patrik Zaven, "Birleşik Ermenistan'ın başşehri Garin (Erzurum) olacak." deyip, İtilaf Devletlerinden yardım bekliyordu. Ermeni Hınçak ve Taşnak cemiyetleri de, bütün güçleriyle faliyetlere girişti.

Mondros Mütârekesiyle İngiltere'ye bırakılan Filistin'de Yahûdî devleti kurmak için İstanbul'daki Yahûdîler, iki bin yıl öncesinin kıyâfet, bayrak ve an'anelerini canlandırmaya başladılar. "Alyans-İsrâilit" adlı silâhlı izci teşkilâtı kurdular. Mûsevî kıyâfeti giyip, hazret-i Süleymân'ın bayrağı diyerek, mâvi zeminli ve altı kollu beyaz yaldızlı bir bayrak hazırlayan Yahûdîler; ticâret, kültür, din ve hukûkî hürriyetlerini korumak için "Makabi Cemiyeti"ni kurdular.

Bütün azınlıklar sahte istatistik bilgileri ve dâvâlarını anlatan ihtilalci eserleri yayınlayarak, dünyâ kamuoyunu yanıltabilme faaliyetlerine başladılar. Avrupa ve Amerika'daki azınlık temsilcileri zengin iş adamlarından, politikacılardan, yazarlardan ve himâyeci devletlerden her türlü yardımı aldılar. Türkiye'deki hâinlerin kurduğu manda yanlısı yardımlaşma cemiyetleri ile azınlık teşkilatları İstiklâl Harbi yıllarında birçok ayaklanma çıkardılar. Ülke harab olup, Türk ordusu ve milleti işgâlci kuvvetlerle

uğraşacak yerde, ihtilâlciler ve isyancılarla uğraştı. Bunlardan da Türk milleti ve vatanı zarar gördü.

Düşman teşkilâtlanmasına karşı Redd-i İlhâk, Müdâfaa-i Hukuk, Muhâfaza-i Hukuk, İstihsâl-i Vatan, İslâm Şûrâsı, Millî Kongre adında cemiyetler kurulup, kongre ve mitingler tertib edilerek, gâyelerini halka anlattılar.

Millî kurtuluşumuz için çalışan cemiyetler:

Millî Kongre Cemiyeti: 29 Kasım 1918'de İstanbul'da kuruldu. Gâyesi; işgal kuvvetlerine, Rum ve azınlık faaliyetlerine, "dünyâda Türkler üzerine yapılan haksız ve yalan propaganda ve yayınlara ilim yoluyla, aynı usûllerle belgeleyerek cevap vermek"ti. Anadolu'daki millî cemiyetlere, istedikleri bilgi ve kaynakları yollayıp, gereken şahıslar ile haberleşme ve temaslar sağlıyordu. Bu cemiyetin genel sekreteri târihçi Abdurrahmân Şeref Beydi. Fransızca ve İngilizce yayınlarla Türklerin haklı dâvâsını tanıtan neşriyât yaptılar. **Avrupa'nın Ünlü Yazarlarına Göre Türkler, Dünyâ Kamuoyu Önünde Türkiye, Ermenilerin Müslüman Ahâliye Yaptıkları Mezâlim Hakkında Belgeler** gibi kıymetli eserler neşrettiler.

Kilikyalılar Cemiyeti: İstanbul'da Adanalı, Antepli, Maraşlı ve Tarsusluların kurduğu cemiyetin tüzüğünde; Adana, İçel, Maraş, Antep, Hatay bölgesinin yüzde doksanının Türk olduğu, Osmanlı Devletinden hiçbir zaman ayrılmayacağı belirtiliyor, vilâyet ve sancaklarda yedişer kişilik heyet kurulacağı bildiriliyordu. Bu cemiyet, merkezini Adana'ya naklederek "Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti" adını aldı.

Vilâyât-i Şarkıyye Müdâfaa-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti: 2 Aralık 1918'de İstanbul'da Ermeni istekleri ve bölücü Kürtçülere karşı kuruldu. Bu teşkilât Erzurum'da 10 Mart 1919'da resmen faaliyetlerine başladı. İstanbul'da **Le Pays** ve **Hâdisât,** Erzurum'da **Albayrak** gazeteleri ile doğu illerimizin Türklüğü ve İslâmlığı müdâfaa ediliyordu. İstanbul'da kurucusu Harputlu Ahmed Nedim, Diyarbekirli Süleymân Nazif, Kâdı Râif Hoca, Erzurum'da da Dursunbeyzâde, Muallim Mehmet Cevat Bey ile Râif Hoca bu cemiyete rehberlik ettiler. Hattâ Süleymân Nazif meşhur Kürtçülerin yakasına yapışarak silkeleme gayretlerinde bulundu.

Trakya-Paşaeli Müdâfaa-i Hey'et-i Osmaniyyesi: 1 Aralık 1918'de Edirne'de Yunan istilâ hazırlığına ve Mavri Miracıların iddiâlarına karşı kuruldu. Başkanı emekli konsolos Şükrü Beydi. Trakya-Paşaeli'nin Türklüğünü yayın yoluyla dünyâya duyurmak, gerekirse Yunan işgâline karşı silâhla karşı koymak, îcâb ederse yerli Türk hükûmeti kurmaktı. Çatalca, Gelibolu, Kırklareli ve Tekirdağ'da bu cemiyetin şûbeleri açılıp, belediye başkanları, reis oldu. Kongreler tertib ederek **Yeni Edirne, Ahâli** adlı gazeteler yayınlayarak, haklı dâvâlarını müdâfaa ettiler.

İzmir Müdâfaa-i Hukûk-ı Osmaniyye Cemiyeti: 1 Aralık 1918'de İzmir'de, Rumlara karşı kuruldu. Megalo-ideacılara karşı çalışıp, Venizelos'un iddialarını çürütmek için kongre tertip etti, yayın faaliyetlerinde bulundu.

Muhâfaza-i Hukuk Cemiyeti: 12 Şubat 1919'da Trabzon'da Pontuscu Rumlara ve Ermenilere karşı kuruldu. Barutçuzâde Ahmed Hoca başkanlığında kurulan cemiyet **İstiklâl Gazetesi** vâsıtasıyla millî fikirleri yayıp, Rum iddialarının çürüklüğünü, Ermenistân hayâlinin boşluğunu yurttaşlara ve dünyâya îlân ediyordu. Giresun, Gümüşhâne, Ordu ve Rize'de şûbeleri vardı. Yerli ve göçmen Rum eşkıyâya karşı Topal Osman Çetesi yıldırma faaliyetlerinde bulunuyordu.

Millî İslâm Şûrâsı: 5 Kasım 1918'de Kars'ta kuruldu. 30 Kasım 1918 Büyük Kars Kongresine yetmiş milletvekili katıldı.Cihângiroğlu İbrâhim Aydın Beğ başkanlığına seçildi. Bu şûrâ, Batum'dan Orduâbâd ve Iğdır'dan Ahıska'ya kadarki Türklük bölgesini içine alan Millî İslâm Şurâ Hükûmetini kurdu. İkinci Kars Kongresi, Ocak 1919'da yapıldı. Hükûmetin adı "Cenûbigarbî Kafkas Hükûmeti" diye değiştirildi. S**adâ-yı Millet** adlı gazete ile de millî varlık ve dayanışmanın esaslarını yayınlıyordu.

Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti: 22 Mayıs 1919' da Diyarbekir'de Ermenilere karşı Müftü İbrâhim Efendi tarafından kuruldu. Ermenistan'ın kurulmasına engel olmaya ve dış güçlerin empoze ettiği Kürdistân fikrinin yersizliğini yaymaya çalıştılar.

Memleketin vatansever aydınlarca millî istiklâl dâvâsına atılmış olan Türk Milleti, büyük fedâkârlıklara katlanarak, bütün imkânlarını seferber etti. Cemiyetler kongre, miting, vaaz, nutuk ve yapılması gereken her şeyi organize edip, birlik hâlinde teşkilâtlanıyordu. Silâh, cephâne, para ve gönüllü toplanarak millî kuvvetlerin arttırılmasına çalışılıyordu.

İstanbul, 13 Kasım 1918'de İtilaf Devletlerince işgâl edildi. Avrupa devletlerinin "Haçlı taassubu"ve emperyalist çıkarları sonucu azınlıkları desteklemeleri, Türkiye'deki gayri müslim vatandaşlara vaadlerde bulunmaları, bunların işgâlcilerin tarafına geçmesine yol açtı. Bu durum, başta Sultan Vahideddîn Han olmak üzere, devlet adamları, kumandanlar ve vatanseverlerin dikkatinden kaçmayıp, tedbir almaya teşvik etti. Vahideddîn Han, Ramazan münâsebetiyle iftara dâvet ettiği kıymetli devlet

adamları, âlimler ve güvendiği iş yapar kumandanlara Anadolu'ya gitmeleri tavsiyesinde bulunup, ihsân şeklinde yardım ediyordu.

Samsun-Trabzon bölgesindeki Pontuscu Rumlar, Müslüman ahâliye karşı harekete geçerek, yol kesme, câmileri yakma gibi fiillere başlayıp, Karadeniz bölgesini Mondros Mütârekesi hükümlerine göre işgâl ettirmek istiyorlardı. Bu bölgenin güvenliği için Vahideddîn Han, Almanya seyahati esnâsında yanında bulunan ve fahrî yâveri olan Mustafa Kemâl Paşayı 19 Nisanda Dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak tâyin etti. 6 Mayısta bu vazîfesi Vekiller Hey'etince tasdik edilince, İzmir'in işgâlinden bir gün sonra 16 Mayıs 1919'da Mustafa Kemâl Paşa, devlet adamları ile vedâlaşıp, Vahideddîn Han tarafından kabul edildi. İşgâl kuvvetleri namlularının Yıldız Sarayına çevrili vaziyette Sultan'la görüşen Kemâl Paşaya: "Yâverân-ı Şehriyârimden Erkân-ı Harbiye Mirlivası Mustafa Kemâl Paşaya" diye başlayan "Hatt-ı Hümâyûn" verildi. Bu hümâyun bugünkü lisan ile şöyledir:

"Yâverlerimden Kurmay Tuğgeneral Mustafa Kemâl Paşaya:

Umûmî Harbin (Birinci Dünyâ Savaşı) müttefikler hesâbına kaybedilmesi üzerine doğan siyâsî durum, büyük atalarımın mülkünü, hilâfet ve saltanat makâmını çetin ve korkulu bir yere sürüklediğinden, hükûmetimin kararıyla tâyin olunduğunuz mıntıkada âsâyişi sağlamak ve şâhâne rızâ ve dileğime aykırı hâllerin meydana gelmesini engelleyerek ve topyekün korkulu şeylerin def'ine cehd ve gayret göstererek, milletimin saldırgan ellerden kurtulmasını sağlamak için tek vücud hâlinde davranılmasını selâmımla berâber asker ve memurlara ve halka bildirmek üzere irâde ettim!"

Bu sırada memleketin vaziyeti şöyleydi:

İngilizler Musul'un tamâmını; Fransızlar Adana, Antep, İskenderun, Maraş, Mersin ve Urfa'yı; İtalyanlar Antalya'dan Kuşadası'na kadar uzanan kıyılarla Büyük Menderes Nehri arasındaki Güneybatı Anadolu'yu fiilen işgâl etmişlerdi. Boğazlar bölgesiyle Anadolu ve Trakya'nın birçok şehirleri ve kasabalarında İtilaf Devletlerinin kuvvetleri veya kontrol ekipleri yer almışlardı. Doğu'daki Türk birliklerinin Güney Kafkasya'yı boşaltarak harbin başındaki hudutların gerisine çekilmesini fırsat sayan Ermeniler, "Büyük Ermenistan" devletini kurma hülyâsını gerçekleştirme çabasındaydılar. Fransız, İngiliz, İtalyan ve Japon başbakanlarından kurulu"Yüksek Meclis", Yunanlıların İzmir'e asker çıkarması müsâadesini vermişti. İzmir Limanındaki Amerikan, İngiliz ve Yunan donanma kumandanlıklarının On yedinci Kolordu Kumandanına verdikleri ortak notada, Mondros Mütârekesinin 7. maddesi hükmünce; İzmir istihkâmlarıyla çevresindeki bütün savunma tertip ve araçlarını içine alan arâzinin devletler adına Yunanistan tarafından işgâl edilmesini, karşı konulmamasını istediler. İşgâl edilen Türk topraklarında 38.000 İngiliz, 59.000 Fransız, 17.000 İtalyan ve 90.000 Yunan askeri bulunuyordu.

Vatanın bütünlüğü ve milletin istiklâlinin işgâl kuvvetleri ve hâinlerce tehlikede olduğu bu devirde komutanlar, devlet ve din büyükleri Anadolu'ya gönderildi. İşgâl kuvvetlerinin bunu engellemeleri üzerine, aziz ve cefâkâr vatanseverler gizlice İstanbul'dan Anadolu'ya geçtiler. Eğer, Vahideddîn Han, sultan ve halîfe olarak Anadolu'ya geçip, millî şahlanışı bizzât idâreye teşebbüs etseydi, zâten Anadolu'nun kendilerine karşı ayaklancağı endişesi içinde bulunan İtilaf Devletleri, derhal toparlanarak, topyekün bir saldırıyla bütün Anadolu'yu ve Türklüğü tasfiye etmek yolunu tutarlardı. İtilâf Devletleri için, halîfe ve sultanın İstanbul'da, onların gözü önünde bulunması, millî mücâdele hareketinin gelişip büyümesini ve önünde durulmaz hâle gelmesini temin etti. Bu çok ince politikanın tatbikatında Vahideddîn Hanın katlandığı fedâkârlıklar, basîret ve gayret, sulh konferansının hazırlandığı bu zamanlarda millî mücâdeleyi tamâmen milletten gelen plânlı bir karşı koyma hareketi şeklinde göstererek, İtilaf Devletlerini düşündürmeye ve pervâsızlıklarına son vermeye mecbûr etti. Ayrıca; Avrupalılar uyumayan, gerekirse istiklâli için canını fedâya hazır bir millet karşısında olduklarını anlayıp şartlarını hafif tutabilirdi. Yâni, millet şahlanışı muvaffak olabilmesi için mutlaka İstanbul, devlet ve sultan dışında vücud bulması ve düşmanlara âzamî telaş ve dehşet hissini vermeyecek çapı muhâfaza etmesi lâzımdı. Hattâ bu hareket, devlete ve hükûmete aykırı diye de gösterilebilirdi. Bu mütâlaayla Anadolu'ya askerî ve idârî dehâsıyla bu gâyeyi gerçekleştirecek fedâkâr şahıslar gönderildi. Bu gâyeyle 16 Mayıs 1919'da Samsun'a hareket eden Mustafa Kemâl Paşaya Dokuzuncu Ordu Müfettişliği verildi. Dokuzuncu Ordu Müfettişi nâmıyla; hem vâli ve mutasarrıflara, hem de Samsun'dan Hakkâri'ye ve Rize'den Urfa'ya kadar olan yerlerde bulunan ordu birliklerine vazîfe verip, tedbirler alabilecek, emniyet ve huzûru sağlayacaktı. Mustafa Kemâl Paşa, yanında on yedi kişilik Dokuzuncu Ordu Karargâh Heyeti de olduğu hâlde 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktı. Onun Samsun'a çıkmasıyla bütün yurtta ve dünyâda dikkatle tâkib edilen Türk Milletinin İstiklâl Mücâdelesi hareketi, tamimler, görüşmeler ve kongreler ile daha değişik bir hâl aldı.

Mustafa Kemâl Paşanın Anadolu'da ilk icrâât, ordu kumandanları ile temasa geçerek, Amasya'da "Vatanın bütünlüğü ve istiklâlinin kurtarılması" için milleti birlikte çalışmaya dâvet eden **Amasya Tamimi'**ni 22 Haziran 1919'da şifreli telgraflarla bütün kolordu ve tümen kumandanlıklarına, birer mektupla da vâlilik ve müstakil mutasarrıflıklara "Üçüncü Ordu Müfettişi ve Yâver-i Fahr-i Hazret-i

Şehriyârî Mustafa Kemâl" imzâsı ile gönderdi. Mondros Mütârekesinin hükmüne göre ordunun kadrosu daraltıldığından 15 Haziran 1919'da Dokuzuncu Ordu Müfettişliği vazîfesi, Üçüncü Ordu Müfettişliğine çevrilmişti.

Amasya Tamîmi ile; "1) Devletin bütünlüğü ve milletin istiklâli tehlikededir.İstanbul Hükûmeti, gâlip devletlerin kontrol ve baskısında olduğundan, vazîfesini yapamıyor. Milletin istiklâlini kurtarmak için her türlü tesir ve baskıdan uzak bir "Millî Heyet"in kurulması gerekmektedir. Anadolu'nun en emniyetli yeri Sivas'ta Millî Kongrenin toplanması kararlaştırılmıştır. Düşman istihbârâtına karşı tedbir alıp, üç murahhas gönderiniz. 2) Doğu illerimiz adına, 10 Temmuz 1919'da Erzurum'da yapılması kararlaştırılan kongre için Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukûk-i Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinden seçilen üyeler, Sivas'a geleceklerdir. 3) Bunlara göre, Müdâfaa-i Hukuk-i Milliye Cemiyetleri ve Belediye Başkanlıklarınca murahhasların seçilip, lüzumlu yardım ve tedbirlerin alınarak yardımcı olunması" istendi.

Erzurum Kongresi: Mustafa Kemâl Paşa, **Amasya Tamîmi'**nden sonra 7 Temmuzda Anadolu ve Rumeli'de bulunan bütün ordu ve kolordu kumandanları ile lüzumlu yerlere istiklâl dâvâsının mâhiyetini bildiren bir tamîm gönderdi. İstanbul Hükûmeti, işgâl kuvvetlerinin baskısıyla, Anadolu'daki Millî Mücâdele hareketini görünüşte engelleyerek tedbirler aldı. İstanbul'a çağrılan Mustafa Kemâl Paşa, vazîfesinden istifâ edip, ordudan ayrıldı. Erzurum Kongresine de sivil katıldı. Erzurum'da Mustafa Kemâl Paşaya On beşinci kolordu kumandanı Kâzım Karabekir Paşa alâka gösterip, İtilâf Devletlerinin isteği istikâmetindeki hükûmet emirlerini tatbik etmediği gibi, teşebbüsleri de engelledi. 10 Temmuz 1919'da Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Şûbesi, İl İdâre Faal Heyeti Başkanlığına getirildi. 23 Temmuz 1919'da Şiran Müftîsi Hasan Fahri Efendinin duâsından sonra Cemiyet Başkanı Râif Hocanın nutku ile açılan Erzurum Kongresi, Mustafa Kemâl Paşayı Kongre Başkanı seçti. 7 Ağustosa kadar devâm eden Kongrede "Trabzon Muhâfaza-i Hukuk Cemiyeti" ile "Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukuk" teşkilâtları fesh edilerek "Şarkî Anadolu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti" kuruldu. Cemiyet, aldığı kararları on bir maddelik "Kararnâme", on maddelik "Beyannâme" ile Türk milletinin haklı dâvâsına sâhip çıkılmasını isteyip, 7 Ağustos 1919'da îlân etti.

Erzurum Kongresi Beyannâmesi: "1) Trabzon vilâyeti, Samsun sancağı ve doğu illeri adını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbekir, Mâmuretilaziz ile Van ve Bitlis vilâyetleri ve bölge içindeki müstakil sancaklar, hiçbir sebep ve bahâne ile birbirinden ve Osmanlı topluluğundan ayrılmak imkânı düşünülemez bir bütündür. Buralardaki İslâmlar, birbirlerini karşılıklı sevip sayan "özkardeştirler". 2) Osmanlı vatanının bütünlüğü ve millî istiklâli sağlanıp, saltanat ve halîfelik makâmının dokunulmazlığı için, millî güçleri âmil ve millî irâdeyi hâkim kılmak, ana gâyedir. 3) Her türlü işgâl ve işlerimize karışma, Rumluk ile Ermenilik gâyesine yönelmiş sayılacağından, bunlara karşı hep birlikte korunma ve karşı koyma esâsı benimsenmiştir. Hıristiyan unsurlara, yeni imtiyazlar tanınmayacaktır. 4) İstanbul'daki Hükûmetin, devletlerin baskısı ile buraları bırakması ihtimâline karşı saltanat ve halîfelik makamına bağlı ve millî haklar ile varlığımızı yerine getirecek tedbirler ve kararlar alınmıştır. 5) Türkiye'de yaşayan gayri müslimlerin, Osmanlı kânunları ile tanınan mevcut haklarına riâyet ederiz. 6) Millî hudutlarımız içinde, çokluğu ve üstünlüğü elinde tutan İslâmlar, din kardeşi ve ırkdaştırlar. 7) Millî sınırlar içinde milliyet esaslarına saygılı ve istilâ emeli beslemeyen herhangi bir devletin, teknik, endüstri ve iktisâdî yardımını, severek karşılarız. 8) İstanbul Hükûmetinin, Millî Meclisi hemen toplaması ve millet mukaddesâtını Millî Meclisin kontroluna bırakması, mecbûrîdir. 9) Yurdumuzun karşılaştığı acılar ve olaylar ile aynı millî gâyeler için kurulan cemiyetlerin birleşme ve anlaşmasından, "Şarkî Anadolu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti"kurulmuştur. Bu cemiyet, her türlü particilik akımlarından uzak olup, bütün İslâm yurttaşlar, bunun tabiî âzâsıdır. 10) Kongre tarafından seçilen bir Temsil Heyeti kabul edilip, köylerden vilâyet merkezlerine kadar var olan millî teşkilât birleştirilmesi teyid edilmiştir.

Sivas Kongresi: Erzurum Kongresinden sonra bütün engellemelere ve İngilizlerin Mondros Mütârekesinin yedinci maddesince Samsun'a asker çıkarıp, Sivas'ı işgâl edebilecekleri tehdidine rağmen, Mustafa Kemâl Paşa başkanlığında 4 Eylül 1919'da başlayan Sivas Kongresi, 11 Eylül'e kadar devâm etti. Kongre çalışmaları sonunda on maddelik bir beyânnâme yayınlandı. Erzurum Kongresi kararlarının benimsendiği Sivas Kongresinde; "1) Vatanın bütünlüğünü muhâfaza ve müdâfaa etmek, 2) Millî istiklâlin bütünlüğünü sağlamak, 3) Kuvâ-yı Milliyeyi âmil ve Millî irâdeyi hâkim kılmak" esaslarıyla özetlenip, sâdeleştirilen kararlara ilâveten" "Anadolu ve Rumeli'de kurulmuş Millî Cemiyet ve Redd-i İlhâk Heyetlerinin; Anadolu ve Rumeli Hukuk Cemiyeti adı ile birleştirildiği" ve merkezinin Sivas olduğu îlân edildi. Temsil Heyeti sayılan Merkez Heyeti on altı kişiden meydana geliyordu.

Amasya Görüşmeleri: Sivas Kongresi kararları, Sadrâzam Dâmad Ferid Paşa kabînesi ve İtilâf Devletlerinin olumsuz ve garazkârâne davranışı sebebiyle Sultan Vahideddîn Handan gizlendi. İstanbul ile telgraf muhâberesi kesildi. Dâmad Ferid Paşa Kabînesi temsilcisi Sâlih Paşa, Amasya'ya gelerek M.Kemâl Paşa ile 20-22 Ekim 1919'da görüştü. "Amasya Görüşmeleri", Erzurum ve Sivas

Kongreleri Beyannâmelerine göre yapılıp üçü açık ve imzâlı, ikisi de İngilizlere karşı gizli ve imzâsız protokollar yapıldı. Amasya görüşmelerinde kabul edilen protokoller ile Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerinin varlığı, İstanbul hükûmetince kabul edildi. İşgâlci İtilâf Devletleri, İstanbul Hükûmetini baskı yolu ile kukla gibi kullanmak sûretiyle Türk milletinin şahlanışı olan Millî Mücâdele hareketini durduramayacaklarını anladılar. 16 Kasım 1919'da Sivas'ta Temsil Heyetiyle kumandanlar toplanarak; milletin, vatan savunması için silâhlandırılıp, teşkilâtlandırılması tesbit edildi. Ankara'ya gelen Temsil Heyeti, Zirâat Okuluna yerleşerek burayı merkez edindi. **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi** ile "Anadolu Ajansı" kurularak yayın ve haber alma-verme imkânları temin edildi.

İstanbul'daki Ali Rızâ Paşa Hükûmeti, Îtilâf Devletlerinin tazyikine rağmen, tarafsızca bir seçim yaptırıp, kabîne güven oyu aldı. Hükûmetin programında; "Türkiye'nin istiklâline ve eldeki vatanın bütünlüğüne dokunulmaması, adliye, mâliye ve emniyet işlerinin kısa zamanda hâlledilmesi, azınlıklara verilen kânûnî hakların muhâfaza edileceği; istiklâlimize hürmetkâr büyük bir devletin iktisâdî yardımlarının kabul edileceği" hükümleri vardı.

Son Osmanlı Mebuslar Meclisi, 12 Ocak 1920'de toplandı. Yüz altmış yedi Türk ve bir Yahûdî milletvekilinden yetmiş ikisi katıldı. Ermeni ve Rumlar seçimi engelleyip katılmadığından temsilcileri yoktu. Kuvâ-yı Milliye taraftarı milletvekilleri, Celâleddîn Ârif Beyin başkanlığında Felâh-ı Vatan Grubunu teşkil ettiler. Bu grubun hazırladığı millî kurtuluş programı, meclisin 28 Ocak 1920 târihli gizli oturumunda "Ahd-i Millî ve Mîsâk-ı Millî" adıyla kabul edildi. (Bkz. Mîsâk-ı Millî)

Ancak Mondros Mütârekesi hükümlerini uygulatmak için İstanbul'da bulunan Îtilâf Devletleri yüksek komiserlikleri, mütâreke şartlarına karşı çıkan bir meclisin varlığından rahatsız oldular. İngilizler 16 Mart 1920 günü İstanbul'u resmen işgâl ettiler. Meclis-i Mebusan dağıldı. Birçok milletvekili tevkif ve sürgün edildi. Mustafa Kemâl Paşa, âsî îlân edildi.

Osmanlı başşehri İstanbul'un İngilizler tarafından işgâlinin üçüncü günü, 19 Mart 1920'de Temsil Heyeti başkanı olarak Mustafa Kemâl Paşa, vilâyet, sancak ve kolordu kumandanlıklarına gönderdiği tamimde olağanüstü yetkilere sâhip "Kurucu Meclis" mâhiyetinde bir Mebuslar Meclisinin Ankara'da toplanmasını istedi. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), yetmiş sekiz milletvekilinin iştirâkiyle, 23 Nisan 1920 Cumâ günü namazdan sonra kurbanlar kesilip, duâlar edilerek açıldı. En yaşlı âzâ olan Sinop milletvekili Şerif Bey, meclis başkanlığına getirildi. Kendisine iki komisyon teşkili ile tutanakları inceleme vazîfesi verildi. Millî birlik adına Osmanlı Sultânı veİslâm Halîfesi Altıncı Mehmed Vahideddîn Hana bağlılık telgrafı yazıldı. 26 Nisan 1920'de Meclis BaşkanlıkDîvânı seçimi yapıldı. Birinci başkanlığa Mustafa Kemâl Paşa, ikinci başkanlığa Celâleddîn Ârif Bey, üyeliklere de on bir kişi seçildi. Mustafa Kemâl Paşanın şu meâldeki takriri kabul edildi: "1) Hükûmet kurmak gereklidir. 2) Geçici olarak bir hükûmet reisi tanımak; 3) TBMM'de toplanan millî irâdeyi, gerçek olarak bütün yurtta mukadderâta hâkim kılmak, esas sayılır. 4) TBMM'nin üstünde bir kuvvet yoktur. 5) TBMM, kânunları yapma ve yürütme yetkisini, nefsinde toplamıştır. Meclisten seçilecek bir vekiller heyeti, hükûmet işlerini yürütür; meclis reisi, vekiller heyetinin de reisidir. 6) Pâdişâh ve İslâmların halîfesi, bulunduğu baskılardan kurtulunca, meclis, yapacağı kânuna göre, durumunu yeniden ele alır."

30 Nisan'da TBMM'nin kuruluşu, Avrupa devletleri dışişleri bakanlıklarına birer muhtıra ile bildirildi. 3 Mayıs 1920'de on bir kişilik vekiller heyeti seçilerek programı yaptı. Fransa, İngiltere, İtalya, Yunanistan ile Rusya hudûdundaki Ermeni ve Gürcü işgâline karşı, Birinci Büyük Millet Meclisi harp cepheleri teşkil edildi. Batı, Doğu, Güney cepheleri kuruldu. Karadeniz bölgesinde ise millî kuvvetler, azınlıkların çalışmalarını engelledi.

Harp cepheleri:

Rusya cephesi: Rusya ile imzâlanan 3 Mart 1918 Brest-Litowk Muâhedesi ile bize verilen Kars, Ardahan, Batum sancaklarında, işgâl kuvvetlerine karşı Millî İslâm Şûrâsı adı ile bir teşkilât kuruldu. Îtilaf Devletlerince Ermenilere verilen bölgede, İngiliz Kafkas işgâl ordusu vardı. 13 Nisan 1919'da İngilizler tarafından işgâl edilen Kars'a Ermeniler getirilip, Türk-Ermeni karması kukla bir de hükûmet kurdular. İngiliz desteğini sağlayan Gürcüler, 20 Nisan 1919'da Ahıska ve Ardahan'ı işgâl ettiler. İngiliz desteğindeki Rum, Ermeni ve Gürcü âsâyişsizliğinin önüne geçmek, Karadeniz ve DoğuAnadolu'nun Mondros hükümlerince işgâl edilmesine meydan vermemek için, genç ve kudretli subay ve paşalar, İstanbul'dan birer vazîfe ile Anadolu'ya gönderildiler.

Doğu Karadeniz'deki Pontuscu Rumlara karşı eski eşkıyâlardan Topal Osman Ağa affedilip, vazîfelendirildi. Giresunlu Topal Osman Ağa millî bir çete kurup, karada ve denizde Rumları temizledikten sonra, Mustafa Kemâl Paşa tarafından Çankaya'ya dâvet edilip, çetesiyle muhâfızlığa alındı. Hakkari doğusundaki Nasturî/Asûrîlere karşı da Sakaklı aşîretinden Simko lakabıyla İsmâil Ağa çetesi vazîfelendirildi.

Merkezi Erzurum olan On beşinci Kolordunun kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Ermeniler üzerine

seferle vazîfelendirilerek Şark Cephesi Kumandanlığı kuruldu. Bu kumandanlığa bağlı birlikler, Rize'den Hakkari'ye kadar olan hudut boyları ve Trabzon vilâyeti kıyılarında görev yaptılar.

1920 Haziranında Kars'tan Oltu sancağına saldırıp, Pasinler/Hasankale hudutlarını zorlayan Ermenilere karşı TBMM kararı ile On beşinci Kolordu harekete geçip, Erzurum Müftüsü Solakzâde Sâdık Efendinin 22 Haziran 1920'de verdiği fetvâ ile mücâdeleye katılıp, yardım edilmesinin "farz" olduğu îlân edildi. TBMM Ermenistan'a bir ültimatom vererek Kars ve çevresindeki katliam ile ileri harekâtın durdurulmasını istedi. Bekir Sâmi Bey başkanlığında Moskova'ya gönderilen TBMM Heyeti,Bolşevik Rusya Dışişleri Komiseri Çiçeron ile görüştü. Çiçeron'un; Van, Bitlis, Muş ve Doğu Anadolu'nun Ermenilere verilmesi teklifi karşısında Türk Heyeti geri döndü. 28 Eylül 1920'de taarruz emri alan ordu, 29 Eylül'de Sarıkamış'tan ilerlemeye başladı. 30 Ekim 1920'de Kars işgâlden kurtarıldı. Arpaçay ötesine atılan Ermenilerin saldırıya teşebbüsü tesbit edilince, ilerlendi. Kâzım Karabekir Paşa, 7 Kasım 1920'de Gümrü'yü ele geçirdi. Ermeniler sulh istemek mecbûriyetinde kaldı. 26 Kasım'da başlayan görüşmeler 2 Aralık'da netîcelendi. 2/3 Aralık 1920 gecesi Ermenilere dikte ettirilen Gümrü Muâhedesi ile; Tuzluca, Iğdır, Aralık dâhil Sürmeli sancağı kurtarıldı. İran ile Çıldır arasında bugünkü Kars hudutları tesbit edildi. Rusya ile 16 Mart 1921'de "Moskova Muâhedesi" ve 13 Ekim 1921'de Rusya, Ukrayna, Âzerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Sovyet delegeleri ile Kâzım Karabekir Paşa başkanlığındaki Türk Heyeti arasında "Kars Muâhedesi" imzâlandı. Bugünkü Türkiye-Sovyet hudutları tesbit edildi.

TBMM'nin imzâladığı ilk antlaşma olan "Gümrü Muâhedesi"nden sonra, "Şark Cephesi Kumandanlığı"nın askerî birlikleri bütün personel, silâh ve mühimmâtı ile Batı Cephesine nakledildi.

Güney cephesi: Birinci Dünyâ Harbinden sonra Kasım 1918'de İskenderun'dan işgâle başlayan İngilizler, 1919'da Adana, Antep, Maraş ve Urfa'yı işgâl ettiler. Mondros Mütârekesinin kendisine danışılmadan yapıldığını iddiâ edip, îtirâz eden Fransa, Birinci Dünyâ Harbi devâm ederken yapılan gizli antlaşmaların tatbikini istedi. Fransa ve İngiltere 15 Eylül 1919'da anlaşmaya varınca, Filistin ile Irak İngiltere'nin, Lübnan ve Suriye Fransa'nın hissesine düştü.

Fransızlar 1919 Ekim'inde Antep ve Maraş'ı, Kasım'da da Urfa veAdana'yı işgâl ettiler. Bölgenin Fransa tarafından işgâliyle birlikte: "Sevk ve İskân Kânunu" hükümlerince, güneyden çıkarılan Komiteci Ermenilerin akınına uğradı. Mısır'daki Fransız "Doğu Lejyonu"na bağlı silâhlandırılmış Ermeni fedâileri, bölgeye getirilip, kasaba ve köylere dağıtıldı. Haçlı seferleri (1096-1270) esnâsında kurulan "Sis Ermeni Krallığı (1099-1342)" mîrasyedisi olarak "Kilikya Hıristiyan Ermeni Cumhuriyeti"teşkiline çalıştılar. Papalığın empoze edip, "Haçlı" zihniyeti ile çıkartılan "Şark Meselesi" ve emperyalizmin işgâl topraklarında azınlıkları destekleme siyâseti gereğince de, İtilaf Devletleriyle hâmisi Fransa'dan büyük destek ve teşvik görüyorlardı. Bölgeye getirilen binlerce Ermeni fedâisi ile nüfus artırıldı.

Güneydeki işgâl kuvvetlerine karşı teşkilâtlanan yerli ve hâkim Türkler, İstanbul'da kurdukları "Kilikyalılar Cemiyeti" ile bölgedeki "İntibâh Cemiyeti"ni birleştirdiler. Adana'daki "Kilikyalılar Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti"; Adana, Mersin, Tarsus ve İslâhiye'de millî kuvvetler kurarak, Toroslara dayandılar. Niğde'deki On birinci tümenden destek görüp, "Toros Cephesi"ni kurdular.

29 Ekim 1919'da Maraş'a giren Fransızlar, Ermenilerin coşkun tezâhüratı ile karşılandılar. Maraş ve çevresindeki Ermenileri teşkilatlandırıp, Lejyon kuvvetleriyle, Türkler soyulup, malları yağma ediliyordu. İşgalcilerin her türlü insanlık dışı fiillerine karşı, 31 Ekim 1919 günü düşmana ilk kurşunu sıkan **Sütçü İmâm,** şehirdeki ilk karşı koyma hareketini başlattı. 27 Aralık 1919 günü Maraş'taki Fransız işgâl kuvvetleri komutanı, şerefine verilen Ermeni ziyâfetinde; ev sâhibinin kızını elde etme hissiyle harekete geçti. Ermeni kızın; "Kalesinde Türk Bayrağı bulunan bir şehirde, ben neşelenip dansedemem!" tahriki ile Browmond, yüzyıllardır Maraş Kalesinde dalgalanan şanlı Türk Bayrağını indirtti. 28 Aralık Cumâ günü, Cumâ namazına gelen Maraşlılar, "Maraş Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti" kurucusu Müderris Mehmed Alparslan Hocanın yazdığı"Beyannâme"yi câmi duvarında okuyup, İmâm Efendinin ve Maraşlıların "Yabancıların bayrağı altında yaşayan İslâmlar, hür sayılmazlar. Hür olmayan Müslümanlar da, Cumâ namazını kılıp, halîfe adına hutbe okuyamaz." hükmüyle harekete geçtiler. Maraş kalesi'ndeki Fransız Bayrağını indirip, yerine şanlı Türk bayrağını tekrar çektiler. Îmân aşkı ve vatan sevgisi ile ortaya çıkan bu büyük millî heyecan karşısında, işgâl kuvvetleri tesirsiz kaldı. Ermenilerin iftirâ ve teşvikleri ile şehrin ileri gelenleri tevkif edilince, Üçüncü Kolordu subay ve erlerinden yardım alan Maraşlılar, 21 Ocak 1920'de yirmi iki gün sürecek harbi başlattılar. Bütün imkânları ile Fransız işgâl kuvvetlerine karşı silahlı mücâdeleye başlayan Maraşlılar, 11 Şubat 1920 günü düşmanları şehirden uzaklaştırmaya muvaffak oldular. 12 Şubat 1920'de şehir işgâlcilerden bütünüyle kurtarılıp, huzûra kavuşturuldu. Kendi imkânlarıyla işgâlcileri şehirlerinden uzaklaştıran Maraş'a, bu haklı mücâdelesinden dolayı, TBMM'de 1973'te "Kahraman" ünvânı verildi.

1 Kasım 1919'da Urfa'yı İngilizlerden devralıp, işgâl eden Fransa, Ermeni azınlığını şımarttı. Ermenilere silâh dağıtıp silâhlı birlikler kurdurttu. Hükûmet dâirelerini kontrol ettirip, Türk emlâkının

(mallarının) bir kısmını Ermenilere verdiler. Vatanlarının işgâl edilmesine, haksız muâmele ve hareketlere mâruz kalan Urfalılar, Jandarma Yüzbaşı Ali Sâib Beyin teşvikiyle ve onun liderliğinde toplandılar. Fransızları şehirden kovmak için Badıllı veAneze aşîretlerinin gönüllü kuvvetleri teşkilâtlanarak, silâhlı birlikler kurdular. 8/9 Şubat gecesi işgâl kuvvetleri kumandanlığına Urfa'yı terk etmesi bildirildi ise de, kabul edilmedi. Bunun üzerine harekete geçen Urfalılar, 9 Şubat'ta şehrin yarısına hâkim oldular. 8 Nisan'a kadar devâm eden savaşta, bütün imkânsızlıklara rağmen Urfalılar, Fransızları bunaltıp şehri boşaltmak için müzâkereyi kabul etmek mecbûriyetinde bıraktılar. 10 Nisan 1920 gecesi işgâl kuvvetleri, ahâlinin kin ve nefretinden çok korktuğundan, Türk jandarmasının muhâfazası altında Suruç'a hareket etti. 11 Nisan günü Urfa müdâfaasını, kaleye bayrak çekerek kutlayan şehre; 1984 yılında TBMM'de "Şanlı" ünvânı verildi.

Düşman istilâsına karşı Antep'te kurulan "Cemiyet-i İslâmiyye" ile teşkilâtlanan şehir, Fransız işgâlini mitingler tertib ederek protesto etti. "Ermeni Tümeni" ile şehir işgâl edilince, Türk topraklarında, azınlık Ermenilerden emniyet kuvveti kuran Fransızlar, AntepKalesinden Türk bayrağını indirdiler. Bunun yanında, annesinin baş örtüsüne saldıranlara karşı koyan on iki yaşındaki bir Türk çocuğunun öldürülmesi, yiğit Anteplileri harekete geçirdi. Şehirdeki Millî Cemiyetlerin teşkilâtlanması hızlanıp, gönüllü sayısı arttırıldı. Şehir mahalleleri yirmi yedi bölgeye ayrılıp, başına fedâkâr mücâhidler geçirilerek, müdâfaa başlatıldı. Mücâhidler köylere kadar teşkilât kurup, her türlü yardım faaliyetlerine başladılar. 1920 Şubatında yedeksubay Teğmen Şahin Bey, Kilis'ten Antep'teki Fransızlara yardıma gelen düşman birliğini, yolunu keserek bozguna uğrattı. Takviye alıp gelen Fransız taburu ile 28 Mart 1920'de kahramanca mücâdele eden Şahin Bey, şehid oldu. Antep'teki İstiklâl mücâdelesine katılan mücâhidlerin başına getirilen Kılıç Ali Bey, 1200 kişilik kuvvetiyle, modern silâhlarla techiz edilmiş 2700 Fransız askerine karşı 1 Nisanda baskın yaparak, harekâta devâm etti. On bir ay süren mücâdele sonunda düşmanın tayyâre ile bombardıman, toplarla dövme ve zırhlı birliklerle ezme şeklindeki saldırılarına mahalle ve sokak savaşları ile karşılık verildi. Sonunda 8 Şubat 1921'de imkânsızlık içinde Antep, Fransızlara anlaşma ile teslim edildi. Anteb'e, bu mücâdelesinden dolayı, TBMM tarafından 1921'de doksan üç numaralı kânunla "Gâzi" ünvânı verildi. Ankara Antlaşmasıyla şehir, 25 Aralık 1921'de tekrar istiklâline kavuştu.

Çukurova'nın kurtuluşu için; 21 Ekim 1919'da Adana'da kurulan "Kilikya Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti", düşmana karşı teşkilâtlandı. Millî Ordunun bölgede kurulması için Topçu Binbaşı Kemâl Bey (Kozanoğlu Doğan), Piyâde Yüzbaşı Osman Nûri Bey (Aydınoğlu Tufan) ile ahâliden RemziYüreğir, NahitKızıldağlı, Molla Kerim dâhil bir çok kahraman vazîfelendirildi. Karaisalı Müftüsü vatanın kurtarılmasının "farz" olduğu hakkındaki vaazlarıyle ahâliyi teşvik etti. İşgâlcilerin insanlık dışı fiilleri ve katliamlarına dayanamayan Çukurovalılar, Toros Dağlarının eteklerinde teşkilâtlanıp, ovadaki düşmana karşı harekete geçtiler. Çamalan, Kadirhan, Birinci Kavaklıhan, Ziyârettepe, Aflak, İkinciKavaklıhan savaşlarıyla Şakirpaşa, Pozantı ve Karboğazı çarpışmaları 28 Mayıs 1920'ye kadar devâm etti. Fransızlarla yapılan anlaşma gereğince, 1-20 Haziran târihleri arasında geçici ateşkes imzâlandı ise de, düşman sözünde durmadı.

Fransızlar, ateşkes târihleri arasında Ermeniler vâsıtasıyla, Türkleri yıldırmak için İslâm mahallelerine ateş açtırdılar. Bunun üzerine Türkler taşıyabildikleri eşyâları alarak, Toroslara çekildiler. Misis Yüreğir Ovası Savaşları, Kurttepe Baskını,Oba Taarruzu, Yüreğir Obasına Baskın hareketleri, Kurttepe Terörü ve son olarak 20-24 Kasım 1920 Fadıl Muhârebeleri netîcesinde Türklerin morali yükselip, düşmanı hezîmete uğrattılar. Fransızların ve Ermenilerin üstün sayı ve silâhına karşı Fadıl'daki Türk çetecilere mağlubiyetleri, işgâlcilerin ümitlerini kırdı. Anlaşma yolunu tercih etmeye mecbur kalan Fransa, TBMM ile 20 Ekim 1921 târihinde "Ankara Antlaşması"nı imzâladı. Bu antlaşma ile Hatay-İskenderun dışındaki bugünkü hudut tesbit edildi. 20 Aralıkta Adana'dan çekilen Fransızlar, Ermeni çetelerini de Suriye'ye götürdüler. Ankara Antlaşmasıyla, Fransa Îtilaf Devletlerinden ayrılarak, Türk İstiklâl Mücâdelesini kabul etmek mecbûriyetinde bırakılmıştı. Güneyde askerî birlikler tesis edilerek, cephe kumandanlığı kurmadan; ahâli, millî ruh ve îmânla gönüllü silâhlanıp, düşmanı bölgeden attı.

Karadeniz, Trakya ve Kocaeli bölgelerindeki millî kuvvetler:

Yerli ve Bolşevik Rusya, Rum göçmenleri ile Ermenilere karşı, 1919'da "Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti" kurulmuştu. Trabzon, Rize, Giresun, Ordu vilâyetlerindeki Rumlar, Atina ile anlaşarak yardım alıp, Îtilaf Devletlerinden de destek ve teşvik görüyorlardı. Batum'dan İnebolu'ya kadar uzanan kıyı bölgesinde "Pontos Cumhuriyeti" kurulmasını istiyorlardı. Karadeniz'de bulunan Fransa, İngiltere ve Yunanistan donanmalarından destek alarak cesâretlenen yerli ve göçmen Rumlar, bölgedeki Türk köylerine baskın tertib ederek, yağma ve katliam yapıyorlardı. Bölgenin âsâyişini bozarak Îtilâf Devletlerinin Mondros Mütârekesi hükümlerince; İzmir'de olduğu gibi Yunan ordusunun çıkarılmasına zemin hazırlıyorlardı. Karadeniz'deki Müslüman ahâli, On beşinci Kolordudan yardım alarak karşı koyuyordu. Giresunlu eski eşkıyâlardan Topal Osman Ağa affedilerek, millî bir çete kurması istendi. Topal Osman çetesi, Rum eşkiyâlarını karada ve denizde temizledi.

Trakya'da kurulan millî cemiyetler ile millî kuvvetlerin başındaki Câfer Tayyar Paşa, bölgenin Yunanlılarca işgâline karşı mücâdele ediyordu. 1920 Haziranında Batı Trakya'dan ileri harekâta geçen Yunan ordusu karşısında geri çekilmeye mecbur kalındı. Istıranca Dağlarında faaliyet gösteren Kanlı Bayrak Çetesi, Edirne ve Kırklareli'yi işgâl eden Yunanlılara karşı baskın savaşları yapıyordu.

Kocaeli bölgesini teşkilâtlandıran Maltepe Atış Okulu Müdürü Şükrü Oğuz, Kuvâ-yı Milliye Kumandanlığı da yapıyordu. Şükrü Oğuz ve Yahyâ Kaptan "Kuvâ-yı Milliye Müfrezeleri" kurdular. Aydın ve memurların kurduğu "Karakol" ve "Menzil"adındaki teşkilâtlar da Yirminci Kolordu Kumandanı Ali Fuâd Paşa ile irtibat kuruyorlardı. İlk Batı Cephesi kumandanı olan Ali Fuâd Paşaya Kocaeli'ndeki millî teşkilâtların İstanbul'dan Anadolu'ya geçişini temin edip, İtilaf Devletleri muhâfazasındaki Osmanlı silâh ve cephânesini İstiklâl Harbi için kaçırıp teslim etme vazîfesi verilmişti.

Batı cephesi: Fransa ve Amerika'dan destek alan Yunanlılar, İngilizlerin de teşvikiyle 15 Mayıs 1919'da, Mondros Mütârekesine uygun olarak İzmir'i işgâl ettiler. Eski "İyonya" hayâliyle "megalo-idea" peşindeki Yunanlılar, "Bizans-Doğu Roma İmparatorluğu"topraklarına sâhib olmak istiyorlardı. Azınlıkların coşkun tezâhürâtı ile BatıAnadolu'ya giren Yunanlılar, Aydın ve Manisa'ya doğru ilerlediler. Ayvalık kasabasında denizden çıkarma harekâtına karşı, Yüzyetmişikinci Alay kumandasında, Yarbay Ali Bey 29 Mayıs 1919 günü düşmana karşı silâhlı harekâta başladı. İtilâf Devletlerinin desteğindeki Yunanistan işgâline ve azınlık faaliyetlerine karşılık Müslümanlar teşkilâtlandı. Bergama ve Soma'da Albay Kâzım Bey, Aydın ile Nâzilli'deYörük Ali Efe, Demirci Efe ve "Kuvâ-yı Milliyeciler" ile Elliyedinci Tümen Kumandanı ve subayları, Bandırma ve Sâlihli'de Çerkez Edhem'in "Kuvâ-yı Seyyâre" adlı milisleri ilk mukâvemet hattını meydana getirdiler. 1919 Eylülünde Yirminci Kolordu Kumandanı Ali Fuâd Paşa, dağınık hâldeki Batı Cephesi milislerini, Elliyedinci ve Altmışbirinci Tümenleri birleştirme faâliyetlerini başlattı. Batı ve yurdun diğer taraflarındaki birlikler ilk önceleri karşı koyma hareketlerine rağmen tek elde toplanıp, "Batı Cephesi Kumandanlığı" doğudaki Onbeşinci Kolordudan gelen asker, silâh ve cephâneyle daha da kuvvetlendirildi. Ali Fuâd Paşadan sonra, Batı Cephesi Kumandanlığına Albay İsmet Bey tâyin edildi.

BirinciİnönüMuhârebesi: Batı Anadolu topraklarımıza saldıran, İtilaf Devletlerinden sağladıkları son model silâhlarla techiz edilmiş Yunan silâhlı kuvvetlerini karşılamak görevi, Batı Cephesi Kumandanlığına verildi. Kuvâ-yı Seyyâre Kumandanı Çerkez Edhem ve milislerin nizâmî orduya intibaksızlıkları ve Albay İsmet Beye karşı gelmeleri isyân sayılarak tedbir alındı. İsyâncıları bertaraf etmek üzere Batı Cephesindeki kuvvetler, Kütahya ve Gediz istikâmetinde harekete geçti. Yunanlılar bu durumdan istifâde etmek istediler. Asıl kuvvetleriyle 6 Ocak 1921 sabahı saat yedide kuzeyden Aksu-Dimboz-Burçin hattından Eskişehir istikâmetine, az bir kuvvetle de Uşak'tan İslâmköy-Banaz havâlisine doğru ileri harekâta başladılar. Yunan ordusu 16.243 asker, 12.500 tüfek, 270 hafif ile 120 ağır makinalı tüfek ve 72 top mevcutlu olup, "megalo-idea" hayâli ve heyecânı ile İtilaf Devletlerinin piyonluğunu yapmaktaydı. Türk ordusunun Eskişehir yakınlarındakiİnönü mevzilerinde ise, Yirmidördüncü Tümeni vardı. Yunan harekâtına karşılık İnönü mevkii, Dördüncü ve Onbirinci tümenler ile takviye edildi. Türk ordusunun mevcudu 8500 asker olup, 5500 tüfek, 75 top vardı. Silâhların miktarı ne olursa olsun bütün askerde müşterek gâye, vatanı düşman işgâlinden kurtarmaktı.

6 Ocak 1921 günü kuzeyde, Bursa havâlisinden harekâtı başlatan düşmanın karşısında ilerideki örtme ve emniyet kuvvetleriyle oyalama muhârebeleri yapıldı. 9 Ocak'ta İnönü mevkiine gelen Yunan ordusu ile 10 Ocakta da şiddetli muhârebeler oldu. 10 Ocakta İnönü mevzilerine de giren Yunan kuvvetlerinin taarruzuna karşı Türkler, can siperâne müdâfaa yaptılar. Yunanlıların mevzilere girmesiyle çok kritik bir safhaya gelindi. Bunun halledilmesi için cephedeki birliklerin Beşkardeş Dağı-Zemzemiye-Okulbalı hattına alınması kararlaştırılıp, 10/11 Ocak gecesi tatbikine başlanıldı. 10 Ocak günü yakın muhârebelerde hücum güçleri kırılan düşman, 11 Ocakta eski mevziine çekilmeye başladı. İslâmköy-Banaz hattında ilerleyen Yunan birlikleri ise zâten 7 Ocakta geri çekilmişti. 11 Ocakta öğleye doğru İnönü mevzilerinden de geri çekildiği tesbit edilen Yunan ordusunu tâkib emri veren Batı Cephesi Kumandanlığı, öğleden sonra süvârilere düşmanı tâkip, piyâdelere de mevzileri işgâl emri verdi. İnönü'den Bursa istikâmetine çekilen Yunanlılara karşı kazanılan muhârebe, içte mâneviyâtın yükselmesi yanında, dışta da siyâsî ve askerî gelişmelere sebeb oldu. Türkler bu savaşta 105 şehit, 190 yaralı; Yunanlılar ise 60 ölü 155 yaralı vermişlerdi. Savaş sonunda Londra'da konferans toplanmışsa da, anlaşma sağlanamadı. Bolşevik Rusya ile 16 Mart 1921'de "Moskova Antlaşması" imzâlandı.

İkinci İnönü Muhârebeleri:

İnönü'deki mağlûbiyetten sonra, Bursa ve Uşak bölgesine çekilen Yunan Ordusu, "megalo-idea"yı gerçekleştirmek için üç tertip askeri birden silâh altına aldı ve Anadolu'ya takviye birlikler gönderdi. Batı Cephesi'ndeki Türklerin tekrar toplanıp, güçlenmesine ve Doğu Cephesi'nden yardım almasına fırsat vermeden, Afyon ve Eskişehir ile Kütahya'yı alıp, Ankara'yı zaptetmeyi plânlıyorlardı. 23 Mart 1921 târihinde, Dumlupınar doğusunda ve Kocaeli bölgesinde iki grup hâlinde bulunan Türk

kuvvetlerine karşı taarruza geçtiler. Yunanistan dâhil, Îtilaf devletlerinin hazırladığı fakat hukûkî olarak tatbik edilmeyen 10 Ağustos 1920 "Sevr Muâhedesi" zorla kabul ettirilmek isteniyordu. Ateşli silâhları çok üstün Yunan ordusu, 23 Mart 1921'de Bursa ve Uşak bölgelerinde harekâtı başlattılar. Türk birlikleri, daha iyi hazırlanmak ve zaman kazanmak için örtme birlikleriyle oyalama muhârebeleri yaptılar. 26 Mart'ta İnönü mevziinde şiddetlenen muhârebelerde Yunanlılar, 27, 28, 29 Mart günlerinde taarruza geçtiler. 30 Martta daha da şiddetlenen harp, göğüs göğüse mücâdeleler ile devâm etti. 31 Mart sabahı karşı taarruza geçen Türk ordusuna mukâvemet edemediklerinden gece geri çekilmeye başladılar. 1 Nisan günü de devâm eden Yunan geri çekilişinde büyük kayıplar verdirildi. Külliyatlı miktârda askerî malzemeyi muhârebe meydanında bırakıp İnönü mevkiinden çekilen Yunanlılardan, Bozöyük ve Afyon geri alındı. Ayrıca bir hafta sonra 8 Nisan 1921 günü yapılan Aslıhanlar Muhârebesini de Türk ordusu kazandı.

İkinci İnönü Zaferi, kuvvetçe üstün bir düşmana karşı az bir kuvvetle kazanıldı. Bu durum, içte ve dışta Türk ordusunun îtibârının daha da artmasına sebeb oldu. Batı cephesi kumandanı Albay İsmet tuğgeneralliğe yükseltildi.

Eskişehir ve Kütahya Muhârebeleri:

Uşak'tan gelen birlikler ile güçlenen düşman Dumlupınar'da tutundu. Deniz harekâtına da teşebbüs eden Yunanistan, Karadeniz'deki donanmasıyla İnebolu, Samsun ve Trabzon'u topa tutarak, Batı Cephesindeki mağlûbiyetini Pontuscu Rumlara hissettirmeme siyâseti tâkib ediyordu. Ege ve Marmara bölgesindeki işgâl kuvvetleri, İstanbul'dan gelen 3000 Rum izci gönüllü kuvvetleriyle, Türklere karşı korkunç katliamlar yapıp, çocuk, ihtiyar ve kadınlara akıl almaz insanlık dışı fiillerde bulunuyorlardı. Yunanlılar, 13-15 Nisan 1921 Dumlupınar Muhârebesinden sonra Temmuz ayında tekrar taarruza başladı. Döğer-Seyitgâzi istikâmetinde 10 Temmuz'da ileri harekâta geçen Yunanlıların taarruzu hızla gelişti. 13 Temmuzda Altıntaş Savaşını kazanan Yunanlılar, Afyon'u işgâl ettiler. 17 Temmuz Kütahya ve 19 Temmuz Eskişehir Savaşlarını kaybeden batı Cephesi Kumandanlığı, buralardan çekilmek zorunda kaldı. İngiltere'den temin ettiği son model ateşli silâhlar, muhârebe araçlarıyla techiz ve ikmâl edilen üstün sayıdaki Yunanlılar karşısında Eskişehir, Kütahya, Afyon gibi stratejik şehirler ve mevkiler elden çıkıp, Sakaryalrmağı doğusuna kadar çekilen Batı Cephesi Ordusu, 25 Temmuz 1921'de burada tekrar toplanmaya muvaffak oldu. Haymana ve Polatlı istikâmetinde ilerleyen düşman karşısında panik başlamışsa da, TBMM'nin yerinde aldığı tedbirler ile, sükûnet temin edildi. Erzurum'dan bir tümen askerin daha Batı Cephesine getirilmesi istendi. Yunanlılar büyük hayâllere kapıldılar. Türk ordusunun bu geri çekilişi sonunda, 31 Temmuz 1921'de yanında üç general olduğu hâlde, Eskişehir'e gelen ve kendisini son Bizans İmparatoru Onbirinci Konstantin (1449-1453)in halefi sayan Yunan Kralı Onikinci Konstantin, zafer sarhoşluğu içindeydi. Bu hayâlleri ancak Eylül ayına kadar sürdü.

Afyon, Kütahya ve Eskişehir hâdiselerinden sonra toplanan TBMM, 5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemâl Paşaya meclis başkanlığına ilâveten başkumandanlık selâhiyeti verdi. Bundan sonra 23 Ağustosta başlayıp 13 Eylül 1921'e kadar devam eden muharebeler sonundaYunan kuvvetleri bozguna uğratıldı. (Bkz. Sakarya Meydan Muhârebesi)

Mondros Mütârekesi ve Sevr Muâhedesi ile yok edilmek istenen devlet ve parçalanıp yıkılmak istenen Türkiye, Sakarya Zaferi ile kendini kurtardı. "Misâk-ı Millî'yi tanımak zorunda kalan Batı Devletleri ile anlaşmalar imzâlanıp, içte ve dışarıdaki büyük siyâsî hâdiseler lehimize döndü. Sovyetler Birliği ile Kars, Fransa ile Ankara Antlaşmaları imzâlandı. Malta sürgünleri kurtarıldı. BaşkumandanMustafa Kemâl Paşaya TBMM, 19 Eylül 1921'de yüz elli üç numaralı kânunla, "Gâzi" ünvânı ve "Müşîr" (mareşal) rütbesini verdi.

Sakarya Meydan Muhârebesinden sonra Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar hattına çekilen düşman, müdâfaa tertibi almıştı. Zafer kazanıp mâneviyâtı yükselen Türk Ordusu, cephânesi azalıp, çok subay kaybına uğradığı ve muhârebe malzemeleri kâfi miktarda olmadığı için düşmanı bütünüyle Türkiye'den atamadı. Türk ordusunun tekrar toparlanması, erzak, cephâne ve silâh ikmâli için zamâna, aziz ve cefâkar milletin fedâkârlığına ihtiyâcı vardı. Bütün kış devâm eden İngiliz propagandası ve yardımlarıyla Yunanistan'a milyonlar akıp, silâh ve cephânesi de fazlasıyla karşılanıyordu. Anadolu topraklarından Yunanlıların atılamayacağına inanan İngilizler, ilerideki koloniler için İzmir'de "İngiliz-Yunan Bankası"nı kurdurmuşlardı. 1922 ilkbaharında bütün hızı ile devâm eden siyâsî ve askerî faaliyetler, düşmanlara kesin darbeyi indirmek içindi. İstanbul depolarındaki Osmanlı silâh ve cephânesi türlü usûllerle Anadolu'ya ulaştırılıp, Millî Kuvvetlere teslim edilerek Türk ordusu güçlendiriliyordu. Millet varını yoğunu"vatanın harim-i ismetinde"ki düşmanları atmak için Türk ordusuna seferber etti. Afyon-Dumlupınar ve Eskişehir kesimlerinde hendek ve tel örgülerle sağlam bir müdâfaa hattı kuran Yunanlılar, İzmir'de de 30 Temmuz 1922'de "İyonya Hükûmeti"ni kurdular. Osmanlı Sultanı Vahideddîn Han tarafından İstanbul'da; Bakanlar Kurulunca da Ankara'da, İyonya protesto edildi. Batı Cephesindeki Türk ordusunu teftiş eden Mareşal Mustafa Kemâl, taarruz için hazırlıkları yerinde inceledi. 26 Ağustos 1922 günü başlayan muhârebe 30 Ağustos 1922'de Türk

ordusunun kesin zaferi ile netîcelendi (Bkz. Başkomutanlık Meydan Muhârebesi). Yunan ordusunun asıl kuvvetleri, Dumlupınar'ın kuzeyinde Aslıhanlar bölgesinde yok edildi. 1 Eylül 1922'de Başkumandan; "Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!" emrini verdi. Yunan başkumandanı general Trikopis ve kurmay heyeti 2 Eylül 1922'de teslim alındı. Tâkip edilen düşmandan binlerce esir ele geçirildi. Uşak, Aydın, Kula, Alaşehir ve Bilecik'ten geri çekilirken Yunanlılar son cinâyetlerini işlediler. Kaçarken şehir, kasaba ve köyleri yakıp-yıkarak, çocuk, ihtiyâr, kadın demeden katliâm yapan Yunanlıları tâkib eden Türk ordusu, 9 Eylül 1922'de İzmir'e girdi. Yunanlıların barbarlığını bütün açıklığı ile görüp, vahşetlere dayanamayan Mehmedçikler, ana ve bacılarının, kardeşlerinin ırz, can ve mal emniyetini bir an önce kurtarmak için, îmânından aldığı güçle yorgunluk, uykusuzluk demeden bir günde yaya 80 kilometre yürüyüp, düşmanı denize döktüler. 10 Eylülde Bursa'ya girilip, Osman Gâzinin türbesi dâhil şehir yanmaktan kurtarıldı. 16 Eylül 1922'de son Yunan kuvvetleri ve onların vahşetine iştirak eden Rum çeteleri, hâmileri İtilaf Devletlerinin donanmalarıylaÇeşme'den Anadolu'yu terk ettiler. Bu zaferle, Yunan "megalo-idea"sını son bir kez daha tatbik ettirmeyen Türk ordusunun, muhârebe meydanlarındaki askerî faaliyetleri tamamlandı.

Siyâsî faâliyetler:

Teşkilâtlanmaya başlayan Türk milletinin istiklâl mücâdelesi, 30 Ağustos zaferiyle askerî harekât olarak tamamlanınca, hukûkî ve siyâsî alanda devâm etti. Çünkü Türk vatanında hâlâ düşman mevcuttu. Kocaeli (İzmit), İstanbul ve Edirne havâlisi İtilaf Devletlerinin işgâlindeydi. Türk ordusu karşısında ağır mağlûbiyet, düşmanların iç işlerinde büyük değişikliklere sebeb oldu. İngiltere efkâr-ı umûmiyesi (kamuoyu) ile dominyonları, Türkler ile askerî harekâtın mahzûrunu belirtip, muhârebe etmeyeceklerini bildirdiler. Fransa ve İtalya da aynı durumdaydı. Yunanistan ise büyük iç karışıklıklar içindeydi. Atina sarayını basan bozgun Yunan askerleri ihtilâl mahkemesi kurarak, kralı tahttan indirip, kabineyi düşürdüler.

İtilaf Devletleriyle 3 Ekim 1922'de Mudanya'da başlayan görüşmeler, 11 Ekim 1922'de tamamlandı. **Mudanya Mütârekesi** ile:

1) Doğu Trakya on beş gün içinde Yunan ordusunca, otuz gün içinde Yunan memurlarınca boşaltılacaktı. Yunanistan Meriç'in sol kıyısına çekilip, sağ taraf asıl sulh imzâ edilinceye kadar İtilaf Devletlerince kontrol edilecek ve İtilaf Devletleri sivil memuriyetleri Türklere devredecekti. Türk Jandarmasının mevcudu sekiz bini geçmeyecekti.

2) Türk kuvvetleri Asya'da Çanakkale Boğazının on beş, İstanbul Boğazının da kırk kilometre gerisinde bulunup, topçu yerleştirmeyeceklerdi. Sulh imzâ edildikten kırk beş gün sonraya kadar, İtilaf kuvvetlerinin ÇanakkaleBoğazı, Şile-Derince hattı batısı ve İstanbul ile Boğaz'da kalması, kabul edildi. Mudanya mütârekesi ile İstiklâl Harbi fiilen bitti. 30 Kasım 1922 gününe kadar bütün Doğu Trakya'nın düşmandan teslim alınması işlemleri tamamlanarak, Şanlı Türk Bayrağı buralarda tekrar dalgalanmaya başladı.

İstiklâl Harbini siyâsî bakımdan sona erdiren **Lozan Antlaşması,** 20 Kasım 1922'de Lozan Konferansı ile başladı. Birinci Lozan Konferansı 20 Kasım 1922-4 Şubat 1923; İkincisi de, 23 Nisan-24 Temmuz 1923 târihleri arasında yapıldı. Uzun görüşmeler ve çetin müzâkereler sonunda 24 Temmuz 1923'te imzâlanan Lozan Muâhedesi ile yeni Türkiye devleti milletlerarası plânda resmen tanındı. (Bkz. Lozan Antlaşması)

İSTİKLÂL MAHKEMELERİ;

Millî Mücâdele sırasında TBMM kararlarına karşı çıkanları yargılamak için ve Cumhûriyetin îlânından sonra da ilke ve inkılaplara cephe alanları sorgulayıp cezâlandırmak üzere kurulan mahkemeler (1920-1927).

TBMM'nin Ankara'da toplandığı günlerde iç isyanların, millî ordunun kurulmasına karşı çıkanların ve askerden kaçma olaylarının önünü alabilmek için 29 Nisan 1920'de Hiyânet-i Vataniyye Kânunu çıkarıldı. Bu yasaya göre adı geçen suçlardan yakalananlar mahkemeye sevk edilecek, yargılanmalar on beş gün içinde sonuçlandırıldıktan sonra TBMM'nin onayı ile cezâlar infaz edilecekti. Ancak yasanın uygulanmasındaki aksaklıklar ve mahkemelerin yetersiz kalması üzerine Hıyânet-i Vataniyye Kânununda belirtilen suçlarla ilgili dâvâlara bakmak üzere İstiklâl Mahkemelerinin kurulması kararlaştırıldı.

Bu mahkemelerin kararları kesin olup, temyiz yâhut îtiraz yolu kapalıydı. Mahkemeler kararlarından sorumlu değildi. Mahkeme üyeleri hükümlerini vicdânî kanâatlerine göre vereceklerdi. Eylül-Ekim 1920'de Ankara, Diyarbakır, Eskişehir, Isparta, Kastamonu, Konya, Pozantı ve Sivas'ta sekiz ayrı İstiklâl Mahkemesi kuruldu. Bu mahkemelerin üyeliklerine Kılıç Ali Bey, Topçu İhsan (Eryavuz), Rasih Hoca (Kaplan), Muhittin Baba (Pars), Hamdi Namık (Gör), Hüsrev Sami (Kızıldoğan), Şeyh Servet Efendi, Tevfik Rüştü (Aras), Mustafa Necâti, Abdülkâdir Kemâli (Öğütçü) ve Refik Şevket gibi

milletvekilleri seçildiler. Özellikle Kel Ali, Kılıç Ali ve Necip Ali idâm kararı vermekte meşhurdular. Üç Aliler olarak tanınırlar.

17 Şubat 1921'de Ankara İstiklâl Mahkemesi dışındaki mahkemelerin görevlerine son verildiyse de 23 Temmuzda beş ayrı bölgede İstiklâl Mahkemelerinin yeniden kurulması kararlaştırıldı. İstiklâl mahkemelerinin bu dönemdeki çalışmaları 20 Temmuz 1922'de sona erdi.

Cumhûriyetin îlânından hemen sonra İstanbul basınında hilâfet taraflısı yayınlar çıkması üzerine 8 Aralık 1923'teİstanbul İstiklâl Mahkemesi kuruldu. Şeyh Sait Ayaklanmasının ardından 1925 Martında Ankara ve Doğu Anadolu'da çalışmak üzere iki İstiklâl Mahkemesi daha kuruldu. Bu dönemlerde idâreye muhâlefet eden gazeteciler, eskiden dahi olsa inkılaplar hakkında yazı yazmış olan ilim adamları, Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası mensupları, İttihat ve Terakki Cemiyetinin yöneticileri ve adı devrimlere karşı olarak çıkan pekçok şahıs yargılandı ve îdam da dâhil ağır cezâlara çarptırıldılar. Bunlardan doğuda vazîfe gören İstiklâl Mahkemesi bir günde 47 îdam cezâsı vererek rekor kırmıştır.

İstiklâl Mahkemeleri 7 Mart 1927'de görevlerine son verilerek kaldırıldı. İstiklâl Mahkemeleriyle ilgili yasa hükümleri ise çok partili hayâta geçiş döneminde 4 Mayıs 1949'da Demokrat Parti milletvekillerinin teklifiyle yürürlükten kaldırıldı.

İstiklâl Mahkemelerinin ilk üç yıllık süresi içinde (1920-1923) yargıladıkları insan sayısı 60.000'i buldu. Bunlardan 3000'i îdam, 2000'i kalebentlik ve kürek cezâlarına çarptırılmış, 10.000 kadarı berâat etmiş, diğerleri de para ve hapis cezâlarına çarptırılmışlardır. İstiklâl Mahkemeleri çalışmalarının bu ilk devresine âit dosyaların âkıbeti meçhuldür. Bu devrede kurulan yirmi üç İstiklâl Mahkemesinden hangilerinin dosyaları mevcut, hangilerinin ki kayıp bilinememektedir.

Ancak İstiklâl Mahkemeleri hakkında o devirde görev yapmış olanların yayınladıkları hâtıratlardan bilgi sâhibi olunabilmektedir. Bunlardan İbrâhim Arvas'ın hâtıratına göre: "Elazığ'da çeşitli suçlarla mahkemeye sevk edilenler îdam cezâsına çarptırılıyor ve sonra da 500 altın getirmesi karşılığında serbest bırakılıyordu. Bu sûretle Şark İstiklâl Mahkemesi Reisliğinden Ankara'ya dönen Ali Saib Beyin yanında 60.000 altını olmuştu."

Cumhûriyetin îlânından sonra teşkil olunan İstiklâl Mahkemelerinin çalışmalarına âit dosyalar meclis arşivinde bulunmaktadır. Bu arşivlerin, târihçilerin araştırmalarına açılması ile İstiklal Mahkemelerinin çalışmaları ve kararları hakkında daha sıhhatli bilgiler edinilebilecektir.

İstiklâl Mahkemelerinde yargılanan bâzı kimselerin suçları kânun çıkmadan önceki dönemlere âit olduğu halde, hattâ ortada hiçbir suç olmadığı halde yargılama yapılmıştır. Bunlardan en çok mağdur olanı İskilipli Âtıf Efendi (Hoca)dir.

Bu zât, **Frenk Mukallitliği ve Şapka** isimli bir eser yazmıştır. Bu eser, İstanbul Millî Eğitim Müdürlüğünün izniyle yayınlanmıştır. Eserin yayınlanmasından çok sonra çıkarılan kânunla kurulan İstiklâl Mahkemeleri bu zâtı da muhâkeme etmiştir. Savcı üç yıl hapsini istediği halde, muhâkeme idâma mahkum ederek infaz ettirmiştir. Bu durum 1924 Anayasasına ve Cezâ Hukûkunun en temel ilkelerinden biri olan "Suç ve Cezâların geçmişe yürümezliği" ilkesine açıkça aykırıydı.

Ayrıca İstiklâl Mahkemelerince verilen îdâm cezâları Kolordu komutanlıklarınca tasdik edilerek infaz edilmiştir. Halbuki bu tasdik yetkisi 1924 Anayasasının 26. maddesine göre açıkça TBMM'ye âit bir yetkidir.

Netice îtibâriyle bu mahkemeler gerek kuruluş, gerekse çalışma düzenleri îtibâriyle Anayasaya açıkça aykırıydılar. Mecliste bir çok hukukçu bulunduğu halde mahkeme üyeliğine özellikle hukukçu olmayan kimselerin seçilmiş olması izâhı mümkün olmayan bir durumdur.

İSTİKLÂL MARŞI;

Alm. *Türk Nationalhymne (f),* **Fr.** *hymne (m) national turc,* **İng.** *The Turkish National Anthem.* Bir milletin varlığını ve istiklâlini gösteren millî sembollerinden biri. Bayrak da böyle bir semboldür. İstiklâl marşları, sembolü olduğu milletin husûsiyetlerini övücü bir dille anlatan bir güfteye ve özel bir besteye sâhiptirler. Milletlerin millî günlerinde, resmî törenlerde, çeşitli milletlerarası karşılaşmalarda çalınıp söylenmektedir. İstiklâl marşının çalınıp söylendiğini duyan herkesin saygı duruşuna geçmesi mecbûrîdir.

Türk İstiklâl Marşını Mehmed Âkif Ersoy yazmış Zeki Üngör bestelemiştir. İstiklâl Marşı, Millî Mücâdelede henüz ilk zaferlerin elde edilmediği bir zamanda yazılmıştır. Vatanın kurtarılması savaşında şiirin mânevî bir kudret olduğunu gözönünde tutan Garp Cephesi Kumandanlığı, askerleri şevklendirmek üzere bir marş yazılmasını arzu etmiş ve Maarif Vekâletince bu hususta bir müsâbaka açılmıştı. Yarışmaya 724 şiir gelmişti. Fakat, bunlar arasında istenilen şiir yoktu. Böyle bir destanî şiiri yazacakların başında Mehmed Âkif, ilk akla gelen şâirdi. Amma o, müsâbakaya katılmamıştı. Çünkü,

kazanacak sanatkâra mükâfât verilecekti. Âkif, “vatanın kurtulacağı, hürriyet ve istiklâlimize kavuşacağımız” gibi hususlarda millî duyguların para ile haykırılamayacağı düşüncesiyle yarışmaya iştirak etmemişti. Devrin Maarif Vekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver) durumu öğrenince, Âkif'e bir mektup göndererek iştirak etmemesindeki sebebin ortadan kaldırılacağını “matlûb şiiri vücude getirmesinin maksadın husûlü için son çâre olduğunu” ifâde etti ve “memleketi bu müessir telkin ve tehyic vâsıtasından mahrûm bırakmamasını” ricâ etti. Bunun üzerine Millî Mücâdeleye başından beri katılan, vilâyetleri dolaşarak halkı aydınlatan, “Sevr Muâhedesi paçavrasının yırtılması gerektiğini”söyleyen ve marşın heyecanını daha savaşın başından beri gönlünde taşıyan şâir, birkaç gün içinde bunu bir şiir hâlinde dile getirdi. “Kahraman Ordumuza” ithâf edilen İstiklâl Marşı, ilk olarak Ankara'da 17 Şubat 1921 günü **Hâkimiyet-i Milliyye** Gazetesi'nde ve **Sebîlürreşâd** Mecmuâsı'nda neşredildi. 1 Mart 1921 târihinde toplanan mecliste mebusların isteği üzerine, zamanın maârif vekili Hamdullah Suphi tarafından üç kere okunan Mehmet Âkif'in şiiri, Meclisin 12 Mart 1921 târihli toplantısında resmen “millî marş” olarak kabul edildi ve ayakta dinlendi. Nakdî mükâfât orduca konulduğu için, bunu almamanın doğru olmayacağını düşünen Mehmed Âkif, o zaman için çok kıymetli olan parayı fakir kadın ve çocuklara iş öğretmek ve onları yoksulluktan kurtarmak maksadıyla kurulan bir teşekküle bağışladı.

Türk İstiklâl Marşı, dünyâ milletlerinin millî marşları içerisinde güfte bakımından belki de en güzeli ve en mânâlısıdır. Bâzı marşlar o devletin hükümdârını, başkanını övmekte, bâzı marşlar ise mübâlağalı şekilde kendi milletini göklere çıkarmaktadır. Bizim İstiklâl Marşımız ise, târih boyunca dâimâ müstakil ve hür yaşamış büyük bir milletin bu hasletini azimle, heyecanla, îmânla terennüm eden bir şiir şâheseridir. Bu eserde vatan sevgisiyle hürriyet ve istiklâl kavramları müşahhas şekilde bayrak, vatan, târih ve millet gerçekleri etrafında birleştirilmiş ve mukaddes bir “terkip” olarak ifade edilmiştir. İstiklâl Marşında milletimizin maddî ve mânevî bütün değerleri yer almaktadır.

Mehmed Âkif Ersoy'un yazdığı şiir İstiklâl Marşının güftesi olarak kabul edildikten sonra, marşın bestelenmesi için ayrı bir müsâbaka açıldı. Buna 24 besteci katıldı. Ancak bu sırada İstiklâl Savaşının çok şiddetlenmesi üzerine netice kesinleşememişti. 1924 yılında Ankara'da Millî Eğitim Bakanlığında toplanan kurul Ali Rifat Çağatay'ın bestesini seçti. Tam altı yıl boyunca bütün resmî törenlerde İstiklâl Marşı bu besteyle söylendi ve çalındı. Ancak pek beğenilmeyen bu beste 1930'da değiştirildi ve o devrin Cumhurbaşkanlığı Orkestrası Şefi Zeki Üngör'ün bestesi kabul edildi.

İstiklâl Marşı 10 kıt'a ve 41 mısradan müteşekkil olup törenlerde ilk iki kıt'ası söylenir. Tamamının metni şöyledir:

İSTİKLÂL MARŞI

Kahramân Ordumuza

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak,
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir, o benim milletimindir ancak!

Çatma, kurbân olayım, çehreni ey nâzlı hilâl!
Kahramân ırkıma bir gül; ne bu şiddet bu celâl?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl.
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl!

Ben, ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım.
Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner, aşarım;
Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım.

Garbın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar,
Benim îmân dolu göğsüm gibi serhaddim var.
Ulusun, korkma... Nasıl böyle bir îmânı boğar
Medeniyyet dediğin tek dişi kalmış canavâr?

Arkadaş, yurduma alçakları uğratma sakın!
Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.
Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın
Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın!

Bastığın yerleri toprak diyerek geçme, tanı...
Düşün, altındaki binlerce kefensiz yatanı...
Sen şehîd oğlusun, incitme, yazıktır, atanı;

Verme! Dünyâları alsan da bu cennet vatanı...

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki fedâ?
Şühedâ fışkıracak toprağı sıksan, şühedâ...
Cânı, cânânı, bütün vârımı alsın da Hüdâ,
Etmesin, tek, vatanımdan beni dünyâda cüdâ.

Rûhumun senden, ilâhî, şudur ancak emeli;
Değmesin ma'bedimin göğsüne nâmahrem eli,
Bu ezânlar ki şahâdetleri dînin temeli,
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli!

O zaman vecd ile bin secde eder, varsa taşım;
Her cerîhamdan, ilâhî, boşanıp kanlı yaşım
Fışkırır, rûh-i mücerret gibi yerden nâşım;
O zaman yükselerek arşa değer, belki başım.

Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilâl!
Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl...
Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl!
Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyet;
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl...

Mehmet Âkif Ersoy

İSTİMLÂK (Kamulaştırma);

Alm. *Enteignung (f) (Von Grundbesitz)*, **Fr.** e*xpropriation (f) légale,* **İng.** *legal expropriation.* Toplumun faydalanması için yapılacak hizmetlerde gerekli olan, şahıslara âit gayri menkullerin kamu tüzel kişilerce satın alınması. İstimlâk, idârî bir muâmele olmakla beraber, ferdin mülkiyet hakkının bir tahdidi olduğundan aynı zamanda adlî mevzûat dâhilindedir. Kamu tüzel kişilerin toplumun istifâdesi için yaptığı çalışmalarda, zarûret hâlinde tatbik edilir. İstimlâk sâdece gayri menkullerin satın alınmasıdır. İstimlâkın özel bir çeşidi olan devletleştirmede gayri menkullerin (taşınmaz malların) yanısıra menkullerin de (taşınır malların da) satın alınması sözkonusudur. (Bkz. Devletleştirme)

Eskilerden beri istimlâk, anayasa ve kânunlarla çok sıkı usûl ve şekil şartlarına bağlanmıştır. **Mecelle'**de 26 ve 1216. maddelerde bu husus açıkça belirtilmiştir. Bu maddeler: 26. madde: "Zarar-ı âmmı def için zarar-ı has ihtiyâr olunur." (Toplumun zararını önlemek için ferdin zararı tercih edilir.) 1216. madde: "Led-el-hace emr-i Sultanî ile bir kimsenin mülkü, kıymeti ile alınıp, tarîka ilhâk olunabilir. Fakat te'diye-i semen olunmadıkça mülkü yedinden alınamaz." (İhtiyaç hâlinde pâdişâh emriyle bir kimsenin mülkü, kıymeti ile alınıp yola katılabilir. Fakat değeri ödenmedikçe mülkü elinden alınamaz.) şeklindedir.

Memleketimizde son olarak hazırlanan ve kabul edilen 1982 Anayasasında bu husus şu şekildedir. 46. madde; Devlet ve kamu tüzel kişileri; kamu yararının gerektirdiği hallerde, karşılıklarını peşin ödemek şartıyla, özel mülkiyette bulunan taşınmaz malların tamâmını veya bir kısmını, kânunda gösterilen esas ve usûllere göre, kamulaştırmaya ve bunlar üzerinde idârî irtifaklar kurmaya yetkilidir.

Kamulaştırma bedeli, nakten ve peşin olarak ödenir. Ancak tarım reformunun uygulanması, büyük enerji ve sulama projeleri ile iskân projelerinin gerçekleştirilmesi, yeni ormanların yetiştirilmesi, kıyıların korunması ve turizm amacıyla kamulaştırılan toprakların bedellerinin ödenme şekli kânunla gösterilir. Kânunun taksitle ödemeyi öngörebileceği bu hallerde, taksitlendirme süresi beş yılı aşamaz; bu takdirde taksitler eşit olarak ödenir ve peşin ödenmeyen kısım Devlet Borçları için öngörülen en yüksek fâiz haddine bağlanır.

Kamulaştırılan topraktan, o toprağı doğrudan doğruya işleten küçük çiftçiye âit olanlarının bedeli, her hâlde peşin ödenir. Para karşılığı olarak bir arsa veya gayri menkulde gösterilebilir.

İSTİRİDYE (Ostrea);

Alm. *Auster (f),* **Fr.** *Huître (m),* **İng.** *Oyster.* **Familyası:** İstiridyegiller (Ostreidae). **Yaşadığı yerler:** Ilıman ve sıcak denizlerde sürüler hâlinde yaşar. **Özellikleri:** İki parçadan meydana gelen kabukları kalın ve katmerlidir. Parçalar eşit büyüklükte değildir. Sol kabuk çukur olup, bununla vücudunu zemine bağlar. Düz olan üst kavkı (kabuk) kapak vazifesi görür. **Ömrü:** 10 yıldan fazladır. **Çeşitleri:** 100 türü bilinmektedir. Bunlardan yalnız Avrupa, Portekiz, Japon ve Amerikan istiridyeleri avcılar tarafından avlanır.

Yumuşakçalar (Molusca) şubesinin yassısolungaçlılar sınıfından, ılıman ve sıcak denizlerde toplu

hâlde yaşayan iki kabuklu bir hayvan. Zemine yapıştığı kabuk çukur ve büyük, üstteki düz ve daha küçüktür. Kabukları derinin salgısıdır. Üstleri sert ve pürüzlüdür. İstiridyeler de midyeler gibi bulundukları yerde sâbit kalırlar. Ayakları bulunmaz, yer değiştirmez. Kavkılar arasında tek kapayıcı kas vardır. Başları bulunmaz. Kalb ve sinir sistemleri vardır ve solungaç solunumu yaparlar. Kabukların aralanmasıyla sudaki oksijen solungaç tarafından kullanılır. Bu yolla sudaki bitkisel ve hayvansal planktonları (mikro organizma) da alarak beslenirler. Çoğu hermafrodit (dişi ve erkeklik özelliğine sâhip) olmakla berâber ayrı eşeyli olanları da vardır. Atlas Okyanusu ve Kuzey Amerika'nın Büyük Okyanus kıyılarında bol rastlanan Virginia istiridyelerinin bâzı türleri beşinci aya kadar erkek olarak yaşar, sonraki aylarda dişiye dönüşerek yumurtlamaya başlarlar. İstiridyeler gri bir toz biçiminde milyonlarca yumurta döker. Döllenme denizde olur. Döllenen yumurtalar birkaç gün içinde açılarak içinden çıkan larvalar bir iki gün serbestçe yüzdükten sonra sert zeminlere tutunarak yapışırlar ve hayatları boyunca aynı noktada kalırlar.

İstiridyelerin düşmanı çok olduğundan azı hayatta kalır. Deniz yıldızları, birçok balık, ahtopot, çamurlu zeminler ve kirli sular sayılarını hayli azalttığı gibi, birçok ülkede besin kaynağı olarak da kullanılır. Besin ortamı zengin bölgelerde 50 yıl kadar yaşıyabilenleri vardır. İstiridyelerin içindeki inci, bir servet kaynağıdır. Kabukları arasına kum veya kurt gibi yabancı maddeleri sedef salgılarıyla örterek inci meydana getirirler. İnci 2-3 yılda meydana gelir. Basra Körfezinde Seylan Adaları, Bahreyn Adaları çevresinde ve Kaliforniya sâhillerinde inci istiridyeleri avlanır. Hatta özel olarak inci tavlaları kurulur. Bir tek inci için bâzan bin kadar inci istiridyesi açılır. Amerika'da istiridyelerin içlerinde inci olup olmadığı röntgen ile yoklanır. Boş olanlar tekrar denize atılır. Yüksek değerli siyah inciler Meksika Körfezinden çıkarılır. İstiridyecilik, istiridye tavlalarında yapılır. İstiridye üreticileri larvaların tutulması için temiz zeminler hazırlamak zorundadır. Çünkü çamurlu tabaka onların ölümüne sebep olur. Bu maksatla istiridye kabukları veya tuğlalar kullanılır. En iyi istiridyeler akıntılı sularda yetişir. Çünkü böyle sular temiz ve bol besin taşırlar. Lağımlı sularda bulunan istiridyeler vebâ ve tifo hastalıklarına sebeb olabilir. (Bkz. İnci)

İSTİRİDYE AVCISI (Haematopus ostralegus);

Alm. *Austernfischer (m),* **Fr.** *Huîtier pie (m).* **İng.** *Oyster-catcher.* **Familyası:** Yağmurkuşugiller (Charadriidae). **Yaşadığı yerler:** Antartik dışındaki bütün deniz kıyılarında yaşar. Anavatanı Güney kutuptur. **Özellikleri:** Güvercinden biraz büyük, gaga ve ayakları pembemsi renkte bir kuş. Deniz kıyılarındaki kurtçuk ve yumuşakçalarla beslenir. Göçücüdür. **Çeşitleri:** 21 alt türü bilinmektedir.

Yağmurkuşugillerden 42 cm boyunda bir deniz kıyısı kuşu. Baş ve sırtları siyah, karın ve arka tarafları beyaz tüylüdür. Kanatlarında da beyaz benekler mevcuttur. Ayak ve gagaları pembemsi renktedir. Kuvvetli bacakları üçer parmaklıdır. Gaganın yanları basık olup 9 cm uzunluktadır. Gözleri parlak kırmızı renklidir. Kuluçka zamânı rengi açık kavuniçine dönüşür. Avrupa, Asya, Kuzey Afrika ve Avustralya'nın deniz kıyılarında bol rastlanır. Deniz kurtçukları ve deniz yumuşakçaları ile beslenir. İstiridyeye olan düşkünlüğünden bu adı almıştır. Midye, tarak ve istiridyelerin kabuklarının açılma kaslarını sivri gagası ile keserek kapaklarını açar ve içlerini yer. Sürüler hâlinde gezen gürültücü kuşlardır. Kış mevsimi için güneye göç ederler.

Dişiler erkeklerden daha büyüktür. Yuvasını ada ve deniz sâhillerinin kayalık ve çakıllı kısımlarında kurar. Dişisi 3-4 yumurta yumurtlar. Kuluçka süresi 25-28 gündür. Erkek ve dişi sırayla kuluçkaya yatar. Yavrularını kurtçuk ve yumuşakçalarla beslerler. Dişi ölürse erkek yavruların bakımına devâm eder. Yavrular 5 hafta içinde gelişerek yuvayı terk ederler. Yavruların tüyleri kahverengi, bacakları daha koyu, gözleri kahverengi ve gagalarının ucu siyahtır. Boyunlarında bütün yıl beyaz bir şerit bulunur. Erginlerinin de boynunda üreme mevsimi dışında böyle bir şerit vardır. İstiridye avcısı kuşuna halk arasında, "deniz çulluğu" da denir.

İstiridye avcısı kuşların 21 alt türünün 7'sinin tüyleri tamâmen siyahtır ve çoğu göçebedir.

İSTİŞÂRE;

Alm. *Konsultieren, Beratung,* **Fr.** *Consultation.* **İng.** *Advice, Consulting.* Yapılacak bir işte, tecrübeli, emin ve bilgili kimselerle her yönden konuşmak, meşveret etmek, onlara danışmak, sormak.

İstişârenin cemiyette de mühim bir yeri vardır. Durum devlet işlerinden şahsî duruma kadar insanları ilgilendirir. Eski Türk devletlerinde istişâre yerinde kullanılan Kingeç Cemiyetlerine yer verilmiştir.

İslâmiyette de istişârenin önemi büyüktür. Peygamberimiz bile yapılacak bir işte sahâbenin fikrine baş vurmuştur. Allahü teâlâ; **"Yapacağın işi önce meşveret et!"** buyuruyor. Yavuz Sultan Selim'e, "Muvaffakiyetinin sırrı nedir?" diye sorulunca, şu meâldeki âyet-i kerîmeye uydum muvaffak oldum, dedi: **"**(Ey Peygamberim!) **İş husûsunda** (Eshâbınla) **istişâre et. Bundan sonra bir şeyi yapmaya karar verdin mi, artık Allahü teâlâya tevekkül et. Muhakkak Allahü teâlâ tevekkül edenleri**

sever.” (Al-i İmrân sûresi: 159)

Meşveret yâni danışmak, insanı pişman olmaktan koruyan bir kale gibidir. İstişâre yapılacak kimsenin emin olması, doğruyu söylemesi, söylenilenleri başkalarından gizlemesi lâzımdır. İnsan, malını, emniyet ettiği kimseye bıraktığı gibi, doğru söyleyeceğine emîn olduğu kimse ile istişâre eder, danışır. Meşveret olunacak kimsenin, insanların hâlini, zamânın ve memleketin şartlarını bilmesi lâzımdır. Buna “siyâset bilgisi”denir. Bundan başka aklı, fikri kuvvetli, ileriyi gören, hattâ sıhhati yerinde olması gerekir. Bu şartları taşımayan kimselerle istişâre yapmak uygun değildir. İstişâreden sonra bir işe karar verildi mi bir daha karar değiştirilmez. Zîrâ Allahü teâlâ istişârede bereket yaratır. Hadîs-i şerîfte; **“İstişâre eden pişman olmaz. İstihâre eden zarar etmez.”** buyruldu.

İSVEÇ

DEVLETİN ADI .....İsveç Krallığı

BAŞŞEHRİ ..... Stockholm

NÜFÛSU 8.673.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....449.964 km^2

RESMÎ DİLİ .....İsveççe

DÎNİ .....Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ..... Kron

Avrupa’nın kuzey batısında, Fin-İskandinav yaylasının bir kısmını kaplayan, bembeyaz karlarla ve yemyeşil tabiatla örtülü bir devlet. Kuzeydoğusunda Finlandiya, kuzeybatı ve batısında Norveç, doğusunda Baltık Denizi ile Botni Körfezi, güneybatısında Skagerrak ve Kattegat vardır.

Târihi

İsveç’e ilk insan yerleşmeleri, eldeki belgelere göre M.Ö. 800 yıllarında İsveç’in güney ucunda görülmüştür. İlk İsveçliler zamanla kuzeye doğru yayılmaya başlamışlardır. Sonraları ticâret yapmak için Akdeniz’e açılmışlar, Romalılarla ticârî ilişkiler kurmuşlardır. İsveç’in adı Svear kabilelerinden gelir. Ülkenin başlangıç târihinde ülkenin güneyinde yerleşmiş olan Gotarlarla Svearlar arasında uzun süreli çatışmalar olmuştur. Svearların Gotarları Brevalla’da yenmesiyle İsveç Krallığı kurulmuştur. İsveç’e M.S. 4. yüzyıldan başlayarak bâzı Germen kabileleri göç etmişlerdir. Dokuzuncu yüzyılda İsveç kralları Normanların Batı Avrupa’ya yaptıkları akınlara katıldılar. Ama asıl gâyeleri doğuda bir takım topraklar elde etmekti. Doğuya yönelen İsveçliler Novgorod ve Kiev’i ele geçirerek, buralarda birer prenslik kurdular. Onuncu ve on birinci yüzyıllarda Norveç ve Danimarka ile aralıklı çatışmalara girdiler. On birinci yüzyılda Hıristiyanlık İsveç’te resmî din olarak kabul edildi. On ikinci yüzyılda kral olan Aziz Erik, Finlandiya’yı topraklarına kattı. On üçüncü yüzyılda ise, dört İskandinav ülkesi (İsveç, Norveç, Danimarka ve Finlandiya) Kalman Birliği adı ile bir tek otorite altında toplandılar (1397).

Kalman Birliği yaklaşık 125 yıl sürdü. Danimarka ile İsveç arasındaki zıtlaşmalar yoğunlaşınca, İsveç Kralı Gustaf Vafa, Danimarkalıları İsveç’ten kovarak birliğe son verdi. 1523’te İsveç Kralı Gustaf Vafa, İsveç’in bağımsızlığını îlân etti. 1520’lerde başlayan Lutherci Reform hareketleri başarıya ulaşınca, 1529’da Roma ile ilişkileri kesildi. Bunu tâkip eden 200 yıl içinde İsveç; Danimarka, Polonya ve Rusya’yla Baltık egemenliği için birçok savaşlar yapmıştır. Kral İkinci Gustaf Danimarka’yla barış imzalamış, Polonya Prusyasını ele geçirmiş, 30 yıl savaşlarına önemli katkıda bulunmuştur. Vestfalya Antlaşması ile (1648) İsveç büyük bir devlet olmuştur. Baltık Denizindeki hâkimiyeti, Ruslara Poltava’da İsveç orduları yenilince son bulmuştur (1709). Napolyon’un generallerinden Jean Buptiste Bernadotte 1818 yılında Ondördüncü Karl adıylaİsveç kralı olmuştur. Bugün İsveç’te hüküm süren kral âilesi bu soydandır. On dördüncü Karl döneminde İsveç ile Norveç birleşmiş bu birleşme 1905 yılında barışcı bir biçimde son bulmuştur. İsveç Birinci ve İkinci Dünyâ Savaşlarında tarafsız olarak kalmıştır. Günümüzde tarafsız politikasına ters düşeceği için Nato ve AET’ye girmemektedir. İsveç bugün Anayasal bir Monarşi ile idâre edilmektedir.

Fizikî Yapı

İsveç, İskandinav Yarımadasının 5/8’ini kaplar. İnce, uzun bir ülkedir. Kuzey kesimi kutup çemberinin içinde kalır. İsveç, İskandinav Yarımadasının güneyini kaplayan bir ırmaklar ve göller bölgesidir. Ülkede irili ufaklı 96.000 kadar göl vardır. İsveç’in kuzeybatısı dağlıktır. Kjölen Dağları ve İskandinav Alplerinin doğu yamaçları bu kesimdedir. Kjölen Dağları üzerinde İsveç’in en yüksek tepesi olan Kebneka (2123 m) bulunur. Kuzey bölgesi birçok ırmakla doludur. Bu ırmaklar güneyde Bothnia Körfezine dökülürler. Başlıca ırmakları; Klar, Une, Angerman, Dal, İndals, Pite, Lule, Kalij, Torne ve Skellette’dir. Kjölen Dağlarının yüksek yamaçlarında yüzlerce küçük buzul ovaları vardır. Norland

Bothnia Körfezinde Kjölen Dağlarına kadar kat kat sıralanmış bir yayla dizisi bulunur. Büyük göller bölgesini birçok göl meydana getirmiştir. Bu göllerden en büyüğü 5545 km2lik Vanern Gölüdür. Diğer önemli gölleri ise Vattern, Jalmar ve Malar'dır. Kumsal sâhili olan Czania dışında İsveç kıyıları çoğunlukla kayalık ve küçük adalarla doludur. Baltık Denizinde bulunan Scania, Gotland ve Oland adaları tortul asıllı engebesiz ve düz topraklardan meydana gelmiştir.

İklim

İskandinav Dağlarının Atlas Okyanusu etkisinden koruduğuİsveç'in iklimi serttir. İklim güney ve kuzeyde iki ayrı karakter taşır. Güney yarıda Orta Avrupa iklimi, Kuzey yarıda ise Doğu Avrupa iklimi hâkimdir. Doğu bölümü Sovyetler Birliği yönünden gelen soğuk rüzgârların etkisi altındadır. Bu bölgede kış mevsimi uzun, yaz mevsimi kısadır. Kuzeyde yıllık ısı ortalaması +3, güneyde ise +7°C dir. En kuzeyde Ocak ayı -15°C, Haziran ayında ise +12°C dolayındadır. Yıllık yağış ortalaması güneybatıda 600 mm, kuzeyde ise 400 mm arasındadır.

Tabiî Kaynakları

Bitki örtüsü: İsveç'in yarısından fazlası % 55'i ormanlarla kaplıdır. Sık orman bölgelerinde en çok yetişen ağaç; gürgen, çam, ladin ve huş türleridir. Güneyde kışın yapraklarını döken orman ağaçları mevcuttur. Kuzeyde yüksek arazide orman bölgesi sona erip yerini kırlara ve açık alanlara bırakır. Lapland bölgesinde kutup bitkileri vardır. Bunlar bodur kayın ağaçları, seyrek çalılar ve tundralardır.

Mâdenler: İsveç mâden kaynakları bakımından zengin bir ülkedir. Özellikle demir filizi ilk sırayı alır. Bakır ve çinko bakımından zengin olan İsveç'te ayrıca altın, gümüş, volfram, nikel ve kömür yatakları bulunur.

Nüfus ve Sosyal Hayat

İsveç nüfûsu 8.673.000'dir. Nüfûsun hemen hemen bütün kısmı Germen asıllıdır. Nüfûsun 9 83'ü şehirlerde geri kalanı köylerde yaşar. İsveç'te km2ye 19 kişi düşer. Başlıca şehirleri Stockholm, Göteburg, Malmö ve Upsala'dır.

Dîni: Halkın yaklaşık % 90'ı Protestandır. Protestanlık devletin resmî dîni sayılmaktadır.

Eğitimi: İsveç'te 7 ile 16 yaş arasında eğitim mecbûrîdir. Okur-yazar oranı yaklaşık % 100'dür. Altı tane üniversite vardır. Bunlardan en önemlisi olan Upsala üniversitesi eski târihlerde kurulmuştur.

Siyâsî Hayat

İsveç, Anayasaya dayalı bir Monarşi ile yönetilmektedir. Kral sınırlı yetkilere sahiptir. Yürütme yetkisi bakanlar kurulunca kullanılır. İsveç Parlamentosu "Riksdag" 349 üyeli bir tek meclisten meydana gelir. Parlamento üyeleri her üç yılda bir yapılan seçimlerle seçilir. İsveç mahallî idare olarak 278 belediyeye bölünmüştür. Bu belediyeler 24 ayrı bölgede toplanır.

Ekonomi

Yarısı çam ormanlarıyla kaplı olan, verimli su gücüne, demir filizine, uranyuma ve diğer minerallere sahip olan İsveç çok yönlü bir hammadde ve onun işlenmesini sağlayan bir sanâyiye sâhiptir.

Tarım: İsveç'te tarım yapılabilen alanlar toplam arazinin % 9'undan ibârettir. Fakat ülkenin besin ihtiyâcının % 90'ını bu topraklardan karşılamaktadır. Nüfûsun % 7'si tarımla uğraşmaktadır. Tarım alanları az olmasına rağmen modern teknikler uygulandığı için, en yüksek verim elde edilir. İsveç'te tahıl üretiminin başında yulaf gelir. Yetiştirdiği ürünler arasında, çavdar, buğday, arpa, patates ve pancar ön sırayı alır.

Hayvancılık: İsveç topraklarının % 2'sinden azı otlaktır. Hayvancılık devlet tarafından desteklenmektedir. Yetiştirilen hayvanlarla ülkenin et, süt, tereyağ, peynir ve yumurta ihtiyacı karşılanmaktadır. Balıkçılık kıyılarda ve göllerde yapılır. Önemli bir gelir kaynağıdır.

Sanayi: İsveç'in sanâyi kalkınması mâden kaynaklarına dayanır. Çok bol ve çeşitli mâden kaynaklarının başlıcası demir yatakları olup, dünyâ demir üretiminin % 25'ini İsveç sağlar. Ayrıca ülkede manganez, altın, bakır, gümüş ve kömür çıkar. Yeşil altın olarak bilinen ormanlar kereste ve kağıt hamuru ihtiyâcını karşılar. Ülkenin nehirlerinden elde edilen elektrik enerjisi, ülkenin sanâyii için gerekli olan enerjiyi sağlar.

İsveç'in belli başlı sanayi ürünleri, makina, taşıt araçları, gemi inşâası (dünyâ üretiminde üçüncü), elektronik donanım, telefon, uçak, harp araçları, lokomotif, bilyalı yataklardır. Bütün bu sanâyi fabrikaları özellikle başşehir Stockholm ve Göteburg çevresinde yoğunlaşır. Malmö'da dokumacılık, Örebro'da dericilik, Helsingborg'da kauçuk sanayi gelişmiştir. Ülke mobilya, porselen ve camcılık açısından milletlerarası bir üne sâhiptir. Ülke işgücünün % 29'u ağır sanâyi ve mâdencilik kesiminde

çalışmaktadır.

Ticâret: İsveç özellikle besin maddesi (meyve ve tahıl), yağ, hammaddeler (kömür, krom, manganez, petrol, tuz, potas, kauçuk, yün ve pamuk vb.) alır. İhraç ettiği ürünler arasında kereste, kağıt hamuru, demir filizi, makina, çeşitli âletler, kibrit, kağıt, motorlu taşıtlar, silâh ve gemi bulunur. Ticâret yaptığı ülkelerin başında Norveç, İngiltere, Batı Almanya ve ABD gelir.

Ulaşım: Ülkede karayollarının uzunluğu 184.094 km'dir. Demiryollarının uzunluğu ise 12.005 km olup, bunun 11.377 kilometresi devlete âittir. 7583 kilometresinde elektrikli trenler çalışır. Hava ulaşımını ise İskandinavya hava yolları ile sağlamaktadır.

Deniz ticâret filosunda 3,76 milyon gross tonluk 502 gemi bulunur. En büyük limanları Stockholm ve Göteborg'dur.

İSVİÇRE

DEVLETİN ADI ..... İsviçre Konfederasyonu

BAŞŞEHRİ ..... Bern

NÜFÛSU 6.911.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 41.293 km^2

DÎNİ ..... Hıristiyanlık

RESMÎ DİLİ ..... Almanca, Fransızca, İtalyanca ve Romanş

PARA BİRİMİ..... İsviçre Frangı

Orta Avrupa'da bulunan bir devlet. Kuzeyinde Almanya, doğusunda Avusturya ve Liechtenstein, güneyinde İtalya, batısında Fransa bulunur. 25 eyaletten meydana gelmiş konfederasyondur.

Târihi

Bugün İsviçre denilen Helvetia'da yaşayan Kelt kabilelerin M.Ö. 58 yılında Roma İmparatoru Julius Caesar'a yenilmeleriyle ülke beş asır boyunca Roma İmparatorluğunun bir bölümü sayılmıştır. M.S. 5. yüzyılda Hıristiyanlığı kabul etmiş olan Burgondlar, Jura'nın Cenevre Gölünün iki yanına yerleştiler. Almanlar ise Ren ile Aşağı Aar havzasına yerleşerek bölgeyi Germenleştirdiler. Bölge sonra Roma Germen İmparatorluğuna katıldı. On birinci yüzyıldan itibaren feodal devletler kurulmaya başlandı. On üçüncü yüzyılda da Habsburglar Sülâlesi orta ve batı İsviçre'ye hâkim oldu. 1291'de üç kanton Schwyzuri Nidwalden birleşerek Habsburglara karşı bir savunma ittifâkı kurdular. Böylece İsviçre Konfederasyonu (adını birleşen kantonların en büyüğü olan Schwzy'den aldı) doğdu. Daha sonraki yüzyıllarda İsviçreliler Habsburglara karşı bağımsızlığı savunmak için birçok kere silâhla saldırdılar. On dördüncü yüzyılda Luzirn, Zürich, Glaruszug ve Bern ilk kurulan üç kantonla birleştiler. 1481'de birliğe Fribourg, Solothurn, 1501'de Basel, 1513'de Appenzell katıldı. Askerî gücünü geliştiren İsviçre tarafsızlık politikasını benimsedi. Reform sırasında kantonlar arası çatışmada Protestanlar yenildi. 1648'de Vestfalya Antlaşmasıyla İsviçre'nin bağımsızlığı resmen kabul edildi. Napolyon savaşları sırasında Fransızlar ülkeyi işgal etti (1798). Napolyon kantonları birleştirerek bir federasyon hâline getirip Helvet Cumhûriyetini kurdu. Napolyon'un yenilmesinden sonra kantonlar birliği bozulmadı. 1815 Viyana Kongresinde İsviçre'nin tarafsızlığı kabul edildi. 1847'de ülkede bir iç savaş patlak verdi. Bâzı kantonlar bir konfederasyon kurulmasını istiyordu, bâzıları ise değişikliğe gerek görmüyordu. Yapılan savaşlarda konfederasyondan yana olanlar kazanınca, 1848'de İsviçre Konfederasyonu kuruldu. İsviçre, Birinci ve İkinci Dünyâ Savaşlarında da tarafsızlığını korudu. Herhangi bir bloka bağlanmamıştır. Buna da sebep dünyânın bütün devletlerinin, devlet adamlarının İsviçre bankalarında açmış olduğu sırdaş hesaplar olmuştur. 1978 yılında yapılan bir referandumla yeni bir kanton kurulması için karar alındı ve 1 Ocak 1979'da Jura Kantonu kuruldu.

Fizikî Yapı

İsviçre Avrupa'nın en dağlık ülkesidir. Toprakların 3/4'ü dağlarla kaplıdır. Kuzeybatı Fransa sınırı boyunca uzanan Jura Dağları ülkenin güney kesimini kaplayan Alplerden Mitteland yaylasıyla ayrılır. İsviçre Alpleri, Mont-Blanc'dan Ortlere kadar uzanan orta kesimini içine alır. Ülkenin büyük kısmını meydana getiren güney bölümü Bern Alpleri, Pennine Alpleri, Lepontine Alpleri ile doğudaki Rehetia Alplerinden müteşekkildir. En yüksek tepeler Pennine Alplerinde yer alan Mente Rosa ve Matterhorn (4478 m) tepeleridir. Bern Alplerinde en yüksek tepeler Finsteraarrhorn (4274 m) ile Jungfrau (4166 m)dur.

İsviçre yüksek yaylası, Alplerle Jura Dağları arasında kalan yayladır. Bu yayla 1000 m yüksekliktedir.

İsviçre Tepeleri diye de anılır. Bu yayla çayırlar ve kozalaklı ağaç ormanlarıyla kaplıdır.

Avrupa'nın iki büyük akarsuyu İsviçre Alplerinden doğar. Ren Nehri, Knostanz Gölüne akan iki pınardan kaynaklanır. Rhone'ni kaynağı ise güneybatıdaki buzullardır. Ticino Nehri güneye akar. İsviçre'de çok sayıda göl vardır. Bunların en büyüğü Almanya ve Avusturya'ya sınır olan Konstanz Gölüdür. Diğer önemli gölleri ise Zürich, Lulerne, Neuchatel ve Leman'dir.

İklim

İsviçre'nin iklimi çok değişiktir. Rhetia Alplerinde hava kuru ve açık olmasına rağmen, Ticino Kantonun'da nemli bir sıcaklık, Magiore ve Lugarna Göllerinde ise Akdeniz iklimi hüküm sürer. Dağların yüksek tepeleri yıl boyunca karla örtülü kalır. İklim genellikle mutedildir. Ticinoso kantonu dışında bütün kantonlarda kış sıcaklık ortalaması 0°C'nin altındadır. Yaz aylarında ise ısı ortalaması 27°C'ye kadar çıkmaktadır.

Tabiî Kaynakları

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Ülke topraklarının % 23'ünü ormanlar meydana getirir. Ormanların % 70'i kozalaklı ağaçlarla, geri kalan kısmı geniş yapraklı ağaçlarla kaplıdır. Ormanlarda meşe, kayın, ceviz, çam ve kestane ağaçları vardır. Ormanlar İsviçre'nin kereste ihtiyacının yarısını sağlar. Yüksek Alp yamaçlarında dağ keçisi, tavşan, dağ sıçanı ve av kuşları yaşar.

Mâdenler: Yeraltı kaynakları bakımından İsviçre fakirdir. Ülkede önemsiz birkaç kömür yatağı vardır. Yalnız tuz yatakları önemlidir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfûsu 6.911.000 olup, nüfûsun büyük bir kısmı şehirlerde ve yayla bölgesinde yoğunlaşmıştır. Önemli şehirleri Bern, Zürich, Basel ve Cenevre'dir. Hâlâ kantonlarda ve köylerde çok belirgin âdet, gelenek ve dil ayrılıkları görülür. İsviçre'de resmî dil olarak dört dil kullanılır. Halkın % 65'i Almanca, % 18'i Fransızca,% 12'si İtalyanca, % 1'i Romanş dillerini konuşur.

Dîni: Halk Hıristiyan olup, % 49,4'ü Katolik, %47,8'i Protestandır.

Eğitim: İsviçre'de eğitim düzeyi çok yüksektir. Okuma-yazma oranı % 100'dür. 6 ile 14 yaş arasında öğretim mecburîdir. Ülkede 25 değişik eğitim sistemini kantonlar yönetimi kontrol eder. İsviçre'de 8 üniversite ve 2 teknik kolej vardır. Üniversitelerinden 7 tânesi dünyâca meşhur olup, çeşitli ülkelerden gelen talebeler bu okullarda eğitim görmektedir.

Siyâsî Hayat

İsviçre'de hâlen yürürlükte olan Anayasa 1848'de yürürlüğe girmiştir. Anayasaya göre İsviçre 20 egemen, 6 yarım kantondan meydana gelmiştir. Federal meclis 44 üyeden meydana gelen bir devlet konseyi ile, doğrudan doğruya halk tarafından seçilen 200 üyeli bir millî konseyden müteşekkildir. Devlet konseyine hâkim kantonlar ikişer, yarım kantonlar birer üye gönderirler. Federal Konsey, Federal Meclis tarafından 4 yıl için seçilmiş 7 üyeden meydana gelir. Federal Konseyin üyeleri olan konfederasyon başkanı ve başkan yardımcısı her yıl Federal Meclis tarafından seçilir.

Ekonomi

İsviçre ekonomisinin temelini tarıma dayalı besin endüstrisi, kimyâ ve ilâç endüstrisi meydana getirir. Bunun yanında hayvancılık büyük önem taşır.

Tarım: İsviçre'de tarıma elverişli topraklar genellikle üstünde çalışılamayacak kadar yüksektir. Topraklarının %6'sı ekilebilmektedir. Halkın ise % 6'sı tarımla uğraşır. Başlıca yetiştirilen önemli ürünleri patates, çavdar ve mısırdır. Bağcılık gelişmiştir. Göl kıyılarında ve dağ eteklerinde meyvecilik yapılır. En çok yetiştirilen meyveleri elma, üzüm, armut, erik ve kirazdır.

Hayvancılık: İsviçre'de hayvancılık ekonomide büyük yer tutar. Topraklarının yarısı otlaklardan ve sürekli yeşeren çayırlardan meydana geldiği için hayvancılık açısından çok değerli bir tabiî kaynaktır. Yüksek bölgelerde keçi ve koyun yetiştirilir. Asıl hayvancılık alanında çalışmalar sığır ve inek gibi kesim ve süt hayvanları yetiştirmek için yapılır. Elde edilen süt miktarı yaklaşık 3.650.000 ton, peynir üretimi ise 129.000 tondur. Peynir sektörü dünyaca ünlüdür. Süt mamullerinden sayılan çikolatada dünyâ çapında söz sâhibidir.

Sanâyii: İsviçre'de iş gücünün % 40'ı sanâyi kesiminde çalışmaktadır. Ülkede çelik sanâyi gelişmiştir. Bu amaçla dışarıdan demir filizi alır. Makina, lokomotif, türbün gibi ağır sanâyi ürünleri imal edilir. Elektrikli makinalar, bilimsel ve optik araç üretimi ülke sanâyiinde önemli bir yer tutar. Kimyâ ve ilâç sanâyii de çok gelişmiştir. Saatçilik ülkenin ünlü bir sanâyi dalıdır. İsviçre saatleri dünyâca ünlüdür. Sanâyi üretiminin % 90'ı ihraç edilir.

Ticâret: Sanâyi ürünlerinin büyük bir kısmı ihraç edilir. İhraç ettiği mallar arasında elektrikli motorlar, makina, lokomotif, türbün, dokuma ürünleri, süt mamülleri, saat, çikolata, ilâç ve kimyâ ürünleri gelir. İsviçre dünyânın mâlî hayâtında önemli rol oynayan büyük bankacılık merkezidir. İsviçre halkının % 10'u bankacılıkla uğraşır. İsviçre bankacılık ve sigortacılık kaynağından büyük gelir sağlar. Diğer önemli gelir kaynağını ise turizm teşkil eder. İsviçre yaz kış bütün yıl boyunca turist akınına uğrar. İthal ettiği maddelerin başında petrol gelir. Bunu diğer sanâyi ham maddeleri ve besin maddeleri tâkip eder.

Ulaşım: İsviçre'de 64.855 km karayolu bulunmaktadır. Bunun 1.057 km'si milletlerarası karayolu şebekesine bağlıdır. Demiryollarının toplam uzunluğu 4991 km'dir. Bunun dışında 830 km özel hatlar bulunmaktadır. Hava ulaşımı 1931 yılında kurulmuş olan Swissair ile sağlanır. Deniz ticâret filosu 30 gemiden meydana gelmiş olup, 294.304 gross ton yük kapasitelidir. En önemli limanı Basel'dir.

İŞ;

Alm. *Leistung (f),* **Fr.** *Travail (m),* **İng.** *Work.* Fizikte, bir cisim bir kuvvetin etkisi altındayken yer değiştiriyorsa, alınan yol ile kuvvetin bu yol doğrultusundaki bileşeninin çarpımı. Günlük hayatta iş kelimesi adalelerle yapılan veya zihnî bir çabayı gerektiren faaliyetin herhangi bir şekli için kullanılmaktadır. Bir ağırlığı kaldırmak demek, bir kuvveti bir yol boyunca tesir ettirmek demektir. Ağırlığın kaldırılacağı yüksekliğe göre yorgunluk farklı olur. Tesir ettirmek zorunda olunan kuvvetin büyüklüğüne göre de durum aynıdır.

Bir kuvvetin iş yapabilmesi için, bu kuvvetin cismin hareket doğrultusundaki bileşeni sıfır olmamalıdır. Bu bakımdan, hareket hâlindeki bir cismin hareket doğrultusuna dâimâ dik kalacak şekilde etki eden kuvvetler (Dâiresel hareketteki merkezcil kuvvet gibi) iş yapmazlar. Buna göre bir ağırlık kaldırıldığı, bir yay gerildiği veya bir gaz silindir içinde sıkıştırıldığı zaman bir iş yapılmıştır. Diğer taraftan ağır bir cismi kolları uzatarak hareketsiz olarak tutmak "zor iş" ise de, hareket olmadığı için teknik mânâda bir iş yapılmış değildir.

X ekseni olarak kabul edeceğimiz yatay bir doğrultuda hareket eden bir cisim üzerine, hareket doğrultusu ile α açısı yapan sâbit bir F kuvveti dışardan uygulanırsa; cisim bir x yerdeğiştirmesi yaptığı vakit, bu kuvvetin yaptığı W işi, yer değiştirme ile kuvvetin yer değiştirme doğrultusundaki izdüşümünün çarpımı olarak târif edilir.

Yâni:

$W = (F.\cos \alpha) .x$

Bu formülün tipik olarak şu özel halleri mevcuttur:

a) F kuvveti ve x yolu aynı doğrultuda ise α= 0'dır. Bu takdirde iş:

W = F.x' dir.

b) F ve x zıt yönde ise α = 180°'dir, Cosx = -1 ve W= -F.x'tir. Otomobil fren yaptığı vakit, frenleme kuvveti hareket yönüne zıttır; böyle frenleme kuvvetinin yaptığı iş de negatiftir.

c) F ve x birbirlerine dikse α = 90°, Cosα = 0 ve dolayısıyla yapılan iş W = 0'dır. Bu hâli dâiresel harekette buluruz. Merkezcil kuvvet her an harekete diktir. Planetlerin güneş etrâfındaki dolanımında, kuvvetlerin ve mesâfelerin pek büyük olmasına rağmen hiçbir iş yapılmaz.

İş birimleri: CGS sisteminde 1 dyn'lik bir kuvvetin bir cisme yol doğrultusunda 1 cm mesâfe boyunca tesir etmesiyle elde edilen iştir. Bu işe 1 erg denir. MKS sisteminde ise kuvvet birimi newton, yol birimi metredir. Çıkan iş birimi ise Joule olur. Yâni 1 Joule = 1 newton. 1 metredir. 1 joule = 10^7 erg'dir. Teknik ölçü sisteminde ise yâni M.K. kuvvet. S. sisteminde kuvvet birimi kgf (kilogram kuvvet) yol birimi metredir. Dolayısıyla iş birimi kgf. metredir. Diğer iş birimleri: 1 Kgf.m = 9,8 joule, 1 Watt. saniye= 1 joule, 1 kW.h= $3{,}6.10^6$ joule, 1 Beygir. saat= 0,736 kW.h'dır.

Şekil değiştirme (Deformasyon) işi: Buna elastikî iş de denilebilir. Meselâ bir yayı germek için yapılması gereken iş gibi. Helezon bir yayı esneklik sınırları içinde x kadar uzatmış veya sıkıştırmış isek, yaptığımız iş $W = 1/2\ k.x^2$dir. Burada k, yayın kuvvet sâbitidir.

Hızlanma işi: Bir tüfek veya top namlusu içerisinde bulunan merminin namluyu terk etmesi için barut gazlarının ona verdiği iş veya m kütleli cismin F kuvvetiyle x yolu boyunca hızlandırılması hâlinde yapılan iştir. Meselâ m kütleli bir cisim sâbit bir F kuvvetiyle x yolu boyunca hızlandırılmış olsun. Bu hâldeki hızlanma işi:

W = F.x'tir. Burada F = m.a olduğundan:

W = m.a.x yazılabilir. (a = cismin kazandığı ivmedir.)

Şâyet hareket düzgün hızlanan bir hareket ise:

$x = v^2/2a$ dır. $W = m.a.x = m.a.\ v^2/2a$, yâni:

$W = 1/2\ m.v^2$ olur. m kütleli bir cisme v hızını kazandırmak için yapılması gereken hızlandırma işi $W = 1/2\ m.v^2$ ye eşit olur ki, bu da cisme verilen kinetik enerjiye denktir.

İŞ BANKASI;

Cumhûriyet devrinde özel sermaye ile kurulan ilk banka. İzmir İktisat Kongresinden sonra 26 Ağustos 1914'te kuruldu. Bir milyon liralık sermâyenin ödenmiş sermâyesini meydana getiren 250.000 liralık bölümünün tamâmı Atatürk tarafından ödendi. Bu para, Hindistan'daki Müslümanların aralarında toplayıp, Kurtuluş Savaşında kullanılması için gönderilen paranın kalan kısmıydı. Bu sermâye aynı sene bankanın pay senetlerinin beş ilde satılması ile 410.000 liraya ulaştı.

Bankanın kuruluş ana sözleşmesindeki gâyeleri arasında tarım, sanâyi, mâdencilik, enerji üretimi ve dağıtımı, bayındırlık işleri, nakliyecilik, sigortacılık, turizm ve ihrâcât alanlarında her türlü teşebbüsü kurmak ve iştirakte bulunmak yer almaktaydı. Bankanın ilk yönetim kuruluna Mahmûd Soydan başkanlık etmiş, üyelerini ise İhsan Bey, Ali Kılıç, Râsim Başaran, Rahmi Köken, Sâlih Bozok ve Genel Müdür Celâl Bayar meydana getirmiştir.

Bankanın 1924 yılı sonunda toplam mevduâtı; 2.5 milyon liraya, 1927'de 22.7 milyona, 1930'da ise 43 milyona çıktı. 1927'de Osmanlı İtibâr-ı Millî Bankası ile birleşti. Atatürk'ün ölümü üzerine İş Bankasından Hindistan ve Pakistan Müslümanlarının gönderdikleri paradan meydana gelen % 28,4 nisbetindeki hissesi vasiyetine göre kâr payları Türk Dil Kurumu ve Türk Târih Kurumuna verilmek üzere CHP'ye devredildi. 12 Eylül Harekâtından sonra CHP'nin kapatılmasıyla, Atatürk'ün hisseleri hazineye devredildi.

Zamanla gelişen İş Bankası, büyük bir ticâret bankası olduğu gibi, aynı zamanda yatırım bankası olma özelliğini de sürdürdü. Yatırımların büyük bir kısmını gübre, şişecam, demir-çelik, besin, turizm vb. alanlarında faaliyet gösteren kuruluşların orta ve uzun vâdeli para ihtiyaçlarını karşılamak üzere yaptı. Aynı zamanda devlet tahvilleri ve hazine bonolarının halka satılmasında aracılık etmekte ve hazineye kısa dönemli nakit sağlamaktadır.

İş Bankası, Türkiye'de küçük tasarrufların değerlendirilmesi için kumbara sistemini ve tasarrufu teşvik ikrâmiyesini ilk defâ uygulayarak, halka bilinçli bir tasarruf alışkanlığı vermek için çaba göstermiş; banka kartı, mavi çek ve bankamatik gibi ödeme kolaylığı sağlayan uygulamalar getirmiştir. Kurmuş olduğu Banka ve Ticâret Hukuk Araştırma Enstitüsü ile banka, sigorta ve ticâret hukûku alanlarında ilmi araştırmalar yapmaktadır. Ayrıca Türk eğitim ve sanat hayatına da çeşitli yayın ödülleriyle katkıda bulunmaktadır.

Bankanın ortak olduğu belli başlı kuruluşlar şunlardır: Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları AŞ, Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ, Soda Sanâyii AŞ, Sınâî Yatırım ve Bankası AO, Türk Dış Ticâret AŞ, Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi, TEZSAN Takım Tezgahları Sanâyii ve Ticâret Şirketi, Türkiye Petrolleri AO, Çukurova Elektrik, Rabak Elektrolitik, Bakır Sanâyi, Akdeniz Gübre Sanâyii, Millî Reasürans AŞ, İpek İş Mensûcât TAŞ.

İŞ BÖLÜMÜ;

Alm. *Arbeitsteilung (f),* **Fr.** *Division (distribution) (f),* **İng.** *Division of labour.* Bir üretim faaliyetinde veya hizmet biriminde yapılacak işin bölümlere ayrılarak, her bir iş parçasının bir işçinin sorumluluğuna verilmesi.

İş bölümü, yapılacak işin teknik özelliği ile sıkı sıkıya ilgilidir. Bir başka deyimle her işin bir bölünebilirlik sınırı bulunmaktadır. İş bölümü, belli işçilerin, belli iş türleri üzerinde uzmanlaşmasını sağlayarak ve işin yapılabilirlik süresini kısaltarak, işin verimlilik ve etkinliğini artırmaktadır. Ne var ki günümüz dünyâsında olduğu gibi, bu konuda aşırılığa ve ifrata kaçılması, işçinin robotlaşmasına, işin monotonlaşmasına yol açmakta ve sonuçta, başlangıçta artan verimlilik ve etkinlik belli ölçüde azalmaktadır. Zîra, küçük iş parçaları görme ve işin bütününü unutma insan yapısına ve zekâsına aykırı bulunmaktadır.

İŞ HUKUKU;

Alm. *Arbeitsrecht (n),* **Fr.** *Législation (f) du trawail,* **İng.** *Labor legislation.* İşçilerle işverenler arasındaki münâsebetleri hukûkî açıdan düzenleyen kânun.

Genel kavram içerisinde iş kânunu, iş kânununa bağlı olarak çıkartılan tüzük ve yönetmeliklerle, genelgeler ve yargıtay ictihatları, sendikalar ve toplu iş sözleşmesi kânunları ve bu kânunlara bağlı

mevzuâtı ve çalışma ile ilgili hafta tâtili ve millî, dinî bayramlarla ilgili kânunlarla sâir kânunları da içine alır. Dar mânâda düşünüldüğü zaman sâdece ferdî olarak meydana gelen işçi-işveren ilişkileri ile devletle olan ilişkisi akla gelmektedir. Genel hukuk içerisinde iş kânunu "Özel Hukuk Hükümleri" olarak değerlendirilmekte ve öncelikle uygulama durumu ortaya çıkmaktadır. Yâni bir işçi-işveren arasındaki meselenin hallinde ilk baş vurulacak kânun, iş kânunundaki hükümler olmakta, bu kanunda istenilen hüküm bulunmadığı takdirde "Borçlar Kânunu ve Medenî Kânun" ile diğer kânun hükümlerine başvurma durumu hâsıl olmaktadır.

İş kânununda meydana gelen değişiklikler: Türk Hukukunda iş kânunu ile ilgili mevzuâtın düzenli ve yazılı olarak ilk ortaya çıkışı, Osmanlı Devletinin son devirlerinde İslâm hukukuna göre hazırlanan Mecelle ile olmuştur. Mecelle'nin dördüncü faslında, "İcâre-i âdemî" başlığı altında işçi-işveren münâsebetlerini düzenleyen hükümlerin yer aldığı görülmektedir. Daha sonraları 1881'de Zirâat ve Sanâyi Odaları hakkında kânun, 1889'da Askerî Fabrikalar Nizamnâmesi, 1899'da Amele Tahririne Mahsus Nizamnâme, 1909'da Tersane İşçilerine Mahsus Emeklilik Nizamnâmesi ile Hicaz demiryolu Memur ve Müstahdemleri Hakkında Nizamnâmeler ve "Tâdil-i Eşgal Kânunu", "Cemiyetler Kânunu", 1913'te "Teşvik-i Sanâyi-i Kânun-ı Muvakkatı" gibi kânunlar yürürlüğe konmuştur.

1924'te Hafta Tâtili Kânunu, 1926'da Borçlar Kânunu, 1929'da Umûmî Hıfzıssıhha Kânunu yürürlüğe konmuştur. Bugünkü yürürlükte bulunan İş Kânunu'nun ilki 15.6.1937'de 3008 sayılı İş Kânunu olarak yürürlüğe girmiştir. 1961 Anayasası ile çalışma hayâtı yeniden düzenlenmiş; "Çalışma İle İlgili Hükümler" başlığı altında "Çalışma Hakkı ve Ödevi (mad. 42) "Çalışma Şartları" (madde 43), "Dinlenme Hakkı" (mad. 44), "Ücrette Adâlet Sağlanması" (mad. 45), Sendika Kurma Hakkı" (mad. 46) ve "Toplu Sözleşme ve Grev Hakkı" (mad. 47) gibi hükümlerle yeni temel esaslar belirlenmiştir. Bu anayasaya bağlı olarak da 19.7.1963 târihinde 274 Sayılı Sendikalar Kânunu, 275 Sayılı Toplu-İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kânunları, 3008 sayılı İş Kânunu yürürlükten kaldırılarak 12.8.1967 târihinde 931 sayılı İş Kânunu geçerli kılınmış, ancak bu kânun esastan iptal edilerek Ağustos 1971 târihinde 1475 sayılı İş Kânunu yürürlüğe konmuştur. Yapılan bâzı değişikliklerle hâlen bu kânun yürürlükte bulunmaktadır.

1982 Anayasası ile çalışma hayâtına ilişkin hükümlerde, yeni birtakım düzenlemelere gidilmiş, sendikalaşma ve toplu iş sözleşmesi ile ilgili anayasa hükümlerinde bâzı değişiklikler yapılmıştır. Buna bağlı olarak da 274 ve 275 sayılı kânunlar yürürlükten kaldırılarak 5.5.1983 târihinde 2821 Sayılı Sendikalar Kânunu ve 2822 sayılı Toplu-İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kânunları yürürlüğe konmuştur. Basında çalışanlar ile deniz ve göllerdeki belli tonajlı gemilerde çalışanlarla ilgili iş kânunları da vardır. Ayrıca iş kânunu muhteviyâtı içinde olmasına rağmen ehemmiyetinden dolayı Sosyal Sigortalar Kânunu çıkartılmıştır.

İş kânununun muhteviyâtı: 1475 sayılı İş Kânunu; genel hükümler, hizmet akdine ilişkin hükümler, ücretlere âit hükümler, işin düzenlenmesine âit hükümler, işçi sağlığı ve güvenliği, iş ve işçi bulmaya âit hükümler, cezâ hükümleri gibi hususları ihtivâ etmektedir.

Tarımda çalışanlar, çıraklar, deniz ve hava taşıma işçileri, sporcular, üç kişiden az işçi çalıştıran küçük esnafa âit işyerleri, yardım sevenler dernekleri bu kânun kapsamına girmezler.

İŞ MAKİNALARI;

Alm. *Werkmaschinen.* **Fr.** *Operation Machine.* **İng.** *Working-machines.* Toprak kazımında, yüklenmesinde ve yayılmasında; karayolu yapım, onarım ve bakım işlerinde; su kanalları yapımı vb. işlerde kullanılan makinalar. Genel olarak hareket mekanizmalarına göre paletli (tırtıllı) ve lastik tekerlekli olarak sınıflandırılır. Yaptıkları işlere göre ise çeşitli gruplara ayrılır. Bunların belli başlıları, dozer, ekskavatör, greyder, skreyper, yükleyici (loder), kompaktör, silindir, boru döşeyici ve diğer iş makinalarıdır.

Dozer: Yürüyerek sathi kazı yapmaya yarayan bir ekskavatör tipidir. Yürüyen bir traktör ve önüne kaldırılıp indirilebilir şekilde takılmış bir kazıcı levhadan meydana gelir. Traktör bir dizel motoruyla tahrik edilir ve paletli veya lastik tekerleklidir. Paletli traktörler daha büyük bir itme kuvveti sağlarlar. Lâstik tekerlekliler ise daha hareketlidir. Öndeki kazıcı levhanın alt kısmında aşındıkca değiştirilebilen bir bıçak bulunur. Levhanın yapılışına göre dozerler, buldozer ve angldozer olmak üzere iki tipe ayrılır. Angldozerde levhanın bir ucu ileri diğer ucu geri giderek açılı kazıma yapabilir ve kazılan toprağı sağa sola atabilir. Buldozerde ise sağa sola hareket yoktur, kazılan toprağı öne yığar. Levhanın hareketi hidrolik bir sistemle sağlanır.

Ekskavatör: Toprak zeminleri kazmaya yarayan bir makinadır. Üniversal, kablolu, godeli, yüzen vb. çeşitli tipleri vardır. Üniversal ekskavatörün esas olarak alt, üst ve ön olmak üzere üç kısmı vardır. Alt kısım paletli, lâstik tekerlekli veya kamyon şasilidir. Üst kısımda tahrik motoru ve kumanda tertibâtı bulunur. Ön kısım ise kazmayı sağlayan mekanizmadan ibârettir. Kaşıklı (kepçeli), draglin kovalı,

çeneli, ters kaşıklı, düz kaşıklı gibi çeşitli kazıcı tipleri vardır.

Greyder: Yolları tesviye etmek veya hendek kazmak için kullanılan bir iş makinasıdır. Ön kısım, arka kısım, şasi ve kazıyıcı levha tertibâtından meydana gelir. Ön kısım iki tekerlekli aks şeklinde olup direksiyon hareketini sağlar. Arka kısmında tahrik motoru ve kumanda mekanizmaları bulunur. Ön ve arka kısmı bağlayan şasi üzerine kazıyıcı levha bağlanmıştır. Dozerde olduğu gibi levhanın alt kenarında aşındıkca değiştirilebilen bıçak bulunur ve levha hareketlidir.

Skreyper: Toprağı ince tabakalar hâlinde kazarak bir sandığa dolduran ve belirli bir mesâfeye götürdükten sonra yayan bir iş makinasıdır. Paletli veya lâstik tekerlekli bir traktörle çekilir. Yollardaki sathi yarmaların açılıp dolguların yapılmasında, havaalanı gibi yerlerin inşâatında tesviye yapılması, sulama kanallarının açılması, mâden ocaklarındaki üst ince tabakaların kaldırılması vb. işlerde kullanılır. Bir traktörle çekilen dört tekerlekli kazıcı sandık kısmının ön tarafında kazıcı bıçak bulunur. Bıçağın kazıdığı toprak sandığa dolar. Sonra ön kapak kapatılır ve dolan toprak boşalacak yere götürülerek boşaltılır.

Yükleyici (Loder): Kazılması zor olmayan toprakların taşıtlara doldurulmasına yarayan makinalardır. Kesintili ve kesintisiz çalışan olmak üzere iki tipi vardır. Kesintili tip bir traktör ve önde yüklemeyi sağlayan kepçe kısmından meydana gelir. Kepçe kısmı hidrolik sistemlerle hareket ettirilir. Kesintisiz tiplerde yürüme hareketi sayesinde sathi olarak kazı yapılır ve kazılan malzeme aynı hızla giden taşıtlara doldurulur.

Kullanılacak yere göre çok çeşitli tipleri olan bu makinalara ilâveten daha pekçok iş makinası mevcuttur. Kendilerine has farklı özellikleri olan bu makinaların ne işe yaradığını adlarından çıkarmak mümkündür. Zemin gevşetme makinaları, zemin sıkıştırmaya yarayan çeşitli tiplerdeki silindirler, vibratörler, tokmaklar hâricinde beton hazırlama, karıştırma, iletme, yayma vb. işlerde kullanılan inşaat makinaları ve asfalt hazırlama, yayma işlerinde kullanılan makinalar da birer iş makinasıdır.

İŞ VE İŞÇİ BULMA KURUMU;

Alm. *Arbeitsamt (n),* **Fr**. *Buredu (m) de placement, Office (m) du trawail,* **İng.** *Labor exchange, Employment bureau.* İş ve işçi bulma faaliyetlerini ve bunlarla ilgili diğer vazifeleri yerine getirmek üzere kurulan ve kuruluş esasları kânunla belirtilen Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına bağlı olarak görev yapan bir kamu kurumu. Kurumun idârî ve mâlî bakımından muhtariyeti vardır. İş ve İşçi Bulma Kurumunun Genel Müdürlük Merkezi Ankara'dadır. Kurum, on iki ilde bölge müdürlükleri, 76 ilde şûbe müdürlüğü ve 36 ilçede büro şefliği ile hizmetini sürdürmektedir. (1993)

Çalışma esasları ile faaliyet göstereceği konular 21.1.1946 târihinde çıkartılan bir kânunla belirlenmiştir. Ancak daha sonra ihtiyaca göre yeni bâzı düzenlemeler getirilmiştir.

Vazifeleri:

1. Her çeşit ekonomik işlemlerle, serbest sanat niteliğinde olan diğer işler için bilgi toplamak,

2. İşçi isteme ve iş oranının düzene bağlanması yolunda gerekli çalışmaları yapmak,

3. İşçi ücretlerinin iniş çıkışlarını takip edip, geçim şartlarındaki yükseklikle karşılaştırılarak sosyal sıkıntıların önüne geçmek için bütün yurtta yahut bir bölgede veya belediye çevresinde alınması gereken tedbirleri tesbit etmek. Uygulamasına yardım etmek,

4. Çeşitli iş kollarındaki işverenlerle işçileri gösteren cetvelleri yayınlamak, işçileri mesleğe yöneltmek,

5. İşçilerin meslekî eğitimlerinin yükselmesi ve kalifiye işçi yetiştirilmesinde gerekli olan tedbirler üzerinde çalışmak ve hizmet akitlerinin yapılmasına aracılık etmek.

Emek, arz ve talebini ayarlayan kurum tarafından, işçilerin arzu ve kâbiliyetlerine uygun iş, işverenlerin de çeşitli işleri için elverişli işçi bulmalarını sağlamak.

İş ve İşçi Bulma Kurumu, gösterdiği faaliyetlerde ücret talep edemez. Kurumun özel kişi ve bürolarla iş yapması kânunen yasaklanmıştır.

İŞÇİ;

Alm. *Hand-) Arbeiter (-in f), (m),* **Fr.** *Ouvrier (m), ouvriére (f), trawailleur, Moncevre, salarié (m),* **İng.** *Workman, laborer; worker.* Hizmet akdine dayanarak, ücret karşılığında, işverene âit iş yerinde, iş yapma fiilini üstlenen gerçek kişi.

Genel olarak ifâde edilirse, hukûkî münâsebetin durumuna göre, değişik kânunlarda işçinin târifi de farklıdır. Meselâ, 657 sayılı Devlet Memurları Kânununa göre, tâyin şekliyle müstahdem yapılan bir kişi memur kabul edildiği hâlde, 1475 sayılı İş Kânunu'na göre aynı işe hizmet akdi yapılarak müstahdem

olan bir kişi işçi kabul edilmekte, iş münâsebetinden doğan istihkakları farklı olarak tespit edilmektedir. Genel mânâda işçi, ücret karşılığı emeğini arzeden kimsedir. Farklı kânun kapsamında olması bu özelliğini değiştirmez.

Sanâyinin gelişmesi ile ücret mukâbili çalışanların sayısında önemli artışlar meydana gelmiş, sırf ücreti ile çalışanlar ve geçimini temin edenler, toplum içinde sosyal bir yapı ve özellik kazanmışlardır. Bu bakımdan eskiden emek deyince, sırf bedenî kuvveti ile çalışanlar akla gelirken, ekonomik yapıda meydana gelen bu değişmeler sebebiyle emek tâbirinin içine bedenen ve fikren çalışanların tamâmı girmiş, kânunlarda bu anlayış paralelinde değişiklikler olmuştur. Zaman zaman kimin işçi sayılıp sayılmayacağı tartışma konusu olmuş, kânun ve mevzuatlarda işçi tâbirinin kapsamı genişletilmişse de, tam bir açıklığa kavuşturulamamıştır. Hâlen yürürlükte olan deniz, basın ve iş kânunu kapsamı içinde bulunmayan işçilerin münâsebetleri, genel olarak Borçlar Kânunundaki hizmet akti hükümlerine göre düzenlenmektedir.

Bugün 7 Mayıs 1983 târihli 2821 sayılı Sendikalar Kânunu, hizmet sözleşmesinden başka, bedenen çalışmayı konu alan nakliye, yayın ve âdî şirket sözleşmelerine göre çalışanları da işçi saymıştır (mad. 2/1). İş Kânununun kabul ettiği işçi târifine göre çalışanların bedenî yâhut düşünce grubunda olması gibi bir ayrım ortadan kalkmıştır. Kânunda geçen sözleşme, idâre hukûku alanına giren idârî hizmet sözleşmesi değil, özel hukûku ilgilendiren hizmet sözleşmesidir. 1982 Anayasasının 128. maddesine göre kamu hizmetlerinin gerektirdiği aslî ve sürekli görevler, işçiler değil, memurlar ve öteki kamu görevlileri (sözleşmeli personel) eliyle görülür. 1982 Anayasasının 51-54. maddeleri ile sendika kurma ve toplu sözleşme yapma hakkı, grev hakkı sâdece işçilere verilmiştir.

İŞİTME;

Alm. *Hören (n),* **Fr.** *Ouie (f),* **İng.** *Hearing.* Seslerin duyulması. Sesin işitilebilmesi için iç kulaktaki işitme organı (korti organı)na iletilmesi gerekir.

Ses, cisimlerin titreşiminden meydana gelen uzunlamasına dalgalardır. İnsan kulağı saniyede 16-21.000 titreşimli seslerle uyarılabilir. İki sesi birbirinden ayırabilme kâbiliyeti, seslerin perdelerine, yâni saniyedeki titreşim sayısına bağlıdır. Ses tonu ise sesin kalitesinin göstergesidir.

Kulağın görevi, dış ortamdaki ses dalgalarını işitme sinirinde elektrik akımına çevirmektir. Dış kulak yolu ile gelen ses dalgaları kulak zarını titreştirir. Bu titreşimler orta kulaktaki kemikçikler vasıtası ile iç kulaktaki sıvıya aktarılır. Bu aktarma sırasında titreşimler 20 kat kuvvetlendirilir. İç kulakta karışık bir yapı vardır. Asıl işitme organı kokleadır (salyangoz). Burada bulunan koklea tünelinin iç ve dış yüzeylerinde destek hücrelerine dayanan tüy hücreleri vardır. Bu hücrelere işitme siniri lifleri dağılır. İç kulaktaki sıvıya iletilen titreşim nihayet tüy hücrelerini titreştirir ve işitme sinirinde elektrikî potansiyel değişikliği meydana gelir (aksiyon potansiyeli). Bu elektrikî akım, işitme siniri ile beyindeki işitme merkezine götürülür ve ses algılanmış olur.

İşitme kayıpları: Korti organına kadar işitme mekanik olarak iletilir. Buraya kadar olan yoldaki sebepler "iletim tipi" işitme kayıpları meydana getirirler. Kulak yokluğu veya küçüklüğü, dış kulak yolunda iltihap, dış kulak yolunda yabancı cisim, katılaşmış kulak kiri, dış kulak yolunda ufak kemik tümörleri, ortakulak iltihâbı ve buna bağlı kulak zarı değişiklikleri ve labirentin kemik kısmının değişiklikleri bu gruptadır.

Korti organından sonra işitme, elektrik enerjisi ile iletilir. Bu sistemdeki hastalıklara bağlı işitme kayıplarına alıcı tip veya sinir tipi işitme kayıpları denir. Doğuştan olabildiği gibi; zehirlenmeler, damar büzüşmesi, tromboz, (pıhtı) kanama, trafik kazâları, âni ses (bomba gibi), devamlı ses (motor gürültüsü gibi), sıtma frengi, verem, kabakulak, grip, kızamıkçık gibi hastalıklar, beyin veya işitme siniri tümörleri de sinir tipi işitme kaybına sebep olabilirler. (Bkz. Kulak)

İŞKEMBE (Rumen);

Alm. *Pansen (m), Kuttelflecke (pl.),* **Fr.** *Panse, tripe (f),* **İng.** *Tripe, pauch.* Sığır ve koyun gibi geviş getiren hayvanların dört gözlü midelerinin ilk ve en geniş bölümü. Halk arasında hayvanların midelerinin tamâmına da işkembe denir.

Geviş getiren otçul memelilerin mideleri; işkembe (rumen), börkenek (reticulum), kırkbayır (omasus) ve şirden (obamasum) olmak üzere dört bölmeden meydana gelir. Alınan bitkisel besinlerdeki selülozun sindirimi zordur. Bu sebepten dört bölüm hâlindeki mîdede besinler kısım kısım sindirilir. Her bölümün besin sindiriminde taşıdığı enzimler veya bakteriler sebebiyle ayrı ayrı görevleri vardır. Sindirim enzimlerine yardımcı olarak selüloz parçalayan birçok bakteriler de sindirimlerde rol oynar. Sığır ve koyunlar besinlerini ağızda tükürükle karıştırarak bir miktar ezdikten sonra mîdenin ilk bölümü olan işkembeye ve buradan da börkeneğe aktarırlar. Bu iki bölümde çok miktarda bulunan bakteriler,

selülozu parçalamaya başlarlar.

Hayvan genellikle dinlenme hâlinde refleks bir geğirme ile besinlerini ağıza getirerek dişleriyle damak arasında iyice ezer. Bu olaya geviş getirme denir. Gevişten sonra yutulan besinlerin çoğu mîdenin üçüncü bölümü olan kırkbayıra gelir. Burada çalkalanarak bir miktar suyu çıkarıldıktan sonra, son bölüme (şirden) aktarılır. Bu bölüm diğer memelilerin mîdelerine tekâbül eder. Burada hidroklorik asitin etkisi sözkonusudur. Geviş getirenlerin mîdelerindeki bakterilerin faaliyeti dikkat çekicidir. İşkembede selüloz zarlarını parçalayan bakteriler görevlerini bitirdiğinde "demlendirici" denen başka mikro organizmalar tarafından sindirilir. Bunlar da son bölümde hidroklorik asitle öldürülerek sindirilir. Geviş getirenlerin mîdelerindeki sindirim bakterileri hem sindirimde rol oynar hem de besin kaynağı meydana getirirler. Deve, lama ve cücegeyikgillerin mîdeleri üç gözlüdür. Bunlarda kırkbayır bulunmaz.

İŞKENCE;

Alm. *Marter, Folter (f),* **Fr.** *Torture, supplice (m),* **İng.** *Torture, torment.* Bir kimseye maddî ve mânevî olarak yapılan aşırı eziyet. İşkence üç değişik gâye ile tatbik edilir: 1) Suçluyu cezâlandırmak. 2) Delil araştırmak. 3) Bilgi elde etmek.

İşkencenin, bir delilin bulunmasına veya yerleşik düzenin korunmasına yarayacak bilgileri sağlamakta kullanılması konusunda değişik fikirler vardır. Bâzı milletler, târih boyunca tatbik ettikleri işkence usûlleri ve ağır işkencelerle nam salmışlardır. Bunlar arasında Çin, Eski Yunan, Roma, Bizans veOrta Avrupa kavimlerine âit işkence âdetleri en çok bilinenleridir. Eskiden Yunanlılar, işkencenin insanın vakarına gölge düşürdüğünü ileri sürerek, işkenceyi yalnız kölelere ve yabancılara uygularlardı. Roma'da ise işkencenin sınırı biraz daha genişletilerek, kölelerin, yabancıların yanısıra sanıklara, şâhitlere ve hattâ şüphelilere de uygulanmaya başlandı. Ortaçağda işkence, Avrupa'da gündelik hayatta sık sık görülen bir cezâydı. Roma veİspanya'da meşhur engizisyon usûlü işkence, uzun zaman devam etti. Kilise, işkenceye karşı görünmesine rağmen ortaçağda yapılan pekçok işkencede mühim rol oynadı veya işkence olaylarına göz yumdu.

On üçüncü yüzyılda Roma Hukûkunun yenilenmesiyle, cezâ uygulanmasında işkence usûlleri tekrar ortaya çıktı. Batı Avrupa ülkelerinde engizisyon usûlü işkence, acımasızca uygulandı. İtirafın ispat edici gücüne öylesine inanılıyordu ki, itiraf edilmiş olayın tersi gerçeğe daha yakın olsa bile hâkim tarafından dikkate alınmazdı.

Avrupa ülkelerinde işkence acımasız bir şekilde yapılırken, İslâm ülkelerinde bunun tam tersine, insanlar arasında sınıf farkı gözetmeksizin herkese adâletle hükmediliyordu. İslâmiyette asıl olan kişinin suçsuzluğu idi. Bir kişinin suç işlediğini iddia eden, ispat etmek mecburiyetinde idi. **Mecelle**'de "Berâet-i zimmet asıldır." kâidesi bu gerçeği ifâde etmektedir. Ayrıca cezâ dâvâlarının görüldüğü bir mahkemede, hükümdar ile herhangi bir kimse arasında hiçbir fark yoktu. Kânun önünde herkes eşitti. Yerli, yabancı, köle olan kimselere işkence yapılmazdı.

Zamanımızda artık bu tür işkence usûlleri kalkmıştır. Ancak bâzı ülkelerde uyuşturucu rol oynayan bâzı tıbbî usûllere ve ilâçlara başvurularak sorguya çekip îtiraf ettirme şekli de işkence sayılmaktadır. Bu metod bilhassa demirperde ülkelerinde sistemli bir şekilde hâlen uygulanmaktadır.

Türkiye Cumhûriyeti anayasasına göre, kişi dokunulmazlığının tabiî bir sonucu olarak kimseye işkence ve eziyet yapılamaz. Kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezâya veya muâmeleye tâbi tutulamaz. (Anayasa; mad. 17)

İŞKENCE;

Alm. *Bankeisen (n),* **Fr.** *Valet (m),* **İng.** *Carpenter's clamp.* Marangozlukta, işlenecek parçayı sıkıştırmaya yarayan ve üzerinde vidalı sıkma düzeni bulunan çeşitli el âletleri.

İşkenceler doğramacıların, marangozların, mobilyacıların en önemli âletlerindendir. Vida esâsına göre çalışırlar. Genel olarak, işkencenin kullanıldığı yerler: Üzerinde çalışılacak bir iş veya iş parçasını tezgaha, mengeneye bağlamak imkânı yoksa işkence kullanılır; masif tabla yapımında, cumbaları alıştırmış parçaları tutkallamak için de işkence kullanmak gerekir. İki yüzeyin iyi tutulabilmesi için kuvvetli basınç uygulanır. Bu basınç, ortalama 0,3 kg/cm^2 ile 15 kg/cm^2 arasında olmalıdır.

Tamâmen ağaçtan veya demirden yapılmış işkencelerden başka, gövde kısmı ağaç, diğer parçalar demirden yapılanlar da vardır. Kullanış kolaylığı ve uzun ömürlülüğü yüzünden mâden işkenceler tercih edilmektedir. Belli başlı işkence çeşitleri: Çerçeve işkenceleri, el işkenceleri, kenar sıkma işkencesi, köşe işkencesi, masif sıkma işkenceleri, putrel işkenceler, tabla işkenceleri, vidalı ağaç işkence gibi.

İşkencelerde ağzın biri sâbit, diğeri ayarlanabilen cinsten olduğu gibi iki ağzı da hareketli olan cinsleri de vardır. İşkenceleri kullanırken dikkat edilecek en önemli husus, kapasitesinin üstünde kullanıldığı

zaman özelliğini kaybetmesidir. Bu zamanda dişliler yalama olur, gerektiği gibi sıkıştırmaz.

İŞLEM;

Alm. *(Grund-) rechnungsart, operation (f),* **Fr.** *Opération (f),* **İng.** *Operation.* Matematikte bir A kümesi için, tanım kümesi AxAx... xa, değer kümesi A olan fonksiyon. f: AxA ∅ A fonksiyonuna ikili işlem denir. Reel sayılar kümesinde toplama ve çarpma işlemleri ikili işlemdir. Vektörlerde vektörel çarpım, kümelerde birleşim ve kesişim işlemleri de birer ikili işlemdir. f: A ∅ A fonksiyonuna birli işlem denir. Karekök alma birli işlemdir. f: AxAxA ∅ A fonksiyonu üçlü işlemdir. Vektörlerde karma çarpım üçlü işleme bir örnektir. Değer kümesi A'dan farklı ise, böyle işleme dış işlem denir. A'ya eşit ise iç işlem adı verilir. Vektörlerde skaler ve karma çarpım birer dış işlemdir.

İŞLEME VE İŞLEMECİLİK SANATI;

Alm. *feine Stickerei, Handarbeit (f),* **Fr.** *Trawail (m), fait à la main, broderie (f),* **İng.** *Handwork, embroidery.* Bez, kumaş veya ince deri üzerine iğneye geçirilmiş beyaz veya renkli iplik, ipek, sırma, sim, kırma ile düz veya kabartılı olarak süsleme yapılan iş.

Dikiş dikmek kadar eski bir iş olan işlemeciliğin ilk misâllerine Orta Asya Türklerinde rastlanır. İşleme sanatını Türkler bulmuş ve geliştirmiştir. Sağlam bir aile yapısı Türklerin belli başlı millî hususiyetlerindendir. İslâmiyetin kabûlünden sonra bu âile yapısı çok daha mükemmel bir hâle gelmiş, bozulmadan varlığını bu güne kadar devam ettirmiştir. Târih boyunca Türk annesi, ev işlerinin yanında en ince el işlerine göz nuru dökmüş, sanki oraya iç dünyâsını işlemişti.

Türkler Müslümanlığı kabul ettikten sonra, Müslüman Türk hanımının kazandığı yeni ve yüce mânevî duyguların Türk işlemeciliğinin gelişmesinde tesiri büyüktür. İslâmiyet, boşa vakit geçirmeyi ve lüzumsuz işleri yasaklamış ve faydalı şeylerle meşguliyeti, çalışmayı ibâdet saymış; Müslüman kadınların çocuklarından ve ev işlerinde arta kalan zamanlarını örgü, dikiş, işleme gibi el emeği, göz nuru dökülen faydalı işlerle değerlendirmesini teşvik etmiştir. Türk hanımları işlemelerle hem boş vakitlerini değerlendirmişler, hem eğlenmişler, hem de işlemecilik sanatını en yüksek mevkiye yükseltmişlerdir.

Böylece herbiri başlıbaşına bir sanat ve üstün zevk eseri olan örnekler, 16 ve 17. yüzyıllarda Avrupa'da büyük bir hayranlık uyandırmış; en meşhur ressamların eserleri ile yanyana ve hattâ onlardan daha kıymetli tutulmuştur. Osmanlıların yüzyıllar boyu süren doğu ve balkan ülkeleri üstündeki hâkimiyeti, buralarda da işlemeciliğin yerleşmesi, yaygınlaşması ve gelişmesini sağlamış, oradaki insanlar üzerinde derin izler bırakmıştır.

Türkiye'de her bölgenin kendine has işleme çeşitleri vardır. Bu işlemelerin adları da bölgelere göre değişir. Türk işlemeciliği, işleme tarzı ve iğnesine göre muhtelif adlar almıştır: "Örme, muşabak, kesme, sarma, hesap işi, sıra hasır iğnesi, balık sırtı, karma tel, civan kaşı, susma, sıçan dişi (antika), suzeni kasnak, benaluka, tahrirli, ebruli, sırma" gibi.

Sırma işleme: Pirinç, bakır, kalay gibi madenlerden çekilerek gümüş ve altın yaldız vurulmuş, saç kadar ince ipeklere sarılmış tellere (sim, klabdan); gümüş tellerin haddeden geçirilmesine (sırma) denilir. İşte bu sırma ve klabdanla yapılan işlemeye "sırma işleme" adı verilir. Bunun da kaytan, şerit ve tırtıl biçiminde işlenenleri vardır.

Kakma: İçinde iplik olmayan sırma veya gelin telini saplayıp tutturarak yapılan işlemeye denir.

Kırma: Sim ve sırma dövülerek çok ince yassı şeritler hâline getirilmiştir. Bu incecik şeritler kırılarak işlenip koparıldığı için "kırma" adını almıştır. Telin özelliği îtibârıyla seyrek kumaşlara işlenebilir. Kırma tel işinin başlı başına özel bir tekniği vardır.

Suzeni: Gergefte yapılan ince kasnak işlerine denir.

Muşabak (Müşebbek): Göz, göz aralıklı kafes şeklindeki işlemeye denir.

Sıçan dişi (Antika): Kumaşın iplikleri çekilerek yapılır. Bir baskı dikişi olarak da kullanılır.

Hasır iğne: Hasır gibi örülen işlemeye denir.

Hesap işi: Kumaşın telleri hesaplanarak yapılan işlemeye denir. Muhtelif Türk işleri: Antep işi, goblen işleri, kanaviçe bu bölüme girer. Kumaş üzerinde sonradan sökülmek üzere yardımcı bir karava üstünden yapılan işlemeye "kanaviçe" denir.

Tahrirli: Sırma, pamuk ipliği etrafına sarılarak işlenir.

Ebruli: Sırma, pamuk ipliğine beyazı görülecek şekilde sarılıp işlenir.

Sarma: Pamuk veya ipek iğnenin batıp çıktığı yerde kendi etrafında sarılan işlemedir.

Örme: Atkıları aynı noktaya dönecek şekilde yapılan işlemeye denir.

Kesme: İşlenen kısımların arasındaki boşlukların kesilip çıkarılmasına denir.

Civan kaş: Enli sarma işine bu ad verilmiştir.

Oya (Dantel): İğne, tığ veya mekikle elde örülerek ortaya çıkarılan tül gibi tel tel, kafes şeklindeki işlemelere "oya" denir. Fransızcadaki ismi ise "dantel"dir.

Türk işlemelerinde motifler umûmiyetle tabiattan alınmıştır. Müslüman-Türk hanımı, çevresinde gördüğü, beğendiği herşeyi kendine göre renklendirmiştir. En fazla çiçek, yaprak, ağaç ve meyva motifleri kullanılmıştır. Ayrıca çadır, şadırvan, köşk, saray, kuyu, çıkrık işlemeleri de işlenilmiştir. Çiçeklerden lâle, gül, yâsemin, karanfil, şeftâli, narçiçeği, sümbül daha ziyade ve başarıyla kullanılmıştır. Her devirde renklendirme en başarılı bir şekilde yapılmıştır.

Eskiden elbiseler, mendiller, kemerler, yorganlar, bohçalar, yağlıklar, makramalar, yastık yüzleri hep elle işlenirdi.

Elbiselik kumaş: On sekizinci yüzyılda elbise yapılacak kumaşlar önce işlenip sonra biçilerek dikilmiş, bu dikiş yerleri parlak su taşları ile kapatılmıştır. El ile işlenen bu kumaşlar 19. yüzyılda makina ile işlenmiştir. Daha çok çiçek, kıvrık dal motifleri hâkimdir.

Mendil: Kare görünümündedir. Keten pamuk ve keten ipek karışımı olarak el tezgâhlarında dokunur. Beyaz, siyah, tarçın, lâcivert renklerde olurdu. İşleme, mendilin kenarını çeviren 4,5 santimetrelik bölümde görülür. Umumî olarak hesap işi tekniğindedir. Erkek ve kadın mendilleri ayrıdır. Bir de kullanışlarına göre; hediye mendilleri, enfiye mendilleri, burun mendilleri, merâsim mendilleri olarak adlandırılır.

Çevre: Hediye olarak verilen mendillerdir. Günlük kullanılan mendillerden biraz daha büyüktür. Renkleri beyaz ve kremdir. İşleme, mendilin ince olarak kenarlarında ve köşelerinde mevcuttur.

Kaşbastı: 4-8 cm arasında değişik enlerde ve başı çevreleyecek uzunluktaki baş bağıdır. Bu işlemeli kurdela, çeşitli kumaşlardan ve altın, gümüş, sim, ipek, pamuk ipliklerle bezenmiştir. Kadınlar tarafından kullanılır.

Uçkur: İç kuşağı mânâsına gelen içkur, uçkur olmuştur. Şalvarbend de denir. Motif olarak çiçek, yaprak ve meyve işlenir.

Bohça: Kare şeklindedir. Çeşitli kumaşlardan yapılan bohçalar, pesend, muşabak, mürver, aplike, suzeni kosnak, sarma gibi tekniklerle işlenmiştir. Umûmiyetle her motif bohçalarda kullanılmıştır.

Makrama: Dikdörtgen şeklinde, iki uçlarında işlemesi olan keten veya pamuklu örtülerdir. Güney illerimizde makrama kelimesi mahrama olarak kullanılır. Her ikisi de aynı mânâyı taşırlar. Uzun örtü demektir.

Kullanıldıkları yerlere göre adlandırılır: Şerbet makraması, yemek makraması, abdest makraması gibi. Makramaların üç veya dört metre olanlarına Dolama adı verilir. Yerde yemek yenirken sini etrafını çevreleyen kişilerin önünü örter. Makramaların her iki ucu işlenir. Her türlü teknik, motif ve renk tatbik edilir.

Kese: Saten, kadife, atlas, kutni, pamuklu gibi kumaşlardan yapılan irili ufaklı torbalara denir. Ölçüleri değişiktir. Üzerlerine altın, gümüş, sırma ve ipek ipliklerle işleme yapılır. Motif olarak çiçek, yaprak, yazı ve tuğra çok kullanılır. Saat kesesi, anahtar kesesi, tütün kesesi, çüz kesesi, para kesesi gibi çeşitleri vardır.

Havlu: El yüz kurulamaya yarayan havlu, suyu emme vasfı olan kumaştan yapılmıştır. El havlusu, yüz havlusu, ayak havlusu, silecek, hamam havlusu gibi havluların her iki uçlarında, işleme vardır. Bunların ölçüleri değişiktir. Renkli iş ve sırma iş olarak iki çeşit işleme görülür.

Seccâde: Çeşitli kumaşlardan yapılan, namaz kılınacak yere serilen örtüdür. Üzerlerini süsleyen motifler çeşitlidir.

Sedir örtüsü: Osmanlı saray ve evlerinin baş eşyası olan sedirleri örten işlemeli örtülerdir. Oturulan kısmında süs yoktur. Etek kısımları bezenmiştir. Sedirlerde bulunan yastıklar ve örtülerinde işlemede bilinen bütün teknikler kullanılmıştır.

Nihali: Örtü demektir. Kullanıldığı yere göre adlandırılır. Yemek nihalisi, tabak nihalisi, taht nihalisi gibi. Yemek ve tabak nihalileri yuvarlak şekildedir. Taht nihalileri dikdörtgen şeklindedir. Tahtların altına serilir. Altın, gümüş tel ve renkli ipek iplik işlemelidirler. Suzeni kasnak, sarma, çeşitli hesap işi, aplike

olarak işlenirler. Tabak nihalileri sıcak tabakların altına konur.

Yorgan yüzü: Ağaç, kıvrıkdallar, yaprak ve çiçek motifleri ile işlenmiştir.

Yastık yüzü: İşleme, yastık yüzünün tam yüzeyini kaplar. Aplike, benaluka, çift sarma, pesend, muşabak, mürver, hesap işleri, suzeni kasnak gibi işlemeler yastık yüzünü süslemiştir.

İŞLETME;

Alm. *Betrieb (-sleitung f) (m), Verwaltung (f),* **Fr.** *Exploitation (f),* **İng.** *Undertaking; administration, management.* İnsanların ihtiyâçlarını karşılamak maksadıyla üretim faktörlerini şuurlu ve sistemli bir şekilde bir araya toplayarak işleyen veya işleten her iktisadî birim.

İnsanların ihtiyaçlarını karşılayacak mal ve hizmetlerin ortaya konulmasına üretim denir. Üretimi gerçekleştirebilmek için üretim faktörleri olan toprak, emek ve sermâyenin bir araya getirilmesi gerekir. İnsanların ihtiyaçlarının artması grup hâlinde çalışmayı gerekli kılmış ve sonuçta işletme doğmuştur. On dokuz ve yirminci yüzyılda dünyâ savaşlarının getirdiği ekonomik şartlar işletmenin önemini daha da arttırmıştır. Türkiye'de işletmeciliğin 1883'te Ticârî Mektebin açılmasıyla başladığı kabul edilir. Bugünkü İstanbul İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesinin temeli Ticarî Mektebe dayanır. Bunu tâkip eden yıllarda (1936) da İstanbul İktisat Fakültesi, (1944) İzmir, (1954) Ankara, (1958) Eskişehir'de konu ile ilgili okullar açılmıştır. Bu günde Türkiye'nin yönetici ihtiyacını karşılamak için kurulan birçok eğitim kurumunun yanında yabancı ülkelere de staj için çok sayıda öğrenci gönderilmiştir.

İşletmeler kurulurken çeşitli gâyeler güderler; bağımsız bir iş sâhibi olmak, kazanç sağlamak, halka hizmet etmek, işsizliği azaltmak, ülkedeki gayri sâfî millî hâsılayı arttırmak gibi. Bir işletme, varlığını tehdit eden sayısız tehlikelerle dolu bir ekonomik çevrede yaşadığına göre varlığını sürdürmesi ve bunun içinde gelişip büyümesi ve iktisadî çevreye uyması gerekir. İşletmelerin gâyelerine ulaşabilmeleri için iyi bir plânlama, organizasyon, koordinasyon ve denetim kurması şarttır.

İşletmeler özelliklerine ve büyüklüklerine göre bölümlere ayrılır:

1. Özellikleri bakımından; üretim araçlarının mülkiyetine, iş koluna, yapılan işlerin cinsine, işletmelerin sürekli olup olmamalarına göre;

2. Büyüklükleri bakımından; büyük, orta, küçük, cüce işletmelerdir.

Bu tür bir ayırım A.T.'de büyük bir önem kazanmıştır. A.T.'nin yaptığı araştırma neticesinde yukarıdaki tasnifin şekillenmesi şöyledir: İşletmenin yönetim ve dış ile ilişkisi daha çok şahsî ise ve işçi-işveren ve müşteri ilişkisi şahsî bağlar şeklinde ise bu tür işletmeler küçük veya orta işletmelerdir. Çalışanların sayısı, sermâye, üretim kapasitesi, belirli dönemde kullandığı hammadde, belirli sürede yapılan satış, bir bütün olarak işletmenin büyüklüğünü belirlemede başvurulan kriterlerdir. Cüce işletmelerin tasnifi ise; bir işçiyi mesâi saati içinde devamlı çalıştırmayıp da günün birkaç saatinde iş yapan veya çalışan işletmelerdir.

Türkiye'de bu günkü mevzuata göre işletmelerin hukukî şekilleri aşağıdaki gibidir:

I. Özel işletmeler:

1. Şahıs işletmeleri:

a. Tek şahıs işletmeleri,

b. Âdî ortaklıklar,

c. Kollektif şirket,

d. Âdî komandit şirket.

2. Sermâye işletmeleri:

a. Anonim şirket,

b. Limited şirket,

c. Sermâyesi paylara bölünmüş komandit şirket.

3. Kooperatif işletmeleri

4. Dernek ve tesislerin işletmeleri

II. Kamu işletmeleri:

1. Katma bütçeli idârelerin işletmeleri,

2. Döner sermâyeli işletmeler,

3. Mahallî işletmeler (idârelerin),

4. Kamu iktisadî teşebbüsler,

5. Karma teşebbüsler,

III. Yabancı sermâyeli işletmeler:

Bunlar değişik kânunlarla kurulan işletmelerdir.

Bir ülkenin ekonomisi değişik büyüklük ve alanlarda faaliyet gösteren işletmelerden meydana gelir. Ekonomide işletmeler ne üretecektir? Nasıl üretecektir? sorularına cevap verir. Ekonominin gelişmesi, işletmelerin büyümesi ve sayısının artmasından başka birşey değildir. Bütün bunların ışığında bir ülkenin gelişmesi, halkın refah içinde bulunması; ileri teknoloji kullanan devamlı ve tam kapasite de çalışan, yatırım yaparak gelişen işletmelere sahip olmasına bağlıdır. Türkiye'nin de iktisadî kalkınması, kuvvetli, tam kapasitede çalışan, ihracat yapan işletmelerin çoğalması ile mümkündür.

İşletmelerde birleşme: İşletmeler güçlerini birleştirmek, patent ve buluşları ortak kullanma, standartizasyona gitme, finansman imkânlarını arttırma, ekonomide güç sağlamak gibi maksatlarla birleşirler. İşletmelerde birleşme iki doğrultuda olur:

a. Yatay (Horizontal) işbirlikler: Aynı üretim branşındaki işletmelerin işbirliği etmesi sonucunda ortaya çıkar. Çok defa gâye, aralarında rekâbeti kaldırıp, pazarda güçlü olmaktır.

b. Dikey işbirlikleri: Birbirini izleyen üretim ve ticarî basamaklar arasındaki işbirliğidir. Birleşmeler sonucunda karteller, tröstler, konsernler, holdingler ortaya çıkar.

Karteller: Hukukî durumlarını muhafaza etmek kaydıyla aynı daldaki işletmelerin piyasada aralarındaki rekabeti kaldırmak veya azaltmak gayesi ile birleşmesidir.

Konsern: Her işletme hukukî durumunu muhafaza etmekle beraber ekonomik bir yönetim altına girmelerini kabul etmekle meydana gelen işletme topluluğu.

Tröst: İşletmelerin hukukî bağımsızlıklarını tamamen feda ederek bir araya gelmeleridir.

İŞLETME VERGİSİ;

Alm. *Einzelhandelsteuer (f),* **Fr.** *Taxe (f) de vente au detail,* **İng.** *Retail Sales Tax.* Türk vergi sistemi için 1970 yılında çıkarılan Finansman Kanunu ile giren bir tür perakende satış vergisi.

Bu vergi lüks nitelikteki mal ve hizmetleri vergilendirmek ve perakende satışları belgelendirmek suretiyle gelir vergisi matrahını çapraz denetime tabi tutmayı amaçlamaktadır. Bu vergi, daha sonra yürürlüğe girecek katma değer vergisinin bir öncüsü olarak düşünülmüştür.

İşletme vergi konusuna, eğlence ve istirahat hizmetleri ile mobilya, halı, kürk, mücevherat, tuvalet eşyası, elektronik eşya, oto yedek parçaları girmekte olup, vergi matrahı hizmet bedelleri ile perakende satış tutarıdır. Vergi oranı son değişiklikle % 3 olarak tesbit edilmiştir. KDV (Katma Değer Vergisi)nin Türk vergi sisteminde uygulanması ile İşletme Vergisi geçerliliğini kaybetmiştir.

İŞMOİL ALEYHİSSELÂM;

İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerden. Hârûn aleyhisselâmın neslinden olup, Mûsâ aleyhisselâmın dînini tebliğ etmiştir.

İşmoil aleyhisselâm peygamber olarak gönderilmeden önce, Mısır ve Kudüs arasındaki Bahr-i Rûm (Rum denizi) sâhillerinde yaşayan Amâlikalılar, İsrâiloğullarına musallat olmuşlardı. Amâlikalılar, İsrâiloğullarına saldırıp pekçok kimseyi öldürdüler, on binlercesini de esir ettiler. Mûsâ aleyhisselâmdan beri içerisinde **Tevrat'**ın bulunduğu ve İsrâiloğulları için birlik ve berâberliğin sembolü olan Tâbût'u da aldılar. Bilhassa Tâbût'un gitmesine çok üzülen İsrâiloğulları dağılıp, perişan bir hâle düştüler. Kendilerini bu durumdan kurtaracak bir peygamber göndermesi için duâ ettiler. Allahü teâlâ İşmoil aleyhisselâmı peygamber gönderdi. İsrailoğullarına **Tevrat'**ın emir ve yasaklarını tebliğ etti. İsrâiloğulları önce İşmoil aleyhisselâmı yalanladılar, sonra itâat ettiler. İsmoil aleyhisselâm, İsrâiloğullarına Allahü teâlâ tarafından Tâlût'un hükümdâr tâyin edildiğini bildirdi. İsrâiloğulları Tâlût'un hükümdarlığını kabul etmedi. Nihâyet çeşitli itirâzlardan sonra Tâlût'un hükümdârlığını kabul ettiler. İçerisinde **Tevrat'**ın bulunduğu Tâbût'u Amâlikalılardan alıp, İsrâiloğullarına getiren Tâlût, İsrâiloğullarından büyük bir ordu kurdu. Amâlikalılara karşı harbe hazırladı. İşmoil aleyhisselâm Amâlikalılara karşı harbe giderken bir nehirden su içip içmemekle imtihân edileceklerini bildirdi. Bahsedilen nehre gelince, Tâlût'un emrini dinlemeyip nehirden su içen İsrâiloğullarından bazıları

imtihanı kaybedip perişan ve sefîl hâlde geri döndü. Aralarında Dâvûd adlı bir gencin de bulunduğu Tâlût'a itâat eden az sayıda kimse nehri geçip Amâlika kavmine gâlip geldi. Amâlika kavmi hükümdârı Câlût'u, Dâvûd adlı genç öldürdü. Nihâyet İsrâiloğulları düşmanlarına gâlib gelip kuvvetlendiler.

İşmoil aleyhisselâm İsrâiloğullarına on bir sene peygamberlik yaptı. Peygamberliğinin 11. senesinden sonra Tâlût'u İsrâiloğullarına hükümdâr tâyin edip elli iki yaşında vefât etti.

İŞSİZLİK;

Alm. *Arbeitslosigkeit (f),* **Fr.** *Chômage (m)*, **İng.** *Unemployment.* Bir ekonomideki iş gücü seviyesi ile, işgücünün iş bulup çalışan kısmını ifâde eden "istihdam seviyesi" arasındaki farktan meydana gelen, iş aradığı halde iş bulup çalışamayan işgücü.

Milletler, bir yandan sosyal gâye ile bir kısım vatandaşlarının işsiz ve dolayısıyla gelirsiz kalmasını önlemek için, öbür yandan iktisâdî kalkınmada mevcut işgücünden tam olarak faydalanabilmek için işsizliği önlemek veya hiç olmazsa azaltmak çareleri aramışlardır. Bu sebeple iktisadî gelişme planlarında, ülkenin çalışma politikası önemle ele alınarak yer altı ve yerüstü kaynakları ile birlikte insan gücünün de tam olarak değerlendirilmesi gayesi güdülmüştür. İşsizlikle mücâdele sosyal bakımdan da son derece büyük bir önem arz etmiş, 19. yüzyılda sık sık vukuu bulan iktisâdî buhranlar işsizlikle beraber sefâletin artmasına sebep olmuş, bu durum da sosyalist ve komünist cereyanların hazırlanmasına ve yayılmasına yardımcı olmuştur.

İşsizlik, duruma göre çeşitli şekilde ortaya çıkmaktadır:

1. Açık işsizlik: Çalışma arzusu ve iktidârında olduğu halde cârî ücret seviyesinde iş arayıp da bulamayanların toplamıdır. Bu işsizlik nevi ayrıca a) Devrî (konjonktürel) işsizlik, b) Mevsim işsizliği, c) Teknolojik işsizlik, d) Bünyevî işsizlik, e) Arizî işsizlik olmak üzere çeşitlere ayrılır.

Devrî işsizlik: Ekonominin dönemler hâlinde daralıp genişlemesine bağlı olarak değişir. Ekonominin büyüme devresine girdiği zamanlarda azalır, deprasyon zamanlarında ise artar. Mevsimlik işsizlik ise daha çok tarım kesiminde olmak üzere mevsime bağlı olarak üretim yapılan sahalarda çalışan iş gücü üzerinde kendini gösterir. **Teknolojik işsizlik** ise, sanâyide makinalaşmanın meydana getirdiği işgücü açığından kaynaklanır. Bu durum uzun dönemde alınan tedbirlerle giderilmeye çalışılır. **Bünyevî işsizlik** de, ekonomilerin yapılarından doğan, ekonominin gelişmiş ve azgelişmiş olma durumlarına göre değişen özelliklerinden kaynaklanır. Meselâ, gelişmiş ekonomilerde işsizlik oranı düşük olduğu ve kontrol altında tutulduğu halde, ekonomileri yeni gelişmekte olan ülkelerde işsiz sayısı ve oranı oldukça yüksek bulunmaktadır. **Arizî işsizlik** ise, hertürlü ekonomik yapıya sahip olan ülkelerde görülen ve ekonomik sistemin tabiî işleyiş şeklinden zaman zaman istisnaî olarak kaynaklanan bir geçici işsizlik nevidir.

2. Gizli işsizlik: Çalışır görünen, fakat çalıştığı işte iktisâdî hâsılaya bir ilâvede bulunmayan insanların hâlini veya düşük verimle çalışılmasını ifade eder.

3. Sürekli durgunluk: Gelişmiş bir ekonominin belirli bir büyüme sonunda mâruz kalması muhtemel iktisâdî durgunluk hâlini ve bundan doğacak müzmin işsizlik durumunu belirtir.

Gelişmiş ekonomilerde devri işsizlik, gelişmekte olan ülkelerde ise mahdut istihsal (üretim) imkânları karşısında gerek hızlı artan nüfus, gerekse süratli olarak emek arzında meydana gelen değişmelerden diğer işsizlik nevileri görülmektedir.

İŞTAH;

Alm. *Appetit (m), Esslust (f),* **Fr.** *Appétit (m),* **İng.** *Appetite.* Yemek yeme arzusu. Bu arzu, açlığın ortaya çıkardığı bir his olup, ihtiyaç karşılanmadığı zaman rahatsız edicidir. İştihayı ayarlayan merkez beyinde, hippotalamus denilen bölümde yer alır. Bu merkezin yeme kısmı ve doyma kısmı diye iki bölümü vardır. Yeme bölümünün uyarılması, şuuru yerinde olan insan ve hayvanlarda açlık meydana getirir. Bu merkezin tahrib olması öldürücü iştahsızlığa yol açar. Doyma merkezinin uyarılması ise yemenin durmasına, bu merkezin harab olması aşırı derecede oburluğa sebep olur.

İştihayı etkileyen en önemli faktör, kandaki glikoz (şeker) seviyesidir. Kan glikozunun yükselmesi iştihayı azaltırken, düşmesi iştahı arttırır. Şeker hastalarında ise kanda şeker yüksek seviyede olduğu halde, kişi devamlı yemek ihtiyacını duyar. Bunun sebebi **insülin** hormonunun eksikliğinden dolayı glikozun işe yarayamamasıdır.

Serin bir ortam, hafif eksersiz, ılık bir banyo, sevilen bir yemeğin kokusunun duyulması, kişinin keyifli olması iştahı kamçılayan unsurlardır. Sıcak hava, ağır yorgunluklar, sevilmeyen yemekler, üzüntü, keder, hastalıklar (enfeksiyon hastalıkları, kanser, sinir sisteminin bazı rahatsızlıkları) iştahı azaltır

veya iştahsızlığa yol açar.

Aşırı iştah, **oburluk** olarak isimlendirilir ve fazla kilo alınmasına sebeb olur. Eğer bu hal bir hastalıktan ileri gelmiyorsa, uygun bir gıdâ rejimi düzenlenerek, kilo almaları önlenebilir.

İştahsızlığa sebep olan durumlar arasında bir de **"anoreksia nervosa"** denilen bir hastalık vardır. Bu, psikolojik bir rahatsızlık olup daha çok genç kızlarda görülür. Hasta, sudan başka hiçbir gıda almaz, zayıflamak için elinden gelen herşeyi yapar. Kilo almaktan son derece korkar. Giderek zayıflayan hasta bir deri bir kemik hâline gelir. Psikolojik iştahsızlıkların tedâvisi çok zordur.

İştahsızlık bir hastalıktan dolayı meydana gelmemişse, iştahı kamçılayıcı hususlardan faydalanılabilir. İştah açıcı şuruplar verilebildiği gibi devamlı sevilen yemekleri vermek de faydalıdır. Çocukların iştahsızlığı çok kere bir nazlanma veya ilgi isteme gösterisidir.

İŞVEREN;

Alm. *Arbeitgeber (m),* **Fr.** *Patron (m); employeur,* **İng.** *Patron; employer.* Bir hizmet akdine dayanarak işçi çalıştıran gerçek veya tüzel kişi. Geniş mânâda işveren çeşitli kânunlara göre değişik olarak ifade edilmiştir.

İşveren bir tüzel kişi ise bütün hukukî işlemler, tüzel kişinin organları tarafından yapılır. (Medenî Kânun mad. 48, f.1). Bu îtibârla organ, tüzel kişinin temsilcisi değil, bizzat kendisidir.

İktisâdî mânâda işveren, bir müteşebbis veya bir işletmenin sâhibidir. İşçi çalıştırmayan müteşebbis yahut işletme sâhibi mevcut olabileceği gibi, işletmesi olmayan işveren de mevcut olabilir. Bir kimsenin başkasının iş gücü üzerinde tasarruf edebilmesi, onun işveren sayılması için yeterli bir sebep sayılmaktadır. Tüzel kişiliklerde müessese dâhilinde herkesin üstünde yetki silsilesi kimde ise, o şahıs, kanunca ister mâlik olsun, ister olmasın, işveren telâkkî edilir.

İşveren, işletmenin (işyerinin) bütününü sevk ve idare etmek, denetimi altında bulundurmak, işçiye disiplin cezası uygulamak, kânunların müsâade ettiği ölçüde tasarruflarda bulunmak yetkilerine sahiptir. Ekonomik ve hukukî yönden bütün sorumluluk işverene aittir.

İşyerinde işveren adına hareket eden ve işin ve işyerinin yönetiminde görev alan kimselere "işveren vekili" denir. İşveren vekilinin bu sıfatla işçilere karşı muamele ve fiillerinden doğrudan doğruya işveren sorumlu bulunmaktadır. İşveren vekilliği sıfatı işçilere tanınan hak ve vecibeleri, mesuliyetleri ortadan kaldırmaz.

İTALYA

DEVLETİN ADI ..... İtalya Cumhuriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Roma

NÜFÛSU 57.158.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 301.252 km^2

RESMİ DİLİ .....İtalyanca

DÎNİ .....Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ..... Liret

Avrupa'nın güneyinde Akdeniz'e uzanan çizme şeklindeki bir yarım adanın üzerinde kurulu olan bir devlet. Güneybatısındaki Sicilya ve batısındaki Sardinya Adaları ülke topraklarına dâhildir. Kuzeybatısında Fransa, kuzeyinde İsviçre ve Avusturya, kuzey doğusunda Yugoslavya vardır. Alp Dağları kuzeyde tabiî bir sınır teşkil eder.

Târihi

İtalya'nın eski çağlarında yaşayan insanlar hakkında, çok az bilgi vardır. M.Ö. 500'lerde İtalya'da dört belirgin medeniyet mevcuttu. Kuzeyde Keltler, orta bölgede Etrüskler, iç ve dağlık bölgelerde Romalıların da dahil oldukları birçok kabileler, Napoli'den Sicilya'ya kadar olan bölgelerde de Rum azınlıklar vardı. Roma Cumhûriyetinin kuruluş tarihi geleneksel olarak M.Ö. 595 kabul edilmiştir. Bu yıl son Roma kralının sürgün edildiği târihtir. Daha sonra kabileler arasında sürdürülen çatışmalardan faydalanan Roma, bağımsızlığını garanti altına aldı.

M.Ö. 49'da Sezar Galyalılara tam yurttaşlık hakkı verdi. Roma İmparatorluğu giderek gelişti. Üçüncü yüzyılda bütün yarımadaya hakim oldu. Daha sonra aynı yüzyılda barbarların saldırılarına maruz kalan imparatorluk merkezi, Roma'dan Milano'ya taşındı. Costantinos zamanında ise merkez İstanbul'a

alındı.

Galya'yı ve öteki eyâletleri kaybeden Batı Roma İmparatorluğunun elinde yalnız İtalya kaldı. Doğu Roma İmparatoru Zenon, Ostrogotları İtalya'yı yönetmekle görevlendirince, dört yıl süren savaşlar sonunda Ostrogotlar İtalya'ya hâkim oldular ve Ostrogot kralı İtalya'nın mutlak kralı oldu. Bu dönemden sonra Papalık iktidârı gelişti. 451 yılında Kuzey İtalya, Avrupa Hunlarının istilasına uğradı. Roma istiladan Papa'nın ricâları üzerine kurtuldu ve 6. yüzyılın sonlarına kadar siyâsî hâkimiyet Papalığın elinde kaldı.

774 yılında Napoli, Gueta ve Amalfi, Müslümanların akınlarına mâruz kaldı. Müslümanlar Sicilya'yı fethetti. Şarlman'ın ölümü üzerine derebeylik ve siyâsî parçalanmalar oldu. Roma İmparatorluğunu yeniden kurmak isteyen Otto (938-1002) başkenti tekrar Roma'ya taşıdı. Papalık-İmparatorluk mücâdelesi tekrar başladı. Papa ile imparatorlar arasındaki savaştan faydalanan kuzey ve orta İtalya şehirleri bağımsızlıklarını îlân ettiler.

On ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda Cenova, Floransa, Venedik ve Milano gibi şehirler küçük ama, birer güçlü devlet olarak ortaya çıktıktan sonra, İtalya ekonomisine egemen oldular. On beşinci yüzyılın başlarında Avrupa'da başlayan Rönesansın etkisi İtalya'da görüldü. Bu asrın ortalarında İtalya toprakları üzerinde Osmanlı akınları başladı ve Osmanlılar 1480'de Otranto'yu aldılar.

1494-1559 yılları arasında İtalya'da siyâsî zayıflama ve parçalanma savaşlara yol açtı. İtalya, Avrupa hâkimiyetini ele geçirmek isteyen Fransa ve Avusturya hânedânının savaş alanı oldu. Bu savaş da İtalya'yı büyük ölçüde etkiledi.

İtalya'da 17. yüzyıldan sonra gerileme dönemi başladı. Napoli Krallığı ve Sicilya güçsüzleşti. 1796 yılında Napolyon önderliğindeki Fransızlar, İtalya'yı işgal etti. Fransız hâkimiyeti 20 yıl gibi kısa bir dönem sürdü. Bu dönemde ülke aynı yönetim altında birleşti. Kısa bir zaman için kuzeyde İtalya Krallığı kuruldu. 1815 yılındaki Viyana kongresinde eski düzen yeniden sağlandığı sıralarda Birleşmiş bir İtalya düşünceleri fikirlerde idi. 1866'da Venedik 1870'te Roma'nın katılması ile, İtalya sonunda bir Krallık hâline geldi. Ancak, anlaşmazlıklar tamâmen giderilememiş Kuzey-Güney ve bölgeler arası anlaşmazlık ve çekişmeler devam ediyordu.

1882'de Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın yanısıra üçlü ittifâka ve 1915'te müttefiklerle birlikte Birinci Dünyâ Savaşına girdi. Uzun mücâdelelerden sonra Avusturya toprakları üzerindeki emeline kavuşan İtalya, savaştan sonra yapılan anlaşmalardan memnun olmadı. Savaştan siyasî ve ekonomik olarak çok kötü çıkan İtalya'da, diktatör Mussolini 1922'de zorla kendini kabul ettirdi. Mussolini 1935-1936'da Etiyopya'yı işgal etti. Nazi Almanyası ile ittifâka girdi. 1943 yılına kadar Mussolini'nin diktatörlüğü bir baskı ve silâhlanma dönemi olarak geçti.

İtalya 1940'ta İkinci Dünyâ Savaşına girdi. İtalyanlar bütün cephelerde yenilgiye uğradılar. Daha sonra Almanya'ya savaş îlân ettiler. İtalya Naziler tarafından işgal edildi. Nazilerin teslim olmasından sonra (1945) İtalya savaştan büyük zarar görmüş olarak çıktı.

1946 yılında yapılan referandumla, Monarşi ortadan kaldırıldı. Yeni bir Demokratik Cumhuriyet kuruldu. 1949 yılında NATO'nun kurucu üyesi olan İtalya, 1958'de AET'ye girdi. Yaklaşık 30 yıldır çeşitli koalisyonlarla İtalya'yı idâre etmiş olan Hıristiyan Demokrat Parti ve İtalyan Sosyalist Parti 1992 seçimlerinde büyük oy kaybına uğradı. Aynı senenin Mayıs ayında istifa ile boşalan cumhurbaşkanlığına parlamento Oscar Lugi Scoifaro'yu seçti. Ardından yeni bir koalisyon hükûmeti kuruldu.

Fizikî Yapı

Güney Avrupa'da yer alan, kuzey batısında Fransa, kuzeyinde İsviçre ve Avusturya, kuzeydoğusunda Yugoslavya, doğusunda Adriya Denizi, batısında Tirejen Denizi ile çevrili olan İtalya, çizme biçiminde bir yarımadadır. Akdeniz'deki Sardinya, Sicilya, Elba ve birçok küçük ada da İtalya'ya bağlıdır. Kuzey İtalya, kuzeyde Alp Sıradağlarına bağlanan Po Vâdisinin büyük alüvyon ovasından meydana gelir. İtalya'nın en yüksek dağlarından büyük Alplerin Fransa-İtalya sınırındaki Montblanca Tepesi 4810 m yükseklikte dir. İtalya sınırları içinde kalan en yüksek tepe Grand Parodiso'dur ve 4061 metredir. Appeninlerin kuzeyden güneye uzantısı 1125 km'dir. Bu dağların ortalama yüksekliği 1200 m'dir. Orta Appeninler Adriye Denizi kıyısında denizden dar tepeler şeridi ile ayrılır. Burası bütünüyle yüksek ve çorak olan, eskiden göllerin bulunduğu çöküntü havzaları ile yarılmış kalkerli yaylalardan meydana gelir. Güney Appeninler Tiren Denizi kıyılarında uzanır. Burada tepelerden ve alüvyonlu küçük ovalardan meydana gelmiş bir bölge vardır. Bu ovalar kuzeyden-güneye doğru Toscana, Umbria, Lazio ve Campania ovalarıdır.

Bu bölgenin çok yerinde volkanik kraterler ve krater gölleri vardır. Faaliyette olan volkanlar güneyde Napoli yakınlarındadır. Buradaki Vezüv faal bir yanardağdır. Ponci yanardağı ise tarihte meşhurdur.

Buradaki lavlarla taşlaşmış insan heykelleri o günkü cemiyet hayatını aksettirmesi bakımından çok önemlidir. İtalya'nın Akdeniz'de bulunan adalarından Sicilya'da Etna yanardağı faal bir volkandır. İtalya'nın Akdenizdeki adaları, İtalya topraklarının % 16'sını meydana getirir.

En önemli ırmak Po'dur. 673 km uzunluğunda olan bu nehir Alplerden doğar. Diğer ırmakları Tiber ve Arno'dur. Ülkede güzellikleri ile ünlü göller vardır. Bunlardan Maggiore, Cono ve Garda en önemlilerindendir.

İklimi

İtalya'da Akdeniz iklimi hüküm sürer. Sahra havasının yerleştiği mevsim olan yaz, kurak ve güneşlidir. Atlas Okyanusu havasının yerleştiği mevsim olan kış ise ılık, yağışlı ve düzensizdir. Kuzey İtalya, denizin yumuşatıcı etkisinden hiç yararlanamaz. Buradaki iklim kara iklimidir. Po Ovası kışın soğuk ve sislidir, yazın ise, boğucu nemli sıcaklar olur. Kuzey bölgesine doğru yağmurların sürekliliği artar. İlkbaharda daha çok yağış olur. Güneye doğru iklim daha da sıcaklaşır, kış ayları güneyde en yağışlı aylardır. Burada kışlar ılımandır yazlar sıcaktır.

Ortalama yıllık yağış miktarı 500 ile 800 mm arasında değişmektedir. Ortalama sıcaklık ise kışın 1°C, yazın ise 25-26°C arasındadır.

Tabiî Kaynaklar

Bitki örtüsü ve hayvanlar: İtalya zengin bir bitki örtüsüne sâhip değildir. Akdeniz iklimine sahip olduğu için bitkiler uzun süren kuru ve sıcak yazlara dayanabilen türdendir. Ormanlar ülke topraklarının % 21'ini kaplar. Ormanlarda çoğunlukla meşe, akgürgen ve kestane ağaçları bulunur. Ekilemeyen topraklar kuraklığa dayanıklı kaba otlar ve makilerle kaplıdır. Alçak kesimlerde kozalaklılar türüne ait ağaçlarla kaplı ormanlar bulunur. Bunların alt kısmını ise yaprak döken ağaçlar meydana getirir.

İtalya halkının avcılığa çok meraklı olması sebebiyle yabânî hayvanların sayısı azalmıştır. Günümüzde Alplerde yaşıyan dağ keçisi, kurt ve geyik gibi yabanî hayvanlar bulunmaktadır.

Mâdenler: Ülke maden kaynakları bakımından fakirdir. Mevcut olan kömür ve demir yatakları yeterli değildir. Tabiî gaz, petrol ve kükürt Sicilya'da çıkartılır. Toscona'da antimon, prit, bor ve büyük ölçüde cıva elde edilir. Toscona'daki kıyı dağlarında ayrıca önemli miktarda mermer çıkarılır. Po Ovasında verimli metan gazı yatakları mevcuttur.

Nüfus ve Sosyal Hayat

İtalya'nın nüfûsu 57.158.000'dir. İtalya'da nüfus artışı bir mesele hâline gelmiştir. Çünkü doğum oranı çok yüksektir. İtalya'dan dış ülkelere büyük bir göç vardır. Yarım asırda 7 milyon kişi dış ülkelere göç etmiştir.

İtalya on bir bölgeden meydana gelmiştir. Bu bölgelerin hepsi, hattâ şehirlerde ayrı ayrı lehçeler kullanılmaktadır. Bu bölgelerden birinde yaşayan öteki bölgelerdekilerle hiç anlaşamazlar. Dilbilimcilerine göre İtalya'da 50 lehçe bulunmaktadır. Resmî olarak Floransa lehçesi kullanılmaktadır. Okullarda da bu dil öğretilir ve kullanılır.

Eğitim: İtalya'da 6 ile 14 yaş arasında temel eğitim mecburî ve ücretsizdir. Bu eğitimden sonraki lise ise beş yıldır. Ülkede 288'e yakın Üniversite bulunmaktadır. Yüksek öğretim paralıdır.

Din: Halkın büyük bir kesimi Hıristiyanlığın Katolik mezhebine mensuptur. Çok az miktarda Protestan ve Mûsevî bulunmaktadır.

Spor: İtalya'da spor çok gelişmiş, futbol millî bir spor hâline gelmiştir. Günümüzde İtalya'da futbolla ilgilenen 7342 spor kulübü ve bu kulüplere mensup 9750 takım resmî maçlara katılmaktadır. Bu takımlarda 205.430 futbolcu yer almaktadır. İtalyanlar futbolun yanında atletizm, boks, eskrim, binicilik gibi birçok spor dalında başarılar göstermişler, dünya spor sahasında söz sahibi olmuşlardır.

Siyâsî Hayat

1948 Anayasasına göre İtalya her biri beş yıl süre ile seçilen iki meclisin (Temsilciler ve Senato) yasama yetkisine sâhip bulunduğu demokratik bir Cumhûriyettir. Temsilciler Meclisinin 630, Senatonun 325 üyesi vardır. Devlet Başkanı yedi yıl süre ile bu iki meclis tarafınan seçilir. Ülke yirmi bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgeler bir ölçüye kadar kendi içinde özerktir. Ayrıca kendi yönetimlerine sahip beş ana bölge vardır. Kurulan koalisyon hükümetleri uzun zaman devam etmemekte sık sık seçime gidilmektedir.

Ekonomi

İkinci Dünyâ Harbinden sonra, 1950'de başlayan büyük bir ekonomik gelişme ile başlıca sanâyi ülkeleri arasına girdi. 1979 yılından sonra ekonomisinde düşüşler görüldü. Bunun temelini % 7,6'lık bir

işsizler ordusu ve % 21,2'lik enflasyon oranı meydana getiriyordu. İşgücünün % 48,6'sı sanâyi kesiminde çalışmaktadır.

Tarım: Çalışan nüfûsun % 18'i tarımla uğraşır, topraklarının % 31'i işlenebilir nitelikte, % 17'si ise mer'alıktır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, pirinç, sebze, üzüm, ve zeytindir. Üretim alanının % 37'sini kaplayan Kuzey İtalya, toplam üretimin yarısını verir. Dağlarda yaşıyanlar geçimlerini ormandan sağlar. Büyük vâdilerde oturanlar, tahıl, üzüm, meyva yetiştirirler. Po Ovasındaki yüksek taracada mısır tarlaları ve dutluklar vardır. Appeninlerin eteğinde buğday yetiştirilir. Güney İtalya tarımı verimsizdir. Üretim alanı işlenen toprakların %63'ünü kaplamasına rağmen toplam tarım üretiminin yarısını verir. Buralarda tarım alanları şu şekilde olur: Çıplak tarlalar, meyva bahçeleri, hem meyva hem tahıl yetiştiren tarlalar. Bu tarlalarda buğday ve bakla yetiştirilir.

İtalya tarımının özellikleri: Tahıl tarım üretiminin %22'sini, ağaç yetiştiriciliği % 24'ünü teşkil eder. Sanayi bitkisi olarak tütün ve keten yetişir. İtalya'nın birçok yerlerinde toprak zayıf ve suyun az olmasına rağmen ekim sürekli yapılmaktadır. İtalya tarımda genel olarak buğday ve mısır yetiştirir. Avrupa'nın en büyük pirinç üreticisidir. Zeytinyağı üretiminde dünya birincisidir. Bütün bunlara rağmen besin maddesi bakımından İtalya kendi ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır.

Hayvancılık: İtalya'da hayvancılık toprak genişliğine göre gelişmiş sayılır. Ülkede sığır, keçi, koyun beslenir. Dağların yüksek kesimlerinde sığır beslenir. Süt endüstrisi çok gelişmiştir. Dünyaca ünlü peynir elde edilir. Ülkenin hayvânî protein ve yağ ihtiyacı karşılanır. Dağların alçak kesimlerinde nadasa bırakılan yerlerde koyun beslenir.

Sanâyi: Nüfûsun % 36'sının çalıştığı, sanâyi ve yatırımların çoğunluğu kuzeyde yoğunlaşmıştır. Başlıca sanâyiler dokuma (özellikle ipek), kimyâ, makina, motorlu araçlar, petrol işleme ve gıda alanlarıdır. Motorlu araç sanâyiinde Fiat otomobil sanayii dünya çapında bir üne sahiptir. Büyük bir iş gücü istihdam eder. Besin sanâyii makarna ve konserve dalında çok gelişmiştir. İtalya sanâyiinde genellikle hammadde ve enerji kaynakları zayıftır. Bu açık, ithâlâtla kapatılır. Son zamanlarda çıkarılan tabiî gazın sanayi bölgelerine dağıtılması ile Alplerde hidro elektrik santrallerinin kurulması enerji açığını büyük ölçüde kapatmıştır. Ulaşım güçlükleri sanâyii olumsuz yönde etkilemektedir.

Ticâret: Dış ticâret tablosu İtalyan ekonomisinin eğilimlerini yansıtır. Pamuk, ham petrol, yün, demirli madenler gibi hammaddeler ithâlâtın % 50'ye yakın kısmını meydana getirir. İhrâcâtın % 40-42'sini ise makina, tesviye edilmiş petro-kimyâ ürünleri, pamuklu sun'î dokumalar ve otomobillerden meydana gelir. Yani hammadde olarak alınır işlenir, mâmul hale getirilir ve satılır. İtalya'nın ihraç ettiği diğer mallar ayakkabı, daktilo makinaları, zeytinyağı ve zeytindir. İthal ettiği malları ise başta petrol olmak üzere mâdenler, buğday ve ettir. İtalyan deniz filosu, dünyânın en büyük filolarından biridir. İtalyan ticâreti ile deniz yolu taşımacılığı arasında sıkı bir bağ mevcuttur. İtalyan ödemeler dengesindeki açık, turizm sektörü sâyesinde kapatılmaktadır. Turizm sektörü çok gelişmiştir. Birçok turistik tesise sâhib olan İtalya, târih ve kültür eserleri bakımından zengindir. Târih boyunca birçok gelişme ve yeniliklere sahne olan İtalya turistler için câzip bir ülkedir. Bir AET üyesi olarak ticaretinin büyük kısmını AET üyesi olan ülkelerde, ABD ve Suudi Arabistan ile yapar.

Ulaşım: İtalya da 302.403 km karayolu bulunur. Demiryollarının uzunluğu ise 19.559 km olup, bunun sadece 7395'i elektrikli değildir. İtalyan Hava Yolları dünyânın her yanına sefer yapmaktadır. Ülkede 21 milletlerarası, 32 millî ve 75 kulüp havaalanı vardır.

Deniz ticâret filosu 11.867.300 gross ton kapasiteli 2620 gemiden meydana gelmiştir. Önemli limanları Genova, Venedik, Trieste, Toranto Napoli ve La Spezia'dır.

İTFÂİYE;

Alm. *Feuerwehr (f),* **Fr.** *(Organisation f des) sapeur-pompiers (m.pl.),* **İng.** *Fire brigade.* Yangın söndüren, etrâfa dağılmasına mâni olan ve yanan binâlardan kalanları kurtaran bir kuruluş.

Ateşin kullanılması tabiî olarak yangını da berâberinde getirdi. Yangınların büyüyerek toplu iskan yerlerinde yaptığı büyük tahribât, insanları yangınlardan korunma çârelerine sevk etti. Eski devirlerde, çeşitli topluluklarda değişik uygulaması yapılan yangın söndürme hizmetinin teşkilâtlandırılması, 16. yüzyıldan sonradır. Osmanlılarda Üçüncü Murâd devrinde çıkan büyük yangınların sonunda 1572 yılında bir ferman yayınlandı. Buna göre her evde bir küp su, merdiven, kazma, kürek bulundurmak mecbûriyeti getirildi. Yangın söndürmede esaslı gelişme 18. yüzyılın başlarında oldu. Müslüman olan ve Dâvûd ismini alan bir Fransız teknisyeni bir yangın tulumbası yaptı. Bu, Tüfekhâne ve Tophâne yangınlarında denendi (1714). Ağır, kullanışı zor olan bu tulumbanın yerine sonradan daha kullanışlı ve hafif bir teşkilât kuruldu ve başına Dâvûd getirildi. Teşkilâta Tulumbacılar Ocağı adı verildi (Bkz. Tulumbacı). Tulumbacılar Ocağı 1825 yılına kadar görev yapmış ve 1827 yılında yarı Askerî İtfâiye Teşkilâtı kurulmuştu. 1869 yılında belediye dâire ve merkezlerine, mahallelere tulumbalar verilerek

Semt Tulumbacı Ocakları tesis edildi. Bu yıllarda İstanbul'da büyük bir yangın çıktı. Bunun üzerine Macaristan'dan Kont Secini getirtilerek Askerî İtfâiye Teşkilâtı kuruldu (1874). Bu teşkilât 1923 yılına kadar ordunun bir kuruluşu olarak hizmet gördü. 25 Eylül 1923 târihinde bakanlar kurulu kararı ile modern itfâiye teşkilâtı belediyelere devredildi. Belediye teşkilâtı olan her yerde itfâiye teşkilâtı bulunmaktadır. Belediye sınırlarının genişliğine göre bu teşkilât da, personel araç ve gereç bakımından artış göstermektedir.

1937 yılından beri faaliyet gösteren itfâiyecilik okulu yurdun çeşitli yerlerinden gelen personeli yangın söndürücü olarak yetiştirmektedir. Yangın söndürme ve kurtarma çalışmalarının yanısıra, verilen genel kültür ile ilgili dersler 9 ay sürmektedir.

1992 yılında en büyük vilâyetimiz olan İstanbul'da 12.506 yangın görülmüş, 66 kişi hayâtını kaybetmiş, 235 kişi yaralanmıştı. Bu yangınların neticesinde yapılan tesbitlere göre; binâlarda ve eşyâlarda meydana gelen maddî hasar ise 202.058.850.000 TL'dir. İstanbul İtfâiye Müdürlüğü 12'nin üzerinde bölgeye ayrılarak yangınlarla mücâdele etmeye çalışmakta, gelişen teknolojiye uygun olarak, çeşitli yangın söndürme araçları kullanmakta ve tekniklerini uygulamaktadır. (Bkz. Yangın)

İTHÂLÂT;

Alm. *Einfurh,* **Fr.** *İmportation,* **İng.** *İmports.* Herhangi bir malın yurt dışından gümrük sınırlarından geçerek yurda sokulması. Dış alım.

İthâlât işlemi, gümrük ve kambiyo rejimine göre malın bedeli ve varsa gümrük vergileri ödenmekle tamamlanır. Bir malın ithâlinin tâbi olduğu esaslar her yıl îlân edilen ithâlât rejimine göre belirlenir. İthâl edilebilecek mallar genelde iki kategoriye ayrılabilir: Serbestçe ithâl edilebilecek mallar (libere); ithâli izne bağlı (lisansa tâbi) mallar. Liberasyon listesine dâhil mallar, döviz bedelinin ödenmesine ilişkin akreditif açılması ile ithal edilir. İthali izne bağlı mallarda, ithal için ayrıca lisans ve döviz tahsis izni (permi) gereklidir.

İthâlât, başlıca **akreditifli** (mal yola çıkmadan önce bedeli banka tarafından malı gönderenin bankasına havâle edilir), **vesâik mukâbili** (malın, sevkine ilişkin belgeler ithâlâtçının bankasına geldiğinde mal bedeli ödenir), **mal mukâbili** (mal geldiğinde belgeyi çekerek bedelin ödenmesi) şeklinde yapılabilir. Ayrıca yurt dışında çalışan ve gelir elde edenlerin belirli şartlarla bedelin transferi işlemine hâcet kalmaksızın ithal eşyâsı getirebilmelerine bedelsiz ithâlât denilmektedir. Nümuneler, reklâm ve eşantiyon eşyâsı da bedelsiz ithâlât kapsamındadır. İthâlâtta, malın ithal fiyâtıCIFfiyattır. (Varış yerine kadarki sigorta ve navlun dâhil, vapur veya trende teslim fiyatı.)

İTİKÂF;

bir yere kapanıp ibâdetle meşgul olma. Lügatte, hapis etmek ve men etmek, bir şeye yönelmek, bir işe devamlı ve sımsıkı bağlanmak mânâlarına gelir. İslâm dîninde, bir Müslümanın başkalarıyla olan münâsebetlerinden ve dünyâ işlerinden bir müddet uzaklaşarak, cemâatle namaz kılınan bir câmide ibâdetle meşgul olmasına ve sevap kazanmak niyetiyle bir müddet mescitte kalmasına "îtikâf" denir. İtikâf yapana "mu'tekif" veya "âkif" adı verilir.

İtikâfın yapılması, **Kur'ân-ı kerîm** ve hadîs-i şerîflerle bildirilmiştir. Peygamber efendimiz, orucun Allah tarafından emredilmesinden sonra Ramazanın son on gününde devamlı yaptığı bir ibâdettir. Eshâb-ı kirâmına da; **"İtikâf etmek isteyen ramazân-ı şerîfin son on gününde îtikâf etsin!"** buyurdu. Böylece îtikâf, sünnet-i müekkede oldu.

İtikâf; erkeğin cemâatle namaz kılınan bir mescitte (câmide), kadının ise evinin bir köşesinde îtikâf niyetiyle oturması sûretiyle yapılır. İtikâf esnâsında boş oturulmaz. Namaz kılmak, **Kur'ân-ı kerîm** okumak, zikir, tesbih ve tehlil okumak, Allahü teâlânın büyüklüğünü tefekkür etmek... gibi kendisini Allahü teâlânın rızâsına kavuşturan ve sevap kazanmasına sebep olan ibâdetlerle meşgul olur. Dînî kitapları, Peygamberimizin ve evliyâların menkıbelerini okuyarak vaktini değerlendirir. Başkalarına faydalı olmak, vaaz ve nasihat vermek, **Kur'ân-ı kerîm** öğretmek gibi ibâdetlerle meşgul olması da dînen yasak değildir. Lüzumsuz, boş söz ve işlerle meşgul olmak, hiçbir şey düşünmeden susmak ve her şeyden el çekip boş oturmak yasak edilmiştir.

İtikâf, bir adak olarak yapılırsa vâcib, Ramazanın son on gününde yapılırsa sünnet, diğer zamanlarda yapılan da müstehab olur.

İtikâf yapana lâzım olan şartlar şunlardır: 1) İtikâfa niyet etmek, 2) Müslüman ve akıllı olmak (Büluğ çağına girmemiş çocuk da îtikâf yapabilir), 3) Erkekler cemâatle namaz kılınan bir câmide, kadınlar ise evinde namaz kılmak için ayırdığı yerde, îtikâf etmek, 4) Vâcib ve sünnet olan îtikâfta oruçlu olmak, 5) Cünüplükten ve kadınların hayız (âdet) ve nifastan (lohusalıktan) temiz olmak.

İtikâf yapanın dînî ve bedenî zarûrî bir ihtiyacı olmadan dışarı çıkması îtikâfını bozar.

Fazîleti en çok olan îtikâf, Mekke'deki Mescid-i Haram'da, sonra Medîne'deki Mescid-i Nebevî'de, sonra da Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'da yapılandır. Bundan sonra, cemâati kalabalık câmilerdir. Câmideki bir anlık kalmak dahi, îtikâfa niyet etmek şartıyla îtikâf sevâbına kavuşturur. İtikâf sevâbına kavuşmak için birçok câmilerin giriş kapısına, "Neveytül-i'tikâfe" (İtikâfa niyet ettim) ibâreleri yazılmıştır.

Peygamberimiz'den (sallallahü aleyhi ve sellem) bu tarafa gelmiş geçmiş âlimler, velîler ve sâlih Müslümanlar hep îtikâf yapmışlardır ve yapmaktadırlar.

İTRİYUM;

Alm. *Yitrium,* **Fr.** *Yitrium,* **İng.** *Yitrium, ittrium.* Periyodik cetvelin III B grubunda yer alan kimyâsal element. Y sembolüyle gösterilir. Atom numarası 39, atom ağırlığı 88.9, erime noktası 1523°C, kaynama noktası 3337°C ve yoğunluğu 4.457 gr/cm$_3$tür. Dış elektron biçimlenmesi 4d$_1$ 5s$_2$ olup, bileşiklerinde +3 değerliğini alır. Bu özelliği ile de lantanitlere çok benzer ve bu elementlerin cevherleri arasında yer alır.

İtriyum başta gadolinit, öksenit ve ksenotim olmak üzere pekçok cevherde bileşikler hâlindedir. Tabiatta kurşundan daha fazla rastlanan bir elementtir. İtriyum sanâyide, diğer nâdir toprak elementlerinden iyon değişimi yoluyla ayrılarak üretilir. Metal hâlinde ise, itriyum flüorürün kalsiyumla indirgenmesiyle hazırlanır.

İtriyumun en mühim kullanılma sahalarından biri renkli televizyon tüplerinde, çeşitli bileşikler içinde, bilhassa kırmızı rengin elde edilmesinde mühim şekilde kullanılır. Ayrıca tıpta radyoaktif itriyum izotopundan kanser tedâvisinde faydalanılır. Bilhassa bir hipofizektomiyi gerçekleştirmede, iğne veya palet şeklinde doku içine yerleştirilerek kullanılır.

İtriyumdan ayrıca sanâyide alaşım îmâlâtında ve metalurji işlemlerinde de istifâde edilir. İtriyum bileşiklerinden optik camlarda ve özel seramiklerde katalizör olarak, ayrıca fosforesans maddeler ve laserler gibi optik ve elektronik cihazların îmâlinde faydalanılır.

İTTİHAT VE TERAKKİ;

Alm. *Einheit und Fortschritt Partei,* **Fr.** *L'époque du Parti de L'union,* **İng.** *Union and progress Party*. Türkiye'de kurulan ilk siyâsî parti.

21 Mayıs 1889'da İttihâd-ı Osmânî adıyla ve Abdülhamîd Hanı tahttan indirmek gâyesiyle gizli bir cemiyet olarak kuruldu. Daha sonra İttihat ve Terakki adını aldı. Yapılan ilk toplantıda Cemiyetin başkanlığına Ali Rüşdî, kâtipliğine Şerefeddîn Mağmûmî, muhâsib üyeliğe de Âsaf Derviş seçildiler.

Cemiyet, İstanbul'daki sivil ve askerî okul talebeleri arasında taraftar kazanarak süratle büyüdü. İtalyan Karbonari mason teşkîlâtını örnek alarak kurulan bu gizli cemiyet, hücreler hâlinde teşkilâtlandı. Hücre içindeki her üyeye bir sıra numarası verildi. Birinci hücrenin birinci üyesi İbrâhim Temo idi.

Cemiyet üyeleri, Galata Fransız Postahânesi aracılığıyla merkezi Pâris'te kurulan Jön Türklerle irtibat kurdular. Cemiyetin üyelerinden olan Bursa maârif müdürü Ahmed Rızâ Bey, Pâris'teki bir sergiyi gezmek bahânesiyle Fransa'ya gidip, Jön Türkler grubuna katıldı ve geri dönmedi. İttihâd-ı Osmânî cemiyetinin fikirlerini yaymaya başladı. Çok geçmeden onlar arasında hâkim bir sîmâ oldu. Cemiyet, Sultan Abdülhamîd Hana karşı kişi ve çevrelerle kurduğu münâsebetler netîcesinde tanınmaya başladı; yurt içinde ve dışında şûbeler kurarak teşkilâtlandı. Ahmed Rızâ, Avrupa'daki teşkilâtın adını, Auguste Comte'un pozitivist felsefesinin parolası olan Nizam ve Terakkî koymak istedi. Jön Türkler bu ismi kabul etmeyip, İstanbul'daki İttihâd-ı Osmânî Cemiyetinin ittihâdının da bu cemiyetin isminde yer almasını istediler. Böylece İstanbul'dakilerin İttihâc'ı ile Ahmed Rızâ'nın Terakki'si bir araya getirilerek, cemiyetin adı İttihat ve Terakki oldu. Cemiyetin yayın organı olarak **Meşveret** Gazetesi ve Fransızca ilâvesi, Paris'te yayınlanmaya başladı. Daha sonra Cenevre ve Brüksel'de yayın hayâtına devâm eden **Meşveret** Gazetesi yurda gizlice sokuldu. Cemiyetin para ihtiyâcını Pâris mason locası karşıladı.

Tıbbiye, Harbiye, Mülkiye gibi yüksek okullarda gizli kollar ve komiteler teşkil eden cemiyetin yurt içindeki varlığı, 1895 yılındaki Ermeni olayları sebebiyle duyuldu. Cemiyetin; Dr. İshak Sükûtî, Dr. İbrahim Temo, Dr. Abdullah Cevdet, Dr. Âkil Muhtâr, TunalıHilmi gibi faâl üyeleri, yapılan soruşturmalar netîcesinde suçlu bulunarak dağıtıldılar. Bâzıları çeşitli yerlere sürülen cemiyet üyelerinin bir kısmı yurt dışına kaçtı. Yurt dışı faaliyetleri Bükreş, Paris, Cenevre ve Kâhire'den idâre edilmeye başlandı. 1897 yılında cemiyetin Cenevre ve Kâhire şûbeleri faaliyete geçti. Cenevre şûbesinin çıkardığı **Mîzan** ve **Osmanlı** gazeteleriyle Kâhire şûbesinin çıkardığı **Kânûn-i Esâsî** ve **Hak** gazeteleri cemiyetin fikirlerinin destekçiliğini yaptılar. Bükreş şûbesini İbrâhim Temo; Pâris şûbesini ise Ahmed Rızâ idâre etti.

Kalabalık bir kitle teşkil etmeyen ülke dışındaki cemiyet mensupları, sürekli anlaşmazlıklar içindeydi. Sultan İkinci Abdülhamîd Han, yurt dışındaki bu muhâlifleri iknâ veya pasifize etmek için gerekli tedbirleri aldı. Zâten fikrî ve siyâsî sebeplerden dolayı ikiye bölünmüş olan İttihatçıların Cenevre grubunun lideri Mîzâncı Murâd Beyle anlaşması için serhâfiye Ahmed Celâleddîn Paşayı vazîfelendirerek Avrupa'ya gönderdi.

Ahmed Celâleddîn Paşa'nın gizli çalışmaları netîcesinde, muhâliflerden büyük bir kısmı İstanbul'a döndüler ve Pâdişâh'ın hizmetine girdiler. Ancak Ahmed Rızâ'nın çevresinde kalan bir grup, Osmanlı Devletine karşı şiddetli muhâlefete ve basın yoluyla propagandaya devâm ettiler. Bu sırada Sultan İkinci Abdülhamîd Handan istediği ilgiyi göremeyen enîştesi Dâmâd Mahmûd Celâleddîn Paşa da, ülke dışına kaçarak, iki oğlu Prens Sebahaddîn ve Lütfullah beylerle Pâris'e gitti. Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın ve Osmanlı Devletinin aleyhinde faaliyete başladı. Böylece Avrupa'daki Jön Türk hareketi biraz canlandı. Ancak anlaşmazlık ve şahsî rekâbetler de gittikçe arttı.

4 Şubat 1902 târihinde Pâris'te, bütün Jön Türkleri içine alan bir kongre toplandı. Bu kongreye; Prens Sebahaddîn, Ahmed Rızâ, İsmâil Kemâl, İsmâil Hakkı(Paşa), Hoca Kadri, Halil Ganem, Mâhir Saîd, Yûsuf Akçura, Ferid Bey, Ali Haydar, Hüseyin Sîret, İbrâhim Temo, Dr. Nâzım, Dr. Refik Nevzat ile Ermeniler ve Rumlar adına da bâzı şahıslar katıldı. Kongrede tâkib edilecek usûl ile ilgili görüş ayrılıkları belirdi. Ahmed Rızâ ve arkadaşları cemiyetin adını Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti olarak değiştirip, Pâris''te **Meşveret'**i çıkarmaya devâm ettiler. Mısır'da da **Şûrâyı Ümmet** Gazetesi'ni kurdular. Prens Sebahaddîn ve taraftarları da Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyetini kurup **Terakkî** Gazetesi'ni çıkardılar. İki cemiyet yayın organlarıyla birbirlerini ithâm etmeye devâm etti. Bir taraftan da taraftar kazanmak için program ve fikirlerini açıklayıp yaymaya koyuldular.

Cemiyet, Rumeli'de de hızla teşkilâtlandı. Yalnız Tiran'da olmak üzere, Köstence, Dobruca, Şumnu, Plevne, Sofya, Kızanlık, Vidin ve İşkodra'da bir çok şûbeler açıldı. Terakki ve İttihat Cemiyeti batı dünyâsında Jön Türklerin temsilcisi olarak tanıtıldı.

1906 Eylülünde ekseriyeti üçüncü ordu subaylarından olan; Bursalı Tâhir, Nâki, Edib Servet, Kâzım Nâmi, Ömer Nâci, İsmâil Canbolat, Hakkı Bahâ beyler ile posta ve telgraf idâresi başkâtibi Mehmed Talat, Rahmi ve Midhat Şükrü beyler tarafından Selânik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kuruldu. Sultan Abdülhamîd Hanı tahttan indirme gâyesini güden, ihtilâlci bir hüviyete sâhib olan ve kurucularının ekseriyetinin mason olması ile dikkat çeken bu cemiyet, ülke içinde veya dışında aynı gâye ile kurulan cemiyetleri kendine çekerek kaynaştırmayı başardı. Cemiyet, silâhlı kuvvetler çevresinde hızla yayıldı. Asker ve sivil üyeleri fazlalaşarak ihtilâlci bir güç meydana geldi. Bu cemiyet, bir yıl sonra Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyetinin Pâris şûbesiyle birleşme karârı aldı. Hem yurt içinde hem de yurt dışında faaliyet gösteren Terakki ve İttihat Cemiyetinin biri Selânik'te, diğeri Pâris'te olmak üzere iki merkez-i umûmîsi ortaya çıktı.

Bu birleşmeden sonra Rumeli'de hızlı bir şekilde teşkilâtlanan Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti komita faaliyetlerine girişti. Enver Bey, Tikveş yöresinde; Niyâzi ve Eyyûb Sabri beyler Resne ve Ohri'de; Selâhaddîn ve Hasan Tosun beyler Arnavutluk'ta hürriyet taburları kurarak tedhiş hareketlerini yaygınlaştırdılar. Bulundukları bölgelerdeki gayri müslim ve Türk olmayan unsurlarla da işbirliği yaparak, Müslüman ahâliyi Sultan Abdülhamîd Hana karşı ayaklanmaya çağırdılar. Durumun tehlike arz ettiğini gören Sultan İkinci Abdülhamîd Han, bu komita faaliyetlerini bastırmak üzere Makedonya'ya asker sevk etti. Gönderilen askerî birliklerden de İttihatçı komitacılara katılanlar olması, cemiyetin Manastır ve Selânik'te hürriyet îlân edeceğine dâir aldığı karârı pâdişâha bildirmesi, durumu iyice tehlikeli bir hâle soktu. Bu defâ Sultan İkinci Abdülhamîd Han, Şemsi Paşayı ayaklanmayı bastırmakla vazîfelendirdi. Hazırlıklarını tamamlayan Şemsi Paşa, 7 Temmuz 1908'de Pâdişâha son raporunu vermek üzere girdiği Manastır Postahânesinden çıkarken İttihat ve Terakki komitacılarından Bigalı Teğmen Âtıf tarafından öldürüldü. Dağa çıkan komitacıların sayısı gittikçe arttı. Komitacılar, 20 Temmuz 1908'de Firzovik'te halkı meydana toplayarak hürriyet ve meşrûtiyet isteğiyle gösteri yaptı. Bu vak'alardan sonra Tatar Osman Paşa, İzmir ve civârı redif kuvvetleri de kendisine verilerek, Manastır ve havâlisi fevkalâde kumandanı olarak bu bölgeye gönderildi. Ohri Taburu kumandanı Eyyûb Sabri ve Resne kuvvetleri kumandanı Niyâzi beyler, Manastır'da Osman Paşanın oturduğu konağı muhâsara ederek kendisini Resne'ye götürdüler.

Durumun nâzikliği üzerine Kânûn-i Esâsiyi yürürlüğe koyan Sultan İkinci Abdülhamîd Han, 23 Temmuz 1908'de İkinci Meşrûtiyeti îlân etti. Meşrûtiyetin îlânını tâkib eden günlerde birleştirici olduğunu îlân eden İttihatçılar, cemiyetlerinin ismini Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirip, Prens Sebahaddîn grubunun mensub olduğu Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet cemiyetiyle birleştiğini duyurdular. Partinin Selânik'teki merkez-i umûmî üyelerinden Ahmed Rızâ, Talât, Hüseyin Kadri, Hayri, Midhat, Şükrü, Habib, Enver, İsmâil Hakkı, Dr. Bahaeddîn Şâkir ve Nâzım beyler hükûmetin faaliyetlerini gözetlemek üzere İstanbul'a geldiler. Kendileri kabîneye giremedilerse de hükûmet üzerinde hâkimiyet kurdular. Tecrübesizliklerinden dolayı kabîneleri doğrudan doğruya kurmak yerine

kontrol altında bulundurmayı tercih ettiler. 4 Ağustos 1908'de kurulan meşrûtiyetin ilk kabînesi olan Saîd Paşa hükûmeti, İttihat ve Terakkînin baskısına dayanamayarak 13 Ağustosta çekilmek zorunda kaldı. İkinci defâ kurulan Saîd Paşa hükûmeti ise beş gün dayanabildi. İttihat ve Terakki iktidar olmamıştı ama hükûmeti ve hükûmetin icrâatını kendileri tâyin ediyordu. 21 Ağustosta İttihat ve Terakkinin baskısıyla Kâmil Paşa hükûmeti kuruldu. Hükûmetlerdeki istikrarsızlık, İttihat ve Terakkinin devlet otoritesini ve bütünlüğünü bozmaya yönelik faaliyetlerini fırsat bilen Bulgarlar, 5 Ekimde bağımsızlık îlân ettiler. Ertesi gün Avusturya, Bosna-Hersek'i ilhâk etti. 6 Ekim'de Girid, Yunanistan'a bağlandı.

Meşrûtiyetin îlânından sonra ülkeye dönen Prens Sebahaddîn Bey grubu, İttihat ve Terakki ile birlikte hareket etmeyi reddederek kendi görüşleri doğrultusunda faaliyet göstermeye başladılar. Adem-i Merkeziyetçi görüşleri sebebiyle İttihat ve Terakkiden bekledikleri iltifâtı göremediler. İttihat ve Terakki ile tamâmen irtibâtı kesen Prens Sebahaddîn Bey, 14 Eylül'de Ahrâr Fırkasının kurulmasını destekledi. Kısa zamanda muhâlefetin sesi hâline gelen Ahrâr Fırkası, İttihat ve Terakkinin gizli kapaklı yönetim modeliyle iktidar tekelciliğinin ve gizliliğinin sonunda bir istibdat meydana gelebileceği konusunu işledi. İdârî ve siyâsî mesûliyetten uzak olan İttihat ve Terakkinin devlet işlerine karışmasını, hükûmeti ve milleti tahakkümü altına almasını, orduyu siyâsete karıştırmasını tenkid etti.

İttihat ve Terakkinin, Kâmil Paşa hükûmeti üzerinde şiddetli baskı kurmak istemesi yüzünden, Kâmil Paşa ile İttihat ve Terakkinin arası açıldı. 18 Ekim-8 Kasım 1908 târihleri arasında İttihat ve Terakkinin kongresi gizli olarak toplandı ve cemiyet için yeni bir siyâsî program hazırlandı. Kongre sonunda yayınlanan 13 maddelik bildiride, cemiyetin siyâsî fırka (parti) hâline geldiği îlân edildi. Gayri müslim ve Türk olmayan unsurların da desteğiyle, 1908 yılı sonlarına doğru yapılan seçimi İttihat ve Terakki kazandı. 17 Aralık 1908'de Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın konuşmasıyla yeni seçilen meclis-i meb'ûsan açıldı. Sadrâzam Kâmil Paşanın hükûmette bâzı değişiklikler yapması İttihat veTerakkinin Bâbıâlî'ye karşı sert tepkiler göstermesi sebebiyle, İttihat ve Terakki ile Sadrâzam'ın arası iyice açıldı. 14 Şubat 1909'da meclis-i mebûsânda yapılan güven oylamasıyla, Ahmed Rızâ, Talat, Câvit ve Enver Bey gibi ittihatçıların faaliyetleri sonucu Kâmil Paşa hükûmeti düşürüldü. Sadrâzamlığa Hüseyin Hilmi Paşa getirildi. İttihat ve Terakkiye karşı gerek meclis içi, gerekse meclis dışı muhâlefet şiddetlendi. Meclis içinde, çok az üyesi bulunan Ahrâr Fırkası, Meclis dışında **Serbestî** Gazetesi ile muhâlefet çalışmalarını sürdürdü. Bu gazete, eski memurlardan şantaj yoluyla para alındığını gösteren belgeler ve makâleler yayınladı. Siyâsî rakiplerine karşı tedhiş yoluna baş vuran İttihatçılar, **Serbestî** Gazetesi başyazarı Hasan Fehmi'yi Sirkeci Postahânesi yanında esrarlı bir şekilde öldürttüler. Hasan Fehmi'nin cenâze töreni İttihatçıların aleyhinde bir gösteri mâhiyetinde cereyân etti. Derviş Vahdetî ve arkadaşları tarafından kurulan İttihat-ı Muhammedî Cemiyeti ve yayın organı olan **Volkan** Gazetesi de, İttihat ve Terakki aleyhinde faaliyet gösterdiler. İttihat ve Terakkinin ordu içinde kendisine karşı olan, milletini, dînini ve vatanını seven subayları, orduda gençleştirme bahânesiyle tasfiye etmesi, orduda huzursuzluklara yol açtı. İttihat ve Terakkinin Pâdişâha ve hilâfet makâmına karşı olan sevimsiz hareketleri de, sağduyu sâhibi Müslüman ahâlide nefret uyandırdı.

İttihat ve Terakki, Pâdişâha sâdık Birinci Orduya güvenmeyerek Selânik'teki Üçüncü Ordudan avcı taburları getirtti. İttihatçılar tarafından tertib edilen ve Selânik'ten getirilip Derviş Vahdetî isminde bir kimse tarafından "Din elden gidiyor!" "Şerîat isteriz!" gibi sloganlarla kışkırtılan avcı taburları tarafından çıkartıldığı tesbit edilen 31 Mart Vak'ası üzerine İttihat ve Terakki tarafından, Selânik'ten Bulgar, Sırp, Yunan, Arnavud yağmacılarının da bulunduğu Hareket Ordusu İstanbul'a getirildi. Sultan İkinci Abdülhamîd Han, Selânik'ten gelen Hareket Ordusuna karşı koymak isteyen kendisine sâdık kumandanlara, çarpışılmaması, Müslüman kanı dökülmemesi için sıkı emir verdi. İsteseydi yalnız Taksim ve Taş kışladaki tâlimli asker ve sâdık subaylar, gelen hareket ordusunu darmadağınık edebilirdi. Fakat sultan, kardeş kanının dökülmesini istemedi. İttihat ve Terakkinin önderliğinde İstanbul'a giren Hareket Ordusu kumandanları, doğru Yıldız Sarayı'na geldiler. Hazîneyi, asırlardan beri toplanmış olan kıymetli yâdigârları ve dünyânın en zengin kütüphânelerinden olan saray kitaplığını yağma ettiler. Pâdişâhın arabası bile parçalanıp paylaşıldı. Sultan İkinci Abdülhamîd Han, İttihat ve Terakki ileri gelenlerince tahttan indirildi, yerine kendinden iki yaş küçük olan kardeşi Muhammed Reşâd getirildi.

İttihat ve Terakki ileri gelenleri, Sultan İkinci Abdülhamîd Hanı lekeleyecek bir suç bulamadılar. Milletin, hükümdârı saydığını görerek öldürmeye de cesâret edemediler. Hemen o gece kurmay binbaşı Fethi Okyar'ın emrinde olarak trenle Selânik'e götürdüler. Oradaki Alâtini köşküne hapsettiler. Bu olaylar sırasında Hüseyin Hilmi Paşa istifâ edip Tevfik Paşa sadrâzam oldu. 31 Mart Vak'asından bir gün sonra Adana'da Ermeni ihtilâli oldu. Müslümanların mallarına, canlarına, ırzlarına saldıran Ermeniler; İttihat ve Terakkinin seyirci kaldığı hâdiselerde 1850 Müslüman-Türkü öldürdüler.

Halkın bir araya gelmesiyle Ermeni isyânı bastırıldı. Adana'ya vâli tâyin edilen İttihat ve Terakki ileri gelenlerinden Cemâl Paşa da, Avrupalılara şirin görünmek için Ermenilerle birlikte hareket ederek

yüzlerce Müslümanı asıp kesti.

31 Mart Ayaklanmasının bastırılmasından ve Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın tahttan indirilmesinden sonra duruma hâkim olan İttihat ve Terakki, bütün fırkaları lağv ederek muhâlif olanları tevkif ettirdi. Bu arada hiçbir kabahatleri olmadığı hâlde, sâdece cemiyete karşı oldukları zannedilen birçok zâbit de tutuklanarak Bekirağa Bölüğüne hapsedildi. İstanbul'da örfî idâre (sıkıyönetim) îlân edilerek Dîvân-ı harb-i örfîlerle (sıkıyönetim mahkemesi) birlikte darağaçları kuruldu. Kendilerine göre suçlu görülenlerin yanında suçsuzlar da îdâm edildi. Eski devre âit devlet adamlarından pekçok kimse çeşitli yerlere sürüldü. İttihat ve Terakki erkânının devlet işlerini doğrudan doğruya ellerine almak istemeleri üzerine, 14 Nisan 1909'da Tevfik Paşa sadrâzamlıktan istifâ etti. Yerine Hüseyin Hilmi Paşa tekrar sadrâzam oldu. İttihat ve Terakkinin ileri gelenlerinden genç, tecrübesiz ve mâcerâcı Talat Bey de, bu kabînede dâhiliye nâzırlığına getirildi. İttihat ve Terakkinin keyfî baskılarına dayanamayan Hüseyin Hilmi Paşa, 7 ay 24 günlük bir iktidârdan sonra tekrar istifâ etti. Sadâret makâmına getirilen Roma sefiri Hakkı Paşa kabînesinde, hareket ordusunun diktatör kumandanı Mahmûd Şevket Paşa, harbiye nâzırı olarak vazîfe aldı.

Muhaliflerine karşı sert tedbirler alan ve tedhiş yollarına başvuran İttihat ve Terakki, **Sadâ-yı Millet** Gazetesi başyazarı Ahmed Samim'i de sokak ortasında öldürttü. Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın Balkan siyâsetinin esâsı olan Bulgar ve Rum kiliseleri arasındaki rekâbete son veren İttihat ve Terakki, güyâ Makedonya'daki unsurlar arasındaki ihtilâfı gidermek bahânesiyle kiliseler kânûnunu çıkardı. Netîcede Bulgar, Yunan ve Sırp unsurları arasında hiçbir ihtilâf bırakmayarak, bunların Osmanlı Devleti aleyhine Balkan ittifâkı kurmalarına yol açtı. 1 Nisan 1910'da Arnavutluk ayaklanması çıktı; 9 Mayıs 1910'da da Girid meclisi, Yunan kralına bağlılık yemîni etti.

Bu sırada, harbiye nâzırı olan Mahmûd Şevket Paşa, Trablus'taki askeri Yemen'e sevk etmek, bir çok ihtarlara rağmen mühimmâtı da İstanbul'a getirmek sûretiyle bu bölgeyi müdâfâdan mahrum bıraktı. İtalyanların teşebbüsleri üzerine Trablusgarb vâli ve kumandanı Müşir İbrâhim Paşa da, vazîfeden azledilerek bu vilâyet kumandansız ve vâlisiz bırakıldı. Roma hükûmeti de bu vaziyetten istifâdeyle İttihat ve Terakkinin Trablusgarb ve Bingâzi'deki halkı İtalyan aleyhinde tahrik etmesini ve Osmanlı vapurlarıyla oralara asker ve mühimmât sevk olunduğunu iddiâ ile 23 Eylül 1911'de verdiği bir ültimatomla Trablus ve Bingâzi'nin boşaltılmasını ve teslim edilmesini istedi. Daha sonra da harb îlân etti. Ciddî bir tedbîr alınmadığı için Trablusgarb'ın elden çıkmasına sebeb olundu. Harb îlânını bildiren ültimatom geldiğinde, İttihatçıların hâriciye nâzırı, İtalyan sefîri ile satranç oynamaktaydı.

Sadrâzamlığı sırasında; Çırağan Sarayı yangını, Bâbıâlî yangını, Arnavutluk İsyânı, Girid'in Yunanistan'a iltihâkı, Tarblusgarb'ın İtalyanlarca işgâl edilmesi gibi felâketlerin vukû bulduğu Hakkı Paşa, 29 Eylül 1911'de istifâ etmek zorunda kaldı. Yerine Âyan Reisi Küçük Saîd Paşa sadrâzam oldu.

İttihat ve Terakkinin içeride uyguladığı partizan ve baskıcı, dışarıda uyguladığı tâvizci politika sebebiyle muhâlefet gittikçe fazlalaştı. 1911 yılı başlarında kendi içinde meydana gelen Hizb-i cedîd hareketi de muhâlefete katıldı. 21 Kasım 1911'de bütün muhâlefet gruplarının ve fırkalarının bir araya gelmesiyle Hürriyet ve Îtilâf fırkası kuruldu. Kurulmasından yirmi gün sonra girdiği İstanbul'daki mebus seçiminde başarı göstermesi, İttihat ve Terakkiye karşı muhâlefetin güçlendiğini ortaya koydu. Meclis-i meb'ûsân'daki hâkimiyetin elinden çıkmakta olduğunu gören İttihat ve Terakki, kânûn-i esâsîde değişiklikler yaparak hükûmetin yetkilerini artırmak çabasına girdi. Hükûmetle meclis-i meb'ûsânın arası açılınca, meclisde güven oyu alamayan hükûmetler ard arda istifâ etmek zorunda kaldı. Bu bunalım sebebiyle meclis-i meb'ûsân feshedilerek tekrar seçime gitme karârı alındı. "Sopalı seçimler" diye bilinen ve İttihat ve Terakkinin çeşitli tedhiş hareket ve hîleleriyle yapılan 1912 seçimlerinde, çoğunluğu yine İttihat ve Terakki elde etti. Mecliste ekseriyeti elde eden İttihat ve Terakki, hükûmete kendi adamlarını getirmek sûretiyle baskıyı iyice arttırdı.

Muhâlefetin desteğiyle, ordu içinde İttihat ve Terakkiye karşı olan subaylar tarafından Halâskârân-ı Zâbitân Grubu kuruldu. Bu grub, hükûmete gizli tehdid ve baskılar yapınca, 16 Temmuz 1912'de Saîd Paşa sadrâzamlıktan istifâ etti. Bu sırada meydana gelen bâzı iç ve dış hâdiseler yüzünden yıpranan ve güçten düşen İttihat ve Terakki iktidâra tâlib olmayınca, 21 Temmuzda partilerüstü görünümde olan Gâzi Ahmed Muhtar Paşa hükûmeti kuruldu.

Aslında İttihat ve Terakkiye karşı bir tepki hükûmeti olan Gâzî Ahmed Muhtar Paşa hükûmeti, bu fırkaya karşı gittikçe sertleşti. Bir bahâneyle meclis-i meb'ûsânı feshettirdi. Bu sırada meclis dışında kalan İttihat ve Terakkinin tahrik ve teşvikleriyle yapılan gösterilerden sonra Balkan Harbi başladı. Ordunun siyâsete sokulması ve subayların İttihatçı-îtilâfçı olarak ikiye bölünmesi yüzünden Osmanlı ordusu Balkan Harbinde bütün cephelerde kısa zamanda yenilgiye uğradı. Osmanlı orduları ancak Çatalca hattında tutunabildiler. Kısa bir müddet sonra Gâzi Ahmed Muhtar Paşanın sadrâzamlıktan istifâ etmesi üzerine Kâmil Paşa hükûmeti kuruldu. Yeni hükûmet döneminde Balkan Harbinin felâketi

netîceleri devâm etti. Kâmil Paşa hükûmetinin de aleyhinde propaganda yapan İttihat ve Terakki, normal yollardan iktidâra gelemeyeceğini anlayınca hükûmete karşı darbe plânladı. 23 Ocak 1913'de Bâbıâlî baskını diye bilinen kanlı bir baskın düzenleyerek iktidâra el koydu. Sadrâzam Kâmil Paşanın zorla istifâ ettirilmesi üzerine, İttihatçı olan Mahmûd Şevket Paşa sadârete getirildi. Her işte kendi bildiğine göre hareket eden Mahmûd Şevket Paşa da, 11 Haziran 1913'te İttihatçılar tarafından meçhul bir şekilde öldürtüldü. Mahmûd Şevket Paşanın ölümünden sonra Saîd Halîm Paşanın sadrâzam olmasıyla İttihat ve Terakki tam iktidar oldu. İttihat ve Terakkiye faal olarak bizzât hizmet eden Saîd Halim Paşa hükûmetinin bütün üyeleri İttihatçı idi. Saîd Halîm Paşanın 3 sene 7 ay ve 23 günlük ve bunun yerine gelen Talat Paşanın bir buçuk senelik sadâret zamanlarında memleket karmakarışık oldu. Herkes ölüm ve hapis korkusu içinde yaşadı. Can, mal ve nâmus emniyeti kalmadı. İslâm düşmanlığı moda olmaya başladı. Her vilâyette zâlimler, ırz düşmanları türedi.

1914 yılında yapılan seçimleri de kazanan İttihat ve Terakki, bir oldu bittiye getirilerek Osmanlı Devletini Harb-i Umûmî diye bilinen Birinci Dünyâ Harbine soktu. Hiçbir mecbûriyet yokken Talât, Enver ve Cemâl gibi İttihat ve Terakki paşalarının çeşitli hülyâlarıyla girilen savaş; Sina, Irak, Kafkasya ve Çanakkale cephelerinde devâm etti. 1914-1918 yılları arasında devâm eden Birinci Dünyâ Harbinde pekçok vatan toprağı elden gitti; yüz binlerce Müslüman-Türk evlâdı şehid düştü. Savaşın mağlûbiyetle sona ermesi üzerine, 8 Ekim 1918'de sadrâzam Talat Paşa istifâ etti. Yerine de Ahmed İzzet Paşa sadrâzamlığa getirildi. Böylece on seneden az bir zaman zarfında Sultan Abdülhamîd'den devr alınan üç kıtaya yayılmış altı yüz senelik koca bir imparatorluğu, korkunç bir ihtirâs ve cehâlet ile târihin sînesine gömen ve birinci derecede mesul olan İttihat ve Terakki, iktidardan uzaklaştı. Şahsî ihtirâs ve ikbâl için bir milleti harbe sokarak Müslüman-Türk evlatlarından en az iki milyon kişiyi cephelerde kar ve tipi altında veya kavurucu çöller ortasında çıplak, aç, susuz bırakarak şehid olmalarına sebeb olan İttihat ve Terakkinin ileri gelenleri, birkaç milyon kilometre kare olarak devraldıkları bir memleketi birkaç yüz bin kilometre kareye kadar küçülttüler. Bu küçük toprak parçasını da düşman çizmelerinin altında bırakarak kaçtılar. İlk olarak Enver, Talat ve Cemâl paşalar ile doktor Bahaaddîn Şâkir, doktor Nâzım, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütârekesini imzâ ettikten bir gün sonra gece yarısı koca Osmanlı Devletini yıktıktan sonra, ihânetlerine bir yenisini ekliyerek kaçtılar.

Sultan Abdülhamîd Hanı tahttan indiren, Trablusgarb'ı İtalyanlara bırakan, çıkardığı kiliseler kânunuyla Balkanlardaki Hıristiyanların birlik kurmalarını sağlayan ve Balkanların Osmanlı Devletinden kopmasına sebeb olan, Bâbıâlî Baskınını düzenleyen ve milleti zulüm ve tedhiş ile idâre eden, Sarıkamış fâciâsında on binlerce Müslüman-Türkün canına kıyan, mecnûnâne bir hareketle Kanal Seferini açarak Filistin ve Sûriye'de Osmanlı ordusunun ve bu toprakların elden çıkmasına sebeb olan, dört senelik Birinci Dünyâ Harbi müddetince Anadolu'da halkı açlık, sussuzluk, yokluk içinde inleten İttihat ve Terakki ileri gelenlerinden Enver Paşa Türkistan'da, Talat Paşa Berlin'de, Cemâl Paşa da Tiflis'te, Ermeniler tarafından öldürüldüler.

İlk önce gizli bir cemiyet şeklinde kurulup, yurt içinde ve yurt dışında teşkilâtlanan, Abdülhamîd Hanı tahttan indirmek için Osmanlı ve İslâm düşmanlarıyla işbirliği yaparak komitacılık faaliyetlerinde bulunan İttihat ve Terakki, 1908 ile 1918 arasında yapılan seçimlerden 1908, 1912 ve 1914 senelerinde yapılan üç genel seçimi kazandı. İlk zamanlar Osmanlıcı ve İttihâd-ı Anâsırcı bir çizgi izlediği ve daha sonraki dönemlerde, bünyesinde Türk olmayanlara yer verdiği hâlde, Türkçü ve milliyetçi bir çizgi tâkib eder göründü. Doğrudan cemiyete âid ve bağlı gazeteler olarak Selânik'de çıkan **İttihat ve Terakki, Hürriyet, Rumeli,** İstanbul'da yayınlanan **Tanin** ile**Şûrâ-yı Ümmet** gazetelerinin yanında bağımsız fakat İttihat ve Terakkinin destekçisi hüviyetindeki **Tasvîr-i Efkâr, Tercümân-ı Hakîkat** gazeteleri ile fırkaya eğilimli **İstiklâl, Hak, Hâdisât, Vakit** gazeteleri yanında **Kalem, Karagöz** ve haftalık **Şûrâ-yı Ümmet** gibi mîzâh gazeteleri; Türkçülere âit yayın organlarından; **Türk Yurdu, İslâm Mecmûası, Yeni Mecmûa** İttihat ve Terakkinin fikirlerini desteklediler.

Talat, Saîd Halîm, Enver, Cemâl, Halil ve Nûri paşalar, Babanzâde İsmâil Hakkı, Seyid, Hacı Âdil, İsmâil Hakkı, Hüseyin Câhid (Yalçın), Ahmed Rızâ, Halil (Menteşe), Ziyâ (Gökalp), Midhat Şükrü (Bleda), Ömer Nâci, Ahmed Şükrü, Dr. Nâzım, Câvid, Bahaaddîn Şâkir, (Kara) Kemâl, (Küçük) Talat beyler ve Hâfız İbrâhim, Emrullah, Hayri, şeyhülislâm Mûsâ Kâzım efendilerle Emanoel Karaso ve Hallaçyan gibileri İttihat ve Terakkinin ileri gelen elemanlarındandı.

Cemiyet; kuruluş, teşkilâtlanma ve faaliyet bakımından farklı özellikler taşıyordu. Cemiyetin yöneticilerinin çoğu masondu. Cemiyeti yöneten merkez-i umûmî (genel merkez) üyesi yedi kişinin kimlikleri, meşrûtiyet îlân edildikten sonra bile açıklanmadı. Üyeler, masonların merâsimlerine benzer usûllerle cemiyete alınırdı. Rehber üyelerce tavsiye edilen ve uygun görülen kişiler, tahlif heyeti (yemîn kurulu) önünde yemin ederlerdi. Heyet başkanı, önce cemiyetin gâyesini, cemiyet üyeliğinin taşıdığı sorumluluğu aday üyeye anlatır, sonra merkez-i umûmînin hazırladığı yemîni okurdu. Aday üye, inandığı dînin kutsal kitabına, hançer ve tabanca üzerine el basarak yemini tekrarlardı. Cemiyete giren üye, teşkilâtın gâyesi uğruna gerektiğinde canını fedâya hazır olduğunu bu yeminle kabul ediyordu.

Ayrıca cemiyetin vereceği özel görevleri yerine getirmek için fedâî şûbeleri kurulmuştu. Fedâîler görev sırasında öldükleri takdirde, cemiyet, âilelerine bakmayı taahhüt ediyordu. Cemiyetin amaçlarına aykırı hareket eden üyeler için merkez heyetleri, mahkeme gibi yargılama yaparlar ve suçluyu cezâlandırırlardı. Cinâyetten hüküm giyenler ölüm cezâsına çarptırılırdı.

On seneye yakın bir müddet iktidârda kalan, koskoca Osmanlı Devletinin yağma edilmesine sebeb olan İttihat ve Terakkinin son kongresi, birinci Dünyâ Harbinin mağlubiyetle bitmesinden sonra 14 Kasım 1918'de toplandı. Bu kongrede parti kendini feshederek, târihe karıştığını îlân etti. Bâzı İttihatçılar birleşerek Teceddüt Fırkasını kurdular. Resmî ve kânûnî olarak târihe karışan İttihat ve Terakkinin mensupları kendilerine yeni yollar aramaya devâm ettiler. Daha sonra İttihatçılara karşı sert tedbirler alındı. Kurulan Dîvân-ı Harb-i Örfî tarafından yargılandılar. Tevfik Paşa hükûmetince, İttihat ve Terakkinin mallarına el kondu. Bir kısım malları ise teceddüt fırkasına devredildi. Yurt dışına kaçanların gıyâben cezâlandırılmaları sırasında bir kısmı da mahkûm edilerek Bekirağa Bölüğüne hapsedildiler. Daha sonra da Malta'ya sürüldüler. İttihatçıların cemiyetleri yok oldu ise de, geride zihniyetleri kaldı. Halk düşmanlığı, bölücülük, jurnalcılık hastalıkları, İttihatçıların cemiyetimize adapte ettiği kötü örneklerden sâdece birkaçıdır.

İTÜZÜMÜ (Solanum nigrum);

Alm. *Schwarzer Nachtschatten (m),* **Fr.** *Morelle noire,* **İng.** *Black nightshade.* **Familyası:** Patlıcangiller (Solanaceae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara, Karadeniz, İç ve Doğu Anadolu, Akdeniz bölgesi.

Haziran, eylül ayları arasında beyaz renkli çiçekler açan, bahçe, yol kenarları ve harâbeliklerde sık rastlanan, 20-60 cm yüksekliğinde zehirli bir bitki. Köpeküzümü olarak da bilinir. Gövdeleri dik ve dallanmıştır. Yapraklar geniş oval şekilli, sivri uçlu ve kenarları dişlidir. Üst yüzü koyu alt yüzü açık yeşil renklidir. Çiçekler kısa saplı ve salkım durumunda toplanmışlardır. Çiçekler solunca çiçek sapları aşağı kıvrılır. Meyveleri küre şekilli ve siyahımsı renklidir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin yaprak ve meyvelerinde solanin alkaloidi bulunur. İyi bir yatıştırıcı uyuşturucu etkisi vardır. Ağrı kesici olarak, astıma, epilepsi ve romatizmaya karşı kullanılır. Birçok preparatların terkibine girer.

İVAN-IV (Korkunç, Müthiş);

ilk Rus çarı. 1530'da doğdu. Babası Üçüncü Vasili'nin ölümüyle 1533'te Türk asıllı annesiElena Glinskiy'in nâibliğinde Büyük Moskova Knezi oldu. 1547'de fiilen saltanatı ele aldı. Bu târihten îtibâren Büyük Moskova Knezliğinin bey yerine kullanılan "Knez" ünvânını atıp "Bizans Kayseri" mânâsındaki "Çar" ünvânını takındı. Çok kan döktü. Zulmünden dolayı "Müthiş" lakabı verilip, "Korkunç İvan" ismiyle tanınır. 1584'te öldü. Rus hukûkunu toplayıp sistemleştirdi. Merkezî idâreyi kuvvetlendirdi. Kiliseyi teşkilâtlandırarak kuvvetlendirip, desteğini sağladı.

Dördüncü İvan idâreyi kuvvetlendirip, 1551 yılında Rus Kilise Konsilinin desteğini alınca, papalığın teşvikiyle Moskova'yı Üçüncü Roma kabul etti. Doğu Roma imparatorluğu (395-1453) topraklarına sâhib olmak için büyük askerî seferlere girişti. Güneydeki; Osmanlı Devletinden çekindiğinden, doğuya, batıya, kuzeye yöneldi. Doğudaki Müslüman Kazan Hanlığını (1466-1552) 1552'de, Astrahan Türk Hanlığını (1437-1556) 1554'te yıkan Dördüncü İvan, ahâlisini kılıçtan geçirdi. İki Müslüman Türk hanlığı topraklarına sâhib olunca, Moskova Knezliği çok genişledi. Bütün Volga Nehri boyları işgâl edildi. Hazar Denizine ulaşılarak İran'la komşu oldular. Kırım ve Karadeniz'e Osmanlılardan çekindiklerinden ulaşamadılar. Osmanlı sultanları gelişen Moskof tehlikesini bertaraf için, Volga ile Don nehirlerini birleştirmek gâyesiyle kanal açmaya karar verdiler. Böylece Karadeniz ile Hazar Denizi arasında ulaşım projesine teşebbüs ederek Orta Asya Müslümanlarını Moskof tehlikesinden kurtarmak istediler. Ancak Kırım hanı ülkesinin Osmanlının bir eyâleti hâline geleceği düşüncesiyle bu teşebbüsü desteklemedi. Böylece ileride önü alınamayacak olan Rus tehlikesini daha o zaman ortadan kaldırabilecek bir hayırlı hizmet yarıda kaldı. Kırım Hanı Birinci Devlet Giray (1551-1577), 1571 yazında Kanal Projesinin menfî izlerini silmek için, Moskova'ya akın ederek, burayı ve Kremlin Sarayını yakıp, yıktı ve on sekiz gün boyunca Moskof ülkelerini vurup, yüz bin esirle döndü. Bu sefer sonunda "Taht Alan" ünvânı verilen Birinci Giray Handan kaçan Korkunç İvan yakalanamadı. Moskof tehlikesine giren Türkistan-Kırım arasındaki târihî ticâret ve Hac yolu, Osmanlılar sâyesinde kurtarıldı.

Korkunç İvan, ülkesinin Ural ve Sibirya'da genişleme yolunu açtıktan sonra batıya yöneldi. İsveç ve Litvanya'ya karşı savaştı. Başarılı olamadı (1482). Litvanya'yı Polonya kralına, Narva bölgesini de İsveç kralına bırakmak zorunda kaldı. Yerine geçmesi gereken büyük oğlunu geçirdiği sinir krizlerinin birinde öldüren Korkunç İvan, 1584'te ölünce, Birinci Fodor Moskof tahtına geçti.

İVME;

Alm. *Beschleunigung (f),* **Fr.** *Accélération (f),* **İng.** *Acceleration.* Hızın birim zamandaki (bir sâniyedeki) değişme miktarı. İlk defâ İtalyan Fizikçisi Galileo tarafından açık bir şekilde târif edildiği bilinmektedir. Galile, eğik düzlemde, aşağı yuvarlanan bir top ile yaptığı deneylerde, bütün cisimlerin aynı ivme ile düştüklerini tesbit etmiştir. Yaptığı bu deneyler ve daha sonra ivmenin sâbit olduğunu ispat etmesi, o zamâna kadar gelmiş olan eski Yunan felsefecilerinden Aristo'nun bu konudaki nazariyesine son vermiştir. Aristo, ağır cisimlerin, hafif cisimlere nazaran daha hızlı düştüğünü iddiâ etmiştir. Ortalama ivme, âni ivme, çizgisel ivme ve açısal ivme şeklinde ivme türleri mevcuttur. Yol ve hız çizgisel ise ivme çizgisel; açısal ise açısaldır. Fizikte ivme sembolü "a"dır.

Ortalama ivme: Eğer cismin hızı zamanla değişiyorsa, ortalama ivme hızdaki değişimin geçen zamâna bölümü ile hesaplanabilir. Bir hareketlinin t_1 zamanındaki hızı v_1; t_2 zamanındaki hızı v_2 ise bu hareketlinin ortalama ivmesi:

$$a = \frac{V_2 - V_1}{t_2 - t_1} = \frac{\Delta v}{\Delta t}$$

İvme için cm/s^2 ve m/s^2 yaygın kullanılan birimlerdendir. Eğer hız artıyorsa ivme pozitif, azalıyorsa ivme negatiftir.

Âni ivme: Ortalama ivme hesâbında kullanılan zaman aralığının azaltılması ve sıfıra yaklaştırılması hâlinde hesaplanan ivmedir. $\geq t \varnothing 0$ durumunda $\geq v/\geq t$ oranının limitine âni ivme denir. Bütün doğrusal olan hareketlerde cebirsel ifâde olarak ivme, hızın zamâna göre birinci türevidir.

$$a = \frac{dv}{dt} = \frac{d^2x}{dt^2}$$

Yolun zamâna göre ikinci türevi de ivmeyi verir. Bir doğru üzerinde hareket eden bir cismin, birim zaman aralıklarındaki hız değişimleri hep aynı ise, ivme sâbittir. Böyle sâbit ivmeli hareketlere "düzgün değişen doğrusal hareket" denir. Yeryüzüne yakın serbest düşen cisimlerin hareketi buna bir örnektir. Serbest düşen cisimlerin yerçekimi dolayısıyle kazandıkları sâbit ivme g ile gösterilir. Yaklaşık olarak 9,80 m/s^2dir. Yerçekimi ivmesi cismin kütlesine bağlı değildir.

Cismin yaptığı hareket R yarıçaplı bir dâire veya yay üzerinde ise söz konusu ivme merkezcil ivmedir. Yönü merkeze doğrudur. $a= v^2/R$ formülü ile ifâde edilir.

İYON;

Alm. *Ion (n),* **Fr.** *Ion (m),* **İng.** *Ion.* Elektron eksikliğine veya fazlalığına sâhib olan, yâni eksi veya artı elektrik yüklü atom veya atom grubu. Pozitif (artı) yüklü iyona katyon ve negatif (eksi) yüklü iyona anyon denir.

İyonlar, atomlar arasında elektron alışverişi sonucu meydana gelebilir:

$2Na + Cl_2 \rightarrow 2Na^+ Cl^-$

Bu reaksiyonda sodyum(Na), klor (Cl) atomuna elektron vermektedir. Böylece pozitif yüklü sodyum iyonu (Na^+) ile negatif yüklü klorür iyonu(Cl^-) meydana gelmektedir.

Bâzan iyonik olmayan bir bileşiğe bir proton gidişi ile pozitif yüklü kök meydana gelir:

$NH_3 + H + Cl \varnothing NH_4^+ + Cl^-$

Atomların veya moleküllerin, elektronlar veya fotonlar ile bombardımanından da iyonlar elde edilir. Pozitif ve negatif iyonların meydana getirdiği bileşiklere iyonik bileşikler denir. Genellikle iyonik bileşikler katı ve kristal yapıya sâhiptirler. Bir kristal yapıda iyonlar çeşitli şekilde dizilmiştir. Dizilişe bağlı olarak da kristal türleri ortaya çıkmıştır. Zıt elektrik yüklü iyonlar arasındaki elektro statik çekim kuvveti büyük olduğu için, iyonik bileşikler oldukça kararlıdır. İyonik bileşikler ısıtılarak eritildiği zaman veya suda çözündüğü zaman bileşiği meydana getiren iyonlar serbest kalır ve hareket hâline geçerler. Bu yüzden erimiş iyonik bileşikler elektriği çok güzel iletir. Buna karşılık kristal iyonik bileşikler zayıf iletkendir. Çünkü iyonlar hareket serbestliğine sâhip değildirler.

İyonik bileşikler, polar çözücülerde çözünürler. Sıvı çözelti içinde dağılmış iyonlar, büyük elektrikî çekim kuvveti sebebiyle çözücünün moleküllerini kendine bağlarlar. Bu duruma iyonun solvate olması denir. Eğer çözücü su ise solvate yerine hidrate kelimesi kullanılır. İyon tarafından tutulan su molekülü miktarı, iyon yüküne bağlıdır. Al^{3+} iyonu $Al(H_2O)_6^{3+}$ şeklinde Cu^{2+} iyonu ise $CU(H_2O)_2^{2+}$ şeklinde

hidrate olur.

İYON BAĞI (Bkz. Kimyâsal Bağlar)

İYON DEĞİŞTİRİCİ;

Alm. *Ionenaustouscher,* **Fr.** E*changeur d'ion,* **İng.** *Ion exchanger.* Bir karışımdaki iyonları tutarak bunların yerine bünyelerindeki iyonları veren malzemeler. İyon değişimi hem endüstriyel tekniklerde hem de laboratuvarlarda önem taşır. Suların yumuşatılmasında ve deiyonizasyonunda iyon değiştiricilerden faydalanılır. Bunun yanında şeker sanâyiinde (şekerin saflaştırılması işleminde) tuz giderici olarak, uranyumun filizlerinden kazanılmasında ve kimyâsal analizlerde iyon değiştiricilerden istifâde edilir.

İyon değiştirici türleri: İyon değiştirici olarak organik veya anorganik, tabiî veya sun'î olmak üzere pekçok materyal kullanılabilir. Meselâ kil tabiî bir iyon değiştiricidir. Killi toprak suda çözünmüş olabilen iyonları tutabilmektedir. Sentetik iyon değiştirici reçineler olarak daha ziyade büyük moleküllü stiren-divinilbenzen polimerleri kullanılır. Metakrilik asit-divinilbenzen ve fenol-formaldehit polimerleri de kullanılan diğer reçinelerdir. Reçinedeki sabit iyonlar ekseriya sülfonik veya karboksilli asitlerin tuzları ve quaterner amonyum tuzlarıdır. Asit grubu ihtivâ eden reçineler hidrojen iyonları ve metal iyonları gibi artı yüklü iyonları tutarlar ve bunlara katyon değiştiriciler denir. Amonyum grubu ihtivâ edenlerse, hidroksit ve halojenür gibi negatif iyonları tuttuklarından anyon değiştiriciler olarak isimlendirilirler.

İyon değiştirici reçineler hafif ve gözenekli katılardır. Küçük küreler veya tabaka şeklinde olabilirler.

İyon değiştiricilerin önemli bir karakteristiği seçici özellikler göstermeleridir. Meselâ zirkonyum fosfat cezyum iyonlarını bütün diğer iyonlara göre daha kuvvetle tutar, böylece reaktörlerde üretilen uzun ömürlü radyoaktif sezyumun tutulmasında kullanılır. Uranyumun sülfatlı negatif kompleks bileşiği bir anyon iyon değiştirici tarafından iyi tutulur. Böylece düşük tenörlü uranyum filizlerinin zenginleştirilmesinde bu tür iyon değiştiricilerden faydalanılır. Bu iyon seçimliliği kimyasal analizlerde kullanılan iyon değişimi kromatografisinin esasını teşkil eder. Bu teknik aynı zamanda nadir toprak metallerinin birbirinden ayrılmasında da kullanılır.

Suyun yumuşatılması: Sert su mağnezyum ve kalsiyum iyonlarını (Mg^{+2}, Ca^{+2}) ihtiva eder. Bu iyonlar suyun lezzetini bozduğu gibi, yüksek seviyede oldukları zaman sağlığı da bozabilirler. Ayrıca günlük işlerdeki kullanımları da zevksiz olur (meselâ sert sularda sabun iyi köpürmez).

Suyun yumuşatılması demek, suya sertlik veren bu iyonların giderilmesi demektir. Katyon iyon değiştiriciden geçirilen su, bünyesindeki bu sertlik verici iyonları reçineye bırakarak reçineden sodyum iyonları alır. Bu değişimden gelen sodyumun sağlık açısından hiçbir mahzuru yoktur. Suların yumuşatılması için kullanılan aletler genellikle düşey silindirler biçimindedir. İçlerinde katyon değiştirici reçine vardır. Silindire bir uçtan giren su diğer uçtan çıkıncaya kadar reçine ile olan teması ile bünyesindeki sertlik verici iyonları bırakır ve yerine sodyum iyonlarını alarak yumuşamış olur. Bu değişim reçinedeki bütün sodyum iyonları yer değiştirinceye kadar meydana gelir. Reçine doyduktan sonra umumiyetle tuzlu su ile rejenere edilerek, tekrar fonksiyon görecek hale getirilir.

Çeşitli maksatlarla, deiyonize dediğimiz saf suya ihtiyaç duyulmaktadır (bilhassa kimyâda). Böyle bir suyu elde etmek suyu, hem katyon iyon değiştiriciden hem de anyon iyon değiştiriciden geçirmekle mümkün olur. Katyon değiştirici, tuttuğu katyonların yerine H^+ iyonu; anyon değiştirici ise anyonların yerine OH^- iyonu verir. Bu iki iyon nötürleşerek suya dönüşür.

İYONİK BİLEŞİKLER (Bkz. Bileşik, İyon)

İYONYA VE İYON MEDENİYETİ;

Alm. *Ionien (n) und ionische zivilisation (f),* **Fr.** *Ionie (f) et civilisation (f) ionienne,* **İng.** *Ionia and Ionian civilisation.* İzmir ile Büyük Menderes Irmağı arasında kalan kıyı bölgeye eskiden verilen isim. Buranın en eski sâkinlerine; İyonlar veya İyonyalılar denmektedir.

İyonlar muhtemelen M.Ö. 2000 yıllarında buraya yerleşmiş olup, uzun müddet Hititlere tâbi yaşamışlardı. Aka medeniyeti ile eski Anadolu kültürünün etkisi altında kalan İyonlar, toprak bakımından zengin ve Ön Asya ticâret yolunun sonunda bulunan bu ülkede kısa zamanda parlak bir medeniyet kurmaya muvaffak oldular. En önemlileri Millet (Miletos), Efes (Efesos), ve İzmir (Smyrna) olan İyon şehirleri ticâret, denizcilik ve sanatta büyük başarı göstermişlerdi.

İyonlar genellikle ayrı ayrı şehir devletleri hâlinde yaşamışlar ve büyük bir birlik kurmaya muvaffak olamamışlardır. Şehir devletleri ilk zamanlarda krallar tarafından yönetilmekteydi. Çok geçmeden

büyük bir güç hâline gelmeyi başaran asiller sınıfı, M.Ö. 9. yüzyılda kralları ortadan kaldırarak devlet işlerini ellerine geçirdiler. Asiller M.Ö. 8. yüzyılda başgösteren Lidya tehlikesi üzerine ordu ve devlet yönetimini Tiran adı verilen kuvvetli devlet adamlarına bıraktılar. Tiranlar memleketlerinde bilhassa îmar faaliyetlerine ağırlık verdiler. Bu sırada kuvvetli bir duruma gelmiş bulunan Lidyalılar, İyonların Anadolu ve Ön Asya ile ticâret yapmalarına engel olduklarından, İyonlar donanmalarıyla Akdeniz ve Karadeniz'e açılarak kendilerine yeni pazar yerleri aramaya başladılar. Güney Fransa, Marsilya ve İspanya kıyılarında koloniler meydana getirdiler.

Bundan başka İyonlar, Mısır'da Kral Psammetik'in izniyle Navkratis şehrini kurdular. Bu şehir kısa bir süre sonra önemli bir ticâret merkezi hâlini aldı.

Lidya Krallığının yıkılmasından sonra İyon şehirleri İranlıların hâkimiyeti altına girdi. İyonlar zamanla Yunanistan'dan gelen göçmenlerle yunanlılaştılar.

İyonlar genel olarak, Hitit ve Mısır medeniyetlerinin tesiri altında kaldılar. Aldıkları bu medeniyeti ilerleterek bilhassa Yunan medeniyetine önemli ölçüde tesir ettiler. Fenike alfabesinden alınan çeşitli Yunan alfabeleri içinde en çok kullanılan İyon alfabesi olmuştur.

İyonlar insanlar gibi düşünmekte olan çeşitli tanrılara taparlardı. Şehir mîmârisinde önceleri tahta ve kerpiç, sonradan taş kullandılar. M.Ö yedinci yüzyılda İyon adı verilen bir yapı tarzı ortaya koydular.

İyonlar, fikir hayâtında ve bilim alanında önemli ilerlemeler gösterdiler. İyonyalılardan dünya çapında meşhur ilim, felsefe ve edebiyat adamları yetişmiştir. Milletli Tales, Efesli Demokrites ve Heraklides, Sisamlı Hipokrites ve Pitagoras, İzmirli Homeros bunlardan en meşhurlarıdır.

İYOT;

Alm. *Iod (n),* **Fr.** *Iode (m),* **İng.** *Iodine.* Halojen grubuna bağlı kimyâsal bir element. 1811 yılında B. Courtois tarafından deniz bitkilerinden soda elde edilişinde geriye kalan artıktan elde edildi. İyodun elementel özellikleri 1815'te J.L. Gay-Lussac tarafından aydınlatıldı.

Özellikleri: İyodun sembolü I olup, iki atomlu moleküler yapıya sâhiptir. Bu sebepten I_2 şeklinde gösterilir. Oda sıcaklığında siyaha yakın bir renkte kristaller hâlinde bulunur. Buharı koyu menekşe renginde olduğu için menekşe mânâsına gelen iyot ismi verilmiştir.

Atom ağırlığı 126,904, atom numarası 53 ve molekül ağırlığı 253,808'dir. Kütle numaraları 119-139 arasında olan izotoplara sâhiptir. Kütle numarası 127 olan tabiî iyot hâricindeki izotoplar radyoaktif elementler olup, hemen hemen hepsi kısa ömürlüdür. Radyo izotop iyotlar tellur ve iyotun çok hızlı taneciklerle veya uranyum 235 izotopunun yavaş bölünme nötronları ile bombardımanından elde edilir. Normal olarak iki atomlu moleküler yapıya sâhib olmasına rağmen yüksek sıcaklıkta tek atomlu hale gelebilir.

İyotun yoğunluğu 20°C'de, 4,93 g/cm^{3}tür. 114°C'de erir, 183°C'de kaynar. Erime ısısı 3650 cal/mol, buharlaşma ısısı (kaynama noktasında) 9970 cal/mol dür. Suda çok az çözünür ve doymuş çözeltisinin litresinde 0,00133 mol iyot bulunur. Organik çözücülerde daha çok çözünür. Meselâ; karbontetra klorürde çözünürlüğü sudaki çözünürlüğünden 85 defa daha fazladır. Alkol ve su ile yaptığı çözeltileri kahve, diğer çözeltileri menekşe rengindedir. İyot (1-) ile 7+) arasında değerler alabilir. (1-) değerliğe sahip bileşikleri kararlıdır. Metal ve ametallerin çoğu ile hemen reaksiyon vererek iyodür bileşiklerini verir. Diğer halojenlere nazaran daha aktiftir. Sulu çözeltide iyot-iyodür standart elektrot potansiyeli 0,535 volttur.

Bulunuşu: İyot serbest halde bulunmaz. Deniz suyunda klorür iyonunun sekiz binde biri kadar iyodür bulunur. Deniz suyunun litresinde 2-3 mg kadar bulunur. Yeryüzünde dağınık olarak ve iyot bileşikleri halinde bulunur. En büyük iyot kaynağı Şili güherçilesindeki sodyum iyodat ($NaIO_3$) tuzudur. Son derece cüz'i olmakla beraber; tabiî sularda, bütün bitkilerde, deniz yosunlarında ve havada organik iyot bileşiklerinin aerosolu halinde bulunur. Yer küresinin elementlerinin çokluk sırasına göre 28. elementidir.

Elde edilişi: Uzun yıllar ticârî ölçülerde deniz bitkilerinin külünden elde edildi. Kurutulan deniz bitkileri yakılıp, elde edilen külden iyot, kimyâsal reaksiyonlarla ve saflaştırma metodları ile serbest hâle geçirildi. Günümüzde Şili güherçilesinde bulunan sodyum iyodat diğerlerinden ayrıştırılır, sodyum bisülfit ile reaksiyona sokularak serbest iyot elde edilir:

$$2NaIO_3 + 5NaHSO_3 \rightarrow I_2 + 3NaHSO_4 + 2Na_2SO_4 + H_2O$$

Katı halde çöken iyot süblimasyon ile tasfiye edilir.

Bileşikleri: Negatif değerli (1-) bileşiklerine iyodürler; hidrojen ile olan bileşiğine hidrojen iyodür denir.

Renksiz, tüten gaz ve keskin kokulu bir bileşiktir:

$PI_3 + 3H_2O \rightarrow 3HI + H_3PO_3$

reaksiyonu ile elde edilir. -36°C'de sıvılaşır ve -51°C'de donar. Hidrojen iyodür sıcaklık karşısında kararlı değildir. 450 derecede elementlerine ayrışır.

Hidrojiyodür (HI) gazı suda çok iyi çözünür. Bu çözelti hidroiyodür asidi olarak bilinir. Hidroiyodür asidi, iyodür tuzlarını elde etmekte kullanılır. Bunun için iyodür asidi, metallere, metal oksitlere, bazlara ve karbonatlara etki ettirilir. İyodür iyonu, diğer halojenürlerden çok daha kuvvetli indirgeme vâsıtasıdır. Fluor, klor ve brom iyodür iyonlarını iyota yükseltger.

Potasyum iyodür (KI) beyaz kristaller hâlinde bir katı olup 682°C de erir. Yoğunluğu 3,12 g/cm^{3}tür. Diğer iyodür bileşiklerinden daha çok üretilir. Organik iyodür bileşiklerinin bir çoğu diğer organik bileşikleri elde etmek için kullanılır.

Oksijenli bileşikleri: İyot halojenler arasında elektron vermeye en meyilli olanıdır. İyot, alkali (baz) ile muamele edilirse iyodür veya iyodat bileşikleri elde edilir:

$3I_2 + 6KOH \rightarrow 5KI + KIO_3 + 3H_2O$

Bu reaksiyon geri dönüşlüdür. Sağ taraftaki karışıma oksit ilâve edilirse, sol taraftaki maddeler tekrar elde edilir. İyodat bileşiği, klorat, bromat bileşiklerine oranla daha kararlıdır. Potasyum iyodat 560°C de erir. Daha yüksek sıcaklıkta bozunarak potasyum iyodüre dönüşür.

İyodat asidi (HIO_3) iyotun nitrat asidi ile reaksiyonundan elde edilir. Kuvvetli asittir. Bu asit 110°C ısıtılırsa, I_2O_5 bileşiğine dönüşür. İyotların hipoklorit ile yükseltgenmesinden periyodat bileşikleri elde edilir.

Kullanılışı ve biyolojik önemi: İyot ve iyot bileşiklerinin birçok kullanılma alanları vardır. İyotun tıptaki önemi pek çoktur. Çünkü beslenmede metabolizmanın hazırlanmasının devamı için iyota ihtiyaç vardır. İyot eksikliğinin yol açtığı hastalıkların başında basit guatr gelir. İyot eksikliğini önlemek için bol bol deniz ürünleri yemeli veya iyotlu sofra tuzu kullanmalıdır. İyot mevzi olarak böcek ve bakteri öldürmekte de kullanılabilir. Bu özelliğinden dolayı ameliyat yapmadan önce vücudun yüzeyine sürülür. Yanlışlıkla yumuşak kumaşlara sürülecek olursa kırmızı leke meydana getirir. Bronşit ve bronşiyal astımda nefes açıcı olarak kullanılır. Sun'î olarak elde edilen İyot 131 izotopu çok kullanışlıdır. Bu iyotun yarılanma süresi sekiz gün olup tıpta tiroit guddelerin fonksiyonunu ölçmek için kullanılır. Tiroit kanserinin tedâvisinde ve beyin tümörlerinin yerini bulmada kullanılır.

İyot sayısı: Bilhassa sıvı ve katı yağların doymamışlık derecesini, yâni yağ moleküllerindeki çifte veya üçlük bağ değerini ifade eden sayıdır. 100 gram yağın doyurulması için harcanan iyot miktarına iyot sayısı veya değeri denir. Doymamış yağlar ikili veya üçlü bağlar ihtivâ ederler. Doymuş yağlarda iyot değeri sıfırdır.

Gıda ve sabun sanâyiinde kullanılan zeytin yağı gibi yağların iyot değeri yaklaşık 80 civârındadır. Boya vb. sanâyilerde kullanılan kuruyan yağların iyot değeri yüksek olup 190 civârındadır.

İZAFİYET TEORİSİ;

Alm. *Relativitätstheorie (f),* **Fr.** *Théorie (f) de la Relativité,* **İng.** *Theory of Relativity.* Esas olarak zaman ve uzayla meşgul olan ve onlara daha genel bir bakışla, fiziksel olayları açıklayan bir teori. Albert Einstein tarafından ortaya konan bu teori, Kuvantum teorisi gibi yirminci yüzyılda fizikte önemli bir değişiklik meydana getirmiştir.

İzafiyet teorisi ile ilgili olarak İslâm dünyâsında ilk olarak araştırma yapan El-Kindî'dir (801-866). Ona göre zaman, mekan ve hareket birbirinden bağımsız değildir.Hepsi birbirine bağlı izâfî şeylerdir. El-Kindî şöyle der: "Zaman ancak hareketle, cisim hareketle, hareket cisimle vardır. O halde aslâ cisim, hareket ve zamandan biri diğerinden önce değildir."

Batıda ise ilk zamanlar kabul edilen, dünyânın sâbit ve kâinatın merkezi oluşu fikri daha sonra terk edildiğinde neyin sâbit olduğu sorusu ile karşılaşılmıştı. Newton kendi ifâde ettiği hareket kânunlarından, hareketsiz olmanın özel bir anlamı olmadığını ortaya koymuştur. İzafiyet prensibine göre, tam hareketsiz olma diye bir şeyin herhangi bir anlamı yoktur ve düzgün hareketler hep birbirlerine göre izafî (bağlı bulunduğu şey ile değişen) olarak belirirler. Uzayın derinliklerinde tasavvur edilen bir uzay aracındaki kimsenin herhangi bir hareket tesiri hissetmediğinden "hareketsiz" olduğunu iddiâ etmesi, onun yanından geçen motoru durdurulmuş ve düzgün bir hızla hareket eden uzay aracının sâhibinin aynı iddiâda bulunmasından farklı değildir. Her ikisinin de "hareketsiz" olma iddiâsı doğru değildir.

Özel izâfiyet teorisi: 1905 yılında Einstein şimdi "Özel İzafiyet Teorisi" diye isimlendirilen teoriyi ortaya koydu. Bu sanki birbirine zıt düşen iki kabule dayanmaktaydı: 1) İzafiyet prensibi olarak bilinen düzgün hareketin izafi olması; 2) Düzgün harekette ışığın hızı her doğrultuda aynı olması. Bu her iki postülat Michelson-Morley tarafından yapılan ve diğer deneylerle de gözlenmiştir. Buna göre ışık kaynağına yaklaşan veya ondan uzaklaşan için ışık hızları, her ne kadar kaynağa doğru koşan daha büyük bir ışık hızı beklerse de, aynıdır. Buna göre ışığa yetişmek için hareket eden bir kimseden, ışık kendi sâbit hızı ile kaçacaktır. Sonuç olarak hiçbir cisim ışıktan hızlı hareket edemez.

Bu kabullerden hareket eden Einstein, ilk önce iki olayın aynı zamanda meydana gelme kavramını ele almıştır. Bunu açıklamak için uzayın derinliklerindeki bir uzay gemisinde tam ortada durup her iki uca aynı zamanda ulaşacak bir ışık gönderelim. Uzay gemisi ile aynı yönde hareket eden bir başka uzay gemisinde bulunan kimse, bunun böyle olmadığını iddia edecektir. Çünkü ona göre uzay aracının ön kısmına ışık daha çabuk erişecektir. Bunun sonucunda farklı yerlerde aynı zamanda olma, mutlak değil tamamen gözlemciye göre izafîdir. Buna bağlı olarak mesafenin de izafî (bağıl= rölatif) bir büyüklük olduğu sonucuna varılır.

Zaman ve uzaya giren izafiyet kavramı, bunlardan türetilen hız ve ivmeyi de değiştirecektir. Buradan devamla kuvvet, enerji, iş ve kütle tariflerini de buna göre değiştirmek gerekir.

İzafiyet teorisinin acâib görülen sonuçları vardır. Bunlardan biri, hareket eden cisimlerde sathın yavaşlamasıdır. Hareket eden cisimler, etmeyenlere daha ağır gelecektir. Burada meşhur E= mc2 formülü elde edilir ki, bu, enerjinin kütle ile ışık hızının karesinin çarpımına eşit olduğunu bildirir.

Düşük hızlarda (20.000 km/saat bir düşük hız sayılmaktadır.) izafiyetin tesirleri fevkalade çok küçüktür. Ancak, ışık hızına (300.000 km/saniye) yakın hızlarda bu etkiler fevkalâde büyüktür. Einstein'a göre düzgün hareketin uzay-zaman ölçümü, daha önce bağımsız olarak Lorentz tarafından çıkarılan bir dönüşümle ilgilidir. Lorentz dönüşümünü, Einstein'ın iki postülatından bağımsız olarak ortaya koymuştur. Lorentz dönüşümünde, uzay ve zaman birbirine bağlanmıştır. 1907'de Einstein'ın matematik hocası H. Minkowski, Lorentz dönüşümünün matematik formuna sâhib olduğunu göstermiştir. Bu ise, Einstein'ın teorisinin dört boyutlu "uzay-zaman" cinsinden ifade edilebileceğini açığa çıkarmıştır. Gerçekte, zamanın dördüncü boyut olarak alınması oldukça eskidir. Çünkü bir hareketin belirtilmesinde uzay koordinatları yanında zamanın da verilmesi gerekir. Newton'un teorisine göre zaman bütün gözlemcilere göre mutlak bir büyüklüktür. Bunun sonucu dört boyutlu kavramı bir üç boyutlu uzay ve bir boyutlu zaman parçasına ayırmak mümkündür. Minkowski'ye göre dört boyutlu uzay tamamen üç boyutlu uzayda olduğu gibidir, zaman bir farklılık meydana getirmez.

Genel izâfiyet teorisi: Düzgün hareket eden bir kimse, harekette olduğunu kendi aracında yapacağı deneylerle belirleyemez. Ancak, harekette ivme varsa, bu hareket eden tarafından hissedilir. Bu sonuçlar, 1907'den îtibâren Einstein'ın dikkatini çekmişti: Neden sâdece düzgün hareket relatif (izafî) ve ivme mutlaktı? Bunların yanında Newton'un kanunları yeni uzay ve zaman kavramıyla uyuşmamaktaydı. Bâzı fizikçiler alışıla gelen yolu deneyerek bu uyuşumu sağlamaya çalıştılar. Einstein ise, kütle çekiminin ivme ile birleştirilmesi gerektiği kanaatindeydi.

Galileo, Pisa kulesinde yaptığı deneyde, hafif ve ağır cisimlerin aynı ivme ile düştüğünü göstermiştir. Einstein bu deneyin önemini kavramış ve bunu genel izafiyet teorisinin temeli yapmıştır.

Uzayın derinliklerinde iken sürücü, ağırlıksız olduğunu hisseder. Ancak araç ivme ile harekete başlarken, içindeki ağırlık hissini fark eder. Etraftaki bütün yüzey cisimler bu halde harekete ters yönde düşerler. Einstein, bu olayın uzay aracının üniform kütle çekiminde bulunurken de ortaya çıkabileceğini fark etmişti. Bunun sonucu olarak "eşdeğerlik" prensibini ortaya koymuştur. Buna göre düzgün ivme ile düzgün kütle çekimi hiçbir vasıta ile ayırt edilemez. İçinde bulunan bir kimse, uzay aracına yandan gelen ışığın, aracın arka tarafına doğru eğildiğini görecektir. Ayrıca zaman, ivme ve kütle çekimi ile değişecektir.

Einstein, izafiyet prensibini düzgün hareketten tüm harekete genişletmiştir.

Newton, Güneş etrafındaki gezegenlerin hareketini, koyduğu hareket kanunlarına dayanarak açıklamıştır. Burada Newton, kütle çekimi kuvvetine ihtiyaç duymuştu. Einstein ise gezegenlerin yörüngelerini, Güneşin kütle çekimi sonucu eğriliğe sahip olan dört boyutlu uzay-zaman koordinat takımında en kısa yol prensibinden hareketle elde etmiştir. Bu şekilde elde edilen yörüngeler Newton'unki ile hemen hemen aynı idi. Ancak Merkür gezegeninde Einstein eliptik yörüngenin büyük ekseninin yüzyılda 43 saniye döneceğini vermişti. Gerçekte de bu çok eskiden gözlenmiş, fakat açıklanamamıştı.

Einstein'a göre ışık, uzayın eğrilikli olmasından dolayı kütle çekimi tarafından saptırılmaktadır. Ayrıca Güneşteki atomlar, yeryüzündekine nazaran daha yavaş titreşmektedir ki, bu olay kızıla kayma olarak

isimlendirilmiştir. Bütün bu sonuçlar gözlenmiştir.

1917'de Einstein, teorisini bütün evrene tatbik etti ve böylece çok değişik bir yaklaşım elde edilmiş oldu. 1918 de Hermann Weyl, kütle çekimini, dört boyutlu uzayın bir esası olduğu fikrinden, elektromagnetik kuvvetlere bir geometrik yorum getirmeye çalıştı. Bu çalışma ile nükleer kütle çekimi ve magnetik kuvvetleri birleştirecek bir teori aranması araştırmaları başladı.

Özel izafiyet teorisinin başarılarından biri de P. A.M. Dirac'ın elektronun izafi Kuvantum teorisi ve Kuvantum elektrodinamik'tir. Bu, fizikte önemli pratik sonuçların elde edilmesine sebeb olmuştur.

Ancak, bütün bilimsel ve felsefî önemine rağmen, genel teori bilimsel ana çalışmaların dışında kaldı. Sebebi de, uzayın eğriliğinden dolayı ortaya çıkan tesirlerin çok küçük olmasıdır. Genel teorinin ana tatbikat alanı astronomi olmuştur. Çekirdek fiziği de teorinin uygulandığı alanlardan biridir.

İZCİLİK;

Alm. *Pfadfinderwesen (n), Pfadfinderorganisation (f),* **Fr.** *Scoutisme (m),* **İng.** *Scouting.* Her cins ve ırktan, çocuk ve gencin farklı gruplarda, toplu olarak gösterdikleri bir eğitim faaliyeti.

İzciliğin gâyesi; bütün insanlığa, vatanına, çevresine, âilesine ve kendisine faydalı olacak, ahlâklı, çalışkan, bedenî kâbiliyeti yüksek ve zor şartlara dayanıklı gençler ve çocuklar yetiştirmektir.

Sekiz ile yirmi yaş arasında olanların katıldıkları bir faaliyettir. Gençlerin bu faaliyetleri devlet eliyle organize edilir ve yürütülür. Gençler senenin belli zamanlarında, belli yerlerde, bizzat arâziye çıkarak bedenî zihnî ve ahlâkî seviyelerini yükseltmek maksadıyla kamplara katılırlar.

Sekiz-on bir, on iki-on beş, on altı-yirmi yaş grupları kendi aralarında tekrar gruplanırlar. Bu gruplara oymak denir. İzcilerin kendilerine has ve bütün dünyâda aynı olan üniformaları vardır. Erkek izcilerin üniformalarında zambak çiçeği, kız izcilerde ise dört yapraklı yonca olan armaları vardır. İzci oymakları sekiz ile on kişiden meydana gelirler.

İzcilerin de askerler, doktorlar ve hakimler gibi kendi yeminleri vardır. Bu antları sekiz on bir yaş grubu ve yakın gruplar için ayrı ayrıdır. On iki-yirmi yaş grubu izcilerin yemini şöyledir:

"Allah'a, vatanıma karşı vazifemi yerine getireceğime, izci töresine uyacağıma, başkalarına her zaman yardımda bulunacağıma, kendimi bedence sağlam, fikirce uyanık ve ahlâkça dürüst tutmak için elimden geleni yapacağıma şerefim üzerine and içerim."

Sekiz on bir yaş grubu izcilerine "yavrukurt" da denir. Antları şöyledir:

"Allah'a ve memleketime karşı görevlerimi en iyi şekilde yapacağıma, doğruluktan ayrılmayacağıma ve izcilik kurallarına uyacağıma and içerim."

İzci andında geçen ve izci töresi denilen kavram, izcilerin uyması gereken kânunların hepsidir.

İzcilerde bulunması gerekli vasıflar: İzci sözünün eridir; şeref ve haysiyetini her şeyin üstünde tutar; yurduna milletine âilesine ve izci liderlerine sâdıktır. Başkalarına yardımcı ve yararlı olur; herkesin arkadaşı ve bütün izcilerin kardeşidir; herkese karşı nâziktir; bitki ve hayvanları sever ve korur; büyüklerin sözünü dinler, küçüklerini sever ve korur; her türlü şartlar içinde neşeli ve güler yüzlüdür; tutumludur; fikir, söz ve hareketlerinde açık ve dürüsttür.

1907 senesinde Beden Powel adlı bir İngiliz generali tarafından kurulmuştur. Kurduğu ilk teşkilâta "Boy scouting" ismini vermiş ve bu teşkilât kısa sürede bütün dünyâya yayılmıştır.

Birinci Dünyâ Savaşından sonra bütün dünyâ ülkelerinde kolları bulunan geniş bir teşkilât hâline gelmiştir. 1920 senesinde milletlerarası erkek izci teşkilâtı kurulmuştur. Dünyâ erkek izcileri teşkilatı merkezi Cenevre'dedir. Milletlerarası kız izci teşkilatı merkezi ise Londra'dadır. Türkiye her iki teşkilâtın da üyesidir.

Türkiye'de 1912 senesinde İstanbul ve Edirne liselerinde başlayan izcilik çalışmaları, yine aynı yıl Galatasaray Lisesinde Ahmed Robenson tarafından kurulan ilk izcilik oymağı ile birlikte gelişme yoluna girmiştir. Aynı lisenin idârecileri tarafından Hollanda'dan getirilen Parfitt adlı bir İngiliz, Enver Paşa ile birlikte Birinci Dünyâ Savaşına kadar çeşitli okul ve kurslarda izcilik faaliyetlerini geliştirmeye çalıştılar. Birinci Dünyâ Harbi sırasında Türkiye'de bizim kendi oymaklarımız da savaşta hizmet görmüştür.

1929'da Cumhûriyetin îlânı törenine birçok şehirden izci oymaklarının çağrılması, çeşitli oymağın kurulmasına sebep oldu. 1935'te Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde kurulan Beden Eğitimi ve İzcilik Müdürlüğü Türkiye'deki bütün oymakların da çalışma ve idâre birliğini temin etmiştir. Bütün bu ilerlemelere rağmen izcilik ancak 1947 senesinde Türkiye çapında yayılmaya başlamıştır. 1950 yılında erkek izcilerimiz, Dünyâ Erkek İzciler Teşkilâtına üye olmuş, bu târihten sonra dünyâ çapındaki bütün

izcilik çalışmalarına katılmışlardır. 1955'te kurulan Türkiye İzciler Birliği ise yurdumuzda bu alanda ilkokul dışı kuruluş olmuştur. 1970 yılında Gençlik ve Spor Bakanlığının kurulması ile bakanlık bünyesinde kurulan İzcilik Genel Müdürlüğü izcilik işlerinde tek yetkili makam hâline gelmiştir.

İZDÜŞÜM;

Alm. *Projektion (f),* **Fr.** *Projection (f),* **İng.** *Projection.* Geometride, nokta, doğru ve düzlemlerin üzerine tatbik edilecek işlemle yeni nokta, doğru veya düzlemler elde etme tekniği.

A, B, C ve D, 1 doğrusu üzerindeki ve A', B', C' ve D', 1' doğrusu üzerindeki noktalar olsun. Eğer AA', BB', CC' ve DD' doğruları 1' doğrusuna dik ise, A', B', C' ve D' noktalar cümlesine, A, B, C ve D noktalar cümlesinin "dik izdüşümü" denir. Eğer AA', BB', CC' ve DD' doğruları 1' doğrusuna dik değil, fakat birbirine paralel ise, "paralel izdüşüm" olarak isimlendirilir. Eğer AA', BB', CC' ve DD' doğruları bir 0 noktasında kesişirlerse, böyle izdüşüm "merkezî izdüşüm" olarak isimlendirilir.

Bu kavramlar genelleştirilebilir. Meselâ, A,B,C ve D bir cismin noktaları ise ve bunların bir düzlem üzerindeki izdüşümleri A', B', C' ve D' olacaktır. Duruma göre izdüşüm dik, paralel veya merkezî olarak isimlendirilir.

İZLANDA

DEVLETİN ADI ..... İzlanda Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Reykjavik

NÜFÛSU 261.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....102.829 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İzlandaca

DÎNİ .....Hıristiyanlık

PARABİRİMİ ..... Kron

Atlas Okyanusunun kuzeyinde volkanik bir ada üzerinde kurulmuş ve çevresindeki birçok küçük adadan meydana gelmiş bir devlet. En yakın komşusu Grönland olup, 300 km uzaktadır. Diğer komşuları Norveç 1000 km, İskoçya 800 km uzaklıktadır.

Târihi

861 yılında Norveçliler tarafından keşfedilen adaya ilk kez 9 ve 10. yüzyılda Norveç'ten gelen Vikingler yerleşmişlerdir. Bu toplulukların önderleri birleşerek 930 yılında parlamentonun ilk örneği sayılabilecek Athing'i meydana getirdiler. İç anlaşmazlıklar sonucu bağımsızlığını kaybeden ada 1262 yılında Norveç'in egemenliği altına girdi. On dördüncü yüzyılda Norveç'in Danimarka'ya bağlanmasıyla, Danimarka'nın hâkimiyeti altına girdi. Danimarka önceleri adadan ticârî bakımdan faydalanmaktaydı. Daha sonra İzlanda'yı tamâmen idâresi altına aldı. 1551 yılında Protestanlığı zorla kabul eden İzlandalılar, 1662 yılında Danimarka kralına bağlılık yemini ettiler. On yedinci yüzyılda adada hastalık, kıtlık ve volkan püskürmeleri ortalığı kasıp kavurdu. 1838'de Reykjavik'te on üyeli bir meclis kuruldu. 1843'te de Althing yeniden teşkil edildi. 1904'te İzlanda'ya diplomasi dışında muhtariyet tanındı.

On dokuzuncu asırda ortaya çıkan milliyetçilik akımları sonucu 1918 yılında İzlanda, Danimarka'ya bağlı bir devlet hâline geldi. İkinci Dünyâ Savaşı sırasında stratejik bir değer kazanan İzlanda'yı korumak bahânesiyle İngiltere tarafından işgal edildi. Daha sonra 1941'de Amerikalılar burayı devraldı. 1941 yılında Althing, Danimarka ile bağlarını koparma kararı aldı. 1944 yılı Mayıs ayında halk oyuna sunulan yeni anayasa oylandıktan sonra 17 Haziran da Cumhûriyet îlân edildi. İzlanda 1949 yılında NATO'ya üye oldu.

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Ronald Reagan ile Sovyetler Birliği Başkanı Mihail Gorbaçov 11-12 Ekim 1986'da Reykjavik'te, nükleer silâhların sınırlandırılması görüşmelerinin başlatıldığı bir doruk toplantısı yaptılar.

Fizikî Yapı

İzlanda'nın büyük bir bölümü volkanik olup adadaki yanardağlar hâlâ faaldir. Bunların asyısı 200'ü bulmaktadır. En önemlisi 1490 metre yüksekliğindeki Heklâ'dır. İzlanda'nın kıyıları güneyde düz, öteki yerlerde girintili çıkıntılıdır. Kıyılarının uzunluğu 6000 km'den fazladır. Adanın bâzı bölümleri geçmişteki yanardağ püskürmelleri sonucu ortaya çıkmıştır. Lav ovalarıyla kaplıdır. Bu ovalarda yer yer jökül adı verilen buz kubbelerine rastlanır. Bunların en büyüğü Vatnapöhull 8500 km^2yi bulan yüzölçümüyle Avrupa'nın en geniş buzuludur. Adada bol çağlayanlı birçok ırmak bulunmaktadır. Bunlar kısa ve ulaşıma elverişsizdir. Irmaklarından en önemlisi Tjorsa (210 km)dır. İzlanda'da çok

sayıda krater gölü vardır. En önemlisi olan Thingvallavat Gölü 120 km^2 olup, 116 metre derinliktedir.

Adanın yanardağlarından sonra en önemli özelliği gayzerlerdir. Bu sıcak su kaynakları ısınma ve elektrik enerjisi elde etmede kullanılır.

İklimi

İzlanda'nın bulunduğu enlem dâiresine karşı iklimi çok soğuk değildir. Golf Stream akıntısının etkisinde kalan adada yazlar nemli ve serindir. Kışlar ise çok yumuşaktır. Isı ortalaması başkent Reykjavik çevresinde kışın -1C°, yazın ise +11C° dir. Fakat kuzey bölgeleri daha soğuk olup, ısı ortalaması kışın -8°C civarındadır. Kuzey kesiminde haziran ayında güneş 18 gün süre ile hiç batmadan ufuk hattı üzerinde durur.

Yağış ortalaması ise başkent dolaylarında 865 mm, güneydoğuda ise 1710 mm'dir.

Tabiî Kaynaklar

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Bitki örtüsü adada çok azdır. Buzulların bulunmadığı kesimlerde otlaklar vardır. Bitki örtüsü genelde çalılar ve dikenlerden meydana gelmiştir. Büyük ve iri gövdeli kayın ağaçlarından meydana gelen ormanlar giderek azalmış, günümüzde yok denecek hale gelmiştir. Ormanların çok az oluşu ve iklim şartları adada yabani hayvanların bulunmamasına sebeb olmaktadır.

Mâdenler: Yer altı kaynakları bakımından fakir olan İzlanda'da alüminyum çıkar.

Nüfus ve Sosyal Hayat

İzlanda'nın nüfûsu 261.000 dir. Nüfûsun % 80'i şehirlerde, diğer kısmı köylerde yaşar. Nüfûsun yarısına yakın kısmı başkentte yaşamaktadır. Şehirlerin çoğu kıyı kesimlerde ve güneydeki ovalarda kurulmuştur. İzlanda halkı için Theogir'in koyduğu kurallar bu gün de geçerlidir. İzlanda'da bugün topluma açık yerlerde bira ve benzeri alkollü içkiler içmek yasaktır. Bunlar yalnız gizlice evlerde içilebilmektedirler. İzlanda halkı kendilerine özgü dillerini, kültürlerini, efsânelerini ve geleneklerini korumak için ellerinden geleni yapmaktadırlar.

Din: Halkın büyük kısmı Hıristiyanlığın Evangelist mezhebine (% 95,6) bağlıdır. Geri kalan kısmının % 3,7 Protestan, % 0,7'si Katoliktir.

Eğitim: İzlanda'da eğitim düzeyi yüksektir. 7-15 yaşları arasında eğitim mecburî olup, okuma-yazma bilmeyen yoktur. İzlanda'da beş üniversite ve iki kolej bulunmaktadır.

Siyâsî Hayat

İzlanda'da 1944'te Cumhûriyet îlân edilmiştir. Cumhurbaşkanı dört yılda bir seçilmektedir. Biri 40 üyeli, diğeri 20 üyeli iki meclisi vardır ve her ikisinin de görev süresi dört yıldır. Üyeler seçim yolu ile tesbit edilirler.

Ekonomi

İzlanda ekonomisinin temelini bir ada devleti olduğu için balıkçılık teşkil etmektedir.

Tarım: İzlanda topraklarının büyük bir kesimi tarıma elverişsizdir. Ancak % 0,5'inde tarım yapılmaktadır. Nüfûsun % 11'i tarım sektöründe çalışmaktadır. Başlıca ürünleri hayvan yemi, patates ve şalgamdır.

Hayvancılık: Adanın buzullarla örtülü olmayan kesimlerindeki otlaklarda hayvancılık yapılır. Küçük baş hayvancılığı ağır basar.

Balıkçılık: İzlanda'nın en önemli gelir kaynağını meydana getiren balıkçılık, 106.487 gross tonluk 866 gemi ile yapılmaktadır. Yıllık tutulan balık yaklaşık olarak 1.500.000 tondur. Başlıca tutulan balıklar balina, moriya ve ringadır.

Endüstri: Balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve balıktan elde edilen ürünler imali başlıca sanâyi faaliyetidir. Balık konservesi ve balık unu fabrikası vardır. Küçük gemilerin yapıldığı, büyük gemilerin tamir edildiği tersaneleri; dokuma, çimento, ayakkabı fabrikaları bulunmaktadır. Ayrıca Reykjavik'in doğusunda alüminyum dökümhâneleri ve amonyum sülfat fabrikası bulunmaktadır. Nüfûsun % 30'u sanâyide çalışmaktadır.

Ticâret: Ülkenin ihrâcâtının % 80'ini balık ürünleri, balık konservesi, tuzlanmış ve dondurulmuş balık, balık unu, balık yağı ve gübre meydana getirir. Bunun yanında hayvan ürünleridir. İthal ettiği mallar sanayi ve besin mamulleridir.

Ulaşım: İzlanda'da demir yolu yoktur. Kara yollarının uzunluğu 12 bin kilometreyi bulmaktadır. Başkent Reykjavik'te uluslararası bir liman ve havaalanı vardır.

İZMARİT (Maena vulgaris);

Alm. *Laxierfisch (m),* **Fr.** *Mendole (f),* **İng.** *Cockerel.* **Familyası:** İzmaritgiller (Sparidae) **Yaşadığı yerler:** Atlas Okyanusu, Hint Okyanusu ve Türk denizlerinin kıyılarında. **Özellikleri:** Vücûdu yandan basık, 15-20 cm boyunda, üzeri sert pullarla kaplıdır. **Ömrü:** 7-8 yıl. **Çeşitleri:** Kara sularımızda tek türdür.

Kemikli-balıklar takımından, 15-20 cm boyunda, üzeri sert pullarla kaplı bir balık. Akdeniz, Marmara ve Karadeniz sâhillerinde boldur. Sırtı açık kahverengi ve dalgalı olup, üzerinde muntazam olmayan mavi lekeler bulunur. Yılda iki defa sâhil ile derin sular arasında göç eder. Yumurtalarını dip sulara bırakır. İlkbaharda boğaz yoluyla Karadeniz'e çıkan izmaritler, Sonbaharda yine Marmaraya dönerler. Eti ince kılçıklı olduğundan pek makbul değilse de çok lezzetlidir. Pullu derisi tulum gibi soyularak pişirilir. Hastalara tavsiye edilir. Denizlerimizin kıyılarında midye yemiyle amatörler tarafından bol miktarda tutulur. Dalyana da girer. Sırt yüzgeçleri dikenlidir. Etçil ve otçuldurlar. Yosunlu ve çamurlu suları severler. Akdeniz'in otlu kıyı sularında boldur. Sonbahar ve kışın tutulanları yağlı ve lezzetlidir.

İZMİR;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 11.973 km^2

Nüfûsu : 2.694.770

İlçeleri : Bornova, Buca, Karşıyaka, Konak, Aliağa, Bayındır, Bergama, Beydağ, Çeşme, Dikili, Foça, Karaburun, Kemalpaşa, Kınık, Kiraz, Menderes, Menemen, Ödemiş, Seferihisar, Selçuk, Tire, Torbalı, Urla.

Ege'nin incisi olan ilimiz. İzmir, Türkiye'nin nüfus, sanâyi, ticâret, turizm ve kültür yönlerinden üçüncü büyük şehridir.

Târihî ve tabiî güzellikleri ile de Türkiye'nin en güzel ve o derece bereketli bir ilidir. 37° 45' ve 39° 15' kuzey enlemleri ile 26° 15' ve 28° 20' doğu boylamları arasında yer alır. Balıkesir, Manisa, Aydın ve Ege Denizi ile çevrilidir. İzmir, renkli bir tabiata, zengin bir târihî mîrâsa ve bol ürün veren topraklara sâhip bir ildir. Trafik numarası 35'tir.

İsminin Menşei

"Lelegler" tarafından bu şehre "Mirina" ismi verilmiştir. İyonlular bu bölgeye gelince şehre "Smirina" daha sonra da "Smirna" demiştir. Türkler şehri fethedince ismini "İzmir" olarak telaffuz etmişler ve öylece kalmıştır.

Târihi

İzmir'in târihi, yapılan kazılardan anlaşıldığına göre M.Ö. 3000 senesine dayanır. M.Ö. 1100 senelerinde Hitit İmparatorluğunun hâkimiyeti altındaydı. İç savaşlarla Hitit İmparatorluğu yıkılınca bu bölgeye İyonyalılar yerleşti. M.Ö. 7. asırda Lidyalılar ve M.Ö. 549-334 arasında Perslerin işgâlinde kalmıştır. M.Ö. 4. asırda Makedonya Kralı İskender, Persleri yenerek bu bölgeyi, Anadolu ve İran'ı işgal etti. Asya içlerine doğru ilerledi. İskender'in ölümü üzerine İzmir ve çevresi Bergama Krallığının hâkimiyeti altına girdi. M.Ö. 130 yılında Bergama Krallığı ile birlikte Roma İmparatorluğuna ilhak edildi. M.S. 395'te Roma İmparatorluğu ikiye bölününce Anadolu gibi İzmir ve çevresi de Doğu Roma (Bizans) nın payına düştü.

1071 Malazgirt Zaferinden sonra Batı Anadolu'ya doğru ilerleyen Selçuklu Türkleri, Ege kıyılarına vardılar. 1076'da Anadolu Fâtihi ve Türk Devletinin kurucusu Kutalmışoğlu Birinci Süleymân Şah tarafından İzmir fethedildi. 1086'da Türk komutanı Çaka Bey İzmir'i hâkimiyeti altına aldı. Çaka Bey donanma kurarak Bizans'ı tehdit etti. Çaka Beyin öldürülmesinden sonra 1097'de Bizans generali Prens İoannis Dukas, yirmi bir senedir Türk beldesi olan İzmir'i geri aldı ve 10.000 kişiyi katletti. On üçüncü asırda Cenevizliler, Bizanslılardan geniş imtiyazlar alarak İzmir'e yerleştiler. 233 sene sonra Aydınoğlu Umur Bey 1320 senesinde İzmir'i fethetti. 28 Ekim 1344'teRodos Saint-Jean şövalyeleri, bütün Avrupa devletlerinin yardımıyla desteklenen Haçlı ordusu tarafından İzmir'in iki kalesinden "Aşağı Kale"yi ele geçirdiler ve Aydınoğulları donanmasını yaktılar. Haçlılar bu kalede elli dokuz sene kaldılar. Bu kaleye "Gavur İzmir" yukardaki kaleye "Müslüman İzmir" dendi.

Sultan Yıldırım Bâyezît devrinde Müslüman İzmir, bütün Aydın Beyliği ile birlikte Osmanlı Devletine katıldı. Timur Han 1403'te "Gavur İzmir" ismi ile anılan "Aşağı Kale"yi aldı. Aydınoğullarına verdi. 1405'te Aydınoğulları Osmanlılara tâbi oldu. 1413'te Çelebi Sultan Mehmed Han İzmir'e geldi. 1425'te Aydınoğullarını Osmanlı Devleti'ne ilhak etti. Osmanlı idâresinde İzmir, Cezâir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz

Adaları) yâni Kaptan Paşa Eyâletine, bâzan merkezi Kütahya'da bulunan Anadolu Beylerbeyliğine (Eyâletine) bağlı bir sancak olmuştur.

Tanzimâttan sonra merkezi İzmir olmak üzere Aydın vilâyeti kuruldu. İzmir, Aydın Manisa ve pekçok küçük şehir (Birinci Dünyâ Harbi öncesi) bu vilâyete dâhildi. İzmir Limanı Anadolu'nun en önemli ihrâcât limanı olmuştur. On dokuz ve yirminci asırda İzmir Limanına gelen gemilerin senelik tonajı üç milyon tonu aşıyordu. Sultan İkinci Abdülhamîd Han, İzmir'i demiryolu ile Aydın'a bağlamış, sonra bu hat Eğirdir'e kadar götürülmüştür. Daha sonra da İzmir demiryolu ile Manisa ve Turgutlu'ya bağlanmıştır. Eski Yunanlılarla hiçbir ilgisi olmayan Rumlara kurdurulan Yunanistan, Birinci Dünyâ Harbinden sonra Avrupa devletlerinin teşviki ile 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etti. Anadolu'nun Türk ve Müslüman halkı İstiklâl Savaşını başlattı ve 30 Ağustos 1922'de Başkomutanlık Zaferi ile yenilen Yunan ordusu kaçmaya başladı. Kahraman Türk ordusu 9 Eylül 1922'de İzmir'e girdi. Böylece 3 yıl 3 ay 25 gün devâm eden Yunan işgâli sona erdi.Yunanlılar kaçarken İzmir'i baştan başa yakarak gittiler. Cumhûriyet devrinde İzmir her bakımdan gelişti.

Fizikî Yapı

İzmir il topraklarının % 60'ı dağlık, % 18'i plato ve % 22'si ovalardan ibârettir. Dağlar kıyılara paralel olmayıp dik olarak uzanırlar. Bu paralel dağ uzantıları arasındaki çöküntü ovalar çok verimlidir.

Dağlar: İlde birçok dağ vardır. Başlıcaları Madra Dağlarının en yüksek yeri Maya Tepesi (1344 m), Yund Dağı (1075 m), Yamanlar ve Karadağ kütlesi ile en yüksek yeri 1513 m'dir. Bozdağlar silsilesinin en yüksek yeri Bozdağ Tepesi (2159 m)dir. En önemli yaylalar Kozak Yaylası, Bozdağlar ve Karaburun yaylalarıdır.

Ovalar: Bütün ovalar verimlidir. Küçük Menderes Ovası ve vâdisi en bereketli olanıdır. Bakırçay akarsuyu kendi ismini taşıyan ova ve vâdiyi meydana getirir. 50 km uzunlukta ve 2-12 km genişliktedir. Gediz Irmağının etrâfındaki Gediz Ovası önemli bir ovadır. Menemen'de daha genişler ve Menemen Ovası ismini alır. Küçük Menderes Irmağının Bozdağlar ile Aydın Dağları arasında meydana getirdiği ova ve vâdi 80 km uzunlukta ve 20 km genişliktedir. İzmir oluk şekilli çukur ovalarla kaplıdır.

Akarsular: Küçük Menderes Irmağı Bozdağlardan çıkıp batıya akar. Küçük Menderes Ovasını sular ve Selçuk batısında denize dökülür. Uzunluğu 124 km'dir. Eski çağlarda Efes şehri deniz kenarındaydı. Bu ırmağın getirdiği alüvyonlar sebebiyle 10 km içerde kalmıştır.

Gediz Irmağı: Murat Dağından çıkar ve Dumanlı Dağı ile Yamanlar Dağı arasından geçip Menemen Ovasını sulayıp Foça'nın güneyinden denize dökülür. Eskiden Gediz, İzmir Körfezinin çok sığ bir yerine dökülüyordu. Körfez yavaş yavaş dolmaya başlayınca 1886'da bir kanal açılarak, Foça'nın güneyinde İzmir Körfezine dökülmeye başladı. Demirköprü Barajı ile kaymalar önlenmiştir.

Bakırçay: İlin kuzeyindedir. Bergama'yı geçip Çandarlı Körfezinin kuzeyinde derin bir delta yaparak denize dökülür.

Göller: İzmir ilinde büyük göller yoktur. Bozdağların zirvesinde çöküntü çukurunda "Gölcük" güzel bir göldür. Yamanlar Dağının "Karagöl" Gölcüğü. Torbalı-Selçuk arasında "Belevi" Gölcüğü, Küçük Menderes Deltasında "Çakalboğaz" göl ve gölcükleri vardır.

İklimi ve Bitki Örtüsü

İzmir ilinde Akdeniz iklimi hüküm sürer. Yazları kurak ve sıcak kışları ılık ve yağışlı geçer. Temmuz-ağustos ayları en sıcak ve ocak-şubat en soğuk aylardır. Sıfırın altında gün sayısı 10 günü geçmez. Senenin 100 gününe yakını ise +30 derecenin üstüne çıkar. Kar yağışı yok denecek kadar azdır. Senelik yağış miktarı 700-1200 mm arasında bölgelere göre değişik olur. Sıcak yaz aylarında "imbat" ismi verilen rüzgâr serinlik getirir. Kara ve denizin gece-gündüz arasındaki ısınma ve soğuma farkından meydana gelen bu rüzgâr sâdece bu ile âittir. Kavurucu yaz günlerinde İzmir'e tatlı bir serinlik getirir. Kemâlpaşa ilçesi en çok yağış alan bölgedir. Sıcaklık +42,7°C ile -8,4°C arasında değişir.

İzmir ili yaz ve kış yemyeşildir. İzmir şehrinin yeşil sahası çok azdır. Fakat civârındaki bitki örtüsü boldur. İlin topraklarının % 50'ye yakını orman ve fundalıklarla kaplıdır. % 33'ü ekili ve dikili saha, % 15'e yakını çayır ve mer'adır. Tarıma elverişli olmayan kısmı yüzde ikidir. Bitki örtüsünde kızılçam, fıstık çamı, karaçam, selvi, maki ve zeytin ağaçlarına bol rastlanır. Bağ ve meyve bahçeleri oldukça geniş yer kaplar. Kozak Dağı, Türkiye'nin en büyük çam fıstığı istihsal yerlerinden biridir.

Ekonomi

İzmir ilinin ekonomisi çok yönlüdür. Sanâyi, tarım, ticâret ve turizme dayanır. Tarım bakımından verimli olan İzmir'de faal nüfûsun yarısı tarımla uğraşır. Gayri sâfî hâsılanın (brüt kazancın) % 15'i tarımdan, % 15'i ticâretten ve % 35'i sanâyi sektöründen sağlanır. İmalât sanâyiinde İstanbul ve Kocaeli'nden

sonra üçüncü sırada İzmir yer alır.

Türkiye'nin en büyük ihrâcât limanı İzmir'dir. Tabiî güzellikleri ve târihî zenginlikleri, kara, demiryolu, hava ve deniz ulaşımı ve yeterli konaklama tesisleri ve alt yapıları ile turizm sektörü her geçen gün gelişmektedir.

Tarım: Türkiye'nin tarım bakımından en verimli toprakları Ege bölgesindedir. Ege bölgesi ve İzmir ili Türkiye'nin en önemli tarım merkezlerinden biridir. Ekilebilen arazi sulamaya müsaittir. İzmir ilinin en mühim hususiyeti çok çeşitli ürün yetişmesi ve sanâyi ürünleri ile meyvenin tahıldan fazla olmasıdır. Buğday, arpa, mısır, pirinç, pamuk (lif ve tohum cinsleri), tütün, kenevir, susam, anason, baklagiller bol miktarda yetişir. Sebzecilik çok gelişmiştir.

Senede iki üç defa ürün alınır. Turfanda sebze yetiştirilir. Türkiye'de kereviz üretiminin % 30'u ve pırasa, biber, fasulye, bezelye, bakla, barbunya, enginar, marul, ıspanak ve lahana bakımından Türkiye üretiminin % 15'i İzmir ilinde üretilir. İzmir meyve üretiminde de çok zengindir. Türkiye zeytin üretiminin % 16'sını, incir üretiminin % 18'ini, şeftali üretiminin % 10'unu, kestane üretiminin % 21'ini, mandalina üretiminin % 23'ünü İzmir yetiştirir. Bunların dışında elma, ayva, erik, kiraz, vişne, ceviz, nar, kayısı ve diğer meyveler çok miktarda yetişir. Sulama, gübreleme, modern tarım araçları ve ilâçlama bakımından İzmir ön sıralarda yer alır. İzmir'in çekirdeksiz sultanî üzümü, balığı (çupurası) ve "damla sakızı" meşhurdur.

Hayvancılık: Hayvancılık İzmir ilinde önemli bir yer tutar. At ve keçi sayısı azalırken koyun ve sığır sayısı artmaktadır. İzmir'in Çeşme, Dikili, Foça ve Karaburun ilçelerinde balıkçılık yapılır. Avlanan balık az, fakat çeşitli ve lezzetlidir. Balık cinsleri kefal, lüfer, yılanbalığı, dil balığı, sardalya, çupura, barbunya, trança, levrek, mercan ve sinarittir. Ayrıca karides, midye, kerevit ve sünger avcılığı da yapılır.

Ormancılık: İzmir il topraklarının % 50'ye yakını orman ve fundalıklarla kaplıdır. 500 bin hektarlık orman sahası % 40'ın üstündedir. Ormanlardan 300 bin m3 sanâyi odunu, 75 bin ster yakacak odunu ve 1200 tona yakın reçine elde edilir.

Mâdenler: İzmir il toprakları mâden bakımından zengindir. Fakat ancak bir kısmı işlenir. Tuz, Tekel tarafından, civa ve perlit ocakları Etibank tarafından işletilir. Çıkarılan antimuanın mühim kısmı ihrâç edilir. Zengin mermer ve linyit yataklarının bir kısmı işletilir. Ayrıca kurşun, çinko, kolemanit, boraks ve krom mâden yatakları vardır.

Sanâyi: İzmir sanâyi bakımından en ileri üç ilden biridir. İstanbul ve Kocaeli'den sonra gelir. Faal nüfûsun % 15'i sanâyide çalışır. Gayri sâfî gelirin ise % 35'i sanâyi sektöründen sağlanır. 10 kişiden fazla işçi çalıştıran iş yeri sayısı 2500 civârındadır. 10 kişiden az işçi çalışan işyeri 10 bini aşkındır. Sanâyi bilhassa metal eşya, makina ve taşıt araçları, gıda, tütün, dokuma, giyim eşyası, kürk, kimyâ, metal eşya, ağaç ürünleri, mobilya, kâğıt, basın, taş ve toprağa dayalı sanâyi dalları fazla işçi çalıştırırlar. Türkiye'nin ayakkabı ihtiyacının % 30'u İzmir'de üretilir. Türkiye'nin en büyük 100 şirketinden 7'si ve en büyük 500 şirketinden 45'i İzmir'dedir. Başlıca sanâyi kuruluşları Turyağ, Metaş (metal eşya), BMC (kamyon), İzmir Pamuk Mensucat, Ege Gübre, DYO ve Sadolin (boya), Tariş Pamuk Birliğidir.

Ulaşım: İzmir kara, deniz, demiryolu ve hava ulaşımında Ege bölgesinin merkezidir. İzmir ili içinde demiryolu uzunluğu 243 km'dir. İzmir-Balıkesir-Bandırma ve İzmir-Afyon hatlarıyla İstanbul veAnkara'ya; İzmir-Manisa-Balıkesir-Kütahya hattı ile Kütahya'ya; İzmir, Ödemiş ve Torbalı üzerinden Eğridir'e bağlanır. Afyon-Manisa-İzmir yolu Basmahane istasyonunda; Afyon-Aydın-İzmir yolu ise Alsancak istasyonunda son bulur. Demiryolu bakımından yurdun her köşesine ulaşılır. Ayrıca Basmane-Bornova, Şirinyer-Buca, Gaziemir-Seydiköy banliyö hatları vardır. İzmir deniz ulaşımı bakımından da Ege bölgesinin merkezidir. İzmir limanı giren ve çıkan gemi bakımından İstanbul ve Mersin'den sonra üçüncü sıradadır. Fakat en çok ihrâcât İzmir limanından yapılmaktadır. Senelik yükleme ve boşaltma kapasitesi dört milyon tona yakındır. Deniz yolu ile gelen yolcu sayısı fazladır. İzmir Körfezinde senede 15 milyon kişi taşınmaktadır. Aliağa Nemrut Körfezinde senede 1,5 milyon tonluk yükleme ve boşaltma yapılacak yeni bir liman yapılmıştır. İhracâtımızın % 20-30'u İzmir'den yapılmaktadır. Çanakkale'den Ege sâhillerini tâkip ederek İzmir-Aydın Denizli-Isparta Antalya ve Akdeniz sâhillerini tâkip eden karayolunun düğüm noktası İzmir'dir. İzmir-Ankara, İzmir-Balıkesir-Bandırma, İzmir-Muğla-Fethiye ve İzmir-Manisa-Balıkesir-Bursa-İzmit-İstanbul karayolları ile, İzmir, Türkiye'nin her bölgesi ile bağlanmıştır. İzmir, ilçelerine de düzenli ve kaliteli yollarla bağlıdır. İzmir'de üç hava meydanı vardır. Gaziemir askerî uçaklar içindir. Çiğli ise hem askerî, hem de sivil uçakların inişine müsâittir. Adnan Menderes sâdece sivil uçakların inişi içindir. Her sene İzmir'e yurt içinden 150 bin, yurt dışından 80 bin kişi uçakla gelmektedir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

İzmir ilinin 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 2.694.770 olup, 2.134.816'sı şehirlerde, 559.954'ü köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 11.973 km_2 olup, nüfus yoğunluğu 226'dır.

Örf ve âdetler: İzmir dünyânın en eski kültür merkezlerinden biridir. Homeros'un İliada ve Odysseia destanlarına konu olan hâdiseler bu bölgede geçer. Heraklit, Ksenfan, Demokrit bu bölgede yaşamıştır. On birinci asırdan îtibâren Türklerin olan bu bölgede Türk-İslam kültürü hakim olmuştur. Diğer kültürler unutulmuştur. On birinci asır öncesi târihi eserler batının teşvik ve yardımı ile toprak altından çıkarılmış, fakat 11. asır sonrası eserler ihmâl edilmiştir. On birinci asırdan sonra İzmir daha önceki asırlarla mukâyese edilemeyecek kadar büyük bir kültür merkezi olmuştur. Osmanlı devrinden sonra Cumhûriyet devrinde de bu husûsiyetini devam ettirmiştir. İzmir bugün de Türkiye'nin bir kültür merkezidir.

Kıyâfet: İzmir ilinde eski mahallî kıyâfetler sadece düğün, tören ve folklor gösterilerinde giyilmektedir. Mahallî kıyâfette, erkeklerde efe kıyâfeti ile kadınlarda boy entari, başlarında "hotoz" başlık bulunur. Zeybek ve efeler, Selçuk Türklerinin öncü akıncılarına verilen isimdir. Baştakilerine "Efe" çıraklarına "kızan" denir. Bu isimler Türk akıncı rûhunun yiğitliğine misâldir. Bu bölge folklorunda zeybek oyunlarının yeri büyüktür. Başlıca zeybek oyunları, Harmandalı, Güvende, Bergama zeybeği, Bergama bengisi, Somalı ve Samak'tır. İzmir ili halk şâirleri türküleri ve tasavvufî halk edebiyâtı bakımından zengindir. İzmir ili el sanatları bakımından da oldukça zengindir. Bölgedeki Türkmenlerin dokudukları halı, kilim, heybe ve sicimleri çok meşhurdur. Tire urganları ile İzmir ilinin keçeciklik, iğne oyacılığı ve boncuk işlemeleri el sanatları arasında yeralır.

Eğitim: Türkiye'nin başlıca kültür merkezlerinden olan İzmir'de okur-yazar oranı % 90 civârındadır. İlde 103 anaokulu, 1037 ilkokul,114 ortaokul, 27 meslekî ve teknik ortaokul, 58 lise, 59 mesleki ve teknik lise ve 2 üniversite (Ege ve Dokuz Eylül) vardır. İl dâhilinde 25 kütüphâne, 5 stadyum, 35 spor salonu ve iki büyük yüzme salonu vardır.

İlçeleri

İzmir ili 27 ilçeden ibârettir. Bunlardan sekizi il merkezini meydana getirir.

Balçova: 1990 sayımına göre nüfûsu 55.908'dir. İlçeye bağlı köy yoktur. Yüzölçümü 17 km^2 olup nüfus yoğunluğu 3229'dur. Konak ilçesine bağlıyken 3.6.1992 târihli 3806 sayılı kânunla ilçe olmuştur. Balçova TermalTesisleri, Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp fakültesi ve Türkiye'nin ikinci büyük teleferiği bu ilçenin sınırları içindedir.Konak, Narlıbahçe, Gaziemir ilçeleri ve İzmir Körfezi ile çevrilidir.

Bornova: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 278.300 olup, 272.860'ı ilçe merkezinde, 5440'ı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 17 köyü vardır. Yüzölçümü 203 km^2, nüfus yoğunluğu ise 1371'dir. Kuzeyinde Manisa, doğusunda Kemâlpaşa, güneyinde Konak, batısında Karşıyaka ilçeleri yeralır. Birçok sanâyi kuruluşunun yer aldığı ilçe hızla büyüyerek bugün il merkezi ile birleşti. Ege Üniversitesi bu ilçededir. Belediyesi 1879'da kurulmuştur. 1984'te yapılan bir düzenlemeyle İzmir Büyükşehir Belediyesine bağlı bir ilçe belediyesi hâline getirildi.

Buca: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 203.383 olup, 199.130'u ilçe merkezinde, 4253'ü köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 565 km^2 olup nüfus yoğunluğu 360'tır. İl merkezini meydana getiren ilçelerden biridir. Dokuz Eylül Üniversitesi bu ilçededir. Belediyesi 1984'te yapılan bir düzenlemeyle İzmir Büyükşehir Belediyesine bağlı bir ilçe belediyesi hâline getirildi. 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu.

Çiğli: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 78.462 olup, 73.364'ü ilçe merkezinde, 5098'i köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 120 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 654'tür. Karşıyaka ilçesine bağlıyken 3.6.1992 târihli 3806 sayılı kânunla ilçe oldu. Atatürk Organize Sanâyii Bölgesi, İzmir Kuşcenneti ve Çamaltı Tuzlası bu ilçe sınırları içindedir.Kuzeyinde Menemen, batısında İzmir Körfezi, güneyinde Karşıyaka yer alır.

Gaziemir: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 44.089 olup, 39.905'i ilçe merkezinde, 4184'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 1 köyü vardır. Yüzölçümü 51 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 864'tür. Konak ilçesine bağlıyken 3.6.1992 târihli 3806 sayılı kânunla ilçe oldu. Adnan Menderes Havaalanı, Ege Serbest Bölgesi bu ilçe sınırları içindedir. Doğusunda Balçova ilçesi, batısında Buca, kuzeyinde Konak ve güneyinde Menderes ilçeleri yer alır.

Karşıyaka: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 345.734 olup, 345.360'ı ilçe merkezinde, 374'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 2 köyü vardır. Yüzölçümü 109 km^2 olup nüfus yoğunluğu 3172'dir. Doğusunda Bornova, güneydoğusunda Konak, batı ve güneyinde İzmir körfezi, kuzeyinde Çiğli, kuzeydoğusunda Manisa ili yer alır. Büyük bir hızla büyüyen Karşıyaka, il merkezi ile birleşti. Birçok sanâyi tesisi olan ilçenin köylerinde tarım yapılır. Başlıca tarım ürünleri mandalina olup, ayrıca az miktarda pamuk, zeytin, patates, buğday, üzüm ve arpa yetiştirilir. Osmanlı Devleti

zamanında kurulan belediyesi, 1984'te yapılan düzenlemeyle İzmir Büyük Şehir Belediyesine bağlı bir ilçe belediyesi durumuna getirildi.

Konak: 1990 sayımına göre nüfûsu 724.642'dir. Yüzölçümü 675 km^2 olup nüfus yoğunluğu 1074'tür. Kuzeyinde Bornova, kuzeybatısında Karşıyaka, batısında İzmir Körfezi, doğusunda Buca yer alır. 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. Milletlerarası İzmir Fuarı bu ilçededir. 1871'de kurulan belediyesi 1984'te yapılan bir düzenleme ile İzmir Büyükşehir Belediyesine bağlı bir ilçe belediyesi hâline getirildi. Uluslararası İzmir Fuarı ve İzmir Kalesi, Dokuz Eylül Üniversite Rektörlüğü, Atatürk Kültür Merkezi ilçe sınırları içinde yer alır. Büyük bir limanı vardır.

Narlıbahçe: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 49.958 olup, 46.245'i ilçe merkezinde, 3713'ü köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 175 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 238'dir. 3.6.1992 târihli 3806 sayılı kânunla ilçe oldu. İlçede meyve ve çiçek seracılığı çok gelişmiştir. Balıkçılık, ticâret önemli gelir kaynaklarını meydana getirir. Doğusunda Balçova, batısında Urla, güneyinde Seferihisar ve Gaziemir, kuzeyinde de İzmir Körfezi yer alır.

Aliağa: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 42.150 olup, 25.450'si ilçe merkezinde, 16.700'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 8 köyü vardır. Yüzölçümü 350 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 120'dir. İlçe toprakları genelde düzdür. Doğu ve güneyinde Yund Dağları yer alır.

Ekonomisi sanâyi ve turizme dayalıdır. Petrokimya tesisleri, petrol rafinerisi, Viking Kağıt Fabrikası, Aygaz, İpragaz, Pe-Gagaz dolum tesisleri, Çelik fabrikası, gemi sökme tezgahları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. Aynı zamanda bir sayfiye yeridir.

İlçe merkezi deniz kıyısında kurulmuştur. Çanakkale-İzmir kara yolu ilçeden geçer. İl merkezine 61 km uzaklıktadır. Belediyesi 1952'de kurulmuştur.

Bayındır: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 47.126 olup, 13.862'si ilçe merkezinde, 33.264'ü köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 588 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 80'dir. Merkez bucağına bağlı 30, Çırpı bucağına bağlı 10 köyü vardır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Güneyinde ovalık bir alan yer alır. Topraklarını Küçük Menderes Irmağı sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, pamuk, tütün, incir, zeytindir. Sebze ve meyvecilik yaygın olarak yapılır. Bozdağlar, kızılçam ve karaçam ormanları ile kaplı olduğundan, ormancılık ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. İlçe topraklarında çinko yatakları özel bir şirket tarafından işletilmektedir. Arıcılık gelişmiştir.

İlçe merkezi, Çamlıbaba Dağının güney eteklerinde kurulmuştur. İzmir-Ödemiş karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 97 km mesâfededir. İsmini, Oğuzların Üçoklar koluna bağlı Bayındır boyundan alır. Belediyesi 1872'de kurulmuştur.

Bergama: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 101.421 olup, 42.554'ü ilçe merkezinde, 58.867'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 43, Göçbeyli bucağına bağlı 15, Kazak bucağına bağlı 15, Turanlı bucağına bağlı 18, Vont bucağına bağlı 11 ve Zeytindağı bucağına bağlı 14 köyü vardır. Yüzölçümü 1688 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 60'tır. İlçe toprakları etrafı dağlarla çevrili bir çöküntü alanından meydana gelir. Kuzeyinde Madra Dağı güneyinde Yund Dağı yer alır. İlçe topraklarını Bakırçay sular. Madran Dağı orman yönünden zengindir.

Ekonomisi tarıma ve turizme dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri pamuk, tütün, susam, zeytin ve üzümdür. Dağlık kesimlerde küçükbaş hayvan besiciliği yapılır. Arıcılık giderek yaygınlaşmaktadır. Köylerde halı ve kilim dokumacılığı yapılır. Târihî eserleri, plajları ve içmeleri ile turizm bakımından önemli bir merkezdir. Pamuklu dokuma fabrikası başlıca sanâyi kuruluşudur.

İlçe merkezi Madra eteklerinde, Bakırçay'ın kenarında kurulmuştur. İzmir-Çanakkale karayolu doğu kıyısından geçer. İlçe, 130 senelik Bergama krallığına başşehirlik yapmış, o devirde dünyânın sayılı kültür merkeziydi. M.Ö. 2. asırda Bergama'da 200.000 ciltlik kütüphâne bulunuyordu. İl merkezine 105 km mesâfededir. Belediyesi 1896'da kurulmuştur.

Beydağ: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 14.632 olup, 5831'i ilçe merkezinde, 8801'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 19 köyü vardır. İlçe toprakları Küçük Menderes Vâdisi ve güneyinde yer alan Aydın Dağlarından meydana gelir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri patates, üzüm, incir, pamuk, tütün ve zeytindir. Etibank'a bağlı cıva işletmesi vardır. İlçe merkezi Aydın Dağları eteklerinde kurulmuştur. Ödemiş'e bağlı bucakken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu.

Çeşme: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 29.463 olup, 20.622'si ilçe merkezinde, 8841'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı, 3, Alçatı bucağına bağlı 4 köyü vardır. Yüzölçümü 260 km^2 olup, nüfus yoğunluğu, 113'tür. İlçe toprakları genelde düz olup, Karaburun Yarımadasının güneybatı

ucunda yer alır. Kıyıları girintili çıkıntılıdır.

Ekonomisi turizm ve tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, zeytin, üzüm, tütün ve anasondur. Denizi çok berraktır. Kıyıları turistik tesislerle doludur. Yaz aylarında nüfûsu 6-7 katına çıkar. İlin en önemli turizm merkezidir.

İlçe merkezi, Karaburun Yarımadasında deniz kıyısında kurulmuştur.İl merkezine 84 km mesâfededir. İlçenin en önemli özelliği evleridir. Ege kıyılarına has sivil mîmârinin orijinal örnekleridir. Genellikle kâgir olan evler sgrofitto denilen özel bir teknikle sıvanmıştır. İlçe belediyesi 1882'de kurulmuştur.

Dikili: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 23.219 olup 10.023'ü ilçe merkezinde, 13.196'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 21, Çandarlı bucağına bağlı 4 köyü vardır. Yüzölçümü 541 km^2 olup, nüfus yoğuluğu 43'tür. İlçe toprakları orta yükseklikte düzlüklerden meydana gelmiştir. Kuzeyinde Madra Dağı yer alır. Başlıca akarsuyu Bakırçay'dır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri zeytin, tütün, buğday, bakla, pamuk ve patatestir. Turfanda sebzeciliği yaygın olarak yapılır.

Balıkçılık ve turizm kıyı kesimlerinde başlıca gelir kaynağıdır. İlçe topraklarında perlit yatakları vardır.

İlçe merkezi deniz kıyısında kurulmuştur. Çanakkale-İzmir karayolu ilçeden geçer. İlçe aynı zamanda canlı bir gümrük kapısıdır. İzmir'e gelen turistlerin büyük kısmı Dikili'den giriş yapar. Güzel sayfiye yeridir. İl merkezine 118 km mesâfededir. Belediyesi 1923'te kurulmuştur.

Foça: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 25.222 olup, 12.057'si ilçe merkezinde, 13.165'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 5, Yenifoça bucağına bağlı 3 köyü vardır. Yüzölçümü 247 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 102'dir. İzmir körfezinin kuzeyinde yer alan ilçe toprakları hafif engebeli düzlüklerden meydana gelir.

Ekonomisi, tarım, turizm ve balıkçılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri zeytin, pamuk, tütün ve üzümdür. Bâzı köylerinde modern tavukçuluk tesisleri vardır. Kıyıları yazlık ev, tatil sitesi, pansiyon, otel, motel ve turistik tesislerle doludur. Ayrıca Fransızlara ait bir tatil köyü vardır. Balıkçılık daha çok kış aylarında önem kazanır. Gübre fabrikası başlıca sanâyi kuruluşudur.

İlçe merkezi deniz kıyısında volkanik tepeler arasında kurulmuştur. Tabiî güzellikleri yanında tarihî eserler yönünden de zengindir. Eski devirlerde korsan yuvası olarak tanınırdı. İl merkezinden 69 km mesâfededir. Belediyesi 1874'te kurulmuştur.

Karaburun: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 9020 olup, 3405'i ilçe merkezinde, 5615'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 6, Küçükbahçe bucağına bağlı 3, Mordoğan bucağına bağlı 4 köyü vardır. Yüzölçümü 413 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 22'dir. Karaburun Yarımadasının kuzeyinde engebeli bir arâzide yer alır. Orta kesiminde Akdağ yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünü turfanda enginardır. Ayrıca üzüm, tütün, zeytin mandalina ve tahıl yetiştirilir. Balıkçılık başlıca geçim kaynağıdır. İlçe topraklarında cıva yatakları vardır.

İlçe merkezi Akdağ'ın kuzey yamaçlarında kurulmuştur. İlin en az nüfuslu ilçesidir. Küçük bir balıkçı kasabası görünümündedir. İl merkezine 109 km mesâfededir. Kıyıları tabiî plajlarla kaplıdır. Belediyesi 1990'da kurulmuştur.

Kemalpaşa: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 56.075 olup, 16.354'ü ilçe merkezinde, 39.721'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 33 köyü vardır. Yüzölçümü 658 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 85'tir. İlçe topraklarının kuzey ve güneyi dağlık olup, orta kısmı düz arâziden meydana gelir. Kuzeyinde Manisa(Spil) Dağı, güneyinde Mahmut Dağı, güneybatısında Nif (Kemalpaşa) Dağı yer alır. Dağlardan kaynaklanan suları Nif Çayı toplar.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri üzüm, buğday, arpa, zeytin, sebze, tütün, kiraz olup, az miktarda mandalina yetiştirilir. Hayvancılık gelişmiştir. İlçe merkezi Nif Dağı eteklerinde Nif Çayı kenarında kurulmuştur. İl merkezine 20 km mesâfededir. Çok eski bir yerleşim merkezidir.

Kınık: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 37.617 olup, 17.167'si ilçe merkezinde, 20.450'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 29 köyü vardır. Yüzölçümü 436 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 86'dır. İlçe topraklarının doğusunda Soma Dağı, güneyinde Yund Dağı, kuzeyinde ise Kınık Ovası yer alır. Ova, Bakırçay'ın taşıdığı alüvyonlu topraklardan meydana gelmiştir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, tütün, pamuk, zeytin, mısır ve arpa olup, ayrıca az miktarda soğan, baklagiller ve üzüm yetiştirilir. Sebzecilik ilçe ekonomisinde önemli yere sâhiptir. Hayvancılık gelişmiştir.

İlçe merkezi, Yund Dağının kuzey eteklerinde denizden 90 m yükseklikte kurulmuştur. Bergama-Soma karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 114 km mesâfededir.

Kiraz: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 41.247 olup, 7850'si ilçe merkezinde, 33.397'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 29 köyü vardır. Yüzölçümü 533 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 78'dir. İlçe topraklarının kuzeyinde Bozdağlar, güneyinde Aydın Dağları, orta kesiminde Küçük Menderes Ovasının bir bölümü yer alır. Dağlardan kaynaklanan suları Küçük Menderes Çayı toplar.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri patates, tütün, arpa, buğday, pamuk, soğan, mısır, incir, üzüm ve zeytindir. Dağlık kesimlerde hayvancılık gelişmiştir. İlçe merkezi Bozdağların eteklerinde kurulmuştur. İl merkezine 141 km mesâfede olup en uzak ilçedir. Eski ismi Keles'tir. Belediyesi 1948'de kurulmuştur.

Menderes: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 53.379 olup, 6.799'u ilçe merkezinde, 46.580'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 17, Değirmendere bucağına bağlı 10 köyü vardır. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri pamuk, buğday, zeytin, tütün ve üzümdür. Eski ismi Cumaovası'dır. İl merkezine çok yakındır. Merkez ilçeye bağlı bucak iken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu.

Menemen: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 76.043 olup, 29.006'sı ilçe merkezinde, 47.037'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 25, Emiralem bucağına bağlı 13 köyü vardır. Yüzölçümü 664 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 115'tir. İlçe toprakları genelde düzdür. Kuzeybatısında Foça Tepeleri, kuzeyinde Dumanlıdağ, güneydoğusunda Yamanlar Dağı yer alır. İlçe topraklarını Gediz Çayı sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, üzüm, pamuk, buğday, zeytin, mandalina, mısır, arpa, tütün olup ayrıca az miktarda soğan, patates de yetiştirilir. Hayvancılık önemli gelir kaynakları arasında yer alır. Arıcılık gelişmiştir. Mandra, tabakhane ve testi, saka, çömlek atölyesi küçük sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Çanakkale-İzmir karayolu üzerinde yer alır. İl merkezine 28 km mesafededir. Karşıyaka ilçesi ile hemen hemen birleşmek üzeredir. Balıkesir, İzmir demiryolu ilçeden geçer.

Ödemiş: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 124.968 olup, 51.620'si ilçe merkezinde, 73.348'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 38, Bademli bucağına bağlı 5, Birgi bucağına bağlı 10, Kaymaklı bucağına bağlı 11, Ovakent bucağına bağlı 14 köyü vardr. İlçe topraklarının kuzeyinde Bozdağlar, güneyinde Aydın Dağları orta kesimlerinde ise Küçük Menderes Ovası yer alır. Dağların yüksek kesimlerinde sayfiye olarak kullanılan yaylalar vardır. Başlıca akarsuyu Küçük Menderes Irmağıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri patates, üzüm, incir, pamuk, arpa, tütün ve zeytin olup ayrıca az miktarda soğan, mısır, mandalina ve baklagiller yetiştirilir. Hayvancılık gelişmiştir. Köylerde ipekböcekçiliği yapılır. Çırçır atölyesi, buz ve zeytinyağı fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. İlçe merkezi, Küçük Menderes Ovasının kuzeyinde kurulmuştur. İl merkezine 114 km mesâfededir. Torbalı'dan ayrılan bir hat, Ödemiş'i İzmir-Aydın demiryoluna bağlar. Bağları, yeşile bürünmüş dağları ve Gölcük Gölü meşhurdur. Belediyesi 1898'de kurulmuştur.

Seferihisar: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 21.406 olup, 10.720'si ilçe merkezinde, 10.686'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 10 köyü vardır. Yüzölümü 364 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 59'dur. Urla Yarımadasının güneyinde yer alan ilçe toprakları genelde düzdür.

Ekonomisi tarım ve turizme dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri zeytin ve mandalina olup, ayrıca az miktarda buğday, arpa, mısır, üzüm ve pamuk yetiştirilir. Seralarda turfanda sebzecilik yapılır. Kıyılarında birçok turistik tesis vardır. İlçe topraklarında kurşun-çinko ve perlit yatakları vardır. İlçe merkezi, Sığacık Körfezinin kuzeyinde yer alır. İl merkezine 45 km mesâfededir. Belediyesi 1884'te kurulmuştur.

Selçuk: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 27.353 olup, 19.412'si ilçe merkezinde, 7941'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 9 köyü vardır. Yüzölçümü 295 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 93'tür. İlçe topraklarını Aydın Dağları engebelendirir. Kıyıda Küçük Menderes Irmağının taşıdığı alüvyonlu toprakların meydana getirdiği bir delta ovası vardır. Ovanın kuzey kesiminde Akgöl ve Gebekirse gölleri yeralır.

Ekonomisi tarım ve turizme dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri zeytin, pamuk ve üzüm olup, ayrıca az miktarda tahıl ve mandalina yetiştirilir. Turizme bağlı olarak şeftâli üretimi yaygınlaşmaktadır. İlçeye yaz aylarında çok sayıda turist gelir. İlçe merkezi, Aydın-İzmir karayolu üzerinde yer alır. İl merkezine 68 km mesafededir. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait zengin tarihî eserlere sahiptir. Eski ismi

Ayasuluğ'dur. Belediyesi 1943'te kurulmuştur.

Tire: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 77.314 olup, 37.855'i ilçe merkezinde, 39.459'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 43, Boğaziçi bucağına bağlı 9, Gökçen bucağına bağlı 12 köyü vardır. Yüzölçümü 802 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 96'dır. İlçe toprakları güneyi dağlık, kuzeyi ovalık olan bir arâziden meydana gelir. Güneyinde Aydın Dağları yer alır. En önemli akarsuyu Küçük Menderes Irmağıdır. Dağlar, kızıl çam ağaçları ile kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, zeytin, incir, arpa, pamuk, tütün, üzüm, patates ve mısır olup, ayrıca az miktarda soğan ve mandalina yetiştirilir. Küçük baş hayvancılığı, tavukçuluk ve arıcılık yapılır. Çırçır ve pres atölyeleri, un, zeytinyağı fabrikaları, başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. İlçe topraklarında civa, grafit, mermer ve zımpara taşı yatakları vardır.

İlçe merkezi, Aydın Dağlarının kuzey eteklerinde kurulmuştur. Aydın-İzmir demiryoluna, bir hat ile bağlanır. İl merkezine 83 km mesafededir. Belediyesi 1864'de kurulmuştur. Eski bir yerleşim merkezidir. Tarihi eser bakımından zengindir.

Torbalı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 71.172 olup, 21.167'si ilçe merkezinde, 50.005'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 33, Dağkızılca bucağına bağlı 5 köyü vardır. Yüzölçümü 600 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 119'dur. İlçe topraklarının büyük bölümü Küçük Menderes Ovasında yer alır. Kuzey kesimini Nif Dağları ile Mahmut Dağı engebelendirir. Başlıca akarsuyu Küçük Menderes Irmağıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri zeytin, pamuk, buğday, mısır, tütün, mandalina ve soğandır. Hayvancılık, arıcılık ve tavukçuluk yaygın olarak yapılır, un ve zeytinyağı fabrikaları ve çırçır atölyeleri başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. İlçe topraklarında demir ve mermer yatakları vardır.

İlçe merkezi, Aydın-İzmir demir ve karayolu üzerinde kurulmuştur. İl merkezine 47 km mesâfededir. 1926'da ilçe olan Torbalı'nın belediyesi 1923'te kurulmuştur.

Urla: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 35.467 olup, 25.648'i ilçe merkezinde, 9819'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 13, Barbaros bucağına bağlı 6 köyü vardır. Yüzölçümü 728 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 49'dur. Urla yarımadasında yer alan ilçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir.

Ekonomisi tarım ve turizme dayanır. Başlıca tarım ürünleri zeytin, üzüm, buğday, arpa, soğan ve mandalina olup, turfanda sebzeciliği yaygın olarak yapılır. Tabiî plajları turizm açısından önemlidir. Kıyılarda kamu ve özel kuruluşlara âit dinlenme tesisleri, yazlık evler, tatil siteleri vardır. İlçe topraklarında perlit yatakları bulunur.

İlçe merkezi kıyıdan içeride İzmir-Çeşme karayolunun güneyinde kurulmuştur. İl merkezine 37 km mesâfededir. Kemik Adasında, Kemik Hastânesi vardır. Belediyesi 1866'da kurulmuştur.

Târihi Eserler ve Turistik Yerleri

İzmir, tabiî güzelliği, beş bin senelik zengin târihi eserleri, hava deniz demiryolu ve karayolları bakımından ulaşım kolaylığı, lüks otel ve motelleri; alt yapı tesisleri, şifalı kaplıca içme ve tatil köyleri, güzel mesire yerleri, Milletlerarası İzmir Fuarı sebebiyle çok önemli bir turizm merkezidir. Başlıca târihî eserleri şunlardır:

Kadifekale: İzmir'e hâkim bir tepe üzerinde kurulmuştur. Eski devirlerde inşa edilen kaleden günümüze, güney duvarları ile batıdaki beş kulesi sağlam kalmıştır. Kale içinde kemerli büyük bir sarnıç kalıntıları vardır.

Çeşme Kalesi: Osmanlılar döneminde Ege sâhillerinde yapılan üç önemli kaleden biridir. 1508'de Sultan İkinci Bâyezîd yaptırmıştır. Dört burcu vardır. Günümüzde silah müzesi olarak kullanılmaktadır.

Ali Ağa Câmii: 1672'de Gedizli Ali Ağa tarafından yaptırılmıştır. Minâresi tuğladandır. Kubbenin kalem işlemesi 19. asırda yapılmıştır.

Hisar Câmii: Çarşı içinde Hisar önündedir. 1598'de Yâkûb Bey tarafından yaptırılmıştır. İzmir'in en büyük ve en görkemli câmisidir. Çeşitli târihlerde tâmir görmüştür. Ahşap minber sedef kaplamalıdır.

Hacı Hüseyin Câmii: 1652'de Hacı Hüseyin isimli bir zât tarafından yaptırılmıştır. Başdurak semtindedir. Câminin altında dükkân ve depolar vardır.

Kestane Pazarı Câmii: 1663'te Hacı Ahmed Ağa tarafından yaptırılmıştır. Kestane Pazarı Çarşısındadır. İki katlı câminin alt katında dükkanlar vardır.

Hatuniye Câmii: Tilkilik semtindedir. Kitâbesi olmadığından yapım târihi bilinmemektedir. Mihrâbı ve minberi, yapıldığı dönemin özelliklerini belirtmektedir. On yedinci asırda yapıldığı tahmin edilmektedir.

Ahmed Ağanın annesi Tayyibe Hâtunun yaptırdığı, fakat o dönemlerde kadınlara âit isim söylenmediğinden câminin Hâtuniye Câmii diye anıldığı bilinmektedir.

Çorak Kapı Câmii: Basmane Tren İstasyonu karşısındadır. Bazı kaynaklarda 1747 senesinde yapıldığı yazılı ise de kesin değildir. Minberi mermer, minâresi kesme taştandır.

Konak Câmii: 1754'te Mehmed Paşanın kızı AyşeHâtun tarafından yaptırılmıştır. Hükûmet Konağı önündedir. Câmi duvarları Türk çinicilik sanatının güzel örnekleriyle süslüdür.

Kurşunlu Câmi: Namazgâh meydanında, şehrin en eski câmilerindendir. Yavuz Sultan Selîm Hanın yaptırdığı tahmin edilmektedir. Mihrap nişi kalem işleriyle süslüdür.

Şadırvan Câmi: On altıncı asırda yaptırılan Câmi çarşı içindedir. Câminin yanındaki ünlü şadırvan sebebiyle bu isimle bilinmektedir. Alt katındaki dükkânlar büyük bir çarşıyı meydana getirmektedir.

İki Çeşmelik Câmi: Kurt Mehmet Paşa tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir. İki Çeşmelik semtindeki câminin kubbesi kalem işleriyle süslüdür. Minberi ahşaptır. Beş köşeli bir kâideye oturan minâre oldukça yüksektir.

Salepçioğlu Câmii: 1906'da Sepetçioğlu Hacı Ahmet tarafından yaptırılmıştır. Câmi iki katlıdır. Alt kat, kütüphâne, yatakhane ve dersliği bulunan medrese olarak yapıldı ise de günümüzde başka amaçlarla kullanılmaktadır.

Ulu Câmi: Ödemiş ilçesindedir. 1312'de Aydınoğlu Mehmed Bey yaptırmıştır. Aydınoğlu Câmii diye de bilinir. Minberi ceviz ağacından yapılmıştır. Selçuklu mimârîsî tarzındadır.

Îsâ Bey Câmii: Selçuk ilçesinde, Ayasuluğ Tepesinin güney batı eteklerindedir. 1373'te Aydınoğlu Îsâ Bey tarafından mimar Şanlıoğlu Ali'ye yaptırılmıştır. Câminin içindeki çiniler Selçuklu sanatının güzel örneklerindendir. Batı yüzü tamamıyla mermer bloklarla kaplıdır. Câminin altında dükkânlar vardır.

Mehmed Bey Câmii: 1334'te Aydınoğlu Mehmed Bey yaptırmıştır. Minâresinde renki tuğla örgüleriyle kilim desenini andıran bezemeler vardır. Tire ilçesindedir.

Kazganoğlu Câmii: Tire ilçesinde, 1442'de Kazganoğlu Mehmed Bey yaptırmıştır. Minberin mermer işçiliği çok güzeldir. Tuğladan uzun bir minâresi vardır.

Yeni Câmi: 1589'da Bekram Paşa yaptırmıştır. Tire ilçesindedir. Câmi, medrese, dükkanlar hastane ve şadırvandan meydana gelen bir külliye olarak uzun süre kullanılmıştır. Medrese ve hastane 1914'te yanmıştır. Çeşitli zamanlarda tâmir görmüştür.

Paşa Câmii: On altıncı asrın başlarında Sadrâzam Lütfü Paşa tarafından yaptırılmıştır. Kare plânlıdır. Ahşap minber oymalarla süslüdür. Tire ilçesindedir.

Ulu Câmi: Aydınoğlu Cüneyd Beyin yaptırdığı tahmin edilmektedir. Kitâbesi yoktur. Çeşitli zamanlarda tâmir görmüştür. Tire'nin en geniş câmiidir.

Rüstem Paşa Câmii: Urla ilçesindedir. On altıncı asırda yapılmıştır. Kare plânlı câmilerdendir. Çeşitli zamanlarda tâmir görmüştür.

Sultan Şah Türbesi: Ödemiş ilçesinde, Ulu Câminin güneyindedir. Aydınoğlu Mehmed Beyin kızkardeşi Sultan Şah için 1310'da yaptırılmıştır. Altıgen şeklindedir.

Mehmed Bey Türbesi: Ödemiş Ulu Câmiinin bitişiğinde Aydınoğlu Mehmed bey ile üç oğlu için 1333'te yaptırılmıştır. İçi çinilerle kaplı kurşun bir kubbe ile örtülüdür.

Birgivî Türbesi: Ödemiş'in Birgi nâhiyesindedir. Büyük İslâm âlimi İmâm-ı Birgivî hazretlerinin kabr-i şerîfleri buradadır. Üstü açık etrafı demir parmaklıklarla çevrilidir.

İbn-i Melek Türbesi: Tire ilçesinde, İbn-i Melek Medresesi yanındadır. Aydınoğlu Mehmed Beyin çocuklarının hocalığını yapan büyük âlim Abdüllatif ibni Melek hazretleri için yapılmıştır. Üstü açık türbedeİbn-i Melek ile oğlu Mehmed Efendi ve âlim Nizâmeddîn Efendinin mezarları yan yanadır.

Süleyman Şah Türbesi: Tire ilçesinde, İbn-i Melek Medresesi bahçesindedir. Aydınoğlu Süleyman Şah için 1349'da yaptırılmıştır. İçinde Süleyman Şahın, hanımının, oğlunun ve Hızır Beyin kabirleri vardır.

Kızlarağası Hanı: Halilağa çarşısındadır. 1745'te Kızlarağası Hacı Beşir tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Osmanlı mimârîsinin az görülen örneklerindendir. Yedi kapısı vardır. Yıkık olan han, restore edilmektedir.

Mirkelâmoğlu Hanı: Yorgancılar Çarşısındadır. On sekizinci asırda yaptırıldığı tahmin edilmektedir.

Kitâbesi yoktur. Günümüzde depo olarak kullanılmaktadır.

Karaosmanoğlu Hanı: Fevzi Paşa Bulvarı kıyısındadır. Bulvar yapılırken hanın yarısı yıkılmış, böylece mimârî özelliğinin büyük ölçüde kaybolmasına sebeb olunmuştur.

İzmir Saat Kulesi: Konak alanındadır. 1901'de Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın tahta çıkışının yirmi beşinci yılı dolayısıyla Sadrâzam Küçük Said Paşa yaptırmıştır. Saat, Alman İmparatoru İkinci Wilhelm tarafından hediye edilmiştir. Yüksekliği 25 metredir. 1974 depreminden zarar görmüşse de tâmir ettirilmiştir.

Atatürk Anıtı: Cumhûriyet Meydanındadır. 1933'te yapılmıştır. Atatürk'ün, "Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!" emrini canlandıran bir eserdir.

Eski devirlere âit eserler:

Agora: İzmir'in Namazgâh semtindedir. M.S. 2. asırda tâmirât görmüştür. Kuzeyinde iki katlı ve 160 m uzunluğunda duvarlar vardır.

Kızılçullu Su Kemerleri: Romalılar devrinde, Nif Dağındaki suları şehre getirmek için yapılmıştır.

Diana (Artemis) Hamamı: Tepecik semtinde, Halkapınar su tesisleri içindedir.

Kolopou-Değirmendere: İl merkezinin 40 km güneyinde kurulmuş İyon kentidir. Kent kalıntıları 1866'da bulunmuştur.

Klaros: İl merkezine 48 km uzaklıkta bir şehirdir. Kalıntıları 1907'de bulunmuştur.

Bayraklı Harâbeleri: İzmir Körfezi kenarındaki Bayraklı semtinin arkasındaki tepelerde M.Ö. 700 senelerine âit negaran tipi evler bulunmuştur.

Akropol: Turan tren istasyonu kuzeyinde tepe üzerinde M.Ö. 2. asra âit Akrapol kalıntıları vardır. Burada bulunan mezar M.Ö. 7. asırda yaşayan kral Tantanüs'e âittir.

Bergama Harâbeleri: M.Ö. 3. asırda kurulan bir şehirdir.

Asklepion: Eski Bergama'da sağlık yurdu olarak kullanılan ve çeşitli hastalıkların tedâvi edildiği bir yerdir. Meşhur hekim Calinus burada çalışmıştır. Şifâlı otlar, telkin, su ve güneş banyosu, uyku gibi tedâvi metodları tatbik edilirdi. Roma İmparatoru Marcus Caracallus burada tedavi görüp iyileşmiştir. Bu sağlık yurdunun 4500 kişilik tiyatrosu vardır.

Akropolis: Eski Bergama'nın ünlü saray kalıntıları tepe üzerindedir. Doldurulmuş dört teras üzerine yapılmıştır. Çevresini üç devrin duvarları kuşatır. Surların içinde dünyâca meşhur eserler vardır.

Aşağı Agora: M.Ö. 2. asrın başlarında yapılmıştır. büyük kısmı hâlen ayaktadır.

Efesos: Eski devirlerde Küçük Menderes Nehrinin denize döküldüğü körfez kıyısında kurulan bir şehirdir. Devrinin kültür merkezlerinden idi. Günümüzde Selçuk ilçesi yakınındadır. Efes Arkeoloji müzesindeki Romalılara âit Artemis, Apollon ve Venüs heykelleri ile Amazon lahdi meşhurdur.

Teos: Seferihisar'ın 27 km ötesinde Sığacık köyü yakınındadır. Eski bir târihî şehrin harâbeleridir.

Tabiî güzellikleri:

İzmir târihî eserleri bakımından olduğu gibi tabiî güzellikleri bakımından da zengindir. Bâzı mesîre yerleri şunlardır:

Karagöl: İl merkezine 22 km uzaklıkta Yamanlar Dağı üzerindedir. Kızılçam, karaçam ve söğüt ağaçlarıyla çevrili küçük bir krater gölüdür.

Efeoğlu: İzmir-Aydın karayolu üzerinde il merkezine 24 km uzaklıkta bir mesire yeridir.

Belkahve: İzmir-Sâlihli karayolu üzerinde il merkezine 10 km uzaklıkta orman içi dinlenme yeridir.

Mermeroluk: Ödemiş-Sâlihli karayolu üzerinde Bozdağ üzerinde Ege'nin en güzel dinlenme yeridir. En yüksek yeri 2157 metredir. Kestâne meşe ve çam ağaçları ile kaplıdır.

Gölcük: Ödemiş'e 28 km uzaklıkta çam ormanlarıyla süslü güzel bir piknik yeridir. Manzarası güzel bir yayla ortasında volkanik göldür. Doğurtan kaynak suyu çok lezzetlidir.

Kazak Yaylası: Bergama'ya 20 km uzaklıkta çok güzel dinlenme yeridir. Yayla, fıstık ağaçları ile kaplıdır.

İçme ve kaplıcaları:

İzmir-şifâlı su kaynakları bakımından zengin sayılabilecek bir ilimizdir. Çeşitli hastalıkların tedâvisinde

yararlanılabilen çok sayıda kaplıca vardır. Bâzıları şunlardır:

Balçova İçmeleri: İzmir-Çeşme yolu üzerindedir. İl merkezine 6 km uzaklıktadır. Çevresi çam ormanları ile kaplıdır. Mâden suyu olarak kullanılır.

Dikili Kaplıcaları: Dikili-Bergama karayolu üzerindedir. Romatizma hastalıklarına iyi gelir.

İZN-İ SEFÎNE;

İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçecek yabancı gemilere verilen izinlere karşılık alınan resim (harç, vergi). Fâtih Sultan Mehmed Han Anadolu Hisarını tâmir ettirip Rumeli Hisarını yaptırdığı sene (1452) ilk defa sefîne harcı alınmaya başlandı. İstisnâsız bütün yabancı gemilerin muâyenesi ile geçme hakkı alındıktan sonra gitmelerine müsâade ediliyordu. 1650-1669 yıllarında yapılan antlaşmalara göre, izn-i sefînenin miktârı her gemi başına 300 akçe olarak tesbit edildi. Ancak sonraki yıllarda gemilerin buharlı ve yelkenli olmalarına göre farklı ücretler alındı. Geçişlerden o zamanki paraya göre senelik ortalama olarak 2500 altın gelir sağlanıyordu.

İzn-i sefîne fermanları ekseriya isim yerleri açık olarak Dîvân-ı Hümâyûn kalemince hazırlanırdı. Alınan paralar devletin umûmî gelirleri kısmına dâhil edilmezdi. Bunlar önceleri Dîvân-ı Hümâyûn kalemine ayrılırken sonraları liman idâresine bırakıldı.

İZNİK GÖLÜ;

Güney Marmara bölgesinde bir göl. Yüzölçümü 308 km^2dir. Doğu-batı uzunluğu 32 km, genişliği 12 kilometredir. Türkiye'nin beşinci büyük gölüdür. Denizden yüksekliği 85 m, en derin yeri 65 metredir. Su toplama alanı 1246 km^2dir. Uzanışı bakımından Gemlik Körfezinin devâmı biçiminde görülür. Kuzey ve güneyinde yükseklikleri 500 m kadar olan göle doğru dik yamaçlarla inen dağlar arasında bir göldür.

İznik Gölü çanağı, batıda Gemlik Körfezinden, doğuda Geyve-Pamukova çöküntü alanına kadar uzanan tektonik çukurlar dizisi içinde teşekkül etmiştir. İznik Gölü çevredeki dağlardan inen dereler ve kaynak suları ve yağmurlar ile beslenir. Gölden Gemlik Körfezine doğru açıktan bir ayak çıkmaz, sızıntı sular Karsak Deresi ile birleşerek Gemlik Körfezine dökülür. Göl seviyesi kış ve ilkbahar aylarında yükselmekte, sonbahar aylarında düşmektedir. Yükselme ve düşme arasındaki fark, 50-100 cm arasında değişmektedir. Bu düşme tarla ve bahçeleri sulamayı olumsuz yönde etkilemektedir. Bu tatlı sulu ve duru gölde çeşitli balıklar üremiştir. 15-20 cm'yi bulan balık türlerinden başlıcaları sazan, sarı balık ve yayındır. Gölde balıkçılık gelişmiş ve bir geçim kaynağı olmuştur. Göl çevresinde bir çok yerleşim yerleri, zeytinlikler, bağlar ve bahçeler vardır. Bunlardan doğu kıyısında târihî ve turistik İznik ile batısında Orhangâzi şirin bir kasabadır.

İZOBAR;

Alm. *Isobare,* **Fr.** *Isobare,* **İng.** *Isobar.* Kimyâda, kütle numarası aynı fakat atom numarası ve kimyâsal özellikleri farklı olan atomlar için kullanılan bir terim. Helyumun bir izotopu, hidrojenin bir izotopu ile izobardır. He^3, 2 proton ve 1 nötron ihtivâ eden çekirdeğe, H^3 (trityum), ise 1 proton ve 2 nötron ihtivâ eden çekirdeğe sahiptir. Yani bu iki elementin atom numaraları (proton sayıları) farklı fakat kütleleri aynıdır. İzobarlara misal olarak $_{48}Cd^{113}$ - $_{49}In^{113}$, $_{51}Sb^{123}$ - $_{52}Te^{123}$ verilebilir ve bunlar kararlı izobarlardır.

İki komşu izobar elementler pozitron veya beta dezentegrasyonu yaparak birbirine geçiş yapabilirler. Mesela $_{37}Rb^{87}$ $_{38}Sr^{87}$ izobar çiftinde Rb bir (β-) dezentegrasyonu yaparak kararlı olan $_{38}Sr^{87}$ hâlini alır.

İZOBAR;

Alm. *Isobare (f),* **Fr.** *Isobare (f),* **İng.** *Isobar.* Bir harita veya grafik üzerinde işâretlenmiş, üzerlerindeki atmosfer basıncı eşdeğer noktaları birleştiren çizgi. Genellikle meteorolojide kullanılır. İzobar çizgilerini meydana getirmek için ilk olarak yeryüzünde çeşitli gözlem istasyonlarındaki atmosfer basınçları ölçülür. Bunlar gerçek basınç değerleridir. Gerçek basınçlar da formül kullanılarak deniz seviyesine indirgenirler. Deniz seviyesine indirgemek o yerin deniz seviyesinde bulunması durumunda üzerinde olacak atmosfer basıncını hesaplamak demektir. Bâzı devletler, meselâ Güney Afrika Cumhûriyetinin güney kısmı deniz seviyesine çok yakın bir irtifâda olduğu için buralarda ölçülen değerler direk olarak kullanılabilir. Gözlem istasyonlarının işâretlenmiş bulunduğu harita da basınçları eşit olan noktalar birleştirilerek izobar çizgisi veya eşdeğer basınç çizgisi meydana getirilmiş olur.

İzobar çizgilerinin harita üzerinde meydana getirdikleri alanlara izobar alanı veya topografik alan adı verilir. Dünyâda genel olarak dört izobar alanı vardır. Bunlar, kutuplardaki kutupsal yüksek basınç (antisiklon) 60° paralellerindeki subpolar (kutupaltı) alçak basınç (siklon), 30° paralellerindeki

subtropikal yüksek basınç ve ekvatordaki ekvatoral alçak basınç bölgeleridir. Bunlar geneldir. Asya'da olduğu gibi, yazın alçak basınç merkezi olan bir yer kışın yüksek basınç alanı olabilir. Bunların dışında siklon, antisiklon alanları, izobar vâdileri, talveg, boğaz ve diğerleri de vardır.

İzobarlardan elde edilecek bilgiler çok önemli olabilir. Bunlardan basınç merkezlerinden, basınç merkezleri arasında veya basınç merkezine doğru olabilecek hava hareketleri, bu hareketin şiddeti ve yönü de tahmin edilir. Böylece zararlı olabilecek durumlara karşı önceden tedbir alabilme imkânı ortaya çıkar.

İzobar terimi meteorolojinin dışında bâzı alanlarda da kullanılır. Fizikte sâbit basınç altında meydana gelen gaz genleşmesine izobar genleşme denir. Tıp ve biyolojide de molekül yoğunlukları, dolayısıyla ozmoz basınçları eşit olan iki sıvı için kullanılır.

İZOELEKTRİK NOKTA;

Alm. *Isoelektrischer, Punkt (m),* **Fr.** *Point (m) isoélectrique,* **İng.** *Isoelectric point.* Kolloidal tâneciklerin elektrikî alanda hareket etmediği kolloidal suspansiyonun dağıldığı ortamın pH değeri.

Böyle bir noktada kolloidal çözeltide dağılmış olan tânecikler elektroforatik değildir. İzoelektrik nokta, protein gibi kolloidal maddeleri karakterize etmek için kullanılır.

İZOMERİ;

Alm. *Isomerie (f),* **Fr.** *Isomérie (f),* **İng.** *Isomerism.* İki veya daha çok kimyâsal bileşiğin aynı sayıdaki (orandaki) aynı elementten meydana gelmesi olayı. Bu bileşiklere izomer bileşikler denir ki; bunların molekül ağırlıkları aynı olmasına rağmen, fiziksel veya kimyâsal özellikleri veya her ikisi de farklıdır. İzomeri olayı daha çok organik bileşiklerde görülür. Fakat inorganik bileşiklerde de rastlanır.

Yapısal izomeride bileşiklerin bileşimi aynıdır. Fakat atomların uzayda dizilişi farklıdır. İskeletin dizilişi farklı olduğu gibi bağlanmalar, fonksiyonel ve atomik gruplar da farklıdır. Mesela, normal bütan ile 2-metil propan birbiri ile izomerdir ve burada iskelet düzeni farklıdır:

FORMÜL VARRRRRRR!!!!!!!!!!!!!!!!! (1)

Görüldüğü gibi iki bileşik aynı sayıda karbon ve hidrojenden meydana gelmiştir. Hidrokarbonlarda karbon sayısı arttıkça izomer sayısı da artar. C_5H_{12} bileşiğinin üç izomeri olduğu halde C_9H_{20} bileşiğinin 35 tane izomeri vardır. $C_{20}H_{42}$ bileşiğinin teorik olarak 336.319 izomeri vardır. Mevkiye bağlı olan izomeri olayında çift bağların veya grupların yerleri değişiktir:

FORMÜL VARRRRRRR!!!!!!!!!!!!!!!!! (2)

Bu verilen misâllerde atom veya grupların mevkilerini değiştirmeleriyle izomer bileşikler meydana geldiği görülmektedir.

Fonksiyonel grupların değişik olması ile de izomeri olayı meydana gelmektedir:

FORMÜL VARRRRRRR!!!!!!!!!!!!!!!!! (3)

Steroizomeride bileşikler, aynı karbon iskeletine ve iskelette aynı pzisyonda aynı fonksiyonel gruplara sâhiptir, fakat uzayda üç buutlu düzenler farklıdır. Bunlar geometrik ve optik izomeri olmak üzere iki tiptir.

Maleik asit ile fumarik asit bir geometrik izomeri gösterir. Fiziksel ve kimyâsal özellikleri tamâmen

farklıdır:

FORMÜL VARRRRRRR!!!!!!!!!!!!!!!!! (4)

Optik izomeride moleküller her birinin asimetriği yâni biri diğerinin aynadaki görüntüsü gibidir:

FORMÜL VARRRRRRR!!!!!!!!!!!!!!!!! (5)

İZOPREN;

Alm. *Isoprene,* **Fr.** *Isopréne,* **İng.** *Isoprene.* Kapalı formülü C_5H_8 olan renksiz, uçucu sıvı hidrokarbon. 2-metil-1.3- bütadien olarak da bilinir. Petrol veya kömürün damıtılması ile elde edilir.

İzopren doymamış bir bileşik olarak polimerleşmeye yatkındır. İzoprenden tabiî kauçuğa çok benzeyen sun'î kauçuk polimerleşme işlemiyle elde edilmektedir. İzoprenin en çok kullanıldığı saha sun'î kauçuk üretimidir.

İZOTERM;

Alm. *Isotherme (f),* **Fr.** *Isotherme (f),* **İng.** *Isotherm.* Sâbit sıcaklıkta çizilen doğru veya eğriler. Sâbit sıcaklıkta gazların basınçları ile hacimleri arasında çizilen grafiklere izoterm grafikleri denir. Bu grafikle elde edilen eğri hiperboliktir.

Yapılan denemeler sâbit sıcaklıktaki bir gazın basıncı ile hacmi arasında P.V = K (sâbit) şeklinde bir münâsebet bulunduğunu göstermiştir. Buradaki P basınç, V hacimdir. Daha açık bir ifâdeyle, basınç ile hacim ters orantılıdır. Yani basınç arttıkça hacim azalır, basınç düştükçe hacim büyür. Bu deneme Boyle ve Mariotte tarafından yapılmış olduğundan, yukarıdaki ifadeye de Boyle-Mariotte kanunu denir. Bu deneme sonucu elde edilen değerlerle çizilen grafiğe de izoterm grafiği denir.

İZOTERM;

Alm. *Isotherme (f),* **Fr.** *Isotherme (f)* **İng.** *Isotherm.* Bir harita veya grafik üzerinde işâretlenmiş, sıcaklıkları eşit noktaları birleştiren çizgi veya eğri. İzoterm eğrilerini ilk önce Alman bilgini A.Von Humboldt kullanmış, yeryüzünün yıllık izoterm haritalarını çizmiştir. İlk olarak yapılan aylık izoterm haritaları ise H. Doven'in Ocak ve Temmuz izoterm haritalarıdır.

Esas olarak izoterm eğrileri, eşit sıcaklıktaki alanların hava içinde meydana getirdikleri dalgalı eş sıcaklık yüzeylerinin yeryüzüne izdüşümüdür. İzoterm haritaları günlük, haftalık, aylık, senelik gibi çeşitli zaman birimlerine göre yapılır. Bu şekilde uzun zamanlar için yapılan yâni bir genellik teşkil eden izoterm eğrileri dünyayı esas alarak üç bölgeye ayırır. Bunlar ekvatordan îtibâren güney ve kuzey kutuplarına doğru sırayla uzanan, sıcak kuşak, orta kuşak ve soğuk kuşaktır. Bu bölgeler iklimsel hâdiselerin cereyanını tesbit ve tahminde büyük rol oynarlar. Ancak makroklima diye adlandırılan bu bölgelerin içinde mikroklima denilen değişik iklimsel özelliğe sahip olan yerler bulunabilir. Meselâ sıcak kuşakta coğrafî durumu sebebiyle çevresine nazaran daha ılıkça bir bölge görülebilir.

İzoterm eğrilerinin çizilmesinde yeryüzündeki belirli istasyonlardan faydalanılır. Buralarda ölçülen veya belirli bir zaman için ortalaması alınan sıcaklık değerleri harita üzerinde istasyonları belirten yere işaretlenir. Bunlar gerçek izoterm haritalarını meydana getirirler. Gerçek izotermler tahmin ve tespit işlerinde ancak ek hesaplamalarla kullanılabildiklerinden direk olarak kullanılmazlar. Bunlar her 100 m için 0,56°C eklenerek deniz seviyesine indirgenirler. Örnek olarak 1950 m rakımdaki Erzurum'da Ocak ayı izotermleri -15°C civarında iken bu değer 1950 metre için 11°C arttırılarak -4°C olan deniz yüzeyine indirgenmiş izoterm elde edilir. Deniz yüzeyine indirgenmiş sıcaklıkları eşit olan noktalar da birleştirilerek izoterm ağları da denilen izoterm haritaları elde edilmiş olur.

İzoterm terimi meteorolojinin dışındaki bâzı alanlarda da kullanılır. Matematikte Laplace denkleminin herhangi bir sâbite eşit kılınması ile elde edilen çizgiye "izoterm çizgisi" denir. Fizikte, gazların fiziksel durumlarını etkileyen değerlerden sıcaklığın sâbit tutulup, diğer değerler olan basınç ve hacimin değiştirilmesi (izotermik değişme) hâlinde elde edilen kıymetlerin grafik üzerinde gösterilmesi ile

izoterm eğrileri elde edilir. Demiryollarında kullanılan ısı yalıtkanlığına sâhib olan ancak ısıtma veya soğutma sistemi bulunmayan vagonlara “izotermal vagon” denir. Yine bunlara benzeyen, termos gibi kaplar da “izotermik” kaplar olarak adlandırılırlar.

İZOTONİK;

Alm. *Isotonisch,* **Fr.** *Isotonique,* **İng.** *Isotonic.* Aynı basınçlı demektir. İzotonik sıvı çözeltileri insan serumuyla aynı osmotik basınca sahiptir. Geçiş özelliği aynıdır. Bu sebeple vücutta zararlı etkilerde bulunmazlar, alyuvarları eritmezler ve dokuları tahrip etmezler. Bu özellikleri ile vücuttan kaybolan sıvıyı yerine koymak için kullanılabilirler. Bu kayıplar ciddî kan kayıpları olabildiği gibi şiddetli kusmalar veya ağır ishaller sebebiyle olabilir. Ağızdan beslenemeyenlerde damardan beslenmek için kullanılan izotonik çözeltiler de vardır.

İzotonik sıvılardan bâzıları izotonik tuz çözeltisi, ringer çözeltisi, Darrow çözeltisi, izotonik şeker çözeltisidir. Bunlardan izotonik tuz çözeltisi yara pansumanında da kullanılır.

İZOTOP;

Alm. *Isıtop (n),* **Fr.** *Isotope (m),* **İng.** *Isotope.* Atom numarası aynı, fakat atom ağırlıkları farklı olan elementlere verilen ad. Kimyâsal özellikleri hemen hemen aynı olduğu için periyotlar cetvelinde aynı yerde bulunan, bu elementlere izotop elementler denir.

Târihçe: 1907’de H.N. Mc Coy ve W.H. Ross belirli radyoaktif bozunma ürünlerinin toryumda olduğu gibi aynı kimyevî özelliğe ve farklı atom ağırlığına sâhib olduğunu keşfettiler. 1913’te bu elemente izotop adı F.Soddy tarafından verildi. Kararlı halde bulunan izotopların varlığını ilk önce 1913’te Thomson, pozitif neon iyonlarının manyetik alanlardaki sapmalarını ölçmek suretiyle keşfetti. Bu metodlaThomson birinin kütlesi 20, öbürünün kütlesi 22 olan iki neon iyonunun mevcut olduğunu gördü. Aston ve Dempster tarafından sürdürülen ve “kütle spektrometresi” temeline dayanan çalışmalar, birçok elementin aslında kütle sayıları farklı izotop karışımlarından meydana geldiğini gösterdi. Aynı senelerde Soddy veFajans’ın çalışmaları sonucu kimyevî yolla ayrılamayan elementlerin varlığı ortaya kondu. Bu elementler biribirinden radyoaktif devir ve atom ağırlıklarının farklı olmasıyla ayrılabilir. Bugün yaklaşık 1500 tâne izotop bilinmektedir. Bunlardan 280 tânesi kararlı ve 25 tânesi radyoaktif olmak üzere tabiatta bulunur. Yaklaşık 1200 kadarı da sun’î olarak elde edilmiştir.

Kararlı izotoplar: Berilyum, sodyum, kobalt gibi bâzı elementlerin sadece bir tane kararlı izotopları vardır. Diğer elementlerin kararlı izotoplarının sayısı iki ilâ on arasında değişir. Meselâ klorun iki, kükürdün dört, kalsiyumun altı ve kalayın on tâne kararlı izotopları vardır. Kalay en çok kararlı izotopa sâhip elementtir.

Kütlesi küçük olan elementlerin çoğu bir veya iki kararlı izotoplara sâhiptir. Bu izotopların her birinin çekirdeğindeki nötron sayısı, genellikle proton sayısı ile aynıdır. Ağır elementlerin çoğunun iki ilâ on arasında değişen kararlı izotopları vardır. Bu izotoplarda, çekirdeğin kararlılığı için nötronun protona oranının büyük olması gerekir. Meselâ kalayın bir izotopunun çekirdeğinde 74 nötron ve 50 proton vardır. Nötron, proton oranı 1,5 tan fazla olan çekirdeklerde kararlılık, oran büyüdükçe azalır.

Radyoaktif izotoplar: Elementlerin her biri hiç olmazsa bir radyoaktif izotopa sâhiptir. Meselâ hidrojenin radyoaktif izotopu trityum olup, bunun yarılanma müddeti 12,5 yıldır. Kütle numarası büyük olan elementlerin 30 kadar radyoaktif izotopları olur.

Takribi 1200 kadar radyoaktif izotop vardır. Bunlar çekirdeklerin, çekirdek reaktörlerinde veya tanecik siklotronlarıyla bombardımanından elde edilir. Bunların nötron proton oranları kararlı izotopların oranlarından farklıdır. Bâzı radyoaktif izotoplar tabiî olarak meydana gelmiştir ki bunların bazılarının yarılanma süreleri milyon x milyon yıldır.

İzotopların ayrılması: Fiziksel veya kimyasal bir yolla bir izotopun başka bir izotopa göre miktarının arttırılması (karışımda nisbî artış sağlama) demektir. İzotopları ayrıştırma metodlarından biri gazların diffüzyonudur. Bir gaz karışımı pörözlü bir materyalden (sırsız porselenden, sıkıştırılmış grafitten vb.) geçirildiği zaman molekül ağırlığı hafif olan gaz önce diffüzlenir. Böylece geriye kalan gaz, ağır madde bakımından zengindir. Bu teknikle uranyum izotopları uranyum hekzaflorür bileşiği haline getirilir ki bunlar gaz bileşikleridir. Yukarıdaki işlemle reaktörlerde kullanılan uranyum 235 diğer izotoplarından ayrıştırılmış olur.

Diğer ayrıştırma metodları da şunlardır: Diferansiyel elektroliz, buharlaştırma, kimyasal yer değiştirme ve elektromagnetik ayrıştırma.

Kullanılışı: Ayrıştırılmış izotoplar veya zenginleştirilmiş karışımlar sanayide ve ilmî araştırmalarda yaygın olarak kullanılır. En çok kullanılan izotoplar; uranyum 235, kobalt 60, iyot 131, kurşun 208’dir.

Uranyum 235 reaktörlerde enerji üretmek ve ilmî araştırmalar yapmak için, kobalt 60 X ışınları analizinde kullanılır.

İZOTROPİ;

Alm. *Isotropie (f),* **Fr.** *Isotropie (f),* **İng.** *Isotropy.* Fizikte her yönde maddenin özelliğinin aynı olması. Meselâ bir gaz veya sıvı izotropik maddedir. Her yöndeki özelliği aynıdır. Buna karşılık kristallerin özellikleri yöne bağlıdır. Başka bir örnek de ahşap malzemesidir. Ahşap izotrop sayılmaz; çünkü liflerine dik yöndeki özellikleriyle, lifleri yönündeki özellikleri farklıdır.

İZZET ALİ PAŞA (Kaymakam);

Sultan Üçüncü Ahmed Han devri vezirlerinden. Devrin seçkin şâir ve ediplerindendi. Doğum târihi kesin belli değildir. Vezir Damad Muhammed Paşanın oğludur.

1727 yılında Defterdar Mektupçusu, yâni Mâliye Bakanlığı Özel Kalem Müdürü tâyin edildi. Daha sonra babası gibi o da Defterdarlığa (Mâliye Bakanlığına) getirildi. 1729 yılında, görülen kabiliyet ve dirâyeti sebebiyle, vezirliğe terfi ettirildi. Sultan Ahmed Hanın vefâtından sonra, yerine geçen Sultan Birinci Mahmûd Hanın ilk Mâliye Bakanı olarak da hizmet verdi. Lâle devrinin önde gelen ilim ve irfan sâhiplerinden ve edebiyatçılarındandı. 1732 târihinde Bağdat ordusunda vazifelendirildi. Daha sonra Anadolu vâliliği ile Revân'a gönderildi. Bu sırada Sadâret Kaymakamlığına (Sadrazam Yardımcısı) tâyin olundu. 1734 târihinde Doğu Orduları Serdârı tâyin edilerek İran Seferine gönderildi. Revân'da bulunduğu sırada, aynı yıl içinde vefât ederek, buradaki Sâliha Sultan Câmii yakınında defnedildi.

İzzet Ali Paşa, aldığı devlet hizmetlerini başarı ile yürüttü. Dirâyetli, zekî ve çalışkan bir devlet adamıydı. Şiirle ve edebiyatla olan alâkası, kendisini çağının güçlü şâir ve münşîleri (yazar) seviyesine yükseltmişti. Şiirlerini ihtiva eden **Dîvân**'ı el yazması hâlindedir. Şiirleri berrak, lezzetli ve makbûldür. Kendisi aynı zamanda iyi bir hattat idi. Dîvânî üslubuyla yazdığı yazılar, üslûbunda örnek kabul edilmiştir. Kasımpaşa'da Sel Kuyusu civârında bir çeşme yaptırmıştır.

Bir gazelinden:

Sevk-i takdîrde endâze (ölçü) vü mîzân (terazi) olmaz,
Feyz-i Mevlâya göre nâkıs ü kâmil birdir.

Bir olur Adl-i İlâhî'de Süleymân ile mûr (karınca),
Dergeh-i Hak'da hemân şâh ile sâil (dilenci) birdir.

Yine erbâbı bilir ehl-i kemâlin kadrin,
Bezm-i cühhâlde Hassân ile Bâkı birdir.

İzzetâ rahmet-i Hak nîk ü bede yeksândır,
Yağsa bârân-ı kerem, bahr ile sâhil birdir.

İZZET MOLLA (Bkz. Keçecizade İzzet Molla)

J;

Türk alfabesinin on üçüncü harfi ve bu harfin gösterdiği ses. Bu ses hışırtılı bir diş-damak konsonu (ünsüzü, sessizi) olup aslında Türk dilinde yoktur.

J, yabancı dillerden alınmış bâzı kelimelerde geçer. Meselâ jandarma, jilet, jüri, jurnal, panjur kelimelerinde olduğu gibi halk ağızında bu ses C'ye döndürülerek söylendiğinden bu kelime candarma, cilet, curnal, pancur... şekliyle telâffuz edilir. Ancak bugün bâzı Türk ağız ve şivelerinde "ç"den gelen j sesine rastlanmaktadır. Geç-gej güç-güj gibi.

J, Arap alfabesinde de yoktur. Osmanlıların kullandığı Arap asıllı Türk alfabesinde bu ses, r üzerine üç nokta konarak gösterilmiştir.

JACKSON, Andrew;

Amerikalı asker, devlet adamı ve ABD'nin yedinci başkanı. Old Hickory (İhtiyar Ceviz) lâkabıyla da bilinir. 15 Mart 1767'de Güney Carolina'nın Waxhaw şehrinde doğdu.

Eğitim, öğretim imkânları sınırlı bir bölgede dünyâya gelen Jackson, 13 yaşındayken bölgenin İngilizler tarafından işgal edilmesi sebebiyle öğrenimine ara vermek zorunda kaldı. 1781'de işgalcilerce tutuklanarak hapsedildi. Savaşın sonuna doğru annesi ve iki kardeşi öldü. Bu olaylar, Jackson'ın zihninde İngiltere'ye karşı hayat boyu sürecek bir düşmanlığın yerleşmesine sebep oldu. Amerikan Bağımsızlık Savaşının sona ermesinden sonra Kuzey Carolina eyâletinde hukuk öğrenimi gördü. 1787'de eyâlet barosuna üye oldu. Ertesi yıl Kuzey Carolina batı bölgesi savcısı olarak Cumberland'e

gitti. Apalaş Dağlarının batısında kalan bu bölge kısa bir müddet sonra Tennessee eyâleti oldu. 1796'da Tennessee eyâletinin seçtiği ilk temsilci olarak Temsilciler Meclisine girdi. 1797'de ABD Senatosuna seçildi. Daha sonra bu vazifeden istifâ ederek eyâletin üst mahkemesinde yargıç olarak vazife aldı. 1802'de tümgeneral rütbesiyle Tennessee milis kuvvetlerine katılmış olan Jackson, 1804'te üst mahkemedeki yargıçlık vazifesinden ayrıldı. Haziran 1812'de İngiltere'yle savaş çıkınca Jackson ve idâresindeki milis kuvvetleri, İngilizlerle ittifak kuran ve ABD'nin sınırlarını tehdit eden Creek Kızılderililerine karşı savaşmakla vazifelendirildi. Jackson, 1813-14 senelerinde beş ay kadar süren savaş sonunda kızılderilileri yenilgiye uğrattı. O sırada İspanya'nın sömürgesi durumunda olan Florida'yı 7 Kasım 1814'te işgal etti. 8 Ocak 1815'te İngilizlere karşı New Orleans'ta büyük bir zafer kazandı. New Orleans ve Florida ABD sınırlarına katıldı.

Jackson, 1824'te ABD başkanı olmak için seçimlere katıldı. Ancak seçimi kaybetti. 1828'de yapılan başkanlık seçimini kazanarak ABD'nin yedinci başkanı oldu.

Jackson askerliği sırasındaki tutumunu, başkanlığı sırasında da sürdürdü. Bâzan irâdesini ve kararlılığını uzlaşmaz bir tutumla ortaya koyması sebebiyle muhalifleri tarafından "Kral I. Andrew" adıyla anıldı.

Federal yönetimde spoils system (ganimet sistemi) uygulamasını başlattı. Bürokratların beşte biri vazifelerinden alındı. Yerlerine Jackson yanlıları getirildi. ABD'yi liberal kapitalizme yönelten Jackson, vergi sisteminde değişiklikler yaptı.

1832'de yapılan ABD başkanlık seçimini yeniden kazanan Jackson, doğudaki Kızılderilileri Mississippi'nin batısına yerleştirmeye yönelik bir siyâset izledi. Başkanlık makamının saygınlığını arttırıp, Amerikan demokrasisine yeni bir canlılık kazandırdıysa da ekonomik yönden bir takım sıkıntılar onun zamanında ortaya çıktı. Fakat asıl bunalım 4 Mart 1837'de Jackson'un desteklediği aday Martin Van Buren'in başkan seçilmesinden sonra ortaya çıktı. Jackson, aktif siyâsî hayattan ayrılarak Ermitage'daki evine çekildi. Fakat siyâsetle olan yakın alakâsını sürdürdü. Van Buren onun çizdiği programları uygulamaya devam etti. Bu sebeple 1825-1840 dönemi "Jackson Çağı" olarak anıldı.

Hayâtının son senelerinin hemen hemen tamâmını yatalak olarak geçirdi. Başkanlık dönemi ABD târihinin önemli dönüm noktalarından birini teşkil eden Jackson Andrew, 8 Haziran 1845'te ABD'nin Tennessee eyâletinde Nashville yakınlarındaki Hermitage'de öldü.

JAGUAR (Felis onca=Panthera jaguarius onca);

Alm. *Jaguar (m),* **Fr.** *Jaguar (m),* **İng.** *Jaguar.* **Familyası:** Kedigiller (Felidae). **Yaşadığı yerler:** Güney ve Orta Amerika'nın bataklık ve sazlık ormanlarında. **Özellikleri:** Etçil bir memeli. Tarçın renkli postu halka şeklinde siyah beneklerle süslüdür. Beneklerin ortasında siyah noktalar bulunur. İyi yüzücü ve ağaçlara tırmanıcıdır. **Ömrü:** 20 yıl kadar. **Çeşitleri:** 12 alt türü vardır.

Kedigiller âilesinden, Güney ve Orta Amerika'nın sık ve bataklık ormanlarında yaşayan etçil bir memeli. 180-220 cm boyunda, 90 cm yükseklikte, 60-120 kg ağırlığındadır. Kuyruk uzunluğu 75 santimetreye varır. Kısa ve parlak tüylü postu, sırt tarafta kahverengi ve sarımtrak olup, kara çemberler biçiminde beneklerle kaplıdır. Karın kısmı ise açık beyazdır. Amazon Vâdisinde yaşayan siyah jaguarlar da vardı. Bunların benekleri ancak aydınlıkta görülebilir. Jaguar, leopara çok benzer. İkisinde de deri siyah halkalı beneklerle kaplıdır. Fakat jaguarın bu beneklerinin ortasında siyah bir veya bir kaç nokta bulunur. Ayrıca, jaguar yalnız Amerika kıtasında yaşar.

Çene ve pençeleri çok kuvvetli olan jaguar, sabırlı ve kurnaz bir avcıdır. Gündüzleri dinlenip akşam karanlığında genellikle su kenarlarında avlanır. Su üstüne uzanan dallara yatar, su içmeye gelen hayvanları saatlerce pusu kurarak bekler. İyi yüzücü olduğundan avını su içinde de tâkip eder. Su içinde tapir, alligator ve timsahları avladığı gibi, ağaçlarda daldan dala atlayarak maymunları da avlar. İnsan dâhil çeşitli memelilerle beslenen korkunç, yırtıcı bir hayvandır. Öldürdüğü avını bir yere taşıyıp yer. Artanını da yumuşak toprağa gömerek saklar. Kayalık yerlerde ise meydana bırakır. Balık ve leş de yiyecekleri arasındadır.

Üreme mevsimi dışında yalnız dolaşmayı sever. Genellikle haziran ayında çiftleşir. Dişisi 110 gün kadar sonra gözleri kapalı 2-3 yavru doğurur. Yavrular 2-3 yıl içinde erginleşirler. Bunları küçükken evcilleştirmek mümkünse de, büyüyünce insanlar için çok tehlikeli olurlar.

JAMAİKA

DEVLETİN ADI ..... Jamaika

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 10.991 km^2

NÜFÛSU 2.445.000

BAŞŞEHRİ ..... Kingston

RESMÎ DİLİ ..... İngilizce

DÎNİ .....Hıristiyanlık

PARA BIRIMI..... Jamaika Doları

Karaib Denizinde Küba'nın 150 km güneyinde bir ada devleti. Adanın uzunluğu 240 km genişliği ise 80 kilometredir.

Târihi

Jamaika Adasının 1494 yılında Kristof Kolomb tarafından bulunduğu ileri sürülmektedir. Daha sonraları buraya yerleşen İspanyollar, adanın yerlileri olan Arawakların bir kısmını öldürdüler, bir kısmını da adadan sürdüler. Yerlilerin yerine çiftliklerinde çalıştırmak için Afrika'dan birçok köle getirdiler.

Ada 1655 yılından sonra İngiliz hâkimiyetine girdi. İspanyollar Afrika'dan getirdikleri köleleri silâhlandırarak serbest bırakınca bu köleler dağlara çıktılar. Maronlar ismini alan bu köleler, zaman zaman İngilizlere saldırarak, çiftlikleri yağma ediyorlardı. Bu çatışmalar sırasında ada bir korsan yatağı hâline gelmişti. 1670 yılından sonra İngilizler bunlarla mücâdeleye girdi. 1692 yılında vukû bulan şiddetli zelzele adada büyük hasara sebep oldu. Devam eden İngiliz-Marron çatışmaları sonunda Marronlar, İngilizlerden 1738'de bâzı haklar elde ettiler.

Jamaika 1866'dan 1953'e kadar İngiltere'nin büyük kolonilerinden biri olarak kaldı. 1953'te iç işlerinde bağımsızlığını kazandı. 1962 yılında da tam bağımsızlığını kazanan Jamaika, sembolik olarak İngiliz Milletler topluluğuna bağlıdır.

Fizikî Yapı

Çok dağlık bir yapıya sâhib olan Jamaika'nın doğusunda Mâvi Dağlar üzerinde 2250 metreyi bulan yüksek yerleri vardır. Bu dağların her iki yanında yer alan kalker yaylası adanın üçte ikisini kaplar. Akarsuların denize döküldüğü yer ile dağlar arasında verimli ovalar bulunur. Dağlardan gelen akarsular sayısız çağlayanlarla pek güzel manzaralar meydana getirir.

İklim

İklim yükseklere çıkıldıkça değişiklik gösterir. Deniz seviyesinde tropikal, yükseklerde yağışlı bir iklim hüküm sürer. Kıyı bölgelerinde sıcaklık 21-32°C arasında değişirken, yükseklerde 4-7°C arasındadır. Yağış miktarı kuzey bölgelerde 2550 mm iken, güneyde 1015 mm'ye düşer. Adada sık sık meydana gelen kasırgalar büyük zararlara sebep olur.

Tabiî Kaynaklar

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Ada bitki örtüsünü, ekvator ormanları, savanlar ve kaktüsler meydana getirir. Ülkede yaşayan yabânî hayvanlar arasında papağan, kolibri ve ilgi çeken kelebekler bulunur. Adada memeli hayvanlara rastlanmaz.

Mâdenler: Jamaika'da dünyânın en büyük boksit kaynaklarından biri bulunmaktadır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Jamaika'nın nüfûsu 2.445.000'dir. Halkın % 77'si siyah, % 19'u melez, geriye kalan % 4'ü ise Avrupalı, Hindli ve Çinlidir. Halkın büyük kısmı köylerde yaşamakta ise de, nüfusun beşte biri başşehirde bulunmaktadır. Diğer yerleşim merkezleri ise Montego Bay ve Spaniseh City'dir.

Jamaika halkının büyük kısmı Hıristiyandır. Halkın % 76'sı Protestan, % 8'i Katolik, geri kalan kısmı ise diğer dinlere mensuptur.

Ülkede resmî dil İngilizce ise de, İngilizce ile Afrikalıların konuştuğu dilin karışımı olan bir lisan kullanılmaktadır.

Eğitim: İlk öğretim belirli bölgelerde mecbûri ve ücretsizdir. Okur-yazar oranı % 86'dır. Başşehirde altı fakülte, bir üniversite vardır.

Siyâsî Hayat

Jamaika parlamenter demokratik bir rejimle yönetilir. Parlamentosu millet meclisinden ve senatodan meydana gelir. 60 üyeli meclisi halk seçer. Senato üyelerinin ise, 13'ünü başbakan tavsiyesi ile İngiliz kraliçesini temsil eden genel vâli, 8'ini muhâlefet partileri seçer.

Ekonomi

Jamaika bağımsızlığını kazandıktan sonra ekonomisini geliştirmek için çeşitli yasalar çıkarmış, yerli ve

yabancı yatırım sahiblerine büyük kolaylıklar sağlamıştır. Ekonomisi tarıma ve turizme dayalıdır.

Tarım: Halkın büyük kısmı tarım sektöründe çalışmaktadır. Ekilen topraklar, ülke topraklarının % 37'sini meydana getirir. Ülkede çok çeşitli tarım ürünleri yetiştirilmektedir. Önemli tarım ürünleri şeker kamışı, muz, kakao, kahve, turunçgiller ve baharattır. Ayrıca pirinç, mısır, patates ve pamuk da ekilir. Patates ve fasulye halkın başlıca besin kaynağıdır.

Sanâyi: Jamaika bağımsızlığını kazandıktan sonra sanâyi de gelişme göstermiştir. Ülkede şeker, süt tozu, ayakkabı, teyp, elektronik araçlar, televizyon, lastik ve dokuma fabrikaları vardır.

Ayrıca çıkan boksitin bir bölümünü işleyerek alüminyum hâline dönüştüren fabrikalar vardır.

Ticâret: İhraç ettiği ürünlerden boksit, alüminyum, tropikal zirâat ürünleri başta gelir. İthal ettiği ürünler arasında ise işlenmiş maddeler, makinalar, besin maddeleri ve taşıtlar önemli yer tutar. Ticâret yaptığı ülkeler arasında Amerika, İngiltere ve Kanada ön sırayı alır. Ülkenin önemli bir gelir kaynağı da turizmdir. Jamaika'nın tabiî güzellikleri çok miktarda turist çekmektedir.

Ulaşım: Jamaika'nın karayolları uzunluğu 12.360 km, demir yollarının uzunluğu ise 330 km'dir. Târifeli hava seferi yapılan altı havaalanı vardır.

JANDARMA;

Alm. *Gendarmerie (f), Gendarm (m),* **Fr.** *Gendarmerie (f); gendarme (m),* **İng.** *Gendarmerie, gendarme.* Yurt içinde genel güvenliği ve kamu düzenini korumakla görevli, gerektiğinde yurt savunmasına katılan silâhlı askerî zâbıta kuvveti. Bu kuvvette görev alan kimse de bu isimle anılır.

Her türlü suçun işlenmesini önlemek, köy ve kırsal kesimde güvenliği sağlamak; şehirlerde polise yardımcı olmak; polis bulunmayan yerlerde polisin görevlerini yapmak; sınır, kıyı ve kara sularının muhâfaza ve güvenliği ile gümrük bölgesinde kaçakçılığı men ve tâkip ve tahkik etmek jandarmanın temel vazifesidir. Cezâ ve tevkif evlerinin dış güvenliğini sağlamak, harp esnâsında bir kısım kuvvetleriyle yurt savunmasına katılmak da jandarmanın görevlerindendir.

Bu görevleri sâbit ve seyyar jandarma birlikleri yerine getirir. İdârî ve lojistik bakımdan çeşitli kurumlar tarafından desteklenen bu kuvvetler uçak, helikopter ve deniz botları gibi modern araçlardan istifâde ederler.

"Adâlet mülkün temelidir." esâsından hareket eden ecdâdımız adâletten sapmamış, örf, âdet ve geleneklerine bağlı kalmış, kânunların emrettiği şekilde huzur ve sükûn içerisinde yaşamaya çalışmıştır. Eski Türklerde emniyet ve asayişin temini **Göktrük Kitabeleri**'nde yeralan"yarganlar"la sağlanırdı. Bu bizde modern jandarmanın ilk nüvelerini teşkil etmektedir. Târih boyunca jandarma teşkilâtında önemli gelişmeler olmuştur. 1071 yılından îtibâren Anadolu'ya yerleşerek kalıcı devletler kuran Türk milleti, halkın huzur ve emniyetini temin maksadıyla, çok iyi techiz edilerek eğitilmiş kuvvetler teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti döneminde kânun ve nizamların tetkikinde adâletin korunmasında "subaşı", daha sonra "zaptiye" denilen birliklerden istifâde edilmiştir. On dokuzuncu yüzyıldaOsmanlı Devletinde görülen batılılaşma hareketi esnâsında, bütün kuruluşlarda olduğu gibi zâbıta teşkilâtlarında da değişiklikler görüldü. Türk ordusunun ayrılmaz bir parçası olan jandarmanın kuruluşunda 14 Haziran 1839 târihi esas alınmıştır. 1880'li yıllarda da İngiltere ve Fransa'dan getirilen subaylar tarafından eğitilen jandarma kuvvetleri, Umum Jandarma Dâire-i Merkeziyesi adı ile bir teşkilât altında toplandı. 1904 senesinde Rumeli'de başlatılan teknik ve ıslahat hareketleri sırasında ilk defâ Selanik'te Jandarma ZâbitMektebi açıldı. Daha sonra bu mektep İstanbul'a nakledilerek, tedrisâtını Yıldız'da sürdürdü. Millî Mücâdelenin başladığı 1922 yılında okul Ankara'ya nakledildi. İki yıl sonra, Konya'ya taşınarak tedrisâtını 1930 senesine kadar sürdürdü. 1930 yılında çıkartılan 1706 sayılı Jandarma Kânunu ile subay ihtiyaçları Harp Okulundan yetişen subaylardan sağlanmaya başlandı. 1935 yılından îtibâren de Jandarma Sınıf Okulu açılarak, Polis Enstitüsü ile müşterek binâda eğitim ve öğretimine devam etti.

10 Haziran 1930 târihli ve 1706 sayılı kânuna göre düzenlenmiş olan bugünkü Jandarma Teşkilâtının görevleri, genel olarak sulh ve harp zamânında olmak üzere ikiye ayrılır. Sulh zamânında vazîfesi, kânunlara karşı olan fiil ve durumların ortaya çıkmasına mâni olmak, işlenmiş suçların fâillerini yakalamak ve asâyişi temin etmektir. Jandarma harp zamânında ordu emrine girer. Bu sebeplerden dolayı, Jandarma Teşkilâtı, emniyet ve asâyiş işlerinde İçişleri Bakanlığına; eğitim, teçhizât ve komuta konularında ise Genel Kurmay Başkanlığı ile Millî Savunma Bakanlığına bağlıdır.

Jandarmanın görev ve yetkileri 10 Mart 1983 târih ve 2803 sayılı kânunda mülkî, adlî, askerî ve diğer görevleri olmak üzere dörde ayrılmıştır.

Jandarma teşkilâtında eğitim ve öğretim, Eğitim Birlikleri ve Okullar Komutanlığınca sağlanır. Okullar Komutanlığı; Subay Okulu, Astsubay Okulu ve Uzman Jandarma Okulundan oluşmaktadır. 1988

yılında 3466 sayılı kânunla Uzman Jandarma Kânunu çıkarılmıştır.

Jandarma teşkilâtının başında İçişleri Bakanlığı tarafından seçilen, Millî Savunma Bakanlığının muvâfakatı ile Cumhurbaşkanının tâyin ettiği kolordu ve ordu komutanı sıfat ve yetkilerine sâhip Jandarma Genel Komutanı bulunur.

Modern Türkiye'nin modern Jandarması, Türk milletinin millî menfaatlerini korumak ve millî hedeflerine varmak maksadıyla emniyet ve asâyişi sağlayan en güçlü bir teşkilâttır.

JANDARMA

Birlik ve adâlet timsâlidir adım
Canımı, kanımı yurduma adadım
Mazluma ulaşan bir kolum, kanadım
Asırlardır asil ve şanlı yaşadım

Kadifedir eli, anlıdır jandarma
Çeliktendir kalbi, şanlıdır jandarma

Dinle bak jandarma, bir sözüm var sana
Hak yolda verilen bir özüm var sana
Nazardan sakınan bir gözüm var sana
Gecene şavk olan gündüzüm var sana

Kadifedir eli, anlıdır jandarma
Çeliktendir kalbi, şanlıdır jandarma

JAPONYA

DEVLETİN ADI ..... Japonya

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 377.800 km^2

NÜFÛSU 124.319.000

BAŞŞEHRİ ..... Tokyo

RESMÎ DİLİ ..... Japonca

DÎNİ ..... Budizm

PARA BİRİMİ..... Yen

Pasifik Okyanusunda dört büyük, beş yüz orta büyüklükte ve üç bin küçük adadan meydana gelmiş bir devlet. Büyük adaların adları Hokkaido, Honşu, Kiyudiyu ve Sihoku'dur. Japonya'nın toplam uzunluğu 2400 km'dir.

Târihi

Japonya'nın ilk sâkinlerinin Doğu Asya ve Güney Pasifik adalarından gelen göçmenler olduğu sanılmaktadır. Japon halkının atalarının şimdi Yamato ırkı diye bilinen ve M.S. 3 ve 4. asırda savaşçı kabîleler ve klanlar üzerine giderek üstünlük kuran aynı ırka âit insanlar olduğu zannedilmektedir.

Dördüncü yüzyılın sonunda Japonya ve Kore Yarımadasındaki krallıklar arasında temas kurulmuştu. Bu târihten sonra Japonya'da Çin'in kültür etkileri görüldü. Önce Konfüçyüs dîni ve sonra Budizm, Hindistan, Çin, Kore yoluyla 538 yılında buraya girmişti.

Ülkenin ilk ve devamlı hükûmet merkezi 8. yüzyılın başında Nara'da kuruldu. 710 ile 784 yılları arasında 74 sene bu imparatorluk devâm etti. 794 yılında ise Kyoto'da yeni bir hükûmet merkezi kuruldu. Burası bin yıl kadar imparatorun oturduğu yer olmuştur. Başkentin Kyoto'ya taşınması, 1192 yılına kadar devam etmiş olan Heian devrinin başlangıcı olmuştur.

1185 yılında Danoura Savaşında Minamotolar rakip Taira Kralını yok ederek gâlip gelmişlerdir.

Minemotoların iktidârı ele geçirmesi, Shogun denilen askerî liderler idâresi altında yedi asırlık bir feodal hâkimiyet devrinin başlangıcı olmuştur. 1192 yılında Minamotolar hükûmet merkezini Tokyo yakınındaki Kamakura'ya kurdular.

1213 yılında iktidar Minamotolardan, 1333 yılına kadar askerî yönetimi sürdüren Hogoların eline geçti. Bu dönemde Moğollar, 1274 ve 1281 yıllarında olmak üzere iki defâ Kuzey Kyushu'ya saldırdılar. Her iki savaşta başarılı olamayan Moğollar, ayrıca meydana gelen tayfunların tesiri ile Japonya'dan çekildiler.

1333 ile 1338 yılları arasında görülen kısa süreli imparatorlukları, Ashikaga Takauji tarafından Kyoto'da Muromachi'de kurulan yeni bir askerî yönetim tâkip etti. Bu kurulan hükûmet 1338'den 1578'e kadar iki yüz yıldan fazla bir süre devâm etmiştir.

On altıncı yüzyılda Avrupalılar Japonya topraklarına ayak bastılar. Bu arada misyonerler, Hıristiyanlığı burada yaymaya çalıştılar. Bunun üzerine Japon liderleri Hıristiyanlığın ve batı düşüncelerinin Japonya için zararlı olacağına inandıkları için Hollanda ve Çin tüccarı hâric olmak üzere bütün yabancıların Japonya'ya girişini yasakladılar. İki buçuk yüzyıl süresince Hollandalı tüccarların bulunduğu bu küçük ada, Japonya ile dış dünyâ arasında tek temas noktası olmuştur.

1853 yılında Amerikalı Komodor Matthev C.Perry dört gemiden meydana gelen donanmasıyla Tokyo Körfezine girmiş, ertesi yıl tekrar Japonya'ya gelerek, Japonları kendi ülkesiyle bir dostluk anlaşması imzâlamaya iknâ etmiştir. Bu anlaşmayı, aynı yıl içinde Rusya, Büyük Britanya veHollanda ile imzâlanan anlaşmalar tâkip etmiştir. Bu anlaşmalar dört yıl sonra ticâret anlaşmalarına dönüşmüştür.

Tokogaua Shogunluğunun derebeylik sistemi 1867 yılında yıkılmasına kadar geçen on yıllık süre içinde büyük bir karışıklık hüküm sürmüş ve 1868 yılında Meigi döneminin tekrar teşkilâtlanmasıyla bütün hâkimiyet yeniden imparatorun eline geçmiştir.

İmparator Meigi'nin idâresinde japonya, batıda gelişmesi yüzyıllar süren şeyleri kısa bir sürede başarmaya koyulmuş, modern sanâyileri, politik kuruluşları ve modern bir toplum modeli ile modern bir millet meydana getirmiştir. Japonya 1894-1895 yıllarında Çinlilerle, 1904 ve 1905 yıllarında da Ruslarla savaşmıştır. Japonya her iki savaşı da kazanarak 1875'te Rusya'ya verdiği Sahalin Adalarını geri almış, Formosa ve Kore'yi ele geçirmiş ve Mançurya'da bâzı çıkarlar elde etmişti. 1920 yılında Japonya, Anglo-Japon Birleşmesi kararları gereğince Birinci Dünyâ Harbine girmişti.

1937'de Japonya-Çin Savaşı başladı. Birinci Dünyâ Harbinde Almanlara karşı savaşan Japonya, 1939'da Almanya ve İtalya ile askerî bir ittifak kurdu ve 7 Aralık 1941'de Hawai Adalarına baskın yaparak Amerikan donanmasını yok etti. Savaşın ilk yıllarında üstün görünen Japonlar, sonraki yıllarda ağır kayıplara uğradılar. Amerikan uçaklarının 6 Ağustos 1945'te Hiroshima ve 9 Ağustosta Nagasaki'ye attıkları atom bombaları İkinci Dünyâ Savaşının netîcesini belli etmişti. 14 Ağustos 1945'te kayıtsız şartsız teslim olmayı kabul eden Japonya ile 2 Eylül 1945'te resmî teslim anlaşması imzâlandı.

Yedi yıl sonra, 1951 yılı Eylül ayında Japonya 48 devletle San Francisko'da Barış Antlaşmasını imzâladı. 1952 yılı Nisan ayında yürürlüğe giren bu anlaşma ile Japonya tekrar istiklâlini kazandı. 1956 yılında ise Japonya 80. devlet olarak Birleşmiş milletlere tam üyeliğe kabul edilmiştir.

Bağımsızlığını kazandıktan sonra büyük bir ekonomik gelişme ile bugünkü refah düzeyine ulaşmış ve teknik ve bilimde çok ileri gitmiş olan Japonya, hemen hemen bütün dünyâ pazarlarını ele geçirmiş bir devlettir. Liberaller İkinci Dünyâ Savaşından bu yana iktidardadır.

1926'da tahta geçen İmparator Hirohito, 7 Ocak 1989'da öldü. Yerine büyük oğlu Prens Akihito tahta geçti ve 1990 Kasım ayında taç giydi.

Fizikî Yapı

Japonya, Hokkoida, Honshu, Shikoku ve Kyushu isimli dört ana adadan ve sâhil çizgisi açığında yüzlerce küçük adadan ibârettir. Japonya topraklarının % 80'i dağlıktır. Ülkede hâlen 60 faal, 165 sönmüş yanardağ bulunmaktadır. Ülkenin en meşhur dağı 3776 m yüksekliğindeki Fuji'dir. Bu dağ zarif görünüşü ve muhteşem güzelliği ile dünyâca meşhurdur. Ülkenin dörtte biri yanardağ döküntü ve külleriyle kaplıdır. Başlıca yanardağ bölgeleri Hokkaido, Honşu'nun kuzey ve orta kesimleriyle Kiyusiyu'nun güneyidir.

Japonya'da çok miktarda akarsu bulunur. Bu akarsular uzunluğu kısa ve süratli akışa sâhiptirler. Ayrıca bol miktarda krater gölleri vardır. En büyük gölü Biwa Gölüdür.

Japonya'nın topografik görüntüsü, bâzan çok güzel, bâzan da çok korkunç manzaralarla doludur. Karlarla beslenen dağ gölleri, kayalık boğazlar ve gürültülü nehirler, sarp dağ zirveleri ve şahâne şelâleler turistleri cezbeden dünyâca meşhur yerlerdir.

Tabiî Kaynaklar

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Japonya'nın tabiî bitki örtüsü ile ormanlar, topraklarının % 70'ini teşkil etmektedir. Meşe, kâfuru ve bambu ağaçlarından meydana gelen subtropikal ormanlar, güneyde yer alır. Bu kesimin kuzeyinde ise, geniş yapraklı ağaçlardan müteşekkil ormanlar vardır. Bu ormanlarda; huş, kayın, meşe, kavak ve akağaç vardır.

Japonya'da en popüler ağaç türü, Hokkaido hâriç hemen hemen ülkenin her yerinde yetişen ve"sugi"

veya Japon sediri denilen ağaçtır. “Hinoki” denen Japon selvisi ile “Akamutsu” denilen Japon kızılçamı Sugi’den sonra en çok yetişen ağaçların başında gelmektedir.

Mâdenler: Japonya mâden kaynakları bakımından çok fakir olup, sanâyii beslemek için gerekli mâdenlerin çoğuna sâhip değildir. Japonya’da az miktarda kömür, kurşun, çinko, arsenik, bizmut, pirit, kükürt, kireç taşı, barit, silis taşı, feldspat, dolamit ve alçı taşı yatakları vardır. İhtiyaçlarını dışardan alır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Japonya’nın nüfûsu 123.200.000 olup, dünyâ sıralamasında nüfus fazlalığı yönünden yedinci sırayı alır. Yüzölçümünün az olması sebebiyle nüfus yoğunluğu çok fazladır. Halkın % 77’si şehirlerde yaşar. Şehirlerde yaşayan halkın % 58’i Tokyo, Osaho ve Nagoya’da toplanmıştır. Nüfûsu milyonu aşan yedi büyük şehir vardır. Bunlardan başşehir olan Tokyo, 8.323.699 nüfûsa sâhiptir.

Ekonomi

Tarım: Nüfûsun büyük kısmının şehirlerde oturmasına rağmen, tarım Japonya ekonomisinin önemli bir kısmıdır. Toplam arâzinin ancak % 16’sı ekilebilir. Japonya’da tarım çok modern usullerle yapılmaktadır. Yetişen ürünlerin başında pirinç gelir. Pirinç üretimi ortalama 15.000.000 tondur. Pirinçten sonra ençok buğday, arpa, darı, şekerpancarı, patates ve fasulye yetiştirilir. Ayrıca tütün, pamuk, çay ve bunun yanında büyük bir kısmını ihraç ettiği çok çeşitli meyveler de yetiştirilmektedir.

Hayvancılık: İyi mer’aların azlığı, hayvancılığın nisbeten küçük çapta kalmasına sebep olmuştur. Çiftliklerde sığır, koyun ve tavuk yetiştirilir. Bunların sayısı az olmasına rağmen, elde edilen ürün çoktur.

Ormancılık: Ormanlar Japonya’nın toplam arâzisinin üçte ikisini kaplar. Bu ormanlar ülkenin temel inşâat malzemesini, kâğıt üretimi için gerekli kâğıt hamurunun büyük bir kısmını sağlayan başlıca kaynağı teşkil eder. Ormancılık ve kerestecilik sanâyiinde çalışanların toplamı dört milyon civârındadır. Fakat son yıllarda artan talep karşısında kereste ithal etmek zorunda kalmıştır. Kereste ithali petrolden sonra ikinci sırayı almaktadır.

Balıkçılık: Japonya’nın dört tarafı denizlerle çevrili olması sebebiyle, balıkçılık gelişmiştir. Çok iyi donatılmış modern gemileriyle hemen hemen dünyânın her tarafında balık avı yapar. Yılda ortalama olarak tutulan 15 milyon ton balık, ülkede tüketilir ve çok az miktarı ihraç edilir. Balık üretimi bakımından dünyâda birincidir. Fakat Japon balıkçılığı son yıllarda gerilemiştir.

Sanâyi: Japonya dünyânın üçüncü sanâyi ülkesidir. Sanâyisi daha çok ağır sanâyi üzerinde toplanmıştır. Başlıca sanâyi tesisleri gemi, otomobil, elektronik ve optik cihaz, lokomotif, uçak, kimyâ ve her çeşit makina îmal eden fabrikalardır. İş gücünün % 26’sı sanâyi kesiminde çalışmaktadır. Japon sanâyi kuruluşları doğudaki Kanto Ovasından Kiyusiyu’ya kadar uzanan bir kuşak üzerinde yer alır. Bu bölgede üç sanâyi merkezi vardır. Bunlar Keihin bölgesi, Hanshin bölgesi ve Chukyo bölgesidir. Keihin bölgesi, Tokyo, Yokohama ve Kawasaki şehirlerini içine alır. Hanshin bölgesi Osaka, Hyogo ve Kyoto şehirlerini içine alır. Chukyo bölgesi ise Nagoyo şehri ile koyu çevresini içine alır. Savaştan sonra gelişen Japonya sanâyi merkezleri, denizden kazanılmış topraklar üzerine kurulmuştur.

Ticâret: Japonya elde ettiği sanâyi ürünlerinin büyük miktarını ihraç etmektedir. Ticâretin büyük bir kısmını deniz yoluyla gerçekleştiren Japonya’nın en önemli ürününü % 30’luk bir oranla makinalar meydana getirir. Bunu demir ve çelik mâmülleri, pamuk ürünleri, taşıma araçları, gemi, optik cihazlar, ham ipek, cam, porselen, oyuncak, elektronik araçlar ve balık mâmulleri tâkip eder.

İthal ettiği ürünlerin başında petrol gelir. Bunu demir cevheri, buğday tâkip eder. Bunların yanında ham pamuk, yün, kauçuk, ham maddeler ve kereste de ithal eder.

Dünyânın hemen hemen bütün ülkeleriyle ticâret yapar. En fazla ticâreti ABD ve Kanada ile olup bunu Asya ülkeleri tâkip eder.

Ulaşım: Japonya’daki karayollarının toplam uzunluğu 1.098.900 kilometredir. Bu yolların ancak % 65’i asfalttır. Demiryollarının uzunluğu ise 26.000 km civârındadır. Demiryolu ulaşımı Japonya’da kara ulaşımından daha önemli rol oynamaktadır. Sür’at ve yer altı trenleri meşhurdur.

Deniz ulaşımı, ada devleti olduğu için gelişmiştir. Birçok limandan dünyânın her tarafına seferler düzenlenmektedir. Ticâretin büyük kısmı deniz ticâret filosuyla sağlanmaktadır.

Hava ulaşımıJaponya Hava Yolları tarafından sağlanmaktadır. En önemli hava limanları olan Tokyo ve Osaka milletlerarası hava alanlarıdır. Târifeli sefer yapılan 71 havaalanı vardır.

Fransız asilzâdesi. Fransız kralı İkinci Jean'ın torunu ve Bourgogne Dükası Cesur Philippe'in oğludur. Dijon'da 1371'de doğup, Monterezu'da 1419 yılında öldürüldü.

Haçlı ordusunda Osmanlı Türklerine karşı 1396 Niğbolu Savaşına katıldı. Zafer kazanmak hevesiyle taşkınlık içinde Türklere saldırıp, esir düştü. Yıldırım Bâyezîd Han (1389-1402) ile görüştü. Bir yıl kadar Anadolu'da kalıp, büyük fidye karşılığında serbest bırakıldı. 1404'te Bourgogne Dükası oldu. Bourgoglular Partisinin başında Orlèans Dükasını katledip, 1408'de Paris'e girdi. Paris'te ihtilâlcileri destekledi. İngilizlerden yardım istedi. Paris'te suikast tertip edip, idâreyi ele aldı. Kraliçe İsabella ile beraber hükümdarlık yapıp, tedhiş yanlısı bir idare kurdu. Paris'i İngilizler tehdit edince, şehirden kaçtı. Korkusuz Jean, 1419 yılında Monterezu Köprüsünde amcaoğlu tarafından öldürüldü.

Hayâtı şımarıklık, meşhur olma hevesi, tedhişçilik ve kararsızlık içerisinde geçti.

JEANNE D'ARC;

Fransa'nın millî kahramanı. Rivâyete göre on üç yaşında bir kız olan Jeanne D'arc bâzı sesler duymaya başladığını iddia ederek bu seslerin Allah'tan geldiğini söyledi. Haftada iki veya üç defa duyduğu bu sesler, J. D'arc'a, düşmanları tarafından kuşatılan Orléans şehrinin ve bütün Fransa'nın kurtarılmasını telkin ediyordu. O sırada aklî dengesi bozulmuş olan Kral V. Charles (Şarl) çok güç durumdaydı. Çünkü yüzyıl savaşları ve çeşitli yenilgiler Fransa'nın zayıflamasına yol açtı.

Jeanne D'arc, erkek kılığına girerek her yanı istila edilmiş bulunan Fransa'yı dolaştı. Poitiers'te silah kuşanarak asker kılığına girdi. Orléans'a girerek İngilizler tarafından kuşatılan şehrin kurtulmasını sağladı.

Bourgogne Dükü Philippe'in kuşattığı Compiégne şehrinin yardımına koştu. Ama Dük tarafından esir edildi. Sonra da Beanvois Piskoposu Pierre Canchon'un isteği üzerine İngilizlere satıldı. Engizisyon hâkim yardımcısı Jean Lemaitre tarafından da desteklenen Piskopos Canchon, Jeanne D'arc'ı dîne karşı gelmekle ve büyücülükle suçladı. Muhakeme Rouen Kalesinde gizli olarak yapıldı. İngilizlerin gözetimi altında bir cezâevine hapsedildi. 24 Mayıs 1431'de Saint-Quen Mezarlığına getirilerek bundan böyle erkek kılığına girmeyeceğine halkın önünde yemin ettirildi. Ne var ki cezâevinde gardiyanların saldırıları karşısında kendini korumak için yeniden erkek kılığına girmek mecburiyetinde kaldı. Piskopos Canchon bunu kiliseye karşı gelmek olarak nitelendirdi. 30 mayıs 1431'de Rouen şehrinin Vieux-Marchè Meydanında diri diri yakılarak öldürüldü. Canchon, Jeanne D'arc'ın "Allah"ın sesini duyduğunu inkar edeceğini zannetti. Fakat Jeanne D'arc alevler arasında bile görevine ve dînine bağlı olduğunu haykırdı. Kral VIII. Charles ise, tâcını borçlu olduğu Jeanne D'arc'ı kurtarmak için hiçbir çaba göstermedi. Bilâhare Rouen'i geri alan VII. Charles iki ay sonra Jeanne D'arc'ın öldürülmesi üzerine soruşturma açtırdı. Muhâkemede yüz on beş şâhit dinlendi. Nihayet 1456'da J. D'arc temize çıkarıldı. 1920 senesinde de kilise tarafından azizler mertebesine yükseltildi.

J. D'arc'ı temsil eden çok sayıda minyatür, duvar halısı, tablo vardır. Ayrıca onun hayâtı Fransız ve diğer ülke edebiyatlarında da edebî eserlere konu olmuştur. Tiyatro sahnelerinde ve sinema oyunlarında J. D'arc'ı çeşitli yönleriyle canlandırmışlardır. J. D'arc'ı Fransızlar bir hürriyet kahramanı olarak tanırlar.

JEFFERSON, Thomas;

Amerikalı siyâset ve devlet adamı. 1743'te Virginia'da doğdu, 1826'da orada öldü. Hukuk tahsili yaptı. Amerikan kurtuluş mücâdelesine katıldı. Siyâset ve mîmâride bile İngiliz düşmanlığı; eyâletlere istiklal verilmesi, liberalizm ve dînî hoşgörü taraftarıydı. Amerika'da 1766 yılında îlân edilen "İstiklâl Beyannâmesi"ni hazırlayanlardandır. Cumhûriyetçi Demokrat Partisinin kurucusudur. 1801 ve 1804'te Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı seçildi. Başşehir oluşu sebebiyle Washington'a merâsimle girdi. Louisiana bölgesini Fransa'dan satın aldı. ABD'nin üçüncü cumhurbaşkanlığını yapıp, 1808 seçimlerine katılmadı. Kurduğu Virginia Üniversitesine dönüp, 1826 yılında öldü.

JELÂTİN;

Alm. *Gallerte, Gelatine (f),* **Fr.** *Gèlatine (f),* **İng.** *Gelatine, jelly.* Deriden, beyaz bağ dokularından ve hayvan kemiklerinden elde edilen bir çeşit protein. Jelâtin tamâmen amino asitlerden meydana gelmiştir. Amino asitler polimerize olarak yâni polipeptitleşmeye uğrayarak jelâtini meydana getirir. Jelâtin hidroliz reaksiyonu ile amino asit veya peptitini verir.

Bileşimi: Jelâtin ile onun ön maddesi olan kollajenin bileşimi aynıdır. Her ikisinin yaklaşık olarak bileşiminde % 50 karbon, % 18 azot, % 25 oksijen, % 7 hidrojen ve sülfürler bulunur. Buna rağmen jelâtin tam mânâsıyla da bir protein değildir. Çünkü dışarıdan besinlerle alınması gereken temel amino asitlerden tıptofan'ı ihtivâ etmez. Jelâtin, buğdayda, arpa ve yulafta mevcut olmayan bâzı amino

asitleri de ihtivâ eder.

Ayrıca jelâtinde % 25 glisin, % 9 alenin, % 7 losin, % 0,5 serin, % 1 fenil alanin, % 19 prolin, % 4 hidroksipralin, % 3 aspartik asid, % 6 lisin ve % 1 methionin gibi amino asitler bulunur.

Elde edilişi: Protein kollajen, jelâtinin başlangıç maddesidir. Jelâtin, kullanış şekline bağlı olarak çeşitli maddelerden ve farklı metodlarla elde edilir. Jelâtinin hammaddeleri olan deri, kemik gibi maddeler çok soğukta muhâfaza edilir.

Yıkanmış hidrate edilmiş mal soğuk ve seyreltik mineral asit (PH = 1,5-3) içine daldırılır ve malın ayrılma derecesine bağlı olarak 8 ilâ 12 saat bu asit çözeltisinde tutulur. Bu süre içinde hammadde, hacminin iki üç misli şişer. İşlemden sonra asitli halde bulunan mal, saf su ile yıkanarak asitten temizlenir.

Diğer metod ise alkali ile muâmele olup alkali, sodakostik olabileceği gibi soda külü de olabilir. Deri veya kemikler PH'sı 12 olan sodalı suya daldırılır. Sıcaklığı 24°C olmalıdır. Muâmele işlemi üç ilâ beş hafta sürer. Bu müddet, elde edilecek ürüne ve kullanılan maddeye bağlı olarak değişir. Sonra sodalandırılmış mal yıkanır ve maldan soda uzaklaştırılır. Daha sonra seyreltik mineral asidi çözeltisi ile yıkanır ve bu işlem yıkama işleminden elde edilen çözeltinin asidik olmasına kadar devam edilir. Tekrar saf suyla yıkanarak tamâmen nötrol olması sağlanır. Bundan sonra ekstraksiyon ve daha bâzı işlemler yapılarak jelâtin elde edilir.

Özellikleri: Jelâtin ince levhâlar hâlinde, inceltilmiş veya toz hâline getirilmiş şekilde pazarlanır. En çok satılanı beyaz, hafif sarı ve amber renginde olanlardır. Genellikle % 8-12 arasında nem ihtivâ ederler. Ticârî jelâtinlerde bakteri pislikleri ve ağır metaller yoktur. Külünde bulunan mineral miktarı % 2 kadardır.

Jelâtin saf soğuk suda çözünmez, fakat nem kapar ve şişer. Şişen jelâtin 49°C'ye kadar ısıtılırsa tamâmen çözelti hâline geçer. Bu çözelti tekrar soğutulduğunda jel meydana gelir. Şişmiş jel sıcak suda, sıcak gliserin çözeltisinde, sıcak alkali, asit ve tuz çözeltilerinde çözünür. Jelâtin, suda çözünmüş fenol ve karboksilli asitlerin dışındaki bütün organik çözücülerde çözünmez.

İki tip jelâtin vardır. A tipinin çözeltisinin ışık düzlemini çevirme açısı [α]-313°'nin üstünde kararlıdır. B tipinin ise çevirme açısı [β] - 140° ve yalnız 15°C'ın altında kararlıdır.

Kullanılışı: Jelâtinli tatlıların, jöleli et ve çorbaların kurabiyelerin îmâlâtında kullanılır. Jelâtin kuvvetli koruyucu kolloit etkisi gösterir. Bunun için de dondurma yapımında kullanılır. Böylece ısı şokuna karşı ürünün direncini artırır. Yâni sıcaklıklarında ani değişiklikler yüzünden ortaya çıkan buz kristali teşekkülünü önler. Jelâtinin tıpta da çeşitli kullanılış şekilleri vardır. Bir protein besini olmanın ötesinde herhangi tedâvi edici özelliği bilinmemektedir. Eczacılıkta kapsül yapımında kullanılır. Saf jelâtin vücut için antijen olacak maddeler ihtivâ etmez ve vücutta allerjik reaksiyona sebeb olmaz. Beslenmedeki proteini arttırmak için uygun bir yiyecektir.

Jelâtin fotoğrafçılıktan bez baskıcılığına kadar değişken yerlerde de kullanılır. Fotoğraf emülsiyonlarının hazırlanışında, kimyada koruyucu ve kolloid olarak istifâde edilir.

JENERATÖR;

Alm. *Stromerzeuger; Generator (m),* **Fr.** *Génératrice (f), générateur (m),* **İng.** *Generator.* Herhangi bir enerji türünü elektrik enerjisine çeviren makina. Bu cihazlara, mekanik enerjiyi elektrik enerjisine çeviren makinalar, kimyâsal enerjiyi elektrik enerjisine çeviren bataryalar, ışık enerjisini elektriğe dönüştüren fotoelektrik hücreleri, ısı enerjisini elektrik enerjisine çeviren termoelektrik jeneratörler dâhildir. Dinamo denilen elektromanyetik jeneratörde bir bobin, manyetik alan içinde endüksiyon çizgilerini kesecek şekilde hareket ettirilir. Elektrostatik jeneratörde (Van de Graaf jeneratörü, Wimshurst makinası) mekanik enerji, elektrostatik endüksiyon veya sürtünme ile üretilen eşit ve zıt elektrikî yüklere bölünerek sarf edilir.

Jeneratörler, en küçük tesisten en büyüklerine kadar değişik büyüklük ve kapasitelerde îmâl edilir. Alternatif yâni dalgalı akım üretenlerine alternatör, doğru akım üretenlere de, doğru akım jeneratörleri veya dinamo denir. Sonuçta elde edilen ister AC (alternatif akım) olsun ister DC (doğru akım) olsun elektrik enerjisinin kaynağı aynıdır. Sadece makinanın taslağı değişiktir. Bir jeneratörü çalıştırmak için gerekli mekanik enerji, su türbini, buhar türbini, içten yanmalı motor veya gaz türbini gibi ilk hareketi veren âletlerle sağlanır. Mekanik enerjiyi elektrik enerjisine çeviren iki tip ana makina vardır: Alternatif akım AC jeneratörleri ve doğru akım DC jeneratörleri. Elektrik enerjisinin çoğu günümüzde AC jeneratörleri ile üretilir ve bu âletlere Alternatör adı verilir. AC, İngilizce Alternatif Current (Alternatif Akım) kelimelerinin baş harfleri; DC ise Dieckt Current (Doğru Akım) kelimelerinin baş harfleri alınarak kullanılmaktadır. Alternatörler, senkron jeneratörler de denilen makinalar, hemen hemen bütün buharlı

ve su enerjisi ile güç elde eden santrallerde esas jeneratörlerdir. Çünkü transformatörler alternatif voltajı kolaylıkla yükseltir ve alçaltır. Elektrik enerjisinin, uzak mesâfelere nakli için yüksek voltaj, dağıtım ve kullanım için düşük voltaj uygundur.

1880'de Thomas Edison ve Joseph Swarm elektrik ampulünü bulunca, jeneratörlere ve güç kaynaklarına büyük ihtiyaç duyuldu. Edison şirketi 1882'de New York'ta, Londra'da ve Milan'da elektrik enerisini aydınlatmada kullanmak için DC üreten merkezler kurdu. Bundan az sonra DC ve AC akımlarının kullanılması hakkında bir tartışma başladı. 1890 başlarına kadar olan transformatörlerdeki ve jeneratör sistemlerindeki gelişmeler sonucunda Amerikalı Nikola Teola AC'nin elektrikî güç naklindeki kullanım avantajlarını ispat etti. AC jeneratörlerini kullanan ilk büyük hidroelektrik santrali Niagara şelâlesinde 1895'te açıldı.

Çalışma prensibi: Elektrik jeneratörlerinin çoğunun çalışma teorisi Faraday kânununa dayanır. Bir tel bobini çevreleyen magnetik akım çizgi sayısı (maxwell) değiştirildiğinde, bobinde manyetik akıya göre değişen sarım sayısıyla orantılı bir elektromotor kuvveti hâsıl olur. Âni voltaj değeri $E = -n (d\phi)/dt)10\text{-}8$ volttur. Burada n sarım sayısı, ϕ maxvell olarak manyetik akı ve t saniye cinsinden zamandır. Eksi işâreti, indüklenen voltajın, kendisini hâsıl eden kuvvete zıt olduğunu belirtir. Jeneratörün bir parçası diğerine göre mekanik olarak hareket ettirildiğinde jeneratör sargılarında voltaj indüklenir, böylece armatür sargıları adı verilen bobin çevresinde manyetik akı meydana gelir. Manyetik akı sürekli mıknatısın, DC alan sargısından veya AC kaynağından elde edilebilir.

Yapısı: Uygulamada, kalıcı manyetik alanlar sâdece küçük jeneratörlerde kullanılır. İndüksiyon jeneratörleri hâriç, büyük jeneratörler DC alan sargılarıyla teçhiz edilmiştir. Alan sargıları çoğu DC jeneratörlerinin statorüne, AC jeneratörlerinde alan sargıları normal olarak rotoruna sarılmıştır. Alan sargıları sâdece alçak voltaj ve güce dinamodan elektrik cereyanı nakleden iki tele ihtiyaç gösterir. Bunlar dönme kuvvetlerine karşı kolaylıkla izole (tecrit) edilirler.

Akı değişmesine tâbi olmayan manyetik devrenin herhangi bir kısmı katı çelikten olabilir. Buna DC makinalarının alan kutupları ve bâzı AC jeneratörlerinin bütün döner alan yapısının kısımları dâhildir. Küçük hava boşluğu olan makinalarda kutuplar, akıları esâsen sâbit olmasına rağmen, ekseriya haddeden geçirilerek safihat haline konmuş çeliktendir. Safihat haline getirme, frekans titreşimlerinden hâsıl olan kutup yüzü kayıplarını minimuma (en aza) indirmeye yardım eder. Çekirdek kaybını azaltmak için armatür çekirdeği dâima ince çelik yapraklardan teşkil edilir.

Jeneratörlerin özel tipleri: Beşgen kutuplu jeneratörler (Homopolar Generator: HPG): Bu doğrudan doğruya, doğru akım üreten tek makinadır. Bütün diğer tür DC jeneratörleri armatür sargılarında AC üretir ve sonra komütatör vâsıtasıyla AC'yi DC'ye dönüştürür. HPG armatür sargılarına veya komütatöre sâhip değildir. Bu fark bu jeneratörün çok sağlam bir makina olmasına sebep olur. HPG ilk elektromekanik jeneratör olmasına rağmen, sonuncu olarak uygulama sahasına girmiştir.

Manyeto Hidrodinamik Jeneratör: Bu jeneratör esas îtibâriyle, yüksek bir hızla fışkırtılan elektrikî bakımından iletken gazdan (iyonize gaz), iki elektrottan ve manyetik alan hâsıl eden alan sargılarından ibârettir. Bu jeneratörler henüz çok etkin değildir. Çünkü gazı yeteri derecede iletken hale getirmek için yüksek bir sıcaklık veya büyük miktarda potasyum gereklidir.

Yüksek frekans jeneratörleri: Elektrik cihazının minimum ağırlığı ve ebatı önemli olduğunda, 60 Hertzden yüksek frekanslar özellikle kullanışlıdır. Meselâ 400 Hertz, güç kaynağı yaygın olarak uçakta kullanılmaktadır.

JENNER, Edward;

İngiliz hekim. 17 Mayıs 1749 da İngiltere'nin Gloucestershire, Berkeley şehrinde doğdu. Küçük yaşta babasını kaybetti. Babası gibi papaz olan ağabeyi tarafından büyütüldü. İlkokulu bitirdikten sonra bir cerrahın yanında çırak olarak çalıştı. Çıraklık eğitimini tamamladıktan sonra Londra'ya giderek St. George Hastahânesinde çalışan John Hunter'in asistanı oldu. Biyoloji eğitimi ve deneylerine ek olarak cerrahi alanında da yetişti. Londra'da iki yıl kaldıktan sonra 1773'te taşra hekimliği yapmak üzere Berkeley'e döndü.

Müslüman-Türkler tarafından eskiden beri bilinen, tedâvi yolları ve aşısı uygulanan "çiçek hastalığı" konusunda incelemeler yaptı. İnekten insana geçen ve nisbeten zararsız olan inek çiçeğini geçirenlerin, sonradan yeniden hastalıkla karşılaşsalar bile çiçek hastalığına yakalanmadıklarına dikkat etti. Hastalığın bu özelliğini düşünerek, ineklerde görülen çiçek hastalığının yalnız çiçeğe karşı koruma sağlamakla kalmayıp belli bir korunma mekanizması olarak kişiden kişiye aktarılabileceği neticesine vardı. 1796 da Sarah Nelmes adlı genç bir sütçü kızın parmaklarında yaptığı çiçek aşısı denemesinin sonuçlarını yazdığı bir makaleyle Royal Society'ye gönderdi. Fakat makalesi reddedildi. Bunun üzerine 1798'de, Müslüman-Türklerde çiçek hastalığı ve tedâvi usûlleriyle ilgili olarak uzun

zamandır uygulanan bilgileri derledi. Kendi buluşu gibi göstererek **İnek Çiçeği Olarak Bilinen Hastalığın Sebepleri ve Etkileri Üzerine Bir İnceleme** adlı kitabı yayınladı. Jenner'in çalışmaları üzerine "çiçek aşısı" uygulaması Avrupa'ya ve Amerika'ya yayıldı. Böylece kısa zamanda meşhur olan Jenner bâzı ödüller aldı. Karısının 1815'te veremden ölmesinden sonra toplumdan uzak ve yalnız kaldı. 26 Ocak 1823'te Berkeley'de öldü.

Edward Jenner Batılılar tarafından haksız olarak çiçek aşısını bulan hekim olarak anlatılmaya çalışılıyorsa da gerçekte "çiçek aşısı"nı bulanlar Müslüman-Türklerdir. Jenner henüz doğmamışken 1717'de Türkiye'de bulunan İngiliz elçisi Lord Montague'nin eşi Lady Mary W. Montague İstanbul'da çocuklarını çiçek hastalığına karşı aşılatmış ve bu tekniği İngiltere'ye yazmıştı. Madam Mentague Edirne'den Nisan 1717 târihinde Madam S.C'ye yazdığı uzun bir mektubun sonunda şunları bildirmişti:

"Kimsenin aşıdan öldüğü görülmemiş. Bu uygulamanın iyiliğine ben de o derece inanıyorum ki sevgili yavruma yaptırmaya karar verdim. Vatanımı çok sevdiğim için bu usûlün memleketimize girmesini istiyorum. Hekimlerimizin kendi çıkarlarını insanlığın iyiliğine fedâ edecek ve gelirlerinin önemli bir kısmının kaybolmasına râzı olacak derecede çalışacaklarına inansam bunu özellikle onlara yazmaktan çekinmezdim. Fakat aksine onları kızdırmaktan korkarım. Kendileriyle iyi geçinmemek pek tehlikeli olur. İhtimal ki İngiltere'ye döndüğümde onlara bir savaş açmak cüretinde bulunurum."

Mentague'nin bu mektubu hiçbir iddiâ ile yok edilemeyecek derecede sağlam bir belgedir. Aşının Türkiye'den Avrupa'ya geçmesine de bu mektup sebeb olmuştu. Hıristiyanlığın en revaçta olduğu Ortaçağda ve tam bir zulmet diyârı olan Avrupa'da insanlar hastalıktan kırılıyordu. Çiçek hastalığının aşısı da batılılar tarafından bilinmiyordu. 1774'te Fransa Kralı Onbeşinci Louis çiçek hastalığından ölmüştü.

Berlin Prusya kraliyet eczâcısı ve hekim olan Casper Neuman'ın Almanca eserinde Türk tabâbet ve kültür târihi hakkında önemli bilgiler vardır. Çiçek aşısını "Türkiye'de kullanılan çiçek aşısı metodu" deyimi ile anlatmaktadır. Çok uzun bir zamandan beri Türkler tarafından kullanılan çiçek aşısı, ancak 1700 yıllarından sonra İngiltere'de mahkumlarda denenmek sûretiyle kullanılmaya başlamıştır. Türk usûlü çiçek aşısı 1745'ten sonra İngiltere'den Rusya'ya, İsveç'ten İtalya'ya ve Fransa'ya kadar yayıldı. Bu yayılmanın yanı sıra 1796 yılında Edward Jenner, Vaccination şeklinde inekten alınarak insana aşılama usûlünü geliştirdi.

Türklerde çiçek aşısı; çiçek hastasının çiçek kabarcıklarından alınan iltihâbın, sağlam kimselerin derisi üzerinde açılan küçük çizik üzerine sürülmesi sûretiyle yapılıyordu. Jenner ise ineklerin memelerinde meydana gelen çiçek kabarcıklarından aldığı iltihâbı sağlam ineklere tatbik etmiştir. İnek aşısı olarak bilinen bu aşı usûlü Jenner tarafından ortaya konulmuştur. Jenner yeni usûlü tatbike başlayıncaya kadar Türk usûlü çiçek aşısı yapılıyordu. Dolayısıyla Jenner çiçek aşısını bulmamış, yeni bir usûlü ortaya çıkarmıştır. Yoksa çiçek aşısını bulan Jenner değil Türklerdir.

JEODEZİ;

Alm. *Geodäsie. Vermessunglehre (f),* **Fr.** *Geodesie (f),* **İng.** *Geodesy.* Dünyânın şekli ve ölçüleri ile ilgilenen ilim. Modern jeodezi; kullanma maksadına göre geometrik, fiziksel, astronomik ve uydu jeodezisi olarak kollara ayrılmıştır. İlk üç kol klâsik jeodezi olarak sınıflandırılır. Uydu jeodezisi ise ilk uydunun 1957 senesinde uzaya fırlatılması ile başlamış oldu.

Jeodezi; etüt, haritacılık, jeoloji, astronomi ve teorik fizik konularından kaynaklanmış ve bunların gelişmesine katkılarda bulunmuştur.

Dünyânın, küre şeklinde olduğunu söyleyen ilk düşünür mîlattân önce beşinci asırda yaşamış Parmenides'li Elea isimli bir Eski Yunanlıdır. Pisagoras ve Plato da dünyânın yuvarlak olduğunu iddiâ etmişlerdir. Aristo ise yuvarlak olduğu hakkında deliller göstermeye çalışmıştır. Ay tutulmasında arzın ay üzerindeki gölgesinin şekli, arzın çeşitli yerlerinde farklı yıldızların görülmesi arzın düz değil yuvarlak olduğuna delil olarak gösterilmiştir.

Özel âletlerle jeodezi ilmine en çok katkıda bulunanlar ortaçağda İslâm âlimleridir. El-Bîrûnî jeodezi ilminin kurucusu olarak bilinir. Müslümanlar şehirlerin enlem ve boylamlarını, dağların yüksekliğini, dünyânın çapını matematiksel olarak bulmaya çalıştılar. Dokuzuncu ve on ikinci yüzyıllar arasında 36° kuzey enleminde boylam derecesini, yâni 36° kuzey enlemindeki iki boylam arasındaki mesafeyi 8759 metre olarak ölçtüler. El Birûnî jeodezi ve matematiksel coğrafya üzerine on beş cilt kitap yazmıştır. Bilhassa enlem ve boylam çalışmalarında İbn-i Yûnus âdeta El-Bîrûnî'nin tamamlayıcısıdır. Suriye'de Mûsâ bin Şâkir'in oğullarıAhmed, Mehmed kardeşler Sincar Sahrasında dünyânın çapını bulmak maksadı ile enlem boyunu ölçtüler. Aynı tür çalışmaları astronom El-Bettânî ve El-Fergânî de yaptılar.

Jeodezi konusunda yine de El-Bîrûnî en sağlıklı çalışmaları yapmıştır. Hindistan'da yapmış olduğu ölçümlerden dünyâ çevresini 40.000 km olarak hesaplamıştır. Dünyânın Elipsoit değil de Geoit

şeklinde olduğunu da bulmuş olsaydı; hesap, bugünkü hesaplanan değere çok yakın olacaktı. El-Bîrûnî'nin dağların yüksekliklerini hesaplamaktaki çalışmaları da küçümsenemeyecek ölçüdedir.

Müslümanların dünyâ ile ilgili çalışmaları ve buluşlarından sonra Kristof Columbus 1492 senesinde çıktığı seyahatini dünyânın yuvarlak olduğunu ispat etmekten çok, yeni ülkeler bulmak için yapmıştı. Dünyânın şekli ile ilgili olarak başta bilim adamlarından İsaac Newton 1687'de dünyânın dönüşü sebebiyle ekvator kısmının merkezkaç(santrifüj) kuvvet etkisi ile şişkin bir hâl aldığı ve kutupların basıldığını ileri sürmüştür. Bunu 1740'ta İskoçyalı bilim adamı Colin Maclaurin ispat etti. Dünyâ çapı hesabında rönesans devrinde Fransız astronomu Jean Fernel 128 km hatâ yaparak neticeye yaklaşmıştır. Doğru değer 12.762 kilometredir. 1671'de Fransız Jean Picard ilk hassas ölçümü yaparak doğru değeri buldu. Ölçümlerdeki metod El-Bîrûnî'nin tatbik ettiği iki boylam arasında kalan enlem parçasını ölçmekti. Bir grup bilim adamı Peru'ya, bir kısmı da Lopland'e giderek on sene süren ölçümler sonunda 1737'de Lopland'daki boylamın Peru'da dünyanın tam yuvarlak olmayıp ekvatordan şişkin elipsoit olduğunu anladılar.

Modern Jeodezi Çalışmaları

Dünyânın şekli ve büyüklüğünün tâyini jeodezi ilmi açısından geometri konusuna girer. Geometri yanında yer çekiminin de rolü büyüktür. Dünyâ tam bir küre olarak kabul edilirse, yarıçapı 6.371.023 m civârında ortaya çıkar. Eğer daha gerçekçi olarak dönel elipsoit olarak kabul edilirse, iki asal ekseni mevcuttur. Büyük eksende yarıçap 6.378.160 m, küçük eksende yarıçap 6.356.774 m'dir. Bu değerler milletlerarası jeodezi birliğinin 1967'de yayınladığı değerlerdir.

Dünyânın şeklini târif eden en güzel geometrik şekil geoiddir. Geoid, dünyâ yerçekimi sahası dengeli potansiyel düzeyinin okyanus yüzeyi ile çakıştığı en uygun şekle denir. (Dengeli potansiyel yüzeyi, yerçekim kuvvetleri ile dünyânın dönüş kuvvetinin birbirine eşit olduğu noktalardır.) Karaların bulunduğu kıtalarda dünyâ kütlesi okyanuslardakine nazaran daha fazla olduğu için yerçekim sahası kıtalarda büyüktür. Elipsoidden farklı olarak karaların bulunduğu kısımlarda şekil şişkindir. İdeal bir elipsoid ile geoid arasında okyanuslarda ± 1 m; karalarda ortalama ± 100 m fark vardır.

Geometrik Jeodezi

Geometrik jeodezi, jeodezi ile ilgili problemlerin doğrudan doğruya geometrik usullerle çözümüdür. Hesaplamaları yapmadan önce özel âletlerle ölçü yapılır. Yatay ve dikey açılar, çok hassas bir şekilde teodolit ile ölçülür. Mesâfe, elektronik mesafe ölçen cihazlarla ölçülür. Yatay mesafeler, üçgenleme metodu ile ölçülerek üçgenin diğer kenarları hesapla bulunur.

Fiziksel Jeodezi

Fiziksel jeodezi, dünyânın çekim kuvvetini esas alarak yeryüzünün elipsoit yapısının muhtelif noktalarındaki düzlük ve yüksekliklerinin ölçülerek bulunması metodlarıyla ilgilidir. Mutlak çekim kuvvetlerinin ölçülmesi çok zordur. Dünyânın belirli noktalarında bu ölçümler yapılabilir. Kaide olarak ölçümler sarkaçlar ile veya serbest düşme deneyleri ile yapılır.

İkinci Dünyâ Savaşı sıralarında yerçekimi kuvvetini ölçebilen statik gravimetre cihazı geliştirilmiştir. Bu cihaz hem pratik, hem de hassas ölçüm yapacak özelliktedir. Böylece çok noktada alınan ölçülerle dünya geoid yapısının ideal elipsoid yapısından farkı kolaylıkla bulunabilmektedir.

Astronomik Jeodezi

Astronomik jeodezi, gerçek yön jeodezisidir. Yâni, dünyânın herhangi bir noktasının dik doğrultusunu ekvator ve Greenwich'den geçen sıfır boylam düzlemine göre konumu esas alınır. Bu yön, o noktanın astronomik enlem ve boylamı olarak ifade edilir.

Astronomik ve jeodezik koordinatlar arasındaki fark dikey sapması olarak târif edilir ki, bu jeodezik koordinatlardaki elipsoidin o noktadaki eğimlerini verir. Bu eğimlerden geoit haritaları sayısal ve grafik olarak çizilir. Şu ana kadar dünyânın Kuzey Amerika, Avrupa veHindistan bölgelerini içine alan geoit haritaları çizilmiştir.

Uydu Jeodezisi

Uydu aracılığıyla yapılan jeodezik çalışmalar çok yeni olmakla beraber en sıhhatli neticeleri vermektedir.

Uydu dünyâ etrafında dünyâ üzerindeki noktalara göre hareketsizmiş gibi kalması için sekiz km saniye hızla döner. İncelemeler geometrik ve yerçekimi kuvvetleri ile uydu ve mahallî (lokal) istasyonlar arasında yapılır.

Uydular mesâfeleri ya fotoğraflarla veya laser ışınlarıyla tesbit ederler. Uzaydan çekilen fotoğraflarda kırılma etkisi az olur. Yerçekim kuvvetleri uydu aracılığı ile daha hassas tesbit edilebilir. Dünyânın

geoit yapısının elipsoidinden farkları 10 m, hata ile haritalanabilecek şekilde uydu ile ölçülebilmektedir.

JEOFİZİK;

Alm. *Geophysik (f),* **Fr.** *Geophysique (f),* **İng.** *Geophysics.* Fiziğin prensiplerinin yerkürenin incelenmesine uygulanması. Jeofizik, katı yerküresinin fiziği, okyanusların fiziği diye sınıflandırılabilir.

Uygulamalı jeofiziğin konusu; yerkabuğunun üst kısımlarında bulunan, boyutları sınırlı ve derinliği az olan yeraltı yapılarını ve özel durumları incelemektir. Yeraltındaki antilelinalleri, senlelinalleri, fayları mâden yataklarını ve sedimanların (tabakaların) altındaki temel kayacın engebelerini aramak, bu tür çalışmalara girer. Bu gibi aramaların çoğunun ekonomik bir maksadı vardır. Mâden, petrol, su aramak ve inşaat mühendisliği ile ilgili problemlere çözüm aramak gibi.

Uygulamalı jeofiziğin belli başlı metodları şunlardır:

a) Arzın gravitasyon alanındaki değişimlerinin incelenmesi, yerçekimi ivmesi “g”nin ölçülmesi ve ölçülerden elde edilen sonuçların değerlendirilerek yeraltındaki durumun belirlenmesi maksadıyla yorumlarda bulunmasıdır.

b) Manyetik metod: Manyetik metodun gayesi yerin manyetik alanındaki değişimlerin incelenmesidir.

c) Elektrik ve elektromanyetik arama metodları: Elektrik prospeksiyonda elektrik veya elektromanyetik alanın belirli bir özelliği ölçülür. Ölçülen parametreler tabiatta potansiyel farkları, özdirenç, elektromanyetik alan vektörünün bileşenleri, indüksiyon polarizasyonu vb. gibi çok çeşitli ve birbirinden farklı olabilir.

Elektrik metodları genel anlamda ikiye ayrılır:

1) Elektrik metodları:

a) Doğan potansiyel metodu,

b) Eşpotansiyel metodu,

c) Özdirenç metodlar.

2) Elektromanyetik metodlar:

a) Afmag metodu,

b) Magnetotelürik metod,

c) İndüksiyon polarizasyon metodu.

d)**Sismik metodlar:** Sun’î olarak zelzeleye benzer sarsıntılarla yeraltının yapısını aramakta kullanılır. İki türlü sismik metod vardır:

1) Sismik kırılma metodu,

2) Sismik yansıma metodu.

JEOLOJİ;

Alm. *Geologie (n),* **Fr.** *Géologie (f),* **İng.** *Geology.* Yer bilimi. Yer kabuğunun bileşimi, yapısı ve târihi ile ilgilenir. Jeoloji ilmi, yeryüzünde yaradılışından îtibâren yaşamış canlıları ve çeşitlerini de inceler. Ay ve meteor taşlarının incelenmesi de jeolojinin konusudur.

Dar anlamda özellikle ortalama kalınlığı 35 km olan “yerkabuğunun” bilimidir. Bu şekli ile jeoloji yeryüzünü ve yeryüzü ile insan toplulukları ilişkisini inceleyen coğrafyadan ve yerküresini bütün olarak fiziksel metodlarla araştıran jeofizikten ayrılır. Ancak, bugün bu üç bilim dalı ve bunlara katılan jeokimya, oseanografi ve meteoroloji yalnızca yerbilimleri adı altında toplanmaktadır.

Jeolojinin târihçesi: İlk insan ve ilk peygamber hazret-i Âdem yaratılıp neslinin çoğalmasından îtibâren insanlar yer kabuğundaki maddelerden faydalanmış, maddelerin yapılarını, karaların şekillerini incelemişlerdir. Buna rağmen, bugünkü modern jeoloji ilminin kuruluşu 200 seneyi geçmez. Yunanca “ge” yer anlamına gelir. Jeoloji, yer bilimi demektir. Eski çağlarda taşların ve toprakların zamanla değişikliğe uğradıkları az da olsa biliniyordu. Beşinci yüzyılda Herodot taşlara, fosillere dâir gözlemlerde bulunmuştur. Bilhassa Mısır’da Nil yatağında ve deltasında yaptığı fosil incelemeleri önemlidir. Daha sonra İbn-i Sînâ, El-Bîrûnî, Ömer Hayyâm gibi bilgin ve düşünürler de bu konuda incelemeler yapmışlardır.

On yedinci yüzyılda yer kabuğunun tabakalardan meydana geldiği ve tortu maddelerinin zamanla sıkışarak yeni tabakalar meydana getirdiği anlaşılarak üst üste binme kânununun temel prensipleri

atıldı. On sekizinci yüzyılda yerkabuğunun katlarının meydana gelmesi için çok uzun zamanlar geçtiği ve katlar arasında fosillerin bulunduğu anlaşılınca jeolojik zaman kavramı meydana çıktı. On dokuzuncu yüzyılda jeolojistler, jeolojinin genel teorilerinden sıyrılıp teferruatlı incelemelere girdiler. 1860'ta Kuzey Amerika'da yapılan incelemelerde, kayaçlarda Mesozoik ve Tersiyer zamanlardan kalma bol miktarda omurgalı hayvan kemikleri bulununca, Hutton ve Playfair'in çok önceleri iddiâ ettikleri yerkabuğunun uzun zaman sürerek meydana gelmesi ve yerkabuğunun zamanla kırılıp alttaki tabakaların yüzeye çıkarak daha genç tabakalar üzerinde yer alması üst üste binme kânunu kabûl edilerek jeoloji ilminin gelişmesi bu târihten îtibâren başlamış oldu.

On dokuzuncu yüzyılın ortasında Buzul Jeolojisi önem kazandı. Bâzı bölgelerde ana kayaçın üzerinde çok ince malzemeden iri malzemeye kadar meydana gelen bir tabakanın bulunduğu tesbit edildi. Ancak 1840'ta İsviçreli Louis Agassiz buzulların malzeme hareketine sebeb olduğunu ileri sürdü. Alp vâdilerindeki bâzı tabakaların buzullar tarafından sürüklenerek Kuzey Avrupa'dan getirildiği ve buzulların erimesiyle taşınan malzemenin buralarda kaldığı ileri sürüldü. Buna benzer gözlemler Buzul Jeolojisinin kabul görmesini sağladı.

Jeolojinin diğer bir bölümü de Ekonomik Jeolojidir. 1848'de altının California'da ve Avustralya'da bulunması ve Amerika ile Avrupa'daki hızlı endüstrileşme; kömür, demir ve diğer cevherlere olan ihtiyâcı çoğalttı. Bu konuda jeolojinin yardımı arandı. Petrolün keşfedilmesi ve buna olan ihtiyâcın artması, petrolün meydana gelmesinin araştırılması ihtiyacını doğurdu.

Jeoloji bilgileri petrol bölgelerinin tesbitinde kullanıldı. Bütün bunlarda yer altı tabakaları daha yakından incelendi ve jeoloji üç boyutlu bir cephe kazandı. Mâdenciliğin ilerlemesi ile jeoloji, mâden cevherlerinin oluşumunda uygulanmaya başladı.

1860-1870'lerde yeni âletlerin özellikle polarize mikroskopların ortaya çıkmasıyla, jeoloji alanında ilerlemeler görüldü. Genel olarak 0,025 mm civârında kalınlıklı pekçok mineral veya kayaçın ışık geçirdiği tesbit edildi. Bu sûretle kesin bir şekilde minerallerin tanınması ve iç yapısı belirlenmeye çalışıldı. Kristal kayaçlar mineral bileşenlerine göre sınıflandırıldı. Bu sûretle jeolojinin petroloji ve petrografi gibi önemli dalları ortaya çıktı.

Yirminci yüzyılda jeolojinin genel çerçevesi ortaya çıkmıştı. Ancak yeni âletlerin yapılması, konuların daha belirli ortaya çıkmasını sağladı. Bu zamanda en çok etkili konu Kıtaların Kayması Teorisi olmuştur. Eskiden beri Güney Amerika'nın Afrika'nın batı kısmı ile benzeşimi dikkati çekmiştir. Bunların vaktiyle berâber olduğu çeşitli kimseler tarafından söylenmişse de dikkat çekmemiştir. Ancak Alman jeofizikçisi Alfret Wegener, 1912'de bütün kıtaların tek bir kara parçasından meydana geldiğini ileri sürmüştür. Şimdiki durumun ise, bunların değişik bölünme ve kaymalar sonucu ortaya çıktığını savunmuştur. Ancak bu ayrılmayı meydana getirecek mekanizmanın belirlenememesi ileri sürülen iddiânın kabûlünü geciktirmiştir. 1960-1962 arasında Amerikalı Robert Diotz ve H.H. Hess'nın Deniz Tabanı Yayılması teorisiyle kabul edilebilir bir mekanizma ortaya konulmuştur. Buna göre ayrılma deniz tabanında meydana gelen çatlaklar sonucu kıtalar birbirlerinden sürekli uzaklaşmaktaydılar. Deniz tabanında yapılan incelemeler bu teoriyi desteklemektedir.

Jeolojinin gelişmesinde önemli bir yeri de X ışınlarının kristallere olan uygulamasıdır. Kristallerdeki üç boyutta X ışınının kırılmalarından atomların dizilişi belirlenebilmektedir. Bu tesbitle, jeolojinin bir dalı olan mineroloji laboratuvarlarında X ışını âleti vazgeçilmez bir cihaz olmuştur. Elektron mikroskobla küçük fosillerin incelenmesi, jeolojinin ilerlemesine ayrı bir boyut kazandırdı.

Türkiye'de jeoloji: Türkiye'de bugünkü anlamıyla jeoloji 20. yüzyılın başlarında kurulmuş, günümüze kadar gelişmeler göstermiştir. 1915 yılında İstanbul Dârülfünûn jeoloji kürsüsüne Alman Walther Penek çağrılmış Vefa'da bir konaktaki jeoloji ve mineroloji enstitüsünü yönetmiş, öğretim ve araştırma alanlarında çalışmalara girişilmiştir. O devirde Penck ve yardımcısı Hamit Nâfiz Pamir, İstanbul Boğazı ve çevresi ile Bursa ve Uludağ'da geziler yapmış, jeolojik yayınlarda bulunmuşlardır. 1935 yılında bir yandan Mâden Tetkik Arama Enstitüsü (MTA) faaliyetlerine girişirken, bir yandan da üniversite ve bâzı yüksek okullarımızda jeoloji öğretimi araştırmaları ilerleme yoluna girmiştir. MTA'nın yayınladığı birçok kitaplar yanında, jeolojik araştırmaların önemli yer tuttuğu bir dergi düzenli olarak, daha sonra Türkiye Jeoloji Kurumu kurularak bültenler yayınlanmıştır. Bu arada Türkiye'nin 1.800.000 ölçekli ve 8 paftalık jeoloji ve tektonik haritaları yayınlanmış (1946), daha sonra 1.500.000 ölçekli ve geliştirilmiş bir jeoloji (18 pafta) haritası çıkarılmıştır. Bu gelişmeler sırasında İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesinde de jeoloji üzerine çalışmalar olmuş ve büyük gelişme sağlanmıştır.

Yer kabuğunun bileşimi ve yerin içi: Yerkabuğunun % 99 kadarı taş, mineral ve mâdenlerden meydana gelmiştir. Yerkabuğunda taşların bileşimine giren başlıca elementler şunlardır. Oksijen (%46.71), silisyum (%27.69), alüminyum (%8.07), demir (%5.05), kalsiyum (%3.65), sodyum (%2.75), potasyum (% 2.58) ve mağnezyum (% 2.08).

Mineraller, tabiatta bulunan ve belirli kimyâsal bileşimi olan homojen cisimlerdir. Çoğunluk katı ve anorganiktir. Kaya tuzu (NaCl) ve necef taşı(SiO_2) gibi. Civa sıvı hâlde inorganik, tabiatta ya çeşitli kristaller hâlinde bulunur veya şekilsiz (amorf) hâlde olur. Jeolojinin esas konusu içine giren yer kabuğunun ana maddesi olan taşlar, ya mineral topluluklarıdır veya bir tek mineralin çok sayıda birleşmesinden doğmuşlardır. Meselâ granit ve andezit çeşitli minerallerden meydana gelmiş, mermer ve kuvarsit ise tek bir mineralden teşekkül etmiştir.

Sayıları binden çok olan minerallerin on veya on beş kadarı geniş ölçüde taşların bileşimine katılmıştır. Bu mineraller, kuvars, feldispat, mika, amfikol, piroksen, olvin, granat, karbonat (kalsit) ve tuzlar (özellikle jips)dır. Yerkabuğunun yapısında katkıları bulunan minerallerle mâdenler kavramları üzerinde de durmak gerekir. Mineral daha önce de bahsedildiği gibi tabiatta bulunan, belirli kimyâsal bileşimi olan, homojen, bir kısmı kristaller hâlinde, bir kısmı şekilsiz olarak teşekkül etmiş cisimlerdir. Mâdenler ise, yerkabuğunda filiz denilen bileşimler hâlinde bulunan cisimlerdir ki, bunlar yerin çeşitli derinliklerinden mâden cevheri olarak çıkarıldıktan sonra ergitilerek işlenir duruma getirilen maddedir.

Jeoloji biliminin dalları: Jeoloji, yerkabuğunun maddesini, târih sırasına göre incelediği için târih bilgilerinden, maddelerin fizik, kimyâ ilminden, fosilleri anlamak için biyoloji ilminden istifâde eder. Konularına göre jeoloji birçok bilim dallarına ayrılır.

Jeofizik: Jeofizik, yerkabuğundaki, atmosferdeki ve okyanuslardaki maddelerin fiziksel yapısını inceler. Deprem dalgalarının yayılışı, jeofizik konularına ışık tutar.

Jeokimyâ: Jeokimyâ elementlerin kimyâsal yapılarını inceleyerek onların bulunuş yer ve zamânını tâyin etmeye çalışır. Yüksek sıcaklık ve basınçta ne gibi değişmeler gösterdiğini inceler. Laboratuvarlarda kilometrelerce derinlikteki toprağın altında sıcaklık ve basınçtan maddenin nasıl etkilendiğini tesbit edebilir.

Mineroloji: Yerkabuğu kayaçlardan, kayaçlar da birçok minerallerin karışımından meydana gelmiştir. Mineroloji kimyâsal yapılarını ve kristal yapılarını inceler. Minerallerin formları ve kristal yapıları ışık mikroskobu ve elektron mikroskoplarla incelenerek tabiattaki bulunuş şekilleri, endüstrideki üretim usûlleri üzerinde bilgi edinilir.

Petroloji: Kayaç maddelerinin başlangıcı, târihi ve zamanla değişimleri üzerinde inceleme yapar. Petroloji aynı zamanda minerallerin meydana geliş şekillerini yüksek harâret ve basınç altında fiziksel ve kimyâsal özelliklerinin değişmesini inceler.

Paleontoloji: Paleontoloji, jeolojik devirlerde yaşamış hayvan ve bitkilerin taşlaşmış kalıntılarını(fosil) kayaçlar arasında bularak inceleyen jeoloji dalıdır. Paleontoloji aynı fosillerin bulunduğu yer kabuğu katlarının aynı jeolojik devre rastlamasını ipucu alarak jeolojik devirlerin zamanlamasını belirlemekte jeolojiye büyük ölçüde yardımcı olur.

Jeomorfoloji: Jeomorfoloji yüzeydeki kara şekillerini ve bunların jeoloji târihlerini inceleyen joloji dalıdır. Jeomorfolojinin bir dalı olan paleomorfoloji ise, jeolojik devirlerde yüzeyde olup sonra gömülen yüzey karaların yapısını inceler.

Jeolojik değişmeler: Jeolojik değişmeler, dünyânın dış kabuğunu çok değiştirmiştir. Değişmelerin herbiri milyonlarca sene sürmüştür. Yüzeydeki değişmeler bilinmekle berâber, yerkabuğu içlerinde de değişmeler olmaktadır. Değişmeleri meydana getiren maddeler gaz (atmosfer), sıvı(hidrosfer) veya katı (litosfer) olabilir. Bu üç madde berâber olarak da değişmeleri meydana getirebilir. Su hava ile, kaya su ile, hava kaya ile temâsa geçer.

Yerkabuğunun derinliklerindeki değişmeleri incelemek çok zordur. Dünyânın merkezi yeryüzüne 6400 km mesâfede olmasına rağmen, henüz 8 km derinliğe kadar delinerek inceleme yapılabilmiştir. Derinlerde sıcaklık 2200-2800°C'ye kadar çıkmaktadır. Basınç ise atmosfer basıncının 3,5 milyon katına ulaşmaktadır.

Yerküresinin iç yapısı: Dünyânın manyetik ve çekim sâhalarından, aytaşları ve meteorların incelenmesinden, sismik incelemelerden elde edilen ipuçları ile yerkürenin iç yapısı hakkında bilgiler elde edilebilmektedir.

Yer kabuğunun dış kayalık kısmının kalınlığı oldukça ince olup, yüksek dağlar altında 50 km deniz okyanusları altında 4 km kadardır. Kalın tabakalar granit yapıya sâhipken, ince tabakaları bazalt yapı meydana getirir. Yerkabuğunun altında 3000 km kalınlıkta gittikçe yoğunluğu artan katı bir tabaka mevcuttur. Ayrıca, 6.900 km çapında en içte yüksek basınç altında ergimiş bir kütle hâlinde çekirdek kısmı vardır.

Volkan patlaması: Volkan patlaması, ergimiş olan içerdeki kütlenin (mağma) yerkabuğunun bir noktasından dışarıya çıkıp yayılmasıdır. Yerkabuğu üzerine çıkan mağma, "lav" ismini alır. Lavların

soğuması ile volkanik kayaçlar meydana gelir. Mağmanın meydana gelişi, iç hareketler sırasında sürtünmelerden açığa çıkan enerji ile kayaçların erimesi sonucu olarak düşünülmektedir. Diğer bir düşünce olarak da, radyoaktif maddelerin biraraya gelmesi ile açığa çıkan ısı enerjisinin kayaçları eritici tesirinin olduğu kabul edilmektedir.

Yerkabuğunun hareketi: Tektonik hareketler genel olarak çok yavaş olur. Meselâ dağların yer kabuğunun kırılarak meydana gelişi jeolojik devilerde milyonlarca sene gibi çok uzun zamanda olmuştur. Yer kabuğunda yukarı doğru hareketi ile okyanus dibindeki karalar yüzeye doğru itilerek yeni kıtalar meydana gelmiştir. Bunun tam tersine yerkabuğu aşağı doğru çökerek sular altında kalmıştır.

Yerkabuğunun hareketi esnâsında bâzı kayaçlar büyük gerilimler altında kalarak şekil değiştirir. Devamlı basınç altında kayaçların kırılması ile gerilmelerinde âni değişiklik olur ki, bu olayın zelzelelerin bir sebebi olduğu sanılmaktadır. Alp Dağları, Apalanş Dağları, Sierra Nevada Dağları, yerkabuğunun böyle hareketleri sonunda meydana gelen en güzel örneklerdir.

Yerkabuğunun Hareketlerinin Muhtemel Sebepleri

Büzülme teorisi: Bu teoriye göre yeryüzü ilk olarak erimiş halde bulunmaktaydı. Daha sonra iç tarafının soğuyup büzülmesi sonucu yeryüzünde seviye değişiklikleri, dağlar ve vâdiler meydana gelmiştir. Bu olaylar sonucu ortaya çıkan kuvvetler kayaçlarda fay denilen kırılma çizgilerini meydana getirmiştir.

Genişleme teorisi: Büzülme teorisinin tam tersine bu teori yeryüzünün ilk çapının şimdikinin yarısı kadar olduğunu ve yüzünde kalın bir kabuk mevcut bulunduğunu kabul eder. Ancak sonra meydana gelen genişlemeler fayları ve büyük kara kütlelerini ortaya çıkarmıştır. Daha sonra bu kütleler birbirinden ayrılmış ve okyanuslar meydana gelmiştir.

Konveksiyon teorisi: Konveksiyon terimi; bir akışkan içinde, akışkanın kendisinin hareket etmesiyle oluşan ısı iletimi mânâsını taşır. Bu teori, dış kabuk altında meydana gelen sıcaklık değişimlerinden dolayı, bâzı kısımların genişleyip üste çıktığını kabul etmektedir. Yeryüzündeki büyük sıra dağları bu şekilde ortaya çıkmıştır.

Kıtasal kayma teorisi: Jeologlar tarafından yeryüzünün içinde konveksiyon işlemlerinin devâm ettiği kabul edilmektedir. Bu teoriyi Alman jeofizikcisi Alfred Wegener kurmuştur. Wegener'e göre kıtaların hepsi Paleozoikum ve Mezozoikum devirlerinde kıtalar birbirine yapışık idi. Paleozoikum sonuna kadar, hayvanlar Güney Amerika ile Afrika, Asya ve Avustralya arasında kara yolculuğu yapmışlar, Eosen devrinden îtibâren de Afrika'da yaşayan hayvanlar, karadan Güney Amerika'ya geçmişlerdir. Konveksiyon sonucu bu tek parçadan kıtalar zamanla birbirinden ayrılmış ve bugünkü durumu ortaya çıkmıştır. Bu teoriyi destekleyen müşâhedeler mevcuttur. Kıtaların kayması, dev kıtasal blokların altta bulunan daha çok plastik olan bazalt kayaçlarından daha hafif olduğunu kabul etmektedir.

Denge teorisi: Yukarıdaki teoriler kıtaların ve okyanusların meydana gelişlerini açıkladıkları hâlde, bu bilgilerin periyodik yükselme ve alçalmalarına bir açıklama getirmemektedirler. Yeryüzündeki düşey kuvvetlerle bâzı kısımlar yükselmiştir. Ancak daha sonra erozyon etkileriyle bu kısımlar alçak bölgelere taşınmış, okyanusların bâzı bölgelerinde toplanmıştır. Daha sonra meydana gelen düşey hareketlerle, bu bölgeler tekrar yükselmiş, dağları meydana getirmiştir. Böylece bir dengeye doğru gidilmektedir. Bu teoriye göre denge için yüksek yerler, daha hafif kayalardan meydana gelirken okyanusların dipleri daha ağır kayalardan meydana gelir. Böyle olması dengenin sağlanmasının bir sonucudur. Ancak, bu teori, bu sûretle olan periyodik hareketlerin dünyânın yüzeyinin hâlâ neden dengeli düz bir görünüşe sâhib olmadığını açıklıyamamaktadır.

Yerkabuğunun aşınması: Yeryüzündeki jeolojik işlemler enerjilerini güneşten alırlar. Güneş enerjisinin dünyânın kara, hava ve su parçaları arasındaki devamlı dağılışı, yer kabuğunun değişmesine sebeb olur. Güneş enerjisi yanında yerçekimi de biyolojik ve jeolojik değişikliklerde etkilidir.

Yerkabuğu devamlı olarak aşınır ve bu kısım tekrar bâzı bölgelere dağılır. Bu aşınma, taşınma ve başka yerde depolanma, yerkabuğu varolduğundan bu yana cereyan etmektedir. Kaya ve topraklar, atmosferik etkilerle, akan su, buzullar, rüzgârlar ve dalgaların etkisiyle ufalanır, aşınır. Buna insan ve hayvanların etkilerini de ilâve etmek gerekir. Bu etkilerin bir özelliği de, insanlar tarafından görülebilmeleri veya fark edilmeleridir.

Akarsuların etkisi: Erozyona en çok sebeb olan etkidir. Akarsular yataklarını yaparken, etraftaki maddeyi sürükler ve başka bir yere depo ederler. Sürükleme akarsuyun hızlı aktığı, depolama ise suyun akış hızının yavaşladığı yerlerde ortaya çıkar. Sonuç olarak kumsallar, deltalar ve taşma ovaları meydana gelir. Jeolojik olaylar sonucu, toplanmış tabakalardan, aynı özellikte kayalar ortaya çıkar.

Hava şartlarının etkisi: Hava şartlarına mâruz kalan yerkabuğu zamanla yağmur suları, rüzgârlar ve

don etkisiyle parçalanır ve ayrışır. Bu olayların pek çoğu fiziksel olup, kayaları küçük parçalara ayırma şeklinde ortaya çıkar. Bu sûretle ortaya çıkan toprak bitkisel hayâtı destekleyebilecek özelliğe sâhiptir.

Buzulların etkisi: Buzullar yüksek dağlarda meydana geldiği gibi, tamâmen bir kıtayı kaplayacak şekilde de belirebilirler. Buzullar yerçekimi etkisiyle inerken geçtikleri kayalara etkili olurlar. Bâzan kayalar da buz tutarak buzullarla kayar. Bu sırada yerkabuğunda değişikliklere sebeb olur. En sonunda erimeleri sonucu göller meydana gelir. kuzey Amerika'nın büyük göllerinin çoğu buzulların erimeleri sonucu meydana gelmiştir. Buzullar beraberlerinde pekçok madde taşırlar ve bunları eridikleri yere bırakırlar.

Rüzgârlar da yerkabuğunun değişmesinde özellikle çöl ve yarı çöl bölgelerde, etkili olurlar. Verimli üst toprak aşınıp, tamâmen başka yere taşınabilir. Yeraltı suyu da, yerkabuğu altında mağaralar açarak tesirli olur. Bâzı mağaralarda sarkıt ve dikitlerin meydana gelmesine yeraltı suları sebeb olur. Diğer bir önemli etki de kıyılar boyunca tesir eden dalgalardır. Bunlar, kıyılara çarparak, kayaların parçalanmasına ve kıyı şekillerinin değişmesine sebeb olur. Askıda bulunan bütün maddelerin çökmesinde yer çekiminin tesiri vardır. Ayrıca, yerçekimi dağlık bölgelerde parçalanmış kayaların hareketini kontrol eder. Dalga etkisine benzeyen diğer bir tesir de denizlerde meydana gelen gel-git yâni med-cezir olaylarıdır.

Değişen yeryüzü: Yeryüzü için söylenilebilecek tek kesin şey bunun değişmesidir. Bir yandan yeryüzü farkedilir bir şekilde değişirken, eskiden beri etkili olan volkanik ve tektonik hareketler de bu değişikliğe ayrı bir yön vermektedirler. Bunlar belirli devreleri olan periyodik olaylar sonucu ortaya çıkmaktadır.

Su dolaşımı: Kayaların parçalanmasında su dolaşımı veya hidrolik çevrim etkili rol oynar. Güneş enerjisi ve yerçekimi ile güç bulan bu hareket, pompalanma, yoğunlaşma ve hareketten ibâret olan bir tabiî "makina"dır. Bu işlemde su denizlerden buharlaşır, rüzgârla iç taraflara taşınır ve yağmur veya kar olarak düşer. Bir kısım su, nehirlerle veya yeraltı suyu olarak denize tekrar dönerken, bir kısmı da buharlaşma veya terleme yoluyla atmosfere iâde edilir. Su yeryüzünde hareket ederken, şeklini fiziksel veya kimyâsal olarak değiştirir, Bu, en önemli çevrim ve etkidir.

Kaya dolaşımı: Yerkabuğunda bulunan erimiş daha sonra soğuyarak sertleşmiş kaya atmosferik etkilerle aşınıp, parçalanır. Bunu tâkiben, tabakalar meydana getirmek üzere taşınır. Daha sonra bu tabakalar üsttekilerin etkisiyle katılaşır ve bir tabakalı kaya meydana getirir. Çevrede meydana gelecek ısı ve basınç etkisiyle, bu kaya tamâmen değişikliğe uğrayabilir ve metamorfik kaya meydana getirebilir. Çok büyük ısı ve basınçların etkisiyle bunlardan mağma meydana gelebilir. Mağmanın sertleşmesiyle kaya dolaşımı tamamlanmış olur. Ancak, her zaman dolaşımı bu şekilde tamamlanmayabilir ve bâzı kısa devreler meydana gelebilir.

Erezyon devreleri: Oldukça açık olan bir devredir. Meselâ, nehirlerin geçtiği vâdilerin gençlik, olgunluk ve yaşlılık devreleri vardır. Herbir devrenin kendine has vasıfları mevcuttur. Bu devrelerden geçerken, vâdilerin bâzı kısımları nehirler tarafından taşınır, denizlere depolanır. Denizlerdeki tabakalanan kısımların kaya deverânındaki gibi tekrar mağma teşekkülü ile bu devir tamamlanır.

Volkanik ve tektonik hareketlerle bütün bu devirler yeryüzünün dinamik bir gezegen olduğuna işâret etmektedir. Milyarlarca yıldır değişen gezegenimiz değişmesine hâlâ devâm etmektedir.

En çok kabul gören teoriye göre, yeryüzü 4,5 milyar yıl önce toz bulutundan ibâretti. Kendi radyo aktif ısısı sonucu erimiş bir devre geçirmiş ve bugünkü kabuk ve sıcak çekirdek durumuna gelmiştir. Yeryüzünün şekillenmesinde jeolojik kuvvetler sürekli etkili olmuşlardır. Günümüze kadar geçen devre çeşitli jeolojik zamanlara ayrılarak incelenir.

JEOLOJİK ZAMANLAR;

Alm. *Geologische Zeiten,* **Fr.** *Les temps geologiques.* **İng.** *Geological Times.* Dünyânın yaratılışından bu yana geçen zaman. Bu konu ve dünyânın yaşı insanların en çok ilgi duyduğu konulardan birisi olmuştur. Eski müneccimler, yâni o zamânın astronomları dünyânın yaşı için gezegenlerin sayısı kadar bin sene ve sâdece yedi gezegen bilindiği için toplam 7000 sene demişlerdir. Târihlerin çoğunda yazılı bulunan ve bâzı din kitaplarına da geçmiş olan yedi bin sene, buradan gelmektedir. Bâzıları burc sayısınca bin sene, yâni 12.000 sene, bâzıları da meridyen sayısınca bin sene, yâni 360.000 sene demişlerdir. Endülüs âlimlerinden Ebû Abdullah Kurtubî'nin **Tezkire**'sinden Abdülvehhâb-ı Şârânî'nin hülâsa ettiği **Muhtasar** isimli kitapta ise, 360.000 x 360.000 = 129.600.000.000 sene olduğu yazılıdır. Bunların hepsi zandan öteye gitmemektedir. İdrîs aleyhisselâmın; "Bizler peygamber olduğumuz hâlde, dünyânın yaşını bilemedik." buyurduğu nakledilir.

Yirminci yüzyılın başlarında dünyânın yaşı, yer kabuğundaki erozyon ve tabakalaşmanın incelenmesiyle tahmin edilmeye çalışıldı. Bu çalışmalardan yaşın birkaç yüz milyon sene olduğu ileri sürülmüştü. Ancak, daha sonra 20. yüzyılda radyoaktivitenin keşfi, tabiî izotopları incelenen kayaçların

yaşının bulunmasına imkân sağladı. Kayaçlar, mineral topluluklarıdır. Tek bir mineralin çok sayıda birikmesinden veya çeşitli mineral ve taş parçacıklarının bir araya gelmesinden meydana gelirler. Kayaç terimi, "külte" olarak da kullanılmaktadır. Bu çalışmalardan dünyânın yaşının 4 milyar senenin üzerinde olduğu çıkarıldı. Dünyânın ömrünün son % 10'luk kısmındaki gelişmeler, fosiller incelenerek tahmin edilmesine rağmen, geri kalan kısım için radiyoaktif metotlara ihtiyaç vardır. Bu konuda uygulanan birkaç tür metod mevcuddur. Bunlardan "radyoaktiflik saati"denilen usûl ile, yâni pechblend filizinde şimdi mevcut olan kurşun ve uran maddelerinin miktarları nisbeti bulunup, bu kadar kurşunun şimdiki uran ile bu kurşuna tebeddül etmiş (dönüşmüş) bulunan uran miktarlarından teşekkülü için lâzım olan zamânı Uran I'in bozunma sâbitine göre hesab ederek Erd kabuğunun yaşını, yâni dünyânın ömrünü 4,5 milyar sene olarak bulmaktadırlar. Bu bakımdan fen adamlarına göre günümüzde en geçerli tahmin olarak dünyânın yaşı, 4.500.000.000 yıl olarak kabul edilmektedir.

Güneş sisteminin oluşumu ve gelişimi konusunda çeşitli görüşler (hipotez ve teoriler) ileri sürülmüştür. Bunlardan birinde, dünyânın ve diğer gezegenlerle güneşin başlangıçta kozmik bir toz bulutu şeklinde bulunduğu ileri sürülmektedir. Bu görüşün savunucularına göre, bu toz bulutlarının değişik zamanlarda bir araya gelmesiyle gezegenler ve güneş meydana gelmiştir. Muhtemelen dünyâ, kendi radyoaktif ısısının etkisi altında erimiş bir şekilde, günümüzdeki tabakalı duruma gelmiştir. Dış kabuğun içindeki çekirdekte bulunan kısım, erimiş durumunu hâlâ korumaktadır. Meydana gelen değişiklikler sonucunda, zengin silisyumlu kabuk tabakası ile ağır metalleri ihtivâ eden çekirdek kısmı meydana gelmiştir. Ortaya çıkan bu kuvvetler arzda sürekli olarak değişiklikler meydana getirmiştir. Bâzan deniz olan kısımlar dağ şekline dönüşmüştür. Bu değişikliklerden, dağların üst kısımlarında deniz hayvanı fosillerinin bulunması ile buraların bir zamanlar deniz olduğu neticesine varılabilir. Yer kabuğunun tabakalanma şeklinden hareketle en üst katın en son meydana gelen kat olduğu kabul edilerek, jeolojide "üst üste gelme" anlamını taşıyan "Süperpozisyon kânunu" ortaya konuldu. Yapılan çalışmalardan her katın kendine has özelliklere sâhip fosilleri ihtivâ ettiği tesbit edildi. Benzer fosilleri ihtivâ eden karalar, aynı jeolojik zamanda meydana gelmiş tabakalar olarak kabul edildi.

Hutton'un Dünyâ Teorisi

Jeolojik zamanlarla ilgili modern fikirlere en yakın olanı İskoçyalı Fizikçi Hutton (1726-1797) tarafından ileri sürülmüş, jeolojik değişmelerin peryodik olarak devamlı olduğu kabul edilmiştir.

Hutton'un incelemelerinden kayaçların atmosfer tesiri ile yavaş yavaş eridiği ve sularla taşınarak deniz yataklarında yeni kara katmanları meydana getirdiği anlaşıldı. Kat kalınlığı arttıkça basınçla ve ısıyla bu katlar içinde yeni minareller ve yapılar hâsıl olduğu ileri sürüldü. Netîcede yeniden granit ve kayaçlar meydana gelerek, yeni peryod başlangıcına gelindiği söylenmiştir. Hutton, inceleme yaptığı İskoçya Arran Adasında bâzı granit parçalarının tortu kayaçlardan daha genç olduğunu tesbit etmiştir.

Hutton aynı zamanda değişik katlardaki kayaçların birbiri ile bağlantısı olmadığını da buldu. Deniz yataklarında biriken tortularda eski ve yeni kara materyalinin karışık yer alması, dünyâ kabuğunun hareketi ile zamanla daha yaşlı kayaçların genç kayaçlar üzerinde yer aldığının anlaşılması, dünyâ kabuk katmanlarının jeolojik sırasının tesbitinin ne kadar zor olduğunu meydana çıkardı.

Jeolojik zaman sırasının bulunmasında jeolojistler bâzı ipuçlarından harekete başlarlar. Bunlardan biri tortular üzerinde rüzgâr, su dalgası ve akıntıların meydana getirdiği izlerdir. Tortular içine gömülen hayvan organ parçalarının bir kısmının halâ yumuşak, bir kısmının ise sertleşmiş olması yüzeyde ne olduğunu anlatabilir.

Jeolojik Zaman Sıralama Tablosu

Yerkürenin târihi, kültelerin tabakalaşma durumları, yaşları ve ihtivâ ettikleri fosillerin özellikleri dikkate alınarak dört büyük jeolojik zamâna ayrılmıştır. Bunlar aşağıdan yukarıya doğru: 1. zaman, 2. zaman, 3. zaman ve 4. zamandır. Bu dört zaman; yer kabuğunu teşkil eden ilk fosilli tabakalardan günümüze kadar geçen zaman peryodunu kapsar. Bu dört zamandan başka bir de bu zaman yerlerine temel vazîfesi gören yer kabuğunun gerçek fosil ihtivâ etmeyen en eski tabakaların teşekkül ettiği dönem olarak kabul edilen zaman vardır ki, bu ilk zamana "Azoik" veya "Anterkambrian" adı verilir. Bu duruma göre yerküremizin târihi beş büyük zamâna, her jeolojik zaman da kendi içinde devirlere, devrelere ve çağlara bölünür. Günümüz jeolojistlerinin bir çoğu 1. zamandan önceki ilk zaman dönemini, "Proterozoik" ve "Arkeozoik" olmak üzere iki zaman birimine ayırırlar. Bunlara göre de dünyânın jeolojik târihi altı zamana ayrılır. Süperpozisyon kânunu ve kayaçlarda bulunan fosillerden yer kabuğu katlarının oluş sırası tesbit edilmesiyle, jeolojik zaman sıralaması bir tablo hâline getirilmiştir. Bu yöndeki çalışmalar ilk jeolojik zamânın hiç fosil ihtivâ etmeyen Arkeozoik zaman olduğunu ortaya koymuştur. İlk fosil Proterozoik zamanla başlar.

Fosil taşıyan tabakaların radyoaktif saat metoduyla incelenmesinden, yeryüzünde iki milyar yıl öncesine kadar hayâtın bulunmadığı ortaya çıkarılmıştır. Hayâtın ilk izleri en fazla iki milyar yaşındadır.

İlk gerçek fosiller kuzey Amerika'da Süperior Gölü kıyısında Prekambriyen devrine âit 2 milyar yıl yaşındaki Guntflint kayaçlarında bulunan Guntflint bitki fosilleridir. Bu fosiller mavi-yeşil alg ve bakterilerden meydana gelmişti.

Jeolojik zamanlar, bâzı özelliklerine göre isimlendirilmişlerdir. 1. zamâna eski hayvanlar zamânı anlamında "Paleozoik", 2. zamâna orta hayvnlar zamânı anlamında "Mesozoik", 3. zamâna yeni hayvanlar zamânı anlamında "Neozoik" ve 4. zamâna da insanı ihtivâ eden zaman anlamında "Antropozoik" zaman adı verilmiştir.

NOT: TABLO İÇİN BKZ. CİLDLİ REHBER

JEOMORFOLOJİ;

Alm. *Geomorphologie (f),* **Fr.** *Geomorphologie (f).* **İng.** *Geomorphology.* Yer kabuğu şeklinin meydana gelmesi ve değişmesi ile meşgul olan bilim dalı. Bunun yanında yeraltı tabakalarının özelliklerini incelemekle de meşgul olur.

On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıldan itibaren tabiatla uğraşan bilim adamları, yeryüzü şeklinin iç kuvvetler, erozyon ve depolanma sonucu ortaya çıktığını söylemişlerdir. Daha sonra erozyonun kıymetinin anlaşılmasıyla bu bilim dalının değeri artmıştır. On dokuzuncu yüzyılda yerkabuğunun erozyona bağlı jeomorfik bir çevrimden geçtiği kabul edilmiştir. Buna göre yerkabuğunun "gençlik", "olgunluk" ve "yaşlılık" devreleri mevcuttur. Bâzı bilim adamları bu sınıflamayı fazla basitleştirilmiş olarak kabul etmekte ve sınıflamanın kayaçların oluşumuna(orijinine) bağlı olacağını ileri sürmektedirler.

Günümüzde jeomorfolojinin muhteviyâtı (kapsamı) ve metodu genişletilmiştir. Hava fotoğrafları, daha önce elde edilemeyen ayrıntılı bilgiyi elde etme imkânı vermiştir. Bunun yanında iklimin de yerkabuğunun şekillenmesine tesir eden önemli bir faktör olduğu kabul edilmiştir. Paleojeomorfoloji ise eski zamanlardaki yerkabuğu şeklini inceleyen bir alt bilim dalıdır.

JEOTERMAL ENERJİ;

Alm. *Geothermalenergie (f),* **Fr.** *Énergie (f), géothermale,* **İng.** *Geothermal energy.* Yer kürenin içerisinde mağmaya yakın olan bölgelerdeki sıcak sulardan ve buharlardan elde edilen enerji.

Banyo yapmak maksadıyla sıcak su kaynaklarından faydalanılmış ancak, yeraltındaki sıcak buhar, ilk defa 1904'te İtalya'nın Larderello bölgesinde bir jeotermal elektrik santralı inşa edilmesinden sonra enerji üretimi maksadıyla kullanılmaya başlandı. Müteakiben 1958'de Yeni Zellanda da aynı girişimde bulundu.

Bugün bundan en çok faydalanan ülkeler Amerika, İtalya, Yeni Zellanda, Japonya, Meksika ve Sovyetler Birliği'dir. 1970'lerde elde edilen jeotermal enerji, dünyada elde edilen enerjinin % 0.1'ini meydana getirmekteydi. Jeotermal enerji ısıtma maksadıyla da kullanılır.

1970'lerin ortalarında petrol fiyatlarının artmasıyla birlikte pekçok ülke başka enerji kaynaklarına yöneldi. Bu dönemde inşâsı ve işletilmesi nispeten daha ucuza mâl olan jeotermik santrallere rağbet arttı. Bir jeotermik santral inşâ edilmesi akaryakıtla çalışan santrala nazaran % 35, % 25; bir nükleer santrala nazaran % 50 daha ucuza mal olur. Ayrıca jeotermal santralin işletme maliyeti termik veya nükleer santrallara nazaran daha az olup, hemen hemen hidroelektrik santrallerinki kadar düşüktür. Jeotermal santrallerin havayı kirletme, radyasyon yayma gibi çevreye zararları da yoktur.

Jeotermal enerjinin rolü: Bir iddiâya göre yer kürenin volkanik ısısının tamamından faydalanılabilse, yirminci yüzyıl ortalarındaki dünyâ enerji ihtiyacının % 10'u karşılanabilirdi. Bir senede dünyâ yüzeyine çıkan bu ısı miktarı 170 milyar varil petrolün ısıtma gücüne eş değerdedir. Fakat bu muazzam ısı kaynağının sadece belirli sıcak noktalarından faydalanılabilmektedir. Bu noktalar, dünya yüzeyinin birkaç mil derinliği içerisinde sıcak su ve buhar olarak depo edilmiş ısı rezervleridir. Yeraltındaki sıcak kayalar daha esaslı jeotermal enerji kaynaklarıdır. Fakat ısıları henüz kullanılmamaktadır. Jeotermal rezervlerinin mevcudiyeti, sıcak kaynaklar ve gayzerlerle açığa çıkmaktadır. Bunların yeryüzüne ulaştığı bölgelerde, kayalar arasında içten irtibat kanalları mevcuttur. Bunlar soğuk havanın aşağıya inmesini ve sıcak havanın yukarıya çıkmasını sağlarlar. Hâliyle daha derindeki rezervlerin satıhla bağlantısı çok daha zayıf olmaktadır.

Jeotermal rezervler genellikle sıcak suyun veya buharın yeryüzüne çıkmasına kaya blokunun engel olduğu yerlerde meydana gelir. Bâzan yukarı doğru çıkan sıcak su, zamanla, mineral çökeltileri bıraka bıraka yeryüzüne doğru olan yolları tıkar. Böylece de rezerv hasıl olur. Jeotermal rezervlerin çoğu volkanik etkinliğin olduğu bölgelerdedir. Yeraltı sıcak su rezervleriyle, daha az rastlanan buhar rezervleri, ısılarını, dolaylı veya dolaysız olarak yerkürenin merkezindeki mağmadan alırlar. Mağma da ısısını, yerkabuğundaki kayaların içindeki radyoaktif maddelerin bozulmasından sağlar. Dolayısıyle

radyoaktif maddeler jeotermal rezervlerin ana ısı kaynağıdır.

Jeotermal rezervlerdeki suyu, başlangıçta çatlaklardan ve geçirgen tabakalardan aşağıya inen yüzey suları meydana getirmektedir. Suların çok derinlere sızabileceği bilinmektedir. Derinlerdeki yüksek basınç altında, 100°C'den fazla sıcaklıklarda bile sıvı olarak kalabilen suyun kaynama noktası 300 m derinlikte 230°C, 1525 m derinde 315°C ve 3000 m derinlikte 600°C'dir.

Jeotermal rezervdeki sıcak su, sondaj yapıldığında, yeryüzüne doğru yükselir. Bu esnâda basınç düşer. Bunun üzerindeki basınç azaldıkça suyun bir kısmı kaynar. Açığa çıkan buhar genleşir ve kalan suyu yüzeye doğru çeker. Bu yüzden pompalama teçhizatına ihtiyaç yoktur.

Bir jeotermal rezervin etkin ömrünü kimse bilememektedir. Larderello'daki buhar kaynakları 70 seneden beri faaliyettedir. Fakat bu ve diğer jeotermal kaynakların sonunda kesilip kesilmeyeceği veya rezervlerdeki jeotermal sıvının devamlı olarak kendiliğinden yenilenip yenilenmediği henüz bilinmemektedir.

Jeotermal kaynaklar: Buhar rezervleri, az mineral ihtiva eden çok sıcak su rezervleri ve nispeten daha düşük sıcaklıktaki rezervler olarak sınıflandırılır. Buhar ve çok sıcak su rezervlerinde ısı 200°C-370°C arasında değişmektedir. Bu ısı elektrik enerjisi üretimi için yeterlidir. Bunlara genellikle 600-2440 m derinlikte rastlanır. Elde edilen enerji bir bölgenin ihtiyacını karşılayabilecek güçtedir. Düşük ısılı su rezervleri ise, sadece ısıtma maksatları için küçük bir bölgede mahdut enerji sağlar. Zâten bu bölge dışına ısıyı taşımak hem ekonomik yönden hem de etkinliğinin azalması bakımından mahzurludur. Düşük ısılı su rezervlerinde suyun sıcaklığı 65°C-90°C arasındadır. Bunlar oldukça yeryüzüne yakın yerlerde bulunur.

Türkiye'nin jeotermal enerji durumu: Türkiye'nin genç volkanik etkinliklerin sık rastlandığı Akdeniz Volkan kuşağı üzerinde olmasına ilaveten, Alp zincirinin meydana gelişi sırasında şiddetli kırılma tekniğine mâruz kalması zengin bir jeotermal potansiyel varlığına işâret etmektedir. Özellikle Denizli-Kızıldere, İzmir-Seferhisar, Aydın-Germencik, Çanakkale-Tuzla, Afyon-Gecek, Manisa-Balıkesir, Kızılcahamam ve Kozaklı dolaylarında jeotermal enerji kaynakları tespit edilmiş olup, Kızıldere, Seferhisar ve Gecek'te de bununla ilgili sondajlar yapılmıştır.

JET MOTORU;

Alm. *Strahlmotor (m),* **Fr.** *Moteur (m) à réaction,* **İng.** *Jet engine.* Kapalı bir kapta basınç altında bulunan gazların sınırlı bir açıklıktan fışkırmasıyla hareket yönüne ters istikamette meydana gelen tepki kuvvetinden faydalanarak hareket sağlayan motor. Şişirilmiş bir balonu serbest bıraktığımızda hızla kaçan havanın tepkisi ile balonun fırlayıp gitmesi bu şekildeki jet tepkisinin en basit örneğidir.

Jet tepkisinin târihçesi: Gaz tepkimesiyle çalışan ilk makina M.S. 250 yılında Aleksandriali Heron tarafından buhar tepkisinden faydalanılarak gerçekleştirildi. Bu, içine gönderilen buharı iki tarafında bulunan kıvrık borulardan fışkırtarak dönen bir küresel kap şeklindeydi. Gaz tepkisiyle çalışan roketler, M.S. 1232'de Kaifengfu Savaşında Çinliler tarafından silâh olarak kullanıldı. Çinlilerin aynı prensibe göre çalışan havaî fişekleri kullanmaları M.Ö. 3000 yılına kadar dayanır. İnsan tarafından idâre edilen ilk taşıt aracının gaz tepkisiyle tahriki, İngiliz fizikçi Newton tarafından gerçekleştirildi. 1687'de Newton "Hareket Miktarı Teoremi" ile jet tepkisini fiziki olarak açıkladı. Bunun uygulaması olarak da buhar tepkisi kullanarak bir arabanın hareketini sağladı.

Jet motorunun geliştirilmesi ve çalışma prensibi: Günümüzün jet motorlarının esası olan gaz türbini ilk defa 1791 yılında John Baber tarafından tasarlandı. İlk başarılı uygulama ise 1911'de Alfred Büchi tarafından tasarlanan türboşarjörlerin Brow-boveri firması tarafından îmâli ve 1916'da uçaklarda kullanılmaya başlanmasıyla gerçekleştirildi. Gaz türbininin bir uygulaması olan türboşarjör motordan çıkan sıcak egzoz gazlarının bir türbini, türbinin de motorun yanma odasına sıkıştırılmış basınçlı hava gönderen kompresörü tahrik etmesiyle çalışır. Basınçlı havanın içine yakıt püskürtülmesi ile yanma sonucu ısınarak âniden genişleyen hava egzostan hızla çıkarken türbini de döndürür. Bu şekilde motorun gücü çok artar. Egzoz gazlarının jet tepkisinden uçakların tahrikinde faydalanmayı tasarlayarak ilk olarak gerçekleştiren kişi İngiliz Krallık Hava kuvvetleri pilotlarından Frank Whittle'dir. Whittle, 1930 yılında, bir gaz türbini ile bir difüzörü birleştirerek yaptığı jet motorunun patentini aldı. 1936 yılında turbojet adıyla da bilinen bu motorun geliştirilmesi ve îmâli için Power Jets Ltd. adlı bir şirket kurdu. 1939'da İngilizlerden önce Almanlar, 1937'de Hans-Joachim Pabst von Ohain tarafından geliştirilen Hes 3B adlı jet motorunu ilk defa bir uçakta kullanarak Heinkel He 178 ile bir deneme uçuşu yaptılar. Fakat ilk başarılı uygulama Whittle tarafından geliştirilen Power Jet W.1 adlı jet motorunu kullanan Gloster G.49 uçağı ile 15 Mayıs 1941'de İngilizler tarafından gerçekleştirildi. Jet uçakları İkinci Dünyâ Savaşı boyunca kullanılmış ve savaşın seyrinin değişmesinde önemli rol oynamışlardır. Savaş sırasında en başarılı uygulama ise Messerschmitt Me-262 uçaklarıyla Almanlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu uçaklarda Almanlar günümüzde kullanılan eksenel akışlı kompresörleri

başarıyla uygulamışlardır. İngilizlerin gerçekleştirdikleri jet motorlarında ise merkezkaç kompresörler kullanılıyordu.

Jet Motoru Tipleri

Turbojet: Buraya kadar gelişmesi anlatılan motor kısaca jet veya turbojet denilen motorun esasını teşkil eder. Motor girişinde kompresör bulunur. Bunlar merkezkaç veya eksenel oluşlu olmak üzere iki tiptirler. Basit ve güvenilir olmasına karşılık sıkıştırma oranı yüksek olmadığından merkezkaç kompresörler yerini daha dar bir ön yüzeye sahip olduklarından hava direncini azaltan ve yüksek sıkıştırma oranları sağlayabilen eksenel akışlı kompresörlere bırakmışlardır. Kompresörler sıkıştırma oranını, dolayısıyla motor verimini arttırmak amacıyla alçak ve yüksek basınçlı olmak üzere iki kademeli olarak da îmâl edilebilirler. Bu şekilde çok büyük tepki kuvvetlerinin elde edilebildiği iki kademeli eksenel akışlı kompresörler günümüzdeki büyük modern jet uçaklarında kullanılmaktadır.

İki kademeli kompresörlerde tahrik iç içe geçen iki mil vasıtasıyla bunlara karşılık gelen alçak ve yüksek basınçlı türbinler vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Sıkıştırılmış havanın yanma odasında yakıt püskürtülmesi ile yanması ve âniden genişlemesiyle meydana gelen gaz, türbinlerin içinden geçip onları tahrik ettikten sonra jet memesine gelerek daralan kesit dolayısıyla daha da hızlanarak büyük bir itme sağlar.

Turboprop ve turboşaft: Eğer egzoz gazlarının ilâve bir türbünü döndürmesiyle buna bağlı bir dişli kutusu üzerinden bir pervane tahrik ediliyorsa bu tip jet motorlarına türboprop denilir. Burada ilâve serbest türbin yardımıyla pervane ve jet tepkisinden beraberce faydalanılmaktadır. Fakat itme esas olarak pervane tarafından sağlanır. Eğer serbest türbin mili uçak değil de bir helikopter pervanesini döndürüyorsa bunlara turboşaft motoru denir. Jet tepkisinin esas olmadığı bu tip motorlar gaz türbünlerinin uygulaması olarak sanâyide, gemi ve trenlerde de kullanılmaktadır.

Turboprop motorların pervâneli uçaklarda günümüzde de çok yaygın olarak kullanılmasının sebebi, bunların düşük ses altı hızlarda turbojetlere göre çok daha büyük itme güçleri sağlayabilmeleridir. Aynı zamanda havalanırken ve yükselme sırasında da daha büyük bir yakıt tasarrufu ve itme gücü sağlamaktadırlar. Buna karşılık yüksek hızlarda verimleri çok düşüktür. Bu yüzden genellikle kısa mesafeli şehirler arası uçuşlarda kullanılırlar.

Turbofan: Bu tip jet motorlarında motorun ön veya arkasına türbin tarafından tahrik edilen bir fan konularak bunun yardımıyla da ek bir tahrik elde edilir. Genellikle fan pervanesi motor girişine yerleştirilir. Fanda kanatlar kompresör kanatlarına göre daha geniş ve uzun çaplıdır. Fandan geçen havanın bir kısmı jet motorunun etrafını çeviren kanallardan geçerken bir kısmı da kompresöre gelir. Bu iki hava akımının oranına by-pass oranı denir. Bu tip motorlarda fan motor tahriklerinin yüzde 30 ile 75'lik bir kısmını sağlayabilir. Fanın görevi türboproplardaki pervaneye benzemesine karşılık fana giren hava akımı motor girişinin uygun şekilde yapılmasıyla kontrol edilebildiğinden yüksek hızlarda bile yüksek verim elde edilebilir. Yani turbofan, turbopropların alçak hızlardaki yüksek verim ve itme gücünü sağlayabildiği gibi, yüksek hız ve irtifalarda da turbojetler gibi gâyet iyi çalışır. Aynı zamanda fan ile türbin arasına hız ayarlayıcı bir dişli kademesi gerekmediğinden türboprop motorlarından daha basit ve hafiftir. İki kademeli kompresörlerle genellikle alçak basınç kompresörüyle yekpare olarak imal edilirler. Ayrıca turbofanlar aynı güçteki turbojetlere göre de daha sessiz çalışırlar. Bu ise iniş ve kalkış sırasında çok önemlidir.

Art yakıcılar: Eğer bir uçakta, mesela bir savaş uçağında olduğu gibi kalkış ve uçuş sırasında ek bir tepki gücü gerekiyorsa art yakma kullanılır. Burada türbin çıkışına ikinci bir yakıt püskürtme sistemi konularak uzatılan egzos borusunun içinde yeniden yakılan gazın sıcaklık ve hızının arttırılmasından faydalanılır. Böylece motorun jet tepkisi % 50 oranında arttırılabilir. Jet motorunda ilk yanmada havadaki oksijenin ancak % 25'inin kullanılması art yakmayı mümkün kılar. Fakat art yakma motor ağırlık ve sesini arttırdığından çok motorlu ve düşük hızlı uçaklarda kullanılamaz.

Ramjet ve pulset: Bunlarda, kompresör ve türbin gibi, hiçbir dönen parça bulunmaz. Ramjetlerde uçağın hızı dolayısıyla hızla motora giren hava giriş kısmının genişleyen şekli dolayısıyla yavaşlar ve sıkışır. İçine yakıt püskürtülerek yakılan gaz ısınıp genişlediğinden uzun jet memesinin daralan kesitinde de hızlanarak gerekli tepkiyi sağlar.

Anlaşılacağı üzere burada havanın sıkışmasını sağlayan giriş havasının hızının âniden düşürülmesi olduğundan ramjetler, ancak yüksek hızlarda çalışabilirler. Uçağın kalkış ve hızlanma sırasında başka bir araca ihtiyacı vardır. Bu araç uçağa bağlı bir roket olabileceği gibi uçak başka bir uçak tarafından taşınarak havalandırılabilir.

Pulsjetlerde motor girişinde kontrol edilebilen kapaklar vardır. Yanma odasına hava dolunca kapatılır ve yakıt püskürtülerek yanma ve tepki sağlanır. Yanma odasında basınç düşünce kapaklar yeniden açılarak hava girişi sağlanır. Burada tepki aralıklı olarak itmeler (pulsler) şeklinde elde edilir. Bu

sistemin fazlası çok düşük hızlarda bile çalışabilmesidir. İkinci Dünyâ Savaşında Alman V-1 roketlerinde kullanılmışlardı.

Roketler (Füzeler): Burada hava girişi söz konusu değildir. Gerekli yakıt ve oksitleyici roketin içinde katı veya sıvı halde gerekli oranda karışık halde bulunur. Yanma odasında yanarak genişleyen yakıt hızla jet memesinden çıkarak tepki sağlar. Roketler dış şartlardan etkilenmediğinden her türlü hava şartında ve uzay boşluğunda da çalışabilirler. Genel olarak katı yakıt ve sıvı yakıt kullanmalarına göre iki ana türleri mevcuttur:

Katı yakıtlı roketler: Çok değişik boyutlarda îmâl edilir. Görünüşleri basittir. Genellikle katı yakıt, basınçlı ve bir veya iki çıkışı olan bir haznede bulunur. Yakıt ateşlenerek kızgın gaza çevrilir ve bu gaz çıkıştan dışarıya açılır. Hemen hemen bütün modellerde çıkış borusu daraldıktan sonra tekrar genişler. Bu suretle roketin itişine % 40 bir ilâve yapar. Bu tür roketler iki esaslı ve kompozit olmak üzere iki çeşittir. İki esaslılarda nitroselüloz ve nitrogliserin kullanılır. Dumansız olup pekçok kullanış alanı mevcuttur. Yenileri teşkil eden kompozit yakıtlarda yakıt içinde oksitleme kristalleri de bulunur. Bu tür yakıt doğrudan doğruya roket motorunun içine verilir. Hafif olmaları üstünlüklerini teşkil eder.

Sıvı yakıtlı roketler: Bu türler en büyük balistik füzeleri ve uzay araçlarını havalandırmak için kullanılır. Pek çoğunda türbin pompası kullanılarak yakıt ve oksitleme malzemesi püskürtülür. Yakıt tanklarının kuvvetli yayılması sebebiyle basit oldukları hâlde ağırdırlar. Oksitleme malzemesi olarak verimlilik, yoğunluk ve havadan kolayca elde edilmesi yönünden, sıvı oksijen kullanılır. Sıvı florin kullanılırsa da, soğutmasız uzun süre depo edilirse buharlaşabilir. Yukardaki sistemlerde yakıt ve oksitleme malzemesi ayrı ayrı saklanır. Bu sebepten ikili bir depolamaya ihtiyaç gösterir. Eğer bunlar birleştirilirse her bakımdan kolaylık sağlanır. Bu türde yakıt ve oksitleme malzemesi birleştirilir. Ancak, patlama tehlikesini de beraberinde getirir. Aynı zamanda verimleri de ayrık sisteme göre daha düşüktür.

Nükleer yakıtlı roketler: Bu türde ısı sağlamak için bir reaktör ve gaz olarak atılacak bir sıvıya ihtiyaç vardır. Bunun için sıvı hidrojen ve amonyak kullanılır. Reaktörün ısısı hidrojeni ayrıştırarak büyük miktarda serbest hidrojen açığa çıkar. Bu tür roketler, kimyâsal alanlarla kısa menzillerde rekabet edemezler. Küçük kimyâsal roketler ucuz ve hafiftirler.

Su reaksiyonlu roketler: Jetle ilgili prensiplerin hepsi gaza olduğu gibi suya da uygulanabilir. su, havadan 1000 defa daha ağır olduğu için hızlar düşüktür. Su ile reaksiyona gelen yakıtlar kullanılır. Su altı torpidolarda bu tür yanında oksijen ve yakıtı beraber bulunduran sistemler de kullanılır.

JİBON (Hylobates);

Alm. *Gibbon,* **Fr.** *Gibbon,* **İng.** *Gibbon.* **Familyası:** Uzun kollu maymungiller (Hylobatidae). **Yaşadığı yerler:** Sumatra, Burneo, Cava, Çinhindi, Hay-nan gibi bölge ormanları. **Özellikleri:** Kolları gâyet uzundur. Kuyruk ve ağız keseleri yoktur. Kaba etleri nasırlıdır. Boyları genelde 40-80 cm arasında değişir. Küçük gruplar hâlinde ve çoğunlukla ağaçlarda yaşarlar. **Çeşitleri:** Küçük jibon, çevik jibon, akelli jibon, gümüş jibon, siyamang iyi bilinen türlerdir.

Asya'nın güneydoğusunda ve yakın adalardaki ormanlarda yaşayan küçük yapılı, oldukça uzun kollu ve kuyruksuz "Hylobates" cinsi maymun türlerinin ortak adı. Kolları, ayağa kalktıkları zaman yere değecek kadar uzundur. Post tüyleri yumuşak ve uzuncadır. Renkleri gri ile siyah arasında değişir. Yerde yürürken uzun kollarını başlarının üzerinde veya arkalarında tutarlar. Yerdeki beceriksiz yürüyüşlerine karşılık ağaçlarda usta canbazları kıskandıracak kadar çeviktirler. Daldan dala sallanırken 9 m'yi aşan sıçramalar yaparlar.

Dişiler erkeklerden biraz küçüktür. Çoğu türlerin boyu 40-80 cm arasında olmakla beraber, boyu 1 metre ve ağırlığı 12 kg gelen siyamang türleri mevcuttur. İrilerin kol açıklığı 150 cm'yi bulur.

Ağaç sürgünleri, meyve, böcek ve kuş yumurtalarıyla geçinirler. Kuş yavrularını ve küçük hayvanları da yedikleri olur. Diğer maymunlardan farklı olarak barınak yapmazlar. Yerden 30 m kadar yükseklikte ve ağaç gövdelerinden uzaktaki dalların üzerinde oturarak uyurlar. Aynı durumda uzun süre kalabilirler. Oturak kaba etlerinde küçük nasırlı bölgeler mevcuttur. Dişleri güçlü olup sesleri uzaklardan rahatça duyulur. 7-8 bireylik gruplar hâlinde gezerler. Bâzan 50-100 bireylik büyük gruplar da meydana getirirler. Dişiler 7 aylık bir gebelikten sonra tek yavru doğururlar. Ana maymunlar yavrularına aşırı derecede düşkündür. Su kenarlarında yavrularının yüzlerini şefkatle yıkarlar. Yavrularının ölümü hâlinde ana jibonlar aşırı üzüntü yüzünden günlerce yeme içmeden kesilirler. Kederinden ölenler olur.

Anasız kalan yavrular, diğer dişi jibonlar tarafından bakılır ve yetiştirilirler.

JİGANTİZM (Devlik Hastalığı);

Alm. *Riesenwuchs (m), Gigantismus (m),* **Fr.** *Gigantisme (m),* **İng.** *Giantism, gigantism.* Hipofiz ön lobundan salgılanan büyüme hormonunun aşırı salgılanması sonucu doku ve organların aşırı gelişmesi. Devlik hastalığı. Hipofiz ön lob hücrelerinin büyüme hormonunu aşırı salgılaması, hipotalamustan aşırı uyarı verilmesinden veya hipofiz hücrelerinde hormon yapan bir tümör (ur) gelişmesinden olabilir. Büyüme hormonu salgısının artması büluğ çağından evvel, yâni kemik gelişimi tamamlanmadan olursa, hastada en büyük belirti olarak vücûdun hızlı ve aşırı bir şekilde irileşmesi görülür. Böylece iki, iki buçuk metreye kadar büyüyebilen, elleri ve ayakları aşırı büyümüş dev insanlar ortaya çıkar. Bu hastaların hipofiz hormonları arasında denge kurulması halinde vücut kısımlarının birbirlerine oranları korunabilir; ancak bu ihtimal fazla değildir. İlk başlarda uygun oranlarda bir büyüme gösteren vücut kısımlarının arasındaki oran daha sonra bozulur.

Büyüme hormonu fazlalığı kemik gelişmesini tamamlamış, büyümesi durmuş kişilerde ortaya çıkarsa boy uzamaz. Bunlarda çene, el ve ayaklar, kaş çıkıntıları, burun gibi vücudun uç kısımları aşırı gelişir (Akromegali).

Jigantizmde kalp, böbrekler, karaciğer ve dalak da büyür. Cinsel organlarda körelme vardır. Kanda insülin seviyesinin yüksek olmasına karşı bunlarda diyabet (şeker hastalığı) olması sıktır. Bu durum, büyüme hormonunun insülin etkisini önlemesine bağlanmaktadır.

Baş ağrısı en sık rastlanan şikâyetlerdendir. Hastaların çoğunda görme bozukluğu er veya geç başlar. Jigantizm erkeklerde daha sık görülür. Tedâvi edilmediği takdirde ömür uzun değildir.

Görme bozuklukları ve ağır baş ağrısı yoksa ve kandaki büyüme hormonu seviyesi çok yüksek değilse cerrahî olarak hipofizin ön kısmını çıkarmak yerine sadece hipofiz üzerine şua tedâvisi uygulanır. Tedavî sonucunda hipofizin birçok hücreleri tahrip olacağından diğer hormonlarda eksiklik olabilir. Bu eksik hormonlar, dışarıdan ilâç olarak hastaya verilmelidir. Tedâvinin netice verip vermediği kandaki büyüme hormonu seviyesinin ölçülmesiyle anlaşılır.

JİLET (Bkz. Traş Bıçağı)

JİMNASTİK (Bkz. Beden Eğitimi)

JİNEKOLOJİ;

Alm. *Frauenhelkunde; Gynakologie(f),* **Fr.** *Gynécologie (f),* **İng.** *Gynecology.* Kadın üreme organlarının hastalıkları ile ilgilenen tıp dalı. Jinekoloji, tıbbın en eski dallarından biridir. Mîlâttan önce 1550 yıllarına âit belgelerden o devirlerde Mısırlı hekimlerin kadın hastalıkları konusunda çalışmalar yaptığı anlaşılmaktadır. Hipokrat'ın da kadın hastalıkları konusunda çalışmalar yaptığı bilinir. İslâmiyetle birlikte İslâm tıp âlimleri, kadın hastalıkları ile ilgili târif ve tedâvilerden bahsederek bu alanda çığır açtılar. Endülüs âlimi ve "cerrâhînin babası" olarak bilinen Ez-Zehrâvî (936-1013) **Et-Tasrif** adlı tıp ansiklopedisinde zor doğumlarda "Walker pozisyonu" olarak bilinen müdâhaleyi ve doğumdan sonra içerde kalmış eşin çıkartılması için yapılan Crede manevrasını ilk defâ târif etmiştir. Güç doğumlarda forcepsi (kaşık) kullanmıştır. Caspar Wolf'un 1566'da yazdığı **Gynecia** adlı kadın hastalıkları ansiklopedisi İslâm tıp âlimlerinin kaynak kitaplarından faydalanılarak hazırlanmıştır. On yedinci yüzyılda da Herdrik Van Roonhure tarafından ilk cerrâhî kadın hastalıkları eseri yazıldı.

Daha sonraki yıllarda kadın hastalıklarında bir çok gelişmeler olmuş ve ameliyatlar daha yaygın olarak yapılmaya başlanmıştır. Bu ilerlemelerde tüm cerrâhî dallarında olduğu gibi "Anestezi" ve "Antiseptikler"in bulunması en büyük rolü oynamıştır. Kadın hastalıkları ve doğum, bir uzmanlık dalı olarak gelişmiştir ve tıp öğreniminde önemli bir yeri vardır. Doğum bilimi (Obstetrik) ayrı bir konu olup, Jinekoloji ilmi yalnızca kadınlık organlarının hastalıkları ile ilgilenir.

Jinekolojik hastalıklar "tümörler", "infeksiyonlar" ve "doğum sonrası bozuklukları" olarak üç ana bölümde incelenir. Bu çeşit rahatsızlıklar, yumurtalıkları, yumurtanın taşındığı fallop tüplerini, rahmin kendisini ve dış kadın üreme organlarını ilgilendirir. Yumurtalıkların 20 civârında selim tümörü ve 30 kadar da kanser çeşidi mevcuttur. Yumurtalık tümörlerinde ameliyatla, yumurtalıkların biri veya her ikisi çıkarılabilir. Fallop tüblerini etkileyen iki önemli hastalık gonore (belsoğukluğu) ve tüberkülozdur. Bu iki hastalıkta tüblerin iç boşluklarının devamlılığı kaybolur ve yumurta, rahime iletilemediğinden kısırlık husûle gelir. Rahim kanserleri, meme kanserinden sonra kadınlarda en fazla rastlanan kanserdir. Rahimde selim tümörlerine de çok rastlanır. Yine rahimde, infeksiyon hastalıklarından (mikrobik bulaşıcı hastalıklardan) mantar ve bakterilerin yaptığı birçok hastalık görülebilir. Kadının dış cinsiyet uzuvlarının iltihabı, allerjik, tümörlerle ilgili ve yaşlılığa bağlı hastalıkları da jinekoloji konuları içinde önemli yer tutar.

JİPS (Bkz. Alçı)

JİROSKOP;

Alm. *Kreiselapparat; Gyroskop (m),* **Fr.** *Gyroscope (m),* **İng.** *Gyroscope.* Her yönde dönen ve yalnız kütle merkezi sâbit olan bir kütle veya tekerlek. Gemilerin hareketini kontrol için kullanıldığı gibi silâh yörüngesi kontrolünde ve yön tâyininde de kendisinden faydalanılır. Esas olarak jiroskop, bir tekerlek veya dönen bir silindir, rotor ve eksenden ibârettir.

Eksen, rotor içinde dönebileceği bir çember üzerine yataklanmıştır. Bu çember ise dik açı yapacak şekilde başka bir dış çembere kenetlenmiştir. Son dış çember ise hem iç hem de dış çemberle dik açı yapan bir çerçeveye oturtulmuştur. Rotorun dönmesi gözönüne alınmazsa jiroskop iki serbestlik derecesine sâhiptir. Yâni âlet, hem düşey ve hem de yatay eksen etrafında dönebilecektir.

Dönmediği durumda, jiroskopun özelliği belirgin değildir. Sâdece ağırlık merkezi değişmeden her doğrultuya dönebilen bir düzendir. Ancak rotor döndüğünde jiroskopun özelliklerinden biri hemen ortaya çıkar, şekil değiştirmez bir durum alır. Ekseni, durduğu yer ne kadar oynatılırsa oynatılsın doğrultusunu muhâfaza eder. Bu özelliğe jiroskopik atalet denir. Bu atalet açısal hıza, ağırlığa ve ağırlığın yoğunlaştığı çapa bağlıdır. En büyük tesir, kütlesi kenarlarında toplanmış ve hızlı dönen kütleler için elde edilir. İkinci özelliği ise, kuvvet tatbikiyle ortaya çıkar. Yatay eksen doğrultusunda tatbik edilecek bir kuvvet, jiroskopun mukâvemeti ile karşılaşır ve yatay eksen etrafında dönmek yerine eksen etrafında döner. Tersine olarak düşey eksen yönünde kuvvet tatbik edildiğinde ise, jiroskop karşı koyar ve yatay eksen etrafında döner.

Jiroskop kendisine has bir âlet olup, dış etkenlerden yer çekiminden ve merkezkaç kuvvetinden müteessir olmayan bir referans ekseni sağlar. Jiroskopun pratik bütün uygulamaları yukarıda sözü edilen iki özelliğe dayanır. Ancak tek başına nâdiren kullanılır. Tabiatta çeşitli şekillerde uygulaması uzun zamandır mevcut olmasına rağmen, 19. yüzyıla kadar hakkında pek az şey bilinmekteydi. Dünyânın kendisi, uzayda ekvatoru yaklaşık 1600 km/saat hızla dönen bir jiroskoptur. İki kanatlı böceklerde bulunan "çok küçük uçuş kontrolü jiroskopları" ise çubuk şeklinde olup, dönme yerine titreşirler. Bu çeşit jiroskoplar laboratuarda yapılmış ve özellikleri tesbit edilmiştir. Ancak, günümüzde kullanılan jiroskoplar tekerlek tipinde dönel olanlarıdır.

Fransız Jean Bernard Leon Foucault 1852'de dünyânın döndüğünü göstermek için yaptığı bu âlete jiroskop ismini vermiştir. Ancak devamlı dönmeyi tatbik edecek bir teknik meydana gelmediğinden yaklaşık olarak 60 yıl jiroskop matematikçilerin oyuncağı olarak kalmıştır. Gemilerde çelik kullanılması arttıkça mağnetik pusulaya güven azalmış ve jiroskopik pusula önem kazanmıştır. Önce Almanya'da ve daha sonra Amerika Birleşik Devletlerinde uygulama sahası ortaya çıkmıştır. Gemi ve uçakların hareketlerini kontrol etmek için jiroskopik âletler geliştirilmiştir. Gemilerde yalpa hareketlerini önleyen jiroskoplar, ayrıca torpidolara da yön vermek için kullanılır. 1943'te deniz toplarının yönlendirilmesinde istifâde edilmiştir. İkinci Dünyâ Harbi, jiroskopun hızla gelişmesini zorlamıştır.

Uçaklarda, otomatik uçuş kontrolünde ve rota tesbitinde önemli kullanış alanına sâhiptir. Yeraltında ise petrol kuyularının ekseninin şaşmaması, önemli durumlarda jiroskoplarla sağlanır.

Roket, füze ve güdümlü nükleer füzelerin hassas hız ve ivme ölçümlerinde jiroskop vazgeçilmez bir vâsıtadır. Ölçümlerde kullanılan hassas âletlerin yalnız harekete âit değerleri ölçmesi istenildiğinden dolayı yerçekimi etkisinin gözönüne alınmaması gerekir. Bu ise jiroskop ile sağlanır. Böylece ölçümün yerçekimine dik olarak yapılması gerçekleştirilir. Ölçü âletlerinin konulduğu tablanın kullanılan bir kaç jiroskopla yatay iki eksen etrafında kararlılığı sağlanır.

Rota için kullanılan iç jiroskopların çapları 2,5 cm ile 10 cm arasında değişir. Jiroskopik pusulalar ise 27 cm çapında olup dakikada 6000 dönüş yaparlar. En büyük jiroskoplardan biri de 41.600 tonluk "Conte di Savoia" yolcu gemisinde kullanılan 30 metreyi aşkın çaptaki jiroskoptur.

JOULE;

Alm. *Joule,* **Fr.** *Joule,* **İng.** *Joule.* Enerji ve iş birimi. Jul olarak da bilinir. Bir joule, 0,24 cal veya 10.000.000 erg'e eşittir. Joule pratikteki uygulamalarda kısaca "J" ile gösterilir. "kJ" ile gösterilen kilojoule 1000 joule'e eşittir.

1 Joule = 1/4,18 cal = 0,24 cal = 10^7 erg'dir.

JOULE, James Prescott;

İngiliz fizikçisi 1818-1889 yılları arasında yaşamıştır. Kendisini erken yaşta bilime vermiştir. 1838'de elektromanyetik bir motor keşfetmiştir. İki yıl sonra ısının mekanik değerini dört yolla belirlemiştir.

1843'te elektroliz olayı sırasında meydana gelen ısıyı açıklamış ve 1847'de ise enerji korunumu hakkında bir doktrin ileri sürmüştür. Daha sonra William Thomson (Lord Kelvin) ile beraber çalışmıştır. Beraberce dar bir çıkıştan zorlanan gazın geçirdiği ısı değişikliğini incelemişlerdir. Isının, mekanik iş sonucu ortaya çıktığını ilk defa Joule göstermiştir. Ortaya çıkan ısı ile yapılan mekanik iş arasında sabit bir oran olduğunu bulmuştur. Yaptığı deneylerden ısının, enerjinin bir şekli olduğunu belirlemiştir. Termodinamiğin, birinci kânununu formüle eden İngiliz fizikçisidir. Mekanik işin ısı eşdeğeri "Joule eşdeğeri" olarak isimlendirilir ve "J" ile gösterilir. Bunun sayısal değeri kullanılan birime bağlıdır. Yaygın kullanılan eşdeğerlikler:

427 kgf. m = 1 kilokalori

1,16 Watt saat = 1 kilokalori

Joule'ün ısı, elektrik ve termodinamik alanlarındaki katkıları, kendisinin haklı bir ün kazanmasını sağlamıştır. 1866'da İngiliz Kraliyet Enstitüsü'nün Coley altın madalyasını almıştır. İki defa İngiliz Bilim Kuruluşunun başkanlığında bulunmuştur.

JÖN TÜRKLER;

Alm. *Jungen Turken,* **Fr.** *Jeunes Turcs,* **İng.** *Young Turks.* On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devletinde batı tarzı idâre ve fikirlerin gelişip yayılması için çalışanlara verilen isim. "Yeni Osmanlılar" ve "Genç Türkler" de denilen bu grup mensupları, Avrupalıların verdikleri Fransızca "Jeunes Turcs" adıyla meşhur olmuşlardır. Bu tâbir umûmî olarak o yıllarda Avrupa'da politika, fikir ve edebiyâtta aşırılık taraftârı gençlere (Jeunes France/Genç Fransızlar gibi) veriliyordu. Yeni Osmanlılar için ise, ilk defâ Mustafa Fâzıl Paşanın yayınladığı bir mektupta Yeni Osmanlılar karşılığı olarak kullanılmıştır. Daha sonraları Namık Kemâl ve Ali Süâvî tarafından da benimsenerek, Türkçeye yerleştirilen bu tâbir, uzun müddet Osmanlı topraklarında yetişen devlet idâresine karşı gelen ve yabancılar tarafından yönlendirilen ihtilâlcilerin tamâmının ortak adı olmuştur.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti, 1789 FransızİhtilâlindenSonra Avrupa'da süren 1830 ve 1848 ihtilâllerine ve bunların netîcesinde ortaya çıkan fikir hareketlerine heveslenenler tarafından 1865'te gizli bir teşkilât olarak İstanbul'da kuruldu. Yine bu târihte Mısır Hidivi Kavalalı İsmâil Paşa, verâset usûlünü değiştirerek kardeşi Mustafa Fâzıl Paşayı bütün haklarından mahrum etti. İkbâl küskünü olan bu paşa, Abdülazîz Hana ve üst kademe devlet ricâline karşı düşman kesildi. İntikam için Jön Türklerin arasına katıldı ve başlarına geçerek onları bilhassa maddî yönden büyük çapta destekledi.

Mustafa Fâzıl Paşanın Abdülazîz Hana hitâben Pâris'te yazdığı ve küstahça ifâdelerin yer aldığı mektup, 1867'de Türkçeye tercüme edilerek **Tasvîr-i Efkâr** Gazetesi'nde yayınlandı ve Osmanlı ülkesinde binlerce adet bastırılıp dağıtıldı. Mektup, Meşrûtiyet fikirleri ve meşrûtiyetin îlânı arzusu bahânesiyle Osmanlı Devletine ve bâzı devlet ricâline karşı ağır ifâdeler ihtivâ ediyordu. Bu mektubun akabinde Mustafa Fâzıl Paşa tarafından Paris'e çağrılan Jön Türkler, onun maddî desteğiyle Avrupa'da geniş bir yayın faaliyetine giriştiler. Bu yayınların biri sönüp diğeri açılıyor ve sayıları çoğalıyordu. Jön Türkler bu yayınlarından mükemmel bir fikir sisteminin ifâdesi ve îzâhından ziyâde, belli başlı birkaç nokta üzerinde durdular ve hep aynı şeyleri tekrarladılar. Nâmık Kemâl, Ali Süâvî ve Ziyâ Paşa gibi meşhur isimlerin kalemleri ile dile getirdikleri fikirleri, "Osmanlı Devletine meşrûtiyet idâresinin getirilmesi ve bütün azınlıklara Avrupâî tarzda hak, hürriyet verilmesi" şeklinde özetlenebilir. Bunların sağlanması için aralarında birlik kuramadılar. Çoğu ihtilâl ve kanlı mücâdele istedi, bir kısmı da fikrî mücâdele taraftârı gözüktü. Abdülazîz Hanın Fransa ve İngiltere ziyâretleri esnâsında Pâdişâhtan af diledikten sonra kendisine nâzırlık verilen Mustafa Fâzıl Paşa, maksadına kavuşup aralarından ayrıldı. Pâdişâhın bu ziyâretinden sonraOsmanlı Devleti ile dost geçinmek mecbûriyetini hisseden Fransa veİngiliz hükûmetleri, Jön Türklere îtibâr etmez oldular. Hiçbir devletten destek göremeyen Jön Türkler, bir müddet çeşitli Avrupa şehirlerinde dolaştılar. Bir kısmıİstanbul'a dönüp Pâdişâhtan özür dileyerek devlet kademelerinde görev aldılar. Bâzıları da yayıncılık faaliyetlerine devâm ettiler. Birinci Meşrûtiyetin îlânı ile canlanan Jön Türkler (Yeni Osmanlılar Cemiyeti), zararlı faaliyetleri görülünce İkinci Abdülhamîd Han tarafından kapatılarak ortadan kayboldu. Böylece Jön Türklerin birinci devre faaliyeti sona erdi.

Bundan sonra yurt içinde ve dışında kurdukları birçok dernek ve yayınladıkları sayıları yüze varan dergi ve gazete ile İkinci Abdülhamîd Hanın şahsında Devlete karşı kesif bir propagandaya girişen Jön Türkler, sıkı bir işbirliği içinde oldukları Fransız ve İngiliz hükûmet çevrelerinden destek gördüler. Nitekim 4 Şubat 1902'de Paris'te toplanan Birinci Jön Türk Kongresi Fransız Senatosu üyesi Lafeuvre Contalis'in evinde yapıldı. Bu kongreye Osmanlı Devletinin hâkim olduğu hemen her bölgeden çağrılan delegeler katıldı. Bunlar arasında bulunan her din ve milliyetten insanın ortak vasfı, Osmanlı Devletine karşı olmaktan ibâretti. Bunun dışında aralarında hiçbir bağ ve fikrî birlik bulunmayan bu insanlar, aralarındaki sen-ben çekişmesi sebebiyle kongreyi başarısız bir şekilde sona erdirdiler. Delegeler,

Osmanlı Devletinin yıkılması hâriç, başka hiçbir noktada birlik olamadılar.

27-29 Aralık 1907'de yine Paris'te toplanan İkinci Jön Türk Kongresine; İttihat ve Terakki, Prens Sebahattin'in Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet cemiyetleri yanında, Ermeni Taşnaksütyun Komitesi de katıldı. Kendi aralarında birlik olmamasından yakınılan bu kongrede; Osmanlı Devleti aleyhine en ağır ilhamlar yapıldıktan sonra, İran Mebusan Meclisine dostluk telgrafı çekilmesine, Makedonya'daki Rum, Bulgar vs. çetelerinin devlete karşı olan isyânlarının desteklenmesine, diğer gizli cemiyetlerin birleştirilerek ihtilâlci yayınlar yapılmasına karar verildi.

Jön Türklerin uzun yıllar devâm eden faaliyetlerinde ön plânda meşrûtiyet ve hürriyet fikirleri görünüyorsa da her grup ve şahsın ayrı ayrı maksatları vardı. Azınlıklar istiklâl, hiç değilse muhtâriyet kapmak, şahıslar ise şahsî hırs ve arzularını tatmin etmek peşindeydiler. Osmanlı Devletini parçalamak ve yıkmak isteyenler tarafından methedilen Jön Türklerin faaliyetleri ise devletin yıkılışını hızlandıran belli başlı sebeplerden olmuştur. Batı dünyâsı karşısındaki tavırlarının taklitten öteye geçememesi, devlet kademelerinde yer almak, meşhur olmak, hattâ Mithad Paşada olduğu gibi, kendi âilelerini hânedan âilesi yapmak için azınlıklarla, eşkiyâlarla, Rum-Ermeni çeteleri ve Avrupa devletleriyle işbirliği yapmaktan çekinmemeleri bu faaliyetlerin en acı tarafı olmuştur. Netîce olarak Osmanlı topraklarındaki sulh ve sükûnu, dört bir yandan patlak veren ihtilaller, isyanlar, hükûmet darbeleri ve savaşlarla yok etmişler, çıkarılan idâresizlik, kargaşa ve savaşlar ortamı içinde milletin felâketini hazırlamışlardır. Birinci Dünyâ SavaşıJön Türk faaliyetinin Türkiye'de sonu olmuş, daha önce yaptıkları gibi, yine yurt dışına kaçmışlardır.

JUDO;

Alm. *Judo (n),* **Fr.** *judo (m),* **İng.** *Judo.* Öncelikle el, kol, bacak ustalıkları olmak üzere çeşitli vücut hareketleriyle, silahsız olarak, rakibini alt etme sporu. Bu sporda çeviklik büyük ölçüde bir etkendir. Fizikî olarak zayıf olan kişiler yeteri kadar judo biliyorsa kendisinden çok daha kuvvetli olan kişileri yenebilir. Judo, Japonların millî sporu olup, sporda müstakil bir branştır.

Jiu-jitsu adı verilen, silâhsız olarak çeşitli savunma yollarını öğreten, kavga sporundan faydalanılarak ortaya çıkarılan judo 1860 yılında doğan Jigora Kano tarafından bulunup geliştirildi.

Vücut yapısı zayıf olan Kano bu eksikliğini gidermenin yollarını aradı. Tokyo Üniversitesinde Jiu-jitsu derslerine katıldı. Bunların metodlarında bir eleme yaptı. Geri kalanları judo adını verdiği bir teknikle geliştirdi. Vücut kadar kafayı çalıştırmayı da gâye edinen bu spor, güçlü bir rakibin elinden kurtulup onu yere vurmayı amaç ediniyordu. Kano 1882 yılında Kadakon Okulunu kurdu. Judo 1882 yılından sonra dünyaya büyük bir hızla yayılmaya başladı. Yarışmalarda Buda felsefesinin ilkeleri uygulanırdı. Judoyu öğrenen sporcu başlangıçta her şeyden önce onun törelerine, geleneklerine uyarak yetiştirilirdi.

Judonun başlıca giyimi sağlam bezden bir ceket ve pantolondan ibâret olan kimonodur. Bu elbisenin beline judocunun ustalık derecesinin işâreti olarak renkli kuşaklar sarılır. Kuşaklar sırasıyla; beyaz, sarı, truncu, yeşil, mavi, kahverengi ve siyahtır. Judoda kuşanılan kuşakların en yükseği siyah kuşak olup, bu sporun ustalarına verilir.

Judo yapılan yere "dojo" adı verilir. Düşünceye dalma anlamına gelir. Kalın bir keçe veya hasır üstüne iyice gerilen branda bezi üzerinde yapılır. Müsâbakaların süresi 3 ilâ 20 dakika arasında değişir. Bir ipona (sayı) kazandıran hareketi yapan sporcu müsâbakayı kazanır. Gâlip gelmeyi sağlayan durumlar, rakibi sırt üstü yere vurmak, otuz saniye yerde tutmak, kol, bacak bükmek veya boynunu sıkıp müsâbakayı bırakmasını sağlamaktır.

En önemli oyunlar fırlama, hareketsiz bırakma, burgu, kle takma ve boğmadır.

Judo'da hareketlerin anlamı şunlardır:

1. Karşısındakini savurmak veya yere sermek (Nega-Waza).

2. Karşısındakini yerde hareketsiz duruma sokmak (Osae-Waza).

3. Bir organ çıkması meydana getirebilecek ve solunumu güçleştirecek hareketlerle ve karşısındakini dikey ve yatay durumda hareketsiz tutmak (Kwansetsu-Waza ve Shime-Waza).

4. Kol ve bacakla karşısındakinin belirli bâzı noktalarına vurmak (Ate-Waza).

Yarışmalarda Ate-Waza yasak edilmiştir. Tokyo'daki Kodokan Okulu dünyâda judonun merkezi olarak kabul edilir.

Judoda Japonlar, 1961 yılına kadar kendi memleketlerinde yapılan dünyâ şampiyonluklarını, rahatlıkla kazandılar. 1961 yılında dünyâ şampiyonluğunu bir Hollandalının kazanması, judonun bütün Avrupa'da yayılmasına sebeb oldu. Judo 1964 senesinde olimpiyat oyunlarına dâhil olunca beynelmilel

ehemmiyeti bir kat daha arttı.

JÜBİLE;

Alm. *Jubiläum (n), jubelfeier (f),* **Fr.** *Jubilé (m),* **İng.** *Jubilee.* Bir mesleğin veya önemli bir olayın yirmi beşinci veya ellinci yılını başarıyla bitirmiş olanların, şerefine yapılan merâsim.

Jübile kelimesi İbranice "İobel" kelimesinden alınmıştır. Mânâsı "koç boynuzu" demektir. İbranilerin, inanışlarına göre her 50 yılda suçları bağışlanır, böylece tam bir sükûn ve dinlenme yılına girilir. Bu yıl, koç boynuzundan yapılma borularla îlân edilir.

Yahûdîlerde ise 50 yılda bir jübile ile borçlar affedilir; köleler, esirler âzâd edilir; inanışlarına göre Roma'ya gelenlerin bütün günahları affedilir.

Hıristiyanlarda da 50 yılda bir jübile yapmak gelenek hâlini almıştır. İnanışlarına göre Roma'ya hacca gidenlerin kilisece günahlarının tam olarak bağışlandığı imtiyaz yılı ve bağışlama yılı olduğu kabul edilir.

Yahûdîlik ve Hıristiyanlıkta böyle uzun bir târihe sâhip jübile, ülkemizde de hayat ve meslek yılları için kullanılmaktadır. Bilhassa belli bir müddet sporla uğraşanları uğurlamak için yapılması âdet hâline gelmiştir.

JÜPİTER;

güneş sistemini meydana getiren dokuz gezegenden biri ve en büyüğüdür.

Kütlesi ..... $20{,}9 \times 10^{23}$ ton – $(19 \times 10^{26}$ kg)

Hacmi ..... $14{,}2 \times 10^{23}$ m^3

Yoğunluğu ..... 1,334 g/cm^3

Ekvator çapı ..... 142.750 km

Kutupsal çapı..... 133.300 km

Yüzey çekimi ..... 25,9 m/sn^2

Kaçma hızı ..... 61 km/s

Yörünge hızı ..... 13 km/sn

Eksenin eğimi ..... 3,1°

Güneşe ortalama uzaklığı ..... 777,8 milyon km

Dünyâya en uzak mesâfesi ..... 965 milyon km

Dünyâya en yakın mesâfesi ..... 590 milyon km

Ekvatoru etrafında dönüş zamanı ..... 9 saat 50 dak 30 saniye

Güneş etrafında dönüş süresi ..... 11.86 yıl

Kendi ekseni etrafında dönüş süresi ..... 9 saat 50 dak 30 saniye

Işığı yansıtması ..... % 45

Gezegen sayısı 13

Jüpiter yer olarak Marsla Satürn arasında yer alır. Ekvatoral dünyânın çapından 11 kat büyüktür ve hacim olarak bu büyüklük dünyânın 1300 katına ulaşmaktadır.

Jüpiterin kendi etrafındaki dönüşü açısından çok ilgi çekici bir yönü de katı bir cisim gibi dönmemesidir. Yüzeyin farklı kısımları farklı hızlarda döner. Ekvator bölgesinin dönüş hızı kutup bölgelerine nazaran daha fazladır.

Jüpiteri karakterize eden en önemli özelliklerden biri de uydularıdır. Güneş sistemi içinde en fazla uyduya sâhip gezegen Jüpiterdir. Bu dev gezegenin tam 13 uydusu vardır. Bunlardan üçü Aydan büyük olup, en büyüklerinin ebatları merkür gezegeninin ebatlarıyla aynıdır.Gaynmede adlı bu gezegen-uydunun çapı 5600 kilometredir. Bundan sonra sırasıyla 5200 kilometre ile Callisto, 3800 kilometre çaplı Io, 3100 kilometre çaplı Europa'dır. Diğer uydular daha küçük olup fazla bir özellikleri yoktur.

Güneşten aldığı ışığın büyük bir kısmını yansıtan Jupiter, teleskopla bakıldığında son derece parlaktır.

Şekli düz bir diski andırır.

Jüpiteri karakterize eden önemli bir başka özelliği de yüzeyinde görülen ekvatora paralel çizgilerdir. Karanlık kuşaklarla birbirinden ayrılan bu şeritler genellikle kırmızı veya menekşe rengindedir. Söz konusu şeritler birbirine fazla benzemezler. Hatta birçok defa son derece karışık bir biçime girerler.

Bugüne kadar teleskoplar yardımıyla çekilen Jüpiter fotoğraflarında bilim adamlarını en çok şaşırtan bir özelliği de üzerindeki kırmızı lekedir. Genişliği 50 bin, boyu 15 bin kilometre olan bu lekenin ne olduğu bu güne kadar anlaşılamamıştır. Dünyânın ekvator uzunluğunun 40 bin kilometre olduğu düşünülürse oldukça büyük olan bu lekenin katı bir cismi, atmosfer veya atmosferde dolaşan katı bir cisim olup olmadığı hâlâ esrarını koruyan bir sırdır. Zamanla şeklinde ve özellikle renginde bazı değişiklikler meydana gelen kırmızı leke teleskopla gözlenmeye başlandığı 130 yıldan beri hiç kaybolmamıştır. Son yıllarda ortaya atılan bir faraziyeye göre kırmızı lekenin meydana gelmesinde gezegenin o bölgesinde havanın hareketini engelleyen çok yüksek bir dağ zinciri rol oynamakta ve farklı bulut kümeleri meydana gelmektedir.

Jüpiterin atmosferinin kalınlığı tam olarak bilinmemekle beraber yaklaşık olarak 10 bin kilometre kadar olduğu sanılmaktadır. Atmosferdeki ısı da çok düşüktür. Sıfırın altında 120 dereceden daha aşağı olduğu tahmin edilmektedir.

Tamâmen bulutlarla kaplı olan gezegendeki bu bulutlarda amonyak kristalleri bulunup bunların zaman zaman damlalar halinde yağdığı zannedilmektedir.

Gâyet tabiî olarak bu kalınlıktaki atmosfer tabakasının gezegen yüzeyine yaptığı basınç da çok yüksek olmaktadır. Astronomlar bu basıncın dünyamız üzerindeki basınçtan bir milyon defa güçlü olduğunu ifâde etmektedirler.

Jüpiterin Dünyâ, Venüs veya Mars gibi gazdan meydana gelmiş bir atmosferle sarılmış katı yüzeyli bir gezegen olduğu söylenemez. Jüpiter büyük bir ihtimalle erimiş bir hidrojen okyanusundan meydana gelmiş dev bir küredir.

Güneş sisteminin bu dev gezegeni hakkında bilgilerimiz fazla değildir. Ancak süper-optik teleskoplar, radyo-teleskoplar Pioneer ve Voyager gibi araştırma uydularının gezegen yakınlarına kadar sokularak bize ulaştırabildiği bilgiler zamanla jüpiter hakkındaki bilgileri ve dolayısıyla araştırmaları geliştirmektedir.

Bir uzay aracı ile aya ulaşmak iki gün alır. Mars veya Venüse ise birkaç ayda ulaşılabilir. Jüpiter ise o kadar uzaktır ki, buraya yolculuk iki yıla yakın zaman alır. Uzaklığın artmasıyla gidilecek yolun (rotanın) tâyinindeki güçlük çok büyük ölçüde artmaktadır. Aynı zamanda uzay aracından gönderilen mesaj ve yayınların alınması problemi de oldukça önem kazanır. 629 milyon kilometre uzaklıktaki Jüpiterden bir uydunun göndereceği mesaj dünyâya çok zayıf bir enerji şeklinde ulaşabilir.

Jüpitere giden ilk araç olan Pioneer 10 (Öncü 10) 1972 Martında fırlatıldı. Hedefine 1973 Aralık ayında ulaştı. Esas görevi Jüpiter etrafındaki bölgedeki şartları incelemek ve resimler çekmekti.

Pioneer 10, Jüpitere 132.000 m kalıncaya kadar gâyet iyi çalıştı. Gezegen hakkında pekçok bilgi ve fotoğraf gönderdi. Araç daha yaklaştığında bütün cihazları gezegendeki yoğun radyoaktiviteden etkilenerek çalışmaz hâle geldi. Bu araç, Jüpitere yaklaştıktan sonra uzayın derinliklerine doğru bitmeyen bir yolculuğa başladı. 1980'lerde güneş sisteminden çıkan aracın yıldızlar arasındaki seyâhatinin çok uzun yıllar süreceği sanılmaktadır.

Pioneer 11, Pioneer 10'dan bir yıl sonra fırlatıldı. 1973 Martında yola çıkan araç, Jüpitere 1974 Aralık ayında vardı. Bu sefer gezegene kutuplardan yaklaştı, ekvator bölgesini oldukça hızlı bir şekilde geçerek yoğun radyasyondan kurtulmayı başardı. Jüpiter ekvatoruna 50.000 km yaklaşan araç sayesinde, Pioneer 10'dan elde edilen sonuçları tamamlayan daha ileri bilgiler elde edildi. Pioneer 11, Jüpiter'in yanından geçtikten sonra1979 da Satürn'e varacak bir yörüngeye oturtuldu.

Bu iki araç tarafından alınan fotoğraflar zamanlarında büyük ilgi uyandırmışlardır. Daha sonra yollanan Voyeger bir ve iki araçları tarafından alınan binlerce renkli fotoğraf bu gezegenle ilgili birçok yeni şeyleri ortaya koymuştur. Bu araçlar ayrıca Amaltea Europa, Ganymede ve Callisto uydularının da ayrıntılı fotoğraflarını çekmişlerdir. Bu uyduların hiçbirinin başka gezegenlere ve birbirlerine benzemedikleri, hepsinin ayrı özellikte oldukları anlaşılmıştır. Io uydusunda aktif volkanlar tesbit edilmiştir. Bu volkanlar, Voyager aracıları tarafından çekilen fotoğraflarda büyük bir taşlı yüzük şeklinde görülmüştür. 1979 yılında Jüpiterin yakınından geçen Amerika'nın gönderdiği Voyager araştırma peykleri Ganymede veCallisto uydularında buz parçacıkları tesbit etmiş ve yüzeyi tuz ve sülfürle kaplı diğer uydu Io da aktif yanardağları ortaya çıkarmıştır. Voyager araştırmaları esnâsında ayrıca Jüpiterin etrafında dönen ve dünyâdan görünmeyecek kadar ince kaya parçalarından meydana

gelmiş bir halka tesbit edilmiştir.

Pioneer'lerin seferlerinden elde edilen gelişmeler: İki Pioneer aracı Jüpiter hakkında bâzı soruları cevaplandırırken pekçok soru da hâlâ cevapsız kalmıştır. İlk olarak Jüpiter üzerindeki büyük kırmızı leke meselesi vardı. Çünkü bu büyük lekenin rengi ve şeklinde uzun zamandır bir değişiklik olmamıştı. Jüpiterin dış atmosferinde dönen yarı katı bir cismin varlığını ileri süren yüzen ada teorisinin yanlışlığı Pioneerler tarafından yollanan fotoğraflardan anlaşılmıştır. Bu lekenin meteorolojik bir olay olduğu tahminleri kuvvet kazanmıştır.

Jüpiter resimlerinde yüzeyde görülen parlak bölgeler karanlık kuşaklardan daha yüksek seviyede ve daha soğuktur. Aynı zamanda kutuplarda ve ekvator bölgelerinde yüzey sıcaklığının aynı olduğu bulunmuştur. Eğer Jüpiter yalnızca güneşten alınan ısıya bağlı kalsaydı kutupların en soğuk bölgeler olması gerekirdi. Bu sebepten bir iç ısı kaynağının bulunduğu sonucuna varılmıştır. Eğer düşünülen bu iç ısı kutuplara yakın bölgelerde etkiliyse gaz katmanlarında akıntı ve türbilansa sebeb olarak görülebilir bir etki meydana getirir. Pioneer'lerden alınan resimler bu olayın varlığını doğrulamaktadır. Voyager araçlarından elde edilen bilgilerden de istifade edilmiş, fakat tam kesin arzu edilen neticelere henüz varılamadığından, Jüpiter ile ilgili araştırmalara devam edilmektedir.

JÜPİTER'İN UYDULARI

Adları (Gezegene Uzaklık Sırasıyla)	**Gezegene Uzaklığı (km)**	**Çapı (km)**	**Dönüş Süresi (Dünyâ Günü)**	**Keşif Târihi**
Amaltea	181.500	240	0,5	1892
Io	422.000	3640	1,78	1610
Europa	671.400	3065	3,55	1610
Ganymede	1.070.000	5215	7,55	1610
Callisto	1.844.000	4890	16,7	1610
Leda	11.095.000	7	238,7	1974
Himalia	11.490.000	170	250,6	1904
Alara	11.747.000	80	259,6	1905
Lysithea	11.860.000	14	263,5	1938
Anenke	21.250.000	14	631	1951
Carme	22.540.000	14	692	1938
Pasiphare	23.510.000	16	739	1908
Sinope	23.670.000	14	758	1914

JÜRİ;

Alm. *Jury (f),* **Fr.** *Jury (m),* **İng.** *Jury.* Adâletin uygulanmasında ve bir işte hüküm vermede toplanan kurul. Bir imtihan, bir sınıflandırma, bir yargı işiyle görevlendirilmiş komisyon. Bâzı ülkelerde ağır suçluların yargılanmalarında, bu suçun fâili tarafından yapılıp yapılmadığına karar veren bir tür geçici yargıçlar kurulu.

Amerika ve Fransa'da uygulanan jüri sisteminde, jüri sanığı suçlu bulursa hâkim bu suçun karşılığı olan cezâyı vermek zorundadır. Eğer jüri sanığı suçsuz bulursa sanık hâkim tarafından beraat ettirilir.

Bir dâvâ konusunda karar veren kurulun görevi sona erer. Jüri genellikle 12 üyeden meydana gelir.

Jüri üyeleri hiçbir tesir ve nüfûza kapılmaksızın vicdanlarından gelen sese uyarak, samîmi bir şekilde kendi şahsî kanaatlerini beyan edeceklerine dâir mahkemede yemin ederler.

Jüri usûlü, bazı kimseler tarafından övülürken, bâzılarınca da kabul görmemektedir.

Lehte olanlar; "Jüriyi meydana getiren kişilerin hükümet memuru olmadıklarını bu yüzden resmî bir baskının olmayacağını, dar kânun maddeleri dışında adâlete daha uygun kararlar vererek cezaların şahsîleştirilmesinin ve mahkemelerin tenkitten ve müdâhaleden korunmasının sağlandığı" gibi düşünceler ileri sürmektedirler.

Aleyhte olanlar ise; "Bu jüriyi meydana getiren kişilerin hukuk bilmediklerini, mahkeme esnâsında

etkileyici konuşan sanık avukatlarının baskısı altında kalıp, duygularına göre karar verdiklerini, bu yüzden jüri sisteminin zararlı olduğunu" beyan etmektedirler.

Bâzı ülkelerde "şeref jürisi"adı verilen, sâdece basın yoluyla işlenen hakâret suçlarıyla ilgili olarak uygulanmakta olan bir jüri sistemi vardır. Yayınlarda, bir hakaret olup olmadığına jüri karar vermektedir. Bu da bâzı kimseler tarafından basın hürriyetinin kısıtlandığı görüşünü ortaya çıkarmaktadır.

Bu jüri sistemleri bâzı ülkelerde iki bölümden meydana gelir. Birinci safhada suçun işlenip işlenmediğine "suçlama jürisi", ikinci safhada sanığın suçlu olup olmadığına "yargı jürisi" karar verir. Türkiye'de jüri sistemi yoktur.

JÜT (Corchorus capsularis);

Alm. *Jute (f),* **Fr.** *Jute (m),* **İng.** *Jute.* **Familyası:** Ihlamurgiller (Tiliaceae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Yerli bitkimiz değildir.

Tropik bölgelerde yetişen 2-4 m yüksekliğinde yıllık, lif bitkisi. Vatanı Doğu Hindistan'dır. Jüt adını taşıyan lif elde etmek için yetiştirilir. Ticârette kullanılan jüt, iki cins bitkiden elde edilir: Birisi, Corchorus capsularis, diğeri ise Corchorus olitoriustur. Bu bitkilerin bir sene içerisinde boyu 2-4 metreye ulaşır.

Tabiî olarak Hindistan'da yetişir. Çin ve Malezya'da yetiştirilmeye başlanmıştır. Colitorius cinsi Akdeniz memleketlerinde de tanınmış ve yetiştirilmeye başlanmıştır. Amerika'ya ulaşması 1870 senelerine rastlar. Amerika'da Teksas ve Güney Karolina eyâletlerinde üretilmektedir.

Dünyâ jüt istihsalinin hemen hemen hepsi Hindistan'a ve Pakistan'a âittir. İstihsalin buralarda fazla olmasının bir sebebi de işçiliğinin çok ucuz olmasıdır. Jüt toplaması oldukça zordur. Bitki üç ayda yetişkin hâle gelir. Çiçek açtığı vakit toplanması gerekir. Tohum dönemine rastlayan mahsul ağır olur, ama lifler kalınlaşmış ve sertleşmiştir. Toplanan jüt bitkisi balyalanarak havuzlara atılır. Havuzların üzeri orman bitkileri, hatta hayvan gübresi ile örtülerek bekletilir. Bu kirli ve havasız su içinde jüt kabukları çürüyerek açılır. Kabuklar içinden lifler çıkarılıp serilerek kurutulur. Bundan sonraki işlemlere fabrikalarda makinalarla devam edilir. Pamuk ipliği üretiminde olduğu gibi taraklardan geçirilerek temizlenir, tamâmen liflerine ayrılır, bobinlere ip olarak sarılır. İp kalınlıkları maksada göre değişiktir.

Jüt lifi elde etmede Pakistan ve Hindistan'ı Brezilya, Taiwan (Milliyetçi Çin) tâkip eder.

Kullanıldığı yerler: Kabukları ve liflerinden istifade edilir. Jütün tekstil sanâyiindeki önemi, liflerinin çok ince oluşundandır. Ayrıca çok ucuza yetiştirildiği için de iktisâdîdir. Jüt lifleri halat, ip, çuval gibi çok kullanılan malzeme îmâlatında da kullanılır.

K;

Türk alfabesinin on dördüncü harfi. Türkçede bu harfin işâret ettiği ses "ka" veya "ke" denilerek isimlendirilir. Bu durumda sesin ince ve kalın şekilleri vardır. Fonetik bakımdan kalın seslilerle birlikte art damak, ince seslilerle birlikte ön damaktan çıkarılan süreksiz ve sert bir sessiz harf olduğundan sesli-sessiz uyumunu gerektirir. Arap alfabesine dayalıGöktürk, Uygur ve Osmanlı alfabelerinde iki ayrı harf ve ses olarak "kaf" ve "kef"yerine bugünkü Türkçe'de "k" kullanılmakta olup, bu durum alfabemiz için bir eksikliktir.

"k" ince ve kalın şekliyle sekizinci yüzyıldan bu yana, Eski Türkçeden beri bütün Türk lehçelerinde kullanılmış bir sestir. Türkçe kelimelerin başında, ortasında ve sonunda bulunur. Birçok kelimede yüzyıllar boyunca hiç değişmeden gelmiştir. Ancak Anadolu ve Azerî lehçelerinde bâzı kelimelerde yumuşayarak "g"ye dönüşmüştür. Kök-gök, köl-göl, köz-göz, kemi-gemi, küve-güve gibi. Aynı ağızda Bu sesin "h" ya dönüştüğü de görülür. Kanı-hani, uyku-uyhu, yuku-yuhu, ayak-ayah, keklik-kehlih gibi. Gerçekte Eski Türkçe diye adlandırılan 8-11. yüzyıl Türkçesinde, kelimelerin başında "ga" ve "ge" sesleri yoktur. Bunlar daha sonra "ka" ve "ke" seslerinin "ga" ve "ge"ye dönüşmesi sebebi ile ortaya çıkmıştır.

Târih boyunca Fenike, Etrüks, Yunan ve Lâtin dillerinde de bulunan "k" sesi, bugün Avrupa dillerinde bâzı kelimelerde yer alırken bâzı kelimelerde de "c" ile temsil edilmeketidr.

Türkçe'de 1928'de yapılan harf inkılâbı ile Osmanlı alfabesi kaldırılıp Lâtin alfabesi getirilince, yeni alfabe düzenlenirken k harfi kabul edilmiştir.

Ayrıca k, matematikte sayı harfi olarak, 150 veya 250'yi temsil eder. Üzerine bir çizgi konulup (k̄) şeklinde kullanılırsa 150 binin karşılığı olur. Mutlak ısı derecelerinden Kelvin, bu harf (°K) şeklinde kullanılarak ifâde edilir.

Küçük "k" aynı zamanda "kilo"nun sembolü olarak da kullanılır. Kimyâda ise (K), potasyumun

sembolüdür.

K VİTAMİNİ (Bkz. Vitaminler)

KÂ'B BİN ZÜHEYR;

Resûl-i ekrem sallallahü aleyhi ve sellem efendimizin şâirlerinden. Künyesi Ebü'l-Mudarreb'dir. **Kasîde-i Bürde** denilen meşhûr şiirin sâhibidir. Doğum târihi bilinmemektedir. 645 (H.26) senesinde Şam'da vefât etti. Babası, şâir Züheyr bin Ebî Sülemî, annesi Kebşe binti Ammâr'dır. Kardeşi Büceyr de şâirdi.

Kâ'b bin Züheyr, kardeşi Büceyr ile koyun güderdi. Büceyr'in, Resûlullah efendimizin huzûrunda Müslüman olduğunu haber alan Kâ'b bin Züheyr, Peygamberimiz hakkında uygunsuz bir takım şiirler söyledi. Peygamberimiz onun öldürülmesinin Müslümanlar için helâl olduğunu bildirdi. Bunun üzerine kardeşi durumu bildirip, İslâmiyeti anlattı ve Müslüman olmasını söyledi. Kısa zamanda yaptıklarına pişman olan Kâ'b bin Züheyr, Resûlullah'ın mescidine gelip, Resûlullah'ı metheden, öven ve "Bânet süâd (Sevgili uzaklaştı)" diye başlayan meşhur kasîdesini okuyup Müslüman oldu. Resûlullah bu şiiri beğenip çok memnun oldu. Onu affederek bürdesini (hırkasını) çıkardı ve omuzlarına koydu. Bu sebeple Kâ'b bin Züheyr'in kasîdesi, **Kasîde-i Bürde** ismi ile meşhur oldu. Bu kasîdenin birçok şerhleri (açıklamaları) vardır. Peygamber efendimizin hediye ettiği hırka, sırasıyle Emevîlere, onlardan Abbâsîlere, daha sonra da son temsilcileri tarafından Mısır'da Yavuz Sultan Selim Hana teslim edildi. Günümüze kadar korunan bu hırka, "Hırka-i Saâdet" ismiyle meşhur olmuştur. Bugün hâlâ İstanbul'da Topkapı Müzesinde "Hırka-i Saâdet" odasında muhâfaza edilmektedir.

Kâ'b bin Züheyr'in Fransızca, İtalyanca ve diğer dillere çevrilen **Kasîde-i Bürde**'sinden başka diğer kasîdelerini ve şiirlerini içine alan bir de **Dîvân**'ı vardır. **Dîvân**'ı, Ebî Sa'îd Şükri tarafından **Şerh-i Dîvân-ı Kâ'b ibni Züheyr** adıyla şerhedilmiştir. Fuât Bostanî tarafından da dîvânı ve kendisi hakkında **Kâ'b bin Züheyr** adlı bir kitap yazılmıştır.

Kasîde-i Bürde'den bir kısmının tercümesi şöyledir:

"Yardımını umduğum dostlar bana; senden yüz çevirdim, seni tesellî edemem, dedi... Ben de onlara, çekilin yolumdan... Allahü teâlânın takdir ettiği her şey elbette olacaktır, dedim... Her ananın evlâdı bir gün mutlak tabut üzerinde taşınacak (ölecek)... Resûlullah'ın affetmesi en çok umulan şeydir..Özür beyân ederek Allah'ın Resûlünün huzûruna geldim... O'nun huzûrunda özür kabul edilir... Bana merhâmet et, beni affet (Yâ Resûlallah)... Şüphesiz ki Resûl (aleyhisselâm) nûr ve ışık saçan... Allah'ın keskin kılıçlarından yalın bir kılıçtır..."

KABAK (Cucurbita);

Alm. *Küerbis (m),* **Fr.** *Courge (f),* **İng.** *Gourd.* **Familyası:** Kabakgiller (Cucurbitaceae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Memleketimizde kültür olarak yetiştirilir.

Bir yıllık, sürünücü otsu bir bitki. Gövdeleri tüylü sürünücü olup, silindir biçimindedir. Kökleri uzun ve iğ şeklindedir. Yapraklar tüylü, büyük, böbrek veya kalp şeklinde, beş parçalı, uzun saplıdır. Çiçekler tek eşeylidir. Erkek çiçekler sarımsı renkte büyük, dişi çiçekler daha küçüktür. Meyveleri çeşidine göre küremsi, silindir veya yumurtamsı şekillerde ve saplıdır. Meyve kabuğu ince veya kalın, yumuşak veya serttir. Meyveleri çok tohumludur.

Kabak, bir sıcak ve mutedil bölge bitkisidir. Şiddetli soğuk ve sıcakları sevmez. Kumlu, killi, derin ve havalı topraklarda yetişir. Tohumları ekilip çimlendikten sonra çapalamak, meyveler çıkmaya başladıktan sonra da sulamak gerekir. Şubat, mart ayında ekilenlerinden turfanda kabak elde edilir. Nisanda ekilenler ise yazın meyve verir.

Memleketimizde birçok kabak türü ve bunların varyeteleri ekilmektedir. Bilhassa sakız kabağı (Cucurbita pepo) ve kestane kabağı (C. maxima) veya helvacı kabağı önemli olup tıbbî olarak da kullanılmaktadır.

Sakız kabağı (C. pepo): Gövdeleri boyunca keskin çizgili, yaprakları beş sivri parçalıdır. Meyveleri silindir veya yumurtamsı olup, kalın ve sert kabukludur. Beyaz etli, makbul bir kabaktır. 20-30 cm kadar uzunluktadır.

Kestane kabağı-Helvacı kabağı (C. maxima): Gövdeleri silindir biçiminde, yaprakları böbrek şeklinde ve tüylüdür. Meyveleri basık küremsi, saplı, ince kabukludur. Pişirildiğinde kabukları yumuşar ve zar gibi soyulur. Kırmızı etli kısmında şekerli ve nişastalı maddeler vardır. Yemeği ve tatlısı yapılır.

Kullanıldığı yerler: Her iki türün tıbbî olarak kurutulmuş tohumları kullanılır. Tohumlarında sâbit yağ ve peporesin vardır. Tohumları (çekirdekleri) tenya ve kurt düşürücü olarak bilhassa çocuklarda

kullanılmaktadır. Tohumlar dış kabuklarından ayrılarak dövülür, şekerle karıştırılarak verilebilir. Ortalama doz çocuklarda 40 gr büyüklerde takriben 100 gr'dır. Kabak çok besleyici özelliktedir C ve B_1 vitamini ihtiva eder. Pişirilen etli kısmı yiyecekten başka çıban ve şiş yerlere lapa olarak da tatbik edilir.

Diğer kabak çeşitleri şunlardır:

Bal kabağı: Kestane kabağının bir cinsidir. Eti sarıdır.

Lif kabağı (Luffa cylindrica): Meyvelerinin iletim demetleri sık bir ağ teşkil eder. Bu şebeke, meyve soyulup kurutulduktan sonra, sünger gibi kullanılır.

Su kabağı (Lagerneria vulgaris): Meyvelerinin yarısı şişkin, yarısı dardır. Bu sebepten su kabı olarak veya ortadan boyuna kesilip kurutulduktan sonra maşrapa şeklinde kullanılmaktadır.

Dikenli kabak (Sechium edule): Vatanı Orta Amerika olan, memleketimizin güney bölgesinde yetiştirilen çok yıllık bir bitkidir. Meyveleri etli ve büyük bir armut şeklinde, beş dilimlidir. İçinde bir büyük tohum vardır. Meyveleri pişirildikten sonra sebze olarak yenir.

KABAKÇI MUSTAFA İSYÂNI;

Osmanlı Sultânı Üçüncü Selim Hanın tahttan indirilerek yerine Dördüncü Mustafa Hanın geçirilmesiyle netîcelenen isyan. Kastamonulu olan Kabakçı Mustafa'nın Mayıs 1807'de, âsîlerin lideri seçilmesinden önceki hayâtı bilinmemektedir.

Kabakçı Mustafa isyânının sebepleri çok çeşitlidir. On sekizinci yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti içte ve dışta çeşitli düşmanlarla mücâdele ediyordu. 1789 Fransız ihtilâlinden sonra Avrupa'da meydana gelen olaylar Osmanlı ülkesini etkilemedi. Hattâ Sultan Üçüncü Selim Han "Nizâm-ı Cedîd" adı ile askerî, mülkî, idârî, ticârî, içtimâî ve siyâsî bir dizi ıslâhât teşebbüslerine girişerek devlete yeni bir hayâtiyet ve canlılık getirdi. Bu durum Rusya, Fransa ve İngiltere'nin hoşuna gitmedi. 13 Aralık 1806'da çıkarılan Sırp isyânı, 1807'de Rusya'ya harp îlânı ve İngiliz donanmasının İskenderiye'yi işgâli, tamâmen Osmanlı Devletinin bu gelişme programını önlemeye yönelikti. Nitekim bu faaliyetler, içeride de Selim Hanın kurduğu modern Nizâm-ı Cedîd ordusunu istemeyen yeniçeriler ile menfaatperestleri ve Osmanlı Devletinin yıkılmasını isteyen hâinleri harekete geçirdi. Akka mağlubiyetini bir türlü unutamayan Fransızların İstanbul Sefîri Sebastiani'nin teşvik ve Selânikli Sadâret Kaymakamı Köse Mûsâ'nın tahrikleriyle âsîler ayaklanmaya hazır hâle geldiler. Karadeniz Boğazı tabyalarındaki yeniçeriler ve yamaklar gizlice modern ve tâlimli yeni askerlere karşı kışkırtıldılar. Sadâret Kaymakamı Köse Mûsâ'nın telkinleriyle, yamaklar, Haseki Halil Ağayı parçaladılar. Bu hareket ile isyân başlatıldı. Büyükdere Çayırında toplanan âsîler, Kastamonulu Kabakçı Mustafa'yı lider seçtiler. İsyân genişledi. Beş yüz kadar âsî İstanbul'a yürüdü. Âsîleri Levend Çiftliğindeki bir tabur nizâmî asker durdurmaya kâfiyken, Köse Mûsâ Nizâm-ı Cedîd askerinin harekâtını durdurdu. Sultan Üçüncü Selim Han da, Müslüman kanı dökülmesini istemedi. Sultan Üçüncü Selim Hanın; "Bu işlere sebep, benim hilmimdir (yumuşak huylu olmamdır)!" demesi üzerine, Köse Mûsâ âsileri teskin edeceğini ifâde ederek Nizâm-ı Cedîd askerlerinin kaldırıldığı hakkındaki fermanı çıkarttı. Kararın hemen ardından Köse Mûsâ harekete geçti. Çardak ve Unkapanı İskelesine gelen âsîler, yeniçeriler ile birleşip, Nizâm-ı Cedîd taraftârı devlet adamlarını katlettiler. Daha sonra Pâdişâhı da istemiyoruz diye bağıran âsîler, 29 Mayıs 1807'de Sultan Üçüncü Selim Hanı tahttan indirip, yerine Sultan Dördüncü Mustafa Hanı geçirdiler. Bütün ilerlemeler durduruldu. Kabakçı Mustafa Turnacıbaşılık pâyesiyle Boğaz'a tâyin edildi. Hükûmet işlerinde nüfûz sâhibi oldu. Fakat bu çok kısa bir zaman sürdü. Temmuz 1808'de Boğaz'daki evinde öldürüldü.

KABAKULAK;

Alm. *Mumps, Ziegenpefer (m),* **Fr.** *Oreillon (m),* **İng.** *Mumps.* Tükrük bezleri ve sinir dokularına yerleşmeyi seven özel bir virüs tarafından çocuk ve erişkinlerde meydana getirilen bulaşıcı bir hastalık.

Kabakulak virüsünün yaptığı hastalık, 16-18 günlük bir kuluçka devresinden sonra ortaya çıkar. Hastalığa mâruz kalan şahısların yaklaşık % 30-40'ı herhangi bir hastalık belirtisi olmadan hastalığı geçirirler. Geri kalan şahıslarda değişen şiddetlerde hastalık kendisini gösterir.

Belirtileri:

Vak'aların çoğunda virus, tükrük bezlerini tutar. Hastalık ateş, titreme, kırıklık, kulağın önünde çiğnemeyle artan ağrı ve buradaki tükrük bezinde şişme ile başlar. Nisbeten sık görülen diğer belirtileri arasında, beyin iltihabı ve erişkin erkeklerde yumurtalık iltihabı yapması sayılabilir. Daha az sıklıkta pankreas ve tiroit bezlerini de tutabilir. Kabakulağın bu çeşitli belirtileri birlikte veya ayrı ayrı görülebilir.

Tükrük bezine âit belirtiler, hastalığın şiddetine bağlı olarak 1-6 günde geçer. Genellikle her iki yanaktaki tükrük bezlerini birden tutar ve daha ileri durumlara yol açmaz. Erişkin erkeklerde % 20-30

oranında yumurtalık iltihâbı (orşiepididimit, orşit) yapabilir. Yaygın kanâatin aksine bu durumun kısırlık ve iktidarsızlığa yol açması sık değildir. % 10 vak'ada menenjite (beyin zarı iltihâbı) sebep olur. Menenjit, ateş, baş ağrısı, kusma, ense sertliği ile kendini gösterir; genellikle 5-10 günde kendiliğinden iyileşir. Sağırlık çok nâdir olarak görülür.

Kabakulak, daha çok 5 ilâ 10 yaş grubunu tutar. Kabakulak enfeksiyonlarının % 85'i 15 yaşın altında geçirilir; hastalık diğer bütün yaşlarda da görülebilir. Her ikilim ve bölgede hastalığa yakalanabilinir.

Kabakulaklı bir hasta, belirtilerin başlamasından birkaç gün öncesinden, tükrük bezindeki şişlik geçene kadar olan sürede (yaklaşık 7-10 gün) hastalığı bulaştırabilir. Kabakulak virüsü tükrük ile atılarak bulaşmayı sağlar. Hastalığın yayılmasını önlemek zordur. Hastanın tecrit edilmesi ve karantina metodları bir derece etkilidir. Hastalık bir defa geçirildikten sonra ömür boyu bağışıklık sağlar.

Hastalıktan korunmada en etkili metod aşıdır. Bir yaşını tamamlamış ve kabakulak geçirmemiş herkes aşılanabilir. Aşı tek başına veya kızamık-kızamıkçık aşıları ile birlikte de yapılabilir. Hamilelere yapılmaz.

Tedâvi:

Kabakulak kendi kendisini sınırlayan bir hastalıktır. Destekleyici ve belirtilere yönelik tedâvi yapılır. Hastalar mutlak yatak istirahâtine alınır ve en az iki hafta diğer şahıslardan ayrı tutulmalıdır. Hastalığın başlangıcında gammaglobulin yapılırsa hafif geçmesi sağlanabilir. Antibiyotik verilmez. Şişmiş tükrük bezlerine sıcak tatbiki ve aspirin kullanma ağrıyı kontrol eder. Bu hastalar, ağrı sebebiyle katı gıdâlar alamazlar, sıvı gıdâlarla beslenmelidirler.

KABARTAY-BALKAR ÖZERK CUMHÛRİYETİ;

Kafkasya'nın dağlık kesiminde Rusya Federasyonuna bağlı özerk Türk Cumhuriyeti. Kabartaylar 16. asırda Ruslarla ittifak yaparak Kabarda-Terek Kazak bölgesinin bir kısmını meydana getirdiler. Kendilerine Tavlı (dağlı) denen Balkarlar ise uzun süre Ruslara karşı koydular. 1921'de kurulan Kabartay Özerk Muhtâriyeti, bir sene sonra Balkariye ile birleştirildi ve Kabartay-Balkar Özerk Muhtâriyeti adını aldı. İkinci Dünyâ Harbi sırasında Balkarların Almanlarla işbirliği yaptığı ileri sürülerek 1943'te bölgeden sürüldüler. Balkariye'nin Yukarı Baksan Vâdisini içine alan bölümü Gürcistan Cumhûriyetine, geri kalan bölümü ise Kabartay Cumhûriyetine bırakıldı. Balkarların 1956'da geri dönmelerine izin verilince, bir sene sonra Kabartay-Balkar Özerk Cumhûriyeti kuruldu. Sovyetler Birliğinin 1991'de dağılması üzerine, Rusya Federasyonu içinde kaldı. Daha sonra Kabartay ve Balkarlar ayrılarak, kendi cumhûriyetlerini meydana getirmelerine rağmen hiçbir devlet tarafından tanınmadılar.

Bölge toprakları coğrafî bakımdan üçe ayrılır. Birinci bölge olan güneyde, birbirine paralel uzanan sıradağlardan meydana gelen ve cumhûriyetin güney sınırını çizen Büyük Kafkas Dağları uzanır. Bu dağ silsilesinin en yüksek noktaları Elbruz (5642 m), Dihtau (5203 m), Koştantau (5144 m), Djangitau'dur (5049 m). Bölgede akarsuların kaynağı olan birçok buzul vardır. İkinci bölge hemen buzulların altından başlar ve Alp tipi çayırlar ile ormanlardan meydana gelir. Üçüncü bölge kuzey ve kuzeybatıda yer alır ve düz Kabartay Ovasından meydana gelir. Ovayı Terek Irmağı sular.

Bölgede kara iklimi hakim olup, yüzey şekillerine göre bölgeden bölgeye değişir. Yıllık yağış miktarı dağlarda 750 mm, Kabartay Ovasında 500 mm'dir. Yazları genelde sıcak geçer. Ortalama sıcaklık kışın -49, yazın 22°C'dir. Dağların 500-700 m yükseklikteki kısımları yaprak döken, daha yukarıları iğne yapraklı ağaçlarla kaplıdır. İğne yapraklı ormanların bittiği yerde Alp tipi çayırlar başlar. Kabartay Ovasına sorguçotu stepleri hakim iken bu stepler temizlenerek tarıma müsait hale getirilmiştir.

Kabartay-Balkar Cumhûriyetinin yüzölçümü 12.500 km^2 olup, nüfûsu 768.000'dir. Nüfûsun büyük kısmı şehirlerde yaşar. Köyler Kabartay Ovası ve büyük vâdilerde kurulmuştur. Başşehir 237.000 nüfuslu Nalçik'tir. Nüfûsun % 48.2'sini Kabartaylar, % 32'sini Ruslar, % 9.4'ünü Balkarlar, % 1.7'sini Ukraynalılar, % 8.7'sini diğer milletler meydana getirir. Çerkes boylarından olan Kabartaylar, Abhaz-Adige dil grubuna giren bir dili konuşurlar. Bölge halkının büyük bölümü Müslümandır. Çok az Hıristiyan vardır. Eğitim yaygın olarak yapılmakta olup, 243 ortaokul, 10 teknik lise, 2 üniversite bulunmaktadır.

Kabartay-Balkar ekonomisinin temeleni sanâyi meydana getirir. Başlıca sanâyi kuruluşları; kereste, mobilya, dokuma, giyim, ayakkabı, çimento, cam ürünleri, makina, petrol sondaj elemanları fabrikalarıdır. Zengin yer altı kaynaklarına sâhib olan bölgede molibden, tungsten çıkarılır. Malka Vâdisinde zengin altın, krom, nikel yatakları vardır. Bölgede sulamaya dayalı tarım yapılır. Karbartay Ovası tarım yapılan en önemli alandır. Başlıca tarım ürünleri çeşitli meyveler, ayçiçeği, mısır, buğday ve kenevirdir. Dağlık bölgelerde, koyun ve keçi beslenir. Kabartay atları çok meşhurdur. Dağ turizmi geliştiğinden ekonomik yönden önemli gelir kaynağıdır.

Rostov-Bakü demiryolu bölge topraklarından geçer. Karayolları vâdileri izler. Bütün çevresi ile karayolu bağlantısı vardır.

KABARTMA;

Alm. *Relief (-arbeit f) (n), getriebene Arbeit; Prägung,* **Fr.** *Haut-relief, bas-relief (m),* **İng.** *Relief.* Üzeri işlenebilir malzemeleri şekillendirme. Kabartma, sanat kolları dahil endüstri, tarım ve günlük hayatta da kullanılır.

Mimarlıkta kil, alçı, taş gibi işlenebilir malzemelerin yüzeyinde, alçaklı, yüksekli şekiller meydana getirmektir. Kabartma, ışık alan ve almayan yönlerin belirme derecesine ve yüzey şekline göre, alçak, orta yüksek olarak çeşitlenir. Alçak kabartma, yüzeyden çok az ayrılan kabartmalardır. Madalyon, para vb. şeylerde görülen kabartmalar bu şekildedir. Yüksek kabartma, yüzeyden oldukça yükselen kabartmalardır. Şeklin hemen hemen yarısı denilebilecek derecede yüksektir. Rond-bos kabartmalar ise heykele yaklaşır şekildedir. Şekiller satıha alçak taraflarından yapıştırılmış gibidirler.

Kabartma olarak yapılmış süslemeler, mimârî yapılarda taşa, mermere işlendikleri gibi madenden ve ahşaptan yapılmış eşyalar üzerinde de görülürler. Şamdan, kapı tokmağı gibi madenî eşyalarda, kapı, pencere kanadı, rahle, dolap, çekmece gibi ahşap eşyalarda kabartma şeklinde yapılmış süslemelere çok rastlanır. Mimârî eserlerin dış veya iç cephelerinde yapının görülecek yerlerinde taş veya mermer üstüne kabartılarak yapılmış süslemeler vardır.

Büyük Selçuklu devri mimarları, ana malzeme olan tuğlayı süslemede kullanmalarının yanında, stüko üzerinde yaptıkları kabartmalardan da geniş ölçüde faydalanmışlardır. Arabesk süslemeler arasındaki kûfî yazıyla elde edilen kabartma süslemeler Selçuklu mimarisinin karekteristik özelliği olarak kabul edilir. Merv, Nişabur ve Kazvin'de bulunan Selçuklu eserleri, bu mimarînin kabartma süslemelerinin en güzel örnekleridir.

Anadolu Selçuklu mimarîsinde süs unsuru ön plânda yer alır. Binalar geniş süslemeye imkân verecek tarzda inşa edilmiş gibidir. Kapı, pencere, söve ve friz gibi unsurlar şerit, örgü, kabara ve palmet gibi kabartmalarla bezenmiştir. Taş işlemeciliğinin ilerlediği Anadolu Selçuklu mimarisinde özellikle portallerde rûmî denilen süsleme şekli kabartma olarak tatbik edilmiştir. Bu devre ait kabartma süslemeye en iyi örnekler, Divriği Ulu Câmi, Karatay Medresesi, Niğde Alaaddin Câmii Portali, Konya Sırçalı Medrese, Erzurum Çifte Minareli Medresede görülür.

Osmanlı sanatında taş işçiliği üç ana grupta toplanır: 1. Kabartma, 2. Şebeke, 3. Renkli taş. İlk devir Osmanlı mimarisinin taş süslemesinin önemli bir kısmını kabartmalar teşkil eder. Yuvarlak, sivri profilli veya düz yüzeyli olmak üzere çeşitli teknikler alçak kabartma olarak tatbik edilmiştir. İznik Yeşil Câmii taş süsleme sanatının en iyi örneklerine sâhiptir. Sütun ve pâye başlıkları ile kemer yastıklarında görülen lotus ve palmet motifleri düz satıhlı kabartma tekniğiyle yapılmıştır. Bursa Yıldırım Câmiinde ise kabartma klâsikleşmiş bir görüntü içindedir. Mukarnasın bol ve ince işçilikle kullanılması câmiye ayrı bir özellik kazandırmaktadır. Bursa Yeşil Câmii ise, klasik devirdeOsmanlı taş işçiliğinin varacağı en olgun seviyede süslemelere sahiptir. Edirne Üç Şerefeli Câmiinde de taşa işlenmiş kabartma yazının en girift istifli örneklerinden biri portalinde görülebilir.

Çok çeşitli zevklerin, işçiliğin ve motif bileşimlerinin ortaya konulduğuOsmanlı mimarî sanatı, on yedinci asırdan sonra klişeleşmiş ve rûmî grubu ile mukarnasın bol kullanıldığı eserler vermeye başlamıştır.

KÂBE;

yeryüzünde yapılan ilk mâbed, ibâdet yeri. Müslümanların kıblesi, namazda döndükleri cihet, taraf. Mekke-i mükerreme şehrinde Mescid-i Haram'ın ortasında dört köşeli taştan yapılmış bir odadır. Müminler hac ibâdetini yapmak için dünyânın her tarafından burayı ziyârete gelirler. Yeryüzünün en kıymetli yeri Kâbe'dir.

Kâbe, görünüşte dünyâdaki evlerden biridir. Hakikatte ise âhirettendir. Kâbe, dünyâ ve âhireti kendinde toplamıştır. Kâbe, Beytullah (Allahü teâlânın evi)tır. Rabbimizin üstün ve fazîletli kıldığı eşsiz yerdir. Kâbe'yi, yeryüzüne Âdem aleyhisselâmın inşâ ettiğini Muhammed el-Ezrâkî, **Ahbâru Mekke** adlı eserinde şöyle anlatmaktadır:

Âdem aleyhisselâm yeryüzüne indirilmesi sebebiyle çok üzülüyor ve günlerini ağlamakla geçiriyordu. Onun üzüntüsüne melekler de ortak oluyorlardı. Bir defâsında Âdem aleyhisselâm secdedeyken; "Yâ Rabbî! Bana ne oldu ki, artık meleklerin seslerini, senin zâtını tesbih ve takdis etmelerini duyamıyorum. Onları göremiyorum." diye arz edince, cenâb-ı Hak buyurdu ki: "Ey Âdem! Senden sâdır olan zelle, meleklerin tesbihini işitmene mânidir. Ancak benim yeryüzünde bir beytim vardır. Sen onun temelini bulup üzerine bir beyt binâ et. Beni takdis ve beytin etrâfını tavâf et. Ey Âdem! O beyti

Mekke'de kıldım. Evlâdından her kim beytime gelip, sâdece benim rızâmı isterse, bizzât beni ziyâret eden misâfirim gibidir. Bunları şânıma lâyık bir şekilde ağırlarım ve bütün ihtiyâçlarını gideririm!"

Âdem aleyhisselâm, Allahü teâlânın bu emri ile Serendip Adasından Mekke'ye doğru yürümeye başladı. Bir melek kendisine yol gösteriyordu. Mekke-i mükerremenin bulunduğu yere gelince, Allahü teâlâ ona yardımcı melekler gönderdi. Melekler, Beyt-i Ma'mûr'un tam hizâsına gelecek şekilde yedi kat yere kadar varan bir temel kazdılar. Kazılan bu temele toprak seviyesine kadar otuz kişinin ancak kaldırabileceği büyüklükte taşlar yerleştirdiler. Sonra Allahü teâlâ melekler vâsıtasıyla bu temelin üzerine bir beyt indirdi. Bu beyt, Cennet yâkutlarından bir yâkut olup, parıl parıl parlıyordu. İndirilen bu beytin biri şark (doğu), diğeri garb (batı) olmak üzere iki kapısı vardı. Beytullah'ın içinde ayrıca nûrdan kandiller yakılmıştı. Kandillerin çanakları Cennetin külçe altınlarındandı ve etrâfında yıldız gibi parlayan beyaz yâkutlar diziliydi. Hacer-ül-Esved de bunlardan biriydi. Hacer-ül-Esved'in daha sonra günahkâr kimselerin el sürmesiyle karardığı rivâyet edilmiştir. Böylece Beyt-ül-Ma'mûr'un tam altına gelecek şekilde yeryüzünde de Beytullah, yâni Kâbe-i muazzama inşâ edilmiş oldu.

Bâzı rivâyetlere göre Cennetten gelen bu Beytullah (Kâbe-i muazzama) Âdem aleyhisselâmın vefâtından sonra tekrar göklere kaldırıldı. Âdem aleyhisselâmın evlatları önceki temellerin üzerine taştan ve çamurdan bir binâ yaptılar. Bu binâ, Nûh aleyhisselâm zamânındaki tûfana kadar zaman zaman tâmir edildi ve tûfanda yıkıldı.

Kâbe'nin tûfandan sonra İbrâhim aleyhisselâma kadar yeri belirsiz olup yalnız bulunduğu saha bilinmekteydi. Bu bölge kırmızı topraklı ve sel sularının yükselemeyeceği kadar tümsek bir tepe durumundaydı. Yeri kesin bilinmemekle berâber, insanlar Kâbe'nin o bölgede olduğunu biliyorlardı. Yeryüzünün çeşitli memleketlerinden zulme uğramış, kederli, sıkıntılı, dertli ve Allahü teâlâya sığınmak isteyen kimseler bu bölgeye gelip duâ ederler, maksatlarının hâsıl olduğunu görünce geri dönerlerdi. İbrâhim aleyhisselâmın, Beytullah'ı yeniden yapmasına kadar, bu bölgeye olan hürmet ve saygı devâm etti.

İbrâhim aleyhisselâm, Allahü teâlânın emriyle Kâbe-i muazzamayı yapmak için Mekke'ye gitti. Oğlu İsmâil aleyhisselâmı ve Hacer vâlidemizi yıllar önce oraya bırakmıştı. Hazret-i İbrâhim, oğluİsmâil aleyhisselâm ile Zemzem Kuyusunun başında karşılaştılar. Senelerdir hiç görüşemeyen baba-oğul, sevinçle birbirlerine sarılıp hasret giderdiler. Zemzem kuyusunun başında oturdukları zaman İbrâhim aleyhisselâm; "Ey İsmâil! Allahü teâlâ, bana kendi zâtı için bir beyt yapmamı emrediyor. Sen de yardım eder misin?" buyurdu. İsmâil aleyhisselâm da; "Elbette yardım ederim." diye cevap verdi. İbrâhim aleyhisselâm; "Yâ Rabbî! Kâbe'yi nerede yapayım?" diye suâl etti. Cenâb-ı Hak; "Biz sana onun yerini göstereceğiz."buyurdu. Bir rivâyete göre Kâbe'nin yerini Cebrâil aleyhisselâm gösterdi. Böylece İbrâhim aleyhisselâm, oğlu İsmâil ile birlikte temel kazmaya başladı. Âdem aleyhisselâm zamânında kazılan temeli buldular. Aynı temel üzerine, Kâbe'yi inşâ etmeye başladılar. Cebrâil aleyhisselâmın târifine göreİbrâhim aleyhisselâm, binâyıİsmâil aleyhisselâmın getirdiği taşlarla yapıyordu. Nihâyet Kâbe'nin duvarları yükseldi ve yukarıya taş yetişemez oldu. Bunun üzerine büyükçe bir taş getirdiler. İbrâhim aleyhisselâm bu taşa basarak duvarı örmeye devâm etti. Mübârek ayağının izi çıkan bu taşa **Makâm-ı İbrâhim** dendi. Kâbe'de tavâf namazı bu taşın bulunduğu yer olan Makâm-ı İbrâhim'de kılınır. Binânın yapımında, melekler, taş getirmede İsmâil aleyhisselâma yardım ettiler. Sıra Hacer-ül-Esved'e gelince İbrâhim aleyhisselâm; "Ey İsmâil! İyi bir taş getir ki, hacılara işâret olsun!" buyurdu. İsmâil aleyhisselâm bir taş getirdi. İbrâhim aleyhisselâm; "Bundan daha iyi bir taş getir." deyince, Ebû Kubeys Dağından; "Cebrâil aleyhisselâm tûfanda bana bir taş emânet etti. Gel onu al!" diye bir ses işitti. Bunun üzerine Hacer-ül-Esved taşı, Ebû Kubeys Dağından alınıp, Kâbe'deki yerine yerleştirildi.

Baba-oğul, Kâbe'yi yapıp bitirince, Bakara sûresi 127. âyet-i kerîmesinde meâlen bildirildiği gibi; **"Yâ Rabbî! Bizden bu hayırlı işi kabûl et! Muhakkak ki sen, duâmızı işitici, niyetimizi bilicisin."** diye niyâzda bulundular.

Kâbe-i muazzama, İbrâhim aleyhisselâmdan sonra zaman zaman yıkılıp yeniden inşâ edilmiştir. Bu inşâların biri de, Resûlullah efendimize peygamberliği bildirilmeden önce olmuştur. Sevgili Peygamberimiz o zaman otuz beş yaşlarındaydılar. Yağmur ve seller Kâbe'nin duvarlarını iyice yıpratmıştı. Ayrıca çıkan bir yangın hasara sebeb olduğundan binâyı yeniden yapmak lâzımdı. Bunun üzerine Kureyş Kabîlesi, Kâbe'yi, İbrâhim aleyhisselâmın yaptığı temele kadar yıkıp yeniden inşâ etmeye karar verdiler. Lüzûmlu malzeme ve parayı temin etmeye çalıştılar. Fakat toplananlar, ihtiyâca cevâb vermekten uzak olup, Kâbe'yi, İbrâhim aleyhisselâmın oturttuğu temel üzerinden yapacak miktarda değildi. Kendi aralarında istişâre ettiler. Kâbe'nin temelinin bir tarafını kısaltmak, topladıkları malzeme mikdârınca taştan bir binâ yapmak için karar aldılar. Hilâl şeklindeki **Hatîm** denilen küçük duvar ile, Kâbe arasını boş bırakıp, dört köşe, kuzey duvarını altı arşın bir karış (bir arşın = 68 cm) içerden başladılar. Diğer duvarları, eski temelin üzerine inşâ etmeye devâm ettiler. Bir sıra taş, bir sıra tahta ile duvarlar örülüyordu. İstemedikleri kimseleri içeri sokmamak için, sel sularını bahâne ederek

Kâbe kapısını yer seviyesinden bir insan boyu yüksekten başladılar. Kâbe'nin içini, kapının eşiği seviyesine kadar toprakla doldurdular. Hacer-ül-Esved'in konulacağı yere kadar binâyı yükselttiler. Fakat Hacer-ül-Esved'i yerine yerleştirmek husûsunda ihtilâfa düştüler. Her kabîle bu şerefe kavuşmak istediğinden, aralarında büyük bir anlaşmazlık çıktı. Abdüddâroğulları; "Bu işi bizden başkası yaparsa kan dökeriz." diyerek meydan okudular. Dört-beş gün süren bu anlaşmazlık sebebiyle, neredeyse kan akıtılacaktı. Bu sırada Abdülmuttalib'in dayısı ve yaşlı bir zât olan Huzeyfe bin Mugîre; "Ey Kureyş topluluğu! Anlaşamadığınız iş hakında hüküm vermek üzere, şu kapıdan ilk girecek zâtı aranızda hakem yapın." diyerek, Kâbe'ye açılan Benî Şeybe Kapısını gösterdi. Oradakiler bu teklifi kabul ettiler ve işin en nâzik ânında bu işi hâlledecek kimseyi beklemeye başladılar. Nihâyet kapıdan; doğruluğunu, üstün ahlâkını son derece takdir ettikleri ve El-Emin, yâni hep kendisine güvenilir dedikleri Muhammed aleyhisselâmın geldiğini gördüler. Hep birden; "İşte El-Emîn! O'nun hükmüne râzıyız." dediler. Durum, Sevgili Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâma anlatılınca, bir örtü istedi. Onu yere sererek Hacer-ül-Esved'i örtünün üzerine koyup; "Her kabîleden bir kişi bir ucundan tutsun." buyurdu. Taşı, konulacağı yere kadar kaldırttı. Sonra kendisi taşı kucaklayıp yerine koydu. Böylece çıkmak üzere olan büyük bir çarpışmanın önlendiğini gören kabîleler, bu hareketten memnun kaldılar.

Kapı yüksekliğini dört arşın bir karış yaparak binâyı tamamladılar ve tavanının düz yapılmasını tercih ettiler. Üzerine yağacak yağmurların akması için kuzey taraftaki duvara bir tâne de oluk (Altın Oluk) yaptılar. Binâ tamamlandığında ellerinde bir miktar malzeme arttı. Onunla da kuzey tarafta kalan, yapamadıkları temel üzerine yüksekliği az bir duvar yaptılar. Böylece **Hatîm** denilen hilâl şeklindeki duvar meydana geldi. Bu duvar ile kuzey duvarı arası Kâbe'ye âittir, yâni Kâbe'nin içidir. Onun için tavâf yapılırken Hatîm'in dışından dolaşılır. Hatîm'in içinde namaz kılmak pek kıymetlidir. İsmâil aleyhisselâmın kabr-i şerîfi de Hatîm'dedir.

683 (H. 64) senesinde Hüseyn bin Numeyr es-Sekûnî'nin Mekke kuşatması sırasında Kâbe tamâmen yandı. Bu zamanda Abdullah bin Zübeyr hazretleri, Hacer-ül-Esved'i gümüş bir bağ ile bağladı.

Abdullah bin Zübeyr Peygamber efendimizin hazret-i Âişe'ye buyurduğu; **"Senin kavmin, Beytullah'ın binâsını kısalttılar. Maddî imkânları kâfî gelmedi de Hatîm tarafından birkaç arşın yer bıraktılar. Eğer senin kavminin zamânı küfre yakın olmasaydı, Kâbe'yi yıkar, bıraktıkları kısmı İbrâhim'in** (aleyhisselâm) **yaptığı ilk temel üzerine inşâ ederdim. Beytullah'a ayrıca, yer seviyesinden iki kapı da yapardım. Biri şark** (doğu), **diğeri garb** (batı) **kapısı olurdu. İnsanlar şark kapısından girer, garb kapısından çıkarlardı..."** hadîs-i şerîfine uygun olarak Kâbe-i muazzamayı yeniden yaptırmaya başladı. BöyleceKâbe, İbrâhim aleyhisselâmın yaptığı temel üzerine yapılmış oldu. Kapılar yer seviyesine indirildi. Hacer-ül-Esved'i yerine, Abdullah bin Zübeyr'in oğlu Ubbâd ile Cübeyr bin Şeybe yerleştirdi. Kâbe'ye, Mısır'da dokunan iyi cins bir kumaş ile örtü yapıldı.

Kâbe'nin bu hâli, Halîfe Abdülmelik bin Mervân'ın Mekke vâliliğine tâyin ettiği Haccâc bin Yûsuf zamânına kadar devâm etti. Haccâc, halîfeye mektup yazıp Kâbe'yi eskisi gibi yapmak istediğini bildirdi. Kabul edilince kuzey duvarını yıkıp, Hatîm'i dışarıda bıraktı. Garb kapısını kapattı. Şark kapısını yükseltti. Böylece Kâbe-i muazzama bugünkü hâle geldi.

Bundan sonra Kâbe artık tekrar yıkılıp yapılmadı. Ancak zaman zaman Osmanlı sultanları tâmîrât ve tezyinâtlar yaptılar. Meselâ 1612 senesinde Sultan Birinci Ahmed Han, seksen bin Osmanlı altını harcayarak tâmirât yaptırmış, bundan on sekiz sene sonra oğlu Dördüncü Murâd Han, pekçok altın sarfederek tâmir ve tezyinâtta bulunmuştur.

Kâbe-i muazzama, Mescid-i Harâm'ın ortasında, dört köşe taştan bir oda olup, 17 metre yüksekliktedir. Kuzey duvarı 8,8, güney duvarı 7, doğu duvarı 11,9 batı duvarı 12,8 metre uzunluğundadır. Doğu ve güney duvarları arasındaki köşede Hacer-ül-Esved taşı vardır. Hacer-ül-Esved'in yüksekliği, yere nazaran bir metreden fazladır. Taş, hacıların ellerini, yüzlerini sürmeleri ve öpmeleri sebebiyle çukurlaşmıştır. Kâbe'nin doğu duvarında bir kapı vardır. Kapı yerden 1,7 m yükseklikte olup, eni 1,7, boyu 2,7 metredir. Duvarlarının iç yüzü ve zemini renkli mermerlerle kaplıdır.

Kâbe'nin dört köşesine **Rükn** denir. Şam'a karşı olan köşeye **Rükn-i Şâmî,** Bağdat'a karşı olana **Rükn-i Irakî,** Yemen tarafında olana **Rükn-i Yemânî,** dördüncü köşeye de **Rükn-i Hacer-ül-Esved** denir. Rükn-i Irakî hizâsında; yedisi mermer, diğer basamakları ağaçtan 27 basamaklı, minâre merdiveni gibi yuvarlak olan merdiveni, Osmanlı sultanlarından İkinci Mustafa Han yenilemiştir. Kapının sağ tarafında çukur ve tavana kadar yükselen üç direk bulunmaktadır. Kâbe'nin dış yüzü ipekten siyah bir perde ile örtülüdür. Kapının perdesi yeşil atlastır.

Zemzem Kuyusu, Mescid-i Harâm içinde, hacer-ül-Esved köşesi karşısında ve köşeden 8 m uzakta bir odada olup, 1.8 m yüksekliğinde taştan yapılmış bir bileziği vardır. Sultan Birinci Abdülhamîd Hanın yaptırdığı bu odanın zemini mermer döşeli ve duvarlara doğru meyillidir.

Dünyâda Mekke-i mükerremede bulunan Kâbe'den başka ikinci bir Kâbe yoktur ve burası yeryüzünün

en kıymetli yeridir.

Kâbe'yi tavâf etmenin fazîleti hakkında sevgili Peygamberimizin pekçok hadîs-i şerîfi vardır. Bunlardan birkaçı şöyledir:

Kim Beytullah'ı tavâf ederse, Allahü teâlâ, bunun her adımına bir sevâb yazıp, bir günâhını siler.

Bu beyt, İslâmın direğidir. Kim bu beyti ziyâret etmek maksadıyla hac veya umre yapmaya çıkarsa, (bu yolda) **öldüğü takdirde, Allahü teâlâ onu Cennetine koymayı, sağ kaldığı takdirde ganîmet ve mükâfâtla memleketine döndürmeyi taahhüd eder.**

KABIZLIK;

Alm. *Verstopfung. Konstipation (f),* **Fr.** *Constipation (f),* **İng.** *Constipation.* Barsak hareketlerinin seyrek veya yetersiz olmasıyla ortaya çıkan bir durum. Dışkılama sayısı kişiler arasında farklılık gösterir. Kabızlık hâlinde dışkılama sayısı azalır; dışkı, sert ve düzensiz şekillidir. Sıklıkla karın ağrısı, aşırı gazlanma görülür. Hasta, dışkılama hissi olmasına rağmen, boşalamaz ve sıkıntı duyar.

Kabızlığın farklı sebepleri olmakla birlikte, büyük bir kısmı şahsın tuvalet alışkanlığı, şahsiyeti, psikolojik durumuyla ilgilidir. Titiz ve her şeyin en iyisini yapmaya büyük gayret gösteren şahıslarda daha sık görülür. Üzüntü, heyecan gibi hâllerde ortaya çıkabilir.

Şahsın beslenme alışkanlığı da kabızlık yapabilir. Posasız gıdâlarla beslenme buna bir sebep teşkil eder. Ayrıca yetersiz su ve mâyi alınması kabızlığın en mühim sebeplerindendir. Yine hareketsizlik, dışkılama isteğini baskılamada zemin olabilir.

Tiroit bezinin yeterli çalışmadığı, kanın kalsiyum seviyesinin yüksek olduğu hâllerde, depresyon gibi bâzı psikiyatrik durumlarda, basur hastalığında kabızlık görülebilir. Bunların dışında kabızlık ve buruntuya sebep olan kalın barsak kanseri de sebepler arasında düşünülmelidir. Dışkının kanlı olması, kalın barsak kanserinin lehinedir. ancak çok zor dışkılama sırasında, bâsur gibi hastalıklarda da dışkıda kanın görülebileceği unutulmamalıdır. Bâsurdaki kanama, dışkılamanın sonunda tâze kırmızıdır. Kanserdeki kanama, dışkıyla tamâmen karışıktır ve sonra gelmez, daha da koyu renktedir.

Kabızlığın tedâvisi için sebebinin tam olarak anlaşılması gerekir. Yukarıda belirtilen bâzı hastalıkların tedâvisi, belirtileri arasında olan kabızlığı da ortadan kaldıracaktır. Bunun yanı sıra kabızlık çeken şahıslara posalı yiyecekler ve yeterli mâyi alınması, düzenli beslenme, her gün aynı saatte ve düzenli tuvalete gitme, tuvalette belli bir süre bekleme, beden hareketleri, özellikle karın kaslarının çalıştırılması tavsiye edilir.

Bunlarla birlikte dışkıyı yumuşatıcı (laksatifler) ve sâkinleştirici ilâçlar kullanılır. Bâzı durumlarda lavman da yapılabilir. Her yemekte en az 1-2 bardak su içmelidir. Kabız olanlar, bilhassa spastik kabızlık olup da laksatif ilâç almak durumunda olurlarsa kaydırıcı olanları tercih etmelidir (parafin liquid, lactulose, granocol, normacol gibi). Sabah aç karnına ve yatarken bir su bardağı ılık bal şerbeti içilmesi kabızlığa iyi gelir.

Kabızlığa karşı tavsiye edilebilecek basit bir yiyecek de un kepeğidir. Hergün birkaç kaşık un kepeği yemek kabızlığı önleyecektir. Hiç değilse ekmek yerken beyaz ekmekten kaçınıp kepek ekmeği, çavdar ekmeği gibi posa bırakan ekmekleri tercih etmelidir.

KÂBİL (Bkz. Hâbil-Kâbil)

KABİNE (Bkz. Bakanlar Kurulu)

KABİR;

Alm. *Grab (mal) (m), Gabstätte (f),* **Fr.** *Tombeau, sépulcre (m),* **İng.** *Tomb, grave.* Mezar; ölenin toprağa gömüldüğü yer. Derin kazılmış çukur bir yerin adı. Kabir kelimesinin çoğulu "Kubûr"dur. Birçok kabrin bulunduğu yere "kabristan" veya "mezarlık" denir.

İnsanlık târihinde ilk ölen ve toprağa gömülen hazret-i Âdem'in oğullarından Hâbil'dir. Hâbil, kardeşi Kâbil tarafından öldürülmüştür. Bu ölüyü ne yapacağını bilemeyip şaşıran Kâbil, o esnâda bir kuşun ölü bir kuşu toprakla örterek gömdüğüne bakarak Hâbil'i gömmüştür (Bkz. Hâbil ve Kâbil). İlk insan ve ilk peygamber olan hazret-i Âdem vefât edince Allahü teâlânın emri üzere melekler yıkayıp kefenlediler. Namazını kılıp defnettikten sonra da; "Ey Âdemoğulları! Siz de ölülerinize böyle yapınız." diyerek insanlara ölülerine yapılacak muâmeleyi öğrettiler. Daha sonraları gelen bütün peygamberler, ümmetlerine, ölülerini yıkayıp kefenlemelerini ve namazlarını kılarak uygun hazırlanmış kabirlere defnetmelerini emrettiler.

Zamanla hak dinden ayrılıp bozuk ve sapık yollar tutan kavimler, mâbetlerini putlarla doldurdukları gibi

kabirleri de değiştirdiler. Mevki sâhibi ölülerinin kabirlerini âhiret hakkındaki bozuk ve uydurma inançlarına bağlı olarak yüksek piramitler, yığma tepeler yaparak, kayalara oyarak vs. düzenlediler. Bu kabirlerin içine ölünün yanısıra; hanımı, câriyesi, hizmetçisi, atı, silahları, zînet eşyâları, kap-kacak, yiyecek içecek gibi akıllarına ne gelirse koydular. Ölülerini de, bir insan ölüsüne gösterilmesi gereken hürmetten uzak şekillere sokarak gömdüler. Bu gün de dünyâdaki çeşitli milletler, ölülerine kendi inançlarına göre türlü kabirler hazırlamaktadır. Bunlar arasında ölülerini yırtıcı kuşlara yedirenler, yakanlar, suya atanlar, bir köpek leşiymiş gibi gömenlerin yanında her türlü dünyâ zîyneti ve eşyâsı ile birlikte gömenler de bulunmaktadır. Buda, Brehmen gibi sapık inanç sâhipleri ile hiçbir dîne inanmayan komünistler ölülerini toprağa gömmeyip yakmaktadırlar. Avrupa ülkelerinde ve Amerika'da bâzı sapıkların da ölülerini yakıp külünü bir kavanoza doldurdukları ve üstlerine ölenin kimliğini yazdıkları, sonra bu kavanozları raflara dizerek sergiledikleri görülmektedir.

Hıristiyanlar ve tek Allah inancına sâhib olan bütün ilâhî dinlerde mezarın baş kısmı, ölünün kabire konuş durumuna göre güney tarafa dönüktür. Bölge ve arâzinin durumuna göre kıbleye yöneltilme şartı vardır. Bu durum Hıristiyan ve Mûsevîlerde Kudüs'e, Müslümanlarda ise Kâbe-i muazzamaya doğrudur.

Hıristiyanlar ve Mûsevîler sâhib oldukları kendi batıl inançlarına göre, gösterişli, son derece süslü mermer kabirler yaparlar. Ölülerin baş taraflarına büyük ve süslü, put şeklinde haç yerleştirirler. Mûsevî ve Hıristiyanların kabirlerinin, âilenin mâlî ve kültürel durumları seviyesinde süslü, gösterişli olması geleneği bugün de hâlâ mevcuttur. Bütün kabirlerin toprak üstünde kalan bölümleri genellikle mermerle kaplanır. Mermer mezar taşları dikilir. Bu taşların üzerine ölünün doğum ve ölüm yılları ile ismi, yaptığı işleri, kazandığı başarıları, gördüğü vazîfeleri kitâbeler şeklinde yazılır. Ölünün bağlı olduğu dînin kutsal kitabından da bâzı cümleler ile büyük kabul ettikleri kişilerin sözlerinden de yazıldığı vâkidir. Buna, özellikle Hıristiyan geleneklerinde daha çok rastlanmaktadır.

İnsanı şerefli bir varlık kabul eden bütün ilâhî dinlerde, meyyitin (ölen kimsenin) büyük mezarlıklarda bir kabire defnedilmesi, gömülmesi emredilmiştir. İslâm dîninde meyyiti, kabir kazıp, kabrin içine defnetmek farz-ı kifâyedir. Yâni bu işi, hiç olmazsa en az bir Müslümanın yapması lâzımdır. Hattâ öyle ki, defin için lâzım olan Müslüman bulunmazsa, bunu haber alan her Müslümanın definde bulunması farz olur. İslâm dîninde ölünün yakılması, kesin olarak yasaktır.

İslâm dîninde kabrin derinliği, insanın göğsüne kadar olur. Adam boyunca olması daha iyidir. Kabir, su girmemesi, koku çıkmaması ve hayvanların açmaması için, derin olur. Uzunluğu meyyitin boyu kadar, genişliği, boyunun yarısı kadardır. Kabrin uzunluğuna istikâmeti, kıble ciheti ile dik açı yapacak şekilde olmalıdır.

Lahid yapmak sünnettir. Lahid; kabir kazıldıktan sonra, kabrin taban sathından kıble yönüne ve kabir boyunca, içine meyyit sığacak kadar genişlik ve yükseklikte kazılan yerdir. Meyyit, lahid içine, sağ yanı üzere konur. Şak yapılmaz, yâni kabir kazıldıktan sonra ortasına çukur açıp, meyyit buraya konmaz. Toprak çürük, nemli ise, erkek meyyit lahdin veya doğruca kabrin içine tabut ile konabilir. Toprak kuru ve sağlam ise, erkeği tabut ile gömmemelidir. Meyyitin altına keçe, hasır gibi şeyler sermek de mekruhtur. Tabut ile gömülünce tabut içine biraz toprak konur. Kadınları, her zaman tabut ile gömmek daha iyidir. Toprağı kazmayıp, ölüyü yeryüzüne, binâ içine, mermerler içine koymak dînen uygun değildir. Zarûret olmadıkça, bir kabre iki kişi gömülmez. Başka mezar kazılamazsa, kemikler toplanıp, mezar içinde, toprakla örtülerek, başkası, toprağın öte yanına gömülebilir. Meyyit çürüyüp toprak olunca, bu mezara başkası defnolunabilir veya mezar üzerine tarla ev yapılabilir. Çünkü her meyyit için yeni kabir kazmaya imkân yoktur.

Bir Müslüman gömülürken kabre bir veya iki kişi girip, kıbleye dönüp, kabrin kıble tarafına ve kabre paralel olarak bırakılan meyyiti alıp, kabir içine veya lahid içine, yüzü kıbleye karşı korlar. Koyarken "Bismillah ve billah ve alâ millet-i Resûlillah" derler. Ezân okumazlar. Meyyitin yüzü, lahdin içine doğru olup, arkasına toprak ve kerpiç konur. Sonra mezarın içi toprakla doldurulur. Ters konmuş meyyiti kıbleye çevirmek için mezar açmak uygun değildir. Çünkü mezarı açmak haramdır. Mezarda unutulan bir malı almak için açılabilir. Ölü mezara konunca kefenin uçları çözülür.

Lahdin kabir tarafı, kerpiç dizerek veya hasırla kapatılır. Burasını pişmiş tuğla ile, tahta ile kapatmak mekruhtur. Kerpiç bulunmazsa tahta ile de örtülebilir. Çivi, tuğla gibi fırınlanmış şeyler, zînet eşyâsıdır. Bunları kabrin içinde kullanmak mekruhtur. Kabrin üstünü, dışardan tuğla, ağaç ve mermerle örtmek caizdir. Resûlullah'ın mübârek lahdi, dokuz tâne kerpiç ile kapatılmıştır. Kadınlar kabre tabutsuz konurken, büyük bez ile perde tutulur. Kabri toprakla örtülür. Kabir bir karıştan yüksek olmamalıdır.

Din büyüklerinin kabirlerinin kaybolmaması, ziyâretçilerin bunlara lâzım olan edebi göstermeleri ve böylece mânevî istifâde temini için kabirlerini muhâfazaya almak ve türbe yapmakta dînimizde bir mahzur yoktur. Diğer ölülerin de kabirlerini hayvanların ve câhillerin ayakları altında kalmaması için gösteriş ve övünme olmayacak şekilde muhâfazaya almak uygun görülmüştür. Müslüman

kabristanlarının düzenli, temiz olmaları ve çeşitli ağaç ve çiçekler dikilmesi, asırlardan beri süregelen bir husûsiyet olup çok sevaptır. İslâm dîni, insanın ölüsüne de, dirisine olduğu gibi saygı gösterilmesini emretmektedir. Müslümanların kabirlerine de saygılı olmak, üzerine basmamak, oturmamak ve çirkin şeyleri yapmamak lâzımdır.

Kabir hayâtı: Kabir hayâtı, akıl ile anlaşılabilecek bir şey değildir. Çünkü, âhiret hayâtına benzer. Aklın ise bu dünyâ işlerini anlayabilecek bir kapasitesi vardır. İslâmiyette kabir hayâtı hakkında özetle şunlar bildirilmektedir:

Kabir, âhiret âleminin başlangıcıdır. Ölümü her canlı tadacaktır. Ölüm, yok olmak değildir. Bir evden bir eve göç etmek gibidir. İnsanoğlunun ebedî (sonsuz) yaşamak arzusu, ancak âhirette gerçekleşecektir. **Kur'ân-ı kerîm**'de Cennet veya Cehennem hayâtının sonsuz olacağı bildirilmektedir (Bkz. Cennet, Cehennem). Ölen her kişi kıyâmette, dünyâda yaptıklarından hesâba çekilip Cennete veya Cehenneme gönderilinceye kadar kabirde kalacaktır. Ölünün kabirdeki hâli îmânına ve ibâdetlerine göre olacaktır. Nitekim Peygamber efendimiz bir hadîs-i şerîflerinde; **"Kabir, Cennet bahçelerinden bir bahçe veyâhut Cehennem çukurlarından bir çukurdur."** buyurdular.

Kabir hayâtına inanmak, îmânın şartlarından biri olan âhirete inanmanın bir parçasıdır. Kabir hayâtı, gaybîdir. Yâni beş duygu organı ve akıl ile anlaşılamaz. Ancak nakil, doğru haber ile bilinir. Gaybe îmân etmek lâzımdır. Buna inanmamak kıyâmet günü olan ba's, yâni mezardan kalkmaya inanmamaya yol açar. Çünkü ikisi de, Allahü teâlânın kudreti ile olmaktadır. Birine inananın, ötekine de inanması akla uygundur.

Kabirde, hem rûha, hem de bedene nîmet ve azap vardır. Nîmetler ve azaplar, rûha ve cesede birlikte olacaktır. İnsan, diriyken, kabir azâbını veya nîmetini anlayamıyor ise de, âyet-i kerîmeler ve hadîs-i şerîfler ile Muhammed aleyhisselâmın ümmetinin önce gelenleri, yâni Eshâb-ı kirâmın hepsi ve bütün Ehl-i sünnet âlimleri kabir azâbı olacağını haber vermişlerdir. Bu hususta icmâ, yâni sözbirliği hâsıl olmuştur. İnsan, aklının kavrayamadığı şeyleri inkâr edemez. Çünkü birçok olayları ve eşyânın varlığını, aklı ermeden kabul etmektedir.

Peygamberler, şehitler ve evliyânın, mezarlarında, kabir hayâtı denilen, bilmediğimiz bir hayatla diri olduklarını **Kur'ân-ı kerîm** ve hadîs-i şerîfler açıkça haber vermektedir. Âl-i İmrân sûresi 169. âyetinde meâlen; **"Allah yolunda öldürülenleri** (yâni şehitleri) **ölü sanmayınız! Onlar, Rablerinin yanında diridirler. Rızıklandırılmaktadırlar."** buyruldu. Bu âyet-i kerîme, şehitlerin kabirlerinde diri olduklarını bildiriyor. Şehîdler, başka Müslümanlar gibidirler. Peygamberler, şehitlerden elbet daha üstündürler. Bütün Peygamberler, şehid olarak ölmüştür. Hadîs-i şerîflerde de: **"Peygamberleri çürütmesini toprağa haram etmiştir.", "Mîrac gecesinde, Mûsâ'nın** (aleyhisselâm) **kabri yanından geçirildim. Mezarında, ayakta namaz kılıyordu.", "Kendimi peygamberler arasında gördüm. Mûsâ** (aleyhisselâm) **ayakta namaz kılıyordu. Esmerdi, saçları dağınık ve sarkık değildi. Zât kabîlesinden bir yiğit gibiydi."** buyruldu. Bu hadîs-i şerîfler, peygamberlerin, Rableri yanında diri olduklarını gösteriyor.

Velîler de, Allahü teâlânın, kerâmet olarak ihsân etmesi ile işitir ve görürler (Bkz. Kerâmet). Allahü teâlâ sevdiği kulları için, âdetinin, kânunlarının dışında şeyler yaratır. Peygamberlerin, şehîdlerin ve velîlerin dışında kâfirlerin bile mezarda duyduklarını ve işittiklerini hadîs-i şerîfler bildirmektedir. Peygamber efendimiz; **"Meyyit, ölü mezara konup, mezar başındakiler dağılırken, onların ayak seslerini işitir."** buyurdu.

Kabirde, meyyit kendini ziyârete gelenleri tanır. Bunun için kabirde bulunan meyyitlere selâm vermek sünnettir. Bir hadîs-i şerîfte: **"Bir kimse din kardeşinin kabrini ziyârete gider ve mezarı başında otururbut onu tanır ve selâmına cevap verir."** buyruldu. Resûlullah efendimiz buyurdu ki; **"Mezarda olanlara selâm vereceğiniz zaman, (Esselâmü aleyküm) deyiniz?"** Bunun için "Esselâmü aleyküm! Yâ ehle dâril-kavmil mü'minîn" denir.

Kabristanda bulunan ölüler, birbirini ziyâret ederler ve buluşurlar. Bunu bildiren hadîs-i şerîflerde; **"Ölülerinizin kefenlerini güzel** (sünnete uygun) **yapınız! Onlar, kabirlerinde birbirini ziyâret ederler, övünürler."** ve **"Biriniz din kardeşinin cenâze işlerini görürse, kefenini güzel yapsın!Çünkü onlar, kabirleri içinde birbirlerini ziyâret ederler."** buyruldu.

Ölülerin, kabirlerinde birçok iş yaptıkları, Allahü teâlânın izni ile onlardan birçok şeyler görüldüğü, Resûlullah efendimiz tarafından bildirilmiştir. Vefât eden evliyânın ve şehitlerin, düşmanlarla yapılan harplerde Müslümanlara yardım ettiği çok görülmüştür.

Kabirde, ölüye azap yapıldığı hakkında, Kur'ân-ı kerîmde Mü'min sûresi 46. âyetinde meâlen; **"Firavuna ve adamlarına her sabah ve akşam gidecekleri Cehennem ateşi gösterilir."** buyruldu. Hadîs-i şerîfte de: **"Eğer gizli tutabilseydiniz, kabir azâbını, benim işittiğim gibi, size de**

işittirmesi için duâ ederdim." buyruldu. Bir kimse, Resûlullah'ın yanında, "Topraktan birinin çıktığını gördüm. Bir adam buna sopa ile vurarak yerde kaybolduğunu, böylece toprağa girip çıktığını gördüm." dedi. Resûlullah efendimiz bunu işitince; **"O gördüğün Ebû Cehil'dir. Kıyâmete kadar azab çeker."** buyurdu. Bu ve bunun gibi haberler, Peygamberler ve evliyâlar gibi, herkesin de kabirdekileri görebileceğini bildirmektedirler. Evliyânın görmesi hiç inkâr edilemez. Allahü teâlânın kudreti ile görmektedirler.

Kabir hayâtını ve oradaki nîmetleri ve azapları bildiren sağlam ve vesikalı haberler, İhlâs A.Ş. tarafından Türkçe olarak yayınlanan **"Kur'ân-ı kerîmde Kıyâmet ve Âhiret"** kitabının "Müslümana Nasîhat" bölümünde geniş olarak bildirilmektedir.

Kabir suâli: Ölü, kabire konulunca, bilinmeyen bir hayatla dirilecek, rahat veya azap görecektir. Nîmet ve azaptan önce, "Münker ve Nekir" adındaki iki meleğin, bilinmeyen korkunç insan şeklinde mezara gelip suâl soracaklarını hadîs-i şerîfler açıkça bildirmekdedir (Bkz. Münker ve Nekir), Kabir suâli, bâzı îmân bilgilerinden veya tamâmından olacaktır.

Meşhur olan kabir suâlleri şunlardır: Rabbin kim? Dînin hangi dindir? Kimin ümmetindensin? Kitabın nedir? Kıblen neresidir? İtikâtta ve amelde mezhebin nedir? Bu suâllere îmânı doğru olan, Ehl-i sünnet îtikâdında olan müminler güzel, doğru cevaplar verecektir. (Bkz. Ehl-i Sünnet)

Güzel cevap verenlerin kabri genişleyecek, Cennetten bir pencere açılacaktır. Sabah ve akşam Cennetteki yerlerini görüp, melekler tarafından iyilikler yapılacak, müjdeler verilecektir. İyi cevap veremezse, demir tokmaklarla öyle vurulacak ki, bağırmasını insandan ve cinden başka her mahluk işitecektir. Kabir o kadar daralır ki, kemiklerini birbirine geçirecek gibi sıkar. Cehennem'den bir delik açılır. Sabah ve akşam Cehennem'deki yerini görüp, mezardan mahşere kadar acı azaplar çeker. Bir hadîs-i şerîfte buyruldu ki:

Kul öldüğü vakit, siyah renkli, yeşil gözlü iki melek kendisine gelir. (Suratlarına bakılamayacak kadar korkunç olduklarından) **birine Nekir diğerine Münker denir.** Ölüye:

"Bu peygamber hakkında ne dersin?" diye sorarlar. Şâyet mümin idiyse:

"O, Allah'ın kulu ve Resûlüdür; "Eşhedü en lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve resûlüh" der. Onlar: "Senin böyle diyeceğini biliyorduk." derler. Sonra mezarı enine boyuna yetmiş arşın genişletilir ve nûrlandırılır. Sonra kendisine: "Uyu." denir. O; "Bırakın da gideyim durumu âile efrâdıma anlatayım." der. Fakat kendisine müsâde edilmez. "En yakın adamının ancak kendisini uyandırabileceği bir güveyinin uykuya yatması gibi yat, uyu." denir ve kıyâmete kadar yatar.

Şâyet münâfık ise, meleklerin sorularına; "İnsanlar bir şeyler derlerdi ve ben de söylerdim, fakat şimdi bilmiyorum." der. Melekler; "Zâten biz senin böyle diyeceğini biliyorduk." derler. Sonra mezârına; "Bunu sıkıştır." denir. Mezar onu, kemikleri birbirine geçinceye kadar sıkar ve dirilinceye kadar kabrinde azâb çeker."

Bu hâlleri, Resûlullah'ın ve Eshâbının yolunda bulunan Ehl-i sünnet âlimleri sözbirliğiyle söylemişlerdir.

Yakılan, suya atılan veya başka bir şekilde muâmele edilen her ölü için de kabir hayâtı, suâli, azâbı veya rahatlığı vardır. Bunlar, sâdece bir kabir kazılıp içine konulan ölülere yapılır, böyle olmayanlara yapılmaz sanmamalıdır. Ölen insanların başlarına gelenler, Allahü teâlânın kudreti içindedir. Her ölü, öldükten sonra başa gelenlerden olan kabir hayâtını yaşar. Nitekim dünyâda da insanların aklının almadığı, güçlerinin yetmediği, hesaplarına uymayan birçok hâdise cereyan etmektedir. Anlaşılsın anlaşılmasın, bu dünyâda olup biten her şeye dünyâ hayâtı denilmektedir.

Kabir ziyâreti: Meyyit, kabrinde bilmediğimiz bir hayatla diridir. Müslümanların kabrini ziyâret etmek, Peygamberimizin de yaptığı ve Müslümanlara tavsiye ettiği mühim sünnetlerden biridir. Hadîs-i şerîfte; **"Kabirleri ziyâret ediniz! Kabir ziyâreti, ölümü hatırlatır."** ve **"Kabir ziyâretini size yasaklamıştım. Şimdiden sonra ziyâret edebilirsiniz. Böylece ibret alır, gafletten uyanırsınız."** buyruldu.

Ölümü hatırlamak ve ölüden ibret almak için, kabir ziyâret etmek ve peygamberlerin, sâlihlerin, velîlerin kabirlerinden bereketlenmek, dînimizde çok sevap verileceği bildirilen ibâdetlerdendir.

KABLO;

Alm. *Kabel (n),* **Fr.** *Câble (m),* **İng.** *Cable.* Elektrik akımı iletiminde kullanılan üzeri yalıtkan bir madde ile kaplı mâdenî bir tel. Bir veya daha fazla iletken, yalıtıcı bir maddeyle kaplanmıştır. İletkenler bakır veya alüminyumdan bir tek tel veya daha ince tellerden örülmüş, örgü tel olabilir. Aynı miktarda akımı taşıyabilmesi için alüminyum kabloların bakıra nispeten 1/2 çap daha büyük olmasını gerektirir.

Dolayısıyla yer problemi olan yerlerde bakır kablo kullanılır. Alüminyum esâsen fazla ağır olmayan havadaki hatlarda tercih edilir. Kabloların daha güçlü olması isteniyorsa, çelik örgülerle kuvvetlendirilir. Bunlar esas itibarıyla, ülke çapındaki yüksek gerilim hatları gibi havada yüksek geçen uzun hatlarda kullanılır. Kablodan istenilen güç, hem kendi ağırlığını hem de ilâve olarak, üzerinde donacak buzun veya yağacak karın ağırlığını taşımasıyla alâkalıdır. Ayrıca rüzgârın sebep olacağı gerilim bu kuvvetin tesbitinde muhakkak hesâba katılmalıdır.

Toprak altında kullanılan kablolar: Toprak altı kabloları kanal sistemiyle döşendiğinden dâima aşırı rutûbetle karşı karşıyadır. Genellikle kurşun muhafaza içinde olup, bunun içerisindeki ayrı olarak yalıtılmış iletkenlerin sayısına göre çok veya tek iletkenli olarak sınıflandırılırlar. Tek iletkenli kablolar, büyük çaplı kablo isteyen yüksek gerilim devrelerinde kullanılır. Bu durumda kanala birden fazla kablo döşenemez. Bu yüzden yekpâre tek iletkenli kablolar ayrı kanallara döşenir. Çok iletkenli kablolar nisbeten düşük voltajdaki elketrik enerjisinin dağıtımında kullanılır. Tek bir kanala yerleştirilebilirler. Mâliyetleri düşüktür. Fakat akım taşıma kapasiteleri sınırlıdır. Toprak altı kablolarında temel olarak 3 tip yalıtkan kullanılır: Lâstik, cilâlanmış patiska (varnished cambric) ve yağlı kâğıt (impregrated paper), 15.000 volta kadar enerji taşıyan kablolar lâstikle yalıtılır. Eğer kablo kimyâsal maddelerin veya yağların tesirlerine mâruzsa, genellikle lâstik yalıtkan üzerine neoprene gibi sentetik maddeyle kaplanır. Çok sıcak bölgelerde kullanım için kablolar asbestos veya yanmaz plâstik maddelerle korunur. Eğer kablonun aşınma veya içine su sızma ihtimâli varsa, kablo üzerine kurşun muhâfaza yerleştirilir.

Cilâlı patiskayla yalıtınca lâstik veya kâğıda nazaran daha fazla kat yapılır ve kablo bükülmez hâle gelir. Bu yüzden esas olarak santrallerde ve benzeri yardımcı ünitelerde kısa bağlantı kablolarını yalıtmada kullanılır. Cilâlı patiska 15.000 volta kadar varan gerilimde kullanılan her ebattaki kablo için tesirlidir.

Yağlı kâğıtla yalıtma, elektrik enerjisi kaybını azalttığı ve maliyeti düşük olduğu için tercih edilir. Böyle yalıtılmış kablolar 300.000 volta kadar kullanılır. Fakat 69.000 voltun üzerine aşıldığında, kablonun bulunduğu kanalın basıncı yağ veya nitrojen gazıyla arttırılır. Basınçtan maksat boşlukları veya kâğıdın birbirinden ayrıldığı yerleri ortadan kaldırmak ve boşluklarda gazın iyonlaşmasını önlemektir. Kabloyu yalıtırken boşluklara mâni olmak hem yalıtkanın kabloya sarımı hem de kablonun döşenmesi sırasında imkânsızdır. Kablodaki kıvrımlar, yalıtkan madde tabakalarının ayrılmasına sebep olur. Yüksek voltajda iyonlaşmayı önlemek için 3,5 kg/cm2'ye kadar varan basınç gereklidir. Cilâlı patiska ve yağlı kâğıtla yalıtılmış olan kablolar genellikle koruyucu bir kurşun tabaka ile örtülüdür. Aynı zamanda neme karşı kesin tedbir alınmış olur. Toprağın kimyâsal yapısıyla bağlantılı olarak elektroliz veya korozyon (paslanma) ihtimâli olduğundan kurşun plâstikle kaplanır. Sentetik maddeler de, yalıtıcı olarak kullanılmaktadır.

Hava kabloları: Kurşun kaplı kablolar, şartların toprak altına tesisini imkân vermediği kutup bölgelerinde havada taşınabilir.

Kablo, rehber kablo denilen, güçlü çelik kablonun desteklediği, çelik askılar üzerinde taşınır. Bu tip hava kablosu genellikle toprak altı döşemenin ekonomik olmadığı yerleşim bölgelerinde elektrik enerjisinin dağıtımı için kullanılır. Bakımı kolay, daha ekonomik olması dolayısıyla büyük fabrikalarda da kullanılmaktadır. Hava kablolarının yalıtılması, toprak altında kullanılan kablolardaki gibidir. Neme, çürütücü atmosfere ve mesela ağaç dallarının sebep olacağı aşınmaya karşı tedbir alınmalıdır.

Düşük voltaj kabloları: 600 voltu aşmayan yerlerde genel olarak 3 tip kablo kullanılır. Bunlar metalden başka maddelerle kaplı kablolar, metal kaplı kablolar ve mineralle yalıtılmış, metalik muhâfazalı kablolardır. Metalden başka maddeyle kaplı kablo her biri lastikle yalıtılmış iletkenlerden meydana gelir. Yağlı kâğıt tabakasıyla kaplanmış lâstik yalıtkanın etrafına kâğıt bant sarılır. Böyle yalıtılan iletkenler, neme ve ateşe dayanıklı bir bileşiğe doyurulmuş dış sargıyla sarılır. Bu tür kablolardan meşhur bir model de "Romex" olarak bilinmektedir.

Çelik sargılı kablolar: Her biri yağlı kâğıtla sarılmış lâstikle yalıtılmış iletkenlerden meydana gelir, iletkenleri bükülebilir. Çelik örgülü olan ve olmayan her iki tip kablonun duvar veya beton içine gömülmediği oldukça kurak yerlerde kullanılması uygundur.

Çelik örgülü kablo özellikle aşınmaya karşı dayanıklıdır. Mineralle yalıtılmış metal kaplı kablolar, kablonun gizlenmesi gereken, düşük voltajla işgören yerlerde kullanılır. Meselâ bir yerleşim yerinden garaja veya dışardaki lâmbalara giden toprak altı hatta kullanıldığı gibi. Bu tip kablo, çok iyi sıkıştırmak suretiyle doldurulmuş kapalı borular içindeki yalıtılmış iletkenlerden meydana gelir.

Koaksiyel (Coaxial) kablo: İki iletkenli elektrik kablosu genellikle yüksek frekanslı devrelerde kullanılır. İletkenlerden biri içi boş diğer iletkenin içine oturtulmuş olup, ikisinin arası sert plastikle, aralıklı olarak bırakılan boşluklarla veya basınçlı gazla yalıtılır. Dış iletken, bir noktada koruyucu

olarak, metalik örgü veya bükülmez boru şeklinde olabilir. Koaksiyel kablolar polis araçlarında, taksilerde, hava araçlarının telsizlerinde, radarlarda, yayın istasyonlarında, kapalı devre televizyonda ve çok kanallı telefon devrelerinde kullanılır. Basit kablolardan farkı, yüksek frekansta daha iyi iletken olması ve kullanım kolaylığı sağlamasıdır. Dış iletken kablonun radyasyonuna engel olur ve devreyi dışarıdan gelecek etkilere karşı korur. Birçok sayıda koaksiyel kablo birleştirilerek bir hat hâlinde kullanılabilir.

KABOTAJ;

Alm. *Kabotage, Küstenschiffahrt (f),* **Fr.** *Cabotage (m),* **İng.** *Cabotage, Coasting trade.* Belirli bir bölgedeki deniz ulaşımı. Kabotaj, bir devletin bir limanından alınan yük ve yolcuların, aynı devletin diğer bir limanına deniz yoluyla nakledilmesidir. Denizlerde ticâret serbestisi genel bir kâide olmakla birlikte, yurtiçi deniz nakliyâtı yapmak genellikle o ülkenin vatandaşlarına hasredilmiş bir haktır. Buna **kabotaj hakkı** denilmektedir. Türkiye'de, 1923 Lozan Antlaşmasının 28. maddesiyle kaldırılan (ilga edilen) kapütülasyonlar ve akdedilen ticâret sözleşmesi uyarınca "Ülkesinin kabotaj hakkı ile liman hizmetlerini (çekme, klavuzluk) kendi sancağına hasretmiş bulunmaktadır." Söz konusu ticâret sözleşmesi ile elde edilen kabotaj hakkı, 815 sayılı Kabotaj Kânunu ile tesbit edilmiş ve bunun kânunun yürürlüğe girdiği 1.7.1926 târihinin yıldönümleri "Denizcilik Bayramı" kabul edilmiştir.

KABUKLULAR (Crustacea);

Alm. *Krusten, Krebs-tiere, Krustazeen,* **Fr.** *Crustacés,* **İng.** *Crustaceans.* Eklembacaklılar şûbesinin zengin bir sınıfı. 25.000 kadar türü bilinmektedir. Çoğu deniz ve tatlı sularda, az bir miktarı ise karaların nemli bölgelerinde yaşar. Hepsi kanatsızdır. Kabuklu dış iskeletleri, yarık ayak şekilli bacakları, iki çift antenleri ve solungaç solunumları karakteristiktir. (Böceklerde bir çift anten bulunur. Akrep ve örümcekler ise antensizdir.)

Vücutları baş, göğüs ve karın bölmelerinden meydana gelir. Bâzılarında baş ve göğüs kaynaşmıştır. Bunlara, başlıgöğüs (sefalotoraks) denir. Vücut, kitinden bir kabukla örtülüdür. Deri hücrelerinin salgısı olan bu kutikula, dış iskelet vazifesini görür. Bu kabuklar, vücudu dış etkilerden korur, kaslara tutunma yeri sağlar ve su kaybını önler. Büyümeye mâni olduğundan zaman zaman atılarak değiştirilir. Bâzılarında $CaCO_3$ ve SiO_2'in birikmesiyle direncini arttırır. Kabuk, vücudun her tarafında aynı kalınlıkta değildir. Oynak yerlerde incelerek hareketi kolaylaştırır.

Çoğu ayrı eşeyli, iri yapılıdır. Türlere göre bacak sayıları farklılık gösterir. Bâzı kabuklularda, göğüs bacaklarının dibine bağlı olan ve dışarı doğru sarkan solungaçları, kabuğun yanlarında bulunan birer odacık içinde yer alır. Bâzı türlerde ise, düzleşmiş karın bacakları solungaç görevini îfâ eder. Küçük türlerde ise hiç solungaç bulunmaz, bunlar vücutlarının bütün yüzeyiyle solunum yaparlar. Tesbih böcekleri, kütükler veya taşlar altında ve çürümüş bitkisel yiyecekler üstünde bulunur. Havanın oksijenini alabilen hassas solungaçlarının nemli kalması için rutûbetli yerlerde yaşamak zorundadırlar. Yengeç, karides, ıstakoz, su piresi (Daphnia), siklops (Cyclops), langust, balina biti ve tesbih böcekleri en iyi bilinen kabuklulardır.

KABURGA;

Alm. *Rippe (f),* **Fr.** *ôte (f),* **İng.** *Rib.* Göğüs kemiği ve omurlarla birleşerek göğüs kafesini yapan, sağ ve solda 12 tâne olmak üzere toplam 24 tâne olan yassı kemiklerin her biri. Göğsü çevreleyerek göğüs kafesinin paralel kemiklerini yaparlar.

Kaburgaların başları omurga sistemi ile eklem yapar. Kaburgalar birbirinin altında arada mesâfe bırakacak şekilde sıralanırlar. Gövdeleri ise öne doğru kıvrılıp, aşağı eğim yaparlar. Kaburgaların yönleri değişiktir, üsttekiler alttakilerden daha az eğimlidir. Dokuzuncu kaburgada eğim en fazladır, daha sonra azalır. Birden yedinciye kadar uzunlukları artar. On ikiye kadar azalır. Genişlikleri yukarıdan aşağıya gittikçe azalır. İlk iki ve son üç kaburganın yapıları özeldir. Diğerleri "tipik kaburgalar"olarak adlandırılır. Üstteki 7 çift, göğsün önünde kıkırdakla eklem yaparak göğüs kemiğine bağlanır (gerçek kaburgalar). 8, 9 ve 10. çiftler yalancı kaburgalar diye adlandırılır, 7. kaburganın kıkırdağı ile birleşirler. 11 ve 12. çiftler (yüzen kaburgalar) serbest olarak sallanırlar, göğüs kemiği ile bağlantı yapmazlar. Birinci çiftin haricinde cilt altından kaburgaların dış yüzleri hissedilebilir. Birinci çifti köprücük kemiği örter. Alt iç yüzlerindeki olukta bir sinir bulunur. Temiz kan damarı ve kirli kan damarı taşınır.

Ana görevleri: Akciğerleri, kalbi ve karaciğeri mekanik olarak korumak ve destek sağlamak, soluk alıp vermede diaframa yardımcı olmaktır. Ayrıca kaburgalar, omuz ve karın kasları için geniş bir taban meydana getirirler.

Soluk alırken kaburgalar yukarı kalkar. Bu hareket diaframın hareketi ile birlikte göğüs boşluğunun

genişlemesine ve böylece akciğerlerin içine burundan hava dolmasına sebep olur. Göğsün genişlemesi; beyin sapındaki soluk alma merkezinin sinir yolları vâsıtasıyla kaburga kaslarına sinyal yollaması sonucu gerçekleşir. Bu kasların kasılması ile kaburgalar arasındaki mesâfe artar. Soluk almadan sonra diğer kaburga kasları kaburgaları tekrar bir araya çeker ve göğüs kafesini daraltıp soluk vermeyi sağlar.

Kaburga kemiklerinin ilikleri, vücudun kan yapma sisteminin önemli bir kısmını meydana getirir. Bu yüzden kaburga iliği, uzun kemik iliklerinin aksine kırmızıdır, sarı yağ dokusu azdır.

Hastalıkları: Kemiğin raşitizm, osteoporoz gibi sistemik hastalıkları, kaburgaları etkileyebilir. Göğüs kafesinin esnekliği yaşlılarda görülen müzmin bir akciğer hastalığı olan amfizem'de azalır. Bu hastalıkta kaburgalar öne doğru ilerler ve yuvarlak, sâbit bir fıçı göğsü meydana gelir. Göğüs ve karın cerrâhîsinde iç organlara daha rahat müdahale sağlamak için birkaç kaburganın bâzı parçaları çıkarılabilir.

Kaburgalar kırılmaya nisbeten dayanıklıdır. Çünkü eğitimi sâyesinde darbelere karşı koyabilir. Kırıklarının tedâvisinde, yatak istirahati ve kaburgayı tesbit edici bandajlar kullanılır. Nâdiren boyun veya karın bölgesinde fazla kaburga bulunabilir. Boyundaki bir fazla kaburga, kolun kan dolaşımını, sinir iletimini bozabilir.

Memelilerde kaburga sayısı genellikle karını da koruyacak şekilde 12'den fazladır. Yılanlar kaburgalarını sürünmek için kullanırlar.

KÂ'B-ÜL-AHBÂR;

Tâbiînin tanınmışlarından. Yemen'de doğdu. Müslüman olmadan önce, Yahûdî âlimlerinin büyüklerindendi. Künyesi Ebû İshâk'tır. Resûlullah'ın zamânına yetişti. Ancak bu sırada Müslüman olma nîmetine kavuşamadı. Bir rivâyete göre, İslâmiyetle şereflenmek üzere Resûlullah'ın huzûruna çıkmak için hazırlanmıştı. Fakat Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemin vefâtını ve bâzı Arapların irtidâdını, yâni dinden çıkışlarını duyunca geri döndü.

Hazret-i Ömer zamânında Müslüman olmuş ve onun hilâfeti sırasında Medîne-i münevvereye gelmiştir. Daha sonra Humus'a yerleşmiş ve hazret-i Osmân zamânında 652 (H.32) yılında vefât etmiştir. Vefâtı hakkında başka târihler de bildirilmiştir.

Kâ'b-ül-Ahbâr buyuruyor ki:

"Allahü teâlâ, mümin kulunu sevdiği zaman, Cennette onun derecesini yükseltmek için, dünyâyı ondan uzaklaştırır. Kâfir kuluna gazab ettiği zaman, onu dünyâda râhat kılıp, sevindirir. Böylece onu Cehennemin aşağı derecelerine düşürür."

"Dünyâdan ancak Allahü teâlânın takdir ettiği kadar ele geçer. Lâkin kulun sebeplere yapışıp, çalışması gerekir. Böyle yaparsa, emre uymuş olur."

"Cehennemde dört köprü vardır: Birincisinde akrabâsı ile münâsebeti kesenler, ikincisinde üzerinde borç bulunanlar, üçüncüsünde taşkınlık ve azgınlık yapanlar, dördüncüsünde zulmedenler oturur."

"Âhir zamanda öyle âlimler gelecek ki, herkesi zühde (şüphelilere düşmek korkusuyla mübahların çoğunu terk etmeye) dâvet edecekler, fakat kendileri zühdden uzak olacaklar; insanları korkutacaklar, fakat kendilerinde korkudan hiçbir iz bulunmayacak; insanların makâm mevki sâhiplerinden uzak kalmalarını isteyecekler, fakat kendileri onlardan ayrılmayacaklar; sözleriyle dünyâyı kötüleyecekler, fakat zenginlere yaklaşıp yoksul ve fakirlerden uzak kalacaklar. İlimleriyle amel etmeyecekler, yakınlarını başkalarının yanında görseler, darılacaklardır. Böyle âlimler, kötü ve Allahü teâlânın sevmediği âlimlerdir."

"Hanımının eziyet ve sıkıntı vermesine sabreden kimseye, Allahü teâlâ, Eyyûb aleyhisselâma verilen sevaptan verir."

KABZA;

Alm. *Grif (m), Heft (n) (bıçağın, kılıcın), Kolbenhals (m) (tüfeğin),* **Fr.** *Poignée (f),* **İng.** *Handle, butt.* Tutulacak yer, sap. Ok atılan yayın tutulduğu yer. Eyer kabzası, eyerde oturulacak yerin ön kısmı; bir tüfeğin kabzası, askerin nişan almak üzere sağ eliyle kavradığı dipçik kısmıdır.

Kabza tutuşu okçulukta çok önemlidir. Yayın birçok tutulma şekilleri vardır. Parmakların ve avuç içinin büyük, küçük ve normal olmasına göre; yaz ve kış mevsimlerine göre kabza tutuşları değişir. Kabza tutuşunda yay ne kadar kuvvetli tutulur ve sallanmazsa, atışlar o kadar isâbetli olurdu.

Kabza almak: Kemankeş olmak istiyenlerin iyice bilgi edindikten sonra hocasından okçuluk müsâdesi

alması hâlinde kullanılan bir tâbirdir.

Kemankeş (okçu) olmak isteyen kendine bir üstat seçer ve ondan okçuluğu öğrenirdi. Okçuluğa merâsimle başlanırdı. Kur'ân-ı kerîm okunur, salevâtlar getirilir, tirendazların hâtıraları anılırdı. Üstat sol eliyle tuttuğu yayı talebesine teslim eder, talebesi de öptükten sonra üstâdın târifi ile üç kere çekerdi. Okçuluğa âit mâlûmatı elde ettikten, attığını vurmak, okunu 900 defa kondurmak gücünü kazandıktan sonra kemankeşe üstâdı tarafından kabza verilirdi. Kabza almak merâsimle icrâ olunurdu. Bu törene "şeyh-ül-meydan" denilen tecrübeli bir kemankeş başkanlık ederdi. Kabza alacak olan tâlip ok meydanında kemankeşlerin huzurunda imtihan edilir, sonra kendisine törenle kabza verilerek kemankeş olduğu tasdik edilirdi.

Bir kılıcın kabzası, kılıç siperliğinin elle tutulan ve kavranan kısmıdır. Çok değişik biçim ve çeşitlerde kabzalar yapılmıştır: Mâdenden veya üzeri meşin kaplı ağaçtan, hayvan kabuğundan, boynuzdan vb.

KAÇARLAR;

Türkistan, Âzerbaycan, İran ve Anadolu'da yaşayan Türkmen kabîlesi ve İran'da (1796-1925) târihlerinde iktidar olmuş hânedân. Kaçar adı, Türkçe kaçmak kelimesinden türetilmiştir.

Moğollar (1206-1320) devrinden beri Hazar Denizi kıyılarında otururlardı. İlhanlılardan Hülâgu Hanın (1256-1264), Alamut Bâtınîlerine ve Sûriye'ye karşı giriştiği seferlere katılan Kaçarlar; Irak, Sûriye ve Anadolu'ya kadar yayıldılar. İlhanlı Devleti yıkıldığı zaman, Sûriye hudûduna yerleştiler. Tîmûr Han Sûriye'yi ele geçirince, onları esas vatanları olan Türkistan'a yolladı. On altıncı yüzyılın başında kurulan Safevî Devleti (1502-1732) kurucusu Şâh İsmâil'i (1502-1524) destekleyen Kaçarlar; bu devirde vezirlik, başkumandanlık, beylerbeylik dâhil devlet kademelerinde vazîfe aldılar. Safevîlerin yıkılmasıyla, 18. yüzyılda Afşarlar (1736-1749) ile mücâdele ettiler. Afşarlı Nâdir Şaha (1736-1747) düşmanca davranan Kaçarlar, Kuzey İran üzerinden Âzerbaycan'a yayıldılar. Kaçarlı Mehmed Ağanın Âzerbaycan vâliliği sırasında İran'daki hâkimiyetleri kuvvetlendi. Zendlere (1749-1796) karşı 1779'da Şiraz'da zafer kazanan Mehmed Ağa, İsfehan bölgesini alarak, şahlığını îlân etti. 1796'da Zendlerin hâkimiyetine son veren Mehmed Ağa, İran'ı bütünüyle zaptetti.

Böylece 1796'da kurulan Kaçar Devleti, Ruslarla mücâdele edip, 19. yüzyılda Avrupa devletleriyle diplomatik münâsebetler kurdu. Feth Ali Şah (1797-1834) devrinde Fransa ve İngiltere'ninn yanına çekilmek istenen İran'daki Kaçar Devleti, Çarlık Rusyasının Rint Okyanusuna inme politikasına karşı ordusunu kuvvetlendirerek, Avrupa'dan teknik eleman, silâh ve malzeme getirtti. Feth Ali Şah İran-Rus Harbi (1826-1828) sonunda imzâlanan Türkmençay Antlaşması ileİran, Kafkaslar havâlisindeki haklarını Rusya'ya vererek, Hazar Denizindeki Rus hâkimiyetini kabul etti. Muhammed Şâh (1834-1848) devrinde, Kuzey İran'da Acem asıllı Elbab Ali Muhammed'in talebesi İslâm düşmanı Behâullah'ın kurduğu"Behâîlik" ortaya çıktı. Behâîler Kaçarlı iktidârını tehdid edip, isyanlar çıkardı. Nâsireddîn Şah (1848-1896) Behâîleri kılıçtan geçirdi ise de bir fedâî tarafından öldürüldü. Doğu'nun fethedilmesi için Afganistan ve Herat'taki mücâdeleler, Hindistan'daki Gürganiyye Devleti (1526-1858)nin İngilizler tarafından yıkılmasına kadar devâm etti.

Rusya, İngiltere ve Fransa'nın İran bölgesindeki rekâbeti, Kaçarlar Devleti üzerinde Avrupa devletlerinin iktisâdî hâkimiyetini arttırdı. Muzaffereddîn Şâh (1896-1907) devrinde liberalizm ve meşrûtiyet verilmesini isteyenlerin hareketleri karşısında, 1 Ocak 1907'de Meclis-i Şûrâ-yi Millî açıldı. Muzaffereddîn Şahtan sonra tahta geçen Muhammed Ali Şah (1907-1909) Meşrûtiyet Anayasasını îlân etmesine rağmen, tatbik ettirmemesi üzerine, Âzerbaycan ve diğer eyâletlerde Kaçarlı Hânedânına karşı, silâhlı mücâdeleler ile isyânlar başladı. Muhammed Ali Şahın Rus ve İngiliz kontrolündeki iktidârına ihtilâlciler son verince, yerine oğlu Ahmed Şah (1909-1925) geçti. Birinci Dünyâ Harbinde tarafsız kalan Kaçarlar Hânedanının ülkesi, Ruslar ve İngilizler tarafından muhârebe alanı olarak kullanılıp, buradan Osmanlı Devletine saldırılar tertiplendi. Harp sonrasında İran'da mahallî isyânlar ve ayrılma taraftarı hareketler gelişti. Bolşevik Rus orduları Kuzey İran'a girdi. İngilizler Ahmed Şahı 1923'te Londra'ya götürünce yerine saltanat nâibi ve ordu başkumandanı Ali Rızâ Han vekâlet etti. 1924'te İran Millî Meclisini elde eden Ali Rızâ Han, 1925'te kanlı bir darbe yaparak Kaçarlar Hânedânına son verip, Pehlevî hükûmetini (1925-1979) kurdu. Pehlevî hükûmeti devrinde Kaçarlar Hânedânından ve kabîlesinden birçok devlet adamına vazîfe verildi.

Kaçarlar bugün Türkistan, Âzerbaycan ve kalabalık bir şekilde Esterâbat dâhil İran'da yaşamaktadır.

KAÇKAR DAĞI;

Karadeniz bölgesinin en yüksek dağı. Artvin, Rize ve Erzurum illeri sınırlarının birleştiği noktadadır. En yüksek yeri 3932 m olup, Artvin il sınırları içindedir. Dağın yapısında volkanik ara tabakalı katmanlar vardır. Yüksek kesimlerinde 13 tâne buzyalağı gölü bulunur. Bu göllerin hepsi 2700 metreden daha yüksektir. En büyüğü Deniz Gölü olup, çapı 300 metredir.

Dağın en yüksek kesiminde, kuzeye doğru dil biçiminde uzanan üç kısa vâdi buzulu yer alır. En uzununun boyu 1,5 kilometreyi aşar ve Karadeniz kıyı dağları üzerindeki en büyük buzuludur.

Kaçkar Dağının 2000 metreye kadar olan kısmı; lâdin, kızılağaç, sarıçam ormanları ile kaplıdır. Daha yüksek kesimler ise çayırlıktır. 1200 m yükseklikte Ayder Kaplıcası yer alır. Kaplıca suları çeşitli hastalıklara iyi gelmekte olup konaklama tesisleri mevcuttur.

Dağın yüksek kesimlerindeki çayırlara yazın yaylacılık amacıyla çıkılır. Doğu ve güney yamaçlarından kaynaklanan sular, Çoruh Irmağının kollarını besler. Kuzey yamaçlarından çıkan sular ise Karadeniz'e dökülen Büyükdere'nin başlangıç kollarını meydana getirir.

KAÇMA HIZI;

bir parçanın, ana kütlenin çekim kuvvetinden kurtulabilmesi için gerekli olan minimum hız. Kaçma hızı, parabolik hız olarak da bilinir.

Dünyâ atmosferinin dağılmamasının sebebi, atmosfer içindeki gaz moleküllerinin ortalama hızlarının, dünyâ için gerekli olan kaçma hızından düşük olmasıdır. Bir roketin dünyâdan ayrılarak diğer bir gezegene gitmesi veya güneş etrafında bir yörüngeye oturabilmesi için fırlatılırken kaçma hızına ulaşması lâzımdır. "m" kütleli hareketli bir parçanın (gaz molekülü, roket) yarıçapı "r", yüzeyindeki çekim kuvveti "g" olan bir ana kütleden, bu çekimi yenerek "h" yüksekliğine ulaşabilmesi için gerekli olan "v" kaçma hızını kinetik enerji formülünden hesaplamak mümkündür:

FORMÜLLER İÇİN BKZ. REHBER ANS. CİLDLERİ

buradan:

FORMÜLLER İÇİN BKZ. REHBER ANS. CİLDLERİ

kaçma hızı formülüdür.

Dünyâ için $r= 6,38.10^6$ m, $g= 9,8$ m/s^2 olduğundan uzaya fırlatılacak cisim için $h=\infty$ kabul edilirse bunun yanında "r" ihmâl edilebilir bir büyüklük olmaktadır. Bu sebepten formülde ikinci kök içindeki oran yaklaşık olarak 1 alınabilmektedir.

Buradan kaçma hızı $V= 11,2.10_3$ m/s olarak hesaplanır. Güneş sistemindeki bâzı gezegenler için kaçma hızları:

Gezegen:	**Kaçma Hızı (km/s):**
Merkür	3,8
Venüs	10,4
Mars	5,1
Jüpiter	61
Satürn	36,7
Üranus	22
Neptün	24
Dünyâ	11,2

KADASTRO;

Alm. *Kataster (m),* **Fr.** *Cadastre (m),* **İng.** *Cadastre; land legistry.* Yüzey ve engebeleri inceleme, yükseltileri hesaplama metodu. Dünyâ üzerindeki tabiî ve yapma engebelerin harita ve plânlarda belirtilmesi gâyesiyle bu husus devlet tarafından tesbit edilmiştir. Kadastronun gâyesi sağlam ve açık bir tapu sicili sistemi kurmaktır.

Târihî belgelerden anlaşıldığına göre kadastro ile ilgilenen ve bunu geliştiren eski Mısırlılardır. Mısır piramitlerin iri yapılması, kadastro tekniğinin uygulanması ile mümkün olmuştur. Bunun yanısıra Romalılarda da sınırları ve yeni şehirlerin kurulacağı yerleri belirtmek için veya yolların ve su kemerlerinin yapımında kadastro metodundan istifâde edilmiştir.

Osmanlı Devletinde tapu siciline âit kayıtlara Kânûnî Sultan Süleymân Han zamânında başlanmıştır. Bunlar 2320 cilt olarak Ankara'da "kuyûdât-ı kadîme" denilen eski kayıtlar mahzeninde saklanmaktadır. Tapu ile ilgili kânun hükmünde irâde ve fermanlarla, târifnâme ve tâlimatnâmeler olmuştur. 1858'de Arâzi Kânunu çıkarılmıştır. Buna göre arâzi beşe ayrılmıştır. 1) Mülki arâzi, 2) Askerî arâzi, 3) Vakıf

arâzi, 4) Kamu arâzisi, 5) Ölü arâzi.

İlk kadastro çalışmaları Sultan İkinci Abdülhamîd Han devrinde başlamıştır ve hâlen kadastroculuk Türkiye'de uygulanmaktadır. Cumhûriyet döneminde 22 Nisan 1925 târihli ve 658 sayılı kânunla Tapu Genel Müdürlüğü kuruldu. Aralık 1934'te 2613 sayılı **Kadastro ve Tapu Tahrir Kânunu**'yla kasaba ve şehirlerde kadastro çalışmalarına başlandı. 1950 yılında ise, arâzi kadastrosuna geçildi. 21 Haziran 1987 târihli ve 3402 sayılı **Kadastro Kânunu**'yla, kadastro işleri yeniden düzenlendi. Aynı kânunla hâlen var olan tek hâkimli "Kadastro İhtisas Mahkemeleri" kuruldu (1991). 1949 yılında İstanbul Devlet Mühendislik ve Mîmarlık Akademisinde, Harita ve Kadastro Mühendisliği bölümü açıldı.

Tapu ve kadastro işlerinde çalıştırılacak elemanları yetiştirmek üzere İstanbul'da Tapu ve Kadastro Mekteb-i Âlisi kuruldu. Daha sonra kapatıldı. Yeniden Tapu Kadastro Genel Müdürlüğüne bağlı Ankara'da Tapu Kadastro Meslek Lisesi açıldı.

Kadastroculuğun esâsı geometri kânunlarına dayandırılmıştır. Kadastroda, engebe belirleme işlemi basit bir çelik metreyle gerçekleştirilir. Buna "Zincir Eğrisi Kadastroculuğu" adı verilmektedir. "Teodolit Çapraz Kadastroculuğu" diye bilinen kadastroculuk ise uzaklıkların yanı sıra açıların da yeraçı ölçeri ölçümünü gerçekleştirmeye yarar. Yalnızca açıların ölçülmesine dayanan kadastroculuğa da "Teodolit Arakesit Kadastroculuğu" denir.

Bir ev ve birkaç ağaçtan ibâret bir arâzi parçasının yer ölçümü, tipik bir kadastroculuk uygulamasıdır. Kadastrocunun ilk yapacağı iş, arâzinin köşelerine en yakın denetim noktalarını seçmektir. Meselâ; arâzi beş köşeli ise ABCD ve E ile belirlenen denetim noktaları seçilir. Her denetim noktalarının öteki denetim noktalarından görülebilir olması büyük kolaylık sağlar. Denetim noktaları arasındaki uzaklıklar çelik metreyle ölçülerek, ölçeğe göre plân çizilir. Buna "Düşey Uzaklık Kadastroculuğu" da denir. Arâzi eğer dik eğilimliyse, ayrıntıları plâna dökmek şüphesiz daha zor olur. Ölçülen uzunlukların, yatay uzaklıklara göre yeniden ayarlanması lâzımdır. Bu durumda kadastro yapılan alanda düzey belirlemek için, dürbünlü düzeç "mira" adı verilen metre ve santimetre bölümlü cetveller de birlikte kullanılır.

KADAVRA;

Alm. *Leichnam, Kadaver (m), Leiche (f),* **Fr.** *Cadavre (m),* **İng.** *Corpse.* Ceset; diseksiyon (parçalara ayırmak, kesmek) için kullanılan cansız insan vücûdu. Daha çok, hekimlik öğretiminde kullanılmak için hazırlanmış ceset mânâsındadır.

Bir kadavra diseksiyonunun gâyesi, insan vücûdunun anatomisini (yapısını) öğrenmek isteyenlere yeterli bilgiyi sağlamaktır. Bu bilgiyi sağlamak için en uygun vâsıta kadavradır. Yine de, cesette ölümün yaptığı değişiklikler ve cesedi korumak için kullanılan fiksatif sıvılar az veya çok organların normal görünümünü bozmaktadır. Ayrıca, organizmanın hayat boyunca geçirdiği hastalıkların yaptığı değişiklikler de cesedin normal anatomisi değerlendirilirken göz önünde tutulmalıdır. Bu yüzden kadavra diseksiyonunun patolojik anatomi (hastalıklarda meydana gelen yapı değişikliklerini inceleyen bilim dalı) ile olan ilgisi sonucu otopsi kavramı ortaya çıkmaktadır. Otopside, sebebi bulunamayan hastalıkları ve ölümleri aydınlatmak gâyesi ile kadavralar incelenir.

Kadavra hazırlanma safhası: Bir kadavra ölümden 1-2 saat sonra yapılacak bâzı ön hazırlıklar sonucunda hazırlanabilir duruma getirilir.

Ölümü tâkip eden bir iki saat içinde cesede şah damarı(Arteyia Carotis Communis) gibi büyük bir atardamardan kan miktarına eşit oluncaya kadar (2 lt su + 2 lt formol + 2 lt alkol) formol verilir. Formol kadavranın çabuk sertleşmesini sağlar. Bu işlemler sonunda kadavra özel olarak hazırlanmış % 10'luk formol havuzuna konur. Burada en az altı ay bekler ve bu işlemler sonucunda kadavra hazır duruma girer.

Kadavra Türkiye'de ve dünyâda, özellikle tıp eğitimi yapan fakültelerde anatomi dersinde eğitici gâyelerle kullanılır.

Organ ve doku alınması, saklanması ve nakli hakkındaki 2238 sayılı Kânunun bâzı maddeleri:

Madde: 1- Tedâvi, teşhis ve bilimsel amaçlarla organ ve doku alınması, saklanması ve nakli bu kânun hükümlerine tâbidir.

Madde: 5- On sekiz yaşını doldurmamış ve mümeyyiz olmayan kişilerden organ ve doku alınması yasaktır.

Madde: 6- On sekiz yaşını doldurmuş ve mümeyyiz olan bir kişiden organ ve doku alınabilmesi için vericinin en az iki şâhit huzurunda açık, bilinçli ve tesirden uzak olarak, önceden verilmiş yazılı ve imzâlı veya en az iki şâhit önünde sözlü olarak beyan edip, imzâladığı tutanağın bir hekim tarafından onaylanması zorunludur.

Madde: 14- Bir kimse sağlığında vücûdunun tamâmını veya organ ve dokularını, tedâvi, teşhis ve bilimsel amaçlar için bıraktığını resmî ve yazılı bir vaziyetle belirtmemiş veya bu konudaki isteğini iki şâhit huzurunda açıklamamış ise sırasıyla, ölüm anında yanında bulunan eşi, reşit çocukları, ana veya babası veya kardeşlerinden birisinin, bunlar yoksa yanında bulunan herhangi bir yakınının muvâfakatiyle ölüden organ ve doku alınabilir.

Aksine bir vasiyet veya beyan yoksa, kornea gibi ceset üzerinde bir değişiklik yapmayan dokular alınabilir.

Ölü, sağlığında kendisinden ölümden sonra organ veya doku alınmasına karşı olduğunu belirtmişse organ ve doku alınamaz.

Ek fıkra: Ayrıca vücûdunu ölümden sonra inceleme ve araştırma faaliyetlerinde faydalanılmak üzere vasiyet edenlerle, yataklı tedâvi kurumlarında ölen veya bunların morglarına getirilen ve kimsenin sâhip çıkmadığı ve adlî kovuşturma ile ilgisi olmayan cesetler, aksine bir vasiyet olmadığı takdirde 6 aya kadar muhâfaza edilmek ve bilimsel araştırma için kullanılmak üzere ilgili yüksek öğretim kurumlarına verilebilirler...

KADDAFİ (Bkz. Muammer Kaddafi)

KADEM-İ ŞERÎF (Bkz. Nakş-ı Kadem-i Şerîf)

KADEŞ SAVAŞI VE ANTLAŞMASI;

Mısır ile Hitit devleti arasında yapılan savaş ve sonundaki antlaşma.

İlkçağın bu en büyük meydan savaşı, Mısır ve Hitit devletlerinin birbirlerine denk duruma gelmesi ve iktisâdî menfaatlerinin Kuzey Suriye üzerinde birleşmesi yüzünden çıktı. Suriye, ilkçağ tarihinde askerlik ve ticâret bakımından çok önemli bir ülkeydi. Hitit Kralı Muvattaliş'in, Şuppiluliuma'nın siyâsetini devam ettirerek Suriye'den vazgeçmemesi, Mısır Firavunu İkinci Ramses'in Suriye'ye hâkim olma isteği, savaşın başlamasına sebep oldu.

Savaş Mîlâttan önce 1296 yılında bugünkü Humus yakınlarında harâbeleri bulunan antik kent Kadeş önünde cereyan etti. Muhârebenin başlarında savaş arabaları sâyesinde Hititler üstünlük sağladılar. Ancak çok geçmeden Hitit Ordusunun yağmaya dalmasını fırsat bilen İkinci Ramses, yardımcı kuvvetlerini getirterek bir baskın düzenledi. Bu baskından sonra savaş Mısırlılar tarafından kazanılmış gibi göründü. Fakat kesin bir sonuç alınamadı ve her iki taraf savaş meydanından çekildi. Üçüncü Hattuşil zamanında da Suriye'ye sâhib olma mücâdelesi devâm etti. Fakat Önasya'da gittikçe güçlenen Asurlular'ın Mitanni ülkesini ele geçirip, Suriye üzerine yürümeleri bu iki devleti telâşa düşürüp birbirine yakınlaştırdı. Neticede Hitit hükümdarıÜçüncü Hattuşil ile Mısır Firavunu İkinci Ramses arasında M.Ö. 1280 de Kadeş Antlaşması imzalanarak savaşa son verildi. Bu antlaşmaya göre, iki devlet dışarıdan gelecek bir saldırıya karşı birlikte savunma yapacaklardı. Mısırlılar, Kuzey Suriye'yi Hititlere bırakmayı kabul ettiler. Kadeş Antlaşması, târihî kaynaklarda bilinen ilk barış antlaşması olarak kabul edilmektedir. Antlaşmadan sonra iki devlet arasında münâsebetler düzeltilmiş, İkinci Ramses'in Üçüncü Hattuşil'in kızıyla evlenmesiyle dostlukları, akrabalık şeklinde kuvvetlendirilmiştir.

KÂDI;

Alm. *1. İsl. Richter. Kâdi (m), 2. Osm. Landrat (m),* **Fr.** *1. Juge Musulman, cadi (m), 2. Gowerneur (m),* **İng.** *1. Muslim Judge, cadi, 2. Governor.* Dînî ahkâma göre hüküm veren ve tatbik eden, hükûmetin idârî tasarruflara âit emirlerini yerine getiren kimse; hâkim.

İslâm hükümlerinin yürürlükte olduğu toplumlarda, halk arasında çeşitli sebeplerle meydana gelen dâvâların ve düşmanlıkların muhâkeme işlerine bakmak ve dînin hükümlerine uygun karar vererek ihtilâfı çözmek üzere halîfe (sultan veya pâdişah) tarafından seçilen ve tâyin edilen hâkime "kâdı" denir. Kâdı, kazâya yâni hâdiseye göre, hakkı gözeterek hüküm verir.

İslâmiyetin ilk kuruluş devrinde kazâ işine bizzat Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem, diğer peygamberler zamânında da kazâ işine yine peygamberler bakardı. Uzak yerlere ise Eshâb-ı kirâmdan bâzılarını gönderirdi. Mesela Muaz bin Cebel'i Yemen'e gönderdi. Peygamber efendimizin vefâtından sonra, bu işi bizzat halîfeler yürüttüler. Fakat onların zamânında İslâmiyetin çeşitli ülkelere yayılmasıyla İslâm devleti büyümüş ve halîfenin işleri artmıştır. İlk halîfe hazret-i Ebû Bekr hilâfete geçer geçmez, hazret-i Ömer'i kazâ (adlî) işlerini kendi adına yürütmekle vazîfelendirdi. Onu kâdı, yâni hâkim olarak tâyin etti. Adâleti ile meşhûr hazret-i Ömer, halîfeliği zamânında kazâ işlerine bakmak üzere, kendi adına hüküm verecek kimseleri vekil tâyin etti. Ebü'd-Derdâ'yı Medîne, Şüreyh bin Hâris el-Kindî'yi ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Basra kâdılığına tâyin ettiği meşhurdur. Bu vekillere "kâdı" adı

verilmiştir. Kendilerine vekâlet verilen kâdılar, Medîne, Basra ve Kûfe'ye gönderilmiştir. Daha sonra bütün İslâm devletlerinde aynı usûl tatbik edilmiştir.

Osmanlı Devletinin kurucusuOsman Gâzi, Selçuklu kânunlarına göre kazânın ve kazâ ile ilgili siyâseti yürütme işlerini müstakil kâdılara bırakmıştı. Osmanlı Devletinde kuruluşundan şer'î mahkemelerin kaldırılmasına kadar bu esasa uyuldu. Pâdişâhlardan Sultan Birinci Bâyezîd Han, Osmanlılarda kâdılık teşkilâtının nizâmını kurmuştur. Bu nizâma göre kâdıların nerede, nasıl vazîfe yapacakları, tâyin ve terfî işleri düzenlendi.

Tanzimâttan az önce; hukuk, cezâ, ticâret ve diğer bütün dâvâlara kâdı huzûrunda bakılır, Osmanlı tebeâsından bir kimse ile herhangi bir yabancı arasındaki dâvâlar da, tercüman vâsıtasıyla yine kâdı huzûrunda ve şer'iye mahkemelerinde görülürdü. Sonradan nizâmiye mahkemelerinin kurulması ile 1887 (H.1385) târihli kararla, şer'î mahkemelerin ve kâdıların fiilî selâhiyetleri daraltıldı. Çoğu dâvâlar şer'î mahkemeler yerine nizâmiye mahkemelerinde görülmeye başlandı. Osmanlı Devletinin son zamanlarında şeyhülislâm olan Hayri Ürgüplü de, kâdılara âit kânunlarda kendi anlayışına göre değişiklikler yaptı. Bundan kısa bir zaman sonra da, 8 Nisan 1921 (H.1340) târihli şer'î mahkemelerin kaldırılmasına dâir kânun ile şer'î mahkemelerin bütün vazîfeleri, asliye mahkemelerine devredilerek bu târihten îtibâren Türkiye'de kâdılık ünvânına da son verildi.

Ülke nüfûsunun az olduğu devirlerde kâdılar, vatandaşlar arasındaki dâvâlara câmilerde bakarlardı. İlk mahkemeler câmilerdi. Sonraları insanlar çoğalınca, buna paralel olarak dâvâlar da arttı. Bu sebeple işin nezâketi icâbı dâvâların daha kolay ve daha çabuk çözülmesi için husûsî binâlar kirâlandı ve bu binâlarda kazâ işlerine bakıldı.

Kâdılarda aranan ehliyet şartları: Kâdılık mesleği, devletin amme nizâmını (kânun düzenini) koruyan temel unsur olduğundan, her önüne gelen kâdı olamazdı. Kâdılar, yüksek medrese ilimlerini okuduktan sonra, kendilerine icâzet (diploma) verilirdi. Bu diplomayı alanlar arasından uygun görülünler kazasker tarafından seçilerek sadrâzama arz edilir ve sadrâzamın tasdiki ile tâyinleri yapılırdı. Kâdı olacak kimsede aranan şartlar fıkıh kitaplarında bildirilmiş olup, **Mecelle'**nin 1792-1793 ve 1794. maddelerinde açıklanmıştır. Buna göre kâdı; hür, Müslüman, akıllı ve bâliğ olmalı, dînî meselelere ve muhâkeme usûllerine vâkıf olarak yeterli bilgiye sâhip, anlayışı kuvvetli, doğruluktan ayrılmayan güvenilir, vakarlı ve temkinli, sağlam, dayanıklı olmalıdır. Ayrıca hâkim (kâdı), iyiyi kötüden ayırabilecek temyiz kudretine sâhib olmalı, küçük, deli ve bunak, kör ve sağır olmamalıdır. Kazâ yâni hâdise ilmine hakkıyla vâkıf olmalıdır.

Kâdının bakamayacağı dâvâlar: İslâm hukûkuna göre, kâdılar kendileri için sû-i zanna, yâni hakkında kötü düşünmeye sebeb olmayan herkes hakkında hüküm vermek selâhiyetine sâhiptirler. Ancak kendilerinin yakın akrabâları meselâ babası, annesi ve çocukları vs. hakında hüküm veremezler. Kâdılar mahkemede taraflara eşit muâmele ile söz haklarını muhâfaza ve ispat külfetinin taraflardan hangisine düştüğünü tâyin etmekle mükelleftirler. Kâdıların, anlayış kudretini azaltan korku, hiddet, açlık ve susuzluk hâllerinde, hatâya düşmemek için, hüküm vermekten sakınmaları gerekliydi.

Kâdıya yasak olan şeyler: İslâm hukûkunda, kâdılık yüksek bir mevki ve mertebe kabul edildiği için kâdılardan zengin olanlarının, beytülmâldan (devlet hazînesinden) ücret alamayacakları bildirilmiştir. Yine zengin veya fakir hiçbir kâdının, dâvâya taraf olanlardan (dâvâcı ve dâvâlıdan) hediye kabul edemeyecekleri, bunların verdiği ziyâfetlere gidemeyecekleri beyân edilmiştir.

Hattâ kâdıların âriyet sûretiyle (bedelsiz kullanma) veya vâdeli, vâdesiz veresiye mal alamayacakları, ikrâz (borç verme) ve istikrâz (borç isteme) ve bunlara benzer tasarruflarda bulunamayacakları ve ticâret yapamayacakları belirtilmiştir.

Bir kazâya tâyin edilen kâdıya şer'î (dînî) hükümleri icrâya (uygulamaya) mezun olduğuna dâir pâdişâhın tuğrasını taşıyan bir "berât" verilir ve aynı zamanda bağlı olduğu kâdıaskerlerden de (kazaskerden) bir mühürlü mektup alarak vazîfesine giderdi.

Kâdıların vazîfeleri: Kâdıların bulundukları kazâ ve şehirlerde şer'î mahkemeler vardı. Kâdılar şer'i ve hükmî muâmelâtta kendilerine verilen beratlarda gösterilen vazîfeleri yaparlardı. Evleneceklere nikâh kıyma, mîras taksimi, yetim ve kaybolup bulunmuş malların muhâfazası, vâsî tâyin ve vasîliği sona erdirme, vasiyetlerin ve vakıfların şartlarına uyulmasının gözetilmesi, suç, cinâyet, cezâ, hukuk, ticâret vesâir bütün dâvâlar, kâdılar tarafından görülürdü. Ayrıca köylü ile askerî sınıf arasındaki arâzi ile ilgili ihtilâflar hükûmetin emriyle kâdılar tarafından görülür ve verilen hüküm hükûmete bildirilerek karârın infazı sağlanırdı.

Kâdıların şer'î olan hukûkî vazîfelerinden başka, idârî yönden pek mühim vazîfeleri vardı. Bu hususta hükûmetçe kendilerine fermân gönderilir, onlar da îcab eden cevâbı re'sen hükûmete arz ederlerdi. Kâdıların bulundukları şehir ve kasabaların inzibat görevi, mahallî ve askerî sınıfa bırakılmıştı. Zâhire ve amele tedâriki, hayvan sevki, menzil emirleri, asker toplanması, iktisâdî işler, mahallî râyice göre

satılan eşyâlara narh konması, belediye işleri, yâni askerî inzibattan başka bütün devlet işlerinin temini kâdılara âitti. Bundan dolayı kâdılar selâhiyet bakımından devlet merkezine bağlı vazîfe sâhibiydiler.

Kâdılar bu geniş vazîfeleri dolayısıyla kendilerine gelen hüküm ve fermanları ve bunlara verilen cevapları ve gördükleri çeşitli dâvâlara dâir verdikleri hükümleri kayıt için "sicil"adı verilen kayıt defterleri tutarlardı. Bugün sâdece Türkiye'de müze ve kütüphânelerde bu sicil defterlerinden çeşitli sebeplerle zâyi olan ve yananlardan geriye kalıp muhâfaza olunanlar yüzbinleri geçer. Şimdi bu sicil defterlerinin tozlu yaprakları arasında yüzyılların birikintisi koskocaman bir adâlet târihi yatmaktadır.

Kâdı nâibleri ve kassâmlar: Kâdıların vazîfeleri çok geniş olduğundan işlerin görülmesinde kâdılara yardım eden kimseler vardı. Bunlara "nâib" ve "kassâm" denirdi. Nâib, vekil demekti. Mahkeme-i şer'îlerde kâdılar nâmına muhtelif hizmetlerde vazîfe gören nâibler vardı. Nâibin bir veya birkaç olması kâdının tâyin edildiği kazânın büyük ve küçük olmasına, yapacağı işin geniş olup olmamasına bağlıydı. Bundan dolayı kazâ, sancak ve eyâlet kâdılarının nâibleri ona göreydi. Nâibler vazîfelerinin mâhiyetine göre kazâ nâibleri, kâdı nâibleri, mevâli nâibleri (büyük şehir kâdılarının nâibleri), kapı ve ayak nâibleri (bunlar çarşı pazar ve seyyar esnâfı kontrol ederlerdi) ile arpalık nâibleri idi. "Arpalık" vezir, beylerbeyi ve sancak beyleri gibi askerî sınıf ile ilmiye sınıfından şeyhülislâm, kazasker ve büyük kâdılara geçinmeleri için tahsis olunan geçici-tekâütlük-emeklilik maaşına denirdi.

Kassâmlar, vefât etmiş olan bir kimsenin terekesini (mîrâsını) vârisleri arasında taksim eden şer'î memurlardı. Bunlar iki kısımdı: Birincisi kazasker kassâmları olup bunlar askerî sınıfa mensup kimselerin verâset işlerine bakarlardı. İkincisi mahallin kâdılığında yâni şer'î mahkemelerde bulunan kassâmlardı. Bunlar da halk arasındaki verâset işlerine ve tereke taksîmine bakarlardı.

Ayrıca her eyâlet ve sancakta, kazâ kâdılarından başka toprak kâdıları da vardı. Toprak kâdıları, seyyâr kâdılıktı. Gerek devlet merkezinde ve gerek eyâletlerden tahkîkâtı îcâb eden bir iş, toprak kâdıları vâsıtasıyla tahkik ve teftiş olunurdu. Köylüler sancakbeyi, alaybeyi, subaşı, zeâmet, timar sâhipleri tarafından herhangi bir haksızlığa uğrayınca, şikâyetlerini, eyâlet ve sancak kâdıları ile Dîvân-ı Hümâyûna yaparlardı. Bunların tahkikâtlarını yapıp, îcâb ederse kendilerine verilen emirlerle bu dâvâlara da toprak kâdıları bakardı.

Köylülerin şikâyetleri yine köylü ile olduğu gibi, timarlı sipâhîlerin de köylülere yaptıkları haksız muâmeleler, kânuna aykırı hareketler olabilirdi. Bu durumda sipâhînin imtiyazına bakılmayarak, îcâbında onların da tevkif ve hapislerine dâir vâlilere ferman gönderilirdi.

Diğer bâzı gizli teşekküllerin tahkiki de toprak kâdılarına havâle olunurdu. Toprak kâdıları ayrıca muhârebe zamanlarında ve fevkalâde hâllerde memleket inzibatı (âsâyişi) ile alâkadâr olanlarla berâber hizmet görürlerdi.

Bu kâdılardan başka bir de "ordu kâdılığı" vardı. Pâdişâhlar, sefere gittikleri zamanlarda askerî sınıfların kâdıları olan Rumeli ve Anadolu kazaskerleri de ordu ile berâber giderek kendilerine âit şer'î işleri görürlerdi. Pâdişâhlar, sefere çıkmadıklarında vezîriâzamlar, sefere serdâr-ı ekrem (başkumandan) olarak giderler, kazaskerler ise pâdişâhla berâber kalır ve bunlara vekâleten ordu kâdısı ismiyle "mevâli" denilen büyük kâdıların emeklilerinden mâlumât îtibâriyle değerlisi tâyin olunurdu. Buna şeyhülislâm konağında, kazaskerlere yapıldığı gibi, merâsimle tâyin beratı verilerek elbise giydirilir ve tâyini kendisine fermanla bildirilirdi.

Ordu kâdılığı, hem vazîfesi ve hem de meşakkat ve mahrûmiyeti bakımından ağır bir iş olduğundan bu hizmette bulunanlar değiştirildikleri zaman derecelerinden daha yükseğine tâyin edilirler ve Harameyn, yâni Mekke-Medîne kâdısı olurlardı. Kara ordusu kâdısından başka, donanmaya (deniz kuvvetlerine) tâyin edilen kâdıya da "ordu kâdısı" denilirdi. Bu tâyini Rumeli kazaskeri yapardı.

Derece îtibâriyle en önemli kâdılıklar, öncelik sırasıyla, İstanbul, Mekke-Medîne, Edirne, Bursa, Eyüp kâdılıklarıydı. Geri kalan kâdılıklar da yine sıraya tâbiydi.

İstanbul, dört kâdılık bölgesine ayrılmıştı. Sur içi, İstanbul kâdılığının bölgesiydi. Eyüp kâdılığı, Çekmeceler, Çatalca ve Silivri kazâsını ve çevrelerini içine alıyordu. Üsküdar kâdılığı, İstanbul'un Anadolu yakasıydı. Galata kâdılığı da, Beyoğlu yakasını içine alıyordu.

İstanbul kâdısının çok önemli vazîfeleri vardı. Bunlardan başlıcaları şunlardı: Kalpazanların kontrolleri, paranın alım gücünün korunması, su işleri, hamalların nizâmı, fuhuş yasaklarına uyulup uyulmadığının kontrolü, içki-kumar yasaklarına uymanın sağlanması, yangınlar için tedbir alınması, kaldırımların tâmiri, vâsıtaların kontrolü, İstanbul'un sağlık işleriyle ilâç, doktor ve cerrahların teftişleri, amele ücretlerinin kontrolü, narhtan fazlaya satılan eşyâdan dolayı yapılan şikâyetlerin tetkiki, İstanbul'a yiyecek, içecek ve giyeceklerin ne sûretle dağıtılacağı, et narhına dikkat edilmesi, esnafın kontrolü, odun ve kömürün narha göre satılması, ayakkabıların nizâma göre yapılması, dilenciliğin men'i, hırsızlara karşı tedbir alınması, mahallelerde kefilsiz olarak hiç kimsenin oturmaması, ev inşâsında

dikkat edilecek şeyler, mîrî (Devlet) îmâlâthânesinden başka yerde silâh yapılmaması, İstanbul tarafına gelen gemi ve kayıkların muayyen yerlerinden başka yerlere yanaştırılmaması, bir muhârebe esnâsında kapıkulu ocaklarıyla birlikte sefere gidecek orducu esnâfının tesbiti ve zamânı gelince sevkleri, yasak eşyânın memleket dışına çıkarılmaması, şâyet özel olarak yabancı memleketlere eşyâ çıkarılacak olursa, bunun memleket ihtiyâcına zarar vermiyecekse ihrâcına müsâade edilmesi, halkın sıkıntı çekmemesi için İstanbul'un gıdâ maddelerinin stoku için önceden tedbir alınması idi.

Kâdı bunların bir kısmını doğrudan doğruya kendisi görür ve nâiblerine (yardımcılarına) gördürürdü. Bir kısmını da diğer alâkâdar olanlarla işbirliği yaparak hallederdi. Meselâ İstanbul'daki binâ işleri mîmarbaşının; sağlık işleri, doktorların ve hastânelerin kontrolleri hekimbaşının vazîfeleri cümlesindendi.

İslâmiyetin kâdılığa verdiği önemi ve kâdıların nasıl hareket etmesi gerektiğini belirtmesi bakımından hazret-i Ömer'in Basra kâdısı bulunan Ebû Mûsâ el-Eş'arî hazretlerine yazdığı mektup, meşhurdur. Bu mektuba, taşıdığı yüksek hükümler bakımından **Kitâbüs-Siyâse** ünvânı verilmiştir. Mektubun tercümesi şöyledir:

"Kazâ, dâvâları hâllederek sonuçlandırmaktır. Değiştirilerek bozulması câiz olmayan bir farzdır ve uyulması îcâb eden bir sünnettir.

Bir hâdise hakkında sana başvurulunca, iki tarafın sözlerini güzelce dinle, anla, bir hak ikrâr ve îtirâf edilince, hükme bağla ve infâz et. Çünkü infâz edilmeyecek olan bir hak sözün sâdece söylenmesi fayda vermez.

Meclisinde ve adâlet huzûrunda insanları eşit tut. Tâ ki mevki sâhipleri senden taraf tutuculuk ümidine düşmesinler, zayıflar da adâletinden üzüntülü, kalpleri kırık olmasınlar.

Beyyine (her türlü delil ve ispat vâsıtaları) ve şâhit dinletme dâvâcıya, yemin etmek de dâvâyı inkâr edene (dâvâlıya) âittir. Yâni dâvâcı şâhit bulamazsa, isteği üzerine dâvâlıya yemin teklif edilir.

Müslümanların arasında sulh yapılması câizdir. Ancak haramı helâl, helâlı haram kılacak bir sulh câiz değildir.

Dünkü gün vermiş olduğun bir hüküm, nefsine mürâcaatla, haklılığa, doğruluğa yol bulduğun takdirde, seni hakka dönmekten men etmesin. Yâni ictihâdın değişerek evvelce verdiğin bir hükümde isâbetsizliğine kanaat getirirsen, o hüküm, benzeri bir hâdise hakkında yeni ictihâdına göre hüküm vermekliğine mâni olmasın. Çünkü hak kadîmdir. Hakka dönmek, bâtılda ısrar etmekten hayırlıdır.

Kalbini çalıştırıp, hükümlerini **Kur'ân-ı kerîm**'de**,** sünnette bulamadığın meseleler hakkında güzelce düşün; sonra bu gibi şeylerin benzerini bul, bunları birbiriyle kıyas et. Bunlardan Hak teâlâya daha sevimli, daha yakın ve hakka, doğruya benzer olanı seç al.

Dâvâcıya, her türlü delil ve ispat vâsıtalarını, şâhitlerini bulacak kadar bir müddet ver. Bu müddet içinde her türlü delil ve ispat vâsıtalarını hazırlarsa ve ispatını yaparsa, hakkını alır; ispat edemezse aleyhine hüküm verilmesi îcâb eder. Böyle bir müddet verilmesi, mâzeret husûsunda kâdı için bir özürdür. Bu tarz hareket etme şüpheyi de yok eder.

Bütün Müslümanlar, birbiri hakkında âdildirler. Kazf'tan (zinâ isnadı) dolayı had cezâsı tatbik edilmiş olan, yâhut yakınlık ve akrabâlık sebebiyle kendisinden menfaat umulan, mâzeretleri yok etmesi şüphe edilen veyâhut yalan yere şâhitlikte bulundukları tecrübe ile anlaşılan kişiler müstesnâ, bunlardan başkasının şâhitlikleri kabul olunur. Çünkü Hak teâlâ sizi gizli işlerinizden men etmiş, her türlü delil ve ispat vâsıtaları sebebiyle sizden mesûliyeti kaldırmıştır. Yâni insanların gizli şeylerini araştırıp ona göre hüküm vermekle mükellef değilsiniz. Sizin yapacağınız şey, ispat ve delil vâsıtalarına göre hüküm vermektir. Dünyevî hükümler, zâhire, görünene göredir. Bunlarda gizliler, açık olanlara tâbidir. Uhrevî hükümlerde ise, gizliler asıldır. Görünenler gizli olanlara tâbidir.

Muhâkeme esnâsında, Allahü teâlânın kendisiyle sevap vereceği ve ebedî mükâfât ihsân buyuracağı hak mevkilerinde kızmaktan, sabırsızlıktan, kalp ızdırabından ve eziklik, bıkkınlık duymaktan kaçın! Yâni mahkemeyi sabrederek ağırbaşlılıkla yürüt.

Her kim niyetini kendisiyle Allahü teâlâ arasında hâlis kılarsa, hak uğruna kendi aleyhine de olsa, Hak teâlâ onun, zâtıyla insanlar arasındaki işlerine kifâyet eder, yâni onu korur, vereceği hükümden dolayı bir tehlikeye mâruz kalmaz.

Herhangi bir kimse, meselâ hâkim, hilâfını (gerçeğe aykırılığını) Allahü teâlânın bildiği bir sıfatla; yâni kendisinde gerçekten bulunmayan bir fazîletle, bir hâlis niyet ve samîmiyetle insanlara karşı sûret-i haktan görünerek, iyi niyeti bozacak olursa, Allahü teâlâ onu, insanlar arasında rezil eder. Diğerlerini etmez.

Hak teâlânın dünyâda rızkından ve rahmetinin hazînelerinden ihsân buyuracağı mükâfat hakkında ne düşünüyorsun? Yâni bunun derecesi sonsuzdur. Ona göre hareket et. Hükmünde Hak'tan ayrılma. Mükâfatını cenâb-ı Hak'tan bekle."

Adâletle hüküm verme hakkında **Kur'ân-ı kerîm**'de meâlen şöyle buyrulmuştur.

Ey Resûlüm! Sana da bu hak kitâbı (Kur'ân-ı kerîmi), **kendinden önceki kitapları hem tasdik edici, hem onlar üzerine bir şâhid olarak indirdik. O hâlde sen, Ehl-i kitab arasında Allah'ın sana gönderdiği hükümlerle hüküm ver. Sana gelen bu haktan ayrılıp da onların arzûları arkasından gitme.** (Mâide sûresi: 48)

Ey îmân edenler! Allahü teâlâya ve O'nun resûlüne ve sizden olan idârecilere itâat ediniz. Sonra bir şey hakkında anlaşamazsanız, eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız, bu işin hükmünü Allah'tan ve Resûlullah'tan anlayınız. Bu, hem hayırlı, hem de netîce bakımından daha güzeldir. (Nisâ sûresi: 59)

Adâletle hüküm verme ve kâdılığın önemi hakkında, Peygamber efendimizin hadîs-i şerîflerinden bâzıları da şunlardır:

Kâdılar üç kısımdır: Biri Cennette, ikisi Cehennemdedir. Hakkı bilenve ona göre hüküm veren kâdı Cennettedir. Hakkı bilen fakat ona göre hüküm vermeyen kâdı Cehennemdedir. Bilmediği hâlde hüküm veren kâdı da Cehennemdedir.

Kâdı yerine oturunca, onun yanına iki melek iner ve zulmetmedikçe ona yol gösterirler. Onu muvaffak kılmaya çalışırlar. Eğer zulmederse, oradan ayrılıp onu kendi hâline bırakırlar.

Dâvâcı ve dâvâlı karşısında oturunca, her ikisini de dinlemeden karar verme. Sence hakîkatın meydana çıkması için bu daha uygundur.

Siz dâvâcı-dâvâlı olarak bana geliyorsunuz. Ben de insanım. Biriniz delîlini diğerinden daha güzel ifâde edebilir. Ben aranızda sizden duyduğuma göre hüküm veriyorum. Her kim için, kardeşinin hakkı olan bir şeye hükmedersem onu almasın. Çünkü bu, ateşten bir parçadır. Kıyâmet günü, boynunda o ateşle gelir.

KÂDI ADÛDÜDDÎN ÎCÎ;

kelâm, usûl, nahiv, fen ve Şâfiî mezhebi fıkıh âlimi. İsmi, Abdurrahmân bin Ahmed bin Abdülgaffâr olup, künyesi Ebü'l-Fadl'dır. 1300 (H. 700) senesinde Şîrâz'da Îc kasabasında doğdu. 1355 (H.756) senesinde vefât etti.

Devrin meşhur ve seçkin âlimlerinden ilim öğrendi. En çok hizmetinde bulunup istifâde ettiği hocası, Kâdı Beydâvî hazretlerinin talebelerinden Zeyneddîn Hinkî idi. Daha çok Sultâniye şehrinde tahsil gördü. Arabî ilimlerde çok yüksek bir dereceye ulaştı. Din ve fen bilgilerinde yükseldi. Dört mezhebin fıkıh bilgilerinin inceliklerine vâkıf oldu. İlhanlı Sultânı Ebû Sa'îd Bahadır Han'la yakınlıkları sebebiyle Tasavvufta ise Safiyyüddîn Erdebîlî'nin sohbetinde kemâle geldi. İlhanlı Devletine kâdılkudât oldu. Diğer tarafta talebelerinden târihçi Reşîdüddîn Fadlullah'ın oğlu Gıyâseddîn Muhammed de, Ebû Sa'îd Hana vezir oldu. Ebû Sa'îd Han da, Safiyyüddîn Erdebîlî'nin sevenlerindendi.

Kâdı Adûdüddîn Îcî, ilmi ve ahlâkı ile, memleket içinde büyük nüfûz sâhibi ve Şâfiî mezhebinin zamânındaki reislerindendi. Müslümanların huzur içinde yaşamalarında, dünyâ ve âhiret saâdetini kazanmalarında yardımcı oldu. Vezir Gıyâseddîn Muhammed'in vefâtı yıllarında Şîrâz'a giderek kâdılık ve müderrislik yaptı. Bu sırada meşhur eseri **Mevâkıf'**ı yazıp, Şîrâz Sultânı Şah Ebû İshâk İncûî'ye ithâf etti. Muzafferîler Devletinin kurucusu Mübârizeddîn Muhammed bin Muzaffer, Şîrâz'ı almak için harekete geçince, arabulucu olarak gitti. Büyük hürmet ve iltifât görmesine rağmen, iki hükümdârın anlaşmalarını temin edemedi. Tekrar tekrar yaptığı barış teklifleri kabul görmeyince Şîrâz'a geri döndü. Şîrâz, uzun zaman muhâsara edildi. Kâdı Adûdüddîn, bir süre sonra bir fırsatını bulup Şîrâz Kalesinden çıktı. Mübârizeddîn'den büyük hürmet gördü. Ancak onun yanında kalmayıp Şebenkâre'ye gitti. Şebenkâre meliki tarafından Direymiyân Kalesine hapsedildi. Bir rivâyette hapisteyken vefât etti. Bir başka rivâyette ise, hapisten çıkıp Şâh Şücâ ile görüştüğü bildirilmektedir.

Pek hareketli geçen hayâtında, birçok talebe yetiştiren Kâdı Adûdüddîn Îcî; Sa'deddîn Teftâzânî, Şemseddîn Kirmânî ve Ziyâeddîn Afifî gibi âlimlerin hocasıydı.

Adûdüddîn Îcî, asırlar boyu en seçkin âlimlerce okutulup şerhleri yapılan pek kıymetli eserler de yazdı. Bunlardan bâzıları, İslâm âleminin her tarafında medreselerin ihtisas sınıflarında okutuldu. Eserlerinden başlıcaları şunlardır:

1. Tahkîk-üt-Tefsîr fî Teksîr-it-Tenvîr: Tefsire dâirdir. Kâdı Beydâvî'nin **Envâr-üt-Tenzîl** adlı eserinin

tâdil ve ikmâl edilerek yeniden tertib edilmiş şeklidir.

2. Er-Risâlet-ül-Vad'iyyet-il-Adûdiyye.

3. Eşref-it-Tevârîh: Bu eserde peygamberler aleyhimüsselâm ve peygamberlikle ilgili meseleler, Aşere-i mübeşşere, Sahâbe-i kirâm (radıyallahü anhüm), mezhep imâmları ve İmâm-ı Gazâlî'ye kadar hadis âlimlerinden bahsetmektedir. Osmanlı müverrihlerinden Âlî, bu eseri genişleterek **Zübdet-üt-Tevârîh** adını vermiştir.

4. Risâle-i Ahlâk: Ahlâka dâirdir.

5. El-Mevâkıf fi İlm-il-Kelâm: Adûdüddîn Îcî'nin en kıymetli ve meşhur eseridir. Bu kıymetli eser, asırlarca İslâm üniversitelerinde (medreselerinde) ihtisâs sınıfı talebelerine okutulan bir kitaptır. Galileo'dan üç yüz sene önce yazdığı bu kıymetli eserinde, yer küresinin yuvarlaklığını ve batıdan doğuya doğru döndüğünü, kendisinden önceki İslâm âlimlerinin eserlerinden alarak ispat etmekte, atom, maddenin çeşitli hâlleri, kuvvetler ve psikolojik olaylar üzerinde kıymetli bilgiler vermektedir.

6. El-Fevâid-ül-Gıyâsiyye: Arabî ilimlere dâirdir.

7. Akâid-ül-Adûdiyye: Kısa ve özlü bir şekilde îmân bilgilerini anlatmaktadır.

8. Şerh-i Muhtasar-ı İbn-i Hâcib: İbn-i Hâcib'in usûl-i fıkha dâir meşhur eseri olan **Muhtasar'**a yaptığı bir şerhtir.

KÂDI BURHÂNEDDÎN AHMED VEDEVLETİ;

on dördüncü yüzyılda yaşamış Türk âlimi ve onun 1381-1398 yılları arasında Kayseri ve Sivas bölgesine hâkim olan devleti. Burhâneddîn Ahmed 1345 (H. 745) yılında Kayseri'de dünyâya geldi. Babası Kayseri Kâdısı Şemseddîn Mehmed olup, Oğuzların Salur boyuna mensuptur. Küçük yaşta tahsiline başlayan Burhâneddîn Ahmed, Farsça, Arapça, mantık, fıkıh, usûl, ferâiz, hadis, tefsir, hey'et ve tıp ilimlerini öğrendi. Yirmi bir yaşındayken Kayseri kâdılığına tâyin oldu (1364).

Kâdı Burhâneddîn'in Kayseri kâdılığı Eratna Devletinin çöküş hâlinde bulunduğu zamâna rastlar. Eratna Hükümdârı Ali Bey zayıf irâdeli ve kâbiliyetsiz bir kimseydi. Devlet içerisinde anarşi ve emirler arasında rekâbet bütün hızıyla devâm ediyordu. Eratna Devletinin içinde bulunduğu bu krizi değerlendirmek isteyen Karamanoğulları, Kayseri'ye hücum ederek zaptettiler. Ali Beyi esir olmaktan Kâdı Burhâneddîn kurtardı. Ali Bey bu yardımı üzerine, onu vezirlik makâmına getirdi. 1380 yılında Ali Beyin ölmesi ile yerine geçen yedi yaşındaki oğlu Mehmed Çelebi'ye nâib tâyin edildi. Bölgenin kuvvetli emirlerinden Amasya Emîri Hacı Şadgeldi Paşayı Dânişmendiye köyü önünde yaptığı muhârebede bozguna uğrattı. Şadgeldi Paşa yapılan muhârebede öldü. Böylece devlet için nüfûzunu pekiştiren Kâdı Burhâneddîn Ahmed, Eratna Hükümdârı Mehmed Çelebi'yi bertaraf ederek saltanatını îlân etti (1381). Adına hutbe okutup para bastırarak bundan böyle kendi adıyla anılacak devletini tek başına idâre etmeye başladı.

Kâdı Burhâneddîn, on sekiz sene süren hükümdârlığında, Amasya Emirliği, Erzincan Emirliği, Candaroğulları Beyliği, Karamanoğulları Beyliği veTâceddînoğulları Beyliği ile mücâdele ederek bu beylikler üzerine hâkimiyetini kabul ettirmeye muvaffak oldu. Memluk sultânına isyân eden Malatya Nâibi Mintaş'ın teklifi üzerine adı geçen şehri almak istemesi, Kâdı Burhâneddîn ile Memlûk Sultânı Berkok'un arasını açı. Memlûklerin Haleb Vâlisi Yılboğa, Sivas önlerine gelerek şehri muhâsara etti. Fakat Kâdı Burhâneddîn'in başarılı müdâfaası karşısında kırk günlük bir muhâsaradan sonra 1388'de çekilmek mecbûriyetinde kaldı. Sultan Berkok ile Kâdı Burhâneddîn arasında dostluk, ancak Tîmûr Hanın batı seferleri sebebiyle tekrar kuruldu. Kâdı Burhâneddîn'in Akkoyunlular ile önceleri kötü olan münâsebetleri de 1388 senesinden sonra düzeldi. Daha sonralarıAkkoyunlu Devletini kuracak olan Karayülük Osman Bey de, onun yanına rehin bırakılmıştı. 1389 senesinde Karakoyunlu Türkmenleri ile Erzincan Emîri Mutahharten karşısında yenilen Akkoyunlu Ahmed Bey, Kâdı Burhâneddîn'e sığınmak mecbûriyetinde kaldı.

Kâdı Burhâneddîn, 1389 Kosova Muhârebesine kadar Osmanlılarla dostâne münâsebetler içindeydi. Bu târihten sonra onun batıya yönelerek, Osmanlı nüfuz sâhasını tehdide başlaması ve Tâceddînoğulları ve Candaroğulları gibi beyliklerin tahrikleri iki devlet arasındaki dostluğun bozulmasına sebeb oldu. Netîcede Kâdı Burhâneddîn'in kuvvetleri, Osmanlı öncülerini 1392 yılında Çorumlu sahrasında ağır bir yenilgiye uğrattı. İki taraf arasındaki mücâdele, Tîmûr Hanın Anadolu'ya gelme ihtimâli üzerine tekrar dostluğa döndü. Kâdı Burhâneddîn, Tîmûr'un Anadolu'ya geleceğini haber aldığı zaman, Sivas'ı tahkim ederek savaşa hazırlandı. Fakat Tîmûr Han, Anadolu'ya girmeden geri dönerek 1394 yılında Altınordu Hanı Toktamış'la savaşa girdi. Akkoyunlular, 1395 Erzincan Seferi sırasında Kâdı Burhâneddîn'in yanında yer aldılar. 1396 senesinde Karamanoğullarına tâbi olan Kayseri Vâlisi Şeyh Müeyyed'i cezâlandırmak için yapılan sefere Karayülük Osman Bey de katılmıştı.

Şeyh Müeyyed'e onun aracılığıyla aman verilmişse de, Kâdı Burhâneddîn bir süre sonra Şeyh Müeyyed'i öldürdü. Bu yüzden bir müddet sonra Kâdı Burhâneddîn ile Karayülük Osman Beyin arası açıldı. 1398 yılında Sivas önlerinde yapılan muhârebede Karayülük Osman Bey, Kâdı Burhâneddîn'i mağlub ederek, öldürdü.

Öldürüldüğünde 54 yaşında bulunan Kâdı Burhâneddîn'in kabri Sivas'taki türbesindedir. Saltanatı boyunca savaştan savaşa koşmuş, bu sebeple kendisine Ebü'l-Feth lâkabı verilmiştir. Allah yolunda tehlikelere bizzat atılır, bu uğurda yorulmak nedir bilmez ve bu yolda varını yoğunu harcardı. Memleketin çeşitli yerlerinde faaliyet gösteren Moğol artıklarını ve fitne çıkarmak için uğraşan Eshâb-ı kirâm veEhl-i sünnet düşmanı sapıkları ortadan kaldırmak ve ülke dışına sürmek için gayret etti. Kendisinden önceki âdil İslâm hükümdârları gibi dost ve düşmanlarına merhâmetli davranırdı. Asker ve kumandanlarına nasîhatlerinde savaşa iştirâk etmeyen ve savaşacak kudreti olmayan kadın, ihtiyar, çocuk ve din adamlarının mal ve can emniyetinin sağlanmasını emrederdi. Halkına adâletle muâmele eder, suçu sâbit olmayanı cezâlandırmazdı. İlmi ve ilme düşkünlüğü çok fazlaydı. Savaş esnâsında bile kitap yazar ve ilimle meşgul olurdu. Sa'deddîn Teftâzânî hazretlerinin **Telvih** adlı eserine yazdığı **Tercîh-i Tavzîh** adlı usul-i fıkha dâir hâşiyeyi, Kayseri Vâlisi Müeyyed'in isyânını bastırmak için savaşırken yazmıştı. İstanbul'da Râgıb Paşa Kütüphânesinde 831 numarada kayıtlı bir nüshası bulunan bu eserin bir nüshası da Millet Kütüphânesi Feyzullah Efendi kısmı 588 numaradadır.

Ulemâ ile sohbet etmekten büyük bir haz ve mutluluk duyardı. Pazartesi, Perşembe ve Cumâ günleri olmak üzere haftada üç gün ilmî sohbetler düzenlerdi. Bütün tebeasına karşı adâlet ve şefkat gösteren Kâdı Burhâneddîn; cesûr, cömert ve iyi huyluydu.

Kâdı Burhâneddîn Ahmed'in ölümü üzerine Sivas halkı, onun yerine Kayseri vâlisi olan oğlu Alâeddîn, o sırada yaklaşık on dört yaşındaydı. Karayölük Osman Bey, Sivas'ın kendisine teslimini istedi, fakat şehir halkı tarafından yardıma çağrılan Moğol kuvvetleri karşısında çekilmeye mecbur kaldı. Tîmûr Hanın Anadolu'ya gelme ihtimâli üzerine, devleti idâre edecek kuvvetli bir şahsiyet bulunamadığından, Sivaslılar şehri Osmanlı Sultânı Yıldırım Bâyezîd Hana teslim ettiler. Bâyezîd, oğlu Mehmed Çelebi'yi Sivas'a vâli tâyin etti. Alâeddîn Ali Bey ise eniştesi Dulkadiroğlu Nâsıreddîn Mehmed Beyin yanına gönderildi. Daha sonra Osmanlı Devleti içerisinde hizmet gören Kâdı Burhâneddîn Devleti tahtının bu tek ve son vârisi 1442 yılında öldü.

Kâdı Burhâneddîn Ahmed devletinin ömrü, kurucusunun hayâtı ile sınırlı kalmıştır. Merkeziyetçi bir idâre kurmak gâyesini güden Kâdı Burhâneddîn, devlet idâresinde eski âilelerin nüfûzlarını kırdı ve kendi emir ve arzusundan dışarı çıkmayacak kimseleri yüksek mevkilere tâyin etti. Devletin askerî ve mülkî bütün kuvvet ve selâhiyetlerini elinde topladı. Emri altında mükemmel bir hassa (kapıkulu) ordusu meydana getirdi. Savaşlarda bu hassa ordusundan başka, ıktalardan gelen asker ve göçebe (Türkmen-Moğol) ücretli askerlerinden faydalanırdı.

Hayâtı savaş içinde geçmekle berâber, Kâdı Burhâneddîn memlekette bir îmâr seferberliği de başlattı. Fethettiği şehirleri mescit, medrese, çeşme, zâviye, imâret, köprü vb. eserlerle süsledi. Turhal, Amasya, Tokat, Erzincan, Niksar ve Kırşehir hudut bölgelerinde yaptırdığı kaleler ile memleketinin güvenliğini ve yolların emniyetini sağladı. Ticâreti ve ticâret erbâbını himâye ederek ülkedeki iktisâdî hayâtı dâimâ canlı tuttu. Kayseri Şeyh Müeyyed Çeşmesi, Zile Medresesi, Turhal, Tokat ve Amasya kaleleri bu devletten günümüze kadar gelen başlıca eserlerdir.

KÂDI HAN;

Hanefi mezhebi fıkıh âlimlerinden. Adı, Hasan bin Mansûr Fergani, künyesi Ebü'l-Mefâhir ve Ebü'l-Mehâsin'dir. Özcend'de doğdu, doğum târihi bilinmemektedir. Kâdı Han lâkabı ile tanındı. 1196 (H.592) de vefât etti. İlmini, Zahîreddîn Ebû Hasan Ali bin Abdülazîz Merginânî'den öğrendi. Bu zâtın hocalarının silsilesi, İmâm-ı Muhammed Şeybânî'ye kadar uzanır. Fıkıh ilmindeki diğer hocaları Cemâleddîn Ebû Hâmid Mahmûd Nusayrî, Şemsüleimme Muhammed Kerderî veNecmüleimme gibi meşhur âlimlerdir.

Kâdı Hanın fetvâları çok kıymetlidir. Bu fetvâlar **Fetâvâ-ı Kâdı Han** adıyla meşhurdur. Sonra gelen âlimler ihtilaflı meselelerde onun tercih ettiği fetvâyı diğer fetvâlara üstün tutmuşlardır. Osmanlı Şeyhülislâmı İbn-i Kemâl Paşa, Kâdı Hanı meselelerde ictihâd sâhiplerinden saymıştır.

Eserleri:

1) **Fetâvâ-yı Hâniyye:** Fetvâların adıdır. Çok kıymetli olup, çeşitli târihlerde en son 1973'te **Fetâva-ı Hindiyye**'nin kenarında basılmıştır. 2) **Vâkıât,** 3) **Emâli,** 4) **Kitâb-ül-Muhâdır,** 5) **Şerhu Ziyâdât,** 6) **Şerhu Câmi-üs-Sagîr,** 7) **Şerhu Edeb-il-Kâdî-lil-Hassâf,** 8) **Tergîb-ül-İbâd ilel Cihâd.**

KÂDI İYÂD;

on birinci ve on ikinci yüzyıllarda yetişen fıkıh, tefsir ve hadis âlimi; velî. İsmi, İyâd bin Mûsâ es-Sebtî olup, künyesi Ebü'l-Fadl'dır. Kâdı İyâd diye meşhur olmuştur. Evliyânın ve Mâlikî mezhebi âlimlerinin büyüklerindendir. 1083 (H.476) senesinde Endülüs'te Sebte şehrinde doğdu. 1150 (H.544)de Merrâkeş'te vefât etti. Şehrin içinde bulunan Bâb-ı İlân denilen yerde defnedildi.

Küçük yaştan îtibâren Kurtuba'da ve diğer ilim merkezlerinde birçok âlimle görüşüp sohbet etti. Kendilerinden ilim öğrendi. Ebû Ali el-Gassânî'den icâzet aldı. Fıkıh ilmini, Ebû Abdullah Muhammed bin Îsâ et-Temîmî'den öğrendi. İlim öğrenip hadîs-i şerîf rivâyet ettiği âlimlerin sayısı yüzden fazladır. Kendisinden de; Abdullah bin Muhammed el-Eşîrî, Ebû Câfer el-Gırnatî, Ebû Muhammed el-Hucrî ve başka birçok kimse ilim öğrendi.

Kâdı İyâd hazretleri, tefsir, hadis ve fıkıhtan başka; târih, neseb, nahiv, lügat ve diğer ilimlerde de derin âlim olup, aynı zamanda şâirdi. Çok kıymetli şiirleri vardır. Zamânında bulunan âlimlerin imâmı, önderiydi. Aklı, zekâsı, fehmi (anlayışı), dikkati fevkalâdeydi. Hadîs-i şerîfleri toplamakta, onları kaydetmekte gayret ve ihtimâmı çok fazla idi. Her hâliyle, âlimlerin makbûlü olan Kâdı İyâd haram ve şüphelilerden çok sakınır, hattâ şüpheli olmak korkusuyla mübâhların çoğunu terkederdi. Dünyâya hiç ehemmiyet ve kıymet vermez, devamlı ilim ve ibâdetle meşgul olurdu. Doğduğu şehir olan Sebte'de ve Gırnata'da uzun zaman kâdılık yaptığından **Kâdı** denmekle meşhur olmuştur. Dînî ve dünyevî bütün işlerinde çok sağlam, îtikâdı kuvvetli, her türlü bid'atten uzak, ilmiyle amel eden, ilim öğreten, sevilen, sayılan bir âlimdi.

Kâdı İyâd hazretleri birçok eser yazmıştır. En meşhur eseri, **Şifâ-i Şerîf'**tir. Bu eserin çeşitli şerh ve hâşiyeleri ile açıklamaları yapılmıştır.

Şifâ, dört kısım hâlinde tertib olunmuştur. Her kısım da kendi arasında bölümlere ayrılmıştır.

Birinci kısım: Peygamber efendimizin medhi, övülmesi hakkında olup, Allahü teâlânın, Peygamberimizi medh etmesini, Peygamberimizin her bakımdan bütün varlıklardan her zamanda üstün olduğunu, peygamberlik alâmetlerini ve mûcizelerini anlatan bölümlere ayrılır.

İkinci kısım: Peygamberimize (sallallahü aleyhi ve sellem) îmân, sünnetine uymak, O'na saygı, sevgi göstermek ve salâtü selâm getirmenin fazîleti gibi bölümlere ayrılır.

Üçüncü kısım: Peygamberimiz (sallallahü aleyhi ve sellem) hakkında câiz olmayan ve câiz olan şeyler, din ve dünyâ işlerine âit hâller anlatılmaktadır.

Dördüncü kısım: Peygamber efendimize dil uzatan kimseler hakkında cezâî hükümler yer almaktadır. Kitap, genel olarak Peygamber efendimizi tanımayı ve O'na tâbi olmayı anlatır.

Ayrıca; **Meşârik-ül-Envâr, Tertîb-ül-Medârik ve Takrîb-ül-Mesâlik, Şerhu Sahîh-i Müslim (Kitâb-ül-İkmâl), Et-Târih, İzhâr-ur-Riyâd fî Ahbâr-il-Kâdı İyâd, El-Günyetü** eserlerinden bâzılarıdır.

11. Cild
Kâdı Muhammed Zâhid - Kılıçotu

KÂDI MUHAMMED ZÂHİD;

on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda Semerkand'da yetişen evliyânın büyüklerinden. İnsanları Hakk'a dâvet eden ve Silsile-i aliyye denilen büyük âlim ve velîlerin on dokuzuncusudur. Silsile-i aliyye büyüklerinden Ya'kûb-i Çerhî'nin kızının oğludur. Semerkandlı olup, doğum târihi bilinmemektedir. 1529 (H. 936) senesinde Semerkand'a bağlı Hisâr'ın Vahş köyünde vefât etti. Kabri oradadır.

İlk tahsilini Semerkand'da yapıp, o beldenin âlimlerinden ilim öğrendi. Daha fazla ilim öğrenmek için Semerkand'dan Hirât'a giderken büyük evliyâ Ubeydullah-ı Ahrâr hazretleriyle karşılaşıp, talebesi oldu. On iki sene müddetle sohbetinde ve hizmetinde bulundu. Tasavvuf yolunda ondan feyz alarak olgunlaştı. Asrındaki âlimlerin ve evliyânın en büyüklerinden oldu. Hocasının vefâtından sonra, onun talebelerini yetiştirdi. İnsanlara Allahü teâlânın emir ve yasaklarını uzun uzun anlattı. Kendinden sonra kız kardeşinin oğlu Derviş Muhammed yetiştirdiği velîler arasında en büyüğüdür.

Buyurdu ki:

"İnsanın yaratılmasından maksad, kulluk yapmasıdır. Kulluğun aslı ve özü ise her halükârda Allahü teâlâyı unutmamak, gâfil olmamak, tazarrû (yalvarma) ve huşû (korku) içinde bulunmaktır."

"Gençlik zamânı fırsat ve ganîmettir. Bu kıymetli zamânı ve nefesleri saâdet vesîlesi yapmayana yazıklar olsun. Saâdet arayan kimse, Resûlullah'ın ahlâkı ile ahlâklanmalıdır. Hilm (yumuşaklık), kerem (cömertlik), tevâzu (alçak gönüllülük), îsâr (başkasını kendisine tercih etmek) ve diğer güzel ahlâk ile ahlâklanmalıdır. Özellikle, kalpte Allah'tan başka hiçbir şeye bağlılık kalmamasına çok

çalışmak lâzımdır.”

“Dünyâya düşkün olmayanlarla, âhiret adamlarıyla oturmak, berâber bulunmak çok tesirli ve faydalıdır. Önce tesiri anlaşılmasa da, doğan bir çocuğun her gün yavaş yavaş büyüdüğü gibi, insan yavaş yavaş dünyâya düşkün olmaktan kurtulur.”

Eserleri:

1. Mesmûât-ı Mevlânâ Kâdı Muhammed Zâhid: Bu eserinde hocası Ubeydullah-ı Ahrâr hazretlerinin sohbetlerinde dinlediklerini toplamıştır. Farsça olan eser 155 varak (yaprak) olup Süleymâniye Kütüphânesinde vardır.

2. Silsilet-ül-Ârifîn: Bu da hocasının sözlerini ihtivâ eder. Aynı kütüphânedeEs’ad Efendi kısmı, 1715 numarada kayıtlıdır.

KÂDI SEMERKANDÎ;

on altıncı yüzyılda Semerkand’daki Meraga Rasathânesinde yetişen büyük fen âlimi. İsmi, Muhammed bin Fâdıl bin Ali bin Muhammed el-Miskînî’dir. Kâdı Semerkandî adıyla meşhur oldu. Doğum ve vefât târihi bilinmemekte ve hayâtı hakkında kaynaklarda fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Kâdı Semerkandî, Uluğ Beyin yanında yetişmiştir. Bâbürlü Sultânı Hümâyûn Şahın (1530-1556) ilim meclislerinde bulunurdu. **Cevâhir-i Ulûm-i Hümâyûnî** ismiyle yazdığı ansiklopedik eserini Hümâyûn Şâha ithâf etti.

Kâdı Semerkandî eserinde, Müslüman ilim adamlarından yaptığı nakilleri yüz yirmi bölüm altında toplamıştır. Her bölüm, detaylı bir eser olabilecek şekilde uzun hazırlanmıştır. Fahreddîn Râzî’nin metodunu tâkib etmiştir. Giriş bölümünde ilim ve ilim adamının kıymetini bildirmektedir. Daha sonra üç ana bölüm gelmektedir. Her ana bölümün alt bölümleri vardır. Her alt bölümde sayıları 12 ilâ 33 arasında değişen bâblar mevcuttur. Eserin 25 bölümü, tabiat ilimlerine ayrılmıştır. Bunların başında fizik gelmekte, madde, uzay, hareket, denge ve çekim gibi ana bilgiler verilmektedir. Maddenin sonsuz olarak küçük parçalara ayrılabileceği görüşü ve buna karşı olan görüşler ayrıntılı olarak verilmektedir. Gezegenlerin yörüngelerinin dâirevî olduğu bildirilmekte ve yeryüzünün gezegenler sistemindeki özel yerine işâret edilmektedir. Hayvanlar iki bölümde incelenmiştir. En fazla bahsedilen hayvan, at ve doğandır. Hayvanların çoğalmaları, alışkanlıkları, özellikleri ve genel hastalıkları için tedâvi şekilleri verilmiştir. Yaklaşık otuz tür hayvandan ve özelliklerinden bahsedilmiştir.

Eserde astronomiye altı bölüm ayrılmıştır. Kâdı Semerkandî, El-Me’mun’dan Uluğ Beye kadar yapılan astronomi araştırmalarını tedkik edip, bunları zekî talebeler için bu bölümlerde özetlemiştir. Astronomi âleti usturlabdan söz edilerek, nasıl kullanılacağı bildirilmiştir. Daha sonra coğrafya için iki bölüm ayrılmıştır. Burada dünyânın büyüklüğü, çevresi, mevsimlerin uzunlukları tartışılmaktadır. Coğrafyanın diğer önemli bir bölümü ise yolcular için çeşitli yol rehberlerinin hazırlanmasıdır. Kâdı, bu tür bilgileri sanki kendisi oralarda bulunmuş gibi canlı vermiştir.

Kimyâ ile ilgili bölümde yirmiden fazla fasıl mevcuttur. Burada toprak, bitki ve hayvanla ilgili bütün organik ve inorganik bileşikler konu edilmiştir. Bu arada pekçok kimyevî âletin târifi yapılmıştır. Bu âletlerin büyük bir kısmı günümüzde kullanılmaktadır.

1258 senesinde Bağdat’ın Moğollar tarafından istilâsı, İslâm medeniyetinde bir dönüm noktası olmuş büsbütün gerileme görülmüştür. Kâdı Semerkandî’nin 1539’da yazdığı bu eseri, gerileme döneminden sonra ortaya çıkması ve yeniden parlamaya başlayan İslâm medeniyetinin habercisi olması bakımından mühimdir.

KÂDI ŞÜREYH;

Tabiînin büyüklerinden. Künyesi Ebû Ümeyye’dir. 698 (H. 79)de 120 yaşının üzerindeyken vefât ettiği rivâyet edilir. Babası Kinde Kabîlesinden Hânî isimli bir zâttı. Hânî, kabîlesi nâmına elçi olarak Medîne’ye gelmişti. Resûlullah’ı görünce Müslüman oldu. Resûlullah ona Ebû Şüreyh künyesini verdi. Ona ve oğlu Şüreyh’e duâ etti. Kâdı Şüreyh’in Eshâb-ı kirâmdan olduğuna dâir rivâyetler varsa da doğrusu Tâbiînden olduğudur.

Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemin seçkin Eshâbından ilim öğrendi. Hadis ve fıkıh ilminde büyük âlim oldu. Hazret-i Ömer, hazret-i Ali ve İbn-i Mes’ûd’dan hadîs-i şerîf rivâyet etti. Şa’bî, Nehâî, Abdülazîz bin Refî, Muhammed bin Sîrîn ve başkalarına da kendisi hadîs-i şerîf öğretip rivâyet izni verdi. Hazret-i Ömer tarafından Kûfe’ye kâdı (hâkim) tâyin edildi. Basra’da bir sene kadar kâdılık yaptı. Hazret-i Osman, hazret-i Ali, hazret-i Muâviye ve sonrakiler tarafından da Kûfe kâdılığında bırakıldı. Aralıksız altmış seneden fazla kâdılık yaptığı bildirilir.

Hüküm verme konusunda çok bilgili ve pek âdildi. Haccâc’ın kâdılık teklifini kabul etmedi. Kâdı Şüreyh hazretlerine bu kadar ilmi nasıl elde ettin diye sorduklarında; “Âlimlerle görüşerek elde ettim.

Birbirimizden karşılıklı istifâde ettik.” buyurmuştur.

KADIASKER (Bkz. Kazasker)

KADIN TUZLUĞU (Bkz. Amberparis)

KADINEFENDİ;

Osmanlı Devleti saray teşkilâtında, pâdişâhın hanımlığına yükselen kadınlara 17. asırdan sonra verilen ünvân. Kadınefendi ünvanı yerine 16. asırda “haseki” tabiri kullanılıyordu. Erken devirlerde ve daha önce Türk-İslâm devletlerinde kullanılan “hatun” kelimesi ise Osmanlılarda sâdece padişah kızları için kullanılan bir tâbirdi.

Saraya kabul edilen kadınlar, Harem-i Hümâyûnda bir okul disiplini içinde eğitim görürlerdi. Sarayda bu kadınlara okuma yazma ve dînî bilgilerin yanında dikiş nakış, güzel konuşma ve görgü kâideleri öğretilirdi. Acemi, kalfa, haznedâr gibi mertebeleri aşanlar pâdişah hanımlığına yükselirler “gözde” veya “ikbal” ünvanını alırlardı. Eğer pâdişahtan çocukları dünyâya gelirse “haseki” olarak isimlendirilirlerdi. Pâdişahların eşleri iki kısımdı; kadınefendi ve haseki sultan. Erkek çocuğu olan hasekilere Haseki Sultan (sonraları Kadınefendi) denir ve başlarına kıymetli taşlarla süslü altın tac giydirilirdi.

Kadınefendi olanlara haslar verilir, bunlara ayrı dâireler tahsis edilir ve maiyetlerine hizmetçiler, memurlar tâyin edilirdi.

KADIRGA;

Alm. *Galeere (f),* **Fr.** *Galere (f),* **İng.** *Galley.* Buharlı gemilerin yapımından evvel kullanılan harp gemilerinden biri. Kadırgalar hafif, az su çeken, dar, uzun ve alçak bordalı, kıç tarafları baş tarafından yüksek, kürekle ve müsâit rüzgârlı havalarda üç köşe yelkenle seyir yapan, manevra kâbiliyetleri yüksek harp tekneleridir. Özellikle Akdeniz devletleri tarafından kullanılırdı.

Osmanlı kadırgalarının boyları 62 ile 63, genişlikleri 25 veya 8 metre olurdu.

Fırtınalı havalar için elverişli olmayan bu tekneler kış aylarının rüzgârlı günlerini limanlarda geçirir, yazın sâkin ve fırtınasız havalarda denize açılırlardı.

Akdenizin en hareketli harp gemisi olan kadırgalar, 7 Ekim 1571 İnebahtı Deniz Muhârebesinden sonra yerlerini yelkenle hareket eden ve daha çok top taşıyan gemilere terk etmeye başladı. Akdeniz devletleri 18. yüzyılın sonuna kadar, bahriyelerinde kadırga sınıfından gemi kullanmaya devâm ettiler. Osmanlı bahriyesi de yelkene geç geçen ve kadırgayı en son terk eden denizci devletlerden biridir.

Osmanlı kadırgalarında 25, Venedik kadırgalarında 26 çift kürek bulunur ve her kürek dörder kişi tarafından çekilirdi. Osmanlı kadırgalarının baş tarafında biri büyük ve ikisi daha küçük üç top bulunurdu. Küreklerin rahat çekilmesi ve tekne ortasında leventlerin ve gemicilerin dolaşabilmeleri için kadırga bordalarında “şahnişin” denilen çıkmalar yer alırdı.

Osmanlı kadırgaları, Zakala ve Bey kadırgaları olmak üzere iki sınıftı. Zakala kadırgaları, devlet tersânelerinde yapılırdı. Bey kadırgaları ise, beylerin kendi bölgelerindeki tersânelerde yaptırılır, deniz savaşlarında da doğrudan kendileri komuta ederlerdi. Son zamanlarda top sayıları arttırıldı.

Kadırgalarının personel mevcudu; 196 kürekçi, 100 levent ve geri kalan gemici olmak üzere 330 kişiydi.

Kadırgadaki kürekçiler, esirlerden veya kürek cezâsına çarptırılmış mahkumlardan, bâzan da kısmen gönüllülerden olurdu. On beşinci ve on sekizinci yüzyıllar boyunca donanmalarda kullanılan kadırgalar, topçuluğun gelişmesi ve kalyon sınıfı gemilerin deniz savaşlarında önem kazanmasından sonra önemini kaybetti.

KÂDIYÂNÎLİK;

Hindistan’ın Pencap eyâletinde 1880 (H. 1296) senesinde Mirzâ Gulâm Ahmed Kâdıyânî tarafından kurulan sapık bir fırka. İngilizlerin Hindistan’ı sömürge yaptıktan bir sene sonra ortaya çıkan bu fırka, onlar tarafından kurulmuş ve beslenmiştir. İslâmiyeti içerden yıkmak için çalışan İngiliz câsuslarının yardımı ile Pencap ve Bombay’da câhil halk arasında süratle yayıldı. Bu bozuk yolun, şimdi Avrupa ve Amerika’da da taraftârları vardır.

Moğol, Tatar kavminden ve İsmâiliyye fırkasından olup, Ehl-i sünnetin azılı düşmanı olan Mirzâ Gulâm Ahmed, önce müceddîd (yenileyici) daha sonra da Mehdî olduğunu iddiâ etti. İsmâilî ve Behâîlerden taraftar buldu. En sonunda kendisinin gökten ineceği bildirilen Îsâ Mesîh olduğunu, yeni bir din

getirdiğini söyledi. Kâdıyân'da yaptırdığı mescide, Mescid-i Aksâ dedi. Îsâ aleyhisselâma iftirâlarda bulundu. Kendisinin Kur'ân'da övüldüğünü iddiâ etti.

İslâm âlimleri Kâdıyânîlerin Müslüman olmadıklarını ittifakla bildirmişlerdir. İslâmiyete uymayan görüşleri çok ise de en mühimleri şunlardır:

1. "Îsâ aleyhisselâmı Yahûdîler asmak istemişlerdi. Fakat o kendiliğinden öldü ve toprağa kondu. Sonra kabirden çıkıp Keşmir'e gitti. Orada İncîl'i öğretip tekrar öldü." diyorlar.

2. Mehdî'nin çıkmasında ve herkesi dîne çağırmasında da, İslâmiyetten ayrılıyorlar. "Îsâ ve Muhammed aleyhisselâmın ruhları insan şeklinde görünecektir. Bu da Mirzâ Ahmed'dir. Başka Mehdî yoktur." diyorlar.

3. İslâmiyetle bildirilen cihâdı, kendi sapık görüşlerine göre yorumlayarak, Kur'ân-ı kerîmin mânâsını değiştiriyorlar. Cihâd âyetlerini inkâr ediyorlar.

Mirzâ Gulâm Ahmed, **Hakîkat-ul-Vahy** adlı kitâbının 148. sayfasında; "Allah bu ümmet arasında, Îsâ'dan daha üstün bir Mesîh yarattı. O da benim. Îsâ şimdi sağ olsaydı, benim yaptıklarımı yapamazdı. Bende görülen mûcizeler, onda görülmezdi." ve 68. sayfasında; "Allah beni peygamber olarak gönderdi. Bana 300.000 mûcize verdi." diyerek sapıklığını ve küfrünü ortaya koymuştur.

İngilizlerin maşası olan Gulâm Ahmed Kâdıyânî öldükten sonra yerine Hâkim Nûreddîn geçti. Bu kimseden sonra da 1914'te Kâdıyânîler'in başına Beşirüddîn Muhammed geçti. Ahmed Kâdiyânî'nin oğlu Beşir, Kâdıyânîlerin merkezini Rabwah kasabasına nakledip, bu yolun sapık inançlarını gerçek İslâmiyet adı altında yaymaya başladı.

Kâdıyânîliğin İslâmiyeti içerden yıkmak için İngilizler tarafından kurulmuş olduğunu vesîkalarla anlatan **El-Mütenebbi-ül-Kâdıyânî** kitâbı İstanbul'da İhlâs A.Ş. tarafından bastırılmıştır.

Kâdıyânîlerin sapık fikirlerini velslâm âlimlerinin bunlara verdiği cevapları dikkate alan Pakistan Parlamentosu, 7 Eylül 1974 târihli kararıyla Kâdıyânîleri İslâm dışı azınlık olarak îlân etmiştir.

KÂDIZÂDE;

Osmanlı âlimlerinden. Edirne'de yetişen Hanefî mezhebi fıkıh âlimlerinden olup, Osmanlı şeyhülislâmlarının on altıncısıdır. İsmi, Ahmed bin Mahmûd el Edirnevî er-Rûmî olup, lakabı Şemseddîn'dir. Kâdızâde diye tanınır. 1512 (H.918) senesinde dünyâya geldi. 1580 (H.988) senesinde İstanbul'da vefât etti. Kabri, Fâtih Câmii yakınında bulunan Küçük Karaman'daki çeşme yanındadır. Babası Bedrüddîn Mahmûd Efendi de âlim bir zâttı.

İlim tahsiline Edirne'de İshak Çelebi'nin huzûrunda başladı. Yine Edirne'de bulunan Üç Şerefeli Medreselerinde, o zamânın meşhur âlimlerinden Şeyhülislâm Çivizâde Muhammed Muhyiddîn Efendiden okudu. Bundan sonra İstanbul'da Sahn-ı Semân Medreselerinde, Şeyhülislâm Ebüssü'ûd Efendinin derslerine devâm etti. Ayrıca Sa'dî Çelebi ve Mevlânâ Kadri Efendi gibi asrının en büyük âlimlerinden ders ve feyz alarak kemâle gelip, zamânının önde gelen âlimlerinden oldu.

Kâdızâde Ahmed Efendi, sıra ile Bursa'daki Ferhâdiyye, Veliyyüddîn oğlu Ahmed Paşa ve Kaplıca medreselerinde daha sonra da İstanbul'da Atîk Ali Paşa Medresesinde müderrislik yaptı. 1555'te Haleb kâdısı oldu. 1559 senesinde müfettişlik memuriyeti verildi. 1563'te İstanbul kâdısı ve 1566 Rebîülâhir ayında Rumeli kazaskeri oldu. Bu sırada Sadrâzam MehmedPaşa ile aralarında meydana gelen bir soğukluk sebebiyle Edirne'ye gitti. Orada Dârülhadîs Medreselerinde ders vermekle meşgulken, oğlu Kâdı Abdürrahmân Çelebi'nin vefâtı üzerine İstanbul'a geldi.

O sırada tahta geçen Sultan Üçüncü Murâd Hanın iltifâtına kavuşan Kâdızâde, hâtırı hoş edilerek, 1575'te Süleymâniye Dârülhadîsine tâyin edildi. Aynı sene kendisine tekrar Rumeli kazaskerliği vazîfesi verildi. 1577'de Hamîd Efendinin vefâtıyla şeyhülislâm oldu. Vazîfesini hakkıyla îfâ edip, herkesin hürmet, takdir ve tebrikini kazandı. 1580'de vefâtı üzerine yerine Ma'lûlzâde Nakîb Mehmed Efendi getirildi.

Pekçok üstün ve güzel sıfatları kendinde toplamış ilim, ihlâs ve ihsân sâhibiydi. Akıl ve zekâsı pek kuvvetliydi.

Allah rızâsı için çok çalışıp, çok eser bıraktı. Çukurhamam yakınındaki evinin karşısında yaptırdığı câmi ve dârülkurrâsı vardır. Edirne'de babasının yaptırdığı câmiyi genişletip tâmir ettirdi. Câminin gelirlerini de genişletip çoğalttı.

Eserleri:

1) **Netâic-ül-Efkâr fî Keşf-ir-Rümûz vel-Esrâr:** Bu kitap, İbn-i Hümâm hazretlerinin **Feth-ul-Kadîr** isimli meşhur eserine tekmiledir. **Feth-ul-Kadîr,** vekâlet bahsine kadar olup, sonra tekmile

başlamaktadır. Bu eser sekiz cilt olarak 1900'de Mısır'da basılmış ve 1968'de Beyrut'ta fotokopisi yapılmıştır.

2) **Ta'lîkâtün alet-Telvîh:** Sa'düddîn-i Teftâzânî'nin **Tenkîh-ul-Usûl** şerhine ta'lîktir.

3) **Şerh-uş-Şerîfî li Miftâh-ıl-Ulûm lis-Sekkâkî,** 4) **Hâşiyetün alâ Tecrîd-il-Kelâm,** 5) **Şerhu Hidâyet-ül-Hikme lil-Ebherî,** 6) **Hâşiyetün alâ Evâili Sadr-üş-Şerî'a,** 7) **Ta'lîkâtün alel-Mevâkıf,** 8. **Haşiye-i Beydâvî.**

KÂDIZÂDE-İ RÛMÎ;

matematik, astronomi ve Hanefî mezhebi fıkıh âlimi. İsmi, Mûsâ Paşa bin Mehmed bin Kâdı Mahmûd Efendidir. Dedesi Mahmûd Efendi, uzun zaman Bursa kâdılığı yapması sebebiyle Koca Kâdı adıyla tanınmıştı. Babası Mehmed Efendi de genç yaşta Bursa kâdılığına getirildi. Fakat kısa bir süre sonra vefât etti. Âilenin büyük oğlu olması hasebiyle, adının sonuna paşa kelimesi eklenerek, Mûsâ Paşa denilen Kâdızâde'ye, Selâhaddîn lakabı verildi. Dede ve babasına nisbetle Kâdızâde, Anadolu'dan Semerkand'a gittiği için de Rûmî denildi.

Muhtemelen 1337 (H. 738) senesinde Bursa'da doğan Kâdızâde-i Rûmî'nin doğum yeri ve târihi ihtilâflıdır. 1421 (H.824) senesinde Semerkand'da vefât etti.

Kâdızâde, babası Mehmed Efendinin vefâtından sonra dedesi Kâdı Mahmûd'un himâyesinde büyüdü. Dedesinden ve talebelerinden ilim öğrendi. Molla Fenârî'den fıkıh, matematik ve astronomi ilimlerini tahsil etti. Bursa'daki tahsilini tamamladıktan sonra, Seyyid Şerîf Cürcânî'nin nâmını duyunca, ilim öğrenmek için 25 yaşlarındayken, 1362'de Horasan taraflarına gitti. Seyyid Şerîf Cürcânî'den kelâm ve fen ilimlerini öğrendi. Astronomi ve matematikte söz sâhibi oldu. Mâverâünnehr taraflarına gitti. Semerkand'da Tîmûr Hanın oğlu Şahruh'tan büyük îtibâr gördü. Şahruh'un büyük oğlu Uluğ Beyin hocalığına tâyin edildi. Uluğ Beye Türkistan ve Mâverâünnehr bölgesinin idâresi verilince, Semerkand'ı kendisine merkez yaptı. Hocası, Kâdızâde'ye büyük ihtimâm gösterip, onun için bir medrese ve rasathâne inşâ ettirdi. Her talebe için bir dershâne yaptırdı. Medreseye müderrisler ve müderrislerin başına Kâdızâde'yi tâyin etti.

Uluğ Bey Medresesine başmüderris olan Kâdızâde, medresesinin ortasında bulunan kare şeklindeki sahaya müderrisleri toplar, ders verirdi. Onlar da kendi dershânelerinde talebelerine anlatarak îzâhta bulunurlardı. Hattâ Uluğ Bey de Kâdızâde'nin derslerini dinlerdi.

Uluğ Bey Medresesinde yüksek din bilgileri ile matematik ve astronomi ilminin incelikleri öğretilirdi. Uluğ Bey, medresenin yerinde yaptırdığı rasathânede de Kâdızâde'ye vazîfe verdi. Rasathânenin müdürü olan astronomi âlimi Gıyâseddîn Cemşid'in ölümü üzerine, müdürlüğe Kâdızâde-i Rûmî getirildi. Kâdızâde-i Rûmî, rasathânede yaptığı gözlemler netîcesinde eski Yunan bilginlerinden intikal eden birçok bilgilerin hatâlı olduğunu ortaya koydu. Astronomik cetvel ve tabloların yeniden tanzim edilerek, hatâların düzeltilmesi için Uluğ Bey **Zîc'**ini hazırlamaya başladı. Ancak ömrü vefâ etmeyip, zîci tamamlayamadan 1421 senesinde Semerkand'da vefât etti.

Kâdızâde'nin yetiştirdiği Ali Kuşçu ve Fethullah Şirvânî isimli iki meşhur talebesi sâyesinde yüksek matematik ilmi, batı Türkleri arasında (Anadolu'da) da yayıldı. Kâdızâde ve talebeleri, gök cisimlerinin kendi etrâfındaki hareketlerini incelerken, zamânında bilinen yüksek matematiğin en son geliştirilen kâidelerini daha da geliştirip uyguladılar. Astronomi ile ilgili fizik kurallarını da, astronomiye ilk olarak tatbik ettiler.

Eserleri:

1. **Muhtasar fil-Hisâb:** Muhtasar bir aritmetik kitabıdır ve allâme Selâhaddîn Mûsâ imzâsını taşımaktadır.

2. **Câmi-ul-Mahmûd:** Harezmî'nin **El-Mulahhas fil-Hey'e** adlı astronomiye dâir eserinin şerhi olup, Osmanlı medreselerinin temel kitaplarındandır. Çeşitli kütüphânelerde birçok yazma nüshası olan eser, üç-dört defâ basılmıştır.

3. **Şerhu Eşkâl-it-Te'sis fil-Hendese:** Muhammed bin Eşref Semerkandî tarafından Oklid'in **Kitâb-ül-Usûl'**ünde bahsedilen mevzûlara dâir yazılan ilk geometri çizimleri ve üçgenlerin niteliklerine dâir **Eşkâl-i Te'sis** adlı eserin şerhidir. Bu eser de Osmanlılarda çok meşhur olup, pekçok yazmaları mevcuttur ve baskısı da yapılmıştır.

4. **Risâle fi İstihrâc-il-Ceyb Derece Vâhide:** Gıyâseddîn Cemşid'in bir eserinin şerhidir. Bu eserde, bir derecelik yayın sinüsünü bulma usûlünü, kitabın aslından daha iyi ve basit bir şekilde, devrinde bilinen matematik kâidelerinden daha ileri bir seviyede hesap şeklini ortaya koyarak açıklamıştır. Bu kıymetli eserde, bir derecelik yayın sinüs değerinin, yarıçap bir birim alındığında; 0,017452406437

olduğu gösterilmiştir ki, bugünkü ile aynıdır.

5. **Şerhu Kitâbu Mulahhas fil-Hendese,**

6. **Şerh-ut-Tezkire,**

7. **Hâşiye alâ-Şerh-il-Hidâye,**

8. **Şerh-ul-Mulahhas fil-Hey'e.**

KÂDIZÂDE-İ RÛMÎ (Mîrim Kösesi);

Osmanlı âlimlerinin büyüklerinden. İsmi, Muhammed bin Kutbüddîn Muhammed bin Muhammed bin Kâdızâde-i Rûmî, lâkabı Muhyiddîn'dir. On beşinci asrın ortalarında vefât eden meşhur Osmanlı âlimlerinden Kâdızâde-i Rûmî diye bilinen Mûsâ bin Muhammed'in torunu olan Kutbüddîn Muhammed'in oğludur. Büyük dedesine nisbetle Kâdızâde-i Rûmî diye meşhur oldu. Ayrıca; Mîrim Kösesi ve Kutbüddînzâde isimleriyle de tanındı. Kaynaklarda doğum târihi bulunamayan Kâdızâde, 1550 (H.957) de vefât etti.

Baba ve dedeleri âlim ve fâdıl kimseler olan Kâdızâde, anne tarafından da asîl bir âileye mensuptur. Annesi, meşhur âlim Hocazâde'nin kerîmesi (kızı) olup, babaannesi de, büyük kelâm ve astronomi âlimi Ali Kuşçu'nun kerîmesiydi.

Muzafferüddîn-i Acemî, Mevlânâ Koçavî, Yâkub bin Seyyid Ali, Mevlânâ Müeyyedzâde gibi zamânının meşhûr, büyük âlimlerinden ilim öğrenerek yetişti. Bu büyük âlimlerin huzûr ve hizmetlerinde bulunmakla, ilmî bakımdan yükseldiği gibi, güzel hasletleri de kendisinde topladı. Böylece zâhirî, bâtınî kemâlâta, yüksek olgunluklara ve mânevî derecelere kavuştu.

İlim tahsilini tamamladıktan sonra, ilk olarak, Bursa Veliyyüddînzâde Ahmed Paşa Medresesine müderris oldu. Daha sonra İstanbul'da Atik Ali ve Hacı Hasanzâde; İznik'te İznik; Edirne'de Dâr-ül-hadîs; Bursa'da Murâdiye ve Bâyezîd Han medreselerinde müderrislik yaptı. Adı geçen medreselerde uzun müddet hizmet edip, çok talebe yetiştirdi. Talebeler, onun anlattıkları ince bilgilerden, yüksek ilimlerden ve akıcı lisânından çok istifâde edip, âlim oldular.

Müderrislikten sonra kâdılık vazîfesine geçen Kâdızâde, Haleb ve Edirne kâdılıklarında bulundu. 1538'de saltanat merkezi olan İstanbul'a kâdı, daha sonra da Anadolu kazaskeri oldu. Bir müddet sonra bu vazîfeden alınıp, tekrar İstanbul'da bulunan Sahn-ı Semân Medreselerinden birine müderris yapıldı. Kısa bir müddet buradaki vazîfeye devâm dan sonra hac niyetiyle yola çıktı. Hac vazîfelerini edâ edip, tekrar İstanbul'a döndü ve emekliye ayrıldı.

İlim sâhibi ve ilmi ile amel eden âlimlerin büyüklerinden olan Kâdızâde-i Rûmî Muhyiddîn Efendi, dînimizin emirlerine hassâsiyetle bağlıydı. Haram ve şüphelilerden çok sakınırdı. Edebi, aklı ve zekâsı fevkalâdeydi. Şuûr ve idrâki kuvvetli, basîret sâhibi ve asîl bir zâttı. Gece gündüz devamlı ilim öğrenmekle meşguldü. Kıymetli meclisinde her mahlûku hayır ile yâd eder, hiçbir şeyi kötülümezdi. Hayâ ve edebini hiç bir zaman terk etmezdi. Temkin, ihtiyat, vakar ve heybet sâhibiydi. Bütün fazîletleri kendisinde toplamıştı. Tasavvuf yolunda yüksek derece sâhibi olup, bu yolda bulunanlara da çok muhabbet ederdi. Kendisi umûmiyetle insanlardan uzak durur, kendi hâliyle meşgûl olurdu. Allahü teâlânın muhabbetiyle yanan, keşf ve kerâmet sâhibi bir zâttı.

Kâdızâde-i Rûmî, amcası olan Mîrim Çelebi'nin yanında yetiştiği için, Mîrim Kösesi diye meşhur olmuştur. Böylece, hey'et (astronomi) ve hendese (geometri) gibi aklî ilimlerde de ilerledi. Hey'et ilmine dâir bir risâle, ayrıca **Kâfiye** isimli nahiv kitabına bir hâşiye yazdı. İstanbul'da bir mescit ve bir mektep yaptırdığı bilinmektedir.

KÂDIZÂDE MEHMED TÂHİR EFENDİ;

Osmanlı âlimlerinden. Yüz dördüncüOsmanlı şeyhülislâmıdır. Osmanlı târihinde **Vak'a-i Hayriyye** adıyla anılan yeniçeri ocağının kaldırılması için fetvâyı veren şeyhülislâmdır. İsmi Mehmed Tâhir olup, Tokatlı Kâdı Ömer Efendinin oğludur. Bu sebeple Kâdızâde diye şöhret bulmuştur. 1747 (H. 1160) senesinde Tokat'ta doğdu. 1838 (H. 1254) senesinde İstanbul'da vefât etti. Eyyûb Sultan civârında, Bostan İskelesi yakınına defnedildi.

Çocuk yaşında tahsile başladı ve ilk tahsilini babasından aldı. Daha sonra İstanbul'a gelip, zamânının meşhur âlimlerinden aklî ve naklî ilimleri öğrendi. 1782 senesinde girdiği imtihânda üstün başarı göstererek, müderrislik rüûsunu (diplomasını) kazandı ve kadılık mesleğini seçti. Anadolu ve Rumeli'nin birçok illerinde kâdılık yaptı. İnsanlara Allahü teâlânın emir ve yasaklarını anlatarak, onların din ve dünyâ saâdetine vesîle oldu. 1818 senesinde İstanbul kâdılığına tâyin edildi. 1824 senesinde Anadolu kazaskeri oldu. Bu arada Rumeli pâyesini de kazanıp, 1825 senesinde Mekkîzâde Mustafa

Âsım Efendinin ayrılmasıyla boşalan şeyhülislâmlık makâmına yükseltildi.

Sultan İkinci Mahmûd Hanın, yeniçeri ocağını kaldırıp, yerine disiplinli ve itâatkâr bir ordu kurulması fikrini samîmiyetle destekledi. 1826 senesinde yeniçeri ocağının kaldırılması için fetvâ verdi. Bu cesur ve kararlı davranışı sebebiyle Sultan İkinci Mahmûd Hanın iltifât ve ihsânlarına kavuştu. Pâdişâh, elmas taşlı kıymeti bir yüzüğü Mehmed Tâhir Efendiye hediye etti. Sultan İkinci Mahmûd Han tarafından, şeyhülislâmın fetvâsıyla Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye adlı yeni bir ordu kuruldu. Kâdızâde Mehmed Tâhir Efendi bu makamda iki buçuk yıl kaldıktan sonra, yaşı seksene ulaştığında, 1828 senesinde vazîfeden ayrıldı ve evinde istirâhate çekildi. Allahü teâlâya ibâdet ve tâatle meşgul olduğu sırada vefât etti.

Kâdızâde Mehmed Tâhir Efendi, aklî ve naklî ilimlerde derin âlim ve cesûr bir zâttı. Kâdılığı ve şeyhülislâmlığı müddetince adâlet ve doğruluktan ayrılmadı. Zühd ve takvâ sâhibiydi. Başta pâdişâh olmak, üzere herkesin sevgi ve teveccühüne kavuştu. Zekî, çalışkan, ileri görüşlü ve yeniliklere çabuk uyum sağlardı. Vazîfesini müdrik olup, kendisine bir mesele sorulduğu zaman iyice araştırır, düşünür ve cevâbını verirdi. Fıkıh ilminde yüksek ilim sâhibi ve edebiyâta karşı meraklıydı. Cömert olup hayır hasenât yapmayı severdi. Kocamustafapaşa Altımermer civârında bir dergâh binâ ettirmişti.

Kâdızâde Mehmed Tâhir Efendinin eserleri şunlardır: 1) **Mecmûât-ül-Fetâvâ,** 2) **Şerh-i Kelimet-üt-Tevhîd,** 3) On iki tarîk üzere yazılmış **Nûriyye Risâlesi,** 4) **Tefsîr-i Sûre-i İhlâs,** 5) Talâk hakkında bir risâle.

KADİFE;

Alm. *Samt (m),* **Fr.** *Velours (m),* **İng.** *Velvet.* Dokunurken hammadde liflerinin dokuma yüzeyini belirli uzunlukta kaplayacak şekilde bırakılması ile ona güzel bir görünüş verdiren yumuşak kumaş. Bu kumaş naylon, yün, pamuk reyon veya ipekle dokunur. Eski kadifelerin çoğu ipek ve pamuktan dokunurdu. Atkı ve çözgüsünün ipek ve pamuk olmasına göre de kadifeler değişirdi.

Daha ziyâde Afrika ve doğuda kullanılan kadifelerin yapımı ilk çağlara kadar uzanmaktadır. İslâm dîninin temel kitapları ilk peygamber ve ilk insan hazret-i Âdem'den beri insanların dokuma sanatını bildiğini ve bunu Allahü teâlânın gönderdiği kitaplardan öğrendiğini bildirmektedir. Bu bakımdan bir dokuma çeşidi olan kadifelerin de insanlar tarafından kullanılması çok eskidir. Doğuda yapılan bu kumaş zamanla batıya girmiş; giyim eşyâsı ve döşemelik olarak kullanılmıştır.

Türk giyiminde asırlar boyunca vazgeçilmez bir kumaş olan kadifenin, bilhassa 15 ve 16. yüzyıllarda Bursa, Bilecik, Aydos'ta en güzelleri dokunurdu. Bursa, ipekli kadifelerin dokuma merkezi olup kumaşlar, dünyânın en değerli giyim eşyâlarında kullanılırdı. İstanbul, kadife ticâretinin merkeziydi.

Bursa kadifeleri tezyinâtı yönünden İran, İtalya ve İspanya kadifelerinden daha sâde ve daha sağlamdı. Türk kadifelerindeki renk, sâdelik, zarafet, hatlardaki uygunluk dünyâda birinci derecede idi. On altıncı yüzyılın sonlarına doğru Bursa'da yüz civârında kadife tezgâhı vardı. Bunlar Avrupa'nın yanında Çin'den, İran'dan sipâriş alıyorlardı. Zamanla gerileyen kadife sanâyii 19. yüzyılda iyice durakladı. Bu arada kumaş dokuma için açılan Hereke dokuma fabrikasında kadifenin çeşitleri de dokunmuştu. Günümüzde tekstil sanâyinin en güzel örnekleri dokunan fabrikalarda çeşitli kadife kumaşlar îmâl edilmektedir. Memleketimizde dokunan kadife kumaşlar, Avrupa piyasasında kolayca rekâbet etmektedir.

Osmanlılar zamânında her esnaf topluluğunun şeyhi bulunduğu gibi, kadife esnafının da şeyhi vardı. Buna "yiğitbaşı" denirdi. Yiğitbaşılar dokumayı yapan ustalar arasından seçilirdi. Bunların vazîfesi kumaşları dokunurken kontrol etmek, kalitesiz malın çıkmasına müsâade etmemek, piyasa araştırması yaparak uygun fiyatı bulmaktı. Kadife dokumanın merkezi sayılan Bursa'da, Cumartesi günleri bu işle uğraşanlar şimdiki Setbaşı denilen yerde toplanırlar, burada ham madde, îmâlat ve satış piyasaları hakkında aralarında görüşmeler yaparlardı.

Türkler, eskiden diğer kumaşlar gibi el ile dokunan kadifelerden, kaftan, ceket, şalvar, yelek, cepken, entari yaparlardı. Günümüzde ise her çeşit giyim eşyâsı ve döşemecilikte kullanılan kadifeler; fitilli, kordlu veya desenli olarak da dokunulmaktadır.

KADİR GECESİ;

İslâm dîninde mübârek gecelerin en kıymetlisi. Kadir Gecesi, Ramazân-ı şerîf ayı içinde bulunan bir gecedir. Hangi gecesinde olduğu kesin ve açık bildirilmemiştir. İmâm-ı Şâfiî on yedi, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe, yirmi yedinci gece olması çok vâki olur (meydana gelir) dediler. Yirmi ile otuzuncu geceleri arasında aranması tavsiye edilmiştir. Kur'ân-ı kerîmde medhedilen, övülen en kıymetli gecedir. Kur'ân-ı kerîm Peygamber efendimize (sallallahü aleyhi ve sellem) bu gece gelmeye başlamıştır.

Hadîs-i şerîfte; **"Kadir Gecesini inanarak ve sevâbını bekleyerek ihyâ edenin geçmiş bütün**

günâhlarını Allahü teâlâ mağfiret eder, bağışlar." buyruldu. İhyâ etmek için kazâ namazları kılmalı, Kur'ân-ı kerîm okumalı, duâ, tövbe etmeli, sadaka vermeli, Müslümanları sevindirmeli, bunların sevaplarını ölülere de göndermelidir. Bu geceye saygı göstermelidir. Saygı göstermek, günâh işlememekle olur. Kur'ân-ı kerîm, levh-i mahfûzdan dünyâ semâsına bu gece indirildi. Bu gecenin bin aydan hayırlı olduğu Kadr sûresinde bildirilmiştir. Kadir Gecesi çok fazîletli bir gece olmakla berâber, kulların gaflete dalmaması ve her ânını ibâdet ve tâatla süslemesi için ne zaman olduğu kesin olarak bildirilmemiştir. Bu da, Kadir Gecesini arayanların, birçok geceleri ihyâ etmesi gerektiğindendir. Fakat o geceyi tanıtan bâzı alâmetler bildirilmiştir. Bu gecenin alâmetlerinden bâzıları şunlardır: Gece açık ve sâkin olur, ne sıcak, ne de soğuk olur. Bâzı âlimler, Kadir Gecesinde köpek sesi duyulmaz, ertesi sabah güneş, kızıl olup, şuâsız doğar.

Kadir Gecesi, Muhammed aleyhisselâmın ümmetine mahsus bir gecedir. Başka peygamberlere böyle bir gece verilmemiştir. Bu gecenin bin aydan hayırlı olmasının hikmetini tefsir âlimleri, Resûlullah'tan haber vererek şöyle bildiriyor:

Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem bir gün buyurdu ki: **"Benî İsrâil peygamberlerinden dördü seksener sene Allahü teâlâya ibâdet ettiler, bir an âsî olmadılar. Bunlar Eyyûb, Zekeriyyâ, Hazkîl ve Yûşâ'dır."** Eshâb-ı kirâm bu hadîs-i şerîfi duyunca, hayret ettiler. Bunun üzerine Cebrâil aleyhisselâm Allahü teâlâdan gelip; **"Ey Muhammed! Senin ümmetin bu peygamberlerin, bir an Allahü teâlâya âsî olmadan seksen senelik ibâdetine şaşarlar. Muhakkak ki, Allah sana ondan iyisini gönderdi."** deyip; **"Kadir gecesi, bin aydan hayırlıdır."** (Kadr sûresi: 3) âyet-i kerîmesini okudu.

Kadir Gecesi hakkındaki hadîs-i şerîflerde buyruldu ki:

Kadir Gecesinde, bir kere "İnnâ enzelnâ..." sûresini okuyan, başka zamanda Kur'ân-ı kerîmi hatim edenden daha sevgilidir. Kadir Gecesinde bir tesbih (Sübhanallah), **bir tahmid** (Elhamdülillah), **bir tehlil** (Allahü ekber) **söyleyen benim yanımda yedi yüz bin tesbih, tahmid ve tehlilden kıymetlidir. Bu gece çobanın koyunu sağma müddeti kadar** (yâni çok az) **namaz kılan, ibâdet eden, bir ay bütün geceleri sabaha kadar ibâdetle geçirenden daha kıymetlidir.**

Kadir Gecesi üç defâ "Lâ ilâhe illallah" söyleyenin, birincisinde bütün günahları bağışlanır, mağfiret olunur. İkincisinde Cehennemden kurtulur, üçüncüsünde Cennete girer.

Kadir Gecesinde Kadr sûresini okuyan, Kur'ân-ı kerîmin dörtte birini okumuş olur (yâni bunun sevâbına kavuşur).

Peygamber efendimiz (sallallahü aleyhi ve sellem) dört halîfe ve sonra kurulan bütün İslâm devletleri bu geceye çok hürmet göstermişler, ibâdet ederek geçirmişlerdir. Osmanlılar zamânında, o gece memleketin her yerindeki bütün eğlence yerleri kapatılırdı. İstanbullular Eyüb Sultan, Ayasofya, Sultan Ahmed Câmii ve bulundukları yerin câmilerinde sahura kadar ibâdet eder, affedilmeleri için cenâb-ı Hakk'a duâda bulunurlardı. Pâdişâh akşamdan sonra bir alayla Ayasofya'ya gelir, yatsı namazını orada edâ eder, sonra saraya dönerdi. Bu alaya "Kadir Alayı" denirdi.

KADİRCAN KAFLI;

yazar ve siyâset adamı. Dağıstan'da 1903 yılında doğdu. Küçük yaşında babası Kafkasyalı Mehmed Bey ile Türkiye'ye geldi.

Adana ve Konya'da tahsiline devam eden Kadircan Kaflı, 1921 yılında Konya İlk Öğretmen Okulunu bitirerek ilkokul öğretmenliğine başladı. Uzun yıllar öğretmenliğe devam ettikten sonra 1938 yılında Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat bölümünü bitirdi. Bundan sonra ortaokul ve liselerde edebiyat öğretmenliği yaptı ve 1961'de kurucu meclis üyeliğine seçildi. Bu şekilde başlayan siyâset hayâtına 1962 seçimlerinde Konya milletvekili olarak devam etti. Fakat parlamento hayatı uzun sürmedi ve 1965 yılından sonra seçimlere katılmadı. 1969'da İstanbul'da öldü.

Türklük, Türkçülük, yıkıcı akımlarla olan mücâdeleleriyle tanınanKadircan Kaflı, uzun müddet bâzı gazetelerde makâleler yazdı. Kitap hâlinde yayınlanan eserleri: **Köpüklü Deniz, Osmanlı Devrinde Târihî Fırtınalar, Yağız Atlı, Diri Gömülenler, Midhad Paşa, Türkiye'nin Kaderi, Türkiye'ye Göçler** adını taşır.

KÂDİRİYYE;

İslâmiyette meşhur tarîkatlardan biri. İslâm âlimi ve tasavvuf büyüklerinden olan Abdülkâdir Geylânî hazretlerinin yoludur. İslâmiyette tarîkat, Allahü teâlânın sevgisine kavuşturan yol demek olup, insanların dînin emir ve yasaklarına kolaylıkla uymalarında yardımcıdır (Bkz. Tarîkat).

Ehl-i sünnet îtikâtına bağlı tarîkatların en önemlilerinden olan bu tarîkat, 12. asırda Abdülkâdir-i

Geylânî hazretlerinin ismine izâfeten Kâdirî ismini almıştır. Önce Hindistan Müslümanları, sonra da Türkler arasında çok yayılmıştır. Bu yol tasavvufta iki ana koldan "vilâyet yolu" olarak isimlendirilen yoldur ve Peygamber efendimizden hazret-i Ali, sonra Hasan ve Hüseyin (radıyallahü anhüm) vâsıtasıyla gelmektedir. "Nübüvvet yolu" ise bundan başkadır. Bunlardan sonra, sıra ile on iki imâmın evlâdına verildi (Bkz. İmâm). Bütün evliyâya gelen feyzler bunlardan gelmeye devâm etti. Abdülkâdir Geylânî kemâle gelince bu vazîfe ona verildi. Ondan sonra kimseye verilmeyip, kıyâmete kadar, vilâyet yolundan yürüyen herkese, feyz, rüşd ve hidâyet onun rûhâniyetinden ve onun vâsıtasıyla gelmektedir. Her asırda yetişen velîlerin feyz kaynağı odur.

Kâdirî tarîkatında olanlar, Allahü teâlânın ismini sesli olarak zikrederek olgunlaşırlar. Her yolun kendine has edep ve uygulaması îcâb eden usûlleri olduğu gibi, Kâdirîliğin de kendine göre usûlleri vardır. Memleketimizde de yaygın olarak bilinen Kâdirî tarîkatı son yüzyılda ehil olmayanların eline geçtiğinden aslından çok uzaklaşmıştır. (Bkz. Abdülkâdir-i Geylânî)

KADİSİYE SAVAŞI;

Sa'd bin Ebî Vakkâs kumandasındaki İslâm ordusunun, 636 senesinde İranlılara karşı zaferle netîcelenen muhârebesi. Hazret-i Ömer halîfe seçildikten sonra, İslâmiyeti yaymak üzere ordular hazırladı. O zaman, İran'da yaşayan Sâsânîlerin Kralı Yezd-i Cürd (Yezd-i Cerd) idi. Hazret-i Ömer, İranlıların üzerine gönderdiği ordunun komutanlığına Sa'd bin Ebî Vakkâs'ı tâyin etti. İslâm askerinin İran üzerine yürüdüğünü öğrenen Kral Yezd-i Cürd, derhâl hazırlıklara başladı.

Sa'd bin Ebî Vakkâs, kralı İslâma dâvet için bir heyet gönderdi. Nu'man bin Mukarrin, Âsım bin Amr, Mugîre bin Zürâre ve Adiyy bin Süheyl'den meydana gelen heyet, Yezd-i Cürd'ün huzûruna çıktı. Hazret-i Nu'man, krala; "Ey Kisrâ! Allahü teâlâ, merhamet buyurarak, bize, iyiliği emreden, kötülükten sakındıran bir Peygamber gönderdi. O'nun dâvetini kabul ettiğimiz takdirde, dünyâ ve âhiret hayırlarını vaad etti... Biz îmân ettikten sonra, bize yakın milletlerden başlayarak onları da adâlete, insâfa çağırmamızı emretti. Sizi dünyâ ve âhiret saâdetine kavuşmanız için İslâmiyeti kabul etmeye dâvet ediyoruz. Kabul ederseniz, Kur'ân-ı kerîmin hâkimiyetine göre hareket etmenize yardımcı oluruz. Kabul etmediğiniz takdirde, sizi başkalarına karşı korumak için, himâyemize girip cizye vermenizi istiyoruz. Bunu da kabul etmezseniz, o zaman kılıçlar konuşacaktır!.." dedi.

Yezd-i Cürd, çok hiddetlenip; "Eğer elçilerin öldürülmesi âdet olsaydı, sizi derhâl öldürürdüm! Tekliflerinizin hiçbirini kabul etmiyorum." diye cevap verdi. Adamlarına, bir torba toprak getirmelerini emretti. Mücâhidlere dönüp; "En şerefliniz kimse bu toprağı yüklensin!... Komutanınıza, üzerinize başkumandanım Rüstem'i göndereceğimi, hepiniziKadisiyye Hendeğine gömeceğimi, ülkenize girip halkınıza nice acılar tattıracağımı söyleyin!..." dedi. Âsım bin Amr toprağı yüklendikten sonra arkadaşlarına; "Müjdeler olsun! Yemîn ederim ki, Allahü teâlâ, bize onların mülk ve saltanatlarının anahtarlarını vermiş bulunuyor." dedi.

Elçi heyeti süratle hazret-i Sa'd'ın huzûruna giderken, Yezd-i Cürd, 40.000 kişilik öncü kuvvetle Calinus'u, arkasından 60.000 kişilik ana kuvvetle de başkumandan Rüstem'i gönderdi. Ayrıca 20.000 kişilik artçı bir kuvvet çıkardı. Böylece 120.000 kişilik koca Fars ordusu Kadisiye'de toplandı.

İran ordusunun 30 bini zırhlı ve birbirinden ayrılmaması için zincirle birbirine bağlıydılar. Ayrıca İran ordusunun ön saflarına filler yerleştirilmişti. İslâm ordusu ise 34.000 kişiydi. Hazret-i Sa'd, anlaşma ile işi halletmek istiyordu. Yine elçi göndererek; "Size üç gün süre tanıyoruz. Bu üç gün içinde ya Müslüman olursunuz, ya cizye verirsiniz veya cenge hazır olursunuz." diye haber gönderdi. Onlar üç gün içinde bunları kabul etmediler. Dördüncü gün harp başladı. Harp başlamadan önce hazret-i Sa'd askerlerine şöyle hitâb etti:

Mevkilerinizde sebat ediniz. Öğle namazından sonra ben dört tekbir alacağım, ilkinde siz de tekbir alırsınız, harbe hazır olursunuz. İkinci tekbirde, siz de tekbir alır silâhlanırsınız. Üçüncü tekbirde siz de tekbir alıp, askeri harp için coşturursunuz. Dördüncü tekbirde düşman üzerine hücum ediniz ve "Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh" deyiniz.

İslâm askerleri, bildirilen emirle düşmana hücum ettiler. İran ordusu berâberinde getirdikleri fillerle karşılık verdi. İlk gün şiddetli çarpışmalar oldu. Sonraki günlerdeİslâm askeri uyguladıkları dâhiyâne taktiklerle İran ordusunu bozguna uğrattı. İran komutanları öldürüldü. İran ordusunun baş komutanı Rüstem de öldürülünce ordu dağıldı. Kaçışmaya başladılar. Kaçmaya çalışanların çoğu nehirde boğuldu, kalanlar da esir edildi. Bu harpte Müslümanlar 8500 şehid verdi. İranlıların tamâmına yakını öldürüldü. Müslümanlar büyük bir zafer kazandılar. Daha sonra hazret-i Ömer'in emriyle Sâsânî Devletinin başşehri ve İran Kisrasının bulunduğu Medâyin şehrine hareket edildi. İslâm askerinin Medâyin'e hareket ettiğini duyan İran Kisrası Yezd-i Cürd korkudan şehri terk etti. İslâm ordusu Medâyin şehrine kolayca girerek fethetti.

Kadisiye Harbi ve Medâyin'in fethinde büyük ganîmet elde edildi. Kisra'nın sarayları ve hazîneleri

Müslümanların eline geçti. Bu zafer, Müslümanlara İran'ın kapılarını açtığı gibi, daha sonraki savaşların kazanılmasına da zemin hazırladı.

KADMİYUM;

Alm. *Kadmium (n),* **Fr.** *Cadmium (m),* **İng.** *Cadmium.* Sembolü Cd olan metalik bir element. Friedrich Stromeyer 1817'de, çinko karbonatın rengini sarartmak için uğraşırken, kadmiyumu keşfetti. İsmi, eskiden çinko cevheri için söylenen kadmia kelimesinden türetildi.

Özellikleri: Kadmiyum, yumuşak, mavimtrak bir metaldir. Nemli havada yavaş yavaş oksitlenir, oksit kararlı olup, metali kaplar. Periyodik cetvelde IIB grubunda bulunur. Atom numarası 48 ve atom ağırlığı 112,40'tır. Kadmiyum atomunda elektronların orbitallere dağılımı (Kr) 4 d^{10} 5 s^2dir. Oldukça elektropozitiftir. Bileşiklerinde (2+) değelikli haldedir. Kadmiyumun ^{104}Cd ile ^{118}Cd arasında bir seri izotopları vardır. Tabiatta en çok bulunan ^{110}Cd ve ^{114}Cd izotoplarıdır. Tipik test numunelerinde, bu izotopların herbirinden % 12 ilâ 24 arasında bulunmaktadır.

Kadmiyum 321°C'de erir, 767°C'de kaynar. Erime gizli ısısı 13.2 cal/gr'dır. Gizli buharlaşma ısısı ise yaklaşık 286,4 cal/gr'dır. Yoğunluğu 8,65 g/cm^3tür. Büküldüğü zaman kalaya benzer ses çıkarır. Hegsagonal kristal yapısına sâhiptir. Birçok bakımdan çinkoya benzerlik gösterir. Kalevilerde (bazlarda) çözünmez.

Bulunuşu: Kadmiyum mineralleri yer kabuğunun yaklaşık % 0,01'den azını teşkil eder. Kadmiyum elde etmek için işlenen başlı başına bir mineral mevcut değildir. Umumiyetle minerallerde çinko ile beraber olarak bulunur. En çok bilinen kadmiyum minerali grinokin (CdS) olup dâimâ çinko sülfür minerallerinde % 2 oranında bulunur. Kadmiyum cevheri çinko ihtivâ eden kurşun ve bakır minerallerinde de bulunur. Saf kadmiyum tabiata bulunmaz. Kadmiyum mineralde bulunan saf metallerin elde edilmesinde yan ürün olarak elde edilir. Meselâ çinko elde edilirken, kadmiyum da yan ürün olarak üretilir.

Elde edilişi: Çinko elde edilmesinde ele geçen baca külleri kadmiyum elde edilmesinde başlangıç maddesidir. Bu baca külü % 8-20 kadmiyum, % 30-45 kurşun, % 10-25 çinko, çok az miktarda kükürt, bakır ve gümüş ihtivâ eder. Bu elementlerin çoğu oksit hâlindedir.

Bu tozlar sulu bir çamur hâline getirildikten sonra karıştırılarak sülfat asidi ile muamele edilir. Oksit hâlindeki kadmiyum, kadmiyum sülfat haline geçer. Ortamdaki zararlı SO_2'yi yok etmek için sodyum klorat kullanılır. Asit muâmelesinden sonra kurşun, sülfat hâlinde çöker ve ayrılır. Süzülen çözeltiye asit miktarı % 10 oluncaya kadar H_2SO_4 ilâve edilir ve sıcaklık 80°C'ye kadar çıkarılır. Bundan sonra azar azar karıştırarak çinko tozu ilâve edilir, böylece bakır iyonu çinko metali ile yer değiştirir. Çinko fazlası filitre edildiği zaman metalik bakır ile ayrılır. Tekrar ilâve edilen çinko tozu kadmiyum iyonu ile yer değiştirir ve çöker. Bu çökelti % 99,6 kadmiyum % 0,2 çinko ihtivâ eder. Preslenerek kalıplanan bu çökelti 390°C'de NaOH ile eritilir. Böylece çinko uzaklaştırıldığı gibi saf kadmiyumun oksitlenmesinin önüne geçilir. Bu erimiş madde içine az miktarda ilâve edilen amonyum klorür, talyumun uzaklaşmasına sebeb olur. Sıvı kadmiyum % 99,99 saflıktadır. Destilasyon metodu ile bu saflık % 99,99999 çıkarılabilir. Ayrıca kadmiyum, bakır ve kurşun eritmesinden elektrolitik metotla çinko elde edilen fabrikalarda litopon artıklarından elde edilebilir.

Bileşikleri: Kadmiyum nemli havada yavaş olarak oksitlendiği halde kızıl derecede, havada yanarak kadmiyum oksit (CdO) meydana getirir. Kadmiyum, asitler ile hızla reaksiyon vererek tuzları meydana getirir. Kadmiyumun klorür, nitrat ve sülfat tuzları suda çözünür. Kadmiyum sülfür açık sarı renkte olup, çözünmez. Kadmiyum tuzları çözeltilerinden H_2S geçirilirse CdS çöker. Bu deneme kadmiyum analizine yarar. Kadmiyum tuzlarının çözeltilerine NaOH ilâve edildiğinde kadmiyum hidroksit $Cd(OH)_2$ çöker. Bu davranışı çinkoya çok benzer. Yalnız çinko hidroksit baz fazlalığında çözünür. Bu özellikten dolayı kadmiyum çinkodan fark edilir. Kadmiyumun arsenat, fosfat, ferrosiyanür ve oksalat tuzları suda çözünmez. Bunlar amonyak ile amin kompleksi vererek çözünür. Yine bu tuzlar klorür ve siyanür asidinde çözünür. Bazı kadmiyum bileşikleri fosforesans ve floresans gösterir.

Kullanılışı: Kadmiyumun en önemli kullanılışı çelik kaplamacılığındadır. Çünkü çok kolay kaplanır ve oksidasyona dirençli, kararlı bir yüzey meydana getirir. Kaplama ya elektrolizle veya buhar kaplaması şeklinde yapılır. Bilye yatakları gibi sürtünme olan yerler, sürtünmeyi azalttığı için kadmiyumla kaplanır. Kadmiyum-nikel pillerinin yapısında, nükleer reaktörlerde kontrol çubuğu olarak ve Westan standart pillerinde kullanılır. Düşük erime noktalı lehim yapımında, çeşitli döküm alaşımların yapımında kullanılır.

Kadmiyum oksit, katalizör olarak kaplama banyosunda ve saflığı çok yüksek olan kadmiyumun elde edilmesinde kullanılır. Kadmiyum sülfür, seramik çilikte sarı pigment olarak, kadmiyum klorür ($CdCl_2$) fotoğrafçılıkta, pamuklu boyamada ve galvanoplastide kullanılır. Kadmiyum nitrat $Cd(NO_3)_2$ camlara

kırmızımsı sarı renk verir.

Kadmiyum zehirlenmesi: Kadmiyum veya kadmiyum bileşiklerinin ağız veya teneffüs yolu ile alınmasında meydana gelen zehirlenme durumudur. Kadmiyum kaplı kaplarda yiyecek veya içicek alınması, sanâyide çalışan işçilerin teneffüs yolu ile kadmiyum alması zehirlenmeye yol açabilir. Belirtileri bulantı, kusma, ishal ve bitkinlik meydana getirmesidir.

Teneffüs yolu ile alındığında akciğerlerde iltihaplara yol açar. Kadmiyum zehirlenmesi kalsiyum disodyum edetat ilâcı ile tedâvi edilir.

KAFADANBACAKLILAR (Cephalopoda);

Alm. *Kopffüsser, Kephalopoden,* **Fr.** *Céphalopodes,* **İng.** *Cuttlefishes, Cephalopoda.* Çok hücreli omurgasız hayvanların yumuşakçalar (Mollusea) şubesinin en gelişmiş sınıfı. Başları büyük olup gözleri ve sinir sistemleri iyi gelişmiştir. Başlarının ön kısmından çekmenli veya çengelli kollar uzanır. Bunlarla avlarını yakalar ve sürünebilirler.

Açık denizlerde sürüler hâlinde veya diplerde yaşayan deniz yumuşakçalarıdır. Mürekkepbalığı, ahtapot, nautilus (sedefli deniz helezonu) en çok bilinen kafadanbacaklılardır. Nautilusta, helezon şekilli kalkerli bir dış kabuk bulunur. Mürekkepbalıklarında derinin salgısı olan boynuzumsu ince ve küçük kabuk, gövdenin içine gömülmüştür. Ahtapotlarda ise hiç kabuk bulunmaz. Çok çeşitli renkte olanları olduğu gibi, renk değiştirebilme özelliğine sâhib olanları da vardır. Ahtapotlara bu özelliklerinden dolayı “deniz bukalemunları” denir. Manto boşluğuna alınan suyun huni şeklindeki sifondan dışarı atılmasıyla bir su akımı meydana gelir. Hayvan su akışının tersine olarak geri geri gider. Sifonu çevirerek öne veya arkaya doğru giderek avlarını rahatça takip eder ve düşmanlarından kaçabilirler. Kol ve dokunaçlarını kürek şeklinde kullanarak hızlarını arttırırlar. Yüzgeçlerinin yardımıyla yön değiştirir, öne ve arkaya doğru ağır ağır yüzebilirler.

Nautilus hâriç hepsinde mürekkep kesesi vardır. Deniz hayvanlarına yem olmamak için tehlike anında mürekkep salarak etrafı bulandırır ve oradan uzaklaşırlar. Mürekkep kesesi hareketi sağlayan sifona açılır. Avlarını kollarıyla yakalar, papağan gagası biçimindeki çeneleriyle ve törpülü dilleriyle parçalar. Ağızlarındaki bir çift zehirli tükürük bezleriyle felce uğratırlar.

Ahtapot ısırığı tehlikelidir. Yengeç, ıstakoz, balık, midye ve diğer yumuşakçalarla beslenirler. Ahtapot, Octopoda (sekiz kollular) grubunun tipik bir çeşididir. Mağara ve kayalar arasında gizlenerek avlanır. Bir çift solungacı, 2-3 cm’den 9 metreye kadar değişik boyda 50’den fazla türü vardır. (Bkz. Ahtapot)

Mürekkepbalığı (Sepia officinalis), Dekapoda (on kollular) grubunun tanınan en gelişmiş türüdür. Sekiz kolu ve iki adet dokunacı bulunur. Bir çift solungaca sâhiptir. Boyları 20 cm ile 18 metre arasında değişen türleri vardır. Mürekkepbalığı genellikle balıkçılar tarafından balık avlamak için yem olarak kullanılır.

Nautilus, Güney Pasifik’in derin sularında yaşar. Kabuklarına Malayi Adaları sâhillerinde bol rastlanır. Helezon şekilli kabukları odacıklıdır. Bölümler ince çeperlerle ayrılmıştır. Hayvan en büyük olan son bölümde yerleşir. Diğer odalar salgıladığı bir gaz ile doludur. Arka kısmından uzanan ince bir şerit bölmelerden geçerek en son odacığa kadar ulaşır. İki çift solungaçları vardır. Ağız etrafında doksan kadar kola sâhiptir. Odacıklardaki gaz su basıncını dengeleyerek hayvanın su içinde yüzmesini ve alçalıp yükselmesini ayarlar. Bütün kafadanbacaklılar ayrı eşeylidir. Döllenme, dişinin manto boşluğunda gerçekleşir. Dişi, döllenmiş kapsüllü yumurtalarını tek tek veya mukusla örtülü kümeler hâlinde sâbit cisimlere yapıştırır. Nadir hallerde serbest olarak suya bırakır. Metamorfoz (başkalaşım) yoktur. Yumurtalardan ergine benzer yavrular çıkar. Üreme dönemlerinde ahtapot veya mürekkepbalıklarında eşler birbirine sarılmış olarak saatlerce suda sürüklenirler. Hepsi solungaç solunumu yapan yırtıcı etçil hayvanlardır.

Sepia: Mürekkepbalığının bir çeşididir. Etine gömülü olan kalkerli kabuğu, kafes kuşlarına kireç kaynağı olarak verilir. Kafes kuşları bu kabuğu zevkle gagalarlar. Mürekkep kesesindeki zengin kahverenkli pigmentli mürekkebi, sanatkârlar tarafından tercihen kullanılır.

Ahtapot: (Octopus vulgaris) Kabuksuz bir kafadanbacaklıdır. Kayalar üstünde kollarıyla sürünerek ve suyu hunisinden püskürterek hareket eder. Dev ahtapot çeşitleri korkunç bir şöhrete sebeb olmuştur. Küçük türleri kayalık ve yarıklar arasında gizlenerek avlanır. İnsan ve büyük hayvanlardan saklanırlar. Çekmenli kollarıyla yengeçleri yakalar, kabuklarını boynuzsu bir çift çeneleriyle ve dişli dilleriyle parçalarlar.

Ahtapotun yumurtaları: Ahtapotun yumurtasının her biri bir kapsülle muhâfaza edilir. Yumurtalar salkım şeklinde bir küme meydana getirir. Her kapsülün bir ucu taşa veya başka bir zemine bağlanır. Dişi ahtapot yumurtaların üzerine kuluçkaya yatar. Açlıktan ölme pahasına yumurtalarını terk etmez.

Yumurtadan doğrudan doğruya ergine benzer yavrular çıkar. Bu yavrular sinir sisteminin kontrolü altında kasılarak veya gevşeyerek seri bir şekilde renklerini değiştirerek bulundukları ortama adapte olurlar.

KAFEİN;

Alm. *Koffein (n),* **Fr.** *Caféine (f),* **İng.** *Caffeine.* Çayda, kahvede, kolada bulunan uyarıcı ve rahatlık verici özelliğiyle tanınan bir madde. Pürin bazını ihtivâ eden ksantin maddesinin metilli türevidir. İlk olarak 1920 yıllarında Runge tarafından kahveden elde edildi. Bugün birçok memleketlerde kullanılan çay, kahve ve benzeri alkolsüz ve uyarıcı meşrubatlar, çeşitli bitkilerin ürünleri ile hazırlanırlar ve hepsi değişik nisbetlerde ksantin bileşikleri ismi ile anılan müessir (etken) maddelerden en az birini ihtivâ ederler. Tıbbî ve farmokoloji bakımından kafein, teofilin ve teobromin diye anılan üç ksantin bileşiğinden en etkili olanı kafeindir.

Çayın hazırlanmasında kullanılan “thea chinensis” yapraklarında % 1,5-5 oranında kafein bulunur. Kahvenin hazırlanmasında kullanılan “caffea arabica” tâneleri % 1-2 oranında kafein ihtivâ eder.

Bir bardak çay veya bir fincan kahve, aşağı yukarı eşit miktarlarda 0,1 ilâ 0,2 gr kadar kafein taşır. Zîra çay yaprakları daha fazla kafein ihtivâ etmelerine rağmen, hazırlanış tekniği dolayısıyle bu fazlalık ortadan kalkar.

Orta Afrika yerlilerinin keyif verici içki hazırlamak için kullandıkları kola tâneleri ve Arjantin’de çay gibi, enfüzyon (sıcakta bitkisel materiyeli su ile kaynatmak ve etken maddeyi ayırma usûlü) şeklinde hazırlanan maté veya Paraguay çayı yaprakları az miktarda kafein ihtivâ ederler.

Kafeinin açık formülünün kimyâsal ismi 1,3,7-trimethylxanthine’dir. Kafein yüksek dozlarda merkezî sinir sisteminin bütün kısımlarını tembih eder. Kuvvetli uyarıcıdır. Kafein tedâvi dozlarında hem beyne hem de omuriliğe uyarıcı etkileri olan bir bileşiktir. Merkezî sinir sisteminde medulla oblangata denen kısımdaki solunum merkezini tembih ederek solunumu süratlendirir, atardamar tazyikini yükseltir, vegus denen merkezi tembih ederek kalbin atım temposunu yavaşlatır. Tedâvi dozlarının sebeb olduğu beyinde uyarma neticesinde fizik aktivite artar, adalî çalışma kapasitesi yükselir, uyku arzusu azalır, fikirler daha berraklaşır ve daha çabuk doğar. Ancak fikirlerin birbirini takiben süratle doğuşu, aralarındaki koordinasyonun kaybolmasına yol açar; dikkati tek bir şey üzerinde toplamak için daha fazla gayret sarf etmek îcâb eder.

Kafein çok yüksek dozda huzursuzluk, baş ağrısı, asabiyet, uykusuzluk ve reflekslerin şiddetlenmesine sebeb olur. Kahve ve çay gibi içeceklerle alınan kafeine karşı alışkanlık husule geldiği bilinmektedir. Ancak bu alışkanlık basit bir alışkanlık şeklindedir; yâni psikolojik bağlılık vardır, fizikî bağlılık yoktur. Uzun süre kullanılmakla ksantin bileşiklerinin bilhassa idrar miktarını arttırıcı (diüretik) ve damar genişletici (vazodilatatör) etkilerine karşı alışma husûle gelir. Devamlı olarak kafeinli içecekler kullananlarda kafeinin sebeb olduğu uyku kaçırıcı etkiye karşı bir miktar tolerans (alışarak etkilenme) görüldüğü de gerçektir. Kafeinin insan için öldürücü dozunun 10 gramın üzerinde olduğu kabul edilmektedir. Zehirlenme belirtileri, şiddetleri doza bağlı olmak üzere, yukarıda belirtilen farmakolojik tesirlerden ibârettir. Yalnız son safhada hipotansiyon (tansiyon düşmesi) ve solunum felci husûle gelir. Merkezî sinir sistemlerinin daha hassas olması dolayısıyla çocuklarda zehirlilik daha yüksektir.

Elde edilişi: Amonyakla muâmele ile serbest hâle getirilir. Kireçle muâmele edilir. Kloroformda eritilerek kahve ve çaydan ayrılır. $C_8H_{10}N_4O_2$, H_2O formülündeki kafein, iğneler hâlinde billurlaşır. 100°C’de suyunu kaybeder ve susuz halde 230°C’de ergir. Ayrışmaya uğramadan süblimleşebilir. 10 kısım kaynar suda erir. Organik bir pürin bazıdır, asitlerle birleşerek tuzlarını veren acımsı bir maddedir.

FORMüL VARRRRRRRR!!!!!!!!!!!!!

KAFES;

Alm. *Käfig (m), gefängnis (n), förderkorb (m),* **Fr.** *Cage (m), (fiz) grille, grillage, jalousie (f),* **İng.** *Cage, lattice, latticework.* Aralıklı tel, mâden veya ağaç çubuklarından yapılmış yer. Kuş ve küçük hayvanları beslemek ve içinde muhâfaza etmek için çeşitli büyüklükte yapılır. Bunun etrafı, tahta veya mâdenî çubuklarla örülmüş olduğundan hayvan dışarıyı görebilir ve içinde rahatça hareket edebilir. Kuş ve hayvan kafesleriyle eskiden evlerin ekseriyâ pencerelerine konulan kafeslerinden başka, çeşitli sanat dalında veya yerlerde, değişik maksatlarla kafesler kullanılmaktadır. Anatomi, bayındırlık, deniz, doğrama, döşeme, geometri, inşâat, matematik ve teknolojide kafes terimlerinin kendilerine has

mânâları vardır.

Mîmârîde kullanılan kafesler ise yüzyıllarca Anadolu'daki evlerin pencerelerini süslemiştir. Parmak kalınlığında, bir tarafı yuvarlak çıtalar, düz veya çapraz aralıklı olarak bir çerçeveye tutturulurdu. Göz siperi adı verilen bu kafesler dışarıdan bakıldığında, içerisinin görünmesine mâni olurken, içeriden bakıldığında dışarının rahatça görülmesini temin eder. Eski evlerdeki haremlik ve selâmlık kısımlarına konan kafesler de konuldukları yere göre isim alırlardı. Evlerde bâzı kısımları ayırmak için paravana şeklinde kullanılanlar ise insan boyunda olurdu. Antika eser olarak muhâfaza edilen eski evlerde kafeslerin çeşitli örnekleri bulunduğu gibi Anadolu'da bâzı yerlerde bugün de hâlâ kullanıldığı görülmektedir.

KÂFİR;

Alm. *Ungläubiger (m),* **Fr.** *Infidèle (m),* **İng.** *Unbeliever, infidel.* Allahü teâlâyı ve O'nun gönderdiği dînin esaslarını kabul etmeyen, beğenmeyen, inanmayan. Kâfir lügatta; "örten, inkâr eden, gizleyen ve çiftçi" mânâsınadır. Divan edebiyatında siyah rengi, sevgilinin saçını ve rengini bildirmek için mazmun olarak kullanılır. Dînî bir tâbir olan kâfir, son peygamber Muhammed aleyhisselâmın, Allahü teâlâ tarafından bildirildiğini söylediği, sözlerinden birine veya hepsine inanmayan, doğru olduğunda şüphe eden kimseye denir. Daha önce gelen peygamberlerin sözlerini beğenmeyen kimselere de denir.

Allahü teâlâ, her asırda insanlara bir peygamber göndererek, kendisinin razı olduğu yolunu göstermiştir. Dünyâda ve âhirette huzur ve saadete kavuşmak isteyen herkesin bu peygamberlere uymasını emretmiştir. Peygamberlerine itaat etmenin, kendisine itaat etmek olduğunu haber vermiştir. Nitekim Kur'ân-ı kerimde Nisâ sûresi 80. âyetinde meâlen; **"Kim o peygambere itaat ederse, Allah'a itaat etmiştir."** buyurdu. Her peygamber, ya bir din getirmiş veya daha önce gelen dînin esaslarını tekrar hatırlatarak uyulmasını tebliğ etmiştir. Her asırdaki insanlardan, kendi zamanındaki peygambere tâbi olan, inanan kimseye "mümin veya Müslüman" denir, inanmayana da "kâfir" denir. Hazret-i Âdem zamanında yaşayan insanların, O'nun sözlerine inanması, tâbi olması gerekiyordu. O'nun bildirdiklerine inanmayan "kâfir" olurdu. Hazret-i Nûh zamanındakilerin de, Nûh'a inanmaları şart olup, O'na inanmayanlara kâfir denirdi. Son Peygamber Muhammed aleyhisselâm gelinceye kadar hep böyledir. Hazret-i Mûsâ zamanında yaşayan ve O'na tâbi olanlar mümin idi, inanmayıp yüz çevirenler kâfir oldu. Hazret-i Îsâ gelince, herkesin O'na inanması emrolundu. Muhammed aleyhisselâm gelince, kıyâmete kadar herkesin, O'nun peygamberliğine inanması ve O'na tâbi olması emrolundu. İslâm dînine göre O'nun sözlerinden birini reddeden, beğenmeyen kâfir olur. Çünkü O'nun bütün sözleri Allahü teâlânın O'na vahyettikleridir. Cebrâil adındaki melek vâsıtasıyle bildirdikleridir. (Bkz. Vahiy)

Allahü teâlâ tarafından gönderilen her din, insanlara saâdet, kurtuluş yolunu göstermek için gönderilmiştir. İlâhî olan bütün dinlerde îmân esasları hep aynı idi. İbâdetlerde ve dünyâ hayâtını ilgilendiren bâzı muamele bilgilerinde değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliği bizzat Allahü teâlâ yapmıştır. İnsanların, Allahü teâlânın gönderdiği dinde değişiklik yapmak veya kaldırmak yetkisi yoktur. Bununla beraber Yahûdîlik ve Hıristiyanlık dinleri insanlar tarafından bozulmuş ve Allah'tan gelen şeklini koruyamamıştır. Kıyâmete kadar hiç bozulmayacak ve değiştirilmeyecek olan İslâm dîni, insanlara gönderilen son dindi. O'nun peygamberi Muhammed aleyhisselâm da son peygamberdir. Îmân etmiş olmak için bu dîni kabul etmek ve O'nun peygamberine tâbi olmak lâzımdır. Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmde meâlen; **"Muhammed** (aleyhisselam)**in getirdiği İslâm dîninden başka din isteyenlerin, dinlerini Allahü teâlâ sevmez ve kabul etmez. Din-i İslâma arka çeviren, âhirette zarar görecek, Cehenneme girecektir."** (Âl-i İmrân sûresi: 15) ve; **"Muhammed'e** (aleyhisselam) **inanıp, âhirete yarayan işleri yapanlara, Allahü teâlâ, vaad ettiklerini verecek ve ayrıca çok ihsan yapacaktır. Allahü teâlâya ibâdet etmeyi, yâni Muhammed** (aleyhisselam)**e itaat etmeyip** aşağılık, gericilik sanıp, kendilerine asrî ve münevver diyerek)**, büyüklük taslayanlara çok azab edecektir. Kendilerini herkesin üstünde sanan bu kâfirler, kendilerini Cehennemden kurtaracak bir yardımcı, Allahü teâlâdan başka bir kuvvet sahibi bulamayacaktır."** (Nisâ sûresi: 173) buyrulmaktadır.

İslâm dînine göre yeryüzünde beş isim altında kâfir bulunmaktadır:

1. Aslî kâfir: Kâfir olan kimselerin çocuğudur. Kâfir olarak büyümüştür. Kâfir olduğunu söyler. Muhammed aleyhisselâmın peygamber olduğuna inanmaz. Bunlar da ikiye ayrılır:

a) Kitaplı kâfir: Ehl-i kitap da denir. Allahü teâlâ tarafından gönderilmiş bir kitaba inanırlar. Fakat bu kitabın aslı bozulmuştur. Yahûdîler Tevrat'a ve Hıristiyanlar da İncil'e inandıkları için kitaplı kâfirdirler. Allah hakkındaki inanışları yanlış ve bozuktur. Kur'ân-ı kerîme ve hazret-i Muhammed'in peygamberliğine inanmadıkları için kâfir oluyorlar.

b) Kitapsız kâfir: Allah tarafından gönderilen hiçbir kitaba inanmayan, bozuk, eğri ve sapık yollara inanan ve Allahü teâlânın varlığını hiç kabul etmeyen kâfirdir. Bunlar kıyamette, tekrar dirilmeye de

inanmazlar. Putlara, heykellere tapınan kâfirlere (müşrik) denir. Müşrikler, Budistler, Brehmenler, Mecûsîler, Komünistler ve Masonlar vs. kitapsız kâfirdirler.

2. Mürted: Müslümanken, dinden çıkan, kâfir olan kimsedir. Müslümanken yapmış olduğu ibâdetlerin ve iyiliklerin hepsi yok olur. Âhirette ona fayda vermezler. Tekrar Müslüman olursa affolur, tertemiz mümin olur. (Bkz. Mürted)

3. Münâfık: Müslümanları aldatmak için Müslüman gözüken kimsedir. Müslüman olduğunu söylediği halde Müslüman değildir. Başka bir dindedir. Kalbi ile kâfirdir. Münâfık, diğer kâfirlerden daha fenâdır. Müslümanlara zararı daha çoktur. (Bkz. Münâfık)

4. Zındık: Müslüman olduğunu söylediği halde, hiçbir dîne inanmayan kimsedir. Müslümanları dinden çıkarmak, dinleri içerden yıkmak için bozuk inanışlarını Müslümanlık olarak tanıtır. Âhirette tekrar dirilmeye inanmaz. Kâdıyânîler, Behâîler sapık yolda bulunan ve kendilerini Bektaşî diyerek tanıtan Hurûfîler böyledir.

5. Mülhid: Müslüman olduğunu söylediği ve kendisini Müslüman sandığı halde, sapık inanışı sebebiyle kâfir olan kimsedir. İbâdetleri yapar. Haramlardan sakınır. Fakat Kur'ân-ı kerîme mânâ verirken doğru yoldan (Ehl-i sünnet îtikâdından) o kadar çok ayrılmıştır ki, îmânı gideren, kâfirliğe sebeb olan inanışları vardır. Şiîlerin Nusayri ve İsmâilî fırkaları ve Vehhâbîler böyledir. Kendisini mümin, Sünnîleri, yâni doğru îmânlıları ise kâfir olarak tanıtmaya çalışırlar. Müslümanlara zararları çoktur.

İslâmiyete göre kâfirler Cehenneme girecek ve sonsuz yanacaktır. Dünyâda yaptığı iyiliklerin hiçbiri, âhirette ona yaramayacak, onu Cehennemden kurtaramayacaktır. Ölmeden önce Müslüman olursa affolur. Bütün kâfirler, İslâmiyetin ve Müslümanların düşmanıdırlar.

Kâfirlere ibâdet emredilmemiştir. Bir Müslüman kadın, kâfirle evlenemez. Kitab ehli olan Hıristiyan ve Yahûdîlerin kızları ile Müslüman erkeklerin evlenmesine izin verilmiştir. Mürted olan (dinden çıkan) erkek ve kadınla Müslümanın evlenmesi yasaktır.

Kâfirlerin âdetlerini yapmak, onlara benzemek niyetiyle olmazsa ve haram veya kötü âdetler değilse, faydalı şeyler ise, yapılabilir. Onlara uymak için olur veya haram ve fenâ şeyler ise, haram olur. Kâfirlerin ibâdetlerini, ibâdet olarak yapmak, dînin kâfirlik alâmeti saydığı şeyleri zarûret ve zorlama olmaksızın kullanmak İslâm dînine göre küfür olur, îmânı giderir. Yahûdî ve Hıristiyanların bağladıkları zünnâr denilen kuşağı bağlamak gibi.

İslâm dîninde, kâfirlerin dînî yaşayışlarından yüz çevirmek, onlardan uzak durmak ve onların âyinlerine katılmamak her Müslümanın vazîfesidir. Müslümanlığın izzet ve şerefini korumak için, kâfirleri tâzim etmemek, büyük bilip saygı göstermemek lâzım olduğu bildirilmektedir. Nitekim Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerimde, Âl-i İmrân sûresi, 149. âyetinde, kâfirlere kıymet verenlerin ve onlara tâbi olanların aldandıklarını ve pişman olacaklarını bildirerek, meâlen; **"Ey benim sevgili peygamberime** (sallallahü aleyhi ve sellem) **inananlar! Eğer, kâfirlerin sözlerine aldanıp da, Resûlümün yolundan ayrılırsanız, kendilerine Müslüman süsü veren din düşmanlarının uydurma ve yaldızlı sözlerine kapılarak, îmânınızı çaldırırsanız, dünyâ ve âhirette ziyân edersiniz."** buyurdu.

Kâfirlerden birçok kimselerin, nîmetler içinde yaşadığı görülüp, mahrum kalmadıkları zannediliyorsa da, bunlarda nîmet olarak görülenler, hakikatte azap ve felâket, Allahü teâlânın aldatarak, nîmet şeklinde gösterdiği musibetlerdir. O kimseleri harab etmek ve onların daha çok azıp, sapıtmaları içindir. Nitekim, Kur'ân-ı kerîmde meâlen; **"Kâfirler, mal ve çok evlat gibi dünyâlıkları verdiğimiz için, kendilerine iyilik mi ediyoruz, yardım mı ediyoruz sanıyor? Peygamberime inanmadıkları ve İslâm dînini beğenmedikleri için onlara mükâfat mı ediyoruz, diyorlar? Hayır, öyle değildir. Aldanıyorlar. Bunların nîmet olmayıp musibet olduğunu anlamıyorlar."** buyrulmaktadır (Mü'minûn sûresi: 55-56). Hak teâlâdan yüz çevirenlere verilen dünyâlıklar, şeker hastasına verilen tatlılar ve helvalar gibidir. Onu bir an evvel helâke sürükler. Sonsuz saâdete kavuşmak için, kâfir olmaktan sakınıp hakîkî Müslüman olmak lâzımdır.

KAFİYE;

Alm. *Reim (n),* **Fr.** *Rime (f),* **İng.** *Rhyme, rime.* Mısra sonlarında, iki veya daha çok mısra arasında, değişik mânâda olan kelime ve eklerin heceleri arasındaki ses benzerliği. Arapça olan kelime; tâbi olan şey, her şeyin son tarafı mânâlarını taşımaktadır. Kafiye, mısraların doğuşlarına yardım ettiği gibi, mısralardaki ortak ahengin yürüyüşünde de ayak vazifesi görür.

Türk edebiyatının genel akışı içinde kâfiye dâima önemli bir unsur olmuştur. Son devir serbest nazımcıları onu kullanmamakta ısrar ederek, edebiyattan silmeye çalışmışlarsa da, yine de mısraların kuruluğunu gidermek için kafiyeye sarılmak zorunda kalmışlardır. Nazımla beraber doğan kafiye bir

kenara itilecek veya temelli ortadan kaldırılacak bir şey değildir. Divan edebiyatının başından Tanzimat edebiyatının sonuna kadar "göz kafiyesi"; Servet-i Fünûn edebiyatının başından bugüne kadar ise, "kulak kafiyesi" kullanılmıştır. Göz kafiyesi, kafiye teşkil eden kelimelerin yazılışlarının da aynı olmasına denir. Kulak kafiyesi ise, kafiye teşkil eden kelimelerdeki seslerin benzemesi demektir.

İslâmiyetin kabûlüyle Arap alfabesi yazı hayatımıza girince; divan edebiyatı sanatkarlarımız bu alfabenin tesirinde kalarak kafiyeyi harflerin şekillerine bağlamışlardır. Yâni kafiye olan kelimelerden ilki hangi harfle biterse, ötekilerin de aynı cins harfle bitmesi lâzımdır. Meselâ; kafiye olan kelimelerden ilki "kef" denilen harfle bitmişse, ondan sonraki kafiye kelimeleri de kef harfiyle bitmek zorundadır.

Servet-i Fünûncular göz kafiyesi düşüncesini söküp atmaya çabaladılar. Göz kafiyesini müdâfaa eden Muallim Nâci ve taraftârlarıyla Servet-i Fünûncular arasında şiddetli çatışmalar oldu.

Hasan Âsaf ismindeki şâirin şu beytindeki:

Zerre-i nûrundan iken muktebes,
Mihr ü mâha etmek işâret abes.

kafiyeli olan Muktebes-abes kelimeleri her ne kadar sesçe benzeşiyorlarsa da, Arap harfleriyle yazılışları birbirine uymuyordu. Muktebes kelimesinin sonundaki harf "se", abes kelimesinin sonundaki harf de "sin" idi. Göz kafiyesi kâidesine göre kafiyeli olmayan bu kelimeler, kulak kafiyesi kâidesine göre kafiyeli kabul ediliyordu. Aslında seyrek de olsa bu durum divan edebiyâtımızda da görülüyordu. Ancak eski edebiyâtımız göz tarafındaydı.

Halk Edebiyatımızda ise kafiye, bir ses aracı olarak kullanıldı. Daha çok yarım kafiye olmak üzere; redif, zengin kafiye ustalıkla işlendi. Bu durum, edebiyatımızın başlangıcından zamanımıza kadar aynı şekilde sürüp geldi.

Edebiyatımızda yaşayan kafiye şekilleri şunlardır:

a) Redif: Söylenişleri ve mânâları birbirlerinin aynısı olan ek, kelime veya kelime gruplarıdır. Redif, dünyâda yalnız Türk edebiyatında vardır. Önceden redif ve kafiye iyi bilinmezse parçaların ne oldukları ve kafiyeleri ayırmakta güçlük çekilir. Kafiyeler dâimâ redifin ardında bulunur. Redif, Türk halk edebiyatı sanatçıları tarafından çok kullanılmış ve sevilmiştir. Hattâ divan edebiyatında bâzı kasideler rediflere göre adlandırılmışlar ve şöhret kazanmışlardır, bunlardan, **döne döne, su, nergis, sözüm** redifli kasîdeler meşhurdur.

Redif, birkaç sesten meydana geldiği gibi, aşağıdaki beyitte görüldüğü üzere tek ses de olabilir:

Kurban edip vücudumu ben râh-ı mill**ete**
Terk eyledim hayatımı fikr-i hamiyye**te**

Namık Kemal

Redif, kelime hâlinde ise şöyledir:

Vur pençe-i Ali'deki şemşîr **aşkına**
Gülbâng-i âsmânı tutan pîr **aşkına**

Yahya Kemal

Redif; bir kelime olabileceği gibi, kafiyeye bağlı bir ek ve bir kelimeden de meydana gelebilir:

Oturmuş ak gelin taş**ın üstüne**
Taramış zûlfünü kaş**ın üstüne**
Bir selâmı geldi baş**ın üstüne**

Dadaloğlu

Redif, birden fazla kelimede olabilir:

Gel söyleşelim cümle geçen demleri cânâ,
Gayrına ebkem **der idin şimdi ne dersin.**
Gördün mü nedir, âkibet-i cinnet-i nahvet,
Evvel kime âdem **der idin şimdi ne dersin.**

Sâmi

Bâzan da redif bir mısraı kaplar, asıl kafiye mısranın başında tek kelimede kalacak şekilde kullanılabilir. Fakat bu redifi kullanmak edebiyatımızda iyi karşılanmamıştır:

Safâ-**yı aşkı kim anlar kiminle söyleşelim,**

Vefâ-**yı aşkı kim anlar kiminle söyleşelim.**

Bâzan da redif mısra hattâ iki mısra hâlinde de bulunabilir. Bu tür rediflere **nakarat** denmektedir. Nakarat rediflere türkülerde çok rastlanır:

Bir bülbülcük konmuş dağlar başına,
Sal Allahım sal sılama varayım.
Şahin yuva yapar kendi başına,
Sal Allahım sal sılama varayım.

Halk edebiyatımızın malı olan redif, divan edebiyatı şâirlerimizce de benimsenmiştir. Hattâ bâzı kasidelerin redifleri kendilerine isim olmuştur. Fuzûlî'nin su redifiyle yazdığı"Sû Kasidesi" gibi:

Saçma ey göz eşkten gönlümdeki odlâre **su**
Kim bu denlû dutuşan odlâre kılmaz çâre **su**

Fuzûlî

b) Yarım kafiye: Kafiye görevinde bulunan kelimeler arasında tek bir sessiz sesin benzeşmesidir. Harf, sesin yazıdaki şekil hâline denilmesi sebebiyle harf benzeşmesi denilmemektedir. Sessiz sesler yarım kabul edilir:

Salınır tuba da**l**ları
Kur'ân okur hem di**l**leri
Cennet bağının gü**l**leri
Gezer Allah deyû, deyû

Yunus Emre

Yukarıdaki şiirde, kafiye aranan kelime köklerinde sâdece "*l*" sesleri benzeşir. Sonraki "*l*" redife âittir. Kafiye dâimâ kelime kökünde aranır; köke bağlı ekler rediftir.

c) Tam kafiye: Bu tür kafiyede bir sessizle birlikte, bir de sesli benzemekte, yâhut sâdece bir sesli benzemektedir.

Kimseye bâkî değildir, mülk-i dünyâ, sim ü z**er,**
Bir harâb olmuş gönül tâmîr etmekdir hün**er.**

Bu beyitte, zer ve hüner kelimeleri birbirleriyle kafiyelidir. Kelimelerdeki uygunluk gösteren sesli ve sessizler "e ile r" sesleridir. Bunlardan öncekilerde uyum yoktur. Bu şekildeki kafiyeler tam kafiyedir.

ç) Zengin kafiye (Mukayyet kafiye): İkiden fazla ses benzerliği yapılan kafiyedir. Bu tür kafiyede en az üç sesin uygun olması şarttır. Uyum sağlayan seslerin, sesli ve sessiz olarak sıralanışlarında bir şarta bağlılık yoktur. Benzeşen sesler üçten fazla olduğu zaman zenginleşme artar:

Varlığın bilmek, ne hâcet kürre-i âlem ile
Yeter isbâtına, halk ettiği bir zerre bile

Bu mısraların sonlarındaki "i, l, e" sesleri belli bir ses uyumu meydana getirmek suretiyle zengin bir kafiye olmuştur.

d) Cinaslı kafiye: Aslında kafiye karakteri taşımayan mısra sonlarındaki cinaslı sözlere denir. Cinas; söylenişleri ve ses bakımından birbirlerinin aynı olan, fakat mânâ îtibâriyle ayrılan kelimelere denir. Bu kafiye türü bâzı divan şâirleri tarafından kullanılmış olmasına rağmen daha ziyâde mânilerde önemli bir yer tutar:

Kara gözler, **kara gözler**
Kararmış, **kara gözler**
Gemim deryâda kaldı
Yelkenim **kara gözler**

Bu dörtlükteki "kara gözler" kelime grubundan birinci ve ikinci mısralarda bulunanlar "siyah gözler" mânâsını, dördüncü mısrâda ise "kara"yı; yani "toprak"ı gözlemek mânâlarını taşımaktadır. Bu şekilde düzen alan kelimelere cinaslı kafiye denir.

e) Seci (Kafiyeli nesir): Türk nesrinde cümle veya cümlecik sonlarında rastlanan kafiye çeşitlerine denir. Divan edebiyatındaki ismi seci, halk edebiyatında ise kafiyeli nesirdir.

"Semi'sin, sem'ine â**let** yok. Basir'sin, basârına â**fet** yok. Hâlık'sın ki, mahlûkuna nihâ**yet** yok. Hay'sın ki, hayâtına maraz yok."

Tazarrûnâme'den (Sinan Paşa)

f) Aliterasyon: Peş peşe gelen mısralar içinde birbirine benzeyen seslerin sık sık ve ahenk sağlayacak güzellikte kullanılmasına denir. Eski şiirlerimizde aliterasyon, "ön kafiye" gibi mısra başlarında bulunur. Mısra ahengine önem veren bütün şâirler aliterasyondan faydalanmışlardır:

Gül gül dedi bülbül güle, gül gülmedi gitti
Gül bülbüle, bülbül güle yâr olmadı gitti

Görüldüğü gibi mısra başlarında ön kafiye vardır.

Ayrıca değişik sesler de tekrarlanmaktadır.

Kafiyeleniş şekilleri:

a) Çapraz diziliş: En az dört mısra arasında uygulanabilecek bir kafiye dizilişidir. Her mısra, kendinden bir sonraki mısra ile kafiyelenir.

İlâhi nedir bu aşk, yakdı cism ü c**ân**ımı? - - - a
Bundaki zevk başkadır, duyulur izh**ar** olmaz b
Ne tarafa giderim, bırakıp Sult**an**ımı, - - - - - a
Seni sevdi bu gönül, ölse ele y**âr** olmaz!- - - b

b) Sarma diziliş (Sarmal kafiye): Yine ancak dört mısra arasında uygulanabilecek bir kafiye dizilişidir. Bir ve dördüncü mısralar kendi aralarında, iki ve üçüncü mısralar da kendi aralarında kafiyelenir:

Yavuz Sultan Selim Hanın ö**n**ünde- - - - - - - a
Ok atan ihtiyar Bektaş Sub**aşı** - - - - - - - - - - b
Bu yüksek tepeye dikti bu t**aşı** - - - - - - - - - - b
O Gâzi Hünkârın mutlu gü**n**ünde.- - - - - - - - a

c) Yeni mesnevî: Bir beyitte her mısranın kendi aralarında kafiyelenmesi demek olan nazım şekli. Tanzimâttan sonra günümüze kadar da kullanılmıştır:

Ey insan adını taşıyan varl**ık**. ..... a
Kendine gel, uyan gafletten art**ık**! ..... a
Se'âdet yolun, göremezsen nâ**dân,** ..... b
Niye vermiş sana, bu aklı Yez**dân?** ..... b

Niçin geldin fâni cihana, b**öyle!** - - - - - - - - - c
Yalnız yemek, içmek için mi, s**öyle?** - - - - - c

d) Sone kafiyelenişi: İtalyan edebiyatında çıkmış ve sonra batı edebiyatlarında da kullanılmış kurallı bir nazım şekli olan sone, bize Fransız edebiyatından geçmiş en çok Servet-i Fûnun şiirinde görülmüştür. Sone'de bilhassa mısraların (4+4+3+3) şeklinde kümelenişi önemlidir. Bentler içinde kafiye dizilişi değişik tarz ve şekillerde olabilir. Kafiyeleniş, bir şiirin tamâmında aranmak zorundadır.

TÂRİH

Tuna'yı görmedim fakat tanırım. ..... a
Bir ümit önünde koştuğum zaman, ... b
Geçmişi anarak coştuğum zaman, ... b
Kendimi Budin'in beyi sanırım. ..... a

***

Hülyâmda Vistül'e dek uzanırım,..... c
Atım eğilerek içer o sudan..... d
Avucumda gibidir Eflak ve Buğdan,..... d
Erdel, Basarabya, Azak ve Kırım c

***

Târihi ne zaman açıp okusam, ... e
Günlerce bir ateş şakaklarımda, ...f
Günlerce içerim yanar, kor olur. ..... g

***

Bir istek tutuşur dudaklarımda, - - - - - - - - - f
Sonra parça parça dağılır tasam,- - - - - - - - e

İçim Sakarya'da teselli bulur. - - - - - - - - - - g

e) Terza-rima: İtalya nazmından bütün Avrupa'ya geçmiş bir nazım şekli. Bize Fransız edebiyatından gelmiş, Servet-i Fûnûnda, Fecr-i Âtide ve daha sonra kullanılmıştır. Terza-rima'nın mısra kümelenişi ve kafiye dizilişi aşağıdaki gibidir. Son üçlünün bitiminde bağımsız bir mısra bulunur.

..... a
..... b
..... a

..... b
..... c
..... b

..... c
..... d
..... c

Halk Edebiyatı ve Divan Edebiyatı nazım şekillerinin kafiyelenişi için (Bkz. Nazım Şekilleri).

KAFKAS DAĞLARI;

Alm. *Kaukasus (gebirge n) (m),* **Fr.** *Caucase (m),* **İng.** *Caucasus.* Rusya'nın güneyinde bulunan dağ sırası. Batısında, Karadeniz; kuzeyinde, Kuma Ovası; doğusunda, Hazar Denizi; güneyinde, Türkiye ve İran ile çevrilmiştir. 440.000 km^2lik bir alanı kaplamaktadır. Kafkas Dağları, Kuzey ve Güney Kafkaslar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kuzeyde kalan sıra dağlara Büyük Kafkas, Güney Kafkas Dağlarına ise Küçük Kafkas Dağları denir. Bu iki dağ silsilesini Karadeniz'e dökülen Riyon Nehri ile Hazar Denizine dökülen Kura Nehirleri birbirinden ayırır.

Büyük (Kuzey) Kafkas Dağları 1300 km kadar bir uzunluğa sâhib olmakla birlikte, yüksekliği 2000 m'nin altına hiç düşmemektedir. Bu dağ silsilesi de kendi arasında Batı Kafkas, Orta Kafkas ve Doğu Kafkas olarak üçe ayrılmaktadır. Batı Kafkaslarda, Kafkas Dağlarının en yüksek noktası Elburz Tepesi (5633 m) bulunmakta olup, Terek Nehrinin bir kolu tarafından açılan vâdiye kadar (Hamison Geçidi) olan bölgedir. Orta Kafkaslardaki hiçbir yükselti 4000 m'nin altında değildir. Bu kısımdaki en yüksek yer Kazbek (5047 m) olup, Sulak Irmağının açtığı vâdiye kadar devam eder. Doğu Kafkaslar Sulak Irmağı vâdisinden Apşeron Yarımadasına kadar olan dağlardır. Burada en yüksek yer Bazardyuzu (4466 m) dur. Batı Kafkaslarda dağların genişliği 200 km'yi bulur. Büyük Kafkasların tepeleri hattından geçtiği farz edilen hat, aynı zamanda Asya ve Avrupa kıtalarını birbirinden ayıran hattır.

Bu sırada büyük volkanik kütleler hâkimdir. Elbruz, Sakara (5060 m) ve Kazbek'in dördüncü zamanda püskürttüğü öne sürülmektedir. Bu hipotez sâhiplerinin dayanak noktaları, hâlen sıcak su kaynaklarının ortaya çıkması ve zelzelelerin devam etmesidir. Bölgenin batı kısmında bulunan buzulların alanı 2000 km^2dir.

Riyon Vâdisi kanalıyla Karadeniz'den esen çok şiddetli ve nemli rüzgarlara açık olan batı kesim, sık ormanlarla örtülüdür. Doğu kesim ise kuraktır. Bölgede dağların yüksek olması sebebiyle geçit mümkün olmayıp, Terek Irmağının açmış olduğu Deryal Geçidi vâsıtasıyla geçit mümkündür. Geçit, askerî ve ulaştırma bakımından büyük önem taşır.

Güney Kafkas Dağları birçok küçük parçadan meydana gelmiş olup, dağlar üzerindeki tepelerin ortalama yüksekliği 3720 m civârındadır. Genel olarak iki kütleden meydana gelmiş sayılabilir: Batum ile Yukarı Kura arasında Acaro-İmertya Dağları (2580 m), Yukarı Kura ile Tiflis arasındaki Triyaletya Dağları (2750 m) ve Savsark Dağları (3300 m)dır.

Bölgenin yüzey şekilleri çok farklıdır. Küçük ovalar, volkanik tepeler, yamaçlar ve hemen yanlarında dik tıkaçlar ürkütücü bir manzara arz eder. Karadenize açık yamaçlarının hemen hepsi sulak olan dağlar, doğuya doğru kuraklaşır. Yazları çok sıcak olan bu iklim bütün Azerbaycan ovasına hakimdir. Güney dağları bölgesi de yine geçit vermeyip, sâdece Gümrü ile Karakilise arasındaki Akbulak Geçidi vâsıtasıyla geçit mümkündür.

Bölgede ülke ortası ile ulaşım ya Karadeniz ve Hazar Denizi kıyılarından veya geçitlerden yapılabilmektedir. Demiryolları da kıyılarda bulunmaktadır.

Büyük Kafkas Dağlarında mâden yatakları vardır. Kömür azdır. Kuzey bölgelerde petrol çıkarılır. Riyon'un orta bölümünde zengin manganez yatakları vardır. Âzerbaycan'da demir filizi ve boksit çıkarılarak işlenir.

KAFKASYA;

Karadeniz'in kuzeydoğusundaki Taman Yarımadasından, Hazar Denizinin batısındaki Apşeron Yarımadasına kadar uzanan dağlık bölgeye verilen ad. Yaklaşık 379.880 km^2 alanı kaplayan bu bölge Kafkas dağlarıyla ikiye bölünmüştür. Kuzeyde kalan kısma Kuzey Kafkasya veya Sirkafkasiyen (Kafkasönü), güneyde kalan kısma ise Transkafkasya (Kafkasardı) adı verilmektedir. Kuzey kafkasya bölgesinde çoğu tahıl ekimi yapılan geniş düzlükler vardır. Transkafkasya ise benzer düzlükler ve Küçük Kafkaslarla kaplıdır. Kuzeybatı-Kuzeydoğu istikametinde iki sıra hâlinde uzanan Kafkas dağlarının kuzeyde olanlarına Büyük Kafkaslar, güneyde olanlarına ise Küçük Kafkaslar denilmektedir.

Kafkasya coğrafî olarak; sıradağlar, platolar, vâdiler, ovalar, ırmaklar ve göllerin yer aldığı muhtelif yüzey şekillerine sahiptir. Büyük Kafkasların uzunluğu yaklaşık 1200 km'dir. Bu dağlar üzerindeki belli başlı doruk noktalar Elburz (5642 m), Dihtau (5203 m), Koştantau (5144 m), Şhara (5068 m) ve Kazbek (5033 m) tir. Dağlarda geniş alanlar kaplayan iki binden fazla buzul bulunmaktadır. Kafkaslarda büyük su kaynakları vardır. En derin ve büyük ırmakları Rioni, Kura ve Aragvi'dir. En büyük göl ise Sevan gölüdür. Dağların yamaçları meşe, kestane, kayın, kızılağaç, çam, ıhlamur gibi ağaçlardan meydana gelen ormanlarla kaplıdır. Kafkas dağlarında, kömür, demir, kurşun, çinko, bakır, molibden, manganez gibi maden yatakları, zengin yeraltı kaynakları vardır. Azerbaycan, Krasnodor ve Stavrapol bölgelerinde petrol çıkarılır. Kafkas dağları şifâlı maden suları, yapı malzemesi olarak kullanılan taşlar ve diğer mineraller bakımından da zengindir.

Kafkasyanın değişik yerlerinde bir kaç yüz kişiden meydana gelen dil topluluklarından, sayıları milyonlara ulaşan büyük milli topluluklara kadar ellinin üzerinde insan topluluğu yaşamaktadır. Kafkasya'da yerleşmiş olan milletleri üç grupta toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi; Çerkezler, Abazalar, Lezgiler, Çeçenler ve Gürcülerden olan kafkas kavimleri, ikincisi; Ermeniler, Osnsetler, Svanlar, Ruslar ve İranlılarla bâzı Avrupa milletlerinden olan İndo-Avrupa kavimleri, Üçüncüsü ise; Azerî, Kumuk, Karaçay, Balkar, Nogay, Kafkasya Türkmeni ve Kundur Türkleridir.

Kafkasya'da 30-40 kadar çeşitli dil konuşulmaktadır. Bu diller dilbilimcileri tarafından çeşitli sınıflandırmalara tâbi tutulmuştur. Dilbilimcilerinin çoğunun kabûl ettiği tasnife göre Kafkas dilleri; Güney Kafkas dilleri, Kuzeybatı Kafkas dilleri ve Kuzeydoğu Kafkas dilleri diye kısımlara ayrılmıştır. Güney Kafkas dil ailesine; Gürcüce, Megrelce (Mingrelce), Lazca, Svanca dilleri, Kuzeybatı Kafkas dilleri ailesine; Abhaz, Abaza, Adige, Kabartay ve Ubuh (Vubih) dilleri Kuzeydoğu Kafkas dilleri ailesine ise; Nah ve Dağıstan dilleri girmektedir. Çeçen ve İnguş dillerini de içine alan Kuzeydoğu Kafkas dilleri ailesi üç kısma ayrılabilir. Birincisi; Dağıstanın iç ve batı kesimleriyle Azerbaycan, BDT'nin bir bölümünde konuşulan Avar-Andi-Dido dilleri, ikincisi; Dağıstanın iç kesimlerinde konuşulan Lak-Dargva dilleri, üçüncüsü ise; Dağıstan'ın güneyinde konuşulan Lezgi dilleridir. Kafkasya'daki yazılı diller resmî dillerdir. Basın, radyo ve televizyon mahalli dillerde yayın yapmaktadır. İlköğrenimde öğrenciler anadillerinde öğrenim görürler. Alfabe olarak ise Kiril alfabesi benimsenmiştir.

Dünyânın en eski yerleşim merkezlerinden ve batı ile doğu arasındaki önemli kavşak noktalarından olan Kafkasya'da birçok milletler yerleştiler. Kimmerler, İskitler, Sarmatlar, Hunlar, Avarlar ve Hazarlardan sonra Romalıların hakimiyeti altında kalan Kafkasya, İran'da hüküm süren Sâsâniler tarafından istilâ edildi. İslâm orduları hazret-i Ömer'in halîfeliği sırasında Derbent'e kadar geldilerse de Hazarlar onların ilerlemesine izin vermediler. Emevî halîfelerinden Hişâm bin Abdülmelik devrinde Kafkasya İslâm devletinin sınırları içine alındı. El-Cezîre valiliği ile Kafkasya'dan feth olunan yerler idârî olarak birleştirildi. Kuzey ve Güney Kafkasya bölgeleri tamâmen fethedildikten sonra Arran'ın merkezi Bazza'da bir ordugâh kuruldu. Azerbaycan, Arran, Şirvan, Ermenistan ve Gürcistan'ı da içine alan büyük bir vilâyet teşkil edildi. Abbâsiler zamanında bu vilâyet parçalanıp ayrı ayrı, Azerbaycan, Ermenistan ve Şirvan eyâleti ile Tifliste bir Müslüman Gürcistan emirliği kuruldu.

Onbirinci yüzyılın ikinci yarısından îtibâren Kafkasya'ya Selçuklu Türklerinin akınları başladı. Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah, Hazar Denizinin batı ve güneybatı sahillerine ve Kafkasya'nın diğer yerlerine Müslüman-Türk kabilelerini yerleştirdi. İki yüz sene kadar Selçuklu hâkimiyetinde kalan kafkasya Moğol istilasına maruz kaldı. Menuçehr Şah Dağıstan'ın güneyinde bir devlet kurdu. Daha sonra Selçukluların bir şubesi olan Şirvanşâhlar hânedanı bu bölgede hâkimiyet kurdu. Şirvanşahlar Timur Han'ın Kafkasya seferine kadar hâkimiyetlerini sürdürdüler. Bu sırada Şirvan Şahı olan Şeyh İbrâhim bin Sultan Mehmet birçok muharebelerde Timur Han'la birlikte bulundu. Bu devlet Dağıstan yöresinde 1535 senesine kadar hüküm sürdükten sonra, Safevîler tarafından yıkıldı. Onaltıncı yüzyıldan îtibâren Osmanlı devleti de Kafkasya'da nüfuz tesis etmeye başladı. Bunda Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden sonra halifeliği bizzat kendi üzerinde bulundurmasının önemli yeri vardır. Çünkü dinî yönden bütün Kafkasya Müslümanları halifeye bağlanmış oluyorlardı.

Kırım'ı sınırları içine alarak Kafkasya'ya kuzeyden nüfûz etmeye çalışan Osmanlı devleti, Güney Kafkasya'da etkili olan İran üzerine sefer düzenledi. Çaldıran Savaşında İran hükümdârı Şah İsmail'in Yavuz Sultan Selim Han tarafından yenilmesi üzerine Osmanlı ordusu Kafkasyaya fiilen girmiş oldu.

Osmanlı Devleti 1568 yılında Don-Volga kanal projesini gerçekleştirmek üzere harekete geçti. Bu

projenin gayesi Osmanlı Devletinin Orta Asya Türk Devletleriyle irtibatını sağlamak ve Rusya'nın Orta-Asya ile Kafkaslardaki yayılmasına mâni olmaktı. Hatta İran bile hâkimiyet altına alınabilecekti. Ancak Rus Çarının bu büyük projeye mani olmak yolunda giriştiği faaliyetler yanında Kırım Hanı Gazi Girayında aleyhte çalışmaları sebebiyle başarı sağlanamadı.

24 Ağustos 1578'de Gürcistan zaptedildi. Gürcistan'dan sonra Azerbaycan Osmanlı ülkesine katıldı. Bir müddet Osmanlı hakimiyetinde kalan Kafkasya, Anadoluda başgösteren Celâlî isyanları sebebiyle İran idâresi altına girdi. Kafkaslarda meydana gelen bâzı karışıklıkları fırsat bilen Rusya 1722'de Agrahan'ı ve Derbend'i işgâl etti ve İran üzerine hücum etti. İran kuvvetlerini yenerek 1724 senesinde anlaşma imzalandı. Bu andlaşmaya göre; Derbend kalesi, Bakü, Geylan, Mazenderan ve Esterabad Rusyaya bırakıldı. Rusya böylece Kafkasların güneyine kadar inerek Kafkasyadaki İran topraklarını Osmanlılarla paylaştı. 1727'de Osmanlılar İran üzerine Sefer düzenleyerek Tiflis'i aldılar. Revan, Nahçıvan, Lesi ve Gence alındı. Osmanlılar, Ruslar ve İranlılar arasında Kafkasya'da çeşitli zamanlarda harpler oldu. Uzun süren savaşlar sonunda Osmanlılar yenilerek Küçük Kaynarca andlaşmasını imzalamak zorunda kaldılar. Bu andlaşmaya göre Orta Kafkasya'nın kuzeyinde bulunan küçük ve büyük Kabartaylar Ruslara bırakıldı. Ruslar tarafından alınan Gürcistan taraflarındaki Kutayis ve Şehriban Osmanlılara, diğer yerler ise Gürcülere verildi. 1774'te Kırım elden çıkınca Osmanlı devleti 1787'de Rusya'ya karşı savaş ilân etti. Fakat yenilerek 1791'de yaş andlaşması imzâlandı. Bu andlaşmaya göre Kafkaslarda sınırın Kuban ırmağı olması kararlaştırıldı. Ondokuzuncu yüzyılın başında Gürcistan Rusya'nın bir eyâleti haline geldi. Ruslar Kafkasya'ya asker göndererek Dağıstan'ın ve Kafkasya'nın büyük bir kısmını aldılar ve Doğu Anadoluya kadar ilerlediler. Daha sonraki yıllarda da Kafkasya'da Rus nüfûzu etkili olmaya devâm etti.

Rusların baskıcı ve sömürgeci siyâseti karşısında dayanamayan Kafkasyalı Müslümanlar Rusya'ya karşı genel harb ilân ettiler. Bu karşı hareketin çekirdeğini Kafkas Avarları teşkil ettiler. Hareketi 1829 tarihinden itibaren İmam Gâzi Muhammed başlattı. Gâzi Molla lakabıyla da tanınan bu zât tesirli vâaz ve nasîhatleriyle Müslümanları Ruslara karşı cihâda teşvik etti. Nihâyet bir beyannâme neşrederek Ruslara karşı fiili mücâdeleye girişti. Gâzi Molla'dan sonra Hamzat (Gamzet) Bey, Şeyh Şâmil ve Hacı Murat gibi mücâhidler bu mücâdeleyi devam ettirdiler. Bilhassa Şeyh Şâmil Ruslara karşı Kafkasyayı korumak için savaşan kahramanlardan biri oldu. 25 yıl Ruslara karşı savaştı. Hâkim olduğu bölgede İslâmî cumhuriyet teşkilatı kurdu. Talebeleriyle birlikte Rusların ilerleyişini durdurmağa çalıştı. Kuvvetlerinin azalması, silah ve techizatının kalmaması sebebiyle 1859'da Ruslara teslim olmak zorunda kaldı. Nihâyet Ruslar 1864'te bütün Kafkasya'daki millî mücâdele hareketlerini kanlı bir şekilde bastırarak Kafkasya'yı tahakkümleri altına aldılar. Onbinlerce Türk Anadolu'ya hicret etti. Rus çarları bütün Kafkasya'da sömürgeleştirme ve Ruslaştırma siyâseti uyguladılar. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında Rus idâresine karşı milliyetçi hareketler genişledi, Çar hükümetlerine karşı muhâlefet şiddetlendi. Bu muhalefet hareketleri netîcesinde 1905 ve 1917 Rus devrimleri ortaya çıktı.

Batılı ülkelerin teşvik ve tahrikleri netîcesinde, başta bulunan Talat, Enver ve Cemâl paşalar oldu-bittiye getirerek Osmanlı devletini Birinci Dünya savaşına soktular. Enver paşa idâresindeki bir orduyla Kafkasya üzerine sefer düzenledi, ordunun kış şartlarına uygun donatılmaması ve Enver paşanın harp tecrübesine sahib olmaması sebebiyle Osmanlı ordusu Ruslara yenik düştü. Kafkasya'nın alınması bir tarafa, Rus orduları Doğu Anadolu'da ilerleyerek Erzurum, Erzincan, Muş, Bitlis'i işgâl ettiler. Karadeniz kıyısında da ilerleyen Ruslar Trabzonu işgâl ettiler. Ekim 1917'de Rusya'da Bolşevik ihtilâli olunca Rus orduları Kafkasya cephesinden geri çekildi. Brest-Litovsk andlaşması imzalanarak Kars, Ardahan ve Batum Osmanlı Devletine bırakıldı.

Kafkasyada yaşayan milletler de Rusya'dan ayrılarak bir federasyon kurdular. Fakat bu federasyon kısa sürede parçalandı. Mayıs 1918'de Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan bağımsızlıklarını îlân ederek sosyalist idâreyi benimsemiş birer cumhûriyet oldular. Kuzey Kafkasya da bağımsızlığını îlân etmek istediyse de başarılı olamadı. 15 Aralık 1922'de Kafkasardı Sovyet Federasyonu ve SSCB'ye katıldı.

İkinci Dünya Savaşında, Bakü petrol kuyularını ele geçirmek için Kafkasyayı stratejik bir hedef olarak seçen Almanlar 1942 yazında Elburz dağı ve Terek nehri kıyısına kadar ilerlediler. Ancak Stalingradda bozguna uğrayınca ele geçirdikleri tüm topraklardan geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu savaş sırasında Almanlarla işbirliği yapan Kafkas milletleri (Çeçenler, İnguşlar, Karaçaylar) vatanlarından sürüldüler. Daha sonra tekrar yurtlarına döndürüldüler. Kafkasya'da yaşayan milletlere karşı komünist idare zamanında çeşitli baskı ve zulümler uygulandı. Bu milletler yıllarca devam eden kültür emperyalizmi sonunda kendi kültür ve dînî inançlarından uzaklaştırıldılar.

Bugün Kafkasya'da Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan olmak üzere üç bağımsız devlet bulunmaktadır. Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'daki Türk kavimleriyle irtibatını sağlayabileceği tek geçiş yeri olan Nahcivan Özerk Cumhuriyeti 13 Ekim 1921 Kars antlaşmasıyla Azerbaycan'ın himâyesine verilmişti. 1990'da SSCB'nin dağılmasından sonra Ermenistan Azerbaycan'ı hedef alan

saldırılarını başlattı. Rusya ve batılı ülkelerinde desteklediği Ermeni saldırılarının gayesi Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle münasebetlerini kesmeye yöneliktir.

Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ın dışında Kafkaslarda Dağıstan, Kuzey Osetya, Çeçen-İnguş ve Kabartay-Balkar Özerk Cumhûriyetleri Rusya federasyonuna bağlıdırlar. Rusya'ya bağlı Adigey ve Karaçay-Çerkez Özerk bölgeleri, Azerbaycana bağlı Nahçıvan ve Yukarı Karabağ özerk bölgeleri, Gürcistan'a bağlı Ahazya (Abhazistan), Acaristan ve Güney Osetya özerk bölgeleri Kafkasyada yer almaktadır.

KAFTAN;

Alm. *Kaftan (m),* **Fr.** *Robe d'honneur, cafetan, caftan (m),* **İng.** *Robe of honor, caftan.* Üste giyilen, kumaştan yapılan, uzun, süslü ve astarsız elbise, hil'at. Üzerine cübbe giyilirdi. Kaftanlar cins ve nevilerine göre "murabba", "keçe", "çuha" gibi isimler alır. Kaftanların kıymetleri, renk, şerit ve düğmelerinden anlaşılırdı.

Ağır kıymetli kumaştan yapılanların önü ve kolları altın telli şeritler ve kordonlarla süslenirdi. Kadifeden yapılan vezir kaftanları ise kıymetli düğmeli, sırma şeritli olur ve kışın üzerine samur kürk geçirilirdi. Yeniçeriler, entariler üzerine kaftan giyer, yürürken zorluk vermemesi için eteklerini toplayıp bellerine sokarlardı. Bunlara "dolama" denilirdi.

Osmanlılarda, önemli hizmetler görenleri mükâfatlandırmak için, pâdişah tarafından kaftan hediye edilirdi. Kumandanlara bir imtiyaz verildiği zaman, buna işâret olarak kılıç ve kaftan verilirdi.

Pâdişah tarafından Mekke Şerifi ile başkalarına ihsân olunan kaftanları giydirene "kaftan ağası" denirdi.

Mükâfât maksadıyla kaftanı, bâzan pâdişahlar giydirdikleri gibi sadrâzamlar ve vezirler de giydirirlerdi.

KÂFUR AĞACI (Cinnamomun camphora);

Alm. *Kampferbaum,* **Fr.** *Comphier (m), arbre,* **İng.** *Camphor tree.* **Familyası:** Defnegiller (Lauraceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Yetişmez.

Vatanı, Güney Çin, Hintçini, Güney Japonya ve Formoza gibi uzak doğu olan, 40-50 m yüksekliğinde, tabiî ormanlar meydana getiren büyük ağaçlar.

Kâfur ağacı uzun yıllar (2000 yıl) yaşar. Tropik bölgelerde kültürü yapılır. Ağacın yaprağında, gövde kabuğunda ve odununda bulunan yağ hücrelerinde Camphora (kâfur) meydana gelir ve yaşlı gövdelerde yarıklar içersinde kristalleşir. Sonra dal ve gövdelerinin su buharı distilasyonu ile kâfur elde edilir.

Kâfur elde edilmesi: 20-25 yaşlarındaki ağaçların odunu kesilip, uçucu yağ elde edilir. Bu uçucu yağ, soğukta bekletilince kâfur kristallenerek çöker, süzülerek temizlenir. Tablet veya prizmatik kristaller hâlinde ticârete çıkarılır. Tabiî kâfur, monoterpenik bir maddedir. Sun'î kâfur rasemiktir ve pinenden çeşitli işlemlerle hazırlanır.

Kullanıldığı yerler: Kalp ve solunum antiseptiği olarak, çoğunlukla yağlı enjeksiyonları hâlinde kullanılmaktadır. Akciğer ve solunum yollarında antiseptik bir etki yapar. Bu sebeple kâfur taşıyan preparatlar buğu olarak veya kâfur merhemleri, göğüs ve sırta sürülerek kullanılır.

Kâfur, sabun ve selüloit sanâyiinde de kullanılmaktadır. Türkiye'de yılda 10-15 ton kadar kâfur ithal edilmektedir. Kâfur ağacı bir tropik bölge bitkisi olduğundan, Türkiye'de yetiştirilememektedir.

KÂĞIT;

Alm. *Papier (n),* **Fr.** *Papier (m),* **İng.** *Paper.* Hamur hâline getirilmiş, çeşitli nebâtî (bitkisel) maddelerden yapılan, üzerine yazı yazılan, ince, kuru yaprak. İnce bitki liflerinin keçeleşmesi ile meydana gelen bugünkü kâğıdın ilk olarak M.S. 1. yüzyılda Çin'de yapıldığı sanılmaktadır.

İnsanoğlunun hayatının bir parçası olan yazı, daha önceleri, düz konik, taş ve ağaç gövdeleri ile killi topraktan yapılmış yazı levhaları üzerine yazılmaktaydı.

Aslında M.Ö. 4000 yıllarında Mısır'da bulunan Cyperius (papirüs) denilen bitkinin sapı uygun boyutlarda kesilip bir tahta üzerine dizilip, sulu vaziyette tokmaklanarak bir çeşit kâğıt üretilmekdeydi. Yapılışı ve özelliği bakımından bugünkü kâğıttan farklı olmakla beraber, kâğıt ismi bu "papirüs" kâğıdından kalmıştır.

Papirüsle beraber, çeşitli hayvan derilerinden yapılan pergament (parşumen) kâğıdı da târih boyunca kullanılmıştır. Parşumen, bugün bile kullanılan, yazı yazmaya ve resim yapmaya çok elverişli, uzun

ömürlü bir kâğıt çeşididir.

Kâğıt, ilim ve kültürün yayılıp gelişmesinde çok büyük bir rol oynamıştır. Yazma, taşıma ve muhâfazasındaki kolaylıklar, herhangi bir yerdeki ilim ve bilginin çok kısa bir zamanda dünyânın her tarafına kolayca yayılmasını temin etmiş, böylece bugünkü medeniyete ulaşılmasının başlıca vâsıtalarından birisi olmuştur. Bugünkü dünyâda kâğıt, en başta gelen sanayî mâmullerinden biridir ve günlük hayatta en çok ihtiyaç duyulan bir maddedir. İlmî çalışmalar, eğitim ve öğretim müesseseleri, her türlü basın, yayın faaliyetlerinin yanısıra para basımında, ambalaj işlerinde, mutfakta ve daha pekçok yerde kâğıt kullanılmaktadır.

Eskiden kâğıt üretimi az yapıldığı için, dünyânın her yerinde kıymetli tutulurdu. Sonradan üretimin bollaşması ve yaygınlaşması ile eski îtibârını kaybetti. Ancak son yıllarda kâğıt yapımında kullanılan hammaddenin tükenmeye yüz tutması, artan maliyetler ve diğer sebeplerle günden güne kıymetlenmektedir. Müslümanlar arasında kâğıt, her zaman ve her yerde muhterem tutulmuştur. İlme, tarihte hiç görülmemiş bir derecede önem ve kıymet veren İslâmiyet, ilmin yayılmasının esas vâsıtalarından olan kâğıda da hürmet duygularını telkin etmiştir. Müslümanlar, üzeri yazılı olan veya olmayan bütün kâğıtlara günlük hayâtın her safhasına îtinâ göstermişlerdir. Hele bu kâğıtta Kur'ân-ı kerîm, hadîs-i şerîf ve diğer din, ahlâk ve tarih bilgileri yazılmış ise gösterilen hürmet ve saygı o derece artmıştır. Bunları rastgele yerlere atmaktan, yakmaktan ve yıpratmaktan titizlikle sakınmışlardır.

Kâğıdın kimin tarafından bulunduğu bugün kesin bilinmemektedir. Mîlâttan sonra 105'te Çin'de Ts'ai Lun tarafından yapıldığı kabul edilmektedir. Keşfinden bugüne kadar 2000 yıl geçmiştir. Orta Asya'da yapılan araştırma ve kazılarda, üçüncü ve yedinci yüzyıllar arasında kullanılan kâğıtların dut ağacı kabukları, kendir, kenevir ve pamuktan yapılmış olduğu anlaşılmıştır.

Kâğıt, Çin'den, Orta Asya'ya oradan da İran'a geçti. 751 senesinde yapılan Talas Meydan Muhârebesinden sonra, Çin'den alınan esirlerden kâğıt yapımı öğrenildi. Çin'in dışında ilk defa Semerkand'da kâğıt yapım merkezi kuruldu.

Yakın Doğuda ilk defa Abbâsî hükümdârı Hârûn Reşîd zamanında 754 senesinde Bağdat'ta kurulmuştur. Batı âlemi ise Müslümanlardan 400 yıl gibi uzun bir zaman sonra yine Müslümanlar sâyesinde kâğıdın varlığından haberdar oldular. Bundan sonra Şam, Trablusşam, Yergen ve Mısır'da kâğıt fabrikaları kurulmuştur.

Kuzey Afrika'nın Müslümanlar tarafından fethedilmesi ve daha sonra İspanya'ya geçilmesi üzerine, kâğıt fabrikaları da oraya taşınmıştır. Müslümanlar tarafından kurulması ve Avrupa'nın ilk kâğıt fabrikası olması bakımından bu fabrikalar çok önemlidir.

Böylece Çin'de binlerce yıl önce îmâlatına başlanan kâğıt, zamanla daha yeni metodlarla üretilmiş ve 18. yüzyılda Fransa'da ilk defa kâğıt makinası yapılmıştır. Kâğıt makinalarında da sürekli olarak teknolojik gelişmelere paralel olarak değişiklikler olmuş ve bugünkü çok motorlu tahrik sistemli, Hamurun kesâfet (yoğunluk), sıcaklık, pH, gramaj ve rutûbet gibi özelliklerini kontrol altında tutabilen otomatik kâğıt makinaları ortaya çıkmıştır.

Türkiye'de de dünyâdaki gelişmelere paralel olarak kâğıt sanâyii sürekli bir ilerleme göstermiştir. Osmanlılar, kâğıt ihtiyaçlarını doğudan temin ediyorlardı. Evliya Çelebi'nin **Seyahatnâme** adlı eserinden,İstanbul'da Bizans'tan kalma bir kâğıt fabrikasının, Kâğıthane semtinde bulunduğu öğrenilmiştir. Üçüncü Sultan Selim Han zamanında, küçük de olsa bir kâğıt fabrikası yapılmış, fakat daha sonra üretimin çok pahalıya mâl olması sebebiyle fabrika kapatılmıştır.

İlk kâğıt fabrikası 1744 yılında Yalova'da kurulmuştur. İbrâhim Müteferrika tarafından ilk Türk matbaasının kurulmasıyla artan kâğıt ihtiyacını temin etmek için, Yalova'da kâğıt fabrikasının yapılmasına karar verildi. Bu fabrikada birçok cins kâğıt îmâl edildi. Sultan Birinci Mahmûd Han bu fabrikadan çok memnun oldu. Kur'ân-ı kerîm ve diğer İslâmî kitapları çoğaltmak gâyesiyle başka kâğıt fabrikalarının da yapılmasını istedi. Fakat su azlığı, su yollarının bozulması ve Avrupa kâğıtlarının rekâbeti yüzünden, Yalova Kâğıt Fabrikası kapandı. Osmanlı Devleti zamanında kurulan uzun ömürlü fabrika Beykoz Kâğıt Fabrikasıdır. 1804'te hizmete açılan bu kâğıt fabrikasında İngiliz ve Flemenk kâğıtları kalitesinde kâğıt yapmak istenmiştir. Bilâhare dışarıdan kâğıt getirmek daha ekonomik olmuş, yabancı devletler kâğıtlarını mâliyetin altında, zararına bize satmak suretiyle kâğıt sanayimizi baltalamışlardır. Neticede Beykoz Fabrikası da kapanmıştır.

İzmir Kâğıt Fabrikasının temeli ise 1844'te atıldı. Fabrikanın buhar kuvvetiyle çalıştırılması kararlaştırılmıştı. Bu fabrika bir süre devletin kâğıt ihtiyacını karşılayabilmiştir. Yine Avrupa'nın çeşitli oyunları neticesinde kapanmaya mahkûm olmuştur.

Hamidiye Kâğıt Fabrikası, Osmanlı Devleti döneminde kurulan son kâğıt fabrikamızdır. Sultan İkinci Abdülhamîd Han, Hamidiye Kâğıt Fabrikasını kurmakla Serkârın Osman Beyi vazifelendirmiştir.

Fabrikanın yeri olarak Beykoz'da, Kır Mevkiî ve Hünkâr İskelesi seçilmiştir. Osman Beyin oğlu Ali Cevat Beyin kırk iki dönümlük yeri de satın alınarak genişletilmiştir. Bu fabrika İstanbul ve Londra'da şubeleri olan "Hamidiye Kâğıt Fabrikası" veya "Ottoman Paper Manifacturing Company Limited" adıyla kurulan şirket tarafından idâre ediliyordu. Şirketin çıkardığı hisse senetleri satılmadı. Masson Scott firması bir müddet bu fabrikayı çalıştırdı. Şirket (Hamidiye Kâğıt Fabrikası), borcunu ödemeyince mahkeme kararıyla Masson Scott firmasına devredildi. Bilhahare bu firma da 1912 yılında hisse senetlerini satışa çıkardı. Hamidiye, şirketi tekrar satın aldı. Fakat o sırada Birinci Dünyâ Savaşı çıkınca İngiliz personeli memleketine döndü. Osmanlı Devletinin savaştan yenik çıkması üzerine gâlip devletler kağıt fabrikasını dağıttılar.

Cumhûriyet döneminde ilk kâğıt fabrikasının temeli İzmit'te 14 Ağustos 1934'te atıldı ve fabrika 1936 yılında işletmeye açıldı. Bu fabrikaya 1944 yılında ikinci kağıt selüloz fabrikası, 1945'te Klor Alkali Fabrikası ilâve edildi. 1954'te de Üçüncü kâğıt fabrikası kuruldu. 1957'den sonra eski makineler değiştirildi. 1960 yılında dördüncü, 1961'de beşinci kâğıt fabrikası kuruldu. 1955 senesine kadar Sümerbank Kâğıt ve Karton Fabrikası ismi ile çalıştıktan sonra İzmit Selüloz Sanayiî Müessesesi adı verildi. Bilâhare, 21 Haziran 1955'te çıkarılan bir kânunla Sümerbank'tan ayrılıp "Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları İşletmesi Genel Müdürlüğü" (SEKA) adı ile iktisadî bir devlet kuruluşu oldu.

İzmit'te SEKA'ya bağlı yedi kâğıt ve karton fabrikasının yanısıra, Mekanik Odun Hamuru Tesisleri, Oluklu Mukavva, Odun selülozu Fabrikası, Saman Selülozu Fabrikası, Klor Alkali Fabrikası, kuvvet santralı, su tesisleri ve atölyeler vardır.

SEKA'nın Zonguldak-Çaycuma kuruluşu 1970'te işletmeye açılmıştır. Burada kraft selülozu, kraft kâğıdı ve yarı kimyevî selüloz îmâl edilmektedir. Giresun-Aksu'daki mekanik odun hamuru ve gazete kağıdı tesisi ile 1971'de açılan Muğla-Dalaman'daki tesisler de SEKA'ya bağlıdır. Dalaman'daki tesiste sülfat ve viskoz selülozu, tabiî kâğıt ve karton imâl edilmektedir.

SEKA'ya bağlı diğer tesis ve müesseseler de 1975'ten sonra hizmete açılan Afyon Beyaz Saman Selülozu Tesisi, Balıkesir Selüloz Kâğıt Tesisleri. Antalya Kraft Selülozu ve Kraft Kâğıdı Tesisleri, Akdeniz (İçel), Kastamonu, Bolu müesseseleridir. 1936 yılında 10.000 ton olan kâğıt üretimimiz, 1992 yılında 932.000 tona ulaşmıştır. Bu miktârın yarısını SEKA üretmekte, diğer yarısını da özel sektör üretmektedir.

Kâğıt çeşitleri: Hayatın her safhasında çok çeşitli maksatlarla kullanılan kâğıt, ağırlığına (gramajına), kullanılan hamurun cinsine, dolayısıyle yırtılma ve patlama mukâvemetine ve buna benzer diğer özelliklerine göre çeşitli sınıflara ayrılabilir. Fakat genel hatları ile şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

1. Yazı tab'ı kâğıtları (1, 2 ve 3. hamur kâğıtlar, ofset kâğıdı, aydınger kâğıdı vb.),

2. Sargılık kâğıtlar,

3. Kraft torba veya çimento torba kâğıdı,

4. Temizlik kâğıtları ve hijyenik kâğıtlar,

5. İnce özel kâğıtlar (sigara kâğıdı vb.),

6. Oluklu mukavva kâğıtları (kraft liner, test liner, saman fluting),

7. Kartonlar.

Bir başka sınıflandırma ise:

1. Kültürel kâğıtlar,

2. Endüstriyel kâğıtlar şeklinde olabilir.

Kâğıdın hammaddesi: Kâğıdın ana hammaddesi odundur. Kâğıtlık odun, mobilya vs. üretiminde kullanılan odundan düşük, yakacak olarak kullanılan odundan daha yüksek kalite seviyesindedir. Bu odun da, ya iğne yapraklı (çam vb. yumuşak) ağaçlardan veya yapraklı (meşe vb. sert) ağaçlardan elde edilir.

Aslında memleketin orman kaynaklarının tüketiminde kâğıt sanayii, orman ürünleri sanayii ve yakacaktan sonra üçüncü sırayı işgal etmekle beraber, ormanın yetişmesinin çok zaman alması dikkate alınırsa, sâdece kâğıt sanayii bile, ormancılığa gereken önem verilmezse, bir memleketin orman kaynaklarını kısa zamanda tüketebilecektir. Bundan dolayı bütün dünyâda kâğıt sanayii, odun dışındaki kaynaklara her geçen gün daha süratle yönelmektedir. Bunlar arasında yıllık bitkiler olarak bilinen saman, kamış, kendir-kenevir ile tütün, ayçiçeği vb. bitkilerin sapları sayılabilir. Çok çeşitli olan bu bitkiler arasından şimdiye kadar sâdece saman, kamış ve kendir ekonomik kullanım seviyesine erişebilmişlerdir. Genellikle diğerlerinin toplanması ve stoklanması ekonomik gözükmemektedir.

Diğer önemli bir hammadde eski kâğıttır. Eski ve artık kâğıtlar, ucuz bir hammadde olarak görünmekteyse de kullanılan baskı mürekkebi ve kâğıdın yapısına bağlı olarak mürekkep çıkarma işlemi, özellikle yazı tab'ı kâğıtları yapımında en önemli problemi teşkil etmektedir. Bu kabil eski kâğıttan, mürekkebi çıkarılmadan, hâlen yaygın şekilde kullanılan gri karton üretimi yapılmaktadır.

Yardımcı hammaddeler: Bunlar dolgu maddaleri, boyar maddeler ve kâğıdı yapıştırıcı maddeler olarak üç bölümde mütalâa edilebilir:

Dolgu maddeleri, liflerden meydana gelen ve girintili çıkıntılı bir durumda olan kâğıt yüzeyine lifler arasındaki boşlukları doldurarak, daha düzgün bir şekil vermek maksadıyla kullanılır. Bunun yanında mürekkebin dağılmasını önleyerek, daha iyi emilmesini sağlar. Kâğıdın parlaklığını arttırır. Kâğıdın yumuşaklığını da olumlu yönde etkiler.

Diğer yandan lifler arası bağlantıyı zayıflattıklarından kâğıdın kopma, yırtılma, çift katlama ve patlama direncini zayıflatırlar. Kâğıt makinasına hamur verilirken, eleğin üzerinden akan hamurun üst tarafında daha çok tutunduklarından, kâğıtta iki yüzlülük meydana getirebilirler. Kâğıdın yapışmasına menfî tesirleri vardır. Kâğıt üzerinde zayıf tutunmaları hâlinde silme sırasında leke ve kirlenmeye, yıpranmaya sebeb olurlar.

Fazla oranda kullanılmaları işletmeci açısından kâğıdın mâliyetini düşürücü bir unsur olarak görülebilirse de, sayılan mahzurları da dikkate alınarak ancak belirli bir oranda dolgu maddesi kâğıt hamuruna ilâve olunabilir.

Baryum sülfat, kalsiyum sülfat ($CaSO_4$) vb. dolgu maddeleri içinde daha çok yaygın olarak kaolen (bir çeşit kil) kullanılmaktadır.

Kâğıda istenen rengin verilebilmesi için yeterli miktarda boyar madde (sentetik boyalar veya pigmentler) kullanılır.

Çeşitli kâğıtların (özellikle baskı, para ve harita kâğıtları gibi) su ve mürekkep gibi sıvı maddelere karşı dayanıklı olmaları istenir. Bu maksatla kâğıdın iç yapıştırmasını sağlamak için kâğıt hamuruna, lifler süspanse haldeyken, önce belli oranda kolofan ilâve edilir. Daha sonra kolofanın lifler üzerinde çökmesini sağlamak için şap katılır. Çam ağaçlarından elde edilen reçine, % 80 oranında kolofan ihtivâ etmektedir.

Kâğıt yapımı: Kâğıt îmâlâtı yapan fabrikaları "kâğıt hamuru fabrikaları" (Bugün selüloz fabrikaları olarak bilinmektedir.) ve "kâğıt fabrikaları"olarak ikiye ayırmak mümkündür. Ancak bugün kâğıt fabrikaları hem kâğıt hem de hamur üretimi yapar, entegre tesisler olarak kurulmaktadır.

Hamur üretim bölümünde çeşitli metodlarla sözkonusu hammaddelerden kâğıt hamuru üretilir. Üretilen hamur ya sulu halde uygun karışımlar ile doğrudan doğruya kâğıt makinasına verilir veya suyu alınarak teksif edilmiş halde stoklanır.

Başlıca hamur üretim metodları:

Mekanik hamur: Genellikle meşe gibi sert ağaçların dışındaki ağaçlar belli boylarda kesilerek, gerekiyorsa havuzlarda nemlendirildikten sonra, taşlı değirmen denilen bir makinada liflerine ayrılarak lif süspansiyonu hazırlanır. Muhtelif eleklerden geçirildikten sonra, kâğıt makinası hamur hazırlama kısmına istenen yoğunlukta verilerek stoklanır.

Odunun beslendiği bölmelerine göre, tek cepli ve çok cepli gibi isimlerle adlandırılan bu makinalarda; odun, basınçlı bir şekilde dönen bir taşa karşı beslenmektedir.

İşlem çok basit olmakla beraber, çıkan hamurun kalitesini kontrol altında tutma zorluğu, işlemin en büyük dezavantajını teşkil etmektedir. Bir ton mekanik hamur üretebilmek için 2,33 m^3 kabuğu soyulmuş oduna, 10-15 m^3 temiz suya, 6.000 volt ceryan gücü ile 800-1500 kwh elektrik enerjisine ihtiyaç vardır. Ayrıca bu hamurla her tür kâğıdı üretmek mümkün değildir. Daha çok diğer çeşit hamurlarla karışım yapılarak makinaya verilmektedir.

Rafine mekanik hamur: Bu metodla da kimyevî madde ve buhar kullanılmadan, ağaç yongaları diskli rafinörlerde inceltilerek, hamur üretimi yapılmaktadır. Odun, ya kütük hâlinde fabrikaya gelmekte, yongalanarak rafinörlere verilmekte veya yonga ve hatta marangoz talaşı olarak işleme sokulmaktadır.

Hamurun kalitesi mekanik hamurdan daha iyi (% 50-% 100) olmakla beraber bu üstünlük % 50 daha fazla elektrik enerjisi harcanarak sağlanır (Ton başına 1200-2200 kwh). Buna karşılık, testere talaşı gibi çok daha ucuz odun hammaddesi kullanılabilmektedir.

Termomekanik hamur: Rafine mekanik hamur usûlünden farklı, odun yongalarının rafinöre girmeden önce kızgın buharla işleme sokularak yumuşatılmasıdır. Bundan dolayı liflendirme işleminde lifler daha

az hasar görerek daha iyi kalitede bir hamur elde edilebilir.

Kimyâsal hamur: Yarı kimyasal hamurla ve çok değişik çeşitleri bulunmakla beraber, en çok yaygın olarak kullanılan kimyevî metod sülfat (kraft) prosesidir.

Sülfat işleminde hazırlanan her türlü yonga esas olarak alkali ve sodyum sülfit çözeltisi içerisinde 160-170°C'de 2-3 saat pişirilir.

Çözelti tekrar kullanılmak üzere kurulan geri kazanma üniteleri ile geri kazanılır. İşlem kaliteli hamur üretimi için uygun ise de yeterli teknoloji seviyesinde olmayan ve kimyevî madde tedârikinde güçlükleri bulunan memleketlerde problemler çıkarmaktadır.

Gazete kâğıtları % 100 oranında mekanik rafinör ve termomekanik hamurdan yapılabilirse de çeşitli bakımlardan bir miktar (% 20 civârında) sülfat prosesi ile imal edilmiş piyasa hamurunun katılması uygun görülmektedir. Dergi kâğıtlarında mekanik hamur % 60-% 100 oranında kullanılmaktadır. Kaliteli baskı kâğıtları ise % 100 kimyevî hamurdan îmâl edilmektedir. Oluklu mukavva ve çimento torba kâğıtlarında genellikle mukavemeti yüksek sülfat, kimyâsal veya yarı kimyevî hamur kullanılmaktadır.

Önceki kısımlarda bahsedilen hammaddelerden, anlatılan metodlarla elde edilen kâğıt hamuru, hamur hazırlama dairelerinde çeşitli hamur, dolgu maddeleri, boyar maddeler vs. ile karıştırıldıktan sonra kâğıt makinasına verilmektedir. Kâğıt makinasında çeşitli kademelerden geçen hamur, uygun basınç ve sıcaklıkta kuruyup şekillenerek istediğimiz kâğıt mâmul şeklinde bobinlere sarılmaktadır.

KAĞNI;

Alm. *Ochsenkarren mit zwei Rädern,* **Fr.** *Chariotm àdeux roues,* **İng.** *Ox-cart with two wheels.* İki tekerlekli, tekerlekleri dingile bağlı çift öküz veya camızla çekilen ekseriya yük taşımada kullanılan araba. İnsanların tekerlekleri yapıp kullanmasından sonra kağnı tipindeki arabalar onun en büyük yardımcısı olmuştur. Yapılan kazılarda tekerlekli arabalara ilk defa mîlâttan 4000 yıl önce, Sümer ülkesinde rastlanmaktadır. Buradan Anadolu yolu ile Avrupa'ya yayılan tekerlekli arabalar, M.Ö. 2000 yıllarında İskandinavya'ya kadar ulaşmıştır. Anadolu'da yapılan kazılar bu hususta yeni bilgiler elde edilmesine yardımcı olacaktır.

Kağnı sözüne, Orhun Yazıtlarında rastlanmaktadır. Bu bakımdan kağnının, Türkler tarafından kullanılması çok eskidir. Uygurcada boyunduruk kayışı tâbiri geçmektedir. Anadolu'da yüzyıllardır kullanılan kağnı, bilhassa İstiklâl Harbinin sembolü hâline gelmişti. Yolsuz, izsiz, çamurlu yerlerde, cephede, malzeme ve insan taşımada kağnıdan çok istifâde edilmişti. Ağır yük altında tekerleklerden çıkan gıcırtılar iniltilere benzetilerek zaman zaman edebiyata konu olmuştur.

Kağnılar teker, kağnı evi ve boyunduruk olarak üç parçadan meydana gelir. Tekerlekler ay biçimi iki tahta ile bunların arasında bir göbekten ibârettir. Tekerin çevresine bir cm kalınlığında iki üç cm genişliğinde demir çember kızdırılarak geçirilir. Böylece tahta tekerleğin kısa zamanda parçalanıp elden çıkması önlenmiş olurdu. Tekerlekleri birleştiren dingil üzerine oklar, bu okların üzerine de kağnı evi tâbir edilen kısım oturtulurdu. Boyunduruk ise hayvana kayışlarla bağlanan kısımdır.

Kağnıyı idâre eden kimse ayakta veya oturarak elindeki iki metre boyundaki meses veya üvendere adı verilen ucu nodullu (sivri demir) değnekle öküzleri yönlendirir. Anadolu'nun bâzı yörelerinde hâlâ kağnılara rastlanmaktadır.

KÂHİN;

Alm. *Wahrsager, (m),* **Fr.** *Devin, (m),* **İng.** *Soothsayer, augur.* Kehânette bulunan, gâipten haber verdiğini iddiâ eden ve fala bakan şahıs. Eskiden tabiat üstü yollardan gizli şeyleri bulma ve geleceği okuma iddiâsında olan kimse. Eski Mısırlılar, Hintliler, Mecûsîler, müşrik Araplar, gâipten haber veren kâhinleri rûhânî reis kabul etmişlerdir. Savaşlarda ve diğer mühim işlere başlarken bunlara sorup, danışmışlar ve karar vermişlerdir.

Kâhinlik ve kehânet fen bilgileri yoluyla anlaşılabilen bir bilgi değildir. Çeşitli inançlarda görülen kehânet hakkında İslâm dîninin temel kitaplarında bâzı bilgiler verilmiştir. Buralarda bildirildiği üzere İslâmiyetten evvel, kâhinlik çok yayılmıştı. Her kavimde meşhur kâhinler yetişmişti. Kâhinler cinden bir arkadaş edinip, olmuş şeyleri ona sorup öğrenir ve başkalarına bildirirlerdi. Peygamber efendimiz Muhammed aleyhisselâm doğmadan evvel, cinlerden bâzıları göklerin yedi kat tabakasına çıkarlar, göklere girerler ve buralara girip çıkmaktan men olunmazlardı. Göklerde melekler birbirleriyle konuşurlarken, işittiklerini gelip kâhinlere haber verirlerdi. Eski devirlerde meşhur olan ve îtibâr edilen kâhinlerden bâzıları Muhammed aleyhisselâmın geleceğini ve vasıflarını bu yolla haber vermişlerdir.

Sevgili Peygamberimiz doğduğu zaman, cinler göklere çıkmaktan men olundular. Göklerin kapıları onlara kapandı ve artık haber alamaz oldular. Bu hâl Kur'ân-ı kerîmde Cin sûresi 8 ve 9. âyetlerde

meâlen şöyle anlatılmaktadır: **"Doğrusu biz** (cinler topluluğu) **ciddî bir sûrette** (haber çalmak için) **göğe erişmek istedik. Fakat onu sert bekçilerle** (meleklerle) v**e yakıcı şihaplarla** (akan yakıcı yıldızlarla) **doldurulmuş bulduk. Hâlbuki hakîkaten biz,** (Muhammed aleyhisselâmın gönderilmesinden önce) **haber dinlemek için göğün bâzı kısımlarında oturacak yerler bulup oturuyorduk. Fakat şimdi kim dinleyecek olursa, kendini gözetleyen bir şihap** (yakıcı bir yıldız) **buluyor."**

İslâm dîninde hesâbın ve tecrübenin bildirmediği şeylere "gayb" denir. Gaybı Allah'tan başkası bilemez. Gayb, Allahü teâlânın bir sırrıdır. Dilediğine dilediği kadarını açar, bildirir. Peygamberleri ve evliyâsı bunlardandır. Hadîs-i şerîfte buyruldu ki: **"...Kâhinlik yapan ve kâhine giden, sihir ve büyü yapan ve yaptıran ve bunlara inanan bizden değildir. Kur'ân-ı kerîme inanmamıştır."**

İslâmiyet; cinle arkadaşlık yapmayı, böyle falcılardan ve kâhinlerden gayba dâir bir şey sormayı ve bunların sözüne inanmayı açıkça yasaklamıştır. Cin de gaybı bilmez ve gaybe dâir sözlerine îtibâr edilmez. Hele cinnin her şeyi bildiğine ve her dilediğini yapacağına inanmak küfür olur, îmânsızlık olur. Çünkü "Her şeyi bilen ve her dilediğini yapan yalnız Allahü teâlâdır."

KAHRAMANMARAŞ;

İlin Kimliği

Nüfûsu : 892.952

Yüzölçümü : 14.327 km^2

İlçeleri : Merkez, Afşin, Andırın, Çağlayancerit, Ekinözü, Elbistan, Göksun, Nurhak, Pazarcık, Türkoğlu.

İstiklâl madalyalı tek ilimiz. Akdeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bulunan ve bir kısmı bu bölgelere ait olan Kahramanmaraş'ın toprakları 27°11' ve 38°36' kuzey enlemleri ile 36°15' ve 37°42' doğu boylamları arasında yer alır. Doğudan Malatya, Adıyaman, Gaziantep; güneyden Adana; batıdan Kayseri; kuzeyden ise Sivas illeri ile çevrilidir. Trafik numarası 46'dır. Dondurması, pirinci, biberi, üzümü, pancarı ile meşhurdur.

İsminin Menşei

Maraş Hitit devrinde meşhur kumandan "Maraj" tarafından kurulmuştur. Asurluların "Markasi" ve Romalıların "Germanikya" dedikleri bu şehre İslâm orduları fethedince "Mer'aş" veya "Reaşe", Türkler fethettikten sonra da "Maraş" denildi. "Mer'aş" "titreyen yer" demektir. Nil Vâdisi, Lût Gölü, Amik Ovası, Maraş arası zelzele bölgesidir. Bu sebeple Mer'aş denildiği söylenir.

Bölgede pirinç çok ekilir. Bu sebeple bölgede çok sıtma görüldüğünden ve sıtma olanlar titrediği için Mer'aş denildiğini söyleyenler de vardır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi 7 Şubat 1973 târihli kânunla bu ile "Kahramanlık" ünvanı verilince, ilin ismi "Kahramanmaraş" olmuştur.

Târihi

Anadolu'da çok eski devirlerde kurulmuş şehirlerden biri olan Maraş, çeşitli târihî hâdiselere sahne olmuştur. M.Ö. 2000 senesinde Batıdan gelen Hititler bu bölgeye hâkim olmuşlardır. Hititli general "Maraj" bugünkü Maraş'ın yakınında kurduğu şehre kendi ismini vermiştir. Maraş bir ara "Gurgun" isimli genç Hitit Devletine başkentlik de yapmıştır. Hititlerin en faal olduğu yerlerden biri olan bu bölgede Hititlere âit çok sayıda eser bulunmuştur.

Eski Babil İmparatorluğunun nüfûzu buraya kadar uzanmıştır.

Asurlular bu bölgeye hâkim olunca, şehre "Markasi" ismini verdiler. Asurluların yerine geçen Yeni Babil İmparatorluğu bu bölgeye hâkim olamadı. Babil İmparatorluğnu ortadan kaldıran Medler, bölgeye girdiler. M.Ö. 6. asırda Medlerin yerine geçen Persler, Anadolu'nun birçok yeri gibi bu şehri de hâkimiyetleri altına aldılar. M.Ö. 4. asırda Makedonya Kralı İskender, Persleri yenerek bütün İran ve Anadolu'ya hâkim oldu. İskender'in ölümü ile imparatorluk parçalandı. Bu bölge, Selevkos (Asya)İmparatorluğunun payına düştü. Bir müddet sonra Kapadokya Krallığının eline geçti.

M.Ö. 1. asırda Roma İmparatorluğu bütün Anadolu gibi bu bölgeye de hâkim oldu. Romalılar, İmparator Caligula'ya izâfeten Maraş şehrine "Germanikya" (Germanikea) ismini verdiler. M.S. 395 senesinde Roma İmparatorluğu parçalanınca Anadolu ile birlikte Maraş da Doğu Roma (Bizans)nın payına düştü. Bizanslılar devrinde Maraş mühim bir merkezdi. Bizans İmparatoru Üçüncü Leon Maraşlıdır.

Hazret-i Ömer'in halîfeliği zamânında 637 senesinde Maraş Hâlid İbnu'l-Velîd emrindeki İslâm ordusu tarafından fethedilerek İslâm topraklarına katıldı. 746'da Bizanslılar Maraş'ı işgal ettilerse de, ertesi yıl Emeviler Maraş'ı geri aldılar. Abbâsîler devrinde Bizanslılar, 754'te Maraş'ı kısa bir müddet işgal ve tahrip ettiler. Yine 778'de Maraş Kalesini muhâsara ettiler. Halîfe Hârûn Reşîd,Maraş yakınlarında Haruniye Kalesini inşâ ettirdi. Bu bölgenin savunmasına büyük önem verdi. 877 senesinde İmparator Birinci Basileios şehri muhâsara etti, fakat alamadı. 916'da Bizanslıların eline geçerek feci şekilde yağma edildi. Kısa bir müddet sonra Maraş, Müslüman Hamdânî emirlerinin eline geçti. Bizanslılar, 949'da Maraş'ı Hamdânîlerden aldılar. 952'de yine Müslümanların eline geçti. 962'de Bizans İmparatoru Nikeforos Fokas, Maraş'ı işgal etti. 992'de Türk kumandanı Bengü Tigin,Bizanslılara büyük zarar verdiyse de Maraş'ı geri alamadı.

1071 Malazgirt Zaferinden sonra, Anadolu Fâtihi ve Türkiye Selçukluları Devletinin kurucusu Birinci Süleymân Şah başkumandanlığındaki Selçuklu ordusu, Maraş'ı fethetti. Birinci Haçlı Seferinde Maraş ve civârı tekrar elden çıktı. 1097'de Gedefroy de Bovillon kumandasındaki Haçlı ordusu bölgeyi işgal ettikten sonra Maraş'ı piskoposluk merkezi yaptılar. 1100 Haziranında Antakya Prensi Bohemond Malatya'yı işgal için yürürken Maraş Ovasında Danişmendoğlu Gümüş Tigin'e yenildi ve esir düştü. Gümüş Tigin'in bu zaferinden sonra Maraş, Türklerin eline geçti.

Bizans İmparatoru Alexios Komnenos General Butimedes'i göndererek Maraş'ı yeniden işgal ettirdi. Haçlılar devrinde Maraş küçük bir Lâtin Senyörlüğü idi. Zengi HânedânındanTürk Atabeylerine vergi vererek varlığını devam ettiriyordu. 27 Kasım 1114'te Maraş'ta şiddetli bir zelzele oldu. 40.000 kişi öldü. 1136'da Danişmendoğulları bölgeye geldiler. Fakat Maraş'ı Haçlılardan alamadılar. 1138'de Türkiye Selçukluları Sultanı Birinci Mes'ud, Maraş önlerine gelerek Lâtin Senyörlüğünü vergiye bağladı. 1149'da İkinci Kılıç Arslan, Maraş'ı yeniden fethederek Türkiye Selçukluları sınırları içine kattı.

1151'de Halep Atabeylerinin eline geçen şehir, Kılıç Arslan tarafından geri alındı. 1156'da Ermeniler Maraş'ı basıp yağma ettiler. 1173'te Sultan İkinci Kılıç Arslan, Maraş'ı yeniden aldı. Bir müddet Zengîler ve Eyyûbîlerin kontrolünde kalan şehir 1248'de Selçuklu Sultanı Gıyaseddîn Keyhüsrev zamânında yeniden Selçuklulara geçti. Gıyaseddîn Keyhüsrev, Emir Hüsameddin Hasan'ı Maraş Vâlisi tâyin etti. Bu zatın oğlu ve iki torunu 50 sene Maraş'ı idâre ederek, şehri îmâr ettiler.

İlhanlıların Anadolu'yu istilasından faydalanan Ermeniler tarafından 1253'te işgal ve tahrip edilen Maraş, İlhanlılara (İran Moğollarına)tâbi olmak şartıyla Kilikya Hıristiyanlarının elinde kaldı. O târihte en güçlü İslâm devleti olan Mısır-Suriye Türk Memlûk imparatorluğu ordusu, Maraş'ı almak için geldi. 1292'de Maraş'ı geri aldılarsa da, az sonra Hıristiyanlar yeniden Maraş'ı işgal ettiler. 1297'de Maraş tekrar Memlûklerin eline geçti. Böylece Maraş'ta Hıristiyan hakimiyeti kesin olarak sona erdi. Moğol istilası sebebiyle Anadolu'ya göç eden Türk boyları, bilhassa Türkmen oymakları Maraş ve civarına iskân edildiler. Bunlardan en kuvvetli boy olan Dulkadiroğulları burada iki asır süren bir beylik kurdular. 10 bey hüküm sürdü (1337-1522). Önceleri Memlûk Türk İmparatorluğuna tabi oldular, 1381-1384 arasında Maraş, Memlûklerin elinde kaldı. Daha sonra Osmanlı Devletinin yüksek hâkimiyetini tanıdılar. Osmanlı Hânedânı ile akraba oldular. 1449'da şehzade Sultan Mehmed (Fâtih), Dulkadiroğullarından Sitti Hatunla evlendi. Sultan İkinci Murad Han'ın annesi de Dulkadiroğullarındandı. Yavuz Sultan Selim Hanın annesi Ayşe Hatun da, Dulkadiroğullarındandır.

Dulkadir Beyi Bozkurt Beyin kızı çok güzeldi. Şah İsmâil isteyince inancı bozuk olduğu için ona vermedi. Şah İsmâil Maraş'a geldi. Dulkadiroğullarının cesetlerini çıkarıp kemiklerini yaktı. Bozkurt Beyin 1 oğlu ve 3 torununu diri diri kızartıp askerlerine yedirtti. İran Şahı İsmâil Safevî'nin Maraş'a yaptığı bu kanlı seferi üzerine Yavuz Sultan SelimHan, ana tarafından dedesinin saltanat sürdüğü Maraş'ı (Dulkadir Beyliğini)Osmanlı Devletine bağladı ve Maraş, beylerbeylik (eyâlet) merkezi oldu. Şam, Halep, Gaziantep, Hatay, Urfa, Maraş'a bağlıydı.

Mısır Vâlisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanında oğlu İbrâhim Paşanın 19 ay işgali altında kalan Maraş'ı 1840'ta İbrâhim Paşa boşalttı. Tanzimâttan sonra Maraş eyâlet merkezi durumunu kaybederek sancak merkezi oldu. Bir ara yine eyâlet merkezi olduysa da bir müddet sonra Halep vilayetinin üç sancağından biri oldu. Beş kazası vardı. On dokuzuncu asır sonlarında asırlardır devam eden dokumacılık ve dericilik sektörü çöktü. Birinci Dünyâ Harbi öncesinde Maraş'ın nüfûsu 75 binden 33 bine düştü ve bunun çok az miktarı Ermeni idi.

Birinci Dünyâ Harbinden sonra İngilizler Maraş'ı işgal ettiler ve Fransızlara verdiler. Fransızlar Maraş'taki Ermenileri ve Türkiye dışından, Avrupa'dan getirdikleri Ermenileri silâhlandırarak Türklere büyük zulüm yaptılar. Çocuk ve kadınlara kadar silâhlanan Maraşlılar, Fransız ve Ermenilere karşı kahramanca savaş vererek son derece üstün silâhlara sâhib olan düşmanı, Türk vatanından kovdular. 11 Şubat 1920'de Maraş düşman işgalinden kurtuldu.

İstiklâl Harbinde Kahramanmaraş'ın kahramanca mücâdelesi: Anadolu Fâtihi Süleymân Şahın 1071 Malazgirt Zaferinden kısa bir müddet sonra fethettiği Maraş'a Birinci Dünyâ Harbini müteakip Fransız

Yüzbaşı Juli kumandasındaki Fransız işgal birlikleri ve beraberinde getirdikleri silâhlı Ermeni çeteleri girdiler. Ermeniler aşırı derecede taşkınlıklar yaptılar. Bu işgal hayâlî Ermeni devletinin kuruluş hamlesi idi. Söylenenlere göre; Ermeni ileri gelenlerinden Hırlakyan Agop'un konağında Guvernör Andre, bu Ermeninin torunu Helana'ya dans teklif edince, bu Ermeni kız; "Kalede Türk bayrağı dalgalandıkça teklifini kabul etmem." der. Ertesi sabah Türk Bayrağı indirilince halk galeyana gelerek kaleye hücum eder. Fransız askerleri korkup kaçar. Halk Türk Bayrağını yerine asar. İşgalden iki gün sonra işgalci askerler, Uzunoluk semtinde hamamdan çıkan Türk kadınlarına sarkıntılık ederek; "Burası artık Türklerin değil. Fransız müstemlekesinde örtülü gezilmez!" diyerek kadınların örtülerini almaya çalıştılar. Olayı gören Sütçü İmâm; "Durun bre dinsizler, durun bre köpek soyları, bugün nâmus günüdür." deyip düşmana ilk kurşunu (tabancası ile) sıkarak mücâdeleyi başlattı. Bir Fransız Ermenisi öldü, diğerleri kaçtılar. Doktor Mustafa Bey, Avukat Kısakürek Mehmed Ali Bey, Şehid Evliyâ Muallim Hayrulah Efendi, Türkoğlu Mustafa ve Yusuf Çavuş, Sütçü İmam'a katıldılar.

Cumâ namazını kılmaya gelenlere Ulu Câmi İmâmı Rıdvan Hoca; "Kalesinde bayrağı dalgalanmayan esir bir ülkede Cumâ namazı kılmak câiz değil. Sizin damarlarınızdaki asil Türk kanı o bayrağı yerine dikmeye hâizdir." diyerek direnişi başlattı. Böylece 21 Ocak 1920 Çarşamba günü başlayan direniş, 11 Şubat 1920'ye kadar devam etti. 22 gün geceli gündüzlü can vererek, kan dökerek kazanılan 11 Şubat Zaferi, târihte rastlanan şehir savaşlarından apayrı bir özellik ve değer taşır. Kurtuluş Savaşında ilk destanı Kahramanmaraşlılar yazmıştır.

Târihte "Aslanlar Şehri" olarak bahsedilen Kahramanmaraş, dışardan hiçbir askerî yardım almadan düşman işgaline direnip kurtulduğu için 5 Nisan 1925'te TBMM, Kahramanmaraş'a "Kırmızı Şeritli İstiklâl Madalyası" vermiştir.

Kahramanmaraş destanı ile ilgili olarak Gustov le Bon; "Müslümanların bu harpte göstermiş oldukları şecaat ve cesaret, bir filozof için ibret alınacak bir derstir. Çünkü şimdiye kadar dünyâyı idâre etmiş olan din kuvvetinin, bugün dahi idare etmekte olduğunun bir delilidir." demektedir.

Fizikî Yapı

Kahramanmaraş ili topraklarının % 60'ı dağlarla, % 24'ü plato ve yaylalarla ve % 16'sı ovalarla kaplıdır. Dağlar Güney Torosların devamıdır. Bu dağlar arasında geniş ovalar ve bol akarsular yer alır.

Dağları: Kahramanmaraş topraklarının % 60'ını kaplayan dağlar genellikle Güneydoğu Torosların uzantılarıdır. En yüksek noktası Nurhak Dağlarındadır (3081 m). Başlıca dağları şunlardır: Binboğa Dağları (2907 m), Engizek Dağı (2814 m), Ahır Dağı (2301 m), Koç Dağı (2547 m), Salavan Dağı (2370 m), Deli Hübek Dağı (Ayırmekan Tepe 2907 m).

Maraş ilinde dağların çoğu akarsularla parçalanmış plato ve yaylalardan meydana gelir. Yaylaların çoğu kuzeydedir. Güneyde de vardır. Başlıcaları şunlardır: Çalıpalma, Üçkuyu, Yavşan, Binboğa, Başkonuş, Gonan, Yedikuyu, Karagöl, Çevirmi yaylalarıdır.

Ovaları: Ovaların çoğu Ceyhan Nehri Vâdisi boyunca uzanırlar. Maraş Ovasının uzunluğu 40 km, genişliği 20 kilometredir. Ahır Dağı ile Çimen Dağı arasında yer alır. Elbistan Ovasının uzunluğu 50 km, genişliği 20 km olup, yüksekliği 1000-1200 m arasındadır. Binboğa, Nurhak, Engizek ve Berit dağları ile çevrilidir. Göksu Ovasının uzunluğu 30 km, genişliği 20 kilometredir. Göksün Çayı ile sulanır. Diğer ovalar; Andırın, Afşin ve İnekli, Türkoğlu, Narlı, Elbistan, Mizmilli'dir.

Akarsuları: İlin en önemli akarsuyu Ceyhan Nehridir. Diğer akarsuların hepsi Ceyhan Nehrine karışır. Ceyhan Nehri, Elbistan ilçesinin Pınarbaşından çıkar. Elbistan ortasından geçerek Kahramanmaraş'ı kuzeyden güneye kateder. Göksun Çayı, Binboğa Dağlarından çıkar. Uzunluğu 138 km olup, Ceyhan Nehrine karışır.

Aksu Çayı, Engizek Dağının eteklerinde Küçükçerit köyü yakınındaki bir pınardan çıkarak, dar ve derin boğazlardan geçerek Kahramanmaraş'ın batısıdan Ceyhan'a karışır. Bunların yanında il sınırları içinde uzunluğu 100 kilometreden az olan pekçok dere ve çay vardır. Bunlar; Erkenez, Karaçay, Deliçay, Öngüt, Körsulu, Peynirdere, Kerhan, Kırkgöz, Üzücek, Başpınar, Andırın, Çırlak, Darıovası, Keşiş, Söğütlü, Hurman, Nargile, Nurhak, Göksun-Kömür, Çukurhisar, Kayagözü, Mizmızlı, Bağlama, Taşbiçme ve Gökpınar'dır.

Göller: İlde tabiî göl yoktur. Bataklık hâlindeki Gölbaşı ve Gavur Gölü kurutularak tarıma elverişli hâle getirilmiştir. Aksu Çayı üzerinde kurulan Kartalkaya Baraj Gölü 57 m yükseklikte ve 195 milyon m^3 su kapasiteli olup, 27.000 hektar alanı sulamakta kullanılır. 1989'da yapımı tamamlanan Ceyhan üzerindeki Menzelet Barajı ile 178.000 hektara yakın toprak sulanmakta ve 124.000 kw elektrik elde edilmektedir. 2 milyar m^3 su kapasitelidir. Sır Barajının yapımı 1990 yılında tamamlandı ve 1991'de elektrik üretimi başladı. Ayrıca Kandil, Karakuz, Düzkesme, Kılavuzlu, Ayvalı, Adatepe barajları yapılmaktadır.

İklim ve Bitki Örtüsü

İklimi: İlin güneyinde Akdeniz iklimi, kuzeyinde ise sert olmayan kara iklimi görülür. Yağış ortalaması 723 milimetredir. Yılın 40 gününde ısı 0°C'nin altında ve 120 gün 30°C'nin üstünde seyreder. Toprağın karla örtülmesi genel olarak bir haftayı geçmez. Kışlar ılık ve yağışlı, yazlar sıcak ve kurak geçer. Kartalya, Menzelet ve Sır barajlarında su toplanması ile Kahramanmaraş'ta nem ve yağış oranında değişme olmuştur.

Bitki Örtüsü: İl topraklarının % 42'si orman ve fundalıklarla, % 27'si ekili-dikili alanlarla, % 24'ü çayır ve mer'alarla kaplıdır.

Dağların çoğu orman ve makiliktir. Andırın ve Elbistan ilçelerinde orman alanları zengindir. Ovalar bozkır görünümündedir. Ormanlarda çam, meşe, kayın, ardıç, sedir, köknar ve şimşire rastlanır.Zeytinlik ve bağları oldukça geniş yer tutar.

Ekonomi

Kahramanmaraş ekonomisi tarıma ve tarıma dayalı imalât sanâyii ile ticârete dayanır. Faal nüfûsun % 80'i tarım, ormancılık, hayvancılık ve avcılıkla uğraşır. Gayri sâfi hâsılanın yarısı tarımdan elde edilir.

Tarım: İl topraklarında çeşitli tarım ürünleri yetişir. Başlıca tarım ürünleri; buğday, arpa, pirinç çavdar, mahlut, nohut, fasülye, şekerpancarı ve pamuktur.

Başta üzüm olmak üzere pekçok meyve yetişir. Üzümü meşhurdur. Yetişen diğer meyveler ise çilek, elma, kayısı, armut, zeytin, dut, antepfıstığı, fındık, yerfıstığı ve çamfıstığıdır.

İlde sebzeler arasında en çok domates, biber, lahana, soğan, kabak ve hıyar yetiştirilir. Kahramanmaraş'ın kırmızı biberi meşhurdur. İlde modern tarım araçları, sulama ve gübreleme yaygınlaşmıştır. Türkiye'nin biber tarlası ve çeltik deposudur.

Hayvancılık: Kahramanmaraş çayır, mer'a ve yayla bakımından zengindir. İl sınırları içinde koyun, sığır ve kıl keçisi beslenir.Kümes hayvancılığı gelişmektedir. 30 bin civârında arı kovanı bulunmaktadır. Menzelet, Kartalkaya, Sır Baraj göllerinde ve Tekirsuyu'nda alabalık, aynalı sazan, yayın ve kefal balıkları avlanır.

Ormancılık: Kahramanmaraş orman bakımından zengin sayılır. 470 bin hektar orman ve 130 bin hektar fundalık olarak 600 bin hektar orman varlığı vardır. Senede yaklaşık 200 bin m^3 sanâyi odunu ile 50 bin ster yakacak odun ve 500 ton reçine elde edilir.

Mâdenleri: Kahramanmaraş mâden bakımından çok zengindir. Barit, Türkoğlu ilçesinde çıkarılmaktadır. Elbistan'ın Bıçakçılar, Murata ve Nargele köylerinde demir yatakları vardır. Afşin-Elbistan arasında 100 km^2lik bir sahada düşük kalorili linyit yatakları mevcuttur. Çıkarılan linyit kömürü Türkiye'nin en büyük kamu yatırımlarından olan Afşin-Elbistan Termik Santralinin 1984'te devreye giren ünitelerinde kullanılmaktadır. Linyit rezervi 3,5 miyar tondur. Ülkenin en zengin linyit havzasıdır. Göksun ilçesinde zengin mermer yatakları bulunur. Türkiye'nin en zengin çimento toprağı bu bölgededir.

Kahramanmaraş'ta ayrıca krom, mâden kömürü, çinko, bakır, mangenez, manyezit, talk, oniks, kurşun, grafit, amyant ve pirit mâdenleri de çıkarılır.

Sanâyi: Kahramanmaraş sanâyii yeni yeni gelişmektedir. 1986'da kalkınmada öncelikli bölgeler içine dâhil edilmesiyle fabrikaların sayısı hızla arttı. Sanâyi tarıma dayalıdır. Afşin-Elbistan Termik Santralı ile ilde sanâyi gelişmektedir. 10 kişiden az işçi çalıştıran sanâyi iş yeri 1200 ve 10 kişiden fazla çalıştıran iş yeri 100'e yakındır. Başlıca sanâyi kuruluşları Sümerbank Pamuklu Dokuma Sanâyii, iplik fabrikaları, penye dokuma fabrikaları, çelik tencere ve çaydanlık fabrikaları, SEK'in peynir ve tereyağ fabrikası, kiremit-tuğla fabrikaları, un yem, yağ, dokuma, iplik, pres ve çırçır fabrikaları, alüminyum ve bakır, mermer, kırmızı biber, sunta, plâstik ve çimento fabrikalarıdır.

Bir milyon m^2lik bir sahaya 1973'te temeli atılan sanâyi sitesinde 600 iş yeri tamamlanmıştır. Afşin-Elbistan Termik Santralı tam kapasiteyle çalışmaya başladığında senede 8,1 milyar kwh elektrik üretecektir.

Ulaşım: Kahramanmaraş karayolu ve demiryolu bakından önemli bir kavşak noktasıdır. Karayolu ile Antakya, Gaziantep, Urfa, Mersin, Adıyaman, Diyarbakır, Siirt, Malatya, Elazığ, Kayseri ve Ankara illerine bağlanmaktadır. 390 km'lik devlet ve 425 km'lik il yolu vardır. Andırın ve Çağlayancerit hâriç bütün ilçeler il merkezine asfalt yolla bağlıdır.

Demiryolu: 1948'de Maraş Garı Köprüağzından ayrılan 28 km'lik bir hat ile Haydarpaşa-Kurtalan hattına bağlanır. İl sınırları içinde Narlı yakınlarından ikiye ayrılan demiryolunun bir kolu Gaziantep'e

diğeri ise Malatya'ya uzanır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfûsu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 892.952 olup, 407.215'i il ve ilçe merkezlerinde, 485.737'si köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 14.327 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 62'dir.

Örf ve âdetleri: Kahramanmaraş'ın târihi Anadolu'da ilk siyâsî birliği kuran Hititlerden başlar. Hititlerden bu yana bölgeye birçok millet ve medeniyet hâkim olmuştur. 637'de İslâm Orduları ve 1071'den sonra Türkler tarafından fethedilen bu şehir, pekçok defa el değiştirmesine rağmen Türk-İslâm kültürü ile yoğrulmuştur. 1297'den sonra Hıristiyanların hâkimiyeti tamâmen sona eren ve Yavuz Sultan Selim Han tarafından kesin olarak Osmanlı Devletine katılan Kahramanmaraş'ta Türk-İslâm kültürü, örf ve âdetler ve her çeşit sosyal müesseselerde hâkim olmuş diğer kültürler unutulmuştur.

Halk edebiyâtı: Kahramanmaraş halk edebiyâtı bakımından zengin bir ilimizdir. Çok sayıda halk şâiri yetişmiştir. Hezârî, Şirâzî, Şâzî ve Derdî çok meşhurlarıdır. Kahramanmaraş atasözleri, manileri, tekerlemeleri ve bilmeceleri bakımından da zengindir.

El sanatları: Kahramanmaraş'ta bakırcılık, ahşap oymacılığı, ayakkabı îmâlâtı, kilim dokumacılığı, mobilyacılık, dericilik, köşkerlik (yemeni tamirciliği), sim, sırma, kuyumculuk ve genç kızların "dival" nakışı meşhurdur.

Kıyâfet: Kadınlar başa oyalı yazma veya poşu takarlar, fistan, üç etekli zıbın ve üzerine "sermare" denilen cepken, aba giyilir. Bele ise "belek" denilen kuşak sarılır. Ayağa topuklu ayakkabı giyilir. Erkekler de başa açık renkli keçe külâh giyerler ve üzerine poşu takarlar. Sırtta beyaz mintan, simle işlemeli cepken, aba, şalvar, şalvarın yan taraflarında sırmalı Maraş işi bulunur. Bele poşu, poşu üzerinde deri üzerine sırma ile motifler işlenmiş kuşak takılır. Ayağa yün çorap ve yemeni giyilir.

Halk oyunları ve müziği: Doğu Anadolu'nun oyun ve müziği hâkimdir. Halay havaları, cengi, Köroğlu oyunları oynanır. Türküleri oldukça fazladır. Ağıtlar, kına havaları, güzelleme ve öğütleri çoktur. Başlıca oyunları Maraş Üçayağı, Demircioğlu, Bir Evde İki Gelin, Maraş Ağzı, Pekmez Oyunu, Ağır Hava, Comulu, Çamdan Sakız Akıyor, Çoban,Türkmen Halayı, Çelebi Halayı, Zayak ve Kelek'tir.

Mahallî yemekleri: Tirşik çorbası, Tarhana çorbası, ekşili çorba, mercimek çorbası, pıtpıt lapası, bulamaç, simit köftesi, kısır, içli köfte, patlıcan musakka, yoğurtlu kebab, havuçlu Maraş pilavı, peynirli börek, peynir helvası, un helvası, ballı börek, harmanda baklavası.

Maraş dondurması Türkiye ve Türkiye dışında meşhurdur. Dondurma yapımında kullanılan sahlep özel olarak toplanıp öğütülür. Dondurma dibekte döğülerek yapılır. Sütten yapılan kaymaklı dondurma sakız gibidir. Çiğ köfte Güneydoğu Anadolu'nun ortak zevkidir. Kahramanmaraş çiğ köftesi farklıdır. Tâze siyah et, tâze çekilmiş bulgur, bol baharat ve kırmızı biber ile usta bir yoğurucu tarafından yapılır. Yörede çiğ köfte yapılırken deyiş olarak söylenen şu şiir meşhurdur:

ÇİĞ KÖFTE

Çiğ köfteler ne acı
Ayran bunun ilâcı
Çok yoğur gelin bacı
İlle de canım çiğ köfte

Çiğ köfteler dama kaçtı
Ayran peşine düştü
Çok yedim karnım şişti
İlle de canım çiğ köfte

Çiğ köfteyi yoğuran
Yemez bunu doğuran
Bol ayran, tere, soğan
İlle de canım çiğ köfte

Çiğ köftenin bulguru
Boğazdan geçmez kuru
Bacım ayranın duru
İlle de canım çiğ köfte

Servi kavak uzun uzun
Yaprakları düzüm düzüm
Ne sulu ki iki gözüm

İlle de canım çiğ köfte

Spor: Ata sporu güreşimize yıllardır eleman yetiştiren illerimizin başında Kahramanmaraş gelir. Haydar Pehlivan, Kasap Kara Ali ve Mağralı Ökkeş meşhurdur. Unutulan şalvar güreşi ile karakucak güreşinin yeniden gelişmesi için çalışmalar yapılmaktadır. Karakucak Güreş Festivali bu çalışmalardan biridir.

Eğitim: Kahramanmaraş'ta okulsuz köy yoktur. Okuma-yazma oranı % 80'e ulaşmıştır. İlde 25 anaokulu, 965 ilkokul, 85 ortaokul, 8 meslekî ve teknik ortaokul, 26 lise, 13 meslekî ve teknik lise vardır. 1993'te öğretime başlayan Sütçü İmâm Üniversitesinde Fen-Edebiyat, Zirâat, Orman, Tıp, Tekstil fakülteleri vardır. Ayrıca Elbistan ilçesinde Malatya İnönü Üniversitesine bağlı bir Meslek Yüksek Okulu bulunmaktadır.

İlçeleri

Kahramanmaraş'ın biri merkez olmak üzere on ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 360,481 olup, 228.129'u ilçe merkezinde, 132.352'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 77, Süleymanlı bucağına bağlı 10, Yeniköy bucağına bağlı 13 köyü vardır. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Kuzeybatısında Ahır Dağı yer alır. Başlıca akarsuları Ceyhan Nehri ve Aksu Çayıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, pamuk, kırmızı biber, buğday, arpa ve sebzedir. İplik dokuma, un, yağ, çırçır, çelik tencere, konfeksiyon fabrikaları, çeltik ve biber işleme atölyeleri başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Maraş Ovasının kuzeyinde Ahır Dağının güney eteklerinde meyilli bir arâzide kurulmuştur. En alçak yeri denizden 580 m yükseklikte olup en yüksek yeri ise 660 metredir. Kayseri-Gaziantep karayolu ve Adana-Elazığ demiryolu ilçeden geçer.

Afşin: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 99.321 olup, 28.524'ü ilçe merkezinde 70.797'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 35, Tandır bucağına bağlı 20 köyü vardır. Yüzölçümü 1387 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 72'dir. İlçe toprakları Elbistan Ovası ve batısında yer alan Binboğa Dağlarından meydana gelir. Güneydoğu Torosların kuzeye uzanan kollarında platolar görülür. Güneydoğusunu Afşin Ovası kaplar, ovayı Ceyhan Irmağı ve kolları sular.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri nohut, şekerpancarı, ayçiçeği, patates ve meyvedir. Sulanabilen yerlerde fasulye yetiştirilir. En çok koyun ve sığır beslenir.

İlçe merkezi Binboğa Dağlarının güney eteklerinde kurulmuştur. Denizden yüksekliği 1180 metredir. Târihî eserler bakımından zengindir. Elbistan'a bağlı bucakken 1944'te ilçe oldu. Eski isimleri Efsus ve Yarpuz'dur. İl merkezine 145 km mesâfededir.

Andırın: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 44.337 olup, 7506'sı ilçe merkezinde, 36.831'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 43, Çokak bucağına bağlı 6 köyü vardır. Yüzölçümü 1178 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 38'dir. İlçe toprakları dağlıktır. Kuzeybatısında Nur ve Gâvur Dağları adlarıyla da bilinen Amanos Dağları yer alır. Amanos Dağlarında platolar vardır. Başlıca akarsuları Andırın ve Keşiş çaylarıdır. Geben Ovası hâriç düz arâzi yok denecek kadar azdır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, nohut, pamuk, karpuz, yerfıstığı, çilek, fındık ve ayçiçeğidir. Meyvecilik ve sebzecilik yaygın olarak yapılır. Yüksek kesimlerde yaylacılık yoluyla küçükbaş hayvan beslenir. Ormancılık son zamanlarda gelişmektedir.

İlçe merkezi, Andırın Suyu Vâdisinde kurulmuştur. Denizden 1050 m yüksekliktedir. İlçe halkı İstiklâl Harbinde Hâfız Efendinin teşvikiyle öküzlerini satıp silâh alarak Maraş'ın kurtuluş mücâdelesine katılmışlardır. 1863'te ilçe olan Andırın'ın belediyesi 1953'te kurulmuştur.

Çağlayancerit: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 26.914 olup 10.435'i ilçe merkezinde, 16.479'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 14 köyü vardır. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Güneybatısında Ahır Dağı yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri fasulye, buğday, arpa, mercimek ve nohuttur. Meyvecilik gelişmiştir. Elma, bâdem, ceviz, kiraz, kayısı, şeftali ve vişne en çok yetiştirilen meyvelerdir. İlçe merkezi Ahır Dağının kuzeydoğu eteklerinde kurulmuştur. Merkez ilçeye bağlı belediyelik bir köyken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu.

Ekinözü: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 21.633 olup 8184'ü ilçe merkezinde 13.449'u köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları orta yükseklikteki dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Güneydoğusunda Salavan Dağı, batısında Berit Dağı, güneyinde Engizek Dağı yer alır.

Ekonomisi, tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı, ayçiçeği, nohut, fasulye, sebze ve meyvedir. Yüksek kesimlerde küçükbaş hayvan besiciliği yapılır. İlçede bulunan içmeler önemli gelir kaynağıdır. İlçe merkezi Savan Dağının kuzeybatı eteklerinde bir dere vâdisinde kurulmuştur. Elbistan'a bağlı belediyelik köy iken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Elbistan: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 112.024 olup, 54.741'i ilçe merkezinde, 57.283'ü köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları akarsularla parçalanmış bir düzlük ve bunun etrâfında yer alan dağlardan meydana gelir. Doğusunda Nurhak, güneyinde Engizek ve Berit, kuzeyinde Hezanlı Dağı, orta kesimde Elbistan Ovası yer alır. Ova ile dağlar arasında platolar vardır. Başlıca akarsuyu olan Ceyhan Nehri ilçe yakınlarındaki Pınarbaşı'ndan doğar.

Ekonomisi tarıma ve sanâyiye dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, lahana arpa, şekerpancarı, ayçiçeği, nohut, fasülye, sebze ve meyvedir. Antepfıstığı yetiştiriciliği gelişmektedir. Yüksek kesimlerde hayvancılık yapılır. En çok koyun beslenir. Dağlık kesimlerde daha çok kıl keçisi, ovada ise sığır besiciliği yaygındır. İlçe merkezinde şeker ve tuğla fabrikası bulunur. Elbistan ile Afşin arasında düşük kaliteli linyit yatakları vardır. Türkiye'nin en büyük termik santralı olan Afşin-Elbistan Termik Santrali bölgeden çıkarılan linyit ile çalıştırılır.

İlçe merkezi ovanın güneyinde, Şar Dağı eteğinde, kurulmuştur. Denizden yüksekliği 1115 metredir. Dulkadiroğulları Beyliğine başkentlik yapmıştır. Memluk İmparatoru Sultan Baybars İlhanlıları burada yenmiştir. 1507'de Şah İsmâil ilçede korkunç tahribât ve katliam yapmıştır. Afşin-Elbistan Termik Santrali ilçenin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. İlçe belediyesi 1885'te kurulmuştur. İl merkezine uzaklığı 163 kilometredir.

Göksun: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 70.616 olup, 22.847'si ilçe merkezinde 47.769'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 43, Çardak bucağına bağlı 8 köyü vardır. Yüzölçümü 1920 km^2 olup nüfus yoğunluğu 37'dir. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Batısında Dibek Dağı, kuzeyinde Binboğa Dağları, Binboğa Dağlarının doğu kısmında ise platoluk alan yer alır. Başlıca akarsuyu Göksun Irmağıdır.

Ekonomisi tarıma bağlıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı, fasülye, nohut, elma ve üzüm olup, ayrıca az miktarda arpa, mercimek, antep fıstığı ve kayısı yetiştirilir.Hayvancılık ekonomik açıdan ikinci derecede yapılır. En çok kıl keçisi ve koyun beslenir. İlçe topraklarında alüminyum, mermer yatakları ve demir yatakları vardır. Orman bölgesinde olduğundan kereste fabrikaları mevcuttur.

İlçe merkezi Göksun Ovasında Terbüzek Çayı kenarında kurulmuştur. Kahramanmaraş-Kayseri karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 94 km mesâfededir. Denizden yüksekliği 1240 metredir. İlçe belediyesi 1908'de kurulmuştur.

Nurhak: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 14.990 olup, 7087'si ilçe merkezinde, 7903'ü köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları orta yükseklikte dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Kuzeyinde Nurhak Dağları yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı, ayçiçeği, sebze ve meyvedir. Yüksek kesimlerde küçükbaş hayvancılık yapılır. En çok koyun ve kıl keçisi beslenir. Ovalarda sığır besiciliği yapılır. İlçe merkezi, NurhakDağlarının güney eteklerinde kurulmuştur. Elbistan'a bağlı bir bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Pazarcık: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 81.644 olup, 25.154'ü ilçe merkezinde 56.490'ı köylerde yaşamaktadır.Merkez bucağına bağlı 57, Nazlı bucağına bağlı 34 köyü vardır. Yüzölçümü 1938 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 42'dir. İlçe toprakları yüksek olmayan dalgalı düzlüklerden meydana gelmiştir. Kuzeyinde Ahır Dağı yer alır. Başlıca akarsuları Aksu ve Karasu Çayıdır. Aksu Çayı üzerinde sulama gâyeli bir baraj vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, üzüm, pamuk, şekerpancarı, antepfıstığı ve arpa olup ayrıca az miktarda elma, kayısı ve baklagiller yetiştirilir. İlçe topraklarında Mangenez ve tuğla-kiremit hammaddesi ihtivâ eden mâden yatakları vardır.

İlçe merkezi Aksu Vâdisinde Gani Dağları eteklerinde Kartalkaya Baraj Gölü kıyısında kurulmuştur. Adana-Malatya demiryolu ile Adayıman-Malatya karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 48 km mesâfededir. Belediyesi cumhûriyetten önce kurulmuştur.

Türkoğlu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 60.992 olup, 14.608'i ilçe merkezinde, 46.384'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 34 köyü vardır. Yüzölçümü 688 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 89'dur. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Batısında Amanos ve Gâvur dağları yer alır. Başlıca akarsuyu Aksu Çayıdır. Dağlık bölgeler ardıç, köknar, kızılçam ve sedir ormanları ile kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, üzüm, pamuk, şekerpancarı, antepfıstığı, çamfıstığı, arpa, kırmızı biber ve soya olup, ayrıca az miktarda zeytin, elma, nohut, mercimek ve kayısı yetiştirilir. Hayvancılık gelişmiş olup, daha çok büyükbaş hayvan besiciliği yapılır. İlçe topraklarında barit ve tuğla kiremit hammaddesini ihtivâ eden mâden yatakları vardır. İlçede tuğla, yağ, çırçır, demir çekme fabrikaları mevcuttur.

İlçe merkezi Adana-Kahramanmaraş karayolu ve Adana-Malatya demiryolu üzerinde yer alır. İl merkezine 20 km mesâfededir. Denizden yüksekliği 475 metredir. Eski ismi Eloğlu'dur. İlçe belediyesi 1960'da kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Kahramanmaraş tabiî güzellikleri ve târihî eserleri çok olan bir ilimizdir. Fakat târihî eserlerden çok az bir kısmı kullanılır vaziyettedir.

Ulu Câmi: Dulkadiroğullarından Alâüddevle bin Süleymân tarafından 1496'da yaptırılmıştır. Ekmekçi Mahallesindedir. Câminin ahşap işleri ve süslemeleri çok güzeldir. Mihrabı bitki ve geometrik motiflerle süslüdür. Minâre renkli taş süslemeli ve Memlûklü tarzındadır.

Hâtuniye Câmii: Yavuz Sultan Selim'in büyükannesi ve Alâüddevle'nin hanımı Şemsi Sultan tarafından yaptırılmıştır. Pencere demirleri dövme demirden yapılmış olup, büyük bir sanat eseridir. Son cemâat yerinin solunda bir türbe bulunmaktadır.

İklime Hâtun Mescidi: Alâüddevle'nin kızı İklime Hâtun adına 1549'da yaptırılmıştır. Yanında bir türbe vardır. Kare plânlı mescidin kubbesi yıkılmıştır.

Ulu Câmi: Elbistan ilçesindedir. On altıncı asırda Osmanlılar devrinde yapılmıştır. Minâresi kesizgen tabanlı ve silindirik gövdelidir.

Taş Mescid ve Medrese: Alâüddevle'nin kızı adına yapıldığı tahmin edilen yapının kitâbesi yoktur. Medrese dörtgen plânlı açık avlu çevresinde sıralanmış bölümlerden meydana gelmektedir. Yanında mescid ve türbe olup, türbede dört kabir vardır. Medrese Hâfız Ali Efendi İlmî Eserler Kütüphânesi ve mescid olarak kullanılmaktadır.

Eshâb-ı Kehf Külliyesi: Afşin ilçesine 7 km uzaklıkta câmi, ribat ve kervansaraydan meydana gelen bu külliye Eshâb-ı Kehf'in makamları olarak kabûl edilir.

Ceyhan Köprüsü: Eski Kahramanmaraş-Göksun yolunda Ceyhan Nehri üzerinde kurulmuştur. On dört veya on altıncı asırda yapıldığı tahmin edilmektedir. 150,60 m uzunluğunda altı gözlü bir köprüdür. Çeşitli devirlerde yapılan tâmirler yüzünden orijinal yapısı kaybolmuştur.

Maraş Kalesi: Şehrin ortasındadır. Hititler zamânında yapılan yığma tepe (Höyük) üzerine M.Ö. 8. asırda yapılmıştır. Yıkık kalenin duvarları onarılmıştır. Eskiden Maraş Müzesi bu kaleydi. Hitit, Roma ve Osmanlı devirlerine âit eserler sergilenmektedir. Selçuklular tarafından tâmir ettirilmiş olan kaleye Kânûnî Sultan Süleymân Han câmi yaptırmış ve kaleyi onartmıştır. Kânûnî devrinde kalede 10 adet ev bulunuyordu. İstanbul Arkeoloji Müzesinde bulunan Hitit "Maraş Arslanı" heykeli bu kaleden alınmıştır. Kalede dört arslan bulunuyordu. Üçü kayıptır.Kale 128 x 60 = 7680 m_2 sahayı kaplar ve duvar kalınlığı 160 santimetredir. Kalede bugün park vardır.Kale ile Çukurhamam arasında tünel yer alır.

Sütçü İmam Anıtı: Kurtuluş Savaşı sırasında Türk kadınlarına sarkıntılık yapan Fransız askerini öldüren ve böylece düşmana karşı direnişi başlatan Sütçü İmam hâtırasına şehit edildiği yere 1936'da dikilmiştir. Kitâbesinde; "31 Teşrin 1920'de Sütçü İmam, Türk nâmusunu burada silâhıyla korudu, 1936" yazılıdır.

Meryem Çil Kalesi: Andırın'dadır. Efsânelere konu olmuştur.

Köroğlu Kalesi: Pazarcık'ta ve Aksu Vâdisi üzerinde, Abbâsîler tarafından Toroslardan gelecek Bizans saldırılarına karşı sekizinci asırda yapılmıştır.

Hurman Kalesi: Afşin yakınlarındadır. Romalılar devrinden kalmıştır.

Kız Kulesi: Elbistan ilçesinin Kale köyünde bir tepe üzerindedir. Kaleden günümüze sâdece burç kalıntıları ulaşmıştır. Ortaçağlara âittir. **Hitit Mezarları:** Ahırdağ eteklerindedir. **Karahöyük:** Elbistan'da olup Hititlere âit yerleşme merkezidir. **Mamut İskeleti:** Gâvur Gölü kurutulurken, taşlaşmış çok eskiden yaşayan "mamut" iskeleti bulunmuştur. **Kırk Mağaralar:** Pazarcık'tadır. **Yılanlı Mağara:** Pazarcık-Ufacıklı köyü yakınındadır. **Göksun Kalıntıları:** İlçeye bağlı 5 km uzaklıktadır. Taban mozaikleri, kilise kalıntıları ve kral mezarları vardır. Çamurlu ve Değirmendere köylerinde ise çok miktarda Oyma Taş Mağaraları çeşitli devirlere âit kale kalıntıları ve antik çağa âit eserler bulunur.

Mesîre yerleri: Kahramanmaraş'ta tabiî güzellikler çoktur. Başlıcaları şunlardır:

Güvercinlik: Maraş-Kayseri karayolu üzerinde il merkezine 15 km uzaklıktaki güzel bir mesîre yeridir. Güvercinlik Barajının yakınında yerden kaynayan suları vardır.

Ali Kayası: Maraş-Kayseri karayolu üzerinde il merkezine 25 km mesâfede, görünüşü çok heybetli 150 m yükseklikte dimdik bir kara taş kütlesidir. Menzelet Barajının dolmasıyla yarısı sular altında kaldı.

Fırnız: Etrâfı ormanlarla kaplı bir vâdidir. Vâdiden akan suyun etrafı güzel bir dinlenme yeridir. Suda tatlı alabalık bulunur.

Tekir: Çam ve ardıç ormanları ve bol akarsuları ile güzel bir mesîre yeridir. Ardıç, ismi verilen pınarın suyu meşhurdur. Yakınında bulunan Delihübek Dağının balı ile Tekir Çayının alabalığı meşhurdur.

Çınar Geçidi: Andırın ilçesine 4 km uzaklıkta orman içi dinlenme yeridir. Soğuk suları meşhurdur.

Döngele Mağaraları: Maraş-Kayseri yolu üzerinde, il merkezine 35 km uzaklıktadır. Mağaralarda eski devirlere âit kalıntılar ile soğuk kaynak suları vardır. Kaynak suları mağara eteğinde Tekir Çayını meydana getirir. Türkiye'nin en nefis alabalıkları bu çayda bulunur. Çevrede turistik tesisler vardır.

Kumaşır Gölü: Maraş-Adana yolu üzerinde il merkezine 9 km uzaklıktadır. Suyu pırıl pırıl, balığı bol, etrafı yemyeşildir.

Kaplıca ve Ilıcaları: Kahramanmaraş'ta bulunan şifâlı sulardan yeterince faydalanılmamaktadır.

Ekinözü (Cela) İçmeleri: Elbistan'a 25 km uzaklıkta Ekinözü ilçesindedir. Tesisleri mevcut olan kaplıcanın suları metabolizma hastalıklarına, şişmanlık ve gut hastalığına, safra kesesi, karaciğer, mîde ve barsak hastalıklarına iyi gelmektedir. Böbrek taşlarını düşürmekte de faydalanılır.

Hopur İçmesi: Kahramanmaraş'ın Merkeze bağlı Şerefoğlu köyü yakınlarındadır. Suyu ve çamuru deri hastalıklarına, böbrek taşlarını düşürmeye ve iç hastalıklarına iyi gelmektedir.

Zeytin Kaplıcası: Süleymanlı bucağına bağlı Ilıcaköy kasabasında bulunan kaplıcanın suyu romatizma ve deri hastalıklarına faydalı olmaktadır.

DöngelKaplıcası: Döngel köyüne 2 km uzaklıkta yer alan kaplıcanın suyu romatizmal hastalıklara ve çeşitli deri hastalıklarına iyi gelmekteydi. 1990 senesinde Sır Barajında su toplanması ile kaplıca sular altında kaldı.

KAHT-I RİCAL;

bir memlekette büyük devlet ve siyâset adamları ile âlimlerin bulunmaması. Osmanlı Devletinde bilhassa Tanzimâttan sonra "kaht-ı rical" tâbiri çok kullanılmıştır. Devlet adamlarının yetişmemesi, âlimlerin çok azalması, devletin yıkılış sebeplerinden birisidir.

Büyük imparatorluk hâlindeki Osmanlıları yıkmanın tek şartının, onları ilimden, dirâyetli devlet adamlarından mahrum bırakmak olduğuna inanan İngilizler (iki asır boyunca bu iş için uğraştılar) fen ve din ilimlerinin okutulduğu medreselerin yozlaşması için var güçleriyle çalışarak, 19. asrın sonu ve 20. asrın başında arzularına tamâmen ulaştılar. Artık Osmanlıda devlet ve ilim adamı sayılabilecek çok az kimse yetişti. Bu bakımdan o zamanlar kaht-ı rical tâbiri günlük lisanda çok kullanılır oldu.

KAHVALTI;

Alm. *Frühstcük (n), Nachmittagskaflee (m),* **Fr.** *Déjeuner (m), Collation (f),* **İng.** *Breakfast, light refreshment.* Genellikle sabah vakitleri yenilen, kalorisi bol ve hafif yemek. Tıp otoritelerine göre insan sağlığında sabah kahvaltısının önemi çok büyüktür. Günlük kalorinin üçte birinden fazlasının kahvaltı yiyeceklerinden alındığı, bilinen bir gerçektir. Bunun sağlık ve işverimi bakımından önemi büyüktür.

Kahvaltılarda genelde: Peynir, zeytin, reçel, bal, yağ, kaymak, yumurta, sucuk, pastırma gibi şeylerden duruma göre bir veya birkaçı yenir. Süt, kahve, çay, ıhlamur gibi sıcak şeyler içilir. Bütçeye, örf-âdet, gelenek ve göreneklere göre kahvaltı yiyecekleri değişebilir. Kahvaltıda genellikle az ve soğuk yiyeceklerden ibâret yemeklerin de bulunduğu olur.

Memleketimizin bâzı yerlerinde kahvaltı yerine sıcak çorba içilmesi de bir gelenek hâlindedir. Bilhassa Anadolu'da sabahları tarhana çorbası içmek meşhurdur. Kahvaltıda, meyve yenildiği ve meşrûbât içildiği yerler de vardır.

KAHVE (Coffea);

Alm. *Kaffee (m),* **Fr.** *Café (m),* **İng.** *Coffee.* **Familyası:** Kökboyasıgiller (Rubiaceae). **Türkiye'de**

yetiştiği yerler: Tabiî olarak yetişmez. Kültürü yer yer yapılır.

Vatanı Afrika olan fakat bugün tropikal bölgelerde yetiştirilen küçük boylu ağaç ve ağaççıklar. Kışın yapraklarını dökmez, çiçekleri beyaz, meyveleri 1-2 tohumlu olup kırmızıdır. Yabânî olarak yetişen kahve ağaçlarının boyları 5-7 m olduğu hâlde kültür olarak yetiştirilenlerin boyları 2-3 metreyi geçmez. Kahve ağaçlarının en iyisi Arabistan'da yetişenidir.

Kahve, insanlar tarafından ilk olarak Habeşistan'da 3. yüzyılda yetiştirilmeye ve kullanılmaya başlanmıştır. On sekizinci yüzyılda Mekke'ye hacca giden Habeşistanlılar, kahveyi Arabistan'a ve bütün Müslüman âlemine tanıtmışlardır. Böylece Müslümanlar tarafından bilinen ve kullanılan kahve, Osmanlılar zamânında Avrupa'da görevli elçiler yoluyla önce Venedik, İngiltere, Fransa'ya daha sonra da, bütün batı devletlerine tanıtılmıştır. Kahve, en çok Habeşistan, Libya, Brezilya, Meksika, Hindistan, Arabistan ve Orta Amerika'da yetiştirilir.

Kullanıldığı yerler: Kahve çekirdeklerinin kavrulup döğülmesinden ve sıcak suyla kaynatılmasından meydana gelen içecek "kahve" olarak bilinir. Kahvenin bileşiminde en önemli olarak **kafein alkoloidi** vardır. Kafeinin az miktarının damarları genişletmek sûretiyle uyarıcı etkisi vardır.Kalbi kuvvetlendirir, sindirimi kolaylaştırır, böbrek damarlarını genişleterek idrarı çoğaltır, solunumu hızlandırır. Kanı beyne çekerek, beynin faaliyetini arttırır ve narkotiklerle zehirlenmelere karşı kullanılır. Fazla miktarda alındığında uyarıcı etki fazlalaşır, kalbin çarpıntısını arttırır, kulakların uğuldamasına sebeb olur. Çok fazla alınırsa ölümle sonuçlanır.

Kahvede az miktarda protein, yağ ve sakkaroz bulunur. Kahve, ya çekirdek olarak veya çekilmiş olarak (kavrulup-öğütülmüş) olarak satılır. Kavrulup öğütülmüş kahve çabuk bayatladığından, daha çok çekirdek kahve tercih edilir.

Dünyâda en çok kahve üreten ülkeler şunlardır:Brezilya, Kolombiya, Venezuella, Meksika, Orta Amerika, Arabistan, Habeşistan, Kenya, Hindistan, Endonezya, Hawai, Filipinler.

Kahve dünyâda 23'ten fazla ülkede üretilmektedir. Son zamanlarda Türkiye'nin güney kısmında Antalya bölgesinde de kahve üretimi denemeleri yapılmaktadır. Araştırmalara göre dünyâda toplam olarak1979 yılında 4.936.000 ton, 1980 yılında 4.702.000 ton kahve üretilmiştir.

Dünyâ Kahve Üretimi

Bölge ve Ülke	**1991-1992 Üretimi (ton) (tahmînî)**
Kuzey Amerika	1.086.000
El Salvador	141.000
Guatemala	206.400
Honduras	132.000
Kostarika	151.800
Meksika	27.600
Güney Amerika	3.071.400
Brezilya	1.710.000
Ekvador	108.000
Kolombiya	1.077.600
Afrika	1.138.200
Etiyopya	180.000
Fildişi Kıyısı	237.600
Kamerun	84.000
Kenya	94.200
Uganda	180.000
Zaire	90.000
Asya ve Okyanusya	876.000
Endonezya	426.000

Hindistan 192.000

Toplam 11.209.400

Kahvenin içimi: Kahvenin içecek olarak hazırlanmasında her memleketin kendine göre usûlleri vardır. Memleketimizde "Türk kahvesi" veya "alaturka kahve" diye meşhur olan kahve şöyle hazırlanır:

Tâze olarak kavrulmuş ve çekilmiş kahve kullanılır. Türk kahvesinde en önemli özellik bol köpüklü olması ve cezvelerde pişirilmesidir. Cezveye önce kahve ve isteğe göre (az-orta-şekerli) şeker konulur. Sonra soğuk su ilâve edilir, iyice karıştırılıp kaynatılır, köpüğü taşmadan fincanlara servisi yapılır.

Alafranga veya memleketimizde neskafe olarak bilinen kahveler ise, birtakım işlemlerden geçirilir. İri veya ince çekilmiş kahve tânelerinin üzerinden kaynar su geçirilir. Sonradan içersine süt, krema gibi bâzı maddeler ilâve edilir. Suyu uçurulur. Ticârette kavanozlar içerisinde toz olarak, piyasaya sevk edilir. İçilirken de üzerine sıcak su, süt, şeker ilâve edilerek içilebilir. Kahve ihtiyaçtan fazla alınırsa insanda uykusuzluk, çarpıntı, aşırı decede sinirlilik meydana getirir.

KÂHYA;

Alm. *Haushofmeister, Houshofmeister, Verwalter, Aufseher (m),* **Fr.** *Intendent; directeur, gardien (m),* **İng.** *Steward; majordomo, warden, caretaker.* Büyük konaklarda ev işlerini idâre edenler. Sanat ve ticâret sâhiplerinin işlerine bakmak üzere hükümet tarafından seçilenler.

Çiftlik kâhyası çiftlik sâhibi adına, çiftliğin işlerini çekip çeviren; dolmuş kâhyası ise dolmuş yapan otomobilleri sıraya koyan, dolmuş müşterisini toplayan kişidir.

Osmanlılarda kâhya ile kethüda her ne kadar eş anlamda ise de, zamanla bu iki kelime arasında kavram bakımından farklılıklar meydana geldi. Kethüdalık resmî bir devlet memûriyeti hâline gelirken; kâhyalık daha çok esnaf kuruluşlarında, esnaf ve zanaatkârlarla hükümet arasındaki münâsebetleri yöneten yarı resmî bir memuriyet oldu.

Kâhyalar önceleri esnaf şeyhlerinin, nakîp veya yiğitbaşlarının yardımcılarıydı. Daha sonraları vazîfeleri icabı hükümete muhatap olduklarından, nüfuzları artarak temsil ettikleri esnaf kuruluşunun tek şahsı durumuna geldi.

Seçilmiş oldukları esnaf kuruluşuna hükümetin emirlerini tebliğ ederler; narh, imâlât, satışlar husûsunda hükûmet nezdinde tek sorumlu olarak görülürlerdi. Kâhyalar, esnafla hükûmet arasında tek aracı olduğundan, tâyin ve terfilerine çok dikkat edilirdi.

Kâhyalık 1908'de geçici olarak, 1912'de de tamamen kaldırıldı. Bu durum 1915 yılına kadar sürdü. Bu târihten îtibâren kâtib-i mesûl adıyla kâhyalık yeniden kuruldu.

Kâhya kadın: Osmanlı devletinde sarayların harem bölümündeki hizmetlilerin en yüksek rütbelisidir. Acemi olarak saraya alınan câriyelerden küçük kalfalık ve oda kalfalığı yapanlar arasından seçilirdi. Âmirlik belirtisi olarak eline gümüş kaplı bir değnek verilir ve padişah dâiresindeki eşyâları mühürlemek için bir mühr-i hümâyûn taşırdı.

Sadrâzamlarla, vezirlerin, diğer yüksek rütbeli memurların konaklarında da kâhya kadınlar vardı. Bunlar da bulunduğu konağın harem bölümünün idârecileriydi.

KAİK (Bkz. Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi)

KAKADU (Kakatoe);

Alm. *Kakadu,* **Fr.** *Cacatoées, cacatios,* **İng.** *Cockatoo, cacatua.* **Familyası:** Papağangiller (Psittacidae). **Yaşadığı yerler:** Filipinlerden Avustralya'ya kadar olan bölgelerin balta girmemiş ormanlarında yaşar. **Özellikleri:** Başlarında yukarıya kalkık tüylerden bir taç vardır. Gagaları kuvvetlidir. **Çeşitleri:** On yedi türü bilinmektedir. En tanınmış türü arara kakadusudur.

Papağangiller familyasının büyük boyda çeşitli türlerine verilen genel ad. Kakaduların umûmiyetle tüyleri beyaz, gri veya siyahtır. Filipinlerden Avustralya'ya kadar olan bölge ormanlarında, bâzı cinsleri kafes ve hayvanat bahçelerinde yaşarlar. Anatomik yapısı bakımından papağandan bir farkı yoktur. Fakat bütün kakaduların başlarında yukarı kalkık tüylerden bir taç bulunur.

Kakaduların beş cinsi ve on yedi türü bilinmektedir. Önemli türlerden olan arara kakadu (Probosciger aterrimus) siyah tüylü, uzun yelpâze taçlı, kırmızı ve çıplak yüzlü, uzun kuyrukludur. Avustralya'nın balta girmemiş ve sık ormanlarında yaşarlar. Gagası kuvvetli olan kuşlardan biridir.

Kakaduların on türü, Tasmanya Adalarından Filipinlere kadar olan bölgede yaşar. Bunların çoğu

genellikle beyaz tüylüdür ve beyaz, sarı, kavuniçi, kırmızı tüylü taçları vardır. Bâzılarının açık sarı, benekli kanatları bulunur. Bunlar genelde gruplar hâlinde sık olmayan ormanlarda yaşarlar. Kakadular çoğunlukla ceviz, meyve, tohum ve bitki kökleri yerler.

KAKAO (Theobroma cacao);

Alm. *Kakaobaum (m),* **Fr.** *Cacaoyer (m),* **İng.** *Cacao tree.* **Familyası:** Kolağacıgiller (Streculiaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Yetişmez.

Vatanı tropik Amerika ve Batı Afrika olan, kavliflor bir bitki. (Çiçeklerin yaşlı dal ve gövdelerden çıkması olayına kavliflor denir.) Kakao, theobroma denilen bir bitki türünün kurutulmuş tohumlarıdır. Kahve gibi içilmede kullanılır. 10-15 m boyunda bir ağaçtır. Çiçek ve meyveler ana gövde üzerinde bulunur. Bitkinin ancak 5-6 yaşından sonra meyvelerinden istifâde edilir. Meyveler kavun şeklinde, küçük bir hıyar büyüklüğünde ucu sivri, tâzeyken limon sarısı-kırmızı renkte, kuruduktan sonra daha koyu olan ve açılmayan bir kapsüldür. Meyveleri çok tohumludur. Beyaz veya açık mor renkteki ve bâdem şeklindeki tohumları kakao tânelerini teşkil eder.

Meyveler içerisinden çıkarılan kakao tohumları ya hemen veya bir süre fermantasyona terk edildikten sonra kurutulur. Fermantasyon sonucu acı lezzet kaybolur ve aromatik bir koku meydana gelir. 50 meyveden takriben bir kg, tohum elde edilir. Tâneler kavrulur, kızılımsı kahverengi un hâline getirilir ve yağı çıkarılır. Yağ çıktıktan sonra katılaşan kakao, yeniden öğütülerek çok ince toz hâline getirilir ki, bu toz, kakao tozunu teşkil eder.

Kullanıldığı yerler: Kakaonun bileşiminde teobromin, kafein, kakao sâbit yağı vardır. Bol kalorili bir besindir. Ayrıca % 40 karbonhidrat, % 18 protein vardır. Kafeinden dolayı kahvede olduğu gibi yatıştırıcı ve uyarıcı etkisi vardır. Az miktarı kalbi kuvvetlendirir, sindirimi kolaylaştırır, idrar söktürür. Fazla miktarı zararlıdır. Sanayide teobromin, kakao tohum kabuğundan elde edilir.

Kakao kahve gibi ayrıca süt ilâvesi ile de içilebilir. Kakao yağı çıkarılmadan, çikolata îmâlinde kullanılır. Kakao yağı şeker yapımında olduğu gibi, pomatlarda da kullanılır.

Yetiştirilmesi: Kakao ağacı tropikal bölgelerde, önce fidanlıklarda yetiştirilir. Beş yıllık olunca meyve vermeye başlar. Eskiden Orta Amerika'da, kakao ağacı tohumları para yerine kullanılırdı. Kakao ağacı yetiştirmek hem çok masraflı, hem de çok büyük gelir getiren bir iştir. Tropikal ülkelerin başlıca gelir kaynaklarındandır.

Son yapılan araştırmalara göre dünyâda 4 milyon tondan fazla kakao üretildiği istatistiklerden anlaşılmaktadır. Ülkelerin ürettikleri kakao miktarları şöylerdir:

Dünya Kakao Üretimi (.000 Ton)

Bölge ve Ülke	**1990**	**1991**	**1992**
Kuzey ve Orta Amerika	102	107	107
Güney Amerika	568	469	466
Brezilya	375	295	290
Ekvador	104	83	85
Afrika	1.396	1.236	1.319
Fildişi Kıyısı	804	750	780
Gana	293	242	270
Kamerun	100	95	95
Nijerya	160	110	135
Asya ve Okyanusya	458	448	459
Endonezya	165	180	200
Malezya	235	210	200
Toplam	**4760**	**4225**	**4406**

KAKMACILIK;

Alm. *Einlegearbeit, Puanzarbeit (f),* **Fr.** *Ornement (m) en relief, repoussage (m) incrustation,* **İng.** *Repoussage, ornamental inlaying or.* Oyulabilecek nitelikteki herhangi bir malzeme üzerine, istenilen

şekillerde oyarak açılan yuvalara, diğer bir maddeden oyulan şeklin aynısından kesilmiş parçaların kakarak yerleştirilmesi işi. Oyulabilecek nitelikte olan malzeme; taş, tahta, mermer ve işlenmeye müsâit bâzı mâdenlerdir.

Taşın, tahtanın veya mâdenin bâzı kısımlarını oyarak bu oyulan kısımlara daha kıymetli başka bir mâdenden veya maddeden oyulan şekle göre kesilmiş parçaların gömülmesi sûretiyle kakma işi gerçekleştirilir. Bu işler tezyinât için yapılmaktadır.Meselâ, âdî bir taş oyulup mermer veya daha kıymetli bir mâdenden kesilmiş parçaları gömmek, abanoz üstüne sedef parçaları gömmek, ceviz tahtası üzerine fildişi veya kemik parçalarını desenli olarak keserek gömmek sûretiyle yapılmış kakma işlerine pekçok yerde rastlanır.

Üzerinde kakma olan eserler, vazifelerine göre mîmârî yapılarda yer alırlar. Bir câmide kapı kanatları, pencere kanatları, minber, kürsü, rahle gibi ahşap kısımlarda tahta üzerine sedef, fildişi, bağa kakma olarak görüldüğü gibi; yine minber, mihrap, kürsü ve duvarlarda mermer veya taş üzerine aynı maddenin diğer renkleri veya başka maddeler kakılarak yapılmış işler de görmek mümkündür.

Eskiden tabaka, çubuk, baston gibi bâzı eşyalar hep kakma ile süslenirdi. Kakma çeşitlerine göre bunlara, altın, gümüş, sedef veya fildişi kakmalı denilirdi. Bıçak, kılıç, kama, kalkan ve tüfek gibi silâhların da üzerine altın kakma ile süsler yapılırdı.

Pirinç veya gümüş üstüne açılan yuvalara altın veya gümüş tel ve çubuklar kakarak gömme suretiyle yapılan süsleme işlerine, “tel kakma” veya “Şam kakması” denilirdi. Şam’da mâden üzerine altın ve gümüş tel kakma olarak çok güzel işler yapıldığı için, Şam kakması adıyla anıldı.

Bir mâdenin sathında açılan yuvalara eritilmiş bir madde dökülmek sûretiyle yapılan kakmalar da vardır. Bu şekle “savat” denir.

KAKULE (Eletteria cardamomum);

Alm. *Kardamom, Ingver,* **Fr.** *Cardamome,* **İng.** *Cardamom.* **Familyası:** Zencefilgiller (Zingiberaceae), **Türkiye’de yetiştiği yerler:** Yetişmez.

Batı ve Güney Hindistan, Güneydoğu Asya’nın sıcak bölgelerinde yetişir. 4-5 m boyunda, büyük yapraklı çok yıllık bir bitkidir. Özellikle Güney Hindistan’ın bataklık ormanlarında yabânî olarak yetişir.

Kakulenin meyveleri 1-2 cm uzunlukta, sarımsı yeşil ve kirli beyazımsı renktedir. Tohumları mercimek şeklinde ve büyüklüğünde, kırmızımsı esmer renkte olup, keskin kokuludur.

Kakule yetiştiği yere göre isim alır. Seyhan kakulesi, Malabar kakulesi, Siyam kakulesi gibi

Kullanıldığı yerler: Kakule tohumları rezin, nişasta ve uçucu yağlar taşır. Hoş lezzeti ve kokusundan dolayı baharat olarak kullanılır. Ayrıca iştah açıcı, mîdevî ve gaz söktürücü etkilere sâhiptir.

KAKUM (AS) (Mustela erminae);

Alm. *Hermelin,* **Fr.** *Hermine (f),* **İng.** *Ermine.* **Familyası:** Sansargiller (Mustelidae). **Yaşadığı yerler:** Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika’nın ormanlık, çalılık ve açık taşlık arâzilerinde. **Özellikleri:** Gelinciğe benzer, etçil, çevik bir hayvan. Boyu 30, kuyruğu 10 santimetredir. Postu yazın esmer kırmızı, kışın beyaz tüylüdür. Kuyruğunun ucu her mevsimde siyahtır. Beyaz postu kürkçülükte kıymetlidir. **Ömrü:** 6-8 yıl. **Çeşitleri:** Tanınan tek türdür.

Sansargiller âilesinden, gelinciğe benzer, etçil ve çevik bir hayvan. Türkçede buna “as”, “hermelin” veya “büyük gelincik” de denir. Uzun gövdeli, kısa bacaklıdır. Sıçrayıcı, tırmanıcı ve iyi yüzücüdür. Arka ayaklarına dayanarak sıçramalarla yol alır. Soğuk kuzey memleketlerinin ormanlık, açık arâzi ve taşlık bölgelerinde yaşar. Öldürdüğü sıçan ve tavşanların kütük ve kaya altlarındaki inlerinde barınır. Erkekleri daha büyüktür. Derisinin tüyleri gâyet ince ve yumuşaktır. Postu, yazın kestâne rengi, kışın beyaz renkte olur. Karın kısmının tüyleri sarımtraktır. Kış postu kürkçülükte makbuldür. Çoğunluk gece avlanmaya çıkar. Avının ensesinden ısırarak öldürür. Fare ve köstebeğe düşkündür. Bâzan ağaçlara tırmanarak kuş yuvalarını yağma eder. Balık ve karides avlamak için suya dalmaktan çekinmez.Kümes hayvanlarına da saldırdığı olur. Avlanırken tiz bir ses çıkarır. İri böcek, yer solucanı ve yılanları da avlar. Kendini tehlikede hissettiği an insana saldırmaktan çekinmez. Samanlık ve tahıl ambarlarının çevresindeki fâre ve sıçanları avladığından faydalı sayılır. En büyük düşmanları ev kedisi, baykuş ve atmacadır.

Yaz aylarında eşleşirler. 75 günlük gebelik süresinden sonra 3-13 kadar yavru doğurur. Yavrularının gözleri kapalıdır. İki hafta içinde gözleri açılır. İki aylık olunca avlanmaya başlarlar.

Eskiden, kıymetli beyaz tüylü postundan Avrupa’da, kral ve hâkimlere mahsus kürkler yapılırdı.

Hattatların yazı yazarken elleriyle kâğıdı yağlandırmamak ve elin hareketlerine mâni olmamak için ellerinin altında tuttukları, altı ince tüylü, üstü çuha kaplı deri parçasına da "kakum" denilirdi.

KALAÇ SULTANLIĞI (Bkz. Delhi Türk Sultanlığı)

KALAFAT;

Alm. *Kalfater (n), Kalfaterung (f), Herausputzen, Zurechtmachen (n),* **Fr.** *Calfatage (m), ornementmfaux, falsification (f),* **İng.** *Caulking.* Onarma, süsleme, sahte süs veya tâmir, düzen. Ahşap gemilerin içine suyun girmemesi için gerekli yerlerdeki tahtalar arasına üstüpü sıkıştırıp, üzerine kaynamış katran dökme işlemine kalafat adı verilmektedir. Bu işlem daha ziyâde güverte tahtalarının yanyana konulmasında ve başlarında meydana gelen aralıklarda yapılır.

Vezirlerle devlet ileri gelenlerinin giydikleri başlıklardan birine de kalafat denir. Bunlar, aşağısı geniş yukarısı dar yapılırdı. Kalafatların dışına birbirine paralel dilimler dikilirdi. Ayrıca çatal sarıklı olana da "çatal kalafat" adı verilirdi.

1826 yılında yeniçerilerin kaldırılmasına kadar topçu zâbitleri de kalafat ismi verilen serpuş (başlık) giyerlerdi. Yeniçerilerden sonra kurulan yeni teşkilâtta kıyâfet husûsunda da değişiklikler yapıldığından, topçu zâbitlerin (subay) giydiği kalafat kaldırılarak, yerine kaş kenarına enlice puşî sarılması getirildi. Ayrıca kağnı arabalarının yan taraflarına sıralanmış tahtalar konarak yapılan, tarlalardan ot, sap vs. gibi şeylerin taşınmasında kullanılan genişletilmiş kağnılara da "kalafat" denir.

KALAHARİ ÇÖLÜ;

Afrika'nın güneyinde, 20° ilâ 28° güney enlemleri, 19° ilâ 24° doğu boylamları arasında yer alan bölge. Yüzölçümü 259.000 km^2dir. Kalahari ismi genelde Botswana'nın batı kısmına denilmekte olup, Güney Batı Afrika ve Güney Afrika'nın Ümit Burnu kısmı da buna dâhil edilmektedir.

Bölge geniş otlaklıklar, çalı ve ağaçlıklar ihtivâ etmesine rağmen, yağış az olduğundan dolayı çöl denilmiştir. Bölgenin çok az bir kısmı bütün mevsimlerde çöl özelliği gösterir.Yıllık yağışlar kuzeydoğuda 600 mm'den güney batıda 130 mm'ye kadar değişiklik gösterir. Çok az yağış almasının sebebi, doğu doğrultusunda uzanan dağ sıralarının Hint Okyanusundan esen nemli rüzgârların etkisini azaltmasıdır. Bu dağların ortalama yüksekliği 900 ilâ 1200 m arasında değişir. Vâdilerde antilop sürüsü, fil dâhil birçok tropik bölge hayvanı bulunur ve serbestçe dolaşırlar. Toprak genelde kızıl renkli yumuşak kumlu olup, eski nehirlerin getirdiği alüvyonlar bulunur. Bu alüvyonlar sıcakta sertleşerek yağan yağmurlardan göletler meydana getirirler.

Sebzeler yağış durumuna göre yüksek ormanlardan alçak bölgelere doğru değişir. Çok miktarda sebze yetiştiği gibi, bunlardan kavun, karpuz ve patates bol miktarda ekilir. Bölgede bulunan otlaklardaki otların çok olması, bunların çok iyi bir hayvan yemi olmasını sağlamaktadır.

Bölgenin kıyılarına Bantu kabileleri yerleşmiş olmasına rağmen, buranın asıl sâkinleri Bushmen denilen, 2000 civârındaki sarı derili ormancılardır. Avcılık ve inşâatçılık gibi mesleklerle geçinirler. Bölgenin güneybatısı Kalahari Gemsboh Millî Parkı olup, 20.720 km^2 yer kaplamaktadır.

Kalahari Çölünü ilk defa 1849 yılında David Livingstone ile William C.Osweel geçmiştir.

KALAMİN;

Alm. *Galmei (m),* **Fr.** *Calamine (f),* **İng.** *Calamine.* Bir çinko karbonat ($ZnCO_3$) ve çinko metali minerali. Kristalleri cam gibi saydam olup beyaz, yeşilimsi, pembe veyahut renksiz olabilir. Genellikle kireç taşı minerali ve çinko ile berâber bulunur. Yarı saydam yeşilimsi kristalleri süs malzemesi olarak kullanılır.

Sertlik derecesi (Birinele göre) 4-4.5; yoğunluğu 4.4 g/cm^3 ve kristal şekli de heksagonal sistemdir.

KALAVUN;

Mısır Memlûk Devletinin yedinci hükümdârı. Eyyûbî Sultanı Melik Sâlih Necmüddîn Eyyûb'ün kölelerinden olup, bin altına satın alındığı için "Elifi" de denir. Sultan kendisini 1247 yılında, serbest bırakınca askerlik hizmetine girdi. Sultan Baybars ve oğlu Baraka Hanın hükümdârlığı zamânında Ermenilerle yaptığı savaşlardaki başarısıyla dikkati çekti.

Baraka Han tahttan indirilip yedi yaşındaki kardeşi Salamış hükümdâr olunca, Kalavun atabeg tâyin edildi. Altı ay süren bu atabeglikten sonra bir darbe ile hükümdârlığı ele aldı. Halîfenin de hükümdârlığını tanımasıyla durumu sağlamlaşan Kalavun, Suriye'deki Şam Sultanı Sungur, Moğollar ve onlara yardım eden Ermenilerle mücâdele ederek yaptığı savaşları kazandı. Bütün Suriye'yi elde etmek için St. Jean şövalyelerinin Morkab'daki kalelerini 1285'te ele geçirdi. Trablus'u ve yakınındaki

Batrun Kalesini ele geçirdikten sonra Akka'yı almak için yola çıktığı sırada, Kahire yakınlarında öldü. Yaptırdığı medresenin bahçesine defnedildi.

Cesur, tedbirli, âdil, ilmi ve terakkiyi seven bir hükümdâr olup, Kahire'de iki kasr arasında büyük bir medrese yaptırdı. O zamâna kadar bir benzeri yapılmamış olan Kahire Hastânesi, en önemli eseridir. Bu hastânenin çeşitli hastalıklar için laboratuvarları, ilâçlar ve diğer erzaklar için ayrı ayrı depoları, tertipli, güzel hasta koğuşları bulunmaktaydı. Ayrıca bu hastânenin yanına câmi ve diğer eserler de yaptırdı.

Memlûk sultanları arasında, kurduğu hükümrânlık devâm eden yalnız budur. Bu sülâlenin başına Kalavun'dan sonra beş hükümdâr daha geçti. 1382 yılında Çerkes Sultanları ortaya çıkınca sülalenin hükümrânlığı sona erdi.

KALAY;

Alm. *Zinn (n),* **Fr.** *Etain (m),* **İng.** *Tin.* Yumuşak, haddelenebilir (tel ve levha hâline gelebilir), gümüş beyazlığında metalik bir element. Târihçesi mîlâttan önce 3000 yıllarına dayanır. Mısır'da ve Mezopotamya'da bronz alaşımında kalay kullanılmıştır. Mîlâttan önce 2000 yıllarında bakır orta doğuda tam kullanıldığı hâlde kalayın kullanılışı sınırlıydı. Bu târihlerde kalay, İran ve Kafkasya'da elde ediliyordu.

Özellikleri: Kalay kimyâda Sn sembolüyle ifâde edilir. Periyodik cetvelde IV A grubunda bulunur. Atom numarası 50, atom ağırlığı 118,69'dur. Bileşiklerinde 2+ ve 4+ değerlikli olabilir. Erime noktası 231,9°C, kaynama noktası ise 2270°C'dir.

Kalayın α-kalay ve β-kalay olarak başlıca iki kristali vardır. Birinciye gri kalay denir ve 13,2°C'den daha düşük sıcaklıklarda, kübik sistem halinde ve 7,75 g/cm^3 yoğunluklu olarak teşekkül eder. İkincisi ise beyaz kalay olarak bilinir ve 13,2°C ilâ 161°C arasında, tetragonal yapıda ve 7,3 bağıl yoğunluklu olarak ortaya çıkar. Gri kalay çok az kullanıma sahiptir. Kalayın üçüncü bir kristal şekli olarak ileri sürülen ^{3}-kalayın mevcudiyeti henüz kesinleşmemiştir.

Kalayın 10 adet kararlı ve tabiatta mevcut ve 21 adet sun'î ve radyoaktif izotopu vardır. Metalik kalaya 100°C'den yüksek sıcaklıklarda halojenler ve hidrojen sülfür, etki eder. Oksijen, kalayla SnO_2 teşkil ederek, yüzeyde çok ince bir tabaka meydana getirir. Sulu hidroklorik ve hidroflorik asit yavaş, hidrobromik ve nitrik asit hızlı olarak kalayla reaksiyona girer. Birçok alkali çözeltiler metal kalaya etki eder. Yâni kalay amfoterdir. Yiyeceklerdeki organik asitler kalaya tesir etmez.

Bulunuşu: Kalay yeryüzündeki zeminin içinde 4 ilâ 200 ppm (milyonda bir kısım) bulunur. Aydan gelen taş nümûnesinde 0,6 ppm bulunmuştur. Dünyâda Malezya, Bolivya, Tayland, Endonezya, Nijerya, Kongo (Kinşasa) ve Çin'de işletilmesi ekonomik olan kalay yatakları vardır. En mühim filizi SnO_2 kasiterit (kalay taşı) olup, kahverengi veya siyah renklidir. Tetragonal veya ditetragonal-dipiramidal kristallere sâhiptir.

Elde edilişi: Filizi içinde demir, kükürt, tungsten, nikel, tantalum, arsenik, kurşun, bakır ve gümüş bulunur. Bunların giderilmesi için önce filiz öğütülüp suyla yıkanır. Manyetik olan kısım mıknatıs ile ayrılır. Kavrulma yoluyla kükürt ve arsenik ayrılır. Asitle yıkanarak ve sentezlenerek fırınlarda indirgenme işlemi tamamlanır. Saflaştırmak için kademeli olarak ergitme uygulanır. Ayrıca hurda tenekelerden de kalay elde edilir.

Kullanılışı: Çelik levhaların kalayla kaplanmasında takriben üretilen kalayın % 40'ı kullanılır. Böylece yiyecek ve konserve kapları olan teneke, daldırma veya elektroliz yoluyla elde edilir. Teneke ve sert kalaydan yapılmış süs veya kullanım eşyaları siyah vernikle kaplanarak sıkça kullanılır.

Bu maksatla eritilmiş kalay veya kalay-bakır alaşımına daldırılan demir veya çelik teneke levhalar çaydanlık, tepsi ve şamdan gibi çeşitli ev eşyaları biçiminde işlenirler. Bundan sonra bu malzemeler beziryağı, kurutucu maddeler ve boyalarla hazırlanan siyah vernikle cilâlanırlar.

Kalay mekanik olarak zayıf olduğundan bakır, kurşun, çinko, demir, kadmiyum, antimon, nikel, kobalt, titan ve zirkonyum ile alaşım hâlinde kullanılır. Kurşunlu kalaya lehim denir. Şimdi kalay ihtivâ etmeyen ve alüminyum, silisyum, fosfor, mangan vb. gibi elementlerin bakırla yaptığı ikili alaşımlara bu elementlerin tuncu denmekle berâber, bronz (tunç) ismi ile kalay bakır alaşımı hatırlanmaktadır. Bronzdaki kalay korozyonu (paslanmayı) önlemekte ve bakırın mekanik özelliklerini iyileştirmektedir. Buna antimon da katılarak makina yatakları gibi dayanıklı parça ve eşyaların yapımında kullanılır.

Kalay-4-klorür bileşiği özel kaplama, ağartma, duyarlı kâğıt imali işlerinde kullanılır.Makina yağlarının özelliklerinin ıslahında, reaksiyonlarda katalizör olarak, ayna yapımında, sabunlardaki parfümü tesbit etmek için de kullanılır. Kalay-4-oksit seramik sırlarında, tekstilde ve cam imâlinde işe yarar. Kalay-2-klorür kimyevî madde, boya, fosfor, polimer üretiminde indirgeyici olarak ve galvenize edici,

ayna sırlayıcı ve yağlama yağlarını temizleyici olarak kullanılır. Kalay sülfat boyamada ve kalay kaplamada kullanılır.

KALÇA ÇIKIĞI;

Alm. *Ausrenkung (f),* **Fr.** *Déhanchement (m),* **İng.** *Dislocation of hipjoint.* Uyluk kemiği başının kalça eklemindeki yuvasından çıkması.

Yetişkin kişide, normal olarak, kalça ekleminde uyluk kemiğinin başı eklem yuvasına sıkıca yerleşmiştir ve ancak çok ciddî zedelenme olaylarında yerinden çıkabilir. Bu çıkık öne veya arkaya olabileceği gibi uyluk kemiği istikâmetinde gelecek travmalarda uyluk kemiğinin başı eklem yuvasını kırarak çıkık kalça boşluğuna doğru da gelişebilir. Çıkık sıklıkla arkaya doğru olur ve o zaman siyatik sinirinin zedelenmesine bağlı bacak felci veya kanlanma yetmezliğine bağlı uyluk kemiği başının hayâtiyetini kaybetmesi gibi komplikasyonlar gelişebilir. Çıkık, genel anastezi (narkoz) altında yerine konur ve bacak, alçı veya çekici tarzda askıya alınarak, eklem, dört hafta hareketsiz tutulur. Bu süre, eklem kapsülü yırtıklarının şifâsına imkân verir. Bâzı vakalarda çıkığın cerrâhî olarak yerine konması gerekebilir. Öne doğru çıkıklarda komplikasyonlar daha azdır. Tedâvî bir önceki gibidir. Kalça boşluğu içine doğru olan çıkıklarda olay hafif ise uyluğun çekici tarzda askıya alınması yeterli olabilir. Eğer ciddî ise ameliyatla eklemin hareketinin dondurulması veya sun'î eklem protezi takılması gerekir.

Kalça çıkığının özel nitelik taşıyan bir şekli **"doğuştan kalça çıkığı"**dır. 250-300 canlı doğumda bir görülür ve kızlarda erkeklerden 8-10 misli daha sıktır. Zamânında teşhis ve koruyucu tedâvi yaptırmakta gecikildiğinden memleketimizde hâlâ ciddî sakatlıklarla netîcelenebilmektedir. Halbuki bebek yürümeden uygulanacak koruyucu tedbir ve tedâvilerin netîcesi genellikle yüz güldürücüdür.

Doğuştan kalça çıkıklığının başlıca sebepleri arasında anne hormonlarının çocuk kalça ekleminde gevşeklik yapması, genetik faktörler ve anne karnındaki kötü duruşlar yer alır. Tipik şekilde doğumda çıkık yoktur, fakat çıkığı hazırlayıcı eklem gevşekliği vardır. Çıkık genellikle ilk kundağın uygulanması ile gelişir. Birkaç saatlik kundak uygulanması bile çıkığın meydana gelmesi için yeterli olabilmektedir. Bâzı basit arazlar (belirtiler) âileyi ikaz etmelidir. Eğer bebek sırtüstü yatarken bacaklarını kurbağa gibi iki yana açamıyorsa, dizler bitiştiğinde biri daha aşağıda kalıyorsa, uyluktaki çizgiler simetrik ve aynı sayıda değilse, bir bacağına basarken diğerine basamıyorsa, iki uyluk arası anormal derecede açıksa mutlak bir hekime gösterilmelidir. Yürüyen çocuktaki belirtiler ise, zâten âileyi hekime götürecek kadar bâriz aksamalar şeklindedir.

Tedâvi: Yeni doğanda, doğuştan kalça çıkığı tesbit edilirse kundak yasaklanır ve bacakları iyice açacak kadar bol arabezi konur. İki aylığa kadar özel **frejka yastığı** da kullanılabilir. Bebek 3-18 ay arasındayken tesbit edilen çıkıklarda özel cihazlar ve alçı teknikleri gerekir. 18 ay-6 yaş arasında iyi sonuçlar veren ameliyatlar vardır. Altı yaştan, hele 10 yaştan sonra ameliyatlar bile anatomik kusuru tam düzeltemez, ancak yine de hastanın faydasınadır.

KALÇA EKLEMİ;

Alm. *Hüftgelenk (n),* **Fr.** *Articulation (f) de la hanche,* **İng.** *Hip joint.* Uyluk kemiğinin başı ile kalça kemiği arasındaki eklem. Eklem yüzeylerinden dış bükey olanı uyluk başına, iç bükey olanı da kalça kemiğinin dış yüzünde bulunan ve asetabulum denilen çukura âittir.

Uyluk kemiği başının eklem yüzünü yapan, kıkırdakla örtülü parçası, takriben 2,5 cm yarı çaplı bir kürenin üçte ikisi kadardır. Bu kürenin ortasındaki bir çukurcuğa kalça ekleminin içbağı yapışır ve bağla beraber gelen damarlar da bu çukurdan kemiğin içerisine sokulurlar.

Asetabulum büyüklük ve şekil bakımından uyluk başına uygun bir çukurdur. Asetabulum kalça kemiklerinden uyluk kemiğine gövde ağırlığını ilettiği için, burada kemik çok sağlam ve kalındır. Asetabulumun kenarları kıkırdaktan yapılı bir halka ile yükseltilmiştir. Bu halka sayesinde asetabulum derinleşir ve yuvarlak eklem yüzünün yarıdan fazlasını içine alabilecek duruma gelir. Bu şekilde eklem yüzleri arasındaki temas çoğalmış ve kalça çıkığı meydana gelmesi ihtimali azalmıştır. Bu kıkırdak halka elastikiyeti sayesinde hareketlere de fazla engel olmaz. Eklem başının, eklem çukuru içinde kalması bakımından en önemli faktör hava basıncıdır.

Kalça eklemi, eklem kapsülü ve üç adet dış bağ tarafından sarılır. Bu bağlar uyluk ve kalçanın aşırı hareketlerine mani olarak vücudun dengesinin sağlanmasına yardımcı olurlar.

KALÇA KEMİĞİ;

Alm. *Hüftbein (n),* **Fr.** *Os (m) coxal,* **İng.** *Hipbone.* Kalçanın yan ve ön kısımlarını meydana getiren çift kemikler. Kalça iskeleti çok az hareket eden eklemler ve bağlar aracılığı ile birbiriyle birleşmiş dört kemikten meydana gelir. Bu kemikler önde symphysis pubis denilen bir eklem aracılığı ile birleşmiştir.

Arkada ise, bu iki kemik arasına sağrı kemiği (os sacrum) sokulmuştur ve sağrı kemiğinin alt uçunda kuyruk sokumu kemiği (os cocyx) bulunur. Kalça kemiği (os coxae) üç ayrı kemiğin birleşmesinden meydana gelir. Küçük çocuklarda bu üç kemik kıkırdak dokusu ile birbirine bağlanmış durumdadır. Büluğ çağında üç kemiği birbirine bağlayan kıkırdak dokusu kemikleşir ve kalça kemiği tek bir kemik haline gelir. Erişkinde bu üç kemik birbiriyle tamâmen kaynaşmıştır.

KALDIRAÇ;

Alm. *Hebel (m), Brechstange (f),* **Fr.** *Levier (m),* **İng.** *Crank.* Bir destek noktası üzerinde hareket edebilen sert çubuk. Kaldıraçlar genelde küçük kuvvetlerle büyük direngen kuvvetleri yenmek maksadıyla kullanılan basit makinalardan biridir. Ağır olan kaldırım taşlarını yerinden sökmek ve kalasları yerinden oynatmak için kullanılan küskü, çocuk bahçelerindeki tahteravalli, el makası, pense, ateş veya başka cisimleri tutmak için kullanılan maşa, el arabası birer kaldıraçtır.

Basit makinaların temel prensibi kaldıraçlarda da geçerlidir. Yani işten kazanç veya kayıp yoktur. Kuvvetten genellikle kazanç vardır. Yol ve zamandan yerine göre kazanç ve kayıp olabilir.

Kaldıraçlarda kuvvetin tatbik edildiği yerin destek noktasına uzaklığı kuvvet kolu (kaldıraç kolu), yükün destek noktasına uzaklığı ise yük koludur. Kuvvetin ve yükün ağırlığının destek noktasından geçen eksene göre momentleri eşit olduğunda kaldıraç dengededir. Buna göre kuvvetin, kuvvet kolu ile çarpımı; yükün, yük kolu ile çarpımına eşittir. Yâni, kuvvet x kuvvet kolu=yük x yük kolu:

$F \times a = R \times b$

Yükün, kuvvete oranına (R/F) kuvvet kazancı denir. Meselâ bir küskü ile 80 kgf (kg-kuvvet) ağırlığındaki bir taş 10 kgf'lik bir kuvvetle yerinden çıkarılabiliyorsa kuvvet kazancı 80/10 = 8'dir.

Destek noktası E, yük R ve tatbik edilen kuvvet F olmak üzere, F, E ve R'nin değişik dizilişleri ile üç çeşit kaldıraç vardır:

1) E, R ile F arasında; terâzi, makas, kerpeten gibi âletlerde (Birinci çeşit kaldıraç);

2) R, F ile E arasında; el arabası, ceviz kıracağı gibi âletlerde (İkinci çeşit kaldıraç);

3) F, E ile R arasında; maşa gibi âletlerde (Üçüncü çeşit kaldıraç).

Birinci ve ikinci tip kaldıraçlardaki asıl gâye ağır yüklerin küçük bir kuvvetle hareket ettirilmesi veya kaldırılmasıdır. Üçüncü tip kaldıraçlar hareket ettirilebilen veya kaldırılabilen bir yükü hızlandırır. Ayrıca bununla yük, birinci ve ikinci tipte olduğundan daha uzak mesâfelere hareket ettirilebilir.

Târihi kesin olarak bilinmeyen kaldıraç, bir fizik kânunu olarak kesin ifâde edildiğinde, Yunan Filozofu Arşimed şu iddiâda bulunuyordu: "Bana bir mesnet verin dünyâyı yerinden oynatayım." Dünyâ, bir mesnet bulunur ve kaldıracın kısa koluna konup da uzun koluna kol kuvveti tatbik edildiğinde kaldırılabilir. Fakat dünyânın ağırlığı $6x10^{21}$ ton olduğu için kaldıracın uzun kolu kısa kolunun 10^{23} katı olması gerekir. Böyle bir kaldıraçla dünyâyı 1 cm oynatabilmek için uzun kolu uzayda 10^{18} km hareket ettirmek îcâb eder. Bunun için de 10^{31} saniye, yâni $3x10^{13}$ yıl gibi bir zaman ister ki, bu da Arşimed'in meşhur sözünün hesap olarak açıklamasıdır.

KALE;

Alm. *Burg, Festung (f),* **Fr.** *Fort (m), forteresse (f),* **İng.** *Fortress, castle; stronghold.* Stratejik yol üzerinde, geçit ve dar boğazlarda, askerî önemi olan şehirlerde, gerekli askerî kuvveti barındırarak, savunma ve güvenliği sağlamak için yapılan kalın duvarlı, burçlu, mazgallı yapı.

Askerî mîmârî, çerçevesi içine giren kaleyi, benzeri olan hisar ve surdan ayırd etmek lazımdır. Hisar bir mesken olarak düşünülüp tahkim edilmiş, tek bir kütle hâlindeki yapıdır. Batı dilerinden dilimize geçen şato kelimesinin karşılığıdır. Sur ise bir şehir veya kasabayı korumak üzere, bu yerin etrafını çeviren kuleli tahkimât duvarına verilen addır.

Kale genellikle stratejik yerlerde, arazinin tabiî özelliklerinden faydalanarak inşâ edilirdi. Kale yapımında kolay ve az sayıda bir kuvvetle savunulabilmesi, gerektiğinde içeriden dışarıya çıkılabilmesi, uzun süreli kuşatmalara dayanabilmesi, bir veya birkaç tarafın tabiî engeller ile emniyette olması gibi özellikler gözönünde bulundurulurdu. Bâzı kalelerde uzun süreli kuşatmalara dayanabilmesi için, kale içinden dışarıdaki bir akarsu veya göle inen gizli bir yol da bulunurdu. Ankara Kalesinin Bent Deresine inen böyle bir gizli geçidi vardı. Kalelerin içlerinde umumiyetle yağmur sularını toplayan su sarnıçları yapılırdı. Çok büyük ve mîmârî bakımdan haşmetli sarnıçlar, Arnavutluk'ta Osmanlı devrinden kalma Berat Kalesinde, Güney Anadolu'da Mersin yolundaki Akkale'de görülebilir. Çok sarp bir kaya kütlesi üzerinde bulunan Afyonkarahisar Kalesinde su ihtiyacı yağmur ve kar sularının kayalara oyulan pekçok sayıdaki küçük sarnıçlara toplanması suretiyle karşılanırdı.

Kale mîmârîsi, târihin ilk devirlerinden îtibâren tekniğin ve askerlik ile savaş usûllerinin ilerleyişine uyarak gelişme göstermiştir. Hitit, Urartu, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı kaleleri arasında açık farklar olmakla beraber, hemen hemen hepsi aynı gâye ile yapılmıştır.

Kale mîmârîsinin başlıca özellikleri olan hendek, çifte duvar sistemi, kapıları çifte burç ile korumak gibi bâzı esaslar ve çok eskiden olduğu gibi yakın târihlere kadar kulanılagelmiştir.

Kale duvarları bir veya iki kat hâlinde, yüksek tahkim edilirdi. Bâzı kalelerin duvarları dışında su dolu hendek bulunurdu. Duvarlar kulelerle takviye edilirdi. Kuleleri birbirine bağlayan kale duvarları son derece kalındı. Kale duvarlarının üzerinde ve dış tarafında insan boyundan yüksek "barbata" denilen bir duvar yapılırdı. Buradan düşmana ok, taş atmak, kaynar su ve kızgın yağ dökmek için mazgallar, arka taraflarında, ok atanları korumak için mazgal siperleri bulunurdu. Bunların arkasında da nöbetçilerin ve askerlerin dolaşmalarına ve bir siperden diğer bir sipere gitmesine yarayan "seğirdim" denilen yol, düzlük kısım vardı. Bâzı kalelerde duvarın üst kısmından sur dibine yaklaşan düşmana ateş ve ok atmaya yarayan, şerefe gibi ahşap çıkmalar da yapılırdı. Bunlara "sengendaz" veya "metris" denirdi. Duvarlar dik olarak kireç ve öğütülmüş kiremit karışımı bir harçla birbirine tutturulan, büyük moloz taşlarla örülürdü. Mazgal siperlerinin üst kısımları, yağmur sularının iki yana akmasını sağlayacak şekilde, eğimli taş döşemelerle veya kiremitle örtülürdü. Kale kuleleri saldırılara karşı korumak ve savunmak için düzenli aralıklarla yapılırdı. Bu kuleler kışla ve askerî cezâevi olarak kullanılırdı.

Kale kapısı, savaş esnâsında askerin dışarıya saldırı yapmasına yarar ve tehlikeli zamanlarda kapatılırdı. Kale kapıları çift olarak sağlam ve kalın ağaçlardan yapılırdı. Üzerine madenî levhalar çivilenerek kuvvetlendirilirdi. Her kapının, iki yanında burayı korumaya yarayan kule yapılırdı. Kapıların yanlarına dönerek açılanları olduğu gibi, yukarıdan aşağıya inerek kapanan ve istenildiğinde zincirle kaldırılan asma kapı biçiminde olanları da vardı.

Kalenin en son sınırına kadar dayanması gereken kale burcu, iç istihkam veya merkez yuvanın temelini teşkil ederdi.

Kale bedeninin üzerinde, seğirdim yolunun kenarında, ok atım ve etrafı gözetlemede kullanılan diş biçimindeki duvara "kale mazgalı" denirdi.

Kale mîmârîsinde en büyük değişiklik topçuluğun gelişmesi ile oldu. On dokuzuncu yüzyılda ateşli silahların önem kazanması üzerine yeni bir gelişme gösterdikten sonra, içinde bulunduğumuz yüzyılın savaş usullerinin ve silahlarının inanılmaz gelişmesi karşısında değersiz kaldı. Bugün hiçbir devlet askerî savunma maksadıyla kale inşâ etmemektedir. Eski kalelerin tâmirinde ise târihin canlanması eski hatıraların ayakta kalması gibi bir gaye düşünülmektedir.

KALEM;

Alm. *Ble-i, Farb-stift (m), Feder (f), Schreibrohr (n),* **Fr.** *Plume (f) crayon (m), Pinceau (m), ciseau (m), de sculpteur,* **İng.** *Pencil, pen; reed.* Yazı âleti. Yazmak ve çizmek için kullanılan araç. Resmî dâirelerde yazı, muhâsebe, kayıt vb. işlerin görüldüğü yer, büro (kalem odası); taş, ağaç veya mâdenleri oymaya veya üzerine yazı veya resim kazımaya mahsus ucu sivri ve keskin kalem şeklinde çelikten yapılmış âlet (taşçı kalemi, ayna kalemi, kazı kalemi, heykeltraş kalemi gibi). Çeşit, tür mânâsında da kulanılır. Tülbent veya başka kumaş üzerine resim ve nakış yapmak için kullanılan ince fırça veya sivri çöp (kalem işi...). Bir pusulaya veya deftere yazılan eşyanın cins ve çeşit îtibâriyle bir sırada ve bir tek rakam altında yazılması (sekiz cins, sekiz kalem eşya... gibi). Gayet ince boya fırçası. Desen çizme sanatı veya tarzı. Aşı yapmak için ağaçtan kesilen ince çubuk (aşı kalemi). Beynin dördüncü karıncığının çukurcuğuna da kaleme benzediği için kalem denir. Bir hesap, bir hesap cetveli veya bir hesap durumunun maddelerinden her birine de "kalem" denir (üç kalem ilâç... gibi). Kalemin buna benzer birçok mânâları vardır.

İslâm dîninde de; din , dünyâ işlerinden meydana gelecek yaş ve kuru, canlı ve cansız, ölü ve diri, su ve taş, harap ve mamur yerler kısaca her şeyi levh- i mahfuza yazan şeye de "kalem" denilmiştir. Hadîs-i şerîfte: **"Allahü teâlânın ilk yarattığı şey Kalem'dir. Kalem'e yaz, buyurdu. Kalem ne yazayım? dedi. Allahü teâlâ Kaderi yaz buyurdu. Kalem, ebede** (sonsuza) **kadar olacak şeylerin hepsini yazdı."** buyrulmuştur. Kalem, Levh-i Mahfûz üzerinde kıyâmete kadar olacak şeyleri yazar. En'am sûresi 59. âyetinde, Allahü teâlâ meâlen; **"Yaş ve kuru** (canlı ve cansız, ölü ve diri, su ve taş, harap ve mamur yerler, az ve çok) **her şey kitab-ı mübînde vardır."** buyurmuştur. Kitab-ı mübîn, levh-i mahfûz mânâsınadır. Levh-i mahfûz, Allahü teâlânın katında şeytandan muhâfaza edilmiş olan levhadır (kitaptır). Üzerinde Kur'ân-ı kerîm de yazılıdır. (Bkz. Levh-i Mahfûz)

Osmanlı saray teşkilâtı târihinde, Osmanlı mâliyesini meydana getiren dairelerden her birine de "kalem" adı verilirdi. Devletin amme hizmetlerinin görüldüğü her kapıya, resmî dâireye de kalem, devlet

memurlarına da “kalem efendisi” denmiştir. Osmanlılarda kalem, sâdece devlet işlerinin görüldüğü bürolar değildi. Aynı zamanda buraları, oraya çocuk denecek yaşta alınan gençlerin, eğitim ve terbiye gördükleri birer ilim ve irfan kaynağı, birer mektep (okul) mâhiyetindeydi. Osmanlının birçok ilim ve sanat adamları, kalemlerden yetişmiştir. Kaleme alınan çocuk, kalem âmiri tarafından edebi, terbiyesi, güzel ahlâkı, ilim ve irfanı ile tanınmış, yaşlı ve tecrübeli bir Osmanlı efendisinin yanına verilirdi. Bu mürebbî katip, kendini mânevî bir baba kabul edip, çocuğun yetiştirilmesini bir vazife, bir mesuliyet, bir şeref ve haysiyet meselesi kabul ederdi. Ona şefkat ve merhametle, acıyarak her türlü meslekî bilgiyi, güzel yazı yazmayı öğretir, kalemde evrakın nasıl işlem gördüğünü anlatırdı. Bir yandan da çocuğun her türlü kabiliyetini araştırır, kalemde Arapça, Farsça ve batı lisanlarından birini öğretir, bilgi ve görgüsünü arttırmaya çalışırdı. Sonra uygun bir ünvan ile vazifeye tâyin edilirdi.

Yazı âleti olan kalem, ilim için lüzumlu bir malzemedir. İlmin zabtı ve böylece korunması kalem ile olur. Kalem, siyâset ilmini de mecâzen ifade etmektedir. Milletlerin kaderinde silâhla, kılıçla elde edilen çok hak ve menfaatleri kalemle, yâni masa başında yok olup gitmiştir. Çok kere harp sonundaki anlaşmalarda kalemi, siyâseti kuvvetli olan kazanmıştır. Kalem; ilim, irfan ve kültürün de sembolüdür. Bu mânâsıyla kalemde kuvvetli ve devamlı olan milletler, yalnız silâh bakımından üstün olan milletleri dâimâ yenmişlerdir. Atalarımız bu hakikatı “kalem kılıçtan keskindir” vecizesiyle anlatmışlardır.

Kalem, çeşitleri, yapısı ve yapılışı, kullanılış yerleri ve şekilleri itibarıyla birçok isimler ile anlatılmaktadır. Kalemin yazı hayâtında kullanılmaya başlaması da çok eski bir târihe dayanır. Orta çağda, yumuşak ve kızıl bakır, gümüş ve altından yapılmış iğneler veya içine erimiş kurşun akıtılmış deri tüpler, kalem olarak kullanılmıştır. 1564’te grafit mâdenlerinin bulunmasıyla, grafitten kalemlerin yapımına başlanmıştır. 1792’de, grafit ve kil karışımından, çevresi sedir ağacı tahtasıyla kaplanmış kalemler yapıldı. Bu kalemler, bugün kullandığımız “kurşun kalemi”nin başlangıcı oldu. Bu târihlerden günümüze kadar kalem yapım sanatında büyük ilerlemeler ve gelişmeler olmuştur. Hele Kur’ân-ı kerîm yazısı olan Arap harflerinin hattında (yazılmasında) öyle sanatlar ve kalemler geliştirilmiştir ki, bugün dahi bunlar orijinalliğini korumaktadırlar. (Bkz. Hat)

Kalemler yapılış ve kullanıldığı yerlere göre pekçok çeşitlere ayrılırlar. Kurşun kalem, dolma kalem, tükenmez kalem, boyalı kalem, kopya kalemi gibi.

KALEMTRAŞ;

Alm. *Federmesser (n); Bleistiftspitzer (m),* **Fr.** *Canif (m); taille-crayon (m),* **İng.** *Pencil sharpener.* Kamış yazı kalemlerini açmağa mahsus, uzunca saplı ve demiri sâbit, açılıp kapanmayan kesici âlet.

Kalemtraş üç parçadan meydana gelir: Birincisi, su verilmiş çelikten yapılan kesici kısım (tığ). Kesen tarafına “ağız” aksine “sırt” denir. Tığın şekline göre kalemtraşa hattâtî, kâtibi, söğüt yaprağı, cam kırığı, küt, servi gibi adlar verilirdi. Âhârlı kâğıt üzerindeki hatâların kazınmasında, kesici kısmı küçük ve sivri olarak yapılan, ufak tashih kalemtraşını hattatlar çok kullanırdı. İkincisi, kemik, fildişi, mercan, ünnap, öd ağacı, bağa, som, abanoz, pelesenk, çelik, altın kakmalı çelik vb. gibi malzemelerden yapılan ve kesici kısmın iki katı boyu olan sap kısmı. Üzerinde sanat gösterilen ve kalemtraşa kıymet kazandıran yer burasıdır. Üçüncüsü, bu iki kısmın birbiriyle sağlamca kaynaşmasını sağlayan parazvanadır. Çelikten, pirinçten, nadir olarak altın ve gümüşten yapılırdı.

Her sanatkâr, kendi eseri olan kalemtraşa, pirinçten, gümüş ve altından olmak üzere parazvanaya yakın bir yere damgasını koyardı. Bu mühürler, armut, kalp, şişe biçiminde yapılırdı. Kalemtraşı yapan şahsın adı, buraya kabartma olarak çıkardı. Kalemtraşcıya, peştemal kuşanırken, yâni diploma alırken, kendisini yetiştiren ustası veya mesleğin en yaşlısı tarafından hakiki adından ayrı, bir başka ad (mahlas) verilirdi. Bu mahlas, bir başka meslektaşı tarafından kullanılmayan ve sonu “Î” ile biten bir addır. Muhyî, Medhî, Recaî gibi.

Osmanlılarda kalemtraşçılık bedîî (güzel) sanatlardan sayılırdı. Her devirde sanatında mahir birkaç kalemtraşçı bulunurdu. On yedinci asırda Galatalı ve İstanbullu iki Recaî; son asırda adları hürmetle anılan Fennî ve Yümnî Recaî’lerden sonra gelen ustalardandır. On dokuzuncu asır başlarında Sâfî, Kemalî, Sıtkî, Bursalı Hüsnî gibi değerli kalemtraşçılar yetişti. Yarım asır evvel, Hacı Resmî, eserlerinde, eski kalemtraşçıları unutturacak bir kâbiliyet gösterdi ise de ömrü uzun sürmedi. Son zaman kalemtraşçıları Horhor’da oturan Muhyî ile Zekî, Sıtkı ve Rıza idi.

Günümüzde, kurşun kalemleri açmak için çeşitli boy ve şekillerde yapılan kalem açacaklarına da kalemtraş denmektedir.

KALIN BARSAK;

Alm. *Dickdarm (m),* **Fr.** *Gros intestin (m),* **İng.** *Large intestine (Colon).* Sindirim sisteminde ince barsağın sonundan, dışa açılan son nokta olan anüse kadarki bölümü.

Kalın barsak, ince barsaktan geniştir ve bir dizi cep ve boğum ihtiva eder. Yaklaşık olarak 1,5 m uzunlukta ve 3-8 cm genişliktedir. Karnın sağ alt bölgesinde ince barsağın son kısmı ile birleşir. Kalın barsağın ilk kısmı olan çekum (kör barsak) geniş bir cep şeklindedir. Bu kısımdan parmak gibi bir çıkıntı şeklinde apandisit uzanır. İnce barsak son kısmı ile kalın barsak başlangıç kısmı arasında bir kapak vardır. Bu kapak normalde maddelerin kalın barsaktan ince barsağa geçmesine engel olur. Çekumdan sonraki kalın barsak parçasına kolon denir. Kolon dört parçadan meydana gelir; çıkan, yatay, inen ve sigmoit (eğri) kolon. Sigmoit kolondan sonra gelen rektum, anal kanala açılan 13 santimetrelik bir borudur. Anal kanal barsağın en son ve en kısa bölümüdür. Yaklaşık 2,5 cm uzunluktadır. Anal kanalın sonlandığı yer anüs (dübür, makat) olarak bilinir. Anüste kanalı çevreleyen biri düz, diğeri çizgili kas liflerinden yapılmış iki kas vardır. Bu kaslar anüsün yalnız dışkılama sırasında açılmasını ve başka zamanlarda dâimî sûrette kapalı kalmasını sağlamaktadır.

Görevleri: Sindirilen yiyecekler, kalın barsağa geçince çok az işe yarayan madde ihtivâ ederler. Kalın barsağın en önemli görevi, suyu ve inorganik tuzları bu sindirilmiş kütleden emmektir. Böylece su kaybı önlenir ve dışarıya atılması îcâb eden maddelerin koyulaşması sağlanır. Kalın barsak vâsıtasıyla dışkı rektuma iletilir ve anüsten atılır. Kalın barsağın iç duvarında balgam gibi kıvamlı salgı yapan hücreler çok miktarda bulunur. Kalın barsakta da sindirim işi devam eder. Bir taraftan besin maddelerine karışmış olarak gelen ince barsak salgılarının etkisi burada da devam ederken, diğer taraftan kalın barsaktaki hazım işine burada çok miktarda bulunan bakteriler de karışır. Bu bakterilerin çokluğu yüzünden kalın barsağın delinip içindekilerin karın boşluğuna dökülmesi çok tehlikelidir. Bakteriler bitkisel hücrelerin selüloz duvarlarını eriterek sindirilmesini sağlarlar.

İnsanlarda apandisit, barsak görevini yapmaz. Körelmiş bir barsak parçası olarak düşünülür. Daha çok vücut savunmasında rol alan lemfoid bir organ olarak vazife görmektedir.

Hastalıkları: Apandisit, hemeroid (basur), kolit (kalın barsak iltihabı), iyi huylu ve kötü huylu tümörlerdir.

Tümörlerin içinde en mühimi kalın barsak kanseridir. Kalın barsaktaki kanserlerin büyük bölümü son kısımlarında yer almaktadır.

Kalın barsaklarda kansere öncülük eden bâzı hastalıklar da bulunabilir (âilevî polipozis, kolitis ülseroza gibi). Kalın barsaktaki kanserin belirtisi yerleştiği yere göre değişiklik gösterir. Belirtiler genel olarak şöyle sıralanabilir: İştahsızlık, halsizlik, büyük abdestten kan gelmesi, dışkılama alışkanlığında meydana gelen değişiklikler (ishal veya kabız), yalancı ishal veya buruntu (hasta dışkılama ihtiyâcı ile helâya gider, fakat bir şey yapamaz, biraz sonra bir daha gider), büyük abdestin kalem gibi incelmesi, barsak tıkanıklığı belirtileri vb.

Kesin teşhis, endoskopik muâyene ve parça alınıp incelenmesiyle konur. En ufak bir şüphelenme durumunda derhal bir hekime gitmeli ve muâyene olmaktan çekinmemelidir.

Erken teşhis edilen vak'alarda yapılan cerrâhî tedâvi başarılı olmaktadır. Geç kalınan vak'alarda yapılan ilâç ve şuâ tedâvisi, pek başarılı olamamaktadır.

KALIP;

Alm. *Form (f),* **Fr.** *Moule (m),* **İng.** *Mold.* Bir cismi îmâl edebilmek için kullanılan iki veya daha fazla ayrı parçadan müteşekkil, içi cismin şekline tam olarak uygun metal bloklar.

Modern teknolojide her türlü seri îmâlât için metal (umumiyetle çelikten yapılmış) kalıplar kullanılır. Soğuk şekillendirme kalıpları ile sıcak şekillendirme kalıpları farklı iki grubu teşkil eder.

Soğuk şekillendirme kalıpları: Metal levhaları soğuk olarak şekillendirmek için bu kalıplardan faydalanılır. Bu tür kalıplar genelde iki parçadan meydana gelir. Birincisi alt kalıp olup, umûmiyetle oyuk şeklinde olur ve dişi kalıp adını alır. İkincisi üst kalıp olup malafa şeklindedir ve erkek kalıp adını alır. Bu iki kalıp hidrolik, eksantrik veya pnömatik sistemle çalışan preslere bağlantı civataları ve tâkipçilerle bağlanır. Şekillendirilecek metal levha (saç) bu iki kalıp arasına konulur. Alt kalıp hareketsiz olup sâbittir. Üst kalıp hidrolik preslerde yavaşça, eksantrik veya mekanik preslerde yüksek hızla, pnömatik preslerde âniden inerek levhaya arzu edilen cismin şeklini verir. Kenarlarda meydana gelen çapaklar ayrı kalıplarla kesilip atılır.

Sıcak şekillendirme kalıpları: Bu kalıplar da başlıca dövme ve döküm kalıpları diye tekrar iki gruba ayrılır.

Dövme kalıpları: Soğuk şekillendirmede olduğu gibi iki ayrı parça metal bloktan müteşekkil olup, hem üst hem de alt kalıp umumiyetle oyuklu dişi kalıptır. Bu kalıplar havalı preslere, friksiyon preslere veya düşmeli çekişlere bağlanır. Zorlamaya mâruz kalan makina parçaları dövme kalıplar yardımıyla îmâl edilirler. Havalı preslerin çekiçleri bir kompresörün verdiği 7-8 atm basınç altındaki hava ile çalışır.

Buna mukâbil friksiyon presler, mücellitlerin kullandığı preslerin vidalarına benzer bir büyük vida tertibâtı yardımıyla çalışır. Düşmeli çekiçler kayış tertibâtı ile çalışır.Kalın kayış yardımıyla elektrikî bir düzenden enerji alınarak yukarıya kaldırılan üst kalıp, âni olarak serbest düşmeye terk edilir. Üst kalıbın potansiyel enerjisinden istifâde edilerek istenen form elde edilir.

Cisim ağırlığının % 30-60'ı fazla ağırıkta olan çelik parçalar tav ocaklarında ortalama 20-40 dakika kadar 900-1100°C'de ısıtılır. Tavlanan (ısıtılan) parçanın alt kalıbın üzerine konarak, üst kalıbın hızla birkaç vuruşu yardımıyla istenen form elde edilir. Kenarlarda meydana gelen çapaklar ayrı bir eksantrik (mekanik) preste kesilerek cisim soğumaya terk edilir. Dövme sıcaklığı 900-1100°C'dir. Kalıptan çıkan cisim ise 600-700°C arasındadır. Zira parça dövme sırasında ısı kaybeder.

Döküm kalıpları: Ergimiş halde bulunan metalin kalıba dökümü ya serbest şekilde veya basınç altında yapılır. Buna göre basınçsız döküm ve basınçlı döküm olarak sınıflandırılır.

Basınçsız döküm kalıpları: Potalar içerisinde eritilen metal, kalıbın içerisine boşaltılır. Ergimiş haldeki metal kendi ağırlığı sebebiyle akar. Eğer kalıp içindeki girinti ve çıkıntılar fazla ve keskin ise metal bu boşlukları tam olarak dolduramayacağından basınçsız döküm kalıpları elverişli olmaz. Basınçsız dökümde kalıp maliyeti yüksek olmasına mukabil üretim maliyeti düşük olduğundan tercih sebebidir.

Basınçlı döküm kalıpları: Montaj hattına çok sayıda ve düşük maliyette parça sağlamak için basınçlı döküm kalıpları kullanılır. Alüminyum alaşımlı motor parçalarından kapı kollarına kadar 250'ye yakın otomobil parçası bu tür kalıplarda dökülür. Bazı basit parçaların otomatik makinalarda dökümü dakikada yüzlerce sayıda olabilir. Basınçlı döküm makinalarında ergimiş metal kalıba doldurulur. Binlerce tonluk kuvvetlerle kalıbın iki parçası birbirine geçirilir. Soğuduğunda parça dışarı atılır. Bu cins makinaların maliyeti ancak uzun imalat dönemlerinde amorti edilebilir. Bu sebepledir ki, dökülecek parça sayısı 5000'den az ise basınçlı döküm metodu tercih edilmez.

Basınçlı dökümde başlıca iki metod vardır: Birinci metod, soğuk oda metodu, ikincisi ise sıcak oda metodudur.

Soğuk oda metodu: Potada eritilen metal bir silindire boşaltılır. Hidrolik veya pnömatik bir pistonla kalıbın içine doldurulur.

Sıcak oda metodu: Erimiş metalin içine basınç silindirinin kendisi daldırılmıştır. Müteakip doldurmalar ya basınçlı hava ile veya bir pistonla gerçekleştirilir. Bunun yanında alçak basınç ve yüksek basınç metodları da mevcuttur. Bir başka yeni gelişmiş olarak da vakumlu kalıpları kaydedebiliriz. Bütün kalıplarda basınç altında püskürtmenin kalıbı daha hızlı doldurmasını sağlıyacak bir vakum meydana getirilir.

Plastik kalıpları da basınçlı veya basınçsız döküm kalıbı şeklinde îmâl edilirler.

KALITIM;

Alm. *Vererbung (f),* **Fr.** *Hérédité (f),* **İng.** *Heredity.* Fiziksel ve psikolojik karakterlerin ana-babadan, çocuklarına nakledilmesi. Bu karakterler, hatta içgüdü davranışları nesilden nesile kromozomların üzerindeki kalıtım birimleri (genler) tarafından nakledilir. Genetik ilmi, kalıtımın dayandığı fizyolojik ve biyokimyâsal temelleri açıklar.

Mendel'in bitkiler üzerindeki çalışmaları, kalıtımın dayandığı temelleri açıklaması bakımından önemlidir. Mendel Kânunlarının insan genetiği üzerine uygulanmış hâlinin gösterilmesi 1903 yılında William C. Farabee ve William E.Castle tarafından yapılmıştır. Bu iki araştırmacı bildirilerinin temelini, üç nesildir geçen bir albinizm (akşınlık) vak'ası üzerine oturtmuşlardır. Kalıtım üzerindeki bir diğer önemli çalışma 1908 yılında Archibald Garrod tarafından açıklandı. Garrod, insanlarda rastlanan dört önemli metabolitik hastalık, albinizm, alkaptonüri, sistinüri ve pentosürinin âilevî olup, doğumda mevcut olduğunu bildirdi. (Bkz. Genetik, Gen, DNA, Kromozom, Genetik Mühendislik)

KÂLİB ALEYHİSSELÂM;

İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerden. Yâkûb aleyhisselâmın on iki oğlundan Şem'ûn'un neslindendir. Babasının ismi Yuknâ'dır. Kendisine Yûşâ aleyhisselâmdan sonra peygamberlik verildi. Mûsâ aleyhisselâma bildirilen dînin emir ve yasaklarını insanlara tebliğ etti (bildirdi.)

Mûsâ aleyhisselâm Allahü teâlânın emriyle İsrâiloğullarını arz-ı mev'ûd (Filistin ve Suriye) denilen yere götürmek üzere yola çıkınca, İsrâiloğullarının her kolundan birer temsilci seçerek, Filistin bölgesinde yaşayan cebbârların (zâlim hükümdârların) ve ahâlisinin durumu hakkında haber getirmeye gönderdi. Bu temsilciler arasında Kâlib aleyhisselâm da vardı. Gidenler, cebbârların ve ahâlinin iri cüsseli ve kuvvetli olduklarını görerek korktular. Gördüklerini İsrâiloğullarına anlatıp, onları harbe gitmekten vazgeçirdiler. Temsilciler arasında bulunan Yûşâ bin Nûn ve Kâlib bin Yuknâ aleyhimesselâm gidip

gördükleri kimselerin, görüldüğü gibi kuvvetli olmadıklarını, zâhirde öyle olsa bile korkak ve kalplerinin zayıf olduğunu söylediler. İsrâiloğullarının, Allahü teâlânın yardımıyla o beldeleri fethedebileceklerini anlattılar. İsrâiloğulları Yûşâ ve Kâlib aleyhimesselâma karşı çıkarak taşa tuttular. Fakat Mûsâ aleyhisselâmın diğer yardımcıları gibi Kâlib aleyhisselâm da azan ve yoldan çıkan İsrâiloğulları karşısında onu yalnız bırakmayıp, yardım ettiler.

Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmin Mâide sûresi 23. âyetinde meâlen buyurdu ki:

Allahü teâlâya îmân edip, O'ndan korkanlardan (Yûşâ bin Nûn ve Kâlib bin Yuknâ adındaki) **iki kimse, İsrâiloğullarına dediler ki: "Ey İsrâiloğulları! Cebbârların** (zâlimlerin) **şehrinin kapısından hemen girin** (onların iri cüsseli olmalarından korkmayın). **Bir defa kapıdan girdiniz mi** (Allahü teâlânın yardımıyla) **elbette siz gâliplerden olursunuz. Siz gerçekten mümin kimseler iseniz, Allahü teâlâya tevekkül ediniz.**

İsrâiloğullarının Tih Çölünde kaldığı kırk sene içinde, Mûsâ aleyhisselâmın yanından ayrılmayan Kâlib aleyhisselâm, onun vefâtından sonra, Yûşâ aleyhisselâma yardım etti. Yûşâ aleyhisselâm vefât etmeden önce Kâlib aleyhisselâmı yerine halîfe bıraktı. Yûşâ aleyhisselâmın vefâtından sonra İsrâiloğullarından ordu hazırlayıp, zâlim hükümdârlarla savaştı ve onları mağlûb etti. Sonra Mısır'a gitti. Hazkîl aleyhisselâmla birlikte İsrâiloğullarının Allahü teâlâya îmân ve ibâdet edip, Mûsâ aleyhisselâmın dîni üzere kalmaları için çalıştı ve Mısır'da vefât etti.

KALİTE;

Alm. *Qualität (f),* **Fr.** *Qualité (f),* **İng.** *Quality.* Bir şeyin iyi veya kötü olma özelliği. Mala değer verdiren, yapım, dış manzara, renk ve tat gibi ona âit özelliklerin hepsine kalite denir. Burada ifâde edilen, herhangi bir bakımdan, üstünlük ve eksikliktir. Halk dilinde kalite, üstünlüğü, iyiliği belirtir. Avrupa kalite kontrol birliğine göre ise kalite, bir ürün veya hizmetin, belirli ihtiyacı karşılayabilme kâbiliyetini ortaya koyan özelliklerin hepsidir. Sanâyi içindeki mânâsı ise bir firmanın ürettiği ürünü, aynı gâye ile ürettiği benzer olanlardan veya başka firmalarca üretilenlerden ayıran özelliklerin toplamıdır. Üretimde kalite, tesbit edilmiş iki sınır arasında kalınabilme özelliği şeklinde de târif edilebilir.

Üreticinin kalitede aradığı özellikler fabrikada proje çalışmaları yapılarak tesbit edilir. Bunun neticesinde ilerleme ve gelişmeye göre mal üretmede kullanılacak tezgah, araç ve âletlerin tesbiti yapılır. Böylece kaliteli mal üretimi için lüzumlu olan tedbirler önceden alınır. Kalitede beğenilme ve mâliyet iç içedir. Bir firma birbirine benzer, fakat değişik kalitede ürün üretip farklı fiyatlarla satabilir. Bu ürünler arasında tabiî olarak güvenilirlik açısından farklar olur. Daha fazla masrafla, emekle bir malı daha kaliteli yapmak mümkündür. Yalnız mühim olan hem kalite hem de alım gücünün beraberce düşünülmesidir. Bu bakımdan herkesce benimsenecek mutlak kaliteden söz edilemez.

Bazı ürünlerin kalite durumları millî veya milletlerarası standartlara göre belirlenir. Bunlara uyulması gerekir. Uyulmadığı zaman bilhassa ihracatta olan aksaklıklar, millî ekonomi bakımından çok zararlı neticeler doğurur. Bugün üretim sanayiinde ölçme teknikleri o kadar gelişmiştir ki, kusurlu malları tesbit etmek çok kolay ve basittir. Kusurlu olduğu için işe yaramayan veya zarara sebeb olan ürün değeri, her ülke için çok önemli boyutlardadır. Bunu ortadan kaldırmak veya çok azaltmak için daha iyi, daha kontrollu mal îmâli ancak kalite kontrolunun çok iyi yapılmasına bağlıdır.

KALİTE KONTROL;

Alm. *Qualitätskontrolle (f),* **Fr.** *Côtrole (m) de la qualité.* **İng.** *Quality control.* Bir üretim yerinde çeşitli kesimlerin gösterdiği kaliteyi geliştirme, onu koruma ve iyileştirme, tüketicinin tam beğenisini kazanma ve ekonomik seviyede bir üretim yapma imkânlarının sağlanmasını amaçlayan çalışmaların tamâmı. Ürünlerin çeşidi, özellikleri ve miktarları, alıcının istekleri, üretim araçları ve çalışan işçilerin durumları kalite kontrolunda çok tesirli olurlar. Her fabrika kendi üretiminin istenilen özelliklere uygun olup olmadığının, yani kalitesinin tesbit edilmesi için kalite kontrol teşkilâtını kurması çok faydalı olur. Böylece piyasaya kalitesiz mal sevki ve bunların kullanış yerlerine göre doğacak aksaklıkların önü alınmış olur. Devletçe yapılan sıkı kalite kontrolları ile de vatandaşların kalitesiz, bozuk mal almalarına mâni olunmuş olunur.

Memleketimizde Türk Standartlar Enstitüsü piyasaya çıkarılan malları kontrol etmek ve kalitesiz maların piyasaya sürülmesine mâni olmakla görevlidir.

Kalite kontrolünün faydaları:

1. Ürünlerin kalitesi ıslah edilir, kullanışlılığı ve kullanma süresi arttırılır.

2. Verim artışı sağlanır.

3. Mâliyetlerde düşme sağlanır.

4. Sanâyinin üretim zamanlamasına uymasına, mal ve hizmetlerin daha iyi pazarlanabilmesine imkân sağlar.

Kalite kontrolü artık çeşitli alternatifler arasında bir tercih değil, her ülkenin ekonomik ve sosyal gelişmesi için vazgeçilmez bir unsur olmuştur.

KALKAN;

Alm. *Schild (m),* **Fr.** *Bouclier (m) Ecu (m),* **İng.** *Shield, bucker.* Savaşlarda ateşli silâhların kullanılmaya başlanmasından önce, savaşçıların ok, mızrak, kılıç, topuz, gürz darbelerinden kendilerini korumak için kullandıkları âlet. Genellikle dirkdörtgen, yuvarlak ve oval biçiminde olan kalkanların üzerleri çeşitli süslemelerle bezenirdi. Kalkan yapımında muhtelif mâdenler, gergedan ve fil derisi, jüt, kablumbağa kabuğu, kamış, ağaç kabuğu gibi malzemeler kullanılırdı. Eski savaşçılar, düşmanın kılıç, mızrak ve oklarından kendilerini korumak için kalkanlarını sol elleriyle tutup, sağ elleriyle de savaşırlardı.

Eski Türk kalkanları yuvarlak, dikdörtgen, göbekli veya kabarık olurdu. Türk kalkanları yapıldıkları malzemeye göre çeşitli isimler alırlardı. Meselâ; demir olanlara “hacefe”, kamış üzerine deri gerilenlere “dereka” veya “matrak”, çelikten yuvarlak kalkanlara ise “yeleb” denilirdi, bu cinsin kabarık olanları “kubbeli” olarak anılırdı.

Topların yapılıp savaş alanlarında kullanılmasından sonra başındaki personelin zarar görmemesi için yapılan sağlam siperlere de kalkan adı verildi. Günümüzdeki klasik toplarda, top mürettebatının, atılan top, roket ve diğer silâh mermilerinden zarar görmemesi için kalkanlar kullanılmaktadır.

Kalkan kelimesi askerî mânâsından başka, diğer ilim dallarında çeşitli mânâlarda kullanılmaktadır. Astronomide ısı kalkanı, uydunun atmosfere girerken ısı etkisinden korumak için kullanılan elemandır. İnşaata kalkan duvarı, çatıların eğik yüzlerini desteklemek gâyesiyle yapılmış mîmârî eleman. Denizcilikte ise, gemilerde baştan gelen dalgaların güverteye girmesini engelleyen kısım mânâlarında kullanılmaktadır.

KALKAN BALIĞI (Rhombus maximus);

Alm. *Steinbutt (m),* **Fr.** *Turbot (m),* **İng.** *Turbot.* **Familyası:** Yanyüzergiller (Pleuronectidae). **Yaşadığı yerler:** Avrupa kıyıları, Karadeniz, Marmara ve Akdeniz suları. **Özellikleri:** Yassı vücutlu bir balık. Dipte devamlı sağ tarafına yattığından gözleri sol taraftadır. Gümüş ve hamsi gibi küçük balıklarla beslenir. Derisinin üzerinde sert kemiksi düğmeler vardır. **Ömrü:** 25 yıl kadar. **Çeşitleri:** Çivili kalkan (R.maximus), çivisiz kalkan (R.laevis).

Kumluk ve çakıllık diplerde yaşayan yassı vücutlu bir balık. Kemikli balıklar takımındandır. Vücûdu kalkana benzer. “Çivili” veya sâdece “kalkan balığı” olarak bilinir. Derisinin üzeri pulsuz ve çiviye benzer kemiksi düğmelerle kaplıdır. Gözleri vücûdun tek tarafında bulunur. Kuma bakan gözsüz tarafı sarımtrak veya beyaz renkte olur. Boyları 60-100 cm kadardır. 8-12 kg gelenleri vardır. Denizlerimizdekiler 3-4 kg ağırlığındadır. Kalkanın dişisinin yumurtaları sevilmez ve yenmez. Erkeğinin eti daha makbul ve pahalıdır.

Atlas Okyanusu orijinlidir (menşelidir). Eti beyaz ve makbuldur. Karadeniz’de en çok Samsun ve Sinop civârında avlanır. 3-60 m derinliklerde rastlanır. Küçük balıklar, kabuklu ve yumuşakçalarla beslenir. Şubat-eylül arasında yumurtlar. Yumurtalar 3-4 gün içinde açılır. Pelajik (açık denizlerde yaşayan) larvalar simetriktir. Kıyılara yaklaşarak küçük kabuklularla beslenirler. Geliştikçe gözlerinin yeri ve vücutlarının şekli değişir. Kum tarafındaki göz üsttekinin yanına gelerek dip hayâtına başlarlar.

Trawl ağı denen 100-500 iğnelik özel oltalarla avlanırlar. Çakıllı diplerde tutulanlar, balçıklı diplerdekilerden makbul sayılırlar.

Çivisiz kalkan balığında sert çıkıntılar bulunmaz. Boyları 50 cm kadardır. Derisinde, çivilerin yerine siyah lekeler bulunur. 60-70 m derinlikte kumlu diplerde yaşarlar. Etleri çivili kalkan kadar lezzetli değildir.

KALKAŞENDÎ;

fıkıh, târih ve edebiyat âlimi. İsmi, Ahmed bin Ali bin Ahmed el-Fezârî el- Kalkaşendî olup, künyesi Ebü’l-Abbâs, lakabı Şihâbüddîn’dir. 1355 (H.756) senesinde Kahire yakınındaki Kalyubiyye nahiyesinin köylerinden olan Kalkaşend’de doğdu. Meşhur bir âileye mensuptur. Kalkaşendî’nin baba ve dedeleri âlim olduğu gibi, oğulları da büyük âlimlerdendiler. Kalkaşendî, küçüklüğünden îtibâren ilimle meşgul olarak yetişti.

Yirmi yaşındayken büyük âlim İbn-i Mülakkın, Şâfiî mezhebine göre fetvâ verip, ders okutması ve kendisinden rivâyette bulunması için Kalkaşendî'ye icâzet verdi. Zamanın büyük âlimlerinden ve İbn-i Şıhne'den hadîs-i şerîf öğrendi. Fıkıh ve edebiyat ile ilgili ilimlerde çok büyük âlim oldu. Meşhur altı hadis kitabını, İmâm-ı Şâfiî ve İmâm-ı Ahmed bin Hanbel'in **Müsned'**lerini okutmak için icâzet aldı. Kahire'de uzun müddet kâdılık yaptı, ayrıca müderrislik yaparak pekçok talebe yetiştirdi.Müderrisliğin yanında târihî sahada, bilhassa Arap kabîleleri ve bunların yaşadıkları coğrafî bölgeler üzerinde araştırmalarda bulundu. Mısır Memlûklerinin merkez inşa dîvânında devâdar (sultanın genel sekreteri) olarak uzun zaman vazife yaptı. 15 Temmuz 1418 (H.821)de Cumartesi günü Kahire'de vefât etti.

Kalkaşendî'nin en önemli eseri **Subuh-ul-A'şâ fî Kavânîn-il-İnşâ'**dır. Bâzı kaynaklarda **Sınâat-il-İnşâ** veya **Kitâbet-il-İnşâ** diye de geçmektedir. Bu eser yedi (veya on dört) cilttir. Yazı sanatının inceliklerini ve usûllerini bildirmektedir. Yine eserde kavimlere âit bilgilerden, milletlerin âdetlerinden, dînî ve fennî ilimlerden, hayvanlardan, tabiat hâdiselerinden bahsedilmektedir. Güvercinler hakkındaki bilgiler oldukça ilgi çekicidir. Güvercin kuleleri tasvir edilmiş ve güvercin postasının târihi açıklanmıştır. Bir bölümde de, çeşitli İslâm devletlerinden, gayri müslim millet ve devletlerden, buraların coğrafî durumlarından bahsedilmektedir. Sudan'dan bahsederken, ilk olarak uyku hastalığını bildirmektedir. Bu hastalık, Avrupalılar tarafından 1734 senesinde İngiliz doktoru John Atkins sâyesinde öğrenilmiştir.

Kalkaşendî'nin yazdığı diğer eserlerden bâzıları şunlardır:

1. Nihâyet-ül- Ereb fî Ma'rifeti Kabâil-il-Arab (veya **Ensâb-ül-Arab):** Eser, Arap kabîlelerinden ve bunların bulunduğu coğrafî bölgelerden bahsetmektedir.

2. Kalâid-ül-Cümân,

3. El-Kevâkib-üd-Dürriyye fî Menâkıb-il-Bedriyye,

4. Dav-üs-Subh-il-Müfsir,

5. Câmi-ul-Muhtasarât: Şâfiî mezhebi fıkhına dâir bir eserdir.

6. Hilyet-ül-Fadl ve Zînet-ül-Kerem fil-Mefâhereti Beyn-es-Seyfî vel-Kalem,

7. Kasîdetün fî Medh-in-Nebî: Peygamber efendimizi medh eden manzum bir eserdir.

8. Künh-ül-Murâd fî Şerh-i Bânet Suât: Ka'b bin Züheyr'in meşhur **Bânet Suât Kasîdesi**'nin şerhidir. Kendisi, bu eser hakkında; "**Bânet Suât Kasîdesi**'ne bir şerh yazdım. Ona **Künh-ül-Murâd fî Şerh-i Bânet Suât** ismini verdim. Allahü teâlâ bana, o kasîdede daha önce vâkıf olmadığım mânâları yazmamı nasîb eyledi." demektedir.

KALKOPİRİT;

Alm. *Chalkopyrit (m),* **Fr.** *Chalcpyrite (f),* **İng.** *Chalcopyrite.* Bir bakır-demir sülfür minerali, bakır elde edilen en önemli kaynaktır. Bileşimi $CuFeS_2$ olup yoğunluğu 4,1-4,3 g/cm_3 arasındadır. Daha ziyâde sülfür damarlarında pirit ve galenle birlikte bulunur. Kristalleri gevrek, pirinç sarısı renkte ve metalik parlaklıkta olduğu için sahte altın diye de adlandırılır.

Kalkopirit, pritten açık rengi ile ve biraz daha yumuşak olması ile ayırd edilebilir. Kalkopirit bıçak ağzı ile kolayca açılabildiği halde, prite bıçak tesir etmez. Kalkopirit % 34,5 bakır, % 30,5 kükürt bileşimlidir. Eser miktarda altın, gümüş, selenyum ihtivâ eder.

KALMUKLAR;

Moğol kökenli halk topluluğu. Çungarlar ve Öletler de denilen bu topluluk, kendilerini Oyrat olarak adlandırırlar. Moğolcanın Oyrat lehçesini konuşurlar. Bugün Moğolistan, Doğu Türkistan ve bunlara komşu Çin eyâletlerinde Oyrat lisanını konuşanlar vardır.

Cengiz Han sonrasında Çin'den çıkarılan (1367) Moğollar, Moğolistan'a geri döndüler. Diğer Moğollardan ayrılan Oyratlar, Togan Hanın yönetiminde Doğu Moğolistan'da Çungar Hanlığını kurdular (1416). Çağatay hükümdarı Muhammed Veys Hanı yaptıkları üç savaşta da yendiler (1418-1428). Çağatay Hanlığının doğu topraklarına sâhib oldular. Esen Tayşi döneminde (1439-1455) en güçlü devirlerini yaşadılar. Özbek Sultanı Ebü'l-Hayr Hanı haraca bağladılar (1447). Batı Sibirya'da bâzı bölgeleri yağmaladılar. Esen Tayşi'nin ölümünden sonra Çungar Hanlığı parçalandı (1460). Küçük beyliklere ayrılan Kalmuklar, öteki Moğol boylarının aksine İslâmiyeti kabul etmediler. 1604'te Harezm'i ele geçirdiler. Volga boylarında İdil (Volga) Kalmukları Hanlığını kurdular (1632). Bir diğer grubu ise, Çungarya'da Oyrat Devletini yeniden kurdu. Bunlar, önce Kaşgar'ı (1682), daha sonra da, Taşkent'i (1723) elegeçirdiler. Türkistan'ın büyük bir bölümüne hâkim oldular. 1724'te Doğu Kalmuk Devletinin yıkılmasından sonra, bu topraklar tekrar Müslüman Kazakların eline geçti. İdil Kalmukları ise, Rusların idâresi altına girdi (1724). Ruslar, 1770'te bölgeyi tamâmen işgal ettiler. Doğu Kalmuklara

ise, Çinliler son verdiler (1758). İdil Kalmukları, 1917'de, Astrahan'da teşkil ettikleri mecliste Kalmukistan'ın idâresini ele geçirdiler. 1920'de Rusya'ya bağlı özerk bir ülke hâline gelen Kalmukistan, 1935'te Rusya cumhûriyetlerinden biri oldu. Kalmuklar, İkinci Dünyâ Savaşında Almanlarla işbirliği ettikleri iddiâsıyla 1943'te memleketlerinden Orta Asya'ya sürüldüler. 1958'de başkent Elista olmak üzere Kalmuk Özerk Cumhûriyeti tekrar kuruldu.

Çok eski târihlerden beri göçebe bir hayat yaşayan Kalmuklar, çobanlıkla geçinirler, at, sığır, koyun, keçi ve deve beslerlerdi. Evleri, kafes üzerine keçe gererek yapılan çadırlardan ibaret olup, tarımla uğraşanların evler yaptığı da görülmektedir.

KALORİ;

Alm. *Kalorie (f),* **Fr.** *Calorie (f),* **İng.** *Calory.* Atmosfer basıncında bir gram suyun sıcaklığını 1°C yükseltmek için gerekli enerji veya ısı miktarı olarak tanımlanan bir enerji birimi. Kilokalori (bâzan kilogramkalori veya büyük kalori de denir) 1000 kaloridir. Yiyeceklerin kalori değeri umûmiyetle kilokalori terimi ile ifâde edilir ve ekseriyâ kilo söylenmeyip sâdece kalori olarak belirtilir.

Takriben 1925'ten beri kalori, jul terimi ile belirlenmektedir. Enerji birimi olarak kalori, bir tesir elde edecek şekilde bir maddeye ısının verildiği veya eklendiği fen ve mühendislik dallarında ısı miktarını belirlemek için kullanılır. Maddelerin ısı kapasiteleri, erime ve buharlaşma ısıları ve kimyevî değişmeye bağlı reaksiyon ısıları daima kalori terimi ile ifade edilir. Bir kalori yaklaşık 4,18 jouleye eşittir.

KALORİFER (Bkz. Isıtma)

KALORİMETRE;

Alm. *Warmemasstechnik, Kaloriemetrie (f),* **Fr.** *Caloriemètrie (f),* **İng.** *Claroimetry.* Isı ile ilgili büyüklükleri ölçme bilgisi. Isının ölçüldüğü âlete "kalorimetre" denir. Isı, başka cisimler üzerinde meydana getirdiği etkiye dayanarak dolaylı olarak ölçülür. Bu etkilerden en çok bilinenleri; 1) Bir maddenin hacminde sıcaklıkla meydana gelen artma, 2) Bir maddede durum değişmesine sebeb olma, 3) Enerjiye dönüşme olarak verilir.

Isı ölçümünde ilk gerekli olan şey birimin tesbit edilmesidir. Böyle değişik birimler ortaya atılmıştır.

Buz kalorimetresi: En basit ısı ölçü birimi, bir kilogram buzu eritmek için gerekli ısı miktarıdır. Birime dayanan ölçme şeklinde, bir buz kütlesi alınır. İçinde bir oyuk açılır. Mesela belirli bir sıcaklıktaki bir cismin sıfır dereceye inmek için vereceği ısıyı ölçmek için, o cisim bu oyuğa konulur ve üstü bir buz tabakasıyla kapatılır.Konulan cismin sıcaklığı sıfır dereceye bir müddet sonra iner. Sonra meydana gelen su alınarak tartılır. Cismin sıfır dereceye inmek için vereceği ısı su hâline geçen buzun erimesi için gerekli olan ısıya eşit olacağından, kilogram cinsinden ölçülen su ağırlığı ısı miktarını verir. Daha sonra Joseph Black tarafından kullanılan bu âlet, Pierre Laplace tarafından geliştirilmiştir.

Robert W. E. Bunsen ise, bu âleti iki hazneli yaparak daha da pratik hâle getirmiştir. İç hazne ısısı ölçülecek cisim için olup, dışta bulunan ve iç hazneyi çeviren haznede buz ve su karışımı bulunur. Dış hazneye bir kapiller boru bağlanmıştır. Ayrıca aleti, dış tesirlerden korumak için bütün dış hazne buz parçacıklarıyla sarılmıştır. Çalışma durumunda dış haznedeki buz ve su karışımı tamamen dengede olup, ne erime ve ne de donma mevcuttur. Isısı ölçülecek cisim, iç hazneye konulduğunda buz-su karışımındaki buzlar erimeğe başlar.

Eriyen buz miktarı bu haznede meydana gelen hacim değişikliğinden ve bu ise eklenmiş bulunan tüpteki seviye değişikliğinden anlaşılır. Bu değerden, cismin sâhib olduğu ısıya geçmek mümkündür.

Buhar kalorimetresi: Bir kilogram buharın yoğunlaşıp aynı sıcaklıkta su hâline dönüşürken verdiği ısı da, başka bir ısı birimi olarak tarif edilir. Bugünkü durumuna fizikçi John Joly'in çalışmalarıyla gelmiştir. Hassas bir terâzinin bir kefesine sahib olduğu sıcaklığı ölçülecek cisim konur. Cismin sıcaklığı kendisini saran buharın sıcaklığına çıkarken, buharın bir kısmı cisim üzerinde yoğunlaşır. Daha sonra cisim tartılarak yoğunlaşmış olan buharın ağırlığı bulunur. Bu kadar buharın yoğunlaşması için gerekli olan ısı miktarı, cismin bulunduğu sıcaklıktan, buharın sıcaklığına gelmesi için gerekli olan ısı miktarına eşit olacaktır.

Kab kalorimetresi: Değişik bir ısı birimi de, belirli bir su kütlesinin sıcaklığını 1°C artırmak için gerekli olan ısı miktarı olarak tarif edilir. Bu birim oldukça yaygın olarak kullanılır. Yaklaşık olarak mesela, bir kilogram suyu 32°C'den 33°C'ye çıkarmak için gerekli olan ısı miktarı 99°C'den 100°C'ye çıkarmak için gerekli olana eşittir. Ancak daha kesin bir tarif yapmak için bu bir kilogram suyu, 15°C'den 16°C'ye çıkarmak için gerekli olan ısı miktarı olarak târif edilir ve kilokalori olarak isimlendirilir. Bu birim sisteminde başka bir birim de "Joule"dür ve bu sâniyede bir watta veya 107 erge eşdeğerdir. Diğer benzer bir birim de, 1 pound (0,454 kg)luk suyun 59°F'den 60°F'ye çıkarmak için gerekli olan ısı

miktarı olarak târif edilir ve “Btu- Biritish thermal Unt” olarak isimlendirilir. Bu birimle bir cismin sâhib olduğu ısıyı ölçmek için dışarıya karşı tamâmen yalıtılmış kapta bulunan suya atılır. Suyun sıcaklığındaki artma ölçülür. Buradan ısı miktarı hesap edilir. Herhangi bir yakıtın ısı kapasitesini bulmak için yakıt, hava geçirmeyen, içinde bol oksijen bulunan bir kaba konulur. Bu kap su ile çevrilmiş olup, suyun sıcaklığındaki yükselme ölçülerek ısı miktarı hesap edilir.

KALP;

Alm. *(an) Herz (n), Herz , Gemüt (n),* **Fr.** *Coeur, sentiment (m),* **İng.** *Heart.* Ritmik kasılmalarıyla kan dolaşımını sağlayan, dolaşım sisteminin temel organı. “Yürek” ve “gönül” olarak da bilinir. Görevinin öneminden dolayı, canlı varlıkların hayat merkezi olarak kabul edilir. Lügatte, “değiştirmek, çevirmek veya değişmek, çevrilmek” mânâlarına kullanılır. Arapça gramer kâidesi olarak kalp, (vav) veya (yâ) harflerinin (elif) harfine çevrilerek okunmasına denir.

İnsan ve hayvan vücûdunun bir parçası olan kalp, kulakçık ve karıncık adı verilen, kanın toplandığı odacıklar ihtivâ eder. Balıklarda kalp iki odacıklıdır. Yüreklerinde kirli kan bulunur. Karıncıktan bir aortla çıkan kan, temizlenmek için solungaçlara gider. Buradan temiz olarak vücûda dağılır. Kurbağalarda üç bölmelidir. Üstte iki kulakçık, altta bir karıncık bulunur. Temiz ve kirli kan karıncıkta karışır. Vücutlarında karışık kan dolaşır. Sürüngenlerde de kalp üç gözlüdür. Karıncıkta yarım bir perde bulunmasına rağmen vücutlarında kısmen de olsa karışık kan dolaşır. Kuş ve memelilerde kalp dört bölmelidir. Üstte iki kulakçık (atriyum), altta iki karıncık (ventrikulus) mevcuttur.

Her insanın kalbi, kendi yumruğu büyüklüğünde olup, yumurta veya çam kozalağı şeklindedir. Göğüs boşluğunda, sol akciğerde bulunan oyuk kısma yerleşmiştir. Sol memenin altında ve iki parmak aşağısında bulunur. Elimizi sol memenin altına koyduğumuzda yüreğin atışını duyabiliriz. Adına “gönül” denilen kalp başkadır. İnsandaki “Kalb-i hakîkî” budur. Yüreğe de “kalb-i sanevberi” denir.

Kalb-i sanevberi veya yürek: Miyokard denilen özel bir çizgili kastan, bunu örten **perikard** adlı bir yürek dış zarı ve **endokard** adlı bir yürek iç zarından meydana gelmiştir. Sağ kulakçıkla sağ karıncık arasında üç parçalı bir kapakçık bulunur. Yukarı doğru kapanan, aşağı doğru açılan bu kapakçığa **üçlü kapakçık (triküspit)** denir. Sağ karıncıktan, küçük dolaşım için akciğer atardamarı çıkar. Sol kulakçıkla sol karıncık arasında da **ikili kapakçık (mitral)** mevcuttur. Sol karıncıktan da **aort** çıkar. Yürekten çıkan aort ve akciğer atardamarlarının çıkış yerlerinde yarım ay şeklinde üç parçadan yapılmış **sigma kapakçıkları** bulunur. Bunlarla beraber yürekte toplam olarak dört kapakçık bulunmaktadır. Kapakçıkların tek yönlü açılması, kanın tek yönde ilerlemesini sağladığı gibi, geri dönüşünü de engeller. Aortun çıkış yerinde, sigma kapakçıklarının üstündeki kısımdan iki küçük atardamar ayrılır. Bunlara **yüreği besleyen koronorler** adı verilir. Biri yüreğin ön yüzünü diğeri arka yüzünü besler. İnsandaki ve hayvandaki canlılığın menbaı, kaynağı kalptir. Buradan çıkan kan, damarlar vâsıtasıyla bütün vücuda dağılır. Böylece vücut hareket, canlılık kazanır. Çalışması durunca, hayat biter, ölür.

Vücut fabrikasının çalışma merkezi kalptir. Yâni yürektir. Kalbin tekallüsü (kasılması), yumruk sıkmak gibi, basit bir sıkışma olmayıp, kanın hareketi istikâmetinde giderek kalbin ucunda nihâyetlenen bir titreşim dalgası şeklindedir. Böyle bir kasılma dalgası yarım saniye devam edip, saniyenin altıda biri kadar süren bir aralıkla tekrar eder. Bu tekrarlar kalp faaliyetinin nizam ve ahengidir. Kalbimiz günde yüz bin defa çarpıp, yüz bin defa, bir saniyenin altıda biri kadar zaman istirahat eder. Yâni, günde beş saate yakın dinlenir. Demek ki, ortalama bir insan ömrü altmış sene kabul edilirse, böyle bir insanın kalbi, on iki sene kadar istirahatte kalır. Kalp her çarpışında 100 cm^3 kan çekerek, günde damarlara 10.000 litre kan gönderir. Buna göre kalp, her darbesinde, bir kilo ağırlığı yarım metreye kaldıracak kadar iş yapmaktadır ki, bir insan, kendi kalbinin kuvveti ile işlemekte olan bir asansörle, bir saatte, yerden bir apartmanın beşinci katına çıkabilecektir. Yâni insan kalbi 1/375 beygir kuvvetinde bir motordur.

Parmağımızı, bileğin iç yüzünün alt kısmına bastırdığımızda nabız atışını duyarız. Nabız atması, bize kalbin çarpmasını gösterir. Nabzın dakikadaki adedi vücûdun kan ihtiyacına tâbidir. Bu sebeple nabız kuşlarda, dakikada ortalama 200, insanda 75, atta 35, filde 25’tir. Birkaç aylık çocuk kalbi büyük insanın iki misli çarpar. Nabız adedi, sıcak havada azalır.

Kalp, bir otomobil gibi olmayıp, bir elektron motoru gibidir. Kanda erimiş tuzlardan biri olan potasyum atomu radyoaktiftir. Bir insanda otuz gram potasyum olup, hergün bir milyar elektron neşreder. Kalbin giriş kapısında bir sinir makinesi vardır. Bu makina, tıpkı bayram yerlerinde çocukların atış tecrübelerinde mermi hedefe isâbet edince, hedef olan cisimde hareket meydana geldiği gibi, bir elektron isabeti ile, kalbi harekete getirir.

Kalbten çıkan kan, damarlarla vücudun her tarafına dağılır. Bu damarlar çok sağlamdır. Kalbe bağlı aort (epher) damarı, yirmi atmosfer basınca mukâvemet eder.Lokomotifler, 10-16 atmosferlik buhar

tazyiki ile işlediğinden, yanmaktan korunabildiği takdirde bu damarlarla lokomotif boruları yapılabilecektir. Damarlar, kalpten uzaklaştıkça dallara ayrılır, yâni incelir. En ince damarlara kapiller denir. Kapiller bir kıldan elli defâ daha incedir.

İğne kalınlığındaki bir et parçasında bin kapiller vardır. Bir insanda elli kilo adale bulunduğuna göre, kapiller adedi kolay hesaplanabilir. Her kapiller, ortalama yarım milimetre uzunluğundadır. İnsandaki bütün kapiller ucuca konursa, dünyâyı dört defa saracak bir boru elde edilir. Herbirinin ağız genişliği yanyana getirilirse 60.000 m_2 bir yüzey meydana gelir. Halbuki en büyük olan epher (aort) damarının ağız genişliği beş santimetre karedir. Epherden ve bütün kapillerden aynı zamanda geçen kan miktarı eşittir. Zira, epherdeki kan birkaç metre süratle aktığı hâlde, etrafta sürat azalarak kapillerde hemen hemen sıfır olur. Kan, yarım milimetre uzunluğundaki kapillerden bir saniyede geçer. Bu saniye içinde gaz alış-verişi olup, geri döner. Kan, kalp içinden 1,5 saniyede geçmekte, 5-7 saniyede ciğerleri, 8 saniyede dimağı, 18 saniyede elleri, ayakları dolaşmaktadır.Yâni bir kan hücresi, yirmi dört saatte, üç bin defa kalpten vücûda gönderilmektedir. İş esnâsında veya ateşli hastalıklarda kalbin çarpma kuvveti azalınca, kan sürati iki misline kadar artar.

Kalb-i hakîkî veya gönül: Bu kalp, yâni gönül, sâdece insanda bulunur. Yürek denilen bir parça ette bulunan nurdan bir kuvvettir. Yürek, kalb-i hakîkînin yâni gönlün yuvası gibidir. Yürekte bulunan nurdan kuvvete “kalb-i hakîkî” denir.

Hakîkî kalp, Rabbânî, ruhânî bir latife olup, cisim olan kalp, yâni yürek ile bağlılığı vardır. Bu latife insanın hakikatıdır. İnsanda Rabbini tanıyan, îmân edip, ibâdet yapmaktan zevk duyan odur. Allahü teâlâya muhatab olan odur. İnsanın kalbi nazargâh-ı ilâhîdir. Îmân etmek veya inkar etmek kalple olur. Kalp, yâni gönül, mahlukların en üstünü en şereflisidir. Kalp, insanın özü, hülâsasıdır. İnsanda bulunan her şeyi kendinde topladığı için çok kıymetlidir. Allahü teâlâya kalbin yakın olduğu kadar hiçbir şey yakın değildir. Bu sebeple mümin olsun, âsi olsun hiç kimsenin kalbini incitmemelidir. Zîrâ Allahü teâlâyı en çok inciten , küfürden sonra, kalp kırmak gelir.

Kalp Hastalıkları: Yürek denilen kalp, çok hassas bir organdır. Küçük bir hastalıktan zarar görür. Yüreği besleyen koroner damarların bir pıhtıyla tıkanması hâlinde “kalp enfarktüsü” denen çok tehlikeli bir hastalık ortaya çıkar. Bu rahatsızlıktan dolayı kalp kası yeterli derecede beslenemediğinden zamanla bozulur. Bunun sonucunda göğüste şiddetli ağrılar duyulur. Buna “göğüs anjini” denir. Göğüs anjini, kalp enfarktüsü sonucudur. Şiddetli kalp enfarktüsleri öldürücüdür. Halk arasında kalp enfarktüsü, “kalp yetmezliği” olarak da bilinir.

Sağ ve sol kulakçıklar arasındaki perde üzerinde çukurca bir nokta bulunur. Bu nokta, bebek ana karnındayken delik hâlinde olur. Bebek doğmadan önce bu delik kapanır. Nâdir durumlarda delik kapanmaz. Çocuk, kulakçık perdesi delik olarak doğar. Bu durumda, sağ kulakçıkta bulunan kirli kanla sol kulakçıktaki temiz kan karışır. Bu tip hastaların rengi mavimtrak görünür. Bunun için bu hastalığa “mavi hastalık” adı verilir. Bu hastalıkların tabipleri, tıp doktorlarıdır. Tıp ilminde, bu hastalığı tedâvi etmek için birçok usûller ve âletler geliştirilmiş ve geliştirilmektedir.

Gönül denilen mânevî kalp de böyledir. Bâzı âfetlere uğramakla zarar görür ve helak olur.Kalbin bozulmasına sebeb olan bu âfetlerin en tehlikelisi dinsiz olmak, îmândan ayrılmaktır. Küfür, îmânsız olmak, kalp hastalıklarının en kötüsüdür. Bu hastalığın ilâcı, Allahü teâlâya inanmak ve Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğini tasdik etmektir. Bundan başka câhillik, kızgınlık (gazap), kin, haset (kıskanma, çekememezlik), hırs, tamah, kibir (büyüklenmek) gibi kötü huylar da kalp hastalıklarındandır. Böyle olan kalp hastalığının tabipleri de, Allah adamı olan hakîkî İslâm âlimleri ve velîlerdir. İlâcı da, bu âlimlerin İslâmiyeti anlatan, öğreten sözleri ve yazılarıdır. Kalp hastalıklardan temizlenip iyi olunca, beden iyi işler yapar. Kalp bozuk olunca, bütün uzuvlar, organlar hep kötü iş yapar. Hadîs-i şerîfte; “**O** (kalp) **iyi olunca, bütün beden iyi olur. O bozuk olursa, bütün beden bozuk olur.”** buyruldu.

KALP CERRAHİSİ;

Alm. *Herzchirurgie,* **Fr.** *Chirurgie du coeur,* **İng.** *Heart surgery.* Bir insanın kalbini ameliyat masasında durdurmak, içini açarak gerekli düzeltmeleri yapmak, sonra tekrar kapatıp uyararak sıhhatli çalışmasını sağlamak.

Daha bu asrın başlangıcında devrinin en büyük cerrahlarından Billroth “İnsan kalbine dikiş koymaya kalkışan cerrah meslekdaşları arasındaki itibarını kaybetmeye mahkumdur.” demekle konuyu ne kadar imkânsız gördüğünü dile getirmiştir. Yirminci asrın ortalarında ise bilim adamlarının büyük gayretleri ve cesur cerrahların teşebbüsleri ile açık kalp cerrahisi gerçekleşti. 1953’te Dr. Gibbon’un ilk başarılı ameliyatını, 1955 ve 1956’da Dr. Lillehei ve Dr. Kirklin izledi. Doğuştan kalp hastalıkları bu sûretle düzeltilmeye başlamışken 1960’da Dr. Starr ve Dr. Harken ile, büyük ölçüde fonksiyonlarını kaybetmiş olan kapakların yerine yapay kapakların takılmasına başlandı. 1967’de insandan insana kalp nakli N.

Shumway'ın târif ettiği ameliyat tekniğine dayanarak C. Barnard tarafından gerçekleştirildi. Gene aynı yıl içinde Dr. Favaloro ve Dr. Effler safen ven (toplardamar) kullanmak sûretiyle, koroner yetmezliğinin tedavisinde Aorta-koroner by-pass cerrâhisini insanlığa kazandırdılar. 1975'den itibaren yeni doğmuş bebeklerde açık kalp cerrâhisi büyük değer kazandı ve Jaten tarafından başlatılan arteriel Switch ameliyatı önceleri hayatın ilk 30 gününde, sonraları ilk haftasında uygulanmaya başlandı. Bugün ise 1 günlük bebeklerde bile açık kalp cerrahisi gerçekleştirilmektedir.

Ülkemiz açık kalp cerrâhisi alanında dünyadaki yenilikleri çok yakından izlemiş ve bugün bir günlük bebekten, en ileri yaştaki insanlara kadar gereken herçeşit kalp ameliyatının emniyet ve başarı ile uygulandığı bir düzeye ulaşmıştır.

Kalp cerrahisinin tedâvi sahaları basitce doğuştan olan kalp bozukluklarının düzeltilmesi, genellikle romatizmaya bağlı olan kalp kapakları hastalıklarının ameliyatları, koroner arter by-pass ameliyatları, kalp nakli şeklinde özetlenebilir.

Kalp kapak hastalıklarında mekanik kapak protezleri: 1950'lerde ilk valvüler kapak protezinin pekiştirilmesi ve 1960'larda ilk kalp içi kapak protezinin uygulanmasından sonra, özellikle tâmiri mümkün olmayacak derecede hasar görmüş doğuştan veya sonradan olma kalp kapak protezi ameliyatları yaygınlaşmış ve benimsenmiştir. Günümüze kadar ideal bir kapak protezi geliştirilememiştir. Çünkü îmâl edilmiş prostetik kalp kapaklarının hiçbirisi tabii kapağın performansına yaklaşamamıştır. Hasar görmüş kalp kapakçıkları ömür boyu tromboembolik ve dejeneratif problemler çıkarmadan mükemmel bir hemodinamik performansla çalışırken, prostetik kapaklar bir takım problemler çıkartmaktadırlar. Kalbin kendi kapakçıkları akut romatizmal ateş, enfeksiyon ve dejenerasyona maruz kalmaktadırlar. Bu hastalıklar neticesinde bozulan kapakçıkların düzeltilmesinde çeşitli plastik ameliyatlar yapılmakta ise de, hastaların büyük kısmına prostetik (protez) kapak gerekmektedir. Modern kalp kapak protezleri halen kabul edilen bir nisbette ameliyat sonu ölüm ve hastalık hali ile tabii kapak ile değiştirilmekte; ancak kalp ve damar içi pıhtılaşmalar, kanama, protez kapağa bağlı kalp iç duvarı iltihabı, kan hücreleri parçalanmasına bağlı kansızlık ve sarılık ve dejenerasyon gibi problemler ortaya çıkmaktadır. İdeal bir prostetik kapakcık üretmek için yaygın bir şekilde çalışılmaktadır. Kalp kapak protezlerinin ilki 1952'de aort yetmezliği olan bir hastaya kafes-top prensibinin kullanıldığı sun'î kalp kapağı protezinin takılmasıyla uygulandı. Kapak tâmirine yönelik operasyonlar geliştirilmeye çalışılırken ileri derecede hasar gören kapaklarda, kapak yapılarını yeterli tamire imkan vermeyecek derecede kontraksiyon (büzülme) ve kalsifikasyon (kireçlenme) gösterdiği, hareketlerinin kısıtlılığı görülerek bunların yerine konacak kapak veya kapakçıkların üzerinde çalışmalar başlatılmıştır. İlk dönemlerde protez yapımında naylon, dacron, teflon, marley, poliüretan, lucite çelik ve ivalan gibi maddeler kullanılmaktaydı. Fakat bunlar problemli idiler. Şu an uygulanan kapaklar genel olarak pinolitik karbon komponentlerinden mamul kafes top, hareketli disk veya iki ayar yaprak şeklindedirler.

Koroner arter cerrâhisi: Koroner arter cerrâhisi, kamuoyunda büyük ilgi uyandırmış ve değişik tıp çevrelerince hiçbir ameliyat grubunun olmadığı kadar araştırma konusu olmuştur. Koroner arter cerrahisinin konforlu bir hayat sağlamasının yanısıra ömür beklentisini arttırmasının anlaşılması, bu cerrâhinin sağlam temeller üzerine oturmasını sağlamıştır. Türkiye'de ilk koroner by-pass Dr. Aydın Aytaç tarafından 1974 yılında yapılmıştır. Daha sonra birçok merkezde şimdi yılda 5000'e yakın vakaya uygulanmaktadır.

Göğüs ağrısı ve miyokard iskemisini (kalbi besleyen damarın tıkanmasına bağlı olarak kalp duvarının beslenememesi) ortadan kaldırabilmek için koroner arterlerdeki (atardamar) darlıkların "by-pass" edilmesi gerekmektedir. Koroner by-pass greftleri 1 den 7-8 grefte kadar artabilir. Klasik olarak koroner by-pass cerrahisinde safen veni (bacaktaki bir toplardamar) veya internal mammary arteri (IMA) (göğüsteki bir atar damar) greftleri kullanılmaktadır. Ameliyatı izleyen birinci yılda ven greftlerinin % 10'u ve bunu izleyen her yılda % 2-3'ü tıkanır. Koroner ateroskleroz ise yılda % 10 oranında ilerler. IMA greftlerinin bu yönden ven greftlerine kesin avantajı vardır. Ameliyattan beş yıl sonra IMA greftleri % 90 oranında açık bulunurken, aynı süre sonunda safen ven greftleri % 50 oranında tıkalı olarak bulunmuştur.

Kalp nakli: Kalp nakli, kalp hastalıklarının son dönemlerinde kullanılan ve başarı ile uygulanan bir tedavi şeklidir. Bu konudaki ilk deney 1905 yılında Alepis A. Carrel tarafından köpekte yapılan heterotopik kalp naklidir. İnsanlarda ise ilk başarılı kalp nakli 3 Aralık 1967'de Cope Town'da (Güney Afrika), Barnard tarafından yapılmıştır. Ocak 1968'de ise Stanford üniversitesinden Norman Shumway ortopetik teknikle kalp naklini gerçekleştirmiştir. Bu teknik en popüler tekniktir.

Kalp hastalığının son döneminde bulunan ve beklenen ömür süresi 6 ay veya daha az olan hastalar transplant adayıdırlar. Hastaların % 80-90'ı son dönem iskemik (kalp atardamar tıkanıklığına bağlı kalp beslenme bozukluğu) kalp hastalığı veya sebebi meçhul kardiomiyopati (kalp kasının hastalığı) dir.

Çocukluk yaş grubunda ise ilk sırada kardiomiyopati gelmektedir. Doğuştan olan kalp kası bozuklukları, endokardial fibroelastosis (kalbin sertleşmesine yol açan bir hastalık) ve Doxorubisin adlı ilaca bağlı kardiomiyopati diğer sebeplerdir.

Doğuştan olsun, sonradan olsun kalp hastalığı olanlarda hastalığı son dönem kabul etme vasıfları şunlardır:

1) Tedaviye cevap vermeyen ciddi kalp yetmezliği.

2) Optimal tedaviye rağmen tekrar tekrar hastaneye yatırılma zorunluluğu.

3) Kardiak fonksiyon bozukluğuna yol açan ciddi atım düzensizlikleri.

Bu adaylarda aşağıdaki durumlar bulunursa genellikle ameliyata alınmazlar:

50 yaşın üzerinde olmak, şeker hastalığı, aktif mide ülseri, iki ay önce geçirilmiş akciğer enfarktüsü hikâyesi, aktif enfeksiyon, akciğer hipertansiyonu, ciddi bronşit ve amfizem, alkolizm, böbrek yetmezliği, psikiyatrik hastalık, karaciğer hastalığı, yabancı doku reddini baskılayan ilaçları almayı engelleyen sistemik hastalıklar.

Beş yaşın altında kalp naklinin teknik güçlükleri kabul edilmektedir. Kalbini veren ile bunu alan arasında kan grubu uygunluğu bulunması gerekir.

Kalbini veren herhangi bir sebeple kesin beyin ölümü oluşmuş kişilerdir. Kalp damarları tıkanabileceğinden kalbini veren erkeğin 35, kadının 40 yaşından yukarı olması tercih edilmez. Kalbini verenin ağırlığı alanınkinin en az % 20 azı olabilir. Kalbini verende de önemli diğer hastalıklar meselâ enfeksiyon olmamalıdır.

Kalp alınınca emin ve tesirli bir koruyucu mâyide saklanır. Ameliyattan sonra yabancı doku nakline red olayını baskılayıcı ilaçlar kullanılır: Cyclosporin, prednisone, akciğer enfeksiyonu sık görüldüğünden antibiyotikler verilir. Kalp içindeki dikiş hatlarında pıhtılaşmayı önleyici ilaçlar da verilir.

Doğuştan mevcût kalp bozukluklarının cerrâhi tedâvisi

Aşağıda ismi verilen ve tarifi yapılan kalp hastalıkları doğuştan mevcutturlar. Gebeliğin birinci ayında annenin geçirdiği kızamıkçık gibi enfeksiyonlar, kullanılan ilaçlar ve genetik bozukluklar sebebiyle hasıl olurlar.

Patent ductus arteriosus: Ana rahminde çocuğun aort damarı ile akciğer arteri arasında tabii olarak mevcut bir kanalın doğumdan sonra kapanması gerektiği halde açık kalmasıdır. Sol kalp yarısı zorlanır ve akciğer hipertansiyonu olur. Îman tahtası kemiğinin soluna doğru makine sesine benzer üfürüm duyulur.

Aort koarktasyonu: Aort damarı kalpden çıkıp sol subklavian arter kendisinden ayrıldıktan sonra aşağı dönerken meydana gelen daralmadır. Hayatla kabil olmayacak kadar daralabildiği gibi az miktardaki daralmalar da olabilir, kalp yetmezliği belirtileri yapabilir. Veya sadece kollarda yüksek fakat bacaklarda normal veya düşük tansiyonun tesbit edilmesi ile de tesbit olunabilir. Kalp yetmezliği veya beyin damarlarına tesiri ile ölüme sebep olabilir. Daralmış kısmın çıkartılması ile tedavi edilir.

Fallot tetralojisi: Genellikle 4 bozukluk bir arada olduğundan tetraloji denilmiştir. Bunlar akciğer çıkışında darlık, aorta çıkışının yer değiştirmesi, iki kalp karıncığı arasındaki duvarın deliği, sağ kalp karıncığının büyük olmasıdır. Bu hastalığa mavi bebek hastalığı da derler. Zira siyanoz (vücutta morluk) yapar. Yani temiz kan kirli kan ile karıştığından kanın rengi morarır ve ciltten de belli olur.

Atrial septal defekt: Kalp kapakcıkları arasında delik oldukça büyük ve çeşitli olup kan sol karıncıktan sağdakine geçtiğinden zamanla akciğer hipertansiyonu yapar. Büyük olursa tâmiri gerekir.

Ventriküler septal defekt: Sıktır. Doğuştan kalp hastalıklarının % 30-40'ıdır. Kalp karıncıkları arası duvarın deliğidir. Basınç farkından dolayı kan soldan sağa geçer. Atrial saptal defekt de olduğu gibi akciğer kan dolaşımına giden kan bedene gidenin 1,5-2 katı olunca ameliyat gerekir. Şiddetli akciğer tansiyonu varsa ameliyat yapılmaz.

Kalpden çıkan büyük arterlerin yer değişikliği: Sık rastlanır. Ölümcül tipinde bedene gidecek arter yani atardamar (Yani oksijenlenmiş temiz kan damarı) akciğere, akciğere gidecek olan (bedende kullanılmış kirli kan damarı) da bedene giderken aralarında hiç bağlantı yoktur. İki sistemi birbirine açarak akciğerde havalanan kanın bedene gitmesini sağlamak ile tedâvi edilir.

KALP KRİZİ;

Alm. *Herzanfalt (m),* **Fr.** *Crise (f), cardiaque,* **İng.** *Heart attack.* Kalp adalesini besleyen koroner damarlardan birinin veya birkaçının (tıkanma, daralma veya geçici spazma bağlı olarak) âni yetersizliği

netîcesinde, kalp adalesinin bir bölümünün ölmesi veya yetersiz beslenmesiyle netîcelenen ve göğüste özel bir ağrı ile kendini gösteren hastalık.

Kalp krizine sebeb olan en büyük faktör, damar sertliğidir (Bkz. Atardamar Sertliği). Damar sertliği vücuttaki bütün atardamarları etkilediği gibi koroner arterleri de etkilemektedir. Bu hastalık yıllarca devâm etmekte, hiçbir önleyici tedbir alınmadığı takdirde kalp krizi ile sonlanabilmektedir. Fakat genellikle kalp krizi ortaya çıkmadan önce göğüs ağrıları ile karakterize, angina pektoris denen haberci bir hastalık tablosu ortaya çıkmaktadır.Küçük yaşlarda başladığı ileri sürülen damar sertliği, genellikle 40 yaşından sonra angina pektorisle kendini göstermektedir.Tipik angina pektoris şöyledir: Hasta bir güç sarf ettiğinde (yürümek, koşmak, merdiven çıkmak), sinirlendiğinde âni olarak îmân tahtasının gerisinde bir ağrının olduğunu söyler ve elini yumruk yaparak yerini gösterir. Yâni ağrı tek bir noktada değildir. Ağrı baskı tarzında bir ağrıdır. Özellikle sol kola, çeneye, boyna ve hattâ karna ve sağ kola da yayılabilir. Bâzan çenede diş ağrısını andırabilir. Bu ağrı nöbeti genellikle 1-10 dakika kadar sürer. Dinlenme ile ve nitrit denen ilâçlarla çabucak geçer. Angina pektorisin kesin teşhisi, nöbet esnâsında çekilen bir elektrokardiyografi ile konulur. Bu hastaların çoğu, birtakım tedbirlerle oldukça sağlıklı ve rahat bir hayat sürerek yıllarca yaşayabilirler. Fakat bu hastalarda dâimâ kalp krizi ve buna bağlı âni ölüm tehlikesi vardır.

Kalp krizinin diğer sebepleri arasında yüksek tansiyon, kalp kapaklarındaki darlıklar, koroner damarların kendiliğinden uzun süreli olarak kasılarak daralması (spazm) da sayılabilir. Ayrıca koroner arterlerin kalpten gelen bir pıhtı, bir yağ parçası veya hava kabarcığı ile tıkanması da kalp krizine nâdir de olsa yol açabilir.

Kalp kasının ölmesi için, koroner arterin ileri derecede yetersiz hâle gelmesi gerekir. 100 gr kalp kası, canlı kalabilmek için dakikada 1,3 ml oksijene ihtiyaç duyar. İstirahat hâlindeki bir kalbe ise yaklaşık olarak dakikada 100 gramına 8 ml oksijen gelir. Bu yüzden normal koroner kan akımının % 10-15'i mevcut olsa bile kalp kası ölmeyecektir.

Kalp krizi ile hastada görülen durumlar:

En belirgin olanı göğüs ağrısıdır. Bu ağrı, yukarıda anlatılan angina pektorise benzer. Farklı olarak, şiddeti daha fazladır, dinlenmekle, ilâç almakla geçmez, ısrarla devâm eder. Hasta soğuk soğuk terler, arasıra bulantı-kusma da eşlik eder. Hasta şiddetli bir ölüm korkusu içerisindedir. Ağrı bâzan kısa süreli olabilir, çoğu zaman yarım saati geçer veya saatlerce sürer; günlerce devâm ettiği de olur. Hastalar son haftalar veya günler içinde patlak veren ilk angina pektoris nöbetlerinden veya eski nöbetlerin son zamanlarda sıklaşıp ağırlaştığından bahsederler.Hastalar bâzan gerçek bir ağrı duymadıklarını ifâde ederler ve göğüslerinin ortasında bir sıkıntı, bir huzursuzluktan söz ederler. Fakat bir kalp krizinin gerçekten hiç ağrısız oluşu, çok nâdir bir durumdur.

Nabzın dolgunluğu ve hızı normal olabilir. Fakat ritm bozukluğu sık görülür. Tansiyon genellikle yavaş yavaş düşer. Ara sıra kalpte, dinleme cihazı ile üfürüm denen ses duyulur. Nâdiren krizden 24 saat sonra 38°C'yi bulan bir ateş görülebilir. Bu belirtilerin çoğu birkaç gün içinde kaybolur, devâm etmeleri hastalığın ağrılığına bağlıdır.Hastanın durumu ve elektrokardiyografi ile kolayca teşhis konulur. Ayrıca kanda bâzı enzimlerin (serum kreatin fosfokinaz, serum glutamik oksalasetik asit tansaminaz vb.) yükselmesi de yol göstericidir.

Hastalığın gidişi: Hastalığın erken döneminde birtakım istenmeyen durumlar ortaya çıkar. Bunları şöyle sıralayabiliriz.

Kalbin ritm ve iletim bozuklukları: Hastaların % 95'inde ortaya çıkar. Bunların yarısı kadarı üstünde durulacak kadar mühim değildir.Kalbin hızlanması, yavaşlaması, kulakçıkların düzensiz titremeleri (fibrilasyon), karıncıklarda normal dışı kasılmalar, karıncık titreşimleri (fibrilasyonu) olabilir. Karıncık fibrilasyonu hayatla bağdaşmaz, önlenemezse ölümle sonlanır.

Şok: Cilt, soğuk ve terlidir. Eller ayaklar morarmıştır. Hasta bitkin ve durgundur. Tansiyon düşüktür. Genellikle ölümle sonlanır.

Sol kalp yetersizliği: Vakâların üçte ikisinde 48 saat içerisinde yerleşir. Kan, akciğerlerde birikince; öksürük, yatarken rahatsızlık hissi, solunum zorluğu, cilt ve dudaklarda morarma gibi belirtiler ortaya çıkar. Kalp yetmezliği, kalp kasının kasılabilme gücünün azalması sonucu meydana gelir. İlerlerse ve önlenmezse kalpten atılan kan miktarı azalacağı için, hasta şoka girer ve ölür. Sağ kalp yetmezliği de görülebilir. **Akciğer enfarktüsü:** Kalp krizini izleyen 2-3 gün içerisinde hastada âni bir tansiyon düşüklüğü veya sağ kalp yetmezliği tesbit edildiği takdirde akla gelir. Göğüs ağrısı ve kanlı balgam da bulunur.

Kalp kasının yırtılması: Kalp krizinden sonra ölümlerin % 10 kadarı özellikle yaşlılarda, sol karıncık duvarının yırtılması sonucu görülür. Öldürücüdür.

Papiller adale yırtılması: Kalp karıncığında bulunan parmaksı adaleler de, kas ölümü netîcesinde yırtılabilir. Şâyet ölüm olmazsa, mitral kapak yetersizliği şeklinde kendini gösterir.

Kalp krizinin geç döneminde de birtakım rahatsızlıklar ortaya çıkabilir:

1. İkinci bir kalp krizi öldürücü olabilir.

2. Tekrarlayan ağır kalp ritm bozuklukları.

3. Kalp karıncığının dışa doğru balonlaşması (ventrikül anevrizması):Hastaların % 10-20'sinde görülür. Tehlikeli olabilir.

4. Omuz-el sendromu:Hasta sol kolunu ve sol omuzunu oynatmaktan korktuğu için ortaya çıkar. Omuz hareketleri sınırlıdır, omuz mafsalı ağrılı ve hassastır. El ve parmaklarda şişme görülür.

Kalp krizi geçirenlerin dörtte biri daha ilk dakikalarda ölür. ilk dakikaları atlatanların da % 20-40 kadarı bilâhare ölmektedir. Bu ölüm oranı, hastaların yaşına, öteden beri kalp damar hastalıkları olup olmadığına, geçirilen enfarktüsün genişliğine ve zamânında tıbbî müdâhale yapılıp yapılmamasına bağlıdır. Ölümlerin % 60'ı ilk iki güne dağılır.

Bütün kalp krizi geçiren vâkıalar gözönüne alınırsa, % 80-90'ı en azından bir sene, % 75'i en az beş sene, % 50'si 10 sene ve % 25'i en az 20 sene yaşar. Bundan sonra yeni bir kriz veya âni ölüm tehlikesi her zaman için sözkonusu olmakla berâber, ilk krizden sonraki seneler uzadıkça bu tehlike gittikçe azalır. Vak'aların büyük bir kısmı krizin başından îtibâren üç ay sonunda ve kriz atlatan vak'aların tamâmı altı ay içinde, krizden önceki işlerinin başında olmalıdırlar.

Tedâvi: Kalp krizi teşhisi konulan hasta, derhal sırtüstü yatırılır, güç sarf etmesi önlenir. Hasta evdeyse en kısa zamanda hastaneye nakledilir. İlk yapılacak iş, hastanın ağrısını dindirmektir. Bu maksatla dolantin veya morfin gibi güçlü analjezikler zerk edilir. Gerekirse sâkinleştirici iğne yapılır. Tehlikeli ritm bozukluklarına karşı tedbir alınır. Hasta, bir "koroner bakım ünitesinde" devamlı kontrol altına alınır. Monitör cihazından kalbin durumu devamlı olarak izlenir. Gerekiyorsa hastaya oksijen verilir, serum takılır. Eğer kalp yetmezliği ritim bozukluğu vb. komplikasyonlar ortaya çıkmışsa tedâvi ona göre ayarlanır. Hastanın diyeti de tanzim edilir. Kabızlık kesinlikle önlenir. Genellikle ilk bir hafta mutlak yatak istirahati uygulanır. Bilâhare durum iyiye gidiyorsa, hasta rahat bir koltuğa oturabilir, daha sonraları birkaç adım atmasına müsâade edilir. Bu hastalar 3-4 hafta içinde hastaneyi terk edebilirler. İstirahat ve rehabilitasyon programı hastadan hastaya değişir.

Kalp krizlerinde ilk birkaç saat zarfındaki en korkulu komplikasyon olan birden ölüm probleminin halli yönünden âcil tedâvi imkânlarını toplayan geçici ekipler düzenlenmiştir. Bunlar derhal hastanın evine koşmakta ve ilk tedâviye orada başlamaktadır. Gerekli müdâhaleyi yapıp, hastaları bundan sonra en ideal şartlarla hastanelere nakletmektedirler. Bu âcil ambulans servis personelinin de özel olarak yetişmiş kişilerden kurulması gerekmektedir. Bu sistem batılı ülkelerde işlemektedir. Ülkemizde de sistemin yerleştirilme çalışmaları devâm etmektedir.

Kalp krizlerini önlemek pek mümkün olmasa da, en azından uygun bir tedâvi, uygun bir diyet ve bâzı hususlara dikkat etmek sûretiyle geciktirmek mümkündür. Özellikle 40 yaşını geçen şahıslar, hiçbir şikâyetleri olmasa da kalp yönünden belirli peryotlarla muâyene edilmelidir. Damar sertliği tesbit edilenler, angina pektorisi olanlar devamlı olarak belirli ilâçları kullanmalı, sigara ve alkol almamalı ve riski artırıcı diğer faktörlerden uzak durmalıdırlar.

Günümüzde kalp damarı tıkanıklıkları için anjyoplasti (balon metodu) ve kalp pompası gibi ameliyatsız yeni yeni tedâvi yolları uygulanmakta ve geliştirilmektedir.

KALP PİLLERİ;

Alm. *Herzschrittmacher,* **Fr.** *Entraineur (m),* **İng.** *Pace-makers.* Düzenli uyarılar göndererek, kalbin pompalama görevini düzgün biçimde sürdürmesini sağlayan özel pil. Bütün kaslar, elektriksel uyarılara duyarlıdır; ama, kalbin duyarlığı, bunların çoğundan fazladır.

Kalp uyarıcıları üç grupta toplanır: En basitinden en karmaşığına kadar bütün hayvanlarda bulunan tabiî düğümsü doku; beden dışında yer alan ve hastânelerde geçici olarak kullanılan dıştan takma elektronik kalp uyarıcıları; ameliyatla bedene yerleştirilen minyatür kalp pilleri. Düğümsü doku, uyarı sayısını bedenin ihtiyaçlarına göre düzenler. Meselâ bir yetişkinin kalbi, uyku anında dakikada yaklaşık olarak 55-65 vuruş yapmasına karşılık, ağır işler sırasında kalbe gelen kan miktarında artış olduğundan 100'den fazla vuruş yapabilir. Aşırı çaba gerektiren geçici dönemlerde, vuruş sayısı dakikada 200'ü aşabilir. Kalbin vuruş sayısının yapılan ağır işle orantılı olarak artması, dokunun oksijen ihtiyacının karşılanabilmesi içindir. Kalbin bir bozukluk sonucunda uyarı almaması, pompalama işlemini durdurmasına yol açar.

Dıştan takma pil: Âniden meydana gelen tehlikelerde ve geçici durumlarda kullanılır. Dıştan takma kalp pili, bir toplar damara yerleştirilerek kalbin sağ karıncığına uzatılan ve ameliyatla yerleştirilen ince boru (kateter) yardımıyla çalışır. Kateter muhtevasında, elektrikî yönden hassas, uyarıcı, cihazlar vardır.

İçe takılan kalp pili: Bu modellerin bâzılarında cihaz, hastanın göğsüne band gibi bir tutucuyla yapışır ve yalnızca elektrotların bedenin içine yerleştirilmesi gerekir. Cihaz kendisi için gerekli olan gücünü, göğüste ve cepte taşınan veya kemere takılan pillerden alır. Beden içine yerleştirilen kalp pilleri, 1950 yıllarının sonlarında kullanılmaya başlanmıştır. Bunlardan uzun süreli kullanım sırasında gösterdikleri özellikleri hâlâ araştırma safhasındadır.

Beden içine yerleştirilen piller yıllarca bozulmadan çalışmalı, uzun ömürlü olmalı (günümüzde bu süre 3-4 yıldır); devre, çok az akımla çalışacak biçimde düzenlenmeli; çıkıştaki uyarıcı gerilim, pilin durumundan ve değişmelerden etkilenmemelidir. Bu özelliklerin yanısıra, cihazın çevresindeki koruyucunun, beden sıvılarını sızdırmayacak biçimde olması, elektrot sisteminin de mekanik ve elektronik açıdan güvenilir olması gerekir.

Kalbi yeterli biçimde çalışmayan hasta, hastaneye götürülür. Hastânede küçük bir ameliyat uygulanırken kalbin görevini yardımcı bir cihaz devralır ve hastanın göğsüne minyatür bir sistem yerleştirilir. Kalp pili takılan hasta belirli aralıklarla kontrol için hastâneye gitmenin dışında herkes gibi normal bir hayat sürdürebilir.

KALP YETMEZLİĞİ;

Alm. *Herzschwäche (f),* **Fr.** *Insuffisance (f) cardiaque ,* **İng.** *Cardiac insufficiancy.* Kalbin, doku ve organların ihtiyâcına yetecek kadar kan pompalama gücünün olmaması. Kalp yetmezliğinde kalbin dakikada vücûda verdiği kan miktarı, artmış veya azalmış olabilir. Ancak vücûda pompalanan kan miktarı vücûdun metabolik ihtiyaçlarını karşılamaya yetmiyorsa, kalbin dakikada verdiği kan miktarı normalden fazla bile olsa, kalp yetmezliği vardır.

Kalbin sol tarafının mekanik pompa gücünün azalması hâlinde “sol kalp yetmezliği”, sağ tarafın pompa gücünün azalması hâlinde “sağ kalp yetmezliği”; her ikisinin de azalması hâlinde ise “total kalp yetmezliği”nden bahsedilir. Sağ kalp yetmezliği çok kere, sol kalp yetmezliğine bağlı olarak ortaya çıkar.Kalp yetmezliği istirahatle belirgin değilse, sâdece hareket, ateş, heyecan gibi durumlarda belirgin hâle geliyorsa “gizli kalp yetmezliği”nden bahsedilir.

Kalp yetmezliğinin birçok sebebi vardır:Kalp boşluklarından kanın atılmasına engel bulunan durumlar (meselâ aort kapağı darlığı, pulmonal darlık), kapak yetmezlikleri, karıncık balonlaşması, kalp adalesini tutan hastalıklar (kardiyomyopatiler, beriberi, hiper ve hipotroidi, enfarktüs, myokarditler) ve kalbin bâzı ritm bozuklukları bunlar arasında sayılabilir.

Kalp yetmezliğinin başlangıcında ortaya çıkan durumu dengeleyebilmek için birtakım mekanizmalar harekete geçer. Deri, kas, böbrek ve dalak damarlarında büzülme olur. Kan akımı, beyin ve kalp gibi daha hayâti öneme hâiz organlara yöneltilir. Kalbin atım sayısı artar. Dokuların kandan oksijen çekme kâbiliyetleri, böbreğin su ve tuz tutma kapasitesi artar. Daha ileri dönemde kalp kasında da irileşme olur ve kalp büyür. Şâyet bu mekanizmalar gelişmekte olan kalp yetmezliğini dengelerlerse belirtiler ortaya çıkmaz. Bu dengenin yetersizliği hâlinde ise kalp yetmezliği belirtileri ortaya çıkar.

Vak’aların çoğunda, hareketlilikle ortaya çıkan nefes darlığı başlangıç belirtileridir. Kalp yetmezliği daha da ilerlerse, istirahatte de nefes darlığı ortaya çıkar. Özellikle gece yatarken nefes darlığı ve hava açlığı hissi ile uyanırlar. Otururken daha rahattırlar, öksürük ve balgam da vardır. Balgamda kan bulunabilir. Vücutta tuz ve su birikimi netîcesi ağırlık artar, ayaklar şişer, karında su toplanabilir, iştahsızlık ve çabuk yorulma, geceleyin sık sık idrara çıkmak, karın ağrıları, kabızlık söz konusudur.

Bu hastaların kalpleri büyümüştür. Dinlemekle, kalp seslerinde kendine has değişiklikler fark edilir. Röntgen de teşhise yardım eder. Tedâvi edilmeyen kalp yetmezliklerinde, hasta giderek kötüleşir ve genellikle akciğer ödemi (şişmesi) ile ölür.

Tedâvide esas, kalp yetmezliğine yol açan sebebi ortadan kaldırmaktır. Bunun yanında hastaya istirahat tavsiye edilir; su ve tuz kısıtlanır; hazmı kolay, kaloriden zengin proteinli bir diyet uygulanır. Verilecek ilâçların başında ise digital gelir. Ayrıca idrar söktürücü ilâçlar, bronş genişletici ilâçlar ve gerektiğinde antibiyotik, vitamin tatbik edilir. Âcil durumlarda müsekkin verilir ve oksijen koklatılır.

KALPAZANLIK;

Alm. *(Ver) fälschung Falschmünzerei (f),* **Fr.** *Falsification (f),* **İng.** *Counterfeiting, falsification.* Hükümetin çıkardığı kâğıt para, sikke, pul veya tahvilin, kânunsuz basılması ve tedavüle çıkarılması. Özel teşebbüse âit tahvil, uçak bileti, seyahat kartı, kredi kartı gibi geniş ölçüde kullanılan ve paraya

çevrilebilen her türlü değerli kâğıt da kalpazanlığın sahasına girer.

Çinlilerin kâğıt para kullanmasıyla başlayan kâğıt para kalpazanlığının, 20. asırda başlıca konusu piyasada değeri yüksek olan, Alman markı, Amerikan doları gibi banknotlar olmuştur. Uzmanlara göre kalpazanlık en çok Fransa ve Hong-Kong'da yapılmakta, sahte kâğıt paralar bu iki memleketten dünyâ piyasasına sürülmektedir.

ABD'de yılda ortalama 10 milyon sahte dolar basılmakta, bunların büyük kısmı, piyasaya sürülmeden ele geçirilmektedir.

Ofset baskı ve fotokopi tekniğinin gelişmesiyle kalpazanlık eskiye göre kolaylaşmıştır. Kalpazanlar grup hâlinde veya ferdî olarak çalışmaktadırlar. Basılan paralar genellikle bir mikdar düşük değerden piyasaya sürülmektedir.

Îmâli daha güç olduğu için sahte altın para basılmasına daha az rastlanır. Fakat enflasyondan korunmak isteyen halkın talebini karşılamak üzere İkinci Dünyâ Harbinin ardından İngiltere'de bol mikdarda sahte altın para basılmıştır.

Zaman zaman pul kalpazanlığı da yaygınlaşmakta, eski posta pulları basılarak pul kolleksiyoncuları aldatılmaktadır.

Harp eden devletlerin de, birbirlerinin paralarını bol mikdarda basarak ekonomilerini çökertmeye çalıştıkları târihte görülmüştür. 1470'te Milan Dükü, harp hâlinde bulunduğu Venedik'in parasını bol mikdarda bastı. İkinci Dünyâ Harbinde Almanlar İngiliz sterlini, Amerikalılar Japon yeni basarak hasımlarını zayıflatmaya çalıştılar.

Aslından ayırd edilemeyen sahte para yoktur. Amerikan dolarının basımında, kalpazanların taklid edemediği, içinde metalik maddeler bulunan mürekkepler kullanılır. Baskıda kullanılan ve özel olarak hazırlanan kâğıtları taklid etmek daha zordur. İngiltere'de, banknotlarda, metalik bir şerit kullanılır.

Sahte parayı ayırt etmek için yapılan testlerde, bu teller elektriği iletir. Elliden fazla memlekette bu şeritler kullanılmaktadır. Sahte parayı anlayabilmek için, herkesin yapabileceği en faydalı usûl, ışığa tutmaktır. Sahte paranın renkleri mat, resimler karanlıktır. Baskıda önem verilmediği için arka yüzde hatalar daha çoktur.

Eline sahte para geçenlerin, bunu aldıkları kimseyi şüphelendirmeden polise haber vermeleri, bu arada parayı vereni oyalamaları, aksi takdirde belirgin özelliklerini, meselâ arabasının plakasını not etmeleri tavsiye edilmektedir.

Kalpazanlıkla ilgili yasaklayıcı hükümler, **Türk Ceza Kânunu**'nun, "Ammenin îtimadı aleyhinde cürümler" başlığı altında madde 316-338'de düzenlenmiştir. Bu kânuna göre, memlekette kanunen tedâvül eden millî paralarla, yabancı memleketlerde tedâvülü kânunları îcâbından olan paraları taklit eden üç yıldan on iki yıla kadar ağır hapis ve doksan bin liradan dokuz yüz bin liraya kadar ağır para cezası ile cezalandırılır.

İslâm dîni, alışverişte ve diğer muâmelelerde insanları zarara sokmayı büyük günah, suç saymıştır. Alışverişte Müslümanlara ve diğer insanlara zarar vermek ziyan yapmak iki türlüdür. Birisi herkese zararı dokunan karaborsa (ihtikar) yapmak (Bkz. Karaborsa) ve piyasaya kalp para sürmektir. Diğeri de, alışverişte bulunulan kimseye yapılan zarardır. Zarar veren her iş, zulüm, yâni haksızlık olur. Zulüm ise haramdır, büyük suçtur. Her Müslüman, kendisine yapılmasını istemediği bir şeyi diğer dinden olanlara da yapmamalıdır. Herkese yapılan zararın biri de kalp para sürmektir. Yani kalpazanlıktır. Alan, anlamazsa, zulmedilmiş olur. Anlarsa, o da başkasını, başkası da bir diğerini zincirleme aldatırlar. Elden ele dolaştıkça, günahı, hep birinci kimseye de yazılır. Bunun için; "Bir sahte lira vermek, yüz lira çalmaktan daha fenadır." buyrulmuştur. Çünkü, hırsızlığın günahı bir keredir. Bunun günahı ise, öldükten sonra bile devam eder. En zavallı kimse, ölüp gittiği halde, bıraktığı kötülük sebebiyle günahı tükenmeyen kimsedir. Öldükten senelerce sonra günahı yazılır ve azâbını çeker.

Eline sahte para geçen, onu yok etmeli, kimseye vermemelidir. İnsan paraları iyi tanımalı ve aldanmamaktan ziyâde, kimseyi aldatmamaya dikkat etmelidir. Bilmeyerek alıp vermek de günahtır. Çünkü insanın başına gelen her işin, dindeki ilmini öğrenmesi vâciptir, yâni gereklidir. Yok etmek niyetiyle kalp para almak sevaptır. Ayarı bozuk mâden paraları yok etmemeli, söyleyerek emin kimselere, hükûmete vermelidir. Hîle edecek kimselere vermesi, silâhı, yol kesene satmaya benzer. Bunu dînimiz şiddetle yasaklamıştır.

KALSÂDÎ;

on beşinci yüzyılda Endülüs'te ve Kuzey Afrika'da yetişen matematik ve Mâlikî mezhebi fıkıh alimi. İsmi, Ali bin Muhammed bin Muhammed bin Kureşî olup, künyesi Ebü'l-Abbâs, lâkabı Nûreddîn'dir.

Kalsâdî diye meşhur oldu. 1412 (H.815) senesinde Endülüs'ün Basta şehrinde doğdu. 1486 (H.891) senesi Zilhicce ayında Kuzey Afrika'daki Becâye şehrinde vefat etti.

İlk tahsiline doğum yerinde başladı ve Kur'ân-ı kerîmi meşhur kırâat imâmlarından İmâm-ı Nâfî'nin kırâatini; İmâm-ı Verş rivâyetine göre fıkıh âlimi Aziz'den öğrendi. Daha sonra Muhammed Kusturlî ve Fakih Câfer'den matematik, feraiz ve fıkıh ilmi tahsil etti. Menekeb şehrine giderek buranın hatibi Ebû Abdullah Becel'den ve Ebü'l-Hasan Âmirî'den nahiv ve fıkıh ilimlerini öğrendi. 1436 senesinde Tilmsan'a giderek Şeyh Ahmed bin Zâgî'nin derslerine devam etti. Uzun zaman ilim tahsili ile meşgul olan Kalsâdî, özellikle ferâiz ve matematik ilimlerinde yüksek bir mertebeye ulaştı. 1443 senesinde ilim öğrenmek için Tunus'a gitti. Tunus'ta birçok alimin derslerini takib etti. 1446 senesinde hacca gitmek üzere yola çıktı. İlim aşkıyla yanan Kalsâdî, bu seferi sırasında rastladığı birçok âlimin ilim meclislerinde bulundu. Hac farizasını yerine getirdikten sonra Kahire'ye döndü. Burada ilim tâliplerine hem ders veriyor, hem de başka âlimlerin bilgilerinden istifâde edebebilmek için onların derslerine devam ediyordu. Daha sonra Gırnata'ya döndü. Fakat çıkan savaşlar yüzünden Kuzey Afrika'ya gitti ve Becâye şehrinde vefât etti.

Kalsâdî, matematik ilminde yüksek dercelere kavuştu. Günümüze kadar kullanılan cebirle alakalı rumuz ve işâretleri ilk defa kullandı. Cebire âit işâretler ve rumuzları batı bilim dünyâsında 1540 ile 1603 seneleri arasında yaşayan Fransız François Viete'in bulduğu iddiâ ediliyorsa da, Kalsâdî'nin eseri incelendiğinde, bu iddianın yanlış olduğu görülür. Kalsâdî, Fransız matematikçiden 1,5 asır önce yazdığı eserinde cebire âit işaretleri kullanmıştır. Ayrıca, İbn-i Bennâ'nın matematiğe dair çalışmalarını açıklayıp genişletti. Kesirler teorisi, pozitif ve negatif sayılar üzerine çalıştı ve bunlara önemli ilâveler yaptı. Sayıların yaklaşık karekökünü bulma metoduyla ilgili yeterince hassas formüller geliştirdi. Kalsâdî, bugünkü şekli ve kesirleri ilk kullanan âlimdir. Kalsâdî'nin üzerinde çalışarak geliştirdiği yaklaşık karekök bulma formülleri şöyledir:

FORMÜLLER VARRRRR!

FORMÜL 1

FORMÜL 2

FORMÜL 3

FORMÜL 4

Kalsâdî, din ve fen ilimlerine dair birçok eser yazmıştır. Bunların en meşhuru matematik ilmine dâir olan **Keşf-ül-Esrâr an İlmi Hurûf-il- Gubâr'**dır. Eser, dört bölüm ve bir hatimeden meydana gelmiştir. Birinci bölümde, toplama, çıkarma, çarpma, bölmeye dâir bilgiler; ikinci bölümde kesirlerin toplaması, çıkarması, çarpması ve bölmesi ile ilgili bilgiler; üçüncü bölümde, karekökle ilgili işlemler; dördüncü bölümde çeşitli cebir formülleri; hatime kısmında ise tam ve eksik sayının bulunması ve çeşitli formüller hakkında bilgi verilmektedir. Kalsâdî bu eserini yazarken, Harezmî, Sâbit bin Kurre ve Ömer Hayyan gibi âlimlerin eserlerinden faydalanmıştır. Kalsâdî'nin bu eseri günümüze kadar Avrupa ve bütün dünyâ üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Cebirin bugünkü duruma ulaşmasında onun payı büyüktür.

Kalsâdî'nin yazdığı eserlerden bâzıları şunlardır:

1) El-Kârûn fil-Hesâb, 2) Keşf-ül-Cilbâb fî İlm-il-Hesâb, 3) Eşref-ül-Mesâlik ilâ Mezheb-il- İmâm-ı Mâlik, 4) Bugyet-ül-Mübtedî ve Günyet-ül-Müntehî, 5) Takrîb-ül- Mevâris ve Müntehâ-el-Ukûl vel-Bevâhis, 6) Tenbîh-ül-İnsân ilâ İlm-il-Mîzân, 7) Şerh-ul-Ecrûmiyye, 8) Şerhu Îsâgûci, 9) Şerh-ut-Telhîs fil-Me'ânî vel-Beyân, 10) Şerh-ut-Tilmsâniyye, 11) Şerh-ul-Kasîdet-il- Hazreciyye, 12) Keşf-ül-Esrâr an İlmi Hurûf-il-Gubâr, 13) Şerh-ul- Kuşeyriyye, 14) Gunyet-ün-Necât, 15) En-Nasîhatü fis-Siyâset-il-Amme vel-Hassa, 16) Hidâyet-ül-Enâm fî Şerhi Muhtasarı Kavâid-il-İslâm, 17) Hidâyet-ün-Nezzâr fî Tuhfet-ül-Ahkâm vel-Esrâr.

KALSİNASYON;

Alm. *Verkalken, Ausglühen, Kabzinieren (n),* **Fr.** *Calcination (f),* **İng.** *Calcination, calcining.* Bir maddenin nemini ve karbondioksit gibi uçucu maddelerini uzaklaştırmak için o maddeyi erime noktasının altında ısıtma (kavurma) işlemi. Cevherin öğütülmesinden sonra faydalı hâle getirmek için en çok yapılan ilk işlemlerden biridir. Eritmeden önce kükürdü uzaklaştırmak için metal cevherlerinin kavrulmasını da içine alan genişletilmiş bir terimdir. Cevher, erime noktasının altında yüksek sıcaklıkta hava mevcudiyetinde ısıtılarak kavrulur.

Alçı îmâlâtında, saf gibs birleşiminde bulunan suyun fazlasını uzaklaştırmak için kalsine edilir. Çimento ve kireç de bâzı maddelerin kalsinasyonu ile elde edilir.

KALSİT;

Alm. *Kalzit, Kalkspat (m),* **Fr.** *Calcite (f),* **İng.** *Calcite.* Kalsiyum karbonatın heksagonal sistemde kristallenmiş hâli. Kalsitin yoğunluğu 2,75 g/cm3tür. 1025 atmosfer basınç altında erime noktası 1339°C'dir. Kalsit, kireçtaşının esas elemanıdır. Saf kristal % 56 kalsiyum oksit (CaO), % 44 karbondioksit (CO_2) ihtivâ eder. Saf olmayan kristallerde kalsiyumun bir kısmı Fe, Mg ve Mn ile yer değiştirmiş olabilir. Kalsit, tabiatta mineral damarı şeklinde ve sık sık kurşun, çinko, gümüş ve diğer cevherlerle beraber teşekkül eder.

KALSİYUM;

Alm. *Kalzium (n),* **Fr.** *Calcium (m),* **İng.** *Calcium.* Toprak alkalileri grubundan metalik bir element. Sembolü "Ca"dır. İsmi Lâtincede "kireç" mânâsına gelen "calx" kelimesinden gelmektedir. İlk defa 1808'de Lumphru Davy tarafından kalsiyum hidroksitten elektroliz yoluyla elde edilmiştir.

Özellikleri: Metalik kalsiyum gümüş gibi parlaktır. Özgül ağırlığı 1,55 g/cm3tür. 851°C'de erir. 1439°C'de kaynar.

Elektriği iyi iletir. Gevrek (kırılgan) olmasına rağmen yumuşaktır. Sertliği sodyum ile alüminyum arasındadır. Haddelenebilir ve dövülebilir. Çekme mukâvemeti 438 kg/cm2dir. Oksidasyon değeri 2+'dır. Atom numarası 20, atom ağırlığı 40,08'dir. Yeryüzünde altı tabiî izotopu bulunmaktadır: Ca_{40}, Ca_{42}, Ca_{43}, Ca_{44}, Ca_{46} ve Ca_{48}. Dünyâ üzerindeki kalsiyum elementinin % 97'si Ca_{40} izotopudur. Sun'î olarak pekçok radyoaktif izotopları elde edilmektedir. Bunlardan birisi Ca_{45} olup, kemikte kalsiyum kalıntısı üzerinde yapılan araştırmalarda, su tasfiye işlemlerinde, deterjan aktivitesi için ve yüzey ıslanması hâdiseleri üzerindeki çalışmalarda kullanılmaktadır.

Bulunuşu: Kalsiyum yeryüzünde en bol bulunan beşinci elementtir. Volkanik kayaların % 3-63'ünü teşkil eder. Kimyevî reaktivitesi yüksek olduğundan serbest halde bulunmaz. Yer kabuğunda genellikle karbonat, sülfat, silikat ve fosfat bileşikleri şeklinde bulunur. En çok rastlanan mineralleri kireçtaşı, mermer, kalsit ($CaCO_3$), dolamit ($MgCO_3$ $CaCO_3$), fluorit, fluspat (CaF_2) apatit $Ca_3(PO_4)_2$ $Ca(FCl)_2$, gips ($CaSO_4 2H_2O$) ve fosfrittir $Ca_3(PO_4)_2$. Ayrıca deniz suyunda çözünmüş olarak ve kemiklerde kalsiyum fosfat, kabuklu hayvanların kabuklarında ise kalsiyum karbonat hâlinde bulunmaktadır.

Üretimi: Bugün metalik kalsiyum yalnız eritilmiş kalsiyum klorürün elektrolizi ile elde edilmektedir. Elektrolit kabı olarak porselen veya demir kaplar kullanılmaz. Çünkü yüksek sıcaklıkta yapılan bu işlemde erimiş kalsiyum klorür, bu tür kaplara tesir eder. Bu sebeple grafitten yapılmış kaplar kullanılmaktadır.

Bundan başka kimyevî yollarla da kalsiyum elde edilebilir. Bunlardan biri eritilmiş kalsiyum iyodürü sodyum ile muamele etmektir:

$CaI_2 + 2Na \varnothing Ca + 2NaI$

denklemine göre ayrılan kalsiyum, sodyumun fazlasıyla sıcakta alaşım yapar, soğukta kristallerden saf alkol ile sodyum uzaklaştırılarak kalsiyum elde edilir.

Kullanılışı: Kalsiyum, pekçok metallerin alaşımlarının elde edilmesinde kullanılır. Kalsiyum-silikon alaşımları çelikte kristallerin tânecik büyüklüğünü kontrol eder. Alüminyumlu alaşımlarda ise kalsiyum, metallerin mekanik ve elektrik özelliklerini iyileştirir. Kalsiyum-lityum alaşımları, çelik, bakır ve nikel alaşımlarında deoxsidan olarak kullanılır. Kalsiyum- germanyum alaşımları da, saflaştırıcı olarak kullanılır % 98 kurşun, % 2 kalsiyumdan meydana gelen alaşım mekanik yatak metallerinin hazırlanmasında kullanılır.

Kalsiyum kolayca elektron kaybettiğinden dolayı, çok iyi bir indirgeyicidir. Bu amaç için kullanılan metalik sodyumdan pahalı olmasına rağmen, zirkonyum, hafniyum, vanadyum, tungsten, toryum, uranyum, yitryum, skandiyum, sezyum ve nadir toprak metalleri gibi az bulunan metallerin elde edilmesinde yaygın olarak kullanılır. Bu metaller, oksitleri veya florürlerinin indirgenmesi sonucu elde edilir. Suya olan aşırı hassaslığından dolayı, kalsiyum aynı zamanda alkol gibi organik çözücüleri kurutmak için de kullanılır. Deniz altında ses veren aletlerde kullanılması, su ile olan reaksiyonunda hidrojen gazı açığa çıkarmasına dayanır.

Önemli bir kalsiyum bileşiği olan kalsiyum asetat, asetat ve asetik asit îmâlâtında, tekstil kurutmasında ve baskısında; kalsiyum, bromür, fotoğrafçılıkta, su alıcı madde olarak yiyecek ve ahşabın korunmasında; kalsiyum siyanamit, sun'î gübrede istenmeyen otlara karşı ve demir-çeliğin sertleştirilmesinde; kalsiyum sikhamat, alkolsüz içkilerde, düşük kalorili ve diyabetik yiyeceklerde sun'î

tat verici olarak; kalsiyum hipoklorit, bakterilere, mantarlara karşı; kalsiyum tungstat ışık veren boyalarda ve floresan lambalarda kullanılır. Bu bileşiğin sentetik kristalleri laser ve maserler için bir başlangıç maddesidir.

Biyolojik önemi: Yaşayan canlıların fizyolojik kimyâsında kalsiyum önemli rol oynar. İnsan vücûdundaki kalsiyumun % 99'u kemiklerde ve edişte bulunur. Vücutta birçok fizyolojik fonksiyonu olan kalsiyumun kâfi miktarlarda alınmaması kalsiyum eksikliğine sebep olur. Kalsiyumun dokularda kullanılabilmesi için C ve D vitaminlerinin de yeterince bulunması lâzımdır. Hattâ kandaki fosfor ve kalsiyumun birbirine oranları da uygun olmalıdır. Peynir kalsiyumca, ceviz fosforca zengin bir yiyecektir. Bu bakımdan, bunları tek tek yemek zararlı olup, birlikte yenmeleri büyük fayda sağlar.

Kalsiyumun, kasların gerginliği ve kalbin çalışmasında, gebelik ve doğumdan sonra süt yapımında büyük rolü vardır. Kalsiyum süt ürünlerinde ve yeşil sebzelerde bol miktarda bulunur.

KALSİYUM KARBİT (Kalsiyum Karbür);

Alm. *Kalziumkarbid (n),* **Fr.** *Carbure (m) de calcium,* **İng.** *Calcium Carbide.* Kireçle kokun elektrik fırınında yaklaşık 2000°C civârında ısıtılması ile elde edilen ve formülü CaC_2 olan kimyevî bir bileşik.

Özellikleri: Kalsiyum karbit, oda sıcaklığında renksiz saydam ve tetragonal (dört açılı) kristaldir. Ticârî ölçülerdeki kalsiyum karbit, gri siyah, topak topak pürüzlü (delikçikli veya süngerimsi) bir katı olup, içinde birçok kirlilikler (saflığı bozan şeyler) ihtivâ eder. Özgül ağırlığı 2,22 g/cm^3tür. Takriben 23000°C'de erir.

Kalsiyum karbitteki karbon, iyon hâlindedir ve karbit kökü C_2^{2-} şeklindedir. Karbit iyonları, hidrojenlerle birleşerek asetileni meydana getirirler. Kalsiyum karbit suda hızla bozunarak asetilene dönüşür:

$CaC_2 + H_2O \varnothing C_2H_2 + CaO$

Kullanılışı: Kalsiyum karbitin başlıca kullanılışı asetilen elde edilmesindedir ki asetilen de oksijen-asetilen kaynaklarında, plastiklerin, reçinelerin ve organik bileşiklerin elde edilmesinde kullanılır. Ayrıca karbonsiyahı, kalsiyum siyanamit ve metalik bakırın elde edilişinde indirgeme vâsıtası olarak kullanılır.

KALSİYUM SÜLFAT (Bkz. Alçı)

KALVEN, Jean;

Protestanlığı kuran papazlardan. Fransa'nın Noyan şehrinde 1509'da doğdu ve İtalya'nın Cenevre şehrinde 1564'te öldü. Din adamı olan babasının isteğine uyup, üniversitedeki öğrenimini değiştirerek hukuka geçti. Talebeliğinden îtibâren din üzerindeki çalışmaları onu Hıristiyanlık üzerinde reform (yenilik) yapmaya sevk etti.

Luther'in eserlerinin tesiri altında kalan Kalven, 1534 yılında Protestanlığı kabul edince İsviçre'ye gitti. Burada **Hıristiyan Dini Öğretimi** adlı eserini 1536 yılında yayınladı. Aynı yıl protestan bir din adamının teşvikiyle dînî öğretime başladı. Fakat halk tarafından, uyguladığı dînî düşünceler yüzünden şehirden kovulduktan bir müddet sonra tekrar Cenevre'ye çağrılarak yeni kilise düzenini kurdu. Kalven sıkı bir kilise disiplini kurmasına rağmen, din işlerine karışmama taraftârıdır. Katoliklerden tamâmen ayrılan Protestanlık inancının savunucusu olan Kalven'in düşünceleri tamâmen kabul edilinceye kadar milyonlarca insan öldü.

Hıristiyanlık üzerine son büyük değişiklik yapanlardan sayılan Kalven'in, 59 cilde yakın eseri vardır.

Kalven'in fikirlerini kabul edenlerin yoluna "Kalvenizm" denir. Bilhassa Fransa'da Katoliklerin baskısında kalan Kalvenistler İsviçre, Hollanda, Macaristan ve İskoçya'da yayıldılar.

KALYON;

Alm. *Galeone (f),* **Fr.** *Galéon (f),* **İng.** *Galleon.* Yelkenli ve kürekli en büyük savaş ve yük gemisi. Osmanlı kalyonlarının üç ambarlı ve kapak adı verilen iki çeşidi vardı. Üç ambarlı, en üst güvertesinden başka iki alt güvertesinde top bataryası bulunan ağır ve hantal yapılı, yalnız yelkenle yürütülen bir gemi tipiydi. Kapak, ana güvertesinden başka iki alt güvertesinde top bataryası bulunan daha hafif bir kalyondu. Buna "karaka" da denirdi. Osmanlı denizciliğinde kalyon ilk defa Sultan İkinci Bâyezîd Han devrinde kullanıldı. Kânûnî Sultan Süleymân Han devrinde de bin beş yüzden iki bin tonilâtoya kadar yük taşımaya müsait karaka türünden büyük gemi kullanılırdı. Bu gemiler her ne kadar kürekle sevk olunur ise de, hareketleri yelken ve direğe, yâni rüzgara bağlı olduğundan savaş sırasında rüzgar esmediği zamanlarda pek fazla işe yaramazlardı. Osmanlılar bu tür gemileri nakliyat işlerinde kullanırlardı.

Kalyonda çalışanların aylıklarını, yiyecek ve içeceklerini ve levazım hesaplarını tutan vazifeli kalyon kâtibi bulunurdu. Kalyonlarda, bugünkü doktor albay rütbesinde, kalyon tabibi vardı. Kalyonlarda vazifeli askerler kalyoncu diye tâbir edilirdi.

Kalyoncuların özel bir kıyâfeti vardı. Bir metre uzunluğunda yatağan bıçaklar ve özel tabancalar kullanırlar, başlarına, bellerine şal takarlar, omuzlarına mevsime göre yapılmış bornoz atarlardı. Bâzan başlarına sarıklar sararlar, sırma ve düz kaytandan işlemeli şalvar giyerlerdi.

Ayakkabıları kütburunlu, üzerinden ayak parmakları görülecek biçimdeydi. Buharlı gemilerin yapımından sonra diğer yelkenli harp gemileri gibi kalyonlar da ortadan kalktı.

KALYÛBÎ;

on yedinci yüzyılda Mısır'da yetişen din ve fen âlimlerinden. İsmi, Ahmed Şihâbüddîn bin Ahmed bin Selâme el-Mısrî'dir. Kalyûbî diye de meşhur olmuştur. Mısır'ın Kalyûb şehrinde doğdu. Doğum târihi belli değildir. 1659 (H. 1069)da aynı yerde vefât etti. Kabri oradadır.

Küçük yaştan îtibâren ilim tahsiline başlayıp Şâfiî mezhebi fakihlerinin meşhurlarından olan Şemseddîn-i Remlî'den fıkıh ve hadis ilimlerini tahsil etti. Kendi evinden ayrılıp üç sene müddetle bu zâtın hizmetinde ve ilim meclisinde kaldı. Nûreddîn-i Zeyyâdî, Sâlim-i Şebşîrî, Ulyâ Halebî, Sübkî gibi meşhur âlimlerden de ilim öğrendi. Şâfiî fıkhı, hadis, Arap edebiyâtı, tıp ve coğrafya ilimlerinde derin âlim oldu. İlminin yüksekliği sebebiyle kendisine Şâfiî-i Sagîr (Küçük İmâm-ı Şâfiî) ünvânı verildi. Fen ilimlerinde derin ilim sâhibi olup, hesab (aritmetik) ve astronomi ilimlerinde üstün dereceye ulaştı. Mîkât (namaz vakitlerinin) hesaplarını mahâretle yaptı. Bilhassa tıp ilminde ihtisas sâhibi oldu. Talebe okutup ilim öğretti. Birçok alim yetiştirdi. Mensûr-ı Tûhî, İbrâhim Bermâvî, Şâbân-ı Feyyûmî ve daha birçok zâtlar onun tedris halkasında yetiştiler.

Din ve fen ilimlerinde yüksek derece sâhibi olan Kalyûbî güzel ahlak ve fazilet sâhibiydi. İslâm dîninin haram ettiği ve şüpheli olduğunu bildirdiği şeylerden çok sakınırdı. Tevâzû sâhibi olmasına rağmen, ilminin verdiği heybetten, huzurunda kimse konuşmaya cesâret edemezdi. Fakirleri çok sever, kimseden sadaka kabul etmezdi. Resmî bir yerde vazifesi olmamakla birlikte bolluk ve nimetler içinde bir hayat sürmüştü. Talebelerinin anlayacağı seviyede ders verir, anlayamadıkları yerleri canlı misaller getirerek izaha çalışırdı. Derslerinde bulunan kimseler sanki başlarında kuşlar varmış gibi sükunet ve edeb içinde dinlerlerdi.

Eserleri: Kalyûbî pekçok eser yazmış olup bunlardan on sekiz tânesi bugüne kadar gelmiştir. Bu eserlerden bâzıları şunlardır:

1) Tuhfetü'r-Râgıb fî Sîret-i Cemâatin min A'yâni Ehl-i Beyti'l-Etâyib: Bu eserinde, Mısır'da makam ve kabirleri bulunan ve Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) soyundan gelen seyyid ve şeriflerin hayatlarını, kısa ve özet olarak anlatmaktadır. Osmanlı âlimlerinden Mehmed Zihnî Efendi bu kitabı **Bugyetü't-Tâlib fî Tercemeti Tuhfeti'r-Râgıb** adıyla Türkçeye tercüme etmiştir.

2) Şerhu'l-Minhâc Hâşiyesi, 3) Şerhu't-Tekrîr Hâşiyesi, 4) Şerh-i Ebî Şücâ Hâşiyesi, 5) Şerh-i İsâgûcî Hâşiyesi, 6) İmâm-ı Nevevî'nin **Minhâcü't-Talibîn'**ine Celâlüddîn-i Mahallî'nin yazdığı şerh üzerine hâşiye, **7) Kitâbü's-Salevât, 8) Nevâdirü'l-Kalyûbî, 9) El-Hidâyetü min- ed-Dalâleti fî Ma'rifeti'l-Vakti vel-Kıble bi-Gayrı Âletin:** Namaz vakitlerinin ve kıblenin tâyin edilmesiyle ilgili usûl ve metodları anlatır. **10) Tezkiretü'l-Kalyûbî:** Tıb ilmine dâirdir. **11) Kitâbü'l-Mücerrebât, 12) Mirâcü'n-Nebî, 13) Risâletün fî Ma'rifeti Esmâi'l-Bilâd ve Urûzih ve Atvâlihâ, 14) Risâletün fî Fedâili Mekke vel-Medîne ve Beyt-il-Makdis ve Şey'ün min Tarîhiha.**

Buyurdu ki: "Allahü teâlâ beş şeyi beş şeyde gizledi: Birincisi; insanların belki rastlarım ümidiyle bütün tâatları yapmaları için, Allahü teâlâ rızâsını bir tâat içerisinde gizledi. İkincisi; insanların günaha düşmekten sakınmaları için, gazabını günahlardan bir günahın içerisinde gizledi. Üçüncüsü; insanların rastlarım ümidiyle, bütün gecelerini ihyâ etmeleri için, Kadir gecesini Ramazân-ı şerîf ayında gizledi. Dördüncüsü; insanların karşılaştıkları kimselere belki Allahü teâlânın velî bir kuludur deyip, onların duâlarına kavuşmak gayreti içerisinde olmaları ve hiç kimseyi hakîr görmemeleri için velî kullarını insanlar arasında gizledi. Beşincisi; insanların Cumâ günü duâda gayretli olmaları için, Allahü teâlâ Cumâ günü içinde duânın kabul edileceği saati gizledi.

KAM MİLİ (Eksantrik Mil);

Alm. *Nockenwelle (f),* **Fr.** *Abre (m) a cames,* **İng.** *Camshaft.* Motorlarda subapların açılıp kapanmasını temin eden, krank miline paralel olarak çalışan, çelik malzemeden yapılmış bir makina elemanı. Buna eksantrik mil de denir.

Kam milinin üzerinde "kam" adı verilen eksantirik çıkıntılar bulunur. Kam, dönen mil hareketini doğrusal

subap hareketine çeviren bir mekanizmadır. Kamlar, kam milinin üzerine o şekilde yerleştirilmiştir ki, silindirlerdeki emme ve eksoz subaplarını dört zamanlı motorun çalışma düzenine uyacak şekilde açıp kapatırlar.

Kam mili, hareketini krank milinden alır. Krank milinin iki tam devri ile bir tam devir yapar.Yani motor hızının yarısı kadar bir hızla döner.

Kam mili, benzinli motorlarda subaplara ve distribütöre kumanda eder. Genellikle dört zamanlı motorlarda bulunur. Fakat az da olsa yüksek güçlü iki zamanlı motorlarda da ekzoz subapına ve enjektöre kumanda etmek için kullanılır.

KAMBİYO;

Alm. *Wechsel (m),* **Fr.** *Change (m),* **İng.** *Exchange.* Yabancı para. Yabancı paraların, millî parayla değiştirilmesi. İç ve dış kambiyo olmak üzere ikiye ayrılabilir. İç kambiyoda para değişimi ülke içinde yapılır. Bir bankada Türk parası ile yabancı para almak veya yabancı para vererek karşılığı Türk parasını almak gibi. Dış kambiyoda ise para değişimi ülkeler arası yapılır. İstanbul'daki bir tâcirin, İngiltere'de mal alışı dolayısıyla borcunun transfer işlemi misâl olarak verilebilir.

Millî parayla yabancı paralar arasında değişimde kullanılan nisbete **"parite"** denilir. Kambiyo kuru tesbitinde **"serten ve enserten"** esâsı kabul edilebilir. Serten hâlinde millî para esas, yabancı para fiattır. (1 Mark-6450 TL. Temmuz-1993.) Enserten hâlinde ise kur esas yabancı paradır. (1 dolar 10.970 TL. gibi; Temmuz 1993.) Türkiye'de kambiyo kurları enserten olarak belirlenmektedir.

KAMBOÇYA

DEVLETİN ADI ..Kamboçya Halk Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Phnom Pehn

NÜFÛSU 8.974.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 181.035 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Kheme Dili ve Fransızca

DÎNİ ..... Budizm

PARA BİRİMİ..... Kamboçya Riyali

Çin Hindi Yarımadasının güneybatı kısmında yer alan bir devlet. Güney kıyısında Siyam Körfezi, kuzeyinde ve doğusunda Vietnam, batısında Tayland bulunur.

Târihi

On dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar çeşitli adlar altında krallık olarak yaşayan Kamboçya, Ortaçağda bir süre Moğolların, Tayların ve Vietnamlıların hâkimiyetinde kaldıktan sonra 1863'te Fransız hâkimiyetine girdi. 1954 yılında Kral Norodom Sihanuk'un önderliğinde bağımsızlığına kavuşmuştur. 1968'de bütün yetkileri eline alan Sihanuk 1970'de bir darbe ile yönetimden uzaklaştırılmıştır. Yerine geçen Mareşal Lon Nol, Kamboçya Krallığına Kahmer Cumhûriyeti adını vermiş ve ABD ile anlaşma yaparak, yakın ilişkilere girmişti. Kamboçya'nın komşuları ile araları bozulunca Kuzey Vietnamlılar ve Vietkonglularla savaşmak üzere ülkeye Amerikan Birlikleri gelmiştir. Bu birlikler 1975 yılında çekilmişlerdir.

Bunu tâkib eden iç savaşta, Çin'e sığınan Sihanuk, Pol Pot yönetimindeki Kızıl Kmerleri 1975'te destekleyerek ülkeyi komünist rejim getirdi ve aynı yıl kabul edilen anayasa ile Demokratik Kamboçya Devleti kurulmuş oldu. Komünist rejim, iki milyona yakın insanı kırsal kesime sürdü ve çok sayıda insanın ölümüne sebeb oldu. Vietnam birlikleri 1979'da Kamboçya'yı işgal ederek Sovyet yanlısı Heng Samrin'i hükûmetin başına geçirdiler.Yeniden başlayan iç savaş yüzünden binlerce Kamboçyalı yeniden Tayland'a sığındı. İç savaşa kapsamlı bir çözüm getiren anlaşma 23 Ekim 1991'de Paris'te imzâlandı. 1992'de Yüksek Ulusal Konseyi basına özgürlük tanıma ve siyâsî partilerin kurulmasına izin verdi.Tarafların antlaşma koşullarına uyup uymadıklarını denetlemek ve seçimler için hazırlıkları yürütmek için Birleşmiş Milletler Geçici Kamboçya İdâresi (UNTAC) kuruldu. Kızıl Khmerlerin UNTAC'la işbirliği yapmaya yanaşmaması taraflar arasında çatışmalara sebeb oldu. Bugün Kamboçya, Birleşmiş Milletler Teşkilâtının üyesidir.

Fizikî Yapı

Kamboçya genelde düz bir ülkedir. Ülkenin ortasında Tonle Sap Ovası ve gölü, kuzeyinde Phanom Dong Rak Dağlarını içine alan sıradağlar, güneybatısında Cardamon Dağları, doğusunda ise

Mandalkiri Yaylası bulunur. Mekong Irmağının bir kolu Tonle Sap Gölüne dökülür. Mekong Irmağı ülkenin doğu kesimini boydan boya geçer. Yazın bu ırmak ve kolları taşar. Tonle Sap Gölünde su seviyesi yükselerek büyük bir alan sular altında kalır. Gölün yüzölçümü 3100 km2den 10.400 km2ye çıkar.

İklim

Ülke iklimi Muson rüzgarlarının ve yağmurlarının etkisi altındadır. Kasım ayından mayısa kadar olan sürede iklim genelde kuraktır. Yıllık yağış ortalaması Cardumum Dağlarında 6350 mm, Büyük Yaylada ise 1550 milimetredir. Sıcaklık ortalaması 20-36°C arasında değişir.

Tabiî Kaynakları

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Yıllık yağışların yüksek olduğu dağlar ve platolar, yaprak dökmeyen tropikal ormanlarla kaplıdır. Alçak kesimlerde ve kurak alanlarda ise yaprak döken ormanlar ve savanlar bulunur. Kıyı kesiminde ise Mangrov Ormanları yer alır.

Ülkenin büyük kısmı ormanlarla ve savanlarla kaplı olması sebebiyle, fil, kaplan, leopar, ayı ve timsah gibi birçok yabanî hayvanlar bulunur.

Mâdenler: Ülkede demir, fosfat, manganez, altın ve kömür yatakları varsa da, teknik ve ekonomik güçlüklerden dolayı bu kaynaklardan yeterince faydalanılmaz.

Nüfus ve Sosyal Hayat

8.974.000 olan ülke nüfûsunun % 85'ini Kmerler meydana getirir. Bunun yanı sıra azınlık olarak Çinli ve Vietnamlılar vardır. Ülkede az sayıda Avrupalı, Hindli, Taylandlı ve çeşitli kabilelere mensup kişiler vardır.

% 90'ı köylerde yaşayan nüfûsun kalabalık olduğu yerler Mekong ve Tonle Sap havzalarıdır. Ülkenin başlıca önemli şehirleri arasında başşehir Phnom Pehn ve Battambang yer alır.

Halkın büyük kesimi Budizmin kolu olan Theravada inancına bağlıdır. Halkın kullandığı ve resmî dil Kmer dilidir.

Eğitim: 1975 yılına kadar kapalı kalan okullar, aynı yıl Mayıs ayından îtibâren marksist bir eğitime başlamıştır. Halkın yaklaşık % 50'si okuma yazma bilmemektedir. Ülkede 10 üniversite ve 6000 civârında ilk ve orta dereceli okul vardır.

Siyâsî Hayat

Komünist bir rejimle idâre edilen ülkede, halk tarafından beş yıl için seçilen 250 üyeli Halk Temsilciler Meclisi bulunur. İç ve dış politikayı belirlemek, üç kişilik devlet presidyumunu, Bakanlar Kurulunu seçmek, halk mahkemesini tayin etmek görevi de aynı meclisindir.

Ekonomi

Ekonomi daha çok tarıma dayalıdır. 1970-1975 ve 1979-1982 yılları arasında sürekli askerî mücâdeleler olduğu için ekonomi duraklamıştır. 1975 Nisanından îtibâren zirâî bir programın uygulanmasına başlanmıştır. Ekonominin bütün sektörleri devletleştirilmiştir ve devlet tarafından kontrol edilmektedir.

Tarım: Ülke ekonomisi tarıma dayanır. Yetiştirilen tarım ürünleri arasında başta pirinç ve kauçuk gelmektedir. 1970 yılına kadar pirinç ihracatcısı olan Kamboçya, günümüzde pirinç ithal etmektedir. Tarıma elverişli olan topraklar, ekilen topraklardan daha fazladır. Fakat modern tarım aletleri kullanılmadığı için, ekilen alanlar azdır.

Ekilen arâzinin % 80'i pirinç üretimine ayrılmıştır. Pirinçten sonra en fazla üretilen ürün kauçuktur. Bunlardan başka şeker kamışı, patates, yerfıstığı, mısır, tütün ve manyok yetiştirilir.

Ormancılık: Ülke toprakları gür ormanlarla kaplı olmasına rağmen, orman sanâyi gelişmemiştir. Yıllık ortalama 260.000 metreküp kereste üretilir. Tomrukların nakliyesi ırmaklar vâsıtasıyla yapılır.

Balıkçılık: Ülke halkının beslenmesinde balığın önemli yeri vardır. Daha çok tatlı su balığı avlanır. Ülkenin balık ezmesi ve balık sosları dünyâca meşhurdur. Yakalanan balığın ancak % 10'u dışarıya satılır.

Sanâyi: Ülkenin sanayisi besin, tekstil ve kereste sanâyiine dayanır. Ayrıca çam işleyen, traktör ve kamyon montaj fabrikaları, çimento, lâstik ve şeker fabrikaları da vardır.

En büyük sanâyi merkezi Phnom Penh, Kampong Som ve Kampong Cham'dır.

Ticâret: Kamboçya dışarıya kauçuk, balık, kereste, mısır, pamuk ve hayvânî ürünler satar.

Dışardan ise makina, mâden, tekstil ürünleri ve diğer işlenmiş ürünler satın alır. Kambçoya'nın ticâret yaptığı başlıca ülkeler Hong-Kong, Fransa, Çin, Singapur ve Vietnam'dır.

Ulaşım: Kara ulaşımı 13.500 km'lik karayolları ve 655 km'lik demiryollarıyla sağlanır. Karayollarının ancak % 20'si asfalttır. Ulaşımın büyük kesimi Mekong Irmağının ulaşıma açık kesiminde yapılır. Chnang en büyük nehir limanıdır. Kampong Som ise okyanusa açılacak gemiler tarafından kullanılan önemli bir limandır. Milletlerarası havaalanı vardır.

KAMÇI;

Alm. *(Fuhrmanns) peitsche (f), Troddel (f) (an der Gebetskette),* **Fr.** *Fouet (m), houppe (f) de chapelet,* **İng.** *Whip-tuft.* Hayvanları harekete getirmek, hızlandırmak, insanları cezâlandırmak için kullanılan, bir sopaya bağlı ip örgü veya sırım. Zırhlı ve düşmanla göğüs göğüse savaşta kullanılan bir harp âletine de kamçı denmektedir. Bu kamçı, yarım metre uzunluğundaki demir çubuğun ucuna tutturulmuş bir zincire bağlı birçok dikenli gülleciklerden meydana gelir. Aynı zamanda "kamçı topuz" adı da verilen bu gülleciklerin ağaçtan bir sapı vardır.

Tesbihin ucuna püskül yerine takılan ince uzun süse de kamçı denmektedir. Bunlar eskiden İstanbul, Halep, Şam gibi yerlerde örülürse de Trabzon'da yapılanlar daha zarif ve sanatlı olurdu. Günümüzde, tesbihlere bu tip kamçı konmadığı gibi kamçı sanatkârı da kalmamıştır.

KAMÇILILAR (Flagellata);

Alm. *Flagellaten (m.pl.),* **Fr.** *Flagellés (m.pl.),* **İng.** *Flagellates.* Bir hücreli kamçılı hayvanları içine alan bir sınıf. Şekilleri küre, oval veya mekik şeklinde olur. Hareket organeli olan kamçıları tipiktir. Genellikle bir ile dört arasında değişen kamçıları vücutlarının ön kısmında bulunur.

Serbest, asalak veya çürükçül yaşayan türleri vardır. Serbest yaşayanlarının çoğunun sitoplazmasında şerit, disk veya kadeh şeklinde kromotoforlar bulunur. Kromotoforlar klorofilden yapılmış olup, fotosentez yapımında rol oynarlar. Bâzı parazit flagellatların kamçılarında dalgalı bir zar bulunur. Çoğu boyuna bölünerek çoğalır. Bazılarının ön kısmında, kamçının dibinde ışığa karşı hassas "stigma" denen bir göz noktası bulunur. İnsan veya hayvanların barsak veya kanlarında parazit olarak yaşayabildikleri gibi nehir, göl ve deniz gibi her türlü sularda da bulunabilirler. Toz, toprak ve pislikler içinde dayanıklı kistlerine de rastlamak mümkündür. Hem ototrof hem de heterotrof beslenen serbest flagellatlar vardır. Öglena (Euglena) bunlardan biridir: Kromotofları sâyesinde fotosentez yaparak kendi besinini yapabildiği gibi dışardan da hazır besin alabilir.

Flagellatların on kadar takımı vardır. Öglena (Euglena), tripanozoma (Trypanosoma), layşmanya (Leishmania), noktiluka (Noctiluca), volvoks (Volvox) bu takımların en iyi tanınan cinsleridir.

KAMERA;

Alm. *Kamera (f),* **Fr.** *Caméra (f)*, **İng.** *Camera.* Fotoğraf makinasının daha gelişmiş bir şekli. Fotoğraf makinası sâdece donmuş bir görüntüyü kaydeder, kamera ise göz aldanmasından da faydalanarak hareketlerin devamlı olmasını sağlar. Kamera ile çekilmiş filmler, film gösterme makinasıyla aynı hızla perdeye aksettirildiğinden, filmi hareketli olarak tâkip etmek mümkün olmaktadır.

Kamerada, fotoğraf makinasındaki gibi bir karanlık oda, ışığı toplayıp görüntüyü sağlayan mercekler (objektif) ve ışığa dayalı film bulunur. Kamerada uzun şeritler hâlinde sarılmış filmler kullanılır. Filmin kenarları rahat akışı sağlamak için delinmiştir.

Her kamerada temel olarak şu parçalar bulunur:

1. Mercek: Görüntüyü küçülterek filme ileten kısımdır. Gelişmiş kameralarda birden fazla mercek bulunur. Bu mercek topluluğuna objektif denir. Kameranın değeri objektifin niteliği ile ölçülür. Her objektifin belli bir odak uzaklığı vardır ve mm olarak verilir.Kutu tipi dışındaki kameralarda objektif ayarlanabilir merceklerden meydana gelir. Mercekleri ayarlamaktan maksat, değişik uzaklıktaki görüntüleri film üzerine net olarak aktarabilmektir.

2. Diyafram: Kameranın film üzerine düşen ışık miktarını ayarlayan kısmıdır. Işığın geçebileceği alanı daraltıp genişleterek ışık miktarını ayarlar. Film üzerinde net bir görüntü meydana gelmesi için film üzerine ne çok, ne az, ihtiyaç kadar ışık düşmesi gerekir. Fazla ışık filmi yakar, azı ise görüntü hâsıl edemez. Diyafram açığını kendi ayarlayanlar dışındaki kameralarda çeşitli miktardaki ışık için ayar ölçüleri konmuştur.

3. Obtüratör: Işığın makinaya çok kısa bir süre için girmesini sağlayan ve bu süreyi ayarlayan bir

mekanizmadır. Çeşitli şekilleri vardır. Işığın filmin üzerine yeteri kadar düşmesinden başka görüntünün hareketli olup olmamasına bağlı olarak yeterli süre düşmesi de istenir. Hareket eden cisimlerde hareketin hızı ile doğru orantılı olarak obtüratörün de hızı artar. Hareketli görüntülerde konum devamlı değiştiğinden film üzerinde net bir görüntü meydana getirebilmek için çok kısa bir an için abtüratörün açılıp kapanması lazımdır. Bunu da obtüratörün mekanizması sağlar. (Bkz. Fotoğraf Makinası)

Kamerada, kullanılmış ve kullanılmamış filmlerin toplandığı kasetler de mevcuttur. Filmin kamera içindeki hareketini dişli tamburlar sağlar. Dişli tamburlar kamera içindeki küçük bir motorla döndürülür. Cihazın mekanizması filmin kullanılmamış bir bölümünün objektif kapağı önünde bir süre durmasını sağlar. Bu sırada kapak açılır ve görüntü tesbit edilir. Sonra çekilen filim yerini kullanılmamış filme bırakır. Bu işlem sürekli olarak ve saniyede 24 defa çekecek şekilde devam eder. Kameraların çeşitlerine göre hızı saniyede 1 ile 100-150 defaya kadar değişebilir. Fakat standart olarak saniyede 24 defa kabul edilmiştir.

4. Orbiratör: Örtücü, yarım dâire kalebek kanadı veya eski kameralarda olduğu gibi silindir biçimli de olabilir. Günümüzde kullanılan örtücüler çoğunlukla kelebek kanadı veya yarım dâire biçimindedir. Örtücünün görevi dişli tamburun hareketine uygun olarak objektifin önünü açıp kapamaktır. Yarım dâire biçiminde olanlar her turda, kelebek kanadı biçiminde olan ise yarım turda bir görüntü kaydederler.

Bir örtücüde açık olan kısım ne kadar büyükse açık kalma süresi o kadar fazladır. Normal kameralarda açıklık 130°-180° arasında değişir. Bâzı kameralarda ise 230°'ye kadar örtücüler vardır.

KAMERUN

DEVLETİN ADI ..... Kamerun Birleşik Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Yaunde

NÜFÛSU 12.662.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 465.458 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Fransızca, İngilizce, yerli diller

DÎNİ ..... İslâmiyet, Hıristiyanlık, Animizm

PARA BİRİMİ..... Kamerun Frangı

Afrika'nın batısında ve ortasında yer alan bir devlet. Kamerun'un doğusunda Orta Afrika Cumhuriyeti, güneybatısında ve güneyinde Kongo, Gabon ve Ekvator Ginesi, kuzeydoğusunda Çad, kuzeybatısında ve kısmen batısında Nijerya, batısında Atlas Okyanusu vardır.

Târihi

On beşinci yüzyılda Portekizli denizci Fernando Poo'nun kıyılarını görmesiyle keşfedilen Kamerun'a Avrupalılar 17. yüzyılda yerleşmeye başladılar. Kıyı kesimlerdeki kabileler, Avrupalıların iç kesimlere sızmalarına yardım ettiler. İlk olarak Almanlar ülkeyi ele geçirdiler. 1916'ya kadar Almanların elinde kalan Kamerun, Birinci Dünyâ Savaşı sonrası İngiltere ve Fransa'nın, Almanya'nın Afrika'daki sömürgelerini ele geçirme çalışmaları sonucu aralarında paylaşıldı. Ülkenin onda dokuzu Fransız, onda biri de İngiliz hâkimiyetine girdi. 1959 yılında iç yönetimde bağımsızlığını kuran Kamerun, 1960'da ise yapılan halk oylamasıyla tam bağımsızlığını kazandı. 1961'de İngiltere yönetimindeki parçası Batı Kamerun'da,Kamerun Cumhûriyeti ile birleşti. 1972'de yapılan bir referandum neticesinde yürürlüğe giren yeni anayasayla federal yönetimden, merkezî bir yönetime geçildi. 1984'te askerî darbe girişimi başarısızlıkla neticelendi. Bağımsızlığını kazandıktan otuz iki yıl sonra 1992'de ilk kez çok partili seçimler yapıldı. 11 Ekim 1992'de yapılan Başkanlık seçimlerini Biya kazandı. Başkanlık seçimlerine hîle karıştırıldığı gerekçesiyle şiddetli gösteriler oldu.

Fizikî Yapı

Yeryüzü şekli bakımından değişik yapı gösteren Kamerun üç bölgeye ayrılarak incelenmektedir:

Güney Kamerun; Atlas Okyanusu kıyılarının nehirlerinden haliçlerle devam eden yer yer sazlık ve mangrov adı verilen bataklık bitkilerile kaplı, sıcak, yağışlı ovalar uzanır. Güney ve doğu boyunca nehir yatakları ile parçalanmış, yüksekliği kuzeye doğru 1000 m'yi bulan yaylalar bu bölgenin başlıca yer

şekilleridir. Güneybatıdan başlayan sarp kırıklar kuzeydoğuya doğru uzanırlar. Burada yanardağlar vardır. Eskiden İngiliz Kamerun'u olan bu topraklarda bulunan ve bir yanardağ olan Kamerun Dağı, denizden az içeride 4070 m yüksekliğe sâhiptir ve hâlen faaliyettedir.

Orta Kamerun; kuzeybatı sarp kırıkları ile çevrili olan bir yayladır. Yüksekliği 800-1500 m arasında değişir.

Kuzey Kamerun; Ova, Mandasa Dağları ve kuzeye doğru Çad Gölüne kadar olan kısmı içine alan bir bölgedir. Göllere doğru uzanan bu yer ülkenin, Afrika'nın iç kısımlarına uzanan kısmıdır. Ülkenin önemli nehirleri arasında Atlas Okyanusuna dökülen Nyong, Samağa Canpo ve Dya nehirleri bulunur.

İklim

Kamerun yeryüzü şekilleri gibi iklim yönünden de değişiklik gösterir. Ülkede genel olarak ekvator iklimi hüküm sürer. Kuzeye gidildikçe iklim kuraklaşır. Orta Kamerun'da bol yağış olmasına rağmen 5 ile 7 ay süren bir de kurak mevsim vardır. Güney kesimi dünyânın en çok yağış alan bölgesinden biridir. Yıllık yağış ortalaması 10 m'yi bulur.

Tabiî Kaynaklar

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Güney kesimi ve kıyı şeridi gür Ekvator ormanları ile kaplıdır. Orta kısımda ise savanlar ve küme ağaç topluluklarına rastlanır. Kuzey kesiminde dikenli ağaçlar ve bitkiler çöle geçişi sağlar. Güney kesiminde ormanların yanında sazlık ve manğrov adı verilen bataklık bitkileri ile kaplıdır. Tropikal ormanları bulunan ülkede; fil, şempanze, goril, zürâfa, antilop, aslan gibi yabanî hayvanlar bulunur.

Mâdenler: Yeraltı kaynakları bakımından fakir olan Kamerun'da kaserit, titan oksidi, Duala bölgesinde de petrol bulunmaktadır. Bunun yanında altın, alüminyum ve kalay da bulunur. Gümüş, bakır, tungsten, elmas yatakları da tesbit edilmiştir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Kamerun'un nüfûsu 12.662.000'dir. Halkın büyük kısmını Bantular meydana getirir.Kamerun'da 24 değişik dili konuşan 200 civârında kabile vardır.

Halkın büyük kısmı ülkenin doğu kesiminde ve kırlık bölgelerde yaşar. Başlıca kabileleri arasında Kirdi, Fuble ve Bamilikeler bulunur. Yaounde ve Douala önemli şehirlerinden ikisidir.

Din: Halkın % 40'ı Afrika kabilesinin ananevî dîni olan Animizm'e bağlıdır. Halkın % 35'lik kesimi Hıristiyandır. Müslümanlar toplam nüfûsun beşte birini teşkil etmelerine rağmen, İslâmiyet hızla yaygınlaşarak dinamik bir görünüm arz etmektedir.

Eğitim: Ülkede okullar devlet, misyonerler ve bâzı özel kişiler tarafından kurulmuştur. Devlet okulları ücretsizdir. Devlet diğer okullara devam edenler için de para yardımı yapmaktadır. Okuma-yazma oranı düşük olmasına rağmen, yeni neslin çoğunluğu okula gitmektedir. İlk ve orta öğretim yapılan yüzlerce okulun yanında yüksek okullar ve başşehirde bir üniversite vardır.

Siyasî Hayat

Federal bir cumhûriyet olan Kamerun, Cumhurbaşkanı ve 120 üyeli meclis tarafından yönetilmektedir. Federal meclisin üyelerinin yarısı doğrudan doğruya halk tarafından, yarısı ise federe devletlerin meclisleri tarafından seçilir.

Federal meclis tarafından 5 yıl için seçilen Cumhurbaşkanı aynı zamanda başbakandır.

Tarım: Ekonominin tarıma dayandığı ülkede en önemli ürünler arasında kakao başta gelir. Bunun yanında kahve, pamuk, muz, pirinç, kauçuk da dışarıya satılacak kadar yetiştirilir. Ayrıca susam, çay, baharat, şeker kamışı, mısır ve patetes de yetiştirilir. Ülkenin orta kısımlarında sığır sürüleri bulunur.

Ormancılık: Ülke topraklarının üçte birinin ormanlarla kaplı olması sebebiyle bol miktarda kereste elde edilir. Yıllık ortalama 12 milyon metreküp kereste üretimi yapılır.

Balıkçılık: Atlantik Okyanusu ve iç sularda yapılan balıkçılık ile ortalama senede 70 bin ton balık avlanır.

Sanayi: Ülke sanâyii son yıllarda gelişmiştir. Çıkarılan boksitin işlendiği bir alüminyum fabrikası vardır. Bunun yanında çimento, şeker, sabun, ayakkabı, besin maddeleri ve sigara fabrikaları vardır. Son yıllarda bulunan petrol ekonominin hızlanmasına sebeb olmuştur.

Ticâret: Kamerun'un dış ticâreti genel olarak iyi bir görünüm arz eder. İthâlât, ihrâcâttan fazla olduğu halde, son yıllarda artan petrol gelirleri bu farkı kapatan bir faktördür.

Dışarıya kahve, kakao, ham petrol ve kereste satar; dışardan ise sanayi ürünleri alır. En fazla ticâreti Fransa ile yapar. Bunu Hollanda ve ABD tâkib eder.

Ulaşım: Ülkede ulaşım 52.500 km'lik karayolu ve 1104 kilometrelik demiryolu ile sağlanır. Karayollarının ancak 3200 km'si asfalttır. Ülke, 44 gemiden meydana gelmiş deniz ticâret filosuna sâhiptir. Önemli limanları Duala ve Kribi'dir.

Kamerun'un, Duala'da bir milletlerarası havaalanı ve Yaunde ve Garoua'da iç hat seferleri yapılan birer havaalanı vardır.

KÂMİL PAŞA (Yusuf);

Sultan Abdülazîz Han devri sadrâzamlarından. 1808 yılında Arapkir'de doğan Kâmil Paşa, Akkoyunlu âilesine mensuptur.

İstanbul'da iyi bir tahsil gördükten sonra Dîvân-ı Hümâyûn kaleminde dört yıl çalıştı. 1833'te Mısır'a giderek Mehmed Ali Paşanın hizmetinde bulundu ve kızı Zeyneb Sultanla evledi. Mirliva rütbesi ile geldiği İstanbul'da Meclis-i Vâlâ ve Maârif Meclisi üyeliği, ardından Ticâret Nâzırlığında bulundu. 1854'te ikinci defâ Ticâret Nâzırlığına getirilen Kâmil Paşa aynı yıl Meclis-i Âl-i Tanzimat başkanı oldu. 1856'da tekrar Meclis-i Vâlâ Başkanlığına getirildi. İki yıl bu vazifeyi yürüten Kâmil Paşa, istifa edip Mısır'a gitti. Sultan Abdülazîz Han padişah olunca yeniden İstanbul'a geldi. 5 Ocak 1863'te Sadrâzam Keçecizâde Fuâd Paşanın istifa etmesi üzerine sadrâzamlığa getirildi. Bu vazifedeyken Haziran 1863'te Devlet Şûrası Başkanı oldu. Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye Nâzırlığı vazifesini de üstlendi. Hastalığı sebebiyle 1875'te bu vazifeden ayrıldı. 1876'da Sultan Abdülazîz Hanın ihtilalciler tarafından şehid edilmesine çok üzülen Kâmil Paşa, aynı sene İstanbul'da vefât etti.

Devrinin başarılı devlet adamlarından ve en zenginlerinden olan Paşa, dürüst ve iyiliksever bir kimse olarak tanınmıştır. Osmanlı Sultanı Abdülazîz Hana karşı hürmetkârdı. Sultan Abdülazîz Hanın kâtili Hüseyin Avni Paşa için, "Mel'un herif, padişahın başını yedi!" diyerek, hakikatı söylemiştir.

İstanbul'da birçok hayır ve hasenâtı vardır. Bunların başında hanımı ile birlikte yaptırdıkları, Üsküdar'daki Zeynep Kâmil Hastanesi gelmektedir. Ayrıca câmi, okul, çeşme gibi hayrat bırakmışlardır. Kâmil Paşanın şiirleri ve münşeâtı (nesir-mektuplar) da mevcuttur. Arapça, Farsça ve Fransızca bilirdi. Kâmil Paşanın edebiyatçı olarak tanınmasını sağlayan eser, Fenelon'un yazdığı **Telemak'ın Maceraları** adlı kitabın tercümesi olan **Terceme-i Telemak'**tır.

KAMP;

Alm. *Lager (n),* **Fr.** *Camp (m),* **İng.** *Camp, encampment.* Belli bir iş veya eğlence müddetince kırda geçirilecek günler için çadır ve baraka kurularak yapılan konak yeri. Kamp hayatına, tabiatın vahşî kucağında yalnızlık arayan gençler ve açık arazide tecrübelerini paylaşan âile ve organize olmuş gruplar alâka gösterirler.

Dünyâ kampçılığı bugünkü durumunu Kuzey Amerika yerlilerine borçludur. Onların iptidâî yaşayışları, asrın modern insanları tarafından günümüz kampçılığına adapte edilmiştir. Zamanla bir nevi spor hâline gelen kamp hayâtı, yerlilerin âdetlerinin yanında birçok yeni gelişmenin de ilâve edilmesini mecbur kıldı.

Kampçılık, 1900'lü yıllarda Amerika'dan önce Avrupa'ya sonra bütün dünya ülkelerine yayılarak, bisiklet sporu ile bağlantılı bir şekilde gelişmeye başladı. İkinci Dünyâ Savaşından sonra bu gelişme hızlandı ve günümüzde dünyânın çeşitli bölgelerinde milyonlarca kişinin alâkasını çeken bir spor hâline geldi.

Kamp hayatına duyulan bu büyük alakanın sebebini tam tesbit edebilmek oldukça güçtür; ancak bilinen odur ki, modern hayâtın sıkıntılarından ve gerginliğinden kendisini bir an olsun kurtarmak ihtiyacı, insanları kampçılığa sevk etmektedir. Savaş sanâyiinin yan ürünleri olan dört tekerlekli araba, hafif çadırlar ve uyku tulumları da kampçılığı teşvik eden hususlar olmuştur.

Kampçılar, kendi aralarında çeşitli gruplara ayrılırlar. Bazı kişiler, uzak yerde yalnızlık ararken, bâzıları yaya olarak, bâzı gruplar ise kayıklar veya motosiklet ile seyahat etmeyi isterler.

Kampçılığın yaygın olduğu memleketlerde, çeşitli yerlerde kamp bölgeleri bulunur. Bu bölgelerde bir kampta olması gereken her türlü alt yapı mevcuttur. Avrupa'da, bilhassa Batı Avrupa'da İkinci Dünya Harbinden sonra süratle gelişen kampçılık, kıtada kamu ve özel işletmelere ait binlerce kamp yerinin kurulmasına yol açtı.

Kampçılık da, kendisine has kuralları olan bir spordur. Bu kurallara uyulmadığı takdirde kampçıların büyük tehlikelerle karşı karşıya kalacağı bir gerçektir. Bir kamp yerinin seçiminde ilk şart emniyet ve rahatlıktır. İdeal bir kamp yeri, suyu, kamp ateşi için lüzumlu olan odunu bol ve yüksek bir yerde,

bataklıklardan ve uzun otlu bölgelerden uzakta olmalıdır. Kamp yapan grupların özelliklerine göre değişen malzeme ihtiyacı aşağı yukarı şu şekildedir: İlk yardım çantası, su kapları, su geçirmez kibritler, harita ve pusula, keskin bıçak, balta, el feneri veya lamba, testere, ip, güneş gözlükleri, güneş yağı ve herkes için ayrı birer uyku tulumu. Yemek için lüzumlu bıçak, çatal, kaşık, tabak ve küçük çelik bir tava. Kamp erzakı için de dondurulmuş et, tereyağı ve reçel ile kurutulmuş yiyecekler konserve ve şuruplar idealdir.

Kamp hayâtının kendisine has bir giyim tarzı vardır. Giyeceklerde aranan ilk özellik rahatlıktır. Kamp giyeceklerinin havadaki değişiklikler de dikkate alınarak seçilmesi lâzımdır. Bir diğer ifâdeyle her havaya göre giyilebilecek çeşitli elbiseler getirilmesi kişinin kamp hayatında rahat etmesini sağlar.

Bir kampçının sağlığı ve rahatlığı önceden alınacak temizlik ve emniyet tedbirleri ile yakından alâkalıdır. Bir bölgeyi terk etmeden önce kamp ateşinin söndürülüp söndürülmediğini kontrol etmesi ve artıkların gömülmesi veya belli bir yerde toplanması gereklidir. Yüzme sahalarının da temiz bırakılması yine uyulması gerekli tedbirlerin başında gelir. Kampçıların yiyeceklerini böceklerden korumak için itina göstermeleri, şüpheli suları kaynatmadan içmemeleri sağlıklarının devamı açısından son derece önemlidir. Yardım çantasının her zaman el altında bulundurulması da kampçıların uyması gereken hususlardandır.

Son yıllarda deniz kenarlarının çok kalabalıklaşması, denizlerin aşırı dercede kirlenmeleri, buralarda dinlenmek isteyenlerin kamp yapmasını zorlaştırmıştır. Buna karşılık ormanlık ve temiz havası olan yaylalarda karavan kampçılığı başlamıştır.Karadeniz, Akdeniz ve Ege bölgelerinde böyle yerler çok bulunmaktadır. İlk çağlardan beri Türkler hareketli bir hayat içinde olup, konar göçer idiler. Dağcılığa benzeyen bu hayat tarzı yerleşik hayata geçtikten sonra yaylaya çıkma şeklinde günümüze kadar devam etmiştir.

KAMPANYA;

Alm. *Kampagne (f),* **Fr.** *Campagne (f),* **İng.** *Campaign.* Bir gâyeyi, bir işi veya bir çalışmayı gerçekleştirmek için belirli bir süreyi içine alan her türlü siyâsî, sosyal ve iktisâdî teşebbüs. Buna propaganda da denilmektedir.

Önemli bir işin yapılabilmesi için teşkilâtlanarak yorucu ve sıkıcı bir çalışmaya girmeye; bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı korunmak ve tedbir almak maksadıyla halkı aşı olmaya çağırma ve desteklerini almaya da kampanya denir. Ayrıca zelzele, sel, yangın gibi felâketzedelere yardım etmek ve acılarına maddî ve manevî yönden ortak olabilmek için, halkın desteğine başvurmaya da bu isim verilir. Yine, kişilerin yalnız başlarına yapamıyacakları okul, câmi, köprü vs. gibi işlerin bir an evvel tamamlanıp hizmete açılması, gerekli yardımın sağlanması için de bu yola başvurulur. Bunların yanısıra çiftçilerin, belirli bir süre içerisinde ürünlerini toplama, satma dağıtma gibi işlerine de kampanya denir. Çay, fındık, şekerpancarı toplama kampanyası gibi.

Bir ülke içerisinde veya dünyâda barış, adalet, hak ve hürriyeti sağlamak arzusundan dolayı yapılan hareket ve teşebbüslere de kampanya denir. Belirli bir ticâret hacmi olan fabrika ve işyerlerinde, ticârî faaliyetlerini içerisine alan döneme de bu isim verilir. Günümüzde, seçim kampanyası, okuma- yazma kampanyası, depremzedelere yardım kampanyası vb. kampanya isimleri kullanılmaktadır.

KAMU DÂVÂSI (Bkz. Amme Dâvâsı)

KAMU HİZMETİ (Bkz. Amme Hizmeti)

KAMU HUKÛKU (Bkz. Amme Hukûku)

KAMU İKTİSÂDÎ TEŞEBBÜSLERİ (KİT);

Alm. *Öffentliche Unternehmen,* **Fr.** *Entreprises Détat,* **İng.** *State Economic Enterprises.* Sermâyesinin yarısından fazlası devlete veya İktisâdî Devlet Teşekküllerine âit olup, ekonomik alanda faaliyet gösteren, tüzel kişiliğe sâhip ve faaliyetlerinde özerk olan müesseseler.

Kamu İktisâdî Kuruluşları (KİK), sermâyesinin tamamı devlete âit olan, ancak tekel niteliğinde mallar ile temel mal ve hizmetleri üretmek ve pazarlamak maksadıyla kânunla kurulan ve kamu hizmeti ağır basan KİT'tir. Bu müesseseler, 2929 sıyılı kânuna bağlı olarak özel kânunla kurulur. Üçüncü kişilerle ilişkileri bakımından özel hukuk tüzel kişisi, yönetim ve denetim bakımından kamu hukuku tüzel kişisidirler. Sorumlulukları sermâyeleri ile sınırlı olup, serbest kuruluşlardır. Sermâyesinin tamâmı devlete âit bulunan İDT'nin kurmuş bulunduğu, tüzel kişiliği olan işletmelere "müessese"; sermâyesinin yarısından fazlası İDT veya kamu iktisâdî kuruluşuna âit anonim şirketlere bağlı ortaklık Kamu İktisâdî Kuruluşlarının, İktisâdî Devlet Teşekkülünün yâhut da bağlı ortaklığın sermâyesinin en az % 26 ve en

çok % 50'sine katıldığı anonim şirketlere "iştirak" denir.

Türkiye'deki iktisâdî devlet teşekkülleri şunlardır:

MKE, ASOK (Teksan, Tümosan, Asilçelik), ORÜS (orman ürünleri), Türkiye Çimento Sanâyii, Demir Çelik İşi, SEKA, Etibank, Türkiye Taşkömürü K.Türkiye Kömür İşl., Et Balık Kurumu, TMO, TPAO, Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu, Türkiye Şeker Fabrikaları, Yem Sanâyii, TZDK, DMO, Türkiye Deniz İşl., Türk Gemi Sanayii A.Ş., Türkiye Gübre Sanâyii.

Kamu İktisâdî Kuruluşları ise:

TEK, Çaykur, Tekel, Tarım İşl., TCDD, PTT, DHMİ ve THY.

KAMULAŞTIRMA (Bkz. İstimlâk)

KAN;

Alm. *Blut (n),* **Fr.** *Sang (m),* **İng.** *Blood.* İnsan ve hayvanlarda damarları dolduran, birçok önemli vazifesi olan sıvı. Kan hayat için elzem olup, vücûdun iş görmesinde çok önemli role sâhiptir.

Kanın en önemli görevi akciğerlerden dokulara metabolik hâdiseler için gerekli oksijeni taşımaktır. Bâzı ufak ve basit yapılı canlılarda kanın yapısı deniz suyuna çok benzer. Bu canlıların vücut parçalarının gerek duyduğu oksijen bu sıvıda çözünmüş olarak taşınır. Daha karmaşık yapılı canlılarda dokuların oksijen ihtiyacı çok fazla olup, çözünmüş halde taşınan oksijen yeterli olamaz. Bunlarda "solunum pigmentleri" denilen renkli maddeler oksijeni bağlayarak dokulara taşırlar. Bu pigmentlerin (boya maddelerinin) kanda yaygın halde bulunmaları kanı kıvamlı ve akışkanlığı az bir hâle getireceğinden insan ve diğer memelilerde pigment taşıyıcı özel hücreler vardır.

İnsanlarda kan, birçok canlı hücrenin bulunduğu karmaşık bir ortamdır. Her vücut kilosunda 70 mililitre kan bulunduğu kabul edilir. Bu hesaba göre 70 kg'lık normal bir erişkinde yaklaşık 5000 ml (5 litre) kan bulunur.

Kan, kalbin pompa vazifesi yaptığı bir kapalı sistemde dolaşır. Bu sistem kalp ile dokular arasında ve kalp ile akciğer arasında olmak üzere iki bölümdür. Bunlardan birincisine "büyük dolaşım sistemi", ikincisine de "küçük dolaşım sistemi" denilir. Toplardamarlardan gelen kan kalbin sağ kulakçığına dökülür. Buradan sağ karıncığa geçen kan, kalbin kasılmasıyla akciğere yollanır. Akciğerde temizlenen kan, kalbin sol kulakçığına gelir, buradan da karıncığa geçtikten sonra vücuda pompalanır. Kan kılcal damarlardan geçerken oksijenini bırakır ve karbondioksit alır.

Dokuların oksijen ihtiyacını karşılamak ve artıkları almaktan başka kanın birçok önemli görevi daha vardır. Besin maddelerini taşır. Vitaminler, enzimler ve hormonların gitmeleri gereken yerlere ulaşmalarını sağlar. Kan aynı zamanda, enfeksiyonlara karşı vücûdun savunmasında önemli bir role sâhiptir. Bir iltihabî olaya karşı savaşırken, bir takım kan hücereleri direkt mikrobu tahribe çalışır, diğer bâzıları antikor yaparak mikrobu tesirsizleştirir.

Kanın bir diğer önemli vazifesi de, iç dengeyi sağlamaktır. "Hemeostazis" adı verilen bu dengedeki en ufak değişiklik vücut için tehlikeli durumlar ortaya çıkarır. Vücut sıcaklığını ayarlamada önemli rol oynayan kan, metabolizması hızlı organlardan aldığı ısıyı, yüzeydeki damarlardan geçerken verir. Ayrıca kan ihtiva ettiği maddelerle vücudun sıvı-elektrolit dengesini de sağlar.

İnsan Kanının Bileşimi

Bir sıvı topluluğu gibi göründüğü halde, kan aynı zamanda bir vücut dokusudur. Bu vücut dokusunun ara maddesini diğer dokulardan farklı olarak bir sıvı meydana getirir. Bu sıvıya "plazma" denir. Plazma kanın % 55'ini teşkil eder. Kalan kısmı ise "alyuvarlar", "akyuvarlar" ve pıhtılaşmada rol oynayan "trombosit"lerden meydana gelmiştir.

Kan hücreleri kolaylıkla plazmadan ayrılabilir. Santrifüj denilen cihazlarla yüksek süratle döndürme sağlanarak, kan hücreleri dibe çöktürülüp, plazmadan ayrılır. Kanın vizkozitesi (kıvamı) sudan 5-8 defa daha fazladır.

Her gün kanın belli kısmı yenilenir. Yaklaşık % 1 kadar kırmızı kan hücresi ölürken, yerlerine aynı miktar genç hücre kemik iliğinden kana verilir. Plazma miktarı da en ufak bir değişiklikte hemen dengelenir. Bir kan kaybı durumunda vücut denge mekanizmaları ile hemen hacmi sabit tutmaya çalışır. Önce dokulardan kana sıvı geçişi olur. Daha sonra hızla genç alyuvarlar kana verilmeye başlanır. Büyük miktarlarda kanın kaybedildiği durumlarda şok ortaya çıkar. Kaybolan kan yerine konmazsa şok durumu atlatılamaz.

Plazma: Kan plazması, % 91 su, % 8 organik maddeler ve % 1 inorganik maddelerden müteşekkildir. Organik bileşenlerin tamamına yakını, proteindir ve plazma için "proteinlerin suda çözünmesiyle

meydana gelir" denir. Plazmanın üç temel proteini **"Albumin, globulin ve fibrinojendir."** 100 mililitre plazmada 4,5 gr albumin, 2,5 gr globulin ve 0,3 gr fibrinojen bulunur.

Albumin: Proteinlerin en küçük moleküllü olanlarından biridir. Kanın osmotik basıncının dörtte üçünü albumin sağlar. Osmotik basınç sayesinde kan-plazma oranı korunur. Albumin karaciğerde yapılır. Karaciğer bozukluğu olanlarda "hipoalbuminemi" denilen plazma albumin seviyesi düşüklüğü ortaya çıkar.

Globulin: Plazma globulinleri birçok değişik türdedir. Elektroforez metoduyla globulinler "alfa", "beta" ve "gamma" parçalarına ayrılabilir. Alfa ve beta globulinler çeşitli proteinleri bağlayarak, çeşitli yerlere taşırlar. Gama globulinlerden ise hastalıklarda bağışıklık sağlayan savunma maddeleri yapılır.

Fibrinojen: Kan pıhtılaşma mekanizmasının en son basamağını yapan proteindir. Fibrinojen molekülleri fibrin liflerine dönerek katılaşırlar ve pıhtılaşma hâsıl olur.

Proteinlerden başka plazmada alınan gıdaların metabolizma ürünleri olan ürik asit, kreatinin, amino asitler gibi bir takım organik moleküller de bulunur. Diğer organik maddeler ise glikoz, yağlar ve kolesteroldür.

Plazmanın başlıca inorganik bileşenleri elektrolitlerdir. Bunlar sodyum ($Na+$), klor ($Cl-$), kalsiyum ($Ca++$), fosfat ($PO_4)_{-3}$, sulfat ($SO_4)_{-2}$ ve mağnezyum ($Mg++$)dur.

Alyuvarlar: Kırmızı kan hücreleri kanın hücre kısmının tamâmına yakınını meydana getirirler. Kanın her milimetre kübünde yaklaşık beş milyon alyuvar bulunur. Mikroskopta bakıldığında alyuvarlar, ortası çökük tavla pulu şeklinde görülür. Ortalama çapları 7,5 mikron olup, merkezdeki kalınlıkları bir mikrondur. (Bkz. Alyuvarlar)

Hemoglobin: Her kırmızı kan hücresinde oksijen bağlama yeteneğindeki bir proteinli boya (pigment) olan hemoglobin bulunur. Oksijenle dolu olan hemoglobine "oksihemoglobin" denir. Bu, kana parlak kırmızı rengini verir. Dokulara oksijen getirdikten sonra bir miktar karbondioksiti alarak akciğerlere getirir. Buna da "karbaminohemoglobin" denir. (Bkz. Hemoglobin)

Akyuvarlar: Alyuvarlardan ayrı olarak tam hücre özelliği gösterirler. Bir çekirdekleri ve diğer hücre organelleri vardır. 10-20 mikron çaplarıyla da alyuvarlardan daha büyüktür. Hareketleri amipsi şekildedir. Bir milimetreküp kanda yaklaşık 7000 kadar akyuvar bulunur. Beyaz hücreler âilesinin en önemli fertleri "granülositler" (parçalı nüveliler), "lenfositler" ve "monositler"dir. Akyuvarların % 60-70'ini granülositler, % 30-45'ini lenfositler % 10'dan az kısmını da monositler teşkil eder. Granülositler de aralarında "nötrofil", "bazofil" ve "eozinofil" olmak üzere üç çeşide ayrılırlar. Bunların büyük çoğunluğunu nötrofiller teşkil eder.

Beyaz kan hücreleri iki yolla vücûdun infeksiyonlara karşı savunmasını üstlenirler. Granülositler ve monositler mikroorganizmayı yutarak (fagositozla) yok ederken lenfositler antikor meydana gelmesine sebeb olarak mikroorganizmaya karşı çalışırlar. Akyuvarların en büyükleri olan monositler de bakteri ve ölü hücre kırıntılarını yerler. Ömürleri çok kısadır. İnsanda 4 gündür.Mikrobik khastalıklarda sayıları artar. (Bkz. Akyuvar, Antikor, Bağışıklık)

Trombositler: Çapları sâdece 1-2 mikron olan kanın en küçük hücreleri olan trombositler, pıhtılaşmada önemli rol oynarlar. Kırmızı kemik iliğindeki dev hücrelerin (megakaryosit) parçalanmasıyla meydana gelen oval veya yuvarlak, renksiz ve çekirdeksiz parçacıklardır. Kan pulcukları olarak da bilinirler. Her milimetreküp kanda yaklaşık 150-400 bin trombosit bulunur. Kanda 9 gün sağ kalırlar. Yağ, protein ve karbonhidratlardan gayri bir takım enzimleri de vardır. Damar yaralanmalarında, damarın iç yüzüne yapışarak tıkarlar.Salgıladıkları trombokinaz enzimiyle pıhtılaşmada rol oynarlar.Pıhtı meydana geldiğinde katılaşarak yaranın ağzını büzerler ve kanamayı durdururlar. Trombositlerin pıhtılaşmadaki çok önemli görevlerinin dışında serotonin, adrenalin, noradrenalin ve histamin maddelerini taşıma vazîfeleri de vardır.

Kan yapıcı organlar: Kan yapan organlar olarak, kemik iliği, lenf nodülleri (bezeleri) ve dalak sayılabilir. Ana karnında karaciğer, dalak ve kemik iliği tarafından yapılan akyuvar yapımını doğumdan bir süre sonra tamâmiyle kemik iliği üstlenir. Dalak ve lenf bezleri "Lenfatik doku"nun en önemli kısımları olup lenfosit ve monositleri îmâl ederler. (Bkz. İlik)

Lenfatik doku: Bâdemcikler, timus, barsak mukozasında da bulunmasına rağmen, lenfatik dokunun iki büyük merkezi lenf bezleri ve dalaktır. Bu doku, lenfositleri meydana getiren lenfoblastlar ve monositleri yapan histiositlerden husûle gelmiştir. Blenfositlerinden meydana gelen "plazma hücreleri" antikor yapımında görev alırlar.

Pıhtılaşma: Damar yaralanmalarında dışarı çıkan kanın, birtakım kimyâsal reaksiyonlar sonucu sıvı halden pelte koyuluğuna veya katı hâle geçmesine kanın pıhtılaşması denir.Pıhtılaşma sâyesinde kan

kaybı önlenir.Pıhtılaşma mekanizması, çok kompleks olmakla berâber olayın son kademesini ve esâsını kanda çözünen plazma proteini **fibrinojen**'in çözünmeyen ipliksi yapıdaki **Fibrin**'e dönüşmesi teşkil eder.

Kan pıhtılaşması şöyle özetlenebilir:

Herhangi bir darbe sonucu hasar gören doku, yırtılan kan damarlarının çeperleri ve kan pulcukları (trombositler) tarafından pıhtılaşma mekanizmasını başlatacak olan trombokinaz (tromboplastin) enzimi salgılanır.

Karaciğer tarafından salgınan ve üretimi için K vitaminine ihtiyaç duyulan aktif olmayan plazma proteini **protrombin**, trombokinaz enzimi tarafından **trombin**'e çevrilir.

Trombokinaz

(Protrombin ⟋⟋⟋⟋∅ Trombin).

Trombin, kan pulcuklarını da yapışkan yapar. Böylece trombositler, yırtılan damarı tıkamak için damarın iç çeperine yapışmaya başlar.

Trombin, **kalsiyum tuzları**'nın varlığında bir enzim gibi görev yaparak karaciğerin bir salgısı olan plazma proteini **fibrinojen**'i, ince uzun iplikçikler şeklinde teşekkül eden **fibrin**'e dönüştürür

Trombin

(Fibrinojen ⟋⟋⟋⟋⟋∅ Fibrin).

Ca tuzları

Fibrin iplikçikleri, kırmızı kan hücrelerini, kan pulcuklarını ve proteinlerini bir ağ gibi sararak çökeltir. Yaranın içini dolduran bu çökeltiye **pıhtı** denir. Pıhtı, yavaşça büzülerek küçülür ve temiz sarı bir sıvı açığa bırakır. Bu sıvıya **serum** adı verilir.

Pıhtı bir süre sonra kurur.Yara, fibroblast hücreleri ve deriye âit dış tabaka hücreleri tarafından onarılır:

Damarların iç yüzeyleri kaygan olduğundan, kan buralara yapışıp pıhtılaşamaz. Ayrıca normal kan dolaşımı esnâsında çeşitli maddeler pıhtılaşmayı önler. Bunlardan biri karaciğer tarafından üretilen **heparin**'dir. Heparinin çokluğu, K vitamini eksikliği, karaciğer hastalıkları pıhtılaşmayı geciktirir. Bu gibi durumlarda, bedende nokta hâlinde kanamalar görülür. K vitamini, hava teması, sıcaklık, asitler, kalsiyum tuzlarının çokluğu da pıhtılaşmayı hızlandırır.

Damarda yaralanma, kireç toplanması veya kolesterin birikmesi gibi hallerde kan damarın içinde pıhtılaşabilir. Damarda meydana gelen bu pıhtıya **emboli** (tıkaç) denir. Bu pıhtının kalbi besleyen ince damarları (karonerleri) tıkamasından **kalp enfarktüsü** ortaya çıkar. Çok tehlikeli olan bu hastalıkta kalp kasları beslenemediğinden zaman içinde bozulur. Bu gibi hastalar kalp yetmezliğinden ölebilir.Tıkanma akciğer veya böbreklerde olursa **akciğer** ve **böbrek enfarktüsü** adını alır.

Hemofili denen irsî bir hastalıkta kan pıhtılaşması olmaz veya pek yavaş olur. Bu tip hastalar, bir diş çekiminden veya sünnet olmaktan ileri gelen kanamaların durmaması yüzünden hayâtını kaybedebilirler. Bunlara kan vermek ve pıhtılaştırıcı ilâçlar şırınga etmek sûretiyle yardım edilmeye çalışılır. Bu hastalık daha çok erkeklerde görülür. (Bkz. Hemofili)

KAN GRUPLARI;

Alm. *Blutgruppen (pl.),* **Fr.** *Groupes sanguins (pl.)* **İng.** *Blood groups.* Kırmızı kan hücrelerinin üzerlerinde bulunan ve diğer kanlarda "antijen" özelliği gösteren maddelere göre insan kanlarının gösterdiği farktan doğan sınıflar.

Yirminci yüzyıldan önceki kan nakli denemeleri vahim ve düş kırıklığına sebeb olacak sonuçlar vermişti. 1900 yıllarında Karl Landsteiner kanın dört ana grupta olduğunu, bu grupların kişiden kişiye farklı bulunduğunu gösterdi. Bu gruplama ABO sistemi olarak bilinir. Landsteiner'in buluşu kan naklinde emniyetlilik yolunu açtı. 1940 yılında yine Landsteiner ve çalışma arkadaşı Amerikalı Patolog Alexander S.Wiener, kan gruplamada yeni bir sistem keşfettiler. Rhesus türü maymunlarda yapılan çalışmalarla ortaya çıkarılmasından dolayı bu sisteme **"Rh sistemi"** denildi.

ABO sistemi: Bu sisteme göre her kişi dört kan grubundan birine girer. Gruplar A, B, AB ve 0'dır. Ayırma işi, kırmızı kan hücreleri ve plazmada bulunan özel proteinlere göredir. Plazmadaki proteinler "aglutininler", alyuvarların üzerindekiler ise "aglutiojenler" olarak adlandırılırlar. A ve B diye adlandırılan iki cins aglutinojen, α (alfa) ve β (beta) olarak adlandırılan iki cins aglutinin vardır. A grubu bir kişi alyuvarlarında A aglutinojenini ve plazmasında β aglutinini taşır. Bu kişinin kanı B aglutinojeni ve α

aglutinini taşıyan B grubu bir kişiye verilirse alcının kanındaki α aglutininleri verenin A aglutinojeniyle birleşir ve çöker. Bu çökme vücûdun her yanında olur ve hayatla bağdaşmaz. Verilen kan oldukça az miktardaysa ortaya çıkan az miktar çökelti, çeşitli damarları tıkayarak birçok organlarda hasar yapar.

AB grubundaki kişiler A ve B aglutinojenlerine sâhiptirler. Ancak bunların plazmasında aglutinin bulunmaz. 0 grubunda ise hiç aglutinojen olmayıp α ve β aglutininleri vardır. Tabloda kan gruplarına göre aglutinojen ve aglutininler gösterilmiştir.

	Alyuvarlardaki	**Plazmadaki**
Kan Grubu	**Aglutinojen**	**Aglutinin**
A	A	β (Anti A)
B	B	α (Anti B)
AB	AB	(-)
0	(-) (Yok)	a,b (Anti A ve B)

Tabloda görüldüğü gibi grupların adlandırılması aglutinojenlerine göre olmaktadır. Aglutinini olmayan AB grubuna “genel alıcı” grup, aglutinojeni olmayan 0 grubuna da “genel verici” grup isimleri verilmiştir. Tabloya bakarsak: Bir kan naklinde aynı harfli aglutinojen ve aglutinin karşılaşınca, çökelme (aglütine durumu) olacağı anlaşılır.

Rh sistemi: Rhesus proteini veya diğer adıyla Rh faktörü, kırmızı kan hücreleri üzerinde bulunan bir özel proteindir. Rh faktörüne göre iki tür kan ayrılır, Rh (+) ve Rh (-); yâni Rh proteinine sâhip veya sâhib olmayan kanlar. Rh (+) kişiye Rh (-) kan verilmesi hiçbir reaksiyon ortaya çıkarmaz. Rh (-) kişiye Rh (+) kan verilince ilk nakilde bir olay ortaya çıkmaz. Ancak bu sırada alıcının kanının serumunda verilen kanın Rh faktörüne karşı ortaya çıkan Anti Rh antikorları teşekkül eder. Aynı durum Rh (+) baba ile Rh (-) anneden doğan Rh (+) çocukta da söz konusudur. Çünkü Rh negatif olan annenin serumunda çocuğun Rh (+) antijenine karşı anti Rh antikorlar meydana gelir. Bu antikorlar müteakip hamileliklerde annenin kanıyla fetüsa geçtiğinde doğum sırasında veya hemen sonra hemolitik anemi ve buna bağlı ölümle biten durumlar ortaya çıkar. İkinci Rh (+) kan vermede birinci nakilde vücûdun meydana getirdiği anti Rh antikorları verici kanıyla reaksiyona girer ve damar içinde çökelme ortaya çıkar. Âcil kan değişimi uygulanmazsa bu durum hayatla bağdaşmaz.

Çocuğun kan grubu ana-babasına benzemeyebilir: Çocuğun kan grubu, baba veya anasınınkine benzer. Bâzan her ikisine de benzer veya her ikisine de benzemez. Eğer çocuğun kan grubu, ana-babasının kan grubundan başka türlü olmasaydı, yeryüzünde yalnız iki çeşit kan grubu bulunurdu. Çünkü bütün insanlar, bir erkekle bir kadından meydana gelmişlerdir.

Âdem aleyhiselâmın kan grubu **(A)**, hazret-i Havva vâlidemizin kan grubu **(B)** ise; **(A)** grubunda, **(B)** grubunda ve **(AB)** grubunda çocukları olacağı gibi, **0** (Sıfır) grubunda da çocukları olabilir. Çünkü **A** ve **B’**nin yarısı **0** (Sıfır) genini taşır. Hamilelik, lohusalık, narkoz, radyoterapi ve arsenikli ilâçlar bâzan kan grubunu değiştirir. Bir insanın kan grubu değişince anasının da, babasının da kan grubuna benzemeyebilir. Bu bakımdan aynı ana-babadan meydana gelen çocukların kan grupları iki çeşit değildir. Kan grupları sistemler şeklinde incelenmektedir. Meselâ ABO, Rh sistemi gibi başka kan grubu sistemleri de bilinmektedir. Daha başka bilinmeyenlerin de bulunduğu söylenmektedir. Her kan grubu sistemi, diğer sistemlerden müstakil olarak çalışmaktadır.Tıbbî tatbikatta, yâni hastalık ve tedâviyi ilgilendiren kan grubu uyuşmazlıklarında herkesin bildiği yukarıdaki **ABO** ve **Rh** sistemleri önemlidir.

ABO sistemindeki kan gruplarından;

1. Sıfır (0) grubunda, kişiler 0 ve 0 genlerini taşır ve homozigottur (iki geni aynı).

2. **A** grubundakinin genleri, **A** ve **0’**dır (heterozigot, yâni iki geni farklı) veya **A** ve **A’**dır **(homozigot).**

3. B grubundakilerin genleri, ya **B** ve **B’**dir (Homozigot) veya **B** ve 0’dır. **(heterozigot).**

4. AB grubundakinin genleri ise, **A** ve **B’**dir. **(heterozigot)**.

Mesela, **A** grubundaki heterozigot bir erkeğin toplam spermlerinin yarısı **A**, yarısı da **0** genini taşır. **B** grubundaki heterozigot bir dişinin yumurta sayısının yarısı **B**, yarısı da **0** genini taşır. Bu vasfa hâiz kimseler, evlendiklerinde aşağıdaki şemada görüldüğü gibi, **ABO** sisteminin dört grubunda da, yâni **A, B, AB, 0** gruplarında da çocukları olabilir.

Bunu açıklayalım:

1. Birinin **A** genini taşıyan yumurta veya sperm, diğerinin **0** genini taşıyan üreme elemanı ile bir embriyon yaparsa bundan **A** grubunda çocuk olur.

2. B geni **0** ile birleşince **B** grubunda,

3. A geni **B** geni ile birleşince **AB** grubunda,

4. 0 geni **0** geni ile birleşince **0** grubunda çocuk veya çocuklar olur. Rh sisteminde de **Rh (+)** olan bir kimse, heterozigot ise, yâni genlerinden biri **(+),** diğeri **(-)** ise, kan grubu **Rh (-)** olan biri ile evlenince, çocukların kan grubu **Rh (+)** da olabilir, **Rh (-)** de olabilir. Yukarıdaki sistemde genlerin **A, B** ve **(+)** genleri, **0** ve **(-)** genlere karşı baskın (dominant) olup, onların özelliklerini örter.

Diğer kan grubu sistemlerinde de durum böyledir.

KAN KANSERİ;

Alm. *Blutkrebs (m), Leukamie (f),* **Fr.** *Leucémier (f),* **İng.** *Leukemia.* Kanda, kan yapıcı dokularda ve diğer organlarda anormal kan hücrelerinin kontrolsuz olarak çoğalmasıyla ortaya çıkan bir hastalık. Tıp dilinde **lösemi** veya lökoz olarak geçer.

Sebebi tam olarak bilinmemekle beraber çeşitli kimyevî ajanların, radyasyonun, virüs adı verilen mikropların hastalığın meydana gelişinde rol oynadığı ve bâzı genetik hastalıkların da, hastalığa yatkınlık teşkil ettiği düşünülmektedir.

İlerleyici bir seyir gösteren hastalığın belirtileri, anormal (habis) hücrelerin, kan yapıcı organlarda normal hücrelerin yapımını engellemesi sonucunda ortaya çıkar. Normal alyuvarların yapımındaki azalma ile **kansızlık (anemi);** normal akyuvarların yapımındaki azalma neticesinde mikrobik hastalıklar ve ateş; kan pıhtılaşmasında rol alan kan pulcuklarının (trombositler) yapımındaki azalma ile çeşitli kanamalar (burun kanaması, cilt altı kanaması gibi) meydana gelir. Ayrıca, hastalığın diğer bâzı bulguları da habis hücrelerin bâzı organları işgal etmesine ve çeşitli kimyevî maddeler salgılamasına bağlanır. Bütün bu hızlı hücre yapım ve yıkımı kilo kaybı ve terlemeye de yol açar. Hastalarda dalak ve bezelerin de genellikle büyümüş olduğu tesbit edilir.

Kan kanserinin hücre tipine göre (myeloit, lenfoit gibi) ve hastalığın süresine göre (müzmin ve had) çeşitleri vardır. Bâzı tipler daha hızlı ve kötü bir gidiş gösterir. Çocukluk çağında lösemi tipleri diğer kanser tiplerine göre daha sık görülmektedir.

Hastalığın tedâvisinde, son yıllarda oldukça önemli adımlar atılmışsa da sebepler bilinemediği için sebebe yönelik tedâvi yapılamamaktadır. Günümüzde tatbik edilen tedâvilerin temel amacı, habis hücreleri ortadan kaldırmaktır. Tedâvi şemaları hastalığın tiplerine ve safhalarına göre değişiklik gösterir. Radyasyon (şuâ) tedâvisi; çeşitli kanser ilâçlarının tatbiki; bağışıklama (veya bağışıklık sistemini güçlendirme) tedâvisi (immünoterapi), kemik iliği nakli başlıca tedâvi şekilleridir. Kemik iliği nakli, kriz (atak) atlatıldığı zamanda kişinin kendi hücrelerinin (ototransplantasyon) veya uygun bir vericinin hücrelerinin (allotransplantasyon) verilmesi ile olabilmektedir. Bu tedâvi şekillerine ek olarak birçok yeni metod deneme safhasında olup, müsbet neticeler vermektedir. Hastaların kaybedilmelerinin en önemli sebepleri, aşırı zayıflık, mikrobik hastalıklar, kanama ve işgale bağlı organ yetmezlikleridir.

Tatbik edilen tedâvilerle hastalık krizi (atağı) atlatılabilmektedir. Ancak bâzan kısa bâzan da yıllarca süren aralardan sonra hastalık yeniden ortaya çıkabilmektedir.

Kan kanseri içinde en iyi tip, müzmin lenfositer tiptir. Bu tip genellikle 50 yaşından sonra görülür, 20-25 sene devam edebilir. Bunun tipik soya çekimle (irsiyet) alâkası vardır. Akut lösemiler ise genellikle 3-12 ay içinde ölümle sonlanmaktadır.

KAN KARDEŞİ;

Alm. *Blutsbruder (m),* **Fr.** *Frére (m) de sang,* **İng.** *Blood brother.* Türklerin çok eskiden beri birbirlerinin kanını içmek veya yalamak suretiyle, yabancı iki kişi arasında kurulduğuna inandıkları kardeşlik.

Eskiden Türkler ve Moğollar hakîkî akrabalıktan başka, iki kişinin birbirinin kanlarını içmek sûretiyle kardeş olduklarına inanırlardı. Bunun için iki kişi bâzı şâhitlerin huzurunda kollarından bir damar keserek kanlarını küçük bir kaba akıtır, bunu süt ve kımız ile karıştırıp yarısını biri, diğer yarısını da diğeri içerdi. Özel merâsimlerle yapılan bu işten sonra o iki kişi, aynı kandan olan kardeşler gibi muâmele görürdü. Batı Türklerinde pek görülmeyen bu hal, Türklerin Müslüman olmasıyla tamâmen terk edildi. Zira her türlü kanı içmenin haram olması yanında İslâm dininde böyle bir kardeşliğin yeri

yoktu. Bunun yerine bir anneden süt emerek meydana gelen süt kardeşliği vardı. (Bkz. Süt Kardeşi)

KAN NAKLİ;

Alm. *Blutübertrangung, Transfusion (f),* **Fr.** *Transfusion (f),* **İng.** *Transfusion.* Kan hacminin azalmış olduğu durumlarda, özellikle bir yaralanma sonucu çok miktarda kan kaybetmiş bir yaralının tedâvisinde en kesin ve esaslı sonucu veren bir tedâvi şekli.

İlk kan nakli bir Mûsevî doktor tarafından Papa Sekizinci İnnocent üzerinde denenmiş, ancak hem papayı hem de kan alınan üç genci kurtarmak mümkün olmamıştır (1492). Bu olay daha önce genç kimselerin kanını içmek veya kan banyosu yapmakla daha genç ve dinç kalınacağı konusundaki Avrupa'daki inanca rağmen, kan nakli konusunun uzun seneler ele alınmamasına yol açmıştır. 1600 yıllarında Richart Lewer, melankolik bir hastaya koyun kanı nakletmiş, ancak meydana gelen hemoliz (alyuvarların erimesi) neticesi hasta ölmekten zor kurtulmuştur. Bu olay, kan nakillerinde meydana gelen hemolize dikkatleri çekmiş ve bu yönde çalışmalar yapılmıştır. Fransa'dan sonra İtalya'da da sonu fâcialarla biten bu tür kan nakilleri yapılmaya başlanınca, zamanın papası bu uygulamayı yasaklamış ve kan nakilleri uzunca bir süre gene unutulmuştur.

1818'de James Blundell insandan insana yaptığı 10 kan naklinden beşinde başarılı olmuştu. 1900'de Stesher ve Wiener ABO kan gruplarını ayırt etmişlerdir. İki yıl sonra da De Costello AB kan grubunu bulmuştur. 1914'te sodyum sitratın kan pıhtılaşmasını önleyici etkilerinden faydalanılarak konserve kan kullanılmaya başlanmış ve o zamana kadar mevcut olan alıcı ve vericinin birlikte bulunmaları konusu ortadan kaldırılmıştır. Bu hususta faydalanan Fransızlar, Birinci Dünyâ Savaşında kan naklini başarıyla kullanmışlardır.

1936'da Robertron'un Chicago'da ilk kan bankasını gerçekleştirmesinden sonra, kan nakli İkinci Dünyâ Harbinden başlayarak standart bir metod ve özel teşkilâtlanmış ekipler tarafından geniş çapta kullanılır ve uygulanır hale getirilmiştir.

Kan nakli şu durumlarda yapılabilmektedir:

1. Kanın oksijen taşıma yeteneğinin azaldığı haller:

a) Anemi (kırmızı hücrelerin sayıca azlığı+kansızlık),

b) Bazı zehirlenmeler.

c) Kanamalar neticesi kan hacmindeki azalma.

2. Pıhtılaşmayı sağlayan kan faktörlerinin azlığı (hemofili vb.).

3. Enfeksiyon hastalıkları.

4. Kan proteinlerinin azaldığı haller.

Kan naklinin yapılmasının tehlikeli olduğu haller de vardır. Yaygın akciğer hastalıkları, bâzı kalp hastalıkları (kalp yetmezliği, kalp krizi), kanın kıvamının arttığı haller (aşırı su kaybı), had böbrek yetmezliği gibi hallerde, kan nakli yapılması mahzurludur.

Kan nakli için en uygun yol, koldaki toplardamarlardır. Kan nakli vericiden alıcıya doğrudan doğruya yapılabilirse de, yaygın uygulamada konserve kan kullanılmaktadır. Vericiden alınan 350 ml kadar kan, içinde 120 ml sitrat tamponlu dekstroz solüsyonu bulunan vakumlu kaplara çekilir ve kullanılıncaya kadar +4°C'de saklanarak korunur. Kan, gerektiği zaman tekrar vücut sıcaklığına kadar ısıtıldıktan sonra kullanılır.

Kan alınacak kişilerde şu şartların bulunması gerekir: Tansiyon düşüklüğü olmamalı; son üç dört haftadan beri ateşli bir rahatsızlık görmemiş olmalı; verem, frengi, sıtma ve bulaşıcı sarılık geçirmemiş olmalı; astım, kurdeşen gibi allerjik hastalığı bulunmamalı; son kan verişinden sonra iki ay kadar bir süre geçmeli; AIDS hastası veya taşıyıcısı olmamalıdır.

Kanın cam şişe yerine plastik kaplarda saklanması daha avantajlıdır. Çünkü taşıması kolaydır, kırılma tehlikesi yoktur. Kanın şekilli elemanları, özellikle pıhtılaşma elemanları olan trombositler, daha uygun süre yaşarlar. Kurallara uygun olarak alınan ve saklanan bir konserve kanda dört beş gün sonra, kırmızı hücrelerde erime başlar. Mikroplar, sıcaklık ve sarsıntı bu erimeyi artırır. Konserve kanda yirmi birinci günde bu erime oldukça önemli boyutlara ulaştığından, bu süreden sonra kanın kullanılması mahzurludur. Kan nakline bağlı olarak ortaya çıkabilecek çeşitli istenmeyen reaksiyonların yanısıra ölüm tehlikesi de vardır. Bu reaksiyonlar, taze kana göre bekletilmiş kanda daha sık görülür. Bugün daha dikkatli yapılan kan nakilleri sonucu tehlikeler azalmıştır.

Kan nakli yapılan hastaların çoğunda yirmi dört saat kadar devam eden bir ateş yükselmesi görülür. Ateşle birlikte bulantı, kusma, baş, gövde, kol ve bacaklarda ağrılar, nadiren de kurdeşen, anjionörotik

ödem ve anaflaktik şoka kadar gidebilen üzücü tablolar ortaya çıkabilir. Bunlara kana karışan mikroplar, yabancı maddeler, altgrup uyuşmazlıkları ve kanın soğuk olarak takılması gibi sebepler yol açmaktadır. Hafif ateş yükselmesi tedâvî gerektirmez. Kan nakli sırasında titreme ve âni ateş yükselmeleri olursa, kan verme işlemi hemen durdurulmalı ve sebebi araştırılmalıdır. Bir de daha az görülen, fakat çok daha tehlikeli olan hemolitik reaksiyonlar vardır ki bunlar, ekseriya verilen kanın alıcı kanı ile uygunluk göstermemesinden veya hemolize olmuş kanın naklinden ileri gelir. Bu durumda titreme, kusma, bel ve başağrısı, çarpıntı, nefes darlığı, idrarda kızarma, sarılık, idrar miktarının giderek azalması, böbrek yetmezliği ve ölüm görülür. Böyle durumları önlemek için kan vermeden önce, kan gruplarının uygunluğu kontrol edilmeli, kullanılacak malzeme tamâmen mikropsuz olmalıdır.

Bunlardan başka kan nakli ile alıcıya frengi, sıtma, tifo, bulaşıcı sarılık ve AIDS gibi hastalıklar nakledilebilir. Kalbi ve akciğeri hasta olanlara fazla kan vermek de tehlikeli olabilir. Kan verme sırasında, damara hava ve kan pıhtısı girme riski de vardır.

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki, çok mühim bir tedâvi vâsıtası olan kan nakli, bilgi ve dikkat isteyen, aksi takdirde ölüme kadar giden reaksiyonlara yol açabilen bir tedâvi vâsıtasıdır.

Kan bankaları: İhtiyaç hasıl olduğunda bir verici bulabilmek, son derece güç bir olaydır. Bu sebeple âcil cerrâhî merkezlerinde, büyük hastahanelerde, büyük şehirlerde kan bankaları kurulmuştur. Kan bankalarında gruplarına göre sınıflanan kan gerektiğinde kullanılır.

Bankalardaki kan bir pıhtılaşma önleyici (antikoagulan) maddeyle birlikte saklanır. Kana karıştırılan bu madde, asid-sitrat-dekstroz kompleksidir. Bir kan, bankada yirmi bir günden fazla kalırsa nakil işinde kullanılmaz.

Plazma da çeşitli durumlarda hastalara verilebilir. Bunun verildiği hastalıklar, kan hücrelerinin normal, plazmanın ve pıhtılaşma faktörlerinin eksik olduğu hallerdir. Plazma, kandan santrifüje edilerek ayrılır. Bir buzdolabında birkaç hafta boyunca saklanabilir.

KANADA

DEVLETİN ADI ..... Kanada

BAŞŞEHRİ .....Ottawa

NÜFÛSU 27.737.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....9.976.139 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İngilizce, Fransızca

DÎNİ ..... Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ..... Kanada doları

Kuzey Amerika kıtasının hemen hemen yarısını kaplayan, yüzölçümü bakımından Rusya Federasyonundan sonra dünyânın ikinci büyük ülkesi. Doğusunda Atlas Okyanusu, batısında Pasifik Okyanusu, kuzeyinde Alaska ve Kuzey Buz Denizi, güneyinde ise ABD vardır. Atlas Okyunusundan Pasifik Okyanusuna uzunluğu 5000 km, Amerika-Kanada sınırından kuzeye kadar olan uzunluğu ise 4480 kilometredir.

Târihi

Kanada'ya ilk yerleşenler, Bering Boğazını geçerek, Kuzey Amerika'ya gelen Kızılderililer (güney kesimde) ve Eskimolar (kuzey kesiminde) olarak kabul edilir. On altıncı yüzyılda Jacques Cartier, Kanada topraklarını keşfetti. Cartier 1534-1536 yılları arasında Saint-Laurent Körfezine girerek, bugünkü Montreal'a ve Québec'e kadar ilerleyip Kanada ülkesini bulmuş oldu ve bu toprakları Fransa'ya dâhil etti. O zamanlar ülkede mâden bulunmadığından kolonileştirme hareketi yarım kaldı ve Kanada tarafı yalnız Morino avcıları ile kürk tüccarlarının uğrak yeri oldu. Fakat Fransız yöneticilerin asıl maksadı, avcılığı, orman ve maden işletmesini geliştirmek, Fransa'nın ihtiyaç duyduğu hammaddeleri tedârik etmek ve misyonerler vâsıtasıyla Hıristiyanlığı yaymaktı.

1629'da İngilizlerin eline geçen Kanada'yı 1632'de Fransa geri aldı. Ülkede yerleşmeyi desteklemek için her yıl göçmen ve paralı gönüllüler gönderdi.

On sekizinci yüzyılda İngiltere'yle yapılan bir antlaşmayla Kanada İngiltere'ye bırakıldı. İngiliz göçmenlerin Kanada'ya büyük hızla yerleşmesi ile 1763-1837 yılları arasında İngiliz rejimi ülkede etkili oldu.

1783 yılında ABD'nin bağımsızlığını tasdik eden Versailles Antlaşmasından sonra Kanada, İngiltere taraftarı göçmenlerin akınına uğradı. 1791'de İngiltere, Saint Laurent topraklarını ikiye bölerek

güneydoğu tarafları Fransız, kuzeybatı tarafları da İngiliz eyâleti şekline soktu. Her iki eyâlette de parlamento rejimi kuruldu ise de, genelde İngilizler ticarette yönetimi ellerinde tutuyorlardı.

1837'de Yukarı Kanada ve Aşağı Kanada'da meydana gelen isyan ile, Avrupalılar ülkenin yönetiminde kendilerine daha çok söz hakkı veren bir hükümetin kurulmasına imkân verdi. 1867'de Kuzey Amerika Britanya antlaşması, Ontario, Québer, Nauvelle-Ecorse ve Nouveau-Brunswich'i birleştirerek Kanada dominyonunun doğmasına sebeb oldu.

1914-1918 yılları arasında vukû bulan Birinci Dünyâ Savaşına İngiltere'nin katılması Kanada'yı da savaşa sürükledi. Bir İngiliz kolonisi olan Kanada, İtilaf devletlerine teçhizât ve malzeme yardımında bulundu.

1926 yılında, Londra'da imparatorluk konferansında İngiltere ve dominyonlarına statü eşitliği verildi. 1931 West Minster Tüzüğü ile Kanda bağımsız bir devlet oldu. 1939'da İkinci Dünyâ Savaşı patlak verince Kanada, Almanya'ya karşı savaş îlân etti ve bu savaştan güçlenmiş olarak çıktı. 1989 başında yapılan bir antlaşmayla ABD ile Kanada arasında gümrükler kalktı.

Fizikî Yapı

Kanada'nın yarısına yakın bir kısmı, Laurentian yaylası da denilen Kanada Kalkanı adlı bölgeden meydana gelmektedir. Kıtanın bu bölgesi, 4.568.889 kilometrekarelik bir alanı kaplayan çok eski ve sert kayalardan meydana gelmiş bir görünümdedir. Bu bölge Hudson Körfezinin etrafında bir kalkan biçiminde yayılarak Labrador kıyılarından başlayıp, St.Lawrence Irmağı ile Huron ve Superior Gölleri boyunca uzanır. ABD topraklarına girdikten sonra kuzeybatıdaki göllerin arasından geçerek Mackenzie Irmağı ağzının yakınlarında Kuzey Buz Denizinde son bulur. Kenarları, orta kısmını meydana getiren Hudson Körfezinden daha yüksek olduğu için bu bölge, bir tabağa benzetilir. Güneydoğuda Kalkan bölgesi ovalık görünümünden sıyrılarak St.Lawrence Irmağı ve Körfezi boyunca birdenbire yükselir.

St.Lawrence bölgesi: Kalkanın güneydoğusunda kalan bu bölge, yarımada biçimindeki Güney Ontario'yu ve Québec kentinin güneybatısında hafifçe dalgalanan alanı içine alır. Huron Gölünde Bruce yarımadasından güneydoğu uzantısına kadar bölge sert bir kireç taşı tabakası ile kaplıdır. Bu tabakanın Niyagara Irmağı tarafından yarılmasıyla ünlü Niyagara Çağlayanı meydana gelir. Kalkan ile Kanda Appalaşları arasında yer alan St.Lawrence Ovaları, târih öncesi dönemlerde denizle kaplanmışlardır. Bugün ise bir birikinti ovası görünümündedirler. Ancak bu duruma, Montreal'in doğusunda sıra halinde yükselen ve sayıları sekizi bulan Montreregian Tepelerine rastlanmaz. Ovalar Ontario yarımadasından Kalkanın güneydoğusundaki bir uzantısıyla ayrılırlar. Bu uzantı, Ontario Gölü ağzına yakın bir yerde, St.Lawrence Irmağı tarafından kesilir.

Appalaş bölgesi: Appalaş dağ sisteminin bir parçası olan bu bölge, Québec'in doğu sınırını, New Foundland adasını ve New Brunswick, Nova Scotia ve Prince Edward adası eyaletlerini içine alır. Kuzeyde Kanada Kalkanı ile Nova Scotia'daki sert kayalık arazi arasında yer alan Maritime eyaletleri bir havza meydana getirir.

İç ovalar: Kanada Kalkanının batısında bulunan üçgen biçimindeki bölüm, ABD'deki büyük ovaların bir uzantısıdır. Bu iç ovalar, değişik jeolojik merhalelerden geçmişlerdir. Ova içlerine doğru ilk yükselti, 490 m'lik Manitoba yüksekliğidir (Duch, Riding ve Porcupine Dağları) ikinci yükselti ise Saskat Chewan'da 910 m yükseklikteki Missouri Coteau'dur. Eski buz göllerinin birikimi, ovaların özelliğini kaybetmelerine yol açmıştır. Saskatchewon ve Albetro'daki ovalar, akarsular tarafından derin bir biçimde oyulmuşlardır. Güney kesimlerinde ise ünlü Prairie bölgesi vardır.

Akarsular ve göller: Kanada'da doğan bütün akarsular, sularını denize dökerler. Bu nehirlerin çoğu hem ulaşım yolu, hem enerji kaynağı olarak kullanılırlar. Ülkenin en önemli nehirleri, kayalık dağların doğusundan doğan, Kuzey Buz Denizine, Atlas Okyanusuna ve Hudson Körfezine dökülen nehirlerdir. Bu nehirlerden Mackenzienin uzunluğu 3700 km olup, Kuzey Buz Denizine dökülür. Bu nehir yılın sekiz ayında donduğu için ulaşımda yararlanılamaz. Saint Laurent Nehri daha kısa olmasına rağmen, ülkenin çok önemli ulaşım yoludur. Ontario Gölünden doğar, bir dizi gölün meydana gelmesine sebeb olur ve Atlas Okyanusuna dökülür. Denize döküldüğü yerde meydana gelen haliçin uzunluğu 40 km'yi bulur.

Göllere gelince, Kanada topraklarındaki irili ufaklı göllerin sayısı 250 bini bulur. Bunların en büyükleri Ayı Gölü 31.080 km2, Büyük Esir Gölü 28.919 km2, Winnipeg Gölü 24.530 km2dir. Saing Laurent göller serisi ise ABD ile Kanada toprakları arasında yer alır.

İklim

Bölgeler arasında iklim bakımından büyük farklılıklar görülür. Kuzey bölgelerinde kışlar uzun ve soğuk, batı ve güneydoğuda ise daha yumuşak geçer. Temmuz ayında ısı ortalaması 16°C'dir. iklimi etkileyen en önemli faktörler denize ve Kuzey Kutbu'na olan uzaklık ve yakınlık derecesidir. Kuzey Kutbu kuşağı

içinde kalan bölgelerde, mesela Euroka'da kışın ısı ortalaması -37°C'dir. Yazın ise ancak +6°C'ye çıkar. Yağmur karyağışı da denizden olan uzaklığa bağlı olarak değişiklik gösterir.

Tabiî Kaynaklar

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Kanada'nın toprağı ve bitki örtüsü iklime çok bağlıdır. Orman kuşağı, Mackenzie Irmağı ağzından Hudson Körfezinin güney sahillerine ve Ungaua yarımadasına kadar uzanır. Bu kuşağın kuzeyinde verimsiz topraklar üzerinde yalnızca tundralara rastlanır Güneyde ise "Prairie"ler dışındaki bütün alanlar ormanlıktır.

Bu ormanlarda her çeşit yabanî hayvan ve kuşlara rastlamak mümkündür. Kutuplarda kutup ayıları ve misk sığırları yaşarlar. Denizlerde fok, mors ve balinalar vardır. Daha güneyde geyikler, siyah ve boz ayılar, kurtlar, tilkiler, kunduzlar ve diğer kürk hayvanları görülür.

Mâdenler: Kanada geniş yeraltı zenginliklerini daha yeni kullanmağa başlamıştır. En önemli mâdenler arasında petrol gelmektedir. Çıkarılan diğer mâdenler ise nikel, demir, bakır, çinko, altın, kurşun ve uranyumdur. Kanada uzun zamandan beri dünyanın en fazla nikel çıkaran ülkesidir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Kanada 27 milyonu aşkın nüfûsa sâhiptir. Nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu bölgeler doğudaki deniz eyâletleridir. Ontario ve Québec; sonra daha batıdaki bölgeler (Manitoba, Saskatchewan, Alberta) ve İngliiz Kolobiyası gelir. Kuzeyde nüfus seyrektir.

Kanada oldukça şehirleşmiş bir ülke olup, nüfûsunun üçte ikisinden fazlası şehirlerde yaşar. Nüfûsun ekseriyetini iki büyük etnik grup meydana getirir: Britanya asıllı Kanadalılar, yâni İngiliz, İrlandalı ve İskoç kökenliler (% 43) ve Fransız asıllı Kanadalılar (% 31). Nüfûsun diğer bölümünü yakın târihteki göçlerle Avrupa'dan gelenler meydana getirir: Almanlar, Ukraynalılar, İtalyanlar, Macarlar vs. Kızılderililer ve Eskimolar bütün nüfusun ancak % 1'ini teşkil eder. İngilizceyi ana dil olarak kabul eden şehirlilerin oranı Britanya asıllıların oranından fazladır. İstatistiklere göre, iki dil konuşan Kanadalıların çoğu, nüfusun Fransız kökenli olduğu bölgelerde oturmaktadır.

Siyâsî Hayat

Kanada, Cumhûriyet ile yönetilir. Anayasası 1867'de kabul edilmiştir. İngiltere Kraliçesi İkinci Elizabeth aynı zamanda Kanada'nın da kraliçesidir. Ottawa'da kendisi tarafından atanan bir genel vâli bulunur. Parlamento, Senato ve Avam Kamarasından meydana gelmiştir. Senato, başbakanın tavsiyesiyle seçilen 102 senatörden müteşekkildir. Avam Kamarası, her eyâletten nüfus oranına göre, beş yıllık süreyle seçilen 264 milletvekilinden meydana gelir. Her Kanada vatandaşı 18 yaşından îtibâren bulunduğu seçim bölgesinde oy kullanma hakkına sâhiptir.

Kanada, 10 eyâlet ve ülkeye bağlı iki toprak parçasının bir araya geldiği bir federasyondur.

Ekonomi

Kanada son derece zengin tabiî kaynaklara sahiptir. Geniş alanlara yayılan verimli topaklar, ülkeyi saran orman kuşakları, zengin balıkçılık sahaları ve mâden yatakları çok çeşitlidir. Bu kaynaklar sanâyiye gerekli hammaddeyi sağlar.

Tarım: Topraklarının % 7,8'i tarıma elverişli olup, işgücünün % 10'u bu kesimde çalışmaktadır. Ülkede buğdaydan şeker kamışına, tütünden sebze ve meyveye kadar her çeşit ürün yetiştirilmektedir.

Kanada, en çok buğday yetiştiren ülkelerden biridir. Buğday ihracatında ABD'den sonra dünyâda ikinci gelir. Diğer yetiştirdiği ürünler arasında arpa, yulaf, çavdar bulunur. Kanada, en çok elma yetiştiren ülkeler arasındadır. Elmanın yanında armut, şeftali erik gibi meyvelerin de önemi büyüktür.

Hayvancılık: Kanada'da otlakların ve mer'aların çokluğu sebebiyle hayvancılık önemli bir gelirkaynağıdır. Süt ve et ürünleri ihraç eder. En çok yetiştirilen hayvan sığırdır. Küçükbaş hayvanların ve atların sayıları gittikçe azalmaktadır.

Ülkede kürkçülük geliştiği için 2000'e yakın çiftlikte vizon, tilki, su samuru ve şinşila gibi kürk hayvanları yetiştirilmektedir.

Ormancılık: Ülke topraklarının yaklaşık % 48'ini kaplayan ormanlar, orman sanayiinde büyük önem taşır. Fakat işgücünün ancak % 1'inin çalıştığı halde, orman sanâyiinin ihrâcata katkısı büyüktür. Kereste kaynaklarının en çok bulunduğu Québec'te elde edilen ürünün büyük kısmı kâğıt hamuru yapımında kullanılır. İngiliz Kolombiyası'nda yetişen çam ağaçlarından biçilmiş kütük ve kontraplak yapılır Ormancılığın kışın yapıldığı ülkede kütüklerin fabrikalara ulaştırılması için daha çok akarsulardan faydalanılır. Kanada'da senede yaklaşık 10 milyon tondan fazla gazete kâğıdı üretilmektedir. Bu ise dünya imalatının yarısıdır. Bunun büyük kısmı ABD'ye ihraç edilir.

Balıkçılık: Kanada'nın batısı ve doğusu büyük okyanuslarla çevrili olması ve ülkede büyük göllerin bulunması sebebiyle balıkçılık çok gelişmiştir. Balık ihraç eden ülkeler arasında Japonya ve Norveç'den sonra üçüncü sırayı alır. Büyük ve modern balıkçı filosuyla som, morina, borlam, ringa ve sardalya gibi balıklar avlanır.

Sanâyi: Kanada, ülkeye yeterli iş gücünü temin eden nüfus artışı, tabiî kaynakların bolluğu, enerji kaynaklarının bulunması ve yabancı sermayenin ülkeye akışı gibi faktörlerle dünyânın en büyük sanayi güçlerinden biri olmuştur.

Kanada, ilâçtan dokumaya, elektronik âletlerden tarım âletlerine, uçaktan otomobile kadar birçok sanayi ürününü üreten bir güce sâhiptir. Toronto-Montreal ekseri sanâyi faaliyetlerinin en önemli merkezini teşkil eder. Ontario eyâleti îmâlâtın % 40'ını, Québec eyaleti ise % 25'ini sağlar.

Ülkede gelişmiş olan sanâyi dalları olarak çelik sanâyii, tarım makinaları sanâyii, ulaştırma malzemesi sanâyii, kâğıt sanâyii, kimyâ sanâyii ve gıdâ sanâyii sayılabilir. Bu sanâyi kollarının bir kısmı dünyâca ünlüdür.

Sanâyinin gelişmesinde büyük rolü olan enerji kaynakları ülkede bol, işletilmesi kolay ve ucuzdur. Bilhassa hidroelektrik enerjisi potansiyeli dikkate değer derecededir.

Kanada dünyânın en büyük ticâret ülkeleri arasında yer alır. Ticâret hacmi bakımından ABD, Birleşik Almanya, İngiltere, ve Fransa'dan sonra dünyada beşincidir.

Kanada dışarıya elde ettiği sanâyi ürünlerini satar. Otomobil ve yedek parça ihracatı bütün ihracatının % 25'i kadardır. Bunu kağıt, selüloz, alüminyum, nikel, uranyum, asbest, bakır, petrol, elektrik enerjisi, tabiî gaz, soy metaller, demir filizi, kurşun, kimya ve balık ürünleri takip eder. En fazla ihracat yaptığı ülkeler ABD, İngiltere ve Japonya'dır. En fazla ithalatı yine bu üç ülkeden yapar.

Ulaşım: Kanada'da ulaşım 120.000 km uzunluğunda demiryolu ve 280.251 km'lik karayolu ile sağlanır. Bu karayollarının % 57'si asfaltlanmıştır. Demiryollarının yarısı devlete, yarısı özel sektöre aittir. Büyük göller bölgesinde bulunan St. Lawrence su yolu, dünyânın en büyük su yollarından biri olup, gölleri ve kanalları denize birleştirir.

İki yanı denizlerle çevrili olan Kanada'da deniz ulaşımı çok gelişmiştir. Limanlarına her tonajda gemi yanaşıp, yük boşaltıp alabilmektedir. Önemli limanları Vancouver ve Sept-Iles'tir.

Hava ulaşımı devlete bağlı Kanada Havayolları ve özel sektöre ait Kanada Pasifik Havayolları ile sağlanmaktadır. Târifeli sefer yapılan havaalanı 61'dir.

KANAL;

Alm. *Kanal (m), Wasserstrasse (f),* **Fr.** *Canal, aqueduc, conduit (m),* **İng.** *Canal, waterway, channel*. İnsanlar tarafından belirli bir gâyeyle açılan su yolu.

İlk kanallar sulama ve ulaşım maksadıyla açılmıştır. Bunlara Mezopotamya'da rastlanır. M.Ö. 510-520 senelerinde Büyük Darius, Nil Nehrini Kızıl Denize birleştirecek kanal için çalışmalar yapılmış ve ilk Süveyş Kanalı fikrini ortaya atmıştır. Benzer projeler Romalılar zamanında da ortaya atılmış ve bir kısmı gerçekleştirilmiştir. Değişik bir kanal projesi de Kânûnî Sultan Süleyman Hanın sadrâzamlarından Sokullu Mehmed Paşa tarafından düşünülmüştür. Buna göre Volga Nehri Karadeniz'e bağlanacak, bu suretle Hazar Denizi Karadeniz ile birleşmiş olacaktı.

Kanallar topraktan olduğu gibi, beton, asfalt veya taş kaplı olabilir. Kanallar üzerine yapılacak setlerle su seviyesi alçaltılıp, yükseltilebilir. On beşinci yüzyıldan bu yana kullanılan bu sistemle çok eğimli arâzideki kanallar üzerinde ulaşımı sağlamak mümkün olmuştur. Setler çok çeşitli yapılmaktadır. Bunlardan en çok kullanılanları, yan duvarlara konan kanatçıklar veya tabandan yükselen engellerdir. Eski olanların ahşaptan yapılmasına rağmen, yenileri çelik konstruksiyondur.

Dünyâdaki en önemli iki kanal Panama ve Süveyş olup, bunlar iki okyanusu birbirine bağlar. Bu kanallardan Panama, çeşitli engellere sâhib olup; her havuzdaki su seviyesi, deniz aracı girdikten sonra, yükseltilir ve diğer havuzdaki su seviyesi ile aynı yüksekliğe getirilir. Böylece araç bir havuzdan diğer havuza geçer ve ilerler. Süveyş Kanalı ise deniz seviyesinde olup, herhangi bir müdâhaleye lüzum kalmaksızın araç hareket eder. Panama Kanalı 75 km; Kızıldeniz'i Akdeniz'e bağlayan Süveyş Kanalı ise 1869'da tamamlanmış olup 162 kilometredir.

Düşük mâliyetle ulaşımı sağladığı için, sanâyii gelişmiş ülkelerde kanallardan yaygın bir şekilde istifâde edilir. Özellikle Avrupa ülkeleri bu konuda ileri gitmişlerdir. Fransa'da yaklaşık 5000 km'lik kanal mevcuttur. Belçika ve Hollanda'daki kanallar daha çok deniz seviyesinin altında olup ulaşım ve sulama maksadıyla kullanılır. İngiltere'de 8000 km civârındaki kanalların pekçoğu 1759-1834 yılları arasında inşâ edilmiştir. Rusya'da da sun'î olarak açılmış veya çevrilmiş kanallar mevcuttur. ABD'de

ise kanal ulaşımı oldukça gelişmiş olup, demiryollarının yaygınlaşmasıyla duraklamıştır. Memleketimizde ovaların sulanması için yapılan su kanalları gün geçtikçe artmaktadır.

KANALİZASYON;

Alm. *Kanalisation, Kanalisierung (f),* **Fr.** *Canalisation (f),* **İng.** *Sewerage, drainage.* Köy, kasaba ve şehirlerde, yer altına döşenen ve binalardan, sanâyi tesislerinden gelen kullanılmış sularla yağmur sularının toplanıp meskun sahadan uzaklaştırılmasını sağlayan sistem.

Binâ tesisâtı, binâ bağlantıları, kanallar, pompa istasyonları, tasfiye tesisi, tahliye ağzı kanalizasyon sistemlerinin elemanlarıdır.

Kanalizasyon tesisâtında malzeme olarak, pişmiş kil, asbestli çimento, beton, sert plastik kullanılmaktadır. Bunların kesitleri dâire, yumurta ve elips şekillerinde olmaktadır. Kanalların akım için 0,01-0,0003 eğimi olması lazımdır.

Memleketimizin eski, birçok şehirlerinde Osmanlılardan kalma tuğla, taş ile örülmüş veya içi sırlı toprak künklerden yapılmış kanallar vardır. Bunların bir kısmı hâlen kullanılmaktadır.

İki çeşit kanalizasyon sistemi vardır: a) ayrık sistem: Bu sistemde pis sular ve yağmur suları ayrı kanallarda toplanır. b) Birleşik sistem: Bu sistemde bütün sular bir kanalda toplanır.

Zamanımızda birçok yerde kanallarla toplanan atık sular tasfiye edilerek zararsız hale getirilmektedir. Bunun için pis sular tabiata terk edilmeden önce ızgara, çökeltme, oksitleme, çürütme ve dezenfekte gibi işlemlere tabi tutulurlar.

Bu işlemlerde, kirli suların içinde askıda veya çözünmüş halde bulunan organik maddeleri, bakteriler yardımıyla oksitlemek ve hastalık yapan mikropları klor vererek yok etme gayesi güdülür. Daha sonra ortaya çıkan çamur çürütüldükten sonra kurutularak gübre olarak da kullanılabilir.

Kanalizasyon borularının çapları ihtiyaca göre 15 cm'den 3 m'ye kadar değişebilir. Ana borular üzerine her yüz metrede bir delikli kapaklarla donatılmış muayene (havalandırma), yıkama ve düşümlü (şût) bacaları (rögar) yerleştirilir. Doğrudan denize verilen pis sular 20-30 m derinliği bulana kadar sahilden uzaklaştırılır.

Kanalizasyon kanalları su borularının altında ve aralarında en az 30 cm mesafe bulunacak şekilde geçmelidir. Su borusunun alttan geçmesi durumunda izolasyon yapılması îcâb eder. Yoksa sulara kanalizasyon sızıntıları karışabilir. Umumî Hıfzıssıhha Kânunu'nun 244 ve 249. maddeleri ve Belediye Kânunu'nun 15. maddesi gereğince, belediyeler şehir ve kasabalarda kanalizasyon işlerini yürütmekle görevlidirler. Herkes pis suyunu rastgele yere akıtamaz. Kanalizasyona veya standartlara uygun yapılacak fosseptik çukurlara vermek mecburiyetindedir.

Büyük eserler veren Türk mîmârîsi; câmi, medrese, hamam veya külliye ve imâret gibi yapı topluluklarının, dârüşşifâların, kervansarayların lâğım sularını, özellikle arâzinin eğiminden istifade ederek yerleşim yerlerinden uzaklaştırarak denize veya meskun yerlerden uzak arâziye vermiştir. Evlerin bahçelerindeki her çeşit atık maddeyi üstü örtülü derin çukurlarda biriktirmişler, çevreye mikrop ve pislik yayılmasına mâni olmuşlardır.

Avrupa'da kanalizasyon düşüncesi henüz çok yenidir. Daha önceleri meselâ, ortaçağda Paris'te oturan bir Fransız, sabahleyin kalktığı zaman, evinde bir helâ olmadığı için oturağa yaptığı pislik ile içme suyu şişesini beraber Seine Nehrine götürür, nehirden önce içme suyunu alır, sonra da pisliğini nehre dökerdi.

KANAMALAR;

Alm. *Bluten (n), Blutung, Hamorrhagie (f),* **Fr.** *Saignement (m),* **İng.** *Bleeding.* Kanın, içinde dolaştığı atardamar, toplardamar veya kılcaldamarlardan dışarıya çıkması.

Kanamalar, damarların anatomik bütünlüğünün çeşitli sebeplerle bozulması sonucu meydana gelmektedir. Bunları birçok şekilde sınıflandırmak mümkündür.

İç kanamalar: Damardan çıkan kanın, vücudun tabiî boşluklarına veya içi boş organlardan birine akması hâlidir. Bu tür kanamalar; kanamanın şiddetine göre değişen kansızlık belirtileri yanında, biriken kanın miktarının tesiriyle organların vazifelerinde meydana getireceği bozukluklar veya tabiî çıkış yollarından (ağız, burun, makat, idrar yolu) dışarı atılmalarıyla kendini belli eder. Damar dışına çıkan kan, beyin zarı ile beyin arasında veya beyin yarım küreleri arasında, göz arkasında, beyin tabanında, göğüs boşluğunda, karın boşluğunda, kalb zarları arasında, eklem boşluğunda, mesanede birikebilir. Bazan kan, yumuşak dokular arasında birikerek, hematom denen kan birikintilerini meydana getirir.

Dış kanama: Kanın, yara ağzından vücut dışına çıkması hadisesidir. Bu çıkış kanayan damarın cinsine ve yaranın büyüklüğüne bağlı olarak değişik derecelerde olabilir. Atardamar kanamaları, kan basıncı sebebiyle fışkırır tarzdadır. Bu fışkırma, kalb atımlarıyla uygunluk gösterir. Atardamar kanı, taşıdığı oksijen fazlalığı sebebiyle parlak kırmızı renktedir. Atardamar kanamaları çok tehlikelidir ve zamanında gerekli müdâhale yapılmalıdır.

Kanamalar ya yaralanmadan hemen sonra meydana gelir veya kanamayı geçici olarak durduran tedbirlerin ortadan kaldırılması sonucu (yaralının hareket etmesi, yara pansumanının değiştirilmesi, tansiyonun yükselmesi) yaralanmayı tâkib eden 12-24 saat içinde meydana gelir. Yaralanmadan 5-7 gün sonra yarada meydana gelen enfeksiyona bağlı olarak da ortaya çıkabilir.

Dış kanamalar, genellikle kesici, delici veya ezici cisimlere mâruz kalmakla meydana gelir. İç kanamalar ise ya çeşitli dâhilî hastalıklar (kan kanseri, hemofili, ülser gibi) sebebiyle kendiliğinden veya dışarıdan mâruz kalınan künt darbeler, çarpmalar sonucu ortaya çıkar.

Bir de gizli iç kanamalar vardır. Burada, gözle kan görülmemekte, fakat gizli kanama olduğu düşünülen şahıstan alınan materyalin bazı maddelerle muayeneye tutulması veya mikroskopla incelenmesi neticesinde gizli kanama anlaşılmaktadır. Meselâ, dışkıda gizli kan tesbit edilebilir ki bu hal, genellikle üst sindirim sistemi iltihapları (ösofejit, gastrit, duodenit) ve ülserlerinde, barsak kanserlerinde ve iltihaplarında görülür. Tedâvi görmüş belirgin kanamaların sonunda da bir süre gizli kanama devam edebilir. Herhangi bir kanama durumunda ortaya çıkacak olan belirtiler, kanamanın cinsine, yerine, devam ediş müddetine, şiddetine, yaralının genel durumuna ve müdâhaleye bağlı olarak değişiklik gösterir. Küçük toplardamar ve kılcaldamar kanamaları kolayca durduğundan herhangi bir belirtiye yol açmazlar. Büyük bir atardamarın âni yırtılması ise çok kere müdahaleye zaman kalmadan ölümle neticelenir.

Sağlam bir insanda kanamanın meydana getireceği bozukluklarda kaybolan kan miktarı önemli rol oynar. Solunum ve dolaşım sisteminde ve hücre beslenmesinde herhangi bir bozukluk meydana getirmeyen kanamalara kompanse (dengelenmiş) kanama denir. Bu tür kanama, tansiyonun düşmesine sebeb olmadan vücut ağırlığının % 1,5-2,5'unun kaybedilmesine kadar devam eden ve yavaş cereyan eden kanamadır. Bir yaralıda kanın üçte biri hızla kaybolursa ölüm meydana gelir. Halbuki, vücut kanının yarısı, hatta dörtte üçü, 24 saat veya daha uzun sürede kaybolursa, ölüm görülmeyebilir. Tansiyonu düşürmeyen, solunum sayısını arttırmayan kanama miktarına "tolerans eşiği" denir ki bu eşiğin aşıldığı durumlarda vücutta, durumu kurtarabilmek için bir takım hadiseler cereyan eder (dalak kasılır, kan yapımı uyarılır, çevredeki damarlar kasılır, su tutulması artar...). Bunlar da yetersiz kalırsa insan vücudu bocalamaya başlar ve dekompanse (dengesi bozulmuş) kanama durumu ortaya çıkar. Bu durumdaki bir hastada; şiddetli susuzluk hissi, hava açlığı, heyecan, şuur bulanıklığı, havaleler, soğuk ve soluk bir deri, soğuk ve yapışkan bir ter, tansiyon düşüklüğü, nabızda hızlanma, kulak çınlaması, etrafı karanlık görme, bulantı-kusma, bitkinlik, idrar ve dışkının kontrol edilememesi söz konusu olur ve şoka girmiş olan hasta ölür. Eğer hastada iç kanama söz konusu ise kanamanın yerine göre de belirtiler ortaya çıkar (mesela karın ağrısı, kas direnci, şişkinlik gibi).

Âcil olarak ve doğru bir şekilde yapılacak müdâhaleler ile kanamayı durdurup, tehlikeyi önlemek mümkündür.

Kanayan damar küçük bir toplardamar veya kapiller damarlar ise vücûdun aldığı tedbirlerle kanama kendiliğinden durabilir. Bu tabiî gelişmeye yardımcı olarak; yaralının istirahati, yaralı bölgenin kalp seviyesinin üstünde tutulması ve yara ile oynanmaması faydalı olur. Yaranın temizlenip kapatılması yeterlidir. Asıl mesele, büyük çapta meydana gelen kanamaların durdurulmasıdır.

Elde kan durdurmaya ait herhangi bir malzeme bulunmadığı zaman, derhal parmaklarla, kanayan damar üzerinden veya duruma göre biraz uzağından sıkıştırılır. Böyle bir sıkıştırmanın başarılı olabilmesi için, damarın altında tek bir kemik veya kemik çıkıntısı gibi sert bir yüzeyin bulunması gerekir. Kol ve bacaklarda meydana gelen atardamar kanamalarını durdurmak için kanayan yerin yukarısından elastik bir bandaj veya bir kravat, bir bez parçasıyla sıkıştırma da faydalıdır. Bu metodlar geçici kan durdurma çâreleridir. Bu şekilde geçici olarak kan durdurulduktan sonra, hastânelerde, yırtılan damar ve yara tâmir edilmek sûretiyle kalıcı çâre bulunmuş olur. Büyük kanamalarda sâdece kanamayı durdurmak yetmez, aynı zamanda kaybolan kanı da yerine koymak lazımdır. Yaralı şahsı hastâneye taşırken, üşütmemelidir.

İç kanama şüphe edilen durumlarda hastayı en kısa zamanda cerrahî servisi bulunduran bir hastaneye nakletmelidir.

Herhangi bir darbe olmadan kendiliğinden meydana gelen burun kanamalarının, balgamda kan bulunmasının, kan kusmanın, büyük abdestte taze veya siyah renkte kan bulunmasının, idrarla kan gelmesinin ve döl yolundan olan kanamaların mutlaka sebebinin araştırılması ve tedâvisinin ona göre

yapılması gerekir.

KANARYA (Serinus canaria);

Alm. *Kanarienvogel (m),* **Fr.** *Canari (m) des canaries,* **İng.** *Canary.* **Familyası:** İspinozgiller (Fringillidae). **Yaşadığı yerler:** Yabânîleri; Kanarya, Azor, Madeira adaları, Güney Avrupa ve Kuzey Afrika'da su kıyılarındaki ağaçlık alanlarda. Evcilleri; hemen hemen dünyânın her tarafında. **Özellikleri:** 13-14 cm boyunda, ötücü bir kafes kuşu. Anayurdu Kanarya Adalarıdır. Yabânîlerin sırtı gri çizgili zeytin yeşili, diğer tarafları ise sarı-yeşildir. Evciller altın sarısı rengindedir. Tâne ile beslenirler. **Ömrü:** 34 yıl kadar. **Çeşitleri:** 22 kadar türü bilinmektedir. Birçok ırkı üretilmiştir. Harz, Manchester, Londra, Norveç, Belçika ırkları meşhurdur.

İspinozgiller âilesinden bir kuş türü. Kanarya, adını aldığı Kanarya adaları ile Azor ve Madeira adalarında yaşayan yabanî türden, bütün dünyâya yayılmış bir kafes kuşudur. Süs ve sesi için beslenir. Serçe iriliğinde olup, evcilleri sarı renktedir. Yabânîlerin sırtı gri çizgili zeytin yeşilidir, karnı sarımtrak yeşildir. Dişilerin renkleri daha soluktur. Yabânî kanaryaların sesi daha etkileyici ve kuvvetli olduğu halde, kafes kanaryaları kadar değişken değildir. Evcillerin renkleri, esâret hayatının etkisi ile sarıya dönüşür. Nâdir olarak beyaz ve kırmızımsı olanları da vardır. Tohum ve taze bitkiyle beslenirler. Küçük sürüler hâlinde etrafı ağaçlarla çevrili göl, dere gibi su kenarlarında yaşarlar. Gülü severler, dişiler tüy, kıl yosun ve köklerden ağaç veya çalılara fincan şeklinde gizli yuvalar yaparlar.

Yılda iki döl verirler. Kış ve sonbaharda bir araya gelirler. Bu esnâda erkek kanaryalar uzun ötüşler ve âni uçuşlar yaparak birbirleriyle döğüşürler. Dişi, kahverengi benekli açık mavi renkli 3-5 yumurta yumurtlar. Kuluçka süresi 13 gündür. Bu devrede erkek kanarya dişiyi devamlı besler. Yavrular çıplak ve gözleri kapalı olarak yumurtadan çıkarlar. 17 günde tüylenerek üçüncü hafta sonunda yuvayı terk ederler.

Kanarya, Avrupa'ya 400 sene evvel girmiştir. On altıncı asırda Kanarya Adasından bir gemi, içinde birkaç bin kanarya ile Avrupa'ya gelirken fırtına yüzünden İtalya yakınında karaya oturdu. Gemiciler gemiyi terk etmeden önce kanaryaların kafeslerini açtılar. Elbe Adasına sığınan bu kanaryalar çiftleşerek üredîler. Buradan yakalananlar bütün dünyâya yayıldılar. Uzun süren ayıklamalar sonucu çeşitli ırklar üretildi. Bunların içinde en meşhuru Almanya'nın Harz Dağlarında geliştirilen soydur. En iyi ve en çok öten budur. Bunların seslerinin güzel olmasında tâlim ve iyi bakımdan başka Harz Dağlarının iklim ve havasının da etkili olduğu savunulmaktadır. Kanaryaların en süslüsü ve güzeli Norveç kanaryasıdır. Vücutları daha büyük ve tüylerinin rengi kırmızımtrak sarıdır. Soyların karışmasıyla tepeli ve siyahlı olanlar da üretildi. Fakat bunlar pek makbul değildir. Yurdumuzda Alman, İrlanda ve yerli kanaryalar mevcuttur. Yerli kanaryaların rengi sarı, limonî beyazımsıdır. En makbulü sarı renkli ve siyah tepeli olanlardır.

Kanaryaların bakımı: Kanarya beslemek isteyenler önce iyi bir kafese sâhib olmalıdır. Bir iki kanaryalık çeşitli tel kafesler vardır. Çok miktarda kanarya beslemek için daha büyük kafeslere ihtiyaç olur. Kafesin altına sık sık değiştirilen temiz kum koymalıdır. Kum yerine taban iki kat tahtadan yapılabilir. Üstteki çıkarılıp tekrar yerine konacak bir tarzda olmalıdır. Temizlik sırasında rahat yıkanabilmesi için çinko veya başka bir mâden ile kaplı olması daha uygundur. Kanarya kafesinin konacağı yerin seçimi de önemlidir. Kanaryaların en büyük düşmanı kedidir. Kedi ve başka düşmanlardan korumak için kafesi odada yüksek ve uygun bir yere asmalıdır.

Kanaryalar zor şartlara dayanıklıdır, ancak devamlı olarak temiz hava ve güneşe ihtiyaçları vardır. Bununla beraber hava cereyanından ve aşırı ısıdan korumak, kafesinin yerini günde bir iki kere değiştirmek lâzımdır. Sabahleyin, kanarya kafesini güneşli bir pencereye asmalıdır. Sabah güneşi pek hoşuna gider. Fakat güneş ısınınca mutlaka yerini değiştirerek serin bir yere almalıdır.

Kuşa bakanlar, kafesin yeri değiştikçe sabahları ve dâima aynı saatte kafesi temizlemeli ve kuşun banyosunu yaptırmalıdır. Kafesi temizlemek için bir masanın üzerine koymalı ve altını çıkarıp temizlemelidir. En iyisi kafesin altındaki tahtayı çıkarınca güzelce yıkamalıdır. Bu saatte kanaryanın banyosu da yaptırılmalıdır. Banyo için çok derin olmayan ve içinde ancak 2 cm kadar su bulunan bir tabak veya özel bir banyo kabını kafesin içine (altı yokken) koymalıdır. Kanarya suyu görünce hemen içine girer ve çırpınıp yıkanmaya başlar. Banyodan sonra kafes kurutulmalı ve altı yerleştirilmelidir. Su ve yem kaplarını da yeniden doldurup yerine asmalıdır. Alışkın olan kanaryaların banyosu kafes dışında da yaptırılabilir. Suyla dolu banyo kutusu kafesin dışına konur. Kafesin kapısı açılınca kanarya hemen dışarı çıkarak yıkanır. Banyodan sonra odanın içinde biraz uçarak ekzersiz yapar. Birçok kuşlar banyo ve uçuştan sonra kendiliğinden kafesin içine girerler.

Genellikle kanaryaların yemleri bâzı bitki tohumlarıdır. Yeşilliği de severler. Başlıca yemleri kanarya çimi tohumu, keten ve kenevir tohumları, kuş üzümü vs.dir. Yemlerini normal kararda vermelidir.

Kanarya hastalıklarının baş sebebi aşırı beslemedir.

Bâzı kuşçular bu tohumları karıştırıp verir. Bu usul iyi değildir. Kanaryaların bu tohumlardan hangisini daha iyi yediğini ve hangisinin dokunup dokunmadığını anlamak için tohumları ayrı ayrı vermelidir. Kanaryalar kenevir tohumunu çok severler. Ağır olduğu için devamlı vermemelidir. Kenevir tohumu kanaryaları kızdırdığından yumurta zamanı az verilmelidir. Bâzı kuşçular satacakları kuşları alıcıya çok öttüğünü göstermek için kenevir tohumu ile besleyip kızdırırlar. Fakat bir hafta sonra bu kızgınlıkları geçeceğinden sesleri de kesilir.

Kuş otu ve salatalık gibi yeşil besinler de arasıra verilmelidir. Salatalık, kuşun yetişeceği bir yere kafesin teline bağlanarak verilebilir. İncir gibi tohumlu meyveler de tavsiye edilir. Arasıra katı pişmiş yumurta sarısı, ıslatılmış ekmek, tuz ve kireç ihtiyaçlarını karşılamak için mürekkep balığının kuru kemik parçası kafesin bir yerine asılırsakanarya gagasıyla kopararak yer.

Evcil kanaryaların üreme mevsimi şubattan mayıs sonuna kadardır. Kanaryaları çiftleştirmek için kullanılacak kafes 37,5 cm yükseklikte, 25 cm genişlikte ve 60 cm uzunlukta olabilir. Kafesin tel örgülü olan ön yüzü dışında diğer üç tarafı kapalı olmalıdır ve sallanmayacak şekilde duvara asmalıdır veya ayrıca bir çifthâne yapmalıdır. Bir çift kanarya için bir metre uzunluk ve yarım metre genişlik yeterlidir. Her bir çifthaneye bir iki yuva, folluk yapmalıdır. Folluklar tahtadan yapılabileceği gibi küçük tel bir sepet de kullanılabilir. Dişi kuşun yuva yapması için biraz pamuk, keçi kılı veya at kılı koymalıdır. Bu kıllardan bir miktar da kafesin bir tarafına asmalıdır. Kanarya bunları istediği kadar kullanır.

Kanaryalara kuluçka zamanında her zaman verilen yemlerden başka ekmek ufağı ile birlikte katı pişmiş yumurta ve ince istiridye kabuğu vermelidir. Dişi, benekli, mavi yeşil renkli 4-6 yumurta yumurtlar. Yeme kalktığı zaman yerine erkek gelerek yumurtaların üzerine oturur. Yavrular 13 veya en çok 15 günde yumurtadan çıkarlar. Anne ve babaları tarafından beslenirler. Üç hafta sonra her şey yiyebilirler ve ayrı kafeslere konabilirler.

Eğer çok miktarda kanarya yetiştirilecek ise çifthâneyi ona göre büyük yapmalıdır. Yâhut bir odayı çifthâne olarak kullanmalıdır. Büyük çifthanelere ağaç dalları da sermelidir. Çiftleşecek olan kanaryaları evvela küçük bir kafeste beraber bulundurup birbirlerine alıştırmalıdır. Böyle yapılmazsa erkekler birbirleriyle döğüşür ve çoğunlukla birbirlerinin gözlerini çıkarırlar.

KANARYA ADALARI;

Alm. *Kanaren, Kanarische Inseln,* **Fr.** *Canaries,* **İng.** *Canary Islands.* Kuzey Atlantik Okyanusunda ve Afrika'nın kuzeybatı sâhilleri açığında yer alan bir takımada. Fas-İspanyol sahrası sınırının 113 km batısında bulunan takımadalar 480 km uzunluğunda bir kemer meydana getiren yedi büyük ve altı küçük adadan müteşekkildir.

Târihi

Romalılar adalara köpeklerin adaları mânâsına gelen Insular Canaries demişlerdir. Bunun sebebi o zaman adalarda çok sayıda bulunan köpeklerdir. Daha sonraları kanarya kuşu ismini, adalar civârında bu cins kuştan çok sayıda bulunduğundan dolayı almıştır.

Fenikeliler, Yunanlılar, Kartacalılar, Romalılar, Araplar tarafından tanınan adaların modern tarihi Fransız Kâşif Sean de Dethencourt tarafından 1402 yılındaki keşfiyle başlar. Adaları tek başına ele geçiremeyen Dethencourt Kastiyalı, Üçüncü Henry'den yardım alarak adaları istilâ etmiş ve Kanarya Adaları Kralı ünvanını almıştır. Buraların hâkimiyetinde Portekizliler hak iddia ettiyse de 15. yüzyılın sonuna doğru adalar tamâmen İspanyol kontrolüne girdi. O zamandan beri İspanya'nın deniz aşırı bir eyâletidir. General Francisco Franco, İspanya Cumhûriyetine karşı olan 1936 ihtilâlini Kanarya Adalarında başlatmıştır.

Fizikî Yapı

Kanarya Adalarının toplam yüzölçümü 7495 km2dir. Volkanlardan meydana gelen adalar çok dağlık olup dik yamaçlı sâhilleri vardır. Arâzi deniz seviyesindeki ovalardan yüksek dağlara kadar değişik yükseltiye sahiptir. Adaların en yüksek dağı olan Fico de Teide 3619 metredir. Diğer dağlarının yüksekliği 1370 ile 2130 m arasında değişmektedir. Lanzorote ve Fuerteventura adaları Afrika sahillerine en yakın adalar olup yükseklikleri 730 m'yi geçmez. Kraterli ve kum bir arâziye sahip olduğunda nüfus azdır.

Adalardaki volkanik yamaçlar genellikle diktir. Ancak hava ve su hareketleriyle bâzı alüvyonlu ovalar ve sâhiller meydana gelmiştir. Toprak verimlidir. Hiç nehir olmamasına ve az yağmur yağmasına rağmen modern usullerle yapılan tarımla yüksek seviyede ürün elde edilir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

1.456.474 olan adalar nüfûsu iki eyâlete eşit biçimde bölünmüştür. Las Palmas eyâletinde yaşayan 600.000 kişinin 500.000'i Gran Kanarya Adasında, bunun da 200.000'i başşehir Las Palma'da yaşamaktadır. Adacıklardan üçü boştur. Santa Cruz de Tenerifa eyâletinde yaşayan 675.000 kişinin 400.000'i Tenerifa Adasında, bunun da 145.000'i aynı isimli başşehirde yaşamaktadır.

Kanarya Adalarına ilk yerleşenlerin Berberi soyundan gelme Guanchesler olduğuna inanılmaktadır. Adaya sonradan gelen İspanyol göçmenleriyle tamâmen karışmışlardır.

Siyâsî Hayat

Kanarya Adaları idarî bakımdan İspanya'nın iki eyâletini meydana getirir. Gran Kanarya, Fuerteventura Lanzarote Adaları, Granciosa, Alegranza, Mantano Clana, Roque del Este, Roque del Oeste ve Las Islas de Lobos adacıklarından meydana gelen doğu eyâletinin adı Las Palmas'tır. Tenerif Gomera, La Palma ve Hierro adalarından meydana gelen eyâlete ise Santa Cruz de Tenerife denir.

Ekonomi

Adaların ekonomisi zirâat üzerine kuruludur. Sâhil şeritlerinde daha ziyâde muz, hurma ve şekerkamışı yetiştirilir. Daha yükseklerde Akdeniz iklimine benzer bir iklim hâkim olduğundan portakal, limon, domates ve incir yetiştirilir. Patates ve tütün, adaların önemli tarım ürünlerindendir. Buğday, mısır, arpa, kayısı, şeftali ve badem ise az yetiştirilen ürünlerdendir. İhrac ağırlığı muz ve domatestedir. Çevre denizlerde bol miktarda balık bulunduğundan balık konserve ve tuzlama, önemli sanâyi koludur.

Ulaşım: Deniz ve hava ulaşımı hızla gelişmektedir. Las Palmas, Santa Cruz de Tenerife en önemli limanlarıdır.

KANARYAOTU (Senecio vulgaris);

Alm. *Kreuzkraut (n),* **Fr.** *Seneçon (m),* **İng.** *Groundsel.* **Familyası:** Bileşikgiller (Compositae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Türkiye'nin çoğu yerinde farklı türleri çok yaygındır.

Senenin çoğunu çiçekli olarak geçiren, yol kenarları ve bahçelerde görülen, 10-60 cm yüksekliğinde, bir veya iki yıllık otsu bir bitki. Gövdeleri dik, dalı, tüylü veya tüysüz, seyrek yapraklıdır. Yapraklar derin parçalı lobludur. Çiçekler küçük silindir şeklindeki kapitilum adı verilen başçıklarda toplanmıştır. Çiçeklerin hepsi tüp şeklinde ve sarı renklidir. Meyveleri siyahımsı renkli ve üzeri kısa ve sık tüylerle kaplıdır. Otuz kadar türü vardır.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin toprak üstü kısımları toplanır. Uçucu yağ, tanen, reçine, inulin ve alkaloit taşır. Yumuşatıcı, kurt düşürücü, yara iyi edici, âdet ağrılarını hafifletici olarak kullanılır. Alkaloit taşıdıklarından dikkatli kullanılmalıdır.

KANAVCIOTU (Adonis aestivalis);

Alm. *Sommer-Adonisröschen (n),* **Fr.** *Adonide (f) estivale,* **İng.** *Summer-adonis.* **Familyası:** Düğünçiçeğigiller (Ranunculaceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Batı, Doğu, Orta Anadolu ve Marmara bölgesi.

Mayıs-haziran aylarında kırmızı renkli çiçekler açan, 25-50 cm boyunda, 1-2 yıllık, otsu bir bitki. Keklik gözü olarak da bilinir. Ekin tarlaları ve boş arâzilerde rastlanır. Gövdeleri uçta dallanmıştır. Yapraklar çok parçalı, yaprakçıklar dar ve uzundur. Çiçekler kırmızı renkte, gövde üzerinde tek tek, 5-10 taç yapraklı ve taç yaprakların dipleri siyah lekelidir. Bütün bitki zehirlidir. Memleketimizde dokuz türü vardır.

Kullanıldığı yerler: Bitki kardiotonik glikozitler ve alkoloit ihtiva etmektedir. (% 1-2'lik infüzyonu) Kalp kuvvetlendirici ve idrar söktürücü olarak kullanılır.

KANCALI KURTLAR (Ancylostomatidae);

Alm. *Hakenwürmer (pl),* **Fr.** *Ancylostomes (pl),* **İng.** *Hookworms.* İnsan vücûduna girip hastalık yapan parazitlerden. Erginleri, insan ve maymunların ince barsaklarında asalak olarak yaşar. Larvaların ara konağı yoktur. İki tipi vardır: Ancylostoma duodenale ve Necator Americanus.

Ancylostoma duodenale; Hatay, Adana, Mersin bölgesinde yaşayanlarda % 10 oranında, Necator Americanus ise Rize, Samsun bölgesinde % 80 oranında görülür.

Taşıyıcı insanların dışkısıyla toprağa karışan yumurtalar uygun şartlarda toprakta 18 ay canlı kalabilirler. Rutubetli, oksijenli, kısa ağaçların gölgesindeki topraklarda (çay ve portakal ağaçlarının diplerinde), 20°C'nin üstünde yaşarlar. Yumurta, toprakta bulaşıcı larva hâline dönüşür. Bulaşıcı larva insan vücûduna deriyi delerek girer. Larva dolaşımla akciğerlere, oradan ağıza ve sonra ince barsağa

bir haftada gelir. 3-4 haftada erişkin hâle döner. Erişkin kancalı kurt 8-10 milimetredir. Ağzı kitinden ve sağlamdır. İki dişi vardır. Erkek ve dişisi ince barsak duvarına yapışıp kan emerek beslenirler. Her erişkin günde 0,2 cc kan emer. Necator Americanus daha az kan emer. Yumurtalarını ince barsağa bırakır. Erişkinleri barsakta 14 yıl gibi uzun süre yaşayabilirler. Genel olarak Ancylostoma duodenale 6-7 yıl, Necator Americanus 2-4 yıl yaşar. Ancylostoma tedâvîye dirençli olduğundan ve fazla kan emdiğinden halk sağlığını daha fazla tehdit eder.

Girdiği yerde kaşıntı olur. Göğüs kemiğinin arkasında ağrı yapabilir. Sindirim sistemine girdiğinde, ağrı, ishal yapar. Ağrı, aç karnına ve yemekten sonra olabilir. Hasta ağrıyı dindirmek için her şeyi yemek ister. Uzun süren vak'alarda anemi (kansızlık), ödem (protein eksikliği sonucu) olur. Çocuklarda beslenme bozukluğu yapar. Zekâ ve gelişme geriliği olur. Pyrantel Pamoate ve Mebendazola ile tedâvîsi kolaylaşmıştır.

KANDELA;

Alm. *Candela, Lichtstaerke einheit,* **Fr.** *Candela,* **İng.** *Candela.* Bir ışık kaynağının ışık kaynağı şiddeti birimi. Bir siyah cismin ergime noktasındaki (1773°C) ışık şiddetinin 60'ta birine eşittir. Buna yeni mum da denir. Simgesi (rumuzu) "cd"dir. Milletlerarası birim sistemi olan (SI)ya göre ışık şiddeti birimi kandeladır. Bu birim önce belirli bir mum alevinin ışık şiddeti, daha sonra belirli bir lamba yağı alevinin ışık şiddeti olarak târif edilmiş olan mumun yerini almıştır. Bir kandela özel şartlar altında belirli bir miktar ergimiş platinin ışık şiddeti olarak târif edilir. Gerçekte mum ile kandela takriben birbirine eşittir. Gücü 100 W olan bir ampülün ışık şiddeti, yaklaşık olarak 17 cd'dir. Bir ışıldağın ise ışık şiddeti birkaç bin kandela mertebesindedir.

KANDİL;

Alm. *Öllampe (f),* **Fr.** *Lampe (f) a huile,* **İng.** *Oil lamp.* İçine sıvı yağ (zeytin ve gaz yağı gibi) ve fitil konarak yakılan ve aydınlatmada kullanılan bir âlet. Târihin çeşitli zamanlarında yaşayan insanlar kültür ve yaşayışlarına göre değişik şekillerde kandiller kullanmışlardır. Bunlar, kurşun, taş, cam, pişmiş toprak, altın ve gümüş gibi değişik maddelerden yapılırdı. Bu maddelerden en çok rastlanılanı, pişmiş topraktan yapılanı olup, ayrıca saraylarda kullanılanları altın ve gümüşten yapılır ve çok süslü olurdu.

Yapılan târihî kazılarda Mısırlılar, Fenikeliler, İbraniler, Yunanlılar ve Romalılar tarafından kandilin yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Evlerde, sokaklarda, ibâdethânelerde, saraylarda kullanıldığı gibi, gaz lambalarından önce, câmilerde de kullanılmıştı.

Kandiller, yağ konan hazne ile fitil bulunan kısımdan ibârettir. Genel olarak yağ konan kısım yuvarlak, yassı, üstü açık veya kapalı olurdu. Bu kapakların üzerinde bir veya daha fazla delik açılarak fitiller yüzük ile buraya tutturulurdu. Böylece kandilden bir veya daha fazla ışık elde edilebilirdi. Fitiller kükürtlenmiş üstüpüden veya papirüs yapraklarından yapılırdı. Ayrıca, kandilin yanında, fitili düzeltmek için küçük bir maşa bulunurdu. Fitilin yağ bittiği zaman yanmaması için yağ kabına su konurdu. Yağ üstte bulunduğundan fitil onunla temas ederek yanar, bittiği anda da su ile temasa geçer. Fitil kendiliğinden sönerdi. Bu bir bakıma emniyet teşkilâtıydı.

Müslümanlar mukaddes olan bâzı gecelere, câmilerde yapılan ışıklandırmadan dolayı kandil gecesi demektedirler. (Bkz. Mübarek Geceler)

KANDİL GECELERİ (Bkz. Mübarek Geceler)

KANEVİÇE;

Alm. *Kanevas (m),* **Fr.** *Canevas (m),* **İng.** *Canvas.* İşleme yapılacak kumaş üzerine sonradan sökülmek üzere seyrek olarak pamuk veya keten ipliğinden dokunmuş kolalı bez. El ile yapılan işlemlerde kullanılan, sentetik ve seyrek tüllere de kaneviçe adı verilir.

Kendir ve kenevir ipliklerinden seyrek bir şekilde çuval olarak dokunan, bâzı eşyalar dışında ve ambalaj sanâyiinde rutubetin içe işlemesini önlemek için kullanılan seyrek ve yağlı bezler de bu isimle anılırlar.

Kaneviçe işi, dikiş ve nakışın dekoratif bir şekil almasından ortaya çıkmıştır. Yapılan arkeolojik kazılarda bulunan bâzı işlemeli testiler ile vazo ve eşyalardan anlaşıldığına göre, kanaviçe yapmak insanlık târihi kadar eskidir. İbrâni târihi, Nuh aleyhisselâmın peygamberliği devrinde kaneviçe ile işlenmiş, çeşitli eşyâların bulunduğunu yazmaktadır. Bu bilgilere göre kaneviçe sanatı Asya'dan Avrupa'ya geçmiş, 16. yüzyılda ise çok benimsenen ev ve el işlerinden biri hâline gelmiştir. Kolay yapılışı, renkli ve gösterişli bir işleme oluşu yönünden ev hanımlarının ve genç kızların dikkatini

çekmiştir.

Kaneviçe, işi için kullanılan kumaşa “kanava” ismi verilir. Kaneviçenin ilk çıkış târihlerinde kanavalar ipek ve yünden yapılırdı. Şimdi ise ucuz ve kullanışlı olması bakımından pamuk ipliğinden dokunmaktadır.

Kaneviçe işi, köylerde ve şehirlerde bütün kadınların boş vakitlerini değerlendirmek için zevkle yaptıkları bir işlemedir. Son zamanlarda bu iş giyim süslemelerinde fazlaca yer almış ve herkesin dikkatini çekmiştir. Yün buluz, yün mantolar, ceketler üzerinde, çocukların mama önlüklerinde yatak ve sofra takımlarında, şaselerde ve seccadelerde kendisini göstermiştir.

Anadolu’nun kazâ ve köylerinde, kaneviçe işlenmiş çeyizler hâlâ genç kızların sandıklarını doldurmaktadır. Göz nûrunun, ince bir zevkin mahsûlü olan kaneviçe işler, karyola takımlarında kendisini daha çok göstermektedir. (Bkz. İşleme)

Kaneviçe puanları üç şekilde sınıflandırılır:

1. İşlenmek istenen kaneviçe işi, kumaş üzerine teğellenen kanava bezi üzerine işlenir, işlemenin sonunda kanava bezinin iplikleri çekilerek temizlenir.

2. Motif ve desenlerin güzel görünmesi için doğrudan doğruya kanava bezinin üzerine işlemek idealdir. Kanava bezinin üzeri kanava puanları ile tamamen doldurulur.

3. Kaneviçe deseni, ipliği ve aralıkları sayılabilen bir kumaş üzerine işlenir.

Kaneviçe yapımında kullanılan araç ve gereçler; üzerine eşleme yapılacak kumaş, kanava, desen, renkli iplikler, kanava iğnesi ve nakış malzemesinden ibârettir.

KANGREN (Gangren);

Alm. *Brand (m), Gangrän (-e f) (n),* **Fr.** *Gangréne (f),* **İng.** *Gangrene.* Dokuların, kendilerini besleyen atardamarın herhangi bir sebeple tamamen yetersiz hale gelmesi neticesinde hayatiyetini kaybetmesi durumu.

Kangren, kuru veya yaş diye isimlendirilir. **Kuru kangren**’de simsiyah bir renk alan kangren bölgesi kurumuş bir haldedir ve bir mumyayı andırır. Bu tip kangren atardamar tıkanması sonucu olur. Kangrenli bölge, canlı bölgeden çok belirgin bir çizgi ile ayrılır. Buna demerkasyon hattı veya atılma çizgisi denir.

Yaş kangren, beslenmesi aşırı derecede bozulmuş dokuların sıyrık yoluyla mikrop kapması veya kuru kangrenin enfeksiyona maruz kalması neticesinde meydana gelir. Bu kangren, en çok, şeker hastalığının yaptığı damar bozuklukları sonucu meydana gelen kangrenlerde görülür. Çünkü şeker hastalığında enfeksiyonlara karşı bir temayül (eğilim) vardır. Enfeksiyon süratle ilerlediğinden, kangrenli uzvun sağlamca görünen kısımları da şişer, kızarır ve bu kısımda su dolu kesecikler meydana gelir. Zararlı maddelerin kana geçmesi neticesi hastanın durumu süratle bozulur.

Kangren hemen hemen birçok organ ve dokuda görülebilir ve en çok kollar, bacaklar, apandisit ve ince barsaklarda görülür. Nâdiren safra kesesi, erbezleri ve erkeklik uzvunda da ortaya çıkabilir.

Kangrenin bir çeşidi de **gazlı kangren**’dir. Bol kas harâbiyeti olan yaralara, oksijensiz yerlerde yaşayan bakterilerin girmesiyle meydana gelen ve zamanında müdâhale edilmezse ölümle neticelenen bir durumdur. En çok harp yaralarında, kirli ve bakımsız yaralarda görülür. Çoğalan bakteriler gaz meydana getirirler. Bu bakteriler içinde en mühimi **Clostridium perfringens’**tir. Dokular gazla gerildiği için ilk belirti olarak, hasta pansumanların, sargının veya varsa alçının sıkmasından şikayet eder. Daha sonra fasiaların (kaslar üzerini örten zarlar), altında toplanan gazla gerilmesi sonucu çok şiddetli ağrılar olur. Bir pensle derinin üzerine vurulunca davul sesi alınır. Durum daha da ilerleyince besleyici damarlar çok sıkıştığından deride mavimsi lekeler meydana gelir. Buna paralel olarak ağır bir septik (iltihâbî) şok tablosu, rûhî bozukluklar ve had böbrek yetmezliği ortaya çıkar.

Kangrene sebeb olan birçok durum vardır:

1. Damar sertliği zemininde bir atardamarın cidârında bir pıhtı teşekkül ederse, o damarın beslediği organda kangren husûle gelir. Meselâ, bacakta husûle gelirse; önce şiddetli ağrı, karıncalanma, solukluk veya morarma, bacağı hareket ettirememe, bacağın altındaki damarlarda nabzın alınamaması ve soğukluk ortaya çıkar. Daha sonra kuru veya yaş kangren gelişir.

2. Bâzan bacaktaki büyük toplardamarlardan birisinin de tıkanması neticesi kan dolaşımı güçleşir, bacak şişer ve nihayet o bacağı besleyen atardamardaki kan ilerleyemez olur. Kangren gelişir ki buna da **venöz kangren** denir.

3. Kan dolaşımına, hasta bir kalpten, bir pıhtı atılabilir. Bu pıhtı tamâmen normal olan bir atardamarı tıkar ki buna emboli denir. Neticede o damarın beslediği dokuda kangren ortaya çıkar.

4. Şeker hastalığı da atardamarları bozarak tıkanmalarına ve kangrene sebebiyet olur. Bu daha çok ayak parmaklarında görülür.

5. Raynaud hastalığı denen sempatik sinir sisteminin bir rahatsızlığında da özellikle elleri besleyen atar damarlarda uzun süreli spazmlar (kasılmalar) olur. Bunlar sık sık tekrarlarsa, el parmaklarında simetrik olarak küçük kangren odakları husule gelmesine sebeb olur.

6. **Ergot kangreni:** Çavdar ekmeği yiyenlerde görülebilir. Çavdar mahmuzunda bulunan ve ergot alkoloitleri denen maddeler, özellikle vücûdun uç kısımlarını (parmaklar, burun, erkeklik uzvu) besleyen atardamarları spazma uğratarak kangrene yol açabilirler. Buna daha çok Akdeniz kıyılarında ve Rus steplerinde rastlanmaktadır.

7. Darbe ve kemik kırıkları neticesinde de o uzvu besleyen damar sıkışarak kangren meydana gelebilir.

8. Buerger hastalığı denen bir atardamar hastalığında da kangrenlere çok rastlanır. Bu hastalık, sigara ile sıkı sıkıya ilgilidir. Vak'aların % 90'dan fazlasını sigara içen erkekler teşkil eder.

9. Barsak düğümlenmeleri, fıtık muhteviyâtının (kapsamının) fıtık boynu tarafında sıkıştırılması da kangrene sebeb olur. Akut apandisit neticesinde apandisitte kangren gelişebilir.

10. Soğukların yol açtığı donuklar da kangren sebebidir. Soğuk, damar çeperindeki hücrelerin zedelenmesine, dokuya sıvı sızmasına ve kan dolaşımına mâni olan bir ödeme yol açar. Hasta, aşırı bir yanma hissi duyar. Etkilenen bu kısımda bir süre sonra ağrı diner ve doku balmumunu andıran bir görüntü kazanır.

11. İatrojenik kangrenler de vardır. Bunlar sağlık personelinin yanlışlıkla yol açtığı kangrenlerdir. Meselâ, kırık bir kolun kötü bir pozisyonda sıkıca alçıya alınması veya parmaklara adrenalin ihtivâ eden lokal anesteziklerin enjekte edilmesi kangrene yol açabilir.

Tedâvi: Komşu dokulardaki dolaşımın durumuna, kangrene sebeb olan hâle ve kangrenin yerine göre değişiklik arz eder. Meselâ, barsak düğümlenmeleri sonucu ortaya çıkan kangrenler, akut apandisit âcil cerrahî müdâhale gerektirir. Uzuvlarda ortaya çıkan bir kuru kangren durumunda, kangrenli dokunun kendiliğinden düşmesi beklenebilir. Fakat yaş kangren durumunda, âcilen kesmek gerekebilir. Gazlı kangren durumunda da vakit kaybetmeden ilgili uzuv kesilebilir. Son zamanlarda, gazlı kangrenlerin tedâvisinde hiperborik oksijen tedâvisi olumlu sonuç vermekte ve kangrenli uzvu telef olmaktan kurtarmaktadır. Son zamanlarda, gazlı kangrenlerin tedâvisinde hiperborik oksijen tedâvisi olumlu sonuç vermekte ve kangrenli uzuv telef olmaktan kurtulmaktadır. Öte yandan enerjik bir ilâç tedâvisi uygulanır. Şeker hastalığına bağlı kangrenleri önlemek için, öncelikle şeker hastalığı kontrol altına alınmalıdır. Kısacası tedâvi, sebebe yönelik olmalıdır.

KANGURU;

Alm. *Känguruh (n),* **F.** *Kangourou (m),* **İng.** *Kangaroo.* **Familyası:** Kangurugiller (Macropodidae). **Yaşadığı yerler:** Büyük kangurular Avustralya, ağaç kangurusu Yeni Gine'de. **Özellikleri:** Arka ayakları üzerine sıçrayarak yol alabilen otçul, keseli bir memeli. Arka ayakları ve kuyruğu üzerine oturur. Dişi, yavrusunu karnındaki kesesinde taşır. Evcilleştirilebilirler. **Ömrü:** 15 yıl. **Çeşitleri:** Kaya kangurusu, dev kanguru, gri kanguru, kızıl kanguru, ağaç kangurusu en meşhur türleridir.

Avustralya ve Yeni Gine'ye mahsus, sıçrayıcı, keseli memelilere verilen genel ad. Adını Avustralya yerlilerinin dilinden almıştır. Hepsi ot ve diğer bitkilerle beslenirler. Dişilerin karınlarının altında torba şeklinde kesesi vardır. Doğan yavrularına burada ihtimam ve şefkatle bakarlar. Başları küçük, kulakları büyüktür.

Arka ayakları ön ayaklarından büyük ve güçlüdür. Ön ayaklarını yukarı kaldırıp, arka ayakları ve güçlü, uzun kuyrukları üzerinde oturur ve sıçrayarak yol alırlar. Arka ayakları üzerinde hızla koşarken, kuyruk pek yere dokunmaz, denge organı(balans) olarak kullanılır. Dört ayağı üzerinde yürürken, kuyruk yerde sürüklenerek kendine has bir iz bırakır. Beş parmaklı ve pençeli olan zayıf ön ayaklarını yiyeceklerini ağızlarına götürmek için kullanırlar. Arka ayakları dört parmaklı olup, ikinci ve üçüncü parmaklar bir deri ile birbirine yapışık gibidir.

Çeşitli boyda birçok türü vardır. Bâzıları tavşandan büyük değildir ve ağaçlara tırmanırlar. Herkes tarafından bilinip sevilen kanguru, Avustralya'nın millî sembolüdür. Büyük kangurular Avustralya'da, tırmanıcı olan ağaç kanguruları ise Yeni Gine'de yaşarlar. Kangurular keseli memeli hayvanların en büyüğüdür. Boyu 210 cm ve ağırlığı 90-100 kg gelenleri vardır. Ağaçlarda yaşayan ağaç kanguruları,

140 cm boyunda ve 11 kg kadardır. Erkekler dişilerden daha iri olurlar.

Araştırmacı kaptan James Cook, 1770 yılında gemideki tayfalarını yiyecek bulmak için Avustralya kıyılarına gönderdi. Bir müddet sonra gemiye dönen adamlar yanlarında ilginç bir hayvan getirdiler. 1,5 metreden büyük olan bu hayvanın 120 cm kadar uzunlukta güçlü bir kuyruğu vardı. Ayrıca karnının üstünde yavrularını korumaya yarayan kıllarla örtülü bir keseye sâhipti. Mâsum görünüşlü, parlak gözlü, tavşana benzer başlı, insana benzer elli, geyik boyunlu bu ilginç hayvancığı şaşkınlıkla seyrettiler; sevdiler, okşadılar. Avustralya yerlilerinden "anlatması çok zor" anlamına gelen "kanguru" ismini taşıdığını öğrendiler.

Kangurular, sürüler hâlinde dolaşarak otlarlar. Başlarında tecrübeli bir erkek lider bulunur. Zekâ seviyeleri koyundan aşağıdır. Sesleri yoktur. Tehlike ânında güçlü arka ayaklarını hızla yere vurarak arkadaşlarını uyarırlar. Çoğunun postu toprak rengindedir.

Avustralya ovalarının hâkimi olan bu hayvanlar, hayâta çok cılız olarak başlarlar. Yeni doğmuş iki kanguru yavrusu bir çay kaşığına sığabilir. Dişilerin hâmilelik dönemleri türlere göre 29 ile 38 gün arasında değişir. Genelde tek yavru doğururlar. Dişi kanguru doğumunun yaklaştığını hissedince torbasının iç kısmını güzelce yalayarak temizler. Yeni doğan kanguru yavrusu(joey), insan yarım parmağı veya bir bal arısı büyüklüğündedir. Boyu 2,5 santimetreden küçük ve bir gramdan hafiftir. Minik kanguru yavrusu sıvı bir kese içinde dünyâya gelir. Doğumdan sonra bu keseyi yırtar ve bir ile beş dakika arasında annesinin kesesinin içine tırmanarak girer ve dört meme ucundan birine yapışır. Yeni doğmuş yavru kanguru kör, sağır ve tüysüzdür; içgüdü ve koku alma hissi ile annenin tüylerinden tırmanarak keseye ulaşır. Bu sırada anne kendi kanlı postunu yalamakla meşgul olduğundan yavrusuna yardım etmez. Yavru bu kesede kendini iyice emniyette hissedinceye kadar ana kanguru sükûnetini muhâfaza eder.

Memeye yapışan yavru, süt emecek güçte değildir. Anne, güçlü kaslarıyla ağzına süt pompalar. Yavru, süt emerken de nefes alabilir. Gırtlağının bir uzantısı buruna âit bir geçitle birleşmiştir. Bu geçitten hava direk olarak akciğerlere gittiğinden, yavru boğulmadan hem sütünü içer, hem de hava teneffüs eder. Dokuz ay içinde, yavru kese içindeki gelişimini tamamlar. Zamânın çoğunu kesenin içinde süt emerek ve bol bol uyuyarak geçirir.

Gelişimi gâyet yavaş olur. Üç aylıkken vücûdu kıllanmaya, dört aylıkken gözleri açılmaya başlar. Beş aylık olunca başını keseden çıkarıp rastladığı otları yemeye başlar. Bu gelişim dönemi içinde zaman zaman keseden çıkarak annesi ile otlar. Keseye başı önde girer ve içerde dönerek normal duruma gelir.

Kanguru sütünün bileşimi, yavrunun gelişme süresine göre değişir. İlk dönemlerde berrak bir sıvıyken, sonraları koyulaşmaya başlar. Dişi kangurular bâzan yavrularını emzirirken, ikinci bir yavru daha doğururlar. İki yavru da aynı kesede barınmaya başlar ve süt salgısında enteresan bir olay ortaya çıkar. Bir memeden yeni yavru için renksiz, berrak süt salgılanırken, diğer memelerden ise yaşlı yavru için koyu ve yağlı süt salgılanmaya devam eder. Kengurunun süt salgı bezlerinde aynı anda birbirinden tamâmen farklı iki bileşikte süt salgılanması, yüce Allah'ın sonsuz merhametini gösteren sayısız delillerden biridir.

Yavru kendi başına dolaşabilecek hâle gelince bile, bir tehlike ânında hemen koşarak annesinin torbasına girer. Meselâ bir köpek görünce yavru hemen torbaya sığınır. Annesi de kaçmaya başlar. Köpek kovalamaya devam edince, torbasında yavru bulunduğu için ana kanguru yorulur. Hiç değilse yavrusunu emniyete almak ve daha hızlı koşabilmek için uygun bir yere yavrusunu bırakıp, başka bir yöne saparak köpeği peşine takar. Böylece yavrusunun bulunduğu yerden uzaklaşır. Kendisi kurtulabilirse tekrar yavrusunun yanına gelir. Düşmanından kurtulamazsa hayâtı pahasına yavrusunu kurtarmış olur.

Kanguru kuvvetli arka ayakları sâyesinde iyi sıçrar. Bir sıçrayışta, 2-3 metre yükseklik ve 6-7 metre ileriye fırlayabilirler. Kuyruklarını atlama sırığı gibi kullanırlar.

Queensland'da köpekler tarafından kovalanan bir kangurunun 3 metre yüksekliğinde ve 8 metre genişliğindeki bir odun yığınını bir sıçrayışta aştığı görülmüştür. Sıçrayarak koşarken saatte 40 km yol alır.

Pek sâkin olan ve nâdiren hiddetlenen kanguru, bir köşeye sıkıştırılırsa, kuyruğunu destek yaparak, arka ayaklarıyla öyle güçlü tekmeler atar ki, bir insanı veya yırtıcı koca bir köpeği bir darbede öldürebilir. Bir kavgada 10'dan fazla köpeği haklayabilir. Kuyruğunu bir sallayışı ile insanın bacaklarını bir kibrit çöpü gibi kırabilir. Kanguru mecbur olmadıkça döğüşmez. Her zaman sıçrayarak kaçmayı tercih eder.

Avustralya'da nesli korunmaya çalışılan kanguru, bir taraftan da avlanılmaktadır. Özel yetiştirilen avcı

köpekleriyle kovalanarak avlanır. Kanguru kolay yutulur bir lokma değildir. Fazla avcı köpeklerinin saldırısına uğradığında güçlü tekmelerini kullanarak hepsini halledemeyeceğini anlayınca koşmaya başlar. Köpekleri peşinden göl veya nehir gibi bir su birikintisine çeker. Kendisi suya girerek ilerler. Su belinin hizasına gelince durarak köpekleri bekler. Suya giren köpeklerden her biri yanına yaklaşınca kafasından tutar ve su altına çekerek boğar. Yetişkin bir kanguru bu yolla 6-7 köpeğin hakkından gelebilir.

Kangurular saatlerce birbiriyle boks maçı yaparlar. İki kanguru dövüşecekleri zaman karşı karşıya gelerek, insan eline benzeyen beş parmaklı ön kollarını yumruk yaparak göğüsleri hizasına kaldırırlar. Kuyruklarını destek yaparak bir müddet hareketsiz durur ve birbirlerini süzerler. Ardından maça başlarlar. Karşılıklı boks yapan kangurular bir süre sanki raund sonuymuş gibi maçı keserek geri çekilirler. Bir süre sonra tekrar başlarlar. Uzmanları şaşırtan olay, dövüşme ve dinlenme sürelerinin hemen hemen eşit olmasıdır. Bu süreyi nasıl ayarladıkları hâlen bir sırdır.

Kangurular kazanmak için değil, spor için maç yaparlar. Saatlerce döğüşseler bile hiç hiddetlenmezler. Kanguruların bu özelliğinden istifâde edilerek sirklerde özel kanguru maçları düzenlenir. Bu maçları yaptıranların bu iş için uzun süreye ihtiyaçları olduğu sanılır. Halbuki asıl problem kanguruya boks yapmasını değil, tekme atmamasını öğretmektir.

Kangurular sabahın erken saatlerinde, akşam üstü ve ay ışığında otlarlar. Tavşanlar gibi çimler üzerinde saatlerce uzanmayı ve oyun oynamayı da çok severler. Medeniyet onları engin ovalara sürüklemiştir. Bir kanguru, koyundan kat kat fazla yer. Kurak yıllarda mer'aları silip süpürürler. Kanguru avı, Avustralya'da neşe veren bir spordur. Ahâli için eti bulunmaz yiyecektir. Kuyruğundan da kendilerine çok sevilen çorba yaparlar. Her yıl bir milyondan fazla deri marketlere satılır. Bunlardan da kürk, eldiven gibi çeşitli giyecekler imâl edilir. Kanguru hikâyeleri de ayrı bir gelir kaynağıdır. Hülâsa, kanguru Avustralya halkı için büyük bir nîmettir.

KANO;

Alm. *Kanu,* **Fr.** *Canot,* **İng.** *Canoe.* Her iki ucu sivri, düz dipli, hafif ve elde taşınabilen tekne. Ağaç kütüğünün oyulmasıyla yapılan "oyma kayıklar" da bu adla anılır. Günümüzde spor ve eğlence maksadıyla kullanılan kanolar, çoğunlukla sert ağaçtan, kalıplanmış plastikten, alüminyumdan, cam elyaftan veya ahşap üzerine gerilmiş çadır bezinden yapılır. Kano sporu adıyla, hızlı akıntı ve azgın dalgalı ırmaklarda tabiî ve sun'î engelleri aşmada kullanılır.

Tek kişilik kano (C1); 16 kg ağırlık, 5,2 metre uzunluk, 75 cm genişliktedir. İki kişilik (C2) ise, 20 kg ağırlık, 6,5 metre uzunluk ve 75 cm genişlikte olup, kano derinlikleri 30-35 cm arasında değişir. Kanoda bulunan her yarışçı, kısa saplı basit yapılı tek bir kürek kullanır. Kürek, teknenin herhangi bir noktasına sâbitleştirilmemiştir. Kanoda dümen tertibâtı yoktur. Yön verme, kürekle ve ağırlığın değiştirilmesiyle gerçekleştirilir. Yedek kürek bulundurulur. Baş muhâfazası ve yüzme yeleğinin giyilmesi mecburidir.

Müsâbakalar, en az 3 km uzunluktaki süratli akarsularda 500-1000 metrelik mesâfelerde tek kişilik (C1) veya iki kişilik (C2) kanolarla yapılır. Düz yol, nehir inişi ve slalom olmak üzere üç çeşit yarış mevcuttur. Kano devrildiğinde, kanocu kendi imkânlarıyla yardımsız olarak teknesini düzeltip yarışı devâm ettirebilirse, diskalifiye sayılmaz. Her kanocunun tehlikeli durumlarda hasmını kurtarması mecburidir. Aksi taktirde ömür boyu diskalifiye edilir.

Bir uçtan öbür uca kadar üzeri açık olan kanolarda kürek, tek palalıdır. Üstü kapalı olan ve kürekçinin sıkıca yerleştiği bir sahanlığı bulunan güverteli kanoların kürekleri çift palalıdır. Kanonun sahanlığına tutturulmuş ve kanocunun gövdesine göre ayarlanmış kauçuk kaplı etekler mevcuttur. Bunların sâyesinde içeriye suyun sızması önlenir. Bu tip kanolar genelde "kayak" adıyla anılır. 7 kişilik kanolar (C7) da mevcuttur fakat bunlar olimpiyat yarışlarına sokulmazlar.

Kano sporları Avrupa ülkelerinde yaygındır. Türkiye'de yok gibidir.

KANSER;

Alm. *Krebs (m),* **Fr.** *Cancer (m),* **İng.** *Cancer.* Vücuttaki dokulardan birine âit bir veya birkaç hücrenin normal özelliklerinin dışında bir değişim göstermesi ve kontrolsüz çoğalması ile meydana gelen ve genellikle tümör (kitle) meydana gelmesine sebeb olan, çağımızın en mühim hastalığı. Kanser, kelime mânâsı olarak "yengeç" demektir.

Vücûdumuzun çeşitli doku ve organlarında meydana gelebilen tümörler veya urlar iki türlüdür. İyi huylu **(selim)** urlar, kötü huylu **(habis)** urlar. Kötü huylu urların epitel dokusundan gelişen türlerine **kanser** veya karsinoma, bağ dokusundan gelişen türlerine ise **sarkom** ismi verilmektedir. Fakat kötü huylu urların hepsine kanser demek âdet haline gelmiştir.

Kanser çok eski çağlardan beri bilinmekte ise de, 20. yüzyılda dikkatleri üstüne çekmiş ve çağımız insanlarının en çok çekindiği bir hastalık olma vasfını kazanmıştır. Çağımızda kanserin en yaygın hastalıklardan biri olmasında, kesin teşhis imkânlarının artmış olmasının da rolü büyüktür. Kanser ilk geliştiği yerden vücudun diğer kesimlerine de sıçrarsa (metastaz), iyileşme ümidi hemen hemen yok gibidir.Günümüzde kesin teşhis ve tedâvi imkânları oldukça arttığından, erkenden teşhis edilen birçok vak'alar şifâ bulabilmektedir. Fakat teşhis, hastaların çoğu defâ ihmalleri yüzünden erken yapılamamakta, dolayısiyle de kanser, ölüm sebepleri arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Birçok gelişmiş ülkelerde ve yurdumuzda kanserden olan ölümler ikinci sırayı almaktadır. Gerçekte ise, bu oran daha fazladır. Çünkü kanserden olan ölümlerin birçoğu istatistik kayıtlara geçmemekte bir kısmı ise kanser ölümü olarak gösterilmemektedir. Yurdumuzda her sene 40-50 bin kişinin kanserden öldüğü tahmin edilmektedir. Modern teşhis ve tedâvi metodlarının gelişmesine rağmen İngiltere'de bütün ölümlerin % 20'si kansere bağlıdır.

Kanserin bir genetik hastalık olduğu inancı, gün geçtikçe artmaktadır. Köklerinin hücrelerimizin derinliklerinde yattığı sanılmaktadır. Anarşik olarak gelişen bir hücre vücudun normal biyolojik kânunlarına uymaksızın çoğalmaktadır. Kanserin sebebi ve meydana geliş mekanizması kesin olarak bilinmemektedir. Yeni çalışmalar kanserleşmenin hemen her zaman tek bir hücrede başladığını ortaya koymuştur. Monoklonal immün globülin yapan lenfoit doku tümörleri, kromozom işâretleri ve enzim işâretleri ile yapılan çalışmalar organizmadaki bütün tümör hücrelerinin kanserleşmiş tek bir hücreden geliştiği intibaını vermektedir. Kanser olmaya potansiyel gücü olan normal genlere protoonkojen (protooncogene) gen denir. Onları bu tip bir değişime zorlayan sebepler muhit, diyet, yâhut ırsî faktörlerdir. Bu demektir ki kanser, hemofili (kan pıhtılaşma yetersizliği) veya kistik fibrozisde olduğu gibi ırsî değildir. Bununla berâber kanserde ırsî faktörlerin de önemi tecrübî (deneysel) ve klinik müşâhedelerle (gözlemlerle) belirlenmiştir. Meselâ meme, mîde, kolon (kalın barsak), prostat, akciğer kanserlerinin yakın akrabâlar arasında görülme riski, normal halk topluluklarına (popülasyon) göre üç defâ daha fazladır. İnsan kanserlerinde dış tesirlerin de rol oynayabileceği bilinmektedir. Kansere yol açtığı düşünülen bu faktörleri üç ana grupta toplamak mümkündür: Kimyâsal ajanlar, virüsler ve radyasyon. Radyoaktivitenin kanser gelişiminde rolü olabileceğine iyi bir misâl, Japonya'ya atılan atom bombasından sonra kan kanserinin o bölgede yaşayanlarda yüksek bir artış göstermesidir. Kansere sebeb olduğu düşünülen maddelere "kanserojen" ismi verilmektedir. Bu maddeler hücre çekirdeği ile ilişkiye girerler. Asbestoz hastalığı ile akciğer zarı kanseri (mesothelioma) ve akciğer kanseri arasında sıkı bir ilişki vardır.

Yine kadmium, uranyum, arsenik, nikel ve katranın da kanserle ilişkili olduğu durumlar bildirilmiştir. Kanser tedâvisinde kullanılan bâzı ilâçların da başka tür kanserlere sebep olduğundan söz edilmektedir. Bâzı hormonların kanserle ilişkisi olduğu ileri sürülmektedir. Buna misâl olarak içinde sentetik östrojen (kadınlık hormonu) bulunan doğum kontrol hapları ile rahim ve meme kanserleri arasındaki ilişki ve testosteron (erkeklik hormonu) ile prostat kanseri arasındaki ilişki verilebilir. Alkol ve sigaranın da kanserin meydana gelişinde rolleri olduğu kabul edilmektedir. Meselâ akciğer kanseri sigara içenlerde içmeyenlere göre 100 kat daha fazladır. Alkoliklerde mîde ve karaciğer kanseri daha fazla görülmektedir.

Virüslerle yapılan incelemelerde, bozuk genlerin görünüşü genlerin kanserde rol aldığına dâir ipucudur. Virüslerin, yaklaşık olarak tamâmı genetik materyalden yapıldığı için, böyle bir araştırmaya çok müsâittirler. 1970'de Kaliforniya Üniversitesi'nde Berkeley ve diğer araştırıcılar târihî bir araştırma yaptılar. Tavuklarda kansere sebeb olan bir virüsle çalışırken genlerden birini çekip çıkardıklarında, kanser yapıcı özelliğinin kaybolduğu görüldü. Virüslerin de insanda kansere sebeb olduklarına dâir deliller gittikçe artmaktadır. Bâzı alışkanlıkların da kanser meydana gelmesinde rolleri vardır. Meselâ, çocuğunu emzirmeyen kadınlarda meme kanseri, emzirenlere oranla çok daha fazladır.

Müslüman ülkelerdeki kadınlarda rahim kanseri, diğer memleketlere göre daha az görülür. Bunda Müslüman erkeklerin sünnet olmasının rolü unutulmamalıdır. Ayrıca Müslümanlarda fuhuş olmaması da bu tip kanseri önlemektedir.

Kanserlerin ortaya çıkmasında sürekli mekanik, fizikî ve iltihabî tahrişler ve güneş ışığına aşırı ve devamlı mâruz kalınmasının da rolü büyüktür. Bütün bu sebeplerin yanısıra şahsın bedenî ve rûhî bünyesinin zayıflaması da kansere bir zemin teşkil edebilmektedir.

İmmünolojik teori; vücutta sürekli olarak anormal hücrelerin meydana geldiğini, ancak vücudun savunma mekanizmalarının bunları yok ettiğini, fakat bilinmeyen sebeplerle bu savunma sisteminin kırılması durumunda anormal hücrelerin çoğalarak kansere yol açtığını ileri sürmektedir. Bugün bu teori en çok taraftar bulan teoridir.

Kanser hücresi, normal hücrelere benzemez. Kanser, normal hücre çoğalmasını kontrol eden faktörlerin denetimi dışındadır. Vücud, kanser hücrelerini yabancı bir doku olarak değerlendirip

reddetmeksizin benimser, halbuki normalde bütün parazitlere karşı vücut red cevâbı gösterir.

Araştırmacılar, insanın mesâne kanseri hücrelerinden DNA'yı (kromozom içinde protein zinciri), yâni genleri yapan materyeli çekip, test tüplerinde gelişen sıhhatli fârelere aşıladılar. Böylece fârenin hücrelerinde kanser yapmaya muvaffak oldular. Sonra, bu tip sağlam fârelere; DNA'nın daha küçük parçalarını çekerek aşıladılar. Böylece, kansere sebep olan geni ortaya çıkardılar. Bu parça, protoonkojenlerin bir parça değişiği oluyor. O zamandan beri muhtelif onkojenler bulundu. Hepsi protoonkojenlere benzemektedir; fakat, bunlar, sağlam hücreleri kanser yapmaz. Onları onkojen hâle çevirmek için muhakkak bir olay olmalıdır. Bu târihe kadar üç farklı işlem üzerinde duruldu.

A. Genler, nükleotit denen moleküllerin tesbih gibi bir araya gelmesinden DNA'yı ortaya çıkarması esâsından başlar. Bu nükleotitlerin dizisi ve tabiatı, yapacakları proteinlerin kalıpları olması bakımından çok önemlidir. Nokta mütasyonu denen (genlerin kesiştiği nokta) olayda, bir nükleotit başka bir nükleotitle yer değiştirirse bozuk bir protein îmâline yol açacak, bu da kansere sebeb olacaktır.

B. Başka bir genetik olay, kromozom translokasyonu (yerdeğiştirmesi) dur. Bu kromozomlar genlerin içine yerleştiği serbest ünitelerdir. Bir translokasyon olayı esnâsında iki kromozom, genetik materyelin bir parçasını diğeri ile değiştirir. Meselâ Burkit lenfomalı çocukların % 100'ünde translokasyon olduğu bildirilmiştir. Bu değişme esnâsında "myc" geni hücre büyüme ve çoğalması yani proliferasyonunda kontrolör görevi yapıyorsa, uygun olmayan dokunuş düğmeyi nasıl ki devamlı açık tutarsa, burada da hücrenin devamlı büyümesine yol açar.

C. Üçüncü hâdise ise amplifikasyon yâni büyütmedir. Hücreler garip bir şekilde çoğalmaya veya genlerin birçok kopyalarını yapmaya muktedirdirler. Böylece her hücrenin iki kopyası olması yerine yüzlerce olabilir. İncelemeler netîcesinde bir kolon (kalın barsak) kanserinde "myc" antijeninde 30-50 misli artma olduğu belirtilmiştir.

Sonuç olarak, insan kanserlerinin oluş mekanizmalarının kesinlikle anlaşılamadığını belirtmek gerekir. Bilinen bütün karsinojenlerin de hücrenin genetik materyelini doğrudan veya dolaylı olarak etkiledikleri anlaşılmaktadır. Bu arada çevremizde çeşitli sebeplerle karsinojenlerin sürekli olarak arttığını belirtmek faydalı olur. Teşhis ve tedâvi gâyesiyle x ışınları ile röntgen cihazlarının ve atom reaktörleri ile bomba denemelerinin artıkları sebebiyle insanların mâruz kaldıkları radyasyon dozu hergün yükselmektedir. Kanserojen kimyâsal maddeler de çok büyük bir hızla artmaktadır. Yeni kimyâsal ürünlerin sentezi, atmosfer, su ve besin maddelerinin kirlenmesi, değişik ilâçların klinik kullanım sahasına girmesi bu tehlikeyi artırmaktadır. Herhangi bir kimyâsal maddenin kanserojen olup olmayacağını önceden kesin olarak tesbit edebilecek tecrübî usuller de henüz geliştirilememiştir. Bilinen odur ki kanser hücreleri, vücûdun normal hücrelerinden gelişirler ve tek bir hücreden bir tümör gelişmesi başlayabilir. Ancak normal hücreden kanser özellikleri taşıyan hücreye geçiş yavaş bir olaydır ve yıllar süren değişik safhaları ihtivâ eder. Zaman ile tam bir kanser hücresi hâlini alır. Bu gelişim genellikle fark edilmeden olur. Ancak bâzı durumlarda kanser öncesi safha tesbit edilip tedâvi imkânı doğabilir. Buna en güzel misâl rahim ağzı kanserlerinin daha kanser hâline geçmeden erken safhalarda hücre incelemeleri ile tesbit edilmesidir.

İnsanlarda en çok görülen kanser türleri, erkeklerde akciğer, mîde ve barsak, kadınlarda; meme ve rahim kanserleridir. Kanser hemen her yaşta görülmesine rağmen, en çok 40 yaşın üzerinde rastlanılmaktadır. Yâni yaşlandıkça, kansere yakalanma ihtimâli artmaktadır. Çocuklarda ve gençlerden en sık rastlanan kanserler; kan kanserleri, sarkomlar (meselâ kemik kanseri) ve böbrek kanserleridir.

En kötü gidişli kanser türleri; osteosarkom (kemik kanseri) ve malin melanom (genellikle deri üzerindeki benlerden gelişen pigment kanseri)dur. Gidişâtı en az kötü olan kanser türleri ise deri kanserleri(çok yavaş yayılırlar, teşhis ve tedâvileri kolaydır) ve kan kanserlerinin müzmin lenfositik tipidir.

Kanser hücrelerinin vücûdun içlerine doğru yayılma kâbiliyetinde olmaları, kanseri kanser yapan en mühim özelliktir. Kanser, önce yakınındaki dokulara yayılım gösterir. Bu durum lokal belirtilere ve tahribata yol açar. Daha sonra kanser hücreleri bulundukları yerden koparak vücut sıvılarına geçerler ve vücûdun savunma sisteminden kurtulanları lenf sistemi vâsıtasıyla veya direkt olarak kana karışarak, vücûdun uzak yerlerine kadar giderler (beyin, akciğer, karaciğer, kemik vs.). Buralara giden hücrelerden de gittikleri yerde yeni yeni kanser kitleleri gelişmeye başlar ve bu organlarla ilgili bölgesel çeşitli belirtiler ve birtakım genel sistemik belirtiler ortaya çıkar.

Kanserin belirti ve bulguları menşe aldığı doku tipine, vücut bölgesine ve hastalığın safhasına göre çok çeşitli olabilmektedir. Bu belirtiler kansere has olmayıp diğer bâzı tip hastalıklarda da görülebilmektedir. Kanserli hastalarda görülebilen bâzı belirti ve bulgular olarak; uzun süre iyileşmeyen

yaralar, memelerde ele gelen sert yuvarlak kistlerle bezelerde meydana gelen sertlik, vücudun herhangi bir yerinden sebepsiz yere kan gelmesi, uzun süren inatçı ses kısıklığı, sebebi izah edilemeyen kilo kaybı, iştahsızlık, ete karşı tiksinti duymak, karaciğerin büyümesi, vücutta herhangi bir yerde süratle büyüyen bir kitlenin mevcudiyeti, meme başından veya rahim ağzından devam eden kokulu bir akıntı, kanlı balgam ve öksürük, dışkılama alışkanlığında meydana gelen değişiklikler (ishal veya kabızlık), vücudun bulaşıcı hastalıklara karşı direncini kaybetmesi sayılabilir.

Kanserle mücâdele ve tedâvide neler yapılabilir: Herşeyden önce kanseri kontrol etmesini öğrenmeli ve erken safhada yakalamalıdır. Hakikaten ilim adamlarının çoğunluğu kanseri yenmek için hastalığın öldürücü safhaya gelmeden fark edilmesi ve bugünkünden daha iyi tedâviler bulunması hususunda hemfikirdirler. Kemoterapi (ilâç tedâvisi) ve şuâ (ışın) tedâvisi faydalı kabul edilmemektedir. Onlar kanser hücrelerini tahrib ederken sağlam hücreleri de öldürmektedirler. Ekseriya bulantı, saç dökülmesi gibi yan etkileri de olmaktadır.

Kanserin erken teşhisi, tedâvisinden daha fazla önem arz etmektedir. Çeşitli teşhis metodları geliştirilmiştir. Kanserden şüphe edilen hastanın hastalık hikâyesi etraflı ve ayrıntılı dinlenmeli, iyi bir şekilde muayene edilmelidir. Daha sonra gerekli laboratuvar metodları uygulanmalı, biopsi yani parça alınarak kesin teşhis konulmalıdır. Biopsi yapılmadan kesin teşhis konulmamalıdır. Kanser teşhisinde kullanılan metodlar arasında çeşitli tekniklerde çekilmiş röntgen filmleri, sintigrafi, ultrasonografi, anjiografi, positron emisyon tomografi (PET), bilgisayarlı tomografi (BT), nükleer manyetik rezonans tekniği (NMR) ve birçok özel testler sayılabilir. Bu metodlarla kanserin vücuttaki yayılma durumu hakkında da bilgi edinilmekte ve tedâvi ona göre ayarlanmaktadır.

Hâlen yapılan ve çoğu defa vücûda zararlı olan kemoterapi ve şuâ tedâvisi yerine, kansere karşı vücûdun kendi müdâfaa sistemi olan “İmmün sistemi” tenbih etmek, uyarmak daha iyi olacağı kabul edilmektedir. İmmün sistemin kanser dokusunu seçme kâbiliyeti vardır. İmmün sistem, vücûdu koruyan polis hücrelerden yapılmıştır. Onlar virüsleri ve bâzı bakterileri ve bunlara benzer yabancı ajanları tanır ve tahrib ederler. Bu faaliyetlerini vücutta bulunan ve adı geçen yabancı ajanlara karşı meydana getirdikleri “antikor”larla yaparlar. Bu bilgiler çerçevesinde kanserin tedâvi edilebilir bir hastalık olduğu söylenebilir. İlim adamları antijenlere karşı antikorlardan İmmün sistem parçalarını yapabilmektedirler. Bu parça vücuda girince İmmün sistemi uyarır. Spesifik kanser tiplerine karşı gelen ve “Monoclonal” denen sun’î zıt cisimler (antibody), hâlen yapılabilmektedir. Monoclonal antibody’ler (MAB) halen tecrübe safhasındadır. Diğer yandan tümörlerden çıkarılan antijenler, tatbik edilecek aşılar için kullanılma çâreleri aranmaktadır. Vücûdun kansere direncini artırma metodları(BCG aşısı uygulama, interferon gibi biyolojik ajanların uygulanması) termal (ısı ile ilgili) tedâvi gibi yeni metodlar da tatbik edilmeye başlanmıştır. Deri kanserleri erken dönemde şuâ tedâvisi veya cerrahî tedâvi ile tamâmen iyileşebilmektedir. Nâdiren de olsa, bâzan kanserin tedâvisiz, kendiliğinden gerileyebileceği bildirilmiştir. Son yıllarda moleküler biyoloji, moleküler genetik ve immünoloji dallarındaki gelişmeler, kanser probleminde yeni merhalelere imkân vermiştir.

Kanserin çeşidine ve kanser yapıcı tesirin özelliğine göre bilinen ve başarıyla uygulanabilen bir kısım korunma yolları vardır. Bunlardan bâzıları, kanserojen etkisi bilinen ilâç, kimyâsal madde, tarım ilâçları, sanâyi ve yakıt artıkları, radyoaktif maddeler gibi sebepleri zararsız hâle getirici, hiç değilse asgariye indirici yollar, tedbirler gerektirir. Bunlarla berâber alkol, aşırı sigara kullanımı, aşırı derecede güneşe mâruz kalma, kirli havada uzun süre yaşama ile mücâdele edilmelidir. Diğer yandan ileride kansere dönüşebilen bâzı cilt, ağız, kalınbarsak ve kadın üreme organları hastalıklarının zamanında tedâvî ettirilmeleri de ihmal edilmemesi gereken tedbirlerdir.

Erken teşhisi sağlamak için herkes veya hiç olmazsa risk grupları altı aylık aralarla periyodik kontrollerden geçirilmeli ve en ufak bir kanser şüphesi durumunda derhal ilgili hekime veya kuruluşa başvurulmalıdır.

Kanserli bir hastaya, hastalığı hakkında verilmesi gereken bilgi, toplumun yapısına, şahsın sosyal, kültürel ve rûhî yapısına, gerçekleri bilme arzusuna göre değişmelidir. Hastanın kanserli olduğunu bilmesi, bu konuda edinmiş olduğu yanlış bilgiler sebebiyle tedâviyi aksatıcı, hattâ caydırıcı bir unsur olabileceği gibi, hekimi ile birlikte tedâvînin başarıya ulaşmasında da önemli rolü oynayabilir.

Zamanımızın en büyük problemlerinden biri olan kanserin ileride tam olarak anlaşılıp, kesin tedâvîsinin başarılacağına inanılmaktadır.

KANSIZLIK (Bkz. Anemi)

KANT, Immanuel;

ünlü Alman filozofu. 1724-1804 yılları arasında yaşadı. Konigsberg Üniversitesinde felsefe, matematik ve fizik tahsil etmiştir. Babasının ölümünden sonra özel öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Kant’ın

düşünce sistemi bu devrede gelişip, olgunlaşmıştır. 1755'te doktorasını tamamlayıp, Königsberg Üniversitesinde öğretime başlamıştır. Mantık, metafizik, ahlâk felsefesi, teoloji, antropoloji, matematik, fizik ve fizikî coğrafya dersleri vermişti. 1770'te profesör olan Kant, 1796'da emekli oluncaya kadar üniversitede çeşitli zamanlarda dekanlık ve rektörlük görevlerinde bulunmuştur. Bu zamana kadar felsefenin, daha sonra, klâsik sayılacak eserlerini vermiştir. Kant, genç yaşında güneş sisteminin meydana gelişi konusunda meşhur "nebula-bulut" hipotezini ortaya atmıştır.

Kant'ın felsefesi, onun daha önceki filozoflarla olan ilgisi düşünülerek daha kolay anlaşılır. Kant'ın "Kritik Felsefesi", Leibniz, Wolff, Locke, Hume, Newton, Rausseau gibi filozofların düşüncelerinin kendisi tarafından geliştirilmiş şeklidir. Descartes, gerçek bilginin kaynağının söz geçirme veya açıklama yerine, mantık olduğunu söyledikten sonra Spinoza ve Leibniz deneyin kılavuzluğu olmadan mantığın metafizikteki evrensel gerçeği bulabileceğini öne sürmüşlerdir. John Locke ise, bütün bilgimizin tecrübe hissinden çıktığını ortaya atmıştır. Daha sonra, Davit Hume, Locke'un fikrinin hem metafizikte ve hem de tabiat bilimlerinde şüpheciliğe götüreceğini göstermiştir.

Kant, önceleri Leibniz'in etkisi altında kalmış daha sonra Hume'in fikirleri ile karşılaşmış ve insanın bilgisinin sınırlarını belirlemeyi arzu etmiştir. Kant, yazdığı eserlerinde, insanın sâdece tecrübe yaparak bilgi kazanacağından hareketle, bu yolla metafizik bilgi elde etmenin mümkün olmadığını, ancak tabiat bilgilerinin mümkün olduğunu ileri sürmüştür. Kant'ın felsefesinde hareket noktası "bilgi" olmuştur. İnsan bilgisinin yapısı ve sınırlarını araştırmıştır. Bilginin tek başına bir kavram olmadığını, kavramlar arası münasebeti sağlamakta olduğunu benimsemiştir. Kant'a göre bilgi, kavramlar arasında gösterdiği münasebetle aynı zamanda bir hükmü de ifade eder ve bu bilginin kaynağı deneydir.

Felsefenin klâsiklerinden olan eserleri **Algemine Naturgeschichte und Theorie des Hümmels-Genel Tabiat Tarihi ve Gökyüzü Teorisi, Kritik der Reinen Vernuft-Yalnızca Akılcı Olmanın Tenkiti, Grundlegung zur Metaphsik der Sitten-Âdetlerin Metafizik Temelleri, Kritik der Praktischen Vernunft-Pratik Aklın Tenkiti, Kritik der Urteilskraft-Hüküm Gücünün Tenkiti** olarak sıralanabilir.

KANTAR;

Alm. *Waage (f),* **Fr.** *Balance (f) romaine (f),* **İng.** *Steelyard.* Ağır cisimleri tartmak için kullanılan tek kollu terâzi. Kantar, esas olarak yatay bir kol, bu kolun ucunda, tartılacak cismi asmaya yarayan çengel, ayrıca kol üzerinde hareket eden sâbit bir ağırlık (kantar topu) ile kantar bıçağından meydana gelmiştir. Kantar bu yapısı ile bir çeşit kaldıraçtır.

Fizikte kuvvet ölçmeye yarayan ve halk arasında el kantarı denilen dinamometre, kantarın bir çeşididir. Tartılacak cisim çengele asıldığında, kantar kolu üzerinde hareket eden kantar topu ile cismin ağırlığı dengeye getirilir. Kantar çengeline cisim asılmadığında kantar topu ile dengede bulunduğu nokta(0) sıfır kabul edilir. Kantar çengeline veya kefesine bilinen 1,2,3... gibi ağırlıklar koyarak sürgülü ağırlığın bulunduğu yerleri işâretleyerek kantar bölümlenir.

Kantar, ağır olması, dengesinin çabuk bozulması gibi sebeplerle terâzi yerine kullanılamaz. Ancak pratik olması, farklı ağırlıkları tartarken yalnız bir ağırlık kullanılması kolaylığı da vardır.

Halk arasında kamyon ve vagon gibi ağır yükleri tartan büyük baskül ile küçük el terâzilerine de kantar denmektedir.

KANTARON;

Alm. *Tausendguedenkrauf (n),* **Fr.** *Centaurée (f),* **İng.** *Centaury, erythraea centaurium.* **Familyası:** Jensiyangiller (Gentianaceae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Trakya ve Anadolu.

Haziran, eylül ayları arasında pembemsi, beyaz renkli çiçekler açan, nemli çayır ve orman kenarlarında rastlanan 15-50 cm boyunda, iki yıllık otsu bir bitki. Küçük kantaron veya kırmızı kantaron olarak da bilinir. Bitkinin gövdeleri tüysüz ve diktir. Yapraklar sapsız ve karşılıklı, oval şekilli ve uçları sivridir. Pembemsi çiçekler dalların ucunda durumlar yapar ve çiçekler genellikle saplıdır. Çiçekler beş sivri dişli ve tüpsüdür. Meyveleri silindir şeklinde bir kapsüldür. Çok fazla sarımsı-esmer renkli tohumları vardır.

Kullanıldığı yerler: Çiçekli bitki çiçek açma zamanında toplanır, demetler halinde bağlanıp gölgede kurutulur. Bitkide şekerler, reçine ve acı maddeler vardır. Çayı kuvvet verici, iştah açıcı ateş düşürücü ve hazmı kolaylaştırıcı olarak verilir. İyi bir ilaçtır.

KÂNUN;

Alm. *Gesetz (n),* **Fr.** *Loi (f), code (m),* **İng.** *Law, code.* Yazılı hukûkun kaynaklarından biri. Kâide, prensip, kural. Bir çalgı âletinin adı. Rûmî-şemsî senenin onuncu ve onbirinci ayının ortak adı (kânûn-ı

evvel= aralık, kânûn-ı sânî= ocak). Şam ile Baalbek şehirleri arasında bir yerin adı.

Kânun, Süryanice bir kelimedir. Yunancada da “Canon” olup, eski dilde çoğulu, “Kavânîn” şeklinde kullanılırdı. Kânun, lügatte “mikyas, ölçü, tartı” demektir. Kânun, bir şeyin umûmî kâideleri veya genel prensipleridir.

Hukûkî bir tâbir olarak kânun, devletin yetkili organı tarafından usûlüne (şekil ve şartlarına) uygun olarak konan ve îlân olunarak yürürlüğe (mer'iyete) sokulan hukuk kurallarıdır. Kânun, fertler arasındaki veya fertle devlet arasındaki münâsebetleri düzenleyen ve herkes için bağlayıcı olan hukuk kurallarını içine alır. Kânun, bunu uygulamakla vazifeli organları bağlar. Gerek kaza organları(mahkemeler), gerek idâre mercileri buna uymak mecburiyetindedir.

Her kânun, kendi ülkesinde geçerli ve bağlayıcıdır. Yazılı hukuk metni ve kaynağı olarak anayasadan sonra gelir. Tüzük, yönetmelik ve tamimlerden (genelge) evveldir. Kânunlar, genel ve düzenleyici hukûkî tasarruflar (işlemler) olmakla beraber, bir ölüm cezâsının tasdiki de kânundur. Fakat bu yalnız bir kişiyi ilgilendirir. Kânunlar herkesin uymak mecburiyetinde olduğu genel kurallardır. Kânun, genel ve yazılı olduğundan, her vatandaş davranışlarının nasıl bir sonuca bağlanacağını önceden bilir. Bu onlar için bir teminâttır ve hukuk güvenliği sağlar. Kânunları herkes bilmek mecburiyetindedir, bilmemek özür değildir.

Kânun koyma işi, her ülkenin anayasasına göre değişir. Bir hükümdârın veya kralın, herhangi bir konudaki irâdesi kânun olduğu gibi, halk meclislerinin veya parlamentoların usulüne uyarak koyduğu kurallar da kânun sayılmıştır.

Hukuk târihinin başlangıcından bugüne kadar, her ülkede, çok çeşitli kanunlar tatbik olunmuştur. Genel hukuk târihinde, bu kânunlar hakkında teferruatlı bilgiler vardır. Kânunlar bir ülkede tatbik edilen hukuk sistemine göre şekil almıştır. Beşerî hukûkun uygulama sâhası bulduğu batı dünyâsında (Avrupa'da) kânunlar dört temel kaynağa dayanmıştır. Bunlar tabiî hukuk düşüncesi, Roma ve Cermen hukuku ile Hıristiyanlık dînidir (Bkz. Hukuk). İslâm hukûkunun mer'iyyette (yürürlükte) olduğu ülkelerde kânunlar, İslâm dîninin kaynağı olan nasslara (âyet ve hadislere) uygunluk arz eder. Nass'ın bulunmadığı yerde örfe ve âdetlere atıf yapılır. Bu hususta amme (kamu) hukûkunun tanzimi ve tatbikinde devlet başkanının (halifenin) geniş yetkileri vardır.

Târihte çeşitli devlet adamlarının ismiyle şöhret bulmuş ve uzun müddet ülkelerinde tatbik olunmuş kanunlar mevcuttur. Babil ülkesinde Hammurabi (M.Ö. 1792-1750) Kânunları, Romalıların Oniki Levha Kânunu, Atina'da Solon (M.Ö. 638-559) Kânunları bunlardan bâzılarıdır.

Târihte çeşitli devletler kurmuş olan Türkler de, gerek kamu gerekse husûsî hukûka âit kânûnî düzenlemeler yapmışlardır. İslâmiyetten evvel tatbik edilen kânunlar hakkında **Orhon Kitâbeleri'**nde, **Kutadgu Bilig**'de ve diğer yazılı kaynaklarda bilgiler mevcuttur. (Bkz. Kutadgu Bilig, Orhon Kitâbeleri)

Türklerin İslâmiyeti kabulünden sonra, kamu ve özel hukukla ilgili kânunî düzenlemelerin tek kaynağını, **Kur'ân-ı kerîm** ve hadîs-i şerîfler teşkil etmiştir. Bilhassa Osmanlıların yüzyıllarca süren hukuk tatbikâtında hükümdârların kamu hukûku sâhasındaki kanûnî düzenlemeleri “Kânunnâme” adı altındaki yazılı eserlerde bir araya getirilmiş ve ülkenin her yerinde aynı kâidelerin uygulanması sağlanmıştır. (Bkz. Kânunnâme)

Bugün TC Anayasasına göre, kânunları TBMM yapar. Kânun teklif etme yetkisi Bakanlar Kuruluna ve TBMM üyelerine âittir. Bakanlar Kurulunun teklifine “Kânun Tasarısı”, milletvekillerinden gelen tekliflere “Kânun Teklifi” denir. Kânunlar mecliste usûlüne uygun olarak görüşülüp kabul edilir. Cumhurbaşkanı tarafından tasdik edilerek **Resmi Gazete'**de yayınlandıktan sonra yürürlüğe girer. (1982 Anayasası mad. 88-89). Bunun yanında Meclisten müsâade alındıktan sonra, Bakanlar Kurulunun kânun hükmünde kararnâme çıkarma yetkisi de vardır (Anayasa mad. 91). (Bkz. Kânun Hükmünde Kararnâme)

Kânunlar süreklidir. Kânunların yürürlükte kalması, bunların ancak hukûka uygun olmasına bağlıdır. Bu uygunluğa karar verme yetkisi Anayasa Mahkemesine âittir (Anayasa, mad. 146-153). Süreklilik taşımayan kânunlar da vardır. Af çıkarılması, bâzı kişilere maaş bağlanması, vatandaşlıktan çıkarılma gibi durumlarda çıkartılan kanunlar süreklilik taşımaz. Kânun, çıkarıldığı târihten sonrası için geçerlidir, mâkable (önceye) şâmil olmaz. Fakat ceza kânunlarının fâilin lehine olan hükümleri mâkable şamil olurlar.

Tabiî olaylar hakkında kullanılan kânun tâbiri, birçok ilmî gerçekleri ifâde eder. Fizik, kimyâ, biyoloji gibi bâzı ilimlerde değişmeyen ve her yerde aynı olduğu ispat edilmiş birçok ilmî gerçeklere ve hattâ bâzı kimselerin ileri sürdüğü nazariyelere (hipotez, teori) de “kânun” adı verilmektedir. Tabiî kânunlar, tabiatın davranışını, gözlenmiş olayları ve bu olaylar arasındaki bağlantıları anlatır. Meselâ Mendel Kânunları, Kepler Kânunu, Evrensel Çekim Kânunları gibi. Bu tabiî kânunlar olay ve gerçekleri sâdece

ifâde eder, onların sebeplerini açıklamaz.

KÂNUN HÜKMÜNDE KARARNÂME (KHK);

Alm. *Notverordnung (f),* **Fr.** *Décret-loi (m),* **İng.** *Order-in-Council, (ABD) Executive order.* Yasama organının (meclisin) konu, süre ve gâyeyi belirleyen bir yetki kânunu ile verdiği veya doğrudan doğruya Anayasa'dan aldığı yetkiye dayanarak hükümetin çıkardığı kânun gücüne sâhip bir kararnâme. Kânun Hükmündeki Kararnâme (KHK) de kararnâme çeşitlerinden biridir Bkz. Kararnâme). Fakat parlamentonun tasdikine sunuldukları için ve tasdik edildiklerinden kânun güç ve kuvvetindedirler. Yâni tatbikâtta, bir kânunun sâhib olduğu güç ve kuvvete mâliktir.

Hükümetlere böyle bir yetkinin verilmesinin sebebi, Kânun Hükmünde Kararnâme çıkarma usûlünün, kânun çıkarma usûlüne nazaran daha pratik ve kolay olmasıdır. Kânun çıkarılması, çok kalabalık olan meclislerin toplanmasının zorluğu, muhâlefetin engellemeleri vb. sebeplerle oldukça zaman almaktadır. Halbuki hayat şartları devamlı değiştiğinden hukukun buna cevap vermesi, çözüm yolları bulması gerekmektedir. İşte bu yüzden hükümetlere Kânun Hükmünde Kararnâme çıkarma yetkisi verilmek zorunda kalınmıştır. Zîra hükümetler meclislere nazaran daha çabuk toplanırlar, memleket meselelerine daha iyi hâkimdirler. 15-20 kişiden meydana geldikleri için daha çabuk karar alabilirler. Ayrıca muhâlefetin Kânun Hükmünde Kararnâme çıkmasını engellemesi söz konusu değildir. Bunun sonucu olarak memleket meseleleri kânunlara nazaran Kânun Hükmündeki Kararnâmelerle daha çabuk halledilebilmektedir.

Kânun Hükmündeki Kararnâme, hemen hemen bütün dünyâ devletlerinin Anayasalarında, özellikle demokratik parlamenter rejimlerde mevcut bulunmaktadır. Memleketimizde ilk defa çıkarılan 1876 târihli **Kânun-i Esâsi'**de (Anayasa'da) "Muvakkat Kânun" adı altında (mad. 36) Kânun Hükmünde Kararnâme müessesesi mevcuttu. Fakat o günkü Jön Türkler veİttihat ve Terakki hükümetleri bu maddeyi istismâr ederek çok sayıda Kânun Hükmünde Kararnâme çıkardılar. Bu tatbikattan korkulduğu için 1921 ve 1924 târihli Teşkilat-ı Esâsiye Kânunları'nda (Anayasalarda) Kânun Hükmünde Kararnâme Müessesesine yer verilmedi. 1961 Anayasası yapıcıları zâten güçlü hükümetlerden korktukları için hükümetleri güçlü kılan Kânun Hükmünde Kararnâme yetkisini onlara vermediler. Fakat **1961 Anayasası'**ndaki bu eksiklik 1971'de ortaya çıktı. Yapılan değişiklik sonucu yaklaşık 100 yıl sonra Kânun Hükmünde Kararnâmeler yeniden Türk Anayasa Hukûkuna girdi.

12 Eylül 1980 harekâtından sonra, Kânun Hükmünde Kararnâme çıkarma yetkisinin hükümet için çok önemli bir selâhiyet olduğu kabul edildi. Nitekim **1982 Anayasası**'nda, Kânun Hükmünde Kararnâme müessesesi en geniş bir biçimde yer almaktadır. Bu Anayasa bir normal dönemde, bir de olağanüstü dönemde olmak üzere iki tip Kânun Hükmünde Kararnâme usûlü kabul etmiştir.

1982 Anayasası'nın 91. maddesine göre Türkiye Büyük Millet Meclisi, Bakanlar Kuruluna Kânun Hükmünde Kararnâme çıkarma yetkisi verebilir. Fakat bâzı konularda hükümete Kânun Hükmünde Kararnâme çıkarma yetkisi verilemez. Bunlar temel haklar, kişi hakları ve siyâsî hak ve ödevlerdir. Ancak olağanüstü dönemlerde çıkarılan Kânun Hükmündeki Kararnâmeler bu konuları da düzenleyebilirler.

Meclis, hükümete yetki verdiği kânunda, çıkarılacak Kânun Hükmünde Kararnâme amacını, nelerle sınırlı olacağını, kullanma süresini ve bu süre içinde birden fazla Kânun Hükmünde Kararnâme çıkarılıp çıkarılmayacağını belirler. Hükümet değişse de yeni gelen hükümet, eski hükümete verilen Kânun Hükmünde Kararnâme çıkarma yetkisinden faydalanır. Meclis, hükümete verdiği bu yetkiyi her zaman kaldırabilir.

Hükümete Kânun Hükmünde Kararnâme çıkarma yetkisi genellikle bir yıllık süre için verilmektedir; fakat bu Anayasa'da tesbit edilmiş bir süre değildir.

Kânun Hükmündeki Kararnâmeler, **Resmî Gazete'**de yayınlandıkları gün yürürlüğe girerler; fakat Kânun HükmündeKararnâmede yürürlük târihi olarak daha sonraki bir târih de gösterilebilir. Kânun Hükmünde Kararnâme yayınlanır yayınlanmaz Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulur. Meclis bu kararnâmeleri diğer tasarılardan önce ve ivedilikle görüşür. Yayınlandıkları gün Meclis'in tasdikine sunulmayan kararnâmeler o gün yürürlükten kalkar. Meclis bir kararnâmeyi aynen kabul edebilir, değiştirerek kabul edebilir veya toptan reddedebilir.

1982 Anayasası hükümete olağanüstü dönemlerde, sıkıyönetim ve savaş hallerinde de kânun hükmünde kararnâme çıkarma yetkisi vermiştir. 121 ve 122. maddelerde bu tip Kânun Hükmünde Kararnâme düzenlenmiştir. Buna göre hükümet, her konuda düzenlemede bulunabilir. Yâni normal dönemde temel haklar, kişi hakları, siyâsî haklar ve ödevler konusunda Kânun Hükmünde Kararnâme çıkarılamadığı halde bu dönemlerde çıkarılacak Kânun Hükmünde Kararnâmelerle bu konular düzenlenebilir. Bu kararnâmeler de Meclisin tasdikine sunulurlar.

Normal dönemlerde çıkarılacak kararnâmeler Başbakanın başkanlık ettiği Bakanlar Kurulu tarafından çıkarıldığı halde, olağanüstü dönemlerde, sıkıyönetim ve savaş durumlarında çıkarılacak Kânun Hükmündeki Kararnâmeleri, ancak Cumhurbaşkanının başkanlık edeceği Bakanlar Kurulu çıkarabilir.

Normal dönemlerde çıkarılan kararnâmelerin Anayasa'ya aykırılığı iddia edilirse, bunu Anayasa Mahkemesi denetler. Olağanüstü dönemlerde, sıkıyönetim ve savaş durumlarında çıkarılan kararnâmeler yargı denetimine tâbi değildirler.

Bugünkü hükümetler, Kânun Hükmünde Kararnâme çıkarma yetkisinden oldukça istifâde etmektedirler. Nitekim 1971-1985 yılları arasında çıkarılan yaklaşık 200 kânun Hükmünde Kararnâmeden 34'ü 12Eylül 1980'den önceki hükûmetlere âit olduğu halde, geriye kalan 166 adet Kânun Hükmünde Kararnâme, 12 Eylül 1980-1 Ocak 1985 târihleri arasında çıkarılmıştır. Yâni yaklaşık 10 yıl içinde 34 Kânun Hükmünde Kararnâme çıkarıldığı halde, sonraki 5 yıllık sürede 166 adet Kânun Hükmünde Kararnâme yayınlanmıştır. 1991'e kadar çıkarılan Kânun Hükmünde Kararnâmelerin sayısı 400'den fazladır.

KÂNÛN-İ ESÂSÎ;

Osmanlı Devletinde, Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın emriyle 28 kişilik bir heyet tarafından hazırlanıp, 23 Aralık 1876'da kabul ve îlân edilen anayasa özelliğindeki kânun. Devletin şeklini, çatısını, devlet içindeki teşrî (yasama), icrâ (yürütme), kazâ (yargı) kuvvetlerinin birbiriyle münâsebetini, bunların hangi organlar vâsıtasıyla kullanıldığını ve ayrıca ferdin devlete karşı olan hak ve vazifelerini tâyin eden **Kânûn-i Esâsî** 12 kısım ve 121 maddeden ibârettir.

Osmanlı Devleti bir İslâm devleti olduğu için, İslâm hukûkuna göre hazırlanmış anayasa özelliğini taşıyan kânunnâmelerle idâre ediliyordu. Kânunnâmelerin dışında 1808'de Sened-i İttifak, 1839'da Gülhâne Hatt-ı hümâyûnu adıyla bilinen Tanzimat Fermânı ve 1856'da Islâhat Fermânı gibi anayasa özelliği taşımayan siyâsî belgeler çıkarıldı. Bu belgeler siyâsî olup, genelde Hıristiyan Avrupa devletlerinin baskısıyla, Osmanlı ülkesindeki gayri müslim tebaaya daha fazla hak ve imtiyaz verilmesi için düzenlendi.

Tanzimat döneminden îtibâren tahsil için Avrupa'ya gönderilen şahıslar batı kültürüyle temâsa geçtiler. Fransız İhtilâlinin ortaya koyduğu liberal fikirlerin etkisinde kalan gençler, bu fikirleri Osmanlı ülkesinde yaymaya çalıştılar. Osmanlı Devletinin siyâsî yapısını değiştirmek için kurulan ve Avrupa devletlerinden destek gören Yeni Osmanlılar Cemiyeti, meşrûtiyet idâresinin kurulması için içeride ve dışarıda faaliyet gösterdi. Batı rejim ve müesseselerine hayran olan Midhat Paşanın da dâhil olduğu Yeni Osmanlılar Cemiyetine mensup kimseler, başta pâdişah Sultan Abdülazîz Han olmak üzere, yüksek devlet makamlarında bulunan bâzı şahsiyetler aleyhinde tertiplere giriştiler. Yürütülen bu çalışmalar ve tertipler neticesinde Mahmûd Nedim Paşa sadrâzamlıktan alınıp yerine Mütercim Rüşdü Paşa getirildi. Hüseyin Avni Paşa da Seraskerliğe (Genel Kurmay Başkanlığı) tâyin oldu. Kabinede değişiklik yapılarak Hayrullah Efendi Şeyhülislâmlığa getirildi. Midhat Paşa ve arkadaşları kurdukları türlü hîle ve tuzaklarla 30 Mayıs 1876'da Sultan Abdülazîz Hanı tahttan indirdiler ve Topkapı Sarayına hapsettiler. Yerine de Beşinci Murâd Hanı geçirdiler. 4 Haziran 1876'da Sultan Abdülazîz Hanı Fer'iye Sarayında bir sûikastle şehit ettiler. Sultan Beşinci Murâd Han bu işkenceli ölümü işitince üzüntüden aklî dengesini kaybetti. Doktorların Sultan Murâd'ın tedâvisine artık imkân kalmadığını raporla bildirmeleri üzerine, Bâbıâli'de toplanan vükelâ heyeti (Bakanlar Kurulu) Sultan Murâd'ın tahttan indirilmesine ve İkinci Abdülhamîd Hanın tahta geçirilmesine karar verdi.

Meşrûtiyet idâresini getireceğini vâdeden Sultan İkinci Abdülhamîd Han 31 Ağustos 1876'da tahta çıktı. Meşrûtiyet idâresinin esaslarını belirleyecek **Kânûn-i Esâsî**'yi hazırlamakla Midhat Paşayı vazifelendirdi. Ön hazırlık olmak üzere yirmiye yakın proje hazırlandı. Çeşitli Avrupa anayasaları tercüme edildi. Midhat Paşanın 57 madde ve dokuz bölüm olarak hazırladığı "Kânûn-i Cedîd" adlı proje dengesiz bir meşrûtiyet rejimi taslağı olduğu için kabul görmedi. Hazırlanan diğer projeleri de inceleyip Kânûn-i Esâsî'yi hazırlamakla Cemiyet-i Mahsûsa adı verilen 28 kişilik bir özel komisyon teşkil edildi. Bu komisyonun başkanı olarak bâzı eserlerde ServerPaşa, bâzılarındaysa Midhat Paşa geçmektedir. Ziyâ Paşa ve Nâmık Kemâl'in de yer aldığı bu komisyon, uzun münâkaşalardan sonra yüz kırk maddelik bir projeyi Pâdişâh'a takdim etti. Sultan Abdühamîd Han hazırlanan bu taslağın bir defâ da Heyet-i Vükelâ (Bakanlar Kurulu) tarafından görüşülmesini istedi. Vükelâ heyeti, Midhat Paşanın konağındaki uzun süren tartışmalardan sonra hazırladığı son taslağı Pâdişâh'a takdim etti. Sultan Abdülhamîd Han da kendisine sunulan taslakta bâzı değişiklikler yapıp, tasdik ettikten sonra îlân edilmek üzere daha dört günlük sadrâzam olan Midhat Paşaya gönderdi. Kânûn-i Esâsî 23 Aralık 1876 (6 Zilhicce 1293)da Bâbıâli'de yapılan bir törenle îlân edildi. Bu sırada batılı devletlerin Osmanlı ülkesindeki gayri müslim tebaayla ilgili yeni düzenlemeleri zorla yaptırmak üzere topladıkları Tersâne Konferansı, Haliç Tersânesinde devam ediyordu. Kânûn-i Esâsî'nin îlân edildiğini bildiren top seslerinin duyulması üzerine söz alan Hâriciye Nâzırı Saffet Paşa; "Bu işittiğimiz top sesleri Kânûn-i

Esâsî'nin îlânını müjdelemektedir." dedi ve gayri müslimlerin haklarının Müslümanlarla eşit hâle getirildiğini belirtti. "Artık toplantımız lüzumsuz olur." dediyse de Avrupa devletlerinin temsilcileri hiç aldırış etmeyerek toplantıya devam ettiler. Midhat Paşa ve taraftarlarının Avrupalılara yaranmak için hazırladıkları ve Sultan İkinci Abdülhamîd Hana kabul ettirdikleri Kânûn-i Esâsî'nin îlân edilmesine "Çocuk oyuncağıdır." diyerek karşılık verdiler.

Midhat Paşa meşrûtiyet rejimini ve Kânûn-i Esâsî'yi Sultan İkinci Abdülhamîd Hana karşı milletlerarası bir antlaşmayla teminat (garanti) altına aldırmayı plânladı. Bunun için Nâfia Müsteşarı ve akıl hocası olan Ermeni Odyan Efendiyi özel olarak vazifelendirip Avrupa'ya gönderdi. İngiliz Hâriciye Nâzırı Lord Derby görüşmelerden sonra Odyan Efendiye bu işin Osmanlı Devletinin iç meselesi olduğunu, Avrupa devletlerinin karışamayacaklarını söyledi. Midhat Paşa bu hareketiyle şahsî ihtirasları uğruna Osmanlı Devletinin geleceğiyle ilgili hâince emeller beslediğini ordaya koydu.

Kânûn-i Esâsî'nin kabul ve îlân edilmesinden sonra 1877 yılının başında ilk mebus (milletvekili) seçimleri yapıldı. Yapılan seçimler sonunda 69'u değişik milliyetlere mensup Müslüman, 46'sı gayri müslim olmak üzere 115 milletvekilinden meydana gelen Meclis-i Mebusan 40 kişi yerine 26'sı tâyin edilen Âyân Meclisi teşkil edildi. Meclis-i Mebusan ve Âyân Meclisinden meydana gelen Meclis-i Umûmî 20 Mart 1877'de Dolmabahçe Sarayının muâyede (bayramlaşma) salonunda pâdişâhın konuşmasıyla açıldı. İki dönem çalıştıktan sonra, patlak veren Doksanüç Harbi (1877-78 Osmanlı-Rus Harbi) sırasında devletin ve ülkenin durumunu tehkileye sokacak tartışmalara sahne oldu. Bu sebeple Sultan İkinci Abdülhamîd Han Kânûn-i Esâsî'nin kendisine verdiği yetkiye dayanarak Meclis-i mebusanı 14 Şubat 1878'de feshetti. Böylece Birinci Meşrûtiyet dönemi bitti. Yürürlükte olan Kânûn-i Esâsî'nin uygulamasına otuz sene beş ay dokuz gün ara verildi. 23 Temmuz 1908'de İkinci Meşrûtiyeti îlân eden Abdülhamîd Han Kânûn-i Esâsî'yi tekrar uygulamaya koydu. Kânûn-i Esâsî'nin yeniden uygulamaya konulması ve İkinci Meşrûtiyetin îlânı üzerine Osmanlı Devletinin parçalanmasını isteyen iç ve dış mihraklar tekrar faaliyete geçtiler.

Gayri müslimler ve azınlıklarla birlikte hareket eden İttihat ve Terakki Fırkası Meclis-i Mebusanda çoğunluğu sağladı. Kânûn-i Esâsî gereğince pâdişah tarafından seçilen Âyân Meclisiyle birlikte Meclis-i Mebusan 4 Aralık 1908'de toplandı. İngilizlerin ve İttihat ve Terakki Komitesinin kışkırtmaları neticesinde meydana gelen 31 Mart Vak'asından sonra Sultan İkinci Abdülhamîd Han tahttan indirilerek Selânik'e gönderildi. Yerine de Sultanbeşinci MehmedReşâd Han getirildi. Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın tahttan indirilmesinden sonra toplanan Meclis-i Mebusan Kânûn-i Esâsî üzerinde değişiklikler yaptı. 3 Mayıs 1909 târihli oturumda yapılan değişiklikler İttihat ve Terakki Fırkasının teklifleri doğrultusunda yapıldı. Kânûn-i Esâsî'nin 3, 6, 7, 10, 12, 27, 28, 29, 30, 35, 36, 38, 43, 44, 53, 55, 76, 77, 80, 113, 118, 119, 120, 121. maddeleri değiştirildi. Bu değişiklik ana hatlarıyla Osmanlı Devletinin şeklinde bir değişmeye sebeb olmadı. Kânûn-i Esâsî üzerindeki bir kısım değişiklikler de 1911-1914 senelerinde oldu. 1915'te yapılan bir değişiklikle milletvekillerinin maaş ve harcırah meseleleri düzenlendi. 10 Mart 1916'daki değişiklikle de 35. madde tamâmen kaldırılırken, 1916'da yapılan diğer bir değişiklikle seçme ve seçilme muâmelelerinde yeni düzenlemeler getirildi. 21 Mart 1918'de yapılan bir değişiklikle de seçimle ilgili bâzı yeniliklere yer verildi.

1876 yılından 1924 yılına kadar 48 yıl yürürlükte kalan pâdişahın yetkilerini ve meşrûtiyeti kabul eden Kânûn-i Esâsî Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti devrinde de uygulandı. 1921 yılında çıkarılan **Teşkilât-ı Esâsiye Kânûnu**'yla birlikte yürürlükte bulunan Kânûn-i Esâsî 1924 Anayasasının kabulüyle fiilen yürürlükten kalktı.

On iki bölümden ve 121 maddeden meydana gelen Kânûn-i Esâsî'nin 1. maddeden 7. maddeye kadar olan birinci kısmı Memâlik-i Osmâniye başlığını taşır. Osmanlı Devletinin ülkesiyle bütünlüğü, başşehrinin İstanbul olduğu, saltanat ve hilâfetin Osmanlı sülâlesinden olan en büyük evlâda âit olduğu ve Osmanlı pâdişahının yetkileri hükme bağlanmıştır. İkinci kısımsa, Tebea-i Devlet-i Osmâniyenin Hukuk-ı Umûmiyesi başlığını taşımaktadır. 8. maddeden 26. maddeye kadar olan bu kısımda Osmanlı Devleti tebeasının hak ve hürriyetleri sayılmakta ve hükme bağlanmaktadır. 27. maddeden 38. maddeye kadar olan üçüncü kısım ise; Vükelâ-yı devlet başlığını taşımaktadır. Bu bölümde sadrâzam (başbakan) ve vekillerin (bakanların) hukûkî durumları, vekiller heyetinin pâdişah ve meclis karşısındaki durumları tanzim edilmiştir. 39. maddeden 41. maddeye kadar olan dördüncü kısım, memurîn başlığını taşımakta olup bu bölümde memurların sâhib olduğu hukûkî teminattan, kânûnî şartlara uygun olarak tâyin edilen memurların hak ve vazifelerinden bahsedilmektedir.

Beşinci kısım ise 42. maddeden 59. maddeye kadar olup Meclis-i Umûmî başlığını taşımaktadır. Osmanlı Devletinin parlamentosu olan Meclis-i Umûmînin Heyet-i Âyân ve Heyet-i Mebusandan meydana geldiğini, bu meclisin ve heyetlerin vazife ve sorumluluklarını, toplanma esas ve zamanlarını hükme bağlamıştır. 60. maddeden 64. maddeye kadar olan altıncı kısımda Âyân Meclisinin statüsü düzenlenmiştir. Yedinci kısım 65. maddeden 80. maddeye kadar olup Heyet-i Mebusanın çalışma esaslarını bildirmektedir. Mehâkim başlığını taşıyan ve 81. maddeden 91. maddeye kadar olan

sekizinci kısımda; hâkimlerin ve mahkemelerin kuruluş ve çalışma esaslarıyla ilgili hükümler yer almıştır. Dîvân-ı Âlî başlığını taşıyan dokuzuncu bölüm ise 92. maddeden 95. maddeye kadardır. Bu bölümde; vekilleri, temyiz mahkemesi başkanlarını ve üyelerini, kendi üyelerini yargılayan Dîvân-ı Âlî adı verilen yüksek mahkemenin çalışma esasları açıklanmıştır. 96. maddeden 107. maddeye kadar olan onuncu kısımda mâliyeyle ilgili hükümlere yer verilmiştir. On birinci kısımda vilâyetlerin idâresi, usûl-i tevsi-i mezûniyet (yetki genişliği) ve vazifelerin ayrılması esasları anlatılmıştır. Bu kısım 108. maddeden 112. maddeye kadardır. On ikinci ve son kısım ise 113. maddeden 121. maddeye kadardır. Mevâd-ı şifâ başlığını taşıyan bu kısımda; memleketin herhangi bir yerinde ihtilal ve isyan vukû bulduğu zaman örfî idâre (sıkıyönetim) îlânı, kamu düzenini bozan kimselerin soruşturma neticesinde Osmanlı ülkesi dışına sürgün edilebileceği, bütün Osmanlılara ilköğretimin mecburi olduğu, Kânûn-i Esâsî'nin hiçbir maddesinin hiçbir sebep ve bahâneyle yürürlükten kaldırılamayacağı, bâzı maddelerin değiştirilebileceği hükümleri yer almıştır.

Çeşitli Avrupa anayasalarından alınarak hazırlanan Kânûn-i Esâsî'de devletin dîninin İslâmiyet olduğu belirtilmiştir. Pâdişahın yetki ve selâhiyetleri sınırlandırılmıştır. Pâdişah vekiller üzerinde doğrudan doğruya hâkim ve icrâ kuvvetinin hukûkî ve fiilî başkanıdır. Vekillerse Meclis-i Umûmiye karşı değil, pâdişaha karşı sorumludurlar. Teker teker pâdişah tarafından tâyin ve azledilirler. Pâdişahın aynı zamanda halîfelik ünvânı da taşıyacağı, kânunların İslâm dîninin emir ve yasaklarına aykırı olamayacağı belirtilmiş, şeyhülislâmlık makam ve şer'iye mahkemelerinin varlığı da yer almıştır.

KÂNÛNÎ SULTAN SÜLEYMAN HAN;

Osmanlı Devletinin onuncu sultânı ve İslâm halîfelerinin yetmiş beşincisi. Babası Yavuz Sultan Selim Han, annesi Âişe Hafsa Sultan olup, 27 Nisan 1495'te Trabzon'da doğdu. Adı Neml sûresi otuzuncu âyet-i kerîmesinde geçen "Hazret-i Süleymân"ın isminden alındı. Kânûnî lâkabıyla meşhur oldu. Avrupalılar Büyük Türk ve Muhteşem Süleyman lâkaplarını verdiler.

On beş yaşına kadar Trabzon'da kalarak, Yavuz Selim'in vazîfelendirdiği devrin âlimlerinden ders aldı. 6 Ağustos 1509'da dedesi İkinci Bâyezîd Han (1481-1512) tarafından Kırım Yarımadasındaki Kefe Sancağı Beyliğine gönderildi. Yavuz Sultan Selim Han, 1512'de Osmanlı tahtına geçince Kırım'dan İstanbul'a çağrıldı. 1513'te Saruhan (Manisa) Sancak Beyliği verildi. Yavuz Sultan Selim Hanın 1514 İran ve 1516 Mısır seferlerinde Rumeli'nin muhâfazasıyla vazîfelendirilerek, Edirne'de oturdu. Yavuz Sultan Selim Hanın vefâtında, Manisa'da bulunan Şehzâde Süleyman, Vezîriâzam Pîrî Mehmed Paşa vâsıtasıyla İstanbul'a dâvet edilip, 30 Eylül 1520'de tahta çıkarak, onuncu Osmanlı Sultanı ve yetmiş beşinci İslâm Halîfesi oldu. Pîrî Mehmed Paşayı vezîriâzamlık makâmında bırakarak, Dîvân-ı Hümâyûna ilk defâ dördüncü bir vezir olarak Kâsım Paşayı tâyin etti. Memleketin iç işlerini düzeltip, Osmanlı ülkesinde huzur ve sükûn temin ettikten sonra, Avrupa seferlerine başladı.

Avrupa Seferleri

Belgrat Seferi: Yavuz Sultan Selim Han (1512-1520) devrinde Osmanlı Devleti doğu siyâsetini tâkib ederek, hudutlarını emniyete almıştı. Bu sebeple Sultan Süleyman Han, doğudan emin olarak ilk seferlerini Avrupa üzerine yaptı. Macar Kralı II. Layoş'un, Kutsal Roma Cermen İmparatoru Şarlken'e güvenerek, Osmanlı elçisine düşmanca davranması üzerine, Orta Avrupa'nın kilidi sayılan ve önceki devirlerde üç defâ kuşatılıp alınamayan, Belgrat üzerine sefere çıktı. 18 Mayıs 1521'de İstanbul'dan hareket eden Kânûnî Sultan Süleymân Han, 29 Ağustosa kadar şehrin çevresindeki kaleleri fethettirdi. 29 Ağustos 1521'de Belgrat Kalesi de teslim alınarak, 30 ağustos Cumâ günü, şehrin en büyük kilisesi câmiye çevrilip, Cumâ namazı kılındı. Belgrat'ın îmârı için hazîneden büyük yardımlar yapıldı.

Mohaç Seferi: Macar Kralı II. Layoş'un; Şarlken ile akrabâlık kurup, Osmanlı Devletine karşı İran Safevî Devleti ve Sultan Süleyman Hanın hâkimiyetindeki Eflâk ve Boğdan beylikleriyle ittifak kurması, Papalığın Haçlı rûhu ile Hıristiyanları kışkırtması ve esir Fransız Kralı için annesinin, Osmanlı Sultânından yardım istemesi üzerine bu sefer tertib edildi. 23 Nisan 1526'da İstanbul'dan hareket eden Kânûnî, 29 Ağustos 1526'da Macaristan ve Haçlı ordusunu Mohaç Meydan Muhârebesinde büyük bir mağlûbiyete uğratarak, zafer kazandı (Bkz. Mohaç Meydan Muhârebesi). Macaristan Krallığının başşehri Budin (Budapeşte) dâhil Macaristan, Erdel (Transilvanya) Türklerin hâkimiyetine geçti.

Avusturya Seferi: Mohaç, Meydan Muhârebesinden sonra, Macaristan'da askerî harekât bitti. Fakat siyâsî faaliyetler başladı. Osmanlı pâdişâhının, Budin muhâfazasına ahâlinin de arzusuyla tâyin ettiği, Erdel Voyvodası Zapolya'ya karşı, Viyana Arşidükü Ferdinand, Macar kralı olmak için harekete geçti. Ferdinand 1527'de Macaristan'a girip Zapolya'yı mağlûb ederek, Budin'i işgâl etti. Macaristan'daki hudut hâdiseleri ve Zapolya'ya yardımda bulunmak üzere Sultan Süleyman Han, 10 Mayıs 1529'da Avusturya Seferine çıktı. Ferdinand'ın işgâlindeki Budin 8 Eylül 1529'da teslim alındı. Zapolya 14 Eylülde Osmanlıya sâdık kalmak şartıyla Kral Yanoş ünvânıyla Macar tahtına geçirildi. Osmanlı Ordusu 22 Eylülde Avusturya'ya girdi ve 25 Eylülde Viyana önlerine geldi. Viyana'nın teslimini isteyen Sultan Süleyman Han, teklifin kabul edilmemesi üzerine; 27 Eylül 1529'da şehri kuşattı. (Bkz. Viyana

Kuşatmaları)

1529 Avusturya Seferinde Türk akıncıları Osmanlı Târihinin en büyük akın hareketini yaptılar. Avusturya, Güney Almanya toprakları Türk akıncılarınca çiğnenerek, bütün Avrupa Osmanlıların azametini, şâşâsını gördü. Mukaddes Roma-Cermen İmparatoru Şarlken korktuğundan, meydan muhârebesi için ortaya çıkamadı. Mevsim ve şartların elverişsiz olması üzerine Osmanlı pâdişâhı, ordusuyla 16 Ekim 1529'da Viyana'dan Budin'e hareket etti. 1530'da Arşidük Ferdinand'ın elçi heyeti İstanbul'da sultanla görüştü. İsteklerinde samîmî olmayan Ferdinand, sulh görüşmeleri yapılırken tekrar Budin'i kuşattırdı. Şehir, Türk kuvvetleri ve Macarlar tarafından müdâfaa edilerek, kuşatma kaldırttırıldı.

Alman Seferi: Mukaddes Roma-Cermen İmparatoru Şarlken'in ve kardeşi Avusturya ve Bohemya KralıFerdinand'ın Macaristan'ın içişlerine karışması üzerine Kral Yanoş, Sultan Süleyman Handan yardım istedi. Pâdişah, 25 Nisan 1532'de Alman seferine çıkıp, yüz yirmi bin mevcutlu ordusuyla Avusturya'yı zaptetti. Şarlken 250.000 kişiden fazla Hıristiyan ordusuyla Osmanlıların karşısına çıkmaya cesâret edemedi. Osmanlı Sultanının Alman Seferi de, düşman ülkesinin ezilmesi ve Avusturyalılardan birçok kaleyi almasıyla netîcelendi. Sultan Süleyman Hanın, Alman Seferi münâsebetiyle Orta Avrupa'da bulunmasından korkup, meydan muhârebesinden kaçan Şarlken, 22 Haziran 1533 târihli İstanbulAntlaşmasıyla Osmanlı Devletinin ve Sultânın üstünlüğünü kabûl etti. İstanbul Antlaşmasına göre:

1) Kral Ferdinand, Sultan Süleyman Hanı baba ve metbû (kendisine tâbi olunan, uyulan) bilecek ve ancak "kardeş" diye hitâp ettiği vezîriâzamla eşit sayılacaktır. 2) Kral Ferdinand, Osmanlı ülkesine tecâvüz etmeyecek ve Sultan da Avusturya ülkesiyle ahâlisini kendi tebaası bilecektir. 3) Kral Ferdinand, Macaristan üzerindeki verâset iddialarından vazgeçecek; Macaristan'ın batısı ve kuzey batısındaki arâzisinin hâkimi olacaktır. 4) Macar Kralı Yanoş ile Kral Ferdinand arasında, Osmanlıların uygun göreceği hudut geçerli olacaktır. 5) Eski Kraliçe ve Ferdinand'ın kızkardeşi Maria'nın kocasından mîras kalan mâlikhâne, geçimi için ihsân edilecektir. 6) Bu antlaşma geçici değil, devamlıdır.

Avrupa'da, Fransa'dan başka Avusturya'nın da Osmanlı Sultanının himâyesini kabul etmesiyle Şarlken'in "Avrupa İmparatorluğu" kurma projesi gerçekleşemedi. Türklerin tâkib ettiği cihânşümûl dünyâ hâkimiyeti siyâseti gereğince, Kânûnî Sultan Süleyman Han ve Osmanlı Devleti, Avrupa'da tek başına söz sâhibi oldu.

Boğdan Seferi: Osmanlı Devletinin düşmanlarıyla işbirliği yapan Boğdan Voyvodalığının bâzı hareketleri üzerine sefere karar verildi. 8 Temmuz 1538'de İstanbul'dan hareket eden pâdişahın, Avrupa içlerine ilerlerken düşman ülkesinde bile ahâlinin canına, ırzına, malına, mülküne ve hattâ tarlasındaki ekili mahsûlüne zarar verdirtmeden hareketi güzel bir adâlet örneği oluyordu. Mîmar Sinan bu seferde, kenarı bataklık bir arâziye sâhip, Prut Nehri üzerine büyük ve sağlam bir köprü yaparak Osmanlı ordusunun yoluna devâm etmesini temin etti. 15 Eylül 1538'de Boğdan Voyvodalığının merkezi Suçava'ya girildi. Ahâli İslâm dîninin adâletini temsil eden ve Avrupa'ya medeniyet götüren Osmanlıyı istediğinden, Voyvoda kaçmak mecbûriyetinde kaldı. Boğdan meselesini halleden Sultan Süleyman Han, büyük ganîmetlerle 27 Kasım'da İstanbul'a döndü.

Budin Seferi: Osmanlı Devletine tâbi Macaristan Kralı Yanoş ölünce, Kral Ferdinand fırsattan istifâdeyle Budin'e büyük bir Avusturya-Alman ordusu sevk etti. Macar Kraliçesi İsabelle, Sultan Süleyman Handan ve ordusundan yardım istedi. 20 Haziran 1541'de İstanbul'dan hareket eden pâdişahın yaklaşmakta olduğunu haber alan düşman, Tuna Nehrini geçmeye çalışırken, Osmanlı ordusunun mâhirâne hareketiyle 21/22 Ağustos gecesi imhâ edildi. İstabur Zaferiyle Budin ve Macaristan, antlaşmaya sâdık kalmayan Avusturya-Alman Kralı Ferdinand'ın istilâsından kurtarıldı. Macaristan Osmanlı Devletine katılarak, 30 Ağustos 1541'de Budin Beylerbeyliği ve idâre teşkilâtı kuruldu. Kral Yanoş'un ve Kraliçe İsabelle'nin bir yaşındaki oğlu Sigusmund Yanoş, Erdel Banlığına tâyin edildi. Budin'in en büyük kilisesi câmiye çevrilip, "Fethiye" adı verildi. Kânûnî bu câmide, Ebüssü'ûd Efendinin imâmetinde 2 Eylül 1541'de ilk Cumâ namazını kıldı. Budin'de adâleti tesis ettirdi. Defâlarca verdiği sözü tutmayarak, tekrar riyâkârca Macar Krallığına tâlib olduğunu iddiâ eden Kral Ferdinand'ın isteği Osmanlı Devletince reddedildi.

Kral Ferdinand, 1542 yazında, yıllık haraç karşılığında Macar Krallığının kendisine verilmesini tekrar teklif ettiyse de bu teklif dikkate alınmadı. Ferdinand, Budin'in bir Türk eyâleti olmasından ürkerek, telâşa kapıldı. Avrupa'da Türk-İslâm tehlikesinden bahsederek, propagandaya başladı. Avusturya, Alman ve diğer Avrupa milletlerinden 100.000 mevcutlu büyük bir Hıristiyan ordusu topladı. Peşte Kalesini kuşatan müttefik Avrupa ordusuna karşı, Budin Beylerbeyi Yahyâ Paşazâde Bâli Bey, sekiz bin askerle müdâfaada bulundu. 17 kasım 1542'de Osmanlı ordusunun başında istanbul'dan hareket eden Sultan Süleyman Han, henüz yoldayken, 24 Kasım'da düşmana karşı gece taarruzuyla Peşte

Zaferi kazanıldı. Müttefik Avrupa orduları perişan bir hâlde kaçarken imhâ edildi. Düşmanlardan pekçok esir ve ganîmet alındı. Zafer haberi pâdişâha ulaşınca Edirne'de kaldı.

Avusturya Seferi: Estergon Seferi de denilen bu sefere, Osmanlı eyâleti hâline gelen Budin'in emniyet ve teşkilâtını pekiştirmek için çıkıldı. Pâdişahın emriyle Budin Kalesine İslâm ahâli iskân edilip, dînî müesseselerin yapımına başlandı. Âlimler tâyin edilerek Avrupa'ya İslâm dîninin daha da yayılarak, yerleşmesi için faaliyetler genişletildi. 23 Nisan 1543'te İstanbul'dan hareket eden Kânûnî yol boyunca alınması lüzumlu mevkileri fethettirerek 29 Temmuz 1543'te Tuna Nehri sâhilinde ve Budin yakınlarındaki başpiskoposluk merkezi Estergon önüne vararak şehri kuşattı.

Estergon Kalesindeki Alman, İtalyan ve İspanyol muhâfız askerleri teslim teklifini kabul etmeyince, devrin en büyük ve tesirli ateşli silâhlarına sâhip Osmanlı ordusu, 315 topla kaleyi döğmeye başladı. Kânûnî'nin en muhteşem seferlerinden biri olan Estergon Seferine gâyet plânlı ve tedârikli çıkılmıştı. Anadolu ve Rumeli orduları pâdişahın maiyetinde, çeşitli sınıfların aldığı sefer tertibi, mühimmâtı ve erzağı mükemmeldi. Estergon, Osmanlı kuşatmasına on iki gün mukâvemet edebildi. 10 Ağustosta müdâfilerin çekilip, gitmesine müsâade edildi. Şehrin en büyük kilisesi câmiye çevrilerek Kânûnî Sultan Süleyman Han, Cumâ namazını burada kıldı.

Osmanlı fütühâtı, Avrupa'da devâm ederek eski Macar krallarının taht merkezi İstolni-Belgrat 20 Ağustosta kuşatıldı. 4 Eylülde fethedilen İstolni-Belgrat'ta büyük kilise câmiye çevrildi. Mevsim ilerlediğinden Pâdişah, 7 Eylülde İstanbul'a hareket etti. Avrupa'daki fetihler durmayıp, Budin Beylerbeyi Avusturya kalelerine karşı harekâtı devâm ettirdi.

On altıncı yüzyılın ortalarında Avrupa'da Osmanlı askerî kuvvetlerinin bu muhteşem başarıları yanında Akdeniz'de ve Atlas Okyanusunda hepsi birer denizkurdu olan Türk leventleri de Osmanlı bayrağını şan ve şerefle dalgalandırıyorlardı. Bu kara ve deniz harekâtlarından Fransa da menfaatleniyordu. Mukaddes Roma-Cermen İmparatoru ünvânı taşımak arzusuyla Avrupa siyâsetinde hâkim rol oynamak isteyen Şarlken'in elinde esir olan Fransa Kralı I. Fransuva, annesi vâsıtasıyla Kânûnî'den yardım talep ediyordu. Fransızlara yardım eden Osmanlılardan korkan Şarlken, Kanûnî'yle antlaşmak için elçilik heyeti gönderdi. Osmanlı devlet adamları tarafından kabul edilen Şarlken ve kardeşi Ferdinand'ın elçilik heyetleri ile uzun süren müzâkereler oldu. 13 Haziran 1547 Antlaşması'na göre, Almanya ve Avusturya Osmanlılara yıllık otuz bin Duka haraç vermeyi kabul ettiler. İmparator ünvânını kullanmamayı kabul eden Şarlken **İstanbul Antlaşması'**nı 1 Ağustos'da imzâlayınca Osmanlı pâdişâhı da bu antlaşmayı 8 Ekim 1547'de tasdik etti.

Zigetvar Seferi: Osmanlı ordusunun İran seferlerinde, Safevî Devleti ile Papalık ve Hıristiyan devletler bir olup aralarında anlaşarak Avusturya ve Macaristan'da çeşitli hâdiseler çıkartıyorlardı. 1562 Osmanlı-Avusturya Antlaşması'nda kabul ettikleri vergiyi ödemedikleri gibi yeni Kral II. Maksimilyan'ın olumsuz tutumu ve Zigatvar Kalesindeki düşman kuvvetlerin ahâliyi tâciz etmeleri üzerine, Osmanlı ordusu başlarında Sultan olduğu hâlde 1 Mart 1566'da İstanbul'dan hareket etti. Sultan Süleyman Han, on üçüncü olarak çıktığı bu seferinde yetmiş üç yaşındaydı. Hayâtı, seferden sefere koşarak insanlığı, Hakka kavuşturacak yola dâvetle geçmişti. Bir takım hastalıklarla durumu iyi olmayan, ayaklarında nikris hastalığı bulunan Pâdişah, zulmün önüne geçmek, ahâlinin huzur ve güveni için, hasta hâliyle Osmanlı târihinin en muhteşem askerî harekâtı kabul edilen sefere bâzan araba, bâzı yerde tahtırevân ile gidiyor ve yerleşim merkezlerine girileceği zaman, ata binerek en mûteber psikolojik metodları tatbik ederek ilerliyordu. 1566 Ağustos başında kuşatılan Zigetvar Kalesini, Zerniski Makloş müdâfaa etmekteydi. Günlerce süren kuşatmada birçok defâ umûmî hücumlar yapıldı. Zigetvar Kuşatmasından iyice bunalan Kont Zerniski, Eylül başındaki huruc harekâtında öldürülünce 7 Eylülde kale fethedildi. Kânûnî 6-7 Eylül gecesi vefât ettiyse de, askerin moralinde bozukluk meydana gelmemesi için, ordudan gizli tutuldu. Bu sefer ile Zigetvar'dan başka; Güle, Lügos ve diğer bâzı kaleler de fethedildi.

Doğu Seferleri

Kânûnî, batıda Hıristiyan Avrupa devletleri ile mücâdele ederken, İran'daki Şiî Safevî Devleti de, Mukaddes Roma-Cermen Devletiyle Osmanlılara karşı ittifak kurup, Doğu Anadolu'da hududa tecâvüz ettikleri gibi, Sünnî ahâliye de zulmediyorlardı. Safevîlerin ajanları Osmanlı ülkesinde faaliyet gösterip, Celâliler vâsıtasıyla iç isyânlar çıkarmak istiyorlardı. Şâh Tahmasb'ın bu düşmanca davranışları yüzünden Sultan Süleyman Han, harekete geçti. 27 Ekim 1533'te Vezir-i âzam Makbul İbrâhim Paşayı İstanbul'dan doğuya gönderen Sultan'ın kendisi de, baharda sefere çıktı.

Irakeyn Seferi: 11 Haziran 1534'te İstanbul'dan hareket eden Kânûnî Sultan Süleyman Han, 20 Temmuzda Konya'ya geldi. Konya'da Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin türbesini ziyâret edip, Kayseri-Sivas-Erzincan yoluyla 27 Eylülde Tebriz'e girdi. Safevîlerin zulmünden bunalan şehir halkı, Kânûnî'yi ve Osmanlı ordusunu sevinçle bir kurtarıcı olarak karşıladılar. Yavuz Sultan Selim Hana karşı 1514 Çaldıran mağlûbiyetinin hâlâ tesirinde olan Safevîler, devamlı Osmanlılardan kaçıp,

meydan muhârebesi için ortaya çıkamıyorlardı. Osmanlı kuvvetlerinin bölgeye gelmesinden memnun olan ahâli, âlimler, kale ve şehir hâkimleri pâdişâha bağlılıklarını arz ettiler. Hazret-i Ali ve Hüseyin'in makamlarının bulunduğu Kerbelâ ve Hanefî mezhebinin kurucusu İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin kabrinin bulunduğu Bağdat Vâlisi Zülfikâr Han ve büyük İslâm âlimi ve Veliy-yi kâmil Abdülkâdir-i Geylânî'nin memleketi Geylân Hâkimi Mâlik Muzaffer, Sultan Süleyman Hana bağlılıklarını bildirdiler. 24 Kasım 1534'te Bağdat'a giren Osmanlı ordusunun ardından, Azamiyye'de İmâm-ı A'zam'ın kabrini ziyâret edip, büyük bir türbe yapılmasını emrettikten sonra, Kânûnî Sultan Süleyman Han, 30 Kasımda şehre girdi. Bağdât'ta ahâlinin, âlimlerin, kumandanların ve devlet adamlarının bulunduğu bir sırada şükür ifâdesi olan dînî merâsim yapılarak, ihsânlarda bulunuldu.

1534-1535 kışını Bağdât'ta geçiren Sultan, burada Osmanlı devlet teşkilâtını tesis ettirdi. Bağdat'ın mübârek beldelerini, Kerbelâ'da hazret-i Ali ve Hüseyin'in makamlarını ziyâret etti. Geylân'da Abdülkâdir-i Geylânî hazretlerinin kabrine türbe ve yanına imâret, İmâm-ı A'zam'ın kabrine türbe yaptırdı. Safevî tehlikesini kesin olarak bertaraf etmek isteyen Kânûnî, Şah Tahmasb'ın Van istikâmetinde olduğu haberi üzerine, harekete geçti. 1 Temmuz 1535'te Tebriz'e gelen Osmanlı Sultânı, devamlı kaçan Şah Tahmasb Safevî'yi tâkib için İran içerisine girildiyse de karşı çıkan olmadı. Avrupa devletlerinde ve Safevîlerden elçi heyetlerini kabul eden, Sultan Süleymân Han, dönüşünde de Mevlânâ Muhammed Şems-i Tebrizî'nin makâmı dâhil mübârek beldeleri ziyâret ederek Tebriz-Diyarbekir-Antakya-Adana-Konya yoluyla 8 Ocak 1536'da İstanbul'a geldi.

Irak-ı Arab ve Irak-ı Acem fethedildiği için "İki Irak seferi" mânâsında **Irakeyn Seferi** adı verilen bu hareketin netîcesinde, bölgedeki Şiî Safevî hâkimiyeti sona erdirilip, Bağdat dâhil Basra, Osmanlı ülkesine katıldı.

Tebriz Seferi: Osmanlı Devletinin batı cephesindeki muhârebeler ile meşgûliyetini fırsat bilen, Irakeyn Seferinde Sultan Süleyman Handan devamlı kaçan Şah Tahmasb ve Safevî ordusu, Doğu Anadolu'da tecâvüzkârâne hareket ederek, Anadolu'da Şiîlik propagandası yaptırıyorlardı. Şah Tahmasb'ın, hudutdaki bâzı Osmanlı kale ve mevkılerini ele geçirmesi, Safevîlere, isyân eden, Şah İsmâil'in oğlu Şirvan VâlisiElkasMirzâ'nın Sultan Süleyman Handan yardım istemek gâyesiyle İstanbul'a gelmesi ve Şiî propagandasına karşı âlimler ile Osmanlı umûm-i efkârının (halkının) tepkisi üzerine sefere çıkıldı.

29 Mart 1548'de İstanbul'dan hareket eden Sultan, Konya-Kayseri-Sivas yoluyla 28 Temmuz 1548'de Tebriz'e gelinceye kadar, DoğuAnadolu'da fütûhâta devâm edildi. Osmanlı ordusundan devamlı kaçanSafevîlerden 25 Ağustosta Van tslim alındı. Van ve Diyarbekir'den Haleb'e gelen Pâdişah, 1548-1549 kışını burada geçirdi. Kânûnî Halep'teyken Osmanlı fütühâtı devâm edip, Doğu Anadolu'da Safevî propagandasına aldanarak âsi olanlar yola getirildi. Gürcistan Seferine çıkılarak; Berakân, Gömge, Penak, Germek, Samagar, Ahadır kaleleri ve mevkileri fethedildi. 6 Haziran 1549'da Halep'ten hareket eden Sultan, 21 Aralıkta İstanbul'a döndü.

Nahcivan Seferi: Osmanlı ordusunun Macaristan'da, Sultan Süleyman Hanın Edirne'de bulunmasından istifâde eden Safevîler ve Şâh Tahmasb, Doğu Anadolu'ya saldırdı. Van civârında Osmanlı ülkesi ve ahâlisine karşı düşmanca davranıp, zulmettiren Şâh Tahmasb, Adilcevaz, Ahlât kalelerini Hıristiyanların da teşvikleriyle tahrib ettirip Erciş Kalesini de kuşattırmıştı. Osmanlıların içişlerine karışarak, devlet adamlarına türlü iftirâ kampanyası başlatılınca, Sultan Süleyman Han, İran Seferine karar verdi.

28 Ağustos 1553'te İstanbul'dan hareket eden Pâdişâh, Konya yoluyla Haleb'e gitti. 8 Kasımda Haleb'e gelen Sultan, 1553-1554 kışını burada geçirdi.

15 Mayıs 1554'te Diyarbekir'de toplanan Harp Dîvânı'nda Osmanlı devlet adamları ve kumandanları Sultan Süleyman Handan İslâma hizmet beklediklerini arz edip, emirlerinde Hind'e ve Sind'e dahi gidebileceklerini ifâde ettiler. 20 Mayıs'ta Diyarbekir'den Nahcivan ve Revan üzerine sefer niyetiyle hareket edildi. 5 Temmuzda Şah Tahmasb'a, Kars önlerinde harp dâveti çıkarıldı. Ancak Osmanlının yokluğunda Doğu Anadolu'yu kana bulayıp, Müslümanlara her türlü insanlık dışı fiilleri işleyen İran Safevîleri, muhârebe meydanında görünmeyince, İran'a tâbi Şüregil, Şaraphâne, Nilfirâk alınıp, 18 Temmuzda Revan'a girilip, Arpaçay, Karabağ'dan sonra pâdişah 30 Temmuz 1554'te Nahcivan'a geldi. Osmanlı ordusuna büyük ganîmetler düşen bu seferde, Kerkük de fetholundu. Doğu'da Osmanlı hâkimiyeti kesinleşince, 28 Eylül 1554'te Erzurum'dan hareket eden Sultan, 1554-1555 kışını geçirmek için 30 Ekimde Amasya'ya geldi. Şâh Tahmasb'ın sulh isteği üzerine 29 Mayıs 1555'te Osmanlı-Safevî Antlaşması imzâlandı.

1555 Antlaşmasına göre: Toprak bakımından Ardahan, Göle, Arpaçay ve çevresi Osmanlılara verildi; inanç bakımından Şiî İranlıların hazret-i Ebû Bekr, Ömer, Osman, Âişe dâhil sahâbîlere küfür ve iftira etmemeleri ile mukaddes makamlara hürmet göstermeleri için ahd alındı.

Kânûnî Sultan Süleyman Hanın doğu seferleri netîcesinde, Safevîlerin almış oldukları Doğu Anadolu

toprakları bugünkü şekliyle Türkiye'ye dâhil edildi. BatıİIran ve Gürcistan ile Irak fethedildi.

Deniz Seferleri

KânûnîÊtahta geçtiğinde Karadeniz, Marmara ve Ege denizleri Türk gölüydü. Böyle olmasına rağmen, Akdeniz bütünüyle Osmanlı hâkimiyetinde değildi. Batı Anadolu sâhillerine çok yakın Rodos Adası, coğrafî, stratejik mevkii, korsanlık ve Osmanlı düşmanlarıyla müttefik olarak hareket etmesi, devletin hâkimiyeti ile Akdeniz'in emniyeti için tehlike gösterdiğinden sefere karar verildi. Rodos Adası, Haçlı şövalyelerinin idâresinde olup, korsan yatağıydı. Rodos şövalye idâresi; Osmanlı Devletine karşı Papalık başta olmak üzere, Hıristiyan devletler ve âsilerle devamlı münâsebette bulunup, Osmanlı deniz ticâretiyle, Müslümanların hacca gitmelerini engelliyorlardı. Ayrıca Anadolu sâhillerine baskın düzenlemek sûretiyle, ahâliyi tâciz ettikleri gibi, Kânûnî Sultan Süleyman Hanın tahta geçişinde, küstahca hareketlerde bulunmuşlardı. Bütün bu sebepler üzerine 700 gemiden meydana gelen Osmanlı donanması, önce İkinci Vezir Çoban Mustafa Paşa kumandasında Rodos'a gönderildi.

16 Haziran 1522 târihinde pâdişâh, İstanbul'dan Kapıkulu ve Tımarlı sipâhileriyle karadan yola çıktı. 28 Temmuzda Marmaris'ten Rodos'a geçen Sultan, kalenin teslimini şövalyelerden istedi. Antlaşma ile Rodos'un teslimi kabûl edilmeyince 29 Temmuzda muhârebe başladı. Yeniçağın en sağlam (müstahkem) kalesine sâhip Rodos'un, devrin bütün teknik ve ateşli silâhlarını elinde bulunduran Osmanlı ordusu karşısında, Avrupalılar'dan çok yardım almasına rağmen, fazla dayanamayacağı meydandaydı. Rodos başşövalyesi Viye dö Lil Adam, Fâtih Sultan Mehmed Hanın oğlu Cem Sultan meselesi ve oğlunu ileri sürerek yine küstahlık gösterdiyse de Sultan Süleyman Han, tâviz vermeyerek, kalenin teslimini istedi. Osmanlı topçu ve lağımcısının çalışmalarıyla Rodos'un bütün istihkamları, Türklerin eline geçince, başşövalye antlaşma ile adayı Osmanlılara teslim etti. Aralık 1522 sonunda bütünüyle Türk hâkimiyetine dâhil edilen Rodos adasındaki üç bin kadar Müslüman esir kurtarıldı. Korsanlar adayı terk edince, Kânûnî Sultan Süleymân Han Ada'nın imârını emretti. Papalığın doğudaki son temsilcisi olan Saint-Jean Haçlı Devleti yıkılarak, Batı Anadolu korsanlığı bertaraf edildi. İstanbul-Suriye-Mısır deniz ticâreti ve Hac yolu emniyete alındı.

Korfu Seferi: Venedik Cumhûriyetinin Papa'nın da teşvikiyle Osmanlı Devletine riyâkârca davranması ve Hıristiyan ittifâka dâhil olması üzerine harekete geçildi. Kaptan-ı Deryâ Barbaros Hayreddîn Paşanın emrindeki Osmanlı donanmasındaki kara ordusuna da, İkinci Vezir Lütfi Paşa kumanda ediyordu.

17 Mayıs 1537'de İstanbul'dan yola çıkan Kânûnî Sultan Süleyman Hanın bu seferinde hedef Adriyatik ve İtalya'dır. 13 Temmuzda Avlonya'ya gelen pâdişâh; Adriyatik'teki askerlere yardım edip, Venediklilerin tahriki ile Delvine ile havâlisinde çıkan isyânları bastırttı. Osmanlı donanması İtalya sâhillerini abluka altına aldı. Haçlıların büyük amirali ve Akdeniz kıyısındaki Müslüman ahâli ile denizcileri tâciz eden Andrea Doria bütün aramalara rağmen Osmanlı kaptan-ı deryası Barbaros Hayreddîn Paşanın karşısına çıkamadı. Korfu Adasını fethettiren ve kalesini kuşattıran Sultan, Avlonya'da bulunuyordu. Kânûnî, mevsim şartları ve dört Osmanlı askerinin top güllesiyle şehîd olması üzerine, 6 Eylül 1537'de kuşatmayı kaldırttı. 15 Eylülde İstanbul'a hareket eden pâdişah, kara ve deniz harekâtının devâmını emretti. Kaptan-ı derya Barbaros Hayreddîn Paşa, Venediklilere âit Şira, Patmos, Naksos adalarını fethetti.

Kânûnî Devrinde Osmanlı Fütûhâtı

Devamlı fetihler netîcesinde devletin hudutları genişledi. Batıda Almanya içlerine kadar akın yapan akıncı beyleri, doğuda Hazar Denizine ulaşarak, Türkiye-Orta Asya birleşmesi siyâseti yanında, bütün Arabistan, Ortadoğu dâhil, Hind Okyanusundan Umman Denizi, Basra Körfezi, Kızıldeniz ve Kuzey Afrika'dan Atlas Okyanusuna dayanıldı. Akdeniz fütuhâtı netîcesinde Atlas Okyanusunda herbiri birer deniz kurdu olan, Osmanlı leventleri ve reisleri dolaşmaktaydı. Afrika sâhilleri ile Batı Akdeniz'de Oruç ve Hayreddîn, Hızır Reisler, Akdeniz'de Turgut Reis, Piyâle Paşa, Sinan Paşa, Sâlih Reis, Hind Okyanusunda Hadım Süleyman Paşa, Selman Reis, Süveyş'te Seydi Ali Reis, Murad Reis Osmanlı sancağını dalgalandırıp, fetihler yapıyorlardı. Kaptan-ı Derya Barbaros Hayreddîn Paşa Preveze'de, Turgut Reis Cerbe'de Haçlı donanmalarını bozguna uğratarak Türk-İslâm târihinin en muhteşem zaferlerini kazandılar.

Diğer Devlet ve Beyliklerle Münâsebet

"Türk Asrı" denilen 16. yüzyılda Osmanlı Devletinin sultanı Süleymân Hanın dünyânın bütün kralları ve beylerine karşı yüksek otoritesi vardı. Mukaddes Roma-Cermen İmparatorluğu, Portekiz, İspanya, Fransa, Milano, Napoli, Papalık, Venedik, Ceneviz, Macaristan, Avusturya, Lehistan, Rus Knezleri, Safevî, Gürganiyye, Özbek; devlet, krallık, dükalık ve sultanlığı ile münâsebetlerde bulunuldu. Kırım Hanlığı, Mekke-i mükerreme Emirliği, Eflâk, Boğdan, Erdel voyvodalıkları, Ragusa cumhûriyetleri Osmanlı Devletine tâbi ve imtiyazlı hükümetlerdir. Mukaddes Roma-Cermen İmparatoru Şarlken'in

ülkesinde esâret hayâtında yaşayan Fransa Kralı I. Fransuva kurtarılarak, dünyâ ticâret ve hâkimiyet siyâseti gereğince imtiyaz verildi. Mukaddes Roma-Cermen İmparatorluğu, Avusturya, Lehistan, Safevî devletleri ile sulh antlaşmaları imzâlandı. Gürganiyye, Özbek devletleri ile dostluk tesis edildi.

İç Hâdiseler

Kânûnî Sultan Süleymân Hanın tahta geçtiği esnâda, 1520'de Canberdi Gazâlî İsyânı çıktı. Bu hareket bastırılarak, âsiler cezâlandırıldı. 1526 Mohaç Seferinde fırsattan istifâde eden Celâli âsileri türemişse de, hâdiselerin önüne geçildi. İran'dan gelen Şiî Molla Kâbiz, İstanbul'da fısk ve fücûr ile Müslümanlar arasına fesat tohumları ektiği, yüce Peygamberimiz hazret-i Muhammed'e Eshâb-ı kirâm ile âlimlere iftirâ ettiği pâdişâha bildirilince, dîvâne çağrılıp, iftirâlarının doğruluğunu ispat etmesi istendi. Sultan Süleymân Han huzûrunda da aynı iftirâları tekrarladı; Müftî Kemâl Paşazâde veİstanbul Kâdısı Sâdi Çelebi'nin iknâ edici telkinleri karşısında cevap veremediği hâlde, bâtıl îtikâdından dönmediği gibi bölücülük de yapınca îdâm edildi. 1553'te Şehzâde Mustafa, 1559-1562'de Şehzâde Bâyezîd hâdiseleri, Osmanlı Devleti aleyhinde plânlı şekilde kullanılmak istenmişse de büyümelerine fırsat verilmemiştir.

Sultan Süleyman Hanın Kânunnâmesi

Sultan Süleyman Hanın asıl adından daha fazla bilinip, şöhretli olan **"Kânûnî"** ünvânı, önceki Osmanlı Kânunnâmeleri'ni ve devri îcâbı lüzumlu hükümleri, İslâm Hukûku esaslarında toplattırıp, tanzim ettirmesinden gelir. **Kânunnâme-i Âl-i Osman**'ın hazırlanmasında Sultan Süleymân Hana devrin büyük âlimlerinden olan Ahmed İbn-i Kemâl Paşazâde ve Ebüssü'ûd Efendiler yardımcı oldular. **Kânunnâme;** hukûkî, idârî, malî, askerî ve diğer lüzumlu mevzuları içine alan başlıklar altında cezâ, vergi ve ahâli ile askerlerin kânunlarını ihtivâ ediyordu. Yüzyıllarca tatbik edilen Kânunnâme'de tımâr ve zeâmet sâhipleri ile ahâlinin hukûkî ve mâlî durumlarını tespit eden, toprakları, öşri, haracî ve mîrî olarak birbirinden ayıran hükümlerin tatbik şekilleri açıklanmıştır. Devleti idâre etme, hilâfet müessesesinin gerekleri ve sosyal adâlet hususları tatbik edildi. Sultan Süleyman Han, Atlas Okyanusundan Umman Denizine; Macaristan, Kırım ve Kazan'dan Habeşistan'a kadar geniş yerleri Allahü teâlânın kelâmı **Kur'ân-ı kerîm'**in emirleri ile adâletle idâre etmeye muvaffak oldu. **Kânunnâme'**yi hazırlarken ve tatbik ederken, İslâm âlimlerine danışmadan bir iş ve kânun yapmadı.

Şahsiyeti

Zigetvar'da on üçüncü seferi esnâsında 6-7 Eylül gecesi 1566 târihinde vefât eden Kânûnî Sultan Süleyman Han, iyi bir komutan, teşkilâtçı devlet adamı, halîfe ve ediptir. Vakur, azim ve irâde sâhibiydi. Adam seçmesini ve yetiştirmesini gâyet iyi bildiğinden, devlet kadrosunda kıymetli şahsiyetleri vazîfelendirdi. Müsâmaha sahibi olmasına rağmen, din ve devlet aleyhine hareketleri affetmezdi. İleri görüşlü olup, anlayışı kuvvetliydi. Milletin ve askerin psikolojisini iyi bildiğinden çok sevilirdi. Hayâtı seferden sefere koşmakla ve muhârebe meydanlarında geçen Kânûnî Sultan Süleyman Han devrinde Osmanlı Devleti çok zenginleşti. Kırk altı yıl süren saltanatı müddetince İslâmiyeti yaymaktan başka birşey düşünmedi. Bu düşüncesini halazâdesi, Gâzi Bâli Beye yazdığı mektup çok güzel ifâde etmektedir.

Kânûnî Sultan Süleyman'ın gençlik çağında, 1526 senesinde kazanmış olduğu Mohaç Meydan Muhârebesinde, Macar ordusunu arkadan çevirerek onu tamâmen mahv eden Semendire Sancak BeyiGâzi Bâli Bey, Mohaç Harbinden yıllar sonra, kendinde mevcud olan ve sancak beylerinin alâmeti bulunan iki tuğ'un üçe çıkarılmasını ricâ ederek, pâdişâhtan bir tuğ daha istemişti. Terfi ve terakkinin muayyen yaş, kıdem ve hizmet mukâbilinde olduğunu bilen Kânûnî, Gâzi Bâli Beye şu cevâbı vermiştir:

"Yâdigarım ve Muhterem Lalam Gâzi Bâli Bey!

Berhudar olasın, yüzün ak olsun. Bizden bir tuğ dahî arzu eylemişsin. Henüz bir tuğ zamânı değildir. Sana hazret-i Muhammed Mustafâ sallallahü aleyhi ve sellemin fetih tuğunu verdik. Bu ihsân üzerine iyilik olmaz. Bunun şükrünü bilip, yerine getiresin. Bilesin ki bey olmak iki kefeli terâzidir. Bir kefesi Cennet ve bir kefesi Cehennem'dir. Bir an adâletle hükmetmek, yetmiş yıllık ibâdetten efdaldir. Âhireti hatırdan çıkarmayasın. Serasker olduğun yerlerde ve hükmünün geçtiği mahallerde, zulüm ve düşmanlık etmekten şiddetle sakınasın. Âhirette bize hitâb olunursa, senin yakana yapışırım. "Ol vilâyetleri kılıcımla fetheyledim." demiyesin. Memleket, Allahü teâlâ hazretlerinindir. Sakınıp, nefsine gurur getirmeyesin. Fetholunan kalenin mal ve erzâkını hep Beytülmâl için almışsın. Buna rızâ-yi hümâyunum yoktur. Beşte birini alıp, geri kalanını İslâm askerine dağıtasın. İslâm askerinin ihtiyarlarını baba, orta yaşlılarını kardeş ve gençlerini oğul bilesin. Babalara hürmet edesin, oğullara şefkat gösteresin. İslâm askerine hiçbir veçhile zorluk çektirmeyesin. Nîmeti bol veresin. Eğer hazînen tükenirse buraya bildiresin ki, sana bir iki bin kese göndermekten aczim yoktur. Halkın fakirlerini, büyük vazîfelerle rencide ettirmekten şiddetle kaçınasın ki, bizim halkımızı rahat görüp, küffar halkı

imrensinler. Meyl ve muhabbetleri bizim tarafa olsun. Bir kimseyi hizmetinde kullandığın zaman da, sakın evvelki hâline îtimat etmeyesin. Çok kimseler vardır, elinde fırsat olmadığı zamanda zâhidlik ve iyilik yüzü gösterip, eline fırsat geçtiği zaman Firavun ve Nemrud olur. Ol kimseleri tecrübe edip göresin. Eğer evvelki hâli son hâline uygunsa hizmetinde kullanasın.

İmdi, ey Gâzi Bâli Bey! Sana dahî nasîhatım odur ki; atın yürüğünü, kılıcın keskinini ve beyin bahâdırını saklayasın. Allahü teâlâ hazretleri yolunu açık ve kılıcını keskin eyleye ve seni küffâr-ı hâksâr üzerine mansur ve muzaffer eyleye..."

Fransa Kralı I. Fransuva, 1525 Pavye Muhârebesinde Almanlara esir düşünce, annesi Düşes Dangolem vâsıtasıyla Osmanlılardan yardım istedi. Bunun üzerine Kânûnî'nin krala gönderdiği mektup onun Avrupa devletlerine bakış açısını çok güzel ifâde etmektedir. Ocak 1526 târihli mektup şöyledir:

"Sen ki Françe vilâyetinin kralı olan Françesko'sun. Hükümdârların sığındığı kapımın eşiğine uzattığın tezkereden mâlûmum oldu ki, memleketinin toprakları düşman tarafından zaptolunup, sen dahî şu anda onlar elinde esir bulunmaktasın ve kurtulmaklığın için bizden yardım dilemektesin. Bütün dünyânın sığındığı, pâdişahlığıma yakışan ayağımın toprağına mârûzatın ulaşmakla her türlü hâlini öğrenip, olan bitenden haberdâr oldum. Yüce seleflerimiz, Allah onların kabirlerini nur içinde tutsun, düşmanlarını kahretmek ve sayısız fetihlere ermek maksadiyle her vakit cihâd için kılıç çekmek fırsatını kaçırmayıp, ben dahi onların açtığı çığırda harekete geçip, her günüm zorlu kaleler ve girilmesinde engeller bulunan şehirler fethetmiş bulunmaktayım. O sebepten gece ve gündüz atımız eyerlenmiş ve kılıcımız kuşanılmıştır".

Kânûnî Sultan Süleymân Han tâkib ettiği cihanşümûl siyâsetle, Almanya içinde de aslı değiştirilmiş olan Hıristiyanlıktan yeni bir mezhep kuran Martin Luther taraftarları olan Protestanları desteklemiştir.

Avrupalılar Kânûnî'yi **"Muhteşem Süleymân",** Müslümanlar da **"Şanlı Süleymân"** lakaplarıyla yâd ettiler. Edip olduğundan **"Muhibbî"** mahlasıyla şiirlerinin toplandığı **Dîvân'**ı vardır.

Sultan Süleyman Han devrinde, Osmanlı Devletinin kara, deniz ordusu dünyâda birinciydi. Kültür ve sanat faaliyetleri doruk noktasındaydı. İlk Osmanlı tezkireleri bu sultâna sunuldu. İlim, kültür ve sanat müesseselerinde Kânûnî'nin himâyesinde, kıymetli şahsiyetler yetişip, herbiri eşsiz eserler verdiler.

Devrinde yetişen tefsir, hadis, fıkıh ve diğer İslâmî ilimlerde; Ahmed İbni Kemâl Paşazâde, Ebüssü'ûd Efendi, Zenbilli Ali Cemâli Efendi, Taşköprülüzâde, Kınalızâde Ali Efendi, Celâlzâde Mustafa Bey, Halebî İbrâhim Efendi, Coğrafya'da Pîrî Reis ve Seydi Ali Reis ile minyatürde ve târih yazıcılığında Matrakçı Nasuh, hattatlıkta Şeyh Hamdullah'ın oğulları ve talebeleri meşhurdu. Mustafa Dede, Şükrullah, Ahmed Karahisârî, Abdullah Çelebi, Kırımî Abdullah, Küssem, Hasan Çelebi, Nakkaşlıkta Şahkulu, tezhipte Kara Mehmed, Kıncı Mahmûd, Mısırlı Hasan ve Üstad İbrâhim, Galatalı Mehmed, Üstad Osman, Ali ve Hasan Kefeli gibi ustalar yetişti.

Ciltçilik, alçı, çini, ayna, hakkaklık, dokuma ve halı sanatları çok ileri seviyedeydi. Bu devirde yetişen Mîmar Koca Sinan, Türk-İslâm sanatının birer şâheseri olan eserler yaptı.

Pekçok hayrat ve iyilikleri olan Kânûnî Sultan Süleymân Han, çok eser yaptırdı. **Süleymâniye Câmii** ve külliyesi, Sultan Selim, Şehzâdebaşı, Cihangir câmilerini; İstanbul'da, Rodos'ta kendi adıyla anılan bir câmi; yine Anadolu, Rumeli ve Adalar'da muhteşem câmiler; medreseler, hastahâneler, yollar ve köprüler Büyük Sultan'dan günümüze kalan yâdigârlardır.

KÂNUNNÂME;

idârî, mâlî, cezâî ve çeşitli sâhalarda görülen lüzum üzerine pâdişâhların emir ve fermanlarıyle vaz edilen (konulan) kânun ve nizamları ihtivâ eden mecmua. Kânunnâmeler, daha önceki pâdişâhlar tarafından konulan kânun ve nizamların aynen veya hülâsa edilerek toplanmak sûretiyle de meydana getirilirdi.

Bütün İslâm devletlerinde hükümde birinci derecede esas kaynak; kitap, sünnet, icmâ ve kıyas ile bunlara bağlı delillerin teşkil ettiğiİslâm hukûkudur. Hicrî dördüncü asra kadar müctehidler, temel kaynaklarda hükmü açıkça bulunmayan meseleleri kendi ictihâdlarına göre hallediyorlardı. Bu asırdan îtibâren yalnız dört büyük müctehidin ictihâd ve usûlleri kaydedilmiş, fıkıh ve usûl-i fıkıh kitapları yazılmıştır. Bundan sonra, sorulan suâller bu kitaplara göre cevaplandırılmıştır. Zamanla âlimlerin fıkıh kitaplarına göre verdikleri cevaplar derlenerek fetvâ kitapları yazılmıştır.

Bunların yanında, sultan tarafından emir, ferman ve kânunnâmeler de çıkarılmıştır. Bunlar meydana gelen hâdiseleri halleden hükümler mâhiyetindedir. Pâdişâhların bu nevi hüküm verme husûsunda mesnetleri, dayanakları yine İslâm hukûkudur. İslâm hukûku lüzum görüldüğünde pâdişâha hüküm vermek selâhiyeti vermiştir. Kur'ân-ı kerîmde ve hadîs-i şerîfte, ulûlemre itâat emredilmiştir. Bu sebeple pâdişâhlar, zaman zaman kamu yararını ve devlet işlerinin düzenli yürütülmesini dikkate

alarak hukûkun çeşitli mevzûlarına âid kânunlar koymuşlardır.

Nitekim pazardaki bac vergisinin miktârı, tımarlı sipâhilerin, hak ve vazîfeleri, kıyâfet ve sikke meseleleri pâdişâhın emir ve fermanları ile tanzim edilmiştir. Bu düzenlemelerde, muhitlerin dîne muhâlif olmayan örf ve âdetleri de önemli rol oynamıştır. Bu husûs emir ve fermanları bir araya toplayan kânunnâme mecmualarının baş tarafındaki; "Yüce İslâm kânununa uygunluğu görülüp, şimdi bile geçerli kânun ve İslâmî meseledir." ibâresinden de açıkça anlaşılmaktadır. Kemâlpaşazâde'nin bir fetvâsındaki; "Şer'an câiz değildir ve hem men olunmuştur. Cânib-i sultândan" ifâdesi İslâm hukûku ile kânunnâmeler arasındaki uygunluğu gösterir. Osmanlı için böyle bir uygunluk mecbûrîdir. Çünkü devletin temeli, İslâmı yaşama ve yayma gâyesi üzerine kurulmuştur.

Osmanlı pâdişâhlarının İslâm hukûkunun dışında olan örfe dayanarak yaptığı düzenlemeleri İslâm hukûkunun dışında görmek ve Osmanlının İslâm hukûkundan ayrı, bir de örfî hukuk tatbik ettiğini söylemek mümkün değildir. Çünkü İslâm esaslarına muhâlif olmayan her tasarruf dînîdir ve dîne uygundur. Bunun içindir ki, Osmanlılarda hâkim mevkiinde olan kâdılar, fıkıh ve fetvâ kitapları yanında pâdişâh tarafından çıkarılan emir, ferman ve kânunnâmelere de hükümde kaynak olarak mürâcaat etmişlerdir.

İlk Osmanlı kânunnâmeleri, kânun tekniği ve bünye husûsiyetleri bakımından mücerret ve umûmî bâzı hükümlerin, sistemli bir tarzda, tasnif ve tertipleri sûretiyle meydana gelmiş değildi. Bunlar daha ziyâde, muayyen zaman ve mekânlarda ortaya çıkan hâdiselerle ilgili emir ve fermanlardan ibâretti. Ayrıca bütün Osmanlı memleketlerine mahsus umûmî kânunlar olmayıp, her yerin örf ve âdetlerine göre düzenlenmiş husûsî kânunlardı. Zâten Osmanlı Devletinde, idârî, mâlî mevzuâtta bölgelere göre her biri ayrı bir teşkilât ve nizamla idâre edilen ve çeşitli imtiyâz ve muâfiyetlere sâhip bulunan zümreler vardı. Bunlara ve vakıflar şeklinde, idârî-mâlî bir takım muhtâriyetlere ve her biri kendi husûsî statüsüne göre idâre edilen teşekküllere hükmeden bir ülkede, umûmî bir teşkilât ve idâre kânunu tertib etmeye ve bunu herkesin eline vermeye imkân yoktu. Bu sebeple Osmanlıların, şerîata (İslâmiyete) uygun olmak şartıyla, meselâ Macaristan'da fethedilen memleketler ile Adalarda, Mısır'da, Âzerbaycan'da veya doğu vilâyetlerinde hemen fetihten sonra uyulacak kânunlar kaleme alınırken, o memleketlerde öteden beri geçerli örf ve âdetler ile birlikte bir kısım eski nizâm ve kânunların da değiştirilmedikleri dikkati çekmektedir. Bilhassa bir kısım Türk-İslâm devletlerinden fethedilen ülkelerde bâzan eski kânunların hiç değiştirilmeden aynen ve eski isimleri ile muhâfaza ve tatbik edildiği, sâdece sonradan sokulmuş ve İslâmiyete aykırı bid'atlerin ayıklanarak atıldığı görülmektedir.

Denilebilir ki, Osmanlılar fethettikleri memleketlerdeki örf ve âdetler ile halkın alışık olduğu vergi şekillerine uzun müddet riâyet etmişler, ancak lüzum duyuldukça onları yavaş yavaş tâdil ve ıslâh etmek sûretiyle bütün memleket için umûmî ve müşterek bir nizâma doğru yükselmek imkânını bulmuşlardır. Yine bu siyâset sâyesinde hâkimiyetleri altına aldıkları ülke halkının gönlünü ve kalbini de fethetmişler ve onları İslâmiyete daha kolay ısındırmışlardır.

İlk zamanlarda emir ve fermanlar çıkarmak sûretiyle mahalline gönderilen kânunlar, Fâtih Sultan Mehmed zamânında **Kânunnâme-i Âl-i Osman** adıyla tedvin edilmiştir (toplattırılmıştır). Nitekim **Kânunnâme'**nin hemen başında yer alan; "Bu kânunnâme atam ve dedem kânûnudur ve benüm dahî kânunumdur" ifâdesi bunun açık delîlidir. Fâtih kânunnâmesi üç kısımdan teşekkül etmekteydi. Birinci kısım, devlet ileri gelenlerinin teşrifattaki yerlerine, pâdişâha kimlerin arzda bulunabileceklerine, kâdıların mertebelerine; ikinci kısım, saltanat işlerinin tertibine, yâni dîvân, has oda teşkilâtına ve saray hizmetkârlarının bayramlaşma merâsimlerine; üçüncü kısım ise, suçlar ve karşılıkları ile mansıb sâhiplerinin gelirlerine dâir bilgileri ihtivâ ediyordu. Son kısımda ayrıca gayri müslim devletlerin verecekleri yıllık vergiler ile devlet görevlileri ve hânedân mensuplarına dâir lâkap örnekleri bulunmaktadır.

Diğer taraftan, arâzî ile ilgili kânunnâmeler, umûmî nüfus ve arâzi tahrir defterlerinin baş kısmında yer alıyordu. Burada Osmanlı Devletinde yazıldığı yöre ile ilgili toprak işçiliğinin organizasyon şekilleri, toprakların ve o toprağı işleyen reâyânın hukûkî statüleri, vergi sistemleri ve çiftçileri alâkadar eden muhtelif vergilerin ehemmiyet ve mâhiyeti belirtilmekteydi.

Halkın eşyâ ve yiyecek fiyatlarının tesbit ve teftişi husûslarını tâyin eden ihtisâb kânunnâmeleri ise, pâdişâhın emri üzerine, alâkalı zümre temsilcilerinin katılmasıyla mahallinde yapılan tedkiklere ve esnafın âdet ve nizâmlarını tesbit için vaktiyle verilmiş fermanlara dayanarak düzenlenmiştir. Kânunnâmede alışverişlerle alâkalı olarak narhın herkesi ilgilendirmesi sebebiyle, ferman çıkmadıkça fiyatların yükselip düşürülemeyeceği üzerinde durulmaktadır. Narh söz konusu edilirken sâdece tâyin edilen fiyattan satmak değil, bunun yanında kalitenin de bozulmaması lâzım geldiği husûsuna dikkat çekilmekte; fiyâta riâyet etmekle berâber; sanatına hîle katan, gramajı düşüren veya özellikle ekmeği çiğ çıkaranların affedilmeyip cezâlandırılmaları istenmektedir. Bilhassa halkın huzûr içinde yaşayabilmesini temin eden şartlardan birinin çarşı pazarın intizâmına bağlı bulunduğuna dikkat

çekilmektedir. Bu yüzdendir ki, Osmanlılar çok önem verdikleri narh müessesesinin kontrolünü sadrâzamın vazîfeleri arasına almışlardır.

Fâtih Sultan Mehmed, İkinci Bâyezîd ve Yavuz Sultan Selim Han zamanlarında düzenlenen kânunnâmeler, Kânûnî Sultan Süleymân zamânında en mükemmel şeklini almıştır. Bu kânunnâme de, **Fâtih Kânunnâmesi** gibi, üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde, cezâ kânunları genişletilmiş ve sistematik bir şekilde düzenlenmiştir. İkinci bölüm sipâhîlerin yükümlülüklerini ve sipâhîlerle ilgili kânunlara yer vermiş, sipâhîlerin reâyâ üzerindeki haklarıyla onlardan alacakları vergiler, has ve timar arâzilerinden alınan başlar, yayalarla müsellemlere ilişkin kânunlar da bu bölümde ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise, reâyânın hak ve görevleriyle, toprakların kullanımına dâir hükümler ve askerlik vazîfesi yapan reâyânın özel kânunları vardır.

Bu kânunnâmelerin yanında zamânın pâdişâhının emri ve muhtelif kânunların bir araya getirilmesi sûretiyle teşkil olunan kânunnâmeler de görülmektedir. Ancak bu kânunnâmeler tatbikâtta mürâcaat edilen asıl kânun metinleri olmaktan uzaktır. Bunlar devlet dâirelerinde tatbik edilmek üzere, resmen tanzim edilmiş bir kânunlar mecellesinin aslı olmayıp, Osmanlı devlet teşkilâtı hakkında umûmî bir fikir vermeye yarayacak derlemelerden ibârettir. Ancak bâzan bunlar bir kânunnâme sûreti de olabilmektedir.

Bu arada bâzı kânunnâmeler de asıl metni teşkil eden hükümlerin fetvâ şeklinde birer misâl ile îzâh edildiği de görülmektedir. Bunlar arasında bilhassa Şeyhülislâm Ebüssü'ûd Efendiye âit olup, mîrî arâzi rejiminin esaslarını tesbit ve îzâh eden fetvâlar çok önemlidir.

Pâdişâhlar bu kânunları düzenlerken mutlak olarak dîvân üyeleri ile istişâre etmişlerdir. Ayrıca şeyhülislâmın da tasdikinden geçirilmiştir.

Bu durum devletin zayıfladığı ve dış baskılarla îlân edilen Tanzimât fermânına kadar düzenli bir şekilde devâm etmiştir. Tanzimâttan sonra, Osmanlı ülkesindeki ecnebî dâvâlarının şer'î mahkemelerde görülmesine karşı çıkılınca, batılı devletlerin baskısı ile, yabancıların dâvâlarının halledilmesinde esas olmak üzere bâzı tâdiller de yapılmıştır. Hattâ bunun için Avrupâî kânunların tercüme edilmesini teklif edenler olmuştur. Cevdet Paşa ve taraftarları bu kânunların Osmanlı Devletinin bünyesine uymadığını söyleyince, kabul gören bu fikir netîcesinde, devrin âlimlerinden müteşekkil bir heyet; **Metn-i Metîn** ve **Arâzi Kânunnâmesi** bilâhare **Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'**yi hazırlamıştır. Bunların yanında 1840 ve (1850-51) târihli cezâ kânunları İslâm hukûkuna uygun olarak hazırlanan kânunlar grubunu teşkil eder. Bununla berâber, 1850 târihli **Ticâret Kânunnâmesi,** 1858 târihli **Cezâ Kânunnâme-i Hümâyûn** gibi kânunlar ise, batılı kânunların değiştirilmesi ile hazırlanmışlardır.

KANYON;

Alm. *Canon (m),* **Fr.** *Canon (m),* **İng.** *Canyon.* Sarp, kayalık kenarları arasına sıkışmış vâdi. Bir akarsuyun yeri oyması neticesinde meydana gelen dar ve dolambaçlı boğaza da kanyon adı verilir. Yeryüzündeki bu çeşit yerlere dendiği gibi, deniz diplerindeki keskin yamaçlı vâdilere de bu ad verilir. Kanyonlar genellikle suyu bol ve kuvvetli akarsular tarafından meydana getirilir. Bâzan da içinde yeraltı ırmağının geçtiği mağaraların çökmesi ile teşekkül ederler.

Yurdumuzda Karadeniz bölgesi dağları ile Batı ve Orta Toroslarda kanyonlar çok bulunur. Kuzey Amerika'daki Colorado kanyonları dünyâca meşhurdur.

KAPADOKYA (Kappadokia);

Alm. *Kappadokien,* **Fr.** C*appadocia,* **İng.** C*appadocia.* Anadolu'nun orta kesiminde, Toros Dağlarının kuzeyinde ve Kızılırmak yayı içindeki engebeli platoda yer alan antik bölgeye eskiden verilen isim. Bugünkü Çorum, Yozgat, Sivas, Malatya, Kayseri, Nevşehir, Kırşehir, Niğde, Aksaray illeriyle Amasya, Tokat, Kahramanmaraş, Adıyaman, Adana ve Konya illerinin bir bölümünü içine alıyordu.

Kapadokya bölgesiyle ilgili ilk bilgiler Kültepe'de ele geçen çivi yazılı tabletlerden elde edilmiştir. Edinilen bilgilere göre Kapadokya bölgesinin en eski sâkinleri Hattiler ve Luvilerdi. M.Ö. 3. bin yıl sonuyla 2. bin yıl başlarında bölgeye gelen Asurlular başta Kaneş (Kültepe) olmak üzere pekçok ticâret kolonileri kurmuşlardı. M.Ö. 2. bin yılın başlarından itibâren Anadolu'ya gelen Hititler Kapadokya'yı da içine alan bir bölgeye yerleştiler. Daha sonra kurdukları devletin ve onu tâkib eden imparatorluğun en önemli merkezleri bu bölgede yer aldı. M.Ö. birinci bin yılın başlarında Hititlerin Anadolu'da zayıflayarak Güneydoğu Anadolu ve Mezopotamya'nın kuzeyine çekilmeleri üzerine Kapadokya önce Frigyalıların daha sonra da Perslerin eline geçti. Persler Anadolu'ya Zerdüşt dînini ve ateşe tapma inanışını getirdiler. Bu inanış için bir sembol teşkil eden Argaios (Erciyes) Dağı civarı ateşperestliğin en çok yayıldığı yöre oldu.

M.Ö. 4. yüzyılın sonlarına kadar bölge Perslere bağlı Satraplarca idâre edildi. İskender Anadolu'dan

geçerken Kapadokya'da durmadıysa da ona karşı bağımsızlığını îlân eden I. Ariarathes'in üzerine komutanlarından Perdikkes'i gönderdi. Daha sonra Selevkoslara bağlı mahallî krallarca idâre edilen Kapadokya, Selevkos Kralı III. Antiokhos'un Magnesia (Manisa) yakınlarında Romalılara yenilmesinden sonra, Romalıların hâkimiyeti altına girdi. M.Ö. birinci yüzyıl boyunca çeşitli Pontus ve Ermeni saldırılarına rağmen Roma'ya bağlılığını sürdüren Kapadokya, M.S. 17'de Roma İmparatoru Tiberius tarafından ilhak edildi. Daha sonra Hıristiyanlık döneminde önemli merkezlerden biri hâline gelen Kapadokya İslâmiyetin doğuşundan sonra 7. yüzyıldan îtibâren İslâm ordularının akınlarına uğradı. 647'de hazret-i Muaviye tarafından Kayseri fethedildi. 709'da en önemli sınır kalelerinden olan Tyana İslâm hâkimiyetine girdi. 1072 de Selçukluların idâresine giren Kapadokya Yıldırım Bâyezîd tarafından Osmanlı topraklarına katıldı.

Bugün antik ve turistik bir bölge olma vasfını koruyan Kapadokya'da düşman hücumlarından korunmak için yer altına oyulmuş birbirine dehlizler veya kuyularla bağlı katlardan meydana gelen Derinkuyu, Kaymaklı, Özkonak, Göztezin, Konaklı yer altı şehirleri vardır. Hayat için her türlü imkânın bulunduğu yeraltı şehirlerinde, dışarıyla bağlantılı olan koridorlar, bir yatak üzerinde dönen değirmentaşı biçimindeki büyük taşlarla kapatılıyordu. Kapadokya bölgesinde Bizans döneminden kalma tüf (yumuşak) kayalara oyulmuş kiliseler, capellalar, manastırlar ve keşiş hücreleri vardır. Ihlara Vâdisi, Zelve, Çavuşin, Ürgüp, Göreme, Avanos, Belisırma Vâdisi, Avcılar, Uçhisar, Ortahisar ve Soğanlı Vâdisinde yüzün üzerinde kilise ve capella bulunmaktadır. Özellikle Ihlara Vâdisi, yapılarının çokluğu ve duvar resimlerinin çeşitliliğiyle dikkati çekmektedir.

Kayalara oyulmuş bu yapıların yanısıra bağımsız yapılar da vardır. Erciyes dağının yamaçlarında kesme taştan yapılmış mahalli özellikler gösteren binâlar bulunur. Niğde'nin Aktaş köyündeki Andaval Bazilikası 6. yüzyılın klasik üslûbunda, bazilika planında üç sahanlı bir yapıdır. Kayseri'nin Tomarza ilçesindeki Meryem kilisesi mahallî özelikler gösteren mîmârisi, kesme taştan cephesindeki işçiliğiyle dikkati çeker. Kırşehir'in kuzeyindeki Üçayak kilisesiyse tamâmen tuğlayla yapılmıştır.

KAPALIÇARŞI;

Alm. *Der Grosse Basar,* **Fr.** *le Grand Basar,* **İng.** *Covered market, bazaar.* Ticâret merkezi mâhiyetinde, üstü kapalı çarşı. Daha çok İslâm ülkelerinde bulunur. Türkiye'de Bursa, Edirne, İstanbul, Kayseri ve Urfa'da eski, diğer şehirlerinde de son devirlerde yapılan kapalı çarşılar mevcuttur. İçlerinde en meşhuru İstanbul'dakidir.

İstanbul'un fethinden sonra Fâtih Sultan Mehmed Han (1451-1483) devrinde, 1460 târihinde inşâ edilen Kapalıçarşı'nın çekirdeği İç Bedestendir. "Cevâhir Bedesteni veya Bezzazistân-ı Atik" de denilen İç Bedesten, geliri Ayasofya'ya vakfedilmek üzere Pâdişah tarafından yaptırıldı. İç Bedestene ilk ilâve Sandal Bedesteni oldu. Kânûnî Sultan Süleyman Han (1520-1566) devri dâhil, zamanla devamlı ilâvelerle genişleyen Kapalıçarşı, bugünkü hâlini aldı. Son hâliyle 30.700 m2lik bir alanı kaplamaktadır.

İstanbul Kapalıçarşı'sının iki bedesteninden Cevâhir Bedesteni (Bedesten-i Atîk=Eski Bedesten) bir mîmârî âbide olup, tuğla kemerlerle ayrılmış on beş bölümden ibârettir. On beş bölümün her biri bir kubbeyle örtülmüştür. Bu dört kapılı binâ 45.5x30 metre= 1365 metre karedir. Evvelce aradaki dar yollardan yüksekte dolap denilen tezgâhlar bulunurdu. Duvarların iç taraflarında da gâyet küçük hücreler, gözler vardı. Kapalıçarşı'daki ikinci bedesten olan Sandal Bedesten (Bedesten-i Cedîd=Yeni Bedesten) ise, 12 pâye ile 20 bölüme ayrılmış idi. Bunların üzerlerine tuğladan geniş kemerler atılmıştır. Sandal Bedesteni 50 kubbe ile örtülmüştür. İçeriden ölçüleri; 40x32 metre = 1280 metrekaredir (diğer bedesten 85m^2 küçük, her ikisi: 2645 m^2). Sandal Bedesteni kubbe sayısı bakımından Türk mîmârisinde bu çeşit eserlerin en büyüğüdür. Burada da dış cepheye bitişik dükkânlar olup, dört taraftan giriş vardı.

Bu iki bedesten bir bakıma Kapalıçarşı'nın iç kuleleri oldu. Her iki bedestenin duvarlarındaki gözlerde bulunan kalın demir kasalar Osmanlı Devletinde batı usûlü bankalar kurulmadan önce en değerli malların, mücevher ve paraların saklandığı, tâcirlerin sermâye ve tasarruflarını bıraktıkları, loncaların kayıt ve sicil defterlerini sakladıkları emniyet sandıklarıydı. Fâtih devrinde 128 emânet sandığı kasası vardı. Çarşı, devletin, sosyal, kültürel ve iktisâdî merkezi oldu.

Ahşap yapılı ve üstü kiremitli olan Kapalıçarşı; 1512, 1546, 1565, 1618, 1622, 1645, 1652, 1658, 1750, 1766 târihlerindeki yangın ve zelzelelerden büyük zarar görünce, Sultan Üçüncü Mustafa Han (1757-1774) devrinde kâgir olarak yeniden inşâ edildi. Dükkânların kâgirleşip, bloklaşmasıyla yollarının üstü de örtüldü. 1894 büyük İstanbul zelzelesinden sonra tekrar inşâ ve tâmirâtı yapıldı. Büyük zelzelede zarar görenlere; toplanan yüz bine yakın altının çoğunu zamanın Sultanı İkinci Abdülhamîd Han kendi parasından vermiştir. Tonoz ve kemerleri badanalanıp, nakışlanan Kapalıçarşı'nın Bâyezîd istikâmetindeki kapısının üstünde "El-kâsib Habibullah" kitâbesi ve Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın tuğrası, Nuruosmaniye Câmii istikâmetindeki kapısının üstünde de yine bir kitâbe ve Osmanlı

Devletinin arması mevcuttur. 1943, 1955 yangınlarında da zarar gören Çarşı, tâmirâtla son şeklini almıştır.

Çarşının içindeki yer adları esnaf ve zanâatlarla alâkalıdır. Akikçiler, Altıncılar, Aynacılar, Basmacılar, Çadırcılar, Fesciler, Hakkaklar, İnciciler, Kalpakçılar, Kavaflar, Keseciler, Kuyumcular, Kürkçüler, Mahfazacılar, Okçular, Örücüler, Püskülcüler, Sahaflar, Takkeciler, Terziler, Varakçılar, Yağlıkçılar, Yorgancılar, Zenneciler adları esnaf ve zanâatların hâtırası olarak, zamanımızda da cadde, sokak ve işyerlerinde hâlâ kullanılmaktadır. İslâmî bir müessese olan vakıf eserlerin gelir kaynağı olan Kapalıçarşı'da, Fâtih Sultan Mehmed Handan îtibâren kervansaray ve hanlar da yapılmıştır. Fâtih'in yaptırdığı Bodrum Kervansarayına (han) ilâveten sonraları, Ali Paşa, Astarcı, Baltacı, Câmili, Cuhacı, Dış Cebeci, İç Cebeci, İmâmeli, Kebeci, Kızlarağası, Mercanağa, Pavavracı, Pastırmacı, Perdahlı, Rabia, Sarnıçlı, Sepetci, Sorguçlu, Tarakcılar, Yağcı, Yolgeçen, Zincirli kervansaray ve hanları da yapıldı. Kapalıçarşıda 4399 dükkân, 2195 oda, 497 satış tezgâhı, 24 han, 12 mahzen ve 2 bedestenden başka 16 çeşme, 8 kuyu, 2 şadırvan, birer sebil, mektep, türbe, câmi ve 10 mescid olduğu kaynaklarda yazılıdır. Günümüzde içine 8 kapıdan girilen Kapalıçarşı'da 65 sokak vardır. Fabrikasyon malların yanında el emeği, göz nuru sanat eserlerinin de satışı yapılmaktadır.

Kapalıçarşı, Türk-İslâm sanat kompozisyonunun numûne ticâret merkezlerinden biri mâhiyetinde, mîmârî bir yapı kompleksine sâhiptir. Yüzyıllardır giyim, kuşam, mücevherât, antika ve nadide eşyâların ticâreti yapılan çarşı; Osmanlılar devrinde bu malların alınıp, satıldığı ve sergilendiği merkez durumundaydı.

Kapalıçarşı, kuşluk vakti duâ ile açılırdı. Dua merasimi bölükbaşısı tarafından yapılıp, adına "Duâcı" denirdi. "Buyurun duâya" nidâsıyla Çarşının ortasındaki muhafızlık dolabının önünde toplanan esnaf ve ahâli devrin sultanı ve ordusunun selâmetine, gelmiş ve geçmiş bölükbaşı ve esnafın ruhlarına niyaz edip, Salâten tüncina okurlardı. Duânın ardından bölükbaşı tellâllara hitâben; "Tavcılık yapılmayacak, mal kapatılmayacak, kefilsiz mal alınıp, satılmayacak" diye de nasihatta bulunurdu. Çarşıda alışveriş kuşluktan ikindiye kadar olup, bu vakit zamanımızda; sabah namazından kırk beş dakika ve ikindi namazından yazın yetmiş iki, kışın otuz altı dakika sonrasına denktir. Pahalı malların satışı için Perşembe günleri tercih edilirdi.

Çarşının idâresi Türk-İslâm esnaf teşkilâtlarından Loncanın elindeydi. Muazzam bir muhafaza teşkilâtına sahipti. Kuyumcuların ve kıymetli malların muhâfazası için husûsî dolaplar da mevcuttu. Müşteri ve esnaflar Çarşıyı boşaltıp, kontrol yapıldıktan sonra Muhâfaza Teşkilâtının bekçileri, el tetikte, kulak tıkırtıda vazifelerini yaparlardı. Kapalıçarşı'daki esnaf teşkilâtı İttihatçılar tarafından 1912'de dağıtılınca, idâre ve ticârî hayatta da değişmeler oldu. Kapalıçarşı'daki hayâtı, ticâreti, idâre tarzı ve fonksiyonunu anlatan birçok eser olup, yerli ve yabancı yazarlar tarafından kitap, makale ve broşürlerle, bütün dünyâya tanıtılmıştır.

KAPAN;

Alm. *Falle (f),* **Fr.** *Trappe, souricière (f), piège (m),* **İng.** *Trap.* Bazı hayvanları yakalamak için kullanılan tuzak. Büyük tartı âletine de kapan denir. Eskiden balkapanı, unkapanı, yağkapanı gibi orada satılan mallar için de bu tâbir kullanılmıştır.

Osmanlıların ilk kuruluşundan itibaren yağ, bal, un, erzak, hububât, kahve, ipek, pamuk gibi maddeler kapanlara getirilir, devlet bunlardan belli bir ardiye ücreti alarak gerektiğinde narh koyardı. Bilhassa İstanbul'da, dışarıdan ithal edilen mal ve eşyânın satışı bu kapanlarda, devlet resmî memurunun nezâretinde esnafın yiğitbaşıları ve ihtiyarların katılması ile yapılırdı. Böylece malların hîleli ve fazla fiyatla satılması önlenmiş ve herkesin kolayca mal temin edebilmesi sağlanmıştır. İlk Osmanlı Sultanlarının binâ ettirdiği câmi, mescit, medrese, imâret gibi vakıfların masraflarını karşılamak üzere "kapan hanı" yaptırdıklarına târihî kayıtlarda rastlanmaktadır.

Osmanlılarda zamanla gelişen kapanlar, günümüzde kurulmasına çalışılan ve bâzı büyük şehirlerde açılan umûmî pazar veya halden başka birşey değildir.

KAPI TOKMAĞI;

Alm. *(Tür)klopfer (m),* **Fr.** *Heurtoir (m),* **İng.** *Khocker, door handle.* Eski evlerde kapıları çalmak için yapılan âlet. Bunlar, kapı kanatlarından birinin üstüne el yetişebilecek yüksekliğe konurdu. Zarîf şekillerde yapılan kapı tokmakları takıldığı yerde hareketli olacak şekilde îmâl edilirlerdi. Kaldırılıp bırakıldığında veya el ile tutulup buraya vurulduğunda tok bir ses çıkardığından ev sâhibini haberdâr ederlerdi. Çok süslüleri yapılan kapı tokmakları yerine bâzı yörelerde halkalar kullanılırdı. Bunlara "kapı halkası" denirdi.

Anadolu'da, ince zevkin mahsûlü olan evlerin her geçen gün azalıp târihî bir vasıf kazanmasıyla birlikte, var olan bu gelenek de unutulmak üzeredir. Ancak Anadolu'nun bâzı yerlerinde ve bilhassa

köylerde kapı tokmakları hâlâ kullanılmaktadır. Eskiden kullanılan kapı tokmakları atalarımızın ince düşüncelerinin zarif sanat anlayışlarının en güzel örneklerindedir.

Şöyle ki; kapı üzerinde biri ince, küçük ve tiz ses çıkaran, diğeri ise kalın, iri yapılı ve tok ses çıkaran farklı iki kapı tokmağı bulunur. Kapıya gelen kişi bir hanım ise ince, tiz ses çıkaran; erkek ise kalın, iri, tok ses çıkaran kapı tokmağını çalar. Böylece evdekiler kapıya gelenin kadın veya erkek olduğunu anlarlardı.

KAPIDAĞ YARIMADASI (Arktonnesas);

Marmara Denizinin güney kıyısında, Bandırma Körfezi ile Erdek arasında kalan bir yarımada.

Çekirdeği kendi adıyla mâruf granitten ibâret dar ve alçak bir kıstak (tombolo) ile karaya bitişmiş olan Kapıdağ yarımadası eski bir kütle olup, en yüksek yer Adamkaya'da 803 metredir. Yüzölçümü yaklaşık 290 km^2dir. Buradaki arâzi orijinal yeryüzü şekillerinden çok, tipik bir tombolodur. (Tombolo, Fransızca olup, aslı İtalyancadan gelmektedir. Kıyı dilinin veya okunun yardımı ile karanın ada ile birleşmesi; bitişmiş bir ada veya yarımada olmasıdır.)

Eskiden kıyıya çok yakın olan ve ada durumunda bulunan arâzî hem batı ve hem de doğudan iki ayrı kordon ile karaya bağlanmıştı. Bu iki kordon arası başlangıçta Lagün Gölü olmuş, sonra bataklık bir görünüş almış ve bilâhare kara ile birleşmiştir. Karalaşmış olmasına rağmen yağışlı mevsimlerde bataklık hâline gelir. Buraya Belkıs Bataklığı veya Belkıs Tombolosu denir.

Kapıdağ Yarımadası, jeolojik yapısı bakımından güney Marmara adalar topluluğunun bir parçasıdır. Yapısında granit, kuvarsit, mikaşist ve gnays başta gelir. İlk çağlarda Bandırma ve Erdek körfezlerini ayıran kıstak üzerine, gemilerin geçtiği bir kanal ve bunun kuzey kenarında târihî Kyzikas şehri vardı.

Kıyılar çoğu yerde diktir. Çok sayıda girinti ve çıkıntı bulunur. Düz yerler genelde Erdek çevresi ve kıstak arasındadır.

Yarımada'da Akdeniz iklimi görülür. Doğu ve kuzeyde poyraz rüzgârları, batıda ise lodos etkilidir. Yarımada genel olarak çalılıklarla kaplıdır. Bâzı bölgelerde ise ormanlık ve fundalıklar görülür. Başlıca yerleşim merkezi olarak, güneybatıda Erdek vardır. Bu kesim zeytinlik, meyve bahçesi ve bağlarla kaplıdır. Granit yatağı işletmeciliği çok miktarda yapılmaktadır.

Yarımadada çıkan içme suları çok lezzetlidir.

KAPIKULU OCAKLARI;

Eski Türk devletlerinde hâkana bağlı askerî teşkilât. Orta Asya Türk devletlerinde doğrudan hâkana bağlı merkezî ordu olup, Büyük Selçuklu Devletinde "gulâmân-ı saray" denirdi. Memlûk Devletinde de mevcud olan teşkilât, Osmanlı Devletine Türkiye Selçuklularından geçmiştir. Osmanlı sultânının şahsına bağlı kapıkulu ocakları, 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar bütün müesseseleri ile teşkilâtlanarak muazzam bir askerî güç meydana getirmiştir. Bu sınıfın muhârebelerde ve barış zamânında, emniyet tesisinde önemli hizmetleri olmuştur.

Osmanlı Devletinin ordusu, Osman Gâzi (1281-1326) devrinde Türk atlı aşîret kuvvetlerine dayanıyordu. Orhan Gâzi (1326-1359) devrinde, düzenli bir muvazzaf yaya ve süvârî kuvveti kurularak fetihler yaygınlaştırıldı. Abdalân-ı rûm, âhiyân-ı rum, bacıyân-ı rum gönüllüleri gazâlara katıldıkları gibi, azap, canbaz, cerahor, garip adlarıyla anılan dâimî ve seferî kuvvetler de muhârebeye iştirâk ederlerdi. Fetihlerin Rumeli ve Anadolu'da yaygınlaşmasıyla yaya (piyâde) ve müsellem (süvârî) teşkilâtına ilâveten Sultan Murâd-ı Hüdâvendigâr (1359-1389) devrinde, Selçuklular ve Memlûklerde olduğu gibi, dâimî ve maaşlı bir yaya ve süvâri ordusu kurulmak sûretiyle yeniçeri, cebeci ve sipâhî denilen kapıkulu ocakları meydana getirildi. Ayrıca, yeniçeri, cebeci, topçu ocakları ve diğer hizmetler için esir ve devşirme Hıristiyan çocuklarının yetiştirildiği acemi ocağı da kuruldu (Bkz. Acemi Ocağı). Dâimî ve maaşlı kapıkulu ocaklarının kuruluşuyla ilk muvazzaf kuvvetleri teşkil eden yaya müsellemler, merkezî ordunun geri hizmetlerine verildiler.

Kapıkulu ocakları, piyâde ve süvârî olmak üzere iki gruba ayrılırdı. Piyâde kısmının en önemlisi "yeniçeri ocağı"dır (Bkz.Yeniçeri Ocağı). Yüz doksan altı orta ve bölük olan yeniçeri ocağı, ağa bölükleri, cemâat ve sekban diye üç kısımdan meydana geliyordu. Altmış beşinci cemâat ortası olan sekbanlar otuz dört orta olup, Sultân Murâd-ı Hüdâvendigâr devrinde kuruldu (Bkz. Sekban). Fâtih Sultan Mehmed Han (1451-1481) devrinde yeniçeriler içine alınan sekbanlar; piyâde ve süvâri olmak üzere iki kısımdı. Sekban bölüklerinin en îtibârlısı otuz üçüncüsü olup buna, "avcı bölüğü" denirdi. Ağa bölükleri, Sultan İkinci Bâyezîd (1481-1512) devrinde, yeniçerilerin itâatsizlikleri üzerine, içlerindeki devşirmelerden seçilerek kuruldu. Bunlar altmış bir bölükten meydana geliyordu.

Kapıkullarından cebeci ocağının vazîfesi, harp silâh ve levâzımatını temin edip muhâfazasını

sağlamak ve cepheye taşımaktı(Bkz. Cebeci Ocağı). Topçu Ocağı, kapıkulunun yaya kısmına dâhil olup, top dökmek ve muhârebede top kullanmak üzere iki kısımdı. On beşinci ve on altıncı yüzyıllarda devrin en iyi ateşli silâhlarına sâhip Osmanlı Türklerinde zaferlerin kazanılmasında topçu ocağının büyük payı olmuştur. Büyük topları seferlerde taşımaları için top arabacıları ocağı kuruldu. Ateşli silâhlardan olan humbarayı yapmak ve muhârebelerde kullanmak humbaracı ocağının vazîfesiydi. Bu ocak, cebeci, tımarlı ve topçu olmak üzere üç kısma ayrılırdı. Muhârebe zamânında kuşatılan kaleleri yıkmak için lağım yapmak ve atmak lağımcı ocağının vazîfesiydi. (Bkz. Lağımcı Ocağı)

Kapıkulu ocaklarının subayları rütbe sırasıyla; yeniçeri ağası, yeniçeri kâtibi, ocak kethüdâsı, turnacıbaşı, başyayabaşı, muhzır ağa ve başçavuş idi. Daha sonra sekban ortalarının katılmasıyla sekbanbaşı, yeniçeri ağasından sonra kapıkulu ocağının ikinci kumandanı oldu. On beşinci yüzyıldan sonra kul kethüdâsı ile başyayabaşı arasında rütbe olarak turnacıbaşı, saksoncubaşı, zağarcıbaşı, dört ocak hasekisi, on altıncı yüzyılda ise devecibaşı girdi. Ocağın diğer yüksek rütbeli subayları da; başbölükbaşı, kethüdâbey ve cemâat bölükbaşılarından ibâretti.

Kapıkulu piyâdeleri sulh zamânında, belli günlerde yeniçeri ağasıyla berâber şehrin inzibâtını temin için dolaşırlardı. Bundan başka dört yayabaşı (çorbacı), dört bölükbaşı cumâ gecesi hâriç her gün İstanbul'da kol gezerler ve suçluları cezâlandırmak üzere Ağakapısı'na götürürlerdi. Çorbacıların hergün kola çıkmalarına "sıra kolu" denilirdi. İstanbul'un kale kapılarını açıp, kapamak vazifesi kapıkulu piyâdelerine aitti.

Kapıkulu süvârileri, İstanbul'da devlet hazînesinden maaş alan dâimî süvârî kuvvetleridir. Sultan Murâd-ı Hüdâvendigâr devrinde kuruldu. Önceleri sipâh ve silâhdâr bölüklerinden meydana gelen kapıkulu süvârîlerine sonra ulûfeciyân-ı yemîn (sağ) ve yesâr (sol); gurabâ-i yemîn (sağ) ve yesâr (sol) ilâve edilerek altı bölük olarak teşkilâtlandırıldı. Her bölüğün ayrı bölükağası, kethüdâ, kethüdâyeri, kâtip, kalfa, başçavuş rütbelerinde subayları vardı(Bkz. Kapıkulu Süvarileri).

Hizmetleri dolayısıyla on yedinci yüzyılın sonlarına kadar hayli îtibârlı olan süvârî bölükleri, Sultan Dördüncü Murâd Han (1623-1640) ve Vezîriâzam Köprülü Mehmed Paşanın devrinde çıkan sipâhî isyânları sebebiyle eski îtibârlarını kaybettiler. İkinci Mahmûd Han (1807-1839) devrinde, 1826 târihinde yeniçeri ocağı lağv edilince, kapıkulu süvârîleri de kaldırıldı ve diğer ocaklar gibi yeni tarzda süvâri bölükleri kuruldu.

Üç kıtaya hâkim olan Osmanlı Devletinin fetihlerle genişlemesinde büyük hizmeti olan kapıkulu ocağı, devrinde teşkilâtlı en muazzam ordu idi. Zamânın ihtiyâcına göre takviye ve islâh edildi. On dördüncü yüzyılda ok, yay, kılıç, mızrak, topuz, balta, pala, mancınık, zemberek gibi silahları kullanan kapıkulu ocağına, daha sonraki yüzyıllarda tüfek ve top da verildi. İki buçuk yüzyıla yakın bir zaman boyunca devamlı yenilenerek ilerleyip, kuvvetlenen teşkilât sâyesinde Osmanlı Devleti, her giriştiği işte muvaffak oldu. Sultânın hassa kuvvetlerini teşkil ettikleri ve dâimî sûrette hâkanın yanında bulundukları için îtibârları fazlaydı. Kapıkulu ocaklarının maaşları, levâzım eşyâları devlet tarafından karşılanıp, terfî ve mükâfâtlandırmanın yanında, disiplinsizlikleri hâlinde de çeşitli cezâ usûlleri tatbik edilirdi.

Sefere giden pâdişâhı kapıkulları ortalarına alıp muhâfaza ederler, ona karşı bağlılıklarını gösterirler ve ordunun muvaffakiyetinde büyük hizmetleri geçerdi. Osmanlı sultanları baş kumandan sıfatıyla orduda bulundukça, kapıkulu ocakları, bâzı tahrikler dışında, tam bir intizâm içinde hareket etmişlerdir. Ancak sultânı başlarında göremeyince, başta yeniçeriler olmak üzere, sürtüşmeleri başladı. On yedinci yüzyılda başlayan disiplinsizlikleri, teşkilâta tâlimsiz yabancıların alınması, aslî vazîfelerini ihmâlleri, ve bâzı tahrikler netîcesinde intizamsızlık ve kânunsuzlukları arttı. Ufak-tefek ıslâh çalışmalarının işe yaramayacağı anlaşılınca, "Vak'a-i Hayriye" ile 1826 yılında, kapıkulu ocakları bütünüyle lağvedildi. Osmanlı ordusu yeni ve modern bir teşkilâtla yeniden kuruldu.

KAPIKULU SÜVÂRÎLERİ;

Osmanlı Devletinde dâimî orduyu teşkil eden kapıkullarının süvâri kısmı. Kapıkulu süvârileri; yeniçeriler ve bostancılar arasında hizmet görmüş olanlarla Enderûn ve Enderûn'a eleman yetiştiren Edirne, Galatasaray, İbrâhim Paşa, İskender Paşa sarayları gibi yerlerden içoğlanları ve büyük fedâkarlığı görülen garib yiğitlerden alınan fertlerle vücûda getirilmiş bir sınıftı. Bunlar yeniçeriler ve diğer piyâde sınıfları gibi maaşlıydı. Timarlı sipâhîlerden ayırmak için kendilerine bölük halkı da denirdi. Sonraları yalnız sipâhî demekle kapıkulu süvârisi kastedildi.

Kapıkulu süvârî ocağına nefer alınmasına "bölüğe çıkmak" denirdi. Altı bölük olan kapıkulu süvârî ocağına, gerek saraylardan, gerek yeniçeri ocağından geçenlere bir hayvan veya hayvan parasıyla berâber yay ve ok akçesi adıyla bir mikdâr para verilirdi.

Murâd-ı Hüdâvendigâr zamânında kurulan kapıkulu süvârîleri; başlangıçta sipâhî ve silahdâr olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Bu iki kısım süvârîden sonra derece derece aşağıya doğru ulûfeciyân-ı yemîn

(sağ ulûfeciler) ve ulûfeciyân-ı yesâr (sol ulûfeciler) ve gurebâ-i yemîn (sağ garibler) ve gurebâ-i yesâr (sol garibler) isimleriyle 15. asır ortalarına doğru dört kısım kapıkulu süvârîsi daha kuruldu ve süvârîlerin hepsi altı bölüğe tamamlandı. Kapıkulu süvârisînden her bölüğün ayrı ayrı vazifesi vardı.

Sipah bölüğü: Süvârî ocağının kırmızı bayrak da denilen en mümtâz ve îtibârlı bölüğü. İlk devirlerde devlet ve millet yarârına faydalı hizmette bulunmuş olan nüfûz sâhibi kimselerin çocukları bu bölüğe alınırdı. Bunlar sulh zamanlarında cizye, resm-i gazem, mukâtaa gibi mîrî malların tahsîlinde görevlendirilirler ve ekseriyâ üzerlerine hünkâr içoğlanlarından biri ağa tâyin olunarak tahsilâta giderlerdi. On yedinci asırda kendilerine tevliyet (mütevellîklik), voyvodalık ve daha başka hizmetler verildi.

Sipah bölüğü, pâdişâhların câmiye çıkışlarında ve sefere hareketlerinde, ikişer ikişer sağ tarafında yürürlerdi. Harp sâhasında ise ordu merkezinin sağ tarafındaki saltanat bayrakları altında ve bâzan da hükümdârın arka tarafında dururlardı. Sefere giderken ordunun geçeceği yerlere sancak tepesi denilen tepeler kurup güzergâhı tesbit etmekle vazifeliydiler. Muhârebe meydanında çadırlarını hükümdâr otağının sağında kurarlar gece otağ-ı hümâyûnun korunmasını silahdâr bölüğüyle münâvebeli olarak yaparlardı.

Sipâhiler üç yüz bölükten meydana geliyordu. On yedinci asrın ilk yarısında her bölükte yirmi-otuz kişi ile bir de bölükbaşı bulunurdu. Efrâd, on altıncı asır sonlarında on beşden otuz akçeye kadar değişen yevmiye alırlardı. Bölükbaşılarının yevmiyesi ise kırk akçe idi.

Silahdâr bölüğü: Sarı bayrak da denilen bu bölük, Osmanlı Devletinde kapıkulu süvârîlerinin ilk teşkil edilen bölüğüdür. Bu bölüğe başlangıçta harem-i hümâyûndan çıkan içoğlanlarından, sonradan da Galatasaray, İbrâhim Paşa, İskender Paşa ve Edirne saraylarından çıkanlardan ve "veledeş" denilen süvârî çocuklarından efrâd alındı. Sipah bölüğünün kurulmasından sonra, silahdâr bölüğünün ehemmiyeti ikinci dereceye düşmüştür.

Fâtih Sultan Mehmed Han zamânına kadar beş bölük olan silahdârlar, alaylarda pâdişâhın arkasında yürürler, aşağı bölükler de bunların etrâfında giderlerdi. Sefere gidilirken askerin geçeceği yolların açılıp temizlenmesi silâhdârlara âitti. Bunun için bir mikdâr neferle kethüdâları veya çavuşları bu işe memur edilirdi. Silâhdârlar yolları açarlar, köprüleri tâmir ettirirler, geçilmesi zor bataklıkları temizlettirirler, bunun için de yerli halkı ücret karşılığı bu hizmetlerde çalıştırırlardı. Pâdişâh sefere çıktığında birkaç milde bir, yolun her iki; vezîriâzam serdâr olduğu zaman ise sâdece sol tarafa sancak tepeleri ihdâs etmek bunların görevleri arasındaydı. Yol açma hizmetlerinden başka tuğculuk, yedekçilik (pâdişâhın yedek atlarının götürülmesi), buçukçuluk (pâdişâhın câmiye çıkışında fakirlere sadaka dağıtılması) gibi vazifeler de bu bölüğe verilmişti.

İki yüz altmış ortaya ayrılan silâhdâr bölüğü, seferdeki gibi, câmiye çıkışlarda da pâdişâhın sol tarafında yürürler, harp sahasında ise saltanat sancaklarının sol yanında ve bâzan pâdişâhın arkasında bulunurlardı.

Gerek sipâh, gerekse silâhdarların başlarında büyük zâbit olarak silâhdâr ağasından başka; kethüdâ, kethüdâ yeri, başçavuş ve kâtipleri vardı.

Ulûfeciyân-ı yemîn ve yesâr bölükleri: Bâzan orta bölükler de denilen iki bölükten birincisine yeşil bayrak ismi verilirdi. Sağ ulûfeciler yüz yirmi bölüğe ayrılmışlardı. Sarılı beyaz bayrak taşıyan sol ulûfeciler ise yüz bölüktü. Sağ ulûfeciler seferde pâdişahın sağında yürüyen sipah bölüğünün sağında; sol ulûfeciler de solunda yürüyen silahdârların solunda yürürlerdi. Harp meydanında ve ordunun konak yerinde ise, pâdişâh sancağının biri sağında, diğeri solunda dururlardı. Hazîneyi korumak bunların görevleri arasındaydı. Bu iki bölükten dördü sağ, üçü de sol ulûfecilerden olmak üzere yedi kişi, subaşı ismiyle bölük subaşılığına tâyin edilirlerdi.

Ulûfeci bölüklerine alınan efrâdın hepsi Galatasaray, İbrâhim Paşa, İskender Paşa ve Edirne saraylarından çıkmış olmayıp, bunlara ek olarak orduda, devlet adamları hizmetinde ve kumandanlar maiyetinde bulunarak, muhârebelerde yararlıkları görülen efrâd, ekseriyeti teşkil ederdi. "Veledeş" denilen süvârî evlâdının ulûfecilere de verildiği olurdu. Tehlikeli zamanlarda kendilerine hizmet teklif edilenlerin, hayatlarını tehlikeye koyup o hizmeti îfâ şartıyla bölüğe kaydedilmeleri de kânûn emriydi.

Ulûfeciler arasından üç ihtiyâr süvârî "otağçı" ismiyle, eski ve satılması îcâb eden otağları satmak vazîfesiyle mükelleftiler. Hükümdâra ve hazîneye âit otağları bunlardan başkası satamazdı. Bu üç süvârinin biri emin, biri kâtip, biri de nâzır olurdu.

Gurebâ-i yemîn ve yesâr bölükleri: Sağ garibler ve sol garibler denilen bu bölüklere, "aşağı bölükler" de denirdi. Bir kısmı diğer bölükler gibi saraylardan alınırken, ekserîsi Türk, Acem ve sâir memleketlerden gelen veya Müslüman ve muhârebe meydanlarında çok tehlikeli işlerde muvaffak olmuşlardan teşkil edilirdi.

Sefer esnâsında merkez kolunda her gece otağ ve ağırlıkları muhâfaza ederlerdi. Harp esnâsında en mühim vazîfeleri, sancak-ı şerîfin muhâfazası idi. Bunun için sancak-ı şerîfin konulduğu çadırın etrâfını karargâh yaparlardı. Sancak-ı şerîfin ordu ile bulunmadığı devirlerde, yâni Yavuz Sultan Selîm Handan önce, pâdişâhın sancaklarını bunlar korurlardı. Ordugâha odun naklini temin etmek de görevleri arasındaydı.

Sağ ve sol garibler ayrı ayrı yüzer bölüğe ayrılmışlardı. Sağ gariblerin bayrakları sarı ile beyaz, sol gariblerinki ise yeşil ve beyaz renklerden meydana geliyordu.

Gurebâ bölükler efrâdı sonuna kadar bölüklerinde kalmayıp, ocakta ağa değiştiği, bir aşağı bölük ağası bir derece terfi ile yukarı bölüğe ağa olduğu zaman, bu bölüklerden muayyen mikdar efrâd da bir yukarı bölüğe terfî ettirilirdi.

Kapıkulu süvârîlerinin silâhları, bir pala ve bir mızrakla, "gaddâre" denilen ve eyerin kaşına asılı olan bir kılıçtan ibâretti. Bunlar meşakkate dayanıklı ve atik olan Anadolu atlarına binerlerdi. Harpte iki derin hat üzerine nizâm alır, değişmeli olarak düşmana hücûm ederlerdi. Her süvârî sefere bir de yedek at götürmek mecbûriyetindeydi.

Sipâhî ocaklarına kaydolunacaklar hakkında "hat" denilen pâdişâhın tahrîrî irâdesi çıkardı. Bu ocağa gireceklerin ismi evvelâ "mukâbeleci" denilen mâliye memuru defterine kaydedilir. Mukâbeleci, ocaktaki mahlûlleri her ulûfe zamânında bir deftere yazarak vezîriâzama bildirir, o da hükümdâra arz ederdi.

Vezîriâzamın huzûrunda ulûfelerini alacak süvârîler, maaşlarını alırken, "iptida" denilen askerî hüviyetlerini gösterirlerdi. Bu hüviyetlerde, her neferin künyesi, eşkâli ve ulûfe mikdârı yazılı olurdu.

Süvârî ağalarından sipah ağası sancağa çıkacak olursa üç yüz bin; silâhdar ve sağ ulûfeci ağaları da, iki yüz bin akçelik haslarla sancakbeyi olurlardı. Sol ulûfeci ve gurebâ ağaları ise, hârice çıktıkları vakit defter kethüdâsı olurlar, zeâmet ile çıkarlardı.

Kapıkulu süvârîlerinin hükûmet merkezinde yeniçeriler gibi müstakil kışlaları yoktu. Bunlar büyük mikdârda at beslemeye mecbûr olduklarından, çoğu hükûmet merkezine yakın yerlerde bulunurlardı.

KAPİTALİZM;

Alm. *Kapitalismus (m),* **Fr.** *Capitalisme (m),* **İng.** *Capitalism.* Sınırlı olarak şahsî teşebbüse ve mülkiyete müsâade eden, kazanç (kâr), rekâbet ve rasyonellik ilkesine dayanan, genelde çok değişik özellikler arz eden ekonomik yapıya sâhip rejim.

Bugünkü mânâdaki kapitalizm, tarihte çok değişik düşünce ve uygulamalara sahne olmuştur. Kapitalizm sistemi içinde bile ileri sürülen tezlere karşı anti-tez veya nazariyeler teşekkül etmiş ve değişik şekillerde ortaya çıktığı görülmüştür.

Ancak genel olarak kapitalizmi bu zamana kadar kurup ayakta tutan esaslar, muazzam ölçüde biriken sermâye artışı, kâr gayretine bağlı olarak gelişen teşebbüs zihniyeti, teknolojik gelişmeler, kredi ve sermaye piyasası olmuştur. Târihî bakımdan genel olarak şu safhalardan geçtiği görülmektedir:

Kapitalizmde servet birikimi, hudutsuz kazanç ve sömürü hırsı, tarihin her devrinde mevcut olmuştur. Avrupadaki büyük coğrafî keşiflerin yapılmasını müteakip (ticaret kapitalizmi) başlamıştır. Ticaret kapitalizmi, kâr hırsı taşkın, gözünü hırs bürümüş, istilâcı bir kuruluş ve yayılış devri olmuştur. Bu durum 18. yüzyılın ortalarına ve kısmen ikinci yarısına kadar sürmüştür.

On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında, teknik inkılâbın açtığı imkânlar sonucunda sermaye, ağırlık noktasını ticâretten sanâyiye kaydırmış ve böylece de (sanâyi kapitalizmi) devri başlamıştır. Madencilik, tekstil ve başka dalları ile endüstri, büyük ölçüde sermayeyi çeken kazanç yollarının başında yer almıştır. Bu devirde, devlet müdâhalesi asgariye indirilerek serbest rekâbet şartları alabildiğine yürürlüğe konarak "Bırakınız yapsınlar! bırakınız geçsinler!" sloganı hâkim duruma gelmiştir. Ücreti ile geçinenlerle, ortahalli esnaf kesimi, açlık ve sefalet içinde ezilmişlerdir. Bütün hükümranlık sermaye sahiplerinin elinde kalmıştır. Avrupadaki, kapitalizmin yaptığı bu uygulama şekli, esnaf kesiminin ortadan kalkmasına, sermâye sâhipleri ile bunlara tâbi olan bir ücretli sınıfın meydana gelmesine sebep olmuştur. Sosyalistler, kapitalizmin uygulanmasının neticesinde patron (burjuva) ve işçi (proleterya) diye iki sınıfın ortaya çıkmasına bakarak, proleterlerin burjuva sınıfını ihtilâl ile devirmesi sonucu komünizm toplumunun meydana geleceğini savunmuşlardır.

Bu devir, marksçı sosyalizm fikirlerinin filizlenip yoğunluk kazanmasına ve yerleşmesine zemin ve imkân hazırlamıştır.

Kapitalizmin, Birinci Dünyâ Harbinin sonundan günümüze kadar geçen süresi, üçüncü merhaleyi meydana getirmektedir. Bu devre, karışık bir sisteme sahne olmuştur. Özel teşebbüsün yanında, geniş

bir kamu sektörünün ekonomiye girmesi ve müdahale etmesi, sendikaların baskısı, altın para sisteminin milletlerarası hareketli ve akıcı işleyişi yerine türlü sınırlamalarla belirli kayıtlara bağlanması, firmaların sevk ve idare yetkisinin sermayedarlardan idareci (menejer) sınıfına geçmesi ve dolayısıyla bürokratik bir işleyişin ortaya çıkması gibi hususlara sahne olmuştur.

Kapitalizm hakkında lehte ve aleyhte çok şey söylenmiş ve yazılmıştır. Genel olarak komünizmde olduğu gibi devlet kapitalizminin olmayışı, kapitalizmin olduğu yerlerde parlamenter sisteme dayalı idarelerin bulunması, din ve şahıs hürriyetinin bulunması, âdil olmasa da özel (şahsî) teşebbüse imkân ve zemin hazırlaması ve mülkiyet hakkı tanıması gibi sebeplerle savunulmuştur.

Eşit olmayan bir servet ve gelir dağılımına yol açması, bu durumun ekonomik ve politik alanda bir güç dengesizliğini ortaya çıkarması, materyalist bir düşünce sistemi içinde hareket edilmesi, azınlık rejimi olarak doğmuş olması ve gelişmesi, devamlı olarak egemen sınıfların sermâye sahiplerinin olması, fâizcilikle, gelir dağılımını haksız bir şekilde düşük gelirlilerden alıp sermaye sahipleri lehine değiştirmiş olması, aşırı bir kâr ve kazanç hırsının hâkim unsur hâline getirilmesi gibi sebeplerle tenkit edilmiştir. (Bkz. İktisâdî Sistemler)

KAPİTÜLASYONLAR;

Osmanlı Devletinde yabancıların statüsünü tesbit eden hukûkî, mâlî, idârî ve dînî özellikteki antlaşmalar. Kapitülasyonlara, kısaca “imtiyâz” veya “imtiyâzât-ı ecnebiyye” de denir.

Osmanlı Devleti târihinde ilk olarak Sultan Birinci Murâd Han zamânında 1365 yılında Dalmaçya kıyılarında fakir bir ülke olan Ragusa Cumhûriyetine beş yüz duka haraç karşılığında ticârî imtiyaz verildi. 1397’de Osmanlı ülkesine gelen Bizans elçi ve konsoloslarına bâzı imtiyazlar verildi. Bu imtiyazlar karşılığında Bizans İmparatorluğundan İstanbul’da bir Türk mahallesi kurma ve bu mahallede oturan Türklerin dâvâlarına bakmak üzere kâdı ile din işlerine bakacak müftî tâyin etme hakkı alındı. Yıldırım Bâyezîd’in oğulları Süleymân Çelebi, Mûsâ Çelebi ve Mehmed Çelebi devirlerinde de yabancılara bâzı imtiyazlar tanındı. Fâtih Sultan Mehmed, İstanbul’u fethettiğinde, Bizans’ın Venedik ve Ceneviz’e tanıdığı imtiyazları küçük bâzı değişikliklerle kabul etti. 1479’da yine Fâtih tarafındanVenedik’e Kefe veTrabzon’da ticâret yapma hakkı tanındı. Fâtih Sultan Mehmed tarafından Venedik’e verilen bu imtiyazları Yavuz Sultan Selim 1513’te veKânûnî Sultan Süleymân 1521’de yapılan Osmanlı-Venedik ticâret antlaşmalarıyla genişleterek kabul ettiler. Mısır’ın fethinden sonra Fransız, Venedik ve Katalanlara Memlûkler tarafından verilen imtiyazlar, Yavuz Sultan Selim tarafından da tanındı. Osmanlı sultanları verdikleri bu imtiyazlarla fethettikleri ülkelerde ticârî faaliyetlerin canlı kalmasını ve ellerine geçirdikleri önemli transit yolların faal olmasını sağlıyorlardı. Ayrıca, bu asırda Amerika’nın ve Ümitburnu’nun keşfedilmesi sebebiyle İpek yolu ticâreti Osmanlı topraklarından uzaklaşmış, ticâret batıya kaymıştı.

Almanya-İspanya İmparatoru Şarlken’le İran şâhının Osmanlı Devleti aleyhinde birlik kurmak istediklerini tesbit eden Kânûnî Sultan Süleymân Han, Şarlken’in Avrupa’ya hâkim olma isteğine mâni olmak için, rakibi Fransa’yı siyâsî bakımdan destekledi. Vezîriâzam Makbul İbrâhim Paşa, Fransız konsolosu ile 1535’te tasarı şeklinde ticârî bir muâhede hazırladı. Ahidnâmeye göre Fransız tüccarlarının yüzde beş gümrük ile her iki devlete âit gemilerle serbestçe dolaşmaları ve bütün hukûkî muâmelelerde Fransız konsoloslarının kazâ hakları kabul ediliyordu. Bundan başka Fransız tebea hakkında dâvâlarda hüküm verecek kâdıların yanında bir Fransız tercümanı hazır bulunacaktı. Müslüman tebeadan birisine olan borcunu ödemeden kaçan Fransızın yerine başka bir Fransız ve konsolos yakalanmayıp, Fransa kralı aleyhine dâvâ açılacaktı. Her iki taraf için eşitlik ilkesini esas alması sebebiyle, antlaşma pâdişâh tarafından tasdik edilmedi.

Osmanlı pâdişâhlarının, siyâsî ve ticârî menfaatlerine uygun olarak verdikleri imtiyazlar, Avrupa’da Osmanlı idâresi lehinde büyük propaganda yapılmasına, Osmanlı Devletinin büyüklüğünün tanınmasına, dolayısıyla İslâmiyetin yayılmasına yol açtı. Hattâ Avrupa’da reform hareketlerinin önderi olarak kabul edilen Luther’in; “Ey Rabbim! Büyük Türkleri bir an önce başımıza getir de, senin ilâhî adâletinden onlar sâyesinde nasîbimizi alalım.” demesine sebeb oldu.

Kânûnî Sultan Süleymân’ın vefâtından sonra, 1569’da Sultan İkinci Selim Han, Fransa Kralı Dokuzuncu Charles ile 18 maddelik; 1581’de Sultan Üçüncü Murâd Han, ÜçüncüHenri ile 19 maddelik; 1579’da Sultan Üçüncü Mehmed Han, Dördüncü Henri ile 32 maddelik; 1604’te Sultan Birinci Ahmed Han, yine Dördüncü Henri ile 53 maddelik; 1743’te Edirne’de Sultan Dördüncü Mehmed Han, Ondördüncü Louis ile 55 maddelik; 1770’de Sultan Birinci Mahmûd Han; Onbeşinci Louis ile 84 maddelik kapitülasyon antlaşmaları imzâladılar.

Bunlardan başka 1578’de Toskana Krallığına; 1565’te Ceneviz Cumhûriyetine; 1580, 1593, 1603, 1606, 1622, 1624, 1641, 1662, 1675 yıllarında İngiltere’ye; 1598, 1612, 1634, 1668, 1712 yıllarında Hollanda Krallığına; 1617’de Avusturya’ya; 1678’de Polonya’ya; 1700’de Rusya’ya ve 1737’de İsveç

Krallığına çeşitli imtiyazlar verildi.

Bu kapitülasyonlar yabancılara; Osmanlı Devletinde yerleşmek, dolaşmak ve ticâret yapmak haklarını tanıyordu. Ancak ticâret husûsunda tam bir serbestliğe sâhip bulunmuyorlardı.

Bundan başka kapitülasyonlara göre yabancıların Osmanlı Devletine getirdikleri, ticâret eşyâsı üzerinden başlangıçta %5, daha sonra %3 gümrük resmi alınmaktaydı.

On sekizinci yüzyılın ilk yarısına kadar verilen kapitülasyon imtiyazlarının bir bölümü antlaşma niteliği taşımaktaydı. Ancak büyük bölümü(%90'ı) pâdişâh fermanları ile tek taraflı verilmiş imtiyazlardı. Bu tip kapitülasyonlar pâdişâh hayatta olduğu müddetçe yürürlükte kalır, istenildiği an kaldırılabilirdi. Bu yüzden her pâdişâh değiştiğinde imtiyazların da yenilenmesi gerekiyordu. Ancak bu yenileme işlemlerinin uzun zaman alması ve Avrupa devletlerinin her defâsında yeni imtiyazlar istemeleri üzerine, 1740'ta Sultan BirinciMahmûd ile Fransa Kralı Onbeşinci Louis arasında dâimî statü ile yeni bir kapitülasyon antlaşması yapıldı. Yeni antlaşma Fransa'ya tanınan ticârî ve hukûkî imtiyazları genişlettiği gibi, kapitülasyon kavramına da yeni bir nitelik kazandırdı ve karşılıklı bağlayıcılığı olan bir ticâret muâhedesi şeklini aldı. Bu devrede verilen imtiyâzların hiçbirisi devletin aleyhine olmamıştı. Zîrâ maksat batıya kayan ticâret yollarını tekrar Osmanlı ülkesine çekmek ve iç pazarı da devlet eliyle korumaktı. Bu durum 1838'e kadar Osmanlı lehine devam etti.

1838'de İngiltere'yle başlayan ve diğer Avrupa devletleriyle devâm eden bir dizi ticârî antlaşma, Osmanlı Devletinin iktisâdî bakımdan batının hâkimiyeti altına girmesine sebeb oldu. Bilhassa İngilizlerin yetiştirmesi olan Mustafa Reşîd Paşa ve arkadaşlarının gayretleriyle imzâlanan 1838 Baltalimanı Antlaşması yabancı ülkelere Osmanlı Devletini sömürmek için kapitülasyonlara ek ticâret imtiyazları sağladı.

1838 ticâret antlaşmalarıyla Osmanlı Devleti bâzı ticâret eşyâsı üzerinde mevcut yed-i vâhid (tekel) usûlünü kaldırmayı taahhüd ederek yabancılara iç ve dış ticâret husûsunda tam bir serbestlik tanıdı. Bununla berâber Osmanlı ülkesinden çıkacak mal üzerinden % 9 iskele ve % 3 çıkış resmi olmak üzere % 12 nisbetinde resim alınmaktaydı.

Mustafa Reşîd Paşanın yetiştirmelerinden; Âlî ve Fuâd paşalar da, 1861'de imzâladıkları yeni ticâret antlaşmalarında, 1838 ticâret muâhedelerinin iç ve dış ticâret serbestliği prensibini öngörmesi yanında, ihrâc edilen mallardan alınmakta olan % 12 iskele ve gümrük resmini yabancı tüccarlar için başlangıçta % 8'e ve sekiz yıl sonra da % 1'e indirdiler. Böylece 1838'de Reşîd Paşa ile başlayan ve 1861'de Âlî ve Fuâd paşalarla devâm eden idâreciler, Osmanlıyı Avrupa'nın mahkûmu yaptılar. Artık yabancı tüccarlar, Osmanlı memleketlerine yayılıp Osmanlı tüccarları gibi iç ticârette iş yapıyorlar, hammaddeyi kolaylıkla Avrupa'ya ihrâc ediyorlar, mâmul getirip satıyorlardı. Kendi memleketlerinde bundan daha kârlı ve imtiyazlı ticâret yapmalarına imkân yoktu. Avrupalı tüccarlara verilen bu imtiyazlara karşılık, Osmanlı tüccarlarının ve esnâfının korunması için en ufak bir tedbir alınmamıştı. Âlî ve Fuâd paşaların ıslâhât lâyihalarında ticârete dâir ciddî tek bir fikir yoktu.(Bkz. Baltalimanı Antlaşmaları)

Osmanlı topraklarından hammadde ihrâcı başlayınca, yerli sanâyi hammadde bulmakta sıkıntıya düştü. Başka bir ifâdeyle Osmanlı sanâyiinin çöküşü hızlandı. Böylece Osmanlı ekonomisi zamanla mevcut gücünü kaybetti ve gelişmelerin gerisinde kaldı. Nihâyet Avrupa'nın gittikçe gelişen ve genişleyen ticârî, iktisâdî ve teknolojik rekâbeti karşısında tutunamayarak 19. yüzyılın ikinci yarısından îtibâren hızlı bir çöküş dönemine girdi. Avrupa devletlerinin desteğine duyulan ihtiyâç, Osmanlı hükûmetlerini onların karşısında meselelerini eşit şartlarda müzâkere etme gücünden mahrûm bıraktı. Yapılan bu ticârî antlaşmalar, başta İngiltere olmak üzere, diğer Avrupa ülkelerinin mallarına karşı ilgiyi arttırarak yerli mallara olan talebi azalttı. Bilhassa Osmanlı lirasının değerinin yüksek tutulması, yabancı tüccarı cezbederken, yerli sanâyii hareketsiz bıraktı. Ticâret ve sanâyi geriledi.

1838 antlaşmasıyla ekonomisi felce uğratılan devlet, Rusya ile harbe sokulup, 1854'te İngiliz ve Fransızlarla ilk borç antlaşmalarını imzâlamak mecburiyetinde bırakıldı.

Alınan borçların fâizlerinin ödenememesi ve yeni borçların alımı ile 1870'te borç mikdârı, 792 milyon frangı buldu. Bunu fırsat bilen Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti üzerinde siyâsî ve askerî baskılarını arttırdılar. Bu sırada Abdülazîz Hanın şehâdeti ile tahta geçen Sultan Beşinci Murâd'ın kısa süren saltanatından sonra Sultan İkinci Abdülhamîd Han pâdişâh oldu. Birinci Meşrûtiyeti îlân ederek **Kânûn-i Esâsî'**yi kabul etti. Bu sırada tanzimâtçıların uyguladığı yanlış ekonomik politikalar ve yabancılara verilen imtiyazlar sebebiyle devletin mâlî durumu iyice kötüye gitti. Avrupa basını, Osmanlı Devletinin mâlî iflâs hâlinde bulunduğunu yazıyordu. Bu sırada Bosna-Hersek isyânı ile Midhat Paşa ve adamlarının tahrik ve teşvikleriyle Osmanlı-Rus Harbi patlak verdi. Devletin içinde bulunduğu mâlî kriz daha da büyüdü.

Yabancı devletlerin baskılarını önlemek ve Osmanlı Devletinin kaybolan îtibârını iâde etmek isteyen

Sultan İkinci Abdülhamîd Han, birçok mâlî tedbirler aldı. Düyûn-ı Umûmiye idâresi kuruldu. Alacaklı ülkelerin temsilcilerinden ve Osmanlı memurlarından meydana gelen bu idâre, tütün, tuz ve ipek vergileriyle damga pulu ve balık gelirlerini toplamaya yetkiliydi. (Bkz. Düyûn-ı Umûmiye)

Yapılan bu düzenlemeyle devlet, borçlarının büyük bir kısmından kurtuldu ve yabancı devletlerin iç işlerimize müdâhalesi önlenmiş oldu. Böylece Sultân'ın şahsî kâbiliyeti ve akıllı siyâseti sâyesinde devlet mâlî îtibârını elde etti ve siyâsî istiklâline kavuştu. Alınan bâzı tasarruf tedbirleriyle de borçların önemli bir kısmı ödendi.

Sultan Abdülhamîd Han, yürürlükte olan ekonomik imtiyâzları, devleti idâre siyâsetinde mahâretle kullandı. Yabancı devlet şirketlerine ihâleler yoluyla çeşitli bölgelerde yeni yatırımlar yaptırdı. Bu sırada İngiliz ve Fransız şirketleriyle birlikte Alman firmalarına da imtiyazlar verdi. Bu şekilde yabancı devlet ve firmalar arasında mücâdele başladı. Demiryolu yapımındaki mücâdeleyi Almanya kazandı. Almanya'dan alınan mâlî destekle 1888'de Haydarpaşa-İzmit demiryolu Ankara'ya kadar uzatıldı. 1902'de Ankara-Bağdat demiryolunun yapımı da Almanlara verildi. Alınan yeni tedbirlerle eğitim, bayındırlık ve tarım alanında müsbet gelişmeler oldu. Bütün memlekette ticâret, zirâat ve sanâyi odaları açıldı.

Yabancılara tanınan imtiyazların yer aldığı kapitülasyonlar, Birinci Dünyâ Harbine kadar devâm etti. Sultan Beşinci Mehmed Reşâd Han, 9 Eylül 1914'te kapitülasyonların 1 Ekim târihinden îtibâren yürürlükten kaldırılacağını, bütün yabancı devlet temsilcilerine bildirdi. İmtiyazlardan faydalanan Fransa, İngiltere ve Çarlık Rusyası milletlerarası özellikte bir antlaşmanın tek taraflı olarak yürürlükten kaldırılamayacağı görüşünü ileri sürerek Sultan Beşinci Mehmed Reşâd'ın karârını protesto ettiler. Ancak bu arada Osmanlı Devleti savaşa girdi. Birinci Dünyâ Savaşından sonra 30 Ekim 1918'de imzâlanan Mondros Mütârekesi ile kapitülasyonlar bütün ağırlığı ve şartları ile kendiliğinden geri geldi. 20 Ağustos 1920'de Sultan Vahideddîn Hanın tasdik etmediği Sevr Antlaşmasıyla yabancılara tanınan haklar arttırıldı. Ancak İstiklâl Savaşından sonra 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması ile kapitülasyonlar kesin olarak kaldırıldı.

KAPLAMA;

Alm. *Plattierung, Furnitur, Umhüllung, Politur (f),* **Fr.** *Masque, revêtement (m), redoulure,* **İng.** *Covering, plating, coating.* Dış etkilere karşı korumak veya görünüşünü güzelleştirmek için cisimlerin yüzeylerinin başka bir maddeyle örtülmesi işlemi. Kaplamacılıkta kaplama vasıtası olarak pekçok usûl kullanılır.

Metal kaplama: Metal veya metal olmayan cisimlerin yüzeyleri çok defa çürümeyi önleyici veya sürtünmeye karşı dirençli metallerle kaplanır. Kaplanacak satıh önce temizlenerek hazırlanır. Kaplama işlemi püskürtme, daldırma, difüzyon, gaz ve vakum içinde yoğuşturma yollarıyla gerçekleştirilir.

Yüzeylerin hazırlanması: Kaplama işlemi yapılmadan önce kaplanacak yüzeylerdeki organik ve anorganik kirlerin ve oksit tabakalarının iyice temizlenmesi gerekir. Bunun için metal yüzey, uygun çözücülere daldırılır veya çözücüler bu yüzeylere püskürtülerek yabancı maddeler yüzeyden temizlenir. Kirin türüne göre alkali deterjan veya asit çözeltileri kullanılır. Gerektiğinde bunların içlerine aşındırıcı ince tuzlar da katılır ve yüksek basınçlı püskürtücülerden faydalanılır. Elektroliz metodu da uygulanabilir. Çeliğin temizlenmesinde oksit tabakasını giderici madde olarak 65-85°C sıcaklıkta % 10-15'lik sülfat asidi (H_2SO_4) çözeltisi veya 20°C sıcaklıkta derişik hidroklorik asit kullanılır.

Mekanik temizleme: Alüminyum oksid veya silisyum karbürlü aşındırıcı taş ve tozlar, zımpara kâğıdı veya keçe kullanılarak kaplanacak satıh düzeltilir ve kirlerden, yabancı maddelerden temizlenir. Aşındırıcı tozlar yüzeye basınçla veya buhar ile püskürtülür veya bir döner tambur içerisinde kaplanacak parçaların yüzeyini aşındırması temin edilir.

Kimyâsal temizleme: Bu metodla metal yüzeyler asitle yıkanır, dağlanır, kimyâsal veya elektrokimyasal yoldan parlatılır. Bakır yüzeyler genellike persulfatlar, demir üç oksidin kromatlı bileşikleri veya tuzları kullanılarak dağlanır. Kimyevî parlatma çinko ve alüminyuma nitrik ve fosforik asit gibi kuvvetli oksitleyici asit çözeltileri içine daldırılarak gerçekleştirilir. Elektro-parlatmada ise alüminyum, demir, çelik, paslanmaz çelik, çinko, çeşitli bakır alaşımları elektrolitik banyoda anoda bağlanır.

Metal Kaplama İşlemleri

Püskürtme: Toz veya tel hâlinde uygun metal veya metal alaşımları bir tabancada eritilerek kaplanacak yüzeye püskürtülür. Püskürtme yoluyla kaplamada en çok kullanılan iki metal, çinko ve alüminyumdur. Metal püskürtme daha çok sıvı tanklarının, çelik yapıların yerinde kaplanması için kullanılır.

Sıcak daldırma: Kaplanacak metal yüzeyi, temizlendikten sonra erimiş haldeki metale daldırlarak sathî difüzyon (yayınma) yoluyla kaplanması sağlanır. Bu amaçla kaplayıcı metal olarak çinko, kalay, kurşun ve alüminyum kullanılır.

Çelik, çinkoya daldırılarak galvanize edilir. Çinko yerine kalay da kullanılabilir. İnce demir saçlar kalaya daldırılarak teneke elde edilir. İşlem sırasında yüzeylerin oksitlenmesini önlemek için uygun flakslar, hidrojen veya soy gazlar kullanılarak yüzeylerin hava ile teması kesilir.

Sementasyon veya difüzyon kaplaması: Kaplanacak metal, kaplamada kullanılacak metalin tozu içine konularak ısıtılır. Ortamda oksitlenmeyi, hava ile teması önleyici maddeler, soy gazlar bulundurulur. Meselâ bir metalin alüminyum difüzyonu ile kaplanması demek olan kalorizasyon işleminde metal parça, içinde alüminyum tozu bulunan bir döner tanbur içerisine yerleştirilir. Demirin sementasyonunda sıcaklık 850°-950°C olur. Demirin çinko ile bu yoldan kaplanmasına şerardizasyon (shererdization) denir. Krom ile kaplama yapılırsa buna kromizasyon denir.

Pin (Vurma) kaplama (Peen plating): Kaplanacak metal parçalar, kaplamada kullanılacak metal tozu ve aktive edici bir çözelti ile birlikte bir döner tambur içine konulur. Tambur içinde düşerek darbe etkisi yapan metal parçalar da vardır. Rondela (pul), çivi, zincir gibi küçük parçalar bu metodla çinko, pirinç ve kadmium ile kaplanır.

Gaz kaplama: Kaplama için kullanılacak metalin gaz hâlindeki bileşiği, genellikle karbonili, kaplanacak cisimde iken cisim ısıtılır. Sıcak yüzeyde gaz hâlindeki bileşikten metal atomu ayrılarak yüzeyde toplanır. Bu usûlle daha çok nikel kaplama bâzan da krom ve demir kaplama yapılabilmektedir.

Vakumda yoğuşturma: Bu metodla döküm metaller ve plastikler de metalle kaplanır. Kaplama için kullanılacak metal, vakumda tungsten ısıtıcı ile ısıtılarak buharlaştırılır. Kaplanacak parçanın yüzeyi, temizlenmiş, düzeltilmiş ve cilâlanmış olarak metal buharı bulunan hücre içerisinde döndürülerek tutulur. Metal buharı soğuk parçanın yüzeyinde yoğuşur. Alüminyum, altın, gümüş ve buharlaştırılabilen diğer metaller bu amaçla kullanılır. Bu tür kaplamalar aşınmaya dayanıklı olmadığından, ayrıca bir lak ile kaplanır.

Kimyâsal indirgeme yoluyla kaplama (Electroless): Suda çözünen gümüş, altın ve bakır tuzlarının kuvvetli indirgeyici etkisi ile sulu ortamda indirgenmesi yoluyla cam (ayna yapımında olduğu gibi), plâstikler ve metaller kaplanabilmektedir.

Kimyâsal yer değiştirme yoluyla kaplama: Cisimler, çözeltiden yer değiştirme yolu ile bakır, altın, gümüş ve kalay ile kaplanabilir. Kaplama kalınlığı çok incedir ($2{,}5x10^{-6}$ mm kadar).

Elektroliz yolu ile kaplama (Electroplating): Kaplanacak metal veya yüzeyi iletken hâle getirilmiş plâstik parça, kaplama için kullanılacak metalin tuzunun çözeltisi içerisinde katoda bağlanarak, metal katyonlarının, elektrik akımı geçirilerek kaplanacak yüzey üzerinde birikmesi ile gerçekleştirilir. (Bkz. Elektroliz)

Yaklaşık 33 tâne metal ile, sulu çözeltilerinin elektrolizinden kaplama yapılabilir. Diğer metaller ile kaplama yapmak için erimiş tuzları veya organik elektrolitleri elektroliz edilir. Yaklaşık 15 metal ile olan kaplama ticârî maksatlıdır. Bunlardan bâzıları: Bakır, gümüş, çinko, altın, platin, kadmiyum, kalay, kurşun, krom ve nikeldir.

Altın kaplama: Daha çok mücevherâta, çizilmeye karşı mukâvemetinden dolayı, kaplama yapılır. Bunun kalınlığı ucuz mücevherde 0.000001 cm, daha iyilerinde 0.000005 cm kadar kalınlıkta olabilir. Kalın altın kaplama, bâzı radar techizâtında ve elektrik kontaklarında kullanılır. Altın alaşımı kullanılarak câzip renkler elde etmek mümkündür. Meselâ gümüşle yeşil altın, bakırla gülrengi ve nikelle beyaz altın elde edilebilir. Bütün bunlarda %85 altın bulunur. Bu 20 ayar altın demektir. Altının pahalı olmasından dolayı, pratik olarak bütün altın kaplamalar seyreltik siyanür çözeltilerinden yapılır. Kalın altın kaplamalar, pirinç eşyânın seyreltik altın siyanür çözeltisine batırılmasıyla elde edilir.

Konversiyon (dönüştürme) kaplaması (Conversion plating): Metal yüzey, yeni bir bileşiğe dönüştürülmesi yolu ile dış etkilere dayanıklı hale getirilebilmektedir. Yüzeyde kimyâsal veya elektrolitik yoldan fosfat, oksit, kromat veya sülfür meydana getirilir.

Fosfat kaplama daha çok demir, çelik, çinko ve alüminyuma; oksit kaplama alüminyum, bakır ve çeliğe; kromat kaplama çinkoya, kadmiyuma, alüminyuma, bakıra, gümüşe ve magnezyuma; sülfür kaplamalar bakır, bakır alaşımları ve gümüşe uygulanır.

Ağaç kaplama: Marangozlukta, çeşitli ağaçlardan elde edilen çok ince ahşap levha ve ahşap bir eşyânın yüzeyinin bu tür levhalar yapıştırılarak örtülmesi işlemi. Maun, ceviz, abanoz, gül ağacı gibi parlak veya güzel renkli ahşap fildişi, bağa gibi değerli malzemelerden ince bir levha olarak kesilen desenlerin bir mobilyanın yüzeyine yapıştırılması işlemine de kaplama denir. Kaplama, az bulunmaları,

ebatlarının küçük olması veya zor işlenmeleri sebebiyle masif olarak kullanılmayan güzel desenli ağaçlardan, mobilyacılıkta daha verimli bir şekilde faydalanılmasını sağlar.

Her tür kaplamanın üretilmesi temelde aynı ilkelere dayanır. Kaplama yapılacak ağaçtan kesme, biçme veya soyma yoluyla çok ince levhalar çıkartılır. Bu işlemler elle yapıldığında ortalama 3 mm kalınlığında levhalar elde edilebilirken, bugün teknolojinin gelişmesiyle yapılan modern makinalar sâyesinde 0,5 mm kalınlığına kadar seri olarak kaplama üretilebilmektedir. Bu kaplamalardan özel yapıştırıcılar, kurutma makinaları vb. ileri teknolojiye sahip makinalar sayesinde sağlam ve güzel sonuçlar alınmaktadır.

Günümüzde düşük nitelikli ahşaplar veya sunta gibi sun'î ahşapların yüzeylerini kaplamak için ince uzun kaplama levhaları yaygın olarak kullanılır. Daha değerli olması istenen mobilyalarda ise kaplama levhalardan kesilen küçük parçalar, belli bir çerçeve içine, ağaç damarlarının çeşitli yönlere getirilmesiyle basit veya karmaşık desenler meydana getirecek şekilde yapıştırılır. Bu yöntemle yapılan kaplamalarda ışığın yönüne göre ton değişmeleri görülür.

KAPLAN (Felis tigris);

Alm. *Königstiger, Tiger (m),* **Fr.** *Tigre (m),* **İng.** *Tiger.* **Familyası:** Kedigiller (Felidae). **Yaşadığı yerler:** Asya'nın sazlık ve nemli ormanlarında. **Özellikleri:** Kedi cinsinin en büyük ve en yırtıcı memeli hayvanı. Erkeğin boyu üç metre, ağırlığı 250 kg kadardır. Aç kalınca köylere inerek hayvan ve insanlara da saldırır. **Ömrü:** 25 yıl kadar. **Çeşitleri:** Sibirya kaplanı, Sumatra kaplanı, Sunda kaplanı, Bengal kaplanı, Bali kaplanı, Hazar kaplanı, Çin kaplanı meşhurlarıdır.

Kedigiller familyasından tarçın renkli, postu kara çizgili yırtıcı bir memeli. Kuyruğu püskülsüzdür. Karnı beyazdır. Çizgili yüzünde de beyaz lekeler bulunur. Kaplanın memleketi Asya'dır. Kuzeyde Sibirya, güneyde Hindistan ile Malakka yarımadası arasındaki bölgede yaşar. Çizgili postu, otlu bataklık ormanlarında rahatça gizlenmesine yardımcı olur. Boş bulunan binâ enkazları da kaplanlar için ideal barınaktır. Postunun rengi yaşadığı çevrenin rengine uyduğu için, uzaktan pek fark edilmez. Hindistan'ın Rewa bölgesinde yaşayan kaplanın postu kirli beyaz olup, üzerinde koyu kahverengi çizgileri mevcuttur. Gözleri, burnu ve ayak tabanları da pembedir. Yalnız veya grup hâlinde dolaşırlar. Kaplanların en küçüğü Sumatra, en irisi ise Sibirya kaplanıdır. Boyu kuyruğu ile dört metreye yaklaşır. Ağırlığı ise 325 kilogramdan fazla olabilir. Ortalama ömrü 25 sene kadardır.

Kaplan, aslana çok benzemesine rağmen, postunun çizgili ve yelesinin olmamasıyla ondan ayrılır. Aslan ile kaplandan meydana gelen melezin yelesi olabilir. Fakat kaplan esâret hayâtında pek ender ürediği için bu cins melezlere pek nâdir rastlanır.

Tehlikeli anlarda kendilerini suya atan kaplanlar rahatlıkla yüzebilirler. Sık çalılıklardan daha çok hoşlanan bu iri yapılı vahşî kediler, ağaca çok rahat tırmanırlar. Su bulunan yerleri tercih eden kaplanlar uzaklara gitmeden o bölgede gizlenerek avlanırlar. İnsan avcısı olmayan kaplanlar bu etin tadına alışınca, o bölge insanları için büyük bir tehlike arz eder. Böyle durumlarda köylerin bile terk edildiği Hindistan'da, kaplanların yiyip parçaladığı insan sayısı bine yaklaşır. İhtiyar, hasta kaplanlar kuvvetten düştükleri için normal avlarını yakalayamazlar. Bu durumda silâhsız insanlara saldırırlar. Eskiden her sene Singapur'da 400, Cava'da 300 kadar insan, kaplanlar tarafından parçalanırdı. Belli bir çiftleşme mevsimi olmayan kaplanlar, 98-109 günlük bir hâmilelik döneminden sonra, 2-4 yavru dünyâya getirir. Anne ve babanın büyüklüğü karşısında pek küçük olan bu yavrular 1-1,5 kg ağırlığında ve kedinin yarı büyüklüğündedir. İki haftalık oluncaya kadar gözleri kapalıdır. Anne tarafından büyük bir şevkatle bakılan yavrular, et yiyecek duruma gelinceye kadar sütle beslenir. Yavrularına dokundurtmayan anne kaplan, herhangi bir sûretle yavrularına el değdirildiğinde korkunçlaşır. Küçük kaplanlar altı aylık olunca annelerinden gördükleri usullerle yavru avlamaya başlarlar. Bir yaşına gelince artık iyi bir avcı olurlar. İki yaşına kadar anneleriyle berâber bulunurlar. Dört senede erginleşirler.

Yırtıcı bir hayvan olan kaplan, geyik, antilop, dağ keçisi gibi yabâni hayvanları avlamasının yanında koyun, at, inek gibi evcil hayvanları da parçalar. Bengal kaplanlarının bir senede altmış binden fazla koyun, at, inek parçaladıkları rivâyet edilir. Hindistan'da yaşayan kaplanların başlıca besin kaynakları geyik, vahşî domuz ve tavus kuşudur. Çoğunlukla gece avcıları olmakla birlikte gündüz de avlanırlar.

Kafesteki bir kaplan günde 5-6 kg civârında et yediğine göre ormandaki hayvanın beslenmesi için daha fazla ete ihtiyacı vardır. Bir defâda 20-25 kg et yiyebilir. Günlük et ihtiyaçları 8-10 kilogramdır. Su kenarlarında su içmeye gelen hayvanlara pusu kurar, sıçrayarak üzerine atılır, ön pençeleri ile yere yıkarak gırtlak ve boynundan ısırmak sûretiyle öldürür. Bir sıçrayışta 6 metrelik engelleri aşabilir. Otçul av bulamadıkları zamanlarda timsah, kurbağa ve kertenkele de avlarlar. Bütün kaplanlar leş de yerler.

Kaplanın insanlara alışması güç olmakla beraber, evcilleştirilerek sirk gösterilerinde istifâde

edilmektedir. Korkuya kapıldığı zamanlarda parçalayıcı bir karaktere sâhip olur.

KAPLANBOĞAN (Bkz. Kurtboğan)

KAPLICA;

Alm. *1. Heisse Quelle; Heilbad, Thermalbad (n) 2. Heilquelle (f),* **Fr.** *1. Station (f) thermale, bain (m) minéral chaud 2. Surce (f) d'eau minérale,* **İng.** *1. Hot spring 2. Mineral spring.* Yeraltından kaynayarak yeryüzüne çıkan sıcak, şifâlı sular üzerine kurulan hamamlar, ılıca. Bu şifâlı sular, içmek için kullanılırsa "içme" adı verilir. Çünkü içme suları ile kaplıca suları arasında içindeki maddeler bakımından farklılıklar vardır.

Şifâlı sularda erimiş halde demir, kükürt, kireç, mağnezyum, potasyum, sodyum ve silist gibi mâdenî tuzlar bulunur. Bu sebeple şifâlı sular bâzı hastalıklara iyi gelirler. Ayrıca bu şifâlı sularda gözle görünmeyen bir takım radyoaktif ışınlar da vardır. Bundan başka kaplıca sularında vücûdun mikroplara karşı koyma gücünü arttıran, sindirimi kolaylaştıran ve vücuda rahatlık sağlayan bâzı tesirler de görülmektedir. Fakat bunların şifâ sebepleri ilmen tam açıklığa kavuşmamıştır.

Şifâlı sular birçok mîde, barsak, karaciğer, safra kesesi, böbrek, sinir hastalıkları ile romatizma, felç ve çeşitli deri hastalıklarına iyi gelmektedir. Her kaplıca ve içme sularının içindeki mâdenî tuzlar değişik olduğundan hangi hastalıklara hangi çeşit suların iyi geldiğini bilmek lâzımdır. Kaplıca tedâvîsine başlamadan önce ilgili doktora danışmak ve onun tavsiye ettiği kaplıca veya içmelere gitmek gerekir. Rastgele gidilirse, insana faydadan çok zarar verir.

Türkiye'deki kaplıcaların şifâ sağladıkları hastalıklar bakımından çeşitli kaynaklar vardır. Bunlardan "alkali kaynaklar", bilhassa solunum sistemi üzerine; içilirse mîde, barsak, safra taşlarına; yıkanılırsa romatizmaya iyi gelir. "Silisli kaynaklar"romatizma, damar sertliği hastalıklarına iyi gelir. "Akratoterm kaynaklar" romatizmaya, böbrek hastalıklarına, felç ve kadın hastalıklarına iyi gelmektedir. "Lityumlu kaynaklar"ın ise böbrek ve mesâne taşlarına iyi geldiği bilinmektedir. Şifâ niyetiyle, vücuttaki rahatsızlıkların iyileşmesi için, soğuk-sıcak-çamurlu sularda banyo yapmak, tabiatın güzelliklerinden istifâde etmek, dinlenmek için geziler yapmak, içmecelere gitmek, çok faydalıdır.

İslâmiyetin yayıldığı ülkelerde Müslümanlar çok geniş bir şekilde içme ve kaplıcalardan istifâde etmiştir. İslâmiyetin temizlik ve hastalıklara şifâ araması hakkındaki emirleri, Müslümanların bol bol banyo yapmalarını ve bu arada yeraltından fışkıran şifâlı suların etrâfını muhâfaza altına almalarını teşvik etmiştir. Hıristiyan dünyâsında ise tahrif edilen İncîl'in emirleri denilerek yıkanmak, temizlik ve intizam günah sayılıp hor görülmüştür. Bu yüzden Anadolu'da eskilerden kalma binâlar gibi çeşitli istifâdeye hazır eserler harâb olmuştur. Zamanla Anadolu'ya giren Müslüman Türkler bunları istifâdeye uygun şekilde ihyâ edip, yenilerini yaparak mükemmelleştirmişlerdir. Türkler fethettikleri yerlere sayısız hamamlar, kaplıcalar, içmeler, çeşmeler, havuzlar ve sâir şifâlı su tesisleri kurmuşlardır. Hattâ bunlar dünyâ çapında ender rastlanan eserler vasfını hâizdir. Bunlardan günümüze kadar sağlam kalan Budapeşte kaplıcası Avrupa'da Türklerin bıraktığı en önemli eserlerden biridir.

Selçuklular zamânında yapımına başlanan şifâlı su tesisleri, kaynakları Osmanlılar devrinde zirveye çıkmıştır. Türkiye'nin jeolojik ve morfolojik yapısı îtibâriyle şifâlı suları boldur.

Bugün şifâlı suların bulunduğu yerlerde gerekli sağlık tesisleri tam mânâsıyla yoktur. Yerleşme yerleri azdır. Yaz aylarında mahdut sayıdaki otellerde yer bulmak bir hayli güçtür. Fakat her geçen gün şifâlı suların önemi daha iyi anlaşılmakta, etrâfında ihtiyacı karşılayacak yeni tesisler yapılmaktadır.

Yurdumuzdaki kaplıcaların şehirlere göre dağılımı şöyledir:

Adana: Avluk, Haruniye (cilt ve romatizma hastalıklarına iyi gelir), Narlık, Yeşilova.

Adıyaman: Çömrük ve Kuruçay (basur, romatizma) kaplıcaları.

Afyonkarahisar: Araplıdede (Kükürtlü Hamam), Gazlı Göl (sinir, böbrek, romatizma), Gece (sinir, cilt, romatizma), Heybeli Hüdai (böbrek, siyatik, romatizma), Ömer (cilt, sinir, romatizma) kaplıcaları.

Ağrı: Çermik (cilt, romatizma), Davut Çermiği (cilt, romatizma), Yılanlı Çermik (cilt, romatizma) kaplıcaları.

Amasya: Armut (cilt, romatizma), Gözlek (cilt, romatizma), Hamam, Hamamözü (cilt , romatizma), Ilısu, Terziköy kaplıcaları.

Ankara: Ayaş içme ve kaplıcaları, Haymana kaplıcaları, Kızılcahamam kaplıcaları, Dutlu Hamamı, Kapullu Hamamı, Melekçeköy Ilıcası, Sey Hamamı, Uyuz Hamamı, İçme Hamamı, Karıkoca Suyu.

Antalya: Cevinde (cilt, siyatik ve romatizma) Kaplıcası.

Balıkesir: Acısu (mîde, barsak), Altınsuyu (mîde, böbrek), Ekşisu (mîde), Emendere (cilt), Gönen (romatizma, cilt, göğüs) Hisaralan (mîde, cilt, romatizma), Ilıca(siyatik), Ilıcaoba (cilt), Kum Ilıcası(cilt), Kepekler (cilt romatizma) kaplıcaları.

Bingöl: Çerme (romatizma), Haçyan Çermiği (cilt), Harar (cilt), Ingan Çermiği (cilt), Kös (cilt, romatizma) kaplıcaları.

Bitlis: Alemdar Çermiği (cilt), Köprüaltı Çermiği (cilt), Çim Çermiği (kulak), Acısu Çermiği (cilt), Köçür Çermiği (cilt, romatizma), Sabkür Çermiği (cilt).

Bolu: Babas (cilt, romatizma), Büyük (romatizma), Çatlak (siyatik, romatizma), Küçük (siyatik, romatizma), Pavlı (cilt) kaplıcaları.

Burdur: Çerçin, İn (diyabet, egzama, gastrit) kaplıcaları.

Bursa: Çekirge (romatizma, cilt, siyatik, sinir), Armutlu (cilt, böbrek, romatizma, astım), Gemlik, Oylat (romatizma, cilt) kaplıcaları.

Çanakkale: Kestanbol (cilt, nefrit, romatizma), Külcüler (cilt, romatizma), Kırkgeçit (cilt), Terzialanı (felç) kaplıcaları.

Çankırı: Acısu (barsak), Akkaya(cilt, romatizma), Bayındır (barsak), Çavundur (cilt), Karacaviran (cilt), Kazancı (mîde) kaplıcaları.

Denizli: Pamukkale (kalb, damar, sinir), Karahayıt (safra, romatizma), Yenice (mîde, barsak, safra, karaciğer) kaplıcaları.

Diyarbakır: Çermik (cilt, romatizma) kaplıcası.

Erzurum: Çermik (romatizma cilt), Çermik-Oltu (romatizma), Ilıca (cilt) kaplıcaları.

Eskişehir: Eskişehir Kaplıcası, Sakarya Ilıcası, Uyuz Hamamı, Karacahisar Hamamı.

Hatay: Eskişehir kaplıcası, Sakarya Ilıcası, Uyuz hamamı, Karacahisar hamamı.

İstanbul: Büyük İçmece (karaciğer, mîde barsak), Yalova (nevralji, mîde, romatizma) kaplıcaları.

İzmir: Agememnun (romatizma, mîde, böbrek), Bademli (mîde, barsak, karaciğer), Bozköy (mîde, barsak, karaciğer), Cumalı(mîde, barsak), Çeşme (cild, romatizma), Deliömer (böbrek), Dereköy (cilt), Dikili (romatizma), Doğanbey (mîde, barsak, karaciğer, safra), Şifne (mîde, barsak, karaciğer, safra) kaplıcaları.

Kırşehir: Bulamaçlı (romatizma, nevralji, kadın hastalıkları), Karakurt (romatizma), Terme (böbrek, romatizma) kaplıcaları.

Kütahya: Dereli (karaciğer, safra, böbrek), Gediz (karaciğer, romatizma) Göbel (böbrek), Hamamköy (mîde, barsak, karaciğer, böbrek, safra) Ilıca(karaciğer, safra, romatizma), Murat Dağı (karaciğer, safra, böbrek), Naşa (damarsertliği, tansiyon), Yoncalı (böbrek, barsak, safra, siyatik, romatizma) kaplıcaları.

Malatya: Balaban ve İspendere içmeleri.

Manisa: Emirler (safra, romatizma, karaciğer, kadın hastalıkları), Ilıcak (böbrek), Kurşunlu (cilt, siyatik, romatizma, safra, solunum, karaciğer), Menteşe (kadın hastalıkları), Sart (romatizma, cilt) kaplıcaları.

Mardin: Asın Gürün (barsak), Belceğiz (barsak), Bozüyük (cilt, karaciğer, kalb, safra), Gebeler (cilt, siyatik, romatizma, karaciğer, mîde, barsak), Gölenye (mîde, barsak), Kalemiye (mîde, barsak, böbrek), Karaada (romatizma), Kel Girne(cilt), Sepetçiler (barsak) kaplıcaları.

Samsun: Havza (her çeşit romatizma, nevralji, nefrit, polinefrit, kırık çıkık sekelleri, kadın hastalıkları) Ladik Mahamyağı Hilyaz (sinir sistemi, nefrit ve çocuk felçleri) kaplıcaları.

Siirt: Bestemeremi (romatizma), Billüris (cilt, lümbago, siyatik, romatizma), Hısta (romatizma) kaplıcaları.

Sinop: Sinop ilinin yakınında Aloğlu İçmesi (hipostenik mîdelerde, nitrüsyon bozukluklarında karaciğer ve safra yolları hastalıklarında), Gebze, Acısı İçmesi (hipersenik ve hipostenik mîde hastalıkları için).

Sivas: Balıklı Çermik (cilt, romatizma), Çermik (romatizma, sinir), Divriği (safra kesesi, karaciğer), Erikli (barsak, karaciğer, safra) Ilıca (barsak, böbrek), Sıcak Çermik (cilt, romatizma), Soğuk Çermik (romatizma, sinir), Tepe Sıcak (romatizma, sinir hastalıkları) kaplıcaları.

Yozgat: Sorgun (romatizma), Terzili (kemik hastalıkları) Sarıkaya ve Yerköy (romatizma) kaplıcaları.

TÜRKİYE'DEKİ BAZI KAPLICALAR

TABLOSU VARRRRRRR!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

KAPLUMBAĞA (Testudo);

Alm. *Schildkröte,* **Fr.** *Tortue (m.pl.),* **İng.** *Turtle, tortoise.* **Familyası:** Chelydridae, Testudinae, Emydidae vs. **Yaşadığı yerler:** Aslen sıcak memleket hayvanlarıdır. Kara, deniz ve tatlı sularda yaşayan türleri vardır. **Özellikleri:** Vücutları kabuk biçiminde kubbemsi bir bağa ile örtülüdür. Tehlike ânında baş, bacak ve kuyruklarını içeri çekebilirler. Çeneleri dişsizdir. Yumurtlayarak ürerler. **Ömrü:** 40-200 yıl kadardır. **Çeşitleri:** Kara, deniz ve tatlı sularda yaşayan 250 kadar türü bilinmektedir.

Sürüngenler sınıfının, kaplumbağalar (Testudinata) takımından, vücutları, "bağa" denilen kemiksi bir kabukla örtülü, kısa bacaklı, dişsiz gaga ağızlı türlerine verilen genel ad. Tosbağa da denir. Karada, denizde ve tatlı sularda yaşayan 250 kadar türü vardır. Kemik parçalarının kaynaşmasından meydana gelen zırhlarının iki ucunda birer delik vardır. Ön delikten kaplumbağanın başı ile ön iki ayağı, arkadakinden kuyruğu ve iki arka bacağı çıkar. Tehlike ânında bu kısımlarını kabuğunun içine çekebilirler. Alt ve üst yüzeyleri boynuzsu deri levhalarla kaplıdır. Her sene ilâve edilen halkalarına bakılarak hayvanın yaşı tahmin edilebilir. Yaş ilerledikçe veya hastalık ve fizikî şartlara bağlı olarak katları belirleyen çizgiler bozulabilir. 123 sene yaşamış deniz kaplumbağası tesbit edilmiştir.

Bacakları kitinsel pullarla örtülü ve dört parmaklıdır. Parmakları pençelidir. Karada yavaş yürürler. Suda yaşayanlarda ayaklar palet şeklinde olup, parmakları deri ile birbirine yapışıktır. Kuş gagasına benzer, nasırlaşmış, dişsiz çeneleri vardır. Boynuzsu gaga, bıçak gibi keskindir. Dilleri alt çene kâidesine bağlıdır.

Çukurda olan gözleri kapaklıdır. Koku alma duyuları hassastır. Türüne göre otçul veya etçil olanları vardır. Hepsi yumurta ile çoğalır. Akciğer solunumu yapar ve kış uykusuna yatarlar. Günlerce açlık ve susuzluğa dayanabilirler. Akciğer, omurga ve kaburgaları içte, sırt kabuğuna kaynaşmıştır. Amerika ve Avrupa'nın bir çok kısımlarında yumurtası, eti ve kabuğu için avlanırlar. Yarım ton ağırlığa ulaşanları vardır.

Hepsi toprakta açtıkları çukurlara yumurtlar ve üzerlerini tekrar toprakla örterler. Deniz ve tatlı suda yaşayanlar suda çiftleştikten sonra yumurtlamak için kumsallara çıkarlar. Yumurtalar toprağın ısısına bağlı olarak olgunlaşır. 2-3 ay içinde ergine benzer yavrular çıkar.

Kabukları yumuşak olduğundan etçil hayvanlar tarafından bol avlanırlar. Çok azı kurtulmalarına rağmen ömürleri uzun olduğundan nesillerini koruyabilmektedirler. Toprağa gömülerek kış uykusuna yatarlar. Karada yaşayanlar bitkisel besinlerle beslenirler. Ot ile birlikte sümüklü böcek, böcek ve solucan da yerler. Tatlı sularda yaşayanlar etçil olup, balık, kurbağa, tetari (iribaş) gibi çeşitli su hayvanları ile beslenirler. Denizde yaşayanlar ise, bitkisel eğilimli bir kaç türün dışında etcil olup, hem et hem de bitkisel besin yerler. Fırat ve Dicle nehirlerimizde yaşayan, Fırat yumuşak kaplumbağasının sırt zırhı yoktur. Sırtı köseleye benzer bir deri ile kaplıdır. Saldırgan ve ısırıcıdır. Sâdece yumurtlamak için karaya çıkar. Ufak yengeç, böcek, böcek kurdu ve balıklarla beslenirler.

Eşleşme döneminde erkekler arasında kavgalar olur. Erkek dişinin arkasında koşarak tos vurur. Yazın tarlalarda zırhlarının tokuşma sesleri uzaklardan duyulur. Yurdumuzda yaşayan kara kaplumbağaları, 20-30 cm boyunda ve 2-4 kg kadardır. 40 yıl kadar yaşarlar. "Yeşil deniz kaplumbağası"120 cm boyunda ve 450 kg ağırlığındadır. Ilık denizlerde toplu hâlde yaşar, bâzan Akdeniz'e de geçer. Yosun ve başka bitkilerle beslenir. Ayakları palet şeklindedir. Yaz geceleri yumurtlamak için ıssız kumsallara çıkar. Eti ve yumurtası için bol avlanır. Avrupalılar etinden çorba yaptığından "çorba kaplumbağası" da denir.

"Karet kaplumbağası" da aynı bölgelerde yaşar. Fakat bunlar bitki yemezler. Deniz hayvanlarıyla beslenir. Eti ve kabuğu için avlanırsa da eti ishal yapar. Ancak yerliler tarafından yenir. Avrupalılar bu kaplumbağanın etini sevmezler.

KAPTAN COUSTEAU (Jacques Yves);

Fransız sualtı araştırıcısı, kâşifi ve yazarı. Su altı dünyâsını anlatan filmleri ve kendi buluşu olan iki kişilik derin dalma hücresi ile bilinir. St. Andre-de-Cubzac'da 1910 senesinde dünyâya geldi. 1930 senesinde Brest Akademisini bitirerek bahriye subayı oldu. 1957 senesinde yarbay rütbesindeyken bahriyeden emekliye ayrıldı.

İkinci Dünyâ Savaşından önce balık adamlığa meraklı olduğundan daha derinlere dalabilmek için hava

ve basınç şartlarına uygun dalma cihazları üzerinde çalışmaya başladı. 1943 senesinde arkadaşı Emile Gagnan ile modern dalgıç tüp sistemini geliştirdi.

Cousteau, Philippe Taillez ile Toulon'da Sualtı Araştırma Grubunu kurduktan sonra çalışmaları aktif bir sıfat kazanmaya başladı. 1948 senesinde İsveçli fizikçi Auguste Piccard'ın yaptığı batiskaf (bathyscaphe) dalma hücresi ile birlikte araştırmalar yaptı. Daha sonra Fransız Deniz Kuvvetlerini batiskaf yapımı için iknâ etmeye muvaffak olarak daha ileri teknolojiye sâhip olanları îmâl ettirdi. Denizlerdeki araştırmalara devâm etti. 1951-1952 senelerinde Kızıldeniz Calypso araştırmasının netîceleri büyük yankılara sebeb oldu. Bu araştırmalarının netîcesinde denizlerin birbirinden kesin hatlarla ayrıldığını tecrübe netîceleri ile ortaya koydu.

Cousteau, sualtı fotoğrafçılığında bir mütehassıs olarak 1943 senesinde 18 Metreye Dalış (18 Meter Down), 1945 senesinde Deniz Dibinde Tehlike (Danger Under the Sea) ve 1956 senesinde Sessiz Dünyâ (The Slient World) filmlerini hazırladı. Basınca dayanma metodlarını geliştirerek dalgıçların daha fazla su altında kalmaları konusunda değerli tecrübeler yaptı.

Dünyâ televizyonlarında uzun müddet yayınlanan "Yaşayan Deniz" programı ile okyanusların sırlarını gözler önüne getirdi. Cebelitârık Boğazındaki araştırmalarında iki farklı denizin su kütlelerinin birbirine karışmadığını tesbit etti. Aralarında yoğunluk farkı olduğundan Atlas Okyanusuna âit su kütlesi üstte, Akdeniz'e âit su kütlesi de altta olmak üzere iki su kütlesi birbirlerinin tarafına devamlı olarak aktıkları halde birbirlerine karışmamaktaydı. Yâni, Atlas Okyanusunun suyu Cebelitârık Boğazından Akdeniz'e, Akdeniz'in suyu da Atlas Okyanusuna akmakta, fakat iki su kütlesi arasında su alışverişi olmamaktaydı. Bütün bu çalışma ve tetkiklerin sonunda keşfettiği bütün bilgilerin 1400 yıl önce Kur'ân-ı kerîmde bildirildiğini görerek Müslüman oldu.

Kaptan Kusto İslâm dînini seçmesine sebeb olan olayı şöyle anlatır: "1962 senesinde Alman ilim adamları, Aden Körfezi ile Kızıldeniz'in birleştiği Mendeb Boğazında, Kızıldeniz'in suyu ile Hint Okyanusunun suyunun birbirine karışmadığını belirlemişlerdi. Biz de, Cebelitârık Boğazından karşılıklı akıntı olduğu bilinen Atlas Okyanusu ile Akdeniz'in sularının birbirine karışıp, karışmadığını araştırmaya başladık. Önce, Akdeniz'in kendine has sıcaklığı, tuzluluğu ve kesafeti ile barındırdığı canlıları tesbit ettik. Aynı araştırmayı Atlas Okyanusunda tekrarladık. İki su kütlesi binlerce yıldır Cebelitârık Boğazında birleşiyordu. Bu durumda, iki su kütlesinin karışması ile tuzluluk, yoğunluk gibi unsurların birbirine müsâvî (denk), hiç olmazsa birbirine yakın olması îcab ediyordu. Halbuki, her iki denizin en yakın kısımlarında bile deniz suyu kendi hassasını koruyordu.

Yâni, iki denizin birleşme sathında bir su perdesi iki deniz suyunun birbirine karışmasını engelliyordu. Bu durumu açtığım Profesör Maurice Bucaille, bunda şaşılacak bir şey olmadığını, İslâmın kutsal kitabı Kur'ân-ı kerîmin bunu açık bir şekilde yazdığını söyledi. Hakîkaten bu durum Kur'ân-ı kerîmde dosdoğru açıklanıyordu. Bunu öğrenince Kur'ân-ı kerîmin **Allah kelâmı** olduğunu anladım. Hakikaten yüce bir din olan İslâmı seçtim. İslâm dîni, mânevî gücü ile bana kaybettiğim oğlumun acısına dayanma sabrını verdi."

"Yaşayan Deniz" programı hâlen TGRT Televizyonunda yayınlanmaktadır. (1993)

KAPTAN-I DERYÂ;

Alm. *Grossadmiral (m),* **Fr.** *grand amiral (m),* **İng.** *Admiral.* Osmanlı bahriyesinde en büyük âmir ve donanma baş komutanına verilen ad. Kaptanpaşa. Kaptanlık, eskiden Gelibolu Sancakbeyi olana verilen bir rütbeydi. Fakat Barbaros Hayreddin Paşadan îtibâren kaptanpaşalık, beylerbeyi rütbesindeki şahıslara verilmiştir. On altıncı yüzyılın son yarısıyla 17. yüzyıldan sonra da vezirlere verilmeye başlandı ve bu şekilde devâm etti. Eğer kaptanpaşa vezir değilse, sıfatı "Cezayir Beylerbeyi" olurdu. Umumiyetle kaptanpaşaların denizcilikten gelmeleri şart değildi. Eyâlet vâlileri veya kubbe vezirlerinden biri de kaptanpaşa olabilirdi.

Kaptan-ı derya tâbiri, 1867 târihine kadar kullanılmış, bu târihten sonra bahriyenin bütün işleri "Bahriye Nezâreti" adlı bir teşkilâta verilmiştir. Kaptan-ı deryâlık 1876 Haziran ayında Kayserili Ahmed Paşanın ikinci Bahriye Nâzırlığında yeniden ihdas edilmişse de, aynı yıl Bahriye Nezâretine dönüşmüştür.

KAPTANPAŞA EYÂLETİ;

Osmanlı Devletinde kaptanpaşanın idâresine verilen eyâlet.

Barbaros Hayreddîn Paşanın Osmanlı Devleti hizmetine girmesinden sonra, kaptanpaşa idâresindeki Gelibolu sancağına yeni sancakların ilâvesiyle Cezâyir-i Bahr-i Şefîd (Kaptanpaşa) eyâleti kuruldu. Merkezi Gelibolu (Paşasancağı) olan bu eyâlete, Gelibolu, Kocaeli, Suğla, Biga, Eğriboz, İnebahtı, Mizistre, Karlıeli ve Midilli sancakları bağlandı. Cezâyir-i Garb de, Barbaros Hayreddîn Paşadan îtibâren kaptanpaşaya bağlandı. Sonraları; Mehdiye, Nakşe, Sakız, Girne, Lefkoşe, Andre sancakları

da kaptanpaşa eyâletine dâhil edildi. Bu sancakların beylerine “deryâ beyi” denirdi. Zamanla eyâletin toprakları azaldı. On dokuzuncu yüzyılda Kala-i Sultânî (Çanakkale) merkez olmak üzere yeniden düzenlendi ise de, 1867’de lağv edildi.

KAR;

Alm. *Schnee (m),* **Fr.** *Neige (f),* **İng.** *Snow, snowfall.* Bulutları meydana getiren su buharı 0°C’nin altındaki sıcaklıklarda donar. Bu donma sonucu su buharı iğne şeklinde buz kristalleri hâlini alırlar. Bunların birbirlerine birleşmeleri netîcesinde de düzgün altıgen şeklinde kar kristalleri meydana gelir. Kar kristallerinin bozulmadan yere ulaşmaları için geçtikleri hava tabakalarının sıcaklıklarının 0°C’nin altında olması gerekir. Aksi takdirde yeryüzüne yağmur olarak yağar.

Çok sayıda kar kristal çeşidi olmasına rağmen hepsi altı köşelidir. Kar tânelerinin kristal yapıları birbirinin tıpa tıp aynısı değildir. Mikroskopla büyütülen kar tâneleri üzerinde yapılan araştırmalarda kristal yapıları birbirinin aynı olan iki kar tânesine rastlanmamıştır. Kar kristalleri üzerinde ilk araştırmaları yapan Amerikalı Wilson Bentley, gördüğü muhteşem sanat karşısında âdetâ büyülenmiş ve elli yıl boyunca sürekli kar kristali resmi çekmiştir. Elde ettiği 6000 resim içinde kristal yapıları birbirinin aynı olan iki kar tânesine rastlayamamıştır. Daha sonraları diğer ilim adamlarının sürdürdüğü çalışmalar netîcesinde şimdiye kadar kar tânecikleri arasında aynı büyüklükte, aynı şekilde ve aynı sayıda su molekülü ihtivâ eden iki kristal bile bulunamamıştır. İlim adamlarını şaşırtan bu hâl, herşeyi yaratan Allahü teâlânın sonsuz kudretinin delillerinden biridir.

Çapları 2-4 mm, ağırlıkları ise yaklaşık 0,005 gram olan kar tânecikleri havanın gösterdiği direnç sebebiyle süzülerek (limit hızla) yere inerler. Bu inme sırasında tânecikler birbirlerini ittiklerinden yapışmazlar. Özelliklerini koruyarak yere inerler. Bunlar güneş ışığını tamâmen yansıttıkları için beyaz olarak görülürler. Kar yağışı genellikle hava sıcaklığı -4°C ilâ -20°C arasındayken olur. Bu yağış, sıcaklık sıfırın altında birkaç derece olduğunda ağır, nemli, ebatları bir santimetreye ulaşan parçalar hâlinde gerçekleşir. “Lapa lapa kar yağması” tâbiri bu durum için kullanılır. Atmosfer ile toprağın sıcaklıkları eşit olursa yüzeye ulaşan kar hemen erimez. Toprak sıcaklığı atmosfer sıcaklığının üzerinde ise, yere düşen kar kısa sürede erir.

Dünyâ üzerinde bir bölgede, kar yağışı olma ihtimâli, o bölgenin ekvatordan uzaklık ve deniz seviyesinden yüksekliği ile doğru orantılıdır. Buna rağmen ılıman bölgelerin kara iklimi görülen kısımlarında, ekvatordan uzaklık ve denizden yükseklik şartları yeterli durumda olmasa bile, kar yağışı görülür. Yapılan araştırmalarda bütün yağışların altı veya sekizde birinin kar olarak gerçekleştiği anlaşılmıştır. Karın, tarım toprağını koruması ve nemli tutmasında önemi büyüktür. Kar, yeryüzü ve yeraltı su rezervlerinin ana kaynağıdır.

Kar, -8°C’de, bitkilerin üzerinde ince bir hava tabakası bırakarak, bu bölgeyi 0°C olacak şekilde örter. Kış boyunca toprak ve bitkileri donmaktan koruyan kar, ilkbaharda sıcaklığın artmasıyla eriyerek nehirlere ulaşır. Ayrıca kışın yağan ve dörtte üçü üst kısımlarda kalan kar, yaz kuraklığına karşı da toprağı ve bitkileri korumuş olur. Karda bulunan amonyak, kar erimesiyle birlikte toprakta kalır. Bu amonyak, azot bakterileri tarafından kalsiyum nitrat gibi azot tuzlarına çevrilerek bitkilerin azot ihtiyâcını karşılar.

KÂR;

Alm. *Gewinn, Profit, Nutzen (m),* **Fr.** *Gain, profit, bènéfice (m),* **İng.** *Profit, gain.* Bir malın satış fiyâtı ile mâliyeti arasındaki müsbet fark. Bir işletmede, belirli bir dönemde, dönem sonu öz sermâyesinin dönem başı öz sermâyeden fazla olan miktarı.

Kârın işletme ve muhâsebe açısından yukarıdaki târiflerine ek olarak, net ve gayri sâfî şekilde de hesaplanabilir. Gayri sâfî veya brüt kâr bir iktisadî faaliyetin neticesinde bir mal ve hizmet satışından elde edilen fazlalıktır. Söz konusu faaliyetle dolaylı şekilde alâkalı giderlerin düşülmesiyle net hâle gelir.

İktisatta, bir üretim faktörü olarak, iktisadî faaliyete ve üretime katılan müteşebbisin meydana gelen gelirden aldığı paya kâr denilmektedir. Bu pay, müteşebbislerin üretimi organize etmekten, riski yüklenmesinin bir sonucudur.

KARMAKİNASI;

Alm. *Schnee-Schleudermaschine (f),* **Fr.** *Chasse-neige (m),* **İng.** *Revolving snowplow.* Yollardaki karı temizlemeye yarayan makina.

İnsanlar yaratıldığı zamandan beri çeşitli iklim şartlarıyla mücâdele etmişlerdir. Soğuk kış günlerinde yağan karı temizlemek için kullanılan en eski âlet şüphesiz kürektir. On dokuzuncu yüzyılda

makinalaşmaya başlanması buharla, benzinle, mazotla, çalışan makinaların her alanda kullanılması büyük yığın hâlindeki karın temizlenmesinde de bunların düşünülmesine sebep oldu. Karayollarının, demir yollarının, havaalanlarının hemen trafiğe açılması için büyük makinalara ihtiyaç duyuldu. Senelerin geçmesi ile gittikçe modernleşen kar makinalarının çeşitli tipleri değişik maksatlar için kullanılmaya başlandı.

Kar süpürme makinalarının, türbünlü frezeli, türbo frezeli tiplerinin yanı sıra başka tipleri de vardır. Türbinin çarkları kar yığınlarını alıp, merkezkaç kuvvetle yakın kenarına süratli olarak fırlatır. Yığın hâlindeki kar üst veya yandaki boru vâsıtasıyla kenara doğru atılır. Böylece belli genişlikteki kar yığınlı yer temizlenmiş olur. Sertleşmiş karı koparmak için termikli, sarmal burgulu tipleri kullanılır. Karın çok yağdığı bilhassa Doğu Anadolu'da yolları, meydanları açmak için çeşitli kar makinaları kullanılır.

KARA AHMED;

dünyâ şampiyonu Türk pehlivanlarından. 1871'de Osmanlı Devletine bağlı Bulgaristan'ın Umur köyünde doğdu. Babası Rumeli pehlivanlarından Uzun Ali Ağa'dır.

Küçük yaşlarda başladığı yağlı güreşe, 1892'de geldiği İstanbul'da da devam etti. Yağlı güreşin çeşitli oyun ve usta tekniklerini, İstanbul'da Hergeleci İbrahim Pehlivandan öğrendi. Birçok defa Almanya'ya gidip müsâbakalara katıldı. 1899'da dünyâ şampiyonu oldu. Kara Ahmed'in bu muvâffakiyetini takdir eden zamanın Osmanlı Sultanı İkinci Abdülhamîd Han, Kara Ahmed'e "İftihar Madalyası" vererek mükâfatlandırdı. 1900 yılında Rus güreşçisi Petlasinki'yi elli üç saniyede mağlub edince, Avrupa'da karşısına çıkacak başka rakip bulunamadı. Paris'teki müsâbakalarda kendisini tanıyıp sporcu ahlâkına, efendiliğine hayran olan Fransız kızlarından birinin İstanbul'a gelerek, İslâmiyeti kabul etmesine sebeb oldu. Aişe Zarife adını alan bu Fransız kızıyla Kara Ahmed bilâhare evlendi.

Birçok defa Avrupa'ya dâvet edilen Kara Ahmed, yaptığı müsâbakalarda teknik güreşin en ince ustalıklarını göstererek sporseverlerin takdirini kazandı. Sporcu ahlâkının mümtaz temsilciliği ve müsâbakalardaki güreşiyle devrinde hayranlık uyandıran Kara Ahmed, spor yazarlarına hâlâ konu olmakta devam etmektedir.

1902 de Fransa dönüşü, İstanbul'da vefât eden Kara Ahmed'in kabri Eyûb Mezarlığındadır.

KARA (Emir) ALİ;

ikinci Osmanlı amirâli. Osman Gâzinin silâh arkadaşlarından Aykut Alp'in oğludur. Gözü pek, yiğit ve kahraman kimselere Türkler arasında kara lakabı verildiğinden, asıl adı Ali olan bu gâziye de gösterdiği kahramanlıklar dolayısıyla Kara Ali denmiştir. Doğum yeri ve târihi bilinmemektedir.

Kara Ali, Osman Gâzi tarafından 1308 senesinde Bursa civârında Kite Tekfûruna bağlı Galios Adasının fethine memur edildi. Adayı fethedince, buradaki büyük kilisenin şöhret sâhibi râhibini âilecek Osman Gâzinin huzûruna getirdi. Daha sonra râhibin kızı Kara Ali ile evlendirildi.

1313 yılında Geyve'ye bağlı müstahkem Tekfur Pınarı Kalesini zapteden Kara Ali, ele geçirdiği ganîmetleri Osman Gâziye gönderdi. Bu hizmetine karşılık Tekfur Pınarı ve buraya bağlı olan yerler, kendisine timar olarak verildi. Geyve ve diğer yerler de öteki mücâhid gâzilere dağıtıldı. Kara Ali daha sonra Geyve'ye bağlı Bizans kalelerinden Yeni Kale, Önde ve Yamukça hisar kalelerini Osmanlı topraklarına kattı.

Osman Gâzi zamânında başarılı askerî hizmetleri görülen Kara Ali, bu hizmetlerini Orhan Gâzi zamânında da sürdürdü. Orhan Gâzi, ilk Osmanlı amirâli Kara Mürsel Bey'in vefâtından sonra, onun yerine Kara Ali Beyi getirdi. O sırada deryâ kaptanının tam karşılığı olarak **emîr-ül-bahr** ünvânı kullanıldığı için, Kara Ali Bey, kısaca Emîr Ali diye anılmış ve târihe böyle geçmiştir.

Emîr Ali, yeni kurulan Osmanlı denizciliğini hareketlendirmek sûretiyle, Marmara'da bir deniz hâkimiyeti kurdu. Bu sûretle Mudanya ve Gemlik kıyılarına asker çıkararak Bursa'ya yardım eden Bizans donanmasını böyle bir dayanaktan mahrûm bıraktı. Bursa ve İznik'in fethedilmesini kolaylaştırdı. Bu arada Marmara'daki dayanak noktalarını da ihmâl etmeyen Emîr Ali, önceleri ismini alan, fakat sonraları halk dilinde İmralı şekline çevrilen Kalo Limno Adası ile Marmara Adasını da fethetti. 1330'da Osmanlılarla Bizanslılar arasında vukû bulan Pelekanon Muhârebesine katıldı ve zaferin kazanılmasında büyük yararlık gösterdi. Gemlik, Armutlu, İzmit, Yalova, Hereke gibi sâhil şehirlerini fethederek (1338), Osmalıların Marmara kıyılarına inmelerini sağladı. Böylece yeni kurulan Osmanlı filosu ile kara harekâtına büyük destek oldu.

Daha sonra Rumeli Fâtihi Süleymân Paşanın, Rumeli'ye geçişinde büyük hizmetleri oldu. 1356 Mart ayında çetin ve kanlı bir muhârebeye sahne olan Gelibolu'nun fethinde şehid düştü. Vasiyeti üzerine, Gelibolu'nun sonradan Hamzâ Bey Limanı ismini alan Marmara cihetindeki kıyısına defnedildi. Oğlu Timurtaş Paşa onun yattığı yere sonradan bir türbe yaptırdı. Gelibolu ve çevre halkı onu "Ali Baba"

diye rahmetle anmakta ve türbesini ziyâret etmektedir.

KARA ÇIBAN (Bkz. Şarbon)

KARA DÂVÛD;

on altıncı yüzyılda yetişen Osmanlı âlimlerinden. İsmi, Muhammed bin Kemâl İzmitî'dir. Halk arasında Kara Dâvûd diye meşhurdur. İzmitlidir. Doğum târihi bilinmemektedir. 1541 (H. 948) senesinde Bursa'da vefât etti.

İzmit Metresesinde Mevlânâ Lütfî ve Müeyyedzâde gibi birçok âlimden ilim tahsil eden Kara Dâvûd Efendi, ilim tahsilini tamamladıktan sonra, Bursa'daki Kâsım Paşa Medresesine müderris tâyin edildi. Sonra Trabzon Medresesi, Edirne Üç Şerefeli Medrese ve İstanbul'daki Sahn-ı Semân (Fâtih Medreseleri) medreselerinden birinde müderris olup, ders okuttu. 1516 senesinde Bursa kâdısı oldu ve bu vazîfeden emekliye ayrıldı. İlmî eserler yazmakla meşgul oldu. 1541 senesinde Bursa'da vefât etti. Yıldırım Bâyezîd semtinde yaptırdığı câminin bahçesine defnedildi.

Eserleri:

1) **Şerhu Kasîde-i Nûniyye,** 2) **Hâşiye-i alet-Tasavvurât,** 3) **Hâşiye-i alet-Tasdîkât,** 4) H**âşiye-i Şerh-i Metâlî,** 5) **Hâşiye-i alâ Şerh-i Şemsiyye,** 6) **Hâşiye-i alet-Tehzîb,** 7. **Şerh-i Delâil-i Hayrât:** Bu eser, halk arasında Kara Dâvûd diye meşhurdur. Muhammed Cezûlî'nin yazdığı **Delâil-i Hayrât** adlı Salevât-ı Şerîfe kitâbının şerhidir. Kara Dâvûd bin Kemâl bu eseri şerh ederken, İslâm târihi ile ilgili birçok husûsları da yazmıştır.

KARA KUVVETLERİ;

Alm. *Landstreıtkrütte (f),* **Fr.** *Les Forces terrestres,* **İng.** *Land forces, territorial forces.* Târihin bilinen ilk devirlerinden îtibâren Türkler, bilhassa orduya ve eğitime önem vermişler, bu ordular sâyesinde târihte devletler, imparatorluklar ve hattâ cihan imparatorlukları kurmuşlar, hak ve adâletin savunucusu olmuşlardır. Bu orduların en önemlisi Kara Kuvvetleri dediğimiz kara ordusudur.

Kara Kuvvetlerinin vazifesi, düşmanı saldırıdan caydırmak, saldırıları tesirsiz hâle getirmek, mümkünse yok etmek ve millî menfaatin gözetilip sağlanmasında gereken harekâtı yapmaktır. Türk Kara Kuvvetlerinin teşkilâtlı bir şekilde kuruluşu, Büyük Hun İmparatorluğunda, Mete zamanında M.Ö.209 senesinde olmuştur. Bu târih, Türk Kara Kuvvetlerinin ilk kuruluş yılı olarak kabul edilmektedir. Türkler kendi yaptıkları sapan, ok, yay, kargı ve topuzu savaşlarda kullanırlardı. Genel olarak Türk kuvvetlerinde itâat, disiplin, savaşma azmi çok yüksek olup çocuklar küçük yaştan îtibâren asker olarak yetiştirilirlerdi. Ata binmek, ok atmak herkesin en tabiî haklarındandı. En önemli sporları ise avcılıktı, bilhassa sürek avları hakîkî bir savaş manevrası özelliğini taşırdı.

Hükümdâr aynı zamanda ordunun başkomutanıydı. Bu durum, Osmanlılar dâhil bütün Türk devletlerinde hiç değişmemiştir. Eski Türk devletlerinde en büyük rütbe Kaanlık olup, sonra Yabguluk rütbesi gelirdi. Komutanlara tuğ verilir, savaştaki başarısına göre rütbesi ve tuğu arttırılırdı. Türk ordusu onluk sisteme göre teşkil edilirdi. Birlikler on, yüz, bin ve tumane (toman, tümen) denilen onbinlik de binliklere bölünürdü. Bunların komutanlarına Onbaşı, Yüzbaşı, Binbaşı, Tumanbaşı, Tomanbey veya Tümenbeyi denilmektedir.

İslamiyetten sonra Ortaasya Türk devletleri ve Anadolu Selçuklu Devleti ile Beyliklerin askerî teşkilâtı Mete devrinden beri süregelen askerî teşkilâtın aynıdır.

Selçuklular bu askerî teşkilâtı aynen kendi bünyelerinde tatbik edip geliştirmişler ve 800 yıla yakın bir zaman İslâm dünyâsında askerî ve mülkî idârelerin tanziminde örnek olmuşlardır.

Selçuklu orduları, özel bir eğitime tâbi tutulup doğrudan doğruya sultana bağlı "Gulamân-ı Saray" ile her an savaşa hazır "Hassa ordusu", meliklerin, şahnelerin askerleri ve nihâyet tâbi hükûmetlerin kuvvetlerinden oluşmaktaydı. Ayrıca gerektiğinde halktan ücretli asker toplanırdı.

Karahanlı, Türkmen beylikleri ve başlangıçta Anadolu Selçuklu orduları Türklerden kuruluydu. Gazneli ordusunda ise yerli unsur büyük çoğunluk teşkil ediyordu. Selçuklular savaşta ordunun moralini yükseltmek için nevbet ve cenk takımları kurmuşlar, bilâhare bu takım Osmanlılarda mehter takımlarına dönüştürülmüştür.

Selçuklularda bir tuğ Onbaşı(Ortakbaşı-Vişak başı); iki tuğ Çavuş (Serheng-Ellibaşı); üç tuğ Yüzbaşı (Haylı); dört tuğ Binbaşı (Hacip veya Hadim); beş tuğ Emir (General); altı tuğ Sipehsâlâr veya Beylerbeyi; yedi tuğ Hükümdâr (Başkomutan) rütbe işâretleridir. Bütün askerî işler merkezdeki Dîvân-ı Arz denilen dîvânda görüşülürdü.

Osmanlı Devlet teşkilâtında ordu; Orhan Gâzi (1326-1359) devrinde aşîret kuvvetlerinden dâimî

orduya geçildi. Ordu; Kapıkulu Ocakları, Eyâlet askerleri ve geri hizmet kıt'alarını meydana getiren Yayalar-Yörükler, Müsellemler, Conbarlardan meydana gelirdi (Bkz. Kapıkulu Ocakları). Eyâlet Askerleri, Timarlı Süvâri, Azaplar ve Akıncılardan teşkil edilirdi. Birinci Sultan Murâd Han 1363'te Yeniçeri Ocağını kurdu.

Osmanlı ordusunda Sultan Üçüncü Selim Han (1789-1807) devrinde askerî ıslâhâtlar yapıldı. Yeniçeriler yeni silâh kullanmayıp, değişik elbiseleri kabul etmediğinden devrin usûlünde Nizâm-ı Cedîd ordusu kuruldu. Fakat yeniçeriler isyân edince kaldırıldı. Yeniçerilerin, 18 ve 19. yüzyıllarda disiplinsizlikleri iyice artınca Sultan İkinci Mahmûd Han (1808-1839), 17 Haziran 1826'da bu ocağı kaldırıp, 20 Haziran 1826'da Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusunu kurdu. Yeni ordunun mevcudu Sultan İkinci Mahmûd Han devrinde 188.000'e çıkarıldı. Sultan Abdülmecîd Han (1839-1861) devrinde 1843'te altı ordu kurulup, askerlik müddeti beş yıla yükseltildi. Sultan İkinci Abdülhamîd Hân (1876-1909) devrinde Kara Kuvvetlerinin ihtiyâcı olan subayları yetiştirmek üzere askerî ortaokul ve liselerin yanında İstanbul'dakine ilâveten Harp Okulu sayısı yediye çıkarıldı. 1887'de Topçu teşkilâtı genişletildi. 1908'de İkinci Meşrûtiyetin îlânıyla Kara Kuvvetlerinde değişiklikler yapılmak istenmişse de Trablusgarp ve Balkan Harpleri netîcesinde muvaffak olunamadı. Birinci Dünyâ Harbinde yedi cephede kahramanca mücâdele eden Kara Kuvvetlerinin mevcudu Mondros Mütârekesi sonunda 1919'da 50.000'e indirildi. Türk İstiklâl Harbinde Kara Kuvvetleri sekiz kolordu, yirmi piyâde tümeni hâline getirildi.

Osmanlı ordusunda kullanılan rütbeler ve kabûl târihleri:

Erbaş ve erler: Er, Onbaşı, Çavuş.

Küçük zâbitler (Astsb): Bölük Emini (1828), Çavuş, Başçavuş (1828).

Subaylar: Mülâzim-i Sânî (Tğm., 1793), Mülâzim-i Evvel (Ütğm., 1828). Yüzbaşı, Tabur Kâtibi, Sol Kol Ağası (Kd.Yzb., 1828), Sağ Kol Ağası (Ön.Yzb., 1828) Alay Emîri (Yzb. rütbesinde).

Üst subaylar: Bnb., Baş Bnb. (1793), Kaymakam (Yb., 1831), Miralay (Alb., 1828)

Paşalar (Generaller): Mirliva (Tuğg. 1831), Ferik (Tümg. 1831), 2'nci Ferik (Korg, 1908), 1'inci Ferik (Org. 1904) Müşir (Mareşal, 1832).

1831'de Alay İmâmlığı ve Tabur Kâtipliği kurulmuştur.

İstiklâl Harbinden sonra kara kuvvetleri üç ordu müfettişliği, ikişer piyâde tümeninden, dokuz kolordu, üç süvârî tümeninden meydana geliyordu. Bu teşkilât bugünkü Türk Kara Kuvvetlerinin temelini teşkil eder. Ekim 1924'te Ordu-Meclis münâsebeti kaldırılıp, ordu aslî vazîfesine döndü. Harpten kalma silâhlar, âlet ve edevatlar, araçlar ve donatım toplanarak ordunun kuruluş ve kadrosuna katıldı. Yeni silâh ve askerî malzeme teknolojisini tâkib etmek için "Fen ve Sanat Dâiresi" kuruldu. Levâzım ve teçhizât malzemelerinin yurt içinden temini sağlandı. Silâh ve cephâne ihtiyâcının karşılanabilmesi için harp sanâyiine teşebbüs edildi. Piyâde silâhlarının cephânesi, yüz beş milimetrelik ve daha küçük top mermileri îmâl edilmeye başlanıldı. Topçu sınıfı yeniden teşkilâtlandırıldı. 1927'de tank alımının başlamasıyla 1934'te ilk tank birliği Lüleburgaz'da kuruldu. Komando ve paraşüt birlikleri teşkil edildi. Dördüncü ikmâl plânı sonunda Kara kuvvetleri teşkilâtı on dört kolordu, bir süvâri kolordu ve bir zırhlı tugaydan meydana geliyordu.

İkinci Dünyâ Harbi (1939-1945) öncesinde, seferî kuruluşlar esas tutularak ihtiyaçların karşılanması için tedbir alındı. Plân safha safha tatbik edilerek, on kolorduluk ihtiyaç kadrosu seferde on beşe, üç ordunun mevcudu bir milyon üç yüz bine çıkarıldı. Balkanların harp sâhası olmasıyla huduttaki boş kadrolar dolduruldu. Yurt içinde emniyet tedbirleri alınarak askerî ve sivil tesislerle fabrika personeline silâh dağıtılıp, hava indirmelerine karşı teşkilâtlandırıldı. Doğu'daki birlikler de seferî kuruluş ve kadroya çıkarılarak istihkâm, muhâbere, ölçme ve zırhlı birliklerinin kadroları takviye edildi. Harp sonunda Amerika Birleşik Devletlerinden Truman Doktrini ve Marshal Yardımı ile modern silâh ve malzemeler geldi. Piyâde alaylarının ateş desteği ve hareket kâbiliyetlerinde gelişmeler oldu.

1949'da, bütün kara birlik ve kurumları yeni kurulan Kara Kuvvetleri Komutanlığı adı altında toplandı. Kara Kuvvetleri Komutanlığı 1950'den îtibâren bütün sınıf okulları ve eğitim merkezlerini bünyesine aldı. Lojistik destek hizmetlerini sağlamak için "Yurtiçi Bölge Komutanlığı" kuruldu. 7 Temmuz 1950 Birleşmiş Milletler kararına uyularak Kore'ye gönderilen kara birliklerinden kurulu Türk Tugayının gösterdiği kahramanlık hür dünyâ tarafından takdirle karşılandı. 10 Şubat 1952'de Türkiye'nin Nato'ya girmesiyle Türk Kara Kuvvetleri eğitim ve öğretim sistemleri bakımından yeniden teşkilâtlandırıldı. Hava taarruzlarına karşı, Yurtiçi Uçaksavar Topçu Tümen Komutanlığı kuruldu. Kara Havacılık Grubu geliştirilerek 1957'de "KaraHavacılık Okulu" adını aldı. Zırhlı birliklerin hava saldırılarına karşı korunması için çift namlulu kundağı motorlu M-19 uçaksavar silâhı kondu. Milletlerarası münâsebetlerin artması subay ve astsubayların dış memleketlerde eğitim görmesinin lüzumu üzerine

altı ayrı dilde öğretim yapan “Dil Okulu” kuruldu. 1973 yılına kadar Kara Kuvvetlerinde tank ve palet yenileştirme fabrikaları, atış poligonu, G-3 ve MG-3 tüfekleri yapımı, mühimmât, kobra silâhları, pil, paraşüt, yedek parça yapımı projeleri gerçekleştirildi. Nükleer savaş, yayılma ve dağılma sürate dayandığından piyade sınıfı zırhlı personel taşıyıcılar ile donatıldı. Zırhlı birlikler M-48 Tankları, M-113 Zırhlı Personel Taşıyıcı, M-52 ve M-44 kundağı motorlu toplar ile donatıldı. Topçu sınıfı mühimmâtı yurt içinde îmâl edilir hâle gelindi. 1972’de Türk Kara Kuvvetleri Lojistik Destek Kıt’aları tekrar tertiplenerek istihkâm, muhâbere, ordudonatım ikmâl ve bakım hizmetleri birleştirilmiştir. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtından sonra kurulan “Türk Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı” milletin bağış ve yardımlarıyla bugün büyük bir iktisâdî güce erişmiştir. Vakıf daha çok Millî Harp Sanâyii politikasını kendisine rehber edinerek, bütün imkânlarını bu istikâmete seferber etmiştir. Bugüne kadar telsiz, elektronik ve askerî malzeme ihtiyâcını karşılamada epeyce mesâfe kat etmiştir.

Bugün Türk Kara Kuvvetleri Komutanlığı bünyesinde Birinci, İkinci, Üçüncü, Ege Ordu Komutanlıkları ile Yurtiçi Doğu ve Batı Bölge Komutanlıkları, Sınıf Okulları, Askerî Okullar ve Eğitim Merkezleri bulunmaktadır. Kara Kuvvetleri piyâde, tank, top, istihkâm, muhâbere, ordudonatım, kara kuvvetleri havacılığı, ulaştırma, personel, levâzım, sıhhiye, veteriner, harita ve mâliye sınıflarından meydana gelir.

KARA MUSTAFA PAŞA (Merzifonlu);

on yedinci yüzyıl Osmanlı sadrâzamlarından. 1634’te Merzifon yakınlarındaki Marince köyünde doğdu. Sultan Dördüncü Murâd Hanın Bağdat’ı fethinde (1639) şehid olan süvâri subaylarından Oruç Beyin oğludur. Dört yaşında yetim kalan KaraMustafa, babasının dostu olan Köprülü MehmedPaşanın himâyesinde ve kendisiyle yaşıt Fâzıl Ahmed (Paşa) ile berâber büyüdü. İyi bir tahsîl görüp, kıymetli bir asker olarak yetişti. Köprülü Mehmed Paşaya dâmâd oldu.

Köprülü Mehmed Paşa, vezîriâzam olunca, Kara Mustafa’yı telhisçi (vezîriâzam veya vekîli tarafından pâdişâha takdim edilmek üzere saraya gidecek evrâkı götüren memur) yaptı. Erdel Seferinde Yanova Kalesinin zaptını pâdişâha bildirmesi üzerine, Eylül 1658’de ikinci mîrahurluğa terfî etti. Bir buçuk sene sonra Silistre beylerbeyi, ardından 1661’de vezirlikle Diyarbakır vâlisi oldu.

Fâzıl Ahmed Paşa vezîriâzam olunca, Kara Mustafa Paşa da Aralık 1661’de kaptanpaşalığa tâyin oldu. Vezîriâzam Fâzıl Ahmed Paşa Avusturya seferine serdâr-ı ekrem tâyin edilince, Nisan 1663’te kaptanpaşalık üzerinde kalmak üzere sadâret kaymakamı tâyin edildi. Bu vazîfeyi vezîriâzamın 1665’te Girit Seferi ve daha sonraki Lehistan Seferi esnâsında da yürüttü. 1676’da Fâzıl AhmedPaşanın vefâtı üzerine mühr-i hümâyûn, üçüncü vezir olan Kara Mustafa Paşaya verildi. Sadâret kaymakamı sıfatıyla hükûmet işlerini uzun seneler gördüğü için işlerde bir aksaklık olmadı. Onun ideâli, devleti, Kânûnî devrindeki azâmet ve kudretli durumuna eriştirmekti.

1678’de Rus Seferine çıkarak, Çehrin’i aldı. 1683’de Avusturya Seferine çıktı. Viyana’yı şiddetli bir muhâsara altına aldı. Ancak kaleyi tam düşürmek üzereyken Kırım Hanının ihâneti netîcesinde Osmanlı ordusu mağlub oldu. Viyana bozgununu fırsat sayan muarızları, Belgrad’a gelen Mustafa Paşanın 25 Aralık 1683’te îdâmına sebeb oldular (Bkz. Viyana Kuşatması). İdâmında elli yaşlarındaydı.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, zekî, irâdesi sağlam, azim sâhibi, işten anlar değerli bir devlet adamıydı. Tetkik edilen olaylara, gerek Türk ve gerek yabancı kaynaklara göre Kara Mustafa Paşa otorite sâhibi olup, sevk ve idâre kâbiliyetiyle bozgunluğu durdurup felâketi önleyecek kudretteydi. Hattâ Budin vâlisi ihtiyar vezir İbrâhim Paşa bile Mustafa Paşayla arası iyi olmamasına rağmen onun îdâm edilmeyip, bu işin sonunun yine Paşa’ya bırakılmasını tavsiye ederek Mustafa Paşanın ehliyetini beyân etmiştir. Nitekim Kara Mustafa Paşadan sonra yerine getirilen serdarların ehliyetsizlikleri mağlubiyetlerin senelerce devâmına ve düşmanın Balkanlara kadar sarkmasına sebeb olmuştur.

Kara Mustafa Paşanın birçok hayır ve hasenâtı vardır. İstanbul’da Galata ve Yedikule dışında birer mescidi ile Merzifon’da câmi, bedesten ve sayısız çeşmeler yaptırmıştır. Çarşı kapısındaki medrese, mescid, mekteb, sebil ve medrese talebesi için olan kütüphâne vefâtından bir yıl sonra tamamlanmıştır. Kayseri civârında eşkıyâ yatağı olan İncesu denilen yeri kendisinin mülkü yazdırıp, câmi, hamam, medrese yaptırdıktan sonra kırk muhâfızı ile o tarafların âsâyişini temin etmiştir. Ölümünden sonra mülkü pâdişâhın hatt-ı hümâyûnu ile evlâdına ihsân olunmuştur. Paşa’nın nesli devâm etmiş olup âileden birçok vezir yetişmiştir.

KARA SULARI;

Alm. *Territorialgewässer (pl.); Küstenmeer (n),* **Fr.** *Mer (f) territoriale (littorale),* **İng.** *Territorial waters.* Bir devletin kıyıları boyunca hâkimiyeti altında bulunan belirli genişlikteki su şeridi. Bu şerit içinde o ülke kendi toprağındaki kânûnî haklarını ve hâkimiyetini sürdürür. Kara sularının bitimi o devletin deniz

sınırıdır. Buradan îtibâren hiçbir devlete âit olmayan açık deniz başlar ve bütün devletler genel kâide olarak, açık denizlerden faydalanabilir.

Üç tarafı denizlerle çevrili olan memleketimizin kıyı uzunluğu 7200 kilometredir. 1964 yılında kabul edilen **Karasuları Kânunu** ile karasularımızın genişliği prensip olarak 6 mil kabul edilmiştir. Bilhassa Ege Denizindeki karasularımızda ve Yunanlıların karasularında bunun uygulanmasında titiz davranılmaktadır.

Dünyâ devletlerinin ekserisi karasularının 3-12 mil olmasını kabul etmişti. Bu uygulama 60 kadar devlet tarafından tatbik edilmektedir. ABD- İngiltere, Almanya, Hollanda 3 millik karasuyunu kabul etmişlerdir. Rusya, Fransa, Bulgaristan, Romanya, Mısır, Suriye gibi ülkeler ise karasularını 12 mile çıkarmışlardır. Çin ise kendi karasularının 200 mil olduğunu iddiâ ederek bunu savunmaktadır. Çeşitli devletlerin denizlerdeki durumlarına göre karasularının sınırlarını tesbit etmeye çalışması milletlerarası münâsebetlerde önemli yer tutar. Ekseriyâ bu durum büyük anlaşmazlık ve olaylara sebeb olur. Bâzı ülkelerin ve Birleşmiş Milletlerin gayretleriyle bir düzenlemeye gidilmesine çalışılmaktadır. Daha önce 1958'de Cenevre'de birinci, 1960 yılında yine Cenevre'de ikinci, 1974 yılında Karakas'da üçüncü Deniz Hukûku konferansları toplanmıştır. Birinci konferansta **Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi** imzâlanmış, ikincisinde ilkinde karşılaşılmayan veya anlaşmazlık konusu olan meseleler ele alınmıştır. Karakas'ta yapılan üçüncü konferansta, 148 devlet 5000 temsilciyle katılarak deniz hukûkunun önemini ortaya koymuştur. Ele alınan karasuları ve bitişik bölge, balıkçılık, kıta sahanlığı, deniz yatağı, deniz dibi zenginliklerinin işletilmesi, boğaz ve diğer sulardan geçiş rejimi, açık denizler, denizlerin kirletilmesinin önlenmesi gibi hususlardan başka, daha pekçok konu görüşülmüştür.

Her devlet kendi karasularında tam hâkimiyet sâhibi olduğundan buralarda güvenlik açısından, kendi millî ve askerî güvenliği, deniz trafiği, gümrük ve sağlıkla ilgili tedbirleri kânunlarına göre uygular. Deniz altı zenginlikleri de yalnız o ülkeye âittir. Bâzı istisnâlar hâriç kabotaj ve balıkçılık bakımından buralardan kendisi ve vatandaşları istifâde eder. Devlet isterse kendi karasularında başka devletlere bâzı kolaylıklar tanıyabilir.

Birleşmiş Milletler Deniz Hukûku Sözleşmesi (1982) 119 devlet tarafından imzâlanmıştır. Türkiye'de karasuları ile ilgili ilk yasal düzenleme 15 Mayıs 1964 târihli ve 476 sayılı **Karasuları Kânunu'**dur. Bu kânunu yürürlükten kaldıran 20 Mayıs 1982 târihli ve 2674 sayılı yeni **Karasuları Kânunu** önceki yasaların aykırı hükümlerini yürürlükten kaldırmıştır. Türk karasularının genişliğini 6 deniz mili olarak belirleyen Karasuları Kânunu, Bakanlar kuruluna belirli denizler için, o denizle ilgili, bütün özellikleri ve durumları gözönünde bulundurmak ve hakkâniyet ilkesine uygun olmak şartıyla, karasularının genişliğini 6 deniz milinin üzerine çıkarma yetkisi vermiştir.

Karasuları Kânunu'nun 4. maddesinde de iç suları târif edilmiştir. Buna göre, esas hatların kara tarafında kalan sular ve körfez suları, Türk iç sularıdır. Dâimî liman tesisleri kıyının bir parçası sayılır ve bu tesislerden en açıkta olanlarının kara tarafında kalan sular ve dış limanlar iç sulara dâhildir.

KARA ŞEMS;

Anadolu'da yetişen büyük velîlerden. Tasavvufta Halvetiyye yolunun kolu olan Şemsiyye (Sivasiyye)nin kurucusudur. İsmi, Ahmed, künyesi Ebü's-Senâ, lakabı Şemseddîn'dir. Kara Şems diye şöhret bulmuştur. Babası Ebü'l-Berekât Muhammed'dir. 1519 (H.926) da Zile'de doğdu. 1597 (H.1006) da Sivas'ta vefât etti. Kabri, Sivas'ta Meydan Câmii avlusunda olup, ziyâret yeridir. Türk-İslâm târihinde meşhûr Üç Şemseddîn'den biridir. Diğer iki Şems, Şems-i Tebrîzî ve Akşemseddîn'dir.

Kara Şems daha yedi yaşındayken, babası tarafından Halvetiye yolunun şeyhlerinden Şeyh Hacı Hıdır'ın sohbetine götürülüp duâsına kavuştu. Ziledeki âlimlerden sarf, nahiv ve diğer ilimleri öğrendi. Sonra Tokat'a gidip Arakıyecizâde Şemseddîn Efendi ile diğer âlimlerden aklî ve naklî ilimleri öğrendi. Tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul'a gidip, bir müddet Sahn-ı Semân Medreselerinde müderrislik yaptı. Sonra hacca gidip Zile'ye döndü ve orada talebe yetiştirmeye başladı. Bu arada İbn-i Hişâm'ın **Kavâid-ül-İrâb** adlı eserine **Hall-ül-Me'âkıd** adlı bir şerh yazdı.

Bütün bu hizmetleri yanında kalbi ilâhî aşk ile yanıyor, tasavvuf deryâsına dalıp yüksek derecelerden pay almak için çırpınıyordu. Bu sırada Amasyalı Şeyh Muslihiddîn Efendinin dergâhına gidip tasavvufta ona talebe oldu. Sohbetlerinde bulunup icâzet aldı. Bu hocası vefât edince çok garip kaldı. Tokat'ta bulunan ve tasavvuf ehli olan Şeyh Mustafa Kırbâsî'ye talebe olmak istedi. Ancak bu zât yaş îtibâriyle yüzü aşkın olduğundan; "Sen gençsin, ben ise ihtiyâr ve hastayım. Seni yetiştirmekle meşgûl olamam. Fakat sâdık bir talebe isen, cenâb-ı Hak mürşidini altı ay sonra ayağına gönderir." dedi. Tekrar Zile'ye döndü. Kendini ilme verdi. Bu sefer de **Muhtasar-ı Menâr** üzerine **Zübdet-ül-Esrâr** adlı şerhini yazdı.

Zile'deyken, altı ay sonra Tokat'a Abdülmecîd Şirvânî adında, bir mübârek zâtın geldiğini işitti.

Huzûruna varıp talebe oldu.

Kara Şems, Abdülmecîd Şirvânî hazretlerinin sohbetinde, kısa zamanda kemâle erip, tasavvufta icâzet aldı. İnsanları irşâd, yâni doğru yolu göstermekle vazîfelendirildi. Kısa zamanda tanınıp çok sevildi. O devir Sivas Vâlisi Hasan Paşa, kendisini Sivas'a dâvet edip, yaptırdığı dergâha yerleştirdi. Burada, ilim öğretmek ve insanları irşâd etmekle meşgûl oldu. Ömrünün sonlarına doğru Pâdişâh Sultan Üçüncü Mehmed Hanın dâveti üzerine Eğri Seferine katılıp cihâd etti. Eğri Seferi yolculuğu sırasında henüz genç yaşta olan Aziz Mahmûd Hüdâyî ile görüşüp, sohbette bulundu. Aziz Mahmûd Hüdâyî onu saygıyla karşılayıp, elini öptü. Pâdişâh Sultan Üçüncü Mehmed Han ise, iltifât ve ihsânlarda bulundu. Kara Şems pâdişahla sohbetteyken Şeyhülislâm Hoca Sâdeddîn Efendi de hazır bulundu. Eğri Seferinin zaferle biteceğini müjdeledi.

Eğri Zaferinden sonra İstanbul'a dönüldüğünde Üçüncü Mehmed Han, Şemseddîn-i Sivâsî'nin İstanbul'da kalmasını ısrarla ricâ ettiyse de kabul ettiremedi. Şemseddîn-i Sivâsî, ihtiyârlığının yanında, seferin şiddetinden ve kışın aşırı soğuğundan hayli yorgun ve zayıf düşmüştü. Hayâtının son anlarını yaşadığını anladığından, rûhunu âilesinin ve sevenlerinin yanında teslim etmek istediğini belirterek izin isteyip Sivas'a döndü. Amcazâdesi ve dâmâdı Receb Efendiyi vazîfesine tâyin etti.

Vefâtlarına yakın, talebelerini odasına çağırdı. Onlarla birlikte bir saat kadar Allahü teâlânın zikri ile meşgûl olduktan sonra, duâ edip, rûhunu teslim etti.

Velîler, âlimler, sâlihler, devlet adamları cenâzesinde hazır bulundu. Cenâzesi göz yaşları arasında; **"Âlimin ölümü, âlemin ölümü gibidir"** denilerek musallâya konuldu.Cenâze namazında, altmış binden fazla kişi olduğu rivâyet edilir. Namazını amcazâdesi ve dâmâdı Receb Efendi kıldırdı. Sağlığında vasiyet ettiği gibi, Meydan Câmii bahçesine defnedildi. Daha sonra kabrinin üzerine beyaz bir kubbe yaptırıldı. Hâlen ziyâretgâhtır. Şehir ahâlisi, şiddetli bir sıkıntı olduğu zaman kabrini ziyârete gider ve yaptıkları duâ üzerine Allahü teâlânın izniyle, sıkıntılardan kurtulur.

Eserleri:

Kara Şems hazretlerinin; **Süleymânnâme, İlâhînâme Tercümesi, Mantıkuttayr** ve K**asîde-i Bürde Tercümesi** gibi on yedi kadar manzum; **Dürer-ül-Akâid, Hüccet-i İlâhîye, Menâkıb-ı Çihâr-ı Yâr-ı Güzîn, Menâzil-ül-Ârifîn** gibi on dokuz kadar da mensur eseri vardır.

Eserlerinde genel olarak işlediği hususlardan bâzıları şöyledir:

"Bu dünyâ fâni ve vefâsızdır. İnsanı gaflette bırakan, boş ve lüzumsuz şeylerle oyalayan, Allahü teâlânın rızâsına kavuşmayı engelleyen şeyler düşmandır. Bu dünyânın geçici lezzetleri aldatıcıdır."

"Allahü teâlânın rızâsına kavuşmak için nefsi terbiye etmek lâzımdır."

"Peygamber efendimizin şefâatine kavuşmak için sünnet-i seniyyeye tam sarılmak gerekir."

"Allahü teâlânın verdiği sayısız nîmetlere şükretmek gerekir. Sabırlı ve tahammüllü olmak lâzımdır."

KARA YUSUF BEY;

Karakoyunlu Devleti hükümdarlarından. Kara Mehmed Beyin oğlu olup 1357'de doğdu. Babasının 1389'da vefâtıyla Karakoyunlu hükümdârı oldu. Teşkilâtçı, azimli ve irâdeli bir şahsiyete sâhip olduğundan, Türk boy birliği hâlindeki Karakoyunlu Beyliğine büyük devlet mâhiyeti kazandırdı. Âzerbaycan, Doğu Anadolu ve Mezepotamya'ya hâkim oldu. Osmanlı ve Memlûk devletleriyle iyi geçinmesine rağmen Celâyirliler, Akkoyunlular ve Timurlular ile hâkimiyet meselesinden mücâdele etti. Timurlu hükümdârı Şahruh ile muhârebeye hazırlanırken hasta yatağında, 13 Kasım 1420'de Ucan'ın Saidâbâd mevkiinde vefât etti. Kabri Erciş'tedir. Karakoyunluların en büyük hükümdârı olan Kara Yusuf Beyin hayâtı büyük mücâdelelerle geçmiştir. Büyük bir devlet adamı, kumandan ve birçok iyi meziyetlerin sâhibidir. (Bkz. Karakoyunlular)

KARAAĞAÇ (Ulmus campestris);

Alm. *Ulme (f),* **Fr.** *Orme (m),* **İng.** *Elm.* **Familyası:** Karaağaçgiller (Ulmaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Karadeniz bölgesi.

Kışın yaprağını döken, 20-30 m yüksekliğinde ağaçlar. Yapraklar yürek biçiminde, kenarları dişli, koyu yeşil renkte olup orta damarın iki yanında kalan yaprak parçalarından birisi diğerinden büyüktür. Gövdeleri kalın ve pürüzlü bir kabukla kaplıdır. Dalları aşağı doğru eğiktir. Meyveleri kanatlı ve fındıksıdır. Şah ve filizinden büyütülebilir. Nemli topraklarda ve nehir kenarlarında iyi yetişir. Kökleri derinlere gider. En fazla 500 sene yaşayabilir. Kerestesi serttir ve rengi açık kahverengidir.

Kullanıldığı yerler: Karaağaç kerestesi, daha çok mobilya îmâlâtında kullanılır. Sağlam kerestesi fıçı,

tekerlek yapımında ve yakacak olarak da kullanılır. Gövdeleri ve dal kabukları tanen, müsilaj bakımından zengindir. Önceleri yumuşatıcı olarak çok kullanılmıştır. Kabuklarından yapılan mahlul deri kızarıklıklarına, ülsere karşı ve ishal kesici olarak kullanılır.

Memleketimizde yetişen türleri, U. campestris (sahra karaağacı), U. montana, U. effusadır.

KARABAŞ EFENDİ;

Meşhur **Karabaş Tecvidi** kitabının yazarı. Kurrabaşı kelimesinden bozularak "karabaş" denmiştir. Karabaş tecvit kitabının sâhibi olarak üç kişi bilinmektedir. Bunlardan birincisi, Kastamonulu Şeyh Şâbân Velî silsilesinden Ali Efendidir. Hayâtı hakkında fazla bilgi olmayan Ali Efendi, 1685 senesinde vefât etmiştir. İkinci Ahmed Efendi türbesi Eyüp'te Şah Sultan Türbesinin Eyüp tarafındaki Defterdâr Caddesi üzerinde bulunandır. Eski başbakanlardan rahmetli Adnan Menderes İstanbul'daki câmi ve türbeleri tâmir ettirirken **Karabaş Tecvidi** kitabının sâhibi olarak bilinen bu zâtın da türbesini yenileştirmişti. Üçüncüsü, Abdurrahmân Karabaş Efendidir. Karagümrükte Karabaş Mescidini yaptıran Abdurrahmân Karabaş 1534 senesinde vefât etti. Bu mescidin yanında Öküz Mehmed Paşa Câmii vardır. Sultan Birinci Ahmed Hanın sadrâzamlarından olan bu paşa çok kuvvetli olup, câmi yapılırken büyük bir taşı taşıyan arabanın öküzü sakatlanınca onun yerine kendisi boyunduruğa girip çektiği için bu lakapla anılmıştır.

KARABAŞ KEKİK (Thymbra spicata);

Alm. *Bohnenkrauf (n),* **Fr.** *Sarriette (f),* **İng.** *Summer savory.* **Familyası:** Ballıbabagiller (Labiatae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Güneydoğu Anadolu, Batı ve Güney Anadolu.

Temmuz, ağustos aylarında kırmızı renkli çiçekler açan, kekik görünüşünde odunsu bir bitki. Gövdeleri basit, dik, dört köşeli, iki yüzü tüylüdür. Yaprakları 10-15 mm boyunda ve 2-3 mm eninde, dar uzun, sert üzerleri noktalı, tüysüzdür. Çiçek durumu sık ve silindir biçimindedir. Meyveleri oval şekilli, üzeri pürtüksüzdür.

Kullanıldığı yerler: Karabaş kekiğinin sarımsı renkteki uçucu yağında önemli ve koku veren "thymol" vardır. Karabaş kekik, çay halinde mide ağrılarına karşı, dolaşım uyarıcısı, baharat olarak ve idrar söktürücü olarak kullanılır. Thymol az dozlarda balgam söktürücü, sinir kuvvetlendiricidir ve boğaz ağrılarına iyi gelir. Yüksek dozlarda ise antiseptik ve kurt düşürücü olarak verilir.

KARABAŞ OTU (Lavandula stoechas);

Alm. *Lavandel (m),* **Fr.** *Lavande (f),* **İng.** *French lavender. Lavandula stoechas.* **Familyası:** Ballıbabagiller (Labiatae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara, Ege, Akdeniz bölgeleri.

30-60 cm boyunda, çok yıllık bir maki bitkisi. Yapraklar 2-3 cm boyunda, dar, kenarları kıvrık, tüylü ve grimsi yeşildir. Çiçekler koyu mor renkli, başak şeklinde durumlarda toplanmıştır.

Kullanıldığı yerler: Uçucu yağının kokusu lavantadan ziyâde biberiyeye benzer. Uçucu yağın içinde kâfur kokusu hâkimdir. Bitki ağrı kesici, antiseptik, yara iyi edici, yatıştırıcı, balgam söktürücü, sinir ve kalp kuvvetlendirici gibi etkileriyle çok eskiden beri kullanılmaktadır. Genellikle çay (% 2-5'lik) hâlinde kullanılır. Kokusu hoş olmadığından parfümeride pek kullanılmaz.

KARABATAK (Phalacrocorax carbo);

Alm. *Kormoran,* **Fr.** *Cormoran noir,* **İng.** *Cormon cormorant.* **Familyası:** Karabatakgiller (Phalacrocoraicidae). **Yaşadığı yerler:** Deniz, göl ve nehir kıyılarında toplu hâlde. **Özellikleri:** Uzun gagalı, uzun boyunlu, perde ayaklı, dalıcı bir kuş. Dalarak yakaladığı balıklarla beslenir. Çoğu siyahımtrak tüylüdür. **Çeşitleri:** 30 kadar türü vardır. Bayağı karabatak, Peru karabatağı, tepeli karabatak, Temminck karabatağı, Galapagoz karabatağı meşhurlarıdır.

Leyleksiler takımının, Karabatakgiller âilesinden perde ayaklı, dalıcı bir kuş türü. Deniz, göl ve nehir kıyılarında koloni halde yaşayan karabatakların üst gagalarının ucu kıvrık olup, suya dalarak avladıkları balıklarla beslenirler. İyi uçar, iyi yüzer ve su altında sekiz dakika kadar kalabilirler. Su kenarlarında yüksek yamaçlara veya ağaç tepelerine yosun ve dallardan koni biçimli yuvalar yaparlar. Ancak avlanmak için suya dalarlar. Sudan çıktıktan sonra tüylerini kurutmak için, uzun süre kanatlarını açık tutarlar. 30 kadar türü vardır. Çoğunun boyu 35 cm kadardır. 100 cm boyunda olanları da görülür. Türlerin çoğu siyah, mâden parıltılı tüylüdür. Üreme mevsimlerinde çoğu türün baş, boyun ve bacaklarında beyaz lekeler belirir. Göçücü, gezginci ve kalıcı olanları mevcuttur. Galapagos adalarında yaşayan bir çeşidi uçamaz. Suya daldığında kanatlarını manevra, yön değiştirme ve fren yapmak için kullanır. Diğer türler de, suda iken kanatlarını bu maksatlar için rahatça kullanırlar.

Çin'de bayağı karabataktan, Japonya'da da Temminck karabatağından balık avcılığında istifade edilir.

Bunlara kayığın kenarına dizilme ve sırayla suya dalma öğretilir. Boyunlarında halkaya bağlı bir ip bulunduğundan kaçmaları önlenir. Boyunlarındaki halka iri balıkları yutmalarına engeldir. Sâhibine balığı getiren karabatağa, balığın iç organları ve yenmeyen kısımları mükâfât olarak verilir.

Kasım aylarında, mâvi kireç kabuklu, 3-5 yumurta yumurtlarlar. Bunlar üzerine erkek ve dişi sırayla kuluçkaya yatar. Yavrularını ağızlarında getirdikleri yiyeceklerle beslerler.

KARABİNA;

Alm. *Karabiner (m),* **Fr.** *Carbine (f),* **İng.** *Carbine.* Eski ateşli silâhlardan birinin adı. Ağzı geniş, namlusu ekseriya yivli, boyu oldukça kısa Osmanlı ordusunda kullanılmış bir silâhtır. Modern piyâde silâhları yapılmadan önce kullanılan bu silâhlar, yenileri, daha tekâmül etmişleri yapılınca zamanla ordudan kaldırıldı. Bugün askerî müzelerde, pek nâdir de olsa bâzı evlerde ata yadigârı olarak saklanmaktadır.

KARABORSA;

Alm. *Schwarze Börse, schwarzer Markt; Schwarz-Schleich-handel (m),* **Fr.** Mar*chè (m) noir,* **İng.** *Black market.* İnsanların ve hayvanların ihtiyaç maddelerini piyasadan toplayıp, pahalandığı zaman satmak. Lügatte hak yemek, haksızlık etmek ve kötü muâmele etmek mânâsına olup, meşrû olmayan kazanç yollarından birisidir. Karaborsaya "ihtikâr"da denir.

Karaborsa, yeryüzündeki bütün toplumlarda suç ve çirkin bir iş sayılmıştır. Hemen hemen her devlet, karaborsacılığı yasaklamış, bunun için kanunlarında müeyyideler koymuştur. Bir milletin iktisat sistemini allak bullak eden, devletin iktisâdî tedbirlerini geçersiz hâle getiren ve milleti aşırı derecede sıkıntıya sokan karaborsa, hayatın çekilmez hâle gelmesine sebeb olur. Komünizmin ve kapitalizmin hüküm sürdüğü ülkelerle, serbest piyasaya dayanmayan ve aşırı devletçiliğin tatbik edildiği ülkelerde karaborsa yaygın olup, çok fazla bir şekilde yürütülmektedir.

Memleketimizde de karaborsa ile mal temin edip piyasaya sürmek kânunen suçtur. Gerek Türk Ticaret Kanununda ve gerekse Millî Koruma Kânununda bu hususta cezâî müeyyideler konmuştur. Ayrıca serbest piyasa ekonomisine dayanan iktisadî bir sistem tatbik edilmeye çalışılarak, karaborsacılık yapmak isteyenlere engel olunmaya çalışılmaktadır. Sosyal hayatta derin yaralar açan ve iktisadî sistemlerdeki tedbirleri ortadan kaldıran karaborsaya engel olmanın en gerçekçi yolu; ihtiyaç duyulan malları üretmek veya zamanında ithâlini sağlamak ve bu işi yapmak için fırsat kollayanları caydırıcı hükümlerle ve zorluklarla vazgeçirmeye çalışmakla beraber, ahlakî açıdan bu işin çirkinliğini vicdanlara yerleştirmektir. Bu da insanlara din ve ahlak eğitiminin verilmesiyle sağlanır.

Karaborsacılık yapan, piyasanın ucuzlamasından üzülür, piyasa yükselirse sevinir. Halbuki eldeki maldan başkalarını faydalandırmak, insanî ve dinî vazifedir. Ticâret hayatında, müşterilerini aldatmak ve karaborsacılık yapmak çirkin ve suç olan bir kazanç yoludur. İslâmiyet karaborsacının elindeki kazancı kötülemekte ve kendisinin de günahkar, yani suçlu bir Müslüman olduğunu bildirmektedir. Sakladığı malların hepsini sadaka olarak dağıtsa bile, yine de karaborsacılık günâhından kurtulamaz. Nitekim, Peygamber efendimiz; **"Bir kimse gıda maddelerini alıp, pahalı olup da satmak için kırk gün saklarsa, hepsini fakirlere dağıtsa, günahını ödeyemez."** buyurmaktadır. Bunun gibi, başka bir hadîs-i şerîfde de karaborsacılıktan sakınanları överek, şöyle buyurmaktadır: **"Bir kimse, dışarıdan gıda maddesi satın alıp, şehre getirir ve piyasaya göre satarsa, sadaka vermiş veya köle azad etmiş gibi sevap kazanır."** Hazret-i Ali de; "Gıda maddelerini kırk gün saklayanın kalbi kararır." buyurmuştur. Hattâ hazret-i Ali, kendisine haber verilen bir karaborsacının, sakladığı şeylerin hepsini yaktırmıştır.

Âlimlerden birisi tüccardı. Vâsıt şehrinden, Basra'ya gıda maddeleri gönderip satılmasını vekiline emretti. Basra'da ucuz olduğu için, vekili bir hafta bekleyip, pahalı sattı ve müjde yazdı. O zat ise, cevabında "Biz az kâr ile çok sevap kazanmayı daha çok severiz. Fazla kazanmak için, dînimizi feda etmemeliydin. Çok büyük suç işlemişsin. Bunu affettirmek için sermâyeyi ve kârı hemen sadaka olarak dağıt." dedi.

Dinimizde karaborsanın yasak olması Müslümanlara ve bütün insanlara zararlı olduğu içindir. Çünkü, gıda maddeleri, insanların ve hayvanların yaşayabilmesi için lâzımdır. Bir kişi alıp saklayınca başkaları alamaz. Bu, sanki çeşme suyunu saklayıp, herkesi susuz bırakmaya benzer. İnsanlara lâzım olan her şeyde ihtikar (karaborsa) haramdır. Meselâ lüzumlu ilâçları da saklamak büyük günahtır. Kininin sıtmaya, ensülinin şeker hastasına ve aşı ile serumların belli mikroplara karşı kullanılması, ekmeğin açlığa karşı kullanılması gibi, muhakkak şifâya sebeb olduğundan, bunun gibi tesiri kuvvetli ilâçları saklayarak karaborsacılık yapmak haramdır. Karaborsa gıda maddeleri az bulunduğunda haramdır. Çok olup, herkes kolaylıkla alabilirse, karaborsa olmaz. Fakat, böyle zamanlarda da yapılan iş mekruhtur; yani çirkin olup beğenilmez. Çünkü insanların zararını beklemek, iyi birşey değildir. Hadîs-i

şerîfte; **“İnsanların iyisi, insanlara faydası olandır.”** buyruldu. En kötüsü de onlara zararı dokunanıdır.

Hîleyle rızk artmaz, malın bereketi gider. Hile ile azar azar biriktirilen şeyler, ansızın gelen bir felâketle, birden bire giderek geride yalnız günahları kalır. Birgün ansızın sel gelip, süte hile yapan birinin ineğini boğdu. Adam şaşkın bir halde düşünürken çocuğu dedi ki: “Baba süte kattığımız sular birikerek sel oldu. İneğimizi alıp götürdü.” Hadîs-i şerîfte buyruldu ki: **“Ticârete hıyânet karışınca bereketi gider.”** Bereket demek, az malın çok faydası olmak, çok işe yaramak demektir. Az bir mal, bereketi olunca, çok kimsenin rahat etmesine çok iyi işlerin yapılmasına yarar. Bereketli olmıyan çok mal vardır ki, sâhibini dünyâ ve âhirette felâkete sürükler. O halde malın bereketli olmasını istemelidir. Bereket, emin tüccarlarda bulunur. Çünkü her müşteri emin tüccara gider. Hıyânet edenlere kimse gitmez.

Her sanatta hîle yapmamak dînimizin emridir. Müslüman güzel ahlâkını her yerde gösterirse örnek olur.

Karaborsa memleketin ahenk ve nizamını sarsan, birlik ve beraberliğini bozan, dostluğu düşmanlığa çeviren, vatanı felakete sürükleyen bir âfettir. Karaborsacılıktan elde edilen kazanç, sâhibini Allah’ın gazabına ve insanların nefretine lâyık yapar.

KARACA (Bkz. Geyik)

KARACAOĞLAN;

Türk sâz şâiri. On altıncı yüzyılın son çeyreği ile on yedinci yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. Güney Anadolu bölgesinde yaşamış, imparatorluğun çeşitli bölgelerini gezmiştir.

Gezdiği her yere âşık olmuş, sevdiği her bucağa koşmalar söylemiştir. Hayâtı ve çevresi hakkında sağlam bilgiler olmadığından bu bilgileri kendi şiirlerine bakarak çıkarmak gerekiyor. Şiirlerinde geçen yer adlarına, töre ve âdetlere, kullanılan deyim ve sözlere, tasvir edilen sevgililerin giyim kuşamlarına bakarak, Karacaoğlan’ın ömrünün büyük kısmını Güney Anadolu bölgesinde geçirmiş bir halk şâiri olduğu görülmektedir.

Okur-yazar, fakat şehir kültürü etkisini en az hissettiren, köy ve oymak muhitlerine bağlı kalmış bir Türkmen şâiridir.

Gençliğinde hayatı çok serüvenli bir şekilde geçmiştir. Karacaoğlan bir aşk ve tabiat şâiridir. Kahramanlık belirten ve öğüt veren şiirleri varsa da, şiirleri umumiyetle hissidir. Anadolu tabiatı ve güzellikleriyle, yaşayışıyla haşırneşir olmuş ve sevgililerine olan aşkını bunlarla bezediği şiirleriyle, dile getirmiştir. Karacaoğlan’ın aşkı tasavvufî ve ilahî bir aşk olmayıp maddî (beşeri) bir aşktır. Her gördüğü güzele gönlünü kaptırmıştır.

Göçebe bir aşiret şâiridir. Şehir, kasaba şairlerinden değişik özellikler gösterir. Dil, ifâde, konu, tema, vezin, kafiye, nazım şekli bakımından, divan ve tekke şâirlerinin etkisinde kalmamıştır. İçinde yaşadığı hayâta, çevreye, halkın kültürüne ve zevkine bağlı kalmış, onların diliyle aşk ve tabiat sevgisini, gurbeti, bu duygulardan doğan dert ve üzüntüleri başarıyla ifâde etmiştir. Aruz veznini hiç kullanmamış, hep hece vezniyle yazmış, hece vezninin de 6+5 ve 4+4 kalıbını kullanmıştır. Kafiyeler, yarım kafiye şeklindedir. Dil, konuşma dilidir, basittir. Mahallî kelimeler de kullanır. İfâde açık ve sâde fakat başarılıdır. Bugün elde bulunan beş yüze yakın şiirinde en çok koşma ve semâî, bâzan da destan nazım şeklini kullanmıştır. Çok gezen ve tanınan şâirin zamanın devlet büyüklerinden bazılarıyla da görüştüğü, savaşlara katıldığı şiirlerinden anlaşılmaktadır.

Karacaoğlan iyimserdir. Ölüm gününe inanır, arada bir günâhlarını düşünüp döğünür ve nasihat tarafına yönelir.

Karacaoğlan halkın arasında dolaştığından şiirlerini halkın öz dili ile söylemiş, yabancı kelime ve tamlamaları pek az kullanmıştır.

Karacaoğlan’ın şiirlerinden örnekler:

ÖĞÜT

Dinle sana bir nasihat edeyim
Hatırdan gönülden geçici olma
Yiğidin başına bir iş gelirse
Onu yâdillere açıcı olma

Mecliste ârif ol, kelâmı dinle
El iki söylerse sen bir söyle
Elinden geldikçe iyilik eyle

Hatıra dokunup yıkıcı olma

El âriftir yoklar senin fendini
Dağıtırlar tuzağını bendini
Alçaklarda otur, gözet kendini
Kati yükseklerden uçucu olma

Karacaoğlan söyle sözün başarır
Aşkın deryâsını boydan aşırır
Seni bir mecliste küçük düşürür
Kötülerle konup, göçücü olma

GÖNÜL

Evvel sen de yücelerden uçardın
Şimdi enginlere indin mi gönül?
Deryâ, deniz, dağ, taş demez geçerdin
Karadan menzilin aldın mı gönül?

Yiğitliğim elden gitti yel gibi
Damağımda tadı kaldı bal gibi
Hoyrat eli değmiş konca gül gibi
Bozulmuş bağlara döndün mü gönül?

Hasta oldun yastığını istersin
Kadir Mevlâm sağlığını göstersin
Cennet-i âlâdan köşkün dilersin
Boynunun farzını kıldın mı gönül?

Karacaoğlan der ki söyle sözünü
Hakka teslim eyle kendi özünü
Nas içinde karalama yüzünü
Yolun doğrusunu buldun mu gönül?

KARACİĞER;

Alm. *Leber (f),* **Fr.** *Foie (m),* **İng.** *Liver.* Karın boşluğunun sağ üst köşesine yerleşmiş, önemli fonksiyonları olan vücûdun en büyük iç organı.

Hayatî bir organdır. 1200-1600 gr ağırlığındadır. Bir erişkinin toplam vücut ağırlığının % 2,3'ünü teşkil eder. Rengi, kahverengiye kaçan kırmızıdır. Lastik kıvamındadır. Şekli üç yüzlü bir piramide benzetilebilir. Kaburgalar tarafından örtülür. Safra depolayan safra kesesi, karaciğerin tabanında, arkaya kısmen gömülü vaziyettedir.

Normal, sağlıklı insanlarda göğüs boşluğunun altından parmakla hissedilen karaciğer, düz kenarlı ve yumuşaktır. Karaciğerin aşağı doğu yer değiştirmesi, genişlemesi, sertleşmesi, yumru veya kistlerin varlığı elle muâyenede hissedilebilir. Karaciğerin vücut yüzeyindeki belirtisi, karaciğerden teşhis için parça alabilmek (biyopsi) açısından önemlidir.

Karaciğerin yerleşimi: Karnın sağ üst kısmına yerleşmiştir. Diaframın altında, ona komşu olarak uzanır. Kaburgalar karaciğerin sağ bölümünün büyük bir kısmını örter. Çok az bir kısmı karın ön duvarı ile alâkadardır. Karaciğer arkada mide ve barsakları örter, üstte akciğere komşudur. Karın zarındaki bağlardan ziyâde, karın içi basıncı sâyesinde yerinde tutulur.

Karaciğerin dört parçası (lobu) vardır. Sağ lob soldan altı defa daha büyüktür. Küçük olan quadrate ve caudate loblar, sağ lobun parçası olarak görülür.

Karaciğere iki yönden kan sağlanır: Portalven (kapı toplardamarı), barsaklar, dalak ve mîdeden getirdiği kirli kanı sol loba taşır. Hepatik arter (Karaciğer atardamarı) ise temiz kan getirir; bu kan da sağ loba gider. Bu iki kaynaktan gelen kanlar birleşerek karaciğere girmelerine rağmen, karışmadan sağ ve sol loblara gitmektedirler. Böylece karaciğere dakikada 1200 ml kan gelmektedir.

Kan, karaciğeri hepatik venler (karaciğer toplardamarı) yoluyla terk eder. Karaciğere giren portal ven ve hepatik arter daha küçük dallara ayrılarak dağılırlar. En küçük dalda temiz ve kirli kan damarları birleşerek sinüzoit denilen kılcal damarları meydana getirir. Sinüzoitlerin etrâfında yabancı parçacıkları ortadan kaldırabilecek Kupffer hücreleri yerleşmiştir. Daha sonra sinüzoitler bir kirli kan damarına akarak toplayıcı sistemi meydana getirirler. Tek bir toplayıcı damara akan sinüzoit ve karaciğer hücreleri bir karaciğer lobülünü(görev yapan en küçük birim) meydana getirirler. Bir erişkin karaciğerinde ortalama 50.000 ilâ 100.000 karaciğer lobülü mevcuttur. Karaciğer hücreleri tabakalar

şeklinde dizilmiştir. Hücrelerin sinüzoitler ve safra kanalcıkları ile alâkaları vardır. Safra kanalcıkları birleşerek ana safra kanalını meydana getirirler. Bu kanal onikiparmak barsağına boşalır. Sistik kanal ise safra kesesini ana safra kanalına bağlar.

Görevleri

Karaciğerde kan depolanması: Kan basıncındaki az bir artış sonucu karaciğerde 200-400 ml kan depolanabilir. Bu yüzden karaciğer bir kan deposu sayılır. Eğer bir şahıs kanama sonucu fazla miktarda kan kaybederse, bu kaybı karşılayabilmek için karaciğerin sinüzoitlerindeki normal kanın çoğu dolaşıma akar.

Kanın süzülmesi: Karaciğerde sinüzoitlerin iç yüzlerinde bol miktarda bulunan kupffer hücreleri, portal kanla gelen mikropların % 99 veya daha fazlasını ortadan kaldırabilir. Portal kan barsaklardan geldiği için sıklıkla belli miktarda bakteri taşır. Kupffer hücrelerinin sayısı kanda diğer yabancı madde ve ölü dokular çoğalınca belirgin bir şekilde artar.

Safra salgılanması ve safranın görevleri: Bütün karaciğer hücreleri sürekli olarak az miktarda safra salgılarlar. Bu salgı kanalcıklar vâsıtasıyla toplanır ve ana safra kanalı ile onikiparmak barsağı ve safra kesesine akar. Günde toplam 800-1000 ml safra salınırken, ihtiyaç fazlası safra hacmi 40-70 ml, olan safra kesesinde beş kat (10-12 kata kadar olabilir) yoğunlaştırılarak depolanır.

Safrada bulunan safra tuzları, barsaklarda yağların küçük parçalara ayrılmasını ve böylece sindirilen yağların emilmesini sağlarlar. Safra tuzlarının yokluğunda yağların % 40'ı emilemeyip atılır. Bu durumda besin kaybı yanında, yağda eriyen A, D, E, K vitaminlerinin emilimi de bozulur. Bu yüzden A, D, E vitaminleri vücutta depolanırlar. K vitamini depolanmadığından kan pıhtılaşma bozuklukları ortaya çıkar. Safra tuzu salınımı karaciğerde devamlı kontrol altındadır. Safra salınımı ile birlikte kırmızı kan hücrelerinin yıkım ürünleri de vücuttan atılmaktadır.

Karaciğerin metabolik görevleri: Karaciğerin metabolik görevleri çok fazladır.

Karbonhidrat metabolizması: Karaciğer normal bir kan şekeri seviyesinin sağlanmasında çok önemli bir role sâhiptir. Fazla şekeri glikojen şeklinde depolayarak kan seviyesini ayarlar. Ayrıca glikoz ve ara ürünlerden bir çok önemli maddelerin yapımında rol alır.

Yağ metabolizması: Karbonhidrat ve proteinlerin yağa dönüştürülmesi, kolesterol yapımı ve yağların yakılıp enerji elde edilmesinde rol alır.

Protein metabolizması: Karaciğerin protein metabolizmasındaki rolü kalkacak olursa, vücut buna birkaç günden fazla dayanamaz. Amonyaktan üre elde edilerek kanın temizlenmesinde, kan plazma proteinlerinin yapımında rol alır. Vücutta amonyak birikmesi ölümle sonuçlanır. Kan plazma proteinlerinin azalması karaciğer hücrelerinin hızla çoğalıp karaciğerin büyümesine sebep olur.

Karaciğerin aynı zamanda A,D,B_{12} vitaminlerinin ve demirin depolanmasında da rolü vardır.

Karaciğer hastalıkları: Vücudun en büyük iç organı olan karaciğer, yaptığı birçok fonksiyonla hayâtın idâmesinde çok önemli bir rol oynar. Bu fonksiyonlardan birinin aksaması vücutta çeşitli aksaklıklara sebep olur. Misâl verilecek olursa kan proteinlerinden albuminin yapımında bozukluk, dokularda şişmeye (ödem, karında su toplanmasına yol açar. Bununla birlikte bütün karaciğeri tutan ve birçok işlemin yapılamaması ile seyreden hastalıklar da vardır.

Karaciğerin hastalıkları çeşitli şekillerde sınıflandırabilir. Bu gruplardan birisi karaciğerin hücrelerini ilgilendiren hastalıklardır. Adı geçen grup içinde hepatitler, siroz, çeşitli maddelerin karaciğerde birikmesi durumları bulunur (Bkz. Siroz ve Hepatit). Madde birikmesi durumları(infiltrasyonlar) nâdir durumlardır ve glikojen birikmesi, yağ birikmesi, hücre birikmesi (kan kanserinde olduğu gibi) olarak sayılabilir. Ayrıca karaciğerde yer işgal eden tümörler, abseler, kistler de hücreleri ilgilendiren durumlardır.

Bir başka grup karaciğer hastalığı da, safra sistemi ile ilgili rahatsızlıklardır. Safra yolu tümörleri ile safra yolu taş ve iltihapları bunların en önemlileridir.

Karaciğerin damarlarla ilgili hastalıkları, bir diğer gruptur. Bunlar, kalp yetmezliğine bağlı karaciğerde kan göllenmesi, karaciğer toplardamarı tıkanması, kapı toplardamarı tıkanması ve iltihabıdır.

Karaciğer tümörleri: Her organın urlarında olduğu gibi karaciğerde de tümörler "selim" (iyi huylu) ve "habis" (kötü huylu) olarak ikiye ayrılır. İyi huylu olanlar çok nâdir olup, başlıca karaciğer urları kanserlerdir.

Kanserler, karaciğerde iki türlü bulunurlar: Birincisi bizzat karaciğer hücrelerinden gelişenler, ikincisi diğer organ kanserlerinden atlayanlardır. Karaciğerin kendinden gelişen kanserler 50 yaş üzerindeki hastalarda, en çok da sirozlularda görülür. Hasta çok hızlı kilo kaybeder ve şiddetli halsizlikten şikâyet

eder. Ateş ve karında su toplanması vardır. Muayenede karaciğer büyümüş olarak hissedilir. Hastalığın gidişi oldukça hızlıdır ve 6-12 ay içinde mutad olarak hayat kaybedilir.

Karaciğer çok kan alan bir organ olduğundan diğer vücut bölümlerinin kanserleri buraya çok kolay yerleşir. Bunlar, sirozdan sonra karaciğerin en çok öldüren hastalıklar grubudur. Yukarıda sayılan belirtilere ilâveten ayrıca tümörün yerleştiği organın bozukluk belirtileri de vardır. Tedâvi genellikle başarılı olamamakta, hastalar kısa bir süre sonra hayatlarını kaybetmektedirler.

Karaciğer absesi: Ateş, terleme, titreme, karaciğer bölgesinde ağrı, zayıflama, bulantı, kusma, bâzan hafif bir sarılıkla seyreden karaciğer absesi mutlaka bir mikrobik absedir. Mikroplar karaciğere safra, kan yollarından, komşu organlardan gelebilir. Cerrahî olarak abse boşaltılır ve antibiyotik tedâvi yapılır.

Mikrobik abseden başka entemoeba hystolitica adlı amipin yaptığı bir abse de vardır ki "amip absesi" adını alır. Önceden geçirilen bir dizanteri sonucu meydana gelebilir. Mikrobik abseden daha hafif seyreder ve genellikle cerrâhî müdâhaleye gerek kalmadan ilâç tedâvisiyle iyileşir.

KARAÇALI (Paliurus spine-christi);

Alm. *Christdorn (m),* **Fr.** P*aliure (m), épine de christ,* **İng.** *Christ's thorn.* **Familyası:** Cehrigiller (Rhamnaceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu.

Haziran, temmuz ayları arasında sarı çiçekler açan, zikzak dallı, 2-3 m yüksekliğinde dikenli bir ağaççık. Yaprakları saplı, yuvarlak ve kenarları dişlidir. Yaprak tabanındaki yaprakçık dikensidir. Meyveleri disk şeklinde yuvarlak, ortası şişkin, kenarları ince ve dalgalı, kahve renkli olup üç tohumludur.

Kullanıldığı yerler: Meyvelerinde tanen, yağ, glikozit ve alkaloit vardır. Meyveleri kabız edici, idrar söktürücü olarak, yaprakları yakı şeklinde çıbanlar üzerine konulur.

KARAÇAY-ÇERKES MUHTÂRİYETİ;

Kafkasya'da Rusya Federasyonuna bağlı bir Türk muhtar bölgesi. Kıpçaklara bağlı bir boy olan Karaçaylar, Kuzey Kafkasya'nın Yukarı Kuban Irmağı ile Elbruz Dağları arasında kalan bölgesinde uzun süre diğerTürk boyları gibi göçebe olarak yaşadılar. Daha sonra Moğol istilâsı yüzünden Taberda Irmağının Kuban'a döküldüğü, Karaçay denilen bölgeye yerleştiler. On beşinci yüzyıldan 1812 senesine kadar Osmanlı Devletine bağlı olarak kaldılar. İslâmiyetin bölgede yayılması üzerine 18. asırda göçebeliği bırakarak yerleşik düzene geçtiler. Bölge üzerinde baskılarını arttıran Ruslar, 1812'de bölgeyi işgâl ettiler. Özerk yapılarını sürdürmek isteyen Karaçaylar, 1822'de Rus yönetimine karşı ayaklandılarsa da ağır bir mağlubiyet aldılar. 1918'de Kuzey Kafkasya Cumhûriyeti içinde yer alan Karaçaylar, İkinci Dünyâ Harbi sırasında Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle Orta Asya'ya sürüldüler.Karaçaylara 1957'de sürgünden dönmelerine izin verilerek Karaçay-Çerkes Muhtar bölgesine yerleştirildiler. Karaçaylar sürgün döneminde büyük nüfus kaybına uğradılar.

Yüzölçümü 14.100 km^2 olan bölge, toprakları düzlüklerle ve Büyük Kafkasların derin vâdi ve boğazlarla bölünmüş olan kuzey uzantıları arasında yer alır. Dağların orta kesimleri sık ormanlarla, etekler ise alp tipi çayırlarla kaplıdır.

Muhtâriyetin nüfûsu 425.000 civârındadır. Nüfûsun % 31.2'sini Karaçaylar, % 42.4'ünü Ruslar, % 9.7'sini Çerkesler, % 6.6'sını Abazinler, % 3.2'sini Nogaylar, % 6.9'unu diğer milletler meydana getirir. Bölgede Karaçaylarla birlikte yaşayan Çerkesler, Adige, Çerkes, Kabartay olmak üzere üç ayrı soydan gelirler ve genelde şehirlerde yaşarlar. Başşehir Çerkesk olup, nüfûsu 115.000'dir.

Bölge nüfûsunun büyük kısmı tarıma müsâit olan düzlüklerde yaşar. Karaçay-Çerkes Muhtar bölgesinde 181 ortaokul, 10 teknik lise, 1 üniversite bulunmaktadır. Eğitim Karaçay ve Çerkes dillerinde yapılır.

Karaçay-Çerkes Muhtar bölgesi ekonomik kaynaklara bol miktarda sâhiptir. Kömür, çinko, bakır, mermer çıkarılır. Sanâyi esas îtibâriyle Çerkesk şehrindedir. Başlıca sanâyi sahası petro-kimyâdır. Gıda maddeleri makina yapımı, tekstil sanâyii de gelişmiştir.

Düzlüklerde tarım yapılır. Başlıca tarım ürünleri hububat, şekerpancarı, ayçiçeği ve patatestir. Hayvancılık oldukça gelişmiştir. Özellikle at yetiştiriciliği çok önem taşır. En çok sığır ve koyun beslenir.

KARAÇELEBİZÂDE ABDÜLAZÎZ EFENDİ;

Osmanlı âlimlerinden. Otuz üçüncü Osmanlı şeyhülislâmıdır. İsmi, Abdülazîz'dir. Sultan Üçüncü Mehmed Han zamânı âlimlerinden, Rumeli Kazaskeri Karaçelebizâde Hüsâmeddîn Efendinin oğludur. Karaçelebizâde Abdülazîz Efendi diye meşhur olmuştur. 1591 (H. 1000) senesinde İstanbul'da doğdu.

1658 (H. 1068) senesinde Bursa'da vefât etti. Şeyh Mehmed Deveci mezârlığına defnedildi.

Küçük yaştayken babası vefât eden Karaçelebizâde Abdülazîz Efendi, ilk tahsilini ağabeyi Mehmed Efendiden yaptı. Şeyhülislâm Sun'ullah Efendiden ilim öğrendi. Staj süresini doldurduktan sonra müderrisliği seçip, ilk olarak 1611 senesinde İstanbul'da Hayreddîn Paşa Medresesine tâyin edildi.

Kalenderhâne, Sahn-ı Semân (Fâtih) medreselerinden birinde, Hankâh ile Eyyûb ve Süleymâniye medreselerinde müderrislik yaptı. Daha sonra Yenişehir kâdılığına tâyin edildi. Mekke-i mükerreme kâdılığına gönderildi. Tekrar İstanbul'a dönüp, Edirne kâdılığına tâyin edildi. Bir müddet sonra da İstanbul kâdılığına terfî ettirildi. Bundan sonra Kıbrıs'a gönderildi. Daha sonra tekrar İstanbul'a dönüp ilmî çalışmalarla meşgûl oldu.

1648'de Sultan Dördüncü Mehmed tarafından Rumeli kâdıaskerliğine tâyin edildi. Bu vazîfede bir sene kaldı. 1651 senesinde şeyhülislâm oldu. Beş ay kaldığı bu vazîfe esnâsında, fıkha dâir eserlerini tamamladı. Karaçelebizâde, Sakız Adasına gönderilince, yerine Ebû Saîd Efendi getirildi. Orada **Ravdat-ül-Ebrâr'a** güzel bir zeyl (ilâve) yazdı. İki sene sonra kendi isteğiyle Bursa'ya nakledildi. Bursa'da uzun müddet ikâmet edip, eser yazmakla meşgûlken vefât etti.

Karaçelebizâde Abdülazîz Efendi, aklî ve naklî ilimlerde yüksek derece sâhibi olup, zamânındaki âlimlerin üstünlerindendi. Fıkıh ilminde özel ihtisâsı vardı. Târihe karşı büyük alâkası olan Karaçelebizâde, bu konuda birçok kıymetli eser yazdı. Aynı zamanda şâir ve edip olan Karaçelebizâde, şiirlerinde Azîzî mahlasını kullanırdı. Sert bir mîzâca sâhipti, bu yüzden bâzı hareketleri, mâcerâlı bir hayat sürmesine sebeb oldu.

Şiirlerinde süslü kelimelere yer veren Karaçelebizâde, Arap edebiyâtında da tanınmış bir şahsiyetti. Cömert ve kerem sâhibiydi. Bursa'da kaldığı müddet içinde, birçok çeşme yaptırdı ve Müftü Suyu adıyla anılan meşhur suyu, Uludağ'ın eteğinden o şehre getirtti. Sed başında bir câmi inşâ ettirdi.

Eserleri:

1. **Ravdat-ül-Ebrâr:** Dillere destan olan bu kıymetli eseri, Âdem aleyhisselâmdan 1646 (H. 1056) târihine kadar olan hâdiseleri anlatır. Dört bölümden meydana gelir. Sultan İbrâhim'e ithâf ettiği bu eserinde, şu bölümler vardır: a) Peygamberler târihi, b) Sevgili Peygamberimizin hayâtı ve güzel ahlâkı, c) İslâm hükümdârları târihi, d) Osmanlı sultanları târihi. Sakız Adasında ve Bursa'da bulunduğu sırada da Sultan Dördüncü Mehmed'in tahta geçişinden, 1648 senesine, yâni kendi zamânının son günlerine kadar geçen olayları ele alan, **Ravdat-ül-Ebrâr** zeylini ise açık bir dille hâtıra şeklinde yazmıştır. Târihî bir kaynaktır.

2. **Mir'ât-üs-Safâ fî Ahvâl-il-Enbiyâ:** Âdem aleyhisselâmdan sevgili Peygamberimize sallallahü aleyhi ve sellem kadar yazmış olduğu ayrı bir peygamberler târihidir.

3. **Süleymânnâme:** Kânûnî Sultan Süleymân devrini anlatır. Bu eser Şeyhülislâm Hoca Sâdeddîn Efendinin **Tâc üt-Tevârih'**ine bir zeyldir. Süslü ve edebî bir dille yazılmıştır.

4. **Hilyet-ül-Enbiyâ,**

5. **Zafernâme:** Dördüncü Murâd Hanın Revân ve Bağdat seferlerini anlatır. Bu esere; **"Târih-i Feth-i Revân ve Bağdâd"** adı da verilmiştir.

6. **Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi:** Ahlâk ilmine dâirdir.

7. **Hall-ül-İştibâh an Ukdet-il-Eşbâh:** Fıkıh ilmine dâir Eşbâh şerhidir.

8. **Kitâb-ül-Elgâz fî Fıkh-il-Hanefiyye:** Fıkha dâirdir.

9. **Kâfi:** Fıkıh kitâbıdır.

10. **Gülşen-i Niyâz:** Manzûm bir eserdir.

11. **Ferâyih-un-Nebeviyye fî Siret-il-Mustafaviyye:** Kazerûnî'nin Siyer-i Nebevî'sinin tercümesidir.

12. **Dîvân-ı Eş'âr,**

13. **Risâle-i Kalemiyye,**

14. **Nefehât-ül-Üns:** Fıkıh ilmine dâir **Ravdât-ül-Kuds** adlı esere yazdığı şerhidir.

KARADELİK;

Alm. *schwarzes Loch (n),* **Fr.** Trou *(m) noir,* **İng.** *Black hole.* Teleskop veya radyoteleskop gibi hiçbir fizikî gözlem âletiyle varlığı keşfedilemeyen, ancak etrafında meydana getirdiği tesir ve değişikliklerle teşhis edilebilen, çekim gücü sonsuza yakın olduğu için ısı, ışık ve ses dâhil herşeyi yutan son derece

yoğunlaşmış küçük bir uzay sahası.

Yakın zamanlara kadar astronomi ilmi kara deliklerden tamâmen habersizdi. Uzayda bu şekilde herşeyi yutabilecek dehşetli bir çekim gücünün varlığı hiç düşünülmemişti. Ancak gerek fizikî ömrünü tamamlayarak ölen yıldızların sonunun ne olduğunun yavaş yavaş anlaşılması ve gerekse galaksilerin çeşitli noktalarında görülen tuhaf olaylar; birçok gök cisminin arkasında hiçbir iz bırakmadan yok olması; gaz ve toz bulutlarının bir nokta etrafında meydana getirdiği spiral şeklindeki dönüşüm, uzayın bu noktalarında çekim gücü korkunç bir cismin varlığını apaçık ortaya koyuyordu. Karadelik ilk defa Einstein'in genel relativite (izafiyet) teorisinden faydalanılarak 1939'da Amerikalı bilim adamı J.Robert Oppenheimer ve Hartland S.Synder tarafından açıklandı.

İleri sürülen bir hipoteze göre, karadelik, yıldızların meydana gelişi ve devamının bir neticesidir. Milyonlarca sene boyunca parlayan bir yıldız sonunda yakıtını tüketmektedir. Bu yüzden de şiddetli bir şekilde büzülmekte ve bu şekilde meydana gelen ters tepki yıldızın tekrar ısınmasına yol açmakta ve sonunda yıldızı infilak ettirmektedir. Patlıyan yıldızın bir bölümü uzaya dağılırken çekirdek, büzülmesine devam etmekte ve yoğunluğu da giderek artmaktadır. Sonunda koskoca yıldızın çapı birkaç kilometreye inince yoğunluk müthiş bir ölçüye çıkmakta ve artık ısıyı ve ışığı yutacak bir hâle gelmektedir. Madde o kadar sıkışır ki, meselâ 696.000 km yarıçapındaki güneşin bu şekilde büzülmesi ile 2,5 km yarıçapında bir karadelik meydana gelir.

Yıldızlarda enerji, zincirleme nükleer reaksiyonlar sonucu meydana gelir. Nükleer füzyon reaksiyonu ile birlikte hidrojen çekirdeği helyum çekirdeğine, o da karbon çekirdeğine dönüşür. Bu zincirleme reaksiyonlar akıl almaz büyüklükte enerjiler açığa çıkarır. Açığa çıkan enerjinin çoğu ısı olmak üzere muhtelif radyasyonlar hâlinde uzaya yayılır. Bu reaksiyonların milyonlarca sene devâm etmesi sonucunda hacimce küçülen, kütlece büyüyen ve dolayısı ile çekimi kuvvetli çok fazla bir uzay sahası meydana gelmiş olur. Bu dâiresel uzay sahası karadelik olarak çevresindeki gaz, yıldız, ışık gibi kütle taşıyan her cismi çekerek yutar.

Bir başka hipoteze göre karadelik süper nova olarak tanımlanan çok büyük kütleye sâhip yıldızların infilakinden sonra enerjisinin tükenmesi ile meydana gelir. Süper-nova demirden çok ağır metallerden meydana geldiği için füzyon hâdisesi meydana gelemez. Enerjisini füzyon reaksiyonu ile ısıya ve radyasyon parçalarına çeviremeyen bu büyük yıldız sonunda infilak eder. Samanyolu galaksisindeki güneş sisteminin böyle bir süper-novanın infilakı ile hâsıl olduğu ve Samanyolu galaksisinde buna benzer binlerce karadelik meydana geldiği zannedilmektedir. Astronomlara göre bir karadeliğin yıldızları yuta yuta büyümesi, zamanla bütün bir galaksiyi yutacak hâle gelmesine yol açabilecektir.

Karadelik, küçük ve buna karşılık güçlü ise "nötron yıldızı" ismini alır. Nötron yıldızının meydana gelişi, nükleer enerjisini tüketen yıldızın, toplam atomlarındaki elektronların ve çekirdeklerin birbirine yapışması ile olmaktadır. 10 milyon kg/m3ten daha yoğun proton ve elektronlar, nötron meydana getirmeye başlarlar. Süper sıkışık bir kütleye sâhib olan bu yıldız, kendi ekseni etrâfında hızlı bir dönüş kazandığı için yeni nükleer parçacıkları, oldukça dar hüzmeler hâlinde dışarıya doğru fırlatır. Bu sırada elektromanyetik radyasyon meydana gelir.

Karadelik, uzayda ışığı yansıtmadığından gözlenemez, bu sebepten maddesiz bir cisim olarak düşünülmesi yanlıştır. Madde olduğu, kuvvetli çekimi ve yıldızı yutmadan önce meydana gelen ışın neşri ile anlaşılabilmektedir. 1971 senesinde Uhuru uydusu ile Cygnassx-l uzay sahasında darbeli x ışını yayınları alınmış ve bu bölgede bir karadelik olduğu ispatlanmıştır. Bu karadeliğin çapı 14,5 km ve kütlesi güneş kütlesinin on katı büyüklüktedir.

Karadelikle ilgili diğer bir hipotez ise, daha ilgi çekicidir. Güney kütlesinin bir ile 1000 milyon katına eş bir süper karadelik yeterli ölçüde gaz, yıldız gibi uzay kütlelerini yutarsa, yutulan kütlelerden açığa çıkan enerjilerin toplamı netîcesinde ya çevreye yalnız enerji parçacıkları yayar veya infilak eder. Yalnız enerji parçacıkları yayan karadelik "kuasar" ismini alır. Karadelik, infilak ederse yeni galaksiler, nebulalar meydana gelir.

Karadelik hipotezleri dünyâ yörüngesine atmosfer tesirlerinden kurtarılarak yerleştirilen uzay teleskobu ile incelenerek daha teferruatlı bir şekilde îzâh edilebilecektir.

Modern astronominin en ilgi çekici konularından biri olan karadelikler, kurgubiliminde başlıca temalarından birini teşkil eder. İnsanoğlunun bilinmeyen şeylere olan nihâyetsiz merakı kurgu bilimin, uzayın bu dipsiz kuyularını alabildiğine işlemesine sebeb olmuştur. Kimi filmlerde esrarengiz bir karadeliğin çekimine kapılan ve bundan kurtulamayan uzay gemileri kaçınılmaz sonlarına doğru sürüklenirken, kimilerinde de karadeliğin içine dalıp hayatta kalabilen uzay adamları bambaşka bir âleme giriş yapmışlardır.

Herşeyden önce hakikat olan birşey vardır ki, o da karadeliklerin kâinâtın yaratıcısı Allah'ın sonsuz

kudretinden bir nişâne oluşudur.

KARADENİZ;

Alm. *Schwarzes Meer (n),* **Fr.** *Mer Noire (f),* **İng.** *Black Sea.* 41° ile 45° kuzey enlemleri arasında bulunan, kıtalararası büyük bir iç deniz. Avrupa'nın güney doğusundaki Balkan ve Anadolu yarımadaları ile, Doğu Avrupa ovaları ve Kafkasya arasında, doğu-batı doğrultusunda uzanır. Batı kısmında kuzey bölgesi Odessa civârında 47° kuzey enlemine kadar çıkar.

Kuzeyinde Rusya; batısında, Romanya, Bulgaristan, Türkiye; güneyinde, Türkiye; doğusunda, Kafkasya (Rusya) yer alır. Yüzölçümü 424.000 km2dir. Karadeniz, kabaca bir yumurtaya benzetilir. En uzun ekseni, Burgaz (Bulgaristan) ile Poti (Rusya) arasında, 1170 km'dir. Genişliği ise doğudan batıya doğru gidildikçe artar ve Ereğli (Türkiye) ile Odessa (Rusya) arasında en fazla uzunluğa erişir (600 km).

Eski Yunan kolonileri, Karadeniz'e "yabancılara düşman" mânâsına gelen "Axeınos" ismini vermişlerdi. Daha sonraları ise buraya daha başka koloniler yerleşip çoğalınca yabancılara dost mânâsına gelen "Euxenis"a çevirdiler.

Coğrafya: Karadeniz körfez bakımından fakir sayılır. Büyük girintiler olarak, batıda Odessa, Varna, Burgaz körfezleri vardır. Bunların körfez niteliğinde olmasına mukabil, Anadolu kıyılarındaki girintiler daha çok koy niteliğindedir. Bunlardan ancak pek azı kuytu liman durumundadır. Ereğli, Sinop ve Polathane bu durumdaki limanların başlıcalarıdır. Kuzeyde esas en büyük girintiyi, Kerç Boğazı ile Karadeniz'e birleşen Azak Denizi meydana getirir. Deniz, Karadeniz'de ikinci bir iç deniz durumunda olup yüzölçümü 38.000 km^2 kadardır. Bu denizin kıyıları daha girintili çıkıntılıdır.

Karadeniz'in en önemli özelliklerinden birisi de ada bakımından fakir olmasıdır. Mevcut olan Kefken, Şile önlerindeki adalar ve Giresun Adası ise sâdece birer kaya parçası durumundadırlar.

Karadeniz, İstanbul Boğazı vâsıtasıyle Marmara Denizine, buradan da Çanakkale Boğazı ile Ege Denizine, dolayısıyle Akdeniz'e irtibatlıdır.

Deniz dibi topoğrafyası, denizi çevreleyen kara parçaları ile yakından ilgilidir. Yüksek dağların yer aldığı Anadolu kıyıları önünde Kafkasların ve Kırım yarımadasının hemen yakınında büyük derinlikler meydana gelir. Karadeniz'in şimdiye kadar bilinen en derin yeri 2245 m olup, Kastamonu kıyılarındaki Kerempe Burnu açıklarında kıyıdan 80 km kadar uzaklıktadır. Buna karşılık kuzeybatı kesimi daha az derindir. Derinliği 0-200 m arasındaki alan sâdece bu kesimde ve Azak Denizinde geniş bir yer tutar. Bu alan kuzeyde Rusya, Romanya ve Bulgaristan kıyılarından İstanbul Boğazına kadar uzanır. Karadeniz'in dibi 2000 m civarında tek bir havza gibi görülür. Bunun ortasında, Anadolu kıyıları ile Kırım arasında 2200 m'lik eş derinlik çizgilerinin sınırladığı en derin kısım bulunur. Zaten en derin bölge de buraya yakındır. Anadolu'nun kuzey kıyılarında büyük derinlikler sâhile kadar sokulur.

Azak Denizi ise çok sığ bir denizdir, buradaki en fazla derinlik 15 m'dir.

Karadeniz'de 200 m'nin altında kükürtlü hidrojen çıkaran bakteriler vardır. Denizin en derin yeri ise mavi gri renkte, ince unsurlu çamur tabakasıyla kaplıdır. Bu derinliklerde balıkçılık çok tehlikelidir. Karboniyeti kilsin çok miktarda olması, derin yerlerde suların dâima durgun kalması ve denizlerin derin yerlerine has hayat emârelerinden mahrum bulunması yalnız Karadeniz'e has özelliklerden biridir. Fakat bugün bu denizin derin yerlerinden çıkarılan fosillerin incelenmesinden; Karadeniz'in derin yerlerinde bir zamanlar hayatın olduğu ve bu denizin Hazar Denizinin bugünkü hâline çok benzediği anlaşılmıştır.

N. Andrusov adındaki bir bilgin, Karadeniz'in tamâmı kapalı bir deniz hâlindeyken içinde az tuzlu sularda yaşayan hayvanlar bulunduğu ve sonradan boğazlar açılarak Akdeniz'in çok tuzlu suları buraya hücum edince bu canlıların yaşamasına imkân kalmayarak öldüklerini iddiâ eder. Bu denizin diplerinde ve çok derin yerlerinde kükürtlü hidrojenin varlığı da bu olay ile açıklanabilir.

Karadeniz'e dökülen çok sayıdaki nehirler denizin tuzluluğunu büyük ölçüde giderirler. Tuzluluk oranı diğer denizlere nazaran oldukça azdır. Karadeniz'de yüzey sularının tuzluluğu okyanuslardaki normal tuzluluğun altındadır. Bu durum yağışların bolluğundan da ileri gelmektedir. Yüzey sularında tuzluluk oranı yaklaşık ‰15 ile ‰18 (binde 15-18) arasında değişmektedir. (Bu oran Akdeniz'de ‰37-‰39'dur.) Bu miktar batı ve kuzeye doğru gidildikçe azalır. Romanya, Bulgaristan kıyılarında, ‰16; Odessa Körfezinde, ‰10 hatta daha azdır. Azak Denizinde tuzluluk her yerinde ‰11'den azdır. Akarsu ağızlarında ise bu oran daha düşer. Yüzey suları, çok daha fazla tuzlu olan alt tabakanın üzerinde ince bir tabaka hâlindedir. 100 m'den sonra tuzluluk artmaya başlar. 200 m'de %20-22,5 oranında değişir. Bu tuzlu sular Çanakkale ve İstanbul boğazının alt taraflarından olmak üzere Akdeniz'den gelmekte ve denizin dibinde kalmaktadır.

Karadeniz'in yüzey sularının sıcaklığı yazın 20°C ile 26°C arasında değişir. Fakat Azak Denizinde hemen her yıl deniz suyu sıcaklığı kışın 0°C'nin altına düşer. İşte bu kuzeybatı kesiminde tuzluluğun az olması da suların donma imkânını arttırır ve bu sularda deniz donar. Donma olayları Anadolu kıyılarında görülmez. Kışların şiddetli olduğu yıllarda Karadeniz'in batı kıyılarında kendini gösteren donmalar Trakya kıyılarımızda ancak İğneada'ya kadar yayılmaktadır. Zaman zaman İstanbul Boğazından geçerek Marmara'ya çıkan Buzullar ise Tuna Irmağının donması sonucu meydana gelmiş ve akıntılarla sürüklenmiştir. Yakın târihte iki defa 1929 ve 1954'te Tuna Nehrinden kopup gelen buzlar İstanbul'a kadar gelmiştir.

Senenin kış aylarından ikisi bir kenara bırakıldığında, satıhtaki sular dipteki sulara nazaran daha sıcaktır (2000 m derindeki sularda sıcaklık her mevsimde 9°C civârındadır). İşte bu sıcaklık ve tuzluluk farkları sebebiyle üsteki sular nisbeten hafif olur ve derin sular üzerinde bir yağ tabakası gibi geçilmez bir satıh şeklinde kalır. Böylece derin suların içindeki gazların havaya çıkmasına ve havadan başka gazlar almasına mâni olur. Demek ki 200 metreden derindeki sular havanın oksijenini alamıyorlar ve yüzey sularında yaşayan canlı varlıklar öldükten sonra bunların cesetleri dibe düşüyor. Bu kalıntılar oksijensiz bir ortamda karbon hamızı ve kükürtlü hidrojenin meydana gelmesine sebeb olduğundan derin sularda hayat görülmez. Karadeniz'de hissolunacak derecede gelgit olayına rastlanmaz. İklimi oldukça şerttir. Kışın kuvvetli kuzey, kuzeydoğu ve kuzeybatı rüzgârları eser ve çetin fırtınalar hüküm sürer.

Akıntılar: Karadeniz'e dökülen akarsular (Tuna, Dinyester, Dinyeper, Don, Kızılırmak, Sakarya) ve yüzeyindeki bol yağış buharlaşma ile kaybolan açığı kapattıktan başka bu denizin yüzeyini Marmara ve Ege Denizinin yüzeyine göre aşağı yukarı 50 cm kadar yüksekte bulundurur.

İşte bu durum, İstanbul Boğazına doğru sâdece bir yüzey su akıntısının varlığına sebeb olur. Karadeniz'in batı kesiminde bir kısım sular İstanbul Boğazına girerek üst akıntı meydana getirir. Bir kısım akıntı da doğuya doğru akarak Anadolu kıyıları boyunca hızı saatte 1,3 km olan bir akıntı meydana getirir. Bu ana akıntı kıyının şekline uyarak Batum yakınında kuzey batıya döner. Azak Denizinin güneyinde de batıya yönelir. Kırım ve Odessa Körfezinin güneyinden geçerek, Romanya ve Bulgaristan kıyılarını yalar ve İstanbul Boğazına girer.

Bu ana akıntıdan Sinop'un batısında ayrılan bir kol Kırım'a doğru ilerler. Kırım Yarımadasının güneyinde Kafkasya kıyılarını yalayarak gelen ana akıntıya karışır. Hopa'dan başlayıp yön değiştiren akıntı Kafkasya kıyıları boyunca giderek Kırım Yarımadasında güneye kıvrılır, burada ikiye ayrılır. Bir kol havzanın doğu yönünü, ötekisi kuzey-güney yönünü alır. Anadolu kıyıları boyunca bir süre aktıktan sonra ana akıntıya karışır.

Sosyal yapı: Çok sayıda plaj ve turistik merkezleri barındıran Karadeniz, Romanya (Köstence), Bulgaristan (Burgaz, Varna) Türkiye (Samsun, Sinop, Trabzon, Zonguldak), Sovyetler Birliği (Batum, Nikolayev, Odessa, Sivastopol, Yalta, Souhumkale [Suhumi], Soçı, Novorossisk) limanlarının canlı trafiği sâyesinde, dünyâda önemli rol oynar. Ortadoğu için Karadeniz'in ayrı stratejik önemi vardır.

KARADENİZ BÖLGESİ;

yurdumuzun kuzey kısımlarını kaplayan coğrafî bölge. Batıda, Sakarya Ovasından başlayıp, Sovyetler Birliği sınırına kadar uzanır. Genişliği değişik olup bâzı yerlerde 100 km, yer yer de 200 km'yi bulur. Zonguldak, Kastamonu, Sinop, Tokat, Amasya, Samsun, Ordu, Giresun, Gümüşhâne, Trabzon, Rize, Artvin illerinin tamâmı bu bölgenin içindedir. Ayrıca Erzurum, Erzincan, Sivas, Çorum, Yozgat, Çankırı, Ankara, Eskişehir, Bilecik illerinin bâzı ilçeleri de Karadeniz bölgesinin içinde kalır. Bölgenin yüzölçümü 141.155 km^2dir. Bölge nüfûsu yaklaşık yedi milyon civârındadır.

Fizikî Yapı

Karadeniz bölgesinde, Kuzey Anadolu Dağları, baştan başa hâkimiyetini gösteren en önemli coğrafî şekildir. Bu dağlar birbirine ve kıyıya paralel olarak geniş iki yay biçiminde doğu batı doğrultusunda uzanırlar. Bunlardan kuzeyde deniz kenarında olanlara kıyı dağları, diğerlerine iç sıralar adı verilir. Kıyı dağlarının yüksekliği doğuda oldukça fazladır. Buradaki Kaçkar Dağının yüksekliği 3937 m'ye ulaşır. Batıya doğru alçalan bu dağlar, ortalama 2000 m yüksekliğe sâhiptir. Arâzi yüksek olduğundan geçitler de yüksektedir. Batıya doğru uzanan Canik Dağları, Yarılıgöz Dağında (1885 m), İsfendiyar Dağlarında yükseklikler fazla değildir. İç sıradağlar da doğuda yüksektir. Batıya doğru alçalıp kızılırmak batısında Bolu dağları adını alıp tekrar yükselirler. Buralarda iç dağlar kıyılardakinden daha yüksektirler. Daha iç kısımda vâdilerle ayrılmış Köroğlu Dağları bulunur. Bu dağ sırasının en yüksek yeri Aladağların Köroğlu Tepesi (2378 m)dir.

İklim

Bölgede, deniz kenarında bulunan dağlar kıyıya ve biribirine paralel uzandığı için iklim özelliklerine

tesirli olurlar. Deniz kenarında sıcaklık farkları azdır. Buna karşılık nem fazladır. İç kısımlar ise kıyıya nazaran hem sıcaklık hem de yağış bakımından farklıdır. Bölgenin doğusunda, Kafkas Dağları tarafından korunduğundan, kışlar ılık ve yağışlı geçer. Batı kısım ise kuzey rüzgârlarına karşı korunmadığından kışın sert soğuklar olup, iç kısımlarda ise yazları serin kışları çok soğuk kara iklimi görülür. Yağış bakımından Türkiye'nin en zengin bölgesidir. Özellikle Doğu Karadeniz kıyıları en çok yağış alan yerlerdir.

Bitki Örtüsü

Bölgedeki kıyıya paralel dağlar denizden gelen yağmurları tuttukları için bol yağış alırlar. İç kısımlardaki Ilgaz ve Köroğlu dağlarının bulunduğu kısımlar kıyı dağlarından daha yüksek olduklarından, buralarda da oldukça fazla yağış görülür. Bu dağların ve kıyı dağlarının yamaçları sık ormanlarla kaplıdır. Karadeniz ormanlarının en önemli ağacı lâdindir. Batıda ise bu ağaca rastlanmayıp, onun yerine köknar yer alır. İç kısımlar genelde step görünümündedir.

Ekonomi

Tarım: Kıyı bölgesinde ekilebilen arâzi azdır ve ekime müsâit hiçbir yer boş bırakılmaz. Genelde bölgenin beşte biri ekim için elverişlidir. Deniz kenarında yağış bol olduğu için mısır, çay, fındık çok yetiştirilir. Ekime uygun toprak az olduğundan halkın bir kısmı diğer vilâyetlere göç eder. Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde tütün yetiştirilmesi yaygındır. İç kısımlarda buğday yetiştirilir. Sinop, Zonguldak civârında keten, Kastamonu'da ise kenevir ekimi önemli yer tutar. Meyve olarak fındık, turunçgiller, elma, ceviz, erik yetişir.

Hayvancılık: Karadeniz bölgesinde büyük ve küçük baş hayvanların yanında, kümes hayvanları da beslenir. Samsun en çok hayvan beslenen il olup, bunu Ordu tâkip eder. Kümes hayvanları ise daha çok batı Karadeniz bölgesinde fazla olarak yetiştirilir. Amasya, Kastamonu, Bolu yörelerinde tiftik keçisi beslenmesi önemli yer tutar.

Doğu Karadeniz bölgesinde ise inek daha çok beslenir. Boydan boya deniz kenarında balıkçılık yapılır. Denize dökülen ırmakların ağızlarında Mersin balığı avlanarak bunlardan siyah havyar çıkarılır.

Mâdenler: Bölgenin doğu ile batısında çıkan mâdenler farklıdır. Batıda Ereğli'den başlayıp batıya doğru uzanan zengin kömür, Amasya civârında linyit yatakları vardır. Doğu Karadeniz bölgesinde, Murgul'da bakır, diğer yerlerde kurşun ve demir yatakları bulunur. Bunlardan başka Ereğli yakınlarında manganez, Kastamonu-İnebolu arasında Küre'de sülfür yatakları bulunup bunlar işletilmektedir.

Sanâyi: Bölgede kıyı kısımlarında sanâyi daha çok gelişmiştir. Amasya, Kastamonu ve Turhal'da şeker fabrikaları, Samsun'da tütün, Rize çevresinde çay, Ordu'da soya, Karabük ve Ereğli'de demir-çelik, Ordu, Çaycuma'da kâğıt, Murgul'da bakır ve bâzı yerlerde balık unu fabrikaları vardır.

Bölgenin şehirleri: Tamâmen bu bölge içinde olan şehirler: Amasya (357.191), Artvin (212.833), Bayburt (107.330) Giresun (499.087), Gümüşhâne(169.375), Kastamonu(432.621), Ordu (830.105), Rize (348.776), Samsun (1.158.400), Sinop (265.153), Tokat (719.251), Trabzon (795.849), Zonguldak (1.073.560)tır.

KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ BELGESİ (KEİB);

Alm. *Wirtschaftliches Koorperationsdokument um das Schwarze Meer,* **Fr.** *Le Document Cooperation de la Mer Naire Economique,* **İng.** *The Bleack Sea Economic Cooperation Document.* Türkiye Cumhûriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından 1990 yılında ortaya atılan ve 11 ülke tarafından benimsenerek 1992 yılında teşekkül eden Karadeniz çevresi ülkeleri arasındaki ekonomik işbirliği.

Ekonomik alanda önemli bir potansiyeli temsil eden projeyle ilgili bildiri (deklarasyon) 25 Haziran 1992'de İstanbul'da Çırağan Sarayında 11 ülke lideri tarafından imzâlanmıştır. Deklarasyona imza koyan ülkeler şunlardır: Türkiye, Âzerbaycan, Gürcistan, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Moldavya, Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk, Yunanistan ve Ermenistan.

Deklarasyonu Türkiye adına Başbakan Süleyman Demirel, Âzerbaycan Cumhurbaşkanı Ebülfez Ali Elçibey, Gürcistan Devlet Konseyi Başkanı Edvard Shevardnadze, Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı Boris Yeltsin, Ukrayna Cumhurbaşkanı Leonid Kravçuk, Moldavya Cumhurbaşkanı Mircea Sinegur, Romanya Cumhurbaşkanı İon İliescu, Bulgaristan Cumhurbaşkanı Jelyu Jelev, Arnavutluk Cumhurbaşkanı Sali Berisa, Yunanistan Başbakanı Konstantin Miçotakis, Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Petrosyan imzalamıştır.

Avrupa, Kuzey Amerika ve Güney Doğu Asya'dan sonra dördüncü bir bölgesel ekonomik blok hüviyeti taşıyan Karadeniz Ekonomik İşbirliği, 300 milyon nüfuslu bir pazarı temsil etmektedir.

Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİB) deklarasyonun imzâlanmasından sonra bir de ortak bildiri

yayınlanmıştır. Zirveye katılan liderler ortak bildiride, üye ülkelerin halkları arasında Birleşmiş Milletler ana sözleşmesinde Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) belgelerinde yer alan prensipler çerçevesinde daha barışçı ve yapıcı ilişkiler kurulması gerektiği konusunda görüş birliğinde olduklarını belirttiler.

"Bosphorus Statement" adıyla yayınlanan bildiride, üye ülkeler arasında ekonomik işbirliğinin daha da arttırılması için etkin mekanizmalar oluşturulması gereğine işâret edilerek, deklarasyonun imzalanmasının taraf ülkeler arasında demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı değerlerine dayanan yeni bir ortaklığın başlangıcını temsil ettiği belirtilmiştir. Bildiride, geleceğe ortak bir bakış ve karşılıklı işbirliği yoluyla Karadeniz'in bir barış, özgürlük, istikrar ve refah denizine dönüştürülmesi istekleri bildirilmiş, liderler, yeni bir Avrupa mîmârîsinin kurulması gereğini vurgulayarak, Karadeniz Ekonomik İşbirliğinin, Avrupa birliğine gidilmesinde katkıda bulunan bir teşebbüs olduğunu belirtmişlerdir.

KEİB'in uzun vâdeli hedefi, üye ülkeler arasında bir serbest ticâret bölgesinin tedricen gerçekleştirilmesidir. Şu andaki durum sâdece ekonomik bâzı hedeflere yöneliktir. AT gibi siyâsî ve geniş çaplı ekonomik bir birlik olmak düşüncesiyle kurulmamıştır. Bu birliğe üye olan devletleri veto hakkı yoktur. Bu proje Türkiye için ekonomik ve ticârî işbirliği açısından önemli bir güçtür. Sovyetler Birliğinden ayrılan veya eski Sovyet peyki olan ülkeler piyasa ekonomisine geçişte bu projeden güç alacaklardır.

KARAGÖZ BALIĞI (Sargus sargus);

Alm. *Geissbrasse (f),* **Fr.** *Sargue (f),* **İng.** *Sargo, black sea bream.* **Familyası:** İzmaritgiller (Sparidae), **Yaşadığı yerler:** Atlantik Okyanusu ve Akdeniz'in taşlık ve kayalık yerlerinde. Marmara ve Karadeniz'e de geçtikleri olur. **Özellikleri:** Parlak gümüşî renkli, yassı vücutlu, küçük ağızlı, iri gözlü bir deniz balığı. Boyu 20-30 cm kadardır. **Çeşitleri:** Birkaç çeşidi vardır. Denizlerimizde "asil karagöz" ve "sivri burun karagöz" mevcuttur.

Kemikli balıklar takımından yassı vücutlu iri pullu bir balık. Gümüşî renkli olup 20-30 cm boyundadır. 3-4 tânesi bir kilogram gelir. Küçük ağızlı, iri gözlüdür. Sürü hâlinde Atlantik'ten Akdeniz'e geçerken bol avlanırlar. Kışın derinlere inerler. Çamurlu zeminlerde yaşayanlar balçık koktuğundan makbul değildir. Her mevsim tutulursa da en çok sonbaharda avlanırlar. Atlantik ve Akdeniz balığı olmasına rağmen, Marmara veKaradeniz'e de geçer.

Mayıs ve haziranda yumurtlarlar.

KARAGÖZ OYUNU;

Alm. *Türk Schattenspiel (n),* **Fr.** *Jeu (m) d'ombres turc,* **İng.** *Turkish shadow show.* Türklere has gölge oyunu. Deriden, mukavvadan biçilip, boyanmış şekilleri, arkadan ışık vererek, beyaz bir perde üzerine yansıtılarak oynatılan Türk gölge oyunu. İki değişmez oyuncusundan çok hareketli, canlı ve çekici olanı Karagöz'den dolayı bu isimle bilinmektedir.

Resimlerin renkleri şeffaf olduğundan, ışık arkadan vurdukça seyirciler yalnız bu sûretleri görür. Karagözcü sopaların yardımı ile şekilleri hareket ettirir, hem de sesini ve şivesini değiştirerek oyun kahramanlarını kendine has tarzda konuşturur. Oyunun konusu bir metne dayanmadan, temsil sırasında tabiî olarak geliştirilir. Seyircinin ilgisine göre kısaltılıp, uzatılır. Bütün oyun tek sanatçının hüneridir.

Hayâl veya gölge oyununun kaynağı, bugünkü bilgimize göre eski şark (doğu) medeniyetidir. Bütün şarkta hayal-i zıl, tayf-ül hayal, hizib-i sitâre, hayal-bâzî gibi isimlerle bilinmektedir.

Türk gölge oyununun nasıl yayıldığına dâir değişik rivâyetler vardır. Türkiye'deki gelişmesi 12. yüzyılda oldu. Türklerin en eski temsil tarzı olan Karagöz oyunu, hayatın sahnelerini ve zaman olaylarını tasvir ve tenkid eder. Çifte anlamalar, abartma, güzelleme, ağız taklitleri, sosyal ve siyasî taşlama, tekrar tersinleme gibi yollara başvurarak güldürü mâhiyetinde anlatılmak istenen konu verilirdi.

Selahaddîn Eyyubî ile Kâdı Fâzıl'ın bulunduğu bir mecliste, sultanın emri ile hayâl-ı zıl ile uğraşan sanatkârdan sanatını göstermesi istenir. Gösterinin sonunda Sultan Kâdı Fazıl'a oyun hakkında fikrini sorduğunda şu cevabı alır:

"Büyük ibretlerle dolu olduğunu ve hayâllerin hakîkatı tamâmiyle temsil ettiğini ve aradan perde kalkınca bir sanatkârdan başka kimse olmadığını gördük."

Şeyh Muhyiddin-i Arabî **Füthuhât-ı Mekkiye** adlı kitabında tasavvufi bir açıklama yapmak için hayal oyunundan bahseder.

Ebüssu'ûd Efendi fetvâsında, ibret için nazar edip ehl-i hal fikri ile tefekkür etmesine fetvâ vermektedir.

Türk gölge oyununun iki kahramanı olan Karagöz (Demirci ustası) ile (Baş Mimar Hacı İvaz Ağa) rivâyete göre Bursa'da yaşamıştır. Orhan Gâzinin emriyle Şeyh Küşterî, Hacivat ve Karagöz'ü eski bir Türk oyunu olan gölge tiyatrosu ile devâm ettirmiştir.

Türkler kendilerine has olan bu oyunu, çok eski çağlardan beri çeşitli adlar altında biliyorlar ve oynatıyorlardı. Hatta Batı'da "Çin Gölgeleri" diye tanınmış gölge oyununun bile Karagöz'den gelme olduğunu araştırmalar göstermektedir.

Karagöz oyunu 15. yüzyılda Osmanlı Türkleri arasında çok sevilip, uzun zaman yaygın halde yaşadı. O zaman karagözcülerin gâyesi, seyredenleri güldürmek değil, güldürürken düşündürmek ve ders vermekti.

Zamanın örf ve âdetlerine ters düşen durumları da karagözcüler perdede yansıtmaya çalışıyorlardı. On altı ve on yedinci yüzyıllarda, Karagöz oyunu sünnet düğünleri başta olmak üzere, birçok yerde oynatılıyor ve 19. yüzyılda da Ramazan gecelerine katılıyordu.

Oyunlarda hakikatın gölge ile perdeye yansıtılması ve insanın ibret alması meseleleri işlenmiştir. Hakikat gizlidir ve temsilî olarak verilmiştir. Âhiret ve dünyâ hayâtı birbirlerine tezat teşkil ettikleri gibi Hacivat (Hacı İvaz) ve Karagöz de birbirinin zıddı tiplerdir. Hacivat hakikate yakın düşünürken, Karagöz ona tezat teşkil etmekte ve doğruyu görememektedir.

Karagöz oyunu, gerçekte tek sanatçının hüneridir. Seyircilerin önüne konulan gergin beyaz bir perde arkasında yağ kandili veya mum ışığıyla deve derisinden kesilmiş, şeffaflaştırılmış ve renkli boyanmış tasvirler, bunlara dikey açı yapan sopalar yardımıyla hareket ettirilir. Karagözcü bir taraftan sopalarla bu görüntüyü hareket ettirirken bir taraftan da sesini ve şivesini değiştirerek her bir oyun kişisini kendine has şekilde konuşturur. Karagöz kadrosu şu kimselerden meydana gelmektedir: Usta (Oyunu oynatan ve seslendiren), çırak, sandukkâr, iki yardak, bir hamal.

Ustanın gâyet zekî ve hazır-cevap bir kişi olması lâzımdır. Çünkü oyunu yalnız bir kişi (Usta) oynatır. Çırak, sıra ile oyun içerisindeki şekilleri yerleştirir. İşi bitenleri kaldırır. Sandukkâr ise işi biten malzemeleri sandığa yerleştirir, ayrıca ustaya yardım eder. Birinci yardak, oyuna gerekli mânileri ve tekerlemeleri okur. İkinci yardak da tef çalıp, oyun için gerekli gürültüleri sağlar. Hamal ise sandığı ve daha başka malzemeleri taşır.

Karagöz temsili için önce perde gerilir, perdeye "meydan" veya "ayna" denir. Arkasına ensiz bir tahta yerleştirilir. Bunun üzerine içinde mum parçaları yanan "şem'a" konur ve yakılır. Perde aydınlanınca arkadan ışık alan şekiller renkli olarak beyaz perde üzerinde görünür. Usta, şekilleri perdede hem hareket ettirir, hem de oyun kahramanlarının ağzından gereğince ses vererek oyunu yürütür.

Karagöz oyunu dört bölümden meydana gelir. Oyun başlamadan evvel gösterilecek temsilin konusuna göre perdeye bir şekil iğnelenir ki buna "göstermelik" denir. Bu, temsil başlayıncaya kadar perdede durur. Göstermelik yerinden ağır, ağır kalkmaya başlayınca perdenin arkasında bir def gürültüsü başlar. Derinden derinden Hacivat'ın ağdalı, boğuk sesi duyulur:

"Nakş-ı sun'un remz eder hüsnünde rüyet perdesi.
Hâce-i hükm-i ezeldendir hakikat perdesi.
Bu hayâl-i âlemi gözden geçirmektir hüner,
Nice Karagözleri mahvetti sûret perdesi.
Of; hey hak! perdemi sanmayın bezden,
Hisse alın siz bu sözden.
Of; bir yâr-i vefâkâr olsa... Ol söylese ben dinlesem."

Hemen perdeye Karagöz iner ve aralarında muhavere başlar. Üçüncü bölümde belli bir olaylar dizisi içinde çeşitli kimseler boy gösterir. Bitiş bölümünde seyirciden özür dilenir, gelecek oyunun adı duyurulur.

Karagöz oyununun şahısları toplumun mahalle çevresinde çeşitli tipleri temsil eder. Başta Karagöz gelir. Karagöz'ün başında"ışkırlak" denilen bir başlık vardır. Karagöz, tok sözlü, halktan bir adamdır. Sonra Hacivat gelir. Hacivat medresede yetişmiş, dili ağdalı bir dîvân efendisidir; Çelebi, kibâr bir delikanlıdır; Zenne (kadın) bir hanımefendidir; Tiryâkî, afyon tutkunu bir sersemdir; Tuzsuz Deli Bekir sarhoş bir külhanbeydir; Altı Karış Bebe Rûhî bir cücedir; Çengi oyuncudur. Acem, Arnavut, Yahûdî, Frenk, Ayvaz, Himmet, Arap Osmanlı devletinin her yanından gelerek İstanbul'da toplanmış olan tipleri canlandırır.

Karagözcü bunların herbirini kendi ağızları ile konuşturur. Ayrıca, herbirinin sokaklık, evlik kıyafette değişik şekilleri vardır.

Karagöz oyunlarının konuları yazılı değildir. İkinci Meşrutiyetten önce, yirmisi Kâtip Sâlih tarafından

olmak üzere, birçok fasıl kitap hâlinde yayınlanmıştır. Hayal veya gölge oyununun asıl özelliği böyle tesbit edilmiş olmasında değil, tersine, olmamasındadır. Bütün ustalık, Karagözcünün mahâretine, buluş kâbiliyetine bağlı olarak konuşma kısmındadır. Bu bakımdan, ana çizgileriyle yayınlanan bir fasl, oynandığı zaman âdetâ tanınmaz olur.

Çok ün kazanmış Karagöz fasılları, konusunu yaşanmış hayattan alırdı. Pekçoğunun isimleri dahi o devirde geçmiş olayları hatırlatır. Kanlı Nigâr, Kanlı Kavak, Karagöz'ün Yazıcılığı, Yalova Safası, Hamam, Mandıra, Çeşme, Tımarhâne, Ters Evlenme, Bekçi, Karagöz'ün Şâirliği, SalıncakSafası,Karagöz'ün Aşcılığı gibi.

KARAHANLILAR;

840-1212 târihleri arasında Türkistan ve Mâverâünnehir'de hâkimiyet kuran ilk Müslüman Türk devleti. Karluk, Çiğil, Yağma ve diğer Türk boylarından meydana gelen Karahanlılar Devleti, devrin İslâm kaynaklarında El-Hakâniye, El-Hâniye, Âl-i Afrasiyâb; başka eserlerde de, Alp-ilig Hanlar, Arslan-Buğra Hanlar ünvânlarıyla anılır. Karahanlılar târiri, batılı şarkiyatçılar tarafından, bu sülâlenin **Kara** ünvânını çok kullanmaları sebebiyle verilmiştir. Kara, Türkçede, kuzey yönünü işaret etmesinin yanında, büyüklük ve yükseklik de ifâde eder.

Karahanlılar Devleti, 840 senesinde Uygur Devletinin Kırgızlar tarafından yıkılmasıyla, Orta Asya bozkırlarında Bilge Kül Kadır Han tarafından kuruldu. Kadır Han, Mâverâünnehr'i almak isteyen Sâmânîler Devleti ile mücâdele etti. Karahanlıların başlangıç dönemi ilmî yönden pek açık değildir. Kadır Handan sonra iki oğlundan Bazır Arslan Han, Balasagun'da Büyük Kağan olarak, kardeşi Oğulçak Kadır Han ise, Ortak Kağan olarak Taraz'da devleti idâre ettiler. Oğulçak Kadır Han, Sâmânî Hükümdârı İsmâil bin Ahmed ile devâmlı mücâdele etti. Sâmânîler, 883 senesinde Taraz'da devleti ele geçirince, Oğulçak Kaşgar'ı merkez yapıp, Sâmânî hâkimiyetindeki bölgelere akınlara başladı. Bu akınlar sırasında Oğulçak Kadır Hanın yeğeni Satuk, Karahanlılara sığınan Ebû Nâsır adlı Sâmânî şehzâdesi veya Müslüman din adamları ile tanışarak, İslâm dînini kabul etti. Satuk, amcası Oğulçak'a karşı Müslümanlardan da yardım alarak taht mücâdelesine girişti. Onuncu asrın başlarında taht mücâdelesini kazanan Satuk Buğra Han, Karahanlı hükümdârı olarak İslâmiyeti kabul ettiğini îlân etti.

Nûh aleyhisselâmın oğlu Yâfes'in torunları olan Türkler, hükümdârlarının Müslüman olmasından sonra fıtratlarındaki temizlik ile seve seve ve büyük topluluklar hâlinde en son ve en mütekâmil din olan İslâmiyeti topluca kabul ettiler. Sekizinci asırda Müslümanlarla tanışıp, içlerinden kısmen bu dînî kabul edenlerin bulunduğu, Türklerin 10. asırda topluca İslâmiyeti kabûlü, netîce îtibâriyle târihteki birçok hâdiseye yön vermesi bakımından pek önemlidir.

Müslüman olunca, Abdülkerîm adını alan Satuk Buğra Han, doğudaki amcasına karşı mücâdelesinde, Müslüman gönüllülerden de faydalandı. Abdülkerîm Satuk Buğra Han, 995 senesinde vefât edince Artuç'a defnedildi. Yerine oğlu Mûsâ hükümdâr oldu. Onun çok kısa sürdüğü anlaşılan saltanatından sonra hükümdâr olan kardeşi Baytaş Arslan Han, doğu kağanı Arslan Hanı mağlûb ederek sülâlenin bu kolunu ortadan kaldırdı ve bütün Karahanlıları birleştirdi. Büyük evliyâ Ebü'l-Hasan Muhammed'in yardımı ile ülkenin doğusundakiler de Müslüman oldular. Baytaş Arslan Han, Karahanlı ülkesinde İslâmiyetin yayılması faaliyetlerini tamamlayınca, komşu Türk boylarını hak dîne dâveti kendisine gâye edindi.

Baytaş'tan sonra oğlu ebü'l-Hasan Ali hükümdâr oldu. Bu dönemde devletin batı kısmını kardeşi Buğra Han Harun idâre ediyordu. Buğra Han, 990 senesinde İsbicâb'ı zaptedip, 992 senesinde Sâmânîlerin merkezi Buhâra'ya girdi. Böylece Horasan ve Mâverâünnehir, Karahanlıların eline geçti. Şihâbüddevle ve Zâhirüdda'vâ gibi İslâmî ünvânlar kullanan Buğra Han, Kaşgar'a dönerken 996 yılında vefât etti. YerineAhmed bin Ali geçti. Halîfe tarafından tanınan ilk Karahanlı hükümdârı Ahmed Handır.

Ahmed Han zamânında, Sâmânîler ve onlara bağlı devletçiklerle Karahanlı münâsebetini, devletin batı kısmını idâre eden İlig Han ünvanlı Nâsır bin Ali sağlıyordu. Özkent'te oturan Nâsır, 996 senesinde Sâmânî kumandanlarından Fâik'in teşvikiyle bu ülke topraklarına sefer düzenledi. Fakat Gazne Hâkimi Sebüktekin'in aracılığı ile bu iki devlet antlaşma yaptı. Bu antlaşmaya göre Sâmânîler, Seyhun sâhasını Katvan Çölüne kadar Karahanlılara bırakıyor, Fâik de Semerkand vâlisi oluyordu. Nâsır, 999 senesinde Buhârâ'yı zaptederek, Sâmânî Hânedânı mensuplarınıÖzkent'e götürdü. Nâsır Han, Gazneli Mahmûd ile anlaşınca, Ceyhun Nehri iki devlet arasında sınır kesildi. Ayrıca Mahmûd Han, aralarındaki dostluğu kuvvetlendirmek için Nâsır'ın kızı ile evlendi. Nâsır, Sâmânîlerin bütün mîrâsına konmak ve Horasan'ı ele geçirmek istiyordu. Bu yüzden Gazneli Mahmûd'un Hindistan Seferinden faydalanarak iki koldan Horasan'a girdi ise de mağlub oldu. Hânedân mensubu Hotan Hâkimi Yûsuf Kadır Handan yardımcı kuvvet alıp, Gaznelilere karşı yeniden askerî harekâta geçti. 1006 senesi Ocak ayının beşinde, Sultan Mahmûd'a mağlub oldu. Bu başarısızlık, Karahanlılar arasında âile kavgalarına yol açtı. Nâsır, bağımsızlığını îlân etmek istedi. Nâsır'a karşı BüyükKağan Ahmed Han, Gazneli Mahmûd'a mürâcaat ettiyse de, Nâsır bin Ali 1013 senesinde vefât etti. YerineArslan İlig ünvânıyla

kardeşi Mensûr bin Ali geçti. Büyük Kağan Ahmed Arslan Hanın hastalığında kendisini Büyük Kağan îlân eden Mensûr Han, kardeşi Muhammed'e de Arslan İlig ünvânını verdi.

Ahmed Arslan Han, Ortak KağanYûsuf Kadır Han ve Ali Tigin ile birlik olup, hânedanlık kavgasına son vermek için harekete geçti. Ali Tigin, Mensûr'a esir düştü. Yedisu bölgesine yapılan düşman hücûmuna karşı hasta yatağında mücâdele eden Arslan Han, Balasagun'a sekiz günlük mesâfede, yüz bin çadırdan fazla gayri müslim göçebeyi mağlub etti. Tufan'a kadar tâkib ederek ülkesini korudu. Ahmed Han bu seferden dönüşünde 1017 senesinde vefât etti.

Ahmed Handan sonra, Büyük Kağan olan Mensûr Arslan Han ise, 1024 senesinde kendi isteği ile saltanatı Yûsuf Kadır Hana bıraktı. Bu sırada Selçuklulardan yardım alan Ali Tigin, Buhârâ'yı zaptetti. Yûsuf Kadır Hana karşı kardeşleri Ahmed ve Ali birleştiler. İkinci Ahmed kendisini 1004'te Muizüddevle lakabıyla büyük kağan îlân etti. Kardeşi Ali ise, Arslan İlig oldu. İkinci Ahmed Arslan Han; Balasagun, Hocend, Ahsikas, Fergana ve Özkend'e hâkim oldu. Yûsuf Kadır Han, Gazneli Mahmûd ile görüştü. İki Müslüman Türk Devleti arasında dostluk bağları, evlenme yoluyla da kuvvetlendirildi. Bu görüşmede Karahanlıları ilgilendiren meselelerin yanısıra, Arslan bin Selçuk ve emrindeki Oğuzların da Horasan'a nakledilmesi husûsunda karâra vardılar. Sultan Mahmûd, bir fırsatını bulup, Arslan bin Selçuk'u yakalattı ve Hindistan'da Kalincâr Kalesine hapsettirdi. Bu sırada Ali Tigin bozkırlara kaçtı ve Mahmûd'un ülkesine dönmesi üzerine tekrar Buhârâ ve Semerkand'a hâkim oldu. Yûsuf Kadır Hanın 1032 senesinde vefâtıyla oğulları Süleymân, Arslan Han; Muhammed de Buğra Han ünvânlarıyla devletin idâresini ele aldılar. Bu sırada Ali Tegin de Mâverâünnehir'de kendisini Tavgaç Kara Buğra Kara Hakan îlân etti.

Karahanlı Hânedânı arasında kıyasıya devâm eden mücâdele netîcesinde, 1042 yılında ülke kesin olarak ikiye ayrıldı. Nâsır bin Ali'nin oğullarından Muhammed Arslan, Kara hakanlık mevkiinde Büyük Kağan ve İbrâhim de Tavgaç Buğra Kara Hakan ünvânını alarak Batı Karahanlılar Devletini meydana getirdiler. Yûsuf Kadır Hanın oğulları da Doğu Karahanlı Devletini idâre ettiler.

Doğu Karahanlılar Devleti

Karahanlı Devleti ikiye ayrılınca; Büyük Kağan ünvanıyla Şerefüddevle lâkaplı Ebû Şücâ Süleymân bin Yûsuf, merkezi Balasagun ve Kâşgar'ı kendine bırakıp, kardeşlerinden Buğra Han Muhammed'e, Taraz ile İsficab'ı, Mahmûd'a ise Arslan Tiğin ünvanıyla ülkenin doğusunu verdi. 1043 senesinde yapılan âile toplantısında ayrıca eski Büyük Kağan İkinci Ahmed Hana da Mâverâünnehir mülk olarak verildi. Fergana'nın bir kısmı zaptedilerek. Bulgar ile Balasagun arasında yaşayan on bin çadırdan meydana gelen Türkler, 1043 senesi güzünde, topluca İslâmiyeti kabul etti.

İslâm dîninin esaslarına sıkıca bağlı, âdil bir hükümdâr olan Süleymân Han, ilim âşığı ve âlimlerin hâmisiydi. 1056'da kardeşi Ortak Kağan Buğra Han, Büyük Kağan Süleymân Hanla anlaşmazlığa düştü. Muhammed Han, Süleymân Hanı hapsettirip, büyük kağanlığını îlân etti. On beş ay hükümdârlık yapan Muhammed Han, mevkiini büyük oğlu Hüseyin'e bıraktı. Hüseyin Hanı, kardeşi İbrâhim tahttan indirtip, 1057'de büyük kağan oldu. İbrâhim Han 1059'da hânedândan Yınal Teğin tarafından öldürülünce. Tuğrul Kara Han ünvanlı Mahmûd bin Yûsuf başa geçti. Mahmûd Han (1059-1074), Ortak Kağan Tabgaç Buğra Kara Han, Hasan bin Süleymân ile Batı Karahanlılarla, kaybedilen toprakları geri almak için harekete geçtiler. 1068 yılında iki taraf arasında yapılan antlaşma ile Seyhun hudut kesilerek; Fergana, Doğu Karahanlılara bırakıldı. 1074'te Mahmûd Hanın yerine oğlu Ömer geçti ise de ancak iki ay hükümdârlık yapabildi. Büyük Kağan olan Buğra Han Hasan bin Süleymân (1074-1103) devrinin ilk yıllarında; Buge Budraç kumandasındaki Yabaku ve Basmılların da aynı safta olduğu yedi yüz bin düşmana karşı, Ömer bin Mahmûd kumandasında kırk bin Müslüman askeriyle büyük bir zafer kazanıldı.

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh (1072-1092), 1082'de Mâverâünnehir'i zaptedip Özkend'e gelince Doğu Karahanlı hükümdârı Hasan Han, onun hâkimiyetini tanıdı. Hasan Handan sonra oğlu Ahmed (1103-1128) hükümdâr olup, Abbâsî Halîfeliği ile münâsebette bulundu. Halîfe Mustazhirbillâh (1094-1118) Ahmed Hanın istediği berâtı verip, ona "Nûruddevle" demiştir. 1128'de Karahıtayları Kaşgar şehri yakınlarında mağlub eden Ahmed Han, onların batıya doğru ilerlemelerini durdurdu.

Ahmed Handan sonra 1128'de hükümdâr olan oğlu İbrâhim, Karahitaylardan yardım alarak, rakiplerini yendi. Karahıtaylar İkinci İbrâhim Han (1128-1158) devrinde Balasagun'u zaptedince, merkez Kaşgar'a taşındı. Karahıtaylar, kendilerine isyân eden Karlukların üzerine onu gönderdi. 1158'de de, öldürülen İkinci İbrâhim Hanın yerine oğlu Arslan Han ünvanlı Muhammed ve sonra da torunu Ebü'l-Muzaffer Yûsuf geçti. Yûsuf Han 1205'te vefât ettiği sırada oğlu Ebü'l-Feth Muhammed, Karahıtaylı Kür Hanın yanında rehin bulunuyordu. Nayman Devleti kurucusu Küçlük tarafından 1207'de kurtarılan Ebü'l-Feth Muhammed daha sonra Kâşgar'a gönderildi. Ancak Kâşgar'a varmadan şehirdeki beyler tarafından yolda öldürüldü (1211). Bu durum Küçlük'ün Karahanlı merkezini işgâl edip,

katliam yaptırmasına sebeb oldu.

Hâdenânlık içi mücâdele netîcesinde bölünen Doğu Karahanlılar, Moğol Naymanlarca işgâl edilerek, hâkimiyetlerine son verildi. Böylece Türk milletine ve İslâma büyük hizmetleri olan Doğu Karahanlılar Devleti târihe karıştı.

Batı Karahanlılar Devleti

Karahanlı Devleti ikiye bölününce Batı Karahanlı Hanlığı, Mâverâünnehir ve Hocend'e kadar Batı Fergana'yı içine almaktaydı. Büyük Kağanın merkezi, önceleri Özkend, sonraları Semerkand oldu.

Bu devletin ilk hükümdârı Birinci Muhammed Han, 1052 senesinde vefât edince yerine kardeşi Ortak Kağan İzzül-umma Ebû İshak İbrâhim Tavgaç Han geçti. Tavgaç İbrâhim Han, doğu Karahanlılardan Şaş, İlak gibi hudût şehirleri ile Fergana'nın bir kısmını aldı. İbrâhim Han âlim olup, iyi bir hükümdârdı. Devletin idâresi için lüzumlu kânunları tanzim edip, hırsızları tamâmen ortadan kaldırdı. Ahâlinin menfaatlerini koruyup, piyâsayı düzeltti. Âlimlerin sohbetinde bulunup onların tasvibini almadan kânun koymadı. Bâtıl îtikatlara karşı, Ehl-i sünneti müdâfaa etti. İbrâhim Han, Ortak Kağanken devlet aleyhinde faaliyette bulunan İsmâilîleri dâhiyâne bir siyâsetle ortadan kaldırdı.

İbrâhim Handan sonra oğlu Şemsül-Mülk Nasr hükümdâr oldu. Şaş ve Tünhas Hâkimi Şuayb, yeni hükümdâra isyân etti. Nasr Han, bu isyânı bastırdı. Bu karışıklıktan faydalanan Doğu Karahanlılar, İbrâhim Hanın zaptettiği yerleri geri almaya çalıştılar ise de, bu mücâdele bir antlaşma ile sona erdi. Daha sonra Birinci Nasr Han, Selçuklular tarafından zaptedilen yerlerin alınması için bir hareket başlattı. Fakat Melikşâh'ın Semerkand'a gelmesiyle sulh yapılıp, akrabâlık tesis edilerek meseleler halledildi. Nasr Han da, âlimlere hürmet edip, ilim merkezleri inşâ ettirdi. Ticâretin gelişmesi için sosyal hayâtın bütün lüzumlu müesseselerini içine alan iki ribat yaptırdı.

1080 senesinde Nasr'ın vefâtı üzerine oğlu Ebû Şücâ Hızır hükümdâr oldu. Hızır Hanın saltanatı bir sene kadar sürdü. Yerine geçen Ahmed Han devrinde ulemâ ile hükümdar arasında bir anlaşmazlık oldu. Bu sırada Selçuklu Sultânı Melikşâh, önce Buhârâ'yı sonra da Semerkand'ı zaptetti ve Ahmed Han'ı Özkend'de esir alıp İsfehan'a götürdü. Bunun netîcesi, Batı Karahanlı ordusunun temelini teşkil eden Çiğil Türklerinin kumandanı Yâkub bin Süleymân Semerkand'a dâvet edilip hükümdâr îlân edilerek Selçuklulara karşı bir ayaklanma başlatıldı. Bunun üzerine Melikşâh, ikinci defâ Semerkand seferine çıktı. Bu sefer sonunda Batı Karahanlı Devleti, Selçuklulara bağlandı. Karahanlı devlet adamları Mes'ûd bin Muhammed'i hükümdârlığa getirdi.

Birinci Mes'ûd'un hükümdârlığı devrine âit bir bilgi yoktur. Mes'ûd Handan sonra Selçuklu Sultânı Berkyaruk, arka arkaya üç hükümdâr tâyin etti. Bunlardan üçüncüsü olan Cebrâil Han, Selçuklu şehzâdeleri arasındaki saltanat kavgalarından faydalanarak, Horasan'ı ele geçirmek istedi. Bu sırada Horasan vâlisi olanSencer, Tirmiz şehri için yapılan savaşı kazandı ve Cebrâil Hanı esir alıp, 1102'de îdâm ettirdi. Bu zaferden sonra Sultan Sencer, Mâverâünnehir'i yeniden teşkilâtlandırdı. Karahanlı Sülâlesinden olup, Selçuklu sarayında büyüyen yeğeni Muhammed bin Süleymân'ı Arslan Han ünvânıyla Semerkand'da Büyük Kağan îlân etti. Dayısı Sultan Sencer'in yardımıyla isyânları bastıran İkinci Muhammed Han, düşmanlarına karşı seferler düzenledi. İkinci Muhammed Han, saltanatının son zamanlarında felc oldu. Çıkan iç isyanları bastırmak için Selçuklulardan yardım istedi. Fakat yardım gelmeden isyânı bastırınca Selçuklu yardımını geri çevirdi. Bu durum Sultan Sencer'i kızdırdı. 1130 senesinde Semerkand'a gelen Sultan Sencer, Muhammed Hanı Merv'e götürdü. Muhammed Han, 1132'de orada vefât etti.

SultanSencer, Muhammed Hanın ölümünden sonra Batı Karahanlı tahtına sırasıyla Ebü'l-Meâli el-Hasan bin Ali, Ebû Muzaffer İbrâhim bin Süleymân ve Mahmûd bin Muhammed'i tâyin etti. İkinci Mahmûd Han, Karahıtaylarla 1137 senesi yazında Hocend yakınında yaptığı muhârebeyi kaybedip, Semerkand'a çekildi. Karluklular ile ülke içinde anlaşmazlık çıkıp, Sultan Sencer'den yardım isteyince, Karluklular da Karahıtaylara mürâcaat etti. Sultan Sencer ve İkinci Mahmûd 8 Eylül 1141 târihinde Katvan Muhârebesinde Karahıtaylara mağlub olup, Horasan'a çekildiler. Karahıtaylar bütün Mâverâünnehir'i istilâ edip, Mahmûd Hanın kardeşi Ortak Kağan Tavgaç Buğra Han İbrâhim bin Muhammed'i BüyükKağan îlân ettiler. Üçüncü İbrâhim Han, Karluklar ile anlaşmazlığa düşünce,Buhâra yakınlarındaki Kallabâz Muhârebesinde öldürüldü. Yerine geçen oğlu Mahmûd Han, Horasan'a çekildi ve vefâtına kadar orada kaldı. Sultan Sencer'in ölümünden sonra Oğuzlar, İkinci Mahmûd Hana hükümdârlık teklif ettiler. O, önce oğlu Muhammed'i gönderdiyse de bir müddet sonra Oğuzların hükümdârı oldu. Sultan Sencer'in eski kumandanlarından Nişâbûr Vâlisi Müeyyeddevle Ay Aba, 1163 senesinde Horasan'ı ele geçirmek arzusuyla hareket edip, İkinci Mahmûd Han ve oğlu Muhammed'i esir alarak gözlerine mil çektirip hapse attırdı. Baba, oğul, 1164 senesinde hapisteyken vefât ettiler. İkinci Mahmûd ve iki oğlunun hapiste vefâtları ile Karahanlıların hâkimiyeti Ali Tegin'in soyundan gelenlere geçti.

Üçüncüİbrâhim Hana halef olan, Ali Tegin âilesinden Ali bin Hasan, Karluklar ile mücâdele edip, reisleri Paygu Hanı öldürterek, onları iskâna mecbur ve askerlikten men etti. Fakat bu hareketi isyhanlara sebeb oldu. Ülkedeki isyânları Buhâra'daki Hanefî âlimi Muhammed bin Ömer'in vâsıtasıyla yatıştıran Ali Han, 1160 senesinde vefât edince, yerine kardeşi Ebü'l-Muzaffer Mes'ûd bin Hasan geçti. İkinci Mes'ûd Han, iç işlerini nizâma soktu. Sarayını âlim ve şâirlere açıp, ilmin hâmisi oldu. 1178 senesinde vefât eden İkinci Mes'ûd Hanın yerine kardeşi Fergana hâkimi Hüseyin bin Hasan'ın oğlu İbrâhim bin Hüseyin hükümdâr oldu. Önce Feryun'da, sonra da Semerkand'da hüküm süren Dördüncü İbrâhim Han, Nusretüddünyâ ved-dîn Kılıç Tavgaç Küç Arslan Han ünvanlarıyla Büyük Kağan oldu. Onun vefâtıyla yerine oğlu 1204 senesinde Büyük Kağan oldu. Osman Han tedbirli bir insandı. Önce Karahıtaylara tâbi olmasına rağmen, Müslüman Gurluların Moğollar tarafından yok edilmesini engellemek için gayret sarf etti. Karahıtaylı saldırısına karşı Muhammed Harezmşâh ile iyi münâsebetler kurdu. Muhammed Harezmşâh'ın kızı ile evlenip, âdet olduğu için bir sene Harezm'de kaldı. 1211 senesinde Semerkand'a dönen Osman Han, Karahıtayların gücünden çekinerek onlarla ittifak kurdu. Bu hareketi Muhammed Harezmşâh'ın Mâverâünnehir'i almasına sebeb oldu. Yakalanan Osman Han îdâm olundu(1212). Osman Hanın ölümü ile Batı Karahanlı Devleti sona erdi.

Fergana Kağanlığı

1141 yılında Batı Karahanlı Devleti, Karahıtayların istilâsına uğrayınca, Fergana'da merkezi Özkend olmak üzere müstakil bir Karahanlı Devleti kuruldu. İlk hükümdârı Gelâleddünyâ ved-dîn Hüseyin bin Hasan olup, Fergana kağanları, Türkçe Tuğrul Kara Hakan ünvânını taşırlardı. Ünvânlarında Türk kelimesi de kullanan Fergana Kağanlığı, 1211 veya 1212 senelerinde Muhammed Harezmşâh'ın tâbiiyetine girdi.

Karahanlı Devleti, daha ilk kuruluş yıllarında târihî Türk devlet idâresi geleneğine uygun olarak iki büyük idârî kısma bölündü. Bunlardan doğuda kalan kısmın başında hakan bulunur ve her türlü idârî selâhiyeti elinde bulundururdu. Batı kısmını ise hakanın hükümrânlığı altında, aynı âileden bir han ona bağlı olarak idâre ederdi. Karahanlı devlet teşkilâtında bu büyük ve ortak kağanın yanında hânedâna mensup dört alt kağan ile altı hükümdâr vekili vardı. Rütbeler kademe kademe yükselme esâsına göreydi. Her rütbenin değişebilen ünvanları olurdu. Türkçe ünvânların değişmesine rağmen, İslâmî ünvânlar değişmezdi. Hükümdâr vekilleri İrken, Sagun, İnanç ünvânlarını taşırlardı. Hükümdârların yanında "yuğruş" denilen bakanlar kurulu bulunurdu. Yüksek devlet memuriyetlerinde, baş kumandana "subaşı", mâliye bakanına "ağıcı", saray hâcibine "tayangu" veya "bitikçi" denirdi.

Karahanlılarda ordu: Selçuklularda olduğu gibi başlıca dört ana bölümden meydana gelirdi. Bunlar, saray muhâfızları, hassa ordusu, hânedân mensupları ile vâlilerin ve diğer devlet adamlarının kuvvetleri, devlete bağlı Türk teşekküllerine mensup kuvvetlerdi.

Kültür ve medeniyet: Türk an'anesine göre kurulan Karahanlı Devleti, 10. asırda İslâmiyeti kabûlüyle, ilk İslâmî Türk eserleri meydana getirdiler. Hakanî Türkleri adını taşıyan Karahanlılar, Türklerin millî kültür ve sanat an'anesini ve istidâdının kuvvetli husûsiyetlerini bütünüyle İslâma adayıp, bu ilham ile yeni bir üslûbun kurucusu oldular. Karahanlı hükümdârlarının ilme hayranlığı, âlimlere hürmetkârlığı ve onları korumaları netîcesinde Türkistan, Mâverâünnehir şehirleri birer medeniyet, kültür beşiği hâline geldi. Doğu Karahanlılar devrinde Balasagunlu Yûsuf Hâs Hâcib **Kutadgu Bilig,** Kaşgarlı Mahmûd, **Dîvânü Lugât-it-Türk,** İmâm-ı Ebü'l-Fütûh Abdülgafür **Târih-i Kaşgâr** adı ile, Türk dili, edebiyâtı, kültürü ve târihi için çok mühim eserler yazdılar.

Büyük İslâm hukukçu ve âlimleri Karahanlılar zamânında yetişti. Bunlardan bâzıları şunlardır: Burhâneddîn Mergınânî, Şems-ül-Eimme Serahsî, Şems-ül-Eimme Hulvânî, Ebû Zeyd Debbûsî, Fahr-ül-İslâm Pezdevî, Sadrüşşehîd, Kâşânî, Ömer Neseffî, Sirâcüddîn Üşî.

Şâh-i Türkistan denilen Ahmed Yesevî hazretleriislâm dîninin göçebe Türkler arasında yayılmasına hizmet etmiş olup bugün bile; Rusya, Bulgaristan, Çin ve İran'daki Türklerin Türklüklerini velslâmlıklarını muhâfaza etmelerinde tesiri vardır.

Türklerin şehir hayâtına geçişi Karahanlılar devrinde başladığından, şehircilik ve mesken mîmârisi gelişti. Buhârâ, Fergana, Merv, Semerkand, Tirmiz ve Ürgenç'te birçok mîmârî eser yapıldı. Türkistan'da ağaç ve taş az olduğundan Karahanlılar, eserlerini umûmiyetle kerpiç ve tuğladan yaparlardı. Mescit ve hayır külliyeleri çok yaygındır. Çok kubbeli mescitlerin sütunları tahtadan, yuvarlak veya çok köşeli; minâreler ise pişmiş tuğladan yapılırdı. Kerpiç ve tuğladan köşe pâyeli, yazı şeritli, örgülü eserler yapıldı. Duvarları çiğ tuğladan örülüp, üstü tezyin edilip, kaymak taşı sıvası ile veya çeşitli şekillerde kesilmiş süslü, oymalı, kabartmalı, çizgili kiremitler ile kaplanıyordu. Cilâlı ve sırlı tuğla ve cam tezyinâtın getirdiği koyu mâvi ve yeşil renkler ve parlak satıhlar Karahanlı eserlerinin husûsiyetleridir. Saraylar, arklı ve havuzlu bahçeler ve korular içinde yapılırdı. Karahanlılar devrinde mescit, câmi, türbe, külliye, kervansaray, saray, kale, köprü, hamam yapılmıştır. Câmilerin sâdece minâreleri günümüze ulaşabilmiştir. Türk hat sanatı Karahanlılar ile başladı. Kûfi, sülüs, celî gibi yazı

türleri ile Kur'ân-ı kerîm ve hadîs kitapları îtinâ ile yazılıp, saklandı.

Karahanlı Hükümdârları	**Tahta Geçişi**
Abdülkerim Satuk Buğra Han	(?)
Mûsâ	955
Baytaş Arslan Han Süleymân	(?)
Ebü'l-Hasan Ali bin Mûsâ	(?)
Birinci Ahmed Arslan Kara Han	998
Mansur Arslan Han	1015
İkinci Ahmed Togan Han	1024
Yûsuf Kadır Han	1026
Batı Karahanlı Kağanları	
Muhammed Aynüddevle	1041
Birinci İbrâhim Tavgaç Han	1052
Birinci Nasır	1068
Hızır	1080
Birinci Ahmed	1081
Yâkub	1089
Birinci Mes'ûd	1095
Süleymân	1097
Birinci Mahmûd	1097
Cebrâil	1099
İkinci Muhammed	1102
İkinci Nâsır	1129
İkinci Ahmed	1129
Hasan	1130
İkinci İbrâhim	1132
İkinci Mahmûd	1132
Üçüncü İbrâhim	1141
Ali	1156
İkinci Mes'ûd	1161
Dördüncü İbrâhim	1178
Osman	1204
Harezmşâh hâkimiyeti	1211
Doğu Karahanlı Kağanları	
Süleymân	1032
Birinci Muhammed	1056
Birinci İbrâhim	1057
Mahmûd	1059
Ömer	1074
Hasan	1075
Ahmed	1103

İkinci İbrâhim 1128

İkinci Muhammed 1158

İkinci Yûsuf ..... (?)

Üçüncü Muhammed 1211

Noymanların işgâli..... 1211

KARAHITAYLAR;

on ikinci yüzyılda, Orta Asya'da kurulan Moğol devleti. Hıtay Başbuğu Apaoki, 10. yüzyıl başlarında Çin'in güney bölgelerinde Liao Devletini kurmuş, Kırgızları da hâkimiyeti altına almıştı. Aynı kavimden olan Çurçenlerin baskınları netîcesinde Liao Devleti çökmeye başlayınca, Yebu Taş, kendisine bağlı aşîretlerle birlikte ayrılarak Moğolistan bozkırlarında Karahıtay Devletini kurdu (1124).

Çevresine topladığı kuvvetlerle Türkistan üzerine yürüyen Yebu Taş, Kaşgar önlerinde Doğu Karahanlı Hükümdârı Ahmed Hana yenildi (1128). Bundan sonra Karahıtaylar, Kırgız topraklarını geçip Gügeçek bölgesinde İmel şehrini kurup başkent yaptılar. Doğu Karahanlıların başkentleri Balasagun'u, peşinden de Kaşgar ve Hotan şehirlerini alarak bu devleti kendilerine bağladılar (1130). Balasagun'u merkez yaptılar. Mâverâünnehir ve Horasan'a saldırılar düzenlediler. Batı Karahanlıları yenip, Semerkand'ı ele geçirdiler (1137). Harezm Hükümdârı Atsız'ı haraca bağladılar. Büyük Selçuklularla Katvan Savaşını(1141) yapıp Sultan Sencer'i ağır bir mağlûbiyete uğrattılar. Hâkimiyetlerini geniş bir sâhaya yaydılar. Fakat batıdan Müslüman emirler, doğudan Moğolların baskıları sonunda Karahıtay Devleti sarsıldı. Bilhassa son Karahıtay Hükümdârı Cilugu döneminde (1178-1211), Müslümanlara baskının arttırılması çöküşü hızlandırdı. Nayman Devletinin kurucusu Küçlük Han, Balasagun'u ele geçirip, Cilugu'yu tahttan indirerek, Karahıtayları hâkimiyeti altına aldı(1200). Naymanların Cengiz Han tarafından ortadan kaldırılması üzerine, Cilugu, Karahıtayların başına geçip devletine bağımsızlığını tekrar kazandırdı (1205). Karahanlı Hükümdârı Osman'ı ayaklanmaya teşvik eden Harezmşah Muhammed'in ordusunu yenip ayaklanmayı bastırdı(1207). Müslümanlara baskının iyice arttırılması, Müslüman emirlerinin Harezmşah Muhammed'in etrâfında toplanmasına sebeb oldu. Güçlenen Harezmşah, Balasagun'u ele geçirip, esir aldığı Karahıtay hükümdârını öldürdü. Devlete de son verdi. Karahıtay ahâlisinin bir kısmı Müslüman oldu. Bir kısmı da Moğolistan'a göçüp Cengiz Han'a katıldı.

Göçebe bir hayat tarzına sâhib olan Karahıtaylar, kültür ve medeniyet eserleri ortaya koyamamışlardır. Çin yazı ve kültürünü benimsemişler, Çin ünvanlarını kullanmışlardır. Budizme inanan Karahıtaylar, hükümdârlarını"gürhan" ünvânıyla anarlardı.

KARAHİNDİBA (Taraxacum officinale);

Alm. *Löwenzahn (m),* **Fr.** *Dent-de-lion (f),* **İng.** *Dandelion.* **Familyası:** Bileşikgiller (Compositae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu.

Çayır ve yol kenarları gibi ekilmemiş her yerde yaygın olarak bulunan, mart, haziran aylarında sarı renkli çiçekler açan, 5-30 cm boyunda, taban kısmında toplanmış rozet yaprakları bulunan çok yıllık otsu bir bitki. Bitkinin toprak altında çok yıllık bir toprak altı gövdesi vardır. Bitki, yapısında lateks (süt) ihtiva eder. Çiçekler, başçık (kapitulum)larda bir arada toplanmış, sarı renkli durumlar yapmışlardır. Çiçek durumu olgunlaştıkta, tabanında aşağı doğru kıvrılmış verimsiz yaprakçıklar bulunan küre biçiminde bir meyve durumu meydana getirir. Meyve grimsi renkli, kenarları dikenli çıkıntılı, uzun silindir biçiminde olup, tepesinde uçmaya yarayan tüyümsü bir kısım vardır.

Kullanıldığı yerler: Yaprakları salata olarak yenir. Kavrulmuş kökleri kahve lezzetindedir. Köklerin bileşiminde acı maddeler (taraksasin ve inülin) vardır. İştah açıcı, midevî, idrar söktürücü ve kan temizleyici olarak kullanılır.

Taraxacumun diğer bir türü de kök sakızı (taraxacum kok-saghyz) dır. Bu da tabanda rozet yapraklı çok yıllık bir bitkidir. Rusya'da kauçuk elde etmek için kültürü yapılır. Köklerinde %9 kadar kauçuk vardır.

KARAHİSARÎ;

Fâtih devri âlim ve şâirlerinden. İsmi, Abdürrahîm'dir. Afyonkarahisar'da doğdu. Doğum ve vefât târihleri bilinmemektedir. Karahisar'da vefât etti. Kasımpaşa Câmii bitişiğindeki türbede medfun olup, dâmâdı Sûfî Çelebi ile yanyanadır.

Abdürrahîm Efendi aslen Mısırlı olup, Afyon'a yerleşmiş zengin bir âiledendir. O devirde ilim ve irfân merkezi olan Karahisar'da tahsil gördü. Kendisinden önce vefât eden fazîlet sâhibi kardeşi Muslihiddîn Efendi de âlim ve sâlih bir zât idi. 1436'da Beypazarı'na gidip Akşemseddîn hazretlerine talebe oldu.

1453 yılında hocasıyla birlikte İstanbul'un fethine katıldı. Daha sonra Afyon'a döndü. Kendi adıyla kurduğu vakıfla, câmi ve diğer hayır eserleri yaptırdı. İlâhî bir aşk ile tasavvufî mâhiyette şiirler söyledi. Eserler yazdı.

Eserleri:

1. **Münyet-ül-Ebrâr ve Gunyet-ül-Ahyâr:** İstanbul'un fethi esnâsında yazdı. İki kısımdır. Birinci kısımda hak yoluna girenler; ikinci kısımda Halvetî yolu âdâbı anlatılmaktadır.

2. **Tercüme-i Kasîde-i Bürde:** Ka'b bin Züheyr'in (radıyallahü anh) **Bânet Süâd** diye başlayıp Peygamber efendimizi medh ü senâ eden kasîdesinin tercümesidir. 60 beyte yakındır.

3. **Vahdetnâme:** 4250 beyit olup, mesnevî tarzındadır. Âşıkpaşa'nın **Garibnâme**'sine benzemektedir.

4. **Risâle fî Eşrât-is-Sâat:** Arabî olarak yazılan eser, kıyâmet alâmetlerinden bahseder.

5. **Işknâme:** Nûruosmaniye Kütüphânesinde bulunan bu eser, **Vahdetnâme'**sinden seçilmiş şiirlere yer verir.

KARAKAYA BARAJI;

Fırat Nehri üzerinde kurulan GAP Projesi içinde, Keban Barajından sonra ikinci kademeyi teşkil eden baraj.

Keban Barajına 166 km, Diyarbakır iline 134 km mesâfede ve Çüngüş ilçesi sınırları içindedir. 1976 yılında ihâle edilerek inşâatına başlanmış 1987 yılında tamamlanmıştır. Enerji üretimi gâyesiyle kurulmuş olup, 1800 megavat kurulu gücü, 7,5 milyar kilovat saat/yıl üretim kapasitesi bulunmaktadır. Karakaya Barajı, Atatürk Barajından sonra, elektrik enerjisi üretmesi bakımından Türkiye'de ikinci sırada yer almaktadır (1993). 225 metre sâbit yarıçapında tek eğrili(beton kemer ağırlık) tipindedir. Dolu kret uzunluğu 462 m ve gövde beton hacmi 2 milyon metreküptür. Baraj üzerinde tesis edilen 14x14 metre ebadında on adet radyal kapak ile kontrol edilebilen, sâniyede 17 bin metreküp kapasitede olan dolu savak, açılı düşük kanallı ve santral üzerinde traplenli olarak yapılmıştır.

Her birinin gücü üç yüz megavat olan, altı adet türbün greratör üretim ünitesi bulunmaktadır. Hidroelektrik santral 184 m tûl ve 81 m genişlikte inşâ edilmiştir. Su depolama alanı 80.538 km2, yıllık ortalama su akışı 23.554 milyar metreküptür. Toplam su hacmi 9.58 milyar metreküp, baraj gölü alanı 29.800 hektardır.

Tipi beton kemer ağırlıklı olup, temelden yüksekliği 173 metredir. Türkiye'nin ikinci sırada en büyük barajıdır.

KARAKOYUNLULAR;

on dördüncü asrın ikinci yarısında Doğu Anadolu'da devlet kuran bir Türkmen hânedânı. Karakoyunlu oymağı, Karakoyunlu Devletinin çekirdeğini teşkil etmiştir. Sa'dlu, Baharlu, Duharlu, Karamanlu, Alpagut, Çakırlu, Ayunlu, Bayramlu, Ağaç-eri, Düğer ve Hacılu oymakları halkları da Karakoyunlu Devletinin ahâlisiydi. Yaklaşık otuz bin çadırdan müteşekkil olan Karakoyunlular, Cengiz Hanın hücûmu üzerine Töre Bey idâresinde Türkistan'dan Mâverâünnehir'e, oradan da İran yoluyla Doğu Anadolu'ya göç etmişlerdi. Töre Bey, Kara Yûsuf'un yedinci atası olup, Oğuz Hanın torunlarındandı.

Karakoyunluların siyâsî bakımdan ehemmiyet kazanması İlhanlı Hükümdârı Ebû Sa'îd Bahadır Hanın ölümü ve içerde Moğol noyanlarının bir mücâdeleye girişmeleri ile başlar. Karakoyunlular, ilk zamanlarda, Trak'taki Celâyir âilesinin ve Çobanoğullarının hizmetindeydiler. On dördüncü yüzyılın başlarında, Karakoyunluların reisleri, Bayram Hoca idi. Bayram Hoca, Sincar Hâkimi Pîr Muhammed'i öldürerek emîrliği ele geçiren Hüseyin Beyin maiyetinde bulunuyordu. Daha sonra Hüseyin Beyi ortadan kaldırarak yerine geçti (1351). Hüseyin Beyin ölümünden sonra, Türkmenlerin büyük bir kısmı Bayram Hoca'nın emîrliğini tanıdılar.

1370 yılından îtibâren fetih hareketine girişen Bayram Hoca; Sürmelü, Alakilise, Hoy ve Nahcivan havâlilerine hâkim oldu. 1374'te Musul'u zaptetti ve şehir, devletin yıkılışına kadar, Karakoyunlu Hânedânının elinde kaldı.

Erzurum'dan Musul'a kadar uzanan sahayı hâkimiyeti altına alarak, Karakoyunlu kabîlesini târih sahnesine çıkaran Bayram Hoca, 1380 senesinde ölünce, yerine kardeşi Türemişîn oğlu Kara Mehmed geçti. Kara Mehmed, Celâyirlilere bağlı kalmak şartıyla, babasından kalan yerleri elinde tutmasını başardı ve kızını Celâyirli Sultânı Ahmed'e vererek, bu bağlılığını kuvvetlendirdi. Kara Mehmed Bey, 1383 senesinde Musul hacılarının yolun kesip, mallarını yağmalayan Ca'ber Hâkimi Sâlim Beyin üzerine yürüdü, onu büyük bir bozguna uğrattı ve arâzisini yağmaladı. 1387 senesinde Erzincan Emîri Mutahharten ile Akkoyunlular arasında başlayan mücâdele, Mutahharten'in

mağlûbiyetiyle sonuçlanınca; Erzincan emîri, Karakoyunlu Kara Mehmed'den yardım istedi. Akkoyunlular ile öteden beri mücâdele içinde olan Kara Mehmed, Mutahharten'in yardımına koştu ve Akkoyunluları ağır bir mağlûbiyete uğrattı. Akkoyunlu Ahmed ve kardeşi Hüseyin beyler, Kâdı Burhâneddîn'e sığındılar.

Mehmed Bey, 1307'de Karabağ üzerinden Anadolu'yu istilâya teşebbüs eden Tîmûrlu kuvvetlerini bozguna uğrattı. Birçok Tîmûrlu emîri bu çarpışmada öldürüldü. 1388 senesinde Tebriz şehri için Kara Mehmed Bey ile Celâyirli emîrlerinden Şebli ve Şâh Ali arasında büyük bir mücâdele başladı. Şebli komutasındaki Celâyir ordusuyla, Heştrud'da karşılaşan Karakoyunlular, bu orduyu büyük bir bozguna uğratırken, Şebli'yi de öldürdüler. Bu hâdisenin akabinde Kara Mehmed Bey, Kara Hasan adındaki bir Türkmen emîriyle girişti̇ği mücâdele sırasında 1389 yılında öldürüldü.

Kara Mehmed Beyin ölümünden sonra yerine oğlu Kara Yûsuf geçti (1389). Hükümdârlığının ilk yılları iç karışıklıklarla geçen Kara Yûsuf Bey, 1392'de Tîmûr Hanın (1370-1405) tabiiyet teklifini kabul etmeyip mücâdeleye girişti. Tîmûr Hanın Anadolu'dan ayrılmasını fırsat bilerek Erciş'i ele geçirdi. Tîmûr Hanın Van ve çevresinin idâresine tâyin ettiği Emîr İzzeddîn Şîr, yanındaki Çağatay askerleri ile birlikte Kara Yûsuf'un üzerine yürüdü. Yapılan küçük çapta bir çarpışmanın ardından iki taraf arasında barış sağlandı. Kara Yûsuf geri çekilirken, Avnik Emîri Atlamış'ın dört yüz atlı ile İzzeddîn Şîr ve Çağatayların yardımına gitiğini gördü ve Erciş Ovasında bir gece baskını ile Atlamış'ı esir alarak, askerlerinin büyük bir bölümünü öldürdü. Kara Yûsuf, daha sonra Atlamış'ı, Memlûk Sultânı Berkuk'a gönderdi ve orada hapsedildi.

Tîmûr Han, Hindistan Seferini büyük bir başarı ile tamamlayarak yeniden Doğu Anadolu'da görülünce, Kara Yûsuf, Van Gölü çevresindeki atalarından kalma yurdunu boşaltarak Musul'a çekildi (1399). Tîmûr Hanın Bağdat'ı ele geçirmek için ordu göndermesi üzerine Sultan Ahmed Celâyir, yanında bulunan az sayıda asker ile Bağdat'tan ayrılarak Musul'da bulunan Kara Yûsuf'un yanına gitti. Bu sırada Sultan Ahmed'e tâbi olan kaleler, Tîmûr Hanın gönderdiği ordu tarafından ele geçirildi. Tîmûr Hanın ordusu Bağdat'tan ayrılınca, Kara Yûsuf ve Sultan Ahmed, hiçbir güçlükle karşılaşmadan şehire hâkim oldular. Ancak bu sırada Bingöl yaylasında bulunan Tîmûr Hanın, kendilerini arkadan çevirme plânını öğrenince, Sultan Ahmed ve Kara Yûsuf, Memlûk sultânına ilticâ etmeye karar verdiler. Memlûk sultânına bu durumu bildirmek için elçiler gönderdiler. Elçilerin dönüşünü beklemeyen Kara Yûsuf ve Sultan Ahmed, yanlarında emîrleri ve kuvvetleri olduğu hâlde Kâhire'ye doğru yola çıktılar. Memlûklerin Halep Nâibi Demirtaş'ın yollarını keserek Sûriye'ye girmelerine mâni olmak istemesi üzerine iki taraf arasında şiddetli bir muhârebe oldu. Muhârebede Demirtaş ağır bir bozguna uğradı. Bu muhârebenin netîcesinde Kara Yûsuf ve Sultan Ahmed'in, Memlûk sultânına sığınma yolları kapandı. Bu yüzden iki hükümdâr, Osmanlı pâdişâhı Yıldırım Bâyezîd Hanın yanına gitmeye karar verdiler. Fakat aralarında çıkan anlaşmazlık yüzünden birbirlerinden ayrıldılar. Kara Yûsuf, memleketine geri döndü. Tîmûr Han ise, onların hareketlerinden günü gününe haber alıyordu. Gönderdiği kuvvetler, Sultan Ahmed Celâyir'e âni bir baskın düzenleyerek mağlub ettiler. Sultan Ahmed, bütün ağırlıklarını kaybettikten sonra, güçlükle Osmanlı sultânına sığınabildi. Kara Yûsuf Bey de Tîmûr'un 1400'deki yakındoğu seferinde Osmanlı Sultânı Yıldırım Bâyezîd Hanın yanına gitti, ondan himâye ve iltifat gördü. Kendisine Aksaray havâlisi maîşet ve ikâmet yeri olarak verildi. Bu durum, Tîmûr Han ile Sultan Yıldırım Bâyezîd Han arasında yapılan, 1402 Ankara Savaşının sebeplerinden biri oldu.

1402 yılında Yıldırım Bâyezîd'le yaptığı Ankara Meydan Muhârebesini kazanan Tîmûr Han, Karakoyunlu Emîri Kara Yûsuf'a kesin bir darbe indirdi. Tîmûr Hanın ordusu karşısında bozguna uğrayarak muhârebe meydanından güçlükle kaçan Kara Yûsuf, nâibi Şeyh-ül-Mahmûdî'ye sığındı. Dımaşk Nâibi önce Kara Yûsuf'a sonra da yine buraya gelen Ahmed Celâyir'e iyi bir kabul gösterdi. Fakat bir süre sonra Tîmûr Hanın, Memlûk sultânına yaptığı tehdit ve baskılar tesirini gösterdi. Memlûk Sultânı Ebü'l-Ferec, Dımaşk nâibinden Kara Yûsuf ve Ahmed Celâyir'in öldürülmelerini istedi. Ancak nâib bu emri yerine getirmedi ve sâdece hapsetmekle yetindi. Bir sene kadar hapiste kalan Kara Yûsuf, buradan çıktıktan sonra Van Hâkimi İzzeddîn Şîr üzerine yürüyerek Van bölgesini ele geçirdi. Onun eski ülkesine sâhib olması üzerine, dört bir yana dağılan Türkmen emîrleri tekrar bayrağı altında toplandılar. Kara Yûsuf'un bu faaliyetlerine Âzerbaycan velrak Arab Hükümdârı Miran Şahoğlu Ebû Bekr karşı çıktı. İki ordu çok geçmeden Nahcivan'ın batısında karşılaştılar. Ebû Bekr'in ordusu mağlûb oldu ve kuvvetlerinin pekçoğu Aras Nehrinde boğuldu. Bu zaferle şöhret ve kuvveti bir kat daha artan Kara Yûsuf, Tebriz ahâlisinin isteği üzerine şehir önüne gelerek yaptığı muhârebede Ebû Bekr'in babası ve Tîmûr'un oğlu Miran Şahı öldürdü ve şehri ele geçirdi. Bir süre sonra Ebû Bekr'le karşılaşan Kara Yûsuf, onu tekrar mağlub etti. Bu muvaffakiyetle Kara Yûsuf, Tîmûr İmparatorluğunun önemli bir parçasını alarak, Karakoyunlu Devletini kurdu.

Kara Yûsuf'un Ebû Bekr'e karşı kazandığı ikinci ve parlak zaferden sonra başta Irak Emîri Bistam Bey olmak üzere bütün emîrler ona bağlılıklarını bildirdiler. Daha sonra Bistam Beyi, Irak-ı Acem'in fethine memur eden Kara Yûsuf, Aladağ'a gitti. Bistam Bey, Sultâniye'yi fethedince, KaraYûsuf onu Irak-ı

Acem vâliliğine tâyin etti. 1409 senesinde “zabtolunmaz” olarak tavsif edilen Alıncak Kalesi, Karakoyunluların eline geçti.

Bu sırada Sultan Ahmed Celâyir, Karakoyunlulara âit Tebriz’e girerek şehirdeki Türkmenlerin çoğunu katletti. Durumu öğrenen Kara Yûsuf, Âzerbaycan’a girerek, Tebriz yakınlarında karargâh kurdu. İki ordu arasında vukû bulan savaşta, Sultan Ahmed askerlerinin büyük bir kısmıyla Karakoyunluların eline esir düştü. Sultan Ahmed, ordu komutanlarının ısrârıyla öldürüldü(1410). Kara Yûsuf, bu zaferden sonra oğlu Pir Budak’ı hükümdâr îlân etti. Irak-ı Arab üzerine sefer düzenleyip, bölgeyi ele geçirdi. Oğlu Şâh Mehmed’i Bağdat’a vâli tâyin etti. Daha sonra Amid, Ergani üzerine yürüdüğü sırada, önüne çıkan Akkoyunlu Beyi Kara Yülük Osman’la savaşıp, onu mağlub ve sulha mecbur etti. Akkoyunluların müttefiki olan Şirvan veGürcistân hükümdârlarını da yendikten sonra, Irak-ı Acem’i tamâmen ele geçirdi.

1420’de Ucan’da vefât eden Kara Yûsuf Beyden sonra Karakoyunlulara bütünüyle hâkim olabilecek bir şehzâdenin bulunmaması birliği sarstı. Hükümdâr îlân ettiği Pir Budak, kendisinden önce vefât etmişti. Karakoyunlu beyleri, cesur bir bey olan Kara Yûsuf’un ikinci oğlu İskender Mirzâ’yı hükümdâr îlân ettiler.

İskender, başa geçer geçmez Âzerbaycan ve Doğu Anadolu’yu işgâl etmekte olan Şahruh’la Eleşkird mevkiinde yaptığı savaşı kaybetti. Şahruh’un Âzerbaycan’a dönmesinden sonra Tebriz’e gitti. Kardeşi İsfahan Mirzâ’nın elinde bulunan bu şehri zabtetti. Daha sonra Bitlis ve Ahlat çevresini ele geçirdi. Şemahi ve Şirvan civârına akınlar düzenledi ve Tîmûrlu Sultânı Şahruh’u uzun süre uğraştırdı. Bir süre sonra İskender’in kardeşleri Şahruh tarafına geçtiler. Bunun üzerine Şahruh, 1434 senesinde Âzerbaycan üzerine yürüdü. İskender, üzerine gelen bu kuvvetli orduya karşı koyamadı. Erzurum üzerinden batıya çekildi. Bu sırada yolunu kesen Akkoyunlu Beyi Kara Yülük Osman’ı Erzurum kalesi önlerinde yapılan savaşta yaraladı ve ölmesine sebeb oldu. İskender, daha sonra Osmanlılara âit Tokat kasabasına sığındı. Osmanlı Devletine sığındıktan sonra, Karakoyunlu hükümdârlığı Şahruh’un yanında bulunan Cihânşâh’a verildi. Bu yüzden Karakoyunlu Devleti, Şahruh’un ölümüne kadar Tîmûrluların himâyesi altında kaldı. Şahruh çekilince, İskender, kardeşi Cihânşâh ile uğraşmaya başladı ise de, Sofuâbâd mevkiinde yapılan muhârebede mağlub oldu (1438). Nahcivan taraflarındaki Alıncak Kalesine sığındı. Fakat, orada oğlu Kubad tarafından öldürüldü(1438).

İskender’in ölmesiyle, rakibsiz kalan Cihânşâh Karakoyunlu hükümdârı oldu. Gürcüleri mağlub ettikten sonra hâkimiyetini tanımayan Bağdat’ı 1444 senesinde ele geçirdi. Şahruh’un vefâtına kadar, ona bağlılığını muhâfaza etti. Sonra Tîmûr evlatları arasındaki taht mücâdelelerinden faydalanarak, Fars ve Kirman eyâletlerini ele geçirdi (1457). Horasan ve Herat’ı ele geçirdiği sırada oğullarından Hasan ve Pir Budak isyân ettiler. Cihânşâh, bu isyânlarla uzun süre uğraştı. Osmanlı sultanlarından İkinci Murâd Han (1421-1451) ve Fâtih Sultan Mehmed Han (1451-1481) ile dostâne münâsebetler kurdu ve devletini yükseltip, ülkenin sınırlarını genişleterek **Sultân, Hâkan** ünvânlarını kullandı. Karakoyunlu ülkesi en geniş sınırlarına Cihânşâh döneminde kavuştu. Bütün İran, Irak, Güney Kafkasya, Doğu ve Güneydoğu Anadolu dâhil Basra Körfezine kadar genişleyen Karakoyunlu Türkmen Beyliği, Akkoyunlu Hükümdârı Uzun Hasan’ın hücumlarına uğradı. Nihâyet, 1467 senesinde Mardin’de Uzun Hasan’a yenilen Cihânşâh, aynı muhârebede öldürüldü. Cihânşâh’ın yerine oğlu Hasan Ali geçti. Hasan Ali, iki yıl saltanat sürüp, 1468 senesinde ölünce, Bağdat kolu dâhil bütün ülke uzun Hasan tarafından ele geçirildi. Böylece Karakoyunlu Devleti târihe karıştı.

Devlet teşkilâtı: Karakoyunlular, devlet teşkilâtı husûsunda tamâmiyle Celâyirli ve İlhanlı devlet an’ane ve müesseselerine bağlı kaldılar. Bu devlette hükümdâr seçiminde âile ve aşîret reisleri müessirdi. Devleti teşkil eden âile efrâdı ve aşîret reisleri tarafından kim uygun görülürse, idâre onun eline verilirdi. Devlet işlerinin mercii **Büyük Dîvân** idi. Reisine **Sâhib-i Dîvân** denilirdi. Bunun emrinde **Sâhib-i Âzam** adını taşıyan reîsler de vardı. Vilâyetler hem iktâ, hem de idâre olarak hânedân âilelerinden olanlara ve emîrlere verilirdi. Bunlar iktânın gelirine göre asker beslemek mecbûriyetindeydiler. En önemli vilâyetlerinden olan Fars, Yezd, İsfehan ve Bağdat’tan her biri bir şehzâde tarafından idâre edilmekteydi. Bu şehzâdelerin çok kalabalık maiyetleri ve muntazam saray teşkilâtları vardı.

Karakoyunlu Devletinde ordu, yaya ve atlı kuvvetlerden meydana geliyordu. Beylere bağlı tımarlı askerle ayrıca önemli bir yekün teşkil eden tımarlı sipâhî ve **çerik** denilen aşîret kuvvetleri, devletin esas askerî gücünü meydana getiriyordu. Ordu günümüzdeki takım, bölük, tabur ve alay gibi, **koşun, tip** ve **fevc** diye bir takım gruplara bölünmüştü. Harp esnâsında öncü birliklerine **pişdar** denilirdi. İhtiyat ordu karargâhına **uruğ** denilmekteydi. Hükümdârın maiyetindeki kapıkulu askerleri, maaşlarını dîvândan alırlardı. Kara Yûsuf Bey, askerlerinin maaşlarını tam zamânında almalarına çok dikkat ederdi. Bu iş için ayrıca, bir teşkilât da kurmuştu.

Kültür ve medeniyet: Karakoyunlu hükümdârları savaşların yanında, memleketin îmâr ve ihyâsı için

de çalışmışlardır. Cihânşâh, adâlet ve îmârcılığı ile meşhur olmuştur. Saltanatı devrinde Tebriz'i mâmur bir belde hâline getirmiştir. Tîmûr Han tarafından ortadan kaldırılmasına rağmen o devirde tekrar ortaya çıkan Hurûfilik adlı sapık fırkanın önüne geçen Cihânşâh, Tebriz'de bulunan Hurûfîlerin çoğunu ortadan kaldırarak, İslâmiyet'e büyük hizmette bulundu. İlme ve âlimlere hürmetkâr olup, ilim adamlarını koruyup gözetmiş, medrese ve câmiler yaptırmıştır. Tebriz'de muhteşem ve müzeyyen bir câmi yaptıran ve memleketin muhtelif yerlerini âbideler ile süsleyen Cihânşâh, şâirleri himâye etmiş ve kendisi de **Hakîkî** mahlasıyla Türkçe ve Farsça şiirler yazmıştır. Onun oğlu Bağdat Vâlisi Pir Budak da şâirdi. Meşhur âlimlerden Celâleddîn Devânî, Akkoyunlulara intisâb etmeden önce, Tebriz'de Cihânşâh'ın medresesinde müderrislik yapıyordu. Devânî, Farsça yazdığı **Risâle-i Hurûf** isimli eserini Cihânşâh adına telif etti. Yine Şeyh Şücâeddîn bin Kemâleddîn Kirmânî, **Hadîkat-ül-Meârif** adlı eserini Cihânşâh adına kaleme aldı.

Cihânşâh'ın Tebriz'de tamâmen mermer taştan yaptırdığı ve çiçekli çinilerle süslediği Gökmedrese, diğer adı ile Muzafferiye Medresesi çok meşhûrdur. Medresenin özellikle kapısı bir sanat hârikasıdır. Tebriz'de, Cihânşâh'ın hanımının yaptırdığı, Büyük Câmi ve medresesi vardır.

Karakoyunlular, îtikat bakımından Şiîliğe meyilli olduklarından, gerek Memlûk Devleti, gerekse Akkoyunlular ve diğer Sünnî devletler bunların aleyhinde idiler. Bilhassa Akkoyunlularla olan mücâdelelerinin sebeplerinden biri de aralarındaki mevcut mezhep farkıdır. Buna rağmen, Karakoyunlu paralarında ilk dört halîfenin adları ve Kelime-i şehâdet yazısı görülmektedir.

Karakoyunlu Hükümdârları:	**Tahta Geçişi**
Bayram Hoca	(?)
Kara Mehmed Bey	1380
Kara Yûsuf Bey	1389
İskenderşâh	1420
Cihânşâh	1438
Hasan Ali	1467
Akkoyunluların işgâli	1468

KARAKTER;

Alm. *Charakter (m),* **Fr.** *Charactére (m),* **İng.** *Character.* Bir şey üzerinde değişmeden kalan izler, bir şeyi benzerlerinden ayırmaya yarayan temel husûsiyet, üstün mânevî özellik, bir nesnenin ayırıcı özelliği. Fransızcadan gelen kelime; huy, mizac, seciye yerine de kullanılır. Genel olarak, bir nesnenin yapısını, diğer nesnelerden ayıran kalite ve vasıflara karakter denilir. Ahlâkî değerleri ifâde etmek için de kullanılır. "Karakter sâhibi insan" veya "karaktersiz şahıs" tâbirleri böyledir. İyi ve kötü kimseleri belirtmek içindir. Biyoloji ilminde karakter, herhangi bir canlının görülebilen bir özelliği veya davranış tarzıdır. Genetikte ise, bir veya bir grup genin bir fenotipte görülen ifâdesidir. Karakter, daha çok şahsiyet psikolojisini ifadelendirmede kullanılan ilmî bir tâbir olmuştur.

Psikolojide karakter kelimesi, bir insanın kendine has davranış ve düşüncelerini belirtmek için kullanılmaktadır. Ferdin kendine mahsus davranış özelliklerine karakter adı verilmiştir. Bir bakıma karakter, bir şahsın, rûhî hayatının dışarıdan görünüşüdür. Kalıplaşmış bir yapıdan uzak olan insanın rûhî hayâtı, değişkenlik ve karmaşık bir özelliğe sâhiptir. Karakterin belirmesi, kişinin kanaatleriyle davranışlarının arasında devamlı bir uygunluğun bulunmasına bağlıdır. Bu kanaat ve davranışların iyi ve kötü olmasına göre insan şahsiyeti gelişmesinde, doğuştan getirilen mizac, huy, zekâ ile fizik veya sosyal çevreden kazanılan değerlerin etkisi büyüktür. Bu bakımdan karakter, "Çok çeşitli davranışlardan, toplumun kültür değerlerine göre, iyi veya kötü olanlarının yâhut doğru veya yanlış olanlarının bir insan tarafından devamlı yapılmasıdır." diye de târif edilmiştir. Psikolojide mizaç, karakter ve şahsiyet içiçe geçmiş üç kavramdır. Bu bakımdan bâzı klasik kitaplarda bile biri diğeri yerine kullanılmaktadır. Bunun yanında bâzı psikologlar karakteri, şahsiyetten ayrı mütalaa etmektedir. Bunlardan bâzılarının karakter hakkındaki görüşleri şöyledir:

Kant, karakter'i bir insanın düşünme, davranış ve hissetme tarzı olarak kabul eder. Bâzı müellifler için karakter, eğilimlerin topluluğudur. Bourlud'a göre karakter, ferdin istikrarlı eğilimlerinin sentezidir. Dupre, karakteri, ferdin alışılmış reaksiyonlarının topluluğu diye târif etmiştir. Çeşitli târiflerden, şöyle toplu bir târif daha yapılabilir:

"Karakter, her birimizi vasıflandıran hissetme, düşünme ve hareket etme tarzlarının bütünlüğüdür."

İnsanda, fizyolojik ve morfolojik (şekille ilgili) karakteristiklerinin topluluğuna mizaç denilirken, ferdi

canlılıkları ve dürtüleriyle bütün anadan doğma içgüdülerin topluluğuna da fıtrat (yaradılış, hilkat, nature) denebilir. Bütün bu îzahlara göre karakter, insanın doğuştan bünyesinden menşe alan mizaç ile huyun teşkil ettiği kompleks (karmaşık) bir örgüden ibârettir. O halde karakter, zekâ ve ahlâkın yönlendirilmesi altında, mizaç ve hilkat dediğimiz anadan doğma unsurlarla fizik ve psiko-sosyal çevre arasındaki karşılıklı faaliyetin birleşik bir sonucudur, denilebilir. Mizaç ve motivasyonal (güdülerle ilgili) eğilimlerin topluluğu şahsın iradesiyle çok değişebildiği halde, karakter terbiye ve ferdî gayretle oldukça az değişmeler gösterir.

Belli bir karakter yapısında olan insan, belli hallerde tutarlı ve önceden az çok kestirilebilen tepkiler gösterir. Her insan çocukluk yıllarında, çevresiyle sürekli tesir görme neticesi, kendine has bir tepkiler sistemi geliştirir. Başka bir deyişle savunma ve uyum mekanizmaları aracılığı ile bir intibak sağlamaya çalışır. Kendi faydasına olan, ama çevresine ters düşmeyen çözümler geliştirir. Haz veren, tatmin sağlayan yollardan gider, kendi dürtü(dirve) veya motivleriyle(güdü) çevre isteklerini bağdaştırmaya uğraşır. Bu maksada umumiyetle egonun düzenleyici, uzlaştırıcı ve bütünleyici fonksiyonu aracılığıyla ulaşır. İyi işliyen bir karakterde, bugünkü psikiyatrinin kabul ettiği mefhumlarla ifâde edilecek olursa, id-ego-süperego ve çevre arasında belli bir denge ve uyum sağlanmıştır. Oysa bu denge nevrozlarda ve psikozlarda bozulmuştur. Karakter bozukluklarında uyumsuzluk ego ile çevre arasındadır. İd-ego-süperego dengesi çarpık da olsa vardır. Karakter bozukluğu kendini insanlar arası münâsebette gösterir.

Ahlâk ilmi, ruh sağlığı bilgisi demektir. Kötü huylar, rûhun hastalığı ve kötü işler, bu hastalıkların alâmetleri, ârızalarıdır. İslâm âlimlerinin çoğuna göre, herkesin huyu değişebilir. Hiçbir kimsenin huyu, yaratılıştaki gibi kalmaz. Sonradan değişebilir. Huylar değişmeseydi, peygamberlerin getirdikleri dinler, boş lüzumsuz olurdu. Âlimlerin sözbirliği ile koymuş oldukları terbiye ve cezâ usûlleri abes olurdu. Bütün ilim adamları, çocuklarına ilim ve edep vermiş ve terbiyenin fayda sağladığı her zaman görülmüştür. Şu kadar var ki, bâzı huylar pek yerleşmiş; rûhun hassası gibi olmuştur. Böyle huyları değiştirip, yok etmek pek güçtür. Böyle ahlâk, çok câhil, kötü kimselerde bulunur. Bunu değiştirmek için çok uğraşmak lâzımdır.

Patolojik olsun olmasın bütün karakter yapıları için geçerli olan belli başlı keyfiyetler şöyle sıralanabilir:

a) Karakterlerin çekirdekleri hayatın ilk yıllarında atılır ve teşekkül eder. Ancak karakterin gelişmesi ve son biçimini alması ergenlik ve delikanlılık çağının sonuna kadar sürer. Böylece karakter çizgileri uzun bir sürede belirir; oysa nevrotik belirtiler kısa sürede ortaya çıkabilirler.

b) Herkesin karakteri kendine hastır; parmak izi gibi onu başkalarından ayıran göstergedir.

c) Karakter çizgileri, uzun sürede biçimlendiği için yıllar geçtikçe katılaşır ve değişmez bir özellik hâline gelirler. Terbiyenin belli yaştan sonra güç hâle gelmesi, bunun böyle olduğunu göstermektedir.

d) Karakter çizgileri veya nitelikleri egosintoniktirler. Yâni kişinin normal dışı davranışları kendini rahatsız etmez, tersine haz vericidir.

e) Karakter bozukluklarında iç çatışmaları ve dürtüler açığa vurulmuş, kişinin davranışına aksetmiştir. Yâni karakter bozukluğu olan bir kimse kendisini çevreye değil, çevreyi kendisine uydurma yolunu seçmiştir. Buna “alloplastik uyum” denir. Bu hal, şahsın çevresiyle ve toplumun ahlâk ve kıymet hükümleriyle çatışmasıyla neticelenir. Halbuki nevrotik dürtülerini, temayüllerini açığa vurmakta güçlük çeker. Kendisini değiştirmek yoluyla, kendi zararına etrafa uymaya çalışır. Buna “otoplastik uyum” denir.

Karakterin gelişmesi: Uygun bir âile ortamında küçük bir çocuk, ana-babasının yardımıyle hangi insiyaklarını nasıl düzenleyeceğini, neyin yanlış, neyin doğru olduğunu öğrenir. Çocuk, doğumdan başlayarak karşılaştığı engellenmeleri, çatışmaları yenmek için savunma mekanizmaları vâsıtasıyle özel tepkiler gösterir. Teşekkül eden sağlıklı veya patolojik tepkiler yeni hallerle karşılaşıldıkça tekrarlanır. Çünkü bir davranışın tekrârı, yeni çözüm bulunmasından daha kolay ve ekonomiktir. Böylece benzer hallerde aynı davranış ve tepkiler ortaya çıkar ki, bu da karakteri, o kimseye has bir şekilde teşekkül ettirir. Aslında karakter, kazanılmış alışkanlık, tepki ve davranışların terkibinden başka bir şey değildir.

Gelişme dönemlerinde ortaya çıkan değişik meselelerin, çatışmaların (frustrasyon) çözülmesiyle karakterin teşekkülü tamamlanır.

Karakter Bozuklukları

1. Yetersiz karakter (inadequate caharacter): Bu çeşit karakter yapısında bir insan, fizik ve zekâ bakımından eksikliği olmadığı halde sosyal alanda yetersiz davranış gösterir. Hiçbir işte belli bir heves veya tutkusu yoktur. Başladığı bir işi pek seyrek olarak sonuna kadar götürür.

2. Şizoit karakter (Schizoid c.): Şizofrenik hastaların bâzı özelliklerini taşırlar. Kendi içlerine kapanma, kendi özel dünyalarında yaşama temayülü gösterirler. Başkalarıyle kolay münâsebet kuramazlar. Rûhî alışverişleri çok satıhta kalır. Hissî küslük gösteren kimselerdir. Çok hassastırlar, çabuk kırılır, fakat belli etmezler.

3. Siklotimik karakter (Cyclothymic c.): Geniş bir hissiyât dalgalanması içindedir. Bir zaman canlı, neşeli olur. Bir süre sonra neşesiz, durgun, kendine güvensiz olabilir.

4. Paranoit karakter (Paranoid c.): Kuşkulu, kuruntulu ve alıngandır. Sevilmediği, kötülüğünün istendiği inancı içinde her şeyi ters yorumlar. Temel güven duygusu geliştirememiş bir insandır.

5. Duyguca dengesiz karakter (Emotionally unstable c.): Aşırı derecede çocuksudur. Küçük bir uyarılma veya kışkırtılma ile çok neşeli bir durumdan çok öfkeli veya çok üzgün bir duruma geçebilir. Bencil ve egosantrik olup yalnızca kendisini sever.

6. Pasif-agresif karakter (Passive-aggressive c.): Bu çeşit, karakter yapısındaki bir insan, saldırganlık insiyaklarını dizginleyemeyen kişidir. Üç ayrı şekilde olabilir. Pasif-bağımlı tip çâresiz, asalak, çocuksu davranışlı çevreden sürekli destek bekleyen bir insandır. Pasif-saldırgan tip açıkça başkaldıramayan, ama doğrudan boyun eğmeyen kişidir. Hayır demese bile söyleneni ya yapmaz, yâhut eksik yapar veya geciktirir. Saldırgan tip saldırganlık insiyaklarını açıkça, ama dizginsiz olarak dışa vuran kimsedir.

7. Kompülsif karakter (Compulsive c.): Düzenli, titiz, temizliğe aşırı düşkündür. İşinde, kıyafetinde, hayat tarzında kurallara sıkı sıkıya bağlıdır. Bir işte üst durumunda ise, altında çalışanlardan çok şey bekler veya her işi kendi yapmaya kalkar. Şuur dışında güçlü bencillik, düşmanlık, inatçılık, pislik ve düzensizlik temâyülleri saklıdır.

8. Histriyonik karakter (Histrionic c.): Klâsik olarak “histerik karakter” diye bilinen ve daha çok kadınlar arasında görülen, ama erkeklerde de bulunabilen bir karakter türüdür. Histriyonik kişi yapmacık hareket eden, durumla orantısız olarak dramatik tepkiler sergileyen insandır. Mantıksız ve tutarsız davranır. Yapmacık davranışlarını bir topluluk önünde sergilemeye özen gösterir. Yalana, abartmaya, hayâlî hikâyeler söylemeye yatkındır.

Sosyopatik Karakter Bozuklukları

1. Antisosyal karakter (Antisocial c.): Eski tabirle **psikopat** denen bu kimseler davranışlarıyla cemiyetin törelerini, geleneklerini saymayan veya kânunlarını çiğneyen kişilerdir. Başkalarının haklarına saygı göstermeyen, yalan söyleyen, kavga eden, dolandıran, yaralayan, öldüren, ırza geçen ve umûmiyetle cemiyete karşı suç işleyen insanlardır. Bencil, mesuliyetsiz yaşayışları zevk kâidesine göre düzenlenmiştir. İsteklerini elde edemezlerse, maksatlarına ulaşmak için her çâreye başvurmayı hakları sayarlar. Eski tecrübelerden veya hatâlardan ders almayı bilmezler. Yaptıklarından pişmanlık, işledikleri suçtan suçluluk duymazlar. Antisosyal davranışlı insanlar çoğunlukla çocukluklarında ezilmiş, çok baskı ama az sevgi ve alâka görmüş insanlardır. Egolarının gelişmesi bozuk ve çarpık, süperegolarının gelişmesi bâzı alanlarda yeterli, bâzı alanlarda yetersiz kalmıştır. Yaptıkları suçun cezalandırılmayışı pekçok psikopatta bunalım ve huzursuzluk doğurur. Yakalandıkları zaman gösterdikleri kayıtsızlık, şuur-dışı suçluluk hissinden kurtuldukları içindir.

2. Dissosyal karakter (Dyssocial c.): Cemiyet içinde bâzı yörelerde ve küçük topluluklarda özel gelenek veya görenekler vardır ki bunlar büyük cemiyetin gelenek veya görenekleriyle çatışır. Yankesicilik veya çalmayı meslek edinmiş bâzı bozuk çevrelerde, îtibâr gören bir kimse kendi çevresi hâricinde psikopat veya antisosyal kişi sayılabilir. Kan davası güdülen bâzı mahallerde, adam öldürmeye suç veya günah gözüyle bakılmaz.

3. Geçici karakter bozuklukları: Bir insanın karakteri ne kadar dengeli olursa olsun dış zorlara, baskılara (stress), tehlikeli hallere uyma kabiliyetinin bir hududu, dayanma gücünün yıkıldığı bir nokta vardır. Normal insanların zor durumlarda geçici nevrotik veya psikotik (akıl hastalığı ile ilgili) belirtiler gibi davranış bozuklukları göstermeleri de rastlanan bir hâdisedir. Bâzı insanlar evlenme, doğum, askerlik, işsizlik, ayrılık gibi mûtat hâdiseler karşısında bile eski karakterlerine uymayan davranış bozuklukları gösterirler. Bu davranışlar hâlin düzelmesiyle kaybolabilirler. Buna “yetişkinlerin husûsî hallerde reaksiyonları” (Adult situational reaction) denir. Pek mûtat sayılmayan felâketler, cephede uzun süre çarpışma, esâret, ölümler gibi hallerde normal insanlarda görülen davranış bozukluklarına da “zor hallerde reaksiyonlar” (Gross-stress reaction) ismi verilir.

Karakter umumiyetle değişmez bir keyfiyet gösterir. Fakat çok husûsî ve zor hallerde beklenmedik veya evvelden kestirilemeyen inhiraflar (sapmalar) olabilir. Bunun hâricinde merkezî sinir sisteminin mühim hastalıklarında, başlangıçta belki de en mühim değişiklik karakter hususiyetlerinde bozulma ile belirir. Damar bozuklukları, metabolik, toksik hastalıklar ve beyin uru gibi hallerde karakter keyfiyetleri süratli değişmeler ve sapmalar gösterebilir ve erken teşhis için bir ipucu olabilir.

KARAKURUM DAĞLARI;

Himalayaların doğusunda Keşmir bölgesindeki yüksek dağlar. Kuzeybatı-güneydoğu istikâmetinde uzanır. Bu istikâmette uzunluğu 500 km kadardır. Güneybatıdan İndüs Vâdisi, kuzeydoğudan ise Varkent Nehri ve Sakidulla Yaylası ile çevrilidir.

Dağ kütlesinin büyük bir bölümü buzlarla kaplıdır. Birçok yerine tırmanılması imkânsız olduğu gibi, dağ çok nâdir geçit verir. En önemli geçit Leh şehri ile Sakidülla şehirlerini birbirine bağlayan Karakurum Geçididir (5575 m). İkinci geçit ise Khunjerab Geçidi (4934 m)dir. Bu geçitler dışındaki yerlerden dağı aşmak çok zordur. Himalayalarda bulunan Everest Tepesinden sonra dünyânın ikinci yüksek noktası olan Golwin Austen (8611 m) Tepesi buradadır.

Dağlar çok yüksek ve buzlarla kaplı olduğundan bitki yetiştirilmesine müsâit değildir. Dağların yüksek bölgelerinde çok sert bir iklim hüküm sürer. Dağ eteklerinde ise normal kara iklimi görülür. Dağlar mâden bakımından çok fakir olduğu gibi hayvana da az rastlanır.

KARAKUTU (Bkz. Uçak)

KARAMAN;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 9237 km^2

Nüfûsu : 217.536

İlçeleri : Merkez, Ayrancı, Başyayla, Ermenek, Kâzımkarabekir, Sarıveliler.

İç Anadolu bölgesinde yer alan bir ilimiz. Batı ve kuzeyinde Konya, güneyinde İçel, güneybatısında Antalya illeri ile çevrilidir. 37°35' ve 36°30' kuzey enlemleri ile 34°04've 32°30' doğu boylamları arasında yer almaktadır. Trafik kodu 70'tir.

İsminin Menşei

Bizanslılar zamânında şehre Larenda ismi verilmiştir. Selçuklular bölgeyi ele geçirince şehre Larende denilmiştir. Anadolu Selçuklularından sonra bölgeye hâkim olan Karamanoğulları Beyliğinin başşehri olduğu için şehre daha sonra Karaman ismi verilmiştir.

Târihi

Karaman'ın târihi eski devirlere dayanır. Hititlere bağlı, içte serbest, Arzava Devletinin sınırları içinde kutsal merkezlerden biriydi. M.Ö. 6. asırda Frigyalıların, sonra da Lidyalıların istilâsına uğradı. M.Ö. 5. asırda Perslerin hâkimiyetine girdi. Büyük İskender zamânında çok gelişmiş olmasına rağmen, istilâya uğrayarak, büyük hasara uğramıştır. Roma İmparatorluğunun ikiye bölünmesinden sonra (M.S. 395) Doğu Roma(Bizans)nın idâresinde kaldı. İslâm orduları tarafından iki defâ fethedildi ise de yine Bizanslıların elinde kalmıştır. 1071 Malazgirt Zaferinden sonra, Anadolu'nun Türkler tarafından fethine başlanması ile, şehir, önce Danişmendlilerin, daha sonra Sultan İkinci Kılıç Arslan devrinde Anadolu Selçuklu Devletinin hâkimiyetine girdi (1165).

Karaman, Haçlı seferleri sırasında Hıristiyanlar tarafından geçici olarak işgâl edildi ise de, sonra yine Selçukluların hâkimiyetine geçti (1190). Moğol istilâsından sonra Anadolu Selçuklu Devletinin çökmesi üzerine kurulan Türk beyliklerinden Karamanoğullarının başşehri oldu. Karaman, bu beylik zamânında bir kültür ve sanat merkeziydi. En parlak dönemini de Karamanoğulları zamânında yaşadı. Çeşitli zamanlarda Osmanlılar ve diğer bâzı devletler tarafından kısa sürelerle işgâl edilen Karaman, kesin olarak Fâtih Sultan Mehmed Han tarafından fethedilerek Osmanlı topraklarına katıldı(1467). Karamanoğulları beyliği de böylece sona erdi. Osmanlılara bağlı bir eyâlet hâline getirildi. Birinci Dünyâ Harbinde işgâle uğramayan illerimizdendir. Konya'ya bağlıyken 15 Haziran 1989'da vilâyet oldu.

Fizikî Yapı

Dağları: Karaman topraklarının büyük kısmı geniş ovalarla kaplıdır. İlin güneyi dağlıktır. Toros Dağları batıdan doğuya uzanır. Denizden yüksekliği 1014 metredir. Kuzey batıdaki Karadağ'ın en yüksek yeri 2288 metredir. Karadağ volkanik sönmüş bir yanardağdır.

Yuntdağı(2227 m), Oyukludağı (2427 m), Özyurt Dağı (2481 m) ve Kartaltepe (2226 m) önemli dağlarıdır.

Ovaları: Karaman geniş ovlar üzerine kurulmuştur. Karaman Ovası 20 km genişliğinde 30 km uzunluğundadır. Ayrancı Ovası ise, Karaman ile Ereğli Ovaları arasındadır. Kocadere Vâdisinin

tabanındadır. Yüksek dağlardan doğan akar sular derin vâdiler meydana getirerek bu ovaları sular. Ermenek ilçesi yüksek yaylalarla çevrilidir.

Akarsuları: Karaman ili sınırları içinde önemli akarsu yoktur. En büyük akarsuyu Göksu Çayıdır. Taşeli Yaylasından geçen Geyik Dağları suları ile beslenip Akdeniz'e dökülen bu ırmağın Hadim ve Ermenek kolları Karaman'dan geçerek, İçel'in Mut ilçesinde birleşirler. Yüksek dağların arasından inerken derin vâdiler meydana getirirler.

İbrala Deresi, Toros Dağlarının kuzey yamaçlarından doğar, Sudunağı, Beydilli, Akçaşehir yolundan akarak Akgöl bataklığına dökülür.

İklim ve Bitki Örtüsü

Karaman'da tipik bir kara iklimi hüküm sürer. Kışları soğuk ve sert, yazları sıcak ve kurak geçer. Yüksek yaylalarda dağlık kesimlerde kara iklimi hüküm sürer. Göksu Çayının geçtiği düzlüklerde Akdeniz ikliminin özellikleri görülür. Sıcaklık kış aylarında -17°C'ye kadar düşer. Yaz aylarında ortalama sıcaklık 30°C'dir. Senelik yağış ortalaması 300-450 mm arasında değişir.

İl toprakları, bozkır alanı içinde kaldığından bölgeye has bitki örtüsü step bitkileridir. Dağlık bölgelerde ağaç ve ağaççıklardan meydana gelen ormalar vardır. Ormanlar meşe, ardıç, karaçam, kızılçam, dişbudak ve akasya ağaçları ile kaplıdır.

Ekonomi

Karaman'ın ekonomisi tarıma dayalıdır. Faal nüfûsun % 58'i tarımla uğraşmaktadır.

Tarım: İl topraklarının % 36'sı tarıma elverişlidir. %26'sı çayır ve mer'a, % 30'u orman % 8'i tarıma elverişsizdir. Geniş ovalara sâhib olmasına rağmen, akarsularının az olması yüzünden topraklardan gereği gibi faydalanılamamaktadır. Başlıca tarım ürünleri, buğday, patates, kimyon, arpa, mercimek, nohut, ayçiçeği, soğan, pancardır. Ermenek ve Gülsu Vâdisi boyunda domates, kavun, karpuz, lahana başta olmak üzere her çeşit sebze yetiştirilir. Elma, üzüm, armut, ayva, şeftâli erik, kiraz, vişne, nar, incir, zeytin ve antepfıstığı ilde yetiştirilen meyvelerdir.

Hayvancılık: Çayır ve mer'alarda hayvancılık yapılır. Karaman ve Akkaraman koyunları meşhurdur. Bu koyunların özelliği kuyruklarının çok büyük olmasıdır. Koyun, keçi, sığır, beslenmektedir. Arıcılık gelişmiştir.

Ormancılık: İl topraklarının % 30'u ormanlarla kaplıdır. Ermenek ve Toroslar üzerindeki ormanlardan tomruk, teldireği, mâdendireği ve sanâyi odunu ve yakacak odun elde edilir. Kızılçam ormanlarından senede ortalama 70.000 kg reçine üretilmektedir. 88 köy orman içi veya kenarı köyüdür.

Mâdenleri: Karaman, mâden bakımından fazla zengin değildir. Ermenek linyit kömürü çıkarılarak, çevrenin yakacak ihtiyacı karşılanır. İl topraklarında manganez ve magnezit vardır.

Sanâyi: Karaman'da tarıma dayalı sanâyi gelişmiştir. Yeni vilâyet olması yüzünden sanâyi yeni gelişmektedir. Zirâat âlet ve makina sanâyii gıdâ sanâyii alanlarında kurulmuş fabrikaların önemlileri, Bifa, Karsa, Saray ve Gümüş Bisküi Fabrikaları, Altın Gıdâ Sarayı, un fabrikası, Karaman Yem Fabrikaları, Buman Bulgur Sanâyi ve Sümerbank Karaman Pamuklu Sanâyiidir.

Ulaşım: Ankara'yı Akdeniz'e bağlayan en kısa karayolu Karaman'dan geçer. Adana-Konya demiryolu Ayrancı ilçesinden geçer. Konya'ya 103 km Ankara'ya 365 km, Adana'ya 305 km uzaklıktadır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfûsu: 1990 sayımına göre, toplam nüfûsu 217.536 olup, 106.051'i il ve ilçe merkezlerinde, 111.485'i bucak ve köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 9237 km2 olup nüfus yoğunluğu 24'tür.

Örf ve âdetleri: Eski devirlerden beri pekçok kavim, millet ve medeniyetlerin gelip geçtiği bu bölgede Türk-İslâm kültürü hâkimdir. Diğer kültür ve milletlerin örf ve âdetleri unutulmuştur. Türkmen ve yörüklerin tesirleri büyüktür. Ovalarda yerleşik olan halk yazın yaylalara çıkarlar. Halk misâfirperverdir. Karaman çevresinde düğün öncesi kına geceleri meşhurdur. Mahallî yemeklerden en meşhuru sac kebabıdır.

İlçeleri

Karaman; Merkez, Ayrancı, Beşyayla, Ermenek, Kâzımkarabekir ve Sarıveliler olmak üzere altı ilçeden meydana gelmiştir.

Merkez: 1990 sayımına göre, toplam nüfûsu 125.927 olup, 76.525'i ilçe merkezinde 49.402'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 40, Kılbasan bucağına bağlı 18, Kızılkaya bucağına 10, Bucakkışla bucağına bağlı 16, Yeşildere bucağına bağlı 6 köyü vardır.

İlçe topraklarının büyük kısmını Karaman Ovası meydana getirir. Tarıma elverişli toprakları ile Osmanlılar zamanından beri tahıl anbarıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, patates, soğan ve armuttur. Hayvancılık gelişmiş olup, çok sayıda koyun, keçi ve sığır beslenir. Sümerbank Pamuklu Sanayii ve un fabrikaları başlıca sanayi kuruluşlarıdır. İlçe topraklarında magnezit yatakları vardır. İlçe merkezi Deliçay kıyısında kurulmuştur. Konya, Mersin karayolu ilçeden geçer. Eski ismi Larende'dir.

Ayrancı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 14.600 olup 2927'si ilçe merkezinde 11.673'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 22 köyü vardır. Konya'nın Ereğli ilçesine bağlı bucakken, Karaman'ın il olması üzerine 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe hâline getirilerek Karaman'a bağlanmıştı. Karaman'ı Çukurova ve Doğu Anadolu'ya bağlayan yol üzerinde kurulmuştur. Halkın geçim kaynağı tarım ve hayvancılığa dayanır. İl merkezine 48 km uzaklıktadır. Konya-Adana demiryolu ilçeden geçer.

Başyayla: 1990 sayımına göre, toplam nüfûsu 12.446 olup 5042'si ilçe merkezinde, 7404'ü köylerde yaşamaktadır. Ermenek'in tepebaşı bucağına bağlı bir köyken Karaman'a bağlanmış daha sonra da 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe merkezi hâline getirildi.

Ermenek: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 34.443 olup 12.592'si ilçe merkezinde 21.851'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 16, Kazancı bucağına bağlı 7 köyü vardır.

İlçe merkezi, Toros Dağlarının yaylalarından Taşeli yaylasında kurulmuş târihî bir ilçedir. İç Anadolu ile Akdeniz bölgesinin geçiş yerinde bulunduğundan ikili bir iklim özelliği gösterir. Yüksek yaylalarla dağlık kesimlerde kara iklimi, Göksu Çayı vâdisindeki düzlüklerde Akdeniz iklimi hüküm sürer.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Buğday, mısır, mercimek, nohut ve pamuk başlıca tarım ürünleridir. Halı, çuval dokumacılığı ekonomisinde önemli yer tutar. Ormancılık ve meyvecilik de gelişmiştir.

Konya'ya bağlı ilçe merkezi iken, Karaman'ın il olması üzerine Karaman'a bağlanmıştır. İl merkezine uzaklığı 161 km'dir.

Kâzımkarabekir: 1990 sayımına göre, toplam nüfûsu 12.879 olup, 3737'si ilçe merkezinde, 9142'si köylerde yaşamaktadır. Karaman'a bağlı bucak merkeziyken, Karaman'ın il olması üzerine, 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe hâline getirildi.

Düz bir arâzide kurulmuştur. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. İlk ismi Gaferiye idi. Kâzım Karabekir Paşanın babasının doğum yeri olduğu için sonradan Kâzım Karabekir ismi verilmiştir. İl merkezine 21 km uzaklıktadır.

Sarıveliler: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 17.241 olup, 5228'i ilçe merkezinde, 12.013'ü köylerde yaşamaktadır. Ermenek'in Göktepe bucağına bağlı belediyelik köyken, 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe merkezi oldu. Merkez bucağa bağlı 13 köyü vardır.

İlçe merkezi Başdere vâdisinde kurulmuş târihi bir yerleşim merkezidir. Ekonomisi meyvecilik ve arıcılığa dayanır. Elma ve erik başlıca yetiştirilen ürünlerdir. Hayvancılık ve halıcılık ekonomide önemli yer tutar.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Yedi bin yıllık zengin bir târihi olan Karaman, târihî eser yönünden zengindir. Başlıcaları şunlardır:

Ermenek Kalesi: Firan Kalesi olarak da bilinir. Ermenek ilçesinde, şehrin kuzeyindeki kayalıklar üzerine kurulmuştur. Kimin tarafından ve ne zaman yapıldığı belli değildir. Osmanlı Devletinin son devrine kadar önemini korumuş, son devirde ise, zindan olarak kullanılmıştır.

Mennan Kalesi: Ermenek ilçesinde Erik Deresi ile, Ermenek Suyunun birleştiği yere yakın bir tepe üzerinde kurulmuştur. Kalede pek çok yapı kalıntısı vardır. Kimin tarafından ve ne zaman yapıldığı belli değildir.

Karaman Kalesi: On ikinci asırda Anadolu Selçukluları tarafından yapılmıştır. İç içe üç surdan meydana gelen kalede yalnız içkale sağlam olarak günümüze kadar gelmiştir. Dış kaleden günümüze pek az iz kalmıştır.

Yunus Emre Câmii ve Tekkesi: Sinle Mahallesinde, câmi, türbe, zaviye ve hazîre bölümlerinden meydana gelen bir külliyedir. On dördüncü asırda yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Câmi ve türbe kesme taştan yapılmıştır. Tekke kısmı harâbe hâlindedir. Kitâbeli mihrabı çok güzel işçilikle süslenmiştir. Çeşitli zamanlarda tâmir edildiğinden orjinal yapısını kaybetmiştir. Türbede Yunus Emre ve hocası Tabduk Emre'nin medfun bulunduğu söylenir.

Nuhpaşa Câmii: Koçakdede Mahallesinde Nuh Paşa tarafından 1596'da yaptırılmıştır. Tek kubbeli olan câmi Osmanlı mîmârî tarzını aksettirir. Tavanları çok ince sanat eseri oymalarla süslenmiştir.

Hacı Beyler Câmii: Karamanoğlu Emir Seyfeddîn Hacı Bey tarafından 1356'da yaptırılmıştır. Kesme beyaz taştan yapılmıştır. Kapısının kemer taşlarını yüksek kabartmalarla çiçek dal ve yapraklar süsler. Giriş kapısının üstünde kûhi hat ile çok güzel bir kitâbesi vardır.

Aktekke (Vâlide Sultan Câmii): Karamanoğlu Alâeddîn Ali Bey tarafından 1370'de Mevlânâ'nın annesi Mü'mine Hâtun için yaptırılmıştır. Mâder-i Mevlânâ Türbe ve Câmisi veya Mevlevî Türbesi adıyla da bilinir. Taş mihrabın solunda Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmi hazretlerinin annesi, hanımı ve çocuklarına âit mezarlar vardır.

Arapzâde Câmii: Hatip Mahallesindedir. Karamanoğlu Alâeddîn Halil Bey 1374'te Karamanoğulları döneminde yaptırmıştır. Câminin batı kapısı çok güzeldir. Kapısının üstünde nefis bir sülüs ile kitâbesi vardır.

Çelebi Mescidi: Gâzi Dükkan Mahallesindedir. Kitâbesi yoktur. Karamanoğulları devrinde yapıldığı tahmin edilmektedir. Yanında bir mescidi vardır. Mihrabı çok nefis bir zambak kabartmalarla süslüdür. Minâre ahşaptır.

Dikbasan Câmii: Şahruh Mahallesinde 1493'te yapılmıştır. Üç kapısı vardır. Minberi ahşaptır. Birçok defâ tâmir görmüştür.

Ulu Câmi: Kâzımkarabekir ilçesindedir. On dördüncü asırda yapılmıştır. Mihrabı çinilerle süslüdür. Osmanlılar devrinde mâvi beyaz çiniler ilâve edilmiştir. Anadolu Türk çini sanatının 15. asra kadar olan en güzel örneklerini toplamıştır.

İlisra Ulu Câmi: Kâzımkarabekir ilçesine bağlı Yollarbaşı köyündedir. Mihrabı çok güzeldir. Ahşap olarak yapılan câmi 1533'te tâmir edilmiştir.

Ulu Câmi: Ermenek ilçesinde Karamanoğlu Mehmet Bey tarafından 1302'de yaptırılmıştır. Mihrabı kilim motifli çinilerle süslüdür. Ceviz ağacından yapılmış kapılar geometrik ve bitki motifleriyle süslüdür.

Sipas Câmii: Ermenek ilçesi Çınarlısu Mahallesindedir. Ebü'l-Feth Alâeddîn Halil Bey tarafından yaptırılmıştır. Çok güzel motiflerle süslü bir câmidir.

Mimar Emir Rüstem Paşa Câmii: Ermenek ilçesi Meydan Mahallesindedir. Kubbesi ve minâresi ile ilgi çeken bir câmidir. Yapım târihi ve kimin tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Çeşitli zamanlarda tâmir görmüştür.

Akça Mescid: 1300'de Hacı Ferruh Bey tarafından yaptırılmıştır. Ermenek ilçesindedir. Bu ilçedeki en eski câmilerdendir. Ahşap kapıları günümüze ulaşmış ağaç işçiliğinin orjinal örneklerindendir.

Hâtuniye Medresesi: 1381'de Sultan Birinci Murâd Hanın kızı ve Karamanoğlu Alâeddîn Beyin hanımı Nefise Sultan tarafından yaptırılmıştır. Karamanoğlu mîmârîsinin en muhteşem örneklerindendir. Klasik medrese tarzıyla yapılmıştır.

Emir Mûsa Medresesi: On dördüncü asır ortalarında Emir Burhâneddîn Mûsa Bey tarafından yaptırılmıştır. Kesme taştan tek katlı bir medresedir. Tek şerefeli minâre girişin sağındadır.

İbrâhim Bey İmâreti Medresesi: Karamanoğlu İbrâhim Bey 1432'de yaptırmıştır. Medrese, mescit, dârülkurra, tabhâne, türbe ve çeşme yapılarıyla külliye olarak yapılmıştır. Güneybatısında İbrâhim Bey'in türbesi yer almaktadır. Medrese türbe ve çeşme günümüzde tâmir edilmiştir.

Tol Medrese: Ermenek ilçesinde Karamanoğlu Emir Mûsa Bey tarafından 1339'da yaptırılmıştır. Tek katlı bir medresedir. Medresede bulunan lahidlerin üzerindeki çiniler Karamanoğulları dönemi orjinal örneklerindendir.

Karamanoğlu İmâreti ve Türbesi: Ermenek ilçesine bağlı Balkusan köyündedir. Karamanoğlu dönemi ilk eserlerindendir. Kesme taştan yapılmış olan eser türbe ve namazgâh bölümlerinden meydana gelmiştir. Namazgâh yıkık vaziyettedir.

Alâeddîn Bey Kümbeti: Karamanoğlu Alâeddîn Bey için yaptırılmıştır. Kesme taştan 12 köşeli yivli konik kulaklı ilgi çekici bir eserdir. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tâmir ettirilmiştir.

Bıçakçı Köprüsü: Karaman-Ermenek yolunda GöksuÇayı üzerindedir. 80 m uzunluğunda 20 metre genişliğinde olan köprü Karamanoğulları döneminde yapılmıştır.

Ala Köprü: Ermenek ilçesinde Karamanoğulları döneminde yaptırılmıştır. Ermenek-Anamur yolunda Göksu üstünde dar, kayalık bir boğazda kurulmuştur. Karayolları tarafından tâmir edilmiştir.

Yedi Oluklu Çeşme: Ermenek ilçesi Gülpazarı semtindedir. Karamanoğulları döneminde yapılan çeşmenin mermer ayna taşı sütun yazıyla çevrelenmiştir. Çeşitli zamanlarda tâmir gören eser

günümüzde kullanılmaktadır.

KARAMÂNÎ MEHMED PAŞA;

Fâtih Sultan Mehmed Han devri ilim ve devlet adamı. Karamanlıdır. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî neslinden olup, babasının adı Ârif Çelebidir.

Genç yaşında İstanbul'a gelen Mehmed Paşa, Sadrâzam Velî Mahmûd Paşa ile tanıştı. Onun sevkiyle Paşanın kendi vakf ve tesis ettiği medresede tahsil gördü. İlmiye sınıfından mezun olduktan sonra bir müddet müderrislik yaptı. Sonra vezirlik pâyesiyle nişancı oldu. Bu aradaFâtih Sultan Mehmed Hanın teveccühünü kazanarak devlet memuriyetlerinin düzenlenmesi ve devlet idâresine âit temel kânunların tertibi husûsunda pâdişâhın müşâviri oldu. 1478 yılı Mayısında Gedik Ahmed Paşayı vazîfeden alan Fâtih Sultan Mehmed Han, Mehmed Paşayı sadârete getirdi. Sadrâzamken Uzun Hasan'a yazdığı, üslûp ve muhtevâsı sebebiyle beğenilen siyâsî mektuplar, şöhretini artırdı. Fâtih Sultan Mehmed Hanın vefâtından bir gün sonra 4 Mayıs 1481'de Tahtakale'de isyân eden yeniçeriler tarafından öldürüldü. Kumkapı'da yaptırdığı Nişancı Câmii bahçesine defnedildi.

Mehmed Paşa, değerli ve âlim bir vezir olup, Fâtih Sultan Mehmed Han zamânında hazırlanmış olan **Kânunnâme-i Âl-i Osmân,** bunun sadâretinde kaleme alındı. Câmi ve medrese yaptırdı. Karamanî Mehmed Paşanın târih yazarlığı ve şâirliği de vardı. Yazdığı **Osmanlı Târihi** Arapça olarak iki kısımdan meydana gelir. Birinci kısım Osman Gâziden, Fâtih Sultan Mehmed Hanın cülûsuna (1451), ikinci kısım 1451 yılından 1480'e kadarki devirlere âittir. Mehmed Paşa kendisi şâir olduğundan şâir ve ediplere çok alâka gösterirdi. Sâde ve külfetsiz bir üslûpla yazdığı şiirlerinde Nişânî mahlasını kullanmıştır.

Ka'r-ı bahr-ı dilde kalur mı bu dürr-i şâhvâr
Ey Nişanî îtibâr-ı hazret-i şah olmasa.

KARAMANOĞULLARI;

on üçüncü asırda Konya ve havâlisine hâkim olup, 1487 senesine kadar devâm eden büyük Türk beyliği. Karaman aşîreti, Oğuzların Avşar boyuna mensuptur.

Türkiye Selçuklu Sultânı Birinci Alâeddîn Keykûbâd (1219-1237), Türkmen aşîretlerini Bizans ve Kilikya hudutlarına yerleştirmişti. Bu sırada, 1228 senesinde Kilikya, Ermenilerden alınınca, Ermenek taraflarına da Karaman aşîreti yerleştirildi. O zaman Karaman aşîretinin beyi Sa'deddîn oğlu Nûre Sûfî idi. Türkmenler üzerinde nüfûz sâhibi olan Nûre Sûfî, Hıristiyanlara âit yerleri zaptederek topraklarını genişletti. Ölüm târihi bilinmeyen Nûre Sûfî'den sonra oğlu Kerîmüddîn Karaman aşîret beyi oldu. Bu sıralarda Türkiye Selçukluları Devleti, Moğol-İlhanlıların kontrolüne girmişti.

Karaman Bey; Ermenek, Mut, Gülnar, Mer'a ve Silifke kalelerini muhâsara etti. Ermenek'i ele geçirdi. Sâhib olduğu topraklarda serbestçe hareket ediyordu. Bundan dolayı Türkiye Selçuklu Sultânı Dördüncü Kılıç Arslan, Karaman Beyin hâdise çıkarmasından çekinerek ona, Lârende (Bugünkü Karaman) Kalesini iktâ olarak verdi. Aynı zamanda kardeşi Bunsuz da, Selçuklu Sultânının sarayında "candar" yâni muhâfız olarak vazifelendirildi. Fakat uç beylerinden bâzılarının cezâlandırılmasından endişelenen ve bir gün sıranın kendilerine geleceğini düşünen Karaman Bey, berâberinde kardeşi Zeynül-Hac ve Bunsuz olduğu hâlde 20.000 kişilik bir kuvvetle Konya üzerine yürüdü. Ancak Gevele Kalesi önünde yapılan muhârebede Selçuklu Vezîri Muînüddîn Pervâne, Karamanlıları mağlub etti. Karaman Beyin kardeşleri Zeynül-Hac ve Bunsuz yakalanarak Konya'da îdâm edildi.

Karaman Beyin, 1262 senesinde vefâtı üzerine Sultan Dördüncü Kılıç Arslan, bunun oğullarını Gevele Kalesine hapsettirdi ise de, Vezir Muînüddîn Pervâne'nin müdâhalesi ile serbest bıraktı. Kardeşlerden en büyüğü olan Şemseddîn Birinci Mehmed Bey, Ermenek tımarına sâhib olarak Karaman Beyi oldu. Mehmed Bey, aşîret reisi olduktan bir süre sonra isyân eden Hatiroğlu ile birleşerek Selçuklulara karşı faaliyete geçti ve Bedreddîn Hutenî komutasında üzerine gönderilen Selçuklu-İlhanlı ordusunu Göksu Derbendinde, âni bir taarruzla bozguna uğrattı. Daha sonra Konya üzerine yürüyerek, Cimri lakabı verilen Alâeddîn Siyavuş'u Selçuklu sultânı îlân etti. Mehmed Bey, yanında Alâeddîn Siyavuş olduğu hâlde, 1277 senesi Mayıs ayının on ikisinde Konya'ya girdi ve Siyavuş'un vezîri oldu. Toplanan dîvânda Türkçeden başka dil kullanılmamasına karar verdi. Bir süre sonra Akşehir ve civârında Sâhib Atâoğulları idâresindeki bir orduyu yendi. Bu sefer dönüşü Konya'ya sokulmayan Karamanoğlu Mehmed Bey, Ermenek'e çekilmek mecbûriyetinde kaldı. Bu sırada Sâhib Cüveynî komutasındaki Selçuklu-İlhanlı ordusu Konya'ya geldi. Bu ordu ile yaptığı çarpışmada yakalanarak bâzı kardeşleri ile birlikte öldürüldü (1277). Bu hâdise bir süre için Karamanlıları sindirdi.

Mehmed Beyin yerine kardeşi Güneri Bey geçti. Bu da, Selçuklu şehzâdeleri arasındaki saltanat mücâdelesinde büyük rol oynadı. Güneri Bey, 1286 senesinde Tarsus üzerine yürüdü. Aynı sene İlhanlılar, Lârende ve havâlisini tahrib ettiler. Güneri Bey, dağlara çekildi. Karamanoğulları, bu târihten

sonra Moğollarla bâzan anlaştılar, bâzan savaştılar. Güneri Bey 1300 senesinde vefât edince, yerine kardeşi Mahmûd Bey geçti. Mahmûd Bey, 1308 senesinde Ermenilerle savaşırken öldü. İki oğlu arasında çıkan ihtilaflar, beyliğin birliğini sarstı ve beylik, Memlûklerin tesir sahasına girdi. Bu sırada beyliğin başına Yahşi Bey geçti. Yahşi Bey zamânında Karamanoğulları, tekrar Konya'ya hâkim oldu. Anadolu beylerinin kendi başlarına hareket etmeleri üzerine, İlhanlı Vâlisi Emîr Çoban idâresindeki Moğol ordusu, Anadolu'ya girdi (1314). Emîr Çoban, Konya'yı Karamanoğullarının elinden aldı. Yahşi Beyin ölümü üzerine Karamanoğullarının başına Bedreddîn Birinciİbrâhim geçti.Karamanlılar bunun zamânında da Konya'ya hâkim oldular. Bedreddîn İbrâhim 1319 senesinde Tarsus Ermenileri üzerine sefer düzenleyerek bâzı yerleri ele geçirdi. İlhanlıların Anadolu Vâlisi Timurtaş'ın 1327 senesinde Mısır'a kaçması üzerine, diğer Anadolu beyleri gibi Karamanoğulları da serbestçe hareket etmeye başladılar.

İlhanlıların çöküşü ile Karamanlılar hudutlarını genişletmeye devâm ettiler. 1328 senesinde Gevele Kalesine kadar ilerlediler. Beyşehir'e hâkim oldular. 1333 senesinde Birinci İbrâhim Bey, beylikten çekilerek yerini, kardeşi Alâeddîn Halil Beye bıraktı. Bu beyin vefâtından sonra, yeniden Birinci İbrâhim Bey Karamanlıların başına geçti. Ölümü üzerine yerini oğullarından Fahrüddîn Ahmed bey aldı. Beyliği çok kısa süren Ahmed Bey, Moğollar ile muhârebe ederken öldü (1350). Bundan sonra kardeşleri Süleymân ve Şemseddîn beyler kısa süreler ile başa geçtiler. Karamanoğulları Beyliğinde bu iki kardeşi, Burhâneddîn Mûsâ Bey tâkib etti. Bu bey, hastalığı yüzünden Seyfeddîn Süleymân ile Karaman Beyi Lârende'ye göndererek kendisi Mut'a çekildi. 1356 senesinde Mûsâ Beyin yerine Süleymân Bey geçti. Beş sene kadar saltanat süren Süleymân Bey, Sivas Emîri Eretnaoğlu Mehmed Bey tarafından bir hîleyle öldürüldü(1361). Bundan sonra Ebü'l-Feth lâkabını taşıyan Alâeddîn Ali Bey Karamanlıların başına geçti.

Alâeddîn Ali Bey, başa geçer geçmez Osmanlılarla münâsebet kurdu. Ali Bey, faal, mücâdeleci ve azîm sâhibi bir hükümdârdı. Osmanlı Sultânı Murâd Hüdâvendigâr'ın kızı Nefîse Sultan ile evlenerek iki sülâle arasında akrabâlık tesis etti. Osmanlıların Anadolu'ya yayılmalarından ve beylikleri elde etmelerinden çekinen Alâeddîn Ali Bey, Eretnaoğulları ve diğer Türk beyleri ile bir ittifâk kurma gayretine düştü. Fakat Sultan Birinci Murâd'ın aldığı yerinde tedbirler bu gayretleri netîcesiz bıraktı. Alâeddîn Ali Bey, daha sonra Kıbrıslıların elinde bulunan Gorigos (Kız Kalesi) üzerine yürüdü ve kaleyi muhâsara etti. Kendisini bu sefere teşvik eden Moğol kumandanı Yelboğa Nâsırî'nin muhâsara sırasında ölümü üzerine, Karamanlılar muhâsarayı kaldırarak geri çekildiler. Alâeddîn Ali Bey, daha sonra komşu beyliklerin arâzisinden bâzı yerleri zaptetti. 1376 yılında Kayseri'yi muhâsara edince, Eretnaoğlu Ali Bey Sivas'a çekildi. Fakat Eretnaoğlunun vezîri Kâdı Burhâneddîn, Alâeddîn AliBeyi geri çekilmek zorunda bıraktı.

Alâeddîn Ali Bey, kayınpederi ve Osmanlı Sultânı Birinci Murâd Hanın, Rumeli'de fetihlerde bulunmasından faydalanarak, Osmanlılara âit olan Beyşehir'i ele geçirdi. Bunun üzerine Rumeli'denAnadolu'ya geçen SultanMurâd Han, yaptığı muhârebede Karamanoğullarını mağlub ederek, Konya'yı muhâsara etti ise de, Kızı Nefîse Hâtunun ricâsı ile aldığı yerleri iâde ederek barış yaptı (1386). Bu sulh, 1389 senesinde Sultan Murâd Hüdâvendigâr'ın Kosova'da şehid olması üzerine Karamanlılar tarafından bozuldu. Alâeddîn Bey, tekrar Osmanlı topraklarına girdi. Bu durum karşısında Osmanlı sultânı olan Yıldırım Bâyezîd Han, Batı Anadolu'ya geçerek, Saruhan, Aydın ve Menteşe beyliklerini Osmanlı topraklarına ilhâk ettikten sonra, Karamanoğlu Alâeddîn Ali Beyi mağlub ederek tekrar sulhe mecbur etti. Daha sonraki senelerde, Tîmûr Hanın Doğu Anadolu'ya hâkim olmasıyla, Alâeddîn Ali Bey, ona tâbi oldu. İki düşman arasında kalan Kâdı Burhâneddîn, Karamanlılara karşı harekete geçti ve 1396 senesinde Konya önlerine kadar gelerek, beylik topraklarının bir kısmını ele geçirdi. Bu hâdiseden iki sene kadar sonra Alâeddîn Ali Bey, Osmanlı Sultânı Yıldırım Bâyezîd Hanın Rumeli Seferinde olmasından faydalanarak, tekrar Osmanlı topraklarına girdi ve Ankara'ya baskında bulundu. Bu olay üzerine Yıldırım Bâyezîd Han, büyük bir ordu ile Karaman seferine çıktı. Arpaçay Muhârebesinde Karaman ordusunu bozguna uğrattı. Alâeddîn Ali Beyin Konya'ya sığınması üzerine, Yıldırım Bâyezîd Han Konya'yı muhâsara etti. On günlük bir muhâsaradan sonra Konya halkı, şehri Sultan Bâyezîd'e teslim etti. Alâeddîn Bey, yakalanarak öldürüldü. Böylece Karaman Beyliğinin toprakları Osmanlılara geçerek beylik sona erdi (1398). Yıldırım Bâyezîd, kız kardeşi Nefîse Hâtun ile iki oğlu Ali ve Mehmed Beyleri Bursa'ya gönderdi. Bu iki kardeş Ankara Savaşı sonuna kadar burada kaldılar.

Yıldırım Bâyezîd'in 1402'de Ankara Savaşında Tîmûr'a yenilmesi üzerine, Karamanoğullarından Mehmed ve Ali Bey Bursa'da hapisten çıkarıldı. Tîmûr Han, Karaman Beyliğinin başına Alâedîn Beyin büyük oğlu Mehmed Beyi geçirdi. Kardeşi Ali Bey, ona tâbi olarak Niğde emîri oldu. Mehmed Bey, fetret devrinde Osmanlı şehzâdeleri arasındaki taht mücâdelelerinden istifâde etmesini bildi. Sultan Çelebi Mehmed Hanın müttefiki Germiyanoğlu Yâkub Beyin arâzisine girdi. Bursa üzerine yürüyüp şehri tahrib etti (1413). Buna karşılık olarak Çelebi Mehmed Han da, Karamanoğulları arâzisine girdi ve 1414 senesinde Konya önlerinde Mehmed Beyi mağlub etti. Mehmed Bey, çok geçmeden tekrar

Osmanlı topraklarına girdi. Fakat Bâyezîd Paşa karşısında bozguna uğrayıp, esir düştü. Sultânın huzûruna getirilen Karamanoğlu Mehmed Bey özür dileyince, 1415 senesinde sulh yapıldı. Antlaşmaya göre, Osmanlılar, zaptettikleri Akşehir, Beyşehir ve Seydişehir'e hâkim oldular.

Ramazanoğlu Ahmed Bey, Tîmûr Hanın Anadolu'da bulunduğu sırada, Karamanoğullarına âit Tarsus şehrini ele geçirip, Memlûk Sultânı Melik Müeyyed Şeyh adına hutbe okuttu. İki sene sonra Mısır ve Şam emîrleri arasındaki ihtilâftan istifâde eden Mehmed Bey, oğlu Mustafa Bey kumandasında bir ordu ile Tarsus'u tekrar ele geçirdi. Bu durum Memlûk Sultânıyla arasının açılmasına sebeb oldu. Memlûk Sultânı Müeyyed, oğlu İbrâhim kumandasında bir orduyu Anadolu'ya gönderdi. Mehmed Bey, Memlûk kuvvetlerinin Niğde, Konya Ereğlisi ve Lârende'yi zabtetmesi üzerine Taşeli'ne kaçtı. Karamanoğulları toprakları Memlûk Devletinin himâyesinde olarak Mehmed Beyin kardeşi ve Niğde emîri Ali Beye verildi. Bu hâdiselerden sonra Karamanoğlu Mehmed Beyin Kayseri'yi ele geçirme teşebbüsü netîcesiz kaldı. 1420 senesinde yapılan muhârebede, Ramazanoğlu Nâsıreddîn Mehmed Bey tarafından esir alınarak Kâhire'ye gönderildi ve burada hapsedildi.

Mehmed Beyin büyük oğlu İbrâhim Bey, Osmanlılara sığındı. Osmanlıların yardımı ile Konya ve Lârende'yi ele geçirdi. Amcası Ali Beyi tekrârNiğde'ye çekilmek zorunda bıraktı. Osmanlıların, Karamanoğullarının iç işlerine müdâhalesini hoş karşılamayan Memlûk Sultânı, Mehmed Beyi serbest bıraktı. Mehmed Bey, başa geçer geçmez, Osmanlılara karşı cephe aldı. Hamidoğlu Osman Bey ile anlaşarak Antalya üzerine bir sefer düzenledi. Antalya Muhâfızı Hamza Bey şehri kahramanca müdâfaa etti. Muhâsara sırasında Mehmed Bey isâbet eden bir top güllesiyle öldü (1423). Bu sefere katılan İbrâhim Bey, babasının cenâzesini alarak Lârende'ye çekildi. Kardeşi Alâeddîn Ali Bey ise, Antalya'ya sığındı. Böylece ikinci defâ Karaman tahtına çıkan İbrâhim Bey, Osmanlıların yardımı ile amcası Ali Beyi tekrar Niğde'ye çekilmeye mecbur etti. Fakat daha sonra Osmanlılarla olan dostluğu bozdu. Kendisini kuvvetli hissedince beyliğin üzerindeki Memlûk nüfûzuna da son verdi. Memlûkler, Îsâ Beyi kardeşi İbrâhim'e karşı destekledilerse de muvaffak olamadılar. Îsâ Bey, Kâhire'ye kaçtı. İbrâhim Beyin zamânında Karamanoğulları en parlak devirlerini yaşadılar. Osmanlılar aleyhine ittifak yapan İbrâhim Bey, 1433 senesinde Macarların Osmanlılara saldırmasını fırsat bilerek Beyşehir'i aldı. Osmanlı sultânı, Rumeli'de Macarları yendikten sonra Karamanoğlu İbrâhim Bey üzerine yürüdü. Konya'ya kadar birçok şehri zaptetti. İbrâhim Beyin sulh isteği, 1453 senesinde aldığı yerleri geri vermek ve bir daha antlaşmaya aykırı harekette bulunmamak şartıyla kabul edildi.

Diğer taraftan, Memlûk Sultanlığı ile Dulkadiroğulları arasındaki ihtilaftan faydalanan İbrâhimBey, Kayseri'yi ele geçirdi. Bu durum Osmanlılarla Memlûklerin arasını açtı. Kayseri'den sonra Osmanlı topraklarına giren ve Amasya Kalesini muhâsara eden İbrâhim Beye karşı Sultan İkinci Murâd Han, kendisinden yardım isteyen Dulkadiroğlu Süleymân Beye yardımcı kuvvet gönderdiği gibi, Tokat sancak beyine de bu kuvvetlere katılarak Kayseri'yi zaptetmelerini emretti ve şehir 1436 senesinde alındı. Bundan sonra İbrâhim Beyin kardeşi olan ve Osmanlıların yanında bulunan Îsâ Bey, Karaman arâzîsine yaptığı akınlarda Akşehir'i ele geçirdi. Karamanoğlu üzerine yapılan akınların birinde Îsâ Bey öldü. 1437 senesinde İbrâhim Beyin Osmanlı Devleti ile sulh yapması üzerine Anadolu'da sükûnet hâsıl oldu.

İbrâhim Bey, 1444 senesine kadar OsmanlıDevletine karşı hiçbir harekette bulunmadı. Fakat Osmanlılar Sofya'ya kadar inen Haçlı kuvvetlerini karşılamaya gittiklerinde, Osmanlı Devletini arkadan vurmakta da tereddüd etmedi. Karamanoğlu kuvvetleri Ankara ve Kütahya'ya kadar olan yerleri tahrib ettiler. Sultan Murâd Han, Macarları mağlub ettikten sonra, Anadolu'ya geçerek Karamanoğulları üzerine büyük bir sefer düzenledi. İslâm âleminde suçlu duruma düşen ve çâresiz kalan İbrâhim Bey, yemin vermek sûretiyle ağır şartlar altındaOsmanlı Devleti ile sulh yaptı. Bu ahidnâmede İbrâhim Bey, her sene bir oğluyla kendi askerini Osmanlı Devlet hizmetine göndermeyi taahhüd ediyordu. Edirne-Segedin antlaşması bozulup, Haçlıların taarruz ederek Varna önüne geldikleri zaman, İbrâhim Bey yeminine sâdık kalarak, antlaşmaya aykırı bir harekette bulunmadı. İkinci Kosova Savaşında (1448) Haçlılara karşı Osmanlı ordusuna yardımcı kuvvetler gönderdi.

Hıristiyanlara karşı yapacağı bir seferin, üzerindeki kötü intibâı sileceğini hesaplayan İbrâhim Bey, henüz Kıbrıslıların elinde bulunan Gorigos'a taarruza karar verdi ve 1448 senesinde Gorigos'u fethetti. 1451 senesinde Osmanlı tahtına Sultan İkinci Mehmed Hanın geçmesi, İbrâhim Beye yeni ümitler vermişti. Fakat Sultan Mehmed'in Karaman üzerine yürümesi onu tekrar barışa mecbur etti. İstanbul'un fethi hazırlıkları sırasında Karamanoğulları Venediklilerle ticâret antlaşması yaptılar. Hakîkatte antlaşmada zikredilen düşman, Osmanlı Devletiydi. İbrâhim Bey, 1456 senesinde Tarsus, Adana ve Külek taraflarını ele geçirmek için sefer düzenleyince, Memlûkler, bir ordu göndererek Karaman topraklarını tahrib ettiler. İbrâhim Bey, Fâtih Sultan Mehmed'in Kastamonu ve Trabzon seferlerinde, antlaşma gereğince oğlu kumandasında asker yolladı (1461).

İbrâhim Beyin son günleri ızdırap içinde geçti. Oğulları sağlığında Karaman tahtına geçebilmek için, mücâdeleye başladılar. İbrâhim Bey, büyük oğlu İshak Beyi veliaht ve İçel vâlisi yapmıştı. İshâk Bey,

babasının sağlığında idâreyi bizzât ele aldı. Fakat, taht mücâdelesinde babasıyla berâber Kavala Kalesine çekildi. Diğer oğlu Pir Ahmed, Konya'da hükümdârlığını îlân etti. Bu sırada İbrâhim Bey, Kavala'da öldü. İshâk Beye rakib olarak Pir Ahmed'in çıkması; Osmanlı, Memlûk ve Akkoyunlu devletlerinin, beyliğin iç işlerine karışmalarına sebeb oldu. Netîcede Pir Ahmed, Osmanlıların yardımını sağlayarak Antalya Vâlisi Hamza Beyin kuvvetleriyle Karaman'a girdi. İshâk Bey, yenilerek Silifke'ye çekildi ve yardım için Akkoyunlu Hükümdârı Uzun Hasan'ın yanına gitti. Pir Ahmed, Karamanoğullarının başına geçince, Osmanlılara yardımları karşılığında Beyşehir ve Ilgın'ı verdi. Fakat Ahmed Beyin bir süre sonra Akkoyunlu ve Venediklilerle anlaşması, Fâtih Sultan Mehmed Hanın Karaman üzerine sefere çıkmasına sebeb oldu. Osmanlı kuvvetleri Konya'yı aldı. Ahmed Bey, Lârende önlerinde Mahmûd Paşaya yenilerek Tarsus'a kaçtı. Fâtih SultanMehmed, oğlu Şehzâde Mustafa'yı Karaman vilâyetine tâyin etti ise de, Karaman'ın yerli halkı beylerine sâdıktı. Pir Ahmed Bey, kardeşi Kâsım Beyle barışarak Karaman Beyliği için berâberce mücâdele etti. Akkoyunlu Uzun Hasan ve Venediklilerin teşebbüsleri, Karaman topraklarının Osmanlılar tarafından ele geçirilmesini önleyemedi. Osmanlılar, Otlukbeli Savaşında Uzun Hasan'ı yendikten sonra, Karamanoğlu topraklarına tamâmiyle sâhib oldu. Gedik Ahmed Paşa, önce Ermenek, sonra da Mennan Kalesini ele geçirdi ve Silifke'yi zaptetti. Şehzâde Mustafa da Develi-Karahisar'ı teslim aldı. Bu sırada Pir Ahmed öldü ve Karamanoğullarının başına Kâsım Bey geçti. Kâsım Bey devrinde bütün mücâdelelere son verildi.

Karaman vâliliğine gönderilen Şehzâde Cem Sultan, Karaman beyleri ile dostluk tesis ederek onların kalbini kazandı. Karamanoğullarının son vârisi olan Kâsım Bey, Karaman vâlisi tâyin edilen Şehzâde Cem Sultan ve Sultan İkinci Bâyezîd Han ile anlaşarak Osmanlı himâyesinde ölüm târihi olan 1483 Şubatına kadar İçel taraflarında hüküm sürdü. Onun ölümü ile Karamanoğulları Beyliği sona erdi. Kâsım Beyin dâmâdı Turgut'un oğlu Mahmûd Bey, 1487 senesine kadar İçel'de sancak beyliği yaptı. Onun beyliği yeniden ihyâ etme faaliyetlerine karşılık üzerine kuvvet gönderildi. Karşı duramayan Mahmûd Bey tutunamayıp, Memlûklere sığındı, Karamanoğulları toprakları Sultan İkinci Bâyezîd devrinde bütünüyle Osmanlı Devleti sınırları içine alındı.

Karamanoğulları, Anadolu beyliklerinin, Osmanoğullarından sonra en mühimi, en büyüğü, en kudretlisi ve en devamlısıdır. Konya'yı yâni Türkiye Selçukluları'nın merkezini elinde tutan Karamanoğulları, kendilerini Selçukluların halefi saymışlardır. Fakat Osmanoğullarının, mânevî, siyâsî ve jeopolitik durumları, gazâlarının kazandırdığı îtibâr ve hükümdârlarının emsalsiz dehâsı karşısında bu iddiâları hayalden öteye gidememiştir. Karaman-Türkmen Beyliği, 1250 senelerinden 1487 yılına kadar yaklaşık iki yüz otuz yedi sene hüküm sürmüştür.

Kültür ve medeniyet: Karamanoğullarının siyâsî ve ticârî ehemmiyeti memleketlerinin coğrafî durumuna göreydi. Bunlar kuvvetli düşmanları karşısında sarp yerlere çekilerek korunurlar, tehlike geçince tekrar İçel ve Lârende taraflarına gelirlerdi. Karaman Beyliğinin ilk hükûmet merkezi Ermenek'ti. Sonraları toprakları genişleyince Lârende kasabasını uzun müddet merkez olarak kullandılar. Konya'yı elegeçirince devlet merkezini buraya taşıdılar. 1463 senesinde Konya Osmanlılara geçince, Lârende'yi tekrar merkez yapan Karamanoğulları ikiye bölündü. Bu zamanda muvakkat olarak Niğde ve Silifke'yi de hükûmet merkezi yaptılar. Karamanoğullarında, memleketin bütünü baştaki bey ile âilenin diğer fertleri tarafından idâre edildiğinden, bu beylikte hükümrânlık âileye münhasır idi ve beylerinin resmî ve umûmî bir ünvânı yoktu.

Şehâbeddîn Ömer, **Mesâlik-ül-Ebsâr** isimli eserinde, 14. asrın ilk yarısında, Karamanoğulları'nın 25.000 atlı ve 25.000 yaya askeri olduğunu kaydetmiştir. Bunlardan başka aşîret kuvvetlerinden de faydalanmışlardır.

Geçitler vâsıtasıyla Konya'ya ulaşan ticâret yollarını kontrol eden Karamanlılar, Ceneviz ve Kıbrıs tâcirlerinden aldıkları vergiler ile mühim bir gelir temin ediyorlardı. Lamos, Silifke, Anamur ve Manavgat gibi kendilerine âit limanlardan tahsil ettikleri gümrük resmi de belli başlı gelirlerindendi.

Karamanoğullarının Ermenek, Anamur, Lârende, Aksaray, Niğde ve Konya'da inşâ ettirdikleri mîmârî eserler, Selçuklu sanatının tâkibçisi olduklarını göstermektedir. Karaman'da Nefîse Sultan tarafından Mîmâr Nûman bin Hoca Ahmed'e yaptırılan Hâtuniye Medresesi, Selçuklu mîmârî tarzının özelliklerini taşır. Yine Karaman'da 1388 senesinde yaptırılan Alâeddîn Bey Kümbeti, kesme taştan on iki köşeli olup, üzeri yivli konik bir külah ile örtülüdür. Bu eser, Selçuklu mîmârisi tarzından farklı bir üslûpla yapılmıştır. Karamanoğulları ayrıca birçok yerde câmi, medrese, han ve kervansaraylar inşâ ettirmiştir. Niğde'de Ak Medrese, Zinciriye Medresesi, Aksaray Ulu Câmi; Karaman'da İbrâhim Bey İmâreti, Nefîse Sultan Câmii, Aktekke Câmii; Ermenek'te Havâsıl Câmii ile Ulu Câmi ve Tol Medrese; Konya'da Nâsuh Bey Dâr-ül-Huffâzı, Has Bey Dâr-ül-Huffâzı ve Hasbeyoğlu MescidiKaramanoğlu beyleri tarafından yapılmış eserlerdir.

Çini sanatı, Türkiye Selçukluları zamânında zirveye çıkmış, Karamanoğulları zamânında da bu

durumunu muhâfaza etmiştir. Alçı sanatı da aynı kuvvetle devâm etmiştir. Karamanoğullarından Alâeddîn Ali Bey ve haleflerinin gümüş sikkeleri görülmektedir.

Karamanlı Beyleri	**Saltanatı**
Nûre Sûfî Bey	(?)
Kerîmüddîn Karaman Bey	1256-1262
Şemseddîn Birinci Mehmed Bey	1262-1277
Güneri Bey	1277-1300
Bedreddîn Mahmûd Bey	1300-1308
Yahşi Bey	1308-1312
Birinciİbrâhim Bey	1312-1333
Alâeddîn Halil Bey	1333-1348
Birinci İbrâhim Bey (ikinci saltanatı)	1348-1349
Fahrüddîn Ahmed Bey	1349-1350
Süleyman ve Şemseddîn Beyler	1350-1351
Burhâneddîn Mûsâ Bey	1351-1356
Seyfeddîn Süleymân Bey	1356-1361
Birinci Alâeddîn Bey	1361-1398
Osmanlı hâkimiyeti	1398-1402
İkinci Mehmed Bey	1403-1418
İkinci Alâeddîn Ali Bey	1418-1419
İkinci Mehmed Bey (ikinci saltanatı)	1419-1423
İkinci Alâeddîn Bey	1423-1424
İkinciİbrâhim Bey	1424-1446
Sultanzâde İshâk Bey ve Pir Ahmed Bey	1466-1479
Kâsım Bey	1479-1483
Turgutoğlu Mahmûd Bey	1483-1487
Osmanlı fethi	1487

KARAMUK (Agrostemma githago);

Alm. *Kornrade (f),* **Fr.** *Nielle des Champs,* **İng.** Cor*n cockle.* **Familyası:** Karanfilgiller (Caryophyliaceae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** İç Anadolu, Karadeniz, Marmara bölgesi.

Haziran-ağustos ayları arasında çiçek açan, genellikle ekin tarlalarında rastlanan, 30-100 cm yüksekliğinde, büyük, mor, nâdiren beyaz çiçekli, tüylü, bir yıllık otsu ve zehirli bir bitki. Gövdeleri, yaprakların çıktığı yerde şişkinlik göstermekte olup, basit veya ikiye çatallanmıştır. Yapraklar gövde üzerinde karşılıklı, sivri uçlu, mızraksıdır ve sapsız yapraklar, taban kısımlarında birbiriyle birleşmiştir.

Kullanıldığı yerler: Tohumları tıpta solucan düşürücü, balgam ve idrar söktürücü olarak kullanılmaktadır, zehirlidir.

KARAMUKBELİ (Miryakefalon) MEYDAN MUHÂREBESİ;

1176 yılında vukubulan Selçuklu-Bizans Meydan Muhârebesi.

Türklerin 1071 Malazgirt Zaferinden sonra, devâmlı batıya genişlemeleri, Hıristiyan âleminin doğudaki müdâfaacısı Bizanslıları telaşlandırdı. Ege ve Marmara kıyılarına kadar gelen Türk akıncılarına karşı aldıkları tedbirler kâfi gelmiyordu. 1096'dan beri Avrupa kıtasındaki Hıristiyan kavimlerden toplanan ordular, Türklerin gazâ akınlarına ve ilerlemelerine mâni olamıyordu. 1156'da Türkiye Selçuklu Sultanlığına getirilen İkinci Kılıç Arslan, sistemli bir iskân siyâseti tâkib etti ve doğudan gelen Türk boylarını Bizans hudûduna yerleştirdi. Ayrıca bunları, İslâm dîninin cihâd emri gereğince, Bizans'a karşı gazâ akınları yapmakla vazifelendirdi. Akıncılar; Denizli, Kırkağaç, Bergama ve Edremit'e kadar

Bizans askerî mevkilerine karşı yıldırma ve yıpratma faaliyetlerinde bulundular. Devrin Bizans İmparatoru Birinci Manuel; Türklerin gazâ akınlarını durdurmak için ülkesinin bütün imkânlarını seferber etti. Bizanslılardan başka; Frank, Macar, Peçenek, Sırp ve diğer Balkan kavimlerinden yüz bin kişilik bir ordu topladı. Gâyesi; her ne pahasına olursa olsun, Türkiye Selçuklu Devletine son verip, Türk ve İslâm nüfûzunu Anadolu ve Ortadoğu'dan atmaktı. Bizans imparatorunun faaliyetlerini tâkib eden ve gâyesini bilen Sultan İkinci Kılıç Arslan da hazırlıklarını tamamladıktan sonra harekete geçerek Karamukbeli'ne geldi. Bizans ordusunun yaklaşması üzerine, Manuel'e elçi heyeti gönderip, antlaşma teklifinde bulundu. Haçlı taassup ve kininden ayrılmayan, yüz yıl önceki Malazgirt hâdisesinden ders almayan imparator, gelen heyete; "Antlaşma, Konya'nın zaptından sonra yapılacaktır." cevâbını verdi. Manuel'in cevâbı ve ordusu hakkında toplanan bilgiler, Sultan'a arz edildi. Sultan, Karamukbeli ile biraz doğudaki Tuzluca geçidinde, Bizans ordusuna karşı tedbir aldı. Ciddî bir keşif bile yapmayan Bizanslılar, Türklerin mevzi alıp, tuttuğu boğaza tedbirsiz olarak girdi.

1176 yılının 17 Eylülünde Müslüman-Türk ordusu, boğazdan içeri girmeye çalışan düşmana karşı taarruza geçti. Önce şiddetli çarpışmalarla hücûma geçen mücâhitler, taktik gereği yenilmiş görünerek, hızla geri dönüp kaçmaya başladılar. Bizanslılar, "Türkler kaçıyor!" düşüncesine kapılarak, bütün kuvvetleriyle hücûma geçtiler.

Kılıç Arslan, Bizans ardçı birliklerinin de boğazdan içeri girdiğini gördükten sonra, ihtiyât kuvvetlerini ardçı birliklerin arkasına sürdü. Sonra kendisi, önü ve arkası kesilen koca Bizans ordusunun üzerine yüklendi ve sol kanadı hezîmete uğrattı. Sol kanadın imdâdına gelen sağ kanat komutanı Boudan d'Antioche öldürüldü. Başsız kalan sağ kanat birlikleri dağılmaya başladı.

Sultan Kılıç Arslan, sağ kanadın da işini bitirdikten sonra, vargücü ile ardçı birliklere yüklendi. Ağırlıklar çevrilerek, ikmâl kollarının hayvanları öldürüldü. Böylece geçit geriye doğru iyice kapatılmış oldu. Artık Bizans ordusu için ileriye ve geriye gitme imkânı yoktu. Ölen pekçok hayvan leşi, kırılan arabalar, asıl ordu ile ardçılar arasında aşılmaz bir engel teşkil ediyordu.

Ordusunun eriyip yok olduğunu gören ve her şeyin bittiğine hükmeden imparator Manuel, şaşkınlık içinde sağa-sola koşmaya ve kaçmaya başladı. Bizans ordusunu tamâmen imhâ olmaktan, İmparatorun sulh isteği ve Emîr Cabras'ın bunu Sultan Kılıç Arslan'a iletmesi kurtardı.

Emîr Cabras, sulh şartları olarak Homa ve Eskişehir kalelerinin yıkılmasını istedi. Ölüm veya esâreti bekleyen İmparator Manuel, bu kadar insânî şartlarla yapılan teklifi derhal kabul etti. Antlaşmaya göre, bölgedeki Bizans tahkim ve istihkâmları yıkılacaktı. Huduttaki eski statü muhâfaza edilip, Türklere tazminât ve yıllık yüz bin altın ile yüz bin gümüş para ödenecekti. Bizans imparatoru, muhârebe meydanını terk ederek, kalan askeriyle İstanbul'a döndü.

Karamukbeli (Miryakefalon) Meydan Muhârebesi, Türklerin Anadolu'da yerleşmelerini ve Anadolu'nun bir Türk yurdu olmasını temin ettiği gibi, aynı zamanda Bizans'ın yıkılış târihinin de başlangıcı oldu.

KARAMÜRSEL ALP;

Osmanlıların ilk kaptan-ı deryâsı. İsmi Mürsel olup, kahramanlığı ve gözüpekliği sebebiyle Orhan Gâzi tarafından kendisine "kara" lakabı takılarak Karamürsel denmiştir.

Doğum yeri ve târihi belli değildir. Büyük mücâhid Akçakoca'nın aşîretinden ve onun yetiştirdiği yiğitlerdendi. Gençliğinde güçlü bir donanmaya sâhib olan Karasioğulları hizmetine girdi. Bu beyliğin Osmanlı hâkimiyeti altına geçmesinden sonra, Karamürsel Bey de Osmanlı hizmetine girdi. Osmanlı Devleti donanmasının gelişmesi için büyük gayret sarf etti. Armutçuk limanında bir tersâne kurup, donanma hazırladı. Hafif ve süratli giden gemiler yaptırdı. Bu gemi tipine onun adına izâfeten Karamürsel denilmiştir. Donanması ile Kocaeli cephesinin gerisine çıkarma yapan Karamürsel Alp, Orhan Gâzinin Bizans imparatoru Andronikos ile yaptığı Pelekanon Savaşını kazanmasında büyük rol oynadı.

Karamürsel Alp'in kurduğu donanma sebebiyle, Marmara Denizinde üstünlük Bizanslılardan Osmanlılara geçti. Hattâ Bizanslılar denize gemi çıkaramaz bir hâle geldiler. Ömrünü cihâd ile geçiren Karamürsel Bey, vasiyetinde (rivâyete göre); "Vefât edince beni öyle bir yere defnedin ki, sırtım dağlara dayansın, kucağıma deniz gelsin. Böylece dâimâ donanmamı göreyim." demiştir. 1329 târihinden sonra vefât eden bu mücâhid Türk komutanının kabri, İzmit-Yalova karayolu üzerinde kendi ismini taşıyan ilçenin kabristanlığındadır.

KARANFİL (Eugenia caryophyllata);

Alm. *Gevürznelkenbaum (m),* **Fr.** *Giroflier (m),* **İng.** *Clovetree.* **Familyası:** Mersingiller (Myrtaceae) **Türkiyede yetiştiği yerler:** Tabiî olarak yetişmez.

10-20 m yüksekliğinde, yaprak dökmeyen ağaçlar. Vatanı, tropik Asya (Moluk Adaları, Zengîbar) dır.

Karanfil bildiğimiz süs karanfil çiçeğinden farklıdır. Yaz kış yeşil kalan yaprakları, meşin gibi serttir. Çiçekleri pembedir ve kiraz çiçekleri gibi demet hâlinde bulunurlar. Bu çiçeklerin kurutulmuş tomurcukları "karanfil" adını alır. Kurutulmuş tomurcuklar, 10 mm boyunda, çiviye benzer şekilde, ovaryumu hafif dört köşeli, dört taç ve çanak yaprağından meydana gelmiş olup, kırmızı-kahverenklidir. Çiçek sapları da karanfil adıyla satılmakta ise de ikinci kalite ürün sayılmaktadır. Karanfile koku ve lezzetini veren "eugenol" adındaki bir uçucu yağdır. Kurutulmuş tomurcuklar ezilip subuharı distilasyonuna tâbi tutulursa % 14-20 kadar karanfil esansı denilen uçucu yağ elde edilir. Bu uçucu yağda % 80-90 kadar eugenol ve %3 kadar da asetil eugenol bulunur. Eugenol, hoş kokulu, kuvvetli antiseptik ve analjezik bir maddedir.

Kullanıldığı yerler: Karanfil çok eski çağlardan beri baharat olarak kullanılmaktadır. Eskiden saraylarda konuşacak kimseler, nefesleri güzel koksun diye karanfil kullanırlardı. Tıpta, diş hekimliğinde, diş tedâvisinde ağrı kesici ve antiseptik olarak kullanılır. Gaz söktürücü bir etkisi de vardır. Diş macunlarının terkibine girer. Pasta ve şekercilikte, parfümeride ve sabun sanâyiinde kullanılır. Ayrıca eugenol vanilin eldesinde kullanılan başlıca maddelerden biridir.

Bugün karanfilin en çok yetiştirildiği ve ihraç edildiği ülkelerin başında Zengibar ve Madagaskar gelir.

KARANFİL ÇİÇEĞİ (Dianthus sp.);

Alm. *Gartennelke (f),* **Fr.** *Oeillet, Girofle (m),* **İng.** *Clovepink.* **Familyası:** Karanfilgiller (Caryophllaceae) **Türkiyede yetiştiği yerler:** Anadolu'nun her yerinde.

Memleketimizde yabanî olarak oldukça yaygın olan pembe, beyaz veya kırmızı renkli, hoş kokulu otsu bir süs bitkisi. Karanfil daha çok ilkbaharda bir kısmı da sonbaharda çiçek açar. 20-40 cm boylarındadır. Kültür formları, seralarda yetiştirilebilmektedir. Bunlar yabânîlerden daha iri, daha gösterişlidir. Ayrıca katmerli olanları da yetiştirilebilmektedir. Seralarda her mevsim yetiştirilmesi mümkün olabilmektedir. Daldırma veya çelik usulüyle üretilmektedir. Bol güneş ister, gübreli ve kuvvetli toprakta iyi yetişir.

Kullanıldığı yerler: Çiçekler arasında en çok satılan süs bitkilerinden biridir. Karanfilin Türkiyede 66 türü yabânî olarak yetişmektedir.

KARANFİLGİLLER (Caryophyllaceae);

Alm. *Nelkengewaechse,* **Fr.** *Caryophyllacées,* **İng.** *Caryophyllaceae.* Çoğu kuzey yarımkürenin ılıman bölgelerinde yetişen, basit ve uzun yapraklı, karşılıklı dizilişli, otlar veya küçük ağaçlar. Gövdeleri şişkin ve düğümlüdür. Çiçek parçaları beş parçalıdır. Parçalar serbest veya bileşiktir. Meyveleri kapsül veya üzümsüdür. Familyada çoğunluğu Akdeniz çevresi memleketlerinde yetişen 80 kadar cins ve 2100 kadar tür vardır. Memleketimizde 35 cins ve 470 civarında türü yetişmektedir. Karamuk, kaşık otu, çöven, karanfil otu, sabun otu bu familyaya ait bazı bitkilerdir.

KARANTİNA;

Alm. *Quarantäne (f),* **Fr.** Quarantaine *(f),* **İng.** *Quarantine.* Bulaşıcı hastalıkların yaygın olduğu bölgelerden gelen insan, hayvan, gemi ve malların tecrid edilerek bekletilmesi. Bulaşıcı bir hastalığa yakalanan insan ve hayvanın da diğerleri ile temasının kesilmesine karantina denmektedir.

Avrupa ve diğer yerlerde 14. asırdan îtibâren kısmen uygulanmaya çalışılan karantina iyi tatbik edilemediğinden, milyonlarca insan bulaşıcı hastalığa tutularak ölmüşlerdir. Karantinanın insanlığa faydalı olduğu, batının doğudaki İslâm devletleri ile temasından sonra anlaşılmıştır.

Karantinaya âit esaslar ve karantinanın tatbiki târihte ilk defa İslâmiyette görülmektedir. Peygamber efendimizin hadîs-i şerîfleri ile bâzı bulaşıcı hastalıkların yayıldığı şehirlere girmek ve çıkmak yasaklanmıştı. Müslümanlar, bu emre itaat ederek böyle şehirlere girmemişler, şâyet orada yaşıyorlarsa dışarı çıkmamışlar ve böylece hastalığın diğer yerlere yayılmasına mâni olmuşlardır. Meselâ hazret-i Ömer hilâfeti günlerinde Şam'a giderken Şam'da tâun (yâni vebâ hastalığı) olduğu işitildi. Yanında bulunanların bâzısı, "Şam'a girmeyelim!" bir kısmı da "Allahü teâlânın kaderinden kaçmayalım!" dedi. Halife de, "Allahü teâlânın kaderinden yine O'nun kaderine kaçalım, şehre girmeyelim. Birinizin bir çayırı ile, bir çıplak kayalığı olsa, sürüsünü hangisine gönderirse Allahü teâlânın takdiri ile göndermiş olur." buyurdu. Abdurrahman bin Afv'ı çağırıp, "Sen ne dersin?" diye sorduğunda; "Peygamber efendimizden işittim; **«Vebâ olan yere girmeyiniz ve vebâ olan bir yerden, başka yerlere gitmeyiniz, oradan kaçmayınız.»** buyurmuştu." dedi.

Vebâ bulunan yerden dışarı çıkmanın yasak edilmesine sebep, sağlam olanlar çıkınca, hastalara bakacak kimse olmaz, helâk olurlar. Vebâlı yerden kaçanlar hastalığı başka yerlere götürmüş, bulaştırmış olurlardı. Görüldüğü gibi İslâm memleketlerinde vebâ salgını olunca hastalar kendilerinden

kaçılarak helâk olmuyorlar, rahatlatıcı tedâviler ile vefât edip, şehid olana kadar beşeriyete lâyık muamele görüyorlardı. Hem dünyâda ve hem de âhirette kazanıyorlardı. Müslüman olmayan memleketlerde ise hastalar bir leş gibi muamele görüyor, yığınlar hâlinde biriktirilerek hastalığın sıkıntılarıyla birlikte çok büyük ızdıraplar çekiyorlardı. Zamanlaİslâm devletlerinden karantinanın faydalarını gören diğer devletler de karantinaya başvurdular. Bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek için böylece ilk defa 14. yüzyılda karantina uygulanmaya başlandı. Karantina İtalyanca "guaarantina" ve "guaranta" kelimesinden türetilmiş olup "40" mânâsına gelir. İlk kullanıldığında mânâsı, yolcusu ve mürettebâtı ile bir geminin epidemik (salgın) hastalıkların bulunduğu bölgelerden gelmesi veya yolcuların yâhut mürettebâtın arasında hastalık ortaya çıkması hâllerinde sâhile yanaşmadan açıkta 40 gün bekletilmesiydi. Bugün mânâsı genişlemiş ve nakledilebilir bir hastalığa yakalanmış kişilerin, hayvanların ve bitkilerin bulundukları vaziyet ve yere göre ve söz konusu hastalığın kuluçka süresine göre değişiklik gösterecek şekilde kullanılır olmuştur.

On dokuzuncu yüzyılda hastalıkların sebebleri ve bulaşma yolları ortaya çıkarılmadan ve bugünkü ilmî esaslarına kavuşmadan önce, milletlerarası ticaret ve yolculukta karışık karantina muameleleri sebebiyle çok sıkıntı çekiliyordu. Etkili teşhis ve önleme metodlarının gelişmesinden sonra, karantina kanunları, kuralları ve işlemleri bugünkü şeklini aldı. Hastalık yayıldıktan sonra yolcunun ve vâsıtanın girişinin engellenmesi yerine yolculuk esnâsında temizliğe dikkat ve yolcuların aşılanması gibi yapıcı tedbirlere başvurulmaktadır.

Dünya Sağlık Teşkilâtının kararları yönünden 1952'den beri uygulanmakta olan kâideler şöyledir: Salgın hastalıkların ortaya çıkmasıyla birlikte, derhal bildirimde bulunmak, milletlerarası hava alanlarında ve limanlarda çevre sağlığını temin edecek usulleri tatbik etmek ve milletlerarası trafiğe yön verecek en ileri karantina ölçülerini uygulamak. Bu tedbirler daha ziyâde altı hastalığa yöneliktir: **Kolera, vebâ, çiçek, sarıhumma, bitle geçen tifo ve hummai-racia.**

KARARNÂME;

Alm. *Ministerratsbeschluss, Regierungsbeschluss, Erlass (m),* **Fr.** *Décret (m),* **İng.** *Written decree, decision or agreement.* Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakanlar Kurulu veya ilgili Bakanlar tarafından imzâlanan karar. Kararnâme, bir idârî düzenleyici işlemdir. Kânun Hükmünde Kararnâmeler (K.H.K.) dışındaki kararnâmeler, kânun gücünde değildirler (Bkz. K.H.K.). Kararnâme, idârî bir tasarruf olup, gerekli görüldüğü hallerde, çıkaran yetkili organ tarafından değiştirilebilir veya kaldırılabilir.

T.C. Anayasası'nda "kararnâme" adında bir hukukî işlem düzenlenmemiştir. Aslında Türk İdâre Hukukunda "kararnâme" ismini taşıyan bir muâmele mevcut değildir. Fakat tatbikatta bu tip bir işleme rastlanmaktadır. Türkiye'de olduğu gibi, hemen her ülkede "kararnâme" adını taşıyan hukûkî tasarruflar mevcuttur.

Tatbikatta, şekil îtibâriyle iki tip kararnâme vardır. Bunlar "Bakanlar Kurulu Kararnamesi" (Toplu Kararnameler) ve "Üçlü veya İkili Kararnameler"dir. **Bakanlar Kurulu Kararnamesi,** Başbakan ile bütün Bakanların ve Cumhurbaşkanının imzâları ile teşekkül eder. Bakanlar Kurulu Kararnameleri, prensip îtibâriyle bir kânuna dayalı olarak çıkarılırlar. Fakat tatbikâtta, ortada bir kânun hükmü olmadan da Bakanlar Kurulu kararnâmesi çıkarıldığı görülmektedir. **Üçlü veya İkili Kararnâme**'ye gelince, üçlü kararnâme ilgili Bakanın, Başbakanın ve Cumhurbaşkanının imzâlarını ihtivâ eden kararnâmedir. Meselâ bir İçişleri müsteşarının tâyinine dâir kararnâme, İçişleri Bakanı, Başbakan ve Cumhurbaşkanı tarafından imzâlanır. İkili kararnâme ise Başbakan ve Cumhurbaşkanının imzâsı ile meydana gelen kararnamedir. Meselâ Başbakanlıkta açık bulunan 3. derecedeki bir kadroya bir şube müdürünün tâyin edilmesi ikili bir kararnâme ile olur.

Bu tip kararnâmeler dışında bir de "Prensip Kararnâmeleri" adı verilen bir başka müşterek kararnâme vardır. Meselâ bir kânunda birkaç tâne bakana yetki verilmiş olabilir; böyle bir durumda bu konu ilgili birkaç bakanın ayrı ayrı imzâsı ile Başbakanlık Kânunlar Teklif Dâiresi tarafından müşterek bir kararnâme metni hâline getirilerek bakanlara imzâlattırılmaktadır. Bunların sayısı senede bir-ikiyi geçmez.

Cumhurbaşkanının irâdesini ihtivâ eden tasarruflar da kararnâme adı altında düzenlenir. Bu kararnamelere **Cumhurbaşkanı Kararnâmeleri** denir.

Bakanların imzâsının bulunması bakımından kararnâmeler Bakanlar Kurulu Kararnâmesi ve Müşterek Kararnâme olmak üzere iki kısma ayrılırlar. Bakanlar Kurulu kararnâmelerinde bütün bakanların imzâsı bulunur. Müşterek Kararnâme'de ise ilgili bir veya birkaç bakanın imzâsı bulunur. Fakat her iki tip kararnâmede de cumhurbaşkanının ve başbakanın imzâsı mutlaka bulunur.

Kararnâmelerde müsteşar vs. gibi bakan statüsüne tâbi olmayanların imzâsı bulunmaz. Kararnâmelerde şekil şartları oldukça önemlidir. Bu unsurlardaki bir bozukluk kararnâmenin yokluğu

sonucunu meydana getirir.

Kararnâmeler konuları bakımından da objektif ve subjektif kararnâmeler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Nizamnâmeleri, talimâtnâmeleri ve husûsî bir kânuna istinâden çıkarılmış kararnâmeleri kabul ve tasdik eden Cumhurbaşkanı Kararnâmeleri objektif kararnâmelerdir. Tâyin vs. gibi ferdî tasarrufları (kişilere âit işlemler) ihtivâ eden Cumhurbaşkanı Kararnâmeleri ise subjektif kararnamelerdir.

Ayrıca, 1930 târihli Türk Parasının Kıymetini Koruma Kânunu ve 1940 târihli Millî Koruma Kânunu'na dayanılarak yapılan işlemler de "kararnâme" ismini taşımaktadır. Yine, Bakanlar Kurulunun dış ticâretle ilgili olarak yaptığı düzenlemelere de kararnâme adı verilmektedir.

Kararnâmeler de, diğer idârî ve düzenleyici işlemler gibi idârî yargı denetimine tâbidir. Bu işlemlerden doğacak dâvalarda, yüksek idâre mahkemesi olan Danıştay, Askerî Yüksek İdâre Mahkemesi, Bölge İdâre Mahkemeleri yetkilidir.

KARASİOĞULLARI BEYLİĞİ;

on dördüncü asrın başlarında Balıkesir ve Çanakkale taraflarında kurulmuş Türk beyliği. Bu âile soy îtibâriyle 11. yüzyılın ikinci yarısından sonra Orta Anadolu'da bir devlet kurmuş olan Melik Dânişmend Gâziye dayanır. Türkiye Selçukluları, Dânişmendlilerin 1175 yılında Sivas, 1178'de Malatya koluna son vererek bu devleti ortadan kaldırdı. Sonra Dânişmendli âilesi mensupları Selçukluların hizmetine girerek Bizans hudutlarında uç beyi olarak vazîfe aldılar.

Karasi Beyliği Balıkesir, Aydıncık, Bergama, Edremid, Ayazmend, Bigadiç, Başkelenbe, Ezine ve Eski Truva'ya hâkim oldu. Karasi Bey, 1384'te Türk fütûhatına karşı Bizanslılara yardıma gelen Katalanlıları Erdel'de bozguna uğratarak, geri çekilmeye mecbur bıraktı. Moğollar önünden kaçan Saru Saltuk Türklerini kendi beyliği arâzisinde yerleştirmek sûretiyle bölgedeki Türk nüfûsunun artmasına gayret etti.

Kalem Bey ile oğlu Karasi Beyin hangi târihte vefât ettikleri belli değildir. Fakat bâzı kayıtlardan Karasi Beyin 1328'den evvel vefât ettiği anlaşılmaktadır. Karasi Beyden sonra beyliğin büyük kısmı ile merkez Balıkesir'e oğlu Demirhan hâkim oldu. Güneydeki Bergama ve havâlisi ise kardeşi Yahşıhan'ın idâresindeydi. Karasi Beyin üçüncü oğlu Dursun Bey ise, Osmanlı Hükümdârı Orhan Gâzinin yanına sığındı. Yahşî Bey, Bizanslılara karşı 1341 ve 1342 yıllarında iki defâ donanma ile Gelibolu Yarımadasına asker çıkardıysa da muvaffak olamadı. Bizans hükümdârı Kantakuzen ile anlaşma imzâlayıp, geri çekildi. Yahşıhan, 1345'ten önce vefât etti. Osmanlılara ilticâ eden Dursun Bey, kardeşi Demirhan'a karşı Orhan Beyden yardım istedi. 1345 yılında Orhan Bey ile berâber Balıkesir üzerine yürüdüler. Demirhan Bergama'ya kaçtı. Kardeşiyle anlaşmak üzere Bergama önüne gelen Dursun Bey, kaleden atılan bir okla vurularak öldürüldü. Bu durumdan son derece üzüntü duyan Orhan Gâzi, Balıkesir ve çevresini Osmanlı ülkesine katarak, Bergama'yı kuşattı. Demirhan müdâfaayı bırakıp teslim oldu. Bergama'yı Osmanlı sınırları içine alan Orhan Gâzi, Demirhan'ı affederek Bursa'ya yerleştirdi. Bursa'da iki sene kadar yaşayan Demirhan Bey, 1347 yılında vefât etti.

Karasi Beyliğinin Demirhan'a âit kısmının Osmanlılara geçmesi üzerine tecrübeli Karasi ümerâsından Hacı İlbeyi, Evrenos Gâzi, Ece Halil ve Gâzi Fâzıl Bey, Osmanlı Devleti hizmetine geçtiler. Bu beyler Osmanlı Beyliğinin Rumeli'de yayılmasında büyük gayret sarf ettiler.

Diğer taraftan Yahşi Beyin vefâtı ile Truva taraflarına Süleymân Bey hâkim oldu. Süleymân Beyin Yahşı Han ve Demirhan'dan hangisinin oğlu olduğu bilinmemektedir. Bizans tahtı için mücâdele eden Kantakuzen, düşmanlarına karşı düştüğü zor durumdan Süleymân Beyin 1343'te gönderdiği kuvvetler sâyesinde kurtulabildi. Yine 1345 yılında Kantakuzen'e yardıma giden Aydınoğlu Umur Beyin yanında Süleymân Bey de vardı ve Rumeli sâhiline Karasioğulları gemileri ile geçildi.

Süleymân Beyin Truva ve Çanakkale yöresindeki hâkimiyeti 1360 yılına kadar devâm etti. Ancak 1361 yılında Osmanlı tahtına geçen Birinci Murâd Han Karasioğullarına âit bu sâhil bölgesini zaptetmek sûretiyle beyliğe son verdi. Karasioğullarına dâir şimdiye kadar mevcut eser, kitâbe ve sikke bulunamamıştır.

Karasioğulları Beyleri	**Tahta Geçişi**
Karasi Bey (takriben).....	1297
Demirhan (Balıkesir'de).....	(?)
Şücaeddin Yahşihân (Bergama'da).....	(?)
Süleyman Bey (Truva'da)	(?)
Osmanlı hâkimiyeti	1360

KARASU-ARAS DAĞLARI;

Doğu Anadolu bölgesindeki dağ silsilesi. Aras-Karasu ile Murad Irmağı arasında iki ayrı sıradağ hâlinde uzanırlar. Doğu Anadolu ve Türkiye'nin en yüksek dağları, Aras Dağ sırasında toplanmıştır.

Bu sıradağların birincisi Karasu-Aras Vâdisinin kuzeyinde, birden bire sarp yamaçlarla başlayan 2500-3000 m yükseklikteki dağlardır. Bunlar Keşiş Dağı, Kop, Çuruk ve Kargapazarı dağlarıdır. Üzerleri geniş platolarla kaplıdır. Bu dağların kuzeyinde Kuzey Anadolu Dağlarının iç kısmı başlar.

İkinci sıradağlar, Karasu ile Aras ırmakları arasında yer alan Kargapazarı veAras Nehri güneyinde Büyük Ağrı (5165 m), Küçük Ağrı (3925 m), Tendürek (3542 m), Aladağ (3256 m), Nalbant Dağı(2960 m), Sakaltutan Dağı (3070 m), Bingöl Dağları (3650 m), Çakmakdağı (3040 m), Palandöken Dağı (3142 m), Şahvelet Dağı (3100 m), Turnagöl Dağı (2750 m), Şakşak Dağı (3150 m), Cemal Dağı (3008 m), Mercan Dağları (3449 m) ve Munzur Dağı (3138 m)dır.

Geniş bir alanı kaplayan bu iki sıradağlar, Doğu Anadolu'nun belkemiği ve Anadolu yaylasının en yüksek yerleridir. Karasu-Aras Dağları ormandan yoksun ve çıplaktır. Dağların bâzı bölgelerinde meşe korularına rastlanır. Hâkim bitki örtüsü olan dağ stepleri ile dağ çayırları hayvancılık bakımından önemlidir.

KARASU, Emanuel;

Yahûdî asıllı Osmanlı siyâset adamı. Selanik'te doğdu. Doğum târihi belli değildir. Nerede tahsil gördüğü ve hangi okulları bitirdiği hakkında bir bilgi yoktur.

Selanik'te avukatlık yaparken İttihat ve Terakki Cemiyetine üye oldu. Üstad-ı azamı olduğu Makedonia Risorta isimli mason locası ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında ilişki kurdu. Locanın, cemiyete mâlî yardımda bulunmasını sağladı. İkinci Meşrutiyetin îlânından sonra Selanik Mebusu olarak Meclis-i Mebusana girdi. 31 Mart Vak'asının arkasından Sultan İkinci Abdülhamîd'in tahttan indirildiğini bildiren üç kişilik kurulda yer aldı. Ermeni Aram Efendi ve Arnavut Esad Toptani ile birlikte pâdişahın yanına gelerek; "Seni millet azletti." demek küstahlığında bulundu. 1912'de Selanik'ten 1914'te ise İstanbul'dan milletvekili seçildi.

İttihat ve Terakki içinde önemli vazifeler alan Karasu'nun İkinci Meşrutiyetin îlânı ve İttihat ve Terakkinin iktidarlarındaki rolüne ilişkin bilgiler İngilizler tarafından oldukça abartılmıştır. Birinci Dünyâ Harbi sırasında iâşe müfettişliğine getirildi. Bu görevi sırasında büyük çapta yolsuzluklar yapmış ve servetini bu yolla kazanmıştır. Mondros Mütârekesinden sonra İttihat ve Terakki üyeleri savaş suçlusu olarak soruşturmaya tâbi tutulunca, İtalya'nın Trieste şehrine kaçtı. Ölümüne kadar bu şehirde yaşadı. 1934'te öldü.

KARATAVUK (Turdus merula);

Alm. *Amsel (f),* **Fr.** *Merle (m),* **İng.** *Blackbird.* **Familyası:** Karatavukgiller (Turdidae). **Yaşadığı yerler:** Palearktik bölgenin dağlık, ormanlık, fundalık ve bahçelerinde. **Özellikleri:** Uzunluğu 25 cm erkeği kara, dişisi kahverenklidir. Sarı gagalı, ötücü göçmen kuşlardır. **Çeşitleri:** Tek türü bilinir.

Karatavukgiller familyasından, Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika'da yaygın olarak bulunan, güzel ötücü bir kuş. Boyu 25 cm kadardır. Erkeği kara, dişisi kahverengi tüylüdür. Dağlık, ovalık, fundalık ve ormanlarda bulunur. Çam ormanlarında rastlanmaz. Gagasıyla topraktan çıkardığı tohum, kurtçuk ve böceklerle beslenir. Küçük sürüngen ve salyangoz da yer. Besininin çoğunu tohumlardan sağladığından zararlı kabul edilir. Eti için avlanır. Yuvayı dişi kurarak yılda iki defâ yumurtlar. Her defâsında 5-6 yumurta yapar. 13-14 gün kuluçkaya yatar. İki haftalık yavrular yuvayı terk ederler. Yaşlı erkekler göçe katılmayıp, bulundukları yerde kışı geçirirler.

En çok Kanarya Adaları, Akdeniz çevresi, Moğolistan ve Çin'de bulunur. Anadolu'da da boldur.

KARATE;

Alm. *Karate,* **Fr.** *Karaté,* **İng.** *Karate.* Uzakdoğu ülkelerinde geliştirilmiş ve bütün dünyâda yaygınlaşmış olan umûmiyetle yumruk ve ayak vuruşlarından ibâret bir çeşit savunma, kültürfizik ve yarışma sporu. Çin, Japonya, Kore gibi ülkelerde geliştirilen bu sporun sayısız ekolleri vardır. Herkesce sevilen karate, genç ihtiyar demeden kadın ve çocuklar tarafından da tatbik edilmektedir.

M.Ö. 2000-3000 yıllarında budist râhipleri tarafından geliştirilmiştir. O târihlerde Budist tapınakları halkın adak ve hediyeler bırakması sebebiyle çok zengindi ve bu zenginlik de soygunculara hedef teşkil etmekteydi.

Budist inançlarına göre silâh kullanmak ve hele canlı hayâtına son vermek kesinlikle yasaktı. Bu

sebeple râhipler soygunculardan kendilerini koruyabilmek için karateyi geliştirdiler ve her gün manastır avlularında dînî âyin havasında çalışmalarını sürdürdüler. Günümüzde ise karate sportif gâyeli olduğundan bir takım kurallarla sınırlandırılmıştır.

Karate bir kişinin silâhsız olarak vücûdunun tabiî organları ile kendisini müdâfaa etmesidir. Kesinlikle saldırı değil, savunma aracıdır. Savunma, spor ve vücut hâkimiyeti ile birlikte karakterin olgunlaştırılmasıdır.

Karate bir sanattır ve en büyük gâyesi galibiyet değildir; gerçek bir karate insanın ahlâk ve karakterini olgunlaştırmayı hedef edinmiştir.

Aşağı yukarı 1600 yıllarında Çin ve Japonya ile dâima iyi münâsebette bulunmuş olan Okinawa Adasında "Okinawa-te" isminde bir dövüş sanatı doğar. Bu sanat, Çin askerleri ile gelmiş olan Kendo ve adadaki yerlilerin geliştirmiş olduğu bir dövüş sanatının birleşiminden ibârettir. Bir süre sonra politik sebepler yüzünden Okinawa yerlilerinin silâh bulundurmaları yasaklanınca "Okinawa-te" hızlı bir gelişme gösterir. Son yüzyıllara kadar bu sanat gizli kalır. Eski "Okinawa-te" üzerine ne bir kitap ne de târihî bir belge bulunmaktadır.

Okinawa-te'den bugünkü karateyi kuran kişi Gichin Funakoshi'dir. Kendisi bir Okinawalıdır. Japonya'da eski dövüş sanatlarında büyük bir rönesans gerçekleştirdiğinde; yâni Jui-jitsu, Judo'ya, Japon eskriminin Kendo'ya dönüştüğünde, Funakoshi, Japonya'da bulunmaktaydı. Meydana çıkarmak istediği dövüş sanatında yaptığı hamlelerde (1917 ve 1922) büyük başarı kazandı. Bu başarısından dolayı bu sanatı Japonya'da öğretebilmesi için kendisine izin verildi. Bunun üzerine ülkeyi baştan aşağı dolaşıp kendi sanatı hakkında dersler ve seminerler verdi. Bu zaman zarfında birçok üniversite, karate grupları kurma çalışmalarındaFunakoshi'nin yardımını istemişlerdir. 1900 yıllarında Okinawa-te yerine bu dövüş sanatına "karate" denilmiştir. Burada "kara" Çin anlamındadır. Yâni tam tercümesi "Çin-eli" şeklinde olmaktadır.

Funakoshi, Japonya'da karateyi ilmî şekilde teşkilâtlandırıyordu. Böylece karateyi tehlikesiz bir spor hâline sokarak karate şampiyonaları düzenleme imkânı doğmuştu. Funakoshi, karateyi geliştirirken Judo ve Kendo'dan bir sürü teknik almış ve böylece bugünkü modern Japon karatesinin ilk temelleri atılmıştır. Funakoshi, sanatının ismini sonradan "Çin-eli"nden "Boş-el"e çevirdi. Yazılış değişse de okunuş yine aynıdır. Yâni Çin veya boş (veya silâhsız) kelimelerinin Japonca okunuşları yine "kara"dır.

Karate Japonya'da büyük bir hızla gelişirken, Okinawa ve Çin'den başka karate hocaları Japonya'ya geldi. Bu sırada Japonya'da başka karate sistemleri de doğdu. Bunlar teknik açıdan birbirlerinden farklı ise de, öz ve esasta aynıdırlar. En tanınmışları şunlardır. Wado-Ryu, Goju-Ryu ve Shito-Ryu (Ryu, okul demektir). Gichin Funakoshi'nin kurduğu karatenin ismi Shotokan'dır. Bu stil en tanınmışı ve en çok yayılıp benimsenmiş olanıdır. Shito-Ryu, 1930'da Kenwa Mabuni tarafından kurulmuştur. Birkaç sene sonra Chojun Miyagi, Goju-Ryu karatesini kurdu. Goju-Ryu'nun bugünkü yöneticisi Gogen Yamaguchi'dir. Lâkabı ise kedidir.

1935'te Funakoshi'nin talebesi olan Hironori Otsuka, Wado-Ryu'yu kurdu. Wado'nun mânâsı "barışa giden yol" demektir. Teknik bakımdan Wado-Ryu karatesi ile Shotokan stili arasında pek fark yoktur. Karatenin esası sayılan Kung-fu Çin'de, Taek-wan-do ise Kore'de geliştirildi.

Karate ve çeşitleri yalınayak ve özel üniformalı olarak çalışılır. Bele, dereceye göre çeşitli renklerde "kemer" bağlanır. Kung-fu stillerinde Çin halkının günlük olarak giydiği elbiselerle ve kapalı terliklerle (iskarpinlerle) çalışılır.

Karatede açık el, yumruk, ayak ve diz darbeleri görüldüğü gibi bu hareketler (blok) olarak da kullanılmaktadır. Bâzı karateciler yumruk hattâ parmak ucu ve ayak vuruşlarını sert satıhlara tatbik ederek darbe noktalarını sertleştirmektedirler. Önceleri kanayan temas noktaları daha sonra nasırlaşarak sertleşir. Fakat hekimler böylesi bir çalışmanın sıhhat yönünden geriye dönüşü olmayan menfî tesirler bırakacağını bildirmiştir.

"Öldürücü vuruşların" ve isimleri efsâneye karışmış bâzı karatecilerin olağanüstü güce sâhib oldukları söylenmektedir. Bu güçler arasında, meselâ, küçük kuşların bir haykırış (kader bağırışı) ile öldürülmesi, vücudun belirli hassas ve gizli noktalarına hafifçe temas etmek suretiyle ölüme sebebiyet verme (ölüm dokunuşu) ve çıplak el darbesi ile düşmanın vücûdunu bölerek hâlen çarpmakta olan yüreği sökme de yer almaktadır. Ancak bütün bu olağanüstü gibi gözüken olayları belgeleyici ve inandırıcı vesikalar bulunamamıştır.

Yumuşak ve sert stiller: Karatede yumuşak stili benimsemiş olan bir ekol, sürat ve inceliğe önem verirken; sert stili benimsemiş olanlar vuruş gücünün arttırılmasını ön planda tutmaktadırlar. Birincisinde, meselâ süratli bir vuruşun meydana çıkardığı rüzgâr ile muma dokunmadan ateşinin söndürülmesi antrenmanı yer alırken, ikincisinde meselâ bir tuğlanın kırılması hüner olarak

görülmektedir.

Katalar (Dövüş şekilleri): Tek veya birçok hasıma karşı "hayâlî" bir savunmada, öğrenilen bütün tekniklerin bir plan dâhilinde gösterilmesine kata denilmektedir.

Müsâbakalar: Karate müsâbakalarında umumiyetle darbeler hedefe 1 cm kadar bir mesâfede durdurulur. Böylece bir veya birkaç sayı toplanır. Başlıca hedefler arasında baş, gözler, yüz, göğüs, karaciğer ve kasıklar bulunmaktadır. Zamanımızda batılı ülkelerde ortaya atılan "full contact" karate müsâbakalarında, ayak ve kasıklarda koruyucu eldiven, tozluk ve süngerler bulunmaktadır.

Kemerler: Başlangıçta her kareteciye beyaz renk kemer verilir. Zamanla antrenman ve müsâbakalarda tecrübe kazanan karateciler belirli imtihanlara tâbi tutularak kemer atlarlar. Böylece kemerlerin rengi veya işâretleri değişir. Karatede en üst seviye, hocalık derecesi olan siyah kuşaktır. Bundan sonra "dan" denilen yükselmelere geçilir.

Japon Karate Cemiyeti 1948'de kurulmuştur. Birleşik Amerika'da 1965'te kurulan "Birleşik Karate Federasyonu" yalnız Amerika'da bulunan karate okullarını tanımaktadır.

Karate-do 1960 yılından sonra dünyâya penceresini açmıştır. Fakat bugün en çok sporcusu bulunan sevilen bir spor haline gelmiştir.

Türkiye'de karate: İnsanlık târihi kadar eski olan mücâdele sporları her milletin özünde vardır. Milletler bunları kendi dillerine göre adlandırmışlar ve kendi kültürleri içinde yaymaya çalışmışlardır.

Biz de târihimize baktığımız zaman, usûllü vuruş denilen boks veya karateye benzer bir sporun, Göktürklerde bugünkü pankreasa benzer vurdulu kırdılı güreşlerin olduğunu; Osmanlılar devrinde askerlerin, mermerlere vuruşlar yaparak uzuvlarını sertleştirdiklerini ve bir Osmanlı tokadı ile hasımlarını yere serdiklerini, hattâ bugün köylerimizin pek çoğunda gençlerin tekme oyunu diye karşılıklı geçip birbirlerini tekmeledikleri görülmektedir. Ama kimse bunlarıJaponlar gibi sistematize edip, prensip ve usûller dâhilinde dünyâya tanıtmamışlardır.

1962'de, yurdumuza judonun girmesi ile berâber, karate de aynı kültürün ürünü olarak geçiş yaptı.

Modern Türk judosunun önderlerinden ve ilk ustalarından olan İbrahim Öztek, Namık Ekin, Ahmet Ökten ve Natık Canca çalışmalarında karateye de yer verdiler. Judonun tanıtılması ve yayılması için çeşitli gösterilerde korunma teknikleri (Kime-Waza) şeklinde teknik ve vuruşlar yaparak, karateyi de tanıtmaya başladılar. 1969'da Türk Judo Federasyonu Teknik Direktörü Michael Novowitch, antrenör kurslarında Karate-do, Aiko-do ve Ken-do dersleri de verdi.

İlk çalışmalarına Hakkı Koşar'ın yanında başlayan Ahmet Doğaner, Ferhat Özsert, Atilla Çeliktürk, Hakan Alpay, Ali Koca ve Kempo sistemini yurdumuza getiren Enver Hancı gibi değerli hocalar büyük bir gayretle çalışarak kısa bir zamanda binlerce sporcu yetiştirerek bu spora en büyük hizmeti vermişlerdir.

KARAYEMİŞ (Prunus laurocerasus);

Alm. *Kirschlorbeer (m),* **Fr.** *Laurier-cerise (m),* **İng.** *Cherrylaurel.* **Familyası:** Gülgiller (Rosaceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara ve Karadeniz bölgesi.

Nisan, mayıs ayları arasında küçük beyaz renkli çiçekler açan, daha çok rutûbetli ve gölgeli yerlerde yetişen 2-5 m boyunda, yaprak dökmeyen her dem yeşil ağaçlar. Yapraklar derimsi kısa saplı ve oval şekillidir. Orta damar alt tarafta çıkıntı teşkil eder. Çiçekler 30-40 tânesi bir arada bulunur. Taç ve çanak yaprakları 5 parçalıdır. Meyveleri zamanla siyah renk alır. Kara yemiş, taflan, gürcü kirazı veya laz kirazı olarak da bilinir. Daha çok park ve bahçelerde yetiştirilir.

Kullanıldığı yerler: Yaprakları şeker, tanen, kalsiyum, oksalat, emülsin, prunasin ihtivâ eder. Taze yapraklardan elde edilen taflan suyu, antispazmodik ve öksürük dindirici, bulantı ve karın ağrılarını giderici olarak kullanılır. Fazla alınırsa, zehirlenme yapar. Tâze meyveleri yenir. Tâze meyvelerinin idrar söktürücü ve taş düşürücü etkileri vardır. Yaprakları ise gıdâlara koku vermekte kullanılır.

KARAYİB DENİZİ;

Alm. *Karibisches Meer (n),* **Fr.** *Mer des Caraibes (f),* **İng.** *Caribean Sea.* Orta Amerika'da Atlas Okyanusuna bağlı bir deniz. Antiller Denizi de denilmektedir. Kuzeyinde Büyük Antil Adaları; doğusunda Küçük Antil Adaları; güneyinde Venezuella, Kolombiya ve Panama; batısında ise Kostarika, Nikaragua, Honduras ve Guatemala vardır.

Karayib Denizinde birçok körfez bulunmakla beraber en önemlileri Honduras, Mosquito, Darien, Venezuella, Paria, Gonaives, Guacanayabo ve Batabona körfezleridir. En önemli geçitler, kuvvetli bir

sıcak su akıntısını Meksika Karayip Denizine ulaştıran Yucatan Geçidi, Avrupa-Panama Kanalı gemi işletmeciliğinde kullanılan Mona Geçidi, Florida Boğazı ve Winward Geçididir.

Yüzölçümü 2.500.000 km^2 olan Karayib Denizinin ortalama derinliği 2200 m'dir. Sığ bir hatla, kuzeybatı ve güneydoğu havzalarına ayrılmıştır. Bu hat, Haiti'den Jamaika ile Honduras'a kadar uzanır ve 150 m'den daha sığdır. Havzaların büyük bölümü 3000 m derinliğe iner. En derin yerleri, Grand Cayman Adasının hemen güneyinde, (6100 m) ve Küba ile Jamaika arasında (7600 m) bulunmaktadır.

Karayib Denizi, balıkçılık bakımından çok zengin olup, genellikle güney kıyılarında büyük balıkçı limanları bulunmaktadır. Venezuella'nın kuzey bölümünde inci de çıkarılmaktadır.

Karayib Denizi, ismini Karib yerlilerinden alır. İlk olarak Kristof Kolomb tarafından keşfedilmiş ve 16. ve 18. asırlarda Avrupa koloni devletlerinin mücâdele sahası olmuştur. Panama Kanalı açılıp, muz ve şekerin ticârî önemi artınca, burası önemli bir ticâret yolu olmuştur. Karayib Denizi genelde açık ve sâkin olmakla beraber ağustostan ekime kadar büyük hasara sebep olan tayfunlar meydana gelir.

KARAYOLLARI;

Alm. *Landstrassen (pl),* **Fr.** *Voie de terre (pl),* **İng.** *Roads.* Karada bulunan yerleşim merkezleri arasında ulaşımı sağlayan bağlantılar.

Târihi

Târihin ilk zamanlarından beri izlerin kullanılmaları sonucunda yollar ortaya çıkmıştır. Ancak yaklaşık son 100 yıldır, kıymeti artmıştır. 1830 yıllarında, karayolları, demiryolları hesabına değer kaybetmeğe başlamıştı. Ancak 1930'lardan îtibâren kara nakil vâsıtalarının gelişmesiyle, karayolları tekrar demiryollarının önüne geçti. Hattâ demiryollarının tamâmen terk edileceği fikri ortaya atıldı. Ancak 1970'lerin sonlarında ortaya çıkan petrol krizi ve dolayısıyla enerji problemi, demiryollarının önemini korumakta olduğunu göstermiştir. Günümüzde karayolları en yaygın ulaşım sistemini meydana getirmektedir.

Eski yollar: En eski uzun mesâfe yolu 2700 km'yi bulan Akdeniz'i, Anadolu ve Güneybatı Asya üzerinden Basra Körfezine bağlayan Kraliyet Yolu olarak bilinmektedir. Bu isim Perslerin mezopotamya'yı işgal etmesinden sonra M.Ö. 6. asırda verilmiştir. Ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir. Yalnız, M.Ö. 323'te İzmir ve Efes'i Gordium ve Ninova (şimdiki Musul) üzerinden Basra Körfezini Susa'ya bağlayan önemli bir yolun mevcut olduğu bilinmektedir. Bu yol, Babilliler, Asurlular, Eski Mısırlılar, Hititliler, Fenikeliler, Lidyalılar, Frigyalılar, Persler, Eski Yunanlılar ve Romalılar tarafından kullanılmıştır.

Yunanlı târihçi Herodot, M.Ö. 5. yüzyılda, Mısır'da, 10 yılda, Büyük Piramitin yapımı için 100.000 kişi tarafından inşâ edilen bir yoldan söz etmektedir. Blok taşlarından inşa edilen bu yol boyunca heykeller ve mâbetlerin bulunduğu rivâyet edilmektedir. M.Ö. 63-M.S. 24 yılları arasında yaşadığı tahmin edilen eski Yunanlı coğrafyacı Strabo, Babil'den Ninova'ya giden, aralarına asfalt bir harç konulan tuğlalarla kaplı bir yoldan bahsetmektedir.

Avrupa'daki ilk uzun yollar ise M.Ö. 2000 yılına uzanmaktadır. Amber Yolu olarak bilinen bu yol, amber naklinde kullanılmaktaydı ve Baltık Denizinden başlayıp, Danimarka, Almanya ve Alpler üzerinden İtalya'ya ulaşmaktaydı. Gerçekte, İspanya'dan başlayıp Cenova üzerinden Tahran'a yakın geçen bir yolla Himalaya Dağlarının üzerinden Çin'deki Şangkay'a ulaşmak mümkündü. 13.000 kilometreyi bulan bu yol, uzun yollar beyaz ırkla sarı ırkın mal ve kültür değiştirmesine sebeb olmuştur. İpek, baharat, mücevherat, doğudan altın karşılığında satın alınıp Avrupa'ya getirilmekteydi. Çin ile Akdeniz arasındaki kısım, İpek Yolu olarak da bilinmekteydi. Çin'de ise Kraliyet Yolu ismini alan bu yolda emniyetin sağlanmasına dikkat edilirdi. Çin'de yol inşaatı M.Ö. 2000 yılına kadar iner. M.Ö. 1750'de 3000 kilometreyi aşan karayolu mevcuttu. Bu yolların önemli bir kısmı iptidâî idi ve yük, insan veya hayvan sırtında taşınırdı. Güney Amerika'daki İnka'lar da yol inşaasında ileri olan bir topluluktu. Güney Amerika'nın her iki kıyısında uzanan yolları mevcuttu. Ayrıca önemli şehirlerini bağlayan yollar da inşâ etmişlerdi.

Roma Yolları: Romalılar, yolları ile ün yapmışlardır. Muvaffakiyetleri üç sebebe dayanmaktadır. Birincisi, idâreyi elde tutmak için haberleşmenin önemini anlamışlar ve bu sebepten yol yapımına kaynak ayırmışlardı. İkincisi, kendilerinden önceki yol yapım tekniklerini incelemiş ve onlardan istifâde etmişlerdir. Yol kaplama maddesinin önemini anlamış ve yol güzergâhı tesbitinde kullanılan âletler geliştirmişlerdir. Üçüncü sebep, ellerinde harpten kalma çalıştırılabilecek binlerce esirin bulunmasıydı.

Ayrıca, harp olmadığı zaman askerlerini yol inşâatında işçileri denetleyici olarak kullanmaktaydılar. Hiçbir modern zamanda bu kadar çok insan yol inşâatı ile meşgul olmamıştır. En önemli Roma yolu, Alp Yolu olup, dört tabakalı dolgu şeklinde inşâ edilmiştir. Büyük Roma Yolları M.Ö. 4. asır ile M.S.

400 yılları arasında inşâ edilmiş olup, 80.000 km civârındaydı. Bu yollar, İtalya, Fransa, İspanya, İngiltere, Anadolu ve Kuzey Afrika'ya uzanmaktaydı.

Ortaçağ yolları: Roma İmparatorluğunun çöküşü ile yolları da bakımsız duruma gelmiştir. Ortaçağda Avrupa, bu yönden de karanlık bir döneme girmiş ve yollarda hiç bir bakımdan emniyet kalmamıştır. Tekerlekli vasıtalar kaybolmuştur. Ancak 16. yüz yılda nüfus artması ile yollar canlanmağa yüz tutmuştur. Ticâretin artmasıyla paralı yollar gelişmiştir. On altı ve on sekizinci yüzyılda kabul edilen yol kânunlarıyla her vatandaşın yol inşâsında çalışma mecburiyeti getirilmiştir.

Makina çağı yolları: 1830-1840 yılları arasında demiryollarının ortaya çıkmasıyla karayollarının önemi azalmaya yüz tutmuştu. Sebebi, demiryollarının uzun mesâfelere insan ve yük naklinde ideal vâsıta olarak görülmesiydi. Ancak 19. yüzyılın sonuna doğru nüfûsun artmasıyla ekonomik şartlar, yerel yolların gelişmesine yol açtı. Yavaş yavaş motorlu vâsıtalar görülmeye başladı. Bu tür vâsıtaların artması yolların gelişimini zorladı. Otomobilde ve yol yapım vâsıtalarındaki gelişmelerin sonucu 1920'den îtibâren yol yapımı târihte görülmemiş bir hızla artmaya başladı.

Modern Karayolu

Birinci Dünyâ Savaşından sonra bütün ülkeler yol yapımına önem verdi. Motorlu araçların gelişmesiyle düz yolların inşâasına ekonomik bir lüzum hasıl oldu. Yeni yolların yapımında karayolları demiryollarına tercih edildi. İkinci Dünyâ Savaşında askerî ihtiyaçlar karayolu yapımını zorladı.

Yolların yapım masrafları, devletlerin bütçelerinden ayrılan paraların yanında, vasıtalardan alınan ve yakıta konan vergilerle karşılanırdı.

Plânlama ve İnşâ

Organizasyon: Karayolları, ülke çapında veya yerel çapta organizasyona sâhiptir. Bu organizasyon yolun yerinin belirlenmesinde, projelendirilmesinde, inşâ edilmesinde ve bakımında önemli rol oynar. İnşâ sırasında ortaya çıkan köprü, tünel, viyadük gibi sanat yapılarının îmalâtını da üstlenir.

Yol malzemesi: Yolun, tabiatın ve ağır yüklerin tahrip edici etkilerine karşı dayanıklı inşâ edilmesi gerekir. Yağmura, yazın sıcağına, kışın donuna karşı durması yanında, ağır trafiğin dingil basınçlarına da dayanıklı olmalıdır. Yol kaplaması olarak kullanılan malzemeler şunlardır:

1. Tabiî toprak: Dayanıklı olmayan bir kaplama türüdür. Kuru havada tozlu ve yağışlı havada çamurlu olur.

2. Tabiî çakıl: Dere ve nehir yataklarında veya çok eskiden nehir veya buzulların biriktirmesiyle tabii çakıl ortaya çıkar. İçinde değişik oranda kum ve yuvarlak taş parçaları mevcuttur.

3. Taş: Yol kaplaması olan taşlar yumuşak ve kırılgan olmayıp sert olmalıdır. Özel olarak yol kaplaması olarak hazırlanırlar.

4. Bütümlü malzeme: Bu, ziftli veya asfaltlı malzeme için verilen genel bir isimdir. Kömürün gazının alınmasında veya petrolün rafine edilmesi sırasında ortaya çıkar. Bâzan tabiatta da rastlanır. Bazı yerlerde boşluklu kayalar içinde de emilmiş vaziyette bulunabilirler. Bütün oranı, yolun amacına göre değişir. Çok ince akışkan yanında ancak ısıtıldığı zaman yumuşayan bütüm türü de vardır. Bütümlü malzeme, karıştırılan kum, kırma taş ve çakılı birbirine bağladığı için çok kıymetli bir yol kaplamasıdır.

5. Beton: Çimentonun, kum, kırma taş veya çakıl ve su ile karıştırılmasıyla elde edilir. Oldukça dayanıklı bir yol kaplamasıdır.

Türkiye'de Karayollarının Târihçesi

Türkiye'de târih öncesinden bu yana çok çeşitli medeniyetler ortaya çıkmıştır. Köprü olma özelliğine sâhib olan Anadolu'da çok çeşitli yollar yapılmıştır.

Mîlâttan önce 2000 civârında Asur ve Babillilerin Mezopotamya'da meydana getirdikleri yol ağları Türkiye'ye kadar uzanmıştır. Fırat boyunca uzayan bir yol yanında Musul'dan Urfa'ya ulaşan ve oradan Anadolu içerisine giden bir kol mevcuttur. Daha sonra kurulan medeniyetlerin en önemlilerinden olan Hititler ve onların M.Ö. 12. yüzyılda yıkılması ile ortaya çıkan prenslikler zamanlarında başşehir çevresinde yollar çoğaldı. M.Ö. 6. yüzyılda Lidyalıların tesis ettiği kral yolu o zamana kadar yapılan yolların en iyi ve en emniyetlisiydi. Sart-Sus arasında ulaşımı sağlayan 2165 km uzunluğundaki bu yolu kervanlar 90 günde alırdı. Bu yolun güzergâhı: Sart köyü-Dinar-Sivrihisar-Sarılar-Ankara- Nefesköy-Turhal-Gumerek-Sivas-Malatya-Amida ve Sus idi.

Selçuklu yolları: Selçuklular zamanında (11. yüzyıl ile 14. yüzyılın ilk yarısı) Antalya-Alaiye-Konya-Aksaray-Sivas-Erzincan-Erzurum ekseni etrafındaki yollar muntazam olup kervanlar ile yolculuk yapılırdı. Yolların düğümlendiği ticâret merkezleri: Tebriz, Bağdat, Halep, Ayas,

Alaiye, Antalya, İzmir, Foça, İstanbul, Sinop, Samsun, Trabzon idi. Bunların yanında bu merkezlerin etrafındaki yerleşim yerleri ile diğer merkezlere birbirine bağlayan yol ağları vardı. Bu yollar üzerinde belli menzillere kurulmuş kervansaraylar emniyeti sağladıkları gibi dinlenme ve bakım yerleri olarak da kullanılıyorlardı.

Osmanlılar zamanında dünyâ ticâret merkezlerinin değişikliğe uğraması, yeni siyâsî merkezlerin önem kazanmasına ve yol ağlarının bu isteklere uygun biçimde değişmesine sebeb oldu. Bu dönemde kıyı şehirlerinden, limanlardan Anadolu içlerine giden yollar gelişti. Yüzyıllarca kervanlar tarafından kullanılan bu yollar, 19. yüzyılın ikinci yarısından îtibâren demiryollarının yapılmaya başlanması ile önemini kaybetti.

Fakat kamyon ve otomobillerin gelişmesi ile karayolları da yeniden gelişti.

Osmanlıların 600 sene süren hâkimiyetleri zamanında doğu ve batıya yapılan seferlerin neticesindeki fetihler sebebiyle kullanılan yollar düzgün ve bakımlıydı. Ümit Burnunun bulunması, Süveyş Kanalının açılması, Anadolu'dan geçen yolların önemini azalttı ve limanlardan içeri doğru olan bölgesel yollar gelişti. Osmanlılar zamanında bütün yollar, yol ağını yapan, onaran ve ulaşımın güvenliğini ağlayan kuruluş tarafından kullanılır halde bulundurulurdu. Bunlar; bir çeşit kır jandarması şeklinde çalışan, gerekli yerlerde yolun bakım ve onarımını yapan Derbentçiler, yol yapan Kaldırımcılar, yol ağlarını büyük suların kestiği yerlerde (köprü yapılamayan yerlerde) her çeşit geçişi sağlayan gemiciler ve köprücüler şeklinde sayılabilir.

Birinci Dünyâ Savaşı, arkasından İstiklâl Harbi yıllarında karayollarına gereken önem verilememiş, büyük bir kısmı bakımsız kalmıştı. Osmanlı Devletinin yıkılmasından sonra kalan ulaşım damarları 13.885 kilometresi bozuk ve kaplama genişliği üç metre olan şose ile 4450 km toprak yol olmak üzere toplam 18.335 km yol olarak kalmıştır. Cumhûriyetin îlânından sonra çıkarılan kânunlarla yol yapımı için çalışmalara önem verilmiştir. 18-60 yaşları arasındaki bütün erkeklere yol vergisi konmuş, vermiyenler ise mecburi çalıştırmaya gönderilmişti. Halka büyük sıkıntı veren bu uygulama 1950'den sonra Demokrat Parti iktidara gelince kaldırıldı.

Yapılması mecbûrî olan karayollarının, köprülerin yapımı, sürekli bakımı ve onarılması, yol ile ilgili tesislerin yapım, onarım ve bakımı ile işletmesini; yolların her mevsimde emniyetle geçişe açık bulundurulmasını, trafiğin düzeni için gerekli işaretlerin konması görevlerini yerine getirecek teşkilat olan Karayolları Genel Müdürlüğü 1950 yılında kuruldu. Bu kuruluş o günden bugüne karayolları yapım, bakım ve diğer hususlarda örnek olacak çalışmalarına her mevsim şartlarında devam etmektedir. 1992'nin sonuna gelindiğinde Türkiye'nin toplam otoyol uzunluğu 852 km'ye varmıştır. 1993 yılının sonuna kadar açılması planlanan 278 km'lik otoyol ile 1.130 km'ye ulaşması tahmin edilmektedir. Mevcutlara ilâve olarak 2000 yılına kadar Türkiye'nin 4300 kilometrelik otoyolu ve 5700 kilometrelik ekspres yola sahip olması plânlanmıştır.

KARAYOSUNLARI (Bryophyta);

Alm. *Moose (pl),* **Fr.** *Bryophytes (pl),* **İng.** *Bryophyta.* Nemli topraklarda, kayalar, duvarlar, ağaçlar üstünde, bataklıklarda, bâzan su içerisinde yetişen yeşil bitkiler. Bulundukları ortamda yeşil yumuşak halı gibi bir örtü meydana getirirler. Genellikle suyu severler, kuraklığa aylarca tahammül eden cinsleri de vardır.

Karayosunlarının, iletim demeti taşımayan ilkel bir gövdesi vardır. Gövde basit veya dallanmıştır. Gövdenin bütün etrafı üzerinde sık dizilişli küçük ve damarsız yapraklar bulunur. Erkek ve dişi organları ana gövdenin veya yan dalların ucundadır. Döllenme sonucu meydana gelen bitki ana bitkiye bağlı kalan saplı küçük bir bitkidir.

Kullanıldığı yerler: Tıbbî önemi olmayan bitkilerdir. Bataklıklarda yetişen sphagnum türleri, ölen alt kısımlarının üst üste birikmesiyle, turbalık adı verilen tabakalar meydana getirirler. Az çok kömürleşmiş olan bu tabakalardan yakıt olarak istifade edilir. Ayrıca park ve bahçelerde dekorasyon için gevşek ve nemli zemin hazırlamakta kullanılır. Eskiden dezenfekte edilmek suretiyle hidrofil pamuk yerine emici olarak kullanılmıştır.

KARBOKSİHEMOGLOBİN;

Alm. *Carboxyhemoglobin,* **Fr.** *Carboxyhacemoglobiné,* **İng.** *Carboxyhemoglobin.* Karboksihemoglobin, hemoglobin veya oksihemoglobinin karbonmonoksit ile bireşmesinden meydana gelir. Karbonmonoksit zehirlenmelerinde kanda miktarı artar. Karbonmonoksidin hemoglobine doymazlığı oksijenden 210 defa fazladır. Soluduğumuz havada binde iki nisbetinde karbonmonoksit bulunsa, kanımızdaki hemoglobinin üçte ikisini doyurmaya yeter. Bu özelliği sebebiyle kandaki hemoglobin miktarının deneysel olarak tâyininde kullanılabilir. Karboksihemoglobin pembe-kırmızı renklidir. Kandan, oksijeni

bol ve karbondioksitten iyice arınmış havanın solunmasıyla uzaklaştırılabilir.

KARBOKSİLLİ ASİTLER;

Alm. *Karbolsäuren,* **Fr.** *Acides carboxylique,* **İng.** *Carboxylic asides.* Karboksil (-COOH) grubu ihtivâ eden organik bileşikler sınıfı. RCOOH şeklinde tamamlanmış olarak gösterilen formülde R'nin yerinde bir hidrojen atomu veya bir alkil bulunabilir. Meselâ R'nin yerinde H bulunursa formik asit (HCOOH), CH_3 olursa asetik asit (CH_3COOH) teşekkül eder. Karboksilli asitler tabiî halde bulunabildikleri gibi sentetik yollarla da üretilebilirler. Endüstride geniş bir kullanım sahasına sâhiptirler.

Karboksilli asitlerin en mühim türevleri esterleridir. Asitlerin alkollerle reaksiyonundan bir su molekülü ayrılarak ester oluşur. Meselâ endüstride bir çözücü olarak geniş bir kullanma alanı bulunan etil asetat, asetik asitle etil alkolün esterleşme reaksiyonu neticesinde meydana gelir:

$CH_3COOH+CH_3-CH_2-OH \varnothing CH_3-COO-CH_2-CH_3+H_2O$.

Karboksilli asitlerin tepkimeye girdiği bileşiklerin gruplarına göre endüstriyel ehemmiyet taşıyan anhidritler, halojenürler ve amitler gibi diğer karboksilli asit türevleri elde edilir.

Tabiî halde bulunan karboksilli asitlerden en mühimlerinden biri yağ asitleridir. Yağ asitlerinin esterleşmesiyle sabun elde edilir. Süt ve süt ürünlerinde bulunan laktik asit ve turunçgillerde bulunan sitrik asit gibi karboksilli asitler canlı hücrelerinin önemli metabolizma ürünleridir.

KARBON;

Alm. *Kohlenstoff (m),* **Fr.** *Carbone (m),* **İng.** *Carbon.* Sembolü C, bileşikleri tabiatta çok geniş alana dağılmış olan metalik olmayan kimyâsal bir element.

Özellikleri: Karbon, element hâlinde kömür, grafit ve elmas olarak üç şekilde bulunur. Bunlara karbonun allotropları denir. Bunlardan elmas, saf karbon olup kristal yapıya sâhiptir. Diğer ikisi safsızlık ihtivâ edip amorf yapıdadır. Meselâ, kömürün menşei bitkilerdir. Bu yüzden kömürde bitkiden gelen maddeler bulunmaktadır. Karbonun atom numarası altıdır. Değerlik elektronu dörttür. En dış yörüngesinde bulunan 4 elektrondan ikisi, $2s_2$ orbitalinde, diğer ikisi de $2p_2$ orbitalindedir. Diğer elementlerle bağ yaparken 2s orbitalinde bulunan bir elektron boş olan 2p orbitaline geçercesine hareket eder. Böylece aynı özellikte dört tâne çiftleşmemiş elektron meydana gelir.

Bunların enerji seviyeleri aynıdır. Bu davranış Sp_3 hibridizasyonu olarak adlandırılır.

3500°C'de sublime olmaya başlayan karbon, 3550°C'de erir ve 4827°C'de kaynar. Grafit hâlindeki karbonun yoğunluğu 2,26 g/cm^3tür. Oda sıcaklığında kolay kolay reaksiyona girmez ve suda hemen hiç çözünmez. Gerekli sıcaklığa geldiği zaman hava oksijeni ile okside olarak (yanarak) karbondioksid verir. Grafit ve elmasın yanması kömürün yanmasından daha yüksek sıcaklıkta olur.

Karbonun, kütle numaraları 10 ilâ 16 arasında olan altı tâne izotopu vardır. $_{12}C$ ve $_{13}C$ izotopları kararlıdır. Tabiatta bulunan karbonun % 98,89'u $_{12}C$ ve % 1.11 de $_{13}C$ izotopudur. $_{14}C$ radyoaktif izotopu da kararlılığa çok yakındır. Çünkü yarılanma müddeti 3770 yıldır. Arkeolojik araştırmalarda bu izotoptan yararlanılır. $_{12}C$ izotopu elementlerin atom ağırlıklarının hesaplanmasında bir temel kabûl edilmiştir.

Bulunuşu: Tabiatta karbon çok çeşitli olarak her yerde bulunur. Elementer olarak, kömür ve grafit yataklarında ve çeşitli bileşikler hâlinde petrol yataklarında bulunur. İnsan, hayvan ve bitki gibi bütün canlıların büyük bir kısmı karbon bileşiklerinden meydana gelmiştir. Organik bileşiklerin temel maddesi karbondur. Anorganik bileşiklerden en çok karbonat bileşiklerinde bulunur. Mermer, dolomit ve kireç taşları birer karbonat bileşikleridir.

Karbon bileşikleri: Karbon atomu elektron almaya veya vermeye, yâni iyonik bileşik yapmaya yatkın değildir. Bu yüzden iyonik bileşikleri pek kararlı değildir. Bâzı reaksiyonlarda ortaya çıksalar bile hemen aksi yüklü iyonlarla bağ meydana getirirler. Karbon atomları oktede varmak için bağ yapmayı tercih ederler. Bu bağlar diğer atomların yaptığı bağlara nispetle daha sağlamdırlar. Bu yüzden uzun zincirler meydana getirmektedirler.

İşte bu sebeptendir ki karbon bileşiklerinin sayısı diğer bütün elementlerin meydana getirdiği bileşiklerin on misli kadardır. Karbon bileşiklerinin sayısı üç milyona ulaşmış olup, gün geçtikçe de çoğalmaktadır.

İki sınıf karbon bileşiği vardır:

a) **Organik bileşikleri:** Bu bileşikler kovalent bileşikler olup elementleri bir arada tutan kuvvet elektron bağlarıdır. Karbon dört bağ yapar. Bu bağlar karbonlar ve diğer elementler arasında olabilir. Organik

bileşikler düz zincir, dallanmış veya halkalı şekilde olabilirler. Düz ve dallanmış zincirler hâlinde olan organik bileşiklere alifatik bileşikler denir. Bunlardan da yalnız karbon ve hidrojenden meydana gelmiş olanlarına hidrokarbonlar denir. Bunların en basidi metandır. Metan, karbonun dış yörüngesinde bulunan dört çiftleşmemiş elektronun, hidrojen atomlarının elektronları ile bağlanmasından meydana gelmiştir. Burada kurulan bağların arasındaki açı 109°28'dir.

Eten (Etilen) (C_2H_4) doymamış hidrokarbonların en basiti olup karbonlar arasında çift bağ vardır. Bu çift bağlardan biri esas bağ olup sigma bağı da denir ve iki karbon atomunu bir arada tutmaya yarar. Diğer bağa, sekonder veya pi bağı denir ve kimyâsal etkilemelere karşı hassastır. Bu bağdan dolayı doymamış hidrokarbonlar kimyâsal olarak aktiftir.

Etende (asetilen) (HC=CH), karbonlar birbirlerine üç bağla bağlı olup, her bir karbonda birbirinden 180° ayrı olan birer hidrojen atomu bağlıdır. Karbonlar arasındaki üç bağdan biri sigma, ikisi pi bağıdır. İki pi bağından dolayı kimyâsal etkilemelere karşı gâyet duyarlıdır.

Aromatik bileşiklerin en basit üyesi benzen olup, halkalı yapıya sâhiptir ve altı karbonludur. Karbonlar arasında sigma ve pi bağları vardır. Pi bağı muayyen (belirli) karbonlar arasında lokalize olmayıp rezonans hâlindedir. Bu yüzden benzen formülü:

FORMÜL VAR!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!! (1)

şeklinde gösterilir.

İçteki halka pi elektronlarını temsil eder. Yâni bu durumu:

FORMÜL VAR!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!! (2)

şeklinde de ifâde etmek mümkündür.

Benzen pi elektronuna sâhib olduğu halde elifatik doymamışlar (etilen, asetilen) gibi reaksiyon vermez.

b) **Anorganik karbon bileşikleri:** Çok miktardaki anorganik karbon bileşikleri arasında en bilinenleri karbondioksit, karbon monoksit, karbon disülfür, karbonatlar, siyanürler ve karbitlerdir.

KARBON ÇEVRİMİ;

Alm. *Zyklus des kohlenstoffes,* **Fr.** *Cycl de carbone,* **İng.** *Carbon cycle.* Karbon elementinin yeryüzünde canlılar ile cansızlar arasındaki akışı. Bu çevrim hayatın devamının esaslarındandır.

Karbon kullanımı: Canlıların kullandığı karbonun esas kaynağı karbon dioksittir. CO_2 suda (çözünmüş olarak), kayalarda ve atmosferde bulunur. Ancak canlılar bu karbon kaynağından direkt faydalanamazlar. Karbon çevriminin ilk adımı yeşil bitkilerin karbondioksidi atmosferden bünyelerine almasıyla başlar. Güneş enerjisi yardımıyla meydana gelen fotosentez ile CO_2, karbonhidratlar olarak bilinen basit gıda bileşiklerine çevrilir. Bitkiler bu bileşikleri daha sonra diğer kompleks bileşikler olan protein ve yağlara çevirebilirler.

Çevrimin ikinci adımı, besinlerini fotosentez yolu ile alamayıp bu yüzden bitkilerle beslenmek zorunda olan hayvanların bu bitkileri yemesiyle başlar. Bitkilerdeki karbon bileşikleri bunu yiyen hayvanın bünyesinde parçalanarak yeni bir organik bileşik (karbon bileşiği) şeklinde hayvanın bünyesine geçer. Daha sonra etle beslenen bir canlının bu hayvanı yemesiyle karbon bileşiği bir değişime uğrayarak yeni bir canlının bünyesine geçer. Böylece kabon elementi uzun bir yol ile bir canlıdan bir başka canlıya bir çok değişik bileşik tipi ile transfer olur.

Karbonun geri dönüşü: Fotosentez ile yakalanan karbonun hemen hemen tamâmı tekrar karbondioksit şeklinde atmosfer veya okyanuslara döner. Bu geri dönüş canlıların hayatiyetini sürdürmesinde büyük ehemmiyet taşır. Karbonun geri dönüşü birçok yol üzerinden meydana gelir. En basit dönüşte canlılar, vücutlarındaki karbonun bir bölümünü CO_2 hâlinde, teneffüs yoluyla atmosfere geri verirler. Diğer bir geri dönüşte, canlı kalıntılarının bir bölümü yerkabuğunda kömür, doğal gaz ve petrol gibi fosil yakıtlarına dönüştüğünden, bunların yakıt olarak kullanılmasıyla olur. Eğer bakteriler

ölen canlıların çürümesini sağlamasaydı karbonun geri dönüşü olamıyacak ve hayat duracaktı.

Karbon çevrimi azot çevrimi gibi olup, gıdanın havadan gelerek canlıya ulaşması ve canlının ölümünden sonra tekrar havaya (atmosfer veya okyanuslara) geçmesiyle tamamlanır. Kur'ân-ı kerîmin Mü'min sûresi 13. âyetinde meâlen; **"Size mûcizelerini gösteren, size gökten rızk indiren O'dur. Allah'a yönelenlerden başkası ibret almaz."** buyrulmaktadır. Rızkın insanlara ulaşmasında yeşil bitkilerden bakterilere kadar birçok organizma belli bir vazife görür. Bugün fen adamları bu hakikatı anlamağa başlamışlardır.

KARBON-14 İLE TÂRİHLEME;

Alm. *Zeitbestimmung mit Kohlenstoff-14,* **Fr.** *Déterminer le temps avec Carbone-14,* **İng.** *Carbon-14 dating.* Arkeolojik nesnelerin yaşını tesbit etmede kullanılan bir teknik. Radyokarbon ile yaş belirleme de denir.

Karbon-14 izotopu atmosferde Azot-14'ün kozmik ışınlarla bombardımanı ile meydana gelir. Atmosferde oksitlenmeyle karbondioksit hâline gelen C-14 önce bitkilerin sonra da diğer canlıların bünyesine geçer. Canlı organizmada C-14 izotopu hemen hemen sabit bir miktarda bulunur. Çünkü bozunan C-14 yerine besinlerle yenisi gelir. Ancak bir canlı öldükten sonra C-14 alınımı durduğu için organizmanın bünyesindeki C-14 miktarı zamanla azalmaya başlar. C-14'ün yarı ömrü 5700 yıldır. Yâni bir organizmada bulunan C-14 miktarı 5700 yıl sonra yarıya düşer. C-14 bu sâbit hızla bozunduğundan bir canlının öldüğü târih, kalan radyokarbon miktarının tesbit edilmesiyle anlaşılabilir.

KARBON SİYÂHI;

gaz ve sıvı haldeki hidrokarbonların eksik yanmasıyla elde edilen çok ince tânecikli elementer karbon. Bu tâneciklerin çapı 25 ilâ 400 milimikrondur.

Karbon siyâhının çoğu, tabiî gazların veya rafineri sıvı yağların tam yanmaması ile özel fırınlarda yan ürün olarak elde edilir. Yanan gazların taşıdığı karbon siyahı tânecikleri çeşitli ayırma vâsıtaları ile gazdan ayrılır.

Karbon siyahı elde etmek için eski bir metod olan kanal metodu da kullanılır. Tabiî gazlar veya kıymetli olmayan yağlar zayıf hava akımında özel fırınlarda yakılır ve isli alev elde edilir. Bu alevler, üzerinde kanalları olan çeliğe çarptırılır ve alev ileri geri yavaşça hareket eder. Kanalda toplanan is hareketli bir bıçak ile kazınır.

Karbon siyâhının diğer bir şekline asetilen siyahı denir ki, asetilenin ısı ile bozunmasından elde edilir. Bu bozunum eksotermik (dışarı ısı veren) bir reaksiyon olup başlama sıcaklığı 800°C'dir. Reaksiyon başladıktan sonra ısıtmaya gerek yoktur.

Kullanılışı: Üretilen karbon siyahının büyük bir kısmı kauçuk sanâyiinde, az bir kısmı ise matbaa mürekkebinde, çini mürekkebinde ve boyalarda pigment (renk verici) olarak kullanılır. Kauçukta takviye edici dolgu madde olarak kullanılan karbon siyahı, aşınmayı zorlaştırır ve dayanıklılık verir.

KARBON TETRAKLORÜR;

Alm. *Kohlentetrachlorid (n),* **Fr.** *Tetrachlorure (m) de carbone.* **İng.** *Carbon tetrachloride.* Kimyâda formülü CCl_4 olup, yoğun, renksiz, alev almayan, iletken olmayan bir sıvı.

Kesif bir buhar veren karbon tetraklorürün kendisine has bir kokusu vardır. -23°C'de katılaşır ve 77°C'de kaynar. Yoğunluğu, 1,585 g/cm^3tür. Molekül yapısı düzgün tetraedron olup, merkezinde karbon atomu bulunur. Apolar yapıya sâhiptir. Suda çözünmez, fakat alkol gibi apolar çözücülerde çözünür. Karbon tetraklorür zehirli olup, hava içinde bulunan milyonda 25 nisbetindeki buharı zehirlemeye yeterlidir. Deriden içeriye girebilir. Aşırı miktarda buharını teneffüs etmek veya sıvı ile temas etmek mîde bulantısı meydana getirir. Uzun süre temas edilirse karaciğer veya böbrekler harap olur ve ölüme götürür.

Karbon tetraklorür, katalizör mevcudiyetinde karbon sülfürün kuru klor gazı ile ısıtılmasından elde edilir:

$$CS_2+3Cl_2 \varnothing CCl_4+S_2Cl_2$$

Elde edilen ürünler birbirinden fraksiyonlu destilasyon ile ayrılır. S_2Cl_2 tekrar karbon sülfür ile reaksiyona sokulur:

$$2S_2Cl_2+CS_2 \varnothing CCl_4+6S$$

Karbon tetraklorür, sanâyi çözücüsü ve yağ giderici diğer maddelerin elde edilmesinde ara maddesi

olarak geniş ölçüde kullanılır. Tahılların buharlanmasında ve böcek öldürücü olarak da ziraatta kullanılır. İyi yağ temizleyici olduğu için, eskiden kuru temizlemede kullanılırdı. Karbon tetraklorür, yangın söndürücü olarak da kullanılıyordu. Isınma sonucu meydana gelen karbon tetraklorürün buharının yoğunluğu havanın yoğunluğunun yaklaşık 5,3 katı olduğundan, yanan madde ile havanın irtibatını keser. Fakat buhar alev sıcaklığında hidrolize olarak zehirli fosfeni ($COCl_2$) meydana getirdiğinden artık yangın söndürmede kullanılmamaktadır. İletken olmadığından elektrik yangınlarında emniyetle kullanılabilir.

KARBONAT (Bkz. Soda)

KARBONATLAR;

Alm. *Karbonaten,* **Fr.** *Carbonates,* **İng.** *Carbonates.* Yaygın halde bulunan önemli bir mineral grubu. Karbonatlar karbonik asidin (H_2CO_3) metalik tuzlarıdır. Bunlar başlıca kalsiyum, mağnezyum, demir, mangan, çinko, baryum, stronsiyum ve kurşun karbonatlardır.

Karbonatlar kristal yapılarına göre bazı alt gruplara ayrılırlar. Kalsit grubu denilen grup heksagonal kristal yapı gösterir. Bu grubun başlıcaları kalsit $CaCO_3$; dolomit $CaMg(CO_3)_2$; magnezit $MgCO_3$; siderit $FeCO_3$; rodokrosit $MnCO_3$ ve smitsonit $ZnCO_3$tir. Kalsit kireçtaşı mermer ve tebeşir şeklinde önemli kaynaklar hâlinde bulunur ve dolomitle beraber önemli bir yapı malzemesidir (Bkz. Kireç). Bütün karbonatlar ihtiva ettikleri metaller için birer cevher durumundadır. Meselâ magnezya magnezitten elde edilir.

Diğer bir karbonatlar grubu ortorombik kristal yapısı gösteren aragonit grubudur. Bu grubun ilk üyesi olan aragonit $CaCO_3$, yâni kalsiyum karbonat olmakla beraber kalsitten kristal yapı bakımından ayrılır. Bu serinin ehemmiyet taşıyan diğer üyeleri başlıca witerit $BaCO_3$; strontianit $SrCO_3$ ve kerusit $PbCO_3$tir. Kerusit kurşunun önemli bir mineralidir.

Monoklinik sistemde kristallenen karbonatlar da vardır. Malahit $Cu_2CO_3(OH)_2$ ve azurit $Cu_3(CO_3)_2(OH)_2$ bunların başlıcaları olup birer bakır mineralidirler.

KARBONDİOKSİT;

Alm. *Kohlendioxyd (n),* **Fr.** *Dioxyde (m) de carbone,* **İng.** *Carbon dioxide.* Bir karbon, iki oksijen atomunun kovalent bağlarla bağlanmasından meydana gelen bir bileşik. Renk ve kokusu yoktur. Karbon ihtivâ eden besin vb. maddelerin metabolize edilmesi sonucu meydana gelen bir son üründür.

Solunumdaki yeri açısından hayâtî önem arz eder. Oksijen akciğerlere üst hava yollarını geçerek gelir ve alveolde hemoglobin ile taşınarak alveole getirilmiş olan karbondioksit ile yer değiştirir. Daha sonra karbondioksit oksijenin tâkip ettiği yolla dışarıya verilir. Bitkiler gündüz CO_2 alır, O_2 verirler. Gece ise O_2 alır, CO_2 verirler.

CO_2 serbest gaz hâlinde volkanik bölgelerden çıkan gazlarda, suda çözünmüş olarak ise mâden suyunda bulunur. Şehir ve dağlık bölgelerde değişmek üzere atmosfer havasında ortalama % 0,03-0,04 nisbetinde, egzozda ise % 13 nisbetinde bulunur.

Laboratuvarda CO_2, kızdırılmış kok kömürü üzerinden hava geçirilerek elde edilir. CO_2 kanda belli seviyelerde bulunur ve vücudumuzun tampon sistemlerinden birini meydana getirir. Kanda artması halinde asidoz, azalması halinde ise alkaloz meydana gelir. Bu durumlar dolaylı olarak hidrojen iyonu konsantrasyonunu etkilemesi ile meydana getirir.

Karbonik asit: Karbondioksidin su ile reaksiyonu sonucu meydana gelen zayıf bir asittir: ($CO_2+H_2O \varnothing H_2CO_3$) Gazoz ve soda yapımında kullanılır. Karbonik asit basınç altında şişelere konur, bir kısmı çözünür, bir kısmı ise sıvının üzerinde kalır. Kapak açılınca kaynama sesi vererek dışarı çıkar. çözünmüş kısım ise gazoza, sodaya tat verir.

CO_2 yangın söndürme aracında da kullanılır. Bugün birçok yerde bulunması mecbûrî olan bu araçların aslını basınçla doldurulmuş CO_2 meydana getirir. Kâfi miktarda CO_2 bulunan yerde yanma olayı devam edemez. Çelik tüplerde 50 Atmosfer basınç altında CO_2 saklanır. Tüp içinde basınç sebebiyle sıvı halde bulunur. Musluğu açıldığında CO_2 hızla buharlaşır ve yanmakta olan cismin üzerini örter, hava ile temâsını keser. Böylece yanma olayı durur.

Karbondioksit karı: Sıvı halde bulunan CO_2yi, tüpü eğerek dışarı döktüğümüzde, gürültü ile etrafa dağılır ve sıvı halden gaz haline geçer. Bu değişim için gerekli enerjinin tamamını dışarıdan alamaz (olay çok hızlı cereyan eder) ve bir miktarını kendi içinden alır. Böylece gaz halindeki CO_2 kendini soğutarak donar. Buna karbondioksit karı denir. Bu olaydan faydalanılarak istenildiği anda -80°C lik soğuk ortam elde edilebilir. Dewar kapları bu karın asetonla karıştırılmasıyla meydana getirilen özel

termoslardır. Bu termosların dışarıyla ısı alış verişi olmadığından -80°C'lik ortam elde edilmiş olur.

Atardamar kanında, CO_2 basıncı 120 mm Hg'ye varırsa; baş ağrısı, adale seğirmeleri, oryantasyon bozukluğu, (olmayan şeyleri gören) bir şuur bulanıklığı, konfüzyon, hatta koma görülebilir. Kanda yüksek CO_2 bulunması durumunun tedâvisinde dakikada en fazla 1-3 litre O_2 ve toplardamar yoluyla niketamit verilir.

KARBONDİSÜLFÜR;

Alm. *Kohlendisulfid (n),* **Fr.** *Dioxyde (m) de sulfit,* **İng.** *Carbon disulphite.* Formülü CS_2 olup yanabilen, hemen hemen renksiz olan, oldukça zehirli bir sıvı. Ticârî karbondisülfürün kokusu safsızlıktan ileri gelmekte olup, çürük lahana veya yumurta kokusuna benzer. Karbondisülfür dikkatli depolanmalı ve taşınmalıdır. Buharının konsantrasyonu havada milyonda 20 kadar olduğunda zehirlenme başlar. Havadaki derişimi % 2 ilâ 50 arasında olduğu zaman patlayıcıdır. Böyle bir karışımı sıcak buhar borusu ateşleyebilir.

Karbondisülfür -108,6°C de donar, 46,3°C de kaynar. Spesifik gravitesi 1,261 g/cm^3tür. Suda az çözündüğü halde alkol, eter ve karbontetraklorürde çok çözünür. Madenî ve hayvan yağlarını, mumları, kauçuğu, kükürtü, iyotu ve beyaz fosforu çok iyi çözer.

Karbondisülfür, elektrik fırınında 800-1000°C de kükürt ile kömürün ısıtılması suretiyle elde edilir. Fırından buhar halinde çıkan karbondisülfür yoğunlaştırılarak toplanır.

Karbondisülfür en çok viskos ipeği ve selefon imalâtında kullanılır. Ayrıca, karbon tetraklorürün, ditiyokarbonatların, tiyosiyanatların ve ürenin imalâtında, zirâatte depolanmış tahılların toprağının dezenfekte edilmesinde ve toprakta yuvalanmış hayvanların ödürülmesinde kullanılır.

KARBONHİDRATLAR;

Alm. K*ohlenhydrate.* **Fr.** H*ydrates de carbone.* **İng.** *Carbonhidrates.* Karbon, hidrojen ve oksijenden meydana gelmiş organik bileşiklerden bir sınıf. "**Şekerler" o**larak da bilinirler. Moleküler yapılarında ihtivâ ettikleri toplam hidrojen atomları sayısının oksijene oranı, sudaki gibi (2/1) olduğundan "karbonhidrat" adını almışlardır. $C_n(H_2O)_n$ genel formülü ile gösterilirler (n= 3,4,5,.... gibi rakamları gösterir). Fakat bu formül bütün karbonhidratlara uygulanamaz. Meselâ, deoksiriboz ($C_5H_{10}O_4$) ve rammoz ($C_6H_{12}O_5$) şeker oldukları halde yukarıdaki formüle uymazlar. Diğer taraftan $C_3H_6O_3$ formülü ile gösterilen laktik asit, karbonhidratların genel formülüne uymasına rağmen bir şeker değildir.

Karbonhidratların çoğu canlılar için **temel besin maddeleri**'dir. Yeşil bitkilerde fotosentez sonucu meydana gelirler. Otçul hayvanlar bu ihtiyaçlarını bitkilerden, etçil hayvanlar da otçullardan tedarik ederler. Vücutta 1 gr karbonhidratın yanması sonucunda ortalama 4 kalori açığa çıkar. Selüloz, besin kaynağı olmakla birlikte bitkilerin destek yapısına da giren önemli bir karbonhidrattır.

Karbonhidratların çeşitleri: Moleküllerindeki basit şekerlerin sayısına göre; monosakkaritler, disakkaritler, oligosakkaritler, polisakkaritler gibi gruplara ayrılırlar.

a) **Monosakkaritler:** Su ile daha küçük birimlere parçalanamadıklarından "basit şekerler", "tek şekerler", "monozlar" olarak da bilinirler. Çoğu $C_n(H_2O)_n$ formülüne uyar. Hepsi tatlıdır. Zincir veya halkalı yapıya sâhip olup, genellikle 3-6 arasında karbon atomu taşırlar. Moleküllerindeki karbon sayılarının Lâtincelerinin sonuna "-oz" eki getirilerek gruplandırılırlar. Üç karbonlu olanlar "trioz", dört karbonlular "tetroz", beş karbonlular "pentoz", altı karbonlular "heksoz" adını alırlar. Pentozlardan riboz ($C_5H_{10}O_5$) ve deoksiriboz ($C_5H_{10}O_4$) nukleik asitlerin yapısına girer.

Besin kaynağı bakımından önemli olan monosakkaritler heksozlardır. Bunlardan glikoz, fruktoz (levüloz) ve galaktoz en önemlileridir. Hepsinin kapalı formülleri $C_6H_{12}O_6$ şeklinde olup birbirlerinin izomeridirler.

Glikoz: Üzümde bol bulunduğundan "üzüm şekeri" olarak da anılır. Fotosentezin en önemli ürünüdür. Üzüm ve baldan saf olarak elde edilir. Çeşitli karbonhidratların yapısında da bulunur. Hemen her şeker vücutta glikoza dönüşerek kullanılır.

Glikoz, canlıların en önemli enerji kaynağıdır. Beyin hücrelerinin hayâtiyeti tamâmen glikoz ve oksijen varlığına bağlıdır. Kanda serbest olarak taşınır. Kan şekeri açlık vet oklukla değişir. 100 ml kanda 70-110 mg dolayında bulunur. Vücutta enerji amacıyla kullanılır. Çok sayıda glikozun birleşmesiyle vücutta glikojen sentezlenir. İhtiyaç durumunda glikojen enzimlerle serbest glikoza parçalanıp kullanılır. Fotosentetik organizmalarda glikoz, fruktoza dönüşür.

Fruktoz: Üzüm, incir, dut gibi olgun meyvelerde ve balda bulunur. En tatlı karbonhidrattır. "Meyve şekeri" ve "levüloz" olarak da bilinir. Vücutta glikoza dönüşerek kullanılır.

Galaktoz: Serbest halde pek bulunmaz. Disakkarit olan laktozun ve agar gibi bâzı polisakkaritlerin yapısında mevcuttur.

b) **Disakkaritler:** Birbirleriyle birleşen iki monosakkaritten bir mol su açığa çıkmasıyla meydana gelen şekerdir. "Çift şekerler" de denir. 2. Monosakkarit ∅ Disakkarit + Su. Beslenme bakımından önemli olan disakkaritler; maltoz, laktoz ve sakkarozdur. Bunların yapılarında iki heksoz molekülü bulunur. Hepsinin kapalı formülü $C_{12}H_{22}O_{11}$ şeklindedir. Birbirlerinin izomeridirler. $2C_6H_{12}O_6 \varnothing C_{12}H_{22}O_{11} + H_2O$. Tatlılık dereceleri farklıdır.

Maltoz: "Malt şekeri" ve "arpa şekeri" de denir. İki glikoz molekülünden meydana gelmiştir. Çimlenmiş arpa ve tahıl nişastasından bitkisel amilaz enziminin hidroliziyle elde edilebilir. Bitki maltında ve birçok kavak türünde mevcuttur. Tatlılığı az, bulunmasız or olduğundan şeker olarak kullanılmaz. Sindirim kanalında maltoz enzimiyle glikoz moleküllerine ayrıştırılarak kana verilir.

Laktoz: "Süt şekeri" de denir. İnsan ve hayvan sütlerinde bulunur. Bir molekül glikoz ile bir molekül galaktozdan meydana gelmiştir. Tatlılığı en az olan şekerdir. Tatlı sevmeyen bâzı hastalar tarafından şeker yerine kullanılır.

Sakkaroz: "Sükroz" veya "çay şekeri" de denir. Glikoz ve fruktozdan meydana gelmiştir. Fotosentetik bitkilerde, şekerkamışı ve şeker pancarında bulunur. Çay şekerinin % 99,6'sı sakkarozdur.

c**) Oligasakkaritler:** Üç ile altı arasında monosakkaritin birleşerek dehidrasyonu (su açığa çıkması) ile meydana gelirler. Bâzı bitkilerde serbest olarak bulundukları gibi, karbonhidrat olmayan çeşitli maddelerin yapısına da katılırlar. Üç monosakkaritten ibâret olanlara "trisakkarit", dörtlü olanlara "tetrasakkarit" denir.

Raffinoz, heksozlardan türeyen önemli bir trisakkarittir. Fruktoz, glikoz ve galaktoz moleküllerinden meydana gelmiştir. Şeker kamışında, okaliptüs türü ağaçlarda, pamuk tohumunda bulunur. Şeker üretimi esnâsında melasta toplanır.

d**) Polisakkaritler:** Çok sayıda (n tâne) monosakkaritin, "n-1" adet su molekülü kaybetmesiyle meydana gelen büyük moleküllü bileşiklerdir. "Kompleks şekerler" de denir. n. Monosakkarit ∅ Polisakkarit + (n-1) H_2O. Yalnız heksoz veya pentoz birimlerinden meydana gelenler olduğu gibi, bâzıları da hem heksoz hem pentoz birimleri ihtivâ ederler. Heksozlardan türeyenlerin genel formülü $(C_6H_{10}O_5)n$, pentoz ihtivâ edenler ise $(C_5H_8O_4)n$ şeklinde gösterilir.

Polisakkaritler tatsız olup, çoğu suda erimez. En önemlileri; nişasta, glikojen ve selülozdur. Çok sayıda glikoz molekülünün birleşmesinden türemişlerdir. Meydana gelişleri; $n.(C_6H_{12}O_6) \varnothing (C_6H_{10}O_5)n. H_2O + (n-1) H_2O$ şeklinde gösterilebilir. Aralarındaki fark, glikoz moleküllerinin sayısı ve birbirlerine farklı bağlanış biçimlerinden kaynaklanır.

Nişasta: Çok bilinen bir polisakkarittir. Yaklaşık 500 ilâ 10.000 glikoz molekülü ihtivâ eder. Çeşitli bitkilerin kök, tohum ve meyvelerinde yedek besin maddesi olarak depolanır. Tekc insli bir madde değildir. Glikozdan yapılmış düz bir zincir olan "amiloz" ile dallanmış olan "amilopektin" moleküllerinden meydana gelmiştir. Amiloz nişastanın % 20'sini, amilopektin % 80'ini teşkil eder. Hidroliz esnâsında (n-1) sayıda su alarak, sindirim enzimleri yönetiminde glikoz birilerine parçalanır. Sıcak suda kalloidal olarak çözünür. Nişastanın ayıracı iyottur. İyot eriyiğinde mavi renge boyanır. Isıtılınca renk kaybolur.

Glikojen: Çok sayıda glikoz molekülünün birleşmesinden meydana gelen dallanmış zincir biçimindeki bileşiklerdir. Glikoz, insan ve hayvanların karaciğer ve kaslarında enzimlerin aracılığı ile glikojene çevrilerek enerji kaynağı olarak depolanır. Glikojen molekülü, 3000-60.000 kadar glikoz molekülünden meydana gelmiştir. Nişastaya çok benzediğinden, "hayvan nişastası" olarak da bilinir. Suda nişastadan daha kolay çözünür. Karaciğer, gerektiğinde glikojeni glikoza parçalayarak kana verir. Kaslardaki glikojen ise, glikoza dönüşerek enerji amacıyla kullanılır.

Selüloz: Çok sayıda (200-3000) glikozun birbirine göre ters dönerek bağlanması sonucu meydana gelen düz zincir şeklindeki bileşiklerdir. Polisakkaritler içinde en bol bulunanıdır. Bitkilerin hücre duvarlarında, meyve kabuklarında ve ağaçların odunumsu kısımlarında bulunur. Bitkilere sertlik ve desteklik kazandırır. Ağaçlarda % 50, pamuk liflerinde % 98 oranında mevcuttur. Yeryüzündeki bütün bitkilerdeki toplam karbon miktarının yarıdan çoğu selülozun yapısında bulunur. Suda çözünmez. İnsan sindirim sisteminde, selülozu birimlerine ayrıştıracak enzim bulunmadığından sindirilemez. Bu yüzden enerji yönünden değersizdir. Bağırsak hareketlerini kolaylaştırıcı ve kabızlığı önleyici etkisi vardır.

Otçul hayvanların sindirim sistemlerinde, selülozu glikoza parçalayabilen enzimlere sâhip bakteri ve protozoalar bulunur.

Glikoz, bitki hücrelerinde nişasta, hayvan hücrelerinde glikojen olarak depolanmasaydı, küçük molekülleri hücre dışına çıkabilirdi. Bu büyük moleküller ise plazma zarından geçemezler.

KARBONMONOKSİT;

Alm. *Kohlenoxyd (n),* **Fr.** *Oxyde (m) carbone,* **İng.** *Carbon monoxide.* Karbonun yeterli oksijen veya hava olmaması durumlarında yanmasıyla meydana gelen bir gaz.

Renksiz, kokusuz bir gazdır. Bâzan görüldüğü gibi, sobalarda mavi bir alevle yanar. Çok kuvvetli bir zehirdir. Solunan havada konsantrasyonu artarsa, kana geçer ve oksijenin taşındığı hemoglobine O_2'den daha kolay bağlanır. Yâni bütün CO'lar bitmeden O_2 bağlanamaz. Bu bakımdan oksihemoglobin meydana gelemez ve kanda karboksihemoglobin artar, dokulara oksijen taşınamaz ve hücre ölümü meydana gelir. Zehirlenme tablosunda başağrısı, görme bozuklukları, uyku hâli, zihnî bulanıklık ve koma vardır. Yargı kâbiliyeti bozulur ve sezgi kaybolur. Sonuçta kalıcı beyin hasarı meydana gelebilir. Ayrıca nevrasteni, depresyon görülebilir. Belirgin iyileşme durumunu oksijensizliğe ikincil gelişen ansefalopati tâkib edebilir. Organik psikozlar aylarca sürebilir, fakat sonu nisbeten iyi biter. Tedâvisi mekanik bir solunum aracı ile saf oksijen verilmesi veya âcil durumlarda ağızdan solunum yoluyla yapılır.

Endüstride jenaratör gazı, su gazı, kuvvet gazı ve hava gazı içinde kullanılır. Yakıt olarak da kullanılmaktadır.

Kömür sobasında kömür akkor olunca üzerinde çok defa mavi bir alevle CO'in yanışı görülebilir. Eğer bu bölgeye giren hava yâni oksijen yeterli olmazsa ortaya çıkan karbonmonoksit, karbondioksit haline gelemez, yükseltgenemez. İyi çekmeyen sobalarda bu durum meydana gelebilir. O zaman zehirlenme olayı hâsıl olur. Fakat karbonmonoksitin zehirlenme yapabilmesi için havada belli nisbette bulunması gerektiği unutulmamalıdır.

KARBORONDUM;

Alm. *Karborund (-um) (n),* **Fr.** *Carborundum (n),* **İng.** *Carborundum.* Kimyâsal adı silisyumkarbür (SiC) olup kristal yapısı elmasa benzeyen ve elmas gibi sert olan bir madde.

Elmas ve bor karbürden başka her türlü maddeyi keser. Ticârî karborondum, yanar döner renkte veya siyahtır. Silisyum dioksit ile kömürün elektrikli fırınlarda ısıtılması ile elde edilir.

Matkap ve torna bıçaklarının uçlarında kullanılır.

KARBÜRATÖR;

Alm. *Carburetor (n),* **Fr.** *Carburateur (m),* **İng.** *Carburettor.* Silindirlerde yanacak olan hava yakıt karışımını hazırlayan benzinli motorların önemli bir parçası. On dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru ortaya çıkan ilk karbüratörler "yüzey karbüratörü" olarak adlandırılırdı. Bunlarda hava, yakıtın yüzeyi üzerinden geçirilerek emilir. Böylece havaya karışarak yanıcı bir karışım meydana getiren yakıt buharı motora verilirdi. Daha sonra geliştirilen fitilli karbüratör de bu ilkeye göre çalışırdı ama, bunlarda hava yakıtın üzerinden değil, bir uçları yakıta batırılmış fitilin üstünden geçirilirdi. Yakıt fitillerinden buharlaşarak havaya karışırdı. Bu buharlaşmayı kolaylaştırmak maksadı ile motordan gelen sıcak havadan faydalanılırdı. Günümüzde kullanılan karbüratörler geliştirilinceye kadar çok değişik tipte karbüratörler yapılmıştır.

Hava-Yakıt Karışımı

Karbüratör, motorun emme gücünden faydalanılarak yakıtı küçük sıvı zerrecikleri hâline getirir ve buharlaştırır. Karbüratörde hava yakıt karışımının oranı "jikle" veya "ventüri" adı verilen daralan bölüm yardımı ile ayarlanır. Bu bölümden geçen havanın hızı artar ve dolayısıyle basınç düşer, bu sûretle yakıt emilir. Böylece hava-yakıt karışımı silindirlere gider. Genellikle 1/15 oranında yakıt/hava karışımı elde edilir. Ancak soğuk havalarda motorun çalışması için karışımın daha zengin olması, yâni yakıt oranının artması lazımdır. Motora giren hava-yakıt karışımının miktarını ventürinin arkasına yerleştirilen gaz kelebeği belirler. Açıldığı zaman motora giren yakıt miktârı artar. Kapandığı zaman ise geçen yakıt miktarı asgariye iner. Bu sebepten gaz kelebeği motorun çalışma hızını ayarlar. Günümüzde genellikle iki tip karbüratör kullanılır. Bunlar:

1. Sabit (Değişmez) püskürmeli karbüratör: Bu tip karbüratörlerde değişmez büyüklükte memeler ile gerektiği zaman bütün yakıt püskürtme sistemini harekete geçiren bir hızlandırma pompası vardır. Rölanti memesi öteki memelerin tümünü görev dışı bırakır ve hava akımına sürekli olarak çok az mikdarda yakıt karıştırır. Böylece motor düşük devirde çalışır. Öteki memelerin bir bölümü karışımın "aşırı zengin" olmasını önlemek için, ventüriden az miktar hava karışacak şekildedir.

2. Değişken püskürmeli karbüratörler: Bu tip karbüratörlerde motorun hızı, gaz kelebeğinin konumuna bağlıdır. İçlerinde bir şamandıra bulunan küçük bir yakıt deposu vardır. Şamandıra, yakıt belirli bir seviyeye ulaşıncaya kadar yükselip ana depodan gelen benzini keser.

Şamandıra, böylece, karbüratöre çok fazla benzin gelmesini önleyip bir denetim subabı vazifesi yapar.

Yarış otomobillerinde olduğu gibi üstün performans göstermesi istenen motorlarda, değişiklik yapılması gereken parçaların başında karbüratör gelir. Bu tür motorlarda, bir yerine iki karbüratör bulunabilir ve her karbüratörde yan yana dizilmiş iki veya dört boğaz yer alabilir.

KARDELEN (Galanthus sp);

Alm. *Schneeglöckchen (n),* **Fr.** *Perceneige (f),* **İng.** *Snowdrop.* **Familyası:** Nergisgiller (Amaryllidaceae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Memleketimizin çoğu yerinde dağlık bölgelerde.

Şubat, nisan ayları arasında çiçek açan, 10-30 cm yüksekliğinde, çok yıllık, soğanlı, otsu bir bitki. Yapraklar 2-3 şeritsi, uçları küt, alt tarafları beyazımsı renkli bir kılıfla sarılıdır. Çiçekler beyaz, çan şeklinde, iç taç yaprakları dış taç yapraklarından farklı, tabanları yeşil benekli, bir sap üzerinde bir veya birkaçı birarada sarkık salkım durumundadırlar. Bitki soğanından üretilir.

Kullanıldığı yerler: Süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir. Galantamin alkaloitini taşır. Bu alkaloidin göz bebeğini daraltıcı etkisi vardır ve çocuk felci hastalığı geçtikten sonra hastalık ardından görülen bozukluklara karşı kullanılır.

KARDİNAL;

Alm. *Kardinal (m),* **Fr.** *Cardinal (m),* **İng.** Cardinal. Hıristiyanlıktaki Katolik mezhebi reisini seçen meclisin azası olan başpapazların herbiri. Bu ünvânı taşıyanlar kardinaller meclisini meydana getirirler. Vekil kardinal tâbiri Roma piskoposluğu vazîfesinde, papaya vekâlet eden kardinal için kullanılır.

Hıristiyanların din adamlarına "prétre", yâni "papaz ve keşiş" denir. Ortodoksların en büyüğüne "patrik", orta derecelerdeki papazlara "pasteur" denir. **İncil** okuyucularına "kıssîs", kıssîsin üst derecesine "üskûf" ismi verilir. Bunlar bizdeki müftî karşılığıdır. Üskûflerin yüksek derecesindekilere "evéque" veya "piskopos", daha yükseklerine "arşövek" veya "metropolit" veya "matran" adı verilir. Bunlar kâdıları, yâni hâkimleridir. Kilisede âyin yaptıranlara "cosilik", aşağı derecedekilere "curé" veya "şemmâs" ve kilise hizmetçilerine "ermite" veyâ "şemâmise" denir. Yalnız ibâdetle meşgûl olanlara"râhip" denir. Papa Roma'dadır. Bundan sonrakiler"kardinal" diye tanınır.

Eski Roma'da bu ünvan, papanın en mühim müşâvirleri olan piskopos ve râhiplere verilmekte idi. Târihteki zaman içinde nüfuzları çok artmış ve papanın tek seçicileri olmuşlardır. Kardinal olmak için papaz olmak şarttır. Kardinaller, kral âilesindeki prenslerle aynı seviyede tutulmuşlardır.

Kardinallik, bütünüyle kilise hukûkuna dayanır. Kilise hukûku kardinallerin vazîfesini şöyle târif eder: "Kardinaller, papalığın senatosunu teşkil ederler. Katolik kilisesinin idâresinde onun başlıca müşâvir ve yardımcılarıdır."

Yeni kardinal atama papanın yetkisindedir. Papa kardinallerden meydana gelen bir toplantıda yeni kardinallerin adlarını açıklar. 1586'da Birinci Sıxtus kardinal sayısını yetmişle sınırladı. Bunlardan altısı kardinal piskopos, ellisi kardinal papaz on dördü kardinal diyakozdu. Yirmi üçüncü Johannes'in bu kısıtlamayı kaldırmasından sonra kardinal sayısı yüz'ü aştı. Papanın seçiminden sonra halka açık bir törenle kardinallere kardinallik simgeleri olan kırmızı başlıkla yüzük takılır.

KARDİNALKUŞU (Cardinalis cardinalis);

Alm. *Kardinal (m),* **Fr.** *Cardinal (m),* **İng.** *Cardinal.* **Familyası:** İspinozgiller (Fringillidae) **Yaşadığı yerler:** Kuzey Amerika'nın güneyindeki orman ve çayırlarda. **Özellikleri:** 20 cm boyunda, kırmızı renkli, tepeli ve konik gagalı, ötücü bir kuş. **Çeşitleri:** Kırmızı kardinal, boz kardinal, Virginia kardinalı en meşhur türleridir.

20-23 cm boyunda, kırmızı tüylü bir Amerikan ispinozu. Başının tepesinde kırmızı renkli bir hotoz bulunur. Tâne yemeye elverişli kalın ve kavisli bir gagası vardır. Gaga ve tüyleri kırmızı olduğu halde, gözlerinin kenarları, çenesi ve gerdanının üst kısmı siyahtır. Kısa ve yuvarlanmış kanatlı, etli bir kuştur. Yazın dağ ve ormanlarda yaşayıp, kışın ovalara iner. Yazın çift dolaşır, kışın küçük sürüler meydana getirirler. Göçmen değildirler. Şiddetli kışlarda köylere sokularak, ambarlara girmeye çalışırlar.

KARDİT;

Alm. *Herzenzündugn (f),* **Fr.** *Cardite (f),* **İng.** *Carditis.* Kalbin bakteri, virüs, mantar gibi mikroplar tarafından veya başka faktörlerle iltihaplanması. Kalbi dıştan çevreleyen zarın iltihabına perikardit, kalp

kasının iltihâbına miyokardit, kalbin iç yüzünü döşeyen zarın iltihâbına endokardit denir. Hepsi birlikte olursa pankardit ismini alır.

a) **Akut (had) perikardit:** Bâzı enfeksiyon hastalıkları, bağ dokusu hastalıkları(eklem romatizması, romatoit artrit vb.) allerjik ve otoimmün hâdiseler, akciğer kanserinin kalbe doğru yayılması, üremi, nikris hastalığı, travmalar ve kalp ameliyatları buna sebeb olabilmekte, bâzan da sebep bulunamamaktadır.

Göğüs ağrısı, en sık rastlanan şikâyetlerdir, fakat şart değildir. Bu ağrı nefes almakla, yutkunmakla, hareketlerle ve düz yatınca artar. Teşhisin konulmasında kalbin muâyenesi, elektrokardiyografinin yardımı büyüktür. Asıl tedâvi altta yatan sebebe yönelik olmalıdır. Ayrıca hastanın ağrısı dindirilir. Gerekiyorsa kalp zarları arasında biriken su katetlerle dışarı çekilir ve streoid verilebilir.

b) **Kronik (müzmin) konstriktif (kısıtlayıcı) perikardit:** Oldukça nâdir görülür. Çoğunda altta yatan sebeb bulunamaz. Tüberküloz, diğer bâzı enfeksiyonlar, kanserlerin yayılmaları veya kalp zarları arasındaki bir kanamaya bağlı olarak husûle gelebilir. Bu durumda kalınlaşmış, kireçlenmiş perikard, kalbin kanla yeterince doluşunu engellemektedir. Buna bağlı olarak kalbin attığı kan miktarı azalır, kalbin çalışma hızı artar. Karın şişliği, nefes darlığı, ayak bileklerinde ödem, çarpıntı iştahsızlık ortaya çıkar. Kesin teşhis röntgen filminde kireçlenmiş perikardın görülmesiyle konulur. Kalp sesleri hafiflemiştir. Tek etkili tedâvi şekli, kalınlaşan perikardı cerrâhî olarak çıkarmaktan ibârettir. Ayrıca altta yatan sebeb varsa o da tedâvi edilir. Hastanın şikâyetleri de giderilmelidir.

c) **Miyokardit:** Difteri, chagas hastalığı, trişinoz (domuzlardan geçer), toksoplazmaz (en çok domuz ve kabuklu deniz hayvanlarından geçer) ve bâzı viral enfeksiyon hastalıklarında (meselâ ağır grip, çocuk felci) miyokardit, o hastalığın önemli bir parçasını teşkil eder. Mikropların kana karışması esnâsında kalp kasında bâzan yer yer iltihaplanmalar gelişir. Had eklem romatizmasında da miyokarditin yeri çok mühimdir.

Birçok enfeksiyon hastalığında da miyokarditin hafif şekli görülür. Burada sâdece kalbin hızlı çalışması ve bâzı elektrokardiyografi değişiklikleri söz konusudur. Difteriye bağlı miyokarditlerde, kalp hızında bir yavaşlama söz konusu olabilir. Ayrıca sağ ve sol kalp yetmezliklerine âit şikâyet ve belirtiler görülebilir (nefes darlığı, iştahsızlık, öksürük, kalp büyümesi, ödem vb.). Şok tehlikesi veya âni ölüm tehlikesi de vardır. Genel bir hastalık sırasında ölçüsüz bir çarpıntı (nabzın yüzün üzerinde olması) ve aşırı bir kalp büyümesi tesbit edilirse, miyokardit düşünülmelidir.

Özel bir tedâvisi yoktur. İstirahat ve kalp yetersizliğinin genel tedâvisi gereklidir. Altta yatan sebep de tedâvi edilmelidir.

d) **Endokardit:** Enfeksiyonlu endokardit bakterilere, mantarlara veya riketsiyalara bağlı olabilir. Had (akut) veya hadde yakın (subakut) gidiş gösterir. Sağlam kalpte oturması çok nâdirdir. Önceden hastalanmış olan bir kalp kapağı veya doğuştan gelen bir anormal yapı üzerine oturabilir. Enfeksiyöz endokardit, daha ziyâde romatizmal kalp hastalığı olan genç kadınlarda görülmektedir.

Dişlerin ayrılmaz bir parçası olan streptokokküs vridans isimli mikroorganizmalar en mühim endokardit sorumlularıdır. Diş çekimi, bâdemcik ameliyâtı, anjini tâkiben bir endokardit gelişebilir.

Enfeksiyona bağlı olarak “vejetasyon” ismi verilen bir takım gevrek yapılar kalp zarı üzerinde meydana gelir. Bu vejetasyonların kopup kan dolaşımına karışarak organlara âit damarları tıkamaları netîcesinde bir çok belirtiler ortaya çıkar. Halsizlik, ateş, kansızlık deride kanama odakları, çomak parmak, dalak büyümesi, kalpte ilâve ses duyulması, idrarla kan gelmesi söz konusu olabilir. Bâzen de koma, havâle ve yarım vücut felci görülebilir. Kesin teşhis, kan kültürü ile kanda mikrobun tesbit edilmesiyle konulur.

Hastalığın antibiyotiklerle kontrol altına alınmış olduğu durumlarda dahi, ölüm riski fazladır. zîrâ kalp kapaklarında ağır tahribat meydana gelmektedir.

Tedâvinin etkili olabilmesi için, hastalığa yol açan mikroba karşı etkili bir antibiyotikle gecikmeden tedâviye başlamak gerekir. En etkili ilâçlar penisilin ve streptomisindir. Başarılı bir tedâviden sonra doğuştan olan bir kalp hastalığının düzeltilmesi veya bir kapak değişimine gidilmesi için bir cerrâhî müdâhale gerekebilir.

Streptokokus viridans enfeksiyonlarının önemine binâen, doğuştan olan veya kalp kapağı hastalığı olan şahıslarda diş hastalıklarının tedâvisinden önce (bir saat önce) kas yoluyle penisilin zerk edilir ve üç gün süre ile buna devâm edilir.

KARDİYOLOJİ;

Alm. *Kardiologie, Kadiologie (f),* **Fr.** *Cardiologie (f),* **İng.** *Cardiology.* Kalbin ve damarların anatomi,

fizyoloji ve patolojisini inceleyen bilim dalı.

Dâhiliyenin bir alt branşı olan bu bilim dalı, üniversite hastaneleri ve özel bâzı hastânelerde başlıbaşına bir branş olmuştur.

Kardiyoloji kalp ve damarlara âit bozuklukların teşhis ve tedâvisi ile uğraşır. Kalp muayenesinde genel dört muayene metodu uygulanır. Gözle inceleme, el ile muayene, parmakların üzerine vurularak çıkan sesi değerlendirme ve dinleme âleti ile kalbi dinleme.

Kalp-damar sistemi bir bütün olduğu için bir yerde olan hâdise bütün sistemi etkiler. O sebeple hastalıkların teşhis ve tedâvisinde bu husus göz önünde tutulmalıdır.

Kardiyolojinin günümüzde çok sık rastlanan romatizmal kalp hastalıkları, damar sertliği, koroner arter hastalıkları sebebiyle önemi çok artmış ve ona paralel olarak da gelişmiştir.

Bugün açık kalp ameliyatları, çok ince koroner damar (kalbin kendini besleyen damarlar) ameliyatları başarıyla yapılmaktadır.

Röntgen (kalbe özel çekilmiş röntgen), kalp elektrosu (grafisi) önemli teşhis metodlarıdır. Ayrıca anjiografi (damar içine boyalı madde vererek filmini çekme), ekokardiyografi (kalbe özel ses dalgaları göndererek yansımaları yazdırma), sintigrafi, kateterizasyon (özel âletlerle bacak damarlarından kalbin içine girerek kalbin basınçlarını ölçme, boyalı madde vererek filmini çekme) ile teşhis imkânları artmıştır. Myokard scanning'i ile de kalp kasının durumu hakkında bilgi edinilmektedir.

Kardiyoloji dalında ihtisasını tamamlayan hekimlere kardiyolog denmektedir.

KARE;

Alm. *Quadrat (n),* **Fr.** *Carré (m),* **İng.** *Square.* Kenarları ve açıları birbirine eşit dörtgen. Bütün açıları 90 derecedir. Köşegenleri eşit ve birbirine dik olarak ortalar. Karenin çevresi bir kenar uzunluğunun dört katına eşittir. Bir dikdörtgenin alanı iki kenarının çarpımı olduğuna göre bir karenin alanı, bir kenar uzunluğunun karesine eşittir. Bir sayının kendisi ile çarpımına kare denmesinin sebebi budur. Karenin köşegeninin boyu V2a dır.

Bir sayının karesi, bu sayının sağ üst kısmına yazılarak gösterilir. Meselâ 17'nin karesi 17^2 şeklinde ifâde edilir. Bir sayı ister (-) negatif, ister (+) pozitif olsun karesi dâimâ (+) pozitiftir.

Bir sayının kare kökü: bir sayı eşit iki çarpana ayrılırsa bu çarpanlardan herbirine o sayının kare kökü adı verilir. Meselâ: 25= 5x5 ise 25'in karekökü ±5'tir denir. Karekök ( ) işâreti ile gösterilir. Negatif (-) gerçel sayıların kare kökü reel bir sayı değildir. Başka bir ifâde ile gerçel sayılar kümesinde (cümlesinde) negatif gerçel sayıların kare kökü yoktur.

KARGA (Corvus);

Alm. *Rabe (m),* **Fr.** *Corbeau (m),* **İng.** *Crow.* **Familyası:** Kargagiller (Corviae). **Yaşadığı yerler:** Yeni Zelenda ve Büyük Okyanus adaları hâriç, dünyânın her tarafında bulunur. **Özellikleri:** İri ve güçlü gagalı, ötücü kuşlar. Tohum, böcek ve avladıkları kuşların etiyle beslenirler. **Ömrü:** 100 yıl kadar. **Çeşitleri:** 200 kadar türü mevcuttur. Ekin kargası, ala karga (kestâne kargası), kara karga, leş kargası, köknar kargası, dağ kargası, kızılca karga, hırsız karga, gökçe karga meşhurlarıdır.

Kargagiller âilesinden, geniş kanatlı, alın ve sivri gagalı, kuvvetli ayaklı, yarı yırtıcı, gezici ve ötücü kuşların genel adı. Kuzgun (kara karga) en irilerindendir. Boyu 70 cm kadardır, kanat açıklığı 90 santimetreyi bulur. Çoğunun tüyleri siyahımtrak ve mâvi metal parlaklığındadır. Tohum, böcek, leş ve avladıkları küçük kuşlarla beslenirler. Kuşların yuvalarından yumurta ve yavrularını çalar, fâre ve yavru tavşanları da avlayıp yerler. Ekin saplarını kanatları ile yere yatırıp kırar, tohumları yer, filizleri söküp yağma ettiğinden çiftçiler tarafından sevilmezler. Kargalar hırsızlığı ile meşhur, çirkin sesli hayvanlardır. Toplu halde yaşarlar. Eşler birbirine tutkundur. Yuvalarını eski kuleler, sarp kayalar ve yüksek ağaçlar üzerine kurarlar. Gübreleri keskin olduğundan ağaç dibini kuruturlar. Soğuk ve sıcağa dayanıklı ve uzun ömürlüdürler. 100 yıl kadar yaşarlar. Çoğu göçmendir. Yazın, dişiler yeşilimsi kabuklu ve gri benekli 4-5 yumurta yumurtlarlar.

Ufak kuşların yuvalarını bozmaktan, parlak mâdenî ve cam eşyâları çalıp saklamaktan hoşlanırlar. Karga, yavruyken evcilleştirilebilir. Papağan gibi birkaç kelime öğretilip söyletilebilir. İnsan sesini taklit edebilirler. Köpek gibi havlar, insan gibi güler, kumru gibi sesler çıkarırlar. Buna rağmen hâin huyludurlar. Tavşan, tavuk ve kaz gibi evcil hayvanları öldürür, çıplak ayakla gezenlerin ayaklarını ısırırlar. Hattâ küçük çocuklar için büyük tehlikelidirler. "Besle kargayı oysun gözünü" sözü meşhurdur.

KARGI;

Alm. *Speer, Spiess (m), Lanze (f),* **Fr.** *Lance (f),* **İng.** *Pike, javelin, lance.* Ucunda sivri demiri olan mızrağın adı, temrenli mızrak. Kök olarak sokmak, deşmek mânâsına gelen karmaktan gelir. Çok eskiden beri çeşitli milletlerin ordularında kullanılan kargıların değişik tipleri vardı. Bütün Türk boylarının, İslam-Türk devletlerinin ortaçağ boyunca çeşitli kargılar kullandıkları bilinmektedir. Büyük Selçuklu Devleti ordusunda kullanılan hatti ve gargı adı verilenleri Bahreyn'de yapılırdı. Yeniçeriler, ilk zamanlar harp silâhlarına ilâveten kürde adını verdikleri kargıyı da harplerde mahirâne bir şekilde kullanırlardı.

KARIN;

Alm. *Bauch (-höhle f), Leib (m),* **Fr.** *Abdomen, ventre (m),* **İng.** *Abdomen, belly.* Üstteki diafragma kası, altta leğen kemiklerinin üzerini örten ve özel bir yapı arz eden pelvik diafragma denen zar ve kaslar topluluğu; arkada omurga ve sırt kasları, önde ise karın ön duvarları kaslarıyla sınırlandırılmış vücut bölgesi. Karın, içi bir torbaya benzeyen ve mîde, ince barsak, kalın barsak, karaciğer, dalak gibi iç organları örten karın zarıyla kaplıdır. Böbrekler, böbrek üstü bezleri, büyük damarlar ve pankreas, karın zarı dışında kalır.

Karnın büyük çoğunluğunu barsaklar doldurur. Ortada, ince barsaklar düzensiz bir yığın meydana getirir ve sağ alt kadranda kalın barsağa açılırlar. Kalın barsaklar, sağ yandan yukarı çıkar, yatay olarak sol tarafa geçer, sol kenardan aşağı iner, ortaya gelir ve anüsle sonlanır. Karaciğer sağ üst köşede, dalak sol üst köşede bulunur ve normal muâyenede ikisi de ele gelmez. Böbrekler, pankreas, büyük damarlar daha derinde yer alır. Karnın en alt orta kısmında bulunan mesâne, içi aşırı dolu olduğunda ele gelebilir.

Birçok sistemik ve başlangıcı karında olan hastalık, karın ve karın cildinde bulgu verir. Muâyene ve teşhiste doktor, karın bölgesi bulgularından çok faydalanır.

Çok sık rastlanan karın ağrısı basit sindirim bozuklukları, barsak spazmına bağlı olabileceği gibi, enfeksiyon hastalıkları veya kanser gibi ağır hastalıklarda da olabilir. Şiddet ve süresi araştırılmalı, sebebi mutlaka aranıp, bulunmalıdır.

Karın zarı iltihâbı (Peritonit): Karın zarı denilen peritonun iltihaplanmasına verilen ad. Peritonit denilince genel olarak akut (had) peritonitler anlaşılır. Müzmin peritonit ise, sâdece tüberküloz peritoniti için kullanılmaktadır.

Peritona mikropların yerleşip üremeleri genellikle iki şekilde olur. Birincisi dışarıdan bir etkiyle husûle gelmesidir ki, bunlar çeşitli yaralanmalar ve ameliyat sebepleriyle meydana gelebilir. Ameliyattan sonra bir saat içinde her bir santimetrekarede 60.000 bakteri bulunur. Buna sebep ise dikiş yetersizlikleri, sterilizasyonları tam yapılmamış âletler ve eldivenlerin kullanılmaları, karın içinde yabancı cisim unutulması, diğer organların hasara uğramasıdır.

Peritonitlerin gelişmesinde ikinci bir yol da herhangi bir dış âmil veya yaralanma olmadan, çeşitli iç organların hastalıkları sebebiyle delinmeleridir. Böylelikle karın zarına ulaşan organın içindeki muhteviyat veya mikroplar kısa bir süre sonra şiddetli bir akut peritonit tablosuna yol açarlar. Bunların arasında sık rastlanılanlar apendiks delinmesi, mîde-duodenum ülseri delinmeleri ve safra kesesi delinmeleridir. Kadınlarda tüp delinmeleri de görülebilir. Delinmenin dışında iltihaplı bir organdan karın zarına mikrop yayılması karaciğer dalak ve böbrek etrâfı apselerinde görülebilir. Kızıl, zâtürre, yılancık, kemik iltihabı gibi durumlarda da mikroplar kan yoluyla karın zarını iltihaplandırabilirler.

Peritonitin sebebi olarak uzak veya yakın hiçbir sebep bulunamamışsa, "primer peritonit" tâbiri kullanılır.

Karın zarı iltihaplanmağa başladığı zaman, önce, karın içinde yeri tesbit edilemeyen müphem ağrılar duyulur. Zamanla artan ağrılar bütün karın duvarını tutar. İçi boş organların delinmesinde ise ağrı bıçak saplanır tarzda çok şiddetlidir. İştahsızlık, bulantı, kusma, titreme, gaz ve gaita çıkaramama ve susuzluk hissi duyarlar. Barsak sesleri dinleme âleti ile duyulmaz.

Hastanın bütün bu şikâyetler arasındaki duruşu tipiktir. Burunları sivrilmiş, gözler ve yanaklar çökmüş, kulakları soğuk, yüz soluk ve hasta korku içindedir. Hastanın karnı ileri devrelerde tahta gibi serttir.

Karın içi organ delinme ve yırtılmalarına bağlı olarak veya batın içine nofiz dış kaynaklı yaralanmalarda meydana gelen peritonitlerde tedâvi ameliyattır. Ancak akut pankreotit, pnomokoksik ve diğer septik (bakteriyel) peritonitler ile organ yapışıklıklarına sebeb olmadan erken safhada teşhis edilmiş tüberküloz peritonitlerde, önce tıbbî tedâvi denenmelidir. Genellikle de ameliyata gerek kalmaz. Çünkü bakteriyel özellikle tüberküloz peritonitte karın içinde protein (albumin)den zengin litrelerce mâyi birikir. İyi bir tıbbî tedâviyle bu mâyi tekrar vücut (damarlar) tarafından emilir.

KARIN ZARI (Periton);

Alm. *Bauchfell, Peritoneum (n),* **Fr.** *Péritaine (m),* **İng.** *Peritoneum.* Karın içi organların çoğunu saran ve askıya alan iki katlı bir zar. İki katı arasında bir boşluk teşekkül eder. Bunun içinde çok az sıvı vardır. Onikiparmak barsağı hâriç, bütün barsakları sarar ve karın arka duvarına asar. Kalın barsak son kısmı ile dölyatağı arasında duglas çukuru meydana gelir ki karın boşluğunun en alt kısmıdır. Bunun erkekteki karşılığı, kalın barsak ile mesâne arasında bulunur. Karın içine sıvı toplanınca ilk olarak burada birikir. Dolayısıyla karın içi iltihâbî hâdiselerde duglasın, parmakla makattan girilerek muâyenesinde hassas bulunması, erken teşhis yönünden çok mühimdir.

Karaciğer ve mîde, karın zarı ile sarılır. Pankreas ve onikiparmak barsağının sâdece ön yüzlerini sarar. Böbrek ve böbrek üstü bezi, alt taraflara giden ana damarlar, zarın dışında kalır.

Görevi karın içi organları sâbitleştirmek, darbelerden korumak ve mikroplara karşı ilk engeli teşkil etmektir.

Pozisyonu ve yapısı sebebiyle çok çabuk mikrop istilâsına uğrar ve karın zarı iltihâbı meydana gelir. Bu hastalıkta karın sert, ağrılıdır. Barsak sesleri dinleme âletiyle duyulmaz. Bulantı kusma olur. Bu hastalık tablosu genellikle karın içinde olan bir bozukluğa ilâveten meydana gelir. Zemindeki sebeb aranmalıdır.

Bâzı hastalıklarda karın boşluğu içinde sıvı birikebilir. Kadınlık organlarının tümörleri, karaciğer hastalıkları(siroz) karında sıvı (ascites) birikiminin önde gelen sebeplerindendir.

KARINCA (Formica);

Alm. *Ameise (f.pl),* **Fr.** *Fourmi (f.pl.),* **İng.** *Ant.* **Familyası:** Karıncalar (Formicidae). **Yaşadığı yerler:** Buzlu kutup bölgesi hâriç, dünyânın her tarafında; en fazla tropik bölgelerde bulunurlar. **Özellikleri:** Cemiyet hayâtı yaşayan böceklerdir. En küçükleri 2 mm, en büyükleri 18 mm'dir. Sonbaharda yuvalarının donmayan derin kısımlarına çekilerek kışı uyuşmuş olarak geçirirler. Erkek ve dişileri kanatlı, işçiler kanatsızdır. **Ömrü:** Kraliçeler 15-20 yıl kadar, işçiler 5-10 yıl kadar yaşar. Erkekler, 5-6 ay yaşarlar, zifaf uçuşundan sonra ölürler. **Çeşitleri:** 7500'e yakın türü vardır. Orman karıncası, mantar yetiştiriciler, çoban karıncaları, esir akıncıları ve harpçiler en çok bilinenleridir.

Zarkanatlılar takımının, karıncagiller (Formicidae) familyası türlerinin genel adı. Böcekler sınıfının cemiyet hayâtı yaşayan en geniş familyasını meydana getirirler. Sıcak memleketlerde yaşayan termitlerin aksine dünyânın hemen hemen her tarafında bulunurlar. Karıncalar çalışkanlığın sembolüdür. Bütün böcekler gibi vücutları baş, göğüs ve karın olmak üzere üç bölümden meydana gelir. Altı adet eklemli bacakları vardır. Başlarında iki petek ve üç tâne osel (nokta) göz bulunur. En belirin özellikleri göğüsle karın bölgelerini birleştiren ince belleri (pedikül) ve başlarında dirsek şeklindeki kıvrık bir çift antenleridir. Antenlerini gözlerinden daha çok kullanırlar. Hattâ bâzı türlerde gözler körelmiş haldedir. Boyları 2 ilâ 18 mm arasında değişir. Genellikle renkleri siyah, kahverengi ve kırmızımtrak olmakla berâber her ortama uygun renkte olanları vardır. Vücutları, derilerinin salgısı olan kitinden teşekkül etmiş kutikula denen sert bir örtüyle kaplanmıştır. Alt çeneler (mandibula) oldukça gelişmiş olup yapacakları işe göre özelleşmiştir: Yaprak kesen karıncalarda makas gibi keskin kenarlı; savaşçılarda sivri olup düşmanın başını delecek güçtedir. Bâzıları testeremsi veya öğütücü tiptedir. Karıncalar ön bacaklarını bir el gibi kullanırlar. Bunlarla besin yakalar, yuvada yumurta ve kozaların yerini değiştirir ve vücutlarını temizlerler. Birinci çift bacaklarında arılardaki gibi kıllardan meydana gelmiş temizlik organı olan bir çift tarakları vardır. Karınca temizliğe son derece düşkündür. Trake sistemi denen borularla solunum yaparlar. Besin artıklarını ve ölen arkadaşlarını yuvanın dışındaki çöplüğe bırakırlar.

Bir karınca kolonisinde üç tip fert bulunur: Doğurucu dişiler (kraliçeler), erkekler ve işçilerdir. Erkek ve dişiler, ikişer çift kanatlıdır. Zifaf uçuşundan sonra kraliçede kanatlar düşer. İşçiler ise kanatsız kısır dişilerdir. Cemiyetin çoğunu bunlar teşkil eder. Besin toplama, çobanlık yapma, yuvanın temizliği gibi ağır işlerin çoğu bunlara âittir. Bir kaç fertten meydana gelen karınca cemiyetleri bulunduğu gibi, yüz binden kalabalık olanlar da vardır. Küçük kolonilerde kraliçenin sayısı 1-3, büyüklerde ise 15-20 arasında değişir. Koloninin çoğunluğunu işçiler teşkil eder. Kırmızı orman karıncası (Formica ruga) kolonisi; 20 kadar dişi, 100 kadar erkek ve 10 bin kadar işçi bireyden meydana gelir.

Kraliçeler, zifaf uçuşundan sonra ömrü boyunca yumurtlarlar. Erkekler ise zifaf uçuşundan sonra ölürler. Kraliçe ömrü boyunca yuvanın içinde yumurtlar. Kendisine bakmakla görevli dadı karıncalar kendisini besler, temizler, yumurta ve yavrularının bakımını yaparlar. Yumurtalar beyaz olup 0,5 mm boyundadır. Balık yemi olarak satılan karınca yumurtaları gerçek yumurta değildir. Koza hâline gelen larvalardır. Karıncalarda tam başkalaşım (metemorfoz) bulunur. Yumurtalardan çıkan kurtçuklar (larva) ağızlarında salgıladıkları ve havayla karşılaşınca iplik şekline dönen sıvılarıyla kozayı örerek pupa

dönemine geçerler. Dadı karıncaların yardımıyla kozadan çıkan genç karıncanın vücut rengi açıktır ve bir süre daha bakıma muhtaçtır. Koza yapan karınca türlerinde gelişimini tamamlayan yavru, dadı karıncaların yardımı olmadan kozayı delip çıkamaz. Koza içinde ölümü beklemekten başka çâresi yoktur. “Pupalara bakmakla görevli işçiler pupalık döneminin bittiğini nasıl anlıyorlar? Hangi esrarlı işâret bu zamanın dolduğunu bunlara haber veriyor?” suallerine kesin cevap vermek hayli güçtür. Kuluçka bakımıyla görevli işçiler, yuvada şartlar değiştikçe yumurta ve kozaları (pupa) en uygun ve kuru yerlere aktarırlar. Yumurta ve larvaları (kurtçuk) devamlı şekilde yalayarak rutûbetli dehlizlerde küflenmelerini önlerler.

Koloni bireyleri birbirlerine yüksek bir sevgi hissi ile bağlıdır. İki fert karşılaştıklarında antenlerini birbirlerine dokundururlar, hattâ tatlı sıvı damlalarını birbirlerinin ağızlarına akıtırlar. Larvalar çengel biçiminde kıvrık küçük bir baş ve 13 parçadan meydana gelen, ayaksız beyaz kurtçuklardır. Üzerleri ince bir tüy tabakasıyla örtülüdür. Genellikle dadı karıncalarının kursaklarında muhâfaza edilen besin salgısıyla beslenirler. Birkaç karınca türünde larvalar kendilerinin parçalamak zorunda kaldıkları böceklerle beslenirler. Ekin karıncalarının larvaları da tohum kabuğundan arınmış tohumları yerler. Üremede görev alacak olan erkek ve kraliçeler larva döneminde protein bakımından zengin besin alırlar. İşçi olacak olanlar ise karbonhidratlı besinlerle beslenirler.

Karıncaların antenleri üzerindeki kıllar dokunma ve işitme vazîfesi görürler. Bâzı karınca türleri gıcırtı veya çığlık şeklinde insan kulağının duyabileceği kadar ses çıkartırlar. Bâzılarının karın halkalarında ses çıkarma organı vardır. Bâzıları mandibulalarını (besini parçalamaya yarayan ağız parçaları) çarparak veya başlarını sert cisimlere vurarak ses çıkarırlar. Ancak insan kulağı bu seslerin çoğunu duyamaz. Termit (beyaz karınca) avcısı olan bâzı karınca türlerine av esnâsında çekirge gibi keskin ses çıkartan bir “rehber karınca” önderlik eder. Bu rehber karınca arkadaşlarından 50 cm uzakta toprağın altına girse bile çıkardığı tiz sesler arkadaşlarını bu noktaya çeker. Karıncaların işitme organlarının birinci çift bacakta olduğunu ve gözlerinin arılar gibi ultraviole şualarına hassas olduğunu ileri süren bilim adamları da vardır.

Karıncalarda alarm mandibül bezlerinden salgılanan kimyâsal bir maddeyle duyurulur. Bu kokuyu alan karıncalar bir tehlikenin varlığını anlayarak kaçışırlar. Besin bulan karınca da geçtiği yollara koku bırakır. Arkadaşları bu kokuyu tâkip ederek besine ulaşırlar. Her gidiş gelişte geçtikleri yolda koku bırakmaya devâm ederler. Bu kokulu yolda besinle yuva arasında gidiş geliş devâm eder. Besin tükendiğinde yuvaya dönenler koku bırakmayı keserek arkadaşlarının boşuna gidip gelişini önlerler. Karıncalarda koku, tad ve dokunma duyuları çok güçlüdür. Görme ikinci derecededir. Her koloninin kendine has kokusu vardır. Birbirlerini bu kokudan tanırlar. Aynı türden bir yabancı, korunan yuvaya girse, derhal fark edilerek öldürülür. Ancak uzun süre gizlenerek yuvanın kokusu üzerine sinerse yuvaya kabul edilir. Çiftleştikten sonra yuvaya dönen dişinin emniyetle yuvaya kabul edilmesi bu sebeptendir. Yine yuvanın kokusunu alarak yuvayı istilâ eden diğer böceklerin varlığı da bu şekilde îzah olunur. Yabancı bir kraliçe zifaf uçuşundan sonra yolda öldürdüğü işçilerin parçalarını vücûduna temas ettirerek onların kokusunun üzerine sinmesine müsâade eder. Bu koku sâyesinde yabancı bir yuvaya rahatça girerek kendini kabul ettirir. Karıncalarda gelişmiş olan koku alma duyusu özellikle antenlerin son 7 mafsalında (bölmesinde) alınır. Mafsalın her biri ayrı bir koku alma özelliğine sâhiptir. Meselâ yuva kokusu son parçayla alınır. Sonuncu parça koparılır veya bantlanırsa karınca herhangi yabancı bir yuvaya girer ve yuva sâhipleri tarafından öldürülür. Sondan başadoğru üçüncü parça karıncanın yolda giderken bıraktığı kokuyu algılar. Bu parça alınırsa artık gittiği yerde izini bulamaz. Sonraki mafsal “ana-kraliçenin” vücudundan çıkan kokuyu alır. Bu parçası kesilen işçi karınca bundan sonra ne yumurtlayan kraliçeyle ne de yumurta ve kozalarla uğraşmaz olur. Başka bir mafsal koloninin fertlerinin kokusunu alır. Bu parça yok edilirse birçok karınca türü bir araya karıştırılsa kavga etmezler. Karıncalar yuvalarının etrâfındaki dar patikalardan gidip gelirken birbirlerine her rastlayışta bir sâniye dururlar ve birbirlerine birşeyler söylüyormuş gibi antenlerini birbirlerine dokundururlar. Karıncaların anten dili mi vardır? Antenleri koparılan bir karınca yön bulma özelliğini kaybeder. Yuvasını bir daha bulamaz.

Karıncanın sindirim sisteminde üç adet mîde bulunur. İlk kısım bir pompa gibi besinleri emmeye yarar. İkinci kısım ise besinlerin bozulmadan saklanmasını sağlayan, genişleyebilen bir nevi kursaktır. Bu sosyal bir cep veya sadaka uzvundan başka birşey değildir. Onda hiçbir sindirim bezi bulunmaz. Üçüncü kısım ise besinlerin sindirildiği gerçek mîdedir. Kursak gerçek mîdeden tamâmen ayrılmıştır. Bir karınca yuva içinde veya dışında aç bir arkadaşına rastladığında büyük bir nezâkette bulunur. Antenlerini diğerinin antenlerine dokundurarak ön ayaklarıyla arkadaşına yaslanır. Ardından kursağında depoladığı besinin bir kısmını arkadaşının ağzına boşaltır. İki canlı arasında yapılan bu besin alışverişine “trofalazı” veya “boşanma” denir. Boşanma karıncaya büyük bir zevk verir. Arkadaşını doyuran karınca neşe içinde oradan ayrılır. Beslenen karınca aldığı besinin hepsini mîdesine aktarmaz. Bir kısmını diğer karıncaları beslemek için sosyal mîdesine aktarır. Karınca, sosyal mîdesindeki besinden kendisi hiçbir zaman faydalanamaz. Mîdesinin tamâmen dolu olması

onun açlıktan ölmesine mâni olamaz.

Her karıncada zehir bezi bulunur. Zehir dikeni körelmiş olanlarda zehir dışarı püskürtülür. Bu madde düşmanları ıslatmaya, boğmaya ve yapıştırmaya yarar. Kendilerini rahatsız eden bir su birikintisiyle karşılaştıklarında bunu kurutuncaya kadar üzerine toprak zerreleri taşırlar.

Karınca yuvası: Karıncalar, yaşadıkları iklim ve çevre şartlarına uygun olarak taşlar altında, toprakta, ağaç içine, ağaç yaprakları arasında olmak üzere çeşitli yuvalar yaparlar. Hatta karınca türü kadar karıncalık çeşidi vardır. Çoğunda yuvalar, dehlizlerle birbirine bağlı yeraltı mağaralarını andırır. Genellikle her yuvada galeriler, mağaralar, kraliçe odası, yumurta ve larva odaları, erzak depoları, yorgun işçiler için dinlenme ve uyuma salonları vardır. Bâzı türlerde mantar yetiştirme yerleri, yaprak bitleri için ahırlar gibi kısımlar da bulunur.

Gezici ordu karıncaların (Eciton ve Anommalar) belli yuvaları yoktur. Büyük kümeler hâlinde bir bölgeden diğerine geçerler. Yolda buldukları her türlü canlıyı avlarlar. Böcekler, fâreler, büyük sıçanlar, kuşlar, yılanlar ve herşeyi yerler. Bunlar kraliçeleri, erkekleri ve her gelişme safhasındaki yavruları berâberlerinde taşırlar. Yalnız geceleri mola vererek basit geçici yuvalar yaparlar. Karıncalar yuvalarını, yumurta, larva ve kozalarını her türlü tehlikeye karşı büyük bir azimle korurlar. Başka bir karınca kolonisinin baskınına karşı yuvalarını kahramanca savunurlar. Rakipleriyle göğüs göğüse çarpışır veya üzerlerine formik asit püskürtürler. Eğer güçlü bir yağmur felâketinde yuva tamâmen su altında kalırsa işçi karıncalar kraliçeleri, yumurta ve yavruları ortalarına alarak birbirlerine kenetlenerek canlı bir top meydana getirirler. Bu canlı küme çözülmeden uzun süre su üstünde kalabilir.

Bal küpü karıncalar: Amerika'nın sıcak bölgelerinde yaşayan bir karınca türü (Myrmecoystus hortideorum). Bunlar sosyal kursağını vücûdun birkaç misli şişecek şekilde tatlı bir sıvıyla doldurabilmektedir. Tabiî halde 5-6 milimetre boyunda olan bu karıncalardan bâzıları kolonileri için kendilerini fedâ ederek bal odalarının tavanlarına ön ayaklarıyla tutunarak canlı birer silo meydana getirirler. Topluluğun diğer zayıf karıncaları bâzı ağaçların mazılarını (yapraktaki şişkinlikler) delerek emdikleri balı bunların kursaklarına boşaltırlar. Kışın ise bu canlı bal küplerinden besin dilenirler. Her bal odasında 30 kadar canlı tulum baş aşağı sarkar. Meksika'da bu karıncalardan yapılan şekerlemelerin satıldığı görülmüştür. Yuvalarını sert killi toprak içinde yaparlar. Bunlara düşkün yerliler kil tabakalarını kırarak bunları kilerlerden toplayarak satışa arz ederler.

Karıncalarda kölelik: Bâzı karınca türleri kendilerinden daha zayıf kolonilere yaptıkları baskınlarda buradaki yavruları kaçırarak yuvalarında esir olarak kullanırlar. Karıncalar içinde bâzı esir akıncıları bunu sanat hâline getirdiklerinden kendilerini besleme kâbiliyetlerinden dahi mahrumdurlar. Böyleleri kölelerini kaybettikleri an, açlıktan ölmeye mahkûmdur. Esir akıncılığında en tanınanlar "Amazon karıncaları"dır. Bunlara ABD'nin kuzeyindeki ormanlarda bol rastlanır. Senede birkaç defa esir akınlarına çıkarlar. Amazonların yuvada yaptıkları tek iş köleleri tarafından beslenmek ve hasımlarının başını delmek için gelişmiş olan silahlarını cilalamaktır. Ağızlarına besin boşaltan esirlerin yardımı olmadan yaşayamazlar. Kendilerini beslemekten âciz olduklarından bir şurup gölcüğü içinde olsalar da açlıktan ölmekten kurtulamazlar. Onlar için esir akıncılığı bir ölüm kalım meselesidir. Fakat bu akınlarda zannedildiği gibi büyük katliam yoktur. Ancak karşı koyanlar öldürülür. Bâzı köle kullanan karınca türleri köleleri olmadığı zaman kendilerini besleyebilmeye adapte olabilmektedirler.

Avcı karıncalar: Yalnız tropik iklimlerde yaşayan ve etle beslenen karıncaların milyonlarcası bir araya gelerek ordular kurarlar. Bunların öldürmek ve yağma etmekten başka sanatları yoktur. Ordularını ve seferlerini askerce tanzim ederler. Ordunun önünde keşif kolları çıkarırlar.

Bunların en korkuncu Afrika'da yaşayan "Doryline Anomma" karıncaları ile Tropik Amerika'da yaşayan "Eciton"lardır. Bir Anomma ordusunun gelişi çevredeki canlılar için büyük bir panik meydana getirir. İki milyondan fazla askerli bu muazzam ordunun önünden kaçmayan her şey ânında imhâ edilir. Ordunun ortasında kraliçe ve kozalar taşınır. Bir çeşit çığlık sesi ve kuşların kaçışı sürünün geldiğini haber verir. Yollarının önüne rastlayan tavuk kümesini, memeli ve böcekleri imhâ ederler. Yerliler bunların korkusundan köylerini terk ederler. Eskiden bâzı yerlerde esirler bunlara yem olarak atılırdı. Anomma karıncaları Tonga'da kafesteki bir parsı bir gece içinde iskelet hâline getirmişlerdi. Evden götürülemeyen bir hasta olursa karyolanın ayakları sirke içine konur. Damdaki çatlaklardan üstüne düşerlerse bir anda etini kemiklerden sıyırırlar. Onların geçtikleri yerde canlı kalmaz. Zararlı böcekleri yok ettiklerinden bir bakımdan faydalı sayılırlar. Anomma ordusunun yürüyüşünü akarsular bile durduramaz. Bir nehirle karşılaştıklarında çeneleriyle birbirlerinin bellerine tutunarak canlı bir köprü yaparlar. Kraliçe, yumurta ve larvalar bu canlı köprü üzerinden geçirilir. Bunların belli bir yuvaları yoktur. Göçebeler gibi devamlı yer değiştirirler. Her konakladıkları yerde geçici yuvalar kurarlar.

Çeneleri vücuttan ayrılsa bile tuttuğunu bırakmaz. Yerliler yaraları dikmek için bunları dikiş kancası gibi kullanırlar. Yaranın dudaklarını sıkıca ısıran karıncanın hemen başı vücûdundan kesilir. Öldüğü halde yarayı bırakmaz. Evliyâ Çelebi **Seyahâtname'**sinde bu karıncaların ameliyatlarda yara dikişlerinde

kullanıldığını hikâye etmektedir.

Mantar yetiştiren karıncalar: Amerika'nın sıcak bölgelerinde yaşayan bâzı karınca türleri yeraltı mağaralarında küçük mantarlar yetiştirirler. Kendileri ve larvaları bu bitkisel besinlerle geçinir. Ektikleri mantarlardan başka besin almazlar. Güney Amerika'da yaşayan (Atta sexdens) bu tür karıncalardandır. Kolonide üç çeşit işçi karınca vardır. Yuva dışına çıkmayarak kapıları bekleyen 16 mm'den daha irilere "büyükler"; yuva dışında ağaç yapraklarını kesen, parçalayan ve yuvaya getiren "ortalar"; yuva içindeki mantarlıkta sporları eken gübreleyen ve mantarları yetiştiren "çok küçükler". Arjantin'de yaşayan bir karınca türü mantarını yuvasında değil, yuva dışında açık havada yetiştirir. Bu dev mantarların şapkalarının çapı 20-40 cm, ağırlığı ise bâzan üç kiloyu bulur. Zehirsiz olan bu yenebilen mantarlara ancak bu karıncanın yuvasının üstünde rastlanır.

Çoban karıncalar: Bâzı böcekler tatlı madde çıkarırlar. Bunlar genellikle Hemoptera takımına bağlıdır. Bâzı gündüz kelebeklerinin tırtılları da tatlı madde çıkarırlar. Bu maddelere düşkün olan bir kısım karınca türleri bunların çıkardığı tatlı sıvılarla beslenirler. Yaprak bitlerine özel bir ilgi gösterirler. Bunları antenleriyle âdetâ okşayarak şekerli madde çıkarmalarını teşvik ederler. Damlalar hâlinde çıkan bu tatlı salgıları içerler. Karıncalar bu bitleri diğer böceklere karşı korurlar. Yaprak biti sürüsünü otlatmayı, yuvalarında barındırmayı, muntazam sağmayı bir sanat hâline getirmişlerdir.

Bazı karıncalar da şekerli salgısı olan tırtıllardan faydalanırlar. Kendilerine göre dev bir at gibi olan tırtılların sırtlarına binerek kendilerini taşıtırlar. Tırtılın karın bölgesinin son kısmını antenleriyle okşayarak çok sevdikleri tatlı sıvıyı salgılamasını sağlarlar. Her karınca bindiği tırtılı düşmanlarına karşı korur.

KARINCAYİYENLER (Myrmecophagidae-Echidnidae);

Alm. *Ameisenfresser, ameisenigel,* **Fr.** Myr*mécophagide's, échidnés,* **İng.** *New World ant-eaters, echidnas.* **Familyası:** Karıncayiyengiller (Myrmecophagidae-Echidnidae). **Yaşadığı yerler:** Güney Amerika, Avustralya, Tasmanya ve Yeni Gine. **Özellikleri:** Solucan gibi uzayabilen, yapışkan dilleriyle karınca toplayıp beslenen dişsiz memelilerdir. Tabanlarına basarak yürürler. **Çeşitleri:** Büyük karıncayiyen, cüce karıncayiyen, tamandua, dikenli karıncayiyen (ekidne) en iyi bilinen türlerdir.

Vücutları kıllı, koni veya hortum şeklinde uzunca yüzleri, solucana benzer uzun ve yapışkan dilleri, toprağı kazmaya yarayan güçlü pençeleri olan dişsiz memeliler. Güney Amerika'da yaşayan büyük karıncayiyen, cüce karıncayiyen ve tamandua memeliler sınıfının dişsizler (Edentata) takımının "Myrmecophagidae" familyasındandırlar. "Karıncaayıları" olarak da bilinerler. Karınca, arı ve termitlerle beslenirler. Ön ayakları kuvvetli olup, parmakları kanca tırnaklıdır. Bu tırnaklarla karınca ve termit yuvalarını kolayca bozarlar.

Avustralya, Tasmanya ve Yeni Gine'de bulunan karıncayiyenler ise, tekdelikliler (Monotremata) takımının "Echidnidae" familyasından olup, ornitorenk (gagalı memeli) gibi yumurtlayan memelilerdir. "Dikenli karıncayiyengiller" de denilmektedir. Sırtlarındaki sık kıllar arasında sivri dikenler bulunduğundan, dıştan kirpiyi andırırlar. Bacakları kısa ve beş parmaklı olup kuvvetli kanca tırnaklıdır. Uzun gagalı ekidne (Zaglossus bruijini) ve kısa gagalı ekidne (Echidna aculeatus) olmak üzere iki türü bilinmektedir. Küçük gagalı ekidne en çok bilinen türdür. "Avustralya dikenli karıncayiyeni" olarak da bilinir. Boyu 35-50 cm kadardır. Kuyruğu ise bir santimetreyi pek geçmez. Ağırlığı 10 kilogramı bulanları vardır. Genellikle temmuz ile eylül arasında yuvarlak ve lâstikimsi tek yumurta yumurtlarlar. Fakat yumurtalarının üzerinde kuluçkaya yatmazlar. Dişi, yumurtasını karnındaki kesesinde 10-11 gün kadar taşır. Kesede kuluçka süresini tamamlayarak gelişen yavru "yumurta dişi" ile yumurta kabuğunu kırarak keseye yerleşir. Burada anne sütüyle bir süre beslenir. Başlangıçta yarım gramdan hafif olan ekidne yavrusu, 60 gün içinde 400 gramlık bir ağırlığa erişir.

Büyüyüp dikenleri çıkınca, anne onu toprakta açtığı bir çukura bırakır. Sütten kesilinceye kadar anne tarafından düzenli olarak burada emzirilir. Üç aylık olunca 900 gr ağırlığa ulaşır. Emzirme devresi yaklaşık olarak 200 gün sürmektedir.

Ekidnenin dikenlerinin uzunluğu altı cm kadardır. Avustralya yerlileri bu dikenleri oklarının uçlarına takarlar. Erkek gagalı memelide olduğu gibi, erkek karıncayiyenlerde de savunma organı olarak zehirli mahmuzlar mevcuttur. Tasmanya karıncayiyenlerinin dikenlerinin uzunluğu ekidneninkinden daha kısadır.

Amerika karıncayiyenlerinin postlarında dikenler bulunmaz ve yavrularını diğer memeliler gibi doğururlar. Ön ayakları 4, arka ayakları 5'er parmaklıdır. Büyük karıncayiyen (Myrmecophaga tridactyla) Güney Amerika'da yaşar. Boyu, 100 santimetrelik kuyruğu ile berâber 210 santimetreyi bulur. Ağırlığı 50 kg kadardır. Boz renkli postunun kıllarının uzunluğu 25 cm'yi bulur. Kuyruk kılları ise daha uzundur. Başın yanlarından sırtın her iki tarafına doğru uzanan siyah-beyaz bantları mevcuttur.

Ön ayaklarının geriye kıvrık güçlü pençeleriyle karınca yuvalarını kolayca dağıtır. Bir kaç dakika içinde binlerce karıncayı yiyebilir. Yalnız yaşamayı sever. Hemcinsler eşleşme devrelerinde bir araya gelirler. Gebelik süresi 190 gün kadardır. Çoğunlukla tek yavru doğurur. Anne karıncayiyen, yavrusunu sırtında taşıyarak ona karınca yemeyi ve kendi hâlinde yaşamayı öğretir. Gündüzleri yüksek otlar arasında kuyruğu ile örtünerek dinlenir. Gece avlanmaya çıkar. Ağaçlara tırmanamaz. İnsan kadar süratlidir. Kuvvetli olup, insan ve köpekler için tehlikeli olabilmektedir. Tamandua (Tamandua tetradactyla) Orta ve Güney Amerika'da yaşar. Boyu, 40 santimetrelik kuyruğu ile beraber 100 cm kadardır. Postunun rengi sarımsı olup yanları siyah lekelidir. Çoğunlukla ağaçlarda yaşar ve iyi tırmanıcıdır. Sık çalılıklar arasında da dolaşır. Termitlerle beslenir. Geceleri ağaçlarda avlanır. Tehlike hâlinde pis kokulu bir madde çıkarır. Dişiler yavrularını korumak için sık sık bu kokuyu salarlar.

Cüce karıncayiyen (Cyclopes didactylus), bu âilenin en küçük üyesidir. Boyu, 18 santimetrelik kuyruğu ile beraber 38 cm kadardır. Postu tilki kızılı rengindedir. Dört parmaklı ön ayaklarının yalnız iki parmağı tırnaklıdır. "Karınca ayısı" olarak da bilinir. Orta ve Güney Amerika'nın ağaçlık bölgelerinde gizlenerek yaşar. Gündüzleri ağaç çatallarında uyuklayarak dinlenir. Geceleri av aramaya çıkar. Yalnız dolaşmayı sever. Karınca, arı ve termitlerle beslenir. Davranış ve üreme özellikleri hakkında fazla bir şey bilinmemektedir.

Karıncayiyenler kara hayvanı olmakla berâber iyi yüzerler. Kavgacı olmamalarına rağmen, yaralanınca veya sıkıştırılınca, keskin ön pençeleriyle tehlikeli olurlar.

KARINCIK (Ventriculus);

Alm. V*entrikel (m), Herz, Hirn-Kammer (f),* **Fr.** *Ventricule (m),* **İng.** *Ventricle.* Vücûdun çeşitli organları içinde bulunan boşluklar. Önemli olarak beyinde ve kalpte vardır.

Kalp karıncıkları: Sağ ve sol olmak üzere, kalp kasıyla çevrilmiş iki tâne boşluktur. Sağdakinden akciğer atardamarı, soldakinden aort (ana vücut atardamarı) çıkar. Kan, kalbin kulakçıklarından karıncıklara geçer. Kapakçıkların tutunduğu özel kaslar, karıncık içinde bulunur. Sol karıncık daha kuvvetli kaslara sâhiptir ve duvarı daha kalındır. Bu kaslar sinus düğümünden çıkan uyarılarla irâde dışı olarak dakikada ortalama 60-90 defâ kasılır ve gevşer.

Beyin karıncıkları: İki tâne yan karıncık, üçüncü karıncık, dördüncü karıncık olmak üzere dört tânedir. Yan karıncık ile üçüncü karıncık arasında "monroe deliği", üçüncü karıncık ile dördüncü karıncık arasında "silviyus kanalı" bulunur. Yan karıncıkta yapılan beyin omurilik sıvısı bu deliklerden geçer ve dördüncü karıncıktan emilir. Bu sıvı devamlı dolaşım hâlindedir.

Beyindeki bir bozukluğun gösterilmesinde beyin karıncıkları içine boyalı madde verilerek röntgen filmi çekilir.

KARINDANAYAKLILAR (Gastropoda);

Alm. *Bauchfüssler (m.pl.),* **Fr.**Gast*éropodes (m.pl.),* **İng.** *Gastropodes (pl.).* Yumuşakçalar (Mollusca) şûbesinin en kalabalık sınırı. Gastropoda deyince salyangozlar akla gelir. Çoğu denizlerde, bir kısmı tatlı ve acı sularda, bir kısmı da karada yaşar. Vücutları helezonî bir kabukla örtülü veya çıplaktır. Kaslı düz ayaklarıyla zemine sürünerek yürürler. Başlarında iki çift anten (dokunaç) bulunur. Uzun çiftlerin üzerinde bir çift göz mevcuttur. Çoğunun ağızlarında radula denen dişli bir dil bulunur. Suda yaşayanlar manto boşluğundaki tüy veya yaprak şeklindeki solungaçlarıyla, karada yaşayanlar hava ile solunum yapar. Bir delikle dışarı açılan manto boşluğunun tabanı zengin bir damar ağına sâhiptir. Akciğer vazîfesi gören manto boşluğuna giren havanın oksijeni, osmozla (geçişme) kan damarlarına geçerek gaz alışverişi yapılır.

Çoğu otçuldur. Az bir kısmı ise etçil olup, canlı veya ölmüş hayvanlarla geçinirler. Çok azı da parazittir. Salyangozların bir kısmı ayrı eşeyli, çoğu ise erdişili (hermofrodit)dir. Böyle bireylerde hem erkek hem de dişi üreme organları mevcuttur. Erdişi olanlar karşılıklı birbirini döller veya biri erkek diğeri dişi görevi yapar. Karadakiler, yumurtalarını toprak içine açtıkları çukurlara bırakır. Suda yaşayanlar yumurtalarını jelatinsi bir torba veya kılıf içinde su bitkilerine yapıştırır. Çoğunda metamorfoz (değişim) olmayıp, yumurtalarından, erginlere benzer yavrular çıkar. Karada yaşayanlar çoğunlukla nemli bölgelerde barınır. Kabuklu olanlarına "salyangoz", kabuksuzlara "sümüklüböcek" denir. Mantar, ot ve sebze ile beslendiklerinden bâzen bahçelere dadanarak büyük zararlar yaparlar. Bostanlara ziyânları ise daha fazladır. (Bkz. Salyangozlar)

KARIŞIM;

Alm. *1. kim.Gemisch (n), 2. Mischung (f),* **Fr.** *1. kim. Mélange (m), 2. tek. Dosage (m),* **İng.** *Mix, mixture, medley.* İki veya daha çok maddenin kimyâsal bir tepkime olmaksızın bir araya gelmesi. Karışımda karışımı meydana getiren cisimlerin atomlarında bir değişme olmaz. Bunlar yapılarını da

değiştirmezler. Yalnız fiziksel olarak karışırlar. Metallerin karışımına alaşım denir. Alaşımlar metallerin eritilmesiyle elde edilir.

Karışımı meydana getiren maddeler gözle veya optik âletlerle görülemiyorsa, karışıma "homogen" denir, aksi halde karışım "heterogen" olur. Karışımın fiziksel özellikleri kendini doğuran elemanların fiziksel özelliklerinden başkadır. Sıvılarla ve gazlarla da karışımlar meydana gelir. Meselâ hava bir karışımdır. Hava; azot, oksijen, az olarak da helyum, argon ve neon karışımından meydana gelmiştir.

KARİDES (Crangon crangon);

Alm. *Garnele,* **Fr.** *Crevette grise,* **İng.** *Shrimp.* **Familyası:** Çalıkaridesgiller (Crangonidae). **Yaşadığı yerler:** Denizlerde, özellikle soğuk su kısımlarında. **Özellikleri:** Kalabalık topluluklar hâlinde yaşayan bir eklembacaklıdır. Uzunluğu 5-6 cm'dir. **Çeşitleri:** Bu âilenin iki türü bilinmektedir. C. Munita, C. crangon. Avrupa denizlerinde ve Kuzey Amerika kıyılarında yaşayan, kabuklular sınıfından bir eklembacaklı. Silindirik vücutlu, uzun duyargalıdır. Boyu 5-6 santimetredir. Vücûdu kalsiyum karbonattan meydana gelen bir zırhla örtülüdür. Gövdesi eklemlidir. Geniş yüzgeçimsi kuyruğunu sallayarak geri geri yüzer. Yumurtalarını ve çıkan yavrularını gelişinceye kadar karınaltı bacakları arasında taşır.

Karidesler, tatlı ve tuzlu sularda yaşayan on ayaklı eklembacaklılardır. Boyları 1-30 cm arasında değişir. Karidesler oymağının yedi familyası bilinmektedir. En yaygını çalıkaridesgillerdir. Beş çift bacaklarının en az iki çiftinde kıskaçlar bulunur. Kuyrukları belirgin olup, yelpâzeye benzer. İki çift olan duyargaları ise çok uzun ve iki çatallıdır. Bu çatallardan en az bir tânesi geriye kıvrılarak, karidesin yarıkların içine geri geri girmesini sağlar ve arkadan gelen tehlikeyi haber verir. Tehlike karşısında karidesin en belirgin tepkisi, âni bükülmeyle kendini korumaya çalışmasıdır. Vücut renkleri, bulundukları çevreye uyacak biçimde değişebilmektedir. Küçük balıklarla beslenen büyük kıskaçlı avcı tipler olduğu gibi, kumlar arasındaki besin parçacıklarıyla beslenen çöpçü tipler de vardır. Bunların bâzı türlerinde besin parçacıklarını rahat toplamak için kıskaçları üzerinde fırçamsı kıllar mevcuttur.

Dişiler yumurtalarını bacaklarının ilk dört çiftiyle taşırlar. Bâzan sondaki iki bacak da bu göreve katılır. Tatlı su karidesleri çoğunlukla tropikal bölgelerde yaygındır.

KARİKATÜR;

Alm. *Karikatur (f),* **Fr.** *Caricature (f),* **İng.** *1. Cartoon 2. Caricature.* Herhangi bir insanın, fikrin veya bir olayın resimlendirilerek gülünç şekilde anlatılması. Bir insanın veya bir olayın ayrıntılarına girmeksizin, kısa, düşündürücü ve özlü bir fikir vermek veya genellikle güldürmek için bâzı özelliklerinin göze çarpıcı bir şekilde resimlendirilmesi. Karikatür, bir resim sanatıdır. Bu resimleri çizenlere "karikatürcü" veya "karikatürist"denir.

Karikatür, özelliği îtibârıyla tanınan, bilinen orijinalinden farklıdır. Karikatür, konu olan bir kişinin veya bir olayın dikkati çekici özelliklerini ortaya koyar. Çoğu zaman kişinin bâzı özelliklerinin abartılmasını konu eden karikatür, o kişiyi hicvetmek, küçültmek ve onunla alay etmek vâsıtası olarak da kullanılmaktadır. Alay etmek, insanların birbirlerini hafife alması, rencide etmesi, onu küçük ve gülünç duruma düşürmesi demektir. Bu hususta Avrupalı filozof Bergson "İnsanlar, yalnız insanları veya insanlarla ilgili olayları gülünçleştirmeyi düşünmüşlerdir." demiştir.

Çok eski devirlerden beri karikatürün yapıldığı bilinmektedir. Pompei ve Herculanın kazılarında, duvar ve vazolarda çeşitli karikatür örneklerine rastlanmıştır. Esas karikatür sanatı, Rönesans devrinde başlamıştır. Fakat Champfleury, eskiden yapılan resimleri karikatürden saymamaktadır. Resme konu olan kişilerin özellikleri aydınlatılmadığı için karikatür sayılmaz. Bunlara "bürlesk" denir.

Taş, tuğla, vazo ve duvar gibi yerlere yapılan karikatür, baskı makinesi bulunup da kitaplar ve gazeteler yayınlanmaya başlayınca daha da gelişti.

On sekizinci yüzyılda yaşamış İspanyol ressamı Goya, siyâsî karikatürleriyle ün yaptı. Aynı çağda yaşamış İngiliz ressamı William Hogarthda eserlerinde bu özelliğe çok yer verdi.

Gazeteciliğe karikatürü ilk defa Fransız ressamı Charles Philippon getirdi. Hatta 1831'de Paris'te **La Caricature** Gazetesi'ni kurdu. Ondan sonra İngilizler ve Almanlar da karikatürü gazetecilikte kullanmaya başladı. İngiltere'deki ünlü siyâsî mîzâh dergisi **Punch** bu çığırın kısa zamanda gelişmesine yol açtı.

Karikatür, kendine özgü sâdeliği ve didaktik (öğretici) tarafı sebebiyle herkes tarafından benimsendi. Karikatürde insanları veya tipleri hicivli olarak canlandırma şekli ilk olarak 16. yüzyılda olmuştur. Meselâ, Agostino Carracci ve Giovanni Bernini tarafından ele alınmıştır. On altıncı yüzyılın tanınmış karikatürlerinden birisi, küçük bir el arabasında midesini taşıyan ve bir yandan da kusan bir oburu

tasvir eden Alman karikatürüdür.

Siyâsî konuları gâye edinen karikatürler, 18. yüzyılda çoğaldı. Luterciliğin ortaya çıkışı İngiltere'de Hannover Hânedânıyla Jakobitler arasında meydana gelen olayları anlatan çizgiler önemli siyâsî karikatürler arasında sayılmaktadır. Son zamanlarda milletlerarası karikatürcüler arasında Fransa'da Sennep, Guérin ve Effel; İngiltere'de Sir David Low; Almanya'da da P. Simmel bilinmektedir. Şâir ve edipliklerinin yanında Victor Hugo ile Alfred de Musset birer karikatürcüydüler.

Türkiye'de ilk karikatür; Teodor Kasap'ın 1870'te çıkardığı **Diyojen** Dergisi'nde görüldü. İlk karikatürist Cem adındaki bir ressamdır. Çıkardığı **Cem** dergisinde batı anlayışına uygun olarak Osmanlı Devletini ve idârecilerini hicvetmiştir. Cumhûriyet döneminde önceleri Necmi Rızâ, Orhan Vural, Sedat Nûri İleri, Münif Fehim, Rıfkı, Râmiz ve daha sonra Sâlih, Vehip Sinan, Semih Balcıoğlu, Turhan Selçuk, Nehar Tüblek, Ferruh Doğan, Güngör Kabakçıoğlu, Tonguç Yaşar gibi karikatürcüler yetişmiştir. Cemâl Nadir ve Râmiz yurdumuzda karikatürcülüğü meslek hâline getirmişlerdir.

İnsanlarla alay etmek, onları gülünç duruma düşürmek, toplumdaki şeref ve itibarlarını rencide etmek İslâm dîninde kesinlikle yasaklanmıştır. İslâmiyet, eziyet edici, kalp kırıcı, üzücü ve alay edici oldukları zaman karikatür yapmayı yasak etmiştir. İslâm dîninde, insanların şeref ve îtibârını zedeleyen, mânevî değerleriyle alay eden ve insanları kötülüğe sürükleyen karikatürler de yasaktır. İslâm dîni, insanlarla alay edilmesine, gençlerin fuhşa sürüklenmesine, evlilerin baştan çıkarılmasına sebeb olan her türlü canlı resimleri ve karikatürleri haram kılmıştır.

KARL-V;

Roma-Germen İmparatoru. Şarlken olarak da bilinir. Belçika'nın Gand şehrinde 1500 yılında doğdu. Babası Habsburg Hânedânından Güzel Philippe, annesi Kastilya Kraliçesi Deli Juanna'dır.

Geleceğin imparatoru gözüyle bakıldığından ihtimamla büyütüldü. Dedesi İmparator Max, 1516 yılında ölünce Karl'ın babası Arşidük Güzel Philippe daha önce öldüğünden kendisine büykü mîrâs kaldı. Aynı yıl anne tarafından dedesi olan II. Fernando'nun ölümüyle Kastilya, Aragon, Napoli ve Sicilya krallıklarının taçları şahsında birleşti. Karl, 1519'da Alman imparatoru seçilince, Avrupa'daki en büyük imparatorluğun sâhibi oldu. Alman imparatoru olarak (1519-1556), İspanya kralı olarak (1516-1556), Hollanda-Belçika kralı olarak (1516-1556) yılları arasında hüküm sürdü. İmparatorluğun sınırlarına İspanya ve ona bağlı sömürgeleri ile Avusturya-Almanya topraklarının hepsi dâhildi. Sömürgeleri ile İngiltere ve Avrupa'da tek başına kalmış Fransa, Karl'ın en büyük rakîbiydi. Beşinci Karl, bir Avrupa imparatorluğu meydana getirmek için Fransa ile otuz yıl süren savaşlara girişti. Önce La Bicoque (1522) ve Pavie (1525) savaşlarını kazanarak, Fransa Kralı Birinci François'i esir aldı. Bu durumda Birinci François annesi vâsıtasıyle resmen Osmanlı Sultanı Kânûnî Sultan Süleymân Hana baş vurup kurtarılması için ricâda bulundu. Yalvarıp yakaran mektubunda dünyâda oğlunu kurtaracak devlet başkanının kendisinden başkası olmadığı belirtiliyordu. Kânûnî Sultan Süleymân Han, yardım etmek ve Osmanlı menfaatlerini korumak için Macaristan Seferine çıktı (1526). Beşinci Karl'ın yakın akrabâsı olan Macaristan Kralı İkinci Layoş'u yenip, Macaristan ve Transilvanya'yı Osmanlı topraklarına kattı. Ayrıca Barbaros Hayreddîn Paşanın idâresindeki donanma, Alman İmparatorluğu donanmalarını Akdeniz'de ard arda mağlub etmesi, Beşinci Karl'ı şaşkına döndürdü.

Kânûnî Sultan Süleymân'ın bu yardımlarından başka Fransızlara uzun vâdeli borçlar ve imtiyazlar vererek ekonomilerini kuvvetlendirmesi Fransa ile Avrupa'da Almanya karşısında denge sağlamak içindi.

Osmanlı Devletinin hiçbir zaman imparator olarak görmediği ve tanımadığı Beşinci Karl hiçbir başarı kazanamayınca siyâset alanından da çekilmek zorunda kaldı. İspanya'yı oğlu Filip'e, imparator ünvânını ise kardeşiFerdinand'a bırakarak Yunte manastırına çekildi (1557). 21 Eylül 1558'de öldü.

KARL-XII (Bkz. Demirbaş Şarl)

KARLOFÇA ANTLAŞMASI;

1683'te Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın Viyana'yı kuşatması ile başlayan ve 1699'a kadar önce üç, sonra dört devletle yapılan savaşlar sonunda Almanya, Lehistan, Venedik ve daha sonra Rusya ile imzalanan barış antlaşması.

Osmanlı ordusunun, Viyana önünden çekilmesi üzerine Avrupa devletlerinden Avusturya, Lehistan, Venedik ve Malta, kutsal bir ittifak kurarak, Osmanlıları Avrupa'dan atmak gâyesiyle, her taraftan Osmanlı ülkesine saldırdılar. Bu ittifaka daha sonra Rusya da katıldı. On altı yıl süren bu harplerde Osmanlı orduları dört cephede savaşmak mecburiyetinde kaldı. 1695'te tahta çıkan Sultan İkinci Mustafa Han kaybedilen yerleri geri almak için Avusturya üzerine üç sefer düzenledi. İlk iki seferde önemli başarılar kazandı ise de üçüncü seferinde Zenta'da Avusturya ordusunun âni hücumuna

uğrayan Osmanlı Ordusu ağır bir yenilgiye uğradı.

1697 Zenta yenilgisinden sonra sadrazamlığa getirilen Amcazâde Hüseyin Paşa tecrübeli ve iyi görüşlü bir vezir olduğundan bu şartlar altında dört cephede savaşa devam edip, elden çıkan yerlerin geri alınmasının imkânsız olduğunu görmüş ve barış yapılmasının şart olduğunu anlamıştı. Esasında İngiliz ve Felemenk elçileri de barış için gayret sarf ediyorlardı. Daha önce gerek Osmanlı Devleti ve gerekse Avusturya uzun savaşa son verilmesi için faaliyette bulunmuşlar, ancak sulh gerçekleşmemişti. Padişah Sultan İkinci Mustafa Han, elden çıkan yerlerin hiç olmazsa bir kısmı geri alınmadıkça sulhe yanaşmak istemiyordu. İngiliz ve Felemenk sefirleriyle görüşerek sulh akdine lüzum gören Sadrâzam Amcazâde Hüseyin Paşa, devletin on altı yıldan beri savaştığını, maddî manevî pek büyük kayıplara uğradığını, Anadolu ve Rumeli'de asayişsizliklerin ortaya çıktığını, şimdilik barış yapılarak düşman arasındaki ittifakın bozulmasını beklemenin devlet için daha faydalı olacağını anlatınca, padişah da sulhe taraftâr oldu.

Taraflar anlaşmaya karar verdikten sonra antlaşmanın Tuna Irmağı kıyısında, Belgrad'a yakın Karlofça kasabasında imzâlanması kararlaştırıldı.

Karlofça'daki görüşmeler ve tartışmalar dört ay devam ederek otuz altı celse sürdü. Sert ve çetin müzâkereler sonunda, sulh kararını imzâlamağa mezun olmayan Rusya hâriç olmak üzere, üç devletle yirmi beşer sene, müddetle ayrı ayrı muâhede ve Rusya ile de üç esne üzerinde mütâreke imzâlandı. Barış görüşmelerine arabulucu olarak katılan İngiliz ve Hollanda hükümetleri, Osmanlı hükümetine konferanstan önce antlaşma esaslarını kabataslak ortaya koyan bir protokol imzâlatmayı başardılar, bu sebeple Osmanlı birinci murahhası Râmî Mehmed Efendinin başarılı diplomatik faaliyetlerine rağmen Karlofça Antlaşması Osmanlı Devleti için ağır bir mağlubiyet oldu.

26 Ocak 1699'da Avusturya ile imzâlanan yirmi maddelik antlaşmaya göre; Bonat (Temeşvar) eyâleti bütün sancakları ile Osmanlılarda kalıyor, Erdel de dâhil olmak üzere Macaristan'ın diğer yerleri Avusturya'ya terk ediliyordu. Hırvatistan taraflarında her iki devlet ellerindeki yerleri muhafaza ediyorlardı. Bu tarafta Sava Nehri hudut kabul edildi. Tire ve Moroş nehirleri balık avı vesâire ihtiyaçlar ve nehir gemileriyle yapılacak nakliyat için her iki tarafça serbest bırakıldı. Bu antlaşma ile Erdel (Transilvanya) Osmanlı nüfûzundan çıkarak Avusturya'nın bir eyâleti oldu.

Lehistan'la imzâlanan on bir maddelik antlaşmaya göre; Osmanlı Devleti, Bucaş Muâhedesi ile Lehlilerden aldığı Podalya eyâleti ve Kamaniçe ile Ukrayna'yı geri veriyordu. Bundan başka Osmanlı hükûmeti Kırım hanının Lehistan'a taarruzunu önlemeği taahhüt ettiği gibi, aynı zamanda Lehlilerin Kırım hanlarına her sene vermekte oldukları vergi de kaldırılıyordu.

Venedik Cumhûriyeti ile de on altı maddelik bir antlaşma yapıldı. Bu antlaşmaya göre: Kuzey Mora'da yarımadanın kapısı olan Korent şehri müstesnâ olmak üzere Mora Yarımadasiyle Ayomovra Adası ve yanındaki Küçük Ada, Dalmaçya'da Knin, Sin, Gabelas Zadvarya, Vorgaraç, Velika, Çeklot kaleleriyle daha güneyde Nove ve Rısen (Resne) kaleleri gibi muhârebe esnâsında Venedikliler tarafından alınmış olan yerler ayrıca onlarda kalıyordu. Venedikliler de İnebahtı Körfezinin kuzeyinde elde ettikleri bütün şehir ve kasabaları geri veriyorlardı. İnebahtı liman ve kalesi de bu suretle Osmanlılara iâde ediliyordu.

Azak Kalesini alarak Karadeniz'e çıkmak isteyen Rus Çarı Deli Petro'nun bu emeline, Kerç Boğazının Osmanlılar elinde olması ve bu sırada Osmanlılarla Avusturyalılar arasında sulhun yapılması mâni olmuştu. Bu sebeple Çar, Karlofça'ya murahhas (temsilci) göndermiş, ancak murahhas sulhe yanaşmıyarak üç sene üzerine bir mütareke yapıp memleketine dönmüştü. Ancak, Çar yalnız başına niyetini gerçekleştiremiyeceğini anladığından, ertesi yıl İstanbul'a bir murahhas gönderdi. Reîsülküttâb Râmi Mehmed Efendi ile Rus MurahhasıUkrayçov arasında yapılan görüşmelerden sonra (on dört maddelik) antlaşma imzâlandı.

14 temmuz 1700'de Rusya ile imzâlanan yine yirmi beş yıl süreli İstanbul Muâhedesine göre; Azak Kalesi ve etrafında ona tabi kale ve hisarlar ile, Koban taraflarından önemli bir bölge Ruslara bırakıldı. Özi Suyu üzerindeki Doğan (Togay), Gâzi Kerman, Şahin Kerman, Nusret Kerman hisarları yıkılmak üzere o havali Osmanlılara iâde olundu. Ayrıca Rusların dâimî sûretle İstanbul'da kapı kethüdası ismiyle küçük elçi bulundurmaları ve bunun diğer devletlerin dâimî elçileriyle aynı hakka sâhib olması kabul edildi.

Karlofça Antlaşması, Osmanlılar aleyhine yapılmış en ağır antlaşmadır. Bu antlaşmayla Osmanlı Devletinin Orta Avrupa'ya doğru gelişme hareketi kesinlikle durdurulmuş ve Osmanlı Devleti müdâfaa durumuna düşürülmüştür.

1683 Viyana bozgunu ile başlayan on altı yıllık harp neticesinde devletin asırlardan beri elde ettiği yerler elden çıkmış, Macaristan, Erdel, Podolya, Ukrayna, Mora gibi geniş bölgeler Bosna ve

havâlisinden mühim yerler düşmanların eline geçmiştir.

Karlofça Muâhedesiyle neticelenen ve dört cephede ve bilhassa Avusturya ve Venedik cephelerinde en kıymetli toprakların terkini gerektiren bu muhârebeler Osmanlı ordusunun bundan böyle yeniden tertib edilerek yeni usûllere göre harb etmesini îcâb ettiriyordu. Karlofça Muâhedesi, Osmanlıların askerî kudretinin mühim surette zaafa uğradığını meydana koymuş ve asırlarca süren düşman üzerindeki Türk kudret ve satvetini silmiştir.

Osmanlı Devleti, bu antlaşmanın şartlarını bozmak için çok gayret gösterdi. 1711'de Rusya'yı, 1715'te Venedik'i yenerek, Karlofça Antlaşması ile bu devletlere verdiği toprakları geri aldı. Yalnız bütün çabalarına rağmen Avusturya'ya verdiklerini geri alamadı. Büyüyen Rus tehlikesine karşı Lehistan'ı destekleme siyâseti güttüğünden Karlofça ile Lehistan'a bıraktığı yerleri geri almaya teşebbüs etmedi.

KARLUKLAR;

Dokuz Oğuz Türk boylarından. Çin kaynaklarında Kalaluk, İslâmî kaynaklarda Karluh, Halluh olarak geçer. Karluk, "kar yığını" mânâsındadır. Göktürkler (522-745) devrinde Altayların batısındaki Kao İrtiş ve Tarbagatay havâlisinde otururlardı.

630'da Göktürk Devletinin Çin entrikaları sonunda onların hâkimiyeti altına girmesiyle, diğer Türk boyları gibi Karluklar da İstiklâl mücâdelesine giriştiler. Çin'e karşı her beğ kendi reisi tarafından idâre edilirken, Karluklarda Külerkin ünvanlı Üç beğ, Yabgu ünvanı alarak kuvvetli bir orduya sâhib oldular. Karluk reisi, 845'te Uygur Devletinin kuruluşunda Göktürklere karşı cephe alarak önce sağ yabgu, Uygur hakanı Kutluğ Bilge Kül devrinde de sol yabgu oldu. Beşbalık havâlisindeki Karlukluların da ayrı bir yabgusu vardı.

Sekizinci yüzyıl oralarında Maveraünnehr'de bulunan Müslüman Araplar ile karşılaşan Karluk Türkleri, Orta Asya'yı tehdit eden Çinlilere karşıMüslümanlar ile ortak hareket ettiler. Temmuz 751'de yapılan Talas Meydan Muhârebesinde Müslümanların safında yer alan Karluklar, Çinlilerin Orta Asya'dan çekilmesini sağlayan mağlubiyetine sebeb oldular. Sekizinci yüzyıl sonlarında Balasagun ve Talas havâlisine yerleşerek, hâkimiyet kurdular. Uygur Devleti 840'ta Kırgızlar tarafından yıkılınca, Karluk yabgusu kendisini "Bozkırların Hükümdârı" ilân ederek, Kara Han ünvanı aldı (Bkz. Karahanlılar). Karahanlılar Devleti (840-1212) devrinde mühim mevkilerde bulunan Karluklar, Türklerin topluca Müslüman olmasına hizmet ettiler. On üçüncü yüzyıldaki Moğol zulmetinden Afganistan ve Hindistan'a giden Karluk Türklerinden meşhur kumandanlar, bölgede Türk-İslâm devletlerinin kurulmasında vazife alarak iktidârda söz sâhibi oldular. Hâlen Tacikistan'da Karluk adlı kabile ve İran'da yer adları mevcuttur.

KARMA EKONOMİ;

Alm. *Gemischte Witschaft (f),* **Fr.** *Economie (f) mixte,* **İng.** *Mixed economoy.* Kapitalist ve sosyalist iktisadî sistemler arasında yer alan bir iktisadî düzen.

Karma ekonomi düzeni, özellikle kapitalist sistemin bütün özellikleri ile uygulanmadığı, devletin iktisadî hayata müdahalesinin ağırlık taşıdığı ekonomilerde görülür. Özel teşebbüse yer veren sosyalist sistemler de bir ölçüde karma nitelik taşımaktadır.

Türkiye'de karma ekonomi gereği iktisâdî, sosyal ve kültürel kalkınmayı, özellikle sanâyi ve tarımın düzenli ve uygun bir şekilde gelişmesini ve kaynaklarını planlamak devletin görevidir. Devlet ayrıca para, kredi, sermaye mal ve hizmet piyasalarının doğru ve düzenli işlemelerini sağlayıcı ve geliştirici tedbirleri alır; piyasalardaki fiilî veya anlaşma sonucu doğacak tekelleşme ve şehirleşmeyi önlemek vazifesini üstlenmiştir. Tabiî servetler ve kaynaklar da devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunmaktadır.

KARMAŞIK SAYILAR;

Alm. *Komplexe Zahlen (f.pl.),* **Fr.** *Nombres (m.pl.) complexes.* **İng.** *Complex numbers.* a ve b gerçel sayı ve i, -l'in karekökü olmak üzere a+ib şeklinde yazılabilen sayılar. Burada a, karmaşık sayının gerçel kısmını ve b sanal kısmını teşkil eder.

Târihi

Negatif sayıların bulunmasından sonra, matematikçiler karesi negatif sayı olan sayıyı aradılar. ilk matematikçiler böyle bir sayının mevcut olmadığı sonucuna vardılar. 1637'de René Descartes bu tür sayıların varlığına dikkati çekmiştir. 1777'de Leonhard Euler günümüzdeki i sayısını sembol olarak kullanmıştır. Karmaşık sözü ilk defâ Gauss tarafından verilmiştir. Elektrik ve mağnetizmanın matematiksel ifâdesinde karmaşık sayılar çok önemli rol oynamaktadır.

a+ib ve c+id olarak verilen iki karmaşık sayının gerçel ve sanal parçaları ayrı ayrı birbirine eşitse, yâni a= c ve b= d ise, bu sayılar birbirlerine eşit olurlar. Bu sayıların dört işlemi aşağıdaki gibi târif edilmiştir:

(a+ib) + (c+id)= (a+c) + i (b+d)

(a+ib) – (c+id)= (a-c) + i (b-d)

(a+ib) (c+id) = (ac-bd) + i (ad+bc)

$$\frac{a+ib}{c+id} = \frac{ac+bd}{c^2+d^2} + i\frac{bc-ad}{c^2+d^2}$$

Bu özellikler $i^2 = -1$ kabul edilerek doğrudan doğruya çıkarılabilir. Karmaşık sayıların dört işlemi, gerçel sayılarınkinin genelleştirilmesinden ibârettir. Bir farkları, büyüklüklerine göre sıraya konulamazlar.

Bir z = x + iy karmaşık sayısının, karmaşık eşleniği $\bar{z} = x - iy$ olarak târif edilir. Karmaşık sayının mutlak değeri veya modulü

FORMÜL VARRRRRRRR!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

olarak târif edilir.

Karmaşık sayılar gerçel parçası yatay eksen üzerinde, sanal parçası düşey eksen üzerinde olmak üzere dik koordinat takımını kullanarak düzlemde gösterilebilir. Bu düzleme karmaşık düzlem denir. Böylece her sayı, düzlemde bir noktaya karşı getirilir. Karmaşık sayılar, dolayısıyla bu düzlem üzerindeki noktalar, kutupsal koordinatlar kullanılarak da gösterilebilir. Noktanın başlangıç noktasına olan mesafesi r ve bu doğrunun x ekseni ile yaptığı açı θ ile gösterilirse z= x + iy şeklindeki bir karmaşık sayı $z = r(\cos\theta + i\sin\theta)$ olarak da yazılabilir. 1748'de Leonhard Euler'e dayanan diğer bir gösterim de $z = re^{i\theta}$ şeklindedir. Bir gösterim ile bir karmaşık sayının kuvveti $z^n = (re^{i\theta})^n = r^n e^{in\theta} = r^n(\cos n\theta + i\sin n\theta)$ olarak kolayca belirlenir. n, mertebe kökü ise k= 0,1,2,..., n-1 olmak üzere:

$$Z^{1/n} = r^{1/n}\left(\cos\frac{\theta+2k\pi}{n} + i\sin\frac{\theta+2k\pi}{n}\right)$$

şeklinde belirlenir.

KARNABAHAR (Brassica oleracea var, Botrytis);

Alm. *Blumenkohl (m),* **Fr.** *Chou-fleur (m),* **İng.** *Cauliflower.* **Familyası:** Turpgiller (Cruciferae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Ege, Akdeniz, Marmara bölgelerinde sebze olarak yetiştirilir.

Lahananın bir çeşidi. Lahanada yapraklar sebze olarak kullanıldığı halde, karnabaharda yenilen kısım genç çiçek tomurcukları ile çiçek durumu eksenidir. Karnabahar beyaz renkte bir sebzedir. Bunun sebebi de çiçek durumunun büyük örtü yaprakları ile kapalı kalmasındandır.

Karnabahar, tohumdan serpmeyle ekilerek yetiştirilir. Çiçekler etlenince, tohuma kaçmaması için kesilir.

Kullanıldığı yerler: Lezzetli bir sebzedir. Pişirilerek yenir. Yemek ve kızartması yapılır. Sindirimi biraz zordur.

KARNAVAL;

Alm. *Karneval (m), Fastnacht (f),* **Fr.** *Carnaval (m),* **İng.** *Carnival.* Hıristiyanların kendi inançlarına göre

girdikleri büyük perhizlerden hemen önceki günlerde yaptıkları eğlenceler.

Karnaval kelimesinin târihi eski çağlara uzanır. Bilhassa eski Yunan ve Roma toplumlarında görülen karnaval, insanların rûhî boşluklarını doldurmak için toplu olarak yaptıkları bir eğlence çeşididir. Eski zamanlarda bâzı topluluklar tarafından yapılan karnavallarda, maske takarak kötü ruhları kaçırmak düşüncesi ile hareket edilirdi. Bu maskelerin, takana çeşitli güçler kazandırdığına inanılır, meselâ kutsal kabul edilen bir hayvanın kılığına girmekle geçici olarak o hayvanların güçlerinin kendilerine geçtikleri sanılırdı. Böylece maske takmak karnavalların belli başlı özelliklerinden birisi olmuştur. Bitiş günleri ve adları bölgelere göre değişir.

Hıristiyanlığın yayılması ile insanlar bâtıl inançlardan sıyrılmışlar, karnaval ismi altındaki bu iptidâî, insânî eğlencelerden vazgeçmişlerdi. Fakat Hıristiyanlığın kısa zamanda bozulması, hakikatlerin unutulması neticesinde bilhassa 18. yüzyılda maskeli balolar şeklinde topluma âdet olarak tekrar girdi. Paris'te Opera'da verilen baloların rezâlet hâlini alması üzerine yasak edildi, fakat asrın sonlarında tekrar serbest bırakıldı. Zamanla dini yortu öncesi başlayan bu karnavallar önemli bir halk eğlencesi hâline geldi. Fransa, İtalya, Almanya ve diğer Hıristiyan devletlerinde bugün dinden uzak bir eğlence ve âdet olmuştur. Karnaval; Peru, Meksika ve Brezilya'da ise yerli geleneklerden de bâzı özellikler alarak her sene milyonlarca insanın günlerce süren çılgınlıklarla dolu bir eğlencesi hâline gelmiştir. Karnaval günlerinde her türlü rezâletlerin yapılması, alkol duvarlarının aşılması, yüzlerce insanın alkol komasından ölmesi, günümüzdeki karnavalların en belirgin özelliğidir. Karnavallar bu hâliyle birer halk eğlencesi olmaktan çıkmış, toplum hayâtını kötü yönde etkileyen birer çılgınlığa dönüşmüştür.

Günümüzde karnavalla Faşing arasında pek bir fark yoktur. Görkemli elbiseler, maskeli balolar, yergi oyunları, ahlâk dışı aşırı davranışlar, karnaval ve faşingde de bugün aynen görülmektedir.

KAROLİN ADALARI;

Alm. *Karolinen (inseln),* **Fr.** *Iles Carolines,* **İng.** *Caroline Islands.* Karolin Adaları, Doğu Pasifik Okyanusunda, Ekvatorun hemen kuzeyinde yer alan ABD'nin idâresindeki adalar grubu. Karolin Adaları toplam 930 adet olup okyanusta 3,4 milyon km2 saha içine yayılmış ve 1165 km2 alana sâhiptir. Adaların içinde en büyükleri Babelthuap ve Ponape'dir. Doğu Karolin Adaları bilim adamlarının araştırmalarına göre, okyanus dibinin yükselmesi ile meydana gelmiş atol ve volkanik yapıdadır. İklim tropikaldir. Çok sık tayfun görülür.

Adalarda toplam 65.048 yerli yaşamaktadır. Yerlileri umumiyetle Mikronesyalıdır. Lisanları, Mikronesya şivesinde Malezya dilidir. Resmî okullarda İngilizce eğitim yapılır.

Ada halkı zirâat ve balıkçılıkla geçinirler. Karabiber, kakao ve muz ihraç ürünü olarak gelir getirir.

Karolin Adaları 16. yüzyılda Portekiz ve İspanyollar tarafından işgal edildi. Daha sonra 19. yüzyılda Almanlar adaların idâresini ellerine aldılar. Birinci Dünyâ Savaşı ile İkinci Dünyâ Savaşı arasında adaların idâresi Japonya'ya geçti. Japonların savaşı kaybetmeleri ile idâre 1947'den sonra ABD'ye devredildi.

KAROSER;

Alm. *Wagenaufbau (m), Karosserie (f),* **Fr.** *Carrosserie (f),* **İng.** *Body of car.* Motorlu kara vâsıtalarının, yolcu ve yükleri taşıyan kısmı. Ön çamurluk, motor kapağı ve ön ızgara, karoserden değildir. Karoser, otomobilin satışında rol oynayan en önemli faktördür.

Otomobil karoserleri, önce çeşitli parçalar halinde imâl edilir, pres ile şekil verilir. Daha sonra bu çeşitli parçalar kaynak yolu ile birleştirilir. Böylece ortaya çıkan karoser, paslarından temizlenir ve boyanır. Üst ve arka kısım mekanik bir tabanca ile, diğer kısımlar ise el tabancası ile boyanır. Karoser, seri üretim bandında bir fırından geçirilerek, boyanın kuruması çabuklaştırılır. Bir sonraki kademede koltuklar ve iç aksesuar ilâve edilir. Tamamlanan karoser, şasi üzerine oturtulur. Sürtünmeyi önlemek için karoser ile şasi arasına lâstik çantalar yerleştirilir. Bu tarz imâlatta bir karoser, değişik şasilere monte edilebilir. Diğer bir tarz ise, karoser ile şasinin yekpare gövde hâlinde beraber imâlidir. Bu metodda ağırlık azalmaktadır. Ayrıca bir bütün olarak mukâvemet arttığından, kazalara karşı daha emniyetlidir. Buna karşılık rezonansa meyli daha fazla ve titreşimler fark edilecek seviyededir. Bundan başka bir karoserin birden fazla şasi ile kullanılabilme imkânı bulunmamaktadır. Yekpâre karoser-şasiler, genellikle galvanizli saçtan imâl edilir ve büyük boya havuzlarına daldırılır. Böylece korozyon en az seviyeye indirilir. Karoser imâlatında bu iki usûl arasında umumî bir tercih yapılmamıştır.

Bir de küçük hacimli spor arabalar için fiber-glass karoserler îmâl edilmektedir. Burada da yine parçalar hâlinde îmâl edilen karoser, alüminyum perçinler ve bir yapıştırıcı ile birleştirilmektedir. Fiberglas karoser îmâli en fazla 50.000 adetlik modellerde ve küçük hacimli arabalarda iktisâdî

olmaktadır.

KAROTEN;

Alm. *Karotin (n),* **Fr.** *Carotène (m),* **İng.** *Carotene.* Havuçta ve diğer bitkilerde bulunan, A vitamini kaynağı hidrokarbon. Sarı veya kırmızı renklidir.

Vitamin A kadar aktif olmamakla birlikte bir karoten molekülü vücutta iki molekül A vitaminine dönüşür. Karotenin, A vitamini kaynağı olarak, özellikle bitkilerin günlük yiyeceğin çoğunu teşkil ettiği ülkelerde önemi fazladır.

Besinlerle alınan karoten, yağ ve safra asitleri yardımıyla emilir. Plazmadaki miktarı, plazma yağ miktarına bağlıdır. Vücutta en çok, cilt altı yağ dokusunda, retinada, böbrek üstü bezinde bol bulunur.

Vitamin A'nın en önemli görevi görme fonksiyonundadır. Karoten, yani A vitamini yetersiz alınınca gece körlüğü (karanlığa adaptasyon bozukluğu) ve diğer bazı göz bozuklukları meydana gelir.

Vücut yağ dokusu herhangi bir sebeple azaldığında karoten yerinde kalır veya fazla havuç yendiğinde (karoten alındığında) vücut derisinde belirgin sarı renk meydana gelir. Sarılık hastalığı ile karıştırılabilir.

KARPAT DAĞLARI;

Alm. K*arpaten (-gebirge n) (pl.),* **Fr.** Karp*ates veyâ Carpates (pl.),* **İng.** *Carpathian Mountains.* Doğu Avrupa'da bir dağ silsilesi. Viyana yakınlarında Bratislava'da başlayıp kuzeydoğuya doğru bir yay biçiminde uzanarak Polonya'nın güneyinden ve Ukrayna'nın güneybatı kesiminden geçip güneydoğuya, Romanya topraklarında Ramnicu Sarat yakınlarında batıya kıvrılır ve Tuna üzerinde Demirkapı denilen bölgede son bulur. Macaristan'ı çok geniş ve açıktan çevreleyen bir yay biçimindedir.

Karpat Dağları, Çekoslavakya, Polonya, Ukrayna ve Romanya olmak üzere dört ülkenin toprakları üzerinde yer alır. Dağların uzunluğu yaklaşık 1500 km, ortalama genişliği 150 km'nin üzerindedir.

Karpat Dağlarının meydana gelişi hakkında tahmin yapan araştırmacılar, dağların Alp Dağlarından daha önce teşekkül etmiş olabileceğini söylemektedirler.

Karpat Dağlarını yapı ve şekil bakımından üç kısımda incelemek mümkündür. Bratislava'dan, Ujok Geçidi (889 m)ne kadar olan bölüme Batı Karpatlar denir. Karpat Dağlarının en yüksek bölümüdür. Dağ silsilesinin en yüksek noktası olan Geristort Tepesi (2655 m) burada bulunur. Batı Karpatlar: Beyaz Karpatlar, Küçük Karpatlar, Tatra ve Slovakya Mâden Dağlarının meydana getirdiği kütledir. Önemli yükseltileri, Aşağı Takra (2043 m), Babja Gora (1725 m) dır. Batı Karpatlar üzerinde Lysa Geçiti (502 m) ve Lubkaw Geçidi (657 m) önemli geçitlerdir. Borislav'ın güney batısındaki Ujok Geçidi (889 m) çok önemli bir geçit olup, Batı Karpatlarla doğu Karpatları birbirinden ayırır.

Batı Karpatlar, birçok nehrin beslendiği ve su depoları olan bölgedir. Meselâ Vah Nehri, Hron Nehri, Hernad Nehri, Dunajeçvistül ve San Nehri bunların başlıcalarıdır. Kuzeyde akan nehirler üzerinde bulunan barajlar küçük Polonya denilen bölgenin ekonomik desteğidir. Batı Karpatların bâzı otlaklar hâriç büyük bölümü sık ormanlara kaplıdır. Bu ormanlarda vahşî hayvanlar bulunmaktadır. Kremnica bölgesinde demir gümüş ve altın mâdenleri bulunur.

Doğu Karpatlar, Ujok Geçidinden Braşov şehrinin doğusuna, güneyde ise Buzau'ya kadar uzanır. Ortalama yüksekliği 1100 m kadardır. Kuzeyde Ukrayna sınırlarında kalan bölgeye Karpatlar Ormanı, güneyde ise Callımanu Dağları ve Narghita Dağları vardır. Bu bölge Karpatların en verimli, bitki örtüsü bakımından en zengin olan kısmıdır. Bu kısımdaki yükseklikler, Vf Pietrosu(2305 m), Sibulja (818 m), Goverla (2061 m) ve İneu (2280 m)dur. Aynı zamanda Ukrayna'yı Romanya'ya bağlayan Tabloniste Geçidi (931 m) burada bulunur. Ukrayna'da Borislay bölgesinde zengin mâden yatakları, petrol, güneyinde Dasava'da ise tabiî gaz bulunur. Bu kesim çok sık ve gür ormanlarla kaplı olup, Siret, Otlu Mureş, Somes ve Dinyester nehirlerini besler.

Dağların üçüncü bölümü olan Transilvanya Alpleri, Alp Dağlarının özelliklerini hâiz olduğundan bu isim verilmiştir. Ortalama yükseklik 1500 m'nin üzerindedir. Eflak ile Transilvanya arasında büyük bir engel olup geçitlerden ulaşım imkânı vardır. Önemli yükseltileri Peleaga Tepesi(2509 m), Cındrelu Tepesi(2245 m) ve Moldavneanu Tepesi (2543 m)dir. Önemli geçitler ise Demirkapı Geçidi, Kızkule Geçidi ve Pradal Geçididir.

Bacauve Plolesti bölgelerinde petrol çıkar. Burası da sık ormanlarla kaplı olup, yeryer otlaklara rastlanır. Bu otlaklarda koyun yetiştiriciliği gelişmiştir.

KARPİT (Bkz. Kalsiyum Karbit)

KARPUZ (Citrullus vulgaris);

Alm. *Wassermelone (f),* **Fr.** *Pastèque (m),* **İng.** W*atermelon.* **Familyası:** Kabakgiller (Cucurbitaceae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Hemen hemen her yerde.

Pulpası sulu ve lezzetli olan ve memleketimizde meyve olarak çok yetiştirilen, alaca yeşil, sert kabuklu büyük meyveler veren, bir yıllık otsu bir bitki.

Daha çok Akdeniz bölgesi ülkelerinde yetişen bir bitkidir. Anavatanı Afrika'dır. Eski Mısırlılar zamanında karpuzun yetiştirildiği tesbit edilmiştir.

Karpuz, mutedil iklimlerden hoşlanır, kumlu-killi, derin ve serin toprakları sever. Bilhassa nehir ve göl kenarları karpuz ziraatına elverişlidir. Gübreyi çok sever. Çiftlik veya kuş gübresi verimi artırmada iyidir.

İlkbaharda don ve kırağı tehlikesi geçtikten sonra ekilir. Toprak derin sürülür. Açılan her ocağa 3-4 tohum olmak üzere genellikle 2-5 cm derinliğe ekilir. Tohumlar çimlendikten sonra 2-3 yaprakta birinci çapa, 5-6 yaprakta ikinci çapa yapılır. Kuru şartlarda daha tatlı karpuz elde edilmektedir. Olgun karpuzlar tın-tın eder, kurumuş sapı kolayca kopar, ağırlıkça hafiftir. Karpuzlar renk, şekil ve yetiştiği yere göre isim alırlar:

1. Yeni dünyâ karpuzu: Marmara bölgesinde çok ekilir. Açık yeşil renkte ince kabuklu, koyu kırmızı, gevrek, tatlı ve etlidir. Çekirdekleri beyaz ve küçüktür.

2. Alacalı karpuz: Açık yeşil kabuk üzerinde muntazam koyu lekeler vardır. Kabuğu gevrektir. Eti pembe kırmızı, çekirdekleri siyahtır.

3. Kara karpuz: Kalın, koyu yeşil kabuklu, çok şekerli ve lezzetli, etinin orta kısmı buzlu gibi görüldüğünden karabuz karpuzu da denir. Çekirdekleri küçük ve kırmızı renklidir. Siyah olanları da vardır.

4. Gülle karpuzu: Geç yetişen, kışlık bir çeşittir. Koyu yeşil renkte ve gülle şeklindedir.

5. Vaşinkton karpuzu: Erken yetişen tatlı, kabuğu ince bir karpuz çeşidi.

6. Diyarbakır karpuzu: Alaca yeşil, çok kalın kabuklu, yuvarlak ve söbü biçiminde, ortalama 20-30 kg gelebilen iriliktedir. 50-60 kg gelenleri de vardır. Fazla şekerli sayılmaz, eti de posalıdır.

Kullanıldığı yerler: Tatlı, sulu, şifalı, ferahlatıcı bir meyve olan karpuz, vücuttaki toksinleri temizler ve böbrekteki kumları eriterek sıhhat ve zindelik kazandırır. Karpuzun keleklerinden turşu yapılır.

KARS;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 8911 km^2

Nüfûsu : 349.437

İlçeleri : Merkez, Akyaka, Arpaçay, Digor, Kağızman, Sarıkamış, Selim, Susuz.

Doğu Anadolu'nun kapısı serhat şehrimiz ve tarihî savunmaları ile "Gazi" ünvanını alan ilimiz. Erzurum, Ağrı, Ardahan, Iğdır illeri ve Ermenistan sınırı ile çevrilidir. Trafik numarası36'dır. Anadolu'nun en eski yerleşim merkezlerinden biridir.

İsminin Menşei

Kars'ı İskitlerin "Karasak" boyları kurmuş ve kendi isimlerini bu şehre vermişlerdir. Zamanla, "Karsak" ismi halk diline "Kars" olarak yerleşmiştir. Diğer bir rivâyete göre ise Gürcü dilinde "kapı" mânâsına gelen "karis, kari, kalaki" kelimelerinden "Kapı Şehir"den gelmektedir.

Târihi

Kars'ın bilinen ilk sâkinleri Hurrilerdir. Daha sonra Hititlerin hâkimiyetine girmişlerdir. Hurriler bölgeye "yüksek ülke" veya "yukarı eller" demişlerdir. Bölge, daha sonra Urartuların işgâline uğradı. M.Ö. 8. asırda Kimmerler buradan geçtiler. Asurlar ve Babiller buraya hâkim olamadılar. İskitler M.Ö. 7. asırda bu bölgeye hâkim oldular. M.Ö. 6. asırda Perslerin istilâsına uğradı. Dârâ, Kafkasya Seferini buradan geçerek yaptı. M.Ö. 4. asırda Makedonya KralıİskenderPersleri yenerek burasını ele geçirdi. Partlar ve bunlara bağlı Ermeni derebeylikleri zaman zaman bölgeye hâkim oldular. M.Ö. 1. asırda Pontos Krallığını yıkan Romalılar bu bölgeye yaklaştı.

M.S. 2. asırda Romalıların eline geçti. Daha sonra Partlar ve onların yerine geçen Sâsânîler ile

Romalılar arasında el değiştirdi. M.S. 395'te Roma ikiye bölününce bu bölge, bütün Anadolu gibi Doğu Roma (Bizans)nın payına düştü. Bu bölge, Bizans ile Sâsânîler arasında sık sık el değiştirdi ve buradaki derebeyleri bâzan İran bâzan da Bizans'a tâbi oldular.

M.S. 7. asırda İslâm orduları bu bölgeyi fethedince Ermeni derebeyleri, Abbâsî halifelerine tâbi oldular. Bölge ahâlisi, kütleler hâlinde İslâmiyetle şereflenerek, İslâmiyet, Kars ve civarında hızla yayıldı. Türk Sâcoğulları ve onların yerine geçen Şeddâdiler bu bölgeye hâkim oldular ve Ermenilerle mücâdele ettiler. Onuncu asrın ortasında Kars'a 50 km mesâfede Ani şehrini başşehir yapan Ermeni derebeyleri 1044'te Bizanslılar tarafından bölgeden kovuldular. Yirmi senelik Bizans hâkimiyetinden sonra büyük Türk Hakanı Selçuklu Sultanı Alparslan 1064'te Ani'yi fethederek Bizanslıları buradan attı. Kars, Anadolu'nun Türkler tarafından fethedilen ilk parçası oldu. Bu fetih 1071 Malazgirt Zaferinden yedi sene önce olmuştur.

Türkiye Selçukluları Devletini kuran Kutalmışoğlu Süleyman Şahın babası Kutalmış Bey, 1049 ve 1053 Anadolu akınlarına giderken Kars'tan geçti. 1058 akınında Selçuklu şehzâdelerinden Yakuti Kars'ın dış mahallelerini fethetti. Sultan Alparslan, 1068'de Ardahan'ı fethetti. Alp Arslan'ın oğlu SultanMelikşah, Kars'ı geri almak isteyen Bizanslıları 1080'de yenerek bu bölgeyi Erzurum'u merkez yapan Saltukoğullarına verdi. 1124'te Gürcüler, Ani ve Kars'ı ele geçirince, Saltukoğulları 1153'te Kars'ı geri aldı.

1226'da Celâleddin Harezmşah, Ani'yi kuşatmış fakat alamamıştır. Tiflis'i fethetmiştir. 1239'da Moğollar Kars ve Ani'yi alarak, Gürcüleri buradan uzaklaştırmışlardır. Sırasıyla İlhanlılar, Celâyirliler, Tîmûrlular, Karakoyunlular ve Akkoyunlular bölgeye hâkim oldular. Tîmûr Han, 1394, 1400 ve 1403'te Kars'tan geçti. Safevîler, Akkoyunlu İmparatorluğunu yıkınca, mîrasına konarak Kars'a hâkim oldular. Bu sırada Osmanlı Devletinin sınırları da Kars'a dayanmıştı. Yavuz Sultan Selim Han, Çaldıran Seferinden dönerken Kars Kalesi yakınında konakladı. Kars ve çevresi, 1534'te Kânûnî Sultan Süleyman Hanın ilk yıllarında Safevîlerden Osmanlılara geçti.

Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti arasındaki stratejik çarpışmalar, Kars bölgesinde cereyan etti. 1548'de Sultan Süleyman Han, Kars Kalesini tahkim ettirdi. Safevîler, zaman zaman Kars'a saldırdılar. Sultan ÜçüncüMurâd Han, 1579'da birkaç hafta içinde Kars şehrini yeni baştan inşâ ettirip, kale, sur, câmi ve her türlü tesisleri yeniden yaptırdı, böylece 16. asırda Türk ordusunun istihkâm sınıfı burada parlak bir imtihan verdi. Kars, Osmanlıların askerî bir üssü ve serhat şehri oldu. 1604'te Safevîler, âni bir hücumla Kars'ı işgal ettilerse de tekrar çıkarıldılar. 1616'da Kars Kalesi yeniden geniş ölçüde tahkim edildi. Sultan Dördüncü Murâd Han, Revan Seferinde buradan geçti ve Kars'ı yeniden îmâr etti. On yedinci asırda Kars ve Çıldır, iki ayrı beylerbeyliğin merkezleri oldular. 29 Mayıs 1664'te başlayan ve bir hafta devam eden zelzele büyük zarar verdi. 1734'te Nâdir Şah Avşar, Kars'ı iki defa, 1744'te üçüncü defa kuşattı ise de alamadı. 1807'de Ruslar, Kars'a kadar yaklaştı fakat Osmanlı ordusu, Rusları yenerek, Tiflis'e geri çekilmek mecburiyetinde bıraktı. 1821-1823 arasında İranlılar, Kars topraklarına akınlar yaparak Osmanlıları yıprattılar. Sonra da Ruslar, saldırarak 15 Temmuz 1828'de Kars'ı işgal ettiler. 8 ay sonra Edirne Muâhedesi ile Kars'ı terk ettilerse de Kars'ın üçte ikisini ve târihi bütün eserlerini, câmi ve türbeleri imhâ ettiler. 1853-1856 Kırım Harbinde bu bölgede büyük savaşlar oldu. Rusların 29 Eylül 1855 taarruzu Kars halkının (genç, yaşlı, erkek, kadın ve hatta çocukların) desteği ile Müşir Mehmed Vâsıf Paşa emrindeki Türk ordusu tarafından geri püskürtüldü. Bu zaferin hatırası olarak altın, gümüş ve bronz"Kars 1272" madalyaları bastırıldı ve Kars şehrine "Gâzi" ünvanı verildi. Halk üç sene vergi ve askerlikten muaf tutuldu. Ruslar, 1856'da Paris Antlaşması ile bu bölgede 5 ay kaldıktan sonra geri çekildiler. Kars çevresinin ikinci Rus işgali böylece sona erdi.

Doksanüç Harbi denen 1877-1878 Türk-Rus Harbinde Kars çevresinde dünyâ çapında önem taşıyan muhârebeler olmuştur. Bu târihte Kars 20 bin nüfuslu ve 25 câmili bir kale şehriydi. Müşir Gâzi Ahmed Muhtâr Paşa, sayıca üstün Rus kuvvetlerini üç meydan muhârebesinde yendi. Bunun üzerine komutanını Rus Çarı azletti. Müşir Gâzi Muhtâr Paşa dördüncü bir savaşa girmedi. Osmanlı ordusu kazansa bile ordunun zâyiâtı ile bütün doğu bölgesi Rusları durduracak bir güçten mahrum kalacaktı. Böyle stratejik sebeplerle orduyu Erzurum'a geri çekti. Bu sebeple Kars, 18 Kasım 1877'de üçüncü defa işgal edilmiş oldu. Ruslar, üç gün üç gece Kars'ı yağma ettiler. Bütün câmi, türbe ve târihî eserleri imhâ ettiler ve Müslüman Türk halkını korkunç bir katliam ile öldürdüler. Kars'ı, Tiflis'te bulunan Kafkasya Umûmî Vâliliğine bağladılar. 1878-1881 arasında üç yıl içinde 82.000 Türk, Kars'ı terk edip, Erzurum çevresine yerleşti. Bunun 11.000'i Kars'ın içindendi. Ruslar, Kars'a Ermeni, Rum, Süryânî, Eston ve hattâ Ukraynalı yerleştirdiler. 1897'de Kars'ta yüzde 51 Türk kaldı; 1914'te Türklerin miktarı yüzde kırka indi. Birinci Dünyâ Harbinde Ruslar, Kars Türklerini Osmanlı ordusuna yardım ediyor diyerek katlettiler. Bu katliamdan sadece 22.000 Türk kurtularak Bakü'deki Müslüman Cemiyetinin himâyesinde yaşadılar. Azerbaycanlı Türkler soydaşlarına sâhip çıktılar.

1918 başında Osmanlı ve müttefiklerine yenilen Rusya, silâhlarını bırakıp, Brest-litovsk Muâhedesi (Antlaşması) ile Kars, Artvin ve Batum'uOsmanlı Devletine terk etmiştir. Az sonra İngiltere ve

müttefikleri gâlip gelince, İngilizler bu antlaşmayı kabul etmeyip, Ruslar ve İngilizler Kars'a Ermeni doldurup, Kars'taki bütün Türkleri katlettirdiler. Bu katliamdan sâdece üç Türk kurtuldu. Posof ve Ardahan'ı Gürcüler işgâl ettiler.

Türk İstiklâl Harbinde 15'inci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, 30 Ekim 1920'de Kars'ı kurtardı. Kars Kalesine şanlı Türk Bayrağını 34. Alay subaylarından Yüzbaşı Abdurrahman Bey "Besmele-i şerif" ile yeniden çekti. Rusya 16 Mart 1921 Moskova Muâhedesi ile Batum hâriç olmak üzere, Kars ve Arvin'in Türkiye'ye iâdesini kabul etti. Bu muâhede, 13 Ekim 1921 Kars Muâhedesi ile Ermenistan ve Gürcistan tarafından da kabul edildi. Hıristiyan azınlıklar Kars'ı boşalttılar. Şehrin eski sakinleri yurtlarına yerleştiler. İkinci Dünyâ Harbinden sonra Rus devlet başkanı Stalin, Kars ve Ardahan'ı istedi ise de, bu arzusunda ısrar edemedi.

Ermeni terör teşkilâtlarının Türkiye aleyhtarı faaliyetlerinin hedefi Türklerin Anadolu'da ilk fethettikleri bu toprakları Rusya'nın işgaline yeniden sokmaktır. Kars, buram buram Türklük kokan, gâzi, kahraman bir serhat şehridir. Şanlı bir târih ve o derece sıkıntılı günler yaşamıştır. Ruslar üç işgal ile Kars'ı tamâmen imhâ ederek, harâbe hâline getirmişlerdir. Kars yeniden gelişmekte olan bir ilimizdir.

Fizikî Yapı

Kars ili Türkiye'nin en yüksek yaylalarının üzerinde yer alır. Yüksekliği üç bin metreyi aşan bir çok dağı vardır. İl topraklarının % 38'i dağlarla ve % 51'i yüksek yaylalarla kaplıdır. Ovaları ise il topraklarının % 11'ini teşkil eder. Ovalar daha çok akarsu vâdileri boyunca uzanır.

Dağları: Kars ilinin yarısı 2000 metreyi aşan yüksekliktedir. İl toprakları yüksek bir yayla durumundadır. Üç bin metreyi geçen oldukça fazla yükseklik vardır. Kars dağları Kuzey Anadolu kıvrım sistemine bağlı dağlarla, Güney Anadolu kıvrım sistemine bağlı dağlardan meydana gelir. Kuzey Anadolu kıvrım sistemine bağlı dağlar Sarıkamış yakınında ikiye ayrılır. Bir kol Çıldır Gölüne doğru uzanırken diğer kol ise, Aras Nehri ile Kars Çayı havzasını birbirinden ayırır. Başlıca dağları Allahüekber Tepesi (3120 m), Kol Dağ (3033 m), Ziyaret Dağı (2838 m), Balıklı Dağı (2808 m), Süphan Dağı(2909 m) ve Soğanlı Dağı (2808 m)dır.

Kars Yaylası bol otlarla örtülü olup, hayvancılığa çok müsâittir. Başlıca yaylalar, Yalnız çam dağları üzerinde Aras Nehri, Argın Çayı ve Kars Ovası arasındaki bölgede kalan yaylalardır.

Ovaları: Akarsular boyunca devam eden vâdiler bazı yerlerde genişleyerek ovalar meydana getirir. Başlıca ovalar şunlardır: Kars Ovası, 2500 km^2 olup, çok geniştir. Ayrıca daha küçük yüzölçümde olan Damal Ovası vardır.

Akarsuları: Kars ili akarsu akımından çok zengindir. Başlıca akarsuları şunlardır: **Aras Irmağı:** Bingöl Dağ eteklerinden çıkar, kuzeye doğru akarak Pasinler Ovasını sular, burada birçok dereyle beslenir. Derin ve sarp boğazlardan geçerek Kars'ın Kağızman ilçesine ulaşır, doğuya doğru akarak, Türk-Rus sınırına varır, bir müddet sınırı teşkil eder; güney-doğuya akarak Iğdır Ovasını suladıktan sonra Rus sınırını geçerek Hazar Denizine dökülür. **Arpa Çayı:** Akbaba Dağının yamaçlarından çıkarak, Arpayel Gölüne dökülür. Gölden Arpa Çayı olarak çıkar Türk-Rus sınırında seyreder ve sınırda Aras ile birleşir. Kura Irmağı, (Kur, Kür Irmağı da denilir). Topyolu ve Allahüekber Dağlarından beslenir. Göle Ovasında Göle Çayı, Ardahan Ovasında Ardahan Çayı ismini alır. Kurtkale'den Rus sınırını aşarak Hazar Denizine dökülür. Bunlardan başka Kars Çayı ve birçok çay ve dereler de vardır.

Gölleri: Kars ili akarsular bakımından olduğu gibi göller bakımından da oldukça zengindir. Başlıca gölleri şunlardır: **Aygır Gölü:** Susuz ilçesinin batısındadır. Derinliği 30 m ve yüzölçümü 3 km^2 dir. Kar suları ve göl dibindeki kaynak sularla beslenir. **Aktaş Gölü:** Susuz ilçesinin kuzeyinde olup, yarısı Rus sınırı içerisindedir. Yüzölçümü 27 km^2 olup, tuzlu ve sığ bir göldür. **Turna Gölü:** Kağızman ilçesinin kuzeydoğusundadır. Yüzölçümü 2 km^2 olup, suyu tatlı fakat balık yoktur.

İklim ve Bitki Örtüsü

İklim: Kars ilinde sert bir yüksek yayla iklimi hüküm sürer. Sibirya yüksek basınç merkezinin tesiri altındadır. Kış yedi ay sürer. Kar yağışı fazladır. Senede 50 güne yakın kar yağar ve toprak 100 günden fazla karla örtülü kalır. İlkbahar ve sonbahar mevsimleri yok denecek kadar kısa sürer. Senelik yağış miktârı bâzı yerlerde 528 mm bâzı yerlerde 252 mm'dir.

Bitki örtüsü: Kars ilinin yüzde yetmişe yakını çayır ve meralarla, % 20 si ekili alanlarla kaplıdır. Tarıma elverişsiz arâzi % beştir. Orman varlığı zengin sayılmaz. Türkiye'nin en yüksek ormanları bu ildedir. Ormanlar 1900 m ile 2800 m arasındadır. Sarıkamış ve Posof'ta çam, Kağızman'da meşe ağaçları yer alır. Kar yerden kalkar kalkmaz her yer yeşilliklere bürünür.

Ekonomi

Kars ilinin ekonomisi tarım, hayvancılık ve ormancılığa dayanır. Faal nüfûsun % 85'i bu sektörlerde

çalışır ve gayri sâfî millî hâsılanın % 60'ı bu sektörlerden elde edilir. Sanâyi, turizm ve ticâret sektörü yeni yeni gelişmektedir.

Tarım: Tarla tarımından sağlanan ürünler sınırlıdır. İklim şartları tarla tarımını engeller. Kağızman, Tuzluca'da pamuk, şekerpancarı, fasulye ve fiğ ekilir. Sebzecilik ve meyvecilik ileri değildir. Meyve olarak en çok elma yetişir. Kars ilinde buğday, arpa, şekerpancarı, pamuk ve az miktarda tütün yetişir.

Hayvancılık: Kars ilinde hayvancılık, tarla tarımından önce gelir. Geniş mera ve çayırları ve buradaki zengin bitki örtüsü hayvancılığın gelişmesine yol açmıştır. İl topraklarının % 70'ini kaplayan mer'a ve çayırlarda hâlen mevcut olan hayvan potansiyelinin en az 10 mislini beslemek mümkündür. Kars en çok sığır besleyen ildir. Canlı hayvan ticâretinin merkezidir.

Ormancılık: Kars ili orman bakımından müsait olmasına rağmen, orman varlığı zengin değildir. İl topraklarının ancak yüzde dördü ormanlarla kaplıdır. Orman ve fundalık saha 100 bin hektara yakındır. Ormanlarda daha çok sarıçam, ladin ve kızılağaç bulunur. Bu ormanlardan yaklaşık 75.000 m^3 sanâyi odunu elde edilir.

Mâdenleri: Kars ilinde tuz, arsenik, asbest, manyezit, alçıtaşı, perlit kaynakları tesbit edilmişse de yalnız tuz kaynakları işletilmektedir.

Sanâyi: Sanâyi sektörü son senelerde gelişmektedir. Başlıca sanâyi tesisleri şunlardır: Çimento Fabrikası, Et Balık Kurumu Kombinası, Sümerbank Ayakkabı Fabrikası, Yem Fabrikası, İplik Fabrikası, Un Fabrikası, Deri İşleme Fabrikası, Karset sucuk ve Pastırma Fabrikası ve Tuğla Kiremit Fabrikasıdır.

Ulaşım: Havaalanı yoktur. Demiryolu mevcuttur. Hergün Haydarpaşa-Kars arasında karşılıklı ekspres ve haftada dört gün posta seferleri yapılır. Kars'la Malatya, Adana ve İskenderun arasında da tren seferleri vardır. Demiryolu, Kars'tan sonra Rusya'ya girer. Kars, Sarıkamış ve Selim istasyonları mevcuttur. Karayolu bakımından, Trabzon-Gümüşhane-Erzurum-Kars yolu ile Karadeniz'e bağlanır. Ankara-Sivas-Erzincan, Erzurum yolu Kars'ın Karakurt mevkiinde ikiye ayrılır. Bir yol Kars'a ve Rus sınırına gider. Diğer kol, Iğdır-Doğu Bayezid-İran sınırına ulaşır. Bu yollarla hem doğu hem de batı bölgelerine bağlanır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfûsu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 349.437 olup 127.179'u şehirlerde, 222.258'i köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 8911 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 39'dur.

Örf ve âdetleri: Eski devirlerden bu yana pekçok kavim, millet ve medeniyetlerin gelip geçtiği bu bölgede Türk-İslâm kültürü hâkimdir. Diğer kültür ve milletlerin örf ve âdetleri, unutulmuştur. Kafkasyadan gelen Türkmen, Kıpçak, Azeri ve Kuman Türk boylarının tesirleri büyük ve derindir.

Kıyâfet: Giyim ve kuşamda Türkmen, Azeri, Kıpçak ve Kumanların tesiri hâkimdir. Kadınlar, başlarına yazma biçiminde "Leçık" veya "vala", evli kadınlar gümüş para ve boncuklarla işlenmiş "puşi" bağlarlar. Kadınlar "boylama" denilen entâri kullanırlar. Önleri düğmeli "gofta" ile düğmesiz "pilati"gömlek giyerler. Yaşlılar düz ve geraler "gelinler" desenli peştamal kullanırlar. Erkekler Kars, Kağızman ve Sarıkamış'ta "börk" veya "Ahmediye" denilen başlıklar kullanılır. Alt kısma Azeri veya Ardahan şalvarı, sırta açık renkli kumaştan uzun kollu bileksiz ve yakasız "köynek" giyilir. Bunun üstüne giyilen "köynek" düğmelidir. Bunun "gazeki" denilen kısa eteklileri vardır. İnce deriden yapılan, bacağı ve ayağı iyice saran "civeki" denilen çizme giyilir.

Mahallî yemekleri: But etinden yapılan "taş köftesi", "elma dolması" ile "gazayağı turşusu" meşhurdur.

Halk edebiyatı: Kars, halk edebiyatı bakımından çok zengindir. Çok sayıda halk ozanı(âşık) yetiştirmiştir. Başlıcaları. Torunî (Derunî), Dede Kasım, Âşık Tücarî, Çıldırlı Âşık Şenlik, Kağızmanlı Hıfzı, Âşık Zülâlî, Âşık Mudamî ve Âşık Vasî'dir.

Halk oyunları ve folklor: Halk oyunlarında Kafkas (Azerî) ve Türkmen boylarının oyunları oldukça fazladır. Oyunlar davul, klarnet, akordeun ve dize konularak çalınan bir kemençe (tar) ile oynanır. Meşhur oyunları ise, lezgi, kalehuri, Şeyh Şâmil, parpuri, üçayak, terekeme, Mirzayi, halay, döne, laçın, terslaçın, barı çüğürme ve kaççarıdır.

Eğitim

Kars ili eğitim bakımından komşu illere nazaran oldukça iyi sayılır. Okur-yazar nisbeti yüzde 75'e yaklaşmıştır. Okulsuz köy yoktur.

İlçeleri

Kars'ın biri merkez olmak üzere sekiz ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 120.351 olup, 78.455'i ilçe merkezinde, 41.896'sı köylerde

yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 50 köyü vardır. Yüzölçümü 1384 km2 olup, nüfus yoğunluğu 87'dir. İlçe toprakları orta yükseklikte engebeli araziden meydana gelir. Kuzey ve batısında Allahuekber Dağları yer alır. Başlıca akarsuyu Kars Çayıdır.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Yaylacılık metoduyla koyun ve sığır beslenir. Ekime müsâit alanlarda buğday, arpa, pamuk yetiştirilir. Arıcılık gelişmiştir. SEK Süt Fabrikası, Kars Yem Fabrikası, Çimento Fabrikası, Et Kombinası, Karataş Deri İşleme Fabrikası başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Kars Çayı kenarında kurulmuştur. Erzurum-Ermenistan demir ve karayolu ilçeden geçer. Kars'ın çekirdeğini Kars kalesi teşkil eder. Bu kale şehrin sembolüdür. Şehir eski ve yeni olmak üzere iki kısımdır. Eski şehir, kalenin eteklerinde ve dik yamaçlı bir tepe üzerindedir. Sokakları dardır. Yeni şehir ise, eski Kars'ın güneyinde yer alır. İlçe belediyesi 1922'de kurulmuştur.

Akyaka: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 15.095 olup 2440'ı ilçe merkezinde, 12.655'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına ağlı 22 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikteki düzlüklerden meydana gelir. Arpaçay başlıca akarsuyudur.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve çavdardır. Yaylacılık metoduyla çok sayıda sığır ve koyun beslenir. Ermenistan sınırına yakın olduğundan sınır ticâreti gelişmektedir.

İlçe merkezi Arpaçay'ın kenarında kurulmuştur. Kars-Gümrü (Ermenistan) kara ve demiryolu ilçeden geçer. Arpaçay'a bağlı bir bucakken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1972'de kurulmuştur.

Arpaçay: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 27.016 olup, 2815'i ilçe merkezinde, 24.201'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 42, Başgedikler bucağına bağlı 17 köyü vardır. İlçe toprakları dağlarla engebeli yüksek platodan meydana gelir. Arpaçay ve kolları ilçe topraklarını parçalamıştır. Platonun ortalama yüksekliği 1500 metredir.

Ekonomisi tarıma ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve çavdardır. Yüksek yaylalarda başta sığır ve koyun olmak üzere hayvancılık yapılır. Sığır, ihracı önemli gelir kaynağıdır. Mandıralarda üretilen kaşar peyniri ünlüdür.

İlçe merkezi, Arpaçay'ın iki kenarında kurulmuştur. Kars'tan Ermenistan'a giden demiryolu ilçeden geçer. İl merkezine 55 km mesâfededir. Gümrü sınır kapısı bu ilçededir. Belediyesi 1927'de kurulmuştur. İlçe gelişmemiş küçük bir yerleşim merkezidir.

Digor: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 27.759 olup, 2373'ü ilçe merkezinde, 25.386'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 41 köyü vardır. Yüzölçümü 1137 km2 olup nüfus yoğunluğu 24'tür. İlçe toprakları Erzurum-Kars platosunun doğusunda yer alır. Güneybatısını Yağlıca Dağı, kuzeydoğusunu Dumanlı Dağı engebelendirir. Başlıca akarsuları Arpaçayı ve Digor Çayıdır. Akarsu vâdilerinde küçük düzlükler vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday ve arpadır. Sulama yapılan yerlerde patates, fasulye, mercimek, nohut ve meyve yetiştirilir. Hayvancılık geleneksel metodlarla yapıldığı için ürün düşüktür. El sanatları ve dokumacılık yaygın olarak yapılır.

İlçe merkezi, Digor Çayı vâdisinde kurulmuştur. İl merkezine 65 km mesafededir. Tarihî eserler bakımından zengindir. Dede Korkut'un sığırcılıkla ilgili hikâyeleri burada geçer. Oğuzların mukaddes saydığı, arması kabul ettiği karakuşun eti burada yenmez. Güzel manzarası ve soğuk suları meşhurdur. Mireni, Karabaş, Pekran, Akçakale ve Beş Kililise gibi târihî kalıntıları vardır. 1953'te ilçe olan Digor'un belediyesi aynı sene kurulmuştur.

Kağızman: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 49.129 olup, 15.274'ü ilçe merkezinde 33.855'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 41, Köfek bucağına bağlı 22 köyü vardır. Yüzölçümü 1792 km2 olup nüfus yoğunluğu 24'tür. İlçe toprakları dağlıktır. Batısında Aladağ, kuzeydoğusunda Yağlıca Dağı, güneyinde Aras Güneyi Dağları yer alır. Dağlardan kaynaklanan sularla beslenen Aras Irmağı, ilçe toprakları ortasından geçer. Güneydoğu bölümünde Deniz Gölü vardır. Aras'ın iki kıyısında dar düzlükler bulunur.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri elma, buğday, arpa, patates ve kayısıdır. İklim tarıma çok elverişli olduğundan tarım ürünleri çeşitlidir. Hayvancılık gelişmiştir. Yaylacılık metoduyla koyun beslenir. Canlı hayvan ticâreti yaygındır. İlçe topraklarında kayatuzu, asbest, magnezit yatakları vardır.

İlçe merkezi, Aras Irmağı kıyısında kurulmuştur. İl merkezine 68 km uzaklıktadır. Denizden 1600 m yüksekliktedir. Han surları ve eski şehir kalıntıları vardır. Keçivan Kalesi alınmaz bir kale olarak isim yapmıştır. Marpet Kalesi, Çingili Köyü Mabedi ve eski çağlara âit Akkereç Mağarası târihî yerleridir.

İlçe belediyesi 1923'te kurulmuştur.

Sarıkamış: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 61.818 olup, 21.743'ü ilçe merkezinde, 40.075'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 14, Karakurt bucağına bağlı 26, Karaurgan bucağına bağlı 15 köyü vardır. Yüzölçümü 1951 km2 olup nüfus yoğunluğu 32'dir. İlçe toprakları yüksek dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Başlıca akarsuları Aras Irmağı ile Kars Çayıdır. Dağlık alanlar yer yer sarıçam ormanları ile kaplıdır.

Ekonomisi tarım ve ticârete dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, patates ve arpadır. Hayvancılık önemli gelir kaynağı olup daha çok, canlı hayvan ticâretine dayalıdır. Sümerbank ayakkabı fabrikası, tuğla ve kiremit fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. İlçede askerî birliklerin oluşu ticâretin gelişmesini sağlamıştır. İlçe topraklarında perlit yatakları vardır.

İlçe merkezi, Kars Çayı vâdisinde, denizden 2125 m yükseklikte kurulmuştur. Erzurum-Kars kara ve demiryolu ilçeden geçer. İl merkezine 51 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1923'te kurulmuştur.

Selim: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 29.244 olup 3957'si ilçe merkezinde, 25.287'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 53 köyü vardır. Yüzölçümü 1011 km2 olup, nüfus yoğunluğu 30'dur. İlçe toprakları dağlıktır. Batı ve kuzeyinde Allahuekber Dağları, güneyde Aladağ yer alır. Başlıca akarsuyu olan Kars Çayı çevresinde Selim Ovası vardır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri arpa, buğday ve patatestir. Daha çok sığır beslenir. İlçe merkezi Kars Çayı vadisinde kurulmuştur. Erzurum-Kars karayolu ilçenin 1 km kuzeyinden geçer. İl merkezine 31 km mesâfededir. Demiryolu ilçenin 5 km uzağından geçer. Belediyesi 1957'de kurulmuştur.

Susuz: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 19.025 olup, 2937'si ilçe merkezinde, 16.088'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 28 köyü vardır. Yüzölçümü 645 km2 olup, nüfus yoğunluğu 30'dur. İlçe toprakları dağlarla kaplıdır. Batısında Allahuekber Dağları kuzeyinde Kısır Dağı, güneyinde Erzurum-Kars platosu yer alır. Kars Çayı ve kolları başlıca akarsularıdır. Aygır Gölü güneybatısında yer alır.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Yaylacılık metoduyla çok sayıda sığır ve koyun beslenir. ekime elverişli toprakları azdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve patates olup, az miktarda fasulye ve nohut yetiştirilir.

İlçe merkezi, Posof ve Ardahan'ı Kars'a bağlıyan karayolu üzerinde kurulmuştur. Gelişmemiş küçük bir yerleşim merkezidir. İl merkezine 23 km mesafededir. Eski adıGılavuz'du. 1959'da ilçe olan Susuz'un belediyesi aynı sene kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Kars tabiî güzellikleri ve târihî eserleri bakımından zengindir. Târihî eserlerin çoğu yıkık durumdadır. İlk yapılış şeklini koruyan eser çok azdır.

Kars Kalesi: 1152'de Saltukoğullarında Sultan Melik İzzeddin tarafından Mîmar Firuz Ağaya yaptırılmıştır. Sultan Üçüncü Murad Han devrinde büyük ölçüde tamir ettirilmiştir. İçkale günümüze kadar sağlam olarak gelmiştir. Dışkale surlarının kalıntıları vardır. Kalede 220 burç ve kule 2000 mazgal bulunur.

Evliyâ Câmii: 1579'da yapılmıştır. Bu devirde yapılan camilerin en önemlilerindendir. 1628'de yıkılmışsa da sonradan tâmir ettirilmiştir.

Beylerbeyi Sarayı: 1579'da devrin Beylerbeyisi için yapılmış iki katlı bir binâdır. Osmanlı devri sivil mîmârîsinin güzel örneklerindendir. 1828'de Osmanlı-Rus savaşında yıkıldı ise de yeniden yapılmıştır.

Havarîler Kilisesi: 932-937 seneleri arasında yaptırılmıştır. 1579'da câmiye çevrilmiş ve Kümbet Câmii ismini almıştır. 1778'de Ruslar tarafından tâmir ettirilerek tekrar kiliseye çevrilmiştir. Günümüzde müze olarak kullanılmaktadır.

Mesire yerleri: Kars ili, yaylaları, gölleri ve temiz havası bakımından çok zengin illerimizdendir. Sarıkamış ilçesine 4 km uzaklıkta orman içi dinlenme yeri olan Soğuksu ilin önemli mesire yerlerindendir. Sarıkamış ormanları gezilmeye değer güzel yerlerdir.

Kaplıcalar: Kars, şifalı su kaynakları bakımından da zengin ise de, gerektiği şekilde faydalanılmamaktadır. Şifalı su kaynaklarının çoğunda tesis yoktur. İlin çeşitli yerlerinde maden suları çıkmaktadır.

KARS DESTANI

İslâm ehli olan işitsin, bilsin,

Can sağ iken yurt vermeniz düşmana.
İsterse Urus il ne ki var gelsin,
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana.

Kuşanın kılıcı, giyinin donu,
Kavga bulutları sardı dört yanı.
Doğdu koç yiğidin şan alma günü,
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana.

Asker olan bölük bölük bölünür,
Sandınız mı Kars Kalesi alınır?
Boz atlar üstünde kılıç salınır,
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana.

Kavga günü namert sapa yer arar,
Er olan göğsünü düşmana gerer.
Cümle ervah bizle meydana girer.
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana.

ŞENLİK, ne durursuz atlara binin...
Sıyra kılıç düşman üstüne dönün.
Artacaktır şanı, şanlı vatanın,
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana.

AŞIK ŞENLİK

KARTACA;

ilkçağda, Kuzey Afrika kıyısında bugünkü Tunus şehrinin yakınlarında Fenikeliler tarafından kurulan bir koloni.

Mîlâttan önce 814'te kurulan Kartaca'nın kuruluşu efsâneye göre şöyledir: Bu târihte Sayda şehrinde Sur'a karşı Elissa adında bir kadının ele-başılığını yaptığı gizli bir ayaklanma hazırlanmıştı. Ancak olay önceden haber alınınca Elissa, taraftarlarıyla birlikte gemilerle gizlice denize açılıp, batıya yöneldi. İlk olarak rastladıkları Afrika kıyısına çıktılar. Burada bir şehir kurmak isteyen Elissa, Kambe hükümdarından toprak diledi. Bu arâzi üzerine kurulan şehre Kart-Hataç (yeni şehir) adını verdiler.

Kartaca'nın batıya yönelen gemiciler için uygun coğrafî mevkii geniş ve güvenilir tabiî limanlara sâhili olması kalenin çok sağlam ve topraklarının çok verimliliği, buranın kısa zamanda gelişerek ticâret merkezi hâline gelmesini sağladı. Bu şehrin ticâret gemileri için dikdörtgen, savaş gemileri için yuvarlak olmak üzere iki limanı vardı.

Kartacalılar, kendi buluşları olan üç sıra kürekten daha çok kürekli ticâret ve savaş gemileriyle Kuzey Afrika kıyılarını, İspanya'yı ve Güney Fransa'yı ele geçirdiler. Romalılar, Akdenizin doğusunu hâkimiyetleri altına alırlarken, Kartacalılar da Batı Akdeniz'e yöneldiler. İlk zamanlar Romalılarla iyi geçindiler. Kartaca, önce Komşu Afrika kavimlerini, ardından Afrika'daki öteki Fenike kolonilerini hâkimiyeti altına aldı. M.Ö. 6. yüzyıldan başlayarak önce Yunanlılarla, daha sonra da Romalılarla mücâdeleye başladılar. Korsika ve Sardinya'yı Yunanlıların elinden alan Kartacalılar, ticârî ve stratejik ehemmiyeti olan Sicilya'yı ele geçirmeye gayret ederek, bâzı bölümlerine yerleşmeşe muvaffak olmuşlardı.

Kartacalıların Sicilya'ya yerleşmeleri Romalılarla çatışmasına sebeb olmuştur. Kartaca'yla Roma arasında yapılan ve târihte Pön Savaşları denen mücâdele yüz yirmi yıl kadar sürdü. M.Ö. 240 yılında başlayan bu savaşlar sonunda Hannibal, Roma ordusunu mağlub edip, on altı yıl Kuzey İtalya'yı elinde tuttu. Ancak Kartaca'dan çok uzaklaştığı için, bir müddet sonra çekilmek zorunda kaldı. Bundan sonra üstünlük Romalıların eline geçti. Romalılar, Kartaca şehrinin kara ile bağlantısını keserek halkı açlığa mahkûm ettiler. Şehri fedâkârca müdâfaa eden Kartacalılar, neticede teslim olmak mecburiyetinde kaldılar. Ele geçen Kartacalılar katlolundular. Romalılar, şehrin izi kalmasın diye toprağı sabanla sürdüler. Böylece ünlü Kartaca târihten silindi.

Kartaca, aristokrasiye dayanan bir monarşi ile idâre olunurdu. İki hükümdârla, yirmi sekiz senatörden kurulu bir ihtiyarlar meclisi ve bir de bunun üstünde yüz onlar meclisi vardı. Yüz onlar; hükümdârları, komutanları ve ihtiyarlar meclisini yargılıyabilirdi. Orduda, sâdece komutanlar Kartacalı olup, diğerleri ücretli idiler. Kartaca, sanatta, dinde ve diğer bilgilerde Fenike'nin bir devamıydı.

Romalılar M.Ö. 40 yıllarında Caesar (Sezar) devrinde şehrin eski yeri üzerinde yeni bir koloni kurdular. Burası Romalılar zamanında ünlü bir sanâyi ve ticâret merkezi oldu. Beş ve altıncı yüzyıllarda Vandalların başkenti olan Kartaca, sonra Bizans imparatorluğu sınırlarına dâhil edildi. Yedinci

yüzyıldan sonra ise bölge bütünüyle Müslümanların hâkimiyetine geçti. Bugün, eski Kartaca'dan ancak Romalılar devrinden kalma bâzı yıkıntılara rastlanmaktadır.

KARTAL (Aquila);

Alm. *Adler (m),* **Fr.** *Aigle,* **İng.** *Eagle.* **Familyası:** Kartalgiller (Falconidae). **Yaşadığı yerler:** Yeryüzünün hemen her yerinde bulunan, birçok türü vardır. **Özellikleri:** Üst gagaları çengel gibi kıvrık, ayakları güçlü ve keskin pençeli kuşlar. Yükseklerde yuva yapar. Gündüz avlanırlar. Ağırlığı 7 kg, kanat açıklığı 2,5 m olanları vardır. **Ömrü:** 70-104 yıl. Esâret hayâtında 40 yıl kadar yaşar. **Çeşitleri:** Kara kartalı, kuzu kartalı, balık kartalı, kayzer kartalı (şah kartal), yılan kartalı, büyük bağırtgan kartal, küçük bağırtgan kartal meşhurlarıdır.

Kartallar (Falconiformes) takımından birçok türe verilen genel ad. Gündüz yırtıcı kuşlarının en irilerindendir. Kıvrık sivri gagalı, güçlü ve keskin pençeli, büyük yuvarlanmış kanatlı kuşlardır. Gagada burun delikleri etlidir. Genellikle kahverengi veya gri tüylüdür. Görme duyuları keskindir. Çok yüksek sarp kayalara veya ağaçlara yuva yapar. Memeli hayvanları, sürüngen ve kuşları avlayarak beslenirler. Balık ve leş yiyenleri de vardır. Az yumurtladıklarından çoğalmaları yavaştır. 1-2 yumurta yumurtlarlar. Kuluçka süreleri 43-49 gün kadardır. Çoğunlukla dişi, kuluçkaya yatar. Yavruları berâber beslerler. Bâzı türlerde yumurtadan ilk çıkan yavru, sonra çıkanı yuvadan atar.

Kartallar yüksek ve hızlı uçan, cesur, atılgan hayvanlardır. İri olanları antilop, maymun, tilki, tavşan gibi hayvanları rahatça öldürebilirler. Kuzu yavrularını kaldırıp kaçıranları vardır. Birbirinin avını almak için döğüşenlerine rastlanır. Avlarının kemiklerini rahatça sindirirler; tüylerini, sindirimden sonra top hâlinde ağızlarından çıkarırlar. Çoğunun ayakları ayak parmaklarına kadar tüylüdür. Kemiricileri ve leşleri tükettiklerinden faydalı sayılabilirler. Bâzı bölgelerde evcilleştirilerek av için kullanılırlar. Sıkıştığında insana saldırmaktan çekinmezler. Kartallar dört ana grup altında toplanarak, incelenirler: 1) Deniz kartalları ve balık kartalları, 2) Yılan kartalları, 3) Arpia kartalları ve tepeli kartallar, 4) Gerçek kartallar veya paçalı kartallar.

Birinci grupta bulunan kartalların hepsinin ayak bilekleri tüysüzdür ve ayak parmaklarında balıkların kaymasını önleyen iğne biçimli yapılar (spikula) mevcuttur. Baş ve kuyruklarında beyaz lekeler görülür .Yavruları da kahverengi tüylüdür. Büyük göl, ırmak ve deniz kıyıları ile bâzı adalarda yaygındırlar. Deniz kartalları, balıkların dışında, fok gibi deniz memelilerinin yavruları ile çeşitli deniz kuşlarını da avlarlar. Yılan kartalları, Asya ve Afrika'da yaşarlar. Çoğunlukla sürüngen ve yılanlarla beslendiklerinden bu adla anılırlar. Çeviklikleri, kısa ve güçlü bacaklarının pullu oluşu ve tüylerinin sıklığı sâyesinde en zehirli yılanları bile tehlikesizce yakalayıp avlarlar. Zaman zaman memeli hayvan, kuş ve leşleri de yedikleri olur. Arpia ve tepeli kartallar Güney Amerika'nın tropik ormanlarında yaygındır. Son derece yırtıcı ve iyi uçucu kuşlardır. Çoğunlukla maymun, aguti ve tembel hayvanları avlarlar. Arpia kartalının dişilerinin ağırlığı 6,5 kg, erkeklerinin ise, 4-5 kg kadardır. Başlarında bulunan bir çift sorguç bu türe ürkütücü bir görünüm kazandırır. Paçalı kartalların 30 kadar türü bilinmektedir. Çok yaygın olan kaya kartalı bu gruptandır.

Kartal eski çağlardan beri bir çok milletin folkloruna cesâret ve kuvvet sembolü olarak geçmiştir. 70-104 yıl kadar yaşarlar. Esâret hayâtına fazla dayanamazlar.

KARTEL;

Alm. *Kartell (n), Wirtschaftsring (m),* **Fr.** *Cartel (m),* **İng.** *Cartel.* Serbest rekabetin hâkim olduğu ülkelerde, aynı iş dalında zirâî, sınâî veyâ ticârî faaliyette bulunan rakip firmaların, rekabeti devam ettirmenin artık zararlı olmaya başladığı noktada, ortak çıkarlarına ters rekâbeti önlemek maksadıyla aralarında yaptıkları bir anlaşma.

Devletin müdâhalesi ile meydana gelen kartellere mecbûrî kartel; firmaların çıkarları gereği ihtiyârî olarak anlaşmalarıyla kurulan kartellere de serbest kartel denir. Her iki halde de rekâbet durur. O sahada fiilî bir inhisar (tekel) meydana getirilmiş olur. Kartelle **tröstler** arasındaki fark, kartelin geçici, tröstlerin daimî olmasıdır. Kartele giren bir firma ortak bir fiyat ve üretim politikası kabullenmek mecburiyetindedir.

Kartel, rekâbeti fiilen ortadan kaldıracak surette de rakip firmalarına asgarî satış fiatını veya satış şartlarını, aralarında kararlaştırmaları, piyasaları bölüşmeleri, üretimi tesbit olunan miktar ve çeşitlere inhisar ettirmeleri veya bunlara benzer değişik konularda gerçekleştirilebilir; konusuna göre, fiyat, bölge veya miktar ve çeşit ile ilgili kartellerden söz edilebilir.

Rakip firmaların, bir ülke sınırları içinde kalmak üzere kartel tesbit etmeleri yanında, dünyâ çapında kurdukları karteller de vardır. Kartel, serbest rekâbet rejiminin menfî bir sonucu sayılmaktadır. Serbest ekonomi sisteminin cari olduğu memleketlerde, bu gibi menfî sonucu önleyici hukukî ve iktisadî tedbirlere baş vurulduğu görülmektedir. Ancak ekonomide gerileme olduğu dönemlerde kartelleri

teşvik edici tedbirlere baş vurulduğu da olur.

KARTOPU (Bkz. Gilaburu)

KÂRÛN;

Mûsâ aleyhisselâmın ümmetinden ve akrabâlarından olduğu hâlde, zenginliği yüzünden kibirlenip, Mûsâ aleyhisselâma karşı çıktığı için yerin dibine batan kimse. Babasının ismi Yasher idi. Önceleri fakir ve güzel huyluydu. **Tevrât**'ı güzel okurdu. Hazret-i Mûsâ buna duâ etti ve kimyâ ilmini öğretti.

Kârûn, hazret-i Mûsâ'ya îmân etmeden önce İsrâiloğullarının başında Mısır Firavun'unun temsilcisiydi. İdâresi altında bulunanlara zulüm ve eziyet ederdi. Mûsâ aleyhisselâma inandıktan sonra, kendisini ilim ve ibâdete verdi. Ondan pekçok şeyler öğrendi. Hazret-i Mûsâ ve kardeşi hazret-i Hârûn'dan sonra, İsrâiloğullarının en bilgilisiydi. **Tevrât'**ı ezbere bilir ve çok güzel okurdu. Şeytanın vesvesesine kapılıp ibâdeti terk etti.

Dünyâ malı toplamaya başladı ve gittikçe hırsı arttı ve çok mal toplamak gayretine düştü. Mûsâ aleyhisselâmdan kimyâ ilmini öğrenmiş ve hayır duâsına kavuşmuştu. Kavuştuğu bu nîmetlerin kıymetini takdir edemedi. Bildiklerini dünyâ malı toplamak için kullandı. İnsanlara hizmet etmeyi hiç aklına getirmedi. Zenginliği ile dillere destân olup, darb-ı mesellere geçti. "Kârûn gibi zengin." sözü, onun sâhib olduğu mal sebebi ile ortaya çıktı. Mallarını hazînelere doldurdu. Hazînelerinin anahtarlarını, kırk katır taşırdı.

Kârûn zengin olunca, fakirliğindeki iyi, güzel hasletleri kaybetti. Taşkınlık yaptı ve haddi ziyâdesiyle aştı. Böylece zulüm ve haksızlık yapmaya başladı. Zînetlerle süslü elbiselerle dışarı çıkar, göğsü ilerde, salınarak kibirle yürür ve elbiseleri yerlerde sürünürdü. Nitekim Kasas sûresinin 79. âyet-i kerîmesinde meâlen; **"Kârûn, zînet ve ihtişâmı içinde kavminin karşısına çıktı."** buyrularak, onun bu hâli haber verildi. Sonradan gördüğü için, eyeri altından beyaz bir ata biner, iki yanına, süslü elbiseler ve zînetlerle donatılmış yüzlerce köle ve câriyeler alır, halka gösteriş yapardı. Bunun da ötesinde İsrâiloğullarına ve Mûsâ aleyhisselâma karşı kibirlenir, işlerine karışarak muvaffak olmamaları için çalışırdı. Fakirleri aşağı görür, mal ve mülkünün çok fazla olmasına rağmen, cimriliğinden kıyıp birazını bile onlara veremezdi. Nasîhat edenleri, hiç dinlemezdi. Hattâ, duâsı ve öğrettiği ilim sâyesinde, mal ve mülke kavuşmasına vesîle olan hazret-i Mûsâ'nın sözünün bile, İsrâiloğulları tarafından dinlenmesine tahammül edemez oldu.

Kârûn'un yaptıkları ve Müslümanların ona nasîhatleri, Kur'ân-ı kerîmde meâlen şöyle beyân buyruldu:

Kârûn, Mûsâ'nın (aleyhisselâm) **kavmindendi. Fakat o, onlara** (İsrâiloğullarına, mal sebebi ile zulüm ve kötülükte bulunup, hazret-i Mûsâ'ya muhâlefet ederek ona) **karşı azgınlık etmişti. Biz ona, anahtarlarını taşımak bile, güçlü kuvvetli bir cemâate ağır gelen hazîneler verdik. O vakit kavmi** (nden îman edenler) **ona şöyle dediler:** (Ey Kârûn!) **Dünyâ malı ile şımarma! Çünkü Allahü teâlâ dünyâ malı ile şımaranları sevmez. Allahü teâlânın sana verdiği zenginlik ve servet ile, âhıret yurdunu** (yâni Cenneti) **iste! Allahü teâlânın sana ihsân ettiği gibi, sen de O'nun kullarına** (mal ile) **ihsân et.** (Dünyâdan da nasîbini unutma.) **Yeryüzünde fesâd arama, isteme. Çünkü Allahü teâlâ, fesâd çıkaranları sevmez.** (Kasas sûresi: 76-77)

Kârûn, müminlerin yaptığı bu nasîhatleri kabul etmedi. Şımarıklığının yanında, Allahü teâlânın kendisine verdiği nîmetlere nankörlüğünü git gide arttırdı. O dereceye geldi ki, utanmadan nîmeti kendinden bildi ve âyet-i kerîmede meâlen şöyle dediği bildirildi: **"Bu servet, bana ancak bende olan ilim mukâbilinde verilmiştir, dedi."** Âyet-i kerîmenin devâmında Allahü teâlâ, meâlen; **"O** (mâdem ki âlimdi), **kendisinden önce geçen asırlardaki nesillerden kuvvetçe ondan daha üstün, cemiyetçe** (malca, yâhut cemâatçe, sayıca) **daha çok olan kimseleri, Allahü teâlânın hakîkaten helâk etmiş olduğunu bilmedi mi?** (Kıyâmette) **mücrimlerden günahları sorulmaz."** buyurdu. (Kasas sûresi: 78)

Kârûn, zînet ve ihtişâmı içinde kavminin karşısına çıktı. Dünyâ hayâtını arzu edenler; "Ne olurdu, Kârûn'a verilen (servet) **gibi, bizim de olsaydı. O, hakîkaten büyük nasîb sâhibidir" dediler. Kendilerine** (berekete ve âhiret hâllerine dâir) **ilim verilenler de; "Yazıklar olsun size! Îmân edip, sâlih amel işleyenlere Allahü teâlânın verdiği sevâb,** (Kârûn'un malından ve dünyâdan) **daha hayırlıdır. Bu sevâba ancak günahlardan sakınıp, tâate sabredenler kavuşur" dediler.** (Kasas sûresi: 79-80)

Kârûn, Mûsâ aleyhisselâma muhâlefette daha da ileri gidip, altından binâ yaptı. İsrâiloğullarını yanına çekmeye çalıştı. Onlardan bir kısmı, ona iltifât etmeye, ziyâfetlerine gitmeye, sözlerine kanmaya başladı. Şatafat ve malına imrenip, onun gibi zengin olma hülyâlarına düşenler oldu. Hattâ bâzıları emrine girerek, dediğinden çıkmaz oldu.

Mûsâ aleyhisselâm ona nasîhat ederek, yaptıklarına son vermesini istedi. Allahü teâlâdan zekât emri gelinceye kadar bu hâl böyle devâm etti. Allahü teâlâ, müminlere zekâtı farz kılınca, Mûsâ aleyhisselâm, Kârûn'a vereceği zekâtın miktârını söyledi. Fakat Kârûn eve dönüp, mal ve parasını hesâb edince, vereceğini çok buldu. İsrâiloğullarından, kendisi gibi olanları etrâfına toplayıp, Mûsâ aleyhisselâma karşı çıkardı.

Bir fâhişeye bol, para ve mal vâd ederek Mûsâ aleyhisselâmın kendisiyle zinâ ettiğini söylemesini istedi. Ertesi gün, Kârûn, İsrâiloğullarını topladı. Sonra Mûsâ aleyhisselâma geldi. İsrâiloğulları toplandı, seni beklerler, Allahü teâlânın emir ve yasaklarını, dinlerinin esaslarını, şerîatlerinin hükümlerini onlara bildir." dedi. Bunun üzerine Mûsâ aleyhisselâm, onların yanına gitti. Anlatmaya başladı. "Hırsızlık yapanın, elini keseriz; iftirâ edene, seksen sopa vururuz; zinâ eden bekâr kimseye, yüz sopa vururuz; evli olan kimse zinâ ederse, ölünceye kadar onu taşlarız." buyurdu. Kârûn; "Ya bu işi sen yapmış olursan?" dedi. Mûsâ aleyhisselâm; "Ben de yapsam durum aynıdır!" buyurdu. Kârûn; "İsrâiloğulları, senin filân kadınla düşüp kalktığını söylüyorlar." dedi. "Ben mi?" buyurdu. "Evet!" dedi. "Onu çağırın bakalım ne diyor? Şâhitlik ederse, yâhut îtirâf ederse, dediği gibidir." buyurdu. Çağırdılar. Gelince, Mûsâ aleyhisselâm ona; "Ey kadın! Ben sana, bunların dediği gibi bir şey yaptım mı?" buyurdu. Sonra peygamberlik nûru ile ona bakıp; "Mûsâ'ya ve İsrâiloğullarına denizi yarıp yol yapan ve Mûsâ'ya **Tevrât'**ı indiren Allahü teâlâ hakkı için doğru söyle." dedi. Allah için doğruyu söylemesine yemin verince, Allahü teâlâ kadına tevfik ve yardım verdi. Kadın kendi kendine; "Bugün tövbe ile söze başlamam, Allah'ın peygamberine eziyet etmemden iyidir." diye düşündü ve; "Hayır, onlar yalan söylüyorlar. Ama Kârûn bana, benimle zinâ ettiğin iftirâsını söylemem için çok para verdi." dedi. Bu sözleri söyleyince, Kârûn şaşırdı, ne yapacağını bilemedi. Orada bulunanları bir müddet sessizlik kapladı. Mûsâ aleyhisselâm hemen secdeye kapandı, ağlayarak; "Yâ Rabbî! Senin düşmanın bana eziyet etti, beni rezîl ve rüsvâ etmek isteyip, çirkin bir fiille suçladı. Ey Allah'ım, onun cezâsını ver." diyordu. Allahü teâlâ, hazret-i Mûsâ'ya başını secdeden kaldırmasını emir buyurdu. Yere de, Mûsâ aleyhisselâmın isteğine uymasını emretti. Mûsâ aleyhisselâm; "Ey İsrâiloğulları! Allahü teâlâ beni Firavun'a gönderdiği gibi, Kârûn'a da gönderdi. Ona uyan onunla kalsın, benimle olan ondan ayrılsın." buyurdu. İki kişi hâriç hepsi Kârûn'dan ayrıldı. Sonra Mûsâ aleyhisselâm; "Ey toprak! Onları yut!" buyurdu. Dizlerine kadar yuttu. "Ey toprak onları yut!" buyurdu ve bellerine kadar yuttu. Sonra; "Ey toprak onları yut!" buyurdu. Boyunlarına kadar yuttu. Sonra; "Ey toprak onları yut!" buyurdu. Toprak onları içine alıp, kapandı. Böylece yerin dibine geçtiler. Kârûn ve arkadaşlarından hiçbir eser kalmadı.

Allahü teâlâ, Kârûn'u ve iki arkadaşını yere geçirince, İsrâiloğulları, kendi aralarında fısıldaşıp; "Mûsâ aleyhisselâm, Kârûn'un evini, mal ve hazînelerini elde etmek için ona bedduâ etti." dediler. Mûsâ aleyhisselâm, bunun üzerine Allahü teâlâya duâ edip, evini, malını ve hazînelerini de yere geçirmesini istedi. Bunun üzerine, Hak teâlânın emriyle Kârûn'un sarayı, mal ve hazîneleri de yerin dibine geçti. Nitekim Allahü teâlâ, Kasas sûresi 81. âyetinde meâlen; **"Nihâyet biz onu** (Kârûn'u) v**e sarayını yere geçiriverdik. Artık Allahü teâlânın azâbından onu kurtarmaya yardım edecek hiçbir cemâatı da yoktu. Kendisi de o azâbı men etmeye kâdir değildi."** buyurdu.

Kârûn helâk olunca, Mûsâ aleyhisselâmın nasîhat edip, Allahü teâlânın azâbıyla korkuttuğu müminler, Allahü teâlâya hamd ettiler. Önceden Kârûn'un malını, saltanatını ve yaşayışını temennî edenler, pişmân oldular. Allahü teâlâ bunu bildirerek, aynı sûrenin 82. âyetinde meâlen; **"Dün onun mal ve saltanatını temennî edenler; Vay, demek ki, Allahü teâlâ dilediği kimsenin rızkını genişletiyor ve daraltıyor. Eğer Allahü teâlâ bize lutf etmeseydi, bizi de yere batırmıştı. Vay, demek hakîkat şu ki, kâfirler aslâ kurtulmayacak, demeye başladılar."** buyurdu.

Allahü teâlâ, peygamberi, Mûsâ aleyhisselâmı ve müminleri her belâ ve sıkıntıdan kurtardı. Düşmanları olan Firavun'u, Hâmân'ı ve Kârûn'u helâk eyledi. Nitekim Ankebût sûresi 39. âyet-i kerîmesinde meâlen; **"Kârûn'u Fir'avn'ı ve** (onun vezîri) **Hâmân'ı da helâk ettik. Gerçekten Mûsâ** (aleyhisselâm), **onlara apaçık delillerle gelmişti de, onlar yeryüzünde kibirlenip baş kaldırmışlardı** (îmân etmemişlerdi). **Azâbımız onlara ulaşıp kurtulamadılar."** buyurdu.

KARYALILAR;

Batı Anadolu'da eski bir kavim, devlet ve yer adlarından. Büyük Menderes Nehri ile Dalaman Çayı arasındaki bölgeye eskiden, Karia, Laria, Karisa denilirdi. Fenikeliler devrinde; başları sorguçlu, ellerinde iki kulplu kalkanları bulunan muhârip bir topluluğa da Karya denirdi. Karyalıların adı, başkanları Kar'dan gelmektedir. Hâkim oldukları bölge ve devletin adı da Karya olup, târihleri M.Ö. 3400'lere dayanır. 500 ile 320 yılları arasında on bir kral hüküm sürmüştür. Lidyalılar, Mısırlılar, Persliler ve Makedonyalı İskender ile mücâdele ettiler. Karya toprakları Büyük İskender'in ölümünden sonra generallerinin eline geçti. Generalleri uzaklaştırarak bölgeye hâkim olan Bergama Krallığından sonra da M.Ö. 64 târihinde Roma İmparatorluğunun istîlâsına uğradı. Bölge Romalılardan sonra, Bizans ve Türklerin hâkimiyetine geçti.

Dünyânın yedi hârikasından biri kabul edilen Mausolos Mezarı, Karya Kralı İkinci Mausolos (M.Ö. 377-353) adına kendinden sonra tahta geçen kızkardeşi ve karısı İkinci Artemisia (M.Ö. 353-351) tarafından Bodrum'a yaptırıldı. Batı Anadolu'dan adalara ve Yunanistan'a da göç eden Karyalılardan yer adları hâlâ mevcuttur. Batı Anadolu'daki ve Yunanistan'daki sonu, "nt, ss, tt" ile biten yer adları Karyalılardan kalmadır; Bodrum, Datça, Milasa, Atamones, Korinotes, Koskintos vs. Yunan Medeniyeti ve kültürüne büyük tesirleri olan Karyalılar, mozele tipi taşlardan yapma ve oyma mezarları ile tanınırlar. Hânedân mensupları âile içi evlilik de yaparlardı. Zamanla Romalıların içinde kaybolup gitmişlerdir.

KARYOTİP;

Alm. *Caryotype,* **Fr.** *Caryotype,* **İng.** *Caryotype.* Bir hücredeki kromozomlar özdeş çift kromozomlar hâlinde eşlendikten sonra belli bir düzene göre sıralanırsa o kişinin karyotipi meydana gelir. Her bireyin kromozom sayısı, şekli ve büyüklüğü onun karyotipini ifâde eder. Karyotip nesilden nesile aktarılarak korunur. Karyotipten faydalanılarak çeşitli türlerin kromozom haritaları çıkarılabilmektedir.

Kromozomlarda kısa kol p, uzun kol q bulunur. Kromozomlar boylarına, sentromerlerin yerine göre birden yirmi ikiye kadar numaralanmış ve yedi gruba (A,B,C,D,E,F,G) ayrılmıştır. Cinsiyet kromozomları X,Y olarak ayrıca belirtilmiştir.

X kromozomu altı numaralı kromozoma benzer. Y ise yirmi bir, yirmi iki kadar veya daha büyüktür.

Karyotip kan hücrelerinden veya ağız içinden dökülen hücrelerden özel metotlarla elde edilir ve özel boyalarla boyanır. Bununla bâzı kromozom hastalıklarının teşhisi yapılır. (Bkz. Kromozom)

Normal karyotip erkekte 46, XY, kadında 46, XX'tir. Down sendromu olarak da bilinen mongolizm hastalıında 21. kromozom çiftinde iki yerine üç kromozom mevcuttur. 47 kromozomlu bu hastalarda vücut iyi gelişmez ve zekâ geriliği gözlenir. Günümüzde mongolizm terimi yerine trizomi 21 veya trizomik 21 terimleri kullanılmaktadır. Erkek hastaların karyotipi 47, XY+21 şeklinde gösterilir (Bkz. Mongolizm). Turner sendromunda eşey kromozomu olarak yalnız X kromozomu bulunur. X0 olarak tanımlanır. Böyle kadınlar iyi gelişmez. Karyotipi 45, X0'dır. Klinelfelter sendromunda ise cinsiyet kromozomlarının XXY olmasıdır. Karyotipi 47, XXY'dir. Bunlar iyi gelişmemiş, 47 kromozomlu geri zekâlı erkeklerdir. Bu bahsedilen hastalıklar doğuştan olan ve vücudun çeşitli yerlerinde bozukluklarla seyreden durumlardır. Her üç hastalığa aynı zamanda "Geri zekâlılık" da eşlik eder. Bâzan da aynı kişide farklı hücrelerden farklı karyotipler elde edilir ki buna **"mozaizm"** denir.

KARZ-I HASEN (Bkz. Ödünç Vermek)

KAS;

Alm. *Muskel (m),* **Fr.** *Muscle (m),* **İng.** *Muscle.* Tellerden (fibrillerden) meydana gelen; vücudun, organların ve iç organların hareketlerini sağlayan; ayrıca vücûdu tesbit eden yapılar.

Kasların normalde, sürekli, kısmî kasılmaları vardır, buna kas gerilimi(tonus) denir. Tesbit görevini bu yapar. Kaslar bütün görevlerini belirli hastalıklar dışında, sinirler aracılığı ile yerine getirirler.

Kaslar üç çeşittir: Düz kaslar, çizgili-iskelet kası, yürek kası.

1. Düz kas: Sindirim kanalları, kan damarları ve çeşitli iç organların yapılarında bulunurlar. Kasılma süreleri uzundur, kasılmış durumlarını az enerjiyle ve uzun süre muhâfaza ederler. Düz kas hücresinin tek, oval ve soluk renkte, merkeze, yerleşmiş bir çekirdeği vardır. Bu kasın telcik (fibriler) yapısı düz ve eşit dağılmış olup, ışık kırma durumu bütün kısımlarında aynıdır. Bu yüzden, düz kas denmiştir.

Safrakesesi kanalında, barsakta ve böbrek ile mesâne (idrar kesesi) arasındaki kanalda bulunan kaslarda, kendi kendilerine, kasılmak için lâzım olan sinirsel uyartıyı (impuls) çıkarma kâbiliyeti vardır. Bütün diğer düz kaslar sinirlerini otonom sinir sisteminden alırlar ve istek dışı çalışırlar.

İki çeşit düz kas bulunur: 1) Çok birimli düz kas: Her bir kas lifi için bir sinir lifi vardır. 2) Organların düz kası: Lifleri sık olduğundan her bir kas lifi için bir sinir lifi yoktur.

2. Çizgili-iskelet kası: Vücut ağırlığının % 40'ını teşkil eder. Kas lifi, 10-100 mikron çaplı, 1 mm ile 2-3 cm arası uzunluktadır. Refleks olaylarına katılır. Kasılırken yan ürün olarak ısı verirler. Bu ısı da ayrıca vücutta kullanılır. Hızlı, kısa süreli ve çoğunlukla isteğimiz dâhilinde çalışırlar. Kas liflerinde kenarlara dizilmiş çok miktarda çekirdek bulunur. Her kas lifi kendine âit bir sinir lifine sâhiptir. Kas lifleri (telleri) yüzleri miyofibrilden (telcikten) meydana gelir.

Bu telcikler de aktin ve miyozin parçacıklarından (flamanlarından) meydana gelmiştir. Bunlar protein yapısındadırlar. Her kas telciğinde 2500 miyozin 5000 aktin vardır. Bunların düzenli dizilmeleriyle

enine çizgili görünüm arz ederler.

Miyozin parçacığında küçük çıkıntılar vardır. Bunlara çapraz köprüler denir. Bunlar sâyesinde aktin, miyozin tarafından miyozinin merkezine doğru çekilir. Böylelikle kas kasılmış, boyu kısalmış olur.

3. Yürek kası: Birbiriyle ağ şeklinde birleşen çizgili tellerden meydana gelmiştir. Bunlar çizgili kaslardır. Fakat irâde dışı çalışırlar. Bu kasların ritmik olarak kasılmasını sağlayan özel uyarı merkezi ve iletim yolları vardır. Yürek kası lifleri, birbiri ile diziler şeklinde birleşmiş olan bir dizi yürek kası hücresidir. Bitişik hücreler arasında yüzey farklılaşmasından meydana gelmiş zarlar vardır. Bunlar hücrelerin birbirine sıkıca bağlanmasını ve kasılmasını ve kasılma sırasında hücrelerin birbirlerinden ayrılmamasını sağlarlar. Bu zarların hücrenin dış yüzüne bakan zarlara oranla 400 kat daha fazla dirençli oluşu, kalbin bir noktadan uyarılmasına ve bunun yayılmasına imkân verir.

Bütün kaslarda enerji santralı olan mitekondriler ve diğer hücre elemanları bulunur. Ayrıca potasyum, kalsiyum, magnezyum ve az miktarda da sodyum iyonları vardır.

Kasın % 72-74'ü sudur. İçinde ATP (Adenozintrifosfat), fosfokreatin ve çeşitli enzimler bulunur. Organik fosfat türevleri, karbonhidrat ve lipitlerin ara metabolizması kaslara gerekli enerjiyi sağlar.

Kasların sâdece birkaç lifinin uyarılmasıyla kısmî kasılmalar meydana gelir. Buna seğirme denir.

Tekrarlanan uyaranlara karşı kas lifinin elektrikî cevâbı, sinirlerinkine benzer. Hızla tekrarlanan uyaranlarla, kasılıcı mekanizmanın aktivasyonu herhangi bir gevşeme meydana gelmeden tekrar tekrar meydana gelir ve kasın uyaranlara verdiği cevaplar, bir tek devamlı kasılma doğuracak şekilde kaynaşır. Böyle bir cevaba **tetanus** veya **tetanik kasılma** denir.

Sağlam hayvan veya insanda sağlam iskelet kası, motor sinirlerinin uyarıldığı durumlar hâricinde kasılmaz. Bu sinirlerin tahrib olması ile kasta atrofi (körelme) husûle gelir. Buna en güzel misal, belden aşağısı felç olan paraplejik hastalarda alt uzuvlardaki kasların körelmesidir. Bir kırık sebebiyle uzun süre alçıda hareketsiz kalan kaslarda da tedbir alınmazsa körelme başlar.

Motor nöronların (hareket ettirici sinir hücreleri) her biriyle, bunun sinir verdiği kas liflerinin tamâmı bir motor birim teşkil eder. Deney hayvanlarında ve insanda bu motor birimlerin faaliyetleri, elektromyografi yöntemi ile incelenebilir. Böylece kasların durumu hakkında bilgi edinilir.

KASA;

Alm. *Geldschrank (m), Safe (n),* **Fr.** *Caisse (f), coffre-tort (m),* **İng.** *Cash box, strong box, chest, safe.* Para ve değerli eşyâların hırsızlardan başka yangın ve sel gibi tabiî felâketlerden korunması için yapılan çelik dolap.

Eskiden kasalar sertleştirilmiş çelikten yapılmaktaydı. Ama çok geçmeden bu kasaları delebilen elmas uçlu matkaplar yapıldığı için günümüzde kasalarda matkapla delinemeyen alaşımlı çelikler kullanılmaktadır. Ayrıca, çelik daha erimiş hâldeyken, içine sertleştirilmiş parçacıklar katılır. Böylece, bir plâka delinmeye çalışılırken ortaya çıkan gerilmeler, matkap ucunu parçalar veya köreltir.

Kasa kilitleri: Aşağı yukarı bütün kasa kilitleri şifrelidir. Şifreli kilitlerde patlayıcı veya maymuncuk sokulacak bir anahtar deliği bulunmaz ve meselâ dört diskli bir kilitte 100.000.000'dan çok değişik şifre ihtimali vardır. Ayrıca, kasa sâhibi, istediği zaman şifreyi değiştirebilir. Kasalarda anahtarlı kilit de kullanılabilir, fakat deliğin içeri su sızmasını önleyen bir plakayla kapatılması gerekir.

Kilit mekanizmaları, matkaba dirençli ek çelik tabakalarıyla, şifreyi bilmeyen birinin zorlamalarına cevap vermeyen kilitli şifrelerle ve çevrilen şifreyi görmeyi zorlaştıran kalkanlarla korunur.

Zaman ayarlı kilitler ise ancak belli saatlerde açılabildiğinden, bankada çalışanlar için kaçırma veya işkence gibi tehlikeleri ortadan kaldırmaktadır. Şifreli kilitlere şifre iş saatlerinden sonra çevrilirse polise alarm veren bir sistem de yerleştirilebilir. Bâzı alarm sistemlerinde, kasa odasına iş saatlerinden sonra giren olursa alarmı çalıştıran bir **radar** ile duvarı yıkmak isteyen olursa alarmı çalıştıran, duvar içine yerleştirilmiş teller bulunur.

KASIK;

Alm. *Leiste, Leistengegend (f),* **Fr.** *Aine, bas-ventre (m),* **İng.** *Groin, inguinal.* Karnın alt bölgesi. Bir çukurluk meydana getirir. Kasık kıvrıntısı denen bu çukurluk, uyluk ile karın arasında uzanır. Altında, kasık kemeri denen, çatı kemiği ile kalça kemiği arasında uzanan kuvvetli bir kiriş bulunur. Burada karın ön duvarı kasları ve kasık kirişi tarafından meydana getirilen 3-4 cm uzunluğunda olan kasık kanalı vardır. Bu kanaldan erkekte spermatik kord (döl hücrelerini taşıyan kanal), kadında rahimi sâbitleştiren kirişlerden birisi geçer. Ayrıca bu bölgede, uyluk üçgeninden dıştan içe doğru kasık siniri, uyluk atardamarı, uyluk toplardamarı bulunur. Burada zayıf bölgeler vardır ve iç organlar buralardan

fıtıklaşabilirler. Yâni, fıtık kesesi içine girebilirler. Kasık bölgesi lenf düğümlerinden zengindir.

Erkekte, ana rahmindeyken, kasık kanalından geçen erbezi torbasına iner. Bu kanalın körelmemesi sonucu, doğuştan veya sonradan fıtık gelişir.

Kasık fıtığı iki çeşittir:

1. Doğuştan: Erbezi inerken berâberinde getirdiği karın zarı cebinin devamlı kalması sonucu.

2. Sonradan: Karın kasları yetersizliği sonucu.

Bu fıtıklar nâdiren ağrılı olabilir ve genellikle ameliyatla tedâvi edilir.

KÂSIM AĞA;

Osmanlı mîmarbaşılarından. Arnavutluk'ta Berat veya Avlonya civârında bir yerde doğan Kâsım Ağanın 1570 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Devşirme olarak alınmış, Acemi Oğlanları arasında yetiştirilerek saray-ı hümâyuna alınmıştı. Mîmarlığı Has Bahçe gulamında öğrenen Kasım Ağa, 1597'de Vâlide Hamamının tâmiri sırasında kendini tanıtmıştır. 1623'te başmîmar olmuş, bir müddet sonra bu vazifesinden alınmışsa da 1645'te ikinci defa mîmar başılığa getirilmiştir. Yirmi yıl mîmarbaşılıkta kalan Kâsım Ağa, devrin bâzı siyâsî hâdiselerine karışmış, saraydaki nüfûzundan faydalanarak Köprülü'nün Sadrazam olmasında mühim rol oynamıştı. 1659 veya 1660 yılında İstanbul'da öldü. İrili ufaklı pekçok eser bırakan Kâsım Ağanın en güzel eseri, Topkapı Sarayındaki Sepetçiler Kasrıdır.

KÂSIM BİN MUHAMMED;

Tâbiînin büyüklerinden. Medîne-i münevveredeki yedi büyük âlimden biri. İnsanları Hakk'a dâvet eden, onlara doğru yolu gösterip hakîkî saâdete kavuşturan ve kendilerine silsile-i aliyye denilen büyük âlim ve velîlerin üçüncüsüdür. Adı, Kâsım bin Muhammed bin Ebû Bekr-i Sıddîk et-Teymî'dir. Babası Muhammed, hazret-i Ebû Bekr'in oğludur. Annesi Sevde, son Sâsânî hükümdârıYezdücürd'ün kızı olduğundan, İmâm-ı Zeynelâbidîn ile teyze çocuklarıdır. Hazret-i Osmân'ın hilâfeti zamânında 651 (H.31) yılında doğdu. BabasıMısır'da şehid edilip küçük yaşta yetim kalınca, halası ve Peygamberimizin mübârek hanımı hazret-i Âişe'nin yanında büyüdü. 719 (H. 101) veya 725 yılında Mekke ile Medîne arasında Kudeyd denilen yerde Kâbe'yi ziyâret için giderken vefât etti.

Hazret-i Ebû Bekr-i Sıddîk'in torunu olan Kâsım bin Muhammed, Eshâb-ı kirâmdan bir çoğuna yetişmiş ve onlardan ilim öğrenmiştir. Başta halası hazret-i Âişe olmak üzere, Ebû Hüreyre, Abdullah ibni Abbâs ve Abdullah ibni Ömer, hazret-i Muâviye gibi meşhur sahâbîlerden hadîs-i şerîf rivâyetinde bulunmuştur. Kendisinden de; Tâbiînin büyüklerinden oğlu Abdurrahmân, Sâlim bin Abdullah, İmâm-ı Şa'bî, akranlarından İbn-i Amr, Yahyâ bin Sa'îd ve Sa'd bin Sa'îd el-Ensârî, Abdullah bin Ömer, Sa'd bin İbrâhim, Abdullah bin Avn ve daha bir çoğu hadîs-i şerîf rivâyet etmişlerdir.

Kâsım bin Muhammed, Selmân-ı Fârisî'nin sohbetlerinde bulunarak yetişip bir rûh mütehassısı olmuştu. Tasavvuf ilminde, verâ ve takvâda yâni Allahü teâlânın harâm ettiklerinden sakınıp kaçınmada eşi yoktu. Silsile-i aliyye büyüklerinden dördüncüsü olan İmâm-ı Ca'fer-i Sâdık da bunun sohbetinden feyz aldı. (Bkz. Ca'fer-i Sâdık)

Kâsım bin Muhammed, hadis ve fıkıh ilminde zamânının en yükseğiydi. İlimde ve takvâda eşine rastlanmayacak bir yüksekliğe erişmişti. Büyük hadis ve fıkıh âlimlerinden Yahyâ bin Sa'îd; "Medîne'de Kâsım'dan üstün bir kimseye yetişmedik." derken, İbn-i Sa'd da; **Tabakât** adındaki eserinde; "Kâsım, hadis ilminde sika yâni güvenilir bir râvi; fıkıh ilminde yüksek bir âlim ve her bakımdan imâm, önder olan bir zâttı. Pekçok hadîs-i şerîf bildirdi. Takvâ ve verâ sâhibiydi." diyerek kendisini medhetmektedir. Ebü'z-Zenâd da; "Ben, Kâsım'dan daha çok hadis ve fıkıh bilen bir kimse görmedim." demektedir. Yine büyük hadis âlimlerinden Süfyân ibni Uyeyne de; Kâsım bin Muhammed'in, devrinin en büyük âlimi olduğunu söylemiştir. Ömer bin Abdülazîz'in de; "Eğer birini yerime halîfe seçmem îcâb etseydi, Kâsım'ı seçerdim." dediği rivâyet edilmiştir. Ömer bin Abdülazîz, halîfeliği zamânında Kâsım bin Muhammed'i, halası hazret-i Âişe'ye âit olan ne kadar hadîs-i şerîf ve başka rivâyetler biliyorsa, onların hepsini toplamakla görevlendirmiştir. Hattâ Ömer bin Abdülazîz bir keresinde; ilmin yok olup, âlimlerin son bulması edişesi üzerine, Medîne Vâlisi Ebû Bekr bin Muhammed bin Hamza'ya mektup yazarak şöyle demiştir: "Resûlullah'ın hadîs-i şerîflerini, sünnetlerini Amre binti Abdurrahmân el-Ensârî'nin ve Kâsım bin Muhammed'in rivâyetlerini araştır ve yaz! Zîrâ ben ilmin yok olup, âlimlerin de tükenmesinden korkuyorum." Amre ile Kâsım bin Muhammed, hazret-i Âişe'nin talebesiydiler. Onun Resûlullah'tan rivâyet ettiği hadîs-i şerîfleri en iyi bilen bunlardı.

O, fıkıh ilminde de yüksek bir âlimdi. Medîne'de yetişen ve kendilerine **fukahâ-i seb'a** adı verilen yedi büyük âlimden birisiydi. Allah ve Resûlü adına konuşmanın ve dînî meselelerde fetvâ vermenin mesûliyetini en iyi şekilde idrâk edenlerdendi. Yahyâ bin Sa'îd'in bildirdiği şu sözleri, bunu açıkça

göstermektedir: “İnsanın, Allah’ın hakkını bildikten sonra câhil yaşaması, bilmediği şeyi söyleyerek fetvâ vermesinden hayırlıdır.” Hâlbuki, Abdurrahmân bin Ebî Zenâd, onun hakkında; “Peygamberimizin sünnetini Kâsım bin Muhammed’den daha iyi bilen birisini görmedim.” diyor. Kendisinden bir mesele sorulunca: “Anlamıyorum, bilmiyorum.” derdi. Ona sormayı çoğalttıkları zaman da; “Vallahi, sorduğunuz her şeyi bilmiyorum. Şâyet bilseydik, sizden saklamazdık. Çünkü bildiklerimizi saklamamız bize helâl değil.” derdi. Dînî meseleler hakkında çok hassas davranır, ancak açık olanları hakkında fetvâ verirdi. Her sabah Mescid-i Nebî’ye gelir, iki rekat namaz kılar, sonra Resûlullah’ın minberi ile kabri arasına oturur, sorulan meselelere fetvâ verirdi. Nitekim mezheb imâmlarından Mâlik bin Enes de onun hakkında; “Kâsım bu ümmetin fakihlerindendi.” buyurmuştur.

Kâsım bin Muhammed, çok mütevâzî, alçak gönüllüydü. Bir gün köylünün birisi ona; “Sen mi daha çok biliyorsun, Sâlim bin Abdullah mı?” diye sordu. Cevâb olarak; “Burası Sâlim’in evidir.” deyip başka söz söylemedi. Muhammed bin İshak da onun için; “O benden daha iyi bilir, deyip, yalan söylemeyi veyâhut ben ondan daha iyi bilirim, diyerek kendisini üstün göstermeyi istemedi.” dedi. Hâlbuki Kâsım bin Muhammed, her ikisinden de âlimdi. Ebû Eyyûb-i Sahtiyânî; “Ondan daha faziletli bir kimse görmedim.” derken, İmâm-ı Buhârî de; “Zamânının en fazîletlisiydi.” demiştir.

KÂSIM HANLIĞI;

Moskova yakınındaki Oka Irmağının kuzey kıyısında hüküm süren bir Türk hanlığı. Hanlığın ismi burasının ilk hâkimi Kâsım bin Uluğ Muhammed’e izâfeten verilmiştir. Altınordu eski hükümdarı Uluğ Muhammed 1436’da tahtından indirildikten sonra 1437’de Kazan Hanlığını kurdu. 1445’te Moskova PrensiVasily ile yaptığı savaşı kazanarak onu esir aldı. Yapılan antlaşma ile Kâsım, Yılatom, Şatsk ve Temnik kazalarını içine alan bölgenin oğlu Kâsım’a verilmesi sonucunda prensi serbest bıraktı. Böylece kurulan hanlığın başına Uluğ Muhammed’in oğlu Kâsım Han getirildi.

Kâsım’ın Rus topraklarının ortasında kurduğu devletin masrafları, Moskova hazînesinden ve diğer Rus şehirlerinin gelirlerinden sağlanıyor, Kazan Hanlığı adına Moskova kontrol altında tutuluyordu. Fakat enerjik hükümdâr Uluğ Muhammed Hanın kısa bir müddet sonra vefâtı, oğulları arasında taht kavgalarına yol açtı. Fırsatı değerlendiren Moskova Büyük Knezi, Kâsım Hanı destekledi. Rus yardımcı kuvvetleriyle desteklenen Kâsım Han, kardeşi İbrâhim’e karşı harekete geçti ise de, başarı kazanamayarak geri döndü. Bu hâdiseden sonra, zâten Rus topraklarının ortasında kalan Kâsım Hanlığı, Rus knezlerinin Kazan Hanlığını karıştırmak için kullandığı bir âlet durumuna düştü. Devlet, kuruluş gâyesinden tamâmen uzaklaştı. Kırım Hanları ve Astırhanlar Sülâlesinden hükümdârlar başa geçti. Ancak hiçbiri Rusların kontrolünden çıkamadı. Rusların çeşitli bölgelere düzenledikleri seferlere Kâsım Hanları da iştirak ettiler. Gittikçe zayıflayıp benliğini kaybeden Kâsım Hanlığı, 1681 yılında tamâmen ortadan kaldırıldı.

Kâsım halkı arasında kalan Müslümanlar, daha sonra İslâm memleketlerine göçtüler. Bir kısmı ise günümüze kadar orada kaldılar.

Devletin merkezi olan Kâsım şehri, Oka Nehrinin sol sâhili yamacında Oka’ya dökülen iki küçük derenin arasında kurulmuştu. Kâsım Han, burada bir taş câmi inşâ ettirdi. Tahrib edilen bu câminin yerine 1768 senesinde iki katlı başka bir câmi yapıldı. Eski minâresi ise ayakta kalmıştır. Şehirde, hânlık döneminde yapılmış bir çok eser, Ruslar tarafından yakılıp yıkıldı.

Kâsım Hanları	**Tahta Geçiş**
Kâsım Han	1445
Danyal Han	1468
Nûr Devlet	1486
Satılgan Han	1491
Canay Han	1506
Seyid Avliyar	1512
Şâh Ali	1516
Can Ali	1519
Şâh Ali (ikinci defâ)	1537
Şâh Ali (üçüncü defâ)	1552

Sayın Bulat 1567

Mustafa Ali..... 1573

Uraz Muhammed..... 1600

Tahtın boş kalması 1610-1614

Arslan-Han 1614

Seyid Burhan..... 1627

Fatma Sultan-Bike..... 1679

Rus istilâsı..... 1681

KASIMPATI (Chrysanthemum sp.);

Alm. *Chrysanthemun (n), Chrysantheme (f),* **Fr.** *Chrysanthème (m),* **İng.** *Chrysanthemum.* **Familyası:** Bileşikgiller (Compositae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Ege, Akdeniz, Marmara bölgesi.

Vatanı Çin, Japonya olan park ve bahçelerde yetiştirilen güzel çiçekleri olan süs bitkileri. Sonbahardan kışa kadar çiçek açar. Sarıdan kırmızıya kadar çeşitli renklerde iri ve katmerli çiçekleri vardır. Büyüklükleri ve şekilleri türlerine göre farklıdır.

Kasımpatı çelikten yetiştirilebilir. Çelikler nisanda alınır ve saksıya dikilir. Daha sonra gübreli, kumlu toprağa aktarılır. Memleketimizde yabânî olarak iki türü yetişir.

Kullanıldığı yerler: Güz ve kış aylarında çiçekçilerde en çok görülen ve satılan bir çiçektir.

KASIR (Kasr);

Alm. *Schlösschen (n),* **Fr.** *Palais (m),* **İng.** *Summer palace, mansion.* Umûmiyetle hükümdârlar için şehir dışında yaptırılmış saray ve köşk mânâsında kullanılan bir tâbir. Anadolu beyliklerinin ve vâlilerinin tehlikelere karşı savunma tedbirlerine sâhib olan binâlara da kasr denirdi. Bu tip kasırlar şehirlerin yüksek yerlerinde yapılan hisarların içerisinde iç kaleler özelliğindedir. Aynı maksatla, kırlarda kesme taştan yapılmış kalın duvarlı, mazgal delikleri ve gözetleme kuleleri bulunanları da vardır. Kayseri yakınlarında Haydarbey Kasrı, Hızırilyas Kasrı ve Doğubâyezît'teki İshakpaşa Kasrı bu tip kasırlardandır.

Osmanlı sultanları yeşilliklerde, dinlenme köşkleri ve saray özelliğine sâhip kasırlar yaptırmışlardır. Güzel gezinti kıyılarında, orman kenarlarında inşâ edilen çok odalı kasırlar, zengin süslemelere ve sanat eserlerine sâhipti. İstanbul'daki Sâdâbâd, Göksu, Aynalıkavak ve tersane kasırları bunların en güzel örnekleridir.

17. yüzyılda Vâlide Turhan Sultanın Ramazan aylarında ibâdet etmek ve **Kur'ân-ı kerîm** dinlemek için Yeni Câmiye bitişik ve câminin hünkâr mahfiline bir geçitle bağlı olarak yaptırdığı Yeni Câmi Kasrı çok güzel olup bir eşi daha yoktur.

KASIRGA;

Alm. *Wirbelsturm, Wirbelsturm (m),* **Fr.** *Ouragan (m),* **İng.** *Cyclone, whirlwind.* Büyük çaplı ve çok şiddetli Beufort ölçeğine göre saatte 75 milden fazla hızla ve dönerek esen tropik rüzgâr. Doğu Pasifik ve Güney Atlantik hâriç subtropikal ve tropikal iklim kuşağındaki bütün sıcak denizlerde sıksık meydana gelir. Ağustos, eylül aylarında Antillerde görülür. Batı Pasifik Okyanusu'nda Tayfun adını alır. Başlangıç ve mevsim sonu kasırgaları, Karaiplerin batısında görülür. Orta Amerika kıyılarının biraz açıklarında Pasifik Okyanusunda ve Meksika Körfezinde de sık sık rastlanır.

Kasırgalar, mahallî fırtınalar kadar şiddetli sayılmazlar. Orta kuşakta meydana gelen ekstratropik siklonlar kadar da geniş çaplı değildirler. Fakat bunlar nisbeten geniş çapta ve kesafette olursa, bütün fırtınaların en tehlikelisi ve tahrip edicisi hâlini alırlar. Atlantikte ortalama yılda yedi kasırga vuku bulduğundan doğu Pasifikte de yaklaşık aynı sayıda kasırga vuku bulur. 1890-1910 arası çok, 1910-1930 arası az, 1930-1950 arası çok sık kasırga vuku bulmuştur. Kasırgaların ekseni kuzeybatı istikametinde eser.

Meydana geliş ve hareket: Kuzey Atlantikteki kasırgalar ekseriyetle hazirandan ekime kadar olur. Bu müddet zarfında deniz yüzeyinde sıcak ve rutubet en fazla haldedir. Mayıs ve kasım aylarında daha az, diğer aylarda ise pek seyrek meydana gelir. Kuzey Atlantik bölgesinde yılda meydana gelen ortalama tropik siklon miktarı sekizdir. Bunun beşi ise kasırga tipindedir. Eylül ayında Atlantik Okyanusunun güneyindeki büyük subtropikal anti-siklon bölgesinde tropik fırtınalar eser. Antisiklon bölgesinin güneyinde esen doğu rüzgârları tarafından tahrik edilerek birkaç günlüğüne batı

istikametine kayar. Fırtınaların çoğu antisiklon bölgesinin batı ucundan kıvrılarak bâzıları Amerika'yı kasıp kavurur. Diğerleri ise kıyıdan geçer. Diğer fırtınalar kıvrılmadan batı istikametinde doğruca eserek Meksika Körfezini veya Orta Amerika'yı tesiri altına alır. Mevsimin başında ve sonunda patlak veren kasırgalar meydana geldikten sonra kuzey istikametinde eserler. Fırtınaların hızı ortalama 80-240 km'yi bulur.

Rüzgâr ve yağış: Tropik bir siklonun kasırga olarak adlandırılabilmesi için hızının en azından 117 km/saat olması gerekir. Ekseriya saate 240 km'den fazla hıza sâhiptirler. Sebeb oldukları direkt zarardan başka rüzgarlar felaketlere yol açan büyük deniz dalgalarına ve denizin kabarmasına sebep olurlar. Carolis hareketleri adı verilen hareketler sebebiyle kuzey yarım kürede esen rüzgârlar saat yelkovanının tersi istikametinde, güney yarım kürede ise saat yelkovanı istikametindedir. Kasırgalarla birlikte yağış da gelir. Tropik bir rüzgâr kuşağının ortalama yağış miktarı 75-150 mm'dir. Daha çok yağış düştüğü de olur. Böyle yağışlar karaların iç kısımlarında ciddî sellere sebebiyet verir.

Büyüklük ve yapı: Çok yüksek hıza sâhib olan bulutların taşıdığı yağmur, nisbeten daha sâkin bir bölge olan kasırganın dönen kısmının arkasına düşer. Kasırga boydan boya 50-800 km genişliğindedir. Büyük kasırgalarda havanın sirkülasyonu 12.000 m'den daha üst bölgelere kadar tesir eder. Hattâ bâzı kasırgalarda bu tesir stosferde dahi görülebilir. Sağnak yağmur getiren kümülüs ve kümülonimbüs bulutları rüzgâr kuşağında spiral bir şekil almaya meyillidirler. Şekiller radar ekranında görülebilmekte ve böylece muhtemel bir kasırganın gelişi anlaşılmaktadır. Kara istasyonları, uçaklar ve denizdeki gemiler, radarlar vâsıtasıyla kasırgaları tâkip edebilmektedirler. Kasırganın dönen kısmın arkasına (gözüne) yaklaşıldıkça rüzgârın hızı kesilir ama tamâmen durmaz. Yağış durur. Ortadaki bulutlar kaybolur, alçak bulutlar ekseriyetle kalır. Aralarından güneş ışıkları geçer. Kuşlar kasırga gözüne kapılır ve sürüklenir. Kasırga gözü geçtikten bir saat sonra aksi istikamette daha kuvvetli bir rüzgâr eser.

Kasırganın orta kısmı (otağında) ısı normalden 10°-15°C daha yüksektir. Çünkü buradaki hava daha az faaldir. Yanlardaki yüksek hava basıncından merkezdeki alçak hava basıncına doğru kuvvetli bir hava akımı meydana gelir. Fakat bu iç hava akımı adı verilen hadisenin kuvveti kısmende olsa sürtünme ile hafifler. Kasırganın göz ve odak merkezi kısmından dış kısımlara bilhassa yukarıya doğru santrafüj kuvvetler vâsıtasıyla bir hava akımı meydana gelir. Bu bölgede rüzgâr hızı azalır. Deniz seviyesindeki şiddetli siklonik akıma tezat teşkil ederek antisiklonik bir akım meydana gelir. Kasırgalar basit bir buharla çalışan motora benzetilebilir. Kasırgayı hareket ettiren dinamo iç hava akımıdır. Hareketini ısı değişiklikleri sağlamaktadır. Mal ve can kaybına sebep olan kasırgalar üzerinde senelerdir çalışmalar yapılmaktadır. Sun'î peykler vâsıtası ile kasırgaların doğuşu, takip ettiği yollar, büyüklüğü ve zararları hakkında yardımcı bilgiler alınmaktadır.

KASİDE (Bkz. Nazım Şekilleri)

KASİDE-İ BÜRDE;

İmâm-ı Busayrî'nin Kâinâtın Efendisi, Allahü teâlânın sevgilisi Peygamberimiz hazret-i Muhammed Mustafa'yı medh etmek, övmek için yazdığı meşhur şiiri. Edebiyatta nazım şekillerinden kasîde tarzında yazılmıştır. İmâm-ı Busayrî, evliyâdan olup, büyük İslâm şâiridir. Asıl adı, İmâm-ı Muhammed bin Saîd Şerefüddîn'dir. 1215 (H. 609)te Mısır'ın Busayr şehrinde doğdu. 1295 (H. 695)te Mısır'da vefât etti. İmâm-ı Busayrî, bilhassa **Kaside-i Bürde** adındaki şiiri ile meşhur olmuştur. Peygamber efendimize olan sevgisini ve aşırı aşkını anlatan başka kasîdeleri vardır. **Murâdiyye** ve **Hemziyye** adında çok güzel kasideler yazdı. Sonra gelen bütün İslâm âlimleri, bunları severek okumuşlar, talebelerine okutmuşlar ve ezberletmişlerdir.

İmâm-ı Busayrî'nin Peygamberimizin üstünlüğünü anlatan, O'nu öven en kıymetli kasidesi ise, **Kaside-i Bürde'**dir. İmâm-ı Busayrî, bu kasîdesini yazdıktan sonra, daha da meşhur olmuş, bütün âlimlerin ve evliyânın iltifâtına sevgisine, kavuşmuştur. Bu kasidenin yazılma olayı şöyle anlatılmaktadır. İmâm-ı Busayrî felç oldu. Bedeninin yarısı hareketsiz kaldı. Allahü teâlânın, hastalığına şifâ vermesi için Resûlullah'ı vesile edip, insanların en üstününü öven meşhur kasîdesini yazdı. Rüyâda sevgili Peygamberimize okudu. Çok hoşlarına gidip, üzerlerinden mübârek hırkasını çıkardı ve İmâm-ı Busayrî'ye giydirdi. Bedeninin felçli olan yerlerini mübârek eliyle sığadı. Uyandığında, bedeninin sağlam olduğunu, tekrar eski sıhhatine kavuşup şifâ bulduğunu gördü. Peygamberimizin rüyâda üzerine örttüğü hırka da sırtındaydı. Bundan dolayı bu kasîdeye de, **Kaside-i Bürde** denildi. Bürde "hırka, palto" demektir.

İmâm-ı Busayrî bu rüyâyı gördüğü gecenin sabahına doğru sevinerek sabah namazı için câmiye giderken yolda evliyadan bir zâta rastladı. O zât; "Ey Busayrî, kasîdeni dinlemek isterim." dedi. O da; "Benim kasîdelerim çoktur. Hepsini herkes bilir." dedi. O zat; "Kimsenin bilmediği, bu gece rüyanda Resûlullah'a okuduğunu istiyorum." deyince; "Bunu hiç kimseye söylemedim. Nereden bildin." dedi. O

zât da, İmâm-ı Busayrî'nin rüyâsını olduğu gibi haber verdi. Vezir Behâeddin bu kasîdeyi işitince, hepsini okutup saygı ile ayakta dinledi. Kıymetini bilen hastalara okunduğunda iyi oldukları ve okunan yerlerin, dertlerden, belâlardan emîn olduğu görülmüştü.

Kasîde-i Bürde on kısımdır:

Birinci kısım; Resûlullah'a olan sevginin kıymetini bildirmektedir.

İkinci kısım; insanın nefsinin kötülüğünü anlatmaktadır.

Üçüncü kısım; Resûlullah'ı övmektedir.

Dördüncü kısım; Resûlullah'ın dünyâya teşrifini (dünyâyı şereflendirmesini) anlatmaktadır.

Beşinci kısım; Resûlullah'ın duâlarının hemen kabul olduğunu bildirmektedir.

Altıncı kısım: **Kur'ân-ı kerîm** övülmektedir.

Yedinci kısım; Resûlullah'ın Mîrâcındaki incelikleri bildirmektedir.

Sekizinci kısım; Resûlullah'ın cihâdlarını anlatmaktadır.

Dokuzuncu kısımda, Allahü teâlâdan af ve mağfiret ve Resûlullah'dan şefaât istemektedir.

Onuncu kısım; Resûlullah'ın derecesinin yüksekliğini bildirmektedir. **El-Mevâkıb-üd-Dürriyye fi Medhi Hayr-ul-Beriyye** denmesine rağmen, **Kaside-i Bürde** ismiyle meşhur olmuştur. Çeşitli dillerde doksandan fazla şerhi olan **Kaside-i Bürde**'ye, Bür'e (şifâ) kasidesi diyenler de olmuştur. Eshab-ı kiramdan Ka'b bin Zübeyr'in yazdığı ve Peygamberimize okuduğu **Bâned Suâd** (Sevgili Uzaklaştı) diye başlayan kasideye de **Kasîde-i Bürde** denilmiştir. (Bkz. Ka'b bin Züheyr)

KASİDE-İ BÜRDE'den

Selem ağaçlarının bulunduğu yerdeki
Peygamber dostlarını yâd mı ağlatan seni

Medîne rüzgârı mı, söyle seni ağlatan?
Gece çakan şimşek mi yoksa İdem Dağından?

Gözlerine ne oldu, dur dedikçe akmakta
Kendine gel dedikçe, kalbin coşup yanmakta

.....

Hazret-i Muhammed'in, kerem yağmurlarından
Bir damla almak ister, bilcümle peygamberân

Zâhirî ve bâtınî, rûhânî ve cismânî
Varlıkların hepsinden O'dur Hakk'a sevgili

Hudutsuzdur zâtının fazîlet ve kemâli
Mümkün değil anlatmak, dil ile kemâlini

Eğer Resûlullah'ın cümle mûcizeleri
Büyüklüğünü dile, getirebilse idi

Mübârek isimleri, anıldığı zamanda
Hep çürümüş kemikler dirilirdi bir anda

Tâkatımız üstünde bize yük yüklemedi
Baş ve göz üzeredir, emir ve nehiyleri

Hakîkî değerini anlatmaktan âciziz
Bu yönüyle övmekten yeğdir sükût etmemiz

.....

Peygamber efendimiz, güneş gibidir bilin
O'ndan ziyâ bulmakta nücûmu resûllerin

Allah O'nu ahlâkta, tezyin edip yarattı
Güzel huy, güler yüzle, bezemiştir zâtını

Latîf yaradılmıştır, gül ve çiçek misâli
Parlak ve şereflidir, ayın on dördü gibi

Himmetli ve gayretli, o nebî zaman kadar

O'nun cömertliğinde, damladır okyanuslar

Mübârek bedenini kucaklayan toprağın
Kokusu misk ü amber gibi hoştur, inanın

Ne mutlu o toprağı koklayıp öpenlere
O mübârek kokuyu sineye çekenlere

.....

Arab olan, olmayan bilcümle insanların
Efendisidir, hem de yüzü suyudur cihânın.

Kötülüğü yasaklar, emreder iyiliği
Bir ilâhî emirdir emir ve nehiyleri

O Server Rabbimizin, öyle bir kuludur ki
Her tehlike ânında umulur şefâati

O öyle bir Resûl ki, Allah'a ibâdete
Çağırır insanları, O'na uyun elbette

Hiç kopmayan, sağlam bir ipe yapışmış gibi
Emniyette hisseder, râhat bulur kendini

.....

İlâhî izin ver de âl ü eshâbına da
Onlara tâbi olan ehl-i takvâlara da

Rahmet bulutlarının akması dâim olsun
Halîm ve kerîm kullar, rahmetine kavuşsun

Yâ Rab, sabâ rüzgârı esip esip durdukça
Ban ağacı dalları sabâyla sallandıkça

Kervanbaşı o tatlı tatlı nağmeleriyle
Develerini aşka getirdiği müddetçe

Fahr-i kâinât ile hem âl ü eshâbına
Gönder rahmet bulutu, tâbi olanlarına

KASÎDE-İ EMÂLÎ;

Ehl-i sünnet îtikâdını nazım olarak anlatan meşhur kaside. Bu kasideyi, Türkistân'da, Fergâna şehrinin müftüsü Siraceddin Ali Ûşî (ö. 1180) yazmıştır. Kaside, altmış yedi beyitten meydana gelmiştir. Asıl ismi **Bed'ül-Emâli'**dir. Emâlî, lügatte "imlâ" kelimesinin çoğulu olup, o da yazmak mânâsınadır. Kaside ise, edebiyatta nazım şekillerinden biridir. (Bkz. Nazım Şekilleri)

Sevgili Peygamberimiz, Müslümanların yetmiş üç fırkaya ayrılacaklarını, bunlardan yalnız birinin inançlarının doğru olacağını söylemiş, bu fırkanın ismini de bildirmiştir. **Emâlî Kasidesi, "**Ehl-i Sünnet vel-Cemâat" denilen bu doğru fırkanın inançlarını açık ve güzel bildirmektedir. Bu kasidenin çeşitli dillerde şerhleri (açıklamaları) vardır. **Nuhbet-ül-Leâli** şerhi bunların en kıymetlisi, en faydalısıdır. (Bu şerh Arapça olup, İstanbul'da İhlas A.Ş. tarafından ofset baskısı yapılmıştır.) Eskiden her din âlimi, bu kasideyi ezbere bilirdi.

Emâlî Hakkında

Emâlî kelimesi, cem hâlidir imlânın,
Kalbden yazmak demektir, kitâba bakmaksızın.
Ali bin Osmân Ûşî, tevhîd bilgilerini,
Altıncı asr sonunda, nazm üzere yazmıştır.
Altmış yedi beyt ile, îmânı, îtikâdı,
Ehl-i sünnete göre, bizlere anlatmıştır.
Dokuz asırdan beri, bu kıymetli kasîde,
Okunmuş, ezberlenmiş, şerhleri yapılmıştır.
Kasîdenin Türkçe tercümesi şöyledir:

Ehl-i Sünnet Îtikâdı

1. Doğru îtikâd yazar, Emâlîn'in başında,

İnciler gibi olan nazmın, tevhîd hakkında.

2. Mevlâmız, mahlûkların ilâhıdır biliniz,
Kemâl sıfatlar ile muttasıftır Rabbimiz.

3. O hayydır, hayattadır, her işte tedbîr eder.
O vardır, zülcelâldır, her şeyi takdîr eder.

4. Hayrı ve şerri ister, irâde sıfatıyla,
Ancak şerden, kötüden râzı değildir aslâ.

5. Allah'ın sıfatları, değil zâtının aynı,
Aynı zamanda bil ki, olamaz zât'tan ayrı.

6. Zâta ve fi'le âit, Allah'ın sıfatları,
Öncesi yok, kadîmdir, yok zevâl bulmaları.

7. Ona "Şey" deriz, ancak hiçbir şeye benzemez;
"Zât" da denilir, ancak altı yön düşünülmez.

8. Başka değildir ismi, O'nun müsemmâsından,
Bildirildi bu mânâ, İslâm ulemâsından.

9. Rabbim cevher değildir ve hiç olamaz cisim,
Ne şümûllü bir bütün, ne de ondan bir kısım.

10. Cüz'i lâ yetecezzâ var, şeksiz inanmalı,
Ey Müslümanlar, bunu inkârdan sakınmalı.

11. Mahlûk ve hâdis değil, aslâ Kurân-ı kerîm,
Rabbin kelâm sıfatı vardır, zâtıyla kâim.

12. Allah Arş üstündedir, buyuruyor rabbimiz.
Lâkin keyfiyyetini anlayamaz aklımız.

13. Zât, sıfat ve fi'liyle, benzemez mahlûklara,
Ey Ehl-i sünnet kanma, böyle inananlara.

14. Allahü teâlânın, üstünden vakit geçmez,
Zamandan münezzehtir, hâlden hâle de girmez.

15. Münezzehtir Rabbimiz, hanımdan, hizmetçiden,
Oğlu ve kızı yoktur, berîdir herbirinden.

16. Kezâ yok ihtiyâcı, yardımcıya mu'îne,
Her şeyin sâhibidir, vardır kendi kendine.

17. Öldürür her canlıyı, sonra diriltecektir.
Amellerine göre, karşılık verecektir.

18. Hayır ehli içindir, Cennetlerle nîmetler,
Kâfir olanlar ise, Cehennem'e giderler.

19. Cennet ile Cehennem, hiç yok olmayacaktır.
İçlerinde olanlar, devâmlı kalacaktır.

20. Mü'minler Rab'lerini, görecekler Cennet'te,
Ancak nasıl olduğu, bilinemez elbette.

21. O'nu gören mü'minler, nîmetleri unutur,
Yazık Mutezile'ye, inkâr eden mahrûmdur.

22. Hak teâlâ üstüne, kula en yarar fi'li,
Yaratmak vâcib değil, vâcib der Mutezilî.

23. Bütün peygamberleri, tasdîk etmek lâzımdır.
Meleklerin hepsine, imân etmek de farzdır.

24. Hâşimî ve zü'l-cemâl, Nebîmiz en sondadır.
Ancak sadr-ı muallâ, şerefi de O'ndadır.

25. İhtilâfsız olarak, İmâmü'l-enbiyâ'dır.
Şek şüphe olmaksızın, O, Tâc-ül asfiyâdır.

26. O’nun dîni her vakit, bâkîdir, devâmdadır,
Getirdiği hükümler, Kıyâmet’e kadardır.

27. Mütâvâtir ve meşhûr, haberlerle mensûstur.
Mi’râc-ı Resûlullah, yalnız O’na mahsûstur.

28. Peygamberlerin hepsi, elbet emândadırlar,
Aslâ isyân etmezler ve azil olunmazlar.

29. Kadından ve köleden, kötü iş sâhibinden,
Peygamber gelmemiştir, bunların hiçbirinden.

30. Zülkarneyn ve Lokmân’ın, Peygamber veya velî,
Oldukları hakkında, cidâli terk etmeli.

31. Îsâ aleyhisselâm muhakkak gelecektir.
Şakî, fesat Deccâlî elbet öldürecektir.

32. Evliyânın dünyâda kerâmetleri vardır.
Bunlar Rabb’in veliye ikrâmı, ihsânıdır.

33. Bir velî, hiçbir zaman, Nebîden ve Resûl’den,
Şerefte üstünlüğü, olamaz hiçbir yönden.

34. Ebû Bekr-i Sıddîk’ın, Eshâbın tamâmından,
Üstünlüğü açıktır, bir ihtimâl olmadan.

35. Ömer ibni’l Hattâb’ın, Osmân ibni Affân’dan,
Rüchânı, fadlı vardır, bir şüphe bulunmadan.

36. Osmân-ı Zinnûreyn de, doğrusunu istersen,
Üstündür muhârebe safındaki Alî’den.

37. Üçünden sonra üstün, bu ümmetin içinde,
Kerrâr olan Alî’dir, bu da mühimdir dinde.

38. Âişe-i Sıddîka, bâzı hasletleriyle,
Fâtıma-i Zehrâ’dan, üstündür, inan böyle.

39. Birkaç fırkadan başka, haddi tecâvüz eden,
Olmadı Eshâba ve Yezid’e lânet eden.

40. Mukallidin îmânı, kıymetli, mu’teberdir.
Çok çeşitli ve kesin, delille müdelleldir.

41. Âlemleri yaratan, Rabb’ini kim tanımaz,
Eğer akıllı ise, cehli ma’zûr sayılmaz.

42. Daha önce îmânı, olmayan bir kimsenin,
Son nefeste imânı, kabul olmaz bilesin.

43. Îmândan sayılmazlar, bütün hayırlı işler.
İbadetler îmânın, parçası değildirler.

44. Asla hüküm verilmez, kâfir ve mürted, diye
Zinâ eden, katleden, mal gasb eden kimseye.

45. Bir kimse irtidâda, ne zaman niyyet eder,
Hak dîninden sıyrılıp, dışarı çıkar gider.

46. Küfür olacak sözü, gafletle ve bilmeden,
Zor görmeden söyleyen, denildi, çıkar dinden.

47. Sarhoş haldeki insan, düşünmeden hezeyân
Ve lagiv söyler ise, kâfir olmaz o zaman.

48. “Mer’i” ve “Şey” denilmez. “Ma’dûma” yok olana,
Hilâli görmek kadar, açık delil var buna.

49. Tekvin ile mükevven bil farklı iki şeydir.
Böyle inananların görüşü kuvvetlidir.

50. Helâl gibi rızıktır, harâm olarak gelen,

Kötü görünse bile, doğrudur böyle bilen.

51. Kabirde suâl vardır, tevhîdden îtikâddan,
Her şahsa sorulacak, kaçış yok imtihândan.

52. Fâsıkların bir kısmı, kâfirlerin tamâmı,
Kötü işleri için, görür kabir azâbı.

53. İnsanlar ameliyle, Cennet'e giremezler.
Ancak Hak teâlânın fadlı ile girerler.

54. Öldükten sonra tekrar, insanlar dirilecek,
Sakınmalı günahtan hesâbı verilecek.

55. Defterler verilecek, bir kısmına sağ yandan,
Bir kısmına da soldan, veyahut da arkadan.

56. Ameller tartılacak, geçilecek Sırât'tan,
Şüphesiz olacaktır, değildir bunlar yalan.

57. Müminlerin günâhı, dağlar gibi olsa da,
Şefâat edecektir, hayır ehli orada.

58. Sapık yolda olanlar, inkâr etseler bile,
İnanmamız lâzımdır, duânın tesîrine.

59. Sonra yaratıldığı için, dünyâ hâdistir,
Heyûlânın aslı yok, bu söz felsefededir.

60. Çok zamanlar ve hâller, geçse de üzerinden,
Şimdi vardır muhakkak, Cennet ile Cehennem.

61. Günahı fazla, fakat îmân sâhibi olan,
Cehennem'de ebedî kalmaz, böylece inan.

62. Ehl-i sünnet üzere, tevhîd hakkında yazdım,
Fevkalâde hâl gibi, tesirli oldu nazmım.

63. Bu nazm mü'min kalplere, râhatlık, neş'e verir,
Âb-ı zülâl gibidir, rûhlara hayat verir.

64. İnanıp, ezberleyip anlamaya çalışın,
Nîmet içinde olup, ihsânlara kavuşun.

65. Tazarrû hâlinizde, yâd ederek hayr ile,
Duâda bulununuz, zaman zaman bu kula.

66. Umulur ki fadlıyla, Rabb'im beni affetsin,
Âhirette ebedî, seâdet ihsân etsin.

67. Hayır duâ ederse biri, bir vakit bana,
Ben de bütün gücümle, duâ ederim ona.

KASNAKLAR;

iki mil arasında kayışlar vâsıtasıyle güç ve hareket nakleden makina elemanları. Kullanılan kayış şekline göre kasnak şekilleri değişir. Düz kayış kasnakları ve V kayış kasnakları yaygın şekilleridir.

Üç kısımdan meydana gelir: Göbek, gövde ve ispit. Mil, kasnağın göbek kısmına geçer. İspit, kayışın temas ettiği dış çember kısmıdır. Göbek ve ispit gövdeyle birleştirilmiştir. Gövde dolu veya kollu olabilir.

Kasnaklar yaygın olarak çelik, dökme demir ve çinkodan yapılır.

Düz kayış kasnaklarının küçük çaplı ve kolay sökülüp takılabilenleri tek parçalı, zor sökülüp takılabilenleri ve büyük çaplıları iki parçalı olarak yapılır.

Çapı 160 mm'den küçük kasnaklar dolu gövdeli, 224 mm'den büyük çaplı olanlar ise 4 ve 6 kollu olarak yapılır. Bombeli ispitlerde kayış kayması önlenmekle birlikte kayış ömrü azalır.

V kayış kasnakları, bezli kauçuklu V kayışları ile kullanılır. İspit kısmıV kanalı şeklindedir. Bu tip kasnaklar tek veya çok kanallı olarak yapılır. Kanal sayısı, taşıyacakları güçle orantılıdır. Genel makina inşaatı, motorlu taşıtlar ve dikiş makinalarında kullanılır. Kasnak çapı küçüldükçe kayış ömrü azalır. Döndüren kasnak ile döndürülen kasnak kayış ile bağlanırlar. Kayışlar belli bir hızın üzerine çıkmazlar.

Aksi halde merkezkaç kuvvet sebebi ile kopma meydana gelebilir.

Gücün iletilmesinde kayış kasnak kullanmak, bâzı bakımlardan diğer usûllerden üstündür. Döndüren ve döndürülen miller birbirinden çok uzaksa, aralarında bağlantı kurmanın en ekonomik yolu kayış kasnak sistemidir. Ayrıca, kayış, fazla yüklenme şartlarında kaymaya başladığı için, emniyet unsuru olarak kullanılır. Darbe ve titreşimleri kayışın esnekliği sebebiyle sönümleyerek iletmez. Ana mahzuru kayış ile kasnaklar arasındaki kaymalar dolayısiyle, hareketi hassas olarak iletemez. Buna engel olması için, dişli kayışlar kullanılmaktadır. Kayma olayı dışında, döndüren ve döndürülen kasnakların dönme sayılarının ve hızlarının oranı çaplarının oranına eşittir.

KASR-I ŞİRİN ANTLAŞMASI;

Türkiye-İran hududunu tesbit eden Osmanlı-Safevî Antlaşması. Osmanlı Sultânı Dördüncü Murâd Hanın 24 Aralık 1638'de Safevîler'den Bağdat'ı geri almasıyla İran sulh istedi. Osmanlıları Veziriâzam ve Serdâr-ı Ekrem Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Safevîleri de Sarı Han başkanlığındaki İran heyeti temsil ediyordu. 14 Mayısta başlayan müzâkereler neticesinde 17 Mayıs 1639'da antlaşmaya varıldı. Osmanlı Sultânı veİran Şâhı tarafından tasdik edilen Kasr-ı Şirin Antlaşmasına göre: 1) Bağdat, Basra, Kerkük ve Doğu Anadolu, Osmanlı Devletinde kalacaktı. 2) Revan, Safevî Devletinin olacaktı. 3) Kotor, Mokur ve Kars taraflarındaki kaleler iki tarafça da yıkılacaktı. 4) Safevîler, İran'da Eshâb-ı kirâma, İslâm âlimlerine ve eserlerine küfrü yasaklayacaklardı.

Kasr-ı Şirin Antlaşmasının maddeleri hemen hemen bugünkü Türkiye ile İran devletlerinin hududunu tesbit mâhiyetinde olduğundan önemlidir. Kerkük, Basra, Bağdat ve Revan dışındaki Türkiye-İran hududu bu antlaşmaya göre bugüne kadar aynen kalmıştır. Kasr-ı Şirin Antlaşması tasdik edildikten sonra iki taraf da hediyeleşip, karşılıklı heyetler gelip gitmiştir.

KASTALÂNÎ;

on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda Mısır'da yetişen hadis, kırâat ve Şâfiî mezhebi fıkıh âlimlerinden. İsmi, Ahmed bin Muhammed'dir. Künyesi, Ebü'l-Abbâs olup, lâkabı Şihâbüddîn'dir. Kastalânî diye meşhur olmuştur. 1448 (H.851) senesinde Kâhire'de doğdu, 1517 (H. 923)de orada vefât etti.

Küçük yaşta ilim tahsiline başlayan Kastalânî, **Kur'ân-ı kerîm**'i ezberledi. Birçok âlimden ders okudu. Kırâat ilmini Sirâcüddîn Ömer bin Kâsım Ensârî, Zeynüddîn Abdülganî Heytemî gibi âlimlerden öğrendi. Fıkıh ilmini, Fahrüddîn Makdisî, Şihâbüddîn İbâdî, Şemsüddîn Bâmî, Burhânüddîn Aclûnî ve İbn-i Hacer el-Askalânî'den, hadis ilmini; Radıyüddîn, Evhâkî, Sehâvî gibi âlimlerden öğrendi. İcâzet (diploma) aldı. Fıkıh, hadis, kırâat, târih ve tasavvuf ilimlerinde üstün dereceye yükseldi. 1479 ve 1489 senelerinde iki defâ Mekke-i mükerreme ve Medîne-i münevvereye gitti ve oradaki âlimlerle görüşüp, derslerini dinledi. Kâhire'ye döndükten sonra insanlara vaaz ve nasîhatte bulundu. Karafe'deki medresenin başmüderrisi oldu ve çok talebe yetiştirdi. Mısır'daki âlimlerle ilmî müzâkerelerde bulundu. 1517 (H.923) senesi Muharrem ayında Kâhire'de vefât etti. Cenâze namazı Ezher Câmiinde kılınıp, Kâdı Bedreddîn Aynî Türbesine defnedildi.

Kastalânî, nûrânî yüzlü ve uzun boyluydu. **Kur'ân-ı kerîm**'i on dört rivâyet üzere çok güzel okurdu. Okumasından en katı kalpli kişilerin bile kalbi yumuşar, dayanamayıp gözyaşı dökerlerdi. Namazda, mihrapta okurken cemâat huşû ile kendinden geçer, ağlamaktan kendilerini alamazlardı. Medîne-i münevverede Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) kabr-i şerîflerini ziyâreti esnâsında O'na olan muhabbeti sebebiyle kendinden geçerdi. Sonra muhabbetinin netîcesi olarak Peygamberimizin hayâtını anlatan **Mevâhib-i Ledünniyye** adlı eserini yazdı.

Eserleri:

1) **Mevâhib-i Ledünniyye:** Bütün Müslümanların severek ve gözyaşıyla okudukları bu eserinde, Peygamber efendimizin hayâtını anlatmıştır. Bu eseri, Allâme Muhammed Zerkânî, sekiz cilt olarak şerh etti. Şâir Bâkî Efendi, onu Türkçeye çevirdi. İki cilt olarak basıldı. **Mevâhib-i Ledünniyye**, Yûsuf bin İsmâil Nebhânî tarafından **Envâr-ül-Muhammediyye** adıyla kısaltıldı. İstanbul'da ofset usûlüyle 1981 senesinde basıldı. 2) **İrşâd-üs-Sârî fî Şerh-il-Buhârî: Sahîh-i Buhârî** adlı meşhur hadîs-i şerîf kitabına yazdığı şerhtir. 3) **Ukûd-üs-Seniyye fî Şerh-il-Mukaddimet-il-Cezeriyye:** Kırâat ilmiyle ilgilidir. 4) **Şerhu Şâtıbiyye.** 5) **Meşârık-ul-Envâr-il-Mudiyye fî Medh-i Hayr-il-Beriyye,** 6) **Tuhfet-üs-Sâmî vel-Kârî bî-Hatm-i Sahîh-il-Buhârî,** 7) **Nefâis-ül-Enfâs fis-Sohbe,** 8) **Ravd-üz-Zâhir fî Menâkıb-ı Şeyh Abdülkâdir,** 9) **Nüzhet-ül-Ebrâr fî Menâkıbı Şeyh Ebi'l-Abbâs-el-Havvâs,** 10) **Resâil-fil-Amel.**

KASTAMONU;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 13.108 km^2

Nüfûsu : 423.611

İlçeleri : Merkez, Abana Ağlı, Araç, Azdavay, Bozkurt, Cide, Çatalzeytin, Daday, Devrekâni, Doğanyurt, Hanönü, İhsangâzi, İnebolu, Küre, Pınarbaşı, Seydiler, Şenpazar, Taşköprü, Tosya.

Karadeniz Bölgesinin şirin bir ili. Batı Karadeniz bölümünde Karadeniz, Sinop, Çorum, Çankırı ve Zonguldak illeri ile çevrilidir. 35°45' ve 42°00' kuzey enlemleri ile 32°43' ve 34°37' doğu boylamları arasında yer alır. Trafik numarası 37'dir. Kastamonu akarsu, dağ, orman ve deniz ilidir. Kuzey Anadolu'nun orta kısmındadır. Tosya'nın pirinci, Araç'ın keçisi ve Küre'nin piriti meşhurdur.

İsminin Menşei

Eski çağlarda "Gastumanna" olan bu isme Bizanslılar "Kastamon" ve Müslüman Araplar "Kastamûniye" demiştir. Bu bölgeye sâhib olan Türkler ise "Kastamoni" demişlerdir. Cumhûriyet devrinde ilin adı "Kastamonu"olarak kabul edilmiştir. Sümer lisanında "Tuman" (Tumanna) şehir demektir. "Gas"lar ise Sümerlerin bir koludur. "Gastumanna" Gasların şehri demektir. (Kastra-kommen) Yunanca kelimesinden geldiği iddiası yanlıştır. Hıristiyan batı emperyalizmi, kasıtlı olarak Anadolu'nun her kentini Yunanca bir kelimeye bağlamak istemektedir. Kastamonu "Gasların şehri" mânâsına gelen "Gas-Tumanna"dan gelir.

Târihi

Kastamonu çok eski bir yerleşim merkezidir. Târih öncesi çağlara âit kalıntılar bulunmuştur. M.Ö. 1780-1200 senelerinde Sümerlerin bir kolu olan Kaşkalar (Gaslar) bu bölgeye hâkim olmuşlardır. Anadolu'da ilk siyâsî birliği teşkil eden Hitit İmparatorluğunun sınırları içinde bulunmuştur. Hititlerden sonra Kimmerler bu bölgeye hâkim olmuşlardır. Bilâhare Frikler ve Lidyalılar bölgeyi ele geçirmişlerdir. M.Ö. 6. asırda Perslerin M.Ö. 4. asırda ise Makedonya Kralı İskender tarafından istilâya uğramıştır. Makedonya istilâsı ile bâzı İyon siteleriKastamonu sâhiline yerleşmişler ve bilâhare Pers asıllı Pontus Krallığı bu bölgeyi ele geçirmiştir. M.Ö. 1. asırda Romalılar Pontus Krallığını ortadan kaldırıp kendisine ilhak edince bu bölge Roma İmparatorluğunun hâkimiyetine geçmiştir.

M.S. 395 senesinde Roma İmparatorluğu bölününce Anadolu'nun diğer bölgeleri gibi bu bölge de Doğu Roma (Bizans)nın payına düşmüştür. Bizanslılar bu bölgeye "Paflagonya" ismi vermişlerdir. Bizans imparatorluk hanedânı(âilesi)ndan Kommenoslar bu bölgedendir.

Türkler, 1071 Malazgirt Zaferinden sonra bütün Anadolu'yu olduğu gibi Kastamonu'yu da fethetmişlerdir. Fakat Haçlı Seferleri esnâsında Bizanslılar Haçlı ordusunun yardımıyla sâhildeki kentleri işgal edince Kastamonu yeniden Bizans'ın eline geçti. 1204 senesinde Türk kumandanlarından Hüsameddin Çoban Bey, Kastamonu'yu Bizanslılardan geri aldı. Selçuklu sipâhileri Kastamonu kalesi önlerine gelmişti, kaleyi almak şöyle dursun surlara tırmanmak bile meseleydi. Birçok şehit verdikten sonra dönmek (ricat) askerin moralini bozacaktı. Günlerden Cumâ idi. Kaleye yeniden hücum için hazırlık yapılıyordu. Yunus Mürebbi isimli bıyıkları henüz çıkmış bir genç, Çobanoğlu Hüsameddin Beyin huzûruna çıkıp; "Beyim, Koçu Beyim, Ata Beyim. Bağışlayın beni, cenk zamanı bayraktar ben olmak isterim. Ne olur bunu esirgemeyin benden!" diyerek arzusunu bildirmiş komutan; "Hayır!" deyince, nalbant çırağı olan henüz çocuk yaştaki Yunus Mürebbi; "Ata Beyim, gece rüyamda sevgili ve şerefli Peygamberimizi (sallallahü aleyhi ve sellem) görmekle şereflendim. Yarın bana kavuşacaksın. Fakat elinde bayrakla bana gel!" buyurdu deyince, gözleri yaşaran Çobanoğlu Hüsameddin Bey, sancağı bu yiğit gence öperek teslim etti.

Hücum başladı. Kaleden kazan kazan kaynar yağlar dökülürken, alevli paçavralar arasında Deli Sungur, Derviş Musa ve Kara Duran Beylerin oklarının himâyesinde ilerleyen Yunus Mürebbi, belindeki urganı surlara fırlattı ve sanki kuş olup surların sağ burcuna tırmandı, bayrağı buraya dikti. Elindeki kılıç ile hantal kale kapısının yağlı halatlarını kesti ve kapı açıldı. Açılan bu kapıdan Türk askerleri girerek kale fethedildi. Çobanoğlu Hüsameddin Bey, sağ burca geldiğinde bu genç yiğitin vücûdunda pekçok ok olmasına rağmen sancağı dimdik tuttuğunu gördü. Yunus Mürebbi şehitlik makâmına ve insanlığın kurtarıcısı, âlemlere rahmet olarak gönderilen sevgili ve şerefli Peygamber efendimize kavuşmuştu. Bu kalede bulunan "Bayrak Sultan" türbesi bu genç şehide âittir.

Hüsameddin Çoban Bey, Çobanoğulları Beyliğini kurmuştur. Bu beylik, Selçukluların bir uç beyliği olarak 1309 senesine kadar hâkimiyetini sürdürmüştür. Çobanoğullarından sonra Şemseddin Yaman Çandar, bu bölgeyi ve çevresini ele geçirerek Candaroğlu Beyliğini kurdu (1309). 1460 senesine kadar Candaroğulları bölgeye hâkim oldu. Bu beylik "İsfendiyaroğulları" ismiyle de bilinir. Candaroğulları, Osmanlı Hânedânı ile yakın akrabalık kurdu. Candaroğlu İsfendiyar Beyin kızı Hanife Hûma Hâtun Osmanlı Sultanı İkinci Murâd'ın zevcesi ve Fâtih Sultan Mehmed Hanın annesidir. Candarlı beylerinin bir kaçının annesi, Osmanlı sultanlarının kızlarıdır. Candarlı İsmail Bey, Fâtih Sultan Mehmed Hanın

halasının oğluydu. 1460 senesinde beyliğini savaşsız Osmanlı Devletine bırakıp, kendisi Filibe Sancakbeyliğini (Vâliliğini) kabul etmiştir. Vezir Şemsi Paşa ile Malta Seferini idâre eden Vezir Mustafa Paşa bu hânedâna mensuptur. Fâtih'in küçük oğlu Şehzâde Cem, 1468'de altı sene Kastamonu Vâlisi olarak görev yapmıştır.

Candaroğulları veOsmanlı devrinde Kastamonu çok önemli bir şehirdi. Osmanlı Devletinin sonlarında eski önemini kaybetti. Candaroğulları ile Osmanlılar bu şehirde çok sayıda eser bıraktılar. Osmanlı devrinde Kastamonu, merkezi Kütahya olan Anadolu Beylerbeyliğinin (eyâletinin) 14 sancağından biriydi. Tanzimâttan sonra vilâyet (eyâlet) merkezi oldu. Cumhûriyet devrinde ise eyâletin merkez sancağına (vilâyetine) Kastamonu vilâyeti dendi. Bugün birer il olan Bolu, Çankırı ve Sinop, Kastamonu'ya bağlıydı. On dokuzuncu asırda Kastamonu mâmur olup, dokumacılık, dericilik, bakırcılık ve boyacılık sanâyiinde çok ileriydi. Halkın ezici çoğunluğu Türk olup yabancı çok azdı. Yolların bozukluğu, ticâret yollarına uzaklığı ve toprağın az ve verimsiz oluşu ile eski mâmurluğunu kaybetti.

Birinci Dünyâ Harbi sonrası dâhil hiçbir istilâya mâruz kalmayan bir şehir olan Kastamonu, İstiklâl Harbinde büyük hizmetler yapmıştır. İstanbul'dan silâh ve cephâne, İnebolu ve Kastamonu üzerinden Ankara'ya ulaştırılmıştır. Cumhûriyetin îlânından sonra Atatürk, 23 Ağustos 1925'te "Şapka Devrimi"ni bu ilde îlân etmiştir. Cumhûriyet devrinde Kastamonu'dan büyük şehirlere ve bilhassa İstanbul'a çok sayıda kişi göç etmiştir.

Fizikî Yapı

Kastamonu ili dağlık bir bölgedir. İl topraklarının % 75'i dağlarla, % 21'i yayla ve platolarla kaplıdır. Ovalar % 4'e yakındır.

Dağları: Kastamonu'da iki önemli dağ grubu vardır. Kıyıda denize paralel olarak doğu-batı istikâmetinde uzanan İsfendiyar (Küre) Dağları ile ilin güneyinde kuzey doğu-güneybatı istikâmetinde uzanan Ilgaz Dağlarıdır. Başlıca yüksek dağları ise Yaralıgöz Dağı (1958 m), Dikmen Tepesi (1657 m), Acısu Tepesi (1067 m), Bakacak Dağı (1698 m), Dikmen Dağı (1736 m), Büyük Hacet Tepesi (2567 m) ve Küçük Hacet Tepesi (2313 m)dir. İsfendiyar (Küre) Dağları ile Ilgaz Dağları arasında ve bu dağların eteklerinde yayla veya yarılmış platolar bulunur. Bu yayla ve platoların mühim kısmı ormanlarla kaplıdır. Devrekâni ve Daday havzasında plato ve yaylalar 1300-1400 m yüksekliği bulur.

Ovaları: Arâzisi engebeli olan Kastamonu topraklarında ovalar çok azdır. Ovalar, vâdilerin genişlemesinden, akarsuların sürüklediği geniş alüvyon tabakalarından meydana gelmişlerdir. Bu ovalarda sulu tarım ve meyvecilik yapılır. Başlıca ova ve vâdiler şunlardır:

Gökırmak Vâdisi dar olup, Gökırmağa katılan Daday Çayının yatağı geniş bir ova görünümündedir. Devrez Çayı Vâdisi dar bir vâdidir. Tosya'nın güneyinde genişler. Devrekâni Çayı Vâdisinin geniş yerinde Devrekâni Ovası bulunur. İlin en geniş ovası burasıdır.

Akarsuları: Kastamonu'da bulunan akarsular Kızılırmak'ın kollarıdır. Gökırmak, il merkezinin yakınından çıkar. İlin orta kısmından batıya doğru akar. Bu ırmağa Daday, Karasu ve Akkaya çayları katılır. Debisi 31 m^3/sn'dir. Devrekâni Çayı: Küre Dağlarının güney eteklerinden Devrekâni ilçesinin kuzeyinden çıkar. Batıya doğru akar. Azdavay ilçesinde kuzeybatıya doğru yönelerek Kumluca doğusunda Karadeniz'e dökülür. Debisi sâniyede 4 m^3tür. Araç Çayı: Ilgaz ilinden gelerek Tosya ilçesine ve Çorum iline geçer. Debisi sâniyede 9 m^3tür. Araç Çayı, Ilgaz Dağlarının kuzey yamaçlarından çıkar. Başlangıçta Ilgaz ismini alır. Araç ilçesinden geçerken Araç ismini alır. Batıya akarak Zonguldak iline girer. Debisi sâniyede 18 m^3tür.

Gölleri: Kastamonu ilinde göl yoktur. Karaçomak Suyu üzerinde kurulan baraj ile 21 km^2lik bir alan sulanır. 12 km^2lik bir alan da sel taşkınlarından korunur. Barajın yüzölçümü 1.48 km^2dir.

İklim ve Bitki Örtüsü

İklimi: İlde iki çeşit iklim hüküm sürer. Kuzeyinde Karadeniz iklimi güneyinde ise İç Anadolu'nun kara iklimi görülür. Kıyıya paralel olarak uzanan İsfendiyar Dağları, Karadeniz ikliminin iç kısma girmesini önler. Kıyılarda yağış daha fazladır. Senede 20 gün kar yağar, 40 gün toprak karla örtülüdür. Sıcaklık -26,9° ile +38,7°C arasında seyreder. Senelik yağış miktarı bölgelere göre 450 mm ilâ 1215 mm arasında değişir.

Bitki örtüsü: İl bitki örtüsü bakımından çok zengin sayılır. İl topraklarının % 67'si orman ve fundalıklarla, % 29'u ekili-dikili alanlarla, % 6,5'i çayır ve mer'alarla kaplıdır. % 1,5i tarıma elverişsiz topraklardır. Ormanlarda kayın, köknar, çam, karaağaç, gürgen, kestane ve ıhlamur ağaçları bulunur. Azdavay-Devrekâni arasında ise çam ağaçları çoğunluktadır.

Ekonomi

Kastamonu ekonomisi geniş ölçüde tarıma dayanır. Gayri sâfî hâsılanın % 40'ı tarımdan sağlanır.

Sanayi son yıllarda gelişmeye başlamıştır. Türkiye'nin orman bakımından zengin bölgelerinden biridir. Ormancılık gelişmiştir.

Tarım: Kastamonu'da ekim alanları ve ovalar çok azdır. Ekime müsâit yerler ancak akarsu vâdileridir. Vâdilerde sulama yapılabilmekte ise de, engebeli arâzide sulama yapmak mümkün olamamaktadır.Gübre ve modern araç kullanılması artmaktadır. Sebzecilik önemli sayılmaz. Meyve üretimi 300 bin tona yakındır. En çok üzüm olmak üzere, elma, erik, zeytin ve fındık yetişir. Sanâyi bitkileri tahıldan daha çok ekilir. Başlıca ürünler: Buğday, arpa, mısır, pirinç, nohut, şekerpancarı, patates, kenevir ve sarmısaktır.

Hayvancılık: Kastamonu hayvancılığa çok müsaittir. Sığır, manda, koyun, tiftik keçisi, kılkeçisi beslenir. Arıcılık gelişmiştir. Tiftik keçisinde Ankara ve Konya'dan sonra gelir.

Ormancılık: Kastamonu orman bakımından zengindir. İsfendiyar ve Ilgaz Dağları ile yaylalarda geniş orman varlığı vardır. Orman ve fundalık sahası 880 bin hektardır. Ilgaz Dağlarında 1090 hektarlık alan millî park îlân edilmiştir. Sarıçam, karaçam ve köknar ağaçlarının meydana getirdiği bu parkta, ağaçaltı bitkileri de çok zengindir. Ayrıca burada geyik, karaca, ayı, kurt, tilki ve çakal gibi yabânî hayvanlar da çoktur. 500 köy orman içinde ve 280 köy orman kenarındadır.

Mâdencilik: Bu il bakır ve bakırlı pirit bakımından çok zengindir. Bu mâdenler, Etibank ile Karadeniz Bakır İşletmeleri tarafından işletilmektedir.

Sanâyi: Sanâyi tarıma dayanır. Orman ürünlerine dayalı sanâyi gelişmiştir. Parke, kağıt ve kontrplak fabrikaları, Taşköprü Kendir Fabrikası, Şeker Fabrikası, Cide Kereste Fabrikası, üç adet Yem Fabrikası, Et Kombinası, Elektrik Motoru Fabrikası, çelik atölyeleri, süt ve tereyağ fabrikaları; bakırcılık, metal eşya, dokuma, çuval, halat, tahta kaşık atölyeleri bulunur.

Son senelerde gelişen sanâyinin başlıca ürünleri pirinç, tiftik ve pirit mâdenidir. Pirinci, üryani eriği, urgan ve sicimi meşhurdur.

Ulaşım: İki önemli karayolu Kastamonu'da kesişir. Karabük-Kastamonu-Samsun devlet yolu ile İnebolu-Kastamonu-Çankırı devlet yolu Kastamonu'yu Karadeniz ve İç Anadolu'ya bağlar. Bâzı köylere yol yoktur. İl dâhilinde karayolu güzergâhı yetersizdir.

Kastamonu'nun Karadeniz'e açılan 135 kilometrelik bir kıyısı vardır. Kıyılarda girinti ve çıkıntı yok denecek kadar azdır. Gemilerin barınmasına müsait en elverişli tabiî koy, İnebolu koyudur. İnebolu limanında bir dalgakıran vardır. Limana 2 bin tona kadar olan küçük gemiler yanaşabilir. İstanbul-Hopa arasında işleyen gemiler İnebolu limanına uğrarlar.

Temmuz 1990 târihinde il merkezinin Uzunyazı mevkiinde bir havaalanı inşâatı tamamlandığı halde (1100 m uzunluğunda, 45 m genişliğinde bir piste ve 400 kişilik yemek salonu ile 150 kişilik dinlenme salonu ve 50 yataklı bir terminale sâhip) bu tesis, Kastamonu'ya uçak seferlerinin yapılmaması yüzünden atıl durumda olup, amacı dışında kullanılmaktadır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfusu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 423.611 olup, 148.710'u şehirlerde, 274.901'i köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 13.108 km2 olup nüfus yoğunluğu 32'dir.

Örf ve âdetleri: Kastamonu çok eski çağlardan bu yana yerleşim merkezidir. On birinci asır başından îtibâren devamlı Türklerin hâkimiyetinde bulunan Kastamonu'da Türk-İslâm kültürü hâkimdir. On birinci asır öncesi diğer kültürler tamâmen unutulmuştur. Mahallî yemekleri: Kastamonu'nun başta gelen meşhur yemeği "kiren" denilen tarhana çorbasıdır. Osmanlı sarayının senelik tarhana çorbası ile hoşaflık erik ihtiyacı Kastamonu'dan gönderilirdi. Tarhana yapımında nane, dereotu ve fesleğen de kullanılır. Sacda yapılan etli ekmek, pastırmalı ekmek, çekme helvası, gözleme, katmer, büryan kebabı, bardak kebabı, kuskus pilavı, meyveli lokumu başlıca yemek ve tatlılarıdır.

Halk edebiyatı: Zengin bir halk edebiyâtına ve çok sayıda mânilere sâhiptir. Yetişen halk şâirleri sayısı da fazladır. Meftûnî, Nâmî, Aşık Hâkî, Âşık Kemâlî, Âşık Meydânî, Yorgansız Hakkı ve İhsan Ozanoğlu başlıcalarıdır.

Halk oyunları: Halk oyunları zeybek ve kaşık oyunları tipidir uzun havalar ve gemicilikle ilgili zengin türkülere sâhiptir. Davulla gösteriler yapılır. Sepetçioğlu, Çıtırdak, Topal Koşması, Beyler Bahçesi, Kaşık Oyunu, Heyamola veÇiftetelli başlıca mahallî oyunlarıdır.

Mahallî kıyafetleri: Kadınlar Tosya kuşağı, üçetek, sevayi, bindallı, altınlıfes, başlıklar, gümüş kemer, gümüş gerdanlık giyerler. Erkekler ise sırmalı ve işlemeli cepken, mintan, kemer ve şalvar kullanırlar.

Eğitim: Son senelerde okuma-yazma kampanyası ile okur-yazar nisbeti % 70'e ulaşmıştır. Okulsuz 30 civârında köy vardır. İlde 34 anaokulu, 1484 ilkokul, 42 ortaokul, 16 meslekî ve teknik ortaokul, 15 lise,

20 meslekî ve teknik lise vardır (1990). Ankara Üniversitesine bağlı Meslek Yüksek Okulu ile Gâzi Üniversitesine bağlı Kastamonu Eğitim Fakültesi bulunmaktadır.

İlçeleri

Kastamonu'nun biri merkez olmak üzere yirmi ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 94.279 olup, 51.560'ı ilçe merkezinde, 42.719'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 90, Akkaya bucağına bağlı 31, Kuzyaka bucağına bağlı 60 köyü vardır. İlçe topraklarıGökırmak vâdisinden ve bu vâdiye dikine inen çok sayıda küçük ve dik yamaçlardan meydana gelmiştir. İlçe topraklarının yarısına yakın kısmı ormanlıktır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri kendir, sarmısak, tahıl ve meyvedir. Dağlık bölgelerde hayvancılık ve ormancılık yapılır. Orman ürünlerine dayalı sanâyi gelişmektedir. Sunta Fabrikası, TSEK Süt Fabrikası, Şeker Fabrikası, Et Kombinası başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. Ayrıca çok sayıda mobilya, doğrama ve kereste atölyesi vardır.

İlçe merkezi, Ilgaz dağının kuzeyinde, Karaçomak Çayının batı yamaçlarında kurulmuştur. Târihî bir şehir olan ilçe, beyliklerin başkenti ve şehzâdelerin yetiştirildiği bir yerleşim merkezi olmuştur. 1314 senesinden beri istilâ görmemiştir. Çankırı-İnebolu karayolu ilçeden geçer. İlçe belediyesi 1909'da kurulmuştur.

Abana: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 3914 olup 2837'si ilçe merkezinde, 1077'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 10 köyü vardır. Yüzölçümü 33 km2 olup nüfus yoğunluğu 119'dur. İlçe toprakları dar kıyı şeridi ile ardından yükselen Küre Dağlarının kuzey eteklerinden meydana gelir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Bağcılık ve meyvecilik gelişmiştir. Başlıca tarım ürünleri fındık, zeytin ve antepfıstığıdır. Hayvancılık başlıca gelir kaynağıdır. Elektromekanik Sanâyi ve Ticâret A.Ş. başlıca sanâyi kuruluşudur.

İlçe merkezi, Karadeniz kıyısında dağlarla kıyı ovasında kalan ovada kurulmuştur. Denizi, ormanları, tabiî kumsalları ve İgrova Mağaraları meşhurdur. İnebolu-Çatalzeytin sâhil yolu ilçeden geçer. İl merkezine 99 km mesâfededir. Belediyesi 1958'de kurulmuştur.

Ağlı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 4805 olup, 2631'i ilçe merkezinde, 2174'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 4 köyü vardır. İlçe toprakları dağlıktır. Akarsu vâdilerinde küçük düzlükler vardır. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. İlçe merkezi Küre Dağlarının eteklerinde bir dere vâdisinde kurulmuştur. Küre'ye bağlı bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Araç: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 32.672 olup, 5760'ı ilçe merkezinde, 26.912'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 42, Boyalı bucağına bağlı 24 ve İğdir bucağına bağlı 55 köyü vardır. Yüzölçümü 1880 km2 olup nüfus yoğunluğu 17'dir. İlçe toprakları dağlıktır. Kuzeyinde Küre Dağları, güneyinde Ilgaz Dağları yer alır. Başlıca akarsuyu Araç Çayıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, pirinç, şekerpancarıdır. Ormancılık ve hayvancılık önemli geçim kaynaklarındandır. İlçe merkezi, Araç Çayının kuzey yakasında kurulmuştur. Karabük-Kastamonu Çayı ilçeden geçer. İl merkezine 46 km mesâfededir. Köylerinde guatr hastalığı yaygındır. Belediyesi 1866'da kurulmuştur.

Azdavay: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 14.029 olup, 3893'ü ilçe merkezinde, 10.136'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 57 köyü vardır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Dağlar çay ve dere vâdileriyle parçalanmıştır. Başlıca akarsuyu Devrekâni Çayıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı ve meyvedir. Hayvancılık ve ormancılık ikinci derecede geçim kaynağıdır. İlçe merkezi, Devrekâni Çayı kenarında kurulmuştur. Kastamonu-Cide karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 74 km mesâfededir. Belediyesi 1946'da kurulmuştur.

Bozkurt: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 12.221 olup, 4240'ı ilçe merkezinde, 7981'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 32 köyü vardır. Yüzölçümü 296 km2 olup, nüfus yoğunluğu 41'dir. İlçe toprakları dar kıyı şeridi ile hemen ardından yükselen dağlık bölgeden meydana gelir. Dağlar akarsu vâdileriyle parçalanmış olup, ormanlarla kaplıdır. Başlıca akarsuyu Abana Deresidir.

Ekonomisi ormancılığa dayalıdır. Orman ürünlerini işleyen birçok atölye vardır. Çelik büro eşyâları fabrikası Akkuş başlıca sanâyi kuruluşudur. Başlıca tarım ürünleri patates ve tahıldır. Meyvacılık gelişmektedir. Hayvancılık ikinci derecede geçim kaynağıdır.

İlçe merkezi Abana Deresi kıyısında kurulmuştur. Etrafı ormanlarla çevrili güzel bir ilçedir. İl merkezine

97 km mesâfededir. Abana-Devrekâni yolu ilçeden geçer. Belediyesi 1952'de kurulmuştur.

Cide: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 29.355 olup, 5128'i ilçe merkezinde 24.227'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 86 köyü vardır. İlçe toprakları dağlıktır. Dağlar akarsu vâdileri ile parçalanmıştır. Güney ve güneydoğusunda Küre Dağları, kuzeyinde Kestane Dağı, doğusunda Isırganlı Dağı yer alır. Dağlar gür ormanlarla kaplıdır. Başlıca akarsuyu Devrekâni Çayıdır.

Ekonomisi tarım, ormancılık ve hayvancılığa dayalıdır. Tarım alanları az olduğundan bahçecilik sınırlıdır. Sebze ve meyvecilik gelişmiştir. En çok fındık ve elma yetiştirilir. Orman köylerinde çok sayıda kalkınma kooperatifi kurulmuştur. Mera hayvancılığı yaygındır. Orman ürünleri sanâyisi, özellikle kereste ve parke imalatı gelişmiştir. El sanatlarından tahta kaşık ve pirinç kahve değirmeni îmâlâtı yaygındır.

İlçe merkezi deniz kıyısında kurulmuştur. Bartın-İnebolu karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 148 km mesafededir. Cide, Kastamonu ilçelerinden Karadeniz'de en uzun kıyısı olan ilçedir. Belediyesi 1874'te kurulmuştur.

Çatalzeytin: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 11.080 olup, 3165'i ilçe merkezinde, 7915'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 41 köyü vardır. Yüzölçümü 318 km2 olup, nüfus yoğunluğu 35'tir. İlçe toprakları dar kıyı şeridi ve hemen ardından yükselen kıyı dağlık arâziden meydana gelir. Dağlar akarsu vâdileriyle parçalanmıştır. Başlıca akarsuyu Çatalzeytin Deresidir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri mısır, fındık ve zeytindir. Sulanabilen arazide kış sebzeleri ve elma yetiştirilir. Dağlık bölgelerde ormancılık ve hayvancılık başlıca geçim kaynağıdır.

İlçe merkezi deniz kıyısında Çatalzeytin Deresinin ağzında kurulmuştur. İnebolu-Sinop karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 100 km mesafededir. 1954'te ilçe olan Çatalzeytin'in belediyesi aynı sene kurulmuştur.

Daday: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 15.131 olup, 3502'si ilçe merkezinde, 11.629'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 67 köyü vardır. Yüzölçümü 923 km2 olup, nüfus yoğunluğu 16'dır. İlçe toprakları genelde platolarla kaplıdır. Başlıca akarsuyu Daday Çayıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri Şekerpancarı, buğday, patates olup, az miktarda meyve yetiştirilir. Hayvancılık ikinci derecede geçim kaynağıdır. En çok koyun, tiftik keçisi ve sığır beslenir. İlçe merkezi Daday Çayının kıyısında küçük bir ovada kurulmuştur. İl merkezine 35 km mesâfededir. Gelişmemiş, küçük bir yerleşim merkezidir. Belediyesi 1873'te kurulmuştur.

Devrekâni: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 16.045 olup, 5137'si ilçe merkezinde, 10.908'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 10 köyü vardır. Yüzölçümü 742 km2 olup, nüfus yoğunluğu 22'dir. İlçe topraklarının güney ve güneydoğusu platolarla kaplı olup, kuzeyini Küre Dağları engebelendirir. Dağlar akarsu vâdileriyle parçalanmıştır. Başlıca akarsuyu Devrekâni Çayıdır. Bu çayın vâdisinde yer alan Ova Kastamonu'nun en büyük düzlüklerinden biridir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, arpa, patates, elma, erik ve armuttur. Hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. Ençok koyun, tiftik keçisi ve sığır beslenir.

İlçe merkezi, Devrekâni Çayı vâdisinde kurulmuştur. Kastamonu-Çatalzeytin karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 32 km mesafededir. Gelişmemiş ve küçük bir yerleşim merkezidir. 1944'te ilçe olan Devrekâni'nin belediyesi aynı yıl kurulmuştur.

Doğanyurt: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 13.244 olup, 802'si ilçe merkezinde, 12.442'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 25 köyü vardır. İlçe toprakları dar kıyı ovası ve hemen ardından yükselen dağlardan meydana gelir. Ekonomisi ormancılığa dayalıdır. Kıyıdaki düzlüklerde tarım yapılır. İlçe merkezi deniz kıyısında Cide-İnebolu yolu üzerindedir. İnebolu'ya bağlı bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Hanönü: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 7360 olup, 2582'si ilçe merkezinde, 4778'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 25 köyü vardır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Kuzeyinde Küre Dağları güneyinde ise Gökırmak Vâdisi yer alır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Eski ismi Gökçeağaç'tır. Sinop sınırı yakınlarında, Küre Dağlarının güney eteklerinde kurulmuştur. Kastamonu-Sinop karayolu ilçe topraklarından geçer. Taşköprü'ye bağlı bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

İhsangâzi: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 8978 olup, 3423'ü ilçe merkezinde, 5555'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 14 köyü vardır. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Kuzeyinde Küre Dağları, güneyinde Ilgaz Dağları yer alır. Araç Çayı başlıca akarsuyudur. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Yüksek kesimlerde ormanlık ve hayvancılık yapılır. İlçe merkeziAraç Çayı kıyısında kurulmuştur. Merkez ilçeye bağlı bucakken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu.

İl merkezine 40 km mesâfededir.

İnebolu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 27.944 olup 8350'si ilçe merkezinde, 19.594'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 74 köyü vardır. İlçe toprakları dar kıyı ovasının ardından yükselen dağlardan meydana gelir. Dağlar gür ormanlarla kaplıdır. Girintili olmayan kıyılarında birçok tabiî kumsal vardır.

Ekonomisi ormancılığa dayalıdır. Kıyıdaki düzlüklerde tarım yapılır. Başlıca tarım ürünleri patates, buğday, elma ve armut olup, ayrıca az miktarda arpa, soğan, erik, fındık ve zeytin yetiştirilir. Hayvancılık ve balıkçılık küçük çapta yapılır. ilçede orman ürünlerini işleyen küçük sanâyi sitesi vardır.

İlçe merkezi, ormanlarla kaplı dik yamaçların kıyıya yakın kesiminde kurulmuştur. Kastamonu'nun tek limanı olan ilçesidir. İl merkezine 93 km mesâfededir. Belediyesi, 1886'da kurulmuştur.

Küre: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 14.026 olup, 3749'u ilçe merkezinde, 10.277'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 46 köyü vardır. İlçe topraklarını Küre Dağları engebelendirir. Dağlar, Devrekâni Çayı ve kolları tarafından derin vâdilerle parçalanmıştır. Dağlar gür ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi, tarım, ormancılık ve mâdenciliğe dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve patates olup, ayrıca az miktarda şekerpancarı, armut, elma, erik ve baklagiller yetiştirilir. Hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. Daha çok küçük baş hayvan beslenir. Etibank tarafından bakırlı-pirit yatakları işletilir.

İlçe merkezi, Mâden Deresi vâdisinin dik eğimli batı yamaçlarında kurulmuştur. Denizden yüksekliği 950 metredir. İl merkezine 59 km mesafededir. Kastamonu-İnebolu karayolu ilçenin 3 km doğusundan geçer. 1926'da ilçe olan Küre'nin belediyesi aynı sene kurulmuştur.

Pınarbaşı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 7596 olup, 1555'i ilçe merkezinde, 6041'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 24 köyü vardır. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Doğu ve kuzeyinde İsfendiyar Dağları yer alır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Yüksek kesimlerde hayvancılık yapılır. İlçe merkezi Devrekâni Çayını besleyen bir dere kenarında kurulmuştur. Azdavay ilçesine bağlı bucakken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. İl merkezine 96 km mesâfededir.

Seydiler: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 6306 olup, 3245'i ilçe merkezinde, 3061'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 10 köyü vardır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Devrekâni Çayı vâdisinde küçük düzlükler vardır. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. İlçe merkezi, Devrekâni Çayı kıyısında kurulmuştur. Kastamonu-İnebolu karayolu ilçeden geçer. Devrekâni'ye bağlı bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Şenpazar: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 8950 olup, 2887'si ilçe merkezinde, 6063'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 22 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikte engebeli araziden meydana gelir. Ekonomisi tarım, ormancılık ve hayvancılığa dayalıdır. İlçe merkezi, bir dere vadisinde yer alır. İl merkezine 134 km mesafededir. Belediyesi 1974'te kurulmuştur.

Taşköprü: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 47.621 olup, 11.454'ü ilçe merkezinde, 36.167'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 122 köyü vardır. İlçe topraklarının kuzey doğu ve güneyi dağlık alanlardan, iç kesimi ise orta yükseklikteki dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Başlıca akarsuları Akkaya Çayı, Karadere ve Uludere'dir. Dağlık alanlar meşe, kayın, köknar, karaçam ve sarıçam ormanları ile kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, elma, kendir, patates, arpa, soğan ve sarmısak olup, ayrıca az miktarda armut, erik, baklagiller yetiştirilir. Hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. Düz kesimlerde sığır ve manda, yüksek kesimlerde koyun besiciliği yapılır. Sümerbank Kendir Sanâyi Müessesesi ve Seka Kastamonu Kâğıt Fabrikası başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi Gökırmak'ın kıyısında kurulmuştur. Çobanoğulları tarafından yaptırıldığı zannedilen ve günümüzde de kullanılan köprüden ismini alır. Kastamonu-Boyabat yolu ilçeden geçer. İl merkezine 42 km mesâfededir. BelediyesiCumhûriyetten sonra kurulmuştur.

Tosya: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 48.055 olup, 22.810'u ilçe merkezinde, 25.245'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 52 köyü vardır. Yüzölçümü 1197 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 41'dir. İlçe toprakları dağlarla çevrilidir. Kuzey ve kuzeybatısında Ilgaz Dağı, güneyinde Köroğlu Dağları yer alır. Başlıca akarsuyu Devrez Çayıdır. Bu akarsuyun vâdisinin genişlediği düzlük, Tosya Ovası olarak adlandırılır. Dağlar gürgen, kara ve sarı çam ormanları ile kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı, pirinç, elma, armut ve patatestir. Pirinci meşhurdur. Koyun ve Ankara keçisi beslenen ilçede arıcılık gelişmiştir. Meyve suyu, yem, orman ürünleri, tuğla, metal eşyâ ve plâstik ayakkabı fabrikaları ve çeltik atölyeleri başlıca sanayi

kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Kuruçay Vâdisinde kurulmuştur. Samsun-Gerede karayolu ilçenin güneyinden geçer. İl merkezine 66 km mesâfededir. Çok eski bir târihe sâhiptir. Belediyesi 1864'te kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerler

Kastamonu tabiî güzellikleri, târihî eserleri ve orman varlığı yönünden zengindir. Târihî eserlerin çoğu Osmanlı ve Selçuklu devrine âittir.

Kastamonu Kalesi: Eski bir kaledir. 112 m yükseklikteki bir tepe üzerinde Bizanslılar döneminde yapılmıştır. Sağlam olan iç kalenin temelleri Bizans yapısı, üst bölümü Candaroğulları döneminde yapılmıştır. Selçuklu veOsmanlı dönemlerinde tâmir görmüştür. 23 Kasım 1943 zelzelesinde çok zarara uğramıştır. Kale içinde türbeler, sarnıç, kaya mezarları ve tünel vardır.

Atabey Câmii: Aynı isimle anılan mahallededir. 1273'te Çobanoğulları döneminde yapılmıştır. Kastamonu'nun en eski câmiidir. Kapıdan mihrâba doğru uzanan ahşap sütunlar sebebiyle halk arasında "40 Direkli" diye bilinir. Kesme taştan kısa minâresi Selçuklu mîmârîsi özelliğini taşır.

İbn-i Neccar Câmii: 1353'te İbn-i Neccar adıyla bilinen Muradoğlu Hacı Nusret tarafından yaptırıldığı, kitâbesinde yazmaktadır. 1943 zelzelesinde büyük hasar görmüştür. Ahşap kapısı ağaç oymacılığının nâdide eserlerindendir.

Halil Bey Câmii: Emir İsmâiloğlu Halil Bey tarafından 1363'te yaptırılmıştır. Merkez ilçeye bağlı Kemah köyündedir. Ahşap tavanını süsleyen motifler çok güzeldir.

İsmâil Bey Külliyesi: Candaroğulları beylerinden İsmâil Bey tarafından 1451'de yaptırılmıştır. Külliye câmi, medrese ve türbeden meydana gelmiştir.

Yakub Ağa Külliyesi: Alamescit Mahallesindedir. 1547'de Kânûnî Sultan Süleyman Hanın kilercibaşısı Yakub Ağa tarafından yaptırılmıştır. Külliye medrese, câmi ve imâretten meydana gelmiştir.

Nasrullah Câmii: 1506'da Osmanlılar döneminde Yakupoğlu Nasrullah Kâdı tarafından yaptırılmıştır. Kastamonu'da Osmanlılar devrinde yapılan ilk câmi olup, ilin en büyük câmiidir. Çeşitli dönemlerde gördüğü tamirâtlar yüzünden o günkü özelliğini kaybetmiştir.

Sinan Bey Câmii: 1571'de Sinan Bey tarafından yaptırılmıştır. Çelebi Mahallesindedir. Ahşab kapısının kabartma ve aynaları çok güzeldir.

Şeyh Şaban-ı Velî Câmii: 1580'de Sultan Üçüncü Murâd Hanın hocası Şücâüddîn Efendi tarafından yaptırılmıştır. Günümüze kadar gördüğü tâmirler yüzünden ilk günkü özelliğini kaybetmiştir.

Abdurrahmân Paşa Câmii: Tosya ilçesindedir. 1584'te Maraşlı Abdurrahmân Paşa tarafından yaptırılmıştır. Klasik Osmanlı mîmârî özelliğinin izlerini taşır.

Kâsım Bey Câmii: Taşköprü ilçesine bağlı Çaycevher köyündedir. Yapı malzemesi Anadolu beylikleri özelliğini taşırsa da, plan yönünden Selçuklu mîmârîsi tarzında yapılmıştır.

Hoca Şemseddîn Câmii: Küre ilçesinde Câmi-i Kebîr mahallesindedir. 1473'te Hoca Şemseddîn tarafından yaptırılmıştır. İlk yapılış şeklini günümüze kadar korumuştur.

Küre-i Hadid Câmii: Araç ilçesine bağlı Küre-i Hadid köyündedir. Kitâbesinde 1451'de Candaroğlu İsmâil Bey tarafından yaptırıldığı yazmaktadır.

Münire Medresesi: Nasrullah Câmiinin güneyindedir. 1746'da Reis-ül-Küttâb Hacı Mustafa Efendi tarafından yaptırılmıştır. 21 odadan meydana gelmiştir.

Urgan Hanı: Nasrullah Câmii yanındadır. 1748'de Reîs-ül-Küttâb Hacı Mustafa Efendi yaptırmıştır.

İsmâil Bey Hanı: Attarlar çarşısındadır. Kuzey ve güneyde iki kapısı vardır. 1972'de Vakıflar Genel Müdürlüğünce tâmir ettirilmiştir.

Yılanlı Şifâhane: Küpceğiz Mahallesindedir. İlin en eski yapısıdır. Kitâbesinde 1272'de Muiniddin Süleymân Pervâne'nin oğlu Ali Bey tarafından yaptırıldığı yazmaktadır. Taştan oyulmuş cümle kapısı nefis bir sanat eseridir.

Nasrullah Köprüsü: Karaomak Deresi üzerindedir. Nasrullah Câmiini karşı yakaya bağlar. 1506'da Nasrullah kâdı yaptırmıştır. Günümüzde sâdece iki gözü kalmıştır.

Pompeipolis kalıntıları: Roma İmparatorluğu'nun meşhur kumandanlarından Pompeipolis'in kurduğu ve kendi ismini verdiği kent, Taşköprü ilçesinin Zımbıllı Tepesinde ortaya çıkarılmıştır.

Mesire yerleri: Kastamonu tabiî güzellikler bakımından oldukça zengin bir ilimizdir.

Ilgaz Dağı ve Millî Parkı: İl merkezine 45 km uzaklıkta, Ilgaz Dağı üzerindedir. Çankırı-Kastamonu karayolu parkın içinden geçmektedir. Zengin bitki örtüsü, bol ve soğuk suları ve yabanî av hayvanları bakımından çok zengindir.

Acı (Acık) Maslak: İl merkezine 3 km uzaklıkta âdetâ şehir ile bitişik bir mesîre yeridir. Çam ormanları ile kaplıdır. Püryan kebabı meşhurdur.

Kâdı Dağı: Kastamonu-Çankırı karayolu üzerinde, il merkezine 12 km uzaklıkta güzel bir mesire yeridir. Soğuk pınarları meşhurdur.

Kanlıgöl: Kastamonu-Araç karayolu üzerinde il merkezine 24 km uzaklıkta çam ormanlarıyla kaplı bir mesîre yeridir.

Soğuksu: Kastamonu-Çankırı karayolu üzerinde il merkezine 40 km uzaklıkta bir mesîre yeridir.

Yaralıgöz: Kastamonu-Devrekâni-Çatalzeytin karayolu üzerinde il merkezine 35 km uzaklıkta bir mesîre yeridir.

Üçoluklar: Tosya ilçesine 3 km uzaklıkta olup, çam ağaçları ve soğuk suları ile orman içinde güzel bir mesîre yeridir.

Karşıyaka: Azdavay ilçesine 10 km uzaklıkta bir dinlenme yeridir.

Yeşilyuva: Bozkurt ilçesi yakınlarında orman içi mesîre yeridir. Kestane, çam ve gürgen ağaçları ile meydana gelen bitki örtüsü görülmeye değerdir.

Dipsizgöl: Tosya'ya 18 km uzaklıkta orman içi bir dinlenme yeridir. 500 m2lik krater gölü mevcuttur.

KAŞAĞI;

Alm. *Pferdestriegel (m),* **Fr.** *Etrille (f),* **İng.** *Currycomb.* Hayvanları tımar etmek için kullanılan mâdenden yapılmış dişli âlet. Bâzı yörelerde kaşak da denir. Hayvanların üzerlerinde biriken toz, çamur çöp vs. gibi maddelerin temizlenmesinde kullanılır. İnsanın sırtını kaşıyabilmesi için uzun saplı, ucu el şeklinde, ekseriya ağaçtan yapılan âlete de kaşağı adı verilmektedir. Bunlar, fildişi, sedef, abanoz, bağa gibi maddelerden de yapılırdı.

Kaşağı yapımı bilhassa Osmanlılarda çok yaygındı. Günlük hayatta ve harpte vazgeçilmez yardımcı bir âletti. At, eşek ve katır gibi hayvanların bakımında devamlı kullanılan kaşağı bilhassa konaklarda ve saraylarda vazifeli seyislerin ellerinden düşmezdi. Hediye olarak verilen değerli at, koşum ve eyer takımları içinde, kıymetli madenlerden yapılmış, güzel taşlarla süslenen, sanat eseri görünüşündeki kaşağılar da bulunurdu. Günümüzde de hayvan besleyicileri tarafından temizlikte devamlı kullanılmaktadır.

KAŞALOT (Physeter catodon);

Alm. *Pottwal,* **Fr.** *Cachalot,* **İng.** *Sperm whale.* **Familyası:** Balinagiller (Balaenidae), **Yaşadığı yerler:** Okyanuslar. **Özellikleri:** 18 metre boyunda, 50 ton ağırlığındadır. Dev mürekkep balığı ve ahtapot avlar. **Ömrü:** 80-90 yıl. **Çeşitleri:** Tek türdür. En büyük dişli balinalardan biri. İspermeçet balinası olarak da bilinir. Erkeğinin boyu bâzan 20 metreye ulaşır. Yalnız alt çenelerinde normal dişler bulunur. Boğazı bir insanı rahatça yutabilecek genişliktedir. Bütün okyanuslarda rastlanır. Başlarında büyük bir boşluk bulunur. İçine ispermeç ve yağ depolar. Sırtı siyahımtrak, karın kısmı külrengi, ak olur. Zıpkınlı toplarla donatılmış balina avcı gemileriyle avlanır. (Bkz. Balina)

KÂŞÂNÎ;

Hanefî âlimlerinden. İsmi, Ebû Bekr bin Mes'ûd bin Ahmed Alâüddîn-i Şâşî'dir. Alâeddîn ve Melik-ül-ulemâ lakabları ve Kâşânî nisbesiyle meşhurdur. Kâşân, Türkistan'da Seyhun Nehrinin kuzeyindeki Fergana bölgesinde bulunan Şâş'ın arkasında, sağlam bir kaleye sâhip büyük ve güzel bir beldedir.

Doğum târihi kesin bilinmeyen Ebû Bekir, Kâşân'da doğdu ve 1191 (H.587) senesinde vefât etti.

Kâşânî, kendini, başta fıkıh olmak üzere, bütün İslâmî ilim dallarında yetiştirmek istedi. **Tuhfet-ül-Fukahâ** kitabının sâhibi Alâeddîn-i Semerkandî'den ilim öğrenmeye başladı. Hocası ona bütün eserlerini okutup ezberletti. Usûl ve fürû ilimlerinde emsâlleri arasında çok yükseldi. Hocasının **Tuhfe** kitabını şerh ederek ona takdim edince, çok beğenildi. Mükâfât olarak; ilminin, ahlâkının ve cemâlinin güzelliği her yere yayılan kızı Fâtıma-i Fakîhe ile evlendirdi. Hanımı da **Tuhfe** kitabını ezberlemişti. Mehir olarak, yaptığı şerhi kabul etti ve başka birşey istemedi. Bundan dolayı asrındaki

büyük fıkıh âlimleri, Kâşânî'den bahsederken; "**Tuhfe'**sini şerh etti, kızını aldı." dediler.

Kâşânî, hanımı Fâtıma-i Fakîhe, hocası ve kayınpederi Alâeddîn-i Semerkandî, üçü de aynı zamanda fetvâ verirlerdi. Bir evde üç müftî olup, her birinin fetvâları birçok yere yayılmıştı. İbn-ül-Adîm, onun hakkında, babam; "Fâtıma-i Fakîhe Hanefî mezhebinin meselelerine vâkıf ve mezhebi çok iyi nakleden bir hanımdı. Kocası Alâeddîn-i Kâşânî'nin fetvâlarındaki noksanlıkları gösterince, kocası onun re'yine dönerdi. Kocası, ona çok hürmet ederdi. İlk defâ, babası ve kendisi tarafından imzâ edilen fetvâlar çıkardı. Daha sonra da, her üçünün imzâsı ve elyazısı bulunan müşterek fetvâlar verdiler." demektedir.

Hanefî fıkhında büyük bir âlim olan Alâeddîn-i Kâşânî, çok yeri dolaşmış ve geniş ilmî faaliyetlerde bulunmuştur. Bir ara Konya'ya oradan Şam'a ve Halep'e gidip yerleşti. Burada Haleviyye Medresesine müderris oldu ve çok talebe yetiştirdi. Cesâreti çok olup, güzel yüzlüydü. Müslümanlara hizmet etmeyi çok severdi. Ehl-i sünnet îtikâdının temsilcilerinden olan bu büyük âlim, zamânındaki mu'tezile îtikâdındaki bid'at ehli ile sık sık mücâdele eder, onların bozuk, yanlış fikirlerini kuvvetli delîllerle çürütürdü. Halep'te yerleştiği sırada önce hanımı; 1191 (H. 587) senesi Receb ayının 10'unda da Kâşânî vefât etti ve Halep dışındaki Halil İbrâhim makâmına defnedildi.

Kâşânî'nin başlıca eserleri şunlardır:

1. **Bedâyî'-üs-Sanâyî' fi-Tertîb-iş-Şerâyi':** Bu, eserlerinin en mühimidir. El yazması üç cilt olan bu eser, yedi cilt hâlinde basılmıştır. Bu kitap için; "Hanefî fıkhına dâir yazılmış, tertip bakımından, ilk sistemli eserdir." denilmiştir. Hocasının **Tuhfet-ül-Fukahâ** kitabının şerhi olmakla berâber, değişik bir tarzda hazırlanmıştır.

2. **Sultân-ül-Mübîn:** Dînin usûl, akâid (îmân esasları) bilgilerini içine alan bir eserdir. Ne yazık ki ele geçmemiştir.

3. **Kitâb-ül-Cehl:** Dînî nasîhatleri ve vaazları bu eserinde toplanmıştır.

KAŞEKSİ;

Alm. *Kachexie (f),* **Fr.** *Cachexie (f),* **İng.** *Cachexia.* Kötü beslenmeyle birlikte ortaya çıkan aşırı düşkünlük ve zayıflık hâli.

Kanser, verem gibi hastalıkların, ağır zehirlenmelerin son safhasıdır. Bunların (kanser hâriç) tedâvileri nisbeten mümkün olduğu için bugün fazla görülmez.

Esas olay, dokuların fonksiyonel hücrelerinin harab olmasıdır. Harab olan hücrelerin yerine geçen bağ doku elemanları, kas, bez ve sinir hücrelerinin görevini yapamaz. Bu yüzden, gittikçe azalan doku ve organ faaliyetiyle birlikte hayâtî fonksiyonlarda ağırlaşma, azalma ve sonunda ölüm görülür.

Bu hastalığa yakalanan kimsenin yüzü sarı-kurşunî renkte olup, hasta, ileri derecede zayıf ve dermansızdır, bayılma nöbetleri geçirir.

KAŞGARLI MAHMÛD;

ilk Türk dil bilgini. Hayâtı hakkında bilinenler pek azdır. Ortaya koyduğu eserleri ile Türk diline büyük hizmet etmiştir. On birinci yüzyılda Karahanlılar Devletinde yetişmiştir. **Keşf-üz-Zünûn**'da adı Mahmûd bin Hüseyin bin Muhammed olarak geçmektedir. Meşhur eseri **Dîvânü Lügati't-Türk**'tür. Kaşgarlı Mahmûd, nesepçe yüksek bir âileye mensuptur. Kendi rivâyetine göre babası Barsaganlı bir beydir. **Dîvân**'ını Halîfe Ebü'l-Kâsım Abdullah bin Muhammedü'l-Muktedi bi-Emrillah'a 1072 yılında sunmuştur. 1071-1077 târihleri arasında Bağdat'ta bulunmuş, Türk dil ve kültürünün Arap dünyâsına tanıtılmasında büyük rol oynamıştır. Buradan hareketle Kaşgarlı Mahmûd'un 1025 yıllarında doğup, 1090 yıllarında öldüğünü ve 11. yüzyılın ilk üç çeyreğini yaşadığı sanılmaktadır.

Çağının İbni Fadlan, Gerdîzî, Tâhir Mervezî, Muhammed Avfî, Beyhakî gibi önde gelen ve Türk hayat ve cemiyetleri üzerine eğilen İslâm âlim ve seyyâhları yanında, Kaşgarlı Mahmûd, mensubu bulunduğu milletin içtimâî ve kültür hayatına eğilmiş, bu uğurda Türk illerini adım adım dolaşmıştır. Zâten devrinde Müslümanlığı kabul eden ve ilk Türk devleti olan Karahanlılar, Türkçeyi devletin resmî dili hâline getirmişlerdir. Onun bu başarılarında devletin de yardımcı olması ve bu gibi kültür teşebbüslerini desteklemesi rol oynamıştır. Gerçekten hükümdarlara sunulan eserler bu devirde îtibâr görmüş ve müellifler taltif edilmiştir.

Türk dili, İslâmî sâhaya bu devirde devlet dili olarak girmiştir. Türkçe bu devirde malzeme ve kültür sâhasında gelişmiş bir edebiyata sâhiptir. Fakat bu malzeme halkın içinde yaşadığından dağınık ve toplanmaya muhtaçtı. Bilhassa sözlü edebiyatın kaydedilip yazıya geçirilmesi, Türkçenin incelenmesi ve Türk kültür seviyesinin bilinip değerlendirilmesi kaçınılmaz bir mecburiyet olmuştu. Bu hususların gerçekleşmesi sayesinde Türkçe varlığını ve devamlılığını sürdürebilecek ve geniş bir sahaya yayılmış

bulunan Türk dünyâsı bir dil ile konuşup yazabilecekti. Türkçenin ufkuna bu devirde doğan iki kişiden biri Kaşgarlı Mahmûd, diğeri ise Balasagunlu (Kuzordulu) Yûsuf'tur. Her ikisi de ortaya koydukları eserleri ile Türk dil birliğinin asırlarca devam etmesinde mühim rol oynamışlardır. Kaşgarlı Mahmûd, Türk dil ve kültürünü Arap muhitine aşılamak ve tanıtmak gâyesi gütmüştür.

Kaşgarlı Mahmûd, filolog, etnograf, ilk Türk haritacısı ve toponimistidir. **Dîvânü Lügati't-Türk** adlı eserinde yaşadığı devirdeki Türk illerinin ve boylarının ağızlarını canlı olarak tesbit etmiştir. Böylece Türk kültür ve geleneklerine âit malzemeyi toplamış ve anonim malzemenin kaybolmasına mâni olmuştur. Bu şekilde Türk dilinin zenginliğini Arap ve Fars dilleri yanındaki değerini isbâta çalışmıştır. Hattâ **Kitâbu Cevâhirü'n-Nahvi Lügati't-Türk** adlı gramerini, Türkçeyi Araplara öğretmek gâyesi ile kaleme almıştır. Bu şekilde o, Türk dil ve kültürünün yükseliş ve gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Yalnız Kaşgarlı Mahmûd eserini meydana getirirken, Türk illerini, Müslüman obalarını, bozkırlarını birer birer dolaşmış, Türk diline ve kültürüne âit bulduğu malzemeyi büyük bir titizlikle incelemiş ve eserine almıştır. Zâten o, Türklerin hemen bütün illerini, obalarını, bozkırlarını gezip gördüğünü; Türk, Türkmen, Oğuz, Çiğil, Yağma, Kırgız boylarının dillerini zihnine nakşettiğini, her Türk bölüğünün ağız ve şivesini en ileri bir sûrette ortaya koyduğunu belirtmiştir. Bunları karşılaştırdıktan sonra ise; Türk ağız ve şivelerinin en kolayının Oğuz, en dürüst ve kullanışlısının Yağma ve Tuhsi şivesi, edebî şive olarak ise hanların konuştuğu devlet dili olan Kaşgar Türkçesi olduğu neticesine varmıştır.

İlim âleminde ve Türkiye'de yeteri kadar çalışma yapılmamış olan **Dîvân**'ı Arapça yazılmasına karşılık Orta Asya'da yaşayan Türk boy ve soylarının sağduyusuna bağlıdır.

Seyyah bir müellif ve dil âlimi olmasıonun Kaşgar ile Bağdat arasında gidip gelmesine sebeb olmuştur. Fikirleri her asırda canlı kalmış ve diyalektoloji ilminin kurucusu olmasının yanında, mukâyeseli ağız çalışmalarının da başlatıcısı olarak her zaman anılmıştır.

Kaşgarlı Mahmûd, sonunda yine memleketine dönmüş ve eskiden beri bir Türk ülkesi olan Doğu Türkistan'ın Kaşgar şehrinde ölmüştür. 1983 yılının Temmuz ayında bulunan kabri, Kaşgar'a 35 km uzaktaki Azak köyündedir. Bugün Gobi Çölü kıyısında olan köy Upal kazasına bağlıdır.

Eserleri: Kaşgarlı Mahmûd'un bilinen iki eseri vardır. Bunlardan birincisi **Dîvânü Lügati't-Türk** adlı meşhur eseridir. Büyük bir kültür hazinesi olan ve Arapça yazılan eser, yazıldığı zamandan beri Türk dünyâsının en kıymetli ve ana eseri durumunda olup, Türk dil ve kültürünün hazînesidir. **Dîvân,** bu yönü ile sâdece bir kâmus değildir. Onda oldukça büyük bir malzeme bolluğu görülmektedir. Bu bakımdan dünyâ edebiyatında emsali görülmemiş bir eserdir. Eserde Türk dilinin Arapça olarak açıklaması da yapılmıştır. Dilbilgisi terimleri de hâliyle Arapça verilmiştir. Bulundurduğu malzeme bakımından ise eser, Türk şîve ve ağızlarından metinlere yer vermiştir. Bu bakımdan Kaşgarlı Mahmûd için karşılaştırmalı Türk Dili Araştırma Mektebinin kurucusu dense yeri vardır. Eserde Çu-Çi adlı halk arasında ünlü bir şâirden de haber verilmiştir.

İmlâ sistemi bakımından **Divânü Lügati't-Türk,** kendisine has bâzı imlâ hususiyetlerine yer vermiştir. Daha çok fonetik yönden bâzı düzenlemeler yapan Kaşgarlı Mahmûd, başta iki elifle başlayan "a" sesine de yer vererek, sonraları Macar Türkoloğu Ligeti tarafından ortaya atılacak olan Türkçede uzun sesli (vokal) meselesini de eserinde ele almıştır. Meselâ **aa**çlık, **aa**t, **aa**k, **aaş**, **aa**z, **aa**y gibi kelimeleri başta iki elifle yazılmışlardır. Ayrıca tek elifle yazılan aç, at, ak, aş, az, ay gibi kelimeler de **Dîvân**'da yer almıştır. Buna ilâveten f ile be arasında bir ses olan f üstünde üç nokta ile gösterilen "w" sesi Kaşgarlı'nın kendi eklemesidir.

Bir haritayı da ihtivâ eden **Dîvân,** Türk toponimi (yer adları) sine de gereken değeri vermiştir. Damgaları ile birlikte Türk uluslarının verilmesi, eserin dikkat çeken bir yönüdür. Yalnız burada Oğuz boyuna mensup yirmi iki ulusun damgaları yer almıştır. Ali Emiri Efendinin gayretleri ile bulunan eser üzerinde Kilisli Rıfat, Konyalı Abdullah Atıf Türüner ve Besim Atalay çalışmalar yapmıştır (Bkz. Dîvânü Lügati't Türk). Eser Kültür Bakanlığı tarafından 1990 yılında en güzel şekilde ve aslına uygun olarak tıpkı basım hâlinde neşredilmiştir.

Kaşgarlı Mahmûd'un ikinci eseri bir gramer kitabıdır. **Cevâhirü'n-Nahvi Lügati't-Türk** adındaki bu eser Türkçenin ilk gramer kitabıdır. Fakat birçok aramalara rağmen hâlâ ele geçmemiştir.

KAŞIK;

Alm. *Löffel (m),* **Fr.** *Cuillère (f),* **İng.** *Spoon.* Sofrada yemek yemede kullanılan bir mutfak eşyâsı. Kaşık, insanlar tarafından çok eski zamanlardan beri kullanılmaktadır. Yapılan kazılarda en eskilerinin Mısır'da olduğu anlaşılmıştır. Bunlardan mâbetlerde kullanılanlar, en sanatkârâne yapılanlarıdır. Roma ve Bizanslılar tarafından da kullanıldığı bilinen kaşıklar muhite ve zamana göre çeşitli olabilmektedir. Araştırmalarda ilk kaşıkların pişmiş topraktan, daha sonraları ise şimşir gibi sağlam ağaçlardan yapıldıkları görülmüştür. Zamanla madenlerden yapılan kaşıkların, en kıymetlileri gümüş ve altın

olanlarıdır.

Türklerin kullandıkları kaşıklar yemeklere göre değişmekte, genellikle kemik ve tahtadan yapılmaktaydı. Kepçeler, kahve ve muhallebi kaşıkları mâdenden olurdu. Pilav, çorba ve muhallebi kaşıklarının burunları yuvarlak, yemek kaşıkları sivri olur; kahve kaşıkları küçük, çay kaşıkları ise daha küçük yapılırdı. Anadolu'da Selçuklular ve bilhassa Osmanlılar zamanında çok güzel tahta kaşıklar yapılmıştır. Bu zamanda, Kastamonu ve Konya illeri kaşıkçılığın merkezi durumundaydı. Bunlardan başka İstanbul'da da kaşıkçılık sanatı sürdürülmüş ve kaşıkçı esnafı, tam bir teşkilâtla çalışmıştır. En nâdide kaşıkların İstanbul sanatkârının elinden çıktığı da bir gerçektir.

Konya kaşıklarının ayrı bir ünü vardı. Rivâyete göre, Karaman'dan Konya'ya ilim tahsiline gelen talebeler boş zamanlarını kaşık yapmakla değerlendirirlerdi. Böylece hem dinlenir hem faydalı bir işle meşgûl olurlardı. Bunları, pazarlara gönderirler elde ettikleri parayla ihtiyaçlarını görürlerdi. Yerli halktan olan talebeler de zamanla bu sanatı öğrenmişler ve Konya için yerli bir sanat şekline sokmuşlardı. Uzun süre kaşık yapmaya devam eden Konyalılar 19. asrın ikinci yarısında mallarını Suriye, Mısır, Tunus ve Cezayir'e göndermeye başlamışlardı. Fakat zamanla eski önemini kaybeden tahta kaşıkların günümüzde mahallî olarak yapılmasına devam edilmektedir. Fabrikasyon olarak yapılan tahta kaşıklar yanında Anadolu'da bâzı yerlerde mâdenî kaşıklar tercih edilmektedir.

Örf, âdet ve geleneklerine bağlı Anadolu halkının tahta kaşıkları kullanması boşuna değildir. Sapının sıcaktan ısınmaması, hafifliği, zerâfeti, soğan ve et kavurmalarındaki kullanılış rahatlığı tercihin belli başlı olanlarıdır. Zevk ve zerâfetin işlendiği Anadolu tahta kaşıkları tereyağının yıkanmasında ve kaplara yerleştirilmesinde yaygın olarak kullanılır. Tahta kaşıkların bir kısmı günümüzde müzeleri süslemektedir. Bu kaşıklarda, oymacılık ve süsleme sanatlarının en güzellerine rastlamak mümkündür.

KAŞIKÇI ELMASI;

Alm. *Grösster Diamant im osm. Staatsschatz,* **Fr.** *Autrefois, le plus grand diamant dans le trésor ottoman,* **İng.** *(Formerly) the largest diamond (in the Ottoman regalia).* İstanbul'da Topkapı Sarayı Müzesi Hazîne Dâiresinde muhâfaza edilen 86 kırat ağırlığında elmas. Damla bilimindeki Kaşıkçı elması iki sıra altın montürlere yerleştirilmiş kırk sekiz pırlantayla çevrilidir. Sıranın en tepesinde diğerlerinden daha büyük bir pırlanta bulunur.

Kaşıkçı elmasının Osmanlı hazinesine nasıl geldiği hakkında çeşitli rivâyetler vardır. Târihçi Reşit Mehmed'in bildirdiğine göre, fakir bir balıkçı tarafından üç kaşık karşılığında bir başka kaşıkçıya, ondan da bir kuyumcuya satılmıştır. Sadrâzam Mustafa Paşa elmasa sâhib olmak istemiş, ancak Sultan Dördüncü Mehmed Han bu elması alarak Hazine-i Hümâyûna koymuştur. Başka bir rivâyete göre ise; Pigot adlı bir Fransız tarafından 1774'te satın alınan elmas, birkaç defa el değiştirdikten sonra Napoleon'un annesine, ondan da Tepedelenli Ali Paşaya intikâl etmiş, Tepedelenli'nin ölümü üzerine bütün mallarıyla birlikte Osmanlı hazînesine konulmuştur.

Karanlıkta etrâfını bir lamba gibi aydınlatan kaşıkçı elmasıyla ilgili olarak anlatılan bu rivâyetlerin doğru olduğunu gösteren bir belge ve şâhit mevcut değildir.

KAŞIKOTU (Herniaria sp.);

Alm. *Löffelkrauf, Löffelkresse (n),* **Fr.** *Cochlearia.* **İng.** *Cochlearia.* **Familyası:** Karanfilgiller (Caryophyllaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu'nun her yeri.

Toprak yüzeyinde yatık olarak gelişen, daha çok yol kenarlarında rastlanan bir veya çok yıllık ot. Çiçekler küçük olup, beyazımsı-pembemsi renklerde ve 7-10'u bir arada yaprakların koltuğunda yoğun kümeler teşkil ederler. Türkiyede yabânî olarak 7 türü yetişmektedir.

Kullanıldığı yerler: Bitkisinin toprak üstü kısımlarında saponin, herniarin vardır. İdrar söktürücü olarak böbrek taşlarına karşı kullanılır.

KAŞINTI;

Alm. *Juckreiz (m),* **Fr.** *Prurit (m),* **İng.** *Pruriency.* Özellikle, deride ve mukozanın deri ile sınırlaştığı yerlerde (göz, burun gibi) hissedilen bir duygu. Bu yerlerde bulunan özel bir dizilim gösteren reseptörlerin (alıcıların), rahatsızlığa sebeb olduğuna inanılmaktadır.

Sebepleri: Bölgesel deri bozuklukları veya sistemik hastalıkların deriyi etkilemesi sonucu; sık banyo, fazla sabun, deterjan veya sıcak su kullanılmasına bağlı derinin kuruması (Bu etkiler derinin tabiî yağını azaltır.); çok seyrek yıkananlarda ciltten salgılanan toksik (zehirli) maddelerin etkisi; ilâç reaksiyonları (hassas kişilerde); kimyâsal maddeler, kozmetik ve deodorant kullanımı sonucu balık, çikolata, yumurta, çilek gibi bâzı gıdâların yenmesi; bâzı bitkilerin ısırgan oluşu ile temas dermatiti (deri iltihâbı); böcek sokmalarının allerjik reaksiyonu; uyuz hastalığı, bitlenmesi; kıl kurdu gibi bâzı barsak

parazitleri; her türlü çiçek tozu (polen); özellikle sporcu ayaklarında meydana gelen mantar enfeksiyonları; tıkanma sarılığı; şeker hastalığı (kadın şeker hastalarında özellikle genital bölge kaşıntısı); temas dermatiti veya egzema gibi cildin allerjik ve iltihabî özellikteki hastalıklarında, çeşitli sebeplerle; hodgkin hastalığı (lenf bezi kanseri); deri lenforması; böbrek yetmezliklerinde (üremi) ciltte ürenin tahrişine bağlı olarak; psikolojik (korku, heyecan düşünce gibi) olabilir.

Hemoroitlerde makat bölgesinde kaşıntı tipiktir.

Sebebi bulunamayan kaşıntılar da vardır.

Kaşıntı hissini dindirmek gâyesiyle yapılan elle kaşınmalarda deride yaralar, bereler, çizikler meydana gelir. Bu tahriş olmuş deri bölgesi kolayca iltihaplanabilir.

Uzun süreden beri devâm eden kaşımalar netîcesinde ise kaşınan bölgedeki deri kalınlaşır ve rengi koyulaşır. Bu durum en çok egzamalarda görülür.

Tedâvisi: Esas tedâvi kaşıntının sebebine yönelik olmalıdır. Fazla kaşıntı varsa, evde tedâvi imkânı yoksa, soğuk kompresler faydalı olabilir. Sıcak su uygulaması, ev ilâçları, kaşıma tedâvide aslâ yapılmamalıdır. Bütün vücûdun kaşındığı hâllerde kişiyi rahatlatmak için kepekli banyolar faydalıdır. Tuzlu su da kaşıntıyı dindirir.

KAŞLAR;

Alm. *Augenbramen (f.pl.),* **Fr.** *Sourcils (m.pl.),* **İng.** *Eyebrows.* Alın kemiğinin göz çukurunu sınırlayan tümsekleri üzerinde bulunan özelleşmiş kıllar. Bu kıllar kalın ve kısadır. Burun üst noktasından dışa doğru bir kavis çizerler. Kadınlarda, erkeklere nazaran daha dar bir şerit hâlindedir. Uzunlukları 6-10 mm; kalınlıkları ise, kadınlarda 50 mikron, erkeklerde 90 mikrondur.

Kaşlar, estetik bir görünüm kazandırırken, gözlerin üstten korunmasına da yardımcı olmaktadırlar.

Kaşların dökülmesi hastalık alâmetidir. Cüzzam hastalığı, lenfoma, mantar hastalıkları ve bâzı asabî (sinirsel) hastalıklarda kaşlar dökülebilir.

KAT MÜLKİYETİ;

Alm. *Eigentumscrecht (n),* **Fr.** *Droit (m) depropriété,* **İng.** *Ownership of a flat.* Tamamlanmış bir binânın, kat, dâire, iş bürosu, dükkân, mağaza, depo, mahzen gibi ayrı ayrı ve başlı başına kullanılmaya elverişli bölümleri üzerinde kurulan ve arsa payı ve ana gayrimenkuldeki ortak yerlerle bağlantılı olan özel bir mülkiyet hakkı. Kat mülkiyeti, bugün birçok ülkede kabul edilmiş bulunmaktadır. Ancak, çeşitli ülke kânunlarının bu kurumu düzenleyiş tarzları değişik olmuştur.

Her devirde insanların temel ihtiyaçlarından bir tânesi de mesken, yâni evdir. Bu ihtiyâcın karşılanmasında gerek fertler, gerekse devletler çaba sarf etmek mecbûriyetindedir. Bu konuda yurdumuzda bilhassa büyük şehirlerde, sanâyinin gelişmesine paralel olarak nüfus artışı olmuş ve mesken ihtiyâcı bir problem hâline gelmiştir. Mesken ihtiyâcı, kat mülkiyetini problem olarak beraberinde getirmiştir. Netice olarak kat mülkiyeti için de, çâreler aranmıştır. Târihte Germen veİslâm Hukukunda (**Mecelle'**nin 1150-1192-1193 mad.) "Kat mülkiyeti"dediğimiz hukûkî çözüm yolu çok eskiden bulunmuş ve kabul edilmiştir. Ancak, Türk Medenî Kânûnu, bir binâda, birçok kimseye, ayrı ayrı sâhib olunması mümkün olan özel mülkiyet bölümlerini tanımamaktaydı. Fakat ihtiyaçların zorlamasıyla, Medenî Kânunun 753. maddesine dayanılarak, binânın bir bağımsız bölümünde "irtifak hakkı" kurulması sûretiyle bir çözüm yolu bulunmuştu. Yalnız bu, çeşitli ihtilaflara yol açtığından yeterli olmaktan uzaktı. Bu sebeple gerekli araştırmalar yapılarak 23.6.1965 târih ve 634 sayılı "Kat Mülkiyeti Kânunu" hazırlandı. Bu kânuna göre memleketimizde de bir binâda birden çok bağımsız bölüm yapılması hukûken mümkün kılınmıştır. 14.4.1983 târih ve 2814 sayılı kânun ile adı geçen kânun değiştirilmiş ve bâzı maddeler eklenmiştir.

Kat mülkiyeti kânununun 1. maddesine göre "Tamamlanmış bir binânın kat, dâire, iş bürosu, dükkân, mağaza, mahzen, depo gibi bölümlerinde ayrı ayrı ve başlı başına kullanılmaya elverişli olan bağımsız bölümleri üzerinde, o taşınmazın sâhibi veya ortak sâhipleri tarafından, kat mülkiyeti kânunu hükümlerine uygun surette bağımsız mülkiyet hakları kurulabilir. Kat mülkiyetine konu olan gayrimenkulün (taşınmazın) bütününe "ana gayrimenkul"; yalnız esas yapı kısmına "ana yapı"; ana gayrimenkulün ayrı ayrı, başlı başına kullanılmaya elverişli bölümlerine "bağımsız bölüm"; bir bağımsız bölümün dışında olup doğrudan doğruya o bölüme tahsis edilmiş yerlere "eklenti" (kömürlük, su deposu, garaj, elektrik, havagazı veya su saati yuvaları, tuvalet gibi yerler); bağımsız bölümler üzerinde kurulan mülkiyet hakkına "kat mülkiyeti"; bu kat mülkiyeti hakkına sâhib olanlara da "kat mâliki" denilir. Ana gayrimenkulün bağımsız bölümleri dışında kalıp korunma, ortak kullanma, ortak faydalanma yerlerine "ortak yerler" adı verilir. Kat sâhiplerinin ortak mâlik olarak hissedarı bulundukları bu yerler üzerindeki yararlanma haklarına "kullanma hakkı" denilir. Bir arsa üzerinde ilerde kat

mülkiyetine çevrilmek üzere yapılacak veya yapılmakta olan bir yapının bağımsız bölümleri için o arsanın sâhibi veya ortak sahipleri tarafından kurulan irtifak hakkına “kat irtifakı”, bu hakka sâhib olanların herbirine de “kat irtifakı hakkı sâhibi” denir. Arsanın bağımsız bölümlere tahsis edilmiş ortak mülkiyet paylarına “arsa payı”, kat mülkiyetinin veya irtifakının ilgili kânunlara dayanılarak kurulmasına ait tanzim edilen resmî belgeye “sözleşme” denir.

Kat mülkiyeti, arsa payı ile, ana gayrimenkuldeki ortak yerlerde bağlantısı olan özel bir mülkiyettir. Bu mülkiyete konu olan ana yapının bağımsız bölümlerinden herbiri o bölümün kat mülkiyetinin kurulması anındaki değeriyle oranlı olarak, tahsis edilmiş olan arsa payının, ortak mülkiyet şartlarına göre açıkça gösterilmek sûretiyle kurulur. Sonradan arsa payının düzeltilmesi için dâva açılabilir (13.4.1983 târih ve 2814 sayılı kânun).

Binâda ortak yerler önceden yapılan sözleşmede belirtilebilir. Yalnız, kat mülkiyeti kânununun 4. maddesinde belirtilen belli yerler, sözleşmede olmasa bile, kânunen ortak yer sayılmıştır. Bu ortak yerler şunlardır: Temeller, ana duvarlar, bağımsız bölümleri birbirinden ayıran ortak duvarlar, genel giriş kapıları, tavan ve tabanlar, antreler, merdivenler, asansörler, sahanlıklar, koridorlar, buralardaki genel tuvaletler, lavabolar, kapıcı dâire ve odaları, genel çamaşırlık, terasta çamaşır kurutma yerleri, genel kömürlükler, ortak garajlar, elektrik, su, havagazı saatlerinin korunmasına mahsus olup bağımsız bölüm dışında bulunan yuvalar, kalorifer dâireleri, kuyular, sarnıçlar, binânın genel su depoları, sığınaklar, bağımsız bölümün dışındaki kanalizasyon tesisleri, çöp kanalları, kalorifer, su, havagazı, elektrik, telefon, radyo, televizyon için ortak tesislerle ortak şebekeler, antenler, ortak sıcak ve soğuk hava tesisleri, çatılar, bacalar, genel dam terasları, yağmur olukları, yangın emniyet merdivenleri. Bu sayılanların dışında kalıp da yine ortaklaşa kullanma korunma, yararlanma için zarûrî olan daha başka yerler de “ortak yer” sınıfına girer.

Ana gayrimenkul “kat mâlikleri kurulu”nca yönetilir. Kat mâlikleri kuruluna bütün ortaklar girer. Yönetim şekli, kânunların emredici hükümleri saklı kalmak şartıyla, ana gayrimenkulün yönetimi, kat malikleri kuruluşunun seçeceği bir veya üç yönetici tarafından yürütülür. Kat mâlikleri kurulu senede bir defadan az olmamak üzere, yönetim planında gösterilen zamanlarda veya her yılın ilk ayı içerisinde toplanır. Kat mâlikleri kurulunca ekseriyete dayanılarak verilen kararlar uygulanır. Ortaklardan kurul kararına râzı olmayan kimse, gerekli îtirazını bağlı bulunduğu sulh hâkimine götürmek sûretiyle çözdürebilir. Kat mâlikleri kurulunun seçtiği yönetici, genel giderle ilgili bir “hesap defteri” ile “karar defteri” tutmak zorundadır. Yapılan yıllık toplantılarda o yıla ait hesapları, ilgili belgeleri, yönetici, kurulun denetimine ve oyuna sunar. Denetim sonucunda kurul gerekli görürse yöneticiyi oylamaya giderek değiştirebilir, yerine yenisini seçebilir. Yönetici, sözleşmede bir ücret verilmesini isteyebilir. Gider masrafları (kapıcı, kaloriferci, bekçi, bahçıvan ücretlerine eşit oranda katılırlar) arsa paylarının orantısına göre ortaklardan sağlanır. Gider masraflarına katılmayan, istenilen parayı vermeyen ortak hakkında ilgili sulh mahkemesinde dâva açılabileceği gibi, onun aleyhine icrâ yoluna da gidilebilir.

Her kat mâliki, ana gayrimenkulün genel görünüşünü, kullanılışını bozmadan kendi bağımsız bölümünde istediği değişiklikleri yapabilir. Ortak yerlerde değişiklik yapabilmesi kural olarak, ancak kat mâliklerinin oy birliğine bağlıdır. Bu konuda aralarında bir ihtilâf çıkarsa ilgili sulh hâkimliğine başvurulur. Sulh hâkimliğinin verdiği karar uygulanır. Kat mülkiyeti, kat mâlikinin sicildeki kaydının silinmesiyle sona erer.

KATÂDE BİNNU’MÂN;

Eshâb-ı kirâmdan, Evs Kabîlesinden ve Ensârın ileri gelenlerinden. Ebû Ömer ve Ebû Abdullah künyeleriyle de bilinirdi. Doğum târihi bilinmemektedir. Evs kabîlesinden olup, Ebû Sa’îd-i Hudrî’nin kardeşidir. Hazret-i Katâde hicrî 24 târihinde 65 yaşında Medîne-i münevverede vefât etti. Namazını hazret-i Ömer kıldırdı. Meşhur hadis âlimlerinden Âsım bin Amr’ın dedesidir. Resûlullah efendimizle tanışmış ve Müslüman olmuştu.

Akabe Bîatinde, Bedr, Uhud ve diğer savaşlarda bulundu. Eshâb-ı kirâmdan Câbir bin Abdullah şöyle bildiriyor: “Uhud Harbi sırasında Muhammed aleyhisselâma hücum eden müşriklere karşı vücudunu siper eden Katâde’nin gözüne bir ok isâbet ederek gözü çıkmıştı. Göz bebeğini eline alarak Peygamberimizin huzûruna gelip: “Yâ Resûlallah! Benim çok sevdiğim bir eşim var. Beni bu halde görürse hoş karşılamayabilir.” deyince, Peygamber efendimiz Katâde hazretlerinin elinden gözü alıp çıktığı yere koydu, eskisi gibi sağlam oldu. Peygamberimizin mûcizesiyle görmeye başladı. Hattâ bu gözü diğer gözünden daha iyi görürdü.”

İmâm-ı A’zam hazretleri Peygamberimizi medhetmek için yazdığı bir şiirinde bu hâdiseyi şöyle yazmıştır: “Mûcizenle geri getirdin. Katâde’nin gözünü.”

Mekke’nin fethedildiği gün, kabîlesinin Benî Zafer kolunun bayrağı hazret-i Katâde’nin elindeydi.

Katâde hazretleri bir gece karanlıkta yatsı namazına giderken yolda Peygamberimize rastladı.

Peygamberimiz, ona; **"Katâde, sen misin?"** diye sordu. Katâde de; "Evet, yâ Resûlallah." dedi. Peygamberimiz; **"Dönüşte bana uğra!"** buyurdu. Namazdan sonra uğradığında Peygamberimiz ona bir hurma dalı verdi. O günden sonra Katâde hazretleri gece bir yere giderken yanında o hurma dalını taşıyınca o hurma dalından etrâfa ışık yayılır, çevresini aydınlatırdı.

Buyurdular ki: "Size, hastalığınızı teşhis ettirip, tedâvi çârelerini bulduran **Kur'ân-ı kerîm**'dir. Hastalığınız günâh irtikâbı, tedâvisi ise, tövbe ve istiğfârdır."

"Kabir azâbı üç şeyden meydana gelir: Bunun üçte biri gıybet, diğer üçte biri nemîme (söz taşıma), diğer üçte biri de idrardan sakınmamaktır."

"Elbise, servet, güzellik ve ilim gibi nîmetler kendisine verilip de tevâzu etmesini bilmeyenlerin bu varlıkları kıyâmet günü kendilerine vebâldir."

Bizzat Peygamber efendimizden işiterek rivâyet ettiği hadîs-i şerîfler:

Kurbân etini yiyiniz veya bekletiniz. Onu satmayınız.

Allahü teâlâ gönderdiği her peygamberi güzel sesli göndermiştir.

Kıyâmet günü insanların en büyük hatâda olanları, dünyâda en çok bâtıla dalanlardır.

KATALEPSİ;

Alm. *Katalepsie (f),* **Fr.** C*atalepsie (f),* **İng.** *Catalepsy.* Bâzı özel histeri formlarında ve karakteristik olarak katatonik şizofrenide görülen, hastanın çizgili kaslarında iradeli kasılma gücünün geçici kaybı.

Kalp hızı ve solunum, dramatik olarak azalmıştır. Vücut sıcaklığı düşer. Kas gerginliğinde özel bir değişim vardır. Yüz donuktur. Kol ve bacaklara normalde yapılması zor veya imkânsız bir şekil verilse bunu aynen muhâfaza eder. Bundan dolayı bu hâle "balmumu durumu" denir. Bu vaziyeti değiştirilmek istense direnç gösterir. Yâni itaat etmez. Faal, zıt ve menfî hareketlerde bulunur. Hasta, ağza konan besini çıkarır; sorulara cevap vermez; herkes susunca konuşmaya başlar. Bu ataklar birkaç dakika sürebileceği gibi, birkaç saat de sürebilir.

Kataleptik pozisyon, değiştirilmek istendiğinde direnç göstermezse vücûdunu başka bir biçime sokar ve bu pozisyonda uzun süre kalır. Buna "Feleksibilitas serea" denir. Katalepsi, histeri nöbetinde, hipnoz tedâvisinde, erken bunamada görülür.

KATALİZÖR;

Alm. *Katalysator (m),* **Fr.** *Catalyseur (m),* **İng.** *Catalyser.* Kimyevî bir reaksiyonun hızını arttıran veya yavaşlatan maddeler. Katalizör terimi, 1835'te İsveçli kimyâcı Jöns Jakob Berzelius tarafından ilk defa kullanıldı. Berzelius, katalizörün reaksiyona giren maddelerin bağlarını çözecek şekilde tesir ettiğini ve böylece reaksiyonun daha hızlı bir şekilde meydana gelmesine yardım ettiğini kabul etti. Bâzı katalizörler reaksiyonun hızını yavaşlatır. Bunlara negatif katalizör denir. Buna rağmen katalizörlerin çoğu reaksiyon hızını arttırır ve reaksiyon hızını arttıran katalizörlere de pozitif katalizör denir.

Katalitik işlemler modern sanâyide (bilhassa esâsı kimyevî madde olan) ve petrol ürünlerinin elde edilmesinde yaygın olarak kullanılır.

Katalizörlerin karakterleri: Her tip katı, sıvı veya gaz madde katalizör olarak tesir edebilir. Buna rağmen katalitik reaksiyonlar çok tipik özellikler gösterdiğinden yalnız belirli maddeler belirli reaksiyonlara katalitik etki yapabilir.

İlk önceleri, katalizörlerin katıldıkları reaksiyon sırasında değişikliğe uğramadıkları düşünüldü. Sonradan bâzı katalizörlerin reaksiyona iştirak ettiği, yâni bir değişikliğe uğradığı, fakat bunların reaksiyon sonunda miktar ve şekil olarak yeniden ilk hallerine döndükleri tesbit edildi. Bâzı katalizörlerin reaksiyon sırasında hiç olmassa şekillerinin devamlı olarak değiştiği bilinmektedir.

Katalizörlerin genellikle küçük miktarları tesirlidir. Bir katalizör kendinin birkaç bin katı ağırlığındaki maddelerin reaksiyonunu katalize edebilir. Katalizör, reaksiyonun hızını arttırırken tersinir (geri dönebilen veya çift yönlü) bir reaksiyonun denge noktasına tesir etmez. Katalizör reaksiyon hızını arttırdığı için reaksiyonun kısa zamanda dengeye gelmesini sağlar. Fakat reaksiyona giren maddelerin denge noktasındaki bağıl konsantrasyonlarını değiştirmez. Yani o reaksiyon katalizörsüz, meydana gelse ve dengeye ulaşsa, denge halinde iken mevcut olan reaksiyona giren madde miktarı, aynı reaksiyonun katalizörle elde edilmiş denge halindeki miktarına eşittir.

Katalitik etkimenin mekanizması: Katalitik etkimenin gerçek mekanizması tam olarak bilinmemesine rağmen bunun en azından bâzı durumlarda reaksiyona giren maddelerin katalizör yüzeyinin küçük bir kısmı üzerinde emildiği (absorblandığı) bir yüzeysel olay olduğu düşünülmektedir. Böyle bir olay,

reaksiyonun başlaması için gerekli olan aktif enerji miktarını herhangi bir şekilde azaltabilir. Böylece ilerlemenin daha hızlı olması sağlanır. Negatif katalizörler, zincirleme reaksiyonlardaki bir basamağa etki ederek bunu tâkip eden basamakları durdururlar. Meselâ katalizör, reaksiyon ortamındaki maddelerden biriyle birleşerek reaksiyonun devamına mâni olur. Aynı zamanda negatif katalizörler, pozitif katalizörlerle birleşerek onun tesirini yok edebilir. Pozitif ve negatif katalizörler bâzı kirliliklerin etkisine mâruz kalır ki o zaman katalizör zehirlenir, yâni katalizörün etkisi ortadan kalkar. Bu şekildeki zehirler, katalizör yüzeyi üzerindeki aktif bölgeleri âtıl hale getirebilecek şekilde etki edebilirler.

Katalizör tipleri: Çok bilinen katalizörler metalik bileşiklerin ve metallerin tozlarıdır. Katalizörler, bileşik ve reaksiyon tipine bağlı olarak sınıflandırılabilir. Meselâ, sülfat asidi, hidrokarbonların izomerizasyonunda, platin, çift bağların hidrojenlendirilmesinde kullanılır. Hayvan ve bitki hücrelerinde bulunan enzimler, hayat için zarurî olan biyokimyevî reaksiyonları katalize ederler.

KATALOG;

Alm. *Katalog (m), Verzeichnis (n),* **Fr.** *Catalogue (m),* **İng.** *Catalogue.* Yunanca katalogos, Lâtince catalogus kelimesinden gelir. Belli bir sıraya göre hazırlanan listeye denir. Çeşitli konularda hazırlanabilirler. Daha çok kütüphâne ve yayın hayatında kullanılırlar. Ticârî mânâda kullanılan kataloglar da vardır.

Bir kütüphânede bulunan eserleri belli bir düzen içinde sıralamak, yerini belirtmek ve aranılan eserin kolayca bulunmasını sağlamak amacıyla, bir sistem dâhilinde hazırlanan kart (fiş) topluluğuna veya listeye katalog denir. Bibliyografyadan farkı, bildirdiği eserin hangi kütüphâneye veya hangi kitap topluluğuna âit olduğunu göstermesidir.

Kataloglar genel olarak alfabetik ve sistematik katalog olmak üzere ikiye ayrılırlar:

Alfabetik katalog; yazar, çeviren, yayınlayan, resimleyen vs. gibi şahısların soyadları ile kitap adının alfabetik olarak sıralandığı katalogdur. Bu tür kataloglarda şahıs soyadları ile kitap adları alfabetik olarak aynı veya ayrı ayrı sıralanabilir.

Sistematik katalog ise, kütüphânedeki eserlerin, belli bir sisteme göre hazırlanmış konu kataloğudur. Bu sistemler konuları belirli dallara veya başlıklara ayırırlar.

Her konu başlığının belirli bir konu numarası vardır. Konu kataloğunda rastladığımız tasnif numarası, o eserin konusunun harf veya sayılarla ifâdesidir. En çok kullanılan tasnif sistemleri: Dewey, Bruxelles ve Library of Congress'dir. Konu kataloğunun faydası, araştırmacının belirli bir konuda aradığı yayınları bir arada göstermesidir. Bunların dışında sözlük katalog veya kelime kataloğu adı verilen bir katalog çeşidi daha vardır. Bu katalog alfabetik kataloğa konu başlıklarının ilâve edilmesi sûretiyle hazırlanır. Yâni yazar ve kitap adı ile konu başlığı aynı alfabetik düzen içinde ve bir arada sıralanmışlardır. Bu katalogda konu başlıkları anahtar kelimelerle kurulur. Kitap adında bulunan ve konuyu doğrudan ifâde eden kelime veya kitap adının vurguladığı kelime konu başlığı olarak alfabetik sıraya girer.

Bu kataloglar ayrıca şekil bakımından, kart (fiş) katalog ve cilt katalog olmak üzere ikiye ayrılır. Yukarıda adı geçen alfabetik, sistematik ve sözlük kataloglar kütüphânelerde genelikle **kart katalog** şeklindedir. Yâni bu kataloglar 7,5x12,5 cm ebâdındaki kartlarla kurulmuştur. **Cilt katalog** ise büyük boyda bir defter hatta bir klasör şeklindedir. Bu katalogda her yazar için bir veya birkaç yaprak ayrılmış; bu yapraklar alfabetik olarak dizildiği gibi, aynı yazara âit olan eserler de kendi arasında alfabetik olarak sıralanmıştır. Fakat bu tip kataloglar artık kullanılmamaktadır. Bunların yerini **basılı kütüphâne katalogları** almıştır.

İngiltere'de British Museum'daki basılı eserlerin kataloğu olan Catalogue of the Printed Books of the British Museum 1881-1905 ve Fransa'da Millî Kütüphânedeki basılı eserlerin genel bir kataloğu olarak Catalogue Général des Livres İmpriés de la Bibliothèque Nationale basılı kütüphâne kataloglarıdır. Bu ikinci kataloğun 1897'de birinci cildi çıkmış ve 1955'e kadar 183 cildi yayımlanmıştır. Bu mânâda Türkiye'de de çeşitli yayınlar yapılmıştır. Bunlar arasında; İstanbul Kütüphânelerindeki Türkçe Hamseler Kataloğu (1962), İstanbul Kütüphânelerinde Türkçe Yazma Dîvânlar Katoloğu (1953-69, 4 cilt olarak), İstanbul Kitaplıkları Târih-Coğrafya Yazmaları Katalogları serisinden Türkçe Târih Yazmaları (11 kitap yayımlandı), İstanbul Belediye Kütüphânesi Alfabetik kataloğu (3 cilt), Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi Yazmalar Kataloğu (Arapça, Farsça, Türkçe olarak 7 cilt), Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu (yayımı devam etmektedir) vs. sayılabilir. Basılı kataloglar belli bir kütüphânede bulunan eserlerin, belli bir konuda yayımlanmış eserlerin veya belli bir yazarın eserlerinin çeşitli kütüphânelerde bulunduğu yeri gösterir ve eser hakkında bilgi verirler.

Kataloglar hazırlanırken belirli bazı kurallara uyulması gerekir. Bu kurallar millî ve milletlerarası nitelik taşırlar. Burada asıl gâye yazar adı ve kitap adı ile kitabın fizikî özelliklerinin fişe yazılmasında birliği sağlamaktır. Türkiye'de uzun seneler kullanılan; 1941 yılında yayımlanan **Alfabetik kâtalog Kâideleri**

ile 1954'te yayımlanan **Türk Kütüphaneleri İçin Bibliyografik Künyelerin Tespitinde ve Alfabetik Kataloğun Hazırlanmasında Uygulanacak Kâideler** adlı bu iki eserden sonra bilginin evrenselleşmesi ve dışa açılma politikalarına uyarak milletlerarası katalog kâideleri benimsenmiştir. American Library Association tarafından hazırlanan Anglo American Cataloging Rules **(Anglo-Amerikan Kataloglama Kuralları)** milletlerarası bir hüviyet kazanmış ve neticede Türkiye de bu kuralları kabul etmiştir.

Ticârî sahada hazırlanan kataloglar da vardır. Ticârî katalog, tüccarın mallarını alıcılara en çekici biçimde tanıtmasını sağlar. Çeşitli sanâyi kuruluşları, dağıtım ve pazarlama yerleri, mallarını kolayca tanıtmak ve müşteriye bilgi vermek için çeşitli şekillerde katalog hazırlarlar. Eşya, oyuncak, elektrik malzemeleri katalogları gibi. Sergilerde teşhir edilen eserlerin kime âit olduğu ve mevcutlarını bildiren liste şeklindeki kitaplar da birer katalogdur. Kitapçı kataloglarında ise bir yayınevinin satışa arz ettiği kitapların listesi verilmiştir.

KATAR

DEVLETİN ADI ..... Katar Devleti

BAŞŞEHRİ ..... Doha

NÜFÛSU 520.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 11.427 km^2

RESMİ DİLÎ .....Arapça

DÎNİ ..... İslâmiyet

PARA BİRİMİ..... Katar riyali

Arabistan Yarımadasının doğusunda, Basra Körfezine uzanan bir yarımada üzerinde kurulmuş bir ülke. Batısında Bahreyn Körfezi, güneyinde Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri yer alır.

Târihi

Katar'ın târihi çok yenidir. Sami ırkından olan körfez halkı, İslâmiyetin yayıldığı yıllarda bütün Arap Yarımadası ve çevre yöreler halkı gibi İslâmiyeti kabul etmiştir. Katar, uzun yıllar bölge aşiret beylerinin emri altında yönetilmiştir.

Arap Yarımadasının Osmanlıların hâkimiyeti altına geçmesinden sonra, bâzan İran Safevîlerinin, bâzan Osmanlıların bâzan da Kaçarların egemenliği altına girmiştir. İngilizlerin Hindistan'a yerleşmelerinden sonra Katar Şeyhliği ile bir antlaşma yaparak, Katar dış işlerinde İngiltereye bağımlı iç işlerinde serbest bir ülke olmuştur. 1971'de İngilizlerin Basra Körfezinden çekilmesiyle diğer şeyhliklerle kurulan federasyona katıldı ise de aynı yıl federasyondan ayrılarak 1972'de bağımsızlığını ilân etti. Ülke hâlen şeyhlerin idâresi altındadır.

Fizikî Yapı

Ülkenin güneyini çöller kaplar. Kuzey kısmında ise otlaklar bulunur. En yüksek noktası batı kıyılarında yer alan kireç taşı tepecikleridir. Bu tepeciklerin yüksekliği 76 m kadardır. Kıyılarında alçak burunlar, dar körfezler, tuz yatakları ve mercan kayaları bulunur. Ülke sınırları içinde göl ve akarsu yoktur. Su ihtiyacı kuyulardan ve arıtma tesisleri vasıtasıyla denizden elde edilir.

Tabiî Kaynakları

Ülkede çöl iklimi hüküm sürdüğünden bitki örtüsü yok denecek kadar azdır. En önemli bitki toplulukları otlaklar ve çöl çalılarıdır. Ülkenin en önemli mâden kaynağı petrol kaynaklarıdır. Ayrıca sabkha adı verilen tuz yatakları bulunur. Kıyılarından bol miktarda inci çıkarılır.

İklim

Katar'da çok sıcak ve kurak iklim hüküm sürer. Yaz aylarında sıcaklığın 49°C'ye kadar çıktığı görülür. Kışın ise yağışlar sayesinde hava biraz serinler, fakat soğuk olmaz.

Nüfus ve Sosyal Hayat

520.000 nüfûsa sâhib olan ülkede, halkın büyük bir çoğunluğu başşehir Duha ve çevresinde yaşar. Nüfûsun % 73'ünü Araplar, % 20'sini İranlılar, % 7'sini Pakistanlılar meydana getirir.

Ülke halkının hemen hepsi Müslümandır ve büyük çoğunlukta Arapça konuşulur. Katar'da ilköğretim ücretsiz ve meburîdir. Okur-yazar oranı % 74,7'dir. Yetişkinlerin büyük çoğunluğu okuma-yazma bilmez. Yabancı ülkelerdeki üniversitelerde 2000'e yakın Katarlı öğrenci öğrenim görmektedir.

Siyâsî hayat: Katar Şeyhi yönetimin mutlak hâkimidir. Bugünkü şeyh ise, Halife bin Ahmet es-Sani'dir.

Ekonomi

Ülkenin en önemli kaynağı petroldür. Petrol, Katar'ı yoksulluktan kurtarmış, refah bir memleket hâline getirmiştir.

Tarım: Eskiden Katar'da sulama yetersizliği sebebiyle tarım yapılamıyordu. Fakat bugün modern usûllerle sebze üretimi yapılmakta, hattâ ihrâç edilmektedir.

Çiftliklerin çoğunluğu Katarlılara âit olmasına rağmen Filistinliler tarafından işletilmektedir. Tarım ilâçlaması, tohumlama, rüzgâr kesici ağaçların dikilmesi, toprağın sürülmesi, Tarım Bakanlığı tarafından ücretsiz yapılmaktadır.

Sanâyi: Petrolün bulunması ülkede hayat seviyesini yükseltmiş, aynı zamanda gübre ve çimento sanâyiinin gelişmesine yol açmıştır. İnşâat sanâyii çok gelişmiştir. Ayrıca petrol işletme tesisleri ve rafineriler de bulunmaktadır.

Ticâret: Dışarıya en fazla petrol ve petrol ürünleri satar. İhrâcâtın % 95'ini ham petrol, geri kalanın büyük bir bölümünü tabiî gaz meydana getirir. Ayrıca dışarıya amonyak ve sebze de satar. Dışarıdan ise gıda maddeleri dâhil, birçok tüketim maddesi alan Katar'ın en fazla aldığı ürünler motorlu araçlar ve özel otomobillerdir. Genelde ticâretini Japonya, İngiltere, Hollanda, ABD, Fransa ile yapar.

Ulaşım: Ülkede 2000 km uzunluğunda karayolu vardır. Demiryolları ise gelişmemiştir. Hava ulaşımı Körfez ülkelerinin ortak hava yolları olan Gulf-Air tarafından sağlanır. Doha Havaalanı en önemli havaalanıdır.

Deniz ulaşımı ise Um Said ve Doha limanlarından sağlanır.

KATARAKT;

Alm. *Katarakt (f), grauer Star (m),* **Fr.** *Cataracte (f),* **İng.** *Cataract.* Normalde saydam olan göz merceğinin kesifleşmesi (yoğunlaşması). Katarakt çoğunlukla yaşlı kimselerde görülür. 70 yaşın üzerindeki şahısların % 90'ında hafif veya ağır katarakt gelişmektedir. Nâdiren de doğumda mevcuttur veya diğer hastalıkların meselâ şeker hastalığının bir sonucu olarak gelişir. Aynı zamanda cam üfleyiciler, kaynak işçileri gibi güçlü ışığa sıklıkla mâruz kalanlarda da bir meslek hastalığı olarak görülebilir.

Göz merceğinin yoğunlaşması görüntüyü bulanıklaştırır. Hastalık ilerledikçe iyi bir görüntü elde etmek için sıkça gözlük değiştirmek gerekir.

Hastalığın gelişmesini durdurmak mümkün değildir. Tek tedâvisi göz merceğinin cerrahî olarak çıkarılmasıdır. Ameliyattan sonra çıkarılan lensin (göz merceğinin) görevini yapması için ya 12-13 diyoptrilik gözlük kullanılır ki, bu cisimleri olduğundan çok büyük gösterir veya kontak lens tercih edilir. Son yıllarda bir üçüncü şık olarak da ameliyatla göz içine yerleştirilen sâbit lens uygulanmaya başlanmış ve başarı sağlanmıştır (ön kamara ve arka kamera lensleri). (Bkz. Göz)

KATATONİ (Catanoia) (DONAKALIM);

Alm. *Catatonie (f),* **Fr.** *Catatonie,* **İng.** *Catatonia.* Kişinin belli bir durumda uzun bir süre kıpırdamadan kalması. Şizofreninin katatonik tipinde görülür. Hastayı uzun müddet aynı durumda bulunduran genel bir harekî donakalma hâlidir. Çoğunda hasta belli bir duruşta uzun süre kalır ve dışardan yapılan ilişki kurma girişimlerine tepkisiz gibidir. Yemez, içmez, uyumaz, konuşmaz ve yapılan öğütlere uymaz (karşıtçılık, menfîlik, negativizm). Bâzan birden atak ve aşırı hareketli bir durumu olabilir (catatonic exitation). Bâzan yatağında kıpırdamadan, komada imiş gibi yatar (catatonic stupor). Hasta dış çevre ile ilişkisini kesmiş gibi görünürse de, gerçekte çevrede olup bitenleri tanımakta ve kaydetmektedir. Fakat tepkisiz görünmektedir. Bâzan telkine müsâit olurlar, bâzan da stereotipi denen aynı hareketleri, sözleri tekrarlarlar. Yüz donuk ve anlamsızdır.

KATEKOLAMİNLER (Bkz. Stress)

KATERİNA;

Çarlık Rusya'sında çariçelik yapmış iki imparatoriçenin adı. Birinci Katerina 1725-1727, İkinci Katerina 1762-1791 târihleri arasında Çarlık Rusya'sını idâre ettiler. Katerina adını Türk kaynakları kullanmıştır.

Birinci Katerina: Katerina ünvanlı ilk Rus çariçesi. 1684'te Kurland'da, Leh (Polonya) asıllı Litvanyalı bir köylü âilesinin kızı olarak doğdu. 1727'de Petersburg'da öldü. Hafifmeşreb bir kadın olduğundan başından birçok evlilik ve metreslik hayâtı geçtikten sonra Rus Prensi Mençikov'a hediye edildi. Bu

arada 1703 yılında Deli Petro ile gayri resmî evlenerek Ekaterina Alekseevne adını aldı. Câhil olmasına rağmen zekâsı ve cesâreti ile Deli Petro'yu tamâmen tesiri altına alarak pekçok servet sâhibi oldu. Deli Petro, Katerina'yı yanından hiç ayırmadığından Rus Çarı ileOsmanlılarla yapılan 1711 Prut Savaşına da gitti. Osmanlı Sadrâzamı Baltacı Mehmed Paşa, Prut bataklıklarında Rus ordusunu çevirince, Katerina sulh yapılmasını teklif etti. Önce Deli Petro'yu, sonra kumandanlarını iknâ eden Katerina, kendisinin ve oradakilerden topladığı bütün mücevherleri böyle durumlarda göndermek âdet olan fidye şeklinde elçilerle birlikte Baltacı Mehmed Paşaya gönderdi. Katerina'nın Baltacı'nın çadırına gittiğine dâir söylentiler hiçbir târihî kaynağa dayanmadığı gibi Paşayı sevmeyenler tarafından uydurulmuş ve edebiyatçılar tarafından romanlara geçirilmiş muhayyile mahsulü hikâyelerdir.

Prut Savaşından sonra Petro ile resmen evlenen Katerina 1724'te Çariçelik tacını giydi. Devlet işlerine karıştı. Câzibesiyle, Çar'ın nüfûzuyla ülkede söz sâhibi oldu. Birinci Petro 1725'te ölünce vasiyeti gereğince Çarlık Rusyasının tek hâkimi oldu. Din adamları, boyarlar (asilzâdeler) ve ahâli ahlâksızlığını bildiğinden Katerina'yı istemediler. Bunu önceden hesapladığından zekâ ve cesaretini kullanarak, çevresinde yeni bir asiller sınıfı meydana getirmiş, saray muhâfız birliği ve askerlere verilen bol para sâyesinde durumunu korumuştu. Rus imparatoriçesi olmasıyla, Rus târihinde hükümet darbeleri ve gözdeleri hâkimiyeti başlamıştır. Bütün iç olaylara rağmen Birinci Katerina, Papalığın telkinlerine uymak ve Deli Petro'nun, sistemleştirdiği "Rus Yayılma Siyâseti"ni tâkipte geri kalmamıştır. Ülkede hâkimiyetini eski kocası Prens Mençikov'un destek ve entrikaları sâyesinde sağladı. Çariçeliği devrinde Petersburg İlimler Akademisi kuruldu.

İkinci Katerina: Büyük Katerina ünvanlı İkinci Rus Çariçesi. Alman Anhalt-Zerbest Dükası'nın kızı olup, 1729'da Stettin'de doğdu. 1792'de Petersburg'da öldü. Fransız kültürüyle yetiştirildi. Çarlık tahtının namzedi Prens Petro ile evlendirilmek üzere Rusya'ya götürüldü. 1744'te Ortodoks mezhebini kabul edip, 1745'te Prens Petro ile mutsuz bir evlilik yapmasına rağmen sabretti. İleriye dönük münâsebetler kurup, çevresini genişleterek kendine sâdık bir kadro meydana getirdi. Ocak 1762'de Üçüncü Petro ünvanıyla kocası Rus Çarı olunca, entrikalar içine girdi. Üçüncü Petro, Rus devlet adamları ve ahâli ile anlaşmazlığa düşünce, bu durumdan faydalanıp kendi kadrosunu kullanarak, ordunun da desteğiyle 9 Temmuz 1762'de "Ortodoksluğun kudsiyetini, Rusya'nın menfaatlerini korumak" parolasıyla iktidârı ele aldı.

İhtiraslı, hîlekâr, azimli olmasıyla ahâliyi, zekâsı ve kadınlık câzibesiyle de devlet adamlarını çok iyi idâre etti. Çeşitli sınıf ve kademelerde sayısız dostu olmasına rağmen iktidârını kimseyle paylaşmak istemediği gibi, tahtında gözü olanları da ustalıkla ortadan kaldırttırırdı. Rusya menfaatine faydalı icrâatlarda bulunarak, kendini sevdirdi. İhtiraslı olduğundan "Rus Yayılma Siyâseti"ni tâvizsiz tâkib etti. 1764'te dostlarından Stanislaw Poniotowski'yi Polonya kralı seçtirip, 1768'de tamâmen himâyesine aldı. 1722'de bölgede Litvanya dâhil büyük bir toprak parçasını ilhâk ettirdi. 1768 ve 1787 Osmanlı-Rus harpleri neticesinde 1774 Küçük Kaynarca, 1794 Yaş Antlaşmalarıyla Ruslar Karadeniz kıyılarını işgâl ettiler. Katerina yaptığı işlerde asil sınıfına dayandığından bu durumdan köylüler ile din adamları hoşnutsuz olmaya başladı. Ülke içinde ve ilhâk ettiği Polonya, Lehistan, Karadeniz kıyıları, Kırım ve Orta Asya topraklarında birçok isyân hareketi oldu. Hoşnutsuzlukları sindirme ve isyanları bastırmada dost hayâtı yaşadığı Rus ordu kumandanlarını kullandı. Merkezî otoriteyi kuvvetlendirerek, Urallar ile Kırım'dan Kuban'a kadar yerlerde göçmenlerin yardımıyla sömürgeleşme siyâseti tatbik etti. Petersburg Güzel Sanatlar Akademisi ve RusİIimler Akademisini kurdurdu.

KATETER;

Alm. *Katheter (m),* **Fr.** *Cathéter (m),* **İng.** *Catheter.* Vücut boşluklarına teşhis ve tedâvi gâyesiyle özellikle damarlar içine ilâç ve sıvı vermek ve bunlardan, meselâ mesâneden sıvı almak için özel hazırlanmış tüpler (borular). Değişik maksatlar ve değişik bölgeler için özel tipte kateterler yapılmıştır.

Kalp kateterizasyonu özel bir durum olup, kalp hastalıklarının teşhisinde önemli bir metoddur. Kalp kateterizasyonu ile birlikte kalbin ve büyük damarların filmleri de çekilir. Uygulanan metodlardan, özellikle bir cerrâhî müdâhaleden önce kalpteki bozukluğun kesin olarak yerini ve derecesini tesbit için faydalanılır. Bu metodlara, doğuştan olan kalp hastalıklarında, romatizmal kalp kapağı hastalıklarında dâimâ başvurulur. Kalp kateterizasyonu, sağ kalp, sol kalp kateterizasyonu olmak üzere ikiye ayrılır. Sağ kalp kateterizasyonunda kateter, koldaki toplar damarlardan faydalanarak kalbe iletilir. Sol kalp kateterizasyonunda ise kateter, ya kol veya bacaktaki atardamarlardan faydalanılarak kalbe iletilir veya direkt olarak göğüs cidârından kalbe sokulur. Kalp kateterizasyonu oldukça tecrübe isteyen ve ölüm tehlikesi dahi bulunan bir metoddur. Bu yüzden ancak gelişmiş kardiyoloji merkezlerinde yapılabilmektedir.

KATGÜT;

Alm. *Katgut (n),* **Fr.** *Catgut (m),* **İng.** *Catgut.* Daha çok koyun olmak üzere, at, katır veya eşek

barsağından elde edilen, genellikle tıpta ameliyat ipliği olarak kullanılan, özel olarak hazırlanmış bir iplik.

Barsaklar temizlenir, alkali sıvılarla muâmele edilir ve steril (mikropsuz) hâle getirilir. Dikildiği yerden, zamanla, yara uçları kaynadıktan sonra doku tarafından emilir, ayrıca yara bölgesinden almak gerekmez. Açık yara uçlarını birbirine yaklaştırarak iyileşmeyi çabuklaştırmak ve kesik damar uçlarını birbirine dikmek için kullanılır. Ayrıca, keman, harp ve yayların ipliklerinde de kullanılmıştır.

KATI;

Alm. *Fest,* **Fr.** *Solide,* **İng.** *Solid.* Maddenin üç fiziksel hâlinden, belirli bir hacim ve belirli bir şekle sâhib olduğu hâli. Katılar hacim ve şekil elastikliği gösterirler yani hacimlerini ve şekillerini değiştirmeye zorlayan kuvvetlere direnç gösterirler. Gayet belirli yüzeyler ve bütün yüzlerinde ayrık sınırlarla karakterize edilirler.

Maddenin üç hâli gaz, sıvı ve katı halleridir. Gaz halinde moleküller ve tânecikler arasındaki uzaklıklar en büyük olup, her molekül serbestçe hareket eder. Sıvı hâlinde ise tânecikler daha az serbest olup daha düzenli hareket eder ve birbirinden ayrılmazlar. Katı hâl, gaz ve sıvı hâle göre genel olarak daha yoğun olup, büyük çekim kuvvetleri ile tânecikler birbirlerine daha yakın bulundurulurlar. Tânecikler belli ve sâbit birer durum kazanmışlardır ve bu yüzden düzgün bir örgü yapısı gösterirler. Bu örgülü düzgün yapıya kristal denir. Katılar bu sebeple bir hacim ve belirli bir biçim gösterirler.

Cıva hâriç mâdenlerin hemen hepsi normal sıcaklıkta katı haldedir.

Katılar, gazlara nisbetle hemen hemen sıkıştırılamazlar. Birbirlerine yakın biçimde duran moleküller arasında büyük çekim (kohezyon) kuvveti bulunduğundan termik genleşme katsayıları küçüktür.

Mum, cam ve katran gibi bâzı katılar hacim ve şekillerini korumakla beraber düzgün kristalli bir yapıya sâhip bulunmazlar. Bu tür katılara amorf (şekilsiz) cisimler denir.

KATILAŞMA (Bkz. Donma)

KATIR (Equus mulus);

Alm. *Maultier (m),* **Fr.** *Mulet,* **İng.** *Mule.* **Familyası:** Atgiller (Equidae). **Yaşadığı yerler:** Evcil olarak insanla beraber her yerde. **Özellikleri:** Eşek ile kısrağın (dişi at) çiftleşmesinden doğan bir melezdir. Uzun kulaklı, iri başlı, ince uzun ayaklıdır. Kanaatkâr ve yük taşımada dayanıklıdır. **Ömrü:** 40-45 yıl. **Çeşitleri:** "Katır" ve "bardo" olmak üzere iki çeşidi vardır.

Erkek eşekle kısrağın (dişi at) çiftleşmesinden meydana gelen melez. At büyüklüğünde olup, uzun kulaklı, iri kafalı, ince uzun ayaklıdır. Bitkisel besinlerle beslenir, geviş getirmez. Attan daha kanaatkâr ve dayanıklıdır. Dağlık bölgelerde dar patikalardan rahatça tırmanır. Eskiden askerî alanlarda yük hayvanı olarak kullanılırdı.

Güney Amerika'nın dağlık bölgelerinde katır sürülerinin başında tecrübeli yaşlı bir kısrak bulunur. Madrina adı verilen bu kısrağın boynunda zil vardır. Katırlar zil sesini duyarak emniyetle kısrağı tâkip ederler.

Erkek eşekle kısrak (dişi at) eşleştirilirse katır (Equus mulus) elde edilir. Aygır (erkek at) ile dişi eşeğin eşleşmesinden Bardo (Equus hunus) denen katır çeşidi elde edilir. Katır, bardodan daha iri ve dayanıklıdır. Kişnemeleri at ile eşekten farklıdır. İnatçılığı meşhurdur. Bu melez nesiller kısırdır.

KATIRTIRNAĞI (Spartium junceum);

Alm. *Pfriemen (m),* **Fr.** *Genêt (m),* **İng.** *Spanisch broom.* **Familyası:** Baklagiller (Legüminosae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Akdeniz, Karadeniz, Ege ve Marmara bölgesi.

Yuvarlak, yeşil gövdeli, az yapraklı, sarı çiçekli, 1-3 m yüksekliğinde ağaççıklar. Kışın yaprağını dökmez. Mayıs, eylül aylarında çiçek açar. Yapraklarının ucu dikenlidir. Daha çok sarp yamaçlarda yabânî olarak yetişir.

Kullanıldığı yerler: Çiçeklerinin bileşiminde spartein, sitisin, skoparin bulunur. Yumuşatıcı ve idrar söktürücü etkisi vardır. Çiçekleri sarı boya verirler. Bütün bitki, özellikle çiçek ve tohumları zehirlidir.

KÂTİB ÇELEBİ;

târih, coğrafya, bibliyografya ve biyoğrafya ile meşgul olmuş meşhur âlim.

Asıl adı Mustafa olup, 1608 (H. 1017)de İstanbul'da doğdu. Babasının adı Abdullah'tır. Babası, Osmanlı devlet ve siyâset adamlarının yetiştirildiği Enderûn mektebinde tahsil görerek yetişmiş bir

askerdir. Mustafa bin Abdullah, ordu kâtipliğinde bulunduğu için ulemâ ve halk arasında Kâtip Çelebi diye tanındı. Hacca gittiği ve başmuhâsebeci ikinci halîfesi olduğu için Hacı Halîfe ismiyle meşhur oldu. Babası dindâr bir zât olduğu için beş-altı yaşlarında onu ilme teşvik etti. O da İmâm Îsâ Halîfe-i el-Kırîmî'den **Kur'ân-ı kerîm** ve tecvid dersleri almaya başladı. On dört yaşına kadar çeşitli hocalarından din ve fen ilimleri tahsil etti.

On dört yaşında Anadolu muhâsebesi kalemine kâtip oldu. 1624 yılında babasıyla birlikte Tercan, bir sene sonra da Bağdat Seferine çıktı. Dönüşte babası bir müddet Diyârbakır'da kaldı. 1627-1628'de Erzurum kuşatmasına katıldıktan sonra İstanbul'a geldi ve yaklaşık iki sene, Bağdat Seferine katılana kadar, Kâdızâde'nin derslerine devâm etti. 1630 Bağdat kuşatmasında ordunun defterini tuttu. Seferden sonra tekrar İstanbul'a dönerek Kâdızâde'nin derslerine devâm etti. 1633-1635 Halep Seferinde hacca gitme fırsatı buldu. Dönüşte bir kış Diyârbakır'da kalıp oradaki âlimlerle görüştü. 1635 senesinde Sultan Dördüncü Murâd Han ile Revan Seferine katıldı. On sene kadar çeşitli savaşlarda bulunduktan sonra İstanbul'a döndü ve kendisini tamâmen ilme verdi.

A'rec Mustafa Efendi, Ayasofya dersiâmı Abdullah Efendi ile Süleymâniye dersiâmı Mehmed Efendiden ders aldı ve A'rec Mustafa Efendiyi kendisine üstâd edindi. Bir taraftan kendisi öğrenirken, diğer yandan birçok talebeye ders verdi.

1645'te Girid Seferi münâsebetiyle haritaların nasıl yapıldığını, tedkik etti ve bu konuyla ilgili yazılan eserlerde çizilen haritaları gördü. Bu arada memuriyetten ayrıldı ve üç yıl vazîfe almadı. Bu üç yıl içinde bâzı talebelerine çeşitli konularda dersler verdi. Yine bu zaman içinde âni olarak hastalandığı için tedâvi çârelerini aramak maksadıyla tıp kitapları okudu. Kalbini kötülüklerden temizlemek, mânevî sağlığa kavuşmak için de **Esmâ ve Havâs** kitaplarını okudu. Din âlimlerine olan aşırı sevgisi sebebiyle devamlı onlarla berâber olmaya çalışırdı. 1648 yılında tekrar memuriyete girdiğinde Şeyhülislâm Abdürrahîm Efendinin en yakın arkadaşlarından oldu ve pekçok eserini bu yıllarda yazdı.

Kâtib Çelebi 1656 senesinde vefât etti. Kabri, Vefâ'dan Unkapanı'ndaki Mahmûdiye (Unkapanı) Köprüsüne inen büyük caddenin sağ kenarındadır.

Kâtip Çelebi çalışkan, iyi huylu, vakarlı, az konuşan, çok yazan biri olarak bilinir. Arabî, Fârisî yanında Lâtinceyi de bilirdi. Osmanlı Devletinde batı ilmiyle en fazla ilgilenen, doğu ilmiyle mukâyesesini ve sentezini yapan ilk Türk ilim adamlarından biridir.

Eserleri:

1) **Keşf-üz-Zünûn an Esâmi-il-Kütüb vel-Fünûn:** Arabî, çok kıymetli eseridir. On beş bine yakın kitap ve on bine yakın müellifi tanıtan büyük bir bibliyografya ansiklopedisi mâhiyetindedir. Mısır'da, Almanya'da, İstanbul'da basıldı. Lâtinceye de tercüme ve tâb edildi.

2) **Cihannümâ:** En eski coğrafya kitabımızdır. Haritalarıyla birlikte İbrâhim Müteferrika matbaasında basılmıştır. Daha sonra yazılacak coğrafya kitaplarımıza kaynak teşkil edebilecek bu eser, Avrupa dillerinde tercüme edilmiştir.

3) **Tuhfet-ül Kibâr fî Esfâr-il Bihâr:** Denizcilik târihi bakımından mühim bir eserdir. Osmanlı Devleti zamânındaki deniz savaşlarından bahseder.

4) **Takvîm-üt-Tevârîh:** Âdem aleyhisselâmdan 1648 târihine kadar geçen vak'aların kronolojik açıklamasını ihtivâ eder. Arabî ve Fârisî dilde basılmıştır.

5) **Fezleket-üt-Tevârîh:** Bir mukaddime, üç usûl ve bir son sözden ibâret olan bu eser, varlıkların başlangıcı, peygamberlerin ve hükümdârların târihi diye hülâsa edilebilecek bir târih kitâbıdır.

6) **Fezleke: Fezleket-üt-Tevârih'**in devâmı niteliğindedir. 1591'den 1654 târihine kadar vukû bulan olayları anlatır. 1879'da iki cilt olarak basılmıştır.

7) **Kânûnnâme,** 8) **Târîh-i Firengî Tercümesi,** 9) **Târîh-i Kostantiniyye ve Kayâsire,** 10) **İrşâd-ül-Hayârâ ilâ Târîh-ul-Yunân ver-Rûm,** 11) **Süllem-ül-Vusûl ilâ Tabakât-ilFuhûl,** 12) **İhlâm-ül-Mukaddes,** 13) **Tuhfet-ül-Ahfâr fil-Hikem ve'l-Emsâl ve'l-Eş'âr,** 14) **Dürer-i Müntesira vel Gurer-i Münteşira,** 15) **Düstûr-ül-Amel fî Islâhil-Hâlâl,** 16) **Beydâvî Tefsîri Şerhi,** 17) **Hüsn-ül-Hidâye,** 18) **Resm-ür-Recm bis-Sim ve'l-Cîm,** 19) **Câmi-ul-Mütûn min Cüll-il-Fünûn,** 20) **Mîzân-ül-Hak fî İhtiyâr-il-Ehak.**

KATMA DEĞER;

Alm. *Wertzwachs (m),* **Fr.** *Valeur (f) ajoutée,* **İng.** *Aceretion value.* Bir istihsal faaliyetinde, üretim faktörlerinin mahsûlün değerine yaptıkları katkı.

İstihsal faaliyeti, ilk istihsalden başlayarak mal veya hizmetin müstehlike (tüketiciye) arzına kadar

uzanan bir ameliyedir. Bu zincirin her safhasındaki (ilk istihsal, îmâlât, toptan, perakende) mal veya hizmet, değerine; toprak, sermaye, emek ve müteşebbis olarak sayılan üretim faktörleri tarafından; rant, fâiz, ücret ve kâr nâmıyla ilâvelerle aktarılır. Malın değeri, ilk safhada (eğer ara malı yoksa) tamâmıyle katma değerdir. Daha sonra, malın değeri içinde ara malı payı artar, eklenen değer düşer. Toptan ve perakende safhalarda, katma değer yalnızca kârdan ibâret olabilir. Katma değer, malın satış değerinden malın içinde bulunan ara malı değerinin düşülmesiyle veya her faktör payını ayrı ayrı toplayarak bulunabilir.

Matrahı, mal ve hizmetlerin katma değeri olan vergiye, Katma Değer Vergisi denilmektedir. (Bkz. Katma Değer Vergisi)

KATMA DEĞER VERGİSİ;

Alm. *Mehrwertsteuer (f),* **Fr.** *Taxe sur la valeur ajoutée,* **İng.** *Value added tax.* Ara malları ve hizmetlerin (bir önceki üretim aşamasından yapılan alışların) vergi matrahından düşülmesine imkân veren veya her aşamadaki katma değeri vergileyen bir yazılı muâmele vergisi türü.

Katma değer, basit bir târifle; belirli bir üretim aşamasında belirli bir mal için yapılan faktör ödemelerinin (ücret, fâiz, kâr, rant) toplamıdır. Bir başka ifâdeyle belirli bir üretim aşamasındaki bir firmanın satışları ile bir önceki aşamalardan yapılan alışlar arasındaki farktır. Bir ekonomide bütün firmaların meydana getirdiği katma değerler toplanırsa, o ülkedeki gayrisâfî millî hâsıla bulunmuş olur.

Katma değer vergisinin türleri firmaların üretim esnâsında kullandığı sâbit varlıkların tâbi olacağı işleme göre üç şekilde ortaya çıkar. Katma değerin bir firmanın satışlarından bir önceki aşamadan alışların düşülmesi ile bulunduğunu belirtmiştik. Eğer sâbit varlıkların mâliyeti alındığı dönemde satışlardan düşülürse **tüketim tipi katma değer vergisi** ortaya çıkar.

Sâbit varlıkların toplam mâliyeti yerine amortismanın satışlardan düşülmesine imkân verilirse, **gelir tipi katma değer vergisi;** sâbit varlıkların ne mâliyetinin ne de amortismanın satışlarından düşülmesine imkân vermeyen vergi türüne de **gayrisâfî millî hâsıla tipi katma değer vergisi** denilir.

En kolay ve yaygın olan katma değer vergisi türü, tüketim tipi olanıdır. Zira bu KDV türü, ekonominin tamâmı düşünülürse, sâdece tüketim mallarını vergilendirdiğinden perakende satış vergisinden farksızdır. Gelir tipi katma değer vergisinin matrahı ise gelir vergisi matrahı ile aynıdır.

Vergi hesaplanırken ise genellikle iki usûl (metod) uygulanır. Bunlardan birincisi, verginin doğrudan doğruya katma değer üzerinden hesaplanmasıdır. Katma değer ya faktör ödemeleri toplanarak (toplama) veya satışlardan alışlar düşülerek (çıkartma) bulunduğuna göre, bu usûl genellikle toplama metodu ve çıkartma metodu diye ikiye ayrılır. İkinci usûl **vergi mahsubu** metodudur. Bu metodda, satış üzerinden ödenen vergilerden alış üzerinden ödenen vergileri düşürülür. Geriye kalan vergi, o aşamada ödenecek vergidir.

Tabloda ödenecek vergi sütunu, o aşamadaki katma değer vergisini göstermektedir. Görüldüğü gibi vergi katma değer metoduna göre her aşamadaki katma değere % 10 vergi oranı uygulayarak veya her aşamada satış üzerinden hesaplanan vergilerden alış üzerinden ödenen vergilerin düşülmesi ile bulunur. Sonuç aynıdır. Ancak katma değerin bulunması daha zor olduğundan genellikle yaygın olan vergi alma usûlü vergi mahsubu yöntemidir.

Katma Değer Vergisi 1.1.1985 târihinden îtibâren 3065 sayılı kânunla Türk vergi sistemine girmiştir. Gelir vergisinden sonra Türkiye'nin ikinci büyük vergisidir. Vergi, esas îtibâriyle tüketim tipi katma değer vergisidir. Vergi konusunu, gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin ticârî, sınâî, zirâî ve serbest meslek faaliyeti çerçevesinde yaptıkları teslimler ve hizmetler teşkil etmektedir.

İhrâcat, deniz, hava ve denizyolu araçları, transit taşımacılık vergiden istisna edilmiştir. Ayrıca sosyal ve asgarî amaçlarla belirli faaliyetler vergi dışı bırakılmıştır. Verginin genel nisbeti % 10'dur. Mükellefler işlemleri (teslimi, hizmet îfâsı) üzerinden hesaplanan Katma Değer Vergisinden, aynı dönemde kendilerine yapılan teslim ve hizmetlere ilişkin belgelerdeki Katma Değer Vergisini indirerek varsa farklı dönemi (1 veya 3 ay) tâkip eden belli sürede vergi dâiresine öderler.

KATOLİKLİK (Bkz. Hıristiyanlık)

KATOT;

Alm. *Kathode (f),* **Fr.** *Cathode (f),* **İng.** *Cathode.* Daha çok sıvı ve gazlar üzerinden akım akıtılan düzenlerde negatif elektrot. Elektron tüplerinde veya lambalarda ısıtılarak elektron neşreden (yayan) eleman ve elektroliz düzenlerinde bataryanın negatif kutbunun bağlandığı elektrot, katot adını alır. Elektronlar bu elektrot sâyesinde sisteme girer.

Elektron tüplerinde ve gazlı deşarj lambalarında kullanılan katotlar soğuk ve sıcak (termoiyonik) olmak üzere iki kısımda incelenebilir. Soğuk katotlar herhangi bir ısı tesiri olmadan elektron neşrederler. Elektrik gerilimi ile hızlandırılan elektronlar katota çarpar ve elektron neşrine sebeb olurlar. Bu tür elektron neşrine sekonder (ikincil) emisyon denir.

Isıtılarak elektron yayan katotlara sıcak katot adı verilir. Katotun kendisine gerilim uygulayarak ısıtılırsa buna doğrudan ısıtılan katot denir. Ayrı bir flamana gerilim uygulayarak ısıtılan katotlara da indirekt ısıtılan katot ismi verilir.

KATOT IŞINLARI;

Alm. *Kathodenstrahlen,* **Fr.** *Rayons (m. pl.) cathodiques,* **İng.** *Cathodic rays.* Çok düşük basınçlı bir cam borunun içindeki katottan dik olarak çıkan elektronlar. Katot ışınları gözle görülmez, katot karşısına konan bir fluoresans camında ışıklı noktalar meydana getirirler. Katot ışınlarının, elektrik alanı vâsıtasıyle saptırılması, yüklü parçacıklar olduğunu; yalıtılmış bir levhâda birikmeleri sonucu levhânın negatif elektrikle yüklenmesi de, taşıdıkları yükün negatif olduğunu gösterir.

Katot ışınlarının uygulama alanları"Braun tüpleri" ile çok genişlemiştir. Braun tüplerinde ince bir demet hâlindeki katot ışınları bir elektrik alanından geçirilerek fluoresans ekran üzerine düşürülür. Elektrik alanı, negatif yüklü katot ışınlarını(elektronları) saptırır. Ekranın verdiği ışıklı noktadan kayma miktarı görülebilir. Elektrik alanı değişken bir alan ise ışıklı noktalar yer değiştirirler, ekranda bir doğru gibi görünürler. Dönen bir ayna kullanılarak bu doğru, eğri şeklinde açılır. Bu eğriye alternatif akımın "sinüs eğrisi" denir. Braun tüpleri ossiloskoplarda ve televizyonlarda kullanılır.

Katot ışınları ince alüminyum levhadan bir pencere üzerine düşerse bu levhayı geçerek tüp dışına çıkabilirler ve serbest hâle geçerler. Bu şekilde dışarı çıkan ışınlara "Lenard ışınları" adı verilir.

Düşük basınçlı bir cam tüpte hareket eden iyonlanmış atom veya moleküllere de "kanal ışınları"denir. Katotta bulunan delikler yardımı ile katodu geçip görünür hâle gelirler.

KATOT IŞINLI TÜP;

Alm. *Kathodenstrahlröhre (f),* **Fr.** *Tube (m) à rayons cathadiques;* **İng.** *Cathode Ray Tube.* İki kutbu arasında bir gerilim uygulanmasiyle hâsıl olan elektrikî ve manyetik alanların kontrol edilmesi ile gözle görülebilir şekillerin meydana gelmesini sağlayan âlet. Meselâtelevizyon alıcılarında kullanılan tipleri, kamera tarafından gönderilen manzaranın aynıdır. Bâzı durumlarda ise tüpte meydana gelen şeklin bir değer ifâde etmesi için bir uzman tarafından yorumlanması gerekir. Meselâ radarda, tıbbî cihazlarda, osiloskop uygulamalarında olduğu gibi.

Katot ışınlı tüp üç ana bölümden meydana gelir.

1. Yüksek hızlı elektron hüzmesini meydana getiren elektron tüpü.

2. Bu hüzmeyi istenilen biçimde saptırmaya yarayan saptırma sistemi.

3. Elektron hüzmesinin çarptığı floresant ekran. Burada ekrana çarpan elektronlar gözle görülen ışık hâline dönüşür.

Bu işlem için ilk önce belli bir hızda elektron demeti elde etmek gerekir. O da şöyle sağlanır: Flaman (ısıtıcı) katodu ısıtarak elektron neşretmesi sağlanır. Katottan çıkan bu elektronlar, pozitif potansiyeldeki hızlandırıcı iki gri arasında farklı potansiyellerden dolayı bulunan elektrikî alanın tesiriyle itilerek hız kazandırılır. Katotla hızlandırıcı gri arasında bulunan kontrol grisi elektronların sayısını kontrol ederek ekrandaki parlaklığın şiddetini ayarlar. Hızla hareket eden elektron demeti yatay ve dikey saptırıcı levhaların tesiri ile ekranın istenilen noktasına düşürülür. Elektronun hızı çok fazla olduğundan (saniyede 300.000 km) ekranda sürekli bir şekil elde edilebilir. Televizyon tüplerinde saptırıcı levhâlar yerine, dışardan saptırma bobinleri ile elektron demeti kontrol edilir.

Renksiz tüplerde ekrana sürülen madde sâdece beyaz renk verir. Elektron düşmeyen nokta siyah gözükür. Bu tüplerde ekrandaki şekil ve resim milyonlarca noktacıktan meydana gelmiştir.

Renkli tüplerde ise üç ana renk (yeşil-mavi-kırmızı) ekrana yanyana sürülür. Üç ayrı elektron tabancası kendine âit renge elektron düşürerek renk karışımlarını meydana getirir.

KATRAN;

Alm. *Teer (m),* **Fr.** G*oudron (m),* **İng.** *Tar.* Ağaç, kömür ve petrol gibi organik maddelerin kapalı bir kapta havasız olarak imbiklenmesi ile meydana gelen ürün. Siyaha yakın koyu kahve renkli bir maddedir. Katran, ülkemizde özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde Güney Anadolu'da, Toros Dağlarında elde edilmekteydi. Katranların çoğu sıvı veya sıvımsı olup, karekteristik kokuya sâhiptirler.

Zift, katranın destilasyonundan arta kalan maddedir.

Kömür katranının ekonomik değeri büyüktür. Bu katranın çoğu, mâden eritme ocaklarında kullanılan kokun elde edilmesinde yan ürün olarak ele geçer. Katranın fraksiyonlu destilasyonundan katranı meydana getiren maddeler elde edilir. Kullanılan kömüre ve elde etme şartlarına bağlı olarak fraksiyonların tam bileşimi çeşitlidir. Kömür katranından 200'den çok bileşik elde edilir. Bu bileşikler boya, patlayıcı, tat verici şey, mikrop öldürücü ve ahşap koruyucu gibi muhtelif maddelerin îmâlâtında kullanılır. Hâlen bâzı kömür katranlarından su izolasyonu malzemesi, çelik fırınlarında yakıt olarak, yol yapımında ve çatı kaplama maddesi olarak istifade edilir.

Kömür katranları genellikle, kömürün vakum altında (5-40 mmHg) 450°C'ye kadar ısıtılması ile elde edilir. Kömürün ağırlıkca % 6,5 kadarı katran olarak elde edilir. Yoğunluğu 0,99 g/cm$_3$ olan kömür katranı organik bileşiklerin karmaşık bir karışımı olup, daha çok aromatik hidrokarbonlardır. Kömür katranının hafif kısmı yani 200°C'nin civârında uçan kısımları benzen, toluen, ksilen, muhtelif asit ve bazlar ihtivâ ederler. Orta kısmı 200-250°C'de ayrılan kısmı olup, başlıca katran asitlerini, bazlarını ve naftalin ihtivâ eder. Ağır kısmı (250-300°C arasında geçen kısmı) metilnaftalin, kreozod (katran ruhu) bulundurur. 300-350°C arasında geçen kısımlar ise fenantren, antrasen, karbozol ve kinolin bulundurur. Artık ise katran ziftidir.

Odun katranları: Sert veya çam gibi reçineli ağaçlardan elde edilir. Odun katranı ruhu denilen kreozot (odun katranının 200-280°C arasında imbiklenmesiyle elde edilen bir sıvı olup, hidrokarbonların krezollerin, fenol ve diğer aromatik bileşiklerin karışımıdır) sert ağaç olarak bilinen sedir ve ardıç ağaçlarının kök ve gövde kısımlarının yakılmasıyla meydana gelen odun katranının yoğun yağlı kısmından elde edilir. Çam katranı çinko ve kurşun cevherlerinin flotasyonunda (yüzdürülmesinde), deterjan sanâyiinde ve mikrop öldürücü olarak kullanılır.

Sert ağaçların uçucu kısımları ortalama % 81 su, % 3-4 metil alkol, % 6-8 asetik asit, % 7 katran ihtivâ ederler. Katran ise yağ asitlerini, esterleri, ketonları, alkolleri, fenolleri ve fenollerin metil eterlerini ve yağları ihtivâ eder.

KATRAN AĞACI (Cedrus libani);

Alm. *Zedef (f),* **Fr.** *Cédre du Liban,* **İng.** *Cedar of Lebanon.* **Familyası:** Çamgiller (Pinaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Güney Anadolu dağları, Sultandağı, Eğridir ve Beyşehir ormanları.

Kırk metreye kadar yükselen, kışın iğne yapraklarını dökmeyen dâimî yeşil orman ağaçları. İğne yaprakları 20-50 tânesi bir arada demet hâlinde, dala bağlanmış olarak bulunur. İğne yaprakları 1,5-3,5 cm boyunda, sert, batıcı, sivri, kesitleri yassı ve köşelidir.

Katran ağacı, Lübnan sediri olarak da bilinir. İlk defâ Lübnan'da bulunduğundan bu ad verilmiştir. Sedir ağaçları münbit topraklarda yetişir ve ışık ağacıdır. Kozalakları kahverengi, silindir biçiminde ve dallarda dik durur. Gövdeleri pürüzsüz ve grimsi renktedir. Ağaçlar şemsiye şeklinde görünürler.

Kullanıldığı yerler: Tıbbî olarak gövde ve dallarının yakılmasıyla elde olunan katran kullanılır. Katranı halk arasında sarı katran olarak bilinir. İdrar ve solunum yolu hastalıklarında, dıştan ise cilt hastalıklarında antiseptik olarak, bilhassa keçi ve benzeri hayvanların cilt hastalıklarında çok kullanılır. Kerestesi yumuşak ve dayanıklıdır. Kolay işlenir. Yeraltı ve köprü inşâatları ile travers îmâlinde, çürümemesi dolayısiyle çok kullanılır.

KATSAYI;

Alm. *Koeffizient (m),* **Fr.** *Coéfficient (m),* **İng.** *Coefficient.* Matematikte bir terimin değişken olmayan sayısal kısmı. 2x, 3x$_2$y$_3$ terimlerindeki 2 ve 3 sayıları birer katsayıdır. Daha genel olarak, 3axy teriminde 3 çarpanı axy'nin; 3a çarpanı xy'nin; 3ax çarpanı da y'nin katsayılarıdır.

Aylık katsayısı: 657 sayılı Devlet Memurları Kânunu'nun 1965 senesinde kabûl edilip yürürlüğe girmesiyle birlikte, memurlara barem esâsına göre aylık ödeme sistemine son verildi. 657 sayılı kânuna ekli gösterge tablosunda yer alan ve her memurun derecesi ve kademesine tekâbül eden rakamlarla ek göstergelerin aylık tutarlarına çevrilmesinde uygulanacak katsayı; memleketin ekonomik gelişmesi, genel geçim şartları ve devletin mâlî imkânları birlikte gözönünde bulundurulmak sûretiyle, her yıl Genel Bütçe Kânunu ile tesbit edilmektedir. 26 Haziran 1984 târih ve 241 sayılı Kânun Hükmünde Kararnâme ile bir hüküm ilâve edilerek. Bakanlar Kurulu mâlî yılın ikinci yarısı için katsayı değiştirmeğe yetkili kılınmıştır. Aylık katsayıları her yılın ilk yarısında ve ikinci yarısında olmak üzere zamanın hükümeti tarafından senede iki defa ilan edilmektedir.

Gösterge tablosundaki rakamların, Genel Bütçe Kânununda o yıl için tespit edilen katsayı ile çarpılması sonunda bulunacak miktar, memurun kendi derecesi ve kademesine göre aylık tutarını

göstermektedir.

Fizik ilminde, belirli bir cismin çeşitli özelliklerini ifâde eden sayısal değere de “katsayı” denmektedir. “Esneklik katsayısı” “genleşme katsayısı” gibi.

KATYON (Bkz. İyon)

KAUÇUK;

Alm. *Kautschuk (m), Gummi (m,n),* **Fr.** *Caoutchouc (m),* **İng.** *Rubber.* Daha çok sütleğengiller (Euphorbiaceae) familyası bitkilerinde, ayrıca Compositae, Apocynaceae ve Asclepiadaceae familyaları bitkilerinde bulunan lateks (bitkilerde süt görünümünde özsu)in kurutulmasıyla elde edilen ürün. Kauçuğun adı, Amazon bölgesi yerlilerinin dilinden gelir (caa-o-cu= ağlayan ağaç).

Brezilya’da eskiden kurutulmuş bir balçık kalıp üstünde kat kat sürülen kauçuğun pıhtılaştırılması ile ayakkabı yapılıyordu. Lateksin bezler arasında kurutulması ile de, su geçirmez bezler üretiliyordu. Kauçuktan ilk olarak 1530’larda bahsedilmeye başlandı. Daha önceleri bilinmiyordu. Modern kauçuk îmâlât endüstrisi ise, kauçuğun kükürtle sertleştirilmesi (vulkonizasyon) işlemiyle başladı(1839). Bu endüstrinin gelişmesi, kauçuğun hammaddesinin işlenerek birçok yerde kullanılmasına sebeb oldu.

1839-1840 yıllarında Amerika Birleşik Devletlerinde Goodyear, İngiltere’de Hancock, kauçuğu kükürtle birleştirdiler ve sıcakta yapışkan olmayan, soğukta esnekliğini kaybetmeyen bir madde elde ettiler.

Özellikleri: Kauçuk neftyağında, karbondisülfürde, karbontetraklorürde, terebentinde, eterde, gazyağında, benzinde ve buna benzer eritici sıvılarda çözülür. Fizikî ürünler arasında kauçuk; yumuşaklık, dayanıklılık, elastikiyet, su ve hava geçirmeme özelliği, yapıştırıcılık ve elektriğe karşı direnciyle çok önemli bir üründür.

Hakikî kauçuk tekrar tekrar birçok defalar uzatıldığında hemen hemen ilk baştaki orijinal boyutlarına yeniden geri gelir. Bu özelliği de kauçuğu, sentetik kauçuktan ve kauçuk gibi maddeleri ihtiva eden diğer bütün maddelerden ayırır.

Üretimi: Dünyâ kauçuk üretimi yılda ortalama 3,5 milyon tondur. ABD dünyâda en çok kauçuk îmâl eden ülkedir (yaklaşık dünyâ kauçuk üretiminin % 50’si kadar). Dünyâ kauçuk ihtiyâcının % 90-95’i sütleğengiller familyasından olan hevea ağaçlarından elde edilmektedir. Ağaçların gövdeleri üzerine demir bıçaklarlaV şeklinde yarıklar açılır ve yarıklardan akan süt (lateks) kaplarda toplanır. Bu lateksin % 30-40 kadarı kauçuktur. Kauçuğu elde etmek için lateksin koagüle edilmesi gerekir. Bu işlem için asetik asit veya formik asit kullanılır. Böylece elde edilen kauçuk topaklar hâlindedir ve çekilebilir özelliktedir. Fakat kopmaya dayanıklı değildir. Lâstik hâline getirilebilmesi için kauçuğun kükürtle 135-160 derecede vulkanizasyonu gerekir. % 12-20 oranında kükürt taşıyan kauçuk, lastik adını alır. Daha fazla kükürt (% 30 gibi) girerse bu takdirde kauçuk sertleşir ve ebonit adını alan ve elektrik yalıtkanı olarak kullanılan bir ürün elde edilir.

Kauçuk, izopren (2-metil butadien) moleküllerinin kondensasyonuyla meydana gelmiş bir bileşiktir. % 70 kadar su taşır ve molekül tartısı 350.000 civârındadır. Kauçuk 180 derecede yapışkan olur, 220 derecede erir. Bu dereceden sonra kauçuğun damıtılması başlar. Damıtım ürünü akıcı, yağımsı bir sıvı olup kauçuk yağı adını alır. Kauçuğun da en iyi çözücüsüdür.

Kauçuğun ham (işlenmemiş) şekli pratikte fazla bir değere sâhip değildir. Fakat çeşitli kimyevî maddelerle karıştırıldığında binlerce faydalı ürün elde edilir.

Kauçuk kükürtle vulkanize edilir. Vulkanizasyonda kükürt (S) ve kükürt bileşikleri (S_2Cl_2,SO_2,H_2S) gibi kullanılır. Se ve Te de kullanılır, fakat pahalıya mal olur. Vulkanizasyonla polimerde bir bağlaşma meydana gelir. % 2-3 lük S bağları teşekkül eder.

Bundan başka kauçuğa ilâve edilen katkı maddeleri şöyle sıralanabilir:

1. Plâstikleştiriciler (inaktif karbon),
2. Yumuşatıcılar,
3. Eskimeyi geciktirenler (aktif karbon),
4. Ucuzlatıcı maddeler (kireç, kaolen gibi),
5. Dayanıklılık ve sertliği arttıranlar,
6. Boyalar,
7. Reaksiyonu hızlandıran veya yavaşlatan maddeler.

Kullanma sahaları: Kauçuk kullanımı, karayolu ulaşımının gelişmesiyle büyük artış göstermiştir. Önce

bisikletler olmak üzere sırası ile otomobillere, kamyonlara, uçaklara, traktörlere ve hafriyat makinalarına teker yapımında kullanılmaktadır. Bundan başka su geçirmez giyecekler, ayakkabı, eldiven, sıhhî eşyâlar, döşeme malzemesi oyuncak ve şişme yatak gibi birçok malzemenin üretiminde kullanılmaktadır. Kauçuk eriyiğinden yapıştırıcı olarak istifade edilmektedir.

Sentetik kauçuklar: Butadien (CH_2= CH–CH= CH_2C kloropren (CH_2C= CH–CCl= CH_2), akrilonitril (CH_2= CHCN), stiren (CH_2= CH–C_6H_5) gibi bâzı doymamış (çifte bağ ihtiva eden) organik bileşiklerle sentetik kauçuklar da elde edilmektedir. Sentetik kauçuklar tabiî kauçuğun niteliklerine sâhib olmamakla beraber çok miktarda üretilip dolgu lâstiklerde kullanılmaktadır.

Önemli sentetik kauçuklar, butadien kauçuğu (BR), stiren-butadien kauçuğu (SBR); nitral butadien kauçuğu (NBR), izobutileni-izopropilen kauçuğu (IBR), izobutilen-izopren kauçuğu (IIR) v.s. sayılabilir. Neopren kauçuğu kloroprenden üretilir. Besin endüstrisinde kullanılan taşıyıcı bantlar, bitkisel yağlara ve makina yağlarına büyük direnç gösteren bu maddeden yapılır. Akrilonitrik kauçuk, akrilonitrilin (CH_2 = CHCN) bütadienle polimerleştirilmesiyle yapılır. Bitkisel yağlara ve organik çözücülere karşı direnç gösterir. Mobilya ve yataklarda bulunan köpüklü malzeme de, poliüretan kauçuktan yapılır. Vulkanize edilmemiş olan ürüne, kalıba konduktan sonra, ısı ve basınç uygulanır. Isıtmada kauçuk yumuşar ve kalıbı dolduracak biçimde akar. Aynı anda, kükürt kauçukla birleşerek kalıcı bir biçim almış vulkanize ürünü verir. Bunlardan başka dimetil silikondan elde edilen slikon kauçuğu da yapılmaktadır.

KAUÇUK AĞACI (Hevea brasiliensis);

Alm. *Para-Kautschukbaum (m),* **Fr.** *Caoutchoutier, arbre (m) à gomme,* **İng.** *Rubber tree.* **Familyası:** Sütleğengiller (Euphorbiaceae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Yetişmez.

Tropik bölgeler olan Brezilya, Güney Asya, Seylan, Endonezya'da yetişen, 25-30 m boylarında olan ağaçlar. Gövdeleri açık renkli ve düzgündür. Temmuz, ağustos aylarında açık yeşilimsi renkli çiçekler açar. Bu ağaçların önemi, salgı borularında lateks ihtivâ etmelerinden gelmektedir. Lateks; protein, şeker, tanen, mâdensel tuzlar, glikozitler, zehirli alkaloitler gibi maddeleri eriyik hâlinde; kauçuk, reçine, zamk gibi maddeleri de süspansiyon hâlinde ihtivâ eden bir sıvıdır. Lateks bir yaralama sonucu bitkiden dışarı çıkar ve pıhtılaşır. Böylece hem yara bölgesi örtülmüş, hem de lateksin ihtiva ettiği antiseptik maddelerden dolayı bitkiye bakteri ve mantarların hücumu önlenmiş olur.

Kullanıldığı yerler: Kauçuk ağacındaki lateksin, % 30-40 oranında kauçuk ihtivâ etmesi ile ağaçtan kauçuk elde edilme yoluna gidilmiştir.

Kauçuk ağacı beş yaşına kadar çok az kauçuk verir. 7-12 yaşları verimi fazla olduğu yaşlardır. 30 yıl kadar kauçuk verebilir. Kauçuk ağacının yetişebilmesi için ısının 20 derecenin altına düşmemesi gerekir. Sıcak ve bol yağışlı topraklarda iyi yetişir.

KAV MANTARI (Polyporus fomentarius);

Alm. *Wundschwamn,* **Fr.** *Amadouvier,* **İng.** *Shelf Fungus, bracket fungus.* **Familyası:** Kavmantarıgiller (Polypodiaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Çoğunlukla kayın ve meşe ormanlarımızda.

Kayın, meşe, söğüt, kavak, ıhlamur gibi ağaçların gövdeleri üzerinde asalak yaşayan at tırnağı biçiminde büyük ve ağır bir mantar türü. Ağaç mantarı olarak da bilinir. Esmer kırmızımtrak renklidir. Bâzan 50 cm çapında olanlarına rastlanır. Ağaç gövdelerinin odun katını hızla çürüttüğünden, ormanlar için zararlıdır. Yağ, tanen ve kitin ihtivâ eder.

Kullanıldığı yerler: Deride sıyrık ve kesik sonucu meydana gelen yaralardaki kanamayı durdurmak için ve ateş veya sigara yakmak için kav olarak kullanılır.

Mantar kavı elde etmek için mantar sonbaharda toplanıp dışındaki sert kabuğu soyulur. Meşe külü ile suda kaynatılarak saflaştırılır. Sonra kurumaya bırakılır. Kuruyunca tokmakla dövülür. Belirli parçalara ayrılarak çakmaktaşı ve çelik demirle birlikte kav kesesine konur. Mantar, dövülme işleminden sonra potasyum nitrat çözeltisiyle ıslatılıp kurutulursa daha kolay tutuşur.

KAVAK (Populus);

Alm. *Papel (f),* **Fr.** *Peuplier (m),* **İng.** *Poplar.* **Familyası:** Söğütgiller (Salicaceae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu ve Trakya.

Mart, nisan aylarında çiçek durumları meydana getiren, daha çok rutubetli bölgelerde, su kenarlarında yetişen, 10-20 m yüksekliğinde, rüzgârlarla tozlaşan iki evcikli bir ağaç. Yapraklarının üst yüzü yeşil, alt yüzü kül rengi, üçgen, oval, eliptik veya yürek şeklindedir. Yaprak sapı, yaprak ayasına dikey olarak yassılmış, erkek çiçek durumları sarkıktır.

Kavak ağaçları sulu yerlerde kolaylıkla büyüyen ve köklerinden meydana gelen sürgünler vâsıtasıyla

yayılan ağaçlardır.

Anadolu'da 5 kavak türü yetişmektedir. Bunlar kara kavak (Populus nigra), servi kavağı veya ehrami kavak (P. pyramidalis), ak kavak (P. alba), titrek kavak (P. tremula), Fırat kavağı(P. euphratica) dır.

Kullanıldığı yerler: Yol kenarlarına, park ve bahçelerde gölge vermek ve tarla kenarlarına rüzgâr kesici olarak dikilir. Odunundan bitkisel kömür elde edilir. Kâğıt ve kibrit îmâlinde, bazı yerlerde yakacak olarak, inşâatlarda yapı malzemesi olarak ve mobilya îmâlâtında kullanılır.

Kara kavak (P. nigra): Gövdeleri derin çatlaklı ve siyahımsı renkli kabukludur. Dallar yaygın ve gevşektir. Yaprakları üçgen şeklinde, dişli kenarlı, tüysüz, üst yüzü koyu, alt yüzü daha açık yeşil renkli ve sarımsı damarlıdır. Yaprak tomurcuklarında pullar reçinemsi bir madde ile biribirine yapışıktır. Tohumlar tüylüdür.

Kullanılışı: Açmazdan evvel toplanmış çiçek ve yaprak tomurcukları kullanılır. Tanen, uçucu yağ, salisin ve populin glikozitleri bulunmaktadır. Kavak tomurcuklarından hazırlanan merhemler hemoroit (basur) ve romatizma tedâvisinde kullanılmaktadır.

Servi kavağı-ehramî kavak (P. pyramidalis): Dal ve dalcıklarının oldukca şakulî bir şekilde bulunması ve bu suretle taç kısmının piramit şeklinde görülmesi ile kara kavaktan ayrılır. Bütün Anadolu'ya yayılmıştır. Kara kavak gibi kullanılır.

Titrek kavak (P. tremula): Tomurcuklar ve yapraklar tüysüzdür. Yaprak sapı çok yassı olup bir bıçak sırtı gibidir. Genellikle yüksek dağlarda ve rutubetli ormanlarda bulunur. Tedâvide dal kabukları kullanılmaktadır. Kabuklarında populin ve salisin glikoziti vardır. Kabukları ateş düşürücü ve romatizma ağrılarını dindirici olarak kullanılmaktadır.

KAVAL;

Alm. *Hirtenflöte, Schalmei (f),* **Fr.** *Flûte (f) de berger, chalumeau (m),* **İng.** *Shepherd's pipe, flageolet.* Nefesli, yâni üflenerek çalınan çalgılardan. Kaval çok eski zamanlardan beri bilinmektedir. Ekseriya ardıç ağacından yapılanı iyi ses veren bir âlet olarak kabul edilir. İnce bir ardıç ağacı ortasından kesilip iki eşit parçaya ayrılır. Bu parçaların içleri oluk hâlinde açılır. Sonra parçalar yanyana getirilir. Üzerine kiraz ağacının kabuğu geçirilir veya boğumlar hâlinde sarılır. Kaval; kamış teneke ve bronzdan da yapılır. Yedisi üstte, biri de altta olmak üzere sekiz deliği, yâni perdesi bulunur. Kavalların boyu 30-50 cm arasında değişmektedir. Bir veya iki cm çapındadır. Kavalın dilli veya dilsiz çeşitleri vardır.

İslâm dîninde; keyf için, eğlence için her çalgıyı çalmaya ve dinlemeye izin verilmediğinden kaval çalmak da uygun görülmemiştir. Kaval çalmak genel olarak kırda yalnız başına sürüsünün başında bulunan çobanlar arasında âdet hâline gelmiştir.

KAVAL KEMİĞİ (Tibia);

Alm. *Schienbein (n),* **Fr.** *Tibia (m),* **İng.** *Tibia, shin-bone.* Baldırın içindeki uzun iki kemikten kalın olanı. Vücutta uzunluk ve kalınlık bakımından uyluk kemiğinden (femur) sonra gelir. Yetişkinlerde kaval kemiği üç köşelidir; üç kenarı ve üç yüzü vardır. Baldırın iç ve ön tarafında bulunur; bunun dış arka tarafında kamış kemiği (fibula) yer alır. Bu iki kemikten yalnız kaval kemiği, uyluk kemiği ile eklem yapar ve uyluk kemiği aracılığıyla iletilen gövde ağırlığı baldırda yalnız kaval kemiğine devredilir. Kaval kemiği nisbeten ince olmasına rağmen çok sağlamdır. Bu yüzden de uyluk kemiğinden devredilen gövde ağırlığını tek başına taşıyabilecek durumdadır. Kamış kemiğinin ağırlık taşıma görevi olmadığından, kaval kemiğinden çok daha incedir.

KAVALALILAR;

Mısır'daki Kavalalı Mehmet Ali Paşa hânedânı. Âilenin atası İbrâhim Ağa, aslen Konyalı olup, Osmanlılar devrinde Edirne'ye gelmiş ve Makedonya'da Kavala şehri kalesine bekçibaşı tâyin edilmişti. Kavala'ya yerleşen İbrâhim Ağanın kardeşi Tosun Ağa şehrin mütesellimi, onun oğlu Ali Tosun Paşa da, Osmanlı Devletinde beylerbeyi vazîfesindeydi. Kavalalıların en meşhur şahsiyeti, Mehmet Ali Paşadır. Kendisini, Osmanlı SultanıÜçüncü Selim Han (1789-1807) vezirlik rütbesiyle Mısır vâlisi tâyin etmiş, o da bilâhare Kavalalılar Hânedânını kurmuştur. (Bkz. Kavalalı Mehmet Ali Paşa)

Kavalalılar Hânedânının başına geçenler,İsmâil Paşa(1868-1879) devrinde hidiv, Hüseyin Kâmil Paşa(1914-1917) devrinde sultan, Birinci Fuâd (1917-1936) devrinde melik ünvânını aldılar. Kavalalı âilesinden Osmanlı padişahlarının kızlarıyla evlenerek akrabâlık kuranlar olduğu gibi, devletin iç ve dış işlerinde vazîfe alanlar da vardı. Abbas Hilmi Paşanın oğlu Dâmâd İbrâhim, Sultan Abdülmecîd Hanın kızı Münîre Sultanla evlendi. Mehmed Tosun Paşa, müşir rütbesini hâizdi. Melik Fuâd Paşa da, Sultan İkinci Abdülhamîd Han (1876-1909) devrinde binbaşı rütbesiyle Viyana'da askerî ateşelik yapmıştı.

Kavalalılar (1805-1953), Arabistan'daki Vehhâbîlere, Osmanlılara karşı ayaklanan Rumlara karşı mücâdelelerde başarılı oldular. Mehmed Ali Paşanın oğlu İbrâhim Paşanın isyânı, Osmanlıları içeride ve dışarıda güç duruma düşürdü [Bkz. İbrâhim Paşa (Kavalalı)]. Devletin 19. yüzyılın sonlarında mâlî bakımdan İngiltere'nin kontrolü altına girmesine sebeb oldular. Birinci Dünyâ Harbi (1914-1918) ve sonrasında İngiliz himâyesi ve 1948 Arap-İsrâil Harbindeki mağlûbiyetleri, Kavalalılar Hânedânlığına karşı hoşnutsuzluklar meydana getirdi. 1953'te Kavalalılar Hânedânlığına son verilip, cumhûriyet îlân edildi.

Kavalalılar Hânedanlığı

Mehmet Ali Paşa .....(1805-1848)

İbrâhim Paşa ..... (1848- (?)

Birinci Abbas Paşa .....(1848-1854)

Said Paşa .....(1854-1863)

HidivİsmâilPaşa .....(1863-1879)

Hidiv Tevfik Paşa.....(1879-1892)

İkinci Abbas Hilmi Paşa.....(1892-1914)

Hüseyin Kâmil Paşa .....(1914-1917)

Melik Birinci Fuâd Paşa.....(1917-1936)

Mehmed Fâruk .....(1936-1952)

İkinci Fuâd.....(1952-1953)

KAVALALI MEHMED ALİ PAŞA;

Mısır'da Kavalalılar Hânedânlığının kurucusu. 1769 yılında Makedonya'da Kavala şehrinde doğdu. Babası, Kavala Kalesi bekçibaşısı İbrâhim Ağadır. Kavala'da büyüyerek, ticâretle uğraştı.

Fransızların Mısır'ı istîlâsı üzerine Osmanlı ordusuna asker yazılarak, Rumelideki Arnavut askerinin kumandanı Puyanlı Hasan Paşanın maiyetine girdi. 1799'da Mısır'a vardı. Fransızlarla yapılan muhârebelerde ve bilhassa Ebû Kayr Muhârebesinde fevkalâde cesâret gösterip, şöhret kazandı. Üstün zekâsı ile dikkat çeken Kavalalı Mehmed Ali'nin îtibârı devamlı arttı. Napolleon Banoparte ve Fransız ordusu Mısır'dan kovulunca, orada kalıp, Arnavud askerlerinin kumandanı oldu. Mısır'daki askerleri disiplin altına alarak, kontrol etti. Böylece Mısır'da âsâyişi temin edince, bu muvaffakiyeti İstanbul'a arz edildi. Mısır'da kuvvetli bir idârenin, ancak muktedir bir şahsiyet olan Mehmed Ali tarafından sağlanacağını kestiren Sultan Üçüncü Selim Han (1789-1807) onu vezir pâyesiyle Mısır vâliliğine tâyin etti (8 Temmuz 1805).

Mehmed Ali Paşa, Mısır'da âsâyişi ve emniyeti temin edip, âsîleri ortadan kaldırdı. İskenderiye civârına asker çıkaran İngilizleri büyük bir bozguna uğrattı(1808). İbrâhim ve İsmâil paşaların yardımı ile hâkimiyetini, Sai, Nevbe ve Sudan'a doğru genişletti. Mısır'ın kültürünü geliştirmeye ve îmârına çalışarak, Fünûn-ı Harbiye, Tıbbiye ile diğer lüzumlu okulları açtırdı. Tercüme komisyonları vâsıtasıyla yeni bilgilerin yayılmasına çalıştı. Avrupa'dan getirttiği öğretmenler vâsıtasıyla meslek ve sanat elemanları yetiştirdi. Gayret ve teşvikleriyle kısa zamanda, zirâat ve sanayi geliştirilerek, atölye ve fabrikalar kuruldu. Aşağı Mısır ve Nil Vâdisi elverişli duruma getirilerek; pirinç, pamuk, şekerkamışı gibi çeşitli hubûbatın üretimi arttı.

Bu sırada; Sultan İkinci Mahmûd Han (1808-1839) devrinde Necd taraflarından çıkan Müseyleme-i Kezzâb neslinden olan Vehhâbîler Arab Yarımadasının çoğunu zaptedip, ahâliye zulm yapıp, İslâmî müesseseleri tahrib ettiler. Vehhâbîler Hicaz'ı tehdid etmeye başlayınca, Bâbıâlî'nin emriyle bölgeye asker sevk eden Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Arabistan'ın mübârek şehirlerinin Vehhâbî sapıklarından temizlenmesine çok önem verdi. İsyânın elebaşılarını yakalayarak İstanbul'a gönderdi. Hac yolunu emniyet altına aldı. Bu başarıları üzerine oğlu İbrâhim Paşaya vezirlik rütbesiyle Hicâz umûmî vâliliği verildi. Mora'daki Rum İsyânında oğlu İbrâhim Paşa komutasında yardım gönderen Mehmed Ali Paşanın donanmasıFransız, İngiliz, Rus gemilerinden meydana gelen filo tarafından yakıldı. Bu olay üzerine Mehmed Ali Paşa geri kalan donanmasını padişaha haber vermeden geri çekti. 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşına da devletçe istendiği halde yardım göndermedi. Bu olaylar pâdişah ile Mısır vâlisinin arasını açtı. İngilizler de bu anlaşmazlığın büyümesi için gayret sarf etti. Bilhassa Mustafa Reşid Paşayı kullanarak Osmanlı Devletini Mısır'a müdahale etmek üzere kışkırttılar. Yapılan mücâdelede düzenli ve disiplinli kuvvetlere sâhip Mısır ordusu, Kütahya'ya kadar ilerledi. Bu olaylar üzerine Sultan Abdülmecîd Han (1839-1861) devrinde 1841'de yapılan antlaşma ile Mısır vâliliği

Kavalalı Mehmed Ali Paşaya ve nesline verildi. 1845'te İstanbul'a gelerek, Osmanlı Sultanı Abdülmecîd Hana bağlılığını arz edip, iyi kabul gördü.

1847'de iyice ihtiyarlayan ve aklî durumu bozulan Mehmed Ali Paşanın yerine oğlu İbrâhim Paşa Mısır vâli vekilliğine tâyin edildi. 1849'da Mısır'da vefât eden Kavalalı Mehmed Ali Paşanın Kâhire'de mükemmel bir türbesi vardır. Yerine torunu Abbâs Hilmi Paşa Mısır vâlisi oldu. Kavalalı Mehmed Ali Paşanın kurduğu hânedânlık 1953 târihine kadar devâm etti (Bkz. Kavalalılar).

KAVAS;

Osmanlılarda, vezir ve vezîriâzamın maiyetinde görev yapan silâhlı memur. Elçilik veya konsolosluklarda çalışan ve özel kıyâfeti olan koruma memuru. Önceleri okçu mânâsındaki kavvas kelimesi, zamanla silâhlı muhâfız anlamında kullanılmaya başlandı.

Osmanlılar zamânında görevli olan kavaslar, çarşı ve pazarlarda yakaladıkları suçluları mahkemeye götürürlerdi. Şehrin belediyeye âit hizmetlerini gören şehremânetinin maiyetinde zâbıta yerine kavaslar görev yapardı. Tanzimâttan sonra yardımcı sefirlerin Bâbıâlî'yi ziyâret etmeleri sırasında önlerinde kılıçlı ve tabancalı bir kavas yürür, ona kalabalıkta yol açar ve yol gösterirdi. Ayrıca büyük devlet erkânının ok ve yaylarını taşıyan, onların önlerinden giderek yol açanlara da kavas denirdi. Kavasların kendilerine has özel kıyâfetleri vardı.

Kavasların başında buluan âmirlere "kavasbaşı" denirdi ve maiyetlerinde yüz kadar kavas bulunurdu.

Günümüzde ise; büyük fabrikaların giriş ve çıkışlarını kontrol eden vazifelilere de kavas denmektedir.

KAVUK;

Alm. *Harnblase,* **Fr.** *Vessie,* **İng.** *Urinary bladden.* Bir çeşit başlık. Eskiden kullanılan serpuşlardan birinin adı. Kavuklar ekseriya keçeden yapılır, yukarı doğru daralan dikey şeritlerinin içine pamuk doldurulurdu. Eni fazla, uzunluğu az olan sarık ile etrâfına birkaç parmak genişliğinde sargı yapılırdı. Şekli, rengi ve ismi sınıflara göre değişirdi.

Eskiden hükümdârlar ve devlet adamları"örf" denilen kürevî şekilde kavuklar kullanırlardı. İlk defâ Fâtih Sultan Mehmed Han tac yerine Horasânî denilen ve üzerine burma tülbent sarılan kavuk kullanmaya başladı. Eski Osmanlı şehzâdelerinin ve diğer bâzı devlet adamlarının mermerden yapılmış mezar taşlarındaki serpuşlar da aşağı yukarı buna benzemektedir. Sultan Bâyezîd Hanın kullandığı ise "mücevveze" adı verilen kavuktu. Mücevveze ağzı yukarısına nazaran daha dar üstüvânî şekilde, tepesi kırmızı renkte çıkıntılı bir kavuk olup, etrâfına tülbend sarılıydı. Pâdişâhlar sadrâzamlar, devlet erkânı ve diğer bâzı memurlar uzun zaman resmî olarak mücevveze giymişlerdir. Yavuz Sultan Selim zamânında kendi ismine izâfetle "Selimî" serpuş ihdâs edildi. Bu yeni serpuş, mücevvezeden uzun olup, boyu altmış beş santimdi. Üzerine bez ve tülbent sarılırdı. On sekizinci asırda da Osmanlı pâdişâhları hem mücevvezeyi ve hem de Selîmîyi giymişlerdir. Selîmînin değişik bir şekli olup, Yûsûfî adı verilen kavuğu da ilk defa, Kânûnî Sultan Süleymân taç olarak giydi. Sonra gelen pâdişâhlar bunu yalnızca cülûs merâsimlerinde tahta oturdukları sırada giydiler. Yûsûfî, Selîmî uzunluğunda ise de düz olmayıp üzerinde tepesi daha genişçeydi. Tepesi az görünmek üzere üzerine tülbend sarılır ve önüne iki sorguç takılırdı. Vezirlerin giydikleri kavuklara "kallavî", şeyhülislamların, kazaskerlerin, ulemâlardan yüksek rütbe almış olanların giytiği kavuğa "örf", kâtipler sınıfında bulunan devlet memurlarının giydiği kavuğa (sakır şeklinde) "kâtibî", ilmiye sınıfında olanlanların giydikleri kavuğa "molla kavuğu", şeyhlerin giydiği her çeşit kavuğa ise "taç" adı verilirdi.

Molla kavuğu, tepeli kavuk, telli kavuk, Horâsânî kavuk, ışkırlak kavuk, kallavî, mücevveze murabbaı, mücevveze gibi pekçok çeşidi olan kavuklar, 1842'de fes giyilmeye başlanmasından sonra büsbütün terk edildi.

KAVUN (Cucumis melo);

Alm. *Zuckermelone (f),* **Fr.** *Melon (m),* **İng.** *Melon, muskmelon.* **Familyası:** Kabakgiller (Cucurbitaceae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Türkiye'nin hemen hemen her yerinde kültür olarak yetiştirilir.

İlkbaharda küçük sarı çiçekler açan, yıllık, sürünücü, otsu bir yaz meyvesi. Sülükleri dallanmıştır. Yaprakları kalp ve böbrek şeklinde, 3-5 loblu, büyük ve tüylüdür. Çiçekleri, bir eşeyli ve bir evcikli olup yaprakların koltuğundan çıkarlar. Meyveleri çeşitli şekil ve renklerde (genellikle sarı) dir. Çekirdekleri uzun, elipsoidik veya oval şekildedir.

Kavunun ana yurdu Orta Asya'dır. Dünyânın tropik ve ılıman bölgelerinde kültür olarak zirâatı yapılmaktadır. Dünyâca meşhur kantalup kavununun esas vatanı Van ve Diyarbakır bölgesidir. Ancak 16. yüzyılda İtalya'da görülmüş olan bu kavun çeşidi Roma yakınındaki Cantalupa'da yetiştirildiği için

batıda “kantalup” kavunu olarak anılmaktadır. Avrupa’da en çok tutulan bir kavundur. Memleketimizde de bir hayli kavun çeşidinin zirâatı yapılmaktadır. Trakya ve İstanbul bölgesinde yetiştirilen “topatan” kavunu, ince ve sarı kabuklu olup dayanıksızdır. Bu bölgede yetiştirilen “çitli” denilen kavun kışa dayanıklıdır. Ege bölgesinde bilhassa Manisa ve havâlisinde “kırkağaç” kavunu zirâati oldukça yaygındır. Dayanıklı ve çok leziz olan bu kavunlar aynı zamanda ihraç da edilebilmektedir. Kırkaağaç kavunundan üretilen çeşitleri “hasanbey, altınbaş, dilimli ve hallaç” gibi mahallî isimler almaktadır.

Olgunlaşmadan koparılan kavuna “kelek” adı verilmektedir. Daha çok turşu yapımında faydalanılır.

Kullanıldığı yerler: Kavun meyve olarak çok yenildiği gibi tohumları (çekirdekleri) de tıbbî olarak kullanılmaktadır. Olgun kavunların çekirdekleri kurutulur. Çekirdekler halk tabâbetinde öksürüğe karşı (çekirdekleri suda, suyu yarıya ininceye kadar kaynatılıp içilmesiyle) kullanılır.

KAYABALIĞI (Gobius);

Alm. *Meergrundel (m),* **Fr.** *Gobie,* **İng.** *Goby.* **Familyası:** Kayabalığıgiller (Gobiidae). **Yaşadığı yerler:** Genellikle denizlerin kıyı bölgelerinde, haliçlerde ve tatlı sularda. **Özellikleri:** İri başlı, basık vücutlu etçil balıklar. Sırt yüzgeçleri iki tânedir. Karın yüzgeçleri vantuz şeklindedir. Çoğunun boyları 12-30 cm arasında değişir. **Ömrü:** 5-6 yıl. **Çeşitleri:** Bizde 30 kadar türü vardır. Kömürcin kayası, saz kayası, tatlısu kayası meşhurlarıdır.

Kayabalığıgiller familyası türlerine verilen genel ad.

Kıyı bölgelerde yaşayan küçük dip balıklarıdır. Sürü hâlinde gezerler. Sırtlarında iki yüzgeç bulunur. Birincisi dikenlidir. Kuyrukları yuvarlak, karın yüzgeçlerinin yerinde vantuz şeklinde bir yapı mevcuttur. Renkleri genellikle koyu esmer ve sarımtraktır. Alt çenelerinde ipliksi iki bıyık bulunur. Çoğu denizde yaşarsa da tatlı sularda yaşayan türleri de vardır. Çoğunluğunun uzunluğu 12-30 cm arasındadır. En küçüğü Filipinlerdeki tatlı sularda yaşayan “Pandaka pygmaea” türüdür. Boyu 12 mm kadardır. Yumurtalarını çeşitli nesneler üzerine veya kabuklar altına bırakırlar.

Hint ve Pasifik okyanusunun sığ sâhillerinde yaşayan bir çeşidi, göğüs yüzgeçleri ile sürünerek çamurlu kıyılara çıkar, güneşlenir ve çamurda sıçramalar yapar. Tehlike karşısında hızla sıçrayarak suya dalarlar. “Çamurhoplar” adı verilen fırlak gözlü bu türler (Periophthalmus koelreuteri) 60 cm uzağa sıçrayabilirler. Hoplayarak havadaki böcekleri avlarlar. Yaşadıkları bataklık bölgelerde yere değen eğik ağaç dallarına bir akrobat ustalığı ile sürüne sürüne tırmanırlar. Saatlerce ağaçta kalabilirler. Şişkin solungaç boşluklarını zaman zaman nemlendirmek zorunda olduklarından, düzenli aralarla suya dönüş yaparlar. Bu sebeple sudan fazla uzaklaşmazlar. Başlarının üstündeki dışarı fırlayan patlak gözleri, yuvalarında fıldır fıldır döner ve hoş bir şekilde göz kırparlar.

Kayabalıklarının eti kolay hazmedildiğinden makbuldür. Çorbası yapılır. Kaya oyuklarında, süngerler arasında, çamurlarda barınan bir çok türü vardır. Türkiye sularında yaşayan 30 kadar çeşidi bilinmektedir.

KAYAK;

Alm. *1. Skier (pl.) 2. Skisport (m),* **Fr.** *Ski (m),* **İng.** *Ski.* Kar ve su üzerinde kayarak yol almak için ayaklara takılan uzun ve yassı satıhlı, ön uçları hafîf yukarı ve arkaya kıvrık bir âlet. Memleketimizde bu âletle yapılan spor da aynı isimle anılmaktadır.

Karda batmadan yürümeyi temin eden âletlerin ilk olarak, zamanımızdan 8000 yıl önceleri Altay Dağlarında kullanılmaya başlandığı araştırıcılar tarafından iddiâ edilmektedir. Daha sonraları buradan bütün dünyâya, özellikle kuzey memleketlerine yayılan kayak, İskandinav ülkelerinde büyük rağbet görmüştür. Burada gelişen kayak, Norveç lisanındaki ismi olan “ski” kelimesiyle dünyâya yayılmış ve bu isimle benimsenmiştir. İskandinav ülkelerinde ihtiyaca göre günlük işlerde, ulaşım ve nakliyatta kullanılan kayak, askerî gâye ile ilk olarak yine Norveç’te kullanılmıştır.

Kayağın spor olarak tatbiki 20. yüzyılda başlamıştır. İlk olarak kayakla inişin 1891’de Alplerde yapılmasına rağmen, bu hususdaki müsâbakaların tertibi 1922 senesinde gerçekleşmiştir. Kayak sporunun bir çeşidi olan slalom müsâbakası tertibi de ancak 1922 senesinde mümkün olmuştur. İlk kış olimpiyatlarının tertibi ise 1924 senesinde Chamonixi’de yapılmıştır.

Kayaklar, yapılış bakımından umumiyetle birbirine benzer. 2 m uzunluğunda 7-9 cm genişliğindeki ölçülere uygun olarak ortadan hafif kavisli bir şekilde îmâl edilirler. Bütün kayakların arka kısımları küttür. Kayaklar, kayın, dışbudak ve sadece Amerika’da yetişen hickory isimli bir ağacın kerestelerinden imâl edilir. Yalnız, hafif mâden alaşımlarından, sentetik reçinelerden ve son yıllarda çelik kenarlı, plâstik kaplamalı olarak yapılanları da vardır. Kayaklar, kayakçıların ayaklarına çelik taban ile kuvvetlendirilen kısmından mâden bir maşayla ve ayakkabıya raptedilmiş bir tabanla tutturulur. Kayakçıların ayaklarına giydikleri deri botlar, plastik tekniğinin gelişmesiyle yerini sert, su

geçirmez plastik botlara bırakmıştır. Atlama müsâbakalarının haricinde kullanılan, hafif ağaçlardan veya alüminyumdan yapılan sopalar da kayağın yardımcı âletleridir. Bu sopalar, kayakta, tırmanmaya, hız kazanmaya ve dengeyi korumaya yarar. Bu sopalar, çoğu defa göğüs hizasında olacak şekilde yapılır. Üst kısmında, sopanın kavranmasına yardım eden sırımlar vardır. Alt uçlarında ise, kayakçıların kara saplanmalarını önlemek için dâire biçiminde yıldız vardır.

Kayak sporu; atletizm ve dağcılık kayağı olmak üzere iki kola ayrılır. Kış olimpiyatlarında yapılan müsâbakalar atletizm kayağı olup, bu da kendi arasında **Alp disiplini** ve **Kuzey (İskandinav) disiplini** olarak ikiye ayrılır. Alp disiplininin serbest iniş, slalom, büyük slalom çeşitleri; Kuzey disiplininin ise mesâfe, uzun mesâfe, atlama ve estafet (veya röle) çeşitleri vardır. Ayrıca her iki disiplinde de bu çeşitlerin karışımından meydana gelen müsâbaka çeşitleri mevcuttur.

Alp disiplininde kayak ile yürüyüş ve kaymadaki hareket teknikleri ağırlık kazanır. Bu daha önemli bir çeşidi olan slalom, bayanlar ve erkeklerde tesbit edilmiş olan bir mesâfede belirli aralıklarla dikilmiş olan sopaların arasından geçerek pist sonunda bulunan kaleden en kısa zamanda geçilmesini gâye edinen bir müsâbakadır. Parkur uzunlukları büyükler için 10, 15, 30 ve 50 km olup, yükseklik farkı, 15 km ve daha uzun parkurlar için 250 m olur. Kuzey disiplininde, uzun mesâfe müsabakaları 30-50 kilometrelik pistlerde yapılır. Bu müsâbakalara yalnız erkekler iştirâk edebilir. Mesafe müsâbakalarına ise hem erkekler hem de bayanlar ayrı katagorilerde katılabilirler. Bu müsâbakalarda pist uzunlukları, erkeklerde 15-18 km bayanlarda ise 5-10 kilometredir. Estafet (röle) müsabakaları, erkeklerde 4, bayanlarda 3 kişilik ekipler hâlinde yapılır.

Atlama müsâbakalarında diğer dallardan farklı olarak kayak sopaları kullanılmaz. Kayakların ayakkabılara bağlanması özel bir şekilde olur. Yüksek ve özel bir yere yapılan pistten hız alan kayakçı, mümkün olduğu kadar uzak mesâfeye düşmek için çalışır. Sâdece erkekler tarafından yapılan bu müsâbakada değerlendirme, düşülen mesâfe, havada ve düşme anındaki tekniklere göre yapılır. Atlama müsâbakaları, kayak sporunun en tehlikeli çeşididir.

Müsâbakalarda kayakların altına sürülen ve vaks denilen cilâ kayağın sürtünmesini azaltarak hızın artmasını sağlar, dönüş ve diğer hareketlerin yapılmasını kolaylaştırır.

Kayak sporunun değişik bir şekli olan **patinaj** ise patenle yapılır. Paten, ayakkabıya takılarak, buz üzerinde kaymaya yarayan, altında uzunlamasına ince bir demir takılı tahta veya demirden bir tabandır. Patinaj, sürat ve artistik patinaj olarak ikiye ayrılır. Sürat patinajında yarışmalar, 500, 1500 ve 10.000 m üzerinden saate karşı yapılır. Artistik patinaj ise 30x60 m ölçülerindeki bir buz sâha üzerinde müzik eşliğinde tekli veya çift kişilik gösteriler şeklinde yapılır. Müsâbakaların değerlendirilmesi, artistik etki ve teknik açıdan puanlama ile yapılır.

Kayak sporu, dünyâda Fédération Internationale de Ski (FIS) himâyesinde Türkiye'de de Kayak Federasyonu tarafından kayak sporu çalışmaları organize edilmektedir. 1950'den beri FIS tarafından her dört senede bir Kış Olimpiyatları tertib edilmektedir. Yurdumuzda da çeşitli yerlerde (Uludağ, Sarıkamış, Palandöken, Erciyes vb.) kayak merkezleri bulunmakta olup, kış mevsiminde buralarda muhtelif müsâbakalar yapılmaktadır.

KAYALAR;

Alm. *Felsen (m.pl.),* **Fr.** *Roches* (t.pl.), **İng.** *Rocks.* Birbirine yapışma şekli ne olursa olsun muhtelif yer maddelerinin veya minerallerin karışımına verilen ad. Birbirine yapışmamış kum, jeolojik olarak dağınık kaya; birbirine yapışmış kum ise birleşik kayadır.

Jeologlar, litosferin (karalar) içinde yer alan kayaları üç sınıfa ayırmışlardır. Saf, tortu ve metamorfik (başkalaşmış) kayalar.

Saf kayalar mağma olarak da bilinen tam veya yarı erimiş kayaların kristal olmuş şeklidir. Tortu kayaları atmosfer ve hidrosferin (sular) litosferde yapmış olduğu aşındırmaların neticesi yapışık veya yarı yapışık olarak şekillenir. Metamorfik kayaların meydana gelişi daha değişiktir. Yer kabuğunun derinliklerinde yüksek hareket ve basınç altında orijinalleşmiş metamorfik kayaların kimyâsal kristal yapılarında da değişiklik meydana gelmiştir.

Kayalar, minerallerden, kimyâsal bileşiklerden meydana gelir. En sık rastlanan bileşikler sıraile silikatlar, oksitler, karbonatlar ve sülfürlerdir. Silikatlar üç cinstir; Feldispatlar $CaAl_2Si_2O_8$, $NaAlSi_3O_8$; piroksenler $Ca(SiO_3)_2$, $Mg(SiO_3)_2$, $Fe(SiO_3)_2$; olivinler Mg_2SiO_4, Fe_2SiO_4. Diğer silikatlar ise Mikalar ve balçıksı minerallerden kaolindir. Mikalar arasında en çok biotit ve muskovit fazlaca bulunur. Oksitler arasında en çok rastlanan kuartz (SiO_2), manetit (Fe_3O_4), hematit (Fe_2O_3), kromit ($FeCr_2O_4$) gibi oksitlerdir. Kalsiyumlar atmosfer ve hidrosferin yer kabuğunda sonradan meydana getirdiği bileşiklerdir. Calsit ($CaCo_3$), dolomit ($CaMg(Co_3)_2$) kalsiyumlara misâldir. Sülfürlerden en çok

bulunanlar pirit (FeS_2), kalkopirit ($CuFeS_2$), kalkosit (Cu_2S)'tir.

Yer kabuğunda milyonlarca sene süren değişikliklerle kayaların meydana gelişi diyagram olarak gösterilmiştir. Kayaların meydana gelişi ile ilgili süreler sâbit değildir.

Bâzı kayalar tam şeklini alamamış, değişme süresi devam etmektedir. Değişme şartları; erime, kristalleşme, hava ve suyun etkileri, kimyâsal çökelmeler, organik artıklar, birleşme, ısı ve basınçtır.

KAYALIK DAĞLARI;

Alm. *Rochy Mountains,* **Fr.** *Montagnes (f.p.l.) Rocheuses,* **İng.** *Rocky Mountains* . Kuzey Amerika'da bulunan, dünyânın en büyük dağ silsilelerinden birisi. Alaska'nın batı kıyısındaki Point Pohe'dan New Mexico eyâletindeki Santa Fe şehrine kadar kuş uçuşu 5150 km uzunluğunda ve 160 ilâ 645 km genişliğinde olan Kayalık Dağları, Atlas Okyanusunu ve Kuzey Buz Denizini Pasifik Okyanusundan ayıran ve Kuzey Amerika kıtasını şekillendiren başlıca unsurdur. Tahminlere göre bu dağlar uzun zaman deniz altındayken kıtanın teşekkülü sırasında bugünkü şeklini almıştır.

Kayalık Dağları, kuzeyden güneye dört büyük bölümde incelenebilir. Bunlar arktik kayalıkları, kuzey kayalıkları, orta kısım kayalıkları ve güney kayalıklarıdır. Bu dağ silsilesinin en yüksek tepesi, Colorado eyâletindeki Elbert Zirvesi olup, 4372 m yüksekliğindedir. Blanca (4367 m), Uncompahre (4364 m), Grand Teton (4193 m), Granite (3904 m), Chamberlain (2751 m) tepeleri diğer bâzı yüksek noktalarıdır. En önemli geçitleri, Kuzey Pasifik demiryolu hattının 1175 metrelik bir tünelle geçtiği Mullan's Geçidi ile güneydeki Evan's Geçididir.

Kayalık Dağları, Kuzey Amerika'nın mâden yatağıdır. Demir, tuz, kömür, kurşun, petrol ve tabiî gazın yanında inşaat taşları, ateş toprağı, jips ve çimento hammaddeleri bol miktarda bulunur. Fakat altın, gümüş ve bakır yataklarının yanında bunların hepsi sönük kalmaktadır. 6 ilâ 18 metre ve yer yer 30 m derinlikte bulunan altın damarları 19. asrın son kısmında geniş ölçüde işletildi.

Kar hattının hemen altından başlayan bitki örtüsü, köknara benzeyen bir cins çam, lâdin, pelesenk ağacı ve uzun boylu çam ağaçlarından müteşekkildir. Daha aşağılarda huş ağacı, kayın, kiraz ve diğer bâzı ağaç çeşitleri, yeşillikler arasında yayılmıştır.

Kayalık dağlarında bulunan başlıca av hayvanı çeşitleri yaban sığırı, geyik, ren geyiği ve bu dağlara mahsus olan kayalık dağı keçisidir. Boz, siyah ve kahverengi ayı, vaşak, çakal, sansar, misk sıçanı, zerdevâ, oklu kirpi, kırmızı sincap, ıslıklı tavşan, bol bulunan diğer bâzı hayvan cinsleridir.

KAYGUSUZ ABDAL;

on beşinci asır halk şâirlerinden. Doğum ve ölüm yılı kesin olarak bilinmemekle birlikte, 14. yüzyılın ikinci yarısında doğduğu tahmin edilmektedir. Asıl adı Alâeddin Gaybi'dir ve Alâiye (Alanya) beyinin oğludur. Abdal Mûsâ'nın yanında bir müddet kalıp ve onun isteği üzerine yanına kırk dervişi alıp Mısır'a gittiği, orada bir tekke kurduğu, Mısır'da dervişleriyle birlikte tarikatını yaymaya çalıştığı söylenirse de ölümüne kadar burada kalıp kalmadığı bilinememektedir. Fakat şiirlerden Edirne'ye Sofya'ya, Filibe ve Hicaz'a gittiği anlaşılmaktadır. 1444 yılında öldüğü zaman Mısır'daydı ve vasiyeti üzerine tekkesinin yanındaki bir mağaraya gömüldü.

Kaygusuz'un coşkun, içten ve bâzan da alaycı bir dili vardır. Şiirlerinde samîmî bir anlatımdan birden bire alaycı bir dile veya tekerlemeye geçmekte, normal hayatta olağan görebileceğimiz bâzı hareketleri alaya almakta, hicvetmektedir. Bâzı şiirleri ise ilâhî ve nutuk tarzındadır. Akıl, gönül, nefs, mürşid gibi tasavvufun çeşitli meselelerini heyecanlı bir üslupla anlatır. Fakat daha çok didaktik bir muhteva hâkimdir. Kaygusuz'un nesirleri, nazmına göre daha ağır basar. Mesnevîlerinde lirizmin zirvesine ulaşır. Canlı ve daha çok masal şeklinde olan bu nesirlerinde, anlatımda zorlamaya gidilmeden tatlı secîler görülür.

Ayrıca anlatıma renk katan tekerlemeleri de göz önüne almak gerekir. Kısa ve sâde cümlelerle hayal âleminde gördüklerini, bir masal şeklinde anlatmıştır.

Eserleri: Başlıca eserleri, manzum, mensur ve manzum-mensur karışık olmak üzere başlıca üç grupta toplanır.

Manzum eserleri: Divân, Gülistân, Mesnevî-i Bab-ı Kaygusuz, Gevhernâme, Minbernâme.

Mensur eserleri: Budalanâme, Kitâb-ı Miglate, Vücûdnâme.

Manzum-mensur karışık: Saraynâme, Dilguşâ.

Gel Hakka olma âsi
Ta gide gönlün pası
Dört kitâbın ma'nîsi

Var edeb öğren edeb

Gaflet içinden uyan,
Edebsüz olma iy cân
Edebdür asl-ı îmân
Var edeb öğren edeb

Edeb gerekdür eve
Tâ yolı doğru vara
Edebsüz olma yine
Var edeb öğren edeb.

Kaygusuz Abdal uyan
Işkı bil işka uyan
Şöyle dimişdür diyen
Var edeb öğren edeb

KAYI BOYU;

Oğuzların Bozok kolundan Osmanlıların da mensub olduğu bir boy. Kayı kelimesi; "muhkem, kuvvet ve kudret sâhibi" demektir. Kayı boyunun damgası, iki ok ve bir yaydan ibâretti. Oğuz Han oğlu Gün Han oğlu Kayı'nın bu boyun ceddi olduğu söylenir. Yirmi sene hükümdârlık yapan Kayı'nın nesli uzun yıllar bu makamda kalmıştır. Bu sebeple Kayı boyu, Oğuz boyları arasında ilk sırada gösterilmektedir. Dede Korkut da eserinde, gelecekte hanlığın geri Kayıya döneceğini bildirerek Osmanlıları haber vermiştir.

Kayılar, Selçuklularla birlikte, fetih esnâsında ve daha sonraları Anadolu'ya gelip değişik bölgelerde yerleştiler. Osmanlı Devletinin kuruluşunda esas nüveyi teşkil ettiler. Osmanlılar zamânında Rumeli'nin fetih ve iskânına katıldılar.

Sultan İkinci Murâd, soyunun bu boya mensûbiyetini göstermek için, sikkelerine Kayı boyuna âit iki ok ve bir yaydan müteşekkil damgayı koydurmuştur. Sonraki pâdişâhların bastırdıkları sikkelerde görülmeyen kayı damgasının, Kânûnî'ye kadar çeşitli eşyâ ve silâhlar üzerine konulmasına devâm edilmiştir. (Bkz. Osmanlı Devleti)

Kayı boyuna mensup Karakeçili göçebe oymağı, eski zamanlardan beri her yıl Söğüt'teki Ertuğrul Gâzi Türbesini ziyâret etmekte ve bununla ilgili şenlikler yapmaktaydı. Sultan İkinci Abdülhamîd Han, bu ziyâret ve şenliklere resmî bir hüviyet kazandırdı. Kendi oymağı saydığı Karakeçili gençlerinden Ertuğrul Alayını teşkil ettirdi. Bu oymak mensuplarını, ziyârete gelen Alman imparatoruna, "akrabâlarım" diyerek takdim etti.

"Ertuğrul'un ocağında uyandım
Şehidlerin kanlarıyla boyandım"

beytiyle başlayan bir marş bestelenip yıllarca dillerde söylenip, gönüllerde yaşatıldı.

Bugün Kayı boyu mensupları, genellikle; Eskişehir, Mihalıççık, Orhaneli, Isparta, Burdur, Fethiye, Muğla, Aydın ve Ödemiş civârındaki köylerde yerleşmişlerdir

---

KAYIK;

Alm. *Kaik, Ruderboot, Segelboot (m),* **Fr.** *Barque (f) caique, canotmléger et long,* **İng.** *Boat, rowboat, caique.* Değişik boy ve biçimlerde, kürek, yelken ve motorla hareket eden güvertesiz küçük tekne. Deniz, göl ve nehirde gezmek ve belirli miktarda yük taşımak için kullanılır. Genellikle ağaçtan yapılan kayıkların yapımında son zamanlarda plastik maddeler de kullanılmaktadır.

Kürek çekmenin yoruculuğu ve süratinin az olmasından dolayı motorlar, kayığa konmadan önce, yelkenlerden istifâde edilmişti. Bâzı yerlerde hâlâ yelkenli kayıklar kullanılmaktadır. Kayığın gövdesine veya içine takılan motorlar kullanış kolaylığı, sürat kazandırması, taşıma kapasitesinin artması gibi sebeplerden tercih edilmektedir.

Çok eski zamanlardan beri kullanılmakta olan kayıklar bilhassa dar boğazlarda, küçük denizlerde, kıyılarda, balıkçılık, gezinti, yük taşımada kullanılmaktadır. İstanbul'da Boğaziçi'nde ve Haliç'te, semtler arasında değişik tipleri kullanılan kayıkların, yolcu taşıyanlarına "piyâde", yük ve 20-30 kişi taşıyanlarına ise "pazar kayığı" adı verilirdi. Bunlar Boğaz'ın muhtelif yerlerinde kurulan pazarlara veya iş yerlerine mal taşırlardı.

Osmanlı devlet erkânını taşıyan ve saraya âit olan değişik tipte kayıklar günümüze kadar gelmiş olup müzeleri süslemektedir. Yapımına ve dış görünüşüne çok ehemmiyet verilen pâdişâhın oturduğu kayıklara "hünkâr kayığı", paşaların bindiklerine ise "saltanat kayığı" adı verilirdi. Bunlar ince uzun çok

mütenâsip yapılırdı. Hepsi bir sanat eseri şeklinde olan bu kayıklar muhteşem bir devletin sanat zevkini aksettirmesi bakımından çok önemli sayılmakatdır. Yabancılar, hünkâr kayıklarının Boğaz'daki mâvi suların içindeki ihtişâmına hayran olduklarını hatıralarında devamlı dile getirmektedirler.

KAYIKÇI KUL MUSTAFA;

on yedinci yüzyıldaki asker şâirlerin en meşhuru. Doğum ve ölüm târihleri bilinmemektedir. Yalnız Sultan İkinci Osman'ın şehid edilmesi ve Sultan Dördüncü Murad Hanın Bağdat Seferinden bahsetmesi yaşadığı yüzyıl hakkında bilgi vermektedir. Bâzı kaynaklar 1646'dan sonra öldüğünü bildirmektedirler.

Yeniçeriler arasında yetişen en tanınmış şâirdir. Gençliğinde garp devletlerinde bulunduğu için Kayıkçı lâkabının buradan geldiği sanılmaktadır. İlk önceleri Murâd Reisle Cezayir'e giden Kul Mustafa daha sonra İstanbul'a gelerek yeniçeri ocağına katıldı. Asker olduktan sonra pekçok sefer ve savaşa katılan şâir, yazdığı şiirlerinde bunları açık bir dil ile anlatmıştır. Şiirlerinde Murâd Reisin ölümü, İran Şahının Bağdat'ı alması, Sultan Dördüncü Murâd Hanın ölümü, Sultan İbrâhim Hanın pâdişah olması anlatılmaktadır.

Sultan Dördüncü Murâd Hanın Bağdat Seferi sırasında Genç Osmân isimli bir askerin kahramanlıklarını ve şehid olmasını anlatması onun yazdığı destanın günümüze kadar gelip şöhretinin yayılmasına sebeb oldu. Asker olması, ordu ile beraber bulunması onu hep târihî olaylarla ilgilenip şiir yazmaya sevk etti. Şiirlerinde kullandığı dil sâde, samîmî ve içlidir.

Şiirlerine birkaç örnek:

Vaktine hazır ol ey Acem Şâhı
Mağripten üstüne asker geliyor
Yıkacaktır tâcın ile tahtını
Sultan Murâd Hân (ın) kendi geliyor

Ben yâre nittim neyledim
Aşkın deryâsın boyladım
Yüzümü türâb eyledim
Geçenin yoluyum şimdi

Kul Mustafa eydür coştum
Aşkın deryâsına düştüm
Çok şükür yâre buluştum
Âlemde uluyum şimdi

KAYIN (Fagus);

Alm. *Buche (f),* **Fr.** *Hêtre (m),* **İng.** *Beech.* **Familyası:** Kayıngiller (Fagaceae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara, Ege, Karadeniz bölgesi.

Kışın yaprağını döken çiçekleri bir cinsli orman ağaçları. Yapraklarının kenarları girintili, ince tüylü ve uçları sivridir. Çiçek durumları kedicik şeklindedir. Meyvelerinin dip kısımlarında kupula adı verilen kadeh şeklinde bir çanak bulunur.

Gölgede yetişen ağaçlardandır. Kökleri orta derinliğe kadar iner. Azamî 700-800 sene yaşayabilir. Şah ve filizden büyüyebilir. Kayın ağacının gövdesi ince, çatlaksız ve kırçıl renkli bir kabukla sarılmış silindir biçimindedir.

Kayın ağacının 10 kadar türü vardır. Memleketimizde Doğu kayını(Fagus orientalis) yayılmıştır.

Kullanıldığı yerler: Kayın ağacının kerestesi ısıya ve rutubete karşı hassastır. Fırınlanarak mobilya imalinde bilhassa kontraplak yapımında kullanılır. Genç kayın ağaçlarından maden direği yapımında faydalanılır.

Avrupa kayını (Fagus silvatica)nın tohumlarından elde edilen yağ, yemek yağı olarak margarin endüstrisinde kullanılır. Kayın katranının distilasyonundan antiseptik olarak kullanılan kreozot elde edilir. Bu da dıştan romatizma ve deri hastalıklarına karşı kullanılır.

KAYISI (Prunus armeniaca);

Alm. *Aprikosenbaum (m),* **Fr.** *Abricotier (m),* **İng.** *Apricot tree.* **Familyası:** Gülgiller (Rosaceae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Malatya, Erzincan, Bursa, Amasya, Çorum, Niğde, Kayseri.

Menşei Çin olarak bilinen, 2-10 m yüksekliğinde, dikensi ve tüysüz bir ağaç. Yapraklar uzunca ve mızraksı, kenarları dişli, ucu sivri veya küttür. Çiçekler beyaz veya pembe renkli olup, yapraklardan

daha önce meydana gelirler. Meyvelerin üzeri tüylü olup, sarımsı-turuncu renkte eriksidir. **Zerdali** olarak da bilinir.

Kayısı Bahçesi Kurulmasında

Dikkat Edilecek Hususlar

a) **Yön ve yöre:** Kayısı kaynak îtibâriyle dağlık bölgelerden geldiğinden veya ayrıca kazık kök yapısına sâhib olduklarından yamaçlarda meyil derecesi % 3 ile % 20 olan yerlerde rahatlıkla yetişebilmektedir. Ayrıca bol ışık ve güneş istediğinden güney yamaçlar tercih edilmeli, hâkim rüzgar istikametleri dikkate alınmalıdır.

b) **Toprak derinliği ve toprak vasfı:** Kayısı soğuk ve derin ağır topraklarda daha iyi netice vermekte, kökler boğulmak suretiyle zamk çıkarmaktadır. Bu sebeple kumlu, tınlı, iyi hava alabilen humus ve kireççe zengin (marınlı topraklar) kayısı bahçesi için ideal topraklardır.

c) **Taban altı suyu:** Kayısı ağacının en çok etkilendiği husus taban altı suyunun toprak yüzeyine yakın oluşudur. Bu bakımdan taban altı suyu yüksek olan yerlerde asla kayısı bahçesi kurulmamalıdır.

Kayısı bahçesi tesis edilecek yerin yol durumu, pazara yakınlığı ve uzaklığı, ayrıca iç ve dış pazara istek çeşitleri de dikkate alınmalıdır.

Dikime Hazırlık

A. **Dikim sahalarının hazırlanması:** Daha iyi bir kayısı bahçesi tesisi için, dikim sahalarının ilkbaharda krizma edilmek suretiyle toprak sonbahara kadar dinlenmeye terk edilmelidir.

B. **Dikim şekli ve mesâfeleri:**

1. Kare şekli dikim (sıra arası sıra üzeri birbirine eşit),

2. Dikdörtgen şekli dikim (sıra arası sıra üstünden daha geniş),

3. Üçgen şeklinde dikim (birim sahaya çok fidan dikmek için, ayrıca meyilli yerler için),

4. Satranç şeklinde dikim.

Dikim mesâfeleri: Toprağa, çeşide ve dikim şekillerine göre değişebilmektedir. Dikdörtgen dikimde sıra arası 10,12 m, sıra üzeri ise 8-10 m olmalıdır. Mümbit topraklarda ise bu mesafeler daha dar, fakir ve kurak topraklarda ise daha geniş tutulabilmektedir. Sofralık çeşitlerde ise dikdörtgen dikimde 8x10 m olmalıdır. Mümbit topraklarda ise bu mesâfeler daha dar, fakir ve kurak topraklarda ise daha geniş tutulabilmektedir. Sofralık çeşitlerde ise dikdörtgen dikimde 8x10 m_2, 8x8 m_2 olabilmektedir.

C. **Fidan çukurunun açılması:** Çukurun büyüklüğü muhtelif fidan türüne, toprağına göre değişmektedir. Kayısı için 60 cm uzunluğunda ve 60 cm derinliğinde bir çukurun açılması gerekir. Dikkat edilecek husus çukur açılırken ilk 30 cm'lik üst toprağı bir tarafa, sonra gelen 30 cm'lik alt toprağın ayrı olarak bir tarafa konulmasıdır.

D. **Çukurun gübrelenmesi:** Fidan dikimi için en ideal gübre yanmış hayvan gübresidir. Dikimden önce iki kürek toprak, bir kürek yanmış hayvan gübresi karıştırılarak harç yapılır. Bu gübre kullanıldığı takdirde ilk iki yıl kimyevî gübre verilmemesi, fidan gelişmesi yönünden daha iyi olmaktadır.

E. **Hereklerin dikilmesi:** Rüzgârlı mıntıkalarda yeni dikilen fidanların kuvvetli kök teşekkülü ile sağlam bir gövde temin edilinceye kadar fidanın sallanmaması için dikimle beraber herek kullanılır.

F. **Dekara dikilecek fidan sayısı:** Dikimin şekillerine ve mesâfeye göre 10-15 arasında değişmektedir. Genel olarak dekara dikilecek fidan sayısında şu formül kullanılır:

$$F = \frac{1000}{\text{Sıra arası} \times \text{Sıra üzeri}}$$

Fidanın Dikilmesi

Fidan dikiminde şu hususlara dikkat edilmelidir:

1. Çukur açılırken ilk 30 cm'lik toprağı ayrı bir yere, son 30 cm'lik kısımı ayrı bir yere koymak.

2. Hereği fidandan evvel dikmek.

3. Dikim anında toprağı ayakla bastırarak fidanın toprakla temâsını sağlamak.

4. Aşı yerinin muhakkak toprak üzerinde kalmasını temin etmek, fidanı derin dikmemek.

5. Fidana can suyu vermek.

6. Fidanı hereğe oynak bir şekilde bağlamak.

Yetişmiş kayısı Bahçesinin Bakımı

Meyvecilikte devamlı ve kaliteli mahsul alınabilmesi için bahçelerin bakımının en iyi şekilde yapılması gerekir.

A. **Toprak işleme:** Kayısı bahçelerinde toprak işleme birincisi ilkbaharda sürülmek suretiyle otlar toprağa gömülür. İkincisinde sonbaharda yaprak dökümünden sonra yaprakların sürülerek toprağa gömülmesi faydalı olmaktadır.

B. **Budama:** Kayısıları budama ilkbaharda ve sonbaharda ilâçlama öncesi kuru dalların ayıklanması en uygun budama şekli olmaktadır.

C. **Gübreleme:** Kayısı bahçesi için her üç yılda bir, bir dönüme 3 ton hesabı ile çiftlik gübresi verilmesi en uygun şeklidir. Ayrıca ticârî gübrelerden de her yıl ağaç başına her yaşı için 100 gr hesabı ile gübre verilmesi faydalı olur.

D. **Sulama:** Kayısı ağacı suyu sevmemekle beraber kurak ve sıcak geçen mevsimlerde sulamaya ihtiyaç göstermektedir. 3-5 defa kayısıya su verilmesi âdet hâline gelmiştir. Bu sulamaların zamanı ise: 1. sulama çağala devresi, 2. sulama hasattan 15 gün önce, 3. sulama hasattan sonra, 4. sulama ağustos ayında, 5. sulama eylül ayında yapılmaktadır.

E. **Mücâdele:**

1. Sonbaharda yaprakların dökümünü müteakip % 2'lik bordo bulamacı göztaşı kireç (yapılması önemlidir) veya hazır bakırlı ilâçlardan % 0,8'lik dozu ile ağaçlar iyice ilâçlanmalıdır.

2. İkinci ilâçlama ilkbaharda gözler kabardığında (pembe tomurcuk devresi) % 1'lik bordo bulamacı veya hazır bakırlı ilâçlardan birini % 4'lük (100 litreye 400 gram) dozu ile bu dönemde tomurcuk tırtılı(tortor için) Lebaycide (100 litreye 150 gram) veya % 0,2'lik Gusathion Wp. 25'lik ilâçlardan biri karıştırılır. (100 litreye 200 gr) Ağaçlar ilâçlanır.

3. Üçüncü ilâçlama ağaçlar tam çiçekteyken yapılır. 100 litre suya banlate 60 gr veya derosel 75 gr ilâçlardan birisi atılır.

4. Dördüncü ilâçlama ise meyve zeytin çekirdeği kadar olunca yapılır. Bunlar için kış ilâçlaması daha etkili olmaktadır. Gözler kabarmadan şubat başında kış ilâcı Winter-Vas sarı renkli 100 litre suya 6-7 kg hesabı ile atılmaktadır. Kış ilâçlaması 2 veya 3 yılda bir yapılmalıdır.

Kayısı yaprağı bakımından eriğe, meyvesi bakımından şeftaliye benzediğinden şeftali ve erik ağaçlarına aşılanabilir.

Başlıca kayısı çeşitleri şunlardır: Şekerpare, Turfanda, İmrahor, Şam, Kurukabuk, Çöloğlu vs.

Kullanıldığı Yerler

Meyveleri, çekirdekleri ve yaprakları kullanılır. Çekirdeklerinden yağ elde edilir. Etli meyvesi şeker, organik asitler ve C vitamini ihtivâ etmesi bakımından önemlidir.

Kayısı eskiden beri Anadolu'da yetiştirilmektedir. Meyvelerinin kolaylıkla kuruması, muhafazasının ve paketlenmesinin kolay olması dolayısıyla beslenmede önemli rol oynar. Çekirdek içinden elde edilen yağ badem yağı yerine, yaprakları derelerde balıkları sersemleterek tutmak için kullanılır. Burada yapraklarda bulunan amygdalin maddesinin rolü önemlidir.

KAYIŞKIRAN (Ononis spinosa);

Alm. *Hauhechel (f),* **Fr.** *Bugrane, arrète-boeuf (m),* **İng.** *Tallrest, restharrou.* **Familyası:** Baklagiller (Leguminosae), **Türkiye'de yetiştiği yerler: A**nadolu.

Haziran, ağustos ayları arasında pembemsi renkli çiçekler açan, 30-60 cm boyunda çok yıllık dikenli bitki. Yol kenarlarında boş tarlalarda rastlanır. Gövdeleri odunlu, yatık, yer yer kırmızımsı renkli ve tüylüdür. Meyveleri sarımtrak, esmer renkli ve fasulyeye benzer.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin ilkbahar ve sonbaharda çıkarılıp kurutulan kökleri kullanılır. Köklerde

uçucu ve sâbit yağ, tanen şekerleri, zamk, ononin ve spinosin vardır. İdrar söktürücü ve terletici tesirinden dolayı çayı kullanılır. Halk arasında deri hastalıklarına ve romatizmaya karşı da faydalanılmaktadır.

KAYMAKAM;

ilçelerde bulunan en büyük mülki âmir. Arapça "vekil" demektir. Osmanlılarda, sadrazam, hükümet merkezinden ayrıldığı zaman kendisine kubbe vezirlerinden "vezir-i sâni" vekâlet eder, bu vekâleti müddetince ona "kaymakam paşa" veya sâdece "kaymakam" denildiği gibi "kaymakam-ı rıkâb-ı hümâyûn" veya "kaymakam-ı âsitâne-i seâdet" de denirdi. Kaymakam paşalar, vekâleti müddetince asıl gibi hareket eder, sadrazamın bütün salâhiyetlerini (yetkilerini) kullanırdı. Yalnız, seferin olduğu ve ordunun bulunduğu bölge, yetkisi dışında kalırdı. Buralardaki ilgili hüküm ve beratları veremezdi; bunların verilmesi doğrudan doğruya pâdişaha ve sadrâzama âitti. Yabancılarla ilgili işlere de sadrazam bakardı.

Pâdişahlar sefer yerlerine sadrazamı gönderdikleri zaman merkezde sadrazama vekâlet edecek ve pâdişahla olan irtibâtı sağlayacak bir memura ihtiyaç hâsıl oldu. Bu makama sadrazamın itimat ettiği kimsenin tâyin olması gelenek hâline gelmişti. Göreve getirilen vezir, sadrazam ile birlikte padişah tarafından kabul olunur. Kendisine samur kürk giydirilerek memuriyeti îlân edilirdi. Ayrıca, pâdişah Edirne'de olursa, İstanbul'a kaymakam veya muhâfız tâyin ederdi.

Kaymakamın başkanlığında toplanan dîvâna "kaymakam dîvânı" denirdi. Kaymakamlar, sadrazam gibi dîvân günlerinde evlerinde dîvân kurarlardı. Dîvâna katılan vezirlerle, kazaskerler, şıkk-ı evvel defterdarı, nişancı ve reis-ül küttâb, ordu ile birlikte gittiklerinden kaymakamın kurduğu dîvânda İstanbul kâdısı, şıkk-ı sâni ve sâlis deftardârları ile nişancı ve reis-ül küttap vekilleri bulunurdu.

Çarşamba dîvânına ise, İstanbul kâdısından başka Galata, Üsküdar ve havass-ı Kostaniyye kâdıları ile sekbanbaşı gelir, fakat sekbanbaşı yeniçeri ağasının vekili olarak fazla kalmayıp geri dönerdi Cumâ dîvânına yalnız sekbanbaşı gelmezdi.

Kaymakam paşaların kendine mahsus kıyâfetleri vardı. Kaymakamlar, sadrazam gibi zaman zaman gezerek eşyâ fiyatlarını kontrol ederler, narha riâyet edilip edilmediğine bakarlar ve yine sadrazam gibi tersâneye gidip bahriye işlerini teftiş ederlerdi.

Osmanlı ordusunda, bugünkü yarbay karşılığında olan rütbeye de kaymakam denirdi.

Günümüzde kaymakam, idârî birimlerden ilçelerin en büyük mülki âmiri için kullanılan bir ünvandır. İlçede hiyerarşik üst olduğundan idârî şube başkanları ile âmirlerin birinci derecede, diğer memurların ikinci derecede sicil âmiridir. İlçe memurlarının çalışmalarını devamlı kontrol altında bulundurur, teşkilâtın düzgün çalışması için denetimler yapar. Vâlinin tâlimât ve emirlerini yerine getirdiği gibi kânun, tüzük, yönetmelik, hükümet kararlarının yayını, îlânı ve takibi kaymakamın vazifeleri arasındadır. İdârenin ve zâbıtanın âmiri durumunda olan kaymakam, ilçe hudutları içinde huzuru, asayişi sağlamakla da görevlidir. Bunun için adlî ve zâbıta kolluk kuvvetlerini kullanır. Köylerin mâlî işleri ile yakından alâkâdâr olur. Muhtarların uygunsuz kararlarını bozma, köy ihtiyar heyetlerine yol gösterme, vazifesini yapmayan muhtarlara îkazda bulunma selahiyetleri de vardır.

Kaymakam devlet temsilcisi olmayıp, devlet memuru durumundadır. Vâlilerin devlet mallarını idâre ve bunlarda tasarrufta bulunma, devlet namına sözleşme yapma yetkileri Kaymakamlarda yoktur. Kaymakamlar vâlilerin emrinde olup bu bakımdan ilçeye âit bütün işleri ona yazarlar. Bununla birlikte kaymakamlar ilçelerdeki askerî ve adlî makamları denetleyemezler. Çünkü bu kurumlar onun denetim ve kontrolu dışındadır. Ancak Kaymakamlar adlî ve askerlik şubelerinden gerekli gördüğü konularda bilgi istiyebilir.

KAYNAK;

Alm. *Schweissung (f), (Zusammen-) Schweissen (n),* **Fr.** *Soudure (f), soudage (m),* **İng.** *Welding.* Kimyâsal yapıları, birbirinin aynı veya az farklı olan iki malzemenin ısı, basınç veya her ikisinin de etkisiyle çözülemeyecek şekilde birleştirilmesi işlemi.

Parçaların birleştirilecek kısımları uygulanan ısı ve basınç etkisiyle birbirine karışır. Bu etkilerin kaldırılmasıyla tekrar katılaşan parçalar malzemeye bağlı olarak birleştirilmiş olur.Kaynak işlemi, demir şeritlerin ısıtılıp, birlikte dövülerek birleştirildiği eski kılıç yapım şeklinden gelişerek, bugün metalurji, fizik, kimya, elektronik ve kuantum mekaniğini ilgilendiren bir teknik hâline gelmiştir.

Bugün kullanılan kaynaklar, kaynak işleminde ısı veya basınç etkisinin esas rolü oynamasına bağlı olarak basınç ve ergitme kaynakları olarak iki ana gruba ayrılır. Basınç kaynaklarında basınç, bağlantının birleştirilmesinde esas etki olarak kullanılır. Bu tip kaynak işleminde soğuk basınç kaynağı dışında bağlantıya yardımcı olarak ısı etkisiyle de tatbik edilir. Ergitme kaynaklarında parçalar ısı

etkisiyle birleşecek kısımlardan eriyip birbirine karışarak birleşir. Bu tip kaynakta çoğu zaman birleştirilecek parçaların malzemesinde mamül bir dolgu metali kaynak işlemine yardımcı olarak eritilerek kaynak yerine tatbik edilir.

A. Basınç Kaynakları

Kaynak işleminde parçaların birbirine bastırılmasından doğan mekanik etki esas rolü oynar. Başlıca türleri şunlardır:

1. Ocak kaynağı: Kaynak sıcaklığına kadar ısıtılan parçalar üstüste konularak dövülür. Böylece birleşmeleri sağlanır.

2. Gaz basınç kaynağı: Asetilen, propan, hidrojen veya benzeri bir yanıcı gaz oksijen yardımıyla yakılarak istenilen kaynak ısısı elde edilir. Gazların her ikisi de tüplerden alınır. Kaynağın şekline ve kaynak yapılacak yüzeylerin cinsi ve kalınlığına göre hamlaçta gerekli olan ayarlamalar yapılır. Bu şekilde elde edilen sıcaklık 3000 dereceyi bulur. Bağlantının sağlanması için gerekli basınç kaynak ısısı ile ters orantılı olarak değişir.

3. Elektrik direnç kaynağı: Bu metotta elektrik akımının, geçtiği iletkeni ısıtma etkisinden yararlanılır. Bu ısınma kesite, malzemenin özgül direncine ve akım şiddetine bağlıdır. Kaynak şekline göre şu türleri vardır:

a. Alın kaynağı: Kaynak yapılacak parçalar, bir transformatörün sekonder sargısının uçları ile birleştirilmiş iki çene arasına alınır. Akım geçince parçalar ısınır. Isınan parçaların üzerine basınç uygulanarak bağlantı sağlanır. Bu tip kaynak daha çok çelik profillerin uçlarının birbirine kaynak edilmesinde kullanılır.

b. Nokta kaynağı: İnce saç levhaların birbirlerine kaynak edilmesinde kullanılır. Taşıt, uçak ve hafif yapı konstrüksiyonlarda seri imalatta çok yaygın olarak kullanılır. Transformatörün uçları arasına bağlanmış iki bakır çubuk elektrot arasında kuvvet altında ve elektrik akımının sağladığı ısı etkisiyle parçalar birbirlerine nokta şeklinde kaynak edilmiş olur. Elektrotlar mekanik, hidrolik ve pnömatik olarak bastırılarak saçların birbirlerine iyi bir şekilde teması sağlanır.

c. Dikiş kaynağı: Saç konstrüksiyonlarda kaynak bağlantısında sızdırmazlık gerekiyorsa kullanılır. Meselâ depo ve yakıt tanklarının konstrüksiyonunda saç parçalar su ile soğutulan yuvarlak makara şeklindeki elektrotlar arasından geçirilerek sürekli kaynak dikişi yapılması sağlanır.

d. **Boruların direnç kaynağı:** Boru yapımında kullanılır. Malzeme profil haddelerinden geçerek yarık bir boru şeklini aldıktan sonra ek yeri doğrudan akım verilerek ısıtılır. Baskı makaralarının arasından geçirilen boru basınç altında ek yeri boyunca kaynak edilmiş olur.

4. İndüksiyon kaynağı: Özellikle modern boru îmâlinde kullanılan bu metodda boru bir bobin içinden geçirilir. Bobinin hasıl ettiği indüksiyon akımları ile boru ısınarak baskı makaralarının arasından geçerken ek yerinden kaynak edilir.

5. Termit kaynağı: Parçaların kaynak uçları demir oksit alüminyum tozu içine gömülür ve birbirine bastırılır. Karışım tutuşturulduğu zaman gayet kuvvetli ekzoterm kimyevi reaksiyon başlar. Reaksiyon bir defa başlatıldıktan sonra koruyucu baryum süper oksit tozu altında kendi kendine devam eder. Meydana gelen eriyiğin sıcaklığı 3000 dereceyi bulur. Kaynak uçları yeteri kadar ısındıktan sonra birbirine bastırılarak kaynak bağlantısı sağlanır. Çok eskiden beri rayların birleştirilmesinde kullanılır.

6. **Sürtünme kaynağı:** Profil, mil, boru gibi parçaların dönel simetrik olan uçlarının kaynağında geniş ölçüde kullanılır. Parçaların biri sabit tutulur. Diğeri döndürülerek eksenel yönde sabit parçaya bastırılır. Sürtünmeden doğan ısıdan kaynak sıcaklığı hâsıl olunca, basınç arttırılarak kaynak bağlantısı sağlanır.

7. Ses üstü kaynağı: Bu kaynak türünde ses üstü titreşimlerinin çok yüksek enerjilerinden faydalanılarak kaynak bölgesinde bölgesel bir ısınma sağlanır. Birbirine bastırılan yüzeyler özel bir cihazla elde edilerek elektrodlar arasından geçirilen ses üstü dalgaların hâsıl ettiği ısı yardımıyla kaynak edilmiş olur.

8. Patlama kaynağı: Üstüste bindirilen saç levhaların kaynağında kullanılır. Patlayıcı bir maddenin patlama etkisiyle saç yüzeyleri birbirine çarptırılır. Hâsıl olan ısı ve basınç yardımı ile kaynak yapılmış olur.

9. **Soğuk basınç kaynağı:** Daha çok plastik malzemelerin kaynağında kullanılır. Isı verilmemesine rağmen gereken basınç daha büyüktür. Bağlantı yüzeylerinin birbirine kuvvetle bastırılması ile basınç bölgesinde malzeme kristalleri, çözülüp yeniden hasıl olarak bağlantıyı sağlarlar. Alın, nokta veya dikiş şeklinde gerçekleştirilebilir.

B. Ergitme Kaynakları

Bu kaynaklarda kaynatılacak parçalara basınç yapılmaz. Bağlantı yüzeyleri tatbik edilen ısı etkisiyle ergitilip birbirine karışarak veya parçalar arasındaki boşluk, kendi cinsinden ergitilmiş bir dolgu maddesi ile doldurularak bağlantı sağlanır. Başlıca türleri şunlardır:

1. Gaz eritme kaynağı: Oksi-asetilen kaynağı da denilir. Yanıcı gaz olarak kullanılan asetilen hamlaçta oksijen ile birleşerek yakılır. Elde edilen ısı ile, yanyana getirilen parçaların kaynak yüzeyleri ve aynı malzemeden mamül bir elektrod dolgu metali olarak eritilerek kaynak bağlantısı sağlanır. Kaynak sırasında parçalara kuvvet uygulanması söz konusu değildir. Asetilen alevi ile ulaşılan kaynak sıcaklığı 3200 derece olup, bâzı özel haller hariç bütün metallerin kaynağı için yeterlidir.

2. Elektrik ark kaynağı: Meydana getirilen elektrik arkının, ısı etkisinden yararlanarak malzemenin kaynak edilen bölgesinin erimesi sağlanır. Elektrik arkı elektrot ile parça arasında veya çift elektrot kullanıldığında elektrodlar arasında meydana getirilir. Kaynakta dolgu malzemesi olarak kullanılan çubuk, elektrot vazifesi görebileceği gibi, ayrıca bağımsız bir çubuk bu amaç için eritilebilir. Bu tip kaynakta sıcaklık çok yüksek olması sebebiyle metalin yanmaması için kaynağın atmosfer etkisinden korunması gerekir. Bu korunmanın şekline, kaynağın atmosferle irtibatının engellenmesine göre açık veya kapalı ark kaynakları olarak iki gruba ayrılır:

a. **Açık ark kaynağı:**

1) **Karbon elektrot ile ark kaynağı:** Bu tip kaynakta ark, karbon elektrot ile parça arasında (tek karbon elektrotlu ark kaynağı) veya iki karbon elektrot arasında (iki karbon elektrotlu ark kaynağı) teşekkül ettirilir. Arkın teşkili için doğru akım kullanılır. Bu tip kaynakta genellikle kaynak dikişini doldurmak üzere bir tel şeklinde kaynak malzemesi eritilir. Karbon elektrotun yanmasından dolayı kaynak bölgesinde CO ve CO_2 gazları oksitlenmeyi bir miktar önlemesine karşılık atmosferin etkisi tam olarak önlenemediğinden kaynak kalitesi düşüktür.

2) **Metal elektrot ile ark kaynağı:** Ark, çubuk şeklindeki madenî elektrot ile parça arasında teşkil edilir. Elektrot arkın hasıl ettiği ısı sebebiyle eriyerek kaynak dikişini doldurur. Elektrot kaynak edilen malzeme özelliklerinde seçilir. Elektrotlar genellikle kaynağı atmosfer tesirinden koruyacak şekilde özel bir manto malzemesiyle kaplıdır. Kaynak sırasında bu manto eriyerek ergimiş kaynak malzemesi üstünde bir tabaka teşkil ederek atmosfer etkisini önler. Bu tip kaynak en yaygın kullanılan kaynak metodudur.

b. Kapalı ark kaynağı:

Açık ark kaynaklarıyla mantolu metal elektrot kullanılsa bile havadaki oksijen ve azotun kaynak dikişine etkileri dolayısıyla kaliteli kaynak yapılmaz. Bunun için kaynak dikişinin atmosfer ile irtibatının kesilmesi için kapalı ark kaynağı usûlleri geliştirilmiştir.

1) Koruyucu gaz kaynağı: Bu usûlde kaynak dikişine hidrojen, argon, helyum, karbondioksit gazlarından biri devamlı olarak gönderilerek havanın kaynak yerinden tamamen uzaklaşması sağlanır. Karbondioksit ile koruyucu gaz kaynağında eriyen tel elektrotlar kullanılmasına karşılık diğer usullerde erimeyen wolfram elektrotlar kullanılır. Gaz, elektrot muhafazasının içinden kaynak dikişine püskürtülür. İstenildiğinde kaynak işleminde eriyen bir kaynak teli dolgu metali olarak kullanılabilir.

2) Toz altı kaynağı: Bu tip kaynakta kaynak işlemi çıplak elektrotla özel bir kaynak tozunun altında gerçekleştirilir. Kaynak dikişinin üzerine serilmiş olan toz atmosfer ile teması önler. Metod, otomatik kaynak techizatı ile de uygulanabilir. Bütün çelik işleyen endüstride, gemi, basınçlı kap ve boru imalinde geniş ölçüde kullanılmaktadır.

3) Elektron akım kaynağı: Elektron kaynağı, anoda göre çok düşük potansiyelde bir katottan yayılan elektronlardan elde edilen elektron demetinin yüksek enerji yoğunluğundan faydalanarak yapılır. Tungsten katottan yayılan elektronlar daire şeklindeki anodun içinden geçerek bir elektromanyetik sargı yardımıyla odaklanıp parça üzerine gönderilir. 2 mm, 20 cm arasında ayarlanabilen odak noktasında 3.000-10.000 °C arası elde edilen çok yüksek sıcaklıkla 20 cm'ye kadar kalınlıkta her türlü metalin (molibden, wolfram, titan, alaşımlı çelikler, gibi) kaynağı mümkündür. Metod kesme ve delme işleminde kullanılır. Fakat bu çeşit kaynağın en büyük mahzuru kaynak işleminin vakum odasında yapma mecburiyetidir.

4**. Plazma kaynağı:** Çok yüksek sıcaklığa çıkarılmış olan gazların iyonizasyonundan faydalanılır. Elektrot olarak yanmayan tunsgten elektrot kullanılır. Hamlaç içinde akan asal gaz elektrodun hemen altındaki dar bir memeden geçerken büzülüp hızlanır. Bu şekilde çok yüksek sıcaklıklara çıkan (15.000-18.000 °C) gaz hüzmesi malzeme üzerine geldiğinde onu ergiterek kaynaklar.

5. **Lazer kaynağı:** Lazerin geliştirilmesinden sonra kaynak alanında da kullanılabilmesi için

araştırmalar yapıldı. İlk defa yakut kristal ile yoğunlaştırılan ışık hüzmesi kullanılan lazerler birkaç mikron kalınlığındaki mikrominyatür parçaların kaynağında, elektronik aletlerin yapımında kullanıldı. Son yıllarda sürekli ışın demeti üreten çok güçlü bir lazer türü olan karbondioksit lazeriyle çok yüksek güç ve sıcaklıklara çıkılabilmektedir. Lazer kaynağında ışın demetinin odak noktası ayarlanarak bir kaç mikrondan 20-30 cm kalınlığına kadar parçalar yüksek hızlarda (1-2 m/dak.) kaynaklayabilir. (Bkz. Lazer)

KAYNAMA;

Alm. *Sieden Kochen (n),* **Fr.** *Ebullition (f),* **İng.** *Boilling.* Sıvı halden buhar hâle geçiş olayı. Bu ise sıvının buhar basıncının, sıvı üzerindeki atmosfer basıncına eşit veya ondan daha büyük olması ile olur.

Bir sıvının normal kaynama noktası, sıvının maksimum buhar basıncının normal şartlardaki atmosfer basıncına yâni 760 milimetrelik cıva basıncına eşit olduğu sıcaklıktır. Sıvı üzerindeki basınç değiştiğinde, söz konusu sıvıya ilişkin sıcaklık ve buhar basıncı bağıntısına göre gerçek kaynama noktası da değişir. Meselâ normal olarak 100 °C'de kaynayan su, basınç 17 milimetreye indirildiğinde oda sıcaklığında kaynar. Sıvıda bir katı eritilirse veya içine daha az uçucu başka bir sıvı karıştırılırsa kaynama noktası daha yüksek bir değere çıkar.

Sıcaklığı kaynama noktasına ulaşan bir sıvının hemen kaynamaya başlaması gerekmez. Tamâmen hareketsiz tutulur ve ayrıca da üstü ince bir yağ tabakasıyla örtülürse su, kaynama noktasının üstündeki sıcaklıklara kadar çıkarılabilir. Daha da ısıtılırsa patlamaya yakın bir şiddetle âniden kaynar ve daha sonra gerçek kaynama noktasına döner.

KAYNANADİLİ (Opuntia ficus-indica);

Alm. *Feigen-Opuntie (f),* **Fr.** Figuier d'Inde cactus (m), **İng.** *Cactus, Indian fig.* **Familyası:** Kaktüsgiller (Cactacea), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Güney Anadolu ve Ege'de kurak ve sıcak bölgelerde yetişen etli gövdeli, dikenli, otsu veya odunsu bitkiler. Genel yayılma alanı Amerika'nın çöl veya yarı çöl bölgeleridir. Memleketimizde de tabiî olarak yabanîleşmiş olmakla beraber bahçelerde de yetiştirilir. **Kullanıldığı yerler:** Meyveleri dikenlidir. Dikenli kısmından ayrıldıktan sonra iç kısmı yenir. Tadı tatlıdır. Frenk inciri veya Kilis inciri olarak da bilinir.

KAYSERİ;

İlin Kimliği

Nüfûsu : 943.484

Yüzölçümü : 16.917 km^2

İlçeleri: : Kocasinan, Melikgazi, Akkışla, Bünyan, Develi, Felahiye, Hacılar, İncesu, Özvatan, Pınarbaşı, Sarıoğlan, Sarız, Talaz, Tomarza, Yahyalı, Yeşilhisar.

İç Anadolu'nun orta Kızılırmak bölümünde, Erciyas Dağının eteklerinde şirin ve modern bir il. Kuzey ve kuzeybatıda Yozgat, Kuzey ve kuzeydoğuda Sivas, doğuda Kahramanmaraş, güneyde Adana, güneybatıda Niğde, batıda ise Nevşehir illeriyle çevrilidir. 34°56' ve 36°59' doğu boylamları ile 37° 45' ve 38° 18' kuzey enlemleri arasında yer alır.

Târih ve kültür zenginliği yanında ileri bir sanâyi merkezi olan Kayseri'nin pastırması ve Bünyan halısı dünyâca meşhurdur. Trafik numarası38'dir.

Kayseri'nin eski ismi "Mazaka" bilâhare "Evsebia" (Evsebela) idi. Bu kent Roma İmparatorluğunun eline geçince İmparator Tibetius bu kenti îmâr etti. Üvey babası ve selefi Augustus'un hâtırasına Lâtince "imparator şehri" mânâsına gelen "Caesarea" dendi. Zamanla "Kaysera" olarak anıldı. Türkler bu şehri fethedince "Kayseri" ismi ile anılmıştır. Araplar "Kaysariye" şeklinde kullanmışlardır.

Târihi

Kayseri çok eski bir yerleşim merkezidir. Anadolu'da ilk siyasî birliği kuran Hititler bu bölgeye hâkim olmuşlardır. Kayseri yakınlarında bulunan "Kültepe" ve "Karahöyük"te M.Ö. 15. asra âit Asur ve Hitit kitâbe ve sanat eserleri bulunmuştur.

Babillilerin zaman zaman bu bölgeye nüfuzları uzamıştır. Frikya ve Lidyalılar ise bu bölgeye hâkim olamamışlardır. Asurlulardan sonra M.Ö. 6. asırda Persler bölgeyi istilâ etmişlerdir. M.Ö. 380 tarihlerinde Kayseri civârında Kapadokya Krallığı kurulmuştur. M.Ö. 4. asır sonlarında İskender'e, ölümünden sonra Selevkos (Asya) İmparatorluğuna tâbi olmuştur. M.Ö. 1. asırda RomaİmparatorluğuBirliğine katılmıştır. M.S. 17'de birlik dağılınca Roma İmparatorluğunun vilâyeti hâline geldi.

Kapadokya Krallığı 15 kral ile 400 sene devam etmiştir.

Kapadokya Krallığı zamanında Kayseri'nin güney batısında "Evsobia" veya "Mazaca" denilen şehir bulunuyordu. Romalılar zamanında Kayseri'yi diğer "Caesered"lardan ayırmak için "Caesered Mazaca" denmiştir. M.Ö. 77'de Ermeni Derebeyi Tigran Kayseri'yi âni bir baskınla yağma etti. M.S. 260 yılında Sâsânî Şahı Şahpur, Kayseri'yi yağma edip 12.000 Yahûdîyi öldürmüştür. O târihlerde Kayseri dünyânın sayılı büyük şehirlerinden olup nüfûsu 400.000'i aşıyordu.

M.S. 395'te Romaİmparatorluğu ikiye bölününce bu bölge (Kapadokya) Anadolu'nun diğer bölgeleri gibi Doğu Roma(Bizans)nın payına düşmüştür. Hıristiyanlık yayılırken Kayseri bu dinin en büyük merkezlerinden biriydi.

M.S. 6. asırda İmparator Justinianus, Kayseri'yi surlarla çevirdi ve bâzı îmâr faaliyetlerinde bulundu. Emevîler zamanında 690, 726, 729 ve 732'de İslâm orduları Halife Abdülmelik, Mesleme, Said ibni Hişam ve Süleyman ibni Hişam Kayseri'yi dört defa fethettiler. Fakat yeniden Bizans'ın eline geçti. Türkler Kayseri'yi Malazgirt Zaferinden birkaç yıl önce ele geçirmişler, fakat tam olarak 1071 zaferinden sonra hâkimiyet kurmuşlardır. Birinci Süleyman Şah, Kayseri'yi Selçuklu sınırları içine almış ve burası Konya'dan sonra Selçuklu Devletinin ikinci büyük şehri haline gelmiştir. 1071'den bu yana Kayseri devamlı Türk olarak kalmış muhtelif Türk devlet veya beyliklerinin hâkimiyetinde kalmıştır. Hiçbir işgal ve istilâya mâruz kalmamıştır.

Selçuklular devrinde Kayseri, Konya'dan sonra ikinci başkent oldu. Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubât zamanında Kayseri'nin durumu Bizans devrini gerilerde bıraktı. En parlak devrini yaşadı. Selçuklu Türkiye'sinin Konya'dan sonra en önemli şehri Kayseri'ydi. Dünyânın en güzel beldelerinden biri hâline geldi. Şehir birbirinden güzel eserlerle süslendi. Bugün Kayseri'deki eski eserlerin çoğu ve en değerlileri Selçuklu devrinden kalmış olanlardır. Selçuklulardan sonra İlhanlılar bu bölgeye hâkim oldular. 1277'de Mısır-Suriye Türk Memlûk Sultanı Baybars Kayseri'ye geldi, fakat İlhanlılar'dan Kayseri'yi geri alamadı.

On dördüncü asırda Emir Eretna İlhanlıların Anadolu genel vâlisi olarak Kayseri'ye geldi. İlhanlı İmparatorluğu yıkılınca Eratnaoğulları Beyliği kuruldu ve bu beyliğin Sivas'tan sonra ikinci başkentiydi.

Eretnaoğulları'nın yerine geçen Kadı Burhaneddin'in hâkimiyeti uzun sürmedi. Şehir 1398'de Sultan Yıldırım Bâyezît tarafından fethedilip, Osmanlı Devletine katıldı. Fakat dört sene sonra 1402'de Timur ile yapılan Ankara Savaşından sonra Kayseri'yi Karamanoğulları ele geçirdi. Bir müddet sonra Kayseri'yi Maraş'ta bulunan Dulkadiroğulları Türk Beyliğine bıraktı. Karamanoğulları, Kayseri'yi Dulkadiroğulları Türk Beyliğinden geri alınca, Sultan İkinci Murad Hân 1436'da Kayseri'yi yeniden alarak Dulkadiroğulları Beyliğine verdi. (İkinci Murâd'ın anası Dulkadiroğulları Beyi'nin kızı idi.) Bir müddet sonra Karamanoğulları Beyliği Kayseri'yi yeniden ele geçirdi. Memlûklar bir ara Kayseri'yi kuşattılar fakat alamadılar. 1508'de Şah İsmail Kayseri'ye geldi fakat kısa bir müddet sonra geri çekildi.

Karamanoğulları Beyliği Osmanlı Devletine katıldığı için Kayseri, Dulkadiroğulları Beyliğinin idâresindeydi.

Yavuz Sultan Selim Han 1515'te Kayseri'yi OsmanlıDevletine katınca Karaman (Konya) eyâletinin (beylerbeyliğinin) yedi sancağından (vilâyetinden) birinin merkezi oldu. 1825'te Kayseri'nin şehir nüfûsu 100.000 idi. Tanzimattan sonra Ankara eyaletinin (vilayetinin) beş sancağından biri oldu, üç kazası vardı. Cumhuriyet devrinde bütün sancaklara (mutasarrıflıklara) "vilayet-il" denilince Kayseri vilâyet oldu. "Kaysarîye" ismi (Kayseri)ye çevrildi.

Fizikî Yapı

Kayseri il topraklarının % 36'sı dağlar, % 49'u platolar ve % 15'i ovalarla kaplıdır.

Kayseri'nin sembolü olan Erciyes Dağı tahminen on beş milyon sene önce teşekkül etmiştir. İç Anadolu'nun en yüksek dağıdır. Doruklarında kar eksik olmaz.

Dağları: Kayseri ili dağlık bir bölgedir. İç Anadolunun en yüksek dağı olan Erciyes Dağı il merkezinin güneybatısından ovaların yanından birdenbire yükselen muazzam bir dağ kütlesidir. Zirvesi uzaktan bir kubbeye benzer. İki zirve vardır. Büyük Erciyes (kuzu yatağı) zirvesi 3917 metredir. Küçük Erciyes zirvesi 3770 metredir. Erciyes kütlesinin çapı 72 km ve 3800 km2lik bir alanı kaplar. İlin kuzey doğusunda Koramaz Dağlarının en yüksek noktası 1907 m ve Hınzır Dağlarının en yüksek noktası 2641 metredir. İlin güneyindeki dağ dizisi Süvegen, Aygörmez, Köşkerli ve Kepekli Dağlarıdır. Bu dağ dizisinin en yüksek yeri Kepekli 2225 metredir.

İlin güneydoğu sınırları üzerindeki sıradağ dizisi, Orta Torosların uzantısıdır. Bu sıradağla Bey Dağ (3075 m), Bakır Dağı (2721 m), Gödeli Dağı (2061 m) ve Soğanlı Dağı (2925 m)dır. Kayseri ve Develi ovalarının çevresinde akarsularla, vâdilerle yarılmış yüksek düzlükler başlıca platoları meydana getirir.

Diğer platolar da Kızılırmak'ın kuzey ve güneyindeki Uzunyayla ve Zamantı yaylalarıdır.

Ovaları: Kayseri ilinin başlıca ovaları Kayseri ve Develi Ovalarıdır. Kayseri Ovası: Erciyes Dağının kuzeyinde 900 km2lik bir ovadır. Kuru tarım ve sebzecilik yapılır. Develi Ovası: Erciyes kütlesinin güneyinde 1000 km2lik bir ovadır. 30x35 km'lik bir alanı kaplar. Denizden yüksekliği 1150 metredir. Ovanın bir çok yeri su ve bataklıklarla kaplıdır. En önemli bataklığı Sultan Sazlığıdır.

Akarsuları: Kayseri ilinin en önemli akarsuları Kızılırmak ve Zamantı Çayıdır. Kızılırmak: Kayseri ili içindeki uzunluğu 120 kilometredir. Sarıoğlan ilçesi yakınlarından Kayseri iline girer. Kayseri Ovasını geçerken Sarmısaklı Suyu ile birleşir ve Beydeğirmeni yakınlarında Kırşehir sınırlarına girer.

Gölleri: Kayseri ilindeki göller sazlık ve bataklık durumundadır. Bunların bir kısmı kurutularak ekim alanları haline getirilmiştir. Başlıca göl ve gölcükler şunlardır:

Tuzla Gölü: Sarıoğlan ilçesinin güneybatısında yer alır. Denizden yüksekliği 1138 m olup yüzölçümü 20 km2dir. Akıntısı yoktur. Durgundur ve tuz miktârı fazladır. Yazın kurur ve tuz elde edilir.

Yay Gölü: Yüzölçümü 20 km2, denizden yüksekliği 1071 metredir. Yazın gölden tuz çıkarılır.

Sultan Sazlığı: Develi'nin güneybatısındadır. Yer yer bataklık ve bataklıklar arasında gölcükler vardır.

Baraj gölleri: İl merkezine 30 km uzaklıkta ve Sarmısaklı Suyu üzerinde kurulan baraj 3 km2 alanı kaplar, sulama işinde kullanılır. Yeşilhisar yakınlarında kurulan Akköy Baraj Gölünün yüzölçümü 1 km2ye yakındır. Sulama maksadıyla kullanılır.

İklim ve Bitki Örtüsü

İklimi: Kayseri ilinde Orta Anadolu'nun sert kara iklimi hüküm sürer. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve kar yağışlı geçer. Ortalama 20 gün kar yağar ve toprak 40 güne yakın karla örtülü kalır. Senelik yağış ortalaması 366 milimetredir. Hava sıcaklığı –32,5°C ile + 40,7°C arasında seyreder.

Bitki örtüsü: Kayseri ve Develi ovaları geniş ekin alanlarıdır. Dağların etekleri bağlık ve bahçeliktir. Ovaları bozkır bitkileri örter. Yüksek yerlerde ormanlar vardır. Ormanlar il topraklarının % 9'una yakın olup, Develi ve Yahyalı'da görülür. İl topraklarının % 39'u ekili-dikili alanlar, % 41'i çayır ve meralarla kaplıdır. % 11'i ise tarıma elverişsiz alanlardır. Tabiî bitki örtüsünün hâkim karakteri "step"tir.

Ekonomi

İç Anadolu Bölgesinin ticâret ve sanâyi merkezidir. Sanâyi geliri tarım gelirini aşmıştır. Karayolları ve Demiryollarının kavşak noktası olan Kayseri önemli bir ticaret merkezidir. Ayrıca tarım sektöründe de önemli yer tutar. Ticâret ve sanâyide hamle yapmış bir ildir. İklim ve arazî şartları sanâyi ve ticâretle uğraşmayı mecbur kılmıştır.

Tarım: İl toprakları tarıma çok elverişlidir. Her tarafında gübreleme ve modern tarım araçları kullanılır. Bâzı yerlerde sulu tarım yapılır. Faal nüfûsun % 25'i tarımla uğraşır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, çavdar, mahlut, baklagiller (nohut, fasulye, mercimek ve burçak), şekerpancarı, patates ve soğandır.

Meyvecilikte oldukça ileridir: Elma, erik, zerdali, kayısı, armut, ceviz, vişne ve üzüm yetişir. Üzümlerden pekmez yapılır. Bu bölgenin razakî, misket, hafızalı ve parmak cinsi üzümleri meşhurdur. Önemli ölçüde sebze de yetişir.

Hayvancılık: Çayır ve meraların çok ve verimli olması hayvancılığın gelişmesini temin etmiştir. Pastırma ve sucuk imâlâthâneleri için dışarıdan da çok miktarda hayvan satın alınır. Sığır, koyun, kılkeçisi ve manda beslenir. Arıcılık gelişmiştir. Tavukçuluk önemli bir yer tutar.

Her sene kesilen 20-30 bin inek (sığır) etinden pastırma ve sucuk yapılır. Pastırma ve sucuk dünyaca meşhurdur. Evliya Çelebi Seyâhatnâmesinde Kayseri için "Melûkat ve îmâlât-ı has beyaz ekmeği, lavaşa yufkası, katmerli böreği, matbah baharlı böreği, lâhm-ı kadit namı ile şöhret bulan kimyonlu sığır pastırması ve miskli et sucuğu hiçbir yerde yoktur. İstanbul'a hediye olarak gider." demektedir. Kayseri'de yüzlerce sucuk ve pastırma imâlâthânesi bulunur. Kayseri pastırmasının 20 çeşidi vardır: Sırttan yapılan Kuşgömü, Sağrıdan çıkarılan Dilme, Şekerpâre, Eğrice, omuz kısmından yapılan Mehle ve sırttan yapılan Arka Sırt en meşhurlarıdır.

Ormancılık: Orman bakımından zengin değildir. İl topraklarının % 4'ü ormanlarla kaplıdır. Orman genişliği 70 bin hektardır. Ormanlarda yılda 27 bin m3 sanâyi odunu ve 15 bin ster yakacak odun elde edilir.

Mâdencilik: İlde zengin ve çeşitli mâden yatakları vardır. Bunlardan ancak krom, demir, çinko, kurşun, barit ve linyit işletilir.

Sanâyi: Türkiye'nin belli başlı sanâyi merkezlerinden biridir. Demiryolu ve karayolu ağının kavşak noktası olması sanâyinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Türkiye'nin 500 büyük sanâyi kuruluşunun 10 tânesi Kayseri ilindedir. İlde 320 civârında büyük sayılacak sanâyi kuruluşu mevcuttur. Sanâyi kuruluşlarından bâzıları şunlardır: Hava İkmâl Bakım Merkezi, Taksan A.Ş., Şeker Fakbirası, Aspilsan A.Ş., Orta Anadolu Mensucat, Sümerbank Pamuklu Sanâyii, Süntaş A.Ş. As Maksan, Yuvam Maksan, Ulubaş Maksan, Kemsan, Atlantik Halı, Erciyes Boru Sanâyii A.Ş., Çinkur, Lüks Kadife Ticâret ve San. A.Ş., Hema Traktör Sanâyii ve Tic. A.Ş., Sümerbank Bünyan Yünlü Sanâyii, Birlik Mensucat Ticaret ve San. A.Ş., Hes-Hacılar Elektrik Sanâyii ve Tic. A.Ş., Atlas Halıcılık İşletmesi A.Ş., Kayseri Tekstil Fab. A.Ş., Saray Halı A.Ş., Bunlara ilâveten 17 adet dokumu ve iplik fabrikası, 5 makina halı fabrikası, 22 elektrikli fırın îmâlâthânesi, 100'den fazla briket îmâlâthânesi ile traktör, elektrik motoru, hidrolik ve eksantrik pres, hidrofor, kalorifer kazanı vs. îmâl eden fabrika ve atölyeler vardır. Askeriyeye âit tank tâmir fabrikası mevcuttur.

10 Temmuz-10 Ağustos târihleri arasında Kayseri Fuarında bu fabrikaların ürünleri teşhir edilir. Fuar, 300 bin m^2lik sahaya kurulmuştur. Doğunun en büyük fuarıdır. Türkiye'nin en büyük organize sanâyi bölgesi şehre 10 km uzaklıkta 8 milyon m^2lik bir sahada kurulmuştur. (5-120) bin m^2 büyüklüğünde 345 fabrika kurulacak şekilde plânlanmıştır.

Ulaşım: Kayseri kara ve demiryolu ulaşımında önemli bir kavşak noktasıdır. Anadolu'nun batısını Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile; Karadeniz'i Akdeniz'e birleştiren karayolu güzergahları Kayseri'den geçer. İl merkezi ile ilçeleri birleştiren karayolu da kalitelidir.

Demiryolu bakımından Edirne'den başlayan Haydarpaşa-Ankara hattı Kayseri'den sonra Sivas yoluyla doğuya ulaşır. İzmirden başlayan Uşak-Afyon-Konya-Niğde yolu Kayseri'ye ulaşır ve Kayseri-Sivas yoluyla Doğu'yu birleştirir. Kayseri-Samsun istasyonları ile Karadeniz'e ve Mersin-İskenderun istasyonları ile Akdeniz'e bağlanır. Kayseri'den İstanbul'a havayolu seferleri yapılmaktadır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

1990 sayımına göre toplam nüfûsu 943.484 olup, 604.072'si ilçe merkezlerinde 339.412 köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 16.917 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 56'dır.

Örf ve âdetleri: Kayseri'nin bilinen târihi, Hititlerle başlarsa da Asurluların ticârî kalıntılarına ve târih öncesi Tunç Çağına âit eserler bulunmuştur. 1071 Malazgirt Zaferinden birkaç sene önce selçuklu Türklerince fethedilen Kayseri o târihten bu yana devamlı Türk devlet ve beylikleri hâkimiyeti altında kalmış, eski kültürler unutulmuş ve Kayseri Türk-İslâm kültürü ile yoğrulmuştur.

Halk oyunları: Kayseri'nin örf ve âdetleri, oyunları ve müziği İç Anadolu'nun yayla özelliğini taşır. Türkü, mâni, masal, bilmece ve efsâne bakımından çok zengindir.

Halk edebiyatı: Kayseri'den meşhur ve çok sayıda halk şairleri yetişmiştir. Âşık Kerem ve Seyrânî en meşhurlarıdır.

El sanatları: Selçuklu devrinden beri yaygın olan el sanatları dokumacılık ve bakırcılıktır. Halı ve kilimleri, süslü süt ve su güğümleri ve ibrikleri önceleri çok meşhurdu. Kayseri'de halıcılık Selçuklu Türkleri tarafından geliştirilmiştir. Kayseri, Bünyan, Yahyalı ve Yeşilhisar halıları iç ve dış pazarlarda aranan halılardır. Evlerde çok sayıda halı tezgahı vardır. İlde eskiden beri ilerlemiş diğer sanatlar ise nakkaşlık, oymacılık, kakmacılık ve kuyumculuktur. Alçı işleri, mermer taş oymaları ve kabartmalar oldukça ileridir. Asırlar boyu başta Mîmar Sinan olmak üzere en büyük Türk mîmârları bu bölgede yetişmiştir.

Mahallî yemekleri: Kızartmalı içli köfte, sucuk içi etli mantı, nevzine tatlısı, tavuklu çerkes pastası, tepsi mantısıdır.

Kıyafet: Kadınlarda üç etek, çinti, salta, cepken, bindallı, ipek şalvar, oyalı yemeni ile süslü başlık şal kuşak; erkeklerde kuzu yününden yapılan külah şeklinde başlık, sako (bir nevi ceket), kuşak, tefe veya kıl şalvar.

Eğitim: Kayseri Selçuklular zamanından beri Anadolu'nun önemli bir kültür ve eğitim merkezi olmuştur. Dünyâda ilk tıp fakültesi 1206 senesinde "Şifâiye Medresesi" olarak kurulmuştur. Kayseri'de okur-yazar nisbeti % 80'e yaklaşmıştır. Okulsuz köy yoktur. Bâzı köylerde ortaokul bile vardır. ilde 18 anaokulu, 700'e yakın ilkokul, 100'e yakın ortaokul ve 13 meslekî ve teknik ortaokulu 60'a yakın lise ve meslek lisesi vardır. 1978'de kurulan Kayseri Üniversitesi 1982'de ErciyesÜniversitesi ismini almıştır.

Kayseri ilinde 25 kütüphâne vardır. RaşitEfendi Kütüphânesi Osmanlı devrinden kalmadır.

İlçeleri

Kayseri'nin on altı ilçesi vardır. Bunlardan ikisi il merkezini meydana getirir.

Kocasinan: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 282.883 olup, 241.455'i ilçe merkezinde, 41.428'i köylerde yaşamaktadır. il merkezini meydana getiren ilçelerden biridir.

Melikgazi: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 207.260 olup 179.907'si ilçe merkezinde, 27.353'ü köylerde yaşamaktadır. İl merkezini meydana getiren diğer ilçedir.

Akkışla: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 10.709 olup, 3109'u ilçe merkezinde, 7600'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 8 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikte dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Uzunyayla'nın bir bölümü ilçe sınırları içinde kalır. Doğusunda Hınzır Dağı yer alır. Ekonomisi hayvancılığa dayanır. En çok koyun ve sığır beslenir. Arıcılık gelişmiştir. Tarıma elverişli arâzi az olduğundan üretim iç tüketime yöneliktir. El tezgahlarında halı dokumacılığı yaygındır. İlçe merkezi Hınzır Dağından kaynaklanan bir derenin vâdisinde kurulmuştur. İl merkezine 80 km mesâfededir. Bünyan ilçesine bağlı bucak merkeziyken 19 Mayıs 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu.

Bünyan: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 43.460 olup, 13.653'ü ilçe merkezinde, 29.807'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 25, Elbaşı bucağına bağlı 9 köyü vardır. İlçe toprakları Orta Torosların bir kolu ve bunun her iki yanında yer alan düzlüklerden meydana gelir. Kuzey, güney ve batıdaki çöküntü alanları genelde bir plato görünümündedir. Ovalar çok azdır. Sarmısaklı Suyu üzerinde bir hidroelektrik santrali vardır.

Ekonomisi, hayvancılığa dayanır. En çok koyun ve sığır beslenir. Arıcılık gelişmiş olup, modern usullerle yapılır. Ekilebilen arazi az olduğundan tarım ürünleri, iç tüketime yöneliktir. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, çavdar, baklagiller, patates ve şekerpancarıdır. Ayrıca az da olsa sebzecilik yapılır. İlçe topraklarında demir ve linyit yatakları vardır. İlçe halkının % 70'i halıcılıkla uğraşır. Bünyan halısı yurt içi ve yurt dışında meşhur ve aranılan halıdır. Sümerbank halı ipliği fabrikası ve döküm fabrikası başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Koramaz Dağlarının kuzey eteklerinde bir tepe ve tepenin yamaçlarında kurulmuştur. Denizden yüksekliği 1230 metredir. İl merkezine 45 km mesâfededir. Kayseri'ye yakınlığı sebebiyle fazla gelişmemektedir. Çok eski bir yerleşim merkezidir. İlçe belediyesi 1868'de kurulmuştur.

Develi: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 72.825 olup, 32.961'i ilçe merkezinde, 39.864'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 28, Taşçı bucağına bağlı 20 köyü vardır. Yüzölçümü 19x3 km^2 olup nüfus yoğunluğu 38'dir. İlçe toprakları etrafı dağlarla çevrili düz bir alandan meydana gelmiştir. Kuzey ve kuzeybatısında Erciyes Dağı, doğusunda Bakır Dağ, orta kısmında ise Develi Dağları yer alır. Başlıca akarsuyu Zamantı Irmağıdır. Dağların arasında Develi Ovası vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, buğday ve çavdardır. Sulanabilen yerlerde meyvecilik yapılır. Ençok elma, üzüm ve zerdali yetiştirilir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. Yüksek kesimlerde koyun, keçi; ovalık kesimde ise sığır beslenir. Arıcılık gelişmiş olup, balı meşhurdur. Dokumacılık yaygındır. Halı, deri, keçe ve orman ürünleri fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. İlçe topraklarında demir, linyit ve çinko yatakları vardır.

İlçe merkezi, Erciyes Dağları ile Develi Dağları arasında kalan düzlükte kurulmuştur. Denizden yüksekliği 1150 metredir. İl merkezine 86 km mesafededir. Çok eski bir tarihe sâhiptir. İsmini Oğuz boylarından olan Develi Obasından almıştır. Belediyesi 1886'da kurulmuştur.

Felahiye: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 12.559 olup, 6603'ü ilçe merkezinde, 5956'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 12 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikteki engebeli araziden meydana gelir. Kuzey ve kuzeydoğusunda Akdağ yer alır. Kızılırmak, ilçenin güney sınırından akar.

Ekonomisi tarıma dayalıdır ve gelişmemiştir. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, vişne ve elma olup, ayrıca az miktarda fasulye nohut ve soğan yetiştirilir. Hayvancılık gelişmiştir. Halı ve kilim dokumacılığı yaygın olarak yapılır ve önemli gelir kaynağıdır.

İlçe merkezi Akdere kıyısında yer alır. İl merkezine 58 km mesâfededir. 1957'de ilçe olan Felahiye'nin belediyesi 1951'de kurulmuştur.

Hacılar: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 17.666 olup, 16.533'ü ilçe merkezinde, 1133'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 3 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikte dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Güney ve güneydoğusunda Erciyes Dağı vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri zerdali, üzüm, buğday ve arpadır. Halı dokumacılığı yaygındır. İlçe merkezi Erciyes Dağı eteklerinde kurulmuştur. İl merkezine bağlı bir bucakken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu.

İncesu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 21.923 olup, 7587'si ilçe merkezinde, 14.066'sı köylerde

yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 15 köyü vardır. Yüzölçümü 920 km2 olup, nüfus yoğunluğu 24'tür. İlçe toprakları genelde bir platoluk alandan meydana gelmiştir. Güneybatı ve batısında Hodul Dağı güneydoğu ve doğusunda Erciyes Dağı yer alır. Başlıca akarsuları Karasu ve İncesudur. Kuzeyinden Kızılırmak geçer.

Ekonomisi, sanayi ve tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı, arpa ve çavdar olup, ayrıca az miktarda üzüm, elma, ayçiçeği ve vişne yetiştirilir. Çinko-Kurşun Metal Fabrikası, Taksan Takım Tezgahları Fabrikası başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi İncesu vâdisinde kurulmuştur. Ulukışla-Kayseri demiryolu ve Niğde-Kayseri karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 35 km mesâfededir. Denizden yüksekliği 1150 metredir. On yedinci asırda Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından kurulan ilçe cumhûriyetten önce belediyelik olmuştur.

Özvatan: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 23.739 olup, 7699'u ilçe merkezinde, 16.040'ı köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Kuzeyinde Akdoğan yer alır. Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Ekime müsâit alan azdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve vişnedir. Halı ve kilim dokumacılığı yaygındır. İlçe merkezi Akdağlar eteklerinde kurulmuştur. Felahiye'ye bağlı bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. Eski ismi Çukur'dur.

Pınarbaşı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 47.822 olup, 11.364'ü ilçe merkezinde, 36.458'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 47, Kaynar bucağına bağlı 17, Örenşehir bucağına bağlı 16, Pazarören bucağına bağlı 33 köyü vardır. Yüzölçümü 3328 km2 olup, nüfus yoğunluğu 14'tür. Kuzey bölümü Uzunyayla'da kalan ilçe topraklarının batısında Hınzır Dağı, güney ve güneydoğusunda ise Tahtalı Dağı yer alır. Başlıca akarsuyu Zamantı Irmağıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı, arpa, elma ve çavdar olup, az miktarda ayçiçeği baklagiller ve vişne yetiştirilir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. En çok koyun ve sığır beslenir. Koyunlardan elde edilen yünler kilimcilikte değerlendirilir. Sığırlardan elde edilen et, pastırma ve sucuk yapımında kullanılır. İlçe topraklarında demir ve krom yatakları vardır.

İlçe merkezi, Sultan Abdülaziz Hanın tahta çıktığı 1861'de Sivas'a bağlı olarak kurulmuştur. Eski İsmi Aziziye'dir. Şirvan Dağının kuzeyinde Zamantı Irmağının kaynaklandırdığı pınarlardan dolayı daha sonraları Pınarbaşı denilmiştir. Kayseri-Malatya karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 105 km mesâfededir. Belediyesi Cumhûriyetten önce kurulmuştur.

Sarıoğlan: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 23.215 olup, 4869'u ilçe merkezinde, 18.346'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 21 köyü vardır. Yüzölçümü 660 km2 olup nüfus yoğunluğu 35'tir. İlçe toprakları Kızılırmak Vâdisinde yer alır. Kuzeyini Akdağ engebelendirir. Başlıca düzlüğü Palas Ovasıdır. Ovanın batısında Tuzla Gölü yer alır. Başlıca akarsuyu Kızılırmak'tır.

Ekonomisi tarıma dayanır. Başlıca tarım ürünleri, şekerpancarı, buğday ve arpa olup, ayrıca az miktarda sebze ve meyve yetiştirilir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. Un, makarna ve oto yedek parçası üreten atölyeleri başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Sarıoğlan Suyu Vâdisinde kurulmuştur. Kayseri-Sivas demiryolu ilçeden karayolu ise 4 km güneyinden geçer. İl merkezine 54 km mesâfededir. 1960'ta ilçe olan Sarıoğlan'ın belediyesi 1954'te kurulmuştur.

Sarız: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 19.255 olup, 3935'i ilçe merkezinde, 15.320'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 38 köyü vardır. Yüzölçümü 1239 km2, nüfus yoğunluğu 16'dır. İlçe toprakları dağlıktır. Doğu ve kuzeyinde Tahtalı Dağları, güneydoğusunda Binboğa Dağları yer alır. Başlıca akarsuları Humaz Çayı ve Sarız Çayıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, çavdar ve elma olup, az miktarda ayçiçeği, baklagiller ve vişne yetiştirilir. Hayvancılık başlıca gelir kaynağıdır. En çok koyun ve kıl keçisi beslenir. İlçe topraklarında diyasporit, jips ve krom yatakları vardır.

İlçe merkezi, Sarız Çayı Vâdisinde kurulmuştur. Eski ismi Kayyeri'dir. Gelişmemiş küçük bir yerleşim merkezidir. İl merkezine 135 km mesafededir. Denizden yüksekliği 1500 metredir. 1949'da ilçe olan Sarız'ın belediyesi aynı sene kurulmuştur.

Talas: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 49.025 olup, 30.485'i ilçe merkezinde, 18.540'ı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 14 köyü vardır. İlçe toprakları dağlıktır. Kuzeyinde Kayseri Ovası yer alır.

Ekonomisi tarım ve turizme dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri zerdali ve üzümdür. Bağları meşhurdur. Erciyes eteklerinde turistik dinlenme tesisleri vardır. İlçe merkezi Erciyes Dağı eteklerinde kurulmuştur. İl merkezine 8 km mesâfededir. Merkez ilçeye bağlı bucakken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla

ilçe oldu. Belediyesi 1911'de kurulmuştur.

Tomarza: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 42.669 olup, 11.337'si ilçe merkezinde, 31.332'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 32, Toklar bucağına bağlı 22 köyü vardır. Yüzölçümü 1500 km2 olup nüfus yoğunluğu 294'tür. İlçe toprakları dağlık ve engebeli alanlardan meydana gelir. Kuzeyinde Aygörmez Dağı, doğu ve güneydoğusunda Tahtalı Dağları, güneybatısında Sövegen Dağı yer alır. Zamantı Çayı başlıca akarsuyu olup Tomarza Ovasını sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, çavdar, arpa ve şekerpancarı olup, ayrıca az miktarda elma, üzüm, baklagiller, vişne ve ayçiçeği yetiştirilir. Hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. En çok koyun ve sığır beslenir. Kilim dokumacılığı yaygın olarak yapılır.

İlçe merkezi Sövegen Dağı eteklerinde kurulmuştur. Develi-Pınarbaşı karayolu ilçeden geçer. Eski ismi Köstere'dir. İl merkezine 56 km mesâfededir. 1953'te ilçe olan Tomarza'nın belediyesi 1949'da kurulmuştur.

Yahyalı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 44.047 olup, 20.401'i ilçe merkezinde, 23.646'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 27 köyü vardır. Yüzölçümü 1604 km2 olup, nüfus yoğunluğu 27'dir. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Güneydoğusunda Tahtalı Dağları, güneybatı ve batısında Aladağlar, Kuzeybatısında DeveliOvasının bir bölümü yer alır. Başlıca akarsuyu Zamantı Çayıdır. Yüksek kesimlerde köknar, kızıl çam, sedir, karaçam ve ardıç ormanları vardır.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. En çok koyun ve kıl keçisi beslenir. Başlıca tarım ürünleri buğday, elma, arpa, patates, üzüm, çavdar ve ayçiçeğidir. Meyvecilik yaygın olarak yapılır. Hayvancılık gelişmiştir. Halıcılık yaygın olarak yapılan el sanatıdır. İlçe topraklarında çinko kurşun ve demir yatakları vardır.

İlçe merkezi Develi ovasına açılan dar bir vadide kurulmuştur. Eski ismi Gazibenli idi. İl merkezine, Yeşilhisar üzerinden 104 km, Develi üzerinden ise 83 km mesâfededir. 1954'te ilçe olan Yahyalı'nın belediyesi 1953'te kurulmuştur.

Yeşilhisar: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 24.427 olup, 11.904'ü ilçe merkezinde, 12.523'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 19 köyü vardır. Yüzölçümü 987 km2 olup, nüfus yoğunluğu 25'tir. İlçe topraklarının batısında Hodul Dağı, doğusunda ise Karahisar Ovası yer alır.

İlçe ekonomisi tarım ve halı dokumacılığına dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, arpa, buğday, elma, üzüm, çavdar, patatestir. Hayvancılık ilçeden ayrıca az miktarda kıl keçisi beslenir. El dokuması Karahisar halısı meşhurdur. İlçe topraklarında zengin rezervli demir yatakları işletilmektedir.

İlçe merkezi Niğde-Kayseri demir ve karayolu üzerinde yer alır. İl merkezine 63 km mesâfededir. Eski ismi Karahisar'dır. 1948'de ilçe olan Yeşilhisar'ın belediyesi 1885'te kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Orta Anadolu'nun ticâret ve sanâyi merkezi, kara ile demiryollarının kavşak noktası olan Kayseri tabiî güzellikleri yanında çok zengin târihî eserlere sâhiptir. Çok eski bir yerleşim merkezi olduğundan pekçok târihî eser ve yeri vardır. Bunların en önemlileri Selçuklu veOsmanlı devrine âit olanlardır. Selçuklu eserleri Konya'dan sonra en çok Kayseri'dedir. Selçuklu ve Osmanlı devri eserleri görülmeye değer güzellikte birer sanat şâheserleridir. Önemlilerinden bâzıları:

Kayseri Kalesi: Beşinci asırda Bizans İmparatoru Justinianus yaptırmıştır. Birçok harpte zarar gören kale Birinci Alâeddîn Keykubâd zamânında tâmir edilmiştir. Daha sonra Karamanoğlu ve Osmanlılar devrinde tâmir edilerek kullanılmıştır. İç ve dış kaleden meydana gelmiş ise de bugün dış kale çok harab vaziyettedir. İç kale dörtgen plânlı 195 burçludur. Doğuda güneyde ve kuzeyde olmak üzere üç kapısı vardır.

Zamantı Kalesi: Pınarbaşı yakınındadır.

Şahmelik Kalesi: Develi ilçesinin Şahmelik köyü yakınlarındadır. Romalılar döneminde yapılan kale, Bizanslılar tarafından da kullanılmıştır. Günümüzde harab vaziyettedir.

Yeşilhisar Kalesi: Adıyla anılan ilçededir.

Develi Kalesi: Develi ilçesinin batısında sarp kaya üzerine yapılmıştır. Harab vaziyettedir.

Hunad Hâtun Külliyesi: Anadolu Selçukluları devrinde yapılan ilk külliyelerdendir. 1238'de Birinci Keykubad'ın eşi Mahperi Hunad Hâtun tarafından yaptırılmıştır. Külliye, câmi, medrese, türbe ve hamamdan meydana gelmiştir. Câmi minâresizdir. Minâresi ve büyük kubbe de İkinci Abdülhamîd Han zamanında yaptırılmıştır. Külliye, taş işçiliği şâheseridir. Hamam 1968'de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tâmir ettirilmiştir.

Kölük Câmii ve Medresesi: On üçüncü asır Selçuklu eseridir. 1205 senesinde Selçuklu kumandanlarından Mazaffereddîn Mahmûd'un kızı Atsız Elti Hâtun yaptırmıştır. 1335'te depremden zarar gören yapıyı Kölük Şemseddîn tâmir ettirdiği için onun ismi ile anılmaktadır. Câminin mihrabı ve çinileri çok meşhurdur. Medrese iki katlıdır.

Hacı Kılıç Câmii ve Medresesi: Selçuklu vezirlerinden Ebû Kâsım Ali Tûsî 1242-1249 arasında yaptırmıştır. Câmi ve medresenin giriş kapıları nefis taş işçiliğinin güzel örneklerindendir. Câmi dışardan kale gibi gözükür. Sarı ve siyah taştan yapılmıştır.

Ulu Câmi: On ikinci asır Selçuklu eserlerindendir. 1135'te yapılan eser 1,5 m toprağa gömülüdür. Melih Mehmed Gâzi tarafından yaptırılmıştır. Çeşitli zamanlarda tâmir gören eser ilk orjinal yapı özelliğini kaybetmiştir. Yanında türbe ve medrese vardır. En eski Türk eserlerinden ve Anadolu'daki ilk Türk câmilerinden olup, minâresi Türkiye'nin en uzun minârelerindendir. On sekizinci asrın sonlarında Reîsülküttâb Râşit Efendi yanına bir kütüphâne yaptırmıştır. Çok değerli yazma eserleri vardır.

Kurşunlu Câmi: 1585'te yapılmıştır. Osmanlı devrine âittir. Asıl ismi Hacı Ahmed Paşa Câmiidir. Mîmar Sinan'ın eserleri arasında yer almaktadır. Hacı Ahmed Paşa, kaptân-ı deryâ idi. Kubbesi kurşundan olduğu için bu isim verilmiştir. Câmi külliyesinde kervansaray aşhâne, paşa odaları, medrese odaları ve şadırvan vardır.

Fâtih Sultan Mehmed Câmii: 1478'de Fâtih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Kale içinde olduğundan Kale Câmii olarak da bilinir.

Lalapaşa Câmii: Muslihiddîn Paşa tarafından 1308'de yaptırılmıştır. Lâle Câmii de denir. Minberi eşi bulunmaz bir şâheserdir. Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın hediye ettiği muhâfazada sakal-ı şerîf bulunmaktadır.

Ulu Câmi: Bünyan ilçesindedir. 1256'da Kaluyan bin Karabuda tarafından yaptırılmıştır. Taç kapının kitâbe ve süslemeleri çok güzeldir. Kesme taş duvarları ile kale görünümündedir.

Develi Ulu Câmi: Develi ilçesindedir. 1281'de Göçer Araslan ve eşi Saad tarafından yaptırılmıştır. Mihrabı çok süslüdür.

Avgunlu Medresesi: On üçüncü asırda yapılmıştır. Medrese, Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından yeniden restore edilmiştir.

Sâhibiye Medresesi: 1267'de Selçuklu vezirlerinden Sâhip Ata yaptırmıştır. Kapısını çevreleyen geometrik işlemeler Selçuklu taş işçiliğinin en güzel örneklerindendir.

Köşk Medrese: 1341'de Alâeddîn Eratna tarafından yaptırılmıştır. Kesme taştandır. Avlunun ortasında bir türbe vardır. Türbede Alâeddîn Eratna ve hanımı gömülüdür.

Hâtuniye Medresesi: 1432'de Dulkadiroğullarından Nâsıreddîn Mehmed bin Halil tarafından yaptırılmıştır. Kapısının yanında sivri kemerli iki güzel çeşme vardır.

Çifte Medrese(Şifaiye Gıyâsiye Medresesi): Biri medrese biri hastâne olmak üzere, bitişik iki yapıdan meydana gelmiştir. Dünyada ilk tıp fakültesidir. 1205'te Selçuklu Sultanı Gıyâseddîn Keyhüsrev kız kardeşi Gevher Nesibe Sultan adına vasiyeti üzerine vakıf olarak yaptırmıştır. Kapısı ince işlemeleri ile Selçuklu taş işçiliğinin ilginç örneklerindendir. Hastâne kısmının duvarına bitişik Gevher Nesibe Sultan Türbesi vardır.

Keykubadiye Sarayları: Alâeddin Keykubâd'ın 1224'te yaptırdığı yazlık binâlardır. Küçük bir gölün kıyısında üç köşkten meydana gelmiştir.

Sultan Hanı: Kayseri-Sivas yolunda, Palaş köyündedir. Kitâbesinden 1236'da yapıldığı anlaşılmaktadır. Avlusunda kare plânlı köşk mescid vardır. Konya Sultan Hanından daha büyüktür.

Tekgöz Köprüsü: Kayseri-Ankara yolunda Kızılırmak üzerindedir. Kitâbesinden 1203'te Rükneddîn Süleymân tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Uzunluğu 120 m genişliği 27 metredir.

Çokgöz Köprüsü: Kayseri-Yozgat yolunda, kızılırmak üzerindedir. On üçüncü asırda yapılmıştır. Değişik ebatlarda on beş gözden meydana gelmiştir. Yapılan tâmirler yüzünden orijinal yapısı kaybolmuştur.

Karatay Hanı: Kayseri-Malatya yolundadır. Atabey Emir Celâleddîn tarafından 1240 senesinde yaptırılmıştır. Bezemeli kapısı çok güzeldir.

Çifte Kümbet: 1247'de Sultan Birinci Keykubad, eşi Melîke Âdile için yaptırmıştır. Sivas Caddesi üzerindedir. Kare kaide üstünde sekizgen gövdeli kümbetin pramit külahı yıkılmıştır.

Döner Kümbet: Kayseri-Talas arasındadır. 1276 senesinde BirinciAlâeddîn Keykubâd'ın kızı Şah

Cihan Hâtun için yapılmıştır. 12 köşeli olup, üstü koni biçiminde bir külah ile örtülüdür. Sarımsı kesme taştan yapılmıştır. Bitki motifleri ve geometrik motiflerle süslüdür. Kümbete iki yönlü dar bir merdivenle çıkılır.

Melik Gâzi Türbesi: Pınarbaşı ilçesine bağlı Melik Gâzi köyündedir. On ikinci asırda yapılmıştır. İki katlı olup, alt katta lahid odası, üst katta ise sandukaların bulunduğu oda vardır. Türbenin dış yüzü tuğlalarla kaplıdır. Tuğlalar geometrik desenler biçiminde dizilerek güzel bir görünüm kazandırılmıştır.

Eski eserler: Kayseri'nin 20 km kuzeydoğusunda bulunan Kültepe, Hitit ve Asurlulara âit 4000 senelik bir yerleşim merkezidir. Eski adı "Kaniş" (Kaneş) idi. Kazılarda binlerce tablet bulunmuştur. Bu antik şehrin kalıntıları da vardır. Asurlu tüccarların bir kolonisiydi. Burada bronz ve bakır çağ devirlerine âit eserler de bulunmuştur. **Karum:** Kültepe yakınlarında eski bir Hitit ve Asur kenti kalıntısıdır. **Erkilet:** Hititlere âit bir kentin harâbeleridir. **Soğanlı Harâbeleri:** Roma devrine âit kiliseler vardır. Bu harâbeler Erdemli, Doğanlı, Araplı ve Göreme'dekilerle aynı özelliği taşır. Başköy'deki büyük kiliseye yer altı kanalları ile bağlıdır. Hepsi fresklerle süslüdür. K**ayabaşı Mağaraları:** Bünyan ilçesi yakınında olup, ilk çağlara âit sanat izleri bulunur. **Roma Mezarı:** Sahabiye Medresesi yanında M.Ö. üçüncü asra ve Romalılara âit bir mezardır. **Fraktın Yazılı Kabartmalar:** Develi ilçesi Fraktın köyü yakınında kayalar üzerinde Hititlere âit yazı ve resimlerdir. **İmamkullu Kabartmaları:** Develi ilçesinin İmamkullu köyü yakınındadır. Büyük bir kaya (Şimşek Kaya) üzerine yazılmış hiyeroglif yazılar ve kabartma resimler Hititlere âittir. **Yemliha Kartalı:** Kayseri müzesinde bir Hitit eseridir. Yekpâre granit taştan yapılmıştır. 2 metre 20 cm yükseklikte ve 4 ton ağırlıktadır.

Tabiî güzellikler:

Kayseri'de tabiî güzelliği ile meşhur pekçok mesire yeri vardır. Başlıca mesire yerleri şunlardır:

Erciyes Dağı: Zirvesi devamlı karla örtülü ve İç Anadolu'nun en yüksek dağı olan Erciyes Dağı ve eteklerinde manzarası ve tabiî güzelliği fevkalâde olan mesire yerleri vardır. Ayrıca dağ, kayak sporlarına müsâittir. Erciyes ve Tekir yaylası kış aylarında dağcılık ve kış sporları merkezi özelliğini taşırken, yaz aylarında ideal bir dinlenme yeridir. Çeşitli tesisler, yüzme havuzu, telesiyej yanında dağ evi vardır. Uludağ'dan sonra Türkiye'nin en büyük kış sporları merkezidir. **Bağlar:** Merkez ilçe ile Erkilet, Gesi, Talas ve Hisarcık arasındadır. **Boğaz Köprü:** İl merkezinin batısında 20 km mesâfede bulunan bu mesire yeri Karasu yanındadır. **Gesi:** Tabii bir dinlenme, yeridir. Bağları türkülere konu olmuştur. **Talas:** Şehre 7 km mesâfededir. **Hisarcık:** Park ve yüzme havuzu vardır. Dağ evi, su, yeşillik, güneş ve devamlı rüzgâr ile eşsiz bir mesire yeridir. Hisarcık, dağ evine gitmek isteyenlerin geçtiği bir mesire yeridir. **Mimar Sinan Parkı ile İnönü Parkı:** Şehrin içindedir. Geniş bir sahaya yayılmıştır.

Kapuzbaşı Şelâlesi: Kayseri'ye 170 km mesâfede, ilin güney sınırındadır. Torosların Hacer bölgesinde, yüksekliği yer yer 70 ilâ 150 metreyi bulan kayalardan çıkıp aynı adlı bir çayı meydana getiren şelâleler, Kayseri ve civârının en önemli tabiat harikalarından birisidir. Bir vâdide yükselen kayalıklara eski Türkçede "kapuz" adı verildiği için şelâleler bu adla anılmaktadır. Türklerin bahar mevsiminde buraya gelip şelâlelerin başında kopuz çaldıkları için bu adı aldığını nakledenler de vardır. Yedi ayrı kaynaktan çıkan sular, meydana getirdikleri şelâleler ile seyredenleri âdeta büyülemektedir.

Kaplıca ve içmeleri:

Kayseri ili içme ve kaplıca bakımından oldukça zengindir. Önemli ve meşhur kaplıcaları şunlardır:

Bayramhacı Kaplıcası: Kayseri'ye 80 km uzaklıkta Bayramhacı köyü yakınlarındadır. Romatizmal rahatsızlıklara, gut hastalığına ve dolaşım sistemi rahatsızlıklarında faydalıdır. İçme kürleri karaciğer ve safrakesesi hastalıklarına iyi gelir. Kaplıca yanında tesisleri vardır.

Yeşilhisar İçmesi: Yeşilhisar ilçesine 11 km uzaklıkta, Kayseri-Niğde yolu üzerindedir. Mîde ve barsak rahatsızlıklarına faydalıdır. Kaplıca yanında tesisleri vardır.

Tekgöz Kaplıcası: Yemliha köyündedir. Çok eski zamanlardan beri kullanılan bu kaplıca nevralji, yarım felç, kırık ve çıkık ile kadın hastalıklarına iyi gelmektedir.

Hasanarpa Mâden Suyu: İl merkezine 12 km uzaklıkta Hasanarpa köyündedir. Mîde, karaciğer ve böbrek hastalıklarına iyi gelir.

KAZ (Anser);

Alm. *Gans (f),* **Fr.** *Oie (f),* **İng.** *Goose.* **Familyası:** Ördekgiller (Anatidae). **Yaşadığı yerler:** Yeryüzünün hemen hemen bütün sulak bölgelerinde. **Özellikleri:** Kuğudan küçük, ördekten büyük, perde ayaklı, yassı gagalı, çoğu otçul kuşlar. **Ömrü:** 20-30 yıl. **Çeşitleri:** Yaban kazı, Kanada kazı,

büyük kar kazı, küçük kar kazı en çok bilinen türlerdir.

Ördekgiller familyasından bâzı türlere verilen ad. Gri ve beyaz tüylü, ayakları perdeli, erkek ve dişisi aynı büyüklükte bir kuştur. Evcil ve yabânileri vardır. Genellikle kuğulardan küçük, ördekten büyüktür. Beslenme şekli kuğu ve ördeklerden farklıdır. Başlıca besinleri otlardır. Fakat böcek, yumuşakça ve küçük omurgalıları yiyen türleri de vardır. Hızlı bir yüzücü olmamasına rağmen suda rahatça yüzer, daldığında uzun zaman su altında kalabilir. Gagaları ile kanatlarını düşmanlarına karşı silah olarak kullanır. Kanatları uzun uçlara doğru sivrilen yumuşak sık tüylerle örtülüdür. Halk arasında sanıldığı gibi ahmak değildir. Zekî ve uykusu hafiftir. Hattâ Avrupa'nın bâzı yerlerinde kazlara, bekçilik görevi yaptırılır.

Her kıtanın kendine has olan kazları olup, kırktan fazla çeşit ile dünyâya yayılmışlardır. Kuzeyde ve kutuplarda yaşayanların hepsi göçmendir. Sonbaharda buralardan ayrılıp binlerce kilometre kat ederek güneye inerler. Sürü hâlinde yaşarlar. Kar kazları ve mâvi kazlar binlerce çiftten meydana gelen sürüler hâsıl ederler. Dişi ile erkek birbirine çok bağlıdır. Ölünceye kadar birbirinden ayrılmazlar. Normal durumlarda 30 yıl yaşayabilirler. İyice semirtilen evcil kazlar 4-5 kilo gelebilir.

Yaban kazlarının en irisi 7-9 kg olan Kanada kazıdır. Yuvalarını tilki gibi düşmanlardan korumak için bataklığın sığ sularında veya bir tümseğin üzerinde yaparlar. Kuluçkaya yatan kazların yumurtalarından bir ay (30-34 gün) sonra sarı tüylü yavrular çıkar. Erkek kaz eşini ve yavrusunu tehlikelere karşı cesurca korur. Tıslaması, kanat çırpması ve gagasıyla saldırıları bertaraf etmeye çalışır. Haziranda doğan yavrular, sonbaharda anne ve babalarına tam benzer. 3-4 ay içinde uçmaya başlarlar. Anne ve babaları ile göç seyahatine katılırlar. 3 yaşında erginleşirler. Göç sırasında "V" şeklinde uçarlar. Uçuş sırasında yerlerini sık sık değiştirirler. Genellikle uçta tecrübeli bir erkek bulunur.

Gece ve gündüz uçabilirler. Rüzgârın yönü ve bulutların durumu göçü etkileyen faktörlerdendir. Açık günlerde yıldızlı gecelerde yıldızların vaziyetine göre yönlerini tâyin ederler. Pekçok çeşitleri olan kazların yaban kazı, angut, puslu turna kazı, büyük kar kazı, küçük kar kazı, mâvi kaz, Kanada kazı, deniz kazları en meşhurlarıdır.

KAZÂ VEKADER;

Alm. *Schicksal, Vorherbestimmung,* **Fr.** *Fatalite, destin, destinèe,* **İng.** *Fate, destiny.* Îmânın şartlarından biri. İslâmiyette inanılması lâzım olan altı temel şeyden altıncısı, kadere yâni hayır ve şerrin Allahü teâlâdan olduğuna inanmaktır. İnsanlara gelen hayır ve şer, fayda ve zarar, kazanç ve ziyanların hepsi, Allahü teâlânın takdir etmesiyledir. Kader, lügatte "Bir çokluğu ölçmek, hüküm ve emir" demektir. "Çokluk ve büyüklük" mânâsına da gelir. Allahü teâlânın bir şeyi dilemesine **"kader"** denilmiştir. Bundan başka târifler de yapılmıştır. Şöyle ki: Kader, ileride yaratılacak şeyleri, Allahü teâlânın ezelde bilmesidir.

Allahü teâlâ, her şeyi, kudreti ve ilmi ile yaratıyor. İşte kader bu ilimdir. Kader, hiçbir şey yaratılmadan önce, Allahü teâlânın ilim sıfatının mahlûklara olan bağlılığıdır. Kaderin, yâni Allah'ın yaratmayı istediği şeyin var olmasına **kazâ** denir. Kazâ ve kader kelimeleri, birbirinin yerine de kullanılır. Buna göre kazâ demek, ezelden ebede kadar yaratılmış ve yaratılacak şeyleri, Allahü teâlânın ezelde dilemesidir. Bütün bu eşyânın, kazâya uygun olarak, daha az ve daha çok olmayarak yaratılmasına **kader** denir. Allahü teâlâ, olacak her şeyi ezelde, sonsuz öncelerde biliyordu. İşte bu bilgisine **kazâ** denir. Felsefeciler buna "inâyet-i ezeliyye" derler. Bu varlıklar, o kazâdan meydana gelmiştir. Bu ilme uygun olarak, eşyânın var olmasına "kader" denir. Kadere îmân etmek için, iyi bilmeli ve inanmalıdır ki, Allahü teâlâ, bir şeyi yaratacağını ezelde irâde etti, diledi ise, az veya daha çok olmaksızın, dilediği gibi var olması lâzımdır. Var olmasını dilediği şeylerin var olmaması ve yokluğunu dilediği eşyânın var olması imkânsızdır.

Allahü teâlânın kazâsı, takdiri ve **levh-i mahfûz'**a yazması, ilm-i ezelîsine uygundur. Yâni her şeyi, ileride ne zamanda ve nasıl olacak ise veya olmayacak ise, öylece bilmiştir. Bildiğini takdir eder ve yazar.

Kaderin iyisi, kötüsü, tatlısı, acısı, hep Allahü teâlâdandır. Çünkü kader, bildiği şeyleri yaratmak demektir. Âlemlerin yaratanı, yarattığı ve yaratacağı şeylerin hepsini, ezelden ebede, zerreden arşa kadar, maddeleri, mânâları, bir anda ve bir arada bilir. Her şeyi yaratmadan önce biliyordu. Her şeyin iki türlü varlığı olur. Biri ilimde varlık; ikincisi, hâriçte, maddeli varlıktır. İmâm-ı Gazâlî bunu bir misâlle şöyle anlatmıştır: Bir mühendis mîmar, yapacağı bir binânın şeklini, her yerini, önce zihninde tasarlar. Sonra zihnindeki bu resmi, kâğıda çizer. Sonra bu plânı, mîmâra ve ustalara verir. Bunlar da, bu plâna göre, binâyı yapar. Kâğıttaki plân, binânın, ilimdeki varlığı demektir ve zihinde tasavvur edilerek çizilen şeklidir. Kereste, taş, tuğla ve harçtan yapılan binâ da, hâriçteki varlıktır. Mühendis mîmarın zihninde

tasavvur ettiği şekil, yâni bu şekle olan bilgisi, binâya olan kaderidir.

Bütün hayvanların, nebatların, cansız varlıkların (katıların, sıvıların, gazların, yıldızların, moleküllerin, atomların, elektronların, elektromanyetik dalgaların), kısaca her varlığın hareketi, fizik olayları, kimyâ tepkimeleri, çekirdek reaksiyonları, enerji alışverişleri, canlılardaki fizyolojik faâliyetleri, her şeyin olup olmaması, kulların iyi ve kötü işleri, dünyâda ve âhirette, bunların cezâsını görmeleri ve herşey ezelde, Allahü teâlânın ilmindeydi. Bunların hepsini ezelde biliyordu. Ezelden ebede kadar olacak, eşyâyı, özellikleri, hareketleri, olayları, ezelde bildiğine uygun olarak yaratmaktadır. Yaratan, yapan yalnız O'dur. Sebeplerin meydana getirdiği her şeyi yaratan O'dur. Her şeyi bir sebeple yaratmaktadır.

Allahü teâlâ dileseydi, her şeyi sebepsiz yaratırdı. Ateşsiz yakardı. Yemeden doyururdu. Tayyâresiz uçururdu. Radyosuz, uzaktan duyururdu. Fakat lutfederek, kullarına iyilik ederek, her şeyi yaratmasını bir sebebe bağladı. Belirli şeyleri, belli sebeplerle yaratmayı diledi. İşlerini, sebeplerin altında gizledi. Kudretini sebepler altında sakladı. O'nun bir şeyi yaratmasını isteyen, o şeyin sebebine yapışır, o şeye kavuşur. Lâmbayı yakmak isteyen, kibrit kullanır. Zeytinyağı çıkarmak isteyen, baskı âleti kullanır. Başı ağrıyan ilâç kullanır. Cennete gidip, sonsuz nîmetlere kavuşmak isteyen, İslâmiyete uyar. Kendine tabanca çeken ölür. Zehir içen ölür. Terliyken su içen hasta olur. Günah işleyen, îmânını gideren de, Cehenneme gider. Herkes hangi sebebe başvurursa, o sebebin vâsıta kılındığı şeye kavuşur. Müslüman kitaplarını okuyan, Müslümanlığı öğrenir, sever, Müslüman olur. Dinsizlerin arasında yaşayan, onların sözlerini dinleyen, din câhili olur. Din câhillerinin çoğu kâfir olur. İnsan hangi yerin vâsıtasına binerse, oraya gider.

Allahü teâlâ, işlerini sebeplerle yaratmamış olsaydı, kimse kimseye muhtâc olmazdı. Herkes, her şeyi Allahü teâlâdan ister, hiçbir şeye başvurmazdı. Böyle olunca, insanlar arasında, âmir, memur, işçi, sanatkâr, talebe, hoca ve nice insanlık bağları kalmaz, dünyâ ve âhiretin nizâmı bozulurdu. Güzel ile çirkin, iyi ile fenâ ve mûtî ile âsî arasında fark kalmazdı.

Allahü teâlâ dileseydi, âdetini başka türlü yapardı. Her şeyi, o âdetine göre yaratırdı. Meselâ dileseydi, kâfirleri, dünyâda zevk ve safâsına düşkün olanları, can yakanları, aldatanları Cennete sokardı. Fakat, âyet-i kerîmeler ve hadîs-i şerîfler, böyle dilemediğini bildirmektedir. İnsanların her işini, istekli ve isteksiz, bütün hareketlerini yaratan O'dur. Kulların, ihtiyârî, yâni istekli hareketlerini, işlerini yaratması için, kullarında **"irâde"** yaratmış, bu irâdelerini, dilemelerini, işleri yaratmasına sebep kılmıştır.

Kulların istekli hareketleri, iki şeyden meydana gelmektedir: Birincisi, kulun irâde ve kudreti iledir. Bunun için, kulun hareketlerine **kesb etmek** denir. Kesb, insanın sıfatıdır. İkincisi, Allahü teâlânın **yaratması,** var etmesi iledir. Allahü teâlânın; emirler, yasaklar, sevaplar ve azaplar yapması, insanda kesb bulunduğu içindir.

Sâffât sûresinin 96. âyet-i kerîmesinde meâlen; **"Allahü teâlâ, sizi yarattı ve işlerinizi yarattı."** buyuruyor. Bu âyet-i kerîme, hem insanlarda kesb, yâni hareketlerinde **"irâde-i cüz'iyye"** bulunduğunu göstermektedir. Cebr (zorlama) olmadığını açıkça ispat etmektedir. Bunun için **"insanın işi"** denilmektedir. Meselâ, Ali vurdu, kırdı denir. Hem de, her şeyin kazâ ve kaderle yaratıldığını belli etmektedir.

Allahü teâlâ, kullarının tâatlarını günahlarını irâde eder ve yaratır. Fakat, tâatten râzıdır. Günahtan râzı değildir, beğenmez. Her şey, O'nun irâde ve halk etmesi ile var olmaktadır. En'âm sûresinin 102. âyet-i kerîmesinde meâlen; **"O'ndan başka ilâh yoktur. Her şeyin hâlıkı ancak O'dur."** buyuruyor.

Ehl-i sünnet vel-cemâat; kadere îmân etmiş, kadere inanmak îmânın şartıdır, demiştir. Yâni kadere inanmayan, mümin değildir, dediler.

Büyük âlim İmâm-ı Begavî buyurdu ki: "Kazâ, kader bilgisi, Allahü teâlânın kullarından sakladığı sırlardan biridir. Bu bilgiyi, en yakın meleklere ve şerîat (din) sâhibi olan peygamberlerine (aleyhimüsselâm) bile açmadı. Bu bilgi, büyük bir deryâdır. Kimsenin, bu denize dalması, kaderden konuşması câiz değildir. Şu kadar bilelim ki, Allahü teâlâ, insanları yaratıyor. Bir kısmı şakîdir. Cehennemde kalacaktır. Bir kısmı da saîddir. Cennete gidecektir.

Bir kimse, hazret-i Ali'den kaderi sorunca, hazret-i Ali; "Karanlık bir yoldur. Bu yolda yürüme!" buyurdu. Tekrar sorunca: "Derin bir denizdir." buyurdu. Tekrar sordu. Bu defâ: "Kader, Allahü teâlânın sırrıdır. Bu bilgiyi senden sakladı." buyurdu.

KAZAKİSTAN

DEVLETİN ADI ..... Kazakistan Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Alma-Ata

NÜFÛSU 17.000.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....2.717.300 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Kazak Türkçesi ve Rusça

RESMÎ DÎNİ..... İslâmiyet

PARABİRİMİ .....Ruble

Orta Asya'da yer alan bir Türk devleti. Kuzeyinde Rusya Federasyonu, Ural Dağları ve Güney Sibirya, doğusunda Moğolistan ve Doğu Türkistan, güneyinde Kırgızistan, Özbekistan, Aladağ, TanrıDağları ve Aral Gölü, batısında ise Hazar Denizi yer alır. Doğu ve batı sınırları arası 3000 km, kuzey ve güney sınırları arası ise 1500 km'dir.

Târihi

Kazakların târih sahnesine çıkışları 15. asra rastlar. Şeybânî Hükümdârı Ebü'l-Hayr zamanında bozkır bölgesinde yaşayan Türk kabîleleri, aynı sülâleden Barak Hanın oğulları Canıbek ile Kerey'in idâresinde doğuya göç ederek ÇağatayHanlığı topraklarını kendilerine yurt edindiler. Buralarda yaşayan ve göçebe olan Türk kavimleri ile birlik olup iki yüz bin kişilik bir nüfûsa ulaştılar. Bunlara daha sonra, Naymanlar, Celâyirliler ve Duğlatlar da katılınca bir milyonluk bir Kazak topluluğu meydana geldi. Balkaş civârında yaşayanlara Canıbekoğlu Kasım Han, Urallara kadar olan bölgede yaşayanlara Kereyoğlu Burunduk Han hükümdarlık ediyordu. Kasım Han, amcasının oğlu Burunduk Hanı ortadan kaldırarak, Kazakların tamâmını idâresi altına aldı ve üç yüz bin kişilik bir ordu kurdu. Kasım Handan sonra oğlu Aknazor Han (1520-1555), ondan sonra onun oğlu Şigay Han (1555-1570) Kazan hükümdarı oldu. Şigay Han zamânında bozkırların tamamı Kazak hâkimiyeti altına girdi. Şigay Hanın yerine geçen Tevekkel Han (1570-1600) Taşkent'i ele geçirerek başşehir yaptı. Kazak topraklarını üç ayrı "orda"ya böldü. Bunlar batıdan doğuya sırasıyla Tien Shan'ın kuzeyindeki Semireciye bölgesini içine alan kısma BüyükOrda (Uluyüz), Aral Gölünün doğusundaki orta step bölgesini içine alan kısma OrtaOrda (Ortayüz) ve Aral Gölüyle Ural Irmağı arasında kalan kısma da Küçük Orda (Kiçiyüz) denildi. Tevekkel Hanın yerine geçen kardeşi İşim Han (1600-1623), Çungarya Kalmuklarına (Oryatlara) karşı devamlı harpler yaptı. Ondan sonra yerine geçen kardeşi Cihangir (1623-1655) Kalmukları 1626 yılında yendi. Cihangir Handan sonra yerine oğlu Tekva Han (1655-1678) geçti.

Tekva Handan sonra sultan olan Pulta Han (1678-1718) devrinde Çungarya Kalmukları, Türkistan'a kadar olan bölgeleri elegeçirdi. Kazakların birliği bozuldu. Ordalar birbirleri ile savaşmaya başladılar. Bu durumdan istifade eden Ruslar, önce Küçük Ordayı (1731), sonra Orta Ordayı (1743), daha sonra da Hokand Hanlığı idâresindeki Büyük Ordayı (1846) hâkimiyetleri altına aldılar. Böylece bütün Kazak toprakları Çarlık Rusyasının eline geçmiş oldu. 19. yüzyılın ikinci yarısından îtibâren Kazak topraklarında yeni iskân merkezleri kurularak Ruslar yerleştirildi. 1916'da 19-43 yaş arası bütün erkek nüfûsun askere çağrılması üzerine Kazaklar isyân etti. Fakat bu isyân Ruslar tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı.

1917 devriminden sonra Alaş Orda adlı Kazak hükümeti kuruldu. Kızılordu 1920'de Kazakistan'ı işgal etti ve Oranburg'da muhtar bir Sovyet Cumhûriyeti kuruldu. Daha sonra Alma-Ata başşehir oldu. Göçebeler 1929'da yerleşik hayata geçmeye zorlandı. Çok sayıda Rus ve Ukraynalı Kırgızistan'a yerleştirildi. Buna karşı çıkan Kazaklar hunharca katledildiler. Kazak çocukları millî ve dinî kültürden uzak, ateist olarak yetiştirilmeye çalışıldı ise de bunda muvaffak olunamadı. 1936'da yapılan yeni bir düzenleme ile Kazak Özerk bölgesi, Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhûriyeti hâline getirildi. Rusya'daki Glasnost hareketlerinden sonra ve 1991 Ağustosunda eski Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla Kazakistan Cumhûriyeti bağımsızlığını îlân etti.

Fizikî Yapı

Ülke topraklarının beşte biri dağlarla kaplıdır. Diğer kısmı düzlükler tepelik ovalar ve platolardan meydana gelir. Batı ve güneybatı kesimlerine hâkim olan HazarÇöküntüsünün güneyinde Ustyurt Yaylası, Mangışlak Yarımadasında ise Karadağ ve Akdağ uzanır. Hazar Çöküntüsünü Ural Platosu ve Mugodjar Tepeleri geniş Turan Ovasından ayırır. Kurumuş ırmakların önceleri taşıdığı kumlar güneyde Kızılkum Çölünü, orta kesimde Karakum Çölünü, kuzeyde Büyük ve Küçük Barsuki çöllerini meydana getirmiştir. Kuzeyde dağların yüksekliği 1500 metreye ulaşır. Ülke topraklarının batısında Uludağ, doğusunda iseCengizdağ olarak bilinen sıradağlar yer alır. Doğu ve güneydoğudaki yüksek dağ silsileleri vâdilerle yarılmıştır. Çungarya Aladağları Balkaş Gölünün bulunduğu çöküntünün güneyinden, Tarbagatay Sıradağları güneyden, Altay dağ silsilesinin devamı olanListvyaga, Holzun ve Tigirek sıradağları ise doğudan Kazakistan topraklarına girer. Kırgızistan sınırındaTanrı Dağları, uzanır. Muyunkum Çölü Karadağ'ın içlerine kadar girer.

Kazakistan'da binlerce küçük akarsu vardır. Bu akarsuların büyük kesimi Hazar Denizi, Aral, Balkaş ve

Tengiz göllerine dökülür. Kazakistan topraklarını baştan başa geçen ve Kuzey Buz Denizine dökülen nehirler ise Irtiş, İşim ve Tobul'dur. Akarsuların büyük kısmı yazın kurur. Başlıca ırmakları Ural ve Seyhun'dur. Seyhun üzerinde taşkınları önlemek ve sulama gâyeli birçok baraj bulunur.

Ülke sınırları içinde su seviyesi genelde değişken olan ve bâzıları belli aylarda kuruyan elli bine yakın göl vardır. Hazar Denizinin 2320 km'lik kıyısı Kazakistan sınırları içinde kalır. Diğer önemli gölleri Aral, Balkaş, Zaysan, Alakol, Tengiz ve Seletitengiz'dir.

İklim

Kazakistan'ın vâdi ve ovalarında çok sert bir kara iklimi hâkimdir. Sıcaklık bölgelere göre çok farklılık gösterir. Güneyde -5°C ile -1,4°C arasında değişen kış ortalama sıcaklığı, orta kısımlarda -16°C ile -19°C'ye kadar düşer. Yazın ortalama sıcaklık kuzeyde 20°C güneyde ise 29°C'dir. Senelik ortalama yağış miktarı kuzey ve orta kısımlarda 200-300 mm, güneyde 400-500 mm, yüksek sıradağlarda ise 600-1000 mm arasında değişir. Vâdilerde sık sık kasırga şiddetine varan rüzgârlar eser.

Tabiî Kaynaklar

Mâdenler: Kazakistan yeraltı kaynakları bakımından zengindir.Karaganda bölgesinde zengin kömür yatakları, Ural-Enba Havzasında petrol yatakları vardır. Ayrıca bakır, kurşun (Altay, Kara-Tav, Ala-Tav, Tekeli'de), çinko (Alma-Ata), demir (Karkaralı, Balhaç, Cez-Kazgon, Ata-Su), manganez, kalay, volfram, molibden, antimuan çıkarılmaktadır.

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Ülke topraklarının büyük bölümünü kaplayan çöllerde pelin otu ve ılgın yetişir. Altay ve Tanrı dağları ormanlarla kaplıdır. Ormanlarda ve çöllerde çok sayıda av hayvanı yaşar. Bunlardan bâzıları; antilop, sığın, kurt, ayı, kakum, samurdur. Irmak ve göllerde sazan, turna, som balığı, alabalık ve tatlısu levreği Hazar Denizinde ise mersinbalığı, ringa çamçak avlanır.

Nüfus ve SosyalHayat

Kazakistan'ın nüfûsu 17.000.000 civârındadır Başkenti Alma-Ata olup nüfûsu 1.200.000'dir. Nüfûsun % 39.7'si Kazak, % 37.8'i Rus, % 5.8'iAlman, % 5.4'ü Ukraynalı, % 4'ü Tatar ve Özbek, % 7.3'ü diğer milletlere mensuptur. Başlıca şehirleri Uralsk, Ahtubinsk, Guryev, Bişkek, Karaganda, Aralsk'dır.

Kazakistan'da büyük yerleşim bölgeleri dışında hâlâ eski göçebe özelliği sürdürülmektedir. Halkın çoğu geçimini hayvancılıkla sağladığı için yazın "çaylav" dedikleri yaylalara gitmek, kışın da "kıştav" dedikleri kışlaklarında barınmaktadırlar. Böylece göçebe hayatlarını devam ettirirler.

Eğitim: Halkın çoğu 1917 komünist ihtilâlinden önce göçebe hayâtı yaşadığından, Kazaklarda eğitim faaliyetleri fazla gelişmemişti. Yerleşme merkezlerinde çok sayıda medrese vardı. İhtilâlden sonra bölgede Rus eğitim sistemi uygulanmaya başlandı. İlk ve orta öğretim Kazakça yapılmasına rağmen, anaokullarında ve yüksek okullarda Rusça eğitim yapılması Kazak gençlerini Rusça öğrenmeye mecbur bıraktı.

Kazakistan'da eğitim 7-17 yaş arasında mecbûrî ve parasızdır. Okullarda Rusça ve Kazakça eğitim yapılır. Ayrıca azınlık dillerinde de öğretim yapan okullar vardır. Nüfûsun az olduğu bölgelerde ortaokul çocukları için yatılı okullar bulunur. Meslekî eğitim veren okulların sayısı oldukça fazladır. Ülke çapında 8689 ortaokul, 243 teknik lise, vardır.

Kazakistan'da ilk üniversite 1934'te Kirov'da kuruldu. 1948'de Kazak İlimler Akademisi teşkil edildi. Bu akademiye bağlı 35'ten fazla enstitü vardır. Ayrıca 40 civârında yüksek okul mevcuttur.

Rus hükûmeti, Kazakların millî şuurunu kaybetmesi için çeşitli çalışmalar yaptı. Stalin döneminde Kazakçadan Arapça ve Farsça kelimeler çıkarılarak bunların yerine Rusça kelimeler konuldu. Günümüzde Kazakçada bulunan bâzı kelimeler için Rusça kelimeler kullanılmaktadır. Böylece Kazakça kısa zamanda Rusçanın tesiri altında kalmıştır. Buna sebep, kendi dilini iyi bir şekilde öğrenmeyen Kazak aydınlarının şuurlu veya şuursuzca yazılarında Rusça kullanmaları olmuştur.

Büyük kısmı Müslüman olan Kazaklarda dindarlık derecesi bölgelere göre değişmektedir. Kazakların çoğunlukta bulunduğu bölgelerde dînî inanç daha güçlü olup, Kazakların azınlık durumuna düştüğü bölgelerde ise dînî inanç zayıftır. Müslümanların çoğunlukta bulunduğu bölgelerde İslâmî ve millî âdet ve örfler hâlâ canlı olarak muhâfaza edilmektedir. Bağımsızlığını kazanmadan önce din aleyhtarı propaganda çok güçlü yürütülmekteydi. Kazakistan'da 1948'den bu yana Kazakça 150'ye yakın din aleyhtarı kitap yayınlanmıştır. Kazaklar, Müslüman topluluklar arasında, dillerinde din aleyhtarı kitaplar neşredilen üçüncü ülke durumundadır.

Ekonomi

Ülke ekonomisi tarım, hayvancılık ve mâdenciliğe dayalıdır. Toprakların büyük bölümü çöl ve dağlarla

kaplı olduğu için tarıma elverişli arâzi azdır. Bu arâzinin büyük kısmı mer'adır. Kazakistan'da tarım dört bölgede mütâlaa edilebilir: 1)Yerleşik zirâî bölge: Bölgede özellikle buğday, darı, ayçiçeği ve büyükbaş hayvanlar yetiştirilir. 2) Geçiş bölgesi: Bu bölgede darı yetiştirilir ve koyun beslenir. 3)Hayvan besleme bölgesi:Buralarda koyun beslenir. Aktübe'de ayrıca at ve deve de yetiştirilir. 4)Sun'î sulama yapılan bölge: Bu bölgede ise sanâyide kullanılan pamuk, pancar, tütün, kendir, yağlı tohumlar ve pirinç yetiştirilir.

Kazakistan sanâyii mâdenciliğe bağlı olarak gelişmiştir. Sovyetler Birliğinden ayrılmadan önce, bu ülkenin hammadde ihtiyacının büyük kısmını karşılıyordu. Başlıca sanâyi kuruluşları demir, çelik, çimento, gübre, şeker, un, konserve, ilâç, sentetik iplik, röntgen âletleri fabrikalarıdır. Sanâyide çalışan işgücünün büyük kısmı kömür mâdenleri, petrol tesislerinde çalışmaktadır.

Ulaşım: Kazakistan'da ulaşım kara, demir ve hava yoluyla sağlanır. Demiryolu ağı 21.400.000 km uzunlukta olup, ülkeyi ağ gibi örmüştür. Karayollarının uzunluğu ise 189.000 km'dir. Birçok şehirde hava alanı vardır.

KAZAN;

Alm. *Kessel (m),* **Fr.** *Chaudron (m), Chaudière (f),* **İng.** *Cauldron, boiler.* Yemek pişirmeye veya su kaynatmaya yarayan büyük ve derin kap. Buhar makinalarında, kalorifer tesisâtında suyun kaynatıldığı çok büyük kaplara da kazan denilmektedir.

Mâdenlerin âlet yapımında kullanılmasından sonra, çeşitli tip ve büyüklükte kazanlar yapılarak insanlar bunlardan istifade etmişlerdir. Bilhassa Osmanlılar zamanında saraylarda, konaklarda, imârethânelerde, hastânelerde, yemekler kazanlarla kaynardı. Ayrıca Anadolu'daki düğünlerde ocaklar çatılır, üzerindeki büyük kazanlarda etli nohut, herise, zerde kaynatılırdı. Dâvetli, dâvetsiz herkes buralara gider düğün yemeklerinden karınlarını doyururdu. O zamandan kalma büyük kazanlar hâlâ eski Anadolu evlerinde ve bâzı köylerde bulunmaktadır. Bu kazanlar kalın bakırdan iki kulplu olarak yapılırdı.

Yeniçeri ocağı mensuplarınca, Hacı Bektaş Veli'nin çorba içtiği rivâyet edilen kazan çok kıymetli tutulurdu. Bunun yerinden oynatılması hoş görülmezdi.

Yeniçeriler, isyan ettikleri zaman yemek pişirdikleri kazanlarını da "At Meydanı"na getirirlerdi. Onların bu hareketine "kazan kaldırma", yâni isyan denirdi. Sonraları devlete karşı koymaya kalkanlar hakkında bu tâbir kullanılmaya başlanıldı.

KAZÂLAR;

Alm. *Unfälle, Unglücksfälle (m.pl.),* **Fr.** *Accidents (m.pl.),* **İng.** *Accidents.* İsteyerek, plânlanmış olmayan, can ve mal kaybına sebeb olan hâdise veya beklenmedik bir olay sonucu, insan, hayvan ve eşyâların zarara uğraması. Mülkî, idârî taksimât bakımından il ve bucak arasında kalan, kaymakamlar tarafından idâre edilen şehirlere de bu ad verilirdi.

İslâm dîninde îmânın şartlarından biri olan, Allahü teâlânın bütün varlıklar üzerindeki sonsuz takdir kudreti mânâsına da gelmektedir. (Bkz. Kazâ ve Kader)

Dînen geçerli sayılan bir özürden dolayı veya tembellikle vaktinde kılınamayan namaz ve tutulamayan orucun İslâm dîninin şartlarına uygun olarak yerine getirilmesi anlamında da kullanılır.

Âniden gelen kötü ve tehlikeli hâdiselerden insanlar bâzan kurtulur, bâzan da bunun aksi olabilir. Alınan tedbirler sâyesinde iş yerinde, evde ve diğer durumlarda meydana gelen kazâlar azaltılırken, bütün gayretlere rağmen motorlu vâsıtaların sebeb olduğu kazâlar artmıştır. Kazâlar, düşme veya yanma gibi türlere ayrıldığı gibi, evde veya iş yerinde meydana gelmesine göre de sınıflara ayrılabilir. Dünyâda vukûbulan kazâlar, Birleşmiş Milletlere bağlı Dünyâ Sağlık Teşkilâtı tarafından istatistikler hâlinde yayınlanmaktadır. Kazâların netîcesinde ölüm, yaralanma veya maddî zarar meydana gelir.

Ölümler: En çok motorlu araçların sebeb olduğu kazâlarda görülür. Ölüme sebeb olan diğer bir kazâ türü de, düşmelerdir. 75 yaşından küçük olanlarda ölüme sebeb olan kazâların başında trafik kazâları yer alır. 75 yaşından daha yaşlılar için ise düşme türü kazâlar en çok ölüme yol açar. Ölümle sonuçlanan diğer bir kazâ türü de boğulmalardır.

Yaralanmalar: Yaralanmalar geçici olabildiği gibi kalıcı ve sakat bırakıcı türden de olabilir. Genellikle yaralanmalar, iş yerlerinden ziyâde evlerde ve umûmî yerlerde ortaya çıkar. Yaralanmalar ve sakat kalmalar, hastâne masrafları yanında geçici veya dâimî iş gücünden kayıp meydana getirdiği için ülke ekonomisine önemli bir yük teşkil eder.

Trafik kazâları: Özellikle trafik kazâlarının sebebini belirlemek güçtür. Pekçok tesir, kazanın meydana

gelmesinde rol oynar. Sürücü hatâlı olabilir, vâsıta kusurlu, yol uygun projelendirilmemiş, bakımı uygun yapılmamış veya hava şartları tesiri görülebilir. Bütün bu tesirler bir araya gelip kazâyı meydana getirebilir. Bu yüzden kazânın genellikle yukarıda sayılan sebeplerinden biri diğerlerine göre daha önemli de olabilir. Umûmiyetle trafik kazâlarının % 50'si sürücünün alkollü olmasındandır. Arabanın bakımsız olması ise, meydana gelen kazâlar içinde % 10 civârında kalır. Gece ile gündüz arasındaki kazâ oranları yaklaşık eşit olmasına rağmen gece kazâlarındaki ölüm oranı yüksektir. Motorlu vâsıta kazâları haftanın gününe ve senenin ayına da bağlıdır. Yapılan araştırmalara göre, cumartesi ve özellikle pazar günü trafik kazaları çok yüksektir. Ocak ve şubat aylarında kazâ sayısı minimum seviyede iken, yaz aylarında özellikle ağustosta en yüksek sayıda seyreder. Erkekler, kadınlardan daha çok kazaya karışırlar. Ancak, erkekler kadınlara nazaran hem sayıca hem de daha güç durumda vâsıta kullanırlar. Tecrübesiz sürücüler kazâya karışan en kalabalık grubu meydana getirirler.

Vâsıta kullananların kusurları: Kazâ oranına göre şöyle sıralanabilir: Gerektiğinden daha hızlı gitmek, yakın tâkip, ilk geçiş hakkını vermemek, dalgınlık, acemilik, hatâlı sollama, dönüş ve yön kurallarına uymamak, yanlış şeritten gitmek, yola nizamsız çıkış ve yolda tedbirsiz gitmek, öndeki aracı hatâlı geçiş, duruş ve park hatâları, aşırı derecede uygunsuz ve tedbirsiz biçimde yük ve yolcu taşımak, trafik işâret ve işâretçilerine uymamak, alkollü araç kullanmak, yorgunluk, uykusuzluk, far, selektör ve diğer lambaları kullanma hatâları, sürücülerin hayvanlara hâkim olmaması, bisikletlerin hatâları, hastalık.

Türkiye, trafik kazâları bakımından dünyâ ülkeleri içinde baş sıralarda gelmektedir.

Emniyet Genel Müdürlüğünün hazırladığı istatistiklere göre; Türkiye'deki her çeşit kazâlarda toplam olarak senede ortalama 5000'in üzerinde ölü, 50.000 yaralanma meydana gelmektedir. 1992 yılında ise 174.000 trafik kazâsı, 9300 ölü, 93.000 yaralı, 74.252 sakat meydana gelmiştir. maddî zarar ise trilyonların üzerindedir. Her 5 dakikada bir kaza olmaktadır. Son on yılın hesaplarına göre (1992) ülkemizde meydana gelen trafik kazalarında 76.061 ölü, 687.000 yaralı ve hesaplanamayacak kadar maddî hasar meydana gelmiştir.

Düşmeler: Bu çeşit kazâlar, ev kazâlarının üçte biri civârında olup ev kazâları içerisinde birinci sırayı almaktadır. Evde cilâlı parke ve tahtalar, merdivenler, yırtık kilim ve halılar dikkatsizce bırakılmış kırık iskemle, masa, pencere ve kapılar düşmelere sebeb olur. Bu kazâlar umûmiyetle elde olmayan sebeplerden ileri gelmektedir. Fakat gene de bu kazâlardan korunmak için dikkat, tedbir ve soğukkanlılık önemlidir. Çok cilâlanmış tahta ve parke üzerinde ıslak ayaklarla yürümemeli ve koşmamalıdır. Böyle kaygan döşemeler üzerine yayılan halı ve kilimler, sağa sola hareket eder özellikte olmamalıdır. Bunları sâbitleştirmek mümkün değilse, altlarına kauçuk altlık koyulur. Kaygan merdivenler de çok tehlikelidir. Yaşlılar merdivenlerden inerken bastonlarının ucuna lastik takmalı, çocukların ayaklarına, altları sünger veya yere yapışan cinsten terlikler giydirmelidir.

Salonlarda ve odalarda yırtık halı ve yolluklar ihmal edilmeden tâmir edilmeli, banyo ve mutfaklarda düşmelere sebeb olacak sağa sola oynayan paspaslar kullanılmamalıdır. Banyo küvetlerinin kenarlarına tutunacak yerler yapılmalıdır.

Cam silerken, elektrik ampulleri takarken kullanılacak iskemle ve masalara dikkat edilmeli, üzerine çıkılacak sandalye ve masaların sağlam olmasını, mutlaka birinin bunları tutmasını temin etmelidir. Pencereleri silmek için cam kenarlarına çıkmak, dışarı sarkmak acı sonuçlar doğurabilir. Bu konuda çok dikkatli olmalıdır.

Evlerde çocukların, pencere, balkon ve merdivenlerden düşmesi de çok görülmektedir. Böyle kazâları önlemek için, çocuklar merdivenlerde yalnız bırakılmamalı, pencere önüne yaklaştırmamalı, camları sıkı bir şekilde kapamalı, balkona yalnız çıkmalarına müsâade etmemelidir.

Merdiven kenarlarına, koridorlara insanların ayaklarına takılacak maddeler konulmamalıdır.

Yanıklar: Bu cins kazâlar ev kazâlarının ikinci sırasını teşkil eder. Toplam ev kazâlarının % 20'sini meydana getirir. Evde yanma olaylarına sebep yine dikkatsizliktir. Bu tür kazâlar genelde küçük çocukların başına gelir. Bunun için, kibrit, çakmak, gazyağı, benzin, ispirto gibi yanıcı ve ateşle parlayıcı maddeleri çocukların uzanamıyacağı yerlere koymalı, parkeleri parlatmak, elbiseleri temizlemek için kullanılan benzin ve diğer maddeler ateş yanında bulundurulmamalıdır.

Bir kazâ sebebi de, evde soba ve mangalların bulunduğu odalarda çocukların yalnız bırakılmasıdır. Elektrik ütüleriyle iş yaparken çocuklar buralardan uzak tutulmalı, elektrik pirizlerine çivi sokmalarını önlemek için pirizlerin bulunduğu yerler kullanılmadığı zaman kapatılmalıdır.

Çocukların ve büyüklerin karşılaştıkları başka bir kazâ ise soba üzerinde kaynar su bulunan tencerelerin ellenmesi veya büyüklerin de takılarak devrilmesiyle meydana gelir. Ateş üzerindeki kaynar tencere ve diğer kapları alırken çok dikkat etmelidir. Böyle kaplar alınırken ıslak bezle tutulmalı,

mümkünse havagazı ocakları söndürülmelidir.

Zehirlenmeler: Ev kazâlarının % 17'si zehirlenme sonucu meydana gelmektedir. Bu tür kazâlara kalaylanmamış bakır kaplar, bozulmuş yemekler, ilâçlar ve öldürücü gazlardan alınan zehirler yol açar.

Yemek zehirlenmelerine, bayat pasta, balık, dondurma, yumurtalı ve etli çörekler ile bozuk etler, yiyecekler pişirilirken içerisine düşen zehirli böcekler sebeb olur. Bu yüzden yiyecek ve içecekler alınırken ve pişirilirken çok dikkatli hareket edilmelidir.

Zehirlenme kazâlarına başka bir sebeb de fâre zehiri, DDT, lizol, tuzruhu gibi ilaçlar sebeb olmaktadır. Bunlar evde kullanıldığı zaman, pencereler açılarak bol havalandırmalı bu çeşit maddeler çocukların eline geçmiyeceği yerlerde saklanmalıştır.

Doktor tavsiyesi olmadan rastgele ilâç kullanmak da zehirlenmeye sebeb olabilir. İlâçlar çocukların uzanabileceği yerlerde bırakılmamalı, yüksek yerlere konmalıdır.

Evde zehirlenmelerin bir kısmı da, gazlardan meydana gelir. Bunlarda, odun ve taşkömüründen çıkan gazlar, açık olarak unutulan havagazı ve banyolardaki şofbenler rol oynar. Havagazı musluklarına, gaz tüpleri ocağa takılırken gaz kaçırıp kaçırmadığına çok dikkat etmeli ve kontrollü yakmalıdır.

Elektrik kazâları: Evdeki elektrik donanımında elektrik varken, uçları açık ceryan tellerini ellemek, bozuk kordon ve lambaları tâmir etmeye çalışmak, kazâlara sebeb olan dikkatsizliklerdir. Evlerde, elektrik tellerini kapı kanatlarının üzerinden, kalorifer petek ve borularının yanlarından, rutûbetli ve su sızan yerlerden geçirmemelidir. Böyle olursa elektrik çarpmasına meydan verilebilir.

Evlerde genellikle kazâlar mutfakta meydana gelir. On beş yaşına kadar olan çocuklar ve 45-65 yaş arasındaki yetişkinler evde en çok ateşle ilgili kazâlara karışırlar. 15-45 yaş arasında ise bu, zehirlenme olarak görülür. 65 yaşından ileri yaşta olanlar için ise düşme en çok ortaya çıkan kazâ türüdür.

Boğulmalar: Genellikle yüzme veya su ile oynama sırasında ortaya çıkar. Bunun yanında köprüden, limandan veya benzeri yerlerden denize veya havuza düşme de bu tür kazâya yol açar. Gezinti için sandala veya motora binmenin sonucunda görülenleri de vardır. Sandal veya deniz motoru ile ilgili kazânın genel sebebi vâsıtayı idâre edememek, yük kapasitesini aşmak veya dengeyi koruyamamaktır. İkinci sırada deniz vâsıtasının bakımsız olması yer alır.

Ulaşım kazâları: Hava ve demiryolu ulaşımında meydana gelen kazâlar bu türdendir.

İş kazâları: En çok karşı tedbir alınan kazâ grubudur. İşçi kesimi için işsizlik nasıl bir mesele ise, iş kazâları da bir başka derttir. İhmâl ve tedbirsizlik yüzünden memleketimizde, her yıl 185-200 bin iş kazâsı sonunda 1200-1500 işçinin öldüğü, 6 bin işçinin sakat kaldığı tesbit edilmiştir. En fazla kazânın 25-29 yaş grubundaki işçilerde görüldüğü ifâde edilmektedir. Sanâyi makinalarının her geçen gün daha karmaşık olmasına karşılık, iş kazâları azalmaktadır. Yükleme ve boşaltma sırasında ortaya çıkan kazâlar, düşmeler ve trafik kazâları en çok görünen türleridir.

Okul kazâları: Genellikle alışveriş yerlerinde, laboratuvarlarda, koridorlarda, merdivenlerde meydana gelir. Erkek çocuklar, kızlara göre daha çok kazâlara karışırlar. Okul çocuklarının, okula gidip gelirken trafik kazâlarından korunması için onlara gerekli dersleri vermek de önemli bir tedbirdir.

KAZAN HANLIĞI;

İdil (Volga) Irmağı kıyısındaki Kazan şehrinde kurulmuş bir Türk Devleti. Kuzeydoğu Avrupa'ya göç eden Türkler tarafından 15. yüzyılda kurulup, 16. yüzyılın ortalarında Ruslar tarafından yıkıldı.

Kazan Hanlığı, Volga Bulgarlarının yaşadıkları bölgede, Altınordu Devletinin eski hanlarından Uluğ Muhammed Han tarafından 1437 târihinde kuruldu. Hanlığın ahâlisini Orta Asya'dan gelme yerleşik ve yarı göçebe Türkler ve Finliler meydana getiriyordu. Uluğ Muhammed Han (1437-1445) devleti için gelişmesini mahzurlu gördüğü Moskova Knezliği'ne karşı 1439-1445'te sefere çıkıp, Rus kuvvetlerini bozguna uğrattı ve Knez Vasili'yi esir etti. Ruslar, Kazan Hanlığının hâkimiyetini tanıyıp, harp tazminatı olarak her yıl haraç vermeyi, Kazan memurlarının Rus şehirlerinde vazîfe yapmasını ve Oka Nehri boyunu şehzâde Kâsım'a yurt olarak vermeyi kabul ettiler. Oka Nehri boyunda kurulan "Kasım Hanlığı" sâyesinde Moskova Knezliği kontrol altında tutuldu.

Teşkilâtçı tedbirli, cesur ve akıllı bir idâreci olan Uluğ Muhammed Hanın vefâtıyla oğlu Mahmûd Han (1449-1462) Kazan Hanlığı tahtına geçti. Mahmûd Han devrinde Kazanlılar sulh, sükûn huzur ve refah içinde yaşadılar. Mahmûd Hanın 1462'de vefâtıyla oğlu Halil (1462-1467) ve İbrâhim (1467-1479) Kazan Hanı oldular. İbrâhim Han devrinde taht mücâdeleleri başladı. İbrâhim Hana karşı bâzı beyler Kasım Hanlığının kurucusu Kâsım'ı Kazan Hanı olarak tanıdılar. Türklere karşı fırsat kollayan Moskova Knezliği bu durumu değerlendirerek İbrâhim Hana karşı Kâsım Hanı destekledi. Hânedanlık meselesi

Moskova Knezliğinin kontrolünü gevşettiğinden Ruslar, Türklerin hâkimiyetinden kurtulmak için faâliyete geçtiler. Papalık tarafından, Bizans sülâlesinden Sofya ile evlendirilen Üçüncü İvan, 1480'de Türk hâkimiyetinden ayrılarak istiklâlini îlân etti. Kazan Hanlığındaki taht mücâdeleleri 1552 târihine kadar devâm etti.Kazan tahtına sâhib olmak isteyen prensler, Ruslar'dan da teşvik ve yardım alarak iktidar mücâdelesine devâm ettiler.

Kazan Hanlığının iç işlerindeki karışıklıklardan büyük ölçüde istifâde eden Ruslar, 1487 yazında Kazan'a girdiler. Muhammed Emin (1502-1518) Rus taraftârı görünerek, usta bir siyâset tâkib edip 1506'da Rusları Kazan'dan attıysa da bütün tehlikeyi ortadan kaldıramadı. 1521'de Kırım sülâlesinin, 1552'de Astırhanlıların hâkimiyetine geçen Kazan Hanlığı, devamlı Rus saldırılarına uğradı. İlk çar ünvanlı Moskova Knezi olan Dördüncü (Korkunç) İvan Hıristiyan Avrupa'dan silah ve asker de alarak 150.000 kişilik ordusu ve 150 top ile Kazan Hanlığına karşı harekete geçti. Kazan'ı müdâfaa eden şehirdeki 33.000 asker ve dışardaki 15.000 atlı Hanlık kuvvetleri ile Ruslar arasında 1552 yazında şiddetli çarpışmalar meydana geldi. Kazan'daki müdâfilerin huruç harekâtı ve atlı kuvvetlerin saldırıları sonucu Rusları yok etme metodu, Avrupa'dan getirilen toplar ve İngiliz mühendislerinin duvar altı lağım tekniği karşısında tatbik edilemedi. Ağustos başında Kazan'a giren Ruslara karşı sokak muhârebeleri yapıldı. Ruslara karşı en şiddetli mücâdele Kul Şerif Câmii ve Medresesi çevresinde oldu. Seyyid Kul Şerif dâhil bütün medreseliler şehid edildiler. Yâdigar Muhammed Han ve etrâfındakiler esir edildi. Kazanlıların çok azı dışında, genç-ihtiyar, kadın-erkek katliama uğradı. Maddî mânevî kültür eserleri imhâ edilerek şehir ve devletin hazineleri Ruslar tarafından yağmalandı. Kazan ülkesi Rusların hâkimiyetine girince çeşitli târihlerdeki istiklal mücâdeleleri kanlı şekilde bastırıldı. Bugün Kazan'da Rusya Federasyonuna bağlı Volga (İdil) Tatar Cumhûriyeti hâkimdir.

1437-1552 târihleri arasında Kuzeydoğu Avrupa'da hâkim olan Kazan Hanlığı, Türkler tarafından kurulmuştur. Ruslar, Türkleri sevmediklerinden buranın ahâlisine Moğollara izafen Tatar diyerek onları kötülemektedirler.

Hânlıkta yerleşik Bulgar Türkleri ve yarıgöçebe Kıpçak Türkleri hâkimdiler. Hanlığın başında bulunan "Han", boyları temsilen "Karacılar Dîvânı" ile idârede söz sâhibi idârî, askerî ve dînî temsilciler hükûmeti meydana getirirdi. Saltanat, hânedândan en büyük oğulun hakkıydı. Bütün memleketi alâkadâr eden meseleler için temsilciler heyetinden meydana gelen Kurultay toplanırdı. Kazan Hanlığının iktisâdî temeli tarıma dayanırdı. İslavlara hububat mahsulleri, meyve, bal, balmumu, balık ile çeşitli kürk ve eşyâları ihraç edilirdi. Kazan'da yabancı tüccarlar için ayrı bir bölge kurulmuştu. Her yıl 24 Eylül günü Volga Nehrindeki adada panayır kurularak ülkenin her tarafındaki tüccarlar burada toplanır, alışveriş yaparlardı. Kazan'da saraylar ve câmiler inşâ edilerek, âlimlerin ve dînî müesseselerin bütün ihtiyaçları devlet bütçesinden karşılanırdı. Dânişmend, derviş, hâfız, hâkim, kâdı, molla yetiştirilerek, her Kazanlıislâm dîninin esaslarını öğreninceye kadar câmi, mekteb ve medreselerde okutulurdu. Kul Şerîf Câmii ve Medresesi en meşhur Kazan müessesesidir. Kazan Hanlığı, Ruslar tarafından işgâl edilince maddî ve mânevî eserler yağmalanıp, tahrib edildi. Devlet adamları ve âlimler katliamlarda insafsızca, çocuklar da kadınlarla birlikte öldürüldüler.

Kazan Hanları

Uluğ Muhammed bin Celâleddîn ..(1437-1445)

Mahmûd bin Muhammed.....(1445-1462)

Halil bin Mahmud.....(1462-1467)

İbrâhim bin Mahmûd .....(1467-1479)

Ali bin İbrâhim .....(1479-1484)

M. Emin bin Mahmûd .....(1484-1485)

Ali bin İbrâhim .....(1485-1487)

M. Emin bin Mahmûd .....(1487-1495)

Mahmûd bin İbak.....(1495-1496)

Abdüllâtif bin İbrâhim.....(1496-1502)

M. Emin bin Mahmûd .....(1502-1518)

Şâh Ali bin Seyyid .....(1518-1521)

Sahib Giray bin Mengli .....(1521-1524)

Safâ Giray bin Fetih.....(1524-1531)

Can Ali bin Seyyid .....(1531-1533)

Safâ Giray bin Fetih.....(1533-1546)

Şah Ali bin Seyyid ..... (1546)

Safâ Giray bin Fetih.....(1546-1549)

Ötemiş bin Safâ.....(1549-1551)

Şah Ali bin Seyyid .....(1551-1552)

Yadigâr Muhammed bin Kâsım..... (1552)

KAZASKER (Kâdıasker);

Osmanlı Devletinde askerî sınıfa âit şer'î ve hukukî dâvâlara bakan hâkim. Kazaskerlik, ilmiye mesleğinin en yüksek mertebelerinden biri olup, teşkilât târihi bakımından ordu kâdısı demektir.

İlk olarak Abbâsîlerde kâdılkudâtlık şeklinde görülen kazaskerlik; Harizmşahlarda, Anadolu Selçuklu Devletinde, Eyyûbîlerde, Memlûklerde hattâ Karamanoğullarında da vardı. Osmanlılarda kâdılık iki kısımdı. Biri kânun ile teşkil edilmiş askerî sınıfların, diğeri ise askerlerin dışındaki halkın dînî (şer'î) ve hukûkî işlerine bakarlardı. Kâzaskerler sefere katılırlardı. Sulhte sivil dâvâlara bakarlardı. İlk defâ Sultan Birinci Murâd Han zamânında askerî sınıfın dînî ve hukukî işlerine bakmak üzere kâdıaskerlik ihdâs edilmişti. Bu makâma Bursa Kâdısı Çandarlı Kara Halil Efendi tâyin olunmuştu (1363). Kazaskerlik 1480 yılına kadar tek iken, sınırların genişlemesi sebebiyle bu târihte Rumeli ve Anadolu kazaskerlikleri adıyla ikiye ayrıldı. **Sultan Süleymân Han Kânunnâmesi'**nde kimlerin asker ve asker hükmünde olduğu açıkça yazılıdır. Kazaskerlerin vazîfeleri kânun ile belirlenmiştir. Sulhte, Rumeli Kazaskeri İstanbul'daki Müslümanların dâvâ ve işlerine; Anadolu Kazaskeri de gayri müslimlerin dâvâlarına bakardı. Kazaskerlerin kıyâfeti ilmiye kıyâfeti olup, kânunnâmeler ile tesbit edilmişti. Kazaskerler dîvânın tabiî âzasıydı. Şeyhülislâmlar dîvânda bulununcaya kadar dîvândaki dînî meseleler, kazaskerler tarafından hallolunurdu. Kazaskerlerin dîvândaki mevkileri vezirlerden sonra gelirdi. **Fâtih Kânunnâmesi'**nde buna dâir kayıt vardır. Dîvâna geldikleri zaman vezirler gibi karşılanırlardı.

Kazaskerler, Dîvân-ı Hümâyûnda dâvâ dinlerler, ayrıca salı ve çarşamba günleri hâricinde hergün kendi konaklarında dîvân toplarlardı. Burada kendilerine havâle edilen veya kendilerine âit olan şer'î ve hukûkî işlere bakarlardı. Kazaskerlerin tezkireci, rûznâmeci, matlabcı, tatbikçi, mektubcu ve kethüdâ isimlerinde altı yardımcısı vardı.

Tezkireci, kazasker kaleminin âmiriydi. Rûznâmeci, tâyin işleriyle uğraşan kalemin müdürüydü. Matlabcı, kâdıların durumlarını bildiren defteri tutardı. Tatbikçi, büyük kâdıların gönderdikleri evrakların mühürlerini kendi yanında bulunan o şahsın mührü ile kontrol eder, böylece sahtekârlığın, suistimallerin önüne geçilirdi. Mektupçu, kazaskerlere âit bütün yazışmaları idâre ederdi. Kethüdâ, para işleriyle meşgûl olurdu.

Kazaskerler 16. asrın ikinci yarısına kadar müderris ve kâdıların tâyininde vezîr-i âzamlara arz ve delâlette bulunurlarken, sonraları bu mühim görev şeyhülislâmlara verildi. Muayyen maaşlı müderris ile kazâ kâdılarının tâyinleri ise kazaskere bırakıldı. Yalnız bu tâyinler keyfî yapılmaz; kazasker, Dîvân-ı Hümâyûn günü pâdişâhın huzûruna çıkar, getirdiği defterlerdeki isimleri okuyarak selâhiyeti dâhilindeki müderris ve kâdıların tâyinlerine müsâade isterdi. Bütün müderris ve kâdıların tâyinlerinin kendilerine âit olduğu zamanda vezîr-i âzamın muvâfakatını alırlardı.

Kazaskerlerin tâyinleri, 17. asra kadar vezîr-i âzamların pâdişâhlara arzı ile yapılırdı. Şeyhülislâmlar bu târihten îtibâren vezîr-i âzamların muvâfakatini alarak kazaskerlerin tâyinlerini pâdişâha arz etmeye başladılar. Rumeli Kazaskerliği, Anadolu kâzaskerliğinden daha önemliydi. Kazaskerlerin görev süreleri 17. asra kadar iki yıl iken, daha sonra bir yıla indi. Kazasker olan bir zât birkaç defâ aynı makâma tâyin edilebilirdi. Kazaskerin verdiği kararların doğru olup olmadığı diğer bir hâkim tarafından tetkik edilir, aksaklık olursa, düzeltilmesine karar verilirdi.

Pâdişâhlar sefere çıkarlarken, kazaskerler de muhakkak sefere iştirak ederlerdi. Vezîr-i âzamların serdâr-ı ekrem olarak gittikleri seferlerde ise kazaskerler nâmına bir ordu kâdısı vazîfelendirilirdi.

Kazaskerlik Osmanlı Devletinin sonuna kadar devam etmiş veOsmanlı Devletiyle birlikte bu makam da kalkmıştır.

KAZEİN;

Alm. *Kasein (n), Käsestoff (m),* **Fr.** *Caséine (f),* **İng.** *Casein.* Memeli hayvanların sütlerindeki azotlu maddelerin temelini meydana getiren "fosfoprotein" grubundan bir proteinli madde. Kazein, yağsız

süttozu ile birlikte yağ yapımının yan ürünlerinden biridir. Kazein türleri şunlardır: Maya kazein, laktik kazein.

Eskiden maya kazein şeklinde kontraplak sanâyiinde büyük oranda uygulama alanı bulan kazein, günümüzde özellikle laktik kazein şeklinde, daha başka uygulama alanları bulmuştur. Kâğıt yapıştırma işleri, yalıtkan madde yapımı, tekstil apreleme ve boyalar, ince marangozluk işlerinde yapıştırıcı, hayvan besini, perhiz unu bunlardan bazılarıdır.

Farklı analiz metodları ile kazeinin 5 ayrı kısmı tespit edilmiştir: α kazein, β kazein, γ kazein, δ kazein, x kazein. Bunlardan x kazein, sütün maya yardımıyla pıhtılaşması olayında büyük önem taşır. Bu önem, konsantre sütten peynir yapımı metodlarının hazırlanmasında ortaya çıkar.

KÂZERÛNÎ;

Çin, Hindistan, İran ve Anadolu'da İslâmiyetin yayılmasında büyük hizmeti geçen âlim ve mücâhid evliyâ. İsmi, İbrâhim bin Şehriyâr'dır. Ebû İshâk künyesidir. Annesinin adı Bâneveyh binti Mehdî'dir. 963 (H.352) yılının Ramazan ayında Şirâz civârındaki Kâzerûn kasabasında doğdu. Dünyâya geldiği gece, doğduğu evde göğe doğru yükselen sütun gibi bir nûr görüldü. Göklere uzanan bu nûrun ışık saçan bir takım dalları vardı. Annesi süt verdi emmedi. Zîrâ Ramazân-ı şerîf ayı idi.

Kâzerûnî, küçük yaşta ilim tahsiline başladı ve zamânının büyük âlimlerinden Ebû Ali bin Hüseyn Fîrûzâbâdî el-Akkar, Ebü'l-Hasan Ali bin Cehdim Hemedânî ve başkalarından okudu. Hadîs âlimlerinden bir çoğu ile görüştü. Şîrâz, Basra, Mekke-i mükerreme ve Medîne-i münevveredeki âlimlerden hadîs-i şerîf rivâyetinde bulundu. Ebû Abdullah Hafîf'in sohbetlerinde bulunup, tasavvuf yolunda ilerledi.

Kâzerûnî hazretleri, din ve fen ilimlerinde çok yüksek derecelere ulaştı ve zamânının bir tânesi oldu. Harâm ve şüphelilerden kaçmada eşsiz, ince din bilgilerini çözmekte ve büyük âlimlerin eserlerini anlayıp îzâh etmekte emsalsiz; nefsin istediklerini yapmamada ve istemediklerini yapmada çok üstündü. Şefkat ve merhamet deryâsı, güzel ahlâk ve keremde (cömertlikte) son derece olgundu. Zamânın hükümdârları onu çok sever ve sayarlardı. Sultân-ül-Evliyâ ve Kutb-ül-Aktâb ünvânı ile tanındı. Kendisine hakâret edenlere, inkârcılık yapanlara elinden geldiğince hep tatlı söz, güler yüz gösterir, onlara hayır duâ ederdi. Güneş gibi ışıklarını iyi-kötü herkese yaydı. İyilik ve ihsânlarını kimseden esirgemezdi. Zayıf, güçsüz, yetim ve fakirlere elinden geldiğince yardım eder ve sığınak olur, görüp gözetirdi. Ebû İshâk Kâzerûnî her hâliyle örnek bir Müslümandı. Derdi, üzüntüsü olan onu görünce neşeyle dolar, gam ve kederi silinir, zâlim zulmünü terk ederdi. Günahkârların pekçoğu onu bir defâ görmekle tövbe-i nâsûh ederlerdi. Gâyet sâde giyinir, halk içinde hep Hak teâlâ ile olurdu.

Ebû İshâk Kâzerûnî, Kâzerûn'da dîn-i İslâma hizmet yolunda ve Ehl-i sünnet îtikâdının yayılmasında pekçok gayret sarf etti. O devirde Kâzerûn ve civârı, putperest ve ateşperest sapık müşriklerle doluydu. Müslümanlar azınlıktaydı. Onun irşâd faâliyetleri netîcesinde Kâzerûn ve etrâfı memleketlerde îmân nûru parlayıp Müslümanlar çoğaldı. Her tarafta birçok vakıf müesseseleri yapıldı. Kâzerûnî'nin sohbetinde yetişen talebeleri, İslâm dîninin güzel ahlâkını yaymak için seferber oldular. Cihâd niyetiyle civâr beldelere dağıldılar. Kâzerûnî talebelerinden ve sevdiklerinden bir ordu hazırladı. Kendisi de gazâlara bizzât katılıp, i'lây-ı kelîmetullah (Allahü teâlânın dîninin yayılması) yolunda, insanları küfür karanlıkları ve ebedî Cehennem azâbından kurtarmak için, ilim ve kılıç ile cihâd etti. Az zaman sonra hidâyet nûruna kavuşanlar çoğaldı. Binlerce putperest, grup grup Kâzerûnî'nin huzûrunda îmân etti. Cumâ günleri toplanan orduya vaaz ve nasîhatlerde bulunurdu. Onlara cihâd ve gazânın fazîletini anlatıp cihâda teşvik ederdi. Mücâhidler, bu vaazları sâyesinde aşka gelip, ihlâs ile kâfirler üzerine yürüyüp zaferler kazandılar. Maddî manevî çok ganîmetlere kavuştular. Kâzerûnî, her yıl mücâhidleri bizzât teftiş ederek onların silâhlandırılması, giyim-kuşamı ile yakından meşgûl olurdu. Bu ordusunda ilk defa mevkef çaldırdı. Ordusu sefere gittiğinde kendisi mânevî başkumandan olarak onlara devamlı duâ ederdi.

Ebû İshâk Kâzerûnî'nin tâlim ve terbiyesinde yetişip cihâd için her tarafa dağılan mücâhidler, gittikleri yerlerde, dergâhlar ve ilim yuvaları inşâ ettiler. Bu faaliyet ve gayret; **Kâzerûniyye** veya **Mürşidiyye yolu** diye meşhur oldu. Bilhassa Anadolu'nun fethedilmesinde, bir Müslüman diyârı haline gelmesinde önemli rolleri oldu. Ebû İshâk Kâzerûnî ve talebeleri bilhassa vakfiyelerin inşâ ve inkişâfında (yapılıp yayılmasında) rehber oldular.

Kâzerûnî 1034(H.426) senesinde Kâzerûn'da vefât etti ve orada defnedildi.

Ebû İshâk Kâzerûnî'nin (rahmetullahi aleyh) vefâtlarına yakın buyurdukları nasîhatlerden bâzıları şöyledir:

"Ey kardeşlerim! Size dört nasîhatım vardır. Mutlaka tutunuz. Yerime kimi vekil kıldıysam ona hürmetkâr olup, itâat ediniz. **Kur'ân-ı kerîm** öğrenip, okumaya devâm ederek emir ve yasaklarını

gözetiniz. Bir misâfir geldiğinde evinizde ağırlayıp, hemen ne var ise hazırlayıp ikrâm ve hizmet ediniz. Birbirinizle dost olunuz. Birbirinizle muhabbetli olunuz. Sakın düşmanlık edip nifâka sürüklenmeyiniz. O zaman birbirinizden uzak düşer parçalanırsınız."

"Şu üç grup insan aslâ iflâh olmaz, kurtuluşa ulaşıp seâdete kavuşamaz: Allahü teâlânın kendisine bahşettiği nîmetleri onun lâyık kullarından esirgeyip cimrilik yapanlar. Hak teâlâya ibâdet edip de sonra bundan şikâyet edenler. Bunlar; "Eğer benim ibâdetimin Hak teâlâ indinde değeri olsaydı ve kabul görseydi, ben de bu dünyâda berhüdâr olur, murâdıma ererdim." diye düşünüp üzülenler ve bu yüzden mahrum kalanlardır. Üçüncüsü ise, tembellik ve gevşeklikleri yüzünden ibâdet, hizmet ve tâatten zevk alamazlar, bu sebeble bunları tam yapamaz, yerine getiremezler."

Ebû İshâk Kâzerûnî şöyle duâ ederdi: "Allah'ım! Bu toprakları zikrinle, velî ve sâlih kullarınla kıyâmete kadar mâmûr kıl, rızkımızı helâlden ve ummadığımız yerden günlük olarak ver.

"Allah'ım! Peygamberin Muhammed aleyhisselâm hürmetine bizleri senin uğrunda birbirini seven, sayan ve ziyâret eden kullarından eyle!"

KÂZIM KARABEKİR;

asker ve devlet adamı. 1882'de İstanbul'da doğdu. Babası Kırım Gâzisi Mehmed Emin Paşa, annesi Havva Hanımdır.

Kâzım Karabekir, İstanbul Zeyrek'te başladığı ilk öğrenimini, babasının seyâhatlerinden dolayı Van, Harput, Mekke'de devâm ettirdi. Orta öğrenimini Fâtih Askeri Rüşdiyesi ve Kuleli Askerî İdâdisinde tamamlayıp, Harbiye (Kara Harp Okulu)ye girdi. 1902'de Harbiye'den mezun olup, Erkân-ı Harbiye (Harp Akademisi)ye girdi. Erkân-ı Harbiyeyi birincilikle bitirdikten sonra, Kurmay Yüzbaşı olarak iki yıllık stajını Manastır'da tamamladı.

Manastır Erkân-ı Harbiyesinde vazîfe alıp, Rum ve Bulgar komitecilerine karşı çarpışmalara katılıp, yedi defâ başarı kazandı. Kolağası (önyüzbaşı) rütbesine terfi ettirilip 1907'de İstanbul Harbiye Mektebine tâyin olundu. İttihat ve Terakki Fırkasının Manastır ve İstanbul merkezlerinin kurulmasında görev aldı. 1908'de İkinci Meşrûtiyetin îlânıyla Edirne'deki Üçüncü Piyade Fırkası(Tümeni) Erkân-ı Harbiyeliğine tâyin olundu. 31 Mart Vak'ası üzerine Hareket Ordusuna katılarak İstanbu'a geldi ve Beyoğlu kışlası çarpışmalarına ve Yıldız Sarayı işgâline katıldı. 1910 Arnavutluk İsyânının bastırılmasına Hareket ve Erkan-ı Harb Reis Vekili olarak katıldı. Edirne'ye dönüp 1912'de binbaşılığa terfi etti. Edirne'de Onuncu Piyade Fırkası Erkân-ı Harbiyesindeyken Hudud Komiser Vekili olarak da vazife yaptı. Balkan Harbi (1912-1913)ne katılıp, harpten sonra Alman heyetinde vazîfe alarak Avrupa'ya gitti. 1914'te Kaymakamlığa (yarbay) terfi etti.

Birinci Dünyâ Harbi (1914-1918)nde Birinci Kuvve-i Seferiye Kumandanlığında vazifeliyken İran Harekâtına memur edildi (1914). Daha sonra İstanbul'a çağrılıp Kartal'daki On dördüncü Fırka Kumandanlığına tâyin olunup, Çanakkale Muhârebelerine katıldı (1915). Kolordu Kumandanlığının ardından Erkân-ı Harbiyeye (Genel Kurmay Başkanlığı) alınıp, Irak'taki Altıncı Ordu Erkân-ı Harbi (Kurmay Başkanı) olarak tâyin edildi. Miralaylığa (albay) terfi ettirilip, Irak Cephesinde Kûtü'l-Ammâre Muhârebelerine katıldı. Doğu'da çeşitli birliklerde vazife alarak, 1918'de Erzincan'daki Birinci Kafkas Kolordusu Kumandanlığına tâyin olundu. Rus desteğindeki Ermeni ordusuna karşı Erzincan ve Erzurum'da başarılı harekâtlara katıldı. Doğu'daki katliam ve insanlık dışı fiillerin önüne geçti. Yerli Müslüman ahâlinin takdirini kazanan Kâzım Karabekir, Livalığa (tuğgeneral) terfi ettirildi.

Birinci Dünyâ Harbi sonunda müttefik devletler mağlup sayılınca, yedi cephede şan ve şerefle mücâdele eden Türkiye, 1918 Mondros Mütârekesi ile silah bırakmak mecburiyetinde bırakıldı. Kâzım Karabekir Paşa kendine teklif edilen Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye (Genel Kurmay) Reisliğini kabul etmedi. İstanbul'a gelerek, Osmanlı Sultanı Vahideddîn Han ile görüşüp, Anadolu'da Millî Mücâdele harekâtının başlatılması ile vazîfelendirildi. Önce Tekirdağ'daki 14. bilâhare de Erzurumda'ki 15. Kolordu Kumandanlığına tâyin olundu (Nisan 1919). İtilaf devletlerinin bütün tehdidine rağmen 23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresini tertib ettirerek, M. Kemâl Paşanın takdirini kazandı. Sarıkamış ve Kars'ta Ermenileri mağlûb ederek, onlara Gümrü Muâhedesini dikte ettirdi (3 Aralık 1920). Gümrü Muâhedesi, Türk İstiklal Mücâdelesinin ilk milletlerarası antlaşmasıdır. Bu antlaşma ile Ardahan, Artvin ve Kars millî hudutlar dâhiline alındı. Türk Heyeti başkanı olarak Rusya, Ukrayna, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Sovyet Temsilcileriyle 13 Ekim 1921'de Kars Muâhedesini imzâladı. Türkiye-Sovyetler Birliği hududunun, bugünkü şekli tesbit edildi. Doğu Cephesindeki personel ve askerî malzemeleri Batı Cephesine gönderdi.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin birinci devre (1920) Edirne mebusu seçildi. İstiklâl Harbinden sonra Ankara'daki Birinci Ordunun müfettişliğine tâyin olundu. 1923'te ikinci devre İstanbul mebusu seçildi. 1924'te ordu, aslî vazîfesine dönünce grubunu kurduğu, Cumhûriyet devrinin ilk muhâlefet partisi Terakkiperver Cumhûriyet Fırkasının başkanlığına seçildi. Şeyh Sait İsyanı bahane edilerek parti

kapatıldı. Muarızları tarafından çeşitli iftiralara uğradı. Cumhurbaşkanı M. Kemâl Paşaya İzmir sûikastını tertipleyenler ile alâka ve irtibâtı olduğu iddiâsı ileri sürülerek İstiklâl Mahkemesine verildi. Suçsuz olduğu anlaşılıp, beraat etti. 1927 yılında emekliye ayrılıp, İstanbul'a yerleşti. Tek parti devrinde küskün olarak 1938 yılına kadar İstanbul'da kaldı. 1938'de tekrar siyâsî hayâta atılıp İsmet Paşa'nın arzusunu kabul ederek CHP'den İstanbul milletvekili seçildi. 1946'da Büyük Millet Meclisi Başkanlığına getirildi. Bu vazîfedeyken, 26 Ocak 1948'de kalp krizi geçirerek vefât etti. Ankara Şehitliğine gömüldü.

Kumandan ve siyâset adamı olarak Türkiye'de çeşitli vazifeler yapan Kâzım Karabekir Paşanın askerî, siyâsî, iktisâdî kitapları yanında hâtırâtı da vardır. **İstiklâl Harbimiz; İstiklâl Harbimizin Esasları; Cihan Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdâre Ettik; Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu; İktisâdî Esaslarımız; Sanâyi Projeleri; Ermeni Meselesi; Ülkümüz Kuvvetli bir Türkiye'dir; Öğütlerim,** başlıca eserleridir.

KAZVÎNÎ;

on üçüncü asırda yetişen astronomi, coğrafya ve tıp âlimi. İsmi, Zekeriyyâ bin Muhammed bin Mahmûd el-Kûfî el-Kazvînî, künyesi Ebû Yahyâ'dır. 1208 senesinde İran'ın kuzeyinde Rest ile Tahran arasında bulunan Kazvin şehrinde doğdu. Kazvînî'nin nesebi, dört hak mezhep imâmından biri olan İmâm-ı Mâlik bin Enes'e dayanır.

Küçük yaşta ilim öğrenmeye başlayan Kazvînî, tahsil için Irak'a gitti ve dînî ilimlerde yüksek derecelere ulaştı. İbn-i Arabî ile tanışıp, sohbetlerinde bulundu. Bir süre sonra Vâsıt ve Halle şehirlerine kâdı tâyin edildi. İsâbetli hüküm vermek husûsunda pek mâhirdi. Bu sebepten sözü delil olup, îtibâr edilirdi. Moğollar Bağdat'ı işgâl edinceye kadar bu makâmda kaldı. Onlar şehre girince, Şam'a geçti ve 1283 senesinde vefât etti.

Kazvînî, din ve fen ilimlerinde mütehassıstı. Fen ilimlerinde yazdığı eserler çok meşhur oldu. Asrındaki bütün ilimleri muhtelif kaynaklardan incelemiş, bunlar hakkında günümüz ilim adamlarını hayrette bırakacak tahliller yapmıştır. Kazvînî çok çalışkan, gayretli olduğundan tenbellik ve gevşekliği aslâ kabul etmez ve böylelerini hiç sevmezdi. Gerekli sebepleri hazır hâle getirip, deney yapmaya çok önem verirdi. Aynı zamanda din ilimlerinde mütehassıs olduğu için, tabiî ilimlerle ilgili ortaya koyduğu meselelere, âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflerden de delil getirirdi.

Ayrıca, botanik sâhasında asrının söz sâhibi âlimlerinden olması, devrinde, âlimler arasında **Aşşâb** diye bilinmesine yol açtı. Çünkü tıpta kullanılan bitkilerin husûsiyetlerini çok iyi bilirdi. Zamânında, bir botanikçi aynı zamanda tabip, bir tabip ise botanikçiydi. Kazvînî, bitki çeşitleri ve bunların faydalarını araştırmaya çok önem verdi. İbn-i Sînâ'nın **Kânûn** ve **Şifâ** isimli eserlerinden faydalandı. Bitkileri ağaçlar ve ağaç olmayanlar diye ikiye ayırdı. Yaptığı bu sınıflandırma, bugünkü botanikçilerden farklı değildi. Bu konudaki açıklaması şöyledir: "Ağaçlar, gövdeli bitkilerdir. Ağaçların bir kısmı meyveli, bir kısmı meyvesizdir. Meyvesiz ağaçlarda bitkinin ana maddesi tamâmen ağacın kendisine sarf olunmuştur. Ekinler ve baklalar gibi bitkiler, gövdesiz bitkilerdendir. Allahü teâlâ bitkilerin yetiştiği ölü toprakları canlandırır. Bitkilerden yeşil yapraklar, pembe çiçekler çıkarır. Allahü teâlâ bunları ölülerin diriltilmesine, kırıntı hâline gelmiş olan kemiklerin tekrar eski hâline getirilmesine delil göstermektedir."

Kazvînî'nin söz sâhibi olduğu ilimlerden biri de astronomiydi. Güneş ve ay tutulmalarını doğru şekilde îzâh etti. Ona göre; ay tutulmasının sebebi, dünyânın, ay ile güneşin arasına girmesidir. O zaman güneş ışığının yere düşmesinden bir mahrût (koni) teşekkül eder. Ayın hepsi mahrûtun içine düştüğünde ay tutulması tam olarak meydâna gelir. Yâni, güneşin ışığı ayın bize karşı olan yüzüne ulaşamaz. O zaman ayın o yüzü kararır. Eğer sâdece ayın bir kısmı mahrûtun içine girerse, kısmî ay tutulması olur. Güneş tutulması ise, ayın, güneş ile dünyâ arasına girmesiyle meydana gelir. Güneş tutulması, ay tutulması gibi uzun sürmez. Güneş tutulması bâzı beldelerde görülüp bâzısında görülmez."

İyi bir kozmografyacı olan Kazvînî, zelzelenin meydana gelişini de şöyle îzâh etti: "Bilginlerin söylediklerine göre, dumanlar ve buharlar yer altında birikirler. Buharlar, yerden dışarı çıkmak istediğinde, şâyet bulunduğu yer sert ise ve çıkacağı bir delik yoksa, o bölgede sarsıntı meydana gelir. Bu tıpkı hummalı bir kimsenin vücûdunun titremesine benzer. Hummalı kimsenin vücûdundan çıkan ifrâzât sebebiyle, humma şiddetlendiğinde, hummalının bedeni titrer ve sarsılır. Vücûdunda şiddetli harâret meydana gelir. Bu kokuşmuş ifrâzât, vücûd delîklerinden çıkınca vücut sâkinleşir. İşte vücûdun bu sarsıntısı, zelzele sebebiyle yerin sarsılması gibidir. Her şeyin doğrusunu Allahü teâlâ bilir." Onun bu îzâhı yirminci asrın ilim adamlarını bile hayrette bırakmıştır.

Kazvînî dağların teşekkülünü ilmî bir şekilde araştırarak, bu sâhadaki ilmî kudretini ortaya koyan ihtimâller ve görüşler bildirmiştir. Dağların, ovaların meydana gelişi hakkında şu bilgileri vermektedir: "Su, çamurla karışıp, çamur yapışkan bir hâl alıp, uzun müddet güneş altında kalınca taş hâline gelir.

Nitekim kerpiç, bir müddet güneşte kalınca sertleşip tuğla hâlini alır. Tuğla bir nevi taştır, fakat ondan yumuşaktır. Bilginler dağların, su, çamur ve netîcede güneş ışını tesirinden meydana geldiğini, zelzeleler sebebiyle yerin bir kısmının çöktüğü bir kısmının ise, yüksek kalarak yukarda bahsedilen şekilde güneş altında taşlaştığını söylemişlerdir. Rüzgârlar da toprağı bir yerden başka bir yere sürükleyip tepeler meydana getirmişlerdir. Sonra bahsedilen şekilde taşlaşan tepelerden dağlar meydâna gelmiştir."

Yer kabuğu üzerinde geniş araştırmalar yapan Kazvînî, çalışmaları sırasında mühendislerin benzerini yapmaktan âciz kaldığı, arının petek yapışını; kışın yağmur ve kar sularının yerin içinde birikip, yazın muhtelif kaynaklardan çıkışını da incelemiştir. Eserinde yer ilimlerinin pek çoğundan; altın, gümüş, kurşun, demir, bakır, kibrit, civâ ve daha başka maddelerin teşekkülünden de bahsetmiştir. Altının yumuşak dağlarda; demir, kurşun gümüş ve bakırın, yumuşak toprakla karışık vaziyette bulunan taşlar içinde; civânın, sulu arâzilerde; tuzların, bozkır yerlerde; petrolün, yağlı arazilerde bulunduğunu söylemiştir.

Kazvînî, insanın teşekkülü, ana rahmindeki yavrunun durumu, doğum, insan anatomisi ve âzâları ile hayvanlar hakkında da araştırmalar yapmıştır.

Eserleri:

Zekeriyyâ Kazvînî'nin eserlerinden ikisi zamânımıza kadar gelmiştir. En önemli eseri, **Acâib-ül-Mahlûkât ve Garâib-ul-Mevcûdât'**tır. Bu eser, kozmografya kitabı olup, iki kısımdır. Birinci kısım; astronomiden bahsedilip, gökyüzü hakkında bilgiler vermektedir. Burada geniş bir önsözden sonra ay, güneş ve yıldızlar anlatılmakta, daha sonra meleklerden bahsedilmektedir. Bu kısma ayrıca takvimle ilgili bir konu da eklenmiştir. Yine bu bölümde, yaratılıştan söz edilirken, yeryüzünün altı günde yaratılması açıklanmaktadır. İkinci bölümde; yeryüzüne âit olaylardan, dünyânın küre biçiminde meydana gelişinden bahsedilmektedir. Burada; hava, su, hayvanlar, bitkiler, mâdenler ve insan anlatılmaktadır. Bu kısımda coğrafî bilgiler de yer almakta, başlıca dağlar, adalar, deniz, nehir ve kuyular da anlatılmaktadır.

Eserin birbirinden çok farklı yazma nüshaları bulunmaktadır. Eser, ortaçağ sonlarında oldukça rağbet görmüş, başta Türkçe ve Farsça olmak üzere çeşitli dillere tercüme edilmiştir. Türkçeye ilk tercümesi Çelebi Sultan Mehmed zamânında Rükneddîn Ahmed tarafından yapılmıştır. İkinci defâ Kânûnî Sultan Süleymân zamânında, Sürûri-i Kadîm tercüme etmiştir. Ayrıca Eyyûb bin Halîl veİsmâil Paşa tarafından yapılan Türkçe tercümeleri de bulunmaktadır.

Kazvînî'nin ikinci önemli eseri, **Âsâr-ul-Bilâd ve Ahbâr-ul-İbâd'**dır. Eser, üç mukaddime ile başlamaktadır. Birinci mukaddime, şehirler ve köyler kurmak ihtiyâcına dâirdir. İkinci mukaddime, beldelerin husûsiyetleri ile ilgilidir. Bu mukaddime iki kısma ayrılmıştır: Birincisinde beldelerin, sâkinleri üzerindeki tesirleri; ikincisinde ise beldelerin bitkiler ve hayvanlar üzerindeki tesirlerini ele almıştır. Üçüncü mukaddime; yeryüzündeki bölgelere dâirdir. Bu kısımda, buralarda yaşamış geçmiş milletlerden, evliyâ, ulemâ, şâirler, sultanlar, vezirler ve daha başkalarından bahsetmiştir.

Eserin yazmaları, Petersburg Kütüphânesinde ve Oxford'da bulunmaktadır. Eserin coğrafya ile ilgili kısmı Abdürreşîd Bakuvî tarafından **Telhîs-ül-Âsâr ve Acâib-ül-Melik-il-Kahhâr** adıyla yayınlanmıştır. Bunlardan başka; 1) **Kitâb-ül-Ekâlîm,** 2) **Kitâb-ül-Büldân,** 3) **Kitâbü Mürevvic-üz-Zeheb ve Meâdin-ül-Cevher,** 4) **Kitâb-ün fî Nizâm-il-Kevn,** 5) **Kitâb-ün fî San'at-il-Erd** adlı eserleri de vardır.

Kazvînî'nin yazdığı eserler, asırlarca ilim adamlarının mürâcaat kaynağı oldu. Eserlerinde, tecrübe ve gözlemi esas almıştır. Bu sebeple ortaya koyduğu netîceler tamâmen ilmî usûllere dayanmaktadır. Onun vazgeçilmez birer ilim kaynağı olan eserlerinin asıl kıymeti de buradan gelmektedir.

KEBAN BARAJI;

Elazığ'ın 45 km kuzeybatısında, Malatya'nın 65 km kuzeydoğusunda, Fırat Nehrinin Karasu ile Murat kollarının birleştiği noktadan 10 km aşağıda yer alan baraj.

Barajın yapımına 1963'te başlanmış, 1975'te baraj, ilk dört türbin-jeneratör ünitesiyle işletmeye açılmıştır. 1981 yılında beşinci ve 1983 yılında da altıncı, yedinci ve sekizinci üniteleri devreye girerek aynı yıl tam kapasiteyle çalışmaya başlamıştır. Barajın kapasitesi 1340 MW, 6 milyar kwh/yıl olarak planlanmıştır. Üretilen enerji, Türkiye'yi saran ve birbirine bağlı oluşu sebebiyle "enterkonnekte sistem" adını alan enerji nakil hatlarıyla bütün ülkeye yayılmaktadır. Seydişehir Alüminyum, Gülman Ferro-Krom, Divriği DemirÇelik, Mâden, Bakır ve Süper Fosfat, Ergani Bakır Tesisleri için gerekli enerjinin temini Keban'la tamamlanmıştır.

Baraj inşâatı sırasında, yeraltının karstik yapısı neticesi meydana gelen boşlukları çimentoyla doldurmak icab ettiğinden, pekçok masraf ortaya çıkmıştır. Zemin, boşluklu kireç taşlarından ibarettir.

Baraj yapılmadan önce on bir kilometre uzunlukta sondaj yapılmış ve muayene galerileri açılmıştır. İlk etütlerde daha derinlerde geçirimsiz şist bulunduğu tahmin edilerek inşaat başlamış ve yapım sırasında yeni sondaj ve galeriler açılınca altta tekrar büyük boşluklar bulunduğu anlaşılmıştır. Baraj eksenine dik ve paralel olarak gelişmiş fay ve çatlaklar içindeki mağaraların da, geçirimsizlik ve sağlamlık temini için, betonla tıkanması ve üstteki yüklerin daha aşağıdaki sağlam tabakalara aktarılması için payandalar yapılmıştır. Kırıklı ve parça parça olan bölgelerde ise geçirimsiz perde inşâ edilmiştir. Temel teşkilinde çıkan büyük meseleler baraj inşâ teknolojisine yeni ve faydalı bilgiler sağlamıştır. Barajın 1975 yılındaki toplam mâliyeti 9 milyar TL. olmuş, temel ve zemindeki dolgular mâliyetin yüzde kırkını teşkil etmiştir. Baraj merkezi, kil ve beton çekirdekli kaya-dolgu ve beton ağırlık olarak iki değişik tipin birleşmesi ile meydana gelmiştir. Gölde toplanan fazla suyun aşmasını sağlıyacak dolu savak teşkili için beton ağırlık kısmı inşâ edilmiş ve bu iki ayrı tipin birleştirilmesi de inşaat yönünden özellik arz etmiştir.

Temelden 211 m ve talvegden (nehir tabanından) 167 m yüksekte yer alan baraj kreti (üstü) 601.38 m kaya dolgu, gerisi beton olarak toplam 1125.72 m uzunluktadır. Kret genişliği 11 m olan gövdenin taban genişliği 581 m'dir. 687 km^2 alanlı baraj gölü 64.100 km^2 lik (125x425 km) bir havzadan gelen sularla beslenmektedir. Gölde 30,6 milyar m^3 su birikebilmektedir. Baraj, sulama suyu temini, taşkın (sel, feyezan) korunması ve enerji üretimi gibi üç gâyeye hizmet etmek üzere yapılmıştır. Fırat'ın bu yerdeki debisi ortalama 635 m^3/sn'dir; taşkında ise 6800 m^3/sn'den fazla olabilmektedir. Baraj inşâası sırasında 30.000 kişilik yerleşim yerini de içine alan büyük bir bölge istimlâk edilmiş ve sular altında kalmıştır. Hâlen ülke enerjisinin dörtte birini sağlayan Keban Barajı, yükseklik bakımından, Türkiye'de birinci sırada yer almaktadır. Tuttuğu su bakımından ikinci, enerji üretimi bakımından da üçüncü sıradadır.

Keban Barajı yapılmadan önce kurak mevsimlerde Fırat Nehrinin suları azaldığında (160 m^3/sn) aşağıdaki mansap bölgeleri tarım bakımından güçlük çekerken, şimdi debi 500 m^3/sn altına hiç düşmediğinden susuzluk önlenmiş, taşkın tehlikesi de kalmamıştır.

KEÇECİZÂDE FUÂD PAŞA (Bkz. Fuâd Paşa)

KEÇECİZÂDE İZZED MOLLA;

on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı devlet adamı ve şâiri. Muhammed İzzed Molla, Konyalı Mustafa Efendinin evlâdından olan Muhammed Sâlih Efendinin oğludur. 1785 târihinde İstanbul'da doğdu. Tanzimât öncesi Divan Edebiyatının son temsilcilerindendir.

Zamanının usûlüne göre din ve fen ilimlerini tahsil ettikten sonra ilmiye sınıfına girerek İstanbul'da Galata Kadılığına kadar yükseldi. Babası Sâlih Efendi 1799 (H. 1214)da vefat edince birçok sıkıntılar çekti. Hattâ bir gün sabahleyin intihâr etmeye karar verip evinden çıkmıştı. Bir kayığa binip Kuruçeşme sâhilinden geçerken penceresi önünde **Sâib Dîvânı'**nı incelemekte olan meşhur Hançerli Bey, bu gencin zarîf hâlini görünce bir beytin açıklamasını ricâ etmişti. İzzed Molla dalmış olduğu ümitsizlik fırtınasından sıyrılarak, beyti pek güzel açıkladı. Hançerli Bey onun ilmine ve irfanına hayrân kaldı. Böylece İzzed Molla intihar gibi büyük bir günahtan kurtulmuştu. Bu zât onu ileride Hâlet Efendiyle tanıştıracaktır. Bu sıralarda on dört yaşlarında olan İzzed Molla, edebiyatla meşgul olan enişteleri Meş'alecizâde Esad Efendi ile Kadıasker Moralızâde Hâmid Efendinin himâyesinde büyüdü. İlmiye mesleğindeki ilk vazifesi 1809'da Bursa Müfettişliğidir. İzzed Molla hemen az bir süre sonra Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın torunlarından bir hanımla evlendi. Bu evlilikten dört erkek çocuğu oldu.

Bunlardan birincisi, Tanzimât devri sadrâzamlarından meşhur mason Fuâd Paşadır. İzzed Molla, Hâlet Efendiden başka, Şeyhülislâm İsmet Beyzâde Ârif Hikmet Efendinin de dikkatini çekmişti. Sultan İkinci Mahmûd Hanın da iltifâtlarına mazhar olmuş, bu sebeple sık sık saraya dâvet edilmiştir. Serbestçe konuşmaları pâdişah tarafından lâtife kabul edilir, azarlanmazdı.

1825'te Mekke-i mükerreme kâdısı, 1826'da ise İstanbul pâyesi verildi. Harameyn, sonra 1827'de eyâlet tevzî defteri müfettişi oldu. Rus Harbine taraftar olmadığı için aynı yıl Sivas'a sürüldü. Sonra haklı olduğu anlaşılınca affı için ferman çıkarıldı. Ancak ferman yoldayken Ağustos 1829'da kırk dört yaşında vefât etti. Önce Sivas'a defnedildi; sonra kemikleri İstanbul'a getirilerek Atpazarı'nda Canbaziye Mahallesinde Mustafa Bey Mescidi avlusundaki âile mezarlığına defnedildi. Babası da orada medfundur. Nüktedan, zekî ve hoşsohbet bir zât olup, Mevlevî Tarikatine mensuptu.

Edebî şahsiyeti ve tesirleri: Devrinin ilim ve edebiyat dünyâsı içinde tanınıp, îtibâr kazandı. Bu vaziyet ilim ve irfandaki kudretini gösterdiği gibi şiir ve edebiyattaki üstün seviyesini de ifade etmektedir. Kasidelerinde Seyyid Vehbi ve Nef'î tesiri görülür. Mevlevî olması dolayısıyla Mevlânâ'dan sık sık bahseder. Divan şâirlerinden Fuzûlî, Rûhî-i Bağdâdî, Nedim ve Şeyh Gâlib'e meyleder. Aynî, Neş'et, Beliğ, Nazim, Nevres ve özellikle Şeyhülislâm Ârif Hikmet Efendi gibi şâirleri taklid ederdi. Divan edebiyatı geleneğine bağlıdır. Kâfiye ve mazmunları orijinal olması bakımından

zamanındakilerden ayrılır. Savunduğu fikirleri zengin hayalleri arkasında saklamasını bilir. Divan edebiyatının son orijinal şâirlerinden sayılmıştır.

Eserleri:

1. Devhat-ül-Mehâmid fi Tercemet-il-Vâlid: Babasının biyografisidir.

2. Gülşen-i Aşk: Tasavvufî, sembolik bir mesnevîdir.

3. Mihnet Keşan: Keşan'a sürgüne gidişini ve dönüşünü anlatan bir mesnevîdir.

4. Dîvân-i Bahr-i Efkâr: Bu eserini (Dîvân'ını) Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî hâtırasına kaleme almıştır. Bu dîvânında Mevlâna'ya olan bağlılığını;

Molla-yi Rûm'un kemter gedâsı
Etdikde nazmın tanzîme himmet

Her bir gazelde nâm-ı şerifin
Yâdıyla kıldı arz-ı muhabbet

mısralarıyla ifâde etmiştir. 1839 (H. 1255)da Mısır'da basılmıştır.

5. Lâyiha: İzzed Molla'nın siyâsî konularda, devlet işleri ile ilgili bir eseri olup, dili sâdedir.

6. Dîvân-ı Hazân-ı Âsâr: Olgunluk dönemine ait şiirlerini ihtivâ eder. Bu Dîvân'ını, Şah-ı Nakşibend'in hâtırası için kaleme almıştır. Bu Dîvân'ındaki:

Rûhî fedâk ey gül-i gülzâr-ı Nakşbend
Oldum hezâr cânım ile zâr-ı Nakşbend

Evvelki oldu ârif-i Rûm'un avârifi
Dîvân-ı diğerim ola âsâr-ı Nakşbend

mısraları da bu numûnelerden birisidir. 1841 (H. 1257) de İstanbul'da basılmıştır.

7. Şerh-i Elgâz-ı Râgıb Paşa: Meşhur Râgıp Paşanın bâzı muammalı beyitlerinin açıklaması olup, bu eseri basılmamıştır.

KEÇİ (Capra);

Alm. *Ziege,* **Fr.** *Chévre (pl),* **İng.** *Goat.* **Familyası:** Boynuzlugiller (Bovidae). **Yaşadığı yerler:** Dağlık ve kayalık yerlerde yabâni veya evcil olarak. **Özellikleri:** Sarp yamaçlara rahatça tırmanan çevik, zarif bir hayvan. Boyuzları geriye doğru kıvrıktır. Çenesi sakallıdır. Bitki filizlerini kemirdiğinden zararlara sebep olur. **Ömrü:** 12-15 yıl. **Çeşitleri:** Evcil keçi, Alpdağı keçisi, yılan yiyen keçi, dağ keçisi meşhurlarıdır.

Boynuzlugiller familyasının, Keçiler (Caprinae) alt familyası türlerine verilen genel ad. Avrasya, Afrika ve Amerika'nın dağlık bölgelerinde bol rastlanan gevişgetiren çiftparmaklı memelilerdir. Çoğu boynuzludur. Çenelerinde tipik sakalları vardır.

Sarp yamaçlara rahat tırmanır, patika ve uçurumlar kenarında dolaşmaktan çekinmezler. Bundan dolayı zor geçitlere "keçiyolu" denir. Evcil olanları sütü, derisi ve tiftiği için beslenir. Tâze filiz ve yaprakları severler. Otları kökleriyle sökerek yediklerinden toprağın verimini azaltırlar. Yaşlı bir erkeğin önderliğinde sürü hâlinde gezerler. Yabânileri ormanlarda çalı ve genç ağaçların filiz ve kabuklarını yediğinden büyük ziyanlara sebep olurlar. Yavrusuna "oğlak", erkeğine "teke" denir. Malta keçisinin boynuzları yoktur. Gerdanında memeye benzer iki uzantı mevcuttur. Beyaz ve uzun tüylü Keşmir ve Ankara keçilerinin tiftiği gâyet makbuldür. En bol süt vereni Malta keçisidir. Derilerinden eldiven, çanta ve ayakkabı yapılır. Tüyleri dokumacılıkta kullanılır. Sütü az yağlı ve besleyicidir. Eski çağlardan beri evcil olarak insanoğlunun hizmetindedir. Eti bâzı kimselere dokunur. Türkiye'de Ankara keçisi, tiftik keçisi ile kıl keçisi yetiştirilir.

Gebelik süreleri 23 hafta kadardır. Genellikle 1-2 yavru doğururlar. Yavruları kıllı ve gözleri açık doğar. Birkaç saat içinde annelerini tâkip etmeye başlarlar. 6 ay içinde erginleşip üreyebilirler. 12-15 yıl kadar yaşarlar.

Evcil keçi, dağ keçisi, Alpdağı keçisi, yılan yiyen keçi, akdağ keçisi meşhur türleridir. (Bkz. Dağ Keçisi)

KEÇİ BOYNUZU (Bkz. Harnup)

KEDİ (Felis);

Alm. *Katze (f),* **Fr.** *Chat (m), chatte (f),* **İng.** *Cat.* **Familyası:** Kedigiller (Felidae). **Yaşadığı yerler:**

Madagaskar hâriç, Eski ve Yeni Dünyâ kıtalarında evcil ve yabânî olarak. **Özellikleri:** Etçil bir memeli. Ön ayakları beş, arka ayakları dört parmaklıdır. Pençelerini içeri çekebilme özelliğine sâhiptir. Sıçrayıcı, tırmanıcı ve yüzücüdür. **Ömrü:** 20-22 yıl. **Çeşitleri:** Avrupa yaban kedisi (Felis silvetris), Afrika yaban kedisi (Felis chaus), Manx kedisi, Pers kedisi, Van kedisi, Siyam kedisi en meşhurlarıdır.

Kedigiller familyasından, evcil ve yabânileri olan etçil bir memeli. İlk defâ Mısırlılar tarafından evcilleştirildiği sanılmaktadır. Çok yaygın olan kısa tüylü ev kedisi (Felis catus) büyük bir ihtimalle Asyalı step yaban kedisi ile Avrupalı orman yaban kedisi karışımı olan Afrika kedisinin bir soyudur. Hindistan ev kedilerinin çoğunun Asyalı step kedisinin saf soyu olduğu sanılmaktadır. Otuzun üzerinde evcil kedi soyu vardır.

Kediler hoş görünüşlü, yuvarlak başlı, sivri kulaklı, uzun bıyıklı hayvanlardır. Bıyıklarının dipleri sinirlere bağlıdır. Dokunma duyusu görevi yaparlar. Ön ayakları beş, arka ayakları dört parmaklı olup, kancalı tırnaklarını içeri çekebilirler. Tırnaklarını ağaçlara sürterek bilerler. Hassas işitme ve görme duyuları vardır. İnsan kulağının duyamadığı yüksek frekanslı ses titreşimlerini kaydederek çok hafif sesleri duyarlar. Genellikle gece avlanırlar. Avcılıkta en büyük özellikleri sabır, temkin ve sürattir. Fâre avında yalnız kulak duyuları yardımı ile avlanırlar. Gözleri en ufak ışıktan bile yararlanabilecek özelliktedir. Tam karanlıkta kediler de göremez. Işığa karşı son derece hassas olan gözleri güçlü ışığı kıran bir iris diyaframı sâyesinde korunurlar. Aşırı ışıkta göz bebekleri ince dikey bir çizgi hâlini alır. Karanlıkta bu diyafram (perde) iyice açılarak göz bebekleri yuvarlaklaşır ve böylece en zayıf ışığı bile algılar. Gece avlanan diğer hayvanların gözlerinde olduğu gibi kedilerin gözlerinde de, ağ tabakasının gerisindeki “tapetelum” denen bir hücre tabakası bulunur. Bu kısım kedi gözünün gece parlamasını sağlar.

Kedilerin beyninde renkli görmeyi sağlayan özel sinir hücreleri bulunmadığı için çevreyi siyah-beyaz gördükleri zannediliyordu. Ancak son deneyler, kedilerin beyinlerinin diğer bölümleri ile belirli bir düzeyde renk ayrımı yapabildiklerini gösterdi.

Çok uzaklara götürülüp bırakılan bir kedinin tekrar eski yerine dönebilme özelliği tam mânâsıyla açıklanamamıştır. İyi tırmanır, sıçrar ve gerektiğinde yüzer. Balık avlayan kediler de vardır. Yüksek yerlerden düşerken ters dönerek dört ayağı üzerine gelme refleksi çok güçlüdür. Bâzan yaralandığı da olur. Son derece temizliğe riâyet eder, pisliğini örterek gizler.

Yaban kedileri dağlık veya ormanlık bölgelerde yaşar. Yuvalarını kayalar arasında, ağaç gövdesi oyuklarında veya çalılıklar arasında yaparlar. Gece avlanırlar. Kuş ve kemirgenlerle beslenirler. Asya ve Avrupa ormanlarında yaşayan “Avrupa yaban kedisi” oldukça vahşî ve güçlüdür. Uzunluğu kuyruğu ile berâber 45-90 cm, ağırlığı 6-8 kg kadardır. Rengi boz, kalın postu çizgili ve kulakları geniştir. Kuyruğu süpürgemsi ve siyah halkalıdır. Ağaçların üzerine tırmanarak kuş yavrularını yuvalarından, tavşan ve dağ keçisi gibi bâzı hayvanların yavrularını kapar. Türkiye’de bol miktarda bulunur. Yılda bir defâ 3-5 yavru yapar. Yalnız kalmış evcil kedilerin yabânîleşerek vahşî renklere büründüğü ve boylarının arttığı görülmüştür.

Kedi sevildiğinde kendine has bir şekilde mırıldar. Pençe altları yastıklı olduğundan avına sessizce yaklaşarak üzerine sıçrar. Erginleşme devreleri çeşitli ırklarda 4-10 ay arasında değişir. 22 yıl kadar yaşarlar. Çiftleşmeleri genellikle aralık sonundan mart sonuna kadar sürer. Bu esnâda sesleri ile bütün bir mahalleyi rahatsız ederler.

Hâmilelik süreleri 56-68 gün arasında değişir. evciller yılda iki defâ çiftleşir. Her defâsında 4-6 yavru yaparlar. Doğan yavrular kör, sağır ve hemen hemen çıplaktır. Dokuzuncu gün gözleri açılır. İki ay kadar sütle beslenirler. 10 ayda erginleşirler. Erkek kedilerin zaman zaman yavruları kaçırıp, yedikleri olur. Sırasına göre bâzan kedi de yırtıcıdır.

Eski Mısırlılarda kedi kutsal sayılır, öldüğünde mumyalanarak özel mezarlıklara gömülürdü. Amerikalılar kedi ırklarını çaprazlayarak yeni ırklar elde etmeyi, bir çeşit spor hâline getirdiler. Günümüzde Alman evlerinde 3,5 milyon, Amerika’da 18 milyon, İngiltere’de ise 6 milyon kedi beslenmektedir. Ortaçağda Avrupa’da büyük kedi katliamları yapıldı. Papazlar kedileri, cadıların ortağı ve şeytanın sığınağı îlân ettiler. Binlerce kedinin derileri yüzülerek diri diri yakıldı. Rönesanstan sonra Avrupa’da tekrar kedi sevgisi yerleşmeye başladı.

Bugün birçok evcil kedi ırkı beslenmektedir. Bir gözü sarı, diğeri mâvi olan beyaz tüylü Ankara kedisi, Pers kedisi, Manx Adasının kuyruksuz Manx kedisi, ipek gibi uzun tüylü İran veya öbür adıyla Van kedisi, Habeşistan kedisi en çok bilinenleridir. Ankara ve Pers kedisinin Pallas kedi soyundan olduğu sanılmaktadır. Bu kedi soyu gayet güçlü ve uzun tüylüdür. Sibirya, Tibet ve Moğolistan’da yabâni olarak yaşar. Siyam kedisi kısa tüylü ve mâvi gözlüdür. Gençken bembeyazdır. Olgunlaştıkça sarımtrak kahverengi bir renge bürünür. Yüzü, kulakları ayakları ve kuyruğu koyu kahverengi olur.

KEDİ TIRMIĞI HASTALIĞI (Kedi ısırığı ateşi);

insanlarda ev kedileriyle temas sonucu meydana gelen bir hastalık. Hastalık etkeni kesin olarak gösterilmemiş olmakla beraber, bir virüs olduğu tahmin ediliyor. Hastalık ilk olarak 1930'larda Fransa ve ABD'de fark edildi. Bu hastalık dünyanın her yerinde görülmektedir. İnsanlara hastalığı geçiren kedilerde, hiçbir hastalık emâresi olmamaktadır. Virüsün, kedinin tükrük ve tırnaklarından izolasyonu mümkün olmamıştır. Hastalık, öldürücü olmayan, bütün vücudu tutan bir hastalıktır. Başağrısı, hafif ateş, lenf bezlerinin iltihabı ve şişmesiyle kendini gösterir. Kuluçka süresi 10 ilâ 30 gündür. Genellikle hastalık öncesinde kedilerle bir temas sözkonusu olabilir. Yara yeri kızarır ve şişer burası iyileşip böcek ısırığı görünümünü alırken çevre lenf bezleri şişmeye başlar. Genellikle 1-5 cm çapa ulaşırlar, içinde cerahat olur. Ağır hâllerde göz tutulması, merkezî sinir sistemi tutulması ve sinir iltihapları görülebilir. Hastalığın seyri genellikle selimdir; büyüyen lenf bezleri 1-3 ayda eski hâllerine dönerler. Hastalıktan korunmada, kedilerle temastan sakınmak şarttır. Bugün için, hastalıklı kedilerin tesbit edilmesi mümkün değildir.

Etkili bir tedâvi usûlü yoktur; apseleşmiş lenf bezleri açılıp cerahatin boşaltılması faydalı olabilir.

KEDİBALIĞI (Scylliorhinus);

Alm. *Katzenhai,* **Fr.** *Rousette,* **İng.** *Dogfish.* **Familyası:** Kedibalığıgiller (Scylliorhinidae) **Yaşadığı yerler:** Avrupa kıyıları ve Akdeniz'de boldur. **Özellikleri:** 50-120 cm kadar olan benekli köpekbalıklarıdır. Küçük balık ve yumuşakçalarla beslenirler. İnsanlar için tehlikeli sayılmazlar. **Çeşitleri:** Büyük kedibalığı, küçük kedibalığıgiller.

Kedibalığıgiller familyasından, kıyılarda yaşayan, son derece hareketli ve küçük boylu köpek balıklarının genel adı. Açık kahverenkli vücutları siyah beneklidir. Avrupa kıyıları ve Akdeniz'de kendilerinden küçük balıkların peşinden yüzdükleri görülür. Yumuşakça, kabuklu ve küçük balıklarla beslenirler. Tirsi balıklarının amansız düşmanıdır. Kedibalığı iki türdür. Küçük kedibalığı (Scyllium canicula) 50-80 cm'dir. Büyük kedibalığı (Scylliorhinus [Catulus] stellaris) 150 cm kadar olabilir. Her ikisi de aynı yerlerde sürü hâlinde yaşarlar. Mart-nisan aylarında yumurtlayarak ürerler. Yumurtaları dikdörtgen şeklinde olup, köşelerinde ipliksi uzantılar vardır. Bu uzantılarla yosun ve kayalara sarılırlar. 18 cm uzunluktaki bu kutu yumurtalar altı ay sonra açılır. Ergine benzer yavrular çıkar. Kedibalıklarının derileri pürtüklü olduğundan eskiden marangozlar zımpara kâğıdı yerine kullanırlardı. Karaciğerlerinden çıkan yağ, sanayide kullanılır. Yurdumuzda "benekli köpekbalığı" veya "Sakız levreği" olarak da bilinir. Balıkhânelerde sakız levreği adıyla satılır.

Akvaryumlarda beslenen "benekli kedibalığı"nın bunlarla ilgisi yoktur. Benekli kedibalığı anavatanı Güney Amerika ve Brezilya olan bir tatlı su balığıdır. Boyu 6,5-7 cm kadardır. Sarı renkli vücudu yeşil ve siyah benekli olup ard ve karın yüzgeçleri saydamdır.

KEDİOTU (Valeriana officinalis);

Alm. *Baldrian (m),* **Fr.** Val*ériane (f),* **İng.** *Valerian.* **Familyası:** Kediotugiller (Valerianacea) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara, Orta ve Kuzey Doğu Anadolu bölgesi.

Mayıs ve ağustos ayları arasında beyaz ve pembe renkli çiçekler açan 60-150 cm boylarında, nemli yerlerde yetişen çok yıllık otsu bir bitki. Gövdeleri silindir şeklinde olup, içi boş ve üzerleri çizgilidir. Yapraklar karşılıklı ve kısa saplıdır. Çiçekler dalların uçlarında şemsiyemsi durumlar meydana getirirler. Çanak yaprakları tüysü, taç yaprakları ise tübsüdür.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısımları kökleridir. Kediotu kökü olarak tanınır. Özel bir kokusu ve bileşiminde valerian asidi esterleri vardır. Eskiden çayı yara tedâvisinde kullanılırdı. Sinirleri teskin edici, yatıştırıcı etkisinden dolayı önemlidir. Histeri ve nevrasteniye iyi gelir. Kediotu kökünden kediotu esansı elde edilir. Galenik preparatların terkibine girer. Fazla miktarda alınması başağrısı, halsizlik ve hazımsızlığa sebep olur.

Memleketimizde 10 kadar türü bulunmaktadır.

KEFAL (Mugil chelo);

Alm. *dicklippige Meerässche,* **Fr.** *Mulet a grosse lèvre,* **İng.** *Lesser grey mullet.* **Familyası:** Kefalgiller (Mugilidae). **Yaşadığı yerler:** Tropikal ve ılıman bölgelerin deniz ve tatlı sularında. **Özellikleri:** Vücudu iri pullarla örtülü, çift sırt yüzgeçli, otçul bir balık. Sırtı gri, karın tarafı gümüşî beyazdır. Uzunlukları 25-90 cm arasında değişir. Eti makbul, avlanması güçtür. **Ömrü:** 15-16 yıl. **Çeşitleri:** Sularımızda yaşayan altı türü vardır. Has kefal, dudaklı kefal, altınbaş kefal, topbaş kefal, polatarina, ilirya.

Kemiklibalıklar takımından vücudu iri pullarla kaplı çevik bir balık. Sıcak ve ılık deniz kıyılarında sürü

hâlinde dolaşır. Denize açılan nehir ve göllere de girerler. Ancak tatlı sularda devamlı yaşamazlar, üremek için denizlere dönerler. Kumluk, kayalık ve çamurlu diplerdeki bitki artıkları ve yosunlarla beslenirler. Yırtıcı olmadıklarından dişleri zayıf, ağızları küçüktür. Kum ve çamuru ağızlarına alarak, içindeki besinleri ayıkladıktan sonra tekrar dışarı püskürtürler. Çoğunlukla denizlere dökülen kanalizasyon ağızlarına gelirler. Barsakları çok uzun (210 cm kadar), kaslı mideleri iki bölümdür. Beyaz etleri yağlı ve makbuldür.

Kefal, çevik ve kurnaz bir balık olduğundan olta ve ağla yakalanması zordur. Çoğunlukla serpme ve çöktürme ile avlanır. Boyları yaşlarına ve çeşitlerine göre 25-90 cm arasında değişir. Sırt yüzgeçleri iki parçalıdır. Solungaçların hemen yanındaki yüzgeçler dalış ve çıkışı kolaylaştırır. Denizlerimizde ve Küçükçekmece Gölünde boldur. Beslenme ve kışı geçirme maksadı ile Küçükçekmece Gölüne girmiş olan has kefaller yumurtlamak için haziran başından îtibâren denize dönerler. Gölün denize yakın kısımlarında çökertme ile avlanırlar. Boyları 40-65 cm ve ağırlıkları 1,5-4 kg gelir. İstanbul piyasasında en çok aranan Küçükçekmece kefalleridir. Yumurtalıklarının ağırlığı 150-750 gr arasında değişir. Havyarı kıymetlidir. (Bkz. Havyar)

Karadeniz'de kefalin üremesi mayıs veya haziranda başlar. Yumurtaları suyun üst tabakalarında gelişir. Yabancı sularda 9 kg gelenleri vardır. Türkiye sularında 4 kilogramı geçenlere az rastlanır.

Her mevsim avlanırlar. 15-16 yıl kadar yaşarlar. Göğüs, karın veya birinci sırt yüzgecinin dikenlerinden alınan kesitten yaş tayini yapılabilir. Yüzgeçlerin, kaideye yakın yerlerden biraz adele ile birlikte makasla kesilip, 2-3 hafta kurutulduktan sonra kesiti alınmalıdır. En uygunu birinci sırt yüzgecinin birinci sert dikenidir.

Japonya, Çin ve son yıllarda İsrail'de havuzlarda sazan balıklarıyla beraber kefal yetiştirilmektedir. Küçük kefal yavruları, denize dökülen nehir ağızlarında küçük bir ağ ile yakalanır. Koruyucu mukoza örtülerini zedelememek için elle dokunulmadan kovalarla, depo tanklarına aktarılırlar. Yavrular tanklardan havuzlara aktarılırken her iki ortamın sıcaklığına dikkat edilmelidir. Havuzlar zengin alg (yosun) ihtiva etmelidirler. Deneme havuzlarına 6 cm uzunluk ve 3 gr ağırlıkta atılan kefal yavruları 6 ay içinde 35 cm boy ve 400 gr ağırlığa erişirler.

KEFÂLET;

Alm. *Bürgschaft, Sicherheitsleistung (f),* **Fr.** *Caution, garantie (f),* **İng.** *Guarantee, guaranty, security.* Borçlunun, borcunu ödemeyi bir başkasını alacaklıya karşı taahhüt etmesi. Kefâlet herhangi bir sözleşme ile borçlunun yüklendiği bir borcun ödenmesini, alacaklıya karşı yazılı sözleşme yaparak, borçlu ve alacaklı dışında, üçüncü bir şahsın üzerine almasıdır. Kefâlet sözleşmesinin hükümleri **Boçlar Kânunu**'nun 483-503'üncü maddelerinde düzenlenmiştir. Borcu ödemeyi taahhüt edene "kefil" denir.

Borçlar Kânunu'na göre kefâlet sözleşmesinde, kefâlet edilen borç miktârının belli olması ve kefilin yazılı bir beyânı bulunması şarttır. İki çeşit kefâlet sözleşmesi vardır. Âdî kefâlet ve müteselsil kefâlet.

Âdî kefâlette borcun, asıl borçlulardan tahsil edilememesi veya rehin ve ipotek olup da bunun borca yetmemesi hâlinde borç, kefilden istenir. Müteselsil kefalette ise, alacaklı, alacağının tahsili için asıl borçluya gitmeden, ipoteğin paraya çevrilmesini istemeden, kefilden borcu ödemesini isteyebilir.

Kefil, bir veya birden fazla kişi olabilir. Birden fazla olursa, buna "birlikte kefâlet" denir. Kefile kefil olmak da mümkündür. Kefile kefil, alacaklıya karşı kefilin taahhüdünü temin eden âdî kefilin borçlu ile beraber olan mesuliyeti derecesindedir.

Kefâlet sözleşmesi, asıl borcun ödenmesi, takası, ibrâsı gibi bir sebeple sakıt olması, ortadan kalkması ile son bulur ve kefil de kefâletten kurtulur. Kefil, kefâlet sözleşmesi gereğince, borçtan ödediği kadarını asıl borçludan isteme hakkına sahiptir. Yalnız alacaklıya yaptığı ödemelerini, asıl borçluya vaktinde bildirmesi lâzımdır.

İslâm hukukunda kefâlet hükümleri, **Mecelle'**nin 659-672'nci maddelerinde düzenlenmiştir. Kefil olmak, birisinden belli bir veya birkaç kimsenin istedikleri bir şeyi, başkasının kendisinin de ödeyeceğine söz vermesi demektir. Ödenecek şey, belli ve hazır olan mal ile veya henüz hazır olmayan bir mal olabildiği gibi, insanın teslim edilmesi de olur. Alacaklının belli kimse olması şarttır. Borç senetleri, bonolar yazılırken, sonraki alacaklılar belli olmadıkları için, kefâlet senedi olamazlar. Son alacaklı, bonoyu yazandan ve ciro (devir) edenlerden bir şey isteyemez. Rehin, vedia, âriyet ve kiraya verilen gibi mallar telef olunca ödenmelerine kefil olunmaz.

Alacaklı isterse borçludan, isterse kefilden hakkını alabilir. Kefil, müteselsilen borçludur. Şartlı veya şartsız kefil olunabilir. Kefâletin geçerli olabilmesi için, kefilin teklif etmesi ve alacaklının veya vekilinin, bunun yanında kabul etmesi lâzımdır.

Kefile kefil olmak da geçerlidir. Alacaklı, borcu üçünden de isteyebilir. Bir borçluya birkaç kişinin müstakilen veya müştereken kefil olmaları da geçerlidir.

Kefil borçludan rehin isteyebilir. Alacaklı, borçlusunu affetmesi, borcu ona hediye etmesi ve sadaka vermesi hâlinde kefil de borçtan kurtulur. Kefil borcu birine havâle etse, alacaklı da bunu kabul etse, kefil de, alacaklı da ödemekten kurtulurlar, borcu havâle edilen öder.

KEFEN;

Alm. *Leichentuch (n),* **Fr.** *Linceul (m), drap (m) mortuaire,* **İng.** *Shroud.* Ölen kimseye sarılan bez parçaları. Kefen, İslâmiyette genellikle beyaz kumaştan ve erkekler için üç, kadınlar için beş parça olarak yapılır. Kefensiz cenâze gömülmez. Şehitler öldükleri zaman bu şekilde kefenlenmezler, üzerlerindeki zırh, silah, palto, ayakkabı gibi eşyâlar alınır. Diğer kanlı elbiseleri ile, yıkanmadan ve kefenlenmeden gömülür.

İslâm dîninde, ölen bir kimseyi yıkamak, kefenlemek, cenâze namazı kılmak ve gömmek Müslümanların üzerine farz-ı kifâyedir. Bu vazîfenin en az bir Müslüman tarafından yapılması ile diğer Müslümanlar borçtan kurtulurlar.

Kefen, ölünün kendi malından alınır. Borçları ödenmeden, vasiyeti yerine getirilmeden ve mîrasın taksimi yapılmadan önce kefen parası ayrılır. Parası olmayan kimsenin kefenini, hayattayken nafakasını(geçimini) temin eden kimse alır. Kimsesiz cenâzelerin kefenini devlet hazînesi veya yaşadığı şehrin zenginleri temin eder.

Ölünün kefenlenmeden önce yıkanması şarttır. Cenâze, örtülü olarak, tütsülenmiş serir (teneşir tahtası) üzerine sırt üstü veya kolay olan şekilde yatırılır. Göbek ile diz arası örtülü olarak yıkanır. Gömleği uzun ise gömlek içinde de yıkanır.

Ölünün kefeni, vücûdunu tam örtecek miktarda bezden olmalıdır. Erkeğin kefeninin üç parça olması emredilmiştir. Zaruri durumlarda ölünün bedenini örtecek kadar bir kat kefenle de ölü defnedilebilir. Bu parçalar şunlardır:

1. İzâr: Baştan ayağa kadar genişliği bir metreden fazladır.

2. Kamîs (Entâri gibi uzun gömlek): Bunun uzunluğu omuzlardan ayaklara kadar olan uzunluğun iki katıdır. Bu uzunluk ortadan ikiye katlanıp, kat yerinden baş geçecek kadar düz kesilir. Kol ve etek yerleri kesilmez.

3. Lifâfe: Baştan ve ayaklardan aşırı uzunlukta olup, daha geniştir. Baş üstünden ve ayak altından uçları büzülüp, bezle bağlanacaktır.

Kadın kefeni ise beş parçadan olur:

Bunlardan ilk üçü olan kamîs, izâr ve lifâfe aynen erkek kefenindeki gibidir. Kadın kefeninde bunlardan farklı olarak bulunan iki parça ise himar ve göğüs bezidir. Bunlardan; **Himar:** Baş örtüsü olup, yetmiş beş santim kadar uzundur, uçları yüze kadar iner. **Göğüs bezi:** omuzdan dize kadardır.

Ölünün kefeninin üç parçadan olması, yeni, temiz, kıymetli olması, beyaz pamuklu (patiska) bezlerinin kullanılması sünnettir. Başına sarık sarmak, erkeğe ipek kefen, tabutu ipekli bezle örtmek, süslü şeyler koymak dînimizde yasaktır. Kadın için ipek kefen kullanılabilir. Besmele-i şerifeyi, kelime-i tevhidi, âyet-i kerîmeleri muhterem isimleri kefene yazmak doğru değildir. Zîrâ ceset çürüyünce bunlar kirlenir.

Peygamberimiz (sallallahü aleyhi ve sellem) hadîs-i şerîflerinde kefen husûsunda; **"Sizin biriniz din kardeşinin ölüsünü techiz etmeyi üzerine alıp, velîsi olduğunda kefenini iyi ve temiz maldan güzel yapsın. Zîrâ ölüler defin olundukları kefenleriyle kabirlerinden çıkıp mahşere gelirler ve kefenleriyle birbirlerini ziyâret ederler.**

Beyaz elbise giyin. Muhakkak ki beyaz elbise pâk, temiz ve iyidir. Ölünüzü de beyaz elbise ile kefenleyin." buyurmaktadır.

KEFEN

Anadolu'ya ilk adım atarken,
Türk ilinden kopan rüzgâr eserken,
Gâzi Alpaslan at binmiş gelirken,
Bak dalgalanıyor bedende kefen!

Sultan Selâhaddin dünyâ fethinden
Âhiret şehrine göçüp giderken,
Bayrağın yerine astırdı hemen...

Bak dalgalanıyor bedende kefen!

Kefen, kefen, kefen! Bir bayraksın sen.
Kanlara bulanmış bir nefersin sen.
Yaradana giden yolda nesin sen?
Bak dalgalanıyor bedende kefen!

KEFFÂRET;

Alm. *Busse, sühne (-gabe) (f),* **Fr.** *Expiation, pénitence (f),* **İng.** *Expiation, atonement.* Günahları örten, işlenen günahların ve yapılan hatâların bağışlanması için yerine getirilen cezâî ibâdet. Lügatte, "günahı mahv etmek, örtmek" mânâsınadır. İslâm dîninde bâzı ibâdetlerde veya davranışlarda yapılan yanlış ve eksik işlerden dolayı, Allahü teâlâdan af dilemek, bağışlanmasını istemek niyetiyle yapılan ve cezâî tarafı da bulunan ibâdetlerdir.İslâm dînindeki her ibâdetin borcundan kurtulmak, onu vaktinde ve tam olarak yerine getirmek ile mümkündür. Kul, yâni insan kusurludur, her zaman hatâ edebilir. İşte Allahü teâlâ kullarının hatâsını bağışlamak için çeşitli imkânlar ve fırsatlar bahşeylemiştir. Keffâret, bu ilâhî lütuflardan biridir. Keffâretler, çeşitli şekillerde yerine getirilmektedir.

Beş çeşit keffâret vardır:

1. Oruç keffâreti: Ramazan ayında, oruçlu olduğunu bildiği halde ve geceden niyetliyken, faydalı bir şeyi, yâni gıdâ veya devâ olarak yenilmesi âdet olan veya zevk ve keyf veren bir şeyi yemek ve içmekle veya cimâ yapmak ve yapılmakla oruç bozulur, kazâ ve keffâret lâzım olur (Bkz. Oruç). Kazâ, bozulan oruç için bir gün tutmak; keffâret de mübârek Ramazan ayının nâmus perdesini yırtmanın cezâsıdır. Kazâ, adak ve nâfile oruçları bozunca, keffâret yapılmaz.

Oruç keffâreti olarak, Müslüman bir köleyi azâd etmek lâzımdır. Buna gücü yetmeyenin iki ay aralıksız oruç tutması gerekmektedir. Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri sabah ve akşam doyurmalıdır veya her birine birer sadaka-ı fıtır (fitre) vermelidir. Bunların hiçbirine gücü yetmeyen ise bağışlanması için Allahü teâlâya duâ eder.

2. Yemin keffâreti: Bir sözü kuvvetlendirmek için ve Allahü teâlânın ismini söyleyerek kullanılan kelimelere ve cümlelere yemin denir (Bkz. Yemin). Müslüman yeminini bozmamalıdır. Bozarsa keffâret gerekir, yemini bozmadan keffâret verilmez. Yemin keffâreti hakkında **Kur'ân-ı kerîm'**de Mâide sûresi 39. âyetinde meâlen; **"Yeminin keffâreti, âilenize yedirdiğinizin orta derecesinden on fakiri doyurmak yâhut giydirmek, yâhut bir köle âzâd etmektir. Bunlara gücü yetmeyene üç gün** (ardarda) **oruç tutması gerekir."** buyrulmaktadır.

3. Katl (katil; adam öldürme) keffâreti: İslâm hukûkuna göre kasten olmayan, yanlışlıkla öldürmeden dolayı meydana gelen keffârettir. Bir şahsı hatâ yoluyla öldüren kişi için keffaret gerekmektedir. Bu hususta **Kur'ân-ı kerîm'de** Nisâ sûresi 92. âyetinde meâlen; **"Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse, mü'min bir köle azâd etmesi ve ölenin âilesine** (vârislerine) **teslim edilecek bir diyet vermesi lâzımdır. Vârisler diyeti sadaka olarak bağışlarlarsa mesele yok. Bunlara gücü yetmeyen de Allahü teâlâ tarafından tövbesinin kabûlü için, birbiri ardınca iki ay oruç tutması îcâb eder."** buyrulmaktadır.

4. Hacda yapılan traşın keffâreti: Hac etmek niyetiyle ihrâma giren kişi, saçlarını traş edemez. Herhangi bir özür dolayısıyla saçlarını traş ettirirse kendisine keffâret gerekir (Bkz. İhrâm). Buna "Keffâret-i halk" denir. Bunun için üç gün oruç tutulur. Bu orucun arka arkaya tutulması şart değildir. Ayrı ayrı günlerde de tutulabilir.

5. Zıhâr keffâreti: Kocanın hanımına, İslâm dîninde yasak edilmiş bâzı kelime ve deyimlerle hitap ve tesbih etmesinin cezâsıdır.

Kur'ân-ı kerîmde Mücâdele sûresi 3 ve 4. âyetlerinde meâlen; **"Karılarına zıhar yapanları sonra dediklerini geri almak için dönecek olanlar, birbiriyle birleşmeden önce,** (koca üzerine keffâret olarak) **bir köle azâd etmek vardır. İşte siz, böyle keffâret hükmü ile öğütlenirsiniz. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır. Fakat kim** (keffâret ödemek için bir köle) **bulamazsa, birbiriyle temastan evvel, arka arkaya iki ay oruç tutmak vardır. Ona da gücü yetmeyen** (sabah akşam) **altmış fakiri doyursun."** buyruldu. Zıhâr hakkında tafsilâtlı bilgi fıkıh kitaplarında mevcuttur.

Hastalığı veya başka bir âcizliği sebebiyle oruç tutamayacak duruma gelenler, keffâret olarak, her bir günlük oruç için bir fidye, yâni sadaka-ı fıtır (fitre) verir (Bkz. Fidye). Namaz ibâdetlerini de yerine getiremeden vefât eden kimsenin namaz borçlarından kurtulması için, ölmeden önce vasiyet etmesi hâlinde bir namazın keffâreti olarak bir fitre verilir. Namaz borçlarının çok olması hâlinde, borcun ıskatı (düşürülmesi) için keffâreti devir yapılarak ödenir. (Bkz. İskat)

KEFİR;

Alm. *Kefir (m),* **Fr.** *Kéfir (m),* **İng.** *Kefir.* Çok eski yıllardan beri özellikle Rusya'nın Kafkasya bölgesinde yapılan, bugün ise Avrupa ve Amerika ülkelerinde ticârî maksatla îmâl edilen süt asidi ve alkol fermantasyonu yardımıyla yapılan köpüklü, koyu kıvamlı (yoğurt kıvamında), hafif ekşimsi bir içki.

Eski Orta Asya'da çok kullanılan kefire, günümüzde bilhassa Kafkasya'da rastlanmaktadır. Kefir, beyazımtrak renkte, karnıbaharı andırır şekilde ve genellikle bezelye veya fındık büyüklüğünde tânelerden meydana gelmiştir. Kefir tânesinde; torula mayaları, sacharamyces kefir, streptococcus cremoris, betabacterium caucasium gibi mikroorganizmalar bulunur. Bunların faaliyeti sonucu süt asidi, etil alkol ve karbondioksit meydana gelir. Kefir tânesi içerisinde bulunan mikroorganizmalardan bâzıları süt şekerini parçalayarak süt asidi hâsıl ederler ve süt pıhtılaşır. Mikroorganizmalardan bazıları ise karbondioksit ve etil alkol meydana getirirler. Fermantasyon sonucu kefir adı verilen hafif ekşimsi, köpüklü, alkollü ve yoğurt kıvamında bir süt içkisi ortaya çıkar. Kefir yapımında inek, koyun, keçi, manda sütleri yağlı veya yağsız olsun kullanılabilir.

Kefirin bileşimi şöyledir:

Su: % 88-89

Süt asidi: % 0,8-0,9

Etil alkol: % 0,6-1,1

Süt şekeri-laktoz: % 1,7-2,7

Kazein: % 2,5-2,9

Mineral Maddeleri: % 0,6-0,8

Albümin: % 0,1-0,3

Yağ: % 2,8-3,3

Kefirin yapısının laboratuvar araştırmaları sonucunda insan sıhhatine zararlı olduğu anlaşılmıştır. Süt unsurlarının fermantasyon esnâsında değişikliğe uğraması ile amino asitler, galaktoz, süt asidi, etil alkol antibiyotik etkili maddeler ve tat-koku gibi maddeler teşekkül etmektedir.

Çeşitli yayınlarda kefirin iştahsızlık, uykusuzluk, verem ve böbrek hastalıklarında, bronşit ve astımda, ekzema tedâvisinde kullanıldığı belirtilmektedir. Ancak bâzı hastalarda tam tersi olan sonuçlar hâsıl etmekte ve ihtivâ ettiği çeşitli maya ve alkolden dolayı zararlı olmaktadır. Kalp hastalarına ise, içindeki yüksek karbondioksit miktarı sebebiyle kefir içmeleri tavsiye edilmemektedir.

Kefir, alkollü olması sebebiyle kımız ve bira gibi bir içkidir. İslâm âlimlerinden İmâm-ı Muhammed buyuruyor ki: "Müselles olan içki yâni gaz kabarcıkları çıkmadan, köpürmeden önce ısıtılıp üçte ikisi uçup geriye kalan kısmı tadı keskin olmuş ise, sarhoş etmeyecek kadar az içilmesi de haram olur, içilmesi doğru olmaz." Onun için kefir de, bu cins içkiler arasında sayılmaktadır.

KEHLİBAR (Kehribar);

Alm. *Bernstein (m),* **Fr.** *Ambre (m) jaune,* **İng.** *Yellow amber.* Çamgiller (Pinaceae) familyasından, bir çam türü olan Pinus succinifera ağaçlarının fosilleşmiş reçinesi.

Toplumlarda bâzı süs eşya yapımında kullanılan açık sarıdan kızıla kadar çeşitli renklerde yarısaydam, kolay kırılabilen ve bir yere gömüldüğü zaman ufak cisimleri kendine çekme özelliği kazanan bir fosildir. Baltık Denizinden çıkarılan kehlibar, yüzyıllardan beri kadınların süs eşyalarından en gözde sayılan taşlardan biri olarak benimsenmiştir. Parlaklık ve renk açısından onu hiçbir saydam taş ile kıyaslamak mümkün değildir. Kehlibara yapışan fosilleşmiş böcekler, yabanî bitkilerin fazla oluşu, diğer taşlarda görülmeyen önemli özelliklerdendir.

Avrupa'da kehlibar yatakları en çok Ukrayna, Romanya, İsveç, İngiltere, Hollanda, Sicilya'da görülmektedir. Kehlibar ortalama 25 ilâ 40 m arasında değişen bir derinlikte ve eski devirlerde meydana gelen denizaltı çökeltilerinin iki tabakası arasında damarlar şeklinde bulunmaktadır. Buna mavi toprak denilmektedir. Bu, kehlibarın ikinci vatanıdır. Birinci vatanı ise bugünkü İskandinavya ve Baltık Denizinin büyük bir kısmını içine alan sahadır. Buralarda bir zamanlar büyük ormanların bulunduğu tahmin edilmektedir. Kıtalar arasındaki büyük değişikliklerin sonunda bu bölgeler sular altında kalmış ve uzun seneler sonucu toplanan çam sakızı kütleleri deniz suyuyla sürüklenip gitmişti. Bunlar üzerine kum ve çakıl taşlarının kaplanması ile mavi toprak olarak bilinen tabaka hâsıl olmuştur. Bu bilgiler yapılan tetkikler sonucunda ilim adamlarının verdikleri kararlardır.

Çok beğenilen bu süs eşyâsı yanında, kullanılan taşın içindeki böcek, yaprak ve çiçek kalıntıları hiçbir

zaman bozulmayacak şekilde mumyalaşmıştır. Bunlar eski devirler hakkında aydınlatıcı bilgilerin edinilmesine yardımcı olmaktadır. Kehlibarda deterpenik reçine asidleri, rezenler ve biraz uçucu yağ bulunur.

Kehlibardan çeşitli kadın süs eşyâları yanında, tesbih ve ağızlık da yapılmaktadır. Eskiden uyarıcı ve antispazmodik olarak da kullanılırdı. Bugün ilâç olarak kullanılmamaktadır.

KEHRİBAR (Bkz. Kehlibar)

KEİB (Bkz. Karadeniz Ekonomik İşbirliği)

KEKEMELİK;

Alm. *Stottern (n),* **Fr.** *Bégaiement (m),* **İng.** *Stuttering, stammer.* Bâzı heceleri tekrarlamak, bâzılarını patlayıcı bir konuşma şeklinde zorlukla söylemek ve söylenemeyenlerin önünde duraklamaktan ibâret bir konuşma bozukluğu. Kekemelik, ruhî bozukluklarla sinir hücrelerinin hastalıkları sonucunda meydana gelir. Durdurulamayan hece ve p, f, k, b, g gibi patlayıcı harflerin (klonik kekemelik) veya çoğu zaman patlayıcı sessiz harflerle başlayan heceler önünde, gerçek kas kramplarını hatırlatan duraklamalarla (tonik kekemelik) kendini gösterir. Kekemelikte, solunum düzensizliği çok önemlidir. Ritm iyice belirlenerek şarkı söylemek hem solunumu kolaylaştırır hem de kendisine güven sağladığı için bu sırada kekemelik kaybolur.

Kekemelik, eğitilmesi gereken aşırı heyecanlılık hâlidir. Ritm ve fonetiğe dayanan eski metodlar, özellikle gençler ve çocuklarda iyi sonuç vermişse de, erişkinde yeterli olamamaktadır. Bugün tedâvide psikoterapi (rûhî tedâvi) yalnız başına veya eski metodlarla birlikte uygulanmaktadır. Eğitim bu konuda uzmanlaşmış yerlerde yapılır.

KEKİK (Thymus);

Alm. *Thymian (m),* **Fr.** *Thym (m),* **İng.** *Thyme.* **Familyası:** Ballıbabagiller (Labiatae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu, Trakya. Mayıs-eylül ayları arasında çiçek açan çok yıllık, çok dallı, odunsu ve küçük çalımsı bir bitki. Yol kenarlarında kurak bölgelerde, bilhassa dağlık yerlerde çok rastlanır. Tabanda odunlaşmış bir gövdesi, ince dört köşeli ve kırmızımsı renkli dalları vardır. Yaprakları 1 cm kadar uzunlukta, oval, sapsız veya kısa saplıdır. Yapraklarda, uçucu yağ depo eden salgı tüyleri bulunur. Çiçekler küçük, iki veya çok çiçekli pembemsi, mor-beyaz veya kırmızı renklerde, dalların uçlarında küresel durumlar teşkil ederler. Çanak ve taç yaprakları tüpsü ve lopludur.

Anadolu'da oldukça yayılmış olup, birçok varyeteleri de vardır. Memleketimizde 37 kekik türü bulunmaktadır. Halk arasında kekiğe benzeyen mercan köşk veya merzengüş (origanum) türleri; İstanbul kekiği, İzmir kekiği gibi adlarla kekik yerine kullanılmaktadır.

Kullanıldığı yerler: Kekiğin sarımsı renkte bir uçucu yağı vardır. Bu yağda önemli olan ve kokusunu veren thymol bulunur. Kekik, çay hâlinde mide ağrılarına karşı, dolaşım uyarıcısı, baharat olarak ve idrar söktürücü olarak kullanılır. Thymol az dozlarda midevî, balgam söktürücü, sinir kuvvetlendirici ve boğaz ağrılarına karşı kullanılır. Yüksek dozlarda ise antiseptik ve kurt düşürücü olarak verilir.

KEKLİK (Perdix perdix);

Alm. *Rebhuhn (n),* **Fr.** *Perdrix grise,* **İng.** *Common pardridge.* **Familyası:** Sülüngiller (Phasiandae). **Yaşadığı yerler:** Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika'da. **Özellikleri:** Güvercin iriliğinde, eti lezzetli bir av kuşu. Ayakları ve gagası kırmızıdır. Ovalarda bol avlanır. **Ömrü:** 15-20 yıl. **Çeşitleri:** Kınalı keklik, çil keklik, kırmızı başlıklı keklik, bambu kekliği meşhur türleridir.

Sülüngiller âilesinden çalılık, ovalık ve orman kenarlarında çiftler veya toplu halde yaşayan, göçmen olmayan bir av kuşu. Türlere göre boyları 26-35 cm arasında değişir. Sırtları toprak renginde olduğundan yerde gezerken fark edilmeleri zordur. Kurtçuk ve tane ile beslenirler. Buğday filizlerinin uçlarını yiyerek zarar verirler. Gagası ve ayakları kırmızıdır. Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika'da bol rastlanan keklikler, hayatlarını doğdukları topraklarda geçirirler. Yavrular büyüyünce de ana-babalarını terk etmezler. Ürkütülmedikleri takdirde yürüyerek tavuklar gibi besin ararlar. Tehlike hâlinde gürültülü şekilde kanat çırparak havalanır ve çok hızlı uçarlar. Otlar arasında açtığı çukurlarda barınır. 12-15 yumurta yumurtlarlar. 25 gün kuluçkaya yatarlar. Dişinin yavrulara karşı muhabbeti çok fazladır.

Keklik eti av etlerinin en makbulüdür. Genellikle "sürek" veya "arama" usûlü ile avlanır. Sürek avında keklik sürüleri çevrilerek belli bir yere toplanır ateş çemberine alınarak avlanır. Aramada ise sürü çevreye dağıldıktan sonra köpekler yardımıyla tek tek bulunup avlanır. Kafese bir erkek keklik konulduğu taktirde, sesini duyan çevrenin erkek keklikleri bununla kavga etmeye gelince avlanabilirse de bu usûl avcılık yasalarına aykırıdır. Yumurtalarını toplama ve "güme" denen su kenarlarında pusu

kurma usûlü de uygunsuzdur.

Kekliğin çok türü vardır. Kınalı keklik, çil keklik, kırmızı başlıklı keklik, bambu kekliği en meşhurlarıdır. Dağlık ve ekilmemiş arazilerde yaşayan kınalı keklik ülkemizde Trakya ve Anadolu'da sürüler hâlinde bulunur. Sırtı kızılımsı gri, gerdanı beyaz, gagası ve ayakları kırmızıdır. Ovalarda ve fundalıklı yerlerde yaşayan çil kekliğin göğsünde at nalı şeklinde kahverengi bir leke vardır. Sırtı sarımsı kahverengi, yanakları ve gerdanı pas rengindedir. Kanatlarında da beyaz ve boyuna kesik çizgiler bulunur. Ülkemizin Orta ve Doğu Anadolu'nun açık arâzi ve tarlalarında rastlanır.

Kekliğin eti lezzetli olduğundan yırtıcı kuşlar, tilki ve çakal gibi hayvanlar tarafından da avlanır. Tehlike anında erkek keklik yavru ve dişiyi kurtarmak için ölüm pahasına gürültüyle havalanarak avcıları peşine takar. 15-20 yıl kadar yaşarlar.

KELÂM İLMİ;

din ilimlerinden îmân ve îtikat bilgilerini geniş olarak anlatan ilim. Kelâm lügâtte, ağızdan çıkan söze denir. Arapçada (Nahiv ilminde) kelâm, mânâ ifâde eden söz demektir. Kelâmın terim mânâsı ise, Kelime-i şehâdet ve buna bağlı olan îmânın altı şartını öğreten ve mahlûkatın, varlıkların mebde ve meâd bakımlarından, yâni kâinâtın nasıl ve nereden vücuda geldiğinden, kimin yarattığından, yaratılış hikmetlerinden, sonunda olacaklardan, ölüm ve ötesinden bahseden ilimdir. Matematik, fizik, kimyâ gibi tecrübî ilimler ise, kâinâttaki varlıkların sâdece hissedilebilen, deney ve gözlem, yapılabilen durumlarından bahseder. Bu bakımdan kelâm ilmi ile tecrübî ilimlerin sâhaları birbirinden ayrıdır. Onun için tecrübî ilim ölçüleriyle, kelâm ilmi sâhasında hüküm verilemez. Kelâm ilmi gibi Allahü teâlâdan, kâinâtın yaratılışından ve sonunda ne olacağından, ölüm sonrasından felsefe de bahseder. Ancak felsefe sâdece, aklı esas ölçü alır. Filozof, sözünün dînin esaslarına uyup uymadığına bakmaz. Bu yüzden kelâm ilmi ile felsefe birbirinden ayrılır. Çünkü kelâm ilmi vahyi (Allahü teâlânın bildirdiklerini) esas alır. Aklı ise; anlama, anlatma, îzâh ve isbât husûsunda bir âlet ve vâsıta olarak görür.

Kelâm kitaplarında bu ilme niçin kelâm dendiğine dâir başka sebepler de zikredilmiştir.

Yine, bu ilme, îmânın altı şartından bahsetmesi bakımından "ilm-i usûl-i din" ve "akâid ilmi" dendiği gibi Allahü teâlânın zât ve sıfatları en meşhur ve mühim mevzû olduğu için de "ilm-üt tevhîd ves-sıfât" da denilmiştir.

Bir de usûl-i kelâm ilmi vardır. Bu ilim ise, kelâm ilminin, yâni îmân ve îtikâd bilgilerinin âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflerden nasıl çıkarıldığını öğretir. Kelâm âlimleri, usûl-i kelâm ile kelâm bilgilerini birlikte yazmayı âdet etmişlerdir. Onun için bu iki ilim yalnız kelâm ilmi sanılmıştır.

Kelâm (akâid) ilmi, Asr-ı seâdetten îtibâren muhtelif sahalar geçirmiştir.

Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem hayattayken, diğer İslâmî ilimler gibi akâid ilmi de tedvîn edilmemiş, derlenip toplanmamıştı. Çünkü, Eshâb-ı kirâm, Peygamber efendimizin sohbetinde yetişmişlerdi. Bir müşkilleri olunca, Resûlullah'a arz edip cevâbını öğrenirlerdi. Bu sebeple Eshâb-ı kirâm arasında akâid konusunda hiç ayrılık olmadı.

Müslümanların îtikatlarındaki bu birliği bozmak isteyen İslâm düşmanları boş durmadı. Abdullah bin Sebe' ismindeki Yemenli bir Yahûdî, Müslümanlar arasında ilk fitneyi çıkardı. Hazret-i Osman'ın şehîd edilmesinden sonra Cemel ve Sıffîn muhârebelerinin meydana gelmesine sebeb oldu. Bozuk bir çığır açtı.

Bu arada yapılan fetihler sebebiyle, Müslümanların hâkimiyetine giren yerlerde, farklı inanıştaki kimseler, önceki bozuk inanışları ve fikirleri ortaya çıkardılar. Müslümanların îtikatlarını bozmaya, zihinlerini karıştırmaya başladılar. Daha sonra Kaderiyye, Mu'tezile ve diğer bid'at fırkaları ortaya çıktı (Bkz. Bid'at Fırkaları). Peygamber efendimiz ümmetinin böyle fırkalara ayrılacağını haber vererek; **"Benî İsrâil, yetmiş bir fırkaya ayrılmıştı. Bunlardan yetmişi Cehennem'e gidip ancak bir fırka kurtulmuştur. Nasârâ da yetmiş iki fırkaya ayrılmıştı. Yetmiş biri Cehennem'e gitmiştir. Bir zaman sonra benim ümmetim de yetmiş üç fırkaya ayrılır. Bunlardan yetmiş ikisi Cehennem'e gidip, yalnız bir fırka kurtulur."** buyurdu. Eshâb-ı kirâm bu bir fırkanın kimler olduğunu sordukta; **"Cehennem'den kurtulan fırka, benim ve Eshâbımın gittiği yolda gidenlerdir."** buyurdu. Bu hadîs-i şerîfin dört meşhur sünen (hadîs-i şerîf) kitabında bulunduğu **El-Milel ven-Nihal**'de yazılıdır. O kurtulan fırka; Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemin ve Eshâbının yoluna sarılan Ehl-i sünnet ve cemaâat fırkasıdır. Yetmiş iki bid'at fırkasının aslı dokuzdur. Bunlar: Şîa, Mu'tezile, Havâric, Cehmiyye, Mürcie, Neccâriyye, Dırârîyye, Kilâbiyye ve Müşebbihedir. Kollarıyla birlikte yetmiş iki fırka oldular.

Dört büyük halîfe devrinden sonra, Müslümanlar arasında karışıklık çıkarmak isteyen bâzı münâfıklar ve İslâm dîninin kısa zamânda Asya, Afrika ve Anadolu'ya yayılması karşısında korku ve telâşa kapılan Yahûdî, Hıristiyan ve öteki bâtıl inançların mensupları; İslâmiyeti söndürmek, Müslümanların

birliğini dağıtmak için çeşitli vâsıtalarla onların îtikatlarını bozmaya, îmânlarını parçalamaya çalıştılar. Bu arada bid'at fırkalarının ortaya çıkardıkları yanlış fikirler, Müslümanların îtikatlarını bozmada ve onları parçalamada, bunlara yardımcı oldu. Ayrıca yeni Müslüman olan bâzı kavimlerin İslâm dînine eski inanç ve ibâdetlerinden bâzı şeyleri katmaya kalkmaları; pekçok saf Müslümanın îtikat ve ibâdetlerinde, sapıklıklara bozukluklara yol açtı. Bütün bunlarla birlikte bir de siyâsî ve şahsî arzuları için, böyle kimselerle iş birliği yapanların faaliyeti netîcesinde, pekçok kimse şaşkına döndü. Ne yapacağını, kime inanacağını bilemedi.

İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe, doğru yolda bulunmak, İslâm dînini bizzat Peygamber efendimizin ve Eshâbının anlattığı gibi öğrenmek, inanmak ve yaşamak isteyenler için fıkıh bilgilerini toplayarak, kısımlara, kollara ayırıp, usûller, metodlar koyduğu gibi; Resûlullah efendimizin ve Eshâb-ı kirâmın bildirdiği îtikat, îmân bilgilerini de topladı ve yüzlerce talebesine öğretti. Bu sebeple Ehl-i sünnetin reîsi ve kurucusu kabul edildi. İmâm-ı A'zam'ın bu hususta ilk yazdığı kitabın ismi **"El-Fıkh-ul-Ekber'**dir. Kendisinden sonra, talebesinden ilm-i kelâm, yâni îmân bilgileri mütehassısları yetişti. Bunlardan talebesi İmâm-ı Muhammed Şeybânî'nin yetiştirdiklerinden, Ebû Bekr-i Cürcânî dünyâca meşhur oldu. Bunun talebesinden de Ebû Nasr-ı İyâd, kelâm ilminde, Ebû Mansûr-ı Mâtürîdî'yi yetiştirdi. Ebû Mansûr, İmâm-ı A'zam'dan gelen kelâm bilgilerini kitaplara yazdı. Doğru yoldan sapanlarla mücâdele ederek, Ehl-i sünnet îtikâdını kuvvetlendirdi ve her tarafa yaydı. 944 (H. 333) senesinde Semerkand'da vefât etti.

İmâm-ı Eş'arî de, İmâm-ı Şâfiî'nin talebesi zincirinde bulunmaktadır. Bu iki büyük imâm;Eshâb-ı kirâm, Tâbiîn ve Tebe-i tâbiînin bildirdiği îtikat, îmân bilgilerini açıklayıp, kısımlara böldüler ve herkesin anlayabileceği bir şekilde yaydılar. Eş'arî ve Mâtürîdî, hocalarının müşterek mezhebi olan Ehl-i sünnet ve cemaâtten dışarı çıkmamışlardır.

Hicrî üçüncü asırda, Yunan felsefesinin Arapçaya tercümesi netîcesinde; Ya'kûb bin İshak el-Kindî (v. 866/252) ve bilâhare Fârâbî (v. 950/339) ve İbn-i Sînâ (v. 1037/429) gibi filozoflar ortaya çıktı. Bunlar, îmân ve îtikat mevzûlarında sırf akla dayanarak sapık ve bozuk görüşler beyân ettiler. Hattâ îmânlarının esâsını, felsefe üzerine kurdular.

Bunun üzerine bilhassa İmâm-ı Gazâlî (v. 1111) Fahreddîn-i Râzî (v. 1209) ve Kâdı Beydâvî (v. 1285) (rahmetullâhi aleyhim) bid'at fırkalarına ve bozuk kimselere karşı Ehl-i sünneti müdâfaa ederken ve onların sapık fikirlerini çürütürken, felsefecilere de geniş cevaplar verdiler. Bu cevapları ile, Ehl-i sünnet itikâdına felsefenin karıştırılmasına mâni oldular. Kelâm ilmini, ona karıştırılmaya çalışılan felsefî düşüncelerden temizlediler. İmâm-ı Gazâlî'ye kadar gelen kelâm âlimlerine "mütekaddimîn" (öncekiler) ondan îtibâren gelenlere ise "müteahhirîn" (sonra gelenler) denildi.

İmâm-ı Gazâlî, Müslümanların îtikatlarını sapık fikirleri ile bozmaya çalışan felsefecilerin bozukluğunu ortaya koyabilmek için Rumcayı öğrendi. Lâtin ve Yunan filozofların kitaplarını Rumca aslından üç sene titizlikle inceledi. Bu araştırmaları netîcesinde, felsefecilerin maksatlarını açıklayan **Mekâsıd-ül-Felâsife** isimli eserini, sonra felsefecilerin görüşlerini reddeden **Tehâfüt-ül-Felâsife**'sini yazdı.

İslâm âlimleri, felsefecilere cevap verirken de Yunan ve Roma felsefe ve hukûkunu, çok ince ve kuvvetli bilgileri ile çürütüp, bozukluğunu ortaya koydular. Onların hukûk, ahlâk ve tıp üzerindeki sözlerinden doğru olanlarının daha önce gelmiş peygamberlerin kitaplarından çalma olduğunu bildirirler.

İslâm âlimlerinin. Müslümanların îtikatlarının bozulmasını önlemek, felsefenin bozukluğunu ortaya koymak için felsefeyle meşgul olmasına bakarak onlara filozof denmez. Çünkü filozof, yâni felsefeci, yalnız akla uyup, yalnız ona güvenip, aklın ermediği şeylerde yanılan kimsedir. Kelâm âlimleri ise aklın erdiği şeylerde ona güvenen, aklın ermediği yanıldığı yerlerde **Kur'ân-ı kerîmin** ışığı altında akla doğruyu gösteren yüksek insanlardır. O hâlde, İslâm felsefesi yoktur. Felsefenin üstünde olan İslâm ilimleri ve felsefecilerin üstünde olan İslâm âlimleri vardır. Ehl-i sünnet âlimleri **Kur'ân-ı kerîm'**e ve hadîs-i şerîflere uydular. Aklı, bu iki temel kaynağa bağladılar.

Eski Yunan felsefecileri gibi yapmadılar. Felsefeciler, akıl eren şeylere inanıp, akıllarının ermediklerine yâni anlayamadıklarına inanmadılar. Akıl hüccettir. Fakat tam hüccet değildir. Gönderilen peygamberlere (aleyhimüsselâm) uymakla tam hüccet olmuştur. Fakat felsefeciler bu inceliği anlayamadılar. (Bkz. Felsefe)

Hicrî 4. asırda Ehl-i sünnetten ayrılıp kendilerine selefî adını veren bâzı kimseler, müteşâbih nassların (mânâsı kapalı âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflerin) sırf zâhirine, konuşma dilindeki mânâlarına yapışarak kendi akıllarına göre yanlış mânâlar verdiler. Bu sebeple teşbih ve tecsim (Allahü teâlâyı mahlûkuna benzetme) gibi bozuk bir inanışın içerisine düştüler. Sözlerine inandırabilmek için de Selef-i sâlîhin yolunda olduklarını söyleyerek, kendilerine "Selefiyyûn, Selefiyyeciler" adını verdiler.

Hanbelî mezhebinde olan Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî ve başka âlimler, Selefiyyecilerin, Selef-i sâlihînin yolunda olmadıklarını, bid'at ehli mücessime fırkasından olduklarını bildirerek bu fitnenin yayılmasını önlediler. Hicrî 7. asırda İbn-i Teymiyye (v. 1328/728) bu fitneyi tekrar alevlendirdi (Bkz. İbn-i Teymiyye). İbn-i Teymiyye'nin talebesi olan İbn-i Kayyım el-Cezviyye (v. 1350) hocasının sapık yolunu devâm ettirdi. Hicrî 12. asırda selefîlik fitnesi, Muhammed bin Abdülvehhâb tarafından tekrar ortaya çıkarıldı. Onun ve İbn-i Teymiyye'nin yolundakiler tarafından devâm ettirildi.

Selefîler, Selef-i sâlihînin yolunda olmadıkları gibi, onlara tâbi olmuş da değillerdi. Selef-i sâlihînin yolunda gidenler, onlardan sonra gelen Ehl-i sünnet âlimleriydi. Ancak Selef-i sâlîhin îmân ve îtikat bilgilerini icmâlî (kısaca); sonra gelen halef-i sâdıkîn denilen Ehl-i sünnet âlimleri ise tafsîlî (açık ve geniş) olarak bildirdiler.

Ehl-i sünnet ve'l-cemâat âlimlerinin bildirdikleri îtîkâdı öğrenmek, bunları akıl ve nakil ile ispat edip sapıklara, dinsizlere anlatacak kadar okumak farz-ı ayn'dır. Bundan fazlasını öğrenmek, ancak din âlimlerine lâzımdır. Başkalarına câiz değildir. Fazla öğrenmek farz-ı kifâye ise de, bunu ancak Allah rızâsı için çalışan, zekî din adamının öğrenmesi câizdir. Bunlardan başkaları öğrenirse bâtıl ve yanlış yollara kayar. O kimse için zararlı olabilir. Sonunda böyle kimselerde İslâma karşı soğukluk ve düşmanlık hâsıl olup, İslâm düşmanı olabilirler. Kelâm ilmine dâir **Akâid-i Adûdiyye, Şerh-i Mevâkıf, Kitâb-üt-Tevhîd** (İmâm-ı Mâtürîdî'nin eseridir)**. Cevâhir-ül-Kelâm, Tevâli-ül-Envâr, Mekâsid-üt-Tâlibîn** ve **Şerh-ül-Mekâsid, Akâid-i Nesefiyye, El-Kavl-ül-Fasl** (Bu eser İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin **El-Fıkh-ul-Ekber** kitabının şerhidir.), **Emâlî, El-Müsâyere** gibi kıymetli eserler yazılmıştır.

KELAYNAK KUŞU (Geronticus eremita);

Alm. *Waldrapp, Kahlibis,* **Fr.** *İbididé d'ermite,* **İng.** *The hermit ibis.* **Familyası:** İbisgiller (İbididae) **Yaşadığı yerler:** Kuzeybatı Afrika, Suriye, Etiyopya ve Urfa'nın Birecik kayalıkları. **Özellikleri:** İnce uzun kıvrık gagalı, leyleğe benzer, göçmen bir kuş. Erginlerinin baş ve gerdanı çıplaktır. Ülkemizde Urfa'nın Birecik kayalıklarında kuluçkaya yatar. **Çeşitleri:** Tek türdür.

Leyleksiler takımının İbisgiller familyasından, baş ve gerdanı çıplak, uzun gaga ve bacaklı göçmen bir kuş. Boyu 70-75 cm kadardır. Ayakları ve kıvrık olan ince uzun gagası kırmızı renklidir. Tüyleri kırmızı, kara, yeşil, külrengi karışımıdır. Erginlerinin baş ve gerdanlarında tüy bulunmadığı için "kelaynak" ismi verilmiştir. "Keşiş ibis" veya "aynak" olarak da bilinir. Kuzeybatı Afrika, Güneydoğu Anadolu, Kızıldeniz kıyıları ve Etiyopya'da yaşar. Etçildir. Böcek, kertenkele, yılan ve kurbağa yer. Dünyâda nesilleri tükenmek üzeredir. Türkiye'de sadece Fırat boyunda Urfa'nın Birecik ilçesinin çıplak ve sarp kayalıklarında yuva yapıp kuluçkaya yatarlar. Dişi 2-4 kadar yumurta yumurtlar. 28 günlük kuluçka sonunda yumurtalardan ancak 1-2 yavru çıkar. Yavrular 45-50 gün sonra uçabilirler.

Birecik'teki kelaynaklar kış aylarında leylekler gibi Afrika'ya, özellikle Etiyopya (Habeşistan) ve Kızıldeniz ülkelerine göç ederler. Mart ortalarında yeniden Birecik'e dönerek kuluçkaya yatarlar. Bilinen diğer iki üreme merkezleri Fas'tadır.

Aşırı kullanılan ziraî (tarımsal) ilâçlar sonucu, ülkemizde 1950'den beri nesilleri tükenmeye başlamıştı. Ancak 12 yıl sonra tekrar üremeye başlayan bu kuşların yavrularının gaga ve ayaklarında deformasyonlar görülmüştür. Bundan sonra da kendilerini pek toparlayamadılar. Tek tük rastlanan bu kuşlar, Türkiye'de korunmaya alınarak, son yıllara kadar sun'î barınaklarda beslenip üretildiler. Kelaynak nesli dünyada yok olmak tehlikesiyle karşı karşıyadır.

KELEBEK (Lepidoptera);

Alm. *Schmetterling,* **Fr.** *Papillon,* **İng.** *Butterfly.* **Familyası:** Papilionidae, Pieridae, Saturnidae, vs. **Yaşadığı yerler:** Erginleri çiçekli alanlarda. **Özellikleri:** Her iki çift kanatlarının üzerinde ufak ve değişik renklerde pullar bulunur. Ağız parçaları emmeye elverişlidir. Larvalarına tırtıl denir. **Ömrü:** 24 saat, 1-2 ay veya birkaç mevsim yaşayan ergin türler vardır. Hayatları birkaç mevsim sürenler, kış uykusuna yatar veya göç ederler. **Çeşitleri:** Lepidoptera tür bakımından zengin bir takımdır. 150.000 kadar türü vardır.

Böceklerin, pulkanatlılar veya kelebekler (Lepidoptera) takımının kanatlı fertlerine verilen genel ad. 150.000 kadar türü bilinmektedir. Vücutları kiremit dizilişi şeklinde renkli pullarla örtülüdür. Pullar, uçları yassılaşarak genişlemiş kıllardır. Ufak sarsıntılarda koparlar. İki çift olan kanatlarının büyüklüğü türlere göre değişir. Pek az türde ve bâzı türlerin dişilerinde kanat bulunmaz. Emici tipteki ağız parçaları hortum şeklindedir. Kullanılmadığı zamanlar bu hortum başın alt tarafında helezon biçiminde kıvrılır. Balözü emerler. Çiçeklerin balözünün tadını ayaklarıyla alırlar. Tat alma cisimcikleri ayaklarına yerleşmiştir. Ayaklarıyla çiçeğin suyunu kontrol ederler. Beğendikleri takdirde kıvrılı duran hortumlarını uzatarak emerler. Eğer hortumlarının ucu ile tad alsalardı her çiçeğin tadına bakmak için kıvrılı duran

hortumlarını açmak zorunda kalacaklardı. Bu durum da beslenmek için hem zaman kaybına, hem de enerji sarfiyatına sebep olacaktı. Arılarda tad alma duyusu kelebeklerden daha üstündür. Onlar hem dilleriyle hem de bacaklarıyla tad alabilirler.

Ağız organları, yalnız çiçek tozu (polen) ile geçinen "Micropterygidae" kelebek familyasında çiğneyicidir. Tüylü başlarında büyükçe iki petek göz ve çoğunda iki nokta (osel) göz bulunur.

Kelebekler faaliyet durumlarına göre gece ve gündüz kelebekleri olarak iki gruba ayrılırlar. Gece kelebekleri kalın ve ağır vücutlarıyla alaca karanlıkta veya gece uçarlar. İnce kıl gibi olan antenlerinin ucu sivridir. Bâzı türlerde antenlerde birer dizi tüy bulunduğundan tarak görünümündedirler. Genellikle renkleri mattır. Hızlı uçucudurlar.

Gündüz kelebekleri gece istirahat edip, gündüz uçarlar. İnce ve hafif vücutludurlar. Anten uçları topuzludur. Kanatları gâyet güzel renk ve desenlerle süslüdür. Uçuşları yavaştır. Bir yere konduklarında kanatlarını yukarıya dik tutarlar. Gece kelebekleri ise dinlenme hâlinde kanatlarını çatı gibi gövdelerinin üzerine kapatırlar veya tamâmen açık bırakırlar. Bu kâideler bütün kelebekler için geçerli değildir. Meselâ; Skiperler pervâne olmadığı halde antenleri incedir. Vücutları kalın ve renkleri mattır. Gündüz uçarlar. Çoğunlukla pervanelerle karıştırılırlar.

Gece kelebeklerinin işitme ve koku alma duyuları da çok hassastır. Bâzı türlerin erkekleri, 5 km uzaktaki dişinin kokusunu alabilirler. Gündüz kelebeklerinin duyargaları (anten) çıplak olduğundan bu hassaslıktan mahrumdurlar.

Kelebeklerde çoğalma yumurta ile olur. Kelebek yumurtaları yarım küre, küre, silindir ve iğ şeklindedir. Dişileri yumurtalarını tek tek veya gruplar hâlinde ağaç kabukları veya yapraklar üzerine yapıştırarak bırakırlar. Bâzıları da üst üste yapıştırarak kuleler meydana getirir. Bâzıları yumurtaların üzerini vücutlarından kopardıkları kıllarla bir kürk gibi kapatırlar. Kışı geçirmek zorunda kalan yumurtalar "Korion" denen sert bir kabukla örtülüdür. Yumurtadan çıkan larvalara "tırtıl" adı verilir. Kışı genellikle tamâmen gelişmiş olarak yumurta kabuğu içinde geçirir. İlkbaharda her yer yeşermeye başlayınca kabuğunu yırtarak besin aramaya çıkar. Dişi kelebekler yumurtlarken özellikle tırtılların beslendiği bitki türlerinin üzerine veya yakınına yumurtalarını bırakırlar.

Tırtıllarda üç çift göz ve 2-5 çift karın bacağı bulunur. Ağız parçaları ısırıcı çiğneyicidir. Alt dudağa dökülen ipek salgı bezleri vardır. Oburca beslenen tırtıllar, 4-5 defâ deri değiştirirler. Normal iriliğe ulaşınca ipek salgısı ile kendilerine koza örerler.

Koza içinde erginin şekillendiği pupa durumuna geçer. Bir müddet sonra pupa kabuğunu yırtar ve kozadan genç ergin yeni kelebek ortaya çıkar. Fakat hemen uçamaz. Kanatlarındaki damarların kanla dolması ve kuruyarak güçlenmesi için birkaç saat beklemesi gerekir. Bâzı erginlerin ömrü 24 saat, bir kısmının 1-2 aydır. Hayatları birkaç mevsim sürenler kış uykusuna yatar veya daha sıcak bölgelere göç ederler. Bunlar yüzlerce kilometrelik yolu uçabilecek güçtedir. İngiltere'de yaygın bir tür, havalar soğumaya başlayınca Kuzey Afrika'ya göç eder. Kuşların aksine kelebeklerin göçü tek yönlüdür. Amerika'da yaşayan bir çeşidin dışında hiçbiri geri dönmez.

Bâzı kelebekler zehirlidir. Bunlar çok yavaş uçar ve göz kamaştırıcı parlak renklere sâhiptir. Bu renkler düşmalarına karşı bir îkaz işâretidir. Böcekçil hayvanlar bunları yemekten çekinirler. Bâzı kelebekler de, sahte kafa işâretleri, kanatlarındaki göz işâretleriyle ve antene benzeyen kuyruk uzantılarıyla düşmanlarını şaşırtarak kendilerini korurlar. Bu işâretlere aldanan avcı hayvanlar, kelebeğin öldürücü olmayan kısmına saldırır. Yırtık kanatlı bir kelebek hayatını sürdürebilir. Birçokları da kondukları yerlerde tamâmen kamufle olabilirler. Kuru yaprak görünümündeki bâzı kelebekleri kondukları yerden ayırdedebilmek çok zordur.

Dünyâ üzerinde en çok kelebek kolleksiyonu yapılmaktadır. Mikroskopla incelenen rengârenk pulları çok farklı desenler ortaya çıkarır. Amerika'daki Tabiat Tarihi Müzesinde görevli Kjell B. Sandred, 1,5 yıllık bir çalışma sonucu kanatlarında çeşitli rakamlar taşıyan kelebeklerin kolleksiyonunu yaptı. Bu şifreli kanatlardan 1'den 9'a kadar olan rakamların resmini çekmeyi başardı. Bâzı türlerin kanatlarında 89 rakamı bulunmaktaydı. Ayrıca nâdir de olsa kanatlarında Allah lafzının bulunduğu kelebekler de tesbit edildi. Dr. Gilbert bunların sonsuz kudret sâhibi olan Allah tarafından kanatlar üzerine nakşedildiğini açıkladı.

KELER BALIĞI (Rhina squatina);

Alm. *Meerengel, Engelhai (m),* **Fr.** *Angemde mer,* **İng.** *Angel shark.* **Familyası:** Kelergiller (Rhinidae). **Yaşadığı yerler:** Ilık ve tropik denizlerde sürüler hâlinde; Türkiye'de Akdeniz ve Ege'de vardır. **Özellikleri:** 1,5-2 metre uzunlukta 70 kg kadar ağırlıkta bir köpek balığı. Baş ve vücutları yassı, göğüs yüzgeçleri büyüktür. **Çeşitleri:** Sularımızda tek türü vardır.

Kelergiller familyasından, ılık ve tropik denizlerin dip kısımlarında yaşayan köpek balığı cinsinden bir balık türü. Gözleri çok keskindir. Bir av fark edince süratle yükselerek avlarını yakalar. Kafaları büyük olup yassı gövdelerinin göz hizâsında kafayla birleşmesi başka balıklarda görülmeyen özelliklerdendir. Sırtı pürüzlü, çikolata rengi ve siyahımsı lekelerle süslü, karnı sarımsı beyazdır. Uzunluğu 2,5 metre, ağırlığı 73 kg gelenleri vardır. Üstüste binmiş yassı dişleri ile deniz dibindeki kabuklu hayvanları ve balıkları yerler. Kuma gömülerek, sakallarını dışarı bırakır. Bunları solucan sanarak yaklaşan balıklara saldırarak avlar. Çok sert olan derileri eskiden kurutularak tahta ve fildişilerin parlatılmasında kullanılırdı.

Korkunç bir görünüşü olan keler balığına halk arasında "deniz kemanları" da denir. Sürü hâlinde yaşar. Eti tatsızdır. Çoğunlukla haziran ve temmuz ayında avlanır.

En çok Akdeniz ve Kuzey Amerika'nın doğu ve batı kıyılarında bulunurlar. Ayrıca Hint Okyanusu, Pasifik ve Atlas Okyanusunun sıcak kısımlarında da rastlanırlar. Türkiye'de Akdeniz ve Ege denizi kıyılarında boldur. Ağustos ve eylülde herbiri 30 cm boyunda olan 20 kadar yavru doğururlar.

KELİME;

Alm. *Wort (n), Vokabel (f),* **Fr.** *Mot, vocable (m), parole (f),* **İng.** *Word, vocable.* Seslerden meydana gelen, cümle içinde mânâsı ve vâzifesi olan en küçük söz parçası. Kelimeler, cümlede ya mânâlı söz parçaları olarak veya bir görevle kullanılırlar. Cümlede bir görevi olup, mânâsı olmayan kelimeler edat ve bağlaçlardır (gibi, kadar, ile vs.); isim, sıfat, zamir, zarf, fiil ve ünlemler ise bir mânâsı olan kelimelerdir.

İlk kelimenin varlığı, ilk insana kadar uzanır. İlk insan, ilk peygamber hazret-i Âdem'in birkaç dil bildiği, kendisine kitap indirildiği ilâhî kitaplarda yazılıdır.

Bir dilin zenginliği kelime sayısının çokluğuna bağlıdır. Günümüzde birkaç yüz kelimelik fakir kabile dillerinin yanısıra kelime sayısı yarım milyona varan zengin diller de bulunur.

Her kelimenin bir mânâsı, bir ses yapısı, bir de şekil yapısı vardır. Kelimelerin ve cümlelerin yapısı, dilbilgisi (gramer) tarafından incelenir. Dilbilgisinin kelimelerin ses yapısını inceleyen bölümüne ses bilgisi (fonetik-tecvid, ilm-i kıraat); şekil yapısını inceleyen bölümüne kelime bilgisi (morfoloji-sarf) denir. Cümlenin ve kelimenin mânâsını inceleyen dilbilgisi dalı ise mânâ bilgisi (semantik) diye adlandırılır. Her kelimenin bir sözlük, bir mecaz, bir de terim mânâsı olabilir. Eş-sesli, eş-mânâlı (müteradif), zıt mânâlı kelimeleri; kelimelerde mânâ genişlemesi ve daralmalarını, mânâ değişmelerini, çok-mânâlı kelimeleri incelemek semantiğin konusudur.

Kelimeler canlı varlıklar gibidir. Zamanla bâzı kelimeler unutulur, terk edilir (Bunlara fosilleşmiş kelime denir.); yeni kelimeler ortaya çıkar. Bir dilde yeni kelime yapmak için bâzı yollara baş vurulur:

Türetme yolu: Kelime kök ve gövdesine yapım ekleri getirilerek yeni kelimeler türetilir: Gör-ücü, bakır-cı (kelime kökünden); gözlük-çü (kelime gövdesinden) gibi.

Birleştirme yolu: İki veya üç kelime birleşip, kaynaşarak yeni bir kelime meydana gelir: Hanımeli, Afyonkarahisar gibi.

Başka bir dilden kelime alma yolu: Vapur, enflasyon gibi.

Türetme ve birleştirme bir dilin bünyesine uygun olduğu için dilin yapısını zorlamaz. Ancak, başka bir dilden kelime alırken dikkatli olmak gerekir. Dilde aşırı bir "özleşme", "arılaşma" nasıl yıkıcı bir hareketse, başka bir dilden gelişigüzel ve çok miktarda kelime almak da o derece tehlikelidir. Bilhassa kültür yapıları değişik, hattâ zıt milletlerin kelime alışverişleri hoş karşılanmaz. Çünkü, kelime alışverişi, kültür alışverişini, bu ise fikir anarşisini dâvet edebilir.

Her millet kendi dilinin kelimelerinin doğru yazılıp okunmasına ehemmiyet verir. Yeni nesillerin yetiştirilmelerinde dil öğreniminin özel bir ağırlığı vardır. Bu iş için kelimelerin doğru yazılış ve okunuşlarını gösteren imlâ kılavuzları hazırlanır, imlâ kâideleri tesbit edilir.

KELİME-İ ŞEHÂDET;

"Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve resûlüh" ibâresinin tamâmı. Şehâdet kelimesi.

İslâmın beş şartından birincisi ve esâsıdır. Diğer şartlar namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hacca gitmektir. Müslüman olmanın ilk şartı îmân etmektir (Bkz. Îmân). Îmân etmek için, kelime-i şehâdeti söylemek, bunun mânâsını bilmek ve inanmak lâzımdır. Müslüman olmak isteyen bir kimse, önce kelime-i şehâdeti ve mânâsını söyler. Sonra guslü, namazı ve lâzım oldukça farzları, haramları öğrenir. Bir kişinin îmâna gelmesi için kelime-i şehâdeti tamam söylemesi ve îmânın altı şartını(yâni

âmentü...yü) işitince inanması lâzımdır (Bkz. Amentü).

Resûlullah sallallahü âleyhi ve sellem buyurdu ki:

İhlâs ile (yalnız Allahü teâlânın rızâsını düşünerek) **Kelime-i şehâdeti getiren Cennet'e girer.**

Kelime-i şehâdet getirmenin dört şartı vardır: Dil ile söylerken, kalp hazır olmak. Mânâsını bilmek. Hulûs-i kalb ile ihlâsla, yâni Allahü teâlânın rızâsını düşünüp, O'na inanarak söylemek. Tâzim ile (hürmetle) söylemek.

Şehâdet kelimesinin mânâsı:

"Görmüş gibi bilir, inanır ve şehâdet ederim ki, Allahü teâlâdan başka hiçbir ilah yoktur. Yine görmüş gibi bilir ve inanırım ki, Muhammed (sallallahü aleyhi ve sellem) Allahü teâlânın hem kulu, hem peygamberidir." Bu mânâya göre Allahü teâlâdan başka sonsuz varlığı lâzım olan, ibâdet ve itâat olunmaya hakkı olan hiçbir ilah ve hiçbir kimse yoktur. İlâhî vahy ile göndermiş olduğu Muhammed (sallallahü aleyhi ve sellem) de Allahü teâlânın hem kulu ve hem de peygamberidir. O'nun gönderilmesi ile O'ndan önceki Peygamberlerin dinleri tamam olmuş, hükümleri kalkmıştır. Ebedî saâdete kavuşmak için ancak O'na uymak lâzımdır. O'nun her sözü, Allahü teâlâ tarafından kendisine bildirilmiştir. Hepsi doğrudur. Yanlışlık ihtimâli yoktur."

İnanarak Kelime-i şehâdeti söylemenin yüz otuz kadar faydası olduğu bildirilmiştir. Bunlardan beş tânesi şöyledir:

1. Azrâil aleyhisselâm ona güzel sûrette gelir.

2. Yağdan kıl çeker gibi rûhunu alır.

3. Cennet kokuları gelir.

4. Müjdeci melekler gelir.

5. Merhabâ yâ mümin! Sen cennetliksin, denir.

KELİME-İ TEVHÎD;

"Lâ ilâhe illallah, Muhammedün Resûlullah" ibâresi. Tevhid kelimesi, İslâm dîninde tevhid inancını bildiren söz, tevhid inancı, Allahü teâlânın var ve bir olduğuna ve Muhammed aleyhisselâmın O'nun peygamberi olduğuna inanmaktır. Müslüman bir kimsenin ilk önce Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah sözünün mânâsını bilmesi ve inanması farzdır. Kelime-i Tevhide; "Kelime-i İhlâs, Kelime-i Takvâ, Kelime-i Tayyibe, Da'vet-ül-Hak, Urvet-ül-Vüskâ, Kelime-i Semerret-ül-Cennet" de denir.

Her Müslümanın, kelime-i tevhîdin mânâsına hiç şüphe etmeden, yalnız inanması yetişir. Bunları delil ile ispat etmesi ve akla uydurması lâzım değildir. Kelime-i tevhîdin mânâsını **Kur'ân-ı kerîm** bildirmekte, Resûlullah da (sallalahü âleyhi ve sellem) bu bildirilenleri açıklamaktadır. Eshâb-ı kirâmın hepsi, bu açıklamaları öğrendi ve kendilerinden sonra gelenlere bildirdiler. Eshâb-ı kirâmın bildirdiklerini hiç değiştirmeden, olduğu gibi kitaplara geçirerek bugüne kadar ulaştıran yüksek din âlimlerine "Ehli Sünnet" denir (Bkz. Ehl-i Sünnet). Herkese böyle inanması emrolunmuştur.

Kelime-i tevhîdin mânâsı (Ehl-i sünnet âlimlerine göre)**:**

"Allah'tan başka ibâdete hakkı olan hiçbir ilâh yoktur. Hazret-i Muhammed O'nun peygamberidir." Allahü teâlâ tektir. Eşi, ortağı yoktur. Büyüklük ve azamet sâhibi olmak O'na mahsustur.

İnsanlar yoktu. Sonradan yaratıldı. İnsanların bir yaratanı vardır. Her varlığı O yaratmıştır. Bu yaratan birdir. Ortağı benzeri yoktur. Bir ikincisi yoktur. O, hep vardı. Varlığının başlangıcı yoktur. Hep vardır. Varlığının sonu olmaz. Yok olmaz. O'nun hep var olması lâzımdır. O, yok olamaz. Varlığı kendindendir, hiçbir sebebe ihtiyacı yoktur. O'na muhtâc olmayan hiçbir şey yoktur. Herşeyi var eden, her varı her an varlıkta durduran O'dur. O, madde değildir. Cisim değildir. Bir yerde değildir. Hiçbir maddede bulunmaz. Şekli yoktur. Ölçülmez. Nasıldır? diye sorulmaz. O deyince, akla hayâle gelen her şey, O değildir. O, bunlara benzemez. Bunlar, hep O'nun mahlûklarıdır. O, mahlûkları gibi değildir. Akla, vehme, hayâle, gelen herşeyi, O yaratmaktadır. Yukarıda, aşağıda, yanda değildir. Yeri yoktur. Her varlık, Arşın altındadır. Arş ise, O'nun kudreti, kuvveti altındadır. O, Arş'ın üstündedir. Fakat bu, Arş O'nu taşıyor demek değildir. Arş O'nun lütfu ve kudreti ile vardır. O, ezelde, sonsuz öncelerde nasıl ise, şimdi hep öyledir. Arşı yaratmadan önce nasıl idi ise, ebedî sonsuz geleceklerde de hep öyledir. O'nda değişiklik olmaz. O'nun sıfatları vardır. "Sıfât-ı Sübûtiyye"si sekizdir. Hayât, ilim, sem' basar, kudret, irâde, kelâm, tekvîn (Bkz. Allah). Bu sıfatlarında da, hiç değişiklik olmaz. Değişiklik olmak, kusurdur. O'nda kusur, noksanlık yoktur. Hiçbir mahlûkuna benzemez ise de, bu dünyâda, O'nu kendisinin bildirdiği kadar bilmek ve âhirette görmek olur. Burada nasıl olduğu anlaşılmadan

bilinir. Orada da anlaşılmadan görülecektir.

Allahü teâlâ, kullarına, peygamberler gönderdi. Bu büyük insanlar vâsıtasıyla kullarına, saâdete ve felâkete sebeb olan işleri bildirdi. Peygamberlerin en yükseği, son peygamberi olan Muhammed aleyhisselâmdır. Yeryüzündeki dinli dinsiz herkese, her yere, her millete peygamber olarak gönderilmiştir. Bütün insanların, meleklerin ve cinnin peygamberidir. Dünyânın her yerinde de, herkesin, O yüce peygambere tâbî olması, uyması lâzımdır. İslâm dîninin hükmü, kıyâmete kadar bâkidir.

Kelime-i tevhîd söylemek çok sevaptır. Her fırsatta her zaman sık sık söylenmelidir.

Bir hadîs-i şerîfte: **Son sözü Lâ ilâhe illallah olan Cennet'e girer.** buyruldu. On iki imâmın sekizincisi İmâm-ı Ali Rızâ babasından, dedesinden ve bu silsile ile hazret-i Ali'den O da Resûlullah'dan rivayet ettiği bir hâdis-i kudsîde şöyle buyrulmaktadır: **"Allahü teâlâ peygamberlerinden birine hitâb edip, Ey kulum! Lâ ilâhe illallah, kelimesi benim kalemdir. Bu kelimeyi söyleyen kaleme girmiş olur. Benim kaleme giren azâbımdan emîn olur.** (Yâni, kaleye giren bir kimsenin düşmandan emin olduğu gibi, lâ ilâhe illallah kalesine giren ve bu kelimeyi ihlâs ile söyleyen Cehennem ateşinden emin olur.)"

Bir hadîs-i şerîfte tevhid kelimesinin fazîletleri şöyle anlatılmıştır: "**Yerleri ve gökleri, terâzinin bir kefesine koysalar, bu kelimenin bulunduğu kefe ebette ağır gelir."**

Bir hadîs-i şerîfte de **"Lâ ilâhe illallah. Cennetin anahtarıdır."** buyrulmuştur. Evliyânın büyüklerinden Bâyezîd-i Bistâmî, bu hadîs-i şerîfi soranlara mânâsını şöyle açıklamıştır: "Evet, böyledir. Ama bu anahtara dört diş lâzımdır. Yalan ve gıybet söyleyeyen dil; çirkin arzulardan uzak temiz bir gönül; haram ve şüphelilerden arınmış mîde; gösteriş ve bid'atten, sapık inançlardan uzak amel."

Tasavvuf âlimleri talebelerinin imânlarını kuvvetlendirmek ve nefislerini terbiye etmek, temizlemek için, zikir olarak, en çok kelime-i tevhîdi söyletmişlerdir. Çünkü insanın nefsi, herkesten üstün olmayı, herkese âmirlik, şeflik yapmayı ve hattâ daha da ileri giderek herkesin kendisine tapınmasını istemektedir. Yeryüzünde tanrılık, ilahlık iddiâsına kalkışanlar bunlardandır. İnsanın bu isteklerinden kurtulması için nefsin, itâat altına alınıp; şeflik, üstünlük hülyâsından vazgeçirilerek sonsuz felâkete düşmesinin önüne geçilmesi için, **Lâ ilâhe illallah** kelimesini çok söyleyerek mânâsını kalbe yerleştirmek lâzımdır. Bu mübârek söz, insanın içindeki ve dışındaki yalancı ilâhları, mâbutları kovduğu, yok olduğunu bildirdiği için, nefsi temizlemekte en faydalı, en tesirli ilâçtır.

Peygamber efendimiz buyuruyor ki:

Zikrin en üstünü "Lâ ilâhe illallah", duânın en fazîletlisi "Elhamdülillah" demektir.

Allah'a kavuşmak isteyen bu zikir kelimesini çok söyler. Allahü teâlâ bir hadîs-i kutsîde; **"Ben, beni zikredenin yanındayım."** buyuruyor. Allahü teâlâyı zikretmenin, muayyen bir vakti yoktur. Bu kelime abdestsiz de söylenebilir.

Nefis, Allahü teâlâyı çok zikretmekle, çok hatırlamakla itminâna kavuşur. Yâni Allahü teâlânın emir ve yasaklarına tam uyup teslim olur. **Kur'an-ı kerîm'**de, Allahü teâlâyı çok zikiretmek emrolunmaktadır.

Nefsi azıp yoldan çıkan ve bunda inâd eden kimse, bu kelimeyi söyleyerek îmânını tâzelemelidir. Peygamber efendimiz buyurdu ki: **"Lâ ilâhe illallah" diyerek îmânınızı yenileyiniz.** Bunu her zaman söylemek lâzımdır. Îmân ile ölenlere hatm-i tehlîl yapmak, yâni yetmiş bin kelime-i tevhîd okuyup sevâbını rûhuna hediye etmek çok faydalıdır. Peygamber efendimiz; **"Bir kimse kendisi için veya başkası için yetmiş bin aded kelime-i tevhîd okursa, günahları affolur."** buyurdu.

KELLE ŞEKER;

Alm. 1. *Hàtzucker (m) 2. Zuckerhut (m),* **Fr.** *Pain (m) de sucre,* **İng.** *Loaf Sugar.* Eskiden rafine kristal şekerin pres edilmesiyle elde edilen dibi yuvarlak, tepesi sivri büyük parçaya verilen ad. Baş büyüklüğünde olduğu için bu ad verilmiştir. Şeker kamışı, özel kaplarda pişirildikten sonra konik kalıplara dökülürdü. Kaplarda hazırlanırken içine onda bir nisbetince halis tâze süt konur, öyle pişirilirdi. Çok sert olan bu şeker, kolayca kırılmaz küçük balta ile kenarından parçalanıp koparılırdı. Günümüzde bu şekilde kelle şekeri yapılmayıp ilerleyen şeker sanâyiinde çeşitli şeker türleri imâl edilmektedir.

KELLER, Helen Adams;

Amerikalı yazar. 1880 yılında doğan Keller, on dokuz aylıkken geçirdiği şiddetli bir hastalık yüzünden görme ve işitme hassalarını tamâmen kaybetti. Perkins Enstitüsünde görevli Anna Mansfield Sullivan tarafından yedi yaşında eğitilmeye başlandı. Dokunma metodu ile okuma ve yazmayı; 1890 yılında da konuşmayı öğrendi. Tahsil hayatına New York'taki Humuşen School, Cambiridge School ve Radeliffe

Colege'de devam etti.

İlk kitaplarını Radeliffe Kolejinde bastıran Helen Keller'in belli başlı eserleri şunlardır: **Hayatımın Hikâyesi, İyimserlik, Yaşadığım Dünya, Taş Duvarın Şarkısı, Karanlığın Dışında, Dinim** ve Avrupa'ya yaptığı seyahatlerini yazdığı **Keller'in Jurnali, Keller İskoçya'da** ve **Öğretmen'**dir.

KELLİK;

Alm. *Kopfgrind (m),* **Fr.** *Teigne (f),* **İng.** *Tinea, baldness.* Saçlı deride, mikroskobik mantarların sebep olduğu bir hastalık. Favus veya kel hastalığı veya saçkıran da denir.

Hastalığa sebep olan mantarlar kıl diplerinde çanakçık şeklinde arızalara yol açar. Kılsız deri üzerinde de yuvarlak, kırmızı, pullu lekeler görülebilir. Tırnaklara da bulaşabilir. Kellik çok bulaşıcıdır. Şapka, tarak vb. yollardan geçer. Sıcak memleketlerde sık rastlanır. Hastalığa çocukluk çağında yakalanılır, ömür boyu sürebilir. Teşhis için saçın mikroskop altında muayenesi ve kültürü yapılır. Ayrıca Woor lambasında (mor ötesi ışın kaynağı) hastalıklı bölgelere yeşil fluoresans verilerek en ufak hastalık noktaları bile görülebilir. Tedâvide, mantar öldürücü ilâçlar, hasta bölgeye en az altı hafta süreyle sürülmelidir. Bu hastalık, ergenliğe erişmiş olanlara, bulaşmamaktadır. Dolayısıyle başında kellik bulunan yetişkin bir kimse görüldüğünde, hastalığa çocukluk çağında yakalanmış demektir. Hastalık, ilerleyip de saçlı deriyi atrofik (körelmiş) bir hâle getirdiğinde artık o bölgeden kıl çıkması sözkonusu değildir.

Kellik hastalığı, memleketimiz için büyük önemi olan bir hastalıktır. Köylerimizin ekseriyetinde bol miktarda bu hastalığa yakalanmış yetişkinler ve çocuklar vardır. Temizliğe son derece dikkat etmek, başkalarının eşyalarını rasgele kullanmamak korunmada önemlidir.

KELVİN, William Thonisan;

termodinamiğin ikinci kânununu keşfeden bir İngiliz fizikçisi. Telgrafla ilgili ve bâzı ilmî cihazlar keşfetmiştir. 1824-1907 yılları arasında yaşamıştır. İngiltere ve Fransa'da tahsil yapmıştır.

1848'de kendi adıyla isimlendirilecek sıcaklık ölçüsünü teklif etmiştir. Termodinamik'e olan katkıları yanında elektrikte ve telgrafta da önemli buluşlara sâhiptir. Özellikle denizaltı telgrafçılığında tanınmıştır. Fiziğin hemen her konusunda 300 oriinal ilmî yazı yayınlamıştır.

KELVİN SICAKLIK ÖLÇEĞİ;

sıfır noktası -273.16°C (-459.69°F)de olan sıcaklık ölçeği. Üstünlük tarafı her türlü sıcaklığı pozitif sayı ile ifâde edebilmesidir. 1°K'lık fark 1°C'ye eşit olduğu için, santigrad (°C) ile verilen sıcaklığı Kelvin (°K)e çevirmek için 273.16 veya yaklaşık olarak 273 ilâve etmek kâfidir. Böylece, meselâ, 0°C= 273.16°K, 100°C= 373.16°K ve –100°C= 173.16°K'dır.

Kelvin sıcaklık derecesi T ile santigrat sıcaklık derecesi ise t ile gösterilir. Aralarında:

T= t+273 gibi bir bağıntı vardır.

Kelvin ölçeği ideal gazların genleşmesi incelenirken ortaya çıkan tabiî bir ölçektir. Bu konu ile uğraşan William Thonisan Kelvin'e izafeten bu isim verilmiştir. Ayrıca başlangıcı mutlak sıcaklık olarak da isimlendirilir.

KEMÂLPAŞAZÂDE (Bkz. İbn-i Kemâl)

KEMÂL REİS;

büyük Türk denizcilerinden. Asıl adı Ahmed Kemâleddîn olup, 1451 yılında Karaman, Ağrıboz veya Gelibolu'da doğduğu rivâyet edilmektedir. Babası Karaman'da Ali adındaki bir Türktür. Meşhur Pîrî Reis'in kardeşi Hacı Mehmed'in oğludur. Kemâl Reis denizlerde yetişmiş, ünü bütün Avrupa'ya duyulmuş kahraman bir kumandandır. Gençliğinde Eğriboz sancakbeyinin küçük filosunun komutanlığı ile ve emrindeki diğer gemilerle Endülüs'e kadar seferler yapmıştı. Kendi başına İspanya'daki Müslümanların imdâdına koşmuş, buradaki Endülüs Devletinin ortadan kalkmasına kadar elinden gelen yardımı esirgememiştir.

Akdeniz'deki gayret ve çalışmaları, Müslümanlara her zaman yardıma koşması Osmanlı Sultanı İkinci Bâyezîd Hanın onu İstanbul'a çağırmasına sebeb oldu. Sultan İkinci Bâyezîd Han onu devlet hizmetine çağırınca Kemâl Reis 1494-1495 (H.900) yılında geldi ve donanmaya katıldı. Sultan İkinci Bâyezîd Han Mekke ve Medîne vakıf eşyâlarını götüren gemilere Rodos şövalyelerinin verdiği zarara Kemâl Reis'in mâni olacağına inanıyordu. Dînine bağlı, mukaddes beldeye hizmet etmeyi her şeyden üstün tutan sultan için bu vakıf mallarının yerine ulaştırılması çok önemliydi. Devlet hizmetine girdiği

seneden îtibâren donanmada düzeltme ve yenilikler yapan Kemâl Reis 1497 (H.903) yılında Mekke ve Medîne'ye gönderilen vakıf mallarını götüren donanmanın başına getirildi. Kemâl Reis gidiş ve dönüşte Venediklilerle yaptığı iki savaşı da kazandı. Gemilere koyduğu o zamana kadar görülmeyen uzun menzilli toplardan istifâde etti.

Sultan İkinci Bâyezîd Han, Venediklilere karşı Gelibolu'da hazırlattığı donanma işini Kemâl Reis'e vermişti. Kemâl Reis 1499-1502 yılları arasında Venedikle yapılan savaşlarda donanmanın bir filosuna kumanda etti ve zaferlerin kazanılmasında büyük hizmetleri görüldü.

1405-1505'te (H. 910) Rodos'a büyük bir akın düzenleyen Kemâl Reis, aynı yıl İspanya'daki Benî Ahmer Devletinin 1493'te yıkılmasından sonra Müslümanlara ve Yahûdîlere akıl almaz işkence ve zulümlerde bulunan İspanyollardan kurtarabildiklerini İstanbul'a getirdi.

Rodos şövalyelerinin Güney Anadolu limanlarına yaptıkları baskının öcünü almak için 1511 yılının başlarında sefere çıkan Kemâl Reis'in gemisi fırtınada batmış, kendisi de boğulmuştur. Zaferleri, yaptığı hizmetleri ile Türk denizciliğinin şöhretli kumandanlarından olan Kemâl Reis, on yedi yıl Osmanlı Devletine hizmette bulundu.

KEMÂL TÂHİR;

Cumhûriyet devri hikâye ve romancılarından. 1910 yılında İstanbul'da doğdu. Cezayirli Hasanpaşa Rüşdiyesini bitirdikten sonra Galatasaray Lisesini yarıda bırakarak gazetelerde çalışmaya başladı. Bir süre çeşitli memurluklarda bulundu. **Yedigün, Karikatür** dergilerinde ve **Tan Gazetesi**nde çalıştıktan sonra, 1938 yılında askerî mahkemece 15 sene hapse mahkûm edildi. Çankırı, Çorum, Kırşehir, Malatya hapishânelerinde yattı. 1950'den sonra İstanbul'a dönerek serbest yazarlığa başladı.

İlk önce şiir denemeleri yapan Kemâl Tâhir, uzun bir süre günlük hikâyeler, dedektif ve macera romanları yazmış, on beş kadar takma ad kullanmıştır. Romanlarına, malzemesini cezaevlerinde tanıdığı sayısız insan tiplerinden, sürgün bulunduğu köy çevrelerinden almıştır.

Romanlarında köylü tipleri veya büyük şehirde çalışmaya gelmiş gurbetçi köylüleri işlemiştir. Bu hikâyelerde konuya, ayrıntılara, fikir ve meselelere önem vermiş, şahısları bir zaman içinde iyice tanıtmış, törelerin ve çevrelerin tasvirlerini, geniş tutmuştur. Anlattığı olayların dışında gözlemci kalarak, sosyalist fikirleri işlemiş ve tesbit ettiği olayları belli (sosyalist) açıdan yorumlamıştır. Bir meseleyi, bir derdi, bir kötülüğü ortaya koyarak, ümid ettiği gâye peşinde koştuğu dikkati çeker.

Kemâl Tâhir'e göre Anadolu'da insanların gönülden bağlı olduğu din ve mânevî değerler, onların sosyalizmi kabul etmelerine mânî olmakta, sosyalist fikirler bu sebepten yayılmamaktadır. Hürriyet ve demokrasi de halkın sosyalist düzeni aramasına fırsat vermemektedir. Bu sebeplerden Kemâl Tâhir, sosyalist hareketin köyden başlayamayacağına ve ancak büyük şehirden, aydın kadrodan, tepeden inme geleceğine inanmaktadır.

Görüşlerini, sosyalistler gibi açıktan ifâde etmez. Meseleyi ağa-ırgat, hoca-öğretmen, muhtar-köylü, jandarma-eşkıyâ çatışmalarına bağlar. Verdiği misaller ve üslubu dertlere çözüm arayıcı değil; düzeni tahkir edici fitneci ve insanları kışkırtıcı bir hava taşır. Her derdin altında bir ekonomik sebep, bir sömürücü, dalavereci arar. Din adamlarının çoğunu kara câhil, gerici, çıkarcı ve ahlâksızmış gibi tasvir ederek okuyucusunda din adamlarına karşı nefret uyandırmaya çalışır.

Kemâl Tâhir, 1973'te İstanbul'da öldü.

Romanları:

Sağırdere (1955), **Esir Şehrin İnsanları** (1956), **Körduman** (1957), **Rahmet Yolları Kesti** (1957), **Yediçınar Yaylası** (1958), **Köyün Kamburu** (1959), **Kelleci Mehmet** (1962), **Yorgun Savaşçı** (1965), **Bozkırdaki Çekirdek** (1967), **Devlet Ana (**1967), **Kurt Kanunu** (1969), B**üyük Mal** (1970), **Yol Ayrımı** (1971).

Bunlardan **Köyün Kamburu** Fransızca ve Macarcaya **Esir Şehrin İnsanları** da Rusçaya çevrilmiştir.

KEMÂL ÜMMİ;

on beşinci yüzyıl Osmanlı tekke şâiridir. Asıl adı İsmâil'dir. Niğde'de doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir. Hayâtı hakkında fazla bilgi yoktur. Cemal Halvetî ile birlikte Erzincanlı Şeyh Behâeddîn'in halîfesi oldu. Bâzı kaynaklarda Karaman'da vefât ettiği kaydedilmekte ise de, türbesi Niğde'nin Yenice Mahallesindedir.

Şiirlerinde Yûnus Emre'nin tesiri görülür. Münâcaat, na't, kasîde, gazel, mesnevî türünde çok sayıda tasavvuf şiiri yazdı. Aruz vezni ile yazmasına rağmen halkın anlayabileceği bir dil kullanmıştır. İlâhileri, kendisinin tanınmasına ve şöhret sâhibi olmasına daha etkili olmuştur. Kırım, Kazan ve Taşkent ve

Özbek Türkleri arasında sevilerek okunmuştur. 2371 beyitlik bir **Dîvân'**ı bulunmaktadır. 1475 senesinde Karaman'da vefât etmiştir.

Bakın ey cân ü dil gözün açanlar
Bekâ mülki fenâ ilden seçenler

Hani şol dünyâya mağrûr olanlar
Hani şol menzile konup göçenler

Hani şol illeri bizüm diyenler
Hani şol yerleri eküp biçenler

Hani şol kal'alar, burçlar yapanlar
Hani anda durup yiyüp, içenler

Kemâl Ümmî, sen ol Hak'dan yana kaç
Kaçan (ne zaman) kurtulur ölümden kaçanlar

KEMÂLEDDİN BEY;

mîmar ve mühendis. 1870 senesinde Üsküdar'da Harem iskelesi semtinde doğdu. İlk tahsilini İbrahim Ağa Mektebinde, orta tahsilini Şemsilmaarif ve Numune-i Terakki adındaki özel okullarda gördü. Bu mekteplerden mezun olunca yeni açılan Mülkiye Mühendis Mektebine girdi. 1891 senesinde buradan birincilikle mezun oldu. Mezun olduğu zaman okuldaki Alman mimarı Jasmond'un yardımcılığına tâyin edildi ve bu arada da dört sene mimarlık ve yapı işleriyle uğraştı. Sonra hükümet tarafından mimarlık tahsilini tamamlamak üzere Almanya'ya gönderildi. Almanya'da dört buçuk sene okuduktan sonra geri dönerek, Mühendislik Mektebinde mimarlık ve inşaat dersleri hocalığına tâyin edildi. Bu vazifesini sürdürürken aynı zamanda özel olarak açtığı mîmarlık bürosunda, mîmarlık işleriyle uğraştı.

Mîmar Kemâleddin, hayâta mîmar olarak değil mühendis olarak atıldı. Mîmarlık ve mühendislik ayrı şeylerdir. Ama ikisi birleştiği zaman ortaya çıkan eserler çok değerli olur. Kemâleddin Bey, mîmarlık ve mühendisliği birleştiren nâdir mîmarlardan olup, çok kıymetli eserler vermiştir. Milliyetçilik cereyânının başladığı sıralarda Kemâleddin Bey de milliyetçiliğini mîmârî alanda gösterip, millî mîmârî çığırını açmıştır. Mîmar Sinan ve Mîmar Kâsım Ağa gibi mühim mimarların hayrânı olan Kemâleddin Bey, onların eserlerini incelemiş ve eski Türk üslûbunu yeni mîmârîde uygulamıştır. Bu katkısıyla eski klasik Türk mîmârîsine dönerek Türk mîmârîsini benliğine kavuşturmuştur.

Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'nın tâmirini de yapmıştır. Bu tâmirde gösterdiği başarıdan dolayı, İngiliz Mîmarlar Enstitüsü üyeliğine seçilmiştir.

Çocukluğunda babasının vazifesi sebebiyle beş sene Girit'te bulunduğu sırada Arapça ve Fransızca öğrenmiş, dönüşünde ise Arapçayı medrese derslerinde, Fransızcayı ise özel olarak aldığı derslerle ilerletmiştir.

Osmanlı Devletinin son yıllarında batılılaşma içerisinde olan Türk mîmârîsini bu gidişinden kurtarıp millî benliğine kavuşturan Kemâleddin Bey, Seraskerlik dâiresi baş mimarlığı da yapmıştır. 57 yaşındayken 1927 yılında Ankara'da ölmüştür.

Eserlerinden önemlileri şunlardır: Bostancı Camii (İstanbul), Sultan Reşad Türbesi (İstanbul), Gâzi Eğitim Enstitüsü (Ankara), I., II., III., IV., Vakıf Han Binâları (İstanbul), Vakıf Guraba Hastahanesi Yeni Binaları (İstanbul), Hârikzâdegân Apartmanları (İstanbul).

KEMÂLEDDÎN İBNİ YÛNUS;

on ikinci ve on üçüncü asırlarda din ve fen ilimlerinde yetişmiş olan büyük İslâm âlimi. İsmi, Mûsâ bin Yûnus bin Muhammed bin Men'a'dır. Künyesi Ebü'l-Feth olup Musûlî diye de bilinir. Kemâleddîn lâkabıyla ve İbn-i Yûnus diye meşhur olmuştur. Babası Şeyh Radıyüddîn Yûnus'tur. 1156 (H. 551) senesinde Musul'da doğdu, 1241 (H. 639) senesinde aynı yerde vefât etti.

İlk tahsilini babası Şeyh Radıyüddîn Yunus'tan gördü. Babasından fıkıh ilmi okudu. 1175 senesinde Bağdat'a giderek Nizâmiye Medresesine girdi. Sedîdüddîn Süleymânî'nin yanında ilim ile meşgûl oldu. Kemâlüddîn Ebü'l-Berekât Abdurrahman bin Muhammed el-Enbârî'den ve Şeyh Ebû Bekir Yahyâ bin Sa'dun el-Kurtubî'den Arabî ilimleri ve çeşitli ilimleri tahsil edip, yüksek ilim sâhibi oldu. Daha sonra Mûsul'a dönüp orada yerleşti. Emîr Zeyneddîn Câmiinde dersler verdi. İlim öğretmeye elverişli olarak inşâ edilen bu câmi Kemâliyye Medresesi olarak anıldı. Kısa zamanda şöhreti etrafa yayılan Kemâlüddin ibni Yûnus pekçok çevreden gelen talebelere ilim öğretti. Başta Şâfiî fıkhı olmak üzere matematik, astronomi, mantık, tıp gibi yirmi dört ilim dalında söz sâhibi oldu. Zamanında kimsenin elde edemediği ilimleri kendinde topladı. Şâfiî fıkhında zamanının en büyük âlimi olduğu gibi, Hanefî âlimleri dahi **El-Câmiu'l-Kebir**'deki anlaşılması zor olan meseleleri ondan gelip soruyorlardı. Kelâm, usûl ü

fıkh ve hilâf ilimlerinde de çok ince bilgilere sâhib oldu. Fahruddin-i Râzî ve Âmidî gibi âlimlerin eserlerindeki anlaşılması zor kelâmî meseleleri açık bir şekilde izâh etti. Mantık, metafizik, fizik ve tıp bilgilerindeki yenilikleri sürekli olarak tâkib etti. Euklid (Öklid)i; astronomi, koni kesitlerini; Batlemyus'un **Almagest** (El-Mecisti)ini tam olarak öğrendi. Bunun yanında cebir, aritmetik gibi hesab tekniklerine hâkim oldu.

Fransa İmparatoru İkinci Friedrich ilmi problemlere ilgi duyardı. Özellikle, fizik, matematik, astronomiye merakı vardı. O zamanlar kendi ülkesinde bu ilimlerle uğraşan kimseler bulunmadığı için, bir takım ilmî problemleri çözdürmek için İslâm ülkesine gönderdi. İslâm ülkelerindeki âlimler fizik, astronomi ve tıp bilimlerine ait soruları cevaplandırdılar. Fakat matematikle ilgili problemleri çözen olmadı. Musul'da bulunan İbn-i Yûnus bu problemleri kolayca çözdü.

İlimde ondan başka kimsenin bildirmediği metodlar ortaya koydu. Arabî ilimlerde Sîbeveyh'in meşhur **Kitâb** isimli eserini; Ebû Alî Fârisî'nin **İzah** ve **Tekmile**'sini; Zemahşerî'nin **Mufassal**'ını büyük bir vukûf ve dirâyetle okuttu. Tefsir, hadis ve hadis râvilerine dâir çok geniş ilim sâhibi oldu.

Târihten, Arapların muhârebelerinden, onların şiir ve hutbelerinden pekçok şey ezberledi. Hatta Yahûdî ve Hıristiyanlar, Tevrât ve İncil ile ilgili olarak bilmedikleri şeyleri ondan gelip öğrendiler.

Kemâleddîn ibni Yûnus Musul'da birkaç medresede ders verdi. Her fende pekçok âlim yetiştirdi. Kardeşi büyük âlim İmâmüddîn Muhammed vefât edince Alâiyye Medresesinde onun yerine ders okuttu. Sonra Kâhiriyye Medresesi açılınca oraya geçti. 1223 senesinde Bedriyye Medresesinde ders vermeye başladı. Bâzı günlerde derslerine zamanın meşhûr âlimleri de gelip dinliyorlardı. Esirüddîn Ebherî gibi âlimler onun ilim halkasından yetişti. **Tenbîh** isimli eserin şârihi (şerh edicisi) büyük âlim Şerefüddîn Ahmed bin Mûsâ, Kemâleddîn ibni Mûsâ'nın oğludur.

İlim ve fazilette yüksek derece sâhibi olan, Musul ve çevresi ahalisinin fetvâ mercîi olan Kemâleddîn ibni Yûnus 1241 (H. 639) senesinde Musul'da vefât etti.

Eserleri: 1) **Keşfü'l-Müşkilât:** Kur'ân-ı kerîmin tefsiridir. 2) **Usûl:** Usûl ilmiyle ilgili bir eserdir. 3) **Uyûnü'l-Mantık,** 4) **El-Esrârü's-Sultâniyye,** 5) **El-Burhân alel-Mukaddimetülletî Ehmelehâ Arşimed fî Kitâbihî:** Bu eser yazmadır. 6) **Şerhü'l-A'mâli'l-Hendesiyye.**

KEMÂLEDDÎN KÂMİ KAMU;

şâir ve siyâset adamı. 1901 senesinde Bayburt'ta doğdu. Aslı Erzurum'lu olup, babası Küçükzâde Osman Nûri Efendidir. Babasının Bayburt'ta mal müdürlüğü görevi sırasında dünyâya geldi.

Kemâleddîn Kâmu, ilk tahsilini özel hocalardan ders alarak yaptı. Arabî öğrendi. Daha sonra Erzurum Rüşdiyesine girdi (1910). 1911 senesinde babası Refâhiye'ye tâyin oldu. Rüşdiyeyi burada bitirdi. On beş yaşlarında babasını kaybetti. Birinci Cihan Harbinin başlaması üzerine annesi ile birlikte Refâhiye'den Sivas'a, oradan Kayseri'ye ve Bursa'ya geldiler.

Bursa Sultânisine, sonra İstanbul Erkek Muallim Mektebine girdi (1920). Bursa'nın düşman tarafından işgâli üzerine, Bursa'da oturan annesi ve ağabeyi ile birlikte Ankara'ya göç ettiler. Ankara'da Matbuât Umum Müdürlüğünde Ajans Memuru olarak vazife aldı. 1923'te İstanbul'a gelerek, Erkek Muallim Mektebinin imtihanlarına girdi ve diplomasını aldı. 1933 senesinde İstihbârât ve Neşriyât Müdürü oldu. Bu vazifedeyken AnadoluAjansının mümessili olarak Paris'e gitti. Beş sene orada kaldı. Siyâsî Bilimlerde okuyarak diploma aldı. 1938 senesinde yurda döndü ve seçimlere girerek Rize milletvekili seçildi. 1946 seçimlerinde Erzurum milletvekili oldu. TDK Terim Kolu başkanı olarak çalıştı. 1948 senesinde Ankara'da öldü.

Kamu, şiire çocuk yaşta başladı. İlk şiirlerini aruz vezniyle yazdı. Yirmi yaşlarında aruzu terk etti. Bundan sonra bütün şiirlerini hece vezniyle yazdı. Asıl şöhrete Milli Mücâdele yıllarında yaşadığı günleri ile kavuştu. Bu şiirlerinde daha çok gurbet, hicret, hasret, tabiat, zafer ve memleket konularını işledi.

Şiirleri çeşitli dergilerde yayınlandı: **Türkün Duâsı, İzmir Yollarında, İstiklal Ordusu Şehitlerine, Zafer, Dumlupınar Yolunda** vs. Yazdığı şiirler mütâreke ve Millî Mücâdele yıllarındaki acı hâtıraları yansıtır.

Kamu'nun dili sâde ve akıcıdır. Hecenin en çok 3+4, 4+3, 6+5, 7+7 ölçülerini kullanmıştır. Bâzı şiirleri üçer mısradır. Şiirlerini **Genç Yolcular, Dergah, Türk Yurdu, Hayat, Varlık, Oluş, Fikirler** ve **Ülkü** adlı dergilerde yayınlamıştır. Tam kâfiyeyi seçmiştir. Eserlerini sağlığında toplayıp neşretmemiştir. Vefâtından sonra hayâtı ve şiirleri 1949 senesinde yayınlanmıştır.

KEMAN;

Alm. *Violine, Geige (f),* **Fr.** *Violon (m),* **İng.** *Violin.* Yaylı, telli ve saplı bir çalgı. Çene altı ile omuz arasına sıkıştırılarak yayla çalınan dört telli bir çalgı olan kemanın menşei kesin olarak bilinmemektedir. Orta Asya Oğuz Türklerinin bir çalgısı olan Oğuz Kemençesi (kemençe-i guz) nin kemanın menşei olduğu ve Hindistan'a yayılmasından sonra Haçlı seferleri ile Avrupa tarafından tanındığı ve geliştirildiği bâzı kaynaklarda belirtilmektedir. Avrupa'da, özellikle İtalya'da gelişen keman, bu gelişmesini 16. yüzyılın başlarından 17. yüzyılın sonuna kadar olan süre içerisinde tamamladı. İslâm dîninin harbe hazırlık dışında çalgılara müsaade etmemesinden keman, Osmanlılar zamanında hemen hemen hiç kullanılmamıştır. Ancak Tanzimâtın ilânından sonra batı kemanı olarak girmeye başlamıştır.

Keman, başlıca sekiz kısımdan ibâret bir çalgıdır. Bu kısımlar: Gövde, üst kısım, alt kısım, siyah tahta, telleri tutan köprü arkasındaki siyah abanoz kısım, eşik, salyangoz ve anahtarlardır. Yapımı zor olan kemanın boyu 60-62 santimetredir. Bunun 38 santimetresini gövde, 25 santimetresini ise sap teşkil eder. Keman yayı 75 cm uzunluğunda, reçinelenmiş at kılındandır, gövde, içi boş olup, ince tahtadan yapılır. Kemandaki teller sol, re, lâ ve mî (en kalın, kalın, ince, ve en ince) telleridir. Ekseriyâ kırmızımsı sarı, vişne çürüğü, bazan koyu sarı, turuncu, kahverengi, kırmızı cilâ ile renklendirilir. İnce uzun şekilli olan keman ucu çeneye dayanarak, sapı sol elle tutulmak ve parmaklar tellere basmak sûretiyle ve sağ elin tuttuğu yay tellere sürterek çalınır.

Normal olarak keman öğrenimi dokuz senede tamamlanır. Virtüözlük için gerekli olan çalışmalar ise bunun hâricindedir. Ses sâhası 4,5 sekizlik olan keman için notalar sol anahtarı ile yazılır. Meşhur bestekâr Boch ile başlayan, keman için müzik parçalarının (konçertoların) bestelenmesi, zamanla yaygınlaşarak çok büyük sayılara ulaşmıştır. Keman, çok geniş ses imkânlarına sâhib olduğundan dolayı orkestra içinde veya tek başına (solo) olarak yaygın bir şekilde kullanılır.

KEMANKEŞ (Bkz. Okçuluk)

KEMENÇE;

diz üzerinde çalınan ve kemana benzeyen, üç telli küçük yaylı saz. Dut, kiraz veyâ ardıç ağacından yapılır. Eskiden gül ve sarmaşıktan da yapılırdı. Türklerin çaldıkları yaylı saza "iklıg" demişlerdir. İklıg, okla çalınan saz demektir. Kemençe, bugün Doğu Karadeniz yöresinden başka yerlerde kullanılmaz. Karadeniz kemençesinin ne zaman ve nereden geldiği kesin olarak belli değildir. On yedinci yüzyılın sonlarında Avrupa'da dans oyununu öğretenlerin elinde "poşet" dedikleri cep kemençeleri görülmüştür. Evliya Çelebi bu yüzyılda Eyüp semtindeki oyuncakçıların sattıkları oyuncak kemençelerden bahseder. Kemençenin Âzerbaycan üzerinden Doğu Karadeniz bölgesine geldiği tahmin edilmektedir.

Bugün Doğu Karadeniz ve Ege yörelerimizde "Iklıkçı köyü" adında yerleşme merkezlerimiz vardır.

Kemençe, Doğu Karadeniz'in kendi folkloruna uyan çalgı olmakla birlikte en çok Giresun'un Görele kazasında yapılmakta, ayrıca kemençeci de yetişmektedir. Kemençe, dize ve kucağa dayamak veya dikine tutmak sûretiyle çalınan zor bir çalgıdır. Çevrenin oyununa ve türkülerine uymak veya kendine uydurmak için çok seri parmak ve kol hareketi ister.

Bugün klâsik musikîde çalınan kemençe yegâh (re), rast (sol) ve nevâ (re) şeklinde üç tellidir.

KEMER;

Alm. *1. Gürtel (m), 2. Bund (m), 3. Bogen (m), arkade (f),* **Fr.** *1. Ceinture (f) 2. Arc (m), arcade (f),* **İng.** *1. Belt, girdle 2. arch, vault 3. aqueduct.* Beli çevreleyen ve kuşak gibi birkaç kere sarılmayıp, bir kat sarılarak tokalanan, deriden, çuhadan, kumaştan veya mâdenden yapılmış kuşak. Kayış kemer, sırmalı kemer gibi. Elbiselerin altına gizli olarak takılan ve içinde para saklamak için cepleri bulunan kemere "para kemeri" veya "altın kemeri" denir. Eskiden yolcular paralarını kemerlerinde taşırlardı.

Hayvanların bellerine takılan kemerlere "kolan" denir. Birçok parçadan kavisli olarak örülen ve iki duvar veya ayağı birbirine bağlayarak kapı, pencere gibi açıklıkların üstündeki ağırlığı yanlardaki ayaklara intikal ettiren mîmârî unsura da kemer denir.

En eski zamanlarda kullanılan ilkel kemer şekli bindirme taşlarla yapılmış sivrice bir kemerdir. Sonraları daha düzgün bir kavis şeklinde yapılmıştır ki buna dâirevî kemer denir. Bunun şekli yarım dâiredir. Kemerler, üzerine düşen vazifeyi yerine getirebilmek için en uygun şekilde düzenlenirler. Bununla beraber bâzan bir devir özelliği olarak karşımıza çıkar ve o devre âit pekçok mîmârî eserde görülür. Bâzan da millî bir durum alır, belli bir milletin mîmârîsinde görülür. Orta çağda revaçta olan sivri kemerin aslı Sümerlerde ve Hititlerde görülür. Sivri kemer Türkler tarafından da benimsenmiştir. Türk mîmârî eserlerinde kullanılan kemerlerin çoğunluğunu sivri kemer teşkil eder.

Türklerde çok eskiden beri kemer biliniyordu. Orta Asya'da rastlanan bâzı eski Türk mabetlerinde kapı

ve pencerelerin üstü kemerli olduğu ve bu kemerin biraz sivrice dâire kavsi şeklinde olduğu görülür. Türkler sivri kemeri dâirevî kemerden daha faydalı ve üstün görmüşlerdir. Sivri kemer usulü dünyaya Türkistan, İran ve Horasan taraflarından yayılmıştır. Bu usûlü en ileri götüren Sâsânîlerdir.

Ahşap yapılarda genellikle kemer kullanılmayıp düz atkı kullanılmıştır. Türkler, görünecek cephe kısımlardaki kemerleri dâimâ mermerden gâyet muntazam yontma kemer taşlarıyla yaparlardı. Tuğladan örülen kemerler de vardır.

Kemeri meydana getiren ve hesaplanılarak yontulan taşlara "kemer taşı" denilir. Kemerin üzengilik denilen kısmına oturan en aşağıdaki taşına "üzengi taşı", kemerin tam tepesine konulan kemer taşına da "kilit taşı" denilir. Bu taş diğerlerine nazaran biraz dışarı taşkındır. Üzerinde herhangi bir süsleme bulunabilir. Kemeri meydana getiren kemer taşlarının zemine bakan yüzlerinin meydana getirdikleri yüzeye "kemer karnı". Bunun tam tersine yâni kemerin yukarı bakan yüzünde meydana gelen yüzeye ise "kemer sırtı" denilir.

Şekillerine göre pekçok kemer çeşidi vardır. Ana hatlarıyla kemer çeşitleri şöyledir:

Abanık kemer: Üzengi taşları aynı seviyede olmayan yâni ayaklarının birisi aşağıda diğeri yukarıda olan kemerlere denir.

Dilimli kemer: Yanyana iki kavisten meydana gelen kemer.

Dâirevî kemer: Bir dâirenin yarısı şeklinde olan kemer.

İkiz kemer: Yanyana yapılan iki küçük kemerden meydana gelen kemer.

Nal kemer: Yarım dâireden daha fazla bir kavsi bulunan ve üst kısmı daha geniş olan ve nala benzeyen kemer.

Sıra kemer: Bir sıraya göre yanyana inşâ olunan kemerler dizisine denir.

Sivri kemer veya Türk kemeri: Tepe kısmına doğru gittikçe belli bir kavisle daralıp sivrileşen kemer.

Ters kemer: Tersine olarak, yâni iç bükey kısmı yukarı, dış bükey kısmı aşağı bakacak şekilde yapılan kemer.

Yalancı kemer: Sâdece süs maksadıyla kemer şeklinde yapılıp kemer boşluğu bir duvarla örülmüş ve bakıldığı zaman kemer görünüşü veren kemerler. Bunlara "sağır kemer" de denilir.

Yıldız kemer: Kenarları yıldız şeklinde zikzaklı hatlardan meydana gelen kemer.

Zafer kemeri: Kazanılan bir savaşın hâtırasına, âbidevi mâhiyette yapılmış kemere denir. Bu tip kemerler, genel olarak "zafer takı" diye bilinirler.

Bunlardan başka kemer çeşitleri arasında, armudî, bağ, yumurta, çatma, dayama, kalkık, kaş, köşeli, tonoz, üçlü, yavru, yayvan ve yay kemer ile Bursa kemeri vardır.

KEMİK;

Alm. *Knochen (m),* **Fr.** *Os (m),* **İng.** *Bone.* İnsanların ve omurgalı hayvanların çatısını (iskeleti) meydana getiren sert ve katı doku. Kemik dokusu; inorganik tuzlarla sertleşmiş "osein" denen bir ara madde ile bunun içinde biçimlerine uygun boşluklara yerleşmiş "canlı kemik hücrelerin"den ibârettir. Kemik hücreleri sitoplazmik uzantılarla birbirine bağlı zarsız, yıldızsı hücrelerdir. Kemik dokuda, ana madde içinde uzanan kanallara "havers kanalları" denir.

Bu kanallar sisteminin içinden kan damarları ve sinirler geçer. Kemikler çeşitli biçimde sıralanıp dizilerek, vücudun yumuşak kısımlarını tutan bir destek olurlar. Bâzıları birleşerek nâzik organların koruyucusu olur, bâzıları da hareketli organlar için kaldıraç işini görür.

Erişkin bir insanın vücûdunda irili ufaklı 213 adet kemik vardır.

Kemikler üç kısma ayrılır: 1) Uzun (kol ve bacak kemiklerinin çoğu); 2) Yassı (kafatası ve leğen kemikleri, göğüs ve kürek kemiği); 3) Kısa (omurlar, el ve ayak kemikleri).

Uzun kemiklerin uçlarına "epifiz", orta kısmına "metafiz" denir. Metafiz, epifiz ile "diyafiz" (uçtan uzak) kısmını birleştirir. Uzun kemik uçlarında kaygan yapılı eklem kıkırdağı bulunur. Hareket esnâsında kemiklerin uç uca değerek aşınmasını engeller. Kemiklerin üstünü "periost" denilen ince bir zar örter. Kemiğin içinde "kemik iliği" denilen yumuşak bir kısım vardır, kemiği besleyen kan damarları, sinirler buradan geçer. Kan damarları çok ince kılcallarla havers kanallarına uzantılar gönderir. Kemik iliğinin ayrıca kan hücrelerinin yapımında da önemli rolü vardır.

Kemik dokusu iki çeşittir: Tıkız doku, kemiğin ana dokusu. En dışta bulunur. Süngersi doku ise daha

çok kemik uçlarında yer alır. Yassı kemikler üç tabakadır. Her iki yüzey tabakaları tıkız dokudandır. Kısa kemikler büyüklüklerine göre süngersi ve tıkız dokulardan meydana gelir. Kemiğin ana maddesi "ossein"dir. Proteinli, esnek bir madde olan osseinin üzerine, enzimler etkisiyle kanla gelen kalker tuzları(fosfatlar) çökelir. Fosfor, kükürt ve amino asitler de osseinin bileşimine girer.

Kemiğin meydana gelmesi iki şekilde olabilir: Zar yoluyla kemikleşme (telsel dokuda) ve kıkırdak yoluyla kemikleşme (kıkırdaklarda). Kemik dokusu cansız değildir (Bkz. Doku). Yoğun bir metabolizma (yapım-yıkım) alanıdır. Kemik yapıcı ve kemik tüketici tesirler arasında bir denge vardır.

Kemikler de, vücûdun bütün diğer dokuları gibi, gelişme çağında büyür. Uzun kemikler uçlarındaki bölümlerinden büyürler, kısa ve yassı kemiklerin bu bölümleri yanlarındadır. Kemiklerin büyümesinde tiroit, hipofiz gibi iç salgı bezlerinin salgıladıkları hormonların büyük payı vardır.

Kemik hastalıkları travmadan (yaralanma) ve başka sebeplerden meydana gelir. Travmadan olan hastalıklar, sivri veya kesici âletlerin yaptığı yaralar ve çoğunlukla kırıklardır. Travmalarla meydana gelmeyen hastalıklar ya iltihâbî olur veya bir beslenme bozukluğundan ileri gelir. İltihâbî olan kemik hastalıkları mikroplara bağlıdır. Bunlar arasında kemik iliği iltihapları, apseler, nekrozlar (doku harâbiyeti ve ölümü), tüberküloz, frengi, kemik zarı iltihabı ve başkaları sayılabilir. Beslenme bozukluğu hastalıklarının başlıcaları: Raşitizm, kemik yumuşaması ve kemik atrofisidir. Kemiklerde doğuştan şekil bozuklukları görülebilir.

KEMİK İLİĞİ (Bkz. İlik)

KEMİK İLTİHAPLARI;

Alm. *Knochenentzündung, Ostitis (f),* **Fr.** *Inflammation (f) des os, ostéite (f),* **İng.** *Bone inflammation, ostitis.* Genellikle çocuklarda görülen ve tıpta osteomiyelit olarak bilinen bir kemik hastalığı. 12 yaşından sonra az görülür. Yine de vak'aların yüzde on ikisi, 12 yaşından sonra görülür. Her hastalıkta olduğu gibi kemik iltihabının da "had" ve "müzmin" şekilleri vardır.

Had kemik iltihapları: Kısa sürede gelişen ve çok şiddetli belirtilerle kendisini gösteren bu şeklin âmili yüzde doksan stafilokok denen mikroplardır. Bu mikropların kemiğin içine kadar girmeleri umumiyetle derinin iltihâbî hastalıkları seyrinde vuku bulur. Yeni doğan bebeklerde ise göbekbağı iltihapları meşhurdur. Farenjit, sinüzit ve zatürre gibi iltihâbî hastalıkların tedâvisiz kalmaları neticesinde de kemik iltihapları başgösterebilir. Çeşitli silâhlarla olan yaralanmalar, ameliyat ve enjeksiyon yollarıyla da kemik iltihâbı teşekkül edebilir. Kemik yaralanmaları hâricinde diğer bütün iltihabî durumlarda mikroplar kan yoluyla kemiğe ulaşırlar ve bilhassa vücuttaki uzun kemiklerin enlemesine büyümesini sağlayan metafiz ile uzunlamasına büyümeyi temin eden epifizin birleşme yerlerinde köşelerde çoğalarak iltihâbı başlatırlar. Bunun sebebi bu bölgelerde kan akımının çok yavaş ve hattâ bâzı bölgelerde hemen hemen durgun olması, bu bölge hücrelerinin mikropları yutma kabiliyetlerinin pek bulunmaması olarak kabul edilir.

Hastalığın belirtileri arasında en göze çarpanı, yüksek ateştir. Fakat yeni doğan bebeklerde yüksek ateş bulunmayabilir. Diğer mühim belirtiler, o bölgenin şişmesi, çok ağrılı olması, kızarık ve sıcak olması ve yakın mafsalın hareketinin çok kısıtlanmış olmasıdır. Hasta çocuksa; çok huysuz, ağlayan ve hareketsiz bir durumdadır. Yetişkinlerde ise ağrı ilk günlerde çok belirgin olmayabilir. Fakat bunlarda iltihâbın mafsala geçmesi daha kolay olduğundan mafsal iltihâbı da gelişebilir, bu zamanda ağrı çok şiddetlenir ve hareket çok kısıtlanır. Teşhis daha ziyade klinik muayene ile konulur. Çünkü ilk bir haftada röntgende bir şey görülmez.

Tedâvisinde yatak istirahati birinci şarttır. İkincisi iltihaplı kemiğin bir üst ve alt mafsalını içine alacak şekilde alçıya alınmasıdır. Hastalığın gidişini tâkip edebilmek için alçıya bir pencere açılır. Üçüncü şart ise yüksek doz antibiyotik vermektir. Bu genellikle penisilindir. Hastanın durumunda birkaç gün içinde bir düzelme olmazsa antibiyotik değiştirilir.

Müzmin kemik iltihapları: Had kemik iltihaplarının iyi tedavi edilmemesi müzmin kemik iltihaplarına yol açabildiği gibi özel olarak müzmin kemik iltihapları da vardır. Brodie apsesi, sklerozan osteomiyelit ve plazma hücreli osteomiyelit böyle hastalıklardır. Bunların ortaya çıkışları umumiyetle yavaştır ve başlıca şikâyetleri belli belirsiz kemik ağrılarıdır. Romatizma diye uzun zaman tedavi edilmelerine rağmen fayda görmeyince çekilen kemik filmlerinde iltihap odaklarının görülmesi teşhisi koydurur. Tedâvilerinde cerrâhî olarak iltihabın boşaltılmasını temin etmek yanında kuvvetli antibiyotikler vermek gerekir. Fakat müzminleşen kemik iltihâbının tedâvisi oldukça zordur. Yıllarca devam ederler ve genellikle deriye açılıp iltihâbî akıntıya yol açarlar. Müzmin kemik iltihâbında organlarda, amiloit denen madde birikimi de sözkonusu olabilir ve neticede böbrek yetmezliği de yerleşebilir.

KEMİKLEŞME (Ossifikasyon); **Alm.** *Ossifikation, Knochenbildung, verknöcherung (f),* **Fr.** *Ossification (f),* **İng.** *Ossification.* Kemik dokusunun meydana gelmesi. Kemikleşme, normal veya hastalık sonucu (patolojik) olur. Normal kemikleşmede kemiğin uzunluğunu arttıran kıkırdak içi kemikleşme ve kemiğin kalınlığını artıran kemik zarı kemikleşmesi vardır. Patolojik kemikleşme yumuşak bir dokunun kemik dokusuna dönüşmesidir. İhtiyarlarda, yaşlılık sonucu olarak herhangi bir hastalık olmadan da görülebilir. Kemik tümörlerinde, kıkırdak dokusu hastalıklarında kemikleşme olabilir. Kırıklarda da, kırık uçların birbirine kaynaması, kemikleşme ile mümkün olabilmektedir.

Kemikleşme; kıkırdağın, minerallerin çökelmesiyle sertleşmesidir. İnsan iskeleti doğum öncesi kıkırdak hâlindedir. Gerek doğum öncesi, gerek doğum sonrası kıkırdaksı kemiklerde belli sayıda kemikleşme noktaları bulunur. Kemikleşme bu noktalardan başlar. Uzun kemiklerde kemikleşme, gövde ve uç bölgelerindeki kemikleşme noktalarından başlayarak yayılır. Kemiğin uç ve gövde kısımlarındaki kemikleşme noktalarından meydana gelen kemik dokusu arasında henüz kemikleşmemiş kıkırdak hâlinde halka şeklinde bölgeler kalır. Kemiğin uzunluğuna büyümesi, bu dokunun hücre bölünmesi sûretiyle yeni hücreler vermesiyle sağlanır. Büyüme 20-24 yaşına kadar devâm eder. Bundan sonra kıkırdak diskler de tamâmen kemikleştiğinden, kemiklerin uzunluğuna büyümesi ve dolayısıyla boy artışı da durur.

Kemiklerin enine yâni kalınlığına büyümesi ise kemik zarı (periost) tarafından idâre edilir. Kemik zarı içe doğru yeni kemik dokusu verir. Bu sûretle kemik kalınlaşır.

KEMİRGENLER (Rodentia);

Alm. *Nagetiere, (pl.),* **Fr.** *Rongeurs (pl.),* **İng.** *Gnawing animals. (Rodents).* Memeliler (Mammalia) sınıfının kalabalık bir takımı. Karada, suda ağaçlarda, yeraltı tünellerinde yaşayan birçok türü vardır. Bu hayvanlara hem kemirici dişleri uzun ve kuvvetli olduğu hem de ağaçları, ekinleri ve başka şeyleri kemirerek beslendikleri için "kemirgenler" veya "kemiriciler"adı verilir. Fâreler, sıçanlar, sincaplar, kunduzlar, kobaylar ve oklu kirpiler bu takımın en çok bilinenleridir. Otuzdan fazla familyası ve 2000'den fazla türü vardır. Bâzı sistematikçiler bunları sincabımsılar, sıçanımsılar, oklu kirpimsiler olmak üzere üç alt takıma ayırırlar.

En küçükleri 10 gramdan daha az olan Afrika pigmi fâreleri ve en büyükleri bâzan 30 kg'ı aşan kunduzlardır. Çoğunlukla bitkilerle beslenirler. En tipik özellikleri, her çenede birer çift kemirmeye yarayan kesici dişlerin bulunmasıdır. Köpek dişleri yoktur. Kesiciler ile azı dişleri arasında "diastema" denen bir boşluk bulunur. Alt çeneleri ileri-geri hareket etme özelliğine sâhiptir. Kemirme esnâsında kesici dişler dışta kaldığından, kemirme işleminin tamâmı ağzın dışında yapılır. Böylece ceviz gibi meyvelerin sert kabından kopan yenmeyecek parçalar, ağzın dışında tutulmuş olur.

Dünyâda kemiriciler kadar obur pek az hayvan vardır. Kemiriciler dediğimiz hayvanlar için kemirmek sâdece beslenmek mecburiyeti değil, kesici dişleri devamlı büyüdüğü için aynı zamanda dişlerini törpüleme ve bileme işidir. Kemiriciler yaşlanma veya başka sebeplerle kemiremezlerse devamlı uzayan kemirici dişleri hayvanın karşı damağını delip geçer ve kısa zamanda ölümlerine sebep olur.

Genellikle çok doğurgandırlar. Bâzılarının yanaklarında besin depolamaya yarayan cepler bulunur. Çoğunlukla gece faaldirler. Kuşların yumurtalarına dadananlar da vardır. Tavşan ve pikalar "Lagomorpha" denen ayrı bir takımda incelenir. Bu memelileri "Rodentia" takımından ayıran en önemli fark, üst damaklarında iki çift kesici diş bulunmasıdır. Çoğunlukla kemirgenlerin ön ayaklarında dört, arka ayaklarında beşer parmak bulunur. Vücutları yaşama şartlarına uygundur. Kutuplarda yaşayan bir tür fâre ısı koruma tedbirine sâhiptir. Yavrularını kar altında yetiştirir. Ayak tabanları karda koşabilmeleri için kürklü ve düşmanlarının gözünden gizlenmek için de tüyleri beyazdır. Afrika kum fâreleri ise âdetâ çıplaktır. çoğunlukla toplum hayâtı yaşarlar. Etçiller, yırtıcı kuşlar ve sürüngenler için önemli bir beslenme kaynağıdırlar. Ziraate olan zararları ve vebâ gibi birçok mikropları bulaştırdıklarından insanlar tarafından yok edilmeye çalışılmaktadır. Bâzıları kıymetli kürkleri için avlanırlar. Deney laboratuvarlarında bilime hizmet edenleri de vardır. Çok tüketildikleri halde aşırı doğurganlıkları sâyesinde nesillerini korumaktadırlar.

KEMOSENTEZ;

Alm. *Chemosynthse,* **Fr.** *Chémeocentése,* **İng.** *Chemocentesis.* Güneş enerjisi yerine, kimyevî (kimyasal) enerjiden faydalanılarak inorganik maddelerden organik madde yapılması olayı.

Fotosentezde, yeşil pigmentli klorofile sâhip bitkiler, ham madde olarak H_2O(su) ve CO_2 (karbondioksit) kullanmak sûretiyle karbonhidratları sentez ederler. Fotosentez, enerjiye ihtiyaç gösteren bir olaydır. Bu iş için, klorofil tarafından absorbe edilen güneş ışığının enerjisi harcanmaktadır. Şâyet güneş ışığı yerine organik maddelerin sentezi için kimyevî reaksiyonlardan hâsıl olan enerji kullanılacak olursa meydana gelen bu olaya "kemosentez" veya "kimyasentez" adı

verilmektedir. Bâzı bakteriler, ışık enerjisine ihtiyaç göstermeden kimyevî enerji ile organik maddeleri sentez ederler. Meselâ azot, kükürt, demir ve hidrojen bakterileri klorofile sâhip olmadıkları halde kemosentez sayesinde ototrof (kendi beslek)turlar.

Bu şekilde kendi besinlerini üreten bakterilere “kemosentetik bakteriler” denir.

Kemosentetik bakteriler inorganik maddeleri oksitleyerek elde ettikleri kimyevî enerjiyi kullanarak CO_2 ve H_2O'dan kendilerine karbonhidratlı besinler yaparlar.

Toprakta N (azot), organik azot bileşikleri nitratlar ve amonyum tuzları hâlinde bulunurlar. Azotlu bileşikler, bakterilerin aracılığı ile, okside edilir ki, bu olaya nitrifikasyon denir. Nitrifikasyon ile azot, bitkilerin kullanabileceği birleşikler hâline gelirken cereyan eden kimyevî olaylardan serbest kalan enerji de nitrifikasyona sebep olan bakteriler tarafından kemosentez için kullanılır.

Bitkiler bilindiği gibi havadaki CO_2'yi bağlayarak organik bileşikler yapmaktadır. Fakat bitkilerin, havada bulunan azot (N_2) gazını kullanmaları mümkün değildir.

Gelişmeleri için büyük öneme sâhip olan azotu, azotlu bileşikler hâlinde topraktan alırlar. İşte, topraktaki azotun kullanılır hâle gelmesi de kemosentez ile olduğundan, bu olay sâyesinde tabiatta azot devri tamamlanmış olmaktadır.

Kemosenteze birkaç örnek:

1. Demir bakterileri: $FeCO_3$ (Demir karbonat)ü oksitleyerek enerji sağlarlar. Bu enerjiyle de şeker, yağ ve protin gibi maddeler sentezlerler:

FORMüL VARRRRRRR!!!!!!!!!!!!!! (1)

ve diğer maddeler.

2. Sülfür bakterileri: H_2S'yi oksitler ve çıkan kimyâsal enerjiyle de kendilerine glikoz sentezlerler:

FORMüL VARRRRRRR!!!!!!!!!!!!!! (2)

S.bakterileri

$$H_2S + O_2 \xrightarrow{\varnothing} 2S + 2H_2O + \text{Enerji}$$

3- Hidrojen bakterileri: H_2'yi oksitleyerek enerji sağlarlar:

H.bakterileri

$$H_2 + O_2 \xrightarrow{\varnothing} H_2O + 68\ \text{Kal(Enj)}$$

4. Azot bakterileri, N bileşiklerini oksitlerler.

Nitrosomanos

$$2NH_3 + 3O_2 \xrightarrow{\varnothing} 2HNO_2 + 2H_2O + 158\ \text{Kal(Enj)}$$

Nitrit asit (nitritleşme)

Nitrosococus

$$2HNO_2 + O_2 \xrightarrow{\varnothing} 2HNO_3 + 43\ \text{Kal(Enj)}$$

Nitrat asit (nitratlaşma)

KEMOTERAPİ;

vücûdu hastalandıran mikropları veya kanser hücrelerini kimyâsal maddeler (ilaç) ile yok etme metodu.

On dokuzuncu asrın sonunda Paul Ehrliche tarafından ortaya atılmış bir terimdir. Vücudu istilâ eden mikroorganizmaları hastaya zarar vermeksizin öldüren ilâçlarla yapılan tedâvi şekli demektir.

Kemoterapide kullanılan ilâçlara genel olarak **kemoterapötik** adı verilir. Vücûda giren ve hastalık sebebi olan organizmalar çok çeşitli oldukları için (helmintler, amip, plasmodium, bakteriler, mantarlar, riketsiyalar ve virüsler gibi), kemoterapide kullanılan kimyevî maddeler (kemoterapötikler)de o oranda çeşitlilik gösterirler. Vücut için habis olması, çabuk çoğalması ve normal vücut hücresinden ayrı biyokimyevî özelliklere sâhib olması bakımından kanser hücreler de bakteri ve diğer hastalık yapan mikroorganizmalara benzetilebilirler. Kemoterapide kullanılan ilâçlar, genellikle kullanıldığı patogen etkenin (hastalık âmilinin) cinsine göre sınıflara ayrılır: Antihelmintik ilâçlar (barsak parazitleri), antimalarial ilâçlar (sıtma ilâçları), antiamibik ilâçlar, antibakteriel ilâçlar (antibiyotikler) antiviral ilâçlar ve antineoplastik ilâçlar (kanser ilâçları).

KENAN EVREN;

Türkiye Cumhûriyetinin yedinci Cumhurbaşkanı. 1918 yılında Manisa ilinin Alaşehir ilçesinde doğdu. Babası İnhisârlar İdâresi memurlarından Hayrullah Bey, annesi Nâciye Hanımdır.

İlk ve orta öğrenimini Alaşehir, Manisa, Balıkesir ve İstanbul'da yaptı. 1936 yılında Harp Okuluna girdi ve 1938 yılında bitirdi. 1940 yılında Topçu Atış Okulundaki öğrenimini tamamladıktan sonra, ordunun çeşitli kademelerinde görevler yaptı. 1946 yılında Harp Akademisine girerek, 1949 yılında mezun oldu. Kurmay subay olarak Genelkurmay Eğitim Şûbesi Kısım Amirliği, 1. Ordu Harekât Başkan Yardımcılığı, Kara Harp Akademisinde öğretmenlik, 9. Kore Türk Tugayında önce Harekât ve Eğitim Şûbe Müdürlüğü, sonra Kurmay Başkanlığı, Türkiye'ye dönüşünde Ordu Donatım Okulu Kurmay Başkanlığı, 2. Ordu Harekât Eğitim Başkanlığı, 227. Piyâde Alay Komutanlığı, 9. Kolordu Kurmay Başkanlığı ve Kara Kuvvetleri Okullar Dâire Başkanlığı görevlerinde bulundu.

1964'te Tuğgeneral, 1967'de Tümgeneral 1970'te Korgeneral oldu. Bu rütbede 11. Kolordu Komutanlığı, Kara Kuvvetleri komutanlığı Denetleme Kurulu Başkanlığı ve Kara Kuvvetleri Komutanlığı Kurmay Başkanlığı yaptı.

30 Ağustos 1974 târihinde Orgeneralliğe yükseldi. 1975 yılında Genelkurmay İkinci Başkanlığına getirildi. Daha sonra Ege Ordu Komutanlığı ve Kara Kuvvetleri Komutanlığı görevlerinde bulundu. 7 Mart 1978 târihinde de Genelkurmay Başkanlığına tâyin edildi.

Kenan Evren, Genelkurmay Başkanlığı görevindeyken anarşik hâdiseler gün geçtikçe büyümeye, bütün Türkiye'yi kaplayarak ülkeyi bir iç savaşa doğru sürüklemeye başladı. Fabrikalar ve her kademedeki eğitim kurumlarında bölücü ve yıkıcı güçler tarafndan organize edilen kânunsuz hareketler, çarşıya, pazara, câmilere, karakollara, sokak aralarına ve evlerin içine taşındı. Okullardan ve fabrikalardan sonra dükkânlar, işyerleri, kamu hizmeti gören kuruluşlar da sendika liderlerinin, gerilla örgütlerinin ve bunlar tarafından eyleme teşvik edilen küçük yaşlardaki geçlerin emriyle açılır kapanır hâle geldi.Soygun, kundaklama, işgal, silâhlı çatışma, yürüyüş ve mitinglerin arkası kesilmiyor, Türkiye'nin her köşesinden kânun ve devlet otoritesi boşluğunu işâret eden acı feryatlar yükseliyordu. Siyâsî görüş ayrılığından öldürülenlerin sayısı kabarıyor ve ayda 130-150 kişi canından oluyordu.

Bu olaylar üzerine Evren 12 Eylül 1980'de silâhlı kuvvetlerin emir komuta zinciri içinde gerçekleştirdiği harekâttan sonra Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri Komutanları ile Jandarma Genel Komutanından teşkil edilen Millî Güvenilk Konseyi'nin başkanlığı ile devlet başkanlığını üstlendi.

7 Kasım 1982 târihinde halk oyuna sunulan Anayasanın kabûlü ile Kenan Evren Cumhurbaşkanı sıfatını kazandı.

Cumhurbaşkanlığı sırasında yurt içinde ve dışında pekçok gezi yaptı. Özellikle Ortadoğu ülkeleri ile büyük bir yakınlaşma dönemine girildi. Pakistan Devlet Başkanı Ziyâ-ül-Hâk ile karşılıklı ziyâretlerle aralarında samîmi bir dostluk meydana geldi. Dördüncü İslâm Konferansı Teşkilâtı zirvesine katıldı. Konferans başkan yardımcısı seçildi. 15 Kasım 1984'te İslâm Konferansı Teşkilâtı Ekonomik ve Ticârî İşbirliği Dâimî Komitesi Başkanı oldu. BeşinciİslâmKonferansında Bulgaristan'da Türklere yapılan baskılar ve Kıbrıs meselesine üye ülkelerin dikkatini çekti. YedinciCumhurbaşkanı Kenan Evren, 9 Kasım 1989'da sürenin dolması ile görevinden ayrıldı.

İngilizce bilen Kenan Evren, üç çocuk babasıdır.

KENAN HULÛSİ KORAY;

son devir hikâyecilerinden. 1906 yılında İstanbul'da doğdu. İstanbul Erkek Lisesini bitirdi ve İ.Ü. Edebiyât Fakültesi Türk Dili ve Edebiyâtı bölümüne devâm etti.

1928'de Yedi Meşaleciler arasında tek hikâye yazarıydı. 1934 yılında **Vakit**'te çalışmaya başladı ve gazetenin yazı işleri müdürü oldu. Adapazarı'nda yedek subay olarak askerliğini yaparken tifüsten öldü (1943). Yazar, hikâyede Ömer Seyfeddin'den başlayarak gelişen çizgisinde önceleri üslûbu ve muhtevâsı ile Sait Faik ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ı hazırlayan fantastik bir yol tuttu. Sonraları daha

gerçekçi konulara yöneldi.

Eserleri:

Bir Yudum Su (tek hikâye, 1929), **Osmanoflar** (roman tefrikası, 1938), **Bahar Hikâyeleri** (hikâye, 1938), **Son Öpüş** (uzun hikâye, 1938), **Bir Otelde Yedi Kişi** (hikâye, 1940), **RBK Pansiyonu** (uzun hikâye tefrikası, 1942), **Bir Yudum Su** (hikâye, 1944), **Hikâyeler** (seçmeler, 1973).

KENDİR-KENEVİR (Cannabis sativa);

Alm. *Henf,* **Fr.** *Chanvre (m),* **İng.** *Hemp plant.* **Familyası:** Kenevirgiller (Cannabinaceae) **Türkiyede yetiştiği yerler:** Kastamonu-Samsun-Amasya-Kayseri-Sivas-İzmir-Kütahya.

Mutedil iklimlerde yetiştirilen, temmuz-ağustos aylarında soluk yeşilimsi renkli çiçekler açan, kültürü yapılan ve yabânî olarak da yol kenarlarında, ekilmemiş alanlarda rastlanan, 50 cm-3 m boylarında, bir senelik, iki evcikli ve otsu bir bitki. Esrar otu olarak da bilinir.

Gövdeleri dik ve içi boş olup üzerleri dikenimsi tüylerden dolayı pürtüklüdür. Yaprakları uzun saplı, karşılıklı ve el şeklindedir. Erkek ve dişi çiçekler ayrı ayrı bitkilerdedir. Erkek çiçekler yaprakların koltuğunda salkım durumunda toplanmışlardır. Dişi çiçekler küçük yaprakların koltuklarında olup hemen hemen sapsızdırlar. Meyve 3-5 mm boyunda, mercimek şeklinde, grimsi veya yeşilimsi esmer renklidir.

Kenevirin anavatanı Orta Asya'dır. Mutedil iklimlerde de yetiştirilir. Yeryüzünde ip yapmakta kullanılan ilk bitkidir. M.Ö. 3000 yıllarında Çinliler kumaş yapmakta kullanmışlardır.

Bitkinin çiçeklenme süresi, dallanma şekli, tüyleri ve yaprak büyüklüklerinin çeşitliliği dolayısıyla farklı tipte kendire rastlanmaktadır.

Liflerinden faydalanılacak kenevirler doğrudan doğruya tohumu toprağa serpmek suretiyle ekilir. Tohum keneviri ise açılan özel çukurlara atılır, üstleri toprak ile doldurulur.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin dişi çiçekli dal uçları, meyveleri yağı ve lifleri kullanılmaktadır. Kendir lifleri, çok sağlam ve dayanıklı olduğu için bilhassa çuval, halat yapımında kullanıldığı gibi, halı ipi yelken bezi vs. yapımında da kullanılır.

Bitkinin bilhassa çiçekli dal uçları organik eriticilerde eriyen bir reçine ile bir uçucu yağ ihtiva eder. Reçinede cannabinol, cannabidiol ve tetrahidrocannabinol bulunmaktadır. İyi kalite reçine elde edilmesi iklim ve toprağa bağlıdır. Bu reçine fizyolojik bir tesire sahiptir. Merkezî sinir sistemine etki eder, yatıştırıcı ve uyuşturucudur. Hazım sistemine pek tesiri yoktur. Fakat çok çabuk alışkanlık yaptığından çoğu memleketlerde olduğu gibi memleketimizde de kullanılışı yasaktır. Kenevir bitkisinin dişi çiçek durumlarından elde edilen bu esmer renkli kütle esrar olarak bilinmektedir. Keyif verici olarak Asya ve Afrika'da çok kullanılmaktadır. Esrar, tütün, tömbeki, sigara, ve nargile hâlinde içilebilmektedir. Bazen bal, reçel veya lokum içine konularak yutulur. Eskiden nargile, tömbeki ile veya şerbet ile içilirdi.

Herhangi bir nümunenin kenevir reçinesi (esrar) ihtivâ edip etmediği adlî ve pratik bakımdan önemlidir. Bu kontrol beyaz fareler üzerinde biyolojik olarak yapılabildiği gibi, bazı kimyevî renk reaksiyonları (Beam reaksiyonu) ile de yapılabilmektedir.

Memleketimizde esrar veren bitkilerin yetiştirilmesi ve esrar imâli 1932'de 2313 sayılı kânunla yasak edilmiştir.

Kenevir tohumlarından yağ çıkartılır ve yeşilimsi renkli bu yağ bilhassa sabun îmâlinde kullanılmaktadır.

Dünyânın yıllık kenevir üretimi ortalama 300.000 ton civârındadır. En çok kenevir yetiştiren ülkeler: Rusya, Fransa, Macaristan, Polonya, Romanya, Meksika ve Hindistan'dır. Memleketimizde de yer yer üretimi yapılmaktadır.

KENE (İxodes ricinus);

Alm. *Holzbock (f),* **Fr.** *Tique (f),* **İng.** *Tick.* **Familyası:** Kenegiller (İxodidae). **Yaşadığı yerler:** Ot ve ağaçlarda, parazit olarak insan, koyun, köpek gibi canlıların derileri üzerinde. **Özellikleri:** Kan emer ve hastalık mikroplarını bulaştırır. Erginleri 8 bacaklıdır. Kan emince şişerler. **Çeşitleri:** 17.000'den fazla türü vardır. Asıl kene, köpek kenesi, sığır kene en çok bilinen çeşitleridir.

Eklembacaklıların örümceğimsiler (Arachnoidea) sınıfının, keneler (Acarina) takımından kan emici bir dış parazit. Çoğu gözsüzdür. İnsan, koyun, köpek, deve gibi canlıların derilerine yapışarak kanlarını emer. Vücutları, başla kaynaşmış bir göğüs ve torba biçimli karın kısmından ibârettir. Dört mm olan bir

dişi kene 11-12 mm'ye kadar şişebilir. Erginlerinde dört çift bacak bulunur. Bacakların uçlarında çengeller ve vantuzlar vardır. Deriye rahatça yapışarak hortumlarıyla kan emerler. İyice şiştikten sonra kendilerini yere atarak konaklarından uzaklaşır, ot veya ağaçlara tırmanırlar.

Ön ayaklarının uçları dokunma ve koku alma için özelleşmiştir. Ormanlarda bulunduğu ağacın altından bir hayvan geçtiği takdirde üzerine düşüp derisine yapışır ve etine hortumunu sokarak kanını emer. İlk iki bacak çifti öne, son iki çifti geriye yönelmiştir. Kan emen bir keneyi deriden söküp atmak tehlikelidir. Bu durumda hortum kopup deride kalır ve kaşıntı yapar. Yapışmış keneye alkol veya benzin damlatılırsa kendiliğinden düşer. Yanan kibritin söndürülmüş sıcak ucu da tatbik edilebilir.

Ayrı eşeylidir ve yumurta ile çoğalır. Dişi yumurtalarını yaprak, çöp veya hayvan kılları arasına bırakır. Gelişimlerinde metamorfoz (başkalaşım) vardır. Yumurtalardan üç çift bacaklı larvalar çıkar. Bunlar bir pupa (koza) devresi geçirerek 8 bacaklı nimfalara (tam gelişmemiş yavrular) dönüşürler. Nimfalar da bir pupa safhası geçirdikten sonra ergin hâle gelirler. Larva ve nimfalar genellikle kertenkeleler üzerinde, erginler ise insan, koyun, sığır, köpek gibi memeliler üzerinde parazit yaşarlar.

Bugün 17.000'den fazla kene türü bilinmektedir. Kenelerin hepsi zararlı, parazit ve kör değildir. Sığır ve köpek kene türleri gözlüdür. İnsan ve ehil hayvanlarda parazit yaşayanlar çeşitli hastalık mikroplarını bulaştırdıklarından sağlık bakımından zararlıdır. Çöplüklerde yaşayan bâzı türler ev sineklerinin yumurta ve kurtçuklarını yediklerinden son derece faydalıdır. Meyve bahçelerinde yaşayan avcı keneler, bitkiler için zararlı böcekleri yok ederek kontrol altına alırlar. Toprak ve çöplüklerde çürümüş artıklarla beslenenler de vardır. Keneler hemen hemen dünyânın bütün kara parçalarında bulunurlar. Suda yaşayan türleri de vardır.

KENGER OTU (Gundelia tournefortii);

Alm. *Distel (f),* **Fr.** *Cardon (m),* **İng.** *Cardoon.* **Familyası:** Bileşikgiller (Compositae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Orta, Doğu, Güneydoğu Anadolu ve Akdeniz bölgesi.

Nisan-mayıs aylarında çiçek açan, 40-50 cm yüksekliğinde, tüylü çok yıllık, sütlü, dikenli ve otsu bir bitki. Gövdeleri basit veya az dallı, kısa ve kalındır. Yapraklar derimsi, damarlı beyazımsı tüylü, gövdedekiler sapsızdır. Çiçek durumu küreye benzer bir baş şeklindedir. Çiçekler morumsu-kırmızı renklidir. Baş kısmı olgunlukta sarımsı-yeşil renk alır ve dikenler hariç 1 cm kadar uzunlukta olup serttir.

Kullanıldığı yerler: Gövdenin kesilmesi ile çıkan sütten kenger sakızı hazırlanır. Akdeniz bölgesinde olgunlaşan başlar kavrulup öğütülerek kenger kahvesi yapılır.

KENNEDY, John Fitzgerald;

ABD devlet adamlarından. 1917'de Massechusetts eyaletinin Brookline şehrinde doğdu. İrlanda asıllı, zengin ve Katolik bir âileye mensuptu. ABD'nin 35. ve en genç başkanıdır. Harward Üniversitesinden mezun oldu. İngiltere'nin 1930'lardaki dış siyâsetini inceleyen ve tenkid eden tezini **İngiltere Niçin Uyudu (Why England Slept)** ismiyle 1940 yılında kitap hâlinde yayınladı. Aynı zamanda dünya görüşlerini de açıklayan bu eseri ABD ve İngiltere'de en çok satılan kitaplardan birisi oldu.

1941'de Amerikan Donanmasına girerek İkinci Dünyâ Harbinde gösterdiği başarılardan dolayı madalya ile taltif edildi. 1945 yılında askerlikten ayrılarak bir müddet gazetecilik yaptıktan sonra politikaya atıldı. 1947'de Temsilciler Meclisine 1952'de de ABD Senatosuna üye seçildi. Politikada mûtedil bir liberal olarak isim yapan Kennedy, 1956'da başkan yardımcılığını az bir oy farkıyla kaybetti. Bu arada geçirdiği ameliyattan sonra yazdığı **Cesaret Örneği Kişiler (Protiles in Couraga)** isimli kitabıyla biyografi dalında Pulitzer edebiyat mükâfâtını aldı. Yeniden politikaya döndü ve 1960 yılında Demokratların adayı olarak Nixon'a karşı kırk üç yaşında Eisenhower'den başkanlık görevini devraldı.

Demokrat Partili ABD başkanlarının en dinamik ve faal şahsı olan Kennedy, çevresinde kuvvetli kimselerden ve teknokratlardan teşekkül eden bir ekip (brain trust) kurdu. İşsizlik sigortasını genişletip, sanâyiin az geliştiği bölgelere öncelik verdiği gibi uzay araştırmalarını büyük ölçüde destekledi. Çelik tröstleri ile giriştiği mücâdeleyi kazanarak tüketime dayalı ABD ekonomisinde bunu arttırıcı tedbirlerin alınmasını sağladı. ABD'nin teknik başarılarını gelişmekte olan ülkelere ileten, ancak siyâsî ve kültürel maksatları ön planda olan "Barış Gönüllüleri" teşkilatını kurdu.

Kennedy'nin başkanlığı esnâsında yaptığı diğer önemli bir faaliyeti de ikinci sınıf insan muâmelesi gören siyâhîlerin insanca yaşamasını sağlayacak bir takım sosyal ve siyâsî haklara kavuşmasını temin edip ırk ayrımının saçma ve kânunsuz bir şey olduğunu ortaya koymuştur. Sâdece beyazların devam ettiği üniversitelere zencilerin de devamını sağladı. Bundan dolayı ortaya çıkan reaksiyona rağmen tavrını değiştirmedi.

Dışarıya karşı müessir bir politika izlemeye başlayan Kennedy, komünizmin Lâtin Amerika'da yayılmasını engellemek maksadıyla 13 Mart 1961'de "Gelişme İttifâkı" (Alliance For Progress) denilen ve bu ülkelere iktisâdî kalkınmalarını sağlayıcı dış yardımı esas alan planın tatbikine geçerek 18 ülkeye 9 ay içinde 900 milyon dolar yardımda bulundu. Ancak aynı yılın Nisan ayında CIA'nın teşebbüsüyle Castro'yu devirmek için Küba'ya karşı girişilen Domuzlar Körfezi Harekâtı (Bay of Pigs) başarısızlıkla neticelenince, ABD hükümetinin prestiji sarsıldı. Kennedy sorumluluğu tamâmen kendi üzerine alarak şunları söylemiştir: "Zaferin yüz tane babası vardır, fakat hezimet yetimdir."

1962'de Sovyetlerin Küba'ya nükleer başlıklı füzeler yerleştirmesi hâdisesinin ABD kamuoyunda duyulması üzerine Kennedy, Hür Dünyaya gelecek herhangi bir füzenin Sovyetlerden gelmiş gibi kabul edileceğini açıklayarak sert tepki gösterdi. Küba'yı ablukaya alıp, bu ülkeye füze getiren Sovyet gemilerini "Dönmezseniz batırırım." diye tehdit etti. İki ülke arasında ortaya çıkan buhran, gemilerin geri dönüp Sovyetlerin Küba'daki, ABD'nin de Türkiye'deki demode olmuş Jüpiter füzelerini söküp, geri çekmeleri ile atlatıldı. Bundan böyle fevrî bir hareketle muhtemel bir harbin ortaya çıkışına mânî olmak için her iki ülke arasında antlaşma imzalandı. Temmuz 1963'te toplanan Moskova Konferansında nükleer silah deneylerinin su altında, atmosferde ve uzayda yapılması yasaklandı. Kennedy bunu, "barışa doğru bir adım" olarak değerlendirmekteydi. Bu arada da buhran zamanlarında yanlış anlamalara mâni olmak maksadıyla Washington-Moskova arasında ilgililerin hemen temasını mümkün kılan özel bir "Kırmızı telefon" hattı da kuruldu.

Kennedy'in başkanlığı devrinde pekçok devlette görülen Sovyet baskısı, emperyalizmi ve çıkarılan karışıklıklar, Doğu Berlin'de inşâ edilen "Utanç Duvarı" gibi problemler, dünyâ siyâset gündemindeydi. Görevine başladığı zaman Viet-Cong'un faaliyetleriyle Güney Vietnam'da durumun giderek kötüleşmesi neticesinde, askerlerin Vietnam'a ordu gönderilmesi, Dışişleri Bakanlığının ise bunun tehlikeli olup, Vietnam'da Fransa'nın durumuna düşülebileceğini belirtmesi üzerine buradaki ABD askerî müşâvirlerinin sayısını artırmaya başladı. Ancak özellikle kendisinden sonra mesele giderek daha da büyüdü.

22 Aralık 1963'te Texas'ın Dallas şehrinde politik bir seyâhatı sırasında, başkanlığının üçüncü yılında öldürüldü. ABD'nin suikast neticesinde öldürülen dördüncü başkanı oldu. Washington'a getirilen cenâzesi askerî törenle defnedildi. Hâdisenin vuku bulduğu gün bir zamanlar Sovyetlere kaçıp sonra geri dönen ve kâtil diye suçlanan Lee Harvey Oswald, gece klübü sâhibi Jack Ruby tarafından öldürüldü. Ruby'in de hapisteyken ölmesi üzerine suikast hâdisesi karanlıkta kaldı.

Kennedy'nin politik felsefesi: "İnsanlığın ortak düşmanı olan ve insanları insanca yaşamaktan mahrum eden diktatörlüğe, komünizme, fakirliğe, hastalığa ve savaşa karşı durmak"tır. Devletle vatandaş arasındaki ilişkide ise halkını: "Kendileri için ülkelerinin ne yaptığını araştırmaya değil, kendilerinin ülkeleri için ne yapacağını düşünmeye" dâvet etmiştir. Kennedy'nin Batı Berlin'i ziyâreti sırasında batı-doğu arasındaki utanç duvarı karşısında kendi soyunun ABD'ye Berlin'den geldiğini; "Ben de bir Berlin'liyim" sözü ile bildirmiştir. Bu sözün, hür dünyânın Sovyetlerin baskı tehditlerine karşı durmasındaki önemi büyüktür.

Kennedy'nin dilimize çevrilen eserleri: **Cesaret ve Fazilet Mücadelesi** (1963), **Başkan Kennedy'nin Nutukları, Hürriyet için, Harb Silahları Bizi Yok Etmeden Yok Edilmelidir** (1961), **Sulhu Arzu Ediyoruz Fakat Boyun Eğmiyeceğiz** (1961), **Amerika'nın Aradığı Barış** (1963), **Küba Karantinası** (1962), **Tek Bir Milletin veya Sistemin Değil, İnsanlığın Dünya Çapında Zaferi** (1963), **Nükleer Deneme Yasağı Anlaşması ve Amerikanın Görüşü** (1963).

KENYA

DEVLETİN ADI ..... Kenya Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ .....Nairobi

NÜFÛSU 26.985.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 582.646 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İngilizce, Swahili

DÎNİ ..... Müslümanlık, Animizm, Hıristiyanlık, Hindu

PARA BİRİMİ..... Kenya şilini

Afrika'nın doğu kıyısında ve ekvator üzerinde bir ülke. Kuzeyinde Etiyopya ve Sudan, batısında Uganda, güneyinde Tanzanya, doğusunda Somali ve Hint Okyanusu yer alır.

Târihi

Kenya, Afrika'nın en eski yerleşim bölgelerinden biridir. Kenya'ya ilk defa Arap tüccarlar gelerek, Malindi ve Monbasa şehirlerini kurmuşlardır.

Ülkeye ilk gelen Avrupalılar Portekizli gemiciler olmuştur. Ümit Burnu'nu 1498'de dolaşan Vasco de Gama, Malindi şehrine çıkmış ve bölgeye hâkim olmuştur. Portekizliler burada ticâret merkezleri kurmuşlar, kaleler yaptırmışlardır. On sekizinci yüzyılda Araplar Kenya'ya tekrar hâkim olmuşlar ve Portekizlileri bölgeden çıkarmışlardır. 1887'de bir İngiliz şirketi Kenyayı Araplardan kiralamış 1895'te de bölgeyi tam kontroluna almıştır. Bundan sonra Kenya tam bir İngiliz sömürgesi olmuştur.

1952'de yapılan bağımsızlık hareketlerinde Jomo Kenyatta liderliğe getirilmiş, ilk yıllarda başarı sağlayamamış İngilizler tarafından tutuklanmıştır. 1961'de de hapisten çıkan Kenyatta, zorlu bir mücadeleden sonra, Kenya'yı bağımsızlığa kavuşturmuştur. Ülkenin ilk hükümet ve devlet başkanı Kenyatta'nın ölümünden (Ağustos 1978) sonra yerine yardımcısı Moi seçilmiştir. 1982'de Moi'ye karşı bâzı subaylar tarafından yapılan darbe girişimi kısa sürede bastırıldı. Moi hâlen devlet başkanlığını sürdürmektedir (1993).

Fizikî Yapı

Kenya topraklarının doğu ve batısı birbirinden çok farklıdır. Güneydoğu da Hint Okyanusuna açılan dar kıyılar vardır. Kıyı şeridinden kuzey sınırına kadar uzanan iç bölge ülkenin yarısından fazlasını kaplayan kurak ovalardan meydana gelir. Yaylaların ortasında bütün Doğu Afrika'yı kaplayan Rift Vâdisi bulunur. Bu vâdinin tabanı göllerle kaplıdır. Ülkenin en büyük akarsuyu Tana ve Athi'dir. Ovaların çoğunluğunun deniz seviyesinden yüksekliği 360 m'yi geçmez.

Kenya ve Elgon dağları ülkenin en yüksek kısımlarını meydana getirir. Kenya Dağının yüksekliği 5200 m, Elgon Dağının yüksekliği ise 4321 m'dir. Batıdaki Nyanza Yaylası, dağlık bölgeden ve Rift Vâdisinden Uganda ve Tanzanya sınırındaki Victoria Gölüne kadar uzanır. Bu yaylada sulama meselesi olmadığı için çeşitli çiftlikler ve ormanlar, otlaklar yer alır.

İklim

Ülkede sıcaklık, denizden yükseklik durumuna göre değişir. Kıyı şeridinde sıcaklık ortalama 27°C'yi bulurken, dağlık bölgelerde 16°C'ye düşer.

Yağışlar bölgeden bölgeye değişir. Yağışın en fazla olduğu bölge batı kısımlarıdır. Yıllık yağış ortalaması 1270 mm'yi bulur.

Tabiî Kaynakları

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Ülkenin bitki örtüsü, tropikal ormanlar, hindistancevizi ağaçlarıyla, savanalardan meydana gelir. Buş bölgesinin iç kısımlarında dev baobab ağaçlarına rastlanır. Kıyı bölgelerinde ise palmiye ağaçları bulunur.

Kenya sürek avlarıyla ün yapmış bir ülkedir. Güney ve doğu bölgelerinde arslan, fil, su aygırı, zürafa, antilop, zebra ve daha birçok yabanî hayvanlara rastlanır.

Mâdenler: Kenya yeraltı kaynakları bakımından fakir bir ülkedir. Az miktarda altın, bakır, amyant ve soda tozu çıkarılır.

Siyâsî Hayat

İngiliz Milletler Topluluğuna bağlı kalarak 1963'te bağımsızlığını îlân eden ülkede 1964'te Cumhûriyet rejimi benimsenmiştir. Yedi yıl süre için halk tarafından seçilen devlet başkanı hükümetin de başkanıdır. 171 üyeli millet meclisi yasama görevini yapmaktadır. Meclis üyeleri halk tarafından 5 yıl için seçilir.

Ekonomi

Ülkenin ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. Sanâyi gelişmemiş olup, turizm önemli gelir kaynağıdır.

Tarım: Kenya topraklarının % 12 gibi az bir kısmının tarıma elverişli olmasına rağmen, halkın % 60'ı tarımla uğraşır.

En çok üretilen ve ihraç edilen ürünler arasında çay, kahve ile böcek yiyen pire otu başta gelir. Kenya, böcek yiyen pire otu üretimi ve ihrâcâtında dünyâda birinci sırayı alır.

Diğer önemli tarım ürünleri, yerfıstığı, şekerkamışı, muz, mısır, buğday, pirinç, patates, pamuk ve yerfıstığıdır.

Hayvancılık: Hayvancılık hayli gelişmiştir. En çok sığır, koyun ve keçi beslenir. Bu hayvanlardan, kurak olmayan mevsimlerde ihraç edecek kadar et elde edilir.

Sanâyi: Ülkede sanâyi gelişmemiştir. Sanâyi, zirâî hammaddelerin işlenmesi ve hafif tüketim maddeleri yapımıyla sınırlandırılmıştır. Bunun yanısıra petrol üretmese de petrol rafinerisi, motorlu araçlar montajı, çimento ve tekstil gibi sanâyi dalları son yıllarda gelişmiştir. Sanâyi merkezi başşehir Nairobi ve Mombasa çevresinde toplanmıştır.

Ticâret: İhrâcâtının çoğunluğunu tarım ürünleri meydana getirir. En çok ihraç ettiği ürünler; kahve, çay ile böcek yiyen pire otudur. Bunun yanında sisal keneviri, söğüt kabuğu, konserve et ve deri de ihraç edilir. İhraç ettiği sınaî ürünler ise benzin, çimento ve soda tozudur.

Dışardan ise ulaşım araçları, makineler, mamul maddeler, kimyevî maddeler satın alır. Doğu Afrika Ticaret Topluluğuna üye olan Kenya'nın topluluk dışı ticaret yaptığı ülkeler arasında Almanya, İngiltere, ABD, Hollanda ve Japonya bulunur.

Ulaşım: Kara ulaşımı 45.000 km'lik kara yolu ve 4000 km'lik demiryolu ile sağlanır. Karayollarının ancak 4500 km'si asfalttır.

Nairobi ve Mombasa'da birer hava alanı ile Mombasa'da Doğu Afrika'nın en modern ve en önemli limanı vardır.

KEPEK;

Alm. *Kopfschuppen (pl.),* **Fr.** *Pellicules (pl.),* **İng.** *Scurf, dandruf.* Daha ziyâde yağlı bünyeye sâhip kişilerde, saçlı derinin kabuklanması neticesinde baştan dökülen ince ve beyaz renkte olan kabuklar.

Saçların kepeklenmesi oldukça sık rastlanılan bir durumdur. Bu durum bünyenin fazla yağlı olmasından ileri gelmektedir ki, böyle bünyelere **seboreik bünye** denilmektedir. Kepeklenme aşırı olmadıkça önemli değildir.

Yağlı bünyeye sâhip kişilerde aynı zamanda saçlar da kolay dökülmektedir. Dolayısıyla kepeklenmeye, saçların dökülmesi de eşlik etmektedir. Yoksa, kepeklenmenin saç dökülmesine yol açması söz konusu değildir. Yağlı bünyeye bağlı olarak meydana gelen deri kalınlaşması, kepeklenmeye yol açar. Kepeklenme, bulaşıcı bir durum değildir.

Kepeklenmenin tam olarak ortadan kaldırılması mümkün değildir. Ancak alınacak tedbirlerle azaltmak mümkündür. Baş, haftada birden fazla yıkanmalıdır. Banyolarda kükürtlü veya katranlı sabunlar ve selenium sülfitli şampuanlar tavsiye edilir. Bunları devamlı kullanmak gerekir. Bu ilâçlar aynı zamanda saç dökülmesini de azaltırlar. Başa masaj yapmanın veya saçları uzun süre fırçalamanın faydası yoktur.

KEPEK;

Alm. *Kleie (f),* **Fr.** *Son (m),* **İng.** *Bran.* Tahıl tâneleri öğütülüp elendikten sonra elek üzerinde kalan kabuk. Derinin pullanmasına da kepek denilir.

Tahıl kepeği, eskiden hayvan yemi olarak kullanılıyordu. Bugün insan vücûdunun besleyici olmayan ve hazmedilemeyen bâzı maddelere de ihtiyaç duyduğu anlaşılmıştır. Uzun yıllar, posanın insan beslenmesi ve sağlığı üzerinde tesiri olabileceği düşünülmemiştir. Hatta posa hazmedilmediği ve besleyici bir değer taşımadığı için gereksiz bir madde olduğu kabul edilmekteydi. Bunun için de yiyeceklerin posadan arındırılması için uğraşılmıştır. Bu sebeple tahıl unları çok ince eleklerden geçirilerek kepek kısmı çıkarılmıştır. Son yıllarda yapılan ilmî çalışmalar neticesi, sindirim sisteminin düzenli çalışabilmesi için, vücuda bir mikdar posa alınmasının gerekli olduğu anlaşılmıştır. Posa, sindirim sisteminin hareketlerini düzenlediği gibi barsaklarda meydana gelen zararlı maddelerin dışkı ile dışarı atılmasını sağlamaktadır. Posanın barsakla hâsıl olan veya barsağa giren bâzı toksik maddelerin etkisini önlediği tesbit edilmiştir. Bu müsbet tesirler yanında tahılların kepek kısmında bol bulunan fitik asit adlı bir madde, diyetteki kalsiyum, demir ve çinko mineralleri emiliminde azalmalara yol açmaktadır. Tahıllarda, fitik asidi parçalayan ve fitaz adı verilen bir enzim bulunmaktadır. Kepeğin bu menfi tesirini önlemek için kepekli unların hamur hâline getirilmesi, mayalandırılması ve ondan sonra çeşitli mamuller (ekmek bisküvi gibi) yapılması gerekmektedir. Mayalı hamur hâline gelişte fitaz enzimi etkisiyle fitik asit parçalanmakta ve tesirsiz hâle gelmektedir. Son zamanlarda kişi diyetlerinde, kepek ve kepekli unların bulunmasına ehemmiyet verilmeye başlanılmıştır.

Hiç elenmemiş unlar ve içine ayrıca kepek katılarak posa oranı arttırılmış unlarla yapılan mayalı ekmekler ve bisküviler, posayı az yeme alışkanlığı kazanmış toplumlarda, tüketimi giderek artan gıdâlar hâline gelmektedir. Gerçekten özellikle buğday kepeği faydalı tesiri olan posa maddelerini daha çok ihtivâ etmektedir. Bu sebeple kepekli esmer ekmek ve kepekli bisküviler tercih ve hekimler

tarafından tavsiye edilmektedir. Ekmek ve bisküvilerin bol kepekli olmaları halinde kalori değerleri azalmakta protein ve vitamin muhtevâları ile posa mikdarları ise önemli oranda artmaktadır. Yapılan incelemelere göre, kurutulmuş buğday kepeği içinde yaklaşık yüzde 48 oranında posa bulunmaktadır. Bu nitelikteki kepekten, 80 gram bisküvi ununa 20 gram karıştırılarak yapılan bisküviler ile normal bisküviler arasında önemli farklar tesbit edilmiştir. Şekerli bisküvilerin daha yüksek kalorili olduğundan şişmanlar için mahzurlu olabileceği, kepekli bisküvilerde ise besin değerlerinin arttığı ve kalorinin azaldığı görülmektedir.

Kepekli ekmek ve bisküvilerin satın alınmaları hâlinde dikkat edilmeleri gereken en önemli hususlar, bu mâmullerin mayalandırılmış hamurla îmâl edilmeleri ve kepek miktârının daha fazla olmasıdır.

100 gr kepekli bisküvi ve şekerli bisküvinin besin değerleri:

	Şekerli Bisküvi	Kepekli Bisküvi
Enerji değeri	465 kl	400 kl
Protein miktârı	5,4 gr	7,07 gr
B_1 vitamini miktârı	0,02 mgr	0,16 mgr
Niacin miktârı	0,30 mgr	4,22 mgr
B_2 vitamini miktârı	0,07 mgr	0,13 mgr
Posa miktârı	0,2 gr	9,7 gr

KEPLER, Johannes;

astronomi ve optik alanlarında önemli keşfleri yapan bir Alman bilgini. 1571 yılında Almanya'nın Weil der Stadt şehrinde doğan Kepler'in geçirdiği bir çocuk hastalığı, gözlerini bozduğu gibi onu yarı kötürüm bıraktı. Bedenî bozuklukları, aklını ve kâbiliyetlerini hiç etkilemedi. Matematikteki harikulâde kâbiliyeti, ona Avusturya'daki Graz Üniversitesinde bir kürsü sağladı. 1597'de çıkan birtakım dînî karışıklıklar sonunda buradan ayrıldı. 1543'te Nicolaus Copernicus (Kopernik), isim vermeden İbn-i Şâtir ve Batrûcî'nin eserlerinden alarak güneş sisteminin merkezinin güneş olduğunu ileri sürmüştü. Kepler, tartışılabilir birçok yanları olmasına rağmen, bu düşüncenin, öbürlerine oranla, eldeki sonuçlara daha iyi uyduğunu gördü. Kopernik'in güneş merkezli temel düşüncesini ispatlamakla kalmayan Kepler, onu daha da geliştirdi ve gezegen hareketlerinin üç önemli kânununu ortaya çıkartmakla ondan istifâde etti.

Kepler kânunlarının ilkine göre, gezegenler, elips biçiminde yörüngelerde hareket ederler. Elipsin dâireninki gibi merkezi yoktur, onun yerine iki tâne odak noktası vardır. Gene bu kânuna göre, her gezegenin eliptik yörüngesinin odaklarından birinde güneş yer alır.

Kepler kânunlarının ikincisine göre, gezegenler güneşe yaklaştıkça yörüngelerinde daha hızlı hareket ederler. Üçüncü kânun ise, gezegenin yörüngesindeki bir tam turunun süresiyle güneşe olan ortalama uzaklığı arasındaki yalın bir bağıntıyı târif eder.

Kepler, ayrıca güneşin, gezegelerin hareketi üzerine kuvvetli etkisini görmekte de gecikmedi. Güneşle gezegenler arasında bir çeşit çekim gücü olduğunu ileri sürdü. Yalnız bu gücün kaynağı ve yapısını açıklamadı. Çekim kânunu bundan 50 yıl sonra Bîrûnî'nin bulduğu yer çekimi kanûnunu Isaac Newton kendine mâl etti ve Keplerin kânunlarının çekim gücünün tabiî bir sonucu olduğunu gösterdi.

Kepler, ayrıca görme hâdisesiyle ilgili araştırmalar da yaptı. Bu araştırmaları gözün yapısı ve çalışma prensibiyle ilgili çalışmalara başlangıç teşkil etti. Gözbebeğini, içinden ışık ışınları geçtiği bir zar tabakası olarak târif eden Kepler, buradan göze giren ışınların nasıl kırıldıklarını da doğru bir biçimde anlattı. Kendisinden sonraki teleskop yapımının nazarî ilkelerini ortaya koydu ve göz sağlığıyla ilgili optik çalışmalarını başlattı.

Sonraları kilisenin baskısı üzerine Linz'den ayrılan Kepler, ayrıca logaritmadan faydalanarak yıldızların ve gezegenlerin yerlerini hesapladı. Kepler, 1630'da öldü.

KERÂMET;

Allahü teâlânın sevgili kullarında meydana gelen âdet dışı, alışılanın üstünde görülen, hârikulâde hâl. Doğru bir îtikâda, inanca sâhib olan ve her işinde İslâmiyete uyan kimselere Allahü teâlânın âdeti dışında, yâni fizik, kimyâ ile biyoloji kânunları dışında ikrâm ve ihsân ettiği şeylere "kerâmet" denir. Lügatta kerâmet; hârika, yaradılışın ve imkânların üstünde olup, insanda hayranlık uyandıran şey mânâsınadır.

Allahü teâlâ, her şeyi bir sebeb altında yaratmaktadır. Bu sebeplere, iş yapabilecek tesir, kuvvet

vermiştir. Bu kuvvetlere tabiat kuvvetleri, fizik, kimyâ ve biyoloji kânunları da denir. Bir iş yapmak bir şeyi elde etmek için, bu işin sebeplerine yapışmak lâzımdır. Meselâ, buğday hâsıl olması için tarlayı sürüp ekmek, ekini biçmek lâzımdır. İnsanların, bütün hareketleri, işleri Allahü teâlânın bu âdeti içinde meydana gelmektedir. Allahü teâlâ sevdiği insanlara iyilik, ikrâm olmak ve azılı düşmanlarını aldatmak için, âdetini bozarak, sebepsiz şeyler yaratıyor. Meselâ:

Peygamberlerden (aleyhimüsselâm) âdet-i ilahiyye dışında ve kudret-i ilahiyye içinde meydâna gelen şeylere "mûcize" denir. Peygamberlerin mûcize göstermesi lâzımdır. (Bkz. Mûcize)

Peygamberlerin (aleyhimüsselâm) ümmetleri içinde bulunan velîlerinde âdet dışı meydana gelen şeyler kerâmettir. Evliyânın kerâmet göstermesi lâzım değildir. Bunlar kerâmet göstermek istemez. Allahü teâlâdan utanırlar.

Ümmet arasında, velî olmayanlardan meydana gelen âdet dışı şeylere "firâset" denir. (Bkz. Firâset)

Fâsıklardan, günâhı çok olanlardan zuhûr ederse "istidrâc" denir ki, derece derece kıymetini indirmek, demektir.

Kâfirlerden zuhûr edenlere ise "sihir" yâni "büyü" denir. (Bkz. Büyü)

Evliyânın kerâmetleri haktır, doğrudur. Peygamberlerin mûcizeleri olduğu gibi, evliyânın da kerâmetleri vardır. Evliyâ, Allahü teâlânın sâlih, temiz kullarıdır (Bkz. Velî). Allahü teâlâ kendisine yakın olan bu seçilmiş kullarına diri ve ölüyken kerâmetler ihsân eder. Onlar için âdet-i ilâhiyyesini bozar, değiştirir. Başkasına vermediklerini onlara ihsân eder.

Kerâmet velînin ölüsünde de dirisinde de hâsıl olur. Peygamberler, ölünce peygamberlikten ayrılmadıkları gibi, velîler de ölünce, evliyâlık derecesinden düşmezler. İnsanın ölünce rûhunun ölmediği âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflerle açıkça bildirilmiştir. Rûhların şuur sâhibi olup, ziyâret edenleri ve onların yaptıklarını anladıkları da bildiriliyor. Kâmillerin, velîlerin, ruhları diriyken olduğu gibi, öldükten sonra da yüksek mertebededirler. Allahü teâlâya mânevî olarak yakındırlar. Kerâmet sâhibi olan, rûhlarıdır. Rûh ise insanın ölmesiyle ölmez. Kerâmeti yapan, yaratan yalnız Allahü teâlâdır. Her şey O'nun kudreti ile olmaktadır. Her insan Allahü teâlânın kudreti karşısında, diri iken de ölü iken de hiçtir. Bunun için, Allahü teâlânın dostlarından biri vâsıtasıyla, bir kuluna ihsânda bulunması şaşılacak, bir şey değildir. Diri olanlar vâsıtasıyla çok şey yaratıp verdiğini herkes her zaman görmektedir. İnsan diri iken de ölü iken de birşey yaratamaz. Ancak Allahü teâlânın yaratmasına vâsıta, sebeb olur.

Evliyânın kerâmetine inanmak lâzımdır. Evliyânın kerâmetine inanmayan Ehl-i sünnetten ayrılır. Evliyânın kerâmeti olduğu âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîfler ile bildirilmiştir. Onun için Müslümanlar kerâmete inanır. Evliyâdan hâsıl olan hârikalar, kerâmetler ikiye ayrılır. Birincisi, Allah'ın zâtına ve sıfatlarına ve işlerine âit olan bilgilerdir. Bunlara "keşif" de denir. Bunlar akıl ile, düşünmekle elde edilemez. Seçtiği kullarına ihsân eder. İkincisi, madde âlemindeki hârikulâde şeylerdir. Bu kerâmet, seçtiği kullarına verildiği gibi, kâfirlere de verilir. Kerâmetlerin birincisi kıymetlidir. Câhiller ise, ikincisini kıymetli sanırlar. Kerâmet deyince yalnız bunları anlarlar. Açlıkla ve insanlardan kaçarak nefislerini temizleyen her insan mahlûkların gayblerini haber verir. İnsanların çoğu hep dünyâyı düşündükleri için, böyle haber verenleri evliyâ sanır. Hakîkatten haber verenlere kıymet vermezler.

Bunlar evliyâ olsalardı, bizim hallerimizden haber verirlerdi derler. Bu bozuk düşünceleri ile, Allah'ın sevdiği kullarını inkâr ederler. Velîlik, Allah'a yaklaşmak demektir. Bu dereceye yetişenlere mahlûklara âit kerâmetler de verilebilir. Bu kerâmetin çok olması, velînin yüksek olduğunu göstermez. Velînin kendinde kerâmet hâsıl olduğunu bilmesi lâzım değildir. Allah bir velînin şekillerini bir anda çeşitli memleketlerde herkese gösterir. Uzak yerlerde şaşılacak şeyleri yaptığı görülür. Halbuki kendisi bunları bilmez. Bilenleri olursa da yabancılara belli etmez. Çünkü kerâmete kıymet vermez.

Eshâb-ı kirâmın ve Tabiînin binlerce kerâmeti kitaplarda yazılıdır ve dillerde dolaşmaktadır. Bunlar, **Şevâhidün-Nübüvve, Kısas-ı Enbiya, Câmi-ul-Kerâmât** ve **Tezkiret-ül-Evliyâ** gibi kitaplarda geniş şekilde anlatılmaktadır.

KERBELÂ;

Irak'ın büyük şehirlerinden biri. Hazret-i Hüseyin'in şehit edildiği ve türbesinin bulunduğu yer. Bağdat'ın 100 km güneybatısında bulunur.

Kerbelâ denince akla ilk defâ hazret-i Ali'nin oğlu hazret-i Hüseyin'in şehit edilmesi gelir. Abbâsîlerin son zamanlarında Kerbelâ, hurmalıklar içinde bulunan ve suyunu Fırat'tan alan küçük bir şehir hâline geldi. Osmanlı Sultanlarından Kânûnî Sultan Süleyman 1534/1535 (H.941) târihinde sık sık tahribe uğrayan hazret-i Hüseyin türbesi ile Necef'teki Ali türbesini ziyâret ederek, Kerbelâ'daki Hüseyniyye adındaki bir kanalı tâmir ettirdi ve rüzgârların kumlar ile örttüğü sahaları yeniden bahçe hâline getirtti.

Ayrıca bâzı inşaatlar da yaptırdı. Üçüncü Murâd Han (1574-1595) da 1585'te Bağdat Valisi Ali Paşa vâsıtasıyla, hazret-i Hüseyin'in eski türbesini îmâr ettirdi. On dokuzuncu yüzyılda bir ara Vehhâbîlerin, tahribâtına uğramışsa da, Osmanlı Devleti, vâlileri tarafından şehre hükümet konağı yaptırılmış ve pazar yeri genişletilmiştir.

Kerbelâ'nın ehemmiyeti ve zenginliği, özellikle hazret-i Hüseyin'in türbesini ziyârete gelen çok sayıda ziyâretçi yüzünden olmakla beraber, ayrıca Necef'e ve Mekke'ye gidecek hacılar için bir istasyon, aynı zamanda iç Arabistan ile yapılan ticâret bakımından, çöl hududunda mühim bir ticâret merkezi olmasından ileri gelmektedir. Kerbelâ'nın Basra demiryolu ile bağlantısı vardır. Nüfûsunun yarıdan fazlasını İranlılar, geri kalanını da şiî Araplar meydana getirir. Bunlar arasında kuvvetli aşiretler de vardır. Asıl Kerbelâ, doğu taraftaki yarım dâire şeklindeki hurmalıklar ve hazret-i Hüseyin'in kabrinden ibârettir. Şehrin batısında ise, çöl manzaralı yaylada Şiîlere âit mezarlıklar vardır. Hazret-i Hüseyin'in makamı, 108x82,5 m büyüklüğündeki bir avlu içinde bulunur. Bu avlunun duvarları boydan boya **Kur'ân-ı kerîm** sûreleriyle kaplıdır. Türbe, geniş bir teşkilâta sâhiptir.

Bugün dahi Şiî halk arasında bu türbenin civârında gömülenlerin Cennete girecekleri inancı yaygındır. Bu yüzden birçok yaşlı ve sakat Şiî, hayatlarının son günlerini yaşamak üzere bu türbe civârına gelir öldüklerinde, türbe yakınlarına defnedilir.

KERDERÎ;

on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda yetişen Hanefî mezhebi fıkıh âlimlerinden. İsmi Muhammed bin Muhammed, lâkabı Hâfızüddîn'dir. Kerderî ve Bezzâzî nisbetleriyle meşhurdur. İbn-ül-Bezzâz diye de tanınırdı. Aslen Harezm'in Kerder köyündendir. Doğum târihi belli değildir. 1424 (H. 827) senesinde Mekke'de vefât etti.

Kerderî ilim tahsiline memleketinde başladı. Dört sene kadar İbn-i Arabşâh'ın derslerine devâm edip, fıkıh ve usûl-i fıkıh ilimlerini ondan öğrendi. Kâdı Sa'düddîn bin Deyrî ile karşılaşıp ondan ilim öğrendi ve onunla birlikte Kâhire'ye gitti. Orada bulunan Emin Aksârâyi onu kendisi ve cemâati için alıkoydu. İlimde yüksek dereceye kavuşan Kerderî bir ara Kırım'a ve Eflâk'a giderek iki sene kadar buralarda kaldı ve ilim öğretti. Hac için Mekke-i mükerremeye gittikten sonra, vatanına döndü. Osmanlı ülkesine gelip, Bursa'da büyük âlim Molla Fenârî'yle sohbette bulundu. Daha sonra Mekke-i mükerremeye giderek, 1424 (H.827) senesi Ramazan ayı ortalarında orada vefât etti.

Eserleri:

Kerderî'nin **Bezzâziyye** adındaki fetvâ kitabı çok meşhur ve mûteberdir. İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe hazretlerinin hayâtını anlatan **Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe** kitâbı da meşhurdur. Ayrıca Hanefî fıkhıyla ilgili **Şerhu Muhtasar-ı Kudûrî** adlı bir eser yazmıştır.

KEREM İLE ASLI;

Anadolu'da yüzyıllardır söylenen oldukça yaygın bir halk hikâyesi. Türk Folklorunun önde gelen örneklerindendir. İlk önce el yazması olan kopyalardan okundu. Daha sonra taş baskısı kitaplarla köylere yayıldı. Hikâyede, kökünü tasavvuftan alan insanın kaderini değiştiremeyeceği fikri ve gerçek güzelliğin Allah'ta olduğu, insanın emellerine bu dünyâda ulaşamayacağı inancı vardır.

Hikâyede, Şiraz şehrinde Surûrî Şahın oğlu Ahmed Mirza ile musâhibi (hazine nâzırı) KeşişYahud'un kızı Kara Sultan'ın başından geçenler anlatılır.

Surûrî Şah ile musâhibi Keşiş Yahud'un çocukları olmadığından ikisi de dertlidir. Birgün birlikte seyâhate çıkarlar. Yolda eğer çocukları olursa birbirleri ile evlendirmeye söz verirler. Önlerine çıkan bir dervişe dertlerini açarlar. Dervişin verdiği elmaları hanımları ile yedikten sonra, Hatice Sultan bir oğlan, Keşiş'in hanımı da bir kız doğurur.

Çocuklar büyür, Ahmed Mirza on beş yaşına gelir. Birgün Mirza, candan arkadaşı Sofu ile avdan dönerken bir bahçede rastladığı gergef işleyen bir kıza tutulur. Bu kız ise Kara Sultan'dır. Ahmed Mirza kızla konuşup isimlerini değiştirirler. Mirza, Kerem Kara; Sultan da Aslı Han ismini alır.

Daha sonra Kerem bu aşktan dolayı yemeden içmeden kesilir. Bu durumu babası duyar. Surûrî Şah verdikleri sözü hatırlatarak kızı Keşiş'ten ister.

Keşiş'in kardeşi olan Manuk sihirbazdır. Güzel olan Aslı'nın kendisine bir belâ getireceğini söyleyip Âzerbaycan'dan Anadolu'ya kaçmalarını söyler. Aslı'yı din ayrılığından Kerem'e vermeyi kabul etmeyen Keşiş Aslı'yı alarak kaçar.

Kerem de vefalı arkadaşı Sofu ile birlikte Aslı'yı aramaya çıkar. Kerem ile Sofu köy köy, şehir şehir onların peşinden giderler. Bir keresinde Kerem bâzı Beylerin yardımıyla Aslı ile birleşeceği sırada

Manuk ve Yahud türlü hîlelerle Aslı'yı kaçırır.

Kerem onların Kayseri'de yerleştiklerini öğrenir. Keşiş'in vazife yaptığı manastırı bularak orada kıyâfet değiştirip hizmetçilik yapar. Ama gerçek kimliği anlaşılınca kovulur. Buna çok üzülen Kerem'in dişleri ağrımaya başlar. Bir çocuğun yardımıyla bulduğu dişçi Aslı'nın anasıdır. Kerem diş çektirmek bahanesiyle, Aslı ile konuşur. Kerem bu esnâda başı Aslı'nın dizinde otuz iki dişini çektirir. Ağzını silerken evvelce verilen nişan çevresinden onu tanır, Kerem'i oradan kovarlar. Kerem buna çok üzülür. Dört kitabın hürmetine Allah'tan çektiği sevdânın bir kısmını Aslı'ya verip hak dîne dönmesi ve kendisine yâr etmesi için duâ eder; duâsı kabul olur. Aslı'ya gaflet gelir uyur. Pirler aşk dolu su verir, hak dîni kabul eder. Kerem elini yüzüne sürünce otuz iki dişi tekrar bitip yerine gelir.

Daha sonra kendisine, mürâcaatı sebebiyle evde pusu kuran beyin adamları Kerem ile Sofu'yu yakalarlar. Beyin kız kardeşi bu işi çözmek için, Aslı'yı da aralarına katıp kırk tâne güzel kızı süsleyerek gül bahçesine salar. Bahçeye getirilen Kerem gözlerini Aslı'dan ayırmaz. Keşiş kızını tekrar kaçırır. Bu defa Kerem ile Sofu onları Halep'te bulurlar. Halep Paşasının arzusu üzerine Keşiş düğüne râzı olur. Keşiş bu sefer de, gerdek gecesi kızına sihirli bir elbise giydirir.

Gerdek gecesi düğmeleri çözüldükçe iliklenen bu elbiseyi sabaha kadar çıkaramaz. Sevgilisine kavuşamayan Kerem, tan yeri ağarırken yürekten bir âh çeker. Ağzından çıkan alev Kerem'i yakıp kül eder. Aslı, Kerem'in külleri başında kırk gün bekler. Küller dağıldıkça saçını süpürge yaparak dağılan külleri toplar. Kırkıncı gün külleri toplarken saçı tutuşur, o da yanar. Aslı'nın külleri de Kerem'in küllerine karışır.

Âzerbaycan'ı içine alan sâhada doğan ve Doğu Anadolu'da yayılan **Kerem ile Aslı Hikâyesi,** şekil yönünden **Dede Korkut Hikâyeleri'**nde görülen "nazım-nesir" geleneğine bağlıdır. Hikâyede duygular nazımla, olaylar ise nesirle anlatılmaktadır. Hikâyedeki dil, yaşayan Türkçedir. Hikâyenin içinde geçen şiirlerin büyük bölümü 11 ve az bir kısmı 8'lik hece ile yazılmıştır.

Hikâyenin kahramanı Kerem, bir saz şâiri tipidir. Kerem elinde sazı, Aslı ve sıla hasreti içinde, arkadaşı Sofu ile Aslı'yı bulmak için şehir şehir, köy köy Anadolu'yu dolaşırlar.

Eserin motifleri olarak şunları görüyoruz: Çocuğu olmayan padişah; velûdiyet unsuru olan elma; aşk bâdesi ve rüyâsı; Hızır; acuze; diş çektirme, kuru kafa ve en önemlisi yanmadır.

Kerem "yanma" motifi ile kendi bildiği teknik ve şiirleri ile hikâyeyi süsleyerek meşhur eseri tasnif etmiştir.

Sonraki hikâye ve tasniflere girmiş şiirlerin, sâhiplerini tâyin etmek oldukça zor bir iştir. Kerem ile Aslı'nın hikâyesinin etkisi uzun zaman dillerde dolaşmıştır.

Ayrıca hikâyeye Türk divan ve halk şiirlerinde yer verilmiş veya telmih yapılmıştır.

Kaç bahardır gülüsün bu karlı Erzurum'un
Bakışın efsâneler anlatır uzun uzun
Kerem ile Aslı var üstünde yolumuzun
Karanlığa karışıp geceye sırdaş ol sen

KERESTE;

Alm. *Bauholz, Schnittholz-(n),* **Fr.** *Bois (m) de construction, charpente (f),* **İng.** *Lumbert, timber.* Ağacın, ticârî maksatla kullanılabilir duruma getirilmiş hâli. Bulunduğu şekliyle kullanılamayan ağaç, önce kesilir sonra hızar atölyelerinde kereste hâline getirilir. Keresteler, sınıflandırılır, kurutulur, gerekiyorsa son işlemler yapılıp pazarlanır. Dünyâda ortalama olarak, kesilen ağaçların yarısı yakacak olarak, diğer yarısı da kâğıt îmâlâtında ve çeşitli işlerde kereste olarak kullanılmaktadır. Kullanılacağı yere göre çeşitli ağaçlardan kereste elde edilir. Sertliklerine bağlı olarak bâzı ağaçlar, şöyle sınıflandırılabilir.

Çok sert ağaçlar: Ceviz, sert karaağaç, kara salkım, karaağaç.

Sert ağaçlar: Meşe, kayın, dişbudak, karasakız.

Orta sertlikte ağaçlar: Kırmızı sakız, beyaz karaağaç, bâzı kavak cinsleri.

Yumuşak ağaçlar: Kestane, sarıkavak, selvi, sedir.

Çok yumuşak ağaçlar: Beyaz çam, lâdin, ıhlamur, söğüt,

Kereste elde etmek için aşağıdaki işlemler yapılmaktadır:

Ağaç kesme: Eskiden balta ve testere ile kesilen ağaçlar, bugün motorlu testerelerle kesilmektedir. Kesilen ağaçların dalları ayrılır. Gerekiyorsa daha küçük parçalara bölünür. Sonra bu tomruklar bir

araya toplanıp hızar atölyelerine sevk edilir. Tomrukların nakli, memleketlere ve coğrafî bölgelere göre çeşitli yollardan yapılır. Traktör ve kamyonlarla karadan nakil yapılabildiği gibi, akarsulardan da bu maksatla faydalanılmakta, hattâ havadan nakil için helikopter ve balonlar kullanılmaktadır.

Biçme, kurutma, son işlemler: Kesilen ağaçlar çeşitli yollarla hızar atölyelerine gelir. Burada standart ölçülerde biçilir. Fakat, kerestenin kuruyacağı düşünülerek ölçüler biraz büyük tutulur. Yuvarlak testere, şerit testere veya çok bıçaklı testerelerle biçilen keresteler, aralarından hava geçecek şekilde dizilerek kurutulur. Kerestenin cinsine, kalınlığına ve hava durumuna göre bu kurutma işlemi, birkaç haftadan bir yıla kadar veya daha uzun da sürebilir. Kurutma işi fırınlarda da yapılabilir. Fırınlarda, sıcak hava kerestelerin arasından hızla geçirilir. Bu işlem esnasında sıcaklık ve nem devamlı kontrol edilir. Böylece nem nispeti 72 saatte % 12'ye indirilebilir.

Kurutulan keresteler, kullanılacağı yere göre son işlemlerden geçirilir. Sert ağaç keresteleri genellikle son işlem görmeden satılır. Yumuşak ağaç kerestelerinin ise çoğu planyadan geçer.

Yangın, böcek gibi dış tesirlerden korunmak istenen özel keresteler, daha başka işlemlere de tâbi tutulur. Bunun için değişik kimyevî maddeler kullanılır.

Sınıflandırma: Keresteler, kullanılacağı yere, ölçülerine ve gördüğü işlemlere göre sınıflandırılır. Sert ve yumuşak ağaçların sınıflandırılması ayrı ayrı yapılır. Çeşitli metodlarla sınıflandırılan keresteler, değişik renklerle işâretlenir.

KEREVİZ (Apium graveolens);

Alm. *Sellerie (m), (f),* **Fr.** *Céleri (m),* **İng.** *Celery.* **Familyası:** Maydanozgiller (Umbelliferae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Memleketimizde kültürü yapılır.

Geniş yaprakları ve uzun yaprak saplarıyle şişkin gövdesi yenen, kışlık bir sebze. Vatanı Güney Avrupa'dır.

Kereviz, mutedil-serin, deniz havası alabilen rutubetli yerlerde, kumlu, humuslu topraklarda iyi yetişir. Soğukta donar. Fazla sıcakta kalitesini bozar. Kurakta yumru teşekkülü olmadığı gibi yaprakları gevrek ve lezzetli olmaz. Kısa sürede tohuma kalkar. Potaslı ve azotlu gübreyi sever.

Yaprak ve kök kerevizi olmak üzere iki çeşidi vardır. Yaprak kerevizi, kökü yumru bağlamayan, yaprak sapları uzun bir çeşittir. Kök kerevizi ise, yaprak sapları kısa, kökü yumruludur.

Kereviz tohumla üretilir. Bölgeye göre mart-mayıs ayları arasında tohum tavalarına metre kareye 1-2 gr hesabıyla ekilir.Tohumun çimlenmesi geç olduğu için sulanmalıdır. Yaz içinde kuvvetlenen fideler kökleri zedelenmeden çıkarılır ve asıl yerlerine dikilir. Sonbaharda hasadı başlar. Kış boyu devam eder. Dekardan 2-4 ton mahsul alınabilir.

Kullanıldığı yerler: Kerevizin hususî kokusu dolayısıyla yaprakları, turşu ve çorbalara konur. Besin değeri çok yüksek olmamakla beraber besleyicidir. Kereviz pişirilerek yendiği gibi, olgunlaştıktan sonra çiğ olarak da yenilebilir. Ayrıca kerevizde B vitamini, demir ve kireç vardır. Kereviz unutkanlığı giderir, idrar söker, kan ve süt yapar, karaciğeri temizler.

KERHÎ;

on birinci asırda Bağdat'ta yetişen meşhûr matematik âlimi. İsmi Muhammed bin Hasan el-Hasîb, künyesi Ebû Bekr'dir. Kerh'te doğduğu için Kerhî nisbetiyle meşhur oldu. Doğum târihi bilinmemektedir.

Genç yaşta din ve fen ilimlerini öğrendi. Fıkıh ilmi, İslâm hukûku ve matematik alanlarında söz sâhibi oldu. Ömrünü Bağdat'ta geçiren Kerhî, kısa bir süre dağlık bölgelerde yaşamış ve bu esnâda geometri üzerinde çalışarak, cebiri bu ilimden ayırmaya çalışmıştır. matematik alanında cebir ilmine esaslı hizmetleri ile tanınan Kerhî, 1019 senesinde doğduğu yerde vefât etti.

Ünlü ilim târihçisi G. Sarton, eserinde Kerhî hakkında; "Avrupa, cebirdeki başarılarının çoğunu Kerhî'ye borçludur. Eserleri 19. asra kadar Avrupa üniversite ve bilim çevrelerinde kullanılan Kerhî; cebir ilminde selefi Harezmî ve Ebû Kâmil Şuca gibi âlimleri tâkib ederek, analitik metodları uygulamış ve bu sâhada kendine has keşiflerde bulunmuştur." demektedir.

Geliştirdiği yeni cebir metodları sebebiyle, matematik düşünüşte derinlik ve orijinalite sâhibi olduğunu gösteren Kerhî, iki sayının küplerinin toplamının hiçbir zaman küp olamayacağını ortaya koydu. Bu teorem daha sonra Fransız fizikçi P. Fermat tarafından tekrar ortaya çıkarıldı.

Kerhî, diğer taraftan pozitif rasyonel sayıların teoremleri ve onların cebirsel ve geometrik ispatlarıyla meşhur olmuştu.

Kerhî'nin kuadratik denklemlerin çözümünü hem aritmetik, hem de geometrik olarak ispat metodu, Diophantus'a benzetilir. Meşhur Pascal üçgeninin, Fransız düşünürü Pascal'a âit değil de, Kerhî'ye âit olduğu ve Pascal'dan dört asır önce onun tarafından kullanılıp uygulandığı, **El-Bahr fil Cebr** adlı eserde açıkça belirtilmektedir. Eser, Yahyâ bin el-Mağribî tarafından yazılmıştır. Müellif, Kerhî'den aldığı bu metodu eserinde şekillerle îzâh etmektedir. Pascal bu metodu, İslâm âlimlerinden, belki de doğrudan doğruya Kerhî'nin eserlerinden almıştır. Fakat o da, diğer Avrupalı bilginler gibi aldığı kaynağın adını ve sâhibini belirtmeyerek, kendine mâl etmiştir. Kerhî, bu üçgeni zekâyı geliştirmek ve ihtimâl hesapları yapmak için kullanmıştır. Daha sonra da Yahyâ ibn el-Mağribî, Tûsî ve Kâşî tarafından geliştirilerek, bugünkü modern binom teoreminin temelini tşkil etmiştir.

Eserleri:

Kerhî, matematik alanında pek fazla eser yazmıştır. Fakat bunların çoğu kaybolmuş, ancak az bir kısmı zamânımıza ulaşmıştır. **1) El-Bahr fil-Cebr ve Mukâbele:** En önemli eseridir. Zamânın vezîri Fahr-ül-Melik'e ithâf ettiği eserin, nüshaları Oxford, Pâris ve Kâhire kütüphânelerinde bulunmaktadır. F. Woepcke tarafından yapılan Fransızca özeti 1852 senesinde yayınlanmıştır. Ömer Hayyâm'ın cebir alanında yazdığı eserden sonra, bu dalın en önemli eseridir. Eserin bir özelliği, sayıların ifâdesinde rakamlar yerine harflerin kullanılmasıdır.

2) El-Bedî fil-Hisâb: Bu eserde Oklid ve Nicomachus tarafından ele alınan sâbit noktalar incelenmiş ve cebirsel işlemlere önemli yer ayrılmıştır.

3) El-Kâfi fil-Hisâb: Eser, fonksiyonların kullanımı hakkında yazılmıştır. Ayrıca aritmetik, cebir ve geometrinin özetleri mevcuttur. Yazma tek nüshası Gotha'da bulunmaktadır. 1878-1880'de A. Heoheim tarafından Almancaya tercüme edilerek, üç fasikül hâlinde yayınlanmıştır.

4) İnbât-ül-Miyâh-ül-Hafiyye: Su getirme hidroliğine âit mükemmel bir eserdir. Kendi hayâtına âit notlar yanında, yeryüzü coğrafyası ile ilgili kavramlar da mevcuttur. Topoğrafya âletlerinden ve bunların prensiplerinden bahsetmektedir. Aynı zamanda kuyu ve hidrolik yapıların inşâsı ve hukûkî durumlarını da incelemektedir. Eser, 1845 senesinde Haydarâbâd'da basılmıştır.

5) Risâletun fî Ba'zetin-Nazariyyât fil-Hisâb vel-Cebr, 6) Risâletun fin-Nisbe, 7) Risâletun fî İstihrâc-il-Cüzûr fis-Simâ, 8) Risâletun fil-A'dâd-it-Tabî'iyye, 9) Risâletun fil-Cebr, 10) Risâletun fî Muâdelât-il-Cebriyye, 11) Risâletun fî Hisâbi Mesâhati Ba'z-is Sütûh bilinen diğer eserleridir.

KERİMAN HÂLİS ECE;

Türk güzellik kraliçesi. Babası devlet memuru Tevfik Hâlis'tir. 1913 senesinde İstanbul'da doğdu. Önce evde öğrenim gördü, daha sonra Feyziye Mektebine girdi. Ancak Akşam Kız Sanat Okulundan ileri gidemedi. 1932'de **Cumhûriyet** Gazetesi tarafından tertiplenen güzellik yarışmasında Türkiye güzeli seçildi. Babası Tevfik Hâlis'e; "Keriman'ı güzellik yarışmasına sokacağız." dediklerinde; "Bu kara kızı mı?" diye alay etmişti. Aynı yıl Belçika'nın **Spa** şehrinde yapılan dünyâ güzellik yarışmasında 28 ülkenin temsilcileri arasından dünyâ güzeli îlân edildi. Kendisine Ece soyadı Atatürk tarafından verildi.

Hâlid Turhan Bey **Hatıraları**'nda Keriman Hâlis Ece'nin dünyâ güzeli seçilmesini şu şekilde anlatıyor: 1932 senesinde **Cumhûriyet** Gazetesinin tertiplediği güzellik yarışmasını Keriman Hâlis kazanmıştı. Aynı yıl Belçika'nın Spa şehrinde 28 ülkenin katılmasıyla dünyâ güzellik yarışması düzenlenmişti. Keriman Hâlis bu yarışmaya Türkiye'yi temsilen katıldı. Günlerce Spa şehrinde kalan güzeller, çeşitli kimselerle görüştü ve konuştular. Yarışma gününde jürinin önünden kızlar birer birer geçip giyimleriyle, bakışlarıyla, tebessümleriyle puan toplamaya çalıştılar. Jüri salona geçip puan değerlendirmesi yapmak istedi. Başkan kürsüye geçerek şöyle konuştu: "Sayın jüri üyeleri, bugün Avrupa'nın, Hıristiyanlığın zaferini kutluyoruz. 1400 senedir dünyâ üzerinde hâkimiyetini sürdüren İslâmiyet artık bitmiştir. Onu Avrupa Hıristiyanları bitirmiştir. Elbette Amerika'nın ve Rusya'nın hakkını inkar edemeyiz. Neticede bu, Hıristiyanlığın zaferidir. Müslüman kadınların temsilcisi, Türk güzeli Keriman, mayo ile aramızdadır. Bu kızı zaferimizin tacı kabul edeceğiz, onu kraliçe seçeceğiz. Ondan daha güzeli varmış, yokmuş bu önemli değil. Bu sene güzellik kraliçesi seçmiyoruz. Bu sene Hıristiyanlığın zaferini kutluyoruz. Avrupa'nın zaferini kutluyoruz. Bir zamanlar Fransa'da oynanan dansa müdâhale eden Kanûnî Sultan Süleyman'ın torunu işte mayo ve sütyen ile önümüzdedir. Kendini bizlere beğendirmek istemektedir. Biz de bize uyan bu kızı beğendik, Müslümanların geleceği böyle olması temennisiyle, Türk güzelini dünyâ güzeli olarak seçiyoruz. Fakat kadehlerimizi Avrupa'nın zaferi için kaldıracağız."

Böylece Keriman Hâlis dünyâ güzeli seçildi. Resimleri gazetelerde basıldı. Hattâ kartpostal yapılarak satıldı, elden ele dolaştı. Keriman Hâlis iki sefer evlendi ise de her iki evliliği de kısa sürdü.

Türkiye'nin katıldığı bu güzellik yarışmasının maksatlı sonucu yurt içinde de kısa zamanda etkisini

göstererek kiraz güzeli, karpuz güzeli, festival güzeli gibi yarışmaların yayılmasına sebeb oldu.

KERİME NADİR AZRAK;

tanınmış romancılardan. İstanbul'da 5 Şubat 1917'de doğdu, Mart 1984'te öldü. Fransız Lisesini 1935'te bitirdi.

Okul çağlarında yazdığı hikâye ve şiir denemeleriyle yazı hayâtına başladı. İlk yazıları aylık birkaç dergide yayınlanan sanatkârı, **Hıçkırık** adındaki romanı tanıttı. Yirmiden fazla baskısı yapılan bu romanın yanında **Posta Güvercini** isimli romanı Fransızcaya tercüme edilerek, Paris'te bir gazetede tefrika hâlinde yayınlandı. Bütün eserleri 40 cildi bulmakta ve bilhassa genç kızlar tarafından büyük ilgi görmektedir.

Basılış sırasına göre romanlarından bâzıları: **Yeşil Işıklar, Hıçkırık, Günâh Bende mi?, Seven Ne Yapmaz, Funda, Kalb Yarası, Saman Yolu, Gelinlik Kız, Sonbahar, Solan Ümit, Uykusuz Geceler, Kahkaha, Kırık Hayat, Esir Kuş, Gümüş Selvi, Suya Düşen Hayal.**

KERKENEZ (Falco tinnunculus);

Alm. *Turmfalk (m),* **Fr.** *Faucon crécerelle,* **İng.** *Kestrel.* **Familyası:** Kartalgiller (Falconidae). **Yaşadığı yerler:** Genellikle Avrupa, Asya ve Afrika'nın ova ve yüksek dağlık arâzilerinde bulunur. Amerika ve Avustralya'da yaşayan türler de vardır. **Özellikleri:** 30-35 cm boyunda gündüz avlanan yırtıcı bir kuş. Kuş, fâre ve köstebek avlıyarak beslenir. **Çeşitleri:** 14 türü vardır. **Ömrü:** 70 yıldan fazladır.

Kartallar takımının, Kartalgiller familyasından bir kuş türü. Bayağı kerkenez de denir. Kızıl kahverengi tüyleri siyah beneklidir. Erkeklerinde gri tüyler de göze çarpar. Kerkenez kendine has yuva yapmaz. Yumurtalarını oyuklara veya terk edilmiş kuş yuvalarına bırakır. Ülkemizde çok yüksek dağlık arâzilerdeki eski yuvalarda ve terk edilmiş binâ oyuklarında kuluçkaya yatar. Dişi kerkenez genelde erkekten iri olur. 4-6 yumurta yumurtlar, kuluçka süresince erkek avlanarak dişiyi besler. Yavruyken insana alıştırılabilir. Böcek ve ufak memelileri ustalıkla avlar. Kışın tarla fâresi gibi küçük kemiricileri, yazın büyük böcek, sürüngen ve küçük kuşları avlayarak beslenir. Kalıcı ve göçücü olanları vardır.

14 kadar türü bilinmektedir. Bayağı kerkenez Amerika kerkenezi, Madagaskar kerkenezi, Avustralya kerkenezi, küçük kerkenez, kırmızı ayaklı kerkenez meşhurlarındandır.

KERPİÇ;

Alm. *Luftziegel (m),* **Fr.** *Brique (f) non cuite,* **İng.** *Sundoried brick, adobe.* Duvar örmek için kullanılmak üzere tahta kalıplara dökülerek güneşte kurutulmuş balçık. Kerpiç, daha çok köy evlerinin yapımında kullanılır. Hem iktisâdî bakımından ucuz, hem de kışın sıcak tuttuğu için tercih edilir. Bir çeşit pişirilmemiş tuğla gibidir.

Kerpiç yapılacak toprak, su ile karıştırılarak içine saman serpilir ve karışım ayakla çiğnenip ezilmek suretiyle çamur hâline getirilir. Bu işe çamurun özlendirilmesi denir. Özlendirilmiş çamur, kerpiç biçimine sokulmuş, tahta bölmelerden yapılı kalıplara dökülür. Çamur, kalıplara döküldükten sonra iyice sıkıştırılır. Bu sıkıştırma yapılmazsa kerpiç zayıf olur. Sıkıştırılan çamurun üstü düzgünce bir tahta ile düzeltilir ve fazla çamur da atılmış olur. Sonra kalıp çekilerek, çamur düz bir yerde kalır. İmkân varsa önce gölgede kurutulduktan sonra güneşte bırakılır. Kerpiçin her tarafının kuruması için güneşe bakan yüzleri zamanla değiştirilerek çabuk kuruması sağlanır.

Kerpiç çok eski çağlardan beri yapı malzemesi olarak kullanıla gelmiştir. Kaldeliler ve Sümerler yapılarında kerpiç kullanmışlardır. Bunlar kerpiçleri birbirine ziftle yapıştırırlardı. Bu bakımdan yaptıkları evler sağlam olurdu. Bu evlerin üzerini de çamur, kireç veya zift tabakasıyla örterlerdi.

Anadolu'da yapılan çeşitli kazılar, Hititlerin bile evlerini kerpiçten yaptıklarını göstermiştir. Günümüzde de Anadolu köylüsü evini ekonomik bakımdan ve sıcağı muhafaza bakımından kerpiçten yapmaktadırlar. Kerpiç aynı zamanda rutubetlenmeyi önlediğinden bununla yapılan evler daha sıhhî olur, oturanlarda romatizma pek görülmez.

KERTENKELE (Lacertus);

Alm. *Eidechse,* **Fr.** *Lézard,* **İng.** *Lizard.* **Familyası:** Özkertenkelegiller (Lacertidae) vs.'dir. **Yaşadığı yerler:** Genellikle sıcak bölgelerde. **Özellikleri:** Vücutları pullu, göz kapakları hareketli, kuyrukları uzun ve sivridir. Kuyrukları yakalanınca kopar (ototomi). Etçildirler. Beş parmaklı ayaklarının hepsi tırnaklıdır. **Çeşitleri:** 3000'den fazla türü vardır. En çok bilinen iki türü, koruluk ve çayırlarda rastlanan yeşil kertenkele ile duvarlar üstünde çok görülen duvar kertenkelesidir.

Kertenkeleler (Lacertilia) alt takımının, özellikle özkertenkelegiller (Lacertidae) familyası türlerinin genel

adı. Kertenkeleler alt takımının; özkertenkelegiller, gekogiller, varangiller, agamagiller, iguanagiller, boncuklu kertenkelegiller, kör yılansıgiller gibi familyaları vardır. Kertenkelelerin bugün dünyâ üzerinde 3000'den fazla türü mevcuttur. Soğuk iklime fazla dayanıklı olmadıklarından genel olarak çöllük bölgelerde ve tropikal kuşakların kurak kısımlarında çok boldur. Yer altında, ağaçlar üzerinde yaşayanları olduğu gibi, havada uçanları, suda yüzenleri, renk değiştirebilenleri de boldur.

Uzunca ve yuvarlakça olan vücutlarının üzerleri pullu veya pürtüklüdür. Çoğunlukla dört ayaklı ve pekazı iki ayaklı veya tamâmen ayaksız olurlar. Her ayakta beşer adet parmak ve uçlarında gelişmiş tırnakları bulunur. Karın pulları sırt ve yanlarda olanlardan daha iridir.

Bütün kertenkelelerin göz kapakları vardır ve çoğunda hareketlidir. Gekogillerde ve Amerika'da yaşayan Xantusiidae familyasının bireylerinin ise göz kapakları, kenarlarından birleşmiş olup, saat camı gibi saydam ve hareketsizdir. Yer altında yaşayan türlerin hâricindekilerin dışkulak delikleri mevcuttur. Bâzılarının ağaçlara asılmaya yarayan ince uzun ve kuvvetli kuyrukları vardır.

Kertenkelelerin kuyrukları koptuğu zaman bir ayı geçmeyen bir zaman içinde yeni bir kuyruk meydana gelir. Yalnız bu yeni yetişen eskisi gibi olmayıp pul, renk ve yapı bakımından farklıdır. İlk kuyruktaki gibi omurgalar yoktur. Yeni kuyruğa kıkırdak dokusundan bir yapı destek olur. Bunda pullar gayri muntazam olup derideki desen meydana getiren boyalar da yoktur. Kuyruk kopmadan kırılırsa o yerden yeni bir kuyruk uzar. Böylece çatal kuyruk meydana gelir.

Böcek, akrep, çokbacaklılar ile beslenen kertenkelelerin kasla hareket eden ileriye uzanan dilleri, avları yakalamada en büyük silâhlarıdır. Dil üzerindeki yapışkan tükrük, avı yakalayıp bırakmamada yardımcı olur. Çene içerisine oturtulmuş dişleri vardır.

Dişiler, yazın toprağın içine veya bir taşın altında çengel tırnaklı ayaklarıyla açtıkları çukurlara yumurtlar. Kış mevsiminde deliklerinin içinde ilkbahara kadar kış uykusuna yatarlar. Soğukkanlı olduklarından taşlar üzerinde güneşlenmeyi severler. Yakınlarından geçen böceklere saldırarak beslenirler. Renkleri yaşadıkları ortamlara uyduğundan kolay fark edilmeyip, yırtıcı kuş ve yılanlardan kolayca kurtulurlar. Tehlike ânında kuyruklarının son kısmını koparark hızla bir yarığın içine dalıp gözden kaybolurlar. Böcek ve kurtlarla geçindiklerinden insanlar için faydalı sayılırlar.

Amerika'da yaşayan kuyrukları küt Helodermatidae familyasının iki türü mevcuttur. Derileri boncuk biçimli yuvarlak pullarla kaplı olduğundan "boncuklu kertenkele" olarak da bilinirler. Uzunlukları bir metreyi bulur ve her iki tür de zehirlidir. (Bkz. Yeşilbaş Kertenkele)

KERVAN;

Alm. *Karawane (f),* **Fr.** *Caravane (f),* **İng.** *Caravan.* Eskiden, kara nakliyâtını yapan kâfile. Nakliyât at, katır, daha ziyâde develerle yapılırdı. Kervanlarda bulunan develerin taşıdıkları yüklere göre ağır veya hafif kervan adları verilirdi. Ağır kervandaki develer üç yüz-üç yüz elli, hafif kervandakiler ise yüz yetmiş kg yük taşırlardı. Günümüzde birçok motorlu kara, deniz veya hava vâsıtasından meydana gelen nakliyât gruplarına konvoy, filo gibi isimler verilmektedir.

Ağır kervanlardan en büyükleri senede bir defa Şam ve Mısır'dan Hicaz'a giden hac kervanlarıydı. Ayrı ayrı giden bu kervanlardan Şam'dan hareket edenler mal ve eşyâ hâricinde 60-70.000, Mısır'dan gidenler ise 40-50.000 kişiyi bulurdu. Kervanların yürüyüşleri kış ve yaza göre değişik olurdu. Kışın gündüz giderler gece istirahat ederlerdi. Yazın sıcağın tesirinden güneş doğduktan iki saat sonra yürüyüşü keser dinlenmeye çekilirler, gece yürürlerdi. Şam'dan çıkan kervan normal olarak altmış bir günde Mekke'ye varır, hac mevsimi geçince mal alarak yolcularla beraber dönerlerdi. Gidiş ve dönüşlerde kervanlar temiz, düzlük yerlerde, su kenarlarında, kervansarayların bulunduğu mevkilerde konaklarlardı.

Bu büyük kervandan başka yalnız mal taşıyan Hint ve İran kervanları da vardı. Hindistan'dan çıkan kervanlar, Afganistan-İsfehan yolunu tâkib ederek, Bağdâd, oradan Halep'e gelirlerdi. İran kervanları ise İsfehan-Tahran, Tiflis-Erzurum yoluyla Trabzon'a gider, oradan da gemilerle aldıkları mallarla İstanbul'a getirirlerdi. Ayrıca Anadolu'nun büyük vilâyetleri arasında küçük kervanlar çalışır, mal taşıyarak hizmette bulunurlardı. Balkanlarda ise ekseri katırların çektiği kervanlar, sancaklar arasında her mevsimde mal taşırlardı. Küçük kervanlar, temmuz ve ağustos aylarının dışında muayyen vakit ve zamanlarda mal götürüp getirirlerdi. Senede bütün kervanlar için 100-150.000 kadar deve kullanılırdı. Normal olarak, bir kervan günde 50 ilâ 55 kilometre yol alabilirdi. Nakliye ücreti olarak mevsime, eşyânın miktârına göre bir günde sekiz kilo için doksan para ile üç kuruş arasında değişen bir ücret alınırdı.

Bir kervanın birleşerek hareket ettiği zamanlarda içlerinden biri kervancıbaşı seçilirdi. Emniyetsiz bulunan yerler düşünülerek kervanların hareket ve konaklamalarında silâhlı nöbetçiler çıkarılır, bunlar gerekli tedbirleri alırlardı. Kervancıbaşının vereceği karara göre hareket edilir, konaklama ve hareket

bunun emri ile olurdu. Hareket emri verdiği zaman derhal hazırlanılır, yarım saat sonra harekete geçilirdi. Kimse beklenilmez, büyük bir sükûnet ve intizâm içinde zamanı gelince hareket edilirdi.

KERVANSARAY;

kervanların ticâret yolları üzerindeki konak yerleri. Devlet veya hayırsever kişiler tarafından kurulan bu muhkem binâlarda kervan ihtiyaçları ücretsiz karşılanırdı. Bunlar, bir şehir içinde olurlarsa, “han” adını alırdı.

İslâmiyetin yayılış dönemlerinde askerî maksatla ve sınır emniyetini korumak için kurulan ribatlar, sonraki devirlerde ticârî maksatla kullanıldı ve bu binâlara, kervansaray adı verildi. Türklerin Müslüman olmasından sonra, genişleyen İslâm toprakları üzerinde ortaya çıkan kervansaraylar, Selçuklular zamânında en gelişmiş şeklini aldı. Anadolu’da bulunan çeşitli ticâret yolları üzerinde yüze yakın kervansaray yapıldı.

Uzaktan bakılınca bir kale gibi görünen; içlerine girildiği zaman kervan kâfilelerinin her türlü ihtiyâçlarını karşılayacak bir teşkilâta sâhib olan bu binâlar, Selçuklu sultanları ve yüksek devlet görevlileri tarafından büyük ticâret yolları üzerinde her menzil için, yâni 30-40 kilometrelik mesâfede bir yaptırılmışlardı. Müslüman doğu ve Hıristiyan batı ülkeleri arasında bir köprü vazîfesini gören Anadolu toprakları üzerine, İkinci Kılıç Arslan, Birinci Gıyâseddîn Keyhüsrev, Birinci İzzeddîn Keykâvus ve Birinci Alâeddîn Keykubâd gibi iktisâdî ve ticârî hayâtın önemini bilen Selçuklu sultanları; Antalya ve Sinop gibi giriş ve çıkış limanlarıyla önemli ticâret merkezlerini birbirine bağlayan ticâret yolları üzerinde büyük kervansaraylar kurdular. Bu merkezlere yerleştirdikleri tüccârlara her türlü yardımda bulundular. Anadolu’ya gelen yabancı tüccârlara da büyük kolaylıklar gösterdiler. Yollarda herhangi bir şekilde zarar gören, soyguna uğrayan ve malları denizde batan tüccârların zararlarını devlet hazînesinden tazmin ederek, bir nevî devlet sigortası kurduları. Antalya ve Alâiyye (Alanya)den başlayıp Isparta, Konya, Aksaray, Kayseri, Sivas, Erzincan ve Erzurum gibi büyük merkezlerden geçerek İran ve Türkistan’a ulaşan doğu-batı istikâmetindeki yol üzerinde; Konya-Akşehir istikâmetinden İstanbul’a ve Batı Anadolu vâdilerine ulaşan yol üzerinde; Konya, Ankara, Çankırı, Kastamonu, Durağan, Sinop istikâmetindeki ve Sivas, Tokat, Amasya, Merzifon, Samsun hattıyla Sinop’a ulaşan güney-kuzey ve Elbistan, Malatya, Diyarbakır üzerinden Irak’a giden yollar üzerinde pekçok kervansaray yaptırdılar.

Selçuklular zamânında Anadolu’da kurulan yol güzergâhları, Osmanlılar zamânında değişti. Bunun sonucu olarak bâzı yerler ticârî merkez olma durumunu kaybettiler.

Zâten Ümit Burnu yolunun bulunması ile Hindistan’a ulaşan ticâret yolunun ağırlık merkezi de Atlas Okyanusuna kaymıştı. Anadolu’da ticâretin önemini kaybetmesi üzerine, Selçuklular zamânındaki kervan yolları da ıssızlaştı. Meselâ Osmanlı Devletine başşehir olan İstanbul’u, Sûriye ve Irak’a bağlayan yol, Konya-Adana istikâmetini tâkib ettiği için, Antalya’dan Sivas’a veya Elbistan’dan Kayseri ve Sivas’a giden yollar, bu şehirleri birbirine bağlayan tâli yol durumuna düştü. Bu yollar üzerinde bulunan kervansaraylar da ister istemez eski önemini kaybetti. Fakat yeni yol güzergâhlarının ortaya çıkması üzerine Osmanlılar da, kervansaray yapımına devâm ettiler. İstanbul’u, Sûriye üzerinden Mekke ve Medîne’ye bağlayan yol üzerinde hac farîzasını îfâ etmek için giden hacıların her türlü ihtiyâçlarını karşılamak üzere kervansaraylar kurdular.

Zengin ticârî malları taşıyan kervanlar için hudut civârında düşman çapulcularından, içeride göçebe ve eşkıyâ baskınlarından koruyacak emniyetli konak yerleri sağlamak ve yolcuların kondukları ve geceledikleri yerlerde her türlü ihtiyâçlarını temin etmek maksadıyla kurulan kervansaraylarda; yatakhâne ve aşhâneler, erzak ambarları, ticârî eşyâ depoları, yolcuların hayvanları için ahırlar, samanlıklar, yolcuların namaz kılmaları için mescidler, kütüphâneler, misâfirlerin yıkanması için hamamlar, abdest almaları için şadırvanlar, tedâvîleri için hastahâne ve eczâhâneler, ayakkabılarının tâmiri ve fakir yolculara yenisinin yapılması için ayakkabıcılar, hayvanları nallamak için nalbantlar, bu teşkilât ve tesisleri idâre edecek, gelir ve gider hesaplarını yapacak dîvân (büro) ve memurları vardı.

Umûmiyetle Selçuklu sultanları ve devlet adamları tarafından yaptırılan bu muazzam kervansarayların hepsi vakıftı. Maddî büyüklükleri ve teşkilâtları nisbetinde zengin gelir kaynaklarına da sâhiptiler.

Bu sûretle kervansaraylara inen ve konaklayan tüccar ve her türlü yolcu, zengin fakir; Müslüman gayri müslim kim olursa olsun, orada her türlü ihtiyâcını ücretsiz olarak görebilirdi.

Kervansaraylarda hasta yolcular, sıhhat buluncaya kadar tedâvi edilir, hayvanlarının tedâvisi de baytar (veteriner) tarafından yapılır ve tedâvi masrafları vakıf tarafından karşılanırdı. Fakir hastalar, öldüğü takdirde kefen masrafları da vakıf gelirlerinden ödenirdi.

Büyük ve muhkem binâlar olan kervansaraylarda akşam olunca kapılar sıkıca kapatılır, vazifeliler tarafından kandiller yakılırdı. Kapı kapandıktan sonra hiç kimse dışarıya çıkarılmaz, fakat dışarıdan

gelenler içeriye alınırdı. Şafak atınca davullar çalınır, herkes uyandıktan sonra hancılar; “Ey ümmet-i Muhammed! Malınız, canınız, elbiseleriniz ve atınız tamam mı!” diye sorarlar, herkes; “Tamamdır. Allahü teâlâ hayır sâhibine rahmet eylesin.” diyerek kervansarayı vakf edene duâ ederlerdi. Herkes gerekli yol hazırlıklarını yaptıktan sonra kapılar açılır, misâfirlere; “Gâfil gitmeyin, herkesi arkadaş etmeyin, yürüyün, Allah âsân (kolay) getire.” diye duâ ve nasîhatte bulunduktan sonra kervanlar uğurlanırdı.

Sulh zamânında ticârî maksatlar için kullanılan kervansaraylar, harb zamânında o belde ahâlisinin düşman hücûmundan korunmak için sığındığı veya sefer esnâsında ordunun konakladığı müstahkem yer olarak da kullanılırdı. Bilhassa hudut boylarına yakın kervansaraylar, hudut kalesi vazifesini görürdü. Aksaray yakınındaki Sultan Hanı, 20.000 askerle kuşatan bir Moğol komutanına iki ay dayanacak ve alınamayacak ölçüde muhkem idi.

İslâm dîninin misâfirperverliğe ve hayırseverliğe verdiği ehemmiyet sonucu, ortaya çıkan kervansarayların bir benzeri, ortaçağ Avrupasında olmadığı gibi, düşüncesi bile mevcut değildi. İslam tarihinin önceki devirlerinde olduğu gibi, Osmanlılarda da bu güzel ve faydalı eserler uzun bir zaman halkın hizmetinde kullanıldılar.

KESELİ AYI (Bkz. Koala)

KESİR;

Alm. *Bruch, Bruchteil (m),* **Fr.** *Fraction (f),* **İng.** *Fraction.* Matematikte bir birimin bölündüğü eşit parçalardan biri veya bir kaçı. Üçte bir yüzde bir gibi, c ve d herhangi iki tam sayı olmak üzere c/d oranına kesir denir. Bunun mânâsı bir bütünün (d) kadar eşit parçaya bölünüp, (c) kadar parçasının alındığıdır. Bu çeşit kesre **“bayağı kesir”** denir. Kesirdeki d’ye **payda,** c’ye **pay** adı verilir.

Kesir çeşitleri: a) Basit kesir: Payı paydasından küçük kesirdir. Meselâ; 3/5 bir basit kesirdir. b) Bileşik kesir: Kesrin payı, paydasından büyükse böyle kesirlere bileşik kesir denir. Meselâ; 13/7, 9/4 gibi. c) Tamsayılı kesir: Bir bileşik kesrin payı, paydasına bölünerek elde edilen kesre tam sayılı kesir denir. Bileşik kesri tam sayılı kesre çevirmek için pay paydaya bölünür. Bölüm, tam kısmına; kalan, paya; bölen de paydaya yazılır. Meselâ; 13/7= 1 tam 6/7’dir.

Bir kesrin payı ve paydası aynı zamanda bir sayıyla çarpılırsa kesrin değeri değişmez. Meselâ; 2/5, 4/10 ve 12/30 kesirleri aynı değerdedirler. Burada 2/5 kesrinin pay ve paydası 2 ve 6 ile çarpılarak diğer kesirler elde edilmiştir. Bu çeşit işleme kesrin genişletilmesi denir. Bir kesrin pay ve paydası aynı tam sayıya bölünürse kesrin değeri yine değişmez. Bu işleme ise kesrin sâdeleştirilmesi adı verilir. 12/30 kesri 6 ile sâdeleştirilirse 12:6/30:6= 2/5 olur.

İki kesrin toplanması için önce paydaların ortak katlarının en küçüğü (O.K. E.K.) bulunarak paydaları eşitlenir. İşlem yapılırken kesrin genişletilmesi özelliğinden faydalanır. Sonra paylar toplanıp pay olarak yazılır. Ortak payda aynen konur.

Meselâ:

2/5 + 3/4 + 7/10= 8/20 + 15/20 + 14/20= 37/20

İki kesrin farkı da bu yolla yapılır. Meselâ:

8/15 – 2/9= 24/45 – 10/45= 14/45.

İki veya daha çok kesri birbiri ile çarpmak için kesirlerin payları çarpılıp pay, paydaları çarpılıp payda olarak yazılır. Meselâ:

3/8 x 7/2 x 5/4= (3x7x5) / (8x2x4)= 105/64.

İki kesirin bölümü, bölünen kesir aynen alınıp bölen ters çevrilip çarpılmasıyla yapılır. Misâl:

(8/3): (5/7)= 8/3 x 7/5= 56/15.

Bir bayağı kesrin paydası 10’un herhangi bir kuvveti ile ifâde edilebiliyorsa, ondalık kesir olarak da gösterilir. Ondalık kesirler, diğerlerinden farklı şekilde yazılır. Meselâ; 38/100= 0,38, 163/100= 0,163 gibi. Ondalık kesirler devirli ve devirsiz olabilir. Meselâ; 0,333... kesri sonsuza kadar devâm eden devirli ondalık kesirdir.

Bir devirsiz ondalık kesri bayağı kesre çevirmek gerektiğinde paya virgülden sonraki sayı yazılır. Paydaya da 1 yazılıp sağına virgülden sonraki rakam sayısı kadar sıfır yazılır. Misâl; 3,267= 3267/1000 gibi. Devirli ondalık kesiri bayağı kesir şeklinde yazmak için de, devreden sayı paya yazılıp, devreden sayının rakam sayısı kadar dokuz paydaya konur. Misâl; 0,242424...= 24/99 gibi. Daha genel halde aşağıdaki formül kullanılır:

a,bcdedede...= a,bcde= abcde-abc/9900.

Bayağı kesri ondalık kesir biçiminde yazmak gerektiğinde pay, paydaya bölünür. Misâl; 3/8= 0,375 gibi.

KESTÂNE (Castanea sativa);

Alm. *Kastanienbaum (m),* **Fr.** *Chataignier (m),* **İng.** *Chestnutree.* **Familyası:** Kayıngiller (Fagaceae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara, Karadeniz bölgesi.

Daha çok Akdeniz çevresi memleketlerinde yetişen, kupulası dikenli veya çengelli dikenli, küre şeklinde ve nişastaca zengin meyveleri olan ağaçlar.

Kestâne ağacının yaprakları biraz sert, kenarları testere dişli ve dişlerin ucu dikenlidir. Erkek çiçekler dik uzun durumlar hâlinde, dişi çiçekler ise üçlü gruplar şeklindedir. Yeşil ve dikenli olan meyvenin dış kabuğunun içinde kahverengi kabuklu, yenebilen ve aslında birer tohum olan birkaç tane meyve bulunur. Bu meyvelere kestâne denir.

Kestâne ağacı daha çok kayalık yamaçları ve kumlu toprakları sever. Kireçli topraklarda yetişmez. Memleketimizde özel olarak yetiştirilmektedir. Bilhassa Bursa bölgesinde yetiştirilen kestâneler meşhurdur. Yabânî olarak yetişen kestâne ağaçları 20-30 m yükselebilmekte ve yer yer ormanlar meydana getirmektedir. Azamî olarak 700 sene yaşarlar. Yemiş veren kestâneler ise daha alçak boylu olup 5-6 m yükseklikte dir. Kestâne ağaçları ancak 10-12 yaşlarında meyve vermeye başlar. Kestâne, tâzeyken buruk ve acımsı tattadır. Dış kabukları sararıp çatladıktan sonra toplanır. Dikenli olarak dış kabuğu (kupulası) sopalarla dökülerek temizlenir. Kestâne bir süre toprakta veya toprağa gömülü bırakılırsa daha tatlılaşır.

Kullanıldığı yerler: Kestâne; nişasta, sakkaroz, protein ve tanen ihtivâ eder. Daha çok, pişirilerek (haşlanmak veya kebabı yapılmak sûretiyle) yenir. Şekerciler kestânenin şekerlemesini yaparak "kestâne şekeri" adı altında piyasaya sürerler. Bursa'nın kestâne şekeri en meşhur olanıdır.

Kestâne ağacının kerestesi iyi cilâ kabul ettiğinden mobilyacılıkta; odunu sert ve dayanıklı olması sebebiyle de inşâatlarda kullanılır. Memleketimizde yılda 10-12 bin ton civârında kestâne üretilebilmektedir.

KEŞİŞ;

Alm. *Mönch (m),* **Fr.** *Moine (m),* **İng.** *Monk.* Dünyâ ile alâkasını kesip manastırlarda tek başına yaşamayı tercih etmiş Hıristiyan din adamı. Farsça evlenmeyen din adamı anlamına gelir.

Keşişler, evlenmezler, dünyâdan el-etek çekip inzivâ hayâtı sündürdükleri için münzevîdirler. Genellikle bir Hıristiyan tarîkata bağlanmışlardır. İlk keşişler, Mısır'da kendilerine göre yükselmek için çöle çekilirler ve çileli bir hayatı sürerlerdi. Keşişliğin kurucusu keşiş Antonius'tür. Dördüncü yüzyıla kadar doğu çöllerinde bâzı insanların gerçekleştirdikleri bu hayat, aynı yüzyılda batıya da geçti ve çeşitli keşiş manastırları kuruldu. Başlıca keşiş tarîkatları; Benediktin, Fransisken, Dominiken tarîkatlarıdır. Erkek kardeşler "Frerler=Fréres" ve kız kardeşler "Sörler=Sœurs" adı verilen erkek ve kadın keşişlerin manastırları günümüze kadar sürüp gelmiştir. Evlenme yasağı, gerekmedikçe manastırdan dışarı çıkmamak, az yiyip içmek, sürekli duâ vb. gibi gelenekler hâlâ keşişler arasında sürmektedir.

Keşişliğin fikrî temeli, bugün bozulmuş olan **İncîl'**de bildirildiği üzere insanlardan uzak çileli bir hayâtı devâm ettirmektir. Çünkü Hıristiyanlar, insanları doğuştan günahkâr kabul ederler.

KEŞİŞLEME (Bkz. Rüzgârlar)

KEŞKEK;

Alm. *Weizengrütze (f), mit Fleisch,* **Fr.** *Gruau (m) bouilli avec de la viande,* **İng.** *Wheat boiled with eat.* Dibek veya fabrikada dövülmüş buğdayla etten yapılan yağlı yemek. Herîse, herse.

Keşkek pişirmesini Peygamber efendimize, Cebrâil aleyhisselâm öğretti. Keşkek insanı çok kuvvetlendirir. Buğdayla et beraberce pişirilir, büyük kepçelerle karıştırılıp dövülür. Bembeyaz hamur hâline gelinceye kadar bu işleme devam edilir. Etlerin lif lif olup, buğdaylar bembeyaz ezilip yeme kıvamına gelince tabaklara alınır. Üzerlerine kızdırılmış tereyağı ile salça gezdirilir.

Eskiden düğünlerde etli pilav ve zerde ile birlikte keşkek muhakkak yapılır, misafirlere ikrâm edilirdi. Anadolu'nun bâzı yörelerinde bu âdet hâlâ devam etmektedir.

KEŞMİR;

dünyânın en yüksek sıradağları olan Himalayalar üzerinde yer alan bir bölge. Keşmir 10. asra kadar Hindu Racalar tarafından idâre edildi. Bu târihten îtibâren Müslüman Türkler, racaların saraylarına ücretli asker olarak girdiler. Bunlardan biri olan Şah Mirza kısa zamanda nüfûzunu kuvvetlendirerek, Keşmir tahtını ele geçirdi ve 1339'da bölgede bir İslâm devleti kurdu. Keşmir Sultanlığı 1589'a kadar bölgede hüküm sürdü. Daha sonra bölgeye Bâbürlüler hâkim olarak Keşmir Sultanlığına son verdi. On dokuzuncu asra kadar Bâbürlülerin hâkimiyeti altında kalan Keşmir, 19. yüzyılda İngiliz müstemlekesi oldu. İngilizler, Hindistan'ı terk ederken çatışmalar eksik olmasın düşüncesiyle % 99'u Müslüman olan Keşmir'i Hindistan'ın işgalinde bıraktılar (1947). Keşmir yüzünden Hindistan'la Pakistan arasında 1947 yılında çıkan savaş neticesinde konu 1948'de Birleşmiş Milletlere götürüldü ve alınan kararla Keşmir bölündü ve ateşkes hattına Birleşmiş Milletler askerleri yerleştirildi. 1956'da Hindistan Başbakanı Nehru, Cammu-Keşmir bölgesini eyâlet statüsü vererek Hindistan'a bağladı. 1962'de ise Çin Ladakh'ı Tibet'in bir parçası sayarak Keşmir'in doğusunu işgâl etti. Böylece Keşmir üç ateş arasında kaldı. Çin kendi yönetimi altına aldığı topraklarda hâkimiyetini kendi uslûbunce sağladı. Cammu-Keşmir eyâletindeki Müslümanlar 1970'te düzenledikleri bir kongre neticesinde Pakistan'a katılma kararı alması üzerine 1971'de Hindistan ile Pakistan arasında yeni bir savaş çıktı. Fakat bir netice alınamadı. Hindistan Cammu-Keşmir eyâletindeki bağımsızlık hareketlerini zor kullanarak bastırdı. O zamandan beri Keşmir'de kanlı olaylar devam etmektedir.

Himalayaların üzerinde yer alan Keşmir, toprakları tamâmen dağlıktır. Dünyânın ikinci en yüksek noktası olan Godwin Austin Zirvesi (8611 m) bölge toprakları içinde kalır. Bölgede 3000 metrenin üzerindeki dağlar dâima karlarla kaplıdır. Pakistan için çok önemli olan akarsuların bir kısmı Keşmir topraklarından kaynaklanır. Karlarla kaplı dağların ortasında yer alan İndus Vâdisi ve 1500 m yükseklikteki Keşmir Vâdisi bölgenin can damarlarını meydana getirir.

Keşmir'in yazlık başşehri durumunda olan Srinagar, Keşmir Vâdisinde ve denizden 1768 metre yükseklikte kurulmuştur. Srinagar medrese, câmi ve evliyâ türbeleriyle süslü bir İslâm merkezidir. Kışlık merkez Cammu ise daha güneyde yer almaktadır.

Günümüzde Pakistan'ın kontrolü altındaki topraklarda iki milyon, Hindistan'ın kontrolü altındaki topraklarda altı milyon, Çin'in kontrolü altındaki topraklarda bir milyon olmak üzere Keşmir bölgesinde dokuz milyon insan yaşamaktadır. Nüfûsun büyük kısmı Müslümandır. Çok az Hindu bulunmaktadır.

Keşmir Vâdileri tam bir tarım bölgesidir. Başlıca ürünleri pirinç, buğday, mısır, arpa ve tütündür. Meyvecilik ve ipekböcekçiliği ekonomide önemli yer tutar. Hayvancılık gelişmiş olup, yak, koyun, sığır ve keçi beslenir. Keşmir keçisi dünyâca meşhurdur. Bu keçiden elde edilen yünden yapılan dokumalar çok ünlüdür. Keşmir topraklarında bakır, demir, boksit, çinko, mermer ve antrasit yatakları vardır.

KEŞMİR SULTANLIĞI;

Himalayalar üzerinde yer alan Keşmir bölgesinde 1336-1589 seneleri arasında hüküm süren bir sultanlık. Onuncu yüzyıldan îtibâren Müslümanlar Keşmir'i fethe giriştilerse de uzaklığı sebebiyle muvaffak olamadılar. Müslüman Türkler, Keşmir'in Hindû racalarının sarayına ücretli asker olarak girdiler. Güzel ahlâkları ile yerlilerin hürmet ve sevgisini kazandılar ve üst mevkilere kadar yükseldiler.

Bunlardan Şah Mirza Svâti ahlâkı ve bilgisi ile kısa zamanda kendisini kabul ettirerek Hindû raca Sinha Deva'ya vezir oldu. Bu görevine Raca Rincana zamanında da devam etti ve onun Müslüman olmasına vesîle oldu. Raca Adni Deva zamanında nüfûzunu daha da kuvvetlendirdi. Raca'nın ölümünden sonra yerine geçen karısı Kota'yla evlenerek Keşmir tahtını ele geçirdi. Şemseddin lakabını alan Şah Mirza, Keşmir'de bir İslâm devleti kurup kendi adına hutbe okuttu (1339). Keşmir'de binlerce kişinin Müslüman olmasına vesile oldu. 1349'da vefat edince oğlu Cemşid (1349-1350) Keşmir sultanı oldu.

Bu sülâlenin altıncı hükümdârı olan Sultan Sikender (1393-1416), Tîmûr Hanın da bölgeye gelmesini fırsat bilerek Hindûların Müslüman olmalarını teşvik edici tedbirler aldı. Keşmir nüfûsunun çoğunluğu Müslümanlığı kabul etti. Bu yüzden Sikender "büt-şiken/put kıran" ünvanıyla anıldı. Yerine geçen oğlu Zeynelabidîn edebî faaliyetlere girişti. Zamanında Farsça ve Hindçeye tercümeler yapıldı. Zeynelabidîn'den sonra başa güçsüz hükümdârlar geçti. Karışıklıklar arttı. Hânedan mensupları arasındaki mücâdeleler sırasında kabîle reisleri, kendi başlarına hareket etmeye başladılar. Bunlardan Çak boyu reisleri nüfuz kazandılar. Hükümdârları nüfuzları altına aldılar. Babürlü devleti şehzâdelerinden Haydar Mirza, 1540'ta Keşmir'i zaptetti. Bâbürlülere bağlı olarak on sene idâre etti. Onun ölümünden sonra Çak reisleri, tekrar nüfuz kazandılar (1561). Bâbürlüler Ekber Şah zamanında bölgeye hâkim olarak Keşmir Sultanlığına son verdiler (1589).

Keşmir Sultanları

Şemseddin Şah Mirza Svâti 1336-1349
Cemşîd 1349-1350
Alaeddin Ali Şîr 1350-1359
Şihâbeddin Şîrâşâmak 1359-1378
Kutbeddin Hindâl 1378-1394
Sikender Büt-şiken 1394-1416
Emir Han Ali Mirza 1416-1420
Zeynelabidîn 1420-1470
Haydar Şah 1470-1471
Hasan 1471-1489
Muhammed (Birinci saltanatı) 1489-1490
Feth Şâh (Birinci saltanatı) 1490-1498
Muhammed (İkinci saltanatı) 1498-1499
Feth Şah (İkinci saltanatı) 1499-1500
Muhammed (Üçüncü saltanatı) 1500-1526
Birinci İbrâhim 1526-1527
Nazuk (Birinci saltanatı) 1527-1529
Muhammed (Dördüncü saltanatı) .. 1529-1533
Şemseddin 1533-1540
Nazuk (İkinci saltanatı) 1540
Haydar (Babürlü) 1540-1551
Nazuk (Üçüncü saltanatı) 1551-1552
Birinci İbrâhim (İkinci saltanatı) 1552-1555
İsmâil 1555-1557
Habîb 1557-1561
Çak boyu hâkimiyeti 1561-1589
Babürlülere itaat 1589

KETEN (Linum);

Alm. *Lein (m),* **Fr.** *Lin,* **İng.** *Flax.* **Familyası:** Ketengiller (Linocere), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Batı ve İç Anadolu ve Karadeniz'de fazla olmak üzere Anadolu'nun çoğu yerinde.

Haziran-ağustos ayları arasında mavimsi veya sarı renkli çiçekler açan, 15-60 cm boyunda bir yıllık veya çok yıllık otsu veya gövdesi odunlaşmış, kültürü yapılan bir bitki. Yaprakları sapsız, grimsi-yeşil renkli, dik veya yatık gövde üzerinde sıralanmışlardır. Keten en eski bir kültür bitkisidir. Mısır'da M.Ö. 4. yüzyılda keten yetiştirildiği, mabetler ve mezarlar üzerine yapılan resimlerden anlaşılmıştır. Keten, 4000-5000 yıldan beri Ön Asya ve Akdeniz bölgelerinde lifi ve tohumları için yetiştirilmekte; dünyanın çok yerinde üretilmektedir. Memleketimizde bazı keten türleri tabiî olarak yetişir.

Keten her çeşit toprakta yetişebilir. Lif ketenleri nemli havayı, yağ ketenleri ise güneşli havayı sever. Anadolu'da keten yazlık ve güzlük olarak ekilmektedir. Kışlık ketenler ağustos-eylül, yazlık ketenler ise mart ve nisan aylarında ekilir. Lif ketenlerinin uzun boylu olanları makbuldür ve gübreli toprakta yetişir. Yağ ketenleri, iyice olgunlaştıktan sonra toplandığı hâlde, lif ketenleri olgunlaşmadan toplanır. Keten tohumları kapsülden dövülerek çıkarılır ve elenerek temizlenir. Gövdeler iyice ezilerek içinden lifleri çıkarılır. Demet hâline getirilerek havuzlara daldırılır. Bir müddet bekletildikten sonra çıkarılıp kurutulur. Taraklardan geçirilerek düzeltilir ve yumaklar hâlinde hazırlanır.

Kullanıldığı yerler: Keten tohumlarından kavrulduktan sonra, düşük ısıda sıkılmak suretiyle keten yağı elde edilir. Bu sâbit bir yağdır. Keten yağında % 90 doymamış asitler bulunur. Anadolu yağ ketenlerinin tohumlarında, yağ miktârı ortalama % 40,5'tir. Keten yağı, yanıklardan ileri gelen yaralarda

ağrı dindirici olarak kullanılır. Bâzı sabunların bileşimine girer. Boyacılıkta kullanılır. Bezir yağı elde edilir. Keten tohumunun yağı alındıktan sonra geriye küspesi kalır. Keten tohumları su veya süt ile kaynatılarak lapa yapılır ve hâricen ilâç şeklinde kullanılır.

KETENKUŞU (Carduelis linaria);

Alm. *Leinsik (m),* **Fr.** *Linot (m), linotle (f),* **İng.** *Linnet.* **Familyası:** İspinozgiller (Fringillidae). **Yaşadığı yerler:** Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'nın tarla ve çalılıklarında. **Özellikleri:** 13 cm uzunlukta ötücü bir kuş. Yılda iki defâ kuluçkaya yatar. Göçmendir. Keten ve kenevir bitkilerine zarar verir. **Çeşitleri:** Tek türü bilinir.

Ötücü kuşlar (Passeriformes) takımının ispinozgiller familyasından, tüyleri kül rengi ve esmer bir kuş. Akdeniz dolaylarında ve Doğu Türkistan'a kadar Avrupa'nın her yerinde yaygın olarak görülür. Kuzey Amerika'da bulunur. Sürüler hâlinde yaşayıp küçük tânelerle beslenir. Ahenkli bir ötüşü olup, bâzıları göç mevsiminde daha sıcak yerlere giderler.

Çok hareketli bir kuş olan ketenkuşu, kafese çabuk alışır. Kavgacı olmayıp, diğer kuşların arasında rahatça yaşar. Uzunluğu 13 cm kadar olup, alnı ile tepesi koyu kırmızı kahverengi kanatlarının üzerinde iki açık renk bant mevcuttur. Her defâsında beşer yumurta yumurtlar. Yılda iki defâ kuluçkaya yatar. Kuluçka süresi 12-14 gün kadar sürer. Keten ve kenevir bitkilerine zarar verir.

KETONLAR;

Alm. *Ketonen,* **Fr.** *Cétones (f),* **İng.** *Ketones.* Karbonil grubuna iki alkil grubunun bağlı olduğu organik bileşikler sınıfı.

Ketonların en basidi dimetil keton da denilen asetondur. (CH_3–CO-CH_3) Karbonil grubu bulundurması bakımından ketonlar aldehitlere benzerler. Fakat aldehitlerde karbonil grubuna, bir alkil yerine bir hidrojen bağlanmıştır.

Ketonlar genel olarak karbonil grubuna bağlı alkillere bağlı olarak adlandırılır. Bir kısmının da özel isimleri vardır. CH_3-CO-CH_3, dimetil keton şeklinde adlandırıldığı halde özel ismi **aseton'**dur. Cenevre adlandırma sistemine göre, ihtivâ ettiği karbon sayısının Lâtincesinin sonuna "on"eki getirilerek adlandırılır. Ayrıca oksijenin bağlı olduğu karbonun kaçıncı olduğu rakamla gösterilir. Meselâ CH_3-CH_2-CO-CH_2-CH_3 pentanon 3'tür. Aynı zamanda dietil keton olarak da adlandırılır.

Ketonlar, karbon, hidrojen ve oksijen ihtiva ederler. Fakat ketonik karakter gösteren birçok kompleks bileşikler vardır ki, bunların yapısında substitüentler (hidrojenin yerine girmiş grup veya elementler) bulunur. Hidrokarbon radikalı alifatik veya aromatik olabilir. Hattâ karbonil grubunun karbonu bir halkada olan ketonlar da vardır.

Bâzı hallerde karbona bağlı olan hidrojen, karbonil grubunda bulunan oksijenin yanına göç eder ve -CO-CH_2 grubu -C(OH)= CH- şeklini alır.

Ketonlar, sekonder (ikincil) alkollerin oksidasyonundan elde edilir. Bu oksidasyona dehidrogenasyon da denir ve asetik asit içinde kromtrioksid ile yapılır.

Sekonder alkollerin fazla aseton ile birlikte ısıtılmasıyla karboksili asidin kalsiyum tuzunun destilasyonu ile elde edilir. Ayrıca her ketonun kendine has elde edilişi vardır.

Özellikleri: Küçük moleküllü ketonlar çok akışkan sıvıdırlar ve karakteristik kokuya sâhiptirler. Suda çözünürler. Molekül büyüdükçe sudaki çözünürlük giderek azalır. Büyük moleküllü (karbon sayısı çok olan) ketonlar katıdır. Ketonlar indirgen değildir. (Karbonil grubu bulunduran aldehitler indirgendir). Buna göre ketonlar oksitlenemez. Hidrojen ile reaksiyona girerek sekonder alkolleri meydana getirirler. Sodyum hidrojen sülfit ($NaHSO_3$), amonyak, siyanür asidi ve Grignard bileşikleri (R-Mg-X) ketonlarla katılma reaksiyonu verirler. Aromatik ketonların en çok bilinenleri asetofenon

(C_6H_5-C-CH_3) ve benzofenon (C_6H_5-C-C_6H_5)

| ||

O O

dur.

KEYHÜSREV-I (Gıyâseddîn Birinci Keyhüsrev); Türkiye Selçuklularından Sultan İkinci Kılıç Arslan'ın oğullarının en küçüğüdür. Doğum târihi bilinmemektedir. Babası İkinci Kılıç Arslan, yerine en lâyıkını tesbit etmek için ülkesini 11 oğlu arasında taksim edince, Keyhüsrev'e de Uluborlu ve civârını verdi

(1182).

Keyhüsrev, bölgede kendi adına para bastırdı. Hutbeyi babasından sonra Melik ünvânıyla kendi adına okuttu. Haçlılara karşı başarılı savaşlar yaptı (1190). Babası ile ağabeyi Kutbeddîn Melikşah arasındaki anlaşmazlıkta babasını destekledi. Babası tarafından veliahd îlân edildi. Babası ile birlikte hareket edip Konya'yı Kutbeddin Melikşah'tan aldı. Melikşah'ı Aksaray'da kuşattığı sırada babasının ölümü üzerine Türkiye Selçukluları tahtına çıktı(1192). Melikşah'ın da Aksaray'da ânî vefâtı, diğer ağabeyleri Mesut ve Süleymân Şahları birbirine düşürdü.

İçte rahatlayan Keyhüsrev, Bizans üzerine sefer düzenleyerek Menderes Vâdisine kadar bölgeyi ele geçirdi. Fakat bu sırada Rükneddîn Süleymân Şah güçlenerek, Konya üzerine yürüdü. Keyhüsrev, kendisinin ve yanındakilerin canlarına dokunulmaması şartı ile tahtı terk edip Trabzon'dan deniz yoluyla İstanbul'a gitti. Bizans İmparatoru Üçüncü Aleksios Angelos'a misâfir oldu (1196). Lâtinlerin İstanbul'u işgâli üzerine İznik yakınlarında bir kaleye çekildi (1204). Aynı yıl, ağabeyi Rükneddîn Süleymân Şahın ölümü ve küçük yaştaki Üçüncü Kılıç Arslan'ın tahta geçirilmesi üzerine Konya tahtına dâvet edildi. Ordusuyla yaptığı Konya kuşatmasında başarısız olup Ilgın'a çekildi ise de, Konya ve Aksaray halkının dâvetiyle tahta çıktı(1205). Yeğeni Üçüncü Kılıçarslan ve yakınlarını Gavele Kalesinde muhâfaza altına aldı. Devlet işlerini düzene koyup birliği sağladı. Eyyûbî melikleri, Artuklular, Mengücükler gibi bağlı beylikler, itâatlerini bildirdiler. Büyük oğlu Keykavus'u Malatya'ya, diğer oğlu Keykubad'ı da Tokat'a melik yaptı. Trabzon Rum İmparatoru Aleksios Komnenos'u yenerek kuzey ve doğu ticâretini emniyete aldı. Antalya'yı ele geçirdi (1207). Kilikya üzerine bir sefer yapıp Pertus Kalesini aldı (1209). İznik İmparatorluğunu ele geçiren Theodoros Leskaris'ten tahtı gerçek sâhibi Aleksios'a geri vermesini istedi. Olumsuz cevap alınca Alaşehir üzerine yürüdü. Burada yapılan savaşı Selçuklu ordusu kazandı ise de çıkan kargaşada Sultan bir Bizanslı tarafından öldürüldü (1211). Bu haber yayılınca ordu dağıldı. Yerine oğlu Birinci İzzeddîn Keykavus sultan oldu. Bizanslılarla sulh yaptı.

Sultan Birinci Gıyâseddîn Keyhüsrev, âdil, âlim bir sultandı. Zamânında Selçuklu devletinin birliğini sağladı. Memleket huzur ve sükûna kavuştu.

KEYNES, John Maynard;

İngiliz iktisatçı. 1883'te Cambridge'te doğdu. Babası John Neville Keynes de bir iktisatçıydı. Eton Kolejinde ve King's College Cambridge'te okudu. Matematikte okulun başarılı öğrencilerindendi. Üniversiteyi bitirdikten sonra bir yıl Alfred Marshall ve A.C. Pigou'nun yanında çalıştı. Sonra ihtimaller teorisine yöneldi. Bu konuda bir tez yazdı ve bunun sonucu burs kazandı. Birinci Dünyâ Savaşından sonra Maliye Bakanlığında çalıştı.

Keynes, 1936'da **Para, Fâiz ve İstihdâmın Genel Teorisi** adlı kitabıyla iktisat ilminde, klâsik düşünce sisteminin eksikliklerini giderecek politikalar teklif etti. Batılı sanâyileşmiş ülkelerin iktisadî krizden ancak devletin mâlî müdâhalesi ile kurtulabileceğini açıkladı ve bunun vâsıtalarını ortaya koydu. Bu fikirleri uzun yıllar iktisat politikalarına yön verdi. Keynes, 1946'da Sussex'te öldü.

KGB;

eski Sovyetler Birliği ve bugünkü Rusya Fedarasyonunun câsusluk teşkilâtı. İsmi Rusça "Devlet Güvenlik Komitesi" anlamına gelen "Komitet Gosudarstvennoi Bezopasnosti"nin baş harfleridir. Asıl görevi câsusluk ve bilgi toplamaktır. Hem yurt içinde hem de yurt dışında çalışır. 1984 yılında KGB-700.000 kişilik bir insan gücüne sâhipti. Yurt içinde yalnız Sovyetler Birliğindeki yabancıları gözetlemekle kalmayıp, kendi vatandaşlarının da korkulu rüyâsını teşkil etti. Stalin zamânında en kuvvetli devrini yaşamıştır.

Komünist ihtilâlinden bu yana "Cheka" GPU, OGPU, NKVD, NKGB ve MGB gibi isimler almış olup, 1954'ten beri KGB olarak isimlendirilir. Stalin zamânında yapılan açık mahkemeler, işkencelerle alınan ifâdeler ve ikrârlar, keyfî tevkifler ve gece yarısı ev basmalar, KGB'nin Sovyet vatandaşı üzerindeki korkunç etkisini yıllarca sürdürmesini sağlamıştır. Vaktiyle kendisini yöneten Yuri Vladimirovich Andropov'un Sovyetler Birliğinin başına geçmesi, bu teşkilâtın gücünün ne denli fazla olduğunu göstermiştir.

Vaktiyle Sovyetler Birliğinin içerde bir polis devleti olmasını KGB sağlamıştır. KGB günümüzde, Rusya içinde ve Türkî cumhûriyetlerde ileri teknik ve usûller kullanarak câsusluk ve haber toplama işlerini yürütmektedir. Sovyetler Birliği döneminde KGB'ye tesir eden tek merci partinin merkez komitesiydi. Askerî teşkilât ile KGB arasında dâimâ kimin kime karşı sorumlu olduğu konusunda bir çekişme mevcuttu. Sovyetlerin son yıllarında yapılan propaganda çalışmalarıyla KGB sâdece vatandaşa emniyet veren bir kuruluş olarak tanıtılmak istenmiş, bunun için devlet eliyle romanlar yazdırılıp, TV yayınları ve dizileri hazırlanmıştır. Günümüzde KGB, üniversitelerin en zekî talebelerini seçerek,

bunları ajan yapmakta ve ortalamanın üstünde bir ücret ödemektedir. Eskiden Sovyet vatandaşı günümüzde Rus vatandaşı KGB'nin varlığını bütün çalışma yerlerinde hisseder. Bu kuruluşun işçi olan görevlileri, çalışma yerlerinde Sovyet sisteminin tenkid edilmesi veya böyle bir eğilime girilmesini önlerler ve rapor ederlerdi. Ayrıca bu görevlerini tertiplenen sosyal toplantılarda da sürdürürler, küçük bir takım hâdiselerle şahısların meslekî ilerlemelerine tesirli olurlar, zamansız ve yabancı görünüşlü kimseleri ziyâretçi kabul edenler hakkında hemen araştırma yapılırdı.

KGB'nin diğer bir görevi de dindâr ve milliyetçi kimselere yaptığı baskıdır. Sovyetlerde pekçok millet bulunduğu için milliyetçilik arzu edilmeyen bir vasıftı. Bu tür kimseler KGB tarafından sudan sebeplerle tevkif edilir ve çalışma kamplarına gönderilirdi.

Sovyetlerin elçiliklerindeki diplomatik personelin yaklaşık üçte biri KGB için çalışırdı. Diplomatik câsusların dışında ayrıca yurt dışı Sovyet Hava Yollarında, turizm teşkilâtı ve basın mensupları arasında da KGB ajanları mevcuttur. KGB'nin batı ülkelerinin gizli teşkilâtlarına göre avantajı, bu ülkelerde basın ve şahıs hürriyetinin bulunmasıdır. KGB, geçmişte diğer doğu bloku ülkelerinin benzer teşkilâtlarıyla ortak da çalışmıştır. Bunlar içinde en yakın bağı Bulgaristan'ın ilgili teşkilâtı ile kurmuş, bâzı işlerini onlara gördürmüştür.

KGB'nin geçmişte önemle üzerinde durduğu konu, teknoloji câsusluğudur. Sovyetler ve komünist blokunun teknoloji bakımından batıdan geri olması, bunun en önemli sebebidir. İleri teknik cihazları direkt veya çeşitli firmalar kurarak bunlar yoluyla elde etmeye çalışmıştır. Meselâ; ileri bir Amerikan bilgisayarı, önce İsviçre'ye sonra Avusturya'ya daha sonra doğuAvrupa devletleri yoluyla Sovyetlere iletilebilmekteydi.

KGB, Rusya dışındaki ülkelerde de çeşitli vazîfeler görmüştür. Komünizm propagandası yapmak, komünist legal ve illegal teşkilâtlar kurmak, bunların üyelerini ve faaliyetlerini arttırmak ve önceden belirlenmiş hedefleri organize etmek; din, milliyet, ahlâk düşmanlığını yaygınlaştırmak ve bunları yıkmak, gördüğü vazîfelerin başlıcalarıdır. Dünyâda çeşitli sosyal hâdiselerin, karışıklıkların, rejim mücâdelelerinin ortaya çıkmasında KGB'nin müessir rolü olduğu bilinmektedir.

KGB'nin son zamanlarda görevlerinden biri de Baltık ülkeleri ve Âzerbaycan'da olduğu gibi kızıl ordu ve yandaşlarıyla birlikte bağımsızlık hareketlerini ve hükûmetlerini imhâdır. Bunun son örneği Haziran 1993'te Âzerbaycan'da Elçibey'e karşı yapılan darbedir.

KIBLE;

Mekke'de Kâbe'nin bulunduğu taraf. Müslümanlar namaz kılarken buraya yönelirler. Namazda kıbleye dönmek farz olup, Allahü teâlânın kesin emridir. Namazı kıbleye karşı kılmak, kıble için kılmak değildir. Allahü teâlânın emrine uymaktır. Müslümanların kıblesi önce Kudüs'tü. Hicretten on yedi ay sonra Şâbân ayının ortasında Salı günü öğle veya ikindi namazının üçüncü rekatindeyken Kâbe'ye dönülmesi emrolundu. Böylece Beytül-Makdis (Mescid-i Aksâ) e karşı kılma bırakılıp İbrâhim aleyhisselâmın kıblesi olan Kâbe'ye dönüldü.

Herhangi bir yerde kıble ciheti, hesapla bulunabilir. Bu hesapların formülleri İhlâs A.Ş. yayınlarından **Tam İlmihâl Seâdet-i Ebediyye** kitabında geniş olarak bildirilmiştir. Türkiye'de bütün şehirlerin kıblesi, güney tarafında bulunmakta ve güney yönünden yaklaşık olarak en fazla 30° kadar doğuya doğru farklı olabilmektedir. Bir şehrin kıblesi enlem ve boylam (arz ve tûl) derecelerine tâbidir. Güneyi bulmak için, zevâlî saat, yüzü semâya (göğe) doğru ve akrebi güneşe doğru tutulunca, akrep ile on iki rakamı arasındaki açının orta hattı (açı ortayı) yaklaşık olarak güneyi gösterir. Kıble; pusulaya, yıldıza bakarak da bulunabilir. Kıble ve namaz vakitleri, fazla zan hâsıl olunca doğru kabûl edilir.

Kıble tâyininde yapılan hatâları gidermek için, 28 Mayıs ve 16 Temmuz târihleri, **Dünyâ Kıble Günü** olarak kullanılmaktadır.

Yılda iki defâ: **28 Mayıs** Türkiye saati ile 11.18 (ileri saatle 12.18) de ve 16 Temmuz saat 11.27 (ileri saatle 12.27) de güneş, tam **Kâbe** üzerinde bulunur. Bu iki vakitte dünyânın herhangi bir yerinden, güneşe doğru yönelen kimse, aynı zamanda **Kâ'be-i Şerif'e (kıbleye)** dönmüş olur. Böylece bir yerin kıble yönü kolayca tâyin edilebilir.

Mihrabı bulunmayan, hesap, yıldız gibi şeylerle de anlaşılmayan yerlerde, kıbleyi bilen, sâlih Müslümanlara sormak sûretiyle bulmak mümkündür. Dîne inanmayanlara, fâsıka (açıkça günah işlemekten sakınmayana) ve çocuklara sorularak bulunan kıble namaz kılmak için mûteber değildir. Yanında kıbleyi bilen kimse yoksa, bileni aramaya lüzum yoktur. Kendisi kıbleyi araştırır. Karar verdiği cihete (yöne) doğru kılar. Sonradan yanlış olduğunu anlarsa, araştırdığı için namazı iâde etmez.

Kıble, Kâbenin binâsı değildir, arsasıdır. Yâni yerden Arş'a kadar, o boşluk kıbledir. Bunun için kıyı deniz dibinde, yüksek dağların tepesinde, tayyârede (uçakta) bu cihete doğru kılınabilir.

Namazın kıbleye dönerek kılınması hakkında fıkıh (veya ilmihâl) kitaplarında şu bilgiler vardır.

Göz sinirlerinin çapraz istikâmeti arasındaki açıklık, Kâbeye rastlarsa, namaz kabul olur. Hastalık ve düşman, hırsız korkusu veya yanlış bulmak ile kıbleden ayrılarak namaz kılınabilir. At, merkeb, deve gibi hayvan üzerinde yolculuk yapan da hayvandan inip kılmak imkânı olmadığı zamanlarda bineğinin gittiği tarafa dönerek, kıbleden başka tarafa doğru namaz kılabilir. Fakat vapurda, trende, otobüste kıbleye dönmek şarttır. Misâfir (yolcu) vapurda ve trende farz namaza, kıbleye karşı durup, secde yeri yanına pusula koyarak vapur ve tren döndükçe, kendisi de kıbleye karşı döner. Yâhut başka birisi, sağa sola çevirerek onu kıbleye döndürür. Namazda göğsü kıbleden ayrılırsa, namazı bozulur. Çünkü vapur, tren, otobüs ev gibidir. Hayvan gibi değildir. Otobüste, trende ve dalgalı denizde kıbleye dönemeyenlerin, namazlarını Şâfiî mezhebini taklid ederek kılabileceklerini İslâm âlimleri bildirmektedirler. Öğle ile ikindiyi, akşam ile yatsıyı biraraya getirerek (takdim ve tehir ederek) kılabilirler.

Kıbleye dönmek hakkında Kur'ân-ı kerîmde meâlen buyruluyor ki:

Doğu ve batı, her yer Allahü teâlâya âittir. (Namaz kılmak için kıbleyi araştırdıktan sonra) **hangi tarafa yönelirseniz, orası Allah'a ibâdet yönüdür. Şüphesiz ki Allah'ın mağfireti geniştir. O, her şeyi bilicidir."** (Bakara sûresi: 115)

(Medine'deki Yahûdî ve münâfık) **insanlar akılsızlar, yakında şöyle diyecekler: Müslümanları** (eskiden beri Kudüs'e doğru namaz kıldıkları) **kıbleden** (Kâbe'ye) **çeviren nedir? Onlara de ki: Doğu da batı da Allah'ındır. Dilediğini doğru yola iletir.** (Bakara sûresi: 142)

(Ey Resûlüm! Vahyin gelmesi için) **yüzünün semâya** (göğe doğru) **çevrilip durduğunu görüyoruz. Bunun için, seni râzı olacağın bir kıbleye çevireceğiz. Şimdi yüzünü Mescid-i Haram** (Kâ'be) **tarafına çevir. Ey mü'minler, siz de, her nerede olursanız, yüzünüzü namazlarda o mescid tarafına çevirin! Şüphe yok ki, kendilerine kitap verilenler, bu kıble çevrilişinin Rableri tarafından hak olduğunu bilirler. Allah ise onların inkârlarından ve yaptıklarından gâfil değildir.** (Bakara sûresi: 144)

Celâlim hakkı için, eğer sen o Yahûdî ve Hıristiyanlara her türlü mûcize ve hüceti getirsen, yine kıblene tâbi olmazlar ve sen de onların kıblesine tâbi olmazsın. Onların bâzısı, diğer bâzısının kıblesine tâbi olmaz. Celâlim hakkı için, sana gelen bunca ilimden sonra, (bil-farz) **onların arzularına uyarsan, bu takdirde muhakkak zâlimlerden olursun.** (Bakara sûresi: 145)

Her ümmetin yöneldiği (namazda döndüğü) **bir kıblesi vardır. Öyle ise, ey mü'minler, hayırlı işlerde diğer** (ümmetleri) **geçin! Her nerede olursanız kıyâmet gününde, Allah sizi hesap için bir araya toplar. Şüphesiz Allah, her şeye kâdirdir.** (Bakara sûresi: 148)

Nereden yola çıkarsan, namazda yüzünü Mescid-i Harâma doğru çevir! Bu yöneliş emri, Rabbinden gelen bir gerçektir, haktır. Allah yaptıklarınızdan gâfil değildir. (Bakara sûresi: 149)

"Hadîs-i şerîfte buyruldu ki:

Namazda, her uzvunu gücün yettiği kadar kıbleye karşı bulundur."

Kıbleaçısı (K) Kâbe'yi bulmaya yarayan açıdır. K, aşağıdaki formülle hesaplanır:

Şehir Kuzey yarım kürede ise

$$\tan K = \frac{\sin(39{,}83° - t)}{\cos(39{,}83° - t).\sin a - 0{,}3925.\cos a}$$

Burada:

K= coğrafi güney yönü ile Kâbe (kıble) yönü arasındaki açı. (Pusulanın gösterdiği manyetik güney ile coğrafi güney birbirinden farklıdır.)

Kuzeydeki sapma açısı: Sapma açısı coğrafî (hakîkî) kuzey ile manyetik (pusulanın gösterdiği) kuzey arasındaki açıdır. Sapma açısı:

1596 yılında 11° kuzey-doğu

1652 yılında 0°

1815 yılında 24,5° kuzey-batı

1891 yılında 18° kuzey-batı

1932 yılında 12°3’ kuzey-batı

1956 yılında 8°37’ kuzey-batı

1963 yılında İstanbul’da 3° kuzey-doğu olmuştur ve değişmektedir.

KIBLENÜMÂ (Bkz. Pusula)

KIBRIS;

Alm. *Zypern (n),* **Fr.** *Chypre (m),* **İng.** *Cyprus.* Türkiye’nin güneyinde bulunan, Akdeniz’in üçüncü büyük adası. Türkiye’ye olan uzaklığıAnamur Burnundan 65 km’dir. Adanın yüzölçümü 9.251 km2dir.

Târihi

Eski devirlerde Anadolu’nun bir parçası olan Kıbrıs, suların yeryüzünde bâzı karaları basması sonucu meydana gelen adalardandır. Yapılan kazılarda adada Ortadoğu kültürüyle alâkalı eserler bulunmuştur.

Adanın bilinen ilk sâhibi Mısırlılar olup, bunlardan Hititlere geçmiştir. Hitit çivi yazılarında “Alasya” denilen ada, deniz kavimlerin istilâsına uğrayarak, Asurlular, Fenikeliler, Medler, Roma ve Bizans İmparatorluklarından sonra, Dört Halife (632-661) devrinde Müslümanların hâkimiyetine geçerek, 648 târihinde vergiye bağlandı. Hazret-i Ebû Bekr (632-634) devrinde Müslümanlar Kıbrıs’ta Kitiyon’u fethetti. Hazret-i Osman (644-656) devrinde Şam vâlisi bulunan hazret-i Mu’âviye 647’de Kıbrıs’a tekrar sefer tertib etti. Sefere Eshâb-ı kirâm ve Tâbiin-i izâmdan çok kimse katıldı. Bunlardan biri hazret-i Enes bin Malik’in teyzesi Hazret-i Ümm-i Hırâm’dır.

Peygamber efendimiz, Ümm-i Hirâm’ın evinde uyurken, gülerek uyandı. Ümm-i Hirâm; “Yâ Resûlallah! Niçin güldünüz? diye sordu. Peygamberimiz; **“Yâ Ümm-i Hirâm! Ümmetimden bir kısmını, gemilere binip, kâfirlerle gazâye giderler gördüm.”** buyurunca; “Yâ Resûlallah! Duâ et, ben de onlardan olayım!” dedi. Bunun üzerine sevgili Peygamberimiz; **“Yâ Rabbi! Bunu da onlardan eyle!”** diye duâ buyurdu.

Aradan seneler geçti. Ümm-i Hirâm zevci ile gemilere binip, Kıbrıs’a gitti. Kıbrıs’ta attan düşüp şehid oldu. Hazret-i Ümm-i Hirâm’a Türkler “Hala Sultan” deyip, şehid olduğu yere bir câmi, türbe ve tekke yaptırmışlardır. Emevîlerin hâkimiyetine geçen Kıbrıs Adası vergiye bağlandı. Adaya Müslümanlar yirmi dört sefer tertib etmiştir. Emevîlerden sonra vergilerini vermemesinden dolayı da, Abbasî halifesi Hârun Reşid (796-809) devrinde tekrar hâkimiyet altına alındı.

Haçlı seferlerinin üçüncüsünde İngiliz KralıArslan Yürekli Rişar’ın gemileri fırtınaya tutulunca 1191’de İngilizler, adanın kıyılarına sürüklenip karaya çıkarak, Limasol’u zaptettiler. Fakat Rişar’ın paraya ihtiyacı olduğundan adayı eski Kudüs Kralı Lusignan’a sattı. Bundan sonra ada, Suriye ve Filistin kıyılarından kaçan Doğu Lâtinlerinin merkezi hâline getirildi. Selâhaddin Eyyubî’nin kudüs’ten çıkardığı Lâtinler adaya yerleştirildi. Ceneviz, Fransız, Venedik korsanlarının yaşadığı adadan, Anadolu sâhillerine saldırılar tertiplendi. Kıbrıslıların saldırıları, Anadolu Selçukluları ve beylikleri tarafından savuşturuldu. Haçlı ittifakınca Kıbrıs sularında bulunan Haçlı donanması, Mısır ve Suriye sâhillerine ve Müslüman gemicilere zarar vermeye başlayınca; Memlûk Sultanı Melik-i Eşref Baybars 1425’te adaya asker çıkardı. Devrin Kıbrıs kralı Janus’un ordusu imha edilip, kendisi esir alındı. Kral Janus, yıllık beş bin düka altın ödemek şartıyla azad edilip, vergiye bağlandı. Kıbrıs Lâtinleri, Osmanlılar ile hâkimiyet meselesinde mücâdele eden Akkoyunlular ve Safevî devletleri ile ittifak içine girdiler. Yavuz Sultan Selim Hanın Suriye ve Mısır’ı fethi ve İslâmiyetin mukaddes topraklarını Osmanlı Devletine kazandırmasıyla Doğu Akdeniz’de hâkimiyet kurmanın lüzumu ortaya çıktı. Bunun için de Kıbrıs’ın fethi gerekiyordu.

Kıbrıs sâhillerine yerleşmiş bulunan Venedikliler ise gelip geçen ticâret gemilerine tecâvüzden geri durmuyordu. Diğer taraftan Hint Okyanusunda beliren Portekiz tehlikesi de Akdeniz’de bir an evvel sükunetin sağlanmasını zarurî kılmaktaydı. Bundan başka Kıbrıs halkından pek çoğu da Osmanlının âdil idaresini istemekteydi. Bu sebeplerle İkinci Sultan Selim Han (1566-1574) devrinde Şeyhulislâm Ebüssü’ûd Efendinin fetvâsıyla Kıbrıs’ın fethine karar verildi. 1570’te Vezir Lala Mustafa Paşa, Kıbrıs Serdarı tâyin edilerek, Piyâle Paşa kumandasındaki Osmanlı donanması adaya çıkartma yaptı. Lefkoşe ve Magosa fethedildi. Papalığın teşvikiyle Haçlı donanması Kıbrıs’a gönderilip, 1571 İnebahtı Muhârebesinde Osmanlı donanması yakılmışsa da, 1572’de iki yüz elli parça gemiyle Akdeniz’e açılan Kılıç Ali Paşa karşısında dayanamayacaklarını anlayan Haçlılar, 1573’te anlaşmak zorunda kaldılar. Adanın hâkimi Venedik Cumhûriyeti, Kıbrıs’ın Osmanlı Devletine terkini ve yıllık üç yüz bin filorin vergi vermeyi kabul etti. Kıbrıs’ta Osmanlı devlet teşkilâtı kurulup, eyâlet hâline getirilerek, beylerbeyi tâyin edildi. İslâmî eserler, tâmir edilip, yenileri kuruldu. Türk-İslâm nüfûsunun adada fazlalaşması için Osmanlı iskân siyâseti tatbik edildi. 1577 târihinde adanın nüfûsu 84.000 olup, bunun 47.000’i Türktü.

On dokuzuncu yüzyıla kadar bütünüyleOsmanlı Devletinin hâkimiyetinde kalan Kıbrıs, Papalığın organize ettiği oyunlar neticesiyle çok tehlikeli meselelerin içine itildi. 1876'da Birinci Meşrutiyetin îlânıyla Osmanlı Devleti Rusya ile harp içine sokuldu. Ancak harbin mağlubiyetle bitmesi üzerine 3 Mart 1878'de çok ağır şartlarla Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması imzalandı. Saltanatının ilk yıllarında olan İkinci Abdülhamîd Han devleti daha o târihte yıkıma götürebilecek olan bu antlaşmayı bir türlü hazmedemedi. Dâhiyâne bir kurnazlıkla, 4 Haziran 1878'de İngiltere ile gizlice anlaştı. Ayastefanos Antlaşmasını tatbik ettirmeme karşılığı, Kıbrıs Adasının idâresini İngiltere'ye bıraktı. Adanın gelirleri her yıl İstanbul'a yollanacak ve Osmanlı Devletinin bir parçası kalacaktı. Bu durum Birinci Dünyâ Harbine kadar muhâfaza edildi.

Üç yüz yıldan fazla Osmanlı Devletinin hâkimiyetinde bulunan Kıbrıs Adasına bu devirde birçok kültür, sanat eserleri ve iktisâdî müesseseler kurulmuştur. Her kasabada medrese ve Lefkoşe'de Sultan Mahmud Kütüphanesi yapılarak, ilmin yayılmasına ve kültür seviyesinin yükseltilmesine çalışıldı. Adanın bütün kalelerinin tâmiri, liman inşaası, câmi, mescid, tekke, imâret, hastahâne, han, kervansaray, sebil, çeşme gibi sosyal tesisler yapıldı.

1923 Lozan Antlaşmasıyla İngiltere'nin ilhâkına bırakılan Kıbrıs, 1925'te Büyük Britanyaİmparatorluğuna bağlanarak, sömürge statüsüne girdi. Adanın İngiltere'nin ilhâkına geçmesiyle, günümüzde de devam eden Kıbrıs Meselesi ortaya çıktı. İngiliz idâresini önce hoşgörü ile karşılayan Rumlar, Kıbrıs Rum Kilisesinin telkinleriyle adayı Yunanistan'a katmak arzusu içine girince, hâdiseler başladı. Adadaki Rumlar'ın Yunanistan'a katılma faaliyetlerinin, İngiliz siyâsetince de dolaylı olarak destek görüp, idârî, iktisâdî ve siyâsî kolaylık gösterilmesi hadiselerin büyümesine sebeb oldu. Türkler dış bir destek bulamayınca vakıfları korumak, millî kültürü muhafaza etmek için, İngiliz sömürge sisteminin tanıdığı hakları kullanmak sûretiyle hâdiselere, mukâvemet etme teşebbüslerinde bulundular. Adadan Türkiye, İngiltere, Avusturalya ve diğer ülkelere Türk göçü de oldu. İngilizlerin Rumlara idârî, siyâsî ve iktisâdî kolaylık göstermesine rağmen, asıl gâyeleri, Yunanistan'a ilhâkı olan Kıbrıs Rum Cemâati, 1931'de isyan ettilerse de bastırıldı. Rumlar arasında Yunanistan'a katılma fikri devamlı empoze edilerek, Kıbrıs'ta nüfuslarını arttırmak için adaya göçmen getirme ve Türkleri tâciz etme siyâseti içine girdiler.

İngiltere, Kıbrıs'ın sömürge statüsünü değiştirme taraftarı olduğundan, 1950 yılında İngiltire-Türkiye-Yunanistan ve Türk-Rum cemâatleri arasındaki meseleler arttı. Türkleri tâciz edip, göçe zorlama ve katliamlarla nüfuslarını azaltan Kıbrıs Rum Kilisesi, adaya getirttiği göçmenlere güvenerek, halk oylamasıyla idârecilerini seçme hakkı istemeye başladı. Hâdiseler üzerine Kıbrıs Türk Cemâati tepki gösterince, Türkiye meseleyi dikkate aldı. Adadaki Türkler Türkiye tarafından desteklenerek, mesele yalnız İngiltere ve Yunanistan'ın olmaktan çıktı. 1954 hâdiseleri Yunanistan tarafından Birleşmiş Milletler teşkilatına götürüldüyse de, siyâsî komisyon görüşülmemesi kararını aldı. 1955 Rum-Yunan tedhiş hâdiseleri üzerine, İngiltere Türkiye'yi meseleyi halletmek üzere toplantıya çağırdı. İngiltere'nin Türkiye'ye toplantı çağrısı, Yunanistan tarafından, Türklerin hakkının resmen tanınıp, meşrulaşması demek olarak kabul edildi. Yunanistan ikinci defa Birleşmiş Milletler Teşkilâtına müracaat etti. Kıbrıs meselesinin sulh yoluyla halledilmesi kararlaştırılınca, 1959 yılında imzâlanan Zürih ve Londra antlaşmaları ile buhran geçici olarak sona erdi ve 16 Ağustos 1960'ta "ortaklık" temeli üzerine kurulan bağımsız ve "iki toplumlu" Kıbrıs Cumhûriyeti ilân edildi. Ada'ya altı yüz elli kişilik bir Türk alayı yerleştirildi. Kıbrıs'ın güvenliği için İngiltere-Türkiye-Yunanistan "Garanti Antlaşması" imzaladılar. Kıbrıs Cumhûriyetinde Türklere eşit haklar tanınıp, Cumhurbaşkanı Rumlardan, yardımcısı da Türklerden seçilecekti.

Türkiye'nin garantör devlet olarak Türklerin haklarını müdâfaa etmek ve hâdiselere müdâhale hakkı verilen Garanti Antlaşmasını Rumlar bir türlü kabul edemediğinden, hâdiselerin önüne geçilemedi. Rumlar, Enosis gâyesini gerçekleştirmek, Türkleri yıldırmak, Türkiye'yi zor duruma düşürmek için, 21 Aralık 1963'te Kıbrıs Cumhûriyeti Anayasasını tanımayarak, 22 Aralıkta Kıbrıs'taki Türklere karşı tedhiş ve katliamlara başladılar. Garantör devlet olarak Türkiye hâdiselere müdahâle etti. Türkiye'nin kararlı tutumu Rumlar'ın hâdiseleri durdurmasına, Birleşmiş Milletler de meselenin sulh yoluyla halledilmesi için garantör devletler arasında görüşmelerin başlamasına ve adada Barış Gücünün bulundurulmasına karar verdi. Yunanistan'daki 1967 askerî darbesi sonunda Enosisci iktidar, tedhişçi Grivas'ın teşkilâtlandırdığı Rum Millî Muhafız Kuvvetlerini destekleyerek, Türklerin toplu bulunduğu Boğaziçi ve Geçitkale köylerine karşı harekete geçince, TBMM 16 Kasım 1967 târihli toplantısında üyelerinin tamâmına yakını Kıbrıs'a asker çıkarma kararı aldı. Türk çıkarma birliklerinin ve donanmasının İskenderun'da toplanması, jetlerinin de Kıbrıs semâlarında görünüp, alçak uçuşlar yapması, Grivas'ın ve 12.000 kişilik Yunan ordusunun adadan çekilmesine sebeb olup, ABD'nin araya girmesiyle Türkiye çıkarma yapmaktan vaz geçirildi. Kıbrıslı Türkler, Türkiye'nin anavatan olarak haklı tepkisine şâhit olunca, kendi işlerini kendileri görmek üzere 29 Aralık 1967'de Kıbrıs Geçici Türk İdâresini kurarak, 19 maddelik de esas tespit etmişlerdir. Kıbrıs meselesinin halledilmesi için toplumlararası görüşmeler 1968'de başlamasına rağmen 1974 yılına kadar bir netice alınamamıştır.

Yunanistan ve Kıbrıs Rumları, Enosis gâyesinin gereği doğrultusunda hareket edip, Türkiye ve Türklere düşmanca hareket içine girdiler. Atina'daki Askerî Cunta, adanın Kıbrıs'ta bulunan Yunan Kuvvetleri ve EOKA-B aracılığı ile 15 Temmuzda darbeye teşebbüs ettirip, Türklere hayat hakkı tanımayan katliamlara girişince; Türkiye, garantör devlet olarak 20 temmuz 1974'te birinci, 14-16 Ağustos 1974'te de ikinci barış harekâtını gerçekleştirmek mecburiyetinde kaldı. Türk Ordusunun muvaffakiyetle gerçekleştirdiği askerî harekâtlar neticesinde Kıbrıs'ın istiklâli muhâfaza edilip, adadaki Türkler imhâ edilmekten kurtarılarak, Kıbrıs Türk Devleti için zemin hazırlanmıştı. Yıllardan beri devam eden görüşmelerde kesin bir neticeye gidilemeyince, Kıbrıs Türk toplumu 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devletini, 15 Kasım 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhûriyetini kurarak, istiklâlini îlân etti. Kıbrıs meselesinin halli için, Kuzey Kıbrıs Türk Devleti ve Kıbrıs Rum Toplumu ile ikili ve milletlerararası görüşmeler hâlâ devam etmektedir. (Bkz. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhûriyeti)

KIKIRDAK;

Alm. *Knorpel (m),* **Fr.** *Cartilage (m),* **İng.** *Cartillage.* Esnekliği ve sertliği ile bilinen bir çeşit bağ dokusu. Kemik kadar sert olmayan kıkırdak, dayanıklı, esnek ve damarsız bir dokudur.

Kireçlenme ve kemikleşmeye yönelik büyük bir eğilim gösterir. İlkel yapılı omurgalıların ve üstün yapılı omurgalılarda embriyoların (ceninlerin) bütün iskeleti, erişkinlerde ise iskeletin bâzı kısımları kıkırdaktandır. Köpek balıkları ve bâzı yassı balıklarda iskelet ömür boyu kıkırdak olarak kalır. Kıkırdak hücreleri 15-20 mikron büyüklüğündedir. Kondrosit adı verilen bu hücreler kıkırdağın ara maddesi (kontrin) içine kondroplast denilen kapsüllerle yerleşir. Kıkırdak, eklemlerin sürtünme yüzeylerinde bulunur ve sürtünmeyi azaltır. Bozulan, harâb olan kıkırdak dokusu, bir daha eski hâline gelemez. Eklemlerde bu durum çok önemlidir. Kireçlenme de eklem yüzlerindeki kıkırdağın bozulması sonucu ortaya çıkar. Kıkırdak ayrıca burun, kulak gibi organların bâzı kısımlarının çatısını da yapar.

Kıkırdak beyazımtrak renktedir, kemiğe göre daha az serttir. Buna karşılık oldukça bükülebilir niteliktedir. Kan damarı taşımaz. Hücreler dokular arası sızıntılar ile beslenirler.

Üç çeşit kıkırdak vardır: Saydam kıkırdak: Eklemlerin yüzeylerini örter. Gırtlak, burun, soluk borusu bronşlara destek sağlar. Telli kıkırdak: Omurlararası diskleri ve menisküsleri meydana getirir. Esnek (elastik) kıkırdak ise, kulak kepçesinin ve gırtlak kapağının destek iskeletini husûle getirir.

KIL;

Alm. *Haar (n), Körperhaare (pl),* **Fr.** *Poil (m),* **İng.** *Hair, bristle.* Bâzı hayvanların derisinde ve insan vücûdunun belli kısımlarından çıkan ipliksi uzantı. Kıl, omurgalılarda memelilere has bir deri ürünüdür, çoğu zaman renklidir, fakat ihtiyarlıkta rengini veren boya maddesi yok olabilir. İnsanlarda görülen beyaz saçlar böyle meydana gelir. Kıllar yağ bezlerinin çıkardığı yağla yağlanırlar, etraflarında bulunan küçük dikeltici kas hücrelerinin etkisiyle dikilebilirler ve sürekli olarak büyürler.

Kıllar; keratin yapısında olup, eliçi, ayak tabanı, parmakların iç yüzü, dudak kırmızısı ve sünnet derisi dışında vücûdun her tarafında bulunurlar. Uzunlukları, kalınlıkları ve sayıları değişiktir. Vücutta bulundukları yere göre özel karakter, gösterirler. Meselâ; koltukaltı kılları, uçlarının künt olması sebebiyle diğer kıllardan ayrılırlar.

Doğumda saç, kaş ve kirpikler dışında bütün vücud, ileride son kullanmayı meydana getirecek az veya çok sayıda tüycüklerle kaplıdır. Ergenlikten itibaren kadın ve erkek cinsine ait özel kıllanma kendisini göstermeye başlar. Kadın saçının uzama kâbiliyeti, erkeklerden daha fazladır.

Kılın bir uç kısmı, bir gövdesi, bir kök kısmı bulunur. Kökün son kısmı şişkince olup soğancık ismini alır. Soğancığın alt kısmı oyuk olup buradan kılı besliyen damarlar girerek yumak teşkil eder. Kıl kökünün etrafını cilt tabakaları sarar ki bu kısma da folikül denir.

Adlî tıp açısından da kıllar önem arz eder. Suç veya cinâyet yerinde bulunacak kıllardan faydalanılarak birçok hususlarda önemli bilgi alınabilmektedir.

KILAVUZBALIĞI (Naucrates ductor);

Alm. *Lotsenfisch,* **Fr.** *Pilote, fangre,* **İng.** *Pilot fish.* **Familyası:** Uskumrugiller (Scombridae), **Yaşadığı yerler:** Sıcak ve ılık denizlerde. **Özellikleri:** 30-60 cm uzunlukta, çoğunlukla gemileri tâkip eden ve köpekbalıklarının önünde yüzen etçil bir balık. **Çeşitleri:** Bilinen tek türdür.

Uskumrugiller âilesinden, dünyânın bütün tropikal ve ılık denizlerinde yaşayan etçil bir balık. Çoğunlukla 40-50 cm boyundadır. Mavimtrak boz renkli vücutları, beş adet enine koyu mavi çizgilerle süslüdür. "Malta palamudu" da denir. Köpek balıklarının parçaladığı avlardan hisse almak maksadıyla köpek balıklarının önünde ve altında yüzerler. Gemilerden atılan çöpler arasında yiyecek bulmak için gemileri tâkip ederler. Türk sularında fazla rastlanmaz. Bâzan gemilerin ardından Boğaziçi'ne kadar

gelenleri olur. Yavruları, yüzer yosunların ve deniz analarının yakıcı kolları arasında gizlenir.

Çoğunlukla gemileri tâkip eden köpek balıklarının önünden yüzdükleri için bu adı almıştır. Eski çağlarda gemi ve köpekbalıklarının önünden yol gösterdiklerine inanılırdı. Eti makbuldür.

KILCAL DAMAR;

Alm. *Kapillargefass (n),* **Fr.** *Vaisseau (m) capillaire,* **İng.** *Capillary.* Atardamarların son dallarını, toplardamarların ilk dallarına birleştiren ince damarlar. Şa'rî damar veya kapiller olarak da bilinir. Bir kıldan elli defâ daha incedir. Çapları 0,007 mm ile 0,150 mm arasında değişir. Duvarlarında düz kas telleri bulunmayan damarlardır. İğne kalınlığındaki bir et parçasında bin kapiller vardır. Her kapiller, ortalama yarım milimetre uzunluğundadır.

Kılcal damarların içinde dolaşım hızı ve basıncı azdır. Doku hücreleri ile doğrudan doğruya temas hâlinde olan kılcal damarlar, dokular arası beslenmede başlıca yer teşkil eder. Derinin kızarma veya solmasına, kılcal damarların genişlemesi veya büzülmesi yol açar. Kılcal damarların geçirgenliği bozulduğu zaman, doku aralığına kanın sıvı kısmı sızarak, **ödem** meydana gelir. Dayanıklılık bozukluğu sonucu olan yırtılmalarda purpura adı verilen deride kanama noktaları görülür.

İnsandaki bütün kapiller ucuca konursa, dünyâyı dört defâ saracak bir boru elde edilir. Herbirinin ağız genişliği yanyana getirilirse 60.000 m2 bir satıh meydana gelir.

Kılcal damarlar, ince çeperlerinin kasılabilme ve genişleme özelliğinden dolayı, kan basıncının husûlünde ve değişikliklerinde çok önemli rol oynar. Kılcal damarlar genişlerse, dokularda daha çok kan toplanır ve atardamar ve toplardamardaki kan azalır, yâni tansiyon düşer. Kılcaldamarlar kasıldığında ise, dokulardaki kan büyük damarlara sevk edilir ve böylece atardamar ve toplardamarların basıncı yükselir.

KILCALLIK OLAYI;

Alm. *Kapillarität (f),* **Fr.** *Capillarité (f),* **İng.** *Capillarity.* Boyutları küçük olan bir kılcal boruda ortaya çıkan yüzey gerilim olayı. Eğer kılcal boru su içine sokulursa, kılcal cam boruda su seviyesi dışardaki seviyeye nazaran yükselir. Bu, suyun cam boruyu ıslatıp suyu yukarı çekmesiyle olur. Eğer aynı deney suda değil cıva içinde yapılırsa, civa cam kılcal boruyu ıslatmaz ve cıvanın cam yüzden çekilme özelliğinden dolayı cıva yüzeyi kılcal boruda düşer. İçinde ince boşluklar olan cisimlerde, kılcallık olayı çeşitli derecelerde ortaya çıkar. Olayın rastlandığı en önemli bir yer de kan damarlarıdır.

Kılcallık olayı ilk defa Leonardo da Vinci tarafından ortaya çıkarılmıştır. Ancak bu konudaki ilk hassas ölçüler Francis Hauksbee tarafından yapılmıştır.

Kılcallık olayı ve onun dayandığı yüzey gerilim kuvvetlerini, çekim kuvvetleriyle açıklamak mümkündür. Buna göre yüzeyden uzakta bulunan birçok küçük su küresine etki eden çekim kuvveti en yakın çevresinden gelir ve biraz uzaklaşılırsa, hemen sıfıra yaklaşır. Su küresinde etki eden kuvvetler, su küreciği yüzeyden uzakta olduğunda bu kuvvetle dengelenir. Ancak, su küreciği su yüzeyine yakın ise bu dengelenme düşey doğrultuda olmaz ve su küreciği yüzeyden içeri doğru bastırılır. Bu işler yüzeye yakın bütün su kürecikleri için doğru olur. Böylece yüzeyde belirli bir tabaka içeri doğru bastırılmış olur ki, bu da yüzey gerilimi doğurur. Kılcallık olayının diğer rastlandığı bir yer de damlalıklarda sıvı ilâçların yükselmesidir. Bunlardan başka rastlandığı değişik bir yer de, ağaçlarda suyun topraktan ağacın diğer bölümlerine çıkmasıdır.

KILIÇ;

Alm. *Sabel (m), Schwert (n), Degen (m),* **Fr.** *Sabre (m), epee (f), Glaive (m),* **İng.** *Sword saber.* Ateşli silâhların yapımından evvel kullanılan kesici harp âleti. Bele asılarak taşınır. Uzun, ucu sivri olup, çelikten yapılırdı. Kudret ve hâkimiyet timsâlidir. İlk defâ kimler tarafından, nerede kullanıldığı bilinmemektedir.

Kılıcın duvara asılmasına yarayan bölümüne "kayış", elle tutulan kısmına "kabza", kılıç gövdesinin uç bölümüne "taban", kılıç kullananın elini saldırılara karşı koruyan bölümüne "balçak" adı verilir. Kabzanın ve balçağın altındaki tabanın en kalın olan ve kılıcın eğiminden önceki kısmına "sırt" denir. Kılıç için kullanılan diğer terimler de şunlardır: Kılıcı tutturmaya yarayan ve bel kayışına geçirilen "askı kayışı", "kılıç askısı"(omuza asılan kayış), saldırılara karşı eli koruyan "kabza siperi", "kılıç namlusu", "kılıç kılıfı" (atın terkisinde bulunan kılıç mahfazası), "kılıç kını" (kılıcın içine konulduğu deri veya mâdenî kılıf), "kılıç pabucu" (kılıç kınının aşağı kısmı), "kılıç püskül kayışı" (kılıcın kabzasına bağlı olan ve bir ilmekle bileğe takılan kayış), "kılıç bağı" (bele takılan kayış kemer)dır.

Kılıç çeşitleri: Gövdesi yılankavî biçiminde olana "burma kılıç"; kesici bir âlet olmaktan ziyâde gösteriler için yapılan, incesine, "cirit kılıcı"; iki ağızlı ve herhangi bir eğriliği olmayanlarına "doğru kılıç"; taban

demiri dengeli biçimde kavislenen cinsine “eğri kılıç”; geçit törenleri için süslü bir şekilde hazırlanmış olanlarına da “tören kılıcı” adı verilmektedir.

Romalıların kılıçları demirdendi. Boyları uzun, orta yeri kalın, her iki yanı kesiciydi. Sâdece savaş sırasında bellerine takarlardı. Fransızların kılıçları da demirdendi. Diğerlerine nazaran daha ağır, boyları kısa ve her iki yanı kesiciydi. Haçlıların kılıçları genellikle demirdendi.

Türk kavimleri arasında kılıcın târihi Türk târihi ile başlar. Aşağı Volga (İdil) bölgesinde bulunan Hun kılıcı tek ağızlıdır. Hunların Çin’e gönderdiği mallar arasında az da olsa kılıç vardır. Göktürklerde kılıç yapımı daha da gelişti. Kuzey Türk illerinde Hazar, Bulgar ve Kıpçaklar anayurtta ise Kırgızlarla Uygurlar kılıç yapmada meşhur oldular.

Saltar’da çıkarılan Hazar kılıcı, Spansk ve Kazan yöresinde bulunan Kuman eğri kılıçları, Kuzey Türklerinin kılıç yapma sanatındaki mahâretlerini ortaya koymuştur. Uygurların, Göktürklerin çeliğe su vermekte pek usta oldukları Çin kaynaklarından anlaşılmaktadır. Orta çağda Türkelinde bulunan Hami şehri, kılıç sanâyiinin meşhur merkezlerinden biriydi. Karahanlılar, kılıç îmâlinde Müslüman Türkler arasında ilk sırayı aldılar. Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde Kayseri, Ahlat, Divriği, Bursa daha sonra Rumeli’de Samakov, Saraybosna ve Şam ünlü kılıç yapım merkezleri olmuştur.

Türklerde kılıç sanâyii 19. asrın başlarından îtibâren önemini kaybetmiştir. Kılıcın yerini savaşta süngü, şahsî korunmada ise tabanca almıştır.

Bütün Türk kavimlerinde kılıç kullanma ve kılıç tâlimleri yapmak için birlikler kurulmuştur. Aynı zamanda kılıç, bir spor aracıydı. Başarı gösteren kumandanlara, beylere kutlama hediyesi olarak kılıç verilirdi. Abbâsî halîfeleri Selçuklu veOsmanlı sultanları, devlet kuran Müslüman hükümdarlara istiklâl ve hâkimiyetinin tanındığını belirtmek için kılıç gönderirlerdi. Bu bakımdan kılıç şan ve şeref aracıydı. Selçuklu veOsmanlı Devletinde ordu ihtiyaçlarını karşılamak için her eyâlette dâimî olarak kılıçhâneler kurulmuş ve kılıç ustaları yetiştirilmişti. Osmanlı Türklerinde kılıç yapmak, kılıç kuşanmak, kılıç kullanmak başlı başına bir sanattı.

Osmanlı Türklerinin kılıçlarının başlıca özellikleri: Çok iyi su verilmiş, keskin ve hafif olması; kullananı yormaması; kavisli (eğri) olması; hücumda ve savunmada hareket imkânının çok olması; usta kullanıcıların ellerinde körlenmemesi, ağzının kırılmaması idi. Osmanlı pâdişâhlarının kılıçlarının kabzaları genellikle beyaz sedeften olur ve üzerinde altın kakma yazılar bulunurdu. Pâdişâh kılıçları devrin en meşhur kılıç ustaları tarafından yapılırdı.

Osmanlı pâdişâhları tahta geçişlerinden hemen sonra Ebû Eyyüb el-Ensârî’nin türbesinde, muhteşem bir merâsimle kılıç kuşanırlardı. (Bkz. Kılıç Alayı)

Osmanlı Devletinde tımar olarak verilen arâzinin tahsis, edilmiş olan bölümüne de kılıç adı verilirdi. Kılıç hakkı olarak verilen tımarların değerleri zamanla yükseldi. Üç bin akçadan altı bin akçaya kadar olanlara “kılıç hakkı”, altı bin akçadan yirmi bin akçaya kadar olanlara “terakki”, yirmi bin akçadan fazla vergi geliri olan dirliklere “zeamet”, yüz bin akçayı aşan tımarlara “has” adı verilirdi. Has, pâdişâhlarla vezirlere ve büyük devlet adamlarına mahsustu.

KILIÇ ALAYI;

Osmanlı pâdişâhlarının tahta oturduklarının ikinci ile yedinci günü arasında Eyyüb’de hazret-i Hâlid İbn-i Zeyd’in türbesinde kılıç kuşanmaları merâsimine verilen isim. Bir kısım İslâm devletlerinde olduğu gibi kılıç kuşanma Osmanlılarda da kânun olduğundan, bu âdet ve an’ane saltanatlarının sonuna kadar devâm etmiştir.

Dînî ve askerî bir durum arz eden merâsim iki safhalıdır. Birincisi; törenin yapıldığı yere kadar gidiş ve gelişi ihtivâ eden kılıç alayı; diğeri de mukaddes emânetlerden olan kılıçlardan birinin kuşanma safhasıdır. Buna taklîd-i seyf denilmektedir.

Kılıç kuşanma âdetinin Osmanlılarda kesin olarak hangi târihte ihdâs edildiği bilinmemektedir. Vakâyinâmelere göre, Sultan İkinci Murâd, babasının Edirne’de vefât haberi üzerine Amasya’dan Bursa’ya geldiğinde âlimler ve eşraf tarafından şehir dışında karşılandı. Karşılamaya gelenler arasında bulunan dedesi Yıldırım Bâyezîd’in dâmâdı Emir Sultan tarafından “el-muzaffer dâimâ” şeklinde biten bir duâdan sonra kendisine kılıç kuşatıldı. Bu “el-muzaffer dâimâ” ibâresi, İkinci Murâd Hanın tuğrasında yer aldı.

Osmanlı sultanlarının İstanbul’un fethinden sonraEyyûb semtinde Mihmândâr-ı Peygamberî (Peygamber efendimizi misâfir eden) Hâlid bin Zeyd Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin türbesinde kılıç kuşanmaları kânun oldu. Tahta çıkan her yeni hükümdâr cülûsundan birkaç gün sonra büyük bir alayla, bâzan karadan, bazân da deniz yoluyla Eyyûb’a gider ve türbede kılıç kuşandıktan sonra, saraya dönüş sırasında ecdâdının türbelerini de ziyâret ederdi. Buna “türbeler ziyâreti” de denilmiştir.

Eyyûb Sultan Türbesinde pâdişâhlara kılıç kuşatan zevât (muhterem kişiler) değişik olup, çok defâ bu vâzifeyi şeyhülislâmlar yapmışlardır. Fâtih Sultan Mehmed Hana Eyyûb'da Akşemseddîn tarafından Osman Gâzinin kılıcı kuşatılmıştır. Sultan İkinci Bâyezîd'e Eyyûb'da Nakîb-ül-Eşrâf kılıç kuşatmıştır. Sultan Birinci Ahmed Hana Şeyhülislâm Ebü'l-Meyâmin Mustafa Efendi; Sultan Dördüncü Murâd Hana zamânın büyük evliyâsından Celvetiyye yolu büyüğü Üsküdârlı Azîz Mahmûd Hüdâî Efendi kılıç kuşatmıştır.

Kılıç kuşanma için Eyyûb'a hareket büyük merâsim hâlinde yapılırdı. Devlet erkânı resmî elbiseleriyle saraya gelirler, önceden top arabaları, topçu, cebeci ve yeniçeri ocakları iki sıra hâlinde dizilip pâdişâhı bekleyerek geçişini seyrederlerdi. Daha sonra alay intizam hâlinde Eyyûb'a gelir, Eyyûb Câmiinde deniz yoluyla gelecek olan pâdişâh iskeleye geldiğinde sadrâzam, şeyhülislâm ve diğer devlet erkânı karşılar ve selâmlardı. Öğle namazını müteâkib hazret-i Hâlid'in türbesine gelinirdi. Pâdişâh edeb ile türbeye girdikten sonra sadrâzam, şeyhülislâm ve yeniçeri ağasını yanına dâvet eder, sonra şeyhülislâm duâya başlardı. Pâdişâh iki rekat namaz kıldıktan sonra, duâsını yapar, kuşatılacak kılıcı saygı ile öptükten sonra şeyhülislâm veya devrin büyük âlimi tarafından beline kuşatılırdı. Bundan sonra pâdişâh merâsime katılanlara selâm verir, türbeleri ziyâret ederek saraya dönerdi. Fâtih Sultan Mehmed Han türbesini ziyâret âdet olmuştur. Bu merâsim sebebiyle Eyyûb'de kesilen 40-50 ve daha fazla koyun, çevredeki fakir fukarâya dağıtılır, merâsime katılan herkese ihsânlarda bulunulurdu. Merâsim, önceleri açıkta herkesin gözü önünde yapılırken, sonraları daha mahdûd topluluk içinde yapılmıştır.

Kılıç alayında kullanılan kılıçlar Peygamber efendimizin, hazret-i Ömer'in, hazret-i Hâlid bin Velîd'in, Osman Gâzi ve Yavuz Sultan Selim Hanın kılıçlarıydı.

KILIÇ ALİ PAŞA;

büyük Türk denizcisi ve Osmanlı kaptan-ı deryâlarından. 1500 yıllarında doğduğu tahmin edilmektedir. Anadolu'dan alınarak Turgut ve Piyâle Paşalarla berâber büyük Osmanlı amirali Barbaros Hayreddîn Paşanın yanında yetiştirildi. Asıl adı Uluç Ali'dir.

Osmanlı Sultanı Kânûnî Sultan Süleyman Han (1520-1566) devrinde Barbaros Hayreddîn, Turgut ve Piyâle Paşaların bulundukları deniz muhârebelerine katıldı. Gösterdiği yararlılıklar üzerine 1550'de SisamAdası mâlikâne olarak kendisine verildi. 1565'te İskenderiye Beylerbeyliğine tâyin olundu. Mısır donanmasıyla Malta Seferine katıldı. Turgut Reisin bu muhârebede şehid düşmesi üzerine Trablusgarb Beylerbeyi oldu. 1568'de Barbaroszâde Hasan Paşanın yerine Cezâyir Beylerbeyliğine tâyin edildi. 1570'de Papanın teşvikiyle meydana getirilen Haçlı donanmasına karşı İnebahtı Deniz Muhârebesine katıldı. 7 Ekim 1571 İnebahtı Deniz Muhârebesindeki fâciadan kurtulunca, İkinci Sultan Selim Han (1566-1574) onu kaptan-ı deryâlığa getirdi. İstanbul tersânelerinde yeni bir donanma yaptırarak, 1572'de Akdeniz, 1573'te İtalya, 1574'te Tunus Seferlerine çıktı. Bu seferler netîcesinde Akdeniz'de Osmanlı hâkimiyeti pekiştirilerek, İspanyolların elinden Tunus'u aldı. 26 Temmuz 1574'te Fas Kalesini yaptırdı. 1584'te Kırım Seferine katıldı. 1585'te Sûriye ve Lübnan'daki Derezî (Dürzî) âsilerinin yola getirilmesi için donanmasının başında İskenderiye'ye gitti. 21 Haziran 1587 târihinde İstanbul'da vefât etti. Tophâne'de Mîmar Sinan'a yaptırdığı câminin yanındaki türbesine defnedildi.

Osmanlı Devletinin en kuvvetli devri olan 16. yüzyılda yetişen büyük denizcilerden olan Kılıç (Uluç) Ali Paşa, Akdeniz'de Osmanlı bayrağını dalgalandırırken, Hıristiyan devlet korsanlarının tavizsiz tâkipçisiydi. Adı Avrupa kaynaklarına "Occhiali" olarak geçmiştir. Kânûnî Sultan Süleymân, İkinci Selim ve Üçüncü Murâd zamanlarındaOsmanlı Devletine hizmet edip, şanlı Türk zaferlerinin kazanılmasında emeği geçen kumandanlardandır. 16 yıl süren kaptan-ı deryâlık zamânında büyük harp gemilerinin inşâsına ehemmiyet verdi. 1586'da Yeni Saray'da pâdişâh için bir hamam, Boğaziçi kıyılarında iki câmi yaptırdı. Hanımı Selîme Hâtun da Fındıklı'da (Salıpazarı ile Kabataş arasında bir semt) bir mescit yaptırdı. Her ikisi de muhtaçların ihtiyaçlarını giderir, binlerce kimseye muntazam bir şekilde aylık verirlerdi.

KILIÇ ARSLAN-I;

Türkiye Selçuklu Devletinin kurucusu Kutalmışoğlu Süleymân Şâhın oğlu ve ikinci Türkiye Selçuklu sultanı. Doğum târihi ve yeri kesin bilinmemektedir. Babası Süleymân Şahın (1077-1086) 1086 senesinde Suriye seferinde Melik Tutuş'a yenilmesiyle, Antakya'da bulunan Kılıç Arslan, Büyük Selçuklu Devleti (1038-1194) Sultanı Melikşah (1072-1092)ın emriyle İsfehan'a gönderildi. İsfehan sarayında Selçuklu hükümdârının nezâretinde iyi bir eğitim ve öğretim görerek, Türk-İslâm terbiyesiyle yetiştirildi.

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın 1092'de vefâtıyla Anadolu'ya dönen Birinci Kılıç Arslan; 1086'dan beri devâm eden Anadolu Selçuklu Devletindeki fetret devrine son verip, İznik tahtına sâhib oldu. İznik şehrini îmâr ettirip, savunmasını güçlendirdi. Bizans İmparatorluğu (395-1453) saldırılarına karşı

beylerbeylik ünvânıyla İlhan Muhammed'i vazîfelendirdi. İznik saldırıları bertaraf edilerek, Balıkesir ve Kapıdağ bölgelerinden Bizanslılar atıldı. Kılıç Arslan, İskân siyâseti tâkib ederek, Anadolu'nun Türkleşip İslâmlaşması için doğudan Türk-İslâm âileleri getirtip, Batı Anadolu'ya yerleştirdi. İslâm âlimleri, ilim adamları, sanatkârlar ve değerli kumandanlar Türkiye Selçuklu Sultânının himâyesinde çalışmalara başlayıp kıymetli eserler meydana getirdiler. Kılıç Arslan'ın halka karşı güzel davranışları askerî ve îmâr faaliyetleri Bizans İmparatorluğunu rahatsız ediyordu. Bizanslılar Türk beylerine karşı târihî entrikalarını faaliyete geçirip İzmir havâlisinin hâkimi, meşhur Türk denizcisi Çaka Bey ile Kılıç Arslan'ın arasını açmaya çalıştılar. Bu sırada Kılıç Arslan, fetret devrinde Türkiye Selçuklu Devletinden ayrılan şehirleri tekrar bir bayrak altında toplayıp, birlik kurmak için harekete geçmişti. 1096 senesinde Malatya şehrini kuşattı. Malatya Kalesi düşmek üzereyken, Haçlı ordusunun batıdan Türkiye topraklarına girdiği öğrenilince, kuşatma kaldırıldı. Sür'atle, İzmit'e doğru harekete geçen Türk ordusu Haçlıları karşılamaya yöneldi. (Bkz. Haçlı Seferleri)

Müslüman-Hıristiyan ayırt etmeksizin büyük katliâm yapan Haçlı ordusunun sayısının çok fazla olması yüzünden, Kılıç Arslan Türk mücâhidlerinin ağır kayıplar vermesine râzı olmadı ve geri çekilerek yıpratma savaşı uyguladı. Kayseri ve Toroslar üzerinden Kudüs'e doğru yol alan Haçlı ordusu, Kılıç Arslan'ın ve kumandanlarının yıpratma savaşları netîcesinde, 600.000'den 100.000'e düştü. 40.000 kişiyle Kudüs'e ulaşan Haçlılar, Antakya, Urfa ve Kudüs'te Hıristiyan idâreler kurdular.

Haçlı saldırıları sonucu, Türkiye Selçuklu Devletinin başşehri İznik'ten Konya'ya taşındı (1097). Batı Anadolu tekrar Bizanslıların hâkimiyetine geçti. Kılıç Arslan, Haçlıların saldırılarını durdurmak için uğraşırken, yerlerinden ayrılan Türkleri iskâna çalıştı. 1106 senesinde Malatya'yı Danişmendlilerden aldı. Harran ve Meyyâfârikîn'i zabtedip, Diyarbakır'ı tâbiyyetine geçirdi. Musul civârına hâkim oldu. Büyük Selçukluların Musul Emiri Çavlı, Artukoğluİlgâzi ve Sûriye Melîki Rıdvan ile 1107 senesi Temmuz ayında Habur Irmağı kıyısında yaptığı savaşı kaybetti. Yaralı olarak Habur Irmağını geçerken boğularak şehid oldu.

Türkiye Selçuklu Devletinin buhranlı devrelerinde hükümdâr olan Birinci Kılıç Arslan, teşkilâtçı bir devlet adamıydı. Üstün kumandanlık kâbiliyetine sâhip, hayâtı mücâdele içinde geçen büyük bir kahraman ve gâzidir. Mutaassıp Haçlı ordusuna ağır kayıplar verdirerek, Türklerin, Anadolu topraklarından atılamayacağını ispat etti. Çok hayır işleyip, ahâlinin sevgisini kazandı. Hıristiyan halka da adâlet ve şefkâtle davrandı. Bu yüzden vefâtı Hıristiyan halk için de mâtem oldu.

Kılıç Arslan'ın Anadolu'ya gelişi nasıl Türkler arasında bir bayram havası estirmişse, destan olan hayâtından sonra genç yaşta ölümü de o derece mâteme sebeb olmuştur. Kılıç Arslan, on beş senelik saltanat devresinde çok büyük hâdiselerle karşılaşmış, Haçlı seferleri ve Bizans karşısında varlığı tehlikeye düşen Anadolu, Türklüğün bu yeni vatanında yaşamasına vesîle olmak kudretini göstermiştir.

KILIÇ ARSLAN-II;

Türkiye Selçuklu Devletinin beşinci sultânı. Birinci Kılıç Arslan'ın torunu ve Birinci Mes'ûd'un oğludur. İkinci Kılıç Arslan, babasının sağlığında, 1144 senesinde Elbistan meliki oldu. İkinci Haçlı seferinden sonraki savaşlara katıldı. Elbistan melikiyken hâkimiyetini genişleterek, Maraş, Göksun ve Anteb'i idâresine aldı. Birinci Mes'ûd vefât etmeden önce, oğullarını, töreye göre, ülkesinin değişik bölgelerinin idâresine tâyin etti. İkinci Kılıç Arslan'a Konya düştü. Sultan Mes'ûd, daha sağlığında Kılıç Arslan'ı muhteşem bir merâsimle taç giydirip, 1155 senesinde tahta geçirdi. Bütün oğullarına ve komutanlarına da bî'at ettirdi. Sultan Mes'ûd'un 1156 senesinde vefâtıyla, Kılıç Arslan Türkiye Selçuklu Devleti sultânı oldu.

Kılıç Arslan, ülke içinde sükûneti ve komşu Türk beyleriyle anlaşma sağladıktan sonra, güney sınırını tehdid eden Ermeni Prensi Stepher'e karşı 1156 yılında sefere çıktı. Hâkimiyeti altındaki yerlerde İslâmiyetin adâletini tesis ettirip, yerli gayri müslim ahâlinin bile teveccühünü kazandı. Daha sonra batıya yönelen Kılıç Arslan, 1159 senesinde Eskişehir yakınlarında Bizans İmparatoru Manuel'in kuvvetlerini yenip, bölgeden uzaklaştırdı. Meşhur Bizans oyunları ile Türkleri birbirine düşürme siyâseti tâkib eden Bizans İmparatoru Manuel ile görüşmek için İstanbul'a giden Kılıç Arslan'a, bu ziyâreti sırasında çok îtibâr edildi. Bizanslılarla yapılan anlaşma gereğince batı sınırlarını emniyete alan Kılıç Arslan, Anadolu birliğini kurmak için teşebbüse geçti. Elbistan, Dârende ve çevresini, Kayseri ile Zamantı bölgesini ve Malatya'yı Danişmendlilerden; Ankara ve Çankırı'yı da kardeşi Şahinşâh'tan aldı. Sivas, Niksar ve Tokat'ı zaptedip, Danişmendli Beyliğini 1178'de ortadan kaldırarak, Anadolu'da birliği sağlayıp, batıya rahatça dönebilecek duruma geldi.

Kılıç Arslan, doğudaki faaliyetlerini tamamladıktan sonra, Bizans sınırına yerleştirdiği Türkmenlere gazâ akınları yapmalarını emretti. Akıncılar; Denizli, Kırkağaç, Bergama ve Edremit'e kadar yıldırma ve yıpratma faaliyetlerinde bulundular. Bütün bunlar Bizans İmparatoru Manuel'in dikkatinden kaçmıyordu. Danişmendlilerin Sivas şûbesi hükümdârı Melik Zünnûn, Amasya taraflarından Kılıç Arslan'a karşı yardım edeceği vâdiyle Manuel'i Türkiye Selçuklu Sultânı ile savaşa teşvik etti. Bizans

İmparatoru Manuel, Bizanslılardan başka Frank, Macar ve Peçeneklerden kurulu yüz bin kişilik ordusuyla, her ne pahasına olursa olsun, Türkiye Selçuklu Devletini ortadan kaldırmak için harekete geçti. Bizanslıları yakından tâkip edip, orduyu her zaman teyakkuz hâlinde bulunduran Kılıç Arslan buna dâimâ hazırdı. İki ordu göller bölgesinde karşılaştı. Kılıç Arslan az sayıdaki kuvvetleriyle sahte ric'at taktiğini tatbik etti ve Miriokefalon Vâdisinde Bizans ordusunu Türk akıncıları çevirme harekâtıyla sardı. Eylül 1176 senesinde yapılan bu savaşta Bizans ordusu imhâ edilerek beş bin araba dolusu silâh, malzeme, erzak ve mücevherâtı ganîmet aldılar (Bkz. Karamukbeli Meydan Muhârebesi). Bu savaş sonunda, Türklerin Anadolu'dan atılamayacağı Bizanslılara iyice öğretilip, Türk vatanı muhâfaza edildi. Sınırdaki statüyü korumayı ve yıllık vergiyi vermeyi kabûl eden Manuel, İstanbul'a dönünce anlaşmaya uymadı. Kılıç Arslan, anlaşmanın kuvvet yoluyla tatbikine teşebbüs etti. Türk akıncıları, zafer sonrasında Uluborlu, Eskişehir, Kütahya ve havâlisini 1182'de zaptettiler. 1183'te Denizli dâhil Ermeni hâkimiyetini ortadan kaldırarak Silifke'yi fethettiler.

Mücâdeleli, uzun ve başarılı bir saltanat hayâtından sonra yaşlanıp yorulan Sultan İkinci Kılıç Arslan, on bir oğlunu ülkesinin değişik bölgelerinin idâresine tâyin etti. Kılıç Arslan, Konya'da oturuyor, ülkeyi veziri İhtiyârüddîn Hasan idâre ediyordu. Kardeşler arasında hâkimiyet mücâdeleleri başladı. Kardeş mücâdelelerinin silâhlı kavgaya dönüştüğü esnâda, Eyyûbîler Devletinin kurucusu Selâhaddîn Eyyûbî, 1187 senesinde Haçlıların elinden Kudüs'ü alınca, Avrupa'da tekrâr Müslümanlar üzerine sefer hazırlıkları başladı. Almanya imparatoru ile İngiltere ve Fransa krallarının idâresindeki Üçüncü Haçlı Seferinde, Alman ordusu karadan Anadolu üzerinden Kudüs'e ulaşmak istiyordu. Kılıç Arslan, devletin buhranlı ânında Alman İmparatoruFriedrich Barbarossa ile, Anadolu'yu tahrib etmeden Sûriye'ye inmelerini şart koşarak, anlaşma yaptı. Fakat Alman ordusunun Akşehir'de Türklere saldırıp yenilmesi, Almanların Konya'ya girip şehri tahrib etmelerine sebeb oldu. Konya'da beş gün kalan Almanlar, Sûriye'ye gitmek için hareket ettiler (Bkz. Haçlı Seferleri). Kılıç Arslan, oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev'in yanında seksen yaşındayken 1192 senesinde vefât etti.

Anadolu Selçuklu Devletinin en büyük hükümdârlarından olan İkinci Kılıç Arslan, Anadolu'da millî birliği tesis için çalıştı. Miriokefalon Meydan Muhârebesini kazanarak Türkiye'nin Türk yurdu olarak kalmasında mühim rol oynadı. Tâkib ettiği iskân siyâseti ile Türkmenlerin yerleşik hayâta geçmelerini sağladı.

KILIÇ ARSLAN-III;

İzzeddîn ünvânlı Türkiye Selçuklu sultanı. İkinci Rükneddîn Süleymân Şah(1196-1204)ın oğludur. Babasının Temmuz 1204 yılında vefâtı üzerine Nuh Alp ile diğer emirler ve devlet adamları tarafından çocuk yaştaki Kılıç Arslan, Konya tahtında sultan îlân edildi. Türkmenlerin desteğindeki amcası Gıyâseddîn Keyhüsrev'e karşı tahtı koruma mücâdelesine girişti. Zamânında Danişmendli Türkmenleri, Isparta Kalesini fethetti.

Saltanatı 1205 yılı başına kadar süren Üçüncü Kılıç Arslan, Konya ahâlisinin dâveti ve Türkmen kuvvetlerinin desteğinde Türkiye Selçuklu Devleti başşehrine taarruz eden Gıyâseddîn Keyhüsrev'i yendi. Geri çekilen amcası Gıyâseddîn Keyhüsrev daha sonra Konya ahâlisinin yardımıyla Kılıç Arslan'ın yerine tahta çıkarıldı. Kılıç Arslan ve mâiyeti Gevele Kalesinde îkâmete mecbur edilip orada vefât etti. Üçüncü Kılıç Arslan'ın saltanatı sekiz ay kadar devâm etti.

KILIÇ ARSLAN-IV;

Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı. İkinci Gıyâseddîn Keyhüsrev (1237-1246)in oğludur.

Kılıç Arslan 1246'da Türkiye Selçuklu Sultânı İkinci İzzeddîn Keykâvus (1246-1257) tarafından, Büyük Moğol Hanı Güyük (1246-1249)ün tahta çıkışında hazır bulunmak üzere Moğolistan Kurultayına gönderildi. Moğolistan'da ağabeyi Keykâvus'un yerine Selçuklu Sultanı tanındı. 1248'de Sivas'ta istiklâlini îlân etti. Anadolu emir ve kumandanları Moğolların tahrikiyle kardeş kanı dökülmesinin önüne geçmek için, Selçuklu Devletinde üç kardeşin ortak saltanat sürmesini tavsiye ettiler. Dördüncü Kılıç Arslan, İkinci İzzeddîn Keykâvus ve İkinci Alâeddîn Keykubâd, 1249-1257 yılları arasında birlikte Türkiye Selçukluları hükümdârlığı yaptılar. 1261 yılında Konya'yı ele geçiren Dördüncü Kılıç Arslan devrinde Silifke Ermenilerden, Sinop ise Muinüddîn Pervâne tarafından Trabzon Rumlarından alındı.

Dördüncü Kılıç Arslan, Mevlâna Celâleddîn Rûmî hazretleri dâhil birçok İslâm âliminin sohbetinde bulunup, hürmet gösterdi. 1265'te bir ziyâfet esnâsında Moğollar tarafından kendi yayının kirişiyle boğdurulup, öldürüldü. Onun ölümünden Moğollarla iyi ilişkiler içinde bulunan Muînüddîn Pervâne'nin sorumlu olduğu belirtilmektedir. Konya'da Sultanlar Türbesine defnedildi. Yerine oğlu Üçüncü Gıyâseddîn Keyhüsrev Türkiye Selçuklu Sultanı îlân edildi.

KILIÇBALIĞI (Xiphias gladius);

Alm. *Schwertfisch (m),* **Fr.** *Éspadon (m),* **İng.** *Swordfish.* **Familyası:** Kılıçbalığıgiller (Xiphidae). **Yaşadığı yerler:** Sıcak ve ılık denizlerde bulunur. Atlas Okyanusu, Karadeniz, Marmara, Ege ve Akdeniz'de rastlanır. **Özellikleri:** Üst çenesi kılıç gibi uzamıştır. Vücûdu torpile benzer. Üst kısmı mâvimtrak siyah, karın kısmı gümüşî beyazdır. Dört metre uzunluk, yarım tonu geçen ağırlıkta olanları vardır. Kendinden küçük balıkları sivri ve yanları keskin kılıcıyla avlayarak beslenir. Balina ve teknelerde kırılmış kılıçbalığının sivri burunlarına rastlanır. Kılçıksız eti çok lezzetlidir. **Çeşitleri:** Marlin balığı, yelken balığı, asıl kılıçbalığı olmak üzere üç türü vardır. Bizim denizlerimizde "asıl kılıç balığı" bulunur.

Kemikli balıklar takımından, 3-4 metre uzunlukta 200-300 kg kadar ağırlıkta olan, sıcak ve ılık denizlerde yaşayan bir balık. Üst çenesi vücudunun üçte ikisi nispetinde kılıç gibi uzamıştır. Erginleri dişsiz ve pulsuzdur. Pelvik (karın) yüzgeçleri bulunmaz. Torik ve istavrit gibi balık sürülerine dalarak keskin ve sivri kılıcını sağa sola sallayarak öldürüp yaraladıklarını yer. Mürekkep balıklarına da düşkündür. Saatte 95 km hızla yüzer. Kışın 25 metre derinlere iner, yazın yumurtlamak için yüzey sularına çıkarak baygın gibi yüzer. Bâzen su yüzeyinde sıçrar. Yalnız veya eşiyle berâber dolaşır. Işıktan kaçar. Sâkin ve karanlık gecelerde zıpkın tüfek, özel olta ve ağlarla avlanır. Ağırlığı 675 kg'a varan kılıçbalığına rastlanmıştır. Üst seviyede yüzerken büyük sırt yüzgeci köpek balığındaki gibi su yüzeyinde görülür. Uzun ve dikey kuyruğunun yanlarında karina denen kemiksi birer çıkıntı bulunur. Atlas Okyanusu, Karadeniz, Marmara, Ege ve Akdeniz'de yaşar. Yumurtaları su yüzeyinde sürüklenir. Çıkan yavrular erginlerine benzemez. Başları dikenlidir. Dişleri ve pulları vardır. Dört buçuk yaşından sonra üst çeneleri uzar, dişleri ve pulları kaybolarak erginlere benzerler. Kılçıksız ve lezzetli etleri şişe iyi gelir. Karaciğerinden yağ çıkarılır. Tehlike ânında kılıcıyla teknelere bile saldırır. 30 cm kalınlıktaki tahtayı delebilir. Avlanması tehlikeli ve zordur. Ağustos ve kasım aylarında yakalananların eti çok lezzetli olur.

KILIÇGAGALI (Recurvirostra avocetta);

Alm. *Sâbelschnäbler,* **Fr.** *Avocette à tête noire,* **İng.** *European avocet.* **Familyası:** Yağmurkuşugiller (Charadriidae). **Yaşadığı yerler:** Kuzey Avrupa ve Asya'nın deniz kenarlarında rastlanır. Kuzey Amerika ve Avustralya'da yaşayan türler de vardır. **Özellikleri:** Yukarıya doğru kıvrılmış ince uzun bir gagası vardır. Gövdesi beyaz, kanatları siyahımtraktır. Uzun bacakları yarım perdelidir. **Çeşitleri:** Avrupa kılıçgagalısı, Amerikan kılıçgagalısı, Şili kılıçgagalısı, kızılboyunlu kılıçgagalı meşhurlarıdır.

Yağmur kuşları takımından, dibi çamurlu sığ deniz kıyılarında yaşayan, uzun gagalı bir deniz kuşu. Boyu 43 cm kadardır. İnce uzun gagası yukarı kıvrıktır. Beyaz renkli vücudunun baş ve kanatlarında siyah tüyler vardır. Uzun mâvimsi-gri bacakları yarı perdelidir. Suda yaşayan böcek, larva ve kabuklularla beslenir. Yazın Avrupa'nın bütün Akdeniz veOkyanus kıyılarında yaşar. Kışın Kuzey Afrika veAkdeniz bölgelerine göç eder. Koloni hâlinde yaşayan gürültücü kuşlardır. Kumlu ve çamurlu odacıklarda birkaç ot ve dal parçasından meydana gelen basit yuvalar yaparlar. 2-4 yumurta yumurtlarlar. Yabancılara karşı yumurtalarını şiddetle savunur. Erkek ve dişi sırayla kuluçkaya yatarlar.

Amerikan kılıçgagalısı Kuzey Amerika'nın batısındaki Kalevi göller çevresinde, Şili kılıçgagalısı And Dağlarındaki tuzlu göller çevresinde, Kızıl boyunlu kılıçgagalı ise Avustralya'da yaşar.

Amerikan kılıçgagalısı ile kızılboyunlunun baş ve boyunlarında, diğer türlerden farklı olarak kızıl kahverengi tüyler bulunur.

KILIÇOTU (Hypericum perforatum);

Alm. *Tüpfelhartheu (n),* **Fr.** *Centaurée (f),* **İng.** Yellow centaury. **Familyası:** Kantarongiller (Guttiferae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu.

Mayıs-eylül ayları arasında parlak sarı renkli çiçekler açan, 20-80 cm boyunda, çok yıllık, otsu bir bitki. Kurak yerlerde, yol kenarlarında rastlanır. Sarı kantaron veya koyunkıran olarak da bilinir. Gövdeleri dik, dallar karşılıklı, yapraklar sapsızdır. Yapraklar üzerinde noktacıklar hâlinde uçucu yağ taşıyan salgı bezleri bulunur. Çiçekler, dalların ucundadır. Çanak ve taç yapraklar üzerinde de siyah salgı bezleri bulunur.

Kullanıldığı yerler: Çiçekli dallar toplanır, demet yapılır, gölgede kurutulur. Uçucu yağ, tanen, acı maddeler, zamk, reçine ve boya maddeleri taşır. Boya maddelerinden sarı renkli hiperin, kırmızı renkli liperisin vardır. Çayı (% 1-2'lik) yatıştırıcı, göğüs yumuşatıcı, iştah açıcı, idrar ve balgam söktürücü olarak kullanılır. Zeytinyağında bir süre bırakılırsa, bu karışım halk arasında yaraları tedâvide kullanılır. Bitki, hayvanlar için zehirlidir.

Kılıç Kalkan Oyunu - Lele Devri

KILIÇ KALKAN OYUNU;

Türkün savaşçı hâlini canlandıran müziksiz ve kılıç kalkan kullanarak oynanan oyun. Kılıç kalkan oyunu, daha ziyâde Bursa-Balıkesir illerimizde oynanan mahallî bir oyundur.

Osmanlı sultanlarından Osmân Gâzî ve oğlu Orhan Gâzî ilk defa Bursa'yı kuşattıkları zaman Müslüman Türk askerleri kılıç kalkan gösterileri yaptılar. Bu hâl Bursalıları şaşkına döndürdü. Bu yılların yâdigârı olan kılıç kalkan oyunu, millî heyecanını kaybetmeden günümüze kadar geldi.

Osmanlı devrinin savaşlarını temsil eden kılıç kalkan oyunu sekiz, on veya daha fazla kimse arasında iki ekip hâlinde oynanır. Her iki takımın da başkanları vardır. Ekipte bulunanlar eski Osmanlı asker elbiselerini giyiniyorlardı. Bugün, bunun yerine zeybek elbisesi giyinmiş olan oyuncuların ellerinde eğri bir kılıç ile mâdenî bir de kalkan bulunur.

Çift sayıda, tek sayıda tek saf olarak duran oyuncular askere çağrılanların uğurlama ve karşılama merâsimini canlandırarak seyircileri selâmlar. Ellerinde kılıç ve kalkanları olduğu halde sahneyi çepeçevre dolaşırlar. Orduya katılanların kılıçları üzerine ettikleri yemin merasimini temsil etmek için bir halka meydana getirirler. Kalkanlar ortada durdurulur. Kılıç kabzalarını kalkana vurarak karşılıklı iki saf hâline geçilip savaşa hazırlık gösterileri yapılır.

Bu cenk sahnesinde kılıçlar kalkanlara sürülerek bilenir. Meydana getirilen hasım taraflar, ikişer ikişer karşılıklı kılıç kalkan çarpışması yaparlar. Bu zaman kılıç kalkan darbeleri alanı çınlatır. Oyuncular, hasımlarının baştan ayağa kadar bedenin istenilen noktasına serbestçe vuruş yapabilirler. Bu sahne seyircileri büyük bir heyecana düşürür. İki taraf da kalkanlarıyla hasım tarafın yaptığı hamleleri önlemeye, kendilerini ustalıkla korumağa çalışırlar. İyi oynayan oyuncular arasında yaralanmalar olmaz. Bâzen fazla heyecan yüzünden yaralanmalar görülür. Kalkan ve kılıç şakırtıları arasında, sessiz ve sözsüz olarak güzel bir görünüm sergilenir. Bilâhare taraflar mütâreke oyununu gösterir. Mütâreke oyunundan sonra başa vuruş cengi başlar. Oyuncunun, yalnız baş kısma bir defa vurma hakkı vardır. Tutturabilirse vurur, tutturamazsa hakkını kaybetmiş olur. Son olarak kılıçlarını birbirlerine atma sahnesi başlar. Bu oyun heyecanlı ve güzel sahnelerden biridir. Bu sırada oyunculardan biri hasmının kılıcını hîle ile ele geçirir. Kılıçsız oyuncu kendini savunmak için bir takım çârelere başvurur. Birçok akıllı hareketleriyle kılıcını geri alabilir. Eğer alırsa tekrar rakibine karşı saldırıya geçer. Oyundaki çevik ve cesur hareketler seyredenlere heyecanlı dakikalar yaşatır. Bu oyundan sonra oyuncular hep bir ağızdan bağrışarak ve kılıçlar havada sallanarak sahne kapanır.

Kılıç kalkan oyunu Urfa, Elazığ, Siirt illerimizde ve çevrelerinde, değişik bir şekilde bu bölgenin mahallî kıyafetleriyle oynanmaktadır.

Bu oyun millî günlerimizde, merasimlerde oynanarak Türkün kahramanlığını, savaşlardaki mahâretini tekrar ortaya dökmekte, seyredenleri coşturmaktadır. Yabancı devletlerde de milletimizi temsilen oynanmış ve birçok müsâbakalarda dünya çapında birincilik almıştır.

KILIR (Bkz. Dişotu)

KILKURDU;

Alm. *Oxyuren,* **Fr.** *Oxyures,* **İng.** *Oxyures.* Özellikle çocuklarda rastlanan bir parazit türü. Dişileri 10, erkekleri 3 mm boyunda olan parazitin adı Enterobius vermicularis'tir.

Barsak parazitlerinin nematotlar sınıfından olan parazit, insanda kör barsak, apendisit ve diğer kalın barsak kısımlarının içyüzüne başlarıyla tutunarak yaşar. Hâmile dişiler geceleri makat civârına doğru hareket edip, bu bölgedeki deriye ortalama 10.000 yumurta bırakarak ölürler. Her yumurta bir embriyon ihtiva eder ve birkaç saat içinde larva hâline geçerler. Yumurtaların makattan alınıp ağıza götürülmesiyle barsaklara tekrar yüzlerce yumurta gelir ve bunlardan hemen larvalar çıkar ve birkaç ay geçmeden bu yeni larvalar da yumurtlayacak hâle gelirler ve aşağıya hareket edip makat derisi civârına yumurtalarını bırakırlar. Çamaşır ve yataklara da dökülen yumurtalar dış ortamda da canlılıklarını koruduklarından âilenin bir üyesinde kılkurdu bulunması bütün fertlerde de bulunduğu mânâsını taşır. Bu yüzden tedâvi bütün âileye yapılır.

Belirtileri arasında en dikkat çekicisi, bilhassa geceleri olan makat kaşınmasıdır. Bunun sebebi yumurtalarını bırakmak için olgun dişi parazitlerin aşağılara doğru hareket etmeleridir. Huzursuzluk, uykusuzluk, yatağını ıslatma diğer şikâyetlerdir. Kaşınma neticesinde makat bölgesinde ekzama ve iltihâbî yaralar teşekkül edebilir. Sabahları ağızdan su akıp yastığı ıslatır.

Tedâvisi: Tedâvisi için bütün âile bireyleri ele alınmalıdır. Yemeklerden önce ve tuvaletten çıkınca

elleri sabunla iyice yıkamalıdır. Çocukların makatlarını kaşıyıp, ellerini ağızlarına götürmeleri engellenmeli, tırnakları iyice kesilmelidir. İlaç olarak pyrantel pamoat, kilo başına 11 miligram şeklinde tek doz olarak verilir. On beş gün sonra tekrar edilir. Mebendazol (Vermox, Vermazol, Versid), pyrivinium pamoate (Pirok, piramon), piperazine citrate (Siropar, Hemicid, Pipor) müessir olan diğer ilâçlardır.

KIMIL (Aelia rostrata);

Alm. *Rüsselwanze (f),* **Fr.** *Aelie,* **İng.** *An insect pest of cereals.* **Familyası:** Pentatomidae. **Yaşadığı Yerler:** Yurdumuzun hemen hemen her tarafında. Kışın dağlarda bitki artıkları altında, yazın ekin tarlalarında rastlanır. **Özellikleri:** Sokucu-emici ağız tipli bir ekin böceği. Bitkileri sokup emdiğinden ziraat yönünden önemli ziyanlara yol açarlar. **Çeşitleri:** Yurdumuzda tek türü bilinir.

Hortumlu böcekler (Rynchota) takımının, yarımkanatlılar (Hemiptera) alt takımından pis kokulu bir böcek. Vücûdu kalkan biçiminde, genel rengi kahverengimsi sarıdır. Erginleri 10-12 mm uzunluğunda, 5-6 mm genişliğindedir. Yurdumuzun her tarafında yayılmış olan kımıl, özellikle Orta Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Batı Anadolu'da hububata önemli ziyanlar yapar. Kışı ergin hâlde dağlarda bitki artıkları altında veya kökler etrâfında geçirir. Nisandan îtibâren ovalara göç edip, ekinlerin saplarını veya yapraklarını sokup emerek beslenirler. Sokulan saplar başak bağlamaz. Yumurtalarını, yaprakların alt yüzeyine yapıştırır. Kımılın gençleri, ekinlerin yaprak ve saplarını, yetişkinleri ise sütlü tâneleri emer.

Bâzı yıllar Anadolu'da büyük zirâî zararlara yol açarlar. Tabiatta çoğalmalarını engelleyen parazit ve böcek avcılarının yaygın olmadığı hallerde ilâçla mücâdele yapılmaktadır.

KIMIZ (Milchwein, Kumis, Kumyss);

Alm. *Kumyss (m),* **Fr.** *Koumis (m),* **İng.** *Koumis, Kumiss.* Süt asidi ve alkol fermantasyonu sonucu meydana gelen, kefire benzeyen ve ortalama % 2 alkol ihtivâ eden sütten bir içki.

Süt şekerince zengin olan kısrak sütünden îmâl edilen kımız, beyazımsı bir sıvıdır. Çok eski bir târihi vardır. İlk olarak Orta Asya'da Türkistan ve Moğolistan taraflarında yaşayan kavimlerce içilmiştir. Müslümanlıktan önce Türkler arasında yaygın olarak kullanıldığı söylenmektedir. Sarhoş edici olması sebebiyle İslâmiyetin haram kılması, Müslüman Türklerin kımızı terk etmesine sebeb oldu.

Kımız, benzeri süt ürünleri gibi, belirli bir mikroorganizma topluluğunun faaliyeti sonucunda meydana gelir. Bu topluluk süt asidi bakterileri (Lactobasillus bulgaricus, streptococcus) ve mayalardan (torula kumys) ibârettir. Bu mikroorganizmalar aşılandıkları sütte süt şekerine etki yaparak asit, alkol ve CO_2 çıkarırlar. Açık kaplarda yapıldığı için îmâl sırasında CO_2'nin çoğu uçar. Alkol miktârı kefirden çoktur. Asit ikisinde de aynıdır.

Kımızda albumin ve kazein parçalanması olur. Pepton miktârı kefirdekinin 10 misli kadardır. Kazein çok ufak parçacıklar hâlindedir. Bunun sebebi iyi ve sık karıştırmadır. Kokusu yayık altını veya ekşi peynir suyunu andırır. Çalkalanınca köpürür.

Kımızın bileşimi, yapıldığı hammaddeye, işleniş şekline göre az çok farklılık gösterir. Laktik asit ve alkol mikdârına göre çeşitli tiplerde işlenir. Aşağıdaki cetvel; zayıf, normal ve sert kımızlardaki asit ve alkol durumu hakkında, bilgi vermektedir:

Kımız Tipi	Laktik asit (%)	Etil alkol (%)
Zayıf	0,7	1,0
Normal	1,1	1,8
Sert	1,8	2,5

Kımız hakkında bir çok propaganda yapılmıştır. Bu yüzden bir zamanlar rağbet görmüş, fakat yoğurt rekâbeti karşısında önemini çok yerde kaybetmiştir. Hâlen buna değer veren ülkelerin başında Rusya gelmektedir. Hammadde ihtiyacını karşılamak için çok sayıda hara bulunmakta ve sırf bu iş için yaklaşık 250 bin civârında kısrak yetiştirilmektedir.

KINA GECESİ;

düğünlerde, gelin kıza kına yakıldığı zaman yapılan eğlence. Kadınlara mahsus olan ve gelinin âilesi tarafından tertib edilen bu eğlence, asr-ı saadete (Peygamber efendimizin zamanı) kadar uzanan en eski İslâm âdetlerinden biridir. Bu yüzden yurdumuzun her tarafında umûmiyetle çarşambayı perşembeye bağlayan gece yapılır. Şehir, kasaba ve köylerimizde yapılan kınagecesinde uyulan âdet

ve gelenekler esasta aynıdır. Ancak bâzı yörelerimizde az çok farklılıklar göze çarpar.

Bu gece gelin olacak kızın eline kına yakılır. Kız evinde tertiplenen geceye oğlan evi, akraba ve komşular dâvet edilir.

Çarşamba günü, oğlan evinden birkaç kadın bir çanak içinde karılmış veya toz hâlindeki kına ile üzerine en güzelinden konan iki mumu kız evine götürürler. Kız evinde kadınlar kendi aralarında def çalarak eğlenirler. Gelini öven mâniler söyleyerek geceye neşe katarlar. Gelini, güzel elbiseler giyinmiş, takınmış olarak ortaya getirirler. Eğlence bu sırada daha da coşkunlaşır. Bir müddet daha çalıp söyledikten sonra gelin kızın avuçlarına, parmak uçlarına ve ayağının baş parmağına kına yakma âdeti vardır. Erkeğin ellerine bütün olarak kına koymak dinimize göre uygun değildir. Konulan kınaların yüksük, kedi pençesi, sıvama, kuşgözü gibi çeşitli ad ve çeşitleri vardır. Kınanın gelin kıza umumiyetle evli bir hanım tarafından yakılması âdettir. Kına, geline yakıldıktan sonra, her kadın gücü nisbetinde kına tepsisine hediye para koyar. Toplanan bu para gelin kıza harcanır. Geline kınası yakılırken yörelere has mâniler ile türküler söylenir. Buna “kına havası” denir. İlâhîler de söylenir. Bu mânilere sâdece gelin değil, anneler, kaynanalar, görümceler, eltiler ile başka misafirleri de konu olur. Kına yakılması sırasında söylenen mânilerle gelin kızı ağlatmak bâzı bölgelerde büyük mahâret kabul edilir.

Bir misâl:

Atladı geçti eşiği
Sofrada kaldı kaşığı
Büyük evler yakışığı
Ah! Gelin anam...
Gelin geldi kapımıza
Altın doldu küpümüze
Çamaşır var hepimize
Ah! Gelin anam...

Veya:

Getirin gelini kına yakalım
Temizce, arıca kına karalım
Gelinin sözünü hep tutalım
A gelin, a güzel, kınan mübarek olsun!

Kız ise bunlara şöyle karşılık verirdi:

Keklik gelir seke seke
Kulağında küpe küpe
Ben annemden ayrılmazdım
Ayırdılar çeke çeke

Kına sürüldükten sonra tülbentlerle bağlanır. Yakılan kınadan, gelinin kızkardeşleri de yakarlar. Daha sonra gelin kız odasına alınır, böylece kınagecesi sona erer. Oğlan evi veya misafirler uzak yerlerden gelmişlerse komşular tarafından misâfir edilirler. Kasaba ve köylerimizde hâlen değişik şekillerde devâm eden bu gelenek büyük şehirlerimizde hemen hemen târihe karışmak üzeredir.

KINALIZÂDE ALİ EFENDİ;

Osmanlılar zamânında yetişen meşhur âlimlerden. Dedesi Abdülkâdir Hamîdî sakalına kına kullanmakla meşhur olduğu için Kınalızâde diye şöhret bulmuştur. Abdülkâdir Hamîdî, Fâtih Sultan Mehmed Hanın hocalarındandır. Ali bin Emrullah, 1516 senesinde Isparta’da doğdu. İlk tahsiline akrabâsı olan Kadri Efendiden ders alarak başladı. Sonra İstanbul’a giderek Mahmûd Paşa Medresesinde Müderris Sinân’dan, Atik Ali Paşa Medresesinde Merhabâ Efendiden, bir de Sahn-ı Semân Medresesinde Kul Sâlih Efendiden ders aldı. Kur’ân-ı kerîm ile pekçok hadîs-i şerîfi ezberledi. Yazı(hat) sanatında usta olup, tesirli hitâbeti ve kuvvetli bir hâfızası vardı.

Tahsilini mükemmel bir şekilde tamamlayan Kınalızâde Ali Efendi, tefsir, hadis ve fıkıh ilimlerinde söz sâhibi oldu. Şeyhülislâm Ebüssü’ûd Efendi tarafından Edirne’deki Hüsâmiye Medresesine tâyin edildi. Daha sonra Hamza Bey Medresesi ile Kütahya Rüstem Paşa Medresesinde, İstanbul’un çeşitli medreselerinde ve Süleymâniye Medresesinde müderrislik yaptı. Bu vazîfelerinden sonra da; Şam, Kâhire, Bursa, İstanbul kâdılığı (1570) ve Anadolu Kazaskerliği (1571) yaptı.

Arapça ve Farsçada; edebiyât, tefsir ve hadis ilminde emsâlsiz olan Kınalızâde Ali Efendi, tefsir metinlerini anlamakta güçlük çekenlerin mürâcaat kaynağıydı. Şam ve Mısır’daki vazîfesi sırasında görüştüğüArap âlimleri, kendisinin Arapçada derin bilgi sâhibi olduğunu ve ilminin yüksekliğini gördüklerinden, faydalanmak için mürâcaât ettiler. Arapça ve Farsçaya vâkıf olan Ali bin Emrullah,

Türkçeden başka bu dillerde de şiirler yazmış, Ali mahlasını kullanmış ve şiirleri bir dîvânda toplanmıştır.

Kınalızâde Ali Efendi, fen ve hikmet ilminde de iyi yetişmiştir. Felsefeyi de incelemiş, fakat felsefecilerin bozuk fikirlerine kapılmamıştır. Ahlâk ilmi üzerine çalışmış, bu hususta yazılan eserleri inceleyip, İslâm ahlâkını esaslı bir şekilde yazmıştır.

Kıymetli eserler yazan ve ilmî çalışmalar yapan Ali bin Emrullah Efendi, 1571 senesinde, Ramazan ayının altıncı günü Edirne'de vefât etti. Cenâze namazında başta âlimler olmak üzere, büyük bir cemâat hazır bulundu. Cenâze namazı Câmi-i Atik'te kılındıktan sonra Edirne-İstanbul yolu üzerindeki Vaki Nâzır adı ile meşhur kabristanda defnedildi.

Eserleri:

1) Ahlâk-ı Alâî, 2) Tecrid Hâşiyesi, 3) Mevâkıf Hâşiyesi, 4) Dürer ve Gurer Hâşîyesi, 5) Kalemiyye Risâlesi, 6) Sayfiyye Risâlesi, 7) Tefsîre ve Vakfa Dâir Risâleleri, **8)** Şiirlerinin toplandığı bir **Dîvân**'ı**, 9) Tabakât-ı Hanefiyye** (İmâm-ı A'zâm hazretlerinden İbn-i Kemâl Paşaya kadar).

Ali Efendi, daha çok **Ahlâk-ı Alâî** adlı eseriyle tanınmıştır. Bu eserini 1564 senesinde Şam'da vazîfeliyken, Sûriye Beylerbeyi Ali Paşa adına te'lif ederek, eserinin adını ona izâfeten **Ahlâk-ı Alâî** koymuştur. **Ahlâk-ı Nâsırî Ahlâk-ı Celâlî, Ahlâk-ı Hüseynî** ve İmâm-ı Gazâlî hazretlerinin **İhyâu Ulûmiddîn ve Eyyühel-Veled** adlı eserlerini inceleyerek yazdığı bu eserinde, nakiller ve îzâhlar yapmıştır. Eser defâlarca basılıp, asırlarca ahlâk kitaplarına kaynak olmuş veOsmanlı Devletinin son zamanlarına kadar medreselerde ve liselerde okutulan ahlâk derslerinde temel teşkil etmiştir. Bu eser İstanbul'da İhlâs A.Ş. tarafından yayınlanmıştır.

KINALIZÂDE HASAN ÇELEBİ;

Osmanlılar zamânında yetişen fıkıh ve kelâm âlimlerinin büyüklerinden. İsmi, Hasan Çelebi bin Alâeddîn Ali bin Emrullah bin Abdülkâdir Hamîdî olup, **Ahlâk-ı Alâî** isimli meşhur ahlâk kitâbının sâhibi Ali bin Emrullah'ın oğludur. Kınalızâde Hasan Çelebi diye tanınır. Babası Bursa'da Hamzâ Bey Medresesinde müderristi. Hasan Çelebi, 1546 (H.953) senesinde Bursa'da doğdu. 1604 (H.1012) senesinde Mısır'da Reşîd kasabasında vefât etti.

Hasan Çelebi'nin velî olan baba ve dedeleri, zamanlarının yüksek âlimi olup, haramlardan ve şübheli olmak korkusu ile mubahların çoğundan sakınırdı. Büyük dedesiAbdülkâdir Hamîdî Efendi, sakalına kına yaktığı için, çocuk ve torunları, Kınalızâde diye tanındılar.

Hasan Çelebi önce babasından ve diğer bâzı âlimlerden okuduktan sonra, zamânın büyük âlimi Şeyhülislâm Ebüssü'ûd Efendiden ders gördü. Bilhassa fıkıh ve kelâm ilimlerinde çok yükselerek, icâzet (diploma) aldı. Zühd ve takvâ sâhibi, ilmiyle âmil büyük bir âlimdi. Dînî emir ve yasaklara uymakta çok titizdi. Aynı zamanda kuvvetli bir şâir ve çok yüksek bir edipti. Sayısız beyitleri bunu göstermektedir. Dînî kitaplara şerh ve ekleri ise şiirinden daha üstündür. "Âlim ilme doymaz!" sözünde de ifâde olunduğu gibi, Kınalızâde Hasan Çelebi de ilme doymadı ve ilmini arttırmak için, durmadan gayret etti.

İlim tahsilini tamamlayıp, kemâle geldikten sonra, zamânının usûlünce medresede ders vermeye başladı. Talebelere ders okutacak seviyeye geldiğinde yirmi yaşını yeni geçmişti. 1567 senesinde, Bursa'da Ahmed Paşa Medresesinde vazîfe aldı. Bir sene sonra babasıAli bin Emrullah Edirne'ye kâdı tâyin edilince, Edirne'ye gitti veÇuhacı Hâcı Medresesine müderris oldu. Üç sene sonra İstanbul'da, Eski İbrâhim Paşa Medresesine tâyin edildi. 1580 senesine kadar İstanbul'da çeşitli vazîfelerde bulundu. Sonra Bursa Sultâniyesinde vazîfe aldı. İki sene sonra tekrar İstanbul'a gelerek Sahn-ı Semân Medresesinde müderrislik yaptı. 1586'da Kâfzâde Efendi yerine, Sultan Selim Medresesinde vazîfe aldı. Bir sene sonra rebîulevvel ayında, Süleymâniye medreselerinden birine tâyin edildi. 1590'da Haleb kâdılığına tâyin olunan Kınalızâde Hasan Çelebi, sırası ile Mısır, Kâhire, Edirne tekrar Mısır-Kâhire ve Bursa kâdılıklarında bulundu. 1600'de Gelibolu, sonra da Eyyûb kâdılıkları verildi. 1602'de Eski Zağra, son olarak da Mısır'da Reşîd beldesinde kâdılık yaptı. Bu vazîfede bir sene kadar kaldıktan sonra, hastalanıp vefât etti.

Kınalızâde Hasan Çelebi'nin en meşhur eseri, **Tezkiret-üş-Şu'arâ** isimli şâirler tezkiresidir. Babasının **Ahlâk-ı Alâî** isimli kitabından sonra, bu eser çok rağbet ve îtibâr görmüştür. Bu meşhur eserde, altı pâdişâh, beş şehzâde, Hasan Çelebi'nin yaşadığı devrin hükümdârı Üçüncü Murâd Han ile meşhur târihçi Hoca Sa'deddîn Efendi ve beş yüz yetmiş civârında şâirin hâl tercümesi anlatılmıştır. Aynı zamanda şâir olan Hasan Çelebi'nin şiirleri dağınık bir halde mecmuâlarda yer aldığından, kitap hâline getirilmiş dîvânı yoktur. Bundan başka **Dürer ve Gurer hâşiyesi** ve çeşitli mevzûlara dâir birçok risâlesi vardır.

KING, Martin Luther;

Amerikalı zenci râhip. Güneyli siyah bir âileden olan Martin Luther 15 Ocak1929'da ABD'nin Georgia eyâletinin Atlanta şehrinde doğdu. Babası Baptist râhibi olduğu için köklü bir din tahsili gördü. 1951'de Chester'daki Crozer İlâhiyât Okulunu bitirdi. Boston Üniversitesinde başladığı doktora çalışmasını 1955'te tamamladı. Boston'dayken New England Konservatuvarında okuyan Alabamalı Coretta Scott'la tanışarak onunla evlendi.

Montgomery'de (Alabama) yurttaş haklarını savunan küçük bir grup, belediye otobüslerindeki ırk ayırımcılığını protesto kararı aldıklarında, Dexter Caddesi Baptist Kilisesinin vâizi olarak vazife yapan Martin Luther, Montgomery'nin ayırımcı taşıma sistemini boykot etmek gâyesiyle kurulan derneğin başkanı oldu. 1 Aralık 1955'te otobüste yerini bir beyaza vermeyi reddeden Rosa Parks, şehrin ayırımcı kânununu ihlâl ettiği için tutuklanınca, 381 gün süren bir taşıt boykotu düzenleyerek dikkatleri üzerine çekti. Martin Luther'in liderliğindeki direniş neticesinde belediye otobüslerindeki ayırımcı uygulamaya son verildi. 1957'de Güneyli Hıristiyan Liderler Konferansını kurdu. Ülkenin her tarafında konferanslar vererek renk ve ırk ayırımcılığının kötülüğünü anlattı. Gana ve Hindistan'a giderek devlet ve hükûmet başkanlarıyla görüştü. Şiddete başvurmaksızın pasif direnişle mücâdelesini sürdürdü.

1960'ta doğum yeri olan Atalanta'ya giderek bir baptist kilisesinde vâizlik yaptığı sırada yurttaş hakları hareketinin savunuculuğuna devam etti. Ekim 1960'ta faaliyetleri sebebiyle tutuklandı. Suçsuz bulunmasına rağmen, işlediği önemsiz bir trafik suçu sebebiyle hapse atıldı.

Kamuoyundaki tepkiler sebebiyle Demokrat başkan adayı John F. Kennedy'nin araya girmesiyle serbest bırakıldı. Kennedy bu davranışı sebebiyle siyahlardan büyük takdir toplayarak yapılan seçimlerde küçük bir oy farkıyla başkan seçildi.

1960-65 yılları arasında şöhreti ülkenin her tarafına yayılan Martin Luther'in oturma boykotu, protesto yürüyüşü gibi hareket biçimleri Kennedy ve Lyndon B. Johnson gibi başkanların desteğini kazandı. Bir ara taraftarlarıyla birlikte hapse atıldı. Irk ayırımına karşı olan ve yurttaş haklarını savunan diğer liderlerle birleşerek târihî önem taşıyan Washington yürüyüşünü düzenledi. 28 Ağustos 1963'te 200.000'i aşkın beyaz ve siyah, Lincoln Anıtının altında toplanarak kânun önünde bütün yurttaşlara eşitlik tanınmasını istedi. Medenî Haklar Kânununun 1964'te kabul edilmesini sağladı. Bu çalışmaları sebebiyle 1964 Nobel Barış Ödülünü kazandı. Ancak Vietnam Savaşı sebebiyle faaliyetleri zorlaştı. Vietnam Savaşına da karşı çıkan King bu hususta mitingler düzenledi. Daha geniş tabana seslenebilmek için ırk farkı gözetmeksizin bütün fakirleri birleştirmeye çalıştı. Washington'a kadar sürecek bir Fakir Halk Yürüyüşü düzenleme tasarısı 1968 baharında temizlik işçilerinin grevini desteklemek üzere Memphis'e (Tennessee) gitmesi sebebiyle ertelendi. Burada 4 Nisan 1968 günü arkadaşlarıyla birlikte kaldığı otelin balkonunda keskin nişancı bir kâtilin kurşunlarıyla öldürüldü.

Martin Luther King'in kaldırılmasını istediği ırk ayrımcılığını yüce dînimiz İslâmiyet, bundan 1400 sene önce kaldırmıştır. Yüce kitabımız Kur'ân-ı kerîm bütün müminlerin kardeş olduğunu, insanların birbirlerinden ancak takvâ, yâni Allahü teâlâya kulluk ve ibâdet sebebiyle üstün olabileceklerini bildirmiştir. Sevgili Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâm da Vedâ Haccı sırasında, 124.000 sahâbîye hitab ederek irâd buyurduğu ve bütün insanlığa seslendiği Vedâ Hutbesinde; **"Ey insanlar! Rabbiniz birdir. Babanız da birdir, hepiniz Âdem'in çocuklarısınız. Âdem ise topraktandır. Allah katında en kıymetliniz, takvâsı çok olanınızdır. Arabın Arap olmayana bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvâ iledir."** buyurmuştur. Medenî olduğunu iddia eden Avrupa ve Amerika ise 1948'de hazırladığı İnsan Hakları Evrensel Beyannâmesini kabul etmiştir. Bu beyannâmede temel insan hakları açıklanmış olmasına rağmen 1950 ve 1960'lı senelerde medenî olduğunu iddiâ eden bu ülkelerde ırk ayrımı uygulaması devam etmiştir. 1964 senesinde ABD'de Medenî Haklar Kânunu kabul edilinceye kadar ırk ayrımcılığı resmen devam etti. Yüksek Mahkeme 1967'de ırklar arası evliliği yasaklayan eyâlet kânunlarını anayasaya aykırı buldu. Daha sonraki yıllarda da çeşitli anlaşmazlıklara sebeb olan ırk ayrımcılığı birçok ülkede hâlen devam etmektedir.

KINIK;

Selçuklu Hânedânının mensub olduğu Oğuz boyu. Yirmi dört Oğuz boyundan biridir. Üç-ok boylarındandır.

Kınıklar Selçukluların kuruluşunda ve Anadolu'nun fethinde büyük rol oynadılar. On üçüncü yüzyılda kalabalık bir kitle hâlinde Sûriye'de mevcut olan Türkmen grubu arasında Kınıklar da bulunuyordu. Diğer boylarla birlikte Kınıklar da Memlûklerin yanında yer alarak Çukurova'nın fethine katıldılar. Çukurova'da Ceyhan Irmağından Gâvur Dağına kadar uzanan bölgede ve bugünkü Osmaniye kazâsı ile Ceyhan kazâsının bir kısım topraklarını içine alan bölgede yurt tuttular.

On dördüncü yüzyılın son yarısında, Memlûklerle araları açıldı. 1378'de üzerlerine gelen Memlûk

ordusunu, diğer Üç-oklu Türkmenlerle berâber yendiler. Fakat Memlûkler, Üç-ok boyları arasına tefrika soktular. 1383'te Kınıklar, Yüreğirlere saldırdılar. Daha sonra, Kâdı Burhâneddîn'in ülkesinde kargaşalıklar çıkardılar. Bu hâdiselerden sonra Kınıkların adı siyâsî sahnede gözükmez oldu.

Kınıklar, Osmanlı fethinin ilk yıllarında toprağa bağlandılar. On dokuzuncu yüzyıla kadar Çukurova'da Kınık adını taşıyan bir kazâ vardı. Muhtemelen bugünkü Toprakkale eski Kınık Kalesi olmalıdır. Kalenin kuzey doğusunda yer alan kasabada 1522'de iki mahalle 1547'de beş mahalle vardı. Ayrıca kazâya yetmiş beş köy ve mezra bağlı idi. Kınık kasabası ve köyleri 17. yüzyılda harâb oldu. On altıncı yüzyılda Haleb'de Ankara'da ve Aydın'da Kınık boyuna mensup cemâatlerin yaşadığı bilinmektedir. On yedinci yüzyılda Sivas'ta da bir Kınık cemaatinin mevcudiyeti görülmektedir. Bugün Anadolu'da Kınık adını taşıyan pekçok köy ve İzmir'e bağlı Kınık kasabası vardır.

KINKANATLILAR (Coleoptera);

Alm. *Deckflügler (pl),* **Fr.** *Coléoptéres,* **İng.** *Beetles.* Eklembacaklılar şubesinin böcekler (İnsecta) sınıfının kalabalık bir takımı.

Okyanusların ve kutupların dışında her yerde yaşarlar. 250.000'den fazla türü vardır. Çoğu kara hayvanıdır. Boyları 1 mm ile 15 cm arasında değişir. Çeşitli renkte olabilirler. Çeşitli anten tipleri vardır. En belirgin özellikleri "elitra" denen üst kanatlarının, zarlı ve az damarlı olan alt kanatlarını deri birer kapak gibi örtmeleridir. Uçma esnâsında üst kanatlar yukarı kalkarak alt kanatlarla uçarlar. Böcek uçmadığı zamanlarda zarımsı olan arka kanatları tamâmen örterler. Elitraları küçülmüş veya tamâmen kaybolmuş türlere de rastlanır. Suda, karada, bitki veya toprak içinde yaşarlar. Ağız parçaları çiğneyici tipte olup, canlı veya ölü bitkisel ve hayvansal besinlerle beslenirler. Gelişmelerinde tam başkalaşım vardır. Larvaları yırtıcı, leşçi, gübreci olabilir. Çoğu, yılda dört döl verir. Birkaç yılda bir döl verenleri de vardır. İnsanların kumaş ve yiyeceklerine zararlı çeşitleri vardır. Geyik böceği, kürk böceği, uğurböceği, ateşböceği, buğday böceği, pislik böceği, mercimek böceği hep bu takımın tanınmış türleridir.

KIPÇAKLAR;

Avrupalıların "Kuman" adını verdikleri kuzey Türkleri. Kıpçakları Bizanslılar "Kumanos", Macarlar "Kun", Ruslar "Polovets", Almanlar "Falben" adıyla bilirler. İslâmî kaynaklar ise "Kıpçak (Kıfşak, Hıfşak) diye zikrederler. Genellikle, beyaz tenli, sarı saçlı ve mâvi gözlüdürler. Batı Göktürklerinin bir kolu olduğu söylenen Kıpçakların Kimek, Yimek, Kanglı veOğuz gibi Türk boyları ile irtibatları vardır.

Karahıtayların baskın ile Güneybatı Sibirya'da İrtiş ve Ural nehirleri arasındaki yurtlarından 11. yüzyılda çıkarıldılar. Volga üzerinden batıya göçtüler. Özi(Dinyeper) Nehrine kadar Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara hâkim oldular. Buralar "Deşt-i Kıpçak" şeklinde kendi isimleriyle anıldı. Bölgede yaşayan Bulgar, Alan, Burtas, Ulah, Mordva ve Hazarları hâkimiyetleri altına aldılar. Rus sınırında yerleşen Karakalpaklarla savaştılar. Ruslarla uzun yıllar (1061-1220) süren savaşlar yaptılar. Esir aldıkları Rusları Kırım'daki Bizanslı tâcirler vâsıtasıyla Akdeniz ülkelerine sattılar. Bilhassa Rus knezleri arasındaki mücâdelelerde yardıma çağrılmaları sebebiyle akınlarını büsbütün arttırdılar. On ikinci yüzyıl, boyunca Ruslarla savaştılar. Rusların meşhur **İgör Destanı** 1185'te Kıpçaklara karşı düzenledikleri fakat yenildikleri seferi konu almaktadır. Beylikler hâlinde yaşayan Kıpçaklar, çevreyi bu şekilde kontrol altında tutmalarına rağmen tam bir birlik sağlayamadılar.

1222 yılında Moğollar Kafkasları Derbent geçidinden aşarak Kıpçaklar üzerine yürüdüler. Ancak Kıpçak Başbuğları Rus knezleri ile işbirliği yapıp, Moğolları Kalka Nehrine kadar sürdü. 1223'te yapılan Kalka Meydan Muhârebesinde ise Rus knezleri ve Kıpçaklar müthiş bir bozguna uğradılar. Birçok Rus köy ve şehri yakılıp yıkıldı. 1236'da Batu Han, batı seferine çıktı. Rusları yendikten sonra İdil ile Özi nehirleri arasındaki bozkırlarda yaşayan Kıpçakları dağıttı (1239). Kıpçaklardan bir kısmı Özi'nin batısına gidip kitleler hâlinde Macaristan'a girdiler. Bir kısmı ise, Orda İdil (Volga) sâhasına yâni Bulgar Türklerinin yurduna ulaştılar. Bulgar Türkleri, Kıpçaklarla kaynaşıp Kazan Türklerini meydana getirdiler. Batu Han Macaristan'ı da itaatine aldıktan sonra, ordularını İdil'e kadar çekti ve Aşağı İdil boyunda Altınordu Devletinin temelini attı (1242).

Yerli Kıpçak Türkleri, işgalci Moğolları, kısa zamanda kültürlerinin etkisi altında erittiler. Devlet âdetâ bir Kıpçak devleti hâlini aldı. Moğolların sâdece adı kaldı. Türkçe konuşup Türkçe yazmaya başladılar. Bilhassa Batu'nun oğlu Berke Hanın Müslüman olması, Moğollar arasında İslâmiyetin hızla yayılmasına yol açtı. İslâmiyet 922 yılında Bulgar Hanı Almas Hanın Müslüman olarak Abbâsî halîfelerine tâbi olmasından sonra bölgedeki Türk boylarının ortak dîni hâline geldi. Yüzyıllarca, Rusları Sibirya soğuğuna mahkûm eden Kıpçak Türklerinin hâkim olduğu Altınordu Hanlığı, Tîmûrlularla giriştiği mücâdele sonunda zayıf düştü.

Altınordu'nun hâkim olduğu bölgelerde Kazan (1437-1552) ve Kırım (1430-1783) hanlıkları kuruldu. Bu

hanlıkların nüfûsu Kıpçak Türklerinden meydana geliyordu. Kazan Hanlığındaki taht kavgaları, Rusları iyice güçlendirdi. 1552'de Korkunç İvan Kazan Hanlığını yıktı. 1783'te Kırım Hanlığı Rusya hâkimiyetine girdi. Osmanlıların zayıf dönemlerini iyi kullanan Ruslar, işgal ettikleri bölgelerdeki câmi ve medreseleri yakıp yıktılar. Birçok Müslüman, Osmanlı topraklarına göç etti. Geride kalanlar, Rusların korkunç zulümlerine mâruz kaldılar. 1917 Bolşevik ihtilâli ve sonrasında din tamâmen yasaklandı. Fakat bölgede meskûn olan Müslüman ahâli, benliğini İslâmiyet sâyesinde muhâfaza ettiler. 1990'lara doğru dînî inançların serbest bırakılması ile bölgede İslâmiyet, eski günlerine kavuşma yolunda hızla ilerlemektedir.

Macaristan ve Romanya gibi ülkelere gidip yerleşen Kıpçaklar Hıristiyanlaşarak benliklerini kaybettiler. On ikinci yüzyıl ve sonrasında, Mısır'daki Eyyûbî ve Memlûklü devletlerine satılan Kıpçak çocukları, zamanla devletin idâresini ele geçirdiler. 1250-1382 yıllarında Mısır'ı Kıpçak asıllı Memlûk hükümdârları idâre ettiler.

Kıpçak Türkleri, kendilerine mahsus bir lehçe ile konuşurlardı. Macaristan ve Mısır'da Kıpçak lehçesinde kitaplar yazmışlardır. Kırım'da ticâretle uğraşan Kıpçak Türkleri ile irtibat kuran İtalyanlar **Codex Cumanicus** adıyla ticâreti ilgilendiren Kıpçakça bir lügat kitabı hazırladılar. Ayrıca Alman misyonerleri bu kitâbı dînî yönden tamamlayan ilâhîler kısmını yazdılar.

KIPLING, Rudyard;

şâir, roman ve hikâyeci. Hindistan'ın Bombay şehrinde 1865 yılında doğdu. İlk tahsilini İngiltere'de yaptıktan sonra Hindistan'a döndü. Lahor'da gazeteciliğe başlayıp, genç yaşta yazıları ile kendini kabul ettirdi. 1889'da İngiltere'ye dönüp Londra'ya yerleşti. İngiliz dilini ustalıkla kullanması, Hindistan'daki hayâtı yazılarında konu alması, romantizmle, realizmi birleştirmeyi başarması ona 1907 yılındaki Nobel Edebiyat armağanını kazandırdı.

Yaşadığı devirde, doğunun eşsiz zenginliklerini tabiatın güzelliklerini ve hayvanlar âlemini açık bir dille anlatmış, okuyucuyu büyük ustalıkla yazılarına bağlamıştır. Şiir ve romanlarının yanında zamanın en usta hikâyecisi olarak tanınan Kipling, küçük hikâye sanatını çok iyi biliyordu. Hayâtını yazı yazmakla geçiren İngiliz hikâyecisi 1936 yılında Londra'da öldü.

Eserleri:

Korkusuz Kaptan (Captains Courageous), Kim, Küçük Çocuklar İçin Hikayeler, Hayatın Zorlukları (Life's Handicap), Günlük İşler (The Day's Work), Gezi Mektupları (Letters of Travel), Sonlar ve Başlangıçlar (Limits and Renewals).

KIR KOŞUSU;

genellikle sonbahar aylarında yapılan ve herkesin katılabildiği bir koşu. İlk defa İngilizlerin uyguladığı, sonra Amerika ve diğer dünya devletlerince benimsenen kır koşusuna her yaştaki yarışmacılar tarafından çok rağbet edilmektedir. Yalnız, bu koşuya katılırken sıkı bir sağlık kontrolundan geçip bilhassa kalp ve ciğerlerin sağlam olmasına dikkat etmek gerekmektedir. Her isteyenin katılabildiği bu koşuda, vücut çok gevşek tutulmalı, adımlar tabiî, kendini sıkmadan atılmalı, çok uzun adım atmamalı, sürati devamlı ayarlamalı, vücut kalçadan îtibâren öne doğru meyilli olmalı, topukların yere hafif temasını sağlamalıdır.

KIRÂAT;

Alm. *Koranksart (f),* **Fr.** *Lecture (f), du Coran,* **İng.** *Reciting the Quran.* Okumak. **Kur'ân-ı kerîm**'in usûlüne uygun olarak okunması. Namazın farzlarından biri de kırâattır, yâni kıyamda (ayakta)yken **Kur'ân-ı kerîm'**den bir miktar âyet veya sûre okumaktır. **Kur'ân-ı kerîm**'i tecvid bilgisine uyarak okumak lâzımdır. Hadîs-i şerîfte; **"Kur'ân-ı kerîmi tecvîd bilgisine uyarak okuyunca, her harfine yirmi sevap verilir. Tecvîde uymazsa, on sevap verilir."** ve "**Kur'ân-ı kerîmi tecvide uygun okuyana şehid sevâbı verilir."** buyruldu.

Tecvid ilmi, harflerin mahrec (ağızdan çıktığı yer) ve sıfatlarına uymak sûretiyle, **Kur'ân-ı kerîm**'i hatâsız okumayı öğreten bir ilimdir.(Bkz. Tecvîd İlmi)

Kur'ân-ı kerîm okumak, nâfile ibâdetlerin en üstünüdür. Bilhassa, namazda kıyamda (ayakta) iken okunan hepsinden faziletlidir. Peygamber efendimiz buyurdu ki: "**Ümmetimin yaptığı ibâdetlerin en kıymetlisi, Kur'ân-ı kerîmi mushafa bakarak okumaktır."** ve yine; **"Kur'ân-ı kerîm okuyanın anası babası kâfir olsalar bile, azâpları hafifler."** buyruldu. **Kur'ân-ı kerîm** okumanın fazîletini, kıymetini bildiren pekçok hadîs-i şerîf vardır. Bunlardan bâzılarında buyruldu ki:

Namazda okunan Kur'ân-ı kerîm namaz dışında okunan Kur'ân-ı kerîmden daha hayırlıdır

(kıymetlidir)**.**

Kur'ân-ı kerîm okuyunuz ve ezberleyiniz! Muhakkak ki, Allahü teâlâ, içinde Kur'ân-ı kerîm saklı olan kalbe azâb etmez.

Allahü teâlânın kitâbından (Kur'ân-ı kerîmden) **bir sûreyi okuyarak yatağına yatan bir Müslümana Allahü teâlâ vekil olarak bir melek gönderir. Melek onu muhâfaza eder. Uyanıp kalkıncaya kadar ona ezâ edecek bir şey yaklaşamaz.**

Evlerinizi namaz ve Kur'ân-ı kerîm kırâati ile süsleyiniz.

Kur'ân-ı kerîmi okuyunuz. Onu geçim vâsıtası yapmayınız.

Sizin en hayırlınız, Kur'ân-ı kerîmi öğrenen ve öğretendir.

Kur'ân-ı kerîm öğreniniz! Muhakkak o, kıyâmet günü ehline (onu okuyana) **ne güzel şefâatçıdır.**

Çocuklarına Kur'ân-ı kerîm öğreten ana babaya, kıyâmet günü Cennette taç giydirilir.

Kur'ân-ı kerîm okuyan kimsenin maksadı; kalbindeki yalnızlığı ve sıkıntıyı kaldırmak, dünyâ üzüntülerini gidermek, Allahü teâlâya kavuşma arzusunun hakkını yerine getirmek, kulluk vazîfelerini bilmek ve hizmet edeplerinde kusur etmemek olmalıdır. **Kur'ân-ı kerîm**'i bu maksatlarla okuyana, **Kur'ân-ı kerîm** şefâatçi olur, ona şifâ verir.

Kur'ân-ı kerîm okumaya, abdestli olarak ve "Eûzü Besmele" söyleyerek başlanır. Kıbleye dönülerek ve mütevâzî bir şekilde oturularak, yavaş yavaş okunması, bilenlerin mânâlarını düşünmesi, hüzünlenerek ve hattâ ağlayarak okunması, bu hususdaki gerekli edeplerdendir. **Kur'ân-ı kerîm**'in, güzel sesle ve tecvid ilminin kâidelerine uyarak, harflerini ve kelimelerini bozmadan okunması âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflerde bildirilmiştir. Müzzemmil sûresi 4. âyetinde meâlen; **"Kur'ân-ı kerîmi açık açık, tâne tâne tertil ile oku!"** buyruldu. Peygamber efendimiz de; **"Kur'ân-ı kerîmi, benden öğrendiğiniz gibi okuyunuz!"** diye emretti. **Kur'ân-ı kerîm** okuyanın kalbini başka düşüncelerden temizlemeye çalışması, hep bu kelâmın sâhibi Allahü teâlânın büyüklüğünü düşünmesi de okurken dikkat edilecek edeplerdendir.

KIRÂAT İLMİ;

Allahü teâlânın kelâmı olan **Kur'ân-ı kerîm**'in nasıl okunacağını bildiren ilim. Kırâat ilmi, **Kur'ân-ı kerîm**'in nazım şekillerinden (yazıldığı gibi okunmasından) ve tevâtür (sağlam ve güvenilir haber) hâlindeki ihtilaf şekillerinden bahseder.

Kırâatın başlangıcı ve esâsı tevâtüre dayanır. Yâni nakil esâsına göredir. **Kur'ân-ı kerîm**'i ilk okuyan Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâmdır. **Kur'ân-ı kerîm,** Arapçanın yedi lehçesi üzerine nâzil olmuştur. Cebrâil aleyhisselâm her sene bir kere gelip, o âna kadar inmiş olan **Kur'ân-ı kerîm**'i levh-i mahfûzdaki sırasına göre okur, Peygamber efendimiz dinler ve tekrar ederdi. Vefât edeceği sene iki kere gelip tamâmını okudular. Hazret-i Ebû Bekr halîfeliği zamanında **Kur'ân-ı kerîm**'i kâğıt üzerine yazdırdı. Buna **"mushaf"** veya "mıshaf" denildi. Otuz üç bin sahâbî, bu mushafın her harfinin tam yerinde olduğuna sözbirliği ile karar verdiler. Hazret-iOsman, hilâfeti zamânında bu mushaftan Eshâb-ı kirâmın sözbirliği ile Peygamber efendimizin vefât ettiği sene okuduğu kırâat şekli olan "Kureyş" lehçesi üzerine altı tâne daha yazdırıldı ve sûreler birbirinden ayrıldı. Bu **Kur'ân-ı kerîm**'e "Kırâat-i Mütevâtir" denir. Mütevâtir kırâatin, bugüne kadar hiç değişmeden sağlam ve güvenilir bir şekilde okunmasını sağlayan ve hattâ kitaplara yazan yedi veya on imâm (âlim) olmuştur. Artık bugün, **Kur'ân-ı kerîm** bunların bildirdiği şekilde okunmaktadır. Yedi kırâat âliminin bildirdiği kasdedildiğinde "Kırâat-i Seb'a" on âlimin bildirdiği için de "Kırâat-i Aşere" adı verilmiştir.

Eshâb-ı kirâmdan okuduğu bildirilen fakat sözbirliği bulunmayan kırâate de "Kırâat-i Şâzze" denilmiş ve bu şekilde okumak yasaklanmıştır.

Kur'ân-ı kerîm, Peygamberimizden nasıl bildirildi ise öyle okunur. Eshâb-ı kirâmın sözbirliği yaptığı okuyuş Kırâat-i mütevâtir olup, böylece okumak lâzımdır. Kırâat-i Şâzze ile okumak câiz değildir, günahtır. Hiçbir din âliminin bildirmediği bir şekilde okumak ise kesin olarak yasak olup, böyle okuyan dinden çıkar.

Kur'ân-ı kerîm'i okumada ve bunu öğretmekte bütün insanlara imâmlık-önderlik eden, Eshâb-ı kirâm olmuştur. Eshâb-ı kirâmdan birincisi de hazret-i Ebû Bekr-i Sıddîk'tır. Sonra hazret-i Ömer, hazret-i Osmân, hazret-i Ali, Übeyy bin Ka'b, Zeyd bin Sâbit, Abdullah bin Mes'ûd, Ebü'd-Derdâ, Ebû Mûsel-Eş'arî, bizzat Resûlullah'tan kırâat eden sağlam vesîkalardır. Diğer Eshâbın çoğu, bunlardan okuyup ezberlemişlerdir. Abdullah İbni Abbas, Ebû Hüreyre, Abdullah bin Sa'd da kırâat (okuma) ezber okuma ve okutma ile meşhur olan sahâbelerdendir.

Eshâb-ı kirâmın, kırâati ile meşhur olanlarından, **Kur'ân-ı kerîm**'i okuyan ve ezberleyen ve kırâat ilminde imâmlık derecesine yükselen Tâbiîn-i izâm, beş ayrı beldede meşhur olmuşlardır. Bunlardan: Saîd bin Müseyyib, Sâlim bin Utbe, Ömer bin Abdülazîz, Atâ bin Yesâr, Muâz bin Hâris, Abdurrahmân bin Hürmüz el-A'rec, Muhammed bin Müslim, Müslim bin Cündeb ve Zeyd bin Eslem Medîne-i münevverede; Ubey bin Umeyr, Atâ bin Ebi Rebâh, Tâvus bin Keysân, İkrime, Mücâhid bin Cebr Mekke'de; Alkame bin Kays, Esved bin Yezîd, Abîde bin Amr, Amr bin Şurahbil, Hâris bin Kays, Said bin Cübeyr, Rebî bin Heysem, Amr bin Meymûn, Ebû Abdurrahmân Sülemî, İbrâhim Nehâî, Zirr bin Hubeyş Kûfe'de; Muâz, Câbir bin Zeyd Ebü'l-Âliyye, Nasr bin Âsım-ı Leysi, Yahyâ bin Ya'mer, Hasan-ı Basrî, Muhammed bin Sîrîn ve Katâde bin Diâme Basra'da; Mugîre bin Ebû Şihâb, Huleyd bin Sa'd Şam'da meşhurdular.

Bunlardan başka, bütün meşguliyetlerden sıyrılıp, kendilerini tamâmen Kur'ân-ı kerîm kırâatinin zabtına vermiş, bu yolda büyük îtinâ ve ihtimâm göstermiş, her biri insanlara rehber ve imâm olup, uzak ve yakından nice insanların, binbir zorluklarla kendilerinden kırâat öğrenmek için geldikleri bir âlimler topluluğu (cemâati) daha vardır. Onlardan biri Medîne'de Ebû Ca'fer Yezid bin Ka'ka, sonra Şeybete ibni Nessâh, sonra Nâfi Ebû Naîm idi. Mekke'de Abdullah bin Kesîr, Hâmid bin Kays-ı A'rac ve Muhammed bin Muhaysan'dı. Kûfe'de Yahyâ bin Vesâb, Âsım bin Ebi'n-Nücûd ve Süleymân-ı A'meş, sonra Hamza, sonra Kisâî idi. Basra'da Abdullah bin İshâk, Îsâ bin Ömer, Ebû Amr bin A'lâ ve Âsım-ı Hacderî, sonra Yâkub-ı Hadremî idi. Şam'da Abdullah bin Âmir, Atıyye bin Kays-ı Kitâbi, İsmâil bin Abdullah bin Hâcîr, sonra Yahyâ bin Hâris-i Dimârî, sonra Şüreyh bin Yezîd-i Hadremî idi.

Bunlardan sonra, dünyâya yedi nurlu ay doğmuş ve bunlar vâsıtasıyla, **Kur'ân-ı kerîm**'in kırâati bütün dünyâya yayılmıştır. Kırâatteki ilimlerinin üstünlüğünü bütün âlimlerin sözbirliği ile, kabul ettikleri bu yedi veya on imâma (âlime) "Kırâat-i Seb'a" veya"Kırâat-i aşere" adı verilmiştir. Mütevâtir kırâatin bugüne kadar hiç değişmeden sağlam ve güvenilir bir şekilde okunmasını sağlayan ve hattâ kitaplara yazan işte bu yedi hattâ on kırâat âlimidir. Bu kırâat imâmları Eshâb-ı kirâmın yolunu devâm ettirdiler. Kendileri ve yetiştirdikleri talebeleri çeşitli İslâm beldelerine dağılıp selâhiyet sâhibi olmayan kimseleri mütevâtir olmayan şekillerde okumaktan men edip, Müslümanları ihtilâfa düşürmekten korudular. Bu kırâat imâmlarından her birinin ikişer râvisi (rivâyet eden talebesi) vardır. Kırâati meşhur olan bu imâmlar ve râvileri şunlardır.

1. İmâm-ı Nâfi: Adı Nâfi bin Abdurrahmân'dır. Râvileri Verş Osman bin Saîd ve Kâlûn Ebû Mûsâ'dır.

2. İmâm-ı ibni Kesîr: Adı Abdullah bin Kesîr'dir. Râvileri Kunbul ve Bezzî'dir.

3. İmâm-ı Ebû Amr: Adı Ebû Amr bin Alâ'dır. Râvileri Hafs bin Ömer ve Sûsî'dir.

4. İmâm-ı ibni Âmir: Adı Abdullah bin Âmir'dir. Râvileri Hişâm bin Ammâr ve İbn-i Zekvân'dır.

5. İmâm-ı Âsım: Adı Âsım bin Behd Ebin Nücûd. Râvileri Hafs bin Süleymân ve Şu'be'dir.

6. İmâm-ı Hamza: Adı Hamza bin Habîb'dir. Râvileri Hallâd bin Hâlid ve Halef bin Hişâm'dır.

7. İmâm-ı Kisâî: Adı Ali bin Hamza'dır. Râvileri Hafs bin Ömer ve Leys bin Hâlid'dir.

Bunlar "Kırâat-i Seb'a" adı ile meşhur olmuşlardır. Bu yedi imâmdan sonra, kırâattaki yüksek âlimler, üç imâm daha seçmişler ve bildirmişlerdir. Onların kırâatı ile de, adı geçen yedi büyük kırâat imâmının kırâati gibi namaz kılmayı uygun görmüşlerdir. Bunlardan başkasının kırâatına izin vermemişlerdir. On imâm "Kırâat-i aşere" adı ile şöhret bulmuşlardır. Diğer üçü de şunlardır:

1. İmâm-ı Yâkub: Adı Ebû Muhammed Yâkûb bin İshak'tır. Râvîleri Ruveys ve Ravh'dır.

2. İmâm-ı Ebû Ca'fer: Adı Ebû Ca'fer Yezîd bin Ka'ka'dır. Râvileri İbn-i Verdân ve İbn-i Cemmâz'dır.

3. İmâm-ı Halef-ül-Âşir: Adı Ebû Muhammed Halef bin Hişâm'dır. Râvileri İshak-el Verrak ve İdris-el-Haddâd'dır.

Dünyâ Müslümanlarının dörtte üçü (memleketimiz de dâhil olmak üzere), **Kur'ân-ı kerîm**'i İmâm-ı Âsım kırâatinin Hafs rivâyetine göre okumaktadır. Kuzeybatı Afrika'da (Fas, Tunus, Cezâyir) ve Mısır'ın bir bölümünde İmâm-ı Nâfî kırâatinin Verş rivâyetiyle okumak yaygındır. Afrika'nın bir bölümünde (meselâ Sudan'da) iseİmâm-ı Ebû Amr kırâati ile **Kur'ân-ı kerîm** okunmaktadır.

KIRAĞI;

Alm. *Reif (m),* **Fr.** *Gelée (f) blanche, frimas (m),* **İng.** *Rime, hoarfrost.* Donmuş çiğ. Soğuk havalarda görülür. Kırağı, suyun buhar hâlinden doğrudan doğruya katı hâline geçmesiyle meydana gelir. Çiğin meydana geliş şekliyle kırağı arasındaki fark, havanın daha az rutubetli olmasına dayanır.

Kırağı, havanın su buharına doyduğu ve hava sıcaklığının donma noktasının altında olduğu zaman meydana gelir. Su buharı, buhar hâlinden sıvı hâle geçmeksizin direkt katı hâle geçer. Kırağı, genelde

çimen, ağaç gövdesi ve camlarda daha belirgin görülür. Eğer sıcaklık “0” derecenin hemen altında ve bulut damlacıkları büyük ve çoksa kırağı yerine parlak buz veya sır hâsıl olur.

Açık gecelerde radyasyon dolayısıyla toprak ısı kaybeder; serin toprak, havayı soğutur ve nisbeten yoğunluğunu da arttırır. Böylece kırağı düşmesi için şartlar hazır hâle gelir. Bu durumda yere yakın olan havayı ısıtarak kırağı önlenebilir. Bu sebeple meyve üreticileri, bitkilere zarar veren kırağıdan korunmak için ağaçların arasında sıvı yakıtla çalışan küçük ısıtıcılar kullanırlar. Aynı zamanda havanın çeşitli tabakalarındaki ısıyı aynı tutmak için büyük vantilatörler de kullanılabilir. Bodur ağaçlar su içinde bırakılarak kırağıya sebep olan soğuk hava tabakasından tecrit edilebilir.

Suyun, donmasıyla buzlu ve karlı kırağı meydana gelir. Kırağı, umûmiyetle koyu renkli cisimler üzerinde ve ot, odun, kütük gibi yerlerde ortaya çıkar.

Ağaçlara yapışan kaba kırağının neden uzun ince iğneler biçiminde şekiller meydana getirdiğini anlamak için yoğunlaşma ve kristal büyümesi hakkında bilgi sâhibi olmak lâzımdır. Havadaki su buharı donma noktasının üzerinde iken çiğ damlaları halinde olup, donma noktasının altına düşünce ve bitki üzerinde sivri bir çıkıntı bulunca kırağı halini alır. Kırağının garip şekiller almasının sebebi kristallerin büyüme kânunlarına tâbi olmasından ileri gelir.

Açık, ayazlı gecelerde üstü açık eşyâ, çayır, çimen, tarla üstüne, iğne, tüy, pul biçimindeki ince buz parçacıkları olarak yoğunlaşmış bir yağış şekli olarak düşen kırağı, soğuk olduğu için bitkilere zarar verebilmektedir. Geceleyin dallar, çiçekler kırağı ile örtülürse, ertesi günü bunlar buruşup solar, bozulur. Soğuğa dayanıklı bitkileri kırağı çalmaz. Esasen bitkiye zarar veren kırağı değil, o sırada meydana çıkmış olan “don” hâdisesidir. Kırağı, umumiyetle durgun ve ayazlı havada belli olur. Böyle durumlarda narenciye ve sera ekicileri gerekli tedbirleri alırlar.

KIRBA;

Alm. *Wasserbehälter (m),* **Fr.** *Réservoir (m) d’eau,* **İng.** *Waterskin, leather water bag.* Köseleden yapılan bir nevi su kabı. Bu iş için hazırlanan kösele, dört köşe bir tahtanın üzerine demir çemberlerle tutturulurdu. Yukarı doğru gittikçe daralan kırbaların bir metreye yakın boyları olurdu. Ağız kısımları iyice dar olup, sebillerde kullanılanlarına musluk takılırdı. Sakaların kullandıkları kırbaların ağızları meşin ile bağlanır, ağızdan dibe kadar uzanan bir kol ile taşınırdı. Bunlar omuza takılarak istenilen yere götürülürdü.

Atların iki yanına konulan kırbalarla da su taşınırdı. Böyle su taşıyan sakalara, “atlı saka” denirdi. Atın iki yanına asılan kırbalar meşin kovalarla doldurulur, hortum sokarak boşaltılırdı. Eskiden bunlarla mahalle aralarında su taşındığı gibi, kervan ve askerî nakliyatta da bunlardan istifâde edilirdi.

Kırba ile su taşıyanlara, “kırbacı” denir.

KIRCHHOFF, Gustav Robert;

Alman fizikçisi. 12 Mart 1824’te Königsberg’de dünyâya geldi ve 17 Ocak 1887’de Berlin’de öldü. Doğduğu şehirde üniversiteyi bitirip, Breslau’da fizik profesörlüğüne tâyin edildi. Aynı göreve bir müddet sonra Heidelberg’de de devam etti. Robert Wilhem Bunsa’le beraber 1859 senesinde spektroskopla spektrum analizi üzerinde çalıştı.

Kirchhoff’un fizik ve elektrik ilmine faydası çok fazladır. Elektrik derslerindeki voltaj ve akım ilişkilerini îzah eder. Kendi ismiyle anılan; (f) “Elektrik devresinde herhangi bir noktada birleşen akımların toplamı sıfırdır. “ve” herhangi bir kapalı devrede kolların akım ve dirençleri çarpımının toplamı devre potansiyeline (voltaj) eşittir veya kapalı devre potansiyel toplamları sıfırdır.” kânunlarını bulup, formülleştirmiştir. Bu iki kânunla her türlü elektrik devresi çözümü yapılabilmektedir. Kirchhoff Kânunlarını uygularken ilk yapılacak iş, bilinmeyen bütün akımlara ve potansiyellere yön tâyin etmek ve devre şeması üzerinde göstermektir.

İdeal bir elektrik devre şemasında, Kirchhoff Kânunları tatbik edildiğinde:

1. Düğümde akımlar toplamı sıfırdır:

$I– I_1–I_2–I_3=0$

2. Çevrede potansiyeller toplamı sıfırdır:

$E–V_1–V_2–V_3=0$

Çok karmaşık elektrik devrelerinde bilinmeyen akım ve potansiyeller basit olarak anlatılan bu eşitliklerle hesaplanır. Bilinenler eşitliklerde yerine konur ve bilinmeyenler cebir işlemleriyle çözümlenir. Bütün akımlara ve potansiyellere yön tâyin etmek ve devre şeması üzerinde göstermektir. Örnek

şemada böyle bir düzenleme ve Kirchhoff Kânununun tatbiki gösterilmiştir.

Akımlar toplamı sıfırdır:

a noktasında $i_1+i_2–i_3=0$

b noktasında $-i_1–i_4-i_6=0$

c noktasında $i_4+i_5–i_2=0$

Potansiyel toplamı sıfırdır:

$–E_1–E_2=i_1R_1$

$E_2+E_5=i_3R_2+i_3R_6+i_5R_5$

$E_4=i_4R_4–i_6R_7$

Güç kaynağı iç dirençleri (r_1, r_2, ...)

Yukardaki akım ve potansiyel denklemlerinde bilinenler yerine konursa bilinmeyenler cebir işlemleri ile çözülebilir.

KIRGIZİSTAN

DEVLETİN ADI ..... Kırgızistan Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ .....Bişkek

NÜFÛSU 4.468.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....198.500 km^2

RESMÎDİLİ .....Kırgız Türkçesi

DÎNİ .....İslâmiyet ve Hıristiyanlık

PARABİRİMİ ..... Som

Orta Asya'da yer alan bir Türk Cumhûriyeti. Batısında Özbekistan, kuzeyinde Kazakistan, güneyinde Tacikistan, doğusunda ise Çin yer alır.

Târihi

Yenisey Irmağı boyunda medenî bir hayat süren Kırgızlar Mîlâd'dan sonra birinci yüzyılda Hun Devleti tâbiyeti altına girdiler. Hunluların dağılması üzerine, Kırgızlar, Hakas Devletini kurdular. Dördüncü yüzyılda kurulan Hakas Devleti, Baykal Gölünden Tibet'e kadar olan kısma hâkim oldu. Altıncı yüzyılda kurulan Göktürk Devleti ile mücâdele eden Hakaslar, 840'ta Uygur Devletini yıktılar.

Onuncu yüzyılda Karahanlıların tesiriyle İslâm dînini kabul eden Kırgızlar, 13. yüzyılda Moğolların hâkimiyetini tanıdılar. On yedinci yüzyılda Rus istilâsına karşı diğer Türk boylarıyla hareket ettiler. Kırgızların harp kâbiliyetleri yüksekti. On dokuzuncu asırda Kırgız toprakları bütünüyle Rus hâkimiyetine girdi. 1924 senesine kadar Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhûriyetine bağlıyken, 1925'te KaraKırgız Özerk Oblastı adını aldı. Bir süre sonra Kara kelimesi kaldırıldı. 1936'da Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhûriyeti hâline getirildi ve Sovyetler Birliğini meydana getiren 15 İttifak Cumhûriyetinden biri hâline geldi.

Eski Sovyetler Birliğinin 1991'de dağılması üzerine, Kırgızistan bağımsızlığını îlân etti. Bağımsız Devletler Topluluğuna üye oldu.

Fizikî Yapı

Ülke topraklarının büyük kısmı dağlarla kaplıdır. 3000 metreye kadar olan dağlar toprakların yarısından fazlasını kaplar. Tanrı Dağlarının bir parçası olan Kokpaalatau Sıradağları, Çin ile tabiî sınırı meydana getirir. Yüksek dağların dorukları dört mevsim karla kaplıdır. Çok sayıda kısa nehir, dağlardan kaynaklanarak aşağılara doğru akar. Başlıca akarsuları Narin, Tar, Kubaş, Kızıl Su'dur. Dünyânın ikinci büyük krater gölü olan Issık Gölü Kırgızistan topraklarında yer alır. Deniz seviyesinden 1609 m yükseklikte olan Issık gölü 6202 km^2lik bir alana sâhiptir. En derin yeri 702 metredir.

İklim

Kırgızistan'ın denizlerden uzak ve yüksek bir arâziye sâhib olması iklimi büyük ölçüde etkiler. Dağların etekleri sıcak çöl rüzgarları tesirindedir. Yüksek bölgelerde soğuk bir iklim hâkimdir. Arada kalan bölgede bol yağışlı bir iklim görülür. Batı ve kuzeydeki sıradağlar yılda ortalama 600-900 mm, güney

etekleri 200-335 mm, yüksek vâdiler ise 100-150 mm civârında yağış alır. Yaz ile kış, gündüz ile gece arasında ısı farkı çok fazladır.

Tabiî Kaynaklar

Kırgızistan mâden yönünden zengin yataklara sâhiptir. Tanrı Dağlarında demir, cıva, sürme, altın; Fergana Vâdisinde petrol ve gaz yatakları bulunur. Ayrıca kömür, tuz, kaolin, cam tozu yatakları vardır. Kömür yatakları 31 milyon ton rezerv ile Orta Asya'da birincidir.

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Dağların kuzeye bakan yamaçları ve alçak vâdiler ormanlarla kaplıdır. Bu ormanlar ülke topraklarının ancak % 6'sını kaplar. Ormanlarda yabandomuzu, kurt, vaşak, dağkeçisi, as, geyik, leopar gibi av hayvanları yaşar.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Kırgızistan'ın nüfûsu 4.468.000'dir. Başkent Bişkek olup nüfûsu 641.000'dir. Nüfûsun % 52.4'ü Kırgız, % 21'i Rus, % 12.9'u Özbek, % 2.5'i Ukraynalı, % 8.1'i diğer milletler, % 1.6'sı Tatardır. Kırgızistan 6 vilâyete bölünmüştür. Bunlar Celiabad, Issıkul, Narin, Oş, Talas ve Çuy'dur.

Kırgızistan yüksek bir eğitim düzeyine sâhiptir. Ülkede 9 üniversite olup, ilk üniversite 1932'de kurulmuştur. Okuma yazma oranı % 99.8'dir. Ülke genelinde 1806 ortaokul, 48 teknik lise vardır. Diğer Türk Cumhûriyetlerinde olduğu gibi Kırgızistan'da eğitim devlet tarafından yapılırken 1992'de çıkarılan yeni kânunlarla özel okul ve üniversite eğitimine izin verildi.

Kırgızlar Müslüman olup, Sünnî ve Hanefî mezhebindedirler. Kırgızların İslâmiyeti kabûlünde tasavvuf büyükleri önemli rol oynamışlardır. Kırgızlarda mevcut olan güçlü kabile sistemi İslâmiyetin hızlı yayılmasını sağlamıştır. Kırgızistan'da dînî hayâtın çok canlı olması, Orta Asya cumhûriyetleri içinde Özbekistan'ın dışında en çok bu cumhûriyette din aleyhtârı propaganda yapılmasına sebeb olmuştur. 1948'den sonra günümüze kadar Bişkek'te 100'e yakın İslâmiyet aleyhtârı kitap basılmıştır. Aynı zamanda devamlı din aleyhtârı konferanslar veriliyordu. Buna rağmen bölgede İslâmiyet unutulmamış, Kırgızistan bağımsızlığını kazandıktan sonra, gizli yapılan ibâdetler, açık olarak yapılmaya başlanmıştır.

Ekonomi

Ülke ekonomisi tarım ve madenciliğe dayalıdır. Daha çok hayvancılık kesimi ağırlıklı bir tarım ekonomisi hakimdir. Başlıca tarım ürünleri buğday, pamuk, şekerpancarı, mısır, tütün, sebze ve meyvedir. Dağlık bölgelerde yarış atları yetiştirilir, tavşan beslenir, arıcılık yapılır. En çok küçükbaş hayvan beslenir.

Kırgızistan'da 1970'li yıllarda çeşitli mâdenler çıkarılmaya başlanınca mâden sektörü büyük hızla gelişti. Makina, otomotiv, gıda, çimento, cam ve konserve fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. Akarsu üzerlerinde kurulan hidroelektrik santralleri ekonomiye önemli ölçüde katkıda bulunur. Ülkede 600 civârında sanâyi kuruluşu vardır.

KIRGIZLAR;

Orta Asya'daki Türk boylarından. Güney Sibirya'da yaşayan kuzeyli Türk grubundan. Yenisey Irmağı boyunda medenî bir hayat sürdüler. Mîlât'tan sonra birinci yüzyılda Hun Devleti tâbiyetine girdiler. Hunların dağılmasından sonra Kırgızlar, Hakas Devletini kurdular.

Dördüncü yüzyılda kurulan Hakas Devleti, Baykal Gölünden Tibet'e kadar olan kısma hâkim oldu. Altıncı yüzyılda kurulan Göktürk Devletiyle mücâdele eden Hakaslar, 840'ta Uygur Devletini yıktılar.

Onuncu yüzyılda Karahanlıların tesiriyle İslâm dînini kabul eden Kırgızlar, 13. yüzyılda Moğolların hâkimiyetini tanıdılar. On yedinci yüzyılda Rus istilâsına karşı diğer Türk boylarıyla hareket ettiler. Kırgızların harp kâbiliyetleri yüksekti. On dokuzuncu yüzyılda Kırgız ülkesi bütünüyle Rus hâkimiyetine girdi. Sovyet Rusya'ya bağlı olan Kırgısiztan Cumhûriyeti 1991 senesinde bağımsızlığını îlân etti. Kırgızların bir kısmı Doğu Türkistan, Pamir ve Tanrı Dağlarında, çok az bir kısmı da Türkiye'de yaşamaktadırlar.

Onuncu yüzyılda, Müslüman olan Kırgızların oturduğu Balasagun veÖzkend şehirlerinde kültürel ve iktisâdî hayat gelişti. Usta demirci olan Kırgızlar dokumacılığı iyi bilip, ipek kumaş dokurlardı. Sarı saçlı mâvi gözlü Kırgızların, boy beyine önceleri"Alço" denilirken, sonradan "İnal" denildi. Türkçe'nin Kırgızca şivesini konuşan Kırgızların zengin folklor edebiyâtı vardır. Kahramanlık destanları, hikâyeler, masallar, atasözleri, mâniler bakımından zengin edebiyât mahsulleri olan Kırgızların yazısı, otuz bir harflidir. Türklüğün büyük destanlarından olan **Manas Destanı** Kırgızlara âit olup bu Türk boyunun en büyük edebî mahsûlüdür.

KIRIKLAR;

Alm. *Brüche (f.pl.),* **Fr.** Fr*atures (f.pl.),* **İng.** *Fractures.* Kemiğin devamlılığının veya anatomik bütünlüğünün bozulması. Kemiğin kırılması için, ya direkt olarak veya dolaylı olarak bir darbeye mâruz kalması lâzımdır. Meselâ, kol üzerine ağır bir cismin düşmesi ile kol kemiğinin kırılması direkt darbeye bir örnektir. Yüksek bir yerden atlayan bir şahsın omurgasının kırılması da dolaylı darbeye bir örnek olabilir. Kanser, multiple myeloma gibi bâzı hastalıklarda ise kemikler hafif bir dokunma ile de kırılabilmektedir ki, bunlara da Patolojik kırıklar denmektedir. Uzun süre yürüyüş yapanların, ayak tarak kemikleri de bâzan kırılabilmektedir ki bunlara da stress kırıkları adı verilir.

Kırıklı hasta, ağrıdan şikâyet eder. Bu ağrı, kendiliğinden olduğu gibi hareketle de artar. Hasta aynı zamanda fonksiyon bozukluğundan da şikâyet edebilir. Meselâ; uyluk kemiği kırığında ayağını kaldıramaz ve üzerine basamaz, kol kırığında da kolunu oynatamaz. Fakat bazı kırıklarda, kırık uçlar, birbiri içine girdiğinden hareket bozukluğu pek belli olmayabilir.

Kırık olan uzuvda şekil bozukluğu vardır. Sağlam tarafla karşılaştırmak, işi kolaylaştırır. Kırık yerde, şişlik ve kan toplanmasından ileri gelen morarma görülebilir. Büyük kırıklardan sonra hastalarda ateş yükselmesi, hafif sarılık, bazan aşırı kan kaybına bağlı şok dahi görülebilir.

Yaşağaç kırığı, çok defa çocuklarda görülür. Bunda kırık tam değildir. Kırılan kemik, iki ucundan aynı yönde tazyik altında kalmış, orta kısımdan bükülmüş ve neticede bir yanı kısmen çatlamıştır. Bu durumda, kırık olduğu halde, kısalık ve hareket kaybı yoktur.

Kırık kemiğin üzerini örten yumuşak dokular da yaralanmış ve kemik dışla temas eder hâle gelmiş ise açık kırık; aksi takdirde kapalı kırıktan bahsedilir. Kemik bir yerinden kırılmış ise basit kırık, birkaç yerinden kırılmış ise parçalı kırık denir.

Kırıklar, çeşitli istenmeyen durumlara da yol açabilmektedirler. Kırık yakınındaki bir arter yaralanıp, öldürücü kanamalara veya sıkışıp kangrene yol açabilir. Yakındaki toplardamarlarda tıkanıklık ve iltihap gelişebilir. Sinirler yaralanabilir. Kapalı kırığın açık hâle gelmesi, yumuşak dokuların kırık çevresindeki adalelerde kemikleşme odaklarının meydana gelmesi de söz konusu olabilir.

Kemik kırıklarının kaynama süresi yaşlandıkça uzamaktadır. Bu süre içinde hastanın beslenme durumu, kırığın şekli, yeri, kırık bölgesindeki kanlanma durumu ve istenmeyen durumların olup olmaması da rol oynar.

Kemik dokusu, nedbe dokusu ile değil, kendi hücreleri ile iyileşen bir dokudur. Kırığın iyileşmesi üç safhada olur: 1) İnflamasyon safhası, 2) Tâmir safhası, 3) Tekrar şekillenme safhası. Son safha, yâni kemiğin tamâmen eski hâline dönmesi çok uzun sürer. Meselâ, kaval kemiği için bu süre 6-9 sene kadardır.

Kırıkların tedâvisinde, ameliyatın gerekli olup olmadığına ancak doktor karar verebilir. Ameliyat gerekmeyen durumlarda, kırık uçlar usûlüne göre ucuca getirilir ve kırığın bulunduğu uzuv, alçıya alınarak tesbit edilir. Şurası unutulmamalıdır ki alçıya alınan uzuvda, alçı ile birlikte olarak karıncalanma, uyuşma, morarma gibi bir durum ortaya çıkarsa, derhal doktora başvurulmalıdır. Alçıdaki tesbit süresi kırığın ve hastanın durumuna göre değişir. Bu süre en az üç haftadır. Hastanelerde uygulanan traksiyon (çekme) da kırık parçalarının istikametini düzeltmek ve ucuca getirmek için lüzumlu bir tedâvi usûlüdür.

Kezâ cerrâhî olarak, kırık uçlarının düzeltilip, çivilerle, plakalarla, tellerle, vidalarla tesbitinin sağlanması da önemli bir tedâvi şeklidir.

Kırıklı hastaların özellikle proteince zengin besinlerle beslenmesine önem verilmelidir. Yatakta hareketsiz kalması önlenmelidir. Gerek tespit süresince, gerek tespitten sonra adalelerin küçülmemesi için fizik tedâvi usûlleri ve egzersizlere önem verilmelidir.

Kırıklarla ilgili olarak şu hususlar unutulmamalıdır:

Her kırık şüphesi olan vak'ada, kırık olmadığı kesin olarak anlaşılıncaya kadar kırık varmış gibi hareket edilmelidir.

Hastada, bir kemikte kırık bulunca, diğer kemiklerde de kırık olup olmadığı araştırılmalıdır.

Kırık olduğu anlaşılınca, kırığa komşu doku, damar ve organlarda da yaralanma olup olmadığı araştırılmalıdır.

Kırıklı hastalar, hareket ettirilmeden önce, bulundukları yerde kırığı tesbit edilmeli (tahta parçaları ve bez parçalarından dahi istifade edilebilir), ondan sonra başka yere taşınmalıdır.

İlk fırsatta röntgen filmi çektirilmelidir.

Kırık, imkânlar elverdiğince erkenden yerine konmalıdır.

Omurga kırığından şüphe edilen durumlarda hasta taşınırken, omurganın normal eğrilikleri (bel açıklığı arkaya bombeliği öne kavisli durumda) korunarak taşınmalıdır.

Bir diğer önemli husus da, ehliyetsiz kişilere tedâvi için başvurmamalıdır. Bir tam teşekküllü hastânede ortopedi uzmanınca ve röntgen ve diğer muâyene usûlleriyle yapılan tedâvi dâimâ en iyisidir.

KIRILMA;

Alm. *Birechung, Abinkung (f),* **Fr.** *Réfraction (f),* **İng.** *Refraction.* İki farklı ortamın ortak sınırından geçen ışık veya dalga enerjisinde meydana gelen yön değişikliği. Kırılma, yaygın olarak bir suyun, camın ve diğer şeffaf cisimlerin yüzeyinde gözlenir. Meselâ bir açı ile bırakılarak suya sokulan çubuğun su yüzeyinde keskin olarak kırıldığı müşahade edilir. Bir su kabı içinde, kabın kenarından dolayı görülemeyen bir para, kabın içine su konulduğunda görülür duruma gelebilir. Atmosferde bulunan değişik tabakalardaki kırılma da şaşırtıcı görüntüleri ortaya çıkarır. Mercekler, cisimden gelen ışınları kırarlar.

Kırılma kânunlarını ilk defa bulan İslâm âleminin yetiştirmiş olduğu büyük fen âlimi İbn-i Heysem'dir. Esas ismi Muhammed bin Hasan ibni Heysem'dir. Avrupalılar buna (Alhazem) derler. 965 yılında Basra şehrinde doğmuş 1039'da Mısır'da vefât etmiştir.(Bkz. İbn-i Heysem)

Kırılma kânunlarını İbn-i Heysem'den ilk defa 1621'de öğrenen Avrupalı bilgin Willebrord Snellius olduğu için, Avrupalılar, kırılma kânunlarının ilk keşfedicisinin bu olduğunu îlân etmişlerdir.

İki farklı ortamın ortak sınırına gelen ışın demetinin, bu sınır yüzeyine dik olan doğru (normal) ile yaptığı açıya geliş açısı, ikinci ortama kırılarak geçen ışının normal ile yaptığı açıya da kırılma açısı denir. Kırılma kânununa göre, geliş açısının sinüsünün kırılma açısının sinüsüne oranı sâbit bir sayı olup bu sayıya ikinci ortamın birinciye göre kırılma indisi denir:

$$\frac{\sin\alpha}{\sin\beta} = \frac{n_2}{n_1} = n_{1,2}$$ (Kırılma kânunu)

ve aynı zamanda:

$$\frac{\sin\alpha}{\sin\beta} = \frac{v_1}{v_2} = \frac{n_2}{n_1}$$ dir.

Bu değer birbiri ile sınırlanan ortamların özelliğine bağlıdır. Bu indis vakum (boşluk) için birim olarak alınır. Bir maddenin vakuma (boşluğa) göre kırılma indisine mutlak kırılma indisi denir. Havanın mutlak indisi yaklaşık olarak 1, suyun 1.33, camın 1.52-1.65 arası, elmasın ise 2.42'dir. Mutlak indis, maddenin ayırt edici bir özelliğidir.

Bir ortamın, diğer bir ortama göre indisine ise, bağıl kırılma indisi, denir.

Eğer ışık, kırılma indisi büyük bir ortamdan, küçük bir ortama geçiyorsa normalden uzaklaşarak kırılır. Bu durumda, kırılma açısının 90° olduğu haldeki geliş açısına "kritik açı" veya "sınır açısı" denir. Sınır açısından büyük açı ile gelen ışınlar diğer ortama geçemeyerek aynı ortama geri yansırlar. Bu olaya "içten tam yansıma" denir. Meselâ bir dalgıç, dışarıyı suyun kritik açısı ile belirlenen bir daire içinde görür. Bu dâirenin dışında ise deniz dibinin yansıması görülür.

Christian Huygens, kırılma indisinin o maddedeki ışığın hızı ile ters orantılı olduğunu göstermiştir. Meselâ, suyun kırılma indisi 1.33 veya 4/3'tür. Işığın sudaki hızı ise, vakumdakinin 3/4'üdür. Yâni ışığın havadaki hızı 300.000 km/s, sudaki hızı 300.000/1.33= 225.000 km/s, camdaki hızı ise 300.000/1.5= 200.000 km/s'dir. Pekçok şeffaf kristaller, çift kırılma gösterirler. Bu durum, ışığın hızının, kristalde, bütün doğrultularda aynı olmadığından kaynaklanır. Bu sebepten dolayı, bir çift kırılmalı kristalde, kırılma indisi ışığın titreşiminin veya polarizasyonunun doğrultusuna bağlıdır. Normal homojen maddeler şekil değiştirdiklerinde çift kırılmalı olurlar.

KIRIM HANLIĞI;

Alm. *Khanat (n), Von Krim,* **Fr.** *Khanat (m) de Crimee,* **İng.** *Khanate Of Crimea.* Kuzey Karadeniz kıyısındaki Kırım Yarımadasında kurulmuş bir Türk devleti. Altınordu Devletinde hânedânlık mücâdelesine katılan sülâle mensupları ve âsi kabîle beylerinin sığınağı Kırım Yarımadasıydı. Burada 14. yüzyıldan îtibâren başlayan hâkimiyet kurma mücâdelesi, 15. yüzyılda Hacı Giray tarafından gerçekleştirildi.

Hacı Giray, Cengiz Hanın oğullarından Cuci'nin küçük oğlu Tokay, Timur soyundan gelmekteydi. Babasının, Kırım'daki taht mücâdelesi sonunda Litvanya'ya göç ettiği ve Kral Vitold'un yanına sığındığı sıralarda dünyâya gelen Hacı Giray, büyüdükten sonra Şirin kabîlesinin yardımıyla Kırım'ı ele geçirdi.

Kırım Hanlığını kurma târihi kesin olmamakla berâber, bastırdığı paranın 1441 târihini taşımasından, belirtilen bu târihten daha önceki yıllarda devleti kurmuş olduğu anlaşılmaktadır.

Hacı Giray da, diğer hanlar gibi üzerinde hak iddiâ ettiğiAltınordu tahtını ele geçirmek için, Lehistan Kralı ve Moskova Rus Prensi ile anlaşma yapmaktan çekinmedi. Bu arada, Kefe Cenevizlilerine karşı, Fâtih Sultan Mehmed Han ile de anlaştı.

Hacı Giray'ın 1466 târihinde ölümünden sonra oğulları Mengli Giray ile Nur Devlet arasında taht mücâdelesi başladı. Mengli Giray,Osmanlı Devletinin yardımıyla hanlık tahtını ele geçirdi. Fakat vaad ettiği yardımı göndermemesi üzerine yakalanarak İstanbul'a götürüldü. Kardeşi Nur Devlet tahta geçti. 1478 târihinde Mengli Giray'ın; Kırım Hanlarının tâyin ve azil haklarını Osmanlı pâdişâhına veren, pâdişâhın açacağı seferlere Kırım hanının da katılmasını kabul eden bir antlaşma yapması üzerine, İstanbul'dan Kırım'a han tâyin edildi. Mengli Giray'ın üçüncü defâ Kırım hanı olması üzerine kardeşleri Nur Devlet ve Haydar, Moskova'ya kaçtılar. Mengli Giray, Osmanlı himâyesinde tahtı ele geçirmesiyle, papalığın teşvik ve yardımlarıyla devamlı genişleyen Moskova Knezliğine karşı, Kırım Hanlığını garanti altına aldı. Kırım kuvvetleri ilk defâ Sultan İkinci Bâyezîd Hanın 1484 Akkerman Seferine katıldı. Osmanlılar ile münâsebetini arttıran Kırım Hanlığı ile 18. yüzyılın sonuna kadar askerî, siyâsî, iktisâdî, kültürel işbirliği yapıldı. Kırım hanı, 1502'de Saray şehrine hücum ederek Altınordu Devletinin yıkılmasına sebeb oldu. Moskova Knezliği, 1502 yılına kadar Altınordulların korkusundan Kırım'a muhtaç olup, Mengli Giray ile iyi geçinirken, bu târihten sonra Rusya, Mengli Giray'ın düşmanlarıyla anlaşarak Kırım'a karşı cephe almaya başladı. Mengli Giray da, Litvanya ve Lehistan Kralı Dördüncü Kazimir ile Rusya'ya karşı anlaşarak Osmanlı Devletinden başka bu Avrupa devletleriyle de ittifak kurdu.

Mengli Giray'ın 1514'te ölümüyle tahta geçen oğlu Mehmed Giray ile Kazan tahtına getirilen Sâhip Giray da Rusya'ya karşı birlikte hareket ettiler. Mehmed Giray 1521'de Moskova'yı kuşatıp, Rusları yenerek onları haraca bağladı. Ruslar, bu haracı Deli Petro(1682-1725) zamânına kadar ödediler. Mehmed Giray'ın 1523 târihinde Astrahan Seferinden dönüşünde Nogayların yaptıkları baskınla öldürülmesinden sonra yerine geçen hanlar, Rusya ile mücâdeleyi devâm ettirdiler. Bu hanlar arasında Sâhip Giray (1532-1551) ve Devlet Giray (1551-1577) devrinde Ruslara karşı yapılan mücâdele başarılı oldu. Devlet Giray'ın hanlığı sırasında Kazan ve Astrahan, Rusların eline geçti. Bu enerjik han, adı geçen şehirleri geri alabilmek için Ruslarla çetin çarpışmalar yaptı. Yine bu han zamânında, Kırım Hanlığı için tehlikeli görülen Nogaylar, Özi Irmağının batısına, Turla ve Tuna arasına yerleştirildi. Rus yayılmasına karşı tedbir alınarak Doğu Avrupa'ya Orta Asya'dan Türk boylar getirilerek yerleştirildi. Bucak (Basarabya)a Müslümanlar yerleştirilerek, kuvvet dengesi sağlandı. Kafkasya'daki Çerkezler ve Kıpçak bozkırlarındaki yerli ahâli ile münâsebetler kuvvetlendirilerek Kırım hanının ve Osmanlı sultanının otoritesi buralarda hâkim kılındı. Osmanlılar, Orta Asya'daki Türkleri Rusya'ya karşı desteklemek ve münâsebet kurmak için Don-Volga kanal projesine başladılar.

Devlet Giray'ın 1577'de ölümünden sonra, Kırım'da taht mücâdelesi başladı. 1588 târihinde tahtı ele geçirmeyi başaran ve "Bora" ünvânı ile tanınan İkinci Gâzî Giray Han, ülkede birlik ve berâberliği tesis ederek, Osmanlıya sadâkatini arz etti. Daha sonra da rakîbi Murat Giray'a yardım eden Moskova hâkimi Çar Feodor üzerine yürüdü. Fakat Osmanlı Devletinin Avusturya ile yaptığı savaşa katılmak için harbi bırakıp Ruslarla anlaşma yapmak zorunda kaldı (1592). Anlaşmaya göre Çar, on bin ruble vergi ve belirli hediyeler göndermeyi kabul etti.

İkinciGâzi Giray, Osmanlı-Avusturya savaşlarında büyük başarılar kazandı ve Boğdan Beyinin itâat altına alınmasını sağladı. Osmanlı Devletinin 17. yüzyıl başlarında Avrupa'da yaptığı savaşlara katılan bu yiğit Han, 1607 târihinde vebâdan öldü. İkinci Gâzi Giray'ın ölümünden sonra Kırım'da hanlık mücâdelesi, yıkılış târihi olan 1792'ye kadar devâm etti. Bu arada Kırım Hanlığı, 17. yüzyıl başlarından îtibâren tesirlerini göstermeye başlayan Rus Kazaklarla da mücâdele etti. Osmanlı Devletinin Lehistan'a karşı, Kazak Atamanı Droşenko'yu desteklemesi sonucunda 1672'de Lehistan'la ve arkasından Ruslarla 1678'de yapılan savaşlarda, Kırım Hanlığının büyük yardımları görüldü. Ruslarla yapılan 1678 Savaşı sonunda, Osmanlı Devleti Ruslarla görüşme yapma yetkisini Kırım Hanlığına verdi. O sırada tahtta bulunan Murat Giray, Rus temsilcileri ile yirmi yıllık bir barış antlaşması imzâ etti.

1683 târihinde, Viyana Kuşatması sırasında, Murat Giray, sadrâzamdan intikam almak gâyesi ile, ilerleyen Jan Sobieski idâresindeki Leh kuvvetlerini önlemedi ve bozguna sebep oldu. Bu yüzden azledilerek, yerine İkinci Hacı Giray getirildi. Hanlığın şahsî sebeplerle Osmanlı kuvvetlerini Haçlılar karşısında yalnız bırakması, ileride başına gelen felâketlere sebeb oldu. İkinci Hacı Giray'ın çok kısa süren hanlığından sonra, 1684'te Selim Giray, Rusların (1687-1689) ve Lehlilerin (1687-1688)

yaptıkları saldırıları yiğitçe püskürttü.

Karlofça Antlaşması(1699) ile Azak Kalesini alan Ruslar, Kırım'a ödedikleri yıllık vergiyi de kestiler. On sekizinci yüzyılda, Rus ve Avusturya kuvvetlerinin, Osmanlı Devleti ile yaptıkları savaşlar sırasında, Ruslar, Haziran 1736'da Kırım Hanlığının merkezi Bağçesaray'ı yağma ve tahrib ettiler. Kırım'ın diğer bölgeleri ve şehirleri de bu tahripten kurtulamadı. 1768-74 Osmanlı-Rus muhârebelerinde Bucak 1770'lerde, Kırım Yarımadası da 1771'de, Ruslar tarafından istîlâ edildi. Savaşı sona erdiren 21 Temmuz 1774 târihli Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım, Osmanlı himâyesinden çıkartılıp, siyâsî ve mülkî idâre bakımından bağımsız hâle getirildi. Ahâlisi Müslüman olan Kırım, dînî bakımdan yine Osmanlı Devletine bağlı kalacaktı.

Rusya, Kırım'daki Osmanlı kuvvetlerini çektirmeye Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla muvaffak olunca "sıcak denizlere inme" siyâseti dolayısıyla, bütün harp metotlarını tatbik etmeye başladı. Kırım'da başlayan hanlık mücâdelesine karışan Ruslar, 1777'de Rus tarafdârı olan Şâhin Giray'ın han olmasını sağladılar. Osmanlı taraftârı olan Bahadır Giray, hanlık mücâdelesinde Şâhin Giray karşısında başarılı olamadı. Tam mânâsıyla Rus taraftarlığı yapan ve Ruslar gibi yaşamaya başlayan Şâhin Giray'a Kırımlılar, "kâfir"gözüyle bakmaya başlayıp onu istemediler. Sonunda Kırım'dan Türkiye'ye göçler başladı. Bu durumu değerlendiren Ruslar, Türklerin boşalttıkları yerlere, yetmiş beş bin Rus göçmeni yerleştirdiler. 1779'da yapılan Aynalıkavak Antlaşması ile, Kırım hanlarının serbestçe seçilmesi, Rus askerlerinin Kırım'dan çekilmesi, Osmanlı Devletinin Şâhin Giray'ı tanıması maddelerinin kabul edilmesine rağmen, antlaşma kâğıt üzerinde kaldı. Çünkü Ruslar, antlaşmaya uymadılar ve askerlerini çekmediler. Kırım'ı ilhak edebilmek için, Kırım ahâlisini tahrik yoluna gittiler. Osmanlılar da Çerkez ve Kuban Türklerini Rus tahriklerine karşı desteklediler.

Şâhin Giray, Ruslardan da yardım alarak Kırım'ı Osmanlılardan ayırıp, Rus tipi bir ordu ve idârî teşkilatlanmaya gitti. Kırımlılar buna karşı çıkıp, harekete geçtiler. Şâhin Giray Ruslara sığındı. Osmanlıların desteklediği Bahadır Giray, 1782'de tahta geçti. Fakat Rus Generali Potemkin ile geri dönen Şâhin Giray, 8 Nisan 1785'te hanlığı tekrar ele geçirdi. Bu arada Rus askerleri otuz bin Kırımlı Türkü acımadan öldürdüler. Aynı târihte Ruslar, Kırım'ı ilhak ettiklerini de resmen îlân ettiler. Osmanlı Devleti bu târihte içinde bulunduğu durum dolayısıyla Rusya'ya karşı yeni bir sefer tertîb edemedi. Şâhin Giray ihânetlerinin mükâfâtı olarak, Ruslardan hanlığını devâm ettirmelerini beklerken, işlerine yaradığı müddetçe büyük îtibar göstermiş olan Ruslar Kırım'ı ilhak ettikten sonra ona yüz vermediler. Şâhin Giray İstanbul'a gitmek mecbûriyetinde kaldı. Fakat önce Rodos'a sürüldü. Sonra da îdâm edildi (1787). Osmanlı Devleti, Kırım'ın kurtarılması için Ruslarla yeni bir harbe girişti ise de muvaffak olamayıp, 1792 Yaş Antlaşması ile Kırım'ın Rusya'ya ilhakını kabul etti. Osmanlılar, Kırım'ı Rus istilâsından kurtarmak için çok uğraştılarsa da bir türlü muvaffak olamadılar. 1853-1855 târihleri arasında yapılan Kırım savaşında da istenilen netîce sağlanamadı (Bkz. Kırım Savaşı). Rus işgâlindeki Kırım 1918'de Almanlar tarafından işgâl edildi. Daha sonra Beyaz Rus hükûmetinin merkezi oldu. 1921'de Muhtar Kırım Sovyet Cumhuriyeti kuruldu. Ancak İkinci Dünyâ Savaşı esnâsında Almanlarla işbirliği yaptıkları iddiasıyla Cumhuriyet dağıtılıp, halkı sürgün edildi (1945). Kırım Türklerinin başlattığı anayurda dönüş mücâdelesi, doksanlı yıllarda hâlâ devam etmektedir. Kırımlı liderlerden Mustafa Cemiloğlu ve birçok Kırımlı âile, Kırım'da kurdukları çadırkentlerde yaşama mücâdelesi vermektedir.

Kırım Hanlığının kültür ve teşkilâtı, Altınordu veOsmanlı Devletinde olduğu gibidir. On beşinci yüzyıldan îtibâren; Kırım Yarımadası, Kabartay, Kıpçak ve Taman bölgelerinde hâkimiyet süren Kırım Hanlığının merkezi, Bahçesaray şehridir. Hanlık dîvânındaki Karaçi Beyleri Altınordu ananesine göre hareket ederlerdi. Hanlığın birinci veliahdına "Kalgay", ikincisine "Nûreddîn" denirdi. Devlet işleri, Hanın başkanlığında; Kalgay veNûreddîn'le birlikte, Bucak, Yedisar ve Kuban seraskerleri, Şirin Beyi, müfti, uluağa denilen vezir, kadıasker, hazînedarbaşı, defterdar, aktaçıbey, kilercibaşı, dîvân efendisi, kâdıasker nâibi, Bağçesaray kâdısı ve kullar ağası tarafından idâre edilirdi. Toprak, Han âilesi ve mirzalar arasında timar olarak dağıtılırdı. Buna karşılık timar sâhipleri, Kırım Hanlığına asker beslerdi. Kırım askerleri, umûmiyetle atlı olup ateşli silahları, Osmanlılardan temin edilirdi. Kırım süvârileri, Moskof üzerine akın yapmakta gâyet usta muhâriptiler. Kırım hanları, kuvvetli zamanlarında Moskova'dan ve Lehistan'dan "tıyış" adı verilen yıllık vergi alırlardı. Osmanlı seferlerine Kırım kuvvetleri de katılırdı.

Kırım hanları, pekçok mîmârî eserler bırakmışlardır. Gözleve'deki Han Câmii, 1552'de Mimar Sinan tarafından yapılmıştır. Karagöz kasabasındaki Koleç Mescidi, Karasu'daki Şor Câmii, kervansaray ve büyük hamam, Yenikale surları, Kerç'te Bayezîd Câmii, Mustafa Çelebi Câmii, medrese ve hamam, Bahçesaray'daki Han Sarayı ve civarında bulunan türbe 16-17. yüzyıllarda yapılmış belli başlı Kırım eserleridir.

KIRIM SAVAŞI;

Alm. *Krimkrieg (m),* **Fr.** *Guerre (f), de Crimee,* **İng.** *Crimean War.* Osmanlı Devleti ve müttefikleri

İngiltere Fransa ve Piemento ile Rusya arasında 1853-1856 yıllarında yapılan savaş.

1800'lü yıllarda dünyâda iki büyük İslâm devleti vardı. Biri Osmanlı Devleti, diğeri ise, Hindistan'daki Gürgâniye Hükümdârlığıydı. İslâmiyetin büyük düşmanı olan İngilizler ise, devamlı bu iki devleti nasıl yok edebileceklerini plânlamakla meşgûldüler. Önce Gürgâniye Devletini parçalamaya karar verdiler. Böylece hem Asya'daki Müslümanları başsız bırakacaklar, hem de Hindistan'ın hazînelerine ve ticâretine hâkim olacaklardı. Fakat Osmanlı Devletinin buna mâni olmasından korkuyorlardı. Bunun için Osmanlı Devletiyle Rusya arasında savaş çıkarmaya çalıştılar. Sıcak denizlere inme hayâliyle yanıp tutuşan Rusya'yı devamlı tahrik ettikleri gibi, sadrâzam Mustafa Reşîd Paşayı da kandırarak Rusya'ya karşı düşmanca tavır takınmasını temin ettiler. İngilizlerin asıl maksadını anlayamayan Rus Çarı Birinci Nikola, bu devlet ile Osmanlı toprakları hakkında görüşmeye karar verdi. 9 Ocak 1853'te Sen-Petersburg'un kışlık sarayında verilen bir baloda, İngiliz elçisine Osmanlı Devletinin topraklarını paylaşmayı teklif etti. Ancak İngiltere bu teklifi red ettiği gibi, durumu Bâbıâli'ye de bildirdi. Bunun üzerine Rusya, Osmanlı Devleti hakkında tek başına tedbirler almaya kalkıştı. İstanbul'a prens Mençikof'u elçi olarak gönderip, Fransa'nın Kudüs'te daha önceleri Katolikler adına sağladığı imtiyazların Ortodokslar için de tatbik edilmesini Ortodoks tebeânın himâyesinin Rusya'ya verilmesini istedi. Fakat Mustafa Reşîd Paşa, bu teklifleri reddedip meselenin diplomatik yollardan çözümünü önledi. Bunun üzerine Avusturya İmparatorluğu ile Prusya Krallığı, İstanbul ve Petersburg'a kendi hakemliklerinde bir konferans toplanıp savaşın önlenmesini teklif ettiler. Rusya bu teklifi kabul ettiği halde Mustafa Reşîd Paşa İngilizlerin tahriki ile reddetti. Böylece iki devlet arasında münâsebetler tamâmen kesildi. Rusya harb îlân etmeden Eflak ve Boğdan'ı işgâl etti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, 4 Ekim 1853'te Rusya'ya harp îlân etti.

Tuna cephesinde savaş Türk topçu ateşiyle başladı (23.10.1853). İlk gün Ruslar 300 asker kayıp verdiler. Ömer Paşa 27 Ekim'de Vidin'den doğuya doğru Tuna dirseğini geçerek Romanya'ya girdi. Kalafat'ı aldı. Tutrakan ve Yerköyü'nden de Romanya'ya asker sokan Ömer Paşa, Oltenisa meydan muhârebesinde Rus kuvvetlerini bozdu (5.11.1853). Binlerce ölü ve yaralı veren Ruslar bozgun hâlinde Bükreş'e kaçtılar.

Anadolu cephesinde de Müşir Abdülkerîm Nâdir Paşa, Kafkasya'da harekâtta bulunup şeyh Şâmil ile irtibat kurdu. Şeyh Şâmil vâsıtasıyla Kafkasya'daki yerli ahâliden Ruslara karşı destek sağlandı. Fakat Tuna cephesindeki başarı, bu cephede sağlanamadı. Bunun üzerine Abdülkerîm Nâdir Paşanın yerine erkân-ı harbiye reisi olan Ahmed Paşa cephe kumandanı oldu.

Bu arada Rus Karadeniz Donanması, Sinop'da yatan 12 parçalık Türk filosunu bastı (30 Kasım 1853). Filonun tamâmı imhâ edilince iki binden fazla Osmanlı bahriyelisi şehid oldu. Sinop'un Müslüman mahalleleri bombardıman edilerek tahrib edildi. Birçok sivil de şehid oldu.

Bunun üzerine İngiltere, Rusya ile diplomatik münâsebetlerini kesti. Rus çarının Kudüs'te Katoliklere karşı Ortodoksları ayaklandırdığını ileri sürerek, Rusların Akdeniz'e inmesini istemeyen Fransa'yı da yanına alıp 1854 Mart'ında Rusya'ya resmen savaş îlân etti. İki devlet, Osmanlı Devletinin yanında yer aldı.

Müttefik kuvvetleri, 31 Mart'ta Gelibolu'da toplandı. İngiliz kuvvetlerine Lord Raglen, Fransız kuvvetlerine Mareşâl Arnard, Tuna boyundaki Osmanlı Ordusuna ise Ömer Lütfi Paşa kumanda ediyordu. Ömer Paşa, 17 Nisan'da Küçük Eflak ve Sırbistan arasındaki Kalafat Muhârebesinde Rus taarruzunu püskürtüp, düşmanı Karayova'ya kadar seksen kilometre kovaladı. Müttefik donanmasına Odesa'dan ateş edilmesi üzerine şehir topa tutuldu. Sekiz gemilik müttefik filosu on beş Rus gemisini batırıp, istihkâm ve tahkimâtlarını, mühimmât depolarını, tersâne tesislerini tahrib ederek on üç gemiyi de ele geçirdi.

15 Mayıs'ta Ruslar, Güney Dobruca'da mühim bir Türk kalesi olan Silistre'yi muhâsaraya başladılar. 80.000 kişilik Rus ordusu, kaleyi savunmakta olan Mûsâ Paşanın emrindeki 10.000 kişilik kuvvet karşısında bozguna uğradı. 41 gün içinde yaralanma ve ölüm sebebiyle birkaç defâ kumandan değiştirmek zorunda kalan Ruslar, 25 Haziranda 15.000 ölü, 25.000 yaralı vererek muhâsarayı kaldırdılar. Ömer Paşanın kuvvetleri karşısında da duramayan Ruslar, 6000 kayıp verdikten sonra Romanya'yı boşaltıp Boğdan'a çekildiler. Rus kuvvetlerinin yerine 6 Ağustos'ta Türk kuvvetleri girdi. Rus zulmünden bıkan Romanyalılar, Osmanlı kuvvetlerini sevinçle karşılayıp büyük merâsimler tertib ettiler. Hıristiyan olmalarına rağmen Büyük Bükreş kilisesinde duâ edip, Osmanlı hâkimiyetinde bulunmalarına sevinçle şükrettiler.

Osmanlı Devleti ve müttefikleri Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile antlaşma yapıp, Eflak, Boğdan ve Tuna'nın güvenliğini bunlara vererek Kırım'a saldırmaya karar verdiler. İngiliz ve Fransız donanması Baltık'a açılıp Rusları tâciz etti. Temmuz ayından beri Varna'da bulunan 55.000 kişilik müttefik kuvvetleri Eylül ayında Kırım'a hareket etti. 14 Eylül 1854'de Kırım'a çıkartma yapıldı.

Müttefik kuvvetlerin hedefi, Rusların Karadeniz'deki en kuvvetli ve müstahkem liman şehri Sivastopol'du. 19 Eylülde Eskihisar mevkiinden hareket eden müttefik kuvvetleri, Prens Mençikof idâresindeki 50.000 Rus askeri ile Alma'da muhârebeye tutuştu. Rus kuvvetleri beş bin ölü, on iki bin yaralı verip, bozguna uğrayarak Sivastopol'a çekildi. Orada çok çetin bir savunmaya başladılar. Sivastopol'u kuşatan müttefik kuvvetler, şehir yakınındaki Balaklava limanını işgâl ettiler. 25 Ekim'de Balaklava ve 5 Kasım'da İnkerman savaşlarında Ruslar, 90.000 askerle savaşmalarına rağmen, Osmanlı kuvvetlerinin kahramanca çarpışması sebebiyle yenildiler. Bu yenilgileri hazmedemeyen Prens Mençikof kederinden ölünce, yerine generâl Gorçokof tâyin edildi.

Tuna cephesinde Rusları bozguna uğratıp bu taraftan gelebilecek tehlikeleri bertaraf eden Ömer Paşa, Şubat başında Kırım'a gelip 17 Şubat 1855'te Gözleve Meydan Muhârebesinde Rus ordusunu bozdu.

Bu arada Rus Çarı Birinci Nikola ölmüş, yerine oğlu İkinci Aleksandır geçmişti. Kırım'da bulunan toplam müttefik kuvveti 202.000 kişiye ulaşmış, Osmanlı Devletiyle yaptığı antlaşma ile Sardunya Krallığı da müttefiklerin yanında savaşa girip 16.000 askerini Kırım'a göndermişti.

24 Mayısta Kerç'i ve 28 Mayısta Anapa'yı alan müttefik kuvvetleri, 7 Haziran'da Sivastopol'a yaptıkları umûmî taarruzla Ruslara 20.000 asker zâyiât verdirip, 73 top ele geçirdiler. Müttefik kuvvetlerin verdiği kayıp 5000 idi.

Bu savaşın maddî kaynaklarını karşılamakta güçlük çeken Osmanlı Devleti, Mustafa Reşîd Paşanın sadâreti zamânında ilk defâ dış borçlanmaya girdi. İngiltere ve Fransa'dan 5.000.000 altın borç alındı. Bundan sonra dış borçlanmanın sonu gelmeyecek ve 20 yıl geçmeden Türk mâliyesi iflâsın eşiğine adım atacaktır.

Müttefikler 1855 baharında büyük hazırlık yaparak Kırım'ın asker, mühimmât ve erzak stokunu takviye ettiler. Komuta kademesinde de değişiklik oldu. Fransız kuvvetlerinin başına generâl Pelisier, Lord Raglan'ın hastalıktan ölmesiyle de yerine İngiliz generâli Simson tâyin edildi. 24 Mayısta Rusların Sivastopol'a asker sevkiyâtı yaptığı stratejik önemi olan Kerç Boğazına müttefiklerin asker çıkartmasıyla harekât başladı. Buharlı savaş gemilerinden meydana gelen yirmi iki gemilik filo Azak Denizine gönderildi. Rusların Karadeniz sâhilleri işgâl edilerek pekçok kayıp verdirildi.

Yaz boyu bütün şiddetiyle devâm eden çarpışmalardan sonra Sivastopol'a karşı umumi hücûma geçildi.Ruslar, büyük yardım almalarına rağmen 8 Eylülde Malakit istihkâmlarının zaptedilmesi üzerine dayanamıyacaklarını anlayıp, şehri terk etmeye başladılar. Müttefik kuvvetleri 9 Eylülde Sivastopol'a girdiler. 11 ay süren muhâsara çok kanlı olmuş, iki taraf da büyük kayıp vermiş ve Sivastopol harâbeye dönmüştü.

Müttefikler, harekâta devâmla Kılburnu Zaferini kazanıp, Özi Kalesini zaptettiler. Bu cephede de Rusların harbedecek gücü kalmadı.

Kafkas cephesinde ise, Ruslar, Doğubâyezîd'i alarak Kars'ı kuşattılar (15 Temmuz 1855). Kars'ın tahkimâtı pek iyi olmamasına rağmen, Müşir Mehmed Vâsıf Paşa, 15.000 askeriyle 40.000 kişilikRus kuvvetlerine başarıyla karşı koydu. Devamlı takviye alan Ruslar, 29 Eylülde umûmî taarruz yapıp, 7000 ölü 10.000 yaralı verdilerse de geri çekilmediler. Kırım'da savaşın bitmesinden yararlanan Ömer Paşa, Kafkas cephesine yardım için Sohumkale'ye çıktı. İngur Meydan Muhârebesinde Rus ordusunu dağıttı (6 Kasım 1855) ve Kars üzerine yürüdü. Fakat uzun süredir ikmâl alamayan Kars açlıktan düştü (28 Kasım 1855).

Kars'ın düşmesiyle harp fiilen bitti ise de Ruslar sulhe yanaşmadı. Ancak Avusturya'nın ültimatomu üzerine sulhü kabûl etti. 1856 Şubat ayında Viyana protokolü ile sulhün ana hatları kabul edildi ve savaş sona erdi. Savaşa askerî güçleriyle yardım eden İngiltere ve Fransa bu yardımlarına karşılık Osmanlı Devletinden Tanzimât fermânını teyid eden ve onu tamamlayan Islâhât fermânının yayınlanmasını istediler. Devrin sadrâzamı Âlî Paşa ile Fransız ve İngiliz elçilerinin ortaklaşa hazırladıkları yeni ferman, antlaşma imzâlanmadan önce îlân edildi. Binlerce şehid, dayanılmaz mâlî külfet ve sıkıntılara mâl olan başarıların meyvesini Osmanlılar değil, göstermelik olarak savaşa giren Osmanlı müttefikleri topladı. Osmanlı Devletinin iç ve dış siyâsetinde yabancı müdâhalesine her zaman açık kapı bırakan bu ferman, Osmanlı toplumu ve ekonomisini Avrupa ekonomisinin nüfûz sâhası içine sokarak bağımlı hâle getirdi. Bu ferman sâyesinde çeşitli mezheplere bağlı Hıristiyan tebeaya Rusların harb öncesi teklif ettiği haklardan daha fazlası verildi (Bkz. Islâhât Fermânı). Bu fermânın yayınlanmasından sonra görüşmelere Pâris'te devâm edildi. Osmanlı Devleti, Rusya, İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya-Macaristan ve Prusya'nın katıldığı Pâris görüşmeleri 30 Mart 1856'da sonuçlandı. (Bkz. Pâris Antlaşması)

Kırım Savaşı, Osmanlı Devletinin toprak kaybına sebeb olmamasına rağmen, siyâsî olarak aleyhine oldu. Devlet iktisâden çöktü. Müttefikler kârlı çıktı. Osmanlı Devletini Rusya ile meşgûl eden İngiltere az bir kuvvetle savaşa girip asıl maksadını gizledi ve büyük devletlerin dikkatini o yöne çekerek

Hindistan'daki Gürgâniye/Babürlüler İslâm Devletini yıktı.Topraklarını işgâl ederek, Hindistan hazînelerine sâhib oldu ve ticâretini geliştirdi. Ayrıca Ortadoğu ve Hindistan yolunda rakibi olan Rusya'yıOsmanlıyla çatıştırarak zayıflattı. Islâhât fermânıyla gayri müslimlere verilen haklar sonunda, birçok yerde bağımsızlık hareketlerinin çıkmasına sebeb olundu. Fransa ise Ortadoğu'yu karıştırarak günümüze kadar süren hâdiselere sebebiyet verdi. İtalya müttefiklerden siyâsî yardım alarak birliğini kuvvetlendirip, tamamladı. Rusya savaştan mağlûb ayrılmasına rağmen, antlaşmaya aykırı hareket edip, büyük ideâlini önce siyâsî olarak, sonra da her türlü hareketlere teşebbüs ederek devâm ettirdi.

KIRINIM (Difraksiyon);

Alm. *(Strahlen) Brechung veyâ Beugung (f),* **Fr.** *Diffraction (f),* **İng.** *Diffraction.* Bir ışık demetinin, saydam olmayan katı bir engelin kenarından veya dar yarıklardan geçerek bükülerek başka doğrultulara sapması ve bir eksen üzerinde renkli şeritler veya aydınlık-karanlık şeritler meydana getirmesi olayı.

Kırınım olayı her türlü dalga hareketinde gözlenebilir. Bu olay aynı zamanda ışığın dalga tabiatlı oluşunun bir ispatıdır. Işığın yanısıra ses dalgaları, su dalgaları, radyo dalgaları ve X ışınları da aynı özelliği gösterirler. Meselâ; bir köşe başında, öteki sokaktan gelen sesi duymamıza kırınım olayı sebep olur. Uzun dalgalar, kısa dalgalara nisbeten daha çok kırınıma uğrar. Meselâ yürüyen bir mehter takımında önce davulun sesi duyulur. Buna mukabil mehter takımı, görülebilecek mesafeye gelmeden zurnanın sesi açık değildir. Kalın seslerin dalga boyları büyük, frekansları ise küçüktür, bu yüzden "bas" ses denir. İnce seslerin ise frekansı yüksek, dalga boyu kısadır. Buna da "tiz" ses denir.

Aynı kural ışıkta da geçerlidir. Dalga boyu en büyük ışık kırmızı (7000°A), en küçük ışık ise mordur (4000°A). Sarı ışığın dalga boyu ise (5800°A)dür. Buna göre en çok bükülen renk, kırmızı, en az bükülen (kırınıma uğrayan) renk ise mor'dur.

KIRKAYAK (Julus terrestris);

Alm. *Schnurfüssler, Tausendfüssler (m),* **Fr.** *Mille-pattes (m), İule (m),* **İng.** *Millipede centipede.* **Familyası:** Kırkayakgiller (Julidae). **Yaşadığı Yerler:** Sıcak ve ılık iklimlerin nemli bölgelerinde, çürümüş kütük, yaprak ve taşlar altında. **Özellikleri:** Vücutları yuvarlak ve halkalıdır. Her halkadan ikişer çift bacak çıkar. Bitkisel besinlerle beslenir. **Çeşitleri:** 7000'den fazla türü vardır.

Çok bacaklılar (Myriapoda) sınıfının "Diplopoda" takımının Julidae familyası türlerinin genel adı. Vücutları belirgin bir baş ve çok sayıda benzer halkalardan (bölüt) meydana gelmiş eklem bacaklılardır. Her halkada ikişer çift bacak bulunur "Diplopoda" çift bacaklı demektir. Başlarında bir çift anten ve ikişer gözü vardır. Gözleri az çok böceklerin bileşik gözüne benzerse de, dikkat edildiğinde basit (osel) gözlerin meydana getirdiği bir çift küme olduğu anlaşılır. Bâzı türlerinde göz bulunmaz. Yaşayışlarına uygun olarak antenlerinde koku alma tüyleri çok hassastır. İç anatomisi çıyanınkine benzer. Çıyanlar etçil, kırkayaklar otçuldur. Çok ayaklı olmalarına rağmen çok yavaş hareket ederler. Kırkayakların vücut halkalarından ikişer çift bacak çıkmasına karşılık çıyanlarda birer çift çıkar. Bacakların sayısı, türlere göre değişir. Kırkayakların çoğunda 115 çift bacak bulunur. Çıyanlarda 15 çiftten 173 çifte kadar değişir.

Çokbacaklılarda her zaman tek sayıda bacak çifti vardır. Kırkayakların embriyon döneminde her halkada bir çift ayak bulunur. Yetişkinlerin her halkası iki embriyon parçası ihtiva ettiğinden iki çift bacaklı olurlar. Trake (özel solunum boruları) sistemiyle solunum yaparlar.

Kırkayaklar sıcak ve ılıman bölgelerde yaşayan kara hayvanlarıdır. Genellikle koyu kahverenklidirler. Gündüzleri nemli yerlerde yaprak, ağaç kabukları ve taşlar altında gizlenir, gece beslenmeye çıkarlar. Çoğunlukla çürümüş bitkisel besin yerler. Bazen tarlalarda, sürüler hâlinde, bitkilerin kök ve filizlerini de yediklerinden büyük zararlar yaparlar. Çileklere çok musallat olurlar. İnsan ve hayvan dışkılarını da yediklerinden, tenya (şerit) yumurtalarının yayılmasına yardım ederler. Yuttukları barsak parazitlerinin yumurtalarını, sindirmeden tekrar dışarı atarlar. Boyları 1-20 cm arasında değişir. Benekli kırkayak (J.gutularus) 10-18 mm boyundadır. Memleketimizde bulunanların boyları 10-46 mm'dir. Tropik memleketlerde 15-20 cm'ye ulaşanları vardır.

Yumurta ile ürerler. Yumurtalar, topraktan yapılmış bir yuvaya yumurtlanır ve dişi tarafından korunur. Genellikle yavrular 12-15 gün sonra yumurtalardan çıkarlar. Hayatları boyunca birkaç defa deri değiştirirler. Her deri değiştirmede, vücut halkalarının sayısı artar. Larvalar, bir yıl içinde erginleşirler. Kitinli derileri, antibiyotik etkisi olan pis kokulu, zehirli bir sıvı salgılar. İri olanlarının salgısı, insan elini tahriş eder. Testiden su içerken yutulursa, zehirlenmeye sebeb olabilir. Bâzan yapraklar üstünde dolaşırlar. Korkutuldukları zaman kendilerini yere atarak, saat zembereği gibi helezonî kıvrılır, ölü taklidi yaparlar.

KIRIKKALE;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 4500 km^2

Nüfûsu : 349.396

İlçeleri :Merkez, Bahşili, Balışeyh, Çelebi, Delice, Karakeçili, Keskin, Sulakyurt, Yahşihan.

İç Anadolu bölgesinde yer alan bir ilimiz. Kuzeyinde Çankırı ve Çorum, doğusunda Yozgat ve Kırşehir, güneyinde ve batısında Ankara yer alır. Trafik kod numarası 71'dir.

İsminin Menşei

Kırıkkale'nin bugünkü yerinde Cumhûriyetin ilk yıllarında Kırıkköy ile Kale bulunuyordu. Kale ile köyün zamanla birleşmesinden sonra burası Kırıkkale diye anılmaya başlandı.

Târihi

Kırıkkale, Cumhûriyetin ilk yıllarında kurulmuş ve kısa zamanda gelişmiştir. Cumhûriyetten sonra askerî gâye ile Kırıkköy ile Kale arasında silâh fabrikaları kurulmuştur. Zamanla burası gelişerek Kale ve köy birleşmiş ve Kırıkkale ismini almıştır. 1929'da Bucak, 1944'te ilçe merkezi hâline geldi. Askerî silâh fabrikası ilçenin gelişmesinde büyük rol oynadı. 15 Haziran 1989'da il merkezi hâline geldi.

Fizikî Yapı

İl toprakları platolar ve düzlüklerden meydana gelmiştir. İl merkezinin doğusunda Koçubada Dağları, güneydoğusunda Dinek Dağı (Yediler Tepesi 1586 m), güneyinde Kızılada Dağları vardır. İl topraklarından güney-kuzey doğrultusunda geçen Kızılırmak ile Kırıkkale kenti yakınlarında ona karışan Kılıçözü Deresi başlıca akarsularındandır. Kızılırmak'ın geçtiği bölgede Çoruhözü Vâdisi vardır. Ankara sınırında Kızılırmak üzerinde Kesikköprü Barajı yer alır.

İklim ve Bitki Örtüsü

Kırıkkale'de sert kara iklimi hüküm sürer. Kışları soğuk, yazları sıcak geçer. Sıcaklık +39°C ile -21°C arasında değişmekte olup, ortalama sıcaklık 13°C civârındadır. Ortalama yağış miktarı 329 mm'dir. Topraklarının bir kısmı bozuk meşe ormanları ile kaplıdır. Bu ormanlardan elde edilen odun yakacak olarak kullanılır. İl topraklarında kurşun, demir, manganez ve kömür yatakları vardır.

Ekonomi

İlin ekonomisi sanâyi ve tarıma dayanır. Faal nüfûsun % 60'ı aşkın bölümü sanâyide çalışmaktadır.

Tarım: Kırsal kesimde iş gücünün büyük kısmı tarımda çalışmaktadır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı ve ayçiçeğidir. Sebze ve meyvecilik gelişmiş olup bağcılık da ekonomide önemli yer tutmaktadır. Hayvancılık geleneğe bağlı usullerle yapılır. Sığır, Ankara keçisi, kıl keçisi ve koyun beslenir.

Sanâyi: İlin sanâyisi çok gelişmiştir. Cumhûriyetin îlânından sonra kurulan silâh ve mühimmat fabrikaları ilin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. En önemli sanâyi kuruluşları Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumuna bağlı Silah Sanâyi Müessesesi Mühimmat Fabrikası, Silah ve Tüfek Fabrikası, Çelik Fabrikası, Çelik Çekme Boru Fabrikası, Barut Fabrikası, Pirinç Fabrikası ve Elektrik Makinaları Fabrikasıdır. İldeki diğer önemli sanâyi kuruluşu Bahşili ilçesi yakınlarında 1987'de kurulan Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş.'ye bağlı Orta Anadolu Rafinerisidir. Ayrıca un ve irmik fabrikaları, tuğla-kiremit fabrikaları da vardır.

Ulaşım: Kırıkkale kara ve demiryolu ulaşımı bakımından zengindir. Ankara-Kayseri demiryolu il merkezinden ve Balışeyh ilçesinden geçer. Ankara-Samsun ve Ankara-Yozgat-Sivas karayolu il merkezinden geçer. Ankara'ya 76 km uzaklıktadır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

1990 sayımına göre toplam nüfûsu 349.396 olup 243.378'i il merkezi ve ilçelerde, 106.018'i köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 4500 km^2 olup nüfus yoğunluğu 78'dir.

Örf ve âdetleri: Kırıkkale ilinde İç Anadolu örf ve âdetleri hâkimdir. Erkekler yemeni denilen ayakkabı ve poşu denilen sarık kullanırlar. Kadınlar ise üç etekli entari giymektedirler. Folklorda Oğuz boylarının tesiri görülmektedir. Evlenmede kız bağlama, isteme, takı, çeyiz asma, kına gecesi ve düğün kendi âdetlerine göre farklılık gösterir.

İlçeleri

Kırıkkale'nin biri merkez olmak üzere 9 ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 206.688 olup, 185.431'i ilçe merkezinde, 21.257'si köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları dağlıktır. Doğusunda Koçubaba Dağı, güneydoğusunda Dinek Dağları, güneyinde Kızılada Dağları, güneybatısında Kösedağı yer alır.

Ekonomisi sanâyiye dayanır. M.K. E'ye bağlı fabrikalar başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. Bu fabrikalar ilçenin gelişmesinde ve nüfus artışında büyük rol oynamıştır. Kırsal kesimde, tarım başlıca gelir kaynağıdır. Başlıca tarım ürünleri, buğday, şekerpancarı, arpa, üzüm, ayçiçeği ve elma olup az miktarda armut ve baklagiller yetiştirilir. Hayvancılık gelişmiş olup, koyun ve Ankara keçisi beslenir.

İlçe merkezi Çoraközü Vâdisinde kurulmuştur. Ankara-Kayseri demir ve karayolu ilçeden geçer. Ankara'ya 76 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1942'de kurulmuştur.

Bahşili: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 11.058 olup, 6317'si ilçe merkezinde, 4741'i köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Kapulukaya Baraj Gölü ilçe sınırları içinde kalır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı, arpa, üzüm, ayçiçeği ve elmadır. TÜPRAŞ'a bağlı Orta Anadolu Rafinerisi başlıca sanayi kuruluşudur. Yumurtalık-Kırıkkale boru hattı ile pompalanan ham petrol, rafineride işlenir. Hayvancılık yaygın olarak yapılır ve en çok koyun ile Ankara keçisi beslenir. İlçe merkezi Küre Dağı eteklerinde kurulmuştur. Merkez bucağına bağlı belediyelik bir köyken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Balışeyh: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 14.097 olup, 2078'i ilçe merkezinde, 12.019'u köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları orta yükseklikte engebeli arâziden meydana gelir. Güneyinde Dinek Dağı yer alır. Başlıca akarsuyu Çoraközü Çayıdır.

Ekonomisi tarıma dayanır. Başlıca tarım ürünleri, buğday, şekerpancarı, arpa, ayçiçeği ve üzümdür. Hayvancılık gelişmiş olup yüksek kesimlerde koyun ve Ankara keçisi beslenir. İlçe merkezi Çoraközü Çayı vâdisinde kurulmuştur. Ankara-Sivas demiryolu ve Ankara-Samsun karayolu ilçeden geçer. Merkez ilçeye bağlı bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Çelebi: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 9415 olup, 4068'i ilçe merkezinde, 5347'si köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları orta yükseklikte engebeli arâziden meydana gelmiştir. Başlıca akarsuyu Kızılırmak'tır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, ayçiçeği ve üzümdür. Hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. En çok koyun ve Ankara keçisi beslenir. İlçe gelişmemiş küçük bir yerleşim merkezidir. Bâlâ-Kaman kara yolu yakınında kurulmuştur. Keskin ilçesine bağlı bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Delice: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 27.668 olup, 7415'i ilçe merkezinde, 20.253'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 35 köyü vardır. Yüzölçümü 726 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 38'dir. İlçe toprakları genelde platoluktur. Kuzeyinde Karagüney Dağı, güneyinde Dinek Dağı yer alır. Karagüney Dağının eteklerinde ovalık alan vardır. Başlıca akarsuyu Delice Irmağıdır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Yaygın olarak bağcılık yapılır. Küçük baş hayvan besiciliğinin yapıldığı ilçede ençok Kıl keçisi bulunur. İlçe merkezi Ankara-Samsun karayolu üzerinde kurulmuştur. Ankara-Yozgat karayolu da ilçeden geçer. 1960'ta ilçe olan Delice'nin belediyesi 1955'te kurulmuştur. Ankara'ya bağlı bir ilçeyken 15 Haziran 1989'da Kırıkkale'nin il olması üzerine buraya bağlandı.

Karakeçili: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 8.699 olup, 6576'sı ilçe merkezinde, 2123'ü köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Kuzeybatısında Küre Dağı yer alır. Başlıca akarsuyu Kızılırmak'tır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. En çok buğday yetiştirilir. Hayvancılık gelişmiştir. İlçe merkezi Bâlâ-Kaman karayolu üzerindedir. Ankara'nın Bâlâ ilçesine bağlı bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe yapılarak Kırıkkale'ye bağlandı.

Keskin: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 41.732 olup, 20.044'ü ilçe merkezinde, 21.688'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 55 köyü vardır. Plato görünümünde olan ilçe topraklarını Dinek Dağı engebelendirir. Başlıca akarsuları Kılıçözü Deresi ve Kızılırmak'tır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, ayçiçeği ve üzüm olup, ayrıca az miktarda elma ve armut yetiştirilir. Hayvancılık önemli geçim kaynağıdır. En çok koyun ve Ankara keçisi beslenir. İlçe topraklarında bentonit ve volframit yatakları vardır.

İlçe merkezi, Develi Dağının güneyinde Aktepesi ile Kartaltepesi yamaçlarında kurulmuştur. Hititlerden kalma bir yerleşim merkezidir. Yugoslavya ve Romanya'dan gelen göçmenlerin buraya yerleşmesi ile büyümüştür. Ankara-Kırşehir karayolu ilçeden geçer. Ankara'ya bağlı bir ilçe iken, Kırıkkale'nin il olması üzerine buraya bağlanmıştır. Kırıkkale'nin en büyük ilçesidir. İlçe belediyesi 1884'te kurulmuştur.

Sulakyurt: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 18.740 olup, 5754'ü ilçe merkezinde, 12.986'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 26 köyü vardır. Yüzölçümü 741 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 25'tir.

İlçe toprakları orta yükseklikte dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Doğu ve güneydoğusunda Karagüney Dağı yer alır. Başlıca akarsuyu Kızılırmak'tır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, üzüm, mercimek ve ayçiçeğidir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. En çok koyun, Ankara keçisi ve kıl keçisi beslenir.

İlçe merkezi Karagüney Dağının kuzey yamaçlarında kurulmuştur. Eski ismi Konuz'dur. İl merkezine 52 km mesâfededir. Gelişmemiş küçük bir yerleşim merkezidir. 1960'ta ilçe olan Sulakyurt'un belediyesi 1956'da kurulmuştur. Ankara'ya bağlı bir ilçeyken Kırıkkale'nin il olması üzerine buraya bağlanmıştır.

Yahşihan: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 11.299 olup, 5695'i ilçe merkezinde, 5604'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 6 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikte platoluk alanlardan meydana gelmiştir. Başlıca akarsuyu Kızılırmak'tır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı, arpa, üzüm ve ayçiçeğidir. Hayvancılık gelişmiş olup koyun ve Ankara keçisi beslenir.

İlçe merkezi, Kızılırmak kıyısında kurulmuştur. Ankara-Kırıkkale karayolu ilçeden geçer. İl merkezine çok yakındır. Merkez ilçeye bağlı belediyelik köyken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1956'da kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Kırıkkale ilinin merkezinde yeni yerleşim merkezlerinden dolayı fazla târihi ve turistik yerler görülmemekle birlikte ilçe ve köylerinin bâzılarında târihî eser bulunmaktadır. İlde bulunan târihî eserlerin bâzıları şunlardır:

Kale: Kırıkköy yakınındadır. Günümüzde yıkık ve harap vaziyettedir.

Çarşı Câmii: Keskin ilçesi çarşı içindedir. 1871'de yapılan eser 1966'da tâmir görmüştür. Taş bileziklerle süslü tuğla minâresi kuzey batıdadır.

Balışeyh Câmii: Balışeyh ilçesinde on altıncı asırda yaptırılmıştır. Üzeri toprak damla örtülüdür. Duvarları yontma ve moloz taştan yapılmıştır.

Hasandede Câmii: Hasandede köyünde Doğan Bey tarafından 1605'te yaptırılmıştır. Bir kaç defa tâmir görmüştür. Kalın duvarları kırmızı ve kahve rengi kesme küfeki taşındandır. Alçıdan mihrabı kabartma geometrik desenlerle süslüdür.

Küçük Şâmil Câmii: Sulakyurt ilçesinin 9 km kuzeyindeki Yeşilyazı köyündedir. 1435'te Şeyh Mehmed Bahaeddîn yaptırmıştır. Câminin batı duvarı bitişiğinde Şeyh Mehmet Bahaeddîn'in türbesi vardır.

KIRK HADİS (Bkz. Erbaîn)

KIRKLARELİ;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 6550 km^2

Nüfûsu : 309.512

İlçeleri : Merkez, Babaeski, Demirköy, Kofçaz, Lüleburgaz, Pehlivanköy, Pınarhisar, Vize.

Trakya'da bulunan bir ilimiz. Batı sınırımızdaki Kırklareli, Marmara bölgesinin Istranca ve Ergene bölümleri üzerinde bulunmaktadır. Trakya'nın en büyük ili olup, İstanbul, Karadeniz, Tekirdağ, Edirne ve Bulgaristan ile çevrilidir. 41°14' ve 42°00' kuzey enlemleri ile 28°53' ve 26°13' doğu boylamları arasında yer alır. Trafik numarası 39'dur.

İsminin Menşei

Türk akıncıları "Rumeli" ismi verilen Marmara Denizinin batı bölgesine çıkarak yeni şehirler fethettiler. Kırklareli'yi fetheden Türk akıncıları burada 40 şehid verdiler. Şehid arkadaşlarının aziz hatırası için "Kırklareli" dediler. Nitekim bu ildeki "Kırklar Şehitliği" ve "Kırklar Câmii" bu şehitlerin hatırası içindir.

Kırklareli isminin "Kırk Kilise" (Saranta Eklesies) ile ilgisi yoktur. Gerçi Kırklareli'nin eski ismi "Kırk

Kilise"dir. Fakat Kırklareli ismi 40 şehid hatırasına binâen verilmiştir. Kırk akıncının âbideleştiği bir topraktır. Kırklarbaba Dergâhındaki kitâbede şu beyit bulunmuştur:

"Kırk kimse şehid oldu bu yerde,
Bu nâm ile anılsın bu belde."

Hüdavendigâr ismi ile anılan Sultan Birinci Murad Han zamanında Demirtaş Paşa emrindeki akıncılar bu bölgeyi fethederken 40 şehit vermişlerdir. Bu şehitler arasında Saltık Bey, Balaban Bey, Kılıç Alparslan Bey, Satılmış Bey, Demirhan Bey, Yahşi Bey, Durmuş Bey, Kayahan Bey, Sungur Bey veKaracakaya Bey bulunmaktadır.

Sultan Birinci Murad Han, Demirtaş Paşaya: "Bre Demirtaş yiğidim, Saranta Eklesies derler bir il vardır. Gözümün üstünde çapak gibi durur. Tez saadetlu haberini beklerim." diyerek, sefere (akına) uğurlamıştı. Kırk şehitlerin yattığı bu il Demirtaş Paşa emrindeki Türk akıncılarının akınıyle fethedilmiştir.

Târihi

Kırklareli'nin çok eski zamanlara dayanan bir târihi vardır. Kırklareli-Aslıbey arasında üç sun'î tepe olduğu gibi Aşağıpınara-Eriklice Köyleri arasında höyükler ve mezarlar bulunmuştur. Hititler, Boğaz ve Marmara Denizinin doğu sâhillerine kadar uzanıp Trakya denilen bu bölgeye geçmemişlerdir. Bu bölge târih sahnesine Traklarla girmiştir. Traklar, Trakya'ya adını veren fakat bugün yok olan bir kavimdir. Traklar M.Ö. 1200-513 arasında bu bölgede yaşamışlardır. Traklar Önasya ve Tuna dolaylarından gelen Türk kavimleridir. Traklar gibiÇanakkale civârında yaşayan Truvalılar da Türk asıllıdır. ABD Harvard Üniversitesi profesörü Calvert Watkins, Truvalıların konuştukları Luvian dilinin Hitit dili ile aynı kökten olduğu, Hititler gibi Truvalıların da Türk kavimleri olduğunu Truva Kralı Priam ile oğlu Paris isimlerinin de aynı kökten geldiğini târihî vesikalarla isbat etmiştir. Fransız ilim adamlarından Montaigne de **Denemeler** isimli eserindeTruvalıların Türk kavmi olduğunu söyler. M.Ö. 1200'lerde Firikler bu bölgelerden Anadolu'ya geçtiler.

M.Ö. 700 yıllarında Türkistan Stepleri ve Hazar Denizi civarında göçebe olarak yaşayan İskitler Romanya ve Bulgaristan üzerinden Trakya'ya indiler, Traklarla kaynaştılar.Uzun müddet birlikte yaşadılar. İskitler o tarihte atı en iyi şekilde kullanan milletti. Pers hükümdarı Dariyus (Dara) 170.000 kişilik bir ordu ile 600 parçalık bir donanma hazırladı. İskitleri yenip, Anadolu'yu, Kafkas ve Karadeniz mâdenlerini, kalay ve ambar (hububât) yolunu, Trakya ve Balkanları ele geçirip İtalya'ya uzanmak istiyordu. Kendisine İyonyalılar da yardım ettiler. Dariyus Vize'ye kadar geldi. Vize'de konaklayıp Kaynaren üzerinden Bulgaristan'a girdi, fakat Tuna boyları ile Karadeniz kıyılarını alamadı. İskitler sık ormanlar içinde gerilla savaşı yapıp gözükmüyorlardı. Dariyus'un bu büyük seferi neticesiz kaldı. Merkezi Vize'de olan "Trakya Straplığı" kurdu ise de 25-30 sene devam etti. Atina Devleti M.Ö. 440'ta Persleri yenince burası Atina Devletinin eline geçti.

Makedonya Krallığı M.Ö. 336'da Yoğuntaş (Polos) civârında Atina Devletini yenerek bu bölgeyi ele geçirdi. Makedonya Kralı Filip'in oğlu İskender, Pers Devletini yıktı. Hindistan'a kadar uzanarak, Anadolu gibi bu bölge de Makedonya Krallığının hâkimiyetine geçti.

Makedonya Kralı İskender'in ölümü Roma Devletinin yayılmasına sebeb oldu. Roma İmparatorluğu M.Ö. 168'de Trakya'ya girdi. Vize ve Pınarhisar'a kadar sokuldular. Trakların güçlü savunması karşısında Vize'de Roma İmparatorluğuna bağlı "Doğu Trakya Krallığı"nın kurulmasına M.Ö. 72'de râzı oldular. Bu krallık fazla yaşamadı. M.S. 46 senesinde RomaİmparatoruKlaudus, Doğu TrakyaKrallığına son verdi. Vize, Lüleburgaz, Babaeski ve Karıştıran bölgeleri Roma'ya ilhak edildi. Roma İmparatorluğu M.S. 395'te parçalanınca bu bölge Doğu Roma (Bizans)nın payına düştü.

Osmanlı Devleti Kırklareli'yi, Sultan Birinci Murad Hüdavendigâr zamanında 1362'de fethetti. Bizanslılar geri alınca Sultan Birinci Murad Han 1363'te Edirne ve Kırklareli'yi tekrar fethetti. 1402 Ankara Savaşı ile Osmanlı Devleti sarsıntı geçirdi. Burası Fetret Devrinde Süleyman Çelebi'nin ve 1411'de kardeşi Musa Çelebi'nin eline geçti. 1413'te Çelebi Sultan Mehmed bütün Rumeli'yi alıp, bölünen Osmanlı Devletini yeniden birleştirdi. Çelebi Sultan Mehmet Han ile Sultan İkinci Murad Han zamanında, Mustafa Çelebi burasını ele geçirmiş fakat tutunamamıştır.

1878 senesine kadar çok sakin bir yer olan Kırklareli, İstanbul ve Edirne gibi iki büyük şehir arasında kaldığı için fazla gelişememiştir. Kırklareli merkezi Sofya'da bulunan geniş Rumeli Beylerbeyliğinin (eyâletinin) 26 sancağından (vilâyetinden) birinin merkezi olmuştur. Vize de sancaktı. Tanzimâttan sonra Kırklareli, Edirne vilâyetinin (eyâletinin) altı sancağından birine merkez oldu. Yedi kazası vardı. 1876-1878'de birkaç ay Rus işgalinde kaldı. Ayastefanos Muâhedesine göre Kırklareli Osmanlı Devletine bağlı fakat iç idâresinde muhtar Bulgaristan Prensliğine veriliyordu. Berlin Muâhedesinde Ayastefanos Muâhedesi iptâl edildi. Kırklareli yine Osmanlı Devletine bırakıldı.

Balkan Harbinde 28 Eylül 1912'den 8 Temmuz 1913'e kadar 9 ay 10 gün Bulgar işgalinde kalmıştır. Balkan Harbinin mühim muhârebeleri bu bölgede, Pınarhisar ve Lüleburgaz civârında olmuştur. Türk ordusu Çatalca'ya kadar çekilmek zorunda kalmıştır. Birinci Dünyâ Harbinden sonra Yunanlılar, Kırklareli ve çevresini işgal ettiler. Şehir iki sene Yunan işgal ve istilası altında kaldıktan sonra 10 Kasım 1922'de Türkler tarafından geri alınmıştır. Bulgar ve Yunanlılar Kırklareli ve çevresini baştan aşağı yakıp, yıkmış ve yağma etmiştir. Halkın büyük kısmı göç etmiştir. 1924 Lozan Muahedesi (Antlaşması) ile Kırklareli'nde bulunan Yunan ve Bulgar azınlık iâde edilmiştir.

Fizikî Yapı

Kırklareli topraklarının % 48'i dağlar, % 44'ü plato ve % 8'i ovalarla kaplıdır.

Dağları: Kırklareli genel olarak dağlık ve dağlar da ormanlarla kaplıdır. Dağlar yüksek değildir. En yüksek yeri Büyük Mahya (1031 m)dır. İlin büyük bir kısmını kuzeybatı-güneydoğu istikâmetinde uzanan Istranca (Yıldız) Dağları kaplar. Bu dizi İstanbul'a doğru alçalarak uzanır. Başlıca tepeler şunlardır: Fatmakaya Tepesi (901 m), Sivri Tepe (851 m), Kaletepe (846 m), Dalyan Tepe (725 m), Kamelya Tepe (776 m), ve Dikilitaş Tepe (503 m)dir. Diğerleri 300 m'den küçüktür. Kırklareli'nde platolar önemli yer tutar. Platolar kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrılır. Kuzey platoları Istranca Dağları ile Karadeniz arasında yer alır. Bol yağmur aldıkları için bitki örtüsü zengindir. Limanköy Platosu meşe ormanlarıyla kaplıdır. Dereköy Platosu da kuzey platolarına dâhildir. Güney platolarıIstranca Dağları ile Ergene Havzası arasında yer alır. Bu platolarda hayvancılık ve kuru tarım yapılmaktadır.

Ovaları: İlin en önemli ovası ve vâdisi Ergene'dir. Ergene Vâdisi Tekirdağ'ındaki dağlardan başlar ve dar bir koridordan geçerek güneybatıya uzanır. Ergene Havzasında genişler ve Ergene Ovasını meydana getirir. 50-100 m yükseklikte olan Ergene Ovası çok verimlidir.

Akarsuları: Ergene Çayı; Meriç Nehrinin bir kolu olan Ergene Çayı Kırklareli'nin en büyük akarsuyudur. Istranca (Yıldız) Dağlarından çıkar, bir çok kolları il sınırları içinde 80 km'lik bir yol alarak Pehlivanköy yakınında Edirne il sınırlarına girer. Sık sık taşan akarsuyun yazın suyu az, kışın ve sonbaharda çoktur. Ergene Çayına Paşaköy, Lüleburgaz, Sulucak ve Şeytan Deresi katılır. Rezve Deresi: Istranca (Yıldız) Dağlarından çıkar, hızlı akışlıdır. Türk-Bulgar sınırını meydana getirir.

Gölleri: Kırklareli'nde önemli bir göl yoktur. İğneada çöküntü alanında toplanan bâzı küçük göller vardır. Başlıcaları Erikli Göl, Mert Gölü (Karagöl) ve Sakpınar Gölüdür.

İklimi ve Bitki Örtüsü

İklimi: Istranca Dağlarının kuzeyindeki Karadeniz kıyılarında Karadeniz iklimi, Istranca Dağlarının güneyinde Ergene bölgesinde kara iklimi hüküm sürer.

Kıyıda yazlar serin kışlar ılık geçerken, Ergene Havzasında yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve kar yağışlı geçer. Isı farkı seneden seneye değişir. Bâzı seneler kışlar Orta Anadolu'dan daha sıcak geçer. Bunun sebebi Orta Avrupa'nın kara iklimi ile Karadeniz, Akdeniz ve Marmara iklimlerinin karışmasıdır. Senelik yağış ortalaması 578 mm'dir. Bazı kışlar Doğu Anadolu'dan da soğuk geçer.

Bitki örtüsü: Kırklareli topraklarının % 57'si orman ve fundalıklarla, % 35'i ekili ve dikili alanlarla, % 7'si çayır ve mer'alarla ve % 1'den biraz fazlası tarıma elverişsiz alanlarla kaplıdır. Kırklareli bitki örtüsü ve orman bakımından zengin sayılır. Istranca Dağları ormanlarla kaplıdır. Karadeniz bölgesinde ormanlar koru hâlindedir. Ormanlarda meşe, dişbudak, karaağaç, gürgen, kızılağaç, söğüt, kavak ve yaprak döken ağaçlar vardır.

Ekonomi

Kırklareli'nin ekonomisi tarıma dayanır. Orman varlığı zengin, dağları ormanlarla kaplı olup, geniş Ergene Ovası ise çok bereketlidir. Sanâyi ise hızla gelişmektedir.

Tarım: Faal nüfusun % 70'i tarım, hayvancılık, balıkçılık, ormancılık ve avcılıkla uğraşır. Başlıca tarım ürünleri buğday, yulaf, mısır, fasulye, şekerpancarı, ayçiçeği ve kozadır.

Sebze ve meyvecilik ileridir. Lahana, pırasa, taze fasulye, soğan, sarmısak, biber ve domates yetiştirilen başlıca sebze ürünleridir. Yetişen meyveler erik, elma, armut, şeftali ve kirazdır. Tarımda sulama, gübreleme, ilâçlama ve modern tarım araçlarını kullanma yaygındır. Kirazı ve çavdarı meşhurdur. Ayçiçeği bol yetişir.

Hayvancılık: Bu ilde hayvancılık ikinci derecede bir geçim vâsıtasıdır. Sâdece Vize ve Pınarhisar'a bağlı 10 civârında orman ve dağ köyünün birinci derecede geçimi hayvancılıktır. Sığır, koyun, kılkeçisi beslenir. Arıcılık gelişmektedir.

Ormancılık: Kırklareli orman varlığı bakımından oldukça zengindir. 300 bin hektara yakın orman ve 85

bin hektara yakın fundalık alanı vardır. Ormanların çoğunluğu merkez ilçe, Vize ve Demirköy sınırları içindedir. Karadeniz'e paralel olarak uzanan Istranca Dağlarının üzeri ormanlarla kaplıdır. Her sene 500 bin ster yakacak odunu ile 350 bin m^3 sanâyi odunu istihsal edilir.

Mâdenleri: Kırklareli yeraltı kaynakları (mâdenler) bakımından da oldukça zengindir. Zengin tabiî gaz, yakın gelecekte bu bölgenin bir sanâyi merkezi hâline gelmesine sebep olacaktır. Hâlen Pınarhisar Çimento Fabrikasının enerji ihtiyacı tabiî gazla karşılanmaktadır. Türkiye'nin tabiî gazla çalışan ilk enerji santralı bu bölgede kurulmaktadır. Bu bölgede çıkan kalker ve dolamit, Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları tarafından değerlendirilmektedir. Merkez ilçede mermer ve kuvars mâdeni ile Vize ilçesinde düşük kalorili linyit yatakları vardır.

Lüleburgaz'ın Hamidabad ve Babaeski'nin Kumrular köyünde üç bin metre derinlikte tabiî gaz bulunmuştur. Osmancık-1 kuyusundan petrol çıkarılmıştır. Kırklareli-Babaeski- Lüleburgaz ve Pınarhisar dörtgeni içinde 10 bin hektarlık sahada petrol ve tabiî gaz sondajları yapılmaktadır.

Enerji: Türkiye'de ilk defa tabiî gazdan yılda 3 milyar 600 milyon kilowat-saat elektrik enerjisi üretecek olanLüleburgaz Tatarköy'deki Trakya Tabiî Gaz Santralının temeli atılmış olup, en kısa zamanda devreye girecektir. Bu bölge tabiî gaz bakımından oldukça zengindir. Halen 30 kuyu faaliyet hâlindedir. Tabiî gaz tesislerinin bulunduğu Hamidabad bölgesinde görünürde 13, muhtemel olarak 80 milyar m^3 tabiî gaz bulunduğu tespit edilmiştir. Mevcut olan rezerv santralın 20 senelik ihtiyacını karşılayacak durumdadır. 1 m^3 gazdan 5 kilowatsaat elektrik enerjisi üretilmektedir.

Trakya ve Kırklareli Cam Sanâyiine günde 100 bin m^3 tabiî gaz verilerek bu fabrikanın enerjisi tabiî gazla temin edilmektedir.

Tabiî gaz kömürden daha temiz bir enerji vâsıtasıdır. Kurulan santral senede 750 milyon m^3 tabiî gaz harcayacaktır. Bu santral senede Keban Barajının yarısı kadar elektrik üretecektir. Trakya ve Marmara bölgesinin elektrik ihtiyâcını karşılayacaktır.

Sanâyi: Faal nüfûsun % 5'i sanâyi ile uğraşır, fakat sanâyi geliri tarım gelirinin yarısını geçer. Başlıca sanâyi kuruluşları: 1926'da üretime geçen Alpullu Şeker Fabrikası Türkiye'nin ilk şeker fabrikasıdır. 1958'de kurulan Pınarhisar Çimento Fabrikası, Babaeski ve Lüleburgaz'da yağ ve un fabrikaları, Pınarhisar Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş.nin kuruluşları, Babaeski Nafis Yürekli Kanalet Fabrikası, Lüleburgaz Aktaş Toprak Sanâyii, Lüleburgaz Trakya Döküm Sanâyii, otomatik sigorta üreten Tetsan A.Ş., Çivi Fabrikası, ölçü âletleri yapan Ölçüsan A.Ş., kereste ve mobilya fabrikaları ile teneke kutu îmâl eden üç fabrika.

Ulaşım: Kırklareli'ne ulaşım kara, demir ve deniz yolu ile yapılır. Milletlerarası E-5 karayolunun 50 km'lik bir kısmı Kırklareli il sınırları içinden geçer. Bu yola paralel olarak uzanan Kırklareli-Pınarhisar-Vize-Saray yolu ile Lüleburgaz-Pınarhisar-Demirköy-İğneada yolu kesişir. Böylece Karadeniz kıyısı ile irtibat sağlanır. İlde kaliteli 500 kilometreye yakın yol vardır. Avrupa'dan gelen demiryolu Edirne'yi geçtikten sonra Pehlivanköy'de Kırklareli il sınırlarına girer. Alpullu-Türkgeldi. Büyükkarıştıran'dan sonra Tekirdağ ve İstanbul'a ulaşır. Bu hattan ayrılan bir kol Babaeski ve Kırklareli'ye bağlanır. Hergün İstanbul-Kırklareli arasında tren seferleri vardır. İlin Karadeniz'de 50 km'lik kıyısı olmasına rağmen, önemli limanı yoktur. İğneada'da liman ve Kıyıköy'de iskele vardır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

1990 sayımına göre toplam nüfûsu 309.512 olup, 149.532'si şehirlerde, 159.980'i köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 6.550 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 48'dir.

Örf ve âdetleri: Bu ilde târih boyunca Traklar, İskitler, Avar, Peçenek ve Bulgar Türkleri, Makedonyalılar, EskiYunanlılar, Persler, Romalılar, Bizanslılar ve Osmanlı Türkleri 1345'ten bu yana bölgeye hâkim olmuşlardır. Bu bölgede Türk-İslâm kültürü yerleşmiş ve eski kültürler ve milletlerin izleri kaybolmuştur. Sâdece bazı târihî eski eserler günümüze kadar ulaşmıştır. 1876-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra Balkanlardan göç eden Türklerin konak yeri Kırklareli olmuş ve bu göçler Kırklareli'nin hayat tarzı ve geleneklerine önemli ölçüde tesir etmiştir.

Kıyâfet: Mahallî kadın kıyâfeti renkli şalvar, siyah çarşaf, ferace, çatkı ve bindallıdır.

Şenlikler: Bu ilde; Hıdırellez, Kahava ve Nazari şenlikleri yapılır. Halk oyunları ve halk müziği zengindir. Halk müziğinde Rumeli özellikleri hâkimdir. Anadolu müziğinden biraz ayrılır. Halk edebiyâtı çok zengindir. Meşhur halk şâirleri: Vizeli Alâeddîn Kaygısız, Aşık Ahmed, Şuhudâ, Hacı Rasih, Servet Baba, Şaban Sırrı ve Hayranî'dir.

Eğitim: İlin okuryazar nisbeti yüzde 85'i aşmıştır. Okulsuz köyü yoktur. İlde 106 anaokulu, 238 ilkokul, 64 ortaokul, 5 meslekî ve teknik ortaokul, 13 lise, 12 meslekî ve teknik lise, Trakya Üniversitesine bağlı Kırklareli Meslek Yüksek Okulu vardır. Bu okulun inşaat, işletme ve muhâsebe bölümleri eğitim

öğretim vermektedir.

İlçeleri

Kırklareli'nin biri merkez olmak üzere sekiz ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 77.175 olup, 43.017'si ilçe merkezinde, 34.158'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 14, Dereköy bucağına bağlı 8, İnece bucağına bağlı 8, Üsküp bucağına bağlı 4, Yoğuntaş bucağına bağlı 5 köyü vardır. Yüzölçümü 1.604 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 48'dir. İlçe toprakları genelde düzdür. Kuzey ve kuzeybatısında Istranca Dağları yer alır. Başlıca akarsuları Teke ve Babaeski dereleridir.

Ekonomisi tarım ve sanâyiye dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, üzüm, soğan, çavdardır. Yüksek kesimlerde başlıca gelir kaynağı hayvancılıktır. Yem, nebâti yağ, un, süt, ürünleri, tuğla, tarım âlet ve makina fabrikaları başlıca sanayi kuruluşlarıdır. İlçe topraklarında Kuvars yatakları vardır.

İlçe merkezi, Istranca Dağlarının güney eteklerinde Yayla ve Kırklar tepeleri arasında bir vâdide kurulmuştur. Eski İstanbul-Edirne karayolu ilçeden geçer. Bugünkü İstanbul-Edirne karayoluna 36 km'lik bir yolla bağlanır. Mandıra istasyonundan ayrılan bir hat, ilçeyi İstanbul-Edirne demiryoluna bağlar. Deniz seviyesinden 210-240 m yüksekliktedir. İlçe belediyesi 1878'de kurulmuştur.

Babaeski: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 54.879 olup, 22.823'ü ilçe merkezinde, 32.056'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 22, Karacaoğlan bucağına bağlı 12 köyü vardır. Yüzölçümü 652 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 84'tür. İlçe topraklarının tamamı Ergene Ovasında yer alır. Kuzeyinde Istranca Dağlarının uzantıları vardır. Bunların yüksekliği 150 metreyi geçmez. Başlıca akarsuları Ergene, Kavak ve Babaeski dereleridir.

Ekonomisi tarım ve sanâyiye dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, mısır, yulaf, ayçiçeği, erik, üzüm ve çeşitli sebzelerdir. Hayvancılık ve arıcılık gelişmiştir. En çok sığır ve koyun beslenir. Alpullu Şeker Fabrikası, en büyük sanâyi kuruluşu olup, ayrıca ilçede un ve yağ fabrikaları da vardır. Alpullu Şeker Fabrikası Türkiye'nin ilk şeker fabrikasıdır. "Alpullu" ismini, burada şeker fabrikası kurulduktan sonra almıştır. Fatih Sultan Mehmed Han zamanına kadar uzanan "Alpullu" ismi aslında, şeker fabrikası kurulduktan sonra Pancarköy adı verilen köyün ismiydi.

İlçe merkezi, Sazak Deresinin güney kıyısında kurulmuştur. Edirne, İstanbul kara ve demir yolları ilçeden geçer. İl merkezine 36 km mesâfededir. Gelişmiş bir yerleşim merkezidir. Belediyesi 1854'te kurulmuştur.

Demirköy: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 12.946 olup, 5203'ü ilçe merkezinde, 7743'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 11, İğneada bucağına bağlı 4 köyü vardır. Yüzölçümü 945 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 14'tür. İlçe topraklarının büyük bölümü dağlıktır. Dağlar ormanlarla kaplıdır. Güney ve batısında Istranca Dağları yer alır. Deringeçit, Rezve ve Bulanık dereleri başlıca akarsularıdır.

Ekonomisi ormancılık, balıkçılık ve tarıma dayalıdır. Kıyıları balıkçılığa çok müsaittir. İğneada'da modern bir balıkçı barınağı vardır. Tarım alanları az olduğundan, başlıca tarım ürünleri patates, buğday, fasulye ve elmadır. Ormanlardan elde edilen kereste başlıca gelir kaynağıdır. Parke fabrikası başlıca sanâyi kuruluşudur.

İlçe merkezi, Bulanık Deresi kıyısında bir yamaçta kurulmuştur. Batısında Yıldız Ormanları yer alır. İl merkezine 74 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1923'te kurulmuştur.

Kofçaz: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 5004 olup 1306'sı ilçe merkezinde, 3698'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 16 köyü vardır. Yüzölçümü 551 km^2 olup nüfus yoğunluğu 12'dir. İlçe toprakları hafif dalgalı platodan meydana gelmiştir. Teke ve Babaeski Çayları başlıca akarsularıdır. Dağlık kesim ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarım ve ormancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, yulaf, olup ayrıca az miktarda erik, elma, baklagiller ve üzüm yetiştirilir. Hayvancılık gelişmiştir. En çok yaylacılık metoduyla koyun beslenir.

İlçe merkezi, Istranca Dağlarının yüksek kesimlerinde kurulmuştur. Eski ismi Kesirlik'tir. İl merkezine 27 km mesâfededir. 1958'de ilçe olan Kesirlik'in belediyesi aynı sene kurulmuştur. Kırklareli'nin nüfus bakımından en küçük ilçesidir.

Lüleburgaz: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 93.060 olup, 52.384'ü ilçe merkezinde, 40.676'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 23, Büyükkarıştıran bucağına bağlı 11 köyü vardır. Yüzölçümü 984 km^2 olup nüfus yoğunluğu 95'tir. İlçe topraklarının hemen hemen tamâmı düzdür. Başlıca akarsular, Ergene Irmağı, Kaynarlı ve Lüleburgaz dereleridir. Lüleburgaz Deresi üzerinde

Sulama gâyeli bir gölet vardır.

Ekonomisi tarım ve sanâyiye dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı, ayçiçeği, arpa, yulaf, üzüm, elma, erik ve baklagillerdir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. Peynir, nebati yağ, un, döküm, tuğla, boya ve cam fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi Ergene havzasının ortalarında ve hafif dalgalı bir alanda kurulmuştur. Edirne-İstanbul karayolu ilçenin içinden Sirkeci-Edirne demiryolu ise 8 km güneyinden geçer. İl merkezine 61 km mesâfededir. Askerî birliklerin olması, ilçenin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Nüfus bakımından ilin en büyük ilçesidir. Belediyesi Cumhuriyetten önce kurulmuştur.

Pehlivanköy: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 7096 olup, 3045'i ilçe merkezinde, 4051'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 8 köyü vardır. Yüzölçümü 114 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 62'dir. İlçe toprakları Ergene havzasında yer alır. Teke ve Süloğlu dereleri başlıca akarsularıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, buğday, şekerpancarı ve ayçiçeği olup, ayrıca az miktarda üzüm, kavun, karpuz, arpa, elma, baklagiller ve erik yetiştirilir. Hayvancılık gelişmiş olup en çok sığır yetiştirilir. Trakya Cam Sanayii A.Ş. ile nebati yağ ve toprak eşyâ yapan atölyeler başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Ergene Irmağının kuzeyinde kurulmuştur. Edirne-İstanbul demiryolu ilçeden geçer. İl merkezine 48 km mesâfededir. Eski ismi Pavliköy'dür. 1957'de ilçe olan Pehlivanköy'ün belediyesi 1949'da kurulmuştur.

Pınarhisar: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 24.763 olup, 11.236'sı ilçe merkezinde, 13.527'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 16 köyü vardır. Yüzölçümü 581 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 43'tür. İlçe toprakları alçak bir platodan meydana gelir. Kuzeyinde Mahya Dağı yer alır. Soluk, Koyrak ve Kaynarlı dereleri başlıca akarsularıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı, ayçiçeği, yulaf, arpa olup ayrıca az miktarda üzüm, elma, baklagiller ve erik yetiştirilir. Hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. Ençok kıvırcık koyun beslenir. Yem, nebâti yağ, kireç ve çimento fabrikaları başlıca sanayi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Vize-Kırklareli karayolu üzerinde kurulmuştur. İl merkezine 29 km mesâfededir. 1953'te ilçe olan Pınarhisar'ın belediyesi 1909'da kurulmuştur.

Vize: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 34.589 olup, 10.518'i ilçe merkezinde, 24.071'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 18, Kıyıköy bucağına bağlı 3, Sergen bucağına bağlı 3 köyü vardır. Yüzölçümü 1119 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 31'dir. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Istranca Dağları, ilçe topraklarını ikiye ayırır. Pabuç, Kazan ve Sulcak dereleri başlıca akarsularıdır. Istranca Dağlarının kuzey kesimleri meşe ve kayın ormanları ile kaplıdır.

Ekonomisi tarım ve ormancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı, ayçiçeği, arpa olup, ayrıca sebze ve meyve yetiştirilir. Hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. En çok koyun ve inek beslenir. Kıyılarda küçük çapta balıkçılık yapılır. Orman ürünlerinden yakacak olarak faydalanılır. Peynir, marmelat, salça ve ameliyat ipliği üreten tesisler başlıca sanayi kuruluşlarıdır. İlçe topraklarında manganez yatakları vardır.

İlçe merkezi Eski İstanbul-Edirne karayolu üzerinde kurulmuştur. İl merkezine 54 km mesâfededir. Bir tâtil köyü olan Kıyı Köy ilçeye 34 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1923'te kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Kırklareli tâbiî güzellikler ve târihî eserler bakımından zengindir. Târihî eserlerin hemen hepsi Osmanlı devrine âittir. Daha önceki dönemlere âit eserler az ve yıkıntı hâlindedir.

Hızır Bey Külliyesi: 1383'te Kösemihaloğlu Hızır Bey tarafından yaptırılmıştır. Külliye; câmi, hamam ve arastadan meydana gelmiştir. Külliye çeşitli zamanlarda tâmir edilmiştir. Minâresi küfeki taşından kare kâideli çokgen gövdelidir.

Kâdı Câmii: Emin Ali Çelebi Ahmed Paşa tarafından 1577'de yaptırılmıştır. Paşa Câmii de denilmektedir. 1958'de tâmir görmüştür.

Bâyezîd Câmii: 1593'te Güllâbi Ahmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Paşa Câmii de denilmektedir. 1958'de tâmir görmüştür.

Kapan Câmii: 1640'da Karaca İbrâhim Bey tarafından yaptırılmıştır. Belediye Sarayının yanında olup 1958'de tâmir görmüştür.

Eski Câmi: Babaeski ilçesinde Fâtih Sultan Mehmed Hanın emri ile 1467'de yapılmıştır. Fâtih Mescidi

olarak da bilinir. Pencere çevreleri ve yarım dâire biçimli mihrap, kalem işleri ile bezemelidir.

Cedid Ali PaşaCâmii: Babaeski ilçesinde Mîmar Sinan tarafından 1561-1565 arasında yapılmıştır. Câmi, medrese, hamam, kervansaray ve kütüphâneden meydana gelen külliyeden sâdece câmi zamânımıza kadar ulaşmıştır. Bitki motifleri ile süslü mermer minber ile vâiz kürsüleri ince görünüşlüdür.

Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi: Lüleburgaz ilçesinde 1570'te Sokullu Mehmed Paşa tarafından Mîmar Sinan'a yaptırılmıştır. Külliye, câmi, medrese, kervansaray ve hamamdan meydana gelmektedir. Câmi tek kubbelidir. Medrese ise câmiyle birlikte plânlanmış ilginç bir eserdir. Câminin iç tarafındaki avlu revaklarının arkasında medrese odaları yer alır. Hamam çeşitli devirlerde, geçirdiği tâmiratlar yönünden orijinalliğini kaybetmiştir. Kervansaray'dan günümüze sâdece kapı ve temel kalıntıları kalmıştır.

Gâzi Süleymân Paşa Câmii: Vize ilçesindedir. Altıncı asırda yapılan kiliseyi, Gâzi Süleymân Paşa on dördüncü asırda câmiye çevirmiştir. 1877'de Ruslar tarafından tekrar kilise hâline getirilip içindekileri Rusya'ya götürmüşlerdir. Osmanlılar tekrar câmi hâline getirdilerse de Balkan Harbinde Bulgarlar yeniden kiliseye çevirdiler. Daha sonra Osmanlılar tekrar câmi hâline getirdiler. İçindeki mozaikler Ayasofya mozaiklerine benzediği için Küçük Ayasofya Camii de denir.

Alpullu (Sinanlı) Köprüsü: Alpullu-Hayrabolu yolunda, Ergene Irmağı üzerinde Mîmar Sinan tarafından 1569'da yapılmıştır. 124 m uzunluğunda olup beş gözlüdür. Kemertaşının genişliği korkuluklarının yüksekliği en önemli özelliğidir.

Sokullu Mehmed PaşaKöprüsü: İstanbul-Edirne yolu üzerinde 1569'da Mîmar Sinan tarafından yapılmıştır. Sivri kemerli ve dört gözlüdür.

Babaeski Köprüsü: Babaeski Deresi üzerinde İstanbul-Edirne yolunda 1633'te yapılmıştır. 72 m uzunluğunda olup altı gözlüdür. Dere taştığı zaman tahrip olmaması için kemer aralarında büyük delikler vardır.

Mağara Manastırı: Vize yakınında bir vâdinin yamacında kayalara yontularak yapılmıştır. Dokuzuncu asra âittir. Demirköy Kalesi kalıntıları; Bizans dönemine âittir. İstanbul'u korumak maksadıyla yapılmış olup, halen harap durumdadır. Vize, Pınarhisar, Lüleburgaz, Polos, Dereköy ve Hediye kaleleri de mevcut olup Bizans devrine âittir. Vize'de surlar, Pınarhisar'da kale, su yolları ve kilise Osmanlı devri öncesine âittir.

Höyükler: Traklar tarafından yapılan yığma tepelerdir. İçlerinde mezarlar bulunur. Dokuzhöyük köyünde 9 höyük Kırklareli-Asilbeyli yolu doğusunda ve Aşağıpınar Eriklice köyleri arasında höyükler vardır.

Tabiî Güzellikler: Kırklareli tabiî güzellikler bakımından zengindir. Dereköy, Kofçaz, Demirköy ve Vize bölgelerindeki ormanlar bu zenginliğin en önemli kaynağıdır.

Velika Deresi: Karaman Bayırına 4 km uzaklıkta orman içi ve dere kenarı dinlenme yeridir. Derede bol miktarda alabalık avlanır.

Dolapdere: Dereköy'ün 7 km kuzeyinde Türkiye-Bulgaristan karayolu üzerinde bir mesire yeridir. Buradan geçen akarsulardan alabalık avlanır.

Dereköy: Kocakaynak ve Çiftekaynak isimli iki güzel su başında ağaçlı bir piknik yeridir.

Kıyıköy: Karadeniz'e hâkim, görünümü çok güzel bir köydür. Köyün deniz kıyısında kumsalı çok temizdir. Köyün kuzeyinden akan Pabuc Deresi ile güneyinden akan Kazan Deresinde sazan ve kefal balıkları avlanır.

İğneada: Demirköye 25, Kırklareli'ne 97 km uzaklıkta Karadeniz kıyısında şirin bir yerdir. 10 km uzunluğundaki kumsalı çok temizdir. Otel, motel ve lokantası mevcuttur.

Kaplıca ve İçmeler: Kaplıca ve şifalı su kaynağı bakımından fakirdir. Kaplıcalarda konaklama tesisleri yetersizdir.

Lüleburgaz Kükürtlü Kaynak: İstanbul-Babaeski yolu üzerindedir. Konaklama tesisi yoktur. Mide, barsak, karaciğer, safra ve idrar yolları hastalıklarına faydalıdır.

KIRKPINAR GÜREŞLERİ;

Edirne'nin sınırları içinde yer alan Sarayiçi çayırında her sene haziran ayında yapılan târihî güreşler. Bu güreşlerin doğuşu ile ilgili bilgilerin en yaygını, 14. yüzyılın ikinci yarısında Orhan Gâzi devrindeki bir olaya dayandırılanıdır. Rumeli'nin fethi sırasında (1346-1358) Süleyman Paşa komutasında, salla

ÇanakkaleBoğazını geçerek Gelibolu'ya çıkan Müslüman 40 Türk yiğidi bir mola yerinde güreşe tutuşurlar. Saatlerce süren güreşte çiftlerden biri bir türlü yenişemez. Daha sonraki günlerde aynı çift bugün Yunanistan sınırları içinde kalan Ahırköy çayırında tekrar güreş yaparlar. Gece yarılarına kadar süren güreş neticesinde iki genç ölür. Arkadaşları bu gençleri bir incir ağacının altına gömerler. Yıllar sonra seferden (akınlardan) dönerken arkadaşlarını ziyârete gelen yiğitler, mezarların olduğu yerden bir pınarın akmakta olduğunu görürler. Yöre halkı tarafından burası"Kırkların Pınarı" olarak anılmaya başlanır. Daha sonra bu isim Kırkpınar şeklinde söylenegelir.

Kırkpınar güreşleri, ülkemizde an'anevî olarak yapılan en büyük yağlı güreşlerdir. Osmanlılar zamanında Kırkpınar güreşleri her sene Rûmî nisan ayının yirmisinde başlayıp, yirmi üçünde sona ererdi. Güreşleri seyre gelenler Kırkpınar Ağasına hediyeler ve para verirlerdi. Bu hediye ve paralar daha sonra pehlivanlara dağıtılırdı. Lozan Antlaşmasından sonra Kırkpınar, Yunanistan sınırları içinde kaldı. 1924 senesi baharında güreşler Edirne'nin Sarayiçi çayırında aynı adla yapılmaya başlandı.

Kırkpınar güreşleri yağlı güreştir. Pehlivanlar "kisbet" adı verilen, beli ve paçaları iple bağlı pantolon giyerler. Güreşten önce vücutlarının her tarafını zeytinyağı ile yağlarlar. Önceleri süresiz olan yağlı güreş müsâbakaları, son yıllarda bir müsâbaka süresine tâbi tutulmuştur. Târihte saatlerce, hatta yenilme olmadığı için, ertesi güne bırakılan güreşler vardır. Bu durum, güreşleri idâre eden hakem kurulunun kararı ile alınırdı.

Güreşler ve süreleri: Büyük orta, baş altı ve baş boyu 1 saat; tozkoparan, deste küçük boy, deste büyük boy, küçük orta küçük boy, küçük orta büyük boy, 30 dakikadır. Bu sürelerin sonunda yenişme olmazsa, 10 dakika puan güreşi yaptırılır.

Güreşlerde, pehlivanları seyirciye tanıtan kimseye "cazgır" denir.

Cazgır güreşecek pehlivanları bağırarak takdim eder. Mahâretlerini sayar. Peşinden duâsını okur, salevât getirir:

Hoş geldiniz, sefâ geldiniz erler meydanına!
Şeref verdiniz, zümrüt Kırkpınar'a!
Besmele ile,
Kispetleri çektiniz ince bele.
Okudunuz, üflediniz hazret-i Pîr'e.
Söğüt dalından odun olmaz!
Moskof kızından kadın olmaz!
Her ananın doğurduğundan pehlivan olmaz!
Hey! Hey!
Allah Allah İllallah.
Hayırlar gele İnşallâh.
Pîrimiz Hamza Pehlivan.
Aslımız, neslimiz, pehlivan.
İki yiğit çıkmış meydana,
İkisi de birbirinden merdâne.
Alta geldim, diye erinme,
Üste çıktım, diye sevinme.
Alta gelirsen apış,
Üste çıkarsan yapış.
Vur sarmayı kündeden at.
Gönder Muhammed'e selavat.
Seğirttim gittim pınara.
Allah ikinizin de işini onara!...

Duâ bitince cazgır pehlivanları meydana sürer. Davullar vurmaya ve zurnalar çalmaya başlar. Pehlivanların cazgır önünden meydana gelişlerine "çıkış" denir. Peşrev yapan pehlivanlar, topuk elleme ve helâllaşma tokasından sonra, ellerini ağızlarına sürerler. Bundan sonra el ense yapılır. Boşta kalan elleriyle tutuşarak sağa sola sallarlar. El ve ayak değiştirip tekrar sallarlar. Ayrılırken birbirlerinin sağ ayaklarına sağ ellerini sürerek başlarına götürürler. Pehlivan bu hareketiyle güreştiği rakîbine şunu anlatmak ister; "Sen benden daha güçlüsün, ben senin ayak tozun olamam!" veya; "Sen öyle bir ustasın ki ayak tozunun başım üstünde yeri vardır!" gibi...

Yenişince veya berâberce kalınca, yensin veya yenilsin genç yaşlının, çırak ustasının elini, o da ötekinin alnını öper. Eğer akran iseler birbirlerinin sırtlarını sıvazlarlar. Güreş bittikten sonra pehlivanların hep birlikte merâsimle hamama gitmesi âdettir.

Yağlı güreşlerde uygulanan başlıca oyunlar şunlardır: Elense, tırpan, boyunduruk, katıryuları,

deveyuları, bastırma, çapraz, kazkanadı, tartma, köstek, dalma, paçakasnak, yerdesürme, kazık, sarma, künde, kepçe, topukelleme, kurtkapanı, kılıçatma, kemane gibi. Bunların yapılış biçimlerine göre ad alanları da vardır.

Asırlardır yapılan Kırkpınar güreşlerinde 26 yıl üst üste başpehlivan olan Aliço kırılması imkansız bir rekor sâhibidir. Onu 18 yıl ile çırağıAdalı Halil takip eder. Cumhûriyetin ilânından sonra ise 9 defa ile en fazla başpehlivanlık kazanan Tekirdağlı Hüseyin'dir. Kırkpınar güreşlerinde günümüze kadar cihanı titreten demir kuşaklı nice yiğitler geçti. Bunlar **"Türk gibi kuvvetli"** sözünü dünyâya benimsetip, yerleşmesini sağladılar. Koca Yusuf, Kara Ahmed, Adalı Halil, Kurtdereli Mehmed, Kızılcıklı Mahmûd pehlivanlar Avrupa ve Amerika'da yaptıkları bütün güreşleri kazanarak Türkün başarısının arkasındaki maddî ve mânevî kuvveti bütün dünyâya gösterdiler.

Kırkpınar güreşlerinde Cumhûriyetten önce başpehlivanlık kazanan güreşçilerimizden bilinenleri şunlardır: Yozgatlı Kel Hasan, Arnavutoğlu Ali, Kazıkçı Kara Bekir, Şamdancıbaşı Kara İbrahim, Pamukçulu Osman, Yörük Ali, Filiz Nurullah, Filibeli Kara Osman, Katrancı Halil, Makarnacı Hüseyin, Hergeleci İbrahim, Kara Ahmed, Tekirdağlı Sarı Hafız, Bursalı Rüstem, Şumnulu Mestan, Hamlacı Kaysıoğlu, Sarı Hüseyin, Koca Yusuf, Adalı Halil, Kurtdereli Mehmed, Geçkinli Yusuf, Kara Murâd, Molla İzzet, Büyük Danacı, Küçük Danacı, Karagöz Pomak Ali, Deli Murat, Deliormanlı Kara Ahmed, Hasahırlı Abdurrahman, Çorumlu Zeyne, Pomak Osman, Suyolcu Mehmed, Mümin Hoca, Koç Ali, Koç Mehmed, Nakkaşlı Eyüp, Yenici Ahmed.

CUMHÛRİYET DEVRİ KIRKPINAR BAŞPEHLİVANLARI

1924 Benli Abdullah Pehlivan

1925 Geçkinli Yusuf

1926 Edirneli Kara Emin

1927 Manisalı Rıfat

1928 Mandıralı Kayıkçıoğlu Ahmed

1929 Gostivarlı Mülayim

1930-33 Bandırmalı Kara Ali Acar

1934-1942 Tekirdağlı Hüseyin Alkaya

1943 Babaeskili İbrahim

1944 Hayrabolulu Süleyman

1945 Babaeskili İbrahim

1946 Sındırgılı Şerif

1947 Düzceli Çolak İsmail (Hayrabolulu Süleyman ile birlikte)

1948 Kuleli Mustafa

1949 Sındırgılı Şerif

1950 Hayrabolulu Süleyman

1951 İrfan Atan

1952 Tarzan Mehmed

1953 İrfan Atan

1954 Samsunlu İbrahim Karabacak

1955 İrfan Atan

1956 İbrahim Karabacak

1957 Bandırmalı Hasan Acar

1958 İrfan Atan

1959-60 İbrahim Karabacak

1961-62 Mehmed Ali Yağcı

1963 Adapazarlı Sezai Kanmaz

1964 Mehmed Ali Yağcı

1965 İzmirli Kara Ali Çelik

1966-68 Ordulu Mustafa Bük

1969 Babaeskili Nazmi Uzun

1970 İzmirli Kara Ali Çelik ile Aydın Demir yenişemedikleri için netice alınamadı.

1971 DenizliliHasan Şahin

1972 Mustafa Yıldız

1973 Ordulu Davut Yılmaz

1974 Kara Ali Çelik

1975 Yarıda kaldı, sonuç alınamadı.

1976-78 Aydın Demir

1979 Bandırmalı Sabri Acar

1980 Mehmed Güçlü

1981 Mustafa Yıldız

1982-84 Hüseyin Çokal

1985 Sabri Acar

1986 İbrahim Gümüş

1987 Recep Kılıç

1988 Recep Gürbüz

1989 Saffet Kayalı

1990-1993 Ahmed Taşçı

KIRLANGIÇ (Hirundo);

Alm. Sch*walbe,* **Fr.** *Hirondelle,* **İng.** *Swallow.* **Familyası:** Kırlangıçgiller (Hirundinidae). **Yaşadığı yerler:** Kutuplar hâric, dünyânın hemen hemen her tarafında. **Özellikleri:** 10-23 cm boyunda, çatal kuyruklu, geniş ve uzun sivri kanatlı, ötücü göçmen kuşlar. Evlerin saçaklarına çamurdan fincanımsı yuvalar yaparlar. **Çeşitleri:** 100 kadar türü vardır: Tencere kırlangıcı, yar kırlangıcı, ağaç kırlangıcı, kır kırlangıcı, kaya kırlangıcı, kum kırlangıcı en çok bilinen türlerdir.

Kırlangıçgiller âilesi türlerine verilen genel ad. Kırlangıçlar, kutuplar hâriç dünyânın her tarafında yaşayabilen böcek avlayarak geçinen küçük ötücü kuşlardır. Boyları 10-23 cm arasında değişen kırlangıçların 100 kadar türünün 79 çeşidi ancak bilinmekte diğerleri tanınmamaktadır. Çoğunun karnı beyaz, baş, kuyruk ve kanatları siyah, alın ve gerdanı kahverengi parlak tüylüdür. Kısa ayaklarının tırnakları sivri olduğundan düz, yassı zeminlere rahatça tutunurlar. Gök gürültüsünden çok korkar, adetâ kendinden geçerler. Etleri yenmez. Üçgen şeklindeki gagaları geniş yırtmaçlı olup ağızları açık uçarken sinek, sivrisinek gibi küçük böcekleri avlarlar. Kuyrukları çatallı, kanatları uzun ve sivridir. Hızlı uçarlar. Kuyruklarını dümen olarak kullanır, âni dalışlar yaparlar. Çoğu sürü hâlinde yaşar. Kötü havalarda, uçamayan böcek ve örümceklerle beslenirler. Kırlangıçların alçaktan uçuşu ekseriya havanın bozulacağına işârettir.

Yaz sonunda, günler kısalıp, böcekler azalınca yavru ve erginler göç ederek kışı Afrika'da geçirirler. İlkbaharda geri dönerler. Diğer göçmen kuşların aksine gündüz göç yollarına devâm ederler. Göç sırasında bâzan şiddetli yağmur ve fırtınalar binlercesinin ölümüne sebep olur. Binâların çatı altlarına, saçaklarına ve pencere oyuklarına çamur ve kilden çanak şeklinde sağlam yuvalar yaparlar. Dişi kırlangıç, erkeğinin tükürüğüyle harç ederek gagasıyla getirdiği çamuru toplar, saman ve otlarla sekiz gün içinde sağlam bir yuva yaparlar. Geniş ve yassı gagalarını, yuvalarını yaparken, çamurları sıvamak için mala gibi kullanırlar. Yuvalarının çoğu ancak bir kırlangıcın girebileceği kadardır. Eni yaklaşık 20 cm, derinliği 10 cm kadar olup içi tüy ve kıllarla döşenir. Yuvalarını gruplar hâlinde mağara, kayalık ve ağaçlara yapan türler de vardır.

Dişi, yazın tarçın renginde benekli 4-5 yumurta yumurtlar. Eşler sırayla kuluçkaya yatarlar. Yavrular anne babaların ağızlarında getirdikleri böceklerle beslenirler. İki hafta içinde gelişip yuvayı terk ederler. Kırlangıçlar, yılda 2-3 defâ kuluçkaya yatarlar. Kırlangıç, göç dönüşünde eski yuvasında bir serçe

görecek olursa onu çıkarıp kovmaya çalışır. Serçeyi çıkaramazsa, arkadaşlarını çağırarak, hepsi birden yuvanın ağzını çamurla kapatarak serçeyi ölüme mahkum ederler.

KIRLANGIÇBALIĞI (Trigla hirundo);

Alm. *Roter Knurrhahn (m),* **Fr.** *Trigle hirondelle,* **İng.** *Saphirine gurnard.* **Familyası:** Kırlangıçbalığıgiller (Triglidae). **Yaşadığı yerler:** Atlantik Okyanusu ve denizlerimizin derinliklerinde. **Özellikleri:** Dibi çamurlu sularda yaşar, rengi kırmızıdır. Göğüs yüzgeçleri büyüktür. Uçar gibi yüzerler, eti makbuldür. **Çeşitleri:** Benekli, öksüz, dikenli öksüz, mazak kırlangıç balığı meşhurdur.

Denizlerin çamurlu diplerinde yaşayan kırmızı renkli bir balık. Kemikli balıklar takımındandır. Vücutları çok pulludur. Sırt yüzgeçleri iki adettir. Göğüs yüzgeçleri gelişmiştir. Başı büyük ve öne çıkıktır. Baş ve yanaklarında kemiksi plakalar bulunur. Göğüs yüzgeçlerinin ilk üç dikeni serbesttir. Bunların sâyesinde diplerde yürür ve duyarga gibi kullanır. Boyları 40-75 cm arasında değişir. Yurdumuzda Karadeniz, Akdeniz, Ege ve Marmara'da yaşarlar. Diplerde çiftler hâlinde gezerler. Yaz aylarında diplere yumurta bırakırlar.

Yakalanan kırlangıçlar yüzme keselerini sıkıştırarak ağlar gibi sesler çıkarırlar. Balıkçılar bu iniltilere dayanamadığından avlamaktan çekinirler. Kurtçuk, karides, küçük ıstakoz ve yumuşakçalarla beslenirler. Küçük çocuklara rahatça verilebilecek lezzetli beyaz etleri vardır.

KIRLANGIÇOTU (Chelidonium majus);

Alm. *Schoellkraut (n),* **Fr.** *Chélidoine (m),* **İng.** *Celandine.* **Familyası:** Gelincikgiller (Papaveraceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara, Karadeniz, İç Anadolu.

Nisan-mayıs ayları arasında, sarı renkli çiçekler açan 25-75 cm boyunda, sarımsı sütlü, çok yıllık, otsu bir bitki. Duvar diplerinde, ekilmemiş tarlalarda rastlanır. Daha çok sulak ve gölgeli yerleri sever. Gövdeleri dik, silindirik, üstte dallanmış ve tüylüdür. Yapraklar, alternan dizilişli, saplı, tüylü üst yüzü yeşil, alt yüzü mavimsi-yeşil renklidir. Çiçekler, dalların ucunda, şemsiye durumunda toplanmışlardır. Çanak yaprak, iki serbest parçalı ve sarımsı yeşil, taç yaprakları dört serbest parçalı ve sarı renklidir. Erkek organlar çok sayıda, dişi organ, iki meyve yaprağından ibârettir. Meyve, oval şekilli, esmer-yeşil renkli tohumludur. Zehirli bir bitkidir. Rasgele kullanmamalıdır.

Kullanıldığı yerler: Tâze olarak, bütün bitki ve sütü kullanılır. Bütün bitki, bilhassa yapraklar, alkaloitler ihtiva eder. Ayrıca sarı renkli bir boya maddesi, uçucu yağ, % 3 tanen, vitamin C, karotin, elma, limonen gibi organik asitler ve saponinler taşır.

Ağrı dindirici olarak, deri hastalıklarında; sütü ise siğil ve nasıra karşı kullanılır. Bitkiden, koyu bej yün boyası elde edilir. Hayvanlarda zehirlenmelere sebep olur.

KIRMIZI KAYITLI AKREDİTİFLER (Red-Calause credits);

bir ihraç malının sevkinden önce, ihrâcat bedelinin kısmen, yâhut tamâmen ödenmesine imkân veren akreditif türüdür. Kırmızı kayıtlı akreditiflerde söz konusu malın sevkinden önce ödemenin yapılabileceğine ilişkin bir hüküm yer alır ve bu hüküm kırmızı yazılır.

İhrâcâtçı, ihrâcât bedelini avans olarak alır. Bu avans, malların sevkinden sonra aracı bankaya teslim edilecek olan belgelerin bedelinden mahsup edilmek sûretiyle kapatılır. İhrâcâtçı aldığı avansı, malın taşınması, ambalajlanması, depolanması gibi amaçlarla kullanabilir.

KIRŞEHİR;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 6570 km^2

Nüfûsu : 256.862

İlçeleri : Merkez, Akçakent, Akpınar, Boztepe, Çiçekdağı, Kaman, Mucur.

İç Anadolu'nun Orta Kızılırmak bölümünde yer alan bir ilimiz. Doğu ve güneydoğu'da Nevşehir; güneyde Niğde; güney, güneybatı ve batısında Ankara ile çevrilidir. 38° 49' ve 39° 48' kuzey enlemleri ile 33° 25' ve 34° 43' doğu boylamları arasında yer alır. Trafik numarası 40'tır.

İsminin Menşei

Türkler uçsuz bucaksız bir kırın ortasında olan bu kasabayı fethederek Bizanslılardan aldıklarında bu kente "Kır şehri" demişlerdir. Bir ara "Gülşehri" ismi ile de anılan kentin ismi "Kırşehir" olmuştur. Eski

ismi “Makissos”, daha sonra “Justiniapolis” olarak anılmıştır.

Târihi

Kırşehir ilinin bulunduğu topraklar, târihte Anadolu’da ilk siyâsî birliği kuran Hititlerin toprakları içinde bulunuyordu. Hititlerin iç savaş ve iktidar kavgaları ile dağılıp yıkılmasından sonra bu topraklara Asurlular hâkim olmuştur. Persler M.Ö. 6. asırda bu bölgeyi istilâ etmişlerdir. M.Ö. 4. asırda Makedonya Kralı İskender, Persleri yenmiş, Anadolu ve İran’ı istilâ ederek Makedonya Devletine katmıştır. İskender’in ölümü ile bu bölge (Asya) Selevkos Devletinin nüfuzunda kalmışsa da fiilen bu bölge Kapadokya Krallığının olmuştur. Kapadokya Krallığı, Roma İmparatorluğunun hâkimiyetini tanımış ve bilahare Roma İmparatorluğu, Kapadokya Krallığı ile birlikte bu bölgeyi kendine bağlamıştır. M.S. 395 senesinde RomaİmparatorluğuBatı ve Doğu olarak ikiye bölününce bütün Anadolu gibi bu bölge de Doğu Roma (Bizans)nın payına düşmüştür.

İslâm orduları yedinci asır ortalarından başlayarak Kırşehir bölgesine birçok defalar akınlar yaparak bu bölgeyi fethetmişlerse de devamlı olarak ellerinde tutamamışlardır. 1071 Malazgirt Zaferinden sonra bütün Anadolu gibi Kırşehir de, Anadolu Fâtihi ve Anadolu’da Türk Devletinin kurucusu Kutalmışoğlu Birinci Süleyman Şah tarafından fethedilmiştir.

Bir ara Selçuklulara bağlı Danişmendoğulları bu bölgede hâkim olmuşlar ve 1120’de Selçuklulara bağlı bir vilâyet daha sonra Konya Selçuklularının bir vilâyeti olmuştur. On ikinci asrın ikinci yarısında şehir gelişmiş ve Anadolu’nun bağrında en büyük ilim ve kültür merkezlerinden biri hâline gelmiştir.

On dördüncü asır başlarında Kırşehir’de İlhanlı hükümdarları namına sikke kesilmiştir.

Kırşehir, Anadolu’da “Ahîlik” denen tasavvufî esnaf teşkilâtının en mühim merkezlerinden biri olması ile 14. asırda oldukça gelişmiştir. Meşhur Ahî Evren Kırşehir’e yerleşmiş, Mevlevî Tarikatı gelişmiş ve büyük mutasavvıf ve Türk şâiri Âşık Paşa burada yaşamıştır. Bu asırda müstesnâ bir kültür ve ilim merkezi olan Kırşehir’in şehir nüfûsu 180 bini bulmuştur.

On dördüncü asrın ikinci yarısında Kırşehir bir ara Eretnaoğullarına (Sivas’a) bağlanmış, sonradan Karamanoğullarının eline geçmiştir. Osmanlılar Kırşehir’i Birinci Bayezid devrinde 1381’de almışsa da 1402’de Timur Kırşehir’i alarak yeniden Karamanoğullarına geri vermiştir. Sultan İkinci Murad Han zamanında Osmanlılar yeniden Kırşehir’e hâkim oldular. Celâli isyanları Kırşehir’in gerilemesinde mühim rol oynamıştır.

Osmanlı devrinde Kırşehir, Konya (Karaman) Beylerbeyliğinin (eyâletinin) 7 sancağından (vilâyetinden) birine merkez olmuştur. Kırşehir’in 4 kazası vardı. Cumhûriyetten sonra Kırşehir kendi adını taşıyan ilin merkezi, 1954’te Nevşehir, Kırşehir’den ayrılarak il olmuştur. Kırşehir ilçe olmuştur. 1957’de Kırşehir tekrar il hâline getirilmiştir.

Fizikî Yapı

Kırşehir ilinin % 17’si dağlarla, % 65’i yayla ve platolarla ve % 18’i ovalarla kaplıdır. Kırşehir’e yaylalar şehri denmiştir. Topraklarının üçte ikisi 500-1200 m yükseklikteki plato ve yaylalardan ibârettir.

Dağları: Yayla ve plato görünümünde olan topraklarının üzerinde 1500 m’yi aşan dağların mühim kısmı, Kızılırmak ile bunun kolu olan Delice Irmak arasında olup başlıca dağları şunlardır:

En yüksek dağları Baran Dağı (1808 m), Kargasekmez Dağı (1712 m), Kervansaray Dağı (1679 m), Çiçek Dağı (1691 m), Aliöllez Dağı (1528 m), Naldöken Dağı (1504 m) dır.

Yayla ve platolar Yozgat’a doğru yükselir. Yayla ve platoların orman ve bitki örtüsü azdır. Fakat hayvancılığa müsaittir. Platolar kalkerli olup yağmur sularının yer altında toplanıp alçak yerlerden kaynak olarak çıkmasını temin eder böylece yaz aylarında aşırı kuraklığı önler.

Ovaları: Bu bölgede bazı yerlerde geniş çöküntü alanları ve aşınma ovaları meydana gelmiştir. Bunların en önemlisi 1110 m yükseklikteki Seyfe Ovasıdır. Akarsuların açtığı vâdiler dar ve derindir. Önemli vâdiler Kızılırmak, Kılıçözü ve Delice Irmak Vâdileridir. Kırşehir Kılıçözü Vâdisi Çoğun’a kadar dik olarak uzanır. Çoğun’dan sonra genişler. Vâdinin doğu ve batısında taşınma yoluyla meydana gelen Çoğun Ovası 2500 hektar ve 2400 hektarlık Güzler Ovası bulunur.

Akarsuları: Kırşehir ilinin akarsuları Kızılırmak ve bunun kolları olan Delice Irmak ile Kılıçözü Deresidir. **Kızılırmak:** Kızıldağ’dan çıkan Kızılırmak Sivas, Kayseri ve Nevşehir’i geçip Mucur’un güneyinden Kırşehir’e girer. Bu ırmak üzerinde kurulan Hirfanlı ve Kesikköprü Barajları Kırşehir sınırları içinde kalır. Delice Irmak: Kızılırmağın önemli bir koludur. Yozgat Dağlarından çıkar. Yerköy yakınında Kırşehir-Yozgat sınırını meydana getirir ve kuzey batıya doğru akar. Yazın suları azalır, ilkbaharda kabarır. Kılıçözü Deresi: Kaman yakınlarında Baran Dağı kuzey yamaçlarından çıkar. Kırşehir-Ankara sınırını çizer. Ocakbaşı Bucağında Kırşehir’i terk eder. Üzerinde Çoğun Barajı

kuruludur.

Öz adı verilen vâdilerden gelen Büyüköz, Hamanözü, Kılıçöz ve Acısu, Kızılırmak'a dökülür.

Gölleri: Seyfe Gölü: Kırşehir'de tek tabiî göldür. Göl bir çöküntü alanıdır. Denizden 1110 m yükseklikte ve 15 km^2 yüzölçümündedir. Derinliği 3-5 m arasında değişir. Suyu çok tuzludur. Yazın kıyılarında tuz tabakaları meydana gelir. **Hirfanlı Baraj Gölü:** Kızılırmak üzerinde kurulmuştur. Enerji istihsali, sulama ve su taşkınlarını önleme maksadıyla yapılmıştır. Genişliği 15 km, uzunluğu 75 km'dir. Kapladığı alan 320 km^2dir. Su hacmi 6 milyar m^3tür. Senede 400 milyon kw/s enerji üretilir.

Kesikköprü Barajı: Hirfanlı Barajından 25 km uzaklıkta ve Kızılırmak üzerindedir. Genişliği 1,5 km ve uzunluğu 15 km olup 38 km^2lik bir alanı kaplar. Çoğun Barajı: Kılıçözü Deresi üzerinde ve Çoğun Bucağı yakınındadır. Sulama maksadıyla kurulmuştur. Hirfanlı Barajında tutulan sazan ve yayın balıkları Anadolu tatlı su balıklarının en lezzetlisidir. Bozkırda bir balıkçılık merkezi olup, Kırşehir'e "kır ortasında balık diyarı" denir.

İklim ve Bitki Örtüsü

Bu bölgede sert kara iklimi hüküm sürer. Yazlar sıcak ve kurak, baharlar yağmurlu, kış ise sert ve soğuk geçer. Senelik yağış miktarı 379 mm'dir. Sıcaklık +39,4°C ile -28°C arasında seyreder. İl topraklarının % 60'ı ekili ve dikili, % 30'u çayır ve mer'alarla kaplıdır. Ormanlık ve fundalık saha il topraklarının % 3'ünü biraz geçer. Ormanlar Çiçekdağ bölgesinde olup meşe ağaçlarından ibarettir. Akarsu vâdileri kavak ve meyve ağaçları ile kaplıdır. Bozkır ve çorak arazi çoğunluktadır.

Ekonomi

Kırşehir ilinin ekonomisi tarıma dayanır. Sanayi bakımından en az gelişmiş iller arasındadır. Faal nüfusun % 80'i tarım, hayvancılık, ormancılık, avcılık ve balıkçılıkla uğraşır. Sanayi sektöründe çalışanlar % 7'dir. Göçler sebebiyle nüfus artışı azalmıştır.

Tarım: Tarım ilin mühim ekonomik kaynağı olup, başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, çavdar, mahlut, fasulye, mercimek, patates, şekerpancarı ve ketendir. Sebzecilik gelişmemiştir. Fakat meyvecilik önemli yer tutar. Elma, armut, erik, ceviz ve üzüm az miktarda da kayısı, kiraz, vişne ve şeftali yetişir. Zerdalisi ve "Balbaşı" denilen pekmezi meşhurdur.

Hayvancılık: Kışların sert ve uzun geçmesi ve bitki örtüsünün cılız olması sebebiyle hayvancılık ancak ikinci derecede bir geçim kaynağıdır. Koyun, tiftik keçisi, kılkeçisi ve sığır beslenir.

Ormancılık: Kırşehir ili orman bakımından yoksuldur. 13 bin hektar bozuk baltalık orman alanı ile 10 bin hektara yakın fundalık vardır. Akarsu vâdilerinde modern kavakçılık yapılmaktadır.

Mâdenleri: Yeraltı kaynakları zengin sayılmaz. Başlıca mâdenleri mermer, tuz, maden kömürü ve flüosittir. Oniks mermerleri meşhurdur.

Sanâyi: Kırşehir sanâyi bakımından en az gelişmiş illerimizden biridir. Başlıca sanâyi kuruluşları, un fabrikaları, üç tuz imalâthanesi, matkap ucu üreten Oralsan Makina Takım Sanâyii ve Ticâret A.Ş., mermer fabrikaları, Meytaş Kireç, Türktur Turizm ve İnşaat A.Ş., Petlas Lâstik Fabrikaları, Yem ve Bulgur Fabrikası A.Ş., 10 ve daha fazla işçi çalıştıran 20'den fazla iş yeridir. Küçük sanayi dalında 234 metal işyeri, 125 orman ürünleri ve 108 dokuma iş yeri vardır. Dokuma iş yerleri evlerdedir. Kırşehir halı ve seccadeleri çok meşhurdur.

Ulaşım: Demiryolu ve havayolu ulaşımı yoktur. Kırşehir'e ulaşım yalnız karayolu ile sağlanır. Ankara-Kayseri yolu Kırşehir'den geçer. Bu yoldan ayrılan bir yol Nevşehir-Niğde'ye başka bir yol ise Yozgat'a bağlanır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfus: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 256.862 olup, 126.406'sı ilçe merkezlerinde, 130.456'sı köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 6570 km^2 olup nüfus yoğunluğu 38'dir. Devamlı göçler sebebiyle nüfus artışı fazla değildir. Konut meselesi en az olan yegane ildir. Nüfusun % 10'u yurt dışındadır.

Örf ve âdetleri: Kırşehir Selçuklu Türkleri tarafından büyük şehir hâline getirildi. 1071'den sonra tamamen Türkleşen Kırşehir'de eski kültürler unutulmuş Türk-İslâm kültürü hâkim olmuştur. Osmanlı devrinde Kırşehir Ahîlik merkezi olmuş ve ahîlerin pîri sayılan Ahî Evren 13. asırda Kırşehir'e yerleşmiştir. Hacı Bektaş-ı Veli aynı asırda Kırşehir'e 40 km uzaklıkta Suluca Karahöyük (Hacıbektaş)e yerleşmiştir. On dördüncü asırda meşhur Türk Şairi Âşık Paşa **Garipname** adlı eserini Kırşehir'de yazmıştır. On üçüncü ve on dördüncü asırda Kırşehir bütün Anadolu'yu etkileyici kültür ve ilim merkezi olmuştur. Daha sonraki asırlardaCelâlî İsyanları ile Kırşehir önemini kaybetmeye başlamıştır. Halk edebiyatı zengindir. Pekçok halk şâiri yetişmiştir. Zengin halk oyunları ve müziği vardır. Oyunlarda

kaşık ve zil havaları ve halaylar yaygındır. Çok sayıda türküleri ile meşhurdur. Üç ayak, demirağa, koca oyun ve ağırlama meşhurdur. Mahallî yemeklerden pilavı çok tanınır.

Kırşehir'de yaygın el sanatları, bakırcılık, dokumacılık ve taş işlemeciliğidir. Türkler, halı ve kilim dokumacılığını Asya'dan getirmişler ve Anadolu'ya yaymışlardır. Kırşehir dokumacılığın çok geliştiği bir il olmuştur.

Mahallî kıyâfetleri: Kadınlar; başta üzeri gümüş tepelikli fes, içlik, cepken üç etek, kuşak, şalvar ve yemeni veya lapçin giyerler. Erkekler; göynek, delme yelek, şalvar, kuşak ve yemeni giyerler.

Eğitim: Bütün köylerinde ilkokul vardır. Okur yazar oranı % 70'ten fazladır. Bütün ilde 14 Anaokulu, 338 ilkokul, 51 ortaokul 6 meslekî ve teknik ortaokul, 5 lise, 14 meslekî ve teknik lise vardır.

İlçeleri

Kırşehir'in biri merkez olmak üzere yedi ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 103.688 olup, 73.538'i ilçe merkezinde, 30.150'si köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları dağlıktır. Doğusunda Kervansaray Dağı, kuzeyinde Naldöken Dağı, batısında Armutlu Dağı, orta kısmında Kılıközü (Kırşehir) Çayı Vâdisi yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve patatestir. Kılıçözü Çayı Vâdisinde sulu tarım yapılır ve en çok sebze-meyve yetiştirilir. Vâdi boyunca söğütler ve kavaklıklar vardır.

İlçe merkezi Kılıçözü (Kırşehir) Çayı Vâdisinde kurulmuştur. Denizden yüksekliği 980 metredir. Kılıçözü (Kırşehir) Çayı şehri ikiye böler. Ankara-Kayseri karayolu ilçeden geçer. Çok eski bir târihe sâhip olan ilçe, eskiden beri ticâret yollarına kavşak noktalığı yapmaktadır. İlçe belediyesi 1870'te kurulmuştur.

Akçakent: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 15.821 olup, 1448'i ilçe merkezinde 14.373'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 23 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikte engebeli arâziden meydana gelir. En yüksek noktası olan Çiçekdağı (1691 m) orta kesimde yer alır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri tahıl ve elmadır. Yüksek kesimlerde hayvancılık ve ormancılık yapılır. En çok küçükbaş hayvan beslenir. İlçe merkezi Çiçekdağı eteklerinde yer alır. Çiçekdağı ilçesine bağlı bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Akpınar: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 17.357 olup, 3791'i ilçe merkezinde, 13.566'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 23 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikte engebeli arâziden meydana gelmiştir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, patates, şekerpancarı, arpa, nohut, soğandır. Hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. Ençok Ankara keçisi, sığır ve koyun beslenir. İlçe merkezi Ankara-Kırşehir-Kayseri karayolu üzerindedir. Fazla gelişmemiş küçük bir yerleşim merkezidir. Belediyesi 1959'da kurulmuştur. Kaman'a bağlı bir bucakken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu.

Boztepe: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 10.639 olup, 4004'ü ilçe merkezinde, 6635'i köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları orta yükseklikte engebeli arâziden meydana gelmiştir. Batısında Kervansaray Dağı yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve patatestir. İlçe merkezi Kervansaray Dağı eteklerinde yer alır. Merkez ilçeye bağlı belediyelik köy olan Boztepe, 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe olmuştur. İlçe belediyesi 1960'ta kurulmuştur.

Çiçekdağı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 24.053 olup, 6468'i ilçe merkezinde, 17.585'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 35, Kösefakulu bucağına bağlı 12 köyü vardır. İlçe toprakları yüksekçe bir platodan meydana gelir. Batısında ilçeye ismini veren Çiçekdağı yer alır. Dağlık kesim ormanlarla kaplıdır. Başlıca akarsuyu Delice Irmak ve kollarıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri tahıl, şekerpancarı ve elmadır. Dağlık kesimlerde hayvancılık ve ormancılık başlıca geçim kaynağıdır. En çok küçük baş hayvan beslenir. İlçe topraklarında flüorit, mâden kömürü, bakır ve manganez yatakları vardır.

İlçe merkezi, Çiçekdağı'nın eteklerinde, Delice Irmağının kollarından birinin kıyısında kurulmuştur. Kırşehir-Yozgat karayolu ilçeden geçer.İl merkezine 67 km mesâfededir. Eski adı Boyalık'tır. Abdülmecîd Han zamanında Mecidiye ismi ile Yozgat'a bağlı bir bucak idi. Sultan Abdülazîz Han zamânında ilçe oldu. 1930'da Çiçekdağı ismi verildi. 1954'te Yozgat'a bağlanan ilçe, 1957'de tekrar Kırşehir'e bağlanmıştır. Belediyesi Cumhûriyetten önce kurulmuştur.

Kaman: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 61.569 olup, 26.038'i ilçe merkezinde, 35.531'i köylerde

yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 41, Savcılı bucağına bağlı 10 köyü vardır. İlçe toprakları engebeli platodan meydana gelir. Doğu ve güneydoğusunda Baron Dağı yer alır. Başlıca akarsuları Kızılırmak ve Kılıçözü Deresidir. Hirfanlı Baraj Gölünün bir bölümü ilçe topraklarında yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, buğday, şekerpancarı, patates, arpa, nohut, soğan, fasulye, üzüm olup az miktarda kayısı yetiştirilir. Hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. En çok Ankara keçisi, koyun ve sığır beslenir. Hirfanlı baraj gölünde tatlı su balıkçılığı yapılır. Evlerde halı dokumacılığı çok yaygın olup, ekonomide önemli yer tutar. İlçe topraklarında demir ve flüorit yatakları vardır.

İlçe merkezi Kılıçözü Vâdisinde kurulmuştur. Kırşehir-Bala karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 52 km mesafededir. Denizden yüksekliği 1500 metredir. Hirfanlı Barajının kurulması ile gelişmiştir. 1954'te Ankara'ya bağlanan Kaman, 1957'de tekrar Kırşehir'e bağlandı. 1944 yılında ilçe olan Kaman'ın belediyesi 1923'te kurulmuştur.

Mucur: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 23.735 olup, 11.119'u ilçe merkezinde, 12.616'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 43 köyü vardır. Yüzölçümü 1068 km^2 olup nüfus yoğunluğu 22'dir. İlçe toprakları Mucur platosunda yer alır. Orta kesimini Kervansaray Dağı engebelendirir. Başlıca akarsuyu Kızılırmak'tır. Seyfe (Malya) Gölü ilçe sınırları içinde kalır. Gölün doğu ve kuzeydoğusunda Seyfe Ovası vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, üzüm, elma, baklagiller ve arpa olup, ayrıca az miktarda patates, soğan ve kayısı yetiştirilir. Hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. En çok Koyun ve Ankara keçisi beslenir. Seyfe Gölü yakınlarında Malya Devlet Çiftliği vardır.

İlçe merkezi Acısu Vâdisinin yamaçlarında kurulmuştur. Ankara-Kırşehir-Kayseri karayolu ilçenin kıyısından geçer. İl merkezine 24 km mesâfededir. 1954'te Nevşehir'e bağlanan ilçe 1957'de tekrar Kırşehir'in bir ilçesi hâline geldi. İlçe belediyesi Cumhûriyetten önce kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Kırşehir ilinde bulunan târihî eserlerin hemen hepsini Türklerin yaptığı eserler meydana getirir.

Alâeddin Câmii: Kaletepe'de İkinci Alâeddin Keykubât tarafından 1242'de yapılmıştır. 1893'te AhmedArif Bey baştan başa tâmir ettirmiştir. Bir ara müze deposu oldu ise de bugün câmi olarak kullanılıyor.

Ahî Evren Câmii ve Türbesi: On dördüncü asırdan kalmadır. Kırşehir'in en önemli târihî eseridir. Câminin içinde bir türbe vardır. Bu türbede Ahî esnaf teşkilâtının pîri sayılan Ahî Evren medfundur.

Caca Bey Medresesi: 1273'te Kırşehir Vâlisi Caca Bey (Cacaoğlu Emir Nûreddîn) tarafından yaptırılmıştır. Bugün câmi olarak kullanılmaktadır. Medresenin, câmi, imâret ve tekke kısmı yıkılmıştır. Câminin minâresi ayaktadır. Caca Beyin türbesi medresenin yanındadır. Türbenin üzerindeki cam kubbe Astronomi Fakültesine âitti. Burada yıldızlar gözlenirdi. Halk medreseye "Cıncıklı Câmi" ismini vermiştir. Caca Bey Medresesi dünyânın ilk gözlemevi (rasathâne) olarak inşâ edilmiş yapısıdır.

Melik GâziTürbesi: 1250'de Melik Gâzinin eşi Muhterem Hâtun tarafından yaptırılmıştır. Konik külahlı sekizgen kenarlı bir yapıdır. Mermer taç kapının süsleri çok zengindir. Anadolu Selçuklularına âit güzel bir kümbettir. İçinde Mengücükoğlu Beyi Muzafferüddîn Behşamşah'ın ve eşinin kabri vardır.

Âşık Paşa Türbesi: Âşık Paşa için 1333'te tamâmı mermerden yapılmıştır. 1935'te tâmir gören türbeyi Âşık Paşanın yeğeni Eretna Veziri AliŞah Ruhi yaptırmıştır.

Kesik Köprü: İl merkezinin 23 km güneyindeki Kesikköprü köyündedir. Selçuklular zamanında yapılan köprü, Kızılırmak üzerinde olup, hâlen Niğde, Adana ve Konya illerine ulaşımı sağlamaktadır.

Kesikköprü Kervansarayı: Kesikköprü köyündedir.Selçuklu mîmârî özelliklerini bütün ihtişamı ile yansıtmaktadır.

Hitit Kalıntıları: Kırşehir'e 40 km uzaklıkta Hashöyük mevkiindedir. Hititlere âit eski bir şehrin kalıntısı ve bâzı eserler ortaya çıkarılmıştır.

Mucur Yeraltı Şehri: Mucur ilçesinin Solaklı Mahallesindedir. Bizans dönemine âit olan yeraltı şehri daha çok sığınak şeklindedir. Toplam 42 odası olan şehrin gerekli tâmirâtı yapılarak turizm hizmetine açılmıştır.

Mesire yerleri:

Akarsu ve göl kıyıları mesire yeri olarak kullanılmaktadır.

Hirfanlı Barajı ve Gölü: Kaman ilçesinin 19 km güneybatısında Kızılırmak üzerinde kurulmuştur.

Büyük Oba köyünün hemen yakınında bir plaj bulunmaktadır. Günü birlik gidilen bir mesire yeridir.

Seyfe Gölü: Mucur ilçesine 20 km uzaklıkta olup mesire yeridir. Yüzölçümü ortalama olarak 22 km2dir. Denizden yüksekliği 1080 metredir. Mucur ilçesine 20 km uzaklıkta olan göl, Türkiye'nin kuş toplulukları bakımından en zengin göllerinden biridir. Çevresinde yabanî av hayvanları vardır. Göl çevresinde turistik tesisler mevcuttur.

Kaplıcalar ve içmeler:

Kaplıcalar bakımından zengin yörelerden biridir. Başlıca kaplıcaları şunlardır:

Karakurt Kaplıcası: Kırşehire 18 km uzaklıkta Karalar köyündedir. İlk olarak tesisler Selçuklu komutanlarından Kılıç Arslan tarafından 1135 senesinde yaptırılmıştır. Konaklama tesisleri vardır. Banyo kürleri romatizma, nefrit, nevralji ve kadın hastalıklarına; içme kürleri karaciğer, safrakesesi, mîde ve barsak hastalıklarına iyi gelmektedir.

Terme Kaplıcası: Kırşehir'in güneyinde Kuşdili mevkiindedir. Konaklama tesisleri vardır. İçme kürleri karaciğer, yüksek tansiyon, safrakesesi, mîde ve barsak hastalıklarına; banyo kürleri kalp hastalıkları, romatizma, nevralji, nefrit, kadın hastalıkları, çocuk felci ve yarım felce faydalıdır.

Bulamaçlı Kaplıcası: Çiçekdağı ilçesine 10 km uzaklıkta Bulamaçlı köyü yakınlarındadır. Konaklama tesisleri mevcut olan kaplıca suyu içme ile mîde, barsak, karaciğer ve safrakesesi hastalıklarına; banyo ile romatizma, nefrit, nevralji ve kadın hastalıklarına iyi gelir.

Mahmutlu Kaplıcası: Çiçekdağı'na 20 km uzaklıktadır. Konaklama tesisleri yetersizdir. Banyo kürleri romatizma, nefrit, nevralji ve kadın hastalıklarına; içme kürleri mîde, barsak, karaciğer ve safra kesesi rahatsızlıklarına faydalıdır.

KISALTMALAR;

Alm. *Abkürzungen (P),* **Fr.** *Abbreviations,* **İng.** *Abbreviations.* Yazma kolaylığı sağlamak, yazıdan ve yerden tasarruf etmek gâyesiyle kelime veya cümleler yerine kullanılan harfler veya kısa yazılışlar. Çok eski çağlara giden kısaltmalar, günümüze mâdenî paralardan ve yazılardan gelmiştir.

Papirus ve parşömenin gelişmesiyle, yazı da ilerlemiş ve kısaltmalar elde kopya edilmede zamandan tasarruf için kullanılmıştır. Günümüzde bilim, teknoloji ve iş hayatının gelişmesi çok farklı kısaltmaların doğmasına yol açmıştır. Fizik ve matematik gibi bâzı alanlarda haflerden farklı olarak çeşitli semboller kısaltmalar için kullanılmıştır.

Önemli bâzı kısaltmalar ve mânâları:

A. ..... Alay (Askerî terim), Angstrom

AA ..... Anadolu Ajansı

AAL American Air Lines (Amerikan Hava Yolları)

ABD .... Amerika Birleşik Devletleri (USA)

AGİK Avrupa Güvenliği ve İşbirliği Konferansı

Adr. ..... Adres

Alb. ..... Albay

AMAT American Mission for Aid to Turkey

(Amerika'dan Türkiye'ye Yardım Kurulu)

Amp. ..... Amper

ANAP ..... Anavatan Partisi

a.s. ..... Aleyhisselâm (Allah'ın selâmı onun

üzerine olsun)

Ank. ..... Ankara

AP Adalet Partisi, Associated Press (Amerikan

Haberler Ajansı)

Apt. ..... Apartman

Ar.Gör. ..... AraştırmaGörevlisi
As. .. Asker, askerî, askerlik (Askerî terim)
Asistan
Astsb. ..... Astsubay
AŞ,A.Ş. ..... Anonim Şirketi
Atğm. ..... Asteğmen
Atm. ..... Atmosfer
AÜ ..... Ankara Üniversitesi
BAC, B. A.C. ..... Birleşik Arap Cumhuriyeti
BBC, B. B.C. British Broadcasting Coorparation
(İngiliz Radyosu)
Bçvş. ..... Başçavuş
BEA ..... British European Airways
(İngiliz Avrupa Hova Yolları)
BJK, B.J.K. ..... Beşiktaş Jimnastik Kulübü
Bkz. (bkz.) ..... Bakınız
Bl. ..... Bölük (Askerî terim)
Bl.K., Bl.K.lığı ..... Bölük Komutanı,
Bölük Komutanlığı (Askerî terim)
Bn. ..... Bayan
Bnb. ..... Binbaşı
Bşk. Bşk.lık ..... Başkan, Başkanlık
Bş. Öğ. ..... Başöğretmen
Bştbp. ..... Baştabip
Bul. ..... Bulvar
BÜ ..... Boğaziçi Üniversitesi
Cad. ..... Caddesi
C.C. ..... Celle Celâlühü (Uludur, Yücedir.)
CHP, C.H.P. ..... Cumhuriyet Halk Partisi
CIA, C.I. A. .... Central Intelligance Agency
(ABD Merkezî Haberalma Teşkilâtı)
C.G.S. Santimetre, gram, saniye birim sistemi
CIF, c.i.f. ..... Mâliyet, sigorta, navlun
(Cost. in surarance, freight)
cm. .....Santimetre
Cmh. Bşk. ..... Cumhurbaşkanı
ÇEK, Ç. E.K. ..... Çocuk Esirgeme Kurumu
Çev. Çeviri, çeviren
ÇNAEM .. Çekmece Nükleer Araştırma ve
Eğitim Merkezi
Çvş. ..... Çavuş

d. ..... Dakika
DDT ..... Dichlor-Diphenyl-Trichlor-aethan (Pire, sinek vb. yok etme ilâcı)
DHMİ .. Devlet Hava Meydanları İşletmesi
Dipl. ..... Diploma, Diplomalı
DM ..... Deutsche Mark (Alman Markı)
DMO ..... Devlet Malzeme Ofisi
DNA ..... Deoksiribo Nükleik Asit
Doç. ..... Doçent
DPT ..... Devlet Planlama Teşkilâtı
Dr. ..... Doktor
DSİ ..... Devlet Su İşleri
DTCF, D.T.C.F. ..... Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Dz. Ataş. ..... Deniz Ataşesi
Dz. HO ..... Deniz Harp Okulu
Dz. K. ..... Deniz Komutanı
Dz. Kuv. ..... Deniz Kuvvetleri
E ..... East, Est (Doğu)
EBK ..... Et ve Balık Kurumu
Ecz. ..... Eczane
Ed. F. ..... Edebiyat Fakültesi
Ef. ..... Efendi, Efrat (As.)
EFTA .. European Free Trade Association (Avrupa Serbest Ticaret Ortaklığı)
EGO, E.G.O. Elektrik Gaz Otobüs İşletmeleri (Ankara Belediyesi)
EKG ..... Elektrokardiyografi
EOKA ..... Ethnike Organosis Kypriotikes Apelentberoseos (Kıbrıs'ta Rum Çete Örgütü)
ESHOT Elektrik Su Havagazı Otobüs Tramvay İşletmeleri (İzmir Belediyesi)
FAO .. Food and Agriculture Organization (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü) (Roma'da)
FB., F. B. ..... Fenerbahçe Spor Kulübü
FBI ..... Federal Bureau of Investigation (Amerikan Millî Emniyeti)
FIFA Federation Internationale de Football Association (Milletlerarası Futbol Federasyonu)
FIS ..... Federation Internationale de Ski:

(Milletlerarası Kayakçılar Federasyonu)

FKB ..... Fizik, Kimya, Biyoloji

FOA .... Froeign Operations Administration (Amerika'nın yabancı devletlere yardım fonu)

Gal. Galon

Gmr. ..... Gümrük

Gn. Kur. ..... Genel Kurmay

Gön. ..... Gönderen

g. ..... Gram

Gram. ..... Gramer Dilbilgisi

GS., G.S. ..... Galatasaray Spor Kulübü

H. ..... Hidrojen, Hicrî

HO, H.O. ..... Harp Okulu

HP ..... Beygirgücü

Hrk. Bşk., Bşk.lığı ..... Harekât Başkanı, Başkanlığı

Hrp. T. D. Bşk., Bşk.lığı ..... Harp Tarihi Dairesi Başkanı, Başkanlığı

Hst. ..... Hastâne

Hst. Bş. Hek. ..... Hastane Başhekimi, Başhekimliği

Hv. ..... Hava

Hv. Kuv. ..... Hava Kuvvetleri

Hz. ..... Hazret veya hazretleri

ICAO ..... International Civil Avation Organization (Milletlerarası Sivil Havacılık Teşkilâtı)

IMCO ..... Inter-Governmental Maritime Consultavive Organization (Milletlerarası Denizcilik Danışma Teşkilâtı)

IMF ..... International Monetary Fund (Milletlerarası Para Fonu)

INS ..... International News Service (Milletlerarası Haber Servisi)

IRO .... International Refugee Organization (Milletlerarası Mülteci Teşkilâtı)

İHA ..... İhlas Haber Ajansı

İÜ ..... İstanbul Üniversitesi

İTÜ ..... İstanbul Teknik Üniversitesi

İmp. ..... İmparator

Kd. ..... Kıdemli

kg. ..... Kilogram
Khz. ..... Kilohertz
KİT ..... Kamu İktisâdî Teşekkülleri
KKK ..... Kara Kuvvetleri Komutanı
K. Kuv. ..... Kara Kuvvetleri
Kl. ..... Kilolitre
KLM .. Koniklijke Luchtvaart Maatschappij (Hollanda Kraliyet Hava Yolları)
km. ..... Kilometre
Koll.Şti. ..... Kollektif Şirketi
Kom. ..... Komisyon
Kom.Şti. ..... Komandit Şirket
Kor. ..... Kolordu
Kora. ..... Koramiral
Korg. ..... Korgeneral
krş ..... Kuruş, Karşılaştırınız
KS, K.S. ..... Kuddise Sirruh
Kur. ..... Kurmay
Kur. Bşk. ..... Kurmay Başkanı
Log. ..... Logaritma
lt. ..... Litre
Ltd. ..... Limited
Ltd. Şti. ..... Limited Şirketi
Lv. ..... Levazım
Lv. Sa. Al. Kom. Levazım Satım Alma Komisyonu
M., MÖ, M.Ö. Mîlât, Mîlâdî, Mîlâttan önce
m., m ..... Metre
mad. ..... Madde
Md. ..... Müdür
M. E. B. ..... Milli Eğitim Bakanlığı
mg. ..... Miligram
MİT ..... Millî İstihbarat Teşkilâtı
mm., ... Milimetre
MHP ..... Milliyetçi Hareket Partisi
MSP ..... Millî Selamet Partisi
Mrşl. ..... Mareşal
MS, M.S. ..... Milattan Sonra
MTA ..... Mâden Tetkik Arama (Enstitüsü)
MTTB ..... Millî Türk Talebe Birliği
Mu. ..... Muhabere

Müh. ..... Mühendis
Mv. Hast. ..... Mevkî Hastanesi
N ..... North (Kuzey)
NASA ..... National Aeroautics And Space Administialion (ABD Millî Havacılık ve Feza Dâiresi)
NATO .. North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Paktı Teşkilâtı)
No. ..... Numara
O.W. ..... Ouest West: Batı
ODTÜ ..... Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Onb. ..... Onbaşı
Opr. ..... Operatör
Or. ..... Oramiral
Ora. ..... Oramiral
Ord. ..... Ordinaryüs
Ord. Prof. ..... Ordinaryüs Profesör
Org. ..... Orgeneral
Ort. ..... Ortaklık
Oto. ..... Otomobil
Öğ. ..... Öğretmen
Öğr. ..... Öğrenci
ölm. ..... Ölüm, Ölümü
Ör. ..... Örnek
P. ..... Polis
PK, P.K. ..... Posta Kutusu
Prof. ..... Profesör
Pş. ..... Paşa
PTT ..... Posta Telgraf Telefon (İdaresi)
Rd. ..... Radar
RNA ..... Ribo Nükleik Asit
r. ..... Yarıçap
r.anh, r.anha ..... Radıyallahü anh, anha (Allah ondan razı olsun)
r.aleyh ..... Rahmetullahi aleyh (Allahü teâlânın rahmeti onun üzerine olsun)
S ..... South (Güney)
s. ..... Sayfa
sa. ..... Saat
SABENA ..... Société Anonyme Belge D'Expolitation da la Navigation Aérienne (Belçika Hava Yolları)

s.a.v ..... Sallallahü aleyhi ve sellem (Ona hayır dualar olsun)
Sb. ..... Subay
Sin. ..... Sinüs
SSCB Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SEATO Sout East Asia Treaty Organization (Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilâtı)
sm., cm. ..... Santimetre
s. ..... Saniye
Sok. Sokak
SOS, S.S.S. ..... Save Our Souls (Denizde milletlerarası acele yardım isteme imdat işareti)
Şb. ..... Şube
Şrt. ..... Şirket
TAO ..... Türk Anonim Ortaklığı
TASS Telgrafneo Agenstsvo Soveteskovo Soyuza (Rus Haber Ajansı)
TAŞ, T. A.Ş. ..... Ticaret Anonim Şirketi
Tb. ..... Tabur
Tbp. ..... Tabip
TBMM, T. B.M.M. ..... Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC ..... Türkiye Cumhuriyeti
TCDD, T.C. D. D. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları
TCK ..... Türk Ceza Kânunu
Tel. ..... Telefon
Telg. ..... Telgraf
TGRT Türkiye Gazetesi Radyo Televizyonu
Tğm. ..... Teğmen
THA ..... Türk Haberler Ajansı
THK Türk Hava Kurumu, Türk Hukuk Kurumu
THY ..... Türk Hava Yolları
TKİ ..... Türkiye Kömür İşletmeleri
TL ..... Türk Lirası
TMMOB ..... Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TMO ..... Toprak Mahsülleri Ofisi
TNT ..... Trinitrotoluen (Dinamit)
TRT .. Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TPAO Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

Tug. ..... Tugay
Tuğg. ..... Tuğgeneral
Tümg. ..... Tümgeneral
TV ..... Televizyon
UFO ..... Unidentified Flying Obsect
(Bilinmeyen Uçan Cisim)
UNESCO ..... United Nations Educational
Scientific and Cultüral Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Teşkilâtı)
UNİCEF ..... United Nations International
Children's Emergency Fund (Birleşmiş Milletler MilletlerarasıÇocuklara Acil Yardım Fonu)
UP ..... United Press (Associations)
(Amerikan Haberler Ajansı)
UPU Universal Postal Union, Union Postale
Universelle (Milletlerarası Posta Birliği)
USA ..... United States of America
(Amerika Birleşik Devletleri)
Uzm. ..... Uzman
Üçvş. ..... Üsçavuş
Ütğm. ..... Üsteğmen
V ..... Volt
vb. ve benzeri, ve bunun gibi, ve başkaları
vd. Ve devamı
Vet. ..... Veteriner
vs. ..... ve saire
W ..... West (batı), Watt
WB ..... World Bank (Dünya Bankası)
WHO ..... World Health Organization
(Dünya Sağlık Birliği)
WHO .... Word Meteorological Organization
(DünyaMeteoroloji Birliği)
Yd. ..... Yedek
Yd. Sb. ..... Yedek Subay
Y. Müh. ..... Yüksek Mühendis
Yb. ..... Yarbay
yy. ..... Yüzyıl
Yzb. ..... Yüzbaşı
Yrd. Doç. ..... Yardımcı Doçent

KISAMAHMUT OTU (Bkz. Dalakotu)

KISAS;

Alm. *Wiedervegeltung, Talion (f),* **Fr.** *Reprasailles (f.pl.), Loi (f), du tailon,* **İng.** *Retaliation, reprisal, talion.* Bir şeye aynısı ile karşılık verilmesi. Haksız yere adam öldüreni veya yaralama fiillerinden birini

işleyen suçluyu, işlediği suçun aynısını kendisine tatbik ederek cezalandırma. Kısas, lügatte “kesmek” mânâsındadır. Kısas “kıssa” kelimesinin çoğuludur. Kıssa, ibret alınacak bir haber, bir iş demektir. Peygamberlerin **Kur’ân-ı kerîm**’de geçen kıssaları böyledir.

İslâm Cezâ Hukukunda, suçluya uygulanan ceza çeşitlerinden biri de kısastır. Bir insanı haksız olarak, bilerek, isteyerek öldüren kimseye kaved lâzım olur. Kaved, kısas olarak onu da öldürmek, demektir. Ölenin velîlerinden biri affederse veya velî ile kâtil, belli bir mal, para ile uyuşurlarsa kısas yapılmaz, uyuşulan mal alınır. Keffâret lâzım olmaz.

Öldürme âletlerinden biri kullanılmadan veya merminin yanılarak hatâ ile, yanlışlıkla olan öldürme veya hatâya sebeb olan bir şey ile, meselâ yüksekten üstüne düşerek veya motorlu vâsıtanın çiğnemesi ile bir kimseyi öldürmede kısas gerekmez. Âilelerinin (yardımcılarının, akrabasının) diyet vermesi ve keffaret lâzım olur. Bir insanın diyeti 100 devedir (Bkz. Diyet). Keffaret, bir köle âzad etmek veya bunu yapamayanın altmış gün oruç tutmasıdır (Bkz. Keffâret). Bu şekillerden birisi ile, bir kimsenin ölümüne sebeb olan kâtil, ölenin mirasçısı olamaz. Mirastan mahrum edilir. Başka niyetle yapılan işin ölüme sebeb olması hâlinde sadece diyet lâzım olur. Keffâret lâzım olmaz. Mirastan da mahrum edilmez.

İslâm hukukunda karşılığı yapılabilen ve insanın bir uzvunu veya güzelliğini gideren her yaralamada kısas yapılır. Öldürmek suçundan başka yaralamalar, hangi âletle yapılırsa yapılsın kasten, yâni bilerek, isteyerek demektir. Kol kesmek, ayak burun ve göz çıkarmak ve diş kırmak fiillerini işleyenlere kısas yapılır. İyi olan yarada, dil ve zeker (erkeklik organı) kesilmesinde kısas yapılmaz.

Yaralı, yaralayandan kısas veya diyet isteyebilir. Katilin ölmesi ile veya velilerin affetmesi veya mal verip anlaşmaları ile kısas düşer, yapılmaz.

Kısas, hâkimin kararıyla olur. Kâtile kısas yapmaya hakkı olan veli, ölenin vârisleridir. Mahkeme kısasa karar verdikten sonra kâtile, ölenin velisi kısası yerine getirir veya birini vekil eder. Veli hazır bulunur. Kısas olarak öldürmek yalnız kılıç ile veya silâh ile yapılır. Kâtil linç edilmez. (Bkz. Linç)

Kısas cezasının uygulanabilmesi için şu şartların bulunması gerekir: 1) Suçlunun âkıl (akıllı) ve bâliğ (ergenlik çağına gelmiş) olması. 2) Suçun hatâ veya zorlama sonucu değil, kasten bilerek işlenmesi. 3) Öldürülen kişinin mirasçılarının kısas istemeleri ve yerine getirilirken, hazır bulunmaları.

Allahü teâlâ kısas için, **Kur’ân-ı kerîm**’de meâlen buyuruyor ki:

Ey îmân edenler! Kasten öldürülenler için size kısas yapmak farz kılındı. Hür ile hür, köle ile köle, kadın ile kadın kısas olunur. Öldürülmüş olanın kardeşinden (yâni vârislerinden, velisinden) **kâtilin lehine olarak bir şey bağışlansa da kısas düşürülürse, ölenin velisi, hakkından fazla olmayarak örfe göre** (tâyin edilmiş) **diyet** (para cezâsı) **alınmalıdır. Kâtil de ölenin velisine, îcâb eden** (gereken) **diyeti güzel bir şekilde ödemelidir. İşte böyle affederek diyet almak, Rabbiniz tarafından size bir hafiflik** (kolaylık) **ve merhamettir. Kim bu bağışlama ve diyet alıştan sonra kâtil ile veya kâtilin akrabası ile düşmanlık yaparak tecâvüzde bulunursa** (kan dâvâsı güderse), **onun için âhirette çok acıklı bir azap vardır.** (Bakara sûresi: 178)

Ey akıl sâhipleri! Bu kısasta, sizin için bir hayat vardır. Ümit edilir ki, siz (haksız yere adam öldürmekten) **sakınırsınız.** (Bakara sûresi: 179)

Biz (Tevrat’ta) **İsrailoğulları üzerine de şunu farz etmiştik: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralar birbirine karşı kısastır. Fakat kim de, bu hakkını sadaka olarak bağışlarsa, o kendi günahına keffaret olur. Kim Allah’ın indirdiği hükümlerle hüküm vermezse, işte onlar zalimlerdir.** (Mâide sûresi: 45)

Ey müminler, düşmandan intikam almak için, eğer bir cezâ ile karşılık verecek olursanız, ancak size yapılan azap ile ve cezânın aynısı ile yapın (daha fazla ileri gitmeyin!) **Sabır ederseniz** (cezâ vermeyi terk ederseniz), **and olsun ki bu, sabredenler için daha hayırlıdır.** (Nahl sûresi: 126)

KISIRLIK;

Alm. *Unfruchtbarkeit, Sterilität (f),* **Fr.** *Stérilité (f),* **İng.** *Barranness, sterility.* Evli çiftlerin arzu etmelerine rağmen çocuk sâhibi olamamaları hâli.

Bu hâl, evli çiftlerin yaklaşık % 15 kadarında vukû bulmaktadır. Genel olarak, evlilikte bir yavruya sâhib olamamanın kusuru, hemen dâimâ kadınların omuzlarına yüklenir ve böyle bir âilede dâimâ kadın, doktora mürâcaat edip, çocuk sâhibi olmamasının sebebini öğrenmek ister. Fakat böyle âilelerin birçoğunda çocuksuz kalmanın sebebi erkekteki bir kusurdur. Bir âilede mevcut kısırlığın sebebi, % 60-70 nisbetinde kadına, % 30-40 nisbetinde erkeğe âittir. Son zamanlardaki bâzı araştırmalar iki tarafı aynı oranda suçlamaktadır.

Çocuğu olmayan her âileyi kısır olarak kabul etmek de doğru değildir. Çünkü bâzı âileler, kendi

istekleriyle, çocuk sâhibi olmayı arzu etmezler ve bunun için de gerekli çârelere başvururlar.

Kadında kısırlığı, fizyolojik (normal, tabiî) ve patolojik (hastalıkla ilgili) kısırlık olarak incelemek mümkündür. Fizyolojik kısırlık, ergenlikten önce, gebelik esnâsında ve 28 günlük âdet seyrinin ilk yarısında görülür. Patolojik kısırlık ise bir hastalık olup, birçok sebebi vardır. Bunlar arasında yumurtalıklarla ilgili çeşitli hastalıklar, rahimdeki ur, iltihap gibi çeşitli durumlar, çeşitli hormonal bozukluklar, ileri derecede vitamin noksanlığı, keyif verici zehirlere düşkünlük, psikolojik uyumsuzluklar sayılabilir.

Eğer erkekte kısırlık sebebinin psikolojik olduğu düşünülüyorsa erkeğe ruhî tedâvi uygulanmalı, ameliyat gerektiren bir durum varsa (yollarda tıkanıklık, varikosel, hidrosel) ameliyat yapılmalı, gerekliyse hormon ve vitamin verilmeli ve kısıklık sebebi giderilmeye çalışılmalıdır.

Kısırlaştırma: Kadının veya erkeğin, çocuk yapma kâbiliyetini tamâmen ortadan kaldırmak gâyesi ile yapılan bir işlemdir. Daha ziyâde kadınlara uygulanmaktadır. Bu gâye ile, yumurtalıklar cerrâhî olarak çıkarılabilir veya röntgen ışınlarıyla tahrip edilir. Ayrıca tüplerin cerrâhî olarak bağlanması veya kesilmesi de mümkündür. Bu sonuncusu en kolay ve en çok kullanılanıdır.

Erkeklerde ise cerrâhî olarak döl hücrelerini ileten kanalların bağlanması yapılabilmektedir. Bu şekilde kısırlaştırma metodları ile çiftlerin bir daha çocuk sahibi olmaları mümkün değildir. Onun için yaygın olarak kullanılmamaktadır. Hindistan'da nüfus planlaması ile ilgili olarak binlerce erkeğin meni yollarının bağlanması yakın târihte yapılan en büyük kısırlaştırma işlemidir.

KIŞ;

Alm. *Winter,* **Fr.** *Hiver,* **İng.** *Winter.* Senenin en soğuk mevsimidir. Günlerin en kısa olduğu günde başlar, gün ve gecenin eşit olmasına kadar devam eder. Kuzey yarım kürede 22 Aralık ve 21 Mart arasıdır. Güney yarım kürede ise bu 22 Haziran ile 23 Eylül arasıdır.

Tropik ve kutup bölgeleri hâriç kış, önceki mevsim olan sonbahardan ve sonraki mevsim ilkbahardan oldukça farklıdır. Sıcaklıklar düşüktür. Kar yağışı mevcuttur, soğuk dalgası gelirken güneş ışığı azalır. Pekçok bitkinin büyümesi yavaşlar, hayvanların çoğu kış uykusuna yatar veya sıcak bölgelere göçer.

Kış mevsimi, değişik özelliklerden dolayı diğer mevsimlerden ayrılır. Kış genelde insanlar tarafından pek sevilmeyen bir mevsimdir. Fakat kış da diğer mevsimler gibi çok faydalıdır. Bâzı bitkiler ekildikten sonra üzerlerine lüzumlu olan kar, kış mevsiminde yağmakta, havadaki mikroplar ölmekte ve eriyen karların suları ile barajlar dolmaktadır. Bu mevsimin faydası külfetiyle birlikte gelmektedir. Kış mevsimi, insanları derleme ve toparlanmaya yöneltir.

Kış mevsimi yaklaşırken, evlerde ve çeşitli yerleşim yerlerinde değişmeler görülmektedir. Evlerde yaygılar değiştirilir, pencereler ve kapılardan hava alan yerler tıkanır.

Bu mevsimde yenecek yemekler kalori bakımından bol olmasına dikkat etmelidir. Balık, kuru fasülye, nohut gibi yiyecekler bunlardandır. Kış mevsiminde yenilecek meyveler de çok önemlidir. Bunlar içinde portakal, elma, mandalina, muz, kestane gibi meyvelerin yenmesi çok iyidir.

Kış mevsiminde soğuktan korunmak, insanlar için dikkat edilecek bir husustur. Kalın elbiseler giymek yerine, sıcak tutan elbiseler tercih edilmelidir.

Oda sıcaklığı 17-20°C'de tutulmalıdır. 30°C'lik bir oda sıcaklığından -5°C'lik bir soğuk havaya çıkmamalıdır. Âni değişen sıcaklıklar çabuk hastalanmaya sebeb olur.

KIŞ SPORLARI;

genellikle kar yağışı fazla ve bu sporları yapmaya elverişli dağlarda yapılan kendine has özellikleri olan amatör ve profesyonel sporcuların katıldıkları sporlar. (Bkz. Kayak, Kızak)

KIŞ UYKUSU (Hibernasyon);

Alm. *Winterschlaf (m),* **Fr.** *Hibernation,* **İng.** *Hibernation.* Bâzı sıcakkanlı ve soğukkanlı hayvanların, kışı uyku veya uyuşuk gibi bir dinlenme halinde geçirmesi. Kış uykusu, soğukkanlı hayvanların hareketsizliği veya sıcakkanlı omurgalı hayvanların (memeli ve kuşlar) vücut sıcaklıklarının düşerek sıfır dereceye yaklaşması ve metabolizmalarının yavaşlaması olarak da târif edilebilir. Kış uykusunun süresi türlere ve çevre sıcaklığına göre birkaç haftadan altı aya kadar değişir.

Hibernasyon, yâni kış uykusu tabiattaki bilmecelerden belki de en enteresanıdır. Milyonlarca memeli, sürüngen, haşarat ve böcek bütün bir kış boyunca uyur. Vücut organlarının aktifliği tamâmen askıya alınır. Organların faaliyeti o kadar yavaşlar ki, güçlükle fark edilir.

Kış uykusu, değişken iklimlerde yaşayıp besin bulma zorluğu çeken hayvanlarda olur. Kışın

yaklaşmasıyla sincap, tarla faresi gibi hayvanların vücutlarında değişiklikler belirmeye başlar. Kalp atışları yavaşlar, soluk alış-verişleri azalır ve zihin faaliyetleri durur. Derin, donmaktan emin kovuklarına çekilir, tostoparlak olarak derin bir kış uykusuna yatarlar. Gerçek kış uykusuna sıcakkanlı omurgalı hayvanlar yatarlar. Böcekler, sürüngenler, kurbağalar, balıklar gibi soğukkanlı hayvanlar da kışı inlerinde uyuşuk olarak geçirirler.

Bâzı hayvanlar, çevre ısısının belli bir dereceye düşmesiyle uyanırlar. Meselâ yarasalar eksi iki derecede uyanır. Daha sıcak bir yere giderek tekrar uykuya dalarlar. İhtiyaç ve aşırı acıkma da uyanmalara sebeb olabilir. Soğukkanlı hayvanların (böcekler, sürüngenler, kurbağalar, balıklar vs.) vücut ısıları çevre sıcaklığına bağlıdır. Sıcakkanlı hayvanların ise türlere göre sâbit sıcaklık dereceleri vardır. Kış uykusuna yatan memeli ve kuşların vücut ısısı çevrenin ısısına çok yakın bir dereceye kadar düşer. Çoğunlukla +1°C'ye kadar düştüğü gözlenmiştir. Eğer donma derecesine düşerse hayvan ölür. Çok kuru ve sıcak iklimli bölgelerde yaşayan bâzı hayvanlar da yaz uykusuna yatarlar. Salyangozlar aşırı sıcaklarda kabuklarına çekilip dinlenirler. Dipnoi denen çift solunumlu balıklar (akciğerli balıklar) bulundukları nehir suları kuruyunca balçığa gömülerek uyuşuk halde suların tekrar gelmesini beklerler. (Bkz. Yaz Uykusu)

Kış uykusuna yatacak hayvan, kendisine donma noktasının üstünde olan ılık bir kovuk bulur veya kazar. Yaprak, tüy, kıl gibi maddelerle de burayı izole eder. Kış uykusu boyunca, yazın vücutlarında depoladıkları yağı sarf ederler. Tarla sıçanı, sincap gibi bâzı hayvanlar kış uykusuna yatmadan önce kovuklarında yiyecek depo ederler. Belli aralıklarla uyanarak bunları yerler.

Kış uykusunun başlamasıyla hayvanın kalp atışı ve kan basıncı azalır. Beslenme faaliyeti ve dışkılama kesilir. Solunum fark edilecek derecede yavaşlar. Bâzılarında tamâmen kesilmiş gibidir. İç salgı bezlerinin salgıları yavaşlar. Sindirim sistemi ve ifrâzatı durur. Anatomik ve fizyolojik değişiklikler de gözlenir. Dağ sıçanı, köstebek ve yer sincabında dişlerin kireçlendiği de görülmüştür. Küçük memelilerden olan "yedi uyuklayangiller" kış uykusu boyunca 40 derecelik vücut sıcaklıklarını donma noktasının biraz üstüne kadar düşürebilirler. Bu düşük ısıda vücut faaliyetleri yavaşlar. Hayvan çok yavaş soluk alıp verir. Kalp atışları normal olan 300 vuruştan dakikada 7 ile 10 vuruşa kadar düşer. Tabiî vücut refleksleri kesilir. Beynin elektrik faaliyeti adeta durur. O kadar yavaşlar ki, fark edilemez. Şayet kovuktaki hava sıcaklığı donma noktasına düşerse hayvan otomatikman uyanır ve bütün vücut sistemlerini harekete geçirerek vücut sıcaklığını normale döndürmeye çalışır. Bunu yapamazsa ölür. Çevre ısısının âni düşüşü hayvanı uyandırarak ölümü engeller. Toprağın sürekli don olduğu yerlerde, yuva yapıcı memeliler kış uykusuna yatmaz.

Kış uykusuna yatan bütün soğukkanlı hayvanlar, plazmaları içinde hücreleri tahrip eden buz kristalleri meydana geldiği takdirde soğuktan donmak tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Çok soğuk havalarda hareketsiz kalmanın tehlikeleri yok değildir. Organlar buz kristalleri tarafından tahrip edilebilir veya dokular donabilir. Kış uykusuna yatan hayvanların vücutlarındaki sıvılar, moleküler ağırlığı daha büyük kimyevî maddeler bakımından zenginleşerek donma noktası düşer. Böylece don tehlikesinden korunulmuş olur.

Hibernasyon o kadar değişik, enteresan ve çözülememiş bir meseledir ki, çeşitli organlar arasındaki ilişki ve güç bölümünde bile anlaşılamayan hususlar vardır. Meselâ; marmot (dağ sıçanı)un omuriliği ve beyni tamâmen çıkarıldığı halde, hayvanın kalbi daha 10 saat atmaya devam etmiştir. Bir ilim adamı kış uykusuna yatan bir marmotu 4 saat saf karbondioksit gazının içinde tuttu. Bir şey olmadı. Kış uykusuna yatan bir yarasa, 1 saat bir kova suyun içine sokularak bekletildi. Dışarı çıkarıldığında hâlâ uyuyordu ve tamâmen normaldi. Bir kirpi, 22 dakika batırıldığı suyun içinde kaldı. Kış uykusuna yatan bir fındık fâresi, toparlak haliyle bir odada, top gibi, karşıdan karşıya yuvarlandı. Yine de uyanmadı ve hâlinde değişiklik olmadı.

Bâzı Amerikan yer sincapları on günde bir uyanırlar. Daha erken uyanmaları kendi zararlarına olur. Fazla enerji sarfiyatı hayatlarını tehlikeye düşürür. Ilıman iklimlerdeki yarasa türlerinin çoğu kış uykusuna yatar. Ancak ılık kış günlerinde böcek avlamak için uyanırlar. Bu kısa dönemlerde çok az miktarda enerji harcamaya gayret ederler. Kış uykusuna yatan yarasaları uyandırmak, rahatsız etmek, düzensiz enerji tüketimine sebeb olacağından yarasalar için felâket demektir.

Bâzan kış aylarında bir kokarca, bir rakun ve bir porsuk ortalıkta görülebilir. Bunlar acıkmışlar ve uyanmışlardır. Karınlarını doyurup tekrar uykuya dalarlar.

Kış uykusu sâyesinde çevrenin zor şartlarına karşı mukâvemet gösterirler. Kış uykusu, gıdâ kıtlığı zamanında canlının enerji sarfiyatını en az seviyeye düşürerek sert iklim şartlarına dayanmasını sağlar. Vücut ısısının düşmesi ve metabolizmanın yavaşlaması hayvanın direncini arttırır. Ansızın uyandırılırsa ölebilir. Kış uykusuna yatan hayvanlar, önceden vücutlarında depoladıkları yağı yavaş yavaş erittikleri için bu zaman zarfında çok ağırlık kaybederler. Baharda uyandıkları zaman zayıf ve sinirli olurlar. Kaybettiklerini kazanmak için büyük bir iştahla, çok yerler. Kış uykusu, belli bâzı fizyolojik

mekanizmalar tarafından kontrol edilmektedir. Buna “Bedenî (bünyevî) biyolojik saat” denilmektedir. Kış uykusuna yatan bir yer sincabının kan serumu alınıp, kış uykusuna yatmadan birine şırınga edilirse, o hayvan da kış uykusuna yatar.

Ayılar da inlerinde uyurlar. Derin bir uykuya dalmalarına rağmen uykuları gerçek kış uykusuna benzemez. İnlerinde uyuklarken, vücut ısıları normalin altına düşmez. Şâyet vücut ısıları 15 derecenin altına düşerse ölürler. Hakîkî kış uykusuna yatan hayvanlar ise eksi iki derceye kadar yaşarlar. Aradaki fark neden ileri gelmektedir? Bilim adamları bunun cevâbını şimdilik verememektedir. Cevâbını merakla araştırmaktadır. Birçok soğukkanlı hayvanlar, kışı soğuk iklimlerde derin bir uyku içinde geçirirler. Memeliler ve kuşlar gibi çevrelerinden bağımsız olarak vücut ısılarını değiştiremezler. Hava soğudukça onlar da buna bağlı olarak uyuşurlar. Nihâyet “soğuk anestezi” durumuna geçerler. Kış uykusuna yatan sıcakkanlılar gibi kendi kendilerine uykularını bölemezler. Sâdece hava sıcaklığındaki artışla uyanırlar. Yılanlar kertenkeleler, kurbağalar, semenderler kışı yalnız başına veya gruplar halinde birbirine dolanarak taş altlarında veya çamur ve bataklıklara gömülmüş bir halde geçirirler.

Tuzlu su terrapini (Kuzey Amerika’ya mahsus bir su kaplumbağası) kışın kendini çamura gömer.Kum yengeçleri de aynı şeyi yaparlar. Kara kurbağa (Bufo bufo) ve kurbağalar düzenli kış uykusuna yatarlar. En sevdikleri suların yakınındaki çamurlara gömülürler. Kış uykusundan alınan bir kurbağa 2 saat gibi bir zaman güneşe tutulduktan sonra kendisinde hayat emareleri görünmeye başlar.

Yedi uyuklayangiller ve kirpiler hem uyku zamanı bakımından, hem de uyku yoğunluğu bakımından başı çekerler. Bu hayvanlar, yakalandıkları zaman bile kış uykusuna yatarlar. Bâzı hayvanlar, avları kış uykusuna yatınca kendileri de kış uykusuna yatarlar. Meselâ; yarasalar avladıkları böcekler ortadan kayboldukları veya uyudukları zaman uykuya çekilirler. Kış uykusuna yatan hayvanların çoğu toparlak bir hal alırlar. Ancak yarasalar her zamanki gibi başları aşağıda aylarca asılı kalırlar. Örümceklerin çoğu kış aylarında uyanık kalırlar. Çatlaklarda, kıyıda köşede her zaman bulunurlar. Yiyecek kıtlığı onlar için, problem değildir. Aylarca bir şey yemeden durabilirler. Ancak inleri tuzak kapaklı örümcekler kış uykusuna yatarlar. Bunun için de önce kapı yolunu ağlarıyla bir battaniye gibi örerler.

Kaplumbağalar toprağa gömülerek kış uykusuna yatarlar. Bazı balıklar da kış aylarında uykuya yatarlar. Ev sinekleri, uğur böcekleri ve salyangozlar da böyledir.

Kış uykusu, hayvanların zor iklim şartlarını ve kıtlık dönemlerini atlatmalarını sağlar. Ayrıca birçok hayvan için bir dinlenme ve yenilenme zamanıdır. Bu dönemde bulaşıcı hastalıklara ve parazitlere direnç artar.

Radyasyona dayanıklılık kaydedilir. Kış uykusu yerine bâzı hayvanlar, birçok kuşlar daha uygun iklimlere göç ederler. Bâzıları ise; meselâ kurtlar kürk ve postlarını kalınlaştırırlar. Böylece kışa daha dirençli olurlar.

Kış uykusuna yatan sıcakkanlı hayvanların vücutlarında bulunan termostatları vücut ısısını ayarlar. Bunun sayesinde her türde belli bir düzeyde sabit tutulur. Eğer böyle bir termostat olmasaydı, bizler de soğukkanlılar gibi çevrenin ısısına bağlı olurduk. Havaların soğumasıyla uyuşurduk. Isı düzenleme büyük enerji gerektirir. Onun için memeliler daha fazla yeme ihtiyacındadır. Kış uykusu vakti yaklaşınca yüksek vücut ısılarını sanki bir anahtarla çevirir gibi donma derecesinin biraz üzerine kadar düşürürler.

Uyanacakları zamanı nasıl bilirler? “Biyolojik saat” vaktin geldiğini otomatikman haber verir. Aylarca uyuyan sincaplar, hareketsiz kalan kuşlar, yıllarca çamurun içinde uyuyan balıklar hep biyologların merak konusudur.

KITA KAYMASI;

Alm. *Kontinentverschiebung (f),* **Fr.** *Dérive (f) des continents,* **İng.** *Continental drift.* Kıtaların, ilk başta bir bütünken daha sonra, okyanus kabuğunun zayıflığı yüzünden, dünyânın yüzeyi üzerinde kayarak birbirinden ayrılması.

Asrımızın başlarında, Amerikan jeoloğu Frank Taylor, kıtaların çok eskiden dev bir kara kütlesi meydana getirdikleri fikri ile ilk defa ilgilenmişti. 1908’de o zaman için hayalî olan, kıtaların birbirlerinden şimdiki durumlarına kadar ayrıldıkları teorisini ortaya attı. Aynı zamanda, bu gelişmelerden habersiz olarak Alman meteoroloji bilgini, astronom ve jeofizikçisi Alfred Wegener, aynı konu üzerinde araştırmalar yapmaktaydı. 1915’te **Kıtalar ve Okyanusların Orjini** kitabını yazarak, bu teori hakkında söz sahibi olduğunu duyurdu.Kontinentverschiebung (karaların kayması) nazariyesini kurmuş ve beş (bugün için altı) kıtanın evvelce birbirine bağlı olup, sonra yavaş yavaş ayrıldıklarını söylemiştir. Wegener’e göre, paleozoikum ve mezozoikum devirlerinde kıtalar birbirlerine yapışık idi. Paleozoikum sonuna kadar, hayvanlar, Güney Amerika ile Afrika, Asya ve Avustralya arasında kara yolculuğu yapmışlar, Eosen’den itibaren Afrika’da yaşayan hayvanlar, karadan Güney Amerika’ya

geçmişlerdir.

Bundan sonraki 40 yıl içinde teori çok az ilgi gördü. Tahmin ve bunun yanısıra çok az delile dayandığı için tenkid edildi. Wegener'in fikrini kabullenenlerden biri olan, Güney Amerikalı Jeolog Alexander du Joit, Güney Afrika ve Brezilya'da araştırmalar yapmış ve teoriyi destekleyen birçok jeolojik delil elde etmiştir. Du Joit'in ve diğer bilim adamlarının fikirleri kabul edilmesine rağmen, kıtaların bu şekilde kaymasına sebeb olacak bir mekanizma bilinmediğinden, çoğunluk gene teoriye karşıydı. Teori ancak, kıtaların dünyâ kabuğunun üstünde çok yavaş olarak kaydığının ispatlanması ile kabul gördü. 1960'larda, teori tamâmen kabul edildi ve yeni açıklamalar getirildi. Bu açıklamalardan birisi, daha önce birleşik olan kısımların, aynı jeolojik yapıya ve benzer fosillere sâhib olmasıydı.

On dokuzuncu asırda, şimdiki kıtaların iki büyük kıta olarak mevcut olduğu öne sürüldü. Bunlar, güneyde bulunan "Gondwanaland" ve kuzeyde bulunan "Laurasia"ydı. Bu iki dev kıta, birbirinden "Tethys Okyanusu" ile ayrılmaktaydı. Bu iddiâ, Güney Amerika ile Afrika'nın birleştirilebilmesi gibi kesin olmayıp, biraz daha az kuvvetlidir. Hatta Wegener daha da ileri giderek bu ikisinin de çok eskiden beraber olduğunu iddia etmiş ve bunu Pangaea olarak isimlendirmiştir.

Günümüzdeki Dünya'nın şekli bu teoriye göre çok yavaş da olsa değişmektedir. Meselâ, Büyük Okyanus diplerinde yaklaşmalar olduğu tesbit edilmiştir. Bu belki de uzun zamanlardan sonra Asya'nın, Kuzey Afrika'ya yaklaşmış ve Filipinlerin, Güney Amerika'daki And Dağlarının gölgesinde bulunacağına bir işârettir.

Bu teoriye dayanarak, bugün müstakil bir kıta olan Amerika'nın keşfi sırasında orada bulunan yerlilerin ve hayvanların, bu kıtanın Asya kıtası ile bitişikken oraya geçtikleri ve çoğaldıkları iddiâ edilmektedir.

KITA SAHANLIĞI;

Alm. *Kontinentalscokel, Schelf (m),* **Fr.** *Plateau (m) (veya) banc (m) continental,* **İng.** *Continental shelf.* Denizin, sâhilden açıklara doğru uzanırken belli bir derinlikten sonra, birdenbire keskin bir yamaç hâlinde derinleştiği yer ile sâhil arasında kalan kısım.

Denizin dibi farklı bir yapıya sâhib olduğu kabul edilen kayalıklardan meydana gelmektedir. Kıta sahanlığı, okyanus altında uzanan kayalık bölge ile beraber yeryüzü kabuğunun bir parçasıdır. Dünyânın en derindeki kabuğu, hemen onun üstündeki "sima" adı verilen bir tabaka sûretiyle ayrılmıştır. Simanın altında olan kayalık bölgenin karakteri, simanın üstündeki tabakadan değişik özeliğe sâhiptir. Simanın üstündeki kayalık bölgenin genel karakteristiğinin, değişik yerlerde değişik özellikler gösterdiğine birçok jeolog inanmıştır. Bunun bâzı bölgeleri, hâlâ çok ağır, ağdalı ve büyük ölçüde demir ve mağnezyum mâdeni ihtivâ etmektedir. Bu kısım, bâzan öylesine geniş bir yer tutar ki, sima bu çeşit kayalık tabaka tarafına daha fazla uzanmıştır. Bu esnâda bâzı yerlerde, değişik özelliğe sâhip kara kütleler başka bir tabaka meydana getirmektedir. İşte fazla olan bu tabaka kıta sahanlığını hâsıl eder. Ayrıca başka bir teoriye göre, bu platformlar hafif olan yoğunluklar yüzünden sima tabakasının üzerinde yüzmektedir.

Milletlerarası münâsebetlerde ve deniz hukukunda kıta sahanlığı ve anlaşmazlıkları sık sık görülmektedir. İlk defa İkinci Dünyâ Savaşından sonra, ABD Başkanı Truman tarafından ortaya atılmıştır. Ona göre, ülkelerin karasularından sonra da deniz bölgesinin altında bâzı kaynakları kullanma hakkı vardır. Denizin dibindeki bu arâzi "kıta sahanlığı" olarak isimlendirilmiştir.

1958 senesinde Cenevre'de toplanan Birinci Deniz Hukuku Konferansında imzaâlanan sözleşmeye göre ülkelerin karasularının bitim sınırından başlayan 100-200 metrelik derinliğe kadar olan deniz altındaki arâzi kıta sahanlığı sayılmıştır. Bu arâzide işletilecek bölge 200 m derinlikten öteye doğru uzanıyorsa buralar da kıta sahanlığı sayılacaktır. Yine bu sözleşmeye göre kıta sahanlığı alanı iki devlet arasında kalıyorsa aralarında yapacakları anlaşmalara göre pay yapılacaktır. Anlaşma yapılmamışsa iki ülke arasındaki denizin tam ortasından geçen çizgi sınır olacaktır. Yine bu sözleşmeye göre adaların da kıta sahanlığı kabul ediliyordu.

Her geçen gün kıta sahanlığının önem kazanması askerî ve siyasî faktörlerin yanında ekonomik menfaatlere dayanmaktadır. Deniz altında petrolün yanında pekçok zengin ve önemli mâden damarlarının bulunması, karalarda görülen kaynak fakirleşmesi insanları kıta sahanlığına yöneltmiştir. Bunun neticesi olarak devletler arasında anlaşmazlıklar, kendi menfaatlerine göre hareket etme, yeni görüşlerin ortaya çıkması yoğun bir şekilde görülmektedir. Karakas Konferasında ileri sürülen "ekonomik bölge" esâsına göre denizdeki derinliğe bakılmaksızın 200 millik kuşak ekonomik hak çıkar sahası olmalıdır. Bu ve diğer yapılan konferanslarda pekçok konu açıklığa kavuşamamış, çözümlenmeden yapılacak başka konferanslara bırakılmıştır.

KITALAR;

Alm. *Kontinente (m.pl.),* **Fr.** *Les continents (m.pl.),* **İng.** *Continents.* Yeryüzünün önemli bir bölümünü kaplayan, büyük kara kütleleri. Kıtalar, büyüklüklerine göre: Asya, Afrika, Kuzey Amerika, Güney Amerika, Antarktika, Avrupa ve Avustralya olarak dizilirler. Avrupa, Asya'nın geniş bir yarımadası durumunda olduğundan ikisine birlikte Avrasya denir. Avustralya kıtası, 8.000.000 km2lik yüzölçümü ile en küçük kıta; Grönland 2.175.600 km2lik yüzölçümü ile en büyük adadır.

Birbirine bitişik olan Avrupa ve Asya kıtaları ile Afrika Kıtaları Eski Dünyayı; Kuzey ve Güney Amerika kıtası Yeni Dünyayı teşkil eder. Okyanus ortasında yer alan Antarktika ve Avustralya da iki ayrı kıtadır.

Yeryüzünün yaklaşık % 29'u veya 148 milyon km2si karalarla kaplıdır. Bu kara parçalarının yaklaşık % 94'ü kıtalardan, geri kalan kısmı ise adalardan meydana gelir.

Ekvatorun kuzeyinde karalar daha çok, güneyinde ise daha azdır. Eski coğrafyacılara göre kıtalar sâhillerin ötesinde veya kara sınırlarının da ötesinde uzanmamaktaydı. Fakat jeologlar, kıtaların deniz altında uzayan parçalarını da (Bkz. Kıta Sahanlığı) kıtalardan saymışlardır.

Kıtaların meydana gelişi üzerinde birkaç görüş vardır. İzostatik denge prensibine göre, yerçekimi kuvveti ile ağır olan yer kabuğu, zamanla çökme gösterir. Bu teoriye göre dağlar, az yoğun olduğu için yüzeyde yüksek kalmıştır. Yerkabuğu kıtalarda yaklaşık 32 km'ye yer yer 50 km'ye ulaşmaktadır. Okyanuslarda ise bu kalınlık çok azdır. Kıtaların büyümesinde en etkili olay tortu malzeme ile meydana gelen deltalar ve bunların zamanla çökerek okyanuslarda basınçla yer kabuğunda çatlamalar meydana getirmesi ve bu çatlaklardan çıkan volkanik ada kütleleridir.

Avrupa ve Amerika'da kıtaların teşekkülü ile ilgili bilim adamları araştırmalar yapıp nazariyeler ileri sürmektedirler. Bugün bu ilimle uğraşan bilim adamlarının genel kanaatı, eski jeolojik devirlerde, güney kıtaları arasında karayollarının bulunduğudur. Meşhur meteoroloji bilgini Alfred Wegener, kontinentverschiebung (karaların kayması) nazariyesini kurmuş, bugün için altı olan kıtanın evvelce birbirine bağlı olup, sonra yavaş yavaş ayrıldıklarını söylemiştir. Başka bir profesör, kıtalar arasında köprü gibi kara parçaları olduğunu, jeocografik tecrübelere dayanarak iddia etmiştir. Wegener'e göre, palaozoikum ve mezozoikum devirlerinde kıtalar birbirine yapışıktı. Paleozoikum sonuna kadar, hayvanlar, Güney Amerika ile Afrika, Hindistan ve Avustralya arasında kara yolculuğu yapmışlar, Eosen'den îtibâren, Afrika'da yaşayan hayvanlar, karadan Güney Amerika'ya geçmişlerdir.

İlim adamlarının ileri sürülen bu görüşleri, ilk peygamber ve ilk insan hazret-i Âdem'in evlatlarının çoğalıp, Suriye, Irak ve Orta Asya'dan yayıldıklarını göstermektedir. Nuh Tufanından sonra, yalnız gemide kalanlar kurtuldu ve insanlar bunlardan türedi. Zamanla çoğalarak Asya, Afrika, Avrupa, Amerika ve Okyanusya'ya karadan ve büyük gemilerle denizlerden yayıldı. Onlar da çoğalarak kıtalardaki bugünkü insan topluluklarını meydana getirdiler.

Kıtaların sayısı da uzun zaman tartışıldı. Lâtin kökenli olan "kıta" kelimesi, orijinal olarak karaya yakın olan adaları, ana parçadan ayırmak için kullanılıyordu. Bu kullanış, bir İngiliz kâşifin yaptığı geziye "Kumru Boğazından Kıtaya" adını vermesiyle değişmiş ve bugünkü anlamı kabul görmüştür.

Kıtalar, isimlerini çeşitli şekillerde almışlardır. Antarktika kıtasının ismi, yeryüzündeki Arktik bölgede oluşundandır. Bölgeyi "Arktik" isminde bir denizci keşfettiği için bu ismin verildiği sanılır.

Amerika kıtasının, Hartın Waldseemüller'in (Amerika Vespuçi'den sonra) 1507'de yaptığı haritada, adı Amerika diye geçiyordu. Bu tanınmış kâşifin yazılarının gösterdiğine göre yeni bir kıtanın keşfedildiği anlaşılıyordu.

Avrupa, Asya ve Afrika isimleri eski insanlar tarafından kullanılıyordu. Fakat onlar da kıtaların tamamına değil sâdece bir bölgesine bu isimleri veriyorlardı. Meselâ Afrika, bu kıtanın çok sınırlı bir parçasına verilen isim idi. Diğer daha büyük bölgeler; Mısır, Libya ve Etyopya diye anılıyordu. Avrupa ise, Asya'dan boğazlarla ayrılan bir bölge için eskiden beri kullanılıyordu. Asya ismi, eskiden bir Roma taşra şehrine verildiği zaman, diğer şehirler arasında bir ayırım olması için bu büyük şehrin adıydı.

Avustralya'nın yerlileri hayâlî bir Australis bölgesinin varlığını düşündükleri için böyle diyorlardı. Böylece kıta keşfedildiğinde ismi hazırdı.

Kıtaların benzer ve farklı yönlerini bulmak için jeomorfolojik yapılarını karşılaştırmak çok faydalıdır.

Bütün kıtaların bir veya birden fazla kıyısında geniş dağ silsilesi vardır. Buna rağmen dünyânın en büyük iki dağ silsilesi olan Rockies ve Himalaya kıta sınırlarından oldukça uzaktırlar.

Antarktika hâriç olmak üzere her kıtanın nehirleri, iç ovaları ve geniş kıyı ovaları vardır. Yaylalar ise daha az bir yüzölçümünü kaplar. Asya'da Tibet ve Güney Amerika'da (Bolivave Peru) yaylaları büyük yükseklik ve genişliğe erişmişlerdir. Fakat yine Güney Amerika'da Colombia ve Colorado yaylaları, Afrika'da Tanzanya bölgesi ve hatta Avrupa'da Massif Santral, dikkate değer yayla özellikleri

gösterirler.

Bütün kıtalarda bâzı bölgeler, deniz seviyesinin de altındadırlar. Ölü Deniz (-396 m), Ölü Vâdi (ABD, -85 m) bunlara misâldirler.

Antarktika'da kayalıkların çoğu üstündeki buzulların ağırlığıyla deniz seviyesinin altına sıkışmışlardır. Dünyânın en yüksek dağ silsileleri sırasıyla:

1. Himalayalar (Everest 8848 m) Asya'da.

2. And Dağları (Aconcaquea 6959 m) Güney Amerika'da.

3. Alaska Range (Mc. Kinley 6194 m) Kuzey Amerika'da.

Amerika'da meydana geliş ve yaş bakımından dağ silsileleri büyük ölçüde birbirinden ayrılırlar. Asya'nın doğusundaki Büyük Okyanusu sınırlayan dağ silsileleri ile aynı okyanusu sınırlayan Amerika dağlarının bir benzeri yoktur. Hakikaten dağların yapısı o kadar değişiktir ki, dağ silsilelerini çok basit bir şekilde aynı misal içinde gruplandırmak çok zordur.

Meselâ; South Dakota silsilesinde Black Hill Tepesinin kubbeli bir yapısı vardır. Sierra Nevada ise daha geniştir. İsviçre Alpleri, hiçbir yerde benzerine rastlanmayan karmaşık kıvrımlı bir yapıya sâhiptir. Hattâ sâdece bir tek dağ silsilesi üzerinde birçok yapı ve biçim değişiklikleri vardır.

Kıtaların sâhib oldukları ovalar, genellikle birbirine benzer, bâzan da farklıdırlar. Atlas Okyanusu körfezleri, kıyılarındaki ovalar (Kuzey Amerika ve Batı Avrupa ovaları) geniş ve verimlidirler. Bu durum, Asya Kıtasının güneyinde (Hindistan), Güney Avustralya'da, Güney Amerika'nın doğu kıyılarında görülmektedir. Büyük şehirler genellikle ovalar üzerine kurulmuş, endüstride ve denizcilikte gelişmeler buralarda olmuştur.

Fakat Kuzey Amerika'nın ve Asya'nın geniş Arktik (kutuplara yakın) kıyı ovaları iklimi ve ekvatordan uzaklığı sebebiyle o kadar önemli değildirler. Aynı şey, Güney Amerika'da Amazon Nehri Deltası içindeki geniş ovalar için de söylenebilir.

Kuzey Amerika, Appalachions Dağlarından Rocky Dağları ve Meksika Körfezine kadar uzanan iç ovalara sâhiptir. Bu bölgede beşinci paralel dâirenin güneyi; uygun iklimi, verimli toprakları, tabiî kaynakları (petrol, kömür, gaz) ve su taşımacılığında imkan veren nehirleri yönünden çok önemlidir. Diğer kıtalar bu kadar çok verimli iç ovalara sahip değildir. Bu ovalara benzeyen Avrasya'nın daha yüksek yerleri Ural Dağlarının batısı, Güney Amerika'da Arjantin ve Uruguay ovalarıdır.

Afrika ve Avustralya'da iç bölgelerdeki geniş ve yüksek düzlükler genellikle çöldür. Buralarda, Amazon Nehrinin kıyılarındaki iç ovalarda olduğu gibi sıcak ve çok yağışlı bir iklim görülür. Dolayısıyla bu bölgelerde verimi yükseltmek zordur.

Avustralya ve Antarktika hariç, bütün kıtalarda iç bölgelerden doğup, uzun mesâfeler kat ederek okyanuslara dökülen akarsu sistemleri vardır.

Kuzey Amerika'da büyük akarsular her istikamette dışarıya doğru akarlar. Mississippi ve Rio Grande Meksika Körfezine; Colorado, Colombia, Franser ve Yukon batıda Büyük Okyanusa; Mackenzie, Red ve Nelson Kuzey Buz Denizine; St Lowrence ise doğuda Atlas Okyanusuna dökülür.

Avrasya'da, akarsu sistemleri, bu büyük kara kütlesini küçük parçalara ayırarak akarlar. Fakat iç akarsular dağların kendine has bir özelliği ile drenaj edilmişlerdir. Volga Nehri bir iç deniz olan Hazar Denizine dökülürken, Don Nehri, Karadeniz'e doğru akar. Ural Dağlarının doğusu ile Moğolistan Yaylasından, Himalaya Dağlarına kadar uzanan geniş bir dağlık arazi, suların akışını düzenlemektedir. Çok uzun olan Obi, Yenisey, Lena akarsuları, Kuzey Buz Denizine akarlar. Daha kısa olan akarsular ise, Hindistan'ın ovalarını aşarak denize dökülürler. Bu akarsular, kıtanın güneydoğu ve doğu kısmında kıyı boylarındaki ovalara doğru uzanarak ilgi çekici kanyonlar meydana getirirler. Güney Amerika'daki belli başlı akarsu sistemleri Adlar, Guiang ve Brezilya'nın dağlık bölgelerinden akarlar.

Afrika'nın büyük nehirleri (Nil, Nijer, Kongo, Zambezi) düzgün bir rejimle kuzeye, güneye, doğuya ve batıya akarlar. Fakat yağışların azlığı sebebi ile çöl bölgeler ve çevreleri olmak üzere Afrika'nın üçte biri, akarsulardan mahrumdur. Antarktika dışında, kıtaların hepsinde, oldukça sıcak iklime sâhip çöller vardır. Bu çöllerden en fazla tanınanı Afrika'daki Sahra Çölüdür. Asya'da dağlarla çevrili Gobi Çölü ve denizlerle çevrili Arabistan Çölü meşhurdur. Bâzılarına göre dünyâda çöl şartlarının en fazla hüküm sürdüğü yer Arabistan Çölüdür. "Atacama" (Güney Amerika) Çölünün, gösterdiği özellikler bakımından dünyâda bir benzeri yoktur. Çölün yayvan olan kenarı, Atlas Okyanusu ve diğer kenarı ise yüksek And Dağları tarafından çevrilmiştir.

Volkanik olayların etkileri, daha çok Avrasya ve Amerika'da görülmektedir. Fakat, Akdeniz'deki volkanik dağlar daha çok tanınmıştır. Vezüv, Etna, Stromboli, And Dağlarının en büyük tepeleri

volkanik kökenlidir. ABD'de Shesta, Nood, Rainlerde birer sönmüş volkandır. Asya'nın doğu kıyılarında ise sönmüş birçok volkan mevcuttur. Diğer bir volkanik şekiller ise bir zamanlar yanardağlardan akan lavların sönerek meydana getirdikleri yaylalardır. Columbia Yaylası, Hindistan (Deccan) Yaylası, Orta Afrika ve İskoçya yaylaları bunlardandır.

Kıtalar, dünyâ yüzeyinin % 29'unu, kıta sahanlıkları ise % 6'sını teşkil eder. Kıta sahanlığı, kıtaların denizler içerisinde 100-200 metreye kadar olan batık kısımlarına verilen isimdir. (Bkz. Kıta Sahanlığı)

Kıtaların yüzölçümü ve yükseklikleriyle ilgili bilgiler aşağıda gösterilmiştir.

Kıta	Yüzölçümü (milyon km²)	Dünya Kara Yüzeyine GöreYüzdesi	Ortalama Yükseklik (metre)
Asya	43,77	29,4	976
Afrika	29,78	20,0	610
K. Amerika	21,75	14,7	579
G. Amerika	17,61	11,8	610
Antarktika	14,24	9,5	1982
Avrupa	9,8	5,1	286
Avustralya	7,5	5,1	244

KITLIK;

Alm. *Hungersnot,* **Fr.** *Disette, famine,* **İng.** *Famine.* Deprem, su baskını, kuraklık, yangın gibi tabiî âfetler ve savaş, ekonomik ambargo gibi siyâsî hâdiseler neticesinde ortaya çıkan, insanların aşırı derecede zayıflayıp güçten düşmesine ve ölüm oranının hızlı bir şekilde yükselmesine sebep olan aşırı ve uzun süreli gıdâ darlığı.

İnsanlık târihi boyunca görülen kıtlıklar, ya umûmî veya mahallî olarak ortaya çıkmıştır. Kıtlık sebepleri tabiî ve beşerî olmak üzere iki kısımda ele alınır. Görünüşte tabiî afetler veya insanlar sebebiyle ortaya çıktığı kabul edilen kıtlık olayları gerçekte, insanların Allahü teâlâya karşı olan isyanları, peygamberlerine karşı çıkmaları, verdiği nimetlere şükretmemeleri sebebiyledir. Nuh aleyhisselâma inanmayan insanları tufan ile helâk eden Allahü teâlâ, Hûd aleyhisselâma inanmamaları sebebiyle Âd kavmine, Sâlih aleyhisselâma karşı çıkmaları sebebiyle Semûd kavmine, Mûsâ aleyhisselâma ve diğer peygamberlere karşı çıkan Mısırlılara ve İsrailoğullarına kıtlık göndermiştir. Babası Yâkûb aleyhisselâmdan ayrı düşen Yûsuf aleyhisselâmı babasına kavuşturmak için Mısır ve civar ülkelere kıtlık gönderdiği gibi bâzan da kullarını imtihan etmek için kıtlık göndermiştir.

Kuraklık, aşırı yağmurlar sebebiyle meydana gelen sel felâketi, mevsimsiz soğuklar, tayfunlar; bitki hastalıkları ve ürünlere musallat olan böcekler gibi tabiî ve fizikî sebepler ürünlerin ve gıda kaynaklarının yok olmasına sebep olmuş, bu olaylar sebebiyle kıtlık ortaya çıkmıştır.

Târihî kaynaklara geçmiş olan ilk kıtlık M.Ö. 4. bin yılda Mısır ve Ortadoğu'da görülmüştür. Ortaçağ Avrupa'sında çoğu siyâsî sebeplerden meydana gelen kıtlıklar sebebiyle binlerce insan ölmüştür. Roma İmparatorları servetlerini tahıl olarak biriktirdikleri için diğer bölgelerde yaşayan ve ikinci sınıf sayılan insanlara gıda vermemişlerdir. M.Ö. 436 da bu sebeple meydana gelen kıtlıkta binlerce Romalı açlıktan ölmektense Tiber Irmağına atlayarak ölmeyi tercih etmişlerdir. Ortaçağda, Britanya adalarında 95 defa, Fransa'da ise 75 defa kıtlık yaşanmıştır. 1235 senesinde Londra'da 20.000 kişi kıtlıktan ölmüş, pekçok kimse ölmemek için ağaç kabuklarını yemiştir. 16-18. yüzyıllar arasında Avrupa'nın doğusunu etkisi altına alan kıtlıklar sırasında bâzı ana babaların sağ kalabilmek için kendi çocuklarını yedikleri bilinmektedir. 1600'lü yıllarda Rusya'yı etkisi altına alan kıtlıkta 500.000 kişi açlıktan ölmüştür. Rusların 1812'de savaş taktiği olarak uyguladığı "ürün yakma" sebebiyle, yalnız Napoleon ordularının değil, birçok Rusun da açlıktan öldüğü bilinen bir gerçektir. Asya'da sık sık görülen kıtlıklar ise en çok Hindistan ve Çin'de meydana gelmiştir. 1702-1704 senelerinde Hindistan'da meydana gelen kıtlıkta 2 milyon kişi ölmüştür. Çin'in kuzeyini etkileyen kıtlıkta ise 9-13 milyon kişinin öldüğü sanılmaktadır. 1846-47 senelerinde İrlanda'da meydana gelen kıtlıkta 2-3 milyon insan, 1971-73 senelerinde Etiyopya'da kuraklık sebebiyle meydana gelen kıtlıkta 1,5 milyon insan ölmüştür. 1980'lerin ortalarında başlayan kıtlık Afrika'da Büyük Sahra'nın güneyindeki kurak bölgede yaşayan 150 milyon insanın sağlığını tehdit etmektedir.

İslâmiyetin ilk yıllarında Mekkeli müşriklerin Müslümanlara uyguladığı ambargo neticesinde meydana gelen kıtlık sebebiyle Müslümanlar ot kökleri yemek mecbûriyetinde kalmışlar, birçok Müslüman çocuğu açlıktan ölmüştür. Orta Asya'da meydana gelen kuraklık ve kıtlık sebebiyle anayurtlarını terk

eden Türkler batıya doğru göç etmişlerdir. Ortaçağda Bizans hakimiyetinde olan Ortadoğu ve Anadolu'da meydana gelen kıtlıklar sebebiyle pekçok insan ölmüştür. 11-13. yüzyıllar arasında Hıristiyanların Müslümanlar üzerine düzenledikleri Haçlı seferleri Anadolu'da sürekli kıtlığa yol açmış, 13. yüzyılda Anadolu'yu istilâ ve talan eden Moğollar da yıllarca süren kıtlıklara sebep olmuşlardır. Osmanlı Devletinin gerileme devrinde meydana gelen harpler sebebiyle de Anadolu'da kıtlık yaşanmıştır. Doksanüç Harbi diye bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi, daha sonra meydana gelen Balkan Harbi ve Birinci Dünyâ Harbi yıllarında kıtlıklar başgösterdi. Birinci Dünyâ Harbi sırasında bir milyondan fazla çalışan insanın cepheye gönderilmesi ve Anadolu'da görülen kolera salgını kıtlığa yol açmıştır. Cumhûriyet döneminde ise 1929-31 yılları arasında kuraklıktan kaynaklanan bir kıtlık yaşandı. İkinci Dünyâ Savaşı yıllarında, savaşa girilmemesine rağmen uygulanan yanlış politikalar sebebiyle varlığa rağmen kıtlık görülmüştür.

Kıtlık tehlikesi günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Somali'de meydana gelen iç savaş, Bosna-Hersek'te Müslümanlara uygulanan insanlık dışı baskı ve zulümler ile ambargo sebebiyle hâlen kıtlık yaşanmaktadır. Batılı ülkelerin uyguladıkları çifte standart yüzünden, her türlü imkan olmasına rağmen kıtlığa çâre bulunamamaktadır. Gelecekte kıtlık tehlikesiyle karşılaşabilecek yörelerin başında Latin Amerika, Orta Afrika ve Güneydoğu Asya ülkeleri gelmektedir.

KIVIRCIK;

Alm. *Eine mit lokiger Wolle dünnschw änzige Schafart,* **Fr.** *Mouton frisė àcourte queue,* **İng.** *Curly-haired sheep or its mutton.* Bilhassa Trakya'da yetişen eti lezzetli bir koyun ırkı. Rengi ekseriya beyaz olup, kuyruğu ince uzun, eti çok lezzetlidir. Tüylerinin kıvırcık oluşundan bu ad ile meşhurdur. Memleketimizde yetişen koyunlar içinde en makbulü sayılır. İyi beslendiği zaman 40 kg kadar ağırlığa ulaşabilen kıvırcıklar genelde 20-25 kilogramdır. Balkanlarda yaşayan Çığaya koyunu ile akrabadır (Bkz. Koyun). Yurdumuzda başta Trakya olmak üzere Balıkesir ve Bursa'da çok miktarda yetiştirilir.

KIYAFETLER (Bkz. Elbise, Giyim)

KIYÂMET;

Alm. *Auferstehung,* **Fr.** *Jugement dernier, tin de monde,* **İng.** *Doomsday, day of r-surrection.* Bütün canlıların öleceği, dünyânın ömrünün bitip, harab olacağı gün; dünyânın sonu, kıyâmet kopması. Ölülerin tekrar diriltileceği, hayat bulacağı güne de kıyâmet veya kıyâmet günü denir. Kıyâmet, bu dünyâ hayâtından sonra gelecek olan âhiret hayâtının başlangıcıdır. Âhirete inanmak ise îmânın (Müslüman olmanın) şartlarından biridir.

Kıyâmet mutlaka kopacaktır. Ne zaman olacağını ancak Allahü teâlâ bilir. **Kur'ân-ı kerîm'**de A'râf sûresi 187. âyet-i kerîmesinde meâlen; **"Habîbim! Sana kıyâmet ne zaman kopar, diye sorarlar. De ki: Onu ancak Rabbim bilir. Onu kimse bilemez. Vakti gelince onu ancak Alahü teâlâ meydana çıkarır. O size ansızın gelir."**

Fakat kıyâmetin alâmetleri bildirilmiştir. Bu alâmetler iki kısımdır. Biri küçük alâmetler olup, sayıları pekçoktur. Bunların birçokları görülmüş ve meydana çıkmaya devam etmektedir. Peygamber efendimiz tarafından 1400 sene evvel bildirilen kıyâmetin küçük alâmetlerinin bugün aynen vukû bulması ise, Peygamber efendimizin en büyük mûcizelerinden biridir. Bir kısmı da büyük alâmetlerdir. Bunların sayısı bildirilmiştir. Bu alâmetler çıkmadıkça kıyâmet kopmaz.

Küçük alâmetler: Hadîs-i şerîflerle bildirilmiştir. Bu alâmetlerden bâzıları şunlardır:

İnsanlardan ilim kalkıp, câhillik çok olur. Câhiller başa geçip, câhillikleri ile insanlara hükmeder. İnsanlardan emânet kalkar, yâni emin kişi bulunmaz ve aşağı insanlar yüksek tutulur. Âlimler zulüm ve fısk (günah) işler, ibâdet edenlerin çoğu da din bilgilerinden habersiz olup âdet üzere ibâdet ederler. Zararından kurtulmak için, insanlara ikram olunur. Erkek karısına uyup, anasına muhâlefet ve isyan eder. Aşağı kimseler, meclislerde, toplantılarda söz ve nutuk söyler. En aşağı kimseler dünyâda başa geçip, insanlar arasında mûteber olur. Oyun ve çalgı âletleri çok kullanılır. Sonra gelenler, önce gelmiş olanlara bilgisiz ve ahmak der. Erkek ile kadınlar arasında harama, günaha vâsıta olanlar çok olur. Filan kimse pek akıllı ve nâzik kişidir, dediklerinde, kalbinde zerre kadar îmân bulunmaz. Adam öldürmek ve fitne çok olur. Bid'atler çıkıp, sünnetler terk olunur. Deccal vekilleri çıkıp, insanları doğru yoldan çıkarır. Her köşede zâlim ve cebbarlar görünüp, zorla insanların mallarını elinden alır. İnsanlarda, birbirine karşı sevgi kalmaz. Doğru söyleyene insanlar kızıp, onu başlarından kovmaya, işinden ayırmaya çalışır. Gençler, günahlara dalıp, kadınlar işi azıtarak baştan çıkar. Hadîs-i şerîfte; **"Gençleriniz fâsık olunca, sizin hâliniz ne olur?"** ve **"Kadınlarınız taşkınlık edip, İslâmiyetin hudûdunu aşınca hâliniz ne olur?"** buyruldu. İslâmiyete uygun işler ayıp sayılıp, terk olunur. Tuğyan, taşkınlık yapılıp, yeme, içme ve giyinmede isrâf edilir. İslâm dîninin izin vermediği şekilde hareket edilir. Kadınlar kocasına karşı gelir ve dediğini yapmaz. İslâmın ismi, Kur'ân-ı kerîmin resmi kalır. Yâni

emirlerine uyulmaz. Nitekim hadîs-i şerîfte; **"Yakında insanlar üzerine bir zaman gelir ki, İslâmın ancak ismi, Kur'ân-ı kerîmin ancak resmi kalır. Mescitleri** (câmileri) **görünüşte mâmur, lâkin hidâyet ve irşâd yönünden haraptır."** buyruldu.

Büyük alâmetler: Eshâb-ı kirâmdan bir cemâatin, kıyâmetten konuştuğu bir sırada Peygamber efendimiz buyurdu ki: **"On büyük alâmet görülmeyince, kıyâmet kopmaz."** ve **"Duman, Deccâl, Dâbbetülerd, güneşin batıdan doğması, Îsâ'nın** (aleyhisselâm) **gökten inmesi, Ye'cüc ve Me'cücün çıkması, doğuda-batıda ve Arabistan'da çökme olacak, bunlardan sonra Yemen'den bir ateş çıkıp halkı bir araya getirecektir."** Diğer sahih hadislerde hazret-i Mehdî'nin geleceği de bildirilmektedir. Bir hadîs-i şerîfte; **"Kıyâmet kopmadan önce, Allahü teâlâ benim evlâdımdan birisini yaratır ki, ismi benim ismim gibi, babasının ismi, benim babamın ismi gibi olur ve dünyâyı adâletle doldurur. Ondan önce dünyâ zulümle doluyken, onun zamanında adâlet ile dolar."** buyruldu. Bu alâmetlerden biri ortaya çıkınca, diğerleri birbiri ardından ortaya çıkar.

Duman: Büyük bir duman her tarafı kaplayacaktır. Dumandan sorulunca sevgili Peygamberimiz; **"Semânın** (gökyüzünün) **apaçık duman getirdiği günü bekle ki, müşriklerin hâlini göresin."** meâlindeki Duhân sûresinin 10. âyet-i kerîmesini okudu. Sonra buyurdu ki: "Doğu ile batı arası dumanla dolar. Kırk gün, kırk gece kalır. Mü'minler nezle gibi küçük bir hastalığa tutulur. Kâfirler, sarhoşlar gibi olup, burunlarından, kulaklarından ve arkalarından duman çıkar."

Deccâl: Deccâl hakkında pekçok hadîs-i şerîf vardır. Buyruldu ki: **"Geçmiş peygamberler şaşı, kör ve yalancı olan Deccâl'in, büyük fitne ve musîbet olduğunu haber verip, ümmetlerini, onun şerrinden, zararından korkuttular."** Zîrâ Âdem aleyhisselâmdan kıyâmete kadar, onun gibi büyük musîbet, korkunç düşman dünyâya gelmemiştir. Âhir zamında, kıyâmete yakın meydana çıkıp, çok memleketleri istilâ eder. İnsanlara ilâh olduğunu söyleyerek, onları aldatır. Dünyâda kırk gün kalır. Onu, Îsâ aleyhisselâm öldürür. (Bkz. Deccâl)

Dâbbet-ül-Erd: Kıyâmete yakın çıkacak olan büyük bir hayvandır. Mekke-i mükerremede Safâ Tepesi altından çıkar. Onda her hayvanın rengi ve benzerliği bulunur. O kadar kuvvetlidir ki, kime kavuşmak istese yetişir. Onu öldürmek isteyen, başaramaz. Allahü teâlâ, Neml sûresi 82. âyet-i kerîmesinde meâlen; **"Kıyâmet yaklaştığı zaman, onlar için yerden dâbbe** (hayvan) **çıkarırız."** buyurdu.

Güneşin batıdan doğuşu: Peygamber efendimiz buyuruyor ki: **"Güneş batıdan doğmayınca, kıyâmet kopmaz. Güneş batıdan doğunca, bütün insanlar Yahûdîler, Hıristiyanlar îmân ederler."** Fakat fayda vermez. Bir Cumâ gecesi, her zamanki gibi güneş batar. Üç gün doğmaz. Sonra âdet dışı olarak batıdan doğar.

Îsâ aleyhisselâmın gökten inmesi: Îsâ aleyhisselâm ölmemiştir, göktedir. Kıyâmete yakın, gökten inip, Deccâl'ı öldürür. Hazret-i Mehdî de onun yanında olacaktır. Hadîs-i şerîfte; **"Îsâ aleyhisselâm yeryüzüne iner. Evlenir ve bir oğlu dünyaya gelir. Kırk beş yıl yaşar. Sonra vefât eder ve benim kabrimde defnolunur. Ve ben Ebû Bekr ile Ömer arasında Îsâ** (aleyhisselâm) **ile beraber bir kabirden kalkarım."** buyruldu. (Bkz. Îsâ Aleyhisselâm)

Ye'cüc ve Me'cüc: Allahü teâlâ Enbiyâ sûresi 96. âyetinde meâlen; **"Ye'cüc ve Me'cüc, seddi yıkıp her yüksek yerden süratle çıkarlar."** buyuruyor. Ye'cüc ve Me'cüc denilen kimseler, Nûh aleyhisselâmın oğlu Yâfes'in soyundandır. Yüzleri yassı, gözleri küçük, kulakları çok büyük, boyları kısadır. Herbirinin bin çocuğu olur. Arkasında kaldıkları seddi hergün oyarlar. Kâfirdirler. Sed arkasından çıkınca insanlara saldırırlar. İnsanlar, şehirlere, binâlara saklanırlar. Hayvanları yiyip bitirirler. Nehirleri içip kuruturlar. Îsâ aleyhisselâm ile eshâbı duâ ederler. Boyunlarında yara hâsıl olup, bir gecede hepsi ölür. Hayvanlar bunları yiyerek çoğalırlar. Pis kokularından dünyâ yaşanmayacak bir hâl alır.

Ye'cüc ve Me'cüc'ün çok eski zamanda, bir duvar arkasında bırakılmış, kıyâmete yakın, yeryüzüne yayılacak iki kötü millet olduğu, Kur'ân-ı kerîmde haber verilmiştir. Arkeolojik araştırmalar, yer altında kalmış şehirleri, dağ tepelerindeki deniz fosillerini bulduğuna göre, o duvarın bugün meydanda bulunması ve insanların çok sayıda olmaları lâzım gelmez. Nitekim, bugünkü milyarlarca insan, nasıl iki kişiden meydana geldiyse, o iki milletin de, bugün nerede oldukları bilinmeyen birkaç kişiden üreyerek yeryüzünü kaplayacakları düşünülebilir. (Bkz. Ye'cüc ve Me'cüc)

Üç yerin batması: Hadîs-i şerîfte; **"Kıyâmetten önce biri doğuda, biri batıda ve biri de Arabistan'da olmak üzere üç yer batması olur."** buyruldu. Üç gece, ardarda ay tutulur.

Hicaz'dan ateşin çıkması: Resûlulah efendimiz buyurdular ki: **"Kıyâmetten önce, Hicaz diyârından bir ateş çıkar. Basra'da bulunan develerin boyunlarını aydınlatır."** Yâni etrafa ışık saçar. Diğer bir hadîs-i şerîfte; **"Ateş zuhûr eder. İnsanları bir araya toplar. İnsanlar saf saf olup kaçarlar. Bir deve üstünde iki, üç, dört, beş kişi binip uzaklaşırlar. Kalanların hepsini kuşatır. Onları bir araya**

toplar. Onların arkalarından gider. Sabah akşam onlardan ayrılmaz." buyruldu. Bu ateş, bütün alâmetlerin sonudur.

Hazret-i Mehdî: İsmi Muhammed, babasının ismi Abdullah'tır. Hazret-i Fâtımâ evlâdından âdil bir devlet reîsi ve zamanın halîfesi olup, mutlak müctehid derecesine yükselmiş ve velî olan mübârek bir zattır. Allahü teâlâ, dilediği zaman yaratıp insanlara gönderir, İslâm dînine yardım için gönderilir. Bir hadîs-i şerîfte buyruldu ki: **"İsmini duyduğunuz kimselerden, yeryüzüne dört kişi mâlik oldu. İkisi mü'min, ikisi de kâfir idi. Mü'min olan iki kişi, Zülkarneyn ile Süleymân** (aleyhisselâm) **idi. Kâfir olan ikisi de, Nemrûd ile Buhtunnasar idi. Beşinci olarak, yeryüzüne, benim evlâdımdan biri, yâni Mehdî de mâlik olacaktır."** (Bkz. Mehdî)

Alâmetlerin hepsinin tamam olmasından sonra misk ve anber kokusu gibi ferahlatıcı serin rüzgarlar esip, bütün müminler vefât eder. Dünyâda Allah diyen kimse kalmaz. Kur'ân-ı kerîmin bütün hükümleri yeryüzünden kalkıp, halkın hepsi cehâlette kalır. Yeryüzünde yalnız kâfirler kalıp, hayvanlar gibi türlü fesat, zulüm ve çok azgınlık yaparlar. Bütün cihân küfür, sapıklık ve fesat ile dolar. İşte bu hâlde sûra üflenip, onların başına ansızın kıyâmet kopar. Hadîs-i şerîfte; **"Kıyâmet insanların kötüleri ve kâfirler üzerine kopar."** buyruldu. Cennete ve Cehenneme gideceklerin adedi tamam olunca kıyâmet kopar.

Sûrun üflenmesi: Sûr, büyük bir boynuz şeklinde olup, vakti gelince, Allahü teâlâ, İsrâfil adındaki meleğe emreder. Bir hadîs-i şerîfte; **"İsrâfil** (aleyhisselâm) **sûru, ağzında lokma gibi tutup, kulağını açıp Allahü teâlâdan, üflemek için izin bekler durur. Ben nasıl rahat olurum."** buyruldu.

Sûra birinci defâ üfürüldüğünde, çıkan sesin heybetinden yedi kat göklerde olan melekler ve yedi kat yerde olan mahlûkların hepsi, kıyâmet koptu sanarak yüzlerinin üstüne düşüp can verirler. Allahü teâlâ Neml sûresi 87. âyetinde meâlen; **"Ey habîbim! Sûra üfürüleceği günü hatırla ki, o gün** (Allahü teâlânın diledikleri dışında) **göklerde ve yerde olanlar çok büyük korkuda olurlar."** Zümer sûresi 68. âyetinde meâlen; **"Birinci sûra üfürüldüğünde göklerde ve yerde olanların hepsi ölür. Allahü teâlânın diledikleri müstesnâ."** buyruldu. Yalnız mukarrebin denilen meleklerden sekiz tanesi kalır. Bunlardan dördü Cebrâil, Mikâil, Rıdvan ve Azrâil (aleyhimüsselâm)dir. Diğer dördü, Hamele-i arş melekleridir ki, birisi İsrâfil aleyhisselâmdır. Allahü teâlânın emri ile Azrâil aleyhisselâm, diğer yedi meleğin de ruhlarını kabzedip alır. Sonra kendi rûhunu alırken bir feryâd eder ki, yüksek sesi gökleri geçip yerlere gider. O hâlde, her canlı ölümün tadını alıp, fânî olacaktır. Allahü teâlâdan başka her şey yok idi ve hepsi yine yok olacaklardır. Kıyâmet kopacağı zaman, yıldızlar yerlerinden ayrılıp dağılacak, gökler parçalanacak, yeryüzü ve dağlar da parça parça olacak, hepsi yok olacaklardır. Böyle olacaklarını Kur'ân-ı kerîm açıkca bildirmektedir. El-Hâkka sûresi, 13, 14 ve 15. âyet-i kerîmelerinde meâlen; **"Sûra ilk üfürülünce, yeryüzü ve dağlar, yerlerinden kaldırılıp silkilecektir. O gün kıyâmet kopacak, gök yarılacak ve dağılacaktır."** ve Tekvîr sûresi 1, 2 ve 3. âyet-i kerîmelerinde meâlen; **"Güneşin karardığı, yıldızların yerlerinden ayrılıp döküldükleri ve dağların dağılıp saçıldıkları zamana..."** ve İnfitâr sûresi 1 ve 2. âyet-i kerîmelerinde meâlen; **"Gökün yarıldığı ve yıldızların dağılıp yok oldukları zaman..."** ve Mü'min sûresi 16. âyet-i kerîmesinde meâlen; **"Bugün mülk ve tasarruf kimindir?"** (Nerededir, gururlu, kibirli cebbârlar, nerededir mülk bizimdir, sizi biz yarattık, diyenler) der. Demek ki, benim ortağım ve benzerim yoktur buyurup, yine kendisi cevap verir ve; **"Mülk ve tasarruf ancak, kahhâr olan Allah'ındır ve O'na mahsustur."** buyurur.

Sonra bir müddet, bir rivâyete göre kırk yıl âlemler harap ve ıssız kalır. Kuvvetli bir rüzgâr ile yeryüzü öyle düz olur ki, dikili bir ağaç kalmayıp, bir ucundan diğer ucu görünür. Yeryüzü büyük bir meydan hâline getirilir. Rengi, beyaz gümüş gibi, gökler de kızıl altın gibi olur. Binlerce yeryüzü genişliğinde mahşer yeri kurulur. Önce ve sonra yaratılanların hepsini alır. Buraya Arasat Meydanı denir. Tekrar dirilme zamanı gelince, Allahü teâlâ yeryüzüne bir yağmur yağdırır. Kırk gün devam eder. Yerin içine işler. Toprağa düşmüş ve parçalanmış cesetler o gün, tam ceset haline gelip, evvelki şekillerini alarak, bakla gibi yeryüzünde biterler. Her beden kendi kemâline ulaşır. Böylece kemikler, etler gaz olduktan sonra hepsi yine bir araya gelecek, herkes öldüğü zamandaki, şekli, boyu ve organları ile mezardan kalkacaktır. Herkesin kuyruk sokumu kemiği değişmez. Başka âzâ organlar bu kemik üzerine yeniden yaratılır.

Bugün biliniyor ki, Allahü teâlâ, toprak maddelerini, azotlu, fosforlu tuzları, bitki fabrikasında, proteinlere (yumurta akı maddelerine) döndürmekte, bu nebâtî proteinleri de, hayvan vücudunda, ete ve kemiğe ve âzâ şekline çevirmektedir. Bugün fen bunu anlayabildiği gibi, katalizör ismini verdiğimiz maddeler yardımı ile, binlerce sene sürecek olan kimyâ reaksiyonlarını, bir saniyede pek çabuk yapabiliyor. Allahü teâlânın, toprak maddelerini, birkaç senede, et, kemik maddelerine çevirdiğini, bugün bildiğimize göre, bir anda da çevireceği, fen yolu ile kolayca anlaşılmaktadır. Allahü teâlâ, toprak maddelerini, bir anda organik hâle çevirip, ruhu bu bedene bağlıyarak, ilk âdemi yarattığı gibi, kıyâmette de, elemanları, bir anda bir araya toplayıp, insan vücudunu yapacak. Bugün, fizik, kimyâ,

fizyoloji ve astronomi gibi ilimlerde Allahü teâlânın kudretini iyi anlayan, zekî kimseler, Âdem aleyhisselâmın ve kıyâmette bütün insan ve hayvanların topraktan çıkarılacaklarını, bir fen olayı olarak, kolayca anlayabilir. Bir asır evvel, Müslümanlar buna, anlamadan inanıyordu. Artık bugün basit bir fennî olay şeklinde görünüyor ve pek bedihî (açık) olarak inanılıyor.

Birinci surdan sonra Allahü teâlâ, İsrâfil aleyhisselâmı diriltir ve ikinci defâ sûra üfürmesini emreder. Nitekim Allahü teâlâ, Zümer sûresi 68. âyetinde meâlen; **"Sonra ikinci defâ üfürülünce, o anda bütün ölüler dirilip mezarlarından kalkıp, şaşkınlık içinde, acabâ ne olacak diye bekler dururlar."** buyruluyor. Kamer sûresi 7. âyetinde meâlen; **"Kabirlerinden çıkıp, dağılmış çekirgeler gibi, nereye gideceklerini bilmezler."** buyuruyor. İsrâfil aleyhisselâm, ikinci defâ sûru öyle yumuşak ve latîf üfler ki, sûrun içinde yerleştirilmiş bulunan ruhlar, hemen ufuklara yayılır ve her ruh kendi bedenini bulur. Koyun sürüsü içinde her kuzu kendi anasını bulduğu gibi, her can kendi cismini bulur. Önce ve sonra yaratılan bütün mahlûklar, melekler, hûrîler, cinnîler, şeytanlar, denizde ve karada yaşayan vahşî hayvanlar ve bütün haşereler bir anda tamâmen canlanıp, mahşer yerine her taraftan bir anda toplanırlar. Peygamberlerine, velîlere, âlimlere, sâlihlere Cennetten elbiseler ve buraklar (binek hayvanları) gelir. Elbiseleri giyip, buraklara binerler. Bunlar Arşın gölgesine gidip minber ve kürsîler üzerinde rahat ve selâmetle otururlar. Geri kalan mahlûkların hepsi aç, susuz, çıplak baş açık, yalın ayak, yaya olarak düşe kalka Arasat Meydanına gelip mahşer yerinde haşrolurlar (Bkz. Haşır ve Neşir). Çok sıkışıp, ayakta dururlar. Başlarına güneş bir mil kadar yaklaşıp sıcaktan tere batarlar. Kimi topuğuna, kimi dizine, kimi göğsüne, kimi boğazına kadar ter içinde kalır. Çokları da ter denizine gömülür. Mahşerde terâzi kurulur. Herkes hesâba çekilir. Boynuzsuz koç, boynuzlu koçtan hakkını alır (Bkz. Mahşer). Suâl ve hesaptan sonra, müminler Cennete girince, burada sonsuz kalacaklar, Cennetten hiç çıkmayacaklardır. Bunun gibi kâfirler de, Cehenneme girince, Cehennemde sonsuz kalacaklar, ebedî azâb çekeceklerdir. Bunların azaplarının azaltılması câiz değildir. Allahü teâlâ meâlen buyuruyor ki: **"Onların azâpları hafifletilmeyecek, onlara hiç yardım olunmayacaktır."** (Bakara sûresi: 86). Kalbinde zerre kadar îmânı olanları, günâhları çok ise, Cehenneme belki sokarlar. Günahları kadar azâp ederlerse de, sonunda Cehennemden çıkarırlar ve onun yüzünü siyâh yapmazlar. Kâfirlerin yüzleri ise, siyah yapılır. Müminleri Cehennemde zincirlere bağlamazlar. Böylece kalplerindeki zerre îmânın hürmeti, kıymeti belli olur. Kâfirleri ise, kelepçe ve zincirlere bağlarlar...

KIYAS;

Alm. *Analogie (f),* **Fr.** *Analogie (f),* **İng.** *Analogy.* İslâm dînindeki hükümlerin dört kaynağından biri. Lügatte "bir şeyi takdir etmek, ölçmek, karşılaştırmak ve iki şey arasında benzerlikleri tesbit etmek" mânâlarına gelir. Kıyas; dînî hükümlerin delillerinden biridir. İslâmiyette bir mesele hakkında hüküm vermek için, önce Kur'ân-ı kerîmde delil aranır. Bulunamazsa, Peygamber efendimizin sözlerinde ve işlerinde aranır. Kur'ân-ı kerîmde ve hadîs-i şerîflerde bulunamazsa Eshâb-ı kirâmın icmâına, söz birliğine bakılır. Bu üç kaynakta, hüküm vermek için bir delil bulunamazsa, müctehid olan bir âlimin kıyas yoluyla elde ettiği hüküm alınır. Buna "re'y" veya "ictihad" denir (Bkz. İctihâd, Müctehid). Kıyas, fıkıh ve mantık ilminde, meselelerin hükümlerini bildirmeye yarayan bir yoldur, vâsıtadır.

İslâmiyeti iyi bilen, Kur'ân-ı kerîmden ve hadîs-i şerîflerden hüküm çıkarabilecek dereceye yükselen din âlimlerine "müctehid" denir. Fıkıh ilmi ile uğraşan müctehidlere "fakih" denir. Çoğulu "Fukahâ"dır (Bkz. Fıkıh). Hukûkî bir tâbir (deyim) olan kıyas, fukahânın Kur'ân-ı kerîmden ve hadîs-i şerîflerden çıkardığı hükümleridir. Bunun için "Kıyas-ı fukahâ" da denilmiştir.

Kıyasın, terminolojisinde, çeşitli târifleri yapılmıştır. Bunlardan bâzıları şöyledir:

"Kıyas, İslâmiyetin kaynaklarından ve dînî meseleleri hükme bağlama vâsıtalarından birisidir."

"Kıyas, hakkında âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîf bulunan hükmü tahlil ederek, benzer bir şeyin hükmünü elde etmektir."

"Kıyas, hüküm ve illet bakımından fer'i (hakkında hüküm bulunmayan meseleyi), asla (âyet ve hadis ile hükmü bildirilen meseleye) göre takdir etmek (değerlendirmek)tir.

"Kıyas, her ikisinde de hükme esas teşkil eden illet (sebep) aynı olduğu için, hakkında nass, âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîf bulunmayan bir olayın hükmünü, hakkında nass bulunan bir olayın hükmüne eşit kılmaktır."

Bu târiflerin hepsinin özeti olarak denilebilir ki; "Kıyas, âyet-i kerîmeye ve hadîs-i şerîfe dayanan meselenin hükmünü, ictihâd yoluyla, aynı illeti (ortak vasfı) taşıyan ve nass (âyet ve hadis) ile belirtilmemiş olan mesele içinde vârit (geçerli) görmektir."

Bir işin, helâl veya haram olduğunu kıyas yoluyla anlamak için, helâl ve haram olduğu bilinen, başka bir işe benzetilir. Bunun için o işi helâl veya haram yapan sebebin birinci işte de bulunması lazımdır. Bunu da ancak ictihad derecesine yükselmiş derin âlimler anlayabilir. Mezhep imâmlarının hepsi bir

soru ile karşılaştıkları zaman, bunun cevâbını, önce Kur'ân-ı kerîmde açıkça bulamazlarsa, hadîs-i şerîflerde; yine bulamazlarsa, icmâda ararlardı. İcmâda bulunan cevâbına kıyas ederek ictihâd edip cevâbını bulurlardı. Nitekim, ictihadın birinci yolu, Irak âlimlerinin yolu olup, buna "re'y" yâni "kıyas yolu" da denir. Bir işin nasıl yapılacağı, Kur'ân-ı kerîmde ve hadîs-i şerîflerde açıkça bildirilmemiş ise, buna benzeyen başka bir işin nasıl yapıldığı aranır bulunur. Bu iş de onun gibi yapılır. Eshâb-ı kirâmdan sonra, bu yoldaki müctehidlerin reisi, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'dir. (Bkz. İmâm-ı A'zam)

Peygamber efendimizin kıyas hakkındaki hadîs-i şerîfi şöyledir. Peygamber efendimiz, Yemen'e kâdı gönderdiği Muâz bin Cebel'e; **"Karşına çıkan bir meseleyi nasıl halledersin?"** diye sorunca, Muâz; "Allah'ın kelâmına göre." diye cevap vermiş. Peygamber efedimiz; **"Ya Allah'ın kitabında bir hal çâresi bulamazsan?"** diye sorunca, o zaman Allah'ın Resûlünün sünnetine göre hallederim. **"Ya, ne Allah'ın Resûlünün sünnetinde, ne de kitapta hal çâresi yoksa?"** "O zaman da tereddüd etmeden, kendi kanâatime göre re'yimle ictihad ederim." demiştir. Bunun üzerine, Peygamber efendimiz elini, Muâz'ın göğsüne koyarak; **"Peygamberin elçisini Peygamberin hoşuna giden bir cevap vermeye sevk eden Allah'a şükürler olsun!"** buyurmuştur.

Osmanlılar zamanında yetişmiş meşhur fıkıh âlimi İbn-i Âbidîn, **Reddül-Muhtâr** kitabında bu husûsu şöyle açıklamaktadır: "Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) vefâtından dört yüz sene sonra kıyas kalmadı. Yâni kıyas yapan derin âlim kalmadı. Bir işi, başka işe benzeterek hüküm çıkarabilecek mutlak müctehid kalmadı. Her yüz senede bir ictihâd derecesine yükselmiş derin âlimlerin, yâni müceddidlerin geleceği hadîs-i şerîfte bildirilmiştir (Bkz. Müceddid). Bu müceddidler, mezhebde müctehiddir. Bunlar kıyaslar yapmak, yeni ictihadlarda bulunmak vazifesini üzerine almamışlar, bulundukları mezhebin imamlarının ictihadlarını tazelendirmeğe, halkı irşâd etmeye çalışmışlardır. Yeni ictihâdlara ihtiyaç olmadığını görmüşler, Ehl-i sünnet bilgilerini kuvvetlendirmeye ehemmiyet vermişlerdir."

Kıyas ile sâbit olan hüküm, Kitap (Kur'ân-ı kerîm) sünnet ve icmâ'dan biri ile sâbit olan hüküm gibidir. Kıyas ve ictihad, âyetlerin ve hadislerin mânâlarını meydana çıkarmaktadır. Bu mânâlara başka bir şey eklemezler. Kur'ân-ı kerîmdeki **"Ey akıl sâhipleri! İyi anlayınız."** âyet-i kerîmesi kıyas ve ictihadı emir etmektedir. Bu emir, mutlak müctehid olan âlimler içindir. Böyle olmayan Müslümanlar onun sözüne uyarlar. Hakkında nass bulunan, Kur'ân-ı kerîmde ve hadîs-i şerîflerde hükmü açık, belli olan meselelerde kıyas yapılmaz. **Mecelle**'nin 14. maddesinde: "Mevridi nassta (âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîf bulunan yerde) ictihada mesag (cevaz, izin) yoktur." denilmektedir.

Kıyas işleminde dört unsur vardır. Bunlara kıyasın rükünleri denir:

1. Asıl (= kök): Bir kıyas işleminde, hakkında açıkça nass (âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîf) bulunan veya dînî hükmü bilinen meseleye "asıl" makısun aleyh (kendisine kıyas yapılan) veya "müşebbehün bih (kendisine benzetilen) adı verilir.

2. Fer' (= dal): Hakkında nass bulunmayan ve dînî hükmü bilinmeyen meseleye "fer'" denir. Buna "makis=kıyas yapılan" veya "müşebbeh=benzetilen" de denir.

3. İllet (= sebep): Aslî ve fer'î iki mesele arasındaki ortak sebebe, "illet-i müştereke=ortak vasıf" veya "vasf-ı câmi=birleştirici vasıf" denir.

4. Hüküm: Asıl meseleden, fer'î meseleye geçen hükme "hükm-i muaddî" denir. Kıyas ile bildirilen dînî hükümlerden birkaçı şöyledir:

Peygamber efendimiz; **"Hâkim, öfkeli iken iki taraf arasında hüküm vermesin."** buyurdu. Buna kıyas olarak **Mecelle**'nin 1811'inci maddesinde: "Hâkim gam ve gussa (keder) ve açlık ve galebe-i nevm (uyku basması) gibi sıhhat-i tefekküre (doğru düşünmeye) mâni olabilecek bir ârıza ile zihni müşevveş (karışmış) olduğu halde hükme tasaddî (teşebbüs) etmemelidir." denilmiştir.

Altına parmak basılmış olan bir senet, o parmağı basan kişiyi ilzâm eder (bağlar). Buna kıyâsen imzâ da sahibini ilzâm eder (bağlar), çünkü her ikisi de şahsa delâlet etmektedir.

KIYI;

Alm. *Ufer (n), Küste (f), Strand (m),* **Fr.** *Cote (f), (ırmakta, gölde) rive (f), rivage (m),* **İng.** *Coast, shore.* Büyük su kütlesinin, kara ile birleştiği yer. Kıyı genellikle bir deniz veya okyanusu sınırlayan kara parçasına denir. Akdeniz kıyısı, Atlantik kıyısı gibi. Küçük su kütlelerini sınırlayan kara parçasına ise sahil denir. Ancak, günümüzde yaygın olarak, kıyı ve sahil aynı mânâda kullanılmaktadır.

Kıyı arazisi silt, kum ve kil, kumtaşı, bazalt ve granit gibi maddelerden meydana gelir. Kıyının yüksekliği, deniz seviyesinden yalçın kayalıklara kadar değişebilir.

Kıyılar, zamana ve yere bağlı olarak dâimâ değişmeye uğrar. Meselâ, alçak ve yüksek med ve cezir

arasındaki farklara, yerküre, ay ve güneşin su üzerindeki etkisine bağlı olarak metrelerce veya kilometrelerce olabilir. Kıyıdaki küçük değişiklikler yer kabuğunun hareketi neticesinde meydana gelir. Bu çeşit değişiklikler umumiyetle seneler boyu sürer, bâzan da zelzele ile âni değişiklikler olabilir.

Yerin hareketleri, emersiyon veya submersiyon olarak tanımlanabilir. Emersiyon, arâzide kıyı düzleşme eğilimi gösterir. Submersiyonda ise kıyı girintili çıkıntılı ve düzensizdir. Nehirlerin çok olduğu bölgede meydana gelen submersiyon, nehir ağızlarını genişletir ve koy meydana getirir.

Akıntı ve dalgaların, kıyıyı yavaş yavaş yemesi neticesinde, tortu ve yumuşak kayalıklarda küçük koylar meydana gelir. Daha dayanıklı kayalar burun, yarımada olarak kalır. Tam tersine akıntı ve dalgaların getirdiği tabakalar yarımada ve sâhiller de meydana getirebilir.

Kıyılar, şu şekilde tasnif edilebilir: Kıyı su altında kalmış ve deniz, nehir yatağının alçak yerlerini doldurarak koy meydana gelmişse bu tip kıyılara “submersiyon kıyı” eğer kıyı, denize nisbeten yükselmişse bu kıyıya da “emersiyon kıyı” denir. Yıllar boyunca kıyının şekli hiç değişmemişse “nötr kıyı” adını alır. Halihazırda deniz seviyesine nazaran hem yükselmiş, hem de alçalmış kıyılara ise “bileşik (mürekkep) kıyı” denir.

Kıyı, biçimleri, bölgenin iç kısımları ile olan irtibatı etkiler. Yüksek girintili ve çıkıntılı kıyılarda limanlara daha çok rastlanır. Alçak, kumsalkıyılar ise deniz ulaşımına uygun değildir. Kara ulaşımına uygundur. Deltalı kıyılarda limanlar daha içerilere kadar sokulmuştur. Yüksek olan kıyılarda ise limanlar yoktur.

İlim adamları, tahminen 10.000 sene önce sona eren buz devri neticesinde bütün kıyıların sular altında kaldığını kabul etmektedirler. Buz devrinden önce Antarktika ve Grönland bugünkünden 60-90 m daha yüksekti. Nazariyelere göre, bu sebeple, bütün kıyılar yüksek ve alçak deniz seviyelerinden etkilenmiştir. Öyleyse büyük yer hareketlerine maruz kalmadıkça bütün kıyıları bileşik kıyılar olarak isimlendirmek lazımdır.

Türkiye’nin kıyılarının uzunluğu 8333 kilometredir:

Akdeniz:..... 1577 km

Ege Denizi: ..... 2805 km

Marmara Denizi: ..... 1189 km

Karadeniz: ..... 1695 km

Adalar: ..... 1067 km

KIYI BANKACILIĞI;

Alm. *Off Shere Banking,* **Fr.** *Off Shore Banking,* **İng.** *Off Shore Banking.* Serbest bölgelerin bir türü olan kıyı bankacılığı, bir ülkede bankacılık sektörü için düzenlenmiş kanun ve yönetmeliklerin kapsamı dışında kalan serbest bankacılık. Kıyı bankacılığının iki ön şartı vardır. Bunlar: 1) Bankacılık hizmetlerinden doğan gelirlerin vergilendirilmemesi. 2) Bankaların döviz hesapları üzerinde herhangi bir sınırlama bulunmamasıdır.

Kıyı bankacılığının gelişmesini sağlayan faktörlerden birisi, Eurodolar piyasasının 1960’lardan sonra gösterdiği gelişme; diğeri OPEC ülkelerinde biriken petrol gelirlerinin kanalize edileceği yeni merkezler aranmasıdır.

Kıyı bankacılığında kânunlar ve diğer düzenlemeler esnek bir yapıya sâhiptir. Banka hizmetlerinden doğan gelirlerin vergi dışı kalması ortak bir özelliktir. Bahama ve Chonnel Adaları, Bermuda, Hong-Kong, Liechtenstein, Luxemburg, İsviçre ve özellikle Bahreyn, kıyı bankacılığının büyük önem kazandığı yerlerdir.

KIYMA MAKİNASI;

Alm. *Fleischmaschine (f) (Fleisch-) Wolf (m),* **Fr.** *Hachoir (m) a viande,* **İng.** *Mincing-machine, grinder (machine).* Et kıyan makina. Kıyma makinaları kullanılmadığı zamanlarda et, sağlam kütük veya tahtalar üzerinde satır ve bıçakla çok küçük doğranırdı. Kullanılacağı yere göre de bunlardan istifade edilirdi.

On dokuzuncu asrın ikinci yarısında kıyma makinaları yapılmaya başlandı. Bunlar madenî olup kolla çalıştırılırlardı. Makina, gövdesine üstünde etin konduğu bir kısım, gövde içinde kola bağlı sarmal biçimli parça, Arkhimed (Arşimet) Burgusu prensibine göre çalışır. Kıymanın çıktığı yerde delikli bir parça vardır. Vidalı bir kapak bunun üstünü kapanarak sistemin rahat, istenildiği gibi çalışmasını temin eder. Kasaptaki ve müesseselerdeki kıyma makinaları, büyük olup elektrikle çalışırlar. Günümüzde ekserî eve giren kıyma makinaları plastikten pratik olarak imal edilmektedir. Bu cins makinalarda

kıymanın yanında sebze, kahve gibi şeyler de çekilebilmektedir.

Çekilmek istenen madde, ağızdan içeri verilir, el ile çalışanlarda kol çevrilir, elektriklilerde düğmeye basılır. Burada dikkat edilecek husus, malzemenin konduğu yere parmakları sokup kazaya meydan vermemektir. Onun için çekilecek malzeme ya özel bir kaşıkla veya kaşığın tersi ile içeri itilir. Makinanın çalıştığı müddetçe konan malzeme delikli ağız kısmından dışarı kıyılmış olarak çıkar. Delikli parça, değiştirilerek istenilen püre, iç yağı, marmelat gibi besin maddeleri de çekilebilir. Kıyma makinasında genel olarak et kıyılır. Kıyılan bu et, kıyma hâlinde köfte, dolma, rosto, börek, çorba gibi yerlerde kullanılır.

KIYMETLİ EVRAK;

Alm. *Wertpapier (n),* **Fr.** *Valeur (f), titre (m),* **İng.** *Securities, stocks.* Piyasada tedâvül eden ve üzerinde bir hak ve değer taşıyan belgeler. Hâmiline yazılı emre ve nâma yazılı kıymetli evrakta, maddî bir mevcudiyeti olan senedin hak üzerindeki tesiri kesindir. Hakkın nakli, senedin teslimiyle mümkündür.Tahviller, hisse senetleri, çekler, koşimentolar, nakliye senetleri, ipotekli borç ve irat senetleri genellikle hâmiline yazılı olarak tanzim edilir. Emre yazılı kıymetli evrakla, senedin hak üzerindeki tesiri, hâmiline yazılı olanlardaki gibi olmayıp, hakkın devri için senedin tesliminin yanında "ciro" şartı da aranır. Emre muharrer senet (bono), poliçe, çek, makbuz senedi, deniz ödüncü senedi, varant, bu tür kıymetli evraktır. Nâma yazılı evrakın bir kişi adına düzenlenen ve emre yazılı, kaydını taşımayan nevidir. Kıymetli evrak, tedâvül ettiğinden şekil şartına tâbi olup bu şart, ispat için değil, evrakın sıhhati için gereklidir.

KIZ KALESİ;

Mersin-Silifke yolu üzerinde, Mersin'e 50 km uzaklıkta bulunan ve yol boyunca 5-6 km devam eden antik Korykos şehrinin karşısında, denizin ortasındaki bir adanın üzerine kurulmuş kale. Evvelce buraya Elcusa denirdi. Kral Arhelaus'un yaptırdığı saray, kalenin içindedir.

Bu kale, Korykos şehrine denizden gelebilecek tehlikelere karşı inşâ edildi. Sekiz kule ile tahkim edilen kalenin en kuvvetli noktaları, kuzey ve güney uçlarındaki kulelerdedir. Kalenin bir cephesi 250 m uzunluğundadır.

Kale, Ermenilerin eline geçmişse de, sonra uzun yıllar Kıbrıs Krallarının elinde kalmıştır. Karamanoğlu İbrâhim Bey tarafından 1448'de zaptedilen kale, yeniden îmâr edilerek sağlamlaştırıldı. Bilâhare Osmanlılara geçti.

KIZ KULESİ;

Alm. *Leanderturm (m),* **Fr.** *Tour (f) de Leandre,* **İng.** *Maiden's Tower, Tower of Leander.* Marmara Denizinden İstanbul'a girişte Üsküdar'a yakın, denizin ortasında bir kaya üzerine inşâ edilmiş tarihî kule. Zamanımızda deniz feneri olarak kullanılmaktadır. Dakikada 20 defa yanıp sönen ışığı ile, gemicilere boğaza girişlerinde yol gösterir. Kız Kulesi fenerinin ışığı, dört mil uzaktan görülür. Kız Kulesi, Üsküdar'dan denize doğru uzanan burnun, 200 m kadar açığında bulunmaktadır.

Kız Kulesinin inşası hakkında, mîlâddan önceki devirlere kadar varan değişik rivayetler bulunmaktadır. Bu efsanelerin çoğu gönül hikâyelerine dayanmaktadır. Aynı tarzdaki hikayeler Anadolu'nun muhtelif yerlerinde bulunan kız kuleleri için de anlatılır. M.Ö. 411'de Peloponnes Savaşları esnasında Boğaz deniz trafiğini kontrol altına almak isteyen Atinalılar tarafından, bu kara parçası üzerine bir gümrük binası yapılması ile Kız Kulesinin tarihi başlar. Bizans İmparatoru Manuel Kommenos'un Sarayburnu ile kule arasına bir zincir çekerek Boğazı kontrol altına alma teşebbüsünde bulunduğu bilinmektedir. Kız Kulesinin daha sonra harab olduğu söylenmekteyse de, 1453'te İstanbul'un fethi sırasında buranın savunmasının Venedikliler tarafından yapılması, fetih esnasında kulenin faal olduğunu göstermektedir.

Fetihten sonra, îmar edilerek, Boğaz ve İstanbul'un müdafaasında istifade edilmiştir. On beşinci asrın sonu ile on altıncı asrın ilk yarısına ait gravürlerde, Üsküdar açığında ufak bir kale görülür. Pîrî Reis'in İstanbul haritalarına bakılınca, burada etrafı mazgallı duvarla çevrili, ortasında küçük bir kulenin varlığı fark edilir.

Kız Kulesi çevresinin sığ olması sebebiyle on yedinci asırdan sonra kuleye bir fener konulmuştur. 1719 senesinde çıkan bir yangında ahşap kısımları tamamen yanan Kız Kulesi, Nevşehirli Dâmâd İbrâhim Paşa tarafından yeniden kargir olarak inşa edilmiş ve on sekizinci asırda devlet adamlarının haklarındaki kesin karar verilinceye kadar hapsedildikleri bir yer olarak kullanılmıştır. Boğaz istihkamlarının yeniden ıslahı ile vazifelendirilen Baron de Tot'un Kız Kulesi bataryalarının faal olduğunu yazması, buranın sonradan ehemmiyet kazandığı ihtimâlini ortaya koymaktadır. Sultan İkinci Mahmûd Han devrinde tâmir edilen Kız Kulesi, bu pâdişâhın son zamanlarında kurulan Karantina Teşkilâtının kontrol istasyonu olarak kullanılmıştır. Kulenin giriş kapısının üzerinde, Rakım Efendinin

hattıyla Sultan İkinci Mahmûd Hanın tuğrası bulunmakta ve 1832-33 (H.1248) tarihinde adı geçen pâdişâhın tamir ettirdiği yazılıdır.

Daha sonra deniz feneri olarak kullanılan Kız Kulesi, Cumhûriyet döneminde Denizcilik Bankasından Millî Savunma Bakanlığına devredilerek, Deniz Kuvvetlerinin emrine verilmiştir.

KIZAK;

Alm. *1. Schlitten (m) Helling (f), Schlipp (m),* **Fr.** *1. Traineau (m) 2. Chantier (m),* **İng.** *1. Sledge, sled, sleigh 2. Ways, sliding ways.* Kar ve buz üzerinde, insan ve eşyâ naklinde kullanılan tekerleksiz taşıt. Deniz araçlarının yapıldığı ve tâmir edildiği tersânelerde gemilerin suya indirilmesi veya sudan çekilmesi için kullanılan tertibâta da kızak denir. Kızağın ilk defa dünyânın neresinde ve kaç yıl önce kullanıldığına dâir elde kesin bilgiler yoktur. Bâzı kazılarda bulunanlardan kızakların yedi bin senelik mâzisi olduğu tahmin edilmektedir. İlk önceleri yük taşımak için yapıldığı zannedilen kızaklar zamanla insan taşımak için de kullanıldı. Kışı uzun ve şiddetli geçen kuzey ülkelerinde taşıt aracı olarak kullanılır. Kızakların çekiminde köpek ve bilhassa ren geyiklerinden çok istifade edilir; bazı yerlerde at kullanılır. Buz tutan göllerde yelkenlisinden de istifade edilir. Sert ve sağlam malzemeden yapılanların yanında alüminyumdan da yapılanlar vardır.Mâden ocaklarında değişik tipte olan kızaklardan faydalanılır.

Kızağın spor aracı olarak kullanılması yenidir. Kızaklarla buz ve kar üzerinde bilhassa bayırdan aşağı doğru kayılır. Yarış kızaklarının yüksekliği 12-15, genişliği 45, boyu 125-150 santimetredir. Ağırlığı ise teklide 20, çiftlide ise 22 kilogramı geçmez. Sun'î olarak da yapılabilen yarış sahasının boyu 1000-1500 m, meyili ise % 9-11'dir. Yarışlar erkeklerde çiftli, bayanlarda tekli olur.

KIZAMIK;

Alm. *Masern (pl.),* **Fr.** *Rougeole (f),* **İng.** *Measles.* Özel bir virüsle meydana gelen, bulaşıcı bir çocukluk hastalığı. Kızamığı ilk olarak 860 senesinde İslâm âlimi Râzî bildirmiştir. Sydenham ise 17. asrın ikinci yarısında hastalığı târif etmiş ve 18. yüzyıldan îtibâren de kızamık salgınları tanınmaya başlamıştır. 1911'de Andersan ve Goldbergen, kızamığı insanlardan maymunlara nakletmişler ve sebebinin bir virüs olduğunu bildirmişlerdir.

Kızamık, çocuk hastalıkları arasındadır. Yetişkinlerde görülmemesi, bunların, çocuklukta kızamık geçirmiş olmalarına ve kalıcı bir bağışıklık kazanmalarına bağlıdır. Eğer çocukluğunda geçirmemişse, yaşlılığında bile geçirebilir.Kızamık, tükrük damlacıkları ile bulaşır. İyi havalandırılan, güneşli bir odada kızamığı alma ihtimali azalır. Sonbaharda hastalık artar. Kış aylarında, bilhassa martta ve soğuk geçen nisan aylarında en üst seviyeye çıkar. Salgınlar yapar. Yaz aylarında pek görülmez. Hastanın kullanmış olduğu çamaşır, oyuncak ve yemek kaplarının hastalığın bulaşmasında rolü yoktur. Fakat, kaşık, çatal temizlenmeden ve kısa bir zaman içinde duyarlı bir kişi tarafından kullanılırsa hastalığın bulaşmasında rol oynayabilir. Hastalığın mikrobu, hastaların öksürük ve aksırıkları ile atılan tükrük taneleri üzerinde birkaç saat havada serbest kalır. Teneffüs yoluyla alınarak vücûda yerleşir. Kızamığın kuluçka süresi 9-10 gün kadardır. Hastalık, hafif titreme ve ateş yükselmesi ile başlar. Nezle hâli vardır. Çocuğun gözleri kızarmıştır ve ışığa bakamaz. Bademcikler şişmiştir. Öksürük de vardır. Kızamığın en kat'î belirtisi olarak ağız içinde yanak mukozasında gri-beyaz renkte, iğne başı büyüklüğünde çevresi koyu kırmızı lekeler olan "koplik lekeleri" görülür.

Nezle, öksürük ve konjoktivit (göz iltihâbı) ile geçen 3 veya 4 günden sonra 39-40°C devam eden ateş düşmeye başlar ve bunu takiben kulak ardından, alından ve saçlı deriden başlayan ufak pembe-kırmızı döküntüler ortaya çıkar. Öksürüğün görünmesinden sonra ateş tekrar yükselir, nezle ve konjonktivit daha da artar. Döküntüler, bütün vücuda yayılır, 5-7 gün içinde kaybolur. Kızamık, belli belirsiz seyredebildiği gibi, ölüme kadar götürebilecek derecede ağır da seyredebilir. Vücudun direncini kıran bir hastalıktır. Dolayısıyla seyri esnasında vücutta bulunan birçok fırsatçı mikroorganizma çeşitli iltihabî hâdiselere yol açabilir: Orta kulak iltihabı, ağız iltihabı, gastroenterit, zatürre larenjit, bronşit, menenjit, beyin iltihabı gibi.

Kızamık, üç yaşın altında, yaşlılarda ve hâmilelerde tehlikelidir. Beslenmesi bozuk, küçük çocuklarda, zatürre ile birlikte genellikle ölüme yol açmaktadır. Hasta sık sık havalandırılan, güneş gören bir odaya yatırılır. Odanın ısısı 18-22°C arasında olmalıdır. Ateşli dönemde süt, sütlü yiyecekler, meyve suları, et suyu verilir. Hasta isterse, haşlama veya ızgara etler, yumurta, tâze meyve ve sebze yedirilmesinde mahzur yoktur. C vitamini faydalıdır.

Kızamığın özel bir ilâcı bulunmamaktadır. Hasta, nezle ve döküntü bitinceye kadar ayrı bir odada yatırılır. Ağız temizliğine dikkat edilir. Gerekirse, ağrı kesici, ateş düşürücü ilâçlar verilir. Ortaya çıkan başka hastalıklar da varsa tedâvi edilir. Kızamığın ihbârı (haber verilmesi) mecbûrîdir. Hastanın en az 9 gün tecridi gerekir. Salgınlarda, nezleli çocukları okula göndermemelidir. Canlı kızamık aşısı,

korunmada çok faydalıdır. 10 aylık iken aşı yapılmalıdır.Kızamık, daimî bir bağışıklık bıraktığından, bir defa geçiren bir daha geçirmez. Salgınlarda kızamıktan korunmak için, yerine göre hassas çocuklara kızamık serumları da uygulanabilir. Kızamık aşısı ile çocuk çok hafif bir kızamık geçirmekte ve bir daha kızamık olmamaktadır.

KIZAMIKÇIK;

Alm. *Röteln (pl.),* **Fr.** *Rubèole (f),* **İng.** *German measles.* Özel bir virüs ile meydana gelen, bulaşıcı bir hastalık. Hastalığı ilk olarak Nagner, 1829'da kızamık ve kızıldan ayırmıştır. 1938'de Hiro ve Tasaka, hastalığı deney yolu ile sağlamlara bulaştırmayı başarmışlar ve sebebinin bir virüs olduğunu bulmuşlardır.

Hastalık, en çok kış ve ilkbahar aylarında artar, geniş salgınlar yapmaz. Temasla bulaşır. Daha çok 2-10 yaş arasındaki çocuklarda görülür. Büyükler arasında nâdirdir. Kuluçka dönemi: 15-25 gün arasında değişir. Hastalık hafif nezle ve ateşle başlar. Yüksek ateş 3-4 günde normale iner, hastada biraz halsizlik, hafif baş ağrısı, nezle ve konjonktivit (göz iltihabı) vardır. Üçüncü günü baş ve yüzden başlayan döküntüler boyun ve gövdeye yayılır. Döküntüler, pembe renkte, yuvarlak ve deriden hafif kabarıktır. Kızamık döküntülerinden daha seyrektir. 2-3 gün içinde solarlar. Kızamıkçık hafif geçer. Boyundaki lenf bezleri grup hâlinde büyür. Kızamıkçık, özellikle gebeliğin ilk üç ayında hastalığa yakalanan annelerin çocukları için tehlikelidir. Çocuğa geçen kızamıkçık virüsü, çocuğun normal gelişimini bozmakta ve çocuğun bir takım anormalliklerle doğmasına yol açmaktadır (kalp anormallikleri, göz anormallikleri, sağırlık vs.). Teşhis koyarken, kızamıkçığı diğer döküntülü hastalıklarla karıştırmamalıdır.

Kızamıkçık, tedâvi gerektirmeyecek kadar hafif seyirli ve iyi gidişlidir.Hastalara yatak istirahati tavsiye edilir. Ateş düşünceye kadar hafif bir diyet (perhiz) verilir. Gerekirse aspirin ve vitamin de verilebilir. Hastaların bir hafta tecridi, bulaşmanın önlenmesi bakımından yeterlidir. Kızamıkçıktan hamilelerin korunması önemlidir. Hamile bir kadının, çocukluğunda kızamıkçık geçirmemişse, kızamıkçıklı çocuklarla teması kesin olarak gönlenmelidir. İnfeksiyon tehlikesi bulunan kadınlara, gamma globülin uygulanmalıdır. Zayıf da olsa bir bağışıklık sağlayan kızamıkçık aşısı kızamıkçık geçirmemiş olan hâmile kadınlara da yapılabilir (ölü aşı). Gebelere canlı aşı uygulanmaz.

Kızamıkçık, tekrarlayan bir infeksiyon hastalığıdır. Aşılanmada en iyi metod, kız çocuklarının canlı aşı ile aşılanmaları ve olgunlaşma yaşına gelenlerin incelenerek, sadece bağışıklığı kalmamış olanların yeniden aşılanmalarıdır.

KIZBÖCEKLERİ (Odonata);

Alm. *Libellen,* **Fr.** *Libellules,* **İng.** *Dragonflies.* **Familyası:** Libelluidae, Agrionidae vs. **Yaşadığı yerler:** Çoğu tropikal ve ılıman bölgelerin tatlı su alanlarında barınırlar. Kanatlı olan erişkinleri su kenarlarında uçuşur. Nimfa denen larvaları ise, suda yaşarlar. **Özellikleri:** Oldukça iri yapılı, güçlü kanatlı, güzel renkli avcı böcekler. **Ömrü:** 1-5 yıl arasında değişir. **Çeşitleri:** Bu takımın iki alt takımı, bunların da dokuz familyası mevcuttur.

Böcekler (İnsecta) sınıfının, kanatlılar (Pterigota) alt sınıfına giren bir takımı. Subâkireleri, Yusufçuklar, helikopterböcekleri, tayyareböcekleri, dragon sinekleri veya ejdersinekleri gibi isimlerle de tanınırlar. Su kenarlarında yaşayan, uzun vücutlu, güçlü kanatlı etçil böceklerdir. Güneşli havalarda göllerin, su birikintilerinin ve derelerin kıyılarında uçuşur, diğer böcekleri kaparak yerler. Nimfa denen larvaları da, sularda yaşar ve diğer küçük hayvanları avlarlar. Karın uçlarında veya kalın barsaklarında bulunan trakea solungaçlarıyla solunum yaparlar. Erginlerin iri başlarında iki büyük petek göz ile üç nokta göz ve çok kısa olan biz şeklinde iki anten bulunur. Güçlü göğüs öne yönelmiştir. Bu halleri, uçuş sırasında yakalanan avın zaptedilmesini kolaylaştırır. İki çift olan kanatları saydam, uzun ve çok damarlıdır. Bâzı cinslerde kanatlar, dinlenme hâlinde yanlara doğru açık bulunur, bâzılarında ise, yukarı doğru tutulurlar.

Kızböceklerinde kanat hareketi pasif değildir. Kanatlar özel kaslarla hareket ettirilirler.

İnce uzun olan karın kısmının ucu, kıskaç şeklinde iki uzantıyla sonlanır. Bâzı türlerin kanatlarında lekeler bulunur. Başın gövdeye bağlandığı yerde bulunan kıl kümeleri yer çekimli duyu organlarıdır. Uçuş esnâsında dengeyi sağlarlar. Başın yanlarındaki iri petek gözlerde iki çeşit mercek bulunur. Üst yüzeydekiler küçük olup harekete karşı duyarlıdır. Altta bulunan büyükler ise, biçimleri net görmede görev alırlar. Bâzı türlerde petek gözler, hemen hemen başın bütün yüzeyini kaplar.

Türkiye'de bulunan türlerden "Anax imperator" iri yapılı ve mavi renklidir. "Orthetrum"lar ise kırmızı esmerdir. "Libellula" türlerinin kanatları lekelidir. "Libellula depressa" çoğunlukla kızböceği olarak bilinir. İnsanlara birçok zararı olan sivrisinek ve titrek sineklerin amansız düşmanıdır. Kırmızı, sarı ve mavilerle veya bu renklerin karışımından boyanmış çok güzel ve zarif bir mahlûktur. Çoğunlukla bir göl

veya ırmak kenarında sazlar arasında kanat çırparken görülür.

Kızböceğinin kalın ağ damarlı ve cam gibi parlayan uzun dört kanadı olup, birbirine eşittir. Gözleri birbirinden aralıklı ve iridir. Bir yere kondukları zaman kanatları vücutlarının yukarısında dümdüz durur. Ağız parçaları çiğneyici tiptedir. Avlanacağı zaman son derece sessiz olması sebebiyle kolay av bulur ve genelde avını kaçırmaz. Sivrisinek ve titrek sinekten başka diğer küçük böcekleri de yer. Avlarını ayaklarıyla yakalar. Üç çift ayağı olup uçarken de avlanır ve avını ayakları ile ağzına götürerek havada yer.

Havada çiftleşip yumurtalarını suya bırakırlar. Yumurtadan yeni çıkan yavru kızböceği 1 ile 5 yıl kadar su altında kalır. Karınlarının ucundan arkaya doğru uzanan üç uzun ince ve yapraksı solungaçla solunum yaparlar. Gelişimini tamamlayıncaya kadar 10-15 defa deri değiştirir.

Son deri değişiminden önce larvanın derisi altında, ergin bireyin organlarının meydana gelişi tamamlanır. İç değişiklikler tamamlanınca larva son deri değişimi için sudan çıkarak su dışındaki bir bitkiye tırmanır. Deri, ense kısmından çatlıyarak içinden yumuşak kanatlı birey süzülerek sıyrılır. Kısa bir süre iskelete asılı kalır ve kanatlarını gererek sertleşmesini bekler. 20 dakika içinde kanatları kuruyup uçuşa başlar. İlk 15 gün içinde aşırı beslenmeye devam eder. Bu arada renkleri tam olarak ortaya çıkar.

KIZIL;

Alm. *Scharlach (m),* **Fr.** *Scarlatine (f),* **İng.** *Scarlet fever, scarlatina.* Yüksek ateş ile başlıyan, deride nokta şeklinde yaygın kırmızı döküntüler yapan, had seyirli ve bulaşıcı bir anjin tipi.

Kızıl, 16. ve 17. asırlarda tanınmıştır. Sydenham, 1676'da hastalığın klâsik târifini yaparak Scarlatina Simpleks adı ile dünyâya tanıtmıştır.

Kızılın âmili, beta hemolotik streptokok adlı bir mikroorganizmadır. Bütün dünyâda yaygın bir hastalıktır. En çok kış mevsiminde görülür. Hastalık kaynağı, taşıyıcılar ve hastalardır. Mikroorganizma, öksürük ve aksırıkla ağızdan fırlayan tükrük damlacıkları üzerine yüklenerek sağlamlara bulaşır.

Streptokok her kişide bulunabilir. Birisinde basit bir anjin yapar, diğerinde kızıla yol açar. Hastalığın çıkışında, hastalardan çok, sağlam taşıyıcılar önemlidir. Hastanın kullanmış olduğu yatak takımları, temas ettiği ekmek gibi şeyler, bakteriyi taşıyabilir. Portörler tarafından kirletilen süt içinde bakteri kolaylıkla ürer.

Erkekler, kadınlara oranla kızıla daha çok yakalanır. Yeni doğan çocuk, kızıla hassas değildir. 4-5 yaşlarında hassasiyet başlar ve artar, ilkokul çağında üst sınırı bulur, 14 yaşına kadar devam eder. Hassasiyet bundan sonra azalır, yetişkinlerde direnç tekrar meydana gelir. Hassas kişilerde, anjine sebeb olan streptokokun toksinlerine karşı vücutta allerjik bir cevap meydana gelmekte ve kızıl adıyla bilinen döküntülü tablo ortaya çıkmaktadır. Anjin ile kızıl arasında döküntüden başka hiçbir fark yoktur. Allerjik olmayanlarda streptokok sadece anjin yapabilmektedir.

Kızılın kuluçka dönemi 2-4 gün kadardır. Birdenbire başlar. Ateş, titreme ile 39-40°C'ye yükselir. Bu sırada başağrısı, kas ağrıları, bulantı, kusma ve boğaz ağrısı da vardır. Bâdemcikler büyük ve kırmızıdır ve anjin görünümü mevcuttur. Ağız içi kırmızıdır. Dil, çilek görünümündedir. Dilin bu görünümü kazanması sadece bu hastalığa has olup, teşhisi sağlar. Hastalığın ikinci gününde ateş yüksek seviyesine varır ve bu sırada kızıl adını verdiren tipik döküntüler başlar. İlk olarak boyunda görülen döküntüler, daha sonra yüze ve gövdeye yayılır. Nokta şeklinde olup, sık olduklarından deride yaygın bir kızarıklık hâlinde görülürler. Deri kıvrımlarında kırmızı çizgiler hâlindedir (pastia çizgileri). Birinci haftanın sonunda döküntüler solmaya başlar ve kabuklanır.

Kızıl oldukça hafif seyredebildiği gibi, nâdiren ölümle de sonlanabilir. Bâdemciklerde yerleşen streptokoklar, organlara yayılırsa, bademcikler çevresinde apse ve flegmonlar, sinüzit, orta kulak iltihâbı, menenjit, septisemi, tromboflebit gibi cerahatli iltihaplara yol açar. Kızılın toksik komplikasyonları, hastalığın üçüncü haftasında görülür. Bunlarda cerâhatlenme olmaz. Had yaygın glomerülonefrit, romatizma ve kardit, anaflaktik purpura gibi hallerdir. Bunlar, antijen-antikor birleşmesi sonucu meydana gelen toksik maddeler ile husule gelirler.

Hastalığın şiddetine göre, hasta 1-2 hafta yatakta bulundurulur. Ateşli devrede sulu besin maddeleri verilir. Şiddetli şekillerde derhal antitoksik serum tedâvîsine geçilir. Adrenalin ve böbreküstü bezi hormonları verilir. Hastalığın ilk gününden itibaren günde 5-10 milyon ünite penisilin yapılır ve anjin tamamen geçinceye kadar devam edilir. Komplikasyonlar çıkmışsa tedâvi ona göre ayarlanır.

Kızıl oldukça kuvvetli bir bağışıklık bırakır, fakat bir geçirenin bir daha yakalanması da mümkündür. Kızıldan korunmak, ancak streptokoklara karşı genel koruma ile mümkündür. Streptokoklar, tabiatta

yaygın olduğundan, bunların vücûda girmesine engel olma gayreti tutarsız ve faydasızdır.

Şahsî korunma bakımından enfeksiyon yuvası olmuş, bâdemcikleri, çürük dişleri çıkarmak, sinüzit veya diğer streptokok odaklarını tedâvi etmek gerekir. Allerjiyi gidermek için kızıl aşısı düşünülmüştür. Fakat hâlen uygulanmamaktadır. Kızıl, geniş salgınlar yapmadığından aşı üzerinde durulmamaktadır. Antitoksik serum da üretilmemektedir.

KIZILAĞAÇ (Alnus);

Alm. *Schwarzerle (f),* **Fr.** *Aune, aulne (m),* **İng.** *Alder.* **Familyası:** Huşgiller (Betulaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara ve Karadeniz bölgesi. Kışın yaprağını döken, çiçekleri bir cinsli olan ağaçlar. Yapraklarının kenarları dişlidir ve armut şeklindedir. Rutubetli yerlerde, bilhassa dere kenarlarında iyi yetişir. Gövdeleri boz veya kırmızımsı kahverengindedir. Kabuğunda derin çatlaklar vardır. Memleketimizde Alnus glutanosa, A. deniticulata, A barbata, A. orientalis türleri yayılmış bulunmakdır.

Kullanıldığı yerler: Kızılağacın kerestesi yumuşak ve hafif pembe renktedir. Kontrplak îmâlinde ve mobilyacılıkta kullanılır.

KIZILAY;

Alm. *Roter Halbmond (m),* **Fr.** *Croissantrouge (m),* **İng.** *Red Crescent.* Türkiye Kızılay Derneği adı altında, savaşta, barışta ve milletlerarası yardımlaşmalarda faaliyet gösteren bir yardım kurumu. 11 Haziran 1868 târihinde Osmanlı Mecrûhûn-i Askerî Muâvenet Cemiyeti adıyla merkezi İstanbul'da kurulan cemiyet, 14 Nisan 1877'de Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti adını aldı (Bkz. Hilâl-i Ahmer). 1925'te genel merkezi Ankara'ya taşındı ve adı 1935 yılında Türkiye Kızılay Cemiyeti olarak değiştirildi.

Kızılayın ilk kurucuları Dr. Abdullah Bey, Sedrâr-ı Ekrem Ömer Paşa, Marko Paşa, Edhem Paşa, Della Suda Fâik Paşa ve Hüseyin Hilmi Paşadır. Dernek kuruluşundan bu yana, Balkan Savaşlarında; Bingazi, Trablusgarp, Humus, Selanik, Üsküp ve Gelibolu'da Birinci Dünyâ Savaşı sırasında çeşitli cephelerde hastâneler açarak Türk ordusuna maddî ve mânevî yardımda bulunmuş ve hizmetlerini İstiklâl Savaşı yıllarında sürdürmüştür.

Yurdun muhtelif yerlerinde ortaya çıkan tabiî âfet ve felâketlerde, Kızılay bütün imkânlarıyla felâketzedelerin ilk ve âcil yardımlarına koşar. Böyle durumlarda vatandaşların barınmaları, beslenme ve tedâvîleri Kızılay ekiplerince karşılanmaktadır. Ayrıca başka devletlerde meydana gelen âfet yardımlarına katılır. Ekipler göndererek, malzeme ve para yardımında bulunur.

Kızılay, savaşta veya olağanüstü hallerde, hükümetin gösterdiği lüzum ve ihtiyaca göre vatandaşların ve silahlı Kuvvetlerin yardımına koşar. Bu gaye için lüzumlu malzeme araç ve gereçleri dâimâ kontrol altında bulundurarak hazır bekletilir.

Araştırma ve haberleşme teşkilâtı aracılığı ile savaş esirlerinin, mültecilerin değiştirilmelerine veya âileleri ile haberleşmelerine, para ve eşyâ sağlamaya aracılık eder.

Hükûmetin isteği üzerinde hastâneler kurar. Hemşireler, hastabakıcılar yetiştirir. Dispanserler, sağlık merkezleri, rehabilitasyonlar kurar ve idâre eder. Kan yardımı ile, kan bağışı kabul edecek teşkilâtlar açar. Yardıma muhtaç, hasta mâlûl ve sakatlara gereken yardımı yapar. Sivil savunmada görev alır. Kızılay gönüllü teşkilâtını kurar. Büyük âfetlerde ve savaş dolayısıyla ortaya çıkan göçlerde yardımlarda bulunur. Kurtarıcı ve ilk yardımcılar yetiştirir. Tehlikeli bölgelerde bulunup korunmaları gerekenlerin hükûmetin göstereceği yerlere taşınmalarına ve yerleşmelerine yardım eder. Milletlerarası Kızılhaç Komitesi, Kızılaslan, Güneş Dernekleri Birliği ile bu derneklere bağlı diğer derneklerle işbirliği sağlar.

Kızılayın, savaşta ve barışta, milletlerarası yardımlaşmalarda çeşitli görevleri vardır. Kızılayın gâyesi; savaşta felâkete uğrayanları koruyan Cenevre sözleşmeleriyle, milletlerarası antlaşmalardan, Türkiye Cumhûriyetinin taraf olduğu antlaşmaların derneğe yüklediği hizmet ve görevleri yerine getirmek, barışta yurt içinde ve yurt dışında meydana gelen tabiî âfet ve felâketlere karşı sağlık yardımlarında bulunmak, savaşta silâhlı kuvvetlerine yardımcı olmaktır. Kızılay dört yılda bir düzenlenen Milletlerarası Kızılhaç Konferansına katılır.

Bugün Kızılayın yurdun her tarafında 649 şûbesi, 10 kan merkezi ile bir hemşirelik koleji, Afyon'da bir mâden suyu işletmesi, gençlik kampları, karayolları üzerinde ilk yardım istasyonları, pekçok dispanser, aşocağı, öğrenci yurdu gibi tesisleri vardır. Kızılay prensip olarak, milliyet, ırk, din ve sosyal şart ve siyasî inanç farkı gözetmeksizin fertlerin ıstıraplarını önlemeye ve hafifletmeye çalışır. Milletlerarası karşılıklı dostluk ve sürekli barış anlayışını destekler. Kızılay bağımsız bir kuruluştur. Devletin kânunlarına tâbi olarak insanlık faaliyetlerinde ve kamu otoritesinde yardımcı olur. Kendisine bağlı bütün millî dernekler aynı haklara sâhib olarak yurt sathında faaliyetini sürdürürler. Kızılay menfaat

beklemeksizin gönüllü bir yardım kuruluşudur.

1869 yılından 1993 yılına kadar Kızılay Genel Başkanlığı yapmış olan kişiler:

Dr. Marko Paşa ..... 1869-19 Nisan 1877

Dr. Ârif Bey ..... 2 Eylül 1909

Rifat Paşa

Talât Bey

Hüseyin Hilmi Paşa ..... 4 Mayıs 1910-28 Mart 1917

Tevfik Paşa ..... 28 Mart 1917-19 Şubat 1921

Abdurrahmân Şeref Bey ..... 19 Şubat 1921-18 Şubat 1922

Dr. Refik Saydam ..... 22 Ağustos 1922-25 Nisan 1939

Dr. Hüsâmeddin Kural ..... 25 Nisan 1939-5 Mayıs 1941

Ali Rana Tarhan ..... 5 Mayıs 1941-1 Aralık 1950

Prof. Dr. Nihat Reşat Belger ..... 1 Aralık 1950-29 Nisan 1953

F.Lütfi Karaosmanoğlu ..... 29 Nisan 1953-28 Nisan 1956

Şami Ergin ..... 28 Nisan 1956-27 Nisan 1958

Rıza Çerçel ..... 27 Nisan 1958-30 Nisan 1960

Şemi Ergin.....30 Nisan 1960-16 Haziran 1960

Prof. Dr. Nusret Karasu.....16 Haziran 1960-29 Nisan 1961

Ahmed Yıldız ..... 29 Nisan 1961-2 Aralık 1961

Prof. Dr. Nusret Karasu ..... 2 Aralık 1961-2 Mayıs 1964

Dr. Fikret Pamir ..... 2 Mayıs 1964-16 Nisan 1966

Mecdi S.Sayman .....16 Nisan 1966-1 Ekim 1966

Mehmed Nomer .....1 Ekim 1966-23 Eylül 1967

Rıza Çerçel ..... 23 Eylül 1967-1 Kasım 1969

Dr. Fikret Pamir .....1 Kasım 1969-2 Mayıs 1970

Frof. Dr. Recai Ergüder ..... 2 Mayıs 1970'ten 1978'e kadar

Dr. Ali Rıza Zorluoğlu .....1978'den 1979'a kadar

Dr. Kemâl Demir ..... 1979- Devâm etmekte

KIZILCIK (Cornus mas);

Alm. *Kornelkirschbaum (m),* **Fr.** *Cornoeuiller (m) mâle,* **İng.** *Cornelian cherry.* **Familyası:** Kızılcıkgiller (Cornaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara, Karadeniz, Akdeniz, Anadolu.

Mart-nisan ayları arasında çiçek açan, 2-7 m boyunda, karşılıklı yapraklı ve yaprak döken küçük bir ağaç. Genç dallar az çok tüylüdür. Gövdeleri sarımtrak kabuklu ve levhalar hâlindedir. Genç dallar kırmızımsı kahverengidir. Çiçekler küçük, sarı ve basit şemsiye durumundadır. Çiçek halkaları dörder parçalıdır. Meyveleri eliptik, oval, kırmızı renkli, ekşi ve buruk lezzetlidir. Ağustos-eylül aylarında olgunlaşır. **Kullanıldığı yerler:** Gövde kabukları ve meyveleri kullanılır. Meyvelerde şekerler, müsilaj ve organik asitler; kabuklarda ise reçineli maddeler, tanen ve müsilaj vardır. Kızılcık meyvelerinden ezme, marmelat, meyve suyu yapılır. Kabız edici özelliği vardır. Gıdâ olarak istifâde edildiği gibi kabukları ateş düşürücü olarak kullanılır.

Kızılcık çekirdeklerinden, çabuk kuruyan mürekkep yapılır. Kızılcık ağacı sert ve sağlamdır. Ağaç kısmı, yaprak ve kabukları deri sepilemekte kullanılır. Deriyi sarıya boyar. Odunundan barut îmâlinde kullanılan kömür elde edilir.

Anadolu'da bulunan ve aynı şekilde kullanılan diğer türleri şunlardır:

Beyaz çiçekli kızılcık (C. australis): Çiçekleri beyaz olup yapraklardan sonra meydana gelir.

Kırmızı yapraklı kızılcık (C. sanguinea): Yaprakları kırmızımtrak renktedir. Seyrek bulunur.

KIZILDENİZ;

Alm. *Rotes Meer (n),* **Fr.** *Mer (f) Rouge,* **İng.** *Red Sea.* Arabistan Yarımadası ile Afrika kıtası arasında bulunan deniz. Hint Okyanusunun bir kolu olan Kızıldeniz güneydoğu, kuzeybatı istikâmetinde uzanan bir coğrafî konuma sâhiptir.

Güney ucundan Bâbel-Mendeb Boğazı ile Hind Okyanusuna tabiî bir boğazla bağlı olan denizin 1869 senesinde Osmanlı Sultanı Abdülazîz Han zamanında açılışı yapılan Süveyş Kanalı ile de Akdeniz'e irtibatı sağlanmıştır. Yüzölçümü yaklaşık 438.000 km^2 olup, Bâbel-Mendep Boğazından Süveyş Körfezinin kuzey ucuna kadar olan uzunluğu 2250 km civârındadır. Ortalama derinliği 488 m olup en derin yeri 21° kuzey enlemi üzerinde 2360 m'ye ulaşır. Kızıldeniz'in güney kısımları nisbeten daha geniş olup, kuzeye doğru gittikçe daralır. Kuzeyde 27°45' kuzey enleminden îtibâren de Sina Yarımadası ortada kalmak üzere iki kola ayrılır. Bu kollardan biri kuzeydoğu istikâmetinde olup, Akabe Körfezi ismini alır. Diğeri ise denizin aynı istikâmetteki Süveyş Körfezidir. Akabe Körfezi, Süveyş Körfezine göre daha kısa, dar fakat buna karşılık daha derindir. Akabe Körfezinin 180 km kadar olan uzunluğuna mukabil Süveş Körfezinin uzunluğu yaklaşık 315 kilometredir.

Kızıldeniz'in çevresinde bulunan karalarda, güney bölgesindeki Yemen ve batısındaki Habeşistan'ın çok az bir kısmı istisnâ olmak üzere çöl iklimi hâkimdir. Deniz suyu sıcaklığı bütün sene boyunca 25-31°C arasında değişmektedir. Bu îtibârla bölgede sıcaklığın çok fazla olması, ayrıca Kızıldeniz'e dökülen sürekli hiçbir akarsuyun bulunmayışı tuzluluk oranının çok yüksek olmasına sebeb olur. Binde kırk gibi bir değere varan bu oran dünyâda okyanuslarla irtibâtı olan denizler içinde bir benzeri bulunmayan yükseklikliktir. Kızıldeniz'deki kışın muson rüzgarlarının tesiriyle kuzeybatı istikâmetinde mevcut olan üst akıntı, yaz mevsiminde tam tersi bir istikâmette olur. Kızıldeniz sâhilleri boydan boya mercan kayalıklarla kaplıdır. Bu kayalıklar bâzan deniz seviyesinin üzerinde bâzan da deniz yüzeyinin biraz altında yer alırlar. Karalarla olan bağlantısı umumiyetle sarp yamaçlar hâlindedir. Bâzan dar kıyı ovalarının da yer aldığı bölümler mevcuttur. Kızıldeniz'de bulunan pekçok küçük adanın tamâmı volkanik asıllıdır. Bunlardan en önemlileri Yemen yakınlarındaki Kamarun ve Farsan Adaları, Habeşistan açıklarındaki Dahlak Adaları ile Akabe Körfezi önlerinde bulunan Tiran Adalarıdır. Yoğun bir deniz trafiğine sâhib olan Kızıldeniz'de ticâret gemilerinin uğradığı bir liman mevcut değildir. Kızıldeniz sâhillerindeki limanlar tamâmen mahallîdir. Milletlerarası nakliyat yapan ticâret gemileri, buralarda hiç uğrak vermeden geçerler.

Kızıldenizle ilgili târihî bilgiler çok eskilere dayanır. Târihî bilgilerin yanısıra bir de efsâne yer alır. Bu efsaneye göre, Kızıldeniz'in yerinde eskiden mâmur bir memleket bulunmaktaydı. Bir kral tarafından orada yaşayan rakibini mahv etmek için Bâbel-Mendeb Boğazı açtırılarak Okyanus istilâsına uğratılmış, böylece bölge sularla doldurulmuştu. M.Ö. tahminen 1300 yılları civârında hazret-i Mûsâ'nın kendisine inananlarla birlikte Firavun'un zulmünden kaçarken Allahü teâlânın Kızıldeniz'in sularını yarması ve Müslümanların buradan geçtikleri ve Firavun'un askeriyle birlikte boğuldukları Kur'ân-ı kerîmin birçok âyetlerinde açıkça bildirilmektedir. (Bkz. Mûsâ Aleyhisselâm)

Kavminle denizi geçtikten sonra onu olduğu gibi bırak. (Âsânı tekrar vurup açılmış olan yolları kapatma. Açık bırak.) **Zirâ Firavn ve askeri o yollara girip gark olacaklar, boğulacaklardır.** (Duhân sûresi: 24)

"İsrailoğullarını denizden (Kızıldeniz'den sâlimen karşı tarafa) **geçirdik. Firavun ve askeri ise zulüm ve saldırganlıkla onların ardına düşüp geldiler.** (Deniz, Mûsâ aleyhisselâm ve kavmi için yarılmıştı ve onlar, selâmetle karşıya geçmişlerdi. Firavun ve kavmi denizi o hâlde görünce girdiler.) **Denizin ortasında bulundukları bir sırada yolların etrafında bulunan sular kapanıverdi. Firavun'un askeri boğuluyordu. Firavun da sular arasında kalıp yaşamasından ümit kesip, boğulacağını anlayınca; Benî İsrâil'in îmân ettiği Allah'tan başka ilah olmadığını tasdik ve O'na îman ettim. Ben de Müslümanlardanım, dedi.** (Ona); **"Önceleri Mûsâ'yı (aleyhisselâm) dinlemeyip, isyan ve fesadda bulunduğun halde şimdi elinden her şey gidince ve nefsinden, kendinden ümit kalmayınca mı îman ediyorsun. Bugün senin cesedini denizden çıkarıp bir yüksek mahalle bırakırız ki senden sonra gelenlere ibret olasın. Fakat, insanların çoğu, bizim alâmet ve âyetlerimizden gâfillerdir. Tefekkür etmezler ve ibret almazlar** (denildi)**."** (Yûnus sûresi: 90-92)

Kızıldeniz'in bütün lisanlarda ismi "kırmızı" mânâsına gelen kelimelerle ifâde edilir. Bu ismin verilmesinde gösterilen rivâyetler arasında, deniz kenarlarındaki mercan kayalarından güneş ışıklarının yansıması ile etrâfındaki toprakların kızıl olması ve denizdeki canlıların denize böyle renk verebileceği yer almaktadır. Meşhur Osmanlı târihçisi Kâtib Çelebi **Cihânnümâ** adlı eserinde, "kızıl" isminin Yunanlılar tarafından "Eritra" isimli Farslı bir hükümdar ismine izâfeten verildiğini bildirir. Pîrî

Reis ise **Kitab-ı Bahriye** adlı eserinde Kızıldeniz'den "Bahr-i Zenci" ismiyle bahsetmiştir.

Çok eski devirlerden beri Kızıldeniz üzerinde çok fazla bir ticârî faaliyet vardır. İslâm devletleri 16. asırdan îtibâren, Portekizliler daha sonra, Hollandalılar ve İngilizler Kızıldeniz'in güney kısımlarında bazı teşebbüslerde bulundular. Bu arada Ümit Burnu yolunun keşfi üzerine Kızıldeniz Avrupa'nın Hindistan ile olan ticâretindeki önemini kaybetti. Daha sonra 1869'da Süveyş Kanalının açılması ile eski ticârî önemini tekrar kazanmıştır. Basra Körfezindeki zengin petrol yataklarının bulunmasıyla petrol nakliyatı Kızıldeniz'in ehemmiyetini bir kat daha arttırmıştır.

Siyâsî bakımdan Kızıldeniz sahilleri 16. asırda tamâmen Osmanlı hâkimiyetindeydi. Birinci Dünyâ Harbi sonuna kadar Osmanlı Devletinin hâkimiyeti devam etmiş, bundan sonra ise doğu sâhilleri İtalyanlar, İngilizler ve güneyinde Fransızlar hâkim olmuşlar, daha sonraları bu hâkimiyetlerini dolaylı olarak burada yaşayan Sudan, Habeş ve Mısırlılar vâsıtasıyla korumaya çalışmışlardır.

KIZILDERİLİLER;

Alm. *(m.pl.) İndienerinnen (f.pl.),* **Fr.** *İndiens (m.pl.), İndiennes (f.pl.),* **İng.** *(American) Indians.* Amerika kıtasının ilk yerlileri. Asya'dan Bering Boğazını geçerek çeşitli zamanlarda Amerika'ya ulaştılar. Göçler 10.000 yıl önce, belki 25.000 yıl önce başlamış ve birbirini tâkib eden zamanlarda gerçekleşmiştir. Göç eden gruplar lisan, kültür ve fizikî bakımdan birbirinden farklıydı.

Kuzey Amerika'nın kuzeyinde o zaman bulunan dev buzullarda deniz suyunun depo edilmesi sonucu, deniz seviyesi düşüktü. Bunun sonucu Bering Boğazı, Asya'yı Amerika'ya bağlayan bir köprü şeklinde bulunmaktaydı. Şimdi bile Bering Boğazı 75 km genişliğindedir ve Asya ile Kuzey Amerika arasında iki ada bulunmaktadır. Kuzey Amerika'da bulunan buzulsuz bir yolla Orta ve Güney Amerika'ya inilebilmekteydi. Başka bir yol da Amerika'nın güneyindeki Pasifik kıyılarına gelen deniz yoluydu. Ancak burası o zamanların deniz vâsıtaları için oldukça tehlikeliydi. Bu göçlerden binlerce yıl sonra, Avrupalılar Amerika'yı keşfetti. Hemen hemen her yerde yaşayan yerli kavimler bulunmaktaydı. Ancak sayıları azdı. Avrupalıların kıtaya ayak bastığı sırada Kuzey Amerika'nın tamâmında nüfûsun 4,2 milyon, Güney Amerika'nın ise 10 milyon dolayında olduğu tahmin edilmektedir. Avrupalıların Amerika'yı keşfinden sonra Kızılderili nüfusu hızla azalmıştır. Buna Kızılderililerin kullandığı tabiat kaynaklarının Avrupalıların eline geçmesi, Avrupalıların kıtaya getirdikleri bulaşıcı hastalıkların Kızılderilileri telef etmesi ve yapılan katliamlar sebeb oldu.

Aslen Asyalı olan Kızılderililer, düz siyah saça, koyu kahverengi göze sâhiptirler. Derileri, genellikle orta kahverengi olup, sarımsı kahverengi ile kırmızımsı kahverengi arasında değişir; tamamen kırmızı değildir. Ancak, bâzan vücutlarının bir kısmını kırmızıya boyarlar. Kafa ve burun yapıları gibi diğer vücut karakteristikleri de çok farklılık gösterir.

Kızılderili lisanları birbirinden oldukça farklıdır. Hiçbirisinin Avrupa, Asya veya Afrika'da kullanılan lisanlarla bağlantısı yoktur. Bâzı lisanlar, diğer yaygın kullanılanlardan türemiştir. Lisanları gibi kültürleri de birbirinden çok farklıdır. Çiftlik genel olarak yerlilerin ana ekonomik kaynakları idi. Bunun yanında avcı ve balıkçı olanları da vardı. Siyâsî organizasyonlarında şehir devletleri yanında, kabîle konfederasyonları da mevcuttu. Dînî hayatları Aztek ve Mayalarda olduğu gibi müesseseleşmiş ve karmaşık seremonilere sâhipti. Ancak bâzı topluluklarda bu çok ilkel olup, hastaları iyi etmek, doğum ve cenâze merâsimlerinden ibâretti.

Yaklaşık 20 tâne bitki, Amerika'nın keşfiyle Avrupa'ya geçti. Mısır, tütün, patates, kakao ve yerfıstığı bunlar arasındadır. Kızılderililerden ileri olanlar ahşap işlemeyi, çanak-çömlek yapmayı, dokumayı ve taş işlemeyi bilmekteydiler. Astronomi ve metalurji Avrupa'da olduğu kadar ileri değildi. Ancak bâzı konularda dikkate değer ilerlemeler yaptılar. Köpek ve hindi dışında evcil hayvanları bilmezlerdi. Tekerlek Orta Amerika'da oyuncak şeklinde bulunduğu halde henüz kullanılmamıştı. Bakır, altın ve gümüşün kullanıldığı ve bunların kullanılışı ile ilgili tekniğin oldukça ilerlediği bilinmemekteydi.

Kızılderililer Avrupalılarla karşılaştıklarında teknolojik bakımdan yaklaşık 3000 yıl gerideydiler. Bu gerilik sayılarının az oluşuna dışarıyla irtibatlarının bulunmamasına ve yeni bir kıtaya yerleşmek için harcadıkları zamana bağlanabilir. Kızılderililer, Avrupalı işgalcilerin katliamlarından asırlarca kurtulamadılar. ABD'nin resmî organlarınca katledildiler. En çok kelle getiren Kızılderili avcılarına mükafatlar verildi. Kızılderili kellelerinin teşhir edildiği bir müze kuruldu. Ülkenin en verimli topraklarından sürülen Kızılderililer, ancak 1924'te vatandaşlık hakkına kavuşabildilerse de bugüne kadar horlanmaktan kurtulamadılar.

KIZILELMA;

Türk târihinde cihan hâkimiyeti ülküsünü temsil eden sembollerden biri. Allahü teâlânın dînini yaymak için dünyâda tek gayri müslim kalmayıncaya kadar çalışmak. Bir murâda varmak.

“Kızılelma” kelimesinin ilk defa ne zaman nerede ve nereyi ifâde etmek için kullanıldığı bilinmemektedir. Kızılelmanın, Türk târihinin akışı içinde, hep batı yönünde fethedilmesi gereken bir ülke, ele geçirilmesi hedef alınan bir taht veya saltanatı ifâde için kullanıldığı kabul edilmektedir. Bâzı Türk târihi yorumcularına göre ise Kızılelma, Bizans İmparatorunun tahtı üzerindeki hazret-i Îsâ’ya âit olduğu söylenen altın top veya Ayasofya kilisesinin imparatorlara mahsus bölümündeki kubbeden sarkıtılan “altın top” gibi müşahhas bir şeyin adıdır. Nitekim böyle düşünen yorumcular, İstanbul’un fethinden sonra Kızılelmanın Roma’da Saint-Pierre kilisesinin mihrabındaki altın top olduğunu ileri sürmektedirler.

Zincirleme fetihler ve birbirini tâkib eden devletlerle dâimâ batı istikâmetine akan Türk târihinde, Kızılelmanın cihan hâkimiyeti mefkûresinin (ülküsünün) adı olması daha doğrudur. Zaman zaman bâzı beldeler veya saltanatlar için kullanılmış olsa bile, buraların fethini müteakip bu defa yeni beldeler için kullanılmaya başlanması da bunu göstermektedir.

Türklerin İslâmiyeti kabul etmesinden sonra ise, İslâm dîninin bütün Müslümanlara emri olan “İ’lâ-yı Kelimetullah” (Allah’ın dînini yeryüzünde üstün kılmak) gâye ve hedef olarak Kızılelmanın yerini almıştır. Selçuklu ve Osmanlıların çeşitli dönemlerinde de rastlanan Kızılelma, artık müşahhas şeyleri (ülkeler, tahtlar, saltanatlar vs.) sembolize etmeye başlamıştır. Nitekim fetihten önce asker ve halk arasında Kızılelma, hazret-i Peygamberin fethini müjdelediği İstanbul için kullanılırken, İstanbul’un fethinden sonra Viyana, Roma gibi meşhur Hıristiyan şehirlerini ve bütün Firengistanı ifâde etmeye başlamıştır. Nitekim:

“Gark-ı nûr olmak envâr-ı Muhamed’le
Bu sefer Rîm Papadan Hazret-i Îsâ’ya Firenk”

beytinde bu açıkça görülmektedir.

Asırlar ilerledikçe, ülkeler ve şehirler fethedildikçe, Kızılelmanın temsil ettiği yer de değişmiş ve Kızılelma, pâdişâhın sefer murâd ettiği yerler olmuştur. Pâdişâh ise yalnız ve yalnız “İ’lâ-yı Kelimetullah” için bu işi yapmaktadır.

Son devirde Ziya Gökalp ve benzeri Türkçü yazarların şiir ve makalelerinde Kızılelma, tekrar ısrarla Türkün cihana hâkim olması mânâsında kullanılmıştır. Bu kullanılış şeklinde; inanç, fikir ve mânâ îtibâriyle İslâmiyetin emri olan cihad, “İ’lâ-yı Kelimetullah” gibi bilhassa Anadolu’daki yaklaşık bin yıllık Türk târihinin temel unsuruna yer verilmemiştir. Türk târihinin akışı içinde en mühim bölüm olan bu devir atlanarak doğrudan Orta Asya Türklüğü örnek alındığından, son devir Türkçü şâir ve yazarlarının Kızılelma üzerindeki yeni anlayış ve yorumları kısır kalmıştır.

Çıkdı Otranto’ya pür velvele Ahmed Pâşâ,
Tuglar varsa gerekdir Kızılelma’ya kadar.

Yahya Kemâl

Kızılelmanın sosyal yönden başka bir durumu da, Türk halk hikâyelerinde murâda erilecek yer olarak gösterilmesidir. Bu durum daha çok düğünlerde çekilen bayraklarda kendini gösterir. Gerçekte artık kalkmak üzere olan bu âdete göre düğün alaylarında taşınan bayrağın tepesine kıpkırmızı bir elma yerleştirilir. Bu bayrak önce oğlan evinden çıkar. Kız evine dikilir. Gelinle birlikte gelen düğün alayının en önünde taşınır ve sonunda yine oğlan evine dikilir. Tepesinde kızıl elma vardır. Bu murâda işarettir. Ayrıca elmanın yanına kabından delinen bir ayna da yerleştirilir. Bu da kalb temizliği doğruluk, aydınlık ve huzurlu olma temennisi içindir.

KIZILHAÇ;

Alm. *Rotes Kreuz,* **Fr.** *Croix Rouge,* **İng.** *Red Cross.* Savaşta ve barışta felâketzedelere ve muhtaçlara yardım için kurulmuş milletlerarası bir teşkilât. Hemen hemen dünyâdaki bütün devletlerde bu veya başka adlarla çalışan aynı gayelerde olan teşekküller vardır. Bunların hepsi merkezi Cenevre’de olan milletlerarası bir teşkilâta bağlıdır. Bütün bu kuruluşların savaş esnâsında tarafsız olarak çalışabilmesi için devletler anlaşmaya varmışlardır.

1863 yılında İsviçreli Jean Henri Dunant’ın çalışmaları sonucu kurulan bu teşkilât, önceleri sâdece harp yaralılarını tedâvi maksadıyla düşünülmüştü. Fakat zamanla her türlü yardım için mürâcaat edilen bir kuruluş hâline geldi. Jean Henri Dunant, 1859 Fransız-Avusturya Solferino Muhârebesi sonunda binlerce yaralının savaş alanında çok kötü şartlar altında bırakıldığını görmüştü. Harp sahasındaki yaralılara insanî yardımı çok gören devletlere müracaat etti. Sağdan-soldan topladığı yardımlarla yaralıların ihtiyaçlarının giderilmesine çalıştı. Memleketine döndükten sonra muhârebe meydanında gördüğü bu vahşeti 1862’de yayınladığı **Solferino Hâtıralarım** adlı kitapta anlattı. Cenevre’de 1863’te 16 devletin temsilcilerinin katıldığı bir konferans hazırlanmasını sağladı. Böylece istediği teşkilâtın

kurulmasını başardı.

Kızılhaç'ın kendine has bir yapısı vardır. Milletlerarası Kızılhaç Komitesi (CİCR) tarafından temsil edilir. Bu kuruluş 1880'den sonra Beşler Komitesinin yerini almıştır. Şu anda Kızılhaç Komitesi üye sayısı 25'tir (1993). Her dört yılda bir toplanan Milletlerarası Kızılhaç Komitesi, dünyâ çapındaki çalışmalarını değerlendirerek yeni kararlar alır. Amblemi beyaz zemin üzerine Kızılhaç resmidir. Bu kuruluşun benzeri İslâm ülkelerinde değişik isimlerle çalışmalarını sürdürmektedir. (Bkz. Hilâl-i Ahmer, Kızılay)

KIZILIRMAK;

Karadeniz'e dökülen Türkiye'nin en büyük nehri. Türk hâkimiyetinden evvel Kızılırmak'a, tuzlu mânâsına gelen Halys deniliyordu. Nehrin havzası, içinde alçı taşı ve tuz yatakları olan kumlu, kireçli, killi, kızıl renkli tabakalardan meydana gelmiştir.

Kızılırmak târihte, memleketler arasında önemli bir sınır vazifesi görmüştür. Meselâ Med İmparatorluğu ve Lidya Devleti arasındaki sınır Kızılırmak'tır. Kızılırmak'ın genişliği 30-100 m, uzunluğu 1182 km, havzasının alanı 76.250 km^2 (Türkiye'nin yüzölçümünün onda biri kadar), doğduğu yerin denize olan uzaklığı 128 kilometredir. Buna rağmen geniş bir yay çizdikten sonra Karadeniz'e dökülür.

Kızılırmak, Sivas, Erzincan, Giresun şehirleri sınırındaki Kızıldağ'dan (2950 m) doğar ve batıya doğru akar. Sivas dolaylarında güneybatıya yönelir, Kayseri'nin güneyinde, Erciyes volkanik arâzisinden geçerek Avanos'ta en güney noktasına varan Kızılırmak, Arapsun kasabasında kuzeybatıya yönelir. Yahşihan'dan Kalecik'e; şist, volkanik tabaka, alçı taşı ve tuzlu kızıl arâziye girer. İskilip dolaylarında kızıl arâziden çıkıp, Karadeniz sâhil dağlarına varır. Bafra civârında düz bir ovaya ulaşır. Bafra Burnunu meydana getiren deltası ile Karadeniz'e dökülür. Yol boyunca Uluş Suyu, Kalın Irmağı, Karasu, Arısu, Delice Irmağı, Devrez Çayı ve Gök Irmağı kendisine katılır. Kızılırmak da, diğer nehirlerimiz gibi düzensizdir. Özellikle, yazın yağmurların az olması ve sıcaklık sebebiyle bazı yerlerde dere gibi akar. Sonbaharda nehir yükselir. Kışın yağışın genelde kar olması, nehirde fazla yükselme meydana getirmez. İlkbaharda yağmur ve karların erimesi yer yer taşmalara sebeb olur. Nehrin, mevsimlere göre yükselip alçalması, ulaşımda istifadeyi zorlaştırır. Kızılırmak'ın üzerinde Hirfanlı, Kesikköprü, Sarımsakısı barajları ve bâzı hidroelektrik santralları istifade edilen önemli tesislerdir.

KIZKUŞU (Vanellus vanellus);

Alm. *Kiebitz,* **Fr.** *Vanneau huppè,* **İng.** *Lapwing.* **Familyası:** Yağmurkuşugiller (Charadriidae). **Yaşadığı yerler:** Yazın Kuzey Avrupa'ya kışın Güney Asya ve Afrika'ya göç eder. Güney Amerika ve Avustralya'da yaşayan türleri vardır. **Özellikleri:** Başında siyah tüylü bir tepeliği olan, güvercin iriliğinde bir kuş. Sulak çayırlarda yaşar. Kurt, böcek ve salyangozlarla beslenir. Eti makbuldür. **Çeşitleri:** 24 türü vardır. Kızkuşu, Şili kızkuşu, dikenli kızkuşu, silahlı kızkuşu, maskeli kızkuşu meşhurlarıdır.

Yağmurkuşugiller âilesinden, sulak, çayırlık, bataklık ve tarlalarda yaşayan tepeli bir kuş. Uzunluğu 30 cm kadardır. Başındaki tacı ve gerdanı siyah, göğüs ve boynu beyaz, sırtı koyu yeşilimsi, kanatları siyah beyaz tüylüdür. Kısa ve küt kuyruğunun ucu siyahtır. Orta uzunluktaki ayakları kırmızı renklidir. Geniş ve yuvarlak kanatlarıyla yavaş uçar ve kanat çırpışı kalebeğinkini andırır. Uçarken bâzan âni dalış ve taklalar atar.

Nemli çayırlara yuva yapar. Zeytin renkli ve siyah benekli 4 yumurta yumurtlar. Dişi, 16 gün kuluçkaya yatar. Avrupa'nın kuzeyinde yaşayan kızkuşları, kışın güney Asya ve Afrika'ya göç ederler. Ülkemize mart ayında gelir. Ekimde ayrılırlar. Anadolu'da sulak çayırlık, bataklık ve tarlalarda rastlanırlar. Apolyont, Eber, Mogan ve Van gölü civârında kuluçkaya yatarlar. Kurt, böcek ve salyangozlarla beslendiklerinden faydalıdırlar. Eti oldukça makbuldür.

Şili kızkuşu, Güney Amerika'da, Ural kızkuşu Ural Dağları çevresinde, maskeli kızkuşu Avustralya'da yaşayan meşhur türlerdir.

KİBRİT;

Alm. *Streichholz, Zündholz (n),* **Fr.** *Allunette (f),* **İng.** *Match.* Günlük hayatta çok yaygın kullanılan bir tutuşturucu. 1669'da Hamburglu simyacı Hennıg Brand, fosforu, altın elde etmek isterken keşfetti. Her ne kadar fosfor, ateş için kullanılmadıysa da ancak 160 yıl sonra kibrit îmâlinde kullanılmaya başlandı. 1680'de Godfrey Haukwitz ve Robert Boyle, fosforla kaplı kağıtla beraber sülfürle kaplı ahşap çöplerini beraberce piyasaya çıkardılar. Çöplerin üzerine kağıt katlandığında ve çöp çekildiğinde alev ortaya çıkmaktaydı. Ancak fosforun çok pahalı olması sebebiyle, bundan zengin tabaka faydalanabiliyordu. Çakmak taşı ve çelik kullanımı 1781'e kadar devam etti. Fransa'da yapılan kibritte, kağıdın ucu fosfor ile kaplıydı. Ayrıca üzerinde cam vardı. Cam kırıldığında kağıt alev almaktaydı. İtalya'da yapılan kibrit ise, küçük bir kutu fosfor oksitli çizgilere sâhipti. Sülfür uçlu çubuklar, kutuya sürüldüğünde ateş

almaktaydı.

1882'de Amerika'da piyasaya sürülen bir kibrit, yapılan kimyevî muameleden dolayı, ancak orta noktasına kadar yanmaktaydı. 1932'de Avusturya'da yapılan bir kibritte tekrarlı şekilde ateşleme mümkündü. Gerçekte bu, selefonla kaplı uzun bir kibrit ucundan ibâretti. Ateşi geciktirme maddesinin bulunmasından dolayı yanma yavaş olmaktaydı. Eğer dikkatli kullanılırsa, her bir kibriti 40 defa kullanmak mümkündü.

Sürtünme ile ateş alan kibritler, 1827 civârında İngiltere'de ortaya çıkmıştır. Bunlar 7-8 cm uzunluğunda, uçları antimon sülfür, potasyum klorat, sakız ve nişasta olan çubuklardı. Bunlar uygun bir kağıt içinde çekilerek ateşlenmekteydi. Ancak bu kibritin yanmasından ortaya çıkan gazlar çok rahatsız ediciydi. 1830'da (fosforun keşfinden 160 yıl sonra), Fransa'da aynı kibrit yapılmış, antimon sülfür yerine fosfor kullanılmıştı. Ancak bunun tehlikeli olması pekçok hayatın kaybolmasına sebeb olmuştur. Hatta, zehirlenme için de kullanıldığına rastlanmıştır.

1911'de fosforun seskisülfürü kullanılarak, kibritin zehirli etkisi ortadan kaldırılmıştır. Bu suretle ayrıca, kibritin verimi de artırılmıştır. Bu tür kibritler her yere sürtmekle yanabilmekteydi. Daha sonra kimyevî bileşiklerde meydana gelen değişiklikler, kibritin belirli bir kağıda sürülmesini öngörmüştü. Böylece günümüzde kullanılan kibrit tipine gelinmiş oldu.

İlk zamanlar hem kibrit çöpleri, hem de kutular elle yapılmaktaydı. Daha sonra bu işler otomatik hâle getirildi. Kibritin modern îmâlât şekli, temel olarak her yerde aynıdır. Bu, ahşabın uygun ölçülerde kesilmesi, uçlarının teşkil edilmesi ve kutulanmalarından ibârettir. Kavak kütükleri 12-18 ay uygun şartlarda saklandıktan sonra, kibrit çöpü olarak kesilir. Daha sonra bunlar ardarda banyolardan geçirilerek son duruma getirilir. Bu banyolar kibritin verimini, emniyetini sağlarken, dış atmosfer şartlarından da korumayı amaçlar. En son devrede kibritler kurutulur ve kutulanır.

Kibrit yapımında, zehirin bertaraf edilmesi yanında, başka bir önemli ilerleme, suya dayanıklı kibritin yapılmasıdır. İkinci Dünyâ Savaşında ortaya çıkan ihtiyaçtan dolayı geliştirilen bu tür kibrit, îmâlâtın başlamasından bu yana hayal edilmekte olan bir hâdisedir.

Kibrit îmâlâtında ABD'yi, İngiltere, BDT, İsveç tâkib etmekteydi. Ancak İkinci Dünyâ Savaşından sonra Japonya ucuz kibritleriyle ön sıraya geçti. Daha sonraları çakmakların yaygınlaşması, elektrikli âletlerin ortaya çıkması, kibrit îmâlâtının belirli bir seviyenin üstüne geçmesini önledi.

Memleketimizde önceleri Avrupa ülkelerinden ithal edilen kibritin, 1 Haziran 1929 yılında çıkan bir kânunla yapımı, ithâli ve satışı, İnhisarlar Genel Müdürlüğüne verildi. İlk fabrika, adı sonradan Tekel Müdürlüğü olan bu teşkilât tarafından İstanbul Büyükdere'de yaptırıldı (1932). Aradan yirmi sene geçtikten sonra kibrit yapımı ithâli ve satışı serbest bırakıldı (1952). Bunun üzerine Tekel'in kibrit fabrikaları yanında özel teşebbüse âit Kav, Malazlar gibi fabrikalar da kuruldu. Memleketimizdeki kibrit istihsâli ihtiyacı karşılayacak seviyede olduğu gibi, ihraç da edilmektedir.

KİBRİTOTU (Lycopodium);

Alm. *Keulenförmiger Bärlapp (m),* **Fr.** *Lycopode (m),* **İng.** *Lycopode.* **Familyası:** Kibritotları (Lycopodiaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Orta ve Doğu Karadeniz bölgesi.

Çoğunluğu tropiklerde yetişen, geniş bir yayılma alanı gösteren, toprak üstünde sürünen ve çatalsı dallanma gösteren gövdeye sâhip eğrelti otları. Memleketimizde dört türü vardır. Daha çok rutubetli yerleri sevdiklerinden, Karadeniz bölgesinde yayılış gösterirler. Tıbbî olarak daha çok lycopodium clavatum türü kullanılır. Kurtpençesi olarak da bilinir.

Bu bitkinin 20-100 cm boyunda, çatalsı dallanan sürünücü bir gövdesi ve yine çatalsı dallanan kökleri vardır. Gövdeleri ve dallar küçük, şeritsi yapraklarla örtülmüştür. Dalların uç kısımlarında başak şeklinde üreme organları, verimli ve verimsiz fertleri bulunur. Verimli fertler ilkbaharda çıkar. Kısa bir süre sonra ölür. Verimsiz fertler ise yazın çıkar.

Kullanıldığı yerler: Kibritotunun toplanıp kurutulan genç sürgünleri ile üreme ve yayılma organı olan sporları kullanılır. Sürgünleri, likopodin, klavatine ve nikotin alkaloitleri ihtiva eder. Bu alkaloitlerin ateş düşürücü etkileri vardır. Halk tıbbında, böbrek taşlarına karşı idrar söktürücü, antispazmodik ve romatizma ağrılarını giderici olarak da kullanılır. Sporlar, başakların silkilmesiyle elde edilir ve bir elekten geçirilerek temizlenir. Bileşiminde % 40-50 sâbit yağ, şekerler, mum ve flavonlar vardır. Yaraların tedâvisinde, yaraları kurutmak için kullanılır. Uzun süreler, göbek tozu olarak kullanılmıştır. Adsorban özelliği vardır. Hapların kaplanmasında, eczânelerde hapların birbirine yapışmasını önleyici olarak ve havâî fişeklerin hazırlanmasında kullanılır.

KİBUTZ;

Alm. *Kibbuz (m),* **Fr.** *Kibboutz (m),* **İng.** *Kibbutz.* İsrail'deki ortak tarım işletmelerinin adı. Bu işletmeler Filistin'e göç eden Yahûdîlerin meydana getirdiği bir iktisâdî birimdir. Kibutz üyesi olan Yahûdîler kollektivist esaslara göre çalışmak zorundadır. Mensupların çocukları toplulukça siyonist idealle yetiştirilir. Yemekhâne ve çamaşırhâneler ortaktır. Her üyeye iş bulunur. İş gücünün fazla olması hâlinde, kibutzlara bağlı sınâî teşebbüsler aracılığıyla, bu işsizlik giderilir. Üç kişilik idâre heyetince yönetilen kibutzlarda üretilen mahsul "Tnuva" adı verilen kooperatif aracılığıyla satılmaktadır. Sayıları 200'ü aşmıştır.

KİL;

Alm. *Ton (-erde f) (m),* **Fr.** *Argile (f),* **İng.** *Clay.* Islandığı zaman çeşitli şekiller alabilen, geçirimsiz yumuşak yağlı bir toprak. Yeryüzünde (havanın kayalara olan tesiriyle meydana gelen), yer kabuğunun az veya daha derin yerlerinde tabakalar hâlinde mineral yataklarında dağılmış kütleler hâlinde bulunur. Kezâ göl ve okyanusların dibinde, çöllerin altında ve nehir deltalarında rastlanır.

Kil, yumuşak ve çok ince tânecikli (kumdan ince) bir materyaldir. Kil mineralindeki atomlar ya bir kafes veyahut bir zincir dizilişi şeklindedir. Kilin esas maddesi alüminyum silikat hidratı olup, türüne göre yanında sodyum, potasyum, kalsiyum, mağnezyum ve demir gibi diğer elementlerin bileşikleri de mevcut olabilir.

Kilin ticârî kıymeti, plastik özelliğinden ileri gelmektedir. Çünkü nemli kil, istenilen şekil verildikten sonra kurutularak veya fırında pişirilerek, şeklini muhâfaza edecek biçimde sertleştirilebilir. Kil, ihtiva ettiği materyale göre, dayanıklılık ve şekil verilebilirlik kazandırmak üzere bir dolgu maddesi olarak birçok üründe plastik, kauçuk, kağıt ve boya üretiminde kullanılır. Kilin kimyevî inertliği ve yüksek sıcaklığa dayanıklılığı uygulama alanını oldukça genişletmiştir.

Kil çeşitleri:

Killer, saflık derecelerine ve fizikî durumlarına göre, çeşitli tipler arz eder. Kaolen, smektik kiler, plastik killer, refrakter killer vs.

Kaolen, kilin en saf şeklidir. Rengi beyazdır ve piştikten sonra gene beyaz kalır. Su ile temizlendikten sonra, genellikle % 90 safiyetindedir. Memleketimizde önemli kaolen yatakları mevcuttur (Kütahya).

Smektik killer, bâzı yabancı maddeler, özellikle kireç, magnezyum ihtiva eder ve renk veyahut yağ giderici olarak kullanılır.

Plastik killer, yâni tuğla killeri, bilhassa tuğla ve çanak, çömlek imâline yarar ve en çok kullanılan kil nev'ini teşkil eder. Bu tip killerin bileşiminde, silis ve alüminden başka, dâimâ demir oksit ve bâzan da kireç bulunur ve bu komponentlerin oranları, geniş limitler arasında değişir. Aşağıdaki kil bileşimi bu hususta bir fikir vermektedir:

SiO_2 % 57,64

Al_2O_2 % 27-35

Fe_2O_3 % 1-3,5

CaO % 0,1-7

Haloysit, kaolinite benzer bir kil minerali olup özgül ağırlığı kaolinitten düşüktür. Yapıları genellikle litlidir. Bâzan borumsu prizma biçiminde de bulunurlar.

Marn adı verilen topraklar, az veya çok kil ihtivâ eden kalkerlerden ibârettir. Renkleri çok defa beyaz olan bu karışımlar bâzı çinilerin îmâlinde ve gübre olarak, toprağın ıslahında kullanılır.

Okr adı altında tanınan, demirce zengin killi kumlar da bir nevi madenî boya olarak oldukça önemli uygulanma alanları bulmuştur. Sarı renkte olan bu killi kumlar, kavruldukları zaman gene boya olarak kullanılan kırmızı okr'ları verir.

Refrakter killer de ayrı bir sınıf teşkil ederler. Tabiatı ile yüksek sıcaklıklara dayanması icâb eden bu özel karışımların, demir ve kireç ihtivâ etmesi tehlikelidir.

Bentonitler, montmorillonit tipinde, kompleks bir alüminyum, demir ve kalsiyum, bâzan da sodyum silikattan meydana gelmiş olup, su içinde, bir jel meydana getirerek şişme-özelliğine sâhiptirler ve birçok alanlarda kullanılırlar.

Kilin kullanma sahaları: Kilin en mühim kullanılma sahası seramik endüstrisidir. Kil, su ile yumuşatılıp istenilen şekil verildikten sonra dayanıklılığını arttırmak için önce yavaş ısıtılarak kurutulur.

Daha sonra 2000°C'de fırında pişirilir. Sağlam, sâbit bağlanmış porselen nesnesi teşekkül eder.

Yüksek saflıktaki kaolen, Amerika'nın güney batısında, Corwall'de, İngiltere'de ve Çekoslavakya'da çıkarılır. Fırın duvarlarını yapmada kullanılan refrakter tuğlaların esas yapısı kaolen olup yanında kromit, mağnezit vs. gibi tabiî materyaller de bulunur.

Kaolenin en mühim kullanma sahalarından biri de kağıt endüstrisidir. Bir dolgu maddesi olarak kullanılan kilin saflık derecesi ve tane büyüklüğü mühim olup, dikkatlice kontrol edilmelidir.

Kilin mühim bir kullanılma alanı da petrol kuyularıdır. Kezâ petrolün rafinasyonunda bir katalizör olarak kullanılır. Ayrıca kil, su geçirmeme özelliğine sahip olduğundan baraj ve göllerin dolgularında da kullanılır.

KİLİM;

Alm. *Kelim, Wirikteppich, Wandteppich (m),* **Fr.** *Tapis ras (m),* **İng.** *Kilim, woven matting, rug without a pile.* Eski Osmanlı evlerinde ve yörük çadırlarında çok kullanılan sedir, divan veya yerlere serilen renkli ve nakışlı yün dokuma. Kilim, eski çağlardan beri bilinen Orta Asya, İran, Anadolu ve Kafkasya'da hayvancılıkla geçinen göçebelerin yapıp, kullandıkları bir eşyâdır. Kilim, günümüzde de evlerde halı yerine veya erzak çuvalı, heybe veya otel, büro gibi yerlerde dekoratif (süs) olarak duvarlarda kullanılmaktadır.

Kilim, "ıstar" denilen tezgahlarda umumiyetle kadınlar tarafından dokunur. Bu tezgahlar dik veya eğik olarak yerleştirilir. Arış ve argaç denilen, dikey ve yatay iplik atkıların meydana getirdiği kasnak üzerinde, motiften motife geçilerek dokunur. Yün olan bu iplikler, bitki köklerinin ve yapraklarının kaynatılmasıyla elde edilen boya ile boyanır. Arzu edilen nakışlar kilim tezgahta iken, atkı ve çözgü iplikleriyle meydana getirilir. Meydana gelen desenler, kilimin arkasında ters olarak görülür. Motifler, halı ve çinide, mermer ve tahta oymacılığında kullanılanın aynıdır. Ayrıca, köşeli ve geometrik karakterli olurlar.

Yurdumuzda, en güzel kilimler Gaziantep, Sivas, Kayseri, Malatya, Konya, Afyon, Manisa, Niğde ve Antalya, Van ve Bitlis "sandıklı ve kuşlu", Dirişin aşiretinin "yedi dağ çiçeği" adlı kilimleri pek meşhurdur. Halı kadar tanınmış Anadolu kilimleri vardır ve bunlar dokunduğu köyün (Emirdağ, Eşme, Dazkırı gibi) isimleriyle veya motiflerinin (yollu, çubuklu, ibrik, aynalı, bindallı gibi) isimleriyle ün kazanmıştır.

Son zamanlarda Avrupalıların Türk kilimine karşı alâka duyması, yurdumuzda kilimciliğin hızlanmasına yol açmıştır. Devlet, Bursa ve çevresindeki yörelerde kilim tezgahları açmıştır. Umurbey'deki deneme mektebinde dokunan kilimlerde, oldukça başarı sağlanmaktadır.

KİLİSE;

Alm. *Kirche (f),* **Fr.** *Eglise (f),* **İng.** *Church.* Hıristiyanların toplu olarak ibâdet ettikleri yer. Hıristiyanlıktaki çeşitli mezheplere mensup toplulukların dînî teşkilâtlarına da kilise adı verilmektedir. Katolik kilisesi, Ortodoks kilisesi gibi.

Toplantı yeri, meydan, toplu ibâdet yeri mânâlarına gelen kilise kelimesi, Yunancada "ekklesia", Arâmicede "kenişta", Süryânicede "kenuşta", Arapçada "kenise" kelimeleriyle ifâde dilmektedir. İlk zamanlar Umûmî olarak Mûsevîlerin, Putperestlerin ve Hıristiyanların ibâdet yerlerine kilise adı verildiği hâlde, daha sonraki zamanlarda Hıristiyanların ibâdet yerlerine özel olarak kilise denildi. Mûsevîlerin ibâdet yerlerine"sinagog" veya "havra" adı verildi.

Îsâ aleyhisselâm Allahü teâlâ tarafından peygamber olarak vazîfelendirilip, insanları hak dîne dâvet etti. Yahûdîler onun dâvetini kabul etmedikleri gibi, karşı çıktılar. Hattâ hazret-i Îsâ'yı öldürmeye teşebbüs ettiler. Allahü teâlâ Îsâ aleyhisselâmı göke çıkardı. Hazret-i Îsâ göke çıkarıldıktan sonra Romalılar Kudüs'ü işgâl edip, yaktılar ve yıktılar. Yahûdîlerin kimini öldürdüler, kimini de esir ettiler. Hazret-i Îsâ'ya inananlar etrafa dağılıp Îsevîlik dînini yaymaya çalıştılar. Îsevîlik yayılmaya başlayınca, Yahûdîler, Putperestler, Yunanlılar ve Romalılar hep birleşip bu dînin karşısına çıktılar. Hazret-i Îsâ'nın dînine inananlar yakalanıp öldürüldüler. Hattâ sirklerde vahşi hayvanlara yem oldular. Fakat bu din kendini tanıtmakta ve sevdirmekde gecikmedi. Îsevîler dîni yayışlarını gizli gizli sürdürmeye devâm ettiler. Gizli yerlerde kurdukları mâbetlerde ibâdet ettiler. Fakat Allahü teâlânın gönderdiği bu dînin doğru olarak yayılması ve değiştirilmeden kalabilmesi ancak seksen sene sürebildi. Hak olan Îsevîlik Yahûdîler tarafından sinsice değişirildi. Bolüs adındaki bir Yahûdî, hazret-i Îsâ'ya inandığını söyleyerek ve Îsevîliği yaymaya çalışıyor görünerek hakîki İncil'i yok etti. Dört kişi ortaya çıkıp on iki havârîden işittiklerini iddiâ ettikleri bilgileri yazdılar. Böylece İncil adında dört değişik kitap meydana geldi. Bu kitaplara Bolüs'ün yalanları da karıştı. Yunan filozofu Eflâtun'un felsefesine bağlı olan Bolüs; "Îsâ Allah'ın oğludur." dedi. Şarabın ve domuzun helal olduğunu bildirdi, kıbleyi Mescid-i Aksâ'dan doğuya

yâni güneşin doğduğu tarafa döndürdü. “Baba, Oğul, Ruh-ül-Kudüs” adı altında teslis yâni üçlü tanrı inancını Hıristiyanlığa sokuşturdu. Barnabas (Barnabe) adındaki havârî Bolüs’ün yalanlarına karşı çıktı. Hazret-i Îsâ’dan işittiklerini ve gördüklerini doğru olarak yazdı ve anlattı. Bu durumda Hıristiyanlar Barnabasçılar ve Bolüsçüler olarak ikiye ayrıldı. Aralarında pekçok münâzara ve muhârebeler oldu. Bolüsçüler yanlış propaganda ve okşayıcı sözlerle Avrupa krallarını elde edip kuvetlendiler.

Roma İmparatoru Büyük Konstantin Putperestken 313 senesinde Hıristiyanlığı kabul etti. İstanbul şehrini büyütüp îmâr etti ve Konstantiniyye adını verdi. 325 senesinde İznik’te bir konsil toplayarak pekçok olan İncil nüshalarını dörde indirtti. Eski dîni olan Putperestlikten de pekçok şeyi bu İncillere sokturdu. Böylece yeni bir Hıristiyanlık dîni ortaya çıktı. Daha önce gizli gizli mağaralarda ibâdet eden Hıristiyanlar için kiliseler yaptırdı. Ondan sonra gelen Roma ve Bizans imparatorları da birçok kiliseler yaptırdılar. Böylece bir kilise mîmârisi ortaya çıktı. Bu kiliselerin hemen hepsi birkaç küçük değişiklik bir yana bırakılacak olursa yüzyıllar boyunca hep bazilika tipi olarak yapıldı. İlk kiliselerin mîmârî tipi daha sonraki devirlerde, Roma tarzı, Gotik tarzı ve Barok tarzlarında yeniliklerle gelişmeler gösterdi. Hıristiyanların çeşitli sebeplerle mezheplere ayrılmasından sonra, her mezhebin kilise mîmârîsi değişiklikler gösterdi.

Bu arada kiliselerin kutsallığından ve dokunulmazlığından istifâde eden Hıristiyan din adamları özel çıkarlar sağlamaya çalıştılar. Merkezi Vatikan’daki Roma kilisesinin lideri bulunan papa aynı zamanda rûhânî bir devletin başkanı kabul edildi. Papadan sonra sırasıyla kardinaller, piskoposlar ve râhiplerden meydana gelen kilise temsilcileri kendi imtiyazlarını, sosyal, siyâsî ve ekonomik çıkarlarını korumak için halk ve devlet adamları üzerinde baskı kurup Hıristiyanlık adı altında akla sığmaz zulümler, haksızlıklar yaptılar. Allahü teâlâya mahsus olan günah affetmek kudretini kendilerinde gördüler. Para karşılığı günahları affettiler. Hattâ Cennetten yerler sattılar. Hıristiyanlık dînine; papazların evlenmemesi, evlenmiş olan kimselerin katiyen boşanmaması, günah çıkarmak mecburiyeti gibi akıl ve mantık dışı kâideler koydular. Dünyâda yaşamak âdetâ günah sayıldı.

Roma (batı) kilisesi dünyâdaki bütün Hıristiyanların temsilcisi olduğunu savunarak Yunanca Katholikos (Katolik)= evrensel ismini aldı. Roma Katolik kilisesinin tahammülü mümkün olmayan baskılarına dayanamayan İstanbul Patriki Mihâel Kirolarius 1054 senesinde isyân etti. Roma’daki papanın, Îsâ aleyhisselâmın halîfesi ve (ilk papa olarak kabul edilen havârilerden) Petrus’un vekili olduğunu kabul etmedi. Papazların halktan ayrı yaşamaları gibi bâzı aslî meselelerde Roma kilisesine muhâlefet etti. Böylece Katolik kilisesinden ayrılan Şark (Doğu) kilisesi Ortodoks adını aldı.

Tebaasının üçte birini kaybeden Katolik (Roma) kilisesi buna rağmen eski bildiğinden şaşmadı. Daha önceki yoluna devâm etti. O asırlarda Avrupa’da yaşayan hükümdârlar da papanın halk üzerindeki etkisini iyi bildiklerinden kendisine karşı bir hareket gösteremiyorlardı. Görünüşte Avrupa’nın hâkimi hükümdâr ise de, gerçekte tek hâkim kilise mensupları yâni papazlar oldular. İlk zamanlar papaların arzu ve isteklerinin yerine getirilmesi İtalyan hükümdârlarının tasdîkine bağlıydı. Daha sonra papaların nüfuzları o dereceye ulaştı ki, istediklerini imparator yapıp, istemediklerini azlettiler. Diğer taraftan kilise ve hükümdarlar her türlü ilmî düşünceye de karşı çıkmakta idiler. Galileo gibi İslâm âlimlerinden alarak dünyânın döndüğünü bildiren bilgini dinsizlikle itham ederek, sözünü geri almazsa öldüreceklerini söyleyip, tehdit ettiler. İnsanın tüylerini ürperten Engizisyon Mahkemeleri kurarak yüzbinlerce insanı haksız yere ve çok kere sırf servetlerini ele geçirmek için “dinsiz” adı altında türlü türlü işkenceler yaparak öldürdüler.

Halbuki bu sırada İslâm memleketleri, Hıristiyan Avrupa’nın tam tersi bir idâre altındaydı. Arabistan, Irak, Mısır, Türkistan, Emevî ve Abbâsî halîfelerinin idâresiyle her yönden, maddî ve mânevî terakkîler, ilerlemeler kaydetmişti. O zaman, Müslümanlar rûhen huzûr, maddeten de refâh içerisindeydiler. Müslümanlar, İspanya’yı Endülüs Emevî sultanlarının emri altında en güzel şekilde îmâr etmiş, medeniyetin en yüksek zirvesine ulaşmışlardı. İlim, sanat, ticâret ve zirâate ve güzel ahlâka önem verilmişti.

Endülüs’te (İspanya’da) ortaya çıkan bu parlak medeniyet, Endülüs dışına taşarak Avrupa’ya yayıldı. Endülüs’teki medeniyeti gören kâbiliyetli bâzı Avrupalılar ortaya çıktı. İslâm âlimlerinin kitaplarını Avrupa lisanlarına tercüme ettiler. Bunların tercüme ve telif ederek neşr ettikleri kitaplar sâyesinde Avrupa halkı uyanmaya başladı. Nihâyet 1517 senesinde Almanya’da Martin Luther adında bir papaz ortaya çıkıp, Roma Katolik kilisesinin akla uymayan birçok esaslarına karşı çıktı. Hıristiyanlığın bir mezhebi olan Protestanlığı kurdu. Bu mezhebi temsil eden kiliseye İncil kilisesi adı verildi. Papaya düşman olduğu gibi, İslâmiyetin de azılı bir düşmanı olan Martin Luther çok kitap yazarak Hıristiyanları papaya karşı kışkırttı. Katolikler ile bu protestocular arasında büyük kanlı çarpışmalar oldu.

Martin Luther’den sonra ortaya çıkan Kalvin, Luther ile birlikte Katolik kilisesine karşı çıkmakla berâber, bâzı meselelerde ona muhâlefet etti. Luther ve Kalvin, Katolik kilisesinin ibâdet, îmân şekillerini reddettiler. Papanın Petrus’un vekili ve Îsâ aleyhisselâmın halîfesi olduğunu kabul etmediler.

Luther ve Kalvin'in peşinden gidenler, "karşı çıkanlar" mânâsında Protestan diye isimlendirildi.

Katolik kilisesinin lideri olan papa, zamanındaki Katolik kralların askerî kuvvetlerini kullanıp, Protestanları kılıçtan geçirtti. Bu ise Protestanlığın İngiltere ve Amerika'da da yayılmasına ve yeni taraftarlar bulmasına sebeb oldu. İngiliz Kralı Sekizinci Henry de Luther gibi papaya isyân etti. Onun teşviki ve zoru ile Anglikanizm (Anglo-Amerikan) kilisesi kuruldu (Bkz. Anglikanizm). İngiltere'deki Protestanları temsil eden kiliseye Anglikan kilisesi Protestanların kiliselerine de umûmî olarak Protestan kiliseleri adı verildi.

Katolik kilisesi diğer din mensublarını da Hıristiyanlaştırmak gâyesiyle dünyânın her tarafında husûsî katolik mektepleri kurdu. Misyoner ismi verilen çok mutaassıp papazlar yetiştirdi. Bunları bölük bölük Amerika, Japonya, Çin ve İslâm memleketlerine gönderdi.

Katolik kilisesinin, Katolikliği yaymak için misyonerler yetiştirerek faaliyete geçmesi üzerine, Protestan kiliseleri de, buna karşı boş durmadılar. Çeşitli yerlerde cemiyetler kurarak çok büyük sermâyeler topladılar. Dünyânın her yerine Protestanlığı anlatan kitaplar ve misyonerler gönderdiler. Gerek Katolik kilisesine, gerekse Protestan kiliselerine bağlı misyonerler Osmanlı Devletinin, eskiden beri İslâmiyetin dışındaki diğer dinlere tanımış olduğu gâyet müsâmahalı (toleranslı) serbestlikten istifâde etmesini çok iyi bildiler. Osmanlı Devletinin himâyesinde olan memleketlere sızdılar. Değişik yerlerde mektepler kurarak güyâ insanlığa hizmet için halkın çocuklarını bedâva okutuyoruz diyerek bâzı câhilleri aldattılar. Bilhassa Protestanlık kiliselerinin maddî sermâyesi çok büyük olduğundan Protestanlığı kabul edenlere aylık ve yıllık maaşlar bağladılar. Bununla da kalmayıp elçilik ve konsolosluklar vâsıtasıyla kendilerine tâbi olup Protestan olanlara çeşitli devlet kademelerinde, imtiyazlı vazîfeler almalarına yardım ettiler. Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı tebaasından bâzı saf Hıristiyanları kandırıp kendilerine bağlamaya muvaffak oldular. Buna karşılık Katolik, Ortodoks ve Protestan kiliseleri arasındaki inanış ve ibâdet esaslarıyla ilgili izah edilmeyen farklılıklar İnciller arasındaki birbirini nakzeden bilgiler kiliseler arasındaki anlaşmazlık ve kıyasıya mücâdeleler ve kilise mensupları arasında büyük kanlı çatışmaların olması, birçok Avrupalı aydının kiliselerini bırakıp İslâmiyeti severek kabul etmesine sebeb olmuştur.

Hıristiyanların kendi mezhebinden olmayanlara dahi hiçbir müsâmaha tanımadığı, beldelerini harap ettiği devrede İslâm dîni, bir İslâm ülkesinde vatandaş olarak yaşamayı kabul eden Hıristiyanlara ve Yahûdîlere ibâdet hürriyeti tanıyarak kilise ve havralarının yıkılmamasını emrediyordu. Peygamber efendimizin bütün Müslümanlara hitâben yazdırdığı mektubu bunun en büyük delilidir. Peygamber efendimiz bu mektubunda şöyle buyurmaktadır:

Bu yazı Abdullah oğlu Muhammed'in (sallallahü aleyhi ve sellem) **bütün Müslümanlara verdiği sözü belirtmek için yazılmıştır. Şöyle ki: Allahü teâlâ kendisini rahmet ile müjdelemiş, insanlar üzerindeki emâneti muhâfaza edici kılmıştır. İşte bu Muhammed** (sallallahü aleyhi ve sellem), **bu yazıyı Müslüman olmayan bütün kimselere verdiği ahdi tevsik** (vesikalandırma) **için kaleme aldırdı.**

Her kim bu ahdin aksine hareket ederse, ister sultan, ister başkası olsun, Allahü teâlâya karşı isyân ve din-i İslâm ile istihza (alay) **etmiş sayılır ve Allahü teâlânın lânetine lâyık olur.**

Eğer Hıristiyan bir râhib (papaz) **veya seyyâh** (turist) **bir dağda bir derede veya çöllük bir yerde veya bir yeşillikte veya alçak yerlerde veya kum içinde ibâdet için perhiz yapıyorsa, kendim, dostlarım, arkadaşlarım ve bütün milletimle berâber onlardan her türlü teklifleri kaldırdım. Onlar benim himâyem altındadır. Ben onları, başka Hıristiyanlarla yaptığımız ahdler mucibince ödemeye borçlu oldukları bütün vergilerden affettim. Harac vermesinler veya kalpleri râzı olduğu kadar versinler. Onlara cebretmeyin, zor kullanmayın. Onların dînî reislerini** (başkanlarını) **makamlarından indirmeyin, onları ibâdet ettikleri yerden çıkarmayın. Bunlardan seyâhat edenlere mâni olmayın. Bunların manastırlarının kiliselerinin hiçbir tarafını yıkmayın. Bunların kiliselerinden mal alınıp, Müslüman mescitleri için kullanılmasın. Her kim buna riâyet etmezse Allahü teâlânın ve Resûlünün kelâmını dinlememiş ve günâha girmiş olur (...) Hıristiyanların kendi kiliselerine gidip, kendi dinlerine göre ibâdet etmelerine mâni olmayın...**

Görülüyor ki, sevgili Peygamberimiz başka dinden olan kimselere son derece merhamet ve şefkatle muâmele edilmesini ve onların mâbedlerinin muhâfaza edilmesini emretmektedir. Hazret-i Ömer halîfeliği sırasında Kudüs'ü fethettiği zaman İlyâ (Kudüs) ahâlisine şu emannâmeyi vermişti:

"İşbu mektup Müslümanların emîri Ömer-ül-Fârûk'un İlyâ ahâlisine verdiği emân mektubudur ki, onların varlıkları, hayatları, kiliseleri, çocukları, hastaları, sağlam olanları ile diğer bütün milletler için yazılmıştır. Şöyle ki: Müslümanlar onların kiliselerine zorla girmeyecek, kiliseleri yakıp yıkmayacak, kiliselerin herhangi bir yerini tahrib etmeyecek mallarından bir habbe (tânecik) bile almayacak, dinlerini ve ibâdet tarzlarını değiştirmeleri ve İslâm dînine girmeleri için kendilerine karşı hiçbir zor

kullanılmayacaktır(...). Allahü azimüşşânın ve Resûlullah sallallahü teâlâ aleyhi ve sellemin emirleri ve bütün İslâm halîfelerinin ve umûm Müslümanların verdiği sözler işbu mektupta yazılı olduğu gibidir."

Yukarıdaki vesikalar gösteriyor ki, hakîkî Müslümanlar, diğer bütün dinlere karşı büyük bir müsâmaha göstermişler, değil Hıristiyan ve Yahûdîleri zorla Müslüman yapmak ve onların ibâdethânelerini tahrib etmek, aksine onlara yardım, hattâ kiliselerini tâmir etmişlerdir.

Ancak herhangi bir Hıristiyan şehri harb yoluyla fethedildiği zaman, o şehrin en büyük kilisesi zafer şükrânesi olarak câmiye çevrilmiştir.

Müslümanlar kiliselere hakâret etmezler, ancak câmilere duydukları hürmet ve tâzimi bunlara göstermezler. Müslümanın kiliseden yardım istemesi papazlardan duâ istemesi gibi olup dinden çıkmasına sebeb olur.

KİLİSELER BİRLİĞİ;

Alm. *Weltrat der Kirchen,* **Fr.** *I'union des Eglises du Monde,* **İng.***World Council of Churches.* Bütün Hıristiyan kileselerinin birliğini sağlamak; tek bir kilise hâlinde toplamak amacıyla kurulan teşkilât. "Dünyâ Kiliseler Birliği" veya "Kiliseler Evrensel Kurulu" olarak da bilinir.

Kiliseler Birliğinin kurulması fikri, ilk defâ 1910 senesinde Edinburgh'da toplanan milletlerarası konferansta ele alındı. 1948 yılında Amsterdam'da kurulan teşkilâtın Merkezi Cenevre'dedir. Bütün dünyâ kiliseleri arasındaki birliği ve berâberliği sağlamayı, bir arada ibâdet etmeyi, Hıristiyanlık inancını dünyânın her tarafına yaymayı gâye edinmiştir.

İkinci Dünyâ Savaşı öncesinde iki ayrı teşkilât kurulmuştu. Bunlardan Hayat ve Çalışma Hareketi kiliselerin günlük çalışmaları üzerinde değerlendirme yaparken; İnanç ve Düzen Hareketi, kiliselerin inanç ve teşkilâtlanma problemleriyle ilgileniyordu. Kısa bir zaman sonra, her iki teşkilâtın birleşmesi gündeme geldi. 1937 yılında Edinburgh'da toplanan İnanç ve Düzen Konferansı ile Oxford'da bir araya gelen Hayat ve Çalışma Konferansında, her iki teşkilâtın bir çatı altında toplanma, tek isimle çıkma tasarısı kabul edildi.Kilisenin ileri gelenleri 1938 yılında Hollanda'da bir araya geldiler. Fakat araya İkinci Dünyâ Harbinin girmesiyle geri dağıldılar. Kiliseler Birliğinin toplanması ve kurulması ancak 1948'de yapılabildi. 1961'de Milletlerarası Misyonerlik Meclisinin Dünyâ Kiliseler Birliğine katılmasıyla teşkilât güç kazandı.

Ortodoks ve Protestan mezheplerinin çoğunun üye olduğu Kiliseler Birliğinde, Katolik kilisesi yer almaz. Teşkilâtın genel kurulu, çeşitli yerlerde altı senede bir toplanır. Teşkilâtta yirmi altı kişilik bir yürütme encümeni ile genel sekretere bağlı geniş bir kadro çalışmaktadır.

Kiliseler Birliği, kuruluşundan beri devamlı olarak İslâmiyetin karşısında yer almıştır. İslâmiyetin hızla yayıldığı birçok devletlerde bu yayılışı önlemek için geniş bir faaliyet içine girmişlerdi. İslâm dîninin yayılmasını önliyemediği yerlerde Mezhepsizlik, Teymiyecilik, Vehhâbilik gibi sapık inançları ortaya çıkarıp yayarak, Müslümanları Ehl-i sünnet vel-cemâat îtikâdından uzaklaştırmayı hedeflemiştir.

Dünyâ Kiliseler Birliğinin bir yan kuruluşu olan muhtaç ve kimsesiz çocuklara âit "Köy Evleri" on dört İslâm ülkesinde kırk yedi adede yükselmiştir. Merkezi Viyana'da olan "Save Our Souls= Ruhlarımızı Kurtar" kelimelerinin baş harflerinden meydana gelen SOS köy evleri kimsesiz ve himâyeye muhtaç çocukları, râhibelerin kontrolünde Hıristiyan olarak yetiştirmektedir. 1950 başlarında Hıristiyan Kiliseler Birliğine bağlı bu vakıf o zamanın Başbakanı Adnan Menderes'e Çocuk Köy Evlerinin açılması için mürâcaat etmiş, ancak izin alamamışlardır.

Para, propaganda ve siyâsi güce sâhib olan Kiliseler Birliği; İslâm dîninin yayılmasını önlemenin yanında, çeşitli Müslüman devletlerini iktisâdî bakımdan çökertmek maksadını gütmektedir.

Kiliseler Birliğinin Türkiye ile ilgili uzun vâdeli programında, Anayasadan din dersi mecburiyetinin kaldırılması husûsu dış basında Fransız **Le Point** dergisinde yer almıştır.

Hıristiyan Kiliseler Birliğinin yine hedefleri arasında; İslâm dünyâsındaki uyanışı önlemek, Avrupa ve Afrika'da İslâmiyetin yayılışını durdurmak, İslâmiyet aleyhine yazılar bulunan ansiklopediler çıkarmak ve çıkmakta olanları desteklemek, İslâm ülkelerinde Hıristiyanlık propagandası yapan "Yehova Şâhitlerine" her türlü yardımı yapmak, İslâm ülkelerinde etnik ve mezhep ihtilaflarını körükleyerek Müslümanların bölünmesini sağlamak gibi çalışmalar yer alır. 23 Arap ülkesini 40'a ve 46 İslâm ülkesini 100'e çıkarmak ve birbiriyle boğuşturmak, Türkiye'nin güçlenmesini ve lider ülke olmasını önlemek başta gelen gâyesidir. Hıristiyanlaştıramadıklarını dinsiz yapmak Kiliseler Birliği Genel Kurulunda oybirliği ile kabul edilmiştir.

Kiliseler Birliğinin gizli tüzüğüne göre Müslümanlar doğumundan mezara kadar bir Hıristiyan gibi yaşamalı, düşünmelidir. (Kiliseye gitmeyen, boynuna haç takmayan, domuz eti yemeyen ve Hıristiyan mezarlığına gömülmeyen, ancak bunun dışında) noel dahil sosyal yaşantısı ile Hıristiyan gibi yaşamalı

ve bu yaşantı televizyon dizileriyle farkına varmadan adım adım gerçekleştirilmelidir.

KİLİSLİ RİFAT BİLGE;

Türk dili ve edebiyâtı araştırmacısı. 1873 senesinde Kilis'te doğdu. İlk ve orta öğrenimini Kilis'te yaptı. İstanbul Dârülmuallimin'in iptidâiye (ilk), rüşdiye (orta) ve âliye bölümlerini bitirerek 1898'de muallim oldu. Çeşitli liselerde Arapça ve Türkçe dersleri verdi. İlâhiyat ve Edebiyât Fakültelerinde Arap Edebiyâtı okuttu. Bu arada Hukuk Fakültesini bitirdi. İstanbul kütüphânelerindeki Türkçe, Fârisi ve Arabî yazma eserler üzerinde titiz çalışmaları ile ün yaptı. Türk kültür târihinde kıymetli eserleri yayına hazırladı. Ali Emîrî'nin, Sahhaflardan satın aldığı **Dîvânü Lügat-it-Türk**'ün tertibini düzenleyerek neşretti. Bilâhare günümüz Türkçesine de tercüme etti ise de bu tercüme basılmadı. 1953 senesinde Ankara'da öldü.

Eserleri:

Kitâb-ı Dede Korkud (Dresden yazmasından)**, Dîvânü Lügât-it-Türk, İbniMühennâ Lügâti, Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi, Bezm ü Rezm** (Esterâbâdî'nin Kâdı Burhâneddîn dönemi târihi), **El-Kavânin-ül-Külliye, Dîvân-ı Türkî, El-İdrâk Hâşiyesi,Keşfüzzünûn** (İbnül Emin'le berâber) Fârisîden tercümeleri: **Ferhengnâme-i Sâdi-yi Gülistân, Bostân** (Sâdi-yi Şirâzî'den).

KİLİT;

Alm. (Tür-) Schloss (n), **Fr.** *Serrure (f), Cadenas (m),* **İng.** *Lock, latch, padlock.* Bâzı eşyâ ve yerlerin, yabancılar tarafından açılıp kullanılmasını önlemek için konulmuş mekanizma. Kilitler, anahtar veya basmalı, dönmeli düğmeler, elektrik düğmesi gibi mekanizmalarla çalışır ve açılır. İnsanlar tahminen 4000 seneden beri kilit kullanmaktadırlar. En eski kilit, Ninova Harabelerinde bulunmuştur. Önceleri kilitler, tahtadan yapılmaktaydı. İlk madenî kilidi, Romalıların kullandığı zannedilmektedir. Numaralı ve şifreli kilitler, Çinliler tarafından keşfedilmiştir ve günümüzde yaygın şekilde kullanılmaktadır.

Ortaçağda çok çeşitli kilitler kullanılmıştır. Bunlardan bâzıları, açmaya kalkışanların parmaklarını kesen, bâzıları da parmaklarına zehirli iğne batıran mekanizmalara sahipti. Bâzı kilitler, alarm zillerine bağlı idi ki, bugün de bu sistemle çalışan kilitler mevcuttur.

Modern kilitlerin imâline 1750'lerde başlanmıştır. O zamanlardan beri en çok kullanılan kilit, anahtarla açılan kilit çeşididir. Anahtar deliği, anahtar yolu ve anahtarların hassas olması ve kilidin başka anahtarla açılmaması için kilit ustaları bütün hünerlerini göstermişlerdir.

Yale kilidi: Linus Yale isimli bir Amerikalı ressam, baba mesleği olan kilitçiliğe merak duyarak 1865'te dünyaca meşhur yale kilidini geliştirdi. Bu yeni kilit, çok çabuk tutuldu ve dünyâya yayıldı. Fabrikasyon olarak büyük sayılarda îmâl edilmeye başlandı.

Yale kilidinin, istenilen kalınlıktaki kapıya takılabilmesi de tercih sebebi olmaktadır. Büyük binalarda her kapının ayrı bir anahtarı olmakla beraber, "master key" adı verilen bir anahtar, her kapıyı açabilmekte ve böylece çok sayıda anahtar taşımaya lüzum kalmamaktadır.

Kilitlerin kullanılma maksadına göre pekçok çeşitleri vardır. Kapı kilidi, otomobil kilidi, kabin kilidi, kumbara kilidi, bisiklet kilidi, telefon kilidi vs. gibi.

Yale kilidinde, hareketli bir silindir vardır. Silindir içindeki ve aynı hizada dışındaki yataklara metal çubuklar yerleştirilmiştir. Çubuklar anahtar yoluna doğru küçük yaylarla itilmektedir. Anahtar, kilidin içine girdiği zaman anahtar dilindeki çıkıntılar, silindir üzerindeki çubukları aşağı-yukarı doğru hareket ettirir. Bu çubuklar da üstteki çubukları hareket ettirir. Yanlış bir anahtar kilide tatbik edildiği zaman, silindir üzerindeki çubuklar, silindir çevresinin içinde veya dışında kalır ve silindir dönme hareketi yapamaz. Çubukların uzunlukları, kendi anahtarlarına göre ayarlanmıştır. Kendi anahtarları tatbik edilince çubuklar silindirin çevresi ile aynı hizaya gelirler ve silindir döner. Böylece kilit açılmış olur.

KİLO;

Alm. *Kilo (n),* **Fr.** *Kilo (n),* **İng.** *kilo.* Bir ölçü birimi. "Bin" (1000) anlamında bir ön takı olup genellikle metrik sistemdeki birimlerle beraber kullanılır:

1. Ağırlık ve ölçü birimlerinde; 1 kilogram= 1000 gram, 1 kilolitre= 1000 litre, 1 kilometre= 1000 metre.

2. Elektrik ve manyetik birimler; 1 kiloamper= 1000 amper, 1 kilovolt= 1000 volt, 1 kilowatt= 1000 watt.

3. Radyo dalgalarının boylarının biriminde; 1 kilodevir= saniyede 1000 devir.

KİMMERLER;

M.Ö. 8. yüzyılın sonunda Kuzey Karadeniz sâhilindeki yurtlarından sürülüp, Anadolu'ya giren göçebe

kavim. İskitlerin baskısıyla yurtlarını terk eden Kimmerler Kafkaslardan Anadolu'ya girdiler. Urartu Kralını yenip Asur Kralına yenildiler. Hareketlerini Anadolu'nun içlerine doğru yönelttiler. Frigya Kralı Midas ve Lidya Kralı Gyges'i yendiler. Batı Anadolu şehirlerinden bir kısmını ele geçirdiler. Anadolu'yu baştan başa yakıp yıktıktan sonra Âsur Kralları tarafından Çukurova'da durduruldular. Kimmerlerin son kalıntıları da Lidya Kralı Alyattes tarafından yenilerek dağıtıldı. Kimmerler medeniyet eseri bırakmışlardır.

KİMONO;

Alm. *Kimono (m),* **Fr.** K*imono (m),* **İng.** *Kimono.* Japonya'da, kadın, erkek herkesin giydiği uzun kollu ve uzun etekli bir elbise. Japonların millî giyeceklerindendir. Osmanlılardaki kaftana benzer. Kimono, dikişi arkaya gelen iki kumaş parçasından ibârettir. Kolları oldukça geniştir. Bele, "obi" adı verilen kuşak sarılır ve kimono böylece sıkıştırılır. Eskisi gibi Japonya'da kullanılmıyorsa da Avrupa'da moda ceryanlarına tesir ettiği görülmektedir.

KİMYÂ;

Alm. *Chemie (f),* **Fr.** *Chimie (f),* **İng.** *Chemistry.* Maddelerin yapılarını ve değişimlerini inceleyen bir ilim dalı. Kimyâ oldukça genç bir ilim dalı olup 18. yüzyıl sonlarında gelişmeye başlamıştır. Ancak binlerce yıl önce insanlar kimyâ ilmini kullanmış, maddeleri çeşitli değişikliklere uğratmıştır. Bakır ve kalay, bronz alaşımı şeklinde, altın ve gümüş de muhtelif süslemelerde kullanılmıştır.

Kimyâ ilminin konuları: Kimyâ ilmi, saf cisimlerin, yapılarında değişmelere yol açan karşılıklı etkilerini; ısı, ışık ve elektrik etkisi altında uğradığı bileşim değişmelerini ve bu etkilerin bağlandığı kanunları inceler. Ayrıca her maddenin ayırt edici (iç yapı ile ilgili) özelliklerini inceler. Kimyâ, her maddenin menşei ve meydana geliş yollarıyla da ilgilenir ve içinde bulunacağı çeşitli ortamlara göre ne hâle geldiğini araştırır.

Meselâ, bir cam balonda kükürt ısıtıldığında kükürt önce erir sonra kaynar ve buharlaşır. Buhar soğutulursa yoğunlaşır ve deneyde kullanılan kükürde eşit miktarda bir cisim meydana gelir. Kütlede bir değişme olmamıştır. Burada erime, buharlaşma ve yoğunlaşma gibi fizikî olaylar meydana gelmiştir. Aynı kükürt, ateşe tutulursa boğucu bir koku olarak yanmağa başlar. Kükürt havadaki oksijenle birleşerek kükürtdioksit (SO_2) adını alan yeni bir ürün verir. Bu kükürtdioksit normal sıcaklığa dönüldüğünde bile kükürtünkilere benzemeyen özelliklerini korur. Kütlesi de yakılan kükürdün kütlesinin iki katı kadar olur. İşte "yanma" denilen bu olay kimyevî bir olaydır.

Kimyâ ilminin gelişmesi: Bir elementin çeşitli işlemlerden sonra altına çevrilebileceği üzerindeki düşünceler kimyâ ilminin temeli olmuştur. Bu konuda Arapların çalışmaları dikkate değer bir ilerleme kaydetmiştir. Câbir bin Hayyân zamanında kimyâ ilmi en yüksek seviyesine çıktı. Cabir'e göre maddeler, bir ahenk içinde dengeli olarak duruyorlardı ve birleşmeleri bu ahenk içinde idi. Kimyâ ilminin daha ileri gitmesi Muhammed Zekeriyya Râzî zamanında olmuştu. Bilhassa imbikleme yolu ile birçok ilaç kimyevî olaylarla elde edilmeye başlanmıştır.

Bugünkü anlamda kimyâya 17. yüzyılda geçilmiştir. Maddelerin yapıları üzerinde çalışmalar devam etmiş, maddeleri tanımak için çeşitli indikatörler (ayraçlar) geliştirilmiştir. İngiliz kimyâgeri Robert Boyle bitki renklerini indikatör olarak kullanarak maddenin asitli veya bazlı olup olmadığını teşhis edebilmiştir. Fransız kimyâgeri Lavoisier 1789 senesinde bastırdığı **Traitè Elèmèntaire de Chimie** kitabında analitik yollardan parçalanamayan maddenin en küçük parçasına element ismini verdi. Kitabında 33 element sıralamıştır. Bu kitapta ışık ve ısı da element olarak kabul edilmiştir. Aynı kitapta "maddenin sakımı" kânunundan da bahisle maddenin yoktan var edilemeyeceğini ve var olanın da yok edilemeyeceğini; ancak yapısının değişebileceğini söylemiştir. Halbuki, Lavoisier, her şeyin kimyâ ile olduğunu, Allahü teâlânın da, onun görebildiği bir kimyâ kânunu içinde kalacağını, bu kanundan başka hadiseler olmadığını sanarak, bu hataya düşmüştür. Lavoisier'in kimyâ olaylarında, maddenin artmadığını ve azalmadığını görmesi, (İnsanlar hiçbir şey var edemez ve yok edemez) hakikatini meydana çıkarmaktadır. Başka din düşmanları gibi, bu da deneylerinden yanlış netice çıkararak dîne saldırdı. Allahü teâlânın kâinâtı yoktan var ettiğine karşı çıktı. Fakat, böylece kendini lekeledi. Çünkü, bugünkü fiziko-kimyâ bilgisi kimyânın ulaşamadığı atomun derinliklerine girerek Lavoisier'in aldandığını ispat etmiş, Einstein relativite nazariyesi (teorisi) kütlenin korunumu kânununu bile modife etmiştir. Yani değiştirmiştir. Bu suretle anlaşılmıştır ki, madde, Lavoisier'in sandığı gibi dünyânın temeli değildir.

Lavoisier'den sonraki senelerde muhtelif memleketlerde yapılan analitik çalışmalarla uranyum, zirkonyum, tungsten, berilyum, palladyum gibi birçok element bulundu. On dokuzuncu yüzyılda Alman kimyâgeri Landolt, yaptığı hassas deneylerle "kimyevî değişmeler esnâsında maddenin kütlesi belli bir ölçüye kadar yoktan meydana getirilemez ve vardan yok edilemez" fikrini ileri sürdü. Buradaki "belli bir

ölçüye kadar" ibâresi esasen Lavoisier'in maddelerin sakımı teorisini daha bir asır geçmeden çürütmüş oluyordu. Landolt deneyi şu şekilde yaptı: Gümüşsülfat (Ag_2SO_4) ile demirsülfat ($FeSO_4$) eriyiklerini V biçimindeki sızdırmaz bir tüp içine koydu. Tüp bu eriyiklerle beraber çok hassas tartıldı. Tüp ters çevrilip de reaksiyon neticesinde gümüş (Ag) ve ferrosülfat [$Fe_2(SO_4)_3$] elde edilince tekrar tartıldı. Kimyevî değişme ile 170 gramlık toplam ağırlıktan $1.30x10^{-4}$ g eksilme olduğu görüldü. Landolt bu tür deneyleri daha birçok kimyevî maddelerle tekrarlayarak dâimâ ağırlıkta değişme olduğunu gördü.

Elementlerin sayısı arttıkça bunları birer sembolle göstermek lüzumu da hasıl oldu. Kimyâcılar da maddeleri bâzı sembollerle göstermişlerdi. İlk olarak Dalton sembolleri kullanmaya başladı. Hidrojen O, oksijen o, karbon o nitrojen O şeklinde temsil ediliyordu. Bu sembollerin yazılışı kolay olmadığı için 1814'te Berzelyüz, harfleri sembol olarak kullanmayı tavsiye etti. Buna göre elementin isminin ilk harfi o elementin sembolü olarak kabul edilecekti. Aynı harfle başlayan element isimleri için ikinci harf de ilâve edilecekti. Buna göre karbon C, bakır Cu, demir Fe, Flor F, oksijen O, hidrojen H vb. sembollerle ifade edildi. Meselâ su molekülü iki hidrojen atomu ile bir oksijen atomundan meydana geldiği için H_2O şeklinde ifâde edilmiştir.

Değişik elementlerin kimyevî reaksiyonları esnasında göstermiş oldukları özelliklerin incelenmesi ile atomların yapısı hakkındaki geniş bilgiler toplanmaya başlandı. Deneyler sonunda kimyevî bazı özelliklerin sıraya dizilerek periyodik tablo elde edildi. Periyodik tabloyu ilk olarak 1870 senesinde Alman Lother Meyer ile Rus İvanovich Mendeleyev birbirlerinden habersiz olarak hazırladılar. Atom ağırlıklarının tespiti ve organik kimyânın gelişmesi on dokuzuncu yüzyılda oldu. Kimyevî reaksiyonları izah eden ilk atom teorisi, İngiliz kimyâger John Dalton tarafından ileri sürüldü.

Atom teorisine göre elementler atom ismini alan görünmeyen çok küçük parçalardan meydana gelmiş olup, her elementinki aynı kütleye ve özelliklere sahipti. Aynı cins atomlar birleşerek elementleri, değişik cins atomlar birleşerek bileşikleri meydana getiriyordu. 1808 senesinde Fransız kimyâger Joseph Louis Gay-Lussac; "Eşit ısı ve basınç şartlarında gazlar birbiri ile reaksiyona girerse belli hacimlerdeki oranları ile birleşirler." beyanında bulundu.

Meselâ hacim olarak iki kısım hidrojen bir kısım oksijenle birleşerek suyu meydana getirir. Gay-Lussac'ın bu kanunu aynı zamanda gazların birim hacimde birim atom sayısı ihtivâ ettiğini de söylüyordu. 1811 senesinde ise Avogardro, eşit ısı ve basınç şartlarında birim hacimde muhtelif gazlar hep aynı miktarda molekül sayısı ihtiva etmekle beraber bu muhtelif moleküllerdeki atom sayısının farklı olabileceğini beyan etti.

1800'den önce canlıların yapısını teşkil eden hidrokarbonlar gibi organik maddeler üzerine fazla bilgi olmamasına rağmen bu târihten sonra organik kimyâ çok süratli gelişmiştir.

1805 senesinde Alman eczâcısı Friedrich Sertürner, afyondan kristal hâlinde morfini ayırdı. Alkoloit ismi verilen bu tür organik maddeler, bilhassa ilâç sanâyiinde kullanılmağa başlandı. 1823'te Fransız kimyâgeri Michel Engene Chevreul katı yağları alkalilerle sabunlaştırmayı başararak sabun ve gliserol elde etti. Organik maddelerin molekül yapıları incelendiğinde bileşiklerin karbon ve hidrojen ihtivâ ettiği anlaşıldı. Organik bileşiklerde oksijene sık, azot, kükürt, fosfor veya halojenlere seyrek rastlanmakta, fakat diğer elementlere hemen hemen hiç rastlanmamaktadır.

Tabiatta meydana gelen organik kimyevî reaksiyonlar da vardır. Bunlardan biri fotosentez hadisesidir. Fotosentez hâdisesini ilk izah eden İsveçli botanik uzmanı Nicolas Thèodore'dır. Thèodore, 1804 senesinde yeşil bitkilerin havanın karbondioksit gazı ve su buharını alarak güneş ışığında fotosentez ile bitkinin dokularını meydana getirdiğini ispat etti. Daha sonra fotosentez üzerine çok çalışmalar oldu. Bitkilerin yetişmesinde topraktan köklere alınan azotun da önemli rolü olduğu anlaşıldı.

Yirminci yüzyıl radyoaktif elementlerin incelendiği bir devredir. Kimyâger ve fizikçilerin beraberce incelediği radyoaktif elementlerin radyasyona sahip olduğu görüldü. 1899 senesinde bu radyasyonun hemojen olmadığını ilk olarak Rutherford buldu. Birkaç deneyden sonra radyasyonun, kolayca yutulan alfa şuaları, manyetik sahada yön değiştiren ve delip geçici özellikte olan beta şuaları ile X ışınları ayarında ve çok delici gamma şualarından meydana geldiği anlaşıldı. Beta şuâları eksi yüklü olması sebebi ile elektronlara eşdeğerdir. Radyoaktif elementlerin zamanla değişerek başka bir elemente dönüştüğü yine Rutherford tarafından bulundu. 1913 senesinde Soddy, bir elementin muhtelif ağırlıklı atomlardan meydana gelen başka cinsleri (izotopları) olduğunu ortaya attı.

Radyoaktif şua (ışın) çalışmaları Dalton'un bölünemiyen en küçük parçanın atom olmadığını da bu arada ispatlıyordu. Her elementin elektronları vardır. Rutherford atomu, bir çekirdek ve etrafında yörüngede dönen elektronlardan ibaret kabul etmiştir. Çekirdek çok küçük bir hacim olmakla beraber, atomun tam ağırlığını teşkil eder. 1932 senesinde James Chadwick çekirdeğin birbirine eşit ağırlıkta proton ve nötrondan meydana geldiğini keşfetti.

Atomun yapısı aydınlandıkça kimyâ ilminde ilerlemeler arttı. Buna paralel olarak kimyâ tekniği de çok büyük gelişme gösterdi.

Yirminci yüzyılın başlarından îtibâren oksijenin metabolizmaya olan etkisi, enzimlerin yapısı, hormonlar ve vitaminler üzerinde uzun çalışmalar yapıldı. Işığın renkli çözeltilerle absorbsiyonu kolorimetrik analiz metodonu getirdi. Spetkroskopy ile yıldızların yapısında bulunan elementler aydınlatılmaya başlandı.

Kütle spektrometresiyle pozitif iyonların farklı kütlelerine göre ayrılmaları tekniği gelişti. Böylece muhtelif elementlerin izotoplarının ayrılmaları sağlanabildi.

Analitik kimyâda çok kullanılan ayırma ve analiz yöntemlerinden kromatografi yine bu yüzyılda geliştirildi.

Kimyânın dalları:

Kimyâ ilmi sınırsız diyebileceğimiz sayıdaki kimyâsal bileşiğin tetkikini ve bunlarla ilgili metotları ihtivâ eder. Sistemli bir tetkik için birbiriyle ilgili bileşikleri, sistemleri ve metotları gruplayan alt dallar teşkil edilmiştir. Yeni alt dallar geliştirilmekle beraber anorganik kimyâ, organik kimyâ, analitik kimyâ, fizikokimyâ ve biyokimyâ esas dallar olarak kabul edilir.

Anorganik Kimyâ: Organik bileşikler dışındaki bütün bileşiklerin özelliklerini, yapılarını, reaksiyonlarını, kullanışlarını anlatır. Bundan başka metaller, radyoaktif elementler, ticârî asit, tuz ve bazlar da anorganik kimyânın konularındandır.

Organik Kimyâ: Hidrojen, oksijen, azot, kükürt, fosfor, klor gibi elementlerin de bulunabildiği karbon bileşiklerini inceler. Karbon bileşiklerinin sayısı bütün diğer elementlerin oluşturduğu bileşiklerin sayısından mukâyese edilmeyecek kadar fazladır. Bundan dolayı karbon bileşiklerinin incelenmesi organik kimyâ dalını ortaya çıkarmıştır.

Analitik Kimyâ: Herhangi bir maddenin kimyâsal bileşimini, nitelik veya nicelik yönünden, tayin eden konuları ihtivâ eder. Bugün kimyevî analizler çok geliştirilmiş cihazlarla büyük hassasiyetlerle yapılabilmektedir.

Fizikokimyâ: Saf veya karışım hâlindeki kimyâsal maddeleri fizik konuları yardımıyla tetkik eden kimyâ dalıdır. (Bkz. Fizikokimyâ)

Biyokimyâ: Bütün canlıların yapısında yer alan kimyâsal maddeleri ve bu maddelerin biyolojik fonksiyonlarını konu alan bilim dalıdır.

Kimyâ Mühendisliği: Kimyevî maddelerin üretimi ve proseslerin kontrol edilmeleri kimyâ mühendisliği konularının esasını teşkil eder. Bu sanayilerin dizaynları ve tesis edilmeleri mesleğin en ihtisas gerektiren tarafıdır. Bir kimyâ mühendisinin bu fonksiyonları yerine getirebilmesi için kimyâ, fizik ve matematik bilim dallarında iyi yetişmiş olması gerekir. Bir tesisteki işlemlerin son derece karmaşık olması işlem şartlarının değişken olmasından kaynaklanır. Bir kimyâsal ürün elde edilirken, üretimde etkili birçok parametre ve şartın kontrolu gerekir. Bunlar zaman, sıcaklık, basınç, denge, katalizörler ve tepkime hızları gibi önemli özelliklerdir. Sayısal bilgisayarların gelişmesi, çok zaman alan tasarım hasaplarının hızlandırılması imkânını getirmiştir. Böylece bir prosesteki optimum şartlar, enerji kaynağı tesis yerleşimi, kapasite gibi parametrelerin en doğru biçimde tâyin edilmesi mümkün olabilmektedir.

Kimyâ sanâyii: Kimyâ ilmi geliştikçe kimyânın endüstrideki sahası da arttı. Nitekim bugün gıda maddelerinden temizlik malzemelerine, giyimden ev eşyâsına, atom bombası ve enerjisinden tıbbî tedâvîlere varan her sahada endüstriyel tesisler ve teknoloji kurulmuş ve kurulmaktadır. Buna paralel olarak kimyâcıların istihdam sahası arttı. Meselâ 1960'larda sadece Amerika'da 100.000'den fazla kimyâcı ve kimyâ mühendisi değişik sahalarda çalıştırılıyordu.

Dünya kimyâ sanâyiinin cirosu ülkelere göre şu şekilde dağılmıştır: ABD % 38, Rusya % 25, Almanya % 6, İngiltere % 5,75, Fransa ve Japonya % 4,5 ve Kanada % 2. Alman kimyâ sanâyiinin ticâret dengesinde tüketim fazlası ağır basar. Fakat dünyâ pazarlarında % 15'i bulan ihracatı üretiminin dörtte birini temsil ettiği halde, ABD'nin bu pazarda % 24'ü bulan ihracat üretiminin sadece % 5'ini temsil eder. Almanya'yı İngiltere takip eder. İngiltere özellikle boya ve deterjan imâlatında Avrupa'da birinci sırayı tutar. Kanada ise en büyük alüminyum üreticilerindendir. Türkiye'de önceleri sadece sabun ve kibrit sanâyii vardı. Sonraları ilâç, boya ve sun'î gübre imâlatı başladı. Bunları takiben seramik, plastik maddeler, sun'î elyaf ve birçok kimyevî madde üretim tesisleri kuruldu.

KİMYÂSAL BAĞLAR;

Alm. *Chemische Bindungen (f),* **Fr.** *Combinations chimiques,* **İng.** *Chemial Bonds.* Atomları bir arada tutan elektriksel çekim kuvvetleri. Bâzı bağlar atomları molekül ve kristallerde bir arada tutar, bunlara molekül içi bağlar denir. Diğer tür bağlar molekülleri ve bileşikleri bir arada tutar ki, bunlara da

moleküller arası bağlar denir.

Maddenin teşekkülünde ortaya çıkan muhtelif bağ tipi, maddenin fizikokimyevî özelliklerini tâyin eder. Kaynama noktası, yoğunluk, sertlik ve kimyevî aktiflik gibi özellikler atomlar arası bağların türüne bağlıdır. Meselâ oksijen ve hidrojen gibi maddeler, moleküller arası bağların zayıf olmasından dolayı gaz hâline kolay geçerler. Buna mukâbil metal atomları arasındaki çekim kuvvetleri güçlü olduğundan bunların kaynama noktaları oldukça yüksektir.

Birbirine yaklaşan atomların çekirdekleri ve elektronları karşılıklı etkileşime girer ve bunun sonucunda atomlar, toplam enerjileri en düşük olacak biçimde uzayda yerleşirler. Bir atom grubunun toplam enerjisi, grubu oluşturan tek tek atomların enerjilerinin toplamından daha düşük olduğunda bu atomlar kimyevî olarak bağlanır, aradaki bu enerji farkına bağlanma enerjisi denir.

Molekül içi bağlar: Soy gazlar, kimyevî olarak kararlı elementlerdir. Bunların kararlı olmaları Helyum hâriç, diğer soy gazların son elektron tabakasında sekizer elektronları vardır. Soy gazların dışında kalan bütün elementlerin atomları elektron düzenlerini soy gazlarınkine benzetmek ister. Meselâ oksijen atomunun son kabuğundaki elektronların sayısı (değerlik elektronları sayısı) 6'dır. Oksijen en yakın soygaz olan neona benzemek, yâni son kabuktaki elektronların sayısını sekize (oktet'e) tamamlamak için iki elektron almak ister. Bunun sonucunda oksijen atomu bileşik yaparken iki elektron almak sûretiyle (-2) değerlikli hâle gelir. Bileşik veya moleküllerin teşekkülünde elektron alışverişi olduğu gibi ortaklaşa kullanım da söz konusudur. Bu sûretle molekül içi bağlar iyonik, kovalent ve metalik olmak üzere üç şekilde teşekkül eder.

İyonik bağ: En basit bağ tipi, iyon (elektrovalans) bağıdır. Bu tür bağlar kuvvetli elektropozitif karakter taşıyan metallerle, kuvvetli elektronegatif karakter taşıyan ametaller arasında meydana gelir. Bağ teşekkül ederken nötr hâldeki metal atomundan bir veya daha fazla elektron nötr hâldeki ametal atomuna transfer olur. Böylece pozitif ve negatif yüklü iyonlar meydana gelir. Bu zıt yüklü iyonların arasındaki elektrostatik çekim kuvveti atomları bir arada tutar. İyon bağı ile meydana gelen bileşiklere iyonik bileşikler denir. Tipik bir iyonik bileşik, sofra tuzu bileşiği olan NaCl bileşiğidir. Kararlı neon atomundan bir fazla elektronu bulunan sodyum atomu, bu fazla elektronunu, kararlı argon atomuna benzeyebilmesi için bir elektrona ihtiyacı bulunan klor atomuna verir. Böylece meydana gelen pozitif ve negatif yüklü iyonlar (Na+ ve Cl-) elektrostatik kuvvetlerle bir arada tutulur.

Kükürt atomunun argonun elektron düzenine ulaşması için iki elektrona ihtiyâcı vardır. İki tâne sodyum atomundan birer elektron veya iki değerlik elektronu bulunan kalsiyum gibi bir atomdan iki elektron alarak eksik elektronlarını tamamlar. Böylece sodyum sülfür (Na_2S) veya kalsiyum sülfür (CaS) gibi bileşikler meydana gelir.

Bir iyonun yükü atomun yüzeyinde her tarafa dağılmış vaziyettedir. Yâni zıt yüklü iyonlara olan çekim her istikâmette aynı şiddette olur. Böylece her bir pozitif iyon birçok negatif iyon ve her negatif iyon birçok pozitif iyon tarafından çekilir. Bunun sonucunda birçok pozitif ve negatif iyonun düzgün bir yerleşimi ile bir kristal şebekesi meydana gelir. Bu yüzden iyonik bileşikler moleküller gibi ayrı bir grup meydana getirmezler.

Kovalent bağ: Bağların büyük çoğunluğu kovalent bağ tipindedir. Kovalent bağlarda elektron alış-verişi olmaz. Atomlar elektronları aralarında ortaklaşa kullanarark elektronlarını oktet elektron düzenine tamamlarlar.

Meselâ, klor atomunun değerlik elektronları sayısı yedidir. Klor moleküllerindeki (Cl_2) bağlanma bir atomdan öbürüne elektron transferiyle oluşmamıştır. Klor molekülü iki atomun birer elektronlarını ortak kullanarak her birinin argon atomunun kararlı elektron düzenine ulaşmasıyla meydana gelir.

Elektron nokta metodu kullanarak flor molekülü (F_2) şu şekilde gösterilebilir.

Görüldüğü gibi her iki atom ortaklaşa kullanılmış bir elektron çifti ile çevrilmiş olup, netîcede oktet'e ulaşmıştır. Umûmiyetle sâdece ortaklaşa kullanılan elektronlar bir çift nokta (F:F) veya düz bir çizgi (F-F) şeklinde gösterilir.

Kovalent bağlar, atomlar arasındaki elektronegativite farkının elektron koparılması ile sonuçlanacak kadar büyük olmadığı ametal atomları arasında meydana gelir. Atomlar arasındaki elektronegativite farkı sıfır ise, yâni aynı cins atomlar durumunda, meydana gelen bağ apolar kovalent bağ adını alır. (H_2, Cl_2, N_2, moleküllerinde olduğu gibi). Atomlar arasında bir elektronegativite farkı var ise meydana gelen molekülün bir tarafı kısmî bir pozitif yüke, diğer tarafı da kısmî bir negatif yüke sâhib olur. Bu tür bağa polar Kovalent bağ denir. Meselâ HCl molekülünün Cl tarafı kısmî bir negatiflik, H tarafı kısmî bir pozitiflik gösterir. Her ne kadar elektronlar ortak kullanılmışsa da Cl daha elektronegatif olduğundan, ortak kullanılan elektron çifti Cl atomuna daha yakın olur.

Oksijen atomunun neon'a benzemesi için iki elektrona ihtiyâcı vardır. İki oksijen atomu iki eşlenmemiş elektron çiftini ortak kullanarak iki kovalent bağ yaparak O_2 molekülünü meydana getirir. Oksijen molekülünün bir çift bağı vardır (0: :0 veya 0=0) şeklinde gösterilir. Azot atomu, periyodik tabloda 5A grubunda olup neon'a benzemesi için üç elektron ihtiyacı duyar. Böylece N_2 molekülü meydana gelirken iki azot atomu ortaklanmamış üçer elektronlarını ortak kullanarak neon'un elektron düzenine ulaşırlar. Azot molekülü üç bağ ihtivâ eder. (N: :N veya □N) şeklinde gösterilir.

Karbon atomunun eşlenmemiş değerlik elektronu sayısı dörttür. Asetilen molekülünde (C_2 H_2) her karbon atomu ile bir hidrojen atomu arasında birer kovalent bağ ve karbon atomları arasında da üç tâne bağ teşekkül eder. Asetilen H-C□C-H formülüyle gösterilir.

Bâzı kovalent bağ tiplerinde ortaklaşa kullanılan elektronlar atomlardan biri tarafından tedârik edilmiştir. Bu tür kovalent bağlara Koordinatif kovalent bağ denir.

Bu bağlar kompleks iyon veya bileşiklerin teşekkül ettiği bileşiklerde ehemmiyet kazanır. Bu tür komplekslerde elektron çiftini veren atom ligand olarak adlandırılır.

Metalik bağ: Metalik bağ en güçlü bağ tipidir. Bu bağ son yörüngesinde elektron fazlalığı bulunan metallerde teşekkül eder. Değerlik elektronları metalik halde iken serbest haldedirler. Böylece serbest elektronlar belirli bir atom tarafından çekilmezler, bir atomdan öbürünün etrâfına geçebilirler. Bundan dolayı bir metal kristali, elektron denizinde yüzen pozitif metal iyonları olarak düşünülür.

Elektronların bu serbestliği metallerin elektriği iyi iletmelerini sağlar.

Moleküller arası bağlar: Karbondioksit molekülü (CO_2) su molekülünden (H_2O) daha ağır olduğu halde, buhar hâline, suya nazaran oldukça kolay gelir. Bunun sebebi CO_2 ile H_2O müleküllerini bir arada tutan bağların farklı olmasındandır. Molekülleri bir arada tutan bağ türleri, hidrojen bağı dipol-dipol bağı ve Van der Waals bağıdır.

Hidrojen bağı: Hidrojen bağı, hidrojen ile oldukça elektronegatif olan flor, oksijen ve azot gibi atomlar arasında meydana gelir. Bağın polar olması sonucu molekülün hidrojen tarafı pozitif yüklü olur ve elektronegatif atom tarafından çekilir. Hidrojen bağının rastlandığı su molekülleri

arasındaki bağlar en iyi bilinen misaldir. Molekülün pozitif kutbu olan hidrojen tarafı diğer bir molekülün negatif kutbu olan oksijen tarafı ile âdetâ bağlanır. Böylece birkaç su molekülü birbirine bağlanmış olur. Bu da suyun benzer moleküllere göre kaynama noktasının oldukça yüksek olmasına sebeb olur.

Dipol-dipol bağı: Polar molekülleri bir arada tutan çekim kuvvetidir. Polar kovalent bağ ihtivâ eden her molekül polar olmayabilir. Meselâ CO_2 molekülünde polar kovalent bağlar vardır. Fakat molekülün geometrik yapısı doğrusal (0=C=0) olduğundan her iki uçtaki yükler aynı olup birleşik apolardır. Buna karşılık SO_2 molekülü geometrik biçim bakımından su molekülüne benzer. Yâni açısal bir biçime sâhiptir. (S) Böylece SO_2 molekülünün

0 0

S tarafı pozitif, oksijen tarafları negatif yüklü olur ve SO_2 moleküllerinin zıt elektrik yüklü kutupları birbirini çeker.

Van der Waals bağı: Apolar molekülleri bir arada tutmada ortaya çıkan kuvvettir. Van der Waals kuvvetlerinin en önemlisi London kuvvetleridir. London kuvvetleri bir atomun çekirdeğinin diğer bir atomun elektronlarına uyguladığı çekim kuvvetidir. Hesaplamalara göre bu çekim kuvvetinin atomların elektronlarının birbirini itme kuvvetinden büyük olduğunu göstermiştir. Bu kuvvetler sâyesinde N_2, O_2 gibi apolar moleküllü maddeler sıvılaştırılabilmektedir.

KİMYÂSAL SİLÂHLAR;

Alm. *Chemische Waffen (f.pl.),* **Fr.** *Armes (m.pl.) chimiques,* **İng.** *Chemical arms (weapons).* Kimyevî (kimyâsal) özellikleri dolayısıyla öldürücü, yaralayıcı veya tahriş edici tesir gösteren veya geçici olarak felç, körlük, sağırlık yapan, göz yaşartan veya şuur kaybına sebeb olan; sis, iz ve yangın husûle getiren; katı, sıvı veya gaz hâlindeki kimyevî maddeler kullanılarak yapılan silâhlar. Düşmandan saklanmak veya düşmanı şaşırtmak gâyesiyle kullanılan sis ve yangın bombaları ile düşmanın yerini belirlemek gâyesiyle kullanılan kimyevî yaprak dökücüler ve ot öldürücüler de kimyevî silâh olarak kabul edilir.

İlk olarak Almanların Birinci Dünyâ Savaşında, önce Rus ve Polanyalılara, sonra da İngiliz ve Fransızlara karşı kullanıp, başarılar kazandıkları kimyevî silâhlar, İtilâf devletlerince de yapılıp

kullanılmaya başlandı. Bu savaşta kullanılan hardal (iperit) gazı, bir milyon üç yüz bin kişiye tesir etti ve bunlardan 91.000 kişi hayâtını kaybetti. İkinci Dünyâ Savaşında Almanlar tarafından bugünkü kimyevî silâhların çekirdeğini teşkil eden sinir gazları geliştirildi. Bu korkunç silâhlar milletlerarası antlaşmalarla yasaklanmasına rağmen, son yıllarda cereyân eden Afganistan, Kamboçya, Tayland, Eritre ve Irak-İran savaşlarında kullanıldı. Bugün ABD, Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya, İsrâil vb. devletlerin elinde Birinci ve İkinci Dünyâ savaşlarında kullanılan gazlardan yüzlerce defâ daha zehirli ve öldürücü özellikte kimyevî silâhlar mevcuttur.

Kimyevî silâhları fizyolojik etkilerine göre altı kısma ayırmak mümkündür:

a) Boğucu maddeler: Bu gruptaki maddeler buhar hâlinde solunum yolu ile girerek akciğerlere zarar verirler. Zarar gören akciğer solunum görevini yapamaz duruma gelmekle ölümlere sebeb olur. Klor, klorpikrin, fosgen ve difosgen bu gruptandır. Koruyucu maskeler tam bir koruma sağlar. Maske yoksa bu gazlar 24-48 saat içinde ölüme sebeb olabilir. Hastalananların temiz ve açık havalı yerlerde tam istirâhatı gerekir. Akciğerler zarar gördüğü için, hiçbir zaman sun'î solunum yaptırılmamalıdır. Doktor gelinceye kadar hasta sıcak tutulmalı, battaniye örtülmeli ve çay gibi kalbi kuvvetlendirici sıvılar içirilmelidir.

b) Kan zehirleyici maddeler: Bu gibi maddeler kandaki hemoglobinin oksijen almasını, hemoglobindeki oksijenin kan dokularına gitmesini engeller. Asitli, siyanürlü, hidrojenli, klorlu, florlu bileşikler kullanılır. Damar açıcı, solunum ve kalbi kuvvetlendirici ilâçlar verilir. Koruyucu maskeler bu gazlara karşı korunma sağlarlar. Hasta temiz ve bol havalı bir yere götürülmeli, sun'î teneffüs yaptırılmamalıdır.

c) Sinir yıpratıcı ve bozucu maddeler: Bu gruptaki maddeler vücuda girdiklerinde sinirler üzerine yaptıkları etki ile insanları çıldırtır ve felç eder.

Zehirleme dereceleri çok yüksektir. Tabun, sarin ve soman bu gruptandır. Sinir dengesi bozuklukları ölüme yol açabilir. Etki bölgesinden uzaklaşılmalıdır.

Saldırıdan önce alarm ve îkazla birlikte gaz maskesi takılmalıdır. Kırk sâniye içinde etki gösteren bu kimyevî bileşiklere karşı ilk yardım servisince yardım yapılamayacağından, etki altında kalan kimseye atropin ampul yapılmalıdır. En kısa süre içinde etki alanının dışına çıkmalıdır.

d) Yakıcı maddeler: Bu gruptaki maddeler, cildi yakarak insan ve havanlara zarar verirler. İperit, levizit, diklorarsin ve fosgen bu gruptandır. Etkisi geçtir. Buhar hâlinde ise, akciğerlere ve gözlere zarar verirler. Deride kabarcıklar yapar. Maske, koruyucu elbise ve M 5 merhemi yakıcı maddelere karşı iyi korunma sağlar.

e) Kusturucu maddeler: İnsanların sindirim ve sinir sistemlerini etkileyen kusturucu bileşiklerdir. Difenil klorarsin, difenil siyonarsin ve adamzit bu gruptandır.

Tesirleri geçici olduğu için eğitim ve olağanüstü hâllerde de kullanılabilir. Maske ile korunma sağlar.

f) İnsanların gözlerinden yaş getiren maddeler: Klorasetofenon ve ortoklorobenzol malononitril bu gruptandır. Öldürücü tesiri yoktur. Geçici olarak gözyaşı getirdiğinden eğitim ve olağanüstü hâllerde de bu maddeler kullanılabilir. Koruyucu maske ile tam bir korunma sağlanır. Etki bölgesinin dışına çıkmalıdır.

Korunma yolları: Zehirli gazların zararlarından korunmada asıl olan bunlara mâruz kalmanın önlenmesidir. Bunun için îkaz sinyali verildiği anda; varsa filtreli havalandırması olan sığınaklara gidilmeli, yoksa evin kapı ve pencerelerini sıkıca kapatmalı, aralıklarla çamaşır suyu ile ıslatılmış havlu vb. konmalı maske ve NBC denilen koruyucu elbise giyilmelidir. Maske yoksa, ağız ve burunun ıslak bezle kapatılması fosfen gibi boğucu gazlara karşı koruyuculuk sağlayabilir.

Eğer sinir gazı kullanıldığı biliniyorsa, koruyucu olarak pridostigmin, ilâca mâruz kaldıktan sonra ise atropin, pam ve diazepam kullanılır. Eğer hardal gazı kullanılmışsa; göz ve cild, seyreltilmiş $NaHCO_3$ (sodyum bikarbonat) ve ayrıca bol su ve sabunla yıkanır.

TABLO VARRRRRRR!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

KİMYON (Cuminum cyminum);

Alm. *Kreuzkümmel (m),* **Fr.** *Cumin (m),* **İng.** *Cumin.* **Familyası:** Maydonozgiller (Umbelliferae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Ege ve Karadeniz bölgesinde kültür olarak yetiştirilir.

Mayıs-haziran ayları arasında, beyaz ve pembemsi renkli çiçekler açan, 40-60 cm boyunda, bir yıllık otsu bir bitki. Gövdeleri dik, üstte dallanır. Yaprakları iplik gibi parçalı ve tüysüzdür. Çiçekler şemsiye durumunda toplanmışlardır. Şemsiye, 3-5 saplıdır. Çiçekler beyaz veya pembe renklidir. Meyve; köşeli,

oval şekilli, 4-5 mm boyundadır. Temmuzda meyveler olgunlaşır. Özel kokuludur. Vatanı Mısır'dır. Daha çok yetiştirilen bir kültür bitkisidir.

Kullanıldığı yerler: Meyveleri sâbit ve uçucu yağ, tanen ve reçine taşımaktadır. Midevî, gaz giderici, terletici olarak kullanılır. Aynı zamanda çok kullanılan bir baharattır.

KİNDÎ;

İslâm âleminde yetişen meşhur fen âlimi ve filozof. İsmi, Ya'kûb bin İshak bin Sabbah bin İmran, künyesi Ebû Yûsuf'tur. Güney Arabistan'ın meşhur Kinde kabîlesinden geldiği için Kindî ismiyle tanındı. Doğum târihi belli değildir. Babası Kûfe şehrinin ileri gelen idârecilerindendi. Kindî, 796 senesinden sonra bu şehirde doğduğu zannedilmektedir. İlim öğrenmeye Kûfe'de başlayan Kindî, sonra Bağdat'a yerleşti. Abbâsî Halîfesi Me'mûn'un ihsânlarına kavuştu. Halîfe Mu'tasım ve oğlu Ahmed'in yanında da büyük bir îtibâra sâhipti. Din ilimleri, matematik, felsefe, tıp ve astronomi ilimlerini öğrenerek söz sâhibi oldu. Mantık ve geometri ilimlerinde de üstâd idi.

Halîfe Me'mûn, Kindî'yi Beyt-ül-Hikme'deki tercüme heyetinde görevlendirdi. Bu vazifede iken eski Yunan ve Hind'den intikâl eden ilmî ve felsefî eserleri tercüme etti. Tercümelerine kendi yorum ve tenkidlerini de ekleyen Kindî, müstakil eserler de yazdı. Felsefe üzerine yazdığı eserlerinde eski Yunan kuru nazariyeciliğini tenkid edip, yeni teori ve terimler tesbit etti. Düşünce sistemini matemetikî bir temele oturtmaya çalıştı. Bağdat'ta iken astronomi ve tıb ilimleri ile meşgul oldu. 867 (H. 253) senesinde Bağdat'ta vefât etti.

Kindî, ömrünün bir dönemini mekanik konusundaki incelemelere ayırdı. Ortaçağ bilginleri bu sâhada onun görüşlerine ve fikirlerine başvururlardı. Felsefe sâhasında ciddî çalışmalar yapmış, Aristo ve Eflâtun'un fikirlerinin tesiri altında kalmıştır. Psikoloji sâhasında Eflâtun'a uyuyor; metafizikte, Aristo'yu değil, Phisagor'u destekliyordu. Ona göre felsefî ilimler; matematik, geometri, tabîat ilimleri, fizik, hey'et, siyâset, mantık ve sosyolojiden ibâretti. Dînî ilimler ise; usûl-i din, tevhîd, cedel yâni bid'atçi ve din düşmanlarına karşı koyma ilimleriydi. Kindî, modern ilimde de kabul edilen İstikrâ yâni tüme varım metodunu seçmişti. Onun getirdiği terminoloji, asırlarca kullanıldı ve yaygınlaştı. Felsefe ile meşgûl olması, doğru yoldan ayrılmasına sebeb olmuş, derin bilgisine büyücülük gibi şeyleri karıştırarak Allahü teâlânın zâtî sıfatlarını inkâr etmiştir. Yanlış fikirleri, büyük İslâm âlimi İmâm-ı Gazâlî tarafından inceden inceye ele alınarak gerekli cevaplar verilmiştir.

Fen ilimlerinin hemen hepsinde söz sâhibi olan Kindî, bu ilimlere birçok yenilikler getirdi. Açıların pergelle ölçülmesini ilk defâ o başlattı. Matematiği sâdece fiziğe değil, tıbba da tatbik etti. Bunu bileşik ilâçlar teorisinde kullandı. Sıvıların özgül ağırlıklarını hesapladı. Çekim ve düşme konularıyla alâkalı deneyler yaptı. Optikle etrâflı bir şekilde uğraştı. İslâm ve Avrupa ilim âlemi onun bu alanda yazdığı eserlerden çok istifâde etti. İbn-i Heysem'den sonra bile kaynak olmaya devâm etti. Bu alandaki çalışmalarında Theon ile Euclid'in eserlerinden faydalandı. Kindî'ye göre ışığın yayılması zamanla sınırlı değildir. Görme olayı; gözden koniksi olarak dağılıp genişleyen ve eşyâyı saran ışık demeti sâyesinde meydana gelmektedir. Kindî, hava tahminleri üzerinde de çalışmış ve eserler yazmıştır. Mûsikî ilminin öncüleri arasında da yer aldı. Bu konuyla alâkalı eserleri de vardır.

Kindî, Einstein'den asırlar önce, rölativite (izâfiyet) teorisini ortaya koydu. Ona göre, bütün varlıklar ve varlığın fizikî olayları izâfidir. Zaman, mekân, hareket, birbirlerinden bağımsız değildirler. Aksine bunların hepsi birbirine bağlı izâfî olaylardır. Cisim zamanla, zaman cisimle, mekân hareketle, hareket mekânla ve dolayısıyla hepsi birbiriyle bağımlıdır. Bunlardan hiçbiri müstakil değildir. Kendisi bu konuda şöyle demektedir: "Zaman ancak hareketle, cisim hareketle, hareket cisimle vardır. O hâlde; cisim, hareket ve zamandan birinin diğerine bir önceliği yoktur." Kindî, Arabî ayın ilk gününü bulmak için şu cetveli yapmıştır.

TABLO VARRRR!!!!!!!!!!!

Bu cetvele göre, herhangi Arabî ayın birinci gününü bulmak için, hicrî kamerî sene sekize bölünür.Kalan, cetvelde birinci satırda bulunup, bundan aşağıya inince bulunmak istenen ayın hizâsındaki rakam, Cumâdan îtibâren gün adedi olur.

Avrupa ilim âleminde Al-Kindus, Alkhindus ve Alchinrinus adlarıyla tanınan Kindî, doğulu ve batılı birçok ilim adamına tesir etti. İbn-i Heysem, Bacon ve Witelo onun eserlerinden istifâde ettiler. Ebû Ma'şer Ca'fer bin Muhammed Belhî, Hasneveyh, Naftuye gibi talebeler yetiştirmiştir. İslâm âleminde felsefî görüşler, Kindî ile zuhûr etmiştir. Bir asır sonra Fârâbî, daha sonra da İbn-i Sînâ kendisini tâkib edenlerdendir. Bu üç filozofla İslâm dünyâsında felsefe zuhûr etmiştir. Geror de Cremona'da, Kindî'nin tesirinde kaldı ve eserlerini tercüme ederek batı ilim dünyâsına tanıttı. Kindî'nin en yakın tâkipçisi

Serahsî, sonra İbn-i Sînâ'dır.

Kindî, geniş ilmine, ömrü boyunca yaptığı tetkiklere rağmen, Mu'tezile mezhebinde olması ve felsefecilerin tesirinde kalması yüzünden doğru yoldan ayrıldı. Hemen her eserinde felsefecilerin yanlış fikirlerine yer verdi. Ehl-i sünnet âlimleri kendisini îtikâd yönüyle red, ilim yönüyle takdîr ederek, ilminden faydalanmışlardır.

Kindî'nin yazdığı eserlerin sayısı 270'e ulaşmakta ve on yedi ilim sahâsını içine almaktadır. Bunlardan 22'si felsefeye, 16'sı astronomiye, 14'ü matematiğe, 32'si geometriye, 22'si tıb, 12'si tabiat ilimlerine, 7'si mûsikî nazariyelerine, 5'i psikolojiye, 9'u da mantığa dâirdir.

Eserlerinden bâzıları şunlardır:

1) Risâle fî İlel-il-Evzâ-in-Nücûmiyye, 2) Risâletun fî Sın'at- ıl Usturlâb, 3) Risâletun fî İstihrâci Merkez-il-Kameri Minel Erd, 4) Risâletun fî İstihrâci Hattı Nısfın-Nehâr ve Semt-il-Kıble, 5) Kitâbun fis-Suver, 6) Kitâbun fil Menâzir-il-Felekiyye, 7) Kitâbun fil Felsefet-il- Ûlâ, 8) Kitâbun fî Mâhiyet-il-İlmi ve Aksâmihî, 9) Risâle fil Cevâhir-il-Hamse, 10) Risâle fil-Hayât, 11) Risâle fil-Kemmiyât-il- Muzâ'ife, 12) Kitâbun fî Isti'mâl-il-Hisâb-il-Hendesî, 13) Kitâbu Euclid (Öklid)**, 14) Kitâbu İhtilâf-il-Menâzır.**

KİNEMATİK;

Alm. *Kinetik, Bewegungslehre (f),* **Fr.** *Cinèmatique (f),* **İng.** *Kinematics.* Hareketi, sebep ve tesirlerini gözönüne almadan inceleyen mekaniğin bir bölümü. Kinematik, hareketin ve ondan doğan hız ve ivmenin anlaşılmasıyla kavranabilir. Hareket bir cismin sürekli, bir noktadan diğer bir noktaya olan yer değiştirmesidir. Hareketin en basiti, bir pompadaki pistonun hareketi gibi doğrusal harekettir. Diğer bir tür hareket de bir eğri boyunca olan yer değiştirme sonucu ortaya çıkar. Gezegenler ve uyduların yörüngelerinde bu tür bir harekete rastlanır.

Hareketin anlatılmasında ve incelenmesinde vektörlerden istifade edilir. Çünkü, yer değiştirme, hız ve ivme rektörel birer büyüklüktür. Vektör, başlangıç noktası belirli ve ucunda ok işareti olan bir doğru parçasından ibârettir. Alınan yol, geçen zamana bölünerek ortalama hız bulunur. Bir cismin yörüngesindeki bir noktadaki hız, âni hız olarak tarif edilir. Eğer bir cisim sabit bir hızla hareket etmiyorsa, ivmeleniyor demektir. İvme, hızda birim zamanda meydana gelen değişikliktir. Mesela, serbest düşme hareketinde ortaya çıkan yerçekimi ivmesinin değeri yaklaşık olarak 9,80 m/sn^{2}dir.

KİNETİK ENERJİ;

Alm. *Kinetische Energie (f),* **Fr.** *Energie (f) cinètique, ènergie mouvement,* **İng.** *Kinetic energy.* Hareket eden cisimlerin sâhib olduğu enerji şekli. Bir cismin kinetik enerjisi ne kadar büyükse cisim o kadar büyük iş yapar. Hız, reltaif (bağıl, izafi) bir büyüklüktür. Meselâ, yukarı fırlatılan bir roket belirli bir kinetik enerjiye sahiptir. Yukarı hareketi sırasında hızı azaldığından kinetik enerjisi azalır, ancak yükseklik kazandığından potansiyel enerjisi fazlalaşır. Sürtünme ile olan kayıplar gözönüne alınmazsa, toplam enerji sabit kalır. Bu durum, enerjinin korunumuna bir örnektir.

Kütlesi m, hızı v olan bir cismin sahib olduğu kinetik enerji:

FORMÜL VARRRRR

m kütleli bir cisim hem dönüyor, hem de öteleme hareketi yapıyorsa (doğrusal olarak hareket ediyorsa) bu cismin sahip olduğu kinetik enerji:

FORMÜL VARRRRR

Burada, I, cismin atalet (eylemsizlik) momenti, ¥ ise açısal hızdır.

Meselâ; bir dönen silindirin (diskin) atalet momenti

FORMÜL VARRRRR

Yâni hem dönen hem de ötelenen diskin kinetik enerjisi, sadece ötelenen diskin kinetik enerjisinin iki katına eşittir.

KİNETİK SANAT;

Alm. *Kinetische Kunst (f),* **Fr.** *Art (m) cinètique,* **İng.** *kinetic art.* İleri uygarlığın getirdiği, modern sanat akımlarından biri.

Kişiden kişiye değişen bir yorum ve algılama kabiliyetine dayanan rengârenk plastik formlar, kareler, yuvarlaklar, ilgi çekici düzenlemelerle yüzeyleri dolduran bir sanat.

Kinetik sanat, Victor Vasarely tarafından 1955 yıllarında Paris'te tanıtılmışken, günümüzde bu sanatın merkezi New York gösterilmektedir. Victor Vesarely, dünyada kinetik sanatın babası olarak tanınır. Macar asıllı olan bu sanatçı, grafik sanatlarına ve geometrik resim çalışmalarına 1930 yıllarında başladı. 1955 yılında kinetik sanat manifestosunu yayınladı.

Figüre yer verilmeyen resim çalışmalarından 1950 neslinden sonraki sanatçıların etkilendiği bilinmektedir. Günümüzde şişeden-koltuğa, otomobil lastiğinden kurşun kaleme kadar her üretilen şey üzerinde estetik değerler denenmektedir. Kinetik sanatta illizyon (göz aldatma) ilkeleri ön planda gelir.

KİNİN;

Alm. *Chinin (n),* **Fr.** *Quinine (f),* **İng.** *Quinine.* Kınakınanın en önemli alkaloidi. Tıbbî bitki. Güney Amerika'da yabânî olarak yetişir. Kınakına ağacının botanik ilmindeki ismi Cinchona'dır. Kınakına ağacının kabukları, eskiden beri ateşli hastalıkların tedâvisinde yerli halk tarafından kullanılmaktadır. Onuncu yüzyılda Avrupa'da kınakına ticâreti Cizvitlerin elinde olduğu için bir ara bu ilaca, Cizvit tozu da denilmiştir. Sonraları Roma'da Kardinal Lugo ilâcın kullanılmasını tavsiye ettiği için Kardinal tozu adıyla da kullanılmıştır.

Kınakına kabukları, Avrupa'ya getirilmesinden ancak iki yüz yıl sonra ilmî bir incelemeye tâbi tutulmuştur. 1820'de Pelletier ve Caventou; kınakına alkaloitlerini izole etmişlerdir. Nihayet 1944 senesinde Woundwart ve Doering bu alkoloidlerin sentezine muvaffak olmuşlardır. Kinin ağızdan alınınca ince barsaklarda kolaylıkla emilir. Ağızdan alındıktan bir ilâ dört saatte kanda en yüksek zirveye ulaşır. Ağızdan alınan kinin en fazla karaciğerde, damardan verilen kinin ise akciğerde toplanır. Hamile kadınlardan bebeğe kolaylıkla geçer. Böbrek vâsıtasıyla vücuttan atılır. Ağızdan alındıktan 15 dakika sonra idrarda tesbit etmek mümkündür.

Kinin, bâzı hassas kimselerde küçük dozlarda bile kulak çınlaması, ağır işitme, görme bozukluğu yapabilir. Bu belirtiler, kininden zehirlenme belirtileridir. Daha yüksek dozlarda sara nöbetleri olur, solunumu yavaşlar, kalp kaslarında gevşemeye sebeb olur. Kemik iliğine baskı yaparak kan hücrelerinin yapılmasını azaltır. Daha önceki yıllarda kinin ananevî bir sıtma ilâcı idi. Fakat yeni sıtma ilaçları bulununca eski önemini kaybetmiştir. Eskiden doğumdaki ağrı tembelliklerinde kullanılmıştır.

Kınakına ağacının kabukları veya kinin, iştah açıcı olarak kullanılır. Yoğun konsantrasyonda kinin tuzları, varislerin tedâvisinde sklerezan sertleştirici olarak tatbik edilir. Kalp çarpıntılarında, Myotonia Kongenita denilen hastalığın belirtilerinin iyileştirilmesinde kullanılır. Fakat tedâvî edici özelliği yoktur. Hastalığın teşhisinde kullanılır. Ağızdan ve damar yoluyla dikkatlice verilebilir. Adale içine enjeksiyonundan daima kaçınılmalıdır.

Kinin tuzları (bilhassa sülfat ve klorhidrat), malarya tedâvisinde geniş miktarda kullanılmıştır. Kinin Cortex cinchonae isimli drogun kabuk parenkimasında tuz hâlinde bulunurlar.

KİNON;

Alm. *Quinone,* **Fr.** *Quinone,* **İng.** *Quinone.* Halkalı organik bileşiklerden bir grubun ortak adı. Bu grubun en basit üyesi olan p-benzokinona ($C_6H_4O_2$) doğrudan kinon da denilir. Kinonlar bakteri ve mantarlarda bulunurlar.

Hidrokinon fotoğrafçılıkta geliştirme banyolarının hazırlanmasında kullanılır. Parlak sarı renkli olan p-benzokinon 115°C'de eriyen bir katıdır. p-benzokinon ve hidrokinon'dan hazırlanmış kinhidron elektrodu pH tâyininde kullanılır. Ayrıca K vitaminleri naftakinon türevi bileşiklerdir.

KİP;

Alm. *Verbalform (f),* **Fr.** *Mode (m),* **İng.** *Mood.* Bir dilbilgisi terimi. Fiil kök veya gövdelerinin "zaman ve şekillere" göre türlü eklerle girdikleri kalıplara kip denir. Türkçede bütün fiiller, iki büyük kipte toplanır: Haber veya bildirme kipleri, dilek kipleri.

1. Haber kipleri, bir fiilin (eylemin) yapıldığını, yapılmakta olduğunu veya yapılacağını haber verirler.

Haber kiplerinin ekleri fiil köklerine zaman kavramı kazandırırlar. Bunlara "zaman kipleri" de denir. Ekleri: -di, -miş, - yor, -r(-ar), -acak olan zaman kipleri beşe ayrılır: a) Görülen geçmiş zaman (gir-di-m), b) Anlatılan geçmiş zaman (al-mış-sın), c) Şimdiki zaman (gez-i-yor-lar), d) Geniş zaman (tıka-r-sın, sor-ar), e) Gelecek zaman (anlat-acak-sın)

2. Dilek kipleri, istenilen veya tasarlanan bir hareketi anlatan kiplerdir. Bu kiplerde açıkça bir zaman ifâdesi bulunmaz. Ekleri: -meli, -se, -e ve eksiz emir hâliyle birlikte dilek kipleri dörde ayrılır: a) Gereklilik kipi (düş-meli), b) Dilek şart kipi (gül-se), c) İstek kipi (gel-e), d) Emir kipi. Emir kipinin eki yoktur. Emir kipinde çekilen bir fiilde sâdece fiil kökü ve şahıs eki bulunur (gel, gel-sin, gel-iniz gibi). Çekimli bir fiilde sırayla şu üç bölüm bulunur: a) Fiil kök veya gövdesi, b) Kip eki, c) Şahıs eki.

Kip ekleri, fiil kökünden sonra gelerek ona zaman mânâsı veya tasarlanan, istenen bir hareketle ilgili mânâ kazandırır. Bu durumda fiil, yalnız üçüncü teklik şahıs ifade eder. Emirde ise, kök veya gövde halinde kalır ve ikinci teklik şahsı verir.

Fiil çekimi demek, kip eki almış bir fiilin altı şahısta söylenmesi veya yazılması demektir: Çalışıyorum, çalışıyorsun, çalışıyor, çalışıyoruz, çalışıyorsunuz, çalışıyorlar gibi.

Bir çekimli fiilde bir kip eki olabildiği gibi, iki kip eki de bulunabilir. Kip eklerinin sayısına göre çekimli fiiller ikiye ayrılır: a) Basit zamanlı çekimli fiiller, b) Bileşik zamanlı çekimli fiiller.

Tek kip eki alan çekimli fiillere basit zamanlı; iki kip eki alan çekimli fiillere ise bileşik zamanlı çekimli fiil denir. Bileşik çekimlerde (imek) fiili dediğimiz (idi, imiş, ise) şekilleriyle kullanılır (görür idi, bakacak imiş, koşuyor ise gibi).

Yâni, bileşik zamanlı çekimli fiillerde üç kip vardır: a. Hikâye (eki: -di) b. Rivâyet (eki: -miş) c. Şart (eki: -se)

Basit zamanlı fiillerin hepsinin ve emir kipinin hiç bileşik zamanı yoktur. Dilek kiplerinin ise hikâye ve rivâyeti vardır; şartı yoktur. Yine -di'li geçmiş, yâni görülen geçmiş zamanın rivâyeti yoktur.

TABLO VARRRR!!!!!

KİRAZ (Prunus avium);

Alm. *Vogelkirsche, Süsskirsche,* **Fr.** *Cerise, cerisier,* **İng.** *Sour Cherry.* **Familyası:** Gülgiller (Rosaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara ve Ege bölgesinde.

Nisan-mayıs aylarında, demet hâlinde pembemsi beyaz renkli çiçekler açan, kırmızı, etli ve sulu meyveleri olan ağaç. Çiçekler etlenerek fındık büyüklüğünde kiraz adı verilen meyveleri verirler. Meyveler, dallarda iki veya üçü bir arada demetler halinde bulunur ve iyice kızarıp olgunlaşınca toplanır.

Fide kiraz ağacından, 5-6 yıldan önce meyve alınmaz. Bir kiraz ağacı, 60-70 yıl kadar yaşayabilir. Bir ağaçtan ortalama olarak, 20-50 kg kadar ürün alınabilir. Tâze meyvesi az dayanır. Mevsim sonu, bilhassa yağışlardan sonra kurtlanır.

Memleketimizde geniş çapta kültürü yapılmaktadır. Uludağ, aşlama, napolyon, sultanî, ballı ve ak kiraz gibi çeşitleri vardır.

Kullanıldığı yerler: Meyvesi tâze olarak yenir. Hoşafı, reçel ve konservesi yapılır. Kiraz ağacı kabuğu kabız ve ateş düşürücü, çiçekleri göğüs yumuşatıcı, yaprakları ise müshil olarak halk arasında bâzı bölgelerde kullanılmaktadır.

KİREÇ;

Alm. *Kalk (m),* **Fr.** *Chaux (f),* **İng.** *Lime.* Tabiatta bulunan kalsiyum karbonat ihtivâ eden taşların kalsinasyon sıcaklığında (850-950°C) pişirilmesi ile elde edilen madde.

Kireç taşı denilen kalsiyum karbonat ($Ca\ CO_3$), sözkonusu sıcaklıkta kalsiyum oksit (CaO) ve karbondioksit (CO_2) vererek bozunur (ayrışır).

FORMÜL VARRRRR

Kireç üretimi, basit bir kavurma işlemine dayanır. Ancak reaksiyon tersinir (iki yönlü) olduğundan

meydana gelen karbondioksidin devamlı uzaklaştırılması gerekmektedir.

Kireç, bazların içinde, elde edilmesi en kolay ve en ucuz olanıdır. Bilhassa sodyum hidroksit (NaOH) ve sodyum karbonat (Na_2CO_3) gibi mühim bileşiklerin üretiminde kullanılması, kirece büyük sınaî önem verdirmektedir. Baz olarak sodyum hidroksitten başka birçok hidroksitlerin üretiminde de kullanılmaktadır. Bununla beraber kireçten yalnız baz olarak değil ihtivâ ettiği yabancı madde, özellikle kil miktarına göre "zayıf kireç" veya "su kireci" adı altında yapı malzemesi olarak da istifade edilmektedir.

Kireç fırınından elde edilen kalsiyum oksit (CaO), sönmemiş kireç olarak tabir edilir. Bunun üzerine bol miktarda su ilâve edildiğinde:

$$CaO+H_2O \longrightarrow Ca(OH)_2+ısı$$

tepkimesine göre ısı çıkışı ile sönmüş kirece ($Ca(OH)_2$) dönüşür. Bu ürün yumuşak kıvamda yağlı kireç veya suyu uçurulup öğütülürek toz halinde piyasaya sürülür. Sönmüş kireç su ve kum ile karıştırılarak harç yapılır. Burada su işlenebilmeyi sağlar. Kum da dolgu ve taşıyıcı iskelet malzemesi olarak görev yapar. Kireç:

$$Ca(OH)_2+CO_2 \longrightarrow CaCO_2+H_2O$$

tepkimesine göre havadaki karbondioksit ile birleşir ve kalsiyum karbonata dönüşerek sertleşir.

Kireç, silis kumu ile karıştırılıp, ısıl işlemle kireç-silis taşı yapımında, çimento harcının işlenebilme ve sıvanabilme özelliğini iyileştirmede ve elastisite modülünü düşürerek çatlamaya karşı dayanıklılığını arttırmada kullanılır.

Kirecin yapı işlerinde kullanılmasında ihtivâ ettiği yabancı maddeler mühim rol oynar. Bununla ilgili olarak üç tip kireçten söz edilir:

1. Yağlı kireçler: % 5 kadar yabancı madde ihtivâ eder. Su ilavesiyle 2,5 mislini bulan bir hacim artmasıyla kabararak plastik bir hamur verirler. Bu hamur havada bırakılmakla, hacminden çok kaybeder ve çatlaklar arz eder. Bu durum, kum karıştırılmakla önlenebilir.

2. Zayıf kireçler: % 5-6 kadar yabancı madde (demir oksit, silis, alümin) ihtiva eden kalkerlerden üretilir. Bu kireçler yağlı kireçlere nazaran su tesiriyle daha az kabarırlar ve kumla daha yavaş sertleşen harçlar verirler.

3. Su kireçleri: % 6-12 kil ihtiva eden kalkerlerden çıkarılır ve su altında çimentolara nazaran daha az olmakla beraber açıkça sertleşirler. Bu kireçler su tesiriyle kabarmakla beraber yapışkan hamur vermezler. Bu bakımdan âdi kireçle çimento arasındadırlar.

Kireç kaymağı: Kireç kaymağının formülü kesin olarak bilinmemekle birlikte sönmüş kireç üzerinden klor geçirilmekle elde edilmektedir. Formülü $CaCl_2O$ veya $2(CaCl_2O_2H_2O)$, $Ca(OH)_2$ olarak kabul edilir. Kireç kaymağı diğer hipokloritler gibi ağartma işlemlerinde kullanılmaktadır.

KİREÇLENME;

Alm. *Verkalkung (f),* **Fr.** *Calcifcation Sclèrose (f),* **İng.** *Calcification.* İleri yaşlarda, mafsallarda mükerrer (tekrar eden) mekanik zorlamalarla meydana gelen organik değişikliklere verilen isim.

Kireçlenmenin en önemli özelliği, mafsal yüzeylerinde kalsiyum tuzlarının birikmesidir. Bu değişiklikler, ağırlık yüklenen mafsallarda daha sık müşahade edilir. Genellikle kırk yaşı, insan organizmasına kemik sistemi için bir dönüm noktasıdır. Bu zamandan sonra kemiklerde küçük değişiklikler başlar. Harabiyet, yeni kemik teşekkülü kabiliyetinin kaybolması, ostetoporoz (kemiklerdeki kalsiyum muhteviyatının azalması) bunlardan bâzılarıdır. Bu sebeple yaşlılarda bütün mafsallarda bir dereceye kadar kireçlenme mevcuttur. Yalnız şurası unutulmamalıdır ki, normal bir mafsal, normal şartlarda, bozulmadan yüz sene bile çalışabilir, ancak mafsalın normal yapısını zorlayan veya çalışma şartlarını ağırlaştıran durumlarda kireçlenme belirtileri ortaya çıkmaya başlar.

Kireçlenmenin sebeb olduğu şikâyetler: Mafsal ağrıları veya kireçlenme neticesi sıkışabilen sinirle ilgili ağrılar ve mafsal sertliğidir. Hastalık ilerledikçe hareket mahdudiyeti çok kere tek istikamette artar ve sâbit bir şekil bozukluğu ile neticelenir. Ağrı ve adale kasılması ortaya çıkar. Mafsal hareketlerinde kıtırtı sesleri duyulur.

Kireçlenmenin en çok görüldüğü yerler: Diz, kalça mafsalı ve omurgalar arası mafsallardır. Kesin teşhis, ilgili mafsalın röntgen filminin çekilmesiyle konulur.

Kireçlenmenin mutlak bir tedâvisi yoktur. Ancak, alınacak tedbirlerle ve yapılacak tedâvilerle,

hastalığın ilerlemesi durdurulup, hastanın şikayetleri azaltılmaya çalışılır. Tedâvide, hasta mafsal etrafındaki kasların gelişmesini temin etmek, ekzersizler (namaz kılmak faydalı olur) sıcak tatbiki ile kasları gevşetmek, ağrı kesicilerle rahatlatmak sözkonusudur. Kaplıcalar da faydalı olabilmektedir. Kalça ve diz mafsalındaki kireçlenmelerde, hatta mafsala binen yükü azaltmak için, baston ilk tavsiye edilecek hususdur. Baston, sağlam taraftaki ele verilir. Bazı hallerde mafsal içine kortikosteroidler de enjekte edilmektedir. Fakat bu enjeksiyonlara en son çâre olarak başvurulmalı ve mutlaka mütehassıs bir hekimin kontrolünde uygulanmalıdır. Zira, bu enjeksiyondan sonra, hastanın ağrısı geçmekte ve hasta artık tamamen iyileştim zannederek, mafsalını korumamakta ve böylece mafsaldaki harabiyet daha da artabilmektedir.

KİREMİT;

Alm. *Dachziegel (m),* **Fr.** *File (f),* **İng.** *Red roof tile.* Binaların çatılarını örten pişirilmiş kırmızı topraktan yapılan ortası şişkin oluklu levha.

Kiremitler, binaların üst katlarını yağmur ve kardan korumak için birbiri ucuna dizilerek kullanılırlar. Çok uzun zamandır Anadolu'daki binaların çatılarında kullanılan kiremitler, Avrupa'dakilerden oldukça farklıdır. Yüzyıllardır kendine has bir çatı biçimi olan Anadolu evlerinin yapılış tarzlarına bunlar çok uygundur. Osmanlılar zamanında, her esnafta görülen ve titizlikle yerine getirilen kaliteli, istenilene uygun mal imâli kiremitlerin yapımında da kendini gösterir. Alınan karar gereği kiremitlerin boyları on sekiz parmak, bir ucu sekiz diğer ucu yedi parmak olurdu. Bunların iyi pişmiş ve dört yüz altmış dirhem gelmesi ise aranılan önemli şartlardandı. Kiremitler belirtilen ölçülere ve ağırlıklara uygun ise damgalanır öyle satılırdı. Değilse satışına müsade edilmezdi. Bu cins kiremitlere, Osmanlı kiremidi denirdi. Bugün ekseri evlerin bütün çatılarında kulanılan kiremitler eski klasik tiplerden farklı, fakat ölçüleri ise hemen hemen aynıdır. Günümüzde daha ziyade Marsilya tipi kiremit kullanılmaktadır.

Kiremit, killi toprak ile ham toprağın karışımından yapıldığı gibi yalnız killi toprakdan da yapılabilir. Kiremit ve tuğla yapma evsafında olan toprak, su ile arzu edilen kıvama getirilir. Hamur hâlinde olan kıvamın nem durumu çok önemlidir. Bunlar makinalardan geçirilip toprak hâline getirildikten sonra preslerde şekil verilir. Kiremit, ham olarak ortaya çıkmış olur. İyice kurutulduktan sonra fırınlarda usulüne uygun olarak pişirilir. Yapımında kullanılan kilin cinsine göre kiremitlerin renkleri farklı olur.

Evlerin damına kiremit dizilirken aşağıdan yukarı oyuk tarafı üste gelecek şekilde sıralama yapılır. Burada dikkat edilecek husus uçların biribiri üstüne binmesidir. Eğer buna dikkat edilmezse kiremitlerin bağlantı yerlerinden su akacağından çatıdan devamlı su içeri damlar. Kiremidin Osmanlı kiremidi, Frenk (Marsilya) kiremidi, tırnaklı kiremit denilen cinsleri vardır.

KİRİBATİ

DEVLETİN ADI ..... Kiribati Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Bairiki

NÜFÛSU 74.700

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 849 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İngilizce

DÎNİ .....Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ..... Avustralya doları

Büyük Okyanusun orta kesiminde, İngiliz Milletler Topluluğuna üye bağımsız ada ülkesi. Doğudan batıya doğru sıralanan Gilbert Pbloenir ve Lime adlı ada grubundan meydana gelmiştir. Otuz adayı içine alır. Batısında Naunu, güneyinde Tavulu ve Tokalu yer alır.

Târihi

Kiribati'yi meydana getiren adalar ilk olarak 16. asırda Avrupalı denizciler tarafından keşfedilmiştir. İngiliz Tuğamiral John Bryon, 1765'te Nikunav'yu; Albay Thomas Gilbert, 1788'de Tanawa'yı; Albay John Marscall ise Avamka'yı keşfetti. Öteki adalar ise 1798-1826 arasında Avrupalı ve Amerikalı denizciler tarafından keşfedildi. Adalara ilk Avrupalı göçmen 1857'de gelmeye başladı. 1892'de İngiltere Gilbert ve Ellice adalarını himâyesi altına aldı. 1890'da Banaba, 1916'da ise bölgedeki bütün adalar kraliyet sömürgesi hâline getirildi. Adalar İkinci Dünyâ Savaşı sırasında Japon işgali altında kaldı. 1972'de ABD'ye âit üç ada dışındaki Line adaları da sömürgeye dahil edildi. Gilbert ve Ellice adaları 1976'da iki ayrı sömürgeye bölündü. Ellice Adaları 1978'de Tavulu adıyla bağımsızlığını kazandı. Gilbert Adaları ise bir süre sonra 12 Temmuz 1979'da bağımsız bir devlet halini aldı.

Fizikî Yapı

Banaba dışındaki bütün adalar, bir yanardağ zinciri üzerinde meydana gelmiş, resiflerle çevrili alçak mercan adalarıdır. Yükseklik hiçbirinde 8 metreyi geçmez. Adalar doğu-batı doğrultusunda 3200 km kuzey-güney doğrultusunda 1.600 km boyunca uzanan bir alanda yer alır.

İklim ve Bitki Örtüsü

Kiribati Adalarında mart-ekim ayları arasında kuzeydoğu alizeleri estiği için yumuşak bir iklim sürer. Senenin diğer aylarında batıdan esen fırtınalar zaman zaman sağnak yağışlara sebeb olur. Adalardaki yıllık yağış ortalaması ekvatora uzaklığa göre değişik olup 760-3.800 mm arasındadır. Sıcaklık 27°C-32°C arasında değişmektedir. Toprakları tuzlu ve verimsiz olduğundan sınırlı olarak Hindistan cevizi, pandanus palmiyesi ve ekmek ağacı gibi türler yetiştirilir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Kiribati Adalarında sürekli bir yerleşim yoktur. Adaların ancak % 20'sinde insan yaşar. Geri kalanı ıssızdır. Adaların toplam nüfûsu 69.600'dür. Nüfûsun % 90'ı ekseriyetle Gilbert Adalarında ve köylerde yaşar. Halkın büyük kısmı Hıristiyan olup, % 53'ü Katolik, % 41'i Protestandır. Çok az bir kısmı bozuk bir din olan Bahâiliğe mensuptur. Yerli halk Gilbert dili ve İngilizce konuşurlar. Resmî dil İngilizcedir.

Ekonomi

Adalarda, tarım ve balıkçılığa dayalı bir serbest piyasa ekonomisi hakimdir. Halk geçimini büyük ölçüde denizden sağlar. Hindistan cevizi, ekmek ağacı meyvesi, kulhan yem ve muz başlıca gıdâ ürünleridir. Dışardan pirinç, un, tütün, pamuklu kumaş ve bisiklet ithâl eder. En çok ticareti Avustralya ile yapar. Büyük bölümü İngiltere'nin sağladığı dış yardımlar, ekonomisinde önemli yer tutmaktadır.

Ulaşım

Adalar arasında ulaşım deniz ve havayolu ile sağlanır. Yakın adaların bazıları arasında köprüler vardır. Tarawa'da milletlerarası bir havaalanı bulunur. En büyük limanları Tarawa ve Banaba'dır.

KİRMAN SELÇUKLULARI;

Sultan Alparslan'ın kardeşi Kara Arslan Kavurd Bey tarafından Kirman'da kurulan devlet.

Büyük Selçuklu Devletinin kurulmasında önemi büyük olan Dandanakan Savaşı kazanıldıktan sonra Merv'de toplanan Selçuklu büyükleri, o zamâna kadar ele geçirilmiş ve geçirilecek toprakların idâresini hânedân üyeleri arasında paylaştırdılar. Bu paylaştırma sırasında Tabes vilâyeti ile Kirman bölgesi ve Kuhistan havâlisi Kara Arslan Kavurd Beye verilmişti. Melik Kavurd, mâiyetinde bulunan beş-altı bin Türk süvârisi ile kendisine verilen Kirman bölgesine girdi. Bölgeye hâkim bulunan Büveyhî emîrinin nâibi Behram bin Leşkeristân, Türklere karşı koyamayacağını anladı ve Kirman'ın merkezi olan Berdesîr'e çekilerek müdâfaaya başladı. Bir süre sonra Melik Kavurd ile anlaşmak mecbûriyetinde kaldı. Behram, eman dileyerek şehri teslim etmeye ve kızını Kavurd Beye vermeye râzı oldu. Bunun üzerine Kirman 1048 senesinde Kavurd'un idâresi altına girdi. Böylece 1186 yılına kadar devam edecek olan Kirman Selçuklu Devletinin temeli atılmış oldu. Melik Kavurd'un hâkim olduğu Serd-sîr bölgesi, burada yaşıyan halkı besleyecek kadar verimli değildi. Kirman'ı besleyen Germ-sîr bölgesi, Kufs denilen dağlı kavmin elinde idi. Melik Kavurd, tâkib ettiği siyâset netîcesinde âni bir baskınla Kufs kavmini dağıtarak Kirman'a tamâmiyle hâkim oldu (1051).

Melik Kara Arslan Kavurd. Hürmüz Emîri Bedr Îsâ Çâşû'nun sağladığı gemilerle Umman'a sefer düzenledi. Bu Selçuklu târihinde gerçekleştirilen ilk deniz aşırı seferdi. Selçuklu ordusu Umman sâhillerine çıktığı zaman, şaşkınlık içinde kalan Büveyhî emîri, askerini toplamaya fırsat bulamadı ve gizlenmeyi tercih etti. Kavurd, hiçbir mukâvemetle karşılaşmadan Umman'a hâkim oldu.

Kavurd bundan sonra Fars bölgesi üzerine sefere çıktı. Fars bölgesinde o sırada Şebânkâre emirlerinden Fazlûye hâkimdi. Kavurd, ilk önce bölgenin merkezi olan Şîrâz üzerine yürüdü. Fazlûye şehri terk ederek Cehrem Kalesine sığındı. Şîrâz'ı ele geçiren Kavurd, 1062 yılında Fars bölgesine de hâkim oldu.

Büyük Selçuklu Sultânı Tuğrul Beyin 1063 yılında ölümü üzerine Kavurd da amcasının yerine sultan olmak için harekete geçti. Fakat kardeşi Alparslan'ın tahta çıktığını haber alınca İsfehan'dan geri dönerek onun sultanlığını tanıdı. Bu sırada Fazlûye, Fars'ı tekrâr ele geçirmek için harekete geçti ise de, Kavurd'a mağlûb olarak geri döndü. Bunun üzerine Sultan Alparslan'dan yardım istedi. Kavurd'un daha fazla kuvvetlenmesini ve hâkimiyet sâhasının genişlemesini istemeyen Sultan Alparslan, Fars üzerine yürüyerek, bölgeyi Fazlûye'ye iâde etti. Bir süre sonra Melik Kavurd, vezîrinin teşviki ile isyân etti. Alparslan bu durumu öğrenince, hemen Kirman üzerine yürüdü. Öncü kuvvetler arasındaki

muhârebeyi kaybeden Kavurd kaçtı ise de, Sultan Alparslan tarafından affedildi.

Melik Kavurd 1073 yılında bu defa Sultan Melikşah'la giriştiği mücadeleyi kaybetti ve öldürüldü. Kavurd, âdil bir komutan ve devlet adamı idi. Cömertliği ve iyi idâresi ile halkı memnûn etmiş, zamânında Kirman halkı bolluk ve refâha kavuşmuştu. Onun zamânında Kirman, en parlak devirlerinden birini yaşadı. Melik Kavurd'un vefatı üzerine yerine geçen oğlu Kirmanşah'ın hükümdârlığı bir sene sürdü.

Kirmanşah'ın ölümünden sonra, Kavurd'un küçük oğlu Hüseyin tahta geçti. Fakat Hemedan'da tutuklu bulunduğu hapisten kaçan Kavurd'un diğer oğlu Sultanşah, kardeşini tahttan indirerek yerine geçti (1074). Bir süre sonra Sultan Melikşah büyük bir ordu ile Kirman üzerine yürüdü. Kaynaklarda bu seferin sebebi zikredilmemektedir. Kalabalık Selçuklu ordusuna karşı koyamayacağını anlayan Sultanşah, Melikşah'ı kendisi karşılayarak, ona büyük hediyeler takdim etti. Bunun üzerine Melikşah, onu affederek yerinde bıraktı ve itâat edeceği husûsunda verdiği sözde durması için yemîn ettirdi. Melikşah, Berdesir önünde on yedi gün kaldıktan ve kızlarından birini Sultanşah ile evlendirdikten sonra İsfehan'a döndü(1080) Sultanşah, 1085 senesi Ocak ayında hastalanarak öldü.

Sultanşah'ın yerine kardeşi Turanşah geçti. Turanşâh, askeri için kışlalar yaptırdı. Çeşitli îmâr faaliyetlerinde bulundu. Diğer yandan Kavurd'un ölümünden sonra Kirman Selçukluları, Fars eyâletinin hâkimiyetini kaybetmişlerdi. Sultan Melikşah, bu bölgenin idâresini Emirüddevle Humar Tigin'e vermişti. Bu emîrin idâresi sırasında Fars bölgesinde âsâyiş bozulmaya başladı. Durumdan faydalanan Turanşah, Fars üzerine iki sefer düzenledi. Birincisinde mağlûb oldu ise de, ikincisinde zafer kazanarak bu bölgeyi ele geçirdi. İsyan eden Umman halkını itaat altına aldı.

Çok âdil ve iyi ahlâklı olan bir hükümdâr olan Turanşah on üç senelik bir saltanattan sonra 1097'de öldü.

Turanşah'ın yerine oğlu İranşah geçti. İranşah çevresindeki bâzı kişilerin etkisi ile bir müddet sonra sapık Bâtınî yolunu kabul edince, halka kötü davranmaya başladı, kâdı ve âlimlerden bâzısını öldürdü. Bu duruma dayanamayan halk, şeyhülislâm ve kâdılara mürâcaat etti. Şeyhülislâm ve zamânın kâdıları, davranışları sebebiyle, İranşah'ın tahttan indirilmesi için fetvâ verdiler. Halk, verilen fetvâ üzerine ayaklandı. İranşah önce af diledi. Sonra kaçmaya çalıştı ise de, yakalanarak öldürüldü (1101). Bu olaylar ve şehzâdeler arasındaki taht mücadeleleri Kirman Selçuklu Devletini yıkılma noktasına getirmişti. Ancak bu sırada tahta çıkan Kirmanşah'ın oğlu birinci Arslanşah, Sultan Sencer'in hâkimiyetini tanıdı. Saltanatta bulunduğu 1101-1142 yılları arasında Kirman Selçukluları parlak bir dönem yaşadı. Fars bölgesini hakimiyeti altına aldı. Îmâr faaliyetleri arttı. Arslanşah 1142'de isyan eden oğlu Muhammed tarafından tahttan indirildi.

Muhammed (1142-1156) ve ondan sonra tahta çıkan Tuğrulşah (1156-1170) dönemlerinde saltanat mücâdeleleri ve iç karışıklıklar sonucu devlet zayıflamaya başladı. Önce Irak Selçuklularının hâkimiyeti altına giren devlet 1180 yılından îtibâren Oğuzların saldırılarına mâruz kaldı. Bilhassa Tuğrulşah'ın oğulları İkinci Arslanşah, Behramşah ve İkinci Tuğrulşah arasında çıkan saltanat mücâdelesinden faydalanan Oğuzlar Kirman'a üst üste akınlar düzenlediler. 1186 senesinde Kirman'a giren Oğuz Beyi Melik Dinar İkinci Muhammedşah'ın Irak'a gitmesinden de istifade ederek Kirman Selçuklu Devletine son verdi.

Kirman Selçuklularının başında bir melik bulunmakta idi. Melikten sonra atabeg gelirdi. Atabeg, vilâyetleri idâre ile görevlendirilen, henüz küçük yaşta olan şehzâdelere hoca sıfatıyla tâyin ediliyor ve onların devlet işlerinde yetişmelerini sağlıyordu. Saray teşkilâtı Büyük Selçuklulardaki gibiydi. Sarayda; Üstâd-üd-Dâr, Silâhdârlık, Ahurdarlık, emîr-i câmehane, Hansâlârlık, Candârlık, Bâzdârlık, Nedîmlik, serhengler, Saray muallimliği, Mutripler, Sâkîler ve Hademeler bulunurdu.

Devlet teşkilâtı da Büyük Selçuklu Devletininki gibiydi. Devlet işleri Dîvân-ı Âlâ'da görüşülüp, karâra bağlanırdı. Bundan başka Büyük Dîvân, İnşâ Dîvânı, İstifâ Dîvânı, İşrâf Dîvânı, Dîvân-ı Arz, Berîd Dîvânı adını taşıyan çeşitli devlet işlerinin görüldüğü kuruluşlar da vardı.

Kirman ordusu, çeşitli unsurlardan meydana gelirdi. Ordunun çekirdeğini çeşitli boylardan toplanmış Türklerin teşkil ettiği boy birlikleri meydana getiriyordu. Gulâmlar, (kölelikten yetiştirilenler) ordunun ikinci büyük kısmını meydana getiriyordu. Her sultânın, şehzâde, atabeg, emir, sivil ve askerî devlet erkânının kendilerine bağlı gulâmları vardı. Bunlar sâhipleri tarafından yetiştirilirlerdi.

Kirman Selçuklu melîkleri, kültür ve îmâr faaliyetlerine çok önem vermişler, halkın kültür seviyesinin yükselmesi için büyük gayret göstermişlerdi. Melikler ve devlet adamları bir çok âlim, şâir ve ilim adamını himâye etmişlerdir. Efdaleddîn Ebû Hamid Ahmed, Ezrâkî, Burhânî, Ebü'l-Hüseyn Kutbulevliyâ, Şeyh Cemâleddîn Ahmed, İmâm Ebû Abdullah Muhammed, İsmâil bin Ahmed Nişâbûrî, Şeyh Burhâneddîn Ebû Nasr Ahmed, Kâdı Ebü'l-Âlâ Ali Semânî, Kirman Selçukluları zamânında

yetişen belli başlı âlimlerdendir.

Kirman Selçuklularında îmâr faaliyetleri Kavurd zamânında başladı. Kavurd, önce Sîstan ve Derre yolu üzerine bir derbend inşâ ettirdi ve Derre'ye bir han ile hamam yaptırdı. Melik Kavurd'un ölümünden sonra îmâr faaliyetleri bir süre durdu ise de Birinci Turanşah devrinde yeniden başladı. Önce kendisi için bir saray ve köşk, bu sarayın güney kısmında Ulu Câmi ve birbirine bitişik olmak üzere medrese, hankâh, bîmâristân, hamam ve ribat gibi hayır kurumları yaptırdı. Birinci Arslanşâh da babası gibi îmâr faaliyetlerine devâm ederek, Berdesir, Bem ve Ciruft şehirlerinde medrese, ribât ve mescitler yaptırdı. Onun yaptırdığı en önemli eser, Mescid-i Melik'deki kütüphânedir. Bu kütüphânede fen ilimleri ile ilgili beş bin kitap vardı. Kirman Selçukluları da, onların atabegleri de îmâr faaliyetlerinde bulundular. Kirman'da bugün var olan ve Selçuklu devrinde yapıldığı anlaşılan, fakat kimin yaptırdığı bilinmeyen birçok sanat eseri bulunmaktadır.

Kirman Selçukluları Melikleri

	Tahta Geçişi
Kavurd	1048
Kirmanşah	1073
Hüseyin	1074
Sultanşah	1074
Turanşah	1085
İranşah	1097
Arslanşah	1101
Birinci Muhammed	1142
Tuğrulşah	1156
Behramşah	1170
İkinci Arslanşah	1170
Behramşah (İkinci defâ)	1171
İkinci Arslanşah (İkinci defâ)	1172
Behramşah (Üçüncü defâ)	1175
İkinci Muhammedşah	1175
İkinci Arslanşah (Üçüncü defâ)	1175
İkinci Turanşah	1177
İkinci Muhammedşah (İkinci defâ)	1183
Oğuz işgâli	1186

KİRMÂNÎ;

on dördüncü yüzyılda yetişmiş fıkıh, hadis, tefsir ve kelâm âlimi. İsmi Muhammed bin Yûsuf; lakabı Şemsüddîn'dir. Kirmânî nisbesiyle meşhur olmuştur. 1317 (H.717) senesinde Kirman'da doğdu 1384 (H.786) senesinde Bağdat'ta vefât etti.

Önce babası Behâüddîn Yûsuf'tan ve kendi memleketinde bulunan âlimlerden ilim öğrendi. Sonra Şîrâz'a giderek Kâdı Adudüddîn'in derslerine on iki sene kadar devam etti. Daha sonra Şam, Mısır, Hicaz'a gitti ve oradaki âlimlerle görüştü. Ezher Câmiinde Nâsırüddîn el-Fârûkî'den Buhârî-i Şerîf'i dinledi. Hicaz'a giderek Zeynüddîn Irakî ile görüştü. Sonra Bağdad'a dönerek oraya yerleşti. Otuz sene müddetle ilim öğretip, talebe yetiştirdi. Kâdı Muhibbüddîn el-Bağdâdî, oğlu Şeyh Takıyyüddîn Yahyâ el-Kirmânî gibi pekçok âlim ondan ilim öğrendi, hadîs-i şerîf dinledi ve rivâyette bulundu. Muhammed bin Yûsuf Kirmânî 1384 (H.786) senesi Muharrem ayının on altısında hacdan dönerken vefât etti. Cenazesi Bağdad'a getirilip, Bâb-ı Ebrez Kabristanında daha önce kendisinin bizzat hazırlattığı kabrine defnedildi. Oğlu babasının kabri üzerine bir türbe, yanına da bir medrese yaptırdı.

İlim ve fazilet sahibi olan Kirmânî; aza kanâat eder, dünyâya değer vermez, ilim ehline ihsanlarda bulunurdu. Güzel ahlaklı, güler yüzlü ve tevazu sâhibiydi. Sultanlar evine gelir, kendisinden duâ ve nasihat isterlerdi.

Eserleri:

1) Kevâkib-üd-Derârî fî Şerhi Sahîh-il-Buhârî: En meşhur eseridir. Yirmi beş cilt hâlinde basılmıştır. **2) Hâşiye alâ Envâr-it-Tenzîl lil- Beydâvî:** Tefsîre dâir dört ciltlik bir eserdir. **3) Risâletü'n fî Mes'elet-il-Kuhlî. 4) Şerh-ul-Mevâkıf lil-Îcî fî-İlm-il-Kelâm. 5) Şerhu Ahlâk-ı Adüdüddîn. 6) Şerh-ul-Cevâhir. 7) Şerh-ul-Fevâid-il-Gıyâsiyye:** Beyân ilmine dâirdir.

KİRPİ (Erinaceus europaeus);

Alm. *Igel,* **Fr.** *Hérrisson,* **İng.** *Hedgehog.* **Familyası:** Kirpigiller (Erinaceidae). **Yaşadığı yerler:** Güneydoğu Asya hâriç, Asya ve Avrupa'da, Yeni Zelanda'da bulunurlar. Avrupa'dan götürülmüştür. **Özellikleri:** Sırtı dikenlerle kaplı küçük bir memeli. Boyu 13-30 cm, ağırlığı ise 400-1200 gr kadardır. Zehirlere karşı çok dayanıklıdır. Tehlike ânında tostoparlak olup dikenlerini kabartır. **Ömrü:** 18 yıl kadar. **Çeşitleri:** Âdi kirpi (E. europaeus) ve Malaya kirpisi (G. gymnura) familyanın iyi bilinen türleridir. Oklu kirpiler ise farklı takım ve familyadandırlar.

Böcekçiller (İnsectivora) takımından, sırt yüzeyi dikenlerle kaplı bir memeli. İşitme ve koku alma duyuları çok hassas gececi hayvanlardır. 5 cm uzunluktaki kuyruklarıyla berâber boyları 33 cm'yi bulur. Ağırlıkları 400-1200 gr arasındadır. Dikenlerinin uzunluğu 2-3 cm ve çapları 1-2 milimetredir. Yuvarlak burunlu, küçük kulaklı ve oldukça ileri fırlamış gözleri vardır. Ayakları güçlü ve çengel tırnaklı beşer parmağa sahiptir.

Kirpiler koşabilen, tırmanabilen ve yüzebilen çevik hayvanlardır. Herhangi bir tehlike karşısında hemen dikenli bir top hâlini alırlar. Böylece oksuz olan karın kısmını da korumuş olurlar. Dikenlerinin dayanıklılık ve hafifliği içlerinde bulunan hava boşluğu bölümlerinden ileri gelir. Değişikliğe uğramış kıllardan başka bir şey olmayan dikenler, deriye sıkıca bağlıdır. Deri altındaki kısımları iri ve yuvarlak topuzlar hâlindedir. Oklu kirpilerinki gibi kolaylıkla çıkmayan dikenler sarı ve kahverengi çizgilidir. Fakat beyaz ve siyah olanları da vardır. Bir kirpinin vücut yüzeyinde 6000 kadar diken mevcuttur. Malaya kirpisi dikensizdir.

Genellikle rakımı az olan yerlerde ve çöllerde yaşarlar. Mûtedil (ılıman) iklimlerde yaşayanlar kış uykusuna, çöllerde yaşayanlar ise, yaz uykusuna yatarlar. İçi yosun ve yaprakla döşeli toprak altı yuvalarında iki çıkış deliği vardır. Kışlık ve yazlık yuvaları ayrıdır. Seçtiği yosun ve yaprakları, üzerlerine yuvarlanarak, dikenlerine saplar. Bu sûretle yuvasına taşır. Gece avlanmaya çıkar. Böcekçil olmakla beraber, solucan ve kabuksuz sümüklü böceklere çok düşkündür. Zaman zaman bitkisel besin de yerler. Hamam böceklerini yediklerinden bazı evlerde evcil olarak da beslenirler.

Kirpiler, zehirlere karşı son derece dayanıklı hayvanlardır. Yılanların da amansız düşmanıdır. Dişi kirpiler, erkeklerinden daha güçlü ve dayanıklıdır. Dikenlerini bir saldırı silahı olarak değil de savunma aracı olarak kullanırlar. Bütün sürüngenlere düşman olmakla beraber, Avrupa engereğine karşı özel ilgi duyarlar. Güneşliyen bir engerek görünce arkasından sessizce yaklaşarak dişleriyle kuyruğunu yakalar ve hemen topaç olurlar. Kuyruğu sıkıştırılan yılan hırsla saldırılar yapar. Fakat dikenli topa hiçbir şey yapamaz. Sonunda yılan yorularak serilir. O zaman kirpi topaçlıktan sıyrılarak yaralı yılanı ensesinden kavrayarak kıtır kıtır yer.

Bir biyolog, büyükçe bir sandık içinde 6 yavrusuyla beraber beslediği dişi kirpinin yanına, son derece zehirli bir engerek koydu. Yavrularını emzirmekte olan kirpi düşmanını görünce usulca ayağa kalkarak uzanan engereğe yaklaştı. Yılanı, baş ucundan kuyruğa kadar korkusuzca koklamaya başladı. Engerek tıslayarak bu küçük saldırganı burun ve dudaklarından birkaç defa ısırdı. Kirpi, yılanla alay edercesine istifini bozmadan yaralarını yaladı ve yılanı koklamaya devam etti. Bu arada bir defa da dilinden ısırıldı. Sonunda yılanı ensesinden kavrayarak yarısına kadar kemirerek yedi. Sonra da hiçbir şey olmamışçasına yavrularının başına dönerek onları emzirmeye devam etti. Akşama kadar yılanın kalan yarısını da bitirdi. Ertesi gün 2-3 engerek yavrusu daha yediği halde, kendisinde ve yavrularında zehirden dolayı bir etki görülmedi. Kirpi âdetâ canlı bir panzehir deposudur. Zehire karşı gösterdiği reaksiyon incelenmektedir.

Gebelik süreleri 30-39 gün sürer. Bir defada 4-5 veya daha fazla yavru doğurabilir. Yavrular gözleri kapalı doğar. Birkaç saat içinde dikenler deriyi delerek çıkmaya başlar.

Zehirli yılanların bol olduğu sıcak bölgelerde yılanlara karşı kirpi ile mücâdele yapılmaktadır. Buralarda kirpi üretilerek yılanlar kontrol altına alınmaktadır.

Kirpi eti yemenin ekzema, mayasıl hastalıklarına ve gelincik yâni fil hastalığına iyi geldiği **Hayatü'l-Hayvân** kitabında yazılıdır. İslâm dîninin Hanefî ve Hanbelî mezheplerinde kirpi eti yemenin câiz olmadığı, Şâfiî ve Mâlikî mezheplerinde câiz olduğu bildirilmiştir. Başka çâre kalmazsa Şâfiî ve Mâlikî mezhepleri taklid edilerek ilâç için yenebilir. Kirpiyi kesmek için bir büyükçe leğen içine su konur.

Buraya bırakılan kirpi sudan başını çıkarınca bıçakla boynu kesilir.

Âdi kirpilerin oklu kirpilerle hiçbir yakınlığı yoktur. Oklu kirpiler, kemirici otçul hayvanlardır. Okları da en ufak bir sarsıntıda koparak düşer. Gebelik süreleri 7 ay kadar sürer. Gözleri açık, vücudu dikenli tek yavru doğururlar. Vücutları daha iri ve okları bâzan 50 cm'ye kadar ulaşır. (Bkz. Oklu Kirpi)

KİRPİBALIĞI (Diodon hystrix);

Alm. *Igelfisch (f),* **Fr.** *Poisson-porc-èpic de mer,* **İng.** *Porcupine fisch.* **Familyası:** Kirpibalığıgiller (Diodontidae). **Yaşadığı yerler:** Genelde denizlerde yaşar. Atlantik ve Hint okyanuslarında boldur. **Özellikleri:** Vücûdu dikenlerle kaplıdır. Tehlike anında vücûdunu hava veya su ile şişirerek dikenli yuvarlak bir top hâline gelir ve düşmanlarından korunur. **Çeşitleri:** Kirpi balığı (D. hystrix) bu familyanın en iyi bilinen türüdür.

Vücûdu dikenle kaplı, sıcak denizlerde yaşayan 30-70 cm boyunda olan bir balık. Top balığı veya kirpi balığı diye de adlandırılır. Vücûdu dikenlerle kaplıdır. Düşmanlarını görünce çok esnek olan mîdesine su alarak şişer. Şâyet su yüzeyinde ise mîdesini hava ile doldurur. Ürkütücü ve dikenli, yuvarlak bir top hâline gelerek düşmanlarından kendini korur ve hasımları için tehlikeli bir av hâlini alır. Ayrıca balıklar dünyâsının belki de en yüksek çığlığını atarak düşmanlarını korkutur. Dikenler, pulların özel bir şekil almasıyla meydana gelmiştir. Normal zamanlarda vücûda yapışık olarak dururlar. Dikenlerinin ancak uzun olanları hareket edebilir, kısaları sabit olarak durur. Çene kemiklerinin dişleri tek gaga hâlinde birbiriyle birleşmiştir.

Bütün ılık denizlerin kıyıya yakın bölgelerinde bulunur. Yumuşakçalar ve mercanlarla beslenir. Okyanus yüzeyinde iken mîdesini hava ile doldurarak balon gibi şişer ve kendisini su yüzeyinde dalgalara bırakır. Vücutlarını örten zırh gibi kalın derileri açık pas renginde ve esmer lekelidir. Zehirli olduğundan birçok ülkede eti yenmez ise de Japonya'da yenmektedir. Her yıl çok sayıda insanın gıda zehirlenmesinden ölümüne sebeb olmaktadır. Sudan çıkarılırsa hava da emebilir.

Bölge sâkinleri kirpi balığının içini temizledikten sonra içine ampul koyarak "Japon Feneri" yapar. Turistlere süs eşyası olarak satıp gelir sağlarlar.

KİRPİK;

Alm. *Augenwimper (f),* **Fr.** *Cil (m),* **İng.** *Eyelash.* Göz kapaklarının serbest kenarlarında, genellikle tek sıra üzerine dizilmiş olarak bulunan özel kıllar. Kalınlıkları erkeklerde 67 mikron, kadınlarda ise 90 mikron kadardır. Üst göz kapağındakilerin sayısı 150-200, alt göz kapağındakilerin ise 70-100 kadardır.

Diğer bölge kıllarına nazaran koyu renklidirler. Nadiren çok ileri yaşlarda beyazlaşırlar. Yine nadir görülen bir durum olarak çok sarı kirpikler ve bir kısmı beyazlaşmış kirpikler de bulunabilir. Kirpiklerin ortalama ömrü 5-6 aydır. Şekilleri genillikle düzdür. Bâzan alta veya üste doğru kavis yapabilirler, kıvırcık ve dalgalı olmazlar.

Kirpik köklerinin iltihaplanmasına "blepharitis" denilmektedir. Bu iltihâbın kuru ve sulu şekilleri vardır. Tedâvide antibiyotikli melhem ve damlalar kullanılmaktadır. Bâzan kirpiklerin göz küresine doğru kıvrılıp, gözün camsı bölümüne battığı olur ki bu durumlarda derhal müdahale gerekir.

Kirpikler estetik görünümün bir parçası olduğu için, bayanlar tarafından kullanılan, takma kirpikler de piyasada bulunmaktadır. Kirpikleri kalın ve canlı gösteren rimel adlı güzellik müstahzarı da son derece rağbet gören bir maddedir. Yetkili uzmanlar bunların çeşitli zararları olduklarını belirtmektedirler.

Kirpiklerin iltihâbı çoğu defa ömür boyu devam eder. Kirpik dökülmesi ve kepeklenme bu durumda karakteristiktir. Çoğu defa görme bozukluğu altında yatan sebeb olduğundan, şikayetler gözlük takınca büyük ölçüde kaybolur. Onun için bir göz hekimine görünmelidir.

KİSÂÎ;

meşhur yedi kırâat (Kur'ân-ı kerîmi okuma ilmi) imâmından yedincisi. Tebe-i tâbiînden, yâni Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) Eshâbını gören büyükleri görenlerdendir. İsmi, Ali bin Hamza'dır. Ebû Hasan, Ebû Abdullah ve Ebû Feth künyeleriyle bilinir. Kilim elbise içerisinde ihrâma girip, Kâbe'yi tavâf ettiği veya Hamzâ Zeyyâd'ın meclisinde dizinin üzerine kilim koyduğu için, el-Kisâî denilmiş ve bu nisbe ile meşhur olmuştur. Kendisine İmâm-ül-Kurra, Şeyh-ül-Kırâat ve'n-Nahv, el-İmâm lakabları verilmiştir. Kûfe'de nahiv ilminin kurucusudur. Kırâat ilminde işareti Ra harfidir. Doğum yeri ve doğum tarihi bilinmemektedir. 805 (H.189) târihinde yetmiş yaşlarındayken Rey'de vefât etti.

Temel bilgileri öğrendikten sonra, Kûfe'de reîs-ül-kurra ve altıncı kırâat imâmı olan Hamza bin Habîb

ez-Zeyyâd'ın talebesi oldu. Ondan kırâat ilmini öğrendi. Dört defa Kur'ân-ı kerîmi baştan sona hocasına dinletti ve tasdîkini aldı. Hocasından sonra, Kûfe'de reîs-ül-kurra oldu. Ebû Amr, Süleymân bin Mihrân, Îsâ bin Ömer, Süleymân bin Erkâm, Ebû Bekir bin Iyâş, Muhammed bin Abdurrahmân bin Ebî Leylâ, Câfer-i Sâdık, Seleme bin Ahfeş, Hammad bin Seleme gibi zamânının âlimlerinden, sarf, nahiv, hadîs ve fıkıh ilimlerni öğrendi. Sonra Basra'ya giderek, meşhur nahiv âlimi Halil bin Ahmed'den lügat ilmi öğrendi. Hicaz, Necd ve Tihame bölgelerindeki Bedevîler arasına gidip onların lügatlarını öğrendi. Öğrendiği lügatleri kayda geçirdi ve Kûfe'ye geldi. Abbâsî Halîfesi el-Mehdî'nin oğlu Hârûn Reşîd'e mürebbiyelik teklifini kabul ederek Bağdat'a gitti ve orada yerleşti. Ömrünün sonuna kadar Hârûn Reşîd'in yanında kaldı. Onun oğulları Muhammed Emin ve Mu'tasım'a mürebbiyelik etti. Haftanın bir günü sarayda, diğer günleri de Bağdat'ta ilim öğretti. Ahmed bin Hanbel, Yahyâ bin Muîn, Ebû Ömer el- Dûrî, Ebû Hâris el-Leys bin Hâlid gibi âlimler onun derslerinde yetişti. El-Dûrî ve Ebû Hâris ondan kırâat nakleden meşhur râvilerdir. Kûfe Dil Mektebinin kurucusu olan Kisâî zamanının meşhur âlimleriyle çeşitli mevzularda münâzaralarda bulundu. Basra Nahiv Mektebinin kurucusu Sibeveyh ile olan münâzarası meşhurdur. İmâm-ı a'zam'ın talebeleri İmâm-ı Muhammed ve İmâm Ebû Yûsuf'la sohbetlerde bulundu. İmâm-ı Muhammed'le birlikte Hârûn Reşîd'in Horasan Seferine katıldı. 805 (H.189) senesinde İmâm-ı Muhammed hazretleriyle aynı gün ve aynı yerde vefat etti, oraya defnedildi. Kabri Rey yakınlarındaki Renbûye köyündedir.

Kırâat (Kur'ân-ı kerîmi okumak) ilminde zamanının bir tânesi olan Kisâî, halkı etrafına toplayıp, Kur'ân-ı kerîmi başından sonuna kadar okurdu. Nahiv'de de en büyük âlim oydu. Allahü teâlâdan çok korkardı. Sâde giyinir, halîfenin yanına giderken güzel giyinmekte mahzur görmezdi. Hâfızası kuvvetli, okuması güzeldi. Zengin olduğu kadar tevâzu sahibi ve cömertti. Bütün İslâm âlimleri gibi ölümü hiç hatırından çıkarmazdı. Ömrünü sadece Kur'ân-ı kerîmin hizmetine adamış, onun şefâatini ümid etmiştir.

İmâm-ı Kisâî birçok eser yazmışsa da mevcud olan iki tam, bir de yarıdan çoğu kaybolmuş bir eseri vardır. Bunlardan halk dilinin hatâlarını konu edinen **Kitâbu fî Lahnel-Amme** adlı eseri Mısır'da basılmıştır. Diğer eserleri **Kitâb-ül-Müştebihât fil-Kur'ân**'ın bir nüshası Bâyezîd Devlet Kütüphânesinde mevcuttur.

KİSTLER;

Alm. *Zysten (f.pl),* **Fr.** *Kystes (m. pl.),* **İng.** *Cystes.* Doğuştan olan veya sonradan çeşitli sebeplerle ortaya çıkan ve vücûdun birçok yerinde görülebilen, içinde genellikle yağ gibi bir sıvı veya yarı sıvı bir madde bulunan bir çeşit kese. Kistler bir nohut büyüklüğünden, bir çocuk başı, hatta daha büyük cesametlere kadar olabilir.

Vücutta görülebilen çok çeşitli kistler vardır:

Kist hidatik: Ekinokokkus granülosus isimli köpek tenyasının sebeb olduğu bir paraziter hastalıktır. Bu parazitin yumurtaları kedi, köpek gibi hayvanlardan ağız yolu ile insanlara geçmekte ve barsakta açılan yumurtalar, kan yoluyla vücudun çeşitli organlarına gidip oralarda kistleşmektedirler. Bu kistler, parazitin ara şekilleridir. Bu hastalık insanlara bulaştığı gibi, koyun, keçi, inek gibi hayvanlara da bulaşabilmekte ve bu hasta hayvanların hastalıklı organlarını yiyen köpeklere geçmek sûretiyle, parazit olgunlaşmakta ve köpeklerde küçük bir tenya halinde yaşamaktadır.

Kisthidatik en çok karaciğer ve akciğerde görülmektedir. Ayrıca dalak, beyin, pankreas, böbrek gibi organlara da yerleşebilmektedir. Kistler yavaş yavaş büyürler. Karaciğerdeki kist büyüdükçe etrafına baskı yapmaya başlar ve ana safra yollarını tıkarsa sarılılığa yol açar. Bu kistler patlarsa, acil cerrahî müdahale gerekir. Kisthidatik zamanla kireçlenebilir ki, bu durumda tehlikesi azalır. Bu kistin içinde kaya suyu denen bir sıvı vardır. Bu sıvının içinde kız veziküller ismi verilen kist taslakları yüzmektedir.

Kist hidatik bâzan elle fark edilecek kadar büyük ve sathî (yüzeysel) olabilir. Ultrasonografi metodu ile (ses dalgaları vasıtasıyla yapılan bir inceleme) kesin teşhis konur. Tedâvisi cerrâhî olarak çıkarılmasıdır. Bazı antiparaziter ilâçlar da kullanılmaktadır. Hastalıktan korunmak için; sebzeler iyice yıkanmadan yenmemeli, kedi ve köpeklerle oynamamalı, başıboş köpeklerle mücadele edilmeli, hastalıklı hayvanların ciğerleri köpeklere yedirilmemelidir. Kist hidatik karaciğerde olduğu gibi akciğerde de yerleşebilir. Öksürük, balgam, bazan kanlı balgama yol açar. Fazla büyürse nefes almayı biraz zorlaştırır. İltihaplanabilir, patlayabilir. Patlarsa ağız yoluyla boşalarak kendiliğinden iyileşebilir, tedâvisi cerrâhîdir. Akciğer röntgenlerinde sınırları gâyet düzgün, yuvarlak bir görünüm arz eder.

Yağ kisti: Derideki yağ bezelerinin ağızlarının tıkanması neticesi yağ salgısının birikmesiyle ortaya çıkar. Yağ bezlerinin çok olduğu saçlı deri en çok görüldüğü yerdir. Hafif serttirler, yuvarlak ve kısmen hareketlidirler. İçinde sebum denilen kötü kokulu sakızımsı bir madde vardır. Tedâvisi, cerrâhî olarak çıkarılmalarıdır.

Kistik higroma: Doğuştan olan lenf yollarının kistik bir genişlemesidir. En çok boyunda görülür. Bastırmakla küçülür, portakal veya çocuk başı büyüklüğünde olabilirler. Tedâvisi, cerrâhîdir.

Dermoit kist: Doğuştan bir rahatsızlık olup, çocuklukta ortaya çıkan ve saçlı deri ve alında orta çizgi üzerinde, gözlerin dış kenarlarında ve dil altında sık olarak görülür. Bunlar üzerini örten deriye yapışmazlar. Tedâvisi cerrâhî olarak çıkarılmalarından ibârettir.

Tükrük bezi kisti (kurbağacık): Dil altı tükrük bezlerinin salgı kanallarının tıkanmasından doğar 1-8 cm çapında olabilir. Mavimtrak renkte ve saydamdır. Gergin ve duvarı incedir. Çiğneme sırasında bazan hacmi büyür. Tedâvisi cerrâhîdir.

Bilek eklem kistleri (hygroma): Mafsalların önünde veya yanında bulunan sıvı keseciklerin içinde fazla miktarda berrak veya sarımtrak bir sıvının toplanmasıyla meydana gelirler. En çok bilek ekleminin sırt tarafında görülür. Bilek aşağı doğru bükülünce daha belirgin hale gelir. Bileğin hareketleri biraz ağrılı olabilir. Tedâvisi, kesenin cerrâhî olarak çıkarılmasıdır.

Penkreas kistleri: Genellikle had pankreas iltihabından 3-4 hafta sonra ortaya çıkarlar. Pankreas sıvısı birikintileri ve hücresel artıklar pankreas kapsülü içinde çatlayıp, komşu organların dış zarlarıyla örtülerek bu kistleri meydana getirdiklerinden bunlara yalancı kist ismi verilir. Yırtılmaları tehlikeli olduğundan cerrâhî olarak boşaltılmaları gerekmektedir.

Polikistik böbrek: Doğuştandır. İrsî olarak geçer ve genellikle bir ailenin birden fazla çocuğunda bulunabilir. Her iki böbrekte birden görülür, ancak bir böbrekte diğerinden daha ileri safhada bulunabilir. Bu hastalıkta farklı büyüklükte ve çok sayıda kist, yavaş yavaş normal böbrek dokusunu işgal ederek onun yerini alır. Böbrekler, normal büyüklüklerin birkaç katına erişmiş olup, içleri berrak veya kanlı bir sıvı taşıyan, üzüm salkımı manzarası gösteren kistlerle doludur. Hastalık erişkinlerde genellikle 40-50 yaşları arasında teşhis edilir. Hastalarda bel ve karın ağrıları, idrarda kan bulunması, tansiyon yüksekliği, böbrek yetmezliği, idrar miktarının fazlalığı, idrar yolları iltihaplanmaları, bulunabilir. Böbrek enfeksiyonları ve taş meydana gelmesi önlenmelidir.

Yumurtalık kistleri: Çeşitli yumurtalık kistleri vardır. Bunların içinde en çok görüleni folikül kistleridir, bunlar kirazdan yumruk büyüklüğüne kadar gelişebilir. Cidarları düz, içi saydam sıvı ile doludur, özel bir tedâvi gerekmez, kendiliğinden gerilerler. Bazan yırtılabilirler, iç kanama yapabilirler.

Yumurtalığın corpusluteum denen kistleri, gebelikte gelişebilir. 5-10 cm kadar büyürler, dış gebelikle karıştırılabilir. Tedâvi gerektirmez.

Yumurtalığın theca-lutern kistler, çocuk başı büyüklüğünde olabilirler. İki taraflıdırlar. Tedâvi gerektirmez.

Çikolata kistleri ise; rahim iç yüzünü örten dokunun yumurtalıklarda da yer alması neticesi, âdet zamanlarında yumurtalıklarda da kanama olmasına bağlı olarak ortaya çıkarlar. Tedâvileri ilâç, şuâ ve cerrâhî yolla mümkündür.

KİŞNİŞ (Coriandrum sativum);

Alm. *Koriander (m),* **Fr.** *Coriandre (f),* **İng.** *Coriander.* **Familyası:** Maydonozgiller (Umbelliferae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Bahçelerde yetiştirilir.

Haziran-ağustos ayları arasında pembemsi-beyaz renkli çiçekler açan, 40-90 cm boylarında, kötü kokulu, genellikle nemli çayır ve sırtlarda rastlanan bir yıllık otsu bir bitki. Gövdeleri dik, üstte dallanmış, silindir şeklinde, içi dolu ve üstü çizgilidir. Yapraklar açık yeşil renkli ve tüylüdür. Alt yapraklar uzun saplı ve 3 parçalıdır. Çiçekler dalların uçlarında, şemsiye durumunda toplanmıştır. Şemsiye uzun saplı, 3-8 kolludur. Çiçekler, beyaz veya pembemsi renkli olup çiçek parçaları 5 parçalıdır. Erkek organlar 5 tâne, dişi organlar ise 2 tane meyve yaprağından ibârettir. Meyve sarımsı esmer renkli, küre şeklinde, küçük serttir. Kokusu tâze iken kötüdür.

Akdeniz bölgesi bitkisidir. Tarlalarda yabânî ot olarak yetişir. Ancak bahçelerde yetiştirilenler tohum ile üretilir. Mûtedil, az alkali topraklarda yetiştirilmelidir.Toprak çok derin sürülmeli, kaba ve humusca zengin olmalıdır. Ekim sahası yabancı otlardan temizlenmelidir. Tohumlar, ilkbaharda veya sonbaharda ekilir.

Kullanıldığı yerler: Meyvelerinde nişasta, tanen, şekerler, sâbit ve uçucu yağ vardır. İştah açıcı, barsak gazlarını giderici, teskin edici, baş dönmesine karşı kullanılır. Bir çay kaşığı dövülmüş tohum bir çay bardağı suda haşlanır. Günde bundan fazla alınması halinde dalgınlık ve sarhoşlukla başlayan bir zehirlenme yapar. Ayrıca şekercilik, konserve, gıda, kozmetik sanâyiinde baharat olarak kullanılır.

KİT (Bkz. Kamu İktisâdî Teşebbüsleri)

KİTAB-I MUKADDES (Bkz. Ahd-i Atik, Ahd-i Cedîd)

KİTÂBE;

Alm. *Inschrift (f),* **Fr.** *Inscription,* **İng.** *Inscription.* Bir târihî eserin, yapılış târihi ve eseri yapan, yaptıran hakkındaki bilgilerin yazılıp, o eserin herhangi bir yerine konulduğu taş.

Türklerde ilk kitâbe İslâmiyetten önce görülen Orhun Kitâbeleridir. Bunlar, daha çok bir eserin yapılış tarihini değil, Hakanın milletle olan münâsebetlerinin anlatılması olup, tarih hükmündedir. Kitâbeler, bugün arkeolog ve tarihçilerin başvurduğu en önemli kaynak vesikalardandır. Kitâbelerin değişik dillerde yazılmaları kolay çözülmelerine yardımcı olur. Mısır hiyeroglif yazısı böyle bir yazı özelliğine sahip olduğu için kolay çözülmüştür. Kitabe ile uğraşan ilme Epigrafi denir.

Asıl kitâbe; Türklerin İslâmiyeti kabülünden sonra Anadolu'da yerleşen Danişmendliler, Artuklular, Mengücükler, Selçuklular adını taşıyan beylik ve devletlerde yapılan eserlerin her birinin giriş kapısının üstüne veya yan taraflarına konulan kitâbedir. Selçuklularda bilhassa kûfi yazı ile yazılanlar çoktur. Sülüs yazı ile yazılanlar da görülmektedir. On üçüncü asırdan sonra celi sülüsün daha çok yayıldığı görülür.

Birinci Murâd Han devrinde, Selçuklu celi sülüsünden yavaş yavaş ayrılarak, Osmanlılara mahsus bir karakter kazanır. Fâtih Sultan Mehmed Han devrinde birdenbire bir gelişme gösterir. Bu durum Ayasofya Camiinin avlusundaki Bâbı Hümâyunun üstündeki kitâbede açıkça görünür. İkinci Mahmûd devrinin büyük hattatı Mustafa Râkım Efendi celi sülüsü bütün İslâm âleminde en ileriye götürmüştür. İstanbul'daki Nusretiye Câmiindeki yazıları, kendisinden sonraki sanatkarların ilham kaynağı olmuştur. Bundan sonra da aynı yol tâkip edilmiştir. İkinci Mahmûd Han devrine kadar İran üslubunda, celi nesta'lik, çokça kullanılmıştır.

İkinci Mahmûd Hanın hattatı Yesârizâde Mustafa İzzet Efendi, İran üslubu yerine yeni bir yazı şekli ortaya çıkardı. On dokuzuncu yüzyılın başından itibaren Türk nesta'lik usülü doğdu.

Kitâbeler sâdece taş ve mermer üzerine değil, çinilere de yazıldı. Çini kitâbe olarak, Edirne'de Selimiye Câmii ile İstanbul'da Topkapı Sarayında Bağdad Köşkünün çinileri dikkat çeker.

Kitâbeler genellikle Arabî yazılmıştır. Fâtih Sultan Mehmed Han devrinden sonra Türkçe kitâbeler de yazılmaya başlamıştır. İlk Türkçe kitâbe olarak, Kütahya'da Germiyanoğullarından Yâkub Şah Süleymân'ın yaptırdığı medresenin kitâbesidir. Fârisî olarak yazılan kitâbe pek azdır.

Kitâbelerde genel olarak, Arabî bir sözle başlanıp, yaptıranlar için kullanılan ünvanlar ve tarih yazılır. Manzum ve mensur olabilirler. Artık manzum olanlarda, bazan, ebced hesabına göre eserin yapılış tarihi düşürülür (yazılır). İslâmiyette mezar taşlarına sâdece isim ile doğum ve ölüm tarihlerini yazmak câiz iken, daha sonraları kitâbe şekline sokulmuştur. Zamanımızda hâlen tam bir araştırma yapılamamıştır. Bâzı araştırmacılar şahsî gayretleri ile, bâzı bölgelerin kitâbeleri ile, en meşhur kitâbeleri tesbit edip izahta bulunmuşlardır. Binlerce kıymetli tarihî eser yıkılıp yok edildiğinden kitâbeler de kaybolup gitmiştir.

KİTAP;

Alm. *Buch (n),* **Fr.** *Livre (m),* **İng.** *Book.* Basılı veya yazılı kâğıt yapraklarının bir araya getirilmesiyle ve insanların hislerini, fikirlerini, başkalarına, uzaktakilere bildirmek, kendilerinden sonra gelenlere ulaştırabilmek için kâğıtlara yazmak sûretiyle meydana getirilen eser. Uzakta bulunan bir kimseye yazılan mektup veya pusula mânâsında da kullanılmıştır. Lügatte, kitap, "yazı yazmak" mânâsındadır. **Kur'ân-ı kerîm**'de; çeşitli mânâlarda sık rastlanan kitap kelimesi Allahü teâlânın peygamberlerine gönderdiği vahiyler mânâsında da kullanılmıştır.

İnsanların bildiklerini, öğrendiklerini kitaplara yazması çok öncelere dayanır. Hattâ ilk insan hazret-i Âdem'e Allahü teâlâ tarafından Cebrâil aleyhisselâm adındaki melek gönderilerek îmân bilgileri, her gün bir vakit namaz, oruç, gusül abdesti emredildi. Kendisine kitap gelip, lüzumlu bütün ilimler dâhil, fizik, kimyâ, tıp, eczâcılık, matematik bilgileri de öğretildi. Süryânî, İbrânî, ve Arabî diller ile kerpiç üstüne çok kitap yazıldı. Her asırda, insanlara gönderilen peygamberlerle, onlara lâzım olan din ve dünyâ bilgileri öğretildi. Bu bilgilerin kaybolmaması için kitaplar yazıldı. İlk insan ve ilk peygamber olan Âdem aleyhisselâmdan îtibâren peygamberlere yüz dört (104) semâvî kitap gönderildiği bildirilmekte olup, bunlardan dördü büyük kitaptır. Bunlar; **Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'ân-ı kerîm**'dir. Yüzü de (suhuf) denilen küçük kitaplardır. On suhuf hazret-i Âdem'e, elli suhuf hazret-i Şit'e, otuz suhuf hazret-i İdris'e, on suhuf hazret-i İbrâhim'e; **Tevrat** hazret-i Mûsâ'ya, **Zebur** hazret-i Dâvûd'a, **İncil** hazret-i Îsâ'ya ve **Kur'ân-ı kerîm** de hazret-i Muhammed'e gönderilmiştir. Bunlarından Kur'ân-ı kerîm hiçbir harfi değiştirilmeden günümüze kadar ulaşmıştır. İlk devirlerde yazılan kitapların çoğu yangın, sel, harp vb. gibi âfetlerin ve insanların birbirine düşmanlıklarının sonucu tahrip edilerek yok olup gitmişlerdir.

Cengiz'in torunu Hülâgü'nün Bağdat'ı ele geçirdiği zaman, bin seneden beri yazılan kütüphâneler dolusu kitabı yaktırdığı ve suya attırdığı bilinmektedir.

Günümüze gelinceye kadar, ilim ve tekniğin gelişmesine paralel olarak kitap da şekil, hammadde ve muhtevâ olarak çeşitli değişiklikler göstermiştir. Matbaanın bulunuşuna kadar kitaplar belli bir zümreye hitap ederken, bu keşiften sonra kitap yavaş yavaş insanların günlük hayâtına girmiştir. Okuma-yazma oranının artması kitaba olan ilgi ve ihtiyâcı da arttırmış, buna paralel olarak kitapçılık sanâyii alabildiğine gelişmiştir. İlerde bu gelişmenin hangi noktaya kadar varacağını kestirmek zordur. Şimdiden, basılı kitap ve gazete yerine "konuşan kitap ve gazeteler"den bahsedilmeye başlanmıştır.

Târihî kazılardan elde edilen bilgilere göre eskiden günümüze kadar kitabın, şekil olarak, geçirdiği değişiklikleri tâkib etmek mümkündür. Kullanılan yazıya ve malzemeye göre kitaplar değişik şekiller almıştır. Kâğıdın bulunuşundan evvel yazılar mâden, taş, tahta, kil tabletler üzerine kazınırdı. Sümer, Asur ve Hititler kül tabletler üzerine yazardı. Çinliler ipek kumaş kullanırlardı. Nil kıyılarında ise yaprak hâline getirilmiş papirus lifleri kullanıldı. Papirüs hafif, esnek fakat dayanıklı bir maddeydi. Ele geçirilen ilk kitaplar M.Ö. 2700 yıllarına âittir. Bunlar eski Mısırlıların duâ, adak, vakıf gibi konuları içine alan **Ölüler Kitabı** isimli dînî eserleridir. Kitaplar ağaç bir silindire sarılmış ağır tomarlar biçimindeydi. Yazı papirüsün yalnız bir yüzüne fırça ile yazılırdı. M.Ö. 7. yüzyılda papirüs Mısır'dan, Yunanistan'a, oradan da Romalılara geçti. M.Ö. 2. yüzyılda Romalılar 15 m uzunluğunda 15-30 cm genişliğinde papirüs tomarları kullanmaya başladılar. Roma'da bâzısı halka açık kitaplıklar, ender kitap kolleksiyoncuları vardı. Kitapçılar ithal ve ihraç ettikleri eserlerle geniş ticâret yaparlardı.

Zamanla papirüs üretiminin azalması ve pahalanması, papirüsün nemden bozulması, tek yüzünün kullanılması ve yanıcı bir madde olması, ayrıca umûmiyetle Mısır'da üretilen papirüsün yurt dışına çıkarılmasının yasaklanması üzerine yazı yazılabilecek yeni bir maddenin aranmasına sebeb oldu. Bâzı Asya milletleri çok eski çağlardan beri sepilenmiş deriyi yazı malzemesi olarak kullanırlardı. Bergama (Pergamum), koyun derisi hazırlama işinde büyük bir ün salmıştı. Batı dillerinde parşömen denilen tirşe böylece ortaya çıktı. Mîlâdın başlangıcında yaygın olarak kullanılmaya başlanan bu malzeme, kitabın dış görünüşünü değiştirdi. Katlanabilen parşömen yaprakları; dikilen, bir araya getirilen, bir ciltle korunabilen defter şekline sokulabiliyordu. Kitap arkalı-önlü yazılabilen bir dikdörtgen şekline (kodeks) girdi (bugünkü şeklini aldı). Parşömene yazılmış kitaplar daha dayanıklı, daha kullanışlıydı. Bizans İmparatorluğunun en eski devirlerine âit İstanbul'dan kaçırılan parşömen yazılı bâzı yazma eserlerden üçü Vatikan'da, biri de Paris Millî Kütüphânesinde saklanmaktadır. Bunların bâzısı minyatürlüdür.

Büyük ilâhî dinlerin ortaya çıkması ilmin ve kitabın gelişiminde birinci merhaledir. Dînî bir eğitim ve öğretim kurma ihtiyâcı, öğretim kurumlarının yanısıra o zamanın şartlarına göre bir kitap sanâyiinin kurulmasını gerektirmiştir.

Kitabın gelişiminde ikinci önemli merhale kâğıdın ortaya çıkmasıyla olmuştur. Kâğıt yüzyıllardan beri Çin ve Türkistan'da kullanılmaktaydı. Kâğıdın ilk defâ 105 yılında Çin'de kullanıldığı tahmin edilmektedir. Ancak insanların büyük bir bölümü kâğıdı tanımıyordu. İpekten elde edilen kâğıt da çok pahalıydı. Kâğıdın paçavradan elde edilmeye başlanması ve Avrupa'da tanınması kitaplarda parşömen yerine kâğıt kullanılmasını sağladı. Bu da mâliyeti düşürdü ve kitap sâhibi olmak nisbeten kolaylaştı. Ancak, az zamanda çok ve çabuk kitap elde etmek henüz mümkün değildi. Kitaplar kopya edilerek çoğaltılıyordu. Bu işi yapan bir yazıcılar (kâtipler sınıfı vardı. O zamanlar harfler, yazılmaktan ziyâde resmedilirdi. Hüsn-i hat (kaligrafi) denilen güzel yazı (hattatlık) işi sıkı kuralları olan bir sanattı. Kitapları süslemek (tezyin) ise ayrı bir sanattı.

Öğretimin yaygınlaşması neticesinde, adına tahta kalıp baskı da denen ksilografi yolu denendi. Bu baskı tekniğinde; basılması istenen şey tahta levhalar üzerine kabartma olarak kazınıp üzerine mürekkep sürülerek basılıyordu. Çin'de 8. yüzyılda kullanılan bu usûl, Mısır ve Suriye'de önceleri kumaş üzerine motif basmak için sonraları ise kâğıt kullanımı yaygınlaşınca kitaplardaki resimlerin ve daha sonra yazıyla berâber resmin çoğaltılmasında kullanıldı. Bu metinler tahta üzerine ters olarak kazınıyordu. On beşinci yüzyılda birkaç yapraktan oluşan ve ancak bir yüzüne baskı yapılabilen kitapçıklar basıldı. Ksilografik metodun yetersizliği ve geniş yazılara imkân vermemesi tipografinin gelişmesine sebeb oldu. Tipografide harfler sökülüp takılmakta ve birkaç defâ kullanılmakta idi. Bu metodla batıda ilk kitap 1450'de Almanya'da basıldı. İtalya'da 1465, Fransa'da 1477'de ilk kitap basıldı. On beşinci yüzyılda 35.000 kitap basıldığı tahmin edilmektedir. 1501 yılından önce basılan eserler el yazmalarına çok benzer.

Kitabın gelişiminde üçüncü ve en önemli merhale matbaanın keşfiyle oldu. Bu keşifle berâber kitabın günümüze kadar ulaşan gelişmesi başladı. Matbaa ile kitap elde etmede en büyük engel olan "yazma" problemi halledildi. Kısa zamanda, çok sayıda kitap elde etmek mümkün oldu. Baskı ve kâğıt sanâyiindeki gelişmelere paralel olarak mâliyeti düştü, kitap sâhibi olmak çok kolaylaştı (Bkz. Baskı ve Baskı Tekniği). Günümüzde her gün milyonlarca kitap basılmakta, dünyânın dört bir tarafına

dağıtılmaktadır. Bugün kitap girmeyen bir yer kalmamıştır. Kitap artık yaygınlaşmış, herkesin malı olmuştur. Kitapçılık zamanımızda bir endüstridir. Bu endüstri, dev yayın şirketleri, gelişmiş kâğıt sanâyii, en ileri baskı teknikleriyle çalışan matbaalar, en modern usûllerle faaliyet gösteren dağıtım ve pazarlama şirketleriyle büyük boyutlara ulaşmıştır. Bununla berâber zararlı kitaplardan, yayınlardan, insanları korumak, henüz halledilmemiş bir problem olarak bütün vehametiyle, ortada durmaktadır.

Avrupa'da ve Amerika'da, birçok ülkede şûbeleri olan beynelmilel dağıtım ve yayım evleri kurulmuştur.

İstanbul'da Cağaloğlu (eski adıyla Bâbıâli) ve Sahaflar Çarşısı Türkiye'nin kitapçılık merkezidir. Sahaflarda daha ziyâde antika, zor bulunur, değerli kitaplar satılır.

Kitapları üç kısma ayırmak mümkündür:

a) Çoğu para kazanmak, propoganda yapmak, oyalamak ve eğlendirmek için yazılan ve basılan eserler,

b) Edebî eserler,

c) İlim ve öğretim kitapları (dînî ve ilmî eserler).

Birinci kısım eserler kültür bakımından büyük bir değer taşımazlar. Bunlar arasında zararlı olanlar da vardır. Tenkitçi bir kafaya sâhib olmayanlar, bu çeşit yazılara kapılarak yanlış bilgi sâhibi olabilirler. Ehil kimseler tarafından yazılan dînî ve ilmî eserler faydalı olup, bu tür kitaplar, kitaplıklarımızın vazgeçilmez eserleridir.

Kitaplar, kültürümüze, benliğimize, rûhumuza, hayat ve medeniyetimize yön veren kaynaklar olduğundan, bunlar alınırken, iyi yazarların eserleri seçilmeli, bu konuda gereken titizlik gösterilmelidir.

Kitapların bakımı: Kültür hayâtımızın vazgeçilmez varlıkları olan kitapların bakımı dikkat ister. En ufak bir ihmâli bile affetmez. Bunun için kitap ve kitaplık dâimâ temiz tutulmalı, sık sık ele alınan kitapların üstü ayrıca bir kâğıtla kaplanmalıdır. Kitapları rutûbetten olduğu kadar güneşten, ateşten, tozdan, güveden, büyük ve küçük çeşitli haşerelerden korumalıdır. Ayrıca, kitabın koparılırcasına açılmasından, açık sayfaların ortasına var kuvvetle basarak kırılmasından, sayfaları kapalı kitap ve dergilerin parmak, tarak vs. gibi şeylerle açılıp sayfalarının didiklenmesinden sakınmalıdır. Kitaptan bâzı notların alınması gerekiyorsa, bu, kitabın üstünde değil yanda, ayrı bir yerde kâğıda veya deftere yazılmalıdır. Sayfaların fazla bastırılmamasına dikkat etmeli, parmağı dile götürüp ıslattıktan sonra açılmasından bilhassa kaçınmalıdır. Konu ile ilgili yazılar, resimler kitaptan kesilip alınmamalı, kitabın içine yazı yazılmamalıdır. Kalındığı yerden okunması için kitabın kendi işâret şeridi varsa o kullanılmalı, bu yoksa sayfaların katlanıp kırılması yerine araya işâret niteliğinde ufak bir kâğıt konulmalıdır. Okuma esnâsında yenilen, içilen şeylerin, îcâbında kitabın içine veya üstüne konulmasının, hiçbir zaman kitap titizliğiyle bağdaşamayacağı hatırlanmalıdır.

Eskiden, kitap denince akla, önce, dînî ve ilmî eserler gelirdi. Kitabın çok pahalı ve ender bulunan bir nesne olması, ona sâdece ilim adamlarına mahsus bir hüviyet kazandırmıştı. Bu durum kitabı yüceltmiş, bu yüzden Türkçeye birçok deyim, atasözü ve vecize girmişti.

KİTAPLIK;

Alm. *1. Büchergestell (n), 2. Bücherschrank (m), 3. Bibliothek (f),* **Fr.** *1. Etagère (veyâ) armoirem des livres, 2. Bibliothèque (f),* **İng.** *1. Bookcase, book shelves, 2. Library.* Sistemli bir şekilde düzene konularak sınıflandırılmış kitap, dergi, süreli yayın, grafik, göze ve kulağa hitap eden belgeler koleksiyonu.

Kitaplıklar başlangıçta yerleri rahatlıkla değiştirilebilir bir dolap şeklindeyken, 18. yüzyılda sâbit ayaklar üzerine kurulan, iç kısmındaki raflarının arzu edildiği biçimde ayarlanabilen ve evlerin belirli ihtiyaçları arasına giren bir mobilya oldu. Evlerde bulunan kitaplıklardan başka, büyük şehirlerde devletin, belediye kuruluşlarının, bütün bilim müesseselerinin kitaplıkları mevcuttur. Bugün en küçük kamu kuruluşlarında bile, küçük de olsa, bir kitaplık bulunmaktadır. Kitaplıklar, genelde üst kısmı camlı ve parmaklıklı, alt kısmı ise çekmeceli veya iki tarafa açılacak biçimde kapaklı olurlar. Bunların durumu, günün şartlarına göre değişmektedir. İdeal bir kitaplık, kitap sayısı arttıkça ilâve raflarla ihtiyâca cevap verecek özellikte olmalıdır. Buna prefabrik (önceden hazırlanmış, ayarlı) kitaplıklar da denilir. (Bkz. Kütüphâne)

KİVİ (Actinidia chinensis);

Alm. *Kiwi (f),* **Fr.** *Plante de kiwi,* **İng.** *Kiwi plant.* **Familyası:** Actinidiaceae. **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Seralarda üretim denemeleri yapılmaktadır.

Çok yıllık, tırmanıcı, yaprağını döken sarılıcı bir bitki. Çin üzümü, bektaşî üzümü, kivi asması veya

sâdece kivi (kiwi) olarak da bilinir. Bitkinin dağılım merkezi Güneybatı Çin'dir. Ancak Güney ve Doğu Asya'da yaygın olan kivi, Sibirya ve Japonya'dan Çin'e, Taylan'a, Malezya'ya ve Endonezya'ya kadar yayılır. Bitki, asmaya benzer sarılıcı karakterdedir. Gövdeleri tüysüz veya az tüylüdür. Büyüme yaprak koltuklarında tomurcuklardan olur. Çiçekler koltuklarda tekli veya salkım şeklinde olup, beyaz, sarı ve pembemsi renklerdedir. Bitki iki evciklidir ve türlerde erkek ve dişi çiçekler farklı büyüklüktedirler. Meyveler tüylü veya tüysüzdür. Embriyosu büyük, çok sayıda küçük çekirdekleri vardır.

Kivinin ilk kültüre alındığı ülke Çin'dir. Avrupa'ya ilk defa canlı bitki örnekleri 1847 yılında Robert Fortuna ve 1879 yılında Charles Maries tarafından getirilmiştir. 1906'da Allison bitkinin tohumlarını Yeni Zelanda'ya götürmüş ve bunlardan 1910'da ilk meyvesini almıştır. Meyvelerinden faydalanılabilineceğini de ilk olarak Allison ortaya koymuştur. Yeni Zelanda'da süratli gelişme gösteren bu yeni meyvenin bugün de çok yaygın tanınan Allison, Bruno, Hayvard çeşitleri selekte edilmiş ve geniş ölçüde yetiştirilerek yayılmıştır.

Kivinin kültür çeşitlerinin çoğunun meyveleri ufak limon veya tavuk yumurtası büyüklüğünde olup, dış kabuğu kaba dokulu, tüylü ve kahverengimsi yeşil renklidir. Meyve etleri açık yeşildir, üzerinde çizgiler bulunur. Meyvenin merkezinden etrafına doğru yayılan çok miktarda tohumları vardır.

Kullanıldığı yerler: Meyve eti, sulu, yumuşak, çilek veya üzümü andırır ve lezzeti tatlımsı mayhoştur. Tâze tüketiminin yanında salata, pasta, marmelat yapımında kullanılmaktadır. Kivi meyvesinde özellikle yüksek oranda C vitamini (100 gramda 175 mg), vitamin A, B1, PP, B2 ile proteinler, kalsiyum, fosfor, demir gibi mineraller de vardır. Meyve suyunun pH'sı genellikle 3,3-3,8 arasındadır. Yüksek besin değerinden dolayı kiviye sağlık meyvesi adı verilir. Kivinin mineral madde miktarı diğer meyvelerden fazladır. Diğer taraftan C vitaminince zengin olarak tanınan birçok meyveyi geride bırakmaktadır. Meselâ, C vitamini oranı ortalama olarak elmadan 10 kat, portakaldan 3 kat fazladır. İnsanın günlük C vitamini ihtiyacının 60 mg olduğu dikkate alınırsa, bir kivi meyvesi bunu rahatlıkla karşılamaktadır.

İklim ve toprak istekleri: Kivi, genel olarak kışları ılık, yazları sıcak ve nemli bir iklime ihtiyaç duyar. Buna rağmen yayılış yerlerine (Avrupa'da, Sicilya'da ön Alplere kadar) bakılırsa geniş bir coğrafik yayılmaya sahiptir. Kara ikliminden çok, nemli ılıman iklim bitkisidir. İlkbahar ve sonbahar donlarının görülmediği yerlerde, güzel drenaje edilmiş topraklarda iyi yetişir. Verim çağındaki bitkiler aralık, ocak aylarında -10, -15°C'ye kadar düşen sıcaklıklara dinlenme döneminde olduklarından kolayca dayanabilirler.

Kiviler, yıl boyunca nispeten yüksek bir hava nemi ve yeterli su kaynağına ihtiyaç duyarlar, ancak kök bölgesinde aşırı su istemezler. Kivi yetiştiriciliği için en iyi topraklar, kolay işlenebilen iyi drena olmuş, iyi su tutabilen, tınlı, hemen hemen asit ile nötr arası topraklardır. Kötü drenajlı ve çok nemli ortamlara toleransı azdır.

Çoğaltma: Tohumla üretim, öncelikle ekonomik meyve üretimi için güçtür. Tohumdan elde edilen fidanları, vegatatif usullerle çoğaltılanlara oranla daha geç meyve verirler. Aşı yaparak ve çelik kullanarak yapılan vegatatif çoğalma ile fidanların verimi daha iyidir. Bu şekilde üretilen fidanlar 3 yılda meyve verirler.

KİVİ (Apteryx australis);

Alm. *Kiwi, Apteryx (m),* **Fr.** *Kiwi, Apteryx de Hantell,* **İng.** *Kiwi.* **Familyası:** Kivigiller (Apterygidae). **Yaşadığı yerler:** Yeni Zelanda ormanlarının nemli kısımlarında. **Özellikleri:** Tavuk iriliğinde, kanatları küt, kuyruksuz, uzun gagalı, koşucu bir kuş. Gaga ucundaki hassas burun delikleri ile toprak altındaki böcek ve kurtçukların kokusunu alarak tesbit eder. Vücut ağırlığı 2 kg, yumurtası ise 500 gr kadardır. **Çeşitleri:** Kahverengi kivi (A australis), büyük benekli kivi (A. haasti), küçük benekli kivi (A. oweni) olmak üzere üç türü vardır.

Yeni Zelanda'da yaşayan 45 cm yüksekliğinde, tavuk iriliğinde, uçamayan koşucu bir kuş. Vücudunun üçte bir uzunluğuna varan sivri bir gagası vardır. İşitme ve koku alma duyuları çok kuvvetlidir. Gaga ucu da çok duyarlıdır. Ucundaki hassas burun delikleri ve bıyıkları ile toprak altındaki böcek ve kurtçukların kokusunu alarak sondaj yapmadan yerini tesbit eder. Kahverengi ve gri olan sık ve uzun tüyleri kıl gibidir. Kuvvetli pullu ayaklarının ön tarafında üç, arka tarafında bir parmağı vardır. Tehlike durumunda iyi koşar. Güçlü tırnaklarıyla toprağı eşerek çıkardığı larva, böcek ve kurtçuklarla beslenir. Kuyruğu yoktur. Küçücük olan kanatları tüylerinin altında gizlidir.

Gündüzleri çalılıklar arasında, bir çukur veya ağaç kütüğü içinde gizlenir. Karanlıkta besin aramaya çıkar. Geceleri keskin bir ıslığı andıran "ki-vi" diye bir ses çıkardığından bu adı almıştır. Yılda iki defa eşleşirler. Dişi, her defasında vücut ağırlığının dörtte birine varan, bir veya iki yumurta yumurtlar. Kuluçka süresi 75 gün kadardır.

Kuluçkaya yatma görevi erkeğe aittir. Yavrular kısa zaman içinde yiyeceklerini kendileri bulabilecek kadar gelişirler. Buna rağmen uzun süre babalarından ayrılmazlar. İnsan, gelincik ve yabanî kediler tarafından nesli tüketilmek üzeredir.

KİYAZMA;

Alm. *Chiasma,* **Fr.** *Chiasma (m),* **İng.** *Chiasma.* Yunancada, çapraz anlamına gelen bir kelime. Görme sinirindeki, görme yolları x şeklinde çapraz yaptığı için bu tâbir kullanılmaktadır. Yandan gören hayvanlarda (kuşlarda, balıklarda) kiyazmada, görme yolları tam olarak çaprazlaşır, böylece sağ gözden gelen görme lifleri sol tarafa, sol gözden gelenler sağ tarafa geçerler. Çift gözle gören insanlarda, görme yollarının sadece iç kısmı çaprazlaşır, dış kısım aynı taraf beyin yarım küresine gider. Böylelikle her görme yolu kizayma hizasında ikiye ayrılır, her bir gözden gelen görme sinirlerinin yarısı, karşı taraftan gelenin yarısıyla birleşerek beyne gider. Bu çaprazlanma iki gözle birden görmenin aynı anda olabilmesini sağlar (üç boyutlu görme).

KLASİZM (Bkz. Edebî Akımlar)

KLEOPATRA;

Eski Mısır kraliçelerinden. Fizikî güzelliği ve zâlimliği ile ün salmıştır. M.Ö. 69-30 yıllarında yaşadı.

Kleopatra, Mısır Kraliçesi On ikinci Ptalemaios Auletos'un (Batlamyos'un) ortancı kızıdır. Lagos Hânedânına mensuptur. Annesi, Kleopatra Trifaena'dır. Babası 44 yaşında M.Ö. 51'de ölünce büyük oğlu On üçüncü Ptolemaios 10 yaşında hükümdar oldu. On sekiz yaşında bulunan Kleopatra da kardeşiyle evlenerek saltanata ortak oldu. Kleopatra'dan iki yaş büyük olan ablası Berenkie de ölünce Mısır tahtında rakipsiz kaldı. M.Ö. 48'de yapılan Farsalia Muhârebesinde, Roma Kralı Sezar, İskenderiye'ye yerleşti. Sezar'la buluştu ve onunla evlendi. Roma'ya gittiler. Kleopatra'nın câzibesine kapılan İmparator Sezar, onun altından büstünü yaptırıp, Roma tanrılarının bulunduğu tapınağa yerleştirdi. Sezar da ölünce Antonius'la evlendi. M.Ö. 34'te Actium yenilgisinden sonra Antonius ile beraber Mısır'a kaçtılar ve orada intihar ettiler.

KLEPTOMANİ;

Alm. *Kleptomanie (f),* **Fr.** *Cleptomanie (f),* **İng.** *Kleptomonia.* Ekonomik sebeplere bağlı olmaksızın, kişide ortaya çıkan, başkalarına âit eşyâyı elde etme hissi. Bunu ortaya koyan sebep, psikolojik bozukluğa bağlı olarak husule gelen, çalma içgüdüsüdür. Çoğu vakalarda çalınan eşya, hiç bir maddî-mânevî değer ihtivâ etmeyen, basit bir nesnedir. Kleptomanlar aynı zamanda altta yatan rûhî bozukluğun da belirtilerini gösterebilirler veya olay sâdece kleptomani olarak açığa vurulur.

Bâzı görüşler kleptomaninin baskılara karşı reaksiyon olarak kişide ortaya çıktığını belirtmektedir. Anne ve babanın yahut diğer üst güçlerin (öğretmen, gruptaki güçlü arkadaşlar, polis vb.) karşısında çocuk, kendi şahsiyet ve gücünü hırsızlıkla ispatlamaya çalışır. İlerleyen senelerde bu davranış tamâmıyla yerleşir ve kişinin günlük hayatının bir parçası olur. Kovalanmak (takip edilmek), cezalandırılmak, başkalarında hayret ve dehşet uyandırmak kleptoman için oldukça mutlu ve gayeye ulaşılmış anlardır.

Sosyal hayat bakımından bozuk kişilerde ortaya çıkmasına rağmen kleptomani, kişinin aptal veya idrakten yoksun olduğunu ortaya koymaz. Kleptomanların çoğu oldukça zekî ve teknik kabiliyetlere sahip kişilerdir. Onlardaki marazî bozukluk, namuslu ve başkalarının haklarına saygılı bir hayatın sıkıcı olduğuna inanmaları veya bunu şuuraltına böyle yerleştirmeleridir.

Başarılı bir tedâvi, cezâlandırmalara değil sabırlı psikiyatrik araştırmalara bağlıdır. Burada en önemli faktör, altta yatan sebebi gün ışığına çıkarmak olmalıdır.

KLİŞE;

Alm. *Klischee (n), Druckstock (m),* **Fr.** *Clichè (m),* **İng.** *Stereotpe, plat, cliche.* Tipo baskıda, resimleri basmak için kullanılan asitle kabartma hâline getirilmiş levhalar. Bugünkü klişe tekniği geliştirilmeden evvel, baskısı yapılacak resimler, sert ve düzgün ağaç parçaları üzerine elle oyulurdu (hâkkedilirdi).

İlk metal klişe, 1825'te Jojeph Nicèphore Niepce tarafından kurşun bir levha üzerine bakır bir levhanın kabartma yapılması şeklinde gerçekleştirildi. 1850'de Firmin Gillot, çinko levha üzerinde, resimlerin klişesini çizgilerle çıkardı. Noktalarla klişe çıkarma tekniğini, 1880'de de Stephen Henry Horgan buldu; 1885'te Frederick Ives geliştirdi.

Çizgili klişe elde etmek için 0,16 cm kalınlığında düzgün bir çinko levha, ışığa duyarlı albümin ve amonyum bikromat karışımı ile kaplanır. Bu levha, baskısı istenen resmin negatifi ile üst üste konup

kuvvetli bir ark lambası ile aydınlatılır. Böylece resmin pozitifi, ara işlemlerden sonra, aside dayanıklı bir halde çinko üzerine geçirilmiş olur. Daha sonra nitrik asit banyosuna sokularak, levha üzerindeki boşluklar, asit tarafından aşındırılır. Yine bâzı ara işlemlerle son şekli verilen klişe, tahta bloklar üzerinde monte edilir.

Çizgili klişe ile renklerin ton farkı belirtilemez. Bunun için noktalı klişe tekniğine ihtiyaç vardır. Bu teknikte ufacık noktaların sık veya seyrek olması, göz aldanması sebebiyle, değişik renk tonlarının görülmesine yol açar. Bu metod da çizgili klişe metoduna benzemekle beraber, ayrıca bir noktalı klişe ekranı kullanılır. Önce resmin noktalı bir negatifi elde edilir. Sonra nokta değerleri, madenî levha (çoğu zaman bakır) üzerine geçirilir. Demir perklond ile sabitleştirme yapılır. Ara işlemlerden sonra klişe yine tahta bloklar üzerine monte edilir.

KLOR;

Alm. *Chlor (n),* **Fr.** *Chlore (m),* **İng.** *Chlorine.* Halojenler sınıfından bir element. Kimyâsal sembolü Cl'dir. Tabiatta halojenlerin en çok bulunanıdır. İlk defa 1774'te Scheele tarafından klorür asidinin piroluzit ile yükseltgenmesiyle elde edildi. O zaman klora, flogistonsuz tuz asidi adı verildi. 1810'da Davy tarafından, kimyevî bir element olduğu belirlendi ve sarı yeşil anlamına gelmek üzere "klor" diye adlandırıldı.

Özellikleri: Klor, sarı-yeşil renkli bir gazdır. Havadan 2,5 kat daha ağırdır. Klor gazı, solunum organlarını çok kötü şekilde yaralar. Bu sebeple, Birinci Dünyâ Savaşı sırasında öldürücü gaz olarak kullanılmıştır.

Atom numarası 17, atom ağırlığı 35,45'tir. Klor molekülü Cl_2 şeklinde olup, çok kararlıdır. Klorun kritik sıcaklığı 143,5°C olduğundan kolayca sıvılaştırılabilir. Kaynama noktası -34°C, donma noktası -101°C'dir. Klor iki kararlı izotopun, 35Cl (% 75,5) ve 37Cl (% 24,5) karışımıdır.

Klorun elektron düzeni (Ne) 3s2 3p5 olup, diğer halojenler gibi elektron ilgisi çok yüksektir. Bileşiklerinde alabildiği değerlikler 1-, 1+, 4+, 5+, 6+ ve 7+'dır.

Oda sıcaklığında, atmosfer baskısı altında bir hacim suda 2,2 hacim Cl_2 çözünür. Sulu çözeltisi "klor suyu" adını alır. Sulu çözeltiden 8°C'de $Cl_2.6H_2O$ bileşiminde, klor heksahidrat kristalleri ayrılır. Klor suyu, serbest klorun renk ve kokusunu gösterir. Fakat sudaki klor, su ile hipoklorit (HClO) ve klorür asidi (HCl) verir.

Sıvı klor, kuru iken metallere etki etmediğinden çelik tüplerde saklanabilir. Elektriği de iletmez.

Bulunuşu: Klor, tabiatta yalnız volkan gazlarında serbest halde, bunun dışında klorürler halinde bulunur. Deniz suyu büyük oranda Cl ihtiva eder. Mesela okyanus suyunda % 2 Cl vardır. Jeolojik devirlerde denizlerin buharlaşmasıyla geriye NaCl $MgCl_2$ yatakları kalmıştır. Apatit, belirli miktarda klor ihtiva eder.

Elde edilişi: Laboratuvarlarda klor, piroluzit ile klorür asidinden sıcakta elde edilir:

$$MnO_2+4HCl \longrightarrow MnCl_4+2H_2O$$

$$MnCl_4 \longrightarrow MnCl_2+Cl_2$$

Klorür asidindeki klorürü, klora yükseltgemek için başka yükseltgenler de ($KMnO_4$, $K_2Cr_2O_7$ gibi) kullanılabilir. Teknikte klor elde etmek için HCl hava oksijeni ile yükseltgenir (katalizör mevcudiyetinde):

$$4HCl+O_2 \underset{\longleftarrow}{\longrightarrow} 2Cl_2+2H_2O$$

Bu reaksiyon, Deacon yöntemi adı altında bugün de kullanılmaktadır. 400-600°C arasında denge, ürünler lehinedir. Bundan başka sodyum hidroksit üretiminde anodda çıkan klor gazı da büyük bir ihtiyaca cevap verecek miktardadır.

Bileşikleri: Klorun en mühim anorganik bileşiği, sofra tuzu olan sodyum klorürdür. Bileşiklerinde daha ziyade 1- değerlikli olan klor, oksijenli bileşiklerinde pozitif değerlikler alır. Sodyum hipoklorit (NaClO) Sodyum klorit ($NaClO_2$), sodyum klorat ($NaClO_3$) ve sodyum perkloratta ($NaClO_4$) sırasıyla klor 1+, 3+, 5+ ve 7+ değerliklerini almıştır.

Klorun en mühim organik bileşikleri, klorlu alkan ve alkenlerdir.Karbontetraklorür (CCl_4), kloroform

($CHCl_3$), metilen klorür (CH_2Cl_2), trikloretilen ($CHCl=CCl_2$) ve tetrakloretilen $CCl_2=CCl_2$ en önemlileridir. Bu belişekler solvent olarak ve kuru temizlemede çok kullanılır. Etilen diklorür, vinilklorür ($CH_2=CHCl$) üretiminde kullanılır. Vinilklorür ise plastik ve reçine üretiminde çok kullanılan bir maddedir.

Kullanılışı: Klor, bakterilere öldürücü olarak etki eder. Bu sebepten suyun dezenfektasyonu için kullanılır. Keza DDT gibi haşere öldürücü ilaç imalatında, beyazlatıcı olarak kireç kaymağı yapımında kullanılır. Etilenoksid, etilenglikol gibi endüstriyel önemi haiz fakat klorlu olmayan bileşiklerin üretiminde, ayrıca reçine îmâlâtında faydalanılan propilenglikol ve patlayıcı imalatında kullanılan gliserin üretiminde çok kullanılır.

Klorun biyolojik önemi: Kandaki iyon dengesini oluşturan anyonların yaklaşık üçte ikisi klorür anyonudur. Vücudun ihtiyaç duyduğu klorür yemek tuzu ile alınır. Klorun bir bölümü deride, derialtı dokularda ve iskelette depolanır. Terlemeyle artan klorür kaybı içilen tuzlu ayran ile en iyi biçimde telafi edilebilir. Klorürler hücre dışı sıvıların basıncının ayarlanmasında, elektriksel bakımdan nötr olmasında ve vücudun absit-baz dengesinin sağlanmasında rol oynar.

KLORAL;

Alm. *Chloral (n),* **Fr.** *Chloral (m),* **İng.** *Chloral.* Renksiz keskin kokulu, yağımsı bir sıvı. Diğer adı trikloroasetaldehit olup formülü CCl_3CHO'dur. En mühim endüstriyel kullanım sahası DDT îmâlâtıdır.

Kloral, kimyâda bâzı organik bileşiklerin sentezinde ve liniment denilen ağrı dindirci ilâçlarda kullanılır.

Kloral, etilalkolden başlanarak elde edilebildiği gibi asetaldehidin klorlandırılmasıyla da elde edilebilir.

Suda, eterde, kloroformda çözünür. Su ile birleşerek "kloralhidrat" meydana getirir. Kloralın erime noktası -57,5°C ve kaynama noktası da 97,7°C'dir. Hem sıvısı hem de buharı teneffüsle alındığında akciğerde pekçok yara açabilecek kadar zararlıdır.

Bâzı önemli kloral türevleri olarak; kloral alkolat, kloral kafein, kloralformamit, kloralimit ve butil kloral sayılabilir.

KLORALHİDRAT;

Alm. *Chloralhydrat (n),* **Fr.** *Chlorhydrate (m),* **İng.** *Chloral hydrate.* Uyku getiren bir ilâç. Tedâvi dozlarında alındığında sekiz saat kadar süren tabiî bir uyku sağlar. Fakat ilacın deri ve mukoza zarı üzerinde yan etkisi olduğu için doktor tavsiyesine göre alınmalıdır.

Aşırı dozlarda alınması solunum çöküntüsü, kan basıncı düşüşü ve kalbe zarar meydana getirir. Kloral hidrat, klorala su ilâvesiyle elde edilen kristalize bir toz şeklindedir.

"Nakavt damlaları" veya "Mickey finns" olarak isimlendirilen sıvı kloral ve alkol karışımı, geçici zehirlenmelere sebeb olur. Bu ilâç devamlı alındığı vakit alışkanlık meydana getirir. Devamlı kullananlarda ayrıca ağır gastrit vakalarına rastlanabilir.

KLORBENZEN;

Alm. *Chlorobenzol,* **Fr.** *Chlorobenzéne,* **İng.** *Chlorobenzene.* Benzenin türevlerinden olan organik bir bileşik. Renksiz, badem kokulu ve akışkan bir sıvıdır. Çeşitli organik bileşiklerin sentezinde bir başlangıç maddesi ve çözücü olarak kullanılır. Saf klorbenzen -45.6°C de donar, 132°C'de kaynar. Suda çözünmeyen ve sudan yoğun olan klorbenzen birçok organik sıvıda kolaylıkla çözünür.

KLOROFİL;

Alm. *Blattgrün (n); Chlorophyll (n),* **Fr.** *Chlorophylle (f),* **İng.** *Chlorophyll.* Çeşitli dalga boylarındaki ışıkları emerek bitkide fotosentez (özümleme) olayının meydana gelmesine sebeb olan, yeşil renkli bir pigment (renk verici madde).

Bulunuşu: Bitkilerde bulunan klorofil, beş çeşit olup, bunlar a,b,c,d ve e şeklinde adlandırılır. Bunların molekülleri birbirine çok benzer. Damarlı yeşil bitkilerde klorofil a ve b 3/1 oranında bulunur. Diğer klorofiller bu bitkilerde bulunsa bile çok az veya eser miktardadır. Klorofil bitkide kloroplast adı verilen organellerin içinde bulunur.

Klorofil a, bakteriler hâriç bütün yeşil bitkilerde, Klorofil b, yüksek bitkilerde ve yeşil yosunlarda bulunur. Klorofil d kırmızı yosunlarda, klorofil c kahverengi yosunlarda, diadomlerde ve öğlena gibi bir hücreli kamçılılarda bulunur. Yaptığı iş, fotosentez olayında, karbondioksidin şekerlere ve diğer bitki maddelerine redüksiymunda kullanılan ışık enerjisini emmektir (absorblamaktır). Klorofil a, dalga boyu 662 milimikron, klorofil b ise dalga boyu 654 milimikron olan ışığı absorblarlar. Klorofil a'nın formülü

C_{55} H_{72} O_5 N_4 Mg olup dört tane pirrol halkasına sahiptir. Ortada, Mg pirrol halkasındaki azotlar ile çekirdek teşkil etmiştir. Pirrol halkaları birbirlerine karbon köprüleriyle bağlanmışlardır. Böylece büyük bir halka meydana gelmiştir. Klorofil b'nin molekülünün kapalı formülü $C_{55}H_{70}O_6N_4Mg$'dir. Açık formülü klorofil a'dan biraz farklıdır.

Klorofilin meydana gelmesi için ışık şarttır. Bazı fıstık çamı, eğrelti otları gibi bitkiler karanlıkta da yeşilliklerini korurlar.

KLOROFORM;

Alm. *Chloroform (n),* **Fr.** *Chloroforme (m),* **İng.** *Chloroform.* Anestezik (uyuşturucu) etkisi olan bir kimyevî madde. Kimyâsal formülü $CHCl_3$ olup, triklormeton da denir. Ağır, renksiz bir sıvı olup 61°C'de kaynar. Yoğunluğu 1,476 g/cm^{3}tür. Kolay buharlaşır. Yağları çözer. Kimyâsal işlemlerde çok kullanılır.

Kloroformun kendisi yanmaz, fakat alev mecudiyetinde toksik bir gaz olan fosgene dönüşür. Kloroformun uyuşturma etkisi eterinkinin sekiz misli kadar olduğundan düşük konsantrasyonlarda kullanılır. Öldürücü dozu ile uyuşturucu dozu arasında büyük bir fark yoktur. Keza kloroformun, kan basıncını düşürmek, kalb ritmini bozmak, deri ve mukozaya zarar vermek gibi etkileri vardır. Uzun süre kloroform kullanmak komaya hattâ ölüme de götürebilir.

KOALA (Phascolarctus cinereus);

Alm. *Koala (m) Beutelbar (m),* **Fr.** *Koala (m),* **İng.** *Koala.* **Familyası:** Kuskusgiller (Phalangeridae). **Yaşadığı yerler:** Avustralya'nın okaliptüs ağaçlı ormanlarında. **Özellikleri:** Görünüşü oyuncak ayıya benzer. Tıknaz vücutlu, uzun ve tüylü kulakları, siyah burnu ve gözleri vardır. Kırçıl renkli ve kuyruksuzdur. Okaliptüs ağaçlarının yapraklarıyla beslenir. Yavrusunu karnındaki kesesinde veya sırtında taşır. **Ömrü:** 20 yıl kadar. **Çeşitleri:** Avustralya'da bilinen tek türdür.

Avustralya'da yaşayan, oyuncak ayıya benzeyen yavaş hareketli küçük bir memeli. Keseli ayı olarak da bilinir. Ayıya benzemesine rağmen ayıyla bir akrabalığı yoktur. Kuyruğunun olmaması, geniş tüylü kulakları, vücuduna göre iri siyah burnu ve gözleri önemli özelliklerindendir. Sevimli bir görünüşü vardır. Boyu 50 cm ve ağırlığı 9 kg kadardır.

Avustralya'da Sydney'in 80 km içerilerinde mavi dağların yamaçlarındaki sert yapraklı okaliptüs ağaçlarının bulunduğu ormanlarda yaşar. Ön ayaklarının iki parmağı, diğer üçünün karşısında bulunduğundan ağaç dallarını rahatça kavrar. Okaliptüs ağaçlarının körpe filiz ve yapraklarını yemek için genellikle gece çıkarak yüksek dallara tırmanır. Barsağında bulunan bâzı sindirim bakterileri sert yaprakları hazmetmesine yardım ederler. Kürkü su geçirmediği için çok avlanan bu hayvanın nesli tükenmeye başlamıştı. Avustralya hükümeti bunun üzerine 1936 yılında koala avını yasaklayan bir kanun çıkardı. Doğup büyüdüğü ormanların dışında yaşamayan koalalar, üç yüzü aşkın okaliptüs türlerinin içinde hangisinin yapraklarının zehirli olduğunu kolaylıkla ayırabilmektedirler.

Koalalar ekim-ocak ayında çiftleşir. 35 günlük gebelikten sonra 0,3 gr ağırlığında, 2 cm boyunda bir tek yavru doğurur. Yavru aşağı yukarı 4 ay kadar annesinin karnındaki kesede kalarak süt emer. Çok geç büyür. Altı ay sonunda kürklenmeye ve dışarı ile ilgilenmeye başlar.

Daha sonra annesinin sırtına tırmanır. Annesinin sırtında gezen yavru, aradan bir yıl geçmesine rağmen kendine bakacak hale gelmez. Kese içindeki memelerden emmek için zaman zaman aşağı sarkar. Okaliptüs ağacının sert yapraklarına alışmak için, annesi tarafından yarı sindirilmiş yaprak dışkılarını yer. Devamlı anne sırtında taşınan yavru ancak dört sene sonra erginleşir.

Koala 20 yıl kadar yaşar. Hiç su içmediği fikri yanlıştır. İyi yüzer ve çukurlarda birikmiş yağmur sularını içer. Okaliptüs ve mavi sıtma ağacının yapraklarıyla karnını doyuran koalalar bir korudan diğerine geçince uyum sağlayamadıklarından ölürler. Avustralya'nın Queensland ve Victoria eyâletinde az miktarda yaşamaktadır.

KOALİSYON;

Alm. *Koalition (f),* **Fr.** *Coalition (f),* **İng.** *Coalition.* Kısımların, parçaların birleşerek bir vücut veya bütün meydana getirmesi. Aslen Lâtince olan coalitio (beraber büyüme) kelimesinden gelir.

Politik mânâda koalisyon, birkaç devletin geçici olarak başka bir devlete veya faaliyete karşı birleşmesi anlamına gelir. Fransız İhtilaline karşı Avrupa devletleri, koalisyon kuvveti meydana getirmişlerdi. Birinci ve İkinci Dünyâ savaşlarında Almanya'ya karşı Anglo Frenk koalisyonu uygulanmıştır. NATO, demirperde karşısında Avrupa devletlerinin ABD ile yapmış olduğu koalisyondur. Koalisyonu, bir hükümeti birkaç partinin birleşerek kurması şeklinde de tarif etmek mümkündür. Parlamentoda herhangi bir siyasî parti veya grubun tek başına hükümet kurabilecek çoğunluğu sağlıyamaması

durumunda ortaklaşa kurulan ve bu şekilde görev yapan hükümet, koalisyon hükümetidir.

Memleketimizde 1961 Anayasası ile seçim sistemi değiştiğinden, 1980 yılına kadar pekçok koalisyon hükümetleri kurulmuştur. İlk koalisyon 20 Kasım 1961'de AP ile CHP arasında, bunu 25 Haziran 1962'deki CHP-YTP-CKMP, bundan 1 yıl 5 ay sonra CHP- Bağımsızlar, 21 Şubat 1965'ten 22 Ekim 1965'e kadar süren seçim koalisyonu kurulmuştur. 12 Mart 1971'den sonra kurulan iki koalisyon hükümetinden sonra 1974 seçimlerinde hiç bir parti tek başına iktidar olamayıncı 26 Ocak 1974'ten 17 Kasım 1974'e kadar CHP-MSP, 31 Mart 1975'ten 21 Haziran 1977'ye kadar AP- MSP-GP-MHP, 1977'deki seçimlerden sonra 21 Temmuz 1977'den 5 Ocak 1978'e kadar AP-MSP-MHP, 5 Ocak 1978'den 12 Kasım 1979'a kadar CHP-Bağımsızlar koalisyonları kurulmuştur. Uzun bir aradan sonra, 24 Kasım 1991'de DYP ile SHP koalisyonu tekrar işbaşına gelmiş ve hâlen devam etmektedir. (1993)

KOBALT;

Alm. *Kobalt (m),* **Fr.** *Cobalt,* **İng.** *Cobalt.* Manyetik özellikte, metalik bir element. Co sembolü ile gösterilir. İlk defa 1735'te George Brant tarafından elde edildi. Almanca kötü ruh veya cin-gulyabani mânâsına gelen "kobold" kelimesinden gelir. Eldeki bilgilere göre kobalt tuzları, mîlâddan 1000 yıl kadar önce pırlanta üretiminde, porselen, cam, çömlek ve çinide mavi renk hasıl etmede kullanılırdı.

Özellikleri: Kobalt sert, gümüş renginde, davranış ve özellik bakımından nikel ile demire çok benzeyen bir metaldir. Erime noktası 1495°C ve kaynama noktası da 2967°C civârındadır. Özgül ağırlığı 8,99 g/cm^{3}tür. Sertliği, saf demirinki kadardır. Çekme direnci 25 kg/mm^{2}dir.

Kobalt, periyodik tablonun yedinci grubunda olup, tipik bir geçiş elementidir. Oksidasyon sayısı 2+ ve 3+ olabilir. Atom numarası 27, atom ağırlığı 58,93'tür. Bilinen izotopları 54 Co'dan 64 Co'ya kadar sıralanır. Fakat tabiî halde bulunanı 59 Co'dur, diğerleri sun'îdir. 60 Co, 59 Co'nun nükleer reaktörlerde nötron bombardımanı ile elde edilip, yarılanma süresi 5,3 senedir. Etkileri radyumunkine benzer olup, tıpta radyasyon tedâvisinde kullanılır. Kezâ yiyeceklerin sterilize edilmesinde, radyografide ve radyokimyâda kullanılır.

Kükürt, karbon ve fosfor, kobaltın şekillendirilebilme özelliğini kötüleştirir. Kobalt, demire katıldığı zaman yüksek sıcaklıklarda yumuşamasını önler, bu sebepten hava çeliklerinin en mühim alaşım elemanıdır. Nikel gibi ferromagnetiktir. Fakat bu özellik, allotropik hal değişmesi sebebiyle 850°C'de kaybolur. Oksitlenme kabiliyeti demirden azdır. Kuru ve normal atmosfer şartlarında korozyona uğramaz.

Bulunuşu: Kobalt, tabiatta minerali az bulunan bir elementtir. En bilinen mineralleri, smaltin ((Co, Ni)As_2) ve kobaltit (CoAsS)tir. Bundan başka nikel ve bakır cevherlerinde az oranda bulunmaktadır. Fakat saf halde elde edilmesi, diğer elementlerden ayrılmasının zorluğundan dolayı hayli güç olup, bir sürü işlem gerektirir.

Kobalt, oksit hâline (Co_2O_3) çevrilen minerallerinden bu oksidin karbon ile indirgenmesi ile veya amonyaklı kobalt (III) klorürün ($Co(NH_3)5Cl_3$) hidrojen ile indirgenmesi suretiyle de elde edilmektedir. En önemli kobalt bileşikleri Co (NO_3)26H_2O ve $CoSO_4$ 7H_2O'dur.

Kullanılışı: Kobalt, bilhassa elektrolizle, diğer metallerin kaplanmasında kullanılır. Kobalt kaplama, çok parlak ve sert olduğu için nikelajdan daha iyidir. Fakat nikelaj daha ucuz olduğu için tercih edilmektedir.

Hava çelikleri içinde % 5 ile 12 arasında kobalt bulunur. Kobalt, çeliklere % 40'a kadar ilâve edildiği zaman mıknatıslanma özelliğini iyileştirir. Bu sebepten mıknatısların vazgeçilmez bir alaşım elemanıdır. Genel olarak kobalt, cam ve metal birleştirmelerinde yüksek sıcaklığa, oksitlenme ve korozyon dayanımı gereken yerlerde, gaz türbinleri motorlarında, türbin paletlerinde, vida, civata, egzost çıkış kanalları ve benzeri yerlerde kullanılır. İçerisinde % 20-65 arasında kobalt bulunan alaşımlar şiddetli korozif etkilere, aşınmaya oksitlenmeye direnç gösterirler. Bu bakımdan dişçilik ve cerrahî takımları, bıçak, pens, neşterler ile aydınlatma reflektörlerinde kobaltlı çelikler kullanılır. Bu çelikler genel olarak kobalt yanında krom, volfram veya nikel, volfram ve molibden ihtiva ederler.

Kobalt mâvisi: Tenard mâvisi olarak da bilinen kobalt mâvisi en önemli mâvi boyar maddelerdendir. Esası kobalt alüminat olup, zehirsizdir. Asit ve alkalilere karşı da dayanıklıdır. Çinko oksit ve kobalt mâvisi vardır. Kobalt mâvisi su veya yağa ilâve edilerek kozmetikte kullanılır.

Kobaltın biyolojik önemi: Kobalt, B_{12} vitaminiyle beraber kobalamin bileşiğini meydana getiren bir elementtir. Pankreasta önemli miktarda bulunur. İnsülinin ve bazı enzimlerin sentezlerinde kullanılır. Yeterince B_{12} vitamini ihtiva eden besinler alındığında kobalt eksikliği görülmez.

KOBAY (Cavia porcellus);

Alm. *Meerschweinchen (n),* **Fr.** *Cobaye (m),* **İng.** *Guinea pig.* **Familyası:** Kobaygiller (Caviidae). **Yaşadığı yerler:** Anavatanı Güney Amerika'dır. Ada tavşanları gibi yeraltı tünellerinde barınır. Evcilleri, deney hayvanı olarak kafeslerde beslenir. **Özellikleri:** Uzunluğu 20-30 santimetredir. Görünüşü fâreye benzer. Otla beslenir. Kırmızı, siyah, beyaz olanları vardır. Laboratuvarlarda deney hayvanı olarak kullanılır. Yılda 2-3 defa ürer. **Ömrü:** 7-8 yıl. **Çeşitleri:** 10 kadar türü vardır. Yaban kobayı (Cavia cutleri), evcil kobay (C. porcellus=C. cobaya) en çok bilinenleridir.

Kemirgenler, takımından bir memeli. "Hint domuzu" da denir. Vücut şekli fâreye benzer. 20-30 cm boyundadır. Tüyleri çeşitli renkte olur. Genellikle kahverenginin çeşitli tonlarıdır. Siyah ve beyaz olanları da vardır. Anayurdu Güney Amerika'dır. İspanyollar tarafından Peru'da keşfedildi. On altıncı yüzyıldan sonra Avrupa'ya getirildi. Yüzyıllar önce Peru'nun yerli halkı olan İnkalar tarafından, eti için evcilleştirilmişti. Bugün laboratuvarlarda deney hayvanı olarak kullanılmaktadır. "Cavia cutleri", Peru'da yaşar ve evcilleştirilmiş olan kobayın (Cavia cobaya)nın atası olduğu sanılmaktadır. Çalılık arazilerde, savana ve bataklık alanlarda eştiği yeraltı tünellerinde barınır. Topluluk halinde yaşar. Bacakları kısa, kulakları küçük, kuyruğu yok gibidir. İri parlak gözleri ve gelişmiş kulak kepçeleri vardır. Ön ayaklarında dört, arka ayaklarında üçer parmak bulunur. Uysaldır. Sebze, çeşitli kök, yeşillik karışımı yiyecekler ve samanla beslenir. Gece yuvalarından çıkarak, uzun bir sıra halinde yürüyerek besin ararlar. Topladıkları otları ön ayaklarının yardımıyla ağzına götürür. Tehlike anında ıslıksı ince bir ses çıkarır. Soğuktan çabuk rahatsız olur. Yılda 2-3 defa yavrular. Gebelik süresi 9 hafta kadardır. Bir defada 2-3 yavru doğurur. Yavrular gelişmiş ve aktif doğar. İlk günden yiyecek aramak için anneleriyle yuvalarından çıkabilirler. İki aylık olunca üremeye başlar. Kobay 7-8 yıl yaşar.

Evcil olarak geniş kafeslerde beslenirler. Kafesin bir köşesinde yuva olarak kullandıkları bir sığınak bulunur. Bakımları kolaydır. Havuç ve marula düşkündürler. Diğer besinlerin yanında saman vermeyi de ihmal etmemelidir. Bütün incelemelere rağmen samanın beslenmedeki gerekliliği henüz anlaşılamamıştır. Çok pis kokulu olmalarına rağmen Güney Amerika'da eti için besleyenler vardır. Genelde deney için kullanılan fare ve tavşan gibi hayvanlara da kobay denir.

KOBRA (Naja);

Alm. *Kobra (f),* **Fr.** *Cobra (m),* **İng.** *Cobra.* **Familyası:** Kobragiller (Elapidae). **Yaşadığı yerler:** Afrika, Güney Asya ve Hindistan gibi sıcak bölgelerde yaşar. **Özellikleri:** Kobralar boyunlarını dikip yayvanlaştırdıkları zaman kandil şeklini alırlar. Boyları 1,6 ile 3 m arasında değişir. Çok zehirli olup çenelerinin ön ucunda boyları kısa zehir dişleri vardır. **Çeşitleri** Asya kobrası, kral kobra, Mısır kobrası, tüküren kobra meşhurlarıdır.

Sürüngenler sınıfının, kobragiller familyasından olan zehirli bir yılan. Kobraların boyları 1,6 ile 3 m arasında değişir. Üst çene kemiklerinin ön ucunda kısa iki zehir dişi vardır. Zehirlerinin etkisi sinir sistemi üzerinde görülür.Kobra ısırmasına mâruz kalan canlının ölümü, kalb vuruşunu veya diaframın hareketini kontrol eden sinirlerin zehirden etkilenmesinden olur. Ölüm sebebi boğulma veya kalb yetmezliğidir. Zehirin vücûdun diğer sistemleri üzerinde de aynı şekilde etkisi vardır. İnsan tarafından rahatsız edilen kobralar diğer yılanlar gibi çoğunlukla kaçmayı tercih ederler. Ancak sıkıştırıldıklarında savunma ve saldırıya geçerler. Kobraların kendilerine âit en tipik hususiyetleri, boyunlarını dikip yayvanlaştırdıkları zaman kandil şeklini almalarıdır. Bu durum, ön kaburga kemiklerinin bir şemsiye gibi yukarı ve öne doğru açılarak boynun alt kısmında kalan deriyi germesi ile meydana gelir. Boyun derilerini gererek genişletebilen bütün Asya ve Afrika yılanlarına da zamanımızda kobra denilmekle beraber, gerçek kobralar "Naja" cinsinden yılanlardır. Günümüzde Asya'nın güneydoğusunda 1, Ortadoğuda 2, Afrika'da 5 kobra türü bilinmektedir.

Besinleri, çoğunlukla kurbağa, kertenkele, fare, yumurta ve kuş yavrularıdır. Ayrıca bu ailenin bireyleri usta yılan avcılarıdır. Afrika'nın "Kap kobrası" çoğunlukla yılan avlayarak beslenir. Çok nadir olarak başka bir şey yer. Genelde kobralar gece aktiftir. Gündüzleri vakitlerinin çoğunu güneşlenerek geçirirler. Dişi kobra sayıları 12-15 arasında değişen yumurtalarını güneş ışığı gören emniyetli bir yere bırakır. Kuluçka devresi güneş ışığıyla gerçekleşir. Bâzı türlerinin ilk 40-60 günlük kuluçka devresinde yumurtalar başında nöbet tuttuğu zannedilmektedir. Yumurtadan çıkan yavrular 25-30 cm uzunluğunda olur. En meşhur kobra türleri şunlardır:

Asya kobrası (Naja naja): Hind kobrası ve gözlüklü kobra olarak da bilinmektedir. Bu kobra Filipinler, Tayvan ve Güney Çin'den Doğu Hindistan ve Güneydoğu Asya Hattı dahil batıya doğru Irak ve İran'a kadar geniş bir bölgede bulunur. Yetişkinlerinin boyu 1,3 ile 1,6 m arasındadır. Rengi bulunduğu bölgeye göre değişir. Mesela Filipin kobrası, Asya kobrasının coğrafik bir türü olup koyu kahverengi bir yılandır. Fakat bölgenin diğer kesimlerinde, Asya kobrası açık renkli, benekli, çizgili veya simsiyah olabilir. Asya kobrası kemirgenlerle beslendiğinden, farelerin bol olduğu köy ve kasaba kenarlarında

yaşar. Özellikle saldırgan olmamakla beraber iskan bölgelerinde bulunduğundan, diğer bütün yılanlara nazaran daha çok can kaybına sebeb olur. Güneydoğu Asya'da yılan ısırmasından ve özellikle kobranın ısırmasından ölen insan sayısı tahminen her sene 20.000 ila 40.000 arasındadır. Orta büyüklükte bir kobranın 10 kişiyi öldürmeye kafi gelecek kadar çok tehlikeli zehiri vardır.

Yalnız, kobra tarafından ısırılmış olup da hayatta kalanlar da mevcuttur. Yılan oynatıcıları genellikle Asya kobrasını oynatırlar.

Kral kobra (Naja hannatı): Bütün yılanların en etkileyicisi olup 5,5 m uzunluğunda 9 kg ağırlığındadır. Yılanlar arasında yuva yapan tek yılan kral kobradır. Dişi, 46 cm yüksekliğinde ot ve yapraklardan iki katlı yuva inşaa eder. Alt katta yumurtalar bulunur. Yumurtaların kuluçka dönemlerinde dişi üstte bekçilik yapar. Kral kobra yılan yiyen bir kobradır. Asya kobrasından farklı olarak meskun bölgelerde yaşamadığından, kral kobra ısırması vak'alarına çok az rastlanır. Ama ısırılanlar derhal panzehirle tedâvî edilmedikçe belki bir saat bile yaşayamazlar.

Mısır kobrası (Naja haje): Arap Yarımadasından Afrika'ya kadar tropikal kurak bölgelerde bulunan bir kobra türüdür. Uzunluğu 2,6 m'ye kadar ulaşır. Açık kahverenginden siyaha kadar birçok renkte olanları mevcuttur.Sırtları sarı renkte olan bu kobraların zehiri çok kuvvetlidir. Mısır kobrası tarafından ısırılan bir canlı on dakika içinde ölür. Bu yılan eski Mısırlıların kutsal yılanı olarak bilinmektedir.

Tüküren kobra (Naja nigricdlis): Afrika'nın kurak bölgelerinde yaşayan bir kobra türüdür. Boyu 2 ile 2,3 m arasındadır. Normalde bu yılan kendisini savunmak için ısırmaz, fakat muhtemel bir düşmana karşı oluklu zehir dişlerinden iki fiskiye şeklinde karşısındakinin gözlerine zehir fışkırtır. Zehirini 2-3 m uzağa püskürtebilir.

Tüküren kobranın zehir keseciklerinin zehir dişlerinin önündeki açıklığı diğer kobralara nazaran daha fazladır. Zehir belli bir basınçla dışarıya atılır.Kısa aralıklarla arka arkaya 12-20 defa zehir fışkırtabilir. Zehir insan derisine zarar vermez ama gözleri isabet alırsa derhal su veya sütle, yıkanmadığı takdirde körlüğe kadar varan zararlara sebeb olabilir. Farenin gözüne isabet eden tek damla zehir, hayvanı öldürmeye kafidir. Arazide tüküren kobra ile karşılaşan köpekler, gözleri kısmen kör olarak eve dönerler.

KOCAELİ;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 3626 km^2

Nüfûsu : 936.163

İlçeleri : Merkez, Gebze, Gölcük, Kandıra, Karamürsel, Körfez.

Marmara bölgesinde, İzmit Körfezinin güney ve kuzeyinde yer alan bir ilimiz. Kuzeyinde Karadeniz, batıda İstanbul, doğuda Sakarya, güneyde Bursa ile çevrilidir. Toprakları 29°22' ve 30°21' doğu boylamları ile 40°30' ve 41°13' kuzey enlemleri arasında yer alır. Trafik numarası 41'dir.

İsminin Menşei

Osmanlı Devleti İzmit ve civârını Orhan Gâzi zamanında 1337 yılında fethetmiştir. Bölgeyi fetheden Türk ordusunun komutanı Akça Koca idi. Bu komutana duyulan sevgi ve hürmetin bir ifâdesi olarak "Koca ili" denmiştir. Zamanla bu ad "Kocaeli" şekline dönüşmüştür.

Târihi

Kocaeli'nin tarihi Frikyalılara dayanır. M.Ö. sekizinci asırda Magaralılar İzmit Körfezinin ucuna yerleşmişlerdir. "Astakos" ismini verdikleri bir kent kurmuşlardır. Balkanlardan gelen Traklar muhtelif tarihlerde bu bölgeye gelmişlerdir. M.Ö. üçüncü asırda Trakya Kralı Lysimacos "Astakos" kentini tahrip etmiştir. Bu bölgenin tarihi Frikyalılardan da eski olup, M.Ö. üç bin sene "Sit" ve "As" ismi verilen kavimler "Astrk" ismi verilen liderleri altında bu bölgede yerleşip İzmit şehrini kurmuşlardır.

Traklardan sonra bu bölge Perslerin istilasına uğramış ve M.Ö. 4. asırda Makedonya Kralı İskender bu bölgeyi Perslerden alıp Makedonya'ya ilhak etmiştir.

Makedonya Kralı İskender'in ölümünden sonra bu bölge Bitinya Krallığının eline geçmiştir. Bitinya Kralı Birinci Nikomed M.Ö. 262 senesinde şimdiki İzmit şehrini kurmuştur. Şehre kendi ismini vererek "Nikomedya" demiştir. Krallığın başkenti yapmıştır.

Kartaca hükümdar ve komutanı Anibal Roma Devletine karşı yenilince M.Ö. 148'de Bitinya'ya sığınarak burada ölmüş ve Gebze'ye gömülmüştür. Zaman zaman Bergama Krallığı bu bölgeye saldırmıştır.

M.Ö. 2. asırda Bitinya Krallığı Roma'ya tabi olmuş, M.Ö 74'te Roma bu krallığı ilhak etmiştir. M.S. 258'de Gotlar ve M.S. 284'te İranlılar bu bölgeyi ve İzmit şehrini yakıp yıkmışlardır.

Roma İmparatoru Diocletianus, İzmit'i imar etmiş ve Roma İmparatorluğunun başkenti yapmayı tasarlamış ise de ömrü kafi gelmemiştir. Roma İmparatoru Konstantin, Roma İmparatorluğunun başkentini İstanbul'a nakletmiş ve kendisi İzmit'te ölmüştür. Roma İmparatoru Justinianus da İzmit'i imar etmiştir. Roma İmparatorluğu M.S. 395 senesinde ikiye bölününce bu bölge, Anadolu gibi Doğu Roma olan "Bizans"ın payına düşmüştür.

M.S. 7. asırda İslam orduları İstanbul'u feth için geldiklerinde yolları üzerinde bulunan bu bölgeyi fethetmişler fakat ellerinde devamlı tutamamışlardır. 1071 Malazgirt Zaferinden sonra Anadolu Fâtihi Kutalmışoğlu Süleymân Şahın Türk orduları bu bölgeye de geldiler. Anadolu Selçuklu Devleti kurulunca İznik başkent oldu. İzmit ve civarını fethettiler.

1097'de Haçlı seferinde Haçlı ordusu İznik'i ele geçirince Anadolu Selçuklu Devletinin başkenti Konya'ya nakledildi.

1204'te Lâtinler İstanbul'u işgal edince Bizanslılar başkentlerini İznik'e naklettiler. Latinler İzmit ve civârını da elegeçirdiler. Bizanslılar 1207'de İzmit'i Lâtinlerden geri aldılar.

Kocaeli ancak Osmanlı Devletinin fethi ile kesin şekilde Türk hakimiyetine girmiştir. Orhan Gâzi 1331'de İzmit'i kuşatmış fakat Bizans İmparatoru büyük bir kuvvetle gelince Orhan Gâzi muhasarayı kaldırmıştır.

1337'de Orhan Gâzi zamanında Akça Koca emrindeki Türk ordusu İzmit ve çevresini fethetmiştir. Orhan Gâzi İzmit'i il olarak büyükoğlu Rumeli Fâtihi Veliaht-Şehzâde Gâzi Süleymân Paşaya vermiştir. Akçakoca Karadeniz'e kadar bütün bölgeyi fethetmiştir. Böylece ilk defa Karadeniz sahiline inilmiştir.

28 Temmuz 1402'de Ankara Meydan Savaşında Yıldırım Bâyezîd'in ordularını yenen Timur'un ordusu İzmit'e kadar gelmiş ve İzmit'i ele geçirmişlerdir. Timur'un geri çekilişinden sonra "Fetret Devri"nde Osmanlı şehzâdeleri arasında saltanat kavgasından faydalanan Bizans, İzmit'i geri almıştır.

1419'da Gâzi Timurtaşoğlu Umur Bey, Pereke, Gebze, Pendik, Kartal gibi İzmit'i yendien fethederek Bizans'tan geri almıştır.

1481 senesinde Fâtih Sultan Mehmed Han büyük bir ordu ile İtalya üzerine sefere çıkarken, İzmit'in Gebze ilçesinde şehid olmuştur.

Târihte isim yapmış Fâtih Sultan Mehmed Han, Anibal ve Konstantin İzmit'te vefât etmişlerdir.

Osmanlı devrinde İzmit bir sancak (il) merkezi olmuştur. Bu sancak önce Hüdâvendigar eyaletine sonra Kaptan Paşa eyaletine ve İstanbul'a, Tanzimattan sonra bağımsız bir sancak olarak Dahiliye nezaretine bağlanmıştır. Adapazarı, Kandıra, Karamürsel, Yalova Gebze kazaları 1888'de kurulan Kocaeli bağımsız sancağına bağlanmıştır.

Osmanlı devrinde İzmit, Üsküdar'dan doğuya giden büyük ticaret yolu üzerinde önemli konaklardan biri olmuştur. Şehirde birçok ticaret hanları ve kervansaraylar yapılmıştır. Osmanlı Devletinin ilk tersânesi İzmit'te kurulmuştur. Bu tersânede savaş ve ticâret gemileri yapılırdı. Tersanede on dokuzuncu asrın ikinci yarısına kadar faaliyet gösterilmiştir.

On dokuzuncu asır başlarına kadar tuz işletmeleri bölgenin başlıca gelir kaynağı idi. Askerî kumaş ve fes fabrikası da İzmit'te bulunuyordu. İzmit kereste ticâretinin büyük merkezlerinden ve pazarlarından biriydi.

Evliya Çelebi eserinde, 1640 yılında şehirde 1100 dükkan ve 200 kereste deposu bulunduğunu ve mühim ticaret merkezi olduğunu kaydeder.

Birinci Dünya Harbinden sonra 6 Temmuz 1920 ile 27 Haziran 1921 arasında 11 ay 22 gün (244 gün) İngiliz ve Yunan işgalinden sonra yeniden geri alınmıştır.

1924'te İzmit, Kocaeli'nin il merkezi oldu. 1954'te Adapazarı il haline getirilince, Karasu, Akyazı, Hendek, Koceli'nden ayrılarak Sakarya'ya bağlandı.

Cumhuriyet devrinde Gölcük Türk donanmasının en mühim üssü hâline getirildi ve modern tersâneler, târihî İzmit tersânesinin yerini aldı. Kocaeli Türkiye'nin en önemli sanâyi merkezlerinden biri hâline gelmiştir. İzmit, Türkiye'nin İstanbul'dan sonra en gelişmiş bir sanâyi merkezidir.

Fizikî Yapı

Kocaeli il topraklarının % 74'ü platolardan, % 19'u dağlardan ve % 7'ye yakını ovalardan ibarettir. Dağlar umumiyetle ormanlarla kaplıdır.

Kocaeli toprakları jeolojik olarak üç bölüme ayrılır. Kuzeydeki Kocaeli Yaylası, Karadeniz'e inen derelerle yarılır. Kocaeli Yaylasının güneyinde, çöküntü alanlar ve bu çöküntü alanın güneyinde uzanan Saman Dağları yer alır.

Dağları: Kocaeli ilinin başlıca dağları Samanlı Dağlar olup 130 km uzunluğunda ve 30 km genişliğindedir. İlin en yüksek noktası bu dağlar üzerinde Keltepe (Kartepe) (1606 m)dir.

Diğer dağlar Dikmendağı (1387 m), Naldöken Dağı (1125 m), Noydağı (917 m), Karatepe (530 m) ve Çene Dağı (646 m)dır. Derelerin açtığı vâdilerle meydana gelen platolar bazı yerlerde yarılı bazı yerde dalgalı bir yayla görünümünde olup il arazisinin % 74'ünü kaplar.

Ovaları: Kocaeli'nde ovalar azdır. Bunlar akarsuların taşıdığı alüvyonlarla meydana gelmiş düzlüklerdir.

İzmit Ovası: İzmit Körfezi ile Sapanca bölgesi arasında yer alır.

Altınova (Hersak Deltası) üzerinde 15-29 m yükseklikte üç tepe vardır.

Akarsuları: Kocaeli il sınırları içindeki akarsuların uzunluğu 50 km'den azdır.

Çayırova Deresi: İzmit Körfezine dökülür. Uzunluğu 8 km'dir.

Dilova Deresi: İzmit Körfezine dökülür. Uzunluğu 12 kilometredir.

Değirmendere Suyu: İzmit Körfezine dökülür.

Taşköprü Deresi: Karadeniz'e dökülür. Uzunluğu 35 kilometredir.

Kocadere: Karadeniz'e dökülür. Uzunluğu 50 kilometredir.

Ağva Deresi: Karadeniz'e dökülür. Uzunluğu 45 kilometredir.

Yulaflı Dere: Karadeniz'e dökülür.

Ayrıca Asardere, Beyoğlu (Kavaklı) Deresi, Karınca Dere, Örcün Deresi, Halideresi ve Uşaklı Deresi diğer dereleridir.

Göller: Sapanca Gölü: Kocaeli Sakarya arasında sınır teşkil eder. 42 km^2lik gölün 7 km^2lik kısmı Kocaeli sınırları içindedir. Gölün suyu tatlı ve berraktır. Sazan, turna, yayın ve karagöz balıkları vardır. Göl kenarının manzarası çok güzeldir.

Hersek Gölü: Karamürsel ilçesindedir. Yüzölçümü 1,5 km^2dir. Kıyıları bataklıktır.

İklimi ve Bitki Örtüsü

İklimi: Karadeniz iklimi ile Akdeniz iklimi arasında bir geçiş iklimi özelliği gösterir. Kışlar kısmen ılık ve yağışlı, yazlar sıcak ve az yağışlı geçer. Kar yağışı toprağın karla örtülü gün sayısı 10 günü geçmez. Senelik yağış miktarı bölgelere göre 768-1153 mm arasında değişir.

Bitki örtüsü: Dağlar ormanlarla örtülüdür. İl topraklarının % 60'a yakını orman, fundalık, maki, zeytinlik ve kavaklık ile kaplıdır.Kavak ağaçları Seka'nın kağıt fabrikasında hammadde olarak kullanılır. İl topraklarının % 30'u ekili-dikili alanlar, % 7'si çayır ve mer'alar ve % 3'e yakını tarıma elverişsiz alanlardan ibarettir. Bitki örtüsü Akdeniz ve Karadeniz bölgesi özelliğini taşır.

Ekonomi

Kocaeli Türkiye'nin en hızlı gelişen, sanâyileşen bir ilidir. Türkiye'nin İstanbul'dan sonra en büyük sanayi merkezidir. Gayri sâfî hâsılasında sanayi sektörünün payı % 70'i aşmıştır. Bilhassa imâlât sanayi büyük ölçüde gelişmiştir.

Tarım: Kocaeli'nin iklimi ve toprağı tarıma çok müsâittir. Fakat tarım alanları oldukça azdır, 113,000 hektar olup 100 bin hektara doğru azalmakta, tarıma elverişli arazide sanayi tesisleri yapılmaktadır. Başlıca tarım ürünleri buğday, yulaf, mısır, ayçiçeği, şekerpancarı, tütün ve ketendir. İzmit Körfezinin çevresi sebze ekimine çok müsaittir. Senede 100 bin tona yakın sebze yetiştirilir. Domates, lahana, ıspanak, bakla, kereviz ve enginar en çok yetişen sebzelerdir. Kocaeli'nde meyvecilik te çok önemlidir. Başta elma olmak üzere kiraz, vişne, erik, şeftali, fındık, üzüm ve dut çok yetişir. Pişmaniyesi, kirazı ve fındığı, İzmit çene suyu meşhurdur.

Pişmaniyesi dünyâca ünlüdür. Un, şeker ve yağdan yapılır. Keten helvası gibi teltel olur. Yarımca ve Darıca'nın kirazı tatlı, sulu ve al renkli olup büyük tanelidir. Değirmendere'nin fındığı meşhurdur.

Hayvancılık: Kocaeli'nde çayır ve mer'alar azdır. Mer'a hayvancılığı gerilemekte, fakat besicilik gelişmektedir.

Ormancılık: Kocaeli orman bakımından oldukça zengin sayılır. İl topraklarının % 38'i ormanlarla kaplıdır. Ormanlardaki ağaçların çoğunluğu karaçam, kızılçam, kayın, meşe, kestane ve gürgendir. 65 köy orman içinde ve 132 köy orman kenarındadır. Her sene 60 bin m3 sanâyi odunu ile 355 bin ster yakacak odunu elde edilir.

Sanâyi: Kocaeli sanâyide Türkiye'nin İstanbul'dan sonra en fazla gelişmiş olan bir sanâyi merkezidir. Kimyâ ve kâğıt sanâyiinde Türkiye'nin merkezidir. Türkiye'nin en büyük kâğıt fabrikası, en büyük tersanesi ve en büyük lastik fabrikası bu ildedir. 1980'de iki bine yakın iş yerinin 450'si 10 kişiden fazla işçi çalıştıran iş yerleri idi. Kocaeli'nde çok sayıda olan sanâyi tesislerinin başlıcaları şunlardır: TÜPRAŞ, İGSAŞ, PETKİM, FENİŞ, RABAK, NASAŞ, Sarkusyan, Çolakoğlu AEG, Eti, Tesan, Makina Tarım Endüstri, Bayer Tarım İlaçları Fabrikaları, Hereke Mensucat, Çiftçi Ağaç Sanâyii, Gübre Fabrikası, Türk Henkel Fabrikası, Çamtuğ Fabrikası, Shell Fabrikası, İpragaz, Aygaz, Ocakgaz, Mutfakgaz, Milangaz, Çamgaz, Çayırova Cam Fabrikası, İzocam Fabrikası, Eternit Fabrikası, Aslan Çimento Fabrikası, Nuh Çimento Fabrikası, Muzaffer Ünsal Porselen ve Çini Fabrikası, Türk Kablo Fabrikası, Türk Otomotiv Fabrikası, Sümerbank Boru Fabrikası, Antibiyotik İlaç Hammaddeleri Sanâyii A.Ş. Süperfosfat, Kablo, Çelikhalat ve Halıcılık Tesisleri, Brisa, Good-Year ve Pirelli Lastik Fabrikaları, dokuma, giyim, gıda ve orman ürünleri sanâyii tesisleridir. 1966'da açılan sanâyi sergisi 1971'de Kocaeli Sanâyi Fuarına dönüşmüştür.

Ulaşım: Kocaeli ulaşım bakımından çok zengindir. Avrupa'yı Asya'ya bağlayan kara ve demiryolu bu ilden geçer.

İstanbul-İzmit arasındaki karayolu çok şeritli ve gidiş-dönüşlü kısımları bulunan muntazam bir yoldur. Türkiye'nin en kalabalık trafiği İstanbul-İzmit arasındadır. E-5 Karayolu İstanbul'dan sonra İzmit'e ulaşır. İzmit-Adapazarı- Bolu-Ankara güzergahından sonra güneydoğuya yönelir. İzmit'ten ayrılan bir yol körfez güneyini takip ederek Yalova ve Bursa'ya oradan Balıkesir-Manisa- İzmir'e ulaşır. Kocaeli'nin il merkezi İzmit ile ilçeleri arasındaki karayolu çok iyidir. E-6 otobanyolu İzmit'in üst kısmından geçmektedir.

Avrupa'yı Asya'ya bağlayan demiryolu İzmit'in ortasından geçer. İlerde bu yol denizkenarından geçecektir. İstanbul'da Adapazarı ve Eskişehir-Ankara-Sivas- Erzurum-Kars ile Van ve her istikamete giden bütün trenler İzmit'ten geçer.

İzmit ve Derince limanlarından önemli ölçüde ihracat ve ithalat yapılır. Ayrıca kıyıda fabrika iskelelerinde yükleme ve boşaltma yapılır. Körfezin güney ve kuzey kıyıları arasında yolcu taşınır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

1990 sayımına göre toplam nüfûsu 936.163 olup, 582.559'u şehirlerde, 353.604'ü köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 3626 km^2 olup nüfus yoğunluğu 257'dir. Nüfûsu en fazla artan illerden biridir.

Örf ve âdetleri: Avrupa ile Asya arasındaki yollar üzerinde bulunan Kocaeli bölgesinde Trakya kökenli Bebrikler, Bitinler, Frigyalılar, Lidyalılar, Persler, Makedonyalılar, Roma, Bizans, Arap ve Türkler hakim olmuşlardır. Diğer kültürler unutulmuş ve Türk-İslâm kültürü bu bölgede bin seneye yakındır gelişmiş ve hakim olmuştur. Kocaeli'ne Kırım ve Kafkasya Türklerinden ve Karadeniz'den çok sayıda göçmen yerleşmiştir. Folklor ve halk oyunlarında Kafkas oyunlarından, Karadeniz horonu ve Erzurum barına, Ege zeybeğine, Tarakya oyunlarına kadar değişik oyunlar oynanır. Folkloru gibi halk müziği de Kafkas, Kırım, Trakya, Karadeniz ve diğer bölgelerin özelliklerini taşır. Bu bölgeden yetişen meşhur halk şâirleri yoktur. Bölge maniler bakımından zengindir. Eskiden meşhur olan el sanatları, sanayileşme ile birlikte ortadan kalkmıştır. Fakat halı dokumacılığı devam etmektedir. Hereke halıları dünyaca meşhurdur. Mahallî kıyafet ve mahallî yemekler zamanımızın örf ve âdetlerine uymuştur. Sanayileşme ile birlikte eski örf ve âdetler unutulmuştur.

Kocaeli ilinden çok sayıda sporcu, boksör, güreşçi, bisikletçi, tekvandocu, karateci ve diğer spor dallarından kimseler yetişmiştir. Olimpiyat şampiyonu Gazanfer Bilge ve Hasan Gemici bu ildendir.

Eğitim: Kocaeli'nde okulsuz köy yoktur. Okuma-yazma oranı çok yüksek olup, 1985'te bu miktar yüzde 85'i aşmış ve yüzde 90'a ulaşmıştır. İlde 31 anaokulu, 495 ilkokul, 58 ortaokul, 7 meslekî ve teknik ortaokul, 17 lise, 19 meslekî ve teknik lise, Yıldız Üniversitesine bağlı Mühendislik Fakültesi vardır.

İlçeler

Kocaeli'nin biri merkez olmak üzere altı ilçesi vardır.

Merkez (İzmit): 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 377.377 olup, 256.882'si ilçe merkezinde, 120.495'i köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları genelde düzdür. Kuzeyinde orta yükseklikteki tepeler,

güneydoğusunda ise Samanlı Dağları yer alır. Cuhahane Deresi ile Yirmidere başlıca akarsularıdır.

Ekonomisi sanâyi ve tarıma dayalıdır. Kâğıt, gübre, lastik, plastik, tarım ilâçları, ilâç hammaddesi ve ilâç, taşıma araçları ve yedek parçaları, cam, boru, petro kimyâ fabrikaları başlıca sanayi kuruluşlarıdır. İlçede küçük sanâyi oldukça gelişmiştir. Sanayinin hızla gelişmesi tarım alanlarının azalmasına sebeb olmuştur. Başlıca tarım ürünleri buğday, mısır, yulaf, şeker pancarı, elma, ayva, domates, şeftali, erik, kiraz ve üzümdür. Tavukçuluk ve sığır besiciliği yaygın olarak yapılır.

İlçe merkezi, İzmit Körfezinin bitiminde kurulmuştur. İstanbul-Ankara karayolu ile İstanbul-Bursa karayolu ilçede kesişirler. Haydarpaşa-Ankara demiryolu ilçenin ortasından geçer. Marmara bölgesinin İstanbul ve Bursa'dan sonra en kalabalık yeridir. İlçe belediyesi 1871'de kurulmuştur.

Gebze: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 257.076 olup, 159.116'sı ilçe merkezinde, 97.960'ı ise köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir.

Ekonomisi sanayi ve tarıma dayalıdır. Sanâyi kuruluşları, İstanbul-İzmit karayolu boyunca yer alır. Çimento, cam, tekstil, plastik, makina, metal eşya ve metalurji, atomotiv yan sanâyi fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. Hereke bucağında Sümerbank Hereke Yünlü Sanâyi Müessesesi en eski sanâyi kuruluşudur. 1843'te kurulan fabrikanın ürettiği halılar dünyâca meşhurdur. Sanâyinin hızla gelişmesi ilçede tarımın gerilemesine sebeb olmuştur. Başlıca tarım ürünleri buğday, yulaf, ayçiçeği, sebze ve meyveler olup, ayrıca az miktarda üzüm ve zeytin yetiştirilir. Modern metodların kullanıldığı tavuk çiftlikleri vardır.

İlçe merkezi İstanbul-Kocaeli karayolu üzeride yer alır. İstanbul ile birleşmek üzeredir. Yönetim açısından Kocaeli'ne bağlı olmasına rağmen, ekonomik açıdan tamamıyla İstanbul'a bağlıdır. İstanbul-Ankara demiryolu ilçenin güneyinden geçer. İstanbul'a 41, il merkezine ise 51 km mesafededir. Eskipazar Topçular arasında düzenli arabalı vapur seferleri vardır. Belediyesi 1903'te kurulmuştur.

Gölcük: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 111.408 olup, 64.911'i ilçe merkezinde, 46.497'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 20, Değirmendere bucağına bağlı 4 köyü vardır. Yüzölçümü 199 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 560'tır. İlçe toprakları kıyı boyunca uzanan dar bir ova ve bunun ardından yükselen dağlardan meydana gelir. Güneyinde Samanlı Dağları yer alır. Başlıca akarsuları Değirmendere ile Kazıklı Deresidir. Dağlar ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi sanayi ve tarıma dayalıdır. Ekime elverişli alanlar az olmasına rağmen, rekolte yüksektir. Başlıca tarım ürünleri elma, armut, üzüm, fındık olup, ayrıca az miktarda buğday, mısır, yulaf, fasülye ve zeytin yetiştirilir. Değirmendere'nin fındığı meşhurdur. İlçenin gelişmesinde büyük rol oynayan Tersâne başlıca sanâyi kuruluşudur. Deniz kuvvetlerine ait tersanede, gemi ve denizaltı yapım kızakları, yüzer havuz ile makina, döküm, kaplama, tulumba ve vana, boya sanayi gazları üreten fabrikalar vardır.

İlçe merkezi, İzmit Körfezinin güney kıyılarında denizle dağ arasında kalan denizle ormanın düğümlendiği bir yerde kurulmuştur. İl merkezine 16 km mesâfededir. İzmit-Yalova-Bursa karayolu ilçeden geçer. 1936'da ilçe olan Gölcük'ün belediyesi aynı sene kurulmuştur.

Kandıra: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 49.975 olup, 10.427'si ilçe merkezinde, 39.548'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 43, Akçaova bucağına bağlı 14, Kaymaz bucağına bağlı 11 köyü vardır. Yüzölçümü 933 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 54'tür. İlçe toprakları, fazla yüksek olmayan dalgalı düzlüklerden meydana gelir. İç kesimleri ormanlarla kaplıdır. Karadeniz'e kıyısı olan tek ilçedir.

Ekonomisi, tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, mısır, ayçiçeği, şekerpancarı ve yulaf olup, ayrıca az miktarda elma, üzüm, fasülye ve armut yetiştirilir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. Tavukçuluk ve sığır besiciliği gelişmiştir. Süt, peynir, yumurta ve deri başlıca hayvanî ürünleridir. Karadeniz kıyılarında balıkçılık yapılır. Kerpe ve Kefken köylerindeki sahiller, yaz turizmine elverişlidir. İlçe merkezi Sarısu Vâdisinde kurulmuştur. İl merkezine 42 km mesâfededir. On dördüncü asırda Akçakoca Bey tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. İlçe belediyesi 1868'de kurulmuştur.

Karamürsel: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 55.835 olup, 25.437'si ilçe merkezinde, 30.398'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 31 ve Yalakdere bucağına bağlı 12 köyü vardır. Yüzölçümü 379 km^2 olup nüfus yoğunluğu 247'dir. İlçe toprakları dar kıyı ovası ile arkasından yükselen dağlardan meydana gelir. Güneyinde Samanlı Dağları yer alır. Başlıca akarsuyu Yalakdere'dir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, elma, buğday, mısır, armut olup az miktarda ayçiçeği yetiştirilir. Sera çiçekçiliği gelişmiştir. Hayvancılık ve balıkçılık ekonomide önemli yer tutar. Zeytincilik ve bağcılık da önemli gelir kaynakları arasındadır. İl merkezi İzmit Körfezi kıyısında kurulmuştur. İzmit-Yalova karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 34 km mesâfededir. İlçe belediyesi

Cumhuriyetten önce kurulmuştur.

Körfez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 84.492 olup, 65.786'sı ilçe merkezinde, 18.706'sı köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Ekonomisi sanâyi ve meyveciliğe dayanır. TÜPRAŞ, PETKİM, Yarımca Porselen, İGSAŞ başlıca sanâyi kuruluşudur. Kirazı meşhurdur. Son yıllarda gelişen konutlaşma meşhur kiraz bahçelerinin yerini almıştır. İlçe merkezi deniz kıyısında kurulmuştur. İstanbul-Ankara demir ve karayolu ilçeden geçer. İl merkezi ile birleşmiş durumdadır. Merkez ilçeye bağlı belediyelik bir köy iken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kanunla ilçe oldu.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Kocaeli, Karadeniz ve Marmara kıyısında pekçok tabiî güzelliklere ve çoğu Osmanlı devrinden kalma zengin târihî eserlere sahiptir.

Orhangâzi Câmii: 1355'te Şehzade Süleymân Paşa tarafından yaptırılmış olup, İzmit'in en yüksek yeri olan iç kalenin ortasındadır. 1840'da Sultan Abdülmecîd Han tarafından tamir ettirilmiştir.

Pertev Mehmed Paşa Külliyesi: Pertev Mehmed Paşanın vasiyeti üzerine 1572'de yapılmaya başlanmış 1579'da bitirilmiştir. Orijinalliğini günümüze kadar korumuş Mimar Sinan'ın bir eseridir. Külliye, câmi, hamam, çeşme, sıbyan mektebi imâretten meydana gelmiştir.

İmâret Câmi: Tepecik Mahallesinde olup, Mimar Sinan'ın ilk eserlerindendir. Sadece dış cephe duvarları ile minâresi ilk orijinalliğini korumaktadır. 1776 depreminde yıkılan câmi 1872'de tâmir ettirilmiştir.

Çoban Mustafa Paşa Külliyesi: Gebze ilçesinde, Rumeli Beylerbeyi Çoban Mustafa Paşa tarafından 1523'te Mîmâr Sinan'a yaptırılmıştır. Külliye; câmi, türbe, medrese, imâret, kütüphâne, dârüşşifâ, tekke, kervansaraydan meydana gelmektedir. Câmi, kare planlı olup, beş yüzlü mihrabı mozaiklerle bezenmiştir. Câminin geniş bir avlusu vardır. Külliyenin diğer yapıları bu avlunun etrafında yer almaktadır.

Av Köşkü: Sultan Abdülazîz Han tarafından yaptırılmıştır. Küçük Saray Hünkar Köşkü adlarıyla da bilinir. 1873'te Barok stilinde yapılmıştır. İki katlı olup, cephesi tamâmen mermerlerle kaplıdır. Bir müddet Kocaeli vilâyeti konağı olarak kullanılmıştır. Şimdi müzedir.

Saat Kulesi: İzmit mutasarrıfı Mûsâ Kâzım Bey, İkinci Abdülhamîd'in tahta çıkışının yirmi beşinci senesi anısına yaptırmıştır. Kulenin duvarları renkli mermerlerle kaplıdır.

Kânûnî Süleymân Köprüsü: Gebze ilçesinin doğusunda Dil Deresi üzerindedir. Uzunluğu 65 m olup, üç büyük gözlüdür. Yıkılan korkulukları sonradan tâmir edilmiştir.

Eski eserler:

Nyphaion: M.S. İkinci asırda su perileri adına inşa edilen bir çeşmedir. Anadolu'da bulunan en büyük çeşmelerden biridir. Su kemerleri: Şehrin doğusunda harabe halindedir. bizans devrinden kalmadır. Şehir Surları: Bizans ve Osmanlı devrinde tamir gören bu surların kalıntıları zamanımıza ulaşabilmiştir.

Eskihisar Kalesi: Denize hakim bir noktada yükselen tarihî kale Bizanstan kalmadır. Eski ismi "Lybissa"dır. Kartacalı Anibal'ın mezarı da buradadır. Anibal'ın mezarı: Kartacalı Komutan Anibal'ın mezarı Gebze'dedir. Augustus Tapınağı: Roma çağından kalmadır. Yenidoğan Mahalesindedir.

Mesire yerleri:

Kocaeli, tabiî güzellikler yönünden zengindir. Çok sayıda mesire yeri vardır. Ormanlar ve kıyı şeridinde güzel manzaralı yerler bulunmaktadır. Başlıcaları şunlardır:

Keltepe (Kartepe): İzmit'in 38 km güneyinde Kuzuyayla yöresinde Samanlı Dağlarındadır. Tabiî kaynakları ile meşhur orman içi dinlenme yeridir. Sapanca Gölü ve İzmit Körfezi buradan çok güzel görünür.

Sapanca Gölü: Gölün bir kısmı Kocaeli sınırları içindedir. Kıyılarının manzarası çok güzeldir. İçinde tatlı su balıkları bulunur. Kenarında turistik tesisler vardır. Su sporları yapılır ve gölde sandalla gezilir.

Karamürsel: Körfezin güney kısmındadır. Çok güzel manzaraları meyve bahçeleri, bağları ve dinlenme yerleri meşhurdur.Tabiî plajları çoktur. Akpınar Suyu meşhurdur.

Değirmendere: Tabiî güzellikleri fındığı ile meşhurdur. Yazlık ev pansiyon ve otelleri vardır. Denizkenarı temiz ve güzel manzaralıdır.

Bayramoğlu: Üç Burunlar denilen bir yarımada üzerindedir. Turistik tesisleri ve yazlık evleri çoktur. Birbirinden güzel çok sayıda modern ve lüks yalılar ile en lüks sayfiye yeridir.

Kandıra: Karadeniz kıyısındaki küçük koyları kum ve deniz bakımından Türkiye'de nâdir bulunan güzellikler taşır. Deniz ve orman yanyanadır. Kerpe'de oteller, Kumcağız'da konaklama tesisleri vardır. Kerpe köyü tabiî olarak dalgalardan korunduğu için bütün yaz mevsimi boyunca ve günün her saatinde denize girilebilir.

Hersek Gölü: Karamürsel ilçesinin batısında Hersek Burnundadır. Tabiî kumsalları ile ilgi çeken gölde balıkçılık yapılır.

Kerpe ve Kefken: Karadeniz kıyısında ormanlarla denizin kucaklaştığı çok güzel bir dinlenme yeridir. Denizi çok sığ olup, kumu güzeldir.

İçmeler ve kaplıcalar:

Kocaeli, şifâlı su kaynağı bakımından zengin değildir. İlde iki kaplıca vardır.

Yeniköy Yazlık Ilıcası: İzmit'e 15 km uzaklıkta Yeniköy yakınlarındadır. Denize 3 km uzaklıkta olup, cilt hastalıklarına iyi gelir. Tesisleri yetersizdir.

Maşukiye Şifâlı Suyu: Maşukiye köyü yakınındadır. Beton depolara alınan su fayanslarla süslü çeşmelerden akmaktadır. Cild ve mîde rahatsızlıklarına iyi gelir.

KOCA MUSTAFA PAŞA;

Osmanlı devlet adamlarından. Babasının adı Abdüssamed'dir. Fâtih Sultan Mehmed Han (1451-1481) devrinde saraya alınarak, Enderun'da eğitim ve öğretim gördü. 1481'de Hazinedârbaşı, 1482'de Kapıcılar Kethüdası olup, 1489-1492 tarihleri arasında Kapıcıbaşılık yaptı. 1490'da Roma'ya gönderilip,Sultan İkinci Bâyezîd Han (1481-1512) tarafından kardeşi Cem Sultan'a gönderilen nâme ve hediyeleri götürdü. 1495'te Avlonya, 1497'de Gelibolu Sancakbeyi oldu. 1498'de Rumeli Beylerbeyliğine tâyin olundu.

Koca Mustafa Paşa, Rumeli Beylerbeyi olarak, Sultan İkinci Bâyezîd Han devrinde, Osmanlı-Venedik Harbinde, 1499 İnebahtı Seferinde, burasının karadan kuşatılmasına memur edildi. Ağustos 1499'da İnebahtı Kalesinin anahtarlarını teslim aldı. 1501'de vezir oldu. İkinci vezirken, 1511'de Vezîr-i âzam tâyin edildi. Sultan İkinci Bâyezîd Handan sonra Yavuz Sultan Selim Han da onu Vezîr-i âzamlıkta bıraktı. Fakat Yavuz Sultan Selim Hanın saltanatının ilk yıllarında olan Şehzâdeler Meselesi hâdiselerine adı karışınca, 1512 yılında Bursa'da öldürüldü. Koca Mustafa Paşanın kabri Pınarbaşı'nda Bursa Mevlevîhanesi karşısındadır. İstanbul'da "Koca Mustafa Paşa" semtinde kendi adıyla anılan câmi, imâret, medrese, mektep ve tekkeden meydana gelen bir külliye, Eyüp'te câmi, Rumeli'nde Yenice-i Karasu'da imâret, Nevrekop'da câmi ve mektep yaptırmıştır.

KOCA RÂGIB MEHMED PAŞA;

on sekizinci yüzyıl Osmanlı sadrâzamı. Edîb ve diplomat. 1699'da İstanbul'da doğdu. Babası Defterhâne kâtiplerinden Şevki Mustafa Efendidir. Âilesi tarafından tahsil ve terbiyesine ihtimam (özen) gösterilerek, iyi bir eğitim ve öğretim gördü.

Defterhâne kaleminde göreve başladı.Keskin zekâsı ve kâbiliyeti sâyesinde kendini yetiştiren Râgıb Mehmed Efendi, kısa zamanda şöhret kazandı. İran'da yeni fethedilen toprakların tahriri için 1724'te revan Vâlisi Ârifî Paşanın Mektupçuluğuna tayin edildi. 1724'ten 1733 târihine kadar, Tebriz Seraskeri Köprülüzâde Abdullah Paşanın maiyetinde Ordu-yı Hümâyûn Riyâsetî, Tebriz Defter Emâneti vekilliği, Revan Defterdârlığı, Hemedan riyâset Vakâleti, Bağdâd Defterdarlığı, İran-Safevî Şahı Nadir ile yapılan müzakerelerde Osmanlı Temsilcisi gibi vazifelerde bulundu.

1733'te İstanbul'a çağrılarak mâliye tezkireciliğine tâyin edildi. 1736'da önce Erzurum Seraskerinin maiyetinde Ordu Defterdarı ve Reîsül-Küttâblığı Vekilliğine, sonra da İran meselesinin iç yüzünü bildiğinden Nadir Şahın İstanbul'a gönderdiği elçilerle yapılan müzâkerelere katılarak, Cizye Muhâsebeciliği ile vazifelendirildi. 1737'de Sadrâzam Mektupçuluğuna tayin edildi. Avusturya-Rusya temsilcileri ile görüşme yapan heyette vazife aldı. 1739'da Belgrad Seferi ve Antlaşmasında hizmetleri oldu. Doğu ve Batı devletleri ile yapılan müzâkerelerde gösterdiği muvaffakiyet üzerine 1741'de Reîsül-Küttâb tâyin edildi. Bugünkü Dışişleri Bakanlığı mâhiyetinde olan Reîsül-Küttablıkta üç yıl başkanlık yapan Koca Râgıb Paşa, 1744'te vezirlik pâyesiyle Mısır Vâliliğine getirildi. Mısır Vâliliği ardından 1748'de Kubbe Vezirliği ve Nişancılık ile İstanbul'a çağrılıp Aydın Muhassıllığı verildi. 11 Aralık 1756'da Vezir-i âzam tayin edilinceye kadar; Sayda, Rakka ve Halep vâliliklerinde bulundu.

Koca Râgıb Mehmed Paşa, Osmanlı Sultanlarından Üçüncü Osman Han (1754-1757) ve Üçüncü Mustafa Han (1757-1773) devirlerinde altı yıl Vezîr-i âzamlık yaptı. 1758'de Sultan Mustafa Hanın kızkardeşi Sâliha Sultan ile evlenen Paşa, Osmanlı Sarayına dâmâd oldu. Vezîr-i âzamlığı sırasında Sakarya-İzmit Kanalı projesi, harb gemileri ve Laleli Câmi inşâsı, yeni top dökümü ve orduda ıslahatlar

yapıldı. Mâliyeyi islah etti. Bu devirde Avrupa siyâsî hâdiseler ile çalkalanırken Osmanlı Devletini bunlardan uzak tuttu. Fransa ile İsveç'in müttefiki Prusya'nın Avusturya ve Rusya'ya karşı ittifak teklifi, Osmanlı Devletinin durumu dikkate alınarak oyalandı. Avrupa devletleri arasında (1756-1763) tarihleri arasında devam eden Yedi Sene Harbinde Osmanlı Devletini savaşın dışında tuttu. Vefâtından sonra Osmanlı Devleti Rusya dâhil diğer Avrupa devletleriyle harb içine girdi.

8 Nisan 1763'te vefat eden Koca Râgıb Mehmed Paşanın kabri İstanbul Laleli'de yaptırdığı kütüphanesinin bahçesindeki türbededir. Koca Râgıb Mehmed Paşa; idârî ve devlet işlerinde sabırlı, temkinli ve çok dikkatli idi. İleri görüşlü olup, işlerini tam yapar ve herkese iyi muamele ederdi. Dünyâ siyâsetinin çok karışık bir devrinde vazife almasına rağmen, uzun zaman vezîr-i âzamlık vazifesinde kalması, kendini pâdişâhlara, devlet adamlarına ve ahâliye sevdirmesi iyi bir idâreci olduğunu gösterir. Olgun, zekî, ilim, fazilet ve siyâset sâhibi idi. İyi bir tahsil gördüğünden ilmi çok olup, şâirliği ve edipliği de vardı. Nedim ve Şeyh Galip'ten sonra 18. asrın en önemli şâiridir. Şiirleri sağlam ve âhenkli bir nazma, ağır başlı seçkin ve açık bir söyleyişe, insanı düşünce yoluyla saran hikmetli bir muhtevâ özelliğine sâhiptirler. Şiirlerinin toplandığı **Dîvân**; diplomasi, siyâsî ve sosyal mevzuları ihtivâ eden **Münşeat** ve **Tahkik** ve **Tevfîk;** Arapça **Sefinetü'r-Râgıb** ile Arapça, Farsça ve Türkçe üç dilde birçok manzum ve nesir yazılarını ihtivâ eden **Mecmûa** adlı eserleri vardır. Bunlarda **Tahkik** ve **Tifik** devrindeki Osmanlı-İran münasebetlerini anlatan târihî değeri olan bir eserdir.

Şiirlerinden bir örnek:

Dil-hastelerün bilmedi sıhhat neye derler
Dârû-yı ifâkatla inâyet neye derler

Ser-tâbe-kadem gül gibi ol gûş-i hakîkat
Bülbülden işit nâliş-i hasretneye derler

Hem sînesi pür-dâğ u hem âvâzesi muhrik
Neyden bilinir sûz-ı mahabbet neye derler

Açıklaması: Gönlü hasta aşıklar sağlığın ne olduğunu ve iyileşme ilâcının ne olacağını bilmediler. Baştan ayağa kadar gül gibi gerçeğin kulağı ol da, hasret feryâdının ne olduğunu bülbülden işit. Yanıp yakılmanın ne olduğunu göğsü yaralarla delik delik olan ve yanık sesli neye bakarak anla.

KOCA SİNAN PAŞA;

on altıncı yüzyıl Osmanlı kumandan ve devlet adamlarından. Babasının adı Ali olup, İlbasanlı'dır. Rumeli'nden getirilerek Enderun'da yetiştirildi. Kânûnî Sultan Süleymân Han (1520-1566) devrinde Osmanlı saray hizmetine alınarak Bîrûn'da Çaşnigîr (sofracı) Başılıkla vazifelendirildi. Malatya, Kastamonu, Gazze, Nablus sancak beyliklerinin ardından Erzurum Beylerbeyi oldu. Halep Beylerbeyliğinden, 1565'te Mısır Beylerbeyliğine tâyin edildi.

Sinan Paşa, Mısır Beylerbeyiyken iki defa Yemen'e Serdarlık vazifesiyle gönderildi. 1568-1569 Yemen harekâtını başarıyla tamamlayarak, "Yemen Fâtihi" ünvânını aldı. Mısır Beylerbeyliğinden 1572'de Kubbe Vezirliği ile Dîvân-ı Hümâyûna girdi. 1574'te Tunus Seferine serdâr tayin edildi. Bölgeden İspanyolları uzaklaştırarak Tunus ve Halkulvad'ı fethetti. Dîvân-ı hümâyûn'da üçüncü vezir iken, 1580'de Vezir-i âzam oldu. Sultan Üçüncü Murâd Han (1574-1595) devrinde üç, Sultan Üçüncü Mehmed Han (1595-1603) devrinde de iki kere Vezir-i âzamlık yapan Sinan Paşa, beşinci vezareti esnasında 3 Nisan 1596 tarihinde vefat etti. Kabri Divanyolu'ndaki Çorlulu Ali Paşa Medresesi yakınındaki türbesindedir.

Osmanlı Sultanlarından Kânûnî Sultan Süleymân Han devrinde sarayda, sancak beyliği ve eyâlet beylerbeyliğinde, Sultan İkinci Selim, Sultan Üçüncü Murâd ve Sultan Üçüncü Mehmed devirlerinde serdarlık, vezirlik ve vezîr-i âzamlık yapan Sinan Paşa, sabırlı ve mücâdeleciydi. Doğum yeri olan İlbasan'da mescid ve tekke, İstanbul Sedefçiler'de medrese ve sebil yanında birçok şehir ve kasabalarda yüz kadar câmi yaptırmıştır. Topkapı Sarayının Ahırkapı Feneri kenarındaki Kaleburun üzerine Sultan Üçüncü Murâd Han için köşk ve çok kıymetli bir çeşme yaptırmıştır. Sapanca Gölü ve Sakarya Nehri vâsıtasıyla Marmara ve Karadeniz'i birleştirmeye teşebbüs etti ise de o zamanlardaki harpler sebebiyle bu işte muvaffak olunamadı.

KOCA YÛSUF;

meşhur Türk pehlivanlarından. 1858'de Şumnu (Bulgaristan)da doğdu. Deliorman Türklerinden olup, dedeleri de pehlivandı. Yağlı güreşi önce Şumnulu İsmâil Pehlivandan daha sonra da Kel İsmâil'den öğrendi. Vücudunun iri ve güçlü olması sebebiyle, daha yirmi yaşına gelmeden, başpehlivanlar arasına katıldı. Aliço'dan sonra Kırkpınar başpehlivanı oldu. Başpehlivan olduktan sonra yıllarca Adalı Halil, Hergeleci İbrâhim, Kantarcı Halil, Şumnulu Rüstem, Mümin Hoca gibi güreşçilerle müsâbakalar yaptı

ve üstünlüğünü dâimâ ispat etti.

İstanbul'daki başarılarından sonra bir Fransız menecerinin yardımıyla, Paris'e gitti. Kısa bir sürede grekoromen güreşini öğrenip, Fransa'da müsâbakalara başladı. Bütün rakiplerini yendi. Fransa'nın en teknik güreşçisi Sabas'ı da yenerek "Türk gibi kuvvetli" Fransız atasözünün doğruluğunu bir kere daha ispat etti. Şânı bütün dünyâya yayılıp, yeni bir kıta olan Amerika'ya dâvet edildi. 1898 yılında Amerika'ya gitti. Amerika'da yaptığı bütün müsabakalarda rakiplerini yenerek dünyâca meşhur oldu. Türkiye'de, Avrupa ve Amerika'da yaptığı müsâbakalarda, güreşi ve sporcu ahlâkını dâimâ ön planda tutmuştur.

Koca Yûsuf, Türkiye'ye dönmek üzere New York'tan 2 Temmuz 1898 günü "Bourgogne" transatlantiği ile ayrıldı. Gemi, 4 Temmuz 1898 Pazartesi günü sabahı sis içerisinde giderken, "Cneomartyshire" adlı bir yelkenli ile çarpıştı. "Bourgogne" 20 dakika içinde battı. Transatlantikdeki altı yüz altmış yedi yolcu boğuldu. Ancak yüz dört gemi tayfasıyla altmış bir yolcu kurtarılabildi.

Korkunç kazadan kurtulabilenlerden bazılarının nakillerine göre Koca Yûsuf öncelikle, kadın, yaşlı ve çocukların sallara binmelerine bizzat yardımcı olmuş ve beklemiştir. Ancak son anda onun sala binmesiyle ağırlığından dolayı batacağı hissine kapılanlar tarafından ellerini bıçak darbeleriyle kesmişler ve binmesine mâni olmuşlardır. Buna rağmen bu büyük Türk pehlivanı söylentiye göre, okyanusta saatlerce kendilerini takib etmiş sonunda gözden kaybolmuştur.

KOCA YÛSUF PAŞA;

on sekizinci yüzyıl Osmanlı kumandan ve devlet adamı. Doğum yeri, târihi ve âilesi bilinmemektedir. "Koca" lakabıyla anılan Yûsuf Paşa kölelikten yetiştirilmedir.

Kaptan-ı deryâ Cezayirli Gâzi Hasan Paşanın himâyesinde devlet kademesine girdi. Gâzi Hasan Paşanın Kapı Kethüdalığında bulundu. Sultan Birinci Abdülhamîd Han (1774-1789) devrinde vezirlikle Mora Muhassılı vazifesindeyken, 25 Ocak 1786'da Vezîr-i âzam oldu. Bu sırada Rusya, Osmanlı Devletinin yıkılması için Avusturya ile ittifak kurdu. İngiltere ve Prusya'da Rusya ile Avusturya'ya karşı cephe aldılar. Rusların Müslüman ahâli üzerinde ve Osmanlı ülkesindeki emellerini iyice bilen ve fırsat kollayan Yûsuf Paşa, Şeyhülislâm ve Sultan Birinci Abülhamîd Hanın tasvibi ile 19 Ağustos 1787'de Rusya'ya harp îlân edilmesini sağladı. Avusturya da Rusya'nın safında yer aldı. Osmanlı-Rus-Avusturya muhârebelerinde Yûsuf Paşa, Serdâr-ı ekrem tayin edildi. Yeniçerilerin intizamsızlığına rağmen 20 Eylül 1788'de Avusturyalılara karşı Sebeş Muharebesi kazanıldı. Rusya cephesindeyken Sultan Üçüncü Selim Han tahta geçince, 7 Haziran 1789'da Vidin Seraskerliğine tayin edildi. 1790'da Bosna Vâliliğine getirildi. Bu vazifedeyken 1791'de tekrar Vezir-i âzamlıkla Rus cephesinde kumandayı ele alan Koca Yûsuf Paşa, ordunun intizamsız durumunu bildiğinden, antlaşma yolunu tercih etti. Rusya ile Yaş Antlaşması imzâlandı.

4 Mayıs 1792'de Trabzon Vâliliği ile Anapa Seraskerliğine tâyin edildi. Son vazifesi, Medîne Seraskerliği olup, burada vefât etti (1800).

Koca Yûsuf Paşa hamiyetli ve çalışkan bir kimseydi. Çalışkan ve halîm-selim bir şahsiyete sâhib olmasına rağmen yerine ve zamanına göre iş yapar ve hareket ederdi. Rusların Müslümanlara karşı giriştiği mezalimler dolayısıyla bu ülkeye karşı büyük bir kin duyuyordu. Ancak katıldığı muharebelerde yeniçerilerin bozukluğunu gördüğünden, düşmanlara karşı niyetini bütünüyle gerçekleştiremedi.

KOCATEPE CÂMİİ (Ankara);

Ankara'da Cumhûriyetten sonra inşâ edilen en büyük câmi.

İlk olarak 1944'te çalışmalar başlatıldı. 1957 yılında merhum Başbakan Adnan Menderes'in direktifi ile Kocatepe'de bu câmi ve diyanet sitesi yapılması uygun bulundu. Birinci proje sırasında temeli atılan diyânet hizmet binası, 1964 yılında tamamlandı. 1967 yılında açılan ikinci proje yarışması neticesinde aynı yıl câminin temeli atıldı. İki sene sonra alt katı ibâdete açıldı. 1981 yılında Diyânet Vakfına devredilen inşaat, 1986'da tamamlanarak ibâdete açıldı.

On altıncı yüzyıl estetiği ile 20. yüzyıl teknolojisi birleştirilerek inşâ edilen câmi, dört minâresi ile Selimiye'yi, merkezî ve yarım kubbeleri ile Sultan Ahmed Câmiini hatırlatır. 64x67 m (4288 m^2) ölçüsündeki câminin harem kısmı, 48.5 yüksekliğinde, 25.5 metre çapında bir kubbe ile örtülüdür. Ana kubbe etrafında 4 yarım kubbe vardır. Bu yarım kubbeler, 12 kubbeyle genişletilmiştir. Kubbeler kurşunla kaplatılmıştır. 2400 m^2lik alanı kaplayan revaklı avlu 26 kubbe ile örtülüdür. Bir ana 4 yan kapısı vardır.

Modern bir konferans salonu, otopark, süpermarket, idarî büro gibi yan bölümleri, gasilhaneleri ve selsebilleri ile cami modern mimarîye göre klasik üslûbla inşa edilmiştir.

KOCAYEMİŞ (Arbutus unedo);

Alm. *Erdobeerbaum (m),* **Fr.** *Arbousier (m),* **İng.** *Arbutus, strawberry tree.* **Familyası:** Fundagiller (Ericaceae). **Türkiyede yetiştiği yerler:** Marmara, Ege, Akdeniz ve Karadeniz bölgesindeki makilerle birlikte bulunur. Eylül-mart aylarında çiçek açan 1-3 m yükseklikte, bilhassa maki topluluklarının hakim olduğu bölgelerde yetişen, her zaman yapraklı ağaççıklar. Gençken tüylü olan kızılımsı kahverengi dallar üzerindeki yapraklar tüysüz, üst yüzü parlak yeşil, alt yüzü daha açık yeşil, kenarları testere dişli, uçları sivri ve derimsi bir ayaya sahiptir. Çiçekler beyaz renkli, uç kısımları yeşilimsi, salkım durumları hâlinde toplanmışlardır. Meyveleri küre biçiminde, 1-2 cm çapında, yüzeyi pürtüklü, önceleri yeşilimsi, olgunlukta ateş kırmızısı veya portakal rengindedir. 4-5 tohumlu etli bir meyvesi vardır.

Kullanıldığı yerler: Yaprakları ve meyveleri kullanılır. Yapraklarda tanen, sakkaroz, arbutin vardır. Meyvelerde % 14 şeker, % 150-280 mg gibi yüksek miktarda vitamin C bulunur. Köklerde tanen vardır. Yaprakları kabız edici ve idrar yolları antiseptiği olarak, meyveleri yemiş olarak kullanılır.

KOCH BASİLİ;

Alm. *Kochbarillus (m),* **Fr.** *Bacille (f) de Koch,* **İng.** *Mycobacteerium.* Tuberculosis. Verem (tüberkülöz) hastalığının âmili. Aside ve alkaliye dirençli, çomak şeklinde olan basillerdir. 1882 senesinde Robert Koch tarafından keşfedildiği için Koch basili adı verilmiştir. 1,5-3,5 mikron uzunluğunda ve 0,3 mikron kalınlığında bir bakteridir. Gram boyası ile boyanabilir. Karanlıkta ve düşük ısıda uzun süre yaşayabilir. Güneş ışığına dayanamaz. Kaynar suda iki dakika içinde ölür. Bu basil, üreyebilmek için oksijene muhtaçtır. Başlıca üç tipi vardır: İnsan tipi (hominis), sığır tipi (bovin) ve kuş tipi (avium). İnsanlarda hastalık yapanları hominis ve bovin tipleridir. Uygun (Löenstein besi yeri) besiyerlerinde, üç haftada üremektedirler ve bu yolla hastalığın da kesin teşhisi konabilmektedir.

KOCH, Robert;

verem mikrobunu bulan, bu sâyede insanlara büyük faydası dokunan, tanınmış Alman hekimi ve bakteriyoloğu. Ayrıca koleranın da mikrobunu bulmuş, sıtma hastalığının tedâvisi üzerinde çalışmış, öldürücü bir hastalık olan uyku hastalığının Afrika'da yaşayan çeçe sineklerinden geçtiğini keşfetmiştir. 1905'te Nobel Tıp Ödülünü kazanan Robert Koch, 20. yüzyılın en büyük tıp adamlarından biridir.

Koch, Almanya'da Hannover şehrinin kasabalarından birinde 1843 yılında doğdu. Babası mâdenciydi. Babasının müsbet bilimlere karşı duyduğu sevgi Koch'a da geçmişti.Yalnız, Koch küçük yaştan beri hekimliğe merak sarmıştı. Göttingen Üniversitesinde tıp okurken bir yandan da üniversitenin laboratuvarında yardımcılık ediyordu. Üniversiteyi bitirdikten sonra Almanya'nın çeşitli şehirlerinde doktorluk yaparak hayatını kazandı. Bu arada bakteriyolojiye merak sardı.

Koch 1876'da şirpençe hastalığı üzerinde yaptığı çalışmaların sonuçlarını yayınladı. Bu çalışmaları bakteriyolojiye karşı duyulan ilgiyi artırdı. Koch, 1880'de Alman Sağlık Komisyonuna üye seçildi. Böylece çalışmalarına daha sistemli bir şekilde devam etmek imkanını buldu. Bu sıralarda verem bütün Avrupa'yı kırıp geçiriyordu. Doktor Koch, bir veremli hasta ölünce hemen ölünün hastalıklı organlarının mikroplu kısımlarını ayrı bir yere toplardı. O sıralarda verem mikrobu henüz bilinmiyordu. Koch, bu mikrobu ele geçirmek için bütün boyayıcı maddeleri denemiş, mikroskobunu bütün büyütme derecelerine göre ayarlayıp bu basili aramış ama bir türlü bulamamıştı. Sonunda ümidini kesmiş ve bütün elindekileri yok etmeye karar vermişti. Fakat tam hepsini atmak üzereyken, yarım milimetrenin binde biri kadar büyüklükte birtakım çubuksu cisimleri fark etti. Doktor, bu çubuk biçimli mikropları ayırarak üretti, sonra da kobaylarına aşıladı. Hayvanlar verem oldular. Böylece 1882'de düşman keşfedildi ve adına "Koch basili" denildi.

Koch, 1888'de tanınmış doktor ve bilginlerle birlikte Mısır ve Hindistan'a gönderildi. Bu ülkelerde yaygın bir halde olan kolera hastalığının sebeplerini inceleyecekler, bir tedâvî şekli bulmaya çalışacaklardı. Koch, bu hastalığın da mikrobunu buldu. Daha sonra Berlin Üniversitesine profesör oldu.

Robert Koch, 1896-1906 yılları arasında Afrika'ya yaptığı birkaç seyahat sırasında uyku hastalığının çeçe denilen sineklerin ısırması sonucunda ortaya çıktığını buldu. Bundan dolayı, 1905'te Nobel Tıp ödülünü kazandı. Ömrünün sonuna kadar tıp konusunda çeşitli eserler hazırladı. 1910'da bir kalb rahatsızlığından ölen Koch, kendi isteği üzerine mumyalanıp Baden-Baden'e gömüldü.

KOÇİ BEY;

Sultan Dördüncü Murâd ve kardeşi Sultan İbrâhim'e sunduğu risâleleri ile tanınan 17. yüzyıl Osmanlı devlet adamı. Asıl adı Mustafa olduğu söylenen Koçi Beyin doğum ve vefât tarihleri bilinmemektedir. Gençliğinde Rumeli'de Görice kasabasından devşirilerek Enderun Mektebine kabul edilen Koçi Bey,

Sultan Birinci Ahmed (1603-1617)den sonra pâdişah olan Sultan Dördüncü Murâd (1623-1640) devrinde hasodaya alındı. Padişahın itimadını kazanarak musahibi oldu. Bu sıfatla Bağdat Seferine iştirak etti. Devlet idâresinde gördüğü yolsuzlukları rapor hâlinde pâdişaha arz etti (1631). Sultan Murâd'ın yerine geçen kardeşi Sultan İbrâhim'in de musâhip ve sırdaşı oldu. Ona da risâleler sundu (1640). Sultan İbrâhim'in son günlerinde veya hemen sonra emekliye ayrılarak Görice'ye gitti. Orada vefât edip, Plamet köyünde defnedildi.

KODEİN;

Alm. *Kodein (n),* **Fr.** *Godèine (f),* **İng.** *Codeine.* Afyondan elde edilen bir uyuşturucu (narkotik). Morfinden de üretilebilen kodein, morfinden daha zayıf bir narkotik olup alışkanlık yapma derecesi de azdır. Bu yüzden çok kullanılan bir uyuşturucudur. Ağrı dindirme etkisi aspirinden çok yüksek, morfinden azdır. Uyuşturma etkisi 2-3 saat kadardır. Öksürük azaltma etkisi de olup, astımlı kimseler için tehlikelidir. Kodeinin alışkanlık yapma derecesi daha az olmakla berâber, morfin ve eroin alanlar bunları bulamadıklarında kodeine başvururlar. Kodeinin zehir etkisi de nispeten azdır. Tıpta kullanılış sebebi, merkezî sinir sistemini etkileyerek öksürük refleksini ortadan kaldırma tesiridir. Bu yüzden bâzı kuru öksürüklerde, tabibin lüzum görmesiyle ve lüzum gördüğü sürede, geçici olarak kullanılır. Diğer ağrı kesicilere katılarak daha kuvvetli etki elde etmek için de kullanılmaktadır.

KODEKS;

Alm. *Arzneibuch (n); Rezeptebuch (n); Arzneiliste (f),* **Fr.** *Codex (m),* **İng.** *Codex.* İçinde, eczânelerde bulundurulması gereken kimyevî (kimyâsal) maddelerin, ilâçların ve preparatların adları, özellikleri, hazırlanmaları, muayene usulleri bulunan resmî kitap.

Kodeksi kaleme alan kurul, Tıp ve Eczâcılık Fakültesi profesörleri ile tıp ve eczâcılık mesleklerinde çalışan kişiler arasından seçilir. 767 sayılı kânuna göre, Kodeks Komisyonu adı verilen ve 15 üyeden meydana gelen bu kurul; "İlâç elde edilen kimyevî hayvânî ve nebâtî maddelerin:

1. Türkçe, Fransızca, Lâtince isimlerini ve eş anlamlarını,
2. Kimyevî terkiplerini,
3. Üretim şekillerini,
4. Tecrübelere ve tıbbî yayınlardaki gözetimlere ışık tutacak tarzda kimyevî diğer değişik özellikleri,
5. Saflıklarını tâyin için tatbik edilen muayene (analiz) usullerini,
6. Saflığını gidermek için yapılan katkı maddelerini arama usullerini,
7. Minimum ve maksimum tıbbî dozlarını,
8. İlâçların eczanelerde doktor reçetesine göre düzenlenmesini,
9. Koruma şekillerini ve değişmelerini,
10. Bir arada birleştirilmesi, verilmesi uygun olmayan maddeleri,
11. Kullanım alanlarını (belirler ve),
12. Eczanelerde hangi nebâtât, eczâ ve kimyevî maddelerin bulundurulacağını ve bunlardan herbirinin cinsi, nev'i ve miktarlarını ve eczânelerde bulunması lazım gelen, âlet ve edevâtı gösterir cetvelleri düzenleme ve "Türk kodeksi" nâmıyle bir kitap hâlinde tesbit etmekle yükümlüdür."

Başlangıçta reçetelerin bir toplamından ibaret olan kodeksler; formüler olma özelliğini yavaş yavaş kaybetmekte ve daha çok ilaçların normları, saflık muayeneleri ve ilaç muayenelerinde kullanılacak olan fizikî, kimyevî, biyolojik ve fizyolojik metodlarla yetinmektedir. Kodekslerde ilaçların tanımından başka eczacılık, zehirli maddeler (toksikoloji), genel muayene usulleri pozoloji gibi ekler bulunmaktadır.

KOFUL (Vaküol);

Alm. *Vakuole (f),* **Fr.** *Vacuole (f),* **İng.** *Vacuole.* Hücre sitoplazması içinde bulunan içleri sıvı, hava veya kısmen sindirilmiş besinle dolu olan boşluklara verilen ad. Kofullar, genelde su ve erimiş halde bulunan büyük moleküllü maddeler bakımından zengin bir sıvıyla doludur. Her koful, etrafındaki sitoplazmadan ince bir zarla ayrılır. Bitki hücrelerindeki kofullar, büyük ve az sayıdadır. Tek hücreli yaratıklardaki kofulların ise değişik vazifeleri vardır. Sindirim kofulları, boşaltım kofulları gibi. Boşaltım kofulları hücrenin bir nevi böbrek görevini yapar.

KOHL, Helmut;

Almanya başbakanı. 3 Nisan 1930'da Almanya'nın Ludwishafen şehrinde doğdu. Âilesi koyu bir Katolik olan Kohl, İkinci Dünyâ Savaşı arasında orduya yazıldı. Fakat temel askerlik eğitimini tamamlamadan savaş bittiğinden savaşa katılamadı. Harpten sonra siyâsetle ilgilenmeye başladı. 1947'de Hıristiyan Demokratik Birlik Partisinin (CDV) gençlik örgütüne katıldı. Heidelberg Üniversitesinde yaptığı siyâsal bilimler doktorasını 1958'de tamamladı. Ertesi sene Rhineland-Pfaiz eyâlet meclisine, 1969'da ise aynı eyâletin başbakanlığına seçildi. Aynı yıl CDV'nun genel başkan yardımcılığına, 1973'te ise genel başkanlığa getirildi.

Kohl, başbakan adayı olarak katıldığı 1976 genel seçimlerini kazanamadı. Daha sonraki seçimde adaylığını koymadı. Başbakan Helmut Schmidt'in takib ettiği politikayı beğenmeyen milletvekilleri hükümetten desteklerini çekerek, Helmut Kohl'ü desteklemeye başladılar. CDV ve CSV (Hıristiyan Sosyal Birlik) veFDP (Hür demokrat Parti) milletvekilleri arasında kurulan ittifak sonrasında 1 Ekim 1982'de Helmut Schmidt hükümeti güvensizlik oyu aldı. Bunun üzerine CDV, CSV FDP milletvekillerinin oyları ile Helmut Khol Başbakanlığa getirildi.

Bu koalisyon ve Kohl 6 Mart 1983 genel seçimlerini kolaylıkla kazandı. 1987 seçimlerinde CDV-CSV Koalisyonu târihin en düşük oy oranını aldı ise de, Kohl bir defa daha başbakan seçilmeyi başardı. Kohl hükümeti, iç politikada hükümet harcamalarının kısıtlanmasına, dış politikada ise, NATO içinde daha etkili bir rol oynamasına dayanan merkez sağ bir politik yol izlemektedir. 1990 yılında Doğu ile Batı Almanya'nın birleşmesi sonucunda Helmut Kohl, Birleşik Almanya'nın Başbakanı oldu. Hâli hazırda bu görevini sürdürmektedir (1993).

KOKA AĞACI (Erythroxylon coca);

Alm. *Kokacstrauch (m),* **Fr.** *Coca (f),* **İng.** *Coca.* **Familyası:** Kokaağacıgiller (Erythroxylaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Yetişmez.

Bilhassa Bolivya, Peru, Cava ve Seylan gibi tropik bölgelerde yetişen, 1-2 metre boyunda çalı tipli bir ağaççık. Çiçekleri küçük ve sarımtraktır. Meyveleri tek çekirdekli olup kırmızı kiraza benzer. Yaprakları kokain ve başka maddeler taşır.Kurutulmuş yapraklarına "koka" adı verilir. And Dağlarında yabânî olarak yetişmekle beraber, yaprakları için özel olarak da yetiştirilmektedir.

Kullanıldığı yerler: Müessir madde olarak tanen, uçucu yağ ve alkaloitler taşır. Alkaloit miktarı % 0,7-2 arasında değişir. Tedâvi ve sanâyi yönünden önemli alkaloitler kokain, cinnamil kokain ve ex-truksillindir. Kokain ve tuzlar, bilhassa küçük cerrahî müdahalelerde mevzî (lokal) anestezik olarak kullanılmaktadır. Koka yapraklarının uyarıcı ve kuvvet verici özellikleri de vardır. Amerika'nın bazı bölgelerinde, yerli halk tarafından koka yapraklarını çiğnemek âdet hâline gelmiştir. Kokain maddesinin keyif verici olarak kullanılması günümüzde korkunç bir seviyeye varmıştır. Batıda ve Amerika'da "aydın" diye bilinen kesimde ve özellikle sanatçılarda bu iptila son derece yayılmıştır. Psikolojik bağımlılığı yanında fizikî olarak da kişiyi kendine bağlayan bu madde, alınmadığı zaman, müptela olanlarda, tehlikeli belirtiler ortaya çıkabilmektedir. Bu zararlardan başka kokain, solunum yollarını da ileri derecede tahrip etmektedir. Tahribât o dereceye varır ki, uzun zamandan beri kokain kullanan bir kimse soluğunun ıslık gibi olmasıyla tanınabilir. (Bkz. Kokain)

KOKAİN;

Alm. *Kokain (n),* **Fr.** *Cocaine (f),* **İng.** *Cocaine.* Koka ağacının (Ereythroxylon coca) yapraklarından elde edilen ve alışkanlık husule getiren bir uyuşturucu. Koka ağacının esas memleketi Şili, Peru ve Bolivya'dır. Fakat şimdi diğer birçok ülkede de yetiştirilmektedir.

Uzun yıllar önce bazı Güney Amerika yerlileri, açlığın etkisini atmak ve zihnî faaliyeti hızlandırmak maksadıyla koka yapraklarını çiğneyerek kokain alırlardı. 1859 yılında Avusturyalı araştırmacı K.Von Scherzer koka yapraklarını Avrupa'ya getirdi.

Birçok araştırmacı da kokaini izole ederek dil üzerindeki etkisini izah ettiler. 1884 yılında kokainin uyuşturucu etkisi açıklandı. Nihayet 1902 yılında Almanya'da uyuşturucu olarak sentez edildi.

Etkileri: Kokain, sinirleri tesirsiz hale getirir ve uygulandığı bölgede uyuşturma yapar. Düşük dozlarla kana geçtiğinde bir zindelik ve zevk hissi verir. Bu durum, bazı kimseleri uyuşturucu alışkanlığına sürükler. Bu kimseler, enjeksiyon ve burna çekmek suretiyle keyif verici olarak kullanırlar. Kokain, keza bir hücre öldürücü olup, bir bölgede, uzun bir süre kalırsa veya yüksek dozda alınırsa hücreleri öldürür.

1880 yılında Amerikalı Cerrah W. Halsted, mevzî (lokal, yerel) uyuşturucu olarak tıpta kullanmaya başladı. Fakat deneme mahiyetinde kendisi ve asistanları da kullanınca uyuşturucu alışkanlığına düştüler. Kokain, şimdi tıpta pek kullanılmamaktadır. Ancak göz, burun ve boğaz ameliyatlarında

kullanılsa da onun yerini tutan ve zehir etkisi bulunmayan başka uyuşturucular sentez edilmiştir. Bunların başında procaine (Novocaien) gelir. Procain kokainden oldukça az toksik olup, üstelik alışkanlık da yapmaz.

KOKAİNOMANİ;

Alm. *Kokainsucht (f),* **Fr.** *Cocainomanie (f),* **İng.** *Cocainomanida.* Kokain tiryakiliğine verilen ad. Uyuşturucu madde düşkünlüğünün en yaygın ve en tehlikelilerindendir. Sinirler kısa bir sürede tatlı bir şekilde uyarılır; fakat sağlıkta önemli düzensizlikler meydana gelir. Uykusuzluk, kalp çarpıntısı, iştahsızlık, hezeyanlar (gerçeğe uymayan ve mantıklı düşünce ile değiştirilemeyen inanç), sayıklama, çıldırma, ahlak duygusunun kaybı önemli ârızalardır. Kişi, devamlı olarak kokain almak ister. Kokainman hem kendine, hem de başkalarına karşı tehlikelidir. İntihar ve cinayet fikirlerini geliştirir.

Tedâvi görecek hasta, bir hastahanede doktor kontrolünde kokaini bırakır.Kesilmeden dolayı bir takım belirtiler görülünce hemen tedbir almalıdır. Kokainmanlar, kokain ihtiyaçlarını burundan toz halindeki kokain klorhidratı çekmek veya deri altına şırınga etmek sûretiyle giderirler. Burun yolu ile kullananlarda, burun mukozasında ve ayırıcı duvarında zedelenme ve hatta delinmeler görülebilir. Kalp, akciğer, karaciğer üzerinde ciddî rahatsızlıklar yapar. Migren, bulantı, bayılmalar olabilir. Solunum merkezi bozukluğu ile ölüm olabilir.

Amerika'da, doğuda "Crack", batıda "Rock" adlı yeni kokain ise, ucuza mal edilen ve içinde eter ve aseton gibi son derece zararlı maddeler bulunan bir zehirdir. (Bkz. Koka Ağacı, İlâç Alışkanlığı)

KOKARAĞAÇ (Ailanthus glandulosa);

Alm. *Japanlack (m),* **Fr.** *Ailante (m) glanduleux, vernis (m) du Japon,* **İng.** *Lacquer-tree, varnish-tree.* **Familyası:** Kokarağaçgiller (Sımaroubaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Akdeniz, Ege, Marmara bölgelerinde. Mayıs-hazırın ayları arasında yeşilimsi renkli çiçekler açan, ceviz ağacı görünüşünde, kötü kokulu bir ağaç. Yaprakları bileşik, 15-40 yaprakçıktan meydana gelir. Çiçekler büyük bir salkım halinde toplanmışlardır. Taç ve çanak yaprakları 5 parçalıdır. Meyveleri önce yeşil, olgunlaştıktan sonra kırmızı renklidir. Vatanı Uzakdoğu'dur. Buradan Avrupa ve Anadolu'ya yayılmıştır.

Kullanıldığı yerler: Yapraklar reçine, tanen ve C vitamini; gövde kabuğu tanen ve acı maddeler ihtiva eder. İshal ve dizanteride, çayı kabız edici olarak kullanılır.

KOKARCA (Mephitis mephitis);

Alm. *iltis, Skunk (m),* **Fr.** *Mouffette (f), Putois (m),* **İng.** *Skunk, polecat, fitchew.* **Familyası:** Sansargiller (Mustelidae). **Yaşadığı yerler:** Orta ve Kuzey Amerika, Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika ormanlarında. **Özellikleri:** Siyah tüylü, geniş kuyruklu, etçil bir memeli. Sırtında üç adet beyaz çizgi bulunur. Tehlike ânında kuyruğunun dibindeki koku bezlerinden sarımtrak, pis kokulu bir sıvı fışkırtır. **Ömrü:** 6-8 yıl. **Çeşitleri:** Ondan fazla türü vardır. Âdi kokarca (veya çizgili kokarca), benekli kokarca, Türkistan kokarcası, siyah ayaklı kokarca en çok bilinenlerdendir.

Sansargiller familyasından, çevik, etçil bir memeli. Tarla ve ormanların ağaç kovuklarında veya toprak altı inlerinde barınır. Kedi iriliğindedir. Boyu 40, kuyruğu 24 cm kadardır. Küçük başı sivri, kulakları yuvarlaktır. Postu siyah, ipek gibi yumuşak tüylüdür. Gözleri ile kulakları arasında sarı renkte tüyler bulunur. Bazılarının sırtında üç adet beyaz çizgi vardır. Bu beyaz şeritler başta birleşir. Benekli kokarcanın kuyruk ucu bembeyazdır. Nadir olarak ağaçlara tırmanır, iyi yüzücüdür. Gece avlanmaya çıkar. "Sınga" veya "kır sansarı" da denir. Kışın, meskenler civârına yaklaşarak, tavan aralarına çıkar ve tahıl ambarlarında yerleşir. Kış uykusuna yatmaz. Fâre, böcek,kurbağa ve yılan avlar. Sulu meyve ve tahıl da yer. Kokarca kümeslerin afeti ve ada tavşanlarının büyük düşmanıdır. Avlarını ensesinden ısırarak öldürür. Tehlike karşısında tiz bir ses çıkarır. Düşmanın dikkatini dağıtmak için ayağını yere vurur. Taklalar atar. Ansızın geniş uzun tüylü kuyruğunu kaldırarak, arkasını hasmına çevirir ve pis kokulu sıvısını fışkırtır. Hasmın yüzüne arka arkaya birkaç defa isâbetli atışlar yapabilir. 3-4 metreden kesin isâbetler kaydeder. Pis kokulu sıvısını 6 m uzağa fışkırtanlar vardır. Sıvı, gözleri ve deriyi tahriş eder, geçici bir körlük yapar. Kokusu, haftalarca çıkmaz. Rüzgarlı havalarda 800 metre uzaktan duyulur. Kokarcanın kokusuyla pislenmiş bir hayvan, avlanmakta zorluk çeker. Avları, kokusunu uzaktan duyduğundan kaçarlar. Açlıktan ölme tehlikesi geçirir. Bir daha kokarcayla karşılaşınca kaçmayı tercih eder. Yalnız boynuzlu baykuş kokusundan çekinmez.

Amerika'da yaşayanların rengi Avrupa'dakilerden daha parlaktır. Bu parlaklık kokusunun tesirini gösterir. Türkiye'de yaşayanların kokusu fazla etkili değildir.

Senede iki defa doğurur. İlkbaharda çiftleşir. Altı hafta (50 gün) kadar sonra gözleri kapalı ve tüysüz 4-8 yavru doğar. Yavruların gözleri 20 gün sonra açılır. Kokarca yavruyken yakalanırsa kolayca

evcilleşir. Misk bezleri alınırsa uysal bir ev hayvanı olur, evdeki fârelere aman vermez. Amerika'da özel olarak yetiştirilir. Pis kokulu sıvısı, rafine edilerek parfümeride kokuları sâbitleştirici olarak kullanılır. Postu için avlanır. Postundan kürk, kıllarından bir çeşit ferâce ve boya fırçası yapılır. Baykuş, amansız düşmanıdır. Püskürttüğü pis kokudan dolayı Türkçede "kokarca" adı verilmiştir.

KOKLAMAK;

Alm. *Riechen, schnüffeln (an),* **Fr.** *Sentir,* **İng.** *To smell, to nuzzle.* Maddelerin kimyevî yapılarıyla bağlantılı olarak, özel alıcıları uyarmakla meydana getirdikleri kimyevî bir duyu. Burun; solunum organı olmaktan başka, koku alma organı olarak da özelleşmiştir.

Tat ve koku alma duyuları birbiriyle çok yakından ilgilidirler. Soğukalgınlığı veya nezle gibi burnun tıkalı olduğu durumlarda, insanın ağzının tadı da bozulmaktadır.

Burun iç yüzünün koku alma bölümündeki epitel hücreleri arasında yerleşmiş olan koku reseptörleri (alıcıları), diğer duyu organlarındakinin aksine, tek sinir hücresine sâhiptirler; bu bakımdan tat alma reseptörlerine benzerler. Bu reseptörlerden kalkan sinir lifleri, kalbursu bölgeden geçip kafatası içine girerek koku sinirini meydana getirirler ve koku soğancığında sonlanırlar. Koku soğancığından başlayan sinir lifleri ise koku yolunu meydana getirerek, beyin ön lobunun alt yüzeyinde ilerleyip, beyin kabuğunun koku ile ilgili alanında sonlanır.

Herhangi bir maddenin koku reseptörlerini uyarabilmesi için buhar hâline gelmesi ve bunun, burun epitelini yıkayan sıvıya girmesi gerekir. Kokunun alınabilmesi, ilgili madde buharını ihtivâ eden havanın derince burna çekilmesi ile mümkün olur. Bâzı kokuların alınması için buruna çekilmesine lüzum yoktur. Meselâ, bir mutfağa girilince veya bir çöplük yakınından geçildiği zaman mahallî ve karakteristik kokular derhal burun çekmeye mahal kalmaksızın duyulur. Ancak, niçin böyle olduğu henüz kesinlikle aydınlatılmış değildir. Bununla beraber bilinen şudur ki, koku alma duyusunun meydana gelmesi için koku alma reseptörlerinin uyarılmasından doğan uyarının beyindeki koku alma alanına ulaştırılması gerekir.

Bir kokunun kuvvetli veya diğerinin zayıf oluşuna hükmetmemiz buhar yoğunluğuna bağlı olduğu gibi kuvvetli kokuya sâhip madde buharının çok sayıda reseptörü uyarmasından da ileri gelir.

Burun epitelindeki reseptörlerin en değişik kaliteyi ayırt edebildiği ileri sürülmüştür. Bunlar; alkolik, aromatik kokular, badem kokusu, çiçek kokuları, eterik kokuları, kâfur kokusu, meyve kokuları, mis kokusu, nane kokusu ve sedir kokusudur.

Koku alma duyu eşiğini tayin için basit, fakat ustaca yapılmış cihazlar ortaya konmuş ve geliştirilmiştir. Bunlardan en geniş ölçüde kullanılanı koku ölçer (olfaktometre)dir.

Güzel kokular, insan üzerinde hoş bir tesir meydana getirmektedir. Bu yüzden binlerce cins koku üretilmektedir. Parfümler, lavantalar, esanslar, losyonlar vb. bunlar arasındadır.

Burnu tutan hastalıklarda, koku almada bozukluklar meydana gelmektedir. Meselâ ozena denilen müzmin nezlede kişi hiç koku almaz, burun mukozası körelmiştir ve pis kokulu bir burun akıntısı vardır. Mevcut olmayan kokuları almak da bir hastalıktır ve psikolojik bozukluklarla ilgilidir.

KOL;

Alm. *Arm (m),* **Fr.** *Bras (m),* **İng.** *Arm.* Çeşitli hareketleri ve işleri yapmamızı sağlayan önemli bir uzvumuz. Omur mafsalından, dirsek mafsalına kadar olan kısma kol, dirsek mafsalından elbileği mafsalına kadar olan kısma da ön kol denmektedir. Fakat genellikle kol denilince her ikisi birden anlaşılmaktadır.

Kol bölgesinde humerus isminde tek bir kemik bulunmaktadır. Ön kol bölgesinde ise radius ve ulna isminde bir çift kemik bulunmaktadır. Kolun ve önkolun hareketlerini sağlayan kaslar, bu kemiklere yapışmıştır.

Kol, çeşitli yönlere olan hareketlerini (aşağı yukarı, öne, arkaya, içe dönüş, dışa dönüş) omuz mafsalı ve bu bölgedeki kaslar vâsıtasıyla yapmaktadır.

Kol üzerinde dört ayrı kas yer almıştır. Bunlar içinde en mühimi iki başlı pazu kasıdır, ön kolun bükülmesini sağlar.

Önkol ise extansiyon (düşleşme), fleksiyon (bükülme), içe dönüş ve dışa dönüş hareketlerini dirsek mafsalı vasıtasıyla ve koldan başlayıp, önkol kemikleri üzerinde sonlanan kaslar vâsıtasıyla yapmaktadır. Önkol üzerinde 18 adet kas yer almaktadır, bunlar el ve parmakların hareketlerini sağlar.

KOL GEZMEK;

Alm. *Patrouillieren (n),* **Fr.** *Faire la ronde,* **İng.** *To go the rounds.* Osmanlılar zamanında şehir ve kasabaların âsâyişini muhafaza maksadıyla zabıta memurlarının dolaşması. Kola çıkmak.

Tanzimâttan evvel sadrazamlar, yeniçeri ağaları, kaptan paşalar kola çıkarlar, yolsuz hareketi görülenleri cezâlandırırlardı. Tanzimâttan sonra kurulan zaptiyelerin ve daha sonra polislerle jandarmaların gece ve gündüz, inzibat ve âsâyişin temini maksadıyla, çarşı pazarlarla mahalle aralarında dolaşmalarına da "kol gezmek" denirdi. Yine bu mânâda "devriye gezmek" tâbiri de kullanılırdı.

Geceleri sokakta fenersiz gezmesinden dolayı şekil ve kıyâfetinde, kendinde şüphe uyandıran kimseler de kol gezenler tarafından çevrilir. Bunlar karakola ve zindana gönderilmeyip sabaha kadar çalıştırılmak suretiyle cezalandırılmak üzere mahalle hamamının külhanına gönderilirdi.

İstanbul'un hemen her mahallesinde bulunan hamamların sabah namazından bir iki saat evvel hazır ve açık bulundurulması âdetti. Oldukça ağır ve pis işlerden sayılan külhancılık eskiden ekseriyetle Ermeniler tarafından görülürdü. Külhancılar, devriye tarafından yakalanıp kendilerine teslim olunanları sabaha kadar odun taşımak, külhan ocaklarını temizlemek gibi işlerde çalıştırırlar ve sabahleyin üstleri başları kurum ve kir içinde bunları salıverirlerdi.

Fenersiz gezen hüviyeti meçhul adamların bu suretle hamamlara teslim edilmesi hem kol gezenleri karakola kadar gitme zahmetinden kurtarır, hem de bir daha kimsenin fenersiz gezmemelerini temin ederdi.

Kol gezenlerin tatbik ettikleri bu cezâlar kânunî olmaktan ziyâde örfî idi. Öyle ki, Osmanlılar zamanındaki bu idârî sistem, günümüzde bâzı tabirleriyle hâlâ yaşamaktadır: (Hastalık) Kol geziyor, külhanî, fenersiz yakalanmak gibi.

KOLA;

Alm. *1. (Wäsche) Stärke (f) 2. Kleister, Klebstoff (m),* **Fr.** *1. Empois (m) 2. Colle (f),* **İng.** *1. Starch, starch paste 2. Glue.* Çamaşır ve cam perdelerine sert, parlak ve güzel görünüm vermesi için ütü esnâsında kullanılan, suda rahatlıkla eriyebilen bir cins nişasta. Kelime Fransızca asıllı olup, coller "yapıştırmak" fiilinden gelmektedir.

Üst üste veya yanyana konan iki cismi sertleştikten sonra birbirine yapıştırmaya yarayan maddeye de "kola" denir. Bu cins kolalar, sentetik reçineler, kauçuktan meydana gelen maddeler, jelatin gibi hayvanî kaynaklı maddeler ile sodyum silikat kullanılarak yapılır. Bu şekilde yapılan kolalar, ağaç eşyalarının yapıştırılmasında ve mobilyacılıkta kullanılmaktadır.

Kağıt hamurlarının arıtımı (saflaştırılması) sırasında içerisine katılan veya kağıt tabakalarının üzerinde biriken bir cins maddeye de bu isim verilir. Unu ve nişastayı orta derecede sulandırarak, kaynama derecesine kadar ısıtılarak yapılan bir cins kola vardır ki buna "un kolası" denir.

Genellikle çamaşırlarda, ütü sırasında kullanılan kolalar, özel nişastalardan îmâl edilir. Nişasta kolaları, çamaşırlarda meydana gelen buruşmaları açmada ve onları perdah ve düzlemede de kullanılır.

Gömlek yaka ve kollarını düz ve sert durması için "çiğ kola"; dantel, masa örtüsü ve buna benzer eşyâlarda ise pirinç suyu ile zamklı su karıştırılarak ve kaynatılarak meydana gelen "pişmiş kola" ismi verilen kola kullanılır. Bu cins çamaşırlarda ve eşyâlarda birden çok yıkamalara dayanmaları için sentetik kolalar da kullanılır.

Yapıştırmada kullanılan kolalar, nişastanın biraz daha koyulaştırılmış ve kalınlaştırılmış hâlidir.

Afrika kıtasında, Sudan bölgesinde yetişen bir cins ağaç da aynı isimle anılmaktadır. (Bkz. Kola Ağacı)

KOLA AĞACI (Cola vera);

Alm. *Kolabaum (m),* **Fr.** *Cola (m),* **İng.** *Cola.* **Familyası:** Kolagiller (Sterculiaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Yetişmez.

Vatanı tropik Afrika olan, 8-20 m yüksekliğinde, kavliflor ağaçları. Kolacevizi olarak bilinen meyveleri, kakao meyvesine benzer, fakat daha küçüktür. Kapsül tipi meyvelerinde çok sayıda ve kestane büyüklüğünde beyaz veya kırmızı renkli tohumları bulunur.

Kullanıldığı yerler: Kola tohumlarında kafein, teobromin ve tanen vardır. Merkezî sinir sistemini uyarır. Uyarıcı, aperatif, iştah verici olarak kullanılır. Koka kola gibi benzeri alkolsüz içkilerin bileşimine girer. Koka kolanın bileşiminde kafeinden (200 cm3ünde 36 mg) başka, limon asidi, fosforik asit, uçucu yağ ve şeker vardır. Serinletici etkisi kafeinden ileri gelir. Kola tohumlarında besin maddesi olarak yağ ve nişasta bulunur. Bilhassa Afrika yerlileri hem canlılık vermesi hem de besin özelliğinden dolayı çok

kullanırlar.

KOLEJ;

Alm. *College (f),* **Fr.** *College,* **İng.** *College.* Avrupa'da genel olarak orta öğrenim sonrası eğitim veren öğrenim kurumlarına; Türkiye'de ise programlarında bir yabancı dil öğretimine ağırlık veren resmî veya özel Türk, yabancı lise dengi okullara verilen ad.

Lâtince collegium kelimesinden türetilen kolejler, on dördüncü yüzyılda İngiltere'de kurulmaya başladı. Winchester College ile Eton College gibi kolejler, Cizvitlerin katolik ülkelerde ve sömürgelerde misyoner faâliyetlerini yürütmek için açtıkları kolejlerdir. Ortaçağın sonlarından başlayarak diğer Avrupa ülkelerinden de üniversite öğrencilerini barındırmak için kolejler kuruldu. Bunlardan Paris, Oxford ve Cambridge üniversitelerinde kurulmuş olanları çok gelişti. I. François tarafından Paris'te kurulan College de France, Yunanca, Lâtince ve İbrânice dillerini öğretmeyi gâye edinmişti. On beşinci yüzyılda hemen hemen bütün üniversite öğrencileri kolejlerde yaşıyor, kitaplık ve ilmî kaynaklardan faydalandıkları gibi düzenli maaş alıyorlardı. Sonunda kolejler tamâmen eğitim ve öğretim faâliyetini üstlendi.

Sonraki asırlarda Amerikada kurulan kolejler yüksek tahsil veren kuruluşlar olarak ağırlığını hissettirdi. Kolejler öğrencileri yetiştirip, üniversite bitirme imtihanlarına hazırladılar. Buralarda yetiştirilen öğrencilere diploma veren üniversiteler kuruldu. Çoğu birbirine uzak birçok başka kolej öğrencileri diploma imtihanları için bir üniversiteye bağlandılar. On dokuzuncu yüzyılda İngilizler çeşitli sömürge ülkelerinde açtıkları kolejleri, Londra'daki üniversitelere bağladılar. Kanada'nın Atlas Okyanusu kıyısındaki eyâletleriyle, Ontario'da kolejler kuruldu.

ABD'de kolej terimi, lisans diploması veren dört yıllık yüksek öğrenim kurumları veya iki yıllık bir öğretimden sonra sertifika veren okullar için kullanıldı. 1783'te ABD'de lisans diploması veren dokuz kolej vardı. Bunlar resmen değilse de üniversite adıyla anılıyordu. Bağımsızlıktan sonra eyâletlerde bu kolejleri andıran üniversiteler kuruldu. On dokuzuncu yüzyılda kolej adıyla çeşitli yüksek öğrenim kurumları, özellikle öğretmen ve tarım yüksek okulları da kuruldu. Almanya'da da programında teknik konularda derslere yer veren, bâzı kurumların adında kolej kelimesine rastlanmıştır. Fransa'da ise kolej terimi sâdece orta öğretim kuruluşları için kullanılır. Türkiye'de de kolej denince daha çok orta öğretim kurumları akla gelir.

İslâm dîninin yayılmasına mâni olamayan ve Müslümanları Haçlı Seferleri düzenleyerek meydan muhârebelerinde mağlûb edemeyen Hıristiyanlar, İslâmiyeti yok etmek ve Müslümanları mağlub etmek için çeşitli sinsi yollara başvurdular. Papalığın önderliğinde kurulan ve bütün Hıristiyan devletlerce desteklenen misyoner teşkilâtları İslâm ülkelerinde çeşitli yıkıcı faaliyetlerde bulundular. Gittikleri memleketlerin insanlarını önce kendi din, inanç ve kültürlerinden soğuttular. Sinsi metodlarla Müslümanlar arasına ayrılık ve fitne tohumları attılar. Bilhassa dış ve iç düşmanlarının çalışmaları neticesinde Osmanlı Devletinin zayıflamasından istifâde ettiler. 1839 Tanzimat Fermânı ve daha sonra yayınlanan Islahat Fermânında garyi müslimler ve azınlıklar için tanınan haklardan faydalanarak çeşitli faaliyetlere girişтiler. Osmanlı ülkesinin çeşitli yerlerinde ve diğer İslâm ülkelerinde gizlice faaliyet gösteren kolej adı verilen okullar açtılar. Bu okullarda görünüşte azınlıkların çocuklarına eğitim ve öğretim verildiyse de gerçekte okulun bulunduğu yerdeki Müslüman ahâliden ileri gelenlerin veya yardıma muhtaç durumda olanların çocuklarını alarak kendi inanç ve kültürleri doğrultusunda yetiştirmeye çalıştılar.

Örnek verecek olursak, Amerikan misyoner teşkilâtı Board çeşitli merkezlerde okullar açtı. İlk Amerikan misyoner okulu 1824 senesinde Beyrut'ta açıldı. Türkiye'de ise 1826 senesinde Miss Mary Reynold tarafından İzmir'de açıldı. Daha sonra 1834 senesinde İstanbul Beyoğlu Kız Okulu faaliyete başladı. Çoğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde olmak üzere çeşitli seviyelerdeki Amerikan misyoner okullarının sayısı gün geçtikçe arttı. Amerikan okullarının en faal dönemi, Birinci Dünyâ Savaşı öncesi yıllarda oldu. Meselâ 1910 yılında 6 yüksek okul (kolej), 29 orta dereceli okul, 395 ana okulu ve ilkokul olmak üzere toplam 430 Amerikan okulunda 23.474 öğrenciye eğitim ve öğretim verdiği tesbit edildi. Ana okullarıyla ilkokullar daha çok kırsal yörelerde yayılmış olup, Amerikalı misyonerlerin nezâretinde yerli öğreticiler kanalıyla ortaöğretime kaynak hazırlayan kurum niteliğindeydiler. Orta dereceli okullar yatılı ve gündüzlü, kız ve erkek okulları olmak üzere orta, lise ve sanat okulu seviyesindeydi. Yüksek okullar ise Amerika'daki kolejlere muâdil (denk) idi. Bu okulların her türlü eğitim ve kültür faâliyetleri ve ders programları Osmanlı idâresinin kontrolü dışındaydı. Misyonerler uygun gördükleri eğitimi uygun gördükleri biçimde uygulayabiliyorlardı.

Sultan İkinci Abdülhamîd Han zamânında Türkiye'de İtalyan, İngiliz, Rus, Avusturya ve Alman okullarından başka 400'ü aşkın Amerikan okulu bulunmaktaydı (Bkz. Robert Koleji). Sultan İkinci Abdülhamîd Han, devletin bekâsı ve milletin huzûru için bu okullardan ruhsatsız (izinsiz) olarak açılmış olanları kapattırdı. Amerikan hükümeti, büyükelçisi vâsıtasıyla bunların tescil edilmesini istedi. Fakat

büyükelçinin mürâcaatı cevapsız bırakıldı. Son bir mürâcaat yaparak 400 okuldan hiç değilse 10 tânesinin tescilini isteyen Amerikan büyükelçisi, bu tescil yapılmadığı takdirde hükümetinin diplomatik münâsebetleri keseceği tehdidinde bulundu. İki devlet arasındaki siyâsî münâsbetleri bozmamak için bu on okul tescil edildi. Bunlar arasında Tarsus Koleji, Maraş Kız Koleji, Beyrut Koleji de vardı.

İkinci Meşrûtiyetten sonra iktidâra gelen idâreciler Amerikan okullarına karşı müsbet bir tavır takındılar. Hattâ bu dönemde, okullarda okuyan bâzı Müslüman-Türk öğrencilere burs verdiler. Mezun olanları maârif okullarına öğretmen tâyin ettiler.

Birinci Dünyâ Savaşı öncesinde faaliyet gösteren kolejlerden bâzıları ise şunlardır:İzmir American Collegiate, İzmir İnternational College, Merzifon Anatolia College, Harput Euphrates College, Antep Centrol Turkey College For Boys, Maraş Centrol Turkey College For Girls.

Cumhûriyet döneminde de bir kısım Amerikan okulları varlığını devâm ettirdi. Bunlar Robert Koleji, Arnavutköy Amerikan Kız Koleji, Tarsus Amerikan Koleji, İzmir Amerikan Kız Lisesi ve Üsküdar Amerikan Kız Lisesidir.

Bu okullar Temel Eğitim Kânununun çıkarıldığı 1973 senesine kadar kolej adıyla faâliyetlerini sürdürdüler. Bu târihte ise adları "lise" olarak değiştirildi. 1971 senesinde Robert Koleji'nin yüksek kısmı Boğaziçi Üniversitesi adıyla devlet üniversitesine çevrildi. Lise kısmı ise Arnavutköy Amerikan Kız Koleji ile birleştirildi. Özel Amerikan Robert Lisesi adını aldı. Sayıları sınırlı da olsa bu okullardan yetişen kimseler daha sonra ülkenin iş ve ticâret hayâtında etkili oldular. Türkiye'deki ekonomik ve sosyal hayâtın dış dünyâ ile olan münâsebetlerinde vazîfe aldılar.

Millî Eğitim Bakanlığı 1956 senesinden îtibâren çeşitli illerde "Maârif Koleji" adıyla umûmiyetle İngilizce olmak üzere diğer yabancı dillerde öğretim yapan resmî kolejler açtı. Sekizinci Millî Eğitim Şûrâsında "Kolej, okul, enstitü" gibi adlarla anılan bütün ortaöğretim kurumlarının adı "lise" olarak değiştirildi. 1973 târih ve 1739 sayılı Temel Eğitim Kânûnu'na göre resmî kolejlere "Anadolu Lisesi" adı verildi. Türk veya yabancı kişi ve kuruluşlar tarafından açılmış olan kolejler de "lise" adını aldı.

Türkiye'de bugün sâdece İçişleri Bakanlığına bağlı olarak eğitim ve öğretim veren, yüksek tahsîle ve Polis Akademisine öğrenci yetiştiren lise seviyesinde Polis Kolejleri faaliyetlerini sürdürmektedir (1993).

KOLERA;

Alm. *Cholera (f),* **Fr.** *Cholèra (m),* **İng.** *Cholera.* Vibrio cholerae ve Vibrio El Tor adı verilen bakterilerin sebeb olduğu, çok fazla kusma ve ishal ile seyreden, ölüme kadar götüren bulaşıcı bir ince barsak hastalığı.

Kolera, çok eski çağlardan beri Hindistan'ın yaygın bir hastalığıdır. 1817 senesine kadar Hindistan dışına çıkmamıştır. 1817'de Doğu Asya'yı kaplamış, 1819'da Afrika'ya, 1823'te ise Rusya'ya ulaşmıştır. 1826'da başlıyan büyük bir yayılma ile Asya, Afrika, Rusya, Türkiye, İspanya üzerinden geçerek Avrupa'yı içine alan bir salgın halini almıştır. 1832'de Kanada'ya atlıyan hastalık bir yıl içinde Kuzey Amerika'ya tamâmen, Güney Amerika'ya da kısmen yayılmıştır. 1846-1883 yılları arasında ise bütün dünyayı kaplayan kolera, milyonlarca insanın ölümüne sebeb olmuştur. 1817-1923 yılları arasında 6 defa büyük yayılma göstermiş, sonra 1960'a kadar yine Hindistan'daki yuvasına çekilmiştir. Bu yıllarda dünyada koleradan olan ölümler gittikçe azalmış ve koleranın kaybolmakta olduğu ümidi uyanmıştır. Fakat 1961'de Seleb Adasında başlayan yeni bir salgın Uzakdoğu, Batı ve Orta Afrika ülkelerine, Rusya, Çekoslovakya, İspanya, Portekiz gibi bazı Avrupa ülkelerine de yayılmıştır. 1970'te İstanbul Sağmalcılar'da başlayan salgında 1160 şüpheli hasta yatırılmış, 50 ölüm meydana gelmiştir. Kolera mikrobu, sebze ve meyveler üzerinde 5-7 gün, suda 15-20 gün, ölüde 3-5 ay canlı kalabilir. 55°-56°C'de 10-15 dakikada, kaynatmakla 1-2 saniye içinde ölür.

Koleralı hastanın dışkısı, kuru-sıcak ve güneşli bir toprağa dökülürse 5-6 saat, güneş ışınından korunan yerde 8-10 saat, hastalık yapma kâbiliyetini korur. Kağıt paralar üzerinde 2-3 gün canlı kalabilir.

Kolera, kusmuk ve dışkıdan bulaşan bir hastalıktır. Ara konakçısı yoktur. Bulaşma işinden insanlar sorumludur. Mikroplar; içme, kullanma ve deniz suyunda ortalama 2-3 hafta kadar hastalık yapma kabiliyetini muhafaza eder.

Hastanın dışkı, kusmuk gibi maddelerine temas edilmesi, bunların içme sularına, pişmeden yenen besin maddelerine bulaşması sûretiyle ağızdan alınır. Mikroplu maddelere el ile temas etmek, koleralının kullandığı aynı tabaktan yemek, aynı bardaktan içmek bulaşmaya sebeb olur. Hastaların kullandığı çamaşır, havlu hatta kağıt paralar da bulaşmadan sorumludur. Karasinekler de kolerayı yaymada büyük ölçüde yardım ederler.

Mîde ve barsak sağlığı tam yerinde olan bir kimsede kolera kolay kolay meydana gelmez. Mide asidi ve pankreas ifrazında mikroplar ölürler. Mide bozukluğu, asit ve penkreas salgıları düşük olanlarda, alkoliklerde, barsak hastalıkları olanlarda koleraya eğilim vardır.

Kanalizasyon sularının ve hela sızıntılarının içme sularına karışması hastalığın yayılmasında en büyük rolü oynar.

Koleranın, Asya kolerası ve El Tor kolerası olarak iki tipi vardır. İkisinin de seyri birbirine benzer. El Tor kolerasında hafif vak'alar ve belirsiz seyreden enfeksiyonlar daha fazla görülmektedir.

Koleranın kuluçka süresi, birkaç saatten bir haftaya kadar değişir. Âni ishal ve kusmalarla başlar. İshal sırasında karın ağrısı yoktur ve dışkı adeta boşalır tarzdadır. Barsak mukozasına yerleşen kolera mikrobu, toksin (zehir) salgılayarak bu ishale yol açmaktadır. Dışkıda kan ve sümüksü madde yoktur, kokusuzdur, pirinç suyunu andırır ve içinde pişmiş pirinç tânelerine benzer beyaz maddeler vardır. Kusmalar da genellikle fışkırır tarzdadır.

Ağır vak'alarda ishal sayısı günde 15-30 defaya çıkar. Kusmalarla beraber koleralının kaybetiği sıvı, günde 3-20 litre arasındadır. Sıvı kaybına bağlı olarak dil kuru, dudaklar mor, gözler çökmüş, yüz ızdıraplı ve endişelidir. Deri soğuk, yapışkan ve buruşuktur. Eller, çamaşırcı eli denilen şekilde buruşmuştur. Vücut sıcaklığı 32°-35°C'ye kadar düşebilir. Kalp atımı hızlanır. Fazla su kaybeden hastalarda kramplar meydana gelir. Gebelerin yarısında düşük meydana gelir. Hastaların % 10 kadarında böbrek yetmezliği gelişir. Oligüri (az idrar çıkarma) veya anuri (hiç idrar çıkaramama) hâli görülür. Anuri 24 saatten fazla sürerse ölümle neticelenir. Ölüm, genellikle sıvı ve elektrolit (sodyum, potasyum, klor...) kaybı sebebiyle meydana gelir.

Portör (taşıyıcı şahıs), hastalık göstermez ama mikrop kendisinde vardır ve çevresine bulaştırır. Kolerada portörlük sık görülmekle beraber genellikle bir haftayı geçmez. Hastalığı geçiren yaşlı şahısların az bir kısmında, kolera mikrobunun safra kesesine yerleşmesi sonucu müzmin portörlük meydana gelebilir. Hastalığın yayılmasında portörler büyük tehlike arz ederler.

Koleralı hastanın tedâvisi hastânede yapılır. Tedâvinin esâsı, hastaya kaybettiği su ve elektroliti vermektir. Bunun için hastanın çıkardığı sıvı miktarı ölçülür gerekli tuzları da ihtivâ eden yeterli miktardaki sıvı, hafif vak'alarda ağızdan ağır vak'alarda ve kusma sebebiyle ağızdan alamayacaklarda damar yolundan verilerek karşılanır. Tetrasiklin grubu antibiyotikler ve kloramfenikol, tedâvîde etkilidirler, fakat hiçbir zaman sıvı tedâvisinin yerini alamazlar. Bu ilaçlar verildiğinde hastaların ve portörlerin dışkısındaki mikroplar, daha çabuk kaybolur ve bu hastalarda sıvı tedâvisi süresi kısalır.

Koleranın kontrolü için hastaların ihbârı ve tecridi, hastanın çıkardıklarının dezenfekte edilmesi, şüpheli kimselerin dışkılarında mikrop aranarak portör olanların tecrit ve tedâvisi gerekir. Hasta ile temas edenler veya kolera bulunan bölgeden gelenler beş gün süreyle karantinaya alınırlar. Dezenfekte edilmiş bol su sağlanmalı ve düzgün lağım tesisatı bulunmayan yerlerde gerektiği şekilde uygun helâ çukurları açılmalıdır. Taşıyıcı rolüne engel olmak için karasinek savaşı yapılmalıdır.

Kolera görülen bir bölgede, sokakta her türlü yiyecek ve içecek satılması, lokantalarda soğuk içecek ve yemek servisi yapılması yasaklanır.

Bir ferdi hastalanan ev halkının % 40-60'ı, portör olabilir. Ev halkına 5 gün süreyle 1 gram tetrasiklin verilir.

Çiğ ve pişirilerek yenen yiyeceklere, septik çukurlara ve karasinek mücâdelesine bildirilen usullerle gereken önem verilmelidir. Evde kullanılan sular ve kuyular kesinlikle klorlanmalıdır. Sular, klor ilavesinden yarım saat sonra kullanılmalıdır. Bulaşma şüphesine karşı, suyu kaynatarak kullanmak en emin yoldur.

Salgın zamanlarında bir bölgede ölenlerin hepsi kolera hastâneleri eliyle gömülür. Ölüler bu konuda korunma tedbirlerini bilen ve ihmal etmeyen kabiliyette kimseler tarafından yıkanmalıdır. Mezarlar, yeraltı suları ile ilgisi olmayan yerlerde ve derin açılmalıdır.

Altı aydan küçüklere, gebeliğin ikinci yarısında olan kadınlara ve müzmin kalp, böbrek, karaciğer ve kan hastalığı olanlara, aktif veremli, romatizmalı kimselere kolera aşısı yapılmaz. Aşı 4-6 ay kadar koruyuculuk sağlar. Ortalama olarak % 50 oranında bağışıklık sağlayabilmektedir. Daha etkili kolera aşısı hazırlanabilmesi için çalışmalar ve araştırmalar yapılmaktadır. Kolera aşısı, tetanoz aşısı gibi yaygın olarak ve her zaman yapılan bir aşı değildir. Ancak salgın zamanlarında risk altındaki toplumu korumak için yapılır.

KOLESTEROL;

Alm. *Cholesterin (n),* **Fr.** *Cholestèrol (m),* **İng.** *Cholesterol.* C_{27} H_{46} O formülü ile bilinen bir steroit

(sterol). Hayvânî dokularda yaygın olarak bulunur. Özellikle çok miktarda sinir ve beyin dokularında rastlanır. Tıp bakımından normal vücuttaki fonksiyonu ve hastalıklarla olan ilgisi yönünden önemlidir. Her ne kadar normal vücuttaki fonksiyonu açık değilse de, önemli fonksiyonlar icra ettiğine dair belirtiler kuvvetlidir. Sinir dokularında yoğun bulunması, sinirsel iletimdeki rolünün önemli olduğuna işâret eder. Kimyevî yapı bakımından cinsî ve adrenal koertikal hormonlarla aynıdır. Bunlar zâten vücut tarafından kolesteroldan yapılır. Kolesterol aynı zamanda safra tuzlarının habercisidir. Karaciğer, normal olarak çok miktarda kolesterolu sentez eder.

Hastalıklarla olan ilgisi oldukça fazladır. Safra taşları, esas olarak % 90 kolesteroldan ibârettir. Ancak safra taşlarının esas meydana geliş sebebi de bilinmemektedir. Xanthomatosis diye bilinen durumunda çeşitli dokularda normal dışı kolesterol toplanması ortaya çıkar. Bu ayrıca kan damarlarında ve kalpte de görülür. Atar damarlarda iç yüzeyi pürüzlü yaprak tıkanma başlangıcına yol açabilir. Bâzan bu o kadar çoktur ki, damar, gittiği uzva gerekli kanı ulaştıramaz. Bu, uzvun hayatiyetini kaybetmesi ile sonuçlanabilir. Bâzan da damarları o kadar sertleştirir ki, damar çatlaması ve kanamaları ortaya çıkabilir.

Kolesterol alımını azaltarak, meydana gelebilecek hastalıkların önlenmesi veya kontrolü düşünülür.Karaciğer, yenilenden çok daha fazla kolesterol ürettiği halde, daha çok dışardan alınan kolesterolün damarlarda toplandığı görülmüştür. Buna uygun olarak yüksek kolesterollü yiyeceklerin; beyin, yumurta, karaciğer, böbrek, yağ, krema ve bazı peynirler gibi, az alınması tavsiye edilmektedir.

Yenilen besinlerdeki yağ miktarının, vücutta üretilen kolesterolün ve depolanan kolesterolün, vücuttaki kolesterollerin miktarına etkisi önemlidir. Genellikle, bu yağlardan dondurulmuş olanlar depolanan kolesterolleri çoğaltırlar. Bunların karbon atomları arasında az miktarda çifte bağ mevcuttur. Bu yağlar genellikle buzdolabında sert olarak bulunan yağlardır. Diğer tür yağlarda ise karbon atomları arasında pekçok bağ vardır.

Doyurulmuş yağların yerine diğerlerini kullanmanın kalp rahatsızlıklarını ve diğer damar hastalıklarını azaltacağına dâir kuvvetli belirtiler mevcuttur. Hayvanlarda yapılan deneyler bunu teyid etmiştir.

KOLHOZ;

Alm. *Kolchos (m) Kolchose (f),* **Fr.** *Klokhoze (m),* **İng.** *Kolkhoz.* Eski Sovyet Rusya'daki kollektif tarım çiftlikleri. Sovyetlerde, entegre bir nitelik taşıyan tarım çiftlikleri (su deposu, gübre ve makina depoları, kollektif hayvan alımları, sosyal tesisleri) 1917 komünist ihtilâlinden sonra kurulmuştur. İhtilâlin kazanılması ile zirâat kollektifleştirildi. Erkek, kadın, bütün köylü zorla kollektif çiftliklere sokuldu. Kadınlar da en ağır işlerde erkek şeflerin baskısı altında insafsızca çalıştırıldı. Bunları gören halk, açlık ve kıtlık karşısında ayaklandı. Binlerce zavallı kurşuna dizildi ise de halkın mukavemeti önlenemedi. Bunun üzerine 1921'de düzenlenen tarım kânunu ile çiftçinin geçimini karşılamak için belli bir bahçe ve hayvan bakımına izin verildi.

1932 Birinci Beş Yıllık Planın kabulünden sonra verilen bu imkanlar zulümle geri alındı. Toprakların yüzde doksan yedisi, kollektif çiftlikler ve devlet çiftlikleri haline getirildi. Bu toprakların eski sâhipleri buralarda boğaz tokluğuna çalıştırıldı.

Çiftliklerde, planlama teşkilâtı tarafından tespit edilen esaslara göre üretim yapılırdı. Köylüler, tarım kooperatiflerinin üyesi olup, kolhozun gelirinden vergi ve masraflar çıktıktan sonra pay alırlardı.

Sovyet Rusya'da yaklaşık 70.000 adet kolhoz bulunmaktaydı.

Kolhozlar, yetiştirdikleri ürünlerini belirli fiyatlarla devlet kuruluşlarına satarlardı. Sovyetler Birliği Başkanı Gorbaçov'un ortaya attığı glasnost ve perestroyka hareketleri, kolhozların özelleşmeye doğru gitmesine yardımcı olmuş 1991'de SSCB'nin dağılmasından sonra da, Rusya Federasyonunun devlet başkanı Boris Yeltsin tarafından tamâmen kaldırılmış, yerine toprak reformu yapılmıştır.

KOLİ BASİLİ;

Alm. *Kolibakterie (f), Darmbarillus (m),* **Fr.** *Bacille (m), de coli, colibacille (m),* **İng.** *Colon bacillus.* İnsan barsağında yaşayan önemli bir bakteri. Çubuk şeklinde olup, bâzan zincirler hâlinde görülür. Birçok türleri hareketlidir. Glikozu ve laktozu mayalar. Bir gram dışkıda yüz milyondan bir milyara kadar koli basili bulunabilir.

Koli basili, hayatın ilk dakikalarından îtibâren kalın barsağın sürekli misafiridir. Sindirim maddeleri artıklarını parçalayarak geçinen, bu yoldan insanlara faydalı olan bir bakteridir. Koliyi barsakta zararsız bir durumda tutan, barsağın direncidir. Sağlam bir barsak, koliye geçit vermez. Bu direnç herhangi bir sebeple azalırsa, koli basilleri kan yoluyla vücuda yayılır, böbrek, mesane safra kesesi gibi organlara yerleşerek tehlikeli durumlara yol açarlar. Koli basili özellikle kadınlarda idrar yolu enfeksiyonlarına sebeb olmaktadır. Bilhassa pis suların döküldüğü plajlar, koli basilinin yol açtığı hastalıkların

kaynağıdır. İnsan dışkısının içinde devamlı bulunduğu için koli basili miktarı, suların dışkıyla kirlenmesinde ölçü kabul edilir. Bir suda, üç defa üstüste koli tipi basil bulunursa, o su içilmez ilan edilmelidir.

Koli basili penisiline dirençlidir. Teramisin, kloramfenikole karşı duyarlıdır.

KOLİBRİ (Trochilus);

Alm. *Kolibri (m),* **Fr.** *Colibri (m),* **İng.** *Humming-bird.* **Familyası:** Kolibrigiller (Trochilidae). **Yaşadığı yerler:** Güney ve Orta Amerika'da yaşarlar. **Özellikleri:** Kuşların en küçükleri ve renk bakımından en güzelleri. Gerisin geriye uçabilir ve havada belli noktada durabilirler. Düz veya kıvrık ince uzun gagalarıyla çiçeklerden balözü toplar ve havada uçan küçük böcekleri de avlarlar. Arı kolibri 1,5 gr ağırlıkta, 2,5 cm uzunluktadır. **Çeşitleri:** 400'den fazla türü vardır. Arı kolibri, dev kolibri, kılıçgagalı kolibri, Meksika yıldızı, boynuz gaga meşhurlarıdır.

Kolibrigiller âilesi türlerinin genel adı. Sinek kuşları olarak da bilinirler. Güney ve Orta Amerika'ya mahsus en küçük kuşlardır. Havada kanat çırparak durabilen ve gerisin geriye uçabilen yegâne kuş çeşididirler. Uçarken arı gibi vızıltılı ses çıkarırlar. Düz veya kıvrık ince uzun gagalarıyla çiçeklerden nektar (balözü) emer, yapraklar üzerinde biriken çiğ damlalarını içer, küçük böcekleri de avlarlar. Boyları 6-21 cm arasında değişen 400'den fazla türü vardır. Arı kolibri 2,5 cm uzunluğunda ve 1,5 gr ağırlığında olup bir bal arısı iriliğindedir. Dev kolibri ise, 21 cm uzunluğa ulaşır. Kolibrilerin çoğunun boyu gagaları dâhil 5-6 cm'yi geçmez. Mâdensel parıltılı renkleri, gökkuşağı gibi ışığın bütün renklerini yansıtırlar. Erkek kolibriler bu renkli tüylerle dişilerini cezbederler. Sâniyede 50-80 defâ kanat çırpar, bir dakika içinde 40 çiçeği ziyâret edebilirler. Çiçeklerin balözünü emerken kanatlarını hızla çırparak havada dururlar. Bal özünü emdiklerinden gagaları ince uzundur. Kılıç gagalı kolibride gaga uzunluğu, baş, vücut ve kuyruk uzunluklarının toplamı kadardır. Çok enerjik olduklarından hergün ağırlıklarının iki üç katı besin yemek zorundadırlar.

Saatte 100 km hızla uçar, geceyi hareketsiz geçirerek dinlenirler. Havaların soğumasıyla çiçeği bol olan bölgelere doğru göç ederler. Kolibriler son derece cesur ve atılgandır. Bâzan kendilerinden 20 defâ daha büyük olan kuşların üzerine hücum ederek, vücutlarının veya kanatlarının altına yapışıp, hiddetlerini teskin edene kadar bunları gagalarlar.

Üreme dönemlerinde erkekler havada birbirleriyle dövüşürler. Dişi, toprak üzerinde ceviz büyüklüğünde yaptığı yuvasına iki yumurta yumurtlar. Yavrular iki haftalık bir kuluçka sonucu yumurtadan çıkar ve üç haftada yuvayı terk ederler. Süs kuşu olarak tutulursa da hareketli olduklarından esaret hayâtına dayanamazlar.

KOLİK;

Alm. *Kolik (f),* **Fr.** *Colique (f),* **İng.** *Colic.* İçi boş olan organların spazmı (şiddetli kasılmalar) neticesinde ortaya çıkan dayanılmaz bir ağrı biçimi. Kolik çeşitli sebeplere bağlı olarak ortaya çıkar ve kaynaklandığı yere göre de isim alır.

Böbrek koliği oldukça meşhurdur ve belki de en çok görülen kolik budur. Böbrekteki taşların üretere girip ilerlemesi neticesinde ortaya çıkar. Birdenbire yan kısımda başlar ve bacağa doğru yayılır. Hasta huzursuz olup, kıvranır durur. Bu arada bulantı-kusma da bulunabilir, karın adalelerinde sertlik meydana gelebilir, nabız sayısı da yavaşlamıştır. Böyle bir kimseye düz kas spazmını çözücü bir iğne yapıldığında ağrısı geçer ve oldukça rahatlar.

Safra taşlarına bağlı olarak, safra koliği meydana gelebilir. Ayrıca mide, ince barsak, kalın barsak kolikleri de vardır.

Kolikler sâdece ağrı kesici iğnelerle geçiştirilmemeli, mutlaka koliğe yol açan sebep bulunup ortadan kaldırılmaya çalışılmalıdır.

KOLİT;

Alm. *Kollitis, Dickdarmentzündung (f),* **Fr.** *Colite (f),* **İng.** *Colitis.* Kalınbarsağın iltihâbî hastalıklarına genel olarak verilen ad. Birçok hastalıkları, kolit adı altında incelemek mümkündür. Amipli ve basilli dizanteri, kalın barsak veremi, ülseratif kolit, spazmodik kolon, iskemik kolit gibi hastalıklar bu arada sayılabilir.

Had kolitler, mikroorganizmalara, beslenme hatalarına (midenin haddinden fazla yiyecek doldurulmasına, fazla meyve veya bozulmuş yemeklerin yenilmesine) bağlı olarak ortaya çıkar. Bulantı kusma, ishal, iştahsızlık ve halsizlik söz konusudur. Sulu bir diyet uygulanır, uygun ilâçlar verilir.

Müzmin kolitlerin ise en sık rastlanan sebepleri; müzmin barsak enfeksiyonları, hazımsızlık, alerjik

besin tahammülsüzlüğüdür.

Crohn hastalığı, en çok ince barsağın son kısmında yerleşirse de, kalın barsağı da tutabilir. Karın ağrıları, ishal, kilo kaybı ve ateş ilk görülen belirtileridir. Teşhisi, röntgen filmleriyle konulur. Crohn hastalığında vücuttaki diğer organ ve sistemlerle ilgili belirtiler de görülür. Crohn hastalığında; barsaklarda daralma ve tıkanıklıklar, fistüller, abseler, barsak delinmeleri, barsak kanamaları ve hatta kanserleşme dahi görülebilir. Hastalığın sebebi belli olmayıp, belirtileri barsak iltihabı şeklindedir.

Ülseratif kolit, psikolojik bozukluklarla yakından ilgilidir. Çevreye uyma güçlüğü içinde bulunan, şahsiyetlerini çevrelerine kabul ettirememiş, beğenmediği kişilerle birlikte yaşamak zorunda kalan ve kabiliyetlerine uygun mevkilere ulaşmayan kişilerde çok görülür. Psişik değişiklikler, kalın barsaklarda bazan hareket azlığı, bazan da hareket fazlalığına yol açar. Hareket fazlalığı sonucu kalın barsak mukozasında kanamalar ortaya çıkar. Ayrıca bu hastalarda bir dereceye kadar allerji mekanizmasının da rolü söz konusudur. Hastalık, ataklarla seyreder, bazan yıllarca sâkin kalabilir. Uzun süren vak'alarda kalın barsakta kanserleşmenin meydana geldiği tespit edilmiştir. Ülseratif kolit, daha ziyade 15 ilâ 35 yaşlar arasında görülürse de bazan 50 yaşından sonra da ortaya çıkabilmektedir. Kalın barsakta yaygın nekrotizan (dokuları öldüren) bir iltihap bulunur. Hastada diyare (ishal), makattan olan kanamalar, karınağrıları, zayıflama ve bitkinlik söz konusudur. Kabızlıkla karakterize ara devreleri de vardır. Hafif ve orta şiddetteki vak'alarda, antibiotik koruyuculuğu altında steroid tedavisi uygundur. Bu arada hastanın diyeti de ayarlanmalıdır. Salazopyrine, vak'aların % 30-40 kadarında iyi sonuç vermektedir. Bu hastalığın tedâvisinde en mühim husus, psikolojik tedavidir. İyi bir psikoterapi ile tam şifa mümkündür. Diyet olarak da hastaya sellülozu az, baharatsız, yumuşak yiyecekler verilir.

İskemik kolitte ise, kalın barsağı besleyen damarlardaki yetersizlik neticesi, kalın barsağın bir kısmında nekroz (doku ölümü) ve kanamanın meydana gelmesi söz konusudur. Hastada ishal ve karın ağrısı vardır. Barsak delinip, hayâtı tehdit edebilir.

KOLLEKSİYON;

Alm. *Sammlung. Kollektion (f),* **Fr.** *Collection (f),* **İng.** *Collection.* Öğrenme zevki ve gâyesiyle, az bulunan ve aynı cinsten değerli veya acâyip nesneleri toplayıp sınıflandırma merakı. Kolleksiyonculuk büyüklerin olduğu kadar, yeni yetişen ve okul çağında olan çocukların da zevkle uğraştıkları bir iştir. Kolleksiyon, bâzı konularda bilgi geliştirmek veya tek başına değerleri olmayan parçaları bir takım hâlinde toplayarak kıymetlerini artırmak için yapılır.

Kolleksiyon yapma işi, ilk çağlarda halkın ortak malı olan eserleri, tapınakları, mâbetleri ve meydanları süslemekte kullanılırdı. M.S. 2. ve 3. yüzyıllarda bu durum daha da gelişti.

Türklerde kolleksiyon ile uğraşma merakı, Osmanlıların yükselme devrinde kendisini gösterdi. Osmanlı pâdişahlarının hepsi, güzel sanatlara ve sanat sâhibi kişilere çok değer verirlerdi. Bunların yaptıkları güzel sanat eserlerine ilgi duyarlar ve sarayda toplarlardı. Fâtih Sultan Mehmed Han hükümdarlığı boyunca İslâm sanatlarının meydana getirdiği minyatürleri sarayda topladı. Topkapı Sarayında bugün sergilenen ve "Fatih Albümü" ismiyle halka gösterilen minyatürler bu kolleksiyonlardandır.

Yine Osmanlı padişahlarından Yavuz Sultan Selim Han ve Kânûnî Sultan Süleyman Hanın, porselen ve çini, Sultan Abdülhamid Hanın "Yıldız Kolleksiyonu" ismi ile kıymetli taş ve mücevherleri topladıkları bilinmektedir. Mehmed Paşanın "tesbih kolleksiyonu" yaptığı bütün İslâm âlimleri tarafından bilinir ve ilgi ile takib edilirdi. Bunlardan başka şehzâde, sultân ve diğer devlet büyüklerinden kolleksiyon işi ile uğraşanlar da olurdu.

Bugün Topkapı Sarayında halka teşhir edilen ve ilgi ile izlenen çini ve buna benzer kolleksiyon çeşitleri Osmanlıların sanata ve sanatçıya nasıl değer verdiğini bize anlatmaktadır.

Osmanlı Devletinin sona ermesiyle, onu tâkib eden cumhûriyet devrinde de kolleksiyonculuk devam etti.

Halil Edhem'in "yazı, kitap (elyazısı) ve minyatür" kolleksiyonu; Talat Gönensay'ın her çeşit "sanat eseri" kolleksiyonu; Yapı ve Kredi Bankasının "para, işleme, Karagöz" kolleksiyonları; Olgunlaştırma Enstitüsünün "giyim eşyası" kolleksiyonu; Sadberk Koç'un "fincan, kadın elbisesi ve Beykoz" kolleksiyonu; Ekrem Hakkı Ayverdi'nin "yazı ve kalemtıraş" kolleksiyonu; Nezihe Aras'ın "oya, kese ve çorap" kolleksiyonu; Zekâi Muammer Tunçman ile Refik Kıyas'ın "pul" kolleksiyonu; Hasan Boyacıoğlu'nun "Kartpostallar" kolleksiyonları son devrin meşhur kolleksiyonlarından bâzılarıdır.

İyi bir kolleksiyon serisinin meydana getirilmesi için, kolleksiyon ile uğraşan kişilerin, topladıkları eşyaların özellikleri konusunda bilgi sâhibi olmaları gerekir. Bunun yanında maddî imkânın da önemi çok büyüktür. Çünkü koleksiyon için toplanan eşyâların kırık ve çatlaklarının orijinalliği bozmadan giderilmesi gerekir. Bunun için de bâzan çok para lâzım olur. Kolleksiyonculuk her yönden biraz zor,

fakat zevklidir.

Özel olarak; pul kolleksiyonu ile uğraşanlara **filâtelist;** kitap koleksiyonu ile uğraşanlara **bibliyofil;** para kolleksiyonu ile uğraşanlara **numişmatist** adı verilir.

KOLLEKTİF ŞİRKETİ (Bkz. Şirketler)

KOLLEKTÖR (Bkz. Dinamo, Transistör)

KOLLOİT;

Alm. *Kolloid (n),* **Fr.** *Colloide (m),* **İng.** *Colloid.* En azından bir tânesinin çok ince dağılmış olduğu, homojen maddeler karışımı. Terim, kezâ dağılmış olan tâneciklerin kendilerini işâret etmek maksadıyla da kullanılır. Kolloitler tabiî hâlde de mevcuttur. Sis ve protoplazma buna misaldir. Birçok kolloid ekonomik açıdan önem taşırlar. Meselâ gıda maddelerinden tereyağı ve süt birer kolloittir. Kezâ sabun ve deterjanlar suda kolloidal çözeltiler meydana getirir.

Kolloitlerin karakteri ve özellikleri dağılmış taneciklerin büyüklüklerinden kaynaklanır. Yoksa ayrı bir kimyevî özellikleri yoktur. Tâneciklerin çapı, 10^{-7}-10^{-5} cm arasındadır. Bu boyut, en basit bir molekülün büyüklüğü ile âdi bir mikroskopta görülebilecek tanecik büyüklüğü arasındadır.

Kolloitlerin sınıflandırılması: Kolloidal sistemlerde dağılmış olan faza dispers faz veya iç faz, dispers fazın içinde dağıldığı faza da dispersiyon aracı veya dış faz denir. Kolloitler genel olarak bu fazların sıvı, katı veya gaz olmalarına göre sınıflandırılırlar. Eğer bir sıvı veya bir katı bir gaz içerisinde dağılmış ise bu sistem “aerosol” ismini alır. İlkine sis ikincisine ise duman misaldir.

Bir sıvı, bir sıvı içinde dağılmış ise (süt gibi) bu kolloid emülsiyon ismini alır. Bir katı, bir sıvı içinde dağılmış ise buna da “sol” veya süspansiyon ismi verilir. Bâzan jel ismi de verilir (jelatin-su sistemi gibi).

Gaz tânecikleri bir sıvı içinde dağılmış olabilir. Bunlara da köpük denir. Katı maddenin dispersiyon aracı olduğu sistemler de vardır. Porözlü (süngerimsi) kayalarda petrol olması misali gibi.

Gerçek çözeltilere bir ışık demeti gönderilip yandan incelenecek olursa, optikçe boş olduğu, yâni çözelti içine giren ışık demetinin tamamının geçtiği, hiç yansımadığı görülür. Halbuki kolloidal çözeltilerde ışık demeti yansır ve yandan görülebilir (pencereden bir ışık demeti girince görünmeyen toz taneciklerinin görünmesi). Kolloidal çözeltilerdeki bu olay önce Faraday daha sonra J. Tyndall tarafından incelenmiş ve bu olaya da Faraday-Tyndall olayı ismi verilmiştir. Kolloidal taneciklerin çok küçük olmasından dolayı bu olayda tanecikler değil, diffüze olmuş ışık görülür. Diffüze olmuş ışık, üstten bir mikroskopla incelenir ki bu şekil mikroskop tertibine ultramikroskop denir.

KOLOMBİYA

DEVLETİN ADI ..... Kolombiya Cumhûriyeti

BAŞŞEHİR ..... Bogota

NÜFÛSU 33.292.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 1.141.748 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İspanyolca

DÎNİ .....Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ.....Peso

Güney Amerika’nın kuzeybatısında yer alan ve Güney Amerika’nın dördüncü büyük devleti. Kuzeyinde Karaib Denizi, batısında Pasifik Okyanusu, kuzeydoğusunda ve doğusunda Venezuella, kuzeybatısında Panama, güneydoğusunda Brezilya, güneybatısında Ekvador yer alır.

Târihi

Kolombiya toprakları, 16. yüzyılın başlarında Ganzalo Jiménez de Quesada ve Sebastian de Balalcozar komutasındaki İspanyollar tarafından bulunmuş ve sömürge hâline getirilmiştir.

On sekizinci yüzyıla kadar ülke, İspanyol asıllı beyazlar tarafından yönetildi. Bundan sonra başlayan bağımsızlık mücadelesini Kuzey Amerika ve Fransa İhtilalleri daha da kuvvetlendirdi.

1886’da ülkeye, kıtayı keşfeden Kolomb’un ismi verildi ve Kolombiya Cumhuriyeti ilan edildi. 1903 yılında, ülke topraklarına dahil olan Panama, ABD’nin yardımı ile Kolombiya’dan ayrılarak bağımsız bir devlet oldu. Bu ayrılma yüzünden ABD ile Kolombiya arasında 1921 yılına kadar süren gerginlik oldu.

Bu tarihten sonra Kolombiya yönetimine iki büyük parti olan Liberaller Partisi ile Muhafazakârlar Partisi hâkim oldu. Fakat bu iki parti arasındaki sürtüşmeler, iç karışıklıklara ve ülkenin uzun süre diktatörler tarafından yönetilmesine sebeb oldu. Sivil hükümetle yönetilen Kolombiya'da günümüzde iç karışıklıklar devam etmektedir.

Fizikî Yapı

Kolombiya , fizikî yapı bakımından üç değişik bölgeye ayrılır.

Kıyıları: Güney Amerika'da iki büyük okyanusa kıyısı olan tek ülke Kolombiya'dır. Büyük Okyanus kıyısında Siarra Baudo bölgesi, Atlas Okyanusunun kıyısında ise Santa Marta bölgesi dışında bütün kıyılar düz ve alçaktır.

Dağları: Kolombiya Andları, ülkenin güney-batı sınırı yakınlarından yelpaze biçiminde açılarak kuzey ve kuzeydoğu yönüne doğru uzanarak üç dağ silsilesini meydana getirirler. Bunlar Doğu Cordillera, Orta ve Batı Cordillera adlarını alırlar. Batı Cordillera Dağları diğer dağlara nisbeten daha alçaktır. Fakat Cumbal Yanardağı (4892 m) gibi yer yer yüksek tepeleri vardır.

Orta Cordillera yüksektir ve tepeleri devamlı karla kaplıdır. Batı ile Orta Cordillera arasında yer alan dar Cauca Vâdisini, buraya adını veren Cauca Nehri sular.

Orta ve Doğu Cordillera dağları arasındaki geniş vâdiyi, Meydelona Nehri sular. Doğu Cordillera Dağlarında 2000-3000 m yüksekliğe ulaşan yaylalar çokdur. Bu bölge, verimli arazisi ile ülkenin tarım alanını meydana getirir.

Doğu bölgesi: Bu bölge Orinoko ve Amazon gibi büyük nehirlerin kollarıyla sulanan, geniş ve düz bir alandır. Bu bölgenin kuzeyi savanlarla, güney kesimi ise ekvator ormanlarıyla kaplıdır. Ülke topraklarının yaklaşık yarısını meydana getiren bölgede nüfusun ancak % 20'lik bir kısmı yaşar.

İklim

Kolombiya'nın ekvatora yakın olması sebebiyle, iklim, tropikal özellik gösterir. İklim, bölgelere göre farklılıklar gösterir. Batı Cordillera'nın batısında kalan bölüme yıllık ortalama 10.160 mm yağış düşerken, Karaib Denizi kıyılarında ise yıllık yağış ortalaması 255 mm'nin altındadır. Doğu kısımda ise nemli tropikal iklim hüküm sürer.

Tabiî Kaynaklar

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Bitki örtüsü de iklim gibi bölgelere göre değişir. Amazon çevresinde tropikal ormanlar, Büyük Okyanus kıyılarında bataklık koruları; kuzey kesiminde nemli otlaklar; yüksek dağlarda dağ bitkileri; La Guajira'da ise çöl bitkileri bulunur. Böyle farklı bitki örtüsüne sahip olan ülkede jaguar, aslan, tilki, gözlüklü ayı gibi memeli hayvanlar, iki bine yaklaşan kuş türü, çok sayıda böcek ve sürüngen vardır.

Mâdenleri: Ülke, yeraltı kaynakları bakımından zengindir. Petrol, altın, platin, zümrüt, kömür, demir, kireçtaşı gibi çeşitli madenler bulunmaktadır. Platin üretiminde dünyada ikinci sırayı alır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

33.292.000 olan ülke nüfûsu dört etnik gruptan meydana gelmiştir. Nüfûsun % 7'sini Kızılderililer, % 5'ni Zenciler, % 20'sini beyazlar, geri kalan kısmını ise melezler meydana getirir.

Nüfûsunun büyük kısmı, Doğu Cordillera Dağlarının yaylalarında ve Atlas Okyanusu kıyılarında yoğunlaşmıştır. Büyük şehirler, ülkenin değişik kısımlarına yayılmıştır. Önemli şehirleri: Medellin, Berangu ve Cartogena'dır.

Resmi dil, İspanyolcadır. Ama Kızılderililere ve siyahlara ait dillerin kelimeleriyle zenginleşmiş ve değişmiştir. Halkın büyük kısmı Hıristiyanlığın Katolik mezhebine mensuptur.

Eğitim: Ülkede ilköğretimin 5 yılı mecbûrî ve ücretsizdir. Güney Amerika'da okur-yazar oranı en yüksek olan ülkelerden biri de Kolombiya'dır. Halkın % 80'i okuma yazma bilmektedir. 22 üniversitesi vardır.

Siyâsî Hayat

Başkanlık sistemine dayanan bir Cumhûriyet ile yönetilen ülkede yasama yetkisi, Parlamentoya âittir. Parlamento 4 yıl için seçilen 112 üyeli senato ve 214 üyeli temsilciler meclisinden meydana gelir.

Ekonomi

Tarım: Tarım, genellikle kahve üretimine dayalıdır. Kahve üretiminde dünyada birinci sırayı alır. Kahve, daha çok Cauca ve Magdalena vâdilerinde yetişir. Kahvenin yanında mısır, şekerkamışı,

pamuk, muz, pirinç, patates, buğday ve tütün yetiştirilir. Büyük baş hayvancılık genellikle Karaib kıyılarında veAudların doğusundaki ovalarda gelişmiştir.

Sanâyi: Ülkede son yıllarda başlatılan sanâyi hamleleri başarılı olmuştur. Sanâyi merkezleri üç büyük şehir çevresinde toplanmıştır. Tekstil sanâyii ilerlemiştir. Petrol rafinerileri, çimento, lâstik, kağıt fabrikaları, besin maddeleri işleyen fabrikalar ve genellikle yabancı yatırımlarla kurulan otomobil, elektrikli âletler ve kimyevî madde fabrikaları vardır.

Ticâret: Kolombiya ticâretinin en önemli ürünü kahvedir. İhrâcâtının yarısını kahve meydana getirmektedir. Bunu petrol, muz, pamuk, şeker, platin, altın, tütün ve büyükbaş hayvan tâkib eder. Dışarıdan ise motorlu araç ve makina satın alır.

Ulaşım: Ülkeyi enine kesen dağ silsileleri yol yapımını engellemektedir. Ülkedeki karayollarının uzunluğu 106.218 km demiryollarının uzunluğu ise 3500 km'dir. Karayollarının % 10'u asfalttır. Magdelena Irmağının 1500 km'lik kısmı ulaşıma elverişlidir.

Büyük şehirlerinde, 1919 yılında kurulan Havayolları ile hava ulaşımı yapılmaktadır. Ülkede 69 havaalanı vardır.

KOLONYA;

Alm. *Kölnischwasser (n) Besir,* **Fr.** *Edu (f) de Cologne,* **İng.** *Cologne.* Hoş kokulu esansların (eterik yağların) alkolde (ispirtoda) çözünmesiyle elde edilen alkol-esans çözeltisi. Koku verici uçucu madde olarak bergamot, limon, lavanta, biberiye, turunç çiçeği yağı vb esanslar kullanılır.

Hemen hemen bütün kolonyalar, kokulu maddelerin etil alkolde çözünmeleri ile elde edilir. Kolonya yapımında kullanılan çoğu esanslar 80°'lik (% 80 alkol ihtivâ eden etilalkol-su karışımı) alkolde yeterli miktarda çözünür. Bu şekilde hem alkolün kokusu kaybolur, hem de meydana gelen kolonyaya esansın kokusu hâkim olur. Turunçgillerin çiçeklerinden ve yapışık taç yapraklı çiçeklerden alınmış esanslar, terpen bakımından zengin olduğu için alkolde zor çözünürler. Bu esanslar, alkol ile karışım verebilen bir çözücüde çözünür ve bu çözelti talka emdirilir. Esans emdirilmiş talk, karıştırılarak alkolde dağıtılır. Böylece kolonya elde edilmiş olur.

Kolonyanın uçucu olması için, kullanılan esans miktarı, 1 litre alkol başına 15-25 gram arasında olur. Kolonya yapımı için 96°'lik alkol, yapım tankına (kabına) alınır, önceden hazırlanmış esansla, basınçlı hava verilerek karıştırılır. Alkolü 80°'ye düşürecek şekilde su katılır. Bu karışım soğutularak özel filtrelerden geçirilerek süzülür.

Ticârette yaygın olan kolonya türleri şunlardır:

1. Nane esansının kullanıldığı, serinleme duygusu uyandıran soğuk kolonyalar.

2. Çiçek esanslarıyla yapılan çiçek kokulu kolonyalar.

3. Tabiî veya sentetik amber kokusuyla yapılan amberli kolonyalar.

KOMA;

Alm. *Koma (n),* **Fr.** *Coma (m),* **İng.** *Coma.* Dış uyarılara hiçbir cevâbın alınamadığı derin şuur kaybı hâli. Komanın devreleri farklı olabilir. Bu sebeple şuur kaybının derinliği de değişebilir. Normal veya marazî (hastalığa bağlı, patolojik) hiçbir refleksin alınmaması derin koma durumunu gösterir.

Yarı koma (semikoma) durumunda refleksler henüz kaybolmamıştır. Çimdiklemek, iki parmak arasında kasları sıkmak, kişide ağrı görüntüsü ortaya çıkarabilir. Bâzılarında ise ismi söylenince göz ve kaş hareketi olabilir. Ancak bunlar ne söyleneni anlayabilir ne de konuşabilir.

Stupor denilen hâl, komanın öncüsü olan durumdur. Burada gidip gelen bir şuur vardır, ancak muhakeme ve anlama imkânsızdır. Arada bir gözlerini açar birkaç kelime mırıldanabilir. Bu arada titremeler, anlamsız kas hareketleri ve birşeyi avucunda sıkmak da görülen durumlardandır.

Koma durumu, hangi yolla ortaya çıkmış olursa olsun, çok miktar sinir hücresinin devreden çıkmasına delalet eder. Etkilenen hücreler, beyin kabuğunda veya beyin iç çekirdeklerinde olabilir, komaya geçiş, hızlı veya yavaş olabilir. Bazı âni durumlarda direk koma ortaya çıkabilirken bazen de muhakeme güçlüğü ile başlayan durum, stupor ve yarı koma devrelerinden geçerek koma yerleşir.

Koma sebepleri çok çeşitlidir ve sayıları da oldukça kabarıktır. En önemli olanlar şöylece sayılabilir:

Alkol koması: Alkolün bol içildiği batı ülkelerinde ve yozlaşmış cemiyetlerde alkol koması, komalar içinde % 50'yi bulmaktadır. Ülkemizde bu orana ancak yılbaşı gecelerinde yaklaşılmaktadır. 100 mililitre kanda 390 mg ve üzerinde alkol yoğunluğuna ulaşılması, alkol komasına sebep olur.

Uyuşturucu maddelerin sebeb olduğu komalar: Bu maddeler arasında en önemlileri morfin, eroin, kokain ve barbiturat türü ağır müsekkinlerdir. Morfin ve eroin komasında göz bebekleri çok daralır kokain komasında ise aşırı genişleme vardır.

Kan şekeri yükselmesine bağlı komalar: Şeker hastalarının % 10'u, şeker (diabet) koması ile ölürler. Kan glikozunun çok artması, kanın yoğunluğunu (osmoralitesini) çok arttırır. Bunu dengelemek için vücûdun diğer hücrelerinden kana sıvı geçişi başlar. Bu olay hücreler ve dolayısıyla vücut fonksiyonlarını ileri derecede bozar ve koma husule gelir. Hastanın nefesi, aseton (çürük elma) kokar.

Kan şekerinin düşmesiyle de koma meydana gelebilir. Kan glikoz düşüklüğü (hipoglisemi) kısa sürede yerleşici bir komaya sebep olur. Diabet komalarının uzun sürebilmesi ve araz bırakmadan iyileşebilmesine karşı hipoglisemi komaları, birkaç dakikada beyinde geri dönemez hasarlar bırakabilir. Hipoglisemi komalarının en sık rastlanan sebebi ayarsız kullanılan insülin ve diabet ilâçlardır.

Karaciğer koması: Sarılıklar, sirozlar ve karaciğeri tutan ağır hastalıklar (kanser, iltihap) sonucunda karaciğer fonksiyonlarının ileri derecede dumura uğraması ile bu tür komalar ortaya çıkar. Yavaş yavaş koma durumu yerleşir; kolda kaba titreme (kuş kanat çırpmasına benzer), solukta ağır bir koku, stupor durumu komanın başlangıç belirtileridir.

Beyinde meydana gelen olaylara bağlı komalar: Beyin kanamaları, beyin damarlarındaki tıkanmalar, kafa travmaları (darbeler), beyin abseleri en önemli sebeplerdir. Beyin tümörleri de ilerlemiş devrelerinde koma yapabilirler. Tutulan yere göre sinirsel (nörolojik) belirtiler vardır.

Bu ana sebepler dışında üremi, zehirlenmeler, asidoz (kanın asit reaksiyona kayması), hormon bozuklukları, şok, infeksiyon hastalıkları, kalp yetersizliği, donma, boğulma, yüksek voltajlı elektrik çarpması ve epilepsi de koma sebepleri arasındadır.

Geri dönüşü olmayan koma: Açılma şansı olmayan ve ölümün yakın olduğunu gösteren durumdur. Bir komanın bu döneme girdiği; solunumun otomatikliğini kaybetmesi, iki gözde gözbebeklerinin aşırı büyümesi, reflekslerin tamamının kaybolması, tam kas gevşekliğinin yerleşmesinden anlaşılır.

Erken teşhis ve âcil tedâviye başlama komada en önemli husustur. Bu da mutlaka bir hekim gözetiminde yâhut bir sağlık merkezinde yapılır.

KOMANDİT ŞİRKETLER (Bkz. Şirketler)

KOMANDO;

Alm. *Kommando (trupp m) (n),* **Fr.** *Commando (m),* **İng.** *Commando.* Üstün muhârebe gücü olan, her türlü şartlarda verilen vazîfeyi yapabilecek fizikî güce sâhip asker. Düşmana âni baskınlar yaparak, vur-kaç usûlüyle düşman kuvvetlerini taktik, lojistik ve moral yönünden zayıflatmak sûretiyle, dost kuvvetlere hareket kâbiliyeti sağlayan iyi eğitilmiş askerî birlik.

Komando kuvvetleri, değişik isimler altında ilk defa Türkler tarafından kurulmuştur. Osmanlı Devletinde muhârebelerin kazanılmasında önemli hizmetleri görülen komando birliklerine **akıncı** adı verilmişti (Bkz. Akıncılar).

Komando birliklerinin batı devletlerinde kuruluşu 1900'den sonradır. İkinci Dünyâ Savaşında İngilizler, Almanlara karşı komando piyâde birlikleri teşkil ederek sızma ve gece baskınları ile Almanları çok tâciz ettiler. Amerika Birleşik Devletleri'nde Deniz Kuvvetleri bünyesinde "marine" olarak isimlendirilen deniz komandoları vardır. Deniz komandoları, su altı sinsi taarruzları ile limanda bulunan veya denizde seyir hâlinde olmayan düşman gemilerini, yüzer havuzları ve liman tesislerini imhâ etmeye çalışırlar.

Komandonun fikrî ve bedenî mukâvemeti yüksektir. Âni karar verebilme kâbiliyetine sâhiptir. Cesurdur. Düşmanın, hava ve arâzinin doğuracağı engelleri yener. Açlığa, yorgunluğa, susuzluğa karşı dayanıklıdır. Taktik ve stratejik güçlükler, komandoyu vazîfesinden alıkoymaz.

Komandolar, iki telden müteşekkil köprüden nehir geçiş harekâtı yapabilir. Havadan helikopterle bir bölgeye indirilebilirler. Düşmana âni baskınlar yapabilir ve kendi birlikleri ile birleşerek kuşatma veya çevirme harekâtı icrâ edebilirler. Komando birliklerinin fizikî gücü yüksek, iyi eğitim görmüş ve atılgan olması, bunların su altında, hava indirme harekâtında, dağda, çölde, karlı arâzide rahatça kullanılabilmesini temin etmektedir.

Günümüzdeki harplerde, gayri nizâmî harbi hemen hemen bütün devletler kullanmaktadırlar. Modern harp silâh ve techizâtına sâhip, düzenli orduları kuvvetli olan devletlere ancak gayri nizâmî harple karşı koymak mümkün olmaktadır. Bunun en güzel örneğini Afganistan'da mücâhidler göstermiş, modern silâhlarla donatılmış Sovyet Rusya birliklerine ve düşmanla işbirliği yapmış hükûmet kuvvetlerine karşı eşine rastlanmaz başarılar göstermişlerdir. 1980 yılında başlayan bu mücâdelede mücâhid

komandolarının başarısı 1989 yılına kadar sürmüş başarıya ulaşamayan Rusya aynı yılda (1989) ordusunu geri çekmek mecbûriyetinde kalmıştır.

Türk Silâhlı Kuvvetlerinde "komando" ayrı bir sınıf değildir. Muharip sınıflara mensup subay, astsubay, erbaş ve erler, belli sürelerle eğitilmekte, komando kursu görmekte, böylece "komando" olabilmektedir. Emniyet teşkilâtında da olaylara anında müdâhale yapabilmek için buna benzer eğitim sistemi vardır. Bu eğitimi gören Emniyet teşkilâtı mensupları **"Çevik Kuvvet"** ismini alırlar.

1974 Kıbrıs Barış Hârekatında, helikopterlerle Kıbrıs'a indirilen Türk Komando birliklerinin, başarıya ulaşılmada önemli katkısı olmuştur.

KOMBİNASYON;

Alm. *Kombination,* **Fr.** *Combinaison,* **İng.** *Combination.* Bir kümenin herhangi bir alt kümesi. n elemanlı bir kümenin r elemanlı alt kümelerinin herbirine bu kümenin r'li bir kombinasyonu denir. Kombinasyonların sayısı C (n,r) veya

$\binom{n}{r}$ şeklinde gösterilir ve:

formül var

formülü ile hesaplanır.

10 öğrenci arasından 3'er kişilik kaç grup yapılabilir

sorusunun cevâbı $C(10,3)=\binom{10}{3}= 10!\ /\ 3!\ 7!= 120$'dir.

Örnek: Gelişigüzel 7 nokta kaç doğru, kaç üçgen belirtir?

Çözüm: İki noktadan bir doğru geçeceğinden 7 noktanın 2'li kombinasyonu kadar, (7/2)= 7!/2!5!= 21 tâne doğru belirtir. $\binom{7}{3}= 7!/\ 3!\ 4!= 35$ tâne de üçgen belirtir.

Kombinasyonun özellikleri:

1. C(n,o)= C(n,n)= 1'dir.
2. C(n,1)= C(n,n-1)= n'dir.
3. C(n,r)= C(n,k) ise k= r veya h+r= n'dir.

C(7,2)= C(7,5), C(9,3)= C(9,6) gibi.

4 ve 5. maddelerde formül var

5. Formül VARRRRRR!!!!!

KOMEDİ (Bkz. Edebî Türler)

KOMOROLAR

DEVLETİN ADI ..... Komor Federal İslâm Cumhûriyeti
BAŞŞEHRİ ..... Moroni
NÜFÛSU 497.000
YÜZÖLÇÜMÜ ..... 1862 km^2
RESMÎ DİLİ ..... Fransızca, Arapça ve Komorca
DÎNİ .....İslâm

PARA BİRİMİ..... Afrika frangı

Afrika'nın doğusunda, Madagaskar Adaları ile Afrika kıtası arasında, Mozambik Kanalının kuzeyinde bulunan takım adalar üzerinde kurulmuş bir devlet. Üzerinde kurulduğu adalar 274 km uzunluğunda bir alana yayılmış, 16° ve 13° güney enlemi arasındadır. Adalar, volkanik yapıya sâhip olup, bunlardan hâlâ aktif olanları vardır. Bu takım adaların toplam yüzölçümü 1862 km2dir. Bu adalar grubu Büyük Komor, Anjuan, Mohol, Mayotte adalarıyla, Buzi ve Pamanzi adacıklarından meydana gelmiştir.

Târihi

Komor Adaları, ilk defâ 10. yüzyılda Müslüman denizciler tarafından keşfedilmiştir. Buranın yerlileri arasında İslâmiyet hızla yayılarak adaların resmî dîni olmuştur.

On altıncı yüzyılda Portekizli denizciler buraya uğramışlar ve Hıristiyanlığın buraya yayılması için uğraşmışlar, fakat başarılı olamayınca adaları Avrupa'ya tanıtmışlardır. Fransızlar, 1841'de Mayotte'yi, diğer adaları ise 1866 ile 1909 yılları arasında işgâl ettiler. 1912 senesinde ise bütün adalar Fransızların eline geçti.

1914'te Madagaskar'daki Fransız hükûmetinin yönetimi altına girdiler. Adalar 1947'ye kadar Madagaskar'a bağlı kaldı. Bu târihten sonra bir Fransız parlamento heyeti tarafından yönetilmeye başlandı. 1958 referandumu ile denizaşırı ülke sıfatını aldı. 1961'de iç işlerinde serbestlik kazandı. 1974 yılında Komorlular, bağımsızlık için oylama yaptılar. Fransız Parlamento heyeti bu oyları onaylamak zorunda kaldı. 6 Ocak 1975'te Komor parlamentosu bağımsızlığını îlân etti. 3 Ağustos 1975'te Mao taraftarı Marksist Ali Sâlih darbe yaptı. Câmileri kapattı. Müslümanlara çok zulüm yaptı. 12-13 Mayıs 1978'de Ali Sâlih devrildi ve Ahmed Abdullah Abdurrahmân İslâma dayalı devlet kurdu. 26-27 Kasım 1989 gecesi Başkan ahmed abdullah öldürüldü. Yüksek Mahkeme Başkanı Said Muhammed geçici başkanlığa getirildi. Fransa'nın müdâhalesi ile 1990 Martında devlet başkanlığı seçimleri yapıldı ve iki turu da kazanan Said Muhammed başkanlığa seçildi. ağustos 1991'de yapılan ve başarısızlıkla neticelenen darbe girişiminin ardından hükûmet sindirme kampanyası uyguladı. Daha sonra toplanan Ulusal Konferans yeni bir anayasa hazırlamak ve seçim konusunda anlaşma sağladı. Yeni hazırlanan Anayasa 7 Haziran 1992'de halk oylamasıyla kabul edildi. Said Muhammed ülke dışındayken genç subayların 26 Eylüldeki darbesi başkana sâdık kuvetlerce bastırıldı. 22 ve 29 Kasım târihlerinde yapılan ilk çok partili seçimler çok olaylı geçti. Bâzı adalardaki seçimler iptal edildi.

Fizikî Yapı

Adalar, kıyıya doğru uzanan bozattaşlı yaylalardan meydana gelmiştir. En büyük ada olan Moroni'de 2590 m yükseklikte ve hâlâ faal olan bir volkan bulunur. İkinci sırayı alan Anjuan, sık ağaçlarla kaplıdır ve 1525 m'ye kadar yükselen tepelere sâhiptir. Mayotte Adası ise keskin ve yüksek mercan kayaları ile çevrilmiştir. Mohali Adası ise düzdür. Denizden yüksekliği ortalama 580 m'dir.

İklim

İklimi genelde sıcak ve nemlidir. Muson rüzgârlarının Hint Okyanusundan estiği vakitler, kasımdan marta kadar yağışlı bir mevsim yaşanır. Tropikal iklimde yüksekliğe göre hızı değişen sert, şiddetli Alize ve Muson rüzgârları yağmur taşıdığından bol miktarda yağış görülür. Ortalama sıcaklık 17°C'dir. Genel olarak kuru mevsimlerde batıdan esen serin rüzgârlar, sıcaklığı 14°C'ye kadar düşürür.

Tabiî Kaynakları

Adaların yamaçlarında baobab ağaçlarına ve dikenlere rastlanır. Muson rüzgârlarına karşı olan yamaçlar ise ormanlıktır. Kıyı kesimleri ise zirotora ağaçları ile kaplıdır. 40 m'ye kadar olan kısımlarda ise hindistancevizi ve meyve ağaçları vardır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Adaların nüfûsu 497.000'dir. Bunun çok küçük bir kısmı Avrupalı, diğer bölümü ise yerlidir. Yerli nüfus, Afrikalılarla Madagaskarlılardan meydana gelmiştir.

Resmî ve yaygın dil Arapça olmakla birlikte Komorca ve Fransızca da konuşulur. Halkın büyük bir kısmı Müslümandır. Okuryazar % 10 civârındadır. Çocukların ancak % 23'ü eğitim görebilmektedir.

Siyâsî Hayat

Başkanlık sistemine dayanan bir cumhûriyetle yönetilir. Başkan altı senede bir halk tarafından seçilir. Federal meclis 38 üyeden meydana gelir ve beş senede bir seçilirler.

Ekonomi

Ülkenin ekonomisi, tarıma ve balıkçılığa dayanır. Sanâyi hiç gelişmemiştir.

Tarım: Ekonomisi, tarıma dayanıyorsa da tarım klasik usûllerle yapılmaktadır. Avrupalılar toplam kullanılabilen arâzinin % 35'ine sâhiptirler ve bunlardan sağladıkları bütün gelirleri de dışarıya götürmektedirler. Halkın % 87'si tarımla uğraşır.

Yetiştirilen başlıca ürünleri vanilya, parfüm bitkileri, kahve, sebze, meyve, hindistancevizi, baharat ve kenevirdir.

Hayvancılık az miktarda yapılır ve bundan elde edilen ürünler ülke ihtiyacını karşılamaz. Ülke adalar devleti olduğu için halkın ikinci geçim ve besin kaynağı olarak balıkçılık önemli bir gelir kaynağıdır.

Ticâret: Ülke dışarıya hindistancevizi, baharat, muz, kahve, vanilya satar. Dışarıdan ise yiyecek maddesi, sanâyi ürünleri, kumaş alır. Ticâretini daha çok Fransa ve ABD ile yapmaktadır. Ekonomisinde büyük açıklar olduğu için dışarıdan yardım alır.

Ulaşım: Ülke adalar üzerine kurulduğu için ulaşım deniz yoluyla sağlanmaktadır. Bütün adalarda ancak 750 km'lik bir karayolu vardır. Yolların % 53'ü asfalt kaplıdır.

KOMPAKT DİSK;

Alm. *Kompakte Schallplatte (f),* **Fr.** *Disque compact,* **İng.** *Compact disk.* Seslerin kaydedilip, tekrar dinlenmesini mümkün kılan sayısal kayıt ve okuma yapan disk.

Uzun müddet ses kaydında ve tekrar dinlenmesinde (buluşu Edison'a dayandırılan) plaklar kullanılmıştır. Bu plakların üzerindeki ses kayıtları, hareket eden bir plak iğnesi ile okunurdu. Uzun müddet okunan (veya çalınan) plakların üzerindeki kayıtların bozulması, seslerin netliğini bozar. Ayrıca bu plaklarda ses titreşimleri mekanik titreşime çevrilerek plak üzerine kayıt edilmekte ve tekrar okunurken, mekanik titreşim sese çevrilmektedir. Bu yönden de sesin gerçek netliğinde kayıplar olmaktadır. Plaklar gibi ses bandlarında da kayıt ve geri okuma "analog" türden olur. Dijital kayıt yapan disklerde dalga şeklinde olan ses benzer (analog) türden kayıt edilmez. Bunun yerine elektrik titreşimine çevrilen ses dalgasının zamâna bağlı değişimi, çok küçük zaman aralıkları alınarak sürekli sayısal olarak okunur. Bu okuma, saatte bir yapılan termometre okumasına benzetilebilir. Ancak, termometrenin saatte bir yapılan okuma sonucu mâkul bir değişim grafiği elde edildiği hâlde, sürekli olarak değişen ses dalgalarının kayıtlarının, mâkul değişim elde etmek için sâniyenin binde birinde birkaç defâ ölçülmesi gerekir. Gerçekte günümüzdeki kompakt disklerde bu ölçüm her sâniyede 44.100 defâ yapılır. Bu ölçümlerin yapılıp, kaydedilmesi ancak ileri mikro elektronikle mümkün olur. Aynen bilgisayarlarda olduğu gibi ölçüm için 0 ve 1'den ibâret olan ikili sistem kullanılır. İkili sistemde yanyana gelen 16 rakam günümüzdeki kompakt disklerde kullanıldığı için en büyük kayıt titreşim voltajı [2'nin 16. kuvveti (2^{16})= 65.536] kabul edilerek kayıt yapılır. Böyle bir hassas kayıt ve sâniyede yapılan 44.100 tâne kayıt, sonucun çok hassas olmasını sağlar. Bu sûretle insan kulağının en üst işitme sınırı kabul edilen 20 khz (sâniyede 20.000 titreşim)lik frekans bile hassas bir şekilde kayıt edilir. Kayıt sonu ses sinyalleri sâniyede 14.112 milyon tâne sayısal olarak (bir dizi sıfır ve bir kombinezonu) elde edilir. Böyle bir kayıtın da yapılması kolay değildir.

Kompakt disk gümüş metal tabaka ve bunun üst ve altında bulunan koruyucu plastik kaplama tabaka sırdan ibârettir. Metalik disk üzerindeki 1,6 mm'lik spiral izlere laser ışığının hassas bir şekilde odaklandırılması sonucu, elde edilen yansıma değerlendirilir. Yansıma sinyalin gelmesi veya gelmemesi sayısal 1 ve 0'a çevrilir. Sâdece iki sinyalin mevcut olması, arada bir durumun olmaması, okumanın mükemmel olmasını doğurur. Diskler dakikada 500-2000 arasında devir yapar. Dönme hızının böyle bir aralıkta değişmesiyle iz üzerinde okumanın sâbit hızla yapılması sağlanır. Laser ışığının diskin ortasındaki metal tabakaya odaklanması sonucu, üst ve alt koruyucu tabakada bulunabilecek leke ve çizgilerin sonuca bir etkisi olmaz. Gerçekte kompakt disk çerçevelenmiş bir kayıt sistemidir. Her bir çerçeve de kontrol ile ilgili bilgilere sâhiptir.

Kompakt disklerde stereo için iki farklı kayıt olduğundan, ayırım nettir. Bütün özellikleri bakımından sayısal çalışan kompakt diskler, benzetme ile (analog) çalışan alışılmış plaklara göre çok üstündür. Plaklarda zamanlama mekanik olarak gerçekleştirildiği hâlde, kompakt disklerde kuartz kristalleriyle kontrol edilen "saat" ile yapılır.

Kompakt disklerde, kayıt edilebilen en kuvvetli ses ile istenmeyen gürültü arasındaki ara (dinamik ara) 90 dB'nin üzerindedir. Plaklarda ve bantlarda ise bu nâdiren 70 dB olabilir. Kompakt disklerde, kayıtlarda, sistemin kendisinden % 0,005 gibi çok küçük bir kayıt çarpıklığı ortaya çıkabilir. Plaklarda ise bu oran yüzler civârındadır. Kompakt diskin üstünlüğü rahatlıkla kulakla fark edilebilir. Hattâ bâzı durumlarda, mikrofonların düşmesi, kayıt aletlerinin çalışması gibi istenmeyen sesler bile kayıt edilir. En önemli özelliği dayanıklı olması, hassas streo kayıdını vermesidir. Kompakt diskten kolayca okuma yapılabildiği hâlde, kayıt yapılması, pahalı âletleri gerektirir.

KOMPOZİT MALZEMELER;

Alm. *Kompositmaterialien,* **Fr.** *Materiauxcomposite,* **İng.** *Composite materials.* Benzer olmayan farklı iki malzemenin birleştirilmesiyle meydana gelen yeni bir malzeme. Bu yeni malzeme belirli bir gâye için birleşen malzemelerden çok daha sağlam ve faydalı olabilir.

Cam liflerinin plastiğe gömülmesiyle elde edilen fiber-glas-plastik malzemeler çok tanınan bir kompozit malzemedir. Endüstride ve çeşitli ev eşyalarında yaygın olarak kullanılmaktadır. Normal plastiğe göre çok daha sağlamdır.

Kompozit malzemelerin yapısı, meydana getirildiği malzemelerin birleşme biçimlerine göre çeşitli şekiller arz eder. Camdan veya diğer bir sağlam malzemeden yapılmış lif, yaprak veya kristal şeklindeki parçalar matrix denen plastik gibi bir malzemenin içine gömülebildiği gibi farklı malzemeler tabakalar hâlinde de birleştirilebilir. Ayrıca balpeteği şeklindeki malzemeye matrix malzemesi doldurulabildiği gibi farklı malzemelerden yapılmış lifler de birleştirilebilir (Keçe ve çeşitli dokumalar bu şekildedir).

Diğer bir kompozit türü küçük metal parçacıklarının diğer bir metale gömülmesiyle elde edilen kompozitlerdir. Elde edilen kompozit malzeme orijinal mazemeden çok daha sağlamdır. Bu tür metal kompozitleri elde etmek için kullanılan bir metod, çok ince metal tozlarının karıştırılıp, sonra bir kalıpta preslenmesidir. Preslenen malzeme, daha sonra sinterleme denen erimeyecek şekilde, ısıtma işlemine tâbi tutulur ve tozların birbirlerine yapışması sağlanır.

KOMPRADOR;

Alm. *Komprador (m),* **Fr.** *Comprador (m),* **İng.** *Comprador.* Satın alıcı. Bu deyim ilk defâ Amerikanın kuruluş döneminde köle ihtiyacını karşılamak üzere Batı Afrika'dan getirilen zencileri esir tüccarlarına satan zenci aracılar için kullanılmıştır.

Marksistler, günümüzde yabancı işletmelerle işbirliği yapan ve ortaklık kuran yerli iş adamlarına ülkedeki işgücünü yabancılar lehine istismâr ettikleri gerekçesiyle komprador adını vermektedirler. Ayrıca hâli vakti iyi, zenginliği diğerlerine göre fazla olan sermâye sâhiplerine de komprador demektedirler.

KOMPRESÖR;

Alm. *Kompressor (m),* **Fr.** *Compresseur,* **İng.** *Compressor.* Genel olarak havayı veya diğer gazları atmosfer basıncından daha yüksek basınçlara sıkıştırmak için kullanılan makina. Belirli bir oranda kompresörler kısmî vakum elde etmede veya atmosfer basıncının altına inmek için de kullanılır. Bu durumda pompa havalı yerdeki hava veya gazı dışarı atar.

Târihçesi: Târihçesi oldukça eskidir. Ancak 1650 Otto von Guericke'nin komresör ve vakum pompalarında önemli gelişmeler yaptığı bilinmektedir. 1829'da William Mann basınçlı hava kompresör makinasının patentini aldı. Bu gelişmelerle, ekonomik alanda daha hafif makinalar elde edildi.

1872'den sonra sıkıştırma ile berâber soğutma da yapıldı. Bu yöntemde, silindirin içinde su jeti fışkırtılmaktaydı. Bu sistemde çalışan kompresörler bâzı problemleri de yanında getirdi. Bu tür işlem terk edilerek etrâfında su elbisesi bulunan kompresörler kullanılmaya başlandı. Bu tür ıslak kompresörler günümüzde hâlâ kullanılmaktadır.

Kompresör Türleri

İleri-geri kompresörleri: Bu türde, pistonun ileri-geri hareketi ile hava sıkıştırılır. Pistona bağlı havanın içeri girmesi ve çıkması için kapakçıklar bulunur. Genel olarak, kompresörde dönme hareketini gel-git doğrusal harekete çeviren, biyel mekanizması bulunur. Sıkıştırılacak akışkan, pistona giriş kapakçığı ile emilerek alınır. Piston hacmi en büyük olduğu zaman giriş kapakçığı kapanır ve piston ileri doğru hareket eder. Akışkana basınç tatbik edilir ve basınç arttığı zaman çıkış kapakçığı açılır ve akışkan dışarı atılır. Kompresör tek yönlü çalışan türden ise, gaz veya hava olan akışkan tek bir taraftan emilerek basılır. İki yönlü çalışan kompresörlerde pistonun bir tarafından akışkan emilirken, diğer taraftan dışarı basılır. Daha sonra bu işlem yön değiştirerek devâm eder. Eski kompresörler buhar makinasındaki büyük silindir hacmine, düşük hıza, iki yönlü çalışmaya ve yatay eksene sâhiptiler. Ancak otomobillerdeki içten yanmalı motorun gelişmesiyle, küçük hacimli kısa hareket mesâfeli, çok silindirli, yüksek hızlı ve düşey eksenli kompresörler yaygınlaşmıştır.

Eğer hava yüksek basınçlara çıkarılırsa, sıcaklığı artar ve silindir ve pistonun yağlama sisteminde problemler doğurur. Bu sebepten ve güçten tasarruf sağlamak amacıyla birden fazla silindirli pompalar kullanılır. Birinci silindir, geçen basıncı biraz yükseltilmiş havanın soğuk su kullanılarak sıcaklığı

düşürülür. Daha sonra bu hava yüksek basınç silindirine basıncının daha yükseltilmesi için gönderilir.

Genel olarak bu türler az miktardaki havayı yüksek basınca çıkarmak için en uygun türlerdir. Sâbit hızla çalıştığı zaman, belirli miktardaki havayı yüksek basınçta ve en yüksek verimde verir. Ancak sıcaklıkla, silindirdeki yağın buharlaşıp sıkıştırılan gaza karışması bâzan arzu edilmeyebilir. Meselâ, besin hazırlanması hususu böyle bir duruma örnek sayılabilir.

Bu tür kompresörler, yaygın bir şekilde, az mikdarda yüksek basınçlı havaya ihtiyaç duyulan âletlerin işletilmesi, dökümlerin temizlenmesi gibi işlerde kullanılır. Ayrıca benzer ilkelere göre benzin veya buharla çalışan üfleyici motorlar, demir cevherinden, dökme demir elde edilmesi sırasında yüksek fırınlarda kullanılmaktadır. Meselâ 0,9 tonluk demir yaklaşık 4 ton veya 2800 metre küp havaya ihtiyaç gösterir. Çelik yapımında kullanılan Bessemer fırınlarına hava temin etmekte de benzer kompresörler kullanılır.

Dönel kompresörler: Bunların da esas olarak üç türü vardır: Merkezkaç kompresörler, eksenel akımlı kompresörler, dönel pozitif yer değiştirmeli kompresörler.

Merkezkaç kompresörler: Bu tür kompresörde hava veya başka gaz merkezî olarak dâirevî hazneye alınır. Buradaki hava dönme hareketi sonucu, merkezkaç kuvveti tesiri altında hızlanır. Ancak dış kısma ulaştığında hızı düşer. Bernouilli ilkesine göre hızın düşmesi basıncın artmasına sebeb olur. Buradan hava toplanma halkasına alınır ve dışarı sevkedilir.

Makina yüksek hızla döndüğü için, dengelenmiş, yâni ağırlık merkezinin dönme ekseni üzerinde olması gerekir. Küçük bir sapma bile makinada büyük titreşimlere ve hasarlara sebeb olur.

Bu tür kompresörler basit kullanışlı olup, kapakçıklara ihtiyaç göstermezler. Yağlama olmadığı için basınçlanmış havada yağ buharı bulunmaz. Dönme yataklarından başka sürtünen parça olmadığı için çalışma masrafı da düşüktür. Yüksek hızdan dolayı büyük miktardaki havayı fazla yüksek olmayan basınca getirmek mümkündür. Basınçlı hava sürekli olarak çıkar ve basınç dalgalanmalarını düzenleyecek bir ana hazneye ihtiyaç duyulmaz. 0,5 kgf/cm^{2}lik basınca kadar tek kompresör yeterse de, daha yüksek basınçlar için seri şeklinde düzenlenmiş kompresöre ihtiyaç duyulur. 2,5 kgf/cm^{2}nin üstündeki basınçlar için ise ana soğutması gerekli olabilir. Bu durumda bir devreden diğer devreye geçen havanın sıcaklığı düşünülerek soğutulur.

Eksenel akımlı kompresörler: Bu tür kompresörde hava dönme eksenine paralel olarak hareket ederek, helisel şekilde ilerler. Bu sırada da sürekli basınç artar. Bir anlamda çalışma sistemi türbinin tersine uygundur.

Tipik bir eksenel akımlı kompresörünün parçaları:

1. Pervâne veya türbin kanatları olan ve kompresörün iç cidarını meydana getiren kısım.

2. Çıkış kısmını meydana getiren ve dönen kısmı mesnetleyen yatak bölümü.

3. Duran ve kompresörün dış cidarlarını meydana getiren kısım. Montaj kolaylığı bakımından iki yarı dâire şeklinde îmâl edilir. İçinde helisel olan ve pervâne kısımları ile uyuşan kanallar mevcuttur.

4. Çalışması sırasında giren hava hızlandırılır ve daha sonra hızı düşürülür, bu arada Bernouilli ilkesine göre basınç yükselir.

Birbirine eklenebilen bölümlerden ibâret olması, küçük hacim kaplaması, dönen kısımların merkezî bulunması ve bu sebepten merkezkaç kuvvetinin düşük olması bu türün tercih sebebidir.

Dönel pozitif yer değiştirmeli kompresörler: Bu tür pompada, hava dış merkez pompalarla birbirini tâkip eden küçük hacimlere alınır. Hacim azaldıkça basınç artar. Motorun dönen parçası, akışkanı girişten çeker, etrâfında döndürür ve çıkıştaki yüksek basınç kısmına verir. Doğalgaz endüstrisinde gaz ölçüsü olarak kullanılır ve içinde is gibi yabancı madde bulunan gazlar, kolaylıkla bu kompresörden geçirilebilir.

Jet kompresörleri: Genel olarak iki türü mevcuttur. Hidrolik kompresörler ve gaz ve buhar kompresörleri.

Hidrolik kompresörler: Düşen suyu veya basınç altındaki suyu, mekanik hareketli bir parça kullanmadan, havaya basınç uygulamak için kullanan kompresörlerdir. En basitinde yüksek seviyeli su kütlesi, düşük seviyeye getirilirken havaya da basınç uygulanır. Daha sonra basınçlı havadan su ayrılır. Bunların en yenileri Taylor kompresörü olarak isimlendirilir. İlk kurulma masrafı yüksek olmasına karşılık, verimi yüksek, işletme masrafları düşüktür.

Gaz ve buhar kompresörleri: Esas olarak basınçlı havanın veya buharın çıktığı bir ağız mevcuttur. Buradan yüksek basınçlı hava çıkarken genişler ve hızlı hareketi sırasında havayı da berâberinde

sürükler. Daha sonra azalan kinetik enerji, basıncın artmasını doğurur. Bu tür pompa özellikle buharın zararlı etkisinin bulunmadığı yerlerde hava üfleyici ve ısı pompalarında ve havalandırma cihazlarında termokompresör olarak kullanılır. Kompresör basit olup, hareketli bir parçası yoktur. Kullanımı kolay ve bakım masrafı düşüktür. Buna karşılık pompa olarak verimi düşük olması en önemli sakıncasını teşkil eder.

KOMPTROLÖRLÜK;

büyük birlik ve karargahların bütçelerini yapmak, çeşitli dallardaki giderlerini yıllık olarak planlamak, mâliye ve muhasebe gibi konularda istatistikî raporlar hazırlamak ve bunları yürütmekle ilgili birim.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı ile yirminci asırda teknik ve sanâyide görülen ilerleme neticesinde ferdî gelirler artmıştı. Farklı ferdî gelirlerden adâletli vergi alabilmek için modern ve etkili bir muhâsebe ve vergi sistemine ihtiyaç duyulmuş, bunun için çeşitli çârelere başvurulmuştur. Gelişen ekonomi ve tatbik edilen yeni vergi sistemleri ile devlet bütçesi artmıştır. Kamu hizmetlerine büyük paralar ayırmak mümkün olunca bunların sarf ve kontrolünü yapacak muhâsebe ve teftiş sistemlerine ihtiyaç duyulmuş ve kurulmuştur. Sivil sektör kendi işletmelerinin ihtiyaçlarına göre, yönetim, kontrol, mâlî ve iktisâdî tehlikelerden korunma hususlarında rehber olacak kontrolörlükler kurmuşlardır. Birinci ve İkinci Dünyâ Savaşları ve bu arada ekonomik ve sanâyi alanlarında ilerlemeler kontrolörlük müessesesinin gelişip yerleşmesine sebep oldu. İkinci Dünyâ Harbi sırasında Amerika'da savunmaya ayrılan harp gücü ile halkın ödediği savunma vergisi arasındaki durumun tetkiki için araştırmalara ihtiyaç duyuldu. Bunun neticesinde komisyonlar bu işin tetkiki ile görevlendirildi. Bunların verdikleri raporlar neticesinde Silâhlı Kuvvetlerde sivil sektörde mevcud olan bütçe, muhâsebe, istatistik ve ekonomik etütlere ait fonksiyonlar bir araya toplanıp, bunlara bâzı fonksiyonlar ilâve edilerek bir teşkilât kurulmuştur. Yeni kurulan bu teşkilâta"komptrolörlük" adı verilmişti. Silâhlı Kuvvetlerdeki bu komptrolörlük, sivil teşkilâttaki kontrolörlükten oldukça farklıdır. Kontrolörlük daha çok mâlî konuları ihtivâ ettiği halde komptrolörlük, menajman fonksiyonları ile uğraşır.

1945 yılında imzâlamış olduğumuz Birleşmiş Milletler yasası ile bütçe mâlî konularda yeni ve müşterek bir sistemin kullanılmasını taahhüd etmiştik. 1952 yılında Nato topluluğuna katılınca savunma hizmetlerinde değişiklikler yapılması gerekti. Bunun neticesi olarak Türk Silâhlı Kuvvetlerinde komptrolörlük teşkilâtı kuruldu. Bunun görevi, savunma masraflarını azaltmak, insan gücü, malzeme gibi tekmil kaynaklardan azami derecede faydalanılmasını temin etmekti. Silahlı kuvvetlerin taktik konular dışında kalan bütün hizmet ve faaliyetlerinin en ekonomik ve verimli şekilde yürütülmesinde kullanılan insan gücü, para, malzeme, makina gibi bütün kaynaklardan en yeni usûllerle faydalanmayı bu teşkilât ele alır. Her sene tahmini bütçe programlaması yapar. Yıllık ödenek programı ve ödeme emirleri hazırlar. Mâlî defter, raporlar ve mâlî olmayan işlerin muhâsebesini tutar. Birleştirici tetkik ve tahliller yapar.

Komptrolörlükler; ordular, menzil komutanlıkları ile bâzı büyük karargâhlarda bulunur.

KOMŞU;

Alm. *Nachbar (-in (f)) (m),* **Fr.** *Voisin (-e (f)) (m),* **İng.** *Neighbor.* Toplum hayatında, fertlerin birbirleriyle ev, ticârethâne, arsa vs. sebebiyle olan bitişik veya yakınlık hâli.

Komşuluk, insanların toplum hâlinde yaşamalarının zarûrî bir neticesidir. Komşu, komşuya dâimâ muhtaçtır. İnsan toplumunda, âile fertleri arasındaki yakınlık münâsebetleri ilk sırayı alır. Âile fertlerinden sonra birbirine en yakın olan komşulardır. Hattâ öyle denebilir ki, komşunun canı, malı, nâmusu ve şerefi, komşuya emânettir. "Ev alma, komşu al!" sözü, bu gerçeği ifade etmek için söylenmiştir. İyi komşu, insanın huzuruna, saâdetine, kötü komşu da felâketine sebeb olur.

Toplum hayatının vazgeçilmez bir unsuru olan komşular arasındaki münâsebetleri, bütün ilâhî dinler ve hukuk sistemleri bir düzene bağlamıştır. Komşuluk hukûkuna riâyet edilen toplumlarda huzur ve emniyet sağlanmıştır. Komşusu açken karnı tok yatan toplumlarda dâimâ düşmanlık, kin, haset ve her türlü kötülük zuhur etmiştir. Komşuların birbirleriyle iyi münâsebetler içinde olmaları toplumun huzur ve saâdetine sebeb olur.

Türk toplumunda komşuluk münâsebetlerinin önemli bir yeri vardır. Bugüne kadar uzanan iyi komşuluk münâsebetlerinin kökü, bin yıla ulaşan bir geçmişe dayanır. Türklerin İslâmiyeti kabulünden sonra, beşerî münâsebetlerin her kisiminde köklü değişiklikler olmuş, her türlü örf ve âdetlerinde İslâm ahlâkına uygunluk görülmüştür.

İslâmiyet, komşusunun hakkını gözetmeyi ehemmiyetle bildirmiştir. Onların canlarını, mallarını, nâmus ve şereflerini korumayı bir vazife olarak yüklemiştir. Bunun için her Müslümanın, sâlih (iyi) komşular arasında ev araması lâzım olduğunu emretmiştir. Hadîs-i şerifte; "**Ev satın almadan evvel, komşuların nasıl olduğunu araştırınız! Yola çıkmadan evvel, yol arkadaşınızı seçiniz!"** buyruldu.

Onlara yardım etmek, hatırlarını sormak, üzüntülü, kederli zamanlarında tesellî etmek, sevinçlerini paylaşmak, onları incitecek davranışlardan sakınmak İslâmiyetin emridir. Allahü teâlâ, Nisâ sûresi 36. âyetinde meâlen; **"Allah'a kulluk edin, O'na hiçbir şeyi eş tutarak şirk koşmayın; anaya babaya iyilik edin. Akrabanıza, öksüzlere, yoksullara, yakın komşuya, yanınızdaki arkadaşa, yolda kalmış yolcuya, hizmetinizde bulunanlara iyilik yapıp, yardımda bulunun."** buyurmaktadır. Peygamber efendimiz de; **"Komşuya hürmet etmek, anaya hürmet etmek gibi lâzımdır."** buyurdu.

Komşuya hürmet, onunla iyi geçinmektir. Onun aç olduğunu bilerek tok yatmamaktır. Allahü teâlânın kendisine ihsân ettiği rızıklardan ona da vermelidir. Onu incitecek söz ve hareketlerde bulunmamalıdır. Sevgili Peygamberimiz; "**Cebrâil bana komşu hakkında o kadar tavsiyelerde bulundu ki, ben komşuyu komşuya vâris yapacak sandım."** buyurmaktadır. Bir defa da: "**Vallahi tam îmân etmiş olmaz."** buyurdu. Ve bunu üç kere tekrarladı. Eshâb-ı kirâm; "Yâ Resûlallah, kim bu?" diye sordular. "**Şerrinden komşuları emin olmayan kimse."** cevâbını verdiler ve ilâve ettiler: **"Allah'a ve âhiret gününe îman eden, komşusuna iyilik etsin, Allah'a ve kıyâmet gününe inanan misâfirine ikrâm etsin, Allah'a ve âhirete inanan, ya hayır söylesin, ya sussun!"**

İslâmiyet, Müslüman olmayan zımmî komşuya bile iyilik yapmayı bildirmiştir. Hadîs-i şerîfte; **"Zımmî komşunun bir hakkı, Müslüman komşunun iki hakkı, akraba olan komşunun üç hakkı vardır."** buyruldu. Komşusunun evine, pencerelerine bakmayı yasak etmiştir. İslâmiyette komşu sayılacak evlerin adedi, zamanın şartlarına ve insanın yardım kudretine göre değişir. Her taraftan birer, ikişer ve nihâyet kırk ev komşuluk hakkına mâlik olur. Komşunun yaptığı eziyetlere ve câhilce hareketlerine sabretmeli, karşılık vermemelidir. Komşularına nasîhat etmeyen, güler yüzlü, tatlı dilli davranmayan, ziyarette bulunmayan, hastasını ziyâret etmeyen kimse komşu hakkını yerine getirmemiş olur.

Komşunun çocuklarını okşamalı, nasîhat etmeli günah işlememelerini tatlı dil ile söylemelidir. Hadîs-i şerifte buyruldu ki: **"Evinizde pişen yemekten komşunuzun hakkını veriniz."** buyruldu. Ödünç istediğinde hemen vermeli, sıkıntıya düşünce imdâdına yetişmelidir.

Türk Medenî Kânunu'nda komşuluk hakları ile ilgili birçok maddeler yer almaktadır. Bir gayrımenkulün mâlikinin, komşu gayri menkulün mâlikine karşı belirli şeyleri yapma veya bunlardan kaçınma borcu vardır. Bu mükellefiyetleri şöyle sıralamak mümkündür:

1. Zarar ve rahatsızlık vermekten kaçınma (mad.661).

2. Komşu arsaya zarar verecek kazı ve inşâat yapmamak (mad.662,656).

3. Komşu gayri menkuldeki ağaç ve köklerin kendi arâzisine geçmesine katlanma (mad.664, 665).

4. Dikilecek şeyler hakkındaki hükümlere uyma (mad.665).

5. Kendi kendine akan suların akışını kesmeme (mad.666).

6. Kurutulacak bataklık sularına katlanma(mad. 667).

7. Mecrâların geçirilmesine katlanma (mad.668, 669).

8. Hâil (perde, engel) koyma mecburiyeti (mad.673)

9. Komşuların müşterek olarak faydalandıkları tesisâtın yapılması ve korunması masraflarına katılma (mad.674).

10. Komşu gayri menkul için gerekli zarurî geçit hakkını tanıma.

Kat mülkiyetinden doğan komşuluk hakları da ilgili kânunda düzenlenmiştir.

İslam hukûkundaki komşuluk haklarını ilgilendiren hükümlerden bâzıları**Mecelle**'de şöyle düzenlenmiştir:

Madde 1198- Komşusuna "zarar-ı fâhiş" yapamaz. Kullanmaya mâni olan şeyler, zarar-ı fâhiştir. Demirci dükkânı, değirmen, bitişik binâyı sallarsa veya fırın dumanı, yağhânenin pis kokusu, harman tozları, bitişik evde oturulamayacak kadar sıkıntı verirse; değirmenin, bostanın su yolu, evin temelini, duvarını gevşetirse; çöplük bitişik evin duvarını çürütürse; harman yerine bitişik yapılan yüksek binâ, harmanın rüzgârını keserse; manifaturacı dükkanı yanında yapılan aşçı dükkânının dumanları kumaşlara zarar verirse; lâğım, kanalizasyon yollarının sızıntılarından komşu duvarı zarar görürse; sonra yapılanlar zarar-ı fâhiş olup, men edilirler.

Madde 1201- Evin havasını, manzarasını, güneş görmesini kapatmak, zarar-ı fâhiş sayılmaz. Bir odanın ziyâsını (ışığını) tamâmen kesmek, zarar-ı fâhiş olur.

Madde 1210- Arada müşterek olan duvarı, biri ötekinin izni olmadıkça yükseltemez ve üzerine binâ yapamaz.

Madde 1192- Herkes mülkünü dilediği gibi kullanır. Fakat, başkasının hakkına dokunursa, bu kullanması sınırlanır. Meselâ, İslâmiyette kat mülkiyeti vardır. Fakat, üst kat sâhibinin apartmanın temelinde ve alt kat sâhibinin de çatıda hakkı vardır. Birisi, ötekinin izni olmadıkça, kendi katını yıkamaz.

Madde 1200- Bir evin kanalizasyonundan, komşunun evine sızarak zarar verirse, tâmir etmesi lâzım olur.

Madde 1212- Komşusunun su kuyusuna yakın lağım yaparak, kuyu kirlenirse, tâmiri mümkün olmazsa lağım oradan kaldırılır.

Madde 1308- Ortak mülkün tâmiri, hisselere göre ortaklaşa yapılır. Hisse sâhiplerinden biri yok ise ve tâmir edecek kimse hâkimden izin alırsa, masraftan ötekine düşen payı ondan isteyebilir.

Madde 1321- Nehirlerin, göllerin, barajların tâmirini beytülmâl yâni devlet yapar. Devletin parası yetişmezse, istifâde edenlerden toplanır.

Komşulukla ilgili hadîs-i şerîfler:

Komşusunun aç yattığını bildiği halde, kendisi tok yatan kimse, lâyıkı ile îmân etmiş değildir.

Kulun îmanı, kalbi doğrulmadan, kalbi de dili doğrulmadan doğrulmaz ve komşusu zulmünden emîn olmadan da Cennet'e giremez.

Civârındaki komşu ile iyi geçin ki Müslüman olasın.

Kıyâmet gününde ilk hasımlar komşulardır.

Komşunun mîrâs gibi hakkı vardır, o da komşuluk hakkıdır. Eğer Müslüman ise sende iki hakkı vardır. Biri komşu hakkı, biri de Müslüman hakkı.

Kapısı, kapına bakan komşu daha çok hak sâhibidir.

Gördüğü iyilikleri gizleyip, gördüğü kötülükleri teşhir eden kötü komşudan Allah'a sığının.

Çok namaz kılan, oruç tutan, sadaka veren, fakat dili ile komşularını incitenin gideceği yer Cehennem'dir.

Geniş ev iyi komşu Müslümanın saâdetindendir.

Komşu hakkının ne olduğunu biliyor musunuz? Yardım isterse yardım edin, borç isterse borç verin, fakir ise ihtiyacını görün, hasta olursa ziyâretine gidin, ölürse cenâzesinin arkasından gidin, sevinirse sevinin. Üzüntülü zamanında hal ve hâtırını sorun, üzülmeyin deyin. Rüzgarına mâni olmamak için ona bakan duvarı çok yüksek yapmayın. Yediğiniz meyveden ona gönderin, veremezseniz gizli yiyin. Çocuğunuzun eline yiyecek verip dışarı çıkarmayın. Yemeğinizin kokusu ile komşuları üzmeyin. Pişirdiğiniz yemekten bir tabak da ona gönderin.

Çorba pişirdiğin zaman suyunu çoğalt; sonra komşularından bir ev halkının durumuna bak da, o çorbadan onlara da bir iyiliğin dokunsun.

Sıkıntıya düşen komşusuna yardım eden, sıkıntısını gideren kimseye, Allahü teâlâ kıyâmet günü kıymetli elbise giydirecektir.

Allahü teâlâ, bir sâlih Müslümanın hürmetine, komşularından binlerce belâyı, felâketi uzaklaştırır.

Kendisinin iyi mi, kötü mü olduğunu anlamak isteyen kimse, sâlih, hâlis olan komşularının kendisi hakkında ne dediklerini öğrensin! İyi kimsedir diyorlarsa, ind-i ilâhî'de iyi olduğunu anlasın.

Komşulukla ilgili atasözleri:

Komşu hakkı büyük, saymayan hödük!

Komşu komşudan huy kapar.

Komşu komşunun külüne muhtaçtır.

Komşuda pişer, bize de düşer.

Komşunun tavuğu komşuya kaz görünür.

Komşuna tavuk iste ki, Allah sana kaz versin.

KOMÜNİST MANİFESTO;

Alm. *Komunistische Manifest,* **Fr.** *Le Manifest Communiste,* **İng.** *Communist Manifesto.* Karl Marx ve Friedrich Engels'in birlikte yazdıkları ve sosyalizmin temel ilkelerini sistemli olarak ortaya koydukları broşür.

Milletlerarası Emekçiler Birliğinin, Sosyalist ve Komünist partilerin programlarının temelini teşkil eden Komünist Manifesto, milletlerarası bir işçi teşkilâtı olan gizli Komünistler Birliğinin Kasım 1847'de Londra'da yapılan ikinci kongresinde kararlaştırıldığı gibi Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından hazırlandı. Yazılması 1848 Ocağının sonlarına doğru tamamlandı ve metin aynı yıl yalnız Karl Marx'ın adıyla önce Almanca, sonra İsveççe yayımlandı. Karl Marx ve Engels'in adları birlikte ilk olarak 1872 Leipzig baskısında yer aldı. Almanca; "Manifest der Kommunistischen Partei" olan ismi de "Kommunistisches Manifest" olarak değiştirildi. Dünyânın hemen bütün dillerine çevrilmiş olan Komünist Manifesto Türkiye'de ilk defa kitap olarak Dr. Şefik Hüsnü Deymer'in çevirisiyle 1920'de yayımlandı. İkinci defâ Kerim Sadi'nin çevirisiyle 1936'da yayımlanan kitabın 1968, 1970, 1976, 1979 daki çeşitli çevirileri toplatılarak, yayımcıları komünizm propagandası yapmak suçundan mahkûm edildiler.

Dünyâda meydana gelen çeşitli ekonomik ve siyâsî gelişmeler sebebiyle bugün geçerliliğini kaybetmiş ve pek az savunucusu kalmış olan Komünist Manifesto dört bölümden meydana gelmiştir. "Burjuvalar ve Proleterler" başlıklı birinci bölümde; sınıf mücâdelesinin toplumların gelişmesinin itici gücü olduğu belirtilir. Efendilerle köleler arasındaki mücâdelenin yerini önce senyörlerle serfler arasında, sonra da kapitalistlerle proleterler arasındaki mücâdelenin aldığı öne sürülür. Toplumsal gelişme kânunlarının ele alındığı bu bölümde kapitalist düzenin yerini sosyalist topluma bırakacağı ve bu târihî vazifenin de proleteryaya düştüğü belirtilir. "Proleterler ve Komünistler" başlıklı ikinci bölümde, komünistlerin programları anlatılır. Siyâsî iktidarın ele geçirilmesi, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin kaldırılması, ücretli işçiliğe son verilmesi, kollektif mülkiyetin kurulması, miras hakkının kaldırılması, kredinin bir devlet bankasında merkezîleştirilmesi gibi hususlara yer verilir. "Sosyalist ve Komünist Literatür" başlıklı üçüncü bölümde; derebeyi, küçük burjuva, alman, burjuva, tutucu ve ütopyacı sosyalist ve komünist akımlar tenkid edilir. "Komünistlerin Çeşitli Muhâlefet Partilerine Karşı Tutumları" başlıklı dördüncü ve son bölümdeyse, mevcut toplumsal ve siyâsî düzene karşı her ihtilâlci ve yıkıcı hareketin desteklenmesinin komünistler için vazîfe olduğu belirtilir. Komünistlerin, gâyelerine ancak eski toplumsal düzenin şiddet yoluyla devrilmesi neticesinde ulaşabileceklerinin belirtildiği bu son bölüm; "Proleterlerin zincirlerinden başka kaybedecek şeyleri yoktur. Oysa kazanacakları koskoca bir dünyâ vardır. Bütün ülkelerin işçileri birleşin." sözleriyle sona erer.

Komünist Manifesto'da açıklanan ilkeler doğrultusunda kurulan komünist rejim, Sovyetler Birliğinde ve peyki olan ülkelerde ancak yetmiş sene dayanabilmiştir.Lenin, Stalin gibi diktatörlerin baskı ve zulümleri altında yüz binlerce kişi öldü. Yaşayanlar da zulüm altında inim inim inlediler. Fakat dünyâda gelişen ilmî ve siyâsî gelişmeler neticesinde Komünist Manifesto'ya dayanan komünizm rejimi yıkıldı.

KOMÜNİZM;

Alm. *Kommunismus (m),* **Fr.** *Communisme (m),* **İng.** *Communism.* Üretim araçlarının toplum malı olmasını, tüketim mallarının ihtiyâca göre paylaşılmasını isteyen, toplumu tek bir sınıf olarak telakkî eden, âile yapısını, dînî inançları reddeden bir rejim şekli. Lâtincedeki "communis" kelimesinden gelmektedir. Herkesin faydalanmak hakkına sâhip bulunduğu ortak varlıkları ifâde eder. Komünizmin temelinde, materyalist (maddeci) düşünce sistemi, mülkiyete karşı olma ve din düşmanlığı yatar.

Komünizm bir ilim, bir fikir değildir. Tatbikatta diktatör zâlim bir devlet şeklinde tezahür etmiştir. Bu rejimde yalnız komünist partisi vardır. Bütün millet bu parti programını kabul etmeye, bunun gibi düşünmeye, bu partinin istediği gibi konuşmaya ve her şeyden önce dinsiz olmaya mecburdur. Komünistliği ilk çıkaran Mejdek adında bir İranlıdır. Peygamber olduğunu söyleyen bu kimse Mecûsî (ateşe tapan) idi. Herkesin malı ve kadını ortaktır derdi. İran Şahı Kubâd, buna inandı ise de oğlu Nûşirevân, bunu seksen bin adamı ile öldürdü. 1848 senesinde Karl Marx, arkadaşı Engels'le birlikte **Komünist Beyannâmesi'**ni neşretti. Bu beyannâmede, bütün dünyâ işçileri birleşmeye çağrılıyor ve birleşen işçilerden, kapitalist iktisâdî nizâma, ihtilalle son verilmesi isteniyordu. Bu gâyenin tahakkuk etmesi için 1863'te ilk İşçi Enternasyoneli kurulmuş, birçok mücâdeleler vermişse de 1876 senesinde ortadan kalkmıştır. 1880'de Avrupa'daki sosyalist partiler birleşerek İkinciEnternasyoneli kurmuşlardır. Avrupa sosyalist partileri arasındaki bu birlik hâlen devam etmektedir. Karl Marx'ın fikirleri, sosyalist hareketin ana prensiplerini teşkil etmiştir. (Bkz. Marksizm)

Kapitalist iktisâdî düzeni ortadan kaldıracak olan sosyal ihtilâl, Marx'ın düşüncesinin aksine olarak, ileri derecede sanâyileşmiş Batı Avrupa memleketlerinde değil, ekonomisi geniş ölçüde zirâate dayanan Rusya'da vukû bulmuştur.

Rusya'da 1898'de kurulan Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi, 1903'te çoğunluk mânâsına gelen "bolşevik" ve azınlık mânâsına gelen "menşevik" olarak ikiye ayrılmıştır. Çarlık idâresine karşı patlak veren 1917 Şubat İhtilâlini, sosyalist, liberal ve halkçı partiler müştereken yapmışlarsa da, aynı senenin Ekim ayında Lenin'in liderliğindeki bolşevikler, silahlı bir ayaklanma yaparak iktidârı tek başlarına ele geçirmişlerdir. Rusya'da Lenin ve arkadaşları, komünist cemiyete derhal geçilemeyeceğini söyleyerek iktisadî yönden "kollektivisit" olan ve siyasî şekil olarak "işçi diktatoryasına" dayanan bir geçici rejim kurduklarını söylemişlerdir. Bu rejimi büyük bir terör içinde yerleştirmeye başlayarak, neticede 15 milyon insanı öldürmüşlerdir. Bu zulüm ve îdamlar, 1924'te Stalin'in Sovyet Rusya'nın başına geçmesinden sonra daha da şiddetlenmiştir. Merkezi Moskova'da olmak üzere Üçüncü Enternasyonel kurulmuşsa da İkinci Cihan Harbinin patlak vermesi ile Rusya, batı devletlerinden yardım istemek mecburiyetinde kalmış, bu sebeple de 1943'te Stalin Üçüncü Enternasyoneli ortadan kaldırmıştır. 1947'de Rusya'da "Kominform" kurulmuştur. Kominform, bütün komünistleri Allah inancına ve diğer rejimlere karşı savaşmağa çağırmıştır. Lenin'in vasiyetnâmesi hatırlatılarak, gerçek hedefin bütün insanları komünizm rejiminin bünyesinde toplamak olduğu, doğuya ve batıya komünist ihtilâlini yaymaya önem verdiği bildirilmiştir. Rusya dışındaki memleketlerde, "halk demokrasisi" sloganı ortaya atılmıştır.

İhtilâlci sosyalizm, ihtilâllerle karışıklıklar çıkartarak, umumî grevler yaparak, gerilla muhârebeleriyle, ülkelerin yabancı komünist kuvvetler tarafından işgal edilmesiyle veya baskın şeklinde hükümet darbeleriyle, iktidâra hâkim olmaya çalışmakta ve iktidârı ele geçirince, totaliter rejim kurmaktadır. Diğer sosyal, iktisadî ve fikrî grupları tasfiye etmekte ve parlamenter rejimi yıkarak tek parti diktatoryasını kurmaktadır.

İhtilâlci sosyalistler (komünistler), tek parti diktatoryası kurduktan sonra her türlü mülkiyeti iktisâdî yönden devletleştirme yoluna gitmekte; bu devletleştirmeyi, politik (siyasî), kültürel ve maârif alanlarına da yaymakta; din, ahlâk, vicdan ve âile hürriyetlerini de her türlü imkân ve vâsıtalarla yok etmektedirler. Komünizmin işlediği zulüm, işkence ve cinâyetleri, yalan ve iftiraları, hiçbir din kabul etmediğinden, bütün dinlere düşmandırlar. Ancak, İslâmiyetten başka bütün dinler bozuk olduğu, zararlı yanlış yerleri bulunduğu için, bu dinlerde bulunan insanları, yalan, propaganda ve vaadler ile aldatmak kolay olduğundan bu durumda olanların dinleri yok edilerek kolayca komünist olmaları sağlanmaktadır. Fakat, İslâm dini, her kemâli, olgunluğu, üstünlüğü, her saâdeti içinde taşıdığı için, dini doğru olarak öğrenen Müslümanları, komünist fikirlerle yoldan çıkartmak mümkün olmadığından, komünizm en büyük din düşmanlığını İslâmiyete karşı göstermekte; İslâm dînini yozlaştırmak ve bid'atler sokmak için her türlü propaganda vâsıtaları ile bu dîni yok etmeye çalışmaktadır.

Sosyalist cereyanlar, sanâyileşmenin gelişmesi ile başlamıştır. İktisâden geri kalmış Rusya ve Çin gibi memleketlerde ihtilâlci ve totaliter bir karakter kazanarak komünizm şeklinde iktidârları ele geçirmiştir. Aynı şekilde, sağlam demokratik müesseselerden mahrum bulunan Almanya, İtalya ve bâzı Güney Amerika devletlerinde, İkinci Cihan Harbinden evvel sosyalist cereyanlar, faşizm ve nasyonal sosyalizm gibi totaliter bir karakter kazanmıştır. Faşizm ve nasyonal sosyalizm istihsal vâsıtaları üzerinde, husûsî mülkiyet hakkı tanımaktadır.

İhtilâlci sosyalizmin temel fikirlerini ortaya koyan Karl Marx kurulacak sosyalist cemiyetin bünyesinin ne şekilde olacağını anlatmamıştır. (Bkz. İktisâdî Sistemler, Marx, Karl)

Komünizm için 1990 yılı bir dönüm noktası olmuştur. Komünizm ve sosyalizmden kaçış başlamıştır. Komünizmi benimseyen Doğu Avrupa ülkelerinden sadece Bulgaristan ve Romanya ile Arnavutluk'ta fakat başka isimler altında seçimle ve az farkla iktidar olabilmişlerdir. Diğerlerinde ise Komünizme karşı olanlar serbest seçimle iktidârı ele geçirmişlerdir. Komünizmin son kalesi Yugoslavya'da ise sâdece Sırbistan'da komünistler iktidardadır. Fransa ve İtalya komünist partileri bile isim değiştirmişlerdir. En koyu komünist düşünürler bile "Sınıf iktidarı, artık gerici bir taleptir. Komünizm öldü ve emperyalizm bitti" demişlerdir. Bugün dünyâda komünist rejim olarak sâdece Viyetnam, Küba ve Çin kalmıştır. (1993)

Komünist "Manifesto"daki geleceğe dönük görüşe göre: Liberal ekonominin uygulandığı ülkelerde işçilerin sefâleti her geçen gün biraz daha artacak sermâye mahdut ellerde toplanacak ve açlığa mahkum edilen proleterler, tabandan gelen bir ihtilalle kendi diktalarını kurup, üretim araçlarına el koyacaklardı. Bu suretle de çalışan-çalıştıran (işçi-işveren) ikiliği ortadan kalkacak, geniş kitleler (çalışanlar) huzur ve refaha ve gerçek demokrasiye geçmiş olacaklardı.

Komünizm ile üretim araçları işçilerin değil, komünist lider ve çömezlerinin imtiyazlı ve iltimaslı bir "yeni sınıf"ın eline geçti. Bu yeni sınıf bürokratlar târihin en korkunç diktatörlüğünü kurdular ve işçi sınıfı adına katliam ve zulümler icrâ ettiler. Komünizmin kızıl pençesi altına düşenler yalnız ekonomik refah değil her türlü insan haklarını da kaybettiler. Serbest piyasa ekonomisini uygulayan ülkelerin işçilerinin refahı artarken komünizmi uygulayan ülkeler fakirleştiler. Dîni karşısına alan ve insan fıtratına ters

düşen ve ancak silah, polis gücüyle 73 yıl durabilen fakat temelden mahrum bu sistem âniden çöküp câzibesini kaybederek yıkılışa doğru hızla yuvarlanmaktadır.

KOMÜTATÖR;

Alm. *Kommutator, Stromwender (m),* **Fr.** *Commutateur (m),* **İng.** *Commutatör.* Bir elektrik devresinde elektrik akımının açılıp kesilmesini sağlayan veya devrenin muhtelif bağlantılarını bir düzen içinde değiştirmeye yarayan âlet. Yapısı ve çalışma prensibi îtibâriyle devre kesen endüptöre benzer, ancak onun yaptığı vazifeyi yaparken daha karışık işlemleri de yapabilme kapasitesine sahiptir. Komütatör iç yapısına göre bir elektrik motoruna elektrik enerjisi sağlayan iletkenlerin bağlantısını ters çevirip motorun dönme yönünü tam tersine çevirdiği gibi, bir ölçü aletini de bir devreden, bir ikinci devreye sokabilir.

Komütatörlerin vazifelerine ve kullanma yerlerine göre muhtelif çeşitleri mevcuttur:

1. Direnç komütatörü: Bir elektrik devresindeki direnç elemanlarını devreden çıkarmaya ve başka elemanları sokmaya yarar.

2. Şöntleme komütatörü: Devre elemanları arasında paralel bağlantıyı sağlar.

3. Kumanda komütatörü: Tesisatın yardımcı devrelerini değiştirir.

4. Yıldız üçgen komütatörü: Trifaze (üç fazlı) bir elektrik devresine ait üç ayrı devreyi) yıldız ve üçgen şeklinde bağlar.

5. Fişli komütatör: Müteharrik kontakları fişlerden meydana gelen komütatördür.

6. Bağlama komütatörü: Birbirine benzeyen makina ve âletlerin elemanları arasında çeşitli bağlantılar kurar.

7. Kesici komütatör: İstenilen devre parçalarının devreden kesinlikle çıkarılma işlemini yapar.

8. Kademeli komütatör: Bir transformatörün bir sargıdaki sarım sayısını kademeli olarak değiştirip, çevirme oranını ayarlar.

9. Bıçaklı komütatör: Kontakları hareketli ve bıçak şeklindedir.

Komütatörlere elle kumanda edilebildiği gibi, telekomütatör (elektro mıknatıs) ile uzaktan kumanda etmek de mümkündür. Otomatik telefonlar bu sistemle çalışmaktadır.

KONDANSATÖR;

Alm. *Kondansatör (m),* **Fr.** *Condensateur (m),* **İng.** *Condenser.* İkili iletken ve aralarındaki bir yalıtkandan müteşekkil, elektrik yükünü depo edebilen ve gerektiğinde boşaltabilen sistem.

Birimi, 1 Volt potansiyel farkı için kaç coulomb yük tutulduğunu belirten büyüklük yani Coulomb/Volt'tur. Buna özel olarak Farad (F) adı verilir. Kapasitesi C(F) olan bir kondansatörün V(V) potansiyel farkı için yükü:

Q= C.V Coulomb (C) olur.

İletkenlerin, toprağa veya birbirlerine yaklaştırmak suretiyle kapasiteleri arttırılabilir. Böyle iki iletkenli bir sisteme kondansatör denir. İletkenler arasına bağlı dielektrik sabiti büyük yalıtkan malzemeler konularak büyük kapasiteli kondansatörler elde edilir. Bu iletkenlere armatür veya levha, yalıtkana da dielektrik denir. Dielektrik katı, sıvı veya gaz olabilir. Bir takım dielektrik malzemenin bağıl dielektrik sabitleri şu şekildedir:

Hava 1

Kâğıt 2

Vernik 3

Bakalit 6

Mika.....7

Porselen 7

Cam.....7

Mermer 8

Lâstik..... 2,5

Ebonit 2,5

Polietilen 2,3

Birkaç kondansatör, paralel veya seri bağlanırsa gene bir kondansatör elde edilir. Bu eşdeğer kondansatörün kapasitesi, bunu meydana getiren kondansatörlerin kapasitelerinden hesap edilebilir. Kapasiteleri C_1, C_2, C_3... olan kondansatörler seri bağlandığında eşdeğer kapasite, $1/C= 1/C_1+1/C_2+1/C_3+...$ bağıntısından bulunur. Paralel bağlama hâlinde ise eşdeğer kapasite, $C= C_1+C_2+C_3+...$ şeklinde hesaplanır. Görüldüğü gibi, kondansatörler seri bağlandığında eşdeğer kapasite küçülür. Paralel bağlama hâlinde ise büyür.

Kondansatörün en eski şekli leyden şişesidir. Ağır elektrik boşalmalarının istendiği hallerde bu âlet hâlâ kullanılmaktadır. Modern kondansatörler ise çok defa karşılıklı metal ve dielektrik levhalardan veya rulo hâlinde sarılmış ince metal yaprak ve parafinli kâğıttan meydana gelmektedir. Radyo ve diğer osilatör devrelerinde dielektriği hava olan ayarlanabilir tipte kondansatörler kullanılır. Büyüklüklerine göre çok yüksek kapasiteler ise ancak elektrolitik kondansatörlerle elde edilebilir.

Kondansatörlerin kullanılma yerleri: Radyo ve TV setlerinde; telefon, kompüter, telegrafik, radar gibi elektronik aletlerde; telekomünikasyon şebekelerinde kullanılırlar. Ayrıca tek faz motorlarının çalışmaya başlamalarında starter olarak, foto-flaşlarda, radyo-frekans sistemlerinin güç kaynaklarına bağlanmasında ve özellikle elektronik cihazlarda kullanılır.

Elektronik cihazlarda çok geniş bir kullanım alanı olan kondansatörlerin (veya kapasitörlerin) iki türü vardır: Sabit, ayarlı. Sabit kondansatörler de, iki gruba ayrılır: Elektrolizli, elektrolizsiz. Üretilen sabit kondansatör sayısı, ayarlı türden çok fazladır.

Bütün kondansatörlerin, yapılarından gelen indiktanslar ve dirençleri vardır. Bu istenmeyen nitelikler, kondansatörlerin kullanım alanlarını sınırlar.

formül

Elektrolizli kondansatörler: Elektrolizli kondansatörlerin hacim başına sığaları, elektrolizsiz kondansatörlerinkinden yüksektir. Kondansatörün içi sıvıyla doludur ve kondansatör çalıştığı sürece elektroliz işlemi devam eder. Tantal veya alüminyum plakalar, elektrolizli kondansatörlerde artı plaka (anot) olarak kullanılır. Yükseltgeme işlemine de bazen anodik yükseltgeme denir. Eksi plaka (katot) genellikle bakırdır. Elektrolitik elektriği iyi ilettiğinden, gerçek yalıtkan, oksit tabakasıdır.

Kondansatör üreticileri özel elektronik karışımları hazırlarlar. Ama genellikle ya sülfirik asit gibi asitler veya glikol borat tuz çözeltileri kullanılır.

Elektrolizsiz kondansatörler: Elektrolizsiz kondansatörlerden yalnızca kâğıt, film, mika ve seramik olanlar önemlidir. Eskiden kullanılan cam türler gibi bazı seramik türlerin ve mikanın ortadan kalkacağı, hatta mika ve kâğıt kondansatörlerin yerine bile film kondansatörlerin kullanılacağı sanılmaktadır.

Mika tabiî bir dielektriktir (yalıtkandır). Geçirme özelliği çok düşük, yâni direnci yüksektir. Kondansatörler ya mika üstüne kaplanmış gümüşten veya mika tabakaları arasına teneke folyolor yerleştirme yoluyla meydana getirilir.

Ayarlı kondansatörler: Ayarlı kondansatörlerde bâzan seramik yalıtkanlar kullanılır, ama dielektrik olarak genellikle hava veya boşluktan yararlanılır. Bu kondansatörler iki ana grupta toplanır. Ton ve ayar. Ton kondansatörlerine, radyoların ton ayarlarında kullanıldıkları için bu ad verilmiştir.

KONDÜKSİYON (Bkz. Isı)

KONFEDERASYON;

Alm. *Konföderation (f), Bund (m),* **Fr.** *Confédération (f),* **İng.** *Confederation, confederacy.* Bağımsız devletler tarafından, egemenliklerini muhâfaza etmek şartıyla, ortak ve sınırlı menfaatlerini sağlamak maksadıyla, bir antlaşma ile kurulan devletler topluluğu.

Konfederasyonda, devletler ancak belli ve sınırlı maksatlarla birleşmişlerdir. Konfederasyonu meydana getiren konfedere devletlerin devletlik vasfı, konfederasyon hâlinde de devam eder. Ortak menfaatlerini gerçekleştirmeye yarıyacak nisbette bir işbirliği yaparlar; bunun dışında müstakil devlet sıfatlarını, hak ve vazifelerini tamâmiyle korurlar.

Konfederasyona dâhil konfeder devletler gerek hâricî gerekse dâhili bakımdan tam mânâsıyla

hâkimiyetlerine sâhiptirler. Üye devletler diğer devletlerle hertürlü diplomatik münâsebetlerde bulunabilirler. Konfeder devletler, konfederasyona dâhil devletleri hiç bir taahhüd altına sokmaksızın başka devletlerle savaşa giriştikleri gibi, aynı konfederasyonda üye olan bir devlet ile savaş yaptığı zaman, bu milletlerarası hukuk bakımından bir iç savaş sayılmaz; iki devletin harbi sayılır.

Konfederasyonda üye devletlerin temsilcilerinden meydana gelen bir meclisi vardır. Bu meclis tarafından alınan kararları üye devletlerin de tatbik edebilmesi için her devletin ayrı ayrı bizzat yetkili organınca benimsenerek tasdik edilmesi gerekmektedir.

Konfederasyon devlet topluluğu bir andlaşma ile meydana geldiği için, üye devletler istedikleri zaman konfeder devletten ayrılabilirler. Konfederasyon tipi devlet topluluğunun asrımızda artık modası geçmiştir. Yalnız, çoğunlukta federasyon devlet tipini hazırladığı için, târihî bir önemi vardır. Gerçekten bugün federasyon tipi devletler, bir zamanlar konfederasyon şeklinde idiler. Meselâ, İsviçre 1848 târihine kadar konfederasyon hâlinde idi. Bu târihte bugünkü federal devlet durumuna geldi. Bugün bir federasyon devlet şekli meydana getiren ABD, 1776'dan 1787 yılına kadar konfederasyon devlet şekli idi. Bugünkü Birleşik Almanya da 1870 yılına kadar konfederasyon devlet durumunda idi. Şu halde tarihi bakımdan konfederasyon, federal devlet şeklini hazırlayan bir merhaledir.

KONFERANS;

Alm. *Konfererenz, Sitzung, Tagung (f),* **Fr.** *Conférence (f),* **İng.** *Conference, lecture.* İlim, sanat, hukuk, edebiyat gibi çeşitli konularda bilgi vermek gâyesiyle yapılan uzun konuşma.

Bir hitap çeşidi olan konferans, bilgi verme esasına dayanmaktadır. Konferans, bir tezi veya görüşü, bir konuyu açıklamak için daha çok akademik yerlerde verilir. Konferans veren kimsede, bir hatîbin özelliklerinden ziyâde derin ve geniş malûmât, orijinal ve sağlam bir görüş sâhibi olması istenir. Konferansçı heyecanlı konuşmalar yapmak ve dinleyicileri galeyana getirmek yerine, onların merak ve araştırma, öğrenme arzusuna seslenen bir hatîptir. Konferansı nutuktan ayırd edemeyen hatipler, ekseriyâ hafif, hattâ gülünç bir tesir bırakırlar.

Milletlerarası konferans: Devletlerarası diplomatik münâsebetlerde, meselelerin görüşüldüğü bir toplantıdır. İlk defa 1592'de Conbrai kongresi adı altında böyle bir toplantı yapıldı ve on dokuzuncu yüzyıldan sonra daha da yaygınlaştı. Konferanslarla devletlerarası direkt anlaşmalar yapılabildiği için, resmî protokollerden ayrılmakta ve daha önemli bir yer tutmaktadır. İlk zamanlarda bu maksatla kongre terimi kullanılmış olup yirminci yüzyıldan îtibâren yerini konferansa bırakmıştır.

Konferansın yapılmasıyla ilgili yer, zaman, görüşülecek hususlar bir kâideye bağlı olmayıp, tarafların antlaşmalarıyle tesbit edilir. Konferanslar bâzan politik olanlar ve olmayanlar diye gruplandırılır. Politik olmayanlar da ayrıca yönetim, ekonomik, sosyal, kominikasyon, ilmî, eğitim ve kültürel konferanslar olarak alt gruplara ayrılır. Konferansla ilgili evraklar önceden delegelerce imzalanır.

KONFÜÇYÜS;

Çinli filozof. Çince adı Koung Tseu'dur. Çin'de yaşayan her kişinin davranışlarında Konfüçyüs'ün etkisi vardır. Konfüçyüs binlerce talebe yetiştirmiştir. Sonraları felsefesi bozularak sapık bir din hâline gelince binlerce şehirde mâbedler kurulmuştur. 1912 devriminden önce Konfüçyüsizm Çin'de resmî din olarak kabul edilmiştir.

Konfüçyüs, M.Ö. 551'de Çin'in Lu şehrinde doğmuştur. Soylu bir âiledendir. Daha üç yaşındayken babasını kaybetti ve üvey annesi ile yapayalnız kaldı. Küçük yaşlarda öğrenmeye karşı kendisinde aşırı bir arzu belirdi. Sokrat'ın, kişinin toplum içindeki yaşama düzenini sağlayan, akıl mânâsına gelen bilgi düşüncesinde reform yaparak bunu hükümetlerin, devletlerin birbiri ile olan iyi münâsebetlerine adapte etti.

Konfüçyüs, felsefesini talebelerine anlattı ve onlar vasıtası ile halk arasında yayılmasını sağladı. Konfüçyüs'ün sözleri daha sonra talebeleri tarafından **Konfüçyüs'ten Seçmeler** adı altında toplandı. Konfüçyüs'le ilgili çoğu bilgiler bu kaynaktan alındı.

Konfüçyüs felsefesi ile Çin'in sosyal çehresinde önemli ölçüde değişiklikler olmuştur. Eğitimde eşitlik prensibi getirilerek her kişinin eğitim yapabilmesine yol açıldı. Konfüçyüs "Eğitimde sınıf farkı yoktur." sözüyle fırsat eşitliğinden, "Bütün insanlar, insan olarak örf ve adetleri hariç birbirlerine eşittir" diyerek de insan haklarından bahsetmiştir. Konfüçyüs, talebeleri ile bir konuyu münâzara ederken kendisine ters düşen konulara cevap vermeden önce, karşıdaki kişinin, ne kadar basit düşünürse düşünsün, haklı olabileceğini farzederdi. "Bildiğini söyle, ama bilmediğini de kabul et." düşüncesi ile geniş düşünme özelliklerine sahip olan Konfüçyüs'ün sözlerinde dinlerin anlattığı fazîletler hissedilir. Konfüçyüs'ün bu sözlerini dînî kaynaklardan aldığı anlaşılmaktadır. Meselâ; "Sana yapılmasını istemediğin bir şeyi sen de başkasına yapma" sözü yüksek bir fazileti anlatmaktadır. "Bütün insanlar

kardeştir" sözü ile de bütün insanların Âdem aleyhisselâmdan geldiğini ve birbirlerini sevmesi gerektiğini söylemektedir.

Konfüçyüs'ün bir din adamı olmadığı kesindir. Talebelerinden biri, inançla ilgili soru sorduğunda cevap olarak "Biz insanlara nasıl hizmet edileceğini bilmezken, görünmeyenlere nasıl hizmet ederiz!", ölümle ilgili soruya ise"Hayat hakkında bildiğimiz nedir ki ölümü anlayalım!" demiştir.

Konfüçyüs 2000 sene Çin'in kültürüne tesir etmiştir. Asırlarca okullarda Konfüçian klâsikleri okutulmuştur. Konfüçyüs'ün felsefesi, ideal insan sevgisine gider. Kore, Japonya, Vietnam asırlarca Konfüçyüs'ün etkisinde kalmıştır. Konfüçyüs'ün eserleri M.Ö. 221-170 senelerinde Shih Huang Ti tarafından yakılarak imhâ edilmiştir. Yalnız bir evin duvarına saklanan kitapları, M.Ö. 202, M.S. 9 senelerinde Western Han tarafından tekrar bulunarak çoğaltılmıştır.

Konfüçyüs'ün sözleri dînî bir tâlim niteliği taşımaz ve her türlü metafiziği reddeder. Ona göre hayat hakkında bilgisi olmayan insan, öbür âlem (ahiret) hakkında bilgi sâhibi değildir. En iyisi gerçekten hiç bir şey bilmemektedir. Bu durum ile Konfüçyanizm bir pozitivizmdir.

KONGO

DEVLETİN ADI ..... Kongo Halk Cumhûriyeti

YÜZÖLÇÜMÜ .....342.000 km^2

NÜFÛSU 2.692.000

BAŞŞEHRİ ..... Brazzaville

RESMÎ DİLİ ..... Fransızca ve Yerli Diller

DÎNİ .....Hıristiyanlık, Müslümanlık, Yerli Dinler

PARA BİRİMİ..... Afrika doları

Afrika'nın batısında yer alan bir ülke. Kuzeyinde Kamerun ve Orta Afrika Cumhûriyeti, doğusunda Zaire, batısında Gabon, güney batısında Atlas Okyanusu yer alır.

Târihi

Bugünkü Kongo'nun bulunduğu yerde eskiden, güçlü bir Kongo Krallığı vardı. On altıncı yüzyılda bu krallık en parlak dönemine ulaşmıştı. Fakat bu asırdan sonra iç kargaşalıklar yüzünden çökmeye başladı.

Avrupalıların gelişi, bu krallığın yıkılmasına sebep oldu. Bölgeye ilk defâ on beşinci yüzyılda Portekizliler geldi. On yedinci ve on sekizinci yüzyılda Fransızlar da gelerek buralarda esir ticâreti yapmaya başladılar. Esir ticâreti ve kölelik yasaklandıktan sonra, Fransızlar bölgeyi sömürge hâline getirdiler ve Brazzaville'de bir üs kurdular. Yerlilerle anlaşarak bütün bölgeyi Fransız hâkimiyetine soktular. Kongo 1903'te, Fransız Ekvator Afrikası Federasyonunun bir üyesiydi. 1958'de bu federasyonun dağılmasıyla Kongo, Fransız Milletler topluluğunun içinde hür bir yapıya sâhip oldu. 1960 yılında tam bağımsız bir ülke oldu. 1970'den sonra yapılan idâre değişikliğiyle Marksist bir rejime geçti ve devletin adı Kongo Halk Cumhûriyeti olarak değiştirildi. Komünist idâre siyâsî istikrarsızlığın üstesinden gelemedi. Çeşitli darbelerden sonra başa geçen Albay Denis 1979'da kabûl edilen anayasa ile tek parti yönetimini sürdürdü. 1991'de devlet başkanı Denis partisinden ve Katolik kilisesinden gelen baskılar üzerine bir ulusal konferansın toplanmasını kabul etti. Konferansta anayasa yeniden hazırlandı ve Geçici Ulusal Birlik Hükûmeti kuruldu. Başbakanlığa André Milango getirildi. 1992'de yapılan halk oylaması ile yeni anayasa kabul edildi. Temmuz ayında yapılan iki kademeli seçimler neticesinde Sosyal Demokrasi İçin Afrika Birliği mecliste en çok sandalyeye sâhib oldu. Ağustos ayında yapılan ve iki kademeli devlet başkanlığı seçimini ise Pascal Lissouba kazandı. Kurulan koalisyon hükûmeti güven oyu alamayınca, Devlet Başkanı Lissouba, meclisi fes ederek, yeni erken seçimlere gidileceğini açıkladı. Claude Antoine Dacosta 6 Aralalıkta genel seçimleri hazırlamak üzere Ulusal Birlik Hükûmetini kurmakla görevlendirildi.

Fizikî Yapı

Kongo'nun kuzey bölümünden ekvator çizgisi geçer. Ülkenin doğusunu Kongo ve Ubangi ırmakları meydana getirir. Batıda Atlas Okyanusu kıyısında dar bir toprak şeridi vardır. Zaire Irmağı ülkenin doğusunda sınır meydana getirir.

Ülke, yüksekliği 500 ile 1000 metre arasında değişen bir yayla görünümündedir.

Kıyı bölgesi, oldukça engebesizdir. Kuzeyde, kıyıyı kumullar örter. Kouliou Irmağının ağzı bataklıklarla örtülüdür. Dar bir şerit meydana getiren kıyı ovasından sonra Mayoumbe Dağları başlar. Doğuya

gidildikçe, verimli bir vâdi olan Niari Vâdisinin kuzeyinde bâzı akarsuların kaynaklandığı bir yayla vardır. Kuzeydeki Sangha bölgesi yoğun ekvator ormanlarıyla kaplıdır.

İklim

Kongo'da ekvator çizgisinin üzerinde olmasından dolayı ekvator iklimi hüküm sürer. Sıcaklık yüksek, yağış fazladır. Yılın her mevsimi yağışlı geçer. Yıllık yağış ortalaması, 2000-2500 mm arasında değişir. Yıllık sıcaklık ortalaması ise 21 ile 27°C arasındadır.

Tabiî Kaynakları

Ülkenin bitki örtüsü, ekvatoral bölge bitkilerinden meydana gelir ve büyük bir bölümünde balta girmemiş ormanlar bulunur. Ormanların yarısına yakın kısmı Mayoumbe ve Chaike bölgesinde diğer kısmı ise güneyde yer alır. Doğu kısmında ise yer yer ağaçlık ve savanlarla kaplı arâzi bulunur.

Ülkede en çok potasyum rezervleri bulunur ve dünyada en çok potasyum çıkaran ülkelerin arasındadır. Bunun yanında petrol, çinko, kalay, kurşun, bakır ve altın yatakları varsa da bunlar çok azdır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

2.692.000 olan ülke nüfûsu Buteke, Bakonga, M'Bachive ve Sangha olmak üzere dört etnik gruptan meydana gelmiştir. Bunun yanında çoğunluğunu Fransız asıllı Avrupalıların meydana getirdiği beyazlar vardır. Halkın % 40'ı şehirlerde yaşar. Ülkenin en büyük şehirleri başşehir Brazzaville ile Pointe Noive'dir.

Ülkede kullanılan ve resmen kabûl edilen, Fransızca ile Lingala dili ve Kikongo dili konuşulur. Halkın % 48'i Hıristiyan, % 4'ü Müslüman, geri kalan kısmı ise yerel inançlara bağlıdır.

Yeteri kadar okul olmamasına rağmen 6 ilâ 16 yaş arasında eğitim mecburiyeti vardır. Buna rağmen halkın ancak % 22'si okuma yazma bilmektedir. Ülkede 1971 yılında öğretime açılmış bir üniversite vardır.

Siyâsî Hayat

Kongo, komünist rejimle yönetilen bir ülkedir. Sadece tek bir siyâsî parti vardır. 1973 Haziran ayında referanduma sunulan anayasa ile 115 üyeli Ulusal Halk Meclisi kurulmuştur.

Ekonomi

Tarım: Kongo'nun ekonomisi tarıma dayanır. Köylüler, ekime elverişli toprakları, en ilkel metodlarla işler. Geleneksel tarım ürünlerinin yanısıra yağ palmiyesi, manyok, yer fıstığı, şekerkamışı, kauçuk, tatlı patates, muz, kakao ve tütün başlıca ürünlerdendir. Niari Vâdisi tarıma en uygun bir vâdidir.

Ormancılık: Ekvatoral iklime sâhip olması, ülkede büyük tropikal ormanların meydana gelmesine sebep olmuştur. Yıllık kereste üretimi 1.000.000 ton civârındadır. Ormanlar ülkenin başlıca gelir kaynağı olup, ihrâcatın yarısını orman ürünlerinden sağlar.

Sanâyi: Ülkede, sanâyi yeni yeni gelişmeye başlamıştır. Sanâyi olarak sâdece tekstil, sabun, hurma yağı, sigara, cam, lastik, çimento ve kontraplâk fabrikaları vardır. Ağır sanâyi hemen hemen hiç gelişmemiştir. Kouilou Irmağı üzerinde kurulması plânlanan bir hidroelektrik santralı ile sanayinin büyük gelişmeler göstereceği tahmin edilmektedir.

Ticâret: Kongo'nun ihraç ettikleri arasında şeker, kahve, kakao, tütün ve orman ürünleri gelir. İthâlâtta ise ağır sanâyi ürünleri, makinalar, ulaşım araçları, et başlıcalarını meydana getirir. İhrâcatının % 14'ü, ithâlâtının % 57'si Fransa ile olmaktadır. Diğer gelir kaynaklarından birisi olan elmas, ihraç edilerek ekonomide önemli yer tutar. Elmas, Kongo'da çıkarılmayıp, Zaire'den kaçırılmaktadır.

Ulaşım: Kongo'da, karayolu ulaşımı ülkenin ihtiyâcına yetmemektedir. 11.000 km olan kara yollarının ancak % 5'i asfaltla kaplıdır. Ülkede ancak 800 km uzunluğunda bir demiryolu vardır. Nehirlerden Kongo ve Ubangi nehirleri ulaşıma elverişlidir. Ticâretinin büyük kısmını nehir ulaşımı sağlar. Pointe-Noire ve Brazzaville limanları oldukça işlektir. Brazzaville'de milletlerarası bir hava limanı vardır.

KONİ;

Alm. *Kegel, Konus (m),* **Fr.** *Cone (m),* **İng.** *Cone.* Matematikte, bir düzlem içindeki dâirenin her noktasını, düzlem dışındaki bir noktaya birleştiren doğru parçalarının meydana getirdiği geometrik şekil.

Dik üçgenin bir dik kenarı etrâfında döndürülmesiyle elde edilen koniye, **Dik Koni** veya **Dönel Koni** denir. Koniler, tabanlarına göre dâiresel koni, eliptik koni gibi isim alır. Dâiresel bir dik koninin taban

merkezini, tepe noktasına birleştiren doğru parçasına, bu koninin ekseni veya yüksekliği denir. Taban çevresinin herhangi bir noktasını tepeye birleştiren doğru parçasına koninin ana doğrusu veya apotemi adı verilir. Taban çevresinin her noktasını tepeye birleştiren doğru parçalarının meydana getirdiği yüzey, koninin yanal yüzeyi adını alır. Yanal yüzeyin alanı, taban çevresi ile apoteminin çarpımının yarısına eşittir. Taban yarıçapının uzunluğu r, apotemi uzunluğu a ise yanal yüzey alanı= πra olur. Bir dâiresel dik koninin hacmi de, taban alanı ile yüksekliğin çarpımının üçte biri alınarak elde edilir:

(V= 1/3 πr^2.h)

Bir dönel koninin düzlemlerle arakesitine, konikler adı verilir. Herhangi bir koni, tabana paralel bir düzlemle kesilirse, düzlemle taban arasında kalan kısma kesik koni denir.

KONİKLER;

Alm. *Kegelschnitte (m.pl),* **Fr.** *Coniques (m.pl.),* **İng.** *Conics.* Eliptik veya dâiresel bir çift taraflı koninin, düzlemle kesitinden meydana gelen eğriler. Bunlar, elips, parabol ve hiperboldür.

Elips: Aralarındaki mesâfe 2a olan ve odak noktaları denen iki noktaya uzaklıkları toplamı, sâbit 2a'ya eşit olan noktaların geometrik yeridir. Elips oval bir eğri olup, iki dik simetri ekseni mevcuttur. Bunlar, bir M noktasında kesişirler. Bu eksenler koordinat takımı olarak alınırsa, elipsin denklemi; $b^2=a^2-c^2$ olmak üzere $x^2/a^2+y^2/b^2=1$ şeklinde belirir. Eğer c= 0 olursa, odaklar birbiriyle çakışır ve elips yarıçapı a=b eşit olan bir çembere dönüşür. (Bkz. Elips)

Hiperbol: Hiperbol, belirli iki noktaya olan mesâfelerinin farkı, sâbit 2a'ya eşit olan noktaların geometrik yeridir. Bu sâbit noktalar, hiperbolün odak noktaları olarak isimlendirilir ve ara mesâfesi 2c olarak gösterilir. Hiperbolün iki ayrı kolu mevcut olup, birbirine dik iki simetri ekseni mevcuttur. Bu eksenlere göre hiperbolün denklemi, $b^2=c^2-a^2$ olmak üzere $x^2/a^2-y^2/b^2=1$ olarak yazılır. y=± bx/a doğruları hiperbolün asimptotlarıdır.

Parabol: Parabol, belirli bir noktaya ve bir doğruya uzaklıkları eşit olan noktaların geometrik yeridir. Bu belirli noktaya parabolün odak noktası denir. Bu noktadan doğruya çizilen dik doğru, parabolün simetri eksenini teşkil eder. Parabolün bu eksene ve tepe noktasından geçen dik eksene göre denklemi $y^2=2px$ olarak belirir.

Koniklerin genel denklemi: Dik x ve y koordinat ekseninde ikinci dereceden genel bir denklem;

$Ax^2+2Bxy+Cy^2+2Dx+2Ey+F=0$ olarak belirir. Eğer A,C ve F katsayılarının hepsi birden sıfır değilse bu bir konik kesitini gösterir. Ancak bu halde konik kesiti yanında birbirini kesen iki doğru veya iki paralel doğru, üst üste bulunan iki doğruyu da kapsar. Bunlar $b^2 x^2 - a^2 y^2 = 0$ (x+a)= 0 veya $x^2 = 0$ olabilir. Ayrıca koniğin, $x^2 / a^2 + y^2 / b^2 = -1$ gibi sanal da (izâfî de) olabilir ve x ve y koordinat ekseninde gösterilmez. İki konik en fazla dört noktada kesişir.

Târihî gelişimi: İlk koni ile ilgilenen M.Ö. 350 civârında Menaechmus olmuştur. Bu konuda ilk kitap M.Ö. 320'de Euclid tarafından yazıldığı tahmin edilmektedir. Günümüze kadar gelen kitap M.Ö. 225'ten, Apollonius'un **Konikler** kitabıdır. Arşimet (M.Ö 287-212), konikleri tanımaktaydı ve çalışmalarında bunları kullanmıştır. Abbasi âlimlerinden Benî Mûsâ'nın konikler üzerine yazdığı **Kitâb-ül-Mahrûtât** kitabı meşhurdur. Ebû Sa'îd-el-Siczî ise koni kesitlerini incelemiştir.

Konik kelimesi, Apollonius tarafından verilmiştir. $y^2 = 2px+ax^2$ ifadesinde eğer a<0 ise hiperbol a>0 ise elips ve a=0 ise parabol ortaya çıkar.

Rönesansta, özellikle Kepler, gezegenlerin eliptik yörünge üzerindeki hareketini keşfettikten sonra, koniklere olan ilgi tekrar canlanmıştır. Descartes'in 1637'de analitik geometriyi keşfetmesinden sonra, cebirsel metodlar eski geometrik metodların yerini almıştır. Günümüzde konikler, ders kitaplarında, daha çok analitik geometrinin konusu olarak anlatılmaktadır.

KONJONKTÜR;

Alm. *Konjonktur, Wirtschaftslage (f),* **Fr.** *Conjoncture (f),* **İng.** *Business cycles, conjuncture.* İktisadî hayatın iyileşme ve kötüleşme konusunda gösterdiği değişikliklerin (dalgalanmaların) hepsine verilen ad.

Konjonktürün hareketleri; canlanma (recovery), yükselme (boom), burhan (crisis) ve durgunluk (depression) safhalarından meydana gelir. Sanâyileşmiş ülkelerde, bu devreler çeşitli zaman dönemlerinde yaşanmıştır. Günümüzde millî gelir, üretim, fiyat ve yatırımlarda böyle dalgalanmalar görülmekteyse de hareketler kısa dönemde olmaktan çıkıp, uzun dönemli hâle gelmiştir.

KONKORDATO;

Alm. *Konkordat, Vergleich,* **Fr.** *Concordat,* **İng.** *Composition, bankrupt's certficate.* Konkordato, elinde olmayan sebeplerle işleri iyi gitmeyen ve malî durumu bozulmuş olan dürüst borçluları korumak için kabul edilmiş bir hukûkî çözümdür. Piyasa şartlarının iyi olmaması, borçlunun işlerinin bozulması, tahminlerinde yanılmış olması gibi sebeplerle, bir borçlunun mâlî durumu kötüleşmiş olabilir. Eğer borçlu bütün borçlarını ödemek zorunda bırakılırsa, borçlunun elindeki mevcudu bütün borçlarını ödemeye yetmeyecektir.

Böyle bir borçlu (eğer iflâsa tâbi ise) iflâsın eşiğinde bulunmaktadır. Borçlu iflâsa tâbi değilse, elini çabuk tutup borçlunun mallarını daha önce haczettiren alacaklılar alacaklarına tam olarak kavuşacaklar, biraz daha geç davrananlar ise elleri boş döneceklerdir.

İşte, bu durumda olan bir borçlu, alacaklılarının çoğunluğu ile bir anlaşma yapar. Bu anlaşmaya göre, alacaklılar alacaklarının yüzde belli bir miktarından (meselâ yüzde otuzundan) vazgeçerler. Borçlu, elindeki mevcudu ile, bütün borçlarını kabul edilen yüzde (misalde yüzde yetmiş) oranında öder, geri kalan borçlarından (misalde yüzde otuzundan) kurtulur.

Borçlunun alacaklılarının üçte iki çoğunluğu ile yaptığı ve onu kabul etmeyen diğer alacaklıları da bağlayan bu anlaşmaya konkordato denir.

KONSER;

Alm. *Konzert (n),* **Fr.** *Concer (m),* **İng.** *Concert.* Bir grup müzisyen tarafından, bir dinleyici topluluğuna verilen müzik gösterisi. Gösteri, solistler tarafından icrâ ediliyorsa, buna "resital" denir.

Sosyal bir müessese olarak halka açık konserler ilk defa 18. yüzyılda, opera ve resital ile birlikte ortaya çıktı. Yirminci yüzyılda, radyo ve ses kayıt cihazlarının keşfine kadar Avrupa ve Amerika'da konserler yaygın şekilde verilmekteydi. Günümüzde de çeşitli konserler verilmekte ve kalabalık bir dinleyici kitlesi tarafından tâkib edilmektedir.

KONSERVATUVAR;

Alm. *(Musik-) Konservatorium (n),* **Fr.** *Conservatoire (m),* **İng.** *Conservatoire.* Mûsikî eğitimi yapan okul, Dârülelhân (Eserler Evi). Kökü İtalyanca (Conservatorio) kelimesine dayanmakta ve çalışma evi mânâsına gelmektedir. Rönesans devrinde hastahânelere veya bakımevlerine bağlı yetimler okulunda kilise müziği çalışmaları yapan konservatuvarlar meydana çıkmaya başladı.

İlk ciddî konservatuvar; Paris'te 1795 senesinde Belediye Bando Şefi Bernard Sarratte tarafından kuruldu. Kurulan bu müzik evinin ismi, İnstitut National de Musique idi. Sonraları bu isim İtalyancadan etkilenerek Conservatoire de Musique hâlini aldı.

On dokuzuncu yüzyılda Fransa'da kurulan ve faâliyet gösteren konservatuvarlar, diğer Avrupa devletleri ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından da örnek alındı. 1807'de Milano, 1811'de Prag, 1817'de Viyana, 1843'te Leipzig konservatuvarları faaliyete geçti. ABD'de Boston Konservatuvarı 1867'de, New York Millî Konservatuvarı 1885'te kuruldu.

Türkiye'de ilk konservatuvar İstanbul'da Dârülelhân adıyla 1913'te İttihat ve Terakki tarafından kuruldu. Daha sonra 1927'de bu kuruluş Belediye Konservatuvarı hâline dönüştü. 1936'da ise Ankara'da Millî Eğitim Bakanlığına bağlı olarak Devlet Konservatuvarı faaliyetine başladı. 1958'de İzmir'de 1971'de İstanbul'da devlet konservatuvarları kuruldu. Ayrıca 1976'da ilki İstanbul'da kurulan Türk Müziği Konservatuvarları açıldı ve zamanla sayısı arttı.

KONSERVE;

Alm. *Konserve (f),* **Fr.** *Conserve (m),* **İng.** *Canned (vegetables vs.).* Besin maddelerini bozulmadan saklama usûlü. Besin maddeleri, cinsine göre belli bir zaman sonra bozulur. Halbuki her türlü besine her zaman ihtiyaç vardır. Yetiştirilen besinlerin diğer mevsimlerde ve kıt olduğu zamanlarda kullanılmaları, ancak saklandıkları zaman mümkün olur.

Besin maddeleri çok eski zamanlardan beri çeşitli usullerle saklanmıştır. Bunlar; kurutma, tuzlama, salamura hâline getirme, kavurma, pestil yapımı, soğuk, serin yerlerde muhâfaza etme ve dondurmadır. Burada esas olan, mikropların çoğalarak gıdâ maddelerini bozmalarının önüne geçmektir. Yapılan konservelerde ilk denemeler, 18. yüzyılda başlamış, 19. yüzyılın başında iyi neticeler alınmıştır. Ticârî konserveciliğin târihi, bu tekniğin babası sayılan Nicolas Appert'e dayanır. Bir Fransız konserveci olan Appert, 1809'da kavanozlarda gıdâ maddesi muhâfaza etmenin metodunu keşfettiği için hükümet tarafından mükâfâtlandırılmıştı. Aprert'in metodu, kapakları gevşek kapatılmış kavanozları kaynar suda belli bir müddet tutmak ve daha sonra kapaklarını sıkıca kapatmak esasına dayanıyordu. Bu metod kısa zamanda Fransa'da rağbet gördü ve dünyanın diğer memleketlerine

yayıldı.

1810'da, kalay kaplı teneke kutular kullanılmaya başlandı. Daha sonra, 1852'de Appert'in oğlu, Otoklav'ı keşfetti. Bu âletle, kutu içindeki gıdâ maddeleri basınçlı buharla ısıtılmakta ve kaynak sudan üstün olarak istenilen harâret derecesine göre ayarlanabilmektedir. 1860 yılında Pasteur besin maddelerinin bozulmasına bakterilerin sebeb olduğunu, ısıtma sûretiyle bunların tamâmen öldüğü veya faaliyetlerini durdurduklarını buldu. İlk konserve kutuları, tenekeden ve elde yapılmaktaydı. 1876'da otomatik makinalarda îmâl edilmeye başlandı. Başlangıçta kutuların üst tarafı açık idi. Kutu doldurulduktan sonra teneke bir kapak ile kutu arasına plastik conta veya astarlar konmaya başlandı. Bu metodlar günümüzde de kullanılmaktadır. Son yıllarda konserve kutularının iç sathını, elektroliz yoluyla koruyucu bir sırla kaplama tekniği çok gelişmiştir.

Yirminci asrın başlarında büyük fabrikaların yapılması ile konservecilik, sanâyi hâline geldi. Günümüzde hemen hemen her çeşit besin maddelerinin konservesinin yapıldığı modern fabrikalar çoğalmıştır. Memleketimizde ilk konserve fabrikası 1891 yılında İstanbul'da kuruldu. Bunu 1904'te Selânik'te, 1910'da İzmir'de ve İstanbul'da kurulan fabrikalar tâkib etti. Bilhassa 1950'den sonra Türk konserveciliğinde büyük gelişmeler görüldü. Konserve tüketiminin artması konserve sanayiini teşvik etti. 1960'ta 10 milyonun üzerinde kutu konserve îmal edilirken bu sayı, 1965'te 24 milyon kutuya ulaştı. Son yıllarda ise 100 milyonu aşkın kutu konserve îmâl edilmektedir. 1960'ta fert başına yarım kilo konserve düşerken bugün bir kilonun üzerine çıkmıştır.

Meyve ve sebzelerin bir kısmında su oranı % 97'ye kadar çıkmaktadır. Bu ise, basitçe mikrop dediğimiz bakterilerin üremesi için mükemmel bir ortamdır. Bunlar 20 ile 40°C arasında neme ve bâzı şartlara bağlı olarak çok çabuk ürerler. Gıdâları meydana getiren ana maddelerden karbonhidratları, protein ve yağları parçalıyan bu mikroplar, gıdâların renk, koku, tat ve yapılarını bozduğu için beslenme değerleri de kalmaz. Bu, mikrop dediğimiz bakterilerin yüksek ısı uygulayarak yok edilmeleri, konservenin esasıdır. Mikropların faaliyetleri 65°C'den yukarı sıcaklıkta azalır. Mayalar kaynama sıcaklığında, bakteriler ise 100°C sıcaklığın üzerinde ölürler. Konserve yapılacak meyve ve sebzeler 100°C'de çeşitli cinste ve hava geçirmeyecek şekilde yapılmış kaplarda muayyen zaman bekletilirler. Böylece sebze ve meyveyi bozan bakteriler ölmüş olur.

Konservecilik: Gıdâlara uygun kaplarda, yüksek ısı altında mikropların etkisiz hâle getirilmesi ile dayanıklılık kazandırma usulü. Memleketimizde pekçok konserve fabrikaları, sebze ve meyvelerin bol olduğu mevsimlerde bunları alarak konserve yapıp, piyasaya sürmektedir. Ambalaj ve nakliyatın pahalılığı konservelerin tüketiminde önemli rol oynamaktadır. Daha ucuz ve kolay olan ev konserveciliğine önem verildiğinde bunun yurt ekonomisine büyük faydaları olacaktır.

Ev konserveciliği: Meyve ve sebzelerin çok bol ve ucuz olduğu mevsimlerde yapılacağından, âile bütçesine büyük fayda sağlar. Meyve ve sebzelerin en iyisi seçileceğinden kalite yüksek olur. Ev mutfağında her zaman hazır yiyecek bulundurulur. Böylece kış aylarında yemek çeşitlerinde karşılaşılan güçlük azaltılmış olur. Bu faydalarından dolayı, memleketimizde her geçen yıl ev konserveciliği daha büyük ilgi görmektedir. Evde konserve yapabilmek için; ısıya dayanıklı cam kavanozlar ile bunların ağzını sıkıca kapatabilen kapak, tencere ve bunun dibine konarak cam kavanozun parçalanmasına mâni olan tel veya tahta ızgara lüzumlu olan araçlardır.

Sebze ve meyve seçimi: Normal olgunlukta, çürüksüz, beresiz, aynı boyda olanlar seçilmelidir. Seçilen sebze ve meyveler, akar suda çok güzel yıkanmalı ve aynı gün yapılmıyacak olanlar, yıkanmadan buz dolabında saklanmalıdır.

Konserve konacak kavanozlar ve kapakları, kullanılmadan önce iyice yıkanıp temizlenmelidir. Kullanılıncaya kadar kaynar suda bekletilmelidir. Sebze ve meyveler kavanozlara konduktan sonra, tepe boşluğu bırakmayı unutmamalı, kavanoz ağızları ve kapak kenarları, temiz kaynar sudan çıkarılan bir bezle silinerek kapak kapatılmalıdır. Kapatma işleminden sonra bir daha hiçbir sûretle kapaklarla oynamamalıdır. Kaynatma işleminden sonra tencerelerin kendi kendine soğumasını beklemeli ve kavanozlar sonra çıkarılmalıdır. Isı farklarından dolayı cam kavanozların çatlamamasına dikkat edilmelidir. Evlerde konserve yapmak için düdüklü tencerenin dibine ızgara konduktan sonra alabileceği kadar hazırlanmış kavanozlar konur. Tencere, kavanozları aşacak kadar su ile doldurulur. Bu su, kavanozların sıcaklığına yakın bir sıcaklıkta olur. Her meyve ve sebze için belirlenmiş kaynatma sürelerine aynen uymalı, bu süreler azaltılıp çoğaltılmamalıdır.

Meyve ve sebzelerin evde konserve edilmesinde, sıcak veya soğuk doldurma usûlü uygulanır. Sebze konserveleri üç hususta meyvelerden ayrılır. Bunlarda tuzlu su kullanılır. Sebzeler önce haşlanırlar, bir de 110-120°C arasında bir süre ısıtılarak dayanıklı hâle getirilirler. Hazırlanıp, kavanozlara konan sebze, yerleştirilir, dipten îtibâren üç dört parmak sıcak su konur ve kapak kapatılır. Ocakta, düdüklü tencerenin buhar musluğu, 5-6 dakika açık bırakılır. Buhar musluğu kapandıktan sonra ortalama 5-10 dakika beklenip, saat tutulur. Ocağın altı kısılarak, her sebze için verilen sterilize süresini beş on

dakika geçecek şekilde beklenir.

Konservenin bozulması: Bu durumda kavanoz kapakları şişer, kapak kenarlarından sızıntı olabilir. Kavanoz kapağı açıldığında hoş olmayan, kötü bir koku duyulur. Konservenin rengi, tadı, görünümü çok fazla değişir. Küflenme olabilir. Konserve kaynatıldığında köpürür. Bu çeşit konserveler bozuktur. Yenmemelidir. Zehirlenmelere sebeb olur.

KONSİNYASYON;

Alm. *Konsignation,* **Fr.** *Consignation,* **İng.** *Consignment.* Milletlerarası ticârette kullanılan ve açık kredi yoluyla ithâlâta benzemekle birlikte ondan önemli farklılıklar gösteren bir muâmele. Konsinyasyon yoluyla ithâlâtta mallar, tıpkı açık kredili ithâlâtta olduğu gibi, bedeli ödenmeden yurda getirilir. İthal edilen bu mallar, tamâmen veya kısmen satıldıktan sonra bedeli ihrâcâtçıya gönderilir.

Konsinyasyon yoluyla ithâlâtın özelliği, malları yurtdışından getirerek ülkede satan kimsenin gerçek anlamıyla ithâlâtçı olmayıp, ihrâcâtçının bir mümessili veya komisyoncusu durumunda bulunmasıdır. Konsinyasyon yoluyla yurda getirilen mallar, tüketicilere satılıncaya kadar ihrâcâtçının mülkiyetinde kalır. Malları dışarıdan getirerek yurt içinde satan kimse, bu hizmetine karşılık belli bir komisyon alır ve sattığı malların bedelini önceden kararlaştırılan şekilde ihrâcâtçıya gönderir. Tıpkı açık kredi yoluyla ithâlâtta olduğu gibi, konsinyasyon usûlünde de ihrâcâtçının mal gönderdiği kimseyi çok iyi tanıması ve ona güven beslemesi gereklidir.

Konsinyasyon yoluyla ithâlâtın özel bir şekli, müşterek hesap sûretiyle satış'tır. Müşterek hesap sûretiyle malları yurtdışından getiren kimse, asgarî bir fiyattan satışı ihrâcâtçıya garanti eder. Mallar hiç satılmasa veya daha ucuza satılsa bile, garanti edilen fiyat üzerinden hesaplanmış bedelleri ihrâcâtçıya ödenir. Müşterek hesap sûretiyle yurtdışından mal getiren kimse, bunları garanti ettiği fiyattan daha fazlasına satabilirse, aradaki farkı ihrâcâtçı ile paylaşır. Görüldüğü gibi, müşterek hesap sûretiyle yurtdışından mal getiren kimse, ihrâcâtçının komisyoncusu olmayıp, kısmen ithâlâtçı, kısmen de ihrâcâtçının ortağı durumundadır.

KONSOLİDASYON (Tahkim);

Alm. *Konsolidierung,* **Fr.** *Concolidation,* **İng.** *Consolidation.* Kısa vâdeli bir borç yerine aynı miktarda uzun vâdeli bir borcun geçirilmesi, tahkim. Kaldırılan borçla yerine konan borcun miktarı eşit olmakla beraber, her ikisinin şartları birbirinden farklıdır. Tahkimi, mümkün kılan başlıca faktör de, borçların şartlarındaki bu değişikliktir. Başka bir ifade ile, uzun vâdeli borcun taşıdığı bâzı husûsî menfaatler, bilhassa yüksek fâiz haddi, alacaklıya, kısa vâdenin kendisine sağladığı faydadan vazgeçmekte önemli etken olmaktadır.

Tahkim esas îtibâryile dalgalı borçlar için tatbik edilen bir sistemdir. Bununla beraber, ödemede güçlük çekilmesi ihtimâli mevcut olduğu, yâhut alacaklıların eline serbest satın alma gücü verilmesi ekonomik denge bakımından mahzurlu sayıldığı takdirde, uzun vâdeli borcun vâdesi gelmiş taksitleri için de tahkim yapılır.

Dalgalı borçların tahkimi, bir çok kimseler için, bu borçların vâdelerinde yenilenmemeleri halinde hazineyi çok güç bir duruma sokmaları ve böylece paranın istikrarını bozmaları tehlikesini bertaraf edecek bir tedbir sayılmaktadır.

Tahkim ihtiyarî veya cebrî olarak iki tarzda yapılabilir: **İhtiyârî tahkimde** alacaklı, elindeki kısa vâdeli kredi vâsıtasını uzun vâdeli tahville değiştirip değiştirmemekte serbest bırakılır. Tercihini değiştirme şeklinde kullandığı takdirde kısa vâdeli borç kalkmış, yerine uzun vâdelisi geçmiş olur. Değiştirmeyi red ettiği takdirde ise tahkim yapılmamış olacaktır. Ancak bu, alacaklının derhal ödeme talebinde bulunacağını göstermez. Tahkimi arzulamamakla beraber elindeki kısa vâdeli borç senedinin ödenme zamanı geldiği vakit vâdenin yenilenmesini kabul etmesi imkân dahilindedir. Bu hal, alacaklının elinde uzun vâdeli tahvil yerine her zaman paraya kolaylıkla çevirebileceği kısa vâdeli bir kredi vâsıtası tutmayı tercih ettiğini gösterir.

Cebrî tahkimde alacaklıya hiçbir seçim hakkı tanınmamaktadır. Devlet tek taraflı bir kararla, kısa vâdeli borçları uzun vâdelilerle değiştirerek, böyle bir değiştirme yapmadan sâdece vâdeyi uzattığını îlân ederek tahkimi yapmış olur. Bunu yaparken alacaklılara bâzı menfaatler sağlayarak, meselâ daha yüksek fâiz vererek, onları tatmin edip etmemeye de devlet tek taraflı karar verir.

KONSOLOSLUK;

Alm. *Konsulat (n),* **Fr.** *Consulat (m),* **İng.** *Consulate.* Yabancı memleketlerde, ülkesinin ticârî menfaatlarını koruyan ve diplomatik olmayan çeşitli resmî vazifeleri ifâ eden resmî dâirelere verilen isim. Bâzı durumlarda konsolosluk memurları ve konsoloslar temsil ettikleri devletin vatandaşı

olmayabilir. Konsolosluk idarecilerinin ünvanları ülkeden ülkeye değişir.

Milletlerarası hukukta bir devletin, diğer devletlerde konsolosluk açma mecburiyeti yoktur. Konsolosluk yetkilileri, vazifeli gittikleri devletin müsâdesi olmadan o memlekette faâliyette bulunamazlar. Bu müsâde konsolosluğun bulunduğu ülke tarafından yazılı bir belge hâlinde verilir ve herhangi bir zamanda herhangi bir sebeble iptal edilebilir.

Konsolosluk görevlileri, diplomatik temsilci değildirler. Diplomatik görev verilenler ve gittiği devlet tarafından bu sıfatla kabul edilenler hâricindeki konsolosluk görevlileri, diplomatik imtiyazlar ve muâfiyetlere sâhip değildirler. Fakat resmî görevlerini îfâ ederken birçok bürokratik formalitelerde ve hatta adlî kovuşturmalarda konsolosluk görevlilerine bâzı imtiyazlar tanınmaktadır. Konsolosluk binâları ve arşivlerinin dokunulmazlığı vardır.

Konsoloslukların vazifeleri, antlaşmalar ve nizamnâmelerle tesbit edilmiştir. Umumiyetle, ticârî ve sınâî sâhada ülkesinin menfaatlerini gözetmek, vatandaşların haklarının korunması, seyrüsefer kontrolü, noterlik gibi vazîfeleri vardır.

KONSORSİYUM;

Alm. *Konsortium (n), Unternehmerverband (m),* **Fr.** *Consortium (m),* **İng.** *Consortium.* Belli bir konuda, ortak menfaati olan ve genellikle kredi verenlerin (bankaların) teşkil ettiği iktisâdî bir grup. Milletlerarası kuruluşların ve hükümetlerin iktisâdî ve mâlî yardımları yürütmek için meydana getirdikleri birliklere de konsorsiyum denilmektedir.

1962 senesinde Türkiye'ye dış kredi sağlamak üzere çeşitli batılı ülkelerle, milletlerarası mâlî kuruluşların teşkil ettiği bir "Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu" kurulmuştur. Bu kuruluş Türkiye'nin üyesi bulunduğu MilletlerarasıİktisadiİşbirliğiveGelişme Teşkilâtı çerçevesinde faaliyet göstermektedir. Konsorsiyum, Türkiye'ye program, proje, borç tecili ve finansman kredileri vermektedir.

KONSTANTİN;

ilk Bizans hükümdarı. Târihte Büyük Konstantin olarak meşhurdur. Bundan sonra gelen hükümdarlara lakap olarak hep Konstantin denmiştir. Bizans İmparatorluğu, 1453 yılında Fâtih Sultan Mehmed Han tarafından yıkıldığı zaman hükümdâr, Onbirinci Konstantin Dragazes'ti. İstiklâl Harbi sırasında Yunanlıların kralı, kendisinin Bizans İmparatorluğunun devâmı olduğunu gösterebilmek için Onikinci Konstantin adını almıştır. Yunanlılar, kendilerini Bizans'ın mîrasçısı sayıp, İstanbul'u almanın hayâliyle yüzyıllardır avunmaktadırlar.

Büyük Konstantin, İstanbul'daki Roma İmparatorlarının birincisidir. M.S. 274 yılında Sırbistan'ın Niş şehrinde doğdu, 337'de öldü. Galya'yı yâni Fransa'yı, İngiltere'yi, İtalya'yı, Afrika'nın kuzeyini, Yunanistan'ı, Trakya'yı aldı. Bayrağına haç resmi koydu. 325'te İznik'te üç yüz on dokuz papaz toplayıp, mevcut İncilleri dörde indirdi. Îsâ aleyhisselâmın dînine sonradan karıştırılmış olan, Eflâtun'un ortaya attığı teslis (Trinite) inancı bu dört İncîl'de yer aldı. Bu dinde teslis bulunmadığını, Allah'ın bir olduğunu söyleyen Aryüs'ü afaroz ettirdi. Doğru olan **Barnabas İncîli'**ni yasakladı. Noel gecesini bayram îlân etti. Sainte Sophie (Ayasofya) Kilisesini ahşap olarak ilk defâ bu hükümdar yaptırdı. Daha sonra birkaç defâ tâmir gören kilise, Fâtih Sultan Mehmed Han tarafından camiye çevrildi. 330'da Bizans kasabasını genişletip Konstantiniyye ismini verdi. Bu şehir sonradan İslâmbol, Dersaâdet ve İstanbul isimleri ile anıldı. İstanbul şehrini "sur" denilen büyük bir duvar ile çevirdi. Kara tarafında yedi, deniz tarafında dokuz kapısı olan bu sur sonra gelen kayserler tarafından zaman zaman tâmir edildi.

KONSÜLTASYON;

Alm. *Konsultation (f),* **Fr.** *Consultation (f),* **İng.** *Consultation.* Tıpta, çeşitli dallarda uzman olan hekimlerin, tam aydınlatılmamış bir vaka yahut teşhisi zor bir hastalık karşısında yaptıkları fikir alışverişi. İstişâre. Tıptaki bilgilerin son derece artması, bir hekimin her konuda âzamî bilgiye sâhib olmasını imkânsız kılmıştır. Buradan uzmanlık dalları doğmuş, hattâ uzmanlık dalları da kendi içlerinde bölümlere ayrılmıştır.

Konsültasyon, çeşitli durumlarda başvurulan bir yoldur. Psikiyatrik (ruhî) bozukluklar gösteren bir hastada dâhiliye uzmanı bir hekimin teşhisi ve görüşleri yetersiz kalabilir. Hastanın belirtileri onu şaşırtabilir. Böyle durumdaki hekimin yapacağı iş "psikiyatrik konsültasyon" isteğinde bulunmaktır. Bir ruh hastalıkları uzmanıyla beraber fikir alışverişinde bulunarak teşhise gitmek, bu durumda, en emin yoldur. Bu şekildeki örnekler birçok dallar arasında çoğaltılabilir. Konsültasyon yapılan bir diğer durum da, uygulanacak tedâvi üzerinde hekimlerin yaptığı istişâredir. Hastada uygulanacak ameliyatın yapılıp yapılmaması veya ameliyat tekniğinin ne olacağı cerrahlar arasında yapılan konsültasyonda belirlenir. Ameliyatlardan başka çeşitli hastalıklarda uygulanacak tedâviler de hekimler arasında yapılan

istişâreyle tesbit edilir.

KONTEYNER;

Alm. *Container (m),* **Fr.** *Container (m),* **İng.** *Container.* Son yıllarda uzak mesâfe taşımacılığında geniş olarak kullanılan bir ambalajlama biçimi. Konteynerler, milletlerarası kabul edilmiş standart ölçülerde îmâl edilmiş tabanı ahşap, duvarları alüminyum levhalarla kaplı, tavanı çelik saçtan yapılmış kasalardır. Dört köşesinde güçlü çelik taşıyıcı elemanlar bulunur. Kenarlar, çelik saç ve cam takviyeli reçinelerle kaplıdır. Kasa boyutları, genişlik ve yükseklik 2,4 m, uzunluk ise 6,9 veya 12 m olabilecek şekildedir. Bir konteyner birçok defa kullanılabilir.

Konteyner, treylerli kamyonlarla, trenlere, gemilere ve uçaklara kolayca yerleştirilebilecek şekilde yapıldığından dünyânın bir ucundan diğerine kasayı hiç açmadan, kolayca yükleme-boşaltma yaparak süratle götürmek mümkündür. Kasa, mühürlenip yol boyunca hiç açılmadığından içindekilerin çalınma ve bozulma ihtimali yoktur. Üstelik çok parça mal, tek bir kasada bulunabildiğinden yükleme-boşaltmada büyük kolaylık ve sürat sağlar. Ayrıca taşımada işçilik, ambalaj ve sigorta giderleri azalır. Konteyner içinde yükü sâbitleştirecek tertibatlar bulunduğundan yük uzun mesâfede zâyiatsız bir biçimde ezilmeden, kırılmadan gidebilir. Gemi ambarlarına üst üste konabilir ve birbirlerine kenetlendiklerinden, kaymadan, devrilmeden rahatça taşınabilirler. Bu da limanlarda, yükleme-boşaltmayı çabuklaştırır ve liman kapasitesini arttırır. Su geçirmez biçimde yapıldığından, gemi güvertesine de istif edilip taşıma hacminden kazanç sağlarlar. Bu üstünlüklerinden dolayı konteyner taşımacılığı, 1965'ten beri dünyâda çok yaygınlaşmıştır.

Konteynerlerin içine malzeme yüklenmesinde, rulolu konveyörler ve çatallı istifleyiciler kullanılabilir. Kendisini taşıyacak treylerin üstündeyken de yüklenebilir. Kasasına takılabilen sağlam ayaklar vâsıtasıyla, taşıyıcı araç, konteynerin altına girip çıkabilir. Taşıyıcı araca konulduğunda kilit düzenleriyle sâbitleştirilir. Limana varıldığında, uzun köprülü yükleme-boşaltma krenleri vâsıtasıyla doğruca gemiye yüklenip istif edilir. Limanda boşaltma ve kara ve demiryolu taşıtlarına yükleme, raylar üzerinde hareket eden krenler ve özel çatallı istifleyiciler vâsıtasıyla yapılır. Ro-Ro taşımacılığında ise konteyner, treylerden hiç indirilmeden çekici tarafından gemiye yüklenir. Varış limanında bir başka çekici tarafından çıkarılarak gideceği yere götürülür.

Geniş gövdeli büyük uçakların çıkmasıyla hava taşımacılığında da konteynerler yaygınlaşmıştır. DC 10, Lockheed L 1011 uçakları bu tip taşımacılık için kullanılmakta ise de uçakların kapasitelerinden dolayı sınırlı kalmaktadır.

KONUR ALP;

Osmanlı Devletinin kuruluşunda hizmeti geçen ilkTürk kumandanlarından. Konur; sarı, sarışın demektir.

Osman Gâzi 1300 yılından îtibâren, Bizanslılara karşı gazâ mücâdelelerine girişince, yanında Akakoca, Samsa Çavuş, Aykut Alp ve Gâzi Abdurrahmân gibi silah arkadaşları ile Konur Alp de bulunuyordu. Orhan Bey ise, daha babasının sağlığında askerî idâreyi eline aldığından Karadeniz'e doğru olan mıntıkanın zaptına Konur Alp'i gönderdi.

Konur Alp Akyazı, Mudurnu ve sonradan kendi adı verilen Düzce taraflarındaki Konrapa'yı fethetti. Gâzi Abdurrahmân'la berâber Aydos'u aldı. Bursa'nın fethinde (1326) büyük kahramanlıklar gösterdi ve aynı yıl içinde vefât etti. Konur Alp'in vefâtından sonra, idâresindeki yerler birleştirilerek Şehzâde Murâd'ın emrine verildi.

Konur Alp'in kabrinin nerede olduğu kesin olarak bilinmemekte, fakat Düzce taraflarında olduğu tahmin edilmektedir. Söğüt'te türbe bahçesindeki kabir, makamdır. Asıl kabri değildir.

KONUŞMA;

Alm. *Sprechen (n),* **Fr.** *Faculté (f) de parler,* **İng.** *talking.* Düşünce ve fikirlerin söz, şekil, mimik ve hareketlerle anlaşılması ve anlatılabilme kâbiliyeti.

Konuşma, oldukça kompleks (karmaşık) bir fonksiyondur ve iyi anlayabilmek için çocukluktan îtibâren gelişmesini tâkib etmek gerekir. Çocuğun işittiği sesler ile gördüğü cisimler arasındaki ilgiyi tesbite başlaması konuşmanın ilk merhalesidir. Meselâ; anne çocuğuna "mama" dediği zaman, çocuk "mama" kelimesinin ses idrâki ile "mama"yı görmekten ileri gelen görme idrâki arasında ilgi kurar. Zamanla bu ilgi tat, koku, renk, dokunma, ses gibi idrâklerde de birleşerek çocukta "mama" kelimesi ve mamanın nitelikleri hakkında tam ve karmaşık bir kavram gelişmiş olur. Konuşmanın değişmesinde muşahhas kavramlar ve isimler daha kolaylıkla öğrenildiği halde, mücerret kavramlar daha zor ve uzun zaman içerisinde öğrenilir.

Sözlü veya yazılı hecelerin ve sözlerin, dolayısıyla konuşma ve yazmanın, geçmişteki görme, işitme ve daha başka idraklerin sonucu olarak öğrenilmesi, konuşma ve yazmanın psikolojik yönünü teşkil eder. Anatomik ve fizyolojik yönden olgun bir konuşma ve yazma için pek çok sinir hücresinin birbirleriyle bağlantı kurmaları ve âhenk içinde çalışmaları gerekir.

Bugüne kadar neden ve nasıl olduğu îzah edilememiş olmakla berâber, sağ elini kullanan kimselerde sol beyin yarımküresi, konuşma fonksiyonunda üstün bir role sahiptir. Bu sebeple görme, işitme gibi idrâklerin sinirsel bağlantıları, sol beyin yarım küresindedir. Fakat sağ beyin yarımküresi de aynı şeyleri idrâk edebilmektedir. Yalnız bu sağ yarımküreye gelen idrâkler de daha sonra sol yarımküreye ulaşır. Böylece sözlü ve yazılı konuşmanın veya işitme ve görme idrâklerinin anlam kazanması için gerekli sinirsel bağlantılar bölgesinin sol beyin yarım küresinin arka yarısı olduğu ortaya çıkmaktadır. Kelimelerin konuşma hâlini almasında dil, dudak, çene, yanak, damak, gırtlak ve solunum kaslarının faaliyeti gereklidir.

Konuşma çok karmaşık bir kâbiliyet olup, bu kâbiliyeti insan beyninin herhangi sınırlı bir bölgesinin fonksiyonu olarak düşünmek yanlıştır. Hareket, duyu ve koordinasyon gibi idrâk bölgelerinin hepsi, beyinde, konuşma fonksiyonun bir bölümünü teminle görevlidir. Bu geniş anatomik bölgelerdeki herhangi bir hasar, konuşmayı şu veya bu şekilde bozabilir ve böylece çok çeşitli konuşma kusurları ortaya çıkar.

Konuşma bozuklukları:

Broca afazisi denen konuşma bozukluğunda, hasta kendisine söylenenleri anlamakta, fakat kendi düşünce ve arzularını kelimeler hâlinde ifâde edememektedir. Hattâ, anladığını cevaplayabilmek amacı ile hasta kendini zorlar ve bu zorlayış hastanın mimiklerinden anlaşılır. Bâzen bu hastayı büyük bir bunalıma sokacak derecelere erişir.

Wernicike afazisi denen konuşma bozukluğunda, hastalar konuşulanları işitebildikleri halde anlamlarını kavrayamazlar. Bâzen basit ifadeleri anlıyabilirler. Bu şahıslar konuşabilir. Ancak konuşma sırasında kullandıkları kelimelerin anlamlarını kendi işitme kabiliyetleri ile düzeltip, kontrol etme imkânından mahrum olduklarından konuşmaları mânâsızdır.

Her iki tip konuşma bozukluğunun aynı hastada bulunması hâline ise “total afazi” denir.

Konuşma hiç şüphesiz birbirine bağıntılı hecelerden yapılmış kelimelerle mümkündür ve her kelimedeki hecelerin birbirleriyle belirli bir âhenk ve düzen içerisinde birleşmesi gerekir. İşte bu birleşmede bozukluklara “dizarti” denir. Dizartide, kelimelerin kullanılmasında bir anlam bozukluğu yoktur. Sâdece, anlamlı ses çıkarma mekanizmasında bir kusur vardır.

Cümlelerin veya kelimelerin gittikçe daha hızlanmak suretiyle ardarda tekrar edilmesi şeklindeki konuşma bozukluğuna **“paliali”** denir. Parkinson hastalığında görülebilir.

Sesin kaybolup, şahsın fısıltı hâlinde konuşması durumuna ise **“afoni”** adı verilir. Gırtlak ve ses tellerinin hastalıklarında görülür.

Sinir sisteminde hasar bulunmayan ve şuuru açık olan kimselerde konuşmanın tamâmiyle kaybolmasına “mutizm” denir. Genellikle histeride görülür.

Kekemelik, genellikle solaklarda görülebilen bir konuşma kusurudur. Hafif dereceleri kendiliğinden düzelebilir. Ağır vakıalar hayat boyu sâbit kalabilir.

KONVEKSİYON (Bkz. Isı)

KONVERTİBİLİTE;

Alm. *Konvertiecbarkeit, Konvertibilitaet,* **Fr.** *Convertibilité,* **İng.** *Convertibility.* Millî paraların karşılıklı olarak birbirine çevrilebilmesi. Türk parası ile tesbit olunmuş alacak haklarını, hak sâhibinin ikâmet mahalline ve yabancı memleket parası elde etmekte güttüğü maksada bakılmaksızın ve önceden herhangi bir makâmın müsâdesini almaya lüzum olmadan câri döviz kurları üzerinden herhangi bir memleket parasına çevrilebilme serbestisidir. Konvertibilite kavramının en geniş anlamı budur.

Konvertibiliteyi belirli bir döviz kuru modeliyle eş anlamda kullanmak doğru olmaz. Konvertibilite serbestçe dalgalanan döviz kuru sisteminde olabileceği gibi sâbit kur sisteminde de mevcut olabilir.

Yukarıda tanımlanan genel konvertibilitedir ve kayıtsız ve şartsız olduğu müddetçe geçerlidir. Ancak çeşitli sınırlamalar konvertibilitenin uygulamada değişik şekiller almasına yol açmaktadır. Bunlar sırasıyla şöyledir:

1. Câri işlemler için konvertibilite: İhrâcât, ithâlât gibi görünen işlemler ve işçi dövizleri, fâiz, kâr,

navlun, turizm gibi görünmeyen işlemlerin dışındaki işlemler. Özellikle sermâye işlemleri için konvertibilite mevcut değildir.

2. Kişiler bakımından sınırlamalar: Mukim olmayan kişiler için konvertibilite olması, bunların dışındakilere ise tanınmaması bir başka uygulamadır.

3. Hem işlemler hem de kişiler bakımından sınırlamalar:

a) Mukim olmayan şahısların câri işlemleri için konvertibilite getirilir; bunun dışındaki şahıslara ve işlemlere ise, tanınmaz.

b) Yabancı Merkez Bankalarının câri işlemleri için konvertibilite olabilir; bunun dışındaki kişilere ve işlemlere uygulanmaz.

4. Ülkeler bakımından sınırlamalar: Belirli bir bölge için konvertibilite olması, bunun dışındaki bölgelere ise tanınmaması gibi.

Konvertibiliteyi devam ettirmenin en önemli şartı milletlerarası ödemeleri denge hâlinde tutabilmektir. Diğer bir deyişle, parası konvertibl olan her ülkede, belirli bir süre içindeki döviz arzı, aynı süre içindeki döviz talebine eşit olmalıdır.

Bu eşitliği sağlamanın iki ayrı yolu vardır. Ya döviz arz ve talebinde ortaya çıkan artma ve azalmalara göre döviz fiatlarının değişmesine müsâde olunur veya döviz hadleri sâbit tutularak döviz arzını döviz talebini değiştirecek tedbirler uygulamak yoluna gidilir.

Konvertibilite adı verilen sistemin sağlıklı bir biçimde işleyebilmesi için döviz kazanan ile döviz ihtiyacı olanlar arasındaki kanalın mümkün olduğunca kısa ve az masraflı olmasında zarûret vardır. Bu sağlanamazsa zaman zaman krizler ve spekülasyon kaçınılmaz olur. Böyle bir durumdan kurtulmanın yolu, sınırlı da olsa, bankalararası bir döviz piyasası kurmaktır. Sağlıklı bir sistem için gerekli şartlardan bir diğeri, ülkenin dış borçları için döviz borsasına büyük miktarlarda başvurmasını önleyecek tedbirleri almaktır. Meselâ yılın belli günlerinde veya bâzı yıllarda çok büyük miktarlarda dış borç ödeyerek bir ülkede döviz borsası zaman zaman büyük sarsıntılar geçirebilir.

Konvertibilite bir ülkeye kendi parası ile ithâlat, ihrâcat ve dış ödeme yapma imkânı vereceğinden milletlerarası işlemlerde küçümsenmeyecek bir ucuzluk getirir. Paraların birbirine çevrilme giderlerinden tasarruf sağlanır. Havâle masrafları azalır.

Söz gelişi, Japonya ticâretinin ihrâcâtta ortalama yüzde 43, ithâlâtta yüzde 50'sini kendi parası ile yürütmektedir.

Konvertibilite bir ülke ekonomisinin sıhhatini ve mallarının rekâbet gücünü gösteren pratik bir barometredir. Milletlerarası borsalarda parası değerlenen bir ülke emisyonu artırarak sıfır fâizle borçlanma imkânını bile bulabilir.

Konvertibilite bir ülke politikacılarını veya Merkez Bankalarını emisyon konusunda durdurabilen yegâne tabiî engeldir. Bu açıdan bir ülke konvertibiliteye ciddi olarak geçmek istiyorsa Merkez Bankasını câri bütçe ve dış ödeme işlemlerinin baskılarından arındırarak sâdece müstakil bir emisyon kurumu hâline getirmeyi plânlamalıdır.

Konvertibilite sağlanmadan milletlerarası para ve sermâye piyasalarından ucuz yollarla borçlanma mümkün olmaz, ayrıca yabancı sermâye, konvertibilite olmayan ülkelere kolayca gitmez. Servetlerini dışarda tutan vatandaşlar bile sâdece ciddî konvertibilite çalışması görürlerse yeniden servetlerini yurda getirirler.

Dış ticâretin süratle büyümesi konvertibiliteyi zorunlu kılar.

Konvertibilite bir anlamda Türkiye'yi batıya bağlayan otomatik telefon sistemine benzer. Konvertibilite, para sistemlerinin birbirine otomatik bağlanmasıdır. Paralar konvertibilite kanalıyla birleşmeden, mal ve üretim ile pazarlar tam anlamda birleşemez.

AET ve batıdaki diğer piyasa ekonomisi uygulayan ülkelerle ekonomik bütünleşmenin en önemli aracı şüphesiz sınırlı bir konvertibiliteye doğru kısa zamanda yol alınmasıdır.

IMF anlaşmasının 8. maddesine göre câri işlemlerden doğan ödemeler için millî para karşılığı döviz sağlamayı kabûl eden ülkelerin parası konvertibl sayılır. Bu yükümlülük üyelerin fona karşı olan taahhütleri ile ilgili döviz ödemelerini de kapsar. Bir taraftan, konvertibilitenin iç şartlarını hazırlarken, diğer taraftan konvertibilitenin İMF anlaşması ve diğer milletlerarası yükümlülükleri açısından dış şartları tesbit etmeye ve gerçekleştirmeye çalışmalıyız.

Kapalı ekonomi düzeni ve döviz kontrollarına dayalı olarak geçinen bazı kimseler hâriç, hiç kimse bir ülke parasının konvertibiliteye doğru mesâfe almasına karşı olamaz. Ancak, konvertibiliteye geçişte

zamanlama önemlidir.

Türkiye'de 11 Ağustos 1989 târihli Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren "Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar" ile Kambiyo Rejimine geniş ölçüde serbesti getirilmiştir. Paranın kullanılma alanını genişletmeyi amaçlayan bu karar ile, konvertibilite için gerekli olan kânûnî çerçeve büyük ölçüde sağlanmıştır.

Daha sonra Uluslararası Para Fonu (IMF) ile teknik düzeyde bâzı görüşmeler yapılmış 22.3.1990 târihinden îtibâren, Türkiye'nin 14. madde (IMFAnlaşması) statüsünden 8. madde statüsüne geçtiği ve bu maddenin yükümlülüklerini kabul etmekte olduğu IMF'ye resmen bildirilmiştir. Türkiye'nin bu kararı Fon İcra Direktörleri Kurulunca tescil edilmiş ve durum 3.4.1990 günüİMF'nin bir basın bildirisi ile açıklanmıştır. Böylece Türkiye'nin kambiyo rejimi büyük bir serbestiye kavuşturulmuştur. Mevcut kambiyo rejiminin (1993 yılı îtibâriyle) birçok OECD ülkesinin (Mesela; İtalya, Fransa, İspanya, Yunanistan, Portekiz, İrlanda, İzlanda) kambiyo rejiminden daha liberal olduğu söylenebilir.

KONVERTÖR;

Alm. *Umformer (m); Konverter (m),* **Fr.** *Convertisseur (m),* **İng.** *Transformer; converter.* Elektrik enerjisinin kontrol edilmesini sağlayan ve herhangi bir akım şeklindeki enerjiyi, başka akım şekillerine çeviren âlet. Bir konventörden (dönüştürücüden) dört farklı görev istenebilir:

1. Alternatif akımı (AC), doğru akıma (DC) çevirmek: Bu tip konvertöre (çeviriciye) "Redresör", yâni doğrultucu denir. Enerji akışı alternatif akım sisteminden doğru akım sistemine doğrudur.

2. Doğru akımı (DC), alternatif (AC) akıma çevirmek: Bu işi yapan dönüştürücüye "Ondülor" denir. Burada enerji akışı doğru akım sisteminden alternatif akım sistemine doğrudur.

3. Doğru akımı, başka bir değerde doğru akıma çevirmek: Buna "Inverter" ismi verilir. Burada da güç akışı bir doğru akım kaynağından başka bir doğru akım kaynağına doğrudur.

4. Belli bir gerilim ve frekanstaki alternatif akımı başka bir gerilim ve frekansta alternatif akıma çevirmek; Bu işlemi yapan dönüştürücülere "Frekans değiştiricileri" denir. Enerji, bir alternatif akım sisteminden başka bir alternatif akım sistemine akmaktadır.

Elektroniğin hızla gelişmesi sonucu birçok yerde bu dört tip konvertörler, çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır. Meselâ akümülatörlerin sabit akımla şarj edilmesi tramvaylarda, elektroliz tesisleri birinci tipe örnektir. Akümülatörlerden, 50 Hz lik normal şebeke ceryanı elde etmek için ikinci tip konvertöre ihtiyaç vardır. Özellikle, taşınabilir askerî cihazların beslenmesi için gerekli yüksek değerde doğru gerilim akümülatörlerden üçüncü tip konvertörler yardımıyla elde edilir.

Şebeke frekansındaki bir enerjiyi daha yüksek veya daha düşük frekanslara çevirerek endüksiyon ısıtma, senkron makinaların devir ayarında mikrodalga fırınlarda geniş bir şekilde kullanılır.

KONVEYÖR (Taşıma Bantları);

Alm. *Förderband, laufendes Band (n),* **Fr.** *Bande (f) transporteuse,* **İng.** *Conveyor-belt.* Çeşitli yük ve malzeme taşınmasında faydalanılan, sürekli taşıma aracı. Kullanılış yerleri arasında; havayollarında bagaj taşıma, silolarda tahıl taşıma, mâden ocaklarında kömür ve mâden filizlerini nakletme, fabrikalarda montaj üretim hatlarında makina parçalarının iletilmesinde kullanılan sistemler önemli olanlardır. Yükleme ve boşaltma noktaları arasında çalışan konveyörlerin hareketi; yer çekimi kuvveti, insan gücü, hayvan, titreşim veya motorla çalışan kayışlar, zincirler ve kablolarla sağlanır.

Eğimli konveyörler: Bunlar en az kullanılan konveyör tipi olup, esas olarak yer çekimi kuvvetinden faydalanılır. Bu sistemde yükler, bir eğimli çerçeve üzerine rulmanlı yataklarla yataklanmış sıralı rulolar üzerinde kayarak iletilir. Düz veya çok az eğimli yerlerde eşyâlar itilir. Rulolar konveyör genişliğinde alüminyum, çelik veya naylondan yapılan silindirler şeklindedir. Bu tip konveyörlerde eğim açısı büyükse, hızı kontrol etmek maksadıyla rulolar motorla hareket ettirilir.

Bantlı konveyörler: Burada yükler, bir motor tarafından hareket ettirilen kauçuk, branda, çelik veya tel örgüden yapılmış bantlar üzerinde taşınır. Motor devir sayısı, bir dişli kutusu vâsıtasıyla düşürülür ve hareket, konveyörün varış ucundaki tahrik kasnağından yapılarak, yüklerin bant vâsıtasıyla çekilmeleri sağlanır. Çoğunlukla eşyâ depolamadaki ve bagaj taşıma sistemlerindeki konveyörler bu türdendir. Bu tip konveyörler vâsıtasıyla mâden cevherleri çok uzak mesafelere ucuz olarak taşınabilir. İnsan taşımasında kullanılan yürüyen bantlı merdivenler de bu türe örnektir.

Zincirli konveyörler: Konveyör boyunca dolaşan bir zincir yardımıyla, yük ve malzeme taşıyan konveyörlere denir. Yüklerin doğrudan kancalarla veya kova ve kaplarla zincire asılarak taşınan tipine üstten zincirli konveyörler denir.

Bunlarda yük ağırsa doğrudan zincire değil üstten döşenmiş ikinci bir ray üzerine asılarak hareket ettirilir. Otomobil fabrikalarındaki araba montaj hatlarında kullanılan, üstten zincirli kancalı konveyörler bu tipe örnektir.

Çekici zincirli konveyörlerde ise zincir, yerdeki bir kanala yerleştirilir. İçinde yük ve malzeme bulunan arabalar kancalarla bu zincire takılıp çekilerek hareket ettirilirler. Mâden ocaklarında, cevher yüklü arabaların, eğimli yerlerde yukarı doğru çekilmesi bu şekilde gerçekleştirilir.

Havalı (pnömatik) konveyörler: Tâne veya toz hâlindeki dökme yüklerin taşınmasında en son kullanılan usullerden biridir. Sağlanan hava akımı(saniyede 30-40 metre) yardımıyla tane ve toz hâlindeki kimyevî maddeler (maden filizleri, un, vs.) ve dökme yükler oldukça hızlı bir şekilde sürüklenebilir. Bu şekilde taşıma kapasitesi çok artırılabilir.

Titreşimli konveyörler: Bu tip konveyörlerde maddeler eğimli bir bant üzerinde elektriksel veya mekanik yolla sağlanan titreşimler vasıtasıyla iletilebilir. Titreşim yoluyla kum, tahıl, kömür filizi gibi taneli dökme yükler, çok hafif eğimlerden bile aşağı taşınabilir. Titreşim mekanik olarak eksantrik mil tarafından hareket ettirilen denge ağırlıkları veya alternatif akım aracılığıyla aralıklı olarak meydana getirilen mağnetik alanlar vasıtasıyla sağlanır.

Vidalı konveyörler: Helis biçimli bir vidanın, bir boru veya kovan içinde dönmesiyle dişleri arasındaki malzeme hareket ettirilir. Genellikle dökme yük taşırlar. Silolarda ve biçerdöverlerde tahıl taşınmasında kullanılır. Bu şekilde tahıl, aşağıdan yukarıya doğru da taşınabilir.

KONYA;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 43.845 km^2

Nüfûsu : 1.750.303

İlçeleri : Karatay, Meram, Selçuklu, Ahırlı, Akören, Akşehir, Altınekin, Beyşehir, Bozkır, Cihanbeyli, Çeltik, Çumra, Derbent, Derebucak, Doğanhisar, Emirgazi, Ereğli, Güneysınır, Hadım, Halkapınar, Höyük, Ilgın, Kadınhanı, Karapınar, Kulu, Sarayönü, Seydişehir,Taşkent, Tuzlukçu, Yalıhöyük, Yunak.

yüzölçümü bakımından Türkiye'nin en büyük ili. Konya, büyük kısmı iç Anadolu bölgesinde, küçük bir kısmı Akdeniz bölgesinde olup; Orta Anadolu Yaylası üzerinde Ankara, Niğde, Aksaray, İçel, Antalya, Isparta, Afyon, Eskişehir ve Karaman ilçeleri ile çevrilidir. 36°22' ve 39°08' kuzey paralelleri ile 31°14' ve 34°05' doğu meridyenleri arasında yer alır. Trafik numarası 42'dir. "Gez dünyâyı gör Konya'yı." sözü meşhurdur.

İsminin Menşei

Anadolu üzerinde emperyalist emellerini, Birinci Haçlı seferinden bu yana bâzan harb, bâzan kültür savaşı, son zamanlarda ise soğuk savaş metodları ile devam ettirenler, Anadolu'nun birçok şehir ismini Yunanca ve Lâtince köklere dayandırmaktadır. Batı kaynakları Konya isminin Yunanca tasvir mânâsına gelen "ikon"dan ileri geldiğini ileri sürmektedirler.

Konya ismi Frikçe(Frikya lisanı) "Kavania"nın bozulmuş şeklidir, diyenler de vardır. Konya Selçuklu Türklerinden önce küçük bir kasaba idi. Romalılar "ikonium" ismi ile anmışlardır. Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) zamanında Konya kasabasını İslâm ordusu fethetmiş ve bu kente "kuuniye" demişlerdir. Konya isminin gerçek menşei "kuuniye"den gelir. 1071 Malazgirt Zaferinden sonra bütün Anadolu gibi Konya da Türkler tarafından fethedilmiştir. Türkler bu küçük kasabayı Anadolu'nun en büyük ve en mamur şehri hâline getirmiş ve "Konya" ismini vermişlerdir.

Bâzı rivâyetlere göre iseHorasan bölgesinden Anadolu'ya göç eden iki ermiş (evliyâ) Konya'nın bağlık ve bahçelik manzarasını görünce içlerinden biri "Buraya konalım mı?" demiş, arkadaşı ise "Kon ya!" demiş ve bu isim şehrin ismi olarak kalmıştır. Konya Türklere tam 211 yıl başkentlik yapmıştır. Anadolu'nun ilim, kültür ve medeniyet merkezi olmuştur.

Târihi

Konya çok eski bir yerleşim merkezidir. M.Ö. 6000-5000 yıllarında burada yerleşme merkezi kurulduğu araştırmalarla anlaşılmıştır. Konya târih sahnesine ise M.Ö. 1400-1200 arasında Hitit İmparatorluğunun bir bölgesi olarak girmiştir. Hititler iç savaş ve bölücü faaliyetlerle yıkılınca Konya sırası ile Frikyalılar, sonra Lidyalıların, Kimmerlerin hâkimiyeti altına girmiştir. M.Ö. 6. asırda Anadolu'nun büyük kısmı gibi bu bölge de Persler tarafından istilâ edilmiştir. M.Ö. 4. asırda Makedonya KralıİskenderAnadolu'yu alıp, İran'a geçti. Pers İmparatorluğunu yıktı. İskender'in ölümü

üzerine, kurduğu İmparatorluk generalleri arasında paylaşılmıştı. Konya bölgesi, bu paylaşmada Asya "Selevkoslar" Devletinin payına düştü. Selevkoslar burada uzun müddet hâkimiyet kuramamış "Kapadokya Krallığı" sonra da Bergama Krallığı, M.Ö. 233-133 yılları arasında bölgeye hâkim olmuştur.

Bergama Krallığı Roma İmparatorluğunun hâkimiyetine girince, Romalılar M.Ö. 133'te buraya hâkim olmuşlardır. RomaİmparatorluğuM.S. 395'te bölününce Anadolu ve bunun içinde yer alan Konya, Doğu Roma (Bizans)nın payına düştü.

Hazret-i Ömer zamanında İslâm orduları Konya'yı fethettiler. Asr-ı seadetten sonra İslâm Devletinde iç savaş ve ihtilaflar artınca fethedilen bâzı yerleri Bizanslılar yeniden geri aldılar. Bizanslılar, Konya'ya Avrupa'dan din adamları getirerek ve büyük dînî toplantılar yaparak Konya'yı dîni bir merkez hâline getirdiler.

Selçuklu Türkleri Konya'yı 1069 senesinde fethettiler. Fakat geri çekilmek zorunda kaldılar. 1071 Malazgirt Zaferinden sonra Selçuklu Sultanı Alparslan, Kutalmışoğlu Süleyman Şahı Anadolu'yu fethetmeye memur etti. Anadolu Fâtihi Kutalmışoğlu Süleyman Şah ve Mansur Şah kısa zamanda Anadolu'yu fethederek Türk beldesi hâline getirmiştir. Süleyman Şah, 1077'de Konya önlerinde ordusu ile göründü. Konya, Takkeli Dağı eteklerindeki düzlükte kurulmuş açık bir şehirdi ve savunması yoktu. Bir savaş olunca, asker Gevale kalesine çekilir, düşmanı orada beklerdi. Gevale Konya'nın kilidi idi. Gevale Kalesi Takkeli Dağının sivri tepesinde bir kartal yuvası gibi sarp bir kale idi. Süleyman Şah birkaç esir alarak kale hakkında bilgi aldı. Kalenin üç aylık erzakının olduğunu öğrendi. Kale Komutanı Romanus Makri'ye elçi ile şu haberi gönderdi: "Biz şehirler fethederek buraya kadar geldik. Burada da durmayarak daha ötelere gideceğiz, boşuna kan dökmek istemiyoruz. Yiyecek ve içeceğiniz size ancak üç ay yetebilir. Bizse üç ay değil altı ay bekleriz. Siz ise aç ve susuz kırılıp gidersiniz. Kozumuzu mertçe paylaşalım. Eğer komutanınız kendine güveniyorsa kalede titreyip duracağına ortaya çıksın, beraberce dövüşelim. Ben yenilirsem ordum çekilip gidecektir. Ben yenersem kaleyi teslim edin. Kimsenin kılına bile dokunmayacağız." Bizanslı kale komutanı kaledekilerin baskısı ve gururuna söz gelmemesi için teklifi kabul etti. Ertesi gün çelik zırhlara bürünmüş ve at üstünde kale dışına çıktı. Her iki komutan döğüştüler. Süleyman Şah, Bizanslı kale komutanını yendi. Gevale Kalesi Süleyman Şahın kılıcı ile açıldı. Süleyman Şah, Konya'yı karargah yaptı. İznik'e kadar fetihler devam etti. 1080'de İznik fethedildi. Anadolu Selçuklu Devleti kuruluncaİznik başkent oldu. Birinci Haçlı Seferinde Haçlı Ordusu ve Bizans İznik'i geri alınca Sultan Birinci Kılıçarslan daha güvenli bir başkent olarak Konya'yı seçti. 1097-1308 arasında 211 sene Anadolu Selçuklu Devletinin başkenti Konya oldu.

İkinci Haçlı sürüsü Konya yakınlarından geçti. Meram Bağlarında konakladı. Anadolu'yu Selçuklu akınları ile terk etti. Üçüncü Haçlı seferinde bulunan Almanya İmparatoru Friedrich Barbarossa, 1190 yılının 18 Mayısında Konya'ya geldi. Schwah Dukasının birlikleri şehre girdi. İkinci Kılıçarslan Haçlı Ordusuna taarruz etti. 5 gün sonra Konya'dan çekilen Haçlılar kısa zamanda Türkiye'yi terk ettiler. Selçuklular devrinde bilhassa Alâeddin Keykubat, İkinci Kılıçarslan zamanında Konya, ihtişamının en yüksek noktasına ulaştı. Selçuklular zamanında Konya gibi bütün Anadolu şehirleri ihtişamlı bir devre yaşadılar. Selçuklular zamanında "Altın Çağı"nı yaşayan Konya, Türk âleminin en önemli kültür merkezi olmuştur. İslâm Dünyâsının ilim ve sanat adamları burada toplanmış, büyük imârlar yapılarak mâmure belde hâline gelmiştir.

On üçüncü asrın ikinci yarısı başlarken Anadolu Selçuklu Devletinin parlak çağı sona erdi. Anadolu'ya giren Moğolların nüfuzu Konya'ya kadar uzandı. AnadoluSelçuklu Devleti yarım asır İlhanlılara tâbi oldular. Selçukluların son devresinde Oğuzların Avşar (Afşar) Türkmen Beyleri olanKaramanoğulları bu bölgeye yerleştiler. Ermenek kasabasını başkent yaparak beylik kurdular. Daha sonra (Karaman) adı verilen "Lârende"ye yerleştiler. Bilahare Selçuklulara tâbi olarak Konya'ya hâkim oldular. Karamanoğlu Birinci Mehmed, Selçuklular adına şu emri verdi: "Bugünden sonra divânda, dergâhta, karargâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil konuşulmayacaktır." Böylece münevverler arasında ve resmî yazışmalarda konuşulan Farsçaya son verildi.

1397 senesinde Yıldırım Bâyezid Konya'yı Osmanlı topraklarına kattı. 1402 Ankara Savaşı ile Yıldırım Bâyezid, Tîmûr ordusu karşısında yenilince, Tîmûr Konya'yı yeniden Karamanoğullarına bıraktı. 1433'te Sultan İkinci Murâd Han tekrar Konya'yı almışsa da Konya yeniden Karamanoğullarının idâresine geçmiştir. Karamanoğulları Selçuklu Devletinin mîrasına konmak için Osmanlılarla birçok defâ savaştı. Osmanlı Sultanları ile akrabalık bağı kurmasına rağmen Osmanlı düşmanları ile işbirliği yaptı. Fâtih Sultan Mehmed Han 1471'de Karamanoğulları Beyliğine son verdi. 1465-1467 senelerinde Konya Osmanlıların eline geçmişti.

Anadolu Beyliklerinden Osmanlılardan sonra en mühimi olan Karamanoğulları zengin mîmârî ve kültür eserleri bırakmışlardır. Karamanoğulları saltanatına kesin şekilde son verilince Konya bölgesi "Karaman Tahtı" adıyla en mühim Osmanlı Şehzâdelerinin idâresine verildi. Karaman beylerbeyliğinde, yâni eyâletinde önce Fâtih'in büyük oğluŞehzâdeMustafa, sonra Şehzâde Cem, İkinci Bâyezid'in

büyük oğlu Veliaht ŞehzâdeŞehinşah ve bunun oğlu Şehzâde Mehmed Şah hüküm sürdü. Şehzâde Şehinşah'ın vâliliği 28 yıl sürdü. Yavuz Sultan Selim Han tahta çıkınca 1512'de Hemdem Paşayı Karaman Beylerbeyliğine getirdi. "Karaman Tahtı"na şehzâdelerin oturtulması geleneğine son verdi. 1512'den sonra Konya'ya hânedandan olmayan vâliler tâyin olundu.

On dokuzuncu asra kadar Konya, Karaman eyâleti olarak idâre edildi. Tanzimâttan sonra Konya eyâlet oldu.

Fâtih Sultan Mehmed Han, Konya için "Sultanlar Beldesi" demiş ve büyük önem vermiştir. Yavuz Sultan Selim Han Mevlânâ hazretlerinin türbesini yeni baştan tâmir ettirdi. Kânûnî Sultan Süleyman Han "Irâkeyn" Seferinde Konya'ya uğradı. Mevlânâ hazretlerinin sandukası üzerindeki örtüyü öptü, türbe ve câminin güzelleştirilmesini emretti. Sultan İkinci Selim Han Konya'da büyük îmârlar yaptırdı. Sultan Dördüncü Murâd Han1636 İran Seferinde Konya'ya uğradı ve Konya'nın îmârını emretti. 1896'da Konya'ya demiryolu getiren Sultan İkinci Abdülhamîd Han 1889'da lise (idâdî) ve ayrıca 1908'de Hukuk Fakültesi açtı. Birinci Dünyâ Harbinden sonra bir ara İtalyanların işgaline uğrayan (Sevr Antlaşması gereği) Konya, bunun dışında hiç bir düşman işgaline maruz kalmamış bir ildir. Meşrutiyetten sonra nüfus ve ekonomisi gerileyen Konya Cumhuriyet devrinde yeniden gelişmeye başlamıştır.

1867'de büyük bir yangın ve 1873'te korkunç kıtlık Konya'yı altüst etmiştir. 1922 senesine kadar eyalet merkezi olan Konya 1923'te il (vilayet) olmuştur.

Fizikî Yapı

Konya il topraklarının % 38'i ovalardan % 35'i dağlardan ve % 27'si platolardan ibârettir. Büyük nehirleri yoktur. Fakat tabiî ve baraj gölleri çoktur. Konya ilinin ovaları Türkiye'nin tahıl ambarıdır. Dağlarla çevrili büyük bozkırdır.

Dağları: Konya ilinin batısı, güney ve güneydoğusu dağlarla kaplıdır. Sultan Dağlarının en yüksek tepesi 2350 m'dir. Akpınar Dağı (2228 m), Kömürütepe (2169 m), Dedegöl Dağı (2980 m), Erenler Dağı (Anakuz Tepesi 2334 m, Ulusivri Tepesi (2130 m), Karadağ (2025 m), Lorasdağı Tepe (2049 m), Bozdağ (Ataağırı Tepe 2129 m), Geyik Dağları (Büyük Gözetdağı Tepesi 2529 m, Devreyalağı Tepesi 2403 m). Bolkar DağlarıOrta Torosların en yüksek yeridir. Bu dizi üzerindeki Aydos Dağı (3430 m). Konya ilinin en yüksek noktasıdır.

En önemli platolar Cihanbeyli platosu (ortalama 1000 m). Obruk platosu (ortalama 1050 m) ve Taşeli platosu (ortalama 1500 m)'dir.

Ovaları: Konya il topraklarının mühim kısmı ovalardan ibarettir. Başlıca ovaları şunlardır:

Konya Ovası: Buzdağın güneyi ile Çumra'nın güneyi arasında yer alır. Türkiye'nin en büyük ovalarından biridir. Uzunluğu 80, genişliği 50 km'dir.

Hotamış Ovası: Hotamış Gölü doğusunda yer alır. Yüzölçümü 800 km2 olup, havzanın en çukur yeridir. Ereğli Ovası, Karapınar ve Konya ovaları arasında yer alan çukur bir yerdir. Uzunluğu 50, genişliği 20 km'dir.

Diğer ovalar: Karapınar Ovası (700 km2), Cihanbeyli Ovası, Yenice Ovası, Altıntekin Ovası, Kulu Ovası, Ilgın Ovası, Seydişehir Ovası ve Beyşehir Ovası'dır.

Akarsuları: Konya ilinde büyük akarsular yoktur. İl sınırları içinde meydana gelip, Torosları aşarak Akdenize dökülen tek akarsu (Gökçay) Göksu'dur. Diğer akarsular göl ve bataklıklara dökülürler. Başlıcaları Uluçay, Tekke Çayı, Sille Çayı, Meram Çayı, Adıyan Çayı, Çarşamba Suyu, Çiğil Çayı, Deli Mahmutlu Çayı, Doğanhisar Çayı, İvriz Çayı ve Divle Suyudur.

Gölleri: Konya'da göller geniş yer kaplar. Tabiî ve baraj göllerinin sayısı fazladır. Tuz Gölü (Koçhisar) Van Gölünden sonra Türkiye'nin ikinci büyük gölüdür. Yüzölçümü 1620 km^2, deniz seviyesinden yüksekliği 925 m uzunluğu 80 km, genişliği 25 km'dir. Suyu çok tuzludur. Yazın göl kıyısında buharlaşma ile 5 cm ile 2 metre arasında tuz tabakası meydana gelir ve tekel bu tuzları işletir.

Beyşehir Gölü: Yüzölçümü 656 km^2, deniz seviyesinden yüksekliği 1121 m, uzunluğu 45, genişliği 20 km, en derin yeri 10 m'dir. Gölde irili ufaklı 22 ada vardır. Gölün etrafı ormanlıktır. Kıyıda modern tesisleri vardır.

Suğla Gölü: Bozkır, Seydişehir sınırı üzerindedir. Yüzölçümü 136 km^{2}dir. Deniz seviyesinden yüksekliği 1040 m'dir. Beyşehir Gölünün fazla suyu 68 km'lik kanalla bu göle akar.

Akşehir Gölü: Yüzölçümü 353 km^2, derinliği 3-5 m, gölde sazan ve turna balıkları bulunur. Etrafı sazlık olup, av kuşları çoktur. Denizden yüksekliği 960 m'dir.

Diğer göller: Akgöl, Küçük (Kulu Gölü) Acıgöl, Hotamış Gölü, Küçükhasan Gölü, Ilgın (Çavuşçu) Gölü, Terzihan Gölü, Köpek Gölü ve Devecipınar Gölüdür. Obruk Gölleri Obruk Yaylası üzerindedir. Kızören Obruğu, Dikmen Obruğu, Mehil Obruğu, Çıralıdeniz Obruğu ve Timraş Obruğudur.

Baraj gölleri: Konya ilinde beş tâne baraj gölü vardır:

Altınapa Barajı: Uluçay üzerindedir. Konya'ya 20 km mesafededir. 15 milyon m^3 su toplar ve 2500 hektarlık arazi sulanır.

Apa Barajı: Çarşamba Suyu üzerindedir. 169 milyon m^3 su toplar. Sulama maksadıyla yapılmış toprak dolgu tipi 31,5 m yükseklikte bir barajdır.

Ayrancı Barajı: Divle Suyu üzerinde kurulmuştur. 30 milyon m^3 su toplar. 4600 hektarlık araziyi sular.

May Barajı; 42 milyon m^3 su toplar. Konya Ovasının 1200 hektarlık kısmını sular.

Sille Barajı: Sille Bucağındadır. 3,2 milyon m^3 su toplar. 20 hektar alanı sular.

İklimi ve Bitki Örtüsü

İklimi: İç Anadolu bölgesinin güney kısmında yer alan Konya'da kışlar sert, soğuk ve kar yağışlı, yazlar sıcak ve kurak geçer. Yıllık ortalama sıcaklık 11,5°C'dir. Rastlanan en yüksek sıcaklık 40°C, en düşük ise -28,2°C'dir. Yılın ortalama 10 gününde sıcaklık -10°C'den düşüktür. Don olayı görülen gün sayısı 100'dür. Don 14 Eylül ile 15 Mayıs arasında görülebilir. Ortalama nisbî nem 60'tır. Konya'da yaklaşık 23 gün sisli geçer ve Türkiye'de bu konuda başta gelir. Bunda şehrin bir çanak içinde kurulmuş olmasının da büyük rolü vardır.

Konya'da yıllık ortalama yağış 326 mm olup, 45,4 mm ile Mayıs ayı başta gelir. Yıllık yağış 143,7 mm ile 544,9 mm arasında değişir. Yağışlı gün sayısı 82'dir.

Akdeniz'e yakın olan Hadim ve Taşkent'te Akdeniz iklimi görülür.

Bitki örtüsü: Konya il topraklarının % 60'ı ekili ve dikili alanlarla, % 17'si orman ve fundalıklarla ve % 15'i çayır ve mer'alarla kaplıdır. Konya büyük bir bozkırı andırır. İlkbahar yağmurları ile yemyeşil olan arâzi kısa bir müddet sonra kavurucu sıcaklıkla sararır. Orman varlığı azdır.

Ekonomi

Konya ilinin ekonomisi tarıma ve özellikle buğday tarımına dayanır. Türkiye'nin buğday ambarı sayılır. Faal nüfûsun % 75'i tarım, hayvancılık, balıkçılık, avcılık ve ormancılıkla uğraşır. Yıllık safi gelirinin % 40'ı tarımdan elde edilir.

Tarım: Konya il topraklarının % 90'dan biraz fazlası tarıma elverişlidir. Ekili alanların en büyük kısmı tahıla tahsis edilmiştir. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı, ayçiçeği, patates, soğan ve haşhaştır.

Sebzecilik Ereğli ve Akşehir'de önemlidir. Diğer yerlerde ancak sulanabilen yerlerde yapılır. Ereğli'nin havucu ve Çumra'nın kavunu meşhurdur. Ereğli'de bağcılık da gelişmiştir. Beyşehir'de mantara benzeyen göbek bitkisi meşhurdur. Et yenmiş gibi lezzetli yemeği yapılmaktadır. Elma, armut, erik, kiraz ve vişne en çok yetiştirilen meyvelerdir.

Konya ili modern tarım araçlarının en çok kullanıldığı illerimizden biridir.

Konya Ovası, Tuz Gölü kenarı hâriç, alüvyonlu topraklardır. Bu ise zirâat için en müsâit topraklardır. Konya Ovası sulanabildiği taktirde Macaristan Ovalarından daha verimli olabilir. Bunu sağlamak için Sultan İkinci Abdülhamid Han 1907'de 80.000 Osmanlı altını karşılığı Çumra Ovasının sulanmasını Almanlara ihale etmişti.

Konya'da su, çok olup pompalama imkânı yoktur. Göl suyu yükselince etrafı su basmaktadır. Beyşehir Gölü 1 cm yüksekliğinde 7 milyon m^3 su toplanır. Pompalarla sâniyede 22 m^3 su çekilmektedir. Halbuki 60-70 m^3 su çekilmesi lâzımdır. Bu yapılamayınca etrafı (ekili araziyi) su basmaktadır. Çok kişi Konya Ovasının sıkıntısını susuzluk sanır. Halbuki Konya Ovasının derdi sudan istifade edilememesidir. Konya Ovasında 200 bin hektar sulanabilir arâzinin ancak dörtte biri sulanabilmektedir. Konya'nın yüzölçümü 43.845 km^2 (göller dâhil) iken Belçika'nın yüzölçümü 30 bin 507 km^2 dir. Konya Ovası yanlış olarak bazı kitaplarda ziraate elverişsiz ve kuru olarak gösterilmiştir. Gerçekte ise sulandığında Konya Ovası dünyanın en verimli ovalarının başında yer almaktadır. Konya Ovası ziraat için aranan entansif ziraate elverişlidir. Devlet Konya Ovasının sulanması çalışmalarına başlamıştır.

Hayvancılık: Geniş çayır ve mer'alara sâhib olan Konya ilinde hayvancılığın önemi büyüktür. Koyun, kılkeçisi, tiftik keçisi ve sığır beslenir. Arıcılık gelişmiştir.

Ormancılık: Konya ilinin orman varlığı azdır. 600 bin hektarlık orman ve 200 bin hektara yakın fundalık alan vardır. Ormanlar daha çok Beyşehir, Seydişehir, Akşehir, Taşeli platosu, Karaman, Bozkır, Hadım ve Ereğli ilçelerinde bulunur. Orman içinde 155, orman kenarında 120 köy vardır. Senede 140.000 m^3 sanâyi odunu ve 104.000 ster yakacak odun elde edilir.

Mâdencilik: Konya mâdenler bakımından da zengin sayılır. Türkiye'nin en zengin boksit yatakları Seydişehir yakınındadır. Tuz üretiminde Konya önde gelir. Ayrıca civa, manyezit, linyit ve barit de önemli madenlerdendir.

Sanâyi: Konya genişleyen işyerleri ile sanâyi şehri hâlini almaktadır. Sanâyi tarıma dayalı olarak gelişmektedir. Sanâyileşme 1960'dan sonra hızlanmıştır. Halbuki 1960 senesine kadar Konya'da un fabrikaları dışında 1937'de kurulan Sümerbank Pamuklu Sanâyi Müessesesi, 1954'te üretime geçen Şeker Fabrikası vardı. 1960'tan sonra imâlat sanâyii hızla artmıştır. Konya'da 10 kişiden fazla işçi çalıştıran iş yeri sayısı 300 olup, Konya'da bulunan 7 şirket Türkiye'nin 500 büyük şirketi arasında yer alır. 1960-1970 yılları arasında kurulan sanâyi tesisleri şunlardır: 1963'te Çimento Fabrikası, 1969'da Seydişehir Alüminyum Tesisleri. Konya ilinde 1970'ten bu yana sanâyi çok hızlı gelişmiştir. Bu devrede kurulan sanâyi tesislerinden bazıları şunlardır: Bağdaş Metal ve Ağaç İşleri Sanâyii ve Ticâret A.Ş., Çumpaş "Çumra Patates ve ZirâîÜrünleri Değerlendirme A.Ş.". Konaltaş Alüminyum Tüp Fabrikası, Akalsan Akşehir Tel Fabrikası, Yem Fabrikaları, Ilgın Şeker Fabrikası, Süt ve Yağ üreten Aksantaş, Ersu Meyve Suyu ve Gıda Sanâyii A.Ş., Genaş Genel Gıda Sanâyii A.Ş., Şekerli Gıda maddeleri üreten Özsan Şekerleme ile Ece Şekerleme Fabrikaları, rafine tuzu üreten Cihankur A.Ş., Makina ve Motor îmâl eden Tümosan, Konsantaş Konya Döküm Makina Sanâyii ve Ticaret A.Ş., Maden SanâyiiA.Ş, Çumra Kâğıt Sanâyiidir. Bilhassa Tümosan Türk Motor Sanâyi ve Ticâret A.Ş. 8 milyon m^2 üzerinde 410 bin m^2 kapalı saha içerisinde motor, traktör ve aktarma organları imâlatı yapılmaktadır. Konya'da ayrıca Türkiye'nin her köşesine otomatik un değirmenleri kuran ve komple değirmen makinaları yapan sanâyi vardır.

Yeraltı su kaynaklarından istifâde için kurulan Derinkuyu Su Pompaları SanâyiiTürkiye çapında aranan pompalar olmuştur. Kalorifer kazanı, buhar kazanı, ısıtma, havalandırma, çelik kontrüksiyon ve kurutma fırınları da imâl edilmektedir. Seydişehir Alüminyum Fabrikası yılda 120.000 ton alümina işleyerek 40.000 ton alüminyum üretebilecek kapasitededir. Türkiye'de tek torna aynası îmâl eden kuruluş Komtaş olup senede üç vardiyede 21.000 adet torna aynası imâl edebilecek kapasitededir. Konya ilerde bir sanâyi merkezi hâline gelmeye namzet bir ildir.

Ulaşım: Konya kara, hava ve demiryolu ulaşımı bakımından zengindir. Bilhassa karayolu bakımından 7 yöne uzanan karayolları ile Anadolu'nun her köşesine ve ilçelerine bağlanır.

Konya Türkiye'nin en uzun karayolu ağına sahiptir. Devlet yolları 1652 km, il yolları 1500 km olup, toplam 3152 km'dir. 970 köy ve bucağına yol yapılmıştır. 152'si il ve devlet yolları üzerindedir. 652 köye kaplamalı ve 191 köye düzlenmiş toprak yol yapılmıştır.

Demiryolu, Konya ve ilçe merkezinden geçer. Demiryolu hattı Afyonkarahisar-Akşehir-Ilgın-Sarayönü-Konya-Çumra-Karaman-Ereğli güzergahını takip ederek Ulukışla yakınında Konya topraklarından çıkar.

Türk hava yolları haftada iki gün İstanbul-Konya, Konya-İstanbul arasında uçak seferleri yapmaktadır. Ayrıca, toplu taşımacılıkla şehir içi ulaşımını rahatlatmak bakımından Üniversite Kampüsüne kadar uzanan Hafif Raylı Sistem hizmete girmiştir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfûsu: 1990 nüfus sayımına göre toplam nüfûsu 1.750.303 olup 963.128'i ilçe merkezlerinde, 787.175'i köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 43.845 km^2 olup nüfus yoğunluğu 40'tır. Yüzölçümü bakımından Türkiye'nin en büyük ili olan Konya, il nüfûsu bakımından (1990 nüfus sayımına göre) beşinci sıradadır. Konya Belçika, Danimarka, Hollanda ve Arnavutluk devletlerinin yüzölçümlerinden daha fazladır.

Örf ve âdetleri: Selçuklu Devletinin başkenti olmasından sonra Konya Türk-İslâm kültürü ile yoğrulmuş olup, eski kültürler tamâmen silinmişdir. "Güneşin doğduğu memleket" (Anatolia) Türkleşen ve İslâmlaşan "Anadolu"nun kalbi Konya olmuştur. Türkler 5 bin seneden beri Anadolu'yu yurt edinmişlerdir. 1071'den çok önce, M.Ö. 3000-2500 senelerinde gelenler benliğini kaybetmiş, 1071'den sonra gelenler ise Anadolu'ya Türk ve İslâm damgasını vurmuşlardır.

Asırlardır Anadolu'nun ilim ve kültür merkezliğini yapan Konya, Türk geleneklerinin en köklü kaldığı illerimizden biridir. Konya halk müziği ve oyunları, Orta Asya müziğine dayanır. Halk oyunları olarak kaşık oyunu ve küsdü meşhurdur. Bu oyunlar da Orta Asya'dan gelen oyunlardır.

Halk edebiyatı: Asırlarca kültür merkezi olan Konya'da Halk Edebiyatı gibi Divan Edebiyatı ve

Tasavvuf Edebiyatı da çok zengindir. Karamanoğlu Mehmed Bey Türkçeyi resmi dil olarak Konya'da ilk defa ilân etmiştir. Divan Edebiyatı şairlerinden Ahmed Fakih, Hoca Dehhânî, Nesib Yusuf ve pekçok şâir yetişmiştir. Tasavvuf Edebiyatının en büyüklerinden Mevlâna Celâleddin-i Rumî Konya'da yaşamıştır.

Mizah Edebiyatının en büyük temsilcisi Nasreddin Hoca da Konyalıdır. Konya'da pekçok halk şâiri de yetişmiştir. Bâzıları şunlardır: Ümmî Sinan, Muhyî, Âşık Ömer, Âşık Şemi, Silleli Âşık Sururî, Silleli Âşık Nigârî, Âşık Kenzî, Âşık Hikmeti ve Âşık Devranî. Konya atasözü, bilmece, tekerleme, mâni ve ninni bakımından zengindir.

El sanatları: Konya'da el sanatları da meşhurdur. Halı, kilim dokuma yanında, örme keseler ve yün çorapları, tahta kaşıkları, altın gümüş sikkeleri, en önemli olanlarıdır.

Beyşehir ilçesinin Huğlu, Üzümlü, Gencek ve Derebucak bölgelerinde av tüfeği imâli meşhurdur. Bilhassa Huğlu'da av tüfekleri hem teknik hem de sanat değeri olan süslemeleri ile isim yapmış olup, binlerce av tüfeği îmâl edilir.

Mahallî yemekler: Fırın (furun) kebabı, etli ekmek, peynirli börek, sedirler böreği, su böreği, yağlı ekmek, uğmaç çorbası, topalak, kınalı börek, ekmek salması, vişneli tirit, yoğurtlu ve yumurtalı tirit, papara, erişte çorbası, tahin helvası, Konya kebabı, Konya helvası, çiftekavrulmuş ve Mevlâna şekeri meşhurdur.

Mahallî kıyafetler: Kadın kıyafetinde başta fes, fesin altında kellepuş denilen takke, başta oyalı çember, üç peşli entari, işlik, şalvar, cepken ve yün çoraplar giyilir. Erkek kıyafeti ise ilmiye, delikanlı, memur ve esnaf giyimi olarak eskiden değişik olarak kullanılırdı.

Eğitim: Konya en çok köyü olan ilimiz olduğu halde bütün köylerinde ilkokul bazılarında ortaokul vardır. Okur-yazar nisbeti % 80'dir. 47 anaokulu, 1374 ilkokul, 185 ortaokul, 31 meslekî ve teknik ortaokul, 61 lise, 64 meslekî ve teknik lise mevcuttur. 1975'te Konya'da Selçuk Üniversitesi kuruldu. Yüksek okullar 1981'de üniversiteye bağlandı ve fakülte hâline getirildi. Halen Fen-Edebiyat, Eğitim, İlâhiyat, Mimarlık ve Mühendislik, Tıp, Diş hekimliği, Veteriner, İktisadi ve İdari Bilimler, Ziraat, Hukuk Fakülteleri ve Eğitim Fakültesi mevcuttur.

İlçeleri

Konya'nın otuz bir ilçesi vardır. Bunlardan üçü il merkezini meydana getirir.

Karatay: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 169.001 olup, 142.678'i ilçe merkezinde, 26.323'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 1, Obruk bucağına bağlı 12, Yarma bucağına bağlı 11 köyü vardır. İl merkezini meydana getiren ilçelerden biridir.

Meram: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 213.664 olup, 182.444'ü ilçe merkezinde, 31.220'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 4, Hatip bucağına bağlı 10, Hatunsaray bucağına bağlı 13, Kızılören bucağına bağlı 8 köyü vardır. İl merkezini meydana getiren ilçelerden biridir.

Selçuklu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 202.154 olup, 188.224'ü ilçe merkezinde, 13.930'u köylerde yaşamaktadır. Aşağıpınarbaşı bucağına bağlı 16 köyü vardır. İl merkezini meydana getiren ilçelerden birisidir.

Ahırlı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 10.573 olup, 3037'si ilçe merkezinde, 7536'sı köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Çarşamba Suyu başlıca akarsuyudur. Başlıca tarım ürünleri nohut ve tahıldır. Ovalık kesimin sulanabilen kısmında sebze ve meyve yetiştiriciliği yapılır.

İlçe merkezi Seydişehir-Bozkır karayolu üzerinde kurulmuştur. Bozkır ilçesine bağlı bir bucak iken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1962'de kurulmuştur.

Akören: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 14.637 olup, 10.165'i ilçe merkezinde, 4472'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 8 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikte dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Toprakları May Barajından sulanır. Yüksek kesimlerde ormanlık bölgelere rastlanır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri tahıl, pancar, kavun ve baklagillerdir. Çumra ilçesine bağlı bir bucak iken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. İl merkezine 57 km mesâfededir. İlçe Belediyesi 1926'da kurulmuştur.

Akşehir: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 94.611 olup 51.746'sı ilçe merkezinde, 42.865'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 25, Reis bucağına bağlı 8 köyü vardır. İlçe topraklarının batısını Sultan Dağları engebelendirir. Akşehir Gölünün bir bölümü ilçe sınırları içinde kalır. Akşehir Gölünün

doğusunda alüvyonlu topraklardan meydana gelen bir ova yer alır. Başlıca akarsuyu Adıyan Çayıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, şekerpancarı, haşhaş, buğday, sebze, meyve ve patatestir. Vişne ve salatalığı meşhurdur. Gölde tatlı su balıkçılığı yapılır. En çok turna ve sazan avlanır. Süt ürünleri, yem ve alüminyum tel fabrikası başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Sultan Dağlarının doğu eteklerinde, Akşehir Gölünün, güneyinde kurulmuştur. Konya-Afyonkarahisar karayolu üzerinde yer alır. Konya-Afyon demiryolu ise ilçenin kuzey kıyısından geçer. İl merkezine 136 km mesâfededir. Denizden yüksekliği 1050 metredir. En çok Nasreddin Hoca'nın yaşadığı bir yer olarak tanınır. Her sene ilçede Nasreddin Hoca şenlikleri düzenlenir. İlçe belediyesi 1854'te kurulmuştur.

Altınekin: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 16.270 olup, 3824'ü ilçe merkezinde, 12.446'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 20 köyü vardır. İlçe toprakları genelde düz olup Altınekin Ovasında yer alır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. En çok buğday yetiştirilir. Yüksek kesimlerde hayvancılık yapılır. İlçe merkezi, ovanın batısında kurulmuştur. İl merkezine 65 km mesâfededir. Cihanbeyli ilçesine bağlı bir bucakken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1956'da kurulmuştur.

Beyşehir: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 93.565 olup, 30.412'si ilçe merkezinde, 63.153'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 35, Doğanbey bucağına bağlı 11, Üzümlü bucağına bağlı 5 köyü vardır. İlçe toprakları etrafı dağlarla çevrili düzlüklerden meydana gelir. Kuzey ve Kuzeydoğusunda Sultan Dağları, doğusunda Erenler, güneybatı ve güneyinde Dedegöl Dağları yer alır. Dağların Beyşehir Gölüne bakan tarafları karaçam, köknar, kızılçam, ardıç ve meşe ormanları ile kaplıdır. Başlıca akarsuları Büyükköprü Çayı ve Büyük Çaydır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı ve haşhaştır. Meyvecilik gelişmiş olup en çok elma ve armut yetiştirilir. Torosların eteklerinde bağcılık yapılır. Hayvancılık, yaylacılık metoduyla yapılır. Beyşehir Gölünde sazan, alabalık ve kayabalığı avlanır. Mâdencilik önemli gelir kaynağıdır. İlçe topraklarındaki Barit yatakları Etibank tarafından işletilir. El sanatları gelişmiştir. Bâzı köylerde av tüfeği yapılır.

İlçe merkezi, Beyşehir Gölünün güneydoğu kıyısında kurulmuştur. Konya-Isparta ve Konya-Antalya karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 90 km mesâfededir. Göl kenarında turistik tesisler vardır. Belediyesi 1871'de kurulmuştur.

Bozkır: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 54.653 olup, 9472'si ilçe merkezinde, 45.181'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 32, Belören bucağına bağlı 14, Üçpınar bucağına bağlı 10 köyü vardır. İlçe toprakları Taşeli Platosunda Batı Torosların engebelendirdiği bir alanda bulunur. Batısında Büyükgözet, Esereyrek ve Yıldızlı dağları, güney doğusunda Esenler Dağı yer alır. Güney ve güney doğusundaki dağlar yer yer ormanlarla kaplıdır. Çarşamba Suyu başlıca akarsuyudur.

Ekonomisi tarıma dayanır. Başlıca tarım ürünü tahıl ve nohuttur. Sebze ve meyvecilik yaygın olarak yapılır. Bağcılık önemli gelir kaynağıdır. Ormancılık gelişmiştir. İlçe topraklarında Çinko, manganez ve amyant yatakları vardır.

İlçe merkezi, Seydişehir-Hadım karayolu yakınında kurulmuştur. İl merkezine 119 km mesâfededir. Denizden yüksekliği 1200 metredir. İlçe merkezi küçük bir yerleşim birimidir. Belediyesi 1870'de kurulmuştur.

Cihanbeyli: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 69.952 olup, 15.071'i ilçe merkezinde, 54.881'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 14, Yeniceoba bucağına bağlı 11 köyü vardır. İlçe toprakları Cihanbeyli Platosu üzerinde yer alır. Platonun alçaldığı kısımlarda Cihanbeyli Ovası vardır. Başlıca akarsuyu İnsuyu Deresidir. Tuz Gölünün bir bölümü ilçe sınırları içinde kalır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünü buğdaydır. Hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. En çok koyun beslenir. Rafine tuz üreten fabrika başlıca sanâyi kuruluşudur. İlçe merkezi Tuz Gölünün, batısında, Platonun doğu eteğinde kurulmuştur. Denizden yüksekliği 965 metredir. Ankara-Konya karayolu, ilçeden geçer. İl merkezine 96 km mesâfededir. 1926'da ilçe olan Cihanbeyli belediyesi 1906'da kurulmuştur.

Çeltik: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 17.201 olup, 4266'sı ilçe merkezinde, 12.935'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 7 köyü vardır. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünü buğdaydır. İlçe merkezi Eskişehir sınırında Sivrihisar-Yunak karayolu üzerinde kurulmuştur. Yunak ilçesine bağlı bir bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1967'de kurulmuştur.

Çumra: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 74.040 olup, 28.781'i ilçe merkezinde, 45.259'u köylerde

yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 32, Direk bucağına bağlı 16 köyü vardır. İlçe topraklarının büyük kısmı ovalıktır. Batısında Erenler Dağı yer alır. Başlıca akarsuyu Erenler Dağından kaynaklanan Çarşamba Suyudur. Sulama gâyeli May ve Apa barajları ilçe sınırları içinde kalır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, buğday ve şekerpancarıdır. Ayrıca arpa, fasulye, nohut, ayçiçeği, patates, üzüm ve yem bitkileri yetiştirilir. Hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. En çok koyun beslenir. Gıdâ ve kraft kâğıt fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Konya Ovasının devamında, ÇarşambaSuyu kıyısında kurulmuştur. Konya-Ereğli demiryolu ilçeden geçer. İl merkezine 49 km mesâfededir. Denizden yüksekliği 1013 metredir. Belediyesi 1926'da kurulmuştur.

Derbent: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 22.111 olup, 6469'u ilçe merkezinde, 15.642'si köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Orta kesimde Aladağ yer alır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünü buğdaydır. İlçe merkezi Aladağ'ın eteklerinde kurulmuştur. Selçuklu ilçesine bağlı bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1930'da kurulmuştur.

Derebucak: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 16.067 olup, 5115'i ilçe merkezinde, 10.952'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 9 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikte engebeli arâziden meydana gelir. Batısında Dedegöl Dağları, doğusunda Geyik Dağları, güneyinde Şeytan Dağı yer alır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarıdır. Dağların eteklerinde bağcılık yapılır. İlçe merkezi Şeytan Dağı eteklerinde kurulmuştur. İl merkezine 149 km mesâfededir. Beyşehir'in Gencek bucağı, Derebucak köyü merkez olmak üzere 19 Haziran 1987'de 3922 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1967'de kurulmuştur.

Doğanhisar: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 34.078 olup, 9478'i ilçe merkezinde, 24.600'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 15 köyü vardır. Yüzölçümü 428 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 80'dir. İlçe topraklarının batı ve güneyi dağlık olup, diğer kısımları düzdür. Batı ve güneyinde Sultan Dağları yer alır. Dağların doğu etekleri ardıç, meşe, kızılçam, karaçam ormanları ile kaplıdır. Başlıca akarsuları Argıthanı Deresi ve Adıyan Çayıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Dağlar arasında kalan vâdilerde meyve ve sebze yetiştirilir. Başlıca tarım ürünleri tahıl, baklagiller, haşhaş, şekerpancarı ve soğandır. Orman köylerinde hayvan besiciliği ve tavukçuluk geliştirme çalışmaları yapılmaktadır. İlçe merkezinde tekstilcilik yaygın olarak yapılır.

İlçe merkezi Sultan Dağları eteklerinde ve Argıthanı Deresi kıyısında kurulmuştur. Denizden yüksekliği 1220 metredir. İl merkezine 127 km mesâfededir. Höyük-Alaşehir yolu ilçeden geçer. 1957'de ilçe olan Doğanhisar'ın belediyesi 1912'de kurulmuştur.

Emirgazi: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 15.348 olup, 8589'u ilçe merkezinde, 6759'u köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları Konya Ovasında yer alır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. En çok buğday yetiştirilir. Karapınar ilçesine bağlı belediyelik bir köyken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1955'te kurulmuştur.

Ereğli: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 116.847 olup, 74.283'ü ilçe merkezinde, 42.564'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 37, Çakmak bucağına bağlı 8 köyü vardır. İlçe toprakları hafif engebeli ve düz arâziden meydana gelir. Güneyinde Bolkar Dağları, kuzeyinde Karadağ yer alır. Bataklık durumundaki Akgöl ve Hortu gölleri Ereğli Ovasının büyük bölümünü kaplar. Başlıca karasuları olan İvriz ile Divle çayları üzerinde sulama gâyeli barajlar vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday ve arpadır. Ayrıca şekerpancarı, patates ve soğan yetiştirilir. Sebze ve meyvecilik yaygındır. Havucu ve elması meşhurdur. Hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. En çok koyun, tiftik keçisi ve kıl keçisi beslenir. Toroslarda ormancılık yapılır. İlçe topraklarında magnezit yatakları vardır. Sümerbank dokuma fabrikaları ile nişasta, un ve meyve suyu fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezleri Konya'yı Ulukışla üzerinden Adana ve Mersin'e bağlayan kara ve demir yolu üzerinde kurulmuştur. Denizden yüksekliği 1054 metredir. İl merkezine 147 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1871'de kurulmuştur.

Güneysınır: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 13.283 olup, 7404'ü ilçe merkezinde, 5879'u köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday ve şekerpancarıdır. İlçe merkezi Çumra ilçesine bağlı Güneybağ ve Karasınır köylerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1955'te kurulmuştur.

Hadım: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 36.725 olup 8077'si ilçe merkezinde, 28.648'i köylerde

yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 15, Aladağ bucağına bağlı 17 köyü vardır. İlçe toprakları dağlıktır. Geyik Dağları, topraklarının büyük bölümünü kaplar. Başlıca akarsuyu Hadım Göksuyudur. Dağlar zengin orman örtüsüyle kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri üzüm, tahıl, patates, soğan, buğday, elma, olup ayrıca az miktarda baklagiller ve sebze yetiştirilir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. En çok kıl keçisi ve koyun beslenir. Ormancılık gelişmiştir.

İlçe merkezi Orta Torosların üzerinde kurulmuştur. Bozkır-Ermenek karayolu ilçeden geçer.İl merkezine 126 km mesâfededir. Denizden yüksekliği 1525 metredir. 1926'da ilçe olan Hadım'ın belediyesi aynı sene kurulmuştur.

Halkapınar: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 7101 olup, 1847'si ilçe merkezinde, 5254'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 14 köyü vardır. İlçe toprakları hafif dalgalı düzlüklerden meydana gelir. İvriz Çayı başlıca akarsuyudur. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday ve arpadır. İlçe merkezi İvriz Çayı kıyısında kurulmuştur. Ereğli ilçesine bağlı bir bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1954'te kurulmuştur.

Hüyük: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 34.203 olup, 4387'si ilçe merkezinde, 29.816'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 20 köyü vardır. İlçe toprakları hafif dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Beyşehir Gölünün bir kısmı ilçe sınırları içinde kalır. Kuzeyinde Sultan Dağları yer alır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve şekerpancarıdır. Yüksek kesimlerde hayvancılık yapılır. İlçe merkezi Beyşehir-Şarkikaraağaç karayolu üzerinde kurulmuştur. Beyşehir'e bağlı bir bucak iken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Ilgın: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 75.890 olup, 25.032'si ilçe merkezinde, 50.858'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 36, Argıthan bucağına bağlı 1, Aşağı Çiğil bucağına bağlı 4 köyü vardır. Yüzölçümü 1394 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 54'tür. İlçe toprakları Cihanbeyli Platosunun güney kısmında yer alır. Güneyini Aladağ engebelendirir. Dağlardan kaynaklanan suları Battal Deresi toplar ve Ilgın Ovasını sular. Ilgın Gölü ilçe sınırları içinde kalır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, yulaf, şekerpancarı ve haşhaştır. Sebze ve meyvecilik önemli gelir kaynağıdır. Yaylacılık metoduyla çok sayıda kıl keçisi, tiftik keçisi ve koyun beslenir. Ilgın Gölünde tatlı su balıkçılığı yapılır. İlçe topraklarında kil, kireç taşı ve linyit yatakları vardır. Şeker Fabrikası başlıca sanâyi kuruluşudur.

İlçe merkezi, Ilgın Gölünün güneydoğusunda kurulmuştur. Afyon-Konya demiryolu ilçenin kuzeyinden, Konya-Afyon karayolu ise ilçe merkezinden geçer. İl merkezine 92 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1869'da kurulmuştur.

Kadınhanı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 45.168 olup, 15.907'si ilçe merkezinde, 29.261'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 21, Kurthasanlı bucağına bağlı 18 köyü vardır. Yüzölçümü 389 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 116'dır. İlçe toprakları Cihanbeyli Platosunda yer alır. Güneyini Erenler Dağı engebelendirir. Erenler Dağının yüksek kesimlerinde ardıç ve karaçam ormanları vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı, arpa ve yulaftır. Sulanabilen yerlerde meyvecilik yapılır. En çok üzüm ve elma yetiştirilir. Hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. En çok koyun ve Ankara keçisi beslenir.

İlçe merkezi, Konya-Afyon kara ve demiryolu üzerinde yer alır. İl merkezine 63 km mesâfededir. Denizden yüksekliği 1128 metredir. Eski ismi Saideli'dir. Belediyesi 1885'te kurulmuştur.

Karapınar: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 44.254 olup, 26.849'u ilçe merkezinde, 17.405'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına 10, Gölören bucağına bağlı 11, Hotamış bucağına bağlı 9 köyü vardır. İlçe toprakları, genelde düzdür. Kuzeydoğusunda Karacadağ yer alır. Bir bölümü ilçe sınırları içinde kalan Hotamış Gölü bataklık durumundadır. Ayrıca ilçe topraklarında Acıgöl ve Tuzla Gölleri vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve şekerpancarıdır. Koyun besiciliği yaygın olarak yapılır. İlçe merkezi Konya-Ereğli karayolu üzerinde yer alır. İl merkezine 95 km mesâfededir. Denizden yüksekliği 790 metredir. Eski ismi Sultaniye'dir. Belediyesi Cumhûriyetten önce kurulmuştur.

Kulu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 56.712 olup, 17.425'i ilçe merkezinde, 39.287'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 34 köyü vardır. Yüzölçümü 1521 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 37'dir.

İlçe toprakları Haymana ve Cihanbeyli Platoları arasında yer alır. Akarsu yönünden fakir olan ilçenin

başlıca akarsuları zaman zaman kuruyan Değirmenözü ve Pazarözü dereleridir. Samsam, Köpek ve Küçük gölleri ilçe sınırları içinde kalır. İlçe step görünümünde bir bitki örtüsüne sâhiptir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı, elma, mercimek, üzüm, armut, patates ve soğandır. Hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. En çok koyun ve Ankara keçisi beslenir. İlçe merkezi Değirmenözü Deresinin kenarında kurulmuştur. Ankara-Cihanbeyli-Konya karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 148 km mesâfededir. 1954'te ilçe olan Kulu'nun belediyesi 1926'da kurulmuştur.

Sarayönü: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 34.850 olup 10.721'i ilçe merkezinde, 24.129'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 17 köyü vardır. Yüzölçümü 770 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 45'dir. İlçe topraklarının büyük bölümü Cihanbeyli Platosunda yer alır. Güney kısmını Bozdağlar engebelendirir. Akarsu yönünden fakir olan ilçede, dereler yazın kurur. Bu akarsuların en önemlisi Kökez Deresidir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı ve yulaf olup, ayrıca az miktarda soğan, patates, elma, armut, baklagiller, üzüm yetiştirilir. Hayvancılık ekonomik yönden başlıca gelir kaynağıdır. Dokumacılık gelişmiş el sanatlarındandır. Halıcı kasabasının (Eski Ladik) halıları Ladik halısı ismiyle meşhurdur. İlçe topraklarında linyit ve civa yatakları vardır.

İlçe merkezi, Afyon-Konya demiryolu üzerinde yer alır. İl merkezine 45 km mesâfededir. Afyon-Konya karayolu ilçenin 7 km güneyinden geçer. Fazla gelişmemiş bir yerleşim merkezidir. 1959'da ilçe olan Sarayönü'nün belediyesi 1941'de kurulmuştur.

Seydişehir: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 83.218 olup, 42.737'si ilçe merkezinde, 40.481'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 30, Çavuşbucağına bağlı 8 köyü vardır. Yüzölçümü 2207 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 38'dir. İlçe toprakları dağlarla çevrilidir. Kuzeydoğusunda Eğriburun Dağı, doğusunda Alacadağ, batısında Büyükgözet Dağı yer alır. Bu dağların yüksek kesimlerinde Sedir, konaçak, köknar, ardıç ormanları vardır. Dağların ortasında Seydişehir Ovası yer alır. Beyşehir Kanalı Çayı başlıca akarsuyudur. Ufacıkgöl ve Gavûr gölleri ilçe sınırları içinde kalır.

Ekonomisi tarım ve sanâyiye dayanır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, arpa, patates, nohut, soğan ve elma olup ayrıca az miktarda armut, fasülye, üzüm yetiştirilir. Mâdencilik ve sanâyi ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. İlçe topraklarında linyit ve boksit yatakları vardır. Boksit Etibank tarafından Seydişehir Alüminyum tesislerinde işlenir. Bu fabrika Türkiye'nin en büyük alüminyum tesisidir.

İlçe merkezi, Suğla Gölü, kıyısında kurulmuştur. Bozkır-Beyşehir yolu ilçe merkezinden geçer. İl merkezine 97 km mesâfededir. Belediyesi 1900'de kurulmuştur.

Taşkent: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 29.750 olup, 8767'si ilçe merkezinde, 20.983'ü köylerde, yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 9 köyü vardır. İlçe topraklarının güneyi ve batısı dağlık olup, diğer kısımları orta yükseklikte dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Güneyinde ve batısında Geyik Dağları yer alır. İlçe topraklarını Hadım Göksuyu sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, üzüm, tahıl, patates, soğan ve elmadır. Yüksek kesimlerde hayvancılık yapılır. En çok kıl keçisi ve koyun beslenir. Ormancılık gelişmiştir. İlçe merkezi, Hadım-Ermenek karayolu üzerinde yer alır. İl merkezine 140 km mesâfededir. Hadım'a bağlı bir bucak merkeziyken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. İlçe belediyesi 1912'de kurulmuştur.

Tuzlukçu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 10.710 olup, 5474'ü ilçe merkezinde, 5236'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 11 köyü vardır. İlçe toprakları hafif engebeli düzlüklerden meydana gelir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, haşhaş, buğday, sebze ve meyvedir. Akşehir'e bağlı bir bucak merkeziyken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1950'de kurulmuştur.

Yalıhüyük: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 4248 olup 3948'i ilçe merkezinde, 300'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 11 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikte engebeli arâziden meydana gelir. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri tahıl ve nohuttur. Bozkır ilçesinin Ahırlı bucağına bağlı bir köy iken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. İlçe merkezi Arasöğüt ile Sarayköy köylerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Belediyesi 1972'de kurulmuştur.

Yunak: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 39.419 olup, 10.499'u ilçe merkezinde, 28.920'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 17, Sülüklü bucağına bağlı 8, Turgut bucağına bağlı 9 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikte dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Güneyinde Cihanbeyli Platosu, kuzeyinde Turgut ve Eşme ovaları yer alır. Başlıca akarsuyu Gökpınar Deresidir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı, patates ve elma olup, ayrıca az miktarda soğan armut ve üzüm yetiştirilir. Hayvancılık önemli geçim kaynağıdır. İlçe topraklarında Magnezit ve lületaşı yatakları vardır.

İlçe merkezi Akşehir-Polatlı karayolu üzerinde yer alır. İl merkezine 175 km mesâfededir. Konya ile bağlantısı Akşehir üzerinden sağlanır. 1953'te ilçe olan Yunak'ın belediyesi aynı sene kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Konya her tarafı târih kokan bir şehirdir. Selçuklular, Karamanoğulları ve Osmanlılar bu ilde çok sayıda ve değerli târihî ve sanat eserleri bırakmışlardır. Türk târihinin en eski ve kıymetli eserlerini sînesinde barındıran Konya, ayrıca bir gönül diyârıdır.

Önemli bir turizm merkezi olan Konya'da Aralık ayının ilk Pazar gününden 17 Aralıka kadar devâm eden Mevlânâ Haftası; 5 Temmuzda başlayıp bir hafta devam eden Akşehir Nasreddin Hoca şenlikleri; 25-30 Ekim arasında yapılan Âşıklar Bayramı; 9 Eylülde yapılan Cirit Yarışmaları ve 1971'den bu yana 5 Ağustosta başlayıp bir ay devâm eden Konya Fuarı ile turizm faaliyetleri hızlanır.

Türk mîmârî anıtlarının zenginliği bakımından Konya, Türkiye şehirleri içinde İstanbul, Bursa ve Edirne'den sonra yer alır. Târihî ve sanat eserlerinin çoğu kaybolmuş olmasına rağmen çok zengin bir hazîneye sâhiptir. Selçuklu eserleri en çok bu ildedir. Bozkır ortasında bir medeniyet âbidesidir. Başlıca târihî eserleri şunlardır:

Konya Kalesi: Varlığı bilinen, fakat yeri bir türlü tesbit edilemeyen târihî Konya kalesine âit Hastahâne caddesinde bir şahsa âit arsada kazı yapılırken 5 m derinlikte 50x70 cm ebadında düz satıhlı halde duvar taşları bulunmuştur. Konya surlarını yeniden inşâ edercesine Sultan Alâeddîn Keykubad yaptırmıştır. Aynı sultan, Konya iç kalesi ile iç kale sarayını da yaptırmıştır. Bugün hiçbiri yoktur.

Gevale Kalesi: Takkeli Dağının bir yamacında sarp ve sivri tepe üzerinde yapılmıştır. Bu bölgenin kilit noktasıdır. Haçlı seferlerinde Selçuklu sultanları bu kaleye çekilmişlerdir. Selçukluların siyâsî suçluları burada hapsedilmiştir.

Beyşehir Kalesi: Yapılış târihi bilinmeyen kalenin sadece kapısı vardır. Sur temelleri toprakla örtülmüştür. Kaleyi 1288'de Eşrefoğlu Süleyman Bey; 1605 ve 1635 senelerinde Osmanlılar tâmir ettirmiştir. Kale surlarının duvarları 7,5 m kalınlıkta idi.

Alâeddîn Câmiî: 1156 senesinde Anadolu Selçuklu Sultanı Birinci Rükneddîn Mes'ûd zamânında temeli atılıp inşâsına başlanmış, zaman zaman duraklamalar geçirmesinden dolayı Birinci Alâeddîn Keykubat zamânında tamamlanabilmişti. 1221'de ibâdete açılan câmi Konya'nın en büyük ve en eski câmisidir. Konya şehrinin Alâeddîn Tepesi diye anılan yüksek bir noktasına kurulan câmi, Selçuklu mîmârîsinin en güzel örneklerindendir. Minberi, abanoz ağacından olup, Anadolu Selçuklu ahşap işlemeciliğinin en güzel örnekleridir.

Sâhip Ata Külliyesi: Selçuklu vezirlerinden Sâhip Ata Fahreddîn Ali tarafından 1258-1283 yılları arasında yaptırılmıştır. Külliye, mescid, türbe, hanekah ve hamamdan meydana gelmektedir. Çeşitli zamanlarda tâmir gören mescid ilk orijinalliğini yitirmiştir. Türbede Sâhip Ata ve çocukları medfundur.

Sadreddîn Konevî Câmii ve Türbesi: Şeyh Sadreddîn Mahallesindedir. Kıble tarafındaki kapısının üzerinde Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine âit kitâbeler olup, Selçuklu kitâbesinden 1274 yılında yapıldığı anlaşılmaktadır. 1899'da tâmir gören Câminin mihrabı Selçuklu çini süslemeciliğinin güzel örneklerindendir. Câminin doğu avlusundaki türbenin üzerinde köşeli tambura kâide üzerinde kafesli ahşap külah, 1990 yılında Konya Vâliliğince yeniden tâmir edildi.

Mevlânâ Türbesi ve Mevlevi Dergahı Külliyesi: Türbede dünyâya nur ve feyiz saçan büyük evliyâ, İslâm âlim ve mütefekkiri, hak âşığı, Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî hazretleri medfundur. Selîmiye Câmiinin doğusunda, Üçler Mezarlığının kuzeyindedir. Külliyenin batısı derviş hücreleri, öbür tarafları duvarlarla çevrilidir. Külliye; Yeşil Türbe, gümüş kapı, mescid, semâhâne, derviş hücreleri, matbah, Hurrum PaşaTürbesi, Hasan PaşaTürbesi, Sinan Paşa Türbesi, Murad Paşa Kızı Türbesi, Mehmed Bey Türbesinden meydana gelmiştir.

Yeşil Türbe, hazret-i Mevlânâ'nın vefâtından beş sene sonra 1278'de Mîmar Bedreddîn Tebrizî'ye yaptırılmıştır. Mevlânâ hazretlerinin yanında mübârek babası Sultân-ül-Ulemâ Behâeddîn Veled, oğlu Sultan Veled, kâtibi ve vefâtından sonra halîfesi olanHüsâmeddîn Çelebi, talebesi Salâhaddin Zerkubî, torunları ve yakınları yatmaktadır. Türbenin üzerinde kubbe-i Hadra (Yeşil Kubbe) denilen külah biçiminde on altı dilimli güzel bir kubbe vardır.

Osmanlı Sultanları hazret-i Mevlânâ türbesine çok ilgi gösterdiler. Kânûnî Sultan Süleymân Han, Irak Seferine giderken hazret-i Mevlânâ'yı ziyâret edip türbenin yanına bir câmi inşa ettirmiştir. Üçüncü Sultan Mehmed Han, esaslı bir tâmir ve türbenin yanına medrese, dervişler için hücre denilen 34 dâire

yaptırdı. Sokullu Mehmed Paşanın oğlu Hasan Paşa türbenin kabristanı ile semâhâne denilen kısmını birbirinden ayıran gümüş bir kapı ile gümüşten iki basamaklı merdiven ilâve ettirdi.

Türbe ve külliye günümüzde müze hâline getirilmiştir.

İplikçi Külliyesi: Alâeddîn Tepesinin doğusunda İkinci Kılıç Arslan'ın vezirlerinden Şemseddîn Altunba (Altınağa) yaptırmıştır. Samurcu Ebû Bekr tarafından genişletilmiştir. Câmi ve medreseden meydana gelen külliyenin medrese kısmı yıkılmıştır. Kalıntılarına rastlanan medrese Anadolu Selçuklu döneminin ilk örneklerindendir.

Selîmiye Câmii: Mevlânâ türbesinin yanındadır. 1565'te Mîmar Sinan'ın yaptığı tahmin edilmektedir. Çift minârelidir. Ak mermerden minberi taş işçiliğinin orijinal örneklerindendir. Yirminci asrın başlarında üslubuna uygun olarak tâmir edilmiştir.

Güdük Minâre Mescidi: Akşehir'de Sultan Birinci Alâeddîn Keykubat zamânında Muhtesip Emînüddîn Hacı Hasan tarafından 1226'da yaptırılmıştır. Kare plânlı ve tek kubbelidir. Minâresi baklava biçimli tuğla süslemelidir.

Taş Medrese ve Mescidi: Akşehir'de Fahreddîn Ali Sâhip Ata tarafından külliye olarak 1250'de yaptırılmıştır. Günümüze sâdece medrese, mescit ve türbe ulaşmıştır. Medrese açık avluludur. Türbe, mescit ve minâre çini mozaik süslemelidir.

Eşrefoğlu Câmii: Beyşehir ilçesinin İçerişehir mahallesindedir. Anadolu'daki ağaç direkli câmilerin en büyüğü ve orijinalidir. Çeşitli zamanlarda tâmir gören câminin ne zaman ve kimin tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Câminin yanında Eşrefoğlu Seyfeddîn Süleymân için yaptırılmış bir türbe vardır.

İsmâil Aka Medresesi: Beyşehir'de Eşrefoğlu Câmiinin batısında 1369'da İsmâil Aka tarafından yaptırılmıştır. Kesme taştan olan binânın büyük kısmı yıkık vaziyettedir. Medresenin yanında İsmâil Aka'nın türbesi bulunmaktadır.

Lala Mustafa Paşa Külliyesi: Ilgın ilçesindedir. Mîmar Sinan'ın yaptığı külliye câmi, imâret, arasta ve kervansaraydan meydana gelmiştir. Câmi 1577'de kervansaray kısmı ise 1584'te tamamlanmıştır. Arasta'da 12 dükkan vardır.

İkinci Selim Külliyesi: Karapınar ilçesinde Sultan İkinci Selim tarafından 1563'teMîmar Sinan'a yaptırılmıştır. Külliye, câmi, kervansaray, hamam, çeşme ve şadırvandan meydana gelmiştir. Külliye çeşitli zamanlarda tâmir görmüş, bâzı kısımları orijinalliğini kaybetmiştir.

Şeyh Sücâeddîn Türbesi: Musalla Mezarlığındadır. Kesme taştan, gövdesi 6 dilimli, tuğla kubbesiyle orijinal bir yapıdır. Yapım târihi belli değildir.

Fakih Dede Türbesi: Burhandede Mahallesinde 1454 senesinde tasavvuf âlimi Burhaneddîn Fakih için yaptırılmıştır. Kitâbesi çok güzel mozaiklerle süslüdür. Türbe, Karamanoğulları devrinde, Selçuklu Mîmârisini devâm ettiren önemli bir eserdir.

Nasreddin Hoca Türbesi: Akşehir'dedir. Tâmirler yüzünden ilk orijinal yapı özelliğini kaybetmiştir. 1905 yılında Akşehir kaymakamı Şükrü Bey günümüzdeki şekliyle tâmir ettirmiştir.

Seyyid Mahmûd Hayrânî Türbesi: Akşehir'de ve şehrin batısındadır. 1268'de yaptırılan türbe, Karamanoğlu İkinci Mehmed zamânında tâmir ettirilmiştir. Ceviz ağacından olan tek kanatlı giriş kapısı ahşap işçiliğinin ilginç örneklerinden olup, Akşehir müzesindedir. Ahşap sandukalar ise İstanbul Türk-İslâm eserleri müzesindedir.

Tavus Baba Türbesi: Konya'nın mesîre ve târihî yeri olan Meram'dadır. Sultan Alâeddîn Keykubad'ın devrinde Konya'da vefât etmiş olan Şeyh Tavus Mehmed el-Hind medfundur. Taş ve tuğladan yapılmış sâde bir eserdir. Yanında bir câmi vardır.

Argıt Han (Altınapa Hanı): Konya-Akşehir yolu üzerinde Şemseddîn Altunba tarafından 1201'de yaptırılmıştır. Sâde, süslemesiz yapı yıkık vaziyettedir.

Kızılviran (Kızılören) Hanı: Konya-Beyşehir yolunda, Birinci Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından 1205'te yaptırılmıştır. Yazlık ve kışlık bölümlerinden meydana gelmiştir. Girişin solunda üst katta bir mescid vardır.

Sultan Han: Konya-Aksaray yolu üzerinde Birinci Alâeddîn Keykubad zamânında 1229'da yapılmıştır. 1278'de tâmir gören yapı, yaklaşık 5000 m^2'lik bir alanı kaplar. Dıştan kulelerle desteklenmiş görkemli bir kaleye benziyen han, bu türün en büyük ve güzel örneklerindendir.

Horozlu Han: Konya-Akşehir yolu üzerinde Emir Câmedâr Eseddüddîn Ruz-apa tarafından 1246-1249 yılları arasında yaptırılmıştır. Bir bölümü tâmir edilen yapının avlusu yıkıktır. İsmin, horozla

alâkası olmayıp; Ruz-apa (Ruz-be, Uruz-be, Hunuz-be,...) kelimesinin etimolojik değişmesinden "Horozlu" adını almıştır.

Ishaklı Han: Akşehir-Çay yolu üzerinde Fahreddîn Ali Sâhip Ata tarafından 1249'da yaptırılmıştır. KlasikSelçuklu sultan hanları plânındadır.

Kapu Câmii: Eski Odun Pazarı Semtinde, Post Nişin Pir Hüseyin Çelebi tarafından 1568'de yaptırılmıştır. İki defâ yıkılan, bir defa da yanan câmi 1868'de bugünkü hâlini almıştır. İhyaiyye Câmii diye de bilinir. Kapu Câmii, Osmanlı devrinde Konya'da yapılan câmilerin en büyüğüdür.

Aziziye Câmii: Türbe Caddesinde 1671-76 seneleri arasında Dâmâd Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1867'de yanan câmiyi 1875'te Sultan Abdülazîz'in annesiPertevniyal Vâlide Sultan yeniden tanzim ettirmiştir. Câmi Barok-Rokoko Mîmâri tarzlarının birleşmesinden meydana gelmiştir. Çift minârelidir.

Şemsi Tebrizî Mescidi ve Türbesi: Şems Mahallesindedir. Türbe ve mescidin yapılış târihi bilinmemektedir. Önceleri bir mezarlık içinde bulunan mescid ve türbenin etrâfı park hâline getirilmiştir.

Taş Mescid: Sultan Birinci İzzeddîn Keykavus zamânında Hacı Ferruh tarafından 1215'te yaptırılmıştır. Ana giriş kapısı ve mihrap Selçuklu taş işçiliğinin ilk zengin örneklerindendir.

Sırçalı Mescid: On üçüncü asırda yapıldığı tahmin edilen mescid, zengin çini mozaik süslemeleri ve tuğla örgüsüyle çok orjinal bir yapıdır. Sağlam olarak günümüze ulaşan, çini mozaik süslemeli mihrap, Selçuklu mihraplarının en güzel örneklerindendir.

Tâhir ile ZühreMescidi: Beyhekim Mahallesindedir. Kitâbesi olmadığından kimin tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Yanında halk hikâyelerine konu olmuş Tahir ile Zühre'nin türbesi vardır.

Ali Gav Medresesi: Tarla Mahallesindedir. Yapım târihi ve kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir. 1901'deki tâmirattan sonra Mahmûd Bey Medresesi ismini almıştır. Medresenin yanında Hâcı Bektâş-ı Velî hazretlerinin talebelerinden Ali Gav Baba medfundur.

Tâcül Vezir Medresesi ve Türbesi: Dedebahçe Semtinin doğusunda İkinci Gıyâseddin Keyhüsrev devri vezirlerinden Tâceddîn MehmedBey tarafından yaptırılmıştır. Kaynaklarda medrese, hanekâh, mescid ve türbeden meydana gelen bir külliye olduğu bildirilmektedir. Günümüze sâdece türbe ve medrese ulaşmıştır. Türbede Vezir Tâceddîn ve torunları medfundur.

Sırçalı Medrese: Gazli Alemşah MahallesindeSultan İkinci Alâeddîn Keykubat'ın Lalası Bedreddîn Müslih tarafından 1242'de yaptırılmıştır. Anadolu'daki çinili medreselerin ilk ve en güzel örneklerinden olan Medrese açık avluludur. Yanındaki türbede türbenin bânisi Bedreddin Muslih medfundur.

Karatay Medresesi: Alâeddîn tepesinin kuzeyinde Emir Celâleddîn tarafından 1251'de yaptırılmıştır. Selçuklu devri kapalı medreselerindendir. Doğusunda beyaz ve gök mermerden büyük bir taş kapısı vardır. Medrese günümüzde çini eserler müzesi olarak kullanılmaktadır.

Küçük Karatay Medresesi: Karatay Medresesinin karşısında 1248-1250 yılları arasında Celâleddîn Karatay'ın kardeşi Kemaleddîn Timûrtaş tarafından yaptırılmıştır. Açık avlulu medreselerdendir.

İnce Minâreli Medrese: Alâeddîn Tepesinin batı eteğinde Selçuklu vezirlerinden Sâhip Ata Fahreddîn Ali tarafından 1260'da yaptırılmıştır. Selçuklu devri kapalı medreseler tipindedir. Portal üzerine işlenmiş âyet ve motifler Selçuklu taş işlemeciliğinin şâheserlerindendir. Medresenin câmi kısmı, yıkılmış sâdece iki şerefeli ince uzun minâresi kalmıştı. 1901'de meydana gelen debremde de ikinci şerefe yıkılmıştır. Günümüzde taş ve ahşap eserler müzesi olarak kullanılmaktadır.

Has Bey Darülhuffazı: Gâzi Alemşah Mahallesinde, Karamanoğlu İkinci Mehmed Bey zamânında Hacı Has Bey oğlu Mehmed Bey tarafından 1421'de yaptırılmıştır. Tuğladan kare plânlı bir yapıdır. Ahşap işlemeli kapısı Taş ve Ahşap Eserler Müzesindedir.

Nasuh Bey Darülhuffazı: Karamanoğlu İkinciİbrâhim Bey zamânında Kâdıoğlu Nasuh Bey tarafından yaptırılmıştır. Kesme taştan kare plânlı ve tek kubbelidir. Günümüzde İl Halk Kitaplığı Gazete Dergi Bölümü olarak kullanılmaktadır.

Ulu Câmi: Akşehir'de on üçüncü asrın başlarında yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Minâresi, 1213'te Ebû Saîd İbrâhim tarafından yaptırılmıştır. Sultan Birinci Alâeddîn Keykubat döneminde tâmir ettirilen câmi sonraki tâmirlerden dolayı orijinalliğini kaybetmiştir.

RüstemPaşa Kervansarayı: Ereğli ilçesinde Kânûnî Sultan Süleymân devri sadrâzamlarından Rüstem Paşa, Mîmar Sinan'a yaptırmıştır. Kitâbesi olmadığından kesin yapım târihi bilinmemektedir.

Bir bölümü yıkılmıştır.

İkinciKılıçarslan Köşkü: Alâeddîn tepesinin kuzey yamacında yer alan bu köşkü Birinci Alâeddîn Keykubat tâmir ettirdiği için uzun süre Alâeddîn köşkü olarak bilinmiştir. Anadolu çini sanatının gelişimini gösteren önemli eserlerdendir. Günümüzde sâdece doğu duvarları kalmıştır.

Keykubat Sarayı: Beyşehir Gölünün güney batı kıyısında Birinci Alâeddîn Keykubat'ın emri ile 1236'da veziri Mîmar ve Nakkaş Sâdeddin tarafından yaptırılmıştır. Anadolu Selçuklu devri sivil yapılarının en meşhur ve sanat târihi açısından mühim eserlerindendir.

Eski eserler:

Hitit Şehri: Konya'ya 7 km uzaklıkta Karahöyük'te çıkarılmıştır. Mimarî kalıntılar, mühürler, çanak ve çömlekler bulunmuştur. Çatal Höyük: Konya'dan 50 km mesafede olup, Anadolu'da insanlığın bilinen ilk yerleşme merkezlerinden biridir. Çatal Höyük Çumra'ya 12 km uzaklıktadır. Evler, renkli resimler, seramik ve mezarlar bulunmuştur. İvrit Anıtı: Tarihin ilk tarım anıtı olup, Hitit devrinden kalma bir kabartma taştır. Ereğli ilçesindedir. Hititler toprağın bereketine şükür ifadesi olarak dikmişlerdir. Ilgın'ın Nane ve Dede Höyükleri vardır. Ilgın'ın 25 km kuzeydoğusunda Hitit devrinde III. Hattuşil'nin oğlu Tatalya "Salburt" isimli bir şehir kurmuştur. Bu şehir ile ilgili eserlerden öğrenildiği kadarıyla Hititler "Hiyeroğlif" yazıyı Mısırlılardan 500 sene önce M.Ö. 3500'de kullanmışlardır. Eflatunpınar: Hitit Çeşmesi Anıtı olup, M.Ö. 1300-1200 yıllarından kalmadır. Beyşehir'e 15 km mesafededir. 14 taştan yapılmış olup, duvar şeklindedir. Belviranköyünde tarihi kalıntılar, Hadım'da Bolat ve Eserler köylerinde önemli Hitit eserleri vardır. Ak Manastır: Konya-Silifke yolu üzerinde, kayaya oyulmuş bir manastırdır. 274 senesinde Saint Horion adına yapılmıştır. Haghia Kilisesi: Sille'de 327 senesinde yapılmış olup, Anadolu'daki en eski kiliselerden biridir. Bizans Çağı Kalıntıları: Cihanbeyli Akçaşar köyünde tarihi kalıntılardır.

Mağaralar:

Merkez ilçeye bağlı Küçükmuhsine köyü yakınında irili ufaklı bin mağaranın içi renkli resimlerle bezenmiştir.

Tabiî güzellikler:

Konya; tabiî güzellikler, mesîre yerleri tabiî baraj, göl kenarları bakımından zengin sayılır. Başlıca mesîre yerleri şunlardır:

Meram Bağları: İl merkezinin batısında târihî yeşillikler içinde bir dinlenme yeridir. Târih boyunca bağları, suyu ve havasıyla meşhur olan bu mesîre yeri seyâhatnâmelere ve şiirlere konu olmuştur. Ortasından Meram Deresi akar. Zamânımızda gürültülü bir eğlence merkezi hâline gelen MeramBağları eski temiz havasını kaybetmeye başlamıştır.

Dede Bahçe: Alâeddin Tepesinin kuzeybatısında târihî bir bahçedir. Burayı Selçuklular zamanında Tâceddîn Ahmet Bey yaptırmıştır. Uzun yıllar mesîre yeri olarak kullanılan bahçe, daha sonraları âile gazinosu olarak kullanılmış. Günümüzde kültürpark hâline getirilmiştir.

Alâeddîn Bahçesi: Alâeddîn Tepesindedir. Çok eski târihe sâhib olan bahçe son yıllarda belediye tarafından ağaçlandırılıp düzenlenmiştir.

Yakamanastırı: Beyşehir'e 6 km uzaklıkta zengin tabiî bitki örtüsü ve bol su kaynaklarına sâhip bir mesîre yeridir. Çam ağaçları ile kaplıdır.

Çamlıköy: Akşehir ilçesinin 14 km güneyinde çok güzel manzaralı bir dinlenme yeridir.

Beyşehir Gölü: Göl kıyıları çok güzel mesîre yeridir. Göl çevresi çam ormanları ile kaplıdır.

Akşehir Gölü: Çevresi ormanlarla kaplı olan gölün kıyıları güzel mesîre yerleri ile doludur. Gölde sazan ve turna balıkları ile av kuşları vardır.

Damla Kayası: İl merkezi yakınında Sille bucağında ağaçlıklı ve suyu bol bir mesîre yeridir.

Kaplıcalar ve içmeler:

Konya ilinde çok sayıda kaplıca vardır. Fakat bunların bir kısmında konaklama tedâvi tesisleri yeterli değildir. Başlıcaları şunlardır:

Ilgın Kaplıcası: Ilgın'a 2 km uzaklıktadır. Türkiye'nin en bakımlı kaplıcalarından biridir. Modern bir kaplıca olup romatizma, nefrit, polinefrit, kadın ve cilt hastalıklarına faydalıdır.

Çavuşçu Köyü Ilıcası: Ilgın ilçesine 10 km uzaklıktadır. Tesisleri mevcut olmayan bu ılıcaya bölge halkı banyo için gitmektedir.

Seydişehir Ilıcası: Seydişehir'e 1,5 km uzaklıkta ağaçlar ve bahçeler arasındadır. Romatizmal hastalıklar başta olmak üzere çıbanlara ve kaşıntılı yaralara iyi gelmektedir. Tesisleri yeterli değildir.

Kuşaklı Çamuru ve Kaplıcası: Beyşehir'e 25 km uzaklıktadır. Çevresi ağaçlarla kaplıdır. Romatizma, çıban, ekzama ve diğer deri hastalıklarına iyi gelmektedir. Tesisleri yoktur.

Höyük-Köşk Köyü Hamamı: Beyşehir-Karaağaç karayolunun doğusunda Höyük ilçesine 5 km uzaklıktadır. İçme şeklinde kullanıldığı zaman özellikle böbrek hastalıklarına faydalıdır.

KOOPERATİFÇİLİK;

Alm. *Genossenschaftswesen (n),* **Fr.** *Coopèratisme (m),* **İng.** *Cooperative system.* Kendi arzu ve irâdesiyle ve ortak sıfatiyle bir araya gelen gerçek veya tüzel kişilerin iktisâdî güçlerini artırmak, özellikle meslek ve geçimlerine âit ihtiyaçlarını karşılıklı yardım, dayanışma ve kefâlet sûretiyle sağlayıp korumak maksadıyla iktisâdî yönden meydana gelen teşekkül.

Günümüzdeki kooperatifin ilk kurulduğu ve geliştiği yer İngiltere olmuştur. Bunun birtakım tarihî sebepleri mevcuttur. Kapitalizmin gelişmesi ile istismar edilen işçi ve esnaf kesimi, kooperatifleşme mecburiyetini hissetmiştir. Kapitalist fabrika sanâyiinin meydana getirdiği sosyal dengesizliklere karşı hâl çaresi aramak mecburiyetinde kalan İngilizlerden **Robert Owen,** üretim kooperatifinin öncülüğünü yapmıştır. 21 Aralık 1844'te İngiltere'nin Rochdale kasabasında 12 tekstil işçisi bazı temel prensipleri ihtivâ eden bir tüketim kooperatifi kurmuşlardır.

Bu prensipler: İştirak hissesi ne olursa olsun, üyeler arasında eşitlik sağlamak, üyelerin siyasî ve dinî inançları karşısında tam bir tarafsızlıkla hareket etmek, satışları peşin para ile ve câri piyasa fiyatına göre yapmak, elde edilen kârı, her üyenin kooperatiften yaptığı alış veriş oranına göre(risturn) şeklinde dağıtmak şeklinde kabul edilmiştir.

Kooperatifçilik, her memleketin iktisadî ve sosyal bünyesine göre oldukça değişik bir gelişme göstermiştir. Meselâ tüketim kooperatifleri İngiltere'de, kredi ve yapı kooperatifleri ise Almanya'da yaygın bir hâle gelmiştir.

Türkiye'de ilk kooperatifçiliğin, Midhat Paşanın kurduğu "Memleket Sandıkları" ile başladığı söylenir. Ancak kooperatif tarifine uygun şekildeki ilk deneme, yine Midhat Paşa tarafından 1863'te Tuna vilâyetinde Zirâî Kredi ve Zirâî Satış Kooperatiflerinin kurulması sûretiyle olmuştur. Daha sonra 1913'te, İzmir İncir Müstahsilleri Satış Kooperatifi denemesi olmuştur. 1929 ile 1935 yılları arasında, bir devlet müessesesi olan Ziraat Bankasının himâyesinde "Zirâî Kredi ve Satış Kooperatifleri" meydana gelmiştir. Bu kooperatifler dışında ayrı bir statüde faaliyet göstermek üzere 1969'da çıkarılan 1163 sayılı kooperatifler kanunu ile kooperatiflerin müesseseleşmesi temin edilmiştir. 1931'de İstanbul'da kurulan ve 1933'te Ankara'ya nakledilen Türk Kooperatifçilik Kurumu, Milletlerarası Kooperatif Birliğinin de üyesi bulunmaktadır.

Kooperatifleri başlıca; a) İstihlâk, b) Kredi, c) İstihsâl, d) Yapı olmak üzere ana faaliyet kollarına ayırmak mümkündür. Bu kooperatifler de sektörlere göre zirâî ve sınâî olarak faaliyet gösterirler.

Dünyâ kooperatifciliği zaman içinde gelişme ve genişleme gösterirken günümüzde ekonomik ve sosyal yapı içerisinde artan bir ehemmiyetle müesseseleşmesine devam etmektedir.

Bugün ülkemizde değişik isimler altında faaliyet gösteren birçok kooperatif mevcuttur. Bunların içinde en fazla yaygın olanı yapı kooperatifleridir. 1993 yılı îtibâriyle ülkemizde 31.032 kooperatif vardır.

KOPERNİK, Nicolaus Copernicus;

Polonyalı astronomi bilgini. 1473 yılında Prusya'da doğdu. Normal tahsilini yaptıktan sonra 1491 yılında Krakow'daki okula devam ederek matematik ve astronomi öğrenimini bitirdi. 1494 yılında evine dönen Kopernik, başpiskopos olan amcasının tesiriyle dînî eğitim için İtalya'ya gitti. Orada astronom Domenico Noworra (1454-1504) ile beraber çalıştı. 1497'de memleketine dönüp, kilisede görev aldı ise de, 1501'de İtalya'ya geri döndü ve çalışmalarına devam etti.

Dünyânın ve diğer gezegenlerin güneş etrafında döndükleri kuralını, İslâm âlimlerinin yazdığı kitaplardan okuyarak kendine mâl etmiş, buna da "Kopernik teorisi" denmişti. Teorilerini beğenilmez diyerek ancak ömrünün sonlarında açıklayabilmiştir. Bundan üç asır önce yaşayan NureddinBatrûcî, Endülüs İslâm Üniversitesinde astronomi profesörüydü. **El Hayât** isimli kitabında bugünkü astronomiyi anlatıyordu. (Bkz. Batrûcî, İbn-i Şâtır)

Kopernik, Batrûcî'nin kitaplarından çok istifâde etti. Avrupalıların Kopernik'e malettikleri güneş merkezli sistem teorisinin ilk ve esas kurucusu, Endülüs İslâm Üniversitesi profesörü Batrûcî idi. Yeni astronominin kurucusu kabul edilen Kopernik'in ileri sürdüğü fikirleri hemen açıklayamamıştı. Bunun

başlıca sebebi; kendisi bunların doğru olduğuna kanâat getirememişti. Ayrıca papaz olduğu için kiliseden çekiniyordu. O zamanki Hıristiyanlık inancına göre peygamber Îsâ güneşe sâbit durması için emir vermişti ve güneş de sâbit durmaktaydı. Yine genel inanca göre dünya düz tepsi gibi olup, aksini düşünenler cehennemlikti. Avrupa'nın on altıncı asırdaki durumu buydu.

Ömrünün sonlarına doğru sıhhati bozulan Kopernik'in kiliseden korkusu kalmamıştı. Artık fikirlerini rahatça açıklıyabilir, yazdığı kitabını ortaya çıkarabilirdi. Papaya kitabını göndererek şu mektubu yazdı: "Aziz peder, kitapta yazılanları okuyanların hemen reddedeceklerini biliyorum. Ben ömrüm boyunca çevremin düşüncelerine aldırmayan, fikirlerini savunan biri olmadım. Etrafın tepkisinden, başladığım hususlardan vazgeçmeye niyetlendiğim olmuştur. Fakat çekingenliği üzerimden atarak çalışmalara devam ettim. Yazdıklarımı tenkid edenler olursa onlara aldırmayacağım ve saçma kabul edeceğim..."

1530 yılında fikirlerini özetleyen küçük bir eser yayınladı. 1540'ta ise bütün fikirlerini içine alan kitabın basılması için müsâade çıkmıştı. Eserlerinde îzah edilen konular; dünyânın yuvarlak ve hareket eden bir cisim olduğu, ekliptik sistemin tartışılması, güneşin görünen hareketi, ay ve gezegenlerin incelenmesiydi.

Astronom, doktor ve râhip olan ve Batrûcî'yi tâkib eden Kopernik, yazdığı eseriyle astronom Ptolemy'nin (Batlemyus'un yanlış teorisini Avrupalılara anlatarak ilme hizmette bulunmuş, kara bulut gibi Avrupa'nın üzerindeki cehâletin aydınlanması için kapı aramıştı. 1543 yılında öldü.

KOPUZ;

eskiden beri Türklerin kullandıkları, bugün Altay Türklerinde rastlanan bir çeşit mûsîkî âleti. Bakşı ve ozanların sagu ve destan okurken çaldıkları bu saz, Türk memleketlerinde dâima rastlanan bir çalgı âletidir. Kaynakların haber verdiğine göre Uygur ülkelerinde ve diğer Türk boylarında görülen kopuz, **Dîvânü Lügati't-Türk'**te de yer almıştır. Hattâ bu kelime ile ilgili olarak; kobzamak, kobzatmak, kobzaşmak, kobzalmak kelimelerine de rastlanmıştır.

Bir çeşit kemâna benzeyen kopuz üç-üç buçuk ayak boyundadır. Üzerinde at kılından, bükülmüş iki kiriş gerilmiştir. Kopuz, Türk hayatında eskiden beri varlığını sürdürmüş, hattâ şâirlerimiz şiirlerinde bu kelimeye yer vermişlerdir. Aslında üç telli bir saz olan kopuz, zamanla değişikliğe uğramış; ozanların çaldığı kopuza, "kopuz-ı ozan"; Garp Türklerinin kullandıkları kopuza da "kopuz-ı Rûmî" denmiştir. Kopuz-ı ozan üç, kopuz-ı Rûmî beş tellidir.

On yedinci yüzyıldan sonra Türk cemiyetlerinde, eskiden olduğu gibi kopuza pek önem verilmez. Hattâ edebiyatımızda bu çalgı âletine pek yer verilmez olmuştur. Bununla ilgili olarak mütercim Âsım Efendi **Burhan-ı Kâti** adlı eserinin "berbat" maddesinde, bu kelime için, "kopuz dedikleri saza denir" demektedir.

Bugün Altay Türklerinde yaşayan bu çalgı ile eskiden sagular, koşuklar, yırlar terennüm edilmiştir. Diğer Türk boylarında, meselâ Garp Türklerinde kopuz, yerini saza bırakmıştır. Böylece eskinin bir devâmı gibi görünen ve şiirlerini saz eşliğinde söyleyen halk şâirleri ortaya çıkmıştır.

KORE (GÜNEY)

DEVLETİN ADI ..... Kore Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Seul

NÜFÛSU 43.663.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 98.454 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Korece

DÎNİ ..... Budizm, Konfüçyanizm, Hıristiyanlık

PARABİRİMİ ..... Won

Asya'nın doğusunda Kore Yarımadasının 38° enleminin güneyinde kalan bir devlet. Kuzeyinde Kore Demokratik Halk Cumhûriyeti, batısında Sarıdeniz, doğusunda Japon Denizi, güneyinde Doğu Çin Denizi bulunur.

Târihi

Kore târihi M.Ö. 3000 yılına kadar uzanır. Çin'in eline geçtikten sonra, Budizm ve Çinlilerin etkisinde kaldı. Daha sonraları 7. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar değişik hânedânların idâresi altında bağımsız olarak yaşadı. 1910 yılında Japonlar Kore'yi işgal ederek koloni hâline getirdiler. Bu durum, 1945 yılına kadar sürdü. İkinci Dünya Harbinde Japonya'nın yenilmesinden sonra Güney Kore'yi ABD, Kuzey Kore'yi de Rusya işgal etti. Böylelikle kuzeyde komünist rejim, güneyde demokratik rejim kurulmuş

oldu.

25 Haziran 1950'de Rus subaylarının kumandasındaki Kuzey Kore birlikleri, yarımadanın tamamına komünizmi kabul ettirmek için Güney Kore'ye saldırıp istilâ etti. Bunun üzerine BM., Güney Kore'nin kurtarılmasına karar verdi. Bölgeye BM askerleri gönderildi. Bu orduya Türkiye, bir tugayla katıldı. İşgalci komünist birliklerin Güney Kore'den çıkarılması için Mehmetçik büyük başarı gösterdi. Mehmetçiğin zaferi bütün dünyâya yayılarak takdir topladı. Yapılan görüşmeler neticesinde 27 Temmuz 1953'te ateşkes imzalandı. 38. Paralel Güney Kore ile Kuzey Kore arasında sınır kabul edildi. Savaş sonrası, Başkanlık sistemine dayalı demokratik rejime geçildi. Kuzey Kore ile birleşme devamlı gündemde olup, yakın bir zamanda tek devlet hâline gelmeleri ümit edilmektedir.

Fizikî Yapı

Güney Kore'nin güney ve batı kıyıları çok girintili ve çıkıntılıdır. Birçok yarımada ve küçük adalarla çevrilmiştir. Bu kısımlarda, Pusan ve İnchon en önemli limanlarındandır. Doğu bölümü dağlık olmasına rağmen, batı bölümü geniş alanlar, ovalar ve tepelerle kaplıdır. Doğu bölümünde tabiî limanlar da yoktur. Genellikle dağlıktır. Fakat dağlar yüksek değildir. En yüksek dağı, 1915 m ile Chiri San Dağıdır. Önemli nehirleri arasında Naktong, Han ve İnchon ırmakları sayılabilir.

İklimi

Kore'nin iklimi, kışın karalardan esen soğuk rüzgârların, yazın Pasifik'ten esen sıcak ve nemli muson rüzgârlarının etkisindedir. Ülkenin yüzey şekilleri iklimi etkiler. Muson rüzgârları sayesinde bitki örtüsü arasında tropikal bitkiler de yer alır. Yıllık yağış ortalaması 1270 mm'dir. Güneyde Eylül ayında sık sık tayfunlar görülür. Ülkede en düşük sıcaklık ortalaması 3°C, en yüksek sıcaklık ise 24°C'dir.

Tabiî Kaynaklar

Eskiden ormanlarla kaplı olan ülkede denetimsiz kesim, yangın ve hastalık yüzünden ormanlar kalmamıştır. Fakat dağınık çam ve bambu ağaçları vardır.

Mâden bakımından zengin sayılmaz. Fakat tungsten üretiminde önde gelen ülkelerdendir. Ayrıca kömür, demir, fluorin, grafit, altın, bakır ve kurşun az miktarda çıkarılır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Kore nüfusu, 1945 yılında 15 milyon iken, Kuzey Kore'den gelen göçmenler yüzünden bugün 43 milyonu geçmiştir. Halkın % 32'si şehirlerde yaşar. En büyük şehir, başşehir Seul'dür. Kore, Çin ile Japonya arasında bir köprü olmasına rağmen, kendilerine has bir kültür geliştirmiştir. Köylerde yaşayan Koreliler, yüzyıllar önceki gibi giyinir ve yaşarlar. Şehirlerde yaşayanlar ise batı dünyasının etkisindedirler.

Halkın büyük kesimi Konfüçyanizm ve Budizm inancındadırlar. % 10 kadar Hıristiyan vardır. Kore Türk tugayının tanıttığı İslâmiyet, her geçen gün yayılmaktadır. Halkın kullandığı ve resmî dili Korecedir.

Eğitimi: Eğitim 6-12 yaş arasında mecburî ve ücretsizdir. Ülkede okur-yazar oranı % 92'dir. Güney Kore'de 72 üniversite ile 82 yüksek okul vardır.

Siyâsî Hayat

1972 Anayasasıyla yürütme görevi, Ulusal Konferans tarafından 6 yıl için seçilen Devlet Başkanına verilmiştir. Kânun yapma görevini üzerine alan Millet Meclisinin 276 üyesi vardır. Meclis üyeleri 4 yıl için halk tarafından seçilirler. Başkanın meclisi feshetmek yetkisi vardır.

Ekonomi

Ülke ekonomisinin temeli tarıma dayanır. Bunun yanında balıkçılık ve çıkarılan tungsten madeni sanâyi ve ekonomide önemli yer tutar.

Tarım: Kore Yarımadasının verimli toprakları, Güney Kore sınırları içinde kalmıştır. Halkın başlıca besin maddesi olduğundan, pirinç ekimi önemli yer tutar. Pirinç üretimi, 7 milyon tonun üzerindedir. Ülkede pirinçten başka buğday, arpa, patates, soya fasulyesi, tütün ve şekerkamışı yetiştirilir.

Balıkçılık: Ülkenin önemli gelir kaynaklarından birisi de balıkçılıktır. Ülke topraklarının üç tarafı denizle çevrili olduğu ve açık deniz balıkçılığı yaptığı için, ihraç edilecek kadar balık avlanır.

Sanâyi: Yarımadanın ikiye bölünmesinden sonra Güney Kore dışarıdan sağladığı kredilerle sanâyisini hızla geliştirmiş ve çeşitli sanâyi ürünleri ihraç edecek duruma gelmiştir. Dokuma, kâğıt, kontrplak, elektrik ve elektronik âletler yapımı ileri düzeydedir. Ayrıca plastik maddeler, boya, gübre, çimento, cam fabrikaları ve araba fabrikaları vardır. Motor sanâyii de kurulmuştur.

Ticâret: Güney Kore dışarıya, dokuma, kontraplak, elektronik âletler, kara taşıtları, elektrik gereçleri,

tungsten, balık ve balık ürünleri ihraç eder. En çok giyim eşyası satan ülkeler arasındadır. Dışarıdan ise makina ve tahıl alır. Güney Kore'nin ticaret yaptığı ülkelerin başında ABD, Japonya ve Hong Kong gelir. Yıllık ihracat tutarı 20 milyar dolar civarındadır.

Ulaşım: Ülkeden kara ulaşımı, karayolları ve demiryolları ile sağlanmaktadır. Demiryollarının uzunluğu 6340 km, karayollarının uzunluğu ise 54.689 km'dir. Bu yolların % 57'si asfalt kaplanmıştır.

Yarımada ülkesi olduğu için denizcilik gelişmiştir. Önemli limanları Psan ve İnchon limanlarıdır. Hava ulaşımı Güney Kore Hava Yolları ile sağlanmaktadır.

KORE (KUZEY)

DEVLETİN ADI ..... Kore Demokratik Halk Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Pyangyang

NÜFÛSU 22.227.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 120.538 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Korece

DÎNİ .....Budizm, Konfüçyanizm

PARABİRİMİ ..... Won

Asya'nın doğusunda, Kore Yarımadasının 38° enleminin kuzeyinde kalan bir devlet. Güneyinde Kore Cumhuriyeti, batısında Sarıdeniz, doğusunda Japon Denizi, kuzeyinde Çin ve Rusya Federasyonu vardır.

Târihi

Kuzey Kore'nin târihi, 1948 yılına kadar Güney Kore'nin târihi ile aynıdır. Kuzey Kore, 1948 yılında Sovyetler Birliği'nin işgâl ettiği bölgede kuruldu. Sovyetler Birliği geri çekilince, iki Kore'nin birleştirilmesi için sarfedilen çabalar sonuç vermedi ve doğan gerginlik, 1950 yılında savaşa yol açtı. Bu savaşta Kuzey Kore, Güney Kore'yi işgâl etti. BM tarafından müdâhale edilerek Güney Kore'den çıkarıldı.

1953'te KoreYarımadası, 38° enlemi sınır olmak üzere ikiye bölündü. Ülke 1948'den beri KimSung diktatörlüğüyle yönetilmektedir. 1972'den bu yana iki Kore'nin tek ülke olarak birleştirilmesi için yapılan çalışmalar sonuç vermedi. 1975'ten sonra, Kuzey Kore, batılı ülkelere ve Japonya'ya yaklaşma siyâseti gütmeye başladı. Sosyalist ülkelerde uygulanan yumuşak politika Kuzey Kore'de de uygulanmaya başlanmış olup, Kuzey ve Güney arasındaki gerginlik giderek azalmaktadır.

Fizikî Yapı

Kuzey Kore, dağlık bir ülkedir. Fakat doğu bölümünde arâzi alçalır ve düzlükler meydana gelir. Bu bölümün Japon Denizi kıyısında, ince bir kıyı ovası meydana gelmiştir. Mançurya sınırındaki dağlar kuzey doğudan güney batıya doğru uzanırlar. Ülkenin en yüksek tepesi olan Piai Tou Shan Tepesi bu kesimde yer alır. Ülkenin bütün ırmakları, Tumen hâriç, batıdadır. Ulaşıma en elverişli ırmağı, "Yalu" Irmağıdır. Bu ırmak Çin'den doğar, doğuya doğru akar. Paektu Dağının Japon Denizine inen yamaçları çok diktir ve girintisi çıkıntısı azdır. Sarıdeniz'e açılan kıyıları ise çok girintili çıkıntılıdır. Ülkenin düzlükleri Sarıdeniz kıyılarındadır.

İklim

Kuzey Kore'de kış uzun sürer ve şiddetlidir. Ülke kış mevsiminde Sibirya'dan gelen soğuk rüzgârların etkisi altında olduğundan ısı -10°C'ye kadar düşer. Musonlar yaz mevsiminde etkilidir ve yağış getirir. Yıllık yağış ortalaması 635 mm'dir.

Tabiî Kaynaklar

Dağlarında çam ve ladin ormanları çoktur. Eskiden çok büyük orman arâzisine sahip iken, günümüzde bu ormanlar azalmıştır. Fakat kuzey kesiminde hâlâ büyük orman arâzisi vardır. Ormanlık arâzide kaplan, kurt, ayı ve vaşak gibi yabâni hayvanlar yaşar.

Ülke mâden bakımından zengindir. Grafit, tungsten ve magnezit üretiminde dünyâda birinci sırayı alır. Bunun yanında kömür, demir, kurşun, amyant ve çinko yatakları da zengindir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

21.964.000 olan ülke nüfusunun etnik yapısı, Güney Kore'ninki gibidir. Nüfusun büyük kısmı sanâyi kesiminde çalıştığı için, sanâyi bölgelerinde nüfus yoğunlaşmıştır. Önemli şehirleri arasında,

Pyonxuyang, Hambung ve Songzin şehirleri bulunur.

Halkın konuştuğu ve resmî dili Korecedir. Yaygın inanç olarak Budizm ve Konfüçyanizm görülür. Bunun yanında Taoizm ve Şamanlık da vardır. Ülkede eğitim parasız olup, 8 ilâ 17 yaş arasında mecbûridir. Öğretim kurumları, ülke ihtiyâcını karşılayacak seviyededir.

Siyâsî Hayat

Sosyalist idâreyle yönetilen komünist bir ülkedir. Yönetime İşçi Partisi hâkimdir ve ülkenin tek partisidir. Halk Meclisi, 215 üyeden meydana gelir ve halk tarafından 4 yılda bir seçilir. Bu meclis prezidyum üyelerini, bu üyeler de devlet başkanını seçer. Devlet başkanı en fazla 12 sene bu görevde kalabilir.

Ekonomi

Kuzey Kore'nin ekonomisini, sanâyi ve madencilik meydana getirir. Bunun yanında tarımın ülke ekonomisine katkısı büyüktür.

Tarım: Son yıllardaki sulama sisteminin gelişmesi, tarımın ve verimin artmasına sebeb olmuştur. Tarım, daha çok elverişli olan batı ovasında yapılır. Ülkede en cok pirinç üretilir. Bundan başka patates, buğday, darı, arpa ve soya fasulyesi yetiştirilir. Besin ürünlerinden başka sanâyi kesiminde kullanılan pamuk, tütün ve kenevir gibi ürünler de yetiştirilir. Kuzey Kore'de hayvanlardan et, süt ve yapağı, bol miktarda elde edilir. Ülkenin iki yanı deniz olduğu için balıkçılık da gelişmiştir.

Sanâyi: Kuzey Kore'nin millî gelirinin % 70'i sanâyiden elde edilir. İmâlat sanâyiinde iş gücünün yaklaşık yarısı çalışır. Yapım sanâyi Piyangyang çevresinde toplanmıştır. Ülkede kimyevî gübre, çimento, çelik, ham demir ve tekstil fabrikaları bulunmaktadır. Bunların yanında kâğıt, cam ve lastik fabrikaları da vardır. Ülkede ağır sanâyi gelişmemiştir.

Ticâret: Ülke, ticâretinin büyük kısmını sosyalist ülkelerle yapar. Bu ülkelerin başında Çin ve Rusya gelir. Bunlardan başka Japonya'yla da ticâri ilişkileri vardır. Son zamanlarda batı ülkeleri ile ticaret başlatılmıştır. İhrâcatının yarısını, işlenmiş ve işlenmemiş mâdenler meydana getirir. Bunun yanında kimyevî maddeler ve ipek kumaş da ihrâcatta önemli yer tutar. Dışarıdan ise makina ve petrol alır.

Ulaşım: Kara ulaşımı, büyük oranda demiryolları ile sağlanır. Ülkede 8500 km uzunluğunda demiryolu vardır. Ülke arâzisinin dağlık ve engebeli olması sebebiyle karayolları çok bozuk ve yetersiz olup, yapılması zordur. Karayollarının toplam uzunluğu 22.000 km olup, bunun % 2'si asfalttır.

Su yollarında ulaşım gün geçtikçe artmaktadır. Yalu Nehri ulaşıma elverişlidir. Ülkenin iki yanı deniz olduğu için büyük deniz filosu ve dört büyük limanı vardır.

KORE SAVAŞI;

25 Haziran 1950 târihinde, Kuzey Kore'nin Güney Kore'ye saldırması ile başlayan savaş. İkinci Dünyâ Savaşı sonunda Japonya tamâmen teslim olunca, Kore Yarımadasının aşağı yukarı tam ortasından geçen 38'inci paralelin güneyini ABD, kuzeyini de Rusya işgal etti. Ruslar, kuzeyde komünist bir idâre kurup çekilince, orada Kuzey Kore, güneyde de Güney Kore olmak üzere iki devlet ortaya çıktı. Rusya'nın gayreti ile, bu iki devletin birleşmesi önlendi ve 1948'de yapılan seçimlere Kuzey Kore katılmadı. Seçimlerin sonunda Güney Kore'de normal bir hükûmet kurulunca burada bulunan elli bin civârındaki Amerikan askeri yurtlarına döndü.

Daha önce başlayan sınır çatışmaları sonunda, 25 Haziran 1950'de Kuzey Kore ordusu, 38'inci paraleli geçerek GüneyKore topraklarını istilâya başladı. Bunun üzerine Birleşmiş Milletler Teşkilâtı toplanarak, üye devletlerin katılmaları ile meydana gelecek bir ordunun, derhal Güney Kore'nin yardımına gönderilmesine karar verdiler. ABD başta olmak üzere on beş devlet asker, beş devlet de para ve sağlık malzemesi yardımında bulundular. Kore'ye ABD, İngiltere, Türkiye, Yeni Zelanda, Belçika, Filipinler, Kanada, Yunanistan, Lüksemburg, Habeşistan, Avustralya, Fransa, Güney Afrika Birliği, Hollanda ile Kolombiya asker gönderdi. Kuzey Kore'ye Çinliler yardım edince savaş büyüdü. Üç seneden fazla süren savaş, çok sayıda insanın hayâtına mâl oldu ve dünyâ ekonomisine menfi yönden tesirli oldu. Temmuz 1953'te 38'inci paralel civârında mütâreke imzâlanarak savaşa son verildi. Bu barış antlaşmasına göre, 38'inci paralel sınır oluyor, arada 4 km'lik silahtan arınmış bir tampon bölge bırakılıyordu. Bu savaşta Birleşmiş Milletler ordusu, ölü, kayıp, yaralı esir olarak 450.000 kişi kaybetti. Komünistlerin kaybı ise 1.500.000'in üzerindeydi.

Türkiye, Kore Savaşına 17 Ekim 1950 târihinde General Tahsin Yazıcı komutasında 5090 kişilik bir tugay gönderdi. Katıldığı savaşlarda muhtelif vazîfeler alan Türk tugayı, büyük başarılar kazanarak, dünyânın takdirini topladı. Türk tugayı, Kore'de 900'den fazla şehit vermiş, 2000 kişi de yaralanmıştı. Şehitlerin defnedildiği önemli bir şehitlik Güney Kore'de bulunmaktadır. Değiştirme birliği hâlinde Kore'ye gönderilen subay, astsubay ve erlerimizin genel toplamı, 50.000 kişi civârındadır.

Askerlerimizin orada tanıttıkları İslâmiyet, her geçen gün ilerlemiş, bugün Güney Kore'de pekçok insan Müslüman olmuştur.

KORİNDON;

Alm. *Korund,* **Fr.** *Corindon,* **İng.** *Corundum.* Elmastan sonra bilinen en sert tabiî madde olan alûmin minerali (Al_2O_3). Sertlik derecesi Mohs ölçeğinde 9, yoğunluğu 3,93 ile 4,08 gr/cm3 arasındadır. En zengin korindon mineralleri Güney Afrika, Kenya, Brezilya, Hindistan, Sri Lanka ve Burma'da bulunur.

Korindonun ince tâneli çeşitleri birer kıymetli taş olan yakut ve gökyakuttur. Demir oksitleri ve spinelle karışım hâlinde bulunanı ise zımpara ismini alır.

Korindondan, kıymetli taş olarak kullanılmasından başka, saat ve motor gibi hassas mekanizmaların yataklarında ve pikap iğnesi yapımında da faydalanılır. Tuğlamsı malzemelerin çoğunun mühim bir elemanıdır. Sanâyide kullanılan korindonun büyük bir kısmı sun'î yoldan îmâl edilir.

Sun'î korindon (ß-alumina) eritilmiş boksit veya eritilmiş alumina olarak da adlandırılır. Sertlik ve dayanıklılık bakımından tabiî korindona (α-alumina) yakın özellikler taşır. Sun'î korindon sanâyide aşındırma, parlatma ve taşlama işlemlerinde yaygın bir şekilde kullanılır.

En yaygın olarak kullanılan korindon yarısaydam kırmızımsı kahverengidir. Topak hâlindeki aşındırıcılar öğütülür ve tâne büyüklüklerine göre tasnif edilir. Sun'î korindondan kıymetli taş olarak da faydalanılır. Bunun için de korindon, oksihidrojen alevi altında tânecik büyüklüğü ve yoğunluğu kontrol altında tutularak güzel kristaller hâlinde elde edilir.

KORKU (Bkz. Fobi)

KORNA;

Alm. *Hupe (f),* **Fr.** *Avertisseur (m), trompe (f),* **İng.** *Horn.* Gelen geçeni uyarmak için kullanılan ve lâstik kısmın sıkılmasıyla içindeki havanın huni şeklinde bir borudan geçişi sırasında ses çıkaran cihaz. Eskiden korna, bisiklet ve motorlu taşıt araçlarının hepsinde sesli haberleşme âleti olarak kullanılırdı. Arabaların düz ve virajlı yollarda seyrederlerken birbirleri arasında korna ile haberleşirler. Bununla, yol isterler veya geldiklerini haber verirler.

Deniz taşıtları da bir limana yanaşırken veya ayrılırken, sisli havalarda seyrederlerken, ses veren boynuz şeklindeki hava sıkışması ile çalışan korna âletini, aralıklı olarak çalarlar. Bu şekildeki sesle karşılıklı işaretleşmiş olurlardı. Bugün bu işler daha modern âletlerle yapılmaktadır.

Bisiklet ve motorlu taşıtların yapılıp kullanılmaya başlamasıyla korna da ortaya çıkmıştır. Fakat günümüzde pek kullanılmamaktadır.

KOROZYON;

Alm. *Korrosion (f),* **Fr.** *Corrison (f),* **İng.** *Corrosion.* Özellikle oksijenin olmak üzere, çevrenin, maddeyi fizikî ve kimyevî olarak bozması olayı. Her ne kadar seramik, ahşap, plastik ve lastiğin dış yüzleri, bazı gaz veya sıvılarla temasa geldiğinde bozulma gösterirse de, korozyon deyimi, genel olarak metaller için kullanılır. Korozyonun en çok rastlananı paslanmadır.

Metal olmayan maddelerin korozyon özellikleri, modern teknolojide çok önemli ise de, normal atmosferik şartlardan daha fazla etkilenen metallerin korozyonu üzerine pekçok araştırmalar yapılmıştır. Maddenin korozyon sebebiyle bozulmasının boyutu, kendi kimyevî özelliklerine ve çevrenin madde ile olan ilişkisine bağlıdır. Meselâ, bir sanâyi ortamı içinde bulunan demir, bir müddet sonra demir oksid ($Fe_2O_3H_2O$) hâlini alır. Yâni demir paslanır. Meydana gelen bu pas, oksijen ve suyu geçirir. Bu sebepten pas altındaki demir, paslanmaya devam eder. Bu olay demirin tamamen pas almasına kadar sürer. Meselâ, sanâyi ortamında bulunan bakır durumunda ise korozyon sonucu $CuSO_4$ $3Cu(OH)_2$ meydana gelir, bu ise demirdekinin tam tersine olarak havanın metale erişmesini önleyen bir boya tabakası gibi davranır.

Korozyonun oluşu: Korozyon, maddenin daha kararlı bileşikler meydana getirme eğilimi olarak kabul edilebilir. Korozyon sonucu ortaya çıkan maddeler, genellikle saf metalin elde edildiği bileşiklerdir. Meselâ, demir paslandığında ortaya çıkan oksidler, tabiattaki demir cevherinde rastlanan bileşiklerdendir.

Korozyon, genellikle bir elektrokimyasal olaydır. Korozyona uğrayan metal, küçük bir galvanik pil gibi davranır. Metalin yüzeyinde, metal iyonize olur. Metalin iki bölgesi arasında veya aynı ortamdaki iki farklı metal arasında elektron akışı olur. Bu şartlar altında metal, -daha çok pozitif oksidasyon reaksiyonu değeriyle- anodu meydana getirir ve iyonize olur. Daha çok negatif oksidasyon reaksiyonu

değeriyle, diğer metal kısmı katodu hasıl eder ve kimyasal olarak reaksiyona girmez. Çevre ise elektrolit olarak vazife yapar. Meselâ, demir çatı için alüminyum çivi kullanılırsa, katot durumunda olan demir çatı, çivilerin civarında korozyona uğramaz. Ancak, demirle temasta olmadıkları zamana göre, anod durumda olan alüminyum çivi birkaç defa daha hızlı korozyona uğrar.

Tek parça bir metalde, bazen metalin kristal yapısının şekil değiştirmesinin bir sonucu olarak meydana gelir. Şekil verme ve imâlât sırasında, kristaller, çapı 1 mm'den daha küçük olan kristallere parçalanır. Bu parçalar, birbirine benzemekle beraber yönleri farklıdır. Bu fark sebebiyle her bir parça biraz farklı oksitlenme değerine sahiptir. Eğer böyle bir metalin dış yüzü, meselâ tuzlu su gibi, korozyona sebep olacak bir sıvı ile temasa gelirse, iki parçacık arasında küçük bir pil hâsıl olur. Anod parçacığı korozyona uğrarken, katot kendini muhafaza eder.

Korozyon çeşitleri: Çevre ve maddeye bağlı olarak çok değişik korozyon çeşitleri mevcuttur. Galvanik korozyon, iki farklı metalin aynı elektrik iletken ortamda bir araya geldiklerinde meydana gelir. Oksitlenmeye daha fazla dirençli olan metal katod olurken, diğer az dirençli olan metal anod olur ve bu metal, hızlı bir korozyona uğrar.

Diğer bir tür korozyon da, metali saran iletken sıvının homojen olmaması sonucunda ortaya çıkar. Katod ve anod, iyonların yoğunluk farkından doğar. Bazan da korozyon, metal üzerinde küçük delikler şeklinde meydana gelir. Bu koruyucu kaplamanın yerel eksikliği sonucu görülebilir.

Korozyon, ayrıca metalin işlenmesi sırasında ortaya çıkacak gerilmelerle beraber meydana gelerek çatlaklara sebeb olur. Bu türde gerilmenin yapıldığı yerlerde korozyon çabuk ilerler ve bunun sonucu meydana gelecek kırılma âni olur.

Kristallerin parçalanmasından meydana gelen parçacıklardaki gerilmeler veya aralarındaki yabancı maddeler de korozyona sebep olabilir. Korozyona sebep olabilecek ortamda bu parçacıkların sınırları anod olurken, kendileri katod olurlar.

Korozyonun önlenmesi: Çevrede yapılacak değişiklik, korozyona önemli şekilde tesir eder. Maddenin saf olmamasının korozyonu çabuklaştırdığı tesbit edilmiştir. Bâzı türlerin de korozyonu önlediği anlaşılmıştır. Boya, metallerdeki korozyonu önlemek için çok iyi bir tedbirdir. Çünkü havanın nüfuzunu önlemektedir. Her ne kadar boya da atmosfer etkisinde bozulma eğilimi gösterirse de bu çok yavaştır. Uygun alaşımların kullanılması, metalleri korozyona karşı mukavim kılar. Meselâ pirince, alüminyum ilâvesi korozyonu azaltır.

Elektro-kaplama da korozyonu azaltır. Nikel ve krom gibi metaller bu maksatla kullanılır. Plâstik, seramik ve lastik gibi malzeme ile metaller kaplanarak korozyona mukavim hâle getirilebilir.

Korunacak metalin korozyon işleminde katod hâline getirilmesi ve anodun yok edilmesiyle de koruma yapmak mümkündür. Bu teknik yaygın bir şekilde, gömülü hava gazı ve su borularının korunmasında kullanılır. Anodu feda etmek yerine, uygun büyüklükte elektrik yükünün kullanılması da mümkündür.

KORSANLIK;

Alm. *Piratenunwesen (n),* **Fr.** *Piraterie (f),* **İng.** *Piracy.* Düşman devlete veya onun tebaasına âit malları ele geçiren gemilerin hareketine verilen ad. Korsanlık eskiden savaş kurallarına uygun sayılan bir metoddu. Ele geçirilen korsan gemisinin kaptan ve tayfasına savaş esiri gibi davranılırdı.

Atlas Okyanusunda kısa süren korsanlık, bilhassa Akdeniz'de uzun yıllar devâm etti. Bir yağma ve esir toplama faaliyeti olarak zamanla çok aşırı boyutlara ulaştı ve devletler, korsan gemiler için nizamlar koymak mecbûriyetinde kaldı.

Osmanlılar bu sebeplerden "korsan" denen deniz akıncılarına önem verdi. Korsanlıktan yetişmemiş bir denizci gerçek denizci sayılmazdı.

Osmanlı deniz korsanları bahriyenin en imtiyazlı fedâî sınıfıydı. En tehlikeli vazîfeleri yüklenir ve bunu hayâtı pahasına başarırdı. Devletin sulh hâlinde bulunmadığı devletlerin gemilerini açık denize bırakmaz, zapteder veya korkuturdu. Osmanlı Devletinin devamlı muhârebe hâlinde bulunduğuİspanya ve İtalya sâhillerine kadar giderek, düşmanın mâneviyâtını alt-üst eder, ekonomik gücünü kırar, limanlar arasındaki irtibatı keser ve ticâret yapmalarına izin vermezlerdi.

Osmanlı Devleti 14. yüzyıl sonlarından başlayarak Akdeniz'de dağınık haldeki Türk deniz korsanlarını düzenledi ve gelişmesine yardımcı oldu. Akdeniz'deki Türk korsanları ile Osmanlı Devleti arasında ilk irtibatı sağlayan Sultan İkinci Bâyezîd Hanın üçüncü oğlu ve Yavuz Sultan Selim Hanın ağabeyi Şehzâde Korkut'tur. Bu iş için çok çalışmış ve Oruç Reisi korsanlığa sevk etmiştir. Bu korsanlardan ilk olarak devlet hizmetine giren Kemâl Reis olmuştur. Ondan sonra Türk korsanlarının pîrî Oruç Reis, sonra kardeşi Hızır Reis (Barbaros Hayreddîn Paşa), onun İstanbul'a çağrılması üzerine de Turgut

Reis korsan ocağının başına geçmiştir. Turgut Reis Tunus'ta Mehdiyye, Cerbe, sonra Trablusgarb ve Cezayir Beylerbeyliğinin birçok limanını belli başlı korsan üsleri hâline getirmiştir. 1513 yılı yazında Oruç Reisin Kuzey Afrika'ya, Mağrib'e ayak basması, Türk denizcilik târihinin dönüm noktasıdır. Oruç Reis bu kıyıları İspanyollardan temizleyip, yerli halkın sevgi ve îtimâdını kazandı. Batı Akdeniz'de, hâkimiyet Oruç Reisin eline geçti. Bu suları çok iyi bilen Kemâl Reisin yeğeni Pîrî Reis, Oruç Reisin maiyetinde idi.

Cezâyir-Türk korsanları, 16. asırda zamânının en iyi denizcileri idi. İstisnâsız Akdeniz'in her yerinde faâliyet gösterdiler. Bu asırda Türk deniz akıncılarının olmadığı hiçbir Akdeniz limanı gösterilemezdi. Sardunya, Sicilya, Korsika, Malta, Türklerin her yıl çıkartma yaptıkları adalardı. Hattâ Korsika'yı tamâmen Turgut Reis fethetmişti.

Tunus beylerbeyliğine âit korsan filoları da Malta şövalyelerine rağmen İtalya ve Sicilya'ya korku verdiler.

On yedinci asrın başlarında Büyük (Koca) Murâd Reisin Batı Akdeniz veAtlantik seferleri çok meşhûrdur. Deryâ sancakbeyi rütbesi verilen Murâd Reisin kahramanlık ve gazâlarını dinleyerek hayrân olan Sultan Birinci Ahmed Han, kendisini bizzât görmek istemiş, huzûr-ı hümâyûnda hiç bir vezîrin nâil olmadığı iltifâtlar göstererek onu Mora Sancakbeyi yapmıştır. 1609'da vefat edip Rodos'ta yaptırdığı câminin yanındaki türbesine defnedilen Murâd Reisi selamlamak türbe önünden geçen Türk harb gemisi için kânun oldu.

Yine Rodos'ta medfûn bulunan MemişPaşaoğulları, 16 ve 17. asrın büyük amirâl ve korsanlar yetiştirmiş bir denizci âilesiydi. Denizciliğe Oruç Reisle başlayan Kurdoğulları çok meşhurdur. Endonezya'ya giden Hızır Reis, Kurdoğullarından idi.

Türk korsanları, İrlanda gibi Büyük Britanya adasına da pekçok seferler yaptılar. Devamlı şekilde 30 gemilik bir Türk filosu bu sularda geziniyordu. 1625 yılında Türkler Bristol Kanalının açığında Lundy Adasını aldılar, Bristol liman ağzına hâkim oldular. İngiltere yıllarca Türkleri bu Lundy ve Scillya adalarından atamadı. 1631'de Türkler İngiliz limanlarını yıllık vergiye bağladılar.

Murâd Reisin 20 Haziran 1627'deki İzlanda Seferi meşhûrdur. Adada 26 gün kalmış, ikinci İzlanda Seferine de Ali Reis kumanda etmiştir.

Korsanlık, akıncılık gibi bir teşkilât olup, Cezâyir Beylerbeyinin Rotterdam, Amsterdam, Ceneviz, Livorno ve emsâli büyük Avrupa limanlarında gizli ajanları vardı. Bunlar o limanlara bağlı gemilerin giriş-çıkış ve rotalarını Cezâyir'e bildirirlerdi.

On sekizinci asırda da Türk deniz akıncıları eski hüviyetlerini korumakla birlikte, İngiltere veFransa da büyük denizci devletler arasına girdiler.

1783 yılında Amerika Birleşik Devletleri denizlerde bayrak gezdirmeye başladı. 25 Temmuz 1785'te Atlantik'te Cadiz açıklarında bu yeni bayrağı taşıyan ilk gemi, Cezâyir korsanları tarafından zaptedildi. Bu gemi Boston limanına bağlı, kaptan İsaak Stevens'in idâresindeki Mora gemisi idi. Az sonra Philadelphia limanına bağlı, Kaptan D. Brienin'in Dauphin'i aynı âkibete uğradı ve Cezâyir'e getirildi. 1793 Ekim ve Kasım aylarında 11 Birleşik Amerika gemisi daha Türk filosu tarafından zaptedildi. Kongre 27 Mart 1794 celsesinde, Türk korsanlarına karşı koyacak güçte harp gemileri îmâl edilmesi veya satın alınması için başkan George Washington'a 688.000 dolar harcama selâhiyeti verdi. Böylece Birleşik Amerika donanmasının temeli atıldı. Az zaman sonra Birleşik Amerika, Cezâyir donanması ile başa çıkamayacağını anladı ve Cezâyir'le anlaşma yoluna gitti. 5 Eylül 1795 (21 Safer 1210) târihindeki muâhede (antlaşma) ile Birleşik Amerika, Cezâyir'deki esirlerinin iâdesi ve gerek Atlantik'te ve gerek Akdeniz'de Birleşik Devletlerin sancağını taşıyan hiçbir tekneye dokunulmaması karşılığında 642.000 altın dolar ve yılda 12.000 Osmanlı altını haraç ödeyecekti.

Türkçe ve 22 madde olan muâhedeye, George Washington ve Beylerbeyi Hasan Dayı imzâ koydular. Böylece Birleşik Amerika da yıllık vergiye bağlanmış oldu.

Deryâ ve akıncı beylerinin çok mühim bir vasıfları da ellerinin son derece açık olması ve ünlü zenginlerin yapamadıkları cömertliği yapabilmeleri, fukarâ babası olmalarıydı. Bütün bir bölgenin fakirleri bir tek deryâ ve akıncı beyinin sâyesinde geçinip giderlerdi. Beylerin konakları misâfirhâne olup, herkese açıktı. Misâfir, derecesine göre ikrâm görürdü.Misâfiri çevirmek olmazdı. Geri çevirmek, düşmana silâh teslim etmek derecesinde olup büyük şerefsizlik sayılırdı.

On yedinci yüzyılda deniz korsanlarının faaliyetleri iyice artarak deniz yolculuğu tehlikeli bir hal aldı. Avrupalı korsanlar, kendi milletlerinin gemilerine bile çekinmeden saldırmaya başladılar. Avrupa kral ve prensleri yapılan yağmalardan istifâde için korsanlara arka çıkmaya başladılar. On sekizinci asrın sonuna doğru korsanlığın korkunç boyutlara ulaşması üzerine devletler, bunlardan kurtulma çârelerini araştırmaya başladılar. 1785 yılında Amerika ile Prusya arasında yapılan antlaşmaya göre, aralarında

olacak muhârebelerde karşılıklı korsanlık müsâdesi vermemeleri ve tüccar gemilerinin serbestçe dolaşmaları esâsı kabul edildi. Bu konuda devletlerarası çalışmalar kesin bir netice vermedi. Ancak Kırım Harbi (1853-1856) sırasında muhârip devletler, muhârip korsan gemisi çıkarmamaya karar verdiler. Bu durum diğer devletlere de bildirildi. Kırım Harbi sonunda Paris'te yapılan kongrede, korsanlığın tamâmen kaldırılması karârı alındı. Daha sonra 14 Eylül 1937'de Lyon'da Türkiye, Mısır, Fransa, İngiltere, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya ve Sovyetler Birliği antlaşma imzâlayarak korsanlığa karşı tedbir alınmasını kararlaştırdılar. Antlaşmada uçakla da korsanlık yapılabileceği belirtilip, tedbir alınması kabul edildi. Günümüzde korsanlık daha çok hava korsanlığı şeklinde devâm etmektedir.

KORSİKA;

Alm. *Korsika(n),* **Fr.** *Corse (f),* **İng.** *Corsica.* Akdeniz'de, Fransa'ya âit büyük bir ada. Fransa kıyılarından yaklaşık 170 km ve İtalya'dan 100 km uzakta bulunan Sardinya Adasından, en dar yeri 11 km olan Bonifacio Boğazı ile ayrılır. 8720 km^2lik bir alana sâhib olup, Sicilya, Sardinya ve Kıbrıs'dan sonra Akdeniz'de dördüncü büyük adadır. Adada, İtalyancanın bir şivesi konuşulursa da Fransızca resmî dildir.

Nüfûsu 230.000 civârında olup, nüfus yoğunluğu düşüktür. Büyük iki şehri Bastia ve başşehir Ajaccio olup, diğerleri Calvi, Corte, Sarténe, Bonifacio ve Porto-Ecchio'dur. Nüfusu bir yüzyıldan fazla zamandır azalmaktadır. Ada, Fransa'nın en fakir ve her bakımdan en geri bölgesidir.

Târihi: M.Ö. 3.000 yılından itibaren adada yerleşimin olduğu tesbit edilmiştir. M.Ö. 560'ta, Anadolu'dan gelen eski Yunanlılar, adanın doğu kısmına yerleşmişlerdir. Daha sonra Etrüskler ve M.Ö. 278-259 arasında Kartacalılar gelmişlerdir. Romalılara geçen adada, M.S. 3. yüzyılda Hıristiyanlık yayılmıştır. Romalıların zayıflamasıyla, M.S. 450 civârında Vandallar tarafından işgal edilmiş ve daha sonra Bizanslıların etkisi altına geçmiştir.

Sekizinci yüzyılda papalığın kontrolüne giren ada, daha sonra İtalya'nın çeşitli krallıklarının idaresinde kalmıştır. 1553'te Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. 1569-1729 arasında Cenevizliler adayı alarak pekçok kale ve gözetleme tesisleri inşa etmişlerdir. Bir müddet sonra Cenevizlilerin tesirleri zayıflamış ve adayı Fransa 1768'de satın almıştır. Böylece ada Fransa'nın bir vilayeti olmuştur. 15 Ağustos 1769'da Napoleon Bonaparte, Ajaccio'da doğmuştur. 1814-1815'te İngiliz ve 1942-1943'te Alman kısa işgalleri hariç, 1796'dan bu yana Fransa'nın hükümranlığında kalmıştır.

Yüzey şekilleri: Korsika'nın büyük bölümü, alçak dağlardan ve tepelerden meydana gelir. En yüksek tepesi, kuzeybatıda Cinto olup, 2710 metredir. Doğu kıyısı genellikle düz olduğu halde, batı kıyısı oldukça girintili ve çıkıntılıdır. Bu bölgede pekçok kısa nehir bulunur. Bunlardan bâzıları Golo, Tavignano, Tarovo ve Gravone'dir. Bâzı Akdeniz nehirleri gibi bunlar da senenin büyük bölümünde kurur.

İklim ve bitki örtüsü: Tipik Akdeniz iklimine sâhiptir. Yazlar sıcak ve kuru, kışlar mutedildir. Yüzey şeklinden dolayı bölgeler arasında önemli sıcaklık farkları meydana gelir. Yüksekler daha serin ve alçaklara nazaran daha çok yağışlıdır. Çam, kestane önemli bitki örtüsünü teşkil eder.

Ekonomi: Zirâate dayalı bir ekonomisi vardır. Kıyılarındaki sivrisineklerin İkinci DünyâSavaşından sonra çıkan DDT ile temizlenmesi sonucu bu bölgelerde, Akdeniz bitkilerinden zeytin, narenciye, buğday ve üzüm yetiştirmek mümkün olmuştur. Korsika, Fransa'nın üzüm elde edilen bölgelerinin önemlilerindendir. Bunun yanında koyun yetiştirilmesi oldukça gelişmiştir. Özellikle bunların sütlerinden yapılan peynirleri tanınmıştır. Peynir, adanın ihracatının 3/4'ünü teşkil eder.

Sanâyi çok az gelişmiştir. Besin, ahşap ve kimya sanâyii bunlardandır. 200 km'yi bulan demiryoluna ve oldukça iyi karayoluna sahiptir.

Turizm oldukça hızlı gelişen ve adanın ekonomisine önemli katkıları olan bir faaliyettir. Fransa, turizmin gelişmesi için teşvik tedbirleri de almıştır.

KORTİZON;

Alm. *Kortison (n),* **Fr.** *Cortisone (f),* **İng.** *Cortisone.* Böbreküstü bezinin kabuk kısmından salgılanan, steroit yapısında olan, çok önemli bir hormon. Bu hormon, vücutta çok çeşitli ve çok önemli tesirler icrâ etmektedir. Kandaki şeker miktarını artırır, dışarıdan ilâç olarak verildiğinde, şeker hastalarının durumunu ağırlaştırır. Vücutta protein yıkımını uyarır ve yapımını azaltır. Kortizonun yağ metabolizması üzerine olan tesirinin esası hakkında pek az şey bilinmektedir. Kortizon tedâvisi gören hastalarda aşırı bir yağ birikmesi husûle gelmektedir.

Kortizonun tıpta kullanılmasının en mühim sebebi, antienflematuar etkisine (iltihabî reaksiyonu giderici,

doku şişmesini önleyici) bağlıdır. Kortizonun önemli bir tesiri de, allerjiyi önleyici olmasıdır.

Elektrolitlerin (sodyum, potasyum) ve suyun vücuttaki dengesi üzerinde de kortizon, rol oynamaktadır. Diğer bir mühim tesiri de immün sistemi (bağışıklık sistemi) baskılamasıdır.

Yüksek dozda uzun süre kullanıldığında, ay dede yüzü, kıllanma, sivilce, âdetlerin kesilmesi, kemiklerin, kasların zayıflaması, tansiyon yükselmesi, mevcut şeker hastalığının veya tüberkülozun ağırlaşması, mide ülserinin azgınlaşması, psikolojik bozukluklar ve enfeksiyonlara karşı mukavemetin kırılması durumu ortaya çıkmaktadır. Bu durumların hepsine birden ilk bulanın adına izafeten **"Cushing Sendromu"** denmiştir.

Vücutta çok önemli tesirlere sâhib olan bu hormonun, sentetik olarak, çeşitli türevleri yapılmış ve piyasaya ilâç olarak arz edilmiştir. Bu grup ilâçlar şu hastalıklarda faydalı olabilmektedir. Addison hastalığı, hipofiz bezi yetersizliği, şiddetli bronşiyal astma ve allerjik durumlar, had göz iltihapları, romatoitartrit, ateşli romatizma, had nikris (gut hastalığı) krizi, hemolitik anemi, had kan kanseri, multipl, myelom, müzmin, lenfatik kan kanseri, pemfigus vulgaris (öldürücü bir deri hastalığı), septik şok. Ekzama ve benzeri hallerde de faydalıdır.

Bu ilâçlar, herhangi bir hastalığı, tamâmen tedavi etmezler. Uzun süreli bir tedaviye geçmeden önce iyice düşünüp taşınmalı ve mevcut diğer grup ilaçları denemiş olmalıdır. Çünkü kortizon grubu ilaçlar, çok dikkat ve devamlı kontrolü gerektiren ilaçlardır. Şuursuz, bilgisiz ve gereksiz uygulamalar ölüme kadar varabilen bir çok yan tesire yol açabilmektedir. Bu tehlikelere rağmen, bu grup ilaçlar, asrımızda en çok kullanılan ilaçlar arasına girmiştir.

Bu ilâçlar kullanılmadan önce, hasta sıkı bir kontrolden geçirilir, gerekli tedbirler alınır, yardımcı ilaçlar verilir ve doktor kontrolü altında tedavi sürdürülür.

Çeşitli sebeplere bağlı olarak (meselâ kanser), kortizonun fazla salgılandığı durumlarda, yüksek dozda uzun süre kullanıldığında ortaya çıkan belirtilere karakterize cushing hastalığı meydana gelir. Kortizonun vücutta yapılamadığı hallerde ise (meselâ böbreküstü bezinin tüberkülozu) halsizlik, iştahsızlık, zayıflık, tansiyon düşüklüğü ve esmerleşme ile karakterize Adison hastalığı meydana gelir.

KORUCU;

Alm. *Waldhüter Feldhüter (m),* **Fr.** *Gardechampêtre (m),* **İng.** *Rural guard; forest watchman.* Bekçi mânâsında kullanılan bir terim. Saraya âit çayırlarla koruların muhâfazasında kullanılan bekçilere bu ad verilirdi. Saray korucularının bir kısmı maaşlı, bir kısmı da bu hizmetlerine karşılık avârız-ı dîvâniyye (harb sebebiyle tahsil edilen vergi), bedel-i menzil (Osmanlılarda menzil teşkilâtının senelik masrafları için alınan vergi), imdâdiyye-i seferiyye (eskiden Osmanlı devrinde muhârebe masrafına karşılık olmak üzere, halktan alınan örfî vergiye verilen ad) gibi vergilerden muaf idiler. Maaşlı olanlar, acemî oğlanları arasından seçilirdi.

Yeniçeri ocağını teşkil eden cemâat, bölük ve sekbandan seçilme bir sınıf askere de korucu adı verilirdi. Bunların vazifesi İstanbul etrâfındaki ormanlarla su yollarını korumaktı.

Bugün köylerde, mezralarda mal ve can güvenliğini temin etmek için görevlendirilen silâhlı kişilere de bu isim verilmektedir. Korucular, köy ihtiyar meclislerince görevlendirilirler ve köy muhtarlarının denetim ve emrinde çalışırlar. Köy kânunlarına göre 22 yaşını bitirmiş, 60 yaşını geçmemiş olanlar korucu olabilirler. Olağanüstü hal îlân edilen il sınırları içersinde lüzum görülürse vâlinin teklifiyle İçişleri Bakanlığının onayıyla yeteri kadar geçici köy korucusu görevlendirilir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde hâlen uygulanan geçici koruculuk sistemi böyledir (13.10.1993).

KOSOVA MEYDAN MUHÂREBELERİ;

Kosova'da Osmanlıların üstün Haçlı kuvvetlerine karşı kazandıkları iki büyük zafer. İlki, Osmanlı Sultanı Birinci Murâd Han (1362-1389) devrinde 1389'da, ikincisi de Sultan İkinci Murâd Han (1421-1451) devrinde 1448 târihinde yapıldı.

Birinci Kosova Muhârebesi

Osmanlıların kuruluşundan îtibâren kuvvetlenmesi, Avrupa kıtasında fetihlerde bulunması, buradaki devletleri endişeye sevk etti. Tek başlarına karşı koyamayacaklarını anlayan bu devletler, anlaşıp birlik hâlinde harekete karar verdiler. Sırp Kralı Lazar ile Bosna Kralı Tvartko veArnavut Prensi Jorj Kastriyota öncülüğündeki bu ittifâka; Bulgar, Arnavud, Ulah, Sırp prensleri de katıldı. Hayâtı muhârebe meydanlarında geçerek, İslâm dîninin cihad emrini yerine getiren, Birinci Sultan Murâd Han, Osmanlı Devleti aleyhine yapılan Hıristiyan ittifakından, câsuslar vâsıtasıyla haberdâr oldu. Gerekli tedbirleri yerinde ve zamânında almak sûretiyle, düşmanın dikkatini çekmeden, plânlı olarak harbe hazırlandı. Haçlı ittifakına karşı, Anadolu Beyliklerinden yardımcı kuvvetler isteyerek gönüllüleri dâvet eyledi. Bu

arada ittifâka girdiğini gizli tutan Bulgarları, müttefiklerle birleşmesine fırsat vermeden harb dışı bırakmayı tasarladı ve 1388'de Vezîr-i âzam Çandarlızâde Ali Paşa kumandasında otuz bin kişilik kuvvet gönderdi. Sür'atle harekete geçen Ali Paşa Balkanları aşarak Provadi, Şumnu ve Bulgar Krallığının merkezi Tırnova'yı aldı. Bu sûretle Çandarlızâde, yapmış olduğu serî hareketle Bulgar Kralı Şişman'ı dize getirerek, kralın Balkan ittifakına girmesini ve Osmanlı kuvvetlerini ansızın vurmasını önledi.

Türkleri Balkanlardan atmak için hazırlanan ittifaka karşı bütün hazırlıklarını tamamlayan Sultan Murâd Han, harp meclisinin ardından, Anadolu beylikleri kuvvetleri ve gönüllü Müslümanlar da dâhil olmak üzere altmış bini bulan ordusu ile 1389'da, Sırp Kralı Lazar'ın merkezi olan Priştine istikâmetine hareket etti. Rumeli akıncı kumandanı Gâzi Evrenos Bey ile Paşa Yiğit kumandasındaki Osmanlı öncü kuvvetleri, Kosova'da müttefik Haçlı kuvvetleriyle karşılaştılar. Osmanlı ordusunun, Balkanlarda ilerlerken, geçtiği yerlerde yağma, tahrîbât yapmaması, İslâmı Hıristiyanlara çok iyi tanıttı. İslâmiyet hakkında bilgileri olmayan halk, hayretler içinde kaldılar. İdârecilerinden zulüm, eziyet, kötü muâmeleden başka bir şey görmeyen ahâli, bundan sonraki seneler Türk idâresini arzu ve istekle beklediler ve benimsediler.

Muhârebe öncesi toplanan harp dîvânında; istişâreden sonra Sultan Murâd-ı Hüdâvendigâr, kumandan ve heyete: "Cümleniz berhudâr olasınız... Firâsetinizi açıkça bildirdiniz... Gayrı hepimiz biliriz ki, zafer ancak Allahü teâlânın yardımıyla gerçekleşir... Küffâr ordusu bizden fazladır. Fakat Müslüman mücâhid kâfirden şecâatlidir... Beğlerim, paşalarım, hadi göreyim sizi... Bu gece, asker evlâdcıklarımı hoşça tutasınız... Onlara, Yüce Allah'ımıza duâ etmelerini vasiyet edesiniz... helâllaşasınız. Ola ki, yarın çoğumuz Cennet'te buluşuruz." hitabını yapıp, kendisi de mübârek Berât gecesi Kur'an-ı kerîm okuduktan sonra harb meydanındaki çadırında, fırtına devâm ederken, târihe geçen şu duayı Allahü teâlâdan niyâz etti: "Ey Rabbim! Bu fırtına, şu âciz Murâd kulunun günâhları yüzünden çıktıysa, mâsum askerlerimi cezâlandırma. Onları bağışla... Allah'ım... Onlar ki, buraya kadar, sâdece senin adını yüceltmek, İslâm dînini kâfirlere duyurmak için geldiler. Bu fırtına âfetini onların üzerinden def eyle... Senin şânına lâyık bir zafer kazanmalarını nasib eyle... Onlara öyle bir zafer ver ki, bütün Müslümanlar bayram ede... Müslümanları mansûr ve muzaffer eyle ve dilersen o bayram gününde şu Murâd kulun sana kurbân olsun... Önce beni gâzî kıldın, sonra şehid et." (Bkz. Murâd-ı Hüdâvendigâr)

1389 yazında Kosova'da düşmana karşı harp nizâmı alan Osmanlı ordusuna Sultan Murâd Han kumanda edip, merkez kuvvetlerinin başındaydı. Vezîr-i âzam Ali Paşa, Sultanın yanındaydı. Ordunun sağ kolunda Şehzâde Bâyezîd, Rumeli Beylerbeyi Kara Timurtaş Paşa, Akıncı Beyi Evrenos Bey, sol kolda Karesi Sancakbeyi Yâkub Bey, Anadolu Beylerbeyi Saruca Paşa bulunuyor ve kumanda ediyordu. Merkez kuvvetlerinin önünde Yeniçeriler ve onların önünde de toplar vardı. Her kolun önüne biner okçu yerleştirildi. Haçlı ordusunun merkezinde bulunan Sırp Despotu Lazar, birliklere komuta ediyordu. Sağ kola Lazar'ın yeğeni ve dâmâdı Brankoviç, sol kola Bosna Kralı Tvartko kumanda ediyordu. Düşman kuvvetleri Sırp, Bosna, Macar, Ulah, Arnavud, Leh ve Çeklerden meydana gelip, mevcudu Osmanlı kuvvetlerinden fazlaydı. Muhârebe 9 ağustos 1389 günü Haçlıların top atışıyla başladı. Türk ordusunun kahramanlığı ve harp plânının mükemmelliği ve muvaffakiyetle tatbiki netîcesinde üstün Haçlı ordusu, sekiz saat içerisinde bozuldu. Sağ kalan Haçlı kuvvetleri geri çekilip, çâreyi kaçmakta buldular. Muhârebenin kazanılmasında, düşmanın imhâ ve tâkib edilmesinde, Şehzâde Bâyezîd'in büyük rolü oldu.Haçlı kumandanı Lazar ile oğlu, yüksek rütbeli kumandanlar ve maiyetleri esir edildiler.

Murâd Han, zaferden sonra Allahü teâlâya bahşettiği zafer sebebiyle şükrederek muhârebe meydanında dolaşırken, Lazar'ın dâmâdı, yaralı sırp asilzâdelerinden Miloş Obiliç tarafından şehid edildi. Sultan Murâd-ı Hüdâvendigâr'ın şehâdetinden önceki vasiyeti gereğince Bâyezîd Han, Osmanlı Sultanı oldu. Sultan Murâd Hanın şehid edilmesi üzerine Despot Lazar ve oğlu orada öldürüldüler. Kosova'da Kosova Zaferi netîcesinde, Osmanlı Devleti Balkanlara kesin olarak yerleşti ve Sırp Krallığı yıkılarak, Sırbistan, Türk hâkimiyetine geçti. Bölgeye, Türk velslâm nüfusu iskân edilerek, hâkimiyet pekiştirildi.

İkinci Kosova Meydan Muhârebesi

Türklerin Avrupa'daki ilerleyişini durdurmak için, Hıristiyan devlet ve milletler, her mağlûbiyetin ardından yeni ittifaklar kuruyorlardı. Osmanlı Sultanı İkinci Murâd Han (1421-1451) devrinde, 1444'teki Varna mağlûbiyetinin öcünü almak gâyesiyle Macar Kral Nâibi Hunyadi Yanoş, Almanya, Polonya, Romanya ve diğer ülkelerden doksan bin kişilik ordu topladı. 1448'de Osmanlı Devletine tâbi Sırbistan'a giren Hunyadi Yanoş'un kumandasındaki müttefik kuvvetlerin, buraları işgâl haberi üzerine, İkinci Sultan Murâd Han, süratle harekete geçti. Anadolu'daki Karamanoğulları Beyliğinden ve Sırbistan'dan yardımcı kuvvetler alan Sultan Murâd Han, Ekim 1448'de Kosova'da düşmanla karşılaştı. İki ordunun mevcudu da eşit durumda olmasına rağmen, Osmanlılar devrin en üstün ateşli

silâhlarına ve topa sâhipti. Müttefik ordusu ağır zırhlı olup, çeşitli milletlerden meydana geliyordu. Türkler ise muhârebe eğitim ve tecrübesi ile üstün taktik kâbiliyet vasıfları yanında, sarsılmaz bir îmân birliği içindeydiler. Sultan Murâd Han, Türk-İslâm an'anesi gereğince, muhârebeden önce sulh teklif etti. Sulh, Haçlı taassubu ile red edilince, düşman ordusu hakkında bütün bilgileri değerlendirerek, harp nizâmı aldırdı. Osmanlı ordusunun merkezinde İkinci Sultan Murâd Han, sağ kolda Rumeli Beylerbeyi Turahan Bey, sol kolda Dayı Karaca Paşa bulunuyordu. Öncü kuvvetler, Akıncı Beylerinden Hızır Bey, Îsâ Bey; ihtiyat da Sinan Bey kumandasında toplanmıştı. Hunyadi Yanoş'un kumandasındaki müttefik ordusunun sağında Macarlar, Sicilyalılar, sol kolda da Almanya, Polonya, Romanya kuvvetleri vardı.

17 Ekim 1448 târihinde Hunyadi Yanoş, zaferden emin bir şekilde taarruzla muhârebeyi başlattı. Müttefik askerler, coşkuyla hücum etmesine rağmen, Türkler karşısında birinci gün üstünlüğü sağlayamadılar. Türklerin geri çekileceğini uman Hunyadi Yanoş, ikinci gün öğleyin başlatılan taarruz da netîcesiz kalınca, gece baskınına teşebbüs etti, fakat başarılı olamadı.

Muhârebenin üçüncü günü olan 19 Ekim sabahı başlayan taarruzda, Osmanlı ordusu sahte ric'at taktiğini tatbik ederek, mukâvemet etmeden geri çekildi. Sağ ve sol kollar açılarak, müttefiklere Osmanlı merkez kuvvetleri hedef tâyin ettirildi. Türklerin kaçtığını zanneden Haçlı ordusu zafer kazandık hissiyle şuursuzca merkez istikâmetine ilerledi. Merkez safha safha geri alınırken, düşmanın iyice dağıldığı tesbit edilince, karşı taarruza geçildi. Merkeze giren düşman kuvvetleri, yandan ve geriden sarıldı. İyice çevrildiğini anlayan Haçlılar, ümitsizce bir an karşılık verdiler ve kaçmaya başladılar. Önceden kaçanlar ve geri çekilenler dışında Haçlılar muhârebe meydanında imhâ edildi.

Sultan Murâd Han, zaferin sonunda Cenâb-ı Hakk'a hamd edip şükür secdesine vardı. Bu cenkte şehâdet mertebesine kavuşan 4000 şehidin cenâze namazlarını kıldırıp defnettirerek aziz ruhlarına Fâtihalar hediye eyledi.

İkinci Kosova Meydan Muhârebesi netîcesinde, Türklerin Balkanlardan atılamayacağı kesinleşince Avrupalılar taarruzu bırakıp, müdâfaaya geçtiler. Balkanlarda başlatılan menfaat mücâdelesi, hoşgörü ve adâlet prensiplerini tatbik etme siyâsetince Osmanlılar lehine netîcelendi.

KOSSUTH, Lajos;

Macar milliyetçisi ve devlet adamı. 1802'de Macaristan'ın Monok şehrinde doğdu ve 1895'te İtalya'nın Torino şehrinde öldü. Fakir düşmüş asil bir âileden olup, Protestandı. Budapeşte Üniversitesinde hukuk tahsili yaptıktan sonra 1832'de parlamentoya girdi.

Macaristan, uzun zamandan beri Avusturya İmparatorluğunun vesâyeti altında olup, Avusturya imparatoru aynı zamanda Macaristan kralı da sayılıyordu. Kossuth bu durumun aleyhinde olup **Orszaglülesi Tudositasok** ve **Toiveryhatosagi Tudositisok** gazetelerinde yazdığı yazıları ile verdiği konferanslarda Macaristan'ın Macar asıllı hükümetlerce, memur, asker ve subaylarca idâre edilmesini, kanunlarla sınırlandırılan hürriyetlerinin genişletilmesini savundu. Bunun üzerinde 1837'de dört sene hapse mahkum olup yirmi iki ay yattıktan sonra siyâsî aftan faydalanarak çıktı. 1841'de **Pesti Hirlap (Pesti Gazetesi)**ı çıkarmaya başladı. Akıcı bir uslûpla bu gazetenin başyazılarını da yazan Kossuth'un önderliğinde Macaristan'da güçlü bir uyanış hareketi başladı.

1844'te Avusturya hükümetinin muhâlefetine rağmen Millî Birlik Teşkilâtını kurdu ve Avusturya mallarına karşı boykot kampanyasını başlattı. 1847'de Peşte temsilcisi olarak parlamentoya yeniden giren Kossuth, 1848'de Lajos Battyony başkanlığında kurulan hükümette mâliye bakanı olarak görev aldı.

1848'de Avusturya'da başgösteren hükümet buhranı ve karışıklıklardan faydalanmak isteyen Kossuth, hürriyet mücâdelesinin lideri ve Millî Savunma Komitesinin (Honvedelmi Bizottanany) başkanı sıfatıyla "Viyana'nın ölü eli uzaklaştırılmalıdır." diyerek Macar ordusunu ayaklandırdı. Ülkeye hâkim olarak Avusturya imparatorunun da meşru kabul ettiği parlamenter bir rejim kuruldu. Ancak bunu da yeterli görmeyen Kossuth tamâmen müstakil olabilmek için parlamentoyu dağıtarak Millî Savunma Komitesi tarafından Macar asıllılardan meydana gelen bir hükümet kurdu. Aralık 1848'de Avusturya kuvvetlerinin başkent Budapeşte'ye girmesi üzerine hükümetle beraber doğuda Debrecen'e çekilmek zorunda kaldı. Macar ordusunun Avusturyalıları mağlubiyetiyle beraber Budapeşte'yi ele geçirdi. 14 Nisan 1849'da Habsburg Hânedânını tahttan uzaklaştırdı ve Macar millî devletinin istiklâlini îlân etti.

Bu hâdiselerin, işgâli altında bulundurduğu Lehistan'ı tahrik etmesinden korkan Rusya, Habsburg Hânedânı adına ve Macar ordusundaki Lehli subayları bahane ederek daha önce Lehistan İsyânını bastıran General Paskieviç emrindeki 200.000 kişilik bir orduyla Avusturya'ya müdâhale etti. Milliyetçiler sayı üstünlüğü karşısında mukâvemet edemediler ve isyan kanlı bir şekilde bastırılarak Habsburg hânedânı tahta geçirildi. Lajos Kossuth ve kurtulabilenler kafileler hâlinde sınırı geçerek

Osmanlı Devletine sığındılar.

Avusturya ve Rusya sert bir nota verip savaşla tehdit ederek mültecilerin iâdesini istediler. Osmanlı Devleti ise bunu prestij meselesi yapıp, 17 Eylül 1849'da her iki devlete de verdiği nota ile mültecileri iâde etmeyeceğini bildirdi. Notanın Avrupa'da duyulması Lehistan ve Macaristan isyanlarının kan ve ateşle boğulmasına seyirci kalan fakat nefretle karşılayan Batı Avrupa kamuoyunda büyük bir tesir uyandırdı. Osmanlı sefirini caddeden geçerken gören Londra halkı arabasının atlarını çözüp arabayı omuzlarıyla çektiler. Avusturya ve Rusya, kamuoyunun bu tavrı karşısında fazla ısrar edemedi.

Lajos Kossuth ve diğer mülteciler Kütahya'ya yerleştirildiler. "Ben Türklere şükran ve minnet borçluyum. Bunu mukaddes ve azîz bir mükellefiyet olarak kabul ediyorum. Türklerin millî husûsiyetlerine ve asaletlerine karşı büyük bir saygı duyuyorum ve onları çok takdir ediyorum." diyen Kossuth, iki sene Türkiye'de kaldı. Mültecilerin büyük bir kısmı Osmanlı tabiiyetine girerek Müslüman oldular ve önemli hizmetlerde bulundular.

Kossuth, 1852'de Macaristan'ın istiklâli için mücâdele etmek üzere İngiltere ve ABD'ye gitti. Her iki ülkede de törenlerle karşılandı. Ancak ne bunlardan, ne de Fransa ile İtalya'dan aradığı desteği bulamadı. Londra'ya geri dönüp yedi sene burada kaldıktan sonra hayâtının son yıllarını Torino'da geçirdi. Usta bir hatib olarak hitâbet sanatının güzel örneklerini veren **Nutuklar (Beszedek)** ve **Gurbet Hatıralarım (Memories o My Exile)** diye on üç ciltlik iki kitabı olup, ikisi de yabancı dillere tercüme edilmiştir.

Kütahya'da ikamet ettiği ev sonradan müze olup bugün de turistlerin yurdumuzda ziyâret ettikleri yerlerden birisidir.

KOSTARİKA

DEVLETİN ADI ..... Kostarika Cumhuriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Sant José

NÜFÛSU 3.161.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 51.100 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İspanyolca

DÎNİ .....Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ..... Kolon

51.100 km^2lik yüzölçümüyle El Salvador'dan sonra Orta Amerika'nın ikinci küçük ülkesi. Kuzeybatısında Nikaragua, güneydoğusunda Panama, güneybatı ve batısında Büyük Okyanus, doğusunda Karaib Denizi vardır. Karaib Denizi ile Büyük Okyanus kıyıları arasındaki uzaklık 120 ile 265 km arasındadır.

Târihi

Kristof Kolomb, Karaib sahilleri yakınındaki küçük bir adaya 18 Eylül 1502'de çıktığında, burada bulunan altın yataklarından dolayı buraya, "Zengin Sahil" mânâsına gelen "Kostar Rika" adını verdi.

Ülkenin bugünkü yerlileri, on altıncı asırda buraya Guatemala'dan göç etmiş olan İspanyollardır. Burada Kızılderililer ve Zenci köleler bulunmadığı için İspanyollar kendi topraklarını kendileri işlediler. Kostarika'nın kolonik devri fakirlik ve sefalet içinde geçti.

15 Eylül 1821'de bağımsızlığını ilan eden Kostarika, böylece İspanyol boyunduruğundan kurtuldu. 1838'e kadar dış politikası, Orta Amerika Birliğine bağlıydı. 1838'de bu birlikten ayrıldı.

1842'de Braulio Carilol hükümeti, Orta Amerika Birliğini kurmak için General FranciscoMorasan tarafından devrildi. Fakat kısa zaman sonra kendisi de iktidardan düşürülerek öldürüldü. Bundan sonra ülkede, 7 senelik bir anarşi dönemi başladı. 1849'da eski başkan Mora yine iş başına geldi. Düzeni sağladı ve reformlar yaptı. Bundan sonra 1859-1870 yılları arasında yarım düzine başkan değiştiren Kostarika'da, 1879'dan sonra, Tomas Guordia tarafından kuvvetli bir hükümet kuruldu ve 1871 yılının Aralık ayında bir anayasa çıkarıldı.

On dokuzuncu asırda ülkede ekonomi gelişmeye başladı. Amerika'nın baskısı ve çeşitli sebeplerle, devlet başkanları, devamlı değişmiştir.

1940'da iş başına geçen Refael Calderon Guordia'nın idaresi altında, Kostarika'nın Amerika ile münasebetleri gelişme gösterdi. Japonlar, Peal Harbor'a baskın yapınca, Amerika ile beraber Japonya'ya harb ilan etti. Panama kanalının müdafasında yardımcı oldu. Kostarika, 1944'te Birleşmiş

Milletlere, Milletlerarası İmar ve Tekamül Bankası'na veIMF'ye üye oldu.

8 Şubat 1948'de yapılan seçimler neticesinde çıkan iç karışıklıklar sonucu, José Figueres ihtilal yaparak, yönetimi ele geçirdi ve eski anayasayı yürürlüğe koydu. 1949'da Ulate Blanca başkan seçildi. Günümüze kadar ülke değişik başkanlar dönemi yaşamıştır. 1949'dan sonra Ordu yönetime karışmadı. Demokrasiyi benimseyen Kostarika bu rejimi en iyi uygulayan Amerika ülkelerinden biridir.

Fizikî Yapı

Ülkenin yüzey şekilleri başlıca üç bölümde incelenir. Sulak Karaib kıyısının arkasında, dar ve alüvyonlu bir arazi bulunur. Bu arazi içinde kuzeyde Cordillera de Guanacaste ve güneyde Cordillera de Talamana'nın bulunduğu kuzeybatı-güneydoğu yükselti kuşağı; yükselti kuşağının batısında, Nicaya ve Osa yarımadalarının arasında kalan, Büyük Okyanus kıyıları yer alır.

Yükseltiler, Nikaragua Gölünün batısında başlar. Ülkede bulunan volkanlardan Irazu 3432 m ve Turrilaba 3328 m ile en yüksek noktaları meydana getirirler. Talamanca Dağ silsileleri arasında 2740 m yükseklikte tepelere rastlanır.

Ülkenin doğu kıyılarında girinti ve çıkıntı az, batı kıyılarında ise çoktur. Batı kıyısından 480 km uzaklıktakiCoco Adası, Kostarika'ya aittir. Dağlık iç bölgelerden kıyı ovalarına doğru inen yamaçlar oldukça diktir.

İklim

Doğu Alize rüzgârlarının hüküm sürdüğü kıyı ovalarında nemli ekvator iklimi, orta kısımlarda ılık, yüksek yerlerde ise soğuk iklim hüküm sürer. Fakat soğuklar şiddetli değildir. Kıyılarda sıcaklık ortalama 25 ile 32°C arasında, orta kısımlarda 21 ile 27°C arasındadır. Yüksek bölgelerde ise 10°C'yi geçmez. Ülkede kar yağmaz. Yıllık yağış ortalaması ise 3100 ile 6350 mm arasında değişmektedir.

Tabiî Kaynaklar

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Bataklıklar ve ormanlar, ülkenin yaklaşık üçte birini kaplar. Kuzey Karaib sahilleri ve Büyük Okyanus sahilleri tropikal ormanlarla kaplıdır. Ormanlarında meşe ve çam ağaçlarına rastlanır. 2400 m yüksekliğin üzerindeki bölgelerde, ormanlar seyrekleşerek yerini çayırlara ve meralara bırakır. Ağaçlık bir bölge, Nicoya Yarımadasının doğu kısımlarını örter.

Ülkede en çok rastlanan yabanî hayvanlar arasında tapir, oklu kirpi ve timsah bulunmaktadır.

Mâdenler: Ülke toprakları maden bakımından zengin değildir. Az miktarda altın çıkarılır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Ülke nüfûsu 3.161.000 olup, bu nüfûsu İspanyol asıllı beyazlarla, Zenciler ve Kızılderililer meydana getirir. Nüfus artışının yüksek olduğu ülkede halkın büyük kısmı başşehir bölgesinde toplanmıştır. Halkın ancak % 34'ü şehirlerde yaşar. Önemli yerleşim merkezleri, San José, Alajuela, Heredia ve Cartago'dur.

Resmî dil İspanyolca olup, bazı devlet işlerindeİngilizce ile yazışmalar sürdürülmektedir. Halkın büyük çoğunluğu Hıristiyanlığın Katolik mezhebine bağlıdır. Ayrıca Yahûdî ve Protestanlar da vardır.

Ülkede eğitim parasızdır. İlk öğretim, 6-12 yaş arasında mecburi olup, okuma-yazma bilmeyenlerin sayısı azdır. Kostarika'da iki üniversite vardır.

Siyâsî Hayat

Ülke, devlet başkanı tarafından yönetilmektedir. Ülkede, 57 üyeli tek meclis vardır. Meclis için 4 yılda bir seçim yapılmaktadır. Oy kullanmak mecbûrîdir.

Ekonomi

Tarım: Kostarika'nın ekonomisi tarıma dayalı olduğundan, nüfûsun % 55'i tarımla uğraşır. Meselâ Central'de kahve, süt ürünleri, şeker, fasulye ve patates elde edilir. En fazla ürettiği kahve ve muz dışarıya ihraç edilir. Hayvancılık gelişmiş olup, Guanaceste bölgesinde sığır sürülerine rastlanır. Orta Amerika'nın en çok süt ürünleri ihraç eden ülkesidir.

Sanâyi: Sanâyi, ülkede gelişmemiş olup, mevcut olan küçük çaptaki sanâyi ise şeker rafinerilerini, gübre fabrikalarını, tarım ilaçları ve tüketim maddeleri yapımını içine alır.

Ticâret: Kostarika, dışarıya kahve, muz ve süt satar, dışardan ise sanâyi ürünleri alır. Ticarî münâsebetlerde ülke ekonomisi, ABD'ye bağlıdır. Dış ödemeler dengesinin açık vermesine rağmen, ülkenin ekonomisi, diğer Orta Amerika ülkelerininkine göre hızla ilerlemektedir.

Ayrıca çağlayanlar, tabiî güzelliklere sahip çeşitli yerler ve İspanya medeniyetinden kalan eserler,

turistlerin ilgisini çekerken, ülke ekonomisi için iyi bir gelir kaynağı olmaktadır.

Ulaşım: Ulaşım, yaklaşık 35.357 km uzunluğundaki karayolları, iki sahili birbirine bağlayan 1500 km'lik demiryolları ile sağlanır. Karayolları yetersiz ve bakımsızdır. % 15'lik kısmı asfalt kaplıdır. Puertolimon, Puontarenas, Golfito başlıca limanlardır. San José yakınlarındaki Juan Santa Maria ülkenin tek milletlerarası havaalanıdır.

KOTRA;

Alm. *Kutter (m),* **Fr.** *Cotre, cutter (m),* **İng.** *Cutter.* Ekserisi bir direkli, rondalı, ince ve hafif spor yelkenlisi. İstanbul'da Karaağaç mezbahası kurulmadan önce, Anadolu yakası için Uzunçayır'daki; Rumeli yakası için Okmeydanı'ndaki ve Sinanpaşa'daki ağıllara celep ve kasaplar kotra derlerdi. Her celebin malı, diğerlerine karışmaması için, ayrı kotralarda muhâfaza edilirdi.

Kotra deyince günümüzde, sâdece yelkenli tekneler akla gelir Spor ve gezinti için kullanılırlar bu teknelerin arka tarafları çok batıktır. Fazla rüzgârlı havalarda alabora olmaması için, kotraların altında, ağır mâdenden yapılmış, "salma" denen bir çıkıntı bulunur. Bu çıkıntı kotranın ağırlık merkezini aşağıya çeker, böylece devrilmesine mâni olur. Yalnız kotralar, salmalarından dolayı, sığ ve kayalık yerlere yanaşamazlar. Eskiden savaş teknesi olarak kullanılan kotralar, günümüzde spor ve gezinti için kullanılmaktadır.

KOVALENT BAĞ (Bkz. Kimyâsal Bağlar)

KOVAN;

Alm. *Bienenstock, Bienenkorb (m),* **Fr.** *Ruche (f),* **İng.** *Bee-hive.* Bal yapan arıların barınmalarını, çoğalmalarını ve bal yapmalarını sağlayan, prizma, silindir ve dikdörtgen şeklindeki arı evi. Kovanlar tahtadan yapıldığı gibi çamurlu samandan ve örgü sepetten; silindir şeklinde olanlar da ağaçların oyulması ile yapılmaktadır.

Her kovanda arı ailesi yaşar. Balarıları, aralarında iş bölümü yaparak çalışırlar. Kovan bir arı şehridir. Arılar, kışın kovanlarından çıkmazlar. Soğuklar başlar başlamaz birbirine sımsıkı olarak bir küme meydana getirirler. Kraliçe arı, bu kümenin ortasında bulunur. Diğer arılar onun etrafında devamlı nöbetleşe dönerek hareket ederler. Böylece ısınmayı sağlarlar. Şâyet kovanın bir yerinde açıklık bulurlarsa, hemen orayı "püreleslu" adı verilen bir cins mum ile kapatırlar. Bu madde ile ayrıca kışa doğru kovandaki uçuş deliğini de daraltırlar. Yazdan depo ettikleri veya kovanda bırakılan bal ile kış boyu beslenirler.

Modern kovanların içi çeşitli şekillerde düzenlenir. Sabit veya portatif raflı kovanlar vardır. Portatif olanları daha kullanışlıdır. Kovanın içerisine sun'î petekler yerleştirilmek sûretiyle arının zamandan kazanıp daha çok bal vermesi sağlanır.

Dudent ve langstrohe tipi kovanlar en makbûl olanlarıdır.

Ayrıca fişeğin kapsül, barut ve kurşun bulundurduğu yuva kısmına da kovan denir.

KOVBOY;

ABD'nin batısında, atlı, sığır çobanlarına verilen isim. Texas, New Mexsico ve Arizona eyaletlerinde sığır besiciliğinin vazgeçilmez elemanları idiler. Bu bölgede yerleşen Amerikalılar, 1820'li senelerde buralardaki büyük çiftliklerde yaşayan ve sığır çobanlığı ile uğraşan kovboylarla karıştılar. Bunlardan kement, eyer, mahmuz kullanmayı ve hayvan damgalamayı öğrendiler.

Sürüler hâlinde beslenen sığırları 8-12 kovboy güderdi. Kovboylar ilkbaharda satılacak hayvanları sürüden ayırarak en yakın demiryolu şehrine götürüp satarlardı. Geri dönmeden önce kısa bir süre eğlenirlerdi. Bu eğlenceleri sırasında her türlü rezâleti işleyen kovboylar, çeşitli soygunlar yaparlar ve 2,5 cente adam öldürürlerdi. Tarım alanlarının batıya kayması üzerine kovboyların dönemi sona erdi (1890).

KOYUN (Ovis);

Alm. *Schaf (m),* **Fr.** *Mouton (m),* **İng.** *Sheep.* **Familyası:** Boynuzlugiller (Bovidae). **Yaşadığı yerler:** Dünyânın hemen hemen her yerinde evcil ve yabânî olarak. **Özellikleri:** Ağırlığı 36-180 kg arasında değişen, geviş getiren memeliler. Üst çenelerinin ön dişleri yoktur. Eti, sütü, yünü ve derisi için beslenirler. **Ömrü:** 12-15 yıl. **Çeşitleri:** Evcil koyun, yeleli koyun, muflon, Argadi, bozkır koyunu, Tanrıdağı koyunu, Kanada koyunu meşhurlarıdır.

Boynuzlugiller âilesinden, tıknaz vücutlu, çift tırnaklı, geviş getiren bir memeli. Erkeğine koç, dişisine

marye, yavrusuna kuzu, bir yaşındakine toklu, iki yaşındakine şişek, üç yaşındakine ise ögeç denir. Yabâni veya evcil olarak dünyânın hemen hemen her tarafında yaşar. Sürü hayâtına düşkündürler. Eti, sütü, postu ve tüyleri için evcil olarak yetiştirilirler. Evcil olanlarının postları yünlü ve kuyrukları uzundur. Yabânîleri ise sert kıllı, kısa kuyruklu, çeviktir. Târihte göçebe kavimlerin geçim kaynağı olmuştur. Günümüzde de besin ve dokuma sanâyiinde önemli bir yer tutar. Yabânî çeşitleri bugün yüksek dağlık kısımlara çekilmiştir. Boynuzları spiral olarak büyür. Türüne göre yalnız erkekte veya her ikisinde de boynuz bulunur. Üst çenelerinin ön tarafında diş bulunmaz. Diş yerini sert bir kıkırdak almıştır. Otu alt çenenin ön dişleriyle üst çene kemiği arasında sıkıştırarak koparırlar. İki senede gelişirlerse de en güçlü üretgenlikleri 4-5 yaşındadır. Koçların ise 5-7 yaşları arasıdır. Normal olarak sonbahar sonunda kış aylarının başında yavrular. Doğan yavru bir iki saat içinde annesini tâkip etmeye başlar.

Kuzular, genellikle üç-beş ay emerler, fakat birkaç hafta içinde otlamaya başlarlar. Erkekler iki yaşını aşınca sürüden ayrılarak güçlü bir koçun liderliğinde gruplaşırlar. Kızgınlık dönemlerinde birbirleriyle şiddetli tos vurma şeklinde çarpışmalar olur. Dişi koyunlar en yaşlı ve tecrübeli bir koyunun önderliğinde dolaşırlar.

Evcil koyunun (Ovis aries) yabânî olan muflon, step veya kızıl koyundan türediği sanılmaktadır. Dünyâda eti, sütü, yapağı ve postu için beslenen birçok ırkı vardır. “Merinos” yumuşak, ince ve parlak tüyü için yetiştirilir. AnayurduİspanyaÂ’dır. Buradan bütün dünyâya yayılmıştır. Ülkemizde Marmara, Ege ve İç Anadolu bölgelerinde beslenmektedir. Bir kırpışta 6 kg’dan fazla yapağı çıkar.

“Kıvırcık” Trakya ve Marmara bölgelerinde bol yetiştirilen ince, uzun kuyruklu, beyaz tüylü bir ırktır. Eti çok makbuldür. Bol süt de verir. Kıvırcığın “Karayaba” çeşidi Sinop, Ordu ve Tokat yörelerinde boldur. “Dağlıç” ve “Karaman” eti için beslenen iri kuyruklu soylarıdır. Daha çok Orta Anadolu’da yetiştirilmektedir. Dağlıç, kıvırcık koçu ile Karaman koyununun eşleştirilmesiyle üretilir. Bursa yörelerinde boldur. İzmir çevresinde de Sakız Adasından getirilen “Sakız koyunu” beslenmektedir. Çoğunlukla ikiz veya üçüz doğuran, bakımı güç, iri bir koyundur. Karakul (asragon) ırkının postu kıymetlidir. Soğuk memleketlerde çok değerli olup kürk sanayiinde kullanılır.

Evcil koyunun atası zannedilen yaban koyunu (kızıl koyun) yüksek dağlık bölgelerde sürüyle yaşar. Erkeklerinde 80 cm uzunluğunda dâire şeklinde kıvrılmış boynuzlar bulunur. Gece otlamak için dolaşırlar. Türkiye’nin de ıssız dağlarında az sayıda vardır. Yazın tüyleri sarı, kışın kahvemsi renkte olur. Muflon, Sardunya ve Korsika adalarında yaşar. Küçük koyunlarda renk çeşidi fazladır. Avrupa’nın tek yaban koyunu olup en yüksek dağlarda yaşar. Dişilerde de boynuz bulunabilir. Eti makbul fakat avlanması güçtür. Argali, Orta Asya yaylalarında yaşayan iri yaban koyunlarıdır. Erkeği ve dişisi de boynuzludur. 230 kg gelenleri vardır. Dağların uçurum kenarlarında rahatça dolaşırlar. Step koyunu, Afganistan, Türkistan dağlarında yaşayan bir yaban türüdür. Afrika’nın dağlarında yaşayan yeleli bir koyun (Ammotragus lervia) vardır. Eti lezzetli olduğundan çok avlanır. “Sakallı” veya “Berberistan koyunu” da denir.

Amerika’nın en kıymetli av hayvanı sayılan Kanada koyunu, yüksek dağların en tehlikeli noktalarında çekinmeden sıçrayarak dolaşır, ayak tabanlarında elastikî yastıklar bulunur. Yazın postu kahverengimsi, kışın daha açıktır. 20 yıl kadar yaşarlar, eşleşme dönemlerinde erkekler arasında şiddetli döğüşler olur. Ancak dürbünlü tüfeklerle avlanabilir.

Koyunlar bereketli hayvanlardır. Senede genellikle bir defâ doğurduğu ve çok yenildikleri halde, yeryüzü koyunla doludur. Vahşi hayvanların çoğu yenilmediği ve çok yavru yaptıkları halde, yine de koyun gibi bol değildirler.

Müslüman ülkelerinde kurban hayvanı olarak da kesilirler.

KOYUNOTU (Agrimonia eupatoria);

Alm. *Leberkraut,* **Fr.** *Aigremoine (f),* **İng.** *Agrimony.* **Familyası:** Gülgiller (Rosaceae). **Türkiye’de yetiştiği yerler:** Marmara bölgesi.

Haziran-ağustos ayları arasında sarımsı renkte çiçekler açan, boyları bir m’ye kadar yükselebilen, çok yıllık otsu bir bitki. Gövdeleri, düz veya az dallı, tüylüdür. Yapraklar genellikle gövdenin alt kısmında, parçalı olup, alt yüzü tüylüdür. Çiçekler küçük ve sarı renklerde, hoş kokulu, salkım durumunda, gövdenin üst kısmında toplanmışlardır. Çiçek parçaları beşlidir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin toprak üstü kısımları eterik yağ, tanenler, acı maddeler, vitamin K ihtiva etmektedir. Eskiden beri ilaç olarak kulanılmaktadır. İdrar söktürücü olarak, mayasıla karşı, mîde ve safra hastalıklarına, böbrek taşı ve kumlarına karşı kullanılır. İnce kıyılmış saplar, 3-4 çorba kaşığı, 1/2 litre kaynar su ile başlanır. Soğuyunca süzülür ve 1-2 gün kullanılır. Haricen sıcak mayi ile iltihaplı diş

etlerine karşı ağız ve boğaz iltihaplarında, ses kısıklığında gargara yapılır.

Bitki, çiçek açmadan evvel, sarı boya elde etmekte kullanılır.

KOZMETİK;

Alm. *Kosmetikum, Schönheitsmittel (n),* **Fr.** *Produits (m.pl.) de beauté,* **İng.** *Cosmetics.* Kullanan kimseyi güzel göstermek için hazırlanan maddeler. Cildi temizler ve rengini değiştirirse de, herhangi bir tedâvî gâyesi gütmezler. Kozmetikler genel olarak kadınlar tarafından kullanılırsa da, erkeklerin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde kozmetikler de yapılmaktadır. Bunların, yüz nemlendiricileri ve renk vericileri de olabilir.

Eski medeniyetlerin kalıntılarında, kozmetik konan kaplara, ayna yerine kullanılan cilalı metallere rastlanmıştır. Eski Mısırlı kadınlar, gözlerinin altlarını yeşile ve kirpiklerini siyaha boyarlardı. Kına ile yalnız saçları değil, el ve ayak tırnaklarını ve ayak topuklarını boyamışlardır. Kullanılan kremlerin % 90'ını, hayvanî yağlar meydana getirmiştir. Babilliler, beyaz ve kırmızı yüz ile kırmızı dudak boyası kullanmışlardır. İranlı kadınlar ise kirpiklerini boyayarak gözlerinin görünür parlaklık ve büyüklüklerini arttırmaya çalışmışlardır. Benzer durumlara Hind, Çin, Japon ve eski Yunan'da da rastlanmıştır.

Etrüks kadın mezarlarındaki bronz tuvalet kutularında, parfüm ve diğer süs eşyalarına rastlanmıştır. İlk zamanlar eski Roma'da az kozmetik kullanılmışsa da, Romalıların Akdeniz ülkesinde yaptığı fetihler sonucu, çok çeşitli kozmetikler Roma toplumuna girmiştir. Kozmetik ve onların kullanılışını bilen esirler, kıymetli kabul edilmiştir.

Hıristiyanlıkla beraber kozmetik kullanımı gerilemişse de, Haçlı seferleriyle artış göstermiştir. Rönesans ile kozmetikler, büyük bir gelişme sağlamıştır. İtalya ve Fransa'da hem kadın, hem de erkekler makyajlarda kozmetik kullanmışlardır.

On dokuzuncu yüzyılın ortalarında anilin boyalarının geliştirilmesiyle, kozmetikler çok büyük bir gelişme göstermiştir. Bundan sonra kozmetik sanâyii, gelişmesinin önemli bir kısmını, televizyon, film ve resimli mecmuaların yaygınlaşmasına borçludur.

İslâmiyetin, önemle üzerinde durduğu kozmetik; kına ve sürmedir. Sevgili Peygamberimiz, her gece gözlerine sürme çekerdi. Bir yara olsa oraya kına koyardı. Vahy geldiği zaman mübârek başı ağrırdı. Bu zaman, başına kına bağlardı. **Berika,** kitâbında büyük İslâm âlimi Muhammed bin Mustafa Hâdimî'nin bildirdiği hadîs-i şerîfte; **"Üç şey gözü kuvvetlendirir: Sürme çekme, yeşilliğe ve bakması helâl olan güzel yüze bakmak."** buyrulmaktadır.

İslâm âlimleri, kadınların, kocalarına karşı süslenmelerine müsâde etmişlerse de, altına su geçmeyen ruj ve oje tipi kozmetiklerin kullanılmasında dikkatli olmayı bildirmişlerdir. Zîra bunların altına su geçmediği için gusül ve abdest alınmamış sayılmaktadır.

Yüzyıllardır kadınların güzel görünmek için kullandıkları kozmetiklerin sağladıkları câzibe geçici bir zaman içindir. Ayrıca kozmetiğin yüzlerde meydana getirdiği tahribât, olgunluk ve ihtiyarlık çağlarında kadınları ümitsizliğe düşürüp, psikolojik rahatsızlıklara sebeb olmaktadır.

KOZMİK IŞINLAR;

Alm. *Kosmische Strahlen (m.pl.),* **Fr.** *Rayons (m.pl.) cosmiques,* **İng.** *Cosmic rays.* Çok yüksek eneriye sâhip gök ışınları, 1911'de AvustralyalıV.F.Hess tarafından, dünyanın dışardan gelen ışınlarla bombardıman edildiği balonda gerçekleştirilen bir deneyde gösterilmiştir. Hess bu keşfinden dolayı, 1936 Nobel mükâfatını almıştır. Sonra, bunun gamma ışınları denen bir tür elektrik magnetik radyasyon olduğu anlaşıldı. Daha sonra yapılan araştırmalar, bunların daha çok hidrojen atomunun çekirdeğini meydana getiren proton radyasyonu olduğunu ortaya koymuştur.

Kozmik ışınlar, yeryüzünde gözlenebileceği gibi, balon, roket ve uydularda yapılacak deneylerle de tesbit edilebilir. Yeryüzü deneyleri kozmik ışınların değişimi bakımından, diğer deneyler de özellikleri tesbit etmek yönünden önemlidir.

Dünyâya hemen hemen her türlü elektromagnetik dalga erişmektedir. Bunlar, uzun radyo dalgaları, görülebilir çok kısa X ışınları ve gamma ışınlarıdır. Bu sayılanlara ilâveten bu tür atomların çekirdeğinden ibâret olan parçacık bombardımanı mevcuttur ki, buna kozmik radyasyon denir. Parçacıkların cinsi, proton veya hidrojen çekirdeğinden demir, kobalt ve nikel gibi ağır çekirdeklere kadar uzanır. Hatta uranyum çekirdeğinin de bulunduğu tahmin edilmektedir. Çekirdek yüklerinin (atom sayılarının) artımı ile oranları da azalmaktadır. Parçacıkların % 87'sini proton (hidrojen çekirdeği) meydana getirirken, % 12'sini alfa parçacığı denen ikinci hafif element olan helyumun çekirdeği meydana getirmektedir. Çok az miktarda lityum, berilyum ve boran da vardır. Bunları karbon, azot ve oksijen tâkip eder. Kozmik ışınların muhtevasından, kâinattaki element oranını çıkarmak yanlıştır.

Kâinatta bulunan helyumdan daha ağır çekirdek oranı, kozmik ışınlarda bulunandan daha fazladır. Meselâ, kozmik ışınlarda bulunan demir miktarı, tipik bir yıldızda bulunandan 50 kat daha fazladır. Bu farkı, kozmik ışınların, yıldızlar arası bölgeleri aşarken uğradıkları değişikliklerle açıklamak mümkündür. Ancak yeryüzüne, atmosferde meydana gelen değişikliklerden dolayı kozmik ışınların, ancak bir bölümü farklı bir şekilde erişir.

Kozmik ışınların başlangıcı, astrofiziğin en ilgi çeken konularından biridir. Kozmik ışınların, bulundukları galaksiде doğduğu ve bir galaksidekinin diğerinde etkili olmadığı anlaşılmıştır.

Dünyâya erişenler samanyoluna münhasırdır. Samanyolunun tahminen 100 milyar yıldızın meydana getirdiği bir yıldızlar grubu olduğu sanılmaktadır. Güneş, bu yıldızlardan biridir. Disk formunda ve çapı 100.000 kalınlığı ise 100 ışık yılı civarındadır. (Işık yılı, ışığın bir senede aldığı yoldur.)

Kâinat, buna benzer galaksilerle doludur. Radyoastronomiden anlaşıldığı gibi pek çoğunda kozmik ışınları vardır. Kozmik ışınların başlangıcı için pekçok teoriler mevcuttur. Diğer açıklanması gereken bir nokta, yüksek enerjilerinin varlığının açıklanmasıdır. Mesela, oda sıcaklığında mevcut ısı termal kinetik enerji 1/20 elektronvolttur. Tipik kozmik ışının enerjisi milyarlarca elektronvolttur. Bugüne kadar tesbit edilebilen en yüksek kozmik ışın enerjisi 100 milyar kere milyar, yâni 10^{20} elektronvolttur. Kozmik ışınların kaynakları iki grupta toplanabilir: Yıldızlar gibi impulsiv nokta türü kaynaklar; mağmatik olanlar gibi dağılı ivmelendirme mekanizmaları. Birinci tür kaynaklar daha önem kazanmaktadır. Yıldızlarda meydana gelen patlamalar da muhtemel kaynaklardır. Meselâ 1054 yılında bir süpernovanın görüldüğü Erop Nebula'sının bir bölümü, önemli bir kozmik ışın kaynağıdır.

Kozmik ışınların biyolojik tesirleri iki bakımdan önemlidir. Bunlardan ilki uzay yollarına olan etkileridir. İkincisi de kozmik ışınların biyolojik gelişimde oynadığı roldür. Meselâ milyonlarca yıl önce yaşamış dinazorların nesillerinin kesilmesi, tahminen âni bir kozmik ışın bombardımanı ile açıklanabilir.

KOZMOLOJİ;

Alm. *Kosmologie (f),* **Fr.** *Cosmologie (f),* **İng.** *Cosmology.* Kâinatın yapısını, bir bütün hâlinde inceleyen ilim. Kozmoz kelimesi, uzayın güzelliği anlamına gelir. Kozmoloji çalışmaları, çok eski zamanlara kadar uzanmaktadır. Modern kozmoloji ise Einstein'in izâfiyet teorisi neticesinde 1917'den sonra ortaya çıkmıştır.

Kozmoloji ile ilgili çalışmalar, tahmînen M.Ö. 4000 yıllarında Mezopotamya'da başladı. Bu devirde kozmoloji, astroloji ile astronominin karışımı idi ve kâinatdaki bütün maddelerin dünyâ etrâfında döndüğü iddia ediliyordu.

Yahûdî ve Hıristiyanlar kitaplarında, görünüşe göre bildirilenleri okuyunca, hakikatleri de böyle sanarak, yeryüzünü, düz ve hareketsiz, güneşin bunun etrafında döndüğünü, göklerin yer üzerine çadır gibi kapatılmış olduğunu, Allahü teâlânın insan gibi, kürsîde oturup işleri yürüttüğünü sanmışlardır. Tecrübe ile bulunan fen bilgileri, bu inanışlara uymadığından fen adamlarını dinsizlikle itham edip saldırmışlardır.

Kur'ân-ı kerîmde; **"Dağları, yerinde duruyor görüyorsun, halbuki bunlar bulut gibi hareket etmektedir."** meâlindeki Neml sûresi 8. âyet-i kerîmesini büyük âlim Beydâvî (vefatı M. 1285) tefsir ederken; "Yerinde duruyor gördüğün dağlar, bulut gibi boşlukda hızla gitmektedir. Büyük cisimler, bir cihete doğru hızlı gidince üstündekiler, bunun hareket ettiğini duymaz" buyurmaktadır.

Meşhur İbni Hazm Ali bin Ahmed **El-Fasl** kitâbında, yer küresinin yuvarlak olduğunu ve döndüğünü âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflerle, bundan dokuz asır önce isbât etti. Yer küresinin çapı ve güneşin yükseklik dereceleri Mûsâ bin Şâkir'in oğulları Ahmed ve Muhammed kardeşler tarafından, Halîfe Me'mun zamanında Sincar ve Küfe sahrâlarında ölçüldü. Yaşadığı devirde ve günümüze kadar kitapları senet kabul edilen büyük İslâm âlimi İmâm-ı Gazâlî (1059-1111) dünyânın döndüğünü, maddenin yapısını, ay, güneş tutulmasının hesaplarını çok ince bir şekilde yazmıştır.

İslâm âlimleri, kozmolojiyi, bir yandan kâinâtdaki fizik-ötesi âlemleri kavramak için yardımcı ilim olarak kullanırken; diğer yandan da kâinâtı fizikî olarak incelemişlerdir. İslâm kozmolojisinin sembolü, mîrac hâdisesidir. Bilindiği üzere Peygamberimiz (sallallahü aleyhi ve sellem) bir gecede kısa bir an içinde, Mekke'den Kudüs'e oradan da yedi kat göklerin ötesine gitmiş. Cenab-ı Hakk'ı görmüş ve O'nunla konuşmuştu.

On ikinci asırda yaşamış büyük İslâm âlimi Fahreddîn Râzî **Tefsir-i Kebir** adıyla bilinen meşhur tefsirinde mîrâcın fiziksel olarak da inkâr edilemeyeceğini, fen ve matematik yoluyla çeşitli şekilde ispat etmektedir. Kitapları, astronomi ve kozmolojik gerçeklere büyük açıklamalar getirmiştir.

İslâm kozmolojisi üzerine İbn-i Arabî çok eser yazmıştır. İbn-i Arabî, Arabî harfler ve rakamları ile İslâm kozmolojisinde sembolizmi ortaya koymuştur. Birûnî ile Kutbuddîn Şirâzî, astronomi ve matematik

çalışmaları ile kozmolojide büyük ilerlemeler kaydetmişlerdir.

1500 senelerinde İslâmî ilimlerin tesiri ile rönesans hareketleri başlamış ve Avrupa'da, müspet düşünen bilim adamları ortaya çıkmıştır. Bunlar fen bilgilerinin çoğunu ve hepsinin temeliniİslâm kitaplarından aldılar. Bunlardan Kopernik, Batrûcî ve İbn-i Şâtır'ın eserlerinden alarak kozmoloji üzerinde çok isâbetli görüşler ileri sürdü. Kopernik, güneşi ışık ve ısıdan ibâret düşünüp, kâinâtın ortasında kabul etmiş, dünyâ ve gezegenlerin, güneş etrafında bir yörüngede döndüğünü söylemiştir. Kepler ve Galileo da Kopernik'in fikirlerini desteklemişlerdir. Son senelerde yapılan incelemeler açıkça göstermiştir ki Kopernik bu nazariyesini Batrûcî ve İbn-i Şâtır'dan alarak kendine mâl etmiştir.

Galileo, 1610 senesinde jüpiterin dört uydusunu keşfetmiştir. İslâm âlimlerinin kitablarından öğrenerek, dünyânın kendi etrâfında döndüğünü söylediği vakit, Hıristiyân âlemi birbirine karışmış ve kendisi aforoz edilmiştir. Hıristiyanlar, 16. yüzyılda bile hâlâ dünyânın tepsi gibi düz olduğunu sanıyorlardı.

Newton'un, uzaydaki kütlelerin birbirini çekmesi prensibini açıklamasından sonra modern kozmolojiye geçilmeye başlandı. Uzayın güneş sisteminin de ötesinde daha geniş olduğu anlaşıldı. 1924 senesine Amerikan astronomu Edwin Huble, Samanyolu yıldız sistemini (galaksi) teşhis ederek, kozmolojide en büyük adımı attı. Fakat daha sonra kâinâtta Samanyolu galaksisi gibi daha birçok galaksilerin varlığı anlaşıldı.

Güneş sistemi, samanyolu galaksisinde bir nokta gibi kalmaktadır. Samanyolu, spiral şeklinde, yıldızlar kümesi gibi kabul edilmektedir. Güneş sisteminin bu Spiralin merkezine mesâfesi 30.000 ışık senesidir. Yıldız hareketlerinin dikkatlice incelenmesi sonucu. Samanyolunun da döndüğü anlaşılmıştır. Ayrıca Samanyolu içindeki yıldızların da belli yörüngelerde döndüğü tesbit edilmiştir. Bu dönme hızları, galaksi merkezine doğru daha hızlıdır. Güneşin sürati, galaksi merkezine göre sâniyede 250 km ve peryodu 100 milyon senedir.

1946 senesinde İngilizler, uzaydan gelen kuvvetli radyo dalgaları tesbit ettiler. Bunlar, Cygus galaksisinden geliyordu. 1949'da ise Taurus A galaksisinden gelen radyo dalgaları tesbit edildi. Bunların, galaksideki muazzam infilâklardan hâsıl olduğu anlaşıldı. Bu çeşit radyo dalgası galaksilere, radyo galaksi veya kuaser denir. Bu radyo dalgalarının tesbiti ile, kâinâtta, zamanla yeni yeni galaksilerin meydâna geldiği ve dolayısı ile kâinâtın durmadan değişikliğe uğradığı ve yoktan var olduğu anlaşılmıştır.

İslâm kozmolojisinde astronomi ve fizik ölçülerinde ilk çalışmaları yapanlar El-Bîrûnî ile Kutbuddin Şirâzî'dir. Bilhassa El-Bîrûnî'nin astronomi ve matematikle, kozmoloji çalışmaları önemlidir.

KÖK;

Alm. *Wurzel (f),* **Fr.** *Racine (f),* **İng.** *Root.* Kara hayatına uymuş olan gelişmiş bitkilerde, genel olarak toprak içerisine doğru büyüyen bir toprak altı organı. Görevi, bitkiyi toprağa bağlamak, topraktan su ve su içerisinde erimiş hâlde bulunan tuzları (anorganik maddeleri) emerek gövdeye iletmektir. Kökler, besin maddeleri biriktirmek suretiyle depo organı vazifesini de görürler. Her ne kadar kök toprak içerisinde bulunuyorsa da, bazı bitkilerin kökleri hava veya su içinde de gelişebilir. Havada gelişen köklere hava kökleri, suda gelişen köklere su kökleri denir. Karayosunları ve eğreltiler gibi ilkel bitkilerde gerçek kök olmayıp, köksü (rizoid) uzantılar vardır.

Genel olarak dış görünüşü bakımından kökün gövdeden farkı, yaprak taşıyan düğümlere (nöd) ve düğümler arasına (internöd) sâhib olmaması ve kloroplast ihtivâ etmemesinden dolayı yeşil renkli görünmemesidir. Toprak altında bulunan kök ve yan köklerden ibâret kök sisteminin yüzeyi, toprak üstündeki gövde ve yan dalların yüzey toplamına eşit veya daha fazladır.

Çimlenmekte olan tohumdan süren genç kök, embryonun radikula (kökü verecek meristem bölgesi) kısmının gelişmesiyle meydana gelir. Genç bir kökte şu kısımlar ayırt edilir. En uç kısmında sarımsı veya kahverengimsi konik şeklinde kaliptra (yüksük) bölgesi, yukarıya doğru 1-2 mm uzunlukta uç meristem bölgesi, daha üstte uzama bölgesi, sonra kök tüylerinin bulunduğu kök tüyü bölgesi gelir. Kök tüylerinin bulunduğu bölgenin üstünde kök tüylerinin düşmesiyle koruma ödevini yapmak üzere meydana gelmiş koyu renkli mantarlaşmış koruyucu doku bölgesi bulunur. Suda çimlendirilen bir kısım tohumlar kök tüyleri bulundurmayabilirler. Kök tüyleri toprakta bulunan su ve tuzların emilmesine yardımcı olurlar. Kökler; ana kök, yan kök ve ek kök gibi çeşitlere ayrılırlar. Tohumun çimlenip, radikulanın gelişmesiyle meydana gelen köke, ana kök denir. Ana kökten belli bir açı teşkil edecek tarzda çıkan köklere yan kök denir. Yan kökler de dallanarak üçüncü-dördüncü ve daha fazla dereceden yan köklere ayrılabilir. Bâzı bitkilerde ana kökün yerini, ömürleri bitkinin ömrü kadar uzun olmayan kökler alabilir. Bu köklere ek kökleri adı verilir. Ek kökler, vazife ve yapıları bakımından ana köklere benzerlerse de kökten başka bir organdan meydana gelirler. Soğanlı bitkilerde görülen kökler ek köklere örnek gösterilebilir. Bâzı yapraklardan meydana gelen köklerle, eşeysiz üreme yoluyla

bitkilerin çoğaltılmasında kullanılan dal çeliklerinin verdikleri kökler de ek köklere örnek gösterilebilir.

Kökler de temel vazifelerinden başka vazifeleri görmek üzere değişikliğe uğrayabilirler. Bâzı baklagillerdeki yumru kökler, bitkiyi daha fazla derine çekerek daha sıkı tesbit eden çekme kökleri, savunma vazifesini görmek üzere diken şeklini almış kökler, parazit bitkilerin üzerinde yaşadıkları bitkinin besin maddelerini emmek için bitkinin dokusuna gönderdikleri sömürme kökleri (havstoryum), hava içerisinde gelişen hava kökleri, su içerisinde gelişen su kökleri değişikliğe uğramış kök çeşitlerine misâl olarak gösterilebilir.

Kökün iç yapısına kısaca bakarsak, gövdeden pek farklılık göstermez. Kökün genç bölgesinden enine kesit alınacak olursa dıştan içeri doğru koruyucu doku (epiderma veya eksoderma), kabuk (korteks) ve merkezî silindir (iletim elementlerinin bulunduğu orta kısım) den meydana geldiği görülür.

KÖK BOYA;

Alm. *Krapprot, Alizarin,* **Fr.** *alizarine,* **İng.** *alizarin.* Pamuk ve yün mâmullerine renk vermek için bitki ve böceklerden elde edilen tabiî boya. Bu boyalar halk arasında “kök boya” olarak bilinir. On dokuzuncu yüzyıl ortalarına kadar yaygın şekilde uygulanan bu usûl sentetik boyar maddelerin bulunması ile önemini tamâmen kaybetti. Yalnız kilimcilik ve halıcılık sanatının yapıldığı bâzı bölgelerde, az da olsa, kök boyadan istifâde edilmektedir. Tabiî boyacılık, tabiattaki bâzı böceklerle çoğu bitkilerin kökünden, dalından, yapraklarından, çiçek ve meyvelerinden faydalanılarak yapılır. Bu sebepten tabiî boyacılık genelde şu kısımlara ayrılır:

Kök boya: Bitkilerin kökünden istifâde edilerek yapılan boyama.

Çöp boya: Bitkilerin dalından, yapraklarından, çiçeklerinden, meyvelerinden ve böceklerin kabukları ile yapılan boyama.

Küp boya: Çivitotu, indigo boyama. Tabiatta boyarmaddeli pekçok bitki vardır. Ancak hem çekici renkler, hem de ışığa, suya ve yıkanmaya karşı yüksek haslık derecesi sağlayan bitkiler ile canlılar boya maddelerinin en değerli olanlarıdır. Bunların sayısı pek fazla değildir. Bu tür bitkiler ve canlılar geçmiş yüzyıllarda özel olarak yetiştirilmiş ülkeler arasında önemli bir alış veriş malı hâlini almıştır. Tarih boyunca değerli kabul edilen boyarmaddeler verdikleri renklere göre şöyle sıralanırlar:

Morlar-eflatunlar: Bu renkler Murex ve Purpura adlı iki kabuklu deniz hayvanı cinsine bağlı birkaç tür hayvandan çıkartılıyordu. Bir gr boyar madde elde etmek için 8000 kadar hayvana ihtiyaç vardı. Bu hayvanların salgı bezlerinde bulunan boya, tabiî hâlinde soluk sarı renktedir. Fakat güneş ışınlarının etkisiyle foto kimyasal bir olay sonucunda sarı-yeşil, yeşil, açık kırmızı ve koyu kırmızıdan geçerek en sonra mora dönüşür. Boyar madde önce su ve bekletilmiş idrârla karıştırılır, 10 gün kadar kaynatıldıktan sonra çözeltiye tekrar idrâr ilavesi yapılıp“Bal”la indirgeniyordu. Boyanın, ışık haslığı çok yüksek olarak elde edilmesi çok zor olduğu için pahalıya mal oluyordu. Bunun için çok eskilerde mor renk, toplumlarda güç ve yüksek mevkiyi belirten bir renk olarak kabul edilirdi.

Kırmızılar: Kırmız böceğinin dişilerinden elde edilir (Cocus cacti). Kırmız böceği (yapraklarını dökmeyen bir ağaç olan kırmız meşesi üzerinde yetişir). Kokinella (Koşnil) böceği: Bir kaktüs türü üzerinde yetişir. Bunların toplanıp kurutulması ile (70.000 kurutulmuş böcekten yarım kilo kadar boyar madde) elde edilir. Kırmızı renkli mercimek büyüklüğünde tâneciklerden meydana gelen boyar madde elde edilir.

Kökboya: Yün boyacılığında kırmızı elde etmek için en fazla kullanılan bitki kökboyadır. Anadolu’da çok değişik isimleri vardır. Boya çili, boyalık kökü, boya pürçü, boya sarmaşığı, kuş dolaştıran otu, dil karartan, kırmızı boya, kırmızı kök, yapışkan yumurta boyası vs. gibi. Bu bitkinin uzun dalları sarmaşık gibi toprağın üzerinde uzayan veya başka bitkilerin üzerine tırmanan çalı görünüşünde olup, yapraklarının alt yüzü kedi dili gibi tüylüdür ve ele yapışır. Anadolu’nun hemen her yerinde yetişir. Boya için kökler kullanılır. En az üç yaşına gelmiş bitkilerin kökleri iyi sonuç verir. Bunlar ilkbahar ve sonbaharda toplanır. Tâze olarak veya kurutulup öğütüldükten sonra da kullanılır.

Târihte “Türk kırmızısı” olarak bilinen renk, kök boya kullanılarak yapılan ve haslık derecesi çok yüksek olan bir boya çeşididir. Kökboyada bulunan birçok boyarmaddenin en önemlisi olan “alizarin”in sonradan sentetik olarak elde edilmesi ile, boyama usûllerinde önemli değişiklikler oldu. Daha sonra anilin boyaların geliştirilmesiyle kökboya kullanımı giderek azaldı.

Mâviler ve lâcivertler: Çivit otunun uzun bir fermantasyon sonucu mâvinin çeşitli tonlarını sağlayan bir boya verdiği eski çağlardan beri bilinmekteydi. Elde edilen rengin zenginliği bitkinin cinsi ile, boyanacak malzemenin boya banyosuna kaç defa batırıldığına bağlıydı. Tâze banyo önce lâcivertleri, tükenmesine yakın da mâvi tonlarını veriyordu. İndigonun sentetik olarak bulunmasından sonra çivitotu kullanımı son buldu. Bu ot, Anadolu’nun birçok yöresinde kendiliğinden yetişmektedir. Gerek sentetik

gerekse tabiî indigo kimyevî yönden aynıdır.

Boya “küpleme” usulü ile hazırlanır. Suda çözünmeyen boyar madde, ya fermantasyon veya kimyevî yolla indirgenir. Bazik bir ortam içinde çözünmesi sağlanır. Bu çözeltiye daldırılan boyanacak malzeme havayla temas ettiğinde önce yeşil iken, bilahare havanın oksijeni ile boyarmadde oksitlenerek renk mâviye ve lâciverte kadar gider.

Anadolu’da indigo “çivit mâvisi” adıyla bilinir. İçinde boya hazırlanan kap genellikle topraktan yapılmıştır. Buna “çömlek veya küp” denir. Bu bağlantı ile indigo çömlek veya küp boyası olarak ta adlandırılır. Bu boyanın hazırlanması ve boyama yapması uzun seneler çalışıp tecrübe kazanmakla iyi neticeler verdiği, yapılan araştırmalardan anlaşılmaktadır. Boyarmaddeler ve bunların sağladıkları renkleri anlattıktan sonra boyar madde ile boyama işleminde kullanılan **mordanlama** maddelerinden bahsetmekte fayda vardır.

Çok eskiden halı ve kilim dokumacılığında kullanılan ipliklerin boyanması için bitkilerden çıkan özsulardan başka bir şey yoktu. Bu özsuların bir kısmı ipleri doğrudan doğruya boyayabildiği gibi, bâzıları da tek başına boyayamıyordu. İşte bu durumlarda boya banyosuna üçüncü bir kimyevî madde ilâvesiyle mordanlama denilen usul geliştirildi. Böylece tek başına işe yaramayan birçok boya maddesi kullanılabilir hâle geldi. Mordanın gâyesi boyarmaddelerden liflere mekanik veya kimyevî bağlarla bağlı ve suda çözünmeyen kompleksler meydana getirmektir. Böylece önce suda çözünebilirliği olan boyarmadde boya molekülleri ile mordan ve lif arasında kurulan bağlar sonunda suda çözünmez bir madde olarak liflerin üzerinde tesbit edilmiş olur.

Mordanlar boyanacak malzemenin boyanmasında hem rengin haslığını sağlamak, hem de aynı boyar maddeden değişik renkler elde etmek için kullanılmaktadır. Çünkü mordan niteliği olan maddelerin her biri aynı boyarmadde ile birbirinden farklı renkler verir.

Mordanlama: Belli mikdârda mordan maddesiyle yünün bir arada kaynatılması yoluyla gerçekleştirilir. Bâzan bu karışıma yardımcı maddeler de eklenebilir. Mordan, yine, boyama işleminden önce de uygulanabilir. Gerekirse mordanlı ipler bekletilir. İhtiyaç olduğunda istenen renklere boyanır.

Yün mordanlamakta kullanılan maddeler ağır mâden tuzları olup başlıcaları:

1. Şap: $KAl(SO_4)_2\ 12H_2O$ Anadolu’da en yaygın kullanılan mordandır. Her yerde kolayca sağlanabilir. Mordanlama yününün kilosu başına (yünün niteliğine göre) 150-250 gr kullanılır. Fazla mikdârda kullanılan şap, yünün sertleşmesine sebeb olabilir.

2. Krom: (Potasyum bi kromat) $K_2Cr_2O_7$ dir. Yün boyamada şapa oranla daha koyu renkler verir. Kromla sarı boyarmaddelerden hardal renkleri, bâzen de koyu pastel yeşiller elde edilir. Kullanma oranı yünün kilosu başına 25-30 gramdır. Fazla oranda kullanıldığında yünü ve boyayı olumsuz yönde etkiler.

3. Saçıkıbrıs: (Demir iki sülfat - 7 mol su) $FeSO_4.7H_2O$’dur. Anadolu’da taş kara boya adıyla bilinmektedir. Saçıkıbrıs bütün boyarmaddelerden en koyu renklerin ve siyahların elde edilmesinde kullanılır. En fazla yünün kilosu başına 150 gr kadar konur. Daha fazla kullanılırsa uzun zaman sonra yünün çürümesine ve akmasına sebeb olur.

4. Göztaşı: (Bakır iki sülfat - 5 mol su) $CuSO_4.5H_2O$’dur. Birçok boyarmadde ile kahverengi, bâzıları ile de ilgi çekici olmayan koyu renkler verir. İkinci mordan olarak yeşil yapmakta kullanılır. 1 kg yüne 30 gr hesabıyla ilâve edilir.

5. Kalay (Kalay iki klorür) $SnCl_2$’dir. Açık ve parlak renkler verir. 1 kg yüne 30 gr kullanılır.

6. Krem tartar: (Potasyum asit tartarat) $KHC_4H_4O_6$ dır. Mordanla yün lifleri arasındaki bağın kurulmasını kolaylaştırarak boyarmaddenin daha iyi tesbitini sağlar. Ayrıca yünün düzgün boyanmasını ve renklere parlaklık kazandırılması için kullanılır.

7. Sodyum sülfat: Na_2SO_4 banyodaki boyanın yüne geçmesini sağlar.

Konu teknik açıdan düşünülmediği zaman, mordanın etkisi yanlış anlaşılabilir. Boya banyosuna herhangi bir sebeple yardımcı olduğu için eklenen başka maddeler mordanlarla karıştırılmamalıdır. Meselâ Anadolu’nun birçok bölgelerinde yapılan araştırmalarda köylülerin tuz, limon tuzu, krem tartar, sirke, koruk, turunç suyu, ekşi dağ eriği suyu, çamaşır sodası, kül, kireç, kil gibi maddelerle yünü mordanladıkları belirtilmiştir. Bunların her biri boyadan elde edilen rengi veya yünün bâzı özelliklerini etkilemek için kullanılabilen, fakat mordanlık niteliği bulanmayan maddelerdir.

Bitkiler

Bâzı bitkilerin hepsi boya için kullanılırken bâzılarının da çiçeği, yaprağı, tohumları, meyvesi, kabuğu veya kökü kullanılır. Bunların toplama zamanları en önemli faktörlerden biridir. Genellikle toplanacak

kısmın (çiçeğin, yaprağın, tohumun) en olgun olduğu zamanı seçmek gerekir. İkinci faktör ise bitkinin yetişmesi için en uygun iklim şartları nerede varsa oradan toplanmalıdır. Bitkinin dalında kurumuş çiçek ve yapraklar, boyama kabiliyetini kaybettiğinden işe yaramaz. Toplanacak bitki bir meyve ağacı ise meyvesinin kabuğu ile çekirdekleri de boyamada kullanılır. Kabuk ve dalları kışın da toplanabilir. Ağaca zarar vermemek için ya budama zamanı veya kesilmiş ağaçların kabuklarından faydalanılır. Boyarmadde ağacın gövdesinin dış kabuğunda veya dallarındaki kabuğun hemen içinde bulunur. Çeşitli yörelere göre değişik isimlendirilen kökboya bitkisinin kökünde bulunur. Bundan istifâde edebilmek için en az üç yaşında iyi olgunlaşmamış köklerin toplanmasına dikkat etmek lazımdır.

Toplanan bitkilerden hemen boyama yapılmayacaksa kurutularak bilâhare kullanma imkânı da vardır. Boyarmadde kaybı diye bir durum söz konusu değildir. Kurutma işi gölgede, havadar bir yerde ve bitki parçasının büyüklüğüne göre ya demetler hâlinde veya bir yaygı gazete kâğıdı üzerine sererek yapılabilir. Küflendirmemeğe dikkat edilmelidir. Zira boyar madde kaybına sebeb olabilir. Kurutulmuş bitkiler bez veya kâğıt torbalarda muhâfaza edilmelidir.

Boyacılık dikkat ve bilgi isteyen, kendine has kâideleri olan bir sanattır. İyi renk elde etmek için bütün şartlar yerine getirilmelidir. Bunlar:

Boyama suyunun miktârı (flote), yünün kilosu başına 35-40 litre olmalıdır. Boyanacak yün önceden temizlenerek üzerinde kimyasal yıkayıcı artık maddelerin kalmamasına dikkat edilmelidir. Yünün diğer yapay reyonlardan ayıran en büyük özelliği keçeleşme kabiliyeti oluşudur ki boyama esnasında sabun veya mayi deterjanlarla mâruz kalınca ısı ve hareketle çabucak keçeleşebilir. Hareket ve harâretle uzun süre muâmelede aynı neticeyi vereceğinden çalışmalarda dikkatli olmak gerekir.

Boyama yaparken rengin homojen bir durumda olması için (ala-bula yâni abraj olmaması) ya boya çözeltisinin veya boyanın malzemenin (yünün) hareket hâlinde olması lâzımdır. Anadolu'da bitki boyarmaddelerinde çalışan âilelerin mekanik hareket temin edebilecek bir boya kazanı olmadığı için genellikle 5-10 kg kapasiteli büyük tencere ve kazanlarda boyama yapmaktadırlar. Böyle durumlarda da kazana gerekli banyo suyu alındıktan sonra boyarmadde ve yardımcı madde verilir. Islatılmış yün ipleri de kazana basılır. Kazan sükûneti 30°C'den başlar. 60 dakikada kaynamaya gelecek şekilde ayarlanır. Bu arada banyo-sık sık karıştırılarak yünler alt üst yapılır. Böylece her tarafı aynı seviyede boyanır.

Kaynamaya ulaşan kazanın altındaki ateş kısılarak kaynama noktasında da 60 dakika kadar boyama işlemi devam eder. Bu süre boyanın yüne işlemesi ve sâbitleşmesi için yeterli sayılır. Suyun eksilmesini önlemek için ya boya yapılan kabın ağzı kapaklı tutulur veya boya kazanının yanında kaynar su bulundurulmak sûretiyle flote durumu ayarlanır.

Kaynamanın sonunda banyo soğumaya bırakılır. Yünler yavaş yavaş soğutulmalıdır. Bâzı durumlarda (boyanın rengine göre) yünleri bir gece boya çözeltisinin içinde bırakıp ertesi günü çıkartılır. Daha fazla beklemesi yünün mukâvemetine zararlı sayılır.

Soğutulan yünler iyice temiz suyla durulanıp kurutulur. Özellikle dal, ağaç kabuğu veya bitki parçaları kullanıldığında boyarmaddeyi bir gün önceden suya yatırmak gerekir. Aynı kazanda yüne karışmamaları için; bitki parçaları tülbent bir torbaya konarak aynı anda boyama da yapılabilir. Başka bir metod da bitkiyi önceden kaynatıp posalarını süzüp geriye kalan renkli suyuna yünler basılarak boyama yapılır. Böyle durumlarda boyamaya girebilmek için banyo sükûnetinin düşük olmasına dikkat edilir. Aksi takdirde âni sıcaklık değişmeleri yünün keçeleşmesine sebeb olur.

Boyarmaddenin mikdârı yapılacak rengin durumuna göre değişir. Ancak bu miktârı kesin bir şekilde belirleyebilmek zordur. Sebebi, bitkinin boyama gücünün tâze veya kurutulmuş olmasına göre değişmesidir. Boyamada kullanılacak miktar önceden kestirilmezse bitkiyi bolca kullanmak yolu seçilmelidir. Kokinella (Koşnil), kökboya, safran gibi çok kuvvetli boyarmaddeler dışında yaş olarak kullanılacak yaprak ve çiçeklerin ağırlığı yünün 1-6 katı kadar olabilir. Bütün boyarmaddelerden artan renkli banyolar dökülmez, herhangi bir kapta biriktirilerek bunlardan koyu renklerin yapılmasında istifâde edilir. Bu sular ne kadar bekletilirse bekletilsin boyama özelliğinden birşey kaybetmezler.

Boyamada kullanılan suyun da çok önemi vardır. Mümkün olduğu kadar yumuşak su kullanılmalıdır. Aksi halde sert su içerisinde iyon hâlinde çözünmüş bâzı maddeler meydana gelen renkleri olumsuz yönde etkileyebilir. Demir bileşikleri ise kesinlikle rengi koyulaştırırlar. Boyama yapılan sular boya rengini olumsuz yönde etkilerse, sarnıçlanmış yağmur suyu kullanarak daha iyi netice vereceğini belirtmekte fayda vardır.

Mâvi renkler indigo "Çivit boyası" ile yapılır. Yeşil renkler de önceden sarıya boyanmış yünün indigo banyosuna batırılması ile elde edilir. Turuncular yünün önceden sarı ile boyanıp sonra kökboya ile boyanmasından yapılabilir. Siyah renk ise saçıkıbrıs mordanlı yün kullanarak tanenle boyarmaddelerden (Debbağ sumağı, mazı, meşepalamudu gibi) siyah elde edilebilir, ancak en iyisi

kahverengi yünün koyu bir çivit banyosunda mâviye boyanması ile daha iyi sonuç sağlanır.

Pamuk liflerinin boyanması yüne oranla daha zordur. Yün boyamada kullanılan bitkilerin çoğundan pamuklu boyamasında da istifade edilir.

Pamuklu dokumaların boyanmasında mordan olarak genellikle tanen "Galotannik asit" kullanılır. Bileşiminde tanen bulunan bitkilerden (Debbağ sumağı ve mazı) bu gâyeyle faydalanılır.

Pamukluların boyanmasında en fazla dikkat edilecek hususlardan birisi boyanacak dokunmuş pamuklunun çok iyi temizlenmiş olması lazımdır. Aksi hâlde boyama abrajlı olur. Günümüzde pamuklu boyamada yaygın olarak uygulanan metod sentetik boyalarla tabiî boyaların birarada kullanılmasıdır. Evlerde daha ziyâde soğan kabuğu, nar kabuğu, ceviz kabuğu ve yaprakları ile ebegümeci, safran, bakkamağacı hatta sirke de bekletilmiş paslı çivilerden yapılmış boyalar da kullanılmaktadır.

KÖK BÖRİ (El-Mâlik el-Muazzam Muzaffer ed-Dîn Ebû Nasr);

Erbil Atabeyi. Begtiginliler Sülâlesinin Türkmen boyundan Zeyneddîn Ali'nin oğludur. 1154 yılında doğdu.

Babası Zeyneddîn Ali Küçük Begtigin, Musul Atabeylerinden İmâdeddîn Zengî'nin kumandanlarındandı. İmâdeddîn Zengî tarafından Musul vâlisi tâyin edildi. İmâdeddîn Zengî'nin ölümünden sonra, Zeyneddîn Ali, sınırlarını Şehrizor, Hakkâri, Tekrit, İmâdiye, Sincar Sahrâsı ile Harran Kalesini içine alacak şekilde genişletti. Zeyneddîn Ali, son zamanlarında yaşlılığı ve hastalığı sebebiyle iktâlarını Musul Atabeyi Kutbeddîn Mevdûd'a bırakarak Erbil'e çekildi. Kök Böri o zaman on dört yaşında idi. O yıl babası ölen Kök Böri, Erbil atabeyi oldu. Fakat Erbil'i idâre ile vazîfeli Mücâhidüddîn Kaymaz ile arası açıldı. Kaymaz, Kök Böri'nin idârecilik için yetersiz olduğunu, halîfeye bildirdi. Halîfenin muvâfakatını alarak, Kök Böri'yi tevkif etti. Bir müddet sonra hapisten çıkarılan Kök Böri, giderek Erbil hâkimiyetini yeniden temin için teşebbüslerde bulundu ise de, başarılı olamadı. Bağdat'tan Musul'a gelen Kök Böri, Musul Atabeyi İkinci Seyfeddîn Gâzinin hizmetine girdi. Seyfeddîn Gâzi de, Kök Böri'ye Harran şehrinin idâresini verdi.

Bu sıralarda Hama, Humus ve Baalbek'i alıp, Sincar Sahrâsına kadar gelen Selâhaddîn Eyyûbî, Seyfeddîn Gâziyi mağlup etti. İkinci karşılaşmalarında Seyfeddîn Gâzi, Selâhaddîn Eyyûbi'ye yine yenildi. Kök Böri bu ikinci karşılaşmada çok kahramanlık gösterdi. Eyyûbî ordusunun sol kanadını bozguna uğrattı fakat hezîmeti önleyemedi. Öteden beri kendisine hasım olan Kaymaz'ın Musul idâresinin başına gelmesini istemeyen Kök Böri, Selâhaddîn Eyyûbî'ye haber göndererek, kendisine tâbi olacağını veHarran'a gelmesini, kendisine yardım edeceğini bildirdi. Bunun üzerine Urfa'yı zapteden Selâhaddîn Eyyûbî, Urfa'yı Harran'a bağlayarak idâresini Kök Böri'ye verdi.

Selâhaddîn Eyyûbî'nin hemşiresi Râbia Hâtun ile evlenen Kök Böri, birkaç sene Selâhaddîn Eyyûbî'nin yanında kaldı. Haçlılara karşı olan mücâdelesinde çok kahramanlık gösterdi. Asıl şöhretine bu savaşlarda kavuştu. Saffâriye'de Haçlıları bozguna uğrattı. Kudüs kapılarının açılmasını ve Frenk Krallığının ortadan kaldırılmasını sağlayan Hattin Savaşında Kök Böri'nin mühim rolü oldu. Bu zaferlerden sonra tekrar Erbil'e döndü. Kırk dört yıl Erbil Atabeyi sıfatı ile bölgeye hâkim oldu.

Cengiz'in Moğol sürülerinin yağma ve çapulculuklarından, idâresi altındaki yerleri kahramanca korudu. Ömrü mücâdele ile geçen Kök Böri, dînine bağlı olan, âlimleri ve fakîhleri, himâye eden yardım müesseseleri kurmakta da devrinin seçkin devlet adamlarından idi. Câmi, medrese, han, misâfirhâne, hastâne; dul ve yaşlı kadınlar, süt emen yetim çocuklar için bakım evleri ve çocuk yuvaları yaptırdı. Çocuklara süt anneleri tuttu. Körler için dört tâne alilhâne, kurdurdu ve bütün bunların masraflarını karşılamak üzere zengin vakıflar tesis etti. Fakirlere, ihtiyar ve muhtaçlara her gün ekmek, mevsimlere göre de elbise ve diğer ihtiyaçlarını dağıtırdı. Erbil misafirhanelerinde yedirilip, yatırılan herkese giderken de yol paraları verilirdi. Her yıl hac seferleri tertip ederdi. Hacıların yoldaki emniyetini sağlamak için yanlarına muhâfız verirdi. Ayrıca memurlar tâyin edip, ellerine bol miktarda para vererek Mekke ve Medîne'deki fakir ve muhtaçlara dağıttırırdı. Mekke'de çok hayrâtı vardı. Arafat'a ilk olarak su getirtti. En büyük zevki, sofilerin, âlimlerin sohbetinde bulunmak, onların münâzaralarını dinlemek idi. Bunun için çok zaman medrese ve hânegâhlarda sabahlardı. Erbil, zamanında ilim, irfan ve medeniyet merkezi olmuş idi. Şehrin kalesini iyice tâmir ettirdi. Yeni binâlar yaptırdı. Peygamberimizi (sallalahü aleyhi ve sellem) çok sevdiğinin işâreti olarak İslâm âleminde ilk, büyük, muhteşem mevlit törenleri düzenledi. Zamanla törenler bütün İslâm ülkelerine yayıldı. Mezarı Küfe'de hazret-i Ali'nin kabri yanındadır.

KÖKBACAKLILAR (Rhizopoda);

Alm. *Wuszelfüsser (pl),* **Fr.** *Rhizopodes (pl),* **İng.** *Rhizopods.* Bir hücreli hayvanlar (Protozoa) alt âleminin bir sınıfı. Kök biçiminde olan ve hareketlerini sağlayan yalancı ayak (Psödopot) denen protoplazma çıkıntılarıyla tanınırlar. Çoğunlukla denizlerde, tatlı sularda veya rutubetli topraklarda

bulunurlar. Serbest veya asalak yaşayanları bulunduğu gibi, koloni teşkil edenleri de vardır. Eşeysiz çoğalırlar. Bir veya daha fazla nukleus (çekirdek) ihtiva ederler. Amipler, foraminiferler, güneş hayvancıkları ve ışınlılar olmak üzere dört takımıda incelenirler. (Bkz. Amip)

KÖKBOYA (Rubia tinctorum);

Alm. *Krappwurzel, Färberröte (f),* **Fr.** G*arance (f),* **İng.** *Madder.* **Familyası:** Kökboyagiller (Rubiaceae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu.

Haziran-ağustos ayları arasında küçük beyazımsı renkli çiçekler açan, 30-100 cm boyunda, çengel şeklindeki tüyleriyle başka bitkilere tırmanan veya sürünen çok yıllık otsu bir bitki. Silindir şekilli, kırmızı renkli, sürünücü kökleri vardır. Gövde üzerinde, dörtte altısı bir arada dairevî olarak dizilmiş yapraklar, kısa saplı ve sivri uçludur. Küçük beyazımsı-sarı renkli erdişi çiçekler, bileşik-salkım tarzında çiçek durumları yaparlar. Meyveleri esmer-kırmızı renktedir. 1-2 adet küçük, sert ve yassı tohumları vardır.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin, ilkbahar veya sonbaharda topraktan çıkarılıp, gölgede kurutulan kökleri kullanılır. Kökboyada, hidroliz sonunda boya maddeleri veren üç glikozit vardır. Glikozitler, hidroliz sonucunda, **alizarin, rubiadin** ve **purpurin** boyalarını verirler. Bu hidroliz, köklerin kurutulması esnasında olur ve kökün boyacılıkta kullanılmasını sağlayan boya maddelerini meydana getirir. Köklerdeki boya maddelerinin yüzde miktarları, yetişme yerlerine göre değişiktir. Ortaçağda, önemli bir boya maddesi olarak faydalanıldı. Vermiş olduğu kırmızı renk boya maddesi, dokumacılıkta ve halıcılıkta yün ve boyamada kullanılırdı. Hâlen Anadolu'nun birçok yerinde, kırmızı yün boyası olarak istifâde edilmektedir. Tıbbî olarak, toz veya kaynatılarak kullanıldığında idrar söktürücü etkisi vardır.

Ticâreti: 1700 yıllarında Türkiye, dünya kökboya ihtiyâcının üçte ikisini temin etmekte idi. Bugün sentetik boyaların artması sebebiyle gerek istihsal gerekse ihrâcât çok azalmıştır.

KÖKNAR (Abies);

Alm. *Tanne (f),* **Fr.** *Sapin (m),* **İng.** *Fir.* **Familyası:** Çamgiller (Pinaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Karadeniz, Akdeniz, Marmara bölgelerinde deniz seviyesinden 300-1800 m yüksekliklerde.

20-70 m boylarında, yalnız uzun sürgünler taşıyan, kısa sürgünleri olmayan, yaprak dökmeyen bir orman ağacı. Göknar olarak da bilinir. gövdeleri düzgün, açık boz renktedir. Dallar yatay uzar, gövdenin alt dalları erken kurur. Yaprakları yassı, şeritsi, üst yüzü koyu yeşil, alt yüzü iki paralel beyaz çizgilidir. Koparıldığı zaman, yaprak tabanında küçük dairemsi bir tabla görülür ve dal üzerinde dairemsi bir iz kalır. Kozalaklar, dal üzerinde dik olarak oturur. Olgunlukta, kozalak pulları dökülür. Yalnız eksen kalır. Tohumları üç köşeli ve kanatlıdır. Köknar, gölgede, derin ve zengin topraklarda iyi yetişir. Âzamî 300 yıl yaşar. Soğuğa dayanır.

Memleketimizde dört köknar türü vardır. Bunlar: **(A. bornmüllerianae)** Kuzeybatı Anadolu Dağlarında; **(A. nordmanniana)** KuzeydoğuAnadolu Dağlarında; **(A. cilicica)** Toros Dağlarında; (A. equi-trojani) Kaz Dağında yetişir.

Diğer bazı köknar türleri ise şunlardır: **(A. alba):** Avrupa dağlarında, ormanlar halinde yetişir. Fransa'da gövdesinden terementin elde edilir. **(A. balsamea):** Amerika'da çok yaygın olan bu türün gövdesinden yaralama ile elde edilen reçineli balsam, Kanada balsamı adını alır. Optik sanâyiinde kullanılır. **(A. concolor):** Kuzey Amerika'nın batı bölgesinin dağlarında yetişir. İstanbul'da da yetiştirilir. Makbul bir park ağacıdır.

Kullanıldığı yerler: Kerestesi yumuşak, beyaz, hafif ve reçinesizdir. Memleketimizde, odunundan kâğıt fabrikalarında selüloz elde edilir. İnşaatlarda kalıplık olarak kullanılır. Köknarın körpe dal ve yaprakları ve tâze meyvaları solunum organları hastalıklarında kullanılır. Eterik yağ banyoları, insanı rahatlığa kavuşturur, canlılık verir. İnce ufalanmış köknar kabukları ile yün, siyaha boyanır.

KÖLE;

Alm. *Sklave (m), Sklavin (f),* **Fr.** *Esclave (m.f),* **İng.** *Slave.* Harplerde esir alınan ve bütün varlığıyla, bir başkasının mülkü olan kimse. Esire erkek ise "köle", kadın ise "câriye" ismi verilirdi. Köle ve cariye aynı hükümlere tâbidir.

Kölelik, insanlık târihi kadar eskidir. Târihte, her devirde ve her millette köleliğin eserleri görülmektedir. Yirminci yüzyıl başlarına kadar her milletin sosyal yapısında köleliğe yer verilmiştir. Milletler arasında harplerin yaygın olmadığı bu zamanda ise, görünüşte kölelik yok gibi gösterilmektedir. Fakat başka isimler altında, insanlar sömürülmekte ve esaret altında tutulmaktadır. Bugün, komünist ülkelerde ve zalim diktatörlerin idâresi altında çalışanların durumu kölelerinkinden pek farksızdır ve hattâ daha zâlimânedir.

İslâmiyetin zuhur ettiği ortaçağda kölelik, bütün milletlerde çok yaygın bir müessese idi. Çünkü kölelik, yapılan savaşların tabiî neticesidir. Harpler ise, insanlığın var olduğu zamandan beri yapılagelmiştir. Milletlerin bir çoğunda kölelerle ilgili kânunlar, son derece kaba, merhametten uzak ve pek zâlimâne idi. Hattâ bâzı ülkelerde kölelere, köpek ve sâir evcil hayvanlara tanınan haklar bile tanınmıyordu.

Eski milletlerde kölelik: Mısırlılar köleyi, serveti çoğaltan bir âletten veyahut bir süs vâsıtasından başka türlü görmüyorlardı. Bu sebepten hükümdarları, kâhinleri ve eşrafı, çok mikdârda köle edinirlerdi. Kölelere en ufak bir medenî hak tanınmıyordu. Köle üzerindeki bütün hak ve yetkiler efendisine âitti, dilerse yaşatır, isterse öldürürdü.

Hint ülkesindeki kânunda, "Köle, ancak Brahman kişiye hizmetçi olmak için yaratılmıştır" diye bir madde vardı. Köle, en küçük suçundan dolayı kanunen öldürülürdü. Efendisine küfr eden (söven) kölenin dili, kökünden koparılarak veya ateşte kızdırılmış on parmak uzunluğunda bir hançerin ağzına sokulması sûretiyle, feci şekilde cezâlandırılırdı.

İran kânunlarına göre köle, ilk hatâsı yüzünden şiddetli bir cezâya çarptırılmamakla beraber, aynı hatâyı tekrarlaması hâlinde, efendisi onu kendi eliyle öldürüyordu.

Çinlilere gelince, kânunen kölelerine karşı her çeşit muameleyi yapmakta yetkili oldukları halde, diğer milletler gibi kölelerinin hakkını çiğnemekte aşırı değildiler. Yumuşak huylulukları buna engel oluyordu.

Filozofları da dâhil olmak üzere Yunanlılar, köleleri hor görmekte çok aşırı giderlerdi. Aristo'nun kendi kölesine yaptıkları, diğer Atina'lılardan geri değildi. Köle, bir mal olup, suç işlediği zaman, Yunanlılar, onun alnını kızgın bir şiş ile dağlıyorlardı. Romalılar, bin bir çeşit yolla köle ediniyorlardı. Bütün savaş esirleri, câriyelerin çocukları, umuma karşı suç işleyenler köle yapılırdı. Ayrıca Roma ordusunda, vazifesi yalnız çocukları çalmak ve onların köle olarak kullanılmasını sağlamak olan bir sınıf vardı.

Romalılar köleyi bütün medenî haklarından mahrum etmişti. Hattâ efendisi dilerse onu hayatta bırakır, dilerse öldürürdü. Bu hususta kimse efendiye karışamazdı. Vücutlarına ağır demir parçaları bağlayıp onlarla tarla sürmek, ayaklarından asmak ve canları çıkıncaya kadar işkence yapmak, Romalıların köleye tatbik ettiği cezâlardandı.

Eski Fransa'da, köleye o kadar hor bakılıyordu ki, eğer hür bir erkek, bir câriye ile evlenseydi, derhal hürriyetini kaybederek köle olurdu.

Yeniçağda kölelik: Bu çağda da milletlerin köle edinme zihniyeti, 19. asra kadar yaygın ve hâkim bir vaziyette devam etmiştir. On beşinci yüzyılda, Amerika kıtasının ve bu kıtadaki tabiî kaynakların keşfedilmesi, kölelik târihine yeni bir şekil getirmiştir. Yeni kıtadaki pamuk, kahve, buğday, pirinç, şekerkamışı vs. maddelerin geniş bir şekilde elde edilebilmesi ve kâr getirmesi, ucuz işçi teminine bağlıydı. Bunun üzerine, yeni kıtaya gelenler, kıtadaki yerlileri köle olarak kullanmaya başladılar. Ancak yerliler zorla çalıştırılmaya alışık olmadıkları için ya ölüyorlar veya topluca intihâr ediyorlardı. Yerlilerin sayısının azalması üzerine Amerika'daki Hıristiyan papazları, Afrika'dan zenci köle getirilmesini, Alman İmparatoru Şarlken'e 1519'da teklif ettiler. Bu teklif uygun görülerek Afrika'dan köle götürülmeye başlandı. Yüzyıllarca, Afrika'dan milyonlarca zenci Amerika'ya taşındı.

Bu zencilerin ne kadar olduğu bilinmemekte, ancak milyonları aştığı kabul edilmektedir. Köle olarak götürülen bu zencilerin bir kısmı yolda yapılan kötü muameleden dolayı, bir kısmı da yeni kıtaya vardıktan sonra ölüyorlardı. Diğer taraftan, bâzı Avrupa devletleri, Afrika'da koloniler kurarak, halkı kendi toprakları içinde köle olarak kullanıyorlar ve bu ülkelerin tabiî kaynaklarından istifâde ediyorlardı. Yerli halk aç, sefil, perişan bir halde onlar için çalışırken onlar, sefehât içinde yaşıyorlardı. Bu devrede Avrupalıların kölelere yaptıkları muâmeleler insanlık târihinde bir kara leke olarak anılacaktır. Diğer taraftan Okyanusya (Avustralya ve çevresi) kıtasının keşfi de sömürge ve köle ticâretinin başını çeken İngilizlerin ekmeğine yağ sürüyor ve bu ülkelerin tabiî servetleri İngiltere'ye akıyordu. On dokuzuncu asrın sonlarına doğru, milletlerarası bir anlaşma ile köleliğin kaldırıldığı ilan olunmuştu. Fakat kölelik lağvedilmeden önce, kölenin vaziyeti gâyet kötü olup, hiçbir kânûnî hakkı yoktu. Batıdaki maddî medeniyet, onun lehine hiçbir yenilik getirmemiştir. Batıda köleler hakkında çıkarılan kanuna, "Siyah Kânun" adı verildi.

Fransa'da 1685 târihinde çıkarılan siyah kânuna göre, bir köle hırsızlık yaptığı zaman öldürülürdü. Efendisinin evinden kaçtığı takdirde de, birinci ve ikinci defâda her iki kulağı kesilir ve kızgın demirle dağlanırdı. 1848 yılına kadar böyle devam etti.

İngiltere'nin Siyah kanununa göre de efendisinden kaçan köle öldürülürdü. Fransa'ya gidip, ilim tahsil etmek, zenciler için yasaktı.

Güney Amerika'da köleler, gâyet çetin ve zâlimâne muâmelelere mâruz kalırlardı. Köle, elinde bir izin belgesi olmadan çalıştığı bahçeden çıkarak umûmî caddelerde gezemezdi.

Yahûdîlerde kölelik: İbrânî milletine mensup Yahûdîlerde kölelik harple ve satın almak yollarından biri ile meydana getiriliyordu. Diğer milletlere nazaran daha merhametli muâmele yaparlardı. Yunanlıların ve Romalıların yaptıkları târihî fecaatleri yapmamışlardır. Bilakis bir yahudi, câriyesi ile evlenebilirdi. Hattâ onlardan bâzı kölelerin, efendisinin kızı ile evlendiği de görülmüştür.

Hıristiyanlıkta kölelik: Bu din de köleliği yasak etmemiştir. Bütün kiliseler, köleliğin varlığını kabul etmiştir. Bolüs'ün, Efesus halkına yolladığı mektubunda, kölelere hitâben; "Îsâ'ya itâat ettiğiniz gibi, efendilerinize de itâat edin!" diye tavsiyede bulunmaktadır. Timotavus'e yazdığı mektubunda da; "Köleler, efendilerine gâyet saygılı olmalıdırlar. Onlara hizmet etmekte hiç bir kusur yapmamalıdırlar. Zira bu, Îsâ'nın öğüdüdür." diye yazmaktadır.

Yalnız ruhbanlık mesleğine giren köleler, üç sene zarfında, efendilerine haber verilmeden âzad ediliyordu. Hıristiyanlığa bağlı imparatorlar zamanında, diyet denilen meclisler tarafından çıkarılan kanunda kölelerin evliliği gayrimeşrû sayılıyordu. Hıristiyan dünyâsında, kölelik hususunda papalar ve diğer din ve devlet adamları, hiçbir beis görmüyorlardı. Nitekim Fransalı meşhur Busuvî; "Zaferi kazanan savaşçı, mağlubu öldürebilir. Eğer öldürmeyip de onu kendine köle yaparsa, ona karşı büyük bir ihsan ve merhamette bulunmuş olur." diyor. Hıristiyan âlemindeki kölelik, yirminci asra kadar devâm etmiştir.

İslâmiyette kölelik: Kölelik hukukunu ilk olarak düzenleyen, kölelerin toplum hayatındaki yaşayışını insânî bir hâle getiren ve onlara birçok haklar sağlayan İslâm dîni olmuştur. Avrupa'nın 20. yüzyılda düşündüğü, fakat bir türlü temin edemediği kölenin haklarını, İslâmiyet, orta çağda 7. yüzyılın ilk yarısında bir sosyal kurum olarak düzenlemiş ve tatbikâta koymuştur. İslâmiyet, köleliği kaldırmamakla beraber, kölenin hukukunu en mükemmel bir tarzda müesseseleştirmiştir. Ancak Müslümanlara harb îlân eden ve kendisi de Müslüman olmayan kimsenin köle yapılabileceğini hükme bağlamıştır. İslâmiyeti ortadan kaldırmak isteyenler ve Müslümanlara hayat hakkı tanımayanlarla yapılan harpten sonra ele geçirilen esirleri köle yapmaya izin vermiştir. Bunun dışındaki köle edinmek yollarının hepsini yasaklamıştır. Müslüman olmayanlarla harbe karar verilmeden önce, düşman askerinin Müslümanlığı kabul etmesi teklif olunurdu. Müslüman olmayı reddederse, cizye ve haraç denilen vergiyi vermeyi kabul etmesi karşılığında, tam bir dînî serbestliğe sâhib olarak Müslümanlarla beraber hür bir şekilde yaşamasına izin verilirdi. Bu şartı kabul edenlere zimmî vatandaş denilirdi (Bkz. Zimmî). Ancak bunları da kabul etmeyen ve İslâm devletiyle sulh anlaşması da yapmayanlarla harp edilir, esir edilenler köle yapılırdı.

İslâmda kölelik, harp hâlinin tabiî bir neticesi sayılan hukûkî bir durumdur. Bizzât harbe katılanlar ve teşvik edenler, esir alınınca, iki çeşit muâmeleden birisinin yapılması hakkında devlet başkanına (halifeye) yetki tanınmıştır. Bunlar da, ya öldürülür veya köle yapılır. Mal karşılığında salıvermek kaldırılmıştır. Harbe katılmamış ve teşvikte de bulunmamış yaşlılar, kadınlar, çocuklar ve din adamları öldürülmezler. Çocuk annesinden ayrılmazdı.

İslam hukûkuna göre beş sınıf köle bulunur:

1. Âzâd edilmesi söz konusu olmayanlara"Kınn" denir.

2. Azâdı, efendisinin ölümüne bağlı olanlara "müdebber" denir.

3. Bir bedel karşılığında azâd edilmek üzere efendisiyle bir sözleşme yapmış köleye "mukâteb", cariyeye de "mukâtebe" denir. Böyle olan bir kimseye, bir an evvel hürriyetine kavuşması için zekât verilebilir. Fakat bir kimse kendi mukâtebine zekâtını veremez.

4. Kısmen azâd olup, hürriyetini tamâmen elde edebilmesi için çalıştırılan köle ve cariyeye "müstes'î" denir.

5. Efendisinden çocuk doğuran câriyeye"Ümm-i veled" denir.

Birinci grupta yer alan kölelerin dışındakiler satılamaz ve hediye edilemez. Köleler her türlü şahsî haklara sâhiptir. Şu kadar var ki, efendilerinin mirasçısı olamazlar. Efendilerinin izin vermesi hâlinde onların velâyeti altında evlenebilir, ticâretle meşgul olur, ilim tahsil ederler. Şahsiyetine karşı işlenen her türlü tecâvüzden korunur. Köleye karşı suç işleyenler cezâlandırılırdı. Haksız yere köleyi dövmek ve başka türlü cezalandırmak yasak edilmiştir. Efendisi, köleye lâzım olacak din bilgilerini öğretir, onu câhil bırakmazdı.

İslâmiyet, bütün kölelere ve hizmetçilere iyi muamele edilmesini, onlara şefkat ve merhametle davranılmasını emir etmiştir. Allahü teâlâ **Kur'ân-ı kerîm**'de meâlen; **"... Anaya, babaya, akrabaya, yetimlere, fakirlere yakın veya uzak komşuya, yolculara ve kölelerinize iyilik edin..!"** buyurdu. (Nisâ sûresi: 31) Peygamber efendimiz de, bu hususta buyurdular ki: **"Kölelere karşı iyi davranmak bereket, kötülük yapmak ise şeâmettir** (uğursuzluktur)" ve **"Emri altında bulunanlara kötü davranan Cennete girmez."** Vedâ hutbesinde beş vakit namazı vasiyet ve emrederken, hemen

ardından kölelere ve emri altında olanlara yiyecek, giyecek ve diğer ihtiyaçlarında ihsân, iyilik üzere olunmasını buyurmuştur. Resûlullah (sallallahü aleyhi ve sellem) son vasiyetlerinden birinde şöyle buyurdu: **"Eliniz altında bulunan kimseler hakkında Allahü teâlâdan korkunuz! Yediklerinizden onlara yedirin, giydiklerinizden onlara giydirin! Dayanamayacakları işleri onlara yaptırmayın! Beğeniyorsanız yanınızda tutun, beğenmiyorsanız satın! Allahü teâlânın kullarına, yarattıklarına azab, cefâ etmeyin! Çünkü Allahü teâlâ onları sizin emrinize verdi. İsteseydi, sizi onların emrine verirdi."**

İslâmiyet, köle âzâd etmeyi, ibâdet saymıştır. Hadîs-i şerîfte:

"**Müslüman bir köleyi âzâd edenin, âzâd olunan her uzvuna karşılık Allahü teâlâ bir uzvunu Cehennem ateşinden âzâd eder."** buyruldu. İslâm dininde bâzı ibâdetlerin keffareti olarak köle âzâd etmek emir olunmuştur. Meselâ, özürsüz orucunu bozanlara keffaret olarak köle âzâd etmek veya 60 gün oruç tutmak, yemin keffareti olarak da köle âzâd etmek veya 10 fakiri giydirmek veya doyurmak lâzımdır.

İslâmiyette köle, efendisinin âile fertlerinden biri kabul edilmiştir. Efendisine, onunla beraber yemek yemesi, kusurlarını affetmesi, âzâd ettikten sonra çalıştırmaması, onları haksız yere dövmemesi, yolculuk esnasında köleyi de bindiği hayvanın terkisine alması veya nöbetleşe, sıra ile binmesi emir edilmiştir. Kendisi hayvanına binip, kölesini ardınca yürütmek insanlara kibir (büyüklük) taslamaktır. Nitekim, hazret-i Ömer Şam'ı fethettiğinde, oraya giderken bir kölesi, bir de devesi vardı. Kölesi ile nöbetleşe deveye binerdi. Bâzan kendisi yürür, devenin yularını çekerdi. Şam'a yaklaştıklarında, binme sırası köledeydi. Yol üzerinde bir nehre rastladılar. Hazret-i Ömer, ayakkabılarını koltuğunun altına alıp, deveyi çekerek, suyu geçti. Bir de ne görsün, Şam vâlisi olan Ebû Ubeyde bin Cerrâh, onu karşılamak için nehrin kenarına gelmişti. Ebû Ubeyde onu bu halde görünce; "Ey müminlerin emiri! Şam'ın ileri gelenleri sizi karşılamaya geliyorlar. Seni bu halde görseler, beğenmeyip başka mânâ verirler." deyince, Ömer radıyallahü anh; "Biz zelîl bir kavim idik. Allahü teâlâ, bizi İslâmiyet ile aziz eylemiş, şereflendirmiştir. Biz O'nun rızâsını ararız. İnsanların sözü bizi bağlamaz. Ne derlerse desinler!" buyurdu.

İslâm devletlerinde köleler arasında yetişmiş yüksek mevkılerde görev almış devlet adamları vardı. Birçok İslâm âlimi ve velî zâtlar, kölelerden veya çocuklarından yetişmiştir. Râbia-i Adviyye, Hasan-ı Basrî gibi evliyâlar, Sokullu Mehmed Paşa gibi devlet adamları yetişmiştir. Bunların sayıları çoktur. Osmanlı Devletinde Sultan Abdülmecid Han'ın Sadrazamı meşhur Hüsrev Paşa, yüzlerce kölesini yetiştirmiş bunlardan bir kısmı vezaret gibi büyük rütbeler kazanarak, devlet ricali arasına geçmiştir. Müslümanlar, Peygamber efendimizin emir ve tavsiyelerine göre kölelerine muâmele ederek, onların müslüman olmalarına sebeb olmuşlardır. Müslüman olan köleleri de genellikle âzâd etmişlerdir. Âzâd edilen kölelerin sayıları târih kitaplarını dolduracak kadar çoktur.

KÖLEMENLER (Bkz. Memlûkler)

KÖMÜR;

Alm. *Kohle (f),* **Fr.** *Charbon (m), houille (f),* **İng.** *Charcoal, coal.* Taşlaşmış karbon kütlesi olan bir cins katı yakıt. Kömür, bir mineral değildir. Çünkü bir oluşum sonucu meydana gelmemiştir. Demir, bakır, çinko, alüminyum veya bunların oksidleri, sülfürleri vb. gibi tabiî olarak kendi durumunda var olan bir cevher değildir. Kömür, karbon yönünden zengin (% 65-95 arasında) tabiî bir cisimdir. Bileşiminde ayrıca kükürt, demir oksit, alüminyum, kireç, silisyum, oksijen, hidrojen vb. bulunur.

Fizikî özellikleri: Siyah renkte, az çok parıltılı olup, genel olarak düzgün yüzeylidir. Kolayca kırılıp ufalanmaz. Özgül ağırlığı(kg/dm3): 1,1 (linyit) ile 1,8 (antrasit) arasında değişir.

Kömür çeşitleri:

Kömürler, gerek meydana geliş zamanları, gerekse bileşimlerindeki karbon miktârı yönünden birbirinden ayrılırlar. Meydâna gelişleri eski olan kömürlerin ısıtma değeri de o nisbette yüksektir.

Antrasit: En eski ve karbon yönünden en zengin kömür çeşididir. Meydana geliş târihi 300 milyon yıl geriye dayanan antrasitteki karbon yüzdesi 90-95'i bulur.

Taş kömürü: Antrasit kadar eski olmamakla beraber 200-250 milyon yıllık bir geçmişe sâhib olduğu tahmin edilmektedir. Karbon yüzdesi 80-90'ı bulur.

Linyit: Daha oluşumunu tamamlamamış kömürlerdendir. Tahminen 60 milyon yıl önce meydana gelmeye başlayan linyitte su ve bu arada bir çok yabancı madde de bulunmaktadır. Karbon yüzdesi 65-70 kadardır.

Turba: Bu kömüre daha çok bataklık yerlerde rastlanmaktadır. İçindeki su mikdârı yüksektir. Karbon

yüzdesi ise 60'ı geçmez. Turba, henüz karbonlaşma safhasını tamamlamamış genç kömürlerdendir.

Grafit: Grafit, karbon denilen kimyevî maddenin, tabiatta bulunan saf durumudur. Elmas da saf bir karbon olduğu halde aralarındaki fark grafitin kristalsiz bir yapıya sâhib oluşudur. Grafit, ark lambası kömürlerinin yapımında ve yağlama maddelerinde kullanılır. Kil ile belirli bir nisbette karıştırılırsa, kalem ucu yapımına yarayan bir madde elde edilir.

Kok: Kok, gerçek anlamda bir kömür değildir. Tabiatta serbest olarak bulunmaz, fabrikalarda taş kömürünün içindeki gazların çıkartılmasından sonra elde edilen kömürdür. Gerek ev sobalarında, gerek yüksek fırınlarda ısıtma gâyesiyle kullanılır. Çelik alaşımlarında çeliğin içine gerekli karbonu verme işleminde de faydalanılır.

Kömür yatakları: Kömür katmanlarının jeolojik oluşumu, bize kömürün yer kabuğunun 400 ile 4000 m derinlikleri arasında yayılmış olduğunu göstermektedir. Kömür yataklarına dünyânın hemen hemen her yerinde rastlanır. Polonya Rusya ve Çin, kömür yatakları yönünden dünyânın en zengin ülkeleri arasında sayılırlar. Bâzan 5000 kilometre karelik geniş bir alana yayılmış büyük kömür yatakları olduğu gibi, toprak seviyesinden 50-60 m aşağıda işletilmesi kolay kömür yatakları da vardır.

Kömür mâdenciliği: Kömür yatakları, aşağı yukarı 250-400 milyon yıl öncesinin sıcak ve nemli iklimlerinde yetişen büyük orman bitkilerinin kalıntılarından meydana gelmiştir. Bu bitkiler, ölerek çürümüş ve zamanla, karaları kaplayan, denizlerin biriktirdiği tortular altına gömülüp katılaşmıştır.

Yüzyıllarca önce Avrupa'da çok büyük ormanlar vardı, ama zamanla bu ormanların yok olması, yakacak olarak odunu çok pahalı bir kaynak hâline getirdi. Bu sebeple, kömürün bulunması ve işletilmesi, ekonomik yönden büyük değer kazandı.

On yedinci yüzyılda, kömürün odunun yerini alması, sanayi inkılâbının temelini teşkil eder. Kömür ekonomisi ve teknolojisi geliştikçe, mâdenlerdeki güvenlik meselesi de büyüdü, bu yüzden zaman geçtikçe modern kömür mâdenciliği metodlarının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması zarûrî bir hâl aldı. Ancak günümüzde de modern mâdencilik teknikleri uygulandığı halde bâzı memleketlerde çok sayıda işçinin ölümüyle sonuçlanan kazâlar olmaktadır.

Modern kömür mâdenciliği metodları: Kömür yatakları, başlıca iki şekilde işletilir.

Yeraltı mâdenciliği: Açık tavanlı mâdencilik. Seçilen metod, damarın derinliğine, eğimine ve kalınlığına, birikim konumuna, alan özelliklerine, yüzey topoğrafyasına ve çevre şartlarına göre tesbit edilir.

Açık işletme: Kömür damarları üstündeki toprak tabakası temizlendikten sonra uygulanır. Eskiden kaldırılabilen üst tabaka kalınlığı 30 metreyi geçmezken, günümüzde bunun üç katı kadar toprağın temizlenmesi mümkündür. Bâzı açık mâdenlerde günde 50.000 ton kadar üretim yapılabilmektedir. Bu mâdenlerde toprağın temizlenmesi işlemi, modern kazı makinalarıyla gerçekleştirilmektedir.

ABD'de "burgu mâdenciliği" adı verilen özel bir açık tavanlı mâdencilik tekniği de geliştirilmiştir. Bu usûl, üst tabakanın temizlenmesiyle ortaya çıkan kömür damarlarına, paralel delikler açılmakla olur. Bu işte kullanılan burgular, kömür damarını 90 m kadar delen, 0,6-1,5 m çapında, büyük matkaplardır. Burguyla kazılan kömür, burgunun kıvrımları boyunca yukarı doğru ilerler ve deliğin ağzından toplanır. Bu çeşit bir işletmede verim, yeraltı mâdenciliğine göre çok yüksektir. Toplam mâdencilik giderleri de düşük olup, genellikle, derin kuyu madencilik işletmelerinin dörtte biri kadardır. Bu yüzden açık tavanlı işletmeler, öteki metodlara tercih edilir.

Bununla birlikte açık tavanlı mâdencilik, çevre üstündeki olumsuz tesirleri sebebiyle mahzurlu bulunmaktadır. Bâzı yerlerde, bir dağ tepesinin tamamiyle kaldırılması söz konusu olabilir. Bu, sâdece tabiat güzelliğini değil, bölgenin ağaçlanmasını ve tabiî hayatı da etkiler. Bunun bir çözümü, açık tavanlı işletmeden kömür çıkarma işi bitirildiğinde, yerleşim merkezlerinden getirilen artıklarla mâdenin üstünü kapatıp, yeniden ağaçlandırmak olabilir. Dünyâ kömürünün büyük bir kısmı, yeraltı madenlerinden elde edilir. Bunların bâzılarının derinliği 900-1200 metreyi bulur. Söz konusu derinliklerde damarlara, elevatörlerle donatılmış dikey kuyularla inilir. Daha az derinliklerde yer alan damarlarsa yüzeye, eğimli tünellerle bağlanır. Tünellere genellikle konveyörler kurulur.

Yapılan tahminlere göre, dünyâda 5544 milyar tonun üzerinde faydalanılabilir kömür rezervlerinin bulunduğu hesaplanmıştır. En son araştırmaların neticelerine göre Türkiye'de 1,4 milyar ton taşkömürü, 7,6 milyar ton da linyit kömürü olmak üzere toplam 9 milyar ton kömür varlığı olduğu kabul edilmektedir. Türkiyenin yıllık üretimi dört milyon tonun üzerindedir.

Dünyâ Kömür Rezervlerinin

Kıtalara Göre Dağılımı (Tahminî)

Amerika .....2.281 milyar ton

Avrupa ..... 682 milyar ton

Asya .....2.110 milyar ton

Afrika ..... 210 milyar ton

Avustralya ..... 21 milyar ton

Ülkemizde üretilen kömür madenleri, Türkiye Kömür İşletmeleri Teşkilatı (TKİ) ile Özel Sektör tarafından üretilmektedir. Yurdumuzda başta Zonguldak olmak üzere Tavşanlı, Ereğli, Kozlu-Kilimli, Çan havzası, Bolu-Mengen, Düzce, Göynük, Malkara (Tekirdağ), Soma, Değirmisaz, Tunçbilek, Balkaya (Erzurum), Şırnak (Siirt), Halifan (Bingöl), Kangal (Sivas), Cizre, Silopi (Mardin), Çeltek (Amasya) havzaları başlıca kömür yataklarıdır.

KÖPEK (Canis familiaris);

Alm. *Hund (m),* **Fr.** *Chien (m),* **İng.** *Dog.* **Familyası:** Köpekgiller (Canidae). **Yaşadığı yerler:** Evcil ve vahşî olarak dünyânın hemen hemen her yerinde. **Özellikleri:** Keskin koku alma ve işitme kâbiliyetli etçil bir memeli. Sâhibine bağlılığı ile şöhret bulmuştur. **Ömrü:** 15-20 yıl. **Çeşitleri:** Görünüş ve büyüklükleri farklı 100'den fazla köpek ırkı vardır. Çoban köpeği, av köpeği, buldog, polis köpeği, Saint Bernard köpekleri meşhurdur.

Etçiller (Carnivora) takımının, köpekgiller familyasından bir memeli türü. Çok eski çağlardan beri evcilleştirilmiştir. Görünüş ve büyüklükleri farklı, yüzden fazla evcil ırkı vardır. Başı az çok uzun, üst çenede üç, alt çenede dört kesici dişi bulunur. Ön ayakları beş, arka ayakları dört parmaklıdır. Tırnakları kedi gibi çekilebilme özelliğinden mahrumdur. Parmakları üstünde koşar ve iyi yüzer. Saatte 50 km hızla yol alır. Gündüz ve gece faaldir. Koku alma ve işitme duyuları keskindir. Zeki olduğundan kolayca terbiye edilebilir. Sâhibine bağlılığı ile ün yapmıştır.

Avustralya'nın vahşî köpekleri "dingolar" sürü hâlinde yaşayarak kanguru avlarlar. Bâzan yerliler yavrularını avda kullanmak için evcilleştirirler. Afrika'nın yabânî "Kap avcı köpekleri" de toplu halde yaşarlar. Akşam karanlığı basarken ve şafak sökerken sürüler hâlinde dolaşarak zebra, ceylan, kangru, sığır gibi toynaklı memelileri avlarlar.

Erkek köpekler arka bacaklarından birini kaldırarak idrar bırakırlar. Ağaç kökü, kaya gibi yerlere kokulu olan idrarlarını yaparak, bölgelerinin sınırlarını çizerler. Her köpek komşu köpeklerin kokulu işâretlerini tanır ve bölgelerine girmekten çekinir. Beş ayda bir eşleşirler. 63 günlük bir gebelik devresinden sonra, dişi, gözleri kapalı ve sağır 6-8 yavru doğurur. İki hafta sonunda gözleri açılarak işitmeye başlarlar. Altı hafta süt emerler. 6-12 haftalıkken eğitilmelidir. Aksi takdirde insanlardan çekingen olurlar. On aylık olunca erginleşir, 15-20 yıl kadar yaşarlar.

Pers Kralı Kurus, savaşta kullanmak için harp köpekleri yetiştirdi. Romalılar, arenalarda köpekleri aslana karşı dövüştürürdü. Bugün av, haber, bekçilik, polislik, kurtarma vs. işlerinde insanların dostu olarak hizmet görmektedirler. İsviçre'de Alp Dağlarının yükseklerinde inşâ edilmiş olan Saint Bernard Manastırında yetiştirilen köpekler, her yıl karlar arasında kalmış birçok yolcuyu bulup kurtarmaktadırlar. Boyunlarında taşıdıkları ilk yardım çantasıyla kazâzedelere yardıma koşar ve havlayarak yardım çağırırlar. Seslerini duyuramadıkları takdirde, kazâzedeyi yakasından çeke çeke ilkyardım merkezine götürerek ölümden kurtarırlar. Koku alma ve iz sürme kâbiliyetleriyle polis köpekleri her yıl birçok kânun kaçağının yakalanmasına yardım ederler. Çoban, bekçi ve av köpekleri de insanlığın hizmetindedir. Birçok meraklının evinde süs köpekleri beslenmektedir.

Köpek, insana her ne kadar sâdıksa da kuduz hastalığına rahat tutulması ve barsaklarında köpek tenyası(Tenya ekinokoküs) taşımasıyla sağlık açısından tehlikeli sayılır. Bunlar ve bilemediğimiz başka sebeplerden dînimiz, köpeklerin ev içinde beslenmesine müsâade etmemektedir.

Köpeklerde hemen hemen hiç ter bezi yoktur. Dolayısı ile hiç terlemezler. Yalnız sıcak zamanlarda dillerini ağızlarından sarkıtarak harâretlerini dışarı atarak serinlerler.

KÖPEKBALIĞI (Selekhos);

Alm. *Haifish (m),* **Fr.** *Réquin (n.m),* **İng.** *Shark.* **Familyası:** Harhariyasgiller (Carchariidae). **Yaşadığı yerler:** Hem okyanusta hem de tatlı sularda bulunabilirler. Tropik sularda, kuzey denizlerinde ve Akdeniz'de çoğunlukla derinlerde rastlanırlar. **Özellikleri:** İskeletleri kıkırdaktandır. Vücutlarının büyük kısmı zımpara gibi bir madde ile kaplıdır. Ağızları başın altında bulunur. Keskin birkaç sıra dişleri bulunur. Yumurtlayan ve doğuran türleri vardır. **Çeşitleri:** Harhariyas, güneşleyen köpekbalığı, çizgili köpekbalığı, mavi köpekbalığı, çekiç köpekbalığı, camgöz, vatoz, keler bilinen meşhur türleridir.

Köpekbalıkları (Selachii) takımından, torpido veya mekik gövdeli, sivri burunlu, ağızları alt tarafta olan

ve solungaç yarıkları boynun iki yanında bulunan, kıkırdak iskeletli yırtıcı balıkların genel adı. Denizlerde yaşayan 250 kadar türü bilinmektedir. Bunların 27 türünün insanlara saldırdığı tesbit edilmiştir. Bâzı türler tropik nehirlerin tatlı su ağızlarına kadar sokulurlar. Boyları 30 cm'den küçük olanları olduğu gibi 14 metreye ulaşanları ve ağırlıkları 18 ton gelenleri vardır. Derileri pulsuzdur. Üzeri zımpara gibi sert ve pürtüklü bir maddeyle kaplıdır. Kuru derileri eskiden marangozlar tarafından zımpara kâğıdı yerine kullanılırdı. Boyunlarının yan tarafında çoğunlukla beşer solungaç yarığı bulunur. Bu sayı bâzılarında altı veya yedi olabilir. Solungaçlarının kapakları yoktur. Solunum için su, ağızdan alınarak solungaç yarıklarından pompalanır.

Köpekbalıklarının yüzme (hava) keseleri bulunmadığından ve suda ağır olduklarından, batmamak için sürekli olarak yüzmek zorundadırlar. Bu sâyede su kesintisiz olarak ağızdan girerek solungaçlardan pompalanır. Balina köpekbalığı ise, ağzı açık olarak yüzdüğünden su akımı kesintisizdir.

Gelişmiş geniş yüzgeçleri, bir su kanadı gibi kullanılarak ağır gövdeyi devamlı yukarı kaldırırlar. Bâzılarının sindirim sistemi de yüzmeye yardımcıdır. Kum köpekbalıkları su yüzeyinde kalabilmek için hava yutarak mîdelerini şişirirler. Köpekbalıklarının vücut yağları karaciğerlerinde biriktiğinden etleri yavan ve tatsızdır. Orta derinlikte yaşayanlarının büyük ve yağlı karaciğerleri yüzdürücü organ görevi yapar.

Köpekbalıklarının sâbit solungaçlarını havalandırmak için, devamlı dolaşmaları gerektiği fikrinin doğruluğu bütün türler için geçerli değildir. Kaplan köpekbalıkları ve diğer bâzılarının karınları üstünde yatarak saatlerce dipte kalabildikleri gözlenmiştir. Ağızları, oksijen için solungaçlara ağır ağır su pompalar vaziyettedir.

Köpekbalıklarının üremesi, çiftleşme sonucunda iç döllenme ile gerçekleşir. Döl yatağında yumurtalardan çıkan yavrular gelişimlerini buradan tamamlar ve canlı olarak doğarlar. Bâzıları ise yumurtlayarak ürer. Bir kuş yumurtası kadar olabilen yumurtaları esnek bir kapsül içinde bulunur. Uçlarındaki ipliksi uzantılarla zeminlere tutunurlar. Yavrular doğar doğmaz dişlerine uygun küçük balıklara saldırırlar. Köpekbalıklarının karaciğerleri A vitamini bakımından zengindir. Bunlar ve derileri için avlanırlar.

Köpekbalıklarında dişler çenelerinde birkaç sıra hâlinde bulunur. Bu diş dizilerinin dışta olanı etkilidir ve içteki dizi ise kolaylıkla dışa doğru katlanabilir ve burada kaybedilen dişlerin yerini alır. Çenenin ön kısmında dişler kesicidir. Bunların gerisinde ise ezici dişler yer alır.

Etçil saldırgan ve hareketli hayvanlardır. Çoğunlukla balıklar, çeşitli omurgasızlar ve gemilerden, limanlardan, atılan çöplerle beslenirler. Bu arada çeşitli eşyâları da yutarlar. Yakalananların mîdelerinde çeşitli kutular, şişeler, kömür ve tahta parçaları, gazete kâğıdı, kırık çalar saatler, beze sarılmış tuğla gibi eşyâlar görülür. Mîdeleri sindirimden çok depolama vazîfesi yapmaktadır. Bâzan mîdelerinde, parçalanmadan yutulmuş bütün balıklara rastlanabilmektedir. Köpekbalıklarının doymak bilmeyen yüksek bir iştahları vardır. Müthiş açlıklarını bastırmak için devamlı yiyecek ararlar. Bulurlarsa yerler. Köpekbalıkları okyanusların çöpçüleridir. Ağızlar başlarının altında olduğundan deniz tabanındaki leşleri âdetâ süpürürler. Mîde suları o kadar kuvvetlidir ki, tek bir damlası insan etini yakar. Yavruları bile aç doğar. Doğar doğmaz dişlerine uygun küçük balıklara saldırırlar. Ağızları altta olduğundan, avlarına yandan dönerek saldırırlar. Avdan testereyle kesilmiş gibi parçalar koparark yerler. Bu balıkların saldırısı sonucu, ayağını veya kolunu kaybetmiş birçok insan mevcuttur. Bu hayvanlar, tehlikeli olmakla berâber insanlara yaptıkları zarar korkulduğu kadar değildir. Her sene yıldırım çarpmasıyla ölenlerin sayısı, köpekbalıklarının öldürdüklerinden fazladır.

Köpekbalıkları, çok keskin bir koku alma duyusuna sâhiptir. Başın alt kısmında ve ağzın önünde bulunan burun deliklerinde koku alma organları vardır. Burunları soluk almaya değil, koku almaya yarar. Kan kokusunu üç km uzaklıktan hissederler ve saldırgan bir hâle gelerek o bölgeye doğru hızla hareket ederler.

Koku duyusunu görme duyusu tamamlar. Eskiden beri, köpekbalıklarının gözlerinin zayıf olduğu kabul edilirdi. Ancak, yapılan incelemeler netîcesinde gözlerinde hassas bir retina bulunduğu ortaya çıkarıldı. Çok zayıf ışıkta bile görebilirler. Meselâ gece veya karanlık derin sularda rahatlıkla avlanabilirler. Bâzı derin su köpekbalıklarının gözlerindeki ağ tabakasında zayıf ve kesintili ışığı netleştiren ince bir zar mevcuttur. (Kediler de buna yakın bir mekanizmayla koyu karanlık bir ortamdaki en zayıf ışığı bile değerlendirerek çevrelerini rahatça görürler.) Gözlerine fazla ışık geldiğinde duyarlı zar, bir çeşit koku diyaframıyla örtülerek gözü korur.

Araştırmacılar, köpekbalıklarının avlanırken, avlarının 30 metre yakınına kadar koku duyularıyla yaklaştığını, 30 metreden daha yakın olan avları için gözlerini devreye koyduklarını ortaya çıkardı.

Köpekbalıkları, ayrıca vibrasyonlara karşı da çok hassastır. Aynı zamandan vibrasyon (sallantı) cinsi de mühimdir. Akıntı ters olsa bile işitme duyuları sâyesinde sudaki titreşimlerden, yaralı bir insan veya

hayvanın varlığının farkına varırlar. İşitme olayına, kapsül içinde bulunan iç kulaklarından başka, yanal çizgilerinden de son derece istifâde ederler. Kemikli balıklarda olduğu gibi, vücutlarının yanlarında uzunlamasına birer kanal içinde bulunan yan organ (yanal çizgi) küçük frekanslı titreşimleri idrak eder.

Köpekbalıklarının saldırısına sebeb olan etkilerden biri de yüzen kimsenin sudaki hareketleridir. Köpek balıkları, daha çok sinirli, düzensiz, çırpıntı şeklindeki su dalgalarına doğru giderler. Bir insanın sudaki davranışı, çoğu zaman köpekbalıklarının davranışını tâyin eder. Suda panik çok tehlikelidir. Böyle hareketler köpekbalıklarına dâvetiyedir. Denizde yüzen insan, köpekbalığı gördüğü takdirde soğukkanlılığını bozmadan düzenli yüzme hareketleriyle sâhile bir an önce varmaya çalışmalıdır. Bunun çok faydası vardır. Paniğe kapılmadan düzgün yüzme hareketleriyle birkaç köpekbalığı arasından sıyrılarak sâhile ulaşan kimseler mevcuttur. Köpekbalığının burnu darbeye karşı hassastır. Burnuna vurulabilecek bir yumruk, balığı kaçırtır. Bir yaralanma hâlinde, yarayı hemen kayış gibi birşeyle sıkarak kanı durdurmak gerekir. Aksi takdirde kısa bir anda ortalık köpekbalıklarıyla kaynayabilir. Köpekbalıkları genelde derin su hayvanları olmakla berâber bâzan sığ sularda da saldırmaktadırlar.

Köpekbalıklarına karşı çeşitli korunma çâreleri araştırılmaktadır. İkinci Dünyâ Harbinde ABD donanmasında bunlarla ilgili çalışmalar hızlandırılmıştı. Yarı kokuşmuş köpekbalığı etinin, ahtapot ve mürekkepbalığı mürekkebinin köpekbalıklarını kaçırttığı tesbit edildi. İlim adamları, bir geminin batması veya bir tayyarenin mecbûri iniş yapması hâlinde personeli korumak için bakır-asetatlı bir bileşimi ve nigrosin boyası hazırladılar. Bakır-asetatlı bileşim, kokuşmuş köpekbalığı etinin bâzı kimyevî husûsiyetini taşır. Nigrosin boyası da, mürekkep balığı mürekkebini andırır. Yapılan denemeler gösterdi ki, suda eriyen kalıp hâlindeki karışım suya bırakılınca köpekbalıklarını kaçırttı. Korunma çâresi olarak gemideki bütün personele dağıtıldı. Böylece birçok hayat kurtarılmış oldu. Daha sonra yapılan araştırmalar netîcesinde köpekbalıklarını kaçırtan şeyin nigrosin boyasından çok boyanın rengi olduğu ortaya çıktı. Bununla berâber asetat ve kara nigrosin boyasıyla yapılan deneyler her zaman kesin sonuç verememektedir. Delinmiş, basınçlı hava borularından çıkan hava kabarcıkları da köpekbalıklarını tamâmen kaçırtmamaktadır. Köpekbalığı saldırısına karşı, insanı koruyabilen bir çeşit "köpekbalığı kaçırıcı madde" elde etme çalışmaları henüz kesin bir sonuç verememiştir. En uygun savunma çeşidi; yüzülen alanları, köpekbalıklarına karşı hazırlanmış özel ağlarla çevirmektir.

Köpekbalıklarının denizlerde mağlup edemedikleri tek hayvan zekî foklardır. Foklar saldırgan köpekbalıklarının karın boşluğuna dalarak karnını deşerler. Bâzı ülkelerin plajlarında, köpekbalıklarının saldırılarına karşı ehlileştirilmiş fok balıkları bulundurulur. Yurdumuzda en çok rastlanan camgöz kedibalığı, pamukbalığı ve vatozlardır.

Asıl köpekbalığı (Mustelus mustelus): Tropik ve kuzey denizlerle Akdeniz'de yaşar. Boyu 1,25 ile 1,75 m arasındadır. Yumuşakça ve kabuklular ile beslenir. Derinlerde barınır. Mayıs ve haziran aylarında kıyı bölgelere gelir.

Mâvi köpekbalığı (Prionace glauca): Tropik ve ılık denizler ile Akdeniz'de ve Avrupa kıyılarında yaşar. Boyu 3,5-4,5 metre kadardır. Gözleri, göğüs ve karın yüzgeçleri mâvi olduğu için bu adı almıştır. Pamuk balığı olarak da bilinir. Dişleri kuvvetli ve testere gibidir. Yakalandığı zaman sudan çıkarılmadan önce öldürülür. Asıl harhariyastan sonra insanlar için en korkulu balıktır. Bir defâ insan etinin tadını almış olanı korkusuzca insana saldırır. Tropik denizlerde 140 kadar çeşidi yaşamaktadır.

Asıl harhariyas (Carccharhinus lamia): Bu cinsin 40 kadar türü vardır. Atlantik Denizinde ve Akdeniz'de yaşar. Boyu 2,25 metre kadardır. Rastladığı balığı yutar. İnsan için en tehlikeli köpekbalığıdır.

Mahmuzlu camgöz (Squalus acanthias): Atlantik Denizinde ve Akdeniz'de yaşar. Boyu 1,5 metre kadardır. Her iki yılda bir ilkbaharda beyaz renkli 25-26 cm boyunda 6 ile 12 yavru doğurur.

Siyah camgöz (Etmopterus spinax): Avrupa denizlerinde yaşar, Boyu 45 cm'dir. Sırt yüzgeçlerinde birer diken vardır. Ortalama olarak 10 ile 20 yavru doğurur.

Çekiç balığı(Sphhyrna zygaena): Akdeniz'de tropik denizlerde yaşar. Başı çekiç şeklinde, saldırgan bir köpekbalığıdır. Boyları 3-5 m'ye ulaşabilir. 200-300 kg ağırlıkta olanları mevcuttur.

Güneşleyen köpekbalığı (Cetorhinus maximus): Daha çok okyanuslarda bulunur. Boyları 13 metreye, ağırlıkları 400 kiloya kadar ulaşır. Denizin yüzeyine yatıp ısındığı için bu ismi almıştır. Saldırdığı avını öldürmeye değil ondan bir parça koparmaya çalışır.

KÖPEKMEMESİ;

Alm. *Blutgeschwür (n),* **Fr.** *Bubon (m),* **İng.** *Bubo (veya) tumour.* Koltuk altında bulunan "glandula suderiferae" adlı yağ ve ter bezlerinin iltihâbı. "Axilla" adıyla bilinen koltuk altı kısmı, lenf bezleri, ter ve yağ bezleri bakımından çok zengin bir bölgedir. Bölgenin yumuşak, elastik ve gözeli bir yapıya sâhib

olması da bu iltihâbın çok çabuk yayılmasına sebeb olur.

Koltuk altında, kıl diplerinin iltihaplanmasına, diğer yerlerde olduğu gibi “Fronkül” adı verilir. Sudorifer bezlerin iltihaplanmasında durum böyle değildir. İltihaplanan bez şişer, kırmızılaşır ve bir köpeğin memesi gibi koltuk altında sarkar. Hastalanan kişi, ağrıdan dolayı kolunu oynatmak istemez. İltihâbın belirtisi olarak ateşi de yükselebilir.

Köpekmemesi durumuna en çok sebeb olan mikroorganizma, “stafilokok” cinsi bakterilerdir. Kötü temizlik şartları da bu hâlin ortaya çıkmasında önemli rol oynar. Koltuk altının temiz tutulup, muayyen aralıklarla kıllardan temizlenmesi hem korunmanın şartı olup, hem de dînimizin emridir. Peygamberimiz, her hafta koltuk altı ve kasıktaki kılların alınmasını emir buyurmuştur. Kırk günü geçirmek ise haramdır.

Rahatsızlık ortaya çıktığında, vakit geçirmeden yapılacak cerrâhî müdâhale şifâyı sağlar. Damar, sinir ve lenf bezlerinden zengin olan bu bölgenin hiçbir hastalığında, müdâhalede gecikmemek gerekir. Yapılan operasyon, apsenin açılıp, muhtevâsının akıtılması ve ayrıca ağızdan antibiyotik vermekten ibârettir.

KÖPEKÜZÜMÜ (Bkz. İtüzümü)

KÖPRÜ;

Alm. *Brücke (f),* **Fr.** *Pont (m),* **İng.** *Bridge.* Nehir ve vâdi gibi geçilmesi güç bir engelin iki kıyısını bağlayan bir yapı.

Târihi: Genellikle ormanlı bölgelerde ilk köprüler bir veya daha fazla ahşap kütüğün uzatılmasıyla meydana getirilmiştir. Tropikal bölgelerde ise lifli bitkiler bir araya getirilerek asma köprüler inşâ edilmiştir. Genellikle lifli asma ağaçları bu maksatla dünyânın çeşitli yerlerinde kullanılmıştır. Taşlı bölgelerde ise, ara ara taşlar yığılarak köprü ayakları yapılmıştır. Daha sonra bu ayaklar birleştirilmiştir.

İlk köprülerin Çin’de yapıldığı, oradan Hindistan’a yayıldığı tahmin edilmektedir. Arada ayaklar yaparak birden fazla açıklıklı köprüler inşâ edilmiştir. M.Ö. 4000’de Mezopotamya’da ve M.Ö. 3000 yıllarında Mısır’da ilk kemere benzer köprülere rastlanmaktadır. Kemer köprü sisteminde yükler kemerler tarafından alınır ve yönü değiştirilerek basınç kuvveti olarak kemer boyunca nakledilir ve köprü ayaklarında zemine verilir. O zamandan beri kemer köprü şekli klasik köprü tipi olarak kalmıştır. Kemer tipi eski Mısırlılar tarafından bilinmekteyse de yapı sistemi olarak kullanılmamıştır. Kemer sistemi, anahtar taşı olmaksızın kendi kendini taşıyan bir yapı türü değildir. Eski Yunanlılar kemer şeklini bilmelerine rağmen bunu yapılarda kullanmamışlar mîmârîde ilerlemelerine rağmen ancak birkaç köprü inşâ etmişlerdir. Sebebi ise ticârette daha çok deniz yolunu kullanmalarıdır. Gerçek taş örme köprü, ekonomik ve dayanıklıdır. Küçük nehirleri orta ayaklar kullanarak geçmek mümkündür. Bu tür şekil, yaygın olarak Çinliler ve Romalılar tarafından kullanılmıştır. Romalıların yaptıkları köprülerin ilki ahşap olup, M.Ö. 621 târihlerine kadar uzanır. M.Ö. 200 civârında taş köprülerin inşâsı başladıysa da, ahşap olanlara da devâm edilmiştir. Taş olanlardan günümüze kadar gelenler de mevcuttur. Genellikle yarı dâirevî kemerler kullanmışlardır. Sayıları yedi-sekize varan taş blokların kullanıldığı olmuştur. Taşlar birbirlerine harçsız oturtulmuş olup, ayaklar çok rijit olarak yapılmıştır. Bu sebepten herhangi bir açıklığın çökmesinin komşu açıklıklara zararı olmaz. Özellikle nehir ortasında yapılan köprü ayaklarına îtinâ göstermişlerdir. Orta ayakların inşâsı sırasında bitişik kazıklar çakarak, su ve zemini, sağlam zemin buluncaya kadar boşaltmışlar, ayağı daha sonra inşâ etmişlerdir. Romalılar ayrıca vâdileri aşmak için inşâ ettikleri köprüleriyle de meşhurlardır.

RomaİmparatorluğununÇöküşü ile köprü inşââtında bir duraklama görülür. Ancak 13. asırda taş kemer köprü inşâsı Avrupa yanında Orta Doğu’da ve Çin’de yaygınlaşmıştır. Kemerler, Romalılara nisbetle daha basık inşâ edilmiştir. Ancak inşâ tarzı daha az îtinâlı yapılmıştı. Rönesans ile köprü mühendisliğinde sınırlı bir gelişme kaydedilmiş fakat daha çok süsleme tarafı ağır basmıştır. Ancak teorik bir gelişme Andrea Palladio tarafından Leonardo da Vinci’nin gerilme prensibini pratik hâle getirmesiyle elde edilmiştir. Bu teknik, kısa ahşap elemanların kafes sistem meydana getirecek şekilde kullanılarak büyük açıklıkların geçilmesini mümkün kılmıştır.

1747’de Fransa’da “Ecole des Ponts et Chaussées” ilk mühendis mektebi olarak kurulmuştur. Bu okulda teorik bilgiler, tecrübe ile elde edilenlerle berâber verilmiştir. 1750’de ilk ahşap kafes sistem köprü İsviçre’de ve ilk demir köprü de 1779’da İngiltere’de inşâ edilmiştir. On dokuzuncu yüzyılda ise köprü inşâsında önemli ilerleme kaydedilmiştir.

Türklerde köprü inşâsı: Türkler, eski yurtları olan Ortaasya’dan başlamak üzere bulundukları memleketlerde, bâzıları hâlen ayakta olmak üzere, birçok köprüler inşâ etmişlerdir. Anadolu’nun bol akarsulu yapısı da buranın Türk sanatında ehemmiyetli bir yeri olan köprülerin meydana gelmesine sebeb olmuştur. Artuklulardan başlayarak Osmanlı Devletinden zamânımıza kadar gelen köprüleri

memleketimizin her yerinde görmek mümkündür. Bunların belli başlıları şunlardır: Malabadi Köprüsü (Diyarbakır), Haburman Köprüsü (Çermik), Harran Köprüsü (Urfa), Tekgöz Köprüsü, Çoban Köprüsü (Erzurum), Kızılırmak Köprüsü, Nülifer Hâtun Köprüsü (Bursa), Uzunköprü (Edirne), Koca İshak Paşa Köprüsü (Köstendil), Hünkâr Köprüsü (Saraybosna), Vardar Köprüsü (Üsküp), Sokullu Mehmed Paşa Köprüsü (Lüleburgaz), Büyük Çekmece Köprüsü, Sinanlı Köprüsü (Alpullu), Mostar Köprüsü (Hersek), Sokullu Mehmed Paşa Köprüsü (Vişigrad). Bu eserler, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden kalma en önemli köprülerdir.

Ahşap köprüler: 1800'lerde yapılan ahşap köprüler daha çok sanatkarlar tarafından inşâ edilmiştir. Kafes sistem türünden taşıyıcı sisteme önem verilmiştir. Ayrıca kemer türünden ahşap taşıyıcı sisteme de ahşap köprülerde rastlanır. Kafes sistem köprülerde alt başlık çekme geçirilmelerine mâruzken, üst boşluk basınç gerilmeleri taşırlar. Köşegen türünden olanlar ise kesme kuvvetine karşı koyarlar. Daha sonra ahşap köprülerde demir çubuklar kullanılmıştır. Ancak 1870'den sonra bakımının masraflı olması dolayısıyla ve modern trafik yüklerine karşı yeterince mukavim olmamasından yavaş yavaş terk edilmiştir.

Demir ve çelik köprüler: On dokuzuncu yüzyılda bu tür köprülerde önemli ilerlemeler yapıldı. Önceleri taş ve ahşap köprü yapım tekniğine uygun demir ve çelik köprüler yapılmışsa da, daha sonra bu tür malzemenin kendine has imkânlarının olduğu anlaşılmıştır.

Bu köprülerin bir türü olan asma köprülerde, köprü tabliyesi, iki ayağa bağlı çelik halatlara asılı olarak taşınır. Diğer bir tür de kafes taşıyıcı sistemi olan çelik köprülerdir. Bunların özelliği yüksek titreşimlere mukavim olmalarıdır.

Modern köprüler: Çeliğin ucuzlaması bunun daha yaygın kullanılmasını sağlamıştır. Ayrıca kaynak tekniğinin ilerlemesi daha sağlam birleşme yerlerinin yapımını sağlamıştır. Çeliğin mukâvemetinin yüksekliğinden dolayı, taşıdığı yükün ağırlığına oranı yüksektir. Değişik çelik alaşımlarının kullanılması çelik köprülerin mukâvemetinin daha yüksek ve dış tesirlere daha dayanıklı olmasını sağlamıştır. Her ne kadar alüminyum kullanılmasıyla, daha hafif köprüler elde edilebilirse de pahalı olması bunların yaygınlaşmasını önlemiştir. Ancak daha sonra betonarme yapı türünün gelişmesi ve 1950'lerden sonra öngerilmeli betonun uygulanmağa başlanması, köprü inşââtında önemli adımların atılmasına yol açmıştır. Köprü inşaatında önemli gelişmeleri ayrıca matematiksel ve deneysel araştırmalar, bilgisayar kullanımı hızlandırmıştır. Bu tür metodları kullanarak, mühendisler statik ve dinamik yükler altında köprüde ortaya çıkacak gerilmeleri daha kesin elde edebilecek duruma gelmişlerdir. Bu sûretle daha büyük açıklıkların daha nârin köprülerle geçilmesi mümkün olmuştur.

Betonarme köprüler: İlk betonarme köprüler taş köprülere benzer şekilde inşâ edilmiştir. Ancak 20. yüzyılda bu tür malzemenin kendisine has özelliği fark edilmiş ve farklı yapım türü geliştirilmiştir. Özellikle kemer köprülerin daha nârin yapılabilmesine imkân vermiştir. Yol, bu kemerin üstünde, kemerle düşey kolonlarla bağlı olabileceği gibi, altta kemere asılı da düzenlenebilir. Genellikle büyük açıklıklı betonarme kemer köprüler, üç açıklıdır.

Öngerilmeli beton köprüler: 1940'larda öngerilmeli betonun gelişmesiyle, betonun düşük çekme gerilmesi mahzuru önlenmiştir. Öngerilme, köprülere beton dökümünden önce gerilen ve betonun dökülmesi ve sertleşmesinden sonra serbest bırakılan çelik çubuklarla verilebilir. Diğer bir tür öngerilme verme şekli de betonun dökülüp sertleştikten sonra, yerleştirilen öngerilme kablolarına kuvvet tatbik edip bunun uçlarından ankre edilmesidir. Öngerilmede, betonun yüksek basınç mukâvemeti, çeliğin yüksek çekme mukâvemetiyle birleştirilmektedir. İlk öngerilmeli beton köprüler 1936'da Almanya'da ve daha sonra Fransa'da yapılmıştır.

Çelik köprüler:

Kiriş köprüler: En yaygın köprü şekli olup, kısa ile orta açıklıklarda uygulanır. Basit ve ekonomik oluşu, tercih sebebidir. Karayolu köprülerinde I şeklindeki çelik kirişler mesnetler arasına yerleştirilir. Daha sonra üstüne 20 santimetre betonarme plak dökülür. Demiryolu köprülerinde ise demiryolu boyunca kirişlere konulan enlemlere mesnetlendirilir. Kiriş köprüler tek açıklıklı olabileceği gibi, sürekli kiriş şeklinde çok açıklıklı da olabilir. Kaynaklı olabildiği gibi perçinli de yapılabilir. Büyük açıklıklar için, mesnetlerden gelen kablolar açıklık boyunca tabliyenin taşıyıcılığını arttırırlar. Kiriş, bir yüzü yola gelmek üzere kutu kesitli olarak da tertiplenebilir. Düşey çelik plaklar kutu kesitine kaynaklanarak, köprünün taşıyıcılığı arttırılır.

Kafes kiriş köprüler: Tek açıklıklı kafes kiriş köprülerde açıklık ortalarında yükseklik arttırılarak daha uygun taşıyıcılık elde edilir. Bu sûretle malzeme ekonomik şekilde kullanılmış olur. Kafes kiriş köprüler sürekli de yapılabilir. Bunların yükseklikleri mesnet bölgesinde de büyüktür. Bu tür köprüler diğer tür köprü şekilleriyle berâber de kullanılabilir. Kafes kiriş, kemer şeklinde olabildiği gibi konsol olarak da düzenlenebilir. Asma köprülerde tabliye, kafes kiriş türünden de tertip edilebilir.

Konsol kiriş köprüler: Bu, çeşitli şekillerde olabilir. Meselâ, uç mesneti yakın mesnete birleştiren kiriş konsol olarak diğer açıklığa doğru uzayabilir. Bu şekilde köprü kirişi ilâveten ara mesnetteki kuleye de asılabilir. Konsol kirişin tam uç noktası serbest olduğundan küçük çökmelere ve dönmelere müsâade edebilir. Genellikle kirişin yüksekliği değişkendir. Mesned üstünde büyük yüksekliğe sâhib olur. Dünyânın en uzun çelik konsol kirişi Kanada'da Quebec demiryolu üzerinde olup 549 metrekarelik bir açıklık geçilmektedir. 1900'de inşâatına başlanan köprünün yapımı sırasında iki defâ kazâ olmuş ve köprü 1917'de tamamlanabilmiştir.

Kemer köprüler: Kemer köprülerin en masif olanı mesnetlere bağlı olanıdır. Mesnetler dönebilecek şekilde, mafsallı olarak düzenlenebildiği gibi bâzı köprülerde tam tepe noktasında dönmelere müsâade edilebilir. Bunlar daha az masiftirler. Bu tür köprülerde yol köprü üzerinde olabilir ve yük basınç elemanlarıyla kemere verilir. Yol köprünün altından da geçebilir. Bu halde yolun yükü çekme taşıyan elemanlarla köprüye iletilir. Bâzı durumlarda yolun seviyesi kemerin üzerinden de geçebilir. Eğer mesnet zemini, sağlam değilse, mesnetler birbirine bağlanabilir. Kemerler genellikle basınç taşıdıklarından burkulmaya karşı da korunmaları gerekir. Dünyânın en uzun kemer köprüsü New York'da 1931'de inşâ edilen 504 m açıklıklı Bayonne köprüsüdür.

Asma köprüler: Yirminci yüzyılda uzun açıklıklar için asma köprüler yaygınlaşmıştır. Bunlar kablo, kule ve ankraj olmak üzere üç elemanla belirlenir. Kablolar, köprünün tabliyesini taşıyan yüksek mukâvemetli çelik tellerden ibârettir. Genellikle kablolar helisel şekildedir, bu sûretle daha kolay îmal edilirler. Köprünün kulelerine kablolar bağlanır ve bunlar köprünün tabliyesine mesnetlik teşkil ederler. Bunlar genel olarak çelik taşıyıcılardır, ancak betonarme de olabilirler. Kabloların bir uçları büyük bloklara bağlanır. İstanbul Boğazı üstünde uzunlukları bakımından dünyâdaki emsalleri arasında başlarda yer alan Boğaziçi (1074 m) ve Fâtih Sultan Mehmed (1090 m), Asma köprülerimiz meşhurdur. (Bkz. Boğaziçi ve Fâtih Sultan Mehmed köprüleri)

Hareketli köprüler: Hareketli köprüler, gemi ve büyük deniz vâsıtalarına geçit verirler. Özellikle gerekli yükseklikte sâbit köprü yapımı pahalı veya mümkün değilse bu tür köprü tercih edilir. Hareketi için ilâve düzenlerin projelendirilmesi gerektiğinden, genellikle görünüşleri zarif değildir.

Terâzi tipinden hareketli köprüler, tür olarak çekilen orta çağ köprülerine benzerler. Hareket sırasında bir uç sâbit kalırken, diğer uç kaldırılır. Bunun tanınmış örneği 1894'ten kalan Londra'daki Tower Köprüsüdür. Bâzı köprülerde ise hareket, düşey eksen etrafında dönme ile sağlanır. Bunların açılıp kapanmaları zaman alırsa da her türlü geçişe uygundur.

Değişik bir hareket köprünün bir parçasının tamâmen düşey hareket edebilmesini sağlamakla elde edilebilir. Diğer türlere nazaran daha ucuz olarak inşâ edilebilirler ve hareket için daha az güce ihtiyaç gösterirler.

Köprünün hareketi, yatay hareketle de gerçekleştirilebilir. Ancak köprünün içeri çekilmesi için büyük yere ihtiyaç olması mahzurludur. Bunun bir örneği geçmiş dönemde İstanbul'daki Mecidiye (Galata) Köprüsüdür.

Askerî köprüler: Bunların özellikleri hareketli, kolay ve hızla kurulabilen türden olmalarıdır. Askerî köprüler genellikle yüzen orta ayakların üzerine mesnetlendirilirler. Her açıklık parçası hareket edebilir. Ancak amaçları îtibâriyle geçici olarak inşâ edilirler. Bu tür ilk köprüyü M.Ö. 537'de Mezopotamya'da Persler yapmışlardır. Bu tür köprülerin diğer bir mahzuru her açıklığın kendi başına çalışmasıdır. Bunun sonucu bir açıklığın fazla yüklenmesi, diğer açıklıklar ona yardım edemeyeceği için, çökme ile sonuçlanır. Diğer bir çeşit askerî köprü, yol tabliyesinin ahşap bloklar üzerine mesnetlendirilmesiyle inşâ edilir. Askerî kiriş köprüler, prefabrike çelik ve alüminyum elemanların yan yana getirilip monte edilmesiyle inşâ edilir.

Köprü projelendirilmesi ve inşâası: İlk adım köprünün gerekli olup olmadığını belirlemektir. Bu tamâmen ekonomik problemdir. Daha sonra ilgili sâhanın kamulaştırılması gerekir. Bu adımda mühendislik çalışmaları başlar. Arâzinin topografik haritası çıkarılır, temel sondajları yapılır. Bundan sonraki adım, köprü tipinin seçilmesidir. Bu; yerine, amacına, açıklığına, kullanılacak malzemeye ve çevre ile uyuşumuna bağlı olarak seçilir. Ekonomik olması yönünden, kiriş köprüler 6-300 m; kemer köprüler 60-300 m; kafes sistem köprüler 60-450 m; konsol köprüler 150-550 m ve asma köprüler 300-1500 m arasında tercih edilir.

Köprünün projelendirilmesinde dış kuvvetlerin yapıya olan tesirleri inceden inceye analiz edilir. Dış yükler, köprü ağırlığı gibi statik yükler olabildiği gibi, trafik yükü gibi dinamik de olabilir. Dinamik yükler ağırlık bakımından önemli olmasalar bile, meydana getirecekleri titreşim yönünden önemlidirler. Rüzgâr yükü de bu yönden mühimdir. Özellikle dikkat isteyen bir nokta da, köprü ayaklarının inşâsıdır. Ağır yük taşıdıkları gibi, akıntıya, dalga ve buz hareketine karşı dururlar. Köprülerin projelendirilmesinde bilgisayarlar her geçen gün daha önemli olmaktadırlar. Köprünün çeşitli yükler

altındaki analizi bilgisayar ile yapıldığı gibi, model deneyleri de yapılabilir.

Köprü temellerinin inşâsı, üst yapısı kadar pahalı olabilir. En önemli zorluğu temelin su içinde yapılması arz eder. En eski metodlardan biri köprü ayağı kadar bir yeri kazıklarla çevirip suyunu boşaltıp, temelin inşâasıdır. Diğer bir inşâ tarzı da altı açık bir kutunun temel zeminine indirilip, basınçlı hava ile suyun itilip, temelin yapılmasıdır. Köprü ayağı, çakılan kazıklar üzerine de oturtulabilir.

Köprü ayaklarının inşâsı bittikten sonra iş üst yapının yapılmasına gelir. Bu özellikle köprünün tipine bağlıdır. Bir metod da iskele yapılarak köprü iskele üzerine inşâ edilir, sonra iskele kaldırılır. Ancak iskelenin yapılması mümkün olmayabilir. Diğer bir yol da, köprü parçalarının yüzdürülerek getirilip, daha sonra monte edilmeleridir. Özellikle konsol köprülerde, köprü adım adım inşâ edilerek ilerler. Yeni kısımlar, eski kısımlara taşıttırılır. Kafes sistem köprülerde ise, köprü karada inşâ edilir. Daha sonra diğer kıyıya sürülür. Asma köprülerde ise inşâ, ayaklardan başlar, ortaya doğru asma kabloya bağlı olarak ilerler. Her metodda, köprünün inşâ edilmesi için bu durumda da emniyetin sağlanması pek önemlidir.

KÖPRÜLÜ MEHMED PAŞA;

on yedinci yüzyıl Osmanlı Sadrâzamlarından. Babasının adı Hüseyin olup, Arnavutluk'un Berat Sancağının Rudnik köyünde doğdu. Gençliğinde Osmanlı sarayında hizmete alındı. İyi bir tahsil ve terbiye görerek yetiştirildi. Köprülü lakabı, Amasya'ya bağlı Köprü kasabasından evlenip orada ikâmet etmesindendir.

Osmanlı Devletinde saray mutfağı olan Matbah-ı âmirede hizmete başladı. Osmanlı sultanlarından Dördüncü Mehmed Han (1623-1640) devrinde, Silâhdâr Hüsrev Paşanın maiyetine girdi. Enderun'da başladığı hizmette, Hüsrev Paşanın vezirliği sırasında Hazînedarlığa yükseldi. Çeşitli voyvodalıklarda yaptığı hizmetler üzerine makam ve rütbesi yükseldi. Şam, Kudüs, Trablus eyâletlerinde vâlilik yapıp, 1650'de vezirlik rütbesi verildi. Sultan Dördüncü Mehmed Han (1648-1687) devrinde, Boynueğri Mehmed Paşadan sonra 15 Eylül 1656'da Sadrâzamlığa tâyin edildi.

Köprülü Mehmed Paşa, sadrâzamlığa getirilmesiyle, esaslı bir ıslâhat başlattı. Mâlî, adlî, askerî tedbirler alıp, Osmanlı Devletini daha da kuvvetlendirdi. Venediklilerin işgâline uğrayan Bozcaada'yı 31 Ağustos 1657'de, Limni Adasını da 15 Kasım 1657'de kurtardı. Osmanlı Devletine karşı Avrupa devletleriyle ittifak kurup, isyân eden Erdel üzerine, 1658 yazında sefere çıktı. 1 Eylül 1658'de Erdel'in kapısı vaziyetindeki Yanova teslim alınıp, Prens Georges Rakoczy kaçınca, yerine Akos Borcsai tâyin edildi. Yanova, Şebes ve Lagoş şehirleri Osmanlı Devletine katıldı. Erdel'in haracı kırk bin altına çıkarılıp, elli bin kuruş harb tazmînâtı alındı. Osmanlı ordusunun ve Vezir-i âzam Köprülü Mehmed Paşanın Avrupa kıtasında seferde olmasını fırsat bilen Celâlîler, Anadolu'da harekete geçti. Bunun üzerine Avrupa seferi dönüşünde görevlendirilen Köprülü fesad yuvalarını dağıtıp, elebaşlarını yakalattı. Âsilerin üzerine kuvvet sevk edip, cezâlandırdı. Bu Celâli hareketlerinin bastırılmasında, Diyarbakır Vâlisi Murtaza Paşanın çok hizmeti geçti. Osmanlı Devletinin varlığı ve bekâsı için âsilere karşı sert tedbirler aldı.

Köprülü Mehmed Paşa, uzun yıllar çeşitli kademelerde vazîfe yaptıktan sonra, vezîr-i âzamlığının 5 yıl 1 ay 15. gününde seksen yaşlarındayken 29/30 Ekim 1661 gecesi vefât etti. Devlete hizmetinden çok memnun olan Sultan Dördüncü Mehmed Han, Köprülü Mehmed Paşanın oğlu Fâzıl Ahmed Paşayı Vezir-i âzamlığa tâyin etti. Köprülü; akıllı, zekî, hâdiselerden ders alır, vaziyete göre hareket eder, hissî hareket etmezdi. Her şeyi zamânında yapmaya dikkat ederdi. Devletin menfaatlerini her şeyden üstün tutardı.

Amasya'nın Vezirköprü kazâsı ve Köprülü âilesi, Köprülü Mehmed Paşanın adıyla alâkalıdır. Kabri, İstanbul Çemberlitaş yakınında yaptırdığı kütüphânesinin bahçesindedir.

Âl-i Osman'a son derecede sâdık olup pâdişâh kendisinden emindi. Devletin en buhranlı dönemlerinde idâreyi ele alıp içeride fitne ve fesâdın kökünü kazıyan dışarıda kaybedilen toprakları tekrar ele geçiren Köprülü Mehmed Paşa pekçok hayır eserleri bıraktı. Türbesinin yanında medresesi ve çeşmesi, Taraklı Borlu (Safranbolu) da câmisi vardır. Tokat'ın Turhal kazâsında han, Amasya'nın Vezirköprü kazasında çeşme ve namazgâhı, Anadolu, Rumeli ve adalarda pekçok câmi, mescit namazgâh, mektep, köprü, han, çeşme, değirmen ve dükkânlar yaptırdı. Bu eserlerin masraflarını ve tâmirâtının karşılanabilmesi için de pekçok arâzi vakfetti.

KÖPRÜLÜLER ÂİLESİ;

Köprülü Mehmed Paşa ile birlikte ortaya çıkan ve 17. asır ortalarında iktidâra geçen, Osmanlı Devletinin gerilemesini uzun müddet durdurmaya, hattâ yeni fetihlere muvaffak olan bir vezir âilesi. Bu âile, birçok âzâsı ile 17. asrın sonuna kadar sadrâzam, serdâr, sadâret kaymakamı, ve kaptan-ı deryâ gibi belli başlı devlet vazîfelerinde bulunmuş, sonraki asırlarda yine güzîde devlet adamları

yetiştirmiştir.

Köprülüler âilesine adını veren Mehmed Paşa, "Köprülü" lakabını zevcesinin memleketi ve kendisinin de yerleşme ve işten ayrı kaldığı zamanlarını geçirme yeri olan Amasya sancağına bağlı Köprü kasabasından aldı. Onun ünvânına nisbetle Köprü kasabasına da Vezirköprü denildi.

Osmanlı târihinde Köprülü Mehmed Paşanın sadrâzamlık makâmına gelmesinden (14 Eylül 1656) sonraki 1676 yılına kadar olan muvaffakiyetli devreye Köprülüler Devri denilmektedir. Bu âileden Köprülü Mehmed Paşa 1656-1661, Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa 1661-1676, Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa 1689-1691 yılları arasında sadrâzamlık yapmışlardır. Fâzıl Mustafa Paşanın Salankamen'de şehid düşmesinden sonra oğulları Numan, Abdullah ve Esad paşalar da çeşitli eyâletlerde vâliliklerde bulunup, savaşlarda yararlıklar gösterdiler. Numan Paşanın iki aylık sadrâzamlığı da vardır.

Daha sonraları bu âileden Osmanlı Devleti hizmetinde, pekçok memur vazîfe almıştır.

KÖR FÂRE (Bkz. Köstebek)

KÖRBARSAK;

Alm. *Blinddarm (m),* **Fr.** *Caecum (m),* **İng.** *Caecum.* Kalınbarsağın ilk parçası. Kalçaçukurunun sağ yarısında ve ince barsak muhtevâsının kalın barsağa geçtiği kapağın altında yer alır. Düzensiz bir torbaya benzeyen körbarsağın uzunluğu 6-7 cm genişliği 7,5-8 cm olup kalın bağırsağın en geniş kısmıdır. Kalın barsağın başka yerlerinde olduğu gibi körbarsağın da üzerinde boyuna ilerleyen şerit yapılar vardır. Bu yapılar, körbarsağın ekseninin arka iç yüzünde birleşirler. Bulunmakta güçlük çekilen apandist, anatomik olarak bu şeritlerin tâkibi ile bulunabilir.

Körbarsakta tüberküloz (verem) ve kanser olabilir. İltihâbına tiflit denir.

KÖRFEZ;

Alm. *Meerbusen, Golf (m), Bucht (f),* **Fr.** *Golfe (m),* **İng.** *Gulf; bay.* Bir deniz veya gölün kara içine uzanan kısmı. Genellikle kıyı geniş bir kıvrım yaparak körfezi meydana getirir. Antalya, İskenderun, İzmir körfezinde olduğu gibi. Körfezin meydana gelmesinde kıyı gerisindeki arazi yapımının çok önemli rolü vardır. Eğer dağlar kıyıya paralel olarak uzanıyorsa böyle kıyılarda girinti çıkıntı azdır. Böyle yerlerde körfezlere rastlanmaz. Dağların kıyıya dikey olarak uzandığı yerlerde ise kıyı girintili çıkıntılıdır. Böyle kıyılarda deniz, vâdiler boyunca, toprağı aşındırmak suretiyle içerilere doğru girerek körfezleri meydana getirmiştir. Körfezlerin biçimleri deniz suları altında kalmış bulunan kara topografyasının jeomorfolojisiyle yakından ilgilidir.

Körfezler limanların kurulması ve gemilerin barınması için çok uygun yerlerdir. Bu sebepledir ki, dünyânın büyük ve ticâret hacmi geniş limanları hep böyle körfezlerde bulunurlar. Meselâ Hamburg, Cenova, Napoli, Pire, İzmir limanları bu çeşit limanlara misâl sayılabilir.

KÖRFEZ İŞBİRLİĞİ KONSEYİ;

Basra Körfezi etrâfında istikrar ve işbirliği sağlamak gâyesiyle altı körfez ülkesi tarafından kurulmuş olan teşkilât. İngilizce Gulf Cooperation Council kelimelerinin baş harflerinin birleşimi olarak GCCdiye de bilinir.

1981 senesinde kurulan Körfez İşbirliği Konseyi bir savunmadan ziyâde ticârî ve ekonomik bir teşkilâttır. Üyeler arasında ticâret anlaşmaları, müşterek askerî tatbikatlar, eğitim kurumları anlaşmaları yapılmıştır. Siyâsî alanda daha çok İran tehdidine karşı kurulmuştur. Körfez İşbirliği Konseyi, Kuveyt'in 1990 Ağustosunda Irak tarafından işgâl edilmesinden sonra Kuveyt'in yanında Irak'a karşı tavır almıştır.

Körfez İşbirliği Konseyine üye olan ülkeler şunlardır: Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Kuveyt, Suudi Arabistan, Umman.

KÖRFEZ SAVAŞI;

Alm. *Golfkrieg,* **Fr.** *La Guerre de Golfe,* **İng.** *Gulf war.* ABD öncülüğünde, İngiltere, Fransa, Suudi Arabistan, Suriye, Mısır gibi 28 devletin askerî koalisyonuyla Irak Devleti arasında yapılan savaş.

Bu savaşa Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in çıkardığı Körfez Krizi sebeb olmuştur. 1980-1988 yıllarında İran ile savaşan Irak, ekonomik yönden ağır zararlara uğramış ve bu savaş sonrası kolay kolay ödeyemeyeceği bir dış borç yükü altında kalmıştır. Bu durumdan kurtulmak isteyen Saddam Hüseyin, çâreler aramaya başlamış ve 1991 yılı ilk yarısında Ortadoğu'da huzursuzluğa yol açacak bâzı iddialar ortaya koymuştur. Bu iddiâlar Körfez Krizinin ilk filizleri olmuştur. İddiâların başlıcaları

şunlardır: Körfez ülkelerinin 1981-1990 arasında petrol fiyatlarını sürekli düşürerek Irak'ı zarara sokmaları; Kuveyt'in Rumeyla bölgesindeki Irak'a âit petrollerden de faydalanmış olması; Kuveyt toprakları üzerinde târihi hakkı olduğunda ısrar etmesi ve Irak-İran savaşı sırasında Kuveyt'in Irak'a yaptığı para yardımını silmesini istemesiydi.

Kuveyt ile ilgili iddiâlarının Kuveyt tarafından kabul edilmemesi üzerine, Saddam Hüseyin, meseleyi bir oldu-bitti ile çözümlemek istemiş ve 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmek ve bir hafta sonra da ilhak etmek suretiyle Körfez Krizinin çıkmasına sebeb olmuştur. Irak'ın Kuveyt'i işgali üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Irak birliklerinin Kuveyt topraklarından şartsız ve derhal çekilmesini isteyen bir karar almıştır. ABD öncülüğünde onu destekleyen müttefik ülkeler, Irak'ın Suudi Arabistan'a veya diğer bir Ortadoğu ülkesine muhtemel taarruzunu önlemek üzere "Çöl Kalkanı" adı verilen bir harekâtı uygulayarak Basra Körfezi ve Suudi Arabistan başta olarak bölgeye deniz, hava ve kara birlikleri göndermeye başlamışlardır. 33 ülke kuvvet göndermek veya yardım yaparak, Irak'a karşı teşkil edilen bu koalisyon kuvvetlerine katılmış veya bu kuvvetleri desteklemişlerdir. Bunlar arasında sekiz Arap ülkesi de vardır. Gerçi Arap ülkeleri; Saddam'a karşı olanlar, Saddam'ı destekleyenler ve çekimser kalanlar olmak üzere üç gruba ayrılmışlardır. Ancak Arap Birliği, Irak'ı kınamış ve derhal Kuveyt'ten çekilmesini istemiş ve Irak saldırısına karşı "Çok Uluslu Arap Ordusu" kurulmasını oy çoğunluğuyla kararlaştırmıştır. Bu sebepten Mısır ve Suriye, Saddam'a karşı olanların başında gelerek, Suudi Arabistan'a kuvvet göndermişlerdir. Ürdün, Yemen ve FKÖ, Saddam'ı desteklemişlerdir. Bu arada Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi, oy çoğunluğuyla Irak'a karşı ekonomik yaptırım ve silâh ambargosu kararı almıştır.

Saddam'ın vazgeçmez tutumu karşısında BM Güvenlik Konseyi, Eylül 1990 ayı içinde Irak'a karşı hava ambargosu uygulama kararı almış ve daha sonra bunu deniz ablukası şeklinde bir kararla genişletmiştir. Ayrıca 29 Kasım 1990 târihinde almış olduğu bir kararla, Irak'ın 15 Ocak 1991 târihine kadar Kuveyt'i terk etmemesi hâlinde güç kullanılmasını kabul etmiştir. Birleşmiş Milletler, ABD ve Müttefik Ülkelerin ısrarlarına rağmen, Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i terk etmemekte kararlı olduğunun anlaşılması üzerine 17 Ocak 1991 târihinde, Irak'a müttefik "Çok Uluslu Hava Güçleri"nin taarruzları ile Körfez Savaşı başlamış oldu. Irak ve Kuveyt'te özellikle stratejik hedefler bombalandı. "Çöl Fırtınası" adı verilen bu harekât, 24-28 Şubat 1991 târihlerinde "100 Saatlik Kara Harekâtı" ile Kuveyt'te Irak Kara Kuvvetlerinin büyük bir kısmının imhâsı ve kalanlarının esir veya Kuveyt'i terk etmeleri ile sonuçlandırıldı.

Körfez Savaşına katılan Koalisyon Kuvvetleri ve Irak askerî heyetleri arasında 3 Mart 1991 günü Kuveyt-Suudi sınırının kuzeyindeki Safven kasabası yakınında çölde bir çadır içinde ateşkes görüşmeleri yapıldı. Irak, Kuveyt'i ilhak kararını kaldırmak ve tazminât ödemek başta olmak üzere bütün şartları kabul etmek zorunda kaldı. Bu şekilde Körfez Savaşı fiilen sona ermiş oldu. 1991 yılı Nisan ayının ilk haftasında, Irak'ın BM Güvenlik Konseyi tarafından ortaya konan ateşkes şartlarını kabul ettiğine dâir yazılı mürâcaatı ile de Körfez Harbi resmen sona erdi.

Körfez Savaşı fiilen sona ermesine rağmen Amerika bâzı bahanelerle zaman zaman Irak'ı bombalamaya devam etmiştir. 23 Ocak 1993 gecesi Güney Irak'ı; ABDeski Devlet Başkanı George Bush'a Kuveyt'te bulunduğu sırada suikast plânladıkları gerekçesiyle 26 Haziran 1993 gecesi de Bağdat'ı bombalamıştır.

Türkiye, Körfez Savaşına fiilî olarak katılmadı. İncirlik'teki Amerikan uçaklarının kullanılmasına müsâade etti ve Birleşmiş Milletlerin aldığı bütün kararlara uydu. Ayrıca, Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattını kapattı.

KÖRLÜK;

Alm. *Blindheit (f),* **Fr.** *Cècité (f),* **İng.** *Blindness.* Ferdin bir işte çalışmasını engelleyecek onu, hayâtı için başka insanlara, kuruluşlara veya cihazlara muhtaç kılacak bir görme kaybının olması. "Daha iyi olan gözde iyi düzeltme ile onda bir veya daha az görme keskinliği veya görme alanının en geniş çapının 20°'den az bir açı meydana getirmesi" şeklinde târif edilir. Bir işçinin görmesi, işini daha fazla devam ettiremeyecek kadar zayıflarsa "endüstriyel körlük" ortaya çıkmış demektir. Ehliyetin iptal edilmesini gerektirecek derecedeki körlük ise"otomobil körlüğü"dür. Bu gözde tam görme kaybı, diğer göze büyük değer kazandırmasına karşılık, görme kapasitesini sâdece % 10 azalttığı söylenir.

Körlük sebepleri: Önlenebilir körlüğün dünyadaki sebepleri, trahom, onkosersiyazis ve kseroftalmi denen göz kurumasıdır. Trahomdan iki milyon, onkosersiyazisten ise takriben bir milyon kişi ve ksereoftalmiden de yüz bin kişi kördür. Dünyâ Sağlık Teşkilâtının yayınlarında glokom (göziçi basıncı artması), katarakt (göz merceğinin kesifleşmesi), göz arka tabakası olan retinanın kopması ve şeker hastalarının retina tabakası harâbiyeti ayrı ayrı belirtilmemiştir. Fakat göz doktorları bu hastalıkların herbirinin körlük sebebi olarak onkosersiyazis ve kseroftalminin önüne geçeceği inancındadırlar. Her üç hastalık için de bir takım tedavi yolları olduğuna göre körlüğün önlenebilir sebepleri arasına

sokulmamaları için hiçbir sebep yoktur. Onkosersiyazis, Afrika'da Simulium Damnosum isimli bir karasineğin, yuvarlak bir kurt olan onchocerca volvulus'un yumurtalarını ısırarak bulaştırmasıyla meydana gelen bir hastalıktır. Bu kurdun yumurtaları nehirlerde olduğu için bu hastalığın yaptığı körlüğe nehir körlüğü de denir (Bkz. Trahom). Kseroftalmi ise A vitamini yokluğu veya yetersizliğine bağlıdır. Ayrıca protein ve kalori yönünden eksik veya yetersiz beslenme ile şiddetlenir. Özellikle bu tip eksik beslenme olan memleketlerde çocuklarda, gözün camsı cisimin yumuşamasına ve iltihaplanmasına, hattâ delinmesine de yol açabilir.

Körlüğün diğer sebepleri: Glokom (göz tansiyonu artması), şeker hastalığı, katarakt (göz merceğinin bulanması) retinanın kopmasıdır. Glokoma halk arasında "karasu" da denir. Ayrıca, lepra (cüzzam), herpes simplex denen uçuk (virüsünün) âmilinin camsı cisim bulundurması da bir körlük sebebidir. Retinayı besleyen atardamar ile bu dokunun kanını toplayan toplar damarın tıkanma veya daralması da körlük sebebidir. Ayrıca, doğuştan 7 yaşına kadar beyindeki görme fonksiyonlarının ve görme yollarının gelişme yokluğu veya azlığına bağlı olarak göz tenbelliği denen "ambliyopi"nin de körlük sebebi olduğu muhakkaktır. Muâyene ile herhangi bir hastalık tesbit edilemez. Sâdece gözün görme derecesi muhtelif oranlarda düşüktür ve gözlük camları ile değişmez. Bu safhada çocuk eğer 12 yaşından küçükse ve eğer bir göz sağlamsa, sağlam göze kapatnüs uygulanır. Bu kapatranın şeklini hekim tâyin eder (Hastalığa ve görme derecesine göre). Ayrıca, görme uyaran cam Tcsh'de tenbelik tedâvisinde faydalıdır. Sebepleri arasında irsiyetin rol aldığı düşünülmektedir. Bütün annelerin bebeklerinde altıncı aydan îtibâren ortaya çıkan ve şaşılık ile birlikte olan bu tip göz tenbelliğini düşünerek mutlaka bir göz hekimine gitmeleri zaruridir.

Körlüğün önlenmesi: Tedâvisinden çok, önlenmesi mühimdir. Bu da çocukluk çağında tedbirli davranmakla mümkündür. Fakat, gördükleri için şükreden bütün dünyâ insanlarının, bir kişinin kör olmasını önlemek için her türlü maddî ve mânevî yardımda bulunması insanlık îcâbıdır.

Körlerin yeniden hayâta bağlanmaları: Son yıllarda teknolojik gelişmeler, körlere zengin ve daha üretici bir hayat ve yeni imkanlar tanımıştır. Bu gelişmeleri değerlendirmek için, körleri yakından tanımak gerekmektedir. Yapılacak tek şey, her körün kâbiliyeti nispetinde, en iyi yapabileceği bir işin, rahatlıkla yapacak derecede öğretilmesidir. Bunun için özel eğitim ve öğretim sağlık ekipleri vardır. Bu da körlerin rehabilitasyonu ile ilgili devlet müesseselerinde gerçekleştirilmelidir. Rehabilitasyon şöyle programlanabilir:

Az görenlerin görmelerine yardım etme hususu kânûnî kör olarak tanımlanan kişilere yapılan yardımı ihtivâ eder. Bunun için birçok tıbbî merkezlerde kurulan özel klinikler mevcuttur. Burada hastalara optik yardım imkânlarına göre görmelerini arttırıcı ekzersizler yaptırılır. Bu hastaların yakın görmelerini sağlamak için her iki göze 10 dioptrilik ince kenarlı mercek verilir. Tek göz için ise 40 dioptrilik ince kenarlı mercek verilir. Ayrıca yeterli aydınlanmanın rolü îzah edilmelidir.

Az görenlere okumaları için yardım da gerekir. Bunun için Braille sistemi uygulanır. Bu sistem noktayla okuma sistemi olup 1825'te ortaya atılmıştır.

Hareket eğitim: Özel kurslarla sağlanmalıdır.

Kılavuz köpekler: Sâhibine yardım edebilmek için özel eğitilmiş köpekler kullanılır. Ancak, bunun da sâhibinin insiyatifine göre hareket etmesi ve beslenme ve yatacak yerinin temini bir problem arz eder. Onun için baston daha çok tercih edilir.

Elektronik âletler: Harflerin görüntülerini dokunma ile algılayabilecek şekilde Optacon denen elektronik cihazlar vardır. Portatiftir. Ayrıca konuşan hesap makineleri de vardır. Bunlar giriş sinyallerini işitilebilir cevaplara çevirir. Bâzıları, kapalı devre televizyon temeline dayanan çeşitli optik büyütücüler piyasaya çıkarmıştır. Meselâ, Apollo elektronik görme cihazı, zoomlu bir kamera, ekran ve bir aydınlatıcıdan ibârettir.

KÖROĞLU;

on altıncı asrın sonlarında Anadolu'nun her yerinde ve özellikle doğu bölgelerinde şöhret kazanmış; Özdemiroğlu Osman Paşanın İran Seferine katılmış, gür sesli bir dağbaşı şâiri olarak bilinir. Aslında bir celâlî eşkıyâsı olması; Osman Paşanın ordusuna bir sebeple katılmış bulunması büyük ihtimal dâhilindedir.

Son araştırmalara göre Köroğlu hakkında ilk doğru bilgi veren Evliya Çelebi **Seyâhatnâmesi**'nde onun Anadolu'nun kuzeybatı taraflarında eşkıyâlık etmiş, şöhretli bir haydut olduğunu kaydediyor. Diğer yandan Başbakanlık Arşivinde bulunan bâzı vesîkalarda asıl adı Rûşen Ali olan, Köroğlu diye şöhret kazanmış bir Celâlî eşkıyâsının 16. asır sonlarında Bolu taraflarında faaliyette bulunduğu doğrulanmaktadır.

Fakatİran Seferine katılışı sebebiyle Köroğlu'nun şöhreti ve hâtırası daha çok Doğu Anadolu bölgesinde yayılmış ve yaşanmıştır. Doğu illeri halkı, masalımsı bir ifâdeyle, onu dağ başlarında yaşayan, zulmeden zenginlerin cezâsını verip, mallarını fakirlere dağıtan bir kahraman olarak tanıyıp sevmektedirler.

Diğer yandan eşkıyâ Köroğlu bir taraftan savaş destanları, mersiyeler, kahramanlık şiirleri, öte yandan ince duygulu aşk şiirleri söyleyerek sanatında âdetâ iki ayrı şahsiyeti birleştirmiş bir halk şâiridir.

Sesinin kuvveti, sözünün sağlamlığı ile birinci sınıf saz şâirlerinden olduğu şu koçaklamasında açıkça görülmektedir:

Mert dayanır namert kaçar
Meydan gümbür gümbürlenir
Şahlar Şahı divan açar
Divan gümbür gümbürlenir

Yiğit kendini öğende
Oklar menzili döğende
Kılıç kalkana değende
Kalkan gümbür gümbürlenir

Ok atılır kal'asından
Hak saklasın belâsından
Köroğlu'nun nârasından
Her yan gümbür gümbürlenir

KÖROĞLU DAĞLARI;

İç Batı Karadeniz'deki sıradağ. İç Anadolu bölgesini Karadeniz bölgesine bağlayan sıradağlar. Doğuda Osmancık dolaylarında Kızılırmak dirseğinden, batıda Bilecik dolaylarında Sakarya vâdisine kadar uzanır.

Kuzeyindeki Bolu-Ilgaz Dağlarından Devrez veUlusu-Gerede Çayı yatakları ile ayrılır. Güney sınırını ise Sakarya Nehri, Kimir Çayı ve Kızılırmak tâyin eder.

Dağların doğu batı istikâmetinde uzunluğu yaklaşık 400 km civârındadır. En yüksek noktası Aladağ kütlesi üzerindeki Köroğlu Tepesi (2499 m)dir. Diğer yüksek noktalar: Özbek Dağı (2313 m), Yıldırım Dağı (2034 m), Işık Dağı (1998 m) ve Semen Dağı (1882 m)dır.

Köroğlu Dağları, çok sık çam ve gürgen ağaçları ile kaplıdır. Bölgede yaşayan halkın büyük bir kesimi geçimini orman ürünlerinden sağlar.

Köroğlu Dağları bölgesinin genel iklimi, Karadeniz iklimi diye adlandırdığımız yaz ve kış bol yağış alan iklimdir. Ancak bölgenin güney kesimlerinin iklimi kara iklimine daha yakın olduğu gibi bitki örtüsü bakımından da diğer bölgelerine nazaran fakirdir.

Çankırı, Kastamonu, Ankara, Zonguldak demiryolları ve Ankara, İstanbul, Beypazarı, Geyve karayolları bu dağların arasındaki geçitlerden geçer.

KÖROĞLU DESTANI;

Köroğlu destanı, büyük bir aşk ve yiğitlik mâcerâsı, zamanla hikâyeleşmiş bir halk destanıdır.

Köroğlu destanının bugün elimizde bulunan belli başlı nakilleri Âzeri, Özbek, İstanbul, Topol ve çeşitli Anadolu nakilleridir. Bütün bu nakilleri tetkik ederek destanın esasını ortaya koyan Pertev Nâili Boratav'a göre Köroğlu destanının ana olayı şöyledir:

Köroğlu küçük bir çocukken, babası, hizmet ettiği beye seçtiği iki tayı beğendiremez. Bu yüzden gözlerine mil çekilerek cezâlandırılır. Köroğlu böyle zulüm görmüş bir babanın oğlu olarak büyür, delikanlı olur. Babasının felâketine sebeb olmuş taylara da -körün tavsiyesine göre- bakılmıştır. Bunlardan bir tânesi Köroğlu'nun Kırat'ı olacaktır.

Kırat eşi bulunmaz bir küheylân olunca, kör baba, ona oğlunu bindirir ve intikamını almak için dağbaşlarına yollar.

Körün oğlunun adı, bu ayaklanmalardan îtibaren artık Köroğlu'dur.

Köroğlu Çamlıbel'de yerleşir; kahramanlığıyla ün salar. Bu şöhretiyle etrafına namlı yiğitler toplar. Bunların bir kısmını mağlub ederek kendine hayran bırakır; onlar Köroğlu'nun vefâlı ve fedâkâr yiğitleri, delilleri olurlar. Bir kısmını da kaçırarak kendine yoldaş yapar. Kendi gibi kahraman bu adamlarıyla beylere, paşalara, hükümdârlara fermân okur; onları bunaltan ve titreten bir kuvvet hâlini alır. Beylerin,

paşaların zulmünden kaçan başkaları da gelip ona sığınır. Köroğlu, âdî bir haydut olarak kalmaz. Zayıfların hâmisi olur. Zenginlerin servetini alarak fakirlere dağıtır.

Bu arada Köroğlu'nun aşkları, bilhassa sultan kızı kaçırmak gibi mâcerâları olur. Çamlıbel saltanatı böylece devam ederken, tüfek keşfedilir.

Köroğlu, bu delikli demiri görüp üzülür. Uzaktan bir hîle ile adam öldürüldüğünü öğrenince, artık yiğitliğin târihe karıştığını anlar.

Delüklü demür çıktı mertlik bozuldu.

Yâhut:

Tüfek icâd oldu, mertlik bozuldu.
Eğri kılıç kında paslanmalıdır.

gibi mertçe mısralar söyleyip ortalıktan sır olur (kaybolur).

KÖRÜK;

Alm. *Blasebalg (m); (Falten)-Balg (m); Gebläse,* **Fr.** *Soufflet (m),* **İng.** *Bellows.* Çeşitli yerlerde, ateşi canlandırmak için, daha çok demirci ve kalaycıların kullandıkları bir alet. Açılıp kapanarak içindeki havayı ateşe üfleyen bu âlet, uzun zaman el sanatları ile uğraşan erbabı tarafından kullanılmıştır. Değişik boy ve tipte olanları vardı. Genellikle basit iki deri tulumdan meydana gelirler. Bütün körüklerde hava akımının devamı, birbiri üzerine konmuş iki körüğün sıra ile sıkıştırılması ile temin edilir.

Eskiden Anadolu'da çok kullanılan körükler, küçük iş yerlerinde hâlâ istifade edilen âletlerdendir. Bilhassa demirci ve kalaycılar kullandıkları kömürün devamlı hararetini muhafaza etmeleri için kurdukları körük ile ateşi devamlı üflerler. Kömürün üzerindeki demir parçası, kor; kalaylanacak kap da sıcaklığını muhâfaza edecek halde bulunur. Demirci ve kalaycılar bu işleri yapmak için körükçü çırakları kullanırlardı.

Bir şeyin üstüste katlanmış açılıp kapanmıya elverişli kısmına da körük adı verilmektedir. Fotoğraf makinası körüğü, kitap körüğü gibi.

KÖS;

Alm. *grosse Kesselpauke (f),* **Fr.** *Gros tambour (m),* **İng.** *Big drum.* Mehterhânede ve askerî mûsikîde kullanılan büyük davul. Kelimenin aslı Farsça kûs olup, Türkçe telaffuzu kös şeklindedir. Bu büyük davulu çalana farsça "kûsî veya kûs-zen" Türkçe'de "kösçü" denmiştir. Kösler, bakır üzerine deve derisi geçirilerek yapılırdı. Evliya Çelebi, ordu için yapılan 150 çift deve kösü ile fil kösleri gördüğünü yazmaktadır. Köslerin en küçüğü, at ve katırlara yüklenirdi. Bunlardan daha büyükleri ise deve ve filler tarafından taşınırdı. Kanûnî Sultan Süleyman Hanın Zigetvar Seferine götürdüğü fil kösü, hâlen askerî müzede bulunmaktadır. Bunun çapı 130, yüksekliği ise 127 santimetredir.

Mehterânın büyüklüğü ve dağları çınlatan sesiyle sembolü olan kösler, yüzyıllarca cenk meydanlarında, sefer yıllarında dövülmüşlerdi. Gönüllerde ferahlık, vücûda zindelik, gayret, sadâkat ve cenge sabırsızlık hislerini ruhlara işleyen kösler, Osmanlı ordusunun mâneviyâtını yükseltirdi. Yeri, göğü inleten sesiyle düşmanları perişan ederdi. Kös, hayvanın iki tarafına sarılır, köscü de tam ortaya semer kısmına otururdu. İki elinde tuttuğu eşit büyüklükteki tokmakla usul vururdu. Sanki her tokmağın vuruşu zihinlerde "Allah bir" hissini uyandırdığından kösçü arada bir "Yektir Allah" diye bağırırdı.

KÖSE MİHAL;

Osman Gâzinin silâh arkadaşı. Bizans İmparatorluğunun hudut kalelerinden Harmankaya hâkimi idi. Osman Gâzinin Eskişehir Beyi ile yaptığı muhârebede karşı tarafta bulunan Köse Mihal esir düştü. Osman Bey, Köse Mihal'in yiğitliği ve kahramanlığına bakarak kendisini affetti ve çok geçmeden de iyi bir dost oldu. Hıristiyan derebeyler, bir düğün vesîlesiyle Osman Beyi dâvet edip öldürmek için plân hazırladıkları sırada Köse Mihal, Osman Beyi zamânında haberdâr ederek tehlikeden kurtulmasına ve Yarhisar ile Bilecik'in zaptına sebeb oldu.

Mihal Bey, Türklerle arasındaki dostluk veOsman Beyin münâsebetleri sebebiyle 1313 yılında Müslüman oldu ve Abdullah adını aldı. Bundan sonra devamlı Osman Gâzi ile birlikte hareket eden Mihal Bey, Sakarya Vâdisinde Göynük ve Mudurnu ile diğer bâzı kalelerin fethinde bulundu ve büyük kahramanlıklar gösterdi. Osmanlı Devletinin ilk yıllarındaki ilerlemesinde ve gelişmesinde büyük faydaları görülen Köse Mihal Bey, ayrıcaOrhan Gâzi ile, Bursa'nın fethinde ve diğer fütûhât hareketlerinde de bulundu.

Gâzi Mihal Beyin türbesi Mihalgâzî yakınlarında olup, vefât târihi bilinmemektedir. Osmanlı târihlerinde 16. yüzyıl sonlarına kadar faâliyetleri görülen Mihallı akıncıları, Köse Mihal'ın oğul ve torunlarıdır (Bkz. Mihaloğulları). Gâzi Mihal Beyin torunlarının İslâma ve Osmanlı Devletine çok hizmetleri oldu. Bu âileden yetişenler devlet kademesinde hizmet alıp, vakıflar kurarak, birçok hayır eserleri bıraktılar.

KÖSEDAĞ SAVAŞI;

Anadolu Selçuklularının Moğollara yenilmesiyle neticelenen ve 1 Temmuz 1243 târihinde meydana gelen savaş. İslâm-Türk târihinde önemli bir dönüm noktası teşkil eden ve Kösedağ Savaşı diye meşhur olan bu savaş Anadolu Selçuklu Devletinin yıkılmasına sebeb olmuştur.

Selçuklu Devletinin güçlü hükümdarı Alâeddîn Keykubâd'dan Moğollarçekiniyorlar bu sebeple Anadolu'ya saldıramıyorlardı. Alâeddîn Keykubâd'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında cesâretendiler. Anadolu içlerine doğru seferler düzenlemek için İran'daki Moğol orduları başkumandanlığına Baycu Noyan getirildi. Kafkasya'daki Gürcü ve Ermeni kuvvetlerinden de yardım alan Baycu Noyan, Anadolu Selçukluları üzerine saldırmak üzere fırsat kolladı. Baba İshak İsyânından ve Gıyâseddin Keyhüsrev'in tecrübesizliğinden istifâde ederek 1242 senesinde Erzurum'a saldırdı. Korkunç zulümler ve katliamlar yaparak, Müslümanların mallarını yağmalattı. Bu haberi alan genç ve tecrübesiz Sultan Gıyâseddîn Keyhüsrev 80.000 kişilik ordusuyla Sivas'ta ordugah kurup beklemeye başladı. Sultanın Sivasta olduğunu haber alan Baycu Noyan, buraya hareket etti.

Moğol askerlerinin Sivas'a hareket ettiklerini haber alan Sultan Gıyâseddîn Keyhüsrev, kumandanlarıyla istişâre etti. Tecrübeli kumandanlar Sultana silâh ve erzakla dolu olan Sivas'ta kalmasını burada tertibat alıp, yorgun düşen Moğollara karşı harp edilmesini söylediler. Devletin ileri kademesinde bulunan, fakat tecrübesiz ve harpten anlamayan bâzı kimselerin teşvik ve tahriklerine kapılan genç sultan harekete geçti. Sivas'ın seksen kilometre kadar doğusunda bulunan Kösedağ mevkiinde suyu ve otlağı bol olan bir yeri seçerek ordugah kurdu. Burası askerî bakımdan müdâfaası kolay, Moğolların tecâvüzüne imkan vermeyen bir arâziydi.

Dağ geçitleri tutulmuş, düşmanın gelmesi bekleniyordu. Ne yazık ki, sultan yine tecrübesiz kimselerin teşvik ve tahrikiyle müstahkem mevkileri bırakarak düşmanın karşılanmasını emretti. Gâlib geleceğinden emin bir halde tedbire bile lüzûm görmeden ilerleyen genç sultan az sonra Moğol ordusuyla karşılaştı. İlk başta geri çekilen Moğol kuvvetleri dönüş yaparak, Selçuklu öncü kuvvetlerini bozguna uğrattılar. Hiç harp görmemiş tecrübesiz sultan, öncü kuvvetlerinin bozguna uğradığını duyunca ordunun tamâmen yenildiğini sandı. Düşman eline geçmemek için otağını ve hazinelerini harp meydanında bırakıp Tokat'a oradan da Konya'ya doğru kaçmaya başladı. Sultanın harp meydanından kaçtığını henüz duymayan Selçuklu askerleri akşamın geç vakitlerine kadar düşmanla çarpışmaya devam ettiler. Sultanın harp meydanını terk ettiğini öğrenince onlar da çadırlarını bırakarak firar ettiler. Ertesi sabah çadırlarda bir hareket göremeyen Moğollar, bunun bir harp hîlesi olduğunu zannederek çadırlara iki gün yanaşamadılar. 3 Temmuz 1243 (H.14 Muharrem 641) târihinde korka korka çadırlara girdiler. Küçük bir çarpışma ile harp bitti. Seksen bin kişilik Selçuklu ordusu utanç verici bir mağlûbiyete uğradı. Selçuklu toprakları Moğol işgâl ve zulmüne uğradı. Erzincan, Sivas ve Kayseri'yi yağmalayan Moğollar pekçok Müslümanı şehid ettiler.

Kösedağ mağlûbiyetinde sultanı ikna edemeyen güngörmüş vezir Mühezzibüddin Ali Konya'ya gitmeyip Amasya'ya geldi. Moğol kumandanı Baycu Noyan'la görüşme yoluna gitti. Bâzı hususları anlatıp, pekçok hediyeler vererek daha fazla gitmemesini tavsiye etti. Bir müddet Anadolu'nun işgâlini durdurup geri dönmeleri Mühezzibüddin Ali'nin gayretleri sebebiyle oldu. Yapılan sulh antlaşmasıyla Selçuklular Moğollara vergi vermeyi kabul ettiler.

Türk târihinde benzeri görülmemiş olan Kösedağ Bozgunu, genç ve savaş tecrübesi olmayan Selçuklu Sultanı Gıyâseddin Keyhüsre'in fevrî hareketleri neticesinde ortaya çıkmıştır. Daha önce Anadolu'ya girmeye cesâret edemeyen Moğollar, Kösedağ Bozgunundan sonra Anadolu'yu kolayca istilâ etmişler, şehirleri yağmalayıp, Müslüman halkı sevil-asker, kadın-çocuk demeden katletmişlerdir. Bu mağlûbiyet neticesinde Selçuklular Moğollara vergi vermeyi kabul etmişler, iki yüz yıllık Anadolu Selçuklu Devletinin yıkılışı başlamıştır.

KÖSEM SULTAN (Bkz. Mahpeyker Sultan)

KÖSTEBEK (Talpa europea);

Alm. *Maulwurf (m),* **Fr.** *Taupe (f),* **İng.** *Mole.* **Familyası:** Köstebekgiller (Talpidae). **Yaşadığı yerler:** Genellikle Asya ve Avrupa'da toprak içinde kazdığı galerilerde, Afrika ve Amerika topraklarında yaşayan değişik türleri de vardır. **Özellikleri:** Silindirik küt vücutlu 15 cm boyunda. Postu sık kadife tüylüdür. Siyah, gri ve beyaz olanları vardır. Ön ayaklarıyla toprak içinde tüneller açar, böcek ve toprak solucanlarıyla beslenir. **Ömrü:** 4 yıl kadar. **Çeşitleri:** Köstebek, kan-su köstebeği, tepeli (veya yıldızlı)

köstebek, su köstebeği, Amerika soreks köstebeği, Batı Amerika köstebekleri en çok bilinen türlerdir.

Böcekçiller (İnsectivora) takımından, toprak altı tünellerinde yaşayan bir memeli. Vücûdu silindirik biçimli ve her tarafa yatabilen kadife gibi yumuşak sık tüylerle kaplıdır. Çoğu siyah renklidir. Nâdir olarak gri ve beyaz olanlar da vardır. Bacakları beş parmaklıdır. Ön ayakları, toprağı eşmeye yarayacak biçimde olup, şekilleri insan eline benzerse de tırnakları kuvvetli ve keskindir. 2-3 cm'lik kuyruğuyla berâber 15-17 cm boyundadır. 120 gr gelenleri vardır. Erkekleri dişilerden daha iridir. Gözleri göremeyecek kadar zayıf olup, kıllar arasında gizlenmiştir. İyi görmemekle berâber ışığı fark eder. Buna karşılık dokunma, koklama ve işitme duyusu çok hassastır. İstediğinde dış kulağını kapatabilir. Toprak içinde açtıkları galerilerde bitkiler için zararlı olan böcek kurtçuklarını ve toprak solucanlarını avlayarak beslenir. Açılan tünel içinde saatte 4 km hızla yol alır. Doymak bilmeyen bir iştahı vardır.

Hergün ağırlığı kadar besin yer. 12 saat içinde birşey yemezse açlıktan ölür. Esârette olanları günde 60 solucandan fazla yer. Sert olmayan topraklarda saatte 10-12 metrelik tünel açar. Tünellerin uzunluğu bâzan 50-100 metreye varır. Kazarken sivri burnuyla toprağı yukarı iterek yüzeyde tepecikler meydana getirir. Besili tüylü vücûduyla kazdığı tünelleri düzler. Postları dikine yükselen tüylerle kaplı olduğundan galerilerde ileri geri giderken dirençle karşılaşmaz.

Toprakta besin azaldığı takdirde ancak geceleri toprak yüzeyine çıkar. İyi yüzücüdür. Baykuş, tilki ve sansar baş düşmanlarıdır. Tehlike anında derideki bezlerinden sıvı bir madde ifraz ederek çok pis bir koku çıkarır. Düşmanları bu kokudan tiksinerek uzaklaşır. Kılları sık olduğundan toprakta kirlenmez ve ıslanmaz. Haşin ısırıcı bir hayvandır. Yalnızlığı sever. İlkbaharda çiftleşir. 35 günlük bir gebelikten sonra, tüysüz üç ile yedi kadar yavru doğar. İki haftada tüylenir, beş haftalık olunca yuvayı terk ederler. Bir yılda erginleşir. Dört yıl kadar yaşarlar. Köstebek zararlı böcek ve solucanları imhâ ettiğinden ve dehlizleriyle hava ve suyun toprak içine girmesini sağladığından faydalı sayılır. Bununla berâber ekilmiş tarlalarda toprak kümeleri meydana getirmesi ve dehlizleri kazarken bitki köklerini kesmesi zararlara da yol açtığından çiftçiler tarafından pek sevilmez. Tünellerine yağlı, petrollu paçavralar sokularak uzaklaşması sağlanır. Almanya gibi bâzı ülkelerde avlanması yasaklanmıştır. Buna rağmen bâzı memleketlerde kıymetli postu için bol miktarda avlanmaktadır. Yuvasını 30-60 cm derinlikte yapar. Genellikle tünellerin toprak yüzeyine olan yüksekliği hep aynı seviyededir. Allah'ın verdiği içgüdü sâyesine çok derinlere gitmediği gibi toprak yüzeyine de çıkmaz. Yuva olarak kullandığı merkezî odayı sel baskınına karşı korunacak bir şekilde geniş ve yüksek yapar, altını kuru yapraklarla döşer. Üst ve altında havalandırma tünelleri ve bunlara bağlı her gün sayısı artan avlanma galerileri vardır.

Memleketimizde yanlış olarak bâzan kör fâreye de köstebek denir. Kör fâre (Spalax typhlus) de köstebek gibi toprak içinde galeriler açar ve yüzeyde kümeler hâsıl eder. Boyu 22 cm olup kuyruksuzdur. Toprak kazmada, ön ayaklarından çok kesici dişlerini kullanır. Köstebeklerin burunları sivri, kör fârelerinki küttür. Ayrıca kör fârelerin küçücük gözleri ince bir deri ile örtülüdür. Köstebekler böcek yedikleri için genelde faydalı hayvanlardır. Kör fâreler ise kemiriciler (Rodentia) takımından olup bitkilerin toprakaltı köklerini ve yumrularını yediklerinden zararlı kabul edilirler.

KÖY;

Alm. *Dorf (n), Landgemeinde (f),* **Fr.** *Village (m); campagne (f),* **İng.** *Village; country.* Genel idâre teşkilâtının en küçük yerleşim yeri, tüzel kişiliğe sâhip bir mahallî idâre. İlk insan ve ilk peygamber hazret-i Âdem'in çocukları çoğalıp yerleşmeye başladıkları zamanlarda yerleşim yerleri meydana gelmiştir. Târih boyunca çeşitli milletler tarafından köyler kurulmuş, insanlar buralarda hayatlarına devam etmişlerdir. Kuruldukları yerlerin özelliklerine ve geçim şekillerine göre köyleri sınıflandırmak mümkündür. Dağ, ova, kıyı, yayla köyleri veya balıkçı, ekinci, hayvancı, bahçeci köyleri gibi.

Türkiye'de kırsal nüfûsun yaşadığı yerleşme birimlerinin toplamı 74.000'dir. Bunların kırk bine yakını köy kânununun uygulandığı ve köy olarak târif edilen yerleşme yerleridir. Geriye kalanı ise, idârî yönden köylere bağlı çiftlik, mahalle, oba, mezra, iskele ve istasyon gibi çok az haneli yerleşim yerleridir. Küçük yerleşim yerleri büyüyünce, köy kanunu uygulanmasına girildiğinden, köy âdetleri değişmektedir.

5442 sayılı **İl İdâre Kânunu'**na göre yapılan idârî teşkilâtta köyler, bucak ve kasabalara bağlıdır. Köy kanunu ile merkezi idâreyle olan münâsebetleri düzenlenmiştir. Bu kanuna göre, nüfusu 2000'den aşağı olan yerler köydür. Köyü, muhtar ve köy ihtiyar meclisi idâre eder. Bunlar, seçmenler tarafından beş senede bir seçilir. Köyün öğretmeni ile imamı köy ihtiyar heyetinin tabiî üyesidir.

Köy kanununa göre, yabancı uyruklu olanlar köyde mülk edinemezler ve İçişleri Bakanının izni olmadan orada yerleşip oturamazlar.

Osmanlılar zamanında bugünkü muhtarlık hizmetini görenlere, "köy kethüdası" denirdi. Halk arasında

ise muhtara “köy kahyası” yahut sadece “kahya” adı verilirdi.

KÖY ENSTİTÜLERİ;

sâdece köyleri hedef alarak köy okullarına öğretmen, köylere tarım ve sağlık görevlisi yetiştirmek amacına dayanan ve 1940’da açılan eğitim kurumları. İlk öğretimin yaygınlaştırılması için CHP’nin 1935’teki kurultayında alınan kararlardan en önemlisi, askerliğini çavuş ve onbaşı olarak yapan köylü gençlerin, kısa bir eğitimden geçirildikten sonra kendi köylerinde görevlendirilmesi oldu. Bu uygulama 1936’da başladı. Açılan kursların başarılı olması üzerine Millî Eğitim Bakanı Saffet Arıkan’ın hazırlattığı bir proğram çerçevesinde, Eskişehir Çifteler’de, Kastamonu Gölköy’de ve İzmir Kızılçullu’da deneme mâhiyetinde üç köy öğretmen okulu açıldı.

Köy Enstitülerinin kuruluş gayeleri; medrese eğitiminin yerine sözde çağdaş ve pedogojik bir sistemle kendi örf ve âdetlerine zıt bir aydın grubu yetiştirmek içindi. Köy enstitüleri Anadolu çocuğunun iman yapısını sildikten sonra yerine ahlaksızlık, milliyetsizlik, maddecilik ve komünizma çatısının kurulması için girişilen hesaplı ve planlı bir teşebbüstü. Tanzimattan beri böyle bir eğitim sistemi zaten uygulanıyordu. Fakat Türk köylüsünün İslâmiyetin ahlakî prensiplerine bağlılığı dolayısıyla istenilen neticeler tam mânâsıyla alınamamıştı. Bunu bilen zamanın idârecileri köylüye dayanmayan hiçbir devrimin kalıcı olamayacağını iyi anlamışlardı. Bu sebeple Köy Enstitülerinin görünürdeki temel hedefi eğitim ve öğretimdi. Nitekim 1939’da İsmet İnönü kendini “Millî Şef” îlân ettirmesiyle Köy Enstitülerini Eğitim ve öğretimde daha aktif duruma getirdi.

3 Haziran 1942 günkü TBMM Oturumunda **Köy Enstitüleri Teşkilât Kânunu** görüşülürken o günün Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel şöyle demektedir. “Köydeki Öğretmen Cumhuriyetin ve inkılabların yayıcısı ve öğreticisidir. Her konuda köylüye rehber olarak yetiştireceğimiz öğretmen köy çocuklarını bizim, siyasal düşüncemize göre yetiştirecektir...”

Yine Meclis’te 5 Haziran 1942 günkü oturumda Geçici Komisyon Başkanı Salah Yargı da Köy Enstitüsü Mezunlarının köyde “Misyonerlik” yapacaklarını açıkca belirtiyordu.

4274 sayılı Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat kânununun 10. maddesine göre Köy Enstitüsü mezunlarının görevleri belirleniyordu. Kânuna göre Enstitü mezunu öğretmenler Köyde; Eğitim ve öğretimi yerine getirecek, halkın ekonomik ve siyâsî açıdan önderi olacaktı. Aynı kânunun 11. maddesine göre ise, öğretmenin bu gayeleri gerçekleştirmesi için vereceği buyruklara herkes tarafından uyulması şartı ile köy öğretmen okulları proğramı genişletilerek 1940’da bu okullar, enstitüye dönüştürüldü ve 17 yeni köy enstitüsünün açılması kararlaştırıldı. Bu okulların çevresi içinde yer alan illerden nüfusları oranında öğrenci alınacaktı. Enstitülere beş yıllık köy okullarını bitirenlerle, üç yıllık okulları bitirenlerden iki yıllık hazırlığı başarı ile tamamlayanlar alınıyordu. Karma öğretim (Kız-Erkek bir arada) sistemine dayalı olan enstitülerde öğretim 5 yıl idi. Öğrencilerin ilk üç yıllık başarılarına bakılarak en başarılılar öğretmen, geri kalanlar ise köy hizmetlerine yönlendirilirdi. Enstitülerin yapım, öğretim ve uygulama harcamalarının karşılanmasında köy bütçelerine ve imeceye başvuruldu.

Başlangıçta çeşitli yüksek ve orta düzey meslek okullarından karşılanan öğretmen ihtiyâcı, daha sonraları yeni bir eğitim kuruluşunu faaliyete geçirdi. 1942-1943 öğretim yılında Ankara Hasanoğlan Köy Enstitüsüne bir yüksek köy enstitüsü eklendi. Öğretim süresi üç sene olan bu okula köy enstitülerinin en başarılı öğrencileri, öğretmenler kurulu kararı ve sınavla alındı. Derslerin bir bölümü Ankara’daki bâzı fakülte ve yüksek okullarda, uygulamalı dersler ise ilgili devlet kuruluşlarında görülüyordu. 1948’de toplam sayısı 21’e yükselen Köy Enstitülerinden, 5447 köy öğretmeni, 8756 eğitmen ve 3000 sağlık memuru mezun oldu.

1947’de eğitim programları büyük değişikliklere uğradı ve Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü kapatıldı. 1951’de Köy Enstitülerinin programı klasik ilköğretmen okullarının programıyla birleştirildi. Daha sonraki 1954’te çıkarılan 6234 sayılı kânunla da köy enstitülerinin adı ilköğretmen okulu olarak değiştirildi.

Köy Enstitüleri Demokrat Parti hükümeti tarafından Milli ve manevi değerlere aykırı eğitim göstermesi dolayısıyla 1954’de kapatılmasına rağmen; bu okullardan mezun olanlar burada aldıkları eğitim ve ideoloji ile halk arasında faaliyetlerini günümüze kadar devam ettirmişlerdir.

KRALSUYU (Bkz. Altın)

KRAMP;

Alm. *Krampf (m),* **Fr.** *Crampe (f),* **İng.** *Cramp.* Bir veya daha çok kasın, bütününün veya bâzı parçalarının irâde dışı ve ağrılı kasılmaları. En sık, ayak ve baldırda olur.

Bâzı kişiler krampa daha yatkındır. Sıklıkla gece ortaya çıkar ve yaşlılarda daha sık görülür. Aşırı sıcak ve kuvvetli egzersiz kramp gelişmesini kolaylaştırır. Sık ve önlenemiyen kramplar, omurilik ön boynuz hücreleri ve motor sinirlere bağlı hastalıklarda, meselâ amiyotrofik letaral skleroz ve spinal musküler atrofi; kas hastalıkları özellikle müsküler distrofi ve gebelik, aşırı sıvı kaybı ve sodyum kaybı durumlarında ortaya çıkabilir.

Kramp mekanizması tam bilinmemekle beraber, sinir ve kas zarlarının aşırı çalışması durumunda ortaya çıkmaktadır. Elektromyografik tetkiklerde elektriki potansiyelin çok yüksek ve sık olduğu dikkati çekmiştir. Ağrı şiddeti ile kasın kasılma derecesi paraleldir. Muhtemelen bu, o sıradaki az kanlanmaya ve kasın fazla kasılması ile daha çok meydana gelen zararlı artıklara bağlıdır.

Masaj ve kuvvetli germe krampa karşı faydalıdır. Eğer kramp ciddî ise kas ağrısı birkaç gün süreyle sebat edebilir. Quinine sulfat ve procainamide veya diphenydramine hydrochloride (ticarî adı Benadryl) sık kramp gelmesini önleyebilir.

Kramplar özellikle denizde yüzme esnasında tehlikeli olmaktadır. Yüzerken gelen bir kramp büyük adaleleri tutarsa ve kişi tecrübesiz ise kolayca boğulabilir. Böyle bir krampla karşılaşan yüzücü, yanında taşıdığı bir küçük iğneyi kramp giren adeleye batırmak ve cimdik atmak suretiyle krampı giderebilir.

KRANK MİLİ;

Alm. *Kurbenwelle (f),* **Fr.** *Vilebrequin (m),* **İng.** *Crankshaft.* Doğrusal hareketi dâiresel harekete çeviren bir mekanizma. Krank mili, biyel kolu ile motorun pistonuna bağlıdır. Pistonun biyel kolu aracılığı ile krank mili dirseklerine yaptığı basınç, mili dönmeye zorlar. Bu dönme hareketi belli düzenlerle otomobilin tekerleklerine aktarılır.

Krank mili üzerindeki dirsekler milin ekseninden dışmerkez olduklarından, dönme sırasında bir dengesizlik meydana getirmemesi için, dirseklerin ağırlığına eşit birer denge ağırlıkları konulmuştur. Krank milini donatan küçük eksenlere biyel kolu bağlanır. Her biyel kolu için bir eksen vardır. Yalnız (V) tipi motorlarda iki biyel kolu bir eksene bağlanır.

Motor kuvvetinin krank miline iletilmesi sırasında motordan kuvvetin akışı düzenli değildir. Bazı alanlar vardır ki, krank miline başka alanlardakinden fazla kuvvet biner ve mil daha hızlı dönmek zorunda kalır. Bu durum, krank milinde bir burulma titreşimi meydana getirir. Bu titreşim, titreşim amortisörü veya sönümleyici adı verilen ve küçük bir çift cihazla kontrol altına alınmıştır. Bu cihaz olmasaydı, belli bir hızdan sonra aşırı burulma sebebi ile krank mili, kırılabilirdi. Vantilatör kayış kasnağı da, buna takılı durumdadır. Krank mili, tekerleklerden başka motorun diğer eklemli parçalarını, (karbüratörü besleyen pompa, yağlama ve su pompaları, elektrik akımını sağlayan dinamo, vantilatör gibi) harekete geçirir. Dört zamanlı motorlarda piston alt ölü noktada iken, itici bir güç olmadığından, pistonun tekrar yukarı çıkması zorlaşır. Bunu yenmek için, milin uç kısmına volan yerleştirilmiştir. Volanda birikmiş olan güç, buradaki atalet kuvvetlerini yener ve krank mili, normal olarak dönmeye devam eder.

KRATER;

Alm. *Krater,* **Fr.** *Cratére,* **İng.** *Crater.* Bir yanardağın ağzında meydana gelen çukur. Bu çukur bâzan yanardağın eteğinde de bulunabilir. Kraterin şekli ve ebâtları, yanardağın püskürttüğü lavın yapısına ve yanardağın etkinliğine göre değişmektedir. Kül, cüruf ve asit lavlar çıkaran yanardağların kraterleri çoğunlukla huni veya köse şeklindedir. Bazaltlı lavlar çıkaranlarınki ise, genelde leğen veya çanak şeklinde olur.

Kraterlerin iç kenarları, dış yamaçlarından genelde daha diktir. Kraterlerin bâzıları iç içe olabilir. Bunlar tek bir püskürmenin ürünü değildir. Kraterlerin büyük ebatta olanlarına kaldera denir. Bunun en büyük özelliği, genişliğinin derinliğinden fazla olmasıdır. Kalderalar çoğunlukla patlama veya çökme netîcesinde ortaya çıkmıştır.

Kraterlerin tabanlarında bâzan su birikerek bir göl meydana gelir ve bu tür göllere krater gölü denir. Dünyânın en büyük krater gölü ABD'nin Oregon eyâletindeki krater gölüdür. Ayrıca büyük meteorların yeryüzüne düşmesi büyük çukurlar meydana getirir. Bunlara da meteor krateri denir. Büyük sahra ve ABD'nin güney doğusunda bu tip kraterlere rastlanır.

Kraterlerin bir değişik şekli de patlak çukurlar olup bunlara patlama krateri denir. Dâire veya oval şekilleri olan bu tür kraterler başlangıç hâlindeki veya etkinliklerinin son bulduğu bölgelerde ortaya çıkar. Çukurların yamaçları oldukça dik ve çapı genelde 400-500 m arasında değişir. Bâzılarının içinde su birikerek patlama krateri gölleri meydana gelir.

Türkiye'nin çeşitli yerlerinde krater gölleri vardır. Nemrut Dağındaki, Nemrut Gölü en büyük krater gölüdür. Diğer krater göllerinden bâzıları şunlardır: Tuzla Gölü, Acıgöl (Konya), Acıgöl (Nevşehir),

Gölcük (Isparta).

KRAVAT;

Alm. *Krawatte (f); Schlips, Binder (m),* **Fr.** *Cravate (f); scarf, cravat,* **İng.** *Tie, neck-tie.* Boyun bağı. Tüccarlar arasında "fatura" mânâsında kullanılır. Kelimenin aslıFransızca cravate: Hırvat anlamında kullanılan croates veya cravates'den gelmektedir. Hırvatlar, boyunlarına uzun bez kurdelelar takarlardı. Bundan dolayı çeşitli kumaş ve derilerden yapılmış boyuna takılan ve kendine has bağlama şekli olan boyun bağlarına da "kravat" denmiştir. Memleketimizde ilk defa Tanzimattan sonra değişik tipte görülen kravat zamanla alışılmış ve erkek giyiminin bir parçası hâline gelmiştir. Fakat Anadolu'nun köylerinde, günümüzde bile kravat kullanmak âdet hâline gelmemiştir.

KREDİ;

Alm. *Kredit (m),* **Fr.** *Crédit (m),* **İng.** *Credit.* Güven esâsına dayalı ödünç (karz) işlemi. Kredide ödünç, belli bir zaman süresiyle ve belli bir teminat karşılığı verilir. Bu ödüncün geri alınması tehlikesi bir risk unsurunu ortaya çıkarmaktadır. Dolayısiyle zaman, teminat ve risk, kredi şeklindeki bir ödünç vermenin temel unsurlarıdır.

Kredinin gâyesi, tasarrufların, yatırımların finansmanın da kullanılması olup, bu işlem banka sistemi tarafından yapılır. Krediler konularına göre sınaî, ticarî, ziraî ve mesken kredileri olarak teminatına göre açık ve teminatlı olarak veya üretim ve tüketim kredisi olarak ayrılabilir.

KREDİ KARTLARI;

Alm. *Kreditkarten,* **Fr.** *Cartes de crédit,* **İng.** *Credit Cards.* Ticârette alışverişte mal ve hizmet satın almada ödeme aracı olarak kullanılabilen kartlar. Önemli bir ödeme aracı olan kredi kartları ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde Western Union tarafından 1914 yılında kullanılmıştır. 1924 yılında General Petroleum Company, ilk **petrol kredi kartı**nı çıkararak müşterilerine istasyonlarından kart kullanarak benzin alma imkânını sunmuştur. Önceleri sınırlı bir kullanıma elverişli olan kredi kartlarından daha kapsamlı bir şekilde faydalanılması İkinci Dünyâ Savaşı sonrasına rastlar. 1950 yılında Diners Club ilk seyâhat ve tâtil kartı uygulamasını başlatmış, 1958 yılında Bank of America"Bank Americard" adı altında ve Amexco "American Express" adı altında ilk milletlerarası kartlar çıkartmışlardır. 1960'lı yıllarda Fransa'da Card Blanch çıkarılmıştır. Avrupa'da kredi kartları 1970'lerden sonra yaygınlaşmıştır. 1965 yılında Bank of America, diğer bankalara mâvi, beyaz ve altın renklerinden meydana gelen Bank Americard'ı çıkarmaları için lisans vermeye başlamıştır. Yine 1965'te ABD'nin doğu eyâletlerindeki on dört banka, Bank Americard'a râkib olmak için Interbank adı altında bir takas kuruluşu meydana getirmişlerdir. 1967'de ABD'nin batısındaki on dört eyâletin bankaları birleşip Mastercharge programına dâhil olmuşlar ve 1970-1974 yılları arasında ABD dışındaki birçok banka programa katılmaya başlamıştır. Bu milletlerarası büyümenin sonucu olarak 1974 yılında, International Bank Americard Corporation (BANCO) kurulmuştur. VISA ismi 1977 yılında kabûl edilmiş ve daha sonra National Bank Americard Incorporated "VISAUSA" olmuş, IBANCO VISA"VISAMilletlerarası" ve Bank Americard da "VISA" kart hâline gelmiştir.

Kredi kartı kullanımı berâberinde kullanıcılara ödeme kolaylığı ve döner (rotatif) kredi kullanma imkânı olmak üzere iki önemli kolaylığı getirmiştir.

Ödeme kolaylığı ile kastedilen, kişilerin yanlarında nakit taşımalarına ihtiyaç kalmaksızın alışverişlerde ânında ödeme yapabilmeleri ve böylece kullandıkları mal ve hizmetlerin bedellerinin ödenmesini bir süre geciktirebilmeleridir.

Döner (rotatif) kredi kullanma imkânını sağlayan kredi kartlarının yukarıda bahsedilen faydalarına ek olarak, kart hamillerine alışverişlerinin geri ödeme süresini isterlerse uzatıp zamana yayarak kredi kullanma hakkı tanımalarıdır. Böylece alıcılar borçlarını ödemede hem zaman hem de miktar açısından bir esnekliğe kavuşmuş olurlar.

Kredi kartı türleri: Günümüzde kullanılmakta olan kartları amaçlarına göre üç grupta toplamak mümkündür:

1. Alışveriş kolaylıkları sağlayan, nakit alma özelliği olan ve kredi kullanma imkânını da sağlayan kredi kartları(credit cards).

2. Alışveriş kolaylığı sağlayan, ancak kredi özelliği taşımayan ödeme (borçlandırma) kartları(credit cards).

3. Alışveriş kolaylığı ve hesâba doğrudan borç geçilmesini sağlayan, hesâbaÊerişim kartları (debit cards).

KREM;

Alm. *Creme (f),* **Fr.** *Crème (f),* **İng.** *Cream.* Eczâcılıkta; yumuşatmak, temizlemek, güzelleştirmek veya diğer bir deyişle görünüşü düzeltmek, fenâ kokuları yok etmek, renk değiştirmek veya rengi gidermek için uygulanan kozmetik preparatlar.

Kremler, cildin kurumasına mâni olur, cildi korurlar. Yumuşatıcı maddeler, cilt üzerinde ince bir film meydana getirerek deriden su kaybını önlerler. Uzun yıllar, cildi en iyi yumuşatıcı maddenin, su ve cilt yüzeyindeki epidermal yağ karışımı olduğu düşünülmüştür. Bugün, en iyi yumuşatıcı yağın ve suyun özelliklerini bir arada tutabilen emülsiyonlar olduğu söylenebilir. Su, en iyi yumuşatıcı maddedir ve yağlar da suyun buharlaşma hızını kontrol eder.

Su ve bazı yağlı maddeler yumuşatıcı maddelerin en önemlileridir. Suda çözünebilen sorbitol, gliserin, propilen glikol, polioksietilen sorbitol, polietilen glikoller (peg) yumuşatıcı olarak kullanılan maddelerden bazılarıdır. Yağda çözünebilen yumuşatıcı maddeler olarak vazelin, katı vazelin, parafin, yağ asidleri kullanılabilir.

Kremlerden tedavide yardımcı, diğer bir deyişle müessir maddeyi taşıyıcı emülsiyonlar olarak da faydalanılır.

En çok rastlanan yağlı kremler içerisinde balık nefsi, beyaz balmumu, sıvı parafin, boraks ve distile su bulunur. Bunun hazırlanışında önce balık nefsi ve balmumu küçük parçalar hâline getirilip su banyosunda eritilir ve sıvı parafinle 70°C'ye kadar ısıtılır. Boraks 70°C ısıtılmış suda çözündürülür. sıcak sulu çözelti yağlı çözeltiye karıştırılarak hızla ilâve edilir ve donuncaya kadar karıştırmaya devam edilir. Böylece krem hazırlanmış olur.

KRESOL;

Alm. *Kresol (n),* **Fr.** *Crésol (m),* **İng.** *Cresol.* Kömür katranı ve petrolün parçalanma ürünleri içinde bulunan bir aromatik hidrokarbon bileşik.

$CH_3C_6H_4OH$ formülü ile gösterilen bileşiğin orto, meta ve para kresol olmak üzere üç izomeri vardır. Fenole(C_6H_5OH) metil grubunun girmesiyle meydana gelmiştir. Kömür katranının veya petrolden elde edilen naftanın, rafinasyonu ile elde edilir. Kresoller sentetik olarak toluenin sülfatlanmasıyla veya klorlandırılması ile de elde edilir.

Meta-kresol, sıvı olduğu halde orto ve para kresol kristal hâlindedir. Kresollerin üçü de zayıf asid özellik gösterir Suda çok az çözünür. Alkolde ve eterde çok çözünür.

Üç tip kresolün karışımına, lizol denir ve çok iyi bir antiseptiktir. Kresollerin karışımının fosforik asid ile muamelesinden trikresil fosfat elde edilir ve bu bileşik, bazı plastiklerin kırılganlığını, önleyici ve sertlik verici olarak kullanılır. Aynı zamanda kresoller, yüksek sıkıştırma oranına sahip dizel motorlarda, yanma hızını kontrol etmek ve böylece vuruntuyu önlemek için mazotlara ilâve edilir.

Kresollerden, formaldehit ile polimerize edilerek, fenolformaldehit reçinelerine benzer bir dizi plastik reçineler elde edilir. Meta kresol, bu maksat için çok arzu edilen bir kresol izomeridir. Çünkü polimer zincirin karşılıklı bağlanması için uygun şekildedir. Meta kresolü, destilasyon ile orto kresolden kolaylıkla ayırmak mümkün olduğu hâlde, para kresolden ayırmak zordur. Buna rağmen para ve meta şeklinin karışımı kolayca polimerize olur.

KREŞ;

Alm. *Kinderheim (n), Kindergarten (m),* **Fr.** *Creche,* **İng.** *Creche, day-nursery.* İşyerlerine bağlı çocuk emzirme veya çocuk bakım yurtları. Bayındırlık sektöründe, suyun içine atılan temel ve kurulan binaların veya diğer yapıların sızıntılar yüzünden çökmelerini önlemek için temel betonlarının altına atılan iki sıra duvar örgüsüne de "kreş" denir.

Anneleri çalışmak zorunda kalan çocuklar, okula gidecek yaşa gelinceye kadar buralarda bakılırlar. Önceleri, kimsesiz çocuklara bakmak için açılan buna benzer yerlere "çocuk yuvası"denirdi. Bugün bilhassa Avrupa, Amerika ve Rusya'da kadınlar, iş hayâtında çalıştıklarından, buralarda kreşler çok gelişmiştir. Buralarda çalışan öğretmen ve hemşireler, özel olarak yetiştirilirler. Memleketimizde de her geçen gün kreşler artmaktadır.

Kreşler her devletin kendi yapısına göre kânûnî düzenlemelerle kurulabilir Buralarda çocukların sağlık durumları, eğitim ve beslenme gibi şartlar, devlet tarafından kontrol edilir. Kreşlerin özelliği, gayri meşru (evlilik dışı) çocukların buralara alınmayışıdır. Kreşlerde çocuklar her bakımdan (beslenme, sağlık) kontrol edilir. Anneleri çocukları emzirme saatlerinde gelerek emzirip tekrar işlerine döner.

Kreş ve kreşe benzer kuruluşlar, müslümanlıktan önceki Türk boylarında da görülür. Savaşlarda ölen askerlerin çocukları, devlet tarafından himâye altına alınırdı. Büyük Selçuklularda, Samanoğullarında, Türkiye Selçuklularında çocukların bizzat devlet tarafından korunması kânun konusu olmuştu. Amasya'da Mehmed Hüdâbende tarafından kurulan darüşşifâ kreşe benzer bir kuruluştu. Fâtih Sultan Mehmed Hân zamanında da kurulan küçükler, zayıflar koğuşu, o devrin anlayışına ve ihtiyâcına cevap vermesine göre bir çeşit kreşti. Manisa ve Süleymâniye Dârüşşifâ (Hastâne)larında da bu şekilde bölümler kurulmuştur. Daha sonra bu kuruluşlar yerlerini Çocuk Esirgeme Kurumlarına, daha sonra da bugünkü mânâdaki kreşlere bıraktı. Kânunlara göre kreş kurma ve işletme günümüzde şu şekilde bir yol tâkib eder.

İş Kânununun 81. maddesine bağlı olarak Mart 1987'de yürürlüğe konan tüzükte hâmile veya emzikli kadınların çalıştırılma şartları ile kreş ve emzirme odalarının durumları teferruâtlı olarak düzenlenmiştir. Yaşları ve medenî halleri ne olursa olsun yüz elliden çok kadın işçi çalıştıran iş yerlerinde, bir yaşından küçük emzikli çocuklar için işçi anneler tarafından emzirilmeleri ve bakılmaları için işverenlerin kreş açmaları mecbûriyeti getirilmiştir.

Kânun, birden fazla iş yerlerinin ortaklaşa kreş yapmasına müsâade ettiği gibi, hayır kurumlarınca açılan kreşlerden de işverenlerin faydalanabilmesine müsâade etmiştir.

İlgili mevzûatta ayrıca, kreşlerin nasıl çalıştırılacakları, çocukların bakımı, emzirilmesi, temizliği ve sağlık durumları, idâresi, erkek ve kadın personelin çalıştırılmaları ile bu gibi yerlerin sağlık açısından lâzım gelen özellikleri belirtilmiştir.

KREZÜS;

Alm. *Krösus,* **Fr.** *Cresus,* **İng.** *Croesus.* Lidya krallarından. Eski çağda Anadolu'da kurulmuş Lidya Devletinin Mermnod âilesinden gelen son kralıdır. Alyettes'in oğlu olup, Mîlâttan önce 595-526 yıllarında yaşadığı tahmîn edilmektedir. 560 yılında Lidya kralı olup, Anadolu'daki Yunan şehirlerini almış ve Kızılırmak'ın batısındaki bölgeye hâkim olarak buradaki şehirleri îmâr etmiştir. Ispartalılarla müttefik olan Krezüs, Pers kralı Birinci Kurus'a karşı Lidya hudûdunu korumak için Mısır ve Bâbil devletleriyle anlaşma yaptı. Ülkesini zenginleştirdi.

Yunan târihçisi Heredot'un, Krezüs hakkında yazdığı efsânevî bilgilerin târihi geçerliliği yoktur. Persler'e karşı mücâdele eden Krezüs, Ptria Muhârebesinden sonra Sard'a çekildi. Sonunda Persli Kurus, Lidya Devletine son vererek Krezüs'ü ülkesine götürdü (M.Ö. 546).

KRİKET;

Alm. *Kricket (n),* **Fr.** *Cricket (m),* **İng.** *Cricket.* On bir kişilik iki takımın, tahta sopalarla, topları kaleye sokmak için oynadıkları oyun. İlk defâİngiltere'de ortaya çıkan kriket, kısa zamanda popüler bir spor dalı hâline geldi. İlk kriket maçı 1728'de Kent ve Surrey kontlukları takımları arasında yapıldı. Zamanla yaygınlaştı. Bugün pekçok ülkede oynanmaktadır. Kendine has koruyucu niteliği olan beyaz elbiselerle sâhaya çıkan oyuncuların yerleri takım kaptanı tarafından tesbit edilir. Oyuncuların yerleşim plânının durumu her iki takımdaki batsman (vuruş sırası kendinde olan oyuncu)ların savunma tekniğine ve sâha şartlarına göre ayarlanır.

Oyuncuların isimleri, sâhadaki durumlarına göredir. Oyun sâhası yuvarlak veya oval biçimlerdedir, ancak saha ölçüleri 135x150 metreden az olamaz. Yeşil çim sahada oynanan krikette maksat sahanın tam ortasına çizilen 20,11x3,04 m boyutlarındaki kalın çizginin her iki ucunun merkezinde 70 cm boyundaki üç ince sopa ile üzerine konulan bir diğer sopadan meydana gelen 22,5 cm enindeki engeli devirmektir. İçi mantar dolu, dışı deriyle kaplı ve çevresi 22 cm, olan kriket topunun ağırlığı 155 gramdır.

Oyunun oynanış şekli şöyledir: Vurucu oyuncu (bowler) elindeki topu bütün gücü ile bu engele (kaleye) doğru atar. Karşı savunmadaki oyuncu bu topa, sopasıyla vurarak hedefini değiştirmeye, bu defâ karşıdaki oyuncu hedefinden uzaklaştırılan topu yakalamaya çalışır. Eğer yetişip topun yönünü değiştiremezse yerini başka bir arkadaşına devretmek mecbûriyetinde kalır. Her takımın iki vuruş sırası vardır ve bu münâvebeli olarak (nöbetleşerek) yapılır.

Maçların süresi önceden kesin olarak tesbit edilmediğinden, bir karşılaşmanın sonuçlanması iki gün hattâ daha fazla sürebilir. Bu meyanda milletlerarası bir müsâbaka beş gün (30 saat) devâm etmektedir.

Kriket, ingiltere'den başka dünyânın birçok bölgesinde zevkle oynanan bir oyundur. İngiltere, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika ve Batı Hind Adalarında bir yaz sporu olarak oynanan kriket, Pakistan, Hindistan ve Seylan'da önde gelen bir spor kabûl edilir. Kriket, ABD ve Kanada ile Güney Amerika'nın bâzı bölgelerinde de revaçtadır.

KRİKO;

Alm. *Winde (f),* **Fr.** *Cric (m),* **İng.** *Jack.* Büyük yükleri, az bir yüksekliğe kaldırmaya veya hareketsiz cisimlere büyük basınç tatbik etmeye yarayan âlet. Bir krikonun verimi, kaldırdığı ağırlığı uygulanan kuvvete oranı olarak tarif edilir. Mekanik ve hidrolik olanları vardır. Küçük kapasiteli krikoları takım tezgahları ve otolarda, büyük kapasiteli krikolar ise ağır makina ve diğer yüklerin kaldırılmasında kullanılmaktadır.

Mekanik krikolar da birkaç çeşittir:

Vidalı krikolar, bir tona kadar yükler içindir. Emniyetli olup, kaldırdığı yükü istenildiği kadar uzun müddet tutabilir. Bir levye veya anahtar ile kullanılır.

Oto krikoları, dişli bir çubuktan ibarettir. Kriko bulunan her hareketinde bir çubuk bir diş mesafesi kadar yukarı çıkar. Kol serbest kaldığında bir tırnak dişi tutar. Oto krikolarının, kapasitesi yirmi beş tona kadar olanları vardır.

Hidrolik krikolar, çapı küçük bir silindirle, çapı büyük bir silindirden meydana gelir. Küçük çaplı silindirin pistonuna tatbik edilen az bir kuvvet ile silindirler içindeki sıvıda ortaya çıkan basınç büyük silindirin pistonunu ve bunun üzerindeki yükü büyük bir kuvvetle yukarı kaldırır. Kaldırılan yük geri indirilmek istenirse, bir kapağın açılmasıyla büyük silindirdeki sıvı, yine bu silindirlerle irtibatlı olan sıvı deposuna alınır. Hidrolik krikoların kapasitesi yüzlerce ton olabilmektedir. Fakat kapasitesi yüksek olan krikoların nakli güçleşir.

KRİMİNOLOJİ;

Alm. *Kriminologie, Kriminalistik (f),* **Fr.** *Criminologie (f),* **İng.** *Criminology.* Değişik metodlar ile suçluların kişiliğini, suç olayını inceleyen bir bilim dalı. Kriminolojinin konusu insan eylemlerini, davranışlarını, hareketlerini, suç olayını, suçu meydana getiren sosyal değişmeleri, suçun sebep ve faktörlerini incelemektir. Bu ilmin kurucusu İtalyan Enrico Ferri'dir.

Krimonoloji, suçu incelerken bunları meydana getirebilecek çeşitli sebepleri ve faktörleri de inceler. Olayı suç ve sebeb arasında bir bağlantı kurarak istatistiklerle açıklamaya çalışır. Ancak gerek istatistik yapılan yerin iyi seçilememesi, gerek rakamların yanlış verilmesi veya istatistikle ilgili elemanların çeşitli tesirler altında kalmaları yüzünden hemen hemen hiçbir zaman gerçek, bütünüyle yansıtılamamaktadır.

Son derece yeni bir bilim dalı olduğundan bünyesindeki teoriler de hızla değişmektedir. Bu teoriler arasındaki en ilgi çekici olan Kretschmer'in suçluların beden yapısı tipleri ile alâkalı olan teorisidir. Bu araştırmacı insanı, atletik, piknik (kısa-geniş) ve astenik (ince-narin) diye üçe ayırarak bunlara has suçların olduğunu iddia etmiştir. Buna göre atletik tipler cebir ve şiddet suçlarını, astenik tipler ufak hırsızlık ve hilekârlık, piknik tipler ise genel olarak hileli suçlara meyyaldir, diye bir tez ortaya atmıştır. Fakat neticede ilim dünyasındaki geniş tenkitler karşısında bu tez de gerilemiş ve tarihteki yerini almıştır.

Amerika'nın Joliet Cezaevindeki mahkûmlar üzerinde yapılan araştırmalar, Kretschmer'in büyük çapta yanıldığını ispatlamıştır.

Kriminolojinin ceza hukukunun gelişmesine büyük katkısı olmuştur. On sekizinci yüzyıldan îtibâren suçu ferdî yönden önleme düşüncesi, suçu toplu olarak önleme düşüncesinin yerini almağa başladı. Böylece cezalarda hafifletme yoluna gidildi. Kriminoloji sâyesinde cezânın maksadı, artık sâdece cezalandırma olmaktan çıkarak, suçluyu ıslah etmeye yöneldi.

Bu ilim dalı açısından çeşitli tiyatro eserleri de yazıldı. İhsen'in **Hortlaklar'**ı, Shakespeare'in **Macbeth, Hamlet, Otello** adlı eserleri ile, Dostiyevski'nin **Suç ve Ceza'**sı bunların belli başlılarıdır.

KRİPTOLOJİ (Şifre İlmi);

Alm. *Kryptologie (f),* **Fr.** *Cryptologie (f),* **İng.** *Cryptology.* Haberlerin şifrelendirilmesi, şifrelendirilmiş haberlerin çözülmesi. Kriptoloji, gizli haberleşmenin ilmidir. Birbirine zıt iki bölümden ibârettir. Dost haberleşmesinin ve düşman haberleşmesinin anlaşılması. Birinci kısım, haberleşme bilgilerinin istenmeyen kimseler tarafından elde edilmesini önler. Burada haberleşmenin şifrelendirilmesi veya elde edilmesini önleme bakımından hızlı iletilmesi gibi metodlar kullanılır. Karşı haberleşmenin anlaşılması ise, çeşitli şifre çözümü metodlarına sâhiptir. Burada yalnız yazılı haberleşmenin gizli şekle getirilmesi ve çözüm yollarından bahsedilecektir.

1. Kullanış yeri: Genellikle ülkeler arasında bilhassa harp zamanında ve dış siyâsetin tesbitinde önemli bir haber kaynağıdır. Târihte en meşhur örneklerden biri Zimmermann Telgrafı'dır. Ozamanın

Alman Dışişleri Bakanı Arthur Zimmermann, çektiği 17 Ocak 1917 târihli bu telgrafla Meksika'ya, ABD ile savaşa girdiğinde Texas, New Mexico ve Arizona eyaletlerini teklif etmekteydi. İngiltere bu telgrafı ele geçirip ABD'ye iletmiş ve bir ay sonra da ABD harbe katılmıştır.

Kriptoloji, ayrıca kaçakçılar ve at yarışlarında kumar oynayanlar tarafından kullanıldığı gibi, nâdir de olsa ticârî hayatta faydalı olmaktadır.

2. Sistemi: Yaygın iki tür sistemi vardır. Şifreleme sisteminin birinde kelime, cümle, hece, sayı ve harflere bunların gizli karşılıkları getirilir. Ancak bunlar çok uzun listeler teşkil ettiğinden lugat şeklinde şifre kitapları hazırlanır. Diğer sistemde ise karşılık bulma, bir tekniğe göre yapıldığından sistem ezberlenebileceği gibi bir sayfaya sığdırılabilir veya makina kullanılarak otomatik hâle getirilebilir.

Sistematik şifreleme: İki bölümden ibârettir. Biri değişmeyen kelimeler, diğeri de özel anahtar kelimelerdir. Alfabedeki harf sırası değiştirilerek yeni bir sıra üretilir. Bunun için meselâ anahtar bir kelime seçilir: REHBER. Daha sonra tekrâr eden harfler silinir REHB. Buna ilâveten alfabe harfleri ilâve edilir. Bu arada tekrar edilen harfler silinir: REHBACDFGIİJKLMNOÖPSŞTUÜVYZ. Diğer bir tür yeni alfabe üretme şeklinde ise bir anahtar kelime seçilir: ANSİKLOPEDİ. Tekrar olanlar silinir ve alfabede kalan harfler alt sıralara ilâve edilir:

ANSİKLOPED

BCÇDFGHIJM

ÖRŞTUÜVYZ

Daha sonra kolon tarzında yazılarak:

ABÖNCRSÇŞİDTKFULGÜOHVPLYEJZDM

yeni bir alfabe düzeni elde edilir.

Sistematik şifrelemede kullanılan diğer bir metod da, anahtar kelime yazılır, altına harflerin alfabedeki sırasına göre numaralama yapılır. Alt sıralara ise mesaj yazılır. Anahtar kelime "elektrik" alınarak.

ELEKTRİK

16248735

GİZLİBEL

GELERİAC

ELEYAK

yazılır. Daha sonra bu kolonlar numara sırasına göre toplanır:

GGE ZLE EA LEY LC İEL BİK İRA

Gönderilen bu mesajı, anahtar kelimeyi bilen kimse düzenler ve mânâ çıkarabilir. Bu. İkinci Dünya Savaşında Alman casusları tarafından kullanılmıştır. Bunun önemli mahzuru kolonların yan yana yazılarak, mânâlı birşey çıkıncaya kadar, denenmesi sonucu çözülebilmesidir. Bu şifrelemeyi daha karmaşık yapan şekilde ikinci bir anahtar kelime kullanılır. İlk halde şifrelenmiş yazı benzer şekilde tekrar şifrelenir: Anahtar kelimeler "elektrik" ve "makina" olduğuna göre,

ELEKTRİK	MAKİNA
16248735	514362
GİZLİBEL	GGEZLE
GELERİAC	CİELBİ
ELEYAK	KİRA

şifrelenmiş mesaj

GAİİ ELİ ZELA ELER GECK LYB

şeklinde ortaya çıkar. Bu şifre şekli ise İkinci Dünya Savaşında ABD Stratejik Bürosu tarafından kullanılmıştır. Bu iki şifreleme sisteminin mahzûru orjinal mesajda bulunan harflerin şifreli mesajda da mevcud olmasıdır. Bu, şifrenin çözülmesi ihtimâlini yükseltir.

Yukarıda söylenen mahzûr alfabe değişikliği yapılarak giderilebilir. Meselâ "Ansiklopedi" anahtarından türetilen alfabenin yukardaki mesaj aşağıdaki şekilde ortaya çıkar.

Normal abcçdefgğhıijklmnoöprsştuüvyz

YENİ ABÖNCRSÇŞİDTKFULGÜOHVPIYEJZDM

Mesaj gizlibelgeleriaceleyak

ŞİFRELİ MESAJ ÇTMUTBRUÇRURVTAÖRURDAF

Birinci Dünyâ Savaşında Almanya tarafından kullanılan şifreleme sisteminde ise önce anahtar bir tablo tesbit edilir. Bunun gönderen ve alan tarafından bilinmesi gerekir. Teşkilinde değiştirilmiş alfabe şekli kullanılabilir.

Meselâ “ANSİKLOPEDİ” anahtar kelimesiyle elde edilen alfabe kullanılarak aşağıdaki tablo elde edilir. Tablo kare olacak şekilde rakamlarla tamamlanır:

123456

1. ABÖNCR

2. SÇŞİDT

3. KFULGÜ

4. OHVPIY

5. EJZDMI

6. 234567

Daha sonra mesajın harflerinin koordinatları harflerin altına yazılır:

GİZLİBELGELERİACELEYAK

32532153353512115354 13

54344214514164151416 11

Sonra bunlar satır olarak ikili okunur:

32-53-21-53-35-35-12-11-53-54-13-54-34-42-14-51-41-64-15-14-16-11

Daha sonra tabloya gidilerek karşılıkları okunarak şifreli mesaj elde edilir:

FZSZGGBAZDÖDLHNEO5CNRA

Yukarda verilen sistemlerde şifreleme ve onların normal yazıya çevrilmesi elle yapılır. Mesajın çok olduğunda bunun mekanikleştirilmesi gerekir. Bunun için dişliler kullanılarak çeşitli sistemler geliştirilmiştir. Bunlardan en yaygını İsveçli bir mühendis tarafından gerçekleştirilen Hagelin sistemidir. Sistemde mesajın verilmesi ve şifre alfabesinin seçiminde çok imkân olduğu için bu sistem günümüzde 60 ülke tarafından kullanılmaktadır.

Kodlama: Bu tür sistem, değişik alfabe kullanılmasının geliştirilmiş şeklidir. Sistem uzun olup, her kelime ve deyimi kodlar. Alfabetik olarak düzenlenmiştir. Her kelimeye bir sayı getirilir. Bâzı ticârî kodlar gibi olmayıp açıktırlar. Kodlama ile mesaj 1/5 civârında kısaltır.

3. Şifre çözümü metodları: Genel olarak çok çeşitli ihtimâllerin denenmesiyle yapılır. Bütün şifreler çözülemez. Meselâ Mayıs 1943-Mayıs 1944 arasında alınan 46342 Rus şifresinden ancak 13312 tanesi Almanlar tarafından çözülebilmiştir. Günümüzde bilgisayarlar, çözücülerin en büyük yardımcılarıdır. Çözümde ilk araştırılacak şey şifreli yazıda geçen harflerin tekrar oranı olur. Bu oran normal bir yazıdaki harf tekrar oran ile karşılaştırılarak şifre harflerinin karşılıkları araştırılabilir. Meselâ, eğer şifreli bir yazıda “s” harfi çok kullanılmışsa, bunun bir Türkçe şifre için “a” harfine, İngilizce veya Almanca’da “e” harfine ve Rusca’da “o” harfine karşı gelebileceği ihtimali büyüktür. Çünkü bunlar o lisanda en sık kullanılan harflerdir. Günümüzde şifre çözümü modern cebrin bir kolunu teşkil etmektedir.

4. Çözülmeyen şifreler: Bu konuda şu söylenebilir ki, insanoğlu tarafından yapılıp da, insanoğlu tarafından çözümlenmeyecek şifre yoktur. Ancak bâzı şifrelerde çözüm için o kadar çok ihtimâl vardır ki, şifre çözülemez telâkkî edilebilir. Meselâ burada açıklanan iki anahtar kelime ve arkasından tablo şeklindeki şifrelenmenin kullanılarak bir yazının şifrelendirilmesinde o kadar fazla çözüm olma ihtimâli mevcuttur ki, bin bilgisayar bin sene çalışsalar bütün ihtimalleri elden geçiremezler.

5. Târihî gelişim: Kriptoloji veya kriptografi’deki “kripto” gizli anlamına gelir. Kriptoloji, bir ilim olarak ilk defa Araplarda ortaya çıkmış ve başarılı bir şekilde kullanılmıştır. Müslüman Arablar, yalnız şifreleme sistemleri üzerinde çalışmamış, çözüm metodları da geliştirmişlerdir. Harflerin sık tekrarlarının

araştırılması ve buna dayanan, çözüm metodu bu zamandan günümüze gelmektedir. Bilimsel kriptolojinin gelişimiArablardan daha sonra Avrupa'ya geçmiştir. Telgrafın doğuşu ile değişik alfabeleri kullanarak şifreleme yapma yaygın olarak kullanılmış ve ilk telgraf 19. yüzyılda Osmanlı ülkesinde kurulmuştur. Radyonun gelişmesi mesajların bu vâsıtalar ile iletilmesini doğurmuştur. Radyo mesajlarının kolayca dinlenebilmesi mesajların şifrelenmesinin önemini bir kat daha arttırmıştır. Birinci Dünyâ Savaşından sonra kriptoloji artık yalnız savaş zamanında kullanılan bir ilim olmaktan çıkmış, barışta geliştirilmesine önem verilmiştir. Amerikalı William F.Friedman önemli bir adım atarak şifre çözümünde matematik metodları kullanmıştır. İkinci Dünyâ Savaşında kriptoloji vazgeçilmez bir araç olmuştur. Mesajlar bir yanda en karmaşık şekilde şifrelenirken, karşı mesajların çözümünde büyük gayret sarf edilmiştir. Günümüzde gerek devletlerin gerekse askerî birliklerin en çok kullandığı usûl şifreleme olup hâlâ geçerlidir.

KRİPTON;

Alm. *Krypton (n),* **Fr.** *Crypton (m),* **İng.** *Krypton.* Asal gazlardan bir element. Kr Kimyasal sembolüyle gösterilir. Atmosferin hacimce milyonda birini teşkil eder. İlk olarak 1898 yılında W.Ramsay ve arkadaşları tarafından helyum, neon, argon ve ksenon ile birlikte, oksijen elde etmek maksadıyla, havanın sıvılaştırılıp damıtılması ameliyesi (işlemi) sırasında elde edildi.

Özellikleri: Atom numarası 36, atom ağırlığı 83,8'dir. İzotoplarının havadaki bolluk sırasına göre kütle numaraları şöylece sıralanır: 84, 82, 83, 80, 78. Radyoaktif izotoplar uranyumun bölünmesiyle elde edilir. Kripton diğer asal gazlar gibi kimyasal olarak inaktiftir. Son yörüngesinde (N tabakası) 8 elektron ($4s^2$, $4p^6$) bulunur. Keza atomal halde bulunur. 0°C'de ve 1 atmosfer basınç altında yoğunluğu 3,743 gram/litre'dir. Sıvı halde yoğunluğu 2,6 g/ml'dir. Erime noktası -157°Cve kaynama noktası da -153,2°C'dir. Kritik sıcaklığı -63,77°C ve kritik basıncı da 54,18 atmosferdir. İyonlaşma potansiyeli oldukça yüksektir (14,02 volt).

Bileşikleri: 1962 yılında ksenon florürün keşfinden sonra diğer asal gazların da benzer bileşiklerinin yapılması teşebbüslerinde bulunuldu. Nitekim kripton ve florun elektrik deşarjıyla reaksiyonundan kripton tetraflorür (KrF_4) elde edildi. Bu bileşik beyaz renkli bir katı olup, oda sıcaklığında birkaç saatte bozunur. Kriptonun bundan başka yine az kararlı ve zayıf Van der Waals kuvvetleriyle meydana gelen bazı bileşikleri daha vardır. Bunların içinde en mühim üç tanesi şunlardır: Hidratı, Kr, n H_2O(n=5 veya 6'dır), fenol bileşiği, Kr. C_6H_5OH ve 3 $C_6H_4(OH)_2$.0,74 Kr formülüyle gösterilen ve hidrokinonun kripton ile doyurulmuş suda, yüksek basınç altında kristallendirilmesiyle elde edilen bileşik.

Kullanılışı: Kripton gaz tüplü lambalarda kullanma sahası bulur. Bundan başka çok parlak fakat oldukça kısa süreli ışık isteyen yerlerde (fotoğraf çekimi) kullanılır. Eğer floresan lambalarda argonun yerine kripton ve ksenon birlikte konup kullanılırlarsa bu taktirde lambanın tesiri ve ömrü artar. Fakat bu arada fiyatı da yükselir. Bundan başka uzay aracı ve madenci lambalarında da kullanılır.

KRİSTAL (Bkz. Billur)

KRİSTALLEŞME (Bkz. Billurlaşma)

KRİSTOF KOLOMB;

Amerika'yı keşfettiği kabul edilen denizci. 1451-1506 yılları arasında yaşayan Cenova doğumlu denizci olup, Amerika'yı keşfettiği kabul edilmektedir.

Harita yapma merakına sâhib olup genç yaşlarında deniz yolculukları yapmıştır. İngiltere'ye, muhtemelen Grönland'a seyahat etmiştir. 1482'de Portekizler tarafından inşâ edilen Afrika Altın kıyısındaki kaleye gitmiştir. Hemen hemen bu zamanlarda meşhur "Batıya giderek Hindistan'a ve Uzak Doğu'ya varılacağı" fikrine sâhip olmuştur. O zamanın fen bilgileri ile uğraşanları dünyânın yuvarlak olduğuna inanmakta ise de, büyüklüğü hakkında belirsizlik vardı. Kolomb daha önceki coğrafî bilgileri öğrendi. Bunlardan, yanılarak dünyânın olduğundan daha küçük olduğunu çıkardı. Avrupa ile Japonya arasını olduğunun beşte biri kadar hesapladı. Tabii zamanındakiler gibi, Amerika kıtasından ve ötesindeki Pasifik Okyanusu'ndan haberi yoktu. Düşündüğü seyâhatı yapmak için 1485'de Portekiz kralına baş vurdu, sonuç alamayınca İspanya'ya geldi. 1486'da Kraliçe İsabella'ya teklifini sundu. Ancak altı yıl sonra Kraliçe İsabella ve Kral Ferdinand seyâhatini para vererek desteklemeyi kabul ettiler.

3 Ağustos 1492'de 120 kişi mürettebâtı bulunan Santa Maria, Nina ve Pinta isimli gemilerle Palos limanından batıya açıldı. Rüzgârdan faydalanmak için güney batı yönünde ilerleyerek 3 Eylül'de Kanarya Adalarına geldi. 12 Ekim'de Bahama Adalarına geldiğinde, mürettebâtı isyân durumundaydı. Bundan sonra ve hayâtı boyunca Doğu Hindistan'a ulaştığını zannetti. Bu yanlışlık günümüze kadar bu

bölgenin “Batı Hindistan” ve Amerikan kızılderilerinin “Hindistanlılar” olarak isimlendirilmesi şeklinde devâm etmiştir. O bölgeden hareket ederek orayı Asya’ya benzetmeğe çalıştı. Altın ve baharât hayâli gerçekleşmedi. Santa Maria gemisinin karaya oturması sonucu bu bölgede 39 kişi bıraktı. Kuzey doğu doğrultusunda geri gelerek 15 Mart 1493’de 224 gün sonra Palos limanına geri döndü. 1493 İlkbaharında mükâfâtlandırıldı. Koloni kurmak amacıyla 17 gemi ve 1200 denizci asker ve göçmenle 25 eylül 1493’de Cadiz’den hareket etti. 3 Kasım’da kolayca Dominik’e vardı. Daha sonra Antil Adalarını dolaşarak bugüne kadar gelecek olan isimlendirmeleri yaptı. İlk 39 kişinin bulunduğu yere varınca bunların kötü davranışları sebebiyle yerliler tarafından yerlerinden sökülüp atıldığını gördü. Hispaniola bölgesinde kurulan bu koloni Avrupa barbarlığını orada da göstererek, 1492’de 250.000 olan yerli nüfûsu 1508’de 60.000 ve 1560’da 500’ün altına düşürdü. 10 Mart 1496’da hareket ederek 11 Haziran’da Cadiz’e geri döndü.

30 Mayıs 1498’de üçüncü seyâhatine koyuldu. Daha da güneye indi. Venezuella’ya yakın Trinidad adasını keşfetti. Daha önce kurduğu koloniye geldiğinde durumu çok karışık buldu. 1500’de Ferdinand ve İsabella tarafından gönderilen yetkili, idâreyi ele aldı ve kendisini zincire vurarak İspanya’ya gönderdi. Ekim 1500’de Cadiz’e ulaştı. Ferdinand ve İsabella, Kolomb’un kurulan koloniyi idâre edemeyeceğine inanmışlardı. Koloniye yeni bir vâli tâyin ettiler ve Kolomb’a da 3 Nisan 1502’de dördüncü defa seyâhat izni verdiler. Hindistan’a daha kısa bir yol bulmak için Orta Amerika sâhillerini baştan aşağı dolaşan Kolomb, Panama’dan Pasifik Okyanusu’nu keşfedemedi. Bu tarihten bir kaç yıl sonra Vasco Nunez de Balboo tarafından keşfedildi. Gemilerin alt kısımları midyeler tarafından tahrib edildi. Columbus, Jamaika’da tam bir sene Kobani valisinden yardım için bekledi. Kasım 1504’de Kraliçe İsebella’nın ölümünden birkaç gün önce İspanya’ya ulaştı. Kral Ferdinand kendisi ile arası iyi olmayan Kolomb’a iltifat etmedi. 20 Mayıs 1506’da İspanya’da dostları tarafından terk edilmiş olarak öldü.

KROM;

Alm. *Chrom (n),* **Fr.** *Chrome (m),* **İng.** *Chromium.* Cr sembolü ile gösterilen, metalik bir element. Louis Nicolas Vauquel 1797 yılında kurşun kromattan elde etmiştir. Elementin ismi, krom bileşiklerinin çoğunun renkli olması dolayısıyla Yunanca renkli mânâsına gelen chroma kelimesinden türetilmiştir.

Özellikleri: Krom, cilalı parlaklığı ile beyaz-mavi renkte sert bir metaldir. Yoğunluğu 6,9 g/cm3 tür. Erime noktası 1550°C ve kaynama noktası 2482°C’dır. Krom, periyodik sistemin VI B sütununda bulunan bir geçiş elementidir. Atom numarası 24 ve atom ağırlığı 51,996’dır. Elementin tabiî olarak ve kütle numarası Cr^{50}, Cr^{52}, Cr^{53}, Cr^{54} olan dört izotopu vardır. Bunlardan en bol bulunanı Cr_{52} dir.

Krom atomunun orbitallere elektron dağılımı $1s^2\ 2s^22p^6\ 3s^23p^6\ 3d^5\ 4s^1$ şeklindedir. Kimyasal reaksiyonlara iştirak eden 3d ve 4s seviyesindeki elektronlar olduğu için, kromun yükseltgeme hâli (0) dan (6+) ya kadar değişir. Bununla beraber en çok bulunan yükseltgenme basamakları 2+, 3+ ve 6+ dır.

Normal olarak krom, sulu hidroklorik asit ve sülfürik asitte çözünür. Bununla berâber şâyet ilk önce konsantre nitrik asit, hidrojenperoksit veya kuvvetli oksitleyici bir madde ile muamele edilirse sulu asitlerde çözünmez hâle gelir. Metalin bu hâline pasif hâli denir. Bunun sebebi ise metal yüzeyinde meydana gelen oksit tabakasının metali iyi bir şekilde kaplamasından, yâni metale çok iyi tutunmasındandır. Pasif hâli geçici olup, metal ısıtıldığında, mekanik darbeye mâruz kaldığında veya aktif bir metal ile temasa getirildiğinde kaybolur. Krom, diğer metallerden daha büyük pasiflik göstermektedir. Düşük sıcaklıkta kırılgan olduğu halde korozyona dayanıklıdır. 325°C civarında kolaylıkla işlenebilir.

Tabiatta bulunuşu: Krom, yerkabuğundaki volkanik kayaların yaklaşık % 0,037’sini teşkil eder. Aktif bir metal olduğundan tabiatta serbest hâlde bulunmaz. Kromun en önemli ticarî kaynağı 2 değerli demir ve 3 değerli krom ihtivâ eden demir kromit mineralidir. Cevherin kimyâsal formülü $FeCr_2O_4$ veya $Fe(CrO_2)_2$ olup, her iki halde de % 68 Cr_2O_3 ve % 32 FeO vardır. Kromun en önemli cevheri olan kromitin dünyâdaki toplam miktarının % 90’ı Türkiye, Güney Afrika, Rodezya, Filipinler, Rusya ve Arnavutluk topraklarında bulunmaktadır.

Yakutun kırmızı rengi, zümrütün yeşil rengi ve diğer birçok minerallerin renkleri hep çeşitli kromoksidlerinden gelmektedir.

Üretimi: Krom metali birçok yollarda kromitten üretilir. İlk defa kromit soda külü ile kavrularak sodyum dikromata ($Na_2Cr_2O_7$) dönüştürülür. Sonra da kok ile ısıtılıp indirgenerek yeşil dikromat trioksid (Cr_2O_3) elde edilir. Krom trioksidden de termik metodlarla saf krom elde edilir.

Goldschmit veya alüminotermik işlemle, krom oksid alüminyum ile iyice karıştırılır ve karışım ısıtılır. Dikrom trioksiddeki kromun alüminyum tarafından indirgenmesi sırasında ortaya çıkan büyük

miktardaki ısı kromu eritir ve metal % 97-99 saflıkta elde edilir. Metalde silisyumun istenmesi hallerinde de bu metod kullanılır. Başka bir metodda saf krom, dikrom trioksidin karbon veya silisyum silikon ile elektrik ark fırınında indirgenmesiyle elde edilir. Krom şapı veya kromik asid çözeltilerinin elektrolizi ile katodda yaklaşık % 99,8 saflıkta metalik krom elde edilebilir. Elektrolizde kullanılan gerilim 5-6 volt, akım kesâfeti ise 5,5-16,5 amper/dm^2dir. Anot olarak kurşun kullanılır. Kromun saflığı arttıkça daha yumuşak hâle gelir. Saf metalle dövme haddeleme ve yüksek sıcaklıkta püskürtme yoluyla çalışılabilir.

Başlıca krom çeliği üretiminde kullanılan düşük dereceli krom, kromitin kok ile elektrik fırınında işlenmesiyle elde edilir. Ferrokrom olarak bilinen alaşım ise demir krom karışımına indirgenmiş kromittir.

Bileşikleri: Oksidasyon basamağı 3+ ve 6+ değerlikli olan krom bileşikleri çok kararlı olup, sanayide çok önemlidir. 2+ değerlikli krom bileşiği olarak krom-2-klorür ($CrCl_2$) misal olarak verilebilir ki bu bileşik çok kuvvetli indirgeme vasıtasıdır. Krom-2 bileşikleri, demir-2 bileşiklerine benzer. Krom-2 çözeltileri mavidir.

Krom-3 bileşikleri alüminyum bileşiklerine benzer. Krom-3-oksit hidrat $Cr(OH)_3$ veya ($Cr_2O_6xH_2O$) anfoterdir. $Cr^{3\pm}$ iyonu koordinasyon sayısı 6 olan çeşitli kompleksler teşkil eder. Kromtrioksid (CrO_3) asidik bir oksittir. Su ile kromat asidini ve izopoli asitleri teşkil eder.

Krom bileşiklerinden sanayide en çok kullanılanları sodyumkromat ($Na_2Cr_2O_7$, amonyumdikromat (bikromat) $(NH_4)_2Cr_2O_7$ ve kromik asiddir. Bu bileşiklerin hepsi asidik oksidasyon vasıtasıdır. Bunlar bitkisel, hayvansal ve petrol menşeli yağların ağartılmasında, tekstil sanâyiinde, katalizör imalatında kullanılır.

Kullanılışı: Krom, metalurjide sert, dayanıklı alaşımlar yapımında ve kimya sanayiinde kullanılır. Krom diğer alaşımların birçoğu ile karışabilir. En mühim alaşımları demir, nikel, kobalt, volfram ve molibden ile olanlarıdır.

Demir ile olan alaşımına ferro-krom demir ki buna çelik de denir. Bu çelik bilye, çelik zırh, uçak sanayiinde, çatal, kaşık, bıçak yapımında kullanılır. En çok kullanılan paslanmaz çelikler % 18 Cr ve % 8 nikel ihtivâ eder. % 10'dan fazla krom ihtiva eden çeliklere paslanmaz çelik denir ki, bunlar korozyona, oksidasyona ve birçok kimyâsal maddelerin etkisine dayanıklıdırlar. Paslanmaz çelikler çok az miktarda karbon da ihtivâ ederler.

Krom kaplamacılıkta kullanılır. Meselâ otomobil tamponu ve kapı kolu gibi parçalar kromla kaplıdır. Kaplanan kromun kalınlığı 0,001 mm civarındadır. Piston, gömlek, segman kaplanmasında da kullanılır.

Ayrıca çok yüksek sıcaklıkta çalışan gaz türbinleri rotor kanatları gibi parçalar kromdan imâl edilir. Elektrik rezistansları da nikel-krom çeliklerinden yapılır.

KROMATOGRAFİ;

Alm. *Chromatographie (f),* **Fr.** *Chromatographie (f),* **İng.** *Chromatography.* Bir karışımda iyon veya molekül hâlinde bulunan maddeleri ayrı ayrı bölgelerde toplamak suretiyle analiz etme metodu. Bu metodun esâsı, çeşitli maddelerin bir adsorban (tutucu) tarafından farklı hızla adsorbsiyonuna (tutulmasına) dayanır. Uygun bir adsorban üzerinden bir karışım geçirilmek suretiyle karışım komponentlerine (karışımı hasıl edenlere) ayrılır. Bu metod önceleri renkli maddelere uygulanmış olduğundan kromatografi ismini almıştır. Saf zannedilen birçok madde kromotografik analize tâbi tutulduğunda saf olmadıkları görülmüştür. Bu metodlar bugün en tesirli ayırma metodlarının başında gelir. Kimyâsal ve fiziksel özellikleri benzer olduğundan ayrılmaları çok güç olan nâdir toprak elementleri bu metodla birbirinden ayrılmışlardır.

Analiz edilecek karışımın özelliklerine bağlı olarak, kromatografi farklı şekillerde uygulanır. Bugün uygulanan usuller sütun (kolon) kromatografisi, ince tabaka kromatografisi, kâğıt kromatografisi ve gaz kromatografisidir.

Sütun kromatografisi:

Bir karışımda bulunan maddeleri birbirinden ayırmak ve saf olarak elde etmek için kullanılan bir usuldür. Bu usul ile çalışabilmek için araştırma laboratuvarlarında kullanılan apareyler, kromatografi sütunu (20-50 cm boyunda ve 1-3 cm çapında, dip kısmında musluk bulunan bir cam boru), çözücü deposu (bir ayırma hunisi) ve fraksiyon kabı (bir tromp erlenmayeri) olmak üzere üç kısımdan ibarettir. Bu kısımlar lastik tıpa veya zımparalanmış ağızlar (şilifler) ile birbirine bağlanmışlardır.

Ayırma yapmak için önce kromatografi sütunu uygun bir adsorban (alüminyum oksit, magnezyum

silikat, sellüloz, iyon değiştirici reçine vs.) ile düzgün bir şekilde doldurulur ve adsorban madde kullanılacak olan çözücü ile ıslatılır. Sonra nümûne, çözelti hâlinde adsorban sütunun üzerine konulur.

Sütun üzerine konmuş olan maddenin, adsorban içindeki hareketi bir organik çözücü veya bir çözücü karışımının sütundan devamlı olarak geçirilmesiyle temin edilir. Maddelerin sütundaki süratleri maddenin cinsine göre değişik olacağından maddeler sütunda farklı yerlerde tabakalar hâlinde toplanır. Çözücü geçirmeye devam edildiği taktirde en çok sürüklenen en önce, bunu takiben de diğerleri olmak üzere sütunun altında fraksiyonlar hâlinde toplanır. Fraksiyonlar üzerinde yapılan tâyinler ile de nümûnenin taşıdığı maddeler tesbit edilir.

İnce tabaka kromatografisi (ITK):

Burada destek madde, ince bir tabaka hâlinde bir cam levha üzerine yayılmıştır.

Ayırma kâbiliyetinin yüksek olması ve kısa bir müddet içinde (15-45 dakika) netice alınması gibi sebepler yüzünden son senelerde kağıt kromatografisine tercih edilmektedir.

Aparey: 25x20x10 cm ebadında, üzerinde kapak bulunan, bir cam küvetten ibarettir. Bu küvet içine bir veya birkaç kromatografi plağı dik veya eğri olarak yerleştirilmiştir. Çözücü doğrudan doğruya küvetin dibine konur. 25x20x10 cm ebadındaki bir küvet için 100 ml civarında bir çözücü kâfidir.

Kromatografi plağı: Üzeri silisyum jeli, alüminyum oksit gibi bir adsorban madde ile kaplı 20x20 veya 5x20 cm ebadında cam plaklardır.

Çözücü: Organik çözücüler tek başlarına, karışımlar hâlinde veya suyla doyurulmuş olarak kullanılmaktadır. Kullanılmakta olan başlıca çözücüler, elüsyon kuvvetlerine göre şu şekilde sıralanırlar: Hekzan, benzen, kloroform, eter, etil asetat, izopropanol, etanol, metanol ve piridin.

Uygun çözücüyü bulmak için tecrübeye, önce benzen veya kloroform ile başlanır. Eğer madde kâfi derecede sürüklenmez ise elüsyon kabiliyeti daha yüksek olan çözücülere geçirilir veya çözücü karışımları denenir.

Kromatografinin yapılışı: Nümûne çözeltisi, kâğıt kromatografisinde olduğu gibi plağın alt kısmına çizilmiş olan hareket hattı üzerine bir mikropitet ile konulur. Damlanın kuruması beklenir. Bir iğne ile hareket hattından 10 cm uzaklıkta mesafe işaretlenir ve plak kromatografi küvetine, hareket hattı aşağı gelmek üzere konulur. Çözücü sınırı hareket hattının 10 cm üzerindeki işarete gelince plak küvetten çıkarılır ve bir müddet açık havada tutularak kurutulur.

Lekelerin yerleriUV(Uzun dalga 365 mikrometre veya kısa dalga 254 mikrometre) veya özel revelatörler kullanılarak tesbit edilir. Ayrıca sülfürik asit, nitrik asit gibi kuvvetli asitler ve kâğıt kromatografisinde kullanılmayan diğer yakıcı maddeler de burada kullanılabilir.

Basit ve kolay bir usûl de plâğa önce kesif sülfirik asit püskürtmek ve sonra bu plağı 200-250°C'de bir müddet ısıtmaktır. Bu suretle bütün organik maddeler kömürleşir ve beyaz zemin üzerinde siyah lekeler meydana gelir.

İnce tabaka kromatografisi usulü ile kimyasal maddeler ve drogların saflık ve müessir madde yönünden kontrolleri yapılabildiği gibi, belirli şartlar altında elde edilen, kromatogramların özellikleri (lekelerin adeti, UV altında verdikleri renkler vs.) ne dayanılarak teşhisleri de mümkündür.

Kâğıt kromatografisi: Bir karışımda bulunan maddeleri birbirinden ayırmak ve şâhit maddeler yardımı ile teşhis etmek için kullanılan bir usûldür. Burada destek madde olarak özel şekilde hazırlanmış bir kâğıt, sürükleyici olarak da bir çözücü karışımı kullanılır. Bu karışımda esas îtibâriyle biri "duran" (genel olarak su) ve diğeri "hareketli" (organik bir çözücü) olmak üzere iki faz vardır. Hareketli faz, kâğıt üzerinde kapillarite olayına uygun olarak yürür. Organik çözücüde çok ve suda az çözünen maddeler, organik çözücüde az ve fakat suda çok çözünen maddelerden daha hızlı sürüklenirler.

Aparey: Cam kavanoz veya küvetler kullanılır. Organik faz bu apareylerin üst kısmında bulunan küvete konulur ve kâğıdın bir ucu bu küvete daldırılır.

Kâğıt: Özel olarak hazırlanmış filtre kâğıdı tipinde olan kâğıtlardır. Memleketimizde bilhassa İngiliz whatman Wo 1,2,3 kullanılır.

Kromatografinin yapılışı: Kâğıdın bir kenarına 5-6 cm mesâfeden bir çizgi çizilir. Bir mikropipet yardımıyla numune ve şâhit çözeltiler tatbik edilir.

Bu sûretle hazırlanmış olan kâğıt, kromatografi apayreyine yerleştirilir ve bir ucu çözücü ile temasa getirilir. Çözücünün yükseldiği hudut, kâğıt apareyden çıkartıldıktan sonra kurşun kalemle, çizilerek belirlenir. Açık havada kurutulur. Nümûnede bulunduğu bilinen maddeler ile renk verecek reaktif püskürtülür. Etüvde kurutulur ve meydana çıkan lekeler tetkik edilir.

Gaz kromatografisi: Gaz hâlinde bulunan veya ısıtıldığı zaman bozulmadan gaz hâline geçebilen bileşiklerin teşhislerini ve birbirlerinden ayrılmasını mümkün kılan bir tekniktir.

Ayırmayı yapabilmek için geniş yüzeyli bir stasyoner faz (alüminyum oksit, silikajel, aktif kömür gibi katı bir madde veya kizelgur gibi inert bir maddeyle karıştırılmış, kaynama noktası yüksek bir sıvı) ve bir mobil faz (azot, helyum gibi inert bir gaz) kullanılmaktadır.

Gaz kromatografisi halen, bilhassa uçucu yağların tetkikinde kullanılmaktadır. Bu teknik ile organik asitlerin, bâzı alkaloitlerin, bâzı glikozitlerin (kardiotonik glikozitler ve saponin glikozitleri) ve bazı hormonların kontrol ve teşhisleri yapılabilmektedir.

KROMİK ASİT;

Alm. *Chromsaure (f),* **Fr.** *Acide (m) chromique,* **İng.** *Chromic acid.* Anorganik bir asit. Hakikî kromik asid H_2CrO_4 olup, sâdece krom trioksidin (CrO_3) suda çözünmesiyle elde edilir.

Kromid asidin anhidridi krom trioksit (CrO_3) dir. Bu yüzden kromik asidi denilince akla CrO_3 gelir. Burada krom (6+) değerliklidir. Kararlı olmayan bir bileşik olup, kendi kendine reaksiyona girerek di(bi) kromat asidi ($H_2Cr_2O_7$) hâline dönüşür. Kromik asit anhidridi (CrO_3) kırmızı pembe kristal olup spesifik gravitesi 2,67 ile 2,82 g/cm^3 arasındadır. 197°C'de erir ve erimeden sonra yavaş yavaş bozunur. Havadan nem çeker. Su ve asetik asid, piridin ve eter gibi organik çözücülerde çok iyi çözünür. Ham CrO_3 doymuş sülfat asidi ve doymuş sodyum bikromat karışımından çöktürülerek ayrılır. Bu çökelti kristallendirilerek veya eritilerek saflaştırılır.

Kromik asit, kuvvetli bir asit olup, aynı zamanda kuvvetli bir oksidasyon vâsıtasıdır. Bitki ve hayvan hücrelerini oldukça tahrip edicidir. Şâyet indirgeme vasıtasıyla veya organik bileşikle temas ettirilirse ciddî bir patlama meydana gelebilir.

Kromik asit, kimyâ sanâyiinde kromik asidin tuzu olan kromatların îmâlinde kullanılır. Kromik asidin çoğu krom kaplamada kullanmak için üretilir. Tıpta yakıcı olarak, oymacılık işlemlerinde, seramik sırı yapmakta, camları renklendirmede, metalleri temizlemede, mürekkep ve boya imâlinde ve kauçuk pigmenti olarak kullanılır.

formül

KROMOZOM;

Alm. *Chromosom (n),* **Fr.** *Chromosome (m),* **İng.** *Chromosome.* Hücre çekirdeğinde bulunan, hücre bölünmesi sırasında belirli şekil alan, kendi kopyasını yapabilen ve bazik boyalarla koyu boyanabilen ipliksi yapılar. Bileşiminde DNA ve pekçok protein çeşidi bulunan nukleoprotein yapısında birimlerdir. En önemli özellikleri, kalıtım birimi olan genleri taşımaları ve yeni nesillere aktarmalarıdır.

Her canlıda farklı özellikte ve sayıda kromozom vardır.Kromozomların biyomoleküler yapısı Dezoksiribo Nükleik Asittir (DNA). Kromozomu teşkil eden DNA iplikleri, pürin bazları ile birleşmiştir. Pürin bazları; Adenin-Timin-Guanin-Cytosindir.

Bu pürin bazlarının her biri zıt bir baz ile çift iplikli RNA'dır (Ribo Nükleik Asit). Her zaman Adenin, Timin ile Guanin ise Cytosinle birleşir. İnsan kromozomlarını teşkil eden DNA ve RNA üzerinde sıralanan pürin bazlarından her üç tânesi bir geni kodlar. Gromozom, muazzam bir DNA molekülü olup, gen bulunmaktadır.

Bezelyelerde hücre başına 14 kromozom, insan hücrelerinde 46, barsak solucanında 4, bal arısında 32, fârede 40, sığırda 60, patateste 48, mısırda 20, kurbağada 26, çekirgede 30, sirke sineğinin hücrelerinde 8'er kromozom bulunur. Bu sayı 2n ile gösterilir. Diploid adını alır.

İnsan için 2n= 46'dır.

Kromozomlar, hücrenin dinlenme devrelerinde çekirdekte, ışık mikroskobuyla görülemeyecek kadar çok ince ipliksi ağ şeklinde bulunurlar. Hücre bölünmesi sırasında sıkı bir yay gibi şekil alarak kalınlaşırlar. Bu devrede bazik boyalarla boyandığında ışık mikroskobuyla görülebilirler. Kromozomların boyları 2-6 mikron, çapları ise, 0,2-2 mikron kadardır. Kromozomların büyüklüğü de her tür için sâbittir. Meselâ insan kromozomlarının uzunluğu 4-6 mikron kadardır.

Her ferdin kromozomlarının sayısı, şekli ve büyüklüğü onun karyotipini teşkil eder. Karyotip dölden döle korunur ve tür kendine has özellikleri devâm ettirir. Karyotipe dayanılarak bâzı türlerin kromozom haritaları çıkarılmıştır.

Kromozomlar "matriks" denen protein bir kılıf ve en az iki iplikten yapılmıştır. Bu ipliklerden her birine "kromatit" denir. Araştırmalar bu ipliklerin de iki veya daha çok sayıda iplikten yapılmış olduğunu

göstermiştir. Kromatitleri meydana getiren ipliklere “kromonema” veya “kromatin iplik” adı verilir. Bu iplikçiklerin üzerinde “kromomer” veya “kromatin tânesi” denen şişkinlikler bulunur. Kromatin tâneleri yapılarında genleri taşırlar. Kromozomlarda “sentromer” veya “kinotokor” denen yapıların bulunduğu daralmış bölgeler vardır. Sentromerler hücre bölünmesi sırasında iğ ipliklerinin bağlandığı bölgelerdir. Kromozomlarda sentromerlerin bulunduğu “primer” boğumlardan başka “sekonder” boğumlar da mevcuttur. Ayrıca kromozomun uç kısmında kısa veya uzun bir sapçıkla bağlı “stallit” denen cisimler bulunur. Stallit taşıyan kromozomlara “sat kromozom”denir.

Sentromerlerin kromozomlarda bulunma yerleri değişik olabilir. T harfi şeklinde olan kromozomlarda sentromer uçta bulunur. Böyle kromozomlara “akrosentrik” denir. LJ şeklinde olanlarda sentromer uca yakındır. Böylelerine “submetasentrik” denir. UV şeklindeki kromozomların kolları eşittir. Sentromer ortada bulunur. Bunlara da “metasentrik” denir. Sentromeri olmayan kromozom hücrenin ekvator plağı üzerinde yerini bulamaz, atılır.

Eşeyli üreyen canlıların vücut hücrelerinde her kromozom çeşidinden iki tâne bulunur. O fert bunların birini anasından diğerini babasından almıştır. Şekil ve yapı bakımından birbirine benzeyen, biri anadan diğeri babadan gelen kromozomlara “homolog kromozomlar” denir. Homolog kromozomların karşılıklı yerlerinde alel (veya identik) genler bulunur.

Çift eşeyli canlıların vücut hücrelerinde diploid (2n) sayıda kromozom bulunmasına rağmen üreme hücrelerinde haploid (n) sayıda kromozom bulunur. Türlerde kromozom sayısını sâbit tutmak için cinsiyet hücreleri olgunlaşmadan önce mayoz (meios) bölünme geçirerek (2n) sayısını yarıya (n) indirger. Mayoz yalnız eşey hücrelerinde gözükür. Mayoz I ve onu tâkip eden mayoz II olmak üzere iki safhada gerçekleşir. Bir hücrede bir defâ mayoz olabilir. Mayoz I’in sonunda teşekkül eden yarı kromozom sayılı iki hücre mitoza uğrayarak mayoz II sonunda (n) kromozom sayılı dört eşey hücresi meydana gelir.

Mayoz I’in profaz safhası sırasında homolog kromozomlar birbirlerine yaklaşarak sarmal yaparlar. Bu hâllerine sinapsiz denir. Sinapsiz esnâsında kardeş olmayan kromotidlerin birbirine dokunan parçacıkları arasında gen değiş-tokuşu olur. Bu olaya Krosing over denir. Dolayısıyla, mayoz bölünme sonucu meydana gelen hücrelerin DNA’ları (kalıtımları) birbirinden farklıdır. Mayoz, türlerde kromozom sayısını sabit tuttuğu gibi, tabiatta çeşitliliği de sağlar.

İnsan vücut hücrelerinde 23 çift (46 adet), üreme hücrelerinde ise, 23 adet kromozom bulunur. Döllenme sonucu hâsıl olan zigot dişiden (n) ve erkekten (n) kromozom alarak (2n) sayısına ulaşmış olur. Böylece türlerin sâbit kromozom sayısı korunmuş olur.

Cinsiyet kromozomları: Kromozomların dâimâ bir çifti cinsiyeti belirler. Bunlara seks kromozomları da denir. Geri kalanlar ise eş çiftler hâlinde otozomal kromozomlardır. Cinsiyet kromozomları X ve Y diye iki tiptir. X dişilik, Y erkeklik kromozomudur. Y kromozomu X kromozomuna baskın (dominant)dır. Dişilerde cinsiyet kromozom çifti XX erkeklerde ise XY şeklindedir. X ve Y cinsiyet kromozomlarına “gonozom” veya “hetero kromozomlar” da denir. İnsanlarda vücut hücrelerinin kromozom formülü: 2n= 46’dır. Dişi bireylerde bunların 44 tânesi otozom ve 2 tânesi gonozom (XX) erkekte ise 44 otozom ve 2 gonozom (XY) bulunur.

O halde dişi bireylerin diploid kromozom sayısı 2n= 44+XX ve erkeklerin 2n= 44+XY olarak ifâde edilebilir. Diğer canlılarda da bu kâide geçerlidir. Drosophila’nın (sirke sineği) dişisinde 2n= 6+XX, erkeklerinde 2n=6+XY’dir.

Cinsiyet hücreleri mayoz sonucu kromozom sayılarını yarıya indirgediğinden (n) sayıda kromozom taşırlar. Dişilerin yumurta hücrelerinde dâimâ X cinsiyet kromozomu bulunur. Erkeklerin sperm hücrelerinin yarı sayısında X, diğer yarısında ise Y kromozomu bulunur. Yâni erkekte cinsiyet bakımından iki farklı sperm mevcuttur. n= 22+X kromozomlu olanlar dişilik, n=22+Y olanlar ise erkeklik özelliği taşırlar. Dişilerin yumurta hücreleri dâimâ n=22+X olduğundan her zaman dişilik özelliği gösterirler.

X kromozomlu bir sperm, yumurta hücresini döllerse, zigot 2n=44+XX olacağından yavru dişi doğar. Yumurta hücresi Y kromozomlu bir sperm ile döllenirse 2n=44+XY zigotu oluşur. Y kromozomu X’e dominant olduğundan yavru erkek olur. Görüldüğü gibi cinsiyetin tâyini erkeğe bağlıdır. Buna rağmen bu konuda yeterli bilgi sâhibi olmayan kimseler tarafından bâzı yörelerde, haksız olarak, kadınlardan erkek çocuk doğurması istenir. Hattâ erkek doğurmayan kadını boşayanlara da rastlanır.

İnsanda X’e bağlı, Y’e bağlı kalıtım şekilleri görülür. Meselâ miyop, renk körlüğü, hemofili genlerinin kalıtımı X’e bağlıdır. Erkek çocuklarda ikinci ve üçüncü ayak parmaklarının yüzücü kuşlar gibi perdeli oluşu Y kromozomu ile taşınır. Kulak içlerinin çok sayıda kıllı oluşu da Y kromozomu ile babadan oğula taşınır. Bu özellik kızlarda aslâ görülmez.

Her karakter en az iki genle tâyin edilir. Genetik biliminde her gen bir harf ile temsil edilir. Dominant (baskın) genler büyük harfle, resesif (çekinik) genler aynı harflerin küçükleriyle gösterilir. Homolog kromozomların karşılıklı yerlerinde bulunan ve aynı karakterler üzerine aynı yönde etki yapan genlere "identik genler"denir. BB, bb identik genlerdir. Aynı karakterler üzerine zıt yönlü etki yapan genlere de "alel genler"denir. B geni b'nin alelidir.

Kromozom hastalıkları: Bâzı hallerde mayoz (=meiosis)da kromozomlar eşit şekilde hücrelere gitmez. Dolayısı ile yeni doğan bireylerde 2n kromozom sayısında sapmalar gözükür. Bu durum hastalık hâli kabûl edilir.

Turner hastalığına sâhip olan dişilerde sâdece bir X kromozomu bulunur. (45, XO) olarak gösterilir. Cinsiyet gelişmeleri bozuk, aşırı şişman ve kısırdırlar. Klinifelter bozukluğuna sâhip olan erkekler ise iki X ve bir Y kromozomuna sâhiptir. (47, XXY) olarak ifâde edilir. Bunlar ince sesli, seyrek sakallı, iç üreme organları küçük, geri zekalı olurlar.

Nâdir hallerde XXX, XXXY, XXXXX, XXXXY cinsiyet kromozomlu bireylere de rastlanır. Bu durumda X kromozom sayısına bakmaksızın Y kromozom taşıyan bireyler erkektir.

Nesiller arasındaki genetik özellikler ana-babadan oğula üreme hücrelerinin çekirdeklerinde bulunan kromozomlar vâsıtasıyla aktarılır. Daha doğrusu kromozomların kromonema ipliklerinde dizili olan kromatin tânelerinde bulunan genlerle taşınır. Genler DNA yapısındadır. O halde kalıtsal özellikler nesiller arasında DNA molekülleri ile aktarılır. DNA molekülleri kendilerini eşleme özelliğine, yâni kopyasını yapabilme kâbiliyetine sâhiptirler. Ana babadaki DNA molekülleri kopyalarını üreme hücrelerine aktararak şifreledikleri kalıtsal özelliklerin oğula geçmesinde rol oynarlar. Kısaca DNA ile gösterilen deoksiribo nükleik asit, hücrenin çekirdeğinde bulunan irsiliğin temeli olan kromozomlarda bulunur. Kendinden önceki canlının bütün vasıflarına sâhiptir. Anne ve babanın bâzı husûsiyetleri DNA'da gizlidir.

Her canlıda kendine has DNA molekülü bulunur. Hurma ağacından portakal yetişmemesi, ineğin at yavrusu doğurmaması, insandan maymun, maymundan insan meydana gelmemesi hep bu DNA molekülündeki husûsiyettendir.

Beynimizde çeşitli bilgiler ve çeşitli insanların resmi bulunmaktadır. Beynimizi açsak bunların hiç birini görmek mümkün değildir. Konuşmamızla meydana çıkanları olur. Teyb bandındaki bilgileri de dışarıdan bakmakla, bir teyp olmadıkça anlayamayız. DNA'lar teyb bandına benzetilebilir. İçi sırlarla doludur. En akıllı kimse bile, DNA'daki hayat sırrını bilmekten âcizdir. İnsanların akıl ve ilim dereceleri yükseldikçe, DNA molekülünün muazzam yapısı karşısında hayranlıkları da o derecede artmaktadır.

Canlıların karakterlerinin (mâvi gözlülük, kıvırcık saçlılık, esmerlik, sarışınlık, çekik gözlülük vs.) cansız bir molekül içinde şifrelenmesi ve bu molekülün kendini otomatik olarak eşleyebilmesi, karakterleri nesilden nesile aktarabilmesi, daha açık bir ifâde ile hayat sırrını kendinde kapsaması özelliğine fen adamları hayretle bakmakta ve bunu kontrol eden sonsuz kuvvet sâhibinin varlığına inanmak zorunda kalmaktadırlar. Bu sebepten fen adamlarının çoğu, mutlak bir yaradana inanmıştır.

KRONOLOJİ;

Alm. *Chcronologie, Zeitrechnung (f),* **Fr.** *Chronologie (f),* **İng.** *Chronology.* Zamanı bölümlere ayıran ve olayları târihlerine göre sıralayan bilim dalı. Hâdiseler, meydana geldiği zamana göre sıralanarak veya belirli zaman aralıklarına yerleştirilerek mütalaa edilir. Bu şekilde kronolojik zaman tâyini gerçekleştirilmeye çalışılır.

Günümüzde üzerinde târihi bulunmayan herhangi bir eski malzemenin târihini tesbit etmek için yeni usuller geliştirilmiştir. Bunlardan biri "radyo karbon"ile zaman tâyinidir. Bir canlının ölümünden sonra mevcut "karbon - 14" belirli bir oranda azalır. Bu bilgiden faydalanarak malzemenin ömrü anlaşılabilir. Yine kemiklerin yaşları, umûmiyetle sâhib oldukları florin noktasından hareket edilerek bulunur. Bu ve benzer metodlar her geçen gün daha hassaslaştırılmaktaysa da, netîceler hiç bir zaman kesin değildir.

Belli başlı kronolojiler şunlardır:

Mısır kronolojisi: Mısırlılarda olaylar, kralların devreleri ile alâkalı olarak tesbit edilmiştir. Daha sonra kralların hangi yıllarda yaşadığına bakılarak daha kesin zaman tesbitine gidilmiştir. Ancak kralların isimlerinin veya yaşadıkları târihlerin kesin bilinmemesi, mevcut belgelerin kullanılmasında zorluk çıkarmıştır. Her ne kadar çeşitli listeler elde edilmişse de bunlar tam değildir. Diğer bir çeşit Mısır kronolojisinde ise, aynı târihlerde cereyan eden hâdiseler ve astronomik gözlemler kayıt edilmiştir. Meselâ; Boğazköy'de bulunan kayıtlar, aynı târihli Mısır, Bâbil, Asur ve Hitit kayıtları arasındaki alâkayı sağlamıştır.

Daha ilk zamanlarda Mısırlılar, Sirius yıldızının yükselmesini, Nil'in taşmasının müjdecisi olarak

kutlarlardı. Bunun sonucu, yılı 30 günlük 12 aya ayırıp, her yıl sonunda 5 günlük bayram yaparlardı. Ancak bu çeşit yıl, her 4 yılda bir gün kısa gelmekteydi. Bu aksaklık M.Ö. 238'de Mısırlılar tarafından anlaşıldı ve her dört yıla bir gün ilâve edildi. Bu düzeltme de, Julius Caesar (Jül Sezar)ın takvimine esas olmuştur.

Bâbil kronolojisi:

Sümer ve Akkadların kronolojisinde Hammurabi'nin hükümdarlık târihi esas alınmıştır.

Âsur kronolojisi:

Âsurlular devrinde M.Ö. 911-626 seneleri arasındaki târih bilgileri bir senelik bir hatâ ile oldukça doğrudur. 1068 ile 911 seneleri arasında ise 10 senelik hatâ vardır. 1068 senesinden evvelki devrede hatâ ihtimâli daha fazladır.

Mîlâddan önce 800 yıllarına rastlayan Bâbil ve Âsur târihleri, Bâbil İmparatorluğu hakkında oldukça geniş bilgi vermektedir. Bâbilliler, astronomik takvim kullanmışlardır. Takvim 19 senelik sayılardan meydana gelmiştir. Ayların gün sayısı değişiktir.

Yahûdî kronolojisi: Bâbil kronolojisi Âsur kronolojisinin karışımı tatbik edilmiş, hükümdârların hükümdarlık sürelerini esas alarak sıralama yapılmıştır. Yahûdî kronolojistleri hassâsiyetten ziyâde simetriye önem verirlerdi. İsrâil hükümdâr sene sayısı 240'tır.

Hint kronolojisi: Hint kronolojisinde güneş senesi esas alınmıştır. Üç cins güneş senesi vardır. Biri 365 gün 6 saat 12,5 dakikadır. Bu tespiti, Ömer Aryabhata yapmıştır. İkincisi 365 gün 6 saat 12 dakika 30,915 sâniyedir. Üçüncüsü 365 gün 6 saat 12 dakika ve 36,36 sâniyedir. Aryabhata senesi, Julian senesini 576 senede 5 gün geçer ve güneşin Aries yıldız kümesine girmesi ile başlar.

Çin kronolojisi: Milâddan 2000 sene öncesine dayanan ay senesi esâsına göre 365 gün 6 saatlik sene sistemi vardır. 4 senede bir, ayların gün sayısı ayarlanmaktadır. 1911'de Çin Cumhuriyeti kurulunca Gregorian takvimi kabûl edildi. 1930 senesine kadar eski ve yeni sistem birlikte kullanıldı.

Japon kronolojisi: Muhtelif usüller kullanılmıştır:

1. Milâddan 660 sene önce başlayan devamlı takvim.

2. İmparatorun idâreyi ele alması ile başlayıp, diğer imparatora kadar geçen süre.

3. Çin'den alınarak, Mîladdan sonra 645 senesinden îtibâren uygulanan takvim.

4. Gregorian takvimi.

Yunan kronolojisi: Eski Yunanlılarda, her Yunan şehrinin kendisine göre takvimi vardı. Fakat esas yapıları birbirinin benzeri idi. Sene 12 aya bölünmüştü. Her ay 29 veya 30 gün sürüyordu. Ay senesi ile güneş senesi birlikte kullanılıyordu. Ay senesi, güneş senesinden 11 gün 6 saat kısa olduğu için, 8 senelik peryodlarla 3 ayın gün sayısında ayarlama yapılıyordu.

Roma kronolojisi: Bütün Avrupa devletleri takvimlerini, Romalılardan aldılar. Roma kronolojisinde bir sene 366 gün 6 saattir. 4 senelik peryod boyunca, 1,465 günlük bir düzeltme yapılması gerekmektedir. Roma Takvimi, astronomik takvimden farklıdır. Bu fark bilinmesine rağmen din adamları siyâsî sebeplerle takvimde değişiklik kabûl etmemişlerdir. Julian Caesar karışıklığa son vererek Mîlâddan önce 46 senesinde tamâmen güneş senesini (Julian) kabûl etti. Sene 365 gün 6 saat olarak kabûl edilmekle berâber, her dört senede bir 366 güne ayarlandı. Böylece astronomik sene ile güneş senesi arasındaki fark azaldı. 1582 senesinde bu takvim astronomi senesi ile çalıştırıldı ve Gregorian takvimi ortaya çıktı. Yunan Ortodoks kilisesi hâlâ Julian takvimini kullanmaktadır.

İslâm kronolojisi: İslâm kronolojisi, hazret-i Muhammed sallallahü aleyhi ve sellemin Mekke'den Medine'ye göç ettiği Hicret gününü esas almıştır. Bu sistem, hazret-i Ömer zamânında hicretin on yedinci senesi yürürlüğe konuldu. Peygamberimiz, hicrette, Mîladın 622'nci senesi Eylül ayının yirminci Pazartesi günü Medîne şehrinin Kubâ kenar mahallesine ayak bastı. Gece ile gündüzün müsâvî (eşit) olduğu bu mesûd gün, Müslümanların "Hicrî Şemsi" senebaşısı oldu. O gün Rebîülevvel ayının sekizinci günü idi. O senenin Muharrem ayının başı da "Hicrî Kamerî" **senebaşı** kabul edildi. Bu Kamerî senebaşı, Mayıs ayının on altıncı Cumâ günü idi. Kamerî sene, ay senesi olup, aylar 29 ve 30 günlük olarak 12 tânedir. Aylar, yeni hilâl ile başlar. Hicrî seneye âit ayların isimleri şöyledir: **Muharrem, Safer, Rebîülevvel, Rebîülâhir, Cemâzielevvel, Cemâzielâhir, Receb, Şâbân, Ramazan, Şevval, Zilkâde, Zilhicce.** Bu aylar bâzan 29, bâzan da 30 gün çeker. Şemsî sene ise yılı 365 gün kabûl eden güneş senesidir. Ayları da 12 aydır. Hicrî Şemsî senenin ayları şunlardır: Harîf-i evvel, Harîf-i sânî, Harîf-i sâlis (Sonbahar ayları); Şitâ-i evvel, Şitâ-i sâni, Şitâ-i sâlis (Kış ayları); Rebi-i evvel, Rebi-i sânî, rebii sâlis (İlkbahar ayları); Sayf-ı evvel, Sayf-ı sânî, Sayf-ı sâlis (Yaz ayları).

KRONOMETRE;

Alm. *Chronometer (n), Präzisionsuhr (f); Stoppuhr (f),* **Fr.** *Chronomètre (m),* **İng.** *Chronometer; stop watch.* Zamanı büyük hassasiyetle ölçen bir saat çeşidi. Kronometrelerde, normal saatlerden farklı olarak, hassasiyeti artıran bazı ilâve mekanizma yerleştirilmiştir. İlâve mekanizmalarla saatte sıcaklığın değişmesi ile ortaya çıkan tesirler dengelenir. Zemberek vasıtası ile iletilen güç, zaman içinde sâbit tutulur. Çevreden gelen sarsıntı ve titreşimlerin tesirini ortadan kaldırmak için özel kutular içinde muhafaza edilirler.

Kronometrelerin görünüşü, âdi saatlere benzer. Onlardaki gibi akrep ve yelkovanı vardır. Ayrıca, her yarım sâniyede bir hareket eden bir ibre ile başlangıçtan îtibâren kaç saat geçtiğini gösteren ikinci bir ibre daha bulunur. Kronometreler, hergün radyo saat ayarı ile kontrol edilir.

Denizcilik ve havacılıkta, bulunulan yerin tesbiti için kronometreden büyük ölçüde faydalanılır. Bunun için kronometre, Greenwich saatine göre ayarlanır. Sekstant yardımıyla bulunan mahallî saat ile kronometreden okunan Greenwich saati arasındaki fark, bulunulan yerin boylamını verir.

KRUP (Akut laringotrakea bronşit);

Alm. *Krupp (m) Diphtheritis (f),* **Fr.** *Croup (m),* **İng.** *Crop.* Gırtlağın, nefes borusunun ve hava yollarının akut iltihâbî hastalığı. Hastalık, parainfluenza denen virüsle meydana gelir ve özellikle hayatın erken dönemlerinde ortaya çıkar. Bu virüs, çocuklarda krup'a, erişkinlerde ise genellikle soğuk algınlığına yol açmaktadır. Sık olarak sonbahar, kış ve ilkbaharda görülür. Yeniden hastalanma sıktır. Kuluçka süresi 5-6 gündür. Çocuk ve bebeklerde çok ciddî seyreder. Ateş, hastalığın değişmez belirtisidir. Öksürük, hırıltı solunum vardır.

Hastalıkta önemli laboratuar belirtisi yoktur. Çocuklarda akyuvar değişiklikleri olursa da vakalara göre değişir.

Komplikasyon olarak, çocukta orta kulak iltihabı sıktır. Çok küçük veya kötü bakımlı çocukta öldürücü olabilir. Erişkinde ise bakteriyel sinuzit, önceden bronşit amfizem ve bronşiektazisi olan hastalarda bakteriyel zatürre gelişebilir.

Krup, gırtlak difterisi ile karışabilirse de solunum yolunun direkt muayenesi ile ayrılabilir. Gırtlak difterisine "krup difterik" de denir.

Krup'un has bir tedâvisi olmadığı gibi koruyucu aşısı da yoktur. Tedâvisi, ortaya çıkan belirtilere ve orta kulak iltihâbı, zatürre gibi komplikasyonların önlenmesine yöneliktir. Çocukta bakım önemlidir. Erişkinlerde ise ağrı kesici, antihistaminik ve öksürük için az dozda kodein verilir. Hastalar yatak istirahatine alınmalıdır.

KRUPP;

Alman sanâyici âile. Krupp firması, 1811'de Friedrich Krupp (1787-1826) tarafından kuruldu. O zaman Krupp, küçük bir çelik döküm fabrikasıydı. Friedrich'in oğlu Alfred Krupp, (1812-1887) bunu genişletti ve dünyanın en büyük çelik döküm fabrikası hâline getirdi. Ayrıca, silah imâlâtına başladı. Kömür ve demir mâdeninden başlayarak çelik üretimine kadar bütün işlemler tek elde yapılmaya başlandı. Demir cevherine Bessemer metodunun geniş ölçüde tatbîkâtının öncülüğü de Alfred Krupp devrinde gerçekleşti.

Alfred'in oğlu Friedrich Alfred Krupp (1854-1902) zamanında ise harp gemileri inşâsı ve zırhlı levha îmâlâtına başlandı. Krupplar'ın devlet kuruluşları içinde politik ağırlığı arttı. Friedrich Alfred öldüğünde oğlu olmadığı için, damadı Gustav Von Bohlen Und Halbach (1870-1950), Krupp ismi altında işin idâresini eline aldı. Birinci Dünyâ Harbinde Krupp firmasında 100.000 işçi çalışıyordu. Versay Antlaşması, Almanya'yı silâhsızlanmaya zorlayınca fabrika silâh îmâli bakımından bir müddet durdu. Fakat Krupp, Hitler devrinde yeniden silâh îmâlâtına başladı. İkinci Dünyâ Harbinde dev Krupp fabrikalarında yabancı işçi çalıştırıldı.

Gustav Krupp 1945'te savaş suçlusu olarak mahkemeye verildi. Fakat çok hasta olduğundan duruşmaya çıkamadı. Oğlu Alfred Krupp (1907-1967), 1948'de hapse mahkûm edildi. 1951'de serbest bırakıldı ve fabrikalarının bir kısmını sattı. Yine de Krupplar Alman sanâyiinin önemli bir firması olarak kaldı. Bu önemini günümüzde de korumaktadır.

KRUŞÇEV (HRUŞÇEV), Nikita Sergeyeviç;

Sovyet devlet adamı ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi birinci sekreteri. 17 Nisan 1894'te Ukrayna'nın Kalinovka şehrinde doğdu. Babası mâden işçisiydi.

Doğduğu köyde öğrenim gördükten sonra, âilesiyle birlikte Donets Kömür Havzasındaki mâdencilik ve sanâyi merkezi Yuzovka'ya geçti. Burada 15 yaşında boru tesisatçısı olarak çalışmaya başladı. 1917 Devriminden önce işçi teşkilâtlarında vazife aldı. 1918'de Rusya Komünist (Bolşevik) Partisine üye oldu. Ocak 1919 da Kızıl Orduya girdi. 1922'de Yuzovka'da yeni açılan bir işçi okuluna girerek ortaöğrenimle birlikte parti eğitimi gördü. Okuldaki parti komitesinin sekreterliğine getirildi. 1925'te Yuzovka'daki Petrovski-Mariinsk ilçesinin parti sekreteri oldu. Aktif çalışmaları sebebiyle parti ileri gelenlerinin dikkatini çekti. Moskova'da toplanan 14. Parti Kongresine katıldı. 1929'da Moskova'daki Stalin Sanâyi Akademisine kabul edilerek metalürji öğrenimi gördü. Parti içindeki çalışmalarına da devam eden Kruşçev 1933'te Moskova Bölge Komitesi İkinci Sekreterliğine yükseldi. 1935'te Moskova parti teşkilâtının birinci sekreteri oldu. Komünist Partinin 17. Parti Kongresinde, Merkez Komitesinin tam üyeliğine seçildi. Aynı yıl Yüksek Sovyet Prezidyumu yedek üyeliğine getirildi. 1938'de politbüro aday üyesi oldu. Ertesi yıl politbüronun tam üyesi oldu. 1944'te Ukrayna Meclisinin başkanlığına getirildi. 1946'da meydana gelen büyük kıtlık sırasında, gıdâ maddelerinin dağıtımında Stalin'in isteği doğrultusunda hareket etmediği için bir müddet gözden düştü. 1949'da Moskova bölgesi parti başkanlığına yeniden getirildi. Aynı zamanda Komünist Parti Merkez Komitesi sekreteri oldu. 1949-53 döneminde diğer parti idârecileri gibi sık sık Stalin'in siyâsî oyunlarıyla karşılaştı. 1953'te Stalin'in ölümünden sonra Komünist Partinin birinci sekreterliğine getirildi. Devleti idâre eden Başbakan Melenkov ile bir müddet rekâbet etti. 1955'te Melenkov'u başbakanlıktan uzaklaştırarak yerine kendi adayı Nikolay A. Bulganin'i getirdi.

Mayıs 1955'te ilk dış gezisini Bulganin'le birlikte Yugoslavya'ya yaptı. Daha sonra, Cenevre, Afganistan ve Hindistan'a yaptığı gezilerde dışa dönük ve esnek bir politika izlediğini gösterdi. Şubat 1956'da Moskova'da toplanan 20. Parti Kongresinde; iktidârın tek kişide toplanmasını tenkid ederek, Stalin'i acımasızlık, hoşgörüsüzlük ve iktidârı kötüye kullanmakla suçladı. Stalin'in yanılmaz lider imajını yıkmaya ve Leninist modele dönmeye yönelik köklü bir Stalincilikten uzaklaşma kampanyası başlattı. Binlerce siyâsî tutukluyu serbest bıraktı. Stalincilikten arınma hareketi Doğu Avrupa'daki sosyalist ülkelerde de önemli gelişmelere yol açtı. Polonya ve Macaristan'da ayaklanmalar meydana geldi. Doğu Avrupa'daki bu gerginlikler Kruşçev'e karşı muhalefetin güçlenmesine sebep oldu. 1957'de Kruşçev'in vazifeden uzaklaştırılması gündeme geldi. Prezidyumda yapılan bir oylama aleyhine neticelendiyse de vazifede kalmayı başardı. 1958'de başbakanlığı da üstlendi. 1959'da 21. Parti Kongresinde kapitalist ülkelerle barışçı bir yarış içinde olmayı teklif etti. ABD'ye yaptığı ziyâret sonrasında Mayıs 1960'ta iki ülke liderinin Paris'te yaptığı zirveye katıldı.

1961'de ABD Başkanı John F. Kennedy'le Viyana'da yapılan zirve toplantısına katıldı. Bu görüşmeden kısa süre sonra Berlin Duvarı inşâ edildi. 1962'de Küba'ya orta menzilli füzeler yerleştirmeye girişti. ABD ile uzlaşılması neticesinde füzeleri kaldırmayı kabul etti. Bu uzlaşma sebebiyle Komünist Çin ile SSCB'nin arası açıldı. Çin lideri Mao Zedong (Tse Tung) tarafından sert bir şekilde tenkid edilen Kruşçev ihtiyaç maddelerinin karşılanması yönünde halktan gelen baskıları ve aydınların düşünce hürriyetinin genişletilmesi yönündeki isteklerini dikkate aldı. Ancak idâredeki hâkimiyetinin azalacağı endişesiyle rahatsız oldu. Bu sebeple ilim ve fikir adamlarına karşı sert tedbirlere yöneldi. 1958'de Boris Pasternak'ın Nobel Ödülünü almasına izin vermedi.

Dış politikada, hem sosyalist hem kapitalist ülkelerle ilişkilerin genişlemesi için çaba gösteren Kruşçev, Sovyet yurttaşlarının turist olarak ülke dışına çıkmasına ilk defa imkan sağladı. Konvansiyonel silahları azaltarak, nükleer füzeleri geliştirme çabaları sebebiyle Sovyet askerî yetkililerinin sert muhâlefetine hedef oldu. Uyguladığı tarım politikasında başarısız oldu. 14 ekim 1964'te yapılan Merkez Komitesi toplantısında, ileri yaşı ve bozulan sağlığı sebebiyle istifâ eden Kruşçev parti birinci sekreterliği ve başbakanlık vazifelerinden ayrıldı. Hayâtının son yıllarını Moskova'daki evinde sessiz olarak geçirdi.

Geniş kitlelere zulmeden, dünyâyı kana boyayan, insanların vicdanlarına kilit vurmaya çalışan, öldükten sonra da lânetle anılan diğer diktatörler gibi o da 11 Eylül 1971'de Moskova'da öldü. Ölümü halka 48 saat geçtikten sonra haber verildi. Devlet töreni yapılmadan Moskova'da Novodeviçi Manastırı Mezarlığına gömüldü.

KRUVAZÖR;

Alm. *Kreuzer (m),* **Fr.** *Croiseur,* **İng.** *Cruiser.* Muhriple uçak gemisi arası bir çeşit büyük harb gemisi. Top ve roket silâhlarla donatılmış süratli bir gemidir. Kruvazörün ana görevi stratejiktir. Denizde muhârebâtı yönlendirir. Düşmanı yanıltıcı haberlerle oyalar. Ticâret filosunu korur ve düşman ticâret filosunu tahrib eder.

Yirminci yüzyılın ilk yarısında, kruvazörün taktik olarak önemi azalmıştır. Uçaklar, muhripler ve çok süratli denizaltılar kruvazörlerin görevlerini üstlenmiştir. 1960'larda ABD'nin 37, Rusya'nın 20, İngiltere'nin 5 kruvazörü vardı.

1961 senesinde inşâsı tamamlanan ABD'ye âit USSLong Beach kruvazörü, dünyanın ilk nükleer

tahrikli harb gemisidir. Bu gemi, saatte 30 mil sürat yapmakta ve yakıt yenilemeden 160.000 km gitmektedir. Gemi tamâmen roketlerle donatılmıştır. Kruvazörler, kendi aralarında sınıflara ayrılır. 8 inç (203 mm)lik toplarla donatılan gemilere ağır kruvazör; 6 inç (152 mm)lik toplarla donatılan gemilere hafif kruvazör; roketlerle donatılmış gemilere güdümlü mermi kruvazörleri denir.

1922 Washington Konferansı ile kruvazörlere ton sınırlaması getirildi. Buna göre 10.000 tonun üzerinde harp gemileri yapılamayacaktı. Bu karar 1945 târihine kadar devâm etti. 1945'den sonra büyük tonajlı savaş gemileri yapılmaya başlandı.

KSENON;

Alm. *Xenon,* **Fr.** *Xénon,* **İng.** *Xenon.* Xe sembolü ile gösterilen, soy gazlar sınıfından bir element. VIII A grubunda bulunur. Yeryüzündeki gazlar içinde eser halde bulunur. Kuru havada ise hacimce yaklaşık yüzde 0,0000086 nispetinde bulunur. Havadan dört buçuk defa daha ağır olan ağır bir gazdır. Sıvı havanın fraksiyonlu destilasyonu ile az miktarda elde edilebilmektedir.

Ksenonun atom numarası 54, atom ağırlığı 131.3, erime noktası -112°C, kaynama noktası -107°C dir. Elektronların yerleşim biçimi (Kr) $4d^{10}$ $5s^2$ $5p^6$ şeklindedir. Soy gazlar elektron yapıları sebebiyle normal olarak bileşik yapmazlar. Ancak kimyâsal bileşik yapabildiği tesbit edilen ilk soy gaz da ksenondur.

Ksenon, stroboskoplarda ve çok hızlı hareket eden cisimlerin fotoğraflarının çekiminde faydalanılan flaşlarda kullanılır. Düşük basınçta ksenon gazından bir elektrik akımı geçirildiğinde, parlamayla mavimtrak beyaz ışık, daha yüksek basınçlarda ise gün ışığına benzeyen beyaz ışık elde edilir. Ksenon flaş lambaları, yakut laserlerini daha tesirli kılmada kullanılır.

Tabiî ksenon dokuz kararlı izotopunun karışımı hâlinde bulunur. Bâzı göktaşlarında bulunan ve büyük nispette ksenon-129'dan meydana gelen ksenonun, yarı ömrü 17 milyon yıl olan iyot-129'un radyoaktif bozunması sonucunda teşekkül ettiği kabul edilir. Göktaşlarında bulunan ksenon-129 miktarının tetkiki güneş sisteminin aydınlatılmasında ışık tutar.

1962'ye kadar soy gazlar inert(âtıl) kabul edilirdi. Ancak bu târihte ilk defa bir soy gaz bileşiği olan heksaflüoroplatinat V ($Xe(PtF_6)X$) elde edilebildi. Daha sonra ksenonun flüorlu bir dizi bileşiği daha (XeF_2, XeF_4 ve XeF_6) elde edildi.

KSENOPHON;

Eski Yunan yazarı ve askeri. Mîlâttan önce 430'da Atina civarındaki Erkheeia'da doğup, M.Ö. 334'te Korent'te öldü. Gryllos'un oğludur. Prodikos'dan ders alıp, filozof Sokrat'a bağlandı. (M.Ö. 431-404) Mora Harbine Atina süvarisi olarak katıldı. Atina usülü demokraside aksaklıkları tesbit edince, kendisinde bu sisteme karşı nefret hâsıl oldu. Ücretli asker olarak arkadaşı Proxenos ile İran prensiCyrus'un kardeşi Pers kralı İkinci Artaxerxes Mnemonu'ya karşı hazırlanan orduya katıldı. M.Ö. 401'de Küçük Asya ordusuyla Anadolu'ya geçti. Prens Cyrus, İran Kralıyla Cunaxa'da yapılan muhârebede öldürülünce, Yunan ordusuna seçilen beş generalden birisi oldu. On iki bin askeri Cunaxa'dan alıp, kalan altı bin mevcutla Chryspolis'e geldi. Bu geri çekiliş Yunan askerî kabiliyetinin en büyük taktiklerinden biri kabul edilir.

M.Ö. 399-344 yıllarında Küçük Asya'daki Pers vâlilerine karşı askerî harekâtlarda bulunup, Yunanistan'a döndü. Isparta KralıİIkinci Agesilaus'un himâyesine girdi. Atinalılar'a karşı Koronica Muhârebesinde bulundu. Isparta kralının himayesinde önce Scillus'ta sonra da Korinthas'ta kaldı. Ksenophon çiftçilik yapıp, av ve eğlence tertipleyerek, kitap yazdı. Scillus'da kaldığı yıllarda, târihî ve askerî hâtıralarını anlatan **Kyrou Anabasis, Hellenika, Agesilas, Peri Hippikes** ile siyasî mahiyetteki **Lakedaimoniom Politeia, Hieron, Oikonomikos,** felsefî **Appologia Sokrateus, Appomnenoneumata** adlı kitapları yazmıştır.

KSİLEN;

Alm. *Xylene,* **Fr.** *Xyléne,* **İng.** *Xylene.* Benzenin dimetil türevleri olan üç organik bileşiğin ortak adı. C_6H_4 $(CH_3)_2$ kapalı formülü ile gösterilen bu izomerler metil gruplarının bağlandığı karbonlara göre o-ksilen, m-ksilen ve p-ksilen olarak adlandırılırlar.

Ksilenlerin başlıca kaynağı, kömür katranı ve petroldür. m-ksilen diğerlerine nispetle daha büyük yüzdelerde bulunur. Orto, meta ve para ksilenleri birbirinden ayırmak için ayrımsal damıtma ve kristallendirme işlemleri uygulanır.

Ksilenler uçak yakıtlarının bileşiminde yer alırlar. Boya, elyaf, laklar ve kauçuk endüstrisinde kullanılırlar.

Ksilen renksiz, kolayca alevlenebilen ve zehirli olan bir sıvıdır.

KU-KLUX KLAN;

Amerika Birleşik Devletleri'nde, bilhassa güney eyâletlerinde ortaya çıkan gizli bir teşkilât. K.K.K. rumuzuyla tanınır.

İlk Ku-Klux Klanlar Amerika'daki Kuzey-Güney harplerinden sonra, güneyde beyaz ırkın üstünlüğü iddiâsıyla ortaya çıktı. İkinci teşkilât ise 1920'lerde, din, ahlâk ve vatanperverlik hüviyetine bürünerek faaliyet gösterdi. İkinci Dünya Harbinden sonra da zenci haklarının savunma faâliyetleri kuvvet kazanmaya başlayınca yine güneyde Ku-Klux Klanlar sahneye çıktılar. Bu teşkilât şiddet hareketlerine başvurması sebebiyle halkın ve devletin nefretini kazandı.

Ku-Klux Klanlar geniş kollu, uzun bir cübbe ve ikisi göz, ikisi de ağız, burun için delikleri bulunan kukuleta denen başlık giyerlerdi. Kukuletanın üstünde birer kırmızı şeritlerle bağlı üç boynuz gibi çıkıntısı vardır.

1871'de Ku-Klux Klanların güneyde yeni bir karışıklık çıkarmaları üzerine bu teşkilâtın binlerce üyesi tevkif edildi ve haklarında çeşitli cezâlar verildi.

Bir müddet sonra çeşitli isimlerde tekrar ortaya çıkan Klanlar Texas, Mississippi, Alabama, Arkensas, Florida, Lousianen ve Güney Carolina eyaletlerindeki Zenci hâkimiyetini ortadan kaldırdılar. Binlerce Zenciyi katlettiler.

1915'te diğer teşkilâtı Atlanta civarında Stone Mountain'de kuruldu. Sayıları 5 bini bulan üye toplayabildi. Daha sonra üye sayısını 5 milyona çıkardı. Bu teşkilât sâdece zencilere değil aynı zamanda Yahûdî, Katolik ve diğer yabancılara da saldırdılar. Katı ve şekilci bir ırkçılık politikası, üyelerinin hızla bu teşkilâttan ayrılmalarına sebeb oldu. Tedhiş hareketlerine hız veren Ku-Klux Klanların faaliyetleri 1928'de tekrar yasak edildi. Fakat faaliyetleri zaman zaman yine görülmekte, çalışmalarını gizli sürdürmektedirler.

KUBBE;

Alm. *1. Kuppel (f) 2. Gewölbe (n),* **Fr.** *Coupole (f),* **İng.** *Dome, cupola.* Binâların üzerlerini örtmek için kullanılan mimarî bir sistem. Dâire veya dörtgen binaların üzerini örtmekte kullanılan kubbe, genellikle dînî mimârîde kullanılmakla beraber, sivil ve askerî binalarda da yer almaktadır.

Kubbe inşâsında başlıca iki metod vardır. Birincisi, kubbeyi ağırlıksız kabul edilerek yuvarlak plan şeması üstünde kürevî bir çatı olarak uygulamak. İkincisi, kubbeyi abanma ve destek hesaplarını da içine alarak gerçek mîmâri kâideleri içinde ele almaktır. Bu uygulamada önemli olan kareden dâireye geçişte meydana gelen boşlukların doldurulmasıdır. Bu boşluklar, "tromplar" (küçük yarımküre), "pandantifler" (konkavüçgen) veya "Türk üçgenleri" denilen geometrik elemanlarla doldurulur.

Kubbe mîmârîsi ilk olarak Mezopotamya'da görülür. M.Ö. 16 ve 13. asırlarda Ege bölgesindeki binâlarda yer almaya başlayan kubbe, M.Ö. 1. asırda Roma mîmârîsinde bir unsur olarak kullanılmaya başlandı. Ancak bu kubbeler mîmârîye yenilik getirmedi. Zamanla Bizans mîmarîsine kayan Roma sanatı, buna da daha rasyonel çözümler getiremedi.

Kubbe mîmarîsinde zirveyeOsmanlı mîmarları ulaşmıştır ve neoklasik dönem mîmarîsinde bile bu zirvenin üzerine çıkılamamıştır. Kubbenin yapılmasındaki ideal olan mekan bütünlüğünü temin etmekle, mîmarîdeki son şeklini Osmanlı mîmarları vermiştir. Abanma ve taşımadaki problemlere rasyonel çözümleri de Osmanlı mîmarîsi getirmiştir. Türk mîmarîsi, ana mekânda geometrik ve köşeli, üst yapıda kubbeye uygun olarak dairevî ve kürevî biçimleri anlayış içinde tatbik etmiş mekân içindeki dayanakları görünür hâle getirdiği gibi dış payanda sistemi ile kubbe ağırlığını toprağa kadar götüren kademeli teşkilâtı gerçekleştirmiştir. Osmanlı medeniyetinin merkeziyetçi dünya görüşüne uygun olarak, bu düşünce tarzı mîmarî karakterde de hâkim hâle getirilmiştir.

Mîmarîmizde en üst noktayı teşkil eden Mîmar Sinan, kubbe inşâsında da bâzı yenilikler getirmiştir. Erken devirdeki Türk üçgenleri ve bunu tâkib eden sarkıtlarla süslü pandiflerin yerine, kubbeye geçişte daha yumuşak olan trompları kullanmıştır. Klâsik devir mimarisinin bir sentezi olan Mimar Sinan, mîmarimizde mekânların simetrik olmasına yarayan kubbeyi aşılamaz bir unsur olarak Edirne Selimiye Camiinde başarıyla tatbik etmiştir. Selimiye'de, kubbe için en mühim problem olan abanma ve taşıma münâsebeti ve bu münasebete dayanmayan ana mekânın yuvarlak unsurlarını tekrarlayan kubbe problemleri aynı anda halledilmiştir.

Avrupa Ortaçağ mîmârîsinde mühim bir mîmârî unsur olarak görülmeyen kubbe, rönesansla birlikte ehemmiyet kazanmaya başlamıştır. Fakat bu yine de Avrupa mîmarîsinde mîmarî fonksiyonların simetri ekseni olacak tarzda hiç bir devirde binalarda kullanılmamıştır. Floransa'daki Santa Maria del

Fiore kilisesinin kubbesi Avrupa mîmârîsinin kubbe anlayışına yeni bir şekil getirmiş ve bunun gelişmiş bir örneği olan Roma San Pietro Kilisesinin kubbesi, batı için nümûne olmuştur.

Neo-klasik mîmarîde kubbe sivil mîmarîye de tatbik edilmeye başlanmış, fakat kubbe inşâ tekniğine bir yenilik getirememiştir. Daha sonra betonarme tekniği kubbe çatıyı düz çatıya çevirmiştir. Son zamanlarda yeni metodlar geniş boşlukların üzerini kapatmada kullanılmaya başlanmıştır.

Türkiye'de Bulunan Bâzı

Câmilerin Kubbe Ölçüleri	**Çap**	**Yükseklik**
Ayasofya Câmii	33 m	24,3 m
Süleymâniye Câmii	26,50 m	48 m
Selimiye Câmii	31,28 m	43,28 m
Sultanahmed Câmii	24 m	43 m
Üç Şerefeli Câmi	24,10 m	28,40 m

KUBBE VEZİRLERİ (Bkz. Vezirler)

KUBBEALTI;

Topkapı Sarayında başta sadrâzam olmak üzere Osmanlı devlet adamlarının toplanıp, devlet işlerini görüşerek karara bağladıkları yer. Buraya **Dîvân** yeri de denilirdi.

Topkapı Sarayının her tarafından görülen dört köşeli büyük kulesinin üstünde olan kubbealtına orta kapıdan girilir. Bina, beyaz mermer ve yeşil parafinden gâyet güzel sütunlar üzerine saçak konularak inşâ edilmiştir. Saçak, önündeki taşlığın üzerini de örtmektedir. İlk kubbealtı, Fâtih Sultan Mehmed Han devrinde yapılmıştı. Şimdiki kubbealtı binâsı Üçüncü Selim ile İkinci Mahmûd Han zamânında tâmir edildiklerine dâir iki kitâbe taşımaktadır.

Kubbealtındaki üç salonun soldakinde dîvân toplanırdı. Salonun etrâfındaki sedirlerde dîvân âzâları, ortadaki makamda ise sadrâzam otururdu. Pâdişâh bu salona açılan Kasr-ı Adil adı verilen kafesli pencereden dîvân müzâkerelerini tâkib ederdi. İkinci salon Dîvân-ı Hümâyun Kalemi olup, dîvân kânunları burada tasdik edilirdi. Kubbealtının arkasındaki dört köşeli yüksek kuleden etrafta olan hâdiseler seyredilirdi.

Üçüncü kubbenin altındaki salonda devletin asıl defter ve kayıtlarını kapsayan ruznâmeler, piyâde ve süvârî mukabeleleri, cizye mukataa, mevkufat gibi defterler sandıklar içerisinde saklanırdı. Burası her dîvân günü sadrâzamdaki mühr-i hümâyûn ile mühürlenirdi. İlk kubbe arasındaki yerde reisülküttap ile dîvân-ı hümâyun kâtipleri otururdu. Bu üç kubbenin dışında, sekiz kubbealtında dış hazîne saklanırdı.

Kubbealtında devleti idâreye memur olan heyet toplanırdı. Burada devlet işleri görüşüldüğü gibi halkın önemli dâvâlarına da bakılırdı. Dîvân toplantıları; Pazartesi, Salı, Cumartesi ve Pazar günleri olurdu. Görevliler sadrâzamdan önce gelir beklerlerdi. Sadrâzam gelince bütün görevliler karşılar, onun selâm verip odaya girmesinden sonra arkasından onlar da içeri girerlerdi. Vezirler, kâdıaskerler, defterdarlar ve nişancı yerlerini alırlar özel merâsimle toplantı açılırdı.

Toplantı bittikten sonra kubbealtında yemek yenirdi. Üç sofra kurulur, herkes kendi sofrasındaki yerine otururdu. Yemekten sonra yapılan işler hakkında sadrâzam pâdişâha arzda bulunur ve emirlerini alırdı. Belli günlerin hâricinde, ordunun harbe gidiş ve gelişlerinde, bayramlarda, saltanat değişikliklerinde, yabancı elçiliklerin kabûlünde kubbe altında toplantılar olurdu.

Devlet meseleleri Bâbıâli'de görüşülmeye başladıktan sonra, kubbealtı kısmen önemini kaybetti.

KUDDÛSÎ;

Anadolu'da yetişen evliyânın büyüklerinden, şâir. İsmi Ahmed bin Hacı İbrâhim'dir. Daha ana karnında, "Kuddûs, Kuddûs" diye Allahü teâlâyı zikrettiği için Kuddûsî mahlasıyla meşhur oldu. 1769 (H.1183) senesinden Niğde'nin Bor kazâsında doğdu. 1849 (H.1265) senesinde aynı yerde vefât etti. Vasiyeti üzerine Eski Mezarlık'ta defnedildi.

Babası büyük bir velî olan Ahmed Kuddûsî küçük yaştan îtibâren babasından ders aldı ve tasavvufda Ahrâriyye yolunun edebini öğrendi. Zâhirî ilimleri öğrenmek için uzun müddet medrese tahsili yaptı. 1786'da babası vefât edince, ilâhî bir emir üzerine Turhal'a gittti. Turhal Şeyhi denilen zâtın sohbetlerinde bulunarak olgunlaştı. Oradan Erzincan'a giderek birkaç ay kaldı. Sonra Şam ve Mısır'a gitti. Bir müddet sonra hac farîzasını yerine getirmek için Mekke-i mükerremeye gitti. Bu ilk Hicâz seferinde Hira ve Uhud Dağında, uzun günler uzlette kaldı. Medîne'deki Mescid-i Nebî çevresinde

riyâzetler çekti. Resûlullah efendimizin lutuf ve hitablarına kavuşarak yüksek derecelere ulaştı. Ertesi sene hac mevsiminde tekrar hac ibâdetini yerine getirdikten sonra, memleketi olan Bor'a döndü. 1807 ve 1810 senelerinde cereyan eden Osmanlı-Rus savaşlarına katıldı. Tekrar Hicâz'a giderek uzun süre Mekke ve Medîne arasındaki ıssız çöllerde, dağlarda nefsini terbiye için çileler çekti. Bor'a dönünce, on üç yıla yakın evinde inzivâ hayâtı yaşadı. Birçok kerâmetleri görüldü. Kendisini çekemiyenler iftirâ ettiler. Devrinin ileri gelen devlet adamlarının dikkatini çekerek İstanbul'a dâvet edildi. Zamânın pâdişâhının iltifât ve ihsânlarına kavuştu. Daha sonra Bor'a dönen Ahmet Kuddûsî, bir ara Konya'ya gitti ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rumî'nin kabrini ziyâret etti. Vefâtına yakın vasiyetnâmesini yazdırdı ve Eski Mezarlığa defnedilmesini istedi. Vefât edince istediği yere defnedildi. Kabri oradadır. Ancak Bor'un içinde ziyâret edilmek üzere bir makam yaptırılmıştır.

Bir çok şiirinde Allahü teâlâyı taleb etmeyi, mal, mevkı ile dünyâya ve maddeye âit olan her şeyin sevgisini kalpten çıkarmayı tavsiye ederdi. İslâmiyetin yüceliğini, emir ve yasaklarını pâdişâhlara da anlatırdı. İnsanların devlete bağlı olmalarını tavsiye eder, fitneden sakınmalarını söylerdi. Baş olmak, dünyâlık elde etmek ve halkı başına toplayıp onların hizmet ve hürmetlerini celb etmeye çalışmanın insanı şeytana oyuncak edeceğini anlatırdı. Allahü teâlânın emirlerini ihlâs ile yerine getirmeyi tavsiye ederdi.

Eserleri:

1) Dîvân-ı Kuddûsî, 2) Külliyât-ı Kuddûsî Efendi. Bu külliyât, şu eserlerden meydana gelmiştir: **Dîvân, Pendnâme, Vasiyetnâme, İcâzetnâme, Nesâyıh-ı Ahmed Kuddûsî, Hazînet-ül-Esrâr ve Ganîmet-ül-Ebrâr, Medâyıh Risâlesi, Muhtasar Tıbb-ı Nebevî, Mektublar, ç**eşitli konularda Arapça olarak yazılmış risâleler.

Dîvânından bâzı şiirler.

Aradım, bulmadım Rum'da Hicâz'da,
Kandadır ey gönlüm! Bilmem durağın.
Eglenüben kaldı aşk-ı mecâzda,
Hakîkat râhına gitmez ayağın.

Coşkun sular gibi akup çağlarsın,
Kendini odlara yakup dağlarsın,
Gece gündüz efgân edüp ağlarsın,
Eridi kalmadı yürekte yağın.

Kuddûsî'ye cefâ etme ey gönül!
Hem ömrünü hebâ etme ey gönül!
Gel meyl-i mâsivâ etme ey gönül!
Bâki kalur sanma, geçer bu çağın.

Taşlanmayınca

Velî olmaz kişi taşlanmayınca,
Sivâ endişesi boşlanmayınca,
Kemâle iremez sâlik dirîgâ,
Bu ışkın oduna haşlanmayınca.

Söğütte hiç biter mi tatlu elma,
Yarılıp sarılup aşlanmayınca.
Yiyemez körpe kuzu dürlü otu,
Büyüyüp gün-be-gün dişlenmeyince.

Namaz

Ol Hüdânın kullarına ulu ihsânı namaz
Menzil-i âlâya insanı ref eyleyen namaz

Var ibâdetlerin pekçok gerçi envâı fakat
Onların hep cümlesinin şems-i tâbânı namaz

Onda topladı ibâdetleri cebbâru Celîl
Bil Muhakkak ki hepsinin oldu sultânı namaz

Eyle Kudsî sen namaza gece-gündüz hep devâm
Arttırır gönül içinde nûr-i irfânı namaz

KUDRET NARI (Momordica charantia);

Alm. *Balsamapfel, Vunderapfel (m),* **Fr.** *Pomme (f) baume,* **İng.** *Balsamaple.* **Familyası:** Kabakgiller (Cucurbitaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Yalnız bahçelerde yetiştirilir.

Temmuz-ağustos aylarında çiçek açan 1-2 m boyunda çiçekleri tek cinsli, tırmanıcı bitkiler. Yapraklar el şeklinde, uzun saplı, loplu olup, loplar uzunca oval şekilde, kenarları dişli, sivri uçludur. Çiçekler sarımsı veya kırmızımtrak renklidir. Meyveleri 10-20 cm boylarında, geniş bir mekik şeklinde olup, üzerleri girintili çıkıntılı ve pürüzlüdür. Önceleri yeşil olan meyveler olgunlukta sarımsı renk alırlar. Tohumları 1 cm kadar boyunda, yassı ve gelişigüzel şekillidir. Daha çok tropikal Asya ve Afrika'da yayılmıştır.

Kullanıldığı yerler: Yapraklarında uçucu yağ ve acı maddeler bulunmaktadır. Mide ülserine karşı çok iyi ilâç olup şöyle hazırlanır: İki kudret narı doğranıp, şişedeki bir kilo zeytin yağına konur. Şişe güneşte bırakılır. Birkaç hafta sonra, sabahları aç karnına, bir çorba kaşığı içilip bir saat hareketsiz sırt üstü yatılır. Hazırlanan bu yağ, bâsur için de içilir, derideki yaralara da sürülür.

KUDÛRÎ;

onuncu ve on birinci yüzyıllarda Bağdat'ta yetişmiş olan Hanefî fıkıh âlimlerinden. İsmi Ahmed bin Muhammed el-Bağdâdî; künyesi Ebü'l-Hüseyin'dir. Kudûrî diye meşhur olmuştur. 973 (H.362) senesinde Bağdat'ta doğdu.

Hanefî mezhebi fıkıh âlimlerinin önde gelenlerinden olan ve Ahmed ibni Kemâl Paşa hazretlerinin tasnifine göre, fıkıh âlimlerinin Eshâb-ı tercih tabakasından olduğu bildirilen Kudûrî, Ebû Abdullah Muhammed Yahyâ el-Cürcânî'den fıkıh ilmini öğrendi ve hadîs-i şerîf rivâyet etti. Ubeydullah bin Muhammed Havşebî ve birçok âlimin ilim meclislerinde ve sohbetlerinde bulunup, onlardan ilim öğrendi. Kendisi de uzun seneler ilim öğretip, talebe yetiştirdi. Meşhûr âlim Hatîb-i Bağdâdî kendisinden ilim öğrenip, hadîs-i şerîf rivâyet edenlerdendir. 1037 (H.428) senesi Receb ayının beşinci Pazar günü Bağdat'ta vefât etti. Ebû Half kapısı girişinde bulunan evinin yanına defn olundu. Daha sonra da Mensûr caddesindeki bir türbeye naklolundu.

İlminin çokluğu, ibâresinin güzelliği, akıcı lisânı ile fıkıh âlimleri arasındaki yeri ve derecesi çok yüksek olan Kudûrî'nin, **Kur'ân-ı kerîmi** okuması çok hoş ve tatlıydı. Devamlı ibâdet eder ve **Kur'ân-ı kerîm** okurdu. Zamânındaki ve kendisinden sonraki âlimler onun ilim ve takvâdaki yüksekliğini kabul edip, medhettiler. **Muhtasâr-ı Kudûrî d**iye tanınan meşhur fıkıh kitabından çok faydalandılar.

Eserleri:

1) Muhtasar-ı Kudûrî: Binlerce fıkhî meselenin kısa ve öz olarak ifâde edildiği bu eser, Hanefî fıkhının temel kitaplarındandır. Bu kitap senelerce medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu esere birçok şerhler yazılmıştır. En meşhûrları; **Cevhere, Lübâb v**e Ebû Nasr-ı Aktâ'nın **Tashîh-i Kudûrî**'sidir. 2) **Şerh-i Muhtasar-ül-Kerhî,** 3) **Et-Tecrîd,** 4) **Kitâb-ün-Nikâh.**

KUDUZ;

Alm. *Toılwut (f),* **Fr.** *Rage (f),* **İng.** *Rabies.* Merkezi sinir sistemini ağır şekilde tutan bir zoonoz (insanlara hayvanlardan geçen hastalık). Bugün bile insanlarda ölüme sebep olmaktadır. Etkeni, Rhabdoviruslar grubundan bir RNA'lı virüstür. Kuduz hayvanlarının salyasında bulunur ve genellikle ısırma suretiyle bulaşır. Tabiî konakçısı olan vampir (kan emici) yarasanın, yağ dokusu ve tükürük bezinde bulunur. Bu yarasa dışında bütün memelilerde koruyucu tedbirler alınmazsa hemen daima öldürücüdür. Bugüne kadar belirtiler ortaya çıktıktan sonra kurtulan çok az sayıda vak'a bildirilmiştir. Ölüm özellikle solunum felci ile olur.

Hastalığın kuluçka süresi sekiz günden iki yıla kadar değişebilir. Ortalama kırk gündür. Bu devrede kuduz aşısı veya anti serumu yapılırsa hastalık belirti vermeden önlenebilir. Aşının gayesi vücutta çabuk ve yüksek seviyede antikor hasıl edip virüsün nötralize edilmesidir. Klinik belirtiler çıktıktan sonra aşıdan fayda beklenemez.

İnsanlara hastalığın bulaşmasında başlıca aracı olan köpekte ilk belirtiler, hayvan evcilse fark edilen huy değişmeleridir. Hayvan alışılmış hareketlerini yapmaz, garip davranışlar içine girer. Ot, tahta, kumaş vb. şeyleri yemeye çalışır, huysuz ve huzursuzdur, çeşitli hayallere dalar ve çevresine saldırır, devamlı koşar, ağzından salyası akar ve dört-beş gün içinde felçler gelişerek ölür.

Hastalığın gelişimi: İlk olay canlı virüsün deri veya mukozalardan vücuda girmesidir. Virüsü önce bu bölgedeki çizgili kas hücrelerinde çoğalır. Bunun ardından sinir uçlarından içeri giren virüs, sinir yolunu takip ederek merkezî sinir sistemine ulaşır. Tecrübî olarak kanda virüs bulunabileceği de gösterilmiştir.

Ancak hastalığın teşekkülünde ve yayılmasında bunun pek önemi yoktur. Beyinde hemen sâdece gri cevherde çoğalan virüs yeniden otonom sinirler yolu ile tükürük bezleri, böbrek üstü bezi, böbrek, akciğer, karaciğer, iskelet kasları, deri ve kalp gibi diğer organlara ulaşır. Virüsün özellikle tükürük bezine ulaşması hastalığın salya ile bulaşmasını sağlar. Kuluçka süresinin çok farklı olabilmesi vücûda giren virüs sayısına, girdiği yerin merkezî sinir sistemine uzaklığına, tutulan doku miktarına ve kişinin savunma mekanizmalarına bağlı gibi görünmektedir.

Hastalığın merkezî sinir sistemine yerleşmesi ile burada kanlanma artar, sinir hücre çekirdekleri harap olmaya başlar ve bu kusurlu sinir hücreleri sahaya hücum eden savunma hücreleri tarafından ortadan kaldırılır. Bölgeye gelen iltihabî hücrelerin artışı ile bir beyin iltihâbı meydana gelir. Zamanla klinik tablo da ağırlaşarak ilerler.

Belirtileri: Kuduz bir hayvan tarafından ısırılıp tedavi edilmeyen bir insanda ilk belirtiler kuluçka devri bittikten sonra 1 ilâ 4 gün sürebilir. Bu belirtiler; ateş, baş ağrısı, ısırık yerinde hassasiyet ve kaşıntı, kırgınlık, halsizlik, boğaz ağrısı, kas ağrıları, kolay yorulma, iştahsızlık, bulantı, kusma ve kuru öksürük olabilir. Duygusal devrede; içine kapanma, her şeyden alınma, gözlerde korku hissi, yüz mimiklerinde değişme, hatıralarla hırçınlaşma gözlenir. Daha sonra huzursuzluk, beş duyuya âit hayaller, kavgacılık, düşüncelerde garip değişmeler, kasılmalar, hava akımından, parlak ışıktan, yüksek sesten, su içmekten hatta görmekten korkma gelişir. Sudan korkmanın sebebi, yutkunma kaslarının şiddetli ağrı vermesidir. Salyasını yutamayan hastanın ağzı köpürür ve sonunda felçlerle ölür.

Teşhis: Hastanın klinik bulgu vermesi hâlinde hikâyesinde kuduz yönünden şüpheli bir hayvan ısırığının bulunması teşhiste yardımcıdır. Ancak mühim olan hasta klinik bulgu vermeden risk altında olup olmadığının tesbit edilmesidir. Çünkü klinik bulguları takiben başlanan tedavinin başarılı olma ihtimali çok azdır.

Teşhiste laboratuar bulguları: Komplikasyonlar olmadıkça kan kimyası normaldir. Kanda dolaşan beyaz küre (akyuvar) sayısı hafifçe artar. Ancak normalden (5-7 bin/mm^3) 30 bin/mm^3'e kadar herhangi bir değerde de olabilir.

Her virüs enfeksiyonunda olduğu gibi kesin teşhis şu metodlarla konabilir:

1. İltihaplı doku ve sıvılardan (beyin, tükürük, beyin-omurilik sıvısı vb.) virüsün izole edilmesi ve gösterilmesi,

2. Aşısız kişide bir seri serum çalışması ile kuduz virüsüne karşı oluşmuş antikor miktarının dört kat arttığının gösterilmesi,

3. Virüs bulaşmış dokuda hassas bir metod olan Floresan Antikor Tekniği ile virüs antijeninin gösterilmesi.

Ölen veya öldürülen şüpheli hayvanın beyin dokusundan veya beyin biopsilerinden şu çalışmalar yapılabilir:

1. Beyin dokusu nümunelerinin fareye enjeksiyonu ile virüs üretme ve izole etme çalışması,

2. Floresan Antikor Tekniği ile virüs antijeninin gösterilmesi,

3. Işık veya elektron mikroskobu ile Negri cisimciklerinin aranması.

Negri cisimcikleri: Seller boyası ile pembe boyanın hücre çekirdeğine yakın bulunan, kuduz hastalığına has virüs parçacıklarıdır. Beyinde özellikle ammon boynuzu, beyin kabuğu, beyin sapı ve beyincik purkinje hücrelerinde dağılım gösterir. Negri cisimcikleri görüldüğünde kuduz teşhisi konur ise de görülmemesi kuduz hastalığı olmadığı mânâsına gelmez. Zira kuduz vak'alarının % 20'sinde gösterilememektedir.

Korunma: Esas korunma bulaştırmada en önemli rolü oynayan başı boş köpeklerin ortadan kaldırılmasıdır. Ev hayvanları, kuduz virüsü ile karşılaşma riski yüksek olan veterinerler, mağaracılar, laboratuvar işçileri, hayvan bakıcıları önceden aşılanmalıdır. Şüpheli ısırıklarda yara yeri hemen ilk fırsatta bol su ve sabunla yıkanmalıdır.

Tedâvi şartları: Her sene dünyada milyonlarca insan hayvanların şüpheli saldırılarına maruz kaldığı için bütün bu kişilerin tedavi altına alınması yerine tedavi için bazı şartların varlığı aranır. Çünkü aşı ve anti serum tedavilerinin de riskleri mevcuttur.

İnsana sebepsiz saldıran hayvanlar mümkünse yakalanmalıdır. Yakalanan vahşî veya aşısız evcil hayvanlar öldürülüp kafası en kısa zamanda beyin dokusunda kuduz yönünden tetkik yapılabilecek bir laboratuvara gönderilmelidir. Bu yönden en güvenilir metod Floresan Antikor Tekniği'dir. Eğer bu teknikle kuduz virüsü tesbit edilemezse hayvanın salyasında kuduz virüsü olmadığı kabul edilir ve saldırıya maruz kalan kişinin tedâvisi gerekmez. Ancak Floresan Antikor Tekniği veya cisimciği müsbet

çıkarsa tedâvi îcâbeder. Negri cisimciği tetkiki menfî de olsa kuduz şüphesini ortadan kaldırmaz.

Saldıran hayvan aşılı ise ve yakalanırsa, müşahade altına alınır. Hayvan 10 gün içinde hastalık belirtisi verirse kafası yine tetkike gönderilmelidir. Eğer hayvan bu süre zarfında hastalık belirtisi göstermezse tedavi gerekmez.

Yakalanamayıp kaçan hayvanlar kuduz kabul edilir ve tedâviyi gerektirir.

Tedâvi: Tedâvinin üç ana prensibi vardır:

1. Yara tedâvisi: Kuduz şüphesi olan hayvan tarafından ısırılan yer hemen ilk fırsatta bol su ve sabunla veya tentürdiyot gibi alkollü dezenfektanlarla yıkanmalıdır. Çünkü kuduz virüsü sabun ve alkole hassastır. Bulunabilirse zefiran veya cetavlon gibi kimyevî dezenfektanlar da faydalıdır. Ayrıca tetanoz aşısı uygulanmalı ve tetanoz için antibiyotik (genel olarak penisilin) kullanılmasına başlanmalıdır.

2. Pasif bağışıklama: Kuduz antiserumları ile yapılır.

3. Aktif bağışıklama: Ölü kuduz virüsü aşıları ile yapılır.

KUDÜS;

Filistin'de bulunan, Mûseviler, Hıristiyanlar ve Müslümanlarca mukaddes kabul edilen ve Mescid-i Aksa'nın bulunduğu şehir. Çeşitli kaynaklarda Yeruşalayim, Jerusalem, Uruşelim, Yerusalim, Makdis, Beyt-ül-Mukaddes, Beytül-Makdis, İlya ve Eyliyâ isimleriyle de zikr edilen Kudüs dünyanın eski şehirlerindendir.

Kudüs şehrinin kimler tarafından ve hangi tarihlerde kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Nuh Aleyhisselâmın torunu ve Ham'ın oğlu Ken'an'ın neslinden gelen Ken'anîlerin kurduğu bir site olduğu zan edilmektedir.

Ken'anîler bu bölgeyi ele geçirdikten sonra şimdiki şehrin yukarısında bulunan Sahiyun tepesinde Yebhus ismiyle bir kasaba kurdular. Bu kasaba büyüyerek site şehri hâlini aldı. Kitâb-ı Mukaddes'e göre İbrâhim aleyhisselâm Salem kralı Ken'anlı Melkisedele ile burada karşılaştı. İbrâhim aleyhisselamın oğlu İshak ve torunu Yâkub aleyhisselam, içinde Kudüs şehrinin de bulunduğu Ken'an diyarında yaşadılar. Bu bölgenin insanlarına Allahü teâlânın emir ve yasaklarını anlattılar. Bir ismi de İsraîl olan Yâkub aleyhisselâm, oğlu Yûsuf aleyhisselâm Mısır'a Mâliye nâzırı olunca diğer oğullarıyla birlikte, Kudüs'ün bulunduğu bölge olan Ken'an diyarından ayrılıp Mısır'a gitti ve oraya yerleşti. Yâkub aleyhisselâmın on iki oğlunun neslinden gelen ve İsrâiloğulları adıyla anılan insanlar Mısır'da kaldılar. ÖnceMısır'da rahat bir hayat süren İsrâiloğulları sonradan Fir'avn adı verilen Mısır krallarının zulmü altında yaşadılar. İsrâiloğullarının Mısır'da bulunduğu sırada Kudüs ve diğer Filistin şehirlerinde Amâlikalılar adı verilen ve putlara tapan bir kavim yaşıyordu.

Mûsâ aleyhisselâm kardeşi Hârûn aleyhisselamla birlikte İsrâiloğullarını Allahü teâlânın emriyle Fir'avn'ın zulmünden kurtarıp Mısır'dan çıkardılar. İçinde Kudüs'ün de bulunduğu Arz-ı Mev'ûd denilen bölgeye götürmek üzere yola çıktılar. Fakat İsrâiloğulları taşkınlık yapıp Mûsâ aleyhisselâmı dinlemediler. Arz-ı Mev'ûd'da zâlim ve kuvvetli hükümdarların bulunduğunu ileri sürerek Mûsâ aleyhisselâmla birlikte harbe gitmekten çekindiler. Allahü teâlâ hazret-i Mûsâ'nın bedduası üzerine İsrâiloğullarına kırk yıl Arz-ı Mev'ûd'a girmeyi haram kıldı. İsrâiloğulları kırk sene yersiz, yurtsuz, vatansız bir şekilde Tih sahrasında şaşkın şaşkın dolaşıp durdular. Mûsâ aleyhisselâmın vefâtından sonra Mûsâ aleyhisselâmın yeğeni ve halifesi olan Yûşâ bin Nûn aleyhisselâm İsrâiloğullarını Arz-ı Mev'ûd'a götürdü. Amâlikalılarla ve diğer yerli kavimlerle uzun müddet muhârebe ederek Eriha, Kudüs gibi şehirlerin bulunduğu Filistin, Ürdün ve Şam topraklarını ele geçirdi. İsrâiloğullarını bu beldelere yerleştirdi. Yâkub aleyhisselâmın oğullarından Yehûda'nın ve Bünyamin'in neslinden gelenler Kudüs ve çevresinde yerleştiler.

Zaman zaman kendilerine gönderilen peygamberlere isyan eden İsrâiloğulları diğer kavimlerin esâreti altına düştüler. Daha sonra Dâvûd aleyhisselâm hükümdâr oldu. Kudüs'ü tekrâr aldı. Böylece İsrâiloğullarının en parlak zamanı başladı. Bir müddet sonra Allahü teâlâ Dâvûd aleyhisselâma peygamberlik vâzifesini verdi. Hem peygamber, hem hükümdâr olan Dâvûd aleyhisselâm Kudüs'de Mescid-i Aksâ'nın inşâsını başlattı. Mescidin temelini attı, bir adam boyu kadar yükselince inşaatın tamamlanmasını oğlu Süleyman aleyhisselâma vasıyyet etti. Dâvûd aleyhisselâmın vefâtı üzerine 12 veya 13 yaşında sultan, daha sonra peygamber olan Süleymân aleyhisselâm babasının hazırlattığı temeller üzerine Mescid-i Aksa'yı (Beyt-i Makdis'i) yaptırdı. Bu ma'bedi yedi yılda pek sanatkârâne inşâ ettirdi. Sonra usta ve mühendislere on iki mahallesi olan Kudüs şehrini yaptırdı. Her mahalleye İsrâiloğullarından bir kabîle yerleştirdi. Saraylar inşâ ettirip Kudüs'ün etrâfını surlarla çevirten Süleyman aleyhisselâm, Mûsâ aleyhisselâmdan beri nesilden nesile geçerek gelen içinde Tevrat'ın on emri yazılı olduğu levhaların ve kutsal emânetlerin bulunduğu Tâbut-ı Sekîneyi yâni Mukaddes sandığı

Mescid-i Aksa'ya (Beyt-ül-Makdis'e) bir odaya yerleştirdi.

On iki kabîleye ayrılmış olan Yahûdiler Süleyman aleyhisselâmın vefâtından sonra iki devlete ayrıldılar. On kabîle İsrâil Devletini, diğer iki kabile ise Yehûda Devletini kurdular. Azgınlaşarak, hak yoldan ayrılıp taşkınlık ettiler. Kendilerine gönderilen birçok peygamberi şehid ettiler. Gadab-ı İlâhiye uğradılar. İsrâil Devleti M.Ö. 721'de Asûriler, sonra da Yehûda Devleti M.Ö. 586'da Bâbilliler tarafından yıkıldı. Bâbil hükümdârı Buhtunnasar Kudüs'ü işgâl etti, şehri yakıp yıktı. Yahûdîlerin çoğunu öldürdü. Kalanlarını da Bâbil'e sürdü. Buhtunnasar'ın Kudüs'ü yağmalaması, esnâsında hakîki Tevrat ve Zebûr yakılıp yok edildi. İran hükümdârı Şireveyh, Bâbillileri yenince Yahûdîlerin tekrar Kudüs'e dönmelerine izin verdi. İsrâiloğulları M.Ö. 520'den sonra Mescid-i Aksa'yı yeniden tamir ettiler ve Kudüs şehrini imâr ettiler. Bâbil'e götürülenler arasında bulunan ve hakîkî Tevrât'ı ezbere bilen Uzeyr aleyhisselâm Tevrât'ı ve emirlerini İsrâiloğullarına anlattı. Fakat taşkınlık gösteren İsrâiloğulları, Uzeyr aleyhisselâma Allah'ın oğlu dediler. Daha sonra da Tevrât'a ve Zebûr'a birçok yabancı parçalar ve hurâfeler eklediler. Mûsâ aleyhisselâmdan beri gelen hak dîni bozdular. Allahü teâlânın gadâbına uğradılar. Önce Perslerin sonra da Makedonyalıların esâreti altında yaşadılar. M.Ö. 63 senesinde, Romalı kumandan Pompey, Yahûdîleri dağıttı. Kudüs'ü ve Mescid-i Aksa'yı yakıp, yıktı. Böylece Kudüs ve Yahûdîler Romalılar Devleti hâkimiyetine girdiler. M.Ö. 20 veya 24'te Romalıların, İsrâiloğulları soyundan gelen Filistin Vâlisi Herod, Mescid-i Aksa'yı (Beyt-i-Makdis'i) Süleyman aleyhisselâmın yaptırdığı ölçüleri daha da genişleterek yeniden yaptırdı. Kudüs şehrini de tekrar imâr ettirdi.

Kudüs Romalıların idâresi altındayken, insanları ıslâh için Allahü teâlâ tarafından gönderilen İsâ aleyhisselâmın peygamberliğini kabûl etmediler. Annesi hazret-i Meryem'e de iftirâ ettiler. İsâ aleyhisselâm Romalıların Yahûdî asıllı Filistin valisine, halkı Romalılar aleyhine kışkırtıyor" diyerek şikâyet ettiler. Vâli Îsâ aleyhisselâmı yakalatıp Haç'a gerilmesini emretti. Fakat Allahü teâlâ Nisâ sûresi 156-158. âyetlerinde bildirildiği gibi onu gökyüzüne kaldırdı. İsrâiloğulları daha sonra Roma hakimiyetine karşı isyan ettiler. M.S. 70 senesinde Romalı komutan Titüs Kudüs'ü tamâmen yakıp yıkarak şehri virâneye çevirdi. Beyt-i mukaddes (Mescid-i Aksa) de yandı. Sadece batı duvarı kaldı. "Ağlama Duvarı" adı verilen bu duvar yüzyıllarca Yahûdîlerdeki millî ve dînî şuuru ayakta tutmuştur. Bu tahrib ile Kudüs'ün Mûsevilere ait ma'muriyeti son buldu.

Titüs'ün katliâm ve zulmünden sonra Yahûdîler Kudüs ve çevresinden çıkarıldılar. Esir edilerek Romalıların emrinde çalıştırılmak üzere Mısır'a ve dünyânın diğer yerlerine sevk edildiler. Daha sonra tekrar Filistin'de toparlanıp Romalıların hakimiyetine karşı M.S. 132-135 senelerinde tekrar ayaklandılar. Ayaklanmanın bastırılması sırasında tamamen yakılıp yıkılan ve yerle bir edilen Kudüs şehrine Yahûdîlerin girişi yasaklandı. Roma İmparatoru Hadrianus şehrin yıkıntıları üzerindeColonia Aelia Copitolina adlı bir pagan sitesi kurdurdu. Mescid-i Aksa'nın yerinde de tanrı Jüpiter için bir tapınak yaptırdı.

Hıristiyanlığın yayılması ve Bizans imparatorlarının Hıristiyanlığı kabûl etmeleri üzerine, Bizans imparatorları Mescid-i Aksa'yı tâmir edip Kudüs'ü îmâr ettiler. İmparatorluğun hâkimi durumunda olan Hıristiyanlar için mukaddes bir şehir hüviyetine giren Kudüs'te hazret-i Meryem'in hazret-i Îsâ'nın ve havârilerin hatıralarına birçok kiliseler yaptırdılar. Kudüs, Hıristiyanların dînî merkezi hâline geldi. Hıristiyanlar hac için Kudüs'e gelip kutsal yerleri ziyâret ettiler.

İslâmiyetin ilk yıllarında Müslümanlar Kudüs'de bulunan Mescid-i Aksa'ya yönelerek namaz kıldılar. Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem de Mîrâc'a giderken Kudüs'den göke yükseldi.

Kudüs 614 senesinde Sâsânîler tarafından istilâ edildi. Sâsâniler kadın ihtiyar, çocuk demeden Kudüs ahâlisini kılıçtan geçirdiler ve kiliseleri tahrib ettiler. Sâsâniler daha sonra geri çekildiler. 638 (H.16) senesinde hazret-i Ömer Kudüs'ü muhasara etti. Hıristiyanlar cizye vermeyi kabul ederek Müslümanların himâyesine girdiler. Hazret-i Ömer'e Kudüs'ün anahtarlarını bizzat kendileri teslim ettiler. Böylece kendi devletleri olan Bizans'ın ağır vergi ve işkencelerinden eziyet ve cefalarından ve zulümlerinden kurtuldular. Çok kısa zamanda düşman zan ettikleri Müslümanlardaki adâlet ve merhameti açıkça gördüler. İslâmiyetin iyilik ve güzelliği emr eden, insanları dünya ve âhiret seâdetine kavuşturan bir din olduğunu anladılar. En küçük bir zorlama olmadan bölük bölük, mahalle mahalle İslâmiyeti kabul ettiler.

Kudüs'ü fethedip İslâm topraklarına katan hazret-i Ömer, Hıristiyanların; "İstediğiniz bir kiliseyi kendinize mâbed olarak seçiniz." şeklindeki tekliflerini kabul etmedi. İlk namazı kilise dışında bir yerde kıldı. Çok zamandan beri çöplük haline gelmiş harâb bir halde bulunan Heykel-i mukaddes denilen mahalli (Beyt-i mukaddes mahalli) temizleyip buraya büyük ve güzel bir câmi yaptırdı.

Hazret-i Ömer radıyallahü anh, İlya (Kudüs) ahalisine şöyle bir emân mektubu verdi;

"İşbu mektub Müslümanların emîri Abdullah Ömer'in İlya ahâlisine verdiği emân mektubudur ki, onların

varlıkları, hayatları kiliseleri, çocukları, hastaları, sağlam olanları ve diğer bütün milletler için yazılmıştır. Şöyle ki:

Müslümanlar, onların kiliselerine zorla girmeyecek, kiliseleri yakıp yıkmayacak, kiliselerin herhangi bir yerini tahrîb etmeyecek, mallarından bir tanecik bile almayacak, dinlerini ve ibâdet tarzlarını değiştirmeleri ve İslâm dînine girmeleri için kendilerine karşı hiç bir zor kullanılmayacak. Hiçbir Müslümandan en ufak bir zarar bile görmeyecekler. Eğer kendiliklerinden memleketten çıkıp gitmek isterlerse varacakları yere kadar canları, malları, ırzları üzerine emân verilecektir. Eğer burada kalmak isterlerse tamâmen temînât altında olacaklar. Yalnız İlya (Kudüs) ahâlisinin verdiği cizyeyi (gelir vergisini) vereceklerdir. Eğer İlya halkından bâzıları, Rum halkı ile birlikte, âile ve malları ile birlikte berâber çıkıp gitmek isterlerse ve kiliselerini ve ibâdet yerlerini boşaltırlarsa, kiliseleri ve varacakları yere kadar canları, yol masrafları ve malları üzerine emân verilecektir. Yerli olmayanlar ister burada otursunlar, isterlerse gitsinler, ekin biçme zamanına kadar onlardan hiçbir vergi alınmayacaktır. Allahü Âzimüşşânın ve Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) emirleri ve İslâm halifelerinin ve umum Müslümanların verdiği sözler bu mektubda yazılı olduğu gibidir."

Kudüs'e ilk yerleşen Müslümanlar Medîneliler oldu. Eshâb-ı kirâmdan Ubâde bin Sâmit radıyallahü anh Kudüs'ün ilk vâli ve kâdısı oldu. Hazret-i Osman'ın halifeliği sırasında Kudüs'ün zengin sebze tarımından elde edilen geliri fakir halk için tahsis edildi. Emevîler devrinde hazret-i Muâviye ilk olarak burada halife olarak tanındı. Emevî halifelerinden Abdülmelik bin Mervân, Peygamber efendimizin Mîrâc'a yükselirken üzerine bastığı ve üzerinde mübârek ayak izi bulunan Hacer-i muallakın üzerine Kubbet-üs-sahra Camisini yaptırdı. Mescid-i Aksa ve Dârülimâre gibi yapıları ve Kudüs'e giriş kapılarını tâmir ettirdi. Emevi Halifesi Süleyman bin Abdülmelik ve diğer Emevi halifeleri de Kudüs'ün îmârı için gayret gösterdiler. Altıncı Emevi Halifesi El-Velid Mescid-i Aksa'yı bugünkü hâline benzeyen şekliyle yeniden yaptırdı. Emevi Halifesi İkinci Mervan bin Muhammed'e karşı çıkan bir isyan sırasında Kudüs şehri tahrib edildi. Daha sonra meydana gelen bir zelzelede de Kudüs şehri hasar gördü.

Abbâsîler zamanında da Kudüs'ün îmârına îtina gösterildi. Abbâsi halifeleri El-Mansur, El-Mehdî ve El-Me'mûn Kudüs'ü ve Mescid-i Aksa'yı tâmir ettiler. Abbâsilerin siyâsî otoritesi zayıflayınca, Kudüs önce Tulûnoğulları, daha sonra Eshâb-ı kirâm düşmanı Fâtımîlerin hâkimiyeti altına girdi. Fâtımîler Ehl-i sünnet Müslümanlara zulüm ve işkence yaptıkları gibi Hıristiyan ve Yahûdîlere de işkence yaptılar. Hıristiyanların kiliselerini ve Yahûdîlerin mâbedlerini yıktılar. Selçuklular Fâtımi hâkimiyetine son verdikten sonra, Selçuklu komutanı Atsız, Kudüs'ü 1070 senesinde Fâtımîlerden aldı. Kudüs halkı Atsız'a başkaldırınca Atsız burayı tekrar kuşatıp şehri ele geçirdi. Fakat Atsız Selçuklu hükümdârı Tutuş tarafından îdâm edilerek Kudüs bir Türkmen zabitinin oğlu olan Sukman'a teslim edildi. 1096 senesinde Fâtimî Sultanı El-Müsta'li Kudüs'ü ele geçirdiyse de 15 Temmuz 1099'da Haçlılar istilâ ettiler. Kudüs'ü yakıp yıktılar. Pekçok Müslümanı kadın, çocuk ve ihtiyar demeden kılıçtan geçirdiler. Bu arada Mescid-i Aksa'yı yağmalayıp, tepelerine haçlar diktiler. İçerisine heykeller koyarak kiliseye çevirdiler. Sultan Selâhaddin-i Eyyûbî 1187 (H.583) senesinde Kudüs'ü Haçlılardan kurtarıp Mescid-i Aksa'dan haçları ve putları kaldırttı. Eski hâline getirip yeni bir mihrâb yaptırdı. Selâhaddîn-i Eyyûbî Kudüs halkına çok iyi davrandı. Vergileri indirdiği gibi, Haçlıların kilise hâline çevirdikleri câmileri eski durumlarına getirdi. Selâhaddîn Eyyûbî'den sonra Eyyubîler arasında siyâsî anlaşmazlıklar baş gösterdi. Hıristiyanlar bu durumu fırsat bildiler. Şam ve Mısır Eyyûbileri arasındaki anlaşmazlıkta Şam tarafını tercih ettiler. Bu sayede 1244 senesinde Kudüs tekrar Hıristiyanların eline geçti. Mısır Eyyûbî Hükümdarı Es-Sâlih Necmeddîn Harezmlileri yardıma çağırdı. Harezmliler Sûriye'yi baştan başa geçerek Kudüs'ü ele geçirdiler. Böylece Kudüs Mısır Eyyûbîlerinin hâkimiyetine girdi. Bundan sonra Kudüs Müslümanlar elinde kaldı. Fakat daha sonra Moğolların istilâsına uğrayan Kudüs harabe hâline geldi. Mısır'da Eyyûbî Devletinin yerine Memlûkler geçince, Moğolları geri püskürtüp Kudüs'ü de işgalden kurtardılar. Memlûkler döneminde Sultanın naibi tarafından idâre edilen Kudüs bir ilim ve irfan merkezi hâline geldi. Memlûk Sultanları Kudüs'ün îmârına önem verdiler. Sultan Baybars, Mescid-i Aksa'yı tamir ettirerek şehrin kuzey-batısında fakirleri barındırmak üzere bir han yaptırdı. Sultan Nasîrüddîn Muhammed Mescid-i Aksa'nın arka kısmını mermer ile kaplattı. Mihrabın yanlarına iki pencere açtırdı. Harem'in yükseltilmiş kısmının kuzey tarafındaki sütunları ve Pamukçular kapısını tâmir ettirdi. Harem'deki iki mâbedin kubbelerini yaldızlattı.

Bir yıldırım düşmesi neticesinde yanarak yıkılan Kabbe-üs-Sahrâ Câmiinin kubbesini sultan Çakmak tâmir ettirdi. Sultan Eşref Kayıtbay Harem'in yüksek kısmı ile bunun batı duvarı arkasında bir çeşme yaptırdı. Mescid-i Aksa'nın Zincirler kapısı yanında bir medreseyi genişletti ve şehrin su yollarını tâmir ettirdi.

Kudüs şehri 1517 senesinde Yavuz Sultan Selîm Han tarafından Osmanlı topraklarına katıldı. Kânûnî Sultan Süleyman Kudüs'ün surlarını yaptırdı ve Kubbet-üs-Sahrâ Camiinin mozayik kaplamalarını kaldırtarak, yeşil ve sarı ile karışık mavi çini ile kaplattı. Duvarın alt kısımlarına mozayik yerine mermer kaplattı. Şehre dört büyük çeşme inşâ ettirdi.

Kubbet-üs-Sahrâ Camiinin ve Kudüs surlarının bugünkü hali Kânûnî zamanından kalmadır. Sultan İkinci Mahmûd Han Kubbet-üs-Sahrâ Câmiinin yaldızlarını yeniletti ve câmiyi dışarıdan tâmir ettirdi.

Fransa kralı Napoleon Bonaparte Akka kalesini kuşattığı zaman bir kısım Fransız kuvvetlerini de Kudüs üzerine sevk etti. Fakat Fransızlar Türk kuvvetlerine yenilerek geri çekildiler. Daha sonra Kavalalı Mehmed Ali Paşanın hakimiyetinde kaldı. Sultan Abdülmecîd Hanın tahta geçmesini müteâkip, 1840 senesinde yapılan bir andlaşmayla Kavalalı Mehmed AliPaşa Kudüs'ten çekildi. Osmanlı hâkimiyeti Birinci Dünyâ Harbine kadar devâm etti. Harbin son safhasına kadar Osmanlı hakimiyetinde kalan ve müstakil bir mutasarrıflığın merkezi olan Kudüs, Aralık 1917 târihinde İngilizler tarafından işgâl edildi. Harp sona erince Birleşmiş Milletler Cemiyeti tarafından İdâri vekâleti İngiltere'ye verilerek Filistin'e bağlı kaldı. Şehirde Araplar ile Yahûdîler arasında birkaç defa şiddetli çatışmalar oldu. Bu arada Yahûdî topluluğun yerleşip, yayılma çabaları da hızlandı. Kudüs 29 kasım 1947'de Birleşmiş Milletler Cemiyeti tarafından Milletlerarası bir statüye kavuşturuldu. Bu kararı Yahûdîler benimsedi, fakat Araplar karşı çıktı. Bu yüzden iki topluluk arasında şiddetli çarpışmalar meydana geldi.

14 Mayıs 1948'de İngiltere Kudüs üzerindeki koruma rejimine son verdi. Aynı gün İsrâil Devleti kuruldu. İsrâil Devleti Kudüs'ü de içine alırken, Ürdün, Filistin'in geri kalan bölümünü eski Kudüs şehriyle birlikte ilhak etti. Bir müddet sonra İsrâil hükümetinin birkaç bakanlığı Kudüs'e taşındı. 1967 Arap-İsrail (altı gün) savaşı sırasında Kudüs'ün Ürdün kesimi İsrâil birlikleri tarafından işgal edildi. Kudüs'de bulunan masum ve korumasız Müslüman-Araplara hergün akla gelmedik işkence ve zulüm yapıldı. İsrâil parlamentosunun 30 temmuz 1980 târihli kararıyla Birleşik Kudüs İsrâil'in başkenti îlân edildi. Günümüzde aynı durum devam etmektedir.

Filistin'in en eski şehirlerinden olan Kudüs, Akdeniz sâhilindeki Yafa'nın 72 km doğusunda Lût Gölünün 38 km kuzeybatısında, 31° 46' kuzey enlemi ve 35° 15' doğu boylamının birleştiği noktada yer almıştır. Kuzeye doğru yükselen ve genişleyen dalgalı ve dağlık bir zemin üzerinde kurulmuştur. Yüzölçümü 109 km2dir. İklimi yarı astropikaldir. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar serin ve yağışlı geçer. Kudüs, eski şehir ile dış mahallelerden meydana gelmiştir. 12 m yükseklikte ve 4 kilometre kadar uzunlukta bir sur, yaklaşık bir dikdörtgen sahayı işgâl eden eski şehrin etrâfını kuşatır. Kuzeydeki Şam kapısı ile, batıdaki Yafa kapısından başlayan iki ana cadde şehrin yaklaşık ortasında birbirini keserek eski Kudüs'ü dört kısma ayırır. Kuzeydoğuda Müslüman mahallesi, güneydoğuda Yahûdî mahallesi, kuzeybatıda Hıristiyan mahallesi, güneybatıda Ermeni mahallesi yer almıştır. Mûsevîlerin, Hıristiyanların ve Müslümanların mukaddes saydığı yer ve makamlar, eski Kudüs'ün doğu kenarında, şehirden duvarlar ile ayrılmış 300x480 m genişliğinde bir sahanlık üzerinde yer alır. Buraya Harem-i şerif veya Harem adı verilmektedir.

Başlıca caddeler haricinde, eski Kudüs'ün sokakları dar ve dolambaçlı, evler umûmiyetle taştan yapılmıştır. Kudüs'ün dış mahalleleri umumiyetle batı ve kuzey-batı istikâmetinde yayılmıştır. Bu mahalleler 19. yüzyılın ortalarından îtibâren Musevî göçmenler tarafından kurulmuş, bilhassa 1920'den sonra çok gelişerek gerek saha, gerek nüfus bakımından eski Kudüs'ü fazlası ile aşmıştır.

1948 senesinde Kudüs'ün nüfûsunun ekseriyetini Yahûdîler teşkil ediyordu. 100.000 Yahûdîye karşılık 40.000'i Müslüman, 25.000 Hıristiyan olmak üzere 65.000 Arap nüfûsu vardı. 1977 senesinde Kudüs'ün 376.000 olan nüfûsunun 70.000'ini Araplar teşkil ediyordu. Bu Arapların 10.000'ini Hıristiyanlar teşkil ediyordu. Günümüzde Kudüs'ün nüfusu yeniden hızla artmaktadır. Rusya başta olmak üzere İsrail'e göç eden Yahûdîler Kudüs'e yeni yerleşim merkezlerine hızla yerleştirilmektedir.

Kudüs'te temel istihdam sahası devlet ve kamu kurumlarıdır. Ayrıca bankacılık, maliye ve sigortacılık merkezi olan Kudüs'te ağır sanâyi gelişmemiştir. Elmas kesimi ve cilalanması, basın ve yayın, ev âletleri, mobilya, kimyâsal maddeler ve ilaç üretimi ve el sanatları Kudüs'deki küçük sanayi kollarını teşkil etmektedir.

Üç büyük dînin de kutsal saydığı Kudüs'deki kutsal yerlerden ve dînî topluluklardan Din İşleri Bakanlığı sorumludur. Kutsal yerlerin idâresi, korunması ve bakımı her dînin yetkililerince yerine getirilmektedir. Kudüs'de bulunan İbrânî Üniversitesi ülkenin en önemli yüksek öğretim kurumudur.

KUĞU (Cygnus);

Alm. Sch*wan (m),* **Fr.** *Cygne (m),* **İng.** *Swan.* **Familyası:** Ördekgiller (Anatidae). **Yaşadığı yerler:** Göl ve nehirlerin berrak su kenarlarında. **Özellikleri:** Uzun ve kıvrık boyunlu, beyaz veya siyah-beyaz tüylü, büyük bir su kuşu. Boyu 1,5-2 metre, kanat açıklığı 3 metre kadardır. Göçücüdür. **Ömrü:** 100-150 yıl. **Çeşitleri:** Sessiz kuğu (C.olor), ötücü kuğu (C.cygnus), Bewick kuğusu (C.bewick), kara kuğu (C.atratus), karaboyunlu kuğu (C.melanocoryphus) iyi bilinenleridir.

Ördekgiller familyasından uzun ve zarif boyunlu, geniş kanatlı, yaban kazına benzeyen bir su kuşu.

Boyu, 1,5-2 m, kanat açıklığı 3 m'yi bulur. Yaban ve evcil türleri vardır. Çoğunun tüyleri bembeyazdır. Avustralya kuğuları siyah tüylüdür. Güney Amerika'da kara boyunlu olanları da vardır. İlk defa İngiltere'de kraliçe tarafından yetiştirildi. Krallara mahsus sayılarak, halk tarafından beslenmesi yasaklandı. Kraliçe Elizabet'ten sonra herkese serbest bırakıldı. Avrupa'nın birçok göl ve nehirlerinde süs kuşu olarak yetiştirilir. Suya olan ilgisi kaz ve ördekten çoktur. Sesleri çirkindir. Gençlerinin eti lezzetlidir. Vahşî kuğular, bitki, böcek, kurbağa ve sülük gibi küçük su hayvanlarıyla beslenirler. Göl ve nehirlerin sazlık kıyılarında yuva yaparlar. Geniş kanatlarıyla iyi uçar, perdeli ayaklarıyla da gayet iyi yüzerler. Göçücüdür. Boyunları uzun olduğundan suyun içindeki yiyecekleri rahat arayıp bulurlar. Suya dalmadan uzun başlarıyla sığ suların diplerini karıştırarak besin ararlar.

Büyüyünce uçup gitmemeleri için yavru iken kanatlarının bir kemiği çıkarılır. Eskiden eti için, bugün ise yalnız süs ve parklarda teşhir için beslenirler. Erkek kuğular hırçın olup, bazen çocuklara saldırdığından tehlikeli olabilirler. Dünyada tropik bölgeler dışında hemen hemen her yerde yaşayan kuğular, mutedil ve soğuk bölgeleri severler. Sessiz kuğular, parklarda en çok rastlanan süs kuşlarıdır. Boynundaki kıvrım ve portakal renkli gagasının dibindeki siyah kabarcık ile diğerlerinden kolayca ayrılır. Kuzey Avrupa, Doğu Sibirya, Balkan Yarımadası, Güney Rusya ve Türkistan'da yabanî olarak bulunurlar. Soğuk yerlerde yaşadıklarından bulundukları suyun donmaması için küçük bir alanda devamlı hareket ederler veya kıyıdaki tuzlu sulara göç ederler. Soğuk memleketlerde ve kışın suları donan yerlerde kuğu beslemek çok güçtür.

Dişi kuğu ırmak kenarında çalı çırpıdan, biraz yüksekçe bir yuva kurarak içine yumurtlar. Senede 5-10 yumurta yapar. Bazı türlerde kuluçka müddeti 5-6 haftayı bulur. Dişi beslenmeye gidince yerine erkek yatar. Kuluçka esnasında yuvaya kimseyi yanaştırmaz. Ehlî (evcil) kuğulara ekmek ve hububat gibi yemler suya atılarak verilir. Suda arayıp bulurlar. Kümese ihtiyaçları yoktur. Bununla beraber bâzan içine girip oturmaları için küçük bir kulübe yapılabilir. Yumurtadan çıkan yavrular havla örtülü olduğundan yuvada birgün kurutulur. Sonra anne tarafından suya götürülür. Yiyecek aramaya alıştırılan yavrular gündüz annelerinin sırtında, gece kanatlarının altında bulunurlar. İyice büyüyünceye kadar anne ve baba tarafından bu korunma devam eder. 4-5 ayda uçacak hâle gelirler. Erkek ile dişi kuğu birbirine çok bağlıdır. Ölünceye kadar birbirinden ayrılmazlar.

Dokuz kadar çeşidi sayılabilen kuğu kuşlarının, Amerikan kuğusu, sessiz kuğu, ötücü kuğu, Avustralya karakuğu kuşu en meşhurlarıdır.

KUKLA;

Alm. *1. Handpuppe (f), 2. Marionette (f),* **Fr.** *1. Poupée (f) 2. Marionette (f), fantoche (m),* **İng.** *1. Doll 2. puppet.* Baş, kol, ayak gibi hareket etmesi gereken yerleri iplikle sanatçının parmaklarına bağlanıp perdenin üstünden özel sahnelerde oynatılan karton, tahta vb. şeylerden yapılmış bebeklere verilen ad.

Kendi arzu ve isteği dışında, başkalarının istediği gibi hareket eden zayıf karakterli insanlara, hareketleri ve yönetimi başkaları tarafından olanlara da "kukla" ismi verilmektedir.

Kukla antik çağda, Çin'de, Mısır'da ortaya çıktı. Yunanistan ve Roma'da da çok yaygındı.İtalya'da kukla ortaçağdan beri vardı. Sonradan Fransa, İspanya, İngiltere, Almanya, Hollanda, Avusturya ve Türkiye'de de gelişti.

Kuklalar başlıca üç çeşittir:

1. El kuklası: Tahta, alçı veya plastik maddelerden yapılır. Diğer kuklalara nazaran daha büyüktür. Bu kuklaların boyun (ense) kısmındaki açıklıktan kukla oynatan şahıs elini sokarak parmaklarını da özel deliklere geçirir. El ve parmak hareketleriyle kuklaların çeşitli azalarını oynatır.

2. Çubuklu kukla: El kuklası ile yapılan maddelerden oluşur. Diğer kuklalardan ayrılığı, ayaklarına ve ellerine tutturulan çubuklar vâsıtası ile aşağıdan idâre edilmesidir.

3. İpli kukla: Kuklanın en yaygın türü olup, kuklacılar arasında "holden kukla"da denir. Bunların boyları fazla büyük değildir. Dünyâdaki birçok kukla tiyatrolarında, çok çeşitli sahne eserlerinin oynandığı kukla türüdür. İpli kuklaların vücutlarında birçok oynak yer vardır. Organların oynaması çeşitli yerlerine bağlanan iplerle sağlanır. Bu ipler de kontrol çubuğuna bağlıdır. Kontrol çubuğu da 25 cm uzunluğundaki bir sopa ile buna çapraz olarak tutturulmuş daha kısa başka bir sopadan meydana gelir. Bu sopa kuklanın ağırlığını taşır. Küçük sopaya da kuklanın kulaklarının yanından gelen iki ip bağlıdır. Ellerden gelen ipler, kontrol sopasının önüne belden gelen ipler de arkasına bağlıdır. Kuklacı bâzan ipleri, bâzan da kontrol çubuğunu hareket ettirerek kuklaları oynatır.

Bu kuklaların sahnesi tiyatro sahnelerinin bir benzeridir. Aradaki fark, ipli kuklaların girip çıkabilmesi için sahnenin iki yanının açık olmasıdır.

Bunlardan başka;

Araba kuklası: Arabalarda oynatılır.

İskemle kuklası: Daha çok çingenelerin oynattığı kukla türü olup, hareket imkânları sınırlıdır.

Dev kuklalar da vardır.

Kuklalardaki konular genellikle serbest olup kuklacıya bağlıdır.

KUKUMAV (Athene noctua);

Alm. *Steinkauz,* **Fr.** *Chouette chevêche,* **İng.** *Little owl.* **Familyası:** Baykuşgiller (Strigidae). **Yaşadığı yerler:** Orman kenarlarında, meyve bahçelerinde, samanlık çatılarında, sıcak baca yakınlarında. **Özellikleri:** 22 cm boyunda. Kahverengi tüylü, gece avlanan bir kuş. **Ömrü:** 60-70 yıl. **Çeşitleri:** Baykuşların bir türüdür.

Yuva yapmayıp, terk edilmiş tavşan ini, ağaç ve kaya kovuklarında yaşayan bir baykuş türü. Kuzey Asya, Avrupa ve Kuzey Afrika'da küçük orman, meyve bahçeleri, çalılık ve açık arazilerde yaşar. Bâzan samanlık ve baca yakınlarında da barınır. Ülkemizde, baykuşların en yaygın ve tanınanıdır. Kahverengi tüylerinde seyrek beyaz benekler bulunur. Gece avlanır. Böcek, sürüngen, fare, küçük kuş ve kurbağalarla beslenir. 3-5 yumurta yapar. Kuluçka süresi 28-29 gündür. Yavrular dört, beş hafta yuvada kalır. Kukumav, zararlı böcek ve küçük kemirgenleri avladığından tarım için son derece faydalı bir hayvandır.

KUL HAKKI;

insanların karşılıklı ilişkilerinden doğan birbiri üzerindeki hakları. İslâm dîninde Müslümanların gözetmesi gereken haklar. Hakkullah (Allahü teâlânın hakkı) ve kul hakkı olmak üzere iki kısımdır. Hakların gözetilmesi ve yerine getirilmesi açık ve kesin bir şekilde bildirilmiştir. Başkasının malına, canına, nâmusuna zarar veren kul hakkı altına girmiş olur. Kul hakkı Allahü teâlânın hakkından önde gelmektedir. Çünkü Allahü teâlâ çok merhâmetli olup hiç bir şeye muhtâç değildir. İnsanlar ise, çok şeye muhtâc olup, cimridirler. Kul hakkı ile ilgili Peygamber efendimiz buyurdu ki:

Birisinin hakkını alan kimse, ölmeden önce, onunla helâllaşsın! Paranın, malın geçmeyeceği kıyâmet gününe, üzerinde kul hakkı bulunarak gitmesin! Dünyâda yapmış olduğu ibâdetleri, orada hak sâhibine verilecektir. İbâdeti yoksa veya biterse, hak sâhibinin günâhları, buna yüklenecektir.

Bir kimsenin, başkasına zarar vermesi, malını çalması ve yemesi, iftirâ etmesi, dövmesi, sövmesi, yaralaması, ücretsiz birinin çocuğuna iş gördürmesi, alay etmesi, gıybetini yapması, kalbini kırması, eli ve dili ile eziyet etmesi kul haklarındandır.

Kul hakkının en mühimi hoca ve ana-baba hakkıdır. Gayr-i müslimlerin haklarına tecâvüz etmek Müslümanın hakkına tecâvüz etmekten daha büyük günâhtır. İbn-i Âbidîn şöyle buyrulmaktadır:

"Zımmîye, yâni gayri müslim vatandaşa zulmetmek, Müslümana zulmetmekten daha fenâdır. Hayvana işkence ise daha fenâdır."

Kıyâmet günü hak sâhipleri, haklarını mutlaka alacaktır. Hattâ boynuzsuz koç, boynuzlu koçtan vurma hakkını alır. Dünyâda hak sâhibine hakkı ödenmezse veya hakkını helâl etmezse, âhirette iyilikleri alınıp hakkı olana verilir.

Kul hakkından kurtulmak için, hak sâhiplerinin hakkı ödenir, helâllaşılır, ona iyilik ve duâ edilir. Hak sâhibi ölmüş ise, çocuklarına, vârislerine haklar verilip ödenir. Vârisleri bilinmiyorsa, o mikdâr para fakirlere sadaka verilip sevâbı hak sâhibine niyet edilir.

Bir gün, Resûlullah efendimiz Eshâbına buyurdu ki: "**Müflis kimdir, biliyor musunuz?"** Eshâb-ı kirâm da: "Bizim bildiğimiz müflis, parası, malı olmayan kimsedir" dediler. Bunun üzerine Peygamber efendimiz; "**Ümmetimden müflis şu kimsedir ki, kıyâmet günü namazları ile, oruçları ile ve zekâtları ile gelir. Fakat, kimisine sövmüştür, kiminin malını almıştır. Kiminin kanını akıtmıştır. Kimini dövmüştür. Hepsine bunun sevaplarından verilir. Haklarını ödemeden önce sevapları biterse, hak sâhiblerinin günâhları alınarak buna yüklenir. Sonra Cehennem'e atılır"** buyurdu.

İmâm-ı Rabbânî buyurdu ki: "Bir kimse, peygamberin ameli gibi amel işlese; fakat üzerinde çok az kul borcu olsa, bunu ödemedikçe Cennet'e giremez."

Kul hakkı ile ilgili olarak Peygamber efendimiz vefâtından birkaç gün önce sevgili Eshâbına buyurdu ki: "**Benim üzerimde kimin hakkı var ise gelsin, hakkını benden alsın. Ve helâllaşalım!"** O anda hazret-i Ukâşe isimli Sahâbî hemen ayağa kalkarak dedi ki: "Yâ Resûlallah! Siz bana bir gün şöyle elinizle vurmuştunuz, ben o hakkımı sizden almak istiyorum! Peygamber efendimiz buyurdu ki: "**Gel yâ**

Ukâşe! Hakkını benden al!" o anda bütün Eshâb-ı kirâm hayretle hazret-i Ukâşe'ye bakıyorlardı. Hazret-i Ukâşe, Resûlullah efendimizin yanına giderek dedi ki:"Yâ Resûlallah! Siz bana gömleksiz olarak sırtıma vurmuştunuz." Hemen Peygamber efendimiz gömleğini sıyırıp buyurdu ki: **"Vur yâ Ukâşe!"** Resûlullah efendimizin aşkıyla yanan hazret-i Ukâşe hemen Peygamber efendimizin mübârek sırtındaki Nübüvvet Mührü'nü gâyet nâzikçe öpüp dedi ki: "Yâ Resûlallah! İşte benim maksadım bu idi."

Bu hâli gören Eshâb-ı kirâm, hazret-i Ukâşe'ye gıbta ettiler, imrendiler. Çünkü Nübüvvet Mührü'nü öpen kimsenin kavuştuğu seâdeti biliyorlardı.

KULAĞAKAÇAN (Forficula auricularia);

Alm. *Ohrwurm (m),* **Fr.** *Perceoreille,* **İng.** *Earwig.* **Familyası:** Kulağakaçangiller (Forficulidae). **Yaşadığı yerler:** Gündüzleri taşlar, ağaç kabukları, yaprak döküntüleri altında saklanır. Gece ortaya çıkar. **Özellikleri:** 18 mm boyunda, ince uzun vücutlu, kahverengi bir böcek. Arka tarafında kıskaçları vardır. İyi koşar ve uçar. Sebze ve meyvelere zarar verir. **Çeşitleri:** 900 kadar türü vardır.

Kulağakaçanlar (Dermaptera) takımından, vücudunun sonunda kıskaçları bulunan bir böcek. İnce uzun vücudu, parlak sarı kahverengidir. Ön kanatları küçük ve derimsi yapıdadır. Damarlı ve saydam olan arka kanatları büyük ve yarım dâire şeklindedir. Kullanılmadıkları zaman boyuna ve enine katlanarak ön kanatlarının altına gizlenirler. Nâdir hallerde, gizlenmek için kulağa kaçtıklarından bu adı almışlardır. Bâzı yörelerimizde, saçkıran, diye tanınır. Petek gözleri iyi gelişmiş, ipliksi antenli böceklerdir. Erkeklerin kıskaçları kıvrık, dişilerinki düzdür. Kıskaçlar zehirsiz ve güçsüzdür. Hayvanî ve nebâtî (bitkisel) besinlerle beslenirler. Gündüzleri taşlar, yapraklar ve ağaç kabukları altında gizlenir, gece faaliyete geçerler.

Evlere girer, meyve ve tohum yiyerek bahçelere zarar verirler. Çiçeklerin üreme organlarını ve renkli yapraklarını kemirirler. Şeftali meyvelerine düşkündürler. Hızlı koşar ve uçarlar. 900 kadar türü vardır. Görünüş îtibâriyle hepsi Avrupa'da yaşayan kulağakaçan (F. quricularia) türüne benzerler, aralarında parazit yaşayanlar da vardır. Boyları 12-20 mm arasında değişir.

KULAK;

Alm. *Ohr (n); Gehör (n),* **Fr.** *Oreille (f); ouie (f),* **İng.** *Ear.* Başın iki yanında bulunan işitme ve denge organı. İki gözle görme derinlik hissini verdiği gibi, iki kulakla işitme seslerin yön tayininde önemlidir. Kulak, bir dizi kanal, zar, kemikçik ve sıvıların ilâhî ve hassas bir nizam ile dizilmesinden meydana gelmiştir. Ses dalgalarını ve durumla ilgili uyarıları elektrikî dalgalara çevirip merkez organa (beyne) yollaması insana işitme ve denge gibi iki büyük nimeti kazandırmıştır. İnsan kulağı, dış, orta ve iç kulak olmak üzere üç bölüme sahiptir.

Dış kulak: En dışta sesleri toplayıp yönlendiren kulak kepçesi bulunur. Kulak kepçesi kıkırdaklar ve bunların üzerini örten deriden meydana gelmiştir. Kıkırdaksız olan kısmına "kulak memesi" denir. Kulak kepçesi (yayvan) nin orta-ön kısmında bulunan deliğe "kulak yolu dış deliği" denir. Buradan dış kulak yolu başlar. Bu yol, anatomik özellikleri dolayısıyla sesin kalitesini bozmadan hassasiyeti arttırır. Dış kulak yolu 25 mm uzunluğunda düzensiz bir silindir olup, 1/3 dış kısmın çatısı kıkırdak, 2/3 iç kısmının çatısı kemiktendir. Bu yolun sonunda kulak zarı bulunur. Kulak zarı, dışta deri, ortada bağ dokusu, içte de orta kulak mukoza zarı olmak üzere üç kattan husule gelir.

Orta kulak: Temporal kemik içerisinde altı duvarlı bir kemik boşluğudur. Ön iç kısmındaki "östaki borusu" sayesinde yatakla birleşir. Bu durum kulaktaki iç ve dış basınçları dengeleme yönünden çok önemlidir. Östaki borusu normalde kapalı olup yutkunma ve esneme durumlarında açılır. Üst kısmından kulak arkasındaki mastoid kemiğin hava dolu hücrelerine açılır. Bu ilgi orta kulak iltihaplarının bu kemiğe geçmesi açısından önemlidir.

Orta kulakta bulunan önemli kısımlardan biri de kemikçikler zinciridir. **Çekic, örs** ve **üzengi** kemikçikleri zar ile iç kulağın bağlantısını sağlar. Bu üç kemikçik vücudun en küçük kemikçikleri olup zara gelen titreşimi takriben 12,19 kat arttırırlar ve iç kulağın "perilenf" sıvısına iletirler. Çekiç kemiği zara yapışıktır. Örs, ortada ve üzengi ise iç duvarda yapışıktır. Üzengi kemiğinin yapıştığı nokta oval pencere adını alır ve iç kulağa titreşimlerin iletimi buradan olur. Orta kulakta bunlardan başka zarı gererek hassasiyeti arttıran "Tensor timpani" kası ve "üzengi" kası bulunur. Üzengi kası çok şiddetli seslerin iç kulağa iletimini azaltmakla görevlidir.

İç kulak: Birbirleriyle birleşen bir takım kanallar ve boşluklardan yapılmış bulunan iç kulak bu karışık şekilden dolayı **"labirent"** adını almıştır. Labirent, "kemik labirent" ve "zar labirent" olarak iki bölümdür. Kemik labirent dışta ve koruyucu görevli olan kısımdır. Zar ve kemik labirentler arasını "perilenf" denilen sıvı, zar labirentin içini de "endolenf" sıvısı doldurur.

Labirent yapı ve görev bakımından “salyangoz” (koklea) ve vestibül kısımlarını ihtivâ eder. Vestibülde yarım daire kanalları ile, utrikül (kırbacık) ve saccül (kesecik) adlı boşluklar bulunur. Koklea işitme, vestibül ise denge organıdır.

Koklea: 2,5 kere üzerine kıvrılmış bir salyangoz kabuğu biçimindedir. İşitmeyi sağlayan koklea bölümüne “korti organı” denilmektedir. Koklea kanalının içinde devamlı bir şerit gibi devam eden korti organında işitme, titreşimden elektrik dalgalarına çevrilerek, beyine iletilmeye hazır hâle getirilir.

Vestibül: Kesecik, kırbacık adlı boşluklar ve üç yarım daire kanalından yapılmıştır. Yarım dâire kanalcıkları ütrikül (kırbacık) kısmına açılır. Bu organda dengenin sağlanmasında görevli iki tür reseptör (alıcı) bulunur.

Kinetik reseptörler; her üç yarım daire kanallarının şişkin kısımlarında bulunurlar ve hareketler esnasında ortaya çıkan basınç değişikliklerini algılarlar.

Pozisyon reseptörleri; duran bir insanda başın pozisyonu ile yerçekimi arasında ilgiyi kurarak dengeyi sağlar.

İşitme: Titreşimlerden saniyede 16-20.000 frekanslar (sıklık) arasında olanlar insan kulağı tarafından ses olarak alınmaktadır. Titreşim kulak kepçesi tarafından toplanıp dış kulak yolundan zara iletilir. Zarın titreşmesiyle ona bağlı olan çekiç kemiği de titreşir ve kemikçikler sistemi hareket eder. Bu sistem sesin şiddetini ortalama 16 (12-19) defa arttırmaktadır. Üzengi kemiğinin yapıştığı oval pencereden titreşimler sıvı sisteme iletilir. Sıvı sistemin hareketi ve koklea içindeki korti organına tesiriyle elektrikî uyartılar doğarak ses beyinde idrak edilebilecek hâle gelir.

Kulak İltihapları

Kulağın en çok görülen hastalığı. Çocukluk çağlarında oldukça fazla görülen bu hastalığın başlıca iki şekli vardır. Birincisi irinsiz orta kulak iltihapları, ikincisi irinli orta kulak iltihapları. İrinsiz ortakulak iltihaplarının pekçok sebepleri olmakla beraber başlıcaları şunlardır: Çocukluk çağlarında sık sık tekrarlayan üst solunum yollarının virüs enfeksiyonları, allerji, atmosfer basınç farkları. Bu şekilde hastanın şikâyetleri şunlar olabilir: Kulakta âni tıkanma ve âni ağrı, yavaş gelişirse işitmede azalma, kulakta çalkantı hissi, bâzan çınlamalar. Tedavisinde orta kulağa çeşitli metodlarla hava vererek negatif basınç düşürülmeğe çalışılır.

İrinli orta kulak iltihaplarında ise âmiller, irin yapıcı mikroplardır. Bunlar soğuk algınlığı, nezle, üşütme, genel vücut mukavemetinin kırıldığı durumlarda kolaylıkla orta kulağa ulaşarak orada çoğalır ve iltihap meydana getirirler. Halsizlik, ateş nabızda hızlanma, zonklama şeklinde kulak ağrısı, gittikçe artan ağır işitme, uğultu ve çınlamalar başlıca şikâyetlerdir. İrinin orta kulakta birikip zarı germesiyle gecikilmiş vakalarda dayanamayan zar, zayıf bir yerinden patlak verir ve irinin dışarıya akmasıyla hastanın şikayetleri ortadan kalkar. Fakat bundan sonra bir akıntı başlar. Bu şeklin tedavisi ise, zarın kendiliğinden delinmesine fırsat vermeden aynı işi doktorun yapmasıdır. Çünkü, zarın en tehlikesiz yeri olan arka-alt dörtte biri doktor tarafından delinerek bu iş yapılır. Kendisi delinirse, daha değişik tehlikeli yerlerden olma ihtimali fazladır. Aynı zamanda doktorların yaptığı düzgün kesik çok daha kolay kapanır. Fakat, kendiliğinden delinmelerde kulak zarı kolay kolay kendini tamir edemez ve zar delik olarak kalır. Her iki durumda da irin boşaldıktan sonra uygun antibiyotiklerle destek sağlanır.

Herhangi bir sebeple iyi tedâvi edilmemiş orta kulak iltihaplarında ileride çeşitli kötü durumlar meydana gelebilir. Zar tamâmen tahrip olup işlemez hale gelebilir, kemikçikler iltihâba iştirak edip çalışmaz olabilirler veya orta kulaktaki iltihap damarlar yoluyla beyine ulaşabilir. Kemikçiklerin normal durumda olmasına rağmen zarın işlemediği durumlarda plastik ameliyatla yeni bir zar yapılabilir. Zar olarak vücudun herhangi bir kısmından alınan fasia adı verilen zara benzer teşekküller kullanılır. Bu sâyede oldukça iyi işitme temin edilebilir.

Had orta kulak iltihapları en çok bebeklik çağında görülür. Çocuk oldukça huzursuzdur. Sürekli ağlar, elini kulağına götürür, kulağına parmakla bastırılınca çığlığı basar. Otoskopla bakılırsa, kulak zarının kızardığı ve dışa doğru bombeleştiği görülür. Bu dönemde yapılan uygun tedâvi ile durum kısa zamanda normale döner. Müzminleşen vak’aların tedâvisi de giderek zorlaşır. Hastanın kulağı yıllarca akar durur. Halk arasında yanlış olarak yerleşmiş bulunan “akan kulaktan zarar gelmez” inancının da tedâvinin ihmâl edilmesinde rolü vardır. İhmal etmeyip hemen hekime gitmelidir.

KULE;

Alm. *Turm (m), Burg, Festung (f),* **Fr.** *Tour (f),* **İng.** *Tower.* Yuvarlak veya çok kenarlı plan üzerine inşâ edilmiş, muhtelif gâyeler için kullanılan yüksek mîmârî binâ.

Mîmârî bir terim olmakla berâber, kule kelimesi çeşitli ilim dallarında muhtelif mânâları ifâde eder. Meselâ, bayındırlıkta “su kulesi” suyu tazyikli olarak dağıtmak için kullanılan yapı. Denizcilikte savaş

gemilerinin kaptan köşklerinin üzerinde yer alan gözetleme mahalli. Mâdencilikte, mâden kuyusunun ağzına inşâ edilen çıkarma makinasının monte edildiği beton yapı. Petrolcülükte kuyu açma âletlerine destek vazîfesi gören mâden çatılı iskele. Sanâyide düşey monte edilmiş silindir biçimindeki kataliz odası, reaktör, damıtma ve absorbasyon odası. Sporda ise yüzücülerin dalış yapmaları için hazırlanmış atlama yeri.

Mîmârî bir unsur olarak kulelerin inşâsı eski çağlardan beri bilinmektedir. Meşhur Bâbil Kulesi, Mısır'daki Medînet-Habu Tapınağı en eski kulelerdir. Ortaçağda kuleler, kalelerde çoğalmış ve değişik şekiller almışlardı. Aynı zamanda kalelerin son müdâfaa noktası olmuşlardır. Yine bu devirden kalma ıssız kuleler de haberleşme gâyesiyle kullanılmıştır. İtalya'daki derebeylik şatolarının kuleleri ise, âilenin güç ve debdebesini gösteren birer mîmârî eseri olarak inşâ edilmiştir. Aynı zamanda ortaçağ savaşlarında kalelere taarruz edenlerin kullandıkları tahtadan inşâ edilmiş hareketli kuleler de vardı. Mesela, Fâtih Sultan Mehmed Hanın İstanbul Muhasarasında kullandığı kuleler bunların en gelişmiş şekliydi (Bkz.İstanbul'un Fethi).

On altıncı asırdan sonra ise mâdenî güllelerin savaşlarda kullanılmaya başlamasıyla, tahkimatların ana elemanlarından birini teşkil etmeye başladı, yâni ateşe ve karşılıklı ateşe elverişli olması kulelerin ehemmiyetini artırdı. Başlangıçta kare olan kuleler, zamanla silindir şekline geçmiş ve sonunda yerini burçlara bırakmıştır.

Günümüz mîmârisinde şehirlerde yükselen gökdelenler de birer kule görünümündedir. Chicago'daki Trikune ve Sears gökdelenleri doğrudan kule, diye anılmaktadır.

Türkiye'de bulunan ve târihî değeri olan meşhur kuleler; İstanbul'daki Galata ve Bâyezîd (Serasker) kuleleri ile birlikte Ankara ve İzmir'de yapılmış paraşüt ve televizyon yansıtıcı kuleler de vardır. Çeşitli şehirlerimizde on dokuzuncu yüzyılda yapılmış saat kuleleri de bunlardandır.

KULELİ;

İstanbul'da Çengelköy ile Vaniköy arasında kışla ve lise olarak başlangıçtan bu yana pekçok değişikliklere uğrayan bugünkü askerî lise. Fâtih Sultan Mehmed Han, İstanbul'u aldığı zaman şimdiki Kuleli'nin bulunduğu yerde Papas Korusu adı ile anılan bir koru ve içerisinde bir manastır ile kule vardı. Yavuz Sultan Selîm Han (1512-1520) zamânında bu manastır yeniçerilere kışla olarak verildi. Kışla mevkii zamanla saraya çiçek ve sebze yetiştiren güzel ve süslü bir bahçe hâline getirildi. Bundan sonra Kuleli Bahçesi diye anılmaya başladı. Kânûnî Sultan Süleymân Han (1520-1566) bahçede dokuz katlı büyük bir kasr yaptırdı.

Sultan Üçüncü Ahmed Han (1705-1730) zamânında ise Bizans devrinden kalan kule yıktırıldı. Kaymak Mustafa Paşa tarafından 1774 yılında sâhile şirin bir mescid yaptırıldı. Şimdiki okulun bulunduğu yerdeki ilk binâyı Sultan İkinci Mahmûd Han (1808-1839) süvâri askerleri için kışla olarak yaptırdı. SultanAbdülmecîd Han devrinde (1839-1861) ise kışlanın yanında, iki tarafında kuleler olan yeni bir binâ ilâve ettirdi. Bu târihten îtibâren Kuleli kışla denilmeye başlandı. Sultan Abdülmecîd Hanı tahttan indirmek için Kafkasyalı Hüseyin Paşa tarafından tertiplenen hareketin suçluları 1859 yılında burada mahkeme edildiler. (Bu hâdise târihte Kuleli Vak'ası olarak bilinmektedir.)

Kırım Savaşına iştirâk eden Fransız ve İngiliz askerleri bu kışlaya yerleştirildi (1854). Burası bir müddet müttefik askerler için kışla ve hastâne olarak kullanıldı. Kışla 1856 yılında İngilizler tarafından boşalttırılırken kasden yakıldı ve tamâmen harâb oldu. Sultan Abdülazîz Han devrinde (1861-1876) iki katlı kışla yeniden inşâ edildi (1871). Böylece bugünkü binâ yapılmış oldu. Mekteb-i Fünûn-i İdâdî adı ile açılan askerî lise, 1872 yılında Kuleli kışlasına taşındı. 1901 yılında Kuleli Askerî İdâdisi (Askeri Lise) adını aldı. Balkan Harbi sırasında hastâne hâline getirilen okul 1913'te öğretime tekrar başladı.

Birinci Dünyâ Savaşı sonrasında, İstanbul işgal edilince okul İngilizler tarafından boşaltıldı. Bu mukaddes ocak, Ermeni çocukları ve göçmenleri için "Ermeni Yetimleri Mektebi" adı altında kullanıldı(1920). İstiklâl Harbinin sona ermesinden sonra 1923-1924 öğretim yılında "Kuleli Askeri Lisesi" olarak açıldı. İkinci Dünyâ Harbine kadar öğretime devâm eden okul 1941'de Konya'ya taşındı.Kuleli Kışlası, bin yataklı Askerî Hastâne hâline getirildi. 1947 yılında okul tekrar Askerî Lise olarak öğretime açıldı. Öğretimine hiç ara vermeden günümüze kadar devâm eden okul, silahlı kuvvetlerimize kültürlü seçkin subaylar yetiştirmektedir.

KULLUKÇU;

eskiden karakollarda bulunan yeniçerilere verilen ad. Osmanlı Devleti, kuruluşundan îtibâren iç huzûrun temini için lüzumlu bütün tedbirleri zamânında almıştır. Celâli isyanları sırasında yer yer bozulan emniyet kısa zamanda eski hâline getirilmişti. Şimdi olduğu gibi o devirde de şehirlerin muhtelif yerlerinde karakollar bulunurdu. Buralara Yeniçerilerin lüzumu kadar er, çavuş, subay tâyin olunurdu. O zaman karakollara "kulluk" dendiğinden buradaki görevli yeniçerilere de "kullukçu" denirdi.

İstanbul dışındaki kullukçulara “yazakçı” adı verilirdi. Zâbit (subay), çavuş ve erlerin kendilerine has giyimleri vardı.

Zâbitler, resmî günlerde mensub oldukları ocağın elbiselerini giyerlerdi. Normal günlerde ise başlarına astarsız kavuk, sırtlarına dar kollu ve açık önlü kaftan, altına mintan, bacaklarına şalvar giyer; bellerine kuşak sarar, arasına bıçak sokarlardı. Çavuşlar aynı zamanda yazı işlerine baktıklarından kaftan üzerine bağladıkları kuşak arasına divit koyarlardı. Erlerin giyimleri ise daha basitti.

KULOĞLU;

Osmanlı ordusunda yetişen 17. yüzyıl halk şâirlerinden. Asıl adı Süleymân’dır. Zonguldak vilâyetinin Safranbolu kazasında doğdu.

Sultan Dördüncü Murâd Hanın, Bağdat Seferinde bulunmuş ve padişahın ölümünden sonra Sultan İbrahim Han devrinde de yaşamıştır. Sultan (Avcı) Mehmed Hanın vezirlerinden Muhasip Mustafa Paşayı iyi yetiştirmiştir.

Şiirlerinde yiğitlik, aşk ve hikmet temalarını işleyen Kuloğlu; lirik, sağlam ve gür söyleyişli bir şâirdir.

Kuloğlu, Dördüncü Murâd Hana hayrandır. Nitekim bu yiğit padişahın vefâtı üzerine en güçlü ağıtlarından birini söylemiştir.

AĞIT

Sultan Murâd eydür: Şimdi zamâne
Bana da kalmadı beyler elvedâ
Büküldü kametim döndü kemâne
Gezüp seyrettiğim iller elvedâ

Ardımca gelirdi zülfü melekler
Tersine devretti çarh-ı felekler
Yeniçerim, sipahiler, solaklar
Önümce yürüyen kullar elvedâ

Gazâya gitmeye beyler dizilsin
Kulların hep esâmisi yazılsın
Tabutum çözülsün, kabrim kazılsın
Varup seyrettiğim çöller elvedâ

Ecelim yetişti, yıldızım indi
Dostlarım ağladı, düşmanım güldü
Yapılan kadırgam deryâda kaldı
Şu Malta’ya giden yollar elvedâ

Kuloğlu, dostların yüzü ağ olsun
Düşman olanların bağrı dâğ olsun
Sultan İbrâhim Han şimdi sağolsun
Harben fethettiğim iller elvedâ

KULP;

Alm. *Henkel (m),* **Fr.** *Anse (f), mahche (f) d’un vase,* **İng.** *Handle, ear.* Kapların, kaldırırken tutulan, halka ve hafif kavis şeklinde bükülmüş yeri. Bâzı vazo ve cam eşyâların bağlantı yerlerinde veya yan taraflarında kendilerinden olan hafif kabarcık biçimindeki süslenmiş olan kısımlarına da bu ad verilir. Elektrik ampullerinin içlerindeki havayı boşaltıp, içine başka bir gaz doldurmak için ampule, boru biçiminde bir çıkıntı eklenir ki buna da kulp ismi verilmektedir.

Bâzı yerlerde, kusur yüklemek, bir eşyâyı hatalı, bir kimseyi kabahatli ve küçük düşürmek için de bu terim kullanılır. Hattâ insanlar arasında da, “Her şeye bir kulp takarsın!” diye deyim hâline gelmiştir. Kişilerin davranışlarında, işinde, yaşayışında belli bir düzen ve disiplin olmadığı zaman da “tutulacak kulpu yok” derler.

KULUNÇ;

Alm. *Rhematische Gelenkkrankheit (f),* **Fr.** *Fibrositis,* **İng.** *Fibrositis.* Kol, bacak ve gövdede sebebi tam açıklanmayan ağrılı durum. Tıp dilindeki ismi fibrositis olan kulunç, oldukça sık karşılaşılan bir durumdur. Sıklıkla boyun ve sırt ağrısı olarak karşımıza çıkar. Fakat adalenin bulunduğu her yerde bulunabilir.

Romatizmal şikâyetlerle gelen hastaların % 11 kadarını kulunçlu hastalar teşkil eder. Primer (birincil)

fibrositiste sâdece ağrı vardır. Sekonder (ikincil) fibrositis ise, müzmin enfeksiyonların ve bağ dokusu hastalıklarının seyri esnâsında görülür. Sadece kulunç denince primer fibrositis anlaşılmaktadır.

Kulunç ağrısı, tetik nokta denen bâzı bölgelerde daha fazla duyulur. Tetik noktaya basmakla ağrı artar. Hareketsizlikle de ağrı artar. Hafif egzersizle ağrı azalır, ağır egzersizle artar.

Kulunç, psikosomatik bir hastalık olarak düşünülmekte ve şahsın psişik gerilim sonucu kasılmış adalelerini şuurlu olarak gevşetmemesi sebep olarak görülmektedir: Adale içinde sert düğümcükler ve şeritler ele gelir. Nodüllerin (düğümcükler) bulunduğu yerler, tetik noktalara uyar. Bu düğümcüklerin, adale içinde birikmiş olan sümüksü maddelere veya daha sık olarak yerleşmiş olan normal adale hücrelerine bağlı olarak meydana geldiği düşünülmektedir.

Kuluncun ağrı dışında hiçbir tehlikesi ve zararı yoktur. Hastaların bu yönden rahat olması gerekir. Tedâvide, lokal sıcak tatbikatı, sinir ve adale gevşetici ilâçlar kullanılır. Adaleyi hastanın şuurlu olarak gevşetmesini sağlayacak gevşeme egzersizleri belki de tedâvinin en önemli bölümünü teşkil eder. Elektronik akupunktur cihazı ile yapılacak uygulamalar da çok faydalıdır. Ayrıca halk arasında "şişe çekmek" diye bilinen uygulama da fayda sağlar.

KUM;

Alm. *Sand (m),* **Fr.** *Sable (m),* **İng.** *Sand.* Taş ve çakılların, tabiî veya sun'î olarak, kırılıp ufalması ile ortaya çıkan taneli malzeme. Yaklaşık olarak çapları 0,02 mm ile 2 mm arasındadır. Kayaları meydana getiren bütün mineraller kumlarda görülürse de, çoğunlukla bir kısmına rastlanır. Pekçok sebeplerden dolayı da kuvars minerali daha fazla bulunur. Kuars kayalarda en çok rastlanan kaya cinsi olup, çok serttir. Daha küçük parçalara bölünmesi zor olup, suda erimez ve çözülmez. Bâzı bölgelerde önemli miktarda feldispat, demir cevheri ve volkanik cam ihtivâ eden kumlara da rastlanır. Pekçok kuvarslı kumda feldispat ile beyaz mika parçaları da vardır. Bu yumuşak olup, zamanla çözülür. Bunlara ilâveten her kumda az mikdârda da olsa ağır kaya mineralleri mevcuttur.

Bâzı kıyı ve nehir kumlarında hafif kısımların çözülmesi sonucunda ağır kısımların daha yoğun olduğu göze çarpar. Ekonomik bir şekilde işlenirse bunlardan elmas ve diğer kıymetli taşlar; altın, platin, kalay, momazit ve diğer cevherler elde edilir. Okyanus dibinde bulunan yeşil kum, eski devirlere âit tabakalarda bulunur. Renkleri sâhib oldukları glakonit mineralinden dolayıdır. Potasyum hidratlı bir kum suyun sertliğini almak için ve gübre olarak da kullanılır.

Cam endüstrisinde ve ilgili endüstrilerde çok saf kuarslı kumlar olan silis kum kaynağı kullanılır. Metallerin eritildiği fırınlarda kuars tanecikleri birleştirmek için de saf kuars kumuna ihtiyaç vardır. Normal olarak rastlanan kumun en çok kullanıldığı yerlerden biri de beton îmâlatıdır.

Binaların iç ve dış sıvaları da kumun en çok tercih edildiği yerlerdir. Yeraltında suyun toplandığı yerlerden birisi de kum tabakalarıdır.

KUM YILANBALIĞI (Ammodytes);

Alm. *Sandaal,* **Fr.** *Ammodyte, équille, cicerelle,* **İng.** *Sandeel.* **Familyası:** Kumbalığıgiller (Ammodytidae). **Yaşadığı yerler:** Soğuk ve ılık bölgelerin kumsal sahillerinde. **Özellikleri:** Uzun vücutları küçük yuvarlak pullarla kaplıdır. Sürü hâlinde gezerler. Tehlike anında kuma gömülürler. **Çeşitleri:** Küçük kum yılanbalığı, büyük kum yılanbalığı iyi bilinen türleridir.

Kemiklibalıklar takımından, soğuk ve ılıman denizlerde kumların içine gömülerek barınan uzun vücutlu gümüş renkli bir balık. Yılanbalığına benzeyen uzun vücutları, küçük pullarla kaplıdır. Dilleri ve karın yüzgeçleri bulunmaz. Soğuk ve mutedil bölgelerin kumsal sahillerinde sürü hâlinde dolaşarak yaşarlar. Çok yırtıcı ve etçildirler. Öldürdükleri küçük balık ve kurtçuklarla beslenirler. Tehlike anında süratle kuma gömülürler. Sonbaharda sâhillere yaklaşıp sivri çeneleriyle kumu kazarak içine yumurtlarlar. Sırtları mavimtrak, karın kısımları gümüşî beyaz parlaklığındadır.

Küçük kum yılanbalığı (Ammodytes tobianus) 15-20 cm, büyük kum yılanbalığı (A. lanceolatus) 25-30 cm uzunluktadır. Yurdumuzda Adalar civârında avlanır. Çoğunlukla balık yemi olarak sarf edilirler.

KUMANLAR;

Kıpçakların batıdaki adı. Türk asıllı olup beyaz tenli, sarı saçlı ve mâvi gözlü olduklarından "sarışınlık" vasıflarından dolayı Kıpçakları; Macarlar "Kun", Bizanslılar "Kumonos", Almanlar "Falben" diye adlandırmışlardır. Güney Rusya bozkırlarında hâkim olup, Tuna'ya kadar olan topraklara sâhib oldular. Kıpçak Türk lehçesine Avrupalılar "Kumanca" derler. Kırım'daki Alman râhipler ve İtalyan tüccarların yazdığı **Codex Cumanicus** Kumanca lügat ve ilâhî kitabıdır. Kumanca 15. yüzyıla kadar Macaristan ve Romanya'da konuşuldu. Hâlâ Kumanca coğrafî adlar mevcuttur. (Bkz. Kıpçaklar)

KUMAR;

Alm. *Glücksspiel (n),* **Fr.** *Jeu (m) de hasard,* **İng.** *Gambling.* İnsanlara zararı dokunan kötü alışkanlıklardan ve haksız kazanç yollarından biri. Bir malı, eşyâyı veya parayı ele geçirmek ve onu mülk edinmek niyetiyle, oynanan her türlü tâlih, şans oyunu. İki veya daha çok kişi arasında, bahse girilen konuyu kaybeden tarafın mal vermeyi kabûl etmesi şartıyle yarış etmek, bilmece çözmek, bir oyunun ve at yarışı vs. gibi bir sporun sonucunda bahse girmek, ilmî bir münâkaşada bulunmak yollarından her biri kumar olur. Tek tarafın mal, para vermeyi kabul etmesi hâlinde kumar olmaktan çıkar.

Kumar adı verilen her türlü tâlihe, şansa ve tahmine dayanan oyun ve eğlenceler, insanlık târihinin hemen hemen her devrinde bütün toplumlarda oynanmış ve yapılmıştır. Toplumu kemiren bir sosyal yara olmuştur. Alın teri dökmeden, çalışmadan kazanmak hırsına kapılanlar, çalışıp kazanan insanların mâlî servetlerine çeşitli yollarla sâhip çıkmak istemişlerdir. Tenbelliği ve miskinliği âdet hâline getirenler, köşe başlarında ve kumar masalarında, varlık sâhibi olan kimseleri avlayıp, kandırıp aldatmak yollarını bulmuşlar ve insanların zaaflarından faydalanmak sûretiyle bunda muvaffak da olmuşlardır. Çeşitli oyun ve eğlenceleri kumara vâsıta yapmışlar ve böylece haksız kazanç yollarına sapmışlardır. Binbir emek sarf ederek, sıkıntı ve meşakkat çekerek kazandıkları mal varlıklarını, kumar masalarında bir anda kaybetmek bedbahtlığına düşmüşler ve kendileriyle berâber âilesini, çoluğunu-çocuğunu perişan etmişlerdir. Kumar oynamayı ve böylece para kazanmayı sanat hâline getiren ve kendini açıkgöz yerine koyan kumarbazlar, nice insanların âile yuvasının yıkılmasına sebeb olmuşlardır. Kumar masasında, bir anda malını kaybedenler, çoğu cinâyetle ve hapishâneye düşmekle sonuçlanan nâhoş, çirkin olaylara sebeb olmakta, evde kendisini bekleyen yavrularını mahzûn etmekte ve onları derin bir üzüntüye boğmaktadırlar.

Bütün mal varlığını bir anda kaybeden kumarbaz, hanımının, kızının nâmusunu da kumarla sattığı ve hattâ kendisinin hürriyetini de kaybederek köle olmayı kabûl ettiği devirler olmuştur. Eski Roma'da, Yunan ve Cermen toplumlarında böyle olaylara sık sık rastlanmıştır. İslâmiyetten önceki devirlerde, Araplar arasında kumar meşhur olmuştur. Çin'de ve İran'da da yaygın olan kumar oyunu için hususî yerler yapılmıştır.

Eski Romalılar zar atarak kumar oynarlardı. Roma imparatorları şahsî ve hattâ devlet gelirlerini arttırmak için piyango düzenlerlerdi. Cermen kabîleleri arasında, yüksek meblağlar (mikdârlar) ortaya konarak kumar oynandığını Romalı târihçi Tacitus yazmaktadır. İnsanların hayâtına kasdedecek kadar ileriye vardırılan kumarda, çoğu zaman Cermenler hayatlarını bir zar atışına bağlarlardı.

Oyun kâğıtları ile kumar oynamak ve fala bakmak, başta İtalya olmak üzere birçok Avrupa ülkelerinde yaygındır. Zamânımıza kadar gelen çeşitli şekillerdeki kâğıt oyunları, toplumlarda hastalık derecesinde yayılmıştır.

İran'da, kumarın daha çok oyun kâğıtlarıyle oynanması şekli yayılmıştır. Kumarhâneler, bu iş için kurulmuş husûsî yerlerdi. Tek veya çift zarla oynanan her türlü tavla, satranç, dama ve hatta çocukların ceviz oynaması gibi oyunlardı.

Bugün hemen hemen her ülkede kânûnî yasaklamalara rağmen kumar oynanmaktadır. Bu oyunların bir kısmı çocuklar arasında bile yaygın hâle gelmiştir. Ceviz ve misket oynamak gibi. Avrupa ülkelerinin çoğunda, devletin hiçbir müdâhalesi olmadan kumar oynanmaktadır. Çeşitli târihlerdeki devlet yasaklamaları hiçbir fayda sağlamamıştır. Fransa'nın güneyinde Monaco Prensliğindeki Monte Carlo şehri, bugün Avrupa'nın başta gelen kumar merkezidir. Bugün kânûnî izin yolları da açık tutularak, birçok sportif faaliyetler, piyangolar ve at yarışları, insanların kazanç yolu hâline getirdiği bahs, şans, tâlih oyunları şeklinde kumar oynanmaktadır.

Türk Cezâ Kânunu'nda kumar: Birçok ülkenin kânunlarında olduğu gibi TCK'da da umûma açık yerlerde kumar oynamak ve oynatmak suç sayılmıştır. Suç unsuru teşkil eden kumarı oynayan ve oynatanlara karşı müeyyideler; 567, 568 ve 569'uncu maddelerde açıklanmıştır. **Borçlar Kânunu'**nun 504, 505 ve 506'ncı maddelerinde de, "kumar ve bahis oyunlarının bir alacak hakkı doğurmadığı, kumar oynayan ve bahse giren kimse tarafından imzâ edilen âdî borç ve kambiyo senedinin üçüncü bir şahsa devredilse bile bunlara dayanılarak hiçbir kimsenin bir hak taleb edemiyeceği ve hükûmetin izin vermediği, durumlarda piyangonun yasak olduğu ve bir alacak hakkı sağlamadığı" hükme bağlanmıştır.

İslâm dîninde kumar: Bütün ilâhî dinler, inananlar arasında, kumar oynamak sûretiyle haksız kazanç sağlamayı yasaklamıştır. İslâmiyette alış-veriş, yâni ticâret, hediye, zekât, sadaka ve mîras ile mal elde etme yollarının dışında, gasp, hîle, fâiz, rüşvet, kumar vs. gibi yollarla haksız kazancı yasak etmiştir, harâmdır.

Her şey ile yarış etmek ve bilmece çözmek helâldir. Bunları kumar ile yapmak harâmdır. Koşarak veya

at ve silâh ile, ok ile hedefe atmak gibi harbde kullanılan şeylerle yapılan yarışlarda, bir taraftan mal şart etmek de kumar olmaz. Yâni iki kişiden yalnız biri, sen kazanırsan, ben sana vereceğim. Ben kazanırsam, sen bana vermeyeceksin derse veya bir üçüncü kimse, yarışa katılan cemâat arasından kazanana ben vereceğim derse bunun mahzûru olmaz. Kumar, yarışlarda olduğu gibi, tavla, dama taşları ve iskambil kâğıtları ile yapılan her türlü oyunda, spor oyunlarında da olur. Bunların hepsinde ve ilim adamları arasındaki kumarda, sözleri, tahminleri yanlış çıkanlar, tahminleri doğru çıkanlara mal, para vermektedir. Kimlerin tahminlerinin doğru çıkacağı önceden belli olmadığı için kumara katılanların herbirinde, hem almak hem de vermek ihtimâli vardır. Kumar oynamak, yarışmak demek değil, tahminde yanılıp yanılmamak demektir. Bunun için, oynayanlar arasında olduğu gibi, oynamayıp, yarışmayıp, oynayanlardan kazanacaklarını önceden tahmin edenler arasında da kumar olabilir. Hattâ yalnız bir kişinin yaptığı işin başarılı olup olmıyacağını, tahmin edenler arasında da olur. Kumarda, sonu tahmin edilen işin oyun olması, kazançlı, başarılı olması veya zararlı olması arasında fark yoktur. Canbazın düşüp düşmeyeceğini, geminin batıp batmayacağını tahmin edenlerin, birbirlerine para vermek için sözleşmeleri de kumar olur. Bunun içindir ki, oyun, yarış yapılmaksızın, kumarcıların isimleri veya para ile aldıkları biletlerin numaraları arasında piyango çekerek, çekilen numara sâhiplerine, biletlerden toplanan paraların hepsini veya bir miktârını dağıtmak kumar olur. Çünkü, piyangoya katılanların hepsi kendi numarasının çekileceğini ümid etmektedir. Bu tahminleri doğru çıkanlar, yanlış çıkanların önceden (vermiş oldukları paralardan almaktadırlar. Aldıkları para ile, önceden) bilete verdikleri paranın farkını, tahminleri yanlış çıkanlardan almış olmaktadırlar. Tahminleri yanlış çıkacaklardan para toplamak güç olacağı için ve bunlar önceden belli olmadıkları için, piyangoya katılanların hepsinden, önceden bilet ücreti olarak para toplanmakta, tahmini doğru çıkanların verdiği sonra kendilerine iâde edilmektedir. Önceden toplanan paraların hepsini piyango sâhibi alıp, büyük payı kendine ayırdıktan sonra, geri kalanlarını tahmini doğru çıkanlara vermektedir.

Çok yaygın olarak oynanan kazı kazan ise çocuk ve gençleri kumar bataklığının içine atan bir tuzaktır.

Kur'ân-ı kerîm ve hadîs-i şerîfler, kumarın da şarap gibi hem harâm ve hem de pis olduğunu bildirmektedir. Allahü teâlâ Mâide sûresi 90 ve 91'inci âyetinde meâlen; **"Ey îmân edenler! Şarap** (serhoş eden her türlü içki) **kumar oynamak, ibâdet için dikilen putlar,** (cahiliyye devrinde kullanılan) **fal okları hep şeytanın işinden pis şeylerdir. Onun için bunlardan sakınınız ki, kurtulasınız. Muhakkak şeytan, şarapta ve kumarda, aranıza düşmanlık ve kin düşürmek, sizi Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoymak ister. Artık siz bunlardan sakınmaz mısınız?"** buyurdu.

Sevgili Peygamberimiz buyurdu ki: **"Tavla oynayan, Allahü teâlâya ve resûlüne âsi olmuş karşı gelmiş olur."**

KUMAŞ;

Alm. *Stoff (m), Tuch (n),* **Fr.** *Etoffe (f),* **İng.** *tissue; fabric, material; cloth; texture.* Elbise yapımında veya döşemecilikte kullanılan ipek, yün, keten vb. dokumaların genel adı. Kumaşı ilk olarak Âdem aleyhisselâm kullandı. Hazret-i Âdem yeryüzüne indirildiğinde Allahü teâlâ Cennet'ten ona birer çift koyun, keçi, öküz ve deve gönderdi. Bunlardan birini boğazlamalarını ve yününden hazret-i Havva'nın eğirmesini, bunu dokuyarak kendisine hırka, hanımına gömlek yapmasını emretti. O zamandan beri insanların örtünme ihtiyaçlarını karşılamak için kumaş yapmak ve kullanılır hâle getirmek başlıbaşına bir meslek ve zenaat oldu.

Kumaşın yapımında kullanılan ipliğin ham maddesi üç yoldan elde edilir: 1) Hayvanlardan yün, ipek; 2) Bitkilerden pamuk, keten vs; 3) Sentetik olanlar ki tahta selülozünden royan; kömür ve petrolden naylon, tergal, krylon.

Uzun yıllar elle dokunan kumaşlar makinanın keşfi ile fabrikalarda seri halde îmâl edilmeye başlandı. Günümüzde tekstil sanayi başlı başına bir sanat dalı hâlindedir. Tabiî ve sun'î hammaddelerden istifade edilerek yapılan kumaşların çeşidi pek çoktur.

Üretiminde kullanılan tekniğe göre üç çeşit kumaş vardır:

Dokuma kumaş: Uzunlamasına çözgü ipliği ile, bunların arasından geçen atkı ipliğinin dokunmasıyla elde edilir.

Dokunmamış kumaş: Genellikle mekanik ve kimyasal işlemlerin sonucunda gelişigüzel veya tabakalandırılmış liflerin birbirine kenetlenmesiyle elde edilir. Mekanik usulle ucu kanca şeklinde kırılmış iğnelerle liflerin birbirine dolanması sağlanır. Bâzı liflerin basınç ve sıcaklık etkisiyle keçeleşme özelliğinden istifâde edilerek elde edilen keçe ise dokunmamış kumaş cinsindedir.

Örgü kumaşlar: Bir tek bobinden gelen iplik üstüne ileri geri hareketle ilmik atılması veya örgü makinalarında olduğu gibi birçok ipliğin bitişik dizideki ipliklerle bir ilmikle tutturulması yoluyla elde

edilir.

Dokuma kumaşlar, yapı olarak atkı adı verilen bir sıra ipliğin, çözgü adı verilen ikinci bir iplik sırasının altından ve üstünden geçmesiyle elde edilir. Yalın dokuma adı verilen dokumalarda atkı ipliğiyle çözgü ipliği birbiriyle dik açı yapacak şekilde dokunurlar.

Kumaş örgü desenlerinde en küçük birime "armür" adı verilir. Başlıca üç çeşit armür vardır: Bez ayağı, serj veya dimu, saten.

Bez ayağı; atkı ipliğinin çözgü ipliklerinin bir altından, bir üstünden geçirilmesiyle elde edilir. Bez ayağı, "hasır örgü" veya "tafta" olarak da adlandırılır.

Serj veya dimi, atkı ipliklerinin, her çözgü ipliğinin altından veya üstünden geçmesiyle meydana gelir. Bu örgünün diğerlerinden farkı, her atkı ipliğinin geçişinde, bu ipliğin bir öncekine göre sağa veya sola ipliğin kaymasındandır. Buna "diyogonol desen" de denir. Diyogonol desenler kumaşın altında üstünde görülür.

Atkı ile çözgü ipliklerinin birbirlerinin altından ve üstünden geçirilmesi sırasında yapılan belirli değişikliklerle düz ve fitilli kadife ile halı gibi dokumalar elde edilir. Çizgili, damalı ve desenli dokumalar, iki veya daha çok doku çeşidinin, dokumanın tamamında bir araya getirilmesiyle elde edilir. Bunlardan en tanınmışı olan balıksırtı desende S ve Z diyogonallar arka arkaya gelir. Zemin yapısına ilâve edilen ipliklerin düzenlemesiyle istenilen desenler teşekkül ettirilir.

Dokumalarda renk: Atkı ve çözgü iplikleri boyunca çeşitli renklerin kullanılmasıyla değişik tipte desenler elde etmek mümkündür. Renkli iplik grupları büyükse, renkli çizgiler ve damalar ortaya çıkar (Ekose kumaşlarda olduğu gibi). İplik grupları küçükse, dokuma renk görüntüsü belirgin özellikte olmadığı için, atkı ve çözgü ipliklerini meydana getirdiği çok sayıda desenin teşekkül ettiği bir dokuma görüntüsü ortaya çıkmış olur.

Kumaşlarda desen: Günümüzde desen basma, metal yüzeylere desen oyulmuş merdanelerle yapılır. Bu baskı çeşidinde desen merdanesi, büyükçe bir döner silindir üstünden geçen kumaşa deseni basar. Desendeki her renk için ayrı bir merdane kullanılır. Her renk için bir merdanenin lüzumlu olması bu çeşit baskının pahalıya mâl olmasına sebebiyet verdiğinden bu tür usul, yalnızca binlerce metreden meydana gelen sürekli basma işlemlerinde kullanılır.

Serigrafi: Serigrafide, dikdörtgen bir çerçeveye gerilmiş kare gözenekli bir kumaş üstüne fotokimyasal usulle geliştirilmiş bir şablon kullanılır. Bu usulde çerçeve kumaşın üstüne yerleştirilir ve boya bir lastik tarak vâsıtasıyla yayılarak deliklerden kumaşa geçirilir. Bu çeşit renk verme yalnızca özel baskılar için kullanılır. Elle yapılan bu renk verme işleminde, kumaş bir masaya yayılır. Her renk için ayrı bir çerçeve, masa boyunca hareket ettirilir ve desen basılır. Serigrafide sürekli desenlerin basılması istenilen iyi bir sonucu vermez. Bu sebeple serigrafiden daha süratli olan mekanik sistemli merdaneyle baskı daha süratli olduğu için serigrafiye tercih edilir. Bu usulde, kumaş, daha kısa bir masada, sonsuz bir kayış çevresinde döndürülür. Çerçeveler yukarıdan kumaşa bastırılıp kaldırılır ve kumaşa yeni bir rengin basılması için kayış hareket ettirilir.

Çıkartma baskı: Kumaşa desen basmada en son yenilik çıkartma baskıdır. Kâğıt merdaneyle baskıda kusursuz bir baskı elde edilir. Bu usulde 200°C'ye kadar ısıtılarak gaz hâline gelmiş olan boyayla, kâğıda desen basılır. Bir sıcak pres içinden kumaşla birlikte desen basılı kâğıt geçirilir. Kâğıttaki desen pres vâsıtasıyla kumaşa geçer. Bu çeşit baskı, boyayı soğutmayan ince kumaşlarda iyi sonuç vermektedir.

KUMPAS;

Alm. *Schublehre, Messkluppe (f),* **Fr.** *Compas (m),* **İng.** *Callipers.* 0,02 mm hassasiyetle uzunluk ölçebilen sürgülü cetvel. Yalnız cetvellerden farklı olarak 1/10, 1/20 veya 1/50 hassasiyetinde okuma imkânı verir. Kullanma maksadına göre değişik büyüklük ve şekillerde yapılırlar.

Sürgülü kumpaslar genellikle; uzunluk ölçülerinin alınmasında, dış ve iç çapların ölçülmesinde ve derinlik ölçümünde kullanılırlar.

Sürgülü kumpaslar metrik ve inç sistemlerine göre yapılırlar. Bir mm'lik iki çizgi arasına rastlayan ölçüleri verniyer denilen bir bölüm ilave edilerek 1/10, 1/20, 1/50 mm hassâsiyetinde ölçme imkânı sağlanmıştır. Verniyer, sürmeli kumpasın yardımcı bir ölçü cetvelidir ve esas ölçü bölümlerinden daha küçük değerlerin okunmasını sağlar.

1/10 hassâsiyetindeki kumpas verniyerinin meydana gelişi şöyledir: Esas ölçü cetvelindeki 9 mm'lik aralık verniyerde 10 eşit parçaya bölünmüştür. Burada verniyerin 10 bölümü olduğu ve toplam boydan 1 mm kısaldığı için her verniyer bölümü esas bölümlerden 1/10 mm kısalmış olur. Buna göre bir

verniyer bölümü 1-1/10=0.9 mm eder. Verniyerin sıfır çizgisinden sonraki çizgisi ile cetvelin sıfırdan sonraki çizgisi arasında 1-0.9=0.1 mm'lik bir aralık kalır.

Verniyerin 10. çizgisi, cetvelin 9. çizgisinin karşısına gelir. Buna göre verniyerin sıfır çizgisinden sonraki birinci çizgisi 0.1 mm, 2. çizgisi 0.2 mm, 0.3-0.4-0.5-0.6-0.7-0.8-0.9-1 mm diye ilerlemekte ve böylece de mm'nin 1/10'u okunabilmektedir.

Okuma kolaylığı sağlamak maksadıyla vernier bölümünün üzerine göstergeli bir saat eklenerek saatli kumpaslar da yapılmıştır. Son yıllarda bilgisayar tekniği kumpaslara da intikal etmiş olup, Digital kumpaslar da yapılarak piyasaya sürülmüştür. İç çap ve dış çap ölçen kumpasların yanında derinlik kumpasları ve mihengir denilen yükseklik ölçen kumpaslar da mevcuttur.

KUMRU (Peristera);

Alm. *Taube,* **Fr.** *Tourterelle,* **İng.** *Dove.* **Familyası:** Kumrugiller (Peristeridae). **Yaşadığı yerler:** Bahçelerde, ormanlarda, evlerin yakınında. **Özellikleri:** Güvercinden daha küçük, ötücü bir kuş. Eşler birbirlerine çok düşkündür. Tâne ile beslenir. **Çeşitleri:** Küçük kumru, gülen kumru, orman kumrusu, en çok bilinenlerdir.

Güvercinler (Columbae) alt takımının kumrugiller familyasından, park, bahçe ve ufak koruluklarda çiftler hâlinde yaşayan güvercine benzer güzel ötücü bir kuş. Genellikle kahverengi tüylüdür. Şeklen güvercine benzemekle beraber, ondan daha küçük ve zarif yapılıdırlar.

Eşlerine bağlılığı ile meşhurdur. Eşlerden biri ölecek olursa, kalan eş ömür boyu başkasıyla eşleşmez. Etini yememek daha iyidir. Bir lokma et için, eşinin ömür boyu mutsuz olmasına sebep olunmuş olur. Dal parçalarından basit bir yuva yaparlar. Senede iki yumurta yumurtlarlar. Yavrular, yumurtadan çıktıktan 18 gün sonra uçarlar. Göçmen ve kalıcı olanları vardır.

Küçük kumru (Streptopelia senegalensis) 26 cm boyundadır. Çoğunlukla Trakya bölgesinde ve İstanbul civarında yaşarlar. İnsanlardan kaçmazlar. Yerli ve gezici kuşlardandır. Türk kumrusu (S. decaocta) veya diğer adıyla "gülen kumru". Mavimsi külrenginde olup baş ve boynu tarçın rengindedir. 28 cm boyundadır. Anadolu ve Trakya bölgelerinde boldur. Parklarda, kasaba ve köy bahçelerinde bulunur. Bâzı yerlerde "Yusufçuk" adı ile anılır. Halk tarafından çok sevildiğinden korunmaktadır.

Orman kumrusu (S turtur) Güney Avrupa'da bol olup, kışı Afrika'da geçirir. Evcil kumru (S. risoria) beyaz renklidir. Çoğunlukla güvercin diye bilinir.

KUNDUZ (Castorfiber);

Alm. *Biber (m),* **Fr.** *Castor (m),* **İng.** *Beaver.* **Familyası:** Kunduzgiller (Castoridae). **Yaşadığı yerler:** Kuzey yarımkürede, akarsu kenarlarında. **Özellikleri:** Kamburumsu vücutlu, geniş yassı kuyruklu. Su içinde kulübe ve bentler yapar. Ağaçları kemirerek devirir. Ağaç kabuklarını yer, soyulmuş dalları çamurla sıvayarak bent ve yuva yapar. Arka ayakları perdeli olduğundan iyi yüzücüdür. Postu için avlanır. **Ömrü:** 20-30 yıl. **Çeşitleri:** Avrupa (Castor fiber) ve Amerika (Castor Canadensis) kunduzları olmak üzere iki türü bilinir.

Kuzey yarımkürenin orman kenarlarındaki akarsularında yaşayan kürklü, kemirici bir memeli. Toplum hayâtı yaşar. Mühendislik özelliğiyle tanınır. Şişman, kamburumsu görünüşlü, yuvarlak başlı, kısa kulaklıdır. Kuyruk hâriç ortalama 70 cm boyunda ve 30 kg ağırlığındadır. 50 kg gelenleri vardır. Geniş ve yassı kuyruğu 40 cm uzunlukta olup, pullu bir deriyle kaplıdır. Yüzerken dümen vazîfesi görür. Tehlike durumunda suya çarparak çıkardığı seslerle arkadaşlarını uyarır. Karada ağaçları kemirirken ayağa kalkmak için destek olarak kullanır. Bent ve yuva yaparken çamur ve toprağı sıkıştırmak ve düzlemek için duvarcı malası gibi kullanır. Post tüyleri iki katlıdır. Üsttekiler gâyet sert olup dikensizdir. Alttakiler ise ince ve sık tüylüdür. Aralarından su geçmez. Makbul olan bunlardır. Üsttekiler kürkçüler tarafından yolunur. Çoğunun postu kestâne renginde ise de siyah, sarı ve beyaz tonlusu da vardır. Ayakları beş parmaklıdır. Ön ayaklar küçük ve perdesizdir. Toprağı eşmeğe ve malzeme tutmaya yarar. Daha büyük olan arka ayakları tamâmen perdelidir. Bunları yüzerken kürek gibi kullanır. Arka ayağının ikinci parmağı yarık olup, kuş gagasına benzer iki tırnağı vardır. Bunlarla ıslak tüylerini tarar. Kunduz kolonileri genellikle ormanlık bölgelerde ağır akan ve zemini gözüken su kenarlarında yaşarlar. Sert odunlu ağaçların kabuklarını kemirerek beslenirler. Kök ve yaprak da yerler. Akça, ıhlamur ve huş ağacı kabuklarını severler. Kozalaklı ağaç kabuklarını aslâ yemezler. Kozalaklı ve ağaçsız bölgelerde rastlanmazlar.

Eskiden Asya'nın kuzey memleketlerinde, Kanada'da ve Avrupa'nın Tuna gibi büyük nehir kıyılarında bol bulunurdu. Britanya Adalarında nesilleri tükenmek üzeredir. Avrupalılar Kuzey Amerika'ya ilk ayak bastıklarında kunduzlar, hemen hemen bütün orman nehirlerinde bulunurdu. Kolay avlandıklarından nesilleri azaldı. Bugün Don ve Elbe nehirlerinin bâzı yerlerinde, Polonya ve Rusya'nın hızlı

akarsularında nesilleri korunmaya çalışılmaktadır.

Kunduzlar hârika su mîmarlarıdır. Dünyânın en güzel yuva yapım ustalarıdır. Kubbemsi yuvalarını göl ve nehirlerde yaparlar. Evlerini yapmadan önce nehirlerin önüne barajlar kurarak sun'î göller meydana getirirler. Kış gelmeden önce yuvaların bitmesi için, kunduz âileleri birbirlerine yardım ederler. Keskin dişleriyle ağaçları kemirerek devirir, bent ve yuva yapımında kullanırlar. Bir baraj için tonlarca kütük harcarlar. Aralarına ağır taşlar yerleştirerek balçıkla sıvayarak birbirine tuttururlar. Balçığı kuvvetlendirmek için yaprak ve otla karıştırırlar. Sıkıştırmak ve düzeltmek için de geniş ve yassı kuyruklarını duvarcı malası gibi kullanırlar. Suyun basıncını yenmesi ve yıkılma olmaması için barajın alt tarafı geniş, üst tarafı dar yapılır. Yaptıkları bentlerin uzunluğu 15 m'den 300 m'ye kadar olabilir. Suyun akışının sağlanması için üstten bir miktar açıklık bırakılır.

Kubbemsi yuvalarının dış atmosfere karşı kapısı yoktur. Giriş su altından iki kanaldan gerçekleşir. Kunduz, yuvasından nehrin içine açılan iki toprak altı kanalı kazar. Birincisi genel giriş kapısı, ikincisi emniyet kapısıdır. İkinci kanal daha derinden kazılmış olup ilk girişin daha aşağısından nehre açılır. Böylece kunduzlar göl donduğu zaman bile emniyet içinde gidip gelebilirler. Yuvalarının yüksekliği su seviyesinden 3 metre kadar yukarı olabilir. Genişlikleri ise 2-7 metreyi bulur. Dışarıdan bakıldığında kubbe, ağaç yığıntısından ibârettir. Kubbe, dal ve otlar karışık çamurla sıvandığından son derece dayanıklıdır. Ancak sıvanmamış olarak bırakılan küçük bir kısım havalandırmayı sağlar. Sert dallarla örülmüş hava bacasından yuvaya avcı bir hayvanın girmesi mümkün değildir. Yuvada iki veya daha fazla odacık vardır.

İçleri kuru ağaç kabuğu ve yapraklardan yapılmış yataklarla döşenmiştir. Amerikan kunduzları iki katlı kulübeler yaparlar. Avrupa kunduzları böyle mükemmel yuvalar yapamadıklarından ayrı bir tür olarak kabûl edilirler.

Kunduzlar, suyun akış istikâmetine göre dâimâ yuvanın alt tarafına barajlar yaparlar. Böylece yaz mevsiminde su seviyesini sâbit tutmuş olurlar. Böyle barajlar yapmasalardı, yazın su seviyesi düştüğünden yuvalarına giden su altı kanalları ortaya çıkardı.

Yazın karaya çıkarak kök, su bitkileri ve ağaç kabuklarıyla beslenir, bir kısmını da kış için depo ederler. Suyun son seviyesinin altında kışlık depoları vardır. Kemirdikleri ağaçların kabuklarını yer, çıplak kısımlarıyla bent ve yuvalar yaparlar.

Kunduzlar genellikle gece faâliyet gösteren hayvanlardır. Gündüz yuvalarının yakınına taşıdıkları ağaçların kabuklarını yerler. 10 cm kalınlıktaki bir ağacı 15 dakikada kemirip devirebilirler. Bâzan 1,5 m'den kalın ağaçları da devirirler. Keskin ön dişleri 10-12 cm uzunluğundadır. Kızılderililer bunları bıçak olarak kullanırlardı. Gece, ağaçları kemirirken âile kolonisinin bir tânesi nöbetçi olarak etrâfı gözler. Ağaç çatırdamaya başlayınca kemirmeyi bırakarak uzaklaşırlar. Devrilmediği takdirde bir miktar daha kemirirler. Ağaç büyük bir gürültüyle devrilmeye başlayınca hepsi suya dalarak etrâfı dikkatle dinlerler. Gürültüye dâvetsiz misâfirler gelmediği takdirde ağacı parçalara ayırarak yuva yakınlarına götürürler. Kışın tâze ağaç köklerine ulaşabilmek için bâzan 3-5 m içlere kadar kanallar kazarlar. Bu kanallarda dikkat edilen husus, içlerinde suyun devamlı bulunmasıdır. Bunun için kanallar su seviyesinin altından kazılır. Su altında yüzerken burun ve kulaklarının kapaklarını kaparlar. Ağzında dal parçası taşırken gevşek dudaklarını ön dişlerinin arkasına çekerek ağızlarını sıkıca kaparlar. İyi yüzer ve su altında 15 dakika kalabilirler.

Erkek yalnız bir dişiyle yaşar. Ocak veya şubatta su altında veya su kenarlarında eşleşirler. Doğum 100 gün kadar sonra nisan-mayıs aylarında gerçekleşir. Gözleri açık, yumuşak tüylü 2-4 yavru doğar. Yavrular büyüdükçe yuva içinden yeni kanallar açılarak yeni yuvalar yapılır. 2 yaşında erginleşir. 20-30 yıl kadar yaşarlar.

Kunduz kürkü oldukça değerlidir. Halk arasında **"samur kürk"**ü olarak da bilinir. Kuyruğunun altında "kunduz hayası" denen iki salgı bezi vardır. Castoremin denen salgıları, ilâç ve parfümeride kullanılır. Kunduz bir timsahla karşılaştığında kendini çamura bulayarak gizler. Yaklaşan timsahın açık ağzından hızla içeri dalarak iç organlarını parçalar. Sonra da karnını yararak dışarı çıkar.

KUNG-FU;

Alm. *Kung-fu,* **Fr.** *Kung-fu,* **İng.** *Kung-fu.* Uzakdoğu'ya mahsus bir kültürfizik ve mücâdele sporu. Çıplak elle yapılır. Karateye benzemekle beraber sıçrama ve ayak hareketlerine fazla yer vermektedir. "Çin karatesi" veya "Çin savaş sanatı" olarak da anılır.

Kung-fu, günümüze ulaşıncaya kadar Wu-Shu, Chang-Kua Chuan, Shu Aichia, O Kua-Şu gibi isimlerle anılmıştır. Kesin başlangıç târihi bilinmemektedir. Çin'deSonhan Sülâlesi devrinde yaşamış olan operatör Hua Ta (MS. 190-265) bu sporun egzersizlerini numaraladı ve ayı, maymun, kuş, kaplan, geyik gibi hayvan isimleriyle açıkladı. Zaman içinde gelişen bu spor, 170 egzersiz ve 5 stil içinde

toplandı. Bu stiller hayvan adlarıyla anılmaktadır.

Kung-fu uzmanları, kaplan stilinin kemikleri kuvvetlendirdiğini, ejderhanın ruhu olgunlaştırdığını, turnanın sinirleri güçlendirdiğini, leoparın üretkenliği arttırdığını, yılan stilinin ise iç enerjiyi geliştirdiğini iddia etmektedir.

KUR'ÂN-I KERÎM;

Allahü teâlânın en son gönderdiği; emir ve yasaklarını, îmân ve ibâdet bilgilerini, güzel ahlâkı içine alan ilâhî kitap. Edille-i şer'iyyenin ilki, yâni İslâm dînindeki hükümlerin birinci ana kaynağı; semâvî kitapların sonuncusu.

Semâvî kitaplar ikiye ayrılır. Bir kısmı küçük sahifeler hâlindedir. Bunlara "**suhuf";** büyüklerine ise **"kitap"** denir. İnsanlara bildirilen yüz suhuf ve dört kitaptır. Bunlardan on suhuf Âdem, elli suhuf Şîs (Şit), otuz suhuf İdris, on suhuf İbrâhim aleyhimüsselâma indirilmiştir. **Tevrat** hazret-i Mûsâ'ya, Zebûr hazret-i Dâvûd'a, **İncil** hazret-i İsâ'ya ve **Kur'ân-ı kerîm** hazreti Muhammed'e inmiştir.

Kur'ân lügatte "okumak" ve "toplamak" mânâsınadır. Kerim "şerefli, kıymetli" demektir. **Kur'ân-ı kerîm,** nazm-ı ilâhîdir. Nazım, lügate, incileri ipliğe dizmeye denir. Kelimeleri de, inci gibi yanyana dizmeye nazım denilmiştir. Şiirler birer nazımdır. **Kur'ân-ı kerîm'**in kelimeleri Arabî olup, bunları yanyana dizen, Allahü teâlâdır. Dizilmiş olan bu kelimeler, âyetler hâlinde gelmiştir. Cebrâil ismindeki bir melek, bu âyetleri, bu kelimelerle ve bu harflerle okumuş, Muhammed aleyhisselâm da, mübârek kulakları ile işiterek ezberlemiş ve hemen Eshâbına okumuştur. Allahü teâlâ **Kur'ân-ı kerîmi** Kureyş kabîlesinin lügatı ile gönderdi. (Bkz. Kırâat)

Kur'ân-ı kerîm vahy-i ilâhîdir. **Vahy,** fısıldamak, konuşmak mânâlarına gelir. Dînî bir terim olarak, Peygamberlere ilâhî bilgilerin aktarılması, Cebrâil aleyhisselâmın, Allahü teâlânın emir ve yasaklarını peygamberlerine okumasıdır." (Bkz. Vahy)

Kur'ân-ı kerîm, Peygamber efendimize bir defâda, toptan gelmeyip, lüzûmuna ve hâdiselere göre, âyet âyet, bâzan sûre sûre vahyolundu. Yirmi üç senede tamamlandı. Mekke'de nâzil olan âyet-i kerîmelere Mekkî, Medîne'de nâzil olanlara da Medenî dendi. Diğer semâvî kitap ve suhuflar ise bir defada inmişlerdir.

Peygamber efendimiz kendisine gelen vahyi ezberler ve aslâ unutmazdı. A'lâ sûresinin altıncı ayet-i kerîmesinde meâlen; **"Sana (**Cebrâil'in öğreteceği üzere Kur'ân'ı) **okuyacağız ve sen hiç unutmayacaksın."** buyrulmuştu. Resûlullah efendimiz, kendisine gelen vahyi Eshâb-ı kirâmına okur, onlar da ezberlerdi. Emrinde husûsî vahiy kâtipleri vardı. Gelen vahyi, vahiy kâtiplerine yazdırır, her âyet-i kerîmenin hangi sûreye yazılacağını bildirirdi. Kur'ân-ı kerîm âyetleri, Resûlullah efendimizin sağlığında; derilere, kemiklere, taş parçalarına, hurma kabuklarına yazılıp en emîn yerlerde hürmet ve îtinâ ile muhâfaza edildi.

Cebrâil aleyhisselâm her sene bir kere gelip, o âna kadar inmiş olan Kur'ân-ı kerîmi, Levh-i mahfuzdaki sırasına göre okur, Peygamber efendimiz dinler ve tekrar ederdi. Âhirete teşrif edeceği sene, iki kere gelip, tamâmını okudular. Muhammed aleyhisselâm ve Eshâbdan çoğu, Kur'ân-ı kerîmi tamâmen ezberlemişti. Bâzıları da, bâzı kısımları ezberlemiş, birçok kısımlarını yazmışlardı.

Peygamber efendimizin vefâtından sonra, hazret-i Ebû Bekr'in hilâfeti devrinde mürtedlerle yapılan YemâmeHarbinde, yetmişten fazla kurra (hâfız) şehîd düştü. Bu durumdan hazret-i Ömer endişe edip, Kur'ân-ı kerîmin toplanması için halîfe hazret-i Ebû Bekr'e mürâcaat etti. Bunun üzerine hazret-i Ebû Bekr'in emriyleZeyd binSâbit başkanlığında büyük bir heyet tarafından Kur'ân-ı kerîm sayfaları bir araya toplandı. Her sûrenin âyetleri, Peygamber efendimizin bildirdiği tertibe göre, bir araya getirildi. Hazret-i Ebû Bekr, bu heyete bütün Kur'ân-ı kerîmi kâğıt üzerine yazdırdı. Böylece Mushaf (veya Mıshaf) denilen bir kitap meydana geldi. Kur'ân-ı kerîmin bu şekilde toplanıp tertib edilmesine "tevkîfî" dendi. Otuz üç bin Sahâbî, bu mushafın her harfinin tam tamına yerinde olduğuna söz birliği ile karar verdi. Sûreler birbirinden ayrılmamıştı. Üçüncü halîfe hazret-i Osman, hicretin yirmi beşinci senesinde sûreleri birbirinden ayırdı ve sıraya koydu. Altı mushaf daha yazdırıp; Bahreyn, Şam, Bağdat, Yemen, Mekke ve Medîne'ye gönderildi. Bugün, dünyâda bulunan, bütün mushaflar, hep bu yedi mushaftan çoğaltılmış olup, aralarında bir nokta farkı bile yoktur.

Kur'ân-ı kerîm'de 114 sûre ve 6236 âyet vardır. Âyetlerin sayısının 6236'dan az veya daha çok olduğu meselâ 6666 âyet olduğu da bildirildi ise de, bu ayrılıklar, büyük bir âyetin, birkaç küçük âyet sayılmasından veya birkaç kısa âyetin, bir büyük âyet, yâhud sûrelerin evvelindeki Besmelelerin bir veya ayrı ayrı âyet sayılmasından ileri gelmiştir.

Hazret-i Osman zamânında istinsah edilerek çoğaltılan mushaflarda hareke ve nokta **y**oktu. Müslümanlar, nokta ve harekeye muhtaç olmadan bu mushafları kendi tabiî okuyuşlarına göre

okudular. Hazret-i Osman devrinden, Emevî halîfesi Abdülmelik bin Mervân, (vefâtı 705/H.86) devrine kadar kırk küsûr sene okumaya devâm ettiler. Ne zaman ki Arap olmayan milletlerin Müslüman olmaları **v**e dillerinin de başka olması, Kur'ân-ı kerîme nokta ve hareke konması ihtiyâcını hissettirdi. Haccâc bin Yûsuf 714 (H.95), Kur'ân-ı kerîmin yanlış okunmasını önleyecek işâretlerin bulunarak mushaflara konulması husûsunda tedbirler aldı. Kur'ân-ı kerîme ilk harekeyi Ebü'l-Esved ed-Düelî; noktalama işâretlerini de, Yahyâ bin Ya'mer koydu.

Eski mushaflarda âyet sonları iyice belirtilmediği gibi âyet arası vakıf yerleri de işâretli değildi. Baştan başa Kur'ân-ı kerîm âyetleri tarandı ve nerelerde durmak lâzım geldiği tek tek incelenip belirlendi. Mushaf yazan hattâtlar da zamanla âyet-i kerîmeleri birbirinden ayırmak için âyet sonlarına yuvarlak bir dâire veya gül deseni şeklinde muntazam işâretler koydular. Müslümanlara yol göstermek için bu konuda vakıf ve ibtidâ adıyla başlı başına eserler yazıldı. Böylece Müslümanların anlayacağı şekilde îzâh edildi. Altıncı asırda yaşayan Muhammed bin Tayfûr Secâvendî, kırâata dâir çalışmalarıyla meşhur oldu. **Vakf ve İbtidâ** adlı eserinde, Kur'ân-ı kerîm okurken îcâb eden vakıf ve ibtidaları açıkladı. Fas ve Cezâyir gibi magrib memleketleri hâriç, bütün şark memleketlerindeki Kur'ân-ı kerîm nüshalarında, Secâvendî'nin yolu tâkib edildi. Bugün mushaflarda kullanılan bu işâretlere, Secâvend denmesi bu zatın ismi sebebiyledir.

İslâm âlimlerinin büyüklerinden, Osmanlı Devletinin dokuzuncu şeyhülislâmı Ahmed ibni Kemâl Paşa Kur'ân-ı kerîmin secâvendlerini, yâni duraklarını yazdığı şiirinde şöyle bildirmektedir:

Cim: Câiz geçmek ondan, hem revâ,
Durmak fakat, evlâdır sana!

Ze: Câiz, onda dahî durdular,
Geçmeği, daha iyi gördüler.

Tı: Mutlaka durmak nişanıdır.
Nerde görsen, orda hemen dur!

Sad: Durmakta ruhsat var dediler.
Nefes almaya izin verdiler.

Mim: Lâzım durmak burada elbet,
Geçmede, küfürden korkulur pek!

Lâ: Durulmaz! demektir her yerde,
Durma hiç! Alma hem nefes de!

Bu tertible oku, itmâm et,
Sevâbın cümleye ihsân et!

Ayn: Bu harf, rükû demektir. Ömer Fârûk'un (radıyallahü anh) namaz kıldırırken, ayakta okumayı bitirip rükûa eğildiğini gösterir. Ayn işâreti, hep âyetlerin sonunda bulunmaktadır.

Kur'ân-ı kerîm Muhammed aleyhisselâmın mûcizelerinin en büyüğüdür ve insan sözüne benzememektedir. Her şâirin, nazım yapmak kâbiliyeti başkadır. Meselâ, Mehmed Âkif'in ve Nâbî'nin şiirlerini iyi bilen usta bir edebiyâtçıya, Mehmed Âkif'in, son yazdığı bir şiirini götürüp, bu, Nâbî'nin şiiridir desek, bu şiiri, hiç işitmemiş olduğu hâlde, okuyunca; "Yanılıyorsunuz! Ben Nâbî Efendinin ve Mehmed Âkif'in şiirlerini iyi bilirim. Bu şiir Nâbî'nin değil, Mehmed Âkif'indir" der. İki Türk şâirinin Türkçe kelimeleri nazm etmesi, dizmesi çok farklı olduğu gibi, Kur'ân-ı kerîm hiç bir insan sözüne benzemiyor. Kur'ân-ı kerîmin insan sözü olmadığı tecrübe ile de isbât edilmiştir ve her zaman edilebilir. Şöyle ki, bir Arab şâiri, bir sayfada, edebî sanat inceliklerini göstererek, bir şey yazmış, bunun arasına birkaç satır hadîs-i şerîf ve başka yerine de, aynı şeyi anlatan bir âyet-i kerîme koyup, hepsi bir arada, İslâmdan ve Kur'ân'dan haberi olmayan, Arabîsi kuvvetli birisine, bir adamın yazısı diye okutturulmuştur. Okurken, hadîs-i şerîfe gelince, durmuş ve; "Burası, yukarısına benzemiyor. Buradaki sanat daha yüksek" demiştir. Sıra âyet-i kerîmeye gelince, şaşkın bir hâlde; "Burası hiç bir söze benzemiyor. Mânâ içinde, mânâ çıkıyor. Hepsini anlamağa imkân yok." demiştir.

Kur'ân-ı kerîm, hiçbir dile, hattâ Arapçaya da tercüme edilemez. Herhangi bir şiirin, kendi diline bile, tam tercümesine imkân yoktur. Ancak îzâh edilebilir, açıklanabilir.

Cebrâil aleyhisselâm dahi, Kur'ân-ı kerîmin mânâsını ve esrârını Resûlullah'a sorardı. Resûlullah'ın, Kur'ân-ı kerîmin hepsinin tefsirini, Eshâbına bildirdiğini İmâm-ı Süyûtî haber vermektedir.

Hülâsa, Kur'ân-ı kerîmin mânâsını yalnız Muhammed aleyhisselâm anlamış ve hadîs-i şerîfleri ile bildirmiştir. Kur'ân-ı kerîmi tefsir eden O'dur. Doğru tefsir kitabı da, O'nun hadîs-i şerîfleridir. Din

âlimlerimiz, uyumayarak, dinlenmeyerek, istirâhatlarını fedâ ederek bu hadîs-i şerîfleri toplayıp, tefsir kitaplarını yazmışlardır. **Beydâvî Tefsîri** bunların en kıymetlilerindendir. (Bkz. Tefsir)

Kur'ân-ı kerîmin hakîkî mânâsını anlamak, öğrenmek isteyen bir kimse, din âlimlerinin kelâm, fıkıh ve ahlâk kitaplarını okumalıdır. Bu kitapların hepsi, Kur'ân-ı kerîmden ve hadîs-i şerîflerden alınarak yazılmıştır. Kur'ân tercümesi diye yazılan kitaplar, doğru mânâ veremez. Okuyan kimseler, tercüme edenin bilgi derecesine göre anlamış olduğunu öğrenir. Bir câhilin, bir dinsizin yaptığı tercümeyi okuyan da, Allahü teâlânın buyurduğunu değil, tercüme edenin bozuk ve yanlış fikirlerine kapılarak ya bozuk îtikat sâhibi olur veya dinden çıkar.

Diyânet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanıp 1961'de, neşredilen **Kur'ân-ı Kerîmin Türkçe Meâli** adındaki tercümenin önsözünde de diyor ki: "Kur'ân-ı kerîm gibi ilâhî belâgat ve i'câzı hâiz bir kitab, yalnız Türkçeye değil, hiç bir dile hakkıyla çevrilemez. Eski tefsirlerin ışığı altında verilen mânâlara da tercüme değil, meâl demek uygundur. Kur'ân'ın yalnız mânâsını ifâde eden sözleri, Kur'ân hükmünde tutmak, namazda okumak ve aslına hakkıyla vâkıf olunmadan ahkâm çıkarmak câiz olmaz. Hiçbir tercüme, aslının yerini tutamaz. Kur'ân-ı kerîmde, muhtelif mânâlara gelen lafızlar vardır. Böyle bir lafzı tercüme etmek, çeşitli mânâlarını bire indirmek olur ki, verilen tek mânânın, murâd-ı ilâhî olduğu bilinemez. Bunun için, Kur'ân tercümesi demeye cesâret edilemez. Kur'ân-ı kerîmi tercüme etmek başka, tercümeyi Kur'ân yerine koymaya kalkışmak başkadır."

Önsözden sonra yapılan açıklamalarda diyor ki; "Bu ilâhî, beşer üstü ve mûciz kitabın tam hakkını vererek aynen Türkçeye çevrilmesi mümkün değildir. Bu îtibârla, en isâbetli yol; âyetleri kelime kelime aynen tercüme etmek yerine, Arapça aslından anlaşılan mânâ ve meâli Türkçe ile ifâde yolu olsa gerektir. Kur'ân'ın nazm-ı celîlini, aslındaki i'câz ve belâgatini muhâfaza ederek tercüme etmek mümkün değildir. Fakat, meâl olarak tercümesi mümkündür. Bir dilden başka bir dile yapılan tercümelerde, her iki dilin husûsiyetlerini hakkıyla belirtmeye imkân yoktur. Avrupa'da ilk Kur'ân tercümesi 1141 (H.537)de Lâtinceye yapılmıştır. 1513 (H.919)te İtalyancaya, 1616 (H. 1025)da Almancaya, 1647 (H.1056)de Fransızcaya ve 1648 (H.1057)de İngilizceye tercüme edilmiştir. Bugün, bu dillerin herbirinde otuz kadar tercümeleri vardır.ÊAncak çeşitli eğilimli kimselerin yaptıkları tercümelerde, pek yanlış hattâ garazkârâne olanlar vardır."

Kur'ân-ı kerîmin tefsiriyle ilgili bir diğer husus da şudur: Mısır, Irak, Hicâz, Fas Arapçaları birbirine benzemiyor. Kur'ân-ı kerîm, bunlardan hangisinin dili ile açıklanacak? Kur'ân-ı kerîmi anlamak için, şimdiki Arapçayı değil, Kureyş dilini bilmek lâzımdır. Kur'ân-ı kerîmi anlamak için, çalışıp, yıllarca dirsek çürütmek lazımdır. Böyle çalışıp anlayan, İslâm âlimlerinin yazdığı tefsirlerden, açıklamalardan okuyup anlamalıdır. Derme çatma tercümeleri okuyanlar, Kur'ân-ı kerîmi mitolojik hikâyeler, lüzûmsuz, faydasız düşünceler, bayağı sözler sanır. Kur'ân'dan, İslâmdan soğuyup îmânını kaybedebilir.

Allahü teâlâ, Kur'ân-ı kerîmde meâlen; **"Benim kitâbım Arabîdir. Muhammed'e (**aleyhisselâm), **bu Kur'ân'ı Arabî dil ile indirdim."** buyurdu. O hâlde, Allahü teâlânın melek ile indirdiği kelimelerin, harflerin ve mânâların toplamı Kur'ân'dır. Böyle olmayan kitaplara, Kur'ân-ı kerîm denemez. Bu kitaplara Kur'ân diyen Müslümanlıktan çıkar. Başka dile, hattâ Arabîye çevrilirse, Kur'ân açıklaması denir. Mânâsı bozulmadan da, bir harfi bile değişince, Kur'ân olmaz. Hattâ hiç bir harfi değişmeden, okunmasında ufak değişiklik yapılırsa Kur'ân denmez.

Kur'ân-ı kerîmin, Lâtin harfleri ile yazılmasına da imkân bulunmamaktadır. Çünkü bu harflerde, Kur'ân-ı kerîm harflerinin hepsinin karşılığı olmadığından, mânâ bozulmaktadır. Okunan, Kur'ân olmayıp, mânâsız veya rastgele mânâlar veren, bir ses yığını olmaktadır.

Geçmişteki ve gelecekteki bütün ilimler, Kur'ân-ı kerîmde mevcud olup, bütün kitaplardan üstün ve kıymetlidir. Peygamber efendimizin en büyük mûcizesidir. İnsanlar, Kur'ân-ı kerîmin en kısa sûresi gibi bir söz söylemekten âciz bırakıldılar. Kur'ân-ı kerîmin belâgatı, fesâhatı insan gücünün üstündedir.

Mevdûât-ül-Ulûm'da diyor ki: "Kur'ân-ı kerîmdeki bilgiler üç kısımdır: Birincisini hiçbir kuluna bildirmemiştir. Kendisini, isimlerini ve sıfatlarını kendinden başka kimse bilemez. İkinci kısım bilgileri, yalnız Muhammed aleyhisselâma bildirmiştir. Bu yüce Peygamberden ve onun vârisi olan râsih âlimlerden başka kimse bunları anlayamaz. Müteşâbih âyetler böyledir. Üçüncü kısım bilgileri, Peygamberine bildirmiş ve ümmetine öğretmesini emir buyurmuştur. Bu ilimler de ikiye ayrılır: Birinciler, geçmiş insanların hâllerini bildiren kısas ve dünyâda-âhirette yaratmış olduğu ve yaratacağı şeyleri bildiren haberler yâni ahbâr'dır. Bunlar, ancak Resûlullah'ın bildirmesi ile anlaşılır. Akıl ile, tecrübe ile anlaşılamaz. Üçüncü kısım bilgilerin ikincileri, akıl, tecrübe, Arabî ilimler ile anlaşılabilir. Kur'ân-ı kerîmden ahkâm çıkarmak ve fen bilgilerini anlamak böyledir."

Kur'ân-ı kerîm, önce gelen bütün kitapları ve onlardaki hükümleri kaldırdı. Zâten Tevrât, Zebûr ve İncîl tahrif edilip asılları kalmamıştır. Kur'ân-ı kerîmin, kıyâmete kadar hiçbir zaman tahrîfât (değişiklik), unutulmak, ziyâde ve noksanlık olmayıp, gönderildiği gibi muhâfaza edileceği, Hicr sûresi 9. âyet-i

kerîmesinde meâlen; **“Hiç şüphe yok ki, Kur’ân’ı biz indirdik ve muhakkak ki, onu tahrif ve tebdilden (**değişikliğe uğramaktan) **biz koruyacağız.”** buyruldu.

Kur’ân-ı kerîmde kimsenin yapamayacağı, söyleyemeyeceği şeyler sayılamayacak kadar çoktur. Bunlardan altısı şöyledir:

Birincisi: İ’câz ve belâgattır. Yâni az söz ile, pürüzsüz ve kusursuz olarak, çok şey anlatmaktır.

İkincisi: Harfleri ve kelimeleri, Arab harflerine ve kelimelerine benzediği hâlde, âyetler, yâni sözler ve cümleler, onların sözlerine ve şiirlerine ve hutbelerine hiç benzemiyor. Kur’ân-ı kerîm, insan sözü değildir. Allah kelâmıdır. Kur’ân-ı kerîmin yanında onların sözleri, cam parçalarının elmasa benzemesi gibidir. Dil mütehassısları bunu pek iyi görüyor ve teslim ediyor.

Üçüncüsü: Bir insan, Kur’ân-ı kerîmi ne kadar çok okursa okusun bıkmıyor, usanmıyor. Arzusu, hevesi, sevgisi ve zevki artıyor. Hâlbuki, Kur’ân-ı kerîmin tercümelerinin ve başka şekillerde yazmalarının ve diğer bütün kitapların okunmasında, böyle arz ve lezzet artması olmuyor. Usanç hâsıl oluyor. Yorulmak başkadır, usanmak başkadır.

Dördüncüsü: Geçmiş insanların hâllerinden bilinen ve bilinmeyen birçok şey Kur’ân-ı kerîmde bildirilmektedir.

Beşincisi: İlerde olacak şeyleri bildirmektedir ki, bunlardan çoğu zamanla meydana çıkmış ve çıkmaktadır.

Altıncısı: Kimsenin hiçbir zamanda, hiçbir sûretle bilemeyeceği ilimlerdir ki, Allahü teâlâ, ulûm-i evvelîni ve âhirîni Kur’ân-ı kerîmde bildirmiştir.

Kur’ân-ı kerîmde bildirilen ilimlerden bâzıları şunlardır:

1. Mahlûkları inceleyerek, Allahü teâlânın var olduğunu ve bir olduğunu anlamayı göstermektedir. Fen bilgileri bu kısımdadır. İçindeki bilgilerden ancak bir kısmı bu günkü insanlar tarafından bulunabilmiştir. Hâlbuki, bu ilmî ve fennî esâslar, 1400 küsûr sene evvel Kur’ân-ı kerîmde bildirilmiştir. Bunlardan birkaçı şöyledir:

Dünyânın nasıl meydana geldiği hakkındaki modern bilgiler, 50-60 sene öncesine kadar bilinmiyordu. Kur’ân-ı kerîmde Enbiyâ sûresi 30-33. âyet-i kerîmesinde meâlen; **“İnkâr edenler, gökler ve yer küresi birbirlerine yapışık iken onları ayırdığımızı bilmezler mi?”** Yâsîn sûresi 37 ve 38. âyet-i kerîmelerinde; **“İnkâr edenlere bir delil de gecedir. Biz ondan gündüzü ayırırız, sıyırırız da karanlıkta kalıverirler. Güneş de kendi mahrekinde (**yörüngesinde) **yürür.”**

İnkâr edenler, bütün canlıları sudan yarattığımızı bilmezler mi? (Enbiyâ sûresi: 30)

İnsanı sudan yaratarak erkek ve kadın akrabâlar yapan Allah’tır. (Fürkân sûresi: 54)

Yerin yetiştirdiklerinden ve kendilerinden ve bilmedikleri bir çok şeylerden çift çift (yâni bol bol) **yaratan Allahü teâlâ her türlü ayıp ve noksanlıktan münezzehtir. (**Yâsîn sûresi: 36)

Buradan bitki ve hayvanat bilgilerine, fakat bunların yanında bilmedikleri birçok şeyler diye insanların ancak zamanla ve yavaş yavaş bulabildikleri atom enerjisi gibi yeni kaynakları inceleyen ilim adamlarına îmâlar vardır. Nitekim cenâb-ı Hak, Rûm sûresinin 22. âyeti kerîmesinde meâlen; **“Gökleri ve yerleri yaratması, renklerinizin ve lisanlarınızın ayrı olması, O’nun varlığının âyetlerinden** (işâretlerinden)**dir. Doğrusu burada âlemler (**insanlar, melekler ve cinler) **için ibret vardır.”** buyuruyor.

Bu sözler bugün genetik (kalıtım) ile uğraşan ilim adamlarına bir işârettir. Demek oluyor ki, “dil ve renk farklarında” henüz bizim bugün daha bulamadığımız bâzı incelikler vardır. Zamanla meydana çıkmaktadır.

2. Târihi inceleyerek îmân edenlerin, İslâmiyete uyanların mesud olduklarını, îmânsızların ise, dünyâda azâb içinde yaşadıklarını anlatmaktadır.

3. Âhiretteki nîmetleri ve azapları bildirerek, îmânlı olmaya teşvik etmektedir.

4. Dünyâda ve âhirette saâdete kavuşmak için, nasıl yaşamak lâzım olduğunu öğretmektedir.

5. Müşriklerle (inanmayanlarla), münâfıklarla (inanmış görünenlerle), Yahûdîlerle ve Hıristiyanlarla nasıl mücâdele yapılacağı bildirilmektedir.

Kur’ân-ı kerîmi okuyup ona uygun îmân eden, hidâyet üzere olur. Doğru yolda bulunur. Allahü teâlâya kavuşturacak olan doğru yolu bulur. Cehennem azâbından kurtulur. Hattâ bunun sevâbı dedelerine, çocuklarına ve torunlarına tesir eder. İtikâdı düzgün bir kimse Kur’ân-ı kerîmi okuyup, sâlih Müslümanların yazdığı ilmihâl kitaplarında bildirdiği üzere amel ettiği, ibâdet yaptığı takdirde büyük

sevâblara kavuşur. Sevgili Peygamberimiz buyurdu ki:

Hoca çocuğa besmele okur, çocuk da söyleyince, Allahü teâlâ çocuğun anasının, babasının ve hocasının Cehenneme girmemesi için senet yazdırır.

Ümmetimin yaptığı ibâdetlerin en kıymetlisi Kur'ân-ı kerîmi mushafa bakarak okumaktır.

Namazda okunan Kur'ân-ı kerîm, namaz dışında okunan Kur'ân-ı kerîmden daha sevaptır.

Kur'ân-ı kerîm okunan evden arşa kadar nûr yükselir.

Ebû Hüreyre buyurdu ki: "Kur'ân-ı kerîm okunan eve, bereket, iyilik gelir. Melekler oraya toplanır. Şeytanlar oradan kaçar. Kur'ân-ı kerîm okunmazsa bunun aksi olur."

Kur'ân-ı kerîmi okumak, mühim sünnettir. Tecvid ilmine uygun olarak ve hürmet ile okunan Kur'ân-ı kerîmi dinlemek farz-ı kifâyedir. Okuyanlara verilen sevapların aynısı, dinleyenlere de verilir.

Kur'ân-ı kerîm hakkında batılı ilim adamları hayranlıklarını gizleyemeyip îtirâflarda bulunmuşlardır. Dünyânın meşhûr ediplerinden olan Goethe (1749-1832), **Batı-Doğu Dîvânı** adlı eserinde şöyle diyor: "Kur'ân'ın içinde pekçok tekrarlar vardır. Onu okuduğunuz zaman, bu tekrarlar bizi usandıracak sanılıyor, fakat biraz sonra bu kitap bizi kendisine çekiyor. Bizi hayranlığa ve sonunda büyük saygıya götürüyor."

Prof. Edward Monte; "Allah'ın birliğini en temiz, en yüksek, en kutsal ve inandırıcı ve başka hiçbir din kitabının üstün gelemeyeceği bir dil ile anlatan kitap, Kur'ân'dır." demektedir.

Gaston Kar; "İslâm dîninin kaynağı olan Kur'ân'da cihan medeniyetinin dayandığı bütün temeller bulunmaktadır. O kadar ki, bugün bizim medeniyetimizin Kur'ân'ın bildirdiği temel kurallardan kurulduğunu kabûl etmemiz gerekir." demektedir.

İngiliz Râhibi Beowerth-Simith, **Muhammed ve Muhammed'e bağlı Olanlar** adlı eserinde; "Kur'ân üslûb temizliği, ilim, felsefe ve hakîkat mûcizesidir" diyor.

Prof. Carlyle; "Kur'ân okundukça onun alelâde, gelişi güzel bir edebî eser olmadığını hemen hissedersiniz. Kur'ân, kalpten gelen ve başka kalplere hemen nüfûz eden bir eserdir. Diğer bütün eserler bu muazzam eser yanında çok sönük kalır. Kur'ân'ın göze çarpan ilk karekteri onun doğru ve mükemmel bir yol gösterici, dürüst bir rehber olmasıdır. İşte bence Kur'ân'ın en büyük meziyeti budur. Bu meziyet diğer bir çok meziyetlere de yol açmaktadır." diyor.

KURBAĞA (Anura);

Alm. *Frosch,* **Fr.** *Grénouille, crapaud, rainette,* **İng.** *Frogtoad.* **Familyası:** Kara kurbağasıgiller (Bufonidae) Su kurbağasıgiller (Ranidae). **Yaşadığı yerler:** Suda, karada ve ağaçlarda. Avustralya ve çevre adaları hâriç, bütün dünyâya yayılmışlardır. **Özellikleri:** Vücutları çıplak ve tıknazdır. Kuyrukları yoktur. Uzun arka bacakları sıçramaya elverişlidir. Erginleri akciğer, larvaları solungaç solunumu yapar. **Ömrü:** 10-40 yıl. **Çeşitleri:** 2000 kadar türü bilinmektedir. Su kurbağası, kara kurbağası, göl kurbağası, ağaç kurbağası, petekli kurbağa, Amerikan öküz kurbağası meşhur türleridir.

Vücudu sıçramaya elverişli kuyruksuz amfibyumlara verilen genel ad. Amfibyum, suda ve karada yaşayan demektir. Üçgen biçimli kafaları, patlak gözleri vardır. Çoğunun üst çeneleri dişlidir. Ön bacakları 4, arka bacakları 5 parmaklıdır. Çoğunlukla suda yaşayan türleri vardır. Boyları genellikle 7-15 cm arasında değişir. Burun delikleri çok öndedir ve bunları zar gibi bir kapakla istediği zaman kapatabilirler. Ucu yapışkan dilleri uzun ve geriye doğru kıvrıktır. İleriye hızla fırlatarak böcek avlarlar. Deri solunumları güçlüdür. Başlarının yanlarında balon gibi şişen ses keseleri vardır. Kurbağalar böcek, solucan ve sümüklü böcekleri severek yerler. Kurbağalar işitmede en duyarlı canlılardandır. İşitme duyuları görme duyularından çok daha hassastır. Dış kulakları bulunmaz. Ancak hareket eden avlarını fark ederler. İnce ve çıplak derilerinde müküs ve zehir bezleri vardır. Müküs yapışkan bir sıvıdır. Vücûdu su kaybına karşı korur. Derilerindeki zehir tahriş edicidir.

Yılan ve kuşlar zehirlerinden etkilenmezler. Tehlike ânında suya dalarlar. Kara kurbağaları gündüzleri gizlenir, gece avlanmaya çıkarlar.

Erişkin kurbağaların hepsi akciğerleriyle solur ve suda yumurtlar. Nâdir bâzı türler yumurtalarını vücutları üzerinde taşır. Yumurtadan çıkan siyah renkli ve kuyruklu larvalarına "tetari" veya "iribaş" denir. Solungaç solunumu yapar, sudaki küçük bitki ve böceklerle beslenirler. Kendilerinden küçük tetarileri de yerler. Gelişme devrelerinde önce arka ayaklar, sonra ön ayaklar belirir. Kan dolaşımları balıklara çok benzer. Akciğerler gelişince solungaçlar kaybolur. Daha sonra kuyruk da körelir. Sudan karaya sıçrayarak barınacak yer ararlar. Üç yılda erginleşirler. Renkleri yaşadıkları çevrelere uygundur. Renk değiştirenleri de vardır. Ağaç kurbağaları yeşil renkli olduğundan düşmanları

tarafından fark edilmezler. Ön ve arka ayakları arasında perde olanları ağaçtan yere planör uçuşu yaparak inerler. Yarı geçirgen derileri, yaprakların terleyerek çıkardığı suyu emer. Üreme dönemlerinde suya dönerler.

Afrika ve Güney Amerika'da yaşayan pipalar (petekli kurbağalar) suda beslenir. Dilleri ve göz kapakları yoktur. Erkek tarafından döllenen yumurtalar dişinin sırtındaki peteklere yerleştirilir. Kurbağa yavrusu tamâmen gelişmiş olarak anasının sırtındaki odacığı terk eder.

"Rheobatrachus silus" kurbağa türü yavrularını mîdesinde geliştirir. Yumurtadan çıkmak üzere olan yavrularını yutar. Mîde, besinleri barsağa iterek ifrazatını durdurur. Genişleyerek yavruların gelişmesi için emniyetli bir beşik olur. Kuluçka devresi tamamlanıncaya kadar iki ay hiçbir şey yemez. Genişleyen mîde, akciğerlerin faaliyetlerini durdurunca, deri solunumuyla hayâtını devam ettirir. Yumurtadan çıkan yavrular gelişimlerini tamamlayınca yemek borusundan tırmanarak ağızdan dışarı çıkarlar. Bundan sekiz gün sonra mîde eski hâline dönerek faâliyete başlar.

Karakurbağasıgiller (Bufonidae): Bu familyaya giren 17 cinsin en yaygını Bufo cinsi olup 200'den fazla türü bulunmaktadır. Madagaskar ve Avustralya dışında bütün dünyada yaşamaktadır. Kara kurbağalarının kısa ve bodur gövdeleri, kuru ve siğil gibi kabarcıklarla kaplı derileri, diğer kurbağalardan ayırt edilmelerini sağlar.

Kara kurbağası saldırıya uğradığı zaman derisindeki siğillerle korunur. Siğillerin herbirinden salgılanan süte benzer bir sıvı, düşmanın mukoza zarlarını tahriş eder. Fakat bu zehirin her düşmanına karşı etkisi yoktur. Meselâ yılan ve kuşlara bu zehirin tesiri olmaz. Kara kurbağaları geceleri dolaşırlar, gündüzleri ise duvar oyukları ve benzeri yerlerde gizlenirler. Geceleri hareket eden çeşitli küçük hayvanları yakalayarak beslenirler. Kara kurbağaları kış uykusuna yatmak için, tek tek veya gruplar hâlinde kendilerini toprağın gevşek yerlerine gömerler. Ormanlık bölgelerden daha ziyâde açık yerlerde yaşarlar. Kalın derileri kuraklığa dayanıklıdır. Mart ayında kış uykusundan uyanırlar. Erkek kurbağalar su bulunan yerlere giderek, dişileri çeşitli sesler çıkararak çağırırlar. Her erkek sırtına bindiği dişiyi suya çeker. Suyun içinde dolanırlar. Dişi kurbağa bu sırada 4-5 bin yumurtadan meydana gelen 2-3 metre boyundaki yumurta zincirini bırakır. Erkek bunları suda döller. Bu iş saatlerce sürer. Yavrular, sıcak havalarda daha erken olmak üzere, 12 gün kadar sonra yumurtadan çıkar. Tetari denen bu larvalar siyah renkli ve bacaksızdır. Yassı kuyruklarıyla küçük bir balığı andırırlar. Küçük bitki ve su böcekleriyle beslenir, solungaç solunumu yaparlar. Gelişme süresi ısıya göre değişmektedir. Bu süre genellikle üç aydır. Gelişimlerinin sonunda akciğerler meydana gelir. Solungaçlar körelir. Kuyruk kaybolur. Karaya sıçrayarak yeni hayatlarına başlarlar. Karaya çıkınca uzun süre su kenarlarından ayrılmazlar. Suda ve karada avlanırlar. Sonra su kenarlarını terk ederek bahçelerde barınacak yer aramaya çıkarlar. Üçüncü yıla girerken erginleşirler. Üremek için tekrar suya dönerler.

Karakurbağaları genelde sevimsiz canlılar olarak tanınırlar. Aslında böcek ve sinekleri yediklerinden insanlara faydalı hayvanlardır. En çok bilinen kara kurbağaları: Âdi kara kurbağası, Karolina kara kurbağası, dev kara kurbağasıdır.

Su kurbağasıgiller (Ranidae): Bu familyanın en kalabalık cinsi Rana'dır. Güney Amerika'nın güneyi, Güney ve Orta Avustralya, Yeni Zelanda ve Polinezya'nın doğusu dışında dünyânın her yerinde yaşar. 200 kadar türü vardır. Su kurbağaları zayıf, çevik, sivri başlı ve patlak gözlüdürler. Bu kurbağaların arka bacakları uzun ve parmakları perdelidir. Derileri pürüzsüz ve genelde kahverengi ve yeşildir. Daha çok çayırlık bölgelerde ve nemli arâzilerde yaşarlar. Renklerinin kahverengi ve yeşil olması kolaylıkla gizlenmelerini sağlar. Su kurbağaları nemli ve geçirgen bir deriye sâhip olduklarından, nemli yerlerde ve tatlı sularda yaşayabilirler. Bütün dünyâya yayılmış olan su kurbağalarının anavatanı Afrika'dır.

Su kurbağalarının üremesi kara kurbağalarına benzer. Dişi kurbağa binlerce yumurtasını suya bıraktığı sırada erkek bunları döller. Yumurtalarının her biri jelatinimsi bir kapsülle kaplıdır. Dibe çöken yumurtaların jelatinsi örtülerine çöpler yapışarak bunları gizler. Yedi gün sonra yavrular bu kapsülü delerek çıkarlar. Yavaş yavaş büyüyen yavrular buldukları besine göre 1-2 sene içinde gelişimlerini tamamlarlar.

Kış uykusunu yalnız veya gruplar hâlinde çamur ve bataklıklara gömülmüş bir halde geçirirler.

En çok bilinen su kurbağası türleri; yeşil su kurbağası, çayır kurbağası ve göl kurbağasıdır.

KURBAN;

Alm. *Opfer (-tier) (n),* **Fr.** *Sacrifice (m),* **İng.** *Sacrifice.* Umûmî mânâsıyla Allahü teâlâya ibâdet maksadı ile belli üç günde kesilen hayvan. Allah'a yakın olmak O'nun rızâsını elde etmek için kan akıtmak. İslâmiyette kurban; koyun, keçi, sığır ve deveden birini"Kurban Bayramı"nın ilk üç gününde kurban niyetiyle kesmek demektir. Kurban, lügatte"yakın olmak, yaklaşmak" mânâsınadır. Mecâzî

olarak, bir inanç, ideal uğrunda fedâ edilen veya kendini fedâ eden kimseye de kurbân denir.

Kurban, Müslümanların zengin olanlarına emir edilen mâlî bir ibâdettir. Yolcu olmayan (mukîm olan) akıllı ve bülûğ çağına giren (çocuk olmayan) hür ve Müslüman erkek ve kadının, ihtiyacından fazla nisap miktârı malı veya parası varsa Kurban Bayramında kurban kesmeleri vâcib olur. Ayrıca adakta (nezirde) bulunan kimseye de kurban kesmesi vâcibdir (Bkz. Adak). Buna "Adak kurbanı" denir. Çocuk nîmetine karşılık, Allahü teâlâya şükür etmek niyetiyle hayvan kesmeye de "akika" denir(Bkz. Akika). Hac ibâdetinin vâciblerinden birini bilerek veya bilmeyerek vaktinde ve yerinde yapmayan kimseye de hacda Mîkât denilen yerleri geçerek, Mekke'ye ihramsız giren kimsenin de yaptığı bu kusurların karşılığı, cezâ olarak kurban kesmesi lâzım olur.

Târihte ibâdet niyetiyle yapılan ilk kurban, hazret-i Âdem'in oğulları Hâbil ile Kâbil'in kurbanlarıdır. Aralarında çıkan ihtilafta hangisinin haklı olduğunu anlamak için, cenab-ı Hakk'a kurbanlarını arzettiler. Hâbil'in kurbanı kabûl olmuştu. Bunu çekemeyen ve isteğine kavuşmak için çalışan Kâbil, kardeşi Hâbil'i öldürmüştü.

İnsanların uydurduğu çeşitli inançlarda da tapındıkları putlar için kesdikleri hayvanlara kurban demişlerdir. Böyle inançlara sâhib insanlar, eski çağlarda putları için hayvanların yanısıra çeşitli yiyecekleri, hattâ insanları, çocukları da kurban etmişlerdir. Günümüzde ise; bâzı iptidaî kabilelerde aynı vahşet ve çılgınlığa rastlanmaktadır.

İslâmiyetteki hayvan keserek kurban emri hazret-i İbrâhim ile oğlu İsmâil (aleyhisselâm) kıssasına dayanır. Bu hâdise, İslâm târihlerinde uzun anlatılmaktadır. "Hazret-i İbrâhim, Allahü teâlâ kendisine bir erkek evlât verirse, O'na kurban edeceğini (nezretmişti), adamıştı. Oğlu İsmâil (aleyhisselâm) doğup belli bir yaşa gelince nezri kendisinin rüyâsında hatırlatıldı. Rüyâda bildirilen emri, yerine getirmek için yanına bıçak ve ip alarak, oğlu ile berâber Mekke'de dağa çıktılar. Mina denilen yere gelince, Kur'ân-ı kerîm'in Saffât sûresi 102. âyetinde meâlen bildirildiği gibi: **"İbrâhim; Ey Oğulcuğum! Rüyâda seni boğazladığımı görüyorum. Bir bak ne dersin." dedi.** (Oğlu İsmâil de): "**Babacığım sana emredilen ne ise onu yap! İnşaallah, beni sabredicilerden bulursun" dedi."** baba ve oğul, Allah'a teslimiyetin en güzel örneğini gösterdiler. Bu hâdiseden sonra, Allahü teâlâ Cennet'ten kurbanlık bir koç gönderdi. Böyle olduğu **Kur'ân-ı kerîm**'de bildirilmektedir. Aynı sûrenin 103. âyetinde meâlen: **"Vakta ki, ikisi de Allah'ın emrine teslim olunca, İbrâhim oğlunu alnı üzere yatırdı.** (Bıçak çocuğu kesmedi) **"Ey İbrâhim! Rüyâna sâdık oldun. İyi hareket edenleri biz böyle mükâfâtlandırırız" dedik. "Bu iş, açık bir imtihandı. Oğlunun yerine** (kesilmek üzere) **büyük bir koç verdik."** bildirilmektedir. İbrâhim aleyhisselâm bu koyunu aldı ve Peygamber efendimize Hicretin ikinci yılında kurban kesmesi emrolundu. Kevser sûresinde meâlen; "**O halde** (Bayram) **namazını kıl ve kurbân kes!"** buyruldu. Hem kendisi, hem de ümmeti için kurban keserdi. Resûlullah (sallallahü âleyhi ve sellem) kurban hakkında buyurdu ki;

Hasislerin (cimrilerin) **en kötüsü, kurban kesmeyendir.**

Kurbanlarınızı büyük ve yağlı yapınız! Muhakkak ki, onlar sırat üzerinde sizin binekleriniz olacaktır.

İnsanın yediği her lokma kurban eti, ona Cennet'de iki hörgüçlü deve gibi büyük kuş olur.

Kurban edilen hayvanın üzerindeki kıllar sayısınca, sâhibine sevap yazılır.

Âdemoğlu için, kurban bayramı günü, Allah katında, kurban kanı akıtmaktan daha sevgili bir şey yoktur.

Ey Fâtıma! Kalk! kurbânının yanına git. Ve kesilirken şu duâyı oku; "İnne salâtî ve nüsükî ve mahyâye ve memâtî lillâhi rabilâlemine, lâşerîke leh." (Mânâsı; Şüphesiz benim namazım, ibâdetlerim, hayâtım ve ölümüm, âlemlerin Rabbi olan Allah içindir. O'nun ortağı yoktur.) **Muhakkak ki, kurbanından yere damlayan ilk kan damlası ile, ömründe işlemiş olduğun her günah bağışlanır. Muhakkak yarın kıyâmet günü, kestiğin bu kurbânın kanını ve etini getirip terâzinin sevaplar kefesine koyarlar, yetmiş kat fazlasıyla.** (Bu müjdelere kurban kesen bütün Müslümanlar ortaktır.)

Kurban olacak hayvanlar: Kurban, koyun, keçi, sığır, deveden birinden olur. Horoz, tavuk... vs. kurban olmaz. Koyun ve keçiyi bir kişi kurban edebilir. Sığır ve deveye yedi kişiye kadar ortak olup, kesebilirler.

İki türlü kurban vardır:

1. Zenginin, Kamerî takvimindeki Zilhicce ayının onuncu günü kesmesi vâcip, gerekli olan kurban.

2. Adak kurbanı: Bunu da Kurban bayramında kesmek lâzımdır. Kurban demeden, sâdece hayvan kesmeyi nezir eden (adak yapan) kimse istediği zaman kesebilir.

Diri kurban veya parasını sadaka vermek dînimize göre uygun değildir. Kendisinin veya vekil edeceği

birinin kesmesi gerekmektedir. Bir gözü görmeyen, topal olup yürüyemeyen, dişlerinin yarısı yok olan, gözünün, kulağının veya kuyruğunun çoğu ön veya arka bir ayağı kesilmiş olan çok zayıf olan hayvan kurban olmaz. Boynuzu kırık, boynuzsuz, uyuz, burulmuş olan hayvan kurban olabilir. Erkek ve dişi hayvan da kurban olarak kesilir.

Kurban nasıl kesilir: Kesilecek yerde önce diz boyu çukur kazılır. Kurbanın gözleri tülbent ile bağlanır. Kıbleye döndürülerek sol yanı üzerine yatırılır. Boğazı çukurun yanına getirilir. İki ön bir arka ayağı uçlarından bağlanır. Üç defâ bayram tekbiri okunur sonra "Bismillâhi Allahü ekber" diyerek boğazından kesilir. Bıçak boğaza sürüldüğü zaman; yemek ve hava boruları ile iki yandaki birer kan damarından üçü bir anda kesilmelidir. Hayvanın çırpınması durmadan ensesi kesilmez, derisi yüzülmez. Kurban etinden zengin, fakir herkes yiyebilir. Kesilen kurbanın etini üçe taksim edip, birini fakirlere, birini eşe dosta, birini de eve bırakmak müstehaptır. Sevâbı çoktur. Kesilen kurbanın ve her hayvanın yedi yerini yemek dînimize göre haramdır. Bunlar; akan kan, bevl (idrar) âleti, hayaları (Koç yumurtası diye satılmaktadır), bezleri(gudde), safra kesesi, dişi hayvanın önü ve bevl kesesi (mesâne)dir.

Kurban hakkında riayet edilmesi gereken kâideler ve kurban kesmesi vâcib olmayan fakîrin kurban diyerek kestiği hayvan hakkındaki hükümler ilmihal kitaplarında uzun yazılıdır. İhlâs Holding A.Ş. yayınlarından **Tam İlmihal Seâdeti Ebediyye** kitabında bu hususta çok geniş bilgi vardır.

KURDEŞEN;

Alm. *Nessel ausschlag (m), Nesselsucht (f),* **Fr.** *Urticaire (f),* **İng.** *Urticaria, nettle-rash.* Vücudun çeşitli yerlerinde belirebilen kısa süre içinde kabaran ve kaybolan, kaşıntılı ve kızarık döküntüler. Kurdeşene tıp dilinde ürtiker ismi verilmektedir. Kurdeşen, allerjik hadiselerin deri üzerindeki bir tezahürüdür. Oldukça sık rastlanan bir hastalıktır.

Kurdeşenin çeşitli sebepleri vardır: Çuha çiçeği ve ısırgan otunun deriye teması, böcek ısırmaları, sıcak, soğuk, sürtünme tahrişi veya vurma, çarpma tazyiki, polenler tozlar ve buharların solunum yoluyla alınması, bazı ilâçlar, kan nakli, serum ve aşılar, bazı kimyevî maddeler, kanser hücrelerinin parçalanma ürünleri, iltihap yuvaları, mide-barsak bozuklukları, mantarlar ve özellikle tenya, solucan ve kıl kurdu gibi parazitler kurdeşene sebebiyet vermektedirler.

Sebep ne olursa olsun, meydana geliş mekanizmasında; derideki bâzı özel hücrelerden (mast hücreleri) histamin, bradikinin, seratonin gibi maddelerin salınıp, mahallî ödem gelişmesi yatmaktadır.

Döküntülerin rengi açık sarı, açık kırmızı veya alacalı olabilir. Kaşıntı ve yanma yanında hafif ateş müşahade edilebilir. Nadiren döküntüler ağız, dil ve gırtlakta da yerleşerek ses kısıklığına, nefes darlığına ve hatta ölüme bile yol açabilirler.

Tedavinin esası, kurdeşeni meydana getiren sebebi bulup ortadan kaldırmaktır. Kurdeşenli hastaya kuvvetli müshil verilerek barsaklar boşaltılır. Ses kısıklığı olan durumlarda adrenalin kullanılır. Diğer durumlarda antihistaminler verilir, döküntüler için de kaşıntı giderici losyon veya solüsyonlar tavsiye edilir. Ağır durumlarda kortizonlu iğneler zerkedilir.

KUREYŞ;

Peygamber efendimizin mensub olduğu kabîle. Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) dedelerinden on birincisi olan Fihr'in adı. Kabîlesi hac için Mekke'de toplandığından Kureyş denildi. Nuh âleyhisselâmdan sonra Arabistan yarımadasında yerleşenlere "Arâb-ı bâide" denir. Âd, Semûd ve Amâlika bunlardandır. Hud aleyhisselâm Âd kavmine, Sâlih aleyhisselâm Semûd kavmine gelmiştir. Bunlar Sâm'ın soyundandır. Bunlardan sonra, gelip Yemen'e yerleşen Kahtân evladlarına "Arâb-ı âribe" denir. Bunlar Yemen'de Himyer Devletini kurdu. Bu devlet çökünce, önce Habeşler, sonra İranlılar, Yemen'e vâli tâyin ettiler. Etrâfa Himyerîlerden Medîne'deEvs ve Hazrec kabîleleri meydana geldi. Şam tarafına gelenler, Gassân Devletini kurup, Hıristiyan oldular. Irak'a gelenler Hire Devletini kurdu. İsmâil aleyhisselâmın on iki evlâdının Arâb-ı âribe ile karışmasından Arâb-ı müsta'ribe meydana geldi.

Arâb-ı müsta'ribeden Benî Adnan ve bunlar arasında da Mudar ve Rebîa kabîleleri meşhur oldu. Beni Mudar'dan Kenâne, Kureyş, Hevâzin, Sakif, Temîm ve Müzeyne kabîleleri meydana geldi. Bunlardan Kureyş Mekke'de yerleşmekle ayrıca şeref kazandı. Kureyş bu sırada Mekke'de bulunan Huzâa kabîlesine üstünlük sağladı ve Mescid-i Haram'a ve Kâbe'nin hizmetlerine bakarak bu üstünlüklerini kuvvetlendirdi. Kureyş'in bu hizmetinden dolayı Kâbe'yi büyük bilen bütün Arap yarımadası Kureyş'in üstünlüğünü kabûl etti ve bu kabileye hürmet gösterdi. Arap yarımadasındaki kabile reisleri, mühim işlerde anlaşmak için, Mekke'deki Dâr-ün-Nedve denilen yerde toplanıp meşveret ederlerdi.

Kureyş kabîlesi de Hâşimî, Emevî, Nevfel, Abdüddâr, Esed, Teym, Mahzûm, Adiy, Cumah, ve Sehm

adında on kola ayrılmıştı. Peygamber efendimizin soyu Hâşimoğulları kolundan devâm etmiştir. Hâşim, çok cömertti. Bir kıtlık yılında Şam'dan getirdiği buğday unundan ekmek yaptırdı. Birçok deve ve koyun kestirip tirit yaptırarak bütün Mekke ahâlisini doyurdu.

Hâşim, kabiliyyetli, dirâyetli, cömert, fazîletli ve herkes tarafından sevilen, sayılan bir zât olduğu için ismi âilesine ve soyuna ad oldu. Bu sebeble onun soyuna Hâşimîler denilmiştir. (Bkz. Hâşimîler). **Kur'ân-ı kerîm'**de Şu'arâ sûresi 219. âyetinde Peygamber efendimiz için meâlen şöyle buyrulmaktadır: **"Sen, yâni senin nûrun hep secde edenlerden dolaştırılıp sana ulaşmıştır."**

Resûlullahın dedeleri, anne ve babası mü'min idiler. Hiçbiri kâfir olmadılar. Peygamber efendimiz de; **"Allahü teâlâ, İsmâil** (aleyhisselâm) e**vlâdından, Kinâne ismindeki kimseyi ve onun sülâlesinden, Kureyş ismindeki zâtı beğendi, seçti. Kureyş evlâdından da Hâşimoğullarını sevdi. Ondan da beni süzüp seçti."** buyurdular.

KURGUBİLİM;

Alm. *Science-fiction (f),* **Fr.** *Science (f) fiction,* **İng.** *Science-fiction.* Teknolojik ve bilimsel delillerin hayal gücü ile birleştirilerek yazılmış hikâye ve roman gibi edebiyat eserleri veya çevrilen filmler. Kısaca, muhtemel geleceğin tahmin edilmesi ve teknolojinin abartılarak hayal gücü sınırlarının zorlanması.

Günümüzde kurgubilim kendi sâhasında büyük bir ilerleme göstermiştir. Artık çoktan gerçekleşmiş bulunan Ay'a seyahatleri ve hatta Merih uçuşlarını bile geride bırakan kurgubilim, galaksimiz Samanyolu'nun bilinmeyen köşelerine gitmekte, kitapların sahifelerinde, ekran ve perdelerde bizi, yıldızların arasında dolaştırmakta, Andromeda gibi diğer galaksilere ve uzayın uçsuz bucaksız derinliklerine uzanmaktadır. Öte yandan yakın bir gelecekte pekçok işi insanların elinden alacak olan robotların dünyâsını anlatmakta, insan zekâsına meydan okuyacak olan bilgisayarların tehdidine işâret etmekte, muhtemel bir nükleer savaş sonrası dünyânın dehşet verici hayat şartlarını çizmektedir.

Kurgubilim denilince akla hayaller gelir. Kurgubilim her şeyden önce hayal gücüne dayanır. Yâni hayâlle gerçek karşı karşıyadır. Fakat bu hayaller hiçbir zaman teknolojik ve fizikî gerçeklere ters düşmez. Bir uzay gemisi fizikî kanunlarından hareketle en çok ışık hızı ile hareket edebilir. Bu hızdan fazlası hayallere sığabilse bile fizikî kanunlar ve hele teknoloji ki -günümüzde en fazla saatte 50 bin kilometre hıza ulaşabilmiştir- buna izin vermez.

Kurgubilim bir ölçüde de muhtemel geleceğin tahminidir. Bu tabiri ilk defa Amerikalı elektrik mühendisi Hugo Gernsback, bilim magazinlerindeki hikayelerini isimlendirmek için kullanmıştır. Bu tür hikayeler yeni teknik ve ilmi buluşlara ilginin artmasına ve sadece bunları ihtiva eden dergilerin çıkmasına sebeb olmuştur. İlki 1920'lerde yayınlanan Garnsback'ın **Hayret Verici Hikayeler** sergisidir. Edebiyat tarihinin ilk kurgubilim yazarlarından olan Jules Vern, 19. yüzyılda ilk romanlarını yayınladığı zaman herkes ona gülmüş, çıldırdığına hükmetmiş, Ay'a gitmenin, günlerce su yüzüne çıkmadan yüzebilen denizaltının, gökte uçabilen çelik uçakların ve roketlerin boş hayallerden ibâret olduğunu söylemişlerdir. Fakat bütün bunlar yirminci yüzyılda birer birer gerçekleşmekte gecikmemiştir. Yirminci yüzyılın başlarında yayınlanmaya başlayan ilk uzay çizgi roman kahramanı Flash Gordon'ın mâceraları da yavaş yavaş kitap sahifelerinden çıkarak gerçek olma yolundadır.

Kurgubilim edebiyatından örnekler:

"Gemi ile gece tarafında boşlukta yüzüyorlardı ve gemi bütünüyle karanlıkta kalıyordu. Uzaktan, belki bir milyon kilometre uzaktan, Dünya ve Ay iki parlak küre olarak görünüyorlardı. Bütün bu muhteşem manzaranın içinde gemi pek küçük kalıyordu.

Aşağıda bu soğuk ve hafif parıldayan karada, gecenin karanlığında ateş böcekleri gibi ışık saçan küçük kıvılcımlar görünüyordu. Bunlar Ay'da ilk kurulan şehirlerin ışıklarıydı.

Sonra gökyüzünde hiç göz kırpmaksızın parlayan ve haftalar boyu orada kalacak olan Merih'in sabah yıldızını gördü. Fakat, o daha çok "Dünya" olarak tanınırdı.

Gözleri birdenbire duvardaki termometreye takılan kaptan Nolan'ın gözleri dehşetle büyüdü. Sıcaklık gene yükseliyordu. Sanki termometrenin içindeki kırmızı çizgi hiç durmadan hareket ediyor gibiydi. Daha şimdiden 40 dereceye yükselmişti. Terden sırtına yapışan elbisesini yırtarcasına çıkardı. Kaptan Nolan bir ümit ışığı arıyormuş gibi gözlerini geminin burnundan ışıl ışıl parlayan nihayetsiz uzay boşluğuna çevirdi. Fakat orada soluk ve uzak bir galaksiden ve yıldızlardan başka bir şey gözükmüyordu."

KURŞUN;

Alm. *Blei (n),* **Fr.** *Plomb (m),* **İng.** *Lead.* Çok eskiden beri bilinen ve kullanılan, dokuz kimyâsal

elementten biri olan, yumuşak ve ağır bir metal. Sembolü, Lâtince “plumbum”den dolayı “Pb”dir.

Târihi: Çok eskiden beri kullanılmaktadır. İlk zamanlar, gümüşle aynı cevherden elde edildiği için beraber tanınmıştır. M.Ö. 3000 yıllarından önce Mısır’da elde edilip, kullanılmıştır. Eski yerleşim merkezlerinden olan ve Çanakkale’ye yakın bulunan Abidos’ta bulunan bir kurşun heykel, M.Ö. 3000 civârına âittir. M.Ö. 1100’de Finikelilerin, İspanya’nın Atlantik kıyısındaki kolonilerinde, önemli miktarda kurşun ve altın mevcuttu. Ayrıca Finikeliler, Kıbrıs’taki ve Ege Denizi adalarındaki kurşun yataklarını işletmişlerdir.

Altıncı yüzyılda Atina yakınlarında keşfedilen kurşun yatağı, Atina’nın belli başlı gelir kaynağını teşkil etmiştir. Bu ocaklar M.S. ikinci yüzyıla kadar çalışmıştır. Daha sonra ilk elde etme işlemi sırasında değerlendirilmeyen cevher, tekrar muamele edilerek gümüş elde edilmiştir.

Romalılar zamanında kurşunun kıymetini ilk anlayan Sezar olmuştur. Kurşun levhalar yanında, 3 m’lik su boruları yapılmıştır. Borular, levhaların eklenmesiyle elde edilmiştir. Kurşun zehirlenmesinden haberleri olmadığı ve daha uygun madde bulunamadığı için Romalılar da Eski Yunanlılar gibi su dağıtım sistemlerini kurşun borulardan meydana getirmişlerdir. Kurşun borular, günümüzde kanalizasyon borusu olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Romalılardan başlayarak, kurşun, çatı kaplamalarında kullanılmıştır. Câmilerimizin kubbelerinin kaplaması kurşundur. Ayrıca kurşun, Osmanlı mimarları tarafından yapı taşlarının birbirine bağlanmasında, kolayca şekil verildiği için, kullanılmıştır.

Özellikleri: Kurşun yumuşak, mavimsi gri olup, yeni döküldüğünde veya kesildiğinde parlaktır. Ancak hava ile temas sonucu rengi matlaşır. Sanayi atmosferinde koyu gri veya siyaha dönüşür. Çivi ile çizilebilir ve kolayca kesilebilir. Kâğıtta iz bırakabilirse de, kurşunkalemlerde kurşun yerine granit kullanılır.

Periyodik tabloda IVA grubunda bulunur. Atom numarası 82, atom ağırlığı 201,19’dur. ^{194}Pb-^{214}Pb arasında izotropları vardır. Tabiî kurşunda % 1,5 ^{204}Pb, % 23,6 ^{206}Pb, % 22,6 ^{207}Pb ve % 52,3 ^{208}Pb mevcuttur. Değerlilikleri (valensi 2+ ve 4+ dır.) Erime noktası 327,4°C ve kaynama noktası 1750°C’dir. Özgül ağırlığı suyunkinin 11,35 katıdır. Altın hariç, günlük kullanılan veya çok bilinen metallerin en ağırıdır. Kolayca şekil verilebilir. Bakırla mukayese edilirse, kurşun kötü bir ısı ve elektrik iletkenidir. Ses ve radyasyon geçirgenliği de oldukça azdır.

Üzerinde çok az ince bir koruyucu tabaka meydana geldiğinden, dış tesirlere dayanıklıdır. Eğer bu tabaka sülfat, karbonat veya fosfat gibi çözünmez kurşun tuzu ise, korrozyona (çürümeye, aşınmaya) mukavemeti iyidir. Eğer bu tür örtü kazınarak ortadan kaldırılırsa yenisi hasıl olur. Diğer taraftan, eğer nitrat ve asetat gibi çözülebilir kurşun tuzu örtü olarak meydana gelirse korrozyona karşı mukavemet düşük olur.

Cevherleri: Kurşun pekçok ülkede, özellikle ABD, Meksika, Avustralya, Kanada ve BDT’de bulunur. Tabiatta diğer metallerle, bilhassa gümüş ve kalayla bir arada bulunur. Pekçok mineral kurşun ihtivâ ederse de, ticârî önemi olan galen (kurşun sülfür, PbS)dir. Diğer kurşun minerallerinden seruzit (kurşun karbonat, $PbCO_3$) ve anzelezit (kurşun sülfat, $PbSO_4$) başta gelenlerdendir. Ancak bunlara galenden daha seyrek rastlanır.

Elde edilişi: Kurşun elde edilmesinde cevher önce zenginleştirilir daha sonra eritilir.

Zenginleştirme: Kurşunun ticârî önemi olan cevheri, % 2-20 arasında kurşuna sâhiptir. Ortalama % 4 civârındadır. Ocaktan çıkartılan cevherlerin içindeki lüzumsuz kaya parçaları mümkün olduğu kadar ocaklara yakın yerlerde ayrılır. Bu, sülfitli cevher için yüzdürme (flotasyon) ile yapılır. Çok ince öğütülen cevher dört kat su ile karıştırılarak hızla akıtılır. İstenilen cevher üstte kalırken, değersiz kısım altta kalır. Böylece elde edilen kısımda kurşun miktarı % 60’ın üzerindedir.

Eritme: Fırınlara gelen cevher önce kavrulur ve böylece sülfürü uzaklaştırılır. Daha sonra kireçtaşı ve uygun maddelerle fırına konur. Fırına hava verilerek, metal oksitlerin ortaya çıkması sağlanır. Daha sonra erimiş metal alınır. Bu şekilde elde edilen yarı bitmiş üründe az miktarda altın, gümüş, bakır, çinko, antimon, arsenik ve bizmut gibi yabancı elementler de vardır.

Sinter ve yüksek fırın eritmesi: Altın, gümüş, bakır ve çinko ihtiva eden mineraller mutad olarak bu metodla işlenir. Kükürdün bertaraf edilmesi için mineral, önce sinterlenir (kavrulur). Aynı zamanda küçük tanecikli olan mineral, yüksek fırına yüklenecek hâle getirilir.

Sinterlenmeye tâbi tutulmuş filiz, yüksek fırında eritmeye tâbi tutulur. Fırına % 80 sinterlenmiş filiz, % 10-13 kok, arsenik miktarını ayarlamak için % 1-3 kadar demir rendesi, % 7 kadar da curuf teşkil edici yüklenir. Sinterlenmiş filizde bulunan PbO, indirgen özellikte olan CO tarafından metalik kurşuna (Pb) indirgenir. Yine sinterlenmiş filizde bulunan Pb_2SO_4 ve PbS çeşitli etkilerle Pb hâline geçer. Bu olaylar,

1000-1400° sıcalıkta olur. Erimiş kurşun potada toplanır. Potada toplanan erimiş kütle en altında kurşun, sonra sıra ile şpays (esas kısmını arsenürler ihtivâ eder), mat ve cüruftan meydana gelmiştir. En alttaki erimiş, kurşun, sifonla alınır. Bu kurşunun saflığı % 92,5-99,6 arasındadır.

Saflaştırma: Bu işlemde kurşun eritilir ve sıcaklığı, bakırın donma noktasının altına düşürülür. Kristalize bakır alınır. Daha sonra yumuşatılarak, antimon ve arsenik hava ile oksitlenir ve bu oksitler alınır.

Yumuşatılan kurşunun gümüşünü almak için biraz çinko ilâve edilir. Mevcut altın ve gümüş kalayda çözülür. Çinko, kurşundan daha hafif olduğu için yukarı çıkar. Sıcaklığın düşürülmesiyle ve daha sonra oksitlenerek çinko alınır.

Diğer bir saflaştırma şekli de, özellikle fazla miktarda bizmut bulunması durumunda kullanılır. Bu tür saflaştırma şeklinde elektrolitik metod kullanılır. Bizmut da kıymetli bir yan ürünü olarak elde edilir.

Kurşun alaşımlarının kullanılışı: En önemli kullanma yerleri, akümülatörler, lehim, kurşun borular, kablo kaplaması, cephane, boya ve benzin katkı maddeleridir. Ucuz olması ve kolayca dökülebilmesi sebebiyle eskiden beri bazı şekillerin yapımında kullanılmıştır. Seramikte dikkatsiz kullanılması, kurşun zehirlenmesine sebep olur.

Akümülatörler: Hem metalik kurşun ve hem de kurşun oksitler önemli miktarda kullanılır. Akümülatör petekleri, % 4-12 antimon, % 0,25 kalay ve çok az miktarda arsenik, gümüş ve bakıra sahip olan kurşundan dökülür. Bu peteklerin üzeri aktif malzeme olan kurşun oksitle kaplanır.

Lehim: En önemli birleştirici madde olan lehim, bir kurşun alaşımıdır. En yaygın kullanılan lehimde % 50 kalay ve % 50 kurşun vardır. Lehim, otomobil sanâyiinde radyatörlerin kaynak yapılmasında, konserve ve elektronik sanâyiinde kullanılır. Esas lehim, % 64 Sn-36 Pb alaşımıdır ve bu 181°C'de erir. Kolay erimesi isteniliyorsa % 60 Sn-% 40 Pb alaşımı yapılır.

Yatak malzemesi: Bu tür malzemeler kalay, antimon ve bakırlı kurşun alaşımlarıdır. Kurşun miktarı, % 10-90 arasında değişir. Otomobil mil yatakları, dizel motorları yatakları ve demiryolu araba yatakları bu türdendir.

Matbaa malzemesi: Matbaa harfleri genel olarak bir kurşun alaşımıdır. Meselâ linotayp (linotype) makinalarda kullanılan malzeme, % 84,5 kurşun, % 4 kalay ve % 11,5 antimon ihtivâ eder.

Kablo kaplaması: Telefon, telgraf ve elektrik kablolarının kaplanmasında kurşun kullanılır. Kurşun alaşımı, % 0,1-0,2 arsenik, % 0,07-0,2 bizmut ve % 0,05-0,25 kalaya sâhiptir. Oldukça mukavim olup, atmosfer şartlarına dayanıklıdır.

Cephâne: Yüksek kulelerden gelen kurşun, bir elekten geçirilerek suya düşer ve sertleşir. % 1 arsenik ilâve edilerek akışkanlık arttırılır. Bu suretle daha düzgün küre şekli elde edilir. Sertlik için % 2,6 antimon ilâve edilir. Silah kurşunu ise kablolar şeklinde kurşunun hazırlanarak, kesilerek ve sonra istenilen şekil verilerek elde edilir. Kurşunun cephane olarak kullanılması, yoğunluğundan dolayıdır.

Kurşun levha: İçindeki antimon miktarına göre yumuşak veya sert olan levhalar özellikle sülfürik asitli, kimyasal işlemler yapan sanâyide kullanılır. Kurşun, kalayla yiyecek kabı olarak kullanıldıysa da, kurşun zehirlenmesi sebebiyle vazgeçilmiştir. Ayrıca, demir döküm borularının ek yerlerinde bileşim elemanı olarak ve radyasyona karşı koruyucu olarak da kullanılır.

Bileşikleri ve kullanış sahaları: Kurşun-2-asetat Pb $(CH_3COO)_2$ mordan olarak, kurşun kaplamacılığında, tıpta deri hastalıklarında (eskiden) ve boyalarda kurutucu olarak kullanılır. Teknikte çok kullanılan üstübeç veya kurşun beyazı, kurşun hidroksi karbonattır ($PbCO_3$ $Pb(OH)_2$). Kauçuk endüstrisinde aktivator olarak, özel camların yapılmasında, sır (mine) yapımında kullanılır. Buna litarz da denir. Kurşun akümülatörlerde de PbO kullanılır.

Kırmızı Kurşun oksit (Pb_3O_4), iyi bir pigment olup, piyasada sulgen olarak bilinir ve özel camların imâlinde kullanılır. Tetraetil kurşun ($Pb(C_2H_5)_4$) patlamalı motorlarda vuruntuları önlemede katalizör olarak kullanılır.

Kurşun-210'la târihleme: Radyoaktif kurşun-210 izotopunun kararlı kurşun-206'ya oranından faydalanılarak arkeolojik yaş belirlenmesi yapılabilmektedir. Uranyum-238'in radyoaktif bozunma serisinde yer alan radon-222'nin bozunmasıyla kurşun-210 meydana gelir. Radon-222 gaz halinde kayaç ve minerallerden ayrıldığı durumlarda yaş belirlenmesi Pb-210 ile yapılır.

KURŞUN ZEHİRLENMESİ;

Alm. *Bleivergiftung,* **Fr.** *Saturnisme (m),* **İng.** *Lead-poisoning.* Kurşunun; hazım, solunum veya deri yoluyla vücuda girmesi sonucu ortaya çıkan bir zehirlenme çeşidi. Önceleri kullanılan yağlı boyalar,

kurşun ihtivâ ettiğinden zehirlenmeler ortaya çıkabiliyordu. Bunun yanında kurşun veya bileşiğini kullanan endüstrilerdeki işçilerde kurşun zehirlenmesi görülebilir. Ayrıca, patlamalı motorlarda vurmayı önlemek için benzine tetra etil kurşun ilâve edilir. Ancak ekzoz gazı ile havaya geçen kurşun, günümüzde düşük seviyede olup, zehirlenmeye sebeb olmayacağı tahmin edilmektedir.

Vücuda günde yaklaşık 0,3 miligram kurşun girer. Bunun % 10 kadarı barsakta emilir. Bir küçük bölümü kana girerse de idrar ve ter ile birlikte dışarıya atılır. Eğer alınan kurşun, günde 0,6 miligramı geçerse, vücud bunun hepsini dışarı atamaz ve birikme başlar. Genellikle çocuklarda bu durum yazın görülür. Bu mevsimde güneş ışığının bol oluşu sebebiyle vücutta D_3 vitamini çoğalır. Bu vitaminin barsaklarda kurşunun emilmesini arttırıcı yönde tesir ettiği zannedilmektedir.

Vücuttaki faydası bilinmeyen kurşunun, zararı büyüktür. Kandaki hemoglobin üretimine zarar verdiği gibi, böbrek ve kalbe de etki edebilir. En önemli tahribat, beyin ve omurilik sinir sisteminde ortaya çıkar. Şişmeler hasıl olur. Zehirlenmenin belirtileri, kansızlık ve sinirlilik olarak görülür. Kurşun seviyesi yüksek kimselerde bu hastalık ölüme sebep olabileceği gibi, tedavi sonucu kurtulsa bile, kalıcı beyin tahribatları meydana gelir.

Tedâvi, kurşunun zehir olamayan bir şekle getirilmesi ve idrarla atılmasının sağlanmasıyla yapılır. Bu tür tedâvi zor olup, birkaç ay sürebilir. Önemli olan vücutta kurşun seviyesini arttıracak ortamın önlenmesidir.

KURT (Canis lupus);

Alm. *Wolf (m),* **Fr.** *Loup (m),* **İng.** *Wolf.* **Familyası:** Köpekgiller (Canidae). **Yaşadığı yerler:** Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya'nın orman, ova ve bataklık alanlarında. **Özellikleri:** Köpekten daha iri ve yabanîdir. Gündüz ininde barınır, gece avlanır. Kışın sürüler meydana getirerek avlanırlar. Derisi boz, sarı ve siyahımsı kıllarla kaplıdır. **Ömrü:** 15-20 yıl. **Çeşitleri:** Kır kurdu, kızıl kurt, boz kurt vs.

Etçiller (Carnivora) takımının, köpekgiller familyasından, köpeğe benzeyen yırtıcı bir hayvan. Genellikle ısız bölgelerde yaşar. Ağırlığı 35-50 kg'dır. Bazı Kanada kurtlarının ağırlığı 85-90 kiloya ulaşır. İri bir kurt, 120 cm uzunluğunda, omuz hizasında boyu 90 cm'dir. Ayrıca 50 cm uzunluğuna varan kuyruğu vardır. Bu geniş ve tüylü kuyruk ile soğuk havalarda uykuya yattığı zaman çıplak burnunun ve ayaklarının etrâfını sararak donmaktan korunur. Kuyruğu sarkık, kulakları diktir.

Görme, işitme duyuları keskindir. Gece avlanmaya çıkar. Aç kaldığında insana da saldırır. Köpekten farklı olarak kuyruğu daha uzun, kulakları daha büyük ve dik, postu daha tüylü, boyu daha uzun, dişleri ve çenesi daha iri ve kuvvetlidir. Koyunlara düşmanlığı ile şöhret bulduğundan, insanlar tarafından avlanarak nesli hayli azalmıştır.

Köpekgiller ailesinin en büyük, vahşî üyesidir. Boz kurt (Canis lupus), Amerika'da Arktik Adalarından Meksika'ya kadar, Avrupa veAsya'da özellikle Hindistan ve Çin'in bazı kısımlarında çok bulunur. Postu boz sarı ve siyahımtrak kıllarla kaplıdır. Kızıl kurt (Canis niger), Amerika'da Teksas-Florida arasındaki bölgeye has bir türdür. Boz kurttan daha ufaktır, az çok kır kurduna benzer. Kır kurdu (Canis latrans) ise Kuzey Amerika'da yaşar. Her gece kendine has sesiyle ulur. Postu kürkçülükte değerlidir. Tavşan ve küçük kemirgenleri bol bol avlar. Bu sebepten faydalı sayılabilir. Kurtlar çok değişik şartlarda, karda, buzda, tundralarda, orman ve bozkırlarda yaşayabilirler. Yerin altında 9 metre uzunluğa varan tünellerde yaşadıkları gibi kayalık mağaralarda da barınabilirler. Kurtlarda örnek bir aile yaşayışı vardır. Erkek herhangi bir sebeple eşinden ayrılmadığı müddetçe ömrünün sonuna kadar eşiyle yaşar. Eşlerden biri yaralandığında diğeri ona besin taşıyarak bakar. Dişi ölürse, erkek yavruları besleyerek büyütür. Çiftleşmesi köpekte olduğu gibidir. Çiftleşme esnasında kaçamadıklarından emniyetli yerleri seçerler. Eşleşmeden iki ay (64 gün) kadar sonra gözleri kapalı 4-6 yavru doğar. Genellikle mayıs ayında yavrularlar. Yavrularını mağaralarda, dik yamaçlarda ve dağ eteklerindeki tabiî oyuklarda beslerler. Doğumdan 14 gün sonra yavruların gözleri açılır. Bir iki hafta anne sütü ile beslenen yavrular sütten hemen kesilir. Bu zamanda anne, mîdesindeki yarı sindirilmiş etleri kusmak sûretiyle yavrularını besler. Erkek kurdun avlanıp, mîdesinde yavrularına et getirmesi yavrular büyüyünceye kadar devam eder. Yavrular üç haftadan sonra anne ve babaları ile dışarı çıkıp günlük hayata alışırlar. Dişiler erkeklerden önce gelişir. Dişiler 2, erkekler 3 yaşında erginleşirler. Kurtlar 12 yaşında ihtiyarlamaya başlar, iki sene sonra dişleri iyice kesmez olur. Ömrü en fazla 20 yıldır.

Kışın sürü hâlinde ava çıkan kurtlar öyle pek fazla kalabalık değildir. Bu, normal olarak hepsi aynı ailenin fertlerini içine alan 10-12'yi geçmeyen bir topluluktur. Belli avlanma sahalarında dolaşan kurtlar, geyik, dağ koyunu gibi hayvanları avlarlar. Açlığa çok dayanıklı olup, aç kalınca karpuz, böğürtlen gibi nebâtî besinler de yerler. Kurt yiyecek bulduğu zaman ağırlığının beşte biri kadar yiyebilir. Kalanını tekrar yemek için toprağa gömer.

Kurdun uluması çok meşhurdur. Duyulduğu zaman hayvanları bile ürperten, her birinin ayrı mânâsı

olan 6 değişik uluması vardır.

Kış aylarında ava çıkacakları zaman sürüden biri uzun uzun ulur. Bunu tâkiben hepsi birden ulumaya başlar. Bu birlikteki uluma kurt sürüsünde birliği, beraberliği ve bir heyecanı hasıl eder. Ava çıkan sürünün önünde en güçlü ve en iri olan reis bulunur. Karda sürüye yol açar ve bir avla karşılaştıklarında ava önce kendisi saldırarak, diğerlerini cesaretlendirir. Zayıf ve cılızlar sürünün son saflarında yer alır. Kışın insana saldırmaktan bile çekinmezler. İnsan soğukkanlılıkla kurtlara karşı koyarak birini yaralarsa hepsi üzerine saldırarak yaralı kurdu parçalayarak yerler. Hatta saldırıya uğrayan kişi ağaca çıkarak, parmağını kesip kanını ağaç dibindeki kurtlardan birinin üzerine damlatabilirse sürü o kurda saldırır. Böylece insana saldırmaktan vazgeçerler. İlkbahar ve yaz aylarında sürü dağılır. Yalnız veya 2-3 bireylik grup hâlinde avlanmaya başlarlar.

Kurdun koyuna saldırışı ekseri sabah vaktinde olur. Köpeğin yorulup uyumasını bekler. Avlanma sahalarını kaya, oyuk ve çalılıklara bıraktıkları idrarları ile, sınırlarlar. Yabancı bir kurt koku vasıtası ile yabancı bir sahaya girdiğini anlar. Bölge kurtları uluyarak yabancıyı ikaz ederler.

Kurt postundan kürk, eldiven ve davul zarı yapılır. Dişi kurtların insan yavrularını da besledikleri hikâye edilmektedir. Roma şehrinin kurucusu Romüs ve Romülüs'ün dişi bir kurt tarafından beslendiği rivayet edilmektedir. Boz kurt, kahramanlık ve cesaret sembolü olarak Ergenekon, Oğuz ve diğer Türk destanlarına geçmiştir. Hunların, Uygurların bayraklarında boz kurt (bozkurt) resmi vardı. Eski Türk bayraklarının sopalarının ucunda, kılıç kabzalarında tunçtan, bakırdan veya altından kurt başları bulunurdu.

KURTBOĞAN (Aconitum);

Alm. *Eisenhut, Sturmhut (m),* **Fr.** *Aconit,* **İng.** *Aconite.* **Familyası:** Düğünçiçeğigiller (Ranunculaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Kuzey ve Doğu Anadolu.

Yaprakları elsi, çiçekleri tek simetri gösteren, taç yaprağının biri mihver şeklinde olan, etli ve kalın köklü, çok yıllık otsu ve zehirli bir bitki. Kaplanboğan olarak da bilinir. Memleketimizde dört türü bulunmaktadır.

Kutul kurtboğanı (A. nasutum): 90-100 cm boyundadır. Çiçekleri mor renkli, üst taç yaprağı külah şeklindedir. Trabzon, Çoruh ve Erzurum çevresinde yaygındır. Dere kenarı ve çalılıklarda yetişir.

Doğu kurtboğanı(A. orientale): 1-2 m boyunda, taban yaprakları büyük ve parçalara ayrılmıştır. Çiçekler salkım durumunda, kirli sarı renklidir. Rize, Çoruh, Kars çevresinde yaygındır.

Trabzon kurtboğanı(A. ponticum): Çiçek rengi, kirli menekşe rengindedir. Doğu kurtboğanından sadece bu farkı ile ayrılır.

Van kurtboğanı (A. cochleare): 60-100 cm boyunda, yaprakları parçalı, gövde üzerindekiler sapsızdır. Çiçekler mor renkli, sık ve kısa tüylüdür. Van çevresinde yaygındır.

Kullanıldığı yerler: Köklerinde akonitin alkaloidi vardır. Akonitin çok kuvvetli bir zehirdir. Birkaç miligramı öldürücüdür. Dört mgr'ı insanı öldürebilir. Bundan dolayı daha çok dıştan kas ve mafsal romatizma ağrılarına karşı kullanılır.

KURTOĞLU MUSLİHİDDİN REİS;

ünlü Türk denizcisi. Babası, Anadolu kıyılarından Kuzey Afrika'ya göç ederek yerleşen ve denizcilikle uğraşan Kurt Begdir. Küçüklüğünden îtibâren diğer üç kardeşi ile birlikte babasının yanında denizciliğe başlamış, levendlikte pişmiş ve tecrübe kazanmıştır. İki kardeşi, Hıristiyanlarla yapılan çarpışmalarda şehid oldu. Biri de Rodos şövalyelerine esir düşüp, zindana atıldı. Dînine olan bağlılığı, kardeşini esâretten kurtarma arzusu, cesâreti, zekâsı, atılganlığı ve gemicilikteki kâbiliyeti onu kısa zamanda Akdeniz'de şöhrete kavuşturdu. Her geçen gün kuvvetinin artması, devamlı bir deniz üssü ihtiyâcını ortaya çıkardı. Bunun üzerine otuz gemi ve altı bin gemici ile Tunus Sultanına mürâcaat ederek ondan, Bizerte limanını üs olarak istedi. Bizerte limanının coğrafî durumu, İspanya ve İtalya kıyılarına yapılacak çıkartmalar için çok müsâitti. Bu limanın verilmesi ile üsse kavuşan Kurtoğlu, emrindeki gemilerle çıktığı deniz seferlerinde zaferden zafere koştu.

1516 yılında Hızır, Pîrî ve Kurtoğlu reislerin birleşmesi ile meydana gelen donanma Hızır Reisin emrinde denize açıldı. Bütün bölgeyi tarayan donanma; buğday, çuha ve savaş malzemesi yüklü bulunan gemileri zaptetti. Bu zaferlerinden sonra aynı yıl Mısır'a sefer hazırlığı yapan Yavuz Sultan Selîm Han (1512-1520) Kapucubaşısını Bizerte'ye göndererek Kurtoğlu'nu Osmanlı Devleti hizmetine dâvet etti. Yavuz Sultan Selîm Hanın dâvetine hemen uymak isteği, Fransa donanmasının Akdeniz'e açılmasıyla, gecikti. Bizerte Kalesine çekilerek Fransızlarla karşı müdafaada bulunan Kurtoğlu onları perişan ederek, bozguna uğrattı. Elde ettiği altı Fransız gemisini donatarak Osmanlı emrine girmek için

hemen hareket etti. Kurtoğlu Mısır Seferine (1516-1518) çıkan Osmanlı donanmasına ancak Eylül ayında katılabildi. Osmanlı donanması elde ettiği ganîmetlerle İstanbul'a hareket edince Mısır sularının güvenliği ve koruması, Kurtoğlu'na bırakıldı. Nil Nehri ağzı ile limanların sıkı kontrolü, Mısır Hükümdarı Tomanbay'ın (1517) denizden kaçmasına imkân vermedi. Tomanbay'ın teslim olmasından sonra Mısır Fâtihi Yavuz Sultan Selîm Han, kendisini ordu karargâhına çağırdı. Sultanla görüştükten sonra gemisi ile Nil'de berâberce seyâhat yaptılar.

Osmanlı donanma birliklerinin Mısır Seferinden dönmesinden sonra Mısır kıyılarının korunması kendisine verilen Kurtoğlu, İskenderiye limanına yerleşti. Donanması ile sık sık denize açılarak emniyet görevini başarı ile yerine getirdi. Yavuz Sultan Selim Hanın vefâtından sonra İskenderiye'den ayrılarak tekrar Akdeniz'e açıldı ve İslâm düşmanlarıyla mücâdeleye başladı. Kânûnî Sultan Süleymân Han, (1520-1566) 1521'de Belgrat'tan zaferle dönünce, Türk gemilerine rahat vermeyen Rodos şövalyelerinin işini kökten halletmeyi düşündü. Sefer hazırlıklarına başlayıp, Rodos'u almaya karar verdi. Sevdiği, üstün vasıflara sâhip Kurtoğlu'nu da Osmanlı donanmasının başına getirdi. 1522 Rodos Seferinde başarılı hizmetlerde bulundu. Adanın zaptı ile, Ege Denizi ve Akdeniz tamâmen Osmanlıların kontrolüne girdi. Kurtoğlu, fetihten sonra Rodos sancakbeyliğine tâyin olundu. Akdeniz ve Hind Okyanusunda şerefle Türk bayrağını dalgalandırdı.

Kurtoğlu Muslihiddîn Reis'in oğlu Kurtoğlu Hızır Reis de Hind, Süveyş ve Mısır kaptanlıkları ünvânıyla Osmanlı Devletinde önemli hizmetlerde bulundu. İkinci Selîm Hanın Açe Müslümanlarını Portekizlilere karşı korumak üzere gönderdiği asker ve malzemeyi bu ülkeye götürdü.

Hayat ve savaş hâtıralarını yazdıramayan Kurtoğlu'nun gazâları ve hayâtı hakkında fazla bilgi yoktur. Bununla berâber, hakkındaki yazılanlar hâlâ zevkle ve heyecanla okunmaktadır. Ölüm târihi bilinmemektedir.

KURTUBA CÂMİİ;

İspanya'da Müslüman Endülüs Emevî Devleti zamanında yapılan muhteşem câmi. Müslümanlar, Tarık bin Ziyad kumandasında 711 yılındaİspanya'ya geçip, buraları zaptettiler. Kurtuba (Cordoba) şehrini kendilerine başşehir yaptılar. Yarı vahşî bir görünüşü olan bu şehri, tam bir medeniyet merkezi hâline getirdiler. Büyük bir saray, hastâneler, medreseler yaptılar. Bunların yanında bir de büyük câmi'a (üniversite) kurdular. Avrupa'da ilk kurulan üniversite budur. O zamanlara kadar Avrupalılar çok geride kalmışlardı. Müslümanlar onlara ilim, tıp öğrettiler ve hocalık yaptılar.

Endülüs İslâm Devletini kuran Birinci Abdurrahman, Kurtuba'da çok büyük bir câmi yaptırmak istedi. Bu câminin Bağdat'ta bulunan câmilerden daha büyük, daha güzel ve ihtişamlı olmasını istiyordu. Kurtuba'da bu işe en uygun arsayı seçti. Arsa bir Hıristiyanın idi. Bu adam arsası için çok para istedi. Âdil bir hükümdar olan Birinci Abdurrahman, isterse orayı zorla alabilirdi. Katiyen böyle bir yola başvurmadı. Aksine, Hıristiyan sâhibine istediği parayı ödedi. Hıristiyanlar bu para ile kendilerine üç küçük kilise yaptılar. Câminin yapılmasına 785 senesinde başlandı. Abdurrahman, günde birkaç saat yapı alanına gidiyor, bizzat kendisi bir amele gibi çalışıyordu. Yapı malzemesi, doğunun birçok yerlerinden getirtildi. Tahta kısımlar için Lübnan'ın en mükemmel ağaçları, mermer kısımları için doğunun birçok yerlerinden renkli mermerler, Irak'tan ve Suriye'den kıymetli taşlar, inci, zümrüt, fil-dişi bu arâziye yığıldı. Her şey çok güzel ve her şey çok boldu. Câmi ihtişamlı bir binâ hâlinde yavaş yavaş yükselmeye başladı. Birinci Abdurrahman'ın ömrü, câmiin bittiğini görmeye yetmedi. 787 senesinde öldü. Ondan sonra hükümdâr olan oğlu Hişam ve torunu Elhakem câminin tamamlanmasına gayret ettiler. Câmi on senede tamamlandı. Fakat, bundan sonra, her sene bir parça ilâve edilerek en son şeklini 990 yılında yâni ancak 205 sene sonra aldı. İkinci Elhakem 976'da câmiye altından bir minber yaptırdı. İşte, böylelikle bu câmi pek muazzam pek haşmetli ve son derece de güzel bir eser olarak ortaya çıktı. Câmi 120x120 m boyutunda, bir kare şeklinde idi. Karenin iki (kolu) biraz ileriye doğru uzanıyor. Bu kolların uzunluğu 135 metreyi buluyordu. Bu uzanan iki kol, binanın esas gövdesinden çıkan kısımları arasında, bir açık avlu meydana getirmişti. Câminin içinde her biri 10 m yüksekliğinde 1419 sütun bulunuyordu. Bu sütunlar dünyânın en mükemmel mermerlerinden yapılmıştı. Sütun tepelerindeki kemerler, birkaç renkli mermerden parça parça meydana getirilmişti. Câmiye girince, insanın gözü bir sütun ormanında kayboluyordu.

Mermer sütun başlıklarına bakanlar, bu güzellik karşısında hayran kalıyordu. Câmiye giren herkes âdeta büyüleniyordu. Bu kadar güzellik o zamana kadar dünyanın hiçbir yerinde görülmemişti.

Câminin 20 kapısı vardı. Kapıların önünde özel portakallıklar kurulmuş, her taraf yeşilliğe bürünmüştü. Câminin etrâfında bahçeler, havuzlar, fiskiyeler, çeşmeler vardı. Müslümanların abdest alabilmesi için pekçok şadırvan yapılmıştı. Zemini en kıymetli mermer ve süslü tahtalar ile işlenmişti. Tavanın yapılması için kullanılan kıymetli Lübnan tahtaları, ayrı bir güzellik, ayrı bir heybet veriyordu. Duvar ve tavanlarda oymalar, işlemeler ve çok güzel yazılar vardı. İnsan câmiye girip bir göz atsa, sanki bu muhteşem sütun ormanı bitmeyecek gibi görünüyordu. Geceleyin binlerce gümüş kandillerden fışkıran

renkli ışıklar, câmiyi aydınlatıyordu. 1632 senesinde Mısır'da vefat eden meşhur tarihçi Ahmed El-Makkarî, **Nehf-ut-Tîb min-Gasni Endülüs-ir-Ratib** adlı kitabında, câmiden bahsederken, onu aydınlatan lamba ve kandillerin 7425 adet olduğunu, bunların senenin normal günlerinde yarısının geceleyin, Ramazan ve bayramlarda ise, hepsinin yandığını, lamba ve kandillerin yanması için, senede 24.000 okka zeytinyağı sarf edildiğini, ayrıca câmiye güzel koku vermek için, her sene 120 okka amber ve ödağacı yakıldığını yazmaktadır.

Minârelerin tepesinde nar şeklinde başlıklar bulunuyordu. Bu başlıklar mücevherler, inciler, zümrütlerle süslenmiş, taş araları altın parçaları ile örtülmüştü. Hıristiyanlar, 1492'de Endülüs Devletini mahv edip Kurtuba'ya girince, ilk iş olarak, bu câmiye saldırdılar. Câmiye sığınan Müslümanları merhametsizce boğazladılar. O kadar ki, câminin kapılarından kan akmaya başladı. Ondan sonra, altın minberi parçalayarak aralarında taksim ettiler. Fildişinden yapılmış rahleleri paylaştılar. Minberde saklanan ve hazret-i Osman'ın yazdığı **Kur'ân-ı kerîm**'in bir eşi olan inci ve zümrütle işlenmiş nefis Mushafı ayaklarının altına alarak çiğnediler. Böylece, bu iki eşsiz eser (mushaf ve minber) tahrib ve imha edildi. Vahşî İspanyollar, bütün Müslüman ve Yahûdîleri kılıç tehdidi ile zorla Hıristiyan yaptılar. Dînini değiştirmek istemeyenleri, hemen öldürdüler. Ellerinden kaçabilen Yahûdîler, Türkiye'ye sığındılar. Bugün Türkiye'de bulunan Yahûdîler, bunların torunlarıdır. Halbuki, Müslümanlar, ilk defa bu memleketleri zaptettikleri zaman, orada yaşayan Hıristiyan ve Yahûdîlere hiç dokunmamış, onların kendi dinlerine göre ibâdet etmelerine katiyen mâni olmamıştı.

Hıristiyan İspanyollar görülmemiş bir vahşet ile Müslüman ve Yahûdîleri yok ettikten sonra, bu şahaser câmiyi yıkmağa başladılar. Önce minarelerdeki altın ve zümrütle işlenmiş nar şeklindeki başlıkları indirerek yağmaladılar. Bunların yerine âdi taştan yapılmış, güyâ melek şeklinde çirkin başlıklar koydular. Tavandaki o haşmetli, güzel tahta süsleri söktüler. Yerdeki güzel mermerleri kırıp parçaladılar. Yerlerine âdi taşlar dizdiler. Duvarlardaki bütün güzel süslemeleri yerle bir ettiler. Sütunları yıkmağa çalıştılar. Fakat, ancak bir kısmını devirebildiler. Geri kalan sütunları âdi kireçle badana ettiler. Yıkılan sütunlar, yüzlerceydi. Câminin içinde büyük bir mermer yığını hâlinde serilmiş, kalmıştı. Yirmi kapıdan çoğu taşlarla örülerek kapatıldı. Nihayet, en son bir vahşet eseri olarak, 1523 senesinde câminin içine bir kilise koymaya karar verdiler. Bunun için, o zaman, İspanya ve Almanya İmparatoru olan Beşinci Karlos'tan (1500-1556) izin istediler. Karlos (Charles Quint), bu teklifi evvela reddetti. Fakat, fanatik kardinaller onu mütemâdiyen sıkıştırıyor, din uğruna bu işin muhakkak yapılması gerektiğini savunuyorlardı. Bunların başında çok büyük nüfûzu olan kardinal Alonso Maurique vardı. Bu kardinal, aynı zamanda papayı da bu iş için kandırmış ve papanın da câminin kiliseye çevrilmesini arzu ettiğini gören Charles Quin, bu işe muvafakat etmek zorunda kalmıştı. Böylece, câminin ortasına bir kilise yapılmasına karar verildi. Kilise yapmak için birçok sütun daha yıkıldı ve câmide kalan sütun sayısı 812'ye düştü. Yâni, en azından 400 kıymetli mermer sütun yıkıldı. Yapılan kilise, câminin ortasında haç şeklinde 52x12 m boyutunda çirkin bir binâ olarak kendini gösterdi. Charles Quint, bizzat Kurtuba'ya gelerek bu kiliseyi gördü. Çok üzüldü; "Yaptığınız vahşeti görünce, size bunun için izin verdiğime çok pişman oldum. Dünyâda bir benzeri bulunmayan, bu güzel eseri böylece tahrib edeceğinizi bilseydim, size müsâde etmez ve hepinizi cezâlandırırdım. Yaptığınız bu çirkin kilise, eşi her yerde bulunan âdi bir binâdan ibârettir. Halbuki, bu haşmetli câminin bir eşini yapmak mümkün değildir." dedi. Bugün bu haşmetli binâyı ziyâret edenler, harâb olmasına rağmen, İslâm mîmârîsinin bu büyük eserinin güzelliği, büyüklüğü karşısında hayran kalmakta, ortada bir cüce gibi görünen kilisenin hâline acımakta ve böyle bir haşmetli eserin bu hâle gelmesine müteessir olmaktadırlar. Yukarıdaki yazı 1894 yılında Almanya'da Würzburg şehrinde yayınlanmış olan **"Spanien= İspanya"** adlı eserden alınmıştır. Bu eser Prens Salvator, Prof. Graus, Teolog Kirchberger, Baron Von Bibra, Bayan Theelfall tarafından hazırlanmıştır.

Kurtuba'daki câminin adı bugün "La Mezquita Kilisesi"dir. Bu kelime "Mescid" isminden gelmektedir. Yâni, hâlâ bu binâ mescid ismini taşımakta, onu ziyâret edenler, bir kilise değil, İslâm medeniyetinin büyük ve haşmetli bir eseri olarak görmektedir.

Netice olarak şu denebilir ki; Fâtih Sultan Mehmed Hanın Ayasofya'ya muhteşem girişleri ile, İspanyolların Kurtuba Câmiine zâlimâne girişleri dünyâ âleminin ibretle hatırlayacağı misallerden olmalıdır.

KURTUBÎ (Muhammed bin Ahmed);

Endülüs'te yetişen meşhur tefsir âlimlerinin büyüklerinden. İsmi, Ebû Abdullah Muhammed bin Ahmed'dir. Künyesi Ebû Abdullah olup, Kurtubî diye bilinir. Doğum târihi kesin bilinmemektedir. Mâlikî mezhebi âlimlerinden olan Kurtubî, Mısır'da, Münyet-i Benî-Hasîb'de ikâmet etti ve 1272 (H.671) târihinde aynı yerde vefât etti.

Kurtubî; İbn-i Revvâc, İbn-i Cümmeyzî, Ebû Abbâs Ahmed bin Ömer Kurtubî, Ebû Ali Hüseyin bin Muhammed bin Muhammed Bekrî ve başkalarının derslerini dinledi. Oğlu Şihâbüddîn Ahmed ondan

rivâyette bulundu.

Kurtubî, sâlih bir zâttı. İlmiyle amel eden bir âlimdi. Zühdü çok olup, dünyâya düşkün değildi. Kendisini ilgilendiren, âhirette saâdetine vesîle olacak işlerle uğraşırdı. Haram ve haram olması muhtemel, şüpheli şeylerden sakınıp, mübahları lâzım olduğu kadar kullanırdı. Vaktinin büyük bir kısmını ibâdet ve kitap yazmakla geçirirdi.

Kurtubî; tefsir, hadis ve dört mezhebin inceliklerinde çok derin bir âlimdi. Tefsirinde rivâyet cihetine önem vermiş, dirâyet bakımından da muvaffakiyet göstermiştir. Bu tefsirinin mukaddimesinde Kur'ân-ı kerîmin fazîletlerine, kırâatlerine, tefsirine, i'câzına, derlenip toplanmasına ve başka hususlara dâir bilgi vermiş, müfessirlerin derecelerini bildirmiştir.

Kurtubî, **El-Câmiu lî Ahkâm'il-Kur'ân** adlı tefsirinde, tefsir ilmindeki yüksek derecesini göstermiştir. Tefsirinde, tefsirle ilgili nükteleri, lügatleri, i'râb ve kırâatleri bildirmiştir. Akîdeleri bozuk olan, bid'at sâhiplerine ve doğru yoldan sapanlara gereken cevapları vermiştir. Hükümlerle alâkalı pekçok hadîs-i şerîfi, âyet-i kerîmelerin nüzûl (inme) sebeplerini ve mânâlarını, mânâları ile ilgili olarak Eshâb-ı kirâm, Tâbiîn ve Tebe-i tâbiinden ve sonra gelen Ehl-i sünnet âlimlerinin açıklamalarını bildirmiştir. Hadîs-i şerîfleri ve diğer rivâyetleri bildiren kimseleri de açıklamıştır. Müfessirlerin tefsirlerinde bildirdikleri kıssalardan, târihçilerin verdikleri haberlerden sâdece lâzım ve mes'eleyi açıklığa kavuşturmak için zikredilmesi zarûrî olanları almıştır.

Kurtubî hazretleri bu kitabında, Selef-i sâlihînden, tefsir ve hükümlerle ilgili nakiller yapmıştır. Naklettiği her sözün sâhibini de bildirmiştir. Bilhassa bu rivâyetleri ahkâm ile ilgili kitap yazanlardan ve müfessirlerden nakil ile yapmıştır. İbn-i Cerîr Taberî, İbn-i Atıyye, İbn-i Arabî, Kiyâ el-Herâsî ve Ebû Bekr el-Cessâs bunlardandır.

Kurtubî tefsirinde, uzaktan ve yakından âyet-i kerîme ile alâkası olan ihtilâflı meseleleri delilleriyle birlikte ortaya koymaya çalışmıştır.

Kısaca söylemek gerekirse, Kurtubî, tefsir ve onunla alâkalı ilimlerde yükselmiş bir âlimdir. O, sözlerinde, tenkidlerinde ve ilmî münâzaralarında insâf ve adâlet sınırının dışına çıkmamıştır.

Eserleri:

1) **El-Câmiu li Ahkâm-il-Kur'ân-il-Kerîm,** 2) **Şerhü Esmâ-il-Hüsnâ,** 3) **Kitâb-üt-Tezkâr fî Efdal-il-Ezkâr,** 4) **Kitâb-üt-Tezkire bi Umûr-il-Ahireti:** Kurtubî'nin bu eserini İmâm-ı Şa'rânî (r.aleyh) kısaltmıştır. 5) **Kitâbü Şerh-it-Tekâssî,** 6) **Kitâbü Kam-il-Hırs biz-Zühdî vel-Kanâati,** 7) **Et-Takrîb li Kitâb-it-Temhîd,** belli başlı eserlerindendir.

KURTULUŞ SAVAŞI (Bkz. İstiklal Harbi)

KURU PİL (Bkz. Pil)

KURU TEMİZLEME;

Alm. *Trockenreinigen (n),* **Fr.** *Nettoyage (m) à sec,* **İng.** *Dry cleaning.* Buhar ve çözücü maddelerle yapılan temizleme. Zamanımızda tesadüfen keşfedilen buluşlardan biri de kuru temizlemedir. 1825 yılında bir Fransız, rastlantı sonucu gazyağının kirli örtüyü temizlediğini görünce, temizleme maddesini su ve sabundan ayırmak maksadıyla adını kuru temizleme koymuştur.

Suyun ve sabunun temizlik ameliyesi sonucunda yün ve pamuktan yapılmış elbiselerde kısalma, buruşma gibi istenilmeyen neticeler meydana getirmesi kuru temizlemenin bir anda her tarafa yayılmasına yol açtı.

Başlangıçta temizleyici madde olarak gaz, benzin kullanılmışsa da, sonradan benzinden, sıfır derece gibi düşük sıcaklıkta parlamayan maddelerden olan terebentin ruhu kullanılmaya başlandı.

Terebentinin parlama noktası 38°C olması benzine göre daha güvenliydi. Kuru temizleme, zamanla fabrikasyon biçiminde çıkıp, temizleme dükkânlarına dönüşünce, yanıcı olmayan çözücüye ihtiyaç hâsıl oldu. Bunlardan ilki, hem temizleyici, hem de çözücü olan triklor etilendi (CCl_2:CHCl). Fakat reyondan yapılan kumaşların bu maddeden etkilenmesi perkloretilenin (CCl_2:CCl_2) kullanılmasına yol açtı. Bu madde hâlen günümüzdeki otomatik kuru temizleme makinalarında kullanılmaktadır.

Teknolojinin süratle ilerlemesi, kumaşların yapısını bozmayacak, hem de temizleyecek maddelerin keşfedilmesine sebeb olmuştur. Bu maddelerden biri de ince kumaşlara ve süsleme türü parçalara etki etmeyen freon sınıfından flüorlu bir çözücü olan "Çözücü 113"tür. Yine bâzı ülkelerde aynı sınıftan flüorlu bir hidrokarbon olan "Çözücü 11" kullanılmaktadır.

Kuru temizleme işlemi esnâsında sırasıyla; temizleme, kurutma, havalandırma, giyeceklerin

düzenlenmesi, etiketlenmesi ve lekelerinin giderilmesi gibi işler yapılır. Bütün bu işler için modern kuru temizleme makinaları geliştirilmiştir. Makinalara konulan çözücünün görevi yağları çözmektir. Böylece kir tanecikleri gevşemiş olur. Bu işlem giyeceklerin konulduğu kazanın çalkalama ameliyesiyle süratlendirilir. Giyecekte bulunan alkol lekeleri suda çıkartılabildiği için, temizleme maddesinin içine ayrıca deterjanlı su ilâve edilerek bu lekelerden de kurtulunmuş olunur.

Makinada kullanılmış olan çözücü maddeler, içindeki katı kirlerin atılması için filtreden geçirilir. Daha sonra çözünmüş kirlerin atılmasını sağlayan damıtma işlemi yapılır. Böylece çözücü maddeden tekrar istifâde etmek imkânı olur.

Kuru temizleme makinasında temizleyici madde olarak perkloretilen kullanılırsa, bu da kaynatmaya benzer metodla kolayca damıtılır.

Temizlemeden ve çözücünün sıkılmasından sonra giyecekler kalan çözücünün atılması için santrifüjle yüksek hızlarda sıkılır ve kurumaları için sıcak havada döndürülür.

Temizleme ve kurutmadan sonra, makinanın içersindeki hava bir miktar çözücü ihtivâ eder. Giyecekler alınmadan önce çözücü ihtivâ eden hava, karbonlu bir çözücü toplama kulesine gönderilir. Bu kulede çözücü buhar tutulur. Bu işlem sırasında güvelere karşı elbiseleri korumak maksadıyla ayrıca koruyucu maddeler de katılabilir.

KURUCU MECLİS;

Alm. *Konstituierende Versammlung,* **Fr.** *Assemblée constituante,* **İng.** *Constitutional assembly.* Bir devletin bâzı kesintiler sebebi ile Anayasasını hazırlamak üzere kurulan, üyeleri askerî ve sivilden teşekkül eden meclis. Cumhuriyet devrinde 1960 ve 1980'den sonra olmak üzere iki Kurucu Meclisle karşılaşılmıştır. türkiye'de Kurucu meclisler, askerî müdahaleler sonunda ortaya çıkmıştır. Târihi îtibâriyle ele alınınca ilk Kurucu Meclis, 1960-61 Kurucu Meclisi'dir. Devletin meclis ve meşrû hükûmetini hiçe sayarak tek taraflı ve bir partinin kışkırtması ile yapılan 27 Mayıs 1960 ihtilâlî, Millî Birlik Komitesi'ni ortaya çıkardı. Bu komite, öğrenci gösterilerine öncülük eden öğretim üyelerinden bir komisyon kurdu. Bu komisyonun hazırladığı taslak tepkilere yol açınca, 13 Aralık 1960 târih ve 157 sayılı kânunla, Kurucu Meclis meydana getirildi. Bu meclis MBK ile Temsilciler Meclisinden meydana geliyordu. İlk toplantısını 6 Ocak 1961 târihinde yapan 272 üyeli bu meclisin hazırladığı Anayasa 9 Temmuzda halk oyuna sunuldu ve yüzde 61,5 evet oyu alarak yürürlüğe girdikten sonra hukûkî ve fiilî durumu sona erdi.

12 Eylül 1980 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin harekâtı ile Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Anayasa feshedilmişti. Normal idâreye geçişi sağlamak ve anayasayı hazırlamak için 29 Haziran 1981 târih ve 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kânun'la, Kurucu Meclis kuruldu. Bu meclis 160 kişiden meydâna geliyordu ve siyâsî partilere kapalı idi.

Kurucu Meclisin görevleri: Yeni anayasayı ve anayasanın halk oyuna sunuluş yasasını hazırlamak; halkoyuna sunulan ve kabul edilince kesinleşerek, geçici hükümlerine göre yürürlüğe girecek anayasanın ilkelerine uygun Siyâsî Partiler Yasasını, yeni anayasanın ve Siyâsî Partiler Yasasının hükümlerini gözönünde tutarak, Seçim Yasasını hazırlamak; Milli Güvenlik Konseyince kararlaştırılacak târihte yapılacak genel seçimlerde Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulup, fiilen göreve başlayıncaya kadar, yasama görevlerini yerine getirmektir.

Kurucu Meclis; adı geçen yasalarla birlikte, ülkenin ihtiyacı olan birçok yasaları da hazırlamış ve yürürlüğe koymuştur. Bu meclisin hazırladığı Anayasa, 7 Kasım 1982'de yapılan halk oylamasında % 91,2 evet reyi ile kabûl edildi.

KURUMLAR VERGİSİ;

Alm. *Körperschafttsteuer (f),* **Fr.** *İmpot (m) sur les sociétés de capitaux,* **İng.** *Corporation income tax.* Kurum kazançları üzerinden alınan vergi. Kurum, tüzel kişiden farklı bir kavramdır. Genellikle sermaye şirketleri, (anonim, limited, kooperatif, hisseli komandit) kurum olarak kabul edilir. Şahıs şirketleri (kollektif ve âdi komandit) tüzel kişiliği olmasına rağmen kurum değildir. Bunun yanında özellikle Türkiye'deki uygulanmasından örnekler verecek olursak, kamu ekonomik kuruluşları (iktisadî devlet teşekkülleri), dernek ve vakıflara bağlı iktisâdî işletmeler de kurum olarak kabul edilmişlerdir. Kurum târifi böylece tüzel kişi tarifinden hem dar, hem de geniş olmaktadır. Tüzel kişiliği olmayan bâzı topluluklar da kurumlar vergisine tâbidir.

Gelir vergisinden ayrı, bir kurumlar vergisinin gerekçesi şöylece özetlenebilir:

Kurumlar vergisini, kuruma ortak hissedârlar öder. Kurumun kendisinin nihaî vergi mükellefi olması mümkün değildir. Dolayısiyle ayrı bir kurumlar vergisine niçin ihtiyaç vardır? Önce kurum olmanın diğer üretici birimlere oranla bir avantajı olduğu belirtilebilir. Kurumlaşma, üretim sürecinde kullanılan bir

faktördür. Kurum olma hakkını devlet verdiğine göre, devletin bundan bir pay alması lâzımdır. Bu gerekçe pek güçlü değildir. Daha güçlü bir gerekçe, kurumların dağıtmadıkları kârlara dayanır. Kurumlar vergisi olmadığı takdirde, kurumlar kâr dağıtmayabilir ve böylece de hiç vergi vermez duruma gelebilir. Zira kâr dağıtılmayınca gelir vergisi de alınamaz. Bir başka izahla kurum hissedârları kurumdan temettü almak yerine, temettülerini kuruma bırakarak sâhib oldukları pay senetlerinin değerini (böylece sermaye kazançlarını) yükseltmek isteyebilirler.

İşte özellikle ikinci gerekçe ile ayrı bir kurumlar vergisine gerek duyulmuştur. Yalnız, kurumlar vergisinin belirtilen maksada hizmet edebilmesi için dağıtılmayan kârlardan alınan vergilerin, kârların dağıtılması hâlinde alınan vergilerle dengelenmesi gerekir. Bu yapılmadığı takdirde kâr dağıtmama ve kurumlaşma, kurumlar vergisine rağmen tercih edilen birşey olur.

KURUŞ;

Alm. *Kurusch, Piaster (m),* **Fr.** *Piastre (m),* **İng.** *Piaster.* Türk lirasının yüzde biri değerindeki para birimi. Osmanlılar zamanında kesilen paralardan birinin adı da kuruştur. Kuruş kelimesi o devirde yalnız başına kullanıldığı zaman gümüş mâdenî parayı ifâde ederdi. Avrupa'da aynı mânâ ile kullanılırdı. Fransa krallarından Saint Louis zamanında mâdenî paralarla islâhat yapılarak ihrac olunan gümüş sikkelere Gros tournois adı verilmişti. Avrupa devletleri yanında Osmanlılar da bu tâbiri kendi lisanlarına uydurmuşlar ve öyle kullanmışlardı. İtalyanlarGrosso, Almanlar Grechen, Osmanlılar ise Kuruş olarak benimsemişlerdir. Osmanlı sultanlarından Hüdavendigar Gâzi Murâd Hanın Bosna ve Sırbistan seferleri sırasında oralarda kullanılan gümüş paraları doğuya gönderdiği, kuvvetli ihtimâl olarak kabul olunmaktadır. Avrupa ile devamlı temas ve seferlerde bulunan Osmanlılarda onların kullandıkları paraların alınması tabiî bir olaydır. İkinci Sultan Süleyman Han (1687-1691) devrinde, Avrupalıların kullandıkları büyük gümüş paralar gibi sikkeler (para) bastırılarak, bunlara kuruş adı verilmiştir. Bunlar 833 ayarında, dört cm çapında altı dirhem (19,2 gr) ağırlığındaydı. Osmanlı kuruşu adı verilen bu gümüş paralara 1688 yılından sonra rastlanmaktadır. Çeşitli zamanlarda kuruşlar, çeşitli ağırlık ve büyüklüklerde tekrar basılmıştır. Sultan Abdülmecid Hân (1839-1861) devrinde bir kuruş, hâlis gümüşten olmak üzere yarım dirhemden az basılmıştı. Bunların ikilikleri olduğu gibi yarısı olan yirmi paralıkları da vardı. Osmanlılar devrinde Kuzey Afrika ülkelerinde de az sayıda kuruş basıldı.

Kuruşun küçük birimleri: Yarımlık, yirmilik veya yarım kuruşluk, onbeşlik, onluk ve beşlikler de vardı.

Kuruşun büyük birimleri: Altmışlık (birbuçuk kuruş), ikilik (iki kuruş), yüzlük (iki buçuk kuruş)tür.

KUS BİN SÂİDE;

İslâmiyetten önce Arabistan'da yaşayan İyâd kabîlesinin ileri gelenlerinden ve meşhur hatiplerden. Allahü teâlânın bir olduğuna inanır ve herkesi İsmâil aleyhisselâmın dînine uymaya çağırırdı.

Eski Arap edebiyâtında fesâhat ve belâgatta meşhur olan Kus bin Sâide, Peygamberimiz Muhammed aleyhiseslâmın, peygamber olarak gönderilmesinden birkaç sene önce, onun geleceğini müjdelemiş ve insanlara ona tâbi olmayı ısrarla belirtmiştir. Konuşurken kılıca veya bastona dayanarak hitâbederdi. Peygamber efendimiz geleceğini müjdelediği meşhur hutbesini o zaman kurulan ve Sûk-ı Ukaz (Ukaz Panayırı) denilen yerde büyük bir kalabalığa karşı, kızıl bir deve üzerinde okudu. Okuduğu bu hutbeyi, meşhur şâirler, Arap belâgatçıları ve Peygamberimiz aleyhisselâm orada bulunup dinlemişti. Henüz o sırada kendisine peygamberlik verilmemişti. Bu hâdise de peygamberimizin, peygamber olmadan önceki mûcizelerinden biriydi. Arap şâirleri ve edipleri arasında bu hutbesiyle çok meşhur olan Kus bin Sâide'nin okuduğu meşhur hutbe şöyledir:

"Ey insanlar! Geliniz, dinleyiniz, belleyiniz, ibret alınız. Yaşayan ölür. Ölen fenâ olur. Olacak olur. Yağmur yağar, otlar biter. Çocuklar doğar, analarının babalarının yerini tutar. Sonra hepsi mahvolup gider. Hâdiselerin ardı arkası kesilmez. Hemen birbirini tâkib edip kovalar. Kulak veriniz, dikkat ediniz! Gökte haber, yerde ibret alacak şeyler var. Yeryüzü bir ferş-i eyvân gökyüzü bir yüksek tavan. Yıldızlar yürür, denizler durur. Gelen kalmaz, giden gelmez. Acabâ vardıkları yerden hoşnud olup da mı kalıyorlar, yoksa orada bırakılıp da uykuya mı dalıyorlar.

Yemin ederim Allah'ın indinde bir din vardır ki, şimdi bulunduğunuz dinden daha sevgilidir ve Allah'ın gelecek olan bir peygamberi vardır ki, gelmesi pek yakın oldu. Gölgesi başınız üstüne geldi. Ne mutlu o kimseye ki, ona îmân edip de o dahi ona hidâyet eyleye. Vay ona isyan ve muhâlefet eden bedbahta. Yazıklar olsun ömürleri gaflet ile geçen ümmetlere!

Ey İyad halkı! Hani dedeler, nerede babalar, hani hastalar ve ziyâretçileri? Nerede o binâ kurup yükselten, yaldızlayıp süsleyen Âd ve Semûd kavimleri? Hani, mal, hani evlâd? Nerede o haddi aşıp azan, mal toplayıp biriktiren, hani dünyâ varlığına mağrur olup da kavmine: «Ben sizin tanrınızım!» diyen Firavun ile Nemrud? Onlar sizden daha zengin ve kuvvetli değil miydiler? Bu kara toprak onları değirmeninde öğütüp toz etti, dağıttı. Kemikleri bile çürüyüp dağıldı. Evleri yıkılıp ıssız kaldı. Yerlerini

yurtlarını şimdi köpekler şenlendiriyor. Sakın onlar gibi gaflet yoluna gitmeyin. Her şey fânidir. Bâki olan ancak Allah'tır ki mâbud ancak O'dur. O'nun eşi, benzeri ortağı yoktur. O doğmamış ve doğurulmamıştır. Evvel gelip geçenlerde bize ibret alacak şey çoktur. Ölüm ırmağının girecek yerleri var ama, çıkacak yeri yoktur. Büyük, küçük hep göçüp gidiyor. Giden geri gelmiyor. Katiyetle anladım ki herkesin başına gelen benim de başıma gelecek, ben de öleceğim."

Kus bin Sâide, Hâtem-ül enbiyâ olan sevgili Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâmın geleceğini çeşitli hâdiselerden ve keşf yolu ile anlayıp, Ukaz Panayırında insanların arasında söylerken Peygamberimizin de orada olduğundan habersizdir. Aradan çok zaman geçmeden Muhammed aleyhisselâma peygamberlik verildi ve vahiy gelmeğe başladı. Fakat Kus bin Sâide vefât etmişti. Gelip görmek nasîb olmadı. Daha sonra Beniİyad kabîlesinden Cârud adındaki kişi ile birlikte bir cemâat Peygamberimizin huzûruna gelerek Müslüman oldular. Bu kavmin ileri gelenleri de hep Müslüman oldu. Onların bu hâlinden çok memnun olan Peygamberimiz; **"İçinizde Kus bin Sâide'yi bilen var mı?"** diye sordu. Cârud; "Yâ Resulallah hepimiz biliriz, ben dâimâ onun izinden gidenlerdenim." diye cevap verdi. Peygamberimiz; **"Kus bin Sâide'nin Sûk-ı Ukâz'da deve üzerinde; "Yaşayan ölür, ölen fenâ bulur, olacak olur." diyerek hutbe okuduğu hâtırımdan çıkmaz. Bir hayli sözler daha söylemişti. Zannetmem ki hepsi hatırlarda kalmış olsun."** buyurdu. Hazret-i Ebû Bekr de bu mecliste bulunuyordu dedi ki: "Yâ Resûlallah ben de o gün Sûk-ı Ukâz'da hazırdım. Kus bin Sâide'nin söylediği sözler hep hâtırımdadır. Müsâade buyurursanız okuyayım diyerek onun hutbesini başından sonuna kadar okudu. Bundan sonra Cârud'un arkadaşlarından biri ayağa kalkıp, Kus bin Sâide'nin Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğini müjdeleyip açıkça haber veren şiirlerini okudu. Peygamber efendimiz; **"Ümid ederim ki Cenâb-ı Hak kıyâmet gününde Kus bin Sâide'yi ayrı bir ümmet olarak haşreder."** buyurdu.

KUSKUTA (Cuscuta epithymum);

Alm. *Kleiner Tenfelszwirn (m),* **Fr.** *Cuscute (f),* **İng.** *Lesser Dodder.* **Familyası:** Kuskutagiller (Cuscutaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Türkiye'nin çoğu yerinde yaygın olarak yetişir.

Gövdeleri ipliksi, tırmanıcı, dallanmış, beyazımsı-kırmızı olan parazit bitkiler. Çiçekler küçük, 4-5 veya daha çok sayıda olup, kısa saplıdır. Taç ve çanak yaprakları tübsüdür. Beyazımsı veya çeşitli renklerdedir.

Memleketimizde 15 kadar türü vardır. Ziraatte çok zararlı olan bir tarla parazit otudur.

KUSKUTAGİLLER (Cuscutaceae);

parazit, tek veya çok yıllık otsu bitkiler. Genellikle krolofilsiz tırmanıcı veya sürünücüdürler. Gövdeleri havstoryum adını alan emici veya sömürücü kökleriyle yeşil bir bitkiye yapışmışlardır. Yapraksızdırlar veya yaprakları pul şeklinde iyice körelmiş gibidir. Çiçekler demet hâlinde, çiçek ekseni üzerinde başak şeklinde toplanmıştır. Taç veya çanak yaprakları altta bir küp şeklinde birleşmiş olup, 4-5 lobludur. Çiçekler beyaz, kırmızımsı veya sarımsı renklerdedir. Familyanın bir cins (kuskuta) ve 150 civarında türü vardır.

KUSMA;

Alm. *(Er) brechen, Übergeben, Auswerfen (n),* **Fr.** *Vomissement (m),* **İng.** *Vomiting.* Mîde muhtevasını ağızdan çıkarma eylemi. Kusma, çok çeşitli sebeplerle olabilir. Sıklıkla bulantı ve öğürmeyi tâkip ederse de, kafa içi basınç artışı gibi hallerde âniden fışkırıcı tarzda da olabilir. Kusmada midenin rolü pasiftir. Özellikle, karın kaslarının kasılması ile mide muhtevası dışarı atılır.

Kusmanın altında yatan sebeple, mide ve oniki parmak barsağının ileri doğru kasılmaları azalınca midenin ağzı gevşer, diyafram kası ve karın kaslarının kasılması ile karın içi basınç artarak mide muhtevası yemek borusuna atılır. Göğüs içi basınç artışı ve yemek borusunun ters yönde kasılmaları ile de yutağa gelen materyel buradan da ağıza ve dışarıya ulaşır. Bu esnada soluk yolu kapanarak materyelin akciğere gitmesi önlenir. Merkezî sinir sisteminin baskılandığı hallerde bu olay önlenemez ve akciğer iltihabına yol açar.

Kusma mekanizması beyin sapındaki "kemoreseptör trigger bölgesi" esas olarak kusma merkezinin kontrolundadır. Sindirim kanalından, yüksek beyin merkezlerinden veya kemoreseptör trigger zon (bölge) den gelen uyarılara cevaben kusma merkezi de diyafram kası, karın kasları, mîde ve yemek borusunu uyararak kusma meydana gelir.

Kusmayı sağlayacak veya durduracak ilâçlar vardır, ancak kusma bazen önemli hastalıkların belirtisi olabilir. Bu bakımdan kusmanın altında yatan sebep, gerektiğinde araştırılıp, tedâvi edilmelidir. Kusmanın sebepleri; uzun süren hazımsızlık, apandisit, safra kesesi iltihâbı, karın zarı iltihâbı, barsak

tıkanması, sistemik enfeksiyon hastalıkları, sindirim kanalının viral, bakteriyel, parazitik hastalıkları, karaciğer iltihâbı, beyin ödemi, beyin tümörü, beyine giden oksijenin azalması, migren başağrısı, beyin zarlarının iltihâbı, kafa içi basınç artması, kalp infarktüsü, kalp yetmezliği, hormonal bozukluk ve değişimler, gebelik, ilâç ve kimyevî maddeler psikolojik olabilir.

Tedâvi: Uygun hallerde kusmayı kesici ilâçlar kullanılır.

KUŞ CENNETİ MİLLÎ PARKI;

Alm. *Vogelparadies und Nationalpark,* **Fr.** *Le Paradis d'oiseau et le jardin public national,* **İng.** *Bird paradise national public gardien.* Balıkesir ilinin Bandırma ilçesinde Manyas Gölünün kuzey kıyısında, kuş topluluklarının korunması gâyesiyle kurulmuş olan millî park.

Parkın bulunduğu yere, "Kuş Cenneti" adını ilk olarak İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Zooloji ve Hidrobiyoloji Enstitüsü Müdürü Curt Kosswig ile hanımı Leonore Kosswig verdiler. Eskisığırcı köyünün batısındaki Söğüt korusunda kuşların toplanıp, yuvalanması sebebiyle verilen bu ad gün geçtikçe yayıldı. 1952 senesinde parkın, bulunduğu yere bir istasyon kuruldu ve istasyon bekçisine yöreyi koruma vazifesi verildi. 27 Temmuz 1957 de Millî Park olarak kurulan ve korumaya alınan Kuş Cennetinde kuşların sayısı giderek arttı. Kuzeyden gelip Manyas Gölüne dökülen Sığırcı Deresinin ikiye böldüğü ve Bandırma-Balıkesir karayolunun yaklaşık 2 km batısında bulunan Kuş Cenneti çok sayıda ziyâretçinin hücûmuna uğradı. Kuşların ürkebileceği düşüncesiyle burada piknik yapmak yasaklandı. 1972 senesinde gözlem ve ilmî araştırma yapan Ornitologlar ile diğer ziyâretçilerin faydalanması için 40 kişi alabilen 15 metre yüksekliğinde gözetleme kulesi yapıldı. 1975'e kadar yapılan gözlemlerde 239 kuş türünün bulunduğu tesbit edilen Kuş Cennetine, her yıl 2-3 milyon kuşun geldiği görüldü. 66 kuş türünün parkta kuluçkaya yattığı, 173 kuş türünün buraya uğradığı, 21 kuş türünün de bâzı yıllar kuluçkaya yattığı tesbit edildi. 64 hektarlık bir alanı kaplayan ve alan bakımından Türkiyenin en küçük millî parkı olan Kuş Cennetine 15 Mart 1976 da Avrupa Konseyi tarafından A Sınıfı diploma verildi. Bu diploma 1981 ve 1986 da iki defa yenilendi. Ancak son yıllarda çevredeki sanâyi kuruluşlarının zehirli atıkları ile ekim alanlarındaki kullanılan çeşitli tarım ilâçları, akarsu ve yağışlarla göle ulaşarak suları hızlı bir biçimde zehirlemektedir. Manyas Gölünde tabiî dengenin giderek bozulması, Kuş Cenneti Millî Parkında devamlı yaşayan veya buraya uğrayan bâzı kuş türlerinin başka yerlere gittiği ve burada konaklamaktan vazgeçtiği görülmektedir.

Marmara bölgesinin ılıman iklimli bir yöresinde yer alan Kuş Cenneti Millî Parkı, pekçok kuşun göç yolu üzerindedir. Burası kuşlar için barınma, beslenme ve üreme yeri özelliğindedir. İlkbaharda suların yükselmesi, yırtıcı hayvanların Millî Parkta yuvalanan kuşlara ulaşmasını engellediğinden güvenli bir vasat hazırlamaktadır. Sık bitki örtüsü ise kuşlara barınma imkanı sağlar. Bunun yanısıra böcek, solucan, kurbağa ve balığın bol olması, kuşlara ve yumurtadan çıkan yavrulara zengin besin kaynağı sağlamaktadır.

Yaz ve sonbaharda göl sularının çekilmesi kıyıdaki köklerinin hava almasını sağlayarak ağaç hayâtının sürekliliğine; ilkbaharda gölün yükselmesi de sularla kaplanan ağaç altlarında suda yaşayan kuşların yuvalanmasına imkan sağlar. Binlerce kuşun gübresiyle zenginleşen topraklar, yazın gür ve yüksek otlarla kaplanarak sayısız küçük canlının üreyip geliştiği vasatı meydana getirir. Sığ bir göl olan Manyas'ın Kuş Cenneti kesiminde çok zengin bir tabiî bitki ve hayvan varlığı görülür. Göl suları devamlı bulanıktır.

KUŞ EVLERİ;

Alm. *Vogelschutz (m),* **Fr.** *Abri (m) d'oiseau,* **İng.** *Bird shelter.* Kuşların barınmaları için evlerin ön yüzlerine özel olarak yapılan yerler. Kuşlar yüzyıllardır atalarımız tarafından sevilmekte, korunmakta ve beslenmelerine yardımcı olunmaktadır.

Türk mîmârisinde, bilhassa 16. yüzyıldan îtibâren kuş evleri, kendini göstermiştir. Serçe, saka, kırlangıç gibi korunmaya muhtaç küçük kuşlar için yapılan barınaklar, günümüzde hâlâ muhâfaza edilmektedir. En güzel örneklerinin İstanbul eserlerinde görüldüğü bu evler, Doğu Bâyezid, Tokat, Amasya, Kayseri, Niğde, Antakya, İzmir, Bolu, Bursa, Tekirdağ, Kırklareli, Edirne, Filibe, Tırnova gibi yerlerde de bulunmaktadır. Klasik devir Osmanlı mîmârîsi ile başlayan ve 19. yüzyıl sonlarına kadar rastlanan kuş evleri, Türk sanatkârlarının ince zevki, ustaca kompozisyonları ve kalplerindeki merhamet hissinin ortaya çıkması ile zamanla geliştirilerek ilgi çekici bir duruma getirilmiştir.

Kuş evleri genellikle, binâların en çok güneş alan, sert ve soğuk rüzgârları tutmayan cephelerinde, yüksekçe, emniyetli yerlere yapılmıştır. Bunlardan bâzıları:İstanbul'dakiler; Laleli'de Sultan Üçüncü Mustafa Türbesi, Üsküdâr Cedide Vâlide Sultan Câmii, Balat'ta bir evde, Üsküdar Ayazma Câmii, Çarşıkapı Kara Mustafa Paşa Medresesi, Amcazâde Hüseyin Paşa Medresesi, Bâyezîd'de Seyyid

Hasan Paşa Medresesi, Veznecilerde Râgıb Paşa Mektebi, Ayasofya'da Sultan Birinci Mahmud Mektebi, Zeyrek'te Şebsefa Hâtûn Mekteb-i Fâtih'te SultanBirinci Mahmûd Kütüphânesi, Büyükçekmece Sokullu MehmedPaşa Köprüsü, Tokat'ta Ulu Câmi, Niğde Kığılı Câmii, AmasyaSultanBâyezîd Câmii, Hayrabolu Çorum Mustafa Efendi Câmii Antakya Ulu Câmi daha pekçok değişik binâ ibâdethâne gibi yerlerde rastlanmaktadır.

Atalarımız, ince duygularının ve sanat zevklerinin nişânesi olarak sadece kuş evleri, kuş sarayları yapmakla kalmamış, leylek, kurt gibi evcil olmayan diğer hayvanlar için de vakıflar ve hastahaneler kurmuşlardır. Öyle ki, soğuk kış günlerinde kurtların aç kalmamaları için kar-tipi demeden ıssız dağ başlarında et dağıtmışlardır.

KUŞANLAR;

Hindistan'ın kuzeyinde, Sakalı bir Türk hânedanı. Mîlâttan sonra 1. yüzyıldan 3. yüzyılın ortalarına kadar Hindistan'ın kuzey, kuzey-batısında, Afganistan ve Türkistân'ın bir kısmında hâkim oldular. Devletin kurucusu ilk defâ İmparator ünvanı alan Kucula idi. Kucula kısa sürede hâkimiyetini Yüeçi kabîlelerine kabul ettirdi. Kucula'nın ölümünde Kuşan İmparatorluğu Hindikuş'un ötesindeki Taksila (bugünkü Ravalpaindi)ya kadar yayılmıştı.

Kucula'nın ölümünden sonra yerine geçen Vina döneminde de Kuşanların genişlemesi devâm etti. Hindistan'da mathura'ya kadar olan bölgeler Kuşanların hâkimiyetine girdi. Kuşan İmparatorluğu en parlak zamânını Kanişka döneminde (78-120) yaşadı. Kanişka'dan sonra başa geçen hükümdarlar döneminde Kuşanlar, Akhunların hâkimiyeti altına girdi. Dördüncü yüzyılda ise Sasânîlerin baskısı altında tamâmen eriyip dağıldılar.

KUŞDİLİ (Bkz. Biberiye)

KUŞEYRÎ;

büyük velî, fıkıh, tefsir, hadis ve kelâm âlimi. Künyesi Ebü'l-Kâsım, adı Abdülkerîm bin Hevâzin bin Abdülmelik bin Talhâ bin Muhammed Nişâbûrî'dir. Kuşeyrî diye meşhur olmasının sebebi, Kuşeyrî bin Ka'b Sagsa'nın soyundan olmasıdır. Âilesi Arab asıllı olup, Horasan civârında yerleşmişti. Annesi de Sülemî âilesine mensuptur. Kuşeyrî, 986 (H. 376) senesinde Horasan'ın Üstuvâ nâhiyesinde doğdu. 1072 (H. 465) yılında Nişâbûr'da vefât etti.

Çocuk yaşta babası vefât eden Kuşeyrî, akrabâsı olan Ebü'l-Kâsım Yemânî'den Arapça ve edebiyat bilgileri öğrendi. Bu arada hubûbât ticâreti ile meşgul olan dayısından haksız vergi alındığını gördü. Bunun üzerine hesab öğrenerek mâliye memuru olup insanlara yardım etmek niyetiyle Nişâbûr'a gitti. Nişâbûr'da büyük velîlerden Ebû Ali Dekkâk ile karşılaşan Kuşeyrî, hükûmette vazife almaktan vazgeçerek, mânevî ilimlere yöneldi. Hocası Ebû Ali Dekkâk'a bütün kalbiyle bağlanarak, tasavvuf yolunda büyük merhaleler katetti. Hocasının emriyle Muhammed ibniBekr-i Tûsî'den fıkıh, Ebû Bekr ibni Fûrek'ten kelâm ve usûl-i fıkıh, Ebû İshâk İsferâînî'den kelâm ilmini öğrendi.

Kuşeyrî, İbn-i Fûrek ve Ebû İshâk İsferâînî'nin usûllerini iyice kavradıktan sonra, meşhur kelâm âlimlerinden Ebû Bekr el-Bâkıllânî'nin kitaplarını mütâlaa etti. Aynı zamanda hocası Ebû Ali Dekkâk'ın sohbetlerine katıldı. Bu arada hocası Ebû Ali Dekkâk'ın kızı, ilim, edeb sâhibi ve zamânın en çok ibâdet edenlerinden olan Fâtıma hâtunla evlendi. Fâtıma hanımdan altı erkek ve bir kız olmak üzere yedi çocuğu oldu.

Bu arada Nişâbûr'da ders vermeye başlayan Kuşeyrî hazretleri, Hatîb el-Bağdâdî, Ebü'l-Kâsım Nasrâbâdî, Ebû Ali Fârmedî gibi birçok âlim yetiştirdi. Ebû Ali Dekkâk'ın vefâtından sonra, Ebû Abdurrahmân es-Sülemî ile sohbet etti. 1056 yılında Nişâbûr'dan ayrılarak, Bağdat'a geldi. Bağdat'ta hadis ve fıkıh okuttu. Halîfeyi ziyâret etti ve onunla sarayında sohbette bulundu. Daha sonra, bozuk Mu'tezilî fırkasına mensup Selçuklu vezîri Amîdülmülk Kündürî'nin zulmü sebebiyle memleketlerinden ayrılan İmâm-ül-Harameyn Cüveynî ve Beyhekî gibi binlerce âlimle birlikte hacca gitti. Hacdan Nişâbûr'a dönen Kuşeyrî, buradan âilesi ile birlikte Tûs şehrine gitti ve Tuğrul Beyin 1063 târihinde vefâtına kadar orada kaldı. Alparslan'ın sultan, Nizâmülmülk'ün de vezir olmasından sonra Râfızîlerin çıkardığı fitne durdu. Bunun üzerine vatanlarını terk eden âlimler ve Kuşeyrî tekrar memleketlerine döndüler. Alparslan ve Nizâmülmülk, Kuşeyrî'ye çok hürmet ederlerdi. Hattâ İmâm-ül-Haremeyn ve Kuşeyrî gibi âlimler, sultan ve vezirin yanına serbestçe girerler ve onlarla sohbet ederlerdi. Kuşeyrî, Nişâbûr'da vefât edinceye kadar ders verdi. 1072 (H.465) de vefât eden Kuşeyrî, hastalığının en şiddetli ânında dahi namazlarını ayakta kılardı. Cenâzesi, hocası Ebû Ali Dekkâk'ın yanına defnedildi.

Kuşeyrî'nin hayâtı, fazîleti ve meziyetleri hakkında İslâm âlimlerinden; Ali bin Hasan, Abdülgâfir bin İsmâil, İbn-i Sübkî, Taşköprüzâde ve daha birçokları yazmış oldukları eserlerde geniş bilgi vermişlerdir.

İmâm-ı Kuşeyrî, tasavvufa dâir meşhur **Risâle** adlı eserinden başka, birçoğu tasavvufa, tefsir ve

hadise dâir olmak üzere çeşitli eserler yazmıştır.

1) **Letâif-ül-İşâret,** 2) **El-Mi'râc,** 3) **Şikâyetü Ehl-i Sünne,** 4) **El-Vasıyye,** 5) **Et-Teysir fî ilm-it-Tefsîr,** 6) **Tertîb-üs-Sülûk fî Tarîkıllah,** 7) **El-Luma' fî Akâid-i Ehl-i Sünne,** 8) **Akîdet-ül-Kuşeyriyye,** 9) **En-Nahv-ul-Müevvel;** 10) **Et-Tabhîr fî ilm-it-Tezkîr,** 11) **Er-Risâle fit-Tevbe ve Ahkâmihâ,** 12) **Risâle fî Beyân-is-Sülûk,** 13) **Uyûn-ül-Ecvibe fî Meşhûr-il-Ebvâb,** 14) **Kitâbu Âdâb-is-Sûfiyye,** 15) **Nahv-ül-Kulûb,** 16) **Fasl-ül-Hitâb fî Fadl-in-Nutk-ül-Müstetâb,** 17) **El-Müntehâ fî Nükte-i üli'n-Nühâ,** 18) **El-Erbaûne Hadîsen,** 19) **Kitâb-ül-Cevâhir,** 20) **Kitâb-ül-Münâcaât,** 21) **Ahkâm-üs-Semâ,** 22) **Et-Temyîz fî İlm-it-Tezkîr,** 23) **El-Kasîdet-üs-Sûfiyye,** 24) **Et-Tevhîd-ün-Nebevî,** 25) **El-Makâmât-üs-Selâse,** 26) **İstifâdât-ül-Murâdât** bunlardan bâzılarıdır.

İmâm-ı Kuşeyrî, aynı zamanda iyi bir şâir, mükemmel bir muharrir, muktedir bir hattât idi. Şiirlerine şu kıt'a bir misâldir:

Büyüklerin hizmetini terk etme.
Küçükle düşüp kalkan küçükdür.
Sana bereketli olanı ara.
Solu sana feyz, sağı nûr olur.

KUŞKONMAZ (Asparagus);

Alm. *Spargel (m),* **Fr.** *Asperge (f),* **İng.** *Asparagus.* **Familyası:**Zambakgiller (Liaceae). Türkiye'de yetiştiği yerler: Marmara bölgesi, Ege, Akdeniz ve Orta Anadolu.

Haziran-temmuz ayları arasında yeşilimsi sarı renkli çiçekler açan, 50-150 cm boyunda, çok yıllık otsu bir bitki. Sulak, kumlu ve killi, kuvvetli topraklarda, ormanlık yerlerde yetişir. Kültürü de yapılmaktadır. Gövdeleri dik, yeşil düzgün yüzlü ve yaygın dallıdır. Dallar dalcıklara ayrılmış olup, ince, yeşil renkli, 3-6 tanesi bir aradadır. Yapraklar küçük ve zarımsıdır. Çiçekler teker teker veya çift olarak yaprakların koltuğunda bulunur. Erkek çiçekler 6 parçalı ve parçalar çan şeklinde birleşmişlerdir. Meyveleri kırmızı veya siyah renklidir. Kuşkonmaz tohumla üretilir. İlkbaharda ekilir. Ancak ikinci yıl gelişen bitkiler kuvvetli olur. Bir kuşkonmaz tarlasından 12 yıl verim alınabilir.

Kuşkonmazlar, evlerin balkon ve salonlarında süs bitkisi olarak saksılarda yetiştirilir. Karanfil ve benzeri süs çiçeklerinin etrafına konarak bunlara zenginlik verir. Kuşkonmazın memleketimizde 10 türü vardır.

Kullanıldığı yerler: Kuşkonmaz (Asparagus) azotça zengin, iştah açıcı, genç sürgünleri lezzetli bir sebzedir. Tıbbî olarak bilhassa Asparagus officinalis türü kullanılır. Tıbbî olan bu türün kök ve rizomlarından faydalanılır. İdrar söktürücüdür. Yüksek dozlarda böbrek epitelini tahriş eder. Bu sebepten ancak böbrek ve idrar yollarından rahatsızlığı olmayana verilebilir. Bilhassa kalp kifâyetsizliklerinden ileri gelen ödemlerin boşaltılmasında kullanılır. Kuşkonmazlarda A, B, C vitamini bol miktarda bulunmaktadır.

KUŞLAR (Aves);

Alm. *Vögel,* **Fr.** *Oiseaux,* **İng.** *Birds.* Vücutları tüylerle örtülü, akciğer solunumu yapan, sıcakkanlı, yumurtlayan, gagalı, kanatlı omurgalı hayvanların ortak adı.

Omurgalıların kalabalık bir sınıfıdır. Gagalarında diş bulunmaz. Günümüzde karada ve suda yaşayan 8600 kadar türü mevcuttur. Çoğu uçucudur. Kivi ve deve kuşu gibi uçamayan nadir çeşitleri de vardır. Hepsi sıcakkanlı ve yürekleri dört gözlüdür. Büyük ve küçük dolaşım birbirinden tamâmen ayrılmıştır. Genellikle vücut ısıları 41-42°C'dir. Derileri tüy ve teleklerle kaplıdır. Tüyler vücut ısısını muhâfaza eder. Derilerinde salgı bezleri yoktur. Yalnız kuyruk diplerinde yağ salgılayan bir çift bez vardır. Su kenarlarında yaşayanlarda bu fazla gelişmiştir. Bacakları keratin pullarla örtülüdür. Ayakları dört parmaklı olup, üçü önde biri arkadadır. Ağaçkakan gibi tırmanıcı kuşların parmaklarının ikisi önde, ikisi arkadadır. Baykuş, gök kuzgunu ve guguk kuşlarında dördüncü parmak hem öne hem de arkaya döndürülebilir. Bâzılarının parmakları arasında yüzme derisi bulunur. Pelikan, karabatak ve sümsük kuşlarında dört parmak da perdelidir. Ördek ve Martılarda öndeki üç parmak perdelidir. Uzun müddet karla kaplı olan bölgelerde yaşayanların parmakları tüylüdür. Balık kartalının parmaklarının alt yüzeyinde, balıkların kaymasına mâni olmaya yarayan özel dikenler vardır. Afrika devekuşları iki, Güney Amerika ve Avustralya devekuşları üç parmaklıdır. Dövüşken kuşların ayaklarında birer adet mahmuz bulunur. Ağaçkakan ve papağanların dilleri etli ve yumuşaktır. Kuşlarda vücut, uçmaya elverişli şekilde yaratılmıştır. Kemiklerin içinde ilik yoktur. Hava ile doludur. Havada üşümemesi için ve sıcaktan rahatsız olmaması için soğuk ve sıcak geçirmeyen bir tüy örtüsüne sâhiptir. Kuyruk tüyleri dümen vazifesini görecek şekilde yaratılmıştır. Ayrıca fren vazifesi de görmektedir.

Tüyleri son derece hafif ve kuvvetlidir. Ana tüy gövdesinden çıkan ince tüycükler birbirine minicik

çengellerle kenetlenmiştir. Hattâ bu tüycüklerin insanı şaşırtan kendi kendini tâmir gücü de vardır. Parçalanmış tüy dikenleri bir araya getirildikten sonra uzunlamasına birkaç kere okşanınca mikroskobik denilebilecek kadar küçük kancaların tekrar birbirine geçip eskisi gibi kenetlendiği görülür. Kuşlar tüylerini gagalarıyla tarayarak düzeltir. Ter bezleri bulunmadığından tüyler her zaman kurudur.

Uçma olayında büyük enerjiye ihtiyaç duyulduğundan kuşlarda gelişmiş bir sindirim sistemi vardır. Mîde ve barsak kuruluşu, diğer hayvanlarınkinden farklıdır. Meselâ bunlarda "kursak" denilen bir torba da bulunur. Burası alınan gıdâyı depolamaya ve devamlı mîdeye aktarmaya yarar. Besinler mîdeye gelmeden önce kursakta iyice yumuşatılır. Mîdeleri de iki gözlüdür. Birincisinde mîde özsuları salgılandığından, "bezli mîde" adını alır. İkincisine "taşlık" adı verilir. Kuş enerji depo edebilmesi için yediğini hemen hazmeder. Mesâne bulunmadığından posalar derhal dışarı atılır, vücut hafifler.

Mîde ve barsakların posayı aşağıya iten hareketleri müthiştir. Yuvasını henüz terketmemiş bir ardıç kuşu uçmanın tekniğini şuurlu olarak bilmez. Bunun için gerekli yakıt hesâbını yapamaz. Ama içgüdü olarak önüne çıkan koskoca bir solucanı hemen kursağına indirir. Karga yavrusu, sanki uçmak için fazla gıdâ gerektiğini biliyormuş gibi, her gün kendi ağırlığının birkaç katı öteberi yutar.

Bu canlı tayyarelerin motoru kalpleridir. Pompalama faâliyetlerini hızlı bir şekilde yürütebilmesi için dakikada 500-1000 kadar kalp atışı mevcuttur. Başlıca uçuş takımları da göğüs kaslarıdır. Bu kasların en büyükleri, kanatları aşağı çeker. Havaya karşı çekilen bu kanatlar sâyesinde kuş da yukarı ve ileri doğru itilir. Kanat kasları, "karina" denen güçlü göğüs kemiğine tutunmuştur.

Solunum sistemi de hayret vericidir. Çok yükseklerde uçarken hava molekülleri seyrek olduğu için kemiklerinin içindeki hava keseciklerinden istifâde eder. Kuşlarda akciğerler son derece gelişmiş olmasına rağmen küçüktür. Bununla berâber iletim kabiliyetleri yüksektir. Ciğerler göğüs boşluğunda serbest olmayıp sırt duvarına yapışıktır. Akciğerlere bağlı dokuz adet hava kesesi mevcuttur. Hava deposu görevi yapan bu keseler uçma esnâsında kuşun ağırlığını azaltır ve akciğerlere hava akımını arttırır. Uzun kemiklerin boşluklarına kollar vererek kemikleri hava ile doldururlar. Deri altlarında hava hücreleri hâlini alırlar. İyi uçan ve yüzen iri kuşlarda deri altının her tarafına yayılmışlardır. Pelikanların derilerine dokununca bu hava hücrelerinden dolayı çatırtılı bir ses çıkar. Deniz kırlangıcı (Sterna) ve martı (Larus) gibi iyi uçan küçük kuşlarda, içi hava dolu kemikler azalmış, yerine ilik dolmuştur. Devekuşu ve diğer uçma kâbiliyetini kaybetmiş kuşlarda da kemiklerin içi ilik ile doludur.

Solunum ağızla başlar, sonra gırtlak ve soluk borusu gelir. Soluk borusunun sonunda, daha çok ötücülerde gelişen ses gırtlağı (sirenks) bulunur. Soluk borusu (trekea) iki bronşa, bronşlar da akciğerlerin içinde kılcal hava kanalcıklarına ayrılırlar. Bu hava borucukları, memeli hayvanlarda ve insanlarda olduğu gibi hava petekleri ile (alveoller) sonlanmaz. Kanalcıklar birbiri ile ağızlaşarak birleşir ve ciğerlerde hava borucukları ağı meydana getirirler. Hava, bu borucuklar içinde dolaşır. Kanalcıkların bir kısmı ise akciğerlerden çıkarak hava keselerinde biterler. Kuşların solunum sistemlerinde işe yaramayan faydasız bir boşluğa rastlanmaz.

Kuşlarda diafram yoktur. Akciğerleri bizim gibi şişip gevşemez. Uçuş esnâsında kanat çırpma sonucu, göğüs kemiğinin açılıp kapanmasıyla hava keselerine yapılan basınçla akciğerler körüklenir ve hava akciğerlere rahatlıkla girip çıkar. Akciğerlerin bu özelliği solunumun çabuk olmasına ve dolayısıyla besinlerin oksijen tarafından çabuk yakılarak kuşlar için gerekli yüksek enerjinin elde edilmesini sağlar.

Kuşlar rahat uçabilmek, düşmanlarından korunabilmek ve avlarına yaklaşabilmek için keskin bir görüşe sâhiptir. Durdukları yerden 300 dereceyi görürler. Çulluğun görüş alanı 360 derecedir. Yâni çulluk, arkasını da görür. İnsan ancak 160 dereceyi görür. Kuşlarda üç göz kapağı bulunur. Alt göz kapağına bağlı olan üçüncü kapak içten dışa doğru sürgü gibi açılır. Avcı kuşlar çok yükseklerden avlarını görürler. Şâhin, insan gözünden sekiz kat daha iyi görür. Kartal, altı defâ büyüten dürbünle bakan bir insanın gördüklerini rahatça görür. Çit kuşu, ancak mikroskopla görülebilecek kadar küçük böcek yumurtalarını net bir şekilde fark eder. Gözünü teleskop gibi de ayarlayarak uzaktaki cisimleri de rahatça görür. Kuşlar yumurta ile ürerler. Ördek ve devekuşu hâriç, hiçbirinde çiftleşme organı yoktur. Eşler dışkılık açıklıkları ile birbirini döllerler. Erkeklerde bir çift erbezi, dişilerde ise bir tek yumurtalık vardır. Tavukgiller hâriç, diğer kuşlar tek eş tutarlar. Çiftleşme dönemlerinde, genellikle erkek kuşlarda düğün elbisesi denen bir tüy değişimi ve renklenme görülür. Bunun yanında öterek, dişilere kur yapma ve dans gösterileri de görülebilir.

Kuluçka olma şekillerine göre yuva şekilleri vardır. Güney kutupta yaşayan penguenlerin ayaklarında yumurtalarını bırakmaya yarayan kıvrımlar bulunur. Avustralya'da yaşayan bâzı kuşlar yumurtalarını volkanik sıcak kumlara bırakarak yavrularını çıkarırlar. Bâzıları da erkeğin toplayıp yığdığı yapraklar üzerine yumurtalarını bırakırlar. Fermantasyon sonucu meydana gelen ısıda yavrular çıkar. Bir kısım penguen ve martılar sâhillerdeki oyuk ve yarıklara yumurtlarlar. Bâzılarının dişisi kovuklarda yuvaya girdikten sonra, girişte küçük bir deliğin dışındaki kısmı dışkısı ile sıvayarak kendini hapseder. Kuluçka süresince erkek onu pencere deliğinden besler. Ayrı yetiştirilen yavru kuşlar, hiç görmedikleri halde iç

güdüleriyle türlerine has yuva şeklini yapmışlardır. Ötmeleri bâzılarında irsidir. Bir kısmı ise bunu sonradan öğrenirler. Bir yavru bülbül, ötmediği devrede 10 gün süre ile dinlediği başka bir kuş gibi ötmeğe başlamıştır.

Kuşların bâzıları otçul, bâzıları etçil, fakat ekserisi hem otçul hem etçildir. Otçul olanlar tohum meyve ve bitki parçaları ile beslenir. Etçil kara kuşlarının besinlerini genellikle böcekler ve kemirgenler teşkil eder. Etçil su kuşlarının besinleri de kurbağa, yılan ve balıklardır. Hem etçil hem de otçul olanlar balözü, böcek ve tohum yerler.

Yumurtaların şekli, rengi, benekleri ve sayısı türlere göre değişir. Turna bir yumurta, keklik 15-20 adet yumurtlar. Kuşlar yavrularını böcek ve böcek larvaları ile beslerler.

Kuşlar, zararlı böceklerin baş düşmanıdır. Yeryüzünde 8.000'i aşkın kuş türü bulunmaktadır. Bunlardan 850 kadarı kuzey Amerikada yaşar. Belli bir bölgede yaklaşık 200 çeşidi bulunabilir. Öte yandan New York şehrini çevreleyen 90 km'lik alan içinde çoğu insanlara zararlı yaklaşık 15.000 tür böcek vardır. Bu kadar çok haşaratın kısmen de olsa kuşlar tarafından kontrol altında tutulduğu gerçeği, kuşların insana yardımcı olduklarını gösterir. Tabiatta dâimâ bir denge temâyülü vardır. Ne yazık ki, zaman zaman insanlar bu dengeyi bozarlar.

Kuşların beslenme konusu incelendiğinde şu hakîkat ortaya çıkar: Pekçok kuşun yiyeceklerinin önemli bölümünü tarıma zararlı yabânî bitkilerin tohumları teşkil eder. Yabânî otlarla mücâdele çiftçilere büyük mâli külfetler yüklemektedir. Kuşlar hiçbir masraf olmadan zararlı tohumları yiyerek onların artmasının önüne geçerler. Serçeler, bıldırcınlar ve ispinozlar her yıl binlerce ton yabâni bitki tohumu yiyerek çiftçilere yardım ederler. Kuş bilimcileri küçücük bir ağaç serçesinin günde hemen hemen 28 gr kadar yabânî ot tohumu yediğini tahmin ederler. Sâdece bu kuşun bile çitfçilere nasıl faydalı olduğunu bu tesbit açıkça göstermektedir. Kuşlar olmasaydı zararlı bitki ve böceklerin kontrolünde güçlük daha fazla olurdu.

Doğan, baykuş ve bunlara benzer bâzı kuşlar eskiden beri zararlı kabûl edilirdi. Fakat son yapılan incelemeler bu düşüncenin yanlış olduğunu ortaya çıkarmıştır. Onların yiyecekleri olan fâre, sincap, tavşan gibi hayvanlar, bu kuşların kümes hayvanlarına verdikleri zarardan daha fazla zarara sebeb olurlar.

Kuşların Göçü: Küçücük kolibri kuşundan koskoca kartallara kadar binlerce kuş türü her sene vakti geldiği zaman üreme ve kışlama bölgeleri arasında uzun yolculuklar yaparlar. Yılda iki defâ Kuzey ve Güney yarıküreleri arasında göç ederler. Kış aylarında havaların soğumasıyla besin bulmak zorlaşır ve rekâbet artar. Bu sebeple Kuzey yarımkürede üreyen göçmen kuşlar, her sonbaharda Güney yarımküreye doğru göç hareketine girişir. Güney daha sıcak ve besin bakımından daha zengin olduğundan iyi bir kışlama alanı teşkil eder. İlkbaharın başlamasıyla da güneyden kuzeye dönüş göçüne başlarlar. İlkbaharda kuzey bölgeleri kuş akınlarına uğrar.

İlkbaharda kuzeye gelen kuşlar, ilkbahar, yaz ve sonbahar mevsimleri olmak üzere yılın dörtte üçünü bu geniş alanlarda geçirirler. Yalnız kış mevsiminde tropik bölgelerde barınırlar.

Barn kırlangıçları, her ilkbaharda Brezilya ve Arjantin'den yola çıkarak 7000 millik tehlikeli bir yolu aştıktan sonra Labrador ve Alaskaya gelerek yumurtlarlar. Baltimor sarıasması, her mayıs ayında Güney Amerika'dan kalkarak 2000 millik bir yolculuktan sonra New York'un Scardale bölümüne gelir.

Kuzey Amerika ormanlarında yumurtlayan siyah çalı bülbülleri, her sonbahar gökyüzünde büyük sürüler hâlinde bir araya gelerek kışlamak için Atlantik sâhillerine ve Güney Amerika'ya göç ederler. Ağırlıkları 9-10 gram gelen bu küçücük kuşlar hiç mola vermeden asgari 86 saat boyunca uçarak 2400 millik bir mesâfe katederler. İlkbaharda göç eden diğer birçok tür gibi geldiği rotayı tâkip ederek tekrar eski yerlerine geri dönerler. İspinozun dişisi göç ettiği halde erkeği göç etmez. Memleketimizde de leylekler, kırlangıçlar ve daha birçokları sonbahar geldiğinde binlerce kilometreyi aşarak Afrika'ya göç ederler. Bir yıl önce kışladıkları yerlerine giderler. İlkbaharda ise, kuzeye göç ederek kuluçka yuvalarına dönerler. Ülkemiz, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında göç eden kuşlar için bir köprü oluşturması ve 400'ü aşkın göçmen türü barındırması bakımından özel bir konuma ve milletlerarası önemi hâizdir.

Kuşların ayaklarını halkalama metoduyla, radar veya uçaklarla tâkip ederek, birçok türün göç yollarının haritaları çıkarıldı. Kuş göçleri herkes tarafından görülmeye değer büyük bir şovdur.

Göçmen kuşların çoğu (özellikle küçük ötücü kuşlar) göç için gerekli enerjiyi uzun yolculuğa çıkmadan önce ne bulurlarsa yiyerek vücutlarında depoladıkları yağdan sağlarlar. Yağ onların adeta yakıt tankıdır. Bazıları göçten hemen önce ağırlıklarını iki katına çıkartırlar. Nijerya'da kışlayan ötleğenlerin ağırlığı, ekim-şubat ayları arasında 10-13 gr gelir. Avrupa'ya dönüşten önce mart-nisan aylarında ve bilhassa mayıs başında 20 gr'a ulaşır.

Yapılan hesaplamalarda, 8 gr yağa sâhip olan bir bülbülün, 3000 km uçabilecek kadar yakıta sâhip olduğu anlaşılmıştır. Bu yakıtla Büyük Sahrayı kolayca aşabilmektedir. Kırlangıçlar ise önceden yağ depolamazlar. Yol boyunca rastladıkları böcekleri avlayarak gerekli enerji ikmalini yaparlar.

Yırtıcı kuşlar, leylekler turnalar ve pelikanlar gibi iri yapılı kuşlar, bedenlerinin büyüklüğü sebebiyle yağ depolayamazlar. Onlar, göç yolculuklarında, güneşin, toprak ve üstündeki hava katmanlarını ısıtması sonucu yükselen ve "termal" olarak adlandırılan hava kitlelerini kullanırlar. Geniş kanatlarını kullanarak bir termal yardımıyla yükselir ve termalden termale süzülerek yollarına devâm ederler. Bu metodla az enerji harcamış olurlar. Denizler üzerinde termallerin oluşmaması, karalar üzerinden dolaşarak daha uzun göç yollarını tâkip etmelerine sebep olur. Yolculuk ve mola esnâsında da avlanmalarına devâm ederler.

Göç sırasında bir kısmı gündüz, bir kısmı ise gece uçarlar. Bunun yanısıra yüzerek göç edenler de vardır. Böceklerle beslenen küçük kuşlar ve ördeklerin çoğu gece yol alır. Arı kuşları, kırlangıç ve kırlangıç benzeri kuşlar da gündüzleri uçarlar. Sığırcıklar 4000-5000 bireylik gruplar hâlinde göç ederler. Kartal ve atmaca gibi yırtıcılar, yalnız ve topluluklar hâlinde göçe katılırlar.

Gündüzleri birbirini gören hayvanlar, geceleyin de seslerle birbirinden ayrılmazlar. Kırlangıçlar hayatlarını sıcak bölgelerde geçirirler. Kuzey yarımkürede üredikten sonra kışlamak için temmuz-eylül arasında güney yarımküreye göç ederler. Yurdumuzda yaşayan kırlangıçlar nisan ayında iklimimize geri dönerler. Leylekler, ülkemize mart ayından îtibâren gelmeye başlarlar. Ağustos sonunda büyük topluluklar hâlinde, Güney Afrika'ya göç ederler. Deniz kırlangıçları, senede iki defâ kuzey kutbunda yumurtladıktan sonra kışı geçirmek için güney kutbuna uçarlar. Uzun kanatlı yelkovan kuşları, güney yarımküreye mahsus göçmen kuşlardır. Üreme bölgeleri olan Avustralya'nın güneyinden göç ederek, Kuzey Pasifiğin kutup bölgesine gelirler. Gidiş-dönüşü 30.000 km'yi bulan bu göçe 10 milyon civârında kuş katılır. En uzun göç yolunu, deniz kıyı kırlangıçı (Sterna paradisaea) kateder. Kuluçka bölgesi olan Kuzey Kanada kıyılarından sonbaharda göçe başlar. Atlantik'i geçerek Batı Afrika kıyıları boyunca uçarak kışı geçireceği bölgelerine inerler.

Kuşların bir kısmı, niçin ölüm pahasına uzun göçlere girişirler? Niçin diğer kuşlar gibi, göçmen kuşlar da yurtlarında kalıcı değildir? Bunları göçe zorlayan nedir? Soğuktan kaçmak ve besin bulmak için mi? Bu, ancak birçok sebebin bir kısmı sayılabilir. Çünkü birçoğu, gerekli besin ve elverişli iklim şartlarından çok daha fazla yolculuk yaparlar. Bazı türler de havaların soğuması ve besin azlığının baş göstermesinden önce güneye inerler.

Her göçmen kuş türü göç vaktinin geldiğini nasıl anlar? Kuşlarda göç isteğini uyandıran ve onları direnmeksizin yola çıkmaya zorlayan "biyolojik saat" nasıl çalışır? Hareket saati ne zaman çalar? Gidecekleri yeri nasıl bilir ve vardıklarında nasıl tanırlar? Yanılmadan yollarını nasıl bulur, hedeflerinin yönüne doğru nasıl uçar veya yüzerler?

Neden bâzı grupların sâdece belli bireyleri göçe katılır da diğerleri katılmaz? Bütün bu sorulara tatminkar cevap bulmak oldukça güçtür. İlim adamları son yıllarda göçlerle ilgili kıymetli bilgiler elde ettiler. Bununla berâber hâlen çözüm bekleyen sayısız bilmece mevcuttur. Ancak âşikâre olarak görülen şudur ki; göçmen kuşlar yerleşik olanlardan ayrı bir bünyeye sâhiptir. Birçok yön bulma kâbiliyetleri ile birlikte doğarlar. İlkbahar ve sonbaharda günlerin uzayıp kısalmasıyla gün ışığına bağlı olarak göçmen kuşların hipofiz ve epifiz bezlerinin hormon salgısı değişmeye başlar. Hormon uyarısıyla bünyelerinde, önüne geçilmez bir göç isteği belirir. Yapılan incelemeler netîcesinde, gün aydınlığı süresinin değişmesine bağlı olarak kuşların eşeylik organlarının (erbezi ve yumurtalıkların) büyüyüp küçüldüğü tesbit edilmiştir.

W. Rowan aynı türden iki kuş grubunu sert Kanada kışında ayrı kafeslere yerleştirerek farklı ışık periyotlarına tâbi tuttu. Bu deneyle fotoperyodizmin (ışık sürelerinin) kuşlardaki etkisini gözledi. Normal gün ışığına mâruz bırakılan birinci grubun vücutlarında görünür bir değişim olmadı. Işık periyodu arttırılan diğer kafes kuşlarının ise eşeylilik organları ve kanatları ilkbahar mevsiminde olduğu gibi büyüdü. Her iki grup da serbest bırakıldığında, ikinci grubun hazırlıksız bir göç girişimine kalkıştığı tesbit edildi.

Kuşların, göçü etkileyen fotoperyodizme paralel olarak vücutlarında yağ birikiminden başka, yön bulma kâbiliyetleri, yerin manyetik alanına, havanın barometrik basıncına, polarize ve ultraviole ışınlarına, frekansı çok düşük seslere ve kokuya olan duyarlılıkları da onları son model cihazlarla donatılmış bir pilottan üstün kılar. Vakti geldiğinde bünyelerinde göç saati çalar. Programlanmış en modern kompütürlerden daha karmaşık olan bu varlıklar îtirazsız göç emrine boyun eğerler. Eski yerlerine döndüklerinde, çoğu zaman ayrıldıkları ağaca, hattâ uçuşa kalktıkları aynı dala konarlar.

Bütün göçmen türler, her yıl aynı zamanda göç etmezler. Bâzan hava durumu sebebiyle hareketlerini değiştirebilirler. Fakat San Juan Capistrona kırlangıçları gibi bâzıları da her yıl göçmen bir biçimde

aynı günler içinde göç yerlerine gidip gelirler. Umûmî olarak gece uçarlar. Gündüz yiyecek bulmak için avlanırlar.

Kuzey kutbundan kalkan bir kuşun, elinde bir harita ve pusulası varmış gibi yüzlerce mil ötede hedefine varması ve vakti gelince tekrar aynı noktaya dönüşünü îzah etmek oldukça güçtür. Hele, yeni yumurtadan çıkan yavruların, uçmayı öğrendikten hemen sonra, hiç bilmedikleri ana ocağına tek başına dönmeleri son derece şaşırtıcı bir olaydır. Tek bir rota üzerinden uçmaları ve kendilerinden bir önceki neslin yaşadıkları topraklara konmaları fevkalâde bir yön bulma tekniğinin varlığını gösterir.

Uzun zaman, göçmen kuşların yollarını, coğrafi işâretlere göre buldukları zan ediliyordu. Gerçekten de gündüz uçan birçokları deniz kıyılarından, vâdi yataklarından, dağ silsilelerinden ve kıyılardan giderler. Bunları yol bulma işâreti olarak kullanırlar.

Ancak kuşlar yollarını yalnız bu tip coğrafi işâretlerle tâyin etselerdi, gece yol alanlar hedeflerine varamazdı. Çok uzak yerlerden salıverilenler de şaşkına dönerdi. Birkaç yıl önce Pasifikten geçen uçaklar için tehlikeli olmaya başlayan albatrosların bir kısmı, yakalanarak Filipinlere nakledildi. 4120 mil mesâfeden bir ay içinde geri döndüler. Diğer bir kısmı ise, tam aksi istikâmete doğru götürüldü. Bu kuşlar da, bir günde 317 mil mesâfe uçarak 10 gün içinde hiç bilmedikleri yollardan geçerek asıl bölgelerine geri geldiler.

Belki de en esrarlı mesele kuşların şaşırmadan, binlerce mil, hiçbir nirengi (işâret) noktası, yön alacak yeri olmadan yönlerini nasıl bulduğudur.

Bunu nasıl yapıyorlar? Eskiden ornitologlar (kuş uzmanları) kuşların rüzgârlarla, dünyânın manyetik alanıyla veya koriolis tesiriyle (dünyânın ekseni etrâfında dönmesinden kuzey yarımkürede hava akımlarının sağa, güneyde sola sapma göstermesi) yönlerini bulduklarını iddiâ ederlerdi. Yine eskiden genç kuşların yaşlıları tâkip ettiğini zannederlerdi. Ancak Frank Bellrose'nin yapmış olduğu araştırmaya göre, bu fikirler geçersiz kabul edildi. Meselâ, güneye doğru göç etmekte olan mâvi kanatlı teal kuşlarından bir grubu yakalanarak işâretlendi. Yetişkinleri hemen salıverildi. Gençler, yaşlılar güneye iyice yaklaştıktan sonra bırakıldı. Güneye ve göç edilecek sahaya daha önce hiç uçmamış genç kuşlar, aynı yollardan geçerek aynı yere vardılar. Gittikleri istikâmetten o kadar emindiler ki, genç olduklarından yaşlılardan daha hızlı gittiler. Bu kuşlar, yaşlı kuşları değil, bünyelerinde doğuştan mevcut olan yön bulma sistemini tâkip ettiler.

Başka bir deneyde bir grup dalgıç kuşu İngiltere'deki Stokholm Adasından alınarak Venedik'ten salıverildi. Bu kuşlar karalardan geçmeyi sevmedikleri halde Alp Dağlarını aşarak Fransa üzerinden İngiltere'deki yuvalarına vardılar. Yapılan bu tip araştırmalar göçmen kuşların yollarını tâyin ederken biyolojik pusulalarına destek olarak yeryüzü şekillerinden ve güneşten de istifâde ettiklerini ortaya koydu.

Son senelerde Almanya'da yapılan araştırmalar, göçmen kuşların daha yumurtadan çıkar çıkmaz, ne zaman, nasıl ve hangi yol üzerinden göç edeceklerini, nerede durup dinleneceklerini ve nereye ineceklerini önceden bildiklerini ortaya çıkardı. Araştırma ekibinden Peter Borthold Almanya'dan Ekvator Afrikası'na göç eden "kara başlı çalı bülbülleri" ile yaptığı araştırmalar sırasında, iki ayrı soya mensup çalı bülbülünden meydana gelen yavruların, göç yollarının ne analarının ne de babalarınınkine benzediğini, ikisinin arasında bir başka göç yolu bulduklarını belirledi.

Meselâ, annenin göç yolu İspanya-Cebelitârık üzerinden Fas, babanınki Yugoslavya-Türkiye üzerinden Mısır ise, bunlardan meydana gelen yavruların Tunus üzerinden geçen ortalama yolu tercih ettikleri tesbit edildi. Böylece bu davranışların, kuşların genetik yapısına daha önceden "yazılmış" ve irsî olduğu ortaya kondu.

Bütün bunlara rağmen kuşların çoğu zaman göç yollarını değiştirdikleri ve bunda genetik unsurların yanısıra bâzı çevre faktörlerinin de etkili olduğu bilinmektedir. Meselâ, kuşların yemesi için pencerelerde kırıntıların bulundurulmasının âdet olduğu Büyük Britanya, Almanya'dan sıcak bölgelere göç eden kuşları çekebilmektedir.

Çeşitli deneyler genç kuşların içgüdüsel bir yön duyusuna sâhib olduklarını ve buna uyduklarını, yaşlı ve tecrübelilerin ise hârikulâde bir pusulaya ve yerlerinden uzaklaştırıldıklarında dahi rota değiştirip doğru yolu bulabilme kâbiliyetlerine sâhib olduğunu göstermektedir.

Sonbaharda güneye göçeden bir kuş yakalanarak bir kafese konursa, ilginç bir olay gözlenir. Kafes ne tarafa çevrilirse çevrilsin, kuş dâimâ göç istikâmeti olan güneye döner.

Alman kuş bilgini Gustow Kramer yapmış olduğu gözlem ve deneyleriyle kuşların yönlerini güneşe göre kestirdiklerini ilk bulanlardandır. Ekim aylarında yakaladığı Avrupa sığırcıklarını altı şeffaf olan yuvarlak boş kafeslere koydu. Kafesin şeffaf kısmında davranışlarını gözledi. Bunların kafeslerinde rahat durmadıklarını, durunca bile kafesin bir köşesinde güney istikâmetine devamlı döndüklerini

gördü. Güney bu kuşların normal göç istikâmetiydi. Kafes döndürülünce kuşlar da buna uyarak tekrar dönüyorlardı. İlkbahar aylarında kuşlarda yine göç huzursuzluğu başlıyordu. Bu sefer de tam aksi istikâmete, yâni kuzeye dönüyorlardı.Güneş ışığından başka bir şey görmeyen sığırcıklar, hep doğru istikâmete dönüyorlardı. Kramer kafese gelen güneş ışığının istikâmetini değiştirmeye karar verdi. Döner aynalar kullanarak ışığın kafese giriş istikâmetini 90 derece değiştirdi. Kuşlar da buna bağlı olarak yönlerini 90 derece değiştirdiler. Demek ki, güneşe göre, yönlerini ayarlıyorlardı...

Kuşların çoğu gündüz güneşe göre hareket ederler. Ancak birçok kuş da gece göç eder. Yapılan araştırmalar kuşların gündüz güneşe, geceleyin ise ay ve yıldızlara göre uçuş istikâmetlerini bulabildiklerini ispat etti.

Ardıç kuşları gökyüzünü göremeyecekleri yuvarlak bir kafese konulduklarında göç huzursuzluğuyla mevsimlik göç istikâmetlerine döndükleri tesbit edildi. İyi ama bunlar güneşi, ayı ve yıldızları göremedikleri hâlde yönlerini nasıl buluyorlardı?

Araştırmalar birçok hayvanın vücutlarında biyolojik pusulalara sâhip olduklarını ortaya çıkarmaktadır.

Amerikalı araştırıcılardan Walcott ve Koetor ilk olarak bâzı deneyler yaptılar ve güvercinlere küçük mıknatıslar takınca kuşların yönlerini tamâmen şaşırdığını gördüler. Araştırmalar netîcesinde göçmen kuşların boyun kısımlarında ferromanyetik tâneciklerin bulunduğu ve arzın manyetik alanına göre hassâsiyet gösterdikleri keşfedildi. Şimdiye kadar tetkik edilebilen göçmen kuşların kafa yapısında bulunan tâneciklerin demir açısından zengin bir mineral olan manyetit (Fe_3O_4) olduğu anlaşıldı.

Bu tabiî pusulalarından göç esnâsında âzamî derecede istifâde ederler. Dünyânın manyetik alanının kuvvet çizgilerine göre kendi durumlarını tesbit ederek doğru yönü bulurlar. Kafalarının içindeki bu pusulaları sâyesinde kapalı havalarda da yollarını bulurlar. Bulutlu bir günde bile yönlerini şaşırmazlar. Fakat başlarına kuvvetli bir mıknatıs bağlanınca bulutlu günde güvercinler yollarını tamâmen kaybederler. Çünkü takılan mıknatısın oluşturduğu sun'î alan, tabiî manyetik alanı değiştirir. Onlara evlerini bulduracak hiçbir ipucu bırakmaz.

Güvercinlerin boyun kısmında pusula vazifesi gören manyetit adlı mâden zerreciklerinin keşfinden sonra, kuşların yönlerini koku alarak da bulabildikleri ortaya çıkarılmıştır.

Posta güvercinleri doğru rota bulmaya yarayan "bir koku alma organına" sâhiptirler; koku alma organlarını yuvalarına dönüşte kullanmakta ve atmosferde her tarafa dağılmış zerreler hâlindeki maddecikler, güvercinlerin "koku alma koordinat şebekesinin" muhtemelen temelini teşkil etmektedir. Max Planck Enstitüsünün Seewiesen'deki Davranış Psikolojisi bilginleri bunu böyle tahmin etmektedir.

Koku alma duyusu asgarî 700 km'ye kadar olan mesâfelerde yön bulma için vazgeçilmez bir vâsıtadır. Kuşlar herhalde havadaki zerrecikleri algılamakta, bunlar yardımıyla yabancı bölgelerde "mevki tâyini" yapmaktadırlar. Bunun için hangi maddelerin sözkonusu olduğu bu ana kadar tesbit edilememiştir.

Daha 30 sene önce, posta güvercinlerinin de diğer göçmen kuşlar gibi güneşi"pusula" olarak kullanabildikleri ispatlanmıştı. Daha sonra yerin manyetik alanının da aynı şekilde kendilerine yön belirleyici olarak hizmet ettiği tesbit edilmişti. Bununla berâber koku alma koordinat şebekesinin varlığı anlaşılmadan önce, posta güvercinlerinin yüzlerce kilometre uzaklıktaki yuvalarını nasıl bulabildikleri iknâ edici bir şekilde îzâh edilememekteydi.

Pusula kullanmak isteyenin haritaya da ihtiyaç duyacağı ilim adamlarının tebliğinde yer almaktadır. Bu "harita"nın güvercinlerin koku alma organı ile bağlantılı olması gerektiğine Pizalı araştırıcılar dikkat çekmişlerdi. Çünkü, koku alma duyuları ortadan kaldırılmış güvercinler yuvalarını artık bulamamaktaydı. Kuşlar çok iyi hava tahmincileridir. Havadaki çok hafif barometrik basınç değişimini fark edebilirler. Fırtına çıkacağını önceden keşfederler. Keskin bir görme gücüne sâhiptirler. Deneyler güvercinlerin polorize ve ultraviole ışınları da gördüklerini ortaya çıkardı. Bu ışıklardan denizlerden uçarken faydalanırlar. Ayrıca, frekansı çok düşük uzun dalga alt sesleri de duyarlar. İnsan kulağı sâniyede 10-20 titreşimin altındaki sesleri duyamaz. Kuşlar ise çok daha düşük sesleri işitebilirler. Bunun sâyesinde göç eden bir kuş kendisinden çok uzakta patlayan bir fırtınayı veya 1000 km uzaktaki gök gürültüsünü işitebilmektedir. Binlerce kilometre ötedeki atmosfer basıncı değişikliklerinin meydana getirdiği çok düşük frekanslı elektromanyetik dalgaları fark edebilmektedir. Kuşlar insanlardan çok daha geniş bir dünyâyı görür, duyar ve hissederler.

Milyonlarca göçmen kuşun uzun mesâfeler katederek yaptığı yolculuk insanlar için hayâti değer taşır. Kuşlar zararlı böceklerin baş düşmanıdır. Karaların çoğunun bulunduğu kuzey bölgelerine göç etmeselerdi ve yılın dörtte üçünü burada geçirmeselerdi, haşereler buralarda muazzam bir bitki katliamı yapardı. Baharda milyonlarca böcek, bitkiler üzerine yumurta bırakır. Bunlardan çıkan tırtıllar, kuşlar tarafından yenilerek kontrol altında tutulur. Çeşitli kurt, böcek ve çekirge yumurtalarını yiyerek mutlak bir kıtlığın önüne geçerler.

Manyetik alanı hissedebilen hayvanların listesi günden güne artmaktadır. Manyetik bakteriler, arılar, güvercinlerden sonra en çok incelenen canlılardır. Manyetit, arıların karınlarının ön kısmında yer alan denge organının yakınında bulunur. Aynı maddenin varlığı yunusların kafasında da keşfedildi. Araştırmalar, köpekbalıklarının da dünyânın manyetik alanındaki değişimleri hissedebildiğini ortaya çıkardı.

KUŞLARIN GÖÇÜ (Bkz. Kuşlar)

KUŞPALAZI (Bkz. Difteri)

KUTADGU BİLİG;

Yûsuf Has Hâcib'in 1069-1070 yılında yazdığı meşhur eseri. İslâmî devir içinde Türk Dili ve Edebiyatı'nın olduğu kadar, Türk Kültür Târihinin de asla ihmal edemeyeceği bir siyâsetnâmedir. Kutadgu Bilig, siyâsî ve kültür bakımından, Türk-İslâm muhîtinin çok mühim bir merhalesini teşkil etmektedir. Böyle olmasına rağmen uzun müddet bir kenarda unutulup kalmıştır.

Eser, Tavgaç Ulug Bugra Karahan (Hakan) Ebu Ali Hasan bin Süleyman Arslan Kara Hana ithâf edilmiştir. Bu vesîka ile beraber **Kutadgu Bilig'**in zikrettiği Bugra Han hakkındaki vesikaların sayısı 15'e yükselmiştir. Bunların yedisi Türkçe, diğerleri Arapçadır. **Kutadgu Bilig** yazıldıktan bir hayli zaman sonra unutulmuş veya çok dar bir muhitin istifâdesinde kalmıştır. Kitâba ilk ilâve edilen 77 beyitlik bir manzûme vardır. Bu manzûm önsözde eserin kendisi ve yazarı hakkında malûmât verilmektedir. Burada hükümdârlara "ilig" ve "beg" yerine "melik" tâbiri kullanılmıştır. Şark meliki ve Maçin beylerinin hepsi bu kitabı benimsemişler ve kendilerine mirâs yolu ile intikal ettiği için başkalarına vermemişlerdir. Ayrıca diğer memleketlerde kitaba başka adlar da vermişlerdir. Çinliler **Edebü'l-Mülûk,** Maçinliler **Enîsü'l-Memâlik,** İranlılar **Şehnâme** ve Turanlılar (Türkler) **Kutadgu Bilig** demişlerdir. Bu önsözü yazan **Kutadgu Bilig'**i bir nevi siyâsetnâme olarak düşünmüştür ki, yerinde bir düşüncedir.

Kutadgu Bilig bu devreden sonra üçüncü olarak meydana çıkarılmıştır. Bu defa manzûm önsözün bir özeti, eksik bir mukaddime olarak eklenmiştir. Burada, manzûm önsözdeki "melik" tâbiri yerine "padişah" kelimesi kullanılmıştır.

Eser, yazı bakımından iki türlü alfabe ile yazılmıştır. Bunlardan biri Uygur alfabesi, diğeri ise Araplardan aldığımız İslâmî Türk alfabesidir. Uygur harfleri ile yazılan bâzı yazıların Fâtih devrine kadar sürmesi önceleri her iki alfabenin at başı gittiğini, Fâtih Sultan Mehmed Handan sonra Uygur harflerinin yerini tamâmen Türk-İslâm alfabesine bıraktığını söylemek gerekmektedir. **Kutadgu Bilig'**in bu bakımdan aslının nasıl bir alfabe ile yazıldığı bilinmiyor. Çünkü yeryüzünde bilinen üç nüshasından biri Uygur harfleri ile yazılmıştır. Bu nüsha Herat nüshasıdır. Diğer iki nüshası Arap harfleri ile yazılmıştır. Böyle olmasına rağmen islâmî-Türk yazısı ile yazılmış bir nüshadan istinsah edildiği kanâatini doğurmaktadır. Aynı durum daha sonra Karahanlı ülkesinde yazılan **Atabetü'l-Hakayık** gibi eserlerde de kendisini göstermektedir.

Balasagun'lu Yûsuf Has Hâcib, eserinde kendi adına yalnız bir yerde yer vermiştir. O asîl bir aileye mensûb olup, ilmî, fazîletleri, zühd ve takvâsı ile cemiyetin içinde hürmet görmüş biridir. Eserini Balasagun'da yazmaya başlamış, sonra Kaşgar'a gitmiş orada tamamlayarak Tavgaç Kara Buğra Hanın huzurunda okumuştur. Bunun üzerine hükümdar iltifât etmiş ve kendisine Has Hâcib ünvanını vermiştir. Onun eserini yazmada en mühim âmil muhakkak ki çağdaşı Kaşgarlı Mahmûd'un da Türklüğü ve Türk milletinin değerlerine sâhib olma azminden başka birşey değildir. Kaşgarlı, Türkçenin Arapça karşısındaki durumundan hareketle ve Araplara Türkçeyi öğretmek niyeti ile yazdığı eserinde Türklerin gelecek için büyük ve devamlı bir hâkimiyetlerinin olacağından bahsetmiştir. Balasagunlu Yûsuf ise zamanında Fars dilinde bir **Şehnâme'**nin yazılmış olmasını görerek, **Kutadgu Bilig**'i Türk milletine bir Şeh-nâme hediye etmek arzusu ve Türkçenin kudretini göstermek niyetiyle yazmıştır. Yûsuf Has Hâcib eserini yazdığı zaman elli yaşlarında olması muhtemeldir. Şâir bu durumda 1019 yılı civarında doğmuş olmalıdır. Nerede ve kaç yılında öldüğü belli değildir.

Eserde tasvir edilen hayat ve ideâlize edilmiş olan şahıslar şâirin kendi devrinden evvelki bir zamana aittir. Yusuf, ideal fertlerden teşekkül eden cemiyet ve devleti gözünde canlandırır. Sonra kendi devrinden acı acı şikâyet eder. Eserinde, büyük meziyet olarak gösterdiği hareket ve düşüncelerin kalmadığını söylemektedir. Eser, şâirin tasavvur ettiği ideal bir hayatı işlemesine rağmen, gerçeğin içinde dolaşır. Hattâ Türk Edebiyatı içinde bir tiyatro eseri hüviyetine bürünür. Eserde saâdet ve ikbâli (kut) temsil eden vezir Aytoldu ile aklı (ukuş) temsil eden Ögdülmiş'in şahıslarında şâirin kendisini tasvir etmiş olması mümkündür.

Türk yazı diline hakkıyla hâkim ve inceliklerine vâkıf olan şâir Uygur Türklerinin an'anesini devam ve inkişâf ettirerek, Türk Milletinin hayâtına geniş yer vermiştir. Böyle olmakla birlikte Yûsuf Has Hâcib

zaman zaman tecrübelere yönelir. Tecrübeli yiğitlerin, büyüklerin, milleti düşünenlerin düşüncelerine eserinde yer verir ve bu sözlerin yabana atılamayacağından bahseder. Hattâ müdâfaa ettiği fikri buna benzer sözlerin eşiğine getirerek, atasözlerine, değer verdiği tecrübeli kimselerin buyruk ve işâretlerine bırakır. Bunların içinde pekçok sözün kaynağının hadislere dayanması esere ayrı bir değer katar ve ilk İslâmî eser olan **Kutadgu Bilig** değerler bakımından İslâmiyete dayanır. Böylece eser dünyâ ve âhiret saâdetinin ancak bu şekilde bulunacağı fikrini işler. Yûsuf Has Hacip, bu yönü ile ilk Türk eğitimcileri arasına girmeye de hak kazanmaktadır. Zâten **Kutadgu Bilig;** dünyâ ve âhiret saâdetini gösteren bilgi demektir.

Yûsuf Has Hâcib, İslâm sanatkârlarını örnek tutarak, arûz vezni kullanmıştır. Eser; Şehnâme vezni olarak bilinen; Fe'ûlün, fe'ûlün, fe'ûlün, fe'ûl vezninde yazılmıştır. Şâir bu vezni pürüzsüz bir şekilde kullanmıştır.

Muhtevâ bakımından ise **Kutadgu Bilig**; sahnesiz bir tiyatro eseri görünüşündedir. Hükümdâr Küntogdı'nın, âkibeti temsil eden Odgurmuş ile görüştükten sonra, dünyadaki hayâtın esâsını kavrayarak üzerindeki yükü taşımak istemediğini aklı temsil eden Ögdülmiş'e söylemesi üzerine; Ögdülmiş hükümdâra yapacağı işleri hatırlatır. Ve ona iyi ad kazanmak için yeni iş sâhası gösterir. Eserin başında "tevhid, naat, dört halifenin zikri ve yaz mevsiminin tasviri vardır. Bunlardan sonra Ulug Bugra Hanın medhiyesi yer alır. Bu şekli ile eser klasik tertib usûlüne uygunluk gösterir.

Kutadgu Bilig dört esas üzerine tanzim edilmiştir:

1. Doğru kanun (köni töri); bunu **Küntogdı** (hükümdar),

2. Saâdet (kut); bunu **Aytoldı** (vezir),

3. Akıl (ukuş); bunu **Ögdülmiş** (vezirin oğlu),

4. **Odgurmış** (zâhid) tarafından temsil edilmektedir.

Bunlardan başka Aytoldı'nın Hâcib ile buluşmasını temin eden **Küsemiş,** huzura kabulü sağlayan **Hâcib,** arada hizmet gören **oğlan,** haber getiren **Yumışçı** ve zâhidin yanında çalışan K**umarı** da şahıslar kadrosu içinde yer alırlar. İnsanların iki dünyâda ele geçirmek istedikleri saâdet (Aytoldı) ile kâinatın üzerine kurulduğu doğru kanun (Küntogdı) arasındaki karşılıklı konuşmalarda o devrin ferdî ve ictimaî ahlâk prensiplerine yer verilir. Küntogdı'nın akıl (Ögdülmiş) ile devam eden konuşmalarında ise cemiyet hayatının, bilgi nazariyesinin ve hayat görüşünün bütün meselelerine temas edilmektedir.

Aytoldı'nın oğlu Ögdülmiş büyümüş, hükümdârın îtibârını kazanarak babasının yerine vezir olmuştur. Şâir, bu âlim veziri hükümdârın yardımcısı olarak şahsî düşünce ve hareketlerinde de sahneye çıkarmaktadır. Ona devletin en yüksek müesseseleri hakkında konuşmak fırsatını da vermektedir. Eserde sırası ile hükümdâr, vezir, kumandan, hâcib, mâbeyinci, sefir, sır kâtibi, hazînedâr, aşçıbaşı, şarâbdâr mansıbları ve bunları işgal eden şahısların vasıf ve vazifeleri ayrı ayrı anlatılmaktadır. Hükümdâr, vezir ve diğer memûrlar şâirin tasvir ettiği ideal bir durumda maddî ve mânevî hayatı her bakımdan tanzim edilmiş bulunmakta ve ahalî hükümdara dua etmektedir. Hükümdar ilerisini düşünerek Ögdülmiş gibi birini arıyor ve bununla müellif bütün zevkleri ile birlikte, dünyadan yüz çeviren aşırı bir zâhid zümresi mümessilinin ortaya çıkmasını sağlıyor.

Hükümdâr, Zâhid Odgurmış'a Vezir Ögdülmüş vâsıtasıyla bir mektup gönderiyor. Ögdülmiş ile Odgurmış dünya ve âhiret meselelerinden konuşuyorlar. Bu konuşmalardan sonra Zâhid tereddüd ediyor. Kendisinde; dünyâda Müslümanlara hizmet etmekle ukbâyı(âhireti) kazanmak fikri doğuyor. Fakat dünyânın ağır basan kusurları karşısında niyetinden vazgeçiyor. Hükümdârın ikinci mektubu üzerine şehre, insanlar arasına dönmeye râzı oluyor. Ögdülmiş kendisine lâzım olan bâzı bilgileri veriyor. Fakat zâhid, dünya sevgisini gönülden çıkarmadan ona Allah sevgisini sokmanın mümkün olmadığını ileri sürerek şehre gelmekten vazgeçiyor. Hükümdâr, kendisini görmek için zâhidin ayağına kadar geleceğini söyleyince Zâhid, hükümdârın yanına gidiyor. Hükümdârla konuşurlar. Zâhid en çok ömrün kısalığından ve ölümden bahseder. Hükümdâr bu sözlerin tesiri altında kalarak dünyanın hiçliğini ve bu kadar yükü yüklenmenin mânâsız olduğunu düşünür.

Ögdülmiş hükümdâra, vazifesinin Allah tarafından verildiğini ve ye'se kapılmamasını söyleyerek onu iyilik yapmaya teşvik ediyor.

Ögdülmiş ihtiyarlamaktadır. Tövbe etmek ve gönlünü temizlemek lüzûmunu duymakta, kardeşi Zâhid ile istişâre etmek istemektedir. Odgurmış'ın hastalanması üzerine Ögdülmiş çağrılıyor. Odgurmış hastalık hakkında bir rüyâ görmüştür. Her ikisi bu rüyayı farklı tâbir etmişlerdir. Odgurmış tekrar kendi görüşünü hülâsa ediyor. Ögdülmüş hükümdârın da muvâfakatı ile Zâhid'in yanına gelmiştir. Fakat o çoktan ölmüştür. Bu durumda Ögdülmiş üzülmüş ve Zâhid için mâtem tutmuş, yasına hükümdâr da iştirâk etmiştir.

Şâir en sonunda esere dönüyor. Bunun yazılış sebebini ve ehemmiyetini belirttikten sonra sözlerini duâ ile bitiriyor.

Kutadgu Bilig'in nüshaları: Eserin bugün bilinen üç nüshası vardır:

1. Herat Nüshası: Kutadgu Bilig'in ilk bilinen nüshasıdır. Arap harfleri ile yazılmış bir nüshadan Uygur harflerine çevrilmiştir. Hicri 4 Muharrem 843 tarihinde istinsah edilmiştir. Bu nüsha Fatih Sultan Mehmed Han devrinde, Uygur kâtiblerinden Abdürrezzak Bahşı için Fenârî oğlu Kadı Ali tarafından Tokat'tan İstanbul'a getirtilmiştir. Eserin bundan sonraki mâcerası karanlıktır.

2. Fergana Nüshası: **Kutadgu Bilig'**in en önemli nüshasıdır. Nüshayı bulan Fitret, **Maarif ve Okutguçı** mecmuasında hakkında umumî bir bilgi vermiştir. Nerede, ne zaman ve kim tarafından, kimin için istinsah edilmiş olduğu belli değildir.

3. Mısır Nüshası: Bu nüsha Kahire'de, Hidiv kütüphanesinin o zamanki müdürü Alman Moritz tarafından 1896 yılında bulunmuştur.

Eser üzerinde yerli ve yabancı Türkologlar çalışmışlardır. Fakat en önemli çalışma Reşit Rahmeti Arat tarafından yapılmıştır. Prof. Dr. R.R. Arat; üç nüshanın karşılaştırmalı metnini 1947'de, metnin tercümesini 1959 yılında ölümünden önce yayınlamış; fakat ortaya çıkardığı fişlerle yaptığı çalışmaları ise ölümünden sonra Prof. Dr. Muharrem Ergin, Prof. Dr. Kemal Erarslan, Dr. Nuri Yüce ve Dr.O.F. Sertkaya'nın gayretleri ile ortaya çıkarılmıştır. Eserin 3. cildini meydana getiren bu indeks kısmı Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü tarafından 1979 yılında neşredilmiştir.

KUTBÜDDÎN ŞÎRÂZÎ;

fıkıh, tefsir, astronomi ve matematik âlimi. İsmi, Mahmûd bin Mes'ûd bin Muslih el-Fârisî eş-Şîrâzî olup, lakabı Kutbüddîn'dir. 1236 (H.634) senesi Safer ayında Şîrâz'da doğdu. Hâfızası çok kuvvetli olan Kutbüddîn Şîrâzî, önce fen âlimi ve tabib olan babasından ilim öğrendi. Amcasından ve daha sonra da Zeki el-Berkeşâî Şems-ül-Ketbî'den tıp bilgileri öğrenerek tabib oldu. Matematik ve astronomi ilimlerini ise Nâsireddîn Tûsî'den öğrendi.

Kutbüddîn Şîrâzî, ilim aşkı ile pekçok ülkeleri gezdi, İran, Irak, Sûriye ve Anadolu'ya gitti. Sivas ve Malatya civârında bulundu ve kâdılık yaptı. Oradan Şam'a elçi gönderildi. Sonra Tebriz'e yerleşerek aklî ve naklî ilimlerde ders verdi. Çok talebe yetiştirdi. Zarîf ve latîfeci idi. Dımaşk'da da ders okuttu. Fakirleri gözetir, cemâatle namaza önem verirdi. Zamânın âlimleri ona, büyük âlim mânâsına gelen **Şârih-ul-Allâme** dediler. Şîrâzî, 1311 (H.710) senesi Ramazân-ı şerîf ayında Tebrîz'de vefât etti.

Büyük hadis âlimi Zehebî onun hakkında; "Kutbüddîn eş-Şîrâzî'nin îtikâdı düzgün ve kuvvetli olup, **Kur'ân-ı kerîm**'in çok okunmasını söylerdi. Kendisi medh olunduğu zaman tevâzu gösterir ve; "Keşke ben, Resûlullah'ın yaşadığı zamanda yaşasaydım da, kör ve sağır olsaydım. Belki Resûl-i ekremin mübârek nazarı bana rastlardı" derdi. Güzel huylu idi. Talebeleri ona çok hürmet ve saygı gösterirlerdi" demektedir.

Kutbüddîn Şîrâzî, çeşitli ilim dallarına âit bir çok eser yazdı. Eserlerinden bâzıları şunlardır: 1- **Dürret-üt-Tâc li Gurret-ud-Dibâc-fil-Hikme:** Matematik ve astronomi konusunda geniş muhtevâlı ansiklopedik bir eserdir. Eserin astronomi ile ilgili bölümü, Tûsî'nin eserinin şerhidir. Matematik bölümünde ise geometri ve aritmetik kısımları mevcuttur. Aritmetik bölümü; a) Farklı türden olan sayıların özellikleri, b) Mantıkî bağıntılar, c) Poligonal sayılar, d) Oranlar olmak üzere dört kısma ayrılmıştır. Kutbüddîn Şîrâzî, sayıları çift, tek, mükemmel, eksik gibi türlere ayırmaktadır. Daha sonra bunlarla ilgili özellikleri ele almaktadır. Bu arada aritmetik dizinin toplamının kapalı formülünü bildirmektedir. Çeşitli sayı serilerini incelemekte, onların genel terimleri için formüller geliştirmektedir. Asal sayılar dizisini incelemiş bunları diğer sayılarla karşılaştırıp özelliklerini bildirmiştir. Mükemmel sayı olarak $(2^n-1).2^{n-1}$'i târif etmektedir. Böyle târif ettiği diğer sayı dizileri, Sâbit bin Kurra'dan sonra sâdece Kutbüddîn Şîrâzî'nin eserinde bulunmaktadır.

2- **Nihâyet-ül-İdrâk fî Dirâyet-il-Eflâk:** Astronomi alanında en önemli eseridir. Bu kitap, yalnız çok tafsîlâtlı bir astronomi eseri olmayıp, aynı zamanda jeodezi, meteoroloji, mekanik ve optik dallarında da bilgiler vermektedir. Esas olarak Nâsıreddîn Tûsî'nin **Tezkire** adlı eserine dayanırsa da, ondan daha geniş olup, pek çok yenilikler ihtivâ etmektedir. İbn-i Heysem ve Nâsıreddîn Tûsî, gezegen yörüngelerinin kürevî yüzeylere teğet olduklarını ileri sürmüşlerdir. Kutbüddîn Şîrâzî, bunların arasında bir mesâfenin olabileceğine dikkat çekmektedir. Eserde ayrıca dünyânın durması veya hareket etmesine dâir uzun bir inceleme mevcuttur. Pek çok astronomik el kitapları gibi bu eser de kısmen coğrafî niteliğe sâhiptir. Meselâ, denizler hakkında bilgi vermekte ve iklimleri, Bîrûnî'ye benzer şekilde anlatmaktadır.

3- **İhtiyârât-ı Muzafferî,** 4- **Kitâb-üt-Tuhfet-iş-Şâhiyye fil Hey'e:** Astronomiye dâirdir.

Nihâyet-ül-İdrâk'ın bir şerhidir. Bu eser, 1281'de tamamlanmış olup, dört bölümden ibârettir. El yazması, Leningrad Devlet Üniversitesi Kütüphânesinde mevcuttur. 5- **Kitâb-ut-Tebsira fil-Hey'e,** 6- **Şerh-ut-Tezkiret-un-Nâsırıyye:** Nasîreddîn Tûsî'nin **Tezkiresi'**nin şerhidir. 7- **Kitâbu fe'altü felâ Takvimü fil-Hey'e,** 8- **Risâle fî Hareket-id-Derece ven-Nisbe Beyn-el-Mustevî vel-Münhanî:** Dönme hareketi ve doğru ile eğri arasındaki münâsebet hakkında bir eserdir. 9- **Risâle fî Beyân-il-Hâce ilet-Tıbb ve Âdâb-il-Etibbâ ve Nesâyahum:** Tıbbın üzerine açıklamalar ve tabibin davranışı, vazifeleri hakkındadır. 10- **Şerhu Hikmet-ül-İşrâk,** 11- **Feth-ül-Mennân fî Tefsîr-il-Kur'ân.**

Şîrâzî, astronomi ile ilgili eserlerin yanında göz hastalıkları hakkında ve Fârisî olarak şiir şeklinde, dînî birçok eser yazmıştır. Bu eserler Taşkent, Özbek Bilimler Akademisinde Şarkiyat El yazmaları bölümünde mevcuttur.

Kutbüddîn Şîrâzî, optik alanında büyük rol oynamıştır. Meşhur talebesi Kemâlüddîn Fârisî başta olmak üzere bu alanda çalışan pekçok talebe yetiştirmiştir. Maalesef Kutbüddîn-i Şîrâzî'nin yazdığı eserlerin hiçbiri basılmamış ve ilgili ilim adamlarının tedkîkine sunulmamıştır.

KUTBÜDDÎN-İ BAHTİYÂR KÂKÎ;

Hindistan'da yetişen evliyânın büyüklerinden. Asıl ismi, Bahtiyâr el-Ûşî Dehlevî, lakabı Kutbüddîn'dir. Ayrıca Kutb-ül-İslâm, Melik-ül-Meşâyih, Sultân-üt-Tarîkat diye de tanınır, Seyyiddir. Nesebi, hazret-i Ali efendimize kadar ulaşmaktadır. 1173 (H.569) senesinde, Mâverâünnehr'de Ûş denilen kasabada doğdu. 1235 (H.633) senesinde Hindistan'da Dehlî'de vefât etti.

Küçük yaştayken babası vefât eden Kutbüddîn Bahtiyâr Kâkî beş yaşında ilim tahsiline başladı. İlk derslerini Mevlânâ Ebû Hâfız'dan aldı. On yedi yaşında Hâce Muînüddîn Hasen Çeştî hazretlerine talebe oldu. Onun sohbeti ve terbiyesi bereketiyle tasavvuf yolunda ilerledi. İlim öğrenmek için Irak, İran, Afganistan ve başka yerlere gidip, bir çok âlimden ders aldı. İlimde ve velilikte yüksek dereceye ulaştı, ilim öğretip, talebe yetiştirdi. Ferîdüddîn-i Genc-i Şeker, Bedreddîn-i Gaznevî, Burhânüddîn-i Belhî, Ziyâüddîn-i Rûmî, Sultan Şemsüddîn İltutmuş ve Kâdı Hamîdüddîn-i Nâgûrî gibi pek çok velî yetiştirdi.

Moğol işgâlleri sırasında Multan'da bulunan Kutbüddîn Bahtiyâr Kâkî, daha sonra Ecmîr ve Dehlî'ye gitti. Dehlî emîri Sultan Şemseddîn İltutmuş kendisine çok alâka gösterdi. Dehlî'nin hemen yakınında bulunan Kelû Kheri denilen yerde yerleşti. Sultan Şemseddîn İltutmuş onun talebelerinden oldu. Kutbüddîn Bahtiyâr Kâkî burada bulunduğu sırada, sohbetlerine pekçok kimse gelip mânevî feyzlerinden istifâde ettiler. Sultan İltutmuş'un ona yakınlığını ve bağlılığını çekemeyenler, Dehlî'den uzaklaştırmak için, çeşitli çirkin iftirâlarda bulundular. Bunun üzerine fitnenin yayılmasından çekinen Kutbüddîn Bahtiyâr Kâkî Dehlî'den ayrılarak Ecmîr'e gitmek istediyse de Sultan Şemseddîn İltutmuş'un ve halkın ısrârlarına dayanamayarak, Dehlî'de kaldı. Sözünü dinleyenlere, dünyâ ve âhiret seâdetine kavuşacakları çok kıymetli nasîhat ve tavsiyelerde bulundu. Zamânın sultânına, hazret-i Ömer ve Ömer bin Abdülazîz gibi sultan olmasını, âdil olmakta, mazlûmun hakkını korumakta, insanların ihtiyâçlarını gidermekte, onlar gibi olmaya gayret etmesini, geceleri uyanık kalmasını, ibâdet ve tâatle meşgûl olmasını, uyku bastıracak olursa abdestini tâzelemek sûretiyle bunu gidermesini, böylece namaz kılmaya, ibâdet ve tâat yapmaya devâm etmesini söyledi. İnsanların dünyâda ve âhirette seâdet (mutluluk) içinde yaşamaları için her türlü tedbirin alınmasını tavsiye etti.

Hâce hazretleri, vefâtından birkaç hafta evvel, bayram namazından dönerken, bir yerden geçiyordu. Orada durdu ve yanındakilere; "Burada aşkın kokusunu duyuyorum. Buradan muhabbet kokusu geliyor." buyurdu. Hemen arâzinin sâhibi çağrılarak bu arâzi kendisinden satın alındı. Hâce hazretlerinin kabr-i şerîfinin orada hazırlanması için çalışmalara başlandı. 1235 (H.633) senesinde Allahü teâlâyı zikrederken Dehlî'de vefât etti. Oraya defnolundu.

Kutbüddîn-i Bahtiyâr Kâkî hazretleri, devamlı ibâdet eder, bir an Allahü teâlâdan gâfil olmazdı. Devamlı namaz kılardı. Her gece, Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem efendimize üç bin salevât-ı şerîfe okurdu. Zamânın sultânı dâhil, birçok kimse, kendisine her türlü maddî imkânı sağlamak için sâdece bir işâretini bekledikleri hâlde, Hâce hazretleri fakirlik içinde yaşamayı tercih ederdi. Bir şey veren olursa, onunla iktifâ ederlerdi. Hâce hazretleri, çok cömert ve eli açık bir zâttı. Kendisini tanıyan ve seven varlıklı kimseler tarafından dergâhına gönderilen yiyecek ve giyecek gibi ihtiyâç maddelerini, ihtiyâcı olanlara dağıtırdı. Kendisi bol bol kullanmak imkânına sâhib olduğu hâlde, sıkıntı ve fakirlik içinde yaşamayı sever, başkalarını kendisine tercih ederdi. Gelenlere ikrâm ve ihsânda bulunmaya o kadar ehemmiyet verirdi ki, mutfakta hiçbir şey bulunmadığı zamanlar, ziyârete gelenlere hiç olmazsa su dağıtılmasını hizmetçilere emrederdi. İsteseydi fevkalâde bolluk ve şâşaa ile yaşardı. Fakat böyle fakir olmak, kendisine daha çok sevimliydi ve bu sıkıntılara sabretmek, mânevî nîmetlerin gelmesine, bu yolda yükselmeye vesîle oluyordu. Hâce hazretleri de fakr (yokluk) ve sıkıntı yolunu tercih ediyor, diğer taraftan (mânevî olarak) daha çok şeyler kazanıyordu. Kanâat ediyor, hâlinden aslâ şikâyetçi

olmuyordu. Allah korkusunu ve O'na hakîkî kul olmayı, Muhammed aleyhisselâma tam tâbi olmayı, O'nun yoluna sımsıkı sarılmayı teşvik edici, çok güzel ve tesirli sözler söylerdi. Bütün saâdetlerin, rahatlıkların başının, Muhammed aleyhisselâma uymak olduğunu bildirdi.

Hâce hazretlerinin söylediği kıymetli şiirlerinin toplanarak kitap hâline getirildiği bir **Dîvân**'ı vardır. Ayrıca, sözlerinden ve sohbetlerinden bir kısmını, talebelerinin en yükseği ve halîfesi Ferîdüddîn-i Genc-i Şeker hazretleri toplayarak kitap hâline getirdi ve **Ferâid-üs-Sâlikîn** ismini verdi. Bu eserde, tasavvuf yolunda ilerlemek isteyen bir sâlik için lâzım olan bâzı hassas noktalar ve başka kıymetli bilgiler bulunmaktadır. Bu kıymetli kitaptan bâzı kısımlar, özetlenerek aşağıya yazılmıştır:

Çok yemek yiyen, nefsinin kölesi olur. Bunun için az yemelidir. Bedeni ayakta tutacak kadar ve ibâdette kuvvetli olacak kadar yemek ile yetinmelidir. Normal giyinmeli, süsten gösterişten uzak olmalıdır. Süslü elbiseleri gösteriş için giyen, kendini aşağılamak yolunda silâhlı bir soyguncu gibi olur. Az uyumalıdır. Değersiz ve kıymetsiz dünyâ işlerine gönül vermek şöyle dursun, bunları konuşmaktan, böyle şeylerden bahsetmekten bile çok sakınmalıdır. Böyle dünyâlık şeylerin yanında bulunmasını bile, kendisi için kusûr, kabahat ve bu yolda ilerlemeye mâni bilmelidir.

Tasavvuf yolunda ilerlerken görülen mânevî hâlleri, garib mânâları, ve anlaşılması zor şeyleri, insanların anlayacakları şekilde söylemelidir. Zîrâ insanların anlıyamayacağı bir şeyi söylemek, onların yanlış anlamasına, böyle şeyleri söyleyen zata düşman olmalarına sebeb olur.

Dînin emirlerini yerine getirmekte çok gayretli olmalıdır. Zîrâ bu olmayınca, bu yolda ilerlemek olmaz. Bir kimse hem bu yolda ilerlediğini söylüyor, hem de dînimizin emir ve yasaklarına uymakta gevşek davranıyorsa, o kimsenin yalancı olduğunu biliniz. Bu yolda olanlarda bulunan hâllerden biri veya bir kaçı o kimsede bulunursa, biliniz ki, o hâller şeytandandır, onu aldatmaktadır.

KUTBÜDDÎN-İ İZNİKÎ;

on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda yaşamış Hanefî mezhebi fıkıh âlimlerinden ve tasavvuf büyüklerinden. İsmi, Muhammed bin Muhammed Rûmî'dir. Kutbüddîn-i İznikî diye meşhûr olmuştur. İznik'te doğmuş olup, doğum târihi bilinmemektedir. 1418 (H.821) senesinde İznik'de vefât etti. Halil Paşa Câmii bitişiğindeki türbeye defnedildi.

Zamânının âlimlerinden dînî ilimleri ve zamânının fen bilgilerini Mevlânâ Hasan Paşadan öğrendi. Her ilimde mütehassıs bir âlim oldu. Tasavvufda da yükselip evliyâlığın yüksek derecelerine kavuştu. Devlet adamlarının iltifât ve ihsânlarına kavuştu. Bilhassa Tîmûr Han, din ilimlerindeki yüksekliği sebebiyle ona çok saygı gösterdi. İlim öğretip, talebe yetiştirdi ve eserler yazdı.

Buyurdu ki: "Eğer bir kişi bütün yer ehli kadar ibâdet ve bütün gök ehli kadar tâat etse, îmânı Ehl-i sünnete uygun değilse kabul olmaz. Zîrâ amelin kabul ve îmânın dürüst olması takvânın şartıdır. Dînin ve îmânın aslı ve ilmin temeli, Allahü teâlâyı bilmek ve birliğini kalple tasdik etmektir."

"Ey kardeşim! Bir kişinin sana ihtiyâcı olsa, sen o ihtiyâcı giderirsen, Allahü teâlâ senin yetmiş türlü dünyâ ve âhiret hâcetini giderir.

Oğlu Muhammed İznikî de derin âlim olan Kutbüddîn-i İznikî'nin birçok kıymetli eseri vardır. Türkçe yazdığı **Râhat-ül-Kulûb** ile **Mukaddimet-üs-Salâh** kitapları eserlerinin meşhurlarıdır. Tefsire dâir ve başka eserleri de vardır.

KUTLUĞ KAĞAN (İLTERİŞ KAĞAN);

İkinci Göktürk Hâkanlığının kurucusu. Asena soyundandır. Batı ve Doğu Göktürk devletleri yıkılınca M.S. 630'dan 680'e kadar Türkler Çin esâretinde yaşadılar. Kutluğ Kağan, Tonyukuk'un da desteği ile Türkleri teşkilâtlandırıp 680 yılında kurtuluş hareketini başlattı. Çinlilere ve Çin hizmetindeki Türk boylarına karşı kazanılan zaferlerden sonra Ötüken'e hâkim oldu. Kutluğ, İlteriş Kağan ünvanıyla hakan îlân edildi. Bilge Tonyukuk'u kendisine vezir ve müşâvir (Aygucu) yaptı. Kardeşi Kapağan'ı şad, Torsi-fu'yu yabgu îlân etti. Çin üzerine ardı arkası gelmeyen seferler düzenleyip önemli zaferler kazandı. Eski Göktürk Devletine bağlı kavimlere hâkimiyetini kabul ettirdi. 692 yılında ölünce yerine kardeşi Kapağan geçti. Kapağan'dan sonra Kağan olan Bilge ve başlıca yardımcısı Kültegin İlteriş'in oğullarıdır.

KUTLUK DEVLETİ;

İkinci Göktürk İmparatorluğunun diğer adı. 552'de kurulan Birinci Göktürk İmparatorluğu 630 yılında Çin hâkimiyetine girmişti. Göktürk liderlerinden Kutluğ yeniden istiklâl kazanmak için 680 yılında Türkleri teşkilâtlandırdı. Çinlilerle savaşarak bağımsızlığını îlân etti. Ötüken'i başkent yapmaya muvaffak oldu. Kutluğ, İlteriş ünvânı ile kağan îlân edildi. Bilge Tonyukuk da vezîri oldu. Çinlilere karşı

ardı, arkası gelmeyen baskınlar düzenlediler.

İlteriş Kağan 692'de ölünce yerine kardeşi Kapagan Kağan geçti. 716 yılında ölen Kapagan Kağan'ın yerine oğlu İnal Bögü geçti. İnal'ın başarısız olması üzerine İlteriş Kağan'ın oğlu Bilge, kağan oldu. Bilge'nin 734'te ölümünden sonra, Türk Bilge ve Tengri Han kağanlığa getirildilerse de gerekli otoriteyi temin edemediler. Kağanlık mücâdelesi başgösterdi. Türk boyları merkezden ayrılarak bağımsızlıklarını îlân ettiler. 745'te devlet dağıldı. (Bkz. Göktürkler)

KUTUBŞÂHÎLER;

on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Güney Hindistan'da hüküm süren bir devlet. Behmenîlerin Gülkende umûmî vâlisi olan Sultan Kulu Han tarafından 1512'de kuruldu. Soylarının Karakoyunlu Türklerine dayandığını iddiâ eden hânedân, Şiî İsnâ Aşeriyye İmâmiyye fırkasına mensuptur. Haydarâbat bölgesinin kuzey taraflarında kurulan devletin başşehri Gülkende şehri idi. Buraya 8 kilometre uzaklıkta kurulan Haydarâbat daha sonra başşehir oldu.

1527'de ortadan kaldırılıncaya kadar Behmenîlere tâbi olan Kutubşâhîler bu târihten sonra tam istiklâllerini kazandılar. 1634'te Bâbürlülere tâbi oldular. 1687'de Âlemgir Şah tarafından Bâbürlü topraklarına ilhak edildiler.

Devletin son zamanlarında inşâ edilen Haydarâbad'daki Mekke-Mescid ve hükümdârların medfun olduğu yedi ihtişamlı türbe, belli başlı mîmârî eserlerindendir.

Kutubşâhîler:

Sultan Kulu Han 1512-1543

Cemşid Kutub Şah 1543-1550

Sübhân Kulu Kutb Şah 1550

İbrâhim Kutub Şah.....1550-1580

Muhammed Kulu Kutub Şah 1580-1596

MuhammedKutub Şah.....1596-1612

Abdullah Kutub-Şah 1612-1672

Ebü'l-Hasan Kutub Şah.....1672-1687

KUTUP YILDIZI;

Alm. *Polastern (m),* **Fr.** *Etoile (f) polaire,* **İng.** *Polaris (veya) North Star.* Dünyânın kuzey kutbunun tam dikey doğrultusunda kuzey kutbundan 1°den az bir mevkide yer alan, beyazımsı sarı, parlak bir yıldız. Kutup Yıldızı, kuzey yarımküredeki herhangi bir noktadan bakıldığında sâbit olarak kuzeyi gösterdiği için, kara, deniz ve hava seyrinde çok önemli bir kerteriz noktasıdır. Büyük ayı, yıldız kümesinin üstteki iki yıldızının doğrultusunu takip ederek kolayca bulunur. Küçük ayı, yıldız kümesinin kuyruğundaki yıldızların sonunda yer alması sebebiyle de kolayca tespit edilebilir. Kutup Yıldızı, dünyamızdan 650 ışık yılı uzakta ve Güneş'ten 3000 defa daha parlak bir yıldızdır.

Kutup yıldızı, dünya dönme ekseninin yavaş yavaş yönünü değiştirmesi ile kuzey kutub doğrultusundan çok az kayar. Bu harekete göre, 2000 yıl sonra Büyük Ayı takım yıldızındaki Gama Sefe Yıldızı ve 13.000 yıl sonra da Vega Yıldızı, Kutup Yıldızı olacaktır.

KUTUPLAR (Bkz. Antarktika, Kuzey Kutup Bölgesi)

KUVANTUM TEORİSİ;

Alm. *Quanten theorie (f),* **Fr.** *Théorie (f) des quanta,* **İng.** *Quantum theory.* Atomik olaylardaki enerjiyi açıklamaya yarayan bir fizik teorisi. Kuvantum kelimesi yalnız başına kullanıldığında bir sistemin değiştirebileceği enerjinin küçük bir kısmı anlamına gelir. Mesela foton, elektromanyetik radyasyon kuvantumudur. Kuvantum teorisi enerjinin devamlı olmadığını ve seviyelere sahip olduğunu, bu seviyelerin küçük kademeler halinde değişebileceğini matematik ifâdelerle açıklar. Mesela; bir atomda elektronların çekirdek etrafında kendi yörüngelerindeki hareketleri, siyah cismin küçük miktarlar hâlinde ısı yayması(Max Planck'ın siyah cismin radyasyonunu buluşu), fotonun elektromanyetik radyasyonu (Bohr teorisi), fotoelektrik olayı, atom spektrumu (tayfı) kuvantum teorisi ile izah edilebilir. Kuvantum teorisi üzerine yapılan çalışmalar şunlardır:

Plank'ın radyasyon teorisi: 1901 senesinde Alman fizikçisi bir cismin ufak bir oyuğundan yaydığı ısı enerjisinin frekans dağılımını (radyasyonunu), ışığın elektromanyetik teorisine benzeterek, cisme âit en

küçük parçalarının titreşimler yaparak yaydığı enerjisine benzetmiş ve matematik olarak bunu ifade etmiştir. Yaptığı hesaplardan, bu titreşimlerin genliklerinin sınırlı olması gerektiğini anladı. Meselâ bir salınımın veya titreşimin genliği 1 m veya 2 m olabilmekteydi, arada bir değer alamamaktaydı. Bunun sonucu olarak, sadece belirli genlikteki salınımlara müsaade edildiğinden dolayı, enerji artık düzgün bir şekilde alınamamaktaydı veya yayılamamaktaydı. Böylece işlem sarsıntılı olarak, müsâade edilen bir genlikten diğer genliğe sıçrayarak ortaya çıkacaktı. Böyle bir sıçramayı ortaya çıkarmak için gerekli olan enerji miktarını bir "kuvantum"luk enerji olarak isimlendirdi. Ayrıca bir kuvantumluk enerjinin, salınımın frekansı ile, planck sâbiti denen sabit bir sayının çarpımına eşit olduğunu kabul etti. Bu sabite $h=6,62x10^{-27}$ erg. sâniye şeklinde çok küçük bir değer olduğu için sıçramalar da çok düşüktür.

Bu kabuller o kadar değişiktir ki, Planck bile geçerliliğinden şüpheye düştü. Ancak 1905'te Albert Einstein, önemli bir adım atarak, bunları ciddi bir şekilde inceledi. Işığın kendisinin kuvantumların birleşmesinden meydana gelen tâneciklerden ibâret olduğunun kabul edilmesi gerektiğine işâret etti. Yoksa, teoride bir dengesizlik ortaya çıkmaktaydı. Şimdi bu tâneciklere "foton" denilmektedir ve bunların enerjileri, frekansları ile Planck sâbitinin çarpımına eşittir. E=hxf. Bu kabul, metalik bir yüzeye ışığın çarpmasıyla bu yüzeyden elektronların koparılması olayını açıklayarak pekiştirdi. Buna "fotoelektrik" olayı denilir. (Bkz. Fotoelektrik olay)

Dalga ve parçacık teorisi: On yedinci yüzyılda Isaac Newton, ışığın parçacıklardan meydana geldiğini kabul etmiş ve bir geometrik optik geliştirmişti. Ancak daha sonra meydana gelen gelişmeler ve ışığın hızının diğer şeffaf cisimlerde ölçülmesi, James Clerk Maxwell'in geliştirdiği elektromağnetik dalga teorisinin kabulünü zorlamıştı. Ancak Einstein'in çalışmasıyla parçacık teorisi canlanmış ve dalga teorisiyle rekabet eder duruma gelmiş oldu.

Atom spektrumu (tayfı): 1993'te Danimarkalı Niels Bohr kuvantum fikrini, klâsik teorilerin o zamana kadar açıklayamadığı, atom spektrumu teorisine tatbik ederek önemli bir adım attı. İngiliz Ernest Rutherford'un yaptığı deneylerden, atomun minyatür güneş sistemi gibi, ortasında pozitif yüklü bir çekirdek etrafından dönen elektronlardan ibâret olduğu kabûlünü getirdi. Ancak atomu tutan elektriksel kuvvetlerin, kütle çekim kuvvetlerinden farklı olduğunu iddia eden Maxwell, elektronların yörüngelerinde kararlı olmayacağını bildirdi. Buna göre elektronlar enerjilerini sürekli frekansa sâhib olan ışık şeklinde yayacaklardı. Bu ise atom spektrumunda görülen ayrık frekansları açıklamaktan uzaktı. Hattâ atomların kararlı durumu bile açıklanamıyordu.

Bohr klâsik teorinin kabullerinden ayrılarak bâzan eskiye taban tabana zıt yeni kabuller yaparak işe başladı:

a) Elektronlar kararlı yörüngeye sâhipptirler.

b) Yörüngelerinde bulundukça enerji yaymamaktaydılar.

c) Sâdece belirli yörüngeler mümkündür. (Aynen Planek belirli salınım genliklerine izin verdiği gibi.)

d) Elektronlar bir yörügneden diğer yörüngeye sıçrayabilmektedirler. Ancak bu halde meydana gelen enerji farkı, foton yaymak veya almakla karşılanacaktır. Bu fotonun "f" frekansı da "E" enerji farkının "h" Planck sâbitine bölünmesiyle elde edilecekti: f=E/h

Bu kabuller şaşırtıcı sonuçlar çıkardı. Bohr, yüksek bir yaklaşımla hidrojen atomunun spektrum frekanslarını hesapladı. Eski ve yeni kabullerin karışımı olan bu teorinin sonuçları artık herkesin dikkatini çekmekteydi.

Bir elektronun hareketinin kuvantum sayıları denilen belirli sayılara bağlı olduğu anlaşılmıştı. Kuvantum sayıları tam sayılar veya tek sayıların yarılarından ibâretti. Bu sayılar Bohr teorisindeki müsâade edilen yörüngelerle ilgiliydi. Bohr'un teorisiyle atomun içine nüfuz edilmekte olduğu için, bu teorinin önemi büyüktür. Ancak seneler sonra bilim adamları, bunun da açıklayamayacağı olaylarla karşılaştılar. Bunun sonucu olarak iki farklı yönden gelinerek bir modern teori geliştirildi.

Dalga mekaniği: 1923'te Fransız Louis de Broglie, ışığın dalgalar tarafından iletilen fotonlardan ibâret olduğunu iddiâ etti. Ona göre elektron ve diğer atomik parçacıklar da dalgalarla hareket etmekteydi. Ayrıca iddiâsının Bohr'un müsâade edilen yörüngeler kabûlüyle de uyuştuğunu gösterdiyse de pek dikkati çekmedi.

Erwin Schrödinger 1925'de bu iddianın dalga kısmını alarak, Newton'un mekaniğine tatbik etti. Bu yeni ortaya çıkan "Dalga Mekaniği"ne göre elektronlar parçacıklar olarak değil, farazi bir matematiksel uzayda yayılı dalgalar olarak belirmekteydi. Bu kabuller, Planck'ın salınımlarının kuvantum davranışlarını, hidrojen atomunun spektrumunu açıklaması ve çok önemli kuvantum sayılarını doğrudan doğruya ortaya çıkarması yönünden, ciddiye alındı. Daha sonra yapılan deneyler De Broglie'nin madde dalgalarının mevcûdiyetini de göstermiştir.

Madris mekaniği: Werner Heisenberg de 1925'de tamâmen farklı bir yol takip ederek, temel fiziksel büyüklükleri düzenli bir şekilde tablolar halinde yazdı. Bunlara matris denildiği için, teorisi de "Matris Mekaniği" olarak isimlendirildi. Bir parçacığın koordinatını ve momentumunu (kütlesiyle hızının çarpımı) q ve p ile gösterdiğinde p kere q nün, q kere p olmadığını ve aradaki farkının Planck sâbitiyle ilgili olduğunu keşfetti. Bu, günümüzde modern atom teorisinin temel taşlarından birini teşkil etmektedir. Heisenberg'in teorisi görünüşte çok farklı zannedilen Schrödinger'inkiyle aynı sonuçları vermekteydi. P. A.M. Dirac ise, her ikisinin klâsik mekaniğe çok benzeyen kuvantum mekaniğinin özel bir şekli olduğunu gösterdi.

Belirsizlik prensibi: Yukarıdaki gelişmeleri anlatan kuvantum teorisi bir başarıdan diğerine gitmekteydi. Ancak temelinin fiziksel bakımdan tutarlı olduğunda hâlâ şüpheler mevcuttur. Meselâ "p" momentum ile "q" koordinatlarının çarpımında eğer qxp çarpımı, pxq çarpımına eşit değilse bu büyüklükler alışılagelen değerler alamamaktaydılar. 1927'de Heisenberg, belirsizlik prensibini ortaya koyarak bu konuda rahatlık sağladı. (Bkz. Belirsizlik Prensibi)

KUVARS;

Alm. *Quarz (m),* **Fr.** *Quartz (m),* **İng.** *Quartz.* Kristalize silika (SiO_2) minerali. Oldukça geniş bir şekilde yayılmış olup, sadece damarlar veya ayrılmış kütleler hâlinde değil, aynı zamanda volkanik kayaların yapısında bulunur. Kum ve kum taşlarının büyük bir kısmını meydana getirir. Renksiz, cam gibi duru ve saydamdır.

Kristalleri bir takım karışımlarla renklenir ve özel adlar alır. Renkli kuvars türleri, süs taşları olarak mücevher yapımı işlerinde, cam durusu kaya kristali ise bâzı optik âletlerde ve elektronikte de devre elemanı olarak kullanılır. Bu eleman özellikle elektronik osilatörlerde rezonans elemanı olarak kullanılır (Bkz. Rezonans). Çok kararlı bir osilasyon (salınım) yapar. Özellikle saatlerde, vericilerde ve hassas elektronik devrelerde çok geniş çapta kullanılır. Âdi kuvars, bileme, cilalama ile cam ve porselen yapımında kullanılır. Eritilmiş kuvars, termik (ısıl) genleşme katsayısının küçük olması sebebiyle, ısıya dayanıklı cam olarak, kimya ve elektrikte kullanılan âletlerde; son derece ince tel hâlinde çekilen kuvars ise, aynalı galvanometre gibi hassas âletlerde kullanılır. Keza kuvarstan, zımpara taşı ve kum tozu olarak taş, ahşap ve deri işlemelerinde istifâde edilir. Toz olarak sabuna katılınca bir yıkama malzemesi olur.

Hemen hemen bütün kuvars türlerinin sertlik derecesi yaklaşık 7'dir. Yâni pencere camını çizebilecek sertliktedir. Yoğunlukları da 2,6 g/cm^{3}tür. Kuvars romboedrik sistemde kristallenir. Umumiyetle her duvarında altı kenarlı bir priramit bulunan, altı kenarlı bir prizma şeklindedir.

Süs taşı olan kuvarslar: Billurları (kristalleri) belirgin olan kuvars tipleri şunlardır:

1. Renksiz saydam kuvars veya "dağ billuru".
2. Sarı ile kahverengimsi sarı renkteki "sitrin".
3. Menekşe renkli "ametist".
4. Kahverengi veya koyu gri renkteki "dumanlı kuvars".
5. Siyah veya koyu kahverengimsi "morion".
6. Kırmızımsı kahverengi saydam olmayan "yassı kuvars".
7. Beyaz renkteki "mat kuvars".
8. Açık yeşil renkteki "kloritli kuvars".

Ametist, takı eşyalarında kullanılan popüler bir kuvarstır. Sitrin, kuyumcularca safir olarak adlandırılır. Bunun safirden ayırt edilmesi sertlik derecesinden anlaşılır.

Birçok kuvars kristali, içinde boşluklar ihtiva eder. Bu boşluklar bir sıvı ile (ekseriya su ile) dolu olur. Bazen karbonik asid de bulunur.

İçinde belirgin hava borucukları ihtivâ eden kuvars türleri de vardır. "Kedi gözü": İçinde paralel amyant lifleri bulunan çeşitli renklerde olabilen bir kuvarstır. Kahverengi "dumanlı kuvars" içinde, genellikle pul ve tabakalar hâlinde demir bulunmaktadır. Hafif parıltılıdır.

Önemli bir kuvars da "kalseduan" olup, bunun da pekçok türü bulunmaktadır. Kalseduan, zarif billurlar hâlinde olup, kenarları da saydamdır. Bazı türleri şunlardır:

1. Adi cins kalseduan: Süt beyaz, gri, açık mavi, sarımsı renklerde olup, saydam veya mattır.
2. Mavi kalseduan: Gök mavisi renktedir.

3. Krisopras: Çimen yeşili renktedir.

4. Karneol: Açık kırmızımsı renktedir.

5. Plazma: Koyu ve açık yeşil renklerde görülür.

6. Kan rengindeki jaspis: Kan damlaları gibidir.

7. Ahat: Sicilya'daki bir nehir isminden bu isim verilmiş olup, lifli veya dalgalı olabilmektedir. Renk kombinasyonlarına göre görülen "ahat" türleri de şunlardır:

1. Siyah-beyaz renkteki onyx (oniks) damarlı akik.

2. Sardoniks: Beyaz ve kahverengi damarlı akik.

3. Karneoloniks: Beyaz ve kırmızı damarlı akik.

Süt beyazı kuvars, porselen sanayiinde kullanılır.

KUVASAR;

Alm. *Quasar (m),* **Fr.** *Quasar (m),* **İng.** *Quasar.* Yakın zamanda keşfedilen, güçlü ışık saçan gök cisimleri. Fizikî yapıları normal bir yıldız gibi görülürse de, yakın incelemelerle yıldızdan çok, bir galaksi olduğu zannedilmektedir.

Kuvasarın mevcudiyeti, 1960'larda dev teleskoplarla gözlemi yapılan parlak radyo kaynaklarının, optik olarak tespiti ile fark edildi. 15 Eylül 1983'te keşfedilen PKS 2000-330 isimli kuvasar, dünyamızdan 15 milyar ışık senesi uzaktadır. Ancak en büyük teleskopların görebildiği bu gökcismi, Yay takım yıldızında mavimtrak ve çok küçük bir nokta olarak gözükmektedir. Ancak bu noktanın bir kuvasar olup olmadığı bir radyo teleskopunu o noktaya doğru yöneltmekle anlaşılabilmektedir. En büyük teleskop merceklerinin çapı en çok üç metreyi aşmazken modern teleskop sistemlerinde mercekler birbirine eklenerek toplam çapları 20, 30 hatta 50, 100 metreye çıkartılabilmektedir.

Kuvasarlar akıl almaz uzaklıkları ve parlaklıkları yüzünden fezada (uzayda) bulunan diğer gök cisimlerini ışıklandırmakta projektör vazifesi görmektedir. Astronomlar kuvasarların fezanın en diplerinde bulunan fenomenler olduğunu öne sürüyorlar. Bize en yakın olan kuvasarın, dünyaya ortalama iki milyar ışık senesi ötede bulunduğu sanılmaktadır. Buna bir istisna gözüyle bakılıyor. Zira kuvasarlar ekseriya dünyâdan beş on milyar ışık senesi uzaklarda bulunmaktadır. Bâzı kuvasarların yaydığı ışık, Samanyolu'ndaki 200 milyar yıldızın toptan yaydığı ışıktan 100 kat, neşrettiği radyo dalgası ise bir milyon kat daha fazladır. Şimdiye kadar 683 kuvasar keşfedilmiştir. Fakat daha 15 milyon kadar kuvasarın var olduğu tahmin edilmektedir. Kuvasarlar ile galaksiler arasında bulunan bâriz farklardan birise de, bu ikincisinde etrafa yayılan şuaların (ışınların) merkezine doğru aşağı yukarı eşit biçimde yoğunlaşması, birincisinde, yâni kuvasarlar da ise enerji şualarının bir tek merkezden, yâni ufak bir noktadan kaynaklanmasıdır. Kuvasarlar'dan yayılan şualara radyo dalgaları denmektedir, zira dalga ölçüleri santimetre ilâ kilometre arasında değişmektedir. Kuvasarların radyo grafiğinde görülen tipik sivri merkezinde bulunan küçücük bir odak noktasından, son derece güçlü bir radyasyonun intişar ettiği anlaşılmaktadır. Bu enerji merkezinin potansiyeli bir galaksinin bütününün enerjisine eşit olduğu, fakat kapladığı saha yönüyle galaksinin ancak milyarda birine benzetilebileceği ileri sürülmektedir. Kuvasar araştırmacıları bunun açıklamasını yapmakta uzun seneler aciz kalmışlardır.

Neticede bilim adamları, kuvasarların neşrettiği olağanüstü enerjinin kaynağını anlamakta çaresiz kaldıkları gibi, bunca uzak mesâfede bulunmalarının sebebi hikmetini de anlayamıyorlardı. Normal bir ampul geceleyin on metre ötesini aydınlatmazken, nasıl oluyordu da kuvasarlar bütün fezayı arkadan birer far gibi aydınlatıyorlardı? Acaba nokta gibi bir merkezden kaynaklanan bu muazzam enerji kaynağı hangi bilinmeyen bir formül neticesinde meydana gelmişti? Belki de milyarlarca seneden bu yana, fezanın diplerinde, son derece güçlü ve mâhiyeti henüz anlaşılamayan enerji santralleri durmadan çalışıyordu. "Kuvasarlar dünyâsında" seneler hattâ ışık seneleri bile bir yerde anlamsız oluyordu. Gerçi kuvasarlar şekil itibarıyla bir galaksiye benzetilebilir, ama niçin tam merkezlerinde güçlü bir enerji kaynağı (parlaklık) bulunuyor? Belki de kuvasarların bütün sırrı bu parlak "delikler" veya başka bir ifâdeyle kara deliklerdedir. Bütün bu suallere mantıklı cevaplar araştıran bilim adamları son zamanlarda şu neticeye varmışlardır: Kuvasarların merkezinde bulunan parlaklığın sırrını tam tersinde aramalıdır. Zîra bu parlaklığın perde arkasındaki zifiri karanlıkta bir yıldız girdabı bulunmaktadır. Aşırı derecede bir hızla devamlı dönen bu girdap çevredeki yıldızları kendine doğru çekmekte ve içine almaktadır. Yıldızlar, kuvasar "santralına" doğru yaklaştıkça, maddeleri, kendi ekseni etrafında hızla dönen bir yuvarlak levha hâlini almakta, daha sonra da bu levha aşırı basınç altında kaynar hâle gelmektedir. (Bkz. Kara Delik)

Bir görüşe göre de kuvasarlar, kara deliklerde kaybolan enerjilerin tekrar meydana çıkmalarından

başka birşey değildir.

Bilim adamları faal galaksileri incelerken, bunların da merkezinde aynen bir kuvasar gibi bir parlak noktanın mevcudiyetini keşfetmişlerdir. Yapılan çeşitli tecrübelerden sonra, kuvasarların, galaksilerin bir erken safhasını teşkil ettiği anlaşılmıştır.

Kuvasarlar üzerinde yapılan çalışmalardan ortaya çıkarılan bir husus da kuvasar çekirdeğinde güneşin 1000 milyon katı bir kütlenin çekimine eşdeğer kara delik bulunduğudur. Kuvasar uzmanlarının ortak fikri kuvasarların enerji santralını bir kara deliğin meydana getirdiği üzerine toplanmaktadır. Samanyolu galaksisi dışında olduğu 1963 senesinde anlaşılan 3C-273 kuvasarının teleskopla çekilen resminde merkeze doğru uzanan gaz hüzmeleri görülmüştür.

KUVERTÜR;

Alm. *Deckung onschaffen,* **Fr.** *Fournir la couventure,* **İng.** *Cover, Provision.* İthâlat işlemlerinde kullanılan bir terimdir. Akreditif tutarı dövizin muhabir banka nezdinde hazır olduğunun ve mal belgelerinin teslimi karşılığında, satıcıya ödeme yapılması için yetki verildiğinin âmir bankaya bildirilmesidir.

KUVEYT

DEVLETİN ADI ..... Kuveyt

BAŞŞEHRİ ..... Kuveyt

NÜFÛSU 1.190.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 17.818 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Arapça

DÎNİ ..... Müslümanlık

PARA BİRİMİ..... Kuveyt dinarı

Basra Körfezinin üst kısmında 17.818 km^2lik bir alanı kaplayan bağımsız bir Arap devleti. Kuzeyinde ve batısında Irak, doğusunda Basra Körfezi, güneyinde Suudi Arabistan bulunur.

Târihi

On sekizinci yüzyıl başlarında, Arabistan Yarımadasının iç bölgelerindeki Anizah kabilesinden birçok âilenin göçebelikten vazgeçip, Basra Körfezi kıyılarına yerleşmesi Kuveyt şehrinin, buna bağlı olarak da devletin temelini teşkil etmiştir. 1756'da halk, as-Sabah soyundan bir şeyh seçti. Böylece, bağımsız Kuveyt Emirliği kurulmuş oldu.

On dokuzuncu yüzyılın sonralarından îtibâren, Rusya ve zamanın diğer güçlü devletleri Kuveyt'le ilgilenmeye başladı. O târihlerde Almanya, Berlin-Bağdat demiryolu hattını Kuveyt limanına kadar uzatmanın yollarını arıyordu. İngiltere'nin menfaatlerine ters düştüğü için Almanya'nın emellerine karşı çıkmaktaydı. Osmanlı Devletine karşı olan zamanın Kuveyt Emiri 1899'da dış ilişkilerinin kontrolunu İngiltere'ye devreden bir antlaşmayı imzâladı. İngiltere 1914'te Osmanlı Devletiyle harbe girdikten sonra Kuveyt'i himâyesine aldı.

Kuveyt'in Necd'le (yâni daha sonraki Suudi Arabistan'la) arasında meydana gelen meseleleri, 1922'de el-Ukayr Antlaşmasıyla çözümlendi. Bu antlaşmayla tarafsız bir bölge kuruldu. Irak'la olan kuzey sınırı, 1923'te belirlendi. 19 Haziran 1961'de İngiltere hükûmeti, emirliğin tam bağımsızlığını tanıdığını îlân etti. Altı gün sonralrak Başbakanı Kuveyt'in Irak'ın ayrılmaz bir parçası olduğunu iddiâ etti. İddiâya göre; "Kuveyt, Osmanlı Devletinin bir parçasıydı. Etnik, coğrafî ve sosyal yapı bakımından Kuveyt ve Irak bütün bir ülkeydi, İngilizler tarafından geçici olarak bölünmüştü. İşgal tehlikesiyle karşılaşınca Kuveyt Emîri, askerî yardım almak maksadıyla İngiltere'ye yanaşmıştı." Haziran başlarında Irak tehlikesine karşı İngilizler Kuveyt'e asker çıkardı. 20 Haziran'da Arap zirvesi Kuveyt Emirliğini üyesi olarak kabul etti. Böylece bağımsızlığını tanımış ve Irak'ın iddiâlarını reddetmiş oluyordu. Yaklaşık iki sene sonra 14 Mayıs 1963'te Kuveyt, Birleşmiş Milletlere üye oldu. Bu arada Irak'la olan anlaşmazlıkları hallolmaya başladı ve 1963 Ekiminde Irak, Kuveyt'in bağımsızlığını tanıdı. 1990'a kadar bağımsız olarak kalan Kuveyt, Ağustos 1990'da Irak birlikleri tarafından işgâl edildi. Bütün Müeyyidelere rağmen Irak Kuveyt'i boşaltmayınca, 15Ocak 1991'de Müttefik Birlikler, Kuveyt topraklarını kısa süren harekâttan sonra işgalden kurtardılar.

Fizikî Yapı

Kuveyt toprakları genelde düz veya hafif dalgalıdır. Bu monoton yapıyı tek tük tepeler veya hafif çukurluklar biraz değiştirir. Deniz seviyesinden îtibâren yükseklik, güneyde 305 m'ye ulaşır. Jâl

az-Zawr arâzi bloku, Kuveyt Körfezinin kuzeybatı kıyılarını meydana getirir ve deniz seviyesinden en fazla 145 m yüksekliktedir. Kıyı kesiminde geriye kalan arâzi, büyük, tuzlu bataklıklarla kaplıdır. Kuveyt'in kuzey, batı ve merkez bölgelerinde "playas" denen çöl havzaları vardır. Bunlar kış yağmurlarıyla dolar. Böylece Bedevîlerin önemli su kaynaklarını meydana getirirler.

İklim

İklim, yarı tropikaldir. Körfezin sıcak sularının özellikle kıyılarda etkisi vardır. Eğer yeterince yağmur yağarsa çöl, mart ayının ortalarından nisan ayı sonuna kadar yeşillenir. Fakat nisan ve eylül ayları arasındaki kurak dönemde müthiş bir sıcaklık vardır. Normalde gündüz 52°C'dir. Bâzan 74°C'ye kadar yükselir. Hava kışın daha elverişlidir. İç kesimlerde ara sıra kırağı bile yağar. Ekim-nisan aylarına dağılan yıllık yağış ortalaması 3 ilâ 18 mm'dir. Ama bir sağanakta günde oldukça fazla yağmur yağabilir. Kuzeybatıdan sık sık esen rüzgârlar genellikle sıcak ve nemli olup, haziran ve ekim ayları arasında eser. Sıcak ve kuru güney rüzgârları, ilkbahar ve yaz başlarında hâkim olan rüzgârlardır. "Tauz" denen korkunç toz fırtınaları çoğunlukla kışın meydana gelir. Bu fırtınalar bazen günlerce sürer.

Tabiî Kaynaklar

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Bitki örtüsünü son senelerde cadde başlarında ve parklarda yetiştirilen ve devamlı sulanan akasya ve hurma ağaçları ve Kuveyt şehrinin yeşil kuşağı hariç fundalık, küçük çalılık ve ilkbaharda çabuk gelip geçen otlar meydana getirir. Tuzlu bölge bitkileri kıyıdaki bataklıklar boyunca büyür. Yabanî hayvan olarak çöl ceylanı ve faresine rastlanır.

Mâdenler: Ülkede petrol hariç, herhangi bir mâden yoktur. Geniş bölgeleri kaplayan kumluklar ekonomik maksatlarla kullanılabilecek hâlde değildir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Ülke nüfûsu 1.190.000'dir. Yerli halk Arap'tır. Yerli halkı, topyekûn bir âile gibidir. Çalışmak için gelen yabancı işçi, teknisyen, işletmeciler, yerli halktan daha çoktur. İşgücünün % 80'ini yabancı işçiler meydana getirmektedirler. Bunlar Filistinliler, Suudi Arabistanlılar, Mısır, Irak, Hind ve Pakistanlılardır. Yabancılar, mülk sâhibi olamadıkları gibi, siyâsî hakları da yoktur.

Önemli şehirleri arasında Havalli, Salimiya yer alır. Başşehir Kuveyt, dünyânın en modern şehridir. Fakat 1991'de Irak'ın işgâliyle şehir büyük tahribât görmüştür. Petrolden sağlanan gelir yüzünden, ülkede hayat seviyesi çok yükselmiştir. Eğitim ve sağlık hizmetleri parasızdır.

Eğitimi: Kuveyt'te, son zamanda gelişen eğitim imkânlarından faydalanılmış, yetişkinlere sadece okuma yazma öğretilmekle kalmayıp, faydalı bir ihtisasın da kazandırıldığı eğitim ve öğretim merkezleri kurulmuştur.

Öğretim tamamıyla ücretsizdir. Öğrencilere, yemek, kitap, okul elbisesi, okula gidip gelmek için araç ve sıhhî bakım da karşılıksız olarak sağlanır. Devletin eğitim sistemi, anaokulu, ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite olarak 5 seviyede düzenlenmiştir. Ülkede 1962'de kurulan bir üniversite ve bir teknik okul vardır. Halkın % 36'sı okuma yazma bilmemektedir.

Dîni: Kuveyt halkının büyük bir çoğunluğu Müslümandır. Fakat bunun yanında Hindu ve Hıristiyanlar da vardır. Anayasayla tam bir inanç hürriyeti sağlanmıştır.

Dili: Halkın kullandığı dil ve resmi dil aynı olup, Arapçadır. Devlet okullarında ikinci temel lisan olarak İngilizce öğretilir. Hindu, Urdu ve Farisî dilleri de yaygındır.

Siyâsî Hayat

Bugün Kuveyt, hem devletin hem de hükümetin başında bulunan bir şeyh tarafından yönetilir. Şeyhin 14 bakanlı bir kabinesi vardır. 10 tânesi tayinle 4 tanesi seçimle belirlenir. 1962'de kabul edilen anayasaya göre, 21 yaşının üzerindeki bütün okur-yazar Kuveytli erkekler oy kullanabilir. Şeyh, kanunları yürürlüğe koyar ve uygular. 50 üyeli meclisin kısmen kanun yapma yetkisi vardır. Devlet, 3 yönetim bölgesine ayrılmıştır. Kuveyt, El-Ahmedi ve Havalli. Meclis için 4 yılda bir seçim yapılır.

Ekonomi

Kuveyt'in ekonomisine petrol hâkimdir.

Tarım: Ülkede tatlı su kaynağının az olması yüzünden tarım gelişmemiştir. Toprakların ancak % 3'ü tarıma elverişlidir. Halkın % 2'si tarımla uğraşmaktadır. Devlet tarafından desteklenen hayvancılık, ancak küçük çiftliklerde yapılmaktadır. Koyun, keçi ve kümes hayvanları yetiştirilmektedir.

Balıkçılık: Petrol bulunmadan önce balıkçılık başta gelen ve gelişen bir sanayi kolu idi. Basra Körfezinde bol miktarda balık avlanır. Halkın beslenmesinde balık önemli bir yer tutar. Yakalanan

karidesler, Avrupa ve Amerika'ya satılır.

Sanâyi: Ülkede, petrol üretimi sanayie hâkimdir. Kuveyt, ABD, Rusya Federasyonu ve Venezuella'dan sonra dördüncü en büyük petrol üreticisidir ve ihrâcâtta Venezuela'dan sonra ikinci sırayı alır. Petrol rezervleri bakımından dünyâda başta gelir. Sanâyi tesislerinin büyük kısmını petrol rafineleri meydana getirir. Kuveyt'te yeni kurulan diğer sanayi dalları ise çimento, pil, elektrik kabloları, plastik tüpler, şekerleme, boya, sıvı, gaz ve tuğla sanâyiidir. Bunların çoğu küçük çaptadır. Mevcut yol, liman, santral ve su tesislerinin bulunduğu ash-Shuaybah sanâyi bölgesi inşâ hâlindedir.

Deniz mahsulleri pazarlama fabrikaları, amonyak-üre fabrikaları, Petro-kimya tesisleri ve çimento fabrikaları gibi büyük kuruluşları da vardır. Irak'ın 1991 işgalinden sonra bütün sanayi kuruluşları harap oldu.

Ticâret: Elde edilen petrolün büyük kısmı dışarıya satılır. Dışarıdan en çok besin ürünleri ve su ithal eder. Ülkede su petrolden daha pahalıdır. Kuveyt dış ticâretini ABD, Japonya ve Batı Avrupa ülkeleri ile yapmaktadır.

Ulaşım: Ülke ulaşım bakımından düzenli bir karayolu şebekesine sâhiptir. 3871 km'lik karayolunun tamamı asfalttır. Ülkede her beş kişiye bir otomobil düşmektedir. Demiryolu yoktur. Hava ulaşımı devlete bağlı Kuveyt Havayolları ile sağlanmaktadır. Deniz ulaşımı çok gelişmiş olup, büyük tonajlı tankerlerin yük alıp boşaltmak için yanaşacakları büyük limanlar vardır.

KUVVET;

Alm. *Kraft, Stârke (f),* **Fr.** *Force, puissance (f),* **İng.** *Force, power.* Duran bir cismi harekete geçirebilen, hareket etmekte olan bir cismi durdurabilen, cisimlerin hızını ve şeklini değiştirebilen etki. Kuvvet, vektörel bir büyüklüktür. Fiziğin ençok kullanılan kavramlarından biri olup, kendisi ancak tesiri ile anlaşılır. Günlük hayâtımıza o kadar girmiştir ki, bunu aşıp bir genel tarif vermek zordur.

Newton'un ikinci kânunu "Bir cismin ivmesi, cisme etkiyen dış kuvvetlerle orantılıdır." şeklinde ifade edilir. Formül olarak F kuveti, a ivmeyi ve m kütleyi göstermek üzere F=m.a şeklindedir. MKS sisteminde 1 kilogram'lık kütleye 1 m/sn^2'lik ivme veren kuvvet "1 Newton" olarak isimlendirilir. CGS sisteminde ise, 1 gramlık kütleye 1 cm/sn$_2$'lik ivme veren kuvvete "dyn" (din) denir.

Kuvvet ilk defa, hareketin sebebinin araştırılması sonucu ortaya çıkmıştır. Kuvvet kavramını oldukça eskiye dayandırmak mümkündür. Ancak Aristo, hareketle kuvvetin ilişkisi üzerinde durmuş, ağırlığı, cismi tabiî konumuna getirmek için etkiyen tesir olarak târif etmiştir. Kuvvet üzerinde araştırma yapan bilginlerden biri de **Yakub ibni İshak el Kindî'**dir. Bu Müslüman âlim, 9. yüzyılda Irak'ta Halife el-Me'mun (813-833) ve el-Mu'tasım zamanında yaşamış ve tesiri çok büyük olmuştur. **Med ve Cezir** kitabında, kuvvetin bir ortam içerisinde yayılmasına âit bilgiler mevcuttur.

Galile, mekanik ile uğraşmışsa da açık bir kütle tarifi, statik ve dinamiğe uygulanabilecek bir matematik kuvvet tarifi vermekten uzak kalmıştır. Ancak Newton'un kanunlarına ilk adımı Galile atmıştır. Kepler de, gezegenlerin hareketini gözetleyip, ilgili kuralları tesbit ederek, kütle çekimi kanununun belirlenmesine sebep olmuştur.

Kuvvetin modern tarifini Newton'un "Principia"sında bulmak kâbildir. Dinamiğin ikinci kanunu, kuvveti açık bir şekilde tarif eder. Üçüncü kanunu her etkinin bir zıt tepki doğurması da kuvveti açıklamaktadır. Newton'un çekim kanunu pek çok tenkide uğradıysa da fizikî olayları açıklaması yönünden çok başarılıydı. Daha sonra Michael Faraday, kuvvet alanı ve kuvvet çizgileri kavramlarını getirdi. Buna göre, her noktaya bir kuvvet karşı getirilebiliyorsa, "kuvvet alanı" tarif edilmekteydi. Kuvvet vektörlerine teğet olan eğrilere de "kuvvet çizgileri" ismi verilir. Einstein, 1905'de ortaya koyduğu "Özel İzafiyet Teorisi" ile hiç bir alanın ışıktan daha hızlı yayılamayacağını göstererek, kuvvet alanlarına da bunu dâhil etti.

Fizikte kuvvet kavramı: Fizikte, kuvvet bir büyüklük olarak alındığından ölçülmesi önemli bir yer tutar.

Kuvvetin ölçülmesi: Kuvveti ölçen aletlerden en yaygını terâzidir. Bunlar, çekmeli olabildiği gibi, burulmalı da olur. Bu aletlerde belli bir kuvvete göre ölçek düzenlenir. Ölçülen kuvvetler, bu kuvvetin katları olarak belirlenir.

Kuvvet birimleri: Kuvvet gibi ölçülebilen büyüklükler, standart birimlerle ifade edilebilir. Genel olarak iki çeşit birim sistemi, dolayısıyla üç kuvvet birimi kullanılır: Metre-Kilogram-Saniye (mks) sisteminde kuvvet birimi Newton'dur. Santimetre-Gram- Saniye "cgs" sisteminde ise kuvvet birimi (dyn) dir. Bunların katları da kullanılır. Her iki sistemin de kolaylık sağladığı yerler vardır.

Kuvvetin bileşkesi: Kuvvetler ölçülürken, sadece şiddeti değil doğrultu ve yönü de dikkate alınır. Doğrultu, yön ve şiddeti ile belirlenen büyüklüklere vektörel büyüklük denir. İki veya daha fazla kuvvete

maruz kalan bir cisimde, bu kuvvetleri toplayıp ortaya tek bir bileşke kuvvet çıkarılabilir. Bu tür toplamaya vektör toplaması denir. Bileşke kuvveti bulmak için üç çeşit yol bulunmaktadır: Bunlardan ilk ikisi grafik yolla, üçüncüsü basit cebir işlemlerle analitik olarak yapılır. (Bkz. Bileşke)

Kuvvetler ve denge:

Öteleme dengesi: Birden fazla kuvvetin etki ettiği bir cismin dengede durması için etkiyen kuvvetlerin bileşkesinin sıfır olması gerekir. Ancak bileşkenin sıfır olmasına karşılık, cisim dengede olmayabilir ve sabit bir hızla bir doğru üzerinde hareket etmekte olabilir. Bu iki durum arasındaki tek fark, referans sisteminin farklı seçilmesidir. İkinci durumda hızın yönü ve değeri sabittir. Buna düzgün hareket de denir.

1687'de Newton, yazdığı **Principia** adlı eserinde kendi ismiyle bilinen bu konuyla ilgili ilk kanunu "Her cisim dengesine veya bir doğru üzerindeki düzgün hareketine bir kuvvet etki edinceye kadar devam eder." şeklindedir. Bu deneyler ve gözlemler sonucu elde edilmiştir.

Dönme dengesi: Newton'un ilk kanunu dönme hareketi için de geçerlidir. Yani sabit hızla dönen bir cisim bir etkiye maruz oluncaya kadar dönmesine devam eder. Öteleme hareketinde kuvvet ne ise, moment de burada benzer durumdadır. Bir kuvvetin momenti, o kuvvetin şiddeti ile dönme eksenine olan dik uzaklığın çarpımına eşittir. Dönme hareketinde bir momentin mevcudiyeti, dönme hızının artmasına sebep olur.

Kuvvet türleri: Beş türlü etkinin kuvvet ortaya çıkardığı bilinmektedir.

Kütle çekim kuvveti: Deney ve gözlemlere dayanan bu kuvvet, Johannes Kepler tarafından $F= km_1m_2/r_2$ olarak ifade edilmiştir. Burada m_1 ve m_2 sözkonusu olan iki cismin kütlelerini k orantı katsayısını ve r de aradaki mesafeyi göstermektedir.

Coriolis kuvveti: Dönen bir referans sisteminde, hareket eden cisme tesir eden kuvvettir. İlk defa Fransız matematik ve fizikçiGaspard Gustave de Coriolis tarafından bu kuvvetler için tatmin edici bir açıklama getirilmiştir. Coriolis, mekanik konusunda pek çok yazı yazmıştır. Bilardo topunun hareketini açıklayan makalesi meşhurdur. İş ve kinetik enerjinin modern tariflerini vermiştir.

1835'de yazdığı yazıda, havaya düşey atılan bir topun dönen dünyanın merkezine olan mesafesi büyüyecektir. Tekrar yerine düşmesinde atıldığı noktanın aynı zaman aralığında aldığı mesâfeden daha büyük bir yay boyunca hareket eder. Bu, topun bir çeşit ivmelendirilmiş olması gerektiği ve dolayısıyla kuvvet etkisi altında bulunduğunu gösterir. Bu kuvvetlere "Coriolis kuvveti" denir. Bu tür kuvvetler, meteorolojide ve okyanus biliminde önemlidir. Genel olarak dönen bir referans sisteminde hareket eden cismin yörüngesine dik olarak etki eder. Bunlar görünen zahiri kuvvetlerdir. Meselâ; dönen bir plak üzerine düz bir çizgi eğri şeklinde belirir. Eğer plak ortasında bir gözleyici bulunursa, o kimse tepesinin bir kuvvetle kenara doğru itildiği zannına kapılır.

Benzer olay, dünyâ gibi üç boyutlu dönen bir sisteme nazaran hareket ettiğinde müşâhede edilir. Rüzgâr ve okyanus akımlarında bu kuvvetin etkisi görülür. Yörüngelerine dik hareket etme eğilimi gösterirler, bu kuvvetler uzun menzilli füzelerin yörüngelerinin hesaplanmasında önemli rol oynar.

Elektronik kuvvetler: Bunlar elektromağnetik etkileşim sonucu ortaya çıkar. Bunlardan "elektrostatik kuvvet" F, iki elektrik yüklü cisimler arasında ortaya çıkar. Bu kuvvetin ifadesi, "Coulomb kanunu" olarak bilinir. $F= kq_1q_2/r_2$ olarak ifade edilir. Burada, q_1 ve q_2 cisimlerin elektrik yükünü, "k" orantı katsayısını ve "r" de aradaki mesâfeyi göstermektedir. Elektrik yüklerinin aynı işârette veya farklı işârette olmasına göre kuvvet, itme veya çekme kuvveti olarak ortaya çıkar.

Elektrostatik kuvvetler: Yakın bir şekilde mağnetik kuvvetlerle ilgilidirler. Elektrik yüklerinin birbirlerine göre hareket halinde bulunmasıyla mağnetik kuvvetler ortaya çıkar. Gerçekte elektromağnetik kuvvetler, tamâmen gözleyenin seçtiği referans eksenine bağlıdır. Modern fizikte, elektromağnetik etkileşim, en açık anlaşılan türden bir etkileşimdir.

Nükleer kuvvetler: İki tür nükleer kuvvetin varlığı söz konusudur. Bunlardan "kuvvetli" olanlar atom çekirdeğindeki proton ve nötronları birbirlerine bağlar. "Zayıf" olanlar ise nükleer ve parçacık bozulmalarında rol oynarlar. Bu iki tür kuvvet, diğerlerine nazaran daha az anlaşılmıştır.

KUVVETLER AYRILIĞI PRENSİBİ;

Alm. *Gewaltenteilung (f),* **Fr.** *Séparation (f) de pouvoirs,* **İng.** *Separation of powers.* Her bir faaliyeti bir organa verilmek sûretiyle devlet işlerinin muhtelif organlar arasında taksim edilmesi. Bir devlette iktidârın görmesi gereken işler ve bu işlerin îcabettirdiği faaliyetler üçe ayrılır. Bunlar; plân, sevk ve idare ile, kontrol işleri şeklinde gruplandırılabilir. Başka bir ifâde ile yasama, yürütme ve yargı faâliyetleri şeklinde ifâde edilebilirler.

Bu noktayı ilk çağlarda Aristo tesbit etmiştir. En iyi hükümet sistemini arayan bu filozof, devlet faaliyetlerini üç sahaya ayırmış ve har sâha faaliyetlerini ayrı bir organa gördürmeyi tavsiye etmiştir. Yalnız, Aristo'nun bu tavsiyesine kulak asan olmamış, asırlar boyunca târihte yaşamış devletlerin çoğunda organ ayrılması yerine, organların birliği sistemi câri olmuştur. Yâni iktidarı elinde bulunduranlar, hem teşrii, hem icrâ, hem de çoğu kere yargı faaliyetlerini ellerinde bulundurmuşlardır.

Şu halde, siyasî iktidar, devlet kuvvetinin bütün yetkilerini elinde bulunduruyorlarsa o zaman "Kuvvetler Birliği Prensibi"nden, fraksiyonlar ayrı ve müstakil organlara bırakılıyorsa o zaman da "Kuvvetler Ayrılığı Prensibi"nden söz edilir.

Devlet hayatının organize edilmesi için iş sâhalarının ve organların ayrılması, muayyen işlerin muayyen organlara verilmesi kâfi değildir. Asıl olan, organların değil "irâdelerin ayrılması"dır. Yâni organların herbirinin kendi sâhasında muhtar, serbest bir irâde ile hareket eder olması lâzımdır. İşte asıl kuvvetler ayrılığı budur. Yoksa, işleri daha kolay yapabilmek için mutlakiyet rejimlerde ve diktatörlüklerde de bir iş bölümü ve organ ayrılması vardır; fakat irâdeler ayrılmadığı için böyle ülkelerde kuvvetler ayrılığı yoktur. Zira bu ülkelerde, bütün devlet teşkilatına hâkim olan bir irâde merkezi vardır ki, bu, memleketine göre muhtelif isim ve ünvanlar alan diktatördür. Her sahadaki teşkilât ve personel, şefin emri ve irâdesi önünde eğilmeğe mahkûm bir kukla varlıktan başka bir şey değildir.

Aristo'dan daha sonraları bu meseleye on sekizinci asrın Tabiî Hukuk Mektebi mensuplarından Jon Locke temas etmiştir. Locke, bu nazariyeyi sırf kendi mantık ve muhakemesi ile değil, İngiltere'de o zaman mevcut durumu, İngiliz siyasî müesseselerin işleyişini göz önünde tutarak ileri sürmüştür.

Locke'un bu görüşleri tıpkı Aristo'nun görüşleri gibi hep nazarî kalmış ve halka inememiştir. Kuvvetler Ayrılığı fikrini bugünkü anlamı ile ilk defa ortaya atan Montesquieu olmuştur. Montesquieu, muhtelif memleketlerin merci siyasî müesseselerini inceleyerek işe başlamıştır. Bu şekilde parça parça yaptığı tetkiklerden umumî ve küllî neticeler çıkarmaya çalışmıştır.

Montesquieu'ye göre; "bir kuvvet, karşısında kendi cinsinden başka bir kuvvete rastlamadıkça dolu dizgin gider. Zîra ezelî bir tecrübe ile sâbittir ki, kuvvet sahibi herkes, bunu kötüye kullanmaya meyledebilir ve kuvvetine hudut buluncaya kadar gider. Fazilet bile sınırlanmaya muhtaçtır."

Montesquieu'nün bu fikri 1789 târihli **Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'**nde "Herhangi bir cemiyette vatandaş hakları teminâta bağlanmamış ve kuvvetler ayrılığı temin edilmemiştir; o devletin anayasası yoktur." şeklinde ifâde edilmiştir.

Kuvvetler Ayrılığı Prensibi ilk defa yazılı bir anayasa olarak 1787 târihli **Amerikan Anayasası**'nda ifâdesini bulmuştur. Daha sonra on dokuzuncu ve yirminci asırda diğer ülkelere de yayılmıştır.

Bugün artık Kuvvetler Ayrılığı fikri eski klasik anlamından oldukça uzaklaşmıştır. Zira mutlak anlamda kuvvetler ayrılığı rejimi, devlet iktidarını zaafa uğratmaktadır.

KUYRUKLU YILDIZLAR;

Alm. *Komet (m),* **Fr.** *Comète (f),* **İng.** *Comet.* Bir çekirdek, onu çevreleyen saç kısmı ve bir kuyruktan meydana gelen ve takip ettikleri parabolik veya dış merkezliği çok büyük elips olan yörüngelerde belirli zamanlarda güneş civarında geçen ve bu arada dünyâdan da görülen küçük gök cisimleri.

Parlak bir başı ve gökyüzünün yarısını kaplayan uzun kuyruğuyla büyük bir kuyruklu yıldız, gerçekten görülecek bir şeydir. Aslında kuyruklu yıldızlar göründükleri kadar önemli gök cisimleri değildirler. Küçük parçacıklar genellikle buzlu ve hafif bir gazdan meydana gelirler. Birkaç defa dünyânın bir kuyruklu yıldızın kuyruğunun içinden geçtiği görülmüş ve dünyada en küçük bir hasar tespit edilmemiştir. Çünkü gezegenimizin atmosferi kuyruktaki zararlı zerreciklerden bizi korumuştur. Çok küçük bir kuyruklu yıldızın dünyanın çekim kuvvetine kapılıp düşmesi mümkündür. Ancak bu düşüş, dünyâyı değil, gezegenimiz üzerindeki bir veya birkaç şehri haritadan silebilecektir.

Eski çağlarda, kuyruklu yıldızlar felaket habercisi olarak kabul edilirdi. Dünyaya en yakın mesafeye geldiği zaman çıplak gözle fark edilebilen kuyruklu yıldız, ilk görüldüğü zaman, insanlar korku ve endişeye kapılırlardı. Bir felaketin vukubulacağına, sözgelişi savaşların çıkacağına, veba salgınının yayılacağına ve zelzele olacağına inanırlardı. Asrımızın başında, yâni 1910'da Halley Kuyruklu Yıldızı dünyâya yaklaştığı zaman insanlar aynı endişelere kapılmış ve hattâ 1914 yılında patlayan Birinci Dünyâ Savaşını Halley'in uğursuzluğuna bağlayanlar bile çıkmıştır. Fakat İkinci Dünyâ Savaşı öncesinde Halley ortalarda gözükmemiştir. İkinci ziyâretini görebilmek için 1986 yılını beklemek gerekmiştir. Günümüzde artık hiç kimse kuyruklu yıldızın uğursuzluğuna inanmamaktadır. Eski Çinlilerden günümüze kadar ilk zamanlar yazı ve çizgilerle, son çağda fotoğraflarla kuyruklu yıldızların hareketi dikkatle kaydedilmiştir.

Kuyruklu yıldızlar üç bölümden meydana gelir: Çekirdek, saç ve kuyruk. Çekirdeğin büyüklüğü çok değişiktir. Çapı 1-10 km ile 50.000-160.000 km arasında değişir. Buna karşılık kütlesi son derece azdır. Genellikle 10^{9}-10^{12} ton arasındadır. Çekirdeğin yapısında daha çok su buzu ve kaya gibi katı maddelerle hidrojen, karbon, azot ve oksijen gibi hafif maddeler bulunur. Kuyruklu yıldız, güneşe yaklaşırken sıcaklık tesiriyle çekirdekteki bu maddelerin bir kısmı katı durumundan gaz durumuna geçer ve çekirdek etrafında kuyruklu yıldızın saçı adı verilen, çok az yoğunlukta bir çeşit atmosfer meydana gelir. Güneş ışığının ve güneş rüzgârının tesiriyle bu atmosferden ayrılan gaz ve toz partikülleri, güneşin aksi istikametinde çekirdekten uzaklaşırlar. İşte kuyruklu yıldızın kuyruğu dediğimiz şey, çekirdekten kopan bu parçacıklardır. Kuyruklu yıldız güneşe yaklaştıkça büyüyen ve uzaklaştıkça küçülen bu kuyruk bâzan 30-40 milyon, bâzan da birkaç yüz milyon km uzunlukta olabilir. (Dünyâ ile güneş arası yaklaşık 150 milyon km'dir.) Küçük kuyruklu yıldızlar ise umumiyetle kuyruksuz olup, gökyüzünde soluk ışıklı ham pamuk parçaları gibi gözükürler.

Kısa periyodlu bir kuyruklu yıldız, güneş etrafındaki yörüngesindeki her bir dönüşünde kütlesinin yüzde birini kaybederek kuyruğuna gönderir ve yaklaşık on bin yıl içinde kütlesi bu şekilde eriyerek dağılır gider. Kuyruklu yıldızlar, güneşten uzak olduklarında bulanık kenar çizgileri olan ve görülebilir bir kuyruğu bulunmayan parlak diskler şeklindedirler. Böyle zamanlarda yalnızca kuyruklu yıldızı meydana getiren maddelerin hepsini içinde taşıyan baş kısmı yani çekirdek ve gaz atmosferi görülebilir. Güneşten uzaklaşmakta olan yıldızın kuyruğu önden gider. Bu hadisenin sebebi kesin olarak bilinmemekle beraber, kuyruktaki küçük parçacıkların güneş rüzgârı tarafından itildiği tahmin edilmektedir. Güneş rüzgârı, elektrik yüklü, düşük enerjili, her yönde güneşten uzaklaşan parçacık akımıdır.

Kuyruklu yıldızlar güneş sistemine dahil olmakla beraber, yörüngeleri çoğunlukla gezegenlerinkinden farklı olup, çok daha fazla eksantriktir (daha yayvan elips). Kısa periyodlu yörüngeleri olan birçok kuyruklu yıldız bilinmektedir. Encke Kuyruklu Yıldızının periyodu 3,3 yıl olup, on sekizinci yüzyıldan beri 50 defadan fazla gözlenmiştir. Kuyruklu yıldızların saçtığı ışık, kendilerinden değil güneşten kaynaklanmaktadır. Bunlar güneş ışığını yansıtarak parlarlar. Bundan dolayı kuyruklu yıldızların çoğu sadece güneşe yakın oldukları zaman incelenebilmektedir.

Bir kuyruklu yıldız, dünyânın çok yakınından geçse bile (bu yakınlık en az birkaç milyon km olacaktır.) gezegenimize hiçbir zarar veremez. Çünkü bu gök cisimleri çok büyük olmalarına rağmen kütleleri çok azdır.

Bilinen kuyruklu yıldızların en meşhuru Halley Kuyruklu Yıldızıdır. İngiliz astronomu Edmund Halley tarafından keşfedilen bu yıldız, binlerce yıldır düzenli aralıklarla dünyamızın çok yakınından geçmektedir. 1759 ve 1835 yıllarında yakınımızdan geçen Halley, en son 1910'da yani 76 yıllık bir aradan sonra gezegenimize yaklaşmıştır. O yıl dünyâda büyük heyecan uyandıran ve bir kıyamet habercisi olarak görülen Halley, o günün Türkiye'sinde de dikkatleri gökyüzüne çekmiş, hatta R.Nuri Güntekin'in **Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç**'ında olduğu gibi romanlara bile konu olmuştur. Beklendiği gibi 1986 yılında tekrar dünyamıza yaklaşan Halley Kuyruklu Yıldızının kuyruğuna takılan otomatik bir sonda aracı vasıtasıyla bu gök cismi hakkında yeni ve orijinal bilgiler elde edilmiştir. Halley'in sistemimizi, müteakip ziyareti ancak 2062 yılında vukubulacaktır.

KUYU;

Alm. *Brunnen (m); (Erdöl)-bohrloch (n),* **Fr.** *Puits (m),* **İng.** *1. Well, pit 2. Borehole 3. Mine shaft.* Su, petrol, gaz elde etmek veya zemin sondajı gayesiyle yeraltına doğru düşey olarak açılan boşluğun adı.

Su temini için boru çakarak, kazarak, galeri açarak ve sondaj yoluyla kuyu inşa edilir. Yeraltı suyunun bol ve geniş bir alana yayılı olduğu yerlerde açılan büyük çaplı bir kuyunun tabanından bir metre kadar yukarıdan merkezî olarak etrafa yatay veya eğik drenaj boruları çakılır ve böylece yatay drenajlı kuyular teşkil edilir. Çok kere kuyu grupları kullanılır. Bunlar, birbirlerine fazla etki yapmayacak aralıklarla yerleştirilir.

Çakma kuyular yumuşak kaya ve sığ yeraltı suyu durumunda uygun olur. Ucunda sivri bir başlık bulunan delikli bir boru, üç ayaklı bir sehpaya asılı bir tokmakla zemine çakılır. Derinlikleri genellikle 15 m ve boru çapları 0.1 m'yi geçmez. Bunlar temel çukurlarını kurutmak için dizi hâlinde beraberce kullanılabilir.

Kazılarak açılan kuyular M.Ö. 2000 yılından daha önceleri Mısırlılar tarafından inşa edilmekteydi. Yâkup aleyhisselâmın oğlu Yusuf aleyhisselamın atıldığı kuyuyu Kur'ân-ı kerîm bildirmektedir. Bu kuyu önceleri 45 m derinlik ve 2.25 m çapa sahipti. Bugünkü derinliği ise 25 m kadar olup, terkedilmiş vaziyettedir. Kuyuların açılmasında kazma kürek kullanılır ve açılan çukur yeraltı su seviyesinin altına kadar kazılır. Kuyu iç çevresine ya kuru taş duvar örülür (âdi kuyu) veya etrafında delikler bulunan betonarme duvar silindirik parçalar hâlinde üstten dökülerek aşağıya indirilir (keson kuyu). Kuyu

ağzına bir duvar örülerek etraftan gelecek yüzeydeki kirli suların içeri girmesi önlenir. Kazma kuyuların derinliği 30 m'den az olmakla beraber 150 m'ye kadar olanları da vardır. Kuyulardan kovalarla veya pompalarla su çekildiği gibi rampa veya uygun basamaklarla suyun yanına inilen büyük çaplı kuyular da vardır. Kuyulara su, yanlarından veya tabanından girer.

Galeri veya eğimli bir tünel açarak bunu kuyulara bağlamak yolu Doğuda ve Kuzey Afrika'da kanat ismi altında kullanılmıştır. Burada yeraltı su seviyesini bulmak için bir deneme kuyusu açılıp suyun geldiği yöne doğru galeri açılmaya başlanır ve 30 m kadar aralıklarla açılan kuyulara birleştirilir. Galeri 70 cm civarında bir çapa sahiptir. Bizde de Güney ve Doğu Anadolu'da kehriz adıyla ve İran'da kanat ismiyle kullanılmaktadır.

Sondaj ile açılan kuyular, zeminin burgu gibi dönerek veya çarpma şeklinde çalışan makinalarla delinmesi ile inşa edilirler. Bunlar da çok eskiden (M.Ö. 1500'lerde) Çinliler ve Mısırlılar tarafından uygulanmakta idi. Boru olarak bambu ve ahşap kullanılıyordu. Avrupa'da ancak on ikinci yüzyılda bu metod kullanılmaya başlanmış ve on dokuzuncu yüzyılda yaygınlaşmıştır. Sondajlarda kesilen ve parçalanan zemin özel bir kapla alınır veya verilen basınçlı hava ve su yardımı ile yukarı çıkarılır.

Çok özel zeminler hariç, kuyu etrafındaki zemini tutmak üzere bir muhafaza borusu yerleştirilir. Borunun su içine rastlayan kısmı delikli olur. Boru etrafına kum-çakıl bir filtre yerleştirilerek etraftaki ince kumların deliklerden içeri girmesi önlenir.

Bazı petrol kuyuları, kilometrelerce derinliğe iner. İçme suyu, 1.5 km'den daha derinde pek bulunmaz. İçme suyu kuyularının derinliği ekseriya 150 m'den daha az olur.

İçme suyu için kuyu derinliği müsait olan yerlerde 5 m kadar olmalı ve lağım suyu ve benzeri kirleticilerin yeraltı suyuna karışma ve akarak kuyuya ulaşma ihtimali önlenmelidir.

Anadolu'da yol kenarlarında ve tarla içlerinde eskiden açılmış pek çok kuyu vardır. Yolcuların ihtiyacı ve sulama için açılan bu kuyuların bir kısmı eski canlılığını hâlâ muhafaza etmektedir.

KUYUCU MURÂD PAŞA;

meşhur Osmanlı devlet adamlarından. Doğum târihi bilinmemektedir. Rumeli'den devşirme olarak alınıp, Sarayda(Enderun'da) İslâm terbiyesi ile yetiştirildi. Saray ve hükûmet işlerinde vazîfe aldı. Saraydan ilk olarak 1554'te Mısır Vâlisi Mahmûd Paşaya kethüdâlık vazîfesiyle çıktı. Mısır'da başarılı hizmetler yapıp, kâbiliyeti dikkat çektiğinden; Sancakbeylik ve Emir-i Hac'lık vazîfesi verildi. 1569'da Mısır Beylerbeyi Koca Sinan Paşa ile Yemen'in fethine katıldı. Yemen'e önce Vâli, 1576'da Beylerbeyi tâyin edildi. Yemen Beylerbeyi iken îmâr faaliyetlerinde bulunup Sanâ Kasrında bir câmi ve Nakîm Dağından su getirme tesisleri kurdu. Bu vazîfedeyken İstanbul'a çağrıldı. Şarkîkarahisar Sancakbeyi oldu. Şarkîkarahisar'dan sonra çeşitli vilâyetlerde vazîfe aldı. Diyarbakır Beylerbeyi iken Karaman'a tâyin edildi.

1585'te Karaman Beylerbeyi vazîfesindeyken, Özdemiroğlu Osman Paşanın komutasında Tebriz Seferine katıldı. Tebriz civârındaki savaşın en kritik ânında atı ile berâber savaş meydanındaki kuyuya düştü. Hamza Mirza kumandasındaki Safevî kuvvetlerince esir alınıp hapsedildi. 1590 Osmanlı-Safevî Antlaşmasına kadar İran'da kalan ve atıyla kuyuya düşmesinden dolayı "Kuyucu" lakabı verilen Murâd Paşa, İstanbul'a gelip, Kıbrıs Beylerbeyliğine tâyin edildi.

Kuyucu Murâd Paşa 1596 Haçova Meydan Muhârebesinde büyük yararlıklar gösterdi. Uzun seneler Macaristan cephesinde lâyıkıyla hizmet etti. Cephedeyken bâzı sulh müzâkerelerinde bulundu. Birinci Ahmed Han (1603-1617) Osmanlı Sultanı olunca, Kuyucu Murâd Paşa Şubat 1603'te Rumeli Eyâleti ile berâber Budin muhâfazasına memur edildi. 1605'de Divan-ı Hümâyûnda dördüncü vezir oldu. İran'daki Safevî Devleti (1501-1732)nin teşvik ve kışkırtmaları netîcesinde Anadolu ve Kuzey Suriye'deki isyanlar tehlikeli bir hal aldığından, Anadolu isyanları veİran meselesi için Ferhad Paşa serdar tâyin edildi. Kuyucu Murâd Paşa Avusturya cephesindeki faâliyetlerinden ve Macaristan-Avusturya meselesindeki teşebbüslerinden dolayı 13 mayıs 1606'da Engürüs Serdârı oldu. 1593 yılından beri devâm eden Avusturya Savaşına son veren Zitvatoruk Antlaşmasını imzâladı. Antlaşmaya göre savaşın en önemli sebeplerinden birini teşkil eden Estergon Kalesi Osmanlılarda kalıyordu.

Kuyucu Murâd Paşa Rumeli'ndeyken, Osmanlı Devleti için en büyük tehlike İran meselesi ile Anadolu ve Suriye taraflarındaki isyanlar idi. "Celâlî İsyanları" adı verilen, devlet içinde orduya bile sâhib olan âsîleri (Bkz. Celâliler) cezâlandırmak için Şeyhülislâm Sun'ullah Efendinin tavsiyesi ile Aralık 1606'da Murâd Paşa sadrâzam tâyin edildi. Sadâret mührünü Belgrad'da alan Murâd Paşa, serhad işlerini hallettikten sonra İstanbul'a geldi.

Osmanlı Devletinin 1593 yılından beri Avrupa cephesinde savaşlarla meşgûl olmasını fırsat bilen İran-Safevî Devleti, Anadolu ve Kuzey Suriye'de karışıklıklar çıkardı. Celâlî İsyanları çok tehlikeli bir

hal almıştı. Murâd Paşa, Kuzey Suriye'de Derezi (Dürzî) bir hükûmet kurmuş olan Canbolatoğlu Ali Paşa üzerine 1607 Temmuzunda İstanbul'dan hareket etti. Yol boyunca âsilere karşı uslandırma hareketlerinde bulunan Murâd Paşa, âsi Canbolatoğlu'na karşı Maraş Beylerbeyi Zülfikâr Paşadan yardımcı kuvvetler aldı. Daha sonra harekete geçerek İskenderun yakınlarındaki Oruç Ovasında mevzilenmiş olan âsî kuvvetlerini bozguna uğrattı. Canboladoğlu ve Lübnan Derezi Lideri Maanoğlu Fahreddîn ile bütün Dürzi kabîle reislerinden canlarını kurtarabilenler kaçtı. Murâd Paşa, Haleb'i ele geçirip, isyancıları ve bölücüleri bölgeden temizleyerek, kışı orada geçirdi. Bağdâd'daki Taviloğlu Mustafa üzerine Cağalazâde Mahmûd Paşa kumandasında ordu gönderip, onu kaçırttı. Murâd Paşa Heleb'deyken Kalenderoğlu otuz bin Celâli kuvvetiyle İstanbul'u tehdîd etti. Kalenderoğlu'nun yanında birçok Celâlî elebaşısı ve başıbozuk da vardı. Murâd Paşa; İçel'deki Muslî Çavuş'un Kalenderoğlu ile birleşmesini önlemek için ona İçel Sancakbeyliğini verip, Maraş ve Göksun'dan yeni kuvvetler aldı. Kalenderoğlu, İstanbul'dan gönderilen bir mikdâr Osmanlı hazîne ve kuvvetlerini almak için Göksun Boğazı'nı kapamak istedi. Murâd Paşa daha önce hareket ederek Boğaz'ı tuttu. Burada iki taraf arasında şiddetli bir muhârebe vukûa geldi. Savaşın en şiddetli ânında Serdârın hendeklere sakladığı yeniçerileri meydana çıkarıp hücuma geçirmesi üzerine Kalenderoğlu bozuldu. İran'a sığınmak için Doğuya doğru kaçmaya başladı. Âsîler tâkib edilerek Eylül 1608'de Şarkîkarahisar'da toplanan binlerce Celâlî imhâ edildi. Anadolu âsîlerden temizlenince Murâd Paşa, 1608 sonunda İstanbul'a döndü.

Murâd Paşa böylece dâhiyâne bir siyâsetle Osmanlı Devletinin içinde huzûru bozup, düşmanlarıyla işbirliği yapan âsîleri ortadan kaldırdı. Ayrıca Üsküdar Seferi denilen 15 Haziran 1609'daki harekâtla da Musli Çavuş ve Yûsuf Paşa gibi âsîleri ve bunlarla işbirliği yapanları îdâm ederek, bunların fesat tohumlarını ve köklerini kuruttu. Murâd Paşa 1610 baharında, Osmanlı Devleti içindeki karışıklıkların plânlayıcısı ve destekcisi İran-Safevî Devletine karşı sefere çıktı. Tebriz'de bulunan Safevî Şâh Abbâs (1587-1628)ın Celâlî İsyanları ve Avusturya Seferi (1593-1606) esnâsında işgal ettiği toprakları ve Kafkasya'yı kurtarmak veya Osmanlı lehine bir antlaşma sağlamak için İran Seferine çıktı. Şâh Abbâs Murâd Paşaya elçi gönderdi. Safevî elçileri Sultan Ahmed Hana gönderildi. Murâd Paşa Tebriz önlerine geldiğinde Sefer mevsimi geçtiğinden, kışı geçirmek için Diyarbakır'a çekildi. Murâd Paşa İran üzerine yeni bir Sefer hazırlıkları içindeyken doksan yaşlarında 6 Ağustos 1611'de Âmid kışlığında vefât etti. İstanbul'da yaptırdığı medresenin bahçesindeki türbesine defnedildi.

Murâd Paşa; gayretli, dindâr, üstün komutanlık, idârecilik, diplomatlık ve devletin çıkarlarını her şeyden üstün tutan bir şahsiyete sâhipti. Rumeli'den devşirme olarak alınıp, sarayda yetiştirildi. Osmanlı hânedânına çok sâdıktı. Ülkesine ve milletine çok hizmeti oldu. Tecrübeli, samîmî ve ileri görüşlü olduğundan icrââtlarında tâvizsiz hareket ederdi.Soğukkanlı olup hissiyatını saklamasını bilir, vakti gelince harekete geçip muvaffak olurdu. Nakşibendî tarîkatına bağlı olup, her hafta **Kur'ân-ı kerîmi** hatmeder, adâletten ayrılmazdı. Ancak devlet düşmanlarına karşı şiddetli ve amansızdı.

Avusturya Seferinde Haçlı zihniyeti, İran Safevî Devleti ve devlet içindeki taraftarlarına karşı çok şiddetli mücâdele etti. Ülke içinde âsî Celâlîleri ortadan kaldırdığı için ihtilal yanlılarının çeşitli taarruzlarına uğradı. Devrine âit kaynaklarda, ilmî eserlerde, meselâ İngiltere elçisi Lello; Murâd Paşanın ülkesine iyiliği dokunduğunu, basîret sâhibi olduğunu, memleketin iç işlerini düzeltip, hâkimiyeti sağladığını, iyi bir asker ve devlet adamı olduğunu yazar. On üç yıl süren Avusturya Seferi ve yıllarca devam eden Celâlî İsyânları netîcesinde mâliyenin durumunu öğrenmek için Ayn Ali Efendi'ye **Kavânin-i Âl-i Osman Der Mezâmîn-i Defter-i Dîvân** adlı eserini yazdırdı. Yabancılarla olan münâsebetlerde çok dikkâtli olup, meseleleri gayet iyi tâkip ederdi. Murâd Paşa, İstanbul'da Vezneciler semtinde Edebiyât Fakültesi arkasında, medrese, dükkanlar, türbe, sıbyan mektebi ve sebilden meydana gelen bir külliye ile Erzurum'da büyük bir câmii ve hamam yaptırmıştır.

KUZEY ANADOLU DAĞLARI;

Anadolu'nun kuzeyinde bulunan sıradağların umûmî adı. Bu bölgede dağlar, batıda Marmara bölgesinde başlayıp, doğuda GüneyKafkasya'ya doğru gittikçe yükselerek, Karadeniz kıyılarına paralel birkaç sıra hâlinde uzanırlar. Kızılırmak ve Yeşilırmak deltaları, bölgenin geniş ovalarını meydana getirirler. Ovaların hemen gerisinde bulunan kıyı dağlarının yüksekliği, Rize Dağlarında 3500 metreyi aşar ve Kaçkar Tepesinde 3937 metreyi bulur. Bu bölgede Trabzon ile Gümüşhane arasındaki Zigana Geçidi (2025 metre) ve Bayburt ile Aşkale arasındaki Kop Dağı Geçidi (2390 metre) kıyı bölgesi ile İç Anadolu arasında başlıca ulaşım yolunu meydana getirirler.

Kıyı dağlarının gerisinde Kuzey Anadolu Dağlarının iç sıraları uzanır ve bunlar da doğuya doğru gittikçe yükselerek Mescit Dağında 3239 metreye ulaşır. Bu iki dağ sırasını Çoruh Irmağı ile Kelkit çayı, vâdi oluklarıyla birbirinden ayırır. Batı yönünde iyice alçalan iç sıradağları Kızılırmak Vâdisinden sonra tekrar yükselmeye başlar ve Ilgaz Dağında yükseklik 2550 metreye ulaşır. Ilgaz ve Köroğlu Dağlarının yer aldığı bu bölgede de Gökırmak vâdi oluğu, iç sıra dağlarını kıyı dağlarından ayırır.

KUZEY ATLANTİK ANTLAŞMASI (Bkz. Nato)

KUZEY ATLANTİK İŞBİRLİĞİ KONSEYİ (KAİK);

Varşova Paktının sona ermesi ve Sovyetler Birliğinin dağılması üzerine, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri arasında, Rusya ve bu devletten ayrılan yeni Cumhûriyetlerle irtibâtı devam ettirmek, onları siyâsî reformlara ve yeni Avrupa yapılanmasına entegre etmek için kurulmuş olan teşkilât.

20 Aralık 1991 târihinde Bürüksel'de kurulması kararlaştırılan KAİK, 3 Mart 1992 târihinde kuruldu. 16 NATO ülkesi, 6 Doğu Avrupa Ülkesi, 3 Baltık Cumhûriyeti, Arnavutluk, Ermenistan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Kırgızistan, Moldavya, Rusya, Türkmenistan, Tacikistan, Özbekistan ve Ukrayna'nın üye olduğu teşkilât, büyükelçi düzeyinde periyodik olarak Brüksel'de toplanmaktadır. Silâhsızlanma, siyâsî, ekonomik, bilim ve bilgi teati komiteleri vardır.

Nükleer silâhların yayılmasının önlenmesi, stratejik silâhların azaltılması, nükleer silâhların yok edilmesi, savunma konuları gibi hususlarda faaliyet gösteren KAİK, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile askerî işbirliği için düzenli toplantılar, ikili veya çoklu temâslar, ziyâretler, seminerler düzenlemektedir.

KUZEY BUZ DENİZİ;

Alm. *Nördliches Eismeer (n),* **Fr.** *Océan Glacial arctique,* **İng.** *Arctic Ocean.* Kuzey Buz Denizi, Kuzey Kutbu ve Kutup dönencesi arasında, birkaç denizden meydana gelmiş, bir büyük denizdir. İçinde bulunan denizler, özellikle Beyaz Deniz, Barent Denizi, Kara Denizi, Beaufort Denizi, Grönland Denizi ve Bering Denizidir. Avrupa, Asya, Amerika'nın kuzey kıyıları ile sınırlanmıştır. Büyüklüğü takriben 12.257.000 km^2dir. En derin yeri (Lena Çukuru) 5502 m'dir. Büyüklüğünün mühim bir kısmını buzullar kaplar. Şubat ayında buzların yoğunluğu artar, haziran ayında buzlar erimeye yüz tutar. Yaklaşık 4/10'u buzullardan kurtulur. İkinci Dünyâ Savaşında Amerika'dan Rusya'ya malzeme taşıyan konvoyların bu denizden geçmeleri bölgenin stratejik önemini ortaya koymuştu.

KUZEY DENİZİ;

Alm. *Nordsee (f),* **Fr.** *Mer (f) du Nord,* **İng.** *Northsea.* İngiltere ile Avrupa kıtası arasındaki deniz. Kuzey Denizi 51 ve 61 derece kuzey enlemleri ile 2°3' ve 7°30' batı boylamları arasında yer alan, Atlantik Okyanusunun kuzey-doğu uzantısıdır. Kuzey Denizini Büyük Britanya Adası Şetland ve Orkney Adaları ile Avrupa yakasında Danimarka, Hollanda, Almanya, Fransa'nın bir kısmı çevirmiştir. En uzun mesafesi güneydeki Dover Boğazı ile kuzeydeki uç arasında 1300 km'dir. Kuzey Denizinin yüzölçümü 570.000 km^2, en derin yeri Norveç kıyılarına yakın ve 342 m'dir. Bu denizin muhtelif yerlerinde sığ kısımlar (bank) vardır. En büyüğü Dogger Bank'tır.

Deniz kıyıları, alçak bir hat şeklindedir. Yüksek dalgalar bu kıyıları döğerek oyarlar. Yalnız İskoçya ve Norveç kıyıları dağlık ve kayalıktır. Denizin aşağı kısımlarında ve kuzey kesiminde Hollanda, Belçika, Almanya ve Danimarka kıyıları boyunca yer alan birkaç ada dışında ada yoktur.

Kuzeyde Atlas Okyanusundan denize giriş Orkney ve Shetland adalar grubu tarafından kapatılmıştır.

Atlantik Okyanusundan başlayan okyanus med (yükselme) dalgaları akıntı hâlinde İngiltere'nin batı kıyılarını yaladıktan sonra Norveç'e uzanır. Med hadisesi Londra'daki Thames Nehrinde 18 saat süre ile kendisini hissettirir. Kuzey Denizine giren akıntılardan diğerleri: Kutup, Baltık ve Akdeniz su akımlarıdır. Kuzey Denizinin en büyük özelliklerinden biri, balıkçılığa müsait olmasıdır. Bilhassa Dogger Bank'ının çevresi balıkçılık için çok önemlidir. Kuzey Denizine kıyısı olan bütün ülkelerin büyük balık avcı filoları vardır.

Avrupa'nın en önemli limanları bu denizin kıyılarında yer alır. İngiltere'de: Londra, Holl, Newsantle-On-Tyne, Leith; Hollanda'da: Rotterdam; Belçika'da: Antwerg; Almanya'da: Bremen ve Hamburg; İskandinavya'da: Oslo, Kopenhang, Göteburg limanları başlıcalarıdır.

KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHÛRİYETİ

DEVLETİN ADI .....Kuzey Kıbrıs Türk
..... Cumhûriyeti
BAŞŞEHRİ .....Lefkoşe
NÜFÛSU 176.000
YÜZÖLÇÜMÜ ..... 3555 km^2
RESMÎ DİLİ ..... Türkçe

DÎNİ .....Müslümanlık

PARA BİRİMİ..... Türk lirası

Kıbrıs Adasının kuzey kesiminde kurulmuş bir Türk devleti. Güneyinde Kıbrıs Rum kesimi bulunmaktadır.

Rumların Türklere karşı başlattığı kıyım üzerine 1974 senesinde, Türk birlikleri Kıbrıs'a çıkartma yaptı. Türk birlikleri KKTC'nin bugünkü sınırını meydana getiren yere kadar ilerlediler. Ateşkes Antlaşmasının ardından yapılan ToplumlararasıGörüşmeler bir netice vermeyince, görüşmelere son verildi ve 15 Kasım 1983'te KKTC kuruldu ve Cumhurbaşkanlığına Rauf Denktaş seçildi.

Fizikî Yapı

Adanın kuzey kesiminde kurulan bu devlet toprakları içinde kalan Kuzey Dağları, Türkiye'nin Toros Dağlarının uzantısıdır. Bu dağların en yüksek yeri 1.019 m ile Beşparmak Dağıdır. Kuzey Dağları Morfu Körfezinden Andreas Burnuna kadar kıyıya paralel olarak uzanır. Güneyde Tradaslar ile Kuzey dağları arasında yer alan Meserya Ovası yer alır.

Kuzey kıyıları oldukça düz olup, girinti çıkıntılar azdır ve Magosa Körfezi, Güzelyurt Körfezi, Larnaka Körfezi gibi geniş körfezleri vardır. Başlıca akarsular Meserya Ovasını sulayan Çakıllıdere ve Kumludere'dir.

Tabiî Kaynakları

Bitki örtüsü: Akdeniz iklimi hüküm sürdüğü için bu iklimin bitki örtüsü olan maki, MeseryaOvasının dışında bütün araziyi kaplar. Beşparmak Dağlarının bir kısmı ormanlıktır. Bu ormanlar selvi, çam ve ardıç ağaçlarıyla kaplıdır.

İklim

Akdeniz iklimi hüküm sürer. Yazları kurak ve sıcak, kışları yağışlı ve ılık geçer. Yüksek bölgelerde yıllık yağış miktarı 1.015 mm'yi bulurken, alçak bölgelerde bu miktar 510 mm'yi geçmez.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhûriyetinin nüfûsu 170.000'dir. Halkın hepsi Türk olup, Türkçe konuşur. Resmi dil Türkçedir. Halkın hemen hemen hepsi Müslümandır. Önemli şehirleri Magosa, Girne ve Güzelyurt'tur.

Eğitim: Türk eğitim sistemi uygulanmaktadır. Lise veya dengi okuldan sonra öğrenciler yüksek öğrenimlerini Türkiye'de sürdürmektedirler. Bunun yanında az sayıda yüksek öğrenim için İngiltere, Amerika ve diğer ülkelere gidenler de vardır.

Okuma yazma oranı yüzde 98 olup, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhûriyetinde okulsuz köy bulunmamaktadır.

Ekonomi

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhûriyetinin ekonomisi tarıma ve turizme dayalıdır.

Tarım: Tarım ürünleri arasında en çok narenciye yetiştirilir. Bağcılık da çok gelişmiştir. Tarım ürünleri arasında patates, buğday, arpa ve sebze yer alır. Son yıllarda seracılık ve hayvancılık da gelişmiştir.

Sanâyi: Gelişmemiştir. Tekstil, mobilya ve ayakkabı gibi îmâlât sanâyii vardır.

Ticâret: Ticâretini Türkiye'nin yanı sıra İngiltere, Almanya, Japonya ve birçok ülkelerle yapmaktadır. Avrupa ülkelerine Narenciye ve bağ ürünleri ile patates, Ortadoğu ülkelerine de canlı hayvan ihrâç edilmektedir.

Ulaşım: Deniz ve hava ulaşımı Türkiye bağlantılıdır. Şehirler arasında ulaşım asfalt yollarla sağlanmaktadır.

Siyâsî Hayat: Cumhûriyet ile yönetilen Kuzey Kıbrıs Türk Cumhûriyetinde 104 üyeli bir Millet Meclisi bulunmaktadır. Meclis üyeleri beş yılda bir seçilmektedir.

KUZEY KUTUP BÖLGESİ;

Alm. *Arktische zone,* **Fr.** *Pole boreal, pôle nord,* İ**ng.** *Boreal pole, north pole.* Yeryüzünün kuzeyinde, çok yeri buzlarla örtülü, Kuzey kutbuyla çevresini içine alan bölge. Arktik olarak da bilinir. Tamâmına yakın kısmı karalarla çevrili büyük bir okyanus havzasıdır.

66° 30' Kuzey eyleminin geçtiği kabul edilen Kuzey Kutup dâiresi coğrafi bir sınır teşkil etmediğinden Asya, Amerika ve Avrupa kıtalarında ağaçlı arâzinin bittiği yer bölgenin sınırı kabul edilmektedir.

Grönland, Svalbard ve diğer kutup bölgesi adaları, Norveç, Alaska, Kanada ve Rusya Federasyonunun kuzey kesimleri İzlanda'nın büyük bölümü ve Bering Denizi ile Atlas Okyanusunun kuzeyi bölgenin içinde kalır.

Târihi

Kuzey Kutbu bölgesinin büyük kısmı buzlarla kaplı ve soğuk olduğundan, insanoğlu bölgeye on altıncı asırdan îtibâren uzak doğuya giden yeni ticâret yollarını bulmak için keşif seferleri düzenlemeye başlamıştı. 1553'te bu gâye için yola çıkan İngiliz Sir Hug, soğuk hava şartları yüzünden bütün mürettebatıyla yolda öldü. Bu sefere başka bir gemiyle katılan Richard Chancellar ise, Arhangelsk'e ulaştıktan sonra karayolu ile Moskova üzerinden İngiltere'ye döndü. Bu seferin ardından Moskova kampanyası kuruldu ve Rusya ile İngiltere arasında ticâret gelişti.

Rus Çarı Birinci Petro doğudaki deniz yolunun bulunması ve haritasının çıkarılması için bölgeye birçok seferler düzenletti. 1728'de düzenlenen bir seferde güneyden Bering Boğazını geçmeyi başaran Bering 1741'de ise Büyük Okyanusun kuzeyini geçerek Alaska kıyısına ayak bastı. İngiliz kaşif James Cook, 1778'de Bering Boğazını geçerek Sibirya'daki kuzey burnuna ulaşması ile Amerika ileAsya'yı birbirinden ayıran boğazın varlığı kesinlik kazandı. Avusturyalı Julius Payer ve Karl Weyprecht Kuzeydoğu geçidinden geçmek için düzenledikleri bir seferde rastlantı sonucunda Fransız Josef topraklarını keşfettiler (1874). Kuzeydoğu Geçidini ilk olarak 1878'de İsveçli Nordenslüöld geçmeyi başardı. Bunu başka kâşifler takib etti. Günümüzde Rusya Federasyonu Buzkıranlar Geçidini sürekli olarak açık tutmağa çalışmaktadır.

Bölgenin Kuzeybatı Geçidini bulmak için keşifler Amerika'nın keşfi ile başladı. Bunun için ilk olarak iki tekneyle denize açılan Frobisher, Boffin Adasının güneydoğu kıyısına kadar ulaşabildi. 1585-1587 arasında sefere çıkan, John Davis, Grönland'ı keşfetti. Körfezin batı kıyısına varmayı başaran Thoman Buthon 1613'te Roes Welcome Boğazını buldu. Kuzeybatı Geçidini bulma çalışmaları 18. asır sonlarına doğru azaldı. Geçidi bulma seferleri 19. asırda tekrar başladı. Yapılan seferler netîcesinde Regent Körfezi, Boothia Körfezi bulundu ve Amerika kıtasının kuzey kıyıları ile Kuzey Kutup Takımadalarının büyük bölümünün haritası çıkarıldı. 1906'da Bering Boğazını aşan Kuzeybatı Geçidinden gemisiyle ilk olarak Roald Amundsen geçti. 1940-42 arasında ve 1944'te Henriy A. Larsen Bellot Boğazı yoluyla doğu-batı yönünde geçitten geçmeyi başardı. 1954'te Kanada buzkıranı, 1969'da ise bir gemi tarafından iki defa açıldı.

Yirminci asrın başlarında Sovyetler Birliği yönetimi, kuzey denizyolunu geliştirmek için, bölgedeki keşif çalışmalarını gözlem ve radyo istasyonlarının sayısını hızla arttırdı. İlmî çalışmalarda buzkıranların yanında uçaklar da kullanılmaya başlandı. Bölgede son olarak 1948'de Foxe havzasındaki üç ada keşfedildi. Bu adalardan biri Prens Charles Adasıdır. Bugün Kuzey Kutup bölgesi tamâmiyle keşfedilmiştir. Uçakla çekilen fotoğraflarla, daha doğru haritalar çizilmektedir.

Fizikî Yapı

Kuzey Kutbu bölgesi, çok eski zamanlardan beri buzullarla kaplıdır. Buzulların bir kısmının erimesi ile orjinal yüzey şekilleri ortaya çıkmıştır. Yüksek bölgelerde ortaya çıkan verimli vâdiler, kıyıya yakın yerlerde fiyortlar, meydana gelmiştir. Diğer taraftan buzulların erimesi ile alçalan arâzilerin deniz suları ile kaplanması oldukça yüksek kumsalların meydana gelmesine sebeb oldu. Lobrada'dan Ellesmese Adasına kadar uzanan Kanada'nın doğu kesiminde buzulların derinlemesine yarılması netîcesinde fiyortlar ve yüksekliği 1800 m'yi aşan dağlar meydana gelmiştir.

Gevşek tortul kayalarından meydana gelen bölgelerde geniş düzlükler vardır. Bu düzlükler engebesiz ve çok sayıda sığ gölle kaplıdır. Sibirya'nın kuzeydoğusunda ve Alaska'da yüksek dağlar vardır. Çeşitli sıradağların yüksekliği 3.000 metreyi aşan dorukları mevcuttur. Büyük ırmaklar dağlar arasındaki geniş havzalardan akar. Kuzey Kutup bölgesinin toprak yüzeyinin beşte ikisi devamlı buzullarla kaplıdır. Bölgenin en büyük buzulu olan Grönland'ın kuzey-güney doğrultusunda uzunluğu 2526 km, genişliği 965 km'dir. Buzulun kalınlığı 1525 metredir. Grönland Adasının % 85'ini kaplar.

İklim

Kuzey Kutup bölgesinde iklim, bölgelere göre büyük değişiklik gösterir. Atlas Okyanusu ve Büyük Okyanus çevresinde kutup deniz iklimi; Alaska'nın kuzeyi, Kanada ve Sibirya'da kutup kara iklimi hüküm sürer. Kutup deniz ikliminde kar yağışı bol olup, kışın ısı nâdir olarak düşük olur. Kışın fırtınalar ve sert rüzgârlar eser. Kutup kara ikliminde kışlar çok soğuk olup, kar az yağar. Bu iklimin hâkim olduğu yerlerde yazın sıcaklığın 26.5°C'ye yükseldiği olur. Havanın güneşli ve sâkin olduğu görülür sıcak dönemler yaşanırsa da, bu havaların arkasından sık sık fırtınalar gelir. Kutup bölgesinin kışları soğuk, uzun ve açık geçer. Arasıra çıkan fırtınalar sırasında hava kısa süreyle ısınır.

Bitki Örtüsü ve Hayvanlar

Kuzey kutup bölgesinde iki ana bitki örtüsü kuşağı bulunmaktadır. Bölgenin sınırı olan orman hattının güney kısmında kalan bölge kutupaltı bitki örtüsü, kuzey kısmında kalan bölge ise tundralarla kaplıdır. Bu bitki örtülerini birbirinden ayıran orman hattında da beyaz ladin, kara ladin, çam, köknar ağaçları vardır. Bölgenin ılıman kesimlerinde bodur çalılar, söğüt, kuş, ağaç, ardıç ve kızılağaç yetişir. Bâzı yerlerde çalılık ormanlar geniş alanları kaplamaktadır.

Kuzey kutup bölgesinde hayvan türleri zengin olmamakla birlikte geniş hayvan sürüleri vardır. Bu sürülerden çok yaygını ve en çok bilineni yaban geyikleri ve onların ehlileştirilmiş türü olan Ren geyiğidir. Diğer kutup hayvanları; kutub ayısı, kutup fâresi, yaban mandası, yaban keçisi, kutup tilkisi, gelincik, kartavuğu, karbay kuşu, kenevir kuşu, kuyruk kakan, karagözlü yunko, ördek ve kazdır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Kuzey Kutup bölgesinde değişik etnik gruplar yaşamaktadır. Bölgenin batısında Eskimolar yaşar. Geçimlerini balıkçılık ve avcılıkla sağlarlar. Eskimoların büyük bölümü toprağın altına yapılmış evlerde otururlar. Bölgenin doğusunda yaşayan etnik grupların en büyük özelliği avcılığın yanında Ren geyiği besiciliği ile uğraşmalarıdır. Bu grupların başlıcaları Laplar, Komiler, Mansiler, Hantılar, Yakutlar, Tungunlar, Koryaklar, Çukçiler, Yuitler, Aleutlar ve Evenlerdir.

Günümüzde 60° kuzey enleminin kuzey kesiminde kalan Rus topraklarında beş milyondan fazla insan yaşar. Buralardaki şehirlerin çoğunun nüfusu yüz binin üzerindedir. Amerika kıtasında kalan topraklarda ise nüfus çok düşüktür. Kanada ve Alaska'da nüfûsun büyük bölümü kutup altı bölgede yaşamaktadır. Nüfûsun hızla arttığı Grönland ile Svalband'da şehirlerin çoğunun nüfûsu on binin altındadır.

Ulaşım

Kuzey Kutub bölgesinde iklim şartlarından dolayı karayolu az olup, ısının sıfırın altında olmasından dolayı muhâfazası da çok zordur. Yollar yavaş yavaş kutuba doğru geliştirilmekte ve karayolları, demiryolları yaygınlaşmaktadır. Ulaşım daha çok küçük uçaklarla yapılır.

Ekonomi

Tarım yapmanın mümkün olmadığı Kuzey kutup bölgesinde halk geçimini daha çok denizden sağlamaktadır. Bölgede bulunan tabiî kaynaklardan faydalanmak gâyesiyle yapılan çalışmalar ekonomide bâzı değişmelere sebeb oldu. Kuzey Amerika, Rusya Federasyonu ve Japon şirketleri bölgede başta petrol olmak üzere çeşitli mâdenler çıkarmaktadırlar.

KUZUKULAĞI (Rumex);

Alm. *Grosser Sauerampfer (m),* **Fr.** *Oseille (f) commune,* **İng.** *Sheep's sorrel.* **Familyası:** Kuzukulağıgiller (Polygonaceae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu'nun ekserî (çoğu) yerinde.

Haziran-eylül ayları arasında yeşilimtrak renkli, küçük çiçekler açan 50 cm-2 m boylarında, çok yıllık otsu bir bitki. Dağlık, orman ve çayırlarda ekilmemiş alanlarda yayılır. Gövdeleri dik, silindirik ve kırmızımsı renklidir. Alt yapraklar büyük, üst yapraklar küçüktür. Çiçekler gövdenin ucunda toplanmışlardır. Büyük kuzu kulağı (R. acetosa) ve küçük kuzu kulağı (R. acetosella) türleri bulunmaktadır.

Kullanıldığı yerler: Yaprakları ekşi lezzetinden dolayı halk arasında gıda olarak yenilmekte ve idrar söktürücü olarak kullanılmaktadır. Fazla yenilmesi kum teşekkülüne ve zehirlenmeye sebep olur. Kalın kökleri müshil etkiye sahiptir.

KÜBA

DEVLETİN ADI ..... Sosyalist Küba Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ .....Havana

NÜFÛSU 10.848.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....110.861 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İspanyolca

DÎNİ .....Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ..... Küba pezosu

Orta Amerika'da Küba ve Irla de Pinos adalarından meydana gelmiş ada devleti. Karaib Denizindeki bu ülke Florida Boğazı ile ABD'nin Florida eyâletinden ayrılır. Atlas Okyanusu Küba'yı Bahama

Adalarından ayırır. Doğusunda Haiti, güneydoğusunda Jamaika bulunur.

Târihi

Küba Adası 1492'de Kıristof Kolomb tarafından bulundu.İspanyolların 1511 yılında adayı almasından sonraİspanya'nın idâresine girdi. Afrika'dan getirilen zenciler şekerkamışı tarlalarında çalıştırılmaya başlandı. İspanya Krallığına bağlı olan ada 1762 yılına kadar sâkin bir devre geçirdi. 1762'de İngilizler Havana'yı ele geçirdiler. Fakat bu durum uzun sürmedi. İspanyollar adayı tekrar geri aldılar. Kübalıların İspanyollara karşı sürdürdükleri bağımsızlık mücâdeleleri uzun seneler sonuç vermemiş, bağımsızlıklarına ancak 1898'de kavuşabilmişlerdir. Bu târihten sonra Küba, ekonomik bakımdan ABD'nin hâkimiyetine girmiştir. Amerika burada üs kurma hakkına sâhib olmuştur.

1920'de ülkeyi G.M.Morales diktatörlükle idare etmeye başlamış, bundan sonra birçok hükûmet darbeleri olmuştur. 1934'te Amerikalıların desteğiyle iktidâra gelen Batista 1944 yılına kadar iktidarda kaldı. O zaman demokrasiye geçilmiş, fakat 1952'de yeni bir hükümet darbesi olunca idâreyi tekrar Batista almıştır. 1953'te ihtilâlcilerin başına geçen F.Castro tutuklanmış, sonra serbest bırakılmış, Meksika'ya geçerek Küba'daki taraftarlarıyla darbe hazırlığına başlamıştır. 1956'da Küba'ya geçerek Turquino Dağının yakınında gerilla kampı kurmuş ve gerilla savaşını başlatmıştır. İki yıl süren iç savaştan sonra Batista'nın birlikleri yenilmiş, Batista kaçmak zorunda kalmıştır. İktidârı ele geçiren Castro (11 Ocak 1959) ilk anda komünist rejimi getireceğini halktan gizlemiş, idareye tam hâkim olduktan sonra bu rejimi uygulamaya başlamıştır. Bundan sonra Sovyetler Birliği ve sosyalist ülkelerle işbirliğine girişmiştir. Rusya burada 1962 senesinde ABD'ye karşı nükleer üsler kurmaya başlamışsa da Amerika'nın baskısıyla nükleer füzelerini geri almaya mecbur kalmıştır. Castro hâlâ iktidarda olup 1989 başlarında SSCB ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinin liberalleşme yönündeki politikalarını tâkib etmeyeceğini açıkladı.

Fizikî Yapı

Küba'nın kıyıları bataklık alanlar ve mercan kayalıklarla çevrilidir. Adanın geniş ovaları ve alçak tepeli yaylalarını üç dağ dizisi böler. Bu sıradağların en önemlisi doğudadır ve Sierra Cristal ve Sierra Saguo Beracca'dır. Adanın güneydoğu kıyılarında Sierra Maestra Dağları bulunur. Küba'nın en yüksek dağı olan Turquino (2005 m) buradadır. Üçüncü dağ dizisi adanın merkezindedir.

Ovaların verimini arttıran 200 kadar küçük ırmak ve binlerce dere vardır. En büyük ırmak güneydoğudaki 240 km uzunluğundaki Cauto'dur.

İklim

Küba'da tropikal bir iklim hüküm sürer. Aylık sıcaklık ortalaması 20 derecenin üstündedir. Bir yılda başlıca iki mevsim görülür. Bölgede alize rüzgârları bütün yıl eser. Hattâ bazan Küba şiddetli tayfunlara mâruz kalır. Yağışlar önemli değildir. Zaman zaman Kuzey Amerika'dan esen kuzey rüzgârları aralık ve ocak aylarının da yağışlı geçmesine sebep olur. Yıllık yağış miktârı 1375 mm'dir. Yağış mevsiminde büyük zararlara yol açan kasırgalar da görülür. 1963'te meydana gelen Flora kasırgası ülkenin şekerkamışı tarlalarına çok büyük zarar vermiştir.

Tabiî Kaynakları

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Ülke topraklarında tropikal bitkiler, iğne yapraklı ormanlar, savanlar ve bataklık alanlar vardır. Güneydoğu bölgesinde sıcağa dayanıklı kaktüs cinsinden bitkiler yetişir. Günümüzde tabiî bitki örtüsünün yerini yavaş yavaş şekerkamışı, kakao ve muz ağaçları almıştır. Yabanî hayvanları az olmakla beraber sürüngen ve böcek türleri hayli çeşitlidir.

Mâdenleri: Ülkede birçok mâden yatakları vardır. Başlıca maden kaynakları ise demir, nikel, kobalt, bakır, krom, kükürt ve manganezdir. Ayrıca az miktarda petrol de çıkarılmaktadır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

11 milyon civârında olan nüfûsun büyük çoğunluğunu İspanyol soyundan meydana gelen beyazlar meydana getirir. Bunun yanında melez ve zencilerin de sayısı hayli kalabalıktır.

Dîni: Halkın büyük kesimi İspanyolca konuşur ve resmî dili İspanyolcadır. Yaygın din olarak Hıristiyanlığın Katolik mezhebi görülmektedir.

Eğitimi: Öğrenim ücretsizdir. Marksist ve Leninist prensipler öğretilmekte ve işçilere öğrenim imkânları sağlanmaktadır. İlk öğrenimi 6 ile 12 yaş arasındadır. Ülkede 4 üniversite vardır. Halkın % 97'si okuma yazma bilmektedir.

Şehirleri: Halkın % 50'si şehirlerde yaşar. Önemli şehirleri arasında Hawana, Santiago, Mariano, Holguin ve Camaguly sayılabilir.

Siyâsî Hayat

1976 yılında sosyalist bir anayasa yürürlüğe konulmuştur. Dört yılda bir seçilen 481 üyeli Ulusal Halk Meclisi, yasama görevini üzerine almıştır. Cumhurbaşkanı aynı zamanda hem devletin hem de hükümetin başıdır. Küba Komünist Partisi, ülkenin politikasını tesbit eden en önemli ve tek kuruluştur.

Ekonomi

Tarım: Küba ekonomisi tarıma dayalıdır. İhracatının büyük kısmını tarım ürünlerinden sağlar. Halkın büyük kesimi de tarımla uğraşmaktadır. Başlıca tarım ürünü fazla üretilen şekerkamışıdır. Tarım alanlarının % 70'i devlete ve kooperatiflere aittir. Şeker kamışından sonra tütün ve narenciye üretimi ikinci sırayı alır. Havana tütünleri dünyaca ünlüdür. Diğer tarım ürünleri ise pirinç, mısır, patates, ananas, muz, kahve, pamuk, yer fıstığı, manyok ve kenevirdir. Ülkenin batısında ve orta kesiminde çiftliklerde sayıları birkaç milyonu bulan büyükbaş hayvan yetiştiriciliği yapılır. Bunun yanında koyun, keçi, gibi küçükbaş hayvanlar da yetiştirilir.

Balıkçılık: Ülke bir ada ülkesi olduğundan ve çevresinde tropikal balıklar bol bulunduğundan balıkçılık gelişmiştir. Büyük balıkçı filosu Meksika Körfezinde, Arjantin açıklarında ve Grönland çevresinde avlanır. Balıkçılık tarım gibi kooperatifler aracılığı ile yapılır.

Sanâyi: Ülkede sanâyi pek gelişmemiştir. Sanâyi kolunu şekerkamışı ve tütün işleyen fabrikalar ile çimento, dokuma, ayakkabı, konserve, lâstik fabrikaları ve petrol rafinerileri meydana getirir. Motor sanâyii henüz kurulmamıştır.

Ticâret: En önemli ihraç maddesi şekerdir ve üretiminin yüzde sekseni ihraç edilir. Bunu tütün, alkol, meyve, sebze, balık ve maden ürünleri tâkib eder. Dışarıdan ise petrol ve makina gibi sanâyi ürünleri satın alır. Ticâretinin büyük kısmını sosyalist ülkelerle yapmaktadır. İspanya ve İngiltere ile ticareti gelişmektedir.

Ulaşım: Kara ulaşımı, karayolları ve demiryolları ile sağlanır. Demiryolu ulaşımının büyük kesimi şekerkamışı nakliyesi için yapılmıştır. Karayollarının uzunluğu 5053 km, demiryollarının uzunluğu ise 34.000 km'dir. Karayollarının % 30'u asfaltlanmıştır. Başşehir Havana en önemli deniz ve hava limanıdır.

KÜBİZM (Bkz. Edebî Akımlar)

KÜBREVİYYE;

on ikinci asırda yaşamış olan büyük âlim ve evliyâ Necmeddîn-i Kübrâ'nın ve talebelerinin tasavvufta tâkip ettikleri yol, tarîkat. Yaptığı bütün münâzaralarda gâlib geldiği, kübrâ (büyük) lâkabıyla meşhur olduğu için, bu yola Kübreviyye adı verilmiştir.

Kübreviyye yolunun kurucusu olan Necmeddîn-i Kübrâ, Ebü'n-Necib-i Sühreverdî hazretlerinden tasavvuf ilmini öğrendi. Bu yolda ilerleyip büyük velî oldu. Pekçok kimse onun sohbetlerinde bulundu. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin babası Sultân-ül-Ulemâ Behâeddîn Veled, Ferîdüddîn-i Attâr'ın hocaları Mecdüddîn Bağdâdî, BabaKemâl Cündî, Semnân pâdişâhının oğlu Rükneddîn Ahmed Alâüddevle, Kübreviyye yolunda ilerleyerek yükseldiler.

Necmeddîn-i Kübrâ hazretleri tasavvufa dâir yazmış olduğu **Usûl-i Aşere** adlı kitabında Kübreviyye yolunun esaslarını şu şekilde açıkladı: Allahü teâlâya kavuşmak arzusunda bulunan ve bu yolda ilerlemek isteyenlerin yollarının temeli on esasa bağlıdır. Bunlar; Tövbe (günahlara pişman olmak), zühd (dünyâdan yüz çevirmek), tevekkül (her işinde Allahü teâlâya itimâd etmek ve O'na güvenmek), kanâat (yemek içmek hususunda elde bulunan ile yetinmek), uzlet (insanlardan uzak olmak), devamlı zikir (Allahü teâlâyı anmak), teveccüh (tamâmen Allahü teâlâya yönelmek), sabır, murakabe (nefsini kontrol etmek ve nefsin hile ve tuzaklarına karşı uyanık bulunmak), rıza (nefsin arzularını terk ederek Allahü tâlânın hiçbir hükmüne itiraz etmemek)dır.

Kübreviyye yolunda mücâhede (nefsin istemediklerini yapma) hayâtının üç temeli vardır: 1) Tedricî olarak yemeği azaltmak, 2) Kâmil bir mürşidin, yol göstericinin irâdesine tâbi olmak, 3) Cüneyd-i Bağdâdî hazretlerinin sekiz esâsını yerine getirmek.

Kübreviyye yoluna giren kişilerin şu esaslara uyması gerekir: Beden temizliği, halvet, susmak, oruç tutmak, zikretmek, teslim olmak, hâtıra gereksiz şey getirmemek, kalbi hocasına bağlamak, mecbûriyet halinde uyumak, yeme ve içmede orta yolu tâkib etmek.

Necmeddîn-i Kübrâ'nın gerek yazdığı Arapça, Farsça risâlelerle, gerekse İslâm ülkelerine gönderdiği talebeleriyle Kübreviyye yolu çok geniş bir sahaya yayıldı. Zamanla Nakşibendiyye ve Mevleviyye ile iç içe olan Kübreviyye yolunun Cüneyd-i Bağdâdî'den sonraki silsilesi şunlardır: Ebû Ali Rodbârî, Ebû

OsmanMağribî, Ebü'l-Kâsım Gürgânî, Ebû Bekir Nessâc, Ebü'n-Necib Sühreverdî, Ammar bin Yâsir.

Kübreviyye yolunun zaman içinde meydana gelen kolları ve şûbeleri ise şunlardır: Baherziyye, Nuriyye, Hemedâniyye, Rükniyye, Iğtişâşiyye, Nûrbahşiyye, Ayderûsiyye, Firdevsiyye.

Daha çok bugünkü İran veRusya topraklarında faaliyet gösteren Kübrevîler, Sovyet rejimine karşı koyan Müslümanların da liderliğini üstlenmişlerdir.

KÜÇÜK AYI (Bkz. Büyük ve Küçük Ayı)

KÜÇÜK KAYNARCA ANTLAŞMASI;

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1768-1774 yılları arasında vukû bulan harbe son veren ve Osmanlı Devletinde önemli toprak kayıplarına yol açan antlaşma. Güney Dobruca'daki Küçük Kaynarca kasabasında imzâlandığından bu adı almıştır.

Osmanlı ordusunun 1773'de Ruslara karşı kazandığı Ruscuk, Silistre ve Varna zaferlerinin intikâmını isteyen Çariçe İkinci Katerina, Tuna ordusunu takviye etmişti. Başkumandan Mareşal Romanzoff, Osmanlı ordusunu merkezinde muhâsara için Şumnu'ya doğru hareket etti. Bu sırada rahatsız olan Vezîr-i âzam ve Serdâr-ı ekrem Muhsinzâde Mehmed Paşa, düşmanı karşılamak üzere Yeniçeri Ağası Yeğen Mehmed Paşa kumandasında bir kuvvet sevkettiyse de bu kuvvetler Kozluca'da mağlûb oldu. Romanzoff'un bu başarıdan sonra Şumnu önlerine gelip Varna yolunu kesmek sûretiyle Osmanlı ordusunu iâşe ve mühimmâttan, mahrum etmesi, askerin dağılmasına yol açtı ve orduda on iki bin kişi kaldı. Yanındaki az sayıdaki kuvvetle mukâvemet etmenin bir fayda sağlamayacağını anlayan Serdâr-ı ekrem, mütâreke istemek zorunda kaldı. Sadr-ı âzam kethüdâsı Resmi Ahmed Efendi nişancı rütbesi ile birinci, Reîsül-küttab İbrâhim Münib Efendi de ikinci murahhas tâyin olunarak 12 Temmuz 1774'te Şumnu'dan hareketle Balya Boğazına yakın Küçük Kaynarca kasabasına geldiler. Ruslar tarafının murahhası, General Repnin idi. Mareşal Romanzoff, mütâreke kabul etmeyerek birinci sulh müzâkeresinde esasları iki tarafça kabûl edilmiş olan esaslara göre derhal sulh akdini istediğinden mecbûren teklif kabûl olunup iki günde ve iki celsede antlaşma imzâlandı.

Rus başkumandanı sulh görüşmesi yapabilmek için başlangıçta Kılburun, Kerç ve Yenikalenin Ruslara terkini şart koydu. Osmanlı murahhasları bütün fırsatların elden çıkması ve kendilerine zaman verilmemesi üzerine Rus isteklerini çâresiz kabûl ettiler. 17 Temmuz 1774 târihinde imzâlanan ve henüz tahta yeni çıkan Birinci Abdülhamîd Han tarafından tasdik edilen, yirmi sekiz maddelik bu antlaşmaya göre:

1. Kırım Hanlığıyla Kuban ve Bucak Tatarları siyâsî bakımdan müstakil olup, ancak dînî işlerinde Hilâfet makâmına tâbi olacaklardır.

2. Kılburun, Kerç, Yenikale ve Azak Kalesiyle Dinyeper (Özi) ve Buğ (Aksu) nehirleri arasındaki arâzi Rusya'ya terk edilmiş ve Aksu hudud kabûl edilmiştir.

3. Ruslar tarafından işgâl edilen Besarabya, Eflak, Boğdan ve Gürcistan ülkeleriyle Akdeniz adalarıOsmanlılara iâde olunacaktır.

4. Rus ordusu Bulgaristan'da Tuna'nın sağ sâhilinden, bir ay içinde sol sâhiline çekilecektir.

5. Bâbıâlî, İmparatorlukta Hıristiyan dîniyle kiliselerini dâimî surette himâye edecektir.

6. Rus sefirlerinin Eflâk ve Boğdan vaziyetleri hakkındaki mürâcaatları dikkate alınacaktır. Bu madde, mûcibince de memleketin işlerinde Rus müdâhalesine dâimî bir açık kapı bırakılmış oluyordu.

7. Rus ticâret gemileri Karadeniz'le Akdeniz'de hareket serbestisine sâhib olacak ve istedikleri zaman boğazlardan geçebilecekler ve Osmanlı limanlarında kalabileceklerdi. Ayrıca Ruslar, Osmanlı şehir ve kasabalarında münâsip görecekleri yerlerde konsolosluklar ihdas edebileceklerdi.

8. İngilizlerle Fransızlara verilen kapitülasyonlar Rusya'ya da aynen tanınacaktır.

9. Osmanlı Devleti, savaş tazminâtı olarak üç senede ve üç taksitte Rusya'ya on beş bin kese akça verecektir.

Osmanlı Devleti, arâzi îtibâriyle fazla kayba uğramamakla berâber, Rusların Eflak ve Boğdan'a karışmaları, istedikleri yerlerde konsolosluk açabilmeleri ve Ortodoksların hâmisi sıfatını takınmaları gibi maddeler sebebiyle zayıf anlarında devamlı olarak bu devletin saldırılarına mâruz kalmıştır.

KÜÇÜK MENDERES;

Ege bölgesi nehirlerinden. Ödemiş'in kuzeyindeki Bozdağı'ndan doğar, Ödemiş'in güneyinden Tire'nin kuzeyinden ve Menderes Ovasından geçerek batı yönde akar ve Pamuçak mevkiinde Ege Denizine

dökülür. Bu denize dökülen nehirlerin en küçüğüdür. Uzunluğu 140 km, beslendiği yağış alanı 3000 km2dir. Bölgedeki diğer nehirler gibi bu da tektonik bir çöküntü havzasında akar. Yağmurların çok olduğu bilhassa kış ve ilkbaharda, aşırı derecede kabarır. Bu kabarma uzun müddet devam etmeyip, kısa zamanda nehir çekilerek normal akışına devam eder. Kurak geçen yaz mevsiminde suyu bazan yatağı kuruyacak kadar azalır.

KÜF;

Alm. *Schimmel (m),* **Fr.** Mois*issure (pl), moisi (m),* **İng.** *Mould.* Mantar türünden çok küçük canlı varlıklar. Çok sayıda olunca kadife gibi manzara arz ederler. Bozulmaya yüz tutan organik maddeler üzerinde nem ve ısı etkisiyle meydana gelirler. Bayat ekmekte, çürük yemişlerde sık sık rastlanır. Halk dilinde maddelerin oksitlenmesi sonucu yüzeyini tutan pas tabakasına da küf denmektedir.

Küfün birçok türü vardır. Çoğu zararsızsa da bazısı insanlarda, sporotrikoz gibi deri altı urcukları meydana getirir. Pembe lekeli bir deri hastalığı olan Pitiryazis versikolor da bir nevi küften ileri gelir.

Küfler çeşitli mantar (fungi) türlerinin belirli bir bölümünü meydana getirirler, gerçek mantarlar "true fungi"dirler. Bitki âleminin beş bölümünden biri Thallphyta alt âleminin bitkiye benzer organizmaların büyük bir heterogan grubunu teşkil ederler. Kök, sap ve yapraktan yoksundur, klorofilsizdir. Çok küçük ve asalak iplik gibi mantardır. Bunlar gıdalarda önemli rol oynar. Bakteri ve mayalar tek hücreli olduğu halde küfler çok hücrelidir. Hemen bütün küfler aerobiktir, atmosfer oksijenine ihtiyaçları vardır. Geniş asidik ve sıcaklık sınırı içinde gelişebilirler. Çoğalma genellikle sporlar ile olur. Bunlardan spor, bakterilerinkinin aksine olarak gerçek çoğalma organıdır. Bu sporlar mikroskobik boydadırlar; havada, toprakta, gübrede ve yem üzerinde ve sterilize olmamış cihazlarda bulunurlar.

Küflerin gelişmek için fazla rutubete ihtiyaçları vardır. Mayalar gibi az asitli ortamı severler.

Tek hücreli bakteri ve mayalardan farklı olarak küflerin yapıları karışıktır. Bütün diğer mantarlar gibi klorofilsiz oldukları için besin maddelerini kendileri yapamazlar. Küfler, ölü organik maddeler üzerinde yaşayanlar (çürükçü bitkiler), canlı organik maddeler üzerinde yaşayanlar (asalak bitkiler) olmak üzere iki türlü beslenme yapısına mâliktirler.

Sporlar, havaya yayıldıkları zaman beslenmeye elverişli bir yer bulduklarında oraya yerleşerek gelişirler. Spor, filizlendiğinde iplik biçiminde sürgün verir ki buna "hypha" denir. Bu dallanarak başka hypha'ları verir, sonunda karma karışık yumuşak tüylü bir örgü meydana gelir ki buna miselyum (Yunanca mantar) denir.

Küfler, süt ve mâmüllerinde hiç istenmezler, çünkü çoğunda tadına zarar ve küflü koku verirler. Sütlü ürünler üzerinde düğme gibi yassı bir biçimde yerleşebilirler ve genellikle yüzeyi katman şeklinde örterler. Küflü peynir genellikle yenir, küf gelişmesi yüzeydedir. Üstteki küf kazımakla atılınca sağlam ürün kalır. Bâzan küf çatlak boyunca peynirin içine girerek ürünü tahrip edebilir. Rokfort ve gorgozola gibi bazı peynirlerin imali için küfler gereklidir. Bu peynirlerin karakteristik tadı küflerle sağlanır. Küf kültürü îmâl sırasında ilave edilir. Gelişmesi için gerekli hava verdirmek gâyesiyle peynir içine şişlerle delikler açılır. Kamamber peynirinde ise yüzey bir küf tabakasıyle örtülür ki olgunlaşma sırasında bu gelişir.

Zararlı küflerden ziyâde faydalı küfler bugün tıpta ehemmiyet kazanmıştır. Antibiyotikler, küf türünden bir takım canlı varlıklar üretilerek yapılmıştır. Bakteriler içinde elverişli, karanlık ve nemli organik ortamlarda üreyen bazı küfler, aynı ortamda kendilerine rakip mikropların çoğalmasını durduran antibiyotikler çıkarır (penisilin, streptomisin, teramisin vb.).

KÜFÜR;

Alm. *Unglaube (m), Irglaube (m),* **Fr.** *Incredulite (f), Fausse Croyance (f),* **İng.** *Unbelief, Disbelief, İnfidelity.* Allahü teâlâya inanmamak ve O'nun bildirdiklerini reddetmek, beğenmemek. Ateist (dinsiz) olmak. Küfür, lügatte örtmek, hakîkati gizlemek demektir. Mecâzî olarak, bir kimseye söverken kulanılan çirkin ve kötü söze de denir. Küfür, îmânın zıddıdır (Bkz. Îmân). Küfür inkâr etmek şüphe etmek tekzib etmek (yalanlamak) ve tereddüt etmek ile hâsıl olur.

Dinde inanılması lâzım olan bir şeye inanmamak küfür olur. Dînin bildirdiği şeylere meleklerin, insanların ve cinlerin îmân etmeleri, inanmaları emir olundu. Allahü teâlânın, ilk peygamberi hazret-i Âdem'den son peygamber Muhammed aleyhisselâma kadar gelen bütün peygamberlere gönderdiği dinlerdeki îmân esaslarını kabûl etmemek küfürdür.

Hazret-i Muhammed ile gönderilen ve son din olan İslâmiyette Muhammed aleyhisselâmın, Allahü teâlâ tarafından getirip bildirdiği şeylerin hepsine kalple inanıp ve bunları dil ile ikrar etmeye, söylemeye "îmân" denir. Söylemeye mâni, engel bulunduğu zaman, söylememek affolur. Meselâ, korkutulduğu, hasta, dilsiz olduğu, söyleyecek vakit bulamadan öldüğü zaman söylemek îcâbetmez.

Anlamadan, taklid ederek, inanmak da îmân olur. Allahü teâlânın var olduğunu anlamamak, düşünmemek günah olur. Bildirilenlerden birine inanmamak, hepsine inanmamak olur. Herbirini bilmeden hepsine inandım demek de îmân olur. Îmân hâsıl olması için, İslâmiyetin küfür alâmeti dediği şeylerden sakınmak da lâzımdır. İslâmiyet'in emir ve yasaklarından birini hafif görmek, **Kur'ân-ı kerîm** ile melek ile, peygamberlerden biri ile alay etmek, küfür alâmetlerindendir. İnkâr etmek, yâni işittikten sonra inanmamak, tasdik etmemek demektir. Bundan dolayı, şüphe etmek de inkâr olur. İslâm dîninde bildirilen her hangi bir hükmü inkâr etmek küfür olur.

İslâm dîninde küfür üç çeşittir. Bunlar cehlî (câhillik sebebiyle) cuhûdî (inat ile inkâr ederek) ve hükmî (kâfirlere benzemek sebebiyle) küfürdür.

1. **Küfr-i cehlî:** İşitmediği, düşünmediği için kâfir olanların küfrüdür. Cehl (cehâlet) de iki türlüdür. Birincisi **cehl-i basit**'tir. Böyle kimse, câhil olduğunu bilir. Bunlarda, yanlış îtikât olmaz ise de bilmez olduklarını bildikleri hâlde, bu çirkin halden uzaklaşmaz, ilme yaklaşmazlarsa, hayvandan daha aşağı olurlar.

Îmân edilecek şeyleri ve farzlardan, haramlardan meşhur olanları, lüzûmu kadar öğrenmek farzdır. Bunları öğrenmemek haramdır. İşitip de ehemmiyet vermemek küfr olur. Cehlin ilâcı, çalışıp öğrenmektir.

Cehlin ikincisi, **cehl-i mürekkeb**'dir. Yanlış sapık îtikât etmektir. Yunan felsefecilerinin ve Müslümanlardan yetmiş iki bid'at fırkasından aşırı gidenlerin ve felsefeye kayanların îtikâdları böyledir. Bu cehâlet, birincisinden daha fenâdır. İlâcı bilinmeyen bir hastalıktır. İsâ aleyhisselâm; "Sağırı, dilsizi tedâvi ettim. Ölüyü dirilttim. Fakat, cehl-i mürekkebin ilâcını bulamadım." demiştir.Çünkü, böyle kimse cehlini ilim ve kemâl sanmaktadır. Câhil ve ruh hastası olduğunu bilmez ki, ilâcını arasın! Ancak, Allahü teâlânın hidâyeti ile hastalığını anlayap, bu dertten kurtulabilir.

2. **Küfr-i cühûdiye:** "Küfr-i inâdî" de denir. Bilerek, inâd ederek kâfir olmaktır. Kibirden, mevkî sâhibi olmayı sevmekten veya ayıplanmaktan korkmak sebebi ile hâsıl olur. Firavun'un ve yoldaşlarının küfürleri böyle idi. Mûsâ aleyhisselâmın mûcizelerini gördükleri halde, îmân etmediler. Bizim gibi bir insana inanmayız dediler. Kendileri gibi insan olan Firavun'a "ilâh" dediler. Ona tapındılar. Rum İmparatoru Herakliyüs de, tahtından, saltanatından ayrılmak korkusu ile îmân etmedi.

3. **Küfr-i hükmî:** İslâmiyetin îmânsızlık alâmeti dediği sözleri söyleyen ve işleri yapan, kalbinde tasdik olsa ve inandığını söylese de kâfir sayılır. İslâmiyetin, tâzimini emir ettiği şeyi tahkir etmek, kötülemek böyledir. Bunun için, Allahü teâlâya lâyık olmayan şey söyliyen kâfir olur. Meselâ, "Allah arştan veya göklerden bize bakıyor." demek, "Sen bana zulmettiğin gibi, Allah da sana zulmediyor." demek, "Filan Müslüman benim gözüme Yahûdî gibidir." demek, yalan bir söze; "Allah biliyor ki, doğrudur." demek ve melekleri küçültücü şeyler söylemek ve Kur'ân-ı kerîmi, hattâ bir harfini küçültücü söz söylemek, bir harfine bile inanmamak, çalgı çalarak Kur'ân-ı kerîm okumak, değiştirilmeden önceki hakîkî olan Tevrât'a ve İncîl'e inanmamak, bunları kötülemek, Kur'ân-ı kerîmi şâz olan harflerle okuyup Kur'ân-ı kerîm budur demek küfür olur. Peygamberleri küçültücü söz söylemek, Kur'ân-ı kerîmde isimleri bildirilen peygamberlerden birine inanmamak, meşhur sünnetlerden birini beğenmemek, çok iyilik yapan birisi için, "Peygamberden daha iyidir." demek küfürdür. Birisi peygamber olduğunu söylese, kendisi ve buna inananlar kâfir olur. **"Kabrim ile minberim arası, Cennet bahçelerinden bir bahçedir."** hadîs-i şerîfini işitince; "Ben minber, hasır ve kabirden başka birşey görmüyorum." demek küfür olur.

Âhirette olacak şeylerle alay etmek küfürdür. Kabirdeki ve kıyâmetteki azaplara, akla, fenne uygun değildir diyerek inanmamak, "Ben Cennet'i istemem, Allah'ı görmeyi isterim." demek küfür olur. "İslâmiyete inanmamak alâmeti olan sözler, fen bilgileri, din bilgilerinden daha hayırlıdır." demek, "Namaz kılsam da kılmasam da aynıdır." demek, "Zekât vermem." demek, "Fâiz helâl olsaydı.", "Zulmetmek helâl olsaydı." demek, haramdan olan malı fakire verip sevap beklemek, verilen paranın haram olduğunu bilerek, verene hayır duâ etmek, "İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin kıyâsı (**Kur'ân-ı kerîm** ve hadîs-i şerîflerden çıkardığı hükümleri) hak değildir." demek küfürdür. İslâm bilgilerine inanmamak, bunları ve din âlimlerini aşağılamak da küfür olur.

Kâfir olmayı isteyen kimse, buna niyet ettiği anda kâfir olur. Küfre sebeb olduğunu bilerek ve arzusuyla küfür kelimelerini söyleyen kâfir olur. Bilmiyerek söylüyorsa, âlimlerin çoğuna göre yine kâfir olur. Küfre sebeb olmıyan kelime söylemek isterken, şaşırarak küfre sebeb olanı söylerse kâfir olmaz.

Küfre sebeb olan bir işi, bilerek yapmak küfür olur. Bilmeyerek yapınca da küfür olur diyen âlimler çoktur. Beline zünnâr denilen papaz kuşağı bağlamak böyledir. Bunları mîzah için başkalarını güldürmek için, şaka için kullanmak da küfre sebeb olur. İtikâdının doğru olması fayda vermez. Kâfirlerin bayram günlerinde, o güne mahsus şeylerini, onlar gibi kullanmak, bunları kâfire hediye götürmek küfür olur. Kalbine, küfre sebeb olan şeyler gelen kimse, bunları söylemezse, îmânının

kuvvetine alâmet olur. Küfüre sebeb olan şeyi kullanan kimseye kâfir denmez. Müslüman bir kimsenin bir işinde veya sözünde, doksan dokuz küfür ihtimali ve bir de îmân ihtimâli olsa, bu kimseye kâfir denilmez. Müslümana hüsnü zan etmek lâzımdır. Müslüman hiçbir günâhı küçük görmemelidir. Bir kimse küçük günâh işlese, buna "Tövbe et." denildikte, "Tövbe edecek bir şey yapmadım ki." dese, yahut "Niçin tövbe edeyim?" dese, küfür olur. Bir mümini öldüren veya öldürülmesini emreden kimseye "İyi yaptın." diyen kâfir olur. Mevki sâhibi bir Müslüman aksırınca, buna "yerhamükallah" diyen kimseye, "Büyüklere karşı böyle söylenmez." demek küfür olur. Allah'ın rahmetinden ümidini kesmek küfürdür. Leş, domuz, şarap gibi kendileri haram olan şeylere helâl demek küfür olur. Kesin olarak bilinen bütün günâhlara helâl demek de, küfür olur. Ezân, câmi, fıkıh, kitapları gibi İslâmiyetin kıymet verdiği şeyleri aşağılamak küfür olur. Abdestsiz olduğunu bildiği halde, namaz kılmak, bildiği halde kıbleden başka tarafa kılmak küfür olur. Bir kimseyi kötülemek için kâfir demek küfür olmaz. Kâfir olmasını isteyerek söylemek küfür olur. Günâh işlemek küfür olmaz. Günâh olduğuna ehemmiyet verilmezse küfür olur. İbâdet yapmanın ve günâhtan sakınmanın lâzım olduğuna inanmamak küfür olur. Câhile; "Îmân nedir? İslâm nedir?" diye sorulmamalı. Bunların cevapları söylenip, böyle midir, demelidir.

Küfre sebeb olan sözler ve hareketler çoktur. Bunlar görülünce hemen kâfir dememelidir. Küfrü irâde etdiği, dilediği açıkça anlaşılmadıkça sûizan etmemelidir. Müslüman küfürden çok korkmalı, az konuşmalıdır. Hadîs-i şerîfte; **"Hep hayırlı, faydalı konuşunuz. Yâhut susunuz!"** buyruldu. İslâmiyete uygun olmayan sözlerden ve hareketlerden sakınmalıdır. Ciddî olmalı, latifeci, oyuncu olmamalıdır. Akla, insanlığa uygun olmayan şeyler yapmamalıdır. Kendisini küfürden muhâfaza etmesi için, Allahü teâlâya çok duâ etmelidir. Hadîs-i şerîfte; **"Şirkten sakınınız. Şirk, karıncanın ayak sesinden daha gizlidir."** buyruldu. Şirk, küfür demektir. Bu kadar gizli şeyden korunmak nasıl olur denildikte, **"Allahümme innâ ne'ûzü bike en-nüşrike-bike şey'en na'lemühû ve nestağfirüke limâ lâ-na'lemühû) duâsını okuyunuz."** buyurdu. Bu duâyı sabah ve akşam çok okumalıdır.

Îmâna gelmek çok kolaydır. Mahlûklardaki hesâba, nizâma, düzene bakmak ve bunlardaki incelikleri düşünmek, herkese vâciptir. Atomdan güneşe kadar bütün varlıklardaki düzen, birbirlerine bağlılıkları, bunların kendiliklerinden tesâdüfen var olmadıklarını, bilgili, hikmetli ve sonsuz kuvvetli bir varlık tarafından yaratıldıklarını açıkça göstermektedir. Aklı başında olan bir kimse, liselerde ve üniversitede, astronomi, fen, biyoloji ve tıp bilgilerini öğrenince, bu varlıkların bir yaratıcısı bulunduğunu ve her türlü ayıptan uzak olduğunu ve Muhammed aleyhisselâmın O'nun peygamberi olduğunu ve bildirdiklerinin hepsinin ondan geldiğini hemen anlar. Bu yaratana hemen inanır. Kâfirlerin, yâni kâfir olarak ölenlerin sonsuz Cehennemde kalacaklarını, müminlerin de sonsuz olarak Cennet nîmetleri içinde yaşıyacaklarını öğrenince seve seve Müslüman olur. Müslüman da îmânsız olmaktan çok korkar. Küfür olabilecek, inanç, söz ve işlerden çok sakınır. Son nefese kadar hep îmân sâhibi olmaya duâ eder.

KÜKÜRT;

Alm. *Schwefel (m),* **Fr.** *Soufre (m),* **İng.** *Sulphur.* Tabiatta yaygın olarak bulunan genellikle sarı renkte kimyevî bir element. Kimyâda sembolü S olup çok eskiden beri bilinen elementlerden biridir.

Özellikleri: Periyodik cetvelde IVA grubunda bulunur. Atom numarası 16, atom ağırlığı ise 32.064'tür. 2-, 4+ ve 6+ değerliklerini alabilir. Oksijensiz bileşiklerinde kararlı olup dâimâ 2- değerliklidir. Reaksiyon verme kabiliyeti oldukça iyi olup soygazlar hâriç diğer elementlerin hepsi ile reaksiyon verir.

Kütle numaraları 29 ile 38 arasında değişen dokuz izotopu vardır. Tabiatta bulunan kükürtün takribi % 95'i S-32 kararlı izotopudur. % 4'ünü S-34 kararlı izotopu teşkil eder. Diğer kararlı izotoplarının kütle numaraları ise 33 ve 36'dır. Radyoaktif izotoplardan S-29 yarılanma süresi 0.19 saniye S-35 izotopunun yarılanma süresi 88 gündür. Saf kükürt tadsız ve kokusuzdur. Karbon disülfürde ve karbon tekraklorürde çözünür, fakat suda çözünmez. Elementin erime noktası 119°C, kaynama noktası ise 444,6°C'dir. Kükürt havada 261°C'de hemen yanabilir. Isı ve elektrik iletkenliği zayıftır. Kükürtün yoğunluğu 2,07 g/cm^3'tür. Sertliği mohs derecesine göre 2,5 civârındadır.

Kükürtün çeşitli allotropları vardır ve bunların bazı kimyevî özellikleri birbirinden farklıdır. Bu allotroplardan en meşhuru ortorombik kristal hâlinde kükürt olup, buna α kükürt de denir ve amber rengindedir. Monoklin kristal yapıya sâhib olan β-kükürt hafif sarı renktedir. Isıtılmakla α-kükürt β-kükürt hâline dönüşebilir. β-kükürt soğutulduğu zaman tekrar α- kükürte yavaş olarak dönüşür. Daha başka kristal halleri de vardır. Bunları λ-kükürt ve μ-kükürttür.

Kükürt ısıtılırsa, 115-120°C dolayında açık sarı renk alır. 160°C'de λ -kükürt hâlini alır. 160°C'den sonra renk koyulaşır ve polimerleşme başlar. 187°C'de bütün kütle reçine gibi donar. 444,6°C'de akıcı bir sıvı ele geçer. Bu sıvı suya dökülürse sarı, saydam ve yumuşak lastik gibi kütle ele geçer. Buna

amorf kükürt denir.

Kükürt buharları S_8 ve S_6, yüksek sıcaklıkta ise S_4 ve S_2 moleküllerinden oluşur. α ve β kükürtler 8 atomlu moleküller hâlindedir.

Bulunuşu: Kükürt tabiatta çok yayılmış olarak bulunur. Bir kısmı elementel hâlde; bir kısmı ise bileşik hâlindedir. Yerküresinin % 0.052'sini teşkil eder. Elementel hâlde, Türkiye'mizde, Amerika'da, İtalya veİspanya'da bulunur. Yurdumuzdaki en mühim yatak Keçiborlu'dadır.

Bileşik hâlinde en çok pirit (FeS_2) halkopirit ($CuFeS_2$), glanit (PbS), çinkoblend ZnS ve sülfatlar hâlinde bulunur.

Elde edilişi: Serbest halde kükürt ihtiva eden yataklardan Kükürt-Fransh metodu ile elde edilir. Bu metodla 350 metre kadar derinlikteki kükürtler çıkarılır. Kükürt yatağına kadar içiçe geçmiş üç boru indirilir. En iç borudan basınçlı hava, dış borudan ise 160°C'de sıcak su buharı gönderilir. Buhar sıcaklığı ile eriyen kükürt basınçlı havanın sürüklemesi ile ikinci borudan yeryüzüne çıkar. Su-kükürt karışımı havuzlara alınarak bekletilir ve kükürt çöker. Bu kükürt % 99 saflıktadır.

Maden kömürlerinin destilasyonu esnasında elde edilen hidrojen sülfür (H_2S) oksijen ile reaksiyona sokulur ve elementel kükürt elde edilir:

$2H_2S+O_2 \rightarrow 2H_2O+2S$

Pirit (FeS_2) de önemli bir kükürt kaynağıdır. Piritten elde edilen kükürt dioksit (SO_2), hidrojen sülfür ile reaksiyona sokulursa serbest kükürt ele geçer:

$SO_2+2H_2S \rightarrow 3S+2H_2O$

Kükürt dioksit, karbon monoksit ile reaksiyona sokulursa yine kükürt elde edilir:

$SO_2+2CO \rightarrow S+2CO_2$

Bileşikleri: Kükürtün oda sıcaklığında reaksiyon verme özelliği yok gibidir. Oda sıcaklığında ancak flour ve civa ile reaksiyon verebilir. En önemli bileşiği sülfat asidi (H_2SO_4)dir. (Bkz. Sülfat asidi.) Kükürt dioksidin su ile reaksiyonundan sülfit asidi elde edilir:

$SO_2+H_2O \rightarrow H_2SO_3$

Sülfit asidi organik bileşiklerin sentezinde kullanılan bir maddedir. Saman ve kumaşların ağartılmasında, kâğıt sanâyiinde beyazlatıcı olarak, metalurjide, analitik kimyâda, meyve ve yiyeceklerin saklanmasında, parafinlerin rafinasyonunda ve sülfit bileşiklerinin elde edilmesinde kullanılır.

Sülfit asidi renksiz bir sıvı olup, karakteristik bir kokusu vardır. Yoğunluğu 1,03 g/cm^3 olup suda çözünür. Oldukça kararsız olup hava ile okside olarak H_2SO_4 hâlini aldığı gibi SO_2 fazlasından dolayı bozunabilir.

Kükürt monoklorür (dikükürtdiklorür) çok bilinen bir kükürt halojen bileşiğidir. Formülü S_2Cl_2 olup bazı yağların klorlandırılmasında, mobilyada kullanılan kuruyan yağların elde edilmesinde, yağların ve kauçuğun soğuk vulkanizasyonunda, organik maddelerin klorlandırılmasında, askeriyede zehirli gaz olarak, böcek öldürücü olarak ve şekerin saflaştırılmasında kullanılır.

Kükürt monoklorür erimiş kükürt içinden klor gazı geçirmek suretiyle elde edilir. Sarımsı-kırmızı renkte olup, keskin pis bir kokusu vardır. -82°C'de donar ve 138°C'de kaynar. Su ile kolayca çözünür. Organik çözücülerde de çözünür.

Tiyonil klorür; kükürt oksiklorür olarak da bilinen bu bileşiğin formülü $SOCl_2$'dir. Organik sentezlerde klorlama vasıtası olarak, A vitamininin, antihistaminiklerin, boyaların elde edilmesinde kullanılır. Renksiz veya kırmızı sıvıdır. Deriyi yakar ve su ile bozunur. Buharı da sıhhat için zararlıdır.

Kükürtdioksit (SO_2); renksiz, atmosferik basınçta iğneleyici, astım yapan bir gaz veya yüksek basınçta renksiz bir sıvıdır. Kükürdün havada yakılması ile elde edilir. Ayrıca metal sülfürlerin kavrulması ile, hidrojen sülfürün yakılması ile ve yağ, tabiî gaz rafinasyonunda veya gaz fabrikasyonunda yan ürün olarak elde edilir. Suda bol miktarda çözünerek sülfit asidini meydana getirir. Alkol ve eterde çözünür. 0°C'de spesifik giavitesi 1,43'tür. Sıvı SO_2 elektrik akımı iletmez. Atmosfer basıncında -10°C'de kaynar. Yağların ve yiyeceklerin beyazlatılmasında, etlerin saklanmasında, kimyasal maddelerin elde edilmesinde, kâğıt îmâlatında, soğutmada ve camların tavlanmasında kullanılır.

Kullanılışı: Kükürt, sanâyide hammadde olarak yaygın bir şekilde kullanılan maddelerden biridir.

Meselâ Amerika'da yıllık kükürt tüketimi kişi başına 45 kg'dır. Bu oran Avrupa'da ortalama 32 kg, Hindistan'da 0,9 kg'dır. Üretilen kükürtün % 86'sı sülfat asidi îmâlâtında, bu asidin de % 47'si gübre îmâlatında kullanılır. Çelik ve petrol sanayiindeki işlemlerde, cevherden, metalleri elde etmede, kauçuk üretiminde, boyalarda, sentetik fiber üretiminde, katalizör olarak deterjan, sentetik reçine birçok organik ve anorganik maddelerin yapımında kullanılır. Zirâatte böcek ve mantar öldürmede ve radyoizotop olan S-35 birçok ilmî araştırmada kullanılır.

KÜL;

Alm. *Asche (f),* **Fr.** *Cendre (m),* **İng.** *Ash.* Bazı maddelerin yanmasından sonra geride kalan toz madde. Bitkisel yakıtların yanarken kül bırakması, bileşimlerinde bulunan inorganik maddelerden ileri gelir. Küllerde potasyum karbonat bulunur (sodyum karbonat ancak deniz bitkilerinde bulunur). Bundan dolayı sodyum karbonat yerine kül kullanıldığı da olmuştur. Karın ağrısına karşı eski insanların küllü su içmeleri bundandır. Yine çok eskiden, bitkilerin yakılmasıyla elde edilen küllerden potasyum karbonat çıkarılarak barut yapılırdı. Bugün bazı küllerden potasyum gübresi olarak faydalanılmaktadır (özellikle killi topraklar için).

Küllerde, özellikle tahıl küllerinde bundan başka mağnezyum ve kalsiyum fosfatlar ile karbonatlar ve silis vardır. Ayrıca küllere renklerini veren demir ve mangan oksitlere de rastlanır.

Kararmış kapların külle oğulması da eskiden beri bilinen bir usüldür. Küldeki kimyevî maddeler, bu arada potasyum karbonat, kapların üzerindeki kiri mekanik ve kimyasal yolla çıkararak kabın temizlenmesini sağlar.

Taşkömüründeki kül daha çok alüminyum silikattan meydana gelir. Piyasada satılan taşkömürde % 10-15 arasında kül olabilir. Ocak içinde eriyerek yanmayı önleyen kütleler meydana getirir ve çok zor sökülebilir. Kemiklerin hava temasıyla kavrulmasından elde edilen kemik külleri de vardır. Bunlar da en çok trikalsiyum fosfat üretiminde kullanılır.

KÜL TEGİN;

Göktürklerin Kutlug devri kumandanlarından, Bilge Kağan'ın kardeşi. Babası, Göktürklerde millî şuuru uyandırarak, İkinci Hâkanlık devrinin kurucusu İlteriş Kutlug Kağan, annesi İl-Bilge Hâtun idi. Babası Kutlug Kağan'ın 692 senesinde vefât ettiğinde, yedi yaşındaydı. Ağabeyi Bilge ile amcası Kapagan Kağan'ın yanında büyüyüp, yetişti. Atabeki, büyük edip ve prens Yolluğ Tegin idi. Onun terbiyesinde yetişip, Türk töresini, devlet idâresini ve lüzumlu âdab ve erkânı öğrendi. Küçük yaşından îtibâren Bilge ile berâber amcası Kapagan Kağan'ın yanında akınlara, seferlere katılmaya başladı.

702 senesinde devlet hizmetine girdiğinde, on altı yaşında idi. Amcası Kapagan Kağan ile Mâveraünnehr'deki Suğdakiler üzerine yapılan sefere katıldı. Muvaffakiyetle dönüldü. 706 senesinde elli bin kişilik Çin ordusunun imhâ edilmesinde çok büyük hizmeti geçti. Piyâde kuvvetleriyle hücuma geçerek Çin kumandanını esir etti. Esir Çin kumandanını Kağana gönderdi. 707 senesinde Çinliler ile yapılan muhârebede üç at değiştirecek kadar çetin mücâdelelere katıldı. Yaralanmasına rağmen muhârebeye devâm etti. Bu muhârebede Çin ordusu yok edildi. Çinlilerin teşvik ettiği isyanların bastırılmasında mühim hizmetlerde bulundu.

Kapagan Kağan'ın 716 senesinde vefâtıyla, ağabeyi Bilge'nin kağanlığa geçmesine çalıştı ve muvaffak oldu. Kendisi cesâret ve muharipliği ile meşhûr olduğundan, ordu kumandanı ve doğu bölgesi şadlığına getirildi. İç isyanların ve taht kavgalarının bastırılmasında vazîfe aldı. Âsîleri mağlub ederek, Türklerin birlik ve berâberliğini sağladı. 731 târihinde Moga Kurgan'daki karargâhında öldü. Onun ölümü başta Bilge Kağan olmak üzere Türk milletini mâteme boğdu.

Kül Tegin adına âbidevî bir eser yapıldı. Orhun Nehri sâhilinde **Orhon Âbideleri** veya **Türük Bengü Taşları** da denilen eser, Türk yâni Orhon Alfâbesiyle yazıldı. Âbide, Yollug Tegin tarafından yazılıp, 21 Kasım 731'de Orhun Nehri sâhiline dikildi. Âbide'de; Alpliği, cesâreti, muhâripliği, kumandanlığı ve Türk Milleti'ne hizmeti edebî bir lisanla anlatılır. **Kül Tegin Âbidesi,** Göktürk Târihi, kültürü, Türk dil ve edebiyâtı yönünden emsalsiz bir eserdir. Âbide'nin metni Türkçe yazılmış, ayrıca Çince tercümesine yer verilmiştir.

KÜLTEPE;

Kayseri'nin 21 km kuzeydoğusunda bulunan, Karaev olarak da bilinen Karahöyük köyünün yakınındaki eski bir yerleşim yeri. Kültepe, yerlilerin oturduğu ve Kaniş olarak bilinen höyükten, diğeri aşağı şehir veya Asurlu tüccarların yerleştiği Karum alanından meydana gelmiştir. Höyüğün çapı 500 m, ova seviyesinden yüksekliği 20 metredir. Tepeyi dört yanından aşağı şehir, Karum çevirmiştir.Karum üç yönünde düz ova şeklinde görülmekle berâber doğu yönü ova seviyesinden 1.5, 2.5 metrelik bir

yüksekliğe sâhiptir. Çapı 2 kilometreyi bulan Karum ve Kaniş kuvvetli birer sur ile çevrilidir.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarından îtibâren başlatılan ve hâlen devam ettirilen kazılar neticesinde bölgede eski dünyânın önemli ticâret merkezlerinden Kaniş Karum diye bilinen şehir ortaya çıkarıldı. Günümüzden yaklaşık dört bin yıl önce Kuzey Mezopotamyalı Asurlu tüccarların, Anadolu'da kurdukları, aşağı yukarı yüz elli sene süren ticârî münâsebetler döneminde, Anadolu'da yaşayan insanlar Mezopotamya'nın uygarlığına açılmış, onlardan yazıyı öğrenmiş, kültür seviyelerini yükseltmişlerdir. Ortaya çıkanlar eski Asur dilinde yazılmış çivi yazılı tabletler Anadolu ile Asurlular arasındaki ticârî faaliyetler hakkında bilgi vermektedir. Anadolu'nun en eski, yazılı belgeleri olan ve Kültepe'de ortaya çıkarılan tabletler, Kaniş, Karum'un Anadolu'daki bu ticâret sisteminin başşehri olduğunu ve aynı zamanda Kaniş Krallığının da merkezi olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaniş-Karum birbirinden taş döşeli sokaklarla ayrılan büyük mahalleleri, tam planlarıyla ortaya çıkarılmıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde eski dünyânın ayrı dilleri konuşan iki ülkesinin temsilcilerinin bu şehirlerde yanyana yaşadıkları, onların tam planlarıyla korunmuş evleri, arşivleri, atölyeleri, depoları, dükkanları ortaya çıkarıldı. Geniş teşkilâtlı evlerin çoğunda ofis, oturma odaları, arşiv ve depolar birbirinden ayrılmıştır.Her iki şehir de yangınla tahrip edilmiş, bu felâketten sonra insanlar ancak canlarını kurtarabilmişler, yangına dayanıklı bütün eşyâları zamanımıza terk etmişlerdir.

Hitit ve Roma dönemlerinde de önemli bir merkez olma özelliğini koruyan Kaniş-Karum civârında yapılan kazılarda çok sayıda çanak çömlek kalıntıları, taşınabilir banyo küvetleri, taş sanduka mezarlarda değerli taş ve metallerden yapılmış takılar, mızrak ucu, balta gibi tunç silâhlar, terâzi ağırlıkları da ele geçirilmiştir. Taş kalıplara dökülerek yapılmış kurşun tanrı figürleri ve üç boyutlu oturan kadın figürleri, kabartma figürlerle bezeli ortostat parçaları da bulunmuştur.Helenistik dönemden önemli bir buluntu çıkmayan Kültepe'de,Roma dönemine âit çanak çömleğin yanı sıra ithal kaplar ele geçmiştir.

Kültepe'de ilk bilimsel ve sistemli kazı 1948'de birTürk ekibi tarafından Türk Târih Kurumu adına başlatıldı. Kazılar bugün de sürdürülmektedir.

KÜLTÜR;

Alm. *Kultur,* **Fr.** *Culture,* **İng.** *Culture.* Bir milletin maddî-mânevî değerleri: Bir milletin bütün sanat faaliyetlerinin, inançlarının, örf ve âdetlerinin, anlayış ve davranışlarının, toplamı o milletin kültürüdür. Buna mânevî kültür veya hars denir.

Biyolojide bakterilerin sun'î olarak üretilmesi kültür (mikrop kültürü) olarak isimlendirildiği gibi, bir müsabaka veya antrenman öncesi yapılan ısınma hareketleri de kültür-fizik olarak adlandırılmaktadır. Dilimizde maddî kültür, mânevî kültür, kültürlü adam, kültür dâiresi, kültür çerçevesi, kültür kompleksi, kültür bütünleşmesi, kültür yayılması, kültür temâsı, kültür kaynaşması, kültür benimseme ve kültür değişmesi, millî kültür gibi çeşitli terkipler hâlinde kullanılan kültür kelimesinin umûmiyetle, dilimize Fransızcadaki "Culture" kelimesinden geçtiği kabul edilmektedir.

Kültür kelimesi aslında Lâtincede "toprağı işlemek, zirâat" demektir. Sonradan bu tâbir, BatıAvrupa'da "yüksek umûmî bilgi" mânâsı kazanmış ve Türkçeye de bu anlamda girmiştir. Kültür târihçileri, sosyologlar ve sosyal psikologlar kültürün ıstılahî (belirli bir sahadaki ilmî) mânâsını değişik ifâdelerle belirtmişlerdir.

C.Wisler, kültür; "Bir halkın yaşama tarzıdır." derken, E.Sapir onu; "Atalardan gelen maddî, mânevî değerlerin tamamı" şeklinde târif etmiş, F. A.Wolf ise; "Bir milletin ferdlerinin iştirak hâlinde bulundukları mânevî hayat"ın kültür olduğunu ifâde etmiştir.

A.Yong, kültürün, "İnsanın tabiatı ve kendisini idâre etme yolu ile bizzat meydana getirdiği eser" olduğunu belirtirken, A.K.Kohen, "Umûmî olarak inançlar, değer hükümleri, örf ve âdetler, zevkler kısaca insan tarafından yapılmış ve meydana getirilmiş her şey"in kültür olduğunu ifâde etmiştir.

R.Thurnawald, "Kültür, tavırlardan, davranış tarzlarından, örf ve âdetlerden, düşüncelerden, ifâde şekillerinden, kıymet biçimlerinden, tesislerden ve teşkilâttan meydana gelmiş âhenkli bir sistemdir." demiş, fakat E. B.Taylor onu; "bilgiyi, îmânı, sanatı, ahlâkı, örf ve âdetleri, ferdin mensubu olduğu cemiyetin bir üyesi olması îtibâriyle kazandığı alışkanlıkları ve diğer bütün mahâretleri içine alan gâyet karışık bir bütündür." şeklinde târif etmiştir.

Ziyâ Gökalp ise; "Hars (kültür), yalnız bir milletin dînî, ahlâkî, hukûkî, adlî, estetik, lisânî, iktisâdî ve fennî hayatlarının âhenkli bir bütünüdür." demiştir.

Kültürün doğuşu, insanın yaratılışı ile eş zamanlıdır. Şüphesiz kültürün meydana gelmesinde bütün insanların payı ve yeri vardır. İnsan sâhib olduğu zihnî kuvvetin yardımı ile bütün tabiatı, enerjiyi, canlı-cansız bütün varlıkları, renk, ses, şekil ve benzeri keyfiyetleri kendi yapısına uygun bir şekilde

işleyerek değiştirir. Bunu yaparken insanın güç aldığı iki kaynak vardır. Birincisi Allahü teâlânın kendisine verdiği üstün genelleme, teşhis, tecrid ve yüceltme kâbiliyeti. İkincisi de karşılıklı istifâdeye dayalı toplum hayâtıdır.

Bir insan grubu, diğer insan grupları ile hiçbir temasta bulunmayıp ilkel bile olsa, yine kendisine mahsus bir dile, basit de olsa bir dünyâ görüşüne ve estetiğe ulaşabilmektedir. Nitekim on beşinci asırdan beri yeni kıtalar, topraklar ve diğer insanlarla temas hâlinde olmayan birçok ada keşfedildi. Buralarda yaşayan insan gruplarının hepsinin seviyelerine uygun bir kültüre sâhib oldukları görüldü. Fakat dış dünyâya kapalı olan bu kültürler, başka kültürlerle temas edemedikleri için gelişememişlerdir. Kültür ve medeniyetlerin ileri ve güçlü olduğu ülkeler sosyal ve kültürel temaslara açık ülkelerdir.

İnsanlar dünyâda yaşama mücâdelesi verirken iki yönlü bir gayretin içindedirler. Bunlardan birincisi insanın içinde doğup büyüdüğü tabiat çevresinde değişiklikler yapması ve geliştirmeye çalışmasıdır. Yollar, köprüler, barajlar, fabrikalar yapmak, kanallar ve tüneller açmak, tabiattaki enerji, madenler, bitki ve hayvanlardan faydalanmak sûretiyle maddî refahını yükseltme hareketidir. İnsanın bu gayretinden ortaya çıkan değerlere maddî kültür unsurları ve medeniyet gibi isimler verilmektedir. Daha çok müsbet ilimlerin (fen ve teknik) içerisine dâhil olduğu bu değerler milletlerarasıdır.

Ekseriya kültür ile yanyana kullanılan, bâzan da kültürün eş anlamlısı zannedilen “medeniyet” kelimesinin târifi ise şu şekilde yapılmaktadır: Medeniyet “milletler arası ortak değerler seviyesine yükselen anlayış, davranış ve yaşama vâsıtalarının bütünüdür.” veya “aynı medeniyet dâiresine giren birçok milletlerin sosyal hayatlarının müşterek bir yekünüdür.” Batı medeniyeti denildiği zaman, din bakımından Hıristiyan olan toplulukların, sosyal değerleri ile müsbet ilme dayalı teknik anlaşılmaktadır. Halbuki batı medeniyetine bağlı milletlerden her biri ayrı bir kültür topluluğudur. Fen bilimlerinde benzer bir anlayış içerisinde olmalarına, tekniği bulma ve kullanmada birbirlerine yakın yollar takib etmelerine rağmen, bu milletler başka başka diller konuşurlar. Âdetleri, gelenekleri, ahlâk anlayışları, güzel sanatları, mahallî müzikleri ve giyinişleri bir değildir. Hattâ hepsi Hıristiyan inancına sâhip bulunmakla berâber, din konusundaki tutumları da farklıdır.

İşte bu ayrı ayrı inanış, meyil (eğilim), düşünce, kullanış ve davranış tarzları her milletin millî kültür unsurlarını teşkil etmektedir. Yâni kültürlerden doğan medeniyet karakter yönünden umûmî, kültür ise husûsîdir. Medeniyet bilme ve yapabilme, kültür takınılmış bir tavır olmaktadır. Her topluluk bir kültür sâhibi olduğundan, her kültür ayrı bir topluluğu temsil ettiğinden, bir kültürün varlığı, bir milletin mevcudiyetini göstermekte bir topluluğun varlığı ise bir kültürün varlığına işâret sayılmaktadır. Yalnız milli kültürü olan bir kavim kültür bakımından yükseldikçe, medeniyet doğmaya başlar. Bunun açık örneği İslâm medeniyetidir.

Bir milletin mânevî kültür değerlerinin yekününü din, dil, sanat, edebiyat, örf ve âdetler ile, düşünüş ve yaşayış tarzları meydana getirmektedir. Bu kültür değerleri milletlerin hayatında önemli bir yer tutarlar. Milletler bu tip kültür değerleri üzerinde hassasiyetle dururlar, bunları mümkün mertebe zedelemeden ve hattâ geliştirerek kendinden sonraki nesillere devrederler. Çünkü millîlik, orijinallik, tabiîlik, canlılık gibi vasıfları olan kültürde müştereklik yâni sâdece yaşayan cemiyetin değil, geçmişteki ve gelecekteki cemiyetlerin de müşterek malı olma keyfiyeti ile devamlılık özelliği çok önemlidir. Eğer bir kültür toptan terk edilecek olursa veya özü bırakılacak olursa o cemiyetten, milletten eser kalmaz. Nitekim 10. asra kadar Türk kavmi olan Bulgarların, kültürleri değişince, o târihten îtibâren slavlaşmış oldukları buna açık bir misâldir. Kültürde bütün cemiyete şâmil olma ve nesilden nesile intikâl etme durumu da çok mühimdir. Kültür unsurlarının bozulduğu bir cemiyette çeşitli tehlikeler meydana gelir ve bunlara mukâvemet çok zorlaşır. Kültürün fertler ve cemiyetler üzerinde icrâ ettiği hizmet hiçbir zaman inkâr edilemez. Zîrâ kültür millî duyguların gelişmesini sağlayıp ferdi vatansever yapar. Bu yolla millî bütünlüğü sağlar. Böylece fertleri ve cemiyeti korur. Yine kültür, kişinin insânî meziyetlerini takviye edip fazîlet ve fedâkarlık aşılar. Onu namuslu ve ahlâklı yaptığı gibi şahsiyet sâhibi kılar. Netice olarak fert ve cemiyet büyür ve sükûna kavuşur. Kültür aynı zamanda millet fertlerine uyanıklık temin eder ve bu sayede millet muhtelif tehlikelerden korunmuş olur. Şu bir vakıadır ki, kültür unsurlarının terk edilmesi, ihmâli veya yozlaştırılması cemiyetlerin başlarına sayısız tehlikeler açmaktadır.

Kültür, istiklâl isteyen bir yapıya sâhiptir. Cemiyetler, kendi topluluklarında başka bir kültürün boy gösterip gelişmesine izin vermezler ve mücâdele içine girerler. Cemiyet olduğu müddetçe millî kültür mücâdelesi devâm eder.

Bir milletin kendine has îmân (inanış)ve amelini (yaşayışını) meydana getiren din, asırlardan beri kültürün en önde gelen unsuru olmuştur. Aslında bu unsurlar bir cemiyetteki bütün ferdî hareketleri, örf ve âdetleri, sanatı vs.yi tesir altına alır.

TürklerAllahü teâlâya inanır ve îmânları sebebiyle yalnız O’na kulluk ederler. Din ve devletlerini, vatanlarını, o vatan için şehîd olanları ve o vatana hizmet edenleri de mübârek bilirler. Türk velî ve kahramanlarının hayat hikâyeleri, din ve devlet için feragatli mücâdeleleri ve lider kişi olarak millete

verdikleri hedeflerin neler olduğu nesilden nesile anlatılmıştır. Türk halkının yüzyıllardır okuyup sevdiği pekçok kitap bir kültür mîrâsı olarak bugüne kadar gelmiştir. Yine eskiden hemen her köyde okunan **Mevlid, Ahmediye, Muhammediye** ve **Mızraklı İlmihâl** gibi kitaplar yeniçeri kışlalarında da okunuyordu. Seyyid Abdülkâdir-i Geylânî, Cüneyd-i Bağdâdî, Behlül-i Dânâ gibi velîlerin menkıbeleri dillerden düşmezdi. İhtiyar yeniçeriler gençlere eski savaşların hatıralarını anlatırlardı. Savaşa duâ ile başlanır, gülbank çekilir, yürüyüş ve hücumda tekbirler alınır, çarpışma sırasında sancak dibinde ordu hâfızları tarafından Fetih sûresi okunurdu. Ancak mânevî değerleri, bugün yalnız savaş zamanlarına ve milletin başının dara düştüğü günlere mahsus kalmıştır. Bir milletin çocuklarına, hangi milletin büyükleri anlatılırsa, o milletin târih şuuru verilmiş olur. Bu sebeple bugünkü gençliğin kimleri kendine örnek seçtiği incelenmeli ve ona göre tedbirler düşünülmelidir.

Türk kültürünün din ve îmândan sonra gelen en mühim unsuru “dili”dir. Dil, gerek fert olarak insanları, gerek cemiyet ve millet olarak toplumların ses dünyâları, ifâde şekilleri, konuşmaları olup, fertleri birbirine bağlayan ilk sosyal bağlardan ve ortaklıklardan sayılır. Bir milletin dili, onu diğer milletlerden ayıran en önemli unsurlardandır ve millî yapıyı meydana getiren sağlamlaştıran ve destekleyen en büyük faktör ve dayanaktır. Millî birliğin sarsılmadan devâm ettirilebilmesi için Türk dili değerlerinin korunması gerekmektedir. Türk’ün kahramanlık ve civanmertliğini terennüm eden destanları, marşları, hikâyeleri, şiirleri, mânileri ve ninnileri dilimizin en müstesnâ vesikalarıdır. Ancak iki sebepten dolayı bu kültür değerlerinin bugünkü nesille irtibâtı kesilmiştir. Bunlardan birincisi yazı ve harf inkılâbı. İkincisi ise uydurukça kelimelerle dilimizi yozlaştırma gayretleridir. Böylece ortaya dedesinin mezar taşı kitâbesini okuyup anlamayacak bir nesil çıkmıştır.

Bir milletin mâzisini, çağlar içinde kendine has yürüyüşünü, hareketini, hayat tarzı ve tavrı teşkil eden târih, bugünün ve geleceğin ferdlerini de birbirine bağlayan, onlar arasında kader birliğini temsil eden, milletlerin nereden gelip nereye gittiğini gösteren en önemli kültür unsurlarındandır. Millet ferdleri zaferlerle iftihâr ve sevinç duyar, hezimet ve yenilgilerle de keder, üzüntü hissederler. O bakımdan târih bir milletin sosyal akrabâlık bağı sayılır.

Dünyâda Türkler kadar eski bir târihe sâhip pek az millet gösterilebilir. Bütün târihi boyunca, Türk kültüründe devlet ve hânedan millî varlığın temel direği olarak muhâfaza edildi. Türk milleti, sonunda târihi boyunca kazandığı gücünü ve tecrübesini birleştirerek Osmanlı İmparatorluğunu kurdu. Târihimizin bütün evvelki safhaları bu büyük eserin meydana getirilmesi için yapılmış birer prova mâhiyetindedir. Teşkilâtçılık, idârecilik, hâkimiyet duygusu, adâlet ve şefkat, vakar, yiğitlik, fedâkarlık ve feragat gibi kültürümüzün bütün üstün vasıfları hiçbir zaman bu devirdeki kadar işlenmiş ve geliştirilmiş değildir. Osmanlılar kendisini, Allah’ın kullarına hizmet etmek ve Allah’ın adını yüceltmek için kurulmuş bir devletin temsilcisi olarak görüyordu. Onun hizmetinin takdiri ve mükâfâtı ancak insanların hakîkî sâhibinden gelebilirdi. Hükümdâr kânun karşısında halkının en basit fertleriyle aynı muameleye tâbi tutuluyordu. İnsanlar devlet için yaşıyor, devlet için ölüyorlardı. Çünkü onlar dinle devleti aynı şey olarak görüyor, biri yıkılırsa diğerinin de mahvolacağını biliyorlardı. Ayrıca devlet onların inandıkları kültür kıymetlerini korumakla görevliydi.

Maddî ve mânevî ihtiyaçlarını gidermek için dâimâ faâliyet hâlinde bulunan bu esnâda da hem oyalamak ve eğlenmek, bu arada dinlenmek, hem de güzel şeyleri yakalamak istekleri içinde bulunan millet fertlerinin bu meyilleri neticesinde sanat eserleri meydana çıkar. Müşterek zevki ifâde eden bu sanat eserleri, milletleri birbirinden ayıran zevk ve duyguların şekillenmesini sağlarlar. Âile fertlerinin birbirleriyle ve insanın diğer insanlarla olan münâsebetleri, çeşitli muâşeret âdâbı ve kâidelerine dâir bâzan yazılı hukukta yeri olmayan örf ve âdetler vardır. İşte bunlar bir milletin yazılı olmayan sosyal kânun ve nizamları sayılır. Kânunlar meydana getirilirken de bunlara müracaat edilir. Böyle olmazsa millet hayâtında önemli sosyal hastalıklar ortaya çıkar. Hattâ, kânunda yeri olmayan birçok ictimâî münâsebeti, bir cemiyetin kendine mahsus örf ve âdetleri tanzim edip düzenler.

Diğer taraftan Türklerin fethettikleri ülkelerde hakimiyet kurarken mevcut kültür konusundaki anlayış ve hoşgörüsünü, târih içinde hiçbir millet göstermemiştir. Türkler, diğer milletlerin din, dil, örf ve âdetlerine büyük bir müsâmaha göstermişler ve onların yok olmaması için çalışmışlardır. Avrupalılar bütün bu özellikleri dolayısıyla 15 ve 16. asırlara “Türk asrı” demektedirler. Süveyş Kanalının açılmadığı ve Ümit Burnunun keşfedilmediği dönemlerde bütün Asya-Avrupa ilişkileri Türkiye üzerinden yapılabiliyordu. Daha sonra ülkemiz bu sosyal temas imkânını yavaş yavaş yitirdi. Kendi kabuğuna çekildi. Oysa bu yüzyıllarda Avrupa’da bilim ve teknik alanda büyük ilerlemeler kaydediliyor ve yeni buluşlar birbirini tâkib ediyordu. Nihayet 18. yüzyıldan îtibâren Batılılar, Türk-İslâm dünyasına sosyal, kültürel, ekonomik, politik ve askerî bütün güçleri ile yüklendi. Asırlar boyu süren bu mücadele, Türk cemiyeti ve müesseselerinin topyekün yapısına tesir edecek kadar güçlü olmadı. Zîra OsmanlıTürkü için imparatorluk, ilk Müslümanlığın bütün anavatanlarını da içine almak üzere bizzat İslâmiyet manasını taşıyordu. Osmanlı ülkesinde, imparatorluk topraklarına “İslâm ülkeleri”, bu ülkelerin hükümdarlarına “İslâm pâdişahı”, askerlerine “İslam askeri”, dini reislerine “Şeyhülislâm” denir; halk da kendisini her şeyden önce ve bilhassa “Müslüman halk” olarak düşünürdü. Osmanlı Türkleri kendilerini İslamiyetle

bir tutarak, kendi hüviyetlerini İslâmiyetle kaynaştırdı. Nitekim Türkiye'de Türk isminin hemen hiç kullanılmadığı devirlerde Batılılar bu ismi Müslüman kelimesine eş mânâda tutmuşlar ve Müslüman olan bir batılı için "Türk oldu" ifâdesini kullanmışlardır. Batılılar böylesine derin ve sağlam kültür bağları ile birbirine bağlı Osmanlı cemiyetini teknik üstünlükle zaafa uğratamayacaklarını anlayınca onlara kendi inanç, düşünce ve fikirlerini aşılamaya başladılar. Kendilerine ilim almaya gelen Osmanlı talebelerini ve çeşitli görevlerle ülkelerinde bulunan mevki, makam sevdalısı devlet adamlarını zaaflarına göre vaadlerle kandırdılar. Bunlara Osmanlı Devletinin kurtuluşu ile ilgili programlar sundular. Bu programlar uygulanırsa kendilerinin de destek olacaklarını belirttiler. Osmanlı Devletinde görülen Tanzimat hareketi bu uygulamanın ilk safhasını teşkil etti. Tanzimat hareketi ile mânevî kültür değerleri tartışılmaya başlandı. Neticede dünyâda Türk çağını yaşatan ve tekrar yaşatmaya yarayacak olan bu mânevî kültür değerlerimizi ortadan kaldırmaya yönelik tehlikeli bir hareket başgösterdi. Jön-Türkler, Genç Osmanlılar ve İttihatçılar gibi isimler taşıyan bu yeni hareketin öncüleri her fırsatta, batının teknik üstünlüğünü yakalayabilmenin İslâmiyeti bırakmakla mümkün olabileceğini sandılar ve bunu devâmlı tekrarladılar. İslâmiyetin bize verdiği bütün kültür değerlerinin düşmanı oldular.

Ancak kurtuluşu yabancı kültürlere sığınmada arayan böyle kimselerin yaptığı iş, yüzme bilmeyen bir kimsenin kendisini ölüme daha çok yaklaştıran çırpınışlarına benziyordu. Osmanlı İmparatorluğunun son yılları bu konuda delil teşkil edecek pekçok olayla doludur. Devleti kurtarmak gayesiyle harekete geçen Genç Osmanlılar, Rus veFransız ihtilalcilerinden aldıkları teşvikle ihtilal cemiyetleri kurdular. İttihat ve Terakkiciler Türk hükümetini yıkmak için Ermeni ve Bulgar komitecileriyle işbirliği yaptılar. AhmedRıza ve arkadaşları Türkiye'ye müdahale etmeleri için İngiltere ve Fransa nezdinde teşebbüse geçtiler. Hüseyin Avni Paşa ile Midhat Paşa ve arkadaşları Sultan Abdülaziz'i devirmek için yabancı devletlerle anlaşmaya vardılar. Neticede bu siyâsî çekişmeler Osmanlı Devletinin yıkılmasından ve Türk illerinin düşman ayağı altında kalmasından öte bir işe yaramadı. Türk milleti bu ve benzeri ihanet derecesindeki gaflet hareketleri sebebiyle tarihinin en buhranlı ve zor günlerini geçirdi. Oysa yeryüzünde tarihin en büyük ve kudretli devletini kurmuş Türk milleti için, kendisinin millî ve manevî değerlerinden başka örnekler aramaya ihtiyacı yoktu.

Bu görüş farklılıkları neticesinde Türkiye'de halk ve aydın kültürü olarak iki farklı kültür meydana geldi. Halka göre aydınlar ne kendine, ne de milletine güvenen, basit menfaatleri büyük başarı zanneden, küçüklüklerini halka karşı kibir ve gururla kapatmaya kalkışan, maddî menfaat düşkünü, yabancı taklitçisi, maneviyat düşmanı, saygısız ve köksüz kişilerdir. Aydınlara göre ise halk; câhil, hurafeci, kıt ve dar görüşlü, her şeye kolayca kanan bir kitledir.

Türklerdeki bu kültür farklılaşmaları arasında batılı devletler tarafından empoze edilen bazı unsurlar da vardır. Türk aydınları bunları Avrupalıların düşmanlığını kırmak için kabul ettikleri halde, millete kendi buldukları birer reform hareketi diye gösterdiler ve sonraki nesillere de bu şekilde kabul ettirdiler. Böylece Avrupalı görünmek ve kendisini onların tehlikesinden uzak tutmaktan başka mânâsı olmayan bir takım yenilik hareketlerini benimseyen Türk aydını, halkının nazarındaki îtibarını büsbütün kaybetti. Halk, onlardaki bu kültür farklılaşmasını, savaşta bizi yenemeyen düşmanların kendi aydınlarımız vasıtasıyla bize galip gelmesi mânâsında yorumladı.

Nitekim 1821 Rum isyânının baş planlayıcısı olduğu için, Sultan İkinci Mahmûd Han zamânında Fener Patrikhanesinin kapısında asılan Patrik Gregoryos'un, Rus Çarı Aleksandr'a yazdığı (İstanbul'da senelerce Rus sefirliği yapan İgnatiyef'in hatıraları arasında neşredilen) bir mektub, bizler için çok ibret vericidir.

"Türkleri maddeten ezmek ve yıkmak gayr-i mümkindir. Çünkü Türkler, Müslüman oldukları için, çok sabırlı ve mukâvemetli insanlardır. Gâyet mağrûrdurlar ve izzet-i îmân sâhibidirler. Bu hasletleri, dinlerine bağlılıklarından, kadere rızâ göstermelerinden, ananelerinin kuvvetinden, pâdişâhlarına (devlet adamlarına, kumandanlarına, büyüklerine) olan itâat duygularından gelmektedir.

Türkler, zekîdirler ve kendilerini müsbet yolda sevk u idâre edecek reislere sâhib oldukları müddetçe de çalışkandırlar. Gâyet kanâatkârdırlar. Onların bu meziyetleri, hattâ kahramanlık ve şecâat duyguları da ananelerine olan merbûtiyetlerinden (bağlılıklarından), ahlâklarının salâbetinden (sağlamlığından) gelmektedir.

Türklerde evvelâ itâat duygusunu kırmak ve mânevî râbıtalarını (bağlarını) kesr etmek (parçalamak) dînî metânetlerini (sağlamlığını) zaafa uğratmak (zayıflatmak) îcâb eder. Bunun da en kısa yolu, an'anât-ı milliyye ve mâneviyyelerine (millî ve mânevî geleneklerine) uymayan hâricî fikirler ve hareketlere alıştırmaktır.

Mâneviyâtları sarsıldığı gün, Türklerin kendilerinden şeklen çok kudretli kalabalık ve zâhiren hâkim kuvvetler önünde zafere götüren asıl kudretleri sarsılacak ve maddî vâsıtaların üstünlüğü ile yıkmak mümkün olabilecektir. Bu sebeple Osmanlı Devletini tasfiye için, mücerred olarak, harp meydanındaki zaferler kâfi değildir. Hattâ, sâdece bu yolda yürümek, Türklerin haysiyet ve vakârını tahrik

edeceğinden, hakîkatlerine nüfûz edebilmelerine sebeb olabilir.

Yapılacak olan, Türklere bir şey hissettirmeden, bünyelerindeki tahrîbi tamamlamaktır.”

Ders kitaplarında ezberletilecek kadar mühim olan bu mektupta ibret alınacak çok şey varsa da, şu iki husus bilhassa önemlidir:

1) Türklerin mâneviyâtının ve dîninin yıkılması için, Türkleri yabancı fikir ve âdetlere alıştırmak,

2) Türklere hissettirmeden bünyelerindeki tahribâtı tamamlamaktır.

Görüldüğü gibi, Türklerin muvaffakiyet sebepleri arasında, devlet ve millet birliği Müslüman olmaları, güzel ahlâk sâhibi bulunmaları, ananelerine bağlılıkları gibi bâzı mühim hususlar sayılmış, ancak ve ancak mâneviyatları sarsıldığı, dînî metânetleri zaafa uğratıldığı zaman yâni kültürlerinden ayrıldıkları zaman Türklerin mağlub edilebilecekleri ve Osmanlı Devletinin yıkılabileceği açıkça zikredilmiştir.

Batılılar bu şekilde, bir taraftan, aydınlar vâsıtasıyla, bilhassa İslâm ülkelerini kültürlerine yabancılaştırma politikasını güderken, diğer taraftan da o ülkelerde eğitim yuvaları açmak sûretiyle etkili bir faâliyet başlattılar. Nitekim Lozan Barışı sırasında Avrupalı delegelerin Türk delegeleriyle yaptıkları en çetin münakaşa, bu yabancı okullar mevzuunda oldu. Kânûnî devrinden beri verilen kapitülasyonların kaldırılması hususunda o kadar direnmedikleri halde, yabancı okullar mevzuunda çok ısrar ettiler ve isteklerini aldılar. Türkiye’de okul açan yabancılar (Amerikalı, İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan vb.) kendi kültürlerine sırt çevirmiş bir milletin evlatlarını daha kolay etki altına alabileceklerini çok iyi biliyorlardı.

Şurası bir gerçektir ki, bir millet, başka bir milletin toprağını istilâ ettiğinde, bunun belli bir zaman sonra, er veya geç geri alınabildiği, ama fikirleri millî ve mânevî değerleri bozulan ferd ve cemiyetlerin kişi ve milletlerin düzelmelerinin kendilerini toparlamalarının çok zor bir iş olduğu görülmüştür. Bunun gerek tarihte, gerek yakın zamanlarda pekçok misallerini görmek mümkündür. Fransa işgâl ettiği Afrika ülkelerinden, İngiltere de sömürge yaptığı Hindistan’dan askerî güç olarak çıkmışlardır. Ama, maalesef kültürel yönden tesirleri daha devâm etmektedir.

Fransız Cumhurbaşkanı de Gaulle “Türk kültür ve medeniyeti dünyâ çapında bir kıymettir.” demektedir. Dünyâda yazılmış bütün seyahatnâmelerde bütün milletlerin karakterleri hakkında yazılanlar gözden geçirilirse, Osmanlı Türkü kadar övülmüş bir millet görülemez. Buna rağmen, milletimizin tekrar kudret ve îtibâr kazanmak için yaptığı mücâdelede önderlik yapması gereken bâzı aydınların, mânevî sefâlet içine düşmüş olmaları ve düşmanına boyun eğerek hürriyete kavuşacaklarını düşünecek kadar gaflette kalmaları şaşılacak bir durumdur. Halbuki bunlar Türk kültürü ile batı kültürünün mânevî kudret kaynaklarını araştırıp vatanın ve milletin saâdeti için çalışabilirlerdi. Nitekim Japonya ve Kore gibi ülkeler bunun en güzel misâlini vermişlerdir.

Bugün için kültür değerlerimize sâhip çıkılmadan ve yeni nesilleri bu kültür değerleri ile yoğurmadan, milletimizin istenilen seviyeye gelmesi mümkün değildir. Dikkate alınması gereken en önemli mesele millî kültür politikasının tesbitinden sonra, millî kültürü teşkil eden unsurların muhâfazası, yayılması ve geliştirilmesidir.

KÜLTÜR BAKANLIĞI;

millî kültürümüzü araştırmak, değerlendirmek ve yaşatmak gâyesiyle kurulmuş bakanlık. Kültür Bakanlığı 13 Temmuz 1971 târihinde kurularak kültür hizmetlerini Millî Eğitim Bakanlığından devralmıştır. 1971’den 25 Kasım 1981 târihine kadar Kültür Bakanlığı olarak görev yapan bakanlık, bu târihte kaldırıldı. Turizm ve Tanıtma Bakanlığı ile birleştirilerek, Kültür ve Turizm Bakanlığı oldu. 1987’de kurulan Özal hükümetinde Kültür ve Turizm Bakanlığı birbirlerinden ayrılarak “Kültür Bakanlığı” ve “Turizm Bakanlığı” olarak ayrı ayrı görev yapmaya başladılar.

Kültür Bakanlığı; millî kültürü yaşatıcı, yayıcı, koruyucu, plân ve proğramlar yapmak gâyesiyle kuruldu. Bakanlık ayrıca, kültür alanında yurtiçi ve yurtdışında gerekli üniteleri kurmak; resmî, özel, yerli ve yabancı kişi ve kurumlarla gerekli işbirliği sağlamak; Türk dilinin kendi öz yapısı içinde gelişmesini sağlayacak kurumlarla ortak çalışmalar yaparak dilimizi uydurukça kelimeler akımından korumak. Türk millî kültürünü, mânevî değerlerini, örf-âdetini ve geleneklerini, sanat ve edebiyâtını araştırıcı, tanıtıcı, geliştirici çalışmalarına rehberlik etmek; aşırı bozuk akım ve ideolojilere karşı millî ve mânevî değerleri koruyucu tedbirleri almakla görevlidir. Kültür, târih ve sanat değeri olan eserleri korumak, sanatı yayıcı ve benimsetici çalışmalar yapmaktır. Kütüphâneleri çağın bütün yeniliklerinden yararlanılarak Türk ve dünyâ milletlerinin hizmetine sunarak kültürümüzü iç ve dış dünyâya tanıtmak, Kültür Bakanlığının görevleri arasındadır.

Bakanlığın görevleri arasında yurt dışındaki kültür hazînelerimizi korumak, soydaşlarımızın da kültür haklarını savunarak onlara her türlü yazılı-basılı eserlerin ulaşmasını sağlamakla yardımcı olmak da

vardır.

Kültür Bakanlığı yurt içinde ve dışında görevlerini şu teşkilâtlarla yerine getirir: Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, Kütüphâneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Sinema Dairesi Başkanlığı, Millî Kütüphâneler Müdürlüğü, Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü, Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlükleri.

Kültür Bakanlığı yurt içinde; Kültür Merkezleri, Kültür ve Tanıtma Müşâvirlikleri ile yurt dışında da Kültür ve Tanıtma ateşelikleriyle hizmet vermektedir.

KÜLTÜRFİZİK;

Alm. L*eibesübungen, Gymnastik (p),* **Fr.** *Culture physique,* **İng.** *Physical exercises.* Vücûdun formunu korumak, kuvvetlendirmek, kasları çalıştırmak ve bâzı bedensel arızaları düzeltmek için yapılan jimnastik hareketlerinin tümü. Vücûdu sağlamlaştırmak ve çevikliğini artırmak maksadıyla yapılan bedensel hareketlerin, idmanların tümüne jimnastik, cimnastik, terbiye-i bedeniyye veya beden eğitimi adı verilir. (Bkz. Beden Eğitimi)

KÜPEÇİÇEĞİ (Fuchsia);

Alm. *Fuchsie (f),* **Fr.** *Fuchsia (m),* **İng.** *Fuchsia.* **Familyası:** Küpeçiçeğigiller (Oenotheraceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Tabiî olarak yetişmez.

Vatanı Amerika olan ve birçok tür ve kültür formları ile süs bitkisi olarak yetiştirilen küçük ağaç veya çalımsı bitkiler. Çoğunlukla kırmızı renkte olan çanak yaprakları ve sarkık şekli ile küpeye benzeyen zarif görünüşlü çiçekleri vardır. Daha çok balkonlarda saksılarda yetiştirilir. Küpe çiçeği gölgelik ve rüzgârsız yerleri sever. Çiçekleri uzunca bir zaman dökülmeden kalır. **Kullanıldığı yerler:** Süs bitkisi olarak yetiştirilir.

KÜRAR;

Alm. *Kurare, Pfeilgift (n),* **Fr.** *Curare (m),* **İng.** *Curare.* Amazon bölgesi ve Guyana dolayı yerlilerinin eskiden beri ok zehiri olarak kullandıkları çizgili kasları felç eden bitkisel kaynaklı bir karışım. Strychnos ve Chondrodendron grubu bitkilerin çeşitli türlerinden elde edilir. Chondrodendron türlerinden elde edilen kürarın en önemli alkaloidi D-Tübokürarin'dir.

Kürar, Avrupa'ya on altıncı yüzyılda girmiştir. On dokuzuncu yüzyıl ortalarında Claude Bernard tarafından kurbağalar üzerinde ilmî olarak denenmiş ve direk kası etkilemediği, sâdece sinir uyarılarının sinirkas kavşağında kasa geçmesini önlediği anlaşılmıştır.

Kısmen saflaştırılmış kürar, yakın zamana kadar kliniklerde kullanılırdı. Bugün ise âdi kürar yerine D-Tübokürarin kullanılır. Damar yoluyla verildiğinde tesiri hemen başlar ve çizgili kaslarda öncelikle göz, orta kulak, yüz, çene, yutak kasları ve parmak kasları olmak üzere güçsüzlük veya gevşek bir felç meydana gelir. İlâç düşük dozda verildiğinde felç bu kaslarda sınırlı kalır. Yüksek dozlarda ise solunum kasları da etkilenir ve solunum durur. İlâç, sâdece sun'î solunum imkânlarının bulunduğu şartlarda özelikle ameliyatlarda tam kas gevşemesi gerektiren hallerde kullanılır.

KÜRE;

Alm. *Kugel, Sphäre (f),* **Fr.** *Globe, sphre (m),* **İng.** *Globe, sphere.* Uzayda, sâbit bir noktadan eşit uzaklıktaki noktaların meydana getirdiği içi boş veya dolu geometrik şekil. Bu sâbit noktaya kürenin merkezi, eşit uzaklıklara da kürenin yarıçapı denir.

Merkezden küre yüzeyindeki herhangi bir noktaya olan mesafeye de kürenin yarıçapı denir. Kürenin iki noktasını birleştiren ve merkezden geçen doğru ise kürenin çapını teşkil eder. Kürenin kirişi, küre yüzeyi üzerindeki iki noktayı birleştiren doğrudur. Küre yüzeyinin üzerinde bulunan ve çapı, küreninkine eşit olan çembere kürenin "büyük çemberi" (çevrel çemberi) denir. Küre, bu çember boyunca kesildiğinden iki eşit parçaya bölünür. Bu parçalara "yarı küre" denir.

Küre yüzeyinin alanı $A= 4 \pi r^2$ olup, burada r, yarıçapı gösterir. Hacmi ise $V=4/3.\pi r^3 = 4,18.r^3$tür. Dik koordinat takımında merkezî başlangıçta olan kürenin denklemi $x^2+y^2+z^2=r^2$dir. Burada x,y ve z, küre yüzeyi üzerindeki herhangi bir noktanın koordinatlarını gösterir.

KÜREK KEMİĞİ;

Alm. *Schulterblatt (n),* **Fr.** *Omoplate (f),* **İng.** *Shoulder blade.* Omuz mafsalını kol kemiği ile birlikte meydana getiren sırtın üst kısmında yer alan yassı bir kemik.

Tıp dilindeki ismi scapuladır. Sağlı ve sollu olmak üzere iki tanedir. Kaburgaların üzerinde yer alır,

fakat kaburgalar ile birleşmemiştir. Kol kemiğinin yuvarlak başı ile birleşerek omuz mafsalını meydana getirir. Omuz mafsalı, kolun her türlü hareketinde rol oynayan mühim bir mafsaldır. Kürek kemiği ayrıca köprücük kemiği ile de mafsal yapmaktadır. Fakat bu mafsal omuz mafsalı kadar mühim değildir.

Kürek kemiğinin üç kenarı, iki yüzü, üç köşesi, bir çok çıkıntısı, girintisi, kabartıları vardır. Omuzu ve kolu hareket ettiren kasların büyük kısmı, bu girinti, çıkıntı ve kabarıklıklara yapışmıştır.

Kürek kemiği kırıklarına seyrek rastlanır. Kırık olduğunda, kırığın yerine göre değişik derecelerde olmak üzere omuz ve kol hareketleri yaptırılamaz.

KÜREK SPORU (Bkz. Su Sporları)

KÜRİYUM;

Alm. *Curium (n),* **Fr.** *Curium (m),* **İng.** *Curium.* Sentetik olarak elde edilen gümüşümsü metalik bir element. Aktinitler serisinden olup, "Cm" kimyâsal sembolüyle gösterilir. Küriyum tabiî hâlde bulunmaz. İlk defa 1944 yılında çekirdek kimyası üzerine çalışan Amerikalı ilim adamı G.T. Seaborg ve arkadaşları tarafından elde edildi. Elementin ismi, radyoaktifi ilk bulan Pierre Curie ve Marie Curie'ye izafeten verildi.

Küriyum'un atom numarası 96'dır. Kütle numarası 238'den 250'ye kadar sıralanan 13 tane izotopu vardır. Kütleleri 245'ten 250'ye kadar olanların (249 hâriç) yarılanma ömürleri 5000 yıldan fazladır. Dünyâda tedârik edilmiş bütün küriyumun mikdarı yarım kilo kadar bile yoktur. Bu yüzden özellikleri çok iyi tanınmış değildir. Erime noktası 1300-1380°C arasındadır. Davranışları toryumunkine benzer. Bilinen yegâne değerliği 3+ dır. Havada kolayca oksitlenir. Metali, küriyum florürden (CmF_3) elde edilir. Bunun için küriyum florür baryum ile 1300°C civarında bir sıcaklıkta ısıtılır, elementel küriyum elde edilir. Mühim bir izotop olan Cm-242 plutonyum-239'un heliyum iyonu ile bombardıman edilmesiyle elde edilir. Mühim olan diğer bir izotop da Cm-244'tür. Bu izotop aynı zamanda 18,1 senelik yarılanma ömrüyle izotopların içinde en stabil (kararlı) olanıdır. Küriyum-244, amerikyum-243 ve amerikyum-244'ün nötron bombardımanı ile elde edilebilir.

Küriyumu diğer 3+ değerlikli aktinitlerden iyon değiştiricilerle ayırmak mümkündür. Keza nâdir toprak elementlerinden ayrılması da yine iyon değiştirici veyahut ekstraksiyon metodunu kullanmakla sağlanabilir.

Cm-242 ve Cm-244'ün termoiyonik ve termoelektrik cihazlar yardımıyla bozundurulup meydana gelen ısının elektriğe dönüştürülmesi suretiyle bir elektrik kaynağı elde edilir. Bu güç üniteleri, boyutca küçük ve hafif oldukları için uzayda ve bazı yeryüzü şartlarında da uzun ömürlü bir güç kaynağı olarak çok uygundur.

KÜRSÎ; (Bkz. Arş ve Kürsî)

KÜRTAJ;

Alm. *Auskratzen (n), Abreiburg (f),* **Fr.** *Curetage (m),* **İng.** *Curetting curettage; abortion.* Cerrahî tıp dallarında kazıma işlemi için kullanılan "küretaj" kelimesi, nisaiye (kadın hastalıkları ve doğum bilimi)de "kürtaj" olarak geçer. İşlem, teşhis veya tedâvi maksadı ile rahim içyüzeyinin kazınması veyahut 12 haftaya kadar olan gebeliklerin sona erdirilmesi için yapılır ise de halk arasında daha çok ikinci mânâsı bilinir. 12 haftayı aşan gebeliklerde bu metod zor ve daha risklidir. Bu zamanı aşan hallerde gebeliğin sona erdirilmesi gerektiğinde başka tıbbî ameliyelere başvurulur.

Kürtaj lafzı altında esas olarak iki işlem incelenir. Bu işlemler ve prensipleri kısaca şöyledir:

Hastaya lokalden genele kadar değişebilecek anestezi öncesi ön hazırlıkları uygulanır. Bunun gâyesi hastanın sakinleştirilmesi ve ayrıca anestezi komplikasyonlarının azaltılmasıdır. Hasta kan grubuna uygun kâfi kan, ameliye öncesi ihtiyaten hazır bulundurulmalıdır. Tıbbî müdahale ile kürtaj yapılır.

Komplikasyonları: Kürtaj esnasında rahim ağzı yırtılabilir, rahim delinebilir ve takiben kanama, karın zarı iltihabı, barsakların zedelenmesi, genital enfeksiyon gelişebilir.

Aspirasyon kürtaj: İki tip uygulama vardır.

a) Uygun hazırlıkları takiben elektrikli veya mekanik bir vakum kaynağına hortumla bağlı boru tarzındaki küretle gebelik mahsülünün içinde bulunduğu amniyon kesesi delinir ve içindeki mayi vakumla emilir. Cenin ise, özel pensle çıkarılır. Bilahare içeride kalan artıklar tekrar vakuma bağlı küretle kazınır ve emilir. Dünyada yaygın olarak kullanılan bir metottur. İşlemi takiben enfeksiyon çok nadirdir. 3-5 gün hafif kanama olması genelde normaldir. Az rastlanmakla birlikte bu ameliyede de

rahim delinmesi ihtimali her zaman vardır.

b) Karmen aspirasyon: Büyük bir kaynağa ihtiyaç göstermeksizin özel surette yapılmış enjektör tarzı bir aletle vakum gücü temin edilir. Bunun ucuna takılan boru tarzında polietilen kanüllerle bir öncekine benzer işlem tatbik edilir. Bütün dünyada son yıllarda hızla yaygınlaşan bir metottur.

Kürtajı kimler yapabilir?: Kürtaj için her hâlûkârda bir kadın hastalıkları ve doğum mütehassısının mesuliyeti aranır. 10 haftayı doldurmayan gebeliklerde bir mütehassıs veya onun mesuliyeti altında, S. ve S.Y. B.'nin ehliyet (yeterlilik) belgesini hâiz bir pratisyen hekim tarafından hastâne veya uygun mahallerde yapılabilir. 10 haftayı aşan gebeliklerde ise kürtaj sâdece mütehassıs hekim veya hekimlerce hastâne şartlarında yapılır.

Kürtajın kânûnî yönü: Memleketimizde kürtaj ile ilgili kânûnî hükümler 27 Mayıs 1983 târihli 18059 sayılı ResmiGazete'de yayınlanan 2827 numaralı "Nüfus Planlanması Hakkında Kânun"la tesbit edilmiştir.

Bu kânuna göre:

Madde 2'den: Gebelik sonlandırılması, devletin gözetim ve denetimi altında ve sâdece kânunun öngördüğü hallerde yapılabilir.

Madde 5'ten: Gebeliğin 10'ncu haftası doluncaya kadar annenin sıhhati açısından tıbbî bir mahzur olmadığı takdirde istek üzerine rahim tahliye edilir.

Gebelik müddeti 10 haftadan fazla ise ancak gebelik annenin hayâtını tehdit ettiği veya edeceği veya doğacak çocuk ile onu tâkip edecek nesiller için ağır maluliyete sebeb olacağı hallerde nisaiye ve ilgili daldan bir mütehassısın mâzereti raporları ile rahim tahliye edilir.

Hayâtı tehdit eden acil hallerde durumu tesbit eden yetkili hekim rahimi tahliye eder. Ancak mümkünse ameliye öncesinde, değilse en geç 24 saat sonrasında durumu ilgili makamlara bildirmeye mecburdur.

Gebelik sonlandırılmasında izin: Madde 6'dan: Müdahale gebe kadının iznine, evli ise ilâveten eşinin rızasına, küçüklerde küçüğün rızası ve velinin iznine, vesayet altında bulunup da reşit veya mümeyyiz olmayan kişilerde reşit olmayan kişinin ve vasinin rızası ile birlikte sulh hakiminin izin vermesine bağlıdır. Ancak akıl maluliyeti bulunan gebe kadının rahim tahliyesi için kendi rızası aranmaz.

İzin almanın zamana ihtiyaç gösterdiği hayâtı veya hayâtî bir organı tehdit eden âcil hallerde izin şart değildir.

Kürtajın sosyal yönü: Kürtaj tıbbî zaruretler dışında bütün dünyada sosyal bir problemi yansıtır. Mevzuun serbestlik kazandığı ülkeler yanında, tartışmalı olduğu ülkeler de vardır. Meşru veya gayrimeşru gebeliklerin sonlandırılmasında sıklıkla başvurulmaktadır. Kürtaj talep eden kadın, kendince pekçok sebep görebilir. Bunların başlıcaları sosyo-ekonomik sebepler ve gebeliğin istenmeden veya gayrimeşru gelişmesidir.

Çeşitli engellerle kürtaj imkânına ulaşmamış binlerce kadının akla hayâle gelmeyecek gayri sıhhî usûllerle gebeliğini kendi kendine sonlandırma gayreti ve gelişen ağır hastalık tablosu sonucunda hayâtını kaybettiği de çok acı bir gerçektir. Kânûnî, tıbbî, dînî, ahlâkî ve sosyo kültürel yönden uygun hallerde kürtaj uygulaması bu ölümlere belki nisbî bir çözüm getirebilecektir. Çünkü, gayri sıhhî düşük gayretlerine daha çok sosyal veya mesâfe îtibârıyla zaten hekime uzak olan yerlerde rastlanmaktadır.

Kürtajın dînî yönü: İslâm dîninde özürsüz çocuk düşürmek, her hâlinde haramdır, yasaktır. Hele fakirlikten korkarak, ana rahmindeki çocuğu öldürmek, haksız yere cana kıymak olduğu gibi, evlat hakkını da tanımamaktır ve her ikisi de büyük günahtır. Çocuk aldırmak da böyledir.

Ananın veya süt emen diğer çocuğun ölümüne sebeb olan bir özür varsa, uzuvları teşekkül etmeden çocuk düşürmek câiz olur. Bunun için birkaç gün içinde tesirini gösteren, reçete ile satılan zararsız ilâçlar cilt altına veya adaleye şırınga edilmektedir. Uzuvlar, ortalama 120 günde teşekkül eder. Canlı çocuğu almak da, aldırmak da haramdır. Çocuk olmaması için önceden tedbir alınabilir.

İslâmiyette fakirlikten dolayı iyi bakamamak, besleyememek korkusu, çocuk düşürmek için özür olmaz. Din bilgilerinin öğrenilmesinin yasaklanması sebebiyle bu memleketlerde yaşayan Müslümanların çocuklarına din bilgisi öğretememek, İslâm terbiyesi ile yetiştirememek korkusu özür olur.

KÜRVİMETRE;

doğru uzunluk ölçme maksadıyla geliştirilmiş bir âlet. Âletin zemin üzerinde dönebilen dişli bir tekerleği ile buna bağlı olarak hareket edebilen ibresi mevcuttur. Ayrıca, ibrenin altında değişik ölçeklere göre tertiplenmiş daireleri olan bir kadran ile âletin tutma sapı bulunmaktadır. Hangi ölçekli harita üzerinde

ölçüm yapılacaksa o ölçeğe âit taksimatlı daire esas alınır. Ölçeğin uymaması hâlinde en yakın ölçek taksimatına göre ölçüm yapılarak hesabî düzeltmelerle esas ölçeğe uygun arâzî uzunluğu bulunabilir.

Taksimatlı dairelerin her biri, ibrenin bir tur dönmesi hâlinde o ölçeğe göre kaç km gidildiğini ifade eder. Kürvimetre ile ölçüm yapılması için dişli tekerin boşta döndürülmesiyle ibrenin (0)'a getirilmesi gerekir. Harita üzerinde arası ölçülecek iki noktanın işâretlenmesinden sonra kürvimetrenin tekeri başlangıç noktasına konur ve dik olarak yol boyu yürütülür. İkinci noktaya gelindiğinde kürvimetrenin ibresinin tur adedi ile o anda ölçeğe uygun daire üzerinde gösterdiği rakam ve taksimata göre hesaplanan değer iki nokta arasındaki arâzî mesâfesidir.

KÜSTÜMOTU (Bkz. Mimoza)

KÜTAHYA;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 11.875 km^2

Nüfûsu : 578.020

İlçeleri : Merkez, Altıntaş, Aslanapa, Çavdarhisar, Domaniç, Dumlupınar, Emet, Gediz, Hisarcık, Pazarlar, Simav, Şaphane, Tavşanlı.

rengârenk çinileriyle, Türkiye'nin çini atölyesi olarak bilinen, şifalı kaplıcaları ile meşhur, millî târihimizde müstesnâ bir yeri bulunan, Ege bölgesinin İçbatı Anadolu bölümünde yer alan şirin bir ilimiz. 38°70' ve 39°80' kuzey enlemleri ile 29°00' ve 30°30' doğu boylamları arasında yer alır. Kuzey ve kuzeybatıdan Bursa, kuzeydoğudan Bilecek, doğudan Eskişehir, güneydoğudan Afyonkarahisar, güneyden Uşak, güneybatıdan Manisa, batıdan ise Balıkesir illeri ile çevrilidir. Ege, İç Anadolu ve Marmara bölgeleri arasında tarih ve kültür merkezi olarak köprü vazifesi görmüştür. Trafik numarsı 43'tür.

İsminin Menşei

Kütahya ilk kurulduğunda adı seramik kenti mânâsına gelen "seramorum" idi. M.Ö. 11. asırda Frigler şehre "Kotiyum" ismini verdiler. Eski kaynaklarda şehrin ismi Kotiaetion, Katiaion, Cotyaeium, Cotyaeum ve Cotyaium şeklinde geçmektedir. Bütün bunlar "Totys'in şehri" mânâsına gelmektedir.

Selçuklu Türkleri bu şehri fethedince şehre "Kütâhiye" ismini vermişlerdir. Zamanla bu isim "Kütahya" hâlini almıştır.

Bir rivâyete göre, dul bir kadının pazara getirdiği testi, tabak, vazo, sürahi, çanak ve çömlekler sağlam hem de zariftir. Müşteriler tarafından kapışılır. Diğer satıcılar bu kadının hüneri yaptığı topraktan olmalı diyerek kadını takip ederler. Kadın bugünkü Kütahya'nın bulunduğu yere gelip heybesini toprakla doldurur. Diğer esnaf bu bölgede atölyeler açarak şehir kurulur ve seramik şehri manasına"Seramorum" denir.

Târihi

Kütahya ve çevresinin târihi Hititlerle başlar. Hititlerin iç savaş ile bölünüp yıkılmasından sonra Kütahya ve çevresi Frikya, sonra da Lidya devletlerinin hâkimiyeti altına girmiştir. Antik kaynaklar Kütahya'dan Yunan masal yazarıEsop'un doğduğu memleket diye bahsederler. Fakat bu bölge hiçbir zaman eski Yunanlıların olmamıştır. Esop M.Ö. 6. asırda yaşamıştır. Bu târihte Kütahya ve çevresi Lidya Devletinin elindeydi. Persler, M.Ö. 6. asırda Lidya'yı yenince Anadolu gibi bu bölgeler de Perslerin istilâsına uğradı. M.Ö. 4. asırda Makedonya Kralı İskender, Anadolu ve İran'ı istilâ etti. Pers Devletini ortadan kaldırdı. Bu bölge Anadolu gibi Makedonya Krallığının hâkimiyetine geçti. İskender'in ölümünden sonra Bergama ve Bitinya krallıkları Kütahya bölgesini paylaştılar.

M.Ö. ikinci asırda Roma bütün Anadolu'yu imparatorluğuna kattı. M.S. 395'te Roma İmparatorluğu ikiye bölününce Anadolu gibi bu bölge de Doğu Roma (Bizans)nın payına düştü. (Bugünkü Yunanistan'ın Bizans'la hiçbir ilgisi yoktur). Bizans devrinde Kütahya piskoposluk merkezi hâline getirildi. İstanbul-Konya yolu üzerinde bir konak merkezi idi. Bizanslılar. Kütahya'yı iki kat sur içine almış ve 2,5 km^2 alan kaplayan kale yapmıştır.

İslâm orduları bu bölgeden birkaç defa geçtiler. Fakat Kütahya'yı Selçuklu Türkleri fethettiler. 1071'de Malazgirt'te Alparslan'a yenilen Bizans İmparatoru Romanos Diogenes tahtını geri almak için yaptığı mücâdelede yenilip esir düşünce, Kütahya'ya getirilip gözleri kör edilmiştir. Anadolu Fâtihi Kutalmışoğlu Süleyman Şah, 1079-1080'de Kütahya'yı fethetmiştir.

Anadolu'da Türk hâkimiyetine son vermek için Roma kilisesi ve Bizans'ın teşviki ile başlayan Haçlı seferleri esnasında Selçuklu Türkleri bazı bölgelerden geri çekilmiştir. Eskişehir civarında Selçuklu

Türkleri ile Haçlılar arasında yapılan Eskişehir (Borylaion) Savaşına kadar Kütahya, Selçuklu Türklerinin elinde kalmıştır. 1097'de Haçlı ordusu Kütahya'yı istilâ etti. Kütahya çevresinde Selçuklu Türkleri ile Bizanslılar arasında çok çetin savaşlar oldu. Kütahya, taraflar arasında birkaç defa el değiştirdi. 1158 senesinde Bizans İmparatoru Manuel Kommenos'un emrindeki Bizans ordusu, Kütahya civârında Selçuklu Türkleri tarafından hezimete uğratıldı. Selçuklu Devleti ile Bizans arasında sınır bölgesi üzerinde bulunan Kütahya'ya, Selçuklu Devletine bağlı Türkmen kuvvetleri sık sık saldırarak, Bizanslıları tâciz etmişlerdir.

Selçuklu Sultanı İkinci Kılıç Arslan 1182 yılında yeni bir fetih hareketine girişerek Uluborlu ve Kütahya'yı fethetti. Böylece Kütahya birinci fetihten bir asır sonra ikinci defa fethedilmiş ve Türklerin hâkimiyetine girmiş oluyordu. Selçukluların taht kavgaları sırasında zayıflayınca Bizanslılar Kütahya'yı yeniden istila etmişlerdir. Selçuklu Sultanı Büyük Alâeddin Keykubat'ın Kütahya'yı fethetmesinden sonra şehir, kesin olarak Türk hâkimiyeti altına girmiştir.

Anadolu Selçuklu Devletinin son zamanlarında Kütahya bölgesine 300 bin kişilik Türkmen Germiyan Aşireti yerleşti. Germiyanlılar, Anadolu Selçuklu Devletinin hizmetinde Baba İshak isyanını bastırmaya memur edilmeleri ile tarih sahnesine çıkmışlardır. Germiyanoğlu Birinci Yakup Bey, 1300-1302 yılında Anadolu Selçuklu Sultanlığından ayrılarak bağımsızlığını ilân etmiş, merkez Kütahya olmak üzere Germiyanoğulları Beyliğini kurmuştur. Germiyanoğulları 1260-1390 ve 1402-1429 arasında 157 sene saltanat sürmüşlerdir.

Germiyanoğulları, 1260-1308 arasında Anadolu Selçuklu Devletinin ve 1308-1335 arasında da İlhanlı hâkimiyetini tanımıştır. 1390'dan 28 temmuz 1402'ye kadar Osmanlı Devletine katılmıştır. 1414-1429 arasında Osmanlılara tâbi olmuştur. 1325 senesine kadar Aydınoğulları Beyliği, Germiyanoğulları Beyliğine bağlı idi. Anadolu'daki beylikler içinde Osmanlı ve Karamanoğullarından sonra en güçlü beylik Germiyanoğulları Beyliği idi. Bu beylik Karamanoğulları tehlikesi karşısında Osmanlılarla iyi münasebetler kurmuştur. Germiyanoğulları Oğuzların Avşar (Afşar) boyundandır.

Germiyanoğulları Beyi Süleyman Şah önceUmur Beyin kızı, sonra da hazret-i Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in kızı Mutahhara Hâtun ile evlendi. Bu evlilikten doğan kızı Devlet Hatun, Sultan Yıldırım Bâyezid ile evlendi. Bu evlilikte Kütahya, Simav, Eğrigöz (Emet) ve Tavşanlı çeyiz olarak Osmanlılaraverildi (1381). Bu tarihten itibaren 1389'a kadar Yıldırım Bâyezid Kütahya'da vâli olarak kaldı. Süleyman Şahın oğlu İkinci Yâkup Bey, Kosova Meydan Savaşından sonra Osmanlılara verilen yerleri geri almak istemişse de yenilmiş veİpsala Kalesine hapsedilmiştir. Buradan kaçan İkinci Yâkup Bey, Şam'a giderek Timur'a sığındı. 1402 Ankara Savaşından sonra Timur, Kütahya'ya gelerek bir ay burada kalmış veOsmanlılara verilen bölgeleri Germiyanoğullarına iâde etmiştir. Timur çekilince KaramanoğullarıGermiyanoğullarının topraklarını istila etmiştir.

Osmanlılardan Çelebi Sultan Mehmed Han, Germiyanoğulları topraklarını Karamanoğullarından geri alarak İkinci Yâkup Beye vermiştir. İkinci Yakup Bey, Bursa ve Edirne'ye giderek Sultan İkinci Murad Hanı 1428'de ziyaret etmiştir. İkinci Yakup Bey, Anadolu'da Türk Devletinin birliğini ancak Osmanlı Devletinin gerçekleştireceğine samimî olarak inanmış ve ölümünden sonra Germiyanoğulları Beyliğinin Osmanlı Devletine katılmasını vasiyet etmiştir. 1429 Şubatında çok yaşlı olarak vefat edince bu vasiyeti yerine getirilmiş ve Türk birliğine ileri bir adım atılmıştır. Germiyanoğulları Kütahya'da pekçok eser bırakmışlardır. Germiyanoğullarının "İnançoğulları" denilen bir kolu da Denizli'de saltanat sürmüştür. Germiyanoğullarına Ali Şir Bey (1260-1264), Birinci Yakup Bey (1264-1320), Mehmed Bey (1325-1360), Süleyman Şah (1360-1387) ve İkinci Yâkub Bey (1387-1390 ile 1402-1429) beylik etmişlerdir.

Germiyanoğulları Osmanlı Devletine katılınca, beylik sınırları dâhilinde kurulan sancağa Kütahya merkez ve ilk sancakbeyi de Kara Tîmûrtaş Paşanın torunu Umur Bey oğlu Osman Çelebi oldu. Sultan İkinci Murâd Hanın oğlu Alâeddîn Ali Çelebi de Kütahya'da sancakbeyliği yaptı. 1542-1566 arasında Kânûnî Sultan Süleymân Hanın oğulları Bâyezid ve İkinci Selim de Kütahya Sancakbeyliği yapmışlardır. Bilâhare Anadolu eyâletinin merkezi Ankara'dan Kütahya'ya taşınmıştır. Kütahya Yavuz Sultan Selim Han ve Kânûnî Sultan Süleymân Han devrinde Anadolu istikâmetinde yapılan seferlerde toplanma yeri ve önemli bir yol kavşağı idi. Kânûnî Rodos Seferine Kütahya'da hazırlanarak, Aydın-Marmaris yolunu tâkip etmiştir. Kânûnî Zigetvar Seferinde vefât ettiğinde oğlu İkinci Selim, Kütahya'da sancakbeyi idi. İstanbul'a gelerek tahta oturdu. "Germiyan tahtı" ismi verilen Kütahya şehrinden ve bilhassa Germiyanoğulları Hânedânından tanınmış şahsiyetler; Osmanlı Devleti hizmetinde mühim vazîfeler îfâ ettiler. Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın meşhur adliye Nâzırı Sadrâzam Nûreddîn Abdurrahmân Paşa ile oğlu ve Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın dâmâdı ve Adliye Nâzırı Vezir Ârif Hikmet Paşa, Sultan Altıncı Mehmed Hanın dâmâdı Ali Haydar Bey bunlardan birkaçıdır.

On yedinci asırda Celâli isyanlarına sahne olan Kütahya, 19. asırda, Mısır Vâlisi Mehmed Ali Paşanın oğlu İbrâhim Paşa tarafından kısa bir müddet işgâl edildi. Mustafa Reşîd Paşanın işgâli ile Kütahya'nın Anadolu eyâleti 1841'de kurulan Hüdâvendigar Eyâletinin merkezi ve 1842'de eyâlet merkezi Bursa'ya

nakledilince de Bursa'ya bağlı 5 sancaktan biri oldu. On dokuzuncu asırda şehir çok geriledi. Halıcılık, dericilik ve çinicilik sanâyileri söndü. Anadolu demiryolunun Kütahya'dan geçmeyişi o zamana kadar ticâret yollarının düğüm noktasında bulunan şehri felce uğrattı.

Kütahya'nın merkez olduğu Anadolu eyâletinin kapladığı saha üzerinde bugün Türkiye'nin şu illeri vardır: Afyon, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Burdur, Bursa, Çankırı, Denizli, Eskişehir, Isparta, İzmir, Kastamonu, Manisa, Muğla, Sakarya, Uşak ve Zonguldak.

Kütahya, 17 Temmuz 1921'den 30 Ağustos 1922'ye kadar 1 yıl 1 ay 14 gün Yunan işgâlinde kalmıştır. Büyük taarruzda geri alınan şehir, yakılıp yıkılmıştı. Kütahya, İstiklâl harbinde mühim yer işgâl etmiş ve bu harbin neticeye ulaşması topraklarında kazanılan zaferle sağlanmıştır. Nitekim İstiklal Harbinin en çetin çarpışmaları Kütahya topraklarında olmuş, 30 Ağustos 1922'de Başkomutanlık Meydan Savaşı burada yapılmış ve Yunan ordusu Dumlupınar bucağında hezimete uğratılmıştır.

Millî Mücâdelede Kütahya: İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini ve düşman kuvvetlerinin Anadolu içlerine ilerlemesiyle 20 Eylül 1919 târihinde Kuvay-i Milliye Teşkilatı kurularak faaliyete geçti. Kütahya'daki Kuva-yı Milliye Teşkilâtı, halktan büyük maddî ve mânevî destek gördü. 21 Temmuz 1920 târihinde "Kütahya Millî Taburlarının" teşkiline başlandı. Yunan taarruzu 10 Temmuz 1921'de başladı. Eskişehir ve Kütahya Muharebeleri adı ile bilinen bu çarpışmalarda Türk ordusu daha ziyâde müdâfaa taktiği uyguluyordu. Kâfi derecede hazırlık yapılamadığı ve mühimmat temin edilemediği için Yunanlıların ilerlemesine mâni olunamıyordu. 13 Temmuzda Afyon, 17 Temmuzda Kütahya ve 19 Temmuzda Eskişehir Yunanlılar tarafından işgâl edildi. Yunanlıların bu ilerleyişi Sakarya'da durduruldu. Kütahya, Yunan işgâlinde bir sene kadar kaldı. Düşman kuvvetlerinin Anadolu içlerine doğru ilerleyişi Sakarya Meydan Muhârebesi ile durdurulduktan sonra, sıra Yunanlıların Anadolu'dan atılmasına gelmişti. Uzun bir hazırlık devresinden sonra Türk ordusu 26 Ağustos 1922 târihinde taarruza geçti. Düşman kuvvetleri karmakarışık, Dumlupınar'a doğru kaçmaya başlamış, fakat Türk ordusu tarafından Çalköy yakınlarındaki Adatepe'de çember içine alınmıştı. 30 Ağustos 1922'de burada büyük imhâ savaşı devam ederken, müretteb süvari tümeninden bir müfreze, 30 Ağustos Çarşamba sabahı saat 10.00 sıralarında Kütahya'ya geldi. Aynı gün akşamı Akif Bey komutasındaki birlikler şehre girerek, halkın coşkun tezahüratı ve sevinç gözyaşları ile karşılandılar. Hükümet konağı ve Belediye binalarına Türk bayraklarının çekilmesi sırasında yüzlerce kurban kesilerek askere yemek verilmiştir. Halk ertesi gün, Küçük Asım Efendiyi mutasarrıf vekili seçmiştir.

30 Ağustos Zafer Bayramı Kütahya'nın düşman işgâlinden kurtulduğu gündür. Kütahya'da, Dumlupınar, Çalköy ve Zafertepe'de her sene törenler yapılmaktadır.

Cumhûriyet devrinde il olan Kütahya, 1931'de demiryolu ile Balıkesir'e bağlanmıştır. Fakat Kütahya, Eskişehir ve Afyonkarahisar gibi gelişemedi. 1953'te Uşak, Kütahya'dan ayrılınca küçüldü.

Son senelerde Kütahya hızla sanayileşmekte ve gelişmekte olup, geçmişteki parlak devrine doğru ilerlemektedir.

Fizikî Yapı

Kütahya ili genel olarak bir yayla durumundadır. Arazinin dörtte üçü 1000-1500 m arasındadır. Coğrafî olarak bu bölgeye "Kütahya Yaylası" denir. İç Anadolu'dan Ege ovalarına ve Marmara havzalarına geçişte bu bölge eşik vazifesi görür. Topraklarının % 57'si dağlardan, % 32'si yaylalardan ve % 11'i ovalardan ibârettir. Ortalama yükseklik 1000-1200 m arasındadır. Volkanik toprakları çok verimlidir.

Dağları: Kütahya yaylaları üzerinde yükselen dağlar aralıklı sıralar hâlinde uzanırlar. Başlıca dağlar: Akdağ (2089 m), Eğrigöz dağlarının en yüksek yeri (2181 m), Vellice Dağı (1764 m), Gümüşdağ (1901 m), Yeşildağ (1953 m) ve Şaphâne Dağı (2121 m)dır. Murad Dağı (2312 m) ilin en yüksek dağıdır.

Ovaları: Ovalar dağ sıraları ve akarsu vâdilerinde yer alırlar. Simav ovası 100 km2, Kütahya ovası 93 km^2, Altıntaş-Aslanapa, Örencik, Tavşanlı, Köprüören ve Yoncalı ovalarıdır. Hepsi verimli ve alüvyonla kaplıdır.

Akarsuları: Kütahya akarsular bakımından zengin sayılır. Bu akarsuların bir kısmı Ege, Marmara ve Karadeniz'e dökülür. Bölgenin en büyük akarsuyu Porsuk Çayıdır. Porsuk Çayı Murad Dağından çıkar, Eskişehir'e gelip Sakarya'ya karışır ve Karadeniz'e dökülür. Kirmasti Çayı, Simav (Susurluk) Çayı, Emet Çayı ve Kocaçay birleşerek Marmara Denizine dökülür.

Gediz Çayı, Murat Dağlarından iner, Uşak'tan sonra İzmir'e gidip İzmir Körfezinin yukarısında Ege Denizine dökülür. Bunlardan başka Karasu ve Felent Çayı vardır.

Gölleri: Kütahya ilinde bir tabiî (Simav Gölü) ve bir sun'î (baraj gölü) Enne Gölü vardır. Simav Gölü; Simav Ovasının ortasında 4 km^2lik bir alanı kaplar. Bir kısmı bataklık ve sazlıktır. Denizden yüksekliği 724 m'dir. Yazın suları azdır. Porsuk Baraj Gölü; Porsuk Çayı üzerine kurulmuştur. Bir kısmı Eskişehir

sınırları içinde kalır su hacmi 525 milyon m^3 ve yüksekliği 49,70 m'dir. Enne Baraj Gölü; Porsuk Çayının bir kolu olan Felent Çayı üzerindedir. Su hacmi 7 milyon m^3tür. İçme suyu olarak kullanılır. Barajın temelden yüksekliği 24,50 m'dir.

İklim ve Bitki Örtüsü

İklimi: Kütahya, İç Anadolu'nun soğuk iklimi ile Marmara ve Ege'nin ılık iklimi arasında bir geçiş özelliği gösterir. Üç bölgenin özelliklerini taşır. Son 30 yılda yapılan günlük rasatlara göre çok şiddetli rüzgar esmez. Kışın hâkim rüzgar güneyden, yazın hâkim olan rüzgar kuzeyden eser.

Yıllık yağış miktarı ortalama 600-1100 mm'dir. Kar kalınlığı 50 cm'yi geçmez. En soğuk aylar ocak ve şubat ve en sıcak aylar temmuz ve ağustostur. Genel olarak yazın sıcaklık + 20°C'yi geçmez. Sıcaklık -27,4°C ile +36,8°C arasında seyreder. Ovalar ılık, yayla ve dağlar soğuktur. Fakat İç Anadolu'da hâkim olan step ikliminin dışında kalır. +30°C'nin üstünde sıcak günler bir ayı geçmez. Sıfırın altında gün sayısı 100 güne yakındır.

Bitki Örtüsü: Bitki örtüsü bakımından Kütahya ve çevresi İç Anadolu, Ege ve Marmara bölgelerinin özelliğini taşır. Bölgenin hâkim bitki topluluğu kara ikliminin bitkileri olmasına rağmen, vâdi içlerinde, Karadeniz'in nemli tesirlerine açık kesimlerinde, bilhassa dağlık bölgelerinin kuzey meyillerinde deniz bitki topluluğu, Ege ve Marmara yoluyla Akdeniz tesirinin görüldüğü kesimlerde Akdeniz bitki örtüsü yer alır.

İl topraklarının yarısı orman ve fundalıklarla, % 12'si çayır ve mer'alarla, % 35'i ekili alanlarla kaplıdır. Ormanlar çok yüksek platolardadır. Ormanlarda karaçam, ardıç ve meşe ağaçları çoğunluktadır.

Ekonomi: İlin ekonomisi tarım ve sanâyiye dayanır. Faal nüfûsun % 70'i tarım, hayvancılık, ormancılık, avcılık ve balıkçılıkla uğraşır. Gayri sâfî hâsılanın % 30'u tarımdan elde edilir. Verimli ovalarda çeşitli ürünler yetişir. Faal nüfûsun % 20'ye yakını mâdencilik, îmâlât ve inşâat sanâyii ile uğraşır. Mâdencilik, enerji üretimi ve îmâlât sanayiinde önemli gelişmeler olmuştur.

Tarım: Verimli ovalarında en çok tahıl ekilir. Sebzecilik ve meyvecilik de oldukça gelişmiştir. Başlıca tarım ürünleri, buğday, arpa, mısır, baklagiller (nohut, fasulye ve burçak), şekerpancarı, kenevir lifi, kenevir tohumu, sakız ve tohum olarak haşhaş, patates ve soğandır. Ayçiçeği de ekilir. Sebze olarak domates, patlıcan, biber, lahana gibi sebzeler yetiştirilir.

Meyvecilik de ileridir. Kiraz ve vişnesi meşhurdur. Elma, armut, şeftali, ceviz, kestane, çilek, kavun ve karpuz yetişir. Vişne ağaç sayısı Türkiye'de üçüncü sıradadır. Modern tarım araçları ve sun'î gübre kullanımı yaygındır. Ekilen toprakların 50 bin hektara yakını sulanabilmektedir. Ekim alanlarının % 90'ı tahıl ekimine ayrılır. Bağcılık yapılan saha iki bin hektardır.

Hayvancılık: Kütahya'da tarla tarımından sonra en mühim tarım kolu hayvancılıktır. Dağlık bölgelerde ise halk geçimini hayvancılıkla sağlar. En çok küçükbaş hayvan beslenir. Fakat, çayır ve mer'alar azaldığı için hayvan sayısı azalmaktadır. Halkın büyük kısmının çiftçi olması sebebiyle hayvancılık gelişmiştir. Hayvancılık zirâatin önemli dayanağı, çiftçinin desteği, bâzı bölgelerde ise yegâne geçim kaynağıdır. Koyun sayısı çoğunluktadır. Koyunların çoğu Karaman cinsidir. Koyunu, tiftik keçisi, kıl keçisi ve sığır takip eder. 20 bine yakın arı kovanı vardır. Fennî tavukçuluk ve tavşan yetiştirilmesi gelişmektedir.

Ormancılık: Kütahya orman bakımından zengindir. Ormanlar 500 bin hektarlık bir alanı kaplar. Ayrıca 40 bin hektarlık fundalık vardır. 25 bin hektarlık bir alan ağaçlandırılmıştır. 135 köy orman içinde ve 262 köy orman kenarındadır.

Mâdenleri: Kütahya mâden potansiyeli bakımından çok zengindir. Faal nüfûsun % 5'i mâdencilikte çalışmaktadır. Başlıca maden yatakları linyit, krom, gümüş, baryum, borasit, manyezit, antimuan, kobalt, cıva, asbest, bor tozu, demir, kurşun, mangenez ve mermerdir.

Seyitömer, Tavşanlı, Tunçbilek havzasında bulunan kömürler Garp Linyitleri Müessesesinde, manyezit ise Kütahya Manyezit İşletmeleri A.Ş. tarafından çıkarılır. Demir, Emet ve Simav'da; manyezit Kütahya merkez ilçe, Domaniç ve Tavşanlı'da işletilir. Kobalt Karamancık'ta, cıva Tavşanlı'da, asbet ise Sivaslı'da çıkarılmaktadır. Kütahya çeşit ve rezerv bakımından çok zengin maden yataklarına sâhip nâdir illerimizden biridir.

Enerji: Tunçbilek ve Seyitömer Termik Santralları ile Kayaköy Hidroelektrik Santrali enerji üreten önemli tesislerdir. Bu tesisler Kütahya sanâyiini de enerji bakımından besler. Köylerinin % 90'ında elektrik vardır.

Sanâyi: Kütahya zirâî husûsiyetini kaybetmekle beraber, sanâyileşme yolunda hızla gelişmektedir. 10 kişiden fazla işçi çalıştıran işyeri sayısı 100'e yakındır: 10 kişiden az işçi çalıştıran iş yeri ise 1200 civârındadır. Kütahya'nın ilk büyük sanayi kuruluşu 700 dekarlık bir saha üzerinde kurulan ve 5 Eylül

1954'te hizmete giren şeker fabrikasıdır. Türkiye'nin en büyük kimyâ sanâyii tesislerinden olan Azot İşletmeleri Fabrikaları, 1961 senesinde faaliyete geçmiştir. 500 bin ton azotlu amonyum sülfat istihsal etmektedir. Ayrıca savunma sanayii için patlayıcı madde ile soğutma tesislerinde kullanılan mâyi amonyak istihsal etmektedir.

Sümerbank Tuğla ve Kiremit Fabrikası, Kütahya Porselen Fabrikası, Emet Kolemanit İşletmesi Fabrikası, Gediz İplik ve Mensucat Fabrikası A.Ş. (GIMAŞ), Simav Sunta ve Kontraplak Fabrikası(SUNTAŞ), Tavşanlı'da yonga levha ve kaplama üreten fabrikalar, 11 tuğla ve kiremit fabrikası (biri devlete, on'u özel sektöre ait), çini fabrikası ve atölyeleri, çini çamuru üreten büyük bir fabrika, un fabrikaları, konserve fabrikaları, gıdâ ve dokuma fabrikaları, Simav Halı ve Halı İpliği Fabrikası önemli sanâyi kuruluşlarıdır. Kütahya çiniciliği ve Simav halı dokumacılığı, bölgenin sanâyi özelliğidir. Kütahya'dan yurt dışına önemli miktarda ateşe dayanıklı tuğla ihraç edilmektedir.

İngilizler ilk toplu sözleşmenin 1851'de İngiltere'de yapıldığını ifâde ederek övünürler. Halbuki bu tarihten 51 sene önce 1764'te Osmanlı Devletinin Kütahya şehrinde **dünyânın ilk toplu sözleşmesi** imzâlanmıştır. O târihte Kütahya'da 24 adet çini atölyesi vardı. Bütün çini atölye işverenleri ile bütün işçiler adına imzalanan toplu sözleşmenin bazı maddeleri şunlardır:

–Kalfalar 40 akçeye 100 adet has çini fincan îmâl edeceklerdir.

–Ustabaşı olanlar 150 fincan işleyince, 160 akçe alacaklardır.

–Ustalar 100 has fincan işleyince 60 akçe alacaklardı.

–100 fincan veya eşidi çini eşya, 4 akçeye perdah (düzeltme) edilecektir.

–Usta, kalfa ve diğer işçiler bir hastalığa düçar olunca (hastalanınca), masraflar çini işverenleri tarafından tazmin olunacak (karşılanacak).

–Bu sözleşmenin aksine hareket edenler ve nizamları bozanlara para ve hapis cezası verilecektir.

–Bu maddeler işçi, usta, kalfa ve işverenlerin yüzlerine karşı okundu. Kabul edildi ve imza altına alındı.

Bu sözleşme Kütahya Arkeolojik Müzesi'ndeki eski eserler tasnif edilirken tesadüfen bulunmuştur. Başta İstanbul olmak üzere Osmanlı ve Selçuklu arşivleri tasnif ve tetkik edildiğinde, dünya tarihini sarsacak kıymetli belgeler ortaya çıkacağı muhakkaktır.

Ulaşım: Kütahya kara ve demiryollarının kavşak noktalarından biridir. Karayolu: Eskişehir üzerinden İç Anadolu'ya uzanan karayolu ve Kütahya-Afyon-Konya: Kütahya-Afyon-İzmir: Kütahya-Balıkesir-Çanakkale karayolları ile yurdun dört bir yanına bağlanır. Bu yollar nitelikli asfalt yollardır.

Kütahya, demiryolu ile üç ayrı istikamete bağlanır: Haydarpaşa-Eskişehir-Ankara demiryoluEskişehir'den ayrılan bir kolla Kütahya'ya varır. Kütahya'dan Afyonkarahisar ve Konya'ya ulaşılır. Kütahya'dan çıkan bir hatla Tavşanlı-Balıkesir-Manisa-İzmir'e gidilir ve Bandırma'ya bağlanarak Marmara'ya ulaşılır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

1990 sayımına göre; toplam nüfûsu 578.020 olup, 241.999'u il merkezi ve ilçelerde; 336.021'i köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 11.875 km^2, nüfus yoğunluğu 50'dir.

Örf ve adetleri: Kütahya çok eski bir yerleşim merkezidir. Tarih boyunca Hitit, Frigya, Lidya, Pers, Makedonya, Bergama, Bitinya, Roma, Doğu Roma (Bizans), Anadolu Selçuklu, Germiyanoğulları ve Osmanlı Devleti bu bölgeye hâkim olmuşlardır.

1079'da Selçuklu Türklerinin Kütahya ve çevresini fethinden sonra, Türk-İslâm kültürü yayılmaya başlamış ve eski kültürler unutulmuştur. Kütahya millî ve mânevî değerlerin, târihî an'anesine sıkı sıkıya bağlı, buram buram târih kokan bir ilimizdir.

Kiraz şenliği, ılıca sefaları, kış eğlenceleri, dinî bayramlardaki hususî havasıyla, mesire yerlerine yapılan hususî gezileriyle, kendisine has düğün âdetleri, zengin folklorü ile Anadolu'daki Türk boylarının özelliklerini taşır.

Mahallî kıyafetleri: Düğün, bayram ve hususî günlerde mahallî kıyafetlere rastlanır. Kadınlar, "Tefebaşı" denilen ince çuhadan yapılmış al veya mavi renkli, motifleri altın suyuna batırılmış gümüş sırma ile gergefte işlenmiştir. "Çintiyan" denilen şalvar ile "fermene" ismi verilen cepken veya yâlık ile uzun bir entariden ibarettir.

Erkek giyimi Ege'nin "Zeybek" kıyafetine benzer. Başta keçe, külah veya fes; içte "kazeke" yakasız gömlek, parçalı sallama cepken; altta şalvar ve "serpuşu" denilen kuşak; ayakta yün çorap, kalçın,

mest, papuç veya potin bulunur.

Müzik ve halk oyunları: Ege, Marmara ve Orta Anadolu müzik ve halk oyunları karışmıştır. Ege bölgesinin tesiri daha ağır basar. Zeybek türü oyunlar oynanır.

Mahallî yemekleri: Kütahya'nın mahallî yemekleri zengindir. Meşhur yemekleri şunlardır: Şibit (ıspanaklı börek), mantı, kızılcık tarhanası, cimcik (Mantıya benzer hamur işidir) Üzerine sarımsaklı yoğurt dökülür ve kızgın tereyağ gezdirilir.), labada dolması(ılıbıda dolması veya yalancı dolma da denir. Bulgur pilavını haşlanmış labada yapraklarına sararak pişirirler ve üstüne taze soğan, nâne, hıyar ve süzme yoğurt dökerler.), gözleme, höşmerim, kaygana, kapama, yufka tatlısı, pelüze, dolamber böreği, göveç, küp kebabı, çevirme kebabı ve kuyu kebabı.

Halk ve divan edebiyatı: Kütahya'da çok sayıda halk ve divan şairi yetişmiştir. Halk şairlerinden bazıları şunlardır: Âşık Deli Şükrü, Âşık Sırrı, Arifî, Âşık Ömer, Pesendî ve Kâmilî'dir.

Başlıca divan şairleri ise; Ahmedî, Şeyhoğlu Mustafa, Şeyhî, Ahmed-i Dâî ve Gaybî Sunullah'tır. Evliya Çelebi'nin Ceddi ve lügat yazarı Ahterî Mustafa, Cemalî, Rahimî, Firakî veÜnsî Kütahya'nın yetiştirdiği meşhurlardır.

El sanatları: Kütahya denilince akla çinicilik gelir. Çinicilik on beşinci asırda başlamış, on altıncı asırda çok gelişmiştir. Son asırlarda gerileyen çinicilik son senelerde hızla gelişmektedir. Çok sayıda insan çinicilikle uğraşmaktadır. Kütahya çinileri yurt içi ve dışında meşhurdur. Çinicilikten sonra halıcılık meşhurdur. Binlerce evde halı dokunur. Kütahya halıları aranan halılardır. Kütahya'da oymacılık da isim yapan bir el sanatıdır.

M.Ö. 1500 sene önce Frigler tarafından başlatılan çinicilik, Kütahya'nın sembolü olmuştur. Dünyanın birçok ünlü binasını Kütahya çinileri süslemektedir. Kütahya ve çevresinde bulunan katı maddeler buradaki çini atölyelerine getirilir, değirmende su ile öğütülüp elenir. Ayrı bir havuzda hepsi karıştırılır. Suyu süzüldükten sonra 25 gün dinlendirilir. Dinlenmeden sonra hamuru öğütülerek çakmak taşı konur. Hamurun içine bir miktar tebeşir de eklenir. Hamurun içinde, kilosunda % 40 su bulunan bu karışık, çarka götürülmeye hazırdır. Çarkın başında çalışan ustalar çok küçük yaşlarda bu işi öğrenmeye başlarlar. Mârifetli elleri ile işledikleri hamura istedikleri şekli veren bu kişiler en az 30-40 sene bu işi yaparlar. Hazırlanan eşyalar, vazolar bakır kazanların içine doldurularak sırlanır. Bu işler sırasında desenlerin üzeri kapanır ve tekrar fırına gönderilerek 950°C'de pişirilir, boyanır. Çiniler kalıplardan çıkarıldıktan sonra düzenli bir şekilde itinayla ustalar tarafından fırınlara yerleştirilir. Daha sonra yakılan fırında ısı 800°C'ye kadar yükseltilir. İçine bin parça çini eşya alabilen bu fırınlardan eşyalar ancak 5 gün geçtikten sonra çıkarılır.

Eğitim: Kütahya târih boyunca "kültür şehri" olarak isimlendirilmiş, çağların kültür hazinelerini sinesinde taşımıştır. Tarihi gibi kültürü köklü, sağlam ve zengindir. Okuma-yazma oranı yüzde 87'ye yükselmiştir. İlde 52 anaokulu, 705 ilkokul, 80 ortaokul, 11 meslekî ve teknik ortaokul, 17 lise ve 19 meslekî ve teknik lise vardır. Bütün ilçelerinde lise bulunur.

Eskişehir'deki AnadoluÜniversitesine bağlı iki yüksek okul vardır. Bunlar Kütahya İdarî Bilimler Yüksek Okulu ile Kütahya Meslek Yüksek Okuludur. Merkez ilçe Vahit Paşa Kütüphanesi ile Tavşanlı Halk Kütüphanesi çok kıymetli ve zengin eserlerle doludur. Kütahya Mevlevîhânesi ve Molla Bey kütüphânelerindeki kitaplar, Vahit Paşa Kütüphânesine getirilmiştir.

İlçeleri

Kütahya'nın biri merkez olmak üzere on üç ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 176.184 olup, 130.944'ü ilçe merkezinde, 45.240'ı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 83, Sabuncu bucağına bağlı 24 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikte dalgalı düzlüklerden meydana gelir. İlçe topraklarını Porsuk Çayı sular. Porsuk Çayı Vâdisinde Kütahya Ovası yer alır.

Ekonomisi, tarım ve sanâyiye dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri tahıl, şekerpancarı, haşhaş, baklagiller, mısır, patates ve kirazdır. Kütahya Seramik Fabrikası, Azot Sanâyii, Şeker Fabrikası, kiremit ve tuğla fabrikaları, ağaç ürünleri fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi geniş bir ovanın güney kenarında birden bire yükselen Yellice (Acem) Dağının (1773 m) eteklerinde kurulmuştur. Demiryolu istasyonunun denizden yüksekliği 935 metredir. Bu yükseklik çarşıya doğru artarak 970 metreyi bulur. Kütahya Kalesinin bulunduğu Hisar Tepesi ile doğusundaki Yeterlik Tepesi denizden 1000 m yükseklîktedir. Bu iki tepe arasındaki vâdiden geçen dere Porsuk Çayının kolu olan Feleut Çayına karışır. Şehrin asıl merkezi Hisartepe önünde yer alır. Eski Kütahya ve târihî eserler ile çarşısı burada bulunur. İlçe kara ve demiryolu ağının kavşak noktalarından biridir. Ankara-İzmir, Ankara-Afyon demiryolu, İstanbul-Afyon karayolu ilçeden geçer.

Altıntaş: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 25.152 olup, 5604'ü ilçe merkezinde, 19.548'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 35 köyü vardır. İlçe toprakları 500-1000 m yükseklikte bir platodan meydana gelir. Güneyinde Murat Dağı yer alır. Bu dağdan kaynaklanan Porsuk Çayı, Altıntaş Ovasını sular.

Ekonomisi, tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri tahıl, şekerpancarı ve vişnedir. Sulanabilen yerlerde baklagiller yetiştirilir. Hayvancılık gelişmiş olup, ençok tiftik keçisi beslenir. İlçe topraklarındaki ekonomik değeri yüksek mermer yatakları işletilmektedir.

İlçe merkezi, Kütahya-Uşak karayolu üzerinde kurulmuştur. Gelişmemiş, büyükçe, bir köy görünümünde bir yerleşim merkezidir. İl merkezine 49 km mesâfededir. Evliyâ Çelebi'ye göre bir kayadan altın çıktığı için bu isim verilmiştir. Frigyalılara dayanan eski bir târihi vardır. Altıntaş 1947'de ilçe olmuş ve belediyesi aynı sene kurulmuştur.

Aslanapa: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 15.420 olup 2235'i ilçe merkezinde, 13.185'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 23 köyü vardır. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Başlıca akarsuyu Porsuk Çayıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri tahıl, şekerpancarı, haşhaş ve patatestir. İlçe merkezi Porsuk Çayının batısında kurulmuştur. Kütahya-Gediz karayolu ilçe topraklarından geçer. Merkez ilçeye bağlı bir bucakken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1967'de kurulmuştur.

Çavdarhisar: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 12.280 olup, 4035'i ilçe merkezinde, 8245'i köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Örencik Ovasının kuzeydoğu kesiminde yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı, patates, elma, armut, soğan ve vişnedir. Dağlık kesimlerinde küçükbaş, ovada büyükbaş hayvan besiciliği yapılır. İlçe merkezi Kütahya-Gediz karayolunun kıyısında yer alır. Emet'in Örencik bucağına bağlı belediyelik bir köyken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1967'de kurulmuştur.

Domaniç: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 21.949 olup, 3966'sı ilçe merkezinde, 17.983'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 32 köyü vardır. Yüzölçümü 619 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 35'tir. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Kuzeydoğusunda Yirce Dağı, kuzeybatısında Uludağ'ın uzantıları, güneyinde Kaylacık Dağı yer alır. Başlıca akarsuyu Orhaneli (Kocasu) Çayıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Ekime müsâit alan az olduğundan akarsu boylarında yetiştirilen başlıca ürünler buğday, arpa, şekerpancarı ve patatestir. Hayvancılık ikinci derecede geçim kaynağıdır. Son senelerde tavukçuluk gelişmiştir. İlçe topraklarında linyit yatakları vardır.

İlçe merkezi, gelişmemiş küçük bir yerleşim merkezidir. Tavşanlı'yı Bursa-Eskişehir karayoluna bağlıyan yol üzerindedir. İl merkezine 87 km mesâfededir. Ilıman iklimi, soğuk suları ve geniş ormanları ile bir yayla kasabasıdır. 1960'ta ilçe olan Domaniç'in belediyesi aynı sene kurulmuştur.

Dumlupınar: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 6840 olup, 3559'u ilçe merkezinde, 3281'i köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları orta yükseklikte engebeli arâziden meydana gelmiştir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, tahıl ve vişnedir. Hayvancılık gelişmiş olup, en çok tiftik keçisi beslenir. İlçe merkezi Kütahya-Uşak karayolu ve Afyon-Uşak demiryolu üzerinde kurulmuştur. Altıntaşa bağlı bucak merkeziyken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1956'da kuruldu.

Emet: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 38.859 olup, 12.246'sı ilçe merkezinde, 26.613'ü köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları dağlık ve dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Batısında Eğrigöz Dağı yer alır. Başlıca akarsuyu, Emet Çayıdır. Dağlık kesimler ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi, tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı, patates, soğan, elma, armut, vişne, kiraz, dut ve üzümdür. Dağlık kesimlerde küçükbaş, düz yerlerde ise büyük baş hayvancılık yapılır. Hayvancılığa bağlı olarak iplik ve dokuma tesisleri vardır. Mâden yatakları bakımından zengindir. Linyit, manganez, bakır, kurşun, çinko, demir, asbest ve kadit yatakları vardır. Emet kolemanit işletmesinde elde edilen cevher, Bandırma boraks ve asit fabrikalarına gönderilir.

İlçe merkezi Eğrigöz Dağı ve Emet Çayının doğusunda eğimli bir alanda kurulmuştur. SelçukluUçbeyi Yâkup Bey zamânında "Eğrigöz" ismi ile altın çağını yaşamıştır. 28 Mart 1970 Gediz zelzelesinde büyük zarar görmüştür. İl merkezine 93 km mesafededir. Balıkesir-Kütahya demiryolu ilçe topraklarının kuzeyinden geçer. İlçe belediyesi 1923'te kurulmuştur.

Gediz: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 66.790 olup, 14.492'si ilçe merkezinde, 52.298'i köylerde

yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 69 köyü vardır. İlçe toprakları dağlarla çevrili bir ovadan meydana gelir. Batısında Şaphane Dağı, güneydoğusunda Murat Dağı yer alır. Gediz ve Susurluk ırmaklarını besleyen kollar ilçe topraklarından doğar. Dağlar ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarım ve mâdenciliğe dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, arpa, soğan, nohut, kenevir ve patatesdir. Sulanabilen yerlerde meyve ve sebze yetiştirilir. Elma, armut, erik ve üzüm balıca yetiştirilen meyvelerdir. İlçe topraklarında linyit ve antimon yatakları vardır. Metal eşyâ, konserve, iplik, ham bez ve halı, orman ürünleri, kimyasal fabrikalar başlıca sanayi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi Gediz Çayının suladığı ovada kurulmuştur. 28 Mart 1970'te zelzele ve yangınlarda büyük zarar gören ilçe, eski Gediz'e 7 km mesâfede Gediz-Uşak-Simav yolu üzerinde yeniden kurulmuştur. Hâlen eski ve yeni Gediz olarak iki Gediz vardır. Bu ise belediye ve devlet hizmetlerini zorlaştırmaktadır. İl merkezine 88 km mesâfededir. Firigya devrine dayanan eski bir târihe sâhiptir. Belediyesi 1866'da kurulmuştur.

Hisarcık: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 16.120 olup, 4144'ü ilçe merkezinde, 11.976'sı köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir ve Emet Ovasında yer alır. Başlıca akarsuyu Emet Çayıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, buğday, arpa, şekerpancarı, patates, soğan, armut, vişne, kiraz ve üzümdür. Dağlık kesimlerde küçükbaş, düz yerlerde ise büyükbaş hayvan besiciliği yapılır. İlçe merkezi Gediz-Emet karayolu üzerinde, Emet Çayı kenarında kurulmuştur. Emet ilçesine bağlı bucakken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1967'de kurulmuştur.

Pazarlar: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 13.079 olup, 3846'sı ilçe merkezinde, 9233'ü köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Ekonomisi, tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, erik, patates, mercimek ve nohuttur. Halı dokumacılığı yaygın olarak yapılır. Simav'a bağlı belediyelik köyken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1958'de kurulmuştur.

Simav: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 78.823 olup, 15.460'ı ilçe merkezinde, 63.363'ü köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları dağlık alanlarla çevrilidir. Kuzey ve doğusunda Eğrigöz Dağı, güneydoğusunda Şaphane Dağı, güneybatısında Simav Dağı, batısında Akdağ yer alır. Dağların yüksek kesimleri karaçam ormanları ile kaplıdır. Dağların orta kesiminde Simav Ovası yer alır. Başlıca akarsuları, Simav Çayı ile Kocaçay'dır.

Ekonomisi, tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, erik, patates, elma, mercimek ve nohut olup, ayrıca az miktarda fasulye, soğan, armut, arpa ve kenevir yetiştirilir. Halı dokumacılığı yaygın olarak yapılır. Yün ipliği, dokuma, halı fabrikaları ile orman ürünleri işleyen fabrikalar başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. İlçe topraklarında antimon, demir, feldispat, magnezit ve krom yatakları vardır.

İlçe merkezi Simav Ovasının orta kesiminde kurulmuştur. İl merkezine 141 km mesâfededir. Selçuklu Uçbeyi Yâkub Bey Bizanslılardan alarak Türk Sancağı hâline getirmiştir. 1921'de ilçe olan Simav'ın belediyesi 1867'de kurulmuştur.

Şaphane: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 10.247 olup, 3845'i ilçe merkezinde, 6402'si köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelmiştir. Kuzeybatısında Şaphane Dağı yer alır.

Ekonomisi tarım ve mâdenciliğe dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı ve patatesdir. Sulanabilen yerlerde sebze ve meyva yetiştirilir. Ev tezgahlarında yaygın şekilde halı dokumacılığı yapılır. Şap rezervlerini işleyen fabrika, başlıca sanâyi kuruluşudur. İlçe merkezi, Şaphane Dağı eteklerinde kurulmuştur. Simav-Uşak karayolu ilçe topraklarından geçer. Gediz'e bağlı bucakken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi Cumhûriyetten önce kurulmuştur.

Tavşanlı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 96.277 olup, 37.623'ü ilçe merkezinde, 58.654'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 105 köyü vardır. Yüzölçümü 1804 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 54'tür. İlçe toprakları orta yükseklikte dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Başlıca akarsuları Andırnaz ve Emet Çayıdır. Yüksek kesimleri karaçam ve kızılçam ormanları ile kaplıdır.

Ekonomisi tarıma ve mâdenciliğe dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, arpa, patates ve elma olup, az miktarda baklagiller soğan, erik ve armut yetiştirilir. Tavukçuluk gelişmiştir. Ormancılık önemli gelir kaynağıdır. Un fabrikaları ve orman ürünleri işleyen atölyeler başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. İlçe topraklarında flüorit, magnezit ve linyit yatakları vardır. Linyit 1939'da kurulan garp linyitleri işletmesi tarafından çıkarılmaktadır. Çıkarılan linyitin bir bölümü Tunçbilek termik santralinde

yakıt olarak kullanılır.

İlçe merkezi Kaylacık Dağının güneybatı eteklerinde ortalama yüksekliği 800 m olan küçük bir ovanın kenarında kurulmuştur. Kütahya-Balıkesir demiryolu ilçeden geçer. İl merkezine 55 km mesâfededir. Târihî kayıtlara göre Selçuklular zamânında kurulmuştur. Leblebicilik ve kaldırımcılık işlerinde Türkiye çapında isim yapmıştır.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Kütahya tarihi eserleri ve tabiî güzellikleri, kaplıcaları bakımından zengindir. Selçuklular veOsmanlılar zamanında çok sayıda tarihi eserlerin bulunduğu Kütahya'da önemli sayıda cami, mescit, türbe, medrese ve çeşitli tarihi eserler günümüze kadar gelebilmiştir.

Balıklı Câmii: 1236-1237 senesinde yapılmış olup, Selçuklu eseridir. Kütahya'da Türklere ait en eski eserdir. Selçuklu Sultânı Alâeddin Keykubat'ın oğlu İkinci Gıyâsüddin Keyhüsrev zamanında Serasker ve ümerâdan İmâmüddin Hezâr Dinârî tarafından 1236'da yaptırılmıştır. Germiyanoğulları ve Osmanlılar tarafından tâmir edilmiştir. Hezâr Dinârî Savunma Bakanı (Emir Sipehsâlât) idi.

Hıdırlık Mescidi: Bir mesire yeri olan Hıdırlık Tepesindedir. İmâmüddîn Hezâr Dinâr 1243'te yaptırmıştır. Kare plânlıdır. Kubbesi tuğladandır. Kitabesi vardır. 1980'de tâmir edilmiştir.

(Meydan) Aslanbey Câmii: İl merkezindedir. 1413 yılında Aslan Bey tarafından yaptırılmıştır. Kare plânlı tek kubbelidir. 1954'te tâmir edilmiştir. Aslında kiremit olan üst kısmı kurşunla kaplanmıştır. Aslan Bey, Sultan İkinci Murâd Han ümerâsından, Kütahya ve Tavşanlı Muhafızı Bicâroğlu Aslan Beydir.

Ali Paşa Câmii: Şehreküstü Mahallesinde bulunan câmi ile on iki hücreli medrese, sıbyân mektebi, sebiller ve şadırvândan meydana gelen külliyeyi, Anadolueyalet Vâlisi, Seyyid Süleymân Ağanın oğlu Seyyid Ali Paşa yaptırmıştır. Hâlen, yalnızca câmi ayaktadır. Hiçbir ilmî izahı olmadığı ve kitâbelerde Seyyid Ali Paşa geçtiği hâlde, caminin adı, çok farklı ve mânâsız bir şekilde Alopaşa telaffuz edilmektedir. Bu telaffuz hatâsının giderilmesi yolunda, câminin adının aslına uygun olarak düzeltilmesi için çalışmalar sürdürülmektedir. 1797'de tâmir görmüştür.

Câmi-i Kebir (Ulu Câmi): Şehir merkezinde, Vâcidiyye Medresesi ile İkinci Yâkub Çelebi İmâret Külliyesi arasındadır. Ortalama 45x25 m'lik bir sahayı kaplamaktadır. Kütahya'nın en geniş iç hacmine sâhip câmidir. Kuzeydoğu dış köşesinde bir minaresi vardır. Bugünkü şekli, iki kubbe ve yarım kubbeden müteşekkil olup, dikdörtgen mekânı bu kubbeler örtmektedir. Kuzeyinde beş bölümlü son cemaat yeri vardır. Sultan Yıldırım Bâyezid Han (1381-1389) bu câmiyi yaptırmaya başlamıştır. Ankara Muharebesi ile, yarıda kalan câminin yapımını 1410'da oğlu Mehmed Çelebi tamamlamış, Fâtih Sultan Mehmed Han zamanında tâmir edilmiş, Rodos Seferine çıkan Kânûnî Sultan Süleyman Han Kütahya'da konaklamış ve câminin tâmirini Mîmar Sinan'a emretmiştir. IrakSeferinde (1534) Kütahya'da dört gün kalan Kânûnî Sultan Süleyman Han, namazlarını bu câmide kılmıştır. Kubbe kapısına yakın orta yerde, dört mermer sütun üzerinde müezzin mahfili ve altında şadırvanı bulunmaktadır. Tamâmen kesme taş olan yapının kubbe saçakları altında tuğlalar görülmektedir. Minarenin de kaidesi kesme taş, gövdesi tuğladandır. Çeşitli zamanlarda tamir edilmiştir. Câmi Sultan Abdulmecid Han ve Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın tâmir ettirdiği kitâbede ifâde edilmektedir. İlk yapıldığında ahşaptı.

Kurşunlu Câmi (Kasımpaşa Câmii): Germiyanoğulları zamanında 1377'de yapılmıştır. Mihrâbı bezemeli ve minaresi orijinaldir. Kurşunlu mahallesindedir. Şeyh Mehmed tamir ettirmiştir. Son tamiri 1975'te olup, üzeri kurşunla kaplanmıştır.

Dönenler Câmii (Mevlevîhâne Dergâhı): Şehrin merkezinde Câmi-i Kebir civârındadır. Özel bir mîmârî tarzı vardır. Hâlen câmi olarak kullanılmakta olup, içi daire şeklindedir. Kubbeyi çeviren bir balkonu vardır.

İshak Fakih Külliyesi: 1433'te Germiyanoğulları ulemasından Cemâleddin İshak Fakih yaptırmıştır. Külliye câmi, zâviye, türbe ve medreseden meydana gelmiştir. Aynı ismi taşıyan mahalledir.

Süleymanşah, Kal'a-i Bâlâ (Yukarı Kale) Câmii: Hisarda bulunan câminin Germiyan Beyi Süleyman Şah tarafından tamir ettirildiği bilinmekte, kimin tarafından ve hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir.

Takkeciler (Demirtaş Paşa) Câmii: Kavaflar çarşısında bulunan câmi mîmârî bakımından dikkati çekmektedir. Fil ayakları ve silindir kubbeler altında bir takım hücreler ve ortada bulunan büyükçe kubbesi orijinaldir. Anadolu Eyâleti Vâlisi ve Kütahya Muhâfızı Demirtaş Paşa yaptırmıştır.

Hisar Bey Câmii: Saray Mahallesindeki eski hükümet konağı arkasındadır. Hisar Bey oğlu Mustafa Bey 1749'da yaptırmıştır.

Karagöz Ahmed Paşa Câmii: Küçük Çarşıda, ahşap dükkanların arasında iken bu dükkanlar yıktırılmış, câmi ortaya çıkmış ve restore edilmiştir. Câmi, medrese, sıbyân okulu ve imâretten meydana gelen bu külliyenin yapımına, Anadolu Eyalet Vâlisi Karagöz Ahmed Paşa tarafından 1509 yılında başlattırılmış, hanımı tarafından inşaatı bitirilmiştir. Mîmar Sinan'dan öncekiOsmanlı mîmârî tarzının tipik örneklerinden biri ve en güzelidir. On iki köşeli üç kasnak üzerine oturtulmuş şahane ve orijinal kubbesi vardır.

Lala Hüseyin Paşa Câmii: Aynı isimle anılan mahallede, Sultan İkinci Selim Hanın Lalası Hüseyin Paşa tarafından (1566-1568) yıllarında yaptırılmıştır.

Hâtûniye Câmii: Hâtûniye Mahallesinde olup, hangi târihte, kimin tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Ancak, Râbi'a Hâtûn isimli hayırsever bir hanım tarafından minâresinin yaptırıldığı ve esaslı bir şekilde tâmir ettirildiği bilinmektedir.

Özbek Câmii: Tahminen 1699'da ormanlık ve otlak hâlinde bulunan Müderris Yaylası sırtlarında çadır kuran Özbek Aşiretinden İbrahim Ağa tarafından câmi ve çeşme yaptırılmıştır.

Kadîdler Câmii: Samanpazarı (Hasır Pazarı) mevkiinde bulunan câmi, Halil Kâmil Ağa tarafından başlatılmış, Hafız Mehmed Paşa tarafından bitirilmiştir.

Molla Bey Câmii ve Külliyesi: Balıklı Mahallesindedir. Bu külliye, İbrâhim Edhem tarafından 1845 yılında yaptırılmıştır. Câmi, kütüphâne, medrese, sıbyan mektebi, şadırvan ve sebillerden meydana gelen külliyenin her birini, bir akrabası adına inşâ ettirmiştir.

Seâdeddîn Câmii: Câmi, Selçuklu Devletinin serasker ve ümerâsından İmâdüddîn Hezâr Dinâr tarafından ahşap olarak yaptırılmış, Anadolu VâlisiÖmer Paşa, 1238 yılında da yine Anadolu Vâlisi Derviş Mehmed Paşa tarafından tekrar ele alınarak bugünkü hâle getirilmiştir.

Yeşil Câmi: Hükümet Caddesinde bulunan câmi, Kütahya Mutasarrıfı Ahmed Fuad Paşa tarafından yaptırılmıştır. Mîmârisi Arap tarzıdır. Nakışları ve çinileri ile meşhurdur. Dört mermer direk üzerine oturtulmuş tek kubbeden meydana gelmiştir.

Çinili Câmi: Kütahya'nın en yüksek semtlerinden Maltepe'de yapılan bu câminin dışı tamâmen çinilerle kaplıdır. 30 bin çini plaka kullanılmış olup, 500 kişiliktir. Son senelerin en güzel câmilerindendir. Dünyâda dışı tamâmen çini ile kaplı ilk câmidir.

Paşam Sultan Türbesi (Seyyid Nûreddin Zâviyesi): Ulu Câmi Caddesinden İshak Fakih Câmii yönüne giderken, duvarı cadde üzerinde görülebilen, girişi Kurşunlu Câmi sokağından sağlanan türbe, çeşitli değişiklik ve tâmirler görmüştür.

Karagöz Ahmed Paşa Türbesi: Ahırardı Mezarlığındadır. 6 yuvarlak sütun üzerinde, kademeli ve taşkın başlıklara oturtulmuş yuvarlak tuğladan kubbe bindirilmiştir. 6 kenarlı açık bir türbe şeklindedir.

Şeyhî (Hakim Sinan) Türbesi: Germiyanoğulları zamanında yaşayan devrin tıbbî imkanları ile 182 adet katarakt (göz perdesi) ameliyatı yapacak kadar mâhir bir cerrah olan "Şeyhî" mahlâsı ile şiirler yazan meşhur "Harnâme" şiirinin sâhibi, âlim, fâzıl Hakim Sinan, Kütahya-Tavşanlı yolu üzerindeki Dumlupınar Köyü'nde medfundur.

Hayme Hâtûn Türbesi: Osman Gazinin annesi Hayme Hâtûn Türbesi, Domaniç ilçesinin Çarşamba köyündedir. Domaniç 1281'de Ertuğrul Beye yayla olarak verilmiştir.

Vâcidiye Medresesi: 1314'te yaptırılan Vâcidiye Medresesi, kültür yuvalarının başında gelmektedir. Kapalı avlulu, tek katlı, iki eyvânlı ve kesme taştan mâmûl bir medresedir. Restore edilmiş ve hâlen Kütahya Müzesi olarak kullanılmaktadır.

Hamamlar: Kütahya'da tarihî kıymeti haiz 9 hamam vardır. Başlıcaları: Saray Hamamı (14. yüzyıl), Küçük Hamam (14. yüzyıl başı), Eydemir (Elvan Bey) Hamamı(15. yüzyıl), Balıklı (Rüstem Paşa) Hamamı (15. yüzyıl), Lala Hüseyin Paşa Hamamı (16. yüzyıl), Kemer Hamamı(16. yüzyıl), Şengül Hamamı (16. yüzyıl), Yenimahalle Hamamı (19. yüzyıl). Küçük Hamam: Eski Hükümet Konağı Caddesi başlangıcı ile, Cumhuriyet Caddesi köşesindedir. Bu tarihî hamamda, Ankara Savaşından sonra, Timur Hanın yıkandığı rivayet edilmektedir. Hamam hâlen faal bir vaziyettedir. Balıklı Hamamı: Vezir-i âzam Damad Rüstem Paşa 1550'de yaptırmıştır.

Müzeler: Müzelik eserler önceleri Vâhid Paşa Kütüphanesinde ve bahçesinde toplanmaya başlanmıştır. Böylelikle müzenin ilk nüvesi teşkil edilmiştir.

Kütahya Müzesi: Hâlen, Germiyanoğullarından kalma Vâcadiyye Medresesindedir. Müzede tarih öncesi devirlere âit bakır, bronz ve demir çağları eselerinden, seramik eşyalar, taş âletler, kolye parçaları bulunmaktadır. Hellenistik, Bizans ve Roma eserleri yönünden zengin bir müzedir. Osmanlı

devrine ait pekçok eserler de müzede korunmaktadır. Medrese, astronomide gök gözlemevi olarak kullanılmıştır. Bu medresede müderrislik yapan Molla Vâcid'in çinili sandukası vardır.

Çavdarhisar Açık Hava Müzesi: Kütahya'ya 60 km uzaklıktaki Çavdarhisar kasabasında bulunan açık bir müzedir. Burada Frigyalılara âit eski eserler sergilenmektedir. Bu müzede bir de açık hava tiyatrosu mevcuttur. Takriben 20.000 kişilik olan tiyatronun oturma sıralarının bir kısmı yerinde durur vaziyettedir. Bunun önünde güney tarafında tiyatroya bitişik olan stadyum ise oldukça haraptır. Burada şeref locasının kalıntılarını görmek mümkündür.

Macar (Lajos Kossuth) Evi: (1848-1849) Macar İstiklâl Savaşını yöneten Macar Cumhurbaşkanı Lajos Kossuth'un Kütahya'ya sığınması adına yapılan "Macar Evi" hâlen müze olarak kullanılmaktadır.

Dumlupınar Anıtı: 30 Ağustos 1922'de Başkomutanlık Meydan savaşının kazanıldığı Dumlupınar'da bulunur. Çalköy'ün Zafertepe adı verilen sırtındadır. 1924 yılında "Meçhul Asker Âbidesi" adı altında yapılmış, daha sonra görünüşü değiştirilmiştir. Önceki figür Adatepe mevkiine yakın bir yere yerleştirilmiştir. Ayrıca Gediz ilçesinde, ilçenin kurtuluşunun sembolü olan bir âbide vardır.

Hükümet Konağı: 1907'de Kütahya Mutasarrıfı Ahmed Paşa yaptırmıştır. Çinilerle süslü güzel bir binâdır.

Büyük ve Küçük Bedesten: Osmanlı devrinden kalma binalardır.

Eski eserler: Tarihî devirlerin beşiği olan Kütahya, kuruluş tarihinin çok eski çağlara dayanması sebebiyle, antik eserler bakımından da oldukça zengin sayılır.

Kütahya Kalesi: Antik devirden başlamak üzere yerleşmenin yer aldığı sanılan tepe üzerinde, bir iç kale, hisar ve Osmanlı devrinde, aşağıdaki suyu da içine almak üzere eklenen, üçüncü bir kısımdan meydana gelmektedir. Evliya Çelebi'ye göre 70 burca sahip olup, şehrin su ihtiyâcı buradan karşılanmakta idi. Kalenin çevresi 3500 m'dir. Selçuklular ve Osmanlılar tâmir etmiştir.

Aizani (Çavdarhisar) Harâbeleri: Kütahya'ya 60 km'lik asfalt bir yol ile bağlı olan Aizani ören yeri, eski Anadolu'da, Frigya bölgesinde (Rhydakos) Bedir Deresinin üst kıyısında Pankalos denilen yerde bir şehirdi. Dikkate değer tarihi bir âbidedir. Frigya Aizani şehrinin M.S. ikinci yüzyılda, Anadolu'daki birçok şehirler gibi zenginleştiğini gösteren Zeus Tapınağı, Stadion, tiyatro ve Agora, Romalılar tarafından Bedir Deresi kıyısında yapılmış olan iki rıhtım döküntüsü dikkati çekmektedir. Anadolu'daki en sağlam Roma tapınağı Çavdarhisar'daki Zeus Tapınağıdır. İçinde 124 sütun vardır.

Aesami (Aizani) kentinde kralların yıkandığı "Kral Hamamı"nı Alman Prof. Rudolf Navman ortaya çıkarmıştır. Çavdarhisar, Çandarlı Türk Boyları bu bölgeye yerleşmiştir. Çavdarhisar kazılarında Çandarlılara ait eserler de ortaya çıkmıştır. Bedir Deresi üstünde Karabulut Değirmeni arkasındaki mağara Anadolu'nun ilk mabedlerindendir.

Taş Köprü: Kütahya-Uşak karayolu üzerinde ve Bedir Çayı (o zamanki ismi Rinadakos Çayı) üstünde Romalmparatoru Hadrianus zamanında (2 bin yıl önce) yapılmıştır. Kemerli olan bu köprü üstünden halen en ağır tonajlı araçlar geçmekte ve köprü hizmet görmektedir. Köprü Romalıların önemli yerleşim ve ticaret merkezi olan "Aizani" kenti (Çavdarhisar) yanındadır. Domaniç Elmalı köyünde Frigyalılara ait eserler, Bayat köyünde 8 milyon sene önceye ait hayvan fosilleri bulunmuştur.

Ansir ve Sieaus: Eski Simav şehrinin kalıntıları arasında tepede bir kale vardır. Simav, Frigyalılara ait Ansir ve Sieaus şehir kalıntılarının üzerine kurulmuştur.

Mesîre yerleri:

Kütahya ormanları, yayları, mesire yerleri ve kaplıcaları ile meşhurdur.

Murat Dağı: Anadolu'nun en güzel çam ormanları buradadır. Soğuk suları yanında sıcak sular fışkıran bir yerdir. Gediz ilçesine 23 km mesâfededir. 1400 m'yi aşan yükseltisiyle bir yayla özelliği taşır. Şifâlı sıcak suların fışkırdığı yerde Koca Hamam, Hacettepe Hamamı ile üç yüzme havuzu, yeterli ve modern tesisleri vardır.

Çamlıca: Merkez ilçeye 5 km uzaklıkta asırlık sık ağaçları, bol ve tatlı suları, geniş çimenlik sahası, temiz havası ile güzel bir piknik yeridir. Turistik tesisleri de vardır. Yolu iyidir.

Hisarlıktepe: Emet ilçesine 3 km mesafede 1000 (bin) kişinin istifade ettiği bir dinlenme yeridir.

Porsuk kıyıları: Kütahya'nın 6-7 km uzağında Porsuk Çayı kıyıları güzel dinlenme ve piknik yeridir.

Nafia Pınarı: Simav ilçesine 35 km uzaklıkta orman içi dinlenme yeridir. Soğuk suları çok güzeldir.

Gölcük Yaylası: Simav ilçesine 19 km uzaklıkta orman içi dinlenme yeridir. Serin su kaynakları ve

güzel manzaraları ile meşhurdur.

Döner Gazino: Belediye tarafından Hisar'da yaptırılmış olan, Türkiye'nin ilk döner gazinosu 1972'de açılmıştır. Gazinodan YeşilKütahya Ovası seyredilir.

Kaplıcaları:

Kütahya şifalı içme suları ve kaplıcaları ile çok zengindir. Başlıcaları şunlardır:

Ilıca: Kütahya-Eskişehir asfalt yolunun 23. km'de, turistik motel ve benzin istasyonundan ayrılan 4 km'lik bir asfalt yolla gidilir. Husulsas, ılıcada bulunan açık yüzme havuzu olup, suyu sıcaktır. İçme suyu olarak karaciğer, safra yolları ve böbrek rahatsızlıklarına faydalıdır. Banyo kürleri ise ağrı dindirici özelliklere sahiptir.

Erkekler Hamamı: Kayaların içine oyulmuş tabiî bir hamamdır. 43°C sıcaklıktaki tabiî su arslan ağzındaki bir oluktan hamamın içine dökülür.

Yoncalı: Kaplıcanın efsanesi şöyledir: Selçuklu Sultânı Alâeddin Keykûbâd'ın perdedârı Ramazan Beyin kızı Gülümser Hâtûn bir cild hastalığına yakalanır. Devrin hekimleri bütün gayretlerine rağmen çare bulamazlar. Gülümser Hâtûn'u maiyyeti ile birlikte, Yoncalı'nın bulunduğu yere çadır kurarak bırakırlar. Cildindeki yaralardan büyük üzüntü duyan Gülümser Hâtûn ve çevresindekiler, birgün oralarda dolaşan tüyleri dökük, etleri yara içinde bir tilki görürler. İlgilenirler ve hasta tilkinin hergün o çevrede bulunan bir batağa girdiğini müşahade ederler. Gün geçtikçe tilkinin yaralarının kapandığını, tüylerinin yeniden çıktığını gören Gülümser Hâtûnun mâiyeti, Hâtûn'un çamur banyosu yapmasını teklif ederler. Neticede çamur banyosu yapan Gülümser Hâtûn, eski sağlığına ve güzelliğine kavuşarak oradan ayrılır. Şükrânının bir ifâdesi olarak da hamamları ve câmiyi yaptırır (1233).

Yoncalı'da erkekler hamamı, kadınlar hamamı, kükürt banyosu, radyoaktiviteli çamur banyoları, çelik banyosu, dübecik havuzu ve banyosu mevcuttur. Erkekler hamamı ile hemen yanındaki câmi, Selçuklu eserlerindendir.

Emet Kaplıcaları: Kütahya'ya 102 km uzaklıktadır. Emet, başlıbaşına bir kaplıca bölgesidir. İlçenin içinde asırlık ağaçlar arasında "Yeni Hamam, Kaynarca ve Dâvûdlar Hamamı" gibi kaplıcalar meşhurdur.

Yeni Hamam, geniş yüzme havuzu, hususî banyoları ve oteli ile dışarıdan gelen turistlerin her türlü ihtiyaçlarına cevap verebilir. Şifâlı suları, sükûneti ile herkese elverişli bir dinlenme yeridir. Radyoaktivite nisbeti 21,8 eman'dır.

Kaynarca Kaplıcası: 40°C-50°C sıcaklıkta olup, radyoaktivitesi 26° sıcaklıktadır. Zelzeleden büyük zarar görmüştür. Yeniden tanzim edilmiştir. Bunlara ilaveten, Dâvûdlar ve Yeniceköy Hamamı ile, Emet-Tavşanlı arasında yer alan Dereli Kaplıcaları, romatizma, cilt hastalıkları ve her türlü ağrı ve sızılara şifâ olan kaplıcalardır.

Gediz Kaplıcaları: Gediz'in 30 km güneydoğusunda bulunan Murad Dağının kuzey yamaçlarında 2000 m yükseklikte kaplıcalar bulunmaktadır. Temmuz-eylül ayları arasında halka açık bulunan kaplıcalar şifâlı sıcak suları ve hemen yanında, insana zindelik veren soğuk su kaynakları, tabiat güzellikleri ile dünyada nâdir bulunan özelliklere sâhiptir. Arapoğlu yaylasındaki soğuk mâden suyu, böbrek ve idrar yollarındaki kumları temizler.

Gediz Ilıcası: Gediz-Simav yolu üzerinde, Gediz'e 25 km mesâfededir. Çamlıklar arasında, bir vâdi içindedir. Buğuldak, Kara Hasan ve Traverten adı verilen menbalarından çıkan suyun sıcaklığı 60°C'dir. Her türlü adale ve spazm ağrılarına iyi geldiği müşâhade edilmiştir. Kaplıca mevsiminde, çevre illerden pekçok ziyâretçi gelmektedir.

Simav-Eynal Kaplıcası: Yeşil Simav'ın 5 km kuzeyindedir. Gölcük Dağının eteklerinde kurulmuştur. Simav-Eynal Kaplıcası büyük hamam, okul, motel, yirmi adet müstakil banyo, dört kademeli yüzme havuzu, çamaşırlık ve câmiden müteşekkildir. Suyun sıcaklığı 90°C olup, radyoaktivite, kükürt ve çelik ihtivâ etmektedir. Kaplıcada romatizma, siyatik ve böbrek hastalıklarının tedavisinde müsbet neticeler alınmaktadır.

KÜTLE;

Alm. *Masse (f),* **Fr.** *Masse (f),* **İng.** *Mass.* Bir cismi meydana getiren madde miktarı. Kütle, ağırlığın bir sebebidir. Yerçekiminin kütleye olan etkisine de ağırlık denir.

Kütle birimleri gram-kilogram-ton'dur. Diğer bir deyişle cismin hızlanmaya gösterdiği dirençtir. Bütün maddî cisimlerin bir ataleti (kütlesi) mevcuttur. Bunlar hareketlerini değiştirecek her türlü müdahaleye karşı direnç gösterirler. Bir cismin kütlesi kendisinin temel ve dâimî bir özel değeri olup, değişmez.

Meselâ; ağırlık yere göre değişen bir büyüklük olduğu halde, kütle değişmez.

Newton'un ikinci hareket kanunu F = m.a şeklinde olup, bir cisme bir a ivmesi verilmesi için tatbik edilecek F kuvveti, m kütlesi ile orantılıdır. Yâni, kütle büyüdükçe gerekli kuvvet de büyüyecektir.

Kütlenin bir özelliği de konumunun varlığıdır. Yâni, kütle insanlar tarafından yoktan var edilemez ve mevcut olan da yok edilemez. Ancak bu enerjiye çevrilebilir. Yâni, yeni bir kütle veya enerji ortaya konulamaz ancak birbirine çevrilir.

Einstein kendisinin kurduğu özel Relativite (izafiyet) teorisiyle, kütle ve enerji arasındaki ilgiye modern bir açıklama getirmiştir. Bu teoriye göre bir cismin enerjisi arttıkça ataletinin (kütlesinin) büyüyeceğini öne sürmüştür. Bu, daha sonra deneylerle de gerçekleşmiştir. Buna göre, bir cismin, enerjisi arttıkça, kütlesi de artar. Meselâ, bir cisim ışık hızına yakın bir hızla hareket ederse, onun kinetik enerjisi ve dolayısıyla kütlesi artacaktır. Einstein'in meşhur formülü $E= m.C^2$, kütlede meydana gelen değişikliğin ışığın hızının karesiyle çarpımı enerjide meydana gelen değişikliğe eşit olduğunu bildirir. Ancak bu değişimler normal hızlarda oldukça düşüktür. Önemli farklar, cismin hızının ışık hızı ile mukayese edilebilecek seviyede olması hâlinde ortaya çıkar.

KÜTÜB-İ SİTTE (Bkz. Hadis)

KÜTÜPHÂNE;

Alm. *Bibliothek, bucherei (f); buchnadlung (f),* **Fr.** *Bibliotheque (f), librairie (f),* **İng.** *Library; bookshop.* Belli bir sisteme göre tasnif edilen kitap ve benzeri materyallerin toplandığı, saklandığı, okuyucu ve araştırmacıların istifâdesine sunulduğu yer. Farsçada ev mânâsına gelen "hâne" ile Arapçada kitaplar mânâsına gelen "kütüb" kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen "hâne-i kütüb" (kitaplar evi) isim tamlamasındaki tamlama "i"sinin düşmesi ve kelimelerin yer değiştirerek birleşmesinden meydana gelmiş, Kütüphâne şeklinde söylenen birleşik bir isimdir. Günümüzde yeni ilmî materyallerin çeşitlenip çoğalması neticesinde ortaya çıkan, süreli yayın, grafik, sesli ve görüntülü yayınların meydana getirdiği koleksiyonlardan meydana gelen kütüphâneler de bulunmaktadır.

Bir fikir gayretinin sonucu olarak yazılmış eserleri korumak, toplamak, organize etmek, onları insanların faydalanmasına hazır hâle getirmek için kurulmuş olan kütüphâneler, yapılmış ve yapılacak olan ilmî araştırmaları, zamânımızda ve gelecekteki araştırıcıların istifâdesine en ucuz en çabuk ve kolay şekilde sunulmasını sağlar. Kütüphâneler eğitim ve öğretime de yardımcı olurlar.

İlkokuldan üniversite bitinceye kadar çeşitli okullarda okuyan öğrenciler, öğrencilerin yetişmesinde emek sarf eden öğretmenler ve ilmî ve teknik gelişmeleri tâkib eden kimseler de kütüphânelerden faydalanmaktadır.

Kütüphânelerin varlığı insanlık târihi kadar eskidir. Çünkü ilk insan ve ilk peygamber olan Âdem aleyhisselâma Allahü teâlâ emir ve yasaklarını bildirmek için kitap göndermiştir. Hazret-i Âdem'den sonraki bâzı peygamberlere de kitaplar göndermiştir. Zamanla kitapların korunması, saklanması için kütüphâneler kurulmuştur. Asur, Bâbil ve Hitit medeniyetlerinden günümüze ulaşan ve yazı yazmak için kullanılan kil tabletler çok eski devirlerdeki kitap ve kütüphânecilikle ilgili bilgi vermektedir. Kütüphâneyle ilgili olarak yapılan araştırmalar ve kazılarda elde edilen bilgiler M.Ö. 2400 yıllarına kadar uzanmaktadır. Asur Devleti Hükümdarı Asurbanipal tarafından M.Ö. 625 yılında kurulan Ninova Kütüphânesi bilinen en eski kütüphânedir. Yapılan kazılar neticesinde elde edilen ve bu kütüphânede bulunan çivi yazısıyla yazılmış kil tabletlerden 20.000 kadarı bugün İngiltere'deki British Museum koleksiyonları arasında yer almaktadır. Son zamanlarda Irak'ta yapılan kazılar, Nippur civârında Mîlattan 3000 sene öncesine âit olduğu tahmin edilen zengin bir kütüphânenin enkazını ortaya çıkarmıştır. Mısır Hükümdarı S.Ptolemeus tarafından M.Ö. 3. yüzyılın ilk yarısında kurulmuş olan İskenderiyye Kütüphânesi devrinin en büyük kütüphânesidir. Bu kütüphânede 700.000'e yakın papirus tomarıyla porşömen bulunuyordu. Sezar'ın M.Ö. 47'de İskenderiye'yi işgâli sırasında büyük ölçüde zarar gören kütüphâne M.S. 391 senesinde Mısır piskoposunun emriyle tamâmen ortadan kaldırılmıştır.

M.Ö. 165'te kurulmuş olan Pergamon (Bergama) Kütüphânesi, Roma'daki Bibliotheca Ulphia ve M.S. 355'te Büyük Konstantin (Constantinus-I)in (İstanbul'da kurduğu imparatorluk kütüphâneleri ilk çağların önemli kütüphâneleri arasında yer almaktadır. Ortaçağ'da manastırlarda kitap sayısı 1000'i geçmeyen küçük kütüphâneler kuruldu.

Daha önce Çinliler tarafından keşfedilen matbaa, Türkler ve Müslüman Araplar tarafından geliştirilerek kullanıldı. On beşinci yüzyıldan îtibâren Avrupa'da birtakım ilmî ve teknik gelişmeler başlayınca Endülüslü Müslümanlardan matbaayı alan ve bâzı baskı teknikleri geliştiren Avrupalılar kitap basımına önem verdiler. Bu sebeple kütüphâneler de yaygınlaştı. 17. ve 18. yüzyılda büyüyen özel koleksiyonlar Fransa'da Bibliotheque National, İngiltere'de British Museum, ABD'nin Washington şehrinde Kongre

Kütüphânesi (Library Of Congrers) gibi dünyânın en zengin kütüphâneleri ortaya çıktı. Moskova'daki Milli kütüphâne hüviyetindeki Lenin Kütüphânesi ise 1917'de kuruldu. Diğer bâzı ülkelerde de millî kütüphâneler ve üniversite kütüphâneleri kuruldu.

Bir fikir gayreti ve düşünce îmâlinin sonucu olarak yazılan kitapların korunduğu, insanların istifâdesine sunulduğu yer olan kütüphânelerin İslâm târihinde büyük önemi vardır. Çünkü yüce dînimiz İslâmiyet ilme ve âlimlere çok önem vermiştir. Kur'ân-ı kerîmin Zümer sûresi 9. âyetinde meâlen; **"De ki; hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"** ve Nahl sûresi 43. âyetinde meâlen; **"Şâyet bilmiyorsanız ilim ehline sorunuz."** buyrulmuştur. Sevgili Peygamberimiz de; **"İlim ve hikmet müminin kaybettiği malıdır. Nerede bulursa alsın."** ve **"Beşikten mezara kadar ilim tahsil ediniz."** buyurmak sûretiyle ilim öğrenmenin önemini işâret buyurmuştur. Bu emirler doğrultusunda hareket eden Müslümanlar, ilme, âlime ve ilmin kaydedildiği kitaplara çok önem verdiler. Peygamberimizin vefâtından hemen sonra Kur'ân-ı kerîm toplanarak kitap (mushaf) hâline getirildi ve daha sonra çoğaltılarak çeşitli İslâm memleketlerine dağıtıldı. Peygamber efendimizin hadîs-i şerîfleri toplanarak kitaplara yazıldı. Emevîler zamânında ilimler çeşitli kısımlara ayrılarak tasnif edildi. İslâm târihindeki ilk kütüphâne de hazret-i Muâviye'nin halîfeliği zamânında kuruldu. Abbâsîler zamânında ise ilmî çalışmalara dînî ilimler yanında felsefe, astronomi, geometri, tıp, kimyâ, târih, coğrafya ilimleri de eklendi. Bu ilimlerle ilgili olarak yazılan binlerce kitap, ilk zamanlar âlimlerin özel kütüphânelerinde korundu. Zamanla elinde kitap bulunmayan kimselerin de faydalanabilmesi için umûmî kütüphâneler kuruldu. Abbâsî Halîfesi Hârun Reşîd Beytü'l-Hikme adlı bir kütüphâne kurdu. O zamana kadar çeşitli ilimlerle ilgili yazılan, Arapçaya tercüme edilen ve fethedilen yerlerde ele geçirilen kitapları da bu kütüphâneye koydu. Halîfe Me'mun tercüme heyetleri kurarakArapça kitaplardan başka Yunanca, Süryânice, Farsça, Hintçe ve Kıptice yazılmış eserleri de toplattı. Kütüphâneyi personel ve kapasite yönüyle daha geniş düzeye getirip, mütercimler, müellifler (yazarlar) ve okuyucular için ayrı oturulacak yerler ve çalışma salonları tahsis ettirdi. Daha sonra Bağdat'ta şahıslar tarafından da birçok kütüphâne kuruldu. Buna paralel olarak câmi ve medreselerde kütüphânelere yer verildi. Ayrıca eserlerin vakfedilmesiyle vakıf kütüphâneleri ortaya çıktı. Hattâ âlim ve yazarlar eserlerinin birer nüshasını, isteyenlerin okuması için bulundukları şehrin veya mahallenin câmi ve medreseleri bünyesindeki kütüphânelere bıraktılar.

Endülüs Emevî Devleti hükümdarları da ilme, âlimlere ve kitaplara çok önem verdiler. Sultan İkinci Abdurrahman devlet bütçesinden tahsisat ayırarak âlimleri teşvik edip, kıymetli kitaplar yazdırdı. İslâm târihinde emsâli görülmemiş miktarda kitaplar toplatıp Kurtuba Sarayında kurduğu kütüphâneye yerleştirdi. Daha sonra gelen Endülüs Emevî hükümdarları zamânında da kütüphânelere çok önem verildi. Kitapların muhâfazası ve kütüphânelerin idâresi için müdürler ve memurlar tâyin edildi. Ülkenin en iyi ciltçilerini, sanatkârlarını ve tezhipçilerini saray kütüphânesinde vazifelendirdiler. Kitaplar ilimlere ve konulara göre tasnif edildi. Sâdece saray kütüphânesindeki kitap mevcudunun dört yüz bin cilt olduğu kaynaklarda bildirilmiştir. Endülüs'ün diğer şehirlerinde de kütüphâneler kuruldu. Yalnız Gırnata'da yetmiş kadar umûmî kütüphâne vardı. Kurtuba Sarayı Kütüphânesindeki ve diğer kütüphânelerdeki kitapların bir kısmı Endülüs'e tecâvüz eden Berberiler tarafından satıldı, geri kalanı ise İspanyolların eline geçti. Avrupa'da meydana gelen Rönesans hareketlerinde ve diğer ilmî gelişmelerde bu kitaplardan çok faydalandılar.

Mısır'da hâkimiyet kuran Şiî Fâtımîler de pekçok para sarf ederek kitaplar yazdırdılar ve topladıkları binlerce kitapla kütüphâneler kurdular. Kâhire'de kurulan Dârü'l-Hikme bu kütüphânelerin en önemlisidir. Fâtımî Devletini yıkıp Mısır'da iktidarı eline alan Selâhaddîn-i Eyyûbî de yeni medreseler ve kütüphâneler yaptırarak İslâmiyete hizmet etti. Bu kütüphânelerde bulunan üç milyon cilt kitap Haçlı seferlerinden sonra yağmalanarak tahrib edildi.

Mısır'da hüküm süren Memlûkler devrinde de kitap yazma, kitap toplama ve kütüphâne kurmaya önem verildi. Medrese ve câmiyi yaptıran sultan bu müessesenin yanında çeşitli ilimlere dâir kitapların yer aldığı bir kütüphâne kurdu. Büyük Selçuklu Hükümdarı Melikşah'ın veziri Nizâmülmülk Nişâbur, Bağdat ve diğer şehirlerde kurduğu medreselerin yanına ilim ehlinin istifâde edebileceği kütüphâneler kurup, kitap yazdırmak ve temin etmek için her türlü imkânı seferber etti. Kendi adına Bağdat'ta kurduğu Nizâmiyye Medresesinin yanına diğer sosyal tesislerle birlikte bir de kütüphâne yaptırdı. Bu kütüphânede din ilimleri, astronomi, coğrafya, matematik, tıp, geometri ve târihe dâir binlerce cilt kitap topladı. Karahanlılar, Gazneliler, Timurlular, Bâbürlüler ve diğer Müslüman-Türk devletleriyle hanedanları da Türkistan ve Mâverâünnehr'de önemli ilim merkezleri olan Buhara ve Taşkent gibi şehirlerde kütüphâneler kurdular. Bu kütüphânelere gerek devlet adamları, gerekse âlimler tarafından binlerce cilt kitap vakfedildi. Anadolu Selçukluları zamânında Türkiye'de önemli kütüphâneler kuruldu. Diyarbakır (Âmid)daki Ulu Câminin bitişiğindeki kütüphânede 1.040.000 cilt kitabın mevcut olduğunu devrin târihçileri yazmaktadır. Konya'da Altun Aba'nın İplikçi Medresesinde kurduğu iki kütüphânenin çalışması 1201 târihli vakfiye ile tesbit edilmişti. Birçok ilim ehlinin faydalandığı Sadreddîn-i Konevî Kütüphânesinden günümüze 100'e yakın eser gelebilmiştir. Erzurum'da Saltuklu, Diyarbakır ve Mardin'de Artuklu, Kastamonu'da Candaroğlu kütüphâneleri Beylikler döneminden kalan

kütüphânelerdi.

Orta Asya'dan Endülüs'e (İspanya'ya) kadar olan İslâm memleketlerinde kurulan kütüphânelerin pekçoğu Moğol istilâsı sırasında yok olmuştur. Moğol hükümdarı Hülâgu Bağdat'ı istilâ ettiği zaman halîfe ve berâberindekileri îdâm ettirdi. Dört yüz binden fazla Müslümanı kılıçtan geçirtti. Asırlardan beri İslâm âlimlerinin büyük emek ve gayretler sarf ederek her ilme ve her fenne dâir yazdıkları, câmi ve medreselerin yanındaki kütüphânelerde ve umûmî kütüphânelerde bulunan milyonlarca İslâm kitabını yaktırdı veya Dicle Nehrine attırdı. İlim ve kültür merkezi olan güzel Bağdat harâb oldu. Atılan kitaplar sebebiyle Dicle Nehri günlerce mürekkep renginde aktı. Târihte yaşanan en büyük ilim ve kültür katliamı sebebiyle tek nüsha olan orijinal kitaplar zamânımıza kadar ulaşamadı.

Osmanlıların ilk dönemlerinde kütüphâneler câmi, medrese, imâret ve tekke gibi hayır kurumlarının bünyesinde kuruldu. Daha sonra müstakil ve düzenli kütüphâneler kurularak ilim mîrası sonraki nesillere nakledildi. Vakıflar tarafından kurulan bu kütüphânelerin idâre ve hizmet verme şekilleri vakıf kurucuları tarafından hazırlanan vakfiyelerde tesbit edildi. Bu vakfiyelerde yalnız vakfedilen bina gelirleri ve kitap sayısı değil çalışacak elemanların özellikleri, kütüphânenin hizmet verme süresi, kataloglama ve denetim işlerinin nasıl yapılacağı, okuyuculara nasıl davranılacağı bile tesbit edilmişti.

Osmanlılar döneminde ilk kütüphâne Osman Bey zamânında İznik'te, ikincisi ise Edirne'de Lala Şahin Paşa tarafından kuruldu. Yıldırım Bâyezîd Han zamanında Bursa'da Eyne Subaşı Medresesinin üst katında bir kütüphâne ile Eyne Subaşının Balıkesir'de yaptırdığı medresede bir kütüphâne kuruldu. Fâtih Sultan Mehmed Han İstanbul'u fethettikten sonra çeşitli îmar faaliyetleri arasında önemli kütüphâneler yaptırdı. Ayasofya yakınında yaptırdığı ilk medresenin yanında halka açık bir kütüphâne kurdurdu. Fâtih Câmii Külliyesi içinde yaptırdığı kütüphâne, Zeyrek Câmii Kütüphânesi,Eyüp Sultan Câmii yanındaki kütüphâneler bu kütüphânelerin en meşhurlarıdır. Daha sonraki pâdişahlar tarafından İstanbul'un yanında Amasya, Edirne, Bursa, Manisa,Trabzon ve başka şehirlerde de kütüphâneler kuruldu. Topkapı Sarayı bünyesinde kurulan Saray Kütüphânesi, Ayasofya, Süleymâniye, Şehzâdebaşı ve Bâyezîd kütüphâneleri zenginleştirilerek zamânımıza kadar gelmişlerdir.

Osmanlılar devrinde mîmârî açıdan müstakil bir binâya sâhip olan ilk vakıf kütüphânesi Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa tarafından yaptırılan ve Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa tarafından vakfiyesi hazırlanarak tanzim edilen Köprülü Kütüphânesidir. Şehid Ali Paşa tarafından Vefâ'da yaptırılan kütüphâne, Âtıf Efendi tarafından Süleymâniye civârında yaptırılan Âtıf Efendi Kütüphânesi, Nûruosmaniye Kütüphânesi ve Koska'da Koca Ragıb Paşa tarafından kurulan Ragıb Paşa Kütüphânesi de belli başlı Osmanlı kütüphâneleridir.

Sultan İkinci Mahmûd Han devrinde kurulan yeni kütüphânelerin, kitap vakıflarının yanında kütüphânelerin devlet tarafından kontrolünün ve düzenleme çalışmalarının yaygınlaştığı da görülmektedir. Bu devirde İstanbul'da kurulan kütüphânelerin çoğunluğu tekke kütüphâneleridir. Fâtih Kütüphânesi, Çarşamba'daki Murâd Molla Kütüphânesi, Sultan İkinci Mustafa'nın kızı Hadîce Sultan tarafından Unkapanı'nda kurulan Şâzeliyye Tekkesi Kütüphânesi, Galata Mevlevihânesi Kütüphânesi bu devirde kurulan kütüphânelerdendir. Sultan İkinci Mahmûd Han Medîne-i münevverede Mahmûdiye adıyla bir kütüphâne, Kıbrıs'ta Ayasofya Câmiinde bir kütüphâne kurdurdu. İlme, ilim adamlarına ve kitaba karşı aşırı merakı olan Sultan İkinci Abdülhamîd Han İstanbul ve başka Osmanlı ülkelerindeki kütüphâneleri tertip ve tanzim ettirerek fihristler düzenletti. Yıldız Sarayındaki Çit Kasrını kütüphâne olarak tahsis ettirerek zamânının çoğunu burada geçirdi. Mısır'daki dağınık kütüphâneler toplanarak bugünkü adıyla Dârü'l-Kütübü'l-Mısrıyye diye bilinen Hidiv Kütüphânesi meydana getirildi.

1882'de Kütüphâne-i Umûmî-i Osmanî adıyla nizamnâme çıkarılarak herkesin faydalanabileceği umûmî kütüphâneler kuruldu. Bâyezîd Devlet Kütüphânesi, İzmir, Kayseri, Konya, Eskişehir, Diyarbakır ve Bursa'da Millî Kütüphâne adıyla kütüphâneler kuruldu. 1911'de temeli atılan Türk Ocağı ve taşra teşkilâtlarında kurulan kütüphâneler bir nevi halk kütüphânesi vazifesi gördü.

Cumhûriyet döneminde 1924'te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kânunu'yla vakıf kütüphânelerindeki koleksiyonlar, 1927'de çıkan kânunla tekke ve zâviyelerde bulunan eserler Maârif Vekâletine (Millî Eğitim Bakanlığına) bağlı kütüphânelere devredildi. Maarif Vekâletine bağlı olarak faaliyet gösteren Kütüphâneler Müdürlüğü 1960'da genel müdürlük oldu. Kültür Bakanlığının kurulmasından sonra bu bakanlığa bağlandı. Günümüzde devlete bağlı ve özel olarak faaliyet gösteren 812 kütüphâne bulunmaktadır. Bu kütüphânelerdeki kitap sayısı 10 milyonun üzerindedir. Çeşitli il ve ilçelerdeki yazma eserler, halk ve çocuk kütüphâneleri Kültür Bakanlığı Kütüphâneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğüne bağlıdır.

Eğitim ve öğretimin bölünmez bir parçası olan kütüphâneler özel mâhiyette yapılan binâ ve bölümlerde kurulmuştur. Umûmiyetle ortada uzun bir koridorun, yanlarda okuma odalarının ve kitapların muhâfaza edildiği odaların yer aldığı kütüphânelerde dinlenme ve diğer ihtiyaçların karşılandığı özel bölümler yer almıştır. Kitaplar her ilim dalına veya belli konulara göre tasnif edilmiş ve fihristleri düzenlenmiştir. Bu

fihristler (kataloglar) kütüphânedeki kitaplardan kolayca istifâde edebilmek için hazırlanmıştır.

Kütüphânelerde umûmiyetle şu personele görev verilmiştir; 1) Hâzin (Hâfız-ı Kütüb): Kütüphânenin ilmî ve idârî işlerini yürüten, yüksek ilmî kariyere sâhip vazifelidir. 2) Mütercimler: Diğer dillerde yazılan kitapları kendi dillerine tercüme eden kimselerdir. 3) Müstensihler: Yeni çıkan bir kitaptan başka nüshalar yazmakla vazifelendirilmiş yazısı güzel, kusursuz ve titiz kimselerdir. 4) Mücellidler: Kütüphânelerde bulunan ciltsiz veya ciltleri yıpranmış kitapları ciltlemekle vazifeli kimselerdir. 5) Münaviller: Kütüphânelerde kitap bulma tekniğini bilmeyen okuyuculara, kitapların raflardaki yerini göstermek veya kitapları dolaplardan alıp, okuyuculara getirmekle vazifeli kimselerdir. Bu vazifelilerden başka kütüphânelerin temizliği, döşemesi ve bâzı hizmetlerini yürüten başka vazifeliler de vardır.

Kütüphâneler hizmet şekillerine göre; millî kütüphâneler, umûmî veya halk kütüphâneleri, çocuk kütüphâneleri, okul kütüphâneleri, üniversite kütüphâneleri, özel kütüphâneler, şehir kütüphâneleri ve gezici kütüphâneler diye kısımlara ayrılabilir. Bunlar dışında yazma eser koleksiyonlarına sâhip kütüphâneler de vardır. Türkçe, Farsça ve Arapça el yazmalarının en zengin koleksiyonları Türkiye'de özellikle İstanbul'daki kütüphânelerde bulunmaktadır. 150.000 yazma kitabı, mikrofilm atölyeleri ve modern tesisleriyle Süleymâniye Kütüphânesi bütün yazma eser kütüphânelerinin önde gelenidir. Ayrıca câmi ve diğer yerlerdeki yazma kitaplar da Süleymâniye Kütüphânesinde toplanmıştır. Bâyezîd Devlet Kütüphânesi, Millet Kütüphânesi, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphânesi, Âtıf Efendi Kütüphânesi, Hacı Selim Ağa, Köprülü ve Ragıb Paşa kütüphâneleri de yazma eser bakımından zengin kütüphânelerimizdir.

Yüzyıllar boyunca yazılan ve bugün basılan milyonlarca kitap kütüphânelerimizi doldurmaktadır. Ancak Osmanlılar ve daha önceki devirlerde yazılmış olan kitapları okuyacak ve anlayacak pek az kimse kaldığı ve günümüzdeki teknolojik gelişmeler neticesinde ortaya çıkan sesli ve görüntülü yayınlara fazla rağbet gösterildiği için kütüphânelerden faydalanan kimseler azalmıştır.

KÜTÜPHÂNECİLİK;

Alm. *Bibliothekarberuf (m),* **Fr.** *Proession (f) de bibliothécaire,* **İng.** *Librarianship, library profession.* Kütüphâne idâresi, kütüphâneye yayın temini, bu yayınların kataloglanıp sınıflandırılması, muhâfazası ve araştırmacıların faydalanması için ilgili kural ve uygulamaları tesbit eden ve kütüphânelerle ilgili problemleri çözmekle uğraşan bir uzmanlık ve bilim dalı.

Kütüphâneler eski çağlardan beri bulunmasına rağmen kütüphânecilik adıyla bir ilim ve uzmanlık dalı mevcut değildi. İslâm ülkelerinde kütüphâneler hâzin veya hâfız-ı kütüp denilen yüksek ilmî kariyere sâhib olan uzman kütüphâneciler tarafından idâre edilirdi. Umûmî kütüphânelerde vazîfe yapan hâfız-ı kütüpler belli kâidelere göre seçilirdi. Hâfız-ı kütüp yeni çıkan kitapları kütüphâneye alır, katalogların titizlikle yapılmasına, güzel tanzim ve tertib edilmesine rehberlik eder, mümkün olduğu kadar bütün okuyuculara her türlü kolaylığı sağlardı. Kitapları yıpranmaktan korumak, tâmire ihtiyâcı olanları tâmir ettirmek, ciltletmek, ehli olmayan kimselere karşı kitabı esirgemek onun vazifelerindendi. Kütüphânelerin idârî âmiri olan hâfız-ı kütüpler bütün kitapların konularıyla ilgili bilgilere sâhip kimselerdi. Kütüphânelerde diğer dillerde yazılan eserleri kendi dillerine çevirmekle vazifeli çeşitli dilleri bilen mütercimler bulunurdu. Peygamber efendimizin; **"İlim, Çin'de de olsa alınız."** hadîs-i şerîfine uyan Müslüman mütercimler her asırda Müslüman olmayan diğer milletlerin ortaya koyduğu ilmî eserleri kendi dillerine tercüme etmek sûretiyle ilme ve Müslümanlara hizmet etmişlerdir. Matbaanın yaygın olmadığı devirlerde, yeni çıkan bir kitaptan başka nüshalar yazmak için kütüphânelerde çalışan yazısı güzel, kusursuz ve titiz kimseler bulunurdu. Müstensih adı verilen bu vazifeliler kütüphânelere yeni ve çok kıymetli eserler kazandırmışlardır.

Kütüphânelerde, ciltsiz veya ciltleri yıpranmış olan kitapları ciltlemekle vazifeli kimseler bulunurdu. İlk zamanlar kuru deri ile cilt yapan ve mücellit adı verilen bu vazifeliler daha sonraki devirlerde tezhib ve süsleme sanatıyla da zirveye ulaşarak ilme ve İslâmiyete hizmet etmişlerdir. Kütüphânelerdeki kitapları okuyuculara bulup getirmekle, kitapların raflardaki yerini göstermekle ve kütüphânelerin temizlik döşeme ve bazı hizmetlerini yürütmekle vazifeli kimseler de bulunurdu.

Emevîler, Abbâsîler, Endülüs Emevîleri, Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Memlükler ve Osmanlılar devirlerinde devlet, vakıflar ve şahıslar tarafından kurulan kütüphânelerin belli çalışma şartları vardı. Kütüphânelerin açılış ve kapanış saatleri, okuyuculara ne şekilde hizmet verileceği, kitapların korunması, kataloglanması, kütüphânede vazife yapan personelin hangi kâbiliyetlere sâhip olması gerektiği, vazifeleri ve ücretleri en ince teferruatına kadar sağlam bir şekilde tesbit edilmişti. Bu çalışmalar her ne kadar kütüphânecilik adıyla bilinmiyorsa da birçok hususlarda bugünkü modern kütüphânecilikten üstün durumdaydı.

İslâm dünyâsında eskiden beri mevcut olan kütüphâneciliğin Avrupa'da ortaya çıkışı ise 19. yüzyılın

ikinci yarısındadır. Kütüphânecilik 19. yüzyıla kadar Anatol France, Leibniz, Voltaire gibi bilgin, yazar ve edebiyatçılar tarafından ek görev olarak yapılıyordu. Kitap sayısında hızlı artış ortaya çıkınca kütüphânecilik hizmetlerinde de gelişme ihtiyacı duyuldu. Kütüphâne ve kütüphâneciliğe daha çok önem verilmeye başlandı. Uzman kütüphâneciliğe duyulan ihtiyaç sebebiyle birçok ülkede kütüphânecilik okulları açıldı. 1829'da Paris'te "Ecoles de Chartes" adıyla açılan arşiv okulu kütüphânecilik okullarının ilki sayılır.

Kütüphâneciler için eğitim proğramı hazırlayan Melvil Dewey'in öncülüğünde 1887'de Kolombiya'da ilk Amerikan kütüphânecilik okulu "School of Library Education" açıldı. İngiltere'de ise ilk kütüphânecilik okulu 1919'da açıldı.

Avrupaî tarzda kütüphânecilik öğretimi Türkiye'de 1925 yılında açılan kurslarla başladı. Fehmi Edhem Karatay tarafından İstanbul'da Süleymâniye Medresesinde açılan kütüphânecilik kursuna İstanbul kütüphânelerindeki memurlar katıldı. F. E. Karatay bu kurs süresince anlattıklarını içine alan notlarını Osmanlıca taş basması olarak **Kütüphânecilik, Tasnif-i Âşârî Kavâidi** ve **Kitabiyât** adlarıyla neşretti. 1936'da Millî Eğitim Bakanlığı Kütüphâneler Dâiresi Başkanlığı tarafından Ankara'da ikinci bir kütüphânecilik kursu açıldı. Daha sonra Millî Eğitim Bakanlığı Yayın Müdürü Adnan Ötüken 1942-52 yılları arasında Ankara Üniversitesi Dil ve Târih Coğrafya Fakültesinde kısa süreli kurslar açarak halk evleri kütüphâne personelini yetiştirmeye çalıştı. 1952'de Millî Eğitim Bakanlığı Kütüphâneler Genel Müdürlüğü tarafından İstanbul Şarkiyat Enstitüsünde kurs açıldı. Daha sonraki yıllarda açılan hizmetiçi eğitim kursları devam etmektedir.

Ankara'da Dil ve Târih Coğrafya Fakültesinde 1954-55 yılında yüksek öğrenim düzeyinde kütüphânecilik bölümü açıldı. 1964-65 ders yılında da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Kütüphânecilik bölümü öğretime başladı. Uzun müddet Prof. Dr. Fâruk Kadri Timurtaş'ın başkanlığında gelişmesini tamamladı. Ankara Hacettepe Üniversitesinde 1972'de açılan Kütüphânecilik ve Dökümantasyon Enstitüsü yüksek lisans öğretimi vermekteyken 1974'te lisans öğretimine geçti.

Türkiye'de kütüphâneciliğin geliştirilmesi ve çağdaş düzeye çıkarılması, meslek çalışanları arasında iletişimin sağlanması, kütüphânecilerin özlük haklarının iyileştirilmesi ve bilgi alışverişinin temini gâyesiyle 1949'da Türk Kütüphâneciler Derneği kurulmuştur. Dernek 1952'den beri **Türk Kütüphâneciler Derneği Bülteni** adıyla meslekî bir dergi yayınlamaktadır. Ayrıca 1964'ten bu yana her yılın Mart ayının son haftası Kütüphâne Haftası olarak kutlanmaktadır.

Çağın ihtiyaçlarına göre yeni teknik gelişmeler doğrultusunda yönlendirilen kütüphânecilikte bilgisayar kullanımına önem verilmektedir. Birçok ülkede kütüphâneciliğin gelişmesi ve uzman kütüphânecilerin yetişmesiyle ilgili, milletlerarası, millî ve mahallî kuruluşlar vardır. 1876'da kurulmuş olan Amerikan Kütüphâne Birliği (ALA), 1895'te çalışmaya başlayan Milletlerarası Dökümantasyon Federasyonu (FID), 1927'de kurulan Milletlerarası Kütüphâne Dernekleri Federasyonu (IFLA), 1963'te kurulan pekçok devletin ve çok sayıda milletlerarası kuruluş kütüphânelerinin bağlı olduğu Milletlerarası Kütüphâneler Birliği (AIL) bu kuruluşların başlıcalarıdır. Milletlerarası Standartlaşma Organizasyonu (ISO) ve Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Teşkilâtı (UNESCO) bu kuruluşların çalışmalarına çeşitli şekillerde katkıda bulunmaktadır.

L;

Türk alfabesinin on beşinci harfi ve bu harfin işaret ettiği ses. Arap alfabesine dayalı Osmanlıcada "lâm" adıyla bilinirdi. L, ince ünlülerle beraber kullanıldığı zaman ön damak, kalın ünlülerle beraber kullanıldığı zaman da alt damaktan çıkarılan yumuşak, yayvan ve akıcı bir sestir.

L sesi, Orta Asya Türkçesinden beri Türkçenin bütün lehçelerinde ince ve kalın şekliyle yer almıştır. Türkçe kelimelerde kelimelerin yalnız ortasında ve sonunda kullanılır. Yabancı dillerden alınan kelimelerde ise kelimelerin başında da yer alabilmektedir. Meselâ; lahana (aslı İtalyanca) lider (aslı İngilizce), lif (aslı Arapça), laboratuvar (aslıFransızca), limon (aslı Farsça) gibi. Başında "l" sesi bulunan kelimeler Türkçeye geçince, dilimizde kelime başında l sesi bulunmadığından, halk ekseriya bir sesli harf getirir. (ilâzım lâzım, ilahna lahana gibi) Ancak bu durum her kelimede görülmeyebilir.

Harfin Orhun Türkçesinde ince ve kalın olmak üzere (Y, V) gibi iki şekli vardır.

Türkçe yazı dilinde bâzı kelimelerde, kendisinden sonra "a" gelen hallerde l sesinin ince okunması gerekirse "a"nın üstüne bir (^) işâreti konur.

LA BRUYERE, Jean de;

Fransız yazarı ve ahlâkçısı. 1645'te Paris'te doğdu. Paris şehri gelirler kontrol memurunun oğlu olan La Bruyere, hukuk öğrenimi yaptı. Sonra mâliye işlerinde çalıştı. 1693'te Akademiye üye oldu. Toplum hayatını esaslı şekilde işleyerek, hayatı ve insanların karakterini tasvir etmesi ile tanındı.

Fransız klasik şâirlerinden olan La Bruyere, en ünlü eseri **Caracteres** (Karakter) i 1687'de yazdı.

Karakter'inin ilgi çekici yanı, tam bir değişme hâlinde bulunan topluluğun tasvirini vermesidir. O zamana kadar hâkim olan ahlâkî ve dînî geleneklerin gitmesi, yüksek memurların, yeni yeni örf ve âdetlerinin türemesi, iş adamlarının îtibâr ve kudretinin artması gibi konuları ele alıp işledi.

Yazar, 1696'da öldü.

LA FONTAINE, Jean de (Lafonten);

Fransız şâiri. Yazdığı fabl eserleri ile tanınmıştır. 1621'de Château Thierry'de doğdu. Varlıklı bir âilenin çocuğuydu. Paris'te kolejde okudu. Hukuk tahsili yaptı. Papaz yetiştirilmek istenildi ise de kiliseden ayrıldı. Okul hayatında başarılı bir öğrenci olamadı. Gençliğinde baba mesleği olan orman ve su kanalları işleriyle uğraştı. Çeşitli memurluklarda bulunmuş, düzensiz bir hayat yaşamıştır.

1671 senesinde Paris'e gitmeden evvel bir ara edebiyatçı Faquety'le tanıştırıldı. Bunun eserleri ile gözden düşmesi üzerine eserlerinde onu savundu. 1673 senesinde Madam de la Sablière'nin himâyesine girerek burada ilim adamları, felsefeciler ve yazarlarla tanıştı. İlk masallarını burada yazdı. Çağdaşları, La Fontaine'i bir masal yazarı olarak görüyorlardı. Halbuki La Fontaine, yazdığı masallarda **Dede Korkut** masallarındaki üslupla hayvanlara ahlâkî karakterler vererek onların şahıslarında bazı insan karakterlerini tenkid etmiş bir ahlâk dersi vermiştir. Buna edebiyatta teşhis ve intak sanatı denir. La Fontaine'in bu hususiyeti çok geç fark edilmiştir. Eserlerinde sâdelik ve açıklık görülür. Konuşma şeklinde akıcı şiirleri, hayvanlar üzerinde tenkitleri, incitmeden iğneleme usulleri ile Fransız edebiyatına büyük eserler kazandırmıştır.

La Fontine masallarındaki konular, şark klasiklerinden alınmadır. La Fontaine'den çok önceleri yazılmış Beydeba'nın **Kelile ve Dimne** eserindeki hikâyelerin pekçoğu, bu Fransız edebiyatçısı tarafından şiir şeklinde tekrarlanmıştır. Masalları çoğunlukla herkesin anlayabileceği bir şekilde yazılmıştır. La Fontaine'in canlı, hızlı, incelik ve nükte dolu bir anlatımı vardır. Kişilerini hemen dâimâ hayvanlar arasından seçerse de bâzan insanları, bilhassa köylüleri de olaylara karıştırır. Sık sık bahsettiği hayvanlar aslan, kurt, tilki, eşek ve horozdur.

La Fontaine, kötüyü göstererek iyinin ne olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Ancak şiirlerini okuyan çocuklarda herhangi bir açıklama yapılmazsa tam ters etkinin hâsıl olduğu da bir gerçektir.

Masalları toplam olarak 238 adet olup, 12 kitapta toplanmıştır. 1668'de basılan ilk altı kitabında 124 masal vardır ve bunlar birinci cildi meydana getirir. İkinci cilt 1678'de basılan beş kitaptır. En son 1694'de bastırdığı üçüncü cilt ise tek kitaptan ibârettir.

La Fontaine, roman ve piyes de yazmıştır. Nakaratlı uzunca şiirleri ve şiirli mektupları vardır. **Hadım, Gülünç Mâcerâ, Floransalı, Büyük Maşrapa, Köy Sevdaları** komedi türündeki eserlerindendir. **Contes** (Kont) isminde şiirli hikâyeler eserinden dolayı Fransız Akademisine kabul edildi. 1695'te Paris'te öldü.

Eserleri birçok dile tercüme edilmiştir. Ancak hiçbir tercüme orijinalindeki sâdelik ve çekiciliği verememiştir.

Türkçeye ise, Recaizâde Mahmud Ekrem, Tevfik Fikret veOrhan Veli Kanık tarafından çevrilmiştir.

LABADA (Rumex patientia);

Alm. *Gartenampfer (m),* **Fr.** *Patience (f),* **İng.** *Patience dock.* **Familyası:** Çobandeğneğigiller (Polygonaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu.

Haziran-eylül ayları arasında, yeşilimtrak renkli küçük çiçekler açan, 50 cm-1,5 m boylarında çok yıllık otsu bir bitki. Daha çok çayırlık yerlerde, harâbelerde, yol kenarlarında, meskûn dağlık bölgelerde yayılış gösterirler. Gövdeleri dik, silindirik kırmızımsı, kökler kalın ve sarımsı renklidir. Yaprakları büyük, saplı ve sapın tabanı oluk gibi çukurlaşmıştır. Çiçekler, gövdenin ucunda toplanmışlardır. Çiçek organları 6 parçalıdır. Meyveleri kanatlıdır.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kökleri ve sapları kullanılır. Kökler temizlenip, kalın dilimlere bölünür ve kurutularak saklanır. Labada köklerinde nişasta, şeker, yağ ve reçine vardır. AyrıcaC vitamini ihtiva eder. Hâricen, bazı deri hastalıklarına karşı, haşlama olarak kullanılır. Çayı da iştah açıcı, kuvvet verici ve müshil olarak kullanılabilir. Körpe yaprakları da yiyecek olarak kullanılır.

Bu bitkinin Anadolu'da bulunan diğer türleri pazı, kuzukulağı gibi çeşitli isimler altında bilinir ve istifade edilir.

LABİRENT;

Alm. *Labryrinth (n), Irrgarten (m),* **Fr.** *Labyrinthe (m),* **İng.** *Labyrinth.* Karışık bölüm, geçit, yollardan meydana gelen, çıkışına ulaşılması oldukça zor olan binâ, oda, bulmaca ve benzeri düzenlemeler.

Labirentlerin ortaya çıkışı, hazine gibi gizli, kıymetli şeyleri elde etmek isteyenlerin korkutulması, caydırılması gâyesine dayandırılmaktadır. Bu yüzden târih, birçok labirente, labirent efsanelerine şâhid olmuştur. Bunların en çok bilineni, Girit'tekine âittir. Efsâneye göre; Girit'te yaşayan Minotur adlı ejderha, her sene Atinalılardan on dört genç almaktadır. Günün birinde soylu bir âilenin çocuğu Theseus da bunların arasına düşer. Ancak, ejderhanın kendilerini hapsettiği dolambaçlı binâdan, yol bularak kurtulurlar, Atina'ya dönünce mükâfâtlandırılarak kral ilân edilir. Efsâneye konu olan bölgede yapılan kazılar, böyle bir yapıyı ortaya çıkarmıştır.

En eski ve en büyük labirent, Mısır'da M.Ö. 5. asırda inşâ edilmiş olan, Heredotus piramitidir. Bu binâ altısı kuzeye, altısı güneye giden, çıkmaz on iki koridor; krala âit lahitle çeşitli eşyâların bulunduğu 1500 gizli bölüm ve bu bölümlerin açılmasını temin eden şekil ve mekanizmalardan müteşekkildir. Bu şekilde yapılara Güney, Orta, Amerika'da Maya ve İnka medeniyetlerinde de rastlanmıştır. Limni labirenti, M.S. 23-79 seneleri arasında Limni (Lemnos) Adasında Mısır'dakinin küçük bir örneği olarak yapılmıştır. İtalya'da M.Ö. 6. asırda Etrüsk Kralı Lars Porsena için yapılmış labirent-mezar ise, ancak M.S. 127 senesinde, Marcus Trentius Varro tarafından bulunabilmiştir.

Diğer bir çeşit labirent de Ortaçağ kiliselerinde görülen, duvarlarda, yollardaki çizgi, işâretlerle açılan gizli bölme ve geçitlerdir.

İngiltere'de ise Kral Üçüncü William zamanında, bahçelerde, bitkiler ve bilhassa sık ağaçlarla labirent yapma moda olmuştu.

Psikolojide, mekan labirentleri denen, bir seri koridorlardan meydana gelen ve deney canlısının öğrenme kabiliyetini incelemeyi gâye edinen veya kapılardan müteşekkil, öğrenme süresini hesaplayan, zaman ve zekâ ölçüm testlerine de labirent denmektedir.

Nitrogliserin îmâlinde, artık maddelere karışan nitrogliserinin tekrar elde edilebilmesi için kullanılan kap ve kanallar sistemi ile akustikte hoparlörle kullanılan ekran, reflektör gibi araçların meydana getirdiği mekanizma da labirent olarak adlandırılmaktadır.

Günümüzde labirentler, fuar gibi yerlerin, halkın ilgisini çekecek şekilde inşâ edilmesinde ve bulmaca yapılmasında kullanılmaktadır.

LABORATUVAR;

Alm. *Laboratorium (n),* **Fr.** *Laboratoire (m),* **İng.** *Laboratory.* Çeşitli maddeler, âlet, cihaz ve tertibatlar kullanılarak deney, araştırma ve incelemelerin yapıldığı yer. Modern teknolojinin îcâbı olarak doğmuş olan kimyâ, fizik, biyoloji ve malzeme laboratuvarları önce yeni tecrübe ve araştırma yapılması, sonra da üretimin kontrolünü sağlamak maksadıyla kurulmuştur.

Geçen yüzyılda laboratuvarlar gittikçe artan bir hızla çoğalmış olup, aynı zamanda her bilim dalına girme imkânını da sağlamıştır. Bugün laboratuvarlarda çalışanlar, karmalı bir ihtisas örgüsüne göre ayrı ayrı vazifeler yüklenmişlerdir. Umûmiyetle bir araştırma merkezi, birbirinden ayrı belirli görevlere sâhip birçok laboratuvardan meydana gelir. Başka bir ifâde ile, yarım asır öncesine varıncaya kadar ilmî gelişmede müstakil bir yeri olan laboratuvar, bugün de tecrübî ilmî araştırmaların temel direği olmakta devam etmektedir.

Fizik, kimyâ ve biyoloji laboratuvarları ülkemizde hemen her lise ve ortaokulda mevcut olup, üniversitelerimizde yüksek ihtisas laboratuvarları da vardır. Keşif ve buluşların çoğalmasının yolu laboratuvarların bol olması, içlerinin de zengin ve modern techizatla donatılmasından geçer.

Uzay laboratuvarları, insan ve eşyânın ağırlıksız hâle geldiği, feza ortamında istenen ilmî deney, gözlem ve işlemler için gerekli âlet ve malzemeyi ihtivâ eden uzay araçlarıdır. Bu araçlar insanlı olarak kullanıldığı gibi, gerektiğinde insansız bir uzay aracından da uzay laboratuvarı olarak faydalanmak mümkündür. İnsanlı uzay laboratuvarları, âletlerle yapılan deney ve gözlemlere astronotların şahsî gözlem ve tecrübelerinin eklenebilmesi, laboratuvarda ortaya çıkabilecek arızaların astronotlar tarafından giderilebilmesi açısından, insansız uzay laboratuvarlarından daha elverişlidir. Ancak araçta astronot bulundurmanın çok tehlikeli veya imkânsız olduğu hallerde, meselâ güneş çevresinde, radyasyon kuşağında, kızgın bir planet yüzeyinde veya uzayın derinliklerinde incelemede bulunmak istediğimiz zaman, insansız uzay laboratuvarları kullanmak mecburiyeti ortaya çıkar.

Uzay laboratuvarları, fevkalâde pahalıya mal olan, uzayda ârızalanabilen, istenen yörüngede güçlükle tutulabilen hattâ (vaktiyle Skylab'ın başına geldiği gibi) tehlikeli şekilde yeryüzüne düşüp

parçalanabilen araçlardır. Bundan dolayı akla şöyle bir soru gelebilir: Öyleyse uzay laboratuvarlarına neden ihtiyaç duyuluyor? Bunun cevabı, uzay şartlarının deney ve gözlemlerin yapılabilmesi bakımından iki büyük avantaj sağlamasıdır. Bu iki avantaj; boşluk (vakum) ve ağırsızlık yahut çekimsizliktir.

Boşluk; laboratuvarın yükseldiği yörüngede, dünyâyı saran atmosfer tabakasının olmamasından ileri gelir. O yükseklikte, atmosferden olsa olsa, arasıra araca çarpan birkaç gaz molekülünden ibaret çok düşük bir "kırıntı" kalmış olabilir. Böyle bir durumda bile, uzayda sağlanan vakum bizimyeryüzünde en mükemmel âletlerle sağlayabileceğimiz vakumdan kat kat üstündür.

Çekimsizlik ise, yörüngede bulunan uzay aracında, merkezkaç kuvvetin çekim kuvvetini dengelemesinden ileri gelmektedir. Zâten bu iki kuvvetin birbirini dengelemesi uzay aracının, uzay boşluklarında kaybolmadan veya dünyâya düşüp parçalanmadan yörüngesi etrafında dönmesini sağlamaktadır. Gerçekten de uzay laboratuvarlarında çekim gücünün dünyâdakinin binde birine indiği, araç içinde bulunan insan ve eşyanın hemen hemen ağırlıksız hâle geldiği gözlenmiştir.

Boşluk ve çekimsizlik; yeryüzünde gerçekleştirilmesi imkânsız olan pekçok deney, gözlem ve işlemlerin yapılabilmesini sağlamaktadır.

LADEN (Cistus);

Alm. *Zistrose (f),* **Fr.** *Ciste (m),* **İng.** *Cistus.* **Familyası:** Ladengiller (Cistaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Güneybatı ve Kuzey Anadolu.

Beyaz veya pembe çiçekli, 30 cm-3 m boylarında çalılar. Bitkinin yaprakları yapışkanlıdır. Laden bitkisi, daha çok orman yangınlarından sonra, çamın yerini almaktadır. Bundan ötürü laden topluluklarının bulundukları yerler buralarda daha önceden bir çam ormanının olduğunu ispatlamaktadır.

Memleketimizde beş laden türü bulunmaktadır. Bunlar da beyaz ve pembe çiçekli olmak üzere iki tipe ayrılır. C. creticus, C. parvifolius pembe çiçekli; C. salvifolius C. laurifolius ve Cimonspeliensis ise beyaz çiçeklidir.

C. creticus veC. salvifolius türlerinin dal ve yapraklarının kaynatılması suretiyle bir reçine elde edilir. Bu reçineye Ladanum adı verilir. Bileşiminde reçine, uçucu yağ, mum ve kauçuk vardır.

Kullanıldığı yerler: Ladanum, göğüs hastalıklarında, parfümeri ve kozmetik sanâyiinde, sabun yapımında kullanılır. Bitkinin yaprakları çay hâlinde kabız, uyarıcı ve balgam söktürücü olarak kullanılmaktadır.

LADENGİLLER (Cistaceae);

Alm. *Zistrosengewaechse,* **Fr.** *Cistacees,* **İng.** *Cistaceae.* Cins ve türlerinin çoğu, Akdeniz çevresi memleketlerinde, maki vejetasyonunda yetişen ağaççık, yarı çalı veya otsu bitkiler. Bitkiler pembe, sarı veya beyaz çiçeklidirler. Basit yapraklar tüylü ve karşılıklı dizilişli olup, çoğunlukla yapışkan özelliktedirler. Meyveleri kapsül hâlinde ve tohumları üç veya çok sayıdadır.

Familyada sekiz cins ve 250-300 kadar tür vardır. Önemli cinslerinden biri laden (Cistus)dir.

LÂDES;

Alm. *1. Gabelbein (n), Gabelknochen (m), 2. Vielliebchen (n),* **Fr.** *1. (L'os (m) fourchette (f), 2. Philippine (f),* **İng.** *1. Wishbone 2. Wishbone bet.* Kuşların ve kümes hayvanlarının göğüslerinin ön tarafında bulunan (V) şeklindeki kemik parçasına verilen isim. Bu kemiğin iki ucundan tutup iddiâya girerek ve aldanan taraftan önceden şart edilmiş bir malı alma şeklinde oynanan oyuna da lâdes adı verilir.

Daha çok çocuklar arasında görülen bu oyun, birbirini kandırmak şeklinde oynanır. İki kişiden biri diğerinden bir şey alırken "aklımda" der. Oyunun kuralı budur. Eğer bir şey verilen kişi "aklımda" demeyi unutursa, diğeri hemen "lâdes!" der, öder. Lâdes, tavuğun kemiği ile tutuşulduğu gibi serçe parmakları birbirine takmak suretiyle de tutuşulabilir. Bu işte inat derecesinde düşkün olanlar birbirini kandıramadıklarından oyun yıllarca devam etmektedir.

Yalnız karşılıklı aldatmaya dayanan bu oyun dînimizce uygun bulunmamaktadır. Çünkü İslâmiyet, şans, hîle, aldatma ve bir kimsenin iyi niyetinden faydalanarak ondan bir şey elde etme vs. yollarından birisi ile mal kazanmayı yasaklamıştır. Bunları kumar saymıştır. (Bkz. Kumar)

LADİN (Picea);

Alm. *Fichte (f),* **Fr.** *Epicéa (m),* **İng.** *Spruce.* **Familyası:** Çamgiller (Pinaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Doğu Karadeniz.

Kışın iğne yapraklarını dökmeyen, dâimî yeşil sürgünleri bulunan ağaçlar. Yalnız, uzun iğne yaprakları, dallar üzerinde teker teker bulunur. Yapraklar kısa, dört köşeli ve her bir yüzeyinde beyazımsı bir mum çizgisi olup, yaprak uçları batıcıdır. Kozalakları dallarda sarkık durumda bulunup, olgunlaşan kozalaklar bütün olarak düşer ve esmer renktedir.

Ladin, serin ve rutubetli sahalarda ve rutubetli topraklarda yetişir. Köknar ve diğer ağaç türleri ile ormanlar meydana getirirler. Ladinin kökleri yayvandır ve derine gitmez. Bu sebepten rüzgârdan devrilebilirler. Azamî 400 sene yaşayabilirler.

Ladin ağacının gövdesi düzgün olup, kırçıl renktedir. Kerestesi yumuşak, hafif, reçineli ve köknarınkinden daha makbuldür. Dayanıklı değildir. Memleketimizde bulunan Doğu ladini (P.orientalis), Doğu Karadeniz bölgesinde, dağların denize bakan yamaçlarında, 1200-2000 metrelerde yayılış gösterirler.

Kullanıldığı yerler: İnşaat kerestesi ve mobilyacılıkta kullanılır. Odunundan kâğıt fabrikalarında selüloz elde edilir.

LADOGA;

Rusya'da Finlandiya sınırına yakın bir bölgede bulunan Avrupa'nın en büyük gölü. Leningrad'ın 64 km kuzeydoğusunda bulunur. Alanı adaların dışında 17.678 km^2 olup, kuzey-güney doğrultusundaki uzunluğu 219 kilometredir. Ortalama 82 kilometrelik genişliğe ve 151 metrelik derinliğe sâhiptir. En derin yeri Voam Adasının batısında 251 metredir. Yaklaşık olarak 70 akarsu Ladoga'ya dökülür. Bunların başlıcaları Volkhov, güneyde Syas ve Onega Gölünün fazla sularını taşıyan Svir'dir. Ladoga'nın fazla suları Neva Nehriyle Finlandiya Körfezine dökülür. Mayıs-ekim arasında gölde buz bulunmaz. Kutuplarda yaşayan pekçok hayvana gölde rastlanır. Gölde 660 dolayında ada vardır. Çoğunluğu 10.000 m^2den büyük olup toplam yüzölçümleri 458 km^2 civârındadır.

Göl bölgesinde iklim fazla soğuk değildir. Senelik ortalama yağış miktarı 610 mm civârındadır. Göl suları en yüksek seviyesine haziran temmuz aylarında ulaşır. Aralık ve ocak aylarında ise su en düşük seviyesine düşer. Suyundaki ortalama yükselme 79 cm civârında olur. Göl aralık ayından îtibâren donmaya başlar. Ortalama buz kalınlığı 51-58 santimetredir.

Göl yakınlarında bulunan önemli şehirler, Neva ağzındaki liman olan Petrokrepost, kuzey kıyıda liman olan Serdobol ve Leningrad'ın kuzeyinde bulunan liman şehri Priczersk'dir.

1939-1940 arasındaki Finlandiya-Rusya Harbine kadar, Ladoga Gölünün batı kıyıları Finlandiya'ya âitti. Ancak 1947'de yapılan antlaşma ile tamâmen Rusya'ya bırakıldı.

LAĞIM;

Alm. *1. Kloake (f), 2. Abwässergrube (f),* **Fr.** *1. Egout (m), Fossé (m),* **İng.** 1. *Sewer 2. Underground tannel.* Yeraltında, çeşitli gâyelerle açılan galeri ve tünelcik. Kaleleri kuşatma sırasında kolay alınabilmesi için açılan lağımların içine barut doldurulduktan sonra patlatılırdı. Böylece kalede gedik açıp içeri girmek mümkün olurdu. Ayrıca düşman ordugâhlarına zarar vermek gâyeleri güdülürdü. Bu işi yapanlara "lağımcı" teşkilâtın başındakilere de "lağımcıbaşı" adı verilirdi (Bkz. Lağımcı Ocağı). Sonradan bu işlere "İstihkâm" denilmiş ve bu isimle bir askerî teşkilât kurulmuştur.

Taş ocaklarında, inşâat sektöründe ve yol yapımlarında hafriyât esnâsında çıkan büyük kayaların parçalanması için açılan, içine patlayıcı madde doldurulan deliklere ve mâden ocaklarındaki dehlizlere de lağım adı verilir.

Belli yerlerden ve merkezlerden toplanmış pis suların başka bir yere akıtılması için yer altında açılan geniş kanallara lağım kanalı, çukurlarına da lağım çukuru denmektedir. (Bkz. Kanalizasyon)

LAĞIMCI OCAĞI;

Alm. *Minier-Spreng-kompanie (f),* **Fr.** *Ecole de mineurs,* **İng.** *The corps sappers.* Osmanlı ordusunda lağımcı sınıfının bağlı olduğu ocak. Timarlı ve ulûfeli olan lağımcılar, yer altından yollar açarak fitil ve barutla kale bedenlerini yıkmak ve siper kazmak gibi vazîfelerde bulunurlardı.

Kapıkulu ocakları arasında yer alan lağımcı ocağının ne zaman kurulduğu bilinmemektedir. İkinci Murâd döneminde Rumeli kalelerinin fetihlerinde büyük yararlıklar gösterdikleri bilinmektedir. Lağımcıların ulûfeli olanları Fâtih Sultan Mehmed devrinde cebeci ocağına bağlandı. Ocağın âmiri cebecibaşıydı. Eyâlet askerleri arasında kurulan lağımcı birliğinin âmiri ise lağımcıbaşıydı. Bu ocağın kethüdâ, çavuş ve alemdâr denilen subayları da mevcud olup, bunlara geçim için dirlik olarak zeâmet;

askerlere ise timar verilirdi. Zeâmetli ve timarlı lağımcılar seferlere atlı olarak iştirak ederlerdi.

Lağımcı neferlere(askerlere), başlarında bulunan subayları tarafından kuruluşundan îtibâren geometri ve diğer mîmârî sanatlara âit bilgiler ile lağım bağlama usulleri en iyi şekilde öğretilirdi. Lağımcı nizamnâmesine göre, iki yüze yakın tâlim bilgileri yanında bunlara yardımcı bilgileri öğrenmek şarttı. On yedinci asrın ortalarından îtibâren bozulmaya başlayan ve gitgide sanattan anlamayanlarla dolan bu sınıf, 1792 yılında yapılan nizamnâme ile düzeltilmeye çalışıldı. Ancak bir netice alınamaması üzerine, 1826 yılında yeniçerilikle birlikte ortadan kaldırıldı.

LAGRANGE, Joseph Louis;

Fransız matematikçisi ve astronomi bilgini. 25 Ocak 1736 târihinde İtalya'da Turin'de doğdu; 10 Eylül 1813 târihinde Fransa'da Paris'te öldü.

19 yaşında, Turin'deki topçu okuluna matematik profesörü tâyin edildi. 1756'da İsviçreli matematikçi Leonhard Euler ile haberleşerek, varyasyonlar hesabına önemli katkılarda bulundu. 1764'te ayın librasyonu (dalgalı hareketi, salınımı) hakkındaki açıklaması ile mükâfât aldı. 1766'da İkinci Frederik tarafından Prusya'da Berlin Akademisine direktör tâyin edilerek, Euler'den boşalan yeri doldurdu. Burada 20 yıl çalıştı. En meşhur eseri olan **Mècanique Analytique** (Analitik Mekanik) 1787'de Paris'te yayınlandı. Frederik ölünce Onaltıncı Louis tarafından Paris'e dâvet edildi. 1793'te Ağırlıklar veÖlçülerin Standartlaştırılması Komitesi'ne başkan oldu. Son yıllarında yeni kurulan Ecole Polytechnique'de ders verdi. Napolyon devrinde senatör oldu. 1810'dan îtibâren en meşhur eserinin revizyonu ile meşgul oldu ve tamamlayamadan öldü.

On sekizinci yüzyılın en meşhur matematikçisiydi. Newton'un aksine, kullandığı metodlar umumiyetle analitikti. Meşhur eserinde, mekanik ilmini birkaç genel formüle indirmiştir. Bunlardan, herbir çözüm için gerekli bütün eşitlikler çıkarılmaktadır. Lagrange, diferansiyel-integral (tefâdulî ve temâmî), hesap (calculus) ve diferansiyel denklemleri geliştirmiştir.

Sur la Solution des Problèmes İndéterminés du Second Degré (1767), (İkinci Dereceden Bilinmeyenli Problemler Üzerine); **Théorie des Fonctions Analytiques** (1797, 2. baskı 1813), (Analitik fonksiyonlar teorisi); **Reesolution des Equations Nuéreques** (1798), (Numerik Denklemlerin Çözümü) ve **Leçons Sur le Calcul des Foncitons** (1806), (Fonksiyonlar Hesabı Üzerine Dersler) başlıca eserlerinden bâzılarıdır.

LAGÜN;

Alm. *Lagune (f),* **Fr.** *Lagune (f),* **İng.** *Lagoon.* Denizden kıyı kordonu ile ayrılan göl. Bu kıyı kordonu, bir set veya dar bir kanal da olabilir. Lagünler, bir akarsuyun taşıyıp getirdiği kumları, kıyıya yığması ile olduğu gibi, denizin sürükleyip getirdiği çakıl, kum ve molozların bir koy veya körfez önüne yığılmasından da meydana gelebilir. Ekseri lagünler, dar bir kanalla denize irtibatlıdır. Kanalın dar olması; dalga, med ve cezir gibi olayları buralarda hissettirmeyeceğinden deniz tekneleri için barınacak yer olarak kullanılmasını sağlar. Mercan iskeletlerinin birikmesiyle meydana gelmiş atollerin ortasındaki göle de lagün adı verilir.

Memleketimizdeki kıyı kordonları arasındaki lagünlere, Marmara Denizi çevresindeki birçok yerlerde rastlanır. Bunların ekserisi çok küçüktür. Enez'deki Dalyan ve Bücürmene gölleri ile bunların doğusundaki Tuz Gölü, Tuzla Gölü, İğneada civârındaki Kocagöl, Homam Gölü, Güney Marmara kıyılarının küçük deltalarında rastlanan Hoyrat Gölü, Tâhir Gölü, Dalyan Gölü böyledir. Lagünlerin en büyükleri, biri Karadeniz kıyısında, ikisi de Marmara kıyısında olmak üzere üç tânedir. Karadeniz kıyısındaki İstanbul'un su ihtiyâcının bir kısmını karşılayan Terkos Gölüdür. Marmara kıyısındaki ise Büyük ve Küçük Çekmece gölleridir.

Lagün göllerine denizkulağı da denmektedir.

LAHANA (Brassica oleracea);

Alm. *Kopfkohl (m),* **Fr.** *Chou (m),* **İng.** *Cabbage.* **Familyası:** Turpgiller (Cruciferae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Yabânî olarak Akdeniz bölgesidir. Kültürü her yerde geniş çapta yapılmaktadır.

Sarı veya beyaz çiçekli, yıllık, iki yıllık ve çok yıllık, çoğu Akdeniz çevresi memleketlerinde yetişen ve yetiştirilen bir kış sebzesi. Mutedil-serin, sisli, yağışlı, rutubetli iklimleri sever. Fazla sıcak ve kuraklık, lahananın göbek bağlamasını güçleştirir, yaprakları sertleştirir. Killi, derin, serin ve kuvvetli toprak ister. Azotlu gübrelere ihtiyâcı fazladır. Kolay göbek bağlaması kışa daha iyi dayanabilmesi, kendine has tadı olması için, fazla miktarda potas'a ihtiyaç duyar.

Lahana, çoğu Avrupa ülkelerinde yaygın olarak yetiştirilir. Eskiden beri, kışın sebze olarak yenilir. Kış soğuklarına oldukça iyi dayanabilen bir bitkidir. Güz lahanaları, ilk donlardan 2-3 ay önce ekilir.

Böceklerden korumak için ilâçlanır.

Lahana cinslerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Kelle (baş) lahana: 2-6 kg ağırlığı olan, en çok yetiştirilen bir çeşittir.

2. Kantar lahana: Orta, Güney ve Güneydoğu Anadolu'nun bâzı yerlerinde ekilir. Tânesi 15-30 kg gelebilir.

3. Brüksel lahanası: Uzun gövdesine sıralanmış olan yapraklarının diplerinde bir fındık veya ceviz büyüklüğünde göbek bağlamış yumrulardan istifade edilir.

4. Kara lahana: Karadeniz sahilinde pek fazla yetiştirilir. Göbek bağlamaz, körpe yaprakları çok lezzetli, baharlı, iştah açıcı, şifâlıdır.

5. Kırmızı lahana: Yaprakları kırmızı renktedir. Fazla iri olmaz. Sıkı göbek bağlar.

6. Karnabahar: Lahananın bir çeşidi sayılabilir. Lahananın yapraklarından, karnabaharların çiçeklerinden faydalanılır. Karnabahar daha lezzetli, besince daha kuvvetlidir.

Yetiştirilmesi: İlkbaharda tohum iledir. İlkbaharda, hazırlanmış olan tohum, tavalarına metrekareye 5-6 gr hesabiyle serpme olarak ekilir. Üzerine ince bir harç (gübreli toprak) örtülerek hafifçe tokmaklanır. Süzgeçle sulanır. 7-10 günde çimlenir. Bu müddet içinde sık sık sulanır, ot alma ve seyreltme işlemleri yapılır. Yaz gelince fideler kuvvetlenmiş olur. Sökümden önce bol su verilir. Toprak yumuşayınca kolayca sökülür. Kazık kökleri, yapraklarının bir kısmı kesilir. Daha önce hazırlanan mahsul tavalarına 60x60, 70x70 veya 80x80 cm mesâfe ile dikilir.

Hemen can suyu verilir. Yetişme müddetince muntazam sulanmalıdır. Lahana gübreye, bilhassa azota fazla ihtiyaç duyduğundan sulama suyuna gübreli su veya şerbet verilirse daha iyi gelişir.

İyi göbek bağlamayı temin için: 1) İyi tohum kullanılmalı, zamanında ve usulünce ekilmeli; 2) Aşırı gübre vermemeli, özsuyun ortaya gitmesi için yaprak alma yapılmalı, sulama sırasında kürekle fideler üzerine su serpmeli, yaprakları üstten kavuşturup üzerine taş koymalıdır.

Dekar başına ortalama 3-6 ton mahsul alınır.

Kullanıldığı yerler: Lahananın çeşitli tipleri pişirilerek yenildiği gibi pişirilmeden salata yerine yahut turşusu yapılarak yenir. Kalori bakımından pek zengin olmamakla beraber, vitamince zengindir. A,B,C vitaminleri bol bulunur. Lahana tohumları kurt düşürücü ve idrar söktürücü olarak kullanılır. Tohumlarından kolzayağı elde edilir.

LAHEY ADÂLET DÎVÂNI;

Alm. *Ständiger Schiedsgerichtshof im Haag.* **Fr.** *Cour internationale de justice,* **İng.** *International Court of Justice.* Milletlerarası Adâlet Dîvânı. Bu teşkilât, Hollanda'nın Lahey şehrinde bulunduğu için, ekseriya bu isimle tanınmaktadır. Birleşmiş Milletlerce kurulmuş olup, onun faaliyetleri ile ilgili olarak görev yapmaktadır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu ve Güvenlik Konseyi, bir listeden görev yapacak çeşitli uyruklu 15 hâkimi seçerler. Divanda bir ülkeden ancak bir hâkim bulunur. Seçilen hâkimler dokuz yıl görev yapıp, bu süre içinde diplomatik haklardan istifâde ederler.

Dîvânda alınan kararlar, kendisinin yetkisini tanıyan devletlerce geçerlidir. Dîvân toplantılarında bir antlaşmanın tefsiri, devletler hukûkunu ilgilendiren her konu, milletlerarası bir taahhüdün çiğnenmesi ile ilgili konular, taahhüdün bozulmasından dolayı doğacak olan tazminâtın şekil ve miktârının tesbit edilmesi gibi ihtilaflı hususlara bakılır ve karar alınır. Lahey Dîvânına anlaşmaya varılamayan konularla ilgili, devletler müracaat edebildiği gibi, **Birleşmiş Milletler Anayasası'**nın Dîvâna başvurabilmesi için müsâade ettiği kuruluşlar da istekte bulunabilirler.

Birleşmiş Milletlerin bir kuruluşu olan Lahey Dîvânı, bütün anlaşmazlıkların barışçı yollarla halledilmesini sağlamaya çalışır ve çârelerini ilgili devletlere bildirir.

LÂİKLİK;

Alm. *Laizismus (m),* **Fr.** *Laicisme (m),* **İng.** *Secularism, laicism.* Din ve devlet işlerini birbirinden ayırarak, devlet işlerini dînî prensiplerin dışında tutma. Lâik kelimesi Türkçeye Fransızcadan gelmiştir. Kelimenin aslı Yunanca Laikos sıfatıdır. Yunancada, din adamı sıfatı taşımayan kişilere "laikos" denilmekteydi. Lâik kimse, halktan olan, yâni ruhban sınıfına mensûb olmayan kimse demekti. Laikos sözü, din kurallarına dayalı Hıristiyan cemiyetlerinde din adamları dışında kalan kimseleri anlatmak için kullanılmıştır. Nitekim Hıristiyanlıkta kilise adamlarına "clerıcı", bunların dışında kalanlara da "lâici" denilmiştir.

Lâiklik ilkesi, Hıristiyanlık dünyâsında ortaya çıkmış bir kavramdır. Bu ilkenin târihi, kral ve imparatorlar ile Papalık makamı arasında meydana gelen mücâdelelerin târihidir. Yâni lâiklik denildiği zaman ilk akla gelen husus, Hıristiyan âleminde geçmiş asırlarda vukû bulmuş, kilise-devlet mücâdelesidir. Kilise ile devlet arasında geçen bu mücâdele senelerce sürmüştür. Önceleri, Romadaki Hıristiyanlar, imparatorlara mutlak bir itâat göstermeyi kabul etmedikleri için sürekli baskıya mâruz kalmışlardır. BirinciKonstantin'in kiliseye hukûkî bir durum vermesi ile kilise, muhtariyet (özerklik) kazanmıştır. Kilise üzerinde imparatorların baskısı gittikçe artmış ve neticede 6. yüzyılda İmparator Justinianus, hem devletin hem de kilisenin başı durumuna gelmiştir. Bu gelişmeler sonucu, Doğu Ortodoks kilisesi, devletin emrine girmek zorunda kalmıştır. Fakat Roma İmparatorluğunun ikiye bölünmesi sonucu, devlet gücü zayıfladı ve kilise tekrar güçlendi.

Osmanlı devleti ise, İstanbul patriğine kendi kilise mensupları üzerinde dînî ve idârî iktidar hakkı verdi. Bâbıâlî'nin bu tutumu Hıristiyanlık târihinde eşi ve benzeri görülmemiş bir hadisedir. O yıllarda Rusya'da bile Ortodoks kilisesi, devletin egemenliği altında bulunuyordu. Batı dünyâsında ise durum biraz daha farklıydı. Batıda merkezî bir imparatorluğun bulunmaması sebebiyle kilise güçlüydü. Roma'da "Papalık makâmı" adı verilen ve Batı dünyâsınca üstünlüğü kabul edilmiş merkezî bir kilise iktidarı bulunuyordu. Barbar (Haçlı) istilâları, papalık makamının gücünü iyice arttırdı. Fakat Avrupa'da zamanla güçlü siyâsî iktidarların ortaya çıkması, papalarla imparatorlar arasında uzun seneler devam edecek bir mücadeleyi başlattı. Bu mücadelenin temelinde iktidarın paylaşılması gibi çok önemli bir mesele vardı. Papanın hem dînî lider, hem de siyâsî iktidar sâhibi olduğu iddiası, bu mücadeleyi çok şiddetlendirdi. Krallar, kendilerinin devleti ilâhî haklara dayanarak yönettiklerini iddia ediyorlar, dolayısıyla kiliseyi de, kendilerinin kontrol etme yetkilerinin bulunduğunu ileri sürüyorlardı. Papalarla krallar ve imparatorlar arasında geçen bu mücadelenin en şiddetlileri Papa YedinciGregorius ile Almanya İmparatoru İkinci Heinrich; Papa Sekizinci Bonifacius ile Fransa KralıAltıncı Philippe arasındaki mücâdelelerdir. Aynı mücadeleler, diğer Hıristiyan devletlerinde de görüldü. Bu mücadelelerde bâzan siyâsî iktidarlar, bâzan da kiliseler başarı gösterdi ve söz sâhibi oldu. Kilisenin bu mücadelelerde başarı göstermesinde, kendisine bağlı tarikatların büyük mülk sâhibi ve dolayısıyla mâli yönden güçlü olmalarının çok mühim rolü oldu.

Kilise-siyâsî iktidâr mücadelesi, 18. yüzyıla kadar devam etti. Bu yüzyılda ortaya çıkan ve geliştirilen yeni anlayış ve müesseseler **"liberalizm"** adını aldı. Bu anlayış sâhipleri, kralların ve imparatorların ilâhî haklarını reddediyorlardı. Bu görüşe göre, siyâsî iktidâr milletin oyuna dayanır ve ona karşı sorumludur. Liberalizm, böylece vicdan hürriyeti denilen bir fikri ileri sürüyor ve modern demokrasinin temel prensibini belirliyordu. Vicdan hürriyeti, kişilere istediği bir dîni seçme veya hiçbir dîni seçmeme hakkı veriyordu. Şu halde, devletin karakterinde ve vazifesinde değişiklik getiren bu yeni anlayışa göre din, devletin siyâsî hayatında önemli bir güce sâhib olamaz. Bu anlayışı benimseyen bir devletin yapacağı tek şey, dînî tarafsızlık olabilirdi; bu ise kilise ile siyâsî iktidarın birbirinden ayrılması sonucunu doğurdu. Nitekim öyle yapıldı.

Kilise işlerini devlet işlerinden resmen ayıran ilk ülke Amerika Birleşik Devletleri olmuştur. ABD Anayasası, din hürriyetini ve kânunlar karşısında bütün dinlerin eşitliği prensibini kabul etti. Bu anayasa, devletin bir dîne bağlanmasını, bir dînin yasaklanmasını ve vatandaşların siyâsî ve medenî haklarını kullanırken dînî sebeplerle farklı muâmele görmelerini yasaklıyordu. Benzer gelişmeler Fransa'da da görülmüştür. 1789 Fransız İhtilâlinden sonra, kilise mallarına el kondu. Papazlar, cumhûriyete bağlılık yemini etmekle mükellef tutuldular. Ruhbanlık imtiyazı kaldırıldı. Neticede Fransa'da din ve devlet işleri, 1905'te parlamentonun kabul ettiği bir kânunla birbirinden ayrılmış oldu. Hıristiyanlık, sâdece âhirete ilişkin prensipleri ihtivâ ettiğinden, lâiklik ilkesinin yerleşmesinde ciddî engeller çıkmadı. Kilisenin, kral ve imparatorlara karşı mücâdelesi tamâmiyle Papalarla şahsî nüfuz elde etmelerine dayanıyordu.

Türkiye'de lâiklik prensibinin gelişmesi, batıdan çok daha farklı oldu. Aslında Türkler, hâkim oldukları ülkelerde din ve vicdan hürriyetine tamamen saygı göstermişler; emirlerindeki tebeayı din işlerinde dâimâ serbest bırakmışlardır. İslâm dîni sâdece îmân, ibâdet ve ahlâkla ilgili hükümleri değil, aynı zamanda kişilerin özel muâmelelerinden doğan işleri ve devlet idârecilerinin selâhiyetleri ile tebeanın hak ve vazifelerini de düzenleyen hükümleri ihtivâ etmektedir. Yâni İslâmiyet, kişinin hem dînî, hem de dünyâ işlerini düzenliyor. İşte bu sebeple İslâm devletlerinin hepsinde olduğu gibi, Osmanlı Devleti de teokratik bir düzene sâhipti. Yâni din ve dünyâ işleri tamamiyle dînî kâidelere bağlıydı. 600 yılı aşkın bir süre teokratik düzen devam etti.

Fikrî temellerini batı düşünce sistemi ve kültüründen alan, birinci ve ikinci meşrutiyet döneminde yapılan çalışmalar, batı kültürüyle yetişmiş, dînî bilgilerden yoksun çeşitli hükümet adamları tarafından lâikliğe uzanan birer merhale olarak tatbikata sokulmasına rağmen, Osmanlı Devletinin asırlardır sürüp gelen dînî temele dayalı idâre şekli karşısında Türkiye lâik bir düzenin kurulmasını tam olarak gerçekleştiremedi. Bu dönemlerde bâzı yeni kânunlar çıkarılmışsa da, devletin asıl kânunları ve hukuk

düzeni teokratikti. Osmanlı Devleti, BirinciCihan Harbi sonunda tamâmen yıkılıp siyâsî hüviyeti son bulduktan sonra, batı örnek alınarak kurulan yeni Türk Devletinin idarecileri ve TBMM tarafından Cumhûriyet döneminde, 1924'ten îtibâren çıkarılan bâzı kânunlarla Türkiye'de lâiklik ilkesinin temelleri atıldı. Bu kânunlar Hilâfetin ilgâsı. Tevhid-i Tedrisat, Şer'iyye Vekâletinin ilgâsı, Tekke ve Zâviyelerin ilgâsı hakkındaki kânunlar ile Türk Medenî Kânunu'dur. Bu kânunların dayanağı olan hükümler, Türkiye Cumhûriyetinin **Anayasalarında** yer alıyordu. 1924 **Teşkilât-ı Esâsiye Kânunu'**nda 1937'de yapılan değişiklikle, devletin lâik olduğu belirtildi. Lâiklik ilkesi, bu anayasada, devletin temel ilkelerinden biri olarak kabul edildi (mad. 2) ve bu ilkeyi koruyucu hükümler şerh edildi (mad. 19, 57). Benzer hükümler 1961 ve 1982 **Anayasa'**sında da mevcuttur (mad. 2, 24, 68). **1982 Anayasası** önceki **Anayasa'**lardan farklı olarak değişmez hükümler arasında lâiklik ilkesini de saymıştır.

Türkiye'de lâiklik ilkesinin kabul edilmesiyle birlikte "Diyanet İşleri Başkanlığı" kuruldu. Genel idâre içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, lâiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyâsî görüş ve düşüncelerin dışında kalarak özel kânununda gösterilen görevleri yerine getirir (1982 Anayasası, mad. 136).

İlmî terim olarak lâik bir sistemde, devlet, dînî esaslara istinâd edemeyeceği gibi, bunların iç işlerine "ibâdet, ahkâm ve erkânına" da hiçbir şekilde karışamaz. Hürriyetler içinde en önemli yeri olan din hürriyeti kabul edilmezse, demokrasinin gerçekleşmesi de güçleşir. Bu yüzden Lâik-demokratik ülkelerde, devletin, fertlerin dînî inançlarını koruması için anayasalarda hükümler konulmuştur. Bu hükümler; çeşitli milletlerde farklılıklar göstermektedir. Meselâ; Türkiye Cumhuriyeti **1982 Anayasası'**nda, herkesin, vicdan, dînî inanç ve kanaat hürriyetine sâhib olduğu sarâhaten (açık olarak) belirtilmiştir. Bir kimsenin dînî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamayacağı, suçlanamayacağı da 24. maddede yazılıdır. Aynı maddede ayrıca din derslerinin ilk ve ortaokullarda mecbûrî dersler arasında yer aldığı belirtilmektedir.

Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu ve lâikliğin önderi Atatürk, lâiklik hakkındaki düşüncelerini, çeşitli konuşmalarında şöyle belirtmektedir:

"Din bir vicdân meselesidir. Herkes vicdânının emrine uymakta serbesttir. Biz dîne saygı gösteririz. Düşünce ve tefekküre karşı değiliz. Biz, sâdece din işlerini millet ve devlet işlerine karıştırmamaya çalışıyor, kaste ve fiile dayanan taassupkâr hareketlerden sakınıyoruz."

"Her fert istediğini düşünmek, istediğine inanmak, kendine mahsus siyâsî bir fikre mâlik olmak, seçtiği bir dînin gerektirdiklerini yerine getirmek veya getirmemek hak ve hürriyetine mâliktir. Kimsenin fikrine ve vicdanına hâkim olunamaz. Vicdan hürriyeti mutlaktır ve taarruz edilemez. Türkiye Cumhûriyetinde herkes, Allah'a istediği gibi ibâdet eder. Hiç kimseye dînî fikirlerinden dolayı bir şey yapılamaz. Türkiye Cumhûriyetinin resmî dîni yoktur."

"Lâiklik, yalnız din ve dünyâ işlerinin birbirinden ayrılması değildir. Lâiklik, yurttaşların vicdan, ibâdet ve din hürriyetini tekeffül eder (üstlenip korur)."

"Lâik hükümet tâbirinden, dinsizlik mânâsı çıkarmaya yeltenen fesatçılara fırsat vermemek lâzımdır."

LAK;

Alm. *Lack (m),* **Fr.** *Laque (f),* **İng.** *Lake.* Geniş mânâda, organik bileşikler ihtivâ eden renkli pigmentler (boyarmaddeler) için kullanılan bir terim.

Tam mânâsı düşünüldüğünde, yüzeyinde boya tutabilen metalik hidroksitler akla gelir. Bunların başlıcaları alüminyum, demir, kalay ve krom bileşikleridir. Renkler, fevkalâde çabuk meydana gelir ve sâbittir. Bâzı laklar, renk şiddeti fazla ve rengi hiç olmayan materyallerin, basit bir öğütücü ile karıştırılmaları sûretiyle elde edilir. Gerek sülfonatların renkli bileşiklerinden, gerek metalin azot gibi bir elemente koordinatif olarak bağlandığı metalik bileşikler ve gerekse metal ihtivâ etmeyen aynı zamanda suda ve yağda çözünmeyen karbon bileşiklerinden meydana gelen (ve suda çözünmeyen) bu üç tip boya, lak olarak isimlendirilir. Bununla beraber, gerçekte, daha doğru olarak "toner" diye bilinirler. Laklar, boyalarda ve baskı mürekkeplerinde kullanılır. Renkli maddeler, kumaşa tatbik edilmeden evvel, bir metal ile muamele edilirse (ki burada metal hidroksit teşekkülü söz konusudur) yine boyanın yüzeyde tutunması olayı gerçekleşir. Fakat bu takdirde kumaş üzerinde teşekkül eden ürüne lak denmez. Bu şekilde yapılan işe, "mordan boyarmadde" ile boyama ismi verilir.

LAKERDA;

iri olan, palamut, torik, kofana gibi balıklardan dilimler hâlinde kesilerek yapılan salamura.

Lakerda yapılacak balıkların başları, kuyrukları, barsakları yüzgeçleri çıkarılarak güzelce temizlenir. Omurgasının ortasındaki ilik boşaltılır. Bu şekilde temizlenen balıklar 2-3 parmak kalınlığında parça ve

dilimlere ayrılır. Sonra kesilen balıkların içi de tuzlanarak bir kat tuz, bir kat balık dilimi şeklinde fıçılara dizilir. Her dizilen balık sırasının arasına limon veya defne yaprağı konur. Dizme işlemi bitince, balık tabakalarının kabarmaması için üzerine, ağırlığı bulunan tahta baskı ile bastırılır. Çıkan sular ve yağlar bezlerle alınır. Parçalar hâlinde salamura edilen balık etleri, beyazlaşmaya başlayınca yenecek duruma gelir. Yeneceği zaman normal suda biraz bekletilir. Daha sonra parçalar ayrılarak bol zeytinyağı, limon ve piyazla servise sunulur.

LAKİT (Bkz. Lukata)

LAKTASYON;

Alm. *Säugen (n),* **Fr.** *Lactation,* **İng.** *Lactation.* Memelerden süt gelmesi veya vücutta süt îmâli. Üç ayrı yerde kullanılır: 1) Memelerde süt meydana gelişi; süt salgılanması(lohusalık devresinde). 2) Doğumu tâkiben memelerde süt meydana geldiği ve bebeğin emzirildiği devre; laktasyon devresi. 3) Enzime; meme verme.

Doğumdan hemen sonra östrojenlerin ve progesteronun (kadın streoit hormonlarının) âniden ortadan kalkması, bunların memelerdeki süt salgılama düzeni üzerindeki engelleyici etkisinin kaybolmasına ve hipofiz tarafından salgılanan **prolaktin** hormonu miktarının artmasına sebep olur. Prolaktin ise laktasyonu meydana getiren hormondur.

Bebek memeyi emdiği zaman, hissi uyarılar beyindeki hipotalamusa iletilerek oksitosin hormonunun salgılanmasına sebeb olur. Böylelikle 30 saniye içerisinde meme başından süt akmaya başlar. Bir memenin emilmesi, yalnızca o memede değil, karşı tarafta da süt salgılanmasına sebeb olmaktadır.

Eğer annenin memelerinden devamlı olarak süt alınmazsa bir iki hafta içerisinde memelerin süt salgılama kabiliyeti ortadan kalkar. Eğer annenin memeleri emilmeye devam edilecek olursa, süt salgılanması senelerce devam edebilir. Ancak gelen süt miktarı, normal olarak, yedinci-dokuzuncu aylar arasında azalır.

Laktasyonun en fazla cereyan ettiği devirde günlük salgılanan süt miktarı, bir buçuk litreyi bulmaktadır.

LAKTİK ASİT;

Alm. *Milchsäure (f),* **Fr.** *Acide (m) lactique,* **İng.** *Lactic acid.* 1780 yılında C.W. Scheele tarafından keşfedilen, formülü $CH_3CHOH\text{-}COOH$ ve kimyâca adı alfa hidroksipropiyonik asit olan, bir organik hidroksi asit. 1881'de ticârî ölçüde ekşimiş sütten elde edildi. Sütten elde edildiği için süt asidi de denir. Sütte bulunan laktoz, laktik maya denilen bakteriler tarafından laktik aside çevrilir.

Laktik asit, asimetrik karbon atomuna sâhiptir. Bundan dolayı çözeltisi optikçe aktiftir. Laktik asidin meydana geliş şekline bağlı olarak üç tâne yapı izomeri vardır. Bunlardan iki tânesi optikçe aktif, bir tânesi de optikçe aktif olmayan, yâni resemiktir. Dekstrorotari olan sarkolaktik asit, kasların faaliyeti sonucu glikojenden elde edilir. Levotari laktil laktik asit, salarozun mayalanması ile elde edilir. Bunların üçünün de kimyevî ve fizikî özellikleri birbirlerine benzer. Formülünden de anlaşılacağı gibi laktik asit, hem alkollerin hem de asitlerin özelliklerini gösterir. Yoğunluğu 1,215 g/cm^3 olan bir sıvıdır. İki laktik asit molekülü, birbiri ile reaksiyona girerek laktil laktik asidi meydana getirebilir. Yine birbirleri ile esterleşme reaksiyonu vererek halkalı bir yapı meydana getirirler.

Laktik asit, tabiî kaynaklardan elde edildiği gibi, bazı organik usullerle de elde edilebilir. Sentetik olarak, karbon monoksid ile asetaldehidin basınç altında reaksiyonundan elde edildiği gibi siyanür asidin asetaldehite etki etmesiyle de elde edilir. Sentetik laktik asit pahalı olduğu için genellikle tabiî kaynaklardan elde edilir. Bu kaynaklar karbonhidratlardır. Melas, nişasta ve kesilmiş sütte bulunan şekerler sıcak alkali mevcudiyetinde laktik aside dönüştürülür. Alkali, kalsiyum karbonat olup, ortamı nötralize etmekte kullanılır. Çünkü, asidik ortamda fermentasyonu devam ettiren bakteriler ölürler. Elde edilen ürün, kalsiyum laktat hâlindedir. Bu, sülfat asidi ile muamele edilirse, kalsiyum sülfat tuzu hâlinde çökerken serbest laktik asit elde edilir. Elde edilen ham ürün, çözücülerle, buhar destilasyonu ile, esterleştirilip hidroliz edilmekle saflaştırılır.

Laktik asit, peynir suyunda, peygamberçiçeğinde, afyonda, daha başka birçok bitkide ve hayvanların organlarında bulunur. Lahana ve hıyar turşularına özel lezzeti veren, laktik asittir. Kasların hareketleri sonucu kaslarda laktik asit birikimi olur. Bu birikim yeterli oksijenin olmayışından ileri gelir.

Laktik asit, eczâcılıkta, damla veya şurup şeklinde kullanılır. Çocuklardaki yeşil ishale karşı kullanılır. Antibiyotik tedâvisinden sonra barsak florasını düzeltmek için kullanılır. Tıpta kalsiyum laktat olarak da kullanılır.

Laktik asidin biyolojisi: Glikozun enerji meydana getirmek üzere Anaerobik durumda (O_2'siz), prüvik

asit ($CH_3CO.COOH$) üzerinden yakılmasından Laktik Asit meydana gelir. Bu olaya da glikoliz denir. Glikolizde O_2 gerekmez. O_2 verilince glikoliz olayı durur. Fakat bu yoldan çok az enerji elde edilir. Yine de kas faaliyeti için gerekli enerji bu yoldan sağlanır.

Buna göre glikoliz, glikoneojenezle geri dönebilen bir olaydır, aynı olayın gidişi ve geriye dönüşü bir devridâim düşündürür. Glikoliz, glikozun laktik aside bir sürü ara maddeler üzerinden dönüştüğü, basamak basamak biokimyasal reaksiyonlardan biridir.

Bu reaksiyon, aynı ara maddeler üzerinden tekrar geriye dönebildiği zaman bir glikoliz devridâimi söz konusu olur. Olaylar şöyledir:

1. Fosforillenmiş glikoz (fosforillenmiş früktozlar üzerinden) iki fosforillenmiş trioz (gliseraldehid fosfat, dihidroksi aseton fosfat)a yakılır: $C_6 \rightarrow C_3$.

2. Fosforillenmiş glikoz (fosfo-gliserik asit üzerinden: pirüvik aside döner: $C_3 \rightarrow C_3$.

3. Pirüvik asit de indirgeme ile laktik aside çevrilir.

4. Laktik asit de tekrar pirüvik asit ve öbür 3 ve 6 karbonlu maddeler üzerinden glikoza dönebilir: $2C_3 \rightarrow C_6$.

Böylelikle, bir glikoliz devridâimi çizilmiş olur: Glikoz → Pirüvik asit → Laktik asit.

LAKTOZ (Süt şekeri);

Alm. *Laktose (f), Milchzucker (m),* **Fr.** *Lactose,* **İng.** *Lactose.* Tabiatta yalnız sütte bulunan süt şekeri de denilen bir disakkarit. Sütün en önemli karbonhidratıdır. Sütün aromasında önemli bir payı bulunmaktadır.

Glikoz ve galaktozdan meydana gelmiş bir disakkarit olan laktozun, inek sütündeki oranı ortalama % 4,8, anne sütünde % 7'dir. Koyun sütünde % 4,6, keçi sütünde de ortalama % 4,0 oranında yer alır. Laktoz, mineral maddeler ile birlikte ozmotik sisteme iştirak ettiği için, bu süt bileşeninin oranı sütte pek fazla değişiklik göstermektedir. Meme rahatsızlıklarında, elde edilen sütteki laktoz oranı az veya çok oranda düşüş göstermektedir. Kolestrum sütünde ilk gün yine oldukça düşük bulunmaktadır.

Laktozun tatlılık derecesi nisbî olarak düşük bulunmakta, şâyet sakkarozun tatlılık derecesi % 100 olarak ifade edilirse, laktoz % 27'lik bir değer göstermektedir.

Laktoz, suda ağır çözündüğü için dil üzerinde kumumsu bir his uyandırmaktadır. Kefir ve kımız bakterilerinin enzimleri, laktozu kullanarak bir alkol fermantasyonu meydana getirirler. Bunun için ekşi süt mâmülü kefir ve kımız bir miktar alkol ihtivâ ederler. Asıl olarak sütün laktozu, süt asidi bakterileri tarafından fermantasyona uğratılır ve süt asidine dönüştürülür. Sütün ekşimesinin ve yoğurt yapımının esâsını bu husus teşkil etmektedir.

Laktozun, alkole mayalanmaya, diğer şekerler kadar kolay uğramaması çocuk beslenmesinde önemlidir. Daha az barsak bozuklukları olmasına yardım eder.

Laktoz ancak kuvvetli asitlerle hidroliz olur, glikoz ve galaktoza ayrılır. Limon asidi ve diğer zayıf asitler laktoza etki etmezler. Asitlerle laktozun hidrolizi sakkarozunkinden çok daha yavaş seyreder. Bunun sonucu sindirimi de yavaştır. Bu şekilde barsakta daha uzun zaman kalabilen laktoz, hafif asidik bir ortam sağlar. Bu asitlik kalsiyumun daha çok emilmesine yardım eder. Gaz ve nisbeten zehirli maddeler vererek ayrışan bâzı cins proteinler bu parçalanmayı önler.

Laktoz, yağ metabolizması üzerine etki etmektedir. Karaciğerde yağ birikmesini önlemekte veya önemli ölçüde karaciğer yağını azaltmaktadır. Laktozun arteriosklerozun önlenmesinde muhtemelen hisse sâhibi olduğu tahmin edilmektedir. Laktozun ayrıca B-kompleksi vitaminlerinin sentezinde teşvik edici etkide bulunduğu araştırmalar sonucu anlaşılmıştır.

Anne sütü, inek sütünden önemli derecede yüksek oranda laktoz ihtivâ ettiği için, adapte edilmiş süt, yâni çocuğa verilecek inek sütü laktozca zenginleştirilmelidir. Başka şekerler de ilâve edilir. Ancak laktoz formunda bir ilâve, bebeğin metabolizmasında avantajlar sağlamaktadır.

Sütteki karbonhidratlara karşı malabsorpsiyon, yâni absorpsiyon bozukluğu olabilmektedir. Laktoz malabsorpsiyona kâide olarak yalnız yetişkinlerde, gelişme periyodunun bitiminden sonra tesadüf edilmektedir. Laktoz malabsorpsiyonun sebebi, ince barsak mukozasının laktaz enzimi aktivitesinin azalması veya tamamen ortadan kalkmasıdır. Böyle olunca, laktozun parçalanması mümkün olmamakta ve artan laktoz konsantrasyonundan dolayı, barsak içinde artan bir ozmotik basınç meydana gelmektedir. Bu basınç da lümenler içine su akımına sebeb olmaktadır. Bunun sonucu olarak şahısta sıkıntı baş göstermekte, gaz, kolik ve diyare ortaya çıkmaktadır.

Laktoz malabsorpsiyonun mevcudiyeti ekseriya laktoz tolerans testiyle tesbit edilebilir.

Laktoz malabsorpsiyonun ortaya çıkmasında ekseriya laktozun gıdadan tamamen elimine edilmesi tavsiye edilmektedir. Ancak böyle durumda süt tüketimini tamamen sınırlamak uygun değildir. Çünkü sütsüz bir beslenme esansiyel gıdâ maddelerinin eksikliğine sebeb olmaktadır. Uzun süre düşük süt ve laktoz alınması, uygun olmayan kalsiyum absorpsiyonuna sebeb olmaktadır. Bu gibi durumlarda süt hiçbir şekilde içilemiyorsa yoğurt, ayran ve peynir alınması tavsiye edilir. Laktozsuz süt preparatları da hazırlanabilmektedir.

Laktoz daha ziyâde çeşitli süt mâmullerinin işlenişinde arta kalan sütçülük artıklarından elde edilebilmektedir. Süt şekeri bakımından oldukça zengin olan peynir suyu, çoğu zaman işlenerek değerlendirilir.

Laktozun oldukça geniş bir kullanma alanı bulunmaktadır. En çok hekimlikte; eczâcılıkta, çocuk beslenmesinde, şeker ve pasta sanâyiinde laktozdan istifâde edilir.

LALA;

Osmanlı şehzâdelerinin tâlim ve terbiyesiyle meşgul olanlara verilen isim. Selçuklularda bu vazifeyi atabegler yaparlardı.

Geleceğin hükümdarını yetiştirmek üzere görevlendirilen bu kişiler din ve fen ilimlerinde mümtaz şahsiyetler arasından seçilirlerdi. Şehzâdeler sancağa çıkarken bâzen yanlarına birden fazla da lala görevlendirilirdi. Bu durumda en kıdemlisi “Lala Paşa” ünvânını taşırdı. Lalanın ilmî kıymeti yanında pâdişâhın fevkalâde îtimâdını kazanmış emin bir kimse de olması gerekliydi. Çünkü bunlar şehzâdenin iyi bir devlet adamı olarak yetişmesi yanında onun pâdişâha karşı itâatini de kırmaması lâzımdı. İtimâdı sarsacak durumlarda lalaların görevden alınması pâdişâhın yetkisindeydi. Lalalar yetiştirdikleri şehzâdenin pâdişâh olması durumunda büyük bir nüfuz kazanırlardı. Tahta geçen yeni pâdişâh, lalalarının en kıdemlisi olan Lala Paşayı vezirliğe ve bâzen de sadrazamlığa tâyin ederdi.

Lala deyimi ayrıca halk arasında konak ve evlerde çocukların yetiştirilmesi için alınan görevliler için de kullanılmıştır.

LALA MEHMED PAŞA;

Osmanlı sadrazamlarından. Bosnalı olup, Enderunda yetiştirildi. İyi bir eğitim ve öğrenim gördü. Şehzâde lalalıklarında bulunduğundan “lala” nâmıyla meşhur oldu. Bâzı târihî kaynaklarda lakabının “Lâle” olduğu ve “Sokullu âilesine” mensubiyeti yazılıdır. 1606’da İstanbul’da vefât etti.

Lala Mehmed Paşa, Enderunda peşkir ağası iken büyük mîrâhurlukla Bîrun hizmetine alındı. 1591’de yeniçeri ağası oldu. 1595’te Macaristan Seferine vezir-i âzam Sinan Paşa ile katılıp, muhârebelerde çok gayret ve kahramanlık gösterdi. Sefer dönüşü Karaman, sonra Anadolu beylerbeyliğine tâyin edildi. 1596’da, Rumeli Beylerbeyliğine terfi ederek, Sultan Üçüncü Mehmed Han ile Eğri Seferine katıldı. Eğri Kuşatması ve Haçova Meydan Muhârebesinde Rumeli Beylerbeyilik vazîfesiyle büyük yararlıklar gösterdi. Avusturya Seferlerinde uzun yıllar hizmet ederek, Kanije ve İstolni-Belgrad kuşatmalarına katıldı. 18 Kasım 1602 Budin Müdâfaasında Avusturya ordusunu geri çekilmek zorunda bıraktı. Bu seferdeki üstün gayret ve muvaffakiyetlerinden dolayı üçüncü vezirliğe terfi ederek, 11 Mayısta Macaristan Serdarlığına tâyin edildi. 5 Ağustos 1604’te vezir-i âzamlığa getirilen Lala Mehmed Paşa, Avusturya Seferi için Garp Serdârlığına getirilince, 25 Eylülde Peşte’yi, ardından da Vaç Hatvan kalelerini zaptetti. 1604-1605 kışını Belgrad kışlağında geçiren Paşa, 3 Ekim 1605’te Estergon’u fethederek “Estergon Fâtihi” ünvanını aldı. Avusturya içlerine bir akın tertiplenerek, düşmanın askerî mevkileri tahrîb edilip, Koermen ve Steinamanager şehirleri zapt edilerek, pekçok esir ve ganimet alındı. İstanbul’dan gönderilen murassa tacını 20 Kasımda Erdel Prensi ve Macar Kralı îlân edilen İstva Baskay’ın başına koyan Lala Mehmed Paşa, bölgeyi tekrar Osmanlı himâye ve tâbiyeti altına aldı.

Lala Mehmed Paşa, 1606 yılının Haziran ayında Celâli âsileri ile İran üzerine serdar tâyin edildiği sırada Üsküdar’da felç geçirerek vefât etti. CenazesiEyüb’e getirilerek, Sokullu Mehmed Paşanın türbesine defnedildi. Lala Mehmed Paşa tedbirli, tecrübeli, vakâr sâhibi ve askerlerin çok sevdiği bir devlet adamıydı. Hudut tecrübesi fazla olduğundan seferlerdeki icrâatlarıyla devlete büyük hizmetlerde bulundu.

LALA MEHMED PAŞA (Tekeli);

on altıncı yüzyıl Osmanlı devlet adamlarından. Manisa’nın Marmara kasabasından olup, Türk âilesinden gelmesine rağmen doğum târihi ve baba adı bilinmemektedir. Sultan Üçüncü Murâd Han Manisa vâlisi iken maiyetinde bulunup, dîvan çavuşluğunu yaptı. Tekeli Mehmed Çavuş lakabıyla

tanınırken, Sultan Üçüncü Mehmed Hanın şehzâdeliğinde, Manisa vâliliğinde, lalalığını yapmasından ve pâdişahlığında da vezir tâyin edilmesinden “Lala Mehmed” adı daha meşhur olmuştur.

Sultan Üçüncü Murâd Han (1574-1595) ve Sultan Üçüncü Mehmed Han (1595-1603) devirlerinde çeşitli devlet kademelerinde vazife yapan Lala Mehmed Paşa, 19 Kasım 1595’te vezir-i âzam tâyin edildi. Şirpençeden 28 Kasımda vefat edince bu vazifesi kısa sürdü. Vefâ Câmii Kabristanlığına defnedildi. Lala Mehmed Paşa, zekâsı, aklı, ilmi, temiz ahlâkı ve adâletiyle meşhurdur.

LALA MUSTAFA PAŞA;

Kıbrıs Fâtihi, Kafkasya’nın fethinde İranla yapılan muhârebelerin muzaffer serdârı. Bosna eyâletinin Sokol (Sokolovici) köyünde doğdu. Sokullu Mehmed Paşanın akrabâsı, İkinci vezirliğe kadar yükselen Deli Hüsrev Paşanın kardeşidir. Ağabeyi Hüsrev Paşanın delâletiyle Yavuz Sultan Selim Han zamânında Enderûn-ı Hümâyûna alındı. Burada yüksek tahsil ve terbiyesini tamamladıktan sonra altı yıl Kânûnî Sultan Süleymân’ın berberbaşılığını yaptı. Sonra çaşnigîr ve bilâhare mîrâhûr (emîr-i âhûr) olarak Enderûnun yüksek memurluklarında bulundu.

1555 yılında Filistin-Safed Sancakbeyliğine gönderildi. Bir sene bu vazîfede kaldıktan sonra, Manisa Vâlisi Şehzâde Selim’in (İkinci Selim Han) lalalığına tâyin edildi. 14 Eylül 1560’ta önce Budin-Pojega Sancakbeyi, sonra da Van Beylerbeyi oldu. Erzurum, Halep ve Şam beylerbeyliklerinde de bulunan Lala Mustafa Paşa, 1567’de Yemen’de Zeydî imâmlarından Topal Mutahhar’ın isyân çıkarması üzerine, vezâret pâyesi verilerek bölgeye serdâr tâyin edildi. Mısır’da Yemen harekâtının hazırlıkları ile meşgûlken, yerine Koca Sinân Paşa tâyin edilip İstanbul’a çağrıldı ve altıncı vezîr olarak Dîvân-ı Hümâyûna girdi.

15 Mayıs 1570’de Kıbrıs’ın fethi ile görevlendirildi. 1570 Mayıs’ında adaya asker çıkardı. Önce Lefkoşe ve sonra Magosa’da yaptığı şiddetli çarpışmalar ve muhâsaradan sonra bir yıl içinde kaleyi fethetti. Anadolu Türklerini yerleştirip idârî teşkilâtı kurduktan sonra, 15 Eylül 1571’de adadan ayrıldı ve büyük karşılama merâsimi, gürleyen top sesleri arasında İstanbul’a geldi. (Bkz. Kıbrıs)

1578 yılında İran orduları tarafından ülkeleri istilâ edilen sünnî Dağıstan, Şirvan veGürcistan beylerinin ağır İran tazyikleri karşısında Osmanlı Devletinden yardım istemeleri veİran kuvvetlerinin Irâk’ta Osmanlı topraklarına tecâvüz ederek 29 Mayıs 1555 Amasya antlaşmasını bozmaları üzerine İran’a karşı harbe karar verildi. Dîvân-ı Hümâyûnda yapılan toplantı sonunda tecrübeli vezîr Lala Mustafa Paşa, İran Serdârı tâyin edildi.

5 Nisan 1578’de İstanbul’dan hareketle yola çıkan Lala Mustafa Paşa, orduyu Erzurum’da topladı. Bu arada Diyarbekir kışlağında bulunan Habeş ve Yemen fetihlerinin meşhur kumandanı, zamânın dehâ sâhibi ÖzdemiroğluOsman Paşayı da, mâiyetine aldı. Erzurum’dan hareketle Ardahan yolundan ilerleyen Osmanlı orduları; Çıldır, Koyungeçidi, Şamahı savaşlarında İran’a büyük darbeler vurarak Kuzey Âzerbaycan, Kafkasya ve Dağıstan’ı fethettiler (Bkz. İran Harpleri). 30 Eylül 1579’da Sokullu Mehmed Paşanın şehid edilmesi üzerine ikinci vezirliğe yükseltilip İstanbul’a çağrıldı. Bunun üzerine Koca Sinan Paşa İran Serdârı oldu.

İstanbul’a dönmesinden bir müddet sonra Sadrâzam Ahmed Paşa vefât edince vekîl-i saltanat ünvânıyla sadrâzam oldu. Üç ay dokuz gün sonra bu görevdeyken 7 Ağustos 1580’de vefât etti. Eyübsultan’da vefâtından bir müddet önce hazırlattığı mezarına defnedildi.

Yavuz Sultan Selim, Kânûnî Sultan Süleymân, İkinci Selim ve Üçüncü Murâd Han devirlerinde Osmanlı Devletine hizmet eden Lala Mustafa Paşa, ilk evliliğini Mısır Memlûk Hükümdârı Kansu Gavri’nin oğlu Mehmed Beyin kızı Fatma Hâtunla yaptı. Bu evliliğinden olan oğlu Mehmed Paşa, babasının vefâtından beş yıl önce Halep Beylerbeyi iken vefât etti. İkinci evliliğini Kânûnî Sultan Süleymân Hanın oğlu, Şehzâde Mehmed’in kızı Hümâ Sultan ile yaptı. Bu evliliğinden de Sultanzâde Abdülbâkî Bey isimli bir oğlu oldu.

Lala Mustafa Paşa; büyük bir kumandan, iyi bir devlet adamıydı. Osmanlı Devletinin en ihtişamlı devirlerinde, devlete yüksek kademelerde hizmet etme imkânını bulması, zekî ve iyi bir idâreci olduğunun en açık delîlidir. İlk büyük başarısını Kıbrıs Serdârlığında gösterdiğinden, Kıbrıs Fâtihi diye tanındı. İran Serdârlığında da büyük muvaffakiyetler sağladı. Peçevî İbrâhim Efendi, **Târih**’inde; “İranlılar, ondan yedikleri dayağı hiçbir serdârdan yemediler!” diye başarılarını övmektedir.

Lala Mustafa Paşanın idâredeki hizmetleri kadar önemli olan diğer bir hizmeti de, Osmanlı Devletinin birçok yerini inanılmaz derecede, âbide ve hayır eserleriyle donatmasıdır. Başta Kıbrıs ve Kafkasya fetihlerindeki ganîmet hissesi olmak üzere, elde ettiği büyük serveti bu yolda harcadı. Konya’da Şehzâde Selim’in lalasıyken Ilgın’da câmi, bedesten, kervansaray, Erzurum’da beylerbeyi iken lala Mustafa Câmii, Şam’da beylerbeyi iken üç yüz altmış odalı Lala Paşa Hanı ve Hamamı, tekke, Kunaytira’da câmi ve imâret, Kıbrıs Seferi serdârlığında Lefkoşe’de açtığı hazret-i Ömer Câmiine

vakıflar, İran Seferi serdârı iken Kars Tiflis'te yaptırdığı câmiler hayrâtından bâzılarıdır. Hicaz bölgesinde Mekke ve Medîne'de de bâzı hayrâtı vardır.

LALA ŞÂHİN PAŞA;

Osmanlı Devletinin kuruluşunda, Rumeli'deki fetihlerde büyük hizmeti geçen, kumandan ve devlet adamı. Doğum târihi ve yeri belli değildir. Babasının adı Abdülmuîn'dir. Osmanlı Sultânı Orhan Han ve Birinci Murâd Han zamanlarında kahramanlıkları görülen Lala Şâhin Paşa, Sultan Birinci Murâd Hanın yetişmesiyle meşgûl olup, şehzâdeliğinde ona lalalık yaptı ve bu sebeple lala lakabını aldı.

Birinci Murâd Hanın İzmit ve Bursa sancak beyliklerinde maiyyetinde bulunan Lala Şâhin, Rumeli'de fetihlerin başlaması üzerine Süleymân Paşanın emrinde vazîfe aldı. Çorlu ve Lüleburgaz'ın fetihlerinde bulundu. Birinci Murâd Hanın, sultan olmasıyla kendisine beylerbeyilik verildi. Bundan sonra, ordu kumandanı olarak vazife yaptı. 1361'de Edirne'nin fethine Rumeli Beylerbeyi olarak katıldı ve Zağra'yı fethetti. 1361'de kurulan yeniçeri ocağı fikrinin öncülüğünde bulundu. 1364'te müttefik Balkan Haçlı ordusuna karşı Sırpsındığı Harbine katıldı. 1366'da Kuzeybatı Balkanlara karşı başlatılan harekâta kumandanlık edip, Bulgaristan'daki Samaku ve İhtiman'a akın yaptı. Kırk kilise (bugünkü Kırklareli), Vize, Samaku, İhtiman feth edildi. Lala Şâhin Paşa, 1368'de Çandarlı Halil Paşanın vezîr-i âzam olmasıyla, vezirliğe getirildi. Sırp-Bulgar ordularının saldırısı üzerine 1371'de Samaku Meydan Muhârebesine yine aynı târihte Haçlı ordularına karşı Çirmen'de kazanılan harpte bulundu. 1372'de Rumeli'ndeki Firecik ve havâlisinin fethine memur edilince, Bizans'ın içine girecek kadar harekâtlar yaptı. 1373'te ilk Makedonya fütuhâtına katıldı. Bu seferde, İskeçe, Drama, Korala, Zihne, Serez, Avrethisarı, Vardar Yenicesi ve Kararfirye kasabaları ve şehirleri fethedildi.

Osmanlı Devletinin ilk Balkan fütuhâtına katılıp, buralarda İslâmiyetin yayılmasında hizmeti geçen Lala Şâhin Paşa; Sultan Birinci Murâd Hanın bütün bölgeyi fethetmek niyetiyle kurduğu muntazam plânların tatbikçisidir. Osmanlı Sultânının bu gâyesini gerçekleştirmek için çıktığı seferde, 1375'te Niş'in fethinden sonra, vefât ettiği sanılmaktadır. Lala Şâhin Paşa, 1348'de Bursa'da medrese, Kirmasti'de câmi ve zâviye yaptırıp, vakfetmiştir. Hâtırasına Edirne'de bir ilçe ile Bursa'da bir mahalleye adı verilmiştir.

LÂLE (Tulipa);

Alm. *Tulpe (f),* **Fr.** *Tulipe (f),* **İng.** *Tulip.* **Familyası:** Zambakgiller (Liliaceae) T**ürkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu.

Vatanı Anadolu olan, güzel çiçekleri ile süs bitkisi olarak yetiştirilen, soğanlı, çok yıllık otsu bitkiler. Türkiye'nin çoğu yerine tabiî olarak yayılmış olan on dört türü bulunmaktadır. Soğanlarının üzerinde zarımsı bir örtü bulunur. Etli ve yeşil 2-8 yaprağı vardır. Çiçekler, saplar ucunda çoğunlukla bir, bâzan ikidir. Çiçek parçaları altılıdır. Kırmızı, sarı ve ara tonlarda renklere sâhiptir.

Vatanı Anadolu olan lâle, 16. yüzyılda ülkemizden Avrupa'ya götürülmüştür. Yurdumuzda 17. yüzyılda lâle yetiştirilmesine önem verilmiş ve 1718'den 1730'a kadar süren on iki yıllık devir, ismini bu çiçekten almıştır (Bkz. Lâle Devri). Bu devirde yetiştirilen 840 çeşit lâlenin herbirinin ayrı adı vardı. Bunlardan en çok bilinenleri ve ünlüleri; "Zibihümayun", "Camihürşit", "Sunnuhüda", "Yegâne", "Reşkielmas" ve "Ahühüftade"dir. Avrupa'ya hızla yayılan lâle, Hollanda'da on yedinci yüzyılda çok önem kazanmıştır. Geniş yayılma alanına sâhib olan, süsleme sanatında, mîmarlıkta ve çeşitli câmi, türbe ve çeşmelerin yapımında lâle motifleri kullanılmış ve işlenmiştir.

Yurdumuzda her yıl Emirgan Korusunda, nisan ve mayıs aylarında Lâle Bayramı düzenlenir. Burada, yurdumuzda ve başka ülkelerde yetiştirilen lâleler sergilenir. Bu festival, yirmi gün sürer.

Yetiştirilmesi: Lâle, soğanından yetiştirilir. İlkbaharda çiçek açan lâle, sonbaharda dikilir. Lâle tohumunun ekildiği toprak çok kumlu ve gübreli olmalıdır. Tohumlardan çıkan lâleler, 3-6 yıl çiçek vermez, soğanlar her sene çürüyerek, yerine yenisi meydana gelir.

Kullanıldığı yerler: Lâle çok eskiden beri önemli bir süs bitkisi olarak kullanılmaktadır. Tıbbî olarak da soğan, yaprak ve çiçeklerinde, kalbe etki eden Tulip'in alkaloidi vardır.

LÂLE DEVRİ;

Alm. *Tulpenperiode (f),* **Fr.** *Période (f) de tulipe,* **İng.** *Tulip Age.* Türkiye târihinde Pasarofça Antlaşması ile SultanİIkinci Ahmed Hanın tahttan indirilmesi (1730) arasındaki dönem.

Lâle Devri, Osmanlı SultanıÜçüncü Ahmed Han (1703-1730) ve Vezir-i âzam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa zamanında Osmanlı-Rus-Avusturya-Venedik harplerinden sonra imzâlanan Prut ve Pasorofça antlaşması ardından başladı. Yıllarca süren harpler ve isyânlardan bıkan ahâli, antlaşmalardan sonra savaştan uzak bir hayat sürmeye başladı. İstanbul'da sünnet ve düğün

merâsimleri artarak, mevsimine göre kır, deniz seyahatları ve helva sohbetleri tertiplendi. Pâdişah dâhil, devlet adamları baharda lâle mevsiminde Sâdâbâd, Şerefâbâd Bağ-ı Ferah, Emnâbâd, Hüsrevâbâd, Hümâyûnabâd, Kasr-ı Süreyya, Vezirbahçesi köşklerine, Tersâne Bahçesi, Çırağan Bahçesi, Beşiktaş yalılarına giderlerdi.

Devlet adamları, ahâli ve çiçekçi esnafı, iki yüzden fazla lâle çeşidi yetiştirip, bu bitkiye karşı alâka artmıştır. "Mahbud", devrin en meşhur ve pahalı lâle çeşidi oldu. İstanbul başta omak üzere bütün memleket sathında park, bahçe tanzimi, köşk, saray, çeşme, sebil, imâret, medrese, kütüphane ve câmiler dâhil pekçok sanat eseri yapıldı. Gerçekte bu devir Türk bahçe ve park anlayışının mükemmel bir tezâhürüdür ve Avrupa bunu "Turquerie" adıyla taklid etmiştir. Bu devirde ayrıca, inşâ ve tâmir edilen sanat eserlerinin süslenip, tezyini için İstanbul'a çini fabrikası kuruldu. Bugünkü Nevşehir, bu devrin eseridir (Bkz. Nevşehirli Dâmad İbrahim Paşa).

Yine bu devirde, 16. yüzyıldan beri İstanbul'da ve diğer Osmanlı şehirlerinde Arapça, Ermenice, İbrânice, Rumca kitap basan matbaaların ardından, Şeyhülislâm Abdullah Efendinin fetvâsı ile, aslında bir eksiklik olan, Osmanlıca kitap basımı da gerçekleşti. Matbaada basılacak kitapların kontrolü için âlimler vazifelendirildi. İstanbul'da bulunan doksan bin kadar hattatın durumları dikkate alınarak ilk zamanlar dînî kitap basılmadı. Hattatlıkla uğraşan kalem ehlinin bir kısmı matbaada tab işlerinde musahhihlik yaparak zamanla denge sağlandı ve dînî kitapların basımına geçildi. Matbaanın ve hattâtların ihtiyâcını karşılamak için kâğıt fabrikası kuruldu. Avrupa ile münâsebetler arttırılıp, Viyana'ya konsolos tâyin edilerek, çeşitli başşehirlere dostluk nâmeleri gönderildi.

Sonradan "Lâle Devri" diye adlandırılan 1718-1730 târihleri arasındaki yıllar sulh, sükun ve huzurla geçtiğinden Osmanlı kültür, sanat ve ilim âleminde kıymetli şahsiyetler yetişti. Hattatlar vasıtasıyla eski eserler çoğaltılarak, her tarafa dağıtıldı. Dâmad İbrâhim Paşa târihe meraklı olduğundan birçok târih kitaplarının yazmaları kontrol edilip, karşılaştırmalı olarak hattatlara yazdırılıp çoğaltıldı. İlmi encümen, heyet ve büroları kurularak, Arapça, Farsça, Yunanca kitaplar tercüme edildi. Bu devirde yapılan saray ve köşklerdeki ilim meclislerine, sohbetlere kıymetli âlimler, sanatkârlar, şâirler ve edipler katılırdı. Sohbetlere doğu dillerini iyi bilen ve ilim erbâbından şâir Nedim ayrı bir renk katardı. Nedim, Lâle Devrinin günlük hayatını ve İstanbul'un tasvirini:

Bu şehr-i Stanbul ki, bî-misl ü behâdır;

Bir sengine yekpâre Acem mülkü fedâdır.

Bâzâr-i hüner ma'den-i ilm ü ülemâdır.

mısralarıyla yapmıştır.

İran meselesi, devlet adamlarının îmar faaliyetlerini, ordudaki düzenlemeleri ve meclis toplantılarını istemeyen yabancılar ile yazılan eserlerin yanlış açıklanıp, anlaşılması gibi sebepler, Lâle Devrindeki huzur ve âhengi bozdu. Patrona Halil adında devşirme bir tellak yeniçeri, Sultan Üçüncü Ahmed Han sefer hazırlıkları içindeyken ve tâtil günü devlet adamlarının yazlıklarda bulundukları esnâda isyânı başlattı. 28 Eylül 1730 târihinde meydana gelen Patrona Halil İsyânıyla Dâmad İbrâhim Paşa ve yakınları, âsilerin arzusuyla vazifeden alınıp, öldürüldü (Bkz. Patrona Halil İsyânı). Âsiler, seksen sekizinci İslâm halifesi ve yirmi üçüncü Osmanlı SultanıÜçüncü Ahmed Hanın da hal'ini istediler. İstanbul'da yapılan yalılar yağma edilip, yıkılarak lâle bahçeleri tahrib edildi. Birçok güzîde sanat eseri, âsi ve yağmacıların tahribine uğradı. Sanatkârlar, şâirler, edipler ilim ve devlet adamları, öldürüldü.

Dâmad İbrâhim Paşanın öldürülmesi ve Sultan Üçüncü Ahmed Hânın tahttan indirilmesi ile Türkiye târihinde Lâle Devri (1718-1730) sona erdi. Bu devir; sulh, sükun, huzur, îmar faaliyetleri, güzîde sanat eserleri yapılması, ilmî eserlerin çoğaltılarak dağıtılması, ihtiyaç duyulan maddelerin ülkede îmâlâtı için fabrika tesisi, askerî yenilikler, dünyâda olup biten yenilik ve olayların tâkib edilmesi için Viyana (1719) ve Paris'e (1721) elçilik heyetleri gösterilmesi, İstanbul'da itfaiye teşkilâtının kurulması; âlim, edip, şâir ve sanatkârların korunmasına ayrı bir îtinâ gösterilmesi bakımından Türkiye târihinde ayrı bir yer tuttuğundan çok önemlidir. Pâdişâh ve şâirlerin başlattığı gerçek batılılaşma da bu devirde başlamış, fakat bu ve bundan sonra gelecek isyanlar her türlü yenilik faaliyetini neticesiz kılmıştır.

13. Cild
Lâleli Câmii - Memeliler

LÂLELİ CÂMİİ;

Sultan Üçüncü Mustafa Han (1757-1774) zamanında yapılan, sanat değeri büyük bir câmi. Yapımına 1759 yılında başlanılan Lâleli Câmii 1763 yılında bitirildi. Kemerler üzerine kurulan bu ibâdethâneyi, Mehmed Tâhir Ağa yaptı.

Merkezî kubbe sekiz sütuna dayalı kemerler üstünde olup, altı yarım kubbe ile çevrilidir. Câminin iç duvarı somaki mermerlerle kaplıdır. Yapım tarzı ve konuluş şekliyle ayrı bir özelliği olan 105 penceresi vardır. Hünkâr mahfili sol taraftadır. İç avlusunda kemerler, esas yapıda olduğu gibi kendini gösterir. Burada, 16 sütuna dayalı 18 kubbe bulunur. Ortada sekiz sütunlu şadırvan vardır.

Tek şerefeli zarîf iki minâreden sağdaki, câmi ile berâber, diğeri altı sene sonra yaptırılmıştır. 1765 depreminde zarara uğrayan câmi, 1783'te tâmir edildi. Bundan sonraki senelerde tâmirat görmüş ve 1958 yol yapımı zamanında cümle kapısı geriye doğru çekilmiştir. Câminin etrâfında imâret, sebil, türbe, muvakkıthâne, han, hamam ve dükkanlar vardı.

Câmiyi yaptıran Sultan Üçüncü Mustafa Hanın türbesi, güney yöndeki dış kapı yanındadır. Hanımları Âdilşah ve Aynülhayat Kadınefendiler, oğlu Üçüncü Sultan Selim Han ile kızları Hibetullah Mihrimah ve Mihrişah sultanlar da bu türbededir.

LAMA;

Alm. *Klinge (f); Blatt (n),* **Fr.** *Lame (f),* **İng.** Shee*t of metal; lamina; plate; blade; knife.* Tıraşlamada, dilmede, kesmede, kazmada kullanılan bütün âletlerin mâdeni kısımları. Köprü ve tren raylarının yapımında, elektrik hatlarını bir yerden bir yere taşımak için aralıklı olarak dikilen uzun ve yassı demir veya çelik parçalarına da bu isim verilir.

İnşaatçılık sektörü ve mîmârîde sütunun iki tamburası arasına ve her tamburayı meydana getiren taşların birbirleri üzerine binerek ezmemesi için aralarına konan kurşun levhalara, demircilerin çeşitli çap ve büyüklükteki demir parçalarını tutmak için kullandıkları "demir kıskaca", vida ve civataların adımlarını yapmak için kullanılan âlete de "lama" adı verilir.

Marangozlukta, odun, mâden ve hızarcılıkta kullanılan testerelerin kesici kısımlarını meydana getiren, üzerine dişler açılan çelik levhalara da "lama" denmektedir. Testerelere yol veren el âletlerine de "lama" ismi verilir. Mikroskopla inceleme yapmak için ince ince kesilen metal parçalarına, sondajlarda kullanılan, sonda saplarının çıkarılmasına yarayan takıma da "lama" denir.

Lama tâbiri kömürlerin kalite, kalori ve cinslerini belirlemek için yapılan işlemde de kullanılır. İncelemesi yapılacak kömür cinsinin bir yüzeyi asitle iyice yumuşatılır. Daha sonra aynı yüzey jiletle güzelce kesilip laboratuvarda kimyasal ve fiziksel yönden incelenerek kömürün kalitesi ortaya çıkarılır. Bu şekilde incelemeye ise "Kömür inceleme laması" denir.

Torna, matkap ve diğer delicilerin birbirlerinden farklı düz veya yuvarlak zemin meydana getirmeleri için de lamalar kullanılır.

Başlıca lama çeşitleri:

1. Parlatma laması: Bunların ağızları düz ve keskindir. Perdah ve düzeltme işlerinde kullanılır.

2. Şekil verme laması: Kendi ekseni etrafında dönen lamalar, şekil verilmek istenen parça ve maddelerin içine daldırılır ve istenilen şekiller böylece elde edilir.

3. Delgi laması: Dönen delgi çubuğunun etrafına bağlanarak, yuvarlak ve silindir şeklindeki çaplı delikleri ayarlamak için işlem yapılır.

Güneşten ve soğuktan korunmak için ev camlarına çekilen ve birbirini ardarda kapamakla, aralarında dışa doğru hafif eğik olarak konan küçük atmalardan herbirine de "lama" denir. Binalara ve çeşitli yerlere döşenen boruların altlarına konan askı demirlerine de bu isim verilir. Bundan başka lama Amerika'da yetişen ve devegiller familyasından olan bir hayvanın ismidir (Bkz. Lama). Tibet ve Moğolistan'da Buda rahibi ve üstad, üstün kişi anlamlarına da gelmektedir. (Bkz. Lamaizm)

LAMA (Lama glama);

Alm. *Lama,* **Fr.** *Lama,* **İng.** *Lama.* **Familyası:** Devegiller. (Camelidae). **Yaşadığı yerler:** Güney Afrika'daki Peru, Bolivya ve Arjantin'in 5000 metreye kadar olan dağlık bölgelerinde evcil olarak beslenir. **Özellikleri:** Nârin vücutlu, uzunca boyunlu ve ince bacaklıdır. Deveden küçük olup, hörgücü yoktur. Geviş getirir. Kızınca tükürür. **Ömrü:** 40-50 sene. **Çeşitleri:** Yeni Dünyâ'da yaşayan bir türdür.

Güney Amerika'da yaşayan deve görünüşlü, geviş getiren büyük bir memeli. Güney Amerika'nın dağ ve çayırlarında toplu halde yabânî olarak yaşayan Guanako'dan evcilleştirilmiştir. Lama genel olarak 1-2 m boyunda olup, 15 cm uzunluğunda bir kuyruğa sâhiptir. Omuzları yerden 1-2 metre yüksektir. Ağırlığı 70-140 kg civârında olup, nârin bir vücudu, uzun bir boynu ve uzun ince bacakları vardır. Develerden farklı olarak sırtında hörgüç bulunmaz. Başı küçüktür, uzun bir çene kısmı, uzun kulakları ve fırlamış gözleri vardır.

Postu kaba ve yünlüdür. Dişilerde tüyler boyun ve ayaklarda kısadır. Beyazdan siyaha kadar çok

değişik renkleri vardır. Daha çok kırmızı kahverengi ve benekli olanları yaygındır. Ant Dağlarında yaşayan yerliler bin yıldan beri evcil olarak lama yetiştirmektedir.

Deniz seviyesinden 5000 metreye kadar olan bölgelerde lamaya rastlanır. Görünüş bakımından deveye benzemesine rağmen, kolayca yüksek seviyelere uyum sağlayabilirler. Kandaki hemoglobinlerinin yüksek olması sâyesinde az oksijenli ortamlarda yaşayabilirler. Lama geviş getirir ve yarı çöllerde dağlarda bulunan otlarla beslenir. Bütün devegiller gibi boynuzsuz safra kesesiz ve mîdeleri üç gözlü olup, kırkbayır bulunmaz. Lama, deve gibi fazla su ve yiyecek istemez. Açlığa ve susuzluğa diğer devegillerin hepsinden daha çok dayanıklıdır. İyi koşar ve pas verir gibi yürür. Dar ve dik dağ yollarında keçi gibi rahat hareket edebilen evcil hayvanlardır. Nârin ve sâdık olup, çok çalıştığı zaman yorulduğunda kızar ve tükürür. Deve gibi göğüs ve ayakları üzerine oturarak dinlenir.

Ağustos ve eylül aylarında çiftleşirler. Erkekleri dişiler uğruna birbirleriyle dövüşürler. Gebelik 11 ay sürer. Yeni doğan yavru anne tarafından dört ay emzirilir. Lama 2,5-3 yaşlarında üremeğe başlar. Devegiller âilesinin diğer hörgüçsüz üyeleri ile eşleştirilebilirler. “Lama”, “alpaka”, “guanako” ve “vikunya” devegiller âilesinin Yeni Dünyâ’da yaşayan hörgüçsüz dört türüdür. Hepsi aynı cinsin farklı bireyleridir. Bâzan yanlış olarak hepsine “lama” denilmektedir.

Lamaların erkekleri daha kıymetlidir. Erkekleri 45-60 kg yük ile dağ yollarında günde ortalama olarak 32 km yol yürürler. Lamalardan yük taşımacılığı yanında, etinden, sütünden ve yününden faydalanılır. Derisi çok kalitelidir. Her zaman alpaka gibi gübresini ayrı bir yere yığın yapar. Gübresi yeteri derecede yığın hâline gelince bunun yanına ikinci bir yığın yaparlar. Yerliler bu hayvanın dışkısını tezek olarak kullanırlar. Evcil olanlarının boyu yabânîlerinden daha fazladır.

LAMAİZM;

Alm. *Lamaismus (m),* **Fr.** *Lamaisme (m),* **İng.** *Lamaism.* Tibet ve Moğolistan’da halkın çoğunluğunun inandığı bozuk bir inanç. Tibetçede bulunan “La-ma” (= üstün) dan doğan bu kelime, aynı zamanda bir ünvan olarak da kullanılır. Lamaizm, Budizm ile tabiata tapınmanın, bir tür karışımıdır.

Tibet’e Budizm, M.S. 5. yüzyılda girmiş ve 7. yüzyılda Tibet Kralı Srongtsen Campo tarafından yaygın hâle getirilmiştir. Sekizinci yüzyılda ilk defa, Tibet budistleri müesseseleşmiştir. Bugün bile kırmızı şapkalı Tibet papazları, bu ilk teşkilâtın kalıntılarıdır. Lamaizmin tatbik edilen şeklinde, Budist kitaplarının okunup öğrenilmesi, nefsle mücâdele, ahlâkî öğütler ve tefekkür önemli yer tutar. (Bkz. Budizm)

On birinci yüzyılda bir Hintli Budist olan Atisa ve 14. yüzyılda Çinli Tsong-k’a-pa, çeşitli reformlar yaparak, taraftarlarının sarı şapka giydiği bir inanç ortaya çıkardılar.

Lamaizm’de ibâdet şekli, Hıristiyanlığın tesiri altında kalmıştır. Büyük dînî lider olan Lama’nın ölümünden 18 ay sonra onun rûhunun geçtiği kabul edilen bir genç seçilerek yetiştirilir. Lamaizm, 13. yüzyıldan beri önem kazanmasına rağmen, tesiri 17. yüzyılda görülmüştür. Tibet ve Moğolistan’ın bir bölümünde, bu bozuk inanç topluma hâkim olmuş, idârî sistem olarak hâkimiyetini devam ettirmiştir. 1950’de Çin komünistlerinin Tibet’i işgâli ve büyük Lama’lardan Dalay Lama’nın 1959’da Hindistan’a kaçmasıyla, bu tür idâre son bulmuştur. (Bkz. Dalay Lama)

LAMARCK;

Fransız doktoru. Bazentin’de 1744’te doğdu. Papazlığa olan merakı yüzünden askerlikten ayrıldı. Sonra ilmî çalışmalara döndü.

1778 yılında ilk eserinin yayınlanması ile ilmî hayatı başlayan Lamarck, 1783’ten îtibâren **Botanik Ansiklopedisi** adlı eserini yayınlamaya başladı. 1793’te Paris Muséum’unda omurgasızlar zooloji profesörü oldu. Ölüm yılı olan 1829’a kadar bu görevde kaldı. Lamarck, o zamana kadar olan düşüncelerin aksine, canlıların basitten mükemmele doğru değiştiğini ilk defa ortaya attı. 1809’da neşrettiği **Filozofî Zoolojik** ismindeki kitabında “canlıların bir asıldan türeyebileceğini” yazdı. Fakat aynı asırdaki biyologlar, Lamarck’ın verdiği misallerin, hayvanların birbirine dönmesini değil, canlıların, bulundukları muhite intibak etmelerini (adaptasyonu) göstermekte olduğunu söylediler. Daha sonra gelen bilim adamları da canlıların yapısında, en basidinden en mükemmeli olan insana doğru düzgün bir tekâmül bulunduğunu bildirdiler. Yalnız bunun türlerin değişmesi demek olmadığını izah ettiler. Zîra rûhu olan insan ile rûha sâhib olmayan hayvan birbirinden tamâmen farklıdır. İnsan ile hayvan arasında geçit olmadığıİslâmiyetin temel kitaplarında açıkça ifâde edilmektedir. (Bkz. Darwinizm)

LAMARTİNE, Alphonse;

Fransız şâir ve devlet adamı. 21 Ekim 1790’da Mâcon’da dünyaya geldi ve 28 Şubat 1869’da Paris’te öldü. Pierre de Lamartine’in ilk oğludur.

Fransız İhtilâlinden dört sene sonra Milly yakınında bir çiftliğe taşınarak, mütevâzî bir hayat içerisinde okumaya devam etti. 1811'de İtalya'ya gitti. Hıristiyanlık dîninin tezatlarını görünce, transandantalizm (görünüşte kaliteli olma, kalpte temizlik) felsefesine kapıldı. Savurgan bir hayat yaşadığı için, para kazanmak ve aristokratça hayatını sürdürmek maksadıyla politikaya girmeye çalıştı. 1820'de evlendi ve hemen Napoli elçilik kâtipliğine tâyin edildi. Burada ilk büyük eserini, "Şâirce Düşünceler" **(Méditations Poétiques)** yayınladı. Edebî çalışmalarını hızlandırdı ve "Sokrat'ın Ölümü" **(La Mort de Socrate), "**Şâirce Dînî Ahenkler" **(Harmonies Poétiques iet Religieuses)** ve daha birkaç eser yayınladı. Louis Philippe'nin kral olması ile Napoli'deki görevinden istifâ ederek Ortadoğu memleketlerini gezmeye çıktı. Görevle bütün Avrupa ve Amerika'yı dolaşmış, Sultan Abdülmecîd Han zamanında Türkiye'ye gelmiştir. Pâdişah tarafından büyük dostlukla kabul edilen Lamartine'e Aydın vilayetinde bir çiftlik hediye edilmiştir. Türkiye'de politika ve dînî konular üzerine araştırmalar yaptı. İslâmiyetin, Hıristiyanlık yanında ne kadar ileri ve mükemmel olduğunu gördü. Hıristiyanlığı terk ederek tenkide başladı. Bu hususta düşüncelerini **Histoire de Turquie** (= Türkiye Târihi) kitabında şu ifâdelerle açıklıyordu: "Hazret-i Muhammed, bir yalancı peygamber miydi? O'nun eserlerini ve târihini inceledikten sonra bunu düşünemeyiz. Çünkü yalancı peygamberlik iki yüzlülüktür. Yalanda doğruluğun kudreti bulunmadığı gibi, iki yüzlülüğün de inandırma kudreti yoktur.

Mekanikte, bir cisim atıldığı zaman onun varabileceği yer, fırlatma gücü ile orantılıdır. Bir mânevî ilhâmın gücü de, onun yaratabildiği eser ile orantılıdır. Bu kadar çok şey taşıyan, bu kadar uzaklara kadar yayılan ve bu kadar uzun zaman aynı kudrette devam eden bir fikir (yâni İslâmiyet) yalan olamaz. Bunun çok samimî ve çok inandırıcı olması gerekir. Onun hayatı, mücadeleleri, memleketinin hurafelerine ve putlarına kahramanca saldırıp onları parçalaması, puta tapan çoğunluğun hiddetlerine karşı koymak ataklığı, kendine saldırdıkları hâlde, on üç sene Mekke'de buna dayanması, hemşehrileri arasında türlü hâdiseler çıkartmak ve kendini âdetâ kurbân yerine koymak gibi hâllere tahammülü. Medine'ye hicreti, durmadan yaptığı teşvikler ve verdiği vaazlar, çok üstün düşman kuvvetleriyle yaptığı savaşlar, kazanacağına olan îtimâtı, en büyük felâket zamanında bile duyduğu insan üstü güvence, zaferde bile gösterdiği sabır ve tevekkül, sözlerini kabul ettirme hırsı, sonsuz ibâdeti, Allah'la mukaddes konuşmaları, ölümü, ölümünden sonra da devâm eden şan, şeref ve zaferleri, O'nun hiçbir zaman bir yalancı peygamber olmadığını tam aksine büyük bir îmâna sâhip bulunduğunu gösterir. İşte bu inancı O'na ortaya iki yeni dogma koymasını sağladı; bu dogmalardan biri "Tek ve ebedî bir varlık olan bir Allah'ın bulunduğu", ikincisi ise "Putların tanrı olmadığı" kaziyesi (önermesi) idi. Birincisi ile Araplara o zamana kadar tanrı bilmedikleri tek Allah'ı tanıtıyor, ikinci dogma ile de o zamana kadar tanrı sandıkları putları ellerinden alıyordu. Kısaca bir kılıç vuruşu ile yalancı ilahları, putları kırıyor, bunun yerine onlara "Tek Allah" fikrini veriyordu.

Filozof, hatib, peygamber, kânun koyucu, cenkçi, insan düşüncelerini sihirleyici, yeni dogmalar koyan ve yirmi büyük dünyâ imparatorluğu ile bir büyük İslâm devleti kuran adam: İşte Muhammed budur! İnsanların, büyüklüğü ölçmek için kullandıkları bütün mikyaslarla ölçülsün! Acaba ondan daha büyük biri var mıdır? Olamaz!"

1833'te tekrar meclise milletvekili olarak girdi. 1848'de Dışişleri Bakanlığı da yaptı. Louis Napoleon'un başkan seçildiği seçimlere o da adaylığını koydu, ama çok az oy alabildi. Politikadaki yenilgisi onu fakirliğe sürükledi. Devamlı eserler yazarak borçlarını ödemeye çalışıyordu. Türkiye ve Rusya üzerine yazdığı târih kitaplarından çok para kazandı. Fakat borçlarını bir türlü bitiremedi. Ömrünün sonuna doğru tamâmen unutuldu.

Lamartine "soluk alır gibi şiir yazan" bir şâirdir. Şiir ve metinlerinde renkli, ışıklı tablolara rastlanmaz. Kesin hatlarla ayrılmayan duygular, kapalı bir sis perdesi arkasından anlatılır. Romantizm akımının temsilcilerindendir.

Eserleri arasında en meşhurları: **Şairce Düşünceler, Yeni Şairce Düşünceler** (Nouvelles Méditations Poétiques), **Sokrat'ın Ölümü, Jocelyn, Görüntüler** (Les Visions), **Bir Meleğin Düşüşü** (Chuted'un Ange), **Şâirce İçekapanışlar (**Recuillements Poétiques); târih kitaplarından: **Sırdaşlıklar** (Les Canfidences), **Jinondenler Târihi** (L'Histoire des Girondins), **Türkiye Târihi** (Histoire de Turquie); roman: **Greziella.**

LÂMBA;

Alm. *Lampe (f),* **Fr.** *Lampe (f),* **İng.** *Lamp.* Aydınlatma aracı. İçinde petrol gibi yanıcı bir madde yakarak veya elektrik akımının geçmesi ile aydınlık veren cihazların hepsine verilen ad. Gaz lâmbası, havagazı lâmbası, asetilen lâmbası, elektrik lâmbası, flüoresan lâmba. X ışınlı lâmbalar en çok kullanılan lâmba çeşitleridir. Çok eski zamanlardan beri lâmba, değişik şekillerde kullanılmaktaydı. Mezopotamya ile İsviçre'nin göller bölgesinde yapılan arkeolojik kazılarda kandil biçiminde, ateşte iyice pişirilmiş tuğladan lâmbalara ve tunçtan yapılmış madenî lâmbalara rastlanmıştır.

Yunanlılar ve Romalıların kullandıkları lâmbalar, pişirilmiş tuğladan ve tunçtan idi. Bunların içinde zeytinyağı yakılıyordu.

On sekizinci asırda, İsviçreli kimyager olan Aime Argand, mevcut lâmbalar üzerinde çalışmalar yaparak, tüp şeklinde bir fitil yaptı. Birbiri içine geçmiş mâdenî iki silindir arasında sıkıştırılan fitil, yanıyor ve is az çıkıyordu. İsviçreli kimyâgerin yardımcılarından biri, bu şekildeki lâmbanın üzerine bir cam şişe takmayı başardı. Cam, hem insanı rahatsız eden isin dışarı çıkmasını önlüyor, hem de ışığın daha parlak görünmesini ve sönmemesini sağlıyordu.

1845 yılına gelinceye kadar lâmbalarda, eritilmiş hayvan yağları, bitkisel yağlar kullanılırdı. Daha sonra terementinden yapılan neftyağı kullanıldı. Bu yağın yakarken birden parlaması çok tehlikelere sebeb oluyordu. Bu durum petrolün lâmbalarda kullanılmaya başlamasıyla ortadan kalktı ve lâmba yapımında da yeni gelişmeler kendini gösterdi. Bunlardan idâre, tek fitilli, çift fitilli, aynalı, yuvarlak fitilli, asma ve köşe lâmbaları gibi çeşitleri yapıldı. Bir de evlerin dışında kullanılan yandan pompalı lüks ve karpit lâmbaları vardır.

Elektriğin aydınlatmada kullanılmasıyla, gaz lâmbaları eski önemini kaybederek, yerlerini ampüllere bıraktılar.

Elektrik (Akkor) lâmbası: Elektrikle ısındığı zaman ışık veren filaman telli ve camla çevrili lâmba. Akkor ve flöresan lâmba iki önemli ışık kaynağıdır. Günümüzde kullanılan akkor lâmba tungsten filamanlı olup, elektrik akımıyla 2600°C'ye kadar ısınır. Tungsten filaman 3382°C gibi çok yüksek bir erime noktasına sâhib olduğu için, saatlerce erimeden ve kırılmadan ışık vermeye devam eder. Filamanın bulunduğu cam kısmın içi boşaltılmış ve azot-argon karışımı bir gaz doldurulmuştur. Bu karışım filamanla kimyâsal reaksiyona girmez ve basıncı ile lâmba ışık verirken filamanın buharlaşmasını önler. Buharlaşmanın meydana gelmesi lâmbanın iç kısmının siyahlanmasına ve muhtemelen lâmbanın ömrünün sona ermesine sebeb olur. Akkor lâmbaların ortalama ömrü 1000 saattir.

Târihçesi: 1802'de Humphry Davy, elektrik akımını platin telden geçirerek onu akkor hâline getirdi. Ancak bunun ışıklandırmadaki imkanlarını araştırmadı. Bu imkanı açık olarak fark eden ilk araştırmacı J.W. Starr sayılabilir. Starr'ın lâmbalarının birinde elektrikle ısıtılan karbon çubuk vakum cam tüp içindeydi. Starr, 1846'da 25 yaşında öldü. 1848-1860 yılları arasında da Swan, flaman olarak karbonize edilmiş bir kâğıt şerit kullandı. Kullanılan lâmba havası boşaltılmış camdan mâmul bir ampuldü. İletken teller lâmbanın boynundan çıkarken aralarındaki kauçuk malzemeyle izole (yalıtılmış) oluyordu. Swan bu zaman peryodunda da pratik bir lâmba yapamamıştı.

Ev ve işyerlerinde kullanılan lâmbaların yapımı Edison ve Swan'la gerçekleşecekti. Edison çalışmalarına 1877'de başladı. Swan da 17 yıl sonra bu işe tekrar döndü. Edison flaman olarak birçok malzeme kullandı ve sonunda 21 Ekim 1879'da yaklaşık iki gün aydınlatma yapabilen karbonize edilmiş pamuk flamanlı lâmbayı geliştirdi. Ancak patenti 1882'de Swan aldı. 1883'te de Edison ve Swan elektrikle aydınlatma şirketi kurdu.

Bu tür lâmbalar 1904'e kadar kullanıldı. Bu târihte Avusturyalı Alexander Just ile Franz Hanaman Tungsten telin kullanıldığı lâmbayı geliştirdiler. 1907'de ABD'de üretim başladı. 1908'de de haddeden geçirilmiş tungsten elde edildi. Böylece bugünkü lâmbalar üretilmeye başlandı.

Ark lâmbası: İki iletken arasında elektrik arkı meydana getirilmesi sûretiyle çalışan lâmba çeşididir. İletken olarak genellikle karbon çubuklar kullanılır. Işık kaynağı elektrik arkı ile karbon çubukların ısınan uçlarıdır. Çok parlak ışığa ihtiyaç duyulan yerlerde, meselâ film projektörlerinde ve ışıldaklarda ark lâmbasından faydalanılır. Ark lâmbası terimi genellikle, aralarında bir hava boşluğu bulunan yavan karbon elektrotlardan meydana gelen lâmbalar için kullanılır. Halbuki floresan lâmba türünden olan lâmbalar da gaz ortamlı tüplerde meydana getirilen elektrik arkıyla ışık verirler. Bâzı morötesi lâmbalar da ark lâmbası sınıfındandır.

LAMBLİYAZİS;

Alm. *Lambliase,* **Fr.** *Lambliase,* **İng.** *Lambliais. Giardiasis.* Safra kesesi ve onikiparmak barsağında yerleşerek, tekrarlayan müzmin ishallere yol açan bir paraziter hastalık. Bu hastalığın âmili, **giardia lamblia** veya giardia intestinalis ismi verilen bir parazittir. Bu parazit, 11-18 mikron uzunluğunda ve 6-10 mikron genişliğindedir. Armut şeklinde olup, içinde oval şekilde iki çekirdek bulundurduğundan gözlüklü parazit olarak da bilinmektedir.

Lambliyazis, dünyânın her yöresinde yaygındır. Parazitin kistleriyle kirlenen su ve çiğ yenen besinlerle insanlara bulaşır. Daha ziyade çocuklarda rastlanır. Parazit, safra kesesinde yerleşir. Hafif müzmin safra kesesi iltihâbı belirtilerine yol açar. Tekrarlayıcı müzmin ishallere sebeb olur. Büyük abdestte

kan, mukus ve iltihap artıkları görülebilir.

İştahsızlıktan yeterli yiyememek ve ishal ile meydana gelen beslenme bozuklukları, hastayı zayıflatır. Vücudun direncini azaltır. Kansızlık, huysuzluk, neşesizlik yapar. Bâzan sarılığa da yol açabilir. Lambliyazis, bâzan amipli dizanteri ile de berâber bulunabilir.

Tedâvide, bir hafta süreyle metranidazole, terramycin, resochine gibi ilâçlar kullanılır.

Korunmada en önemli husus: Hastaları tedavi etmek, portörlüğe (taşıyıcılığa) ve kişilerin kist ile bulaşmasına engel olmaktır. Karasineklerle mücadele edilmelidir. Hastalık bir bölgede görüldüğünde büyük abdestin incelenmesi sûretiyle yapılacak taramalarla, portörler tesbit edilip, tedâvi yoluna gidilmelidir.

LAME;

Alm. *Brokat, Lamé,* **Fr.** *Lamé (m),* **İng.** *Lame.* Mâdenî ipliklerle veya bu görüşü veren polyester ipliklerle dokunmuş kumaş. Metal parlaklığı verilen deri veya kumaştan yapılan eşyalar da bu isimle anılırlar. Lame çanta, lame ayakkabı gibi. Eskiden ekseriya altın, gümüş gibi mâdenlerin telleri ile dokunan kıymetli kumaşlara “zerbaft” veya “zertârî” adı verilirdi.

Osmanlılarda çok ileri olan dokuma sanatında, birbirinden güzel ve kıymetli kumaşlar dokunurdu. Hepsi ayrı ayrı birer sanat eseri kabul edilen bu kumaşlardan biri de altın ve gümüş tel ile dokunan “seraser” denilen cinslerdi. Bunlar, ihsan olunan hil’atlerde kullanıldığı gibi, arz odası yastık ve döşemelerini de süslerlerdi. Bu kumaşlardan kalan çok güzel bir parça, Topkapı Sarayı hazine dâiresinde bulunmaktadır. Lame cinsi kumaşların bir de “diba” adı verilen çeşidi vardı. Altın veya gümüş karışık dokunmuş, çiçekli, ipekli kumaşlara ise “diba-i munakkaş” denilirdi. Bunların Acem dibası, Venedik nakışlı dibası, frengi nakışlı telli diba, İslambol’un telli al dibası gibi isimler alan cinsleri bulunurdu.

LAMİ, Giovanni;

İtalyan bilgini ve yazarı (1697-1770). Piso’da hukuk doktorası yapmış, felsefe ve Yunanca çalışmıştır. Fizikte kesişen üç kuvvetin denge hâlini formüllendiren, kendi ismiyle anılan bir teoremi vardır. (Bkz. Lami Teoremi)

Genova’da, Pyollavicini Kütüphânesinin müdürlüğünü yapmış, Viyana ve Paris’te bulunmuştur. 1733’te Studio’da kilise târihi profesörü ve Dükanın ilâhiyât müşâviri oldu. Çok geniş kültürü ve Katolik mezhebine bağlılığı ile meşhurdur. Latince ve İtalyanca pekçok eser vermiştir.

LAMİ TEOREMİ;

kuvvetlerin dengede olması hâlini formüle eden, bir statik teoremi. Bir cisme, üç farklı doğrultu ve yönde kuvvet tatbik edildiğinde, bu cisim dengede ise, yâni hareket etmiyorsa, kuvvetlerle, aralarındaki açıların sinüsleri orantılıdır. Yazılan bu eşitlik Lami teoreminin kendisidir. Lami teoremi, gerçekte, geometrideki Sinüs teoreminin bir başka türlü yazılmış şeklidir. Şöyle ki:

Formül ve Şekil Var

Cisme uygulanan kuvvet sayısı 3’ten az veya çok ise, cisim dengede olsa dahi bu teorem geçerli değildir.

LÂMİÎ ÇELEBİ;

Osmanlılar zamânında yetişmiş âlim, şâir ve velîlerden. İsmi, Mahmûd bin Osman bin Ali en-Nakkâş bin İlyâs Lâmiî’dir. Babası Sultan İkinci Mehmed Hanın ve Sultan İkinci Bâyezîd Hanın hazîne defterdârlıkları vazîfesinde bulunmuş, dedesi Nakkâş Ali Efendi, Sultan Tîmûr Han tarafından Semerkand’a götürülmüş, orada nakkâşlık öğrenmiştir. Lâmiî Çelebi veya Lâmiî diye meşhûr olmuştur. 1472 (H.877) senesinde Bursa’da doğdu. 1531 (H.938) senesinde orada vefât etti.

Düzenli bir âile terbiyesi alan Lâmiî Çelebi, devrinin büyük âlimlerinden olan Molla Ehaveyn’den ve Molla Muhammed Hasanzâde’den tefsîr, hadîs, fıkıh ilimlerini öğrendi. Tasavvufa karşı oldukça ilgi duyup, Nakşîbendiyye yolu büyüklerinden Seyyid Emir Ahmed Buhârî’nin talebesi olup, onun sohbetlerinde kemâle geldi.

Fettâh-ı Nişâbûrî’den **Hüsn ü Dil’**i, Yavuz Sultan Selîm Han adına tercüme edince 35 akçe yevmiye ile mükâfâtlandırılmış **Ferhâd-nâme’**yi yazınca da kendisine bir köy bağışlanmıştır.

1512’de dört bin akçelik bir vakıf kurdu. Ölünce dedesi Nakkaş Ali’nin yaptırdığı mescidin avlusuna gömüldü. Yalnız baş taşı kalan mezarında girift sülüsle “El-merhûm Şeyh Lâmi’î bin Osman” yazısı

vardır. Nakşibendî tarîkatında şeyhlik pâyesi verilmiştir. Bu yüzden **Nefehât Tercümesi**'nde kendisine "Hâdimü'l-Fukarâ" demektedir. Büyük âlim Molla Câmî'nin **Şevâhidü'n-Nübüvve**'sini ve bilhassa **Nefâhât**'ını tercüme ettiği için zamânında Câmî-i Rûm diye şöhret bulmuştur.

Lâmiî'nin nesri de güzeldir. Cümleleri sâde, kısa ve canlıdır. Nesir eserlerinde zamânın âdetine uyup, arada bir şiir de söyler. Tercüme ettiği eserlerde manzum olanları yine manzum olarak, hattâ bâzı kere, aynı vezinle Türkçeye çevirmiş ve bunda da çok başarılı olmuştur. Bu bakımdan, Lâmiî, Türk edebiyâtının, nesir ve tercüme alanlarında birinci dereceyi alan güzîde üstâdıdır.

Lâmiî'nin eserleri:

1. **Şevâhidu'n-Nübüvve li Takviyyet-i Ehli'l-Fütüvve** (1480).
2. **Şerh-i Dîbâce-i Gülistan** (1505).
3. **İbretnâme** (1525): Kânûnî Sultan Süleymân için yazmıştır.
4. **Şerefü'l İnsan** (1526): Yine Kânûnî'ye ithâftır.
5. **Hüsnü Dil Tercümesi:** Yavuz Sultan Selim'e ithâftır.
6. **Nefehât Tercemesi.**
7. **Münâzarât-ı Bahârü Şitâ.**
8. **Münşeât-ı Mekâtîb.**
9. **Muammâ-ı Mir Hüseyin.**
10. **Maktel-i İmâm Hüseyin.**
11. **Salâmân ü Ebsâl: Câmî**'den tercümedir.
12. **Şem ü Pervâne: Ehl-i Şîrâzi**'den tercümedir.
13. **Gûyu Çevgân.**
14. **Ferhâtnâme.**
15. **Vâmıku Azrâ.**
16. **Kıssa-i Evlâd-ı Câbir.**
17. **Lugat-i Manzûme:** Küçük bir sözlüktür.
18. **Risâle-i Bâl.**
19. **Şehrengiz-i Burûsa:** Bursa'yı ve şâirliğin özelliğini anlatan eserdir.
20. **Dîvân:** Dîvân'ında 3 tevhid, 1 mirâciyye, 2 na't, 1 Eshâb hakkında methiyye, Birinci Selim ve Kânûnî'ye yazılmış 28 kasîde, 3 terci-i bend, şehzâdeler hakkında 3 mersiyye, 5 tezkiye, hazâna dâir 1 terci-i bend, 1 müsebba, 65 murabba, 1 muhammes, 1 şerh, 135 gazel, 12 kıt'a, 16 târih ve 4 muammâ ile lügatlar vardır.

Lâmi'î'nin eserlerinin sayısı 40'ı bulmaktadır.

Lâmiî'den:

Senin gitmez başından bû havâlar,
Dimağın cümle toprak dolmayınca.
Bu sergerdanlığın pâyânı yokdur,
Vücûdün serteser hâk olmayınca.

LANOLİN;

Alm. *Lanolin (n),* **Fr.** *Lanoline (f),* **İng.** *Lanolin (e).* Koyun yününün yağından istihsâl edilen bir yağın ticarî adı. Bütün yağlar gibi bir esterdir. Lanolinin başlıca meydana getiricisi olan klesteral esterleri ve yüksek yağ asitlerinin (palmitat, stearat ve aleat) bir karışımıdır.

Lanolin, açık sarı renkte merhem kıvamındadır. Hafif kokuludur. Petrol eterinde, eterde, kloroformda ve sıcak susuz alkolde çözünür. Lanolinin erime noktası 40-42°C'dir. Lanolin ışık ve havadan zarar gördüğü için korunmalıdır. Uzun saklama sonucu veya lanolinin sulu emülsiyonu hidrolize ve okside olabilir. Antioksidanlar kullanılarak uzun süre korunabilir. Lanolin iki çeşittir. Biri hidrate (sulu) lanolin olup, sarımsı beyaz renktedir. Sulu lanolin, yaklaşık % 30 kadar su ihtivâ eder ve suda çözünmez. Kloroform ve eterde çözünür. İkincisi ise susuz lanolin olup, yarıkatı ve sarımtrak bir maddedir. Suda

çözünmez, fakat kendi ağırlığının iki misli su ile bir karışım verir ve bu karışımdaki lanolin, sudan ayrılmaz. Diğer organik çözücülerde ve sıcak alkolde çözünür.

Lanolin koyun yününden elde edilir. Koyun yünü, basit yıkama ile madenî tuzlarından temizlenir. Sonra sabunlu su veya alkali çözeltisi ile yıkanır. Bu yıkamada lanolin, yünden alınmış olur. Bu sabunlu su, % 0,5-5 miktarında lanolin bulundurur. Bu karışımda lanolin emülsiyon şeklinde olup, çok küçük tanecikler hâlinde karışımdan ayrılır. Bu emülsiyonrdan lanolini ayırmak için, santrifüj, asitle çöktürme veya Ca ve Mg tuzu hâlinde çöktürme metodları kullanılabilir.

Arıtmak için, özel toprak süzgeçlerden süzülür. Rengi ağartılır. Bu işlem için sülfat asidi, potasyum bikromat, klor ve hidrojen peroksit kullanılır.

Ticârette en çok sulu (hidrate) lanolin kullanılır. Lanolin, merhemlerin yapımında, kozmetikte, el kremlerinde, traş kremlerinde, kıl dökücü kremlerde ve kolloidal gümüş merhemi gibi nüfuz edici merhemlerde kullanılır. Türk kodeksine göre lanolinin terkibi, 13 kısım lanolin, 4 kısım su ve 3 kısım sıvı parafindir. Hafif antiseptiktir, saçların kırılmasını önler (şampuanlara katılır), cildi güzelleştirir.

LANTAN;

Alm. *Lanthan (n),* **Fr.** *Lanthane (m),* **İng.** *Lanthanum.* La sembolüyle gösterilen, metalik bir element. İsveçli kimyacı Carl G. Mosandes tarafından 1839'da, serit (cerite) minerali içinde keşfedildi. Başlıca serit ve samarkit olmak üzere bâzı minerallerde bulunur.

Özellikleri seryum'unkine benzer. Atom numarası 57 ve atom ağırlığı da 138,9'dur. Erime noktası 920°C, kaynama noktası ise 3469°C'dir. Oksidasyon sayısı 3+'dır.

Metalik lantan, mavimsi beyazdır, kolayca oksitlenir. Su ile yavaşça reaksiyona girer. Seyreltik asitlerde çözünür. Mutlak sıfır dereceye yakın sıcaklıklarda süper iletkenlik gösterir. Uranyum, toryum ve plutonyumun radyoaktiv bozunmaları sonucu ortaya çıkan bir üründür.

Lantan cam îmâlinde, özellikle kırılma indisi yüksek olan merceklerin îmâlinde kullanılır.

LANTANİTLER;

Alm. *Lanthaniden (n.pl.),* **Fr.** *Lanthanites (m.pl.),* **İng.** *Lanthanids.* Periyodik sistemin III'üncü yan grubunda bulunan "nâdir toprak metalleri" olarak isimlendirilen metaller sınıfı.

Bu metaller şunlardır:

Ce Seryum - Pr Praseodim - Nd Neodim - Pm Pometyum - Sm Samaryum - Eu Europyum - Gd Gadolinyum - Tb Terbiyum - Dy Disprosyum - Ho Holmiyum - Er Erbiyum - Tm Tulyum - Yb İtterbiyum - Lu Lutetyum.

Bu elementlerden yalnız Ce, Tb ve Pr 4+ oksidasyon sayısı da alabilirler. Diğerleri yalnız 3+ oksidasyon sayılı olabilirler. Nâdir toprak metalleri, 3+ değerlikli hâlde birbirlerine çok benzeyen özellikler gösterirler. Elementlerin birinden diğerine geçişinde elektron değişimi 5 ve 6'ncı yörüngede olmayıp, sadece 4'üncü yörüngeye (4f) elektron katılması ile meydana geldiğinden, kimyasal karakter yönünden birbirlerine çok benzerler. Tabiatta çok az oranda monazit kumunda nâdir toprak fosfatları hâlinde bulunurlar. Monazit, nâdir toprakların ve toryumun bir ortofosfatı olup, (Ce, Nd, Pr, La) $PO_4(Th_3[PO_4]_4)$ formülü ile gösterilir.

3+ değerlikli nâdir toprak metalleri beraber bulunduklarında bunlardan birini saf bir bileşik hâlinde izole etmek için, önce bu elementin bulunduğu grubu konsantre hâle getirmek ve sonra elementi grup komşularından ayırmak gerekir.

Nâdir toprak metallerinin ayrılmaları, genel olarak, tuzlarının çözünürlüklerinin atom numarasını takiben artması veya azalmasına bağlıdır. 3+ değerlikli olan bu tür metalleri ayırmak için, ayrıca fraksiyonlu kristallendirme denilen ticarî metoda da başvurulur.

Nâdir toprak metallerinin atom numaralarının artması ile bazik karakter azalır ve tuzlarının çözünürlükleri de artar.

Bu metaller, kuvvetli elektropozitif olduğundan, üretimleri çok güçtür. Genellikle oksid ve fluorürleri karışımının elektrolizi ile karışım hâlinde elde edilirler. Bir çoğunun iyonlarının karakteristik renkleri vardır. Ayrıca birçok bileşikleri paramagnetik özellikler gösterir.

Elde edilmeleri: Bu metallerin elde edilmelerinde erimiş klorürlerin elektrolizi, erimiş susuz klorürlerin metalik sodyum, potasyum, kalsiyum, mağnezyum veya alüminyumla indirgenmesi, amalgamların termik bozunmaları gibi metodlara başvurulur. Termik indirgeme ile ya metal veya alaşımlar elde edilir.

Metallerin teknik ölçüde elde edilmelerinde kullanılan metod, erimiş halde bulunan ve kalsiyum, sodyum veya potasyum klorür ihtiva eden metal klorürlerinin elektrolizidir.

Ticârî ölçüde olmamak üzere, en saf metal veren metod, erimiş metal klorürlerinin, metalik kalsiyum ile indirgenmesidir. Erimiş metalde kalan kalsiyum, endüksiyon fırınında vakum tatbik edilerek uçurulur.

LAOS

DEVLETİN ADI ..... Laos Demokratik Halk Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Vientiane

NÜFÛSU 4.409.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 236.800 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Lao dili

DÎNİ ..... Budizm

PARA BİRİMİ..... Kip

Güneydoğu Asya'da Çin Hindi Yarımadasında bulunan bir ülke. Kuzeyinde, Çin; doğusunda, Vietnam; güneyinde, Kamboçya; batısında, Tayland ve Birmanya yer alır.

Târihi

Çin Hindi Yarımadasına göç eden Laos halkının asıl vatanı, Çin'dir. Laos'un, 14. asırdan önceki târihi hakkında vesîka yoktur. İlk Laos krallığı, 14. asır ortalarına doğru kurulmuştur. 1453 senesinde Fraya Fa Ngum, Lanxang (milyonlarca fil) krallığını kurdu. On altıncı asrın sonunda bu krallık, "İngiliz Milletler Topluluğu"nun bir üyesi (sömürgesi) oldu.

Ülkede patlak veren bir iç savaş netîcesinde krallık, Kraliyet Devleti ve Şampasak Prensliği olmak üzere ikiye bölündü. On dokuzuncu yüzyıl başında Kraliyet devleti, Siyam'la birleşti. 1893 yılında imzâlanan, Fransız-Siyam Antlaşması ile Siyam'la birlikte Laos da Fransa'nın bir sömürgesi hâline geldi.

1942 senesinde Japonlar, Mekong Nehri ve çevresini ele geçirdi. İkinci Dünyâ Harbi sonunda Japonya mağlub olunca, Mayıs 1946'da Laos, bağımsızlığını îlân etti. Fransa buna engel olmak istediyse de başarılı olamadı. 1953 yılında Fransa ve ABD, 1962 senesi Temmuz ayında yapılan Cenevre Milletlerarası Konferansında ise bütün ülkeler Laos'un bağımsızlığını tanıdı. 1963 Nisanına doğru ülkede karışıklıklar başgösterdi. Uzun koalisyon hükûmetleri sonunda, komünizm yanlısı Potent-Lao, 1975'te Laos Demokratik Halk Cumhûriyetini kurdu. Günümüzde hâlâ komünist idâre başta bulunmakta olup, sosyalist yönetime geçmesinden bu yana ilk seçim 1989 Martında yapılmıştır.

Fizikî Yapı

Laos'un büyük bölümü ormanlık ve dağlıktır. Doğuya doğru 2700 metre yüksekliğe ulaşan Anmamite Cordillerası (dağ silsilesi), kuzeydoğu hâriç ülkenin Vietnam'la hudûdunu teşkil eder. Güneydeki sıra dağlar, takriben 1500 metrelik bir yüksekliğe erişir. Derin geçitler ve dar vâdiler, dağları birbirinden ayırır. Güneyde Balovenler Yaylası ve Luang Prabang yakınında Jarlar Ovası gibi bâzı yüksek yaylalar bulunur.

Mekong Nehri, ülkenin batı sınırının büyük bölümünü teşkil eder. Bütün Laos, kuzeydoğu uç kısmı hâriç, Mekong Havzası boyunca uzanır. Bu nehir, Laos'un ulaşımında önemli bir yer tutar. Mekong Nehrine karışan kollar, Nam Thai ve Nam Hai nehirleridir. Mekong Nehri ve kolları etrâfındaki ovalar, güneyde oldukça geniştir. Her ne kadar Vientiane'de önemli bir ova bulunuyorsa da, nehrin orta kesimine yakın yerlerde ovalar daha sınırlıdır.

İklim

Laos'un iklimi sıcak ve nemli olup, subtropikal ve tropikal iklim arasında değişir. Mayıs ayından ekim ayına kadar muson yağmurları yağar. Rüzgar, güneybatıdan estiği zaman, aylık yağış miktarı, 280-300 mm'dir. Fakat, kışın rüzgâr ters yönden estiği için, bu miktar 13 mm'ye düşer. En fazla yağış. Balovenler Yaylasında görülür. Burada yıllık yağış miktarı, 4000 mm'nin altına düşmez.

Sıcaklığın en fazla olduğu aylar, nisan ve mayıstır. (32°C-38°C). Sıcaklığın en düşük olduğu ocak ayında kuzeydeki dağlarda ısı -3°C'ye kadar düşer.

Tabiî Kaynaklar

Laos, mâden bakımından pek zengin olmamakla birlikte, kalay ve demir, önemli ölçüde

çıkarılmaktadır. Bundan başka bakır ve kurşun çıkarılan ülkede, antharasit ve petrol de bulunmaktadır.

Laos, diğer tropikal iklim bölgesindeki ülkeler gibi ormanlarla kaplıdır. Ülkenin % 70'i ormanlıktır. Ormanlarda filler, leoparlar, kaplanlar, panterler, zehirli kertenkeleler, kobralar, timsahlar, çeşit çeşit kuşlar ve böcekler bulunur.

Nüfus

Nüfûsu 4.409.000 olan Laos'un nüfus yoğunluğu, km^2 başına 16'dır. Laos halkının yarısını meydana getiren Lao asıllılar, komşu Tayland halkına, dil ve orijin bakımından benzerlik gösterirler. Daha gelişmiş ve modern olan Mekong Nehri ovasındaki halk, kuzeyde olup, nüfusun % 15'ini meydana getiren Tal asıllı halktan hem yaşayış hem de şekil bakımından farklılık gösterir. Nüfusun % 10 kadarı, Çin'in güney kesiminde yaşayan Meo ve Man halklarıyla aynı menşeye (köke) sâhiptir. Bunlar, Lao ve Tai halkına pek benzemezler. 900 m yüksekliğindeki kuzey kısmın dağlık bölgesindeki tek tük köylerde yaşarlar. Ülkenin geri kalan halkı, çeşitli topluluklardan meydana gelmiştir ve bir Kamboç şîvesi olan, Mont-khmer şîvesini konuşurlar. Bunlar dağlık bölgelerde yaşarlar. Zirâatle uğraşırlar. Laos'taki diğer halk bunlara Kha (köle) demektedir.

Budizm, Laos'un resmî dînidir. Phi adındaki başka bir inanç da, ilkel kabîleler arasında yaygındır. Lao menşeli olmayanlar, genellikle Budist değildir.

Halk, ekseriyâ kırsal kesimde yaşar. Şehircilik geri durumdadır. Vientiane en büyük şehir ve başkent olup, nüfûsu 150.000'dir. Bütün gelişmiş bölgeler ve önemli şehirler, Mekang Nehri etrâfında veya yakınındadır.

Laos'un resmî dili, Lao dilidir. Ülkede 1946 yılından beri eğitime önem verilmesine ve 1951'de mecbûri eğitim konulmasına rağmen, eğitim seviyesi çok düşüktür.

Siyâsî Hayat

Laosluların çoğunun siyâsî hayatla alâkaları yok gibidir. Siyâsî faâliyetlerle, sâdece yüksek tabaka ilgilenmekte ve partiler, liderlerin etrâfında kümelenen insanların meydana getirdiği teşkilâtlardan başka bir şey değildir. Uzun süren siyâsî istikrarsızlık sonucunda, Pathet Lao iktidârı ele geçirerek 1975'te Laos Demokratik Halk Cumhûriyetini kurmuştur. Bu târihten sonra ilk seçim 1989 Martı'nda yapılmıştır.

Anayasaya göre yasama yetkisi mahallî hükûmet organlarının seçtiği 264 üyeden meydana gelen Halk Temsilcileri Ulusal Kongresindedir.

Siyâsî hayatta en yüksek kademe, İçişleri Bakanı tarafından tâyin edilen vâlilerin idâre ettiği 20 eyâletten meydana gelen mahallî hükûmettir. Bâzı durumlarda tâyinler geleneklere göre yönetilen mahallî âilelerin üyelerine bırakılır. Eyâletler Kantonlara, bunlar da birçok köylere ayrılmıştır. Kabîle hayâtının sürdüğü yerlerde, köy liderleri genellikle mahallî otoritenin de başkanıdır ve özel idârî kademelere tâyin edilebilirler.

Kuzeyde dağlık bölgelerde yaşayan Meo halkına, mecliste özel olarak temsil edildikleri gibi, özel mahallî otonom sistem verilmiştir.

Ekonomi

Laos halkının % 90'ı tarımla uğraşan, tarımı yiyecek maddelerine ve özellikle pirince dayanan bir ülkedir. Tarıma elverişli olan arâzinin büyük bölümü pirinç tarlaları ile kaplıdır. Yaklaşık 50.000 tonun üzerinde pirinç üretilir. Üretilen pirinç üreticiler tarafından tüketildiğinden dolayı, şehirli halk için pirinç ithal edilmektedir. Pirinçten başka mısır, pamuk, kahve, tütün, kenevir, çeşitli baharat ve haşhaş üretimi yapılmaktadır. Yağ ihtiyacı köylerde hindistancevizinden sağlanmaktadır.

Laos'ta hayvancılık, gelişme imkânına sâhip bir sektördür. Güneyde sistemli olarak büyükbaş hayvan yetiştirilir. Kümes hayvanları ve evcil fil de yetiştirilir. Dağlarda vahşî hayvan avcılığı yapılır. Mekang Nehri kıyısında oturanların bir kısmı balıkçılık yapmaktadır.

Laos, bağımsızlığını îlân ettiğinden bu yana ticâreti açık vermekte olan bir ülkedir. Dış ticâret münâsebetleri çok sınırlıdır. Sâdece komşu ülkelerle, Japonya ve ABD ile ticâret yapar. Kalay, pamuk, deri, kereste, kakule, aselbent sakızı, ağaç lakı ve gri kahve ihraç eder. İhrâcâtının yarısını kalay teşkil eder. Dışarıdan tekstil ürünleri, gıdâ maddeleri, tütün, petrol ve makina satın alır. Gelirlerinin % 60'ını dış yardımlar meydana getirir. Kaçakçılık, özellikle haşhaş kaçakçılığından 12 milyon dolara yakın bir gelir sağlamaktadır.

Laos sanâyi yönünden geri kalmış bir ülkedir. Ülkede sâdece el sanatları mevcut olup, bunlar da ilkel metodlarla yapılmaktadır. Bununla birlikte, az da olsa sigara, kibrit ve sandal îmâlâtı yapılmaktadır. Dış yardımlarla 1971'de kurulan Nam-Ngum hidroelektrik santrali ve barajı ülkenin elektrik ihtiyacı için

yetersizdir.

Ulaşım: Laos'ta hiç demiryolu yoktur. 7000 km'nin üzerinde olan karayollarının çoğu toprak olup, yağmurlu havalarda yolların çoğunda ulaşım mümkün olamamaktadır. Akarsu ulaşımı daha çok kullanılmaktadır. Büyük şehirlerde (Vientiane, Pakse, Luang, Prabang, Seno) bulunan havaalanları ile hava ulaşımı sağlanmaktadır.

LAPAROSKOPİ;

Alm. *Laporoskopie (f),* **Fr.** *Laparoscopie,* **İng.** *Laporascopy.* Karın zarı boşluğunun ve özellikle kadın cinsel organlarının özel bir optik âlet vâsıtasıyla incelenmesi.

Bu iş için kullanılan ve Laparoskop ismi verilen optik bir âlet geliştirilmiştir. Laparoskopi uygulanmasında, sistemin dört ana bölümünden faydalanılmaktadır. Bunlar ensüflatör (hava verici), optik cihaz, kanüllü trokar (iğne) ve ışık sistemidir. Laparoskopi, son senelerde geliştirilerek yeni bölümler eklenmiş ve geniş bir ekipman sistemi ortaya çıkmıştır. Laparoskopi uygulamaları günümüzde, teşhis ve tedâvi alanında daha da geçerlilik kazanmış hattâ görülen, tespit edilen bulguların kamera aracılığı ile filme çekilme veya fotoğrafının alınması imkânı doğmuştur.

Laparoskopi özellikle nisaiye kliniklerinde, kısırlaştırma, kadın cinsel organları ile ilgili şüpheli ağrıların, kısırlık sebeplerinin araştırılmasında, kanserlerin safhalarının tespitinde, endometriozis hastalığının teşhisinde, dış gebeliğin kesin teşhisinde, tümörlerden biopsi alınmasında, karın içindeki yapışıklıkların giderilmesinde, küçük yumurtalık kistlerinin boşaltılmasında, karın zarı boşluğuna kaçmış spiralin çıkartılmasında kullanılmaktadır. Laparoskopinin; aşırı şişmanlara, önceden büyük karın ameliyatı geçirmiş olanlara, yaygın karın zarı iltihâbı (peritonit) bulunanlara, ciddi akciğer ve kalb hastalığı bulunanlara, barsak tıkanıklığı olanlara uygulanması zararlı olabilir.

Laparoskopi için hastaya narkoz verilerek uyutulur. Gerekli vücut temizliği yapıldıktan sonra göbek çukuru içinden özel bir iğne ile girilerek ensüflatör yardımı ile karın zarı boşluğuna 2-2,5 lt karbondioksit gazı verilir. Sonra, optik ve ışık sisteminin yardımı ile karın içi gözle incelenir. İnceleme bittikten sonra; optik, ışıklı bölüm ve kanül geri çekildikten sonra karın içindeki gaz boşaltılarak cilde 1-2 tane dikiş atılır.

Bu tekniğin nâdiren görülebilen mahzurları kanama, ağrı ve organ delinmelerine yol açabilmesidir.

LAPAROTOMİ;

Alm. *Laparotomie (f),* **Fr.** *Laparotomiè,* **İng.** *Laparotomy.* Cerrahî olarak karın duvarının açılması işlemine verilen ad. Karın duvarı, laparotominin gayesine göre değişik istikametlerde ve büyüklükte açılabilmektedir. Meselâ apandisit ameliyatı için, karnın sağ alt kadranında, küçük ve oblik (çapraz) bir kesi yapılır. Safra kesesi ameliyatlarında, karın sağ üst kadranında, sağ üst kaburga yayına paralel bir kesi yapılır. Orta hattan yapılan kesiler; kas, sinir ve diğer dokuları daha az tahrip edicidir. Ameliyat biterken, kesilen yerdeki dokular karşı karşıya gelecek şekilde uygun olarak katgüt ve ipek kullanılmak suretiyle dikilir. Gerekli yerlere iltihap ve kan boşaltıcı drenler konur.

Laparotomi, hem teşhis, hem de tedâvi gâyesi ile yapılmaktadır. Yeri bulunamayan mide-barsak kanamalarında yerin tesbitinde; tıkanma sarılığının teşhis ve tedâvisinde; karın delici, kesici, künt darbelerle veya ateşli silah yaralanmalarında; bütün araştırmalara rağmen sebebi bulunamayan ishallerin araştırılmasında; karın zarı iltihaplarında, had karın sendromlarında (apandisit, barsak tıkanması vb); sezaryen operasyonunda laparotomi yapılmaktadır.

Laparotomi yapılırken sırasıyla cilt, ciltaltı yağ dokusu, fasia (zarlar), kaslar ve periton kesilmektedir.

LAPİNA BALIĞI (Crenilabrus pavo);

Alm. *Schwarzangiger Lippfisch,* **Fr.** *crénilabre paon,* **İng.** *wrasse.* **Familyası:** Lapinagiller (Labridae). **Yaşadığı yerler:** Tropik ve ılık denizlerde. Akdeniz'in kıyılarında yaşar. **Özellikleri:** Dudağı ve derileri kalındır. Vücûdu yumurtamsı ve yassıdır. **Çeşitleri:** Akdeniz'de tek türdür.

Kemikli balıklar takımının Lapinagiller âilesinden, Atlas Okyanusu ve Akdeniz sularında yaşayan bir balık. Vücûdu yumurta biçiminde ve yassıdır. Boyu 25-35 cm uzunluğundadır. Derileri ve dudakları kalındır ve hava keseleri mevcuttur. Çok değişik ve canlı renkleri, bulunduğu bölgeye, mevsime, yaşa göre çok farklılıklar gösterir. Çoğunlukla yeşil-sarıdır. Göğüs yüzgeçlerinin üst kısmı mavi ve kuyruk kısmı siyah lekelidir. Çırçırbalığı veya yahudibalığı da denir.

Lapina balığı, Akdeniz'in kıyı bölgelerinde kaya ve mercanların aralarında barınır. Yosunlardan ve çeşitli deniz bitkilerinden yuva yapar. Yumurtalarını yaptıkları bu yuvalara bırakır. Yumurtalar döllendikten sonra, erkek lapina yumurtalara bekçilik yapar ve onları dış tehlikelere karşı korur.

Erkek lapina ile dişi lapina renk bakımından birbirinden farklıdır. Üreme zamânı çok canlı renklere bürünürler.

Lapina balığı yosun, su solucanları, küçük balıklar ve ufak deniz yumuşakçalarıyla beslenir.

LAPİNAGİLLER (Labridae);

Alm. *Lippfische (pl),* **Fr.** *Labrides (pl),* **İng.** *wrasses.* Omurgalı hayvanlardan balıklar sınıfının, kemikli balıklar takımının dikenliyüzgeçliler alt takımına giren bir familyası. Bu familyaya giren balıklara daha çok tropikal denizlerin sıcak sularında rastlanır. Mercan kayalıklarının etrafında yaşarlar ve kıyı bölgelerde kalabalık sürüler hâlinde dolaşırlar. Bu familyaya giren balıkların yüzgeçleri dikenlidir ve karın yüzgeçleri oldukça öndedir. Çene dişleri güçlü ve iridir. Boğazlarında tabiî bir değirmen yer alır. Birbirine kaynamış boğaz kemiklerinden, yutağın tepesinde ve dibinde olmak üzere besinleri öğütmeye yarayan bir seri yarımküre şeklinde diş bulunur. Dudakları kalındır ve hava kesecikleri vardır.

Lapinagiller âilesinin yaklaşık olarak 450 türünden çoğunun uzunluğu 30 cm'yi geçmez. Erkeklerle dişiler, renk ve şekil bakımından farklıdırlar, çiftleşme zamanında çok değişik ve canlı renklere sâhib olurlar. Bu familyaya giren balıkların bâzıları etçil, bâzıları da otçuldur. Yumuşakçalar katı kabuklu canlılar ve sularda bulunan yosunlar bunların temel besin kaynaklarıdır. Bu familyaya giren balıkların bâzıları şunlardır: Ördek balığı, çurçurbalığı, günbalığı, lapina balığı, kikla, papağanbalığı.

LAPLACE, Pierre-Simon;

Fransız astronomi ve matematikçisi. Normandiya'da 1749 yılında doğdu. Fakir bir çiftçinin oğlu olup, köyünde okudu. Caen'deki üniversiteye varlıklı komşuları tarafından gönderildi. Burada okuduğu müddetçe matematik derslerinde başarılı olduğundan Paris'e devrin büyük matematik bilgini olan D'Alembert'e, tavsiye mektubu ile gönderildi.

D'Alembert tavsiye mektubuna rağmen, meşguliyetini ileri sürerek görüşmek istemeyince Laplace, matematik ile ilgili prensiplerinin bir şemasını ona gönderdi. Bunun üzerine Laplace ile hemen görüşüp, askerî okula matematik profesörü olarak tâyin edilmesini sağladı. Burada ilmî çalışmaları ile tanınmaya başladı. 1784'te Topçu müfrezesi denetleyicisi oldu. Öğretmen okulunda profesörlük yaptıktan sonra, birinci konsül tarafından İçişleri Bakanlığına getirildi. Fakat siyâsetle pek uğraşmadığı için bu görevden alındı. 1799'da senatoya girdi ve 1803'te senato başkan yardımcısı oldu. Napolyon, 1806'da kendisine, imparatorluk kontu ünvanını verdi.

Genellikle gök mekaniği ve ihtimaller hesâbı üzerine çalışmalarda bulunan Laplace, o güne kadar yanlış olan pekçok düşüncenin doğrusunu ortaya koydu. O zamana kadar Avrupa'da, Ay'ın bir gün gelip, Dünyâ'ya çarpacağı fikri benimseniyordu. Laplace ise Ay'ın yörüngesini değiştirdiği zaman Dünyâ'nın dolanma yönünü değiştirdiğini ortaya koydu. Onun tarafından konan kânuna göre, gezegenlerin hareketlerinde olan değişmeler belli bir düzen içinde meydana gelir ve bunlar önceden tesbit edilebilirdi. AyrıcaJüpiter ve Satürn'ün hareketlerinin görünür düzensizliklerini ve Ay'ın hareketini inceledi. Med-Cezir olayını, matematik bir temele dayandırdı. Çalışmalarını açıkladığı beş ciltlik **Traité de Mécanique Céleste** adlı eserinin modern bilimde önemli bir yeri vardır. Ayrıca güneş sisteminin meydana gelmesi hakkındaki bulut hipotezi ve astronomi târihi üzerindeki yayınları ile dikkati çekti. Diğer uğraştığı bir konu da ihtimaller hesabıdır.

Laplace, 1827'de öldü. "Bildiklerimiz çok az, bilmediklerimiz sınırsızdır." sözü meşhurdur.

LARENJİT;

Alm. *Kehlkopf (f), Luftröhrenent zündung,* **Fr.** *Laryngife (f),* **İng.** *Laryngitis.* Larenks'in (gırtlağın) iltihâbî hâdisesi. Larenjit, (had) ve (müzmin) olarak ikiye ayrılır.

a) Akut larenjit (Had larenjit): Mikroorganizmalar, zedeleyici kazalar (travmalar), bâzı kimyevî maddelerin tahrişi, aşırı ısı, iyonize edici radyasyon ve antijenantikor reaksiyonlarıyla olabilir. Bunlardan, akut larenjitlere örnek olarak, mikroorganizmalarla olan akut larenjit en önemlisidir.

Mikrobik larenjit (infektif larenjit): Genellikle burun ve boğazın akut iltihabî olaylarına bağlı olarak gelişir. Mikrop, çoğunlukla virüstür ve üzerine bakteriyel infeksiyon eklenir. En çok rhinovirüs ve influenza virüsleriyle olur. Adenovirüslerle de olduğu gösterilmiştir. Virüs tarafından hasara uğratılan sümüksü zarlarda (mukozalarda), beta hemolitik streptekok, hemofilus influenza ve daha az olarak pnömokok cinsi bakteriler üreyebilir.

Klinikte ateş, üşüme, iştahsızlık ve halsizlik, boğazda kuruluk ve yanma hissi olur. Larenjite has olarak, ses değişikliği en önemli bulgudur. Ses tonunda düşme, uykudan uyanıldığında belirginleşen ses kısıklığı olur. Konuşmak ağrılı olabilir ve hasta hiç konuşamaz hâle gelebilir. Bu bulgu, ses tellerinde şişme ve iltihabî hadiseye bağlıdır. Solunum, erişkinlerde etkilenmez, çocuklarda larenks mukozası,

altındaki dokulara daha gevşek bağlandığından nefes almakta güçlük ve genellikle gece başlayan, havlar tarzda öksürük ortaya çıkar. Üst solunum yolu, kalem ucu kadar daralabilir. Bu hâlde âcil tedâvi, hattâ soluk borusuna boyundan delik açmak (trakeotomi) gerekir.

Birkaç gün sonra mukozadaki birikim daha yumuşak hâle gelir ve öksürükle artabilir. Hasta, birikimi attığı zaman rahatlamaya başlar ve hastalık 7-10 günde iyileşir.

Hasta sesini kullanmakta ısrar eder veya biraz iyileşince eskisi gibi kullanmaya çalışırsa iyileşmesi uzar. Bunun dışında virüsün tipi sebebiyle de iyileşme uzayabilir.

Erişkinlerin tedâvisinde en önemli nokta hastanın bir süre sesini kullanmamasıdır. Çünkü ses çıkarılırken larenks mukozası kolayca tahriş olur ve iyileşmesi tam olmazsa müzmin larenjite gidiş olabilir. Mikroba uygun antibiyotikler verilir. Ayrıca hastayı rahatlatmak için buhar, ağızdan fazla miktarda sıvı, aspirin ve öksürük şurupları verilebilir.

Çocuklarda oksijenli soğuk buhar, damar yoluyla verilen steroitli ilâçlar genellikle yeterli olur. Nâdiren trakeotomi açılır. Gerekli görülürse, mikroba uygun antibiyotikler ve sâkinleştirici ilâçlar kullanılır.

Akut larenjit teşhisi konulurken difteri, mikrobik olmayan larenjitler ve mikrobik olanların ayrımı, tedâviyi belirlemekte son derece önemlidir.

b) Kronik larenjit (Müzmin larenjit): Bu başlıkta çok sayıda hastalık vardır. Herbirinin teşhis ve tedavisi ayrı olduğundan, sadece uzun süreli ses kısıklığı ortak özellik olarak belirtilip bu hastalıkların sınıflanması kısaca şöyledir:

Müzmin özel olmayan larenjitler:

Dokuda büyüme yapmayan larenjit; dokuda müzmin büyüme yapan larenjit; doku küçülmesi yapan larenjit; ses teli polipleri (saplı tomurcuk); ses tellerinin polip benzeri yozlaşmaları; sapsız tomurcuk (nodül).

Müzmin özel larenjitler:

Larenks tüberkülozu; larengeal kupus hastalığı; larenks frengisi; larenks cüzzamı; larenks mantar hastalıkları.

LARİNGOSKOPİ;

Alm. *Laryngoskopie (f),* **Fr.** *Laryngoscopie (f),* **İng.** *Laryngoscopy.* Lareks (gırtlak) muayene metodlarının en önemlisi. İndirekt ve direkt laringoskopi olmak üzere iki çeşidi vardır.

İndirekt laringoskopi: On sekizinci asırda, İtalyan müzik hocası olan Manuel Garcia tarafından keşfedilmiştir. Sesin meydana gelişini anlamak için, ağız içine konan küçük bir aynadan yansıyan hayalleri, önündeki başka bir aynada görebilme fikrinden istifâde etmiştir. Bugün, Manuel Garcia'nın kullandığı ışık kaynağı yerine, doğrudan alın aynasından veya masa lâmbasından akseden elektrik ışığı kullanılmaktadır.

Bu metod ile muayenedeki gerekli malzemeler şunlardır: Alın aynası ve ışık kaynağı, kare şeklinde kuru gaz bezi parçaları, larenks aynaları, sıcak su veya alkol lambası, anestezik sprey.

Hasta, muayene koltuğuna, sırtı arkaya tam dayanmış şekilde, dik olarak oturtulur. Hastanın elleri, muayene koltuğunun kenarını tutacaktır. Alkol lâmbası alevinde veya sıcak suda ayna ısıtılır. Aynanın metal kısmını hekim kendi eline temas ettirerek sıcaklığını kontrol eder. Bunu müteakip bir gaz bezi parçası ile hastanın dili ucundan tutulup dışarı çekilir. Hekim larenks aynasını dikkatli bir şekilde hastanın ağzından içeri sokar, fakat dil köküne ve yutak arka tarafına değdirmemeye çalışır. Larenks önce istirahat hâlinde görülmeye çalışılır. Daha sonra hastaya "A" ve "Hi" seslerini çıkarması söylenerek, ses tellerinin durumu incelenir.

Yutak arka duvarına % 2'lik pantocain veya kokain gibi lokal anestezik madde hafifçe püskürtülürse, hasta için pek hoş olmayan öğürtü refleksi kontrol altına alınabilir.

Muayene, dâimâ bir sıra tâkip edilerek yapılmalıdır. Önce dil kökü, epiplot kıkırdağı, sinüs piriformisler, aritenoit kıkırdaklar, ses telleri, ses teli kıvrımları ve bunların ön arka kısımları detaylarıyla görülmelidir.

Direkt laringoskopi: Eğer indirekt laringoskopik muayene ile larenks yeteri kadar görülemiyorsa (bâzı çocuklar, uyum sağlayamayan büyükler, larenksin görülmesine engel teşkil edecek marazî durumları olan hastalarda), o zaman özel eğitimi ve âleti gerektiren direkt laringoskopik muayene yapılarak, detaylı bilgi elde edilebilir. Laringoskop denilen, ışığı üst veya alt uçta bulunan boru şeklinde âletle muâyene olunur.

Her yaş ve cinsteki kişilere kolaylıkla uygulanabilir. Genellikle hastâne şartlarında ve sırtüstü yatar

pozisyonda yapılır. Hastaların durumuna ve cerrahın tercihine bağlı olarak genel veya lokal anestezi uygulanabilir.

Yapılış şekli: Mîdenin boş olması ve hastanın önceden hazırlanması(Bir önceki akşamdan antihistaminikle beraber müsekkin verilir.) gerekir. Anestezi de yapıldıktan sonra muâyene masasına yatırılır. Kollar tamamen gevşek olarak iki yana tespit edilmelidir. Bu, omuz ve ense adalelerinin gevşetilmesi için şarttır. Baş, muayene masasında 15 cm yüksekte olmalıdır. Bunun için başın altına yastık konabilir. Laringoskop sağ elle ve dilin sağ tarafından epiplot görülünceye kadar içeriye sokulur. Sol el hastanın ağzını açmakta ve dili korumaktadır. Epiglotun ucu görülünce laringoskop orta hattâ getirilir ve çevre dokuları incelenir.

Bu şekilde yapılan direkt laringoskopide bütün yapılar yukarıdaki sırayla görülebildiği gibi bunlara temas etmek ve laringoskop içinden geçirilen hususî penslerle larenks içindeki yabancı cisimleri almak, biyopsi yapmak, tetkik için ifrazat aspire etmek (emmek) ve hücre toplamak mümkündür.

Günümüzde süspansiyon laringoskopları ve cerrahî mikroskoplarının yardımıyla larenks içinde, mikrocerrâhî müdâhale yapma imkânı mevcuttur.

LARVA;

Alm. *Larve,* **Fr.** *Larve,* **İng.** *Larva.* Gelişim devreleri gösteren hayvanların yumurtadan çıkan ve kendisini üreten ergin bireylere benzemeyen ilk şekli. Sürfe olarak da bilinir.

Kelebeğin larvası, kendisine hiç benzemeyen tırtılıdır. Kurbağanın yumurtadan çıkan siyah renkli ve kuyruklu larvalarına “tetari” veya “iribaş” denir. Larvalar erginlerinden farklı hareketlere sâhiptirler.

Denizdeki omurgasızların larvalarının çoğu etraflarındaki “cilia” olarak adlandırılan küçük tüylerin titreşimiyle hareket ederler. Bu larvalar erişkinlerden farklı derinliklerde yaşar ve besin ararlar. Gelişim sonucu değişikliğe uğrayarak ergin şekle dönüşürler.

Kelebek larvası pupa (koza) döneminden sonra kanatlanarak erginleşir. Bir kaç safhada olan bu başkalaşmaya “değişim” (metamorphosis) denir. Değişimi tiroit bezleri kontrol eder. Tiroit bezinin salgısı, vücûdun gelişerek değişimini düzenler. O şekilde kontrol eder ki, hayvan ne küçük kalır ne de çok büyür. Tiroit bezi alınmış bir kurbağa larvası büyümeye devam eder. Fakat hiçbir zaman bir kurbağa biçimi almayıp büyük bir iribaş olarak kalır.

Kızböceği, yumurtalarını bir su birikintisi yanına bırakır. Larva, yumurtadan çıkar çıkmaz suya atlayarak, orada besin arar. Bu, hiçbir zaman kızböceğine benzemez. Gelişme sonucu, deri değiştirerek kanatlı hâle geçerek uçmaya başlar.

Su larvaları, çoğunlukla kendilerinden küçük mikroorganizmalarla beslenirler. Mikroskobik diatomlar, bunların belli başlı besinlerindendir. Yumurtalarını karada bırakan böcek cinsi hayvanların larvalarının bir kısmı ipekböceğindeki gibi bitkisel besinlerle beslenir. Balarıları ve yabanarıları sürfelerini kendileri beslerler. Leşçil olan larvalar da vardır.

Memeliler, kendilerine benzer yavrular, doğurdukları için bunların larva dönemleri yoktur. Başkalaşım geçiren hayvanların çoğunda larva dönemini, pupa (koza) ve onu da ergin devre tâkip eder. Bu tip canlılara “tam başkalaşım geçirenler” denir. Bâzılarında ise ara devrelerden biri eksik olabilir. Bunların gelişimine de “yarı başkalaşım” adı verilir. Larvaların gelişim süreleri türlere göre birkaç saatten birkaç yıla kadar değişebilir.

LASER;

Alm. *Laser (m),* **Fr.** *Laser (m),* **İng.** *Laser.* Monokromatik (tek renkli), oldukça düz, yoğun ve aynı fazlı paralel dalgalar hâlinde genliği yüksek güçlü bir ışık demeti üreten âlet. Laser İngilizce; Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation (uyarılmış ışın neşriyle ışık kuvvetlendirilmesi) cümlesindeki kelimelerin baş harflerinin alınmasından türetilmiş, bir kelimedir.

1960 senesinde ABD’de Theodore H. Maiman tarafından keşfedilmiştir. Normal ışık, dalga boyları muhtelif, rengarenk, yâni farklı faz ve frekansa sâhip dalgalardan meydana gelir. Laser ışığı ise yüksek genlikli, aynı fazda, birbirine paralel, tek renkli, hemen hemen aynı frekanslı dalgalardan ibârettir. Laser, Frekans spektrumunun mikro dalga bölgesinde tatbik sahası bulan maser’in optik dalga bölgesindeki benzeridir. Optik frekans bölgesi yaklaşık olarak bir trilyon hertz (sâniyede salınım) ile üç bin trilyon hertz (sâniyede salınım) arasında yer alır. Bu bölge, kırmızı ötesi ışınları, görülebilen ışınları ve elektromanyetik spektrumun morötesi ışınlarını kapsar. Buna karşılık mikro dalga frekans bölgesi yaklaşık olarak 300 milyon hertzden 300 milyar hertze kadar uzanır. Yâni maser ve diğer mikro dalga âletlerine göre, laser çok yüksek frekanslarda (çok kısa dalga) boylarında çalışır.

Laserin önemi uygulamasının yaygın olmasında ve onun daha da genişlemesinin beklenmesinde

yatmaktadır. Özellikle uygulamanın genişliği, ışınların frekansların hassas bir şekilde kontrolünden, yayılan ışının yayılma düzeninden veya ışınların olağan üstü yoğunluğundan kaynaklanmaktadır. Laser dolayısıyla, holografide, metrolji (ölçme bilimi) ve opektraskopide çok önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bunlar yoluyla laser diğer bilimsel ve teknolojik alanlarda da etkisini göstermektedir.

Laserin çalışma prensibi: Optik bakımdan saydam, bir ucunda tam sırlı ve yansıtıcı, diğer ucunda yarı sırlı kısmen yansıtıcı iki ayna bulunan bir tüp alınır. Buna gaz, sıvı veya katı bir madde doldurulur. Dışarıdan ışık verme, elektrik akımı geçirme sûretiyle veya kimyâsal bir yolla elde edilen enerji, ortamdaki atomlara ulaşır. Bunların bâzısı bu enerjiyi emerler. Fazla enerji, atomları kararsız hâle getirir. Kendisine bir foton (enerji paketçiği) çarpan, uyarılmış ve kararsız atom, fazla enerjiyi foton neşrederek verir. Fotonlar, benzer şekilde diğer fotonların neşrini sağlar. Uçlara ulaşan fotonlar, aynalardan yansıyarak geri dönerler ve olay devam eder. Uyarma ve tahriklerle ortamdaki fotonlar artar. Atomların hemen hemen hepsi, foton yaymaya başlayınca kuvvetlenen ışık, yarı sırlı uçtan dışarı çıkar. Bu, laser ışınıdır. Laser dalgalarını, uygun adım giden aynı üniforma ve şekle sâhip askerlere, normal ışığı ise rastgele karakterli başıbozuk bir orduya benzetmişlerdir. Normal ışıkta dalgalar, birbirini zayıflatıcı karakterde olmasına rağmen, laserde birbirini kuvvetlendirici olurlar. Laser ışınları yüksek frekanslı olduklarından güneş ışını özelliklerine sâhiptir. Ancak laser ışınları tek frekanslı yâni, monokromatik olduğu için, kayıpları azdır. Ayrıca laser ışınları aynı fazda yapılan ışık dalgaları olduğu için yâni, koherent özellik taşıdığı için, şiddeti büyük olur. Bu yüzden laser ışınlarının şiddeti güneş ışınlarının şiddetinin bir milyon katıdır. Güneş ışınının şiddeti 10.000 watt/metrekare olduğu hâlde, zayıf bir laser ışınının şiddeti 10 milyar watt/metrekareyi bulmaktadır.

Elektromanyetik dalga paketçiği de denen foton, güneş ışığı füzyon reaksiyonu ile meydana gelip, bu şekilde yayılan foton enerjisidir. Laser ışını da foton yayılmasından ibârettir. Laserde foton üretimini anlayabilmek için atomların değişik enerji seviyelerinde ne gibi hâdiseler olduğunu bilmek gerekir. Bir atomun uyarılmış durumda bulunduğu kısa zaman aralığında üzerine belirli bir dalga boyunda foton (ışık) düşürülürse, atom aynı fazda foton yayar. Bu işlem peşpeşe tekrarlanırsa, tamâmen aynı fazda olan bir ışın demeti elde edilir. En düşük enerji seviyesinde bulunan bir atoma dışardan bir foton verilirse, atom enerjisi kazanarak E_1 enerji seviyesinden E_2 enerji seviyesine uyarılmış olur. Bu atom kendi hâline bırakılırsa, uyarılmış bulunduğu E_2 enerjisinden bir foton vererek tekrar E_1 enerji seviyesine döner. Uyarılarak enerji seviyesi E_1'den E_2'ye yükseltilen atom enerjisini geriye foton olarak yaymağa başlarken bir foton daha çarptırılırsa atomu birbiri ile aynı özellikte iki foton terkeder. Bu şekilde atom kat kat enerji seviyelerine çıkarılırsa bu seviyelerden düşerken de katlar hâlinde foton ürer. Bu işlem iki paralel ayna arasında aynı fazda olan fotonların toplanması şeklinde devam eder. Laser ışını dalgasının dalga boyu aynalar arasındaki mesafe ile uyumludur. Aynı frekansta yâni, aynı dalga boyunda yapılan foton üretimine uyarılmış yayılma işlemi denir. Milyonlarca atom için bu işlem yapılırsa aynı yöne doğru milyonlarca foton paralel ışınlar hâlinde bir noktadan yayılır. Bu ışınlar aynı fazda (paralel), aynı frekansta ve aynı istikâmette olduklarından âdeta birbirine yanyana ve ardarda yapışıktır. Paralel aynalar arasında şiddeti bu şekilde bir çığ gibi artan ışınlar, ışık frekansına eş bir frekansta sâniyenin 10 milyonda biri süreli darbeler hâlinde oldukça parlak ışık hüzmesi olarak yayılır. Laser ışınındaki enerjisinin büyümesinin esası işte bu milyonlarca küçük enerji kaynaklarının çok dar bir hüzme hâlinde aynı yönde hem yanyana hem de ardarda birleşmesi neticesidir. Laserin çalışması için enerji seviyesi düşen atomlarda daha fazla sayıdaki atomların uyarılacak enerji seviyelerine yükseltilmesi gerekir. Bu durum ise normal olarak atomların enerji seviyesi dağılımının tersidir. Bu sebepten laserin çalışması için gerekli durum tersine çevrilmiş dağılım olarak isimlendirilir. Tersine çevrilmiş dağılımı ortaya çıkarmak için pompalama işlemi kullanılır. Optik pompalama ise, yüksek frekanslı yoğun ışınların neşriyle yapılabilir. Yarı iletkenli laserlerde pompalama elektrik akımı yardımı ile gerçekleştirilir ve işlem elektriksel pompalama olarak isimlendirilir. Gaz laserlerinde ise pompalama işlemi elektron-atom veya atom-atom çarpıştırılması ile ortaya çıkarılır ve çarpışma pompalaması olarak bilinir. Kimyâsal pompalama işleminde ise kimyâsal laserlerde kimyâsal reaksiyonlarla atom ve moleküller uyarılır. Gaz-dinamik laserlerde de pompalama ses hızı üstü gaz genişlemesi yoluyla gerçekleştirilir ve gaz genişleme pompalaması olarak isimlendirilir.

Osilasyon: Yukarıda açıklanan şekilde tersine çevrilmiş dağılım elde edildikten sonra, bu ortamdan geçen ışık rezonans durumuna getirilir. Optik asilator olarak da isimlendirilebilecek bu ortam yansıma, kırılma ve diğer kayıpları karşılayacak durumda olmalıdır. Bu amaçla laser ortamı, uzunluğuna doğru bir parça şeklinde düzenlenir ve iki ucuna çok kuvvetli yansıtıcılar konarak ışının bunlar arasında ileri-geri yansıması sağlanır. Bu yansıtıcılardan biri bir ölçüde saydam yapılarak rezonans frekansına ulaşan ışının laser ışını olarak ortamından dışarı çıkmasını sağlar.

Q- Anahtarlaması: Çok kısa ve çok güçlü çıkışlar Q-anahtarlaması kullanılarak depo edilmiş laser ışınından elde edilebilir. Bu tür teknikte yansıtıcılardan biri pompalama aralığının bir kısmında yansıtmayacak şekilde düzenlenir. Daha sonra yansıtıcı hâle getirilir. Bu düzenleme sonucu pompalama devresinin bir kısmında depo edilen enerji diğer kısmında büyük bir darbe olarak yayılır.

Bu darbe ancak sâniyenin 10 milyarda biri kadar devam eder. Q-anahtarlamasının en kolay şekli bir aynanın çok hızlı dönmesi ile gerçekleştirilebilir. Bu aynanın diğer ayna ile aynı eksene geldiği zaman da laser yayılımı ortaya çıkar. Bu konuda uygulanabilecek diğer bir teknik laser frekansında ışık absorbe eden seyreltilmiş bir çözelti ortamı kullanmaktır. Bu şekildeki absorbsiyon enerjinin depo edilmesini sağlar. Ancak çözeltinin daha fazla enerji absorbe edememesi durumunda, laser yoğun bir darbe yayınlayarak depolanan enerjiyi boşaltır.

Mode kilitlenmesi: Çözelti kullanılarak ve anahtarlama ile elde edilen laser ışınının gücü mode kilitlenmesi yoluyla daha da arttırılabilir. Böyle bir durumda birbirine yakın ve aralarında belirli bağıntının bulunduğu "kilitli" frekanslarda aynı zamanda titreşim meydana gelir. Böylece çok daha kısa zamanda yüz trilyon watt'a yaklaşan güç elde edilir ki, bu dünyâdaki bütün elektrik santrallerinin toplam üretiminden daha fazladır.

Laser ışınının özellikleri:

1. Laser ışınının en büyük özelliği dağılmaz (koherent) olması ve yön verilebilmesidir. Bu özelliğinden istifâde ile mesafe ölçme ve fiber optik teknolojisi geliştirilmiştir. Dalga boyunun küçük olması saçılmayı da büyük ölçüde azaltır. Uyarılan atomlar her yön yerine belirli bir yönde hareket ederler. Bu, laserin çok parlak olmasını doğurur.

2. Laser ışını, dalga boyu tek olduğundan monokromatik özellik taşır. Frekans dağılım aralığı, frekansının bir trilyonda biri civarındadır. Bu sebepten istenilen frekansta çok sayıda dalgalar laser dalgası üzerine bindirilmek sûretiyle haberleşmede iyi bir sinyal jeneratörü olarak iş görür. Aynı anda birçok bilgi bir yerden diğer yere gönderilebilir.

3. Laser ışını dağılmaz olduğundan kısa darbeler (pulslar) halinde yayınlanabilmesi mümkündür. Kayıpsız yüksek enerji nakli yapılması bu özelliği ile sağlanabilir. Laser kendisinde bulunan yüksek enerji sayesinde kesme, kaynak ve delme endüstrisinde kullanılır. Tek dalga boyuna sâhib olması spektroskopide çok önemlidir. Ayrıca laser darbesinin çok kısa olmasından yüksek hız fotoğrafçılığında faydalanılır. Yönlü bir hareket olmasından ise holografi ve ölçüm biliminde yararlanılır. Bütün özellikleri ile uzak mesâfe (ayın dünyâya mesâfesi gibi) ölçümlerini mümkün kılar.

4. Laser ışını tek dalga boyuna sâhib olduğu için laser cinsine göre çeşitli renkte ışınlar elde etmek mümkündür.

Laser türleri:

Katı laserler: İlk bulunan laser yakut laseridir. Yakut, az miktarda krom ihtivâ eden alüminyum oksit kristalidir. Kırmızı laser ışınlarını yayan, bu kristal içindeki krom atomlarıdır. Krom atomları optik olarak yeşil ve mor ışıkla uyarılır. Bu şekilde elde edilen yakut laserinin dalga boyu 0,6927 mikrondur. Bu tür laser ile sâniyenin milyarda biri gibi kısa bir sürede birkaç milyon wattlık güç nakledilebilir. İlk yakut laser sadece bir darbe ile çalıştırılırdı. Daha sonra bunun oda sıcaklığında ve sürekli biçimde çalıştırılması mümkün olmuştur. Darbenin gücünün yükseltgendiği ikincil bir laserle birlikte kullanılan Q-anahtarlı laser moduyla sâniyenin birkaç milyarda biri kadar devam eden birkaç milyar wattlık güç üretilebilir. Günümüzde kullanılan laser, sert şeffaf kristalden meydana gelir. Kristalde küçük miktarda genellikle nâdir toprak elementleri mevcuttur. Bu kristalin işlem için oda sıcaklığının çok altına indirilmesi gerekir. Bu laserler optik pompalama gerektirirler ve darbeli olarak çalışarak ısınmayı önlerler. Sıcaklık ve manyetik alanda yapılacak değişiklikle çalışma frekansı ayarlanabilir.

Neodimium çeşitli kristallerde kullanılan nâdir toprak elementlerinden biridir. Enerji düzeyi sebebiyle fazla optik pompalamaya ihtiyaç göstermez ve bu sebepten dolayı tercih edilir. Neodimium'a en uygun kristal yttrium aluminum garnet (YAG) olarak bilinir. Oda sıcaklığında 100 wattlık lambadan veya ışık veren yarı iletken diottan çıkan ışıktan veya doğrudan güneş ışığından yararlanarak sürekli laser çalışması gerçekleştirilebilir. Güneş ışığının kullanılması uzay uydusuna yerleştirilen haberleşme sisteminde muhtemel laser kullanımını mümkün kılmaktadır.

Yarı iletken laserleri: Yarı iletken malzemelerden elde edilen kristallerle de laser yapılmıştır. Galyum arsenik (GaAs) kristali yarı iletken laser örnektir. Yarı iletken diod gibi p-n malzemenin birleşmesinden meydana gelmiş olup, p-n malzemenin birleştiği yüzey yakut laserindeki aynalar görevini yapar. Birleşim yüzeyinde pozitif voltaj p tarafına ve negatif voltaj n tarafına verildiği zaman elektronlar n malzemesinden p malzemesine geçerken enerjilerini kaybeder ve foton yayarlar. Bu fotonlar tekrar elektronlara çarparak bu elektronların daha çok foton üretmesine sebeb olurlar. Neticede yeterli seviyeye ulaşan foton neşri, laser ışınını meydana getirmiş olur. Bu tür laserler verimli ışık kaynaklarıdır. Genellikle boyutları bir milimetreden büyük değildir. Ancak çok verimli çalışma için ortam sıcaklığı oda sıcaklığının çok altına düşürülmelidir. Meselâ bir GaAs laserden -253°'de % 50 verimli birkaç wattlık sürekli çıkış alınmıştır. Yarı iletken laserlerde dalga boyu 0,64 mikron ile 32 mikron

arasında olup, 10 wattlık bir güç elde edilir.

Gaz laserleri: İlk gaz laser helyum ve neon karışımı şeklinde kullanılmıştır. Bu karışım uzun bir tüpe ve iki küresel ayna arasına yerleştirilmiştir.

Helyum ve neon gazı ile çalışan laserde bu gazlar yüksek voltaj altında iyonize hâle gelir. Helyum atomları elektrik deşarjı esnasında elektronların çarpması ile ikazlanarak yüksek enerji seviyelerine çıkar. Bunlar, kazandıkları enerjilerini neon atomlarındaki eş enerji seviyelerine aktarırlar. Bu enerji aktarma işlemi fotonun yayılmasına sebeb olur. Aynalar vâsıtasıyla yeterli seviyeye ulaştıktan sonra laser ışını elde edilmiş olur. Bu tür laser ışınının dalga boyu 1,15 mikrondur.

Kimyâsal laserler: Kimyâsal laserlerde bir gaz meydana getirilir ve kimyâsal reaksiyon yoluyla pompalanır. Kimyâsal pompalama bir eksotermik kimyâ reaksiyonunda enerji açığa çıkmasıyla olur. Buna bir örnek hidrojen ve flüor elementleri tersine çevrilmiş bir toplumda hidrojen flüorur meydana getirmek üzere reaksiyona girdiklerinde laser etkisi ortaya çıkar.

S**ıvı laserler:** En çok kullanılan sıvı laser türü, organik bir çözücü içindeki organik boyanın seyreltik bir çözeltisidir. Bunlarla mor ötesine yakın (0,32 mikron dalga boyu) ve kırmızı ötesine yakın (1,2 mikron dalga boyu) arasında laser türleri elde edilebilir. Genellikle pompalama başka bir laserle optik olarak ceryan eder. Birkaç laser paralel olarak çalıştırılabilir. Böylece sâniyenin birkaç trilyonda biri devam eden laser darbeleri elde edilebilir. Boya laserlerinin en önemli özelliği dalga boyunun geniş bir alanda hassas bir şekilde ayarlanabilmesidir.

Laser ışınının kullanıldığı yerler:

Laser, haberleşmede kullanılabilecek özelliklere sâhiptir. Laser ışını da güneş ışını gibi atmosferden etkilenir. Bu sebeple atmosfer, radyo yayınlarında olduğu gibi laser yayını için uygun bir ortam değildir. Bu bakımdan laser ışınları, içi ayna gibi olan lifler (fiber) içinden gönderilirse, lifler ne kadar uzun, kıvrıntılı olursa olsun kayıp olmadan bir yerden diğerine ulaşır. Bu liflerden istifâde edilerek milyonlarca değişik frekanstaki bilgi aynı anda taşınabilmektedir. Bu maksatla foto diyot kullanılmakta ve elektrik enerjisi foto diyot da ışık enerjisine çevrilmektedir. Dünyânın birçok telefon şirketleri bu tatbikata geçmişlerdir.

Karbondioksit laserleri metal, cam, plastik kaynak ve kesme işlerinde kullanılır. Meselâ laser 19 mm kalınlıktaki iki çelik sacı 16 kw'lık ışınla dakikada 50 cm hızla birbirine kaynak eder. Aynı sacı aynı ışınla dakikada 4,25 cm hızla keser. Bu tip laserle üstüste 50 adet elbise kumaşı aynı anda çabucak kalıbına uygun olarak biçilir.

Laser, uzayda mesâfe ölçümünde kullanılır. Peykler arasındaki mesâfeyi 25 cm hatâ ile ölçebilmektedir. Laserle ilk mesâfe ölçümü, 1962 senesinde, Ay'a yerleştirilen argon-iyon laseri ile yapıldı. Ay'la Dünyâ arasındaki mesâfe devamlı laser ışını ile ölçülmektedir. Laser, inşaatlarda, boru ve tünel yapımında, yön ve doğrultu tâyininde ve tespitinde klasik teodolitlerden çok daha mükemmel ve kullanışlıdır.

Laserin askerî alanda tatbikatları çoktur. Mesâfe bulma ve yer tanıma maksadı ile kullanıldığı bilinmektedir. Hedefe gönderilen güdümlü mermiler, hedef yakalanınca laser ışını ile infilâk ettirilmektedir. "GaAs" laserleri, helikopterlerde ve tanklarda hedef aydınlatmada kullanılır. Gece karanlığında gece görüş dürbünleri sâyesinde gündüzmüş gibi operasyon yapılabilir. Çok başlıklı füzelerin hâfızalarına yerleştirilen hedef resmi, füze hedefe yaklaşınca laser ışını ile tanınır. Delici ve kesici özellikleri ile ilgili silâhlar henüz bilinmemektedir. Ancak ABD'nin 1984'te geliştirdiği füze savunma sistemi, düşman füzesini havada iken uzaydan gönderilen laser ışını ile tahrip edebilmektedir.

Holografi ve fotoğrafçılıkta çok mühim yeri vardır. Laserle görüntü kaydetme süresi sâniyenin 10 trilyonda biri zamanda mümkün olur. Halbuki en mükemmel mekanik ve elektronik fotoğraf makinalarında bu süre sâniyenin 5 binde biridir. Halografi, laser ışınları ile üç boyutlu resim çekme ve görüntüleme tekniğidir.

Tıbta laser "kansız ameliyat" maksatları ile kullanılır. Yırtılmış göz retinası, laser ışını ile acısız ve süratle dikilir. Göz tansiyonunun (glokomun) ilerlemesi laser tedâvisi ile durdurulabilmektedir. Vücûdun çeşitli bölgelerindeki tümörler bıçakla açılmadan yerinde kesilerek tedâvi edilebilir. Damardaki dokular, laser ışını ile kaynar ve kanama olmaz. Çürük diş çukurları dolgu yapılmak üzere acısız delinebilir.

Laserle ilgili beklenen gelişmeler:

Nükleer enerji alanında laserin çeşitli gelişmelere yol açacağı umulmaktadır. En önemlisi başlatılması zor olan termonükleer-füzyon olayının (hidrojen bombası ve güneşte her an meydana gelen reaksiyon) laser ile tetiklenmesidir. Böylece dünyâ enerji problemi ortadan kalkacaktır.

Laser ışınının darbe süresinin daha da kısaltılması üzerinde çalışmalar devâm etmektedir. Laser ışınının darbe süresi sâniyenin 10 milyonda biridir. Bu sürenin sâniyenin trilyonda birine düşürülmesi halinde kısa bir sürede üretilecek enerji bugün dünyâda aynı müddette üretilmekte olan enerji toplamından fazla olacaktır. Laser ışını ile çalışan silahların yapılması ile çok uzaklardan mühimmat, akaryakıt, karargah binâları imhâ edilebilecektir. Daha şimdiden ABD'de bir fabrikanın 5 kiloyu geçmeyen laser tüfeği imâl ettiği bilinmektedir. Bilgisayar teknolojisinde hâfıza kapasitesinin arttırılması için bilim adamları holografi üzerine çalışmalarını yoğunlaştırdılar. Milimetrenin onda biri kadar dalga boyuna sâhip laser ışınları kendi dalga boyları kadar bir alana bilgi depolayabilmektedirler. Bilgi depolama, bilgi okuma işlemi laser ışınının lityum niobat kristaline çarptırılması ile olmaktadır. Laserin bu özelliği bilgisayar kapasitelerinin büyük ölçüde artmasına sebep olacaktır.

LÂSTİK;

Alm. *Gummi, Radreifen (n),* **Fr.** *Ceoutchouc, pneumatique, pneu,* **İng.** *Rubber, tire.* Ham kauçuğun işlenmesiyle elde edilen esnek madde. Tabiî veya sun'î kauçuk, kükürtle vulkanize edilerek lâstiğe dönüştürülür. (Bkz. Kauçuk)

Lâstiğin elde edilmesi sâdece vulkanizasyonla gerçekleşmez. Bu esas işlemin yanında kauçuğa katılan katkı maddeleri de büyük ehemmiyet taşır. Çünkü lâstiğin geniş bir kullanılma sahası olup, bu sahaların gerektirdiği özellikler de farklıdır. Meselâ bir araba lâstiği ile su hortumu farklı özelliklere sâhiptir.

Lâstiğin ayakkabıcılıkta ve konfeksiyon eşyâsında kullanılmasıyla başlayan lâstik sanâyii, motorlu taşıtların gelişmesinden sonra önem kazandı. Lâstiğin özelliklerini geliştirmek için, içine başka maddeler konmaya başlandı. Çinko oksit ve kurşun oksit ilâvesiyle vulkanizasyon çabuklaştırılır. Çeşitli boyar maddelerle renkli lâstikler imal edilir. Havanın etkisine karşı uzun ömür kazandırmak maksadıyla, antioksidan adı verilen fenoller, aminler ve bâzı tuzlar konulabilir. Özellikle araba lâstikleri için sağlamlığı arttırmak maksadıyla is (amorf karbon) konur. Yumuşaklık vermek için stearik asit gibi maddeler ilâve edilir.

Makina kayışları ve basınca dayanıklı hortumlar yapmak için, sağlam kumaşlara lâstik maddesi emdirilir. Yanmayı önlemek için de lâstiğe amyant konur. Otomobil lâstiklerine, yine sağlamlığı arttırmak için naylon iplikler katılır.

Lâstik, kauçuğa göre daha esnek bir üründür. Daha fazla uzar. Kolay kopmaz ve mekanik sağlamlığı daha çoktur. Isı ve elektriği iletmez. Organik sıvılarda pek çözünmez. Kimyevî maddelere karşı dayanıklı olup, havada kalmayla da bozunmaz.

Çeşitli lâstiklerin özellikleri kükürt nispeti ve diğer katkı maddelerine göre farklıdır. Meselâ % 3-5 nispetindeki kükürt bulunan lâstikler çok esnek ve yumuşak olup, kükürt nispeti arttıkça sertlik artar. % 30-50 arasında kükürt bulunduğunda sert lâstik elde edilir. Buna ebonit denir ve akümülatör kutuları, tarak, düğme vs. eşyâ yapımında kullanılır.

Taşıt lâstikleri: Lâstik esnek olduğu için, tekerleğin karşılaşdığı darbelerin etkisini azaltır. Tekstil iplikleriyle (pamuk, naylon vs.) veya çelik tellerle örülen bir iskelet, sun'î lateks, kauçuk veya sentetik reçinelerle kaplanır. Bu çatı üzerine, tekerlek sırtına gelen, yanında yapışmayı çoğaltıcı dişler bulunan bir lâstik tabakası geçirilir. Eskiden iç lâstiğin delinmesini önlemek için, bu lâstik tabakası üzerine tel ve kauçuktan yapılmış ek bant konurdu. Günümüzde iskeleti çelik telden yapılan lâstiklerin tabanı çok az şekil değiştirmektedir ve ömürleri daha uzundur.

Taşıtlarda kullanılan lâstikler dolma ve havalı olmak üzere iki kısma ayrılır. Dolma lâstikler ilk olarak 1881'de Londra'da kullanılmaya başlandı. Çok sert olan bu lâstikler zamanla önemini kaybetti ve yerini havalı lâstiklere bıraktı. Günümüzde fabrikalarda kullanılan taşıyıcılarda ve traktörlerde kullanılmaktadır. Havalı lâstik ilk olarak 1845'te İngiltere'de kullanılmaya başlandı. Bu lâstik, bozulmayan bir dış lâstik ile, havanın dışarı kaçmasını önleyen kauçuk bir iç lâstikten meydana geliyordu. 1950'lerden sonra iç lâstik kullanılmayan dublex lâstikler kullanılmaya başlandı.

Ülkemizde lâstik sanâyii 1927'de yürürlüğe giren Teşvik-i Sanâyi Kânunu ve 1929'da kabul edilen Gümrük Korumaları Kânunu ile gelişmeye başladı. 1932'de İstanbul'da bir İsveç firmasının yardımları ile ilk lâstik fabrikası kuruldu. Türkiye'de otomobil lâstik sanâyii 1954'teki Yabancı Sermâyeyi Teşvik Kânunu ile büyük bir gelişme gösterdi. Bu kânunun ardından Pirelli, Goodyear, Uniroyal lâstik fabrikaları kuruldu. Bunların ihtiyacı karşılamaması üzerine 1978'de Lassa Lâstik Sanâyii bir süre sonra da devlete âit Petlas Lâstik Fabrikası kuruldu. Ülkemizdeki bütün lâstik üreten tesisler yabancı teknoloji ve patentlerle üretim yapmaktadır.

LATEKS;

Alm. *Latex (m), Kautschukmilch (f),* **Fr.** *Latex (m),* **İng.** *Latex.* Daha ziyâde Asclepiadaceae familyası bitkilerinde bulunan, sütümsü bir sıvı. (Bkz. Kauçuk)

LATÎFÎ;

on altıncı asır dîvân şâiri ve tezkire yazarı. Asıl adı Abdüllatîf'tir. 1491 yılında Kastamonu'da doğdu. Hatipzâdeler adı verilen bir âileye mensuptur. Dedesi Fâtih Sultan Mehmed Han devri şâirlerinden Hamdi Çelebi'dir. Öğrenimini Kastamonu'da yaptı. Daha sonra muhâsebe ve kitâbet işinde vazife aldı. İskender Çelebi'ye sunduğu kasidenin beğenilmesi üzerine imâret kâtibi olarak Belgrad'a tâyin edildi. Bir süre sonra İstanbul'a geldi ve imâret kâtipliğine devam etti. Daha sonra bu görevden alınarak Rodos'taki Kânûnî imâretine gönderildi. Oradan da Mısır'a giden Latîfî, buradan Yemen'e giderken bindiği geminin batması üzerine boğularak öldü(1582).

Latîfî çeşitli eserler yazmıştır. Bunlardan en meşhuru 1546'da tamamlayıp Kânûnî Sultan Süleyman'a sunduğu **Tezkiret-üş-Şuarâ** adlı eseridir. Tezkirecilik târihimizin en önemli örneklerinden olan eser bir mukaddime üç fasıl ve hâtimeden meydana gelmiştir. Birinci faslıda, Anadolu'da yetişen şâir şeyhler; ikinci fasılda şâir pâdişahlar; üçüncü fasılda ise harf sırasına göre Sultan İkinci Murâd Han devrinde 1543'e kadar yetişen üç yüzden fazla şâir yer almaktadır. Tezkirede yer alan şahıslar alfabetik olarak verilmiştir. Şâirler hakkında edebî tenkid ve değerlendirmelere yer vermesi esere orijinallik kazandırmıştır. Ancak birçok mühim şahsiyeti de ilgisi olmadığı halde Kastamonulu olarak göstermiştir. Eser 1896'da Ahmed Cevdet tarafından yayınlanmıştır. H. Theodor Chabet tarafından kısaltılarak Almancaya çevrilmiştir (1800). Latîfî, tezkiresinde; 500 gazel ve 33 kasideden meydana gelmiş bir **Dîvân'**ı olduğunu yazarsa da, henüz bu eser ele geçmemiştir.

Diğer eserleri ise şunlardır: 1) **Risâle-i Evsâf-ı İstanbul:** İstanbul'un birçok semtini, devrin yaşayış ve düşünce hayâtını anlatan bir eserdir. Eser 1977'de İstanbul'da yayınlandı. 2) **Fusûl-i Erbaa:** Dört mevsimin özelliklerinin anlatıldığı bir eser olup 1870'te M**ünâzarâ-i Latîfî** olarak yayınlandı. 3) **Subhat-ül-Uşşâk:** Yüz hadîs-i şerîfin tercümesidir. 4) **Nazm-ül-Cevâhir.** 5) **Ahvâl-i İbrâhim Paşa.** 6) **Vasfı Âsaf-nâme.** 7) **Enis-ül-Fusehâ.** 8) **Esmâ-üs-Suver-il-Kur'ân.**

LÂTİNLER;

Alm. *Latiner (-in f) (m); lateinisch; römisch, romanisch,* **Fr.** *Latin,* **İng.** *Latin.* Avrupa'daki ırk ve dil gruplarından. Lâtin kelimesinin aslı, İtalya'daki Latium bölgesinden gelmekte olup, zamanla bölge adından çok, Lâtince konuşan kavimler mânâsını almıştır.

Latium bölgesindeki küçük şehirler, iktisadî ve dînî sebeplerle birlik hâline gelince; Roma, Alba Longa, Aricia, Gabü, Fidene, Lanuvium, Pedo, Praenerte, Tebur, Tasalum içinde, en fazla Roma, gelişme gösterdi. Roma, zamanla diğer şehirlere de hâkim olarak, merkezileşip, kuvvetlendi. Roma Birliğine dâhil olan şehirlerin konuştuğu, Hind-Avrupa dil grubundan Lâtince, Akdeniz kıyısındaki diğer şehirlere de yayılarak bugünkü Fransızca, İspanyolca, İtalyanca, Katalanca, Portekizce ve Romencenin de kökünü teşkil etti. Lâtince konuşan bölge halkı, önceleri birlik hâlindeyken, Romaİmparatorluğundan sonra birliklerini koruyamadılar. Coğrafî farklılık sebebiyle Roma Lâtincesinden ayrı lehçeyle konuşan Fransa, İspanya, Portekiz ve Romanyalılar Lâtinlerden ayrıldılar. Papalığın resmî lisanı hâline gelen Lâtince, mâhiyetini daraltmasına rağmen, Haçlı Seferlerinde korsanlıkta ve kolonicilikte, dînî ve iktisâdî sâhalarda fonksiyonunu bütünüyle kaybetmemiştir.

Zamânımızda Lâtinlerin siyâsî hâkimiyetinin unutulmasına rağmen, dili ve edebiyatı fonksiyonunu hâlâ sürdürmektedir. Katolik mezhebinin rûhanî mensupları, Lâtince konuşup yazışmaktadır. Bâzı kelimeler, bilimde, hukuk, tıp, kimyâ, biyoloji sahalarında Lâtince aslı ile kullanılmaktadır. Eskiden Avrupa kıtasında ve Romaİmparatorluğunun hâkim olduğu sahalarda, Lâtince yazılmış birçok kitap ve kitâbe mevcuttur.

LAUE (Max Teodor Felix Von);

Alman fizikçisi. Işığın farklı dalga boylarının ayrılmasını (tayf) buldu. 1914'de Nobel fizik mükâfâtını kazandı. Röntgen şualarının tayfını yapmak için cam pirizma yerine, kaya tuzu billuru kullanan Laue, elde ettiği tayf ile ilmin yeni bir buluşunu ortaya çıkardı. Böylece röntgen şualarının elektromanyetik dalga olduğu anlaşıldığı gibi, billurdaki atomların dizilişi de meydana çıktı.

Laue, 1950'de Berlin'deki fiziko-kimyâ araştırmaları yapan, Max Planck Enstitüsünün müdürü oldu. Albert Einstein'in izafiyet teorisini kabul ederek, bunu yaymaya çalıştı ve Einstein-Bohr denklemi ve atomların parçalanması ile de uğraştı. 1960 yılında Berlin'de öldü.

Eserlerinden bâzıları: **Das Relativitätsprinzip** (İzafiyet Prensibi), **Die Relativitätsheorie** (İzafiyet teorisi), **Geschichte der Physik** (Fizik Târihi).

LAV;

Alm. *Lava (f),* **Fr.** *Lave (f),* **İng.** *Lava.* 900°C ile 1200°C arasında bir sıcaklıkta yeryüzüne fışkıran, erimiş kayalar. Lavlar yerin sıcaklığı çok olan derinliklerinden gelir. Yeryüzüne çıktığı anda akkor hâlinde kıpkırmızıdır. Yanardağlardan koyu veya sıvı hâlde dışarıya çıkar.

Lavlar iki çeşittir: Bir kısmının yoğunluğu fazladır. Bunlar yavaş akar; havayla temas ettiği zaman kısa bir müddet içerisinde donar. Diğeri su gibi sıvıdır. Öyle hızlı akar ki bir atlı bile lavlara yakalanabilir. Bunun önemli misali Vezüv Yanardağında görülmüştür. Vezüv Yanardağının 1805'teki patlamasında akan lavlarının hızı, saatte 80 km'yi geçmiştir. Her iki cins lavın havayla temas eden yüzeyi, çabucak donarak katılaşır. İç kesimler daha geç soğur, hattâ bâzan kabuğunu parçalayarak yeniden akar. Lavlar akarken önüne gelen malzemeyi parçalar, kırar, eriyebilen, yanabilen cisimleri yakar, eritir. Normal akarsuların taşıyabileceği büyüklükteki cisimlerin, beş on kat daha fazla büyüklüktekilerini rahatlıkla taşır, sürükler. Yüzyıllarca önce patlayan yanardağlardan akan lavlar, dünyânın birçok yerini kaplamıştır. Bu lavların kapladığı topraklar çok verimlidir. Çok fazla mahsül alınmaktadır. Bunun sebebi de, lavlarda bulunan bitkileri besleyici maddelerin akarken toprağa karışıp verimini artırmasıdır. Böyle lavlarla kaplanmış bölgeler, mâden bakımından çok zengindir. Bu donan sert lavlardan çeşitli alanlarda da faydalanılmaktadır.

Fransa'da, lavlardan, ilgi çekici eşyâlar yapılmıştır. Lavların birçok çeşidi, bâzı ülkelerde inşaatçılıkta kullanılmaktadır. Volvic lavı inşaatlar için en makbul lav çeşididir. Toz hâline getirilen lavlar, kireçle, değerli yapı harcı olarak da kullanılır.

En sık rastlanan lavlar, andezit ve bazalttır. Sık rastlanan lavların bileşimleri tabloda verilmiştir.

	S_2O_2	$Al2O_3$	FeO	MgO	CaO	Na_2O	K_2O	Diğer
Riolit	73	13	2	0.4	1	3	5	2.6
Dasit	66	16	4	1	4	4	3	3
Trasit	61	18	5	1	4	4	6	2
Andesit	60	17	6	3	6	4	2	2
Bazalt	49	15	12	6	9	3	1	5

Bu hâlde, lavların kalınlığı bâzı yerlerde 1000 metreyi bulmuştur. Bu olay, pekçok hayvanın telef olmasına sebeb olmuştur.

LAVAJ;

Alm. *Waschung,* **Fr.** *Lavage,* **İng.** *Lavage.* İnsan vücûdundaki mukoza veya epitelle döşeli bâzı organlarda teşhis veya tedâvi maksadıyla uygulanabilen yıkama işlemi. Lavaj, bir takım özel araç ve gereçlerin yardımı ile bâzı özel sıvıların veya ilâçlı çözeltilerin istenilen organlara iletilmesi ile sağlanır.

Kulak lavajı: Kulağa kaçan çeşitli yabancı cisimleri, böcekleri veya kulakta kendiliğinden husule gelip dış kulak yolunu tamâmen tıkayan buşonların (kulak kiri) temizlenmesi için uygulanır. Bunun için üç halkası bulunan özel mâdenî şırıngalar kullanılır. Vücut sıcaklığına kadar ısıtılmış olan su ile kulak yıkanır. Daha sıcak ve daha soğuk su baş dönmesi yapar.

Plevra (göğüs zarı) lavajı: İltihaplı plöreziler (zatülcenp) de uygulanır. Önce bir şırınga ile plevra boşluğuna girilir ki buna "toransentez" denir. Plevra boşluğuna girildikten sonra, mevcut iltihabî sıvı, "irin" boşaltılır ve bilâhare, mikrop öldürücü sıvılarla plevra lavajı yapılır. Yâni göğüs zarı boşluğu yıkanır.

Göz lavajı: Su akıtıcı araçlar ve damlalıklar vâsıtasıyla yapılır veya ilâçlı suya batırılmış bir pamuk parçası göze tatbik edilir. Gâye konjonktivit gibi bâzı iltihâbî göz hastalıklarında, gözün dezenfeksiyonunu temin etmektir.

En mühim bir lavaj türü de mîde lavajıdır. Özellikle ağız yoluyla olan çeşitli zehirlenmelerde, bir ilk yardım usûlü olarak kullanılmaktadır. Zehirlenmenin üzerinden 6 saatten fazla bir zaman geçmişse mîde lavajının pek faydası olmaz, çünkü bu süre zarfında zehirli maddeler mîdeden, barsaklara geçmiş olurlar. Zamanında yapılan mîde lavajı ile, mîde içindeki bütün maddeler dışarıya tahliye edilir ve mîde yıkanmış olur. Mîde lavajı için, hasta başı öne eğik olarak oturtulur, ağız yoluyla mîde sondası itilerek mîdeye gönderilir.

Sondanın dışardaki ucuna takılı olan huniden 400-500 mililitre kadar sıvı boşaltılır. Bu sıvı boşalır boşalmaz sondanın ucu aşağı eğilir ve sondanın ortasında bulunan puarı yardımıyla da mîde boşaltılır.

Bu işlem birkaç kez tekrar edilir.

Vajinal lavaj (dölyolu lavajı): Dölyolu mukozasının iltihabî hastalıklarında veya doğum kontrolü maksadıyla uygulanır. Bunun için özel lâstikli enjektörler lavaj sıvısı olarak da dejenfektan sıvılar veya çeşitli ilâçlar kullanılır.

Mesane lavajı: İdrar yolundan mesaneye sokulan bir sonda ve enjektör vasıtasıyla yapılır. Özellikle mesane iltihaplarında tedâvi maksadıyla uygulanır.

Peritoneal lavaj (Karın zarı boşluğu lavajı): Özellikle kazâlar ve travmalar neticesi karın boşluğundaki organların yaralanıp yaralanmadığını anlamak gâyesiyle yapılır. Karın boşluğuna özel bir torakarla girilir ve buradan serum fizyolojik gönderilir. Bir müddet beklendikten sonra verilen sıvı alınarak mikroskop altında incelenir ve kanama olup olmadığı kontrol edilir.

LAVANTA ÇİÇEĞİ (Lavandula);

Alm. *Lavendel (m),* **Fr.** *Lavande (f),* **İng.** *Lavender.* **Familyası:** Ballıbabagiller (Labiatae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Kuzeybatı-batı ve güneybatı Anadolu.

Haziran-ağustos ayları arasında mâvi veya mor renkli çiçekler açan, 20-60 cm boylarında, aromatik kokulu, çok yıllık, otsu veya çalımsı bitkiler. Daha çok deniz ikliminin bulunduğu batı bölgelerimizde yaygın olan lavantanın, Türkiye'de yetişen iki türü vardır. Bunlar, Lavandula stoechas ve L. angustifolia'dır. Ayrıca daha ziyâde kültürü yapılan, İngiliz lavanta çiçeği (L. spica) olarak bilinen türü de bulunur.

İngiliz lavanta çiçeği (L. spica): Haziran-ağustos ayları arasında mâvi renkli çiçekler açan, 20-50 cm boylarında çok yıllık otsu bir bitki. Gövdeleri dik ve odunludur. Dallar, yalnız alt kısımlarında yaprak taşır. Yapraklar kısa saplı, dar ve uzunca, tüylü, beyazımsı-grimsi-yeşil renklerdedir. Çiçekler dalların ucunda, uzun saplar üzerinde toplanmışladır. Çiçekler küçük ve çok kısa saplıdır. Çanak ve taç yaprakları tüp şeklindedir. Meyveleri parlak siyah renklidir.

Kullanıldığı yerler: Çiçekleri kullanılır. Çiçekleri açmadan toplanır ve su buharı ile distile edilerek, hemen uçucu yağ elde edilir. Uçucu yağında organik asitler, pinen, kâfur, camphen vs. gibi maddeler bulunur. Lavanta çiçeği, kuvvet verici, idrar söktürücü ve romatizmaya karşı çay hâlinde kullanılır. Çok iyi bir koku vericidir. Hâricen yatıştırıcı olarak da kullanılır. Parfümeri sanâyiinde kullanılan önemli bir bitkidir. Lavanta çiçeğinin bir türü olan Lavandula stoechas, Karabaş olarak bilinir. (Bkz. Karabaşotu)

LAVMAN;

Alm. *Klistier (m),* **Fr.** *Lavement,* **İng.** *Enema.* Makattan, teşhis, tedâvi veya ameliyata hazırlamak maksadıyla mâyi verilmesi işlemi. Verilen mâyinin vasıfları ve miktarı, maksada göre değişir.

Teşhis için: Bu gruba baryumla yapılan röntgen tetkikleri misal olarak verilebilir. Kalın barsakları ilgilendiren polipler, tümörler, doğuştan olan hastalıklar bu yolla teşhis edilebilir.

Tedavi için: 1) Konvülsion (havâle) tedâvisinde kloralhidratlı lavman kullanılması.

2) Hepatik komada (Karaciğer komasında) neomisinli lavman kullanılması.

3) İnvajinasyonlar (barsakların iç içe geçerek tıkanması) da baryumlu lavman kullanılması.

Ameliyata hazırlık için: Doğumdan önce deterjanlı su ile boşaltıcı lavman yapılması gibi.

Lavman için kullanılacak mâyi miktarı fazla ise, hastaya rektal tüp tatbikinden sonra mâyi, yer çekimi etkisi ile makattan verilir. Sâdece ilâç tatbiki gibi az miktarda mâyi ile yapılan lavmanlar rektal tüpten enjektörle verilebilir.

LAVOISIER (Antoine Laurent);

Fransız kimyâger. 1743 yılında Paris'te doğdu ve aynı yerde 1794'te îdâm edildi. O devrin meşhur kimyâcısı Guilaume-Francois Rouelle'nin (1703-1770) tesiri altında kaldı. Zengin bir âilenin çocuğu olan Lavoisier, Mazarin Kolejinden mezundur. Babasının yerini almak düşüncesiyle hukuk tahsiline başladı ve çok iyi bir eğitim görerek 1764'te mezun oldu. Fen bilgilerine duyduğu alâkadan dolayı zamanın belli başlı fen derslerine ve laboratuvarlarına devam etti. 1765 senesinde ilk araştırmasını yayınladı. 1768'de Fen Akademisine üye seçildi. Hayatı boyunca ticâret, ekonomi ve toplum refahı konularında faaliyette bulunmuş, 23 yıl mâliyede vazife yapmıştır.

Fransız İhtilâlini hazırlayan siyâsî olaylarda faal rol oynamıştır. Fransa'da köklü bir sosyal reformun yapılmasına inanmaktaydı. Bu arada sosyal şartları ve zirâati incelemek için seçildiği komisyonlarda

yaşlılık sigortası ve vergi reformu gibi çok köklü teklifler yapmıştır.

İhtilal sırasında Fransız mâliyesi ve ekonomik kaynaklar hakkında bir rapor hazırlamıştır. Ölçülerde metrik sistemin ortaya çıkmasında da faal rol oynamıştır. Bütün bu hizmetlerine rağmen ihtilalcilerin devamlı saldırılarına mâruz kalmış ve önce hapsedilmiş, daha sonra mahkeme edilip, suçlu bulunarak 1794'te ölüme mahkûm edilmiştir.

Çalışmaları: Lavoisier kimyâ çalışmalarına başladığında Avrupa'da kimyâ konusu ilim kabul edilmiyordu. Teorik temel okutu. Lavoisier Avrupa'da kimyâ ilminin mîmârı oldu. Kimyâyı ilmî bir temele oturttu. Lavoisier, yanma olayında oksijenin rolü ile ilgili çalışmaları ile tanınmıştır. **Maddenin Korunumu Kânunu'**nun sâhibi olan Lavoisier eski flogiston fikrini kaldırarak, modern kimyânın temelini atmıştır.

Lavoisier'in nazariyesine göre ürünlerin ağırlığı reaktonların (reaksiyona girenlerin) ağırlığına eşit olmalıdır. On sekizinci yüzyılda flogiston teorisine göre yanan maddelerin farazi bir ağırlık kaybettiği kabul ediliyordu. Oksit bilinmediği için metal maddelerin havayla teması neticesi meydana gelen kızarıklığa calx deniyordu. Tatminkâr olmayan bu açıklamalar Lavoisier'i bütün bunların hava-metal birleşimiyle olduğu neticesine götürdü. Reaksiyon esnâsında, sonradan oksijen ismini verdiği bir gaz çıktığını tesbit etmiştir. Oksijenin keşfi ile yanma-oksitlenme hâdisesi aydınlandı.

Lavoisier solunum esnasında oksijen alınıp, karbondioksit verildiğini tesbit etti. Deneyler sonucu solunumun da bir nevi yanma olduğunu anladı ve kalorimetre yardımı ile kimyevî reaksiyonların ısısını ölçtü. Biyokimyâ alanında birçok deneyler yaptı. Herhangi bir maddenin katı, sıvı veya gaz halden birinde olduğunu söyleyen Lavoisier'dir. Havayı analiz ederek azotla-oksijeni ayırmış, hidrojeni yakarak su elde etmiştir. Çağdaşlarıyla yaptığı temaslar neticesi "Kimyevî İsimlendirme Metodu"nu geliştirmiştir. Bu arada barut ve güherçile îmâlinde hükümete yardımcı olmuştur.

Bugün kimyânın babası ismi verilen ve kimyâya terâziyi sokmakla, Aristo'nun yanlış nazariyelerini temelinden yıkarak, tecrübî ilimlere, yeni müsbet bir çığır açan Lavoisier, bir taraftan fennin bugünkü dereceye ilerlemesine çok hizmette bulunmuş bir taraftan da mütehassıs olduğu kimyâ ilminde büyük hatâlar yapmıştır. Onun buluşu olduğu için, kitaplara geçen, üniversitelerde okutulmuş olan bu sözleri, bugün bir orta mektep talebesi söylerse sınıfta bırakılır. Meselâ klor gazına bileşik cisim bir oksit, diyordu ve asitleri (hamızları) yanlış anlatıyordu.

Lavoisier'in en büyük hatâsı, doğru tecrübesini, kıymetli buluşunu îzah ederken, dîne inanmıyanların eskidenberi söylemekte oldukları bir sözü tekrarlaması idi. Yâni "kimyâ tepkimelerinde, madde gayb olmaz ve yoktan meydana gelmez" hakikatini deney ile ispat etmiş ise de, her şeyin kimyâ tepkimesi, kimyâ kânunu ile yapıldığını sanarak, aldanmış ve kendisini lekeleyen başka sözlerine çok çirkin birini daha eklemiş; kimya tepkimelerinde ağırlık değişmediğini görerek Ağırlığın Sakınımı Kânununu kurunca, "Tabiatta bir şey yaratılmaz ve hiçbir şey yok edilemez." deyivermiştir. Bunu duyan fen taklitçileri "Yoktan birşey yaratılmaz. Hiçbir şey yok olmaz." diye iddiada bulundular ve dinlere, bu arada İslâmiyete hücum ettiler.

Lavoisier'in kimyâ olaylarında, maddenin artmadığını ve azalmadığını görmesi "İnsanlar hiçbir şey var edemez ve yok edemez." hakikatını meydana çıkarmaktadır. Halbuki o da başka din düşmanlarının düştüğü büyük hataya düşerek tecrübesinden yanlış netice çıkarmış ve dîne saldırmıştır. Fakat, böylece ancak kendini lekeledi. Çünkü, bugünkü fizikokimyâ bilgisi, kimyânın ulaşamadığı atomun derinliklerine girerek, Lavoisier'in aldandığını ispat etmiştir. Nitekim Einstein'in relativite nazariyesi, kütlenin korunması kânununu bile madifie etmiş, yâni değiştirmiştir.

Bu sûretle anlaşılmıştır ki madde, Lavoisier'in sandığı gibi dünyânın temeli değildir. Bugün, yeni keşfedilen çekirdek olayları, nükleer reaksiyonlar, maddenin enerjiye döndüğü ve yok olduğu hâdiseleri Lavoisier'in aldandığını göstermektedir.

LAWRENCE (Thomas Edward);

İngilizlerin Orta Doğu'daki meşhur câsus subaylarından. İngilterenin Galler bölgesinde 1888 yılında doğdu. Thomas Edward'ın âile adı Chopman olmasına rağmen, İskoçyalı bir râhibeyle evlenebilmek için Lawrence (Lavrens) soyadını aldı. Hıristiyanlığın koyu bir taassuba sâhip Cizvit Tarikatının okuluna girdi. Burada iyi bir eğitim ve öğretim gösterilerek, yetiştirildi.

İngilizlerin Orta Doğu'ya yayılma siyâseti istikametindeki faaliyetlerine katılıp, 1910 yılında Türkiye'ye geldi. Fırat Nehri kıyısında arkeolojik araştırmalar adı altında, petrol etüdü, siyâsî ve etnolojik bilgiler topladı. Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Mısır'ı gezip, Arapça ve İslâm âdetlerini öğrendi. İngiltere'ye dönüp, 1911'de Oxford'da doktorasını verdi. Tekrar Orta Doğu'ya dönüp, Arap ülkelerinde çalışmaya başladı.

Birinci Dünyâ Harbinde İngiliz ordusunda vazife aldı. İslâm âleminin en büyük devleti ve hilâfet makâmına sâhip Osmanlı Devleti de, İttihatçılar tarafından savaşa sokulunca, câsusluk vazifesiyle tekrar Orta Doğu'ya gönderildi.

Birinci Dünyâ Harbinde yüzbaşı rütbesiyle, İngiliz İstihbârât Teşkilâtı olan İntelligence Service'te câsus olarak çalıştı. Vazifesi, İttifak Devletleri safında harbe sokulan Osmanlı Devleti hâkimiyetindeki Arap ülkelerinde isyan çıkartmaktı. Yüzyıllardır Osmanlı hâkimiyetinde sulh, sükûn ve huzur içinde yaşayan Araplara, kavmiyetçiliğin dînî bağlardan daha önemli olduğu propagandasını yaptı. Kendisini Arap Dâvâsına inanmış birisi olarak tanıtıyordu. Arap liderleriyle görüşüp, Osmanlı Devletinden kurtulma zamanının geldiği istikâmetinde faaliyetlerde bulunuyordu. Vehhabî Abdülaziz bin Sü'ûd ile münâsebet kurup, onun yakın adamı oldu. Abdülaziz bin Sü'ûd'a, İngiltere'den külliyetli miktarda para, silâh, cephâne, teçhizât ve levâzım malzemesi sağladı. İttihatçı subayların Arap ülkelerindeki zulüm ve ahlâksızlıklarını kendine malzeme yapıp, bölgeyi Osmanlı Devletine karşı isyân hâline getirmeyi başardı. Âsi Arapları da Yemen, Filistin, Irak cephelerinde İngilizlerin safında yer aldırttı.

Lawrens, gerilla harpleri yaptırarak Türk kuvvetlerine çok zarar verdirdi. Türk kuvvetlerinin Hicaz'a ulaşımını sağlayan Şam-Hicaz demiryolunu kısmen tahrib ettirdi. Demiryolu istasyonlarına gece baskını yaptırdı. Osmanlıya bağlı Hicaz ahâlisi dışında Vehhabîleri ve âsileri Türk düşmanlığı ile körükleyip, Mekke ve Medine'de de hiyânetlere sebeb oldu.

Arap âlemini Osmanlılardan ayırıp, İngiltere'nin sömürgesi hâline soktu. Dünyâya Arap kahramanı olarak tanıtılıp, İstiklâl dâvâsı adı altında Müslümanlara, meşru devlete karşı isyân fikirleri ekti.

Kitap yazıp, konferanslar vererek kendini şeyh, diye tanıttı. Kuvvetli hitâbeti, cin fikri ve İslâm düşmanlarından aldığı bol yardımlarla pekçok kimseyi etrâfında topladı. Müslümanların îmânını bozucu fikirlerini yaydı. **Çölde İsyan, Darphâne, Hikmetin Yedi Direği** adlı kitaplarını ve mektuplarını yayınladı.

Lavrens, Birinci Dünyâ Harbinden sonra Osmanlı Devleti yıkılınca, vazifesini tamamlamış olarak İngiltere'ye döndü. Orta Doğu'ya empoze ettiği fikirleri Arap milliyetçiliği ötesinde yayıldı. Arap âleminde, aynı din, dil, ülke ve ırka mensûb olmalarına rağmen birbirine düşman pekçok devlet kuruldu. İsrâil Devletinin kurulmasına fırsat verdirip, Arap âlemini birbirine düşman hâline getirdi. Birkaç kere adını değiştirdi. John Hume Ross adıyla İngiliz Hava Kuvvetlerine girdi. Câsus olduğu anlaşılınca, uzaklaştırıldı. Thomas Edward Shaw adıyla önce tank birliklerinde, sonra da tekrar Hava Kuvvetlerinde vazife aldı. 1935'te İngiliz ordusundan emekli oldu. Aynı sene Dorsetshire'de motosiklet kazâsında öldü.

LEASING;

Alm. L*easing, Leasinggenschaeft,* **Fr.** *Credit-bail,* **İng.** *Leasing.* Belli bir süre için bir varlığa sâhib olmaksızın onun kullanım hakkını elde etmek. Orta ve uzun süreli fon kaynağı olarak finans yöneticilerinin giderek ilgisini çeken leasingin mâzisi eski çağlara kadar uzanmaktadır. İkinci Dünyâ Savaşı esnâsında Amerikalıların Ruslara savaş malzemesi satışı yerine kiralama fikirleri savaş sonrası için parlak ilhamlar vermiş; ekonomik canlanmanın getirdiği dev yatırımlar, başdöndürücü teknolojik gelişmelere karşılık yetersiz banka kredileri "makinenin değeri ona sâhip olmak değil, kullanmaktır" ilkesini benimseyen pekçok şirketin, verginin de özendirici etkisiyle leasing geniş bir uygulama alanı kazanmıştır.

Başlangıçta yalnızca emlâk için kullanılan bu kelime günümüzde ulaşım araçlarından bilgisayarlara, tıbbî gereçlerden mâdencilik ve sanâyide kullanılan özel aygıtlara kadar yayılmıştır. Leasingin en gelişmiş olduğu ABD'de akla gelebilen her türlü varlık kirâlama söz konusu olabilmektedir. Üç bin dolaylarında leasing şirketinin faâliyette bulunduğu bu ülkede yılda 50 milyar doları aşan bir kirâlama hacmi mevcuttur. Baş döndürücü bir hızla yeni teknoloji üreten Japonya'da da leasing vazgeçilmez bir finansman metodudur. İlk petrol şoku sonrası yıllık yüzde 20'lik artışlarla leasing pazarı 10 milyar dolarlık bir boyuta ulaşmıştır. Almanya'da toplam yatırımların yüzde 30'u leasing yolu ile finanse edilirken, İsviçre'de şirketlerin üçte ikisinin bu imkândan faydalandıkları anlaşılmaktadır.

Bellibaşlı leasing türleri ve bunların temel nitelikleri şöylece özetlenebilir:

1. Sat ve geri kirala (sale and leasebeck):

Nakit sıkışıklığının ön plânda olduğu devrelerde başvurulan bir leasing metodudur. Buna göre arâzi, binâ veya teçhizat sâhibi şirket, sâhib olduğu varlığı bir finans kurumuna satıp aynı anda belirli bir süre için kirâlamakta, böylece varlığın kullanımını elde ederken nakte de kavuşmaktadır. İşlem sonucundaki tek değişiklik şirketin bilançosundaki varlık kompozisyonu olmakta, duran varlıklardaki azalışa paralel olarak dönen varlıklarda bir artış söz konusu olmaktadır.

2. Faaliyet kirâlaması (operating lease):

Kirâlanan varlığın bakım yükümlülüğünü kirâlayana bırakan leasing türüdür. Uygulamada bakım masraflarının ya leasing ödemeleri içinde yer aldığı veya ayrı bir sözleşme ile düzenlendiği gözlenmektedir. Bu türün en yaygın örnekleri bilgisayar, büro makinaları ve taşıt araçlarıdır. Faâliyet kirâlaması genelde kirâcıya sözleşmeyi iptal hakkı da tanımaktadır. Bu da kirâcı için teknolojik bakımdan modası geçmiş malları geri verme hakkı demektir.

3. Finansal kirâlama (financial lease):

Bu modelde kirâcı belirli malları seçip, fiyat ve teslim şartlarını satıcı ile belirlemekte, daha sonra bir leasing kurumu bulup bu malları satıcıdan satın alarak kendisine kirâlamasını sağlamaktadır. Finansal kirâlama sözleşmeleri genelde net bazda olmakta, yâni bakım, sigorta ve diğer masraflar kirâcı tarafından karşılanmaktadır. (Bkz. Finansal Kirâlama)

LEBLANC METODU;

1742-1806 yılları arasında yaşamış, Fransız endüstri kimyâcısı Nicolas Leblanc'ın geliştirdiği ve kendi adı ile isimlendirilen, sodanın elde edilme yollarından biri. Bu metodda, önce sodyum klorür, sülfürik asitle tepkimeye sokularak, sodyum sülfat ve hidroklorik asit elde edilir. Elde edilen sodyum sülfat, yüksek sıcaklıkta karbonla, sodyum sülfüre indirgenir. Üçüncü adımda sodyum sülfür, kalsiyum karbonatla reaksiyona sokularak sodyum karbonat ve kalsiyum sülfür elde edilir. Bütün bu işlemler 900°C'nin üzerinde ve özel fırınlarda yapılır. Bugün hemen hemen uygulanmayan bu metod, yerini solvay metoduna bırakmıştır.

LEEUWENHOEK (Anton Van);

Alman tabiat bilgini. 1632'de Delft şehrinde doğdu. Ayakkabı ticâreti, amatör olarak lens ve mikroskop tâmirâtı ile meşgul oldu. Mikroskop vâsıtası ile 1674 yılında tek hücreli hayvanların ve 1676'da da bakterilerin şeklini çizmiştir. Bakteriyoloji ve protozooloji (tek hücreliler bilimi) ilimlerine katkısından dolayı, mikrobiyolojinin babası kabul edilmiştir. Leeuwenhoek, 1680'de Londra'da Royal Society cemiyetine uzman seçildi ve bu cemiyetin felsefî kayıtlarında 375 keşfi kaydedildi.

Leeuwenhoek'in araştırmaları, biyolojik materyaller, anatomi, psikoloji, embriyoloji, botanik hattâ fizik, kimyâ alanlarında idi. Kan hücrelerini ve kılcal damar çevrimini açıklayan çalışmaları, klâsik çalışmalardandır. Kandaki alyuvarlar ve spermalar, denizde yaşayan kabuklu hayvanlar, bit, karınca vb. hayvanlar üzerinde yaptığı çalışmalarda, bu hayvanların meydana gelişi hakkında o ana kadar kabul edilen inanışın yanlış olduğunu ortaya koyarak büyük ün kazandı. 1699'da Paris'te Académie des Sciences'e üye oldu. Delft'te 1723'te öldü.

LEGION D'HONNEUR;

Napolyon Bonaparte tarafından 1802'de başlatılan ve dikkate değer hizmet yapan kimselere ırk ve din farkı gözetilmeden verilen Fransızların en yüksek onur nişanı. Beyaz bir desen üzerinde bir çift çizgili yıldız şeklindedir. Ön kısmında "République Française" ve arkada "Honneur et Patrie" ibareleri yazılıdır. Bizzat Napolyon tarafından 48.000 kişiye verilmiştir.

LEĞEN;

Alm. *Becken (n),* **Fr.** *Bassine (f),* **İng.** *large bowl; basin.* Abdest almaya, el-yüz, çamaşır yıkamaya mahsus kap. Abdest almak ve el yüz yıkamak için kullanılan leğene "el leğeni" adı verilir. Bu leğenler genel olarak ibrikle beraber kullanılır.

Türk-İslâm örf ve âdetinin en güzel örneklerinden olan leğende el yıkamak ve ona usûlüne göre su dökmek, bugün unutulmuş gibidir. Kenarları yüksek, kapaklı el leğenleri yanında bakır, pirinç gibi çeşitli mâdenlerden yapılanları vardı. İbrik de aynı mâdenden yapılır üzerine nâdide işlemeler konulurdu. Leğen kapakları, suyun içeri akması için delikli olur, tam orta yerinde sabun konacak özel yeri bulunurdu. Dökülen suyun üste, yere sıçramaması için bu kapak çok îtinâlı yapılırdı. Eski evlerde, müzelerde ve bâzı yörelerdeki gelinlik kızların çeyizlerinde çok çeşitli bakır leğenler ve ibrikler bulunmaktadır. Bunlardaki ince zevk ve sanat, insanı hayran bırakmaktadır.

Bugün bakır leğenlerin yanında alüminyum ve plâstikten yapılmış çamaşır v.s. gibi yerlerde kullanılan leğenler de vardır.

LEĞEN KEMİĞİ;

Alm. *Becken (m),* **Fr.** *Bassin,* **İng.** *Pelvis.* Çok az hareket edebilen eklemler ve bağlar ile birleşmiş, dört kemikten meydana gelen bir iskelet yapısı. Leğen, bir adet sacrum kemiği, iki adet coxae kemiği,

bir adet coccygis kemiğinden ibârettir.

Önde coxae kemikleri (kalça kemikleri) symphsis pubica denen bir eklem kemiği aracılığı ile birleşmişlerdir. Arkada bu iki kemik, sacrum kemiği ile eklem yapar. Coccygis kemiği sacrumun altında onunla eklem yapar. Kadın ve erkeklerde leğen kemiği, esas îtibâriyle aynı olmakla birlikte biraz farklılık gösterir.

Leğen kemiği omurga ile bacaklar arasında bağlantıyı sağlayan ve fazla ağırlık taşıyan bir kemiktir. Altta uyluk kemikleri üstte omurgalarla eklem yapar. Leğen kemiğine bacak ve vücut hareketlerinin önemli bir kısmını sağlayan kaslar yapışır. Önde karın ön duvarı ile birleşen leğen kemiği, iç organların yerleştiği karın boşluğunu alttan sınırlar. Leğen kemiğinin meydana getirdiği pelvis boşluğu kadınlarda doğum yolunun önemli bir kısmını teşkil eder.

LEHÇE (Bkz. Diyalekt)

LEHİM;

Alm. *Lötmetall (n), Lötmasse (f),* **Fr.** *Soudure (f),* **İng.** *Solder.* İki metal parçasını birbirine bağlamak için erimiş hâlde kullanılan, tatbik edildiği metalden daha düşük sıcaklıkta eriyen, bir metal veya alaşım. Lehimleme, bir bağlantıdaki iki veya daha fazla metal parçayı, bir metal bağlantı alaşımı (lehim) ile ısı yardımıyla birleştirme tekniğidir. Lehim alaşımı, erime noktasının üstünde ısıtılarak eritilir ve bu sıvı parçaların birleşme yüzeyleri arasını doldurur. Bu işlem sırasında metal yüzeyleri de kısmen erir ve kimyevî bir değişme göstererek lehim alaşımı ile birlikte yeni bir alaşım meydana getirir. Erimiş alaşımın donması ile parçalar birleşmiş olur. Lehim bağlantılarının, kaynağa göre en önemli üstünlükleri kalıcı olmaları, istenildiğinde kolayca sökülebilmeleridir. Lehim, yumuşak ve sert lehim olmak üzere iki türlüdür:

Yumuşak lehim: Yumuşak lehim ile 430°C nin altında lehim bağlantısı gerçekleştirilir. Burada maksat, parçaları lehim bağlantısı ile birleştirmek veya tutturmaktır. Bağlantıya kuvvet taşıtılacağı durumlarda kullanılmaz. Alçak sıcaklıklarda gerçekleştirilen bu tür lehim işlemi, ısıya karşı hassas malzeme kullanılan konstrüksiyonlarda en uygun ve kolay bağlama şeklidir.

Yumuşak lehim alaşımlarında malzeme olarak genellikle kalay-kurşun alaşımları kullanılır. Kalay oranı % 5-70 oranında değişerek, 183°C'den 312°C'ye kadar bir erime aralığı sağlar. Bakır, pirinç, nikel, demir ve diğer kaplanmış metallerin birleştirilmesinde kullanılır. % 63 kalay, % 37 kurşun alaşımlı yumuşak lehim, en düşük (183°C) erime noktasıyla kolayca kullanılabildiğinden elektronikte yapılan bağlantı ve fabrika montaj işlemlerinde geniş bir şekilde kullanılır. % 60 kalay, % 40 kurşun ve % 50-50 kurşun-kalay alaşımları elektrik ve diğer genel kullanım alanlarında yaygın olarak kullanılır.

Sert lehim: Sert lehim işlemi, 595°C'den 1175°C'ye kadar sıcaklıklarda eriyen lehim alaşımları ile lehimleme işlemidir. Sert lehim, yumuşak lehime göre daha kuvvetli bir bağlantı yapar. Lehim alaşımı olarak alüminyum, bakır, gümüş, çinko, nikel, mağnezyum, altın gibi metallerin alaşımları kullanılır. Isıtma işlemi alev, indüktif, elektrik direnç veya erimiş metal banyoları yardımıyla yapılır.

Lehimleme işlemi: Lehimleme işlemi aşağıdaki merhalelerle gerçekleştirilir:

1. Birleştirilecek yüzeyler, mekanik veya kimyevî usüllerle temizlenir.

2. Asitli lehim pastası (lehim tozu) tatbikiyle yüzeylerdeki oksitlenme önlenir. Lehim alaşımının metal yüzeylerle teması sağlanır.

3. Parça yüzeyleri arada 0,05-0,13 mm (50-130 mikron) kalacak şekilde birleştirilir. Lehim eritilince kılcallık sebebiyle ince bir tabaka meydana getirecek bir şekilde bu boşluğa nüfuz edecektir.

4. Alev veya havya yardımıyla ısı tatbik edilir. Havya olarak herhangi bir sıcak metal parçası kullanılabilir. Pirinç lehimi için gaz alevi kullanılır. İndüktiv, elektrik direnç, fırında ısıtma ve erimiş metal banyoları, kullanılan diğer metodlardır.

5. Lehim ya elle veya birleştirilecek bağlantı noktalarına evvelden yerleştirilerek tatbik edilir.

6. Bağlantı kıpırdatmadan soğutulur.

7. Korrosiv bir özellik gösteren lehim pastası ve artıkları temizlenir.

Elektronikte, mikro elemanların bağlanmasında, özel lehim çubuklarının ucunda erimiş hâlde bulunan küçük lehim parçalarının, bağlantıya dokundurularak tatbiki ile lehimleme sağlanır. Endüstri alanında lehimleme, seri üretim ilkesine göre gerçekleştirilir. Yalnızca iç bölümdeki elle lehimlenen birkaç nokta dışında ötekiler, sisteme monte edilir ve asılı parçaların otomatik olarak birleştirildiği, erimiş lehim banyosu içinden geçirilir. Bir başka usülde de soğuk lehim parçalarının bağlantı yerlerine yerleştirilip,

noktasal dirençle ısıtılan ana metal üzerinde eritilmesiyle olur.

Lehim pastaları: Metaller havayla temas ettiklerinde ve ısıtıldıklarında oksitlenme eğilimi gösterdiklerinden, bu okside mâni olmak ve metal yüzeyini temizlemek için lehim yaparken lehim pastası kullanılır. Bunlar ticârî olarak bulunabilirler. Çabuk etkili bir pasta, su içinde üç kısım çinko klorit ve bir kısım amonyum klorit eriyiği şeklindedir. Paslanmaz çeliklerin lehimlenmesinde hidroklorik aside veya kalay kloride, çinko klorit ilâvesiyle elde edilen lehim tozu kullanılır. Taşıyıcı olarak alkol kullanılan reçine kökenli eriticiler bu işlemde iyi bir bağlantı elde edilmesini sağlar ve elektronik cihazların ve kolay lehimlenen metallerin bağlanmasında kullanılır.

LEİBNİZ (Gottfried Wilhelm);

ünlü Alman filozofu. Modern çağın sistemli düşünürlerindendir. Matematik, mantık ve metafizik alanlarında yaptığı çalışmaları önemlidir. 1 Temmuz 1646 senesinde Leipzig'de dünyâya geldi ve 14 Kasım 1716 yılında terk edilmiş olarak Hannover'de öldü. Babası Leipzig'de felsefe profesörü idi. Babası ölünce kendi kendisini yetiştirmeye başladı. Târihe karşı ilgisi fazla olduğundan Lâtince ve Yunancayı öğrendi. Mantıkla ilgilenmeye başladı.

Leibniz 15 yaşında iken Leipzig Üniversitesinde hukuk öğrencisi idi. Hazırladığı bir tez konusunda Fransa'nın Mısır'da Türklerle çarpışacaklarını savunuyordu. Napolyon bu tez konusunu Mısır'a asker çıkarmadan önce incelemediğine çok pişman olduğunu ifâde etmiştir.

Leibniz teoloji, hukuk ve politika alanında olduğu kadar tabiî ilimlerde de çalışmalar yaptı. Matematik, optik, mekanik, pnömatik üzerinde çalışmaları yanında toplama, çıkarma, bölme, karekök işlemleri yapan makinayı yapmayı başardı. Bu makina, 1673 senesinde Paris İlimler Akademisi ile Londra'da sergilendi.

1700 senesinde bir dâvet üzerine Berlin'e gitti. Berlin Üniversitesinin kurulmasını sağladı ve oraya müdür oldu. 1711 senesinde bu görevinden ayrıldı.

Leibniz, kozmoloji ilmini Allah'ın varlığını ispat etmek için kullanmıştır. Kozmolojik îzahlar "Yeterli sebepler prensibi" olarak isimlendirilmiştir. "Yeterli sebepler prensibi" ile "tezat kânununu" gerçeği bulmakta kâide olarak kullanmıştır. Leibniz'in savunduğu düşünce şekli özetle şöyle idi:

Gerçek dünyânın varlığı için yeterli sebep Allah'tır. 1840 senesinde basılan **De Rerum Originatione Radicali** adlı kitâbında Allah'ın varlığını ispata çalışmıştır.

Leibniz Katolik, Protestan mezheplerini birleştirmek için çok gayret sarfetti.

1712-1714 seneleri arasında Viyana'da kalan Leibniz'e baron pâyesi verildi. Daha sonra Hannover'e yerleşen Leibniz orada öldü. Cenâzesine yalnız sekreteri J.G.Von Eckhart gelmişti. Eckhart, 1726 senesinde yazdığı **Memoirs of John Ker of Kersland** adlı kitabında ondan bahsederken "Memleket için bir cevher olduğu halde onu bir hırsız gibi çukura attılar." demiştir.

LEJYON;

Alm. *Legion (f),* **Fr.** *Légion (f),* **İng.** *Legion.* Eski Romalılarda bâzı askerî birliklere verilen ad. Sezar ve imparatorluk döneminde altı bin kişilik askerî kuvvetlere, 16. yüzyıl ile 19. yüzyıllar arası Fransız piyade birliklerine de lejyon adı verilirdi. Bilhassa 20. yüzyılın ilk yarısında Fransa'nın yabancı uyruklu askerlerden meydana gelen özel kıyâfetli birliklerine lejyon denmektedir. Bâzı subayları Fransız olan bu askerlere, Fransa'nın deniz aşırı sömürgelerinde esas birlik olarak vazife yaptırılmıştır. Bilhassa Cezayir'in bağımsızlık savaşında çok mikdârda kullanılan lejyonlar, acımasızlıkları ile meşhurdurlar. Fransa'nın sömürge imparatorluğu yıkılınca bunlar da önemini kaybetti. Bugün sembolik bir birlik hâlinde kalmıştır. Bu birlik elli iki milletten sekiz bin civârında askerden meydana gelmektedir.

LEKE;

Alm. *Flecken (m), fleck (m),* **Fr.** *Tache (f); defaut (m); honte (f),* **İng.** *Stain; mark; speck; shame.* Sıvı maddelerin damlaması veya dökülmesi neticesinde, sınırları belli bir yüzeyde kalan izler. Bir yüzeyde çeşitli sebeplerden dolayı ortaya çıkan renk değişiklikleri, parlak ve şeffaf cisimler üzerinde görülen karanlık veya beyazlık, değerli taşların üzerinde bulunarak onların değerlerini arttıran veya düşüren benekler, gözün ağ tabakasında bulunan ve görmeyi en iyi şekilde sağlayan noktalara da leke denir.

Cemiyet içerisinde, kişilerin izzet ve şereflerini düşürecek ve zedeleyecek şekilde yüz kızartıcı davranış ve karakterlerde bulunmalarına da bu ad verilir. Ay, güneş ve diğer gezegenler üzerinde hafif karanlık şekilde görülen kısımlara da leke denir.

Çiçek ve tifo hastalıklarının başlangıcında meydana gelen kabarcıkların dökülmesi sonucu bıraktıkları izlere; bitki hastalıklarının belirtisi olarak yaprakların sap kısımlarında, meyvelerin üzerinde mantarlar

ve asalak bakterilerin bulunması, onların asıl renklerinin değişmesine sebeb olarak üzerlerinde meydana gelen görünüm bozucu beneklere de leke denmektedir.

Lekelerin cinslerine göre çıkarma şekilleri vardır; emici, eritici ve renk açıcı "leke çıkarıcılar" kullanılarak lekeler temizlenir.

İnsanları en çok üzen ve düşündüren, giyim ve ev eşyâları üzerinde ortaya çıkan lekelerdir. Bu lekeleri temizlemek için kumaş ve eşyâların cinslerine göre kullanılacak ilaçlara çok dikkat etmelidir. Bilhassa ipek, sun'î ipek ve bundan yapılan kumaşların temizlenmesinde daha titiz davranılmalıdır.

Leke çıkarmada iyi sonuç alabilmek için lekenin ve kumaş cinsinin tesbiti çok önemlidir. Lekelerin çıkarılmasında kumaşların, pamuklu, yünlü, ipekli, renkli ve boyalı oluşlarına göre değişik metodları vardır.

Leke çıkarmada dikkat edilecek genel kaideler:

Yünlü, ipekli, pamuklu ve diğer kumaşlarda leke çıkarılırken lekeyi ışığı bol ve aydınlık bir yerde çıkarmalı.

İki katlı kumaşlarda, lekeli olmayan tarafın korunması için, katları birbirinden ayıracak şekilde çalışmalı, katlar arasına sert ve su geçirmeyen cisimler (tahta, kalın bez) koymalı.

Lekeler çıkarılırken koyu renkli kumaşlar kullanılmalı veya kendi renginden bir parça ile lekeli yeri silmelidir.

Uçucu maddelerle temizlenen lekeleri, ânında bir tamponla uçurmalı, yoksa bu maddeler kendi hâline bırakılırsa kalıcı iz yapabilirler.

Belli başlı lekeler ve çıkarma metodları:

Çay lekesi: Herhangi bir yere çay dökülmesi telaşlanılacak bir olay değildir. Çay lekesi, bekletilip kurursa ve yerleşirse çıkmaz. Lekenin çıkması için, çay dökülen yerin üzerine bolca kolonya dökmek gerekir. Hemen yıkamak lekeyi alır.

Kahve lekesi: Kahve lekesini çıkartmak için, kahve dökülen yerin soğuk suya tutulması ve sonra ılık sabunlu suyla yıkanması gerekir.

Yıkanabilir kumaşların üzerindeki kahve lekelerini çıkarmak için, kumaş saf gliserinle iyice ovulur. Bir müddet bekletildikten sonra her zamanki gibi yıkanır. Böylece lekeden eser kalmaz. Kahve ve çay lekeleri için sirke veya çamaşır suyu da kullanılabilir.

Süt lekesi: Yıkanabilen kumaşlardaki süt lekesi, sabunlu suyla silinir. Yıkanamayan kumaşlardaki süt lekesini çıkartmak için, kumaş temiz benzinle hafiften tampon yaparak silinir. Benzin uçtuktan sonra, tersinden bir bez koyarak ütülenir.

Yağ lekesi: Makina yağı gibi kirli yağ lekeleri benzinle temizlenir, sonra elbise havalandırılır. Eğer, zeytinyağı, tereyağı ve sâdeyağ gibi temiz bir yağsa, vakit geçirmeden bu yağın üzerine bir parça kurutma kâğıdı konur, kâğıt yoksa biraz un serpilir. Bunların üzerinde sıcak ütü gezdirilir. Eğer bir defâda çıkmazsa tekrar edilir. Lekeleri geciktirmemek, hemen çıkarmak lâzımdır.

Yünlü kumaşlardaki yağ lekesini çıkarmak için, lekenin üzerine un serpilir ve bir kurutma kâğıdı konulur. Daha sonra çok kızgın bir ütüyle ütülenir. Un, bütün yağı emip kâğıda geçirecek, böylece kumaş tertemiz olacaktır.

Dikiş makinası ile dikiş dikerken, kumaş yağlanırsa üzerine birkaç saat biraz terzi tebeşiri bırakılır, sonra fırçalanır.

Pas lekesi: Kumaşlardaki pas lekesi, oksalit asitle çıkartılır. Lekeli kısım kaynar suyun buharına tutulur. Bir parça oksalit asit leke üzerine sürülür, leke çıktıktan sonra o kısım ılık su ile yıkanır. Leke, beyaz pamuklular üzerinde çok sayıda veya büyükse, oksalit asit katılmış su içine batırılarak çıkarılır. (1 litre suya 1 çay kaşığı oksalit asit konur.) Daha sonra bol su ile çalkalanır.

Kan lekesi: Lekeler tâze iken çıkarılmalıdır. Sıcak su kullanılmamalıdır. Bitkilerden elde edilen kumaşlar önce amonyaklı sonra sabunlu suyla; yünlü, süet ve ipek kumaşlar ise amonyaklı ve oksijenli su veya amonyaklı ve oksalik asitli suyla, sonra da sabunlu suyla yıkanır. Renkliler ve sentetik kumaşlar önce saf soğuk su, sonra da sabunlu su ile yıkanmalıdır.

Yünlerdeki kan lekesini çıkarmak için aspirinden faydalanılabilir. Bir aspirin ılık suda eritilir ve leke bununla ıslatılır. Sonra da bir saç kurutma makinesiyle kurutulur. Daha önce, lekeli kısmın altına bir pamuk parçası koymak gerekir.

Yağlı boya: Yıkanabilir kumaşlardaki yağlı boya lekelerini çıkarmak için terebentin kullanılır. Kumaş

önce terebentin ile silinir, sonra yıkanır. Yıkanmayan kumaşlarda ise karbon tetra klorür iyi netice verir.

Çimen lekeleri: Eterle, kloroformla, sabunlu su ve oksijenli su ile silinir.

Balıkyağı lekesi: Kireçli suyla veya sıcak ve sabunlu suyla silinir.

Kakao lekesi: Kolay çıkan bir leke cinsidir. Tuzlu suyla iyice yıkanır. Sıcak ve sabunlu suyla da çıkarılabilir.

Nikotin lekesi: Pamuklu kumaşlarda javel suyu, yünlü kumaşlarda oksijenli suyla temizlenir. Sentetik kumaşlarda ise kolonya sürülerek çıkarılır.

Ruj lekesi: Lekenin bulunduğu yerin üzerine tereyağı sürülür. Daha sonra ılık sabunlu su veya klorlu eriyikle yıkanır, kalan izlerin ise oksijenli su ile silinmesi gerekir.

Ciklet lekesi: Kuruması için beklenir. Bunun için de üstüne buz parçası konur. Leke kuruduktan sonra tırnakla kazınır veya ılık suyla iyice yıkanır.

Küf lekesi: Kumaşlardaki yeni küf lekeleri yıkanarak temizlenebilir. Eski lekeler için ise permanganatlı su hazırlanıp, kumaşın lekeli kısmı bu suda biraz bekletilir, daha sonra normal olarak yıkanır.

Tentürdiyot lekesi: Lekeli kısım, içine bir kaç damla amonyak ilâve edilmiş soğuk suya batırılarak çıkarılır.

Katran lekesi: Elbiselerdeki katran lekesi, sulandırılmış ispirto ve sabun karışımından elde edilen bir mâyi ile ovularak temizlenir.

Leke hususunda pratik bilgiler:

Koltuklara sürülen çikolata lekeleri, birkaç damla nişadır ruhu konmuş suyla silinerek çıkarılır.

Masalara dökülen meyve suyunun leke yapmasına meydan vermemek için üzerine tuz dökülür.

Oda kapılarındaki parmak izi lekeleri, önce ılık, sabunlu, sonra da temiz suyla silinip kurulanır.

Pencere camlarındaki lekeler, cam silinen suya bir fincan amonyak katılarak giderilebilir.

Sobalardan damlayan is sularını çıkarmak için, lekenin üzerine önce limon sıkıp, tuz ekilir, sonra ovalanıp, yıkanır.

Süet ayakkabıların temizlenmesi için, üzerine bir mikdâr talk pudrası döküp ovalanır, ardından bir fırça ile fırçalanır.

LEMAN GÖLÜ;

Alm. *Genfer See (m),* **Fr.** *Lac (m) Léman,* **İng.** *Lake of Léman.* İsviçre'nin güneybatısında, yukarı Sawoie bölgesinin (Alplerin) kuzeyinde ve Rhone havzasının (Fransa'nın) kuzeydoğusunda yer alan güzelliği ile meşhur bir göl. Cenevre Gölü de denir.

Alp kıvrımlarındaki bir çökmeden meydana gelen gölün yüzeyi, denizden 375 m yüksektedir. Göl çevresinde buzul erimesi ve Aşağı Rhone buzulunun engellediği sel sularının etkisiyle biriken set, yükselen çakıllı taraçalar vardır. Bu setler, gölün şimdiki seviyeye inmeden önce geçirdiği tekâmülleri gösterir.

Uzunluğu 72 km, en geniş yeri 13,8 km ve ortalama 12 km genişliğindedir. Alanı 582 km_2 olup, bunun 348 km^2si İsviçre'ye, 234 km_2si Fransa'ya âittir. Nyon'un karşısında meydana gelen uzun çıkıntı, gölün iki kısım hâlinde mütâlaa edilmesine sebep olmuştur. Doğuda kalan kısma "Büyük Göl", batıda kalan kısma ise "Küçük Göl" veya "Cenevre Gölü" denir. En derin yeri 310 metre olup, ortalama derinliği 80 metredir.

Göl, doğuda bulunan Rhone Nehri, kuzeyden Veyese Nehri ve güneyden Vengong nehirleri ile beslenip, batıda, Villeneuve Saint Gingolf arasından Rhone Vâdisine açılır.

Leman Gölü kıyı bölgelerinde iklim, yumuşak ve güneşlidir. Kıyılarında çok güzel yazlıklar vardır. Yamaçlar üzüm bağları ile örtülü olup, turist çeken güzel köyleri ve şehirleri barındırır. Göl çevresinde İsviçre'ye âit; Cenevre, Lozan, Nyon, Montreux, Morges ve Vevey şehirleri ile; Fransa'ya âit Evian ve Thonon şehirleri bulunmaktadır.

LEMMİNG;

Alm. *Lemming,* **Fr.** *Lemming,* **İng.** *Lemming.* **Familyası:** Sıçangiller (Muridae). **Yaşadığı yerler:** Genellikle, Arktik tuntralarda yaşar. Avrupa, Asya ve Amerika'da da bulunur. **Özellikleri:** Fâreye benzer, kalın kürklü, göçmen, kemirici hayvandır. Boyları 7,5-15 cm kadardır. **Çeşitleri:** Norveç

lemmingi, orman lemmingi, yakalı lemming, bataklık lemmingi, pozkır lemmingi gibi türleri mevcuttur.

Fâreye benzeyen bâzı kemiricilere verilen genel ad. Çoğunlukla 7,5-15 cm boyundadır. Bâzı gruplarına Amerika, Avrupa veAsya'da rastlanmakla berâber, çoğunlukla Arktik tundralarda yaşarlar. Toprak oyuklarında ve taşlar altında barınır, bitki ve bitki kökleriyle beslenir. Şiddetli kutup şartlarına uyum sağlayabilen yaratılıştadır. Kışın gelişme gösteren güçlü pençeleriyle otlar ve tundra fundalarının kökleri arasında tüneller kazar. Uzun, yumuşak tüylü ve kalın kürklüdür. Uzun kürklerinin altında kulakları güçlükle farkedilir. Gece ve gündüz aktiftir. Kış uykusuna yatmaz. Kuyruk uzunlukları da 2-3 cm kadardır. Çoğu türlerin postu esmer sarıdır ve üzerlerinde siyah lekeler bulunur. Meselâ; Norveç lemminginin (lemmus) başı siyah, postu esmer ve sırtında büyük siyah bir leke mevcuttur. Yakalı lemmingler yazın kahverengimtraktır. Kışın ise beyaz posta bürünürler.

Lemminglerin yüksek bir üreme potansiyeli vardır. Yılda iki defa ürer ve her defasında 5-8 yavru doğururlar. Bâzan anormal derecede çoğalmaya başlarlar. Nisan ile eylül ayları arasında ardarda doğum yaparlar. Her dört yılda bir nüfuslarında bir patlama olur. Böyle bir zamanda her doğumda 11 yavru meydana gelir. Lemminglerin normalin üstündeki bu çoğalmalarına paralel olarak onlarla geçinen yırtıcı hayvanlarda da aşırı bir çoğalma başlar. Lemming yiyen bu türler diğer hemcinslerinden daha yırtıcı ve korkusuz olurlar.

Aşırı üreyen lemmingler, kısa zamanda çevrede ot namına bir şey bırakmazlar. Kıtlık başgösterdiğinde, yeni yiyecek alanları bulmak zorunda kalırlar. Lemming göçleri içinde en ilgi çekicisi İskandinavya Yarımadasındaki Norveç lemminglerinin göçleridir.

Bir yaz sabahı ucu bucağı görünmeyen bir lemming sürüsü dağlardan kıyıya yakın ovalara doğru inmeye başlar. Arkalarından kendilerini avlayan düşmanları da sürü hâlinde gelirler. Baykuşlara, yırtıcı martılara, atmacalara, tilki, gelincik ve daha birçok etçil memelilere gün doğar. Hatta ren geyikleri bile bu küçük hayvanları dişlerinin arasında ezer ve bütün olarak yutarlar.

Lemmingler yola çıktığı zaman, artık onları hiçbir engel durduramaz. Bu toplu göç esnasında binlercesi avlanır, milyonlarcası nehirlerden geçerken boğulur veya açlıktan telef olur. Toplum psikolojisi ile bu hayvanlar düşüncelerini kaybederler. Bütün sürü tek vücut gibi hareket eder. Hareket hâlindeki lemming sürüsüne dört bir yandan yeni kâfileler katılır. Böylece lemming orduları milyonları aşar. Uzaktan bakıldığında geniş bir battaniyenin dağdan kayarak yavaş yavaş ovayı doldurduğu zannedilir.

Lemmingler göç sırasında çok düzgün sıralar meydana getirirler. Düz bir hat hâlinde ilerlerler. Nehir, göl, deniz gibi engellerde duraklamazlar. Arkadan gelenler öndekileri iterler. Karşılarına çıkan engel ne olursa olsun yön değiştirmeden aşarlar. Denizle karşılaştıklarında denize dalarak yüzmeye başlarlar. Karşılarına bir gemi çıkarsa yönlerini değiştirmezler. Tırmanarak gemiyi aşar, öbür tarafından denize inerek yollarına devam ederler. Denizde güçleri tükenene kadar yüzmeyi sürdürürler. Milyonlarcası boğularak balıklara yem olurlar. Karşı sâhillere varan çok az sayıdaki bireyler de üreyerek, kendileri için yeterli topraklarda hayatlarını sürdürerek lemming sürülerini yeniden arttırmaya başlarlar.

LENF;

Alm. *Lymphe (f),* **Fr.** *Lymphe (f),* **İng.** *Lymph.* Hücreler arası sıvının, lenfatik kılcal damarlara geçmesi ile ortaya çıkan mâyi. Vücudun her bölgesinde lenf kılcal damarları, yaygın olarak bulunur. Bir bölgenin lenf mâyiinde, o bölgenin hücreler arası mâyiinin vasıfları vardır. Sol kol, başın sol tarafı gövde ve bacaklardan gelen lenf damarları birleşerek ductus thoracicus adı altında göğüs kafesi içinde solven köşesine (angulus venosus sinister) açılır. Göğsün sağ tarafı, sağ kol ve başın sağ tarafından gelen lenfatik damarlar ise birleşip "ductus lymphaticus dexter" adı altında sağ yan köşesine (angulus venosus dexter) açılır. 24 saatte kana karışan lenf miktarı 1-2 litre arasındadır. Lenfte protein, yağ, karbonhidrat, hücre hücre parçacıkları bulunur. Lenfatik sistem, hücrelerden çıkan zararlı maddelerin, barsaklardan emilen yağlar gibi lüzumlu maddelerin dolaşıma katılmasını sağlar. Lenf damarları, toplardamarlar gibi kapaklıdır. Lenf sıvısının bu damarlardaki hareketi, vücut hareketi ve lenf damarlarındaki kasların hareketi ile sağlanır. Lenf damarları, lens (göz merceği), kornea (gözün en dış tabakasının bir kısmı) ve merkezî sinir sistemi organlarında bulunmaz.

Lenfatik sistem: Doku veya organların yapısındaki küçük boşluk veya aralıklarda bulunan sıvının kana döküldüğü bir ek yol. Bu mesafenin sıvısındaki protein ve kılcal kan damarlarınca emilmeyen büyük parçalar lenfatik sistem aracılığıyle kana iletilir.

Kemik, derinin yüz kısmı, sinirlerin derin, kasları iç kısımları hâriç bütün dokularda lenfatik sistem mevcuttur. Doku, yapısındaki küçük boşluklarda bulunan lenf sıvısı, içindeki protein, yağ ve diğer partiküllerden (parçacıklardan) meydana gelen ihtivâsı ile lenfatik kılcal damarlardan kolaylıkla ilerler. Fakat bu sistemin damarları boyunca bekçi merkezler vardır. Bunlara lenf düğümleri denir. Lenf düğümleri lenf sıvısı içindeki yabancı partikülleri süzer, onları parçalar ve sindirir. Aynı zamanda bu düğümler bakteriel enfeksiyon hastalıklarında bakterileri parçalayıp onların toksinlerine karşı antikor

denen maddeleri yaparlar. Böyle durumlarda lenf düğümleri şişer. Ele gelebilir.

Bu mesâfelerden direne olan (taşınan) lenf sıvısını taşıyan damarlar genellikle göğüs lenfatik kanalına (Ductus thoracicus'a) dökülür. Bu da içindeki muhtevayı toplardamar sistemine iletir.

Aktivitede bulunmayan bir kişinin göğüs lenfatik damarlarından saatte 100 cc kadar lenf sıvısı geçer. Doku aralığındaki sıvı basıncının artması ile lenf akımı da hızlanır. Ekzersiz hâlindeki bir kişide ise lenf akımı 3-14 misli artabilir.

LENFANJİT;

Alm. *Lymphangitie (f),* **Fr.** *Lymphangite,* **İng.** *Lymphangitis.* Derin veya sathî lenfatik kanalların had (akut) veya müzmin (kronik) iltihabı. En çok streptekok ve stafilokok cinsi mikroplarla olur.

Akut lenfanjit: Ateş, titreme, halsizlik, genel belirtileridir. Akyuvar sayısında artma olur. Genellikle ayak veya eldeki bir iltihâbî olayın devamıdır. Ayak mantarı sıklıkla buna yol açar. Ciltte pembe, hassas bölgeler lenf nodlarına (bezlerine) doğru ilerleyen çizgiler şeklinde görülebilir. Sıklıkla dokularda sıvı birikimine bağlı şişlik (ödem) olur.

Kronik lenfanjit: Cilt veya cilt altında mikrobik olayın başladığı yerde sert bir bölge meydana gelir. Burada apse, ülser, iyileşen dokular (netbe dokuları) bulunabilir.

Tedâvi: Mikrop uygun vasatlarda üretilmeye çalışır. Antibiyotik tedâvisi, o bölgenin yüksekte tutulması, yatak istirahati genellikle yeterli olur. Apse meydana gelmişse cerrâhî direnajı (akıtımı) uygundur.

Lenf sıvısının direnajı, lenfatik damarların harap olmasına bağlı olarak bozulursa, lenfödem denilen kalıcı doku şişlikleri meydana gelebilir. Bu hâl ilerlerse o uzvun kesilmesine dahi sebep olabilir.

LENF BEZİ;

Alm. *Lympheknoten (m),* **Fr.** *Lypmphe (f) nodun,* **İng.** *Lymph nodes.* Lenf damarları üzerinde bulunan mikroskopik büyüklükten üç cm'ye kadar çapı olabilen yuvarlak oval biçimli cisimler.

Lenf bezleri, genellikle gruplar hâlinde bulunurlar. En dıştan bir kapsül ile sarılmışlardır. Lenf bezi, içindeki lenfositlerin yerleşme bölgelerine ve mikroskopik yapılarına göre "kortex" ve "medulla" denilen bölümlere ayrılır. Lenf bezlerine giren ve çıkan lenf damarları ve kan damarları vardır. Lenf damarları ile lenf bezine gelen yabancı (vücudun bağışıklık sistemini uyarıcı) maddeler burada makrofajların yardımıyla lenfositler tarafından tanınır ve gerekli bağışıklık cevabı ortaya çıkar. Belli grup lenf düğümleri vücudun belli bölgelerinden gelen lenfatik damarların uğrak yeri olduğundan bunların muayene ile büyüdüklerinin tesbit edilmesi o bölgelerde iltihabî bir olayın olduğunu gösterir. Kanser yayılımlarında da lenf bezlerinde kanser hücreleri veya bağışıklık hücrelerinin çoğalmasına bağlı büyüme görülebilir. Bu durum teşhiste çok önemlidir.

LENFOSİT;

Alm. *Lymphezellen (m),* **Fr.** *lymphocyte,* **İng.** *lymphocyte, Lymph cell.* Kanda veya bağışıklık sisteminin doku ve organlarında (lenf bezi, dalak, timus gibi) bulunan, iltihâbî hâdiselerin olduğu bölgelere göç etme kâbiliyetindeki hücre. Lenfoit dokular (lenfosit yerleşim bölgeleri) birincil (primer) ve ikincil (sekonder) lenfoit dokular olmak üzere ikiye ayrılır.

1. Primer lenfoit dokular: Kemik iliği (kuşlarda kursak kesesi) ve timustur.

2. Sekonder lenfoit dokular ise; dalak, lenf düğümleri ve sindirim kanalındaki epitel örtüsü altında bulunan lenfoit dokulardır.

Lenfositler primer lenfoit dokularda farklılaştıktan sonra çoğalmak üzere sekonder lenfoit dokulara göç ederler ve özel (spesifik) bağışıklık cevaplarını sekonder lenfoit dokulardan verirler. Böylece vücut, yabancı madde ve mikroplara karşı savunulur.

Lenfositler çaplarına göre büyük, orta ve küçük olarak sınıflandırılırlarsa da çapları oldukça değişkenlik gösterdiğinden bu sınıflama pek iyi değildir. Lenfositler ortalama 10 mikron çapındadırlar. Bunun yerine lenfositleri yüzey özellikleri, görevleri (fonksiyonları) ve elektron mikroskoptaki görünüşlerine göre T ve B lenfositler şeklinde sınıflamak daha uygundur. B lenfositleri antikor cevabını (salgılama şeklinde) verirler. T lenfositleri ise hücresel bağışıklık cevabında ve bütün bağışıklık cevaplarının (hücresel antikor) düzenlenmesinde rol alırlar. Her iki lenfosit türü de vazife görürken makrofajlarla yakın ilişki içindedirler.

T ve B lenfositlerinin lenfoit dokularda yerleştikleri bölgeler de farklılık gösterir. Bununla beraber her iki lenfosit tipinin de aynı ana hücrelerden geliştiği son araştırmalarda bulunmuştur.

Dinlenme hâlinde yuvarlak olan bu hücreler yabancı bir maddeyle (antijenle) uyarıldıklarında daha büyük, hızla bölünen ve çoğalan hücrelere dönüşürler. Bunlara lenfoblast denir. Böylece verdikleri bağışıklık cevabının daha şiddetli ve etkili olmasını sağlarlar.

LENFÖDEM;

Alm. *Endemische, Lymphe (f),* **Fr.** *Lympheclema,* **İng.** *Lymphedema.* Aşırı miktarda lenf sıvısının toplanmasından meydana gelen yumuşak dokunun şişmesi hâli. Lenf sistemindeki herhangi bir tıkanıklık, lenf akımında durgunluğa ve neticede lenfin birikmesine yol açacaktır. Toplanan sıvı deri altı yağ dokusu ve derin fascia (zar) tabakaları arasında yayılır.

Lenfödeme yol açan birçok sebep vardır: Bâzı parazitler (wuchereria Bancorfli, Lao Lua) veya mikroorganizmalar (verem mikrobu, frengi mikrobu, streptekoklar) lenf kanallarında yerleşip, tıkanmaya yol açarlar. Neticede lenf damarları parazitlerin ve toplanan iltihap hücrelerinin hacmi ile dolarak dokularda lenf birikimi husûle gelir. Sık sık tekrarlayan lenfanjit nöbetleri neticesinde de lenfödem meydana gelir. Bâzı allerjik hâdiseler, yüzeysel veya derin toplardamarlarının iltihaplanarak tıkanması, yanıkları, ameliyat kesileri, röntgen, radyoaktif izotop ışınları sonucu meydana gelen madde dokusu lenf damarlarının bütünlüğünü bozarak lenfödeme yol açabilir. Doğuştan olan lenfödeme ise **Milroy** hastalığı denir, bir veya iki uzvu tutar, ağrısızdır, âilenin bir veya birkaç ferdinde görülebilir. Kanserlerin lenf yollarına yayılıp tıkaması da lenfödeme yol açar. Sebebi bulunamayan lenfödemler de vardır.

Lenfödemin bulunduğu uzuv, genişler ve büyür. Ödem, gün süresince artar geceleyin azalır. Fakat her geçen gün şişlikte artma olur. Sert-lâstik kıvamında, basmakla iz bırakmıyan bir ödem söz konusudur. Zamanla ödem artarak, tahta sertliğini andırır. Uzun süren lenfödem sonucu deride kalınlaşma ve pullanma ortaya çıkar. Deri, kalın ve pürüzlü görünümü ile fil derisini andırır. Bu yüzden lenfödem yerine “elephantiasis” (fil hastalığı) deyimi de kullanılmaktadır. Deri ileri derecede gerilir, damarlar zayıflar ve deride ülserler ortaya çıkar. Mantar enfeksiyonları, ekzamalar, toplardamar iltihapları görülür. Bunlardan başka, lenfödeme yol açan asıl hastalıkla ilgili belirtiler de görülür.

Tedavide asıl gâye, lenfödeme yol açan ana sebebi gidermek ve lenf durgunluğunu azaltmaktır.

Hafif lenfödemlerde, ameliyatsız tedâvi denenmelidir. Hastaların uzuvları yüksekte tutulur, tekrarlayan enfeksiyonlar kontrol altına alınır.

Cerrahî tedâvi tam bir başarı sağlamıyorsa da, yaygın ödem, uzun kullanılmaması ve tekrarlayan sellülit hallerinde uygulanır. Cerrâhî tedâvinin esası, lenf sistemi ile toplardamar sistemi arasında bağlantıyı sağlamaya dayanır.

LENGÜİSTİK;

Alm. *Linguistik, Sprachwissenschaft (f),* **Fr.** *Linguistique (f),* **İng.** *Linguistics.* İnsan dilinin ilmî araştırması. Hususiyet arz eden lisanların da ilmî incelenmesi olan lengüistik, lisanların gelişmesini, aralarındaki bağları ve dünyâ üzerinde dağılımını araştırır. Bu araştırmayı yürütene “lengüist” denir. Bu mânâda lengüist, “birçok dil bilen birisi” değildir. Lengüistiğin başlıca hedefi, insanın kendisi ve dünyâsı hakkında bilgi edinmek, depolamak ve ulaştırmaktır. İnsanın içindeki bu arzuyu tatmin etmek için de lengüistin esas âleti olan, lisan kullanılmaktadır. İnsanı insan yapan ve birbirine bağlı üç husûsiyetin var olduğu kabul ediliyor: Rûhu, öğrenme arzusu ve lisana hâkim olması. Lengüistik, lisanla ilgili çalışmaları içine alan bir sistem olarak filolojiden daha özeldir. Filolojinin içine edebiyat, kritik, sanat, arkeoloji ve din de girer. Uzun seneler, lengüistik tâbiri yerine filoloji kullanılmıştır.

Lengüistik, konularına göre isim alır. Edebiyat konusunda lengüistik teknikleri olduğu gibi psikoloji, matematik, kompüter konularının da kendine has lengüistikleri vardır. Kompüter lengüistiği bir bakıma elektronik cihazların anlıyabileceği bir lisan sistemidir.

Bu bilim dalını üç ayrı kolda incelemek mümkündür: Bunlardan birincisi “genel lengüistik”, yeryüzünde konuşulan bütün lisanları ve bunların birbirleriyle olan münâsebetlerini inceler. Genel lengüistiğin bir diğer çalışma alanı da konuşulan dil ile cemiyet arasındaki karşılıklı münâsebetlerdir. Lengüistiğin diğer bir kolu olan “târihî lengüistik” lisanların târih içinde geçirdiği devreleri ortaya koyarken, “tasvirî lengüistik” lisanların kendilerine has husûsiyetlerini inceler.

LENİN, Vladimir İlyiç;

Rus Komünist Partisinin kurucusu, sosyalist fikirlerin ilk tatbikçisi, yazar, ihtilâlci ve diktatör. Asıl adı Vladimir İlyiç Ulyanov’dur. “Lenin” lakabını Rus Komünist İhtilâlinde aldı. 1870’de Volga Nehri üzerindeki Simbirs (bugünkü ismi Ulyanovsky) şehrinde doğdu ve 1924’te Moskova’da felçli vaziyetteyken, tekrar tekrar gelen kalb krizinden öldü.

Aslen Yahûdî olup, babası eğitim müfettişiydi. Annesi Alman asıllı köylü bir kadındır. Alman kültürüyle yetişen Lenin, beş kardeşti. Ağabeyinin, Rus Çarı Üçüncü Aleksandr'a karşı düzenlenen başarısız bir sûikast sonucu yakalanıp îdâm edilmesi, ihtilalci fikirlerini hızlandırdı. İlk ve orta öğreniminden sonra 1891'de Kazan Üniversitesinde hukuk tahsili yaparken ihtilalci faaliyetleri sebebiyle okuldan koğuldu. Petersburg (Leningrad) Üniversitesinde başladığı hukuk tahsilini de tamamlayamadı. Kendisini Marksizm'i ve Marks'ın kitaplarını okuyup fikirlerinin Rusya'da sosyal ve siyasî açılardan nasıl tatbik edilebileceğini araştırdı. Açlık ve topraksızlık sebebiyle şehirlere akın eden köylülerin, 1880'lerden îtibâren sanâyinin gelişmesi sonucu, "işçileşmesi" meselesi üzerinde durarak "İşçi Sınıfının Kurtarılması İçin Savaşanlar Birliği" isimli marksist dernekte faal rol oynadı. Rus Sosyal Demokrat Partisine girip, hareketli çalışmalarda bulundu. 1895'te gittiği İsviçre'de Plekhanov ile buluştu ve Rusya'ya dönüşünde Çarlık rejimi aleyhtârı çalışmaları sebebiyle Sibirya'ya sürüldü. 1897'den 1900 yılına kadar burada kaldı. Sibirya'da kendisi gibi sürgün edilmiş olan Marksist Nataşa Konstantinova Krupskaya ile tanışıp evlendi. 1894'te Rus Narodnik (Halkçılık) hareketini tenkit eden **Halkın Dostları Geçinenler Kimlerdir?** ve 1897'de yazdığı **Ekonomik Romantizmin Vasıfları** isimli eserleri ile başlattığı tartışmaları, 1899'da sürgünde yazdığı **Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi** (Razvitle Kapitalizma ve Rossii) isimli eseriyle tamamladı.

1900 yılında sürgünden dönünce, 1898'de Minsk Kongresinde kurulan ve Sovyet Komünist Partisinin başlangıcı olan, Rus Sosyal Demokrat Partisince, teşkilâtlandırma ve propaganda faaliyetleri için Avrupa'ya gönderildi. İsviçre'de, **Iskra** (Kıvılcım) gazetesini çıkararak Marksist fikirlerini yaymaya başladı. Bu gazete gizlice Rusya'ya da gönderilip dağıtılarak, sınıf kavgalarına zemin hazırlandı. 1903'te Brüksel ve Londra'da toplanan Rus Sosyal Demokrat Partisi, Lenin ile Plekhanov'un fikir ayrılığına düşmesi sebebiyle ikiye ayrıldı. Lenin'in tarafını tutanlara "bolşevik", Plekhanov ve Troçki'nin tarafını tutanlara "menşevik" denildi. Bölünme, Rusya'da marksist ihtilalin gerçekleştirilmesinde partinin rolünün nasıl olması gerektiği konusunda oldu. Lenin, partinin profesyonelce yetişmiş kimselerden teşekkül etmesini ve ihtilalin işçi sınıfı önderliğinde yapılması gerektiği tezini savunuyordu. "Bana profesyonel bir ihtilalci teşkilât verin, Rusya'nın altını üstüne getireyim." diyordu. Muhtelif zamanlarda yapılan uzlaştırma teşebbüsleri neticesiz kaldı ve 1912 Prag Kongresinde yoğun faaliyetlerine devam etti. Lenin, bolşevikleri ihtilâle hazırlayarak, eğitim ve teşkilatlandırma faaliyetlerini hızlandırdı.

1905'te menşevik Troçki'nin önderliğinde Petersburg'da girişilen ayaklanma ile Petersburg ve Moskova'da işçi sovyetleri (kurulları) kuruldu. Çarlık Rusya'sının merkezi Petersburg'du. Çar'ın kuvvetleri bu ayaklanmayı bastırdı ve Çar İkinci Nikola, anayasalı meşrutî bir idâreye geçerek bâzı hürriyetler verdi. Duma(Millet Meclisi)yı topladı. Lenin ayaklanmayı desteklemek için Rusya'ya döndü ve 1907'de tekrar Avrupa'ya kaçtı. Daha çok İsviçre ve Fransa'da dolaştı. 1909'da Alman Sosyal Demokratlarının "revizyonist" düşüncelerine karşı **Materyalizm ve Emperyalizmin Tenkidi** isimli eserini yazdı. Bunda Marks'ın düşüncelerini anti-materyalizm olarak yorumlayanları "revizyonistlik" ile suçlayıp tenkid etti.

Bu yıllarda **Pravda** (Gerçek) gazetesini çıkaran Lenin, yazılarında David Hume, Kant ve Tolstoy'u tenkit etti. Marksizm ve sosyalizmde gâyenin dîni kaldırmak olduğunu ifâde ederek, taraftarlarından bu fikir doğrultusunda her türlü faaliyette bulunmalarını istedi. Particilik ve sınıf kavgalarına dâir yazılarının açıklandığı **Proleter İhtilalin Askerî Programı** kitabında; "Kardeş harpleri de harptir. Kim sınıf mücâdelesini tanırsa, ülke içindeki kardeş harplerini reddedemez. Bunu reddetmek, sosyalist ihtilalden vazgeçmek olur." diyordu. "Sınıflar kavgasında ahlâk kaidelerine bakılmaz. Ahlâk, proleteryanın zaferi için çalışmaktır. Bu zaferi sağlayacak kuvvet, partidir", "Parti, aktif çalışmalar yapacak teşkilâtlı bir gruptur. Bir ileri karakoldur. İşçiler partinin idâresine karışmazlar. Onlar, parti tarafından idâre edilirler." "Rusya'da sosyal demokrasi kurulamaz. Bu dâva fikir tartışmaları ile yürümez. Dâvayı zafere, yavaş bir iktisâdî gelişme değil, ânî ve sert çıkışlar götürebilir. Hürriyet içinde ihtilal olmaz. İhtilal, otorite ve istibdat, demektir. Kapitalizmden sosyalizme geçiş devresinde diktatörlük vardır." "Mümkün olduğu kadar aktif olanları öldürünüz ki, bize az iş kalsın." tezleriyle Leninizm'in teorik esaslarını ortaya koydu.

Birinci Dünyâ Savaşının başlangıcında İsviçre'de bulunan Lenin, bu savaşı, emperyalist devletlerin dünyâyı paylaşma kavgası olarak vasıflandırdı ve bunun, sınıflar arası bir savaş hâline dönüştürülme yollarını sağlamaya çalıştı. Bu düşüncelerine 1917'de yazdığı **Emperyalizm, Kapitalizmin Son Aşaması** (İmperialism Kak Vışşaya Stadio Kapitalisma) isimli eserinde yer verdi. Savaşta, Rusya'nın karşılaştığı güçlükler ve Çanakkale Boğazının açılmaması sebebiyle müttefiklerinden yardım alamaması yüzünden ülkede açlık başgösterince, Petersburg'da bolşevik ve menşeviklerin katıldığı gösteriler bir anda ihtilâle dönüşerek, işçi ve asker sovyetleri idâresi kuruldu. 16 Mart 1917'de Çar'ın istifasıyla üç yüz yıllık Romanof Hânedânı sona erdi ve Prens Lvov başkanlığında geçici liberal bir hükümet kuruldu.

Harp hâtıralarında; "Lenin'i Rusya'ya göndermekle hükümetimiz büyük bir sorumluluk altına girmiştir. Ama askerî bakımdan bu hareket iyi netice verdi. Rusya'yı yere sermek lâzımdı." diye bahseden

Alman generali Von Ludendorf; 17 Nisan 1917'de bol para ve imkânlarla Lenin'i Almanya'dan gizlice trenle Rusya'ya soktu. Savaşın, emperyalizmin vâsıtası olup, bir gâyeye teşvik etmeyeceğini, asıl hedefin sosyalizmin zaferi olduğunu yayan Lenin, "Askerler, evinize dönünüz, toprak sâhibi olunuz." çağırısını yaptı.

Rus Çarlık rejiminin yıkılmasına kadar katıldığı Birinci Dünya Savaşına devam kararı veren geçici hükümetin Temmuz ayında doğu cephesinde girişti̇ği taarruz başarısızlık ile neticelenince "bütün iktidar sovyetlere" sloganıyla, barışın imzâlanması, köylüye toprağın, işçiye fabrikaların verilmesini savunarak Lenin'in düzenlediği ve menşevik Troçki'nin de katıldığı isyan, Lvov'un çekilip, Kerensky'nin başbakan oluşuyla bastırıldı. Troçki tevkif edildi. Lenin ise Finlandiya'ya kaçtı. Burada 1917'de yazdığı **Devlet ve Devrim** (Gesudarts Voi Revolyutisiya) kitabında proleterya diktatörlüğünü târif ederek, işçi ve köylülerin iktidâra gelmesiyle sınıf ayrılıklarının kalkacağını iddia ediyordu.

Bu sırada ülkenin durumunda büyük bir karışıklık başgöstermiş, köylüler zenginlerin çiftliklerine hücum etmeye başlamışlar, otorite ve düzen diye bir şey kalmamıştı. Eylülde serbest bırakılan Troçki önderliğinde 7 Kasımda Kerensky'nin hükümet sarayına karşı saldırıya geçen bolşevik Askerî İhtilal Komitesi, iktidârı ele geçirdi.Lenin gizlendiği Smolny Enstitüsünden çıkarak Petersburg'a geldi. İlk yaptığı iş çarlığın gizli belgelerini açıklayarak savaştan çekildiğini îlân etmek ve Almanlar ile antlaşma imzalamak için teşebbüse geçmek oldu.

Yirminci yüzyılın en mühim siyasî hâdiselerinden sayılan Bolşevik İhtilali ile iktidârı ele geçiren Lenin, 25 Kasım 1917'de Kurucu Meclis seçimlerine gitti. Bütün parlak sözler ve vaatlere rağmen 35 milyon reyden sadece dokuz milyonunu alarak 707 üyeden 175'ine sâhib oldu. Bunun üzerine Kurucu Meclisi dağıtarak proleterya diktatörlüğünü ilân etti. Stalin ile beraber 2 Aralık 1917'de yayınladığı beyannâmede Rusya'daki Müslümanlara "çarlar ve zâlimler tarafından dinleri tahkir edilen Müslümanlar! Dîninizin ve kültür müesseselerinizin serbest olduğunu bildiriyoruz." şeklinde propaganda yaptıysa da Müslümanları inandıramadı. Toprak mülkiyeti bir kararnâme ile kaldırıldı. Sanâyi müesseselerini devletleştirdi. İhtilâlin devâmı için Kızılorduyu ve "diktatörlüğümüzün kılıcı, sert gözü" diye tavsif ettiği ÇEKA'yı kurdurdu. Muhalefetin insafsızca ezilmesi, gizli polis terörü ve Lenin'in "barış, ekmek, toprak" sloganları halkın arasında yankılar uyandırdı. Başkenti Petersburg'dan Moskova'ya taşıdı ve komünist ihtilâli diğer ülkelere de yaymak için Üçüncü Enternasyonali kurdu. Gelişmelerden şikâyet eden birisine; "Bu bir Rus meselesi değildir. Bu, dünyâ ihtilâli yolunda geçmemiz gereken bir aşamadır." cevabını verdi.

İhtilalden sonra komşu ülkeler ile savaşlar ve iç harpler devam etti. 1918 yılında ilk Sovyet anayasası îlân edildi. Buna göre Sovyetler Birliği sâdece proleterya sınıfının devleti sayılıyordu. 1918-22 yılları arasında ihtilâle karşı ayaklanan Vrangel ve Denikin'in Beyaz Rus orduları ile mücâdele edildi.

Lenin'in icrâât̂ları ve komünizm idâresi Rusya'nın durumunu düzeltmedi. Komşu ülkelerle mücadeleler ve iç harpler devam etti. Köylüler dağıtılan toprakların tapusunu isteyip, verilenlerin ihtiyaçlarını karşılamadıklarını ileri sürdüler. Şehirden ayrılıp köylere gelen sekiz milyon kişi de toprak istedi. Tarlalarda, fabrikalarda, mâdenlerde, petrol kuyularında ve demiryollarında İstihsal faaliyetleri aksadı. Buğday istihsâlinde Çarlık Rusyası rakamlarına ancak 1960'larda ulaşılabildi. Gıdâ maddesi ve mamul eşyâ temini güçleşince açlık tehlikesi, mal darlığı ve karaborsa başgösterdi. Lenin, icrâatlarının memnuniyetsizliklere sebebiyet vermesi üzerine sert tedbirler aldı. Her şey önceden planlandığından ÇEKAve Kızılordu memnuniyetsizliklere ve muhâlefete, katliamlar ile cevap verdi. Sâdece Kiev'de 1919 yılında Lenin'in propagandalarına katılmayan on bin aydın Rus subayı, zarar yapılmayacağı vaadi ile teslim alınarak hepsi, erkek çocukları ile îdâm edildi. Hanımları da genelevlere konulup, kızılordu erlerine teslim edildi. Uğradıkları büyük hakâretlere ve hunharca tecâvüzlere tahammül edemeyen bu kadınlar, kısa sürede öldüler.

İhtilâlin başlangıcından îtibâren Sovyetler Birliğinde Lenin'in yedi senelik iktidârı devrinde otuz iki milyon insan hayatını kaybetti. 1922'de karşı güçler bertaraf edilerek, SSCB kurulmuş oldu. Böylece dünyâ târihinin en büyük zulüm imparatorluğu ortaya çıktı. Sovyetlerin, İkinci Dünyâ Harbindeki insan zayiatı, sâdece Lenin zamânında katledilenlerden azdır.

1917'den itibâren uygulanan Harb Komünizmi 1921'de biraz liberalleştirilerek yeni iktisat siyâseti (Novoya Economic Politicaya) (NEP) tatbikata konuldu. Soukhozlara paralel olarak Kolhozlar kuruldu (Bkz. Kolhoz). Kontrol ve parti disiplini şiddetlendirildi.

Lenin'in, Halk Komiserleri Şûrası ve Komünist Parti Başkanıyken 1922 yılında başlayan krizleri, 1923'te tekrarlayarak, onu konuşamaz hâle getirdi. 21 Ocak 1924 günü gelen kalp krizinde ölen Lenin, Moskova'da yapılan büyük, özel bir yere kondu. Yerine Stalin geçti.

Lenin öldükten sonra fikirlerinin, "Leninizm" ismiyle bütün dünyâda propagandası yapıldı. Esası; din düşmanlığı, önce yalan ve yaldızlı sözlerle aldatmak, sonra zulüm ve işkence ile yok etmektir.

1990'dan sonra Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Lenin'in fikirleri de yargılanmaya başlamış ve eski propaganda gücünü kaybetmiştir.

Târihin en kan dökücü ihtilâlcilerinden olan Lenin, Marksizm teorisinin tatbikçisi, komünizm idâresinin ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Devletinin kurucusudur. Lenin, komünizmin başarıya ulaşması için; "Birinci vâsıta yalan söylemek, aldatmaktır. Ne kadar büyük yalan söylerseniz, o kadar muvaffak olmuş sayılırsınız." dediğinden, çok yalancı ve o kadar da çok zâlim ve kan dökücü idi. Çok kitap yazdı. Bu kitaplarından Türkçe'ye çevrilenler vardır. Yazıları birbirinden hayli ayrı ve değişik yorumlara yol açmıştır.

LENS (Bkz. Göz)

LENZ KÂNUNU;

Alm. *Lenzsche Gesetz (n),* **Fr.** *Loi (f) de Lenz,* **İng.** *Lenz's law.* Bir indüksiyon elektromotor kuvvetinin (e.m.k.) yönünü veren fizikî bir kânun. Şu şekilde ifâde edilir: **Bir indüksiyon e.m.k ve akımının yönü, kendisini hâsıl eden sebebe karşı gelecek tarzdadır.** H.F. E. Lenz (1804-1864) adındaki Alman bilginin, Faraday ve Henry'nin çalışmalarından habersiz, onların keşiflerinden birçoklarını hemen hemen aynı zamanda yaptığı bilinmektedir. Kendi adını taşıyan kânun, Lenz Kânunu adını almıştır.

Akımın sebebi, bir magnetik alan içinde bir iletkenin hareketi olabilir veya hareketsiz bir devreden geçen elektrik akımının değişimi olabilir. Birinci durumda iletkeni hareket ettirirken meydana gelen (e.m.k)nin yönü o şekildedir ki, manyetik alan tarafından iletkene uygulanan kuvvetin yönü hareketinin yönüne ters olsun. Dolayısıyle iletkenin tepkisi zıt yöndedir.

İkinci durumda, akımın kendisi bir manyetik alan meydana getirir ve bu alan, devre tarafından sınırlanan yüzölçüm arasında (a) ilk alan artmakta ise buna zıttır, fakat (b) eğer ilk alan azalmakta ise onunla aynı yöndedir. Böylece indüklenen akım tarafından karşı gelinen şey, devre arasında geçen akımdaki değişimdir. (Akımın kendisi değildir.)

LEONARDO DA VİNCİ;

İtalyan sanatçısı ve ilim adamı. İslâm âlimlerinin batıyı etkisi altına almasından ve Fâtih Sultan Mehmed Hanın İstanbul'u fethinden sonra, teknikte ve dinde yenilikler yapmak zorunda kalan Avrupa'da yetişen ve teknikte yenilik olan Rönesansın büyük şahsiyetlerinden biridir.

Leonardo, 15 Nisan 1452 senesinde Vinci'nin Tuscan kasabasında dünyâya geldi. Gençliğinde Floransa'da, Verrocchio'dan resim ve heykelcilik dersleri aldı. 1478 senesinde bir galeri açarak perspektif resim üzerinde çalışmaya başladı. 1482 ile 1499 seneleri arasında Milano'da sarayda askerî mühendis, mimar, ressam ve heykeltraş olarak çalıştı. Burada çizdiği **Son Akşam Yemeği** adlı tabloda simetri ve hareket açıkça görülür. 1506 senesinde çizdiği **Mona Lisa** tablosu, eserlerinin en kıymetlilerindendir. Işık ve gölge oyunları ile resimlere canlılık kazandırıyordu.

Leonardo'nun eserlerinden çoğu yarım kalmış veya tahrib olmuştur. Birçok projeleri, matematik hesapları, kendi el yazısı ile not defteri şeklinde mevcuttur. Bu defterde yapmış olduğu çalışmalar oldukça dikkat çekicidir. Mîmârî olarak çizdiği Milan Katedrali ile İkinci Bâyezid Hanın isteği ile hazırladığı Boğaz Köprüsü plânı en önemlileridir. Ayrıca şehircilik plânlarında, kanalizasyon, yollar, merdivenler daha birçok teferruat resimlenmiştir. Askerî alanda yaptığı çalışmalar arasında seyyar köprüler, seyyar toplar, savaş gemileri, zırhlı arabalar, tanklar ve balistik eğik atış hesapları gelir. Bütün bunlar tatbik safhasına geçilmemiş teknik resimlerdi.

Leonardo'nun biyoloji, matematik, optik, jeoloji üzerine de çalışmaları vardır. Teneffüs, hazm ve üreme organları ile kan deverânı, doğum hâdisesi, not defterinde yer almaktadır. Işığın ve sesin suya atılan taştan yayılan dalgalar şeklinde olduğunu yazmıştır. Yazıyı sağdan sola doğru yazarak kullanmıştır. Jeoloji ilminde, dünyâ yer kabuğunun, suların karaları ayırması ile meydana geldiğini, başa dökülen suyun saçları ayırmasına benzetmiştir. Leonardo, tabiatı inceleyip aklı kullanarak gördüklerini resimlemiştir.

1506 yılında Fransa KralıOnikinci Louis'in ressamı olarak çalışmaya başlayan Leonardo'ya bundan on sene sonra bir şato verilmişti. Hayâtının son yıllarını burada geçiren ressam 1519 yılında öldü.

LEOPAR (Felis pardus= Panthera pardus);

Alm. *Leapard,* **Fr.** *Léopard,* **İng.** *Leopard.* **Familyası:** Kedigiller (Felidae). **Yaşadığı yerler:** Asya ve Avrupa'nın birçok yerinde. **Özellikleri:** Açık sarımtrak postu, halkalı siyah beneklidir. Vücut uzunluğu 1,5 metre, kuyruğu 1 metre, ağırlığı 50 kg kadardır. İyi sıçrayıcı ve ağaca tırmanıcıdır. Antilop ve diğer memelileri avlar. **Ömrü:** 20 yıl kadar. **Çeşitleri:** Karapanter, İran parsı, Cava parsı, Afrika parsı, Çin

parsı gibi çeşitleri mevcuttur.

Kedigiller âilesinden, Asya ve Afrika'da yaşayan yırtıcı bir memeli. Pars veya Panter olarak da bilinir. Kaplan ve aslandan daha küçük ve hafiftir. Kuyrukla beraber 210-270 cm boyunda, 50 kg kadar ağırlıktadır. Ağırlığı 90 kg gelenlerine pek az rastlanır. Postu açık sarı olup, sırt ve yan taraflarında siyah halka şeklinde benekler bulunur. Beneklerin orta kısımları post renginden daha koyudur. Beneklerinden dolayı bâzan çita ve jaguar ile karıştırılır. Leoparın benekleri halkalı, çitada ise doludur. Ayrıca, çitanın gözlerinin altından çenelerine doğru birer siyah çizgi uzanır. Jaguarın koyu çemberlerinin ortasında ise küçük siyah bir leke bulunur. Leopar bulunduğu yere çabuk adapte olur. Postundaki lekeler çevreden ayırt edilmesini güçleştirir. Ona üstün bir kamuflaj kâbiliyeti sağlar. Bu sâyede avlarına rahatlıkla yaklaşır. Yarı çöllerde sulak ormanlarda ve dağlarda bulunur. Türkiye'de güney Toroslar ve Aydın civarında tek tük görülür. Rengi genellikle açık sarı olmakla berâber Doğu Hint Adalarında siyah postlu olanlarına da rastlanır. Buna kara panter denir. Bu takdirde yine üzerinde siyah parlak halka izleri bulunur.

Evcil sığır ve koyunlara, maymun, geyik ve antiloplara pusu kurar. Sinsi, hilekâr ve yırtıcıdır. Evlere girerek evcil köpekleri boğar ve götürür. Maymun ve köpek etine düşkündür. Avını ensesinden ısırarak, boynunu kırarak veya şahdamarını keserek öldürür. Çoğunlukla yağmacılara karşı tedbir olarak avını, boynundan sürükleyerek bir ağacın yüksek dalına çıkararak yer. İnsan yiyenleri de vardır. Leoparlar üreme mevsiminin dışında yalnız dolaşmayı severler. Genellikle gece aktiftirler. Pusuya yatarak avına sıçrar veya ağaç dallarına çıkarak altından geçen hayvanların sırtına atlar. Asya'da yaşayanlarına çoğunlukla pars, Afrika'da yaşayanlarına Leopar denir. Yırtıcı hayvanların en tehlikelisidir. Günde bir sürüyü boğmaktan çekinmez.

20 yıl kadar yaşar. Yılın herhangi bir ayında eşleşir. 98-105 gün gebe kalır. Dişisi, bir kaya oyuğunda veya devrik bir ağacın kökleri arasında gözleri kapalı 2-5 yavru doğurur. Yavruların gözleri 10 gün sonra açılır. Gelişince annelerinin avına yardım ederler. 2 yaşında annelerinden ayrılırlar.

İnsanlar leoparları, hayvanlarını öldürdükleri, bâzan da insanlara saldırdıkları ve postları için avlarlar.

LESKOFÇALI GÂLİB;

Encümen-i şuâra şâirlerinden. 1829 (H.1245) senesinde Leskofça'da doğdu. Üsküp Vâlisi İsmâil Paşanın oğludur. İsmâil Paşanın Afyonkarahisar'a tâyin olması üzerine iki sene Afyonkarahisar'da kaldı. İki sene sonra İstanbul'a geldiler. Babası Yeniel Kaymakamlığına tâyin olunca Gâlib de İstanbul'da Mektûbî-i Sadr Âli Odasına girdi. 1850-52 senesinde Bosna Vâlisi Veliyyüddîn Paşanın divan kâtipliğine tâyin oldu. Bir sene sonra Bosna vilâyetine bağlı Penoloka Kaymakamlığına getirildi. 1853'te görevinden ayrılarak İstanbul'a geldi.

1854 senesinde Rusya ile Kırım Muhârebesi başlayınca, Ordu-yu Hümâyun Bahriyye Kitâbetine tâyin olunarak Kırım'a gitti.

1856 senesinde babasıİsmail Paşa, Van Vâliliğine tâyin olunca oğlu Gâlib'i yanına Divân Kâtibi aldı. Van'da hususî âlimlerden Arabî, Fârisî dersler gördü. Bir müddet sonra İstanbul'a dönerek eski işine tekrar başladı. Nâmık Kemâl ve İbrâhim Hâlet gibi şahsiyetlerle tanıştı.

1859 senesinde Dersaâdet Emtia Gümrüğü Tahrirat Başkitâbetine tâyin olundu. 1860'da Gümrük Tahrirat Müdürü oldu. Bir buçuk sene kadar Trablusgarb eyâleti Gümrük Emini olarak çalıştı. Mithat Paşa ile Rusçuk'a gitti. **Tuna Gazetesi'**nin yazarlığını yaptı. Oradan Halep vilâyeti mektupçuluğuna tâyin edildi. Altı ay sonra vazîfeden ayrılarak tekrar İstanbul'a döndü. 39 yaşında iken 1867 (H.1284) târihinde vefât etti. İşrete düşkündü.

Gâlip için, bâzıları divan şiirinin son temsilcisi, bâzısı modern şiirin ilk temsilcisi demiştir. Midhat Paşa hayranı olup, hayâtı boyunca Genç Osmanlılar, meşrûtiyet tarafdârları ile dostluk kurmuştur. Şiirde Nâmık Kemâl'in hocasıdır. **Dîvân'ı** vardır.

LESOTHO

DEVLETİN ADI ..... Lesotho Krallığı

NÜFÛSU 1.854.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 30.355 km^2

BAŞŞEHRİ ..... Maseru

RESMÎ DİLİ ..... İngilizce-Sesotho

DÎNİ ..... Hıristiyan, Animist

PARA BİRİMİ..... Güney Afrika randı

Afrika kıtasında etrâfı tamâmen Güney Afrika Cumhûriyeti ile çevrili bağımsız bir krallık. Güney Afrika Cumhûriyeti topraklarının ortasında kurulmuştur. Güney-kuzey doğrultusunda en geniş yeri ortalama 515 km, batı-doğu doğrultusunda en geniş yeri ise 432 kilometredir.

Târihi

Lesotho ilk olarak 19. yüzyıl başlarında, Zulu ve Matabete kabîlelerinin akınlarıyla dağıtılan kabîlelerin geri kalanlarını birleştirmeyi başaran, Moshesh isimli bir başkanın liderliğinde târih sahnesinde göründü. Boer çiftçilerinin 1868 yılındaki korkunç saldırısı üzerine, Moshesh İngiliz himâyesini kabûl etti. 1884 târihinden îtibâren İngiltere tarafından Basutholand ismiyle idâre edildi. 1959 yılında ülke, içişlerinde bağımsız oldu. Bu yıldan sonra ülkenin büyük politik grupları, şiddetli bir bağımsızlık mücâdelesine başladılar. Bu mücâdelelerin sonunda, 4 Ekim 1966'da Lesotho, istiklâle kavuştu. Aynı sene 17 Ekim'de Birleşmiş Milletlere kabul edildi. Lesotho ayrıca, İngiliz Milletler Cemiyetinin de bir üyesidir. Güney Afrika Cumhûriyeti kendi toprakları içindeki ülkenin kontrolünü kolaylıkla sağlayacağı için, Lesotho'nun bağımsızlığını tanıdı. 1986 Ocağında askerî bir darbe ile Tümgeneral Justin Metsinolekhaya ülkenin yönetimini elegeçirdi. Askerî yönetim hâlâ iş başındadır. Askerî yönetim demokrasiye dönüşün ilk adamı olan genel seçimleri Kasım 1993'te yapılmasını kararlaştırdı.

Fizikî Yapı

30.355 km^2lik bir yüzölçüme sâhip olan Lesotho, iki bölgeye ayrılır: Batıdaki düz arâziler bölgesi ve doğudaki engebeli dağlık bölge.

Batı kesimindeki düz arâziler, deniz seviyesinden yaklaşık 1200 m yüksekliktedir. Buradaki topraklar, erozyonla ciddî bir şekilde aşınmıştır.

Doğudaki engebeli dağlık bölgede, 3.350 metreye kadar yükselen Drakensberg Sıradağları uzanır. Bu dağlardan, Güney Afrika'nın en büyük nehirleri olan Tugela ve Orange nehirleri doğar. Bu nehirler, ülkenin sınırlarını aştıktan sonra Güney Afrika Cumhûriyeti topraklarını sulayarak, Atlas Okyanusuna dökülür.

Ülkenin Kuzeydoğu kesimindeki yüksek yaylada, ülkenin en yüksek dağı olan Thabana Nitlenyana (3.482 m) vardır.

İklim

Düz arâzilerde sıcaklık yazın 32°C ile kışın -7°C arasında değişir. Dağlık bölgede sıcaklık farkı daha da büyük olup, kışın sıcaklık ekseriyâ -16°C'a kadar düşer ve şiddetli kar yağışları görülür. En çok ekim ve nisan ayları arasında yağmur yağar. Değişiklikler arz eden yağış miktarı ortalaması, yılda yaklaşık 700 mm'dir. Ülkede arasıra vâki olan kuraklıklar, bâzı bölgelerde ağaçların tamâmen kesilmesinin sonucudur.

Tabiî Kaynaklar

Küçücük bir ülke olan Lesotho, tabiî kaynaklar bakımından fakirdir. Dağlık arâzilerde, kontrolsuz ağaç kesimi ve keçi gibi hayvanların yetiştirilmesi, ülkeyi bitki örtüsünden mahrum bırakmış ve çok ağaçları ve fundalıkları yok etmiştir. Elmasın dışında işletilebilecek mâden yatağı bilinmemektedir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

1.854.000 nüfûsa sâhib olan Lesotho halkının büyük çoğunluğunu Basotholar (% 99) meydana getirir. Ülkede az da olsa bir miktar Avrupalı, melez ve Asyalı bulunmaktadır. Nüfus yoğunluğu km^2 başına 42 kişidir. Lesotho halkının çoğu, yılda 3 ilâ 9 ay Güney Afrika mâdenlerinde çalışır. Herhangi bir zamanda 120.000 ilâ 200.000 Lesotholu ülkesinde değildir. İşçilerin dışarıda çalışması gençleri öğretimden mahrum bırakmakta, âile hayâtını yıkmaktadır. Nüfûsun % 75'i Hıristiyan, kalanı Putperesttir.

İlkokullardaki çocuk yüzdesi bakımından Afrika'da en yüksek orana sâhip olan, okuma-yazma oranı % 50 ilâ % 55 arasındadır. Eğitim ve öğretim, devlet tarafından sağlanır. Yüksek tahsil, başşehir Maseru'nun 20 km uzağında bulunan Roma şehrindeki üniversitede yapılır. Üniversitede okuyan öğrenci sayısı 300 civârındadır. İngilizce ve Lesotho iki resmî dil olup, yerliler Lesotho lisanını konuşur.

Siyasî Hayat

4 Ekim 1966'da istiklâline kavuşan Lesotho, kralın geniş yetkilere sâhip olduğu anayasal monarşi ile yönetilir. Yasama meclisi; kral, senato ve millet meclisinden meydana gelir. Senato, 22 tâne esas ve 11 tâne kral tarafından tâyin edilen üyelerden müteşekkildir. Millet meclisi genel seçimle beş yıl için seçilen 60 milletvekilinden ibârettir. 1986'da bir darbe ile başa geçen askerî yönetim bütün yetkileri

elinde tutmaktadır. Lesotho, İngiliz Milletler Cemiyetine (Commenwealth) ve Birleşmiş Milletler Teşkilatına üyedir.

Ekonomi

Lesotho'nun ekonomisi, tarım ve hayvancılığa dayanır. Nüfûsun büyük bir kısmı tarımla uğraşır. Buğday, mısır, süpürgedarısı yetiştirilen belli başlı tarım ürünleridir. Ekonomide büyük yeri olan hayvancılık da ülkede yapılmaktadır. Hayvan olarak koyun, keçi ve sığır yetiştirilir. Ülke topraklarının ancak 2.600 km^2lik bir kısmı tarıma elverişlidir. Toprak erezyonu, devamlı bir problem olmaktadır.

Ülkede sanâyi yok denecek kadar azdır. Mum fabrikası, et konserve fabrikası, soğuk hava depoları gibi küçük sanâyi tesisleri vardır. Ticaret ve sanâyide Amerikan sermâyesi önemli bir rol oynar.

Lesotho ticâretin büyük çoğunluğunu ekonomik bakımdan bağımlı olduğu Güney Afrika Cumhûriyeti ile yapmaktadır. İhraç ürünlerinden darı, elmas ve hayvansal ürünler ya Güney Afrika Cumhûriyetine veya bu ülke yoluyla başka ülkelere satılır. İthâlatını da aynı şekilde sağlamaktadır.

Engebeli arâzi ulaşım ve nakliyatı zorlaştırmaktadır. Ülkenin büyük kesiminde yük hayvanları, hâlâ tek nakliye vâsıtasıdır. Atlılara mahsus 2.575 km'lik yol vardır. Karayollarının uzunluğu 2.081 km'dir. Havayolu ve demiryolu ile de küçük çapta ulaşım yapılmaktadır.

LESSEPS, Vicomte Ferdinand de;

1805-1894 yılları arasında yaşamış meşhur Fransız diplomatı. 1825'te Fransız hariciyesine giren Lesseps, 1844'te aynı bakanlıkta çeşitli vazifelerde bulundu. Mısır'da görevli bulunduğu sırada, Akdeniz ve Kızıldeniz'i birleştirecek kanal projesiyle yakından ilgilendi. 1854'te Sait Paşa tarafından, bu plânı uygulaması için, kendisine yetki verildi. Gözlemleri ve keşif çalışmaları sonucunda Süveyş Kanalı projesinin bütün teknik detaylarını hazırladı ve bu konuda halkın gerekli yardımını sağlamak için çeşitli konferanslar verdi. Sonuçta Lesseps, 200 milyon frank toplamayı başardı. Kanal projesi, 1859'da uygulanmaya başladı. Kanal 17.11.1869'da resmen deniz trafiğine açıldı. Bu kanaldan on yıl sonra Panama'da bir kanal açılması ihtiyâcını savunan Lesseps, tekrar halktan yardım topladı. 1890 yılında Lesseps şirketi, işi yürütemediğinden terk etmek zorunda kaldı. Lesseps, proje için topladığı parayı, uygunsuz harcadığı için yargılanarak mahkûm oldu. Bu hâdise ile Fransız hükümetindeki mevkii de sarsıldı.

LEŞ;

Alm. *Tierkadaver (m), Aas (n),* **Fr.** *Charogne (f),* **İng.** *Carcass, carrion; slut (kadın), scoundrel (erkek).* Kendiliğinden ölmüş hayvan, besmelesiz kesilerek öldürülen hayvan. Leş, aynı mânâda Farsça bir kelime olan "Lâşe" kelimesinin hafifleştirilmiş, değiştirilmiş şeklidir. Batmış gemi mânâsına da gelir. Eskiden argo olarak, yolda koşarken şişip geride kalan tulumbacılar için de kullanılırdı.

Leş, insan tarafından boğazlama veya av niyeti olmaksızın, kendiliğinden ölen veya öldürülen hayvan veya kuşa denir. Çok fenâ kokan ve böceklerin üzerine yığıldığı şişmiş hayvanlara da leş denir. Ahlâkı bozuk olan, beden ve elbise temizliğine riayet etmediği için pis kokan kimselere de argo olarak "leş" denilmektedir. Bu maksatla söylenilen "leş gibi insan" benzetmesi de halk arasında pek meşhurdur.

İslâm dîninde, leş olan etin yenmesi haramdır, kesin olarak yasak edilmiştir. Ancak, harp esnâsında veya fakirlik sebebiyle, helâl yiyecek bulamayanların ölmeyecek kadar yemesine izin verilmiştir. Besmelesiz kesilen hayvanı veya kesmeyip de bir yerine bıçak saplayarak, ensesine ve alnına vurarak veya boğarak veyahut ilâçlayarak, elektrikleyerek öldürülen kara hayvanlarının etini yemek de, leş gibi haramdır, yasaktır. Deniz hayvanları için bu yasak bulunmayıp, dinamit ve elektrikle avlamak kânunen yasaktır. Allahü teâlâ **Kur'ân-ı kerîm**'de meâlen; **"Ey îman edenler, size rızık olarak verdiğimiz şeylerin en temiz olanlarından yiyin. Eğer Allahü teâlâya, kulluk ediyorsanız O'na şükrediniz. Şüphesiz O, size leşi, kanı, domuz etini, bir de Allah'dan başkasının adı ile kesilmiş olanı katî haram kıldı..."** buyurdu. (Bakara sûresi: 172-173)

Diğer âyet-i kerîmelerde de meâlen şöyle buyrulmaktadır:

Şöyle ki, Kur'ân'da yemesi harâm olanlar, leş ve akıcı kan ve pis hınzır ve Allah'tan başkasının adı ile kesilmiş olandır. (En'am sûresi: 145)

Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilen hayvanlar, bir de henüz canı üzerinde iken yetişip kestikleriniz müstesna olmak üzere, boğulmuş, bir yerine vurularak öldürülmüş, düşüp yuvarlanmış, başka bir hayvan tarafından boynuzlanmış (süsülmüş)**, yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanmış hayvanları, dikili taşlar üzerinde** (câhiliyet devrinde putlara hürmeten) **kesilen ve fal okları ile kısmet aramanız size haram kılındı."** (Mâide sûresi: 3)

İslâmiyetin leş hakkındaki hükümleri ve hayvanın dine uygun şekilde nasıl kesileceği, avın nasıl avlanacağı ve Allahü teâlânın yukarıdaki âyet-i kerîmelerde bildirdiği emirlerine nasıl uyulacağı ilmihal ve fıkıh kitaplarında geniş yazılıdır.

LEŞBÖCEĞİ (Silpha, Necrophorus, vs);

Alm. *Aaskäfer (m),* **Fr.** *Silphidaés, insecte de charogne,* **İng.** *Carcass insect, grave-digger insect.* **Familyası:** Leşböceğigiller (Silphidae). **Yaşadığı yerler:** Leş bulunan bölgelerde. **Özellikleri:** Çoğu geniş ve yassı vücutlu ve siyah renklidir. Üzerlerinde parlak sarı ve kırmızı lekeler bulunur. Ergin ve kurtçukları ölü hayvanlarla beslenir. Otçul olanları da mevcuttur. **Çeşitleri:** 2000 kadar türü vardır.

Kınkanatlılar (Coleoptera) takımının, leşböceğigiller familyası türlerinin genel adı. Çoğu parmak boğumu büyüklüğünde vücutları yassı, anten uçları tokmaklı, parlak renkli böceklerdir. Çürümekte olan leşlerle geçinirler. Bilhassa fâre, köstebek gibi hayvan leşlerinin yanında daha kolay rastlanırlar. Koku alma duyuları çok hassastır. Vücutlarını örten kitinsel kanatları, siyah olup üzerleri portakal renginde nokta, leke ve bantlarla örtülüdür. Bir tehlike ânında arka kısımlarından pis kokulu bir sıvı salgılarlar. Bir yerde leş kokusu aldıklarında, sürüler hâlinde oraya akın ederler. Leşi, kazdıkları çukurlara gömerler. Ayrıca dişileri leşin üzerine yumurta bırakırlar. Yumurtalar açıldığı zaman yavrular hazır yiyecek bulurlar. Bu böcekler, leşlerin ortadan kalkarak kokmasını önledikleri gibi, mikropların etrâfa yayılmasına da mâni olurlar. Çok tehlikeli mikrop saçan fâre leşleri, gömülmekle ortadan yok olurlar. Leşler gömülmekle mikropları taşıyan sineklerden de korunmuş olunur.

Hiçbir şey hikmetsiz yaratılmamıştır. İlim adamları Allahü teâlânın yarattıkları içinde faydasız hiçbir şeye rastlamamışlardır. Hikmetini bilmedikleri çok şeyin sonradan sebepsiz yaratılmadığını anlamışlardır. Pislik böcekleri de pisliği toprak içine taşıyarak, çeşitli mikropların etrafa yayılmasını önlediği gibi, toprağı da gübre bakımından zenginleştirirler.

LETONYA

DEVLETİN ADI ..... Letonya Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Riga

NÜFÛSU 2.750.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 64.500 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Letonca

DÎNİ ..... Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ..... Letonya rublesi

Baltık Denizi kıyısında yer alan bir Avrupa Devleti. Kuzeyinde Estonya, doğusunda Rusya Federasyonu, güneyinde Litvanya, batısında Baltık Denizi ile çevrilidir.

Târihi

Bölgenin yerleşik halkı olan Letonlar M.Ö. 3000 yıllarında Baltık kıyısına gelip yerleştiler. Uzun yıllar ticâretle uğraşarak geçimlerini temin ettiler. Letonya diğer Baltık ülkeleri gibi M.S. 9. asırda Vikinglerin istilâsına uğradı. Germenler 1198-1290 yılları arasında Letonya topraklarını ele geçirdiler. Bu arada bölgede Hıristiyanlık yayıldı. Letonya 15. asırda kurulan Litvanya Federasyonuna katıldı. Rusya ile olan savaşlar neticesinde konfederasyon dağıldı. Letonya İsveç'in hâkimiyeti altına girdi.

Büyük Kuzey Savaşları neticesinde Çar Birinci Petro Letonya'yı ele geçirdi (1700-21). Bu târihten îtibâren Rusya'nın hâkimiyeti altında kaldı. Rusya'daki 1905 işçi ayaklanması Letonya'da büyük yankılar uyandırdı. Ayaklanma askerî ordu tarafından bastırıldı ve elebaşılar Sibirya'ya sürüldü.

Birinci Dünyâ Harbi sırasında Letonya topraklarının büyük bölümünü Almanlar işgâl etti. Almanların savaşta mağlup olmasını fırsat bilen Rusya, Baltık ülkelerine karşı harekâta geçti ise de, yoğun bir karşı koyma ile geri çekilmek mecburiyetinde kaldı. Alman orduları Letonya'dan 15 Aralık 1919'da geri çekildiler. Bir süre sonra Letonya ve diğer Baltık ülkelerini tanıyan Rusya bir seri antlaşma imzâladı.

Bağımsızlığını kazanan Letonya'da hükûmet büyük toprak sâhiplerinin topraklarını, topraksız köylülere dağıtarak Germen soyluların ekonomik ve siyâsî güçlerini zayıflattılar ve komünist hareketleri baltalamış oldular.

Almanya'nın 1939'da Polonya'yı yenmesinden sonra Rusya Baltık ülkeleri ile karşılıklı yardımlaşma anlaşmaları imzâlandı ve bu ülkelerde askerî üsler kurmak için izin verilmesini istedi. Diğer Baltık Ülkeleri gibi Letonya da uluslararası alanda bir müttefik bulamayınca Ruslara topraklarında üs kurması için izin verdi. 14-15 Temmuz 1940'ta yapılan seçimleri Sovyet yanlısı adaylar kazandı. Seçimler

sonrası kurulan Letonya hükümeti ve parlamentosu Sovyetler Birliğine katılma kararı aldı. SSCB Yüksek Sovyeti bu isteği onayladı ve Letonya, Sovyetler Birliğinin Cumhûriyetleri arasına girmiş oldu.

İkinci Dünyâ Harbi sırasında Almanya'nın işgâline uğrayan Letonya'da 450.000'e yakın insan öldü. Savaşın ardından bölgeye hâkim olan Sovyet hükümeti çok sayıda Letonyalıyı sürgüne gönderdi. Sosyalist rejim yeniden kurulunca Letonya'da 1951'e kadar gerilla harbi devam etti. 1951'den sonra iç karışıklıklara kesin olarak son verildi ve Sovyetler Birliği Letonya'da tamâmen hâkimiyeti ele geçirdi.

Letonya 1991'e kadar Sovyetler Birliğini meydana getiren 15 cumhûriyetten biri olarak kaldı. Rusya'da başlayan reform hareketleri neticesinde 1991'de Letonya bağımsızlığını ilân etti. Rusya Federasyonu dâhil Avrupa devletleri Letonya Cumhûriyetini tanıdı.

Fizikî Yapı

Letonya'nın büyük bölümü dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Baltık ve Riga Körfezi kıyıları oldukça düzgündür. En önemli akarsuyu Dvina Nehridir. Diğer akarsular Baltık Denizine dökülür. Sovyet sınırı yakınlarında irili ufaklı göller vardır.

İklimi

İklimi ılımandır. Atlas Okyanusundan gelen hava kütlelerinin etkisi altındadır. Yazlar genelde serin ve yağışlı geçer.

Tabiî Kaynaklar

Mâdenler: Ülke topraklarında çeşitli mâdenler bulunur. Başlıca mâdenleri dolomit, kireçtaşı ve turbadır. Kurland Yarımadasında bulunan petrol rezervleri henüz işletilmemektedir.

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Ülke topraklarının % 67'si orman, çayır, otlak ve bataklıklarla kaplıdır. Bu topraklarda çeşitli yabânî hayvan yaşar. Başlıca av hayvanları tilki, tavşan, vaşak ve porsuktur. Alınan koruma tedbirleri sâyesinde geyik ve karaca neslinin tükenmesine engel olunmuştur. Çok sayıda kuş türü yaşar.

Nüfus ve Sosyal Hayat

2.750.000 olan nüfûsun, % 54'ünü Letonyalılar, % 33'ünü Ruslar, % 5'ini Beyaz Ruslar, % 3'ünü Ukraynalı, % 3'ünü Polonyalılar meydana getirir. Halkın büyük kesimi Letonca konuşur. On bir senelik ilk ve orta öğretim parasız ve mecbûridir. Letonya Bilimler Akademisine bağlı 10 yükseköğretim kurumu ve 10 ilmî kuruluş vardır.

Ekonomi

Ülke ekonomisi sanâyiye dayalıdır. En önemli sanâyi dalları metal üretimi ve makina yapımıdır. Diğer sanâyi ürünleri buzdolabı, gemi, demiryolu araçları, dizel motoru, elektrik jeneratörü, beyaz eşyâ ve radyodur. Ayrıca dokuma, kereste, besin, ayakkabı ve giyim sanâyii de gelişmiştir. Enerji ihtiyâcının yarısından fazlasını kendi kaynaklarından karşılar.

Ulaşım

Ülkede ulaşım ağı çok gelişmiştir. Ulaşım kara, demir, deniz ve havayoluyla sağlanır. İç suyollarından da ulaşımda faydalanılır. Riga ve Ventpils limanları ticârî açıdan önemlidir. Riga havaalanından her ülkeye düzenli uçak seferleri yapılır.

LEVÂZIM;

Alm. *Bedarfsartikel (pl.), 2. Intendantur (f),* **Fr.** *1. Objets (m.pl.) nécessaires, 2. Intendance (f),* **İng.** *1. Necessities, 2. Commissariat.* Lâzım olan şeyler. Askerî birliklerin yiyecek ve giyecek maddelerini, silâh, mühimmât, muhâbere ve ordu donatım araç ve gereçleri dışında kalan diğer malzemeleri, ifâde eden terim. Levâzım sınıfı, barışta ve seferde, askerî birlik ve kurumların yiyecek, içecek, giyecek, yakacak vb. maddelerin ikmâlini, depolanmasını, bakım, tâmir ve dağıtımını sağlar. Savaş sırasında düşmandan alınan ganîmetin toplanması, sınıflandırılması ve cephe gerisine gönderilmesi de bu sınıfın vazîfeleri arasındadır. Bu hizmetleri yerine getirmede, levâzım sınıfının bölükten alaya kadar değişik büyüklükteki birlikleri vazîfe almaktadır.

Târihçesi: Milletlerin, düzenli bir orduya sâhip olmaya başlamaları ile birlikte, askerlerin yedirilmesi, giydirilmesi, silâh ve teçhizâtının ve diğer ihtiyâçlarının temini zarûriyeti de ortaya çıkmıştır. Asya kıtasının doğusundan, Avrupa ortalarına kadar çok geniş sâhalarda devlet kuran atalarımızın, bilhassa ordunun iâşe ikmâli konusunda tertip, düzen ve faaliyetleri, bugün bile merak konusu olmaktadır.

Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarında düzenli ordu teşkilâtı yoktu. Taleb üzerine, aşîret gençleri savaşa katılırlar, bunlara sefer esnâsında ulûfe verilir, savaştan sonra memleketlerine dönerlerdi. Orhan Gâzi

ve Sultan Birinci Murâd Han zamânında, muvazzaf kapıkulu timar ve zeâmet askerleri ihdâs edildi. Kapıkulları, pâdişâhların hassa askerleri olup, hazîneden bunlara ulûfe ve günlük istihkâk verilirdi.

Seferde pâdişahın maiyetinde bulunan kapıkulu askerleri, piyâde ve süvârî olmak üzere iki kısımdır. Kapıkulu piyâdesi; yeniçeriler, acemi oğlanları, cebeciler, topçular, top arabacıları, humbaracılar, sakalar olmak üzere yedi sınıfa ayrılmıştı.

Yeniçeri ocağının ilk teşkilinde her ere bir akçe ulûfe verilirken, zamanla paranın değer kaybetmesiyle bu miktar 1 günde 20-25 akçeye yükseltildi. Ulûfeden başka, senede dört defâ un, et, yağ, bulgur, elbise gibi şeyler veya bedelleri verilirdi.

Eyâlet askerlerine hazîneden maaş verilmez, dirlik denilen arâzinin vergi hâsılâtı tediye edilirdi. Dirlikleri, hâsılâtlarına göre Has, Zeâmet ve Timar olmak üzere üçe ayrılmıştı. Dirlik sâhipleri elde ettikleri hâsılâta göre, sefer zamânında muayyen miktarda askeri tam teçhizâtlı olarak göndermeye mecburdular. Toplanma bölgesinden hareket edildiğinde, önde süvârî ve piyâde ve onların arkasında ağırlıklar ile erzak kâfilesi yer alırdı. Bu teşkilâtlanmada usûl ve nizâmlara tam riâyet sağlandığından, Osmanlı Devletinin yükselme devrinde, masraf yapılmadan, mükemmel donatılmış, eğitim seviyesi yüksek yüz kırk bin süvârî tedârik edilmiş ve seferin devâmı müddetince ordunun kendi iâşesini sağlaması mümkün olmuştu.

1826 senesinde yeniçeri sınıfının lağvedilmesine kadar bu düzen devâm etti. Bu târihte, nizâm-ı cedîd kurularak, düzenli ordu teşkîlâtına geçildi. 1909 senesinde ilk levâzım okulu, Beylerbeyi Sarayında açıldı, ancak, dokuz aylık bir eğitim devresinden sonra kapandı. İki sene sonra, 1911'de Almanya'dan getirilen levâzım mütehassısı Zaver Beyin idâresinde okul, Taksim Kışlasında açıldı. Okulda hukuk, iktisâd, ticâret, barış ve seferde ihâle ve muâyene usûlleri, yiyecek, yakacak, melbusât ve teçhizât ikmâli vb. konular öğretiliyordu. Balkan Harbinden edinilen tecrübelerden de faydalanılarak istihkâkların verilmesi, ilmî esaslara bağlanmış ve 1914 târihli **Tayınat ve Yem Kânunu** çıkartılmıştır. Askerî birliklerin iâşesinde ve tayın bedellerinin ödenmesinde, mübâdele sistemi getirilerek kânunda belirtilen cins ve miktarda erzak verilmesi hükmedilmiş, ancak bu erzakın bir günlük tutarını geçmemek üzere başka cins erzakla değiştirilebilmesi esâsı kabûl edilmiştir. Birliklerin iâşesinde bundan daha mükemmelini düzenleyecek bir kânun yapılamadığından, **Tayınat ve Yem Kânunu'**nun uygulanmasına zamânımızda da devâm edilmektedir.

İstiklâl Harbinden sonra, Harp Akademileri binâsında 1 Ekim 1925 târihinde Levâzım Akademisi adı altında Levazım Okulu yeniden açıldı. 1927 yılından îtibâren de Harp Okulundan levâzım subayı mezun olmaya başladı. 1949 senesinde, Levâzım Okulu, Harp Akademileri bünyesinden ayrılıp, başlı başına sınıf okulu olarak Bâyezîd'deki Askerî Tıbbiyye Okulunun, bir bölümünde tedrîsâtını sürdürmeye devâm etti. Daha sonra 1952 yılında Eyüp'teki binâsına 1961 yılında da Halıcıoğlu'ndaki târihî Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn binâlarına taşındı. 1 Eylül 1977 yılında Mâliye sınıfının kurulmasıyla Levâzım Mâliye adını alan okul, 1 Ocak 1980 târihinde Kâğıthâne Kışlasına taşındı. Oradan da 1990 yılında Küçükyalı'da yeni yapılan binâlarına nakledildi.

Zaferi kazananlar, yalnız cephede savaşanlar değildir. Zaferin kazanılmasında, ordunun iâşe, cephâne ve her türlü lojistik ikmâl ve desteğini sağlayanların da büyük payı vardır.

LEVENT;

Alm. *Marinesoldat (m),* **Fr.** *Soldat (m),* **İng.** *Marine soldier.* Osmanlı donanmasında hizmet gören askerî sınıf. Türkçe, Farsça ve İtalyancada ayrı ayrı mânâlara gelen kelime aslen İtalyanca olup, levantino "doğulu" anlamına gelir. Venedik'e göre doğulu asker. Farsça, nefsin arzû ve isteklerine uyan. Türkçede ise, tekil olarak; "delikanlı, boyluposlu, yiğit, çevik" demektir. Levendât şeklindeki çoğulunda, kara ve deniz askerleri ifâde edilir.

Deniz ve kara leventleri olmak üzere iki kısımdır.

Deniz leventleri: On altıncı asırda Akdeniz'de gemileri ile faaliyette bulunan gözüpek, güçlü kuvvetli Türk denizcileri. Bunlar 17'şer oturaklı gemileri ile, Rumlalarla meskûn Livâdiye sâhillerini vurup, bol ganîmet ile dönerlerdi. Leventler, Osmanlı Devleti hizmetine girmelerinden sonra, bulundukları yerin disiplini ve nizâmını sağlar, donanma sefere çıktığı zaman, asker olarak sefere katılırlardı. Bunlar, Levent-i Türkî ve Levent-i Rûmî diye ikiye ayrılır. "Levanda"adını taşıyan Rum leventleri, adalardan toplanırdı. Bunlar, daha sonra hizmette hıyânette bulunduklarından tasfiye edildiler. Türk leventleri timarlı olup, sâhil memleketlerindeki Türklerden alınırlardı. Türk leventleri ile Rum leventlerinin kıyâfetleri farklı idi. Türk leventleri, berate denilen kırmızı başlık, kollu beyaz gömlek ve kırmızı renkli, kenarları siyah harçlı bir yelek ile kırmızı şalvar giyer, bellerine sarı kuşak sararlardı. Rum leventleri de kenarları sarı harçlı mâvi bir yelek, beyaz şalvar giyer, bellerine kuşak sararlardı; bellerinde ve başlarında mâvili beyazlı kuşak ve sarık bulunurdu. Ayrıca Türk ve Rum leventleri bütün bedenlerini

örten kenar dikişleri kırmızı harçla çevrili, başlıklı bir yağmurluk giyerler, bellerinde bıçak bulundururlardı. Kılıç, mızrak, uzun namlulu tüfek ve tabanca da taşırlardı. Rum leventleri, daha çok kürekli çektirilerde kullanılırdı.

Leventlerin komutanına "Şehlevent" denirdi. Kıdemlerine göre "çektiri, firkate, kalyon levendi" adını taşırlardı. Donanmanın her yıl seferden dönüşünde yoklama yapılır, sefere katılmayanların kayıtları silinerek maaşları kesilirdi.

Kara leventleri: Osmanlılarda donanma leventlerinden ayrı olarak vezir ve beylerbeyi maiyetlerinde süvârî görevi yapan sınıf. Bunlara kapılı-levent de denilirdi. Leventlerin mensub oldukları vezir veya beylerbeyi azledilince, bunlar bir yere kapılanıncaya kadar, başıboş bir hâlde dolaşdıkları için bunlara "kapısız levent" denirdi. Kapısız leventlerin zamanla çoğalması ve Anadolu'da eşkıyâlığa başlamaları üzerine, bu teşkilât bozuldu.

Anadolu'daki isyânlara karıştılar. 1776'da çıkarılan son fermanla varlıkları kesin olarak ortadan kaldırıldı.

Kara leventleri unutulduğu hâlde, deniz leventleri muhteşem hâtıraları ile hâlâ yaşamaktadır. Levent denince akla Osmanlı devri Türk denizcisi gelmektedir. Pekçok dehâ sâhibi Osmanlı amirâli leventlikten yetişmişlerdir. Leventler, Osmanlı Devletine unutulmaz deniz zaferleri kazandırmışlardır.

LEVH-İ MAHFÛZ;

Allahü teâlânın takdîr ettiği ve kâinâtta olacak şeylerin yazılı bulunduğu levha. "Kitâb-ı mübîn", "kitâb-ı meknûn", "kitâb-ı ma'kum" gibi isimleri de vardır. Onda yazılı olanlar, artma ve eksilmekten, şeytanların tecâvüzünden, değiştirilmekten korunmuştur.

Levh-i mahfûz vardır. Fakat ne olduğu kat'î bildirilmemiştir. Bununla berâber hakkında çeşitli rivâyetler bulunur. Bunlardan birisi, beyaz inci ve kırmızı yâkuttan olduğudur.

Kur'ân-ı kerîm'de meâlen buyruldu ki:

Dünyâda olacak her şey, dünyâ yaratılmadan evvel ezelde Levh-i mahfûza yazılmış, takdir edilmişdir. Bunu size bildiriyoruz ki, hayatta kaçırdığınız fırsatlar için üzülmeyesiniz ve kavuştuğunuz kazançlardan, Allah'ın gönderdiği nîmetlerden mağrûr olmayasınız. (Hadîd sûresi: 23)

Başka bir âyet-i kerîmede ise meâlen; **"...Yaş ve kuru her şey Kitâb-ı mübîn'de vardır."** buyurulmaktadır. Kitâb-ı mübîn, Levh-i mahfûz veya ilm-i ilâhî mânâsınadır. **Kur'ân-ı kerîm** Berât gecesinde Levh-i mahfûza inmiştir. Kadir gecesinde Peygamber efendimize gelmeye başladı. **Sahîh-i Buhârî'**de nakledilen hadîs-i şerîfte ise, Peygamberimiz (sallallahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki:

Allahü teâlâ Levh-i-mahfûza önce şunları yazdı: Allahü teâlâdan başka ilâh yoktur. Muhammed O'nun kulu ve Resûlüdür. Verdiğim hükme râzı olan, belâlara sabreden, nîmetlere şükreden kimseyi doğrular arasına yazdım. O kimse, kıyâmet günü onların arasında dirilir. Hükmün dışında bir şey bekleyen, belâlara karşı sabırlı olmayan, nîmetlere şükür yolunu tutmayan da benden başka ilâh arasın.

Ra'd sûresindeki: **"Allahü teâlâ, dilediğini siler. Dilediğini değiştirmez. Ümmül-kitâb, O'ndadır."** meâlindeki âyet-i kerîmede, Levh-i mahfûz bildirilmektedir. Ümm-i Kitâb, ezelî olan kelâm-ı ilâhînin ismidir. Melekler, bunu anlayamaz. Zamanlı değildir. Yâni burada zaman yazılı değildir. Allahü teâlâdan başka, kimse bilmez. Hiç yok olmaz. Levh-i mahfûzda ise değişiklik olur. Bunu melekler görür. İnsanın işine göre, ömrü ve rızkı değişir. Bu değişiklikler Allahü teâlânın kaderine yâni ezelî ilmine uygun olur. İyiler kötü, kötüler iyi olarak değiştirilebilir. Böylece birine ölümüne yakın, iyi işler yaptırıp, son nefeste îmânla gönderir. Başkasına kötü amel işletip, îmânsız gönderir. Bunun için, Resûlullah efendimiz her zaman; **"Allahümme, yâ mukallibelkulûb, sebbit kalbî, alâ dînik"** duâsını okurdu ki, (Ey büyük Allah'ım! Kalbleri iyiden kötüye, kötüden iyiye çeviren, ancak sensin. Kalbimi, dîninde sâbit kıl, yâni dîninden döndürme, ayırma! demektir.) Hadîs-i kutsîde: **"İnsanların kalbi Rahmânın kudretindedir. Kalbleri, dilediği gibi çevirir."** buyurulmuştur. Yâni, Allahü teâlâ, Celâl ve Cemâl sıfatları ile kalpleri kötüye ve iyiye çevirir.

LEVREK (Morone labrax);

Alm. *Seebarsch,* **Fr.** *Bar,* **İng.** *Bass.* **Familyası:** Hanigiller (Serranidae). **Yaşadığı yerler:** Atlantik Okyanusu, Karadeniz, Marmara ve Akdeniz sâhillerinde bulunurlar. **Özellikleri:** Boyu 40-100 cm kadardır. 8-10 kg ağırlıkta, yırtıcı bir deniz balığı. Küçük siyah benekleri olduğundan alabalığı andırır. Eti lezzetlidir. **Çeşitleri:** Şeritli levrek, damalı doğu levreği, beyaz levrek meşhur türlerdir. Tatlı sularda yaşayanları da vardır.

Hanigiller âilesinden, ılık ve soğuk denizlerde yaşayan, güçlü ve çevik bir balık. Tuzlu su levreği veya sudak ismiyle de bilinir. Vücudu füze şeklinde ve derisi iri pullarla örtülü, sırtı kurşunî, karnı gümüşî renktedir. Küçük siyah benekli olduğundan alabalığı andırır. Dilinin üzerinde de dişleri vardır. Etçil ve yırtıcıdır. En çok karides, küçük balık, yengeç ve kurtçuklarla beslenir. Boyu 40-100 cm arasında değişir. Genellikle ağırlığı 8-10 kg'dır. 15 kg gelenleri de vardır. Kuşkulu bir balık olduğundan umumiyetle kıyılara paralel olarak tek başına dolaşır. Oltaya zor gelir. Eti yağsız ve çok lezzetlidir. Tâze olarak yenir. Türkiye kıyılarında Karadeniz, Marmara ve Akdeniz'de bulunur. Bilgisiz kimseler tarafından dinamitle de avlandığından nesli tükenme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Karadeniz'de Rusya, Bulgaristan, Romanya ve Türkiye kıyılarının sığ ve sâhile yakın yerlerinde, Afrika'nın kuzey batı sâhillerinde ve Atlantik Okyanusunda tipik çeşitleri mevcuttur. Her mevsimde, genellikle de mayıs ortalarından ekim sonuna kadar avlanır. Genç levreklerin sırtları siyah benekli, erginlerin sırtları ise beneksiz veya koyu renktedir. Ağustos ve ekim ayları sırasında ırmak ağızlarında üremeye başladıklarında sürüler hâlinde toplanırlar. Ayrıca gıda kaynakları olan ringa balıklarını takip ettikleri zaman da sürüler hâlinde toplanırlar. Akdeniz'de mayıs-ağustos ayları arasında ürerler. En pahalı ve lezzetli balıklardan olan levrek için "Balıkların Şahı" tâbiri kullanılır.

Tatlı su levreği (Perca fluviatilis): Avrupa ve Kuzey Asya'nın göl ve nehirlerinde yaşayan, obur ve yırtıcı bir balık. Suyun bir metre derininde pusu kurarak diğer su hayvanlarını avlar. 15-60 cm boyunda, 1-3 kg ağırlıkta olurlar. Yurdumuzun Sapanca ve Küçükçekmece göllerinde rastlanır. Genellikle sırtı siyah-yeşil renkli, sert pullarla örtülüdür. Tek gezer. Şimşek çaktığı ve gök gürlediği zaman derinlere kaçar. Beyaz ve lezzetli eti, sazanlardan daha az kılçıklıdır. Sindirimi kolaydır. Som ve alabalıktan sonra eti en makbul olan tatlı su balığıdır.

LEVÜLOZ (Bkz. Fruktoz)

LEWİS, Gilbert Newton;

yirminci yüzyılın en büyük Amerikan kimyâcılarından. Boston yakınlarında 1875'te doğdu ve çocukluğu Nebraska'da geçti. Öğrenimini Harvard Üniversitesinde yaparak, buradan mezun oldu. Bir sene lise öğretmenliği yaptıktan sonra tekrar Harvard'a döndü ve 1899 yılında felsefe doktoru ünvânını aldı. Bir yıl Alman üniversitelerinde çalıştıktan sonra, Filipin Adalarında Ağırlıklar ve Ölçüler Müfettişi olarak bir yıl vazîfe yaptı. Massachusetts Teknolojisi Enstitüsünde profesörlük ünvanını kazandı. Nihayet 1912'de az tanınmış bir kimyâ bölümünün başkanlığını kabul etti. California Üniversitesine gitti ve meslek hayâtının kalan kısmını, Berkeley'de dünyânın en kuvvetli kimyâ bölümlerinden birini kurmaya verdi.

Lewis, meslek hayâtının büyük bir kısmını moleküllerin yapısını ve termodinamiği, yâni kimyâsal değişmelerdeki enerji bağıntılarını anlamak için harcadı. Düşünüş tarzı, zamanına göre çok ileri olduğundan, teorisinin kimyâya derin etkileri oldu. Kimyâsal bağ anlayışı, bu konudaki modern düşünceleri, büyük ölçüde etkilemiştir. Lewis, enerji bilançosunun, bir reaksiyonunun olup olmayacağını önceden haber vermeye imkân vereceğini ilk anlayanlardan biridir. Termodinamiğin, kimyâ için taşıdığı büyük önemini, zamanın kimyâcılarına o anlattı. Bu konuda 1923 yılında basılan kitabı, kimyâ literatürünün klasiklerinden biri oldu. Kükürdün fazlarından kuantum mekaniğine kadar çeşitli konularda yüz elliden fazla araştırması yayınlandı.

Parlak meslek hayatı boyunca, dâimâ, laboratuvarında aktif olarak çalışmış ve keşiflerin heyecanından hiçbir zaman yorgunluk duymamıştı. Basit ve doğrudan doğruya sonuç veren deneyleri üstün tutardı. Önemli keşiflerinden birçoğunu, birkaç deney tüpü ve basit kimyevî maddeler kullanarak yapmıştı.

G.N. Lewis, 23 Mart 1946 yılında çok sevdiği laboratuvarında, kitapları ve beherleri arasında hayata gözlerini kapadı.

LEWİS, Sinclair;

Amerikalı roman yazarı. Bir doktorun oğlu olan Sinclair Lewis, Minneapolis'te 1885'te doğdu. Daha kolejde iken yazı yazmaya başlamış ve okul dergisinin sekreterliğini yapmıştır. 1908'de Yale Üniversitesinden mezun oldu. Bir müddet gazeteci olarak çalışıp daha sonra kendisini yazarlığa verdi. Nobel EdebiyatÖdülünü kazanan ilk Amerikalı edebiyatçıdır.

Lewis'in 1920'ye kadar yazdığı hikâyeler, romanlar para kazanmak ve herkese boş vakit geçirtmek içindir. İlk romanı **Main Street** (Ana Cadde) 1920'de çıktı. Kısa zamanda yarım milyon satarak satış rekoru kırdı. Çünkü Lewis, burada Amerikan burjuvasının yaşayışını hicvediyordu. Bundan böyle Lewis, Amerikan burjuvazisini, gülünçleştiren, alaya alan romanlarıyla tanındı. 1922'de uydurma değerlere bağlı, sıradan bir iş adamını incelediği **Robbitt** adlı eserini yazdı. Romanlarının çoğu Amerikan toplumunun çeşitli çevreleri üzerine birer röportaj niteliği taşır. 1927'de yazdığı **Elmer Gantry** kitabında Amerika'da din ticâreti yapan bir papazı anlatır. Büyük otellerdeki hayâtı anlatan

Work of Art adlı eserini 1934'te neşretti. 1926'da çıkan **Arrowsmith** adlı kitabı Pulitzer Edebiyat Ödülünü kazandı. Yazarlara armağan verilmesini uygun bulmayarak kabul etmedi. Yalnız Nobel Edebiyat Ödülünü milleti için şeref sayarak kabul etti. Bu eserinde bilginlerin fikirleriyle, buluşlarıyla zengin olanların maddiyâtçılığı arasındaki çelişmeyi ortaya koyar. 1930'a doğru tiyatro ile de ilgilenmeye başladı.

Bilâhare ilk eserlerindeki canlılık, son romanlarında kayboldu. Romanları: **Ann Vickers** (1933), **Gideon Planish** (1943), **Cass Timlerlane** (1945), **Kingsblood Royal** (Kırallık Kanı)**, World so Wide** (Çok Geniş Dünyâ)**.** Bu eserler, Amerikalıların Birinci ve İkinci Dünyâ Savaşı arası âdetlerinin, sosyal ve iktisâdî durumlarının belgeleri olması yönünden önemlidir.

Son zamanlarında aşırı alkol alışkanlığına tutulmuştur. Bunun sonucu olarak yalnızlığa itilmiş ve 1951'de Roma'da zengin fakat kimsesiz olarak ölmüştür. **Aşk, Arrowsmith, Seni Sevmek, Kaderim** adlı eserleri Türkçeye çevrilmiştir.

LEYLAK (Syringa vulgaris);

Alm. *Flieder (m),* **Fr.** *Lilas (m),* **İng.** *Lilac.* **Familyası:** Zeytingiller (Oleceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Bahçelerde yetiştirilen bir kültür bitkisidir. Daha çok Batı Anadolu'da yetiştirilir.

Çiçekleri beyaz, morumsu (kendine has leylak rengi) veya pembe renkli güzel kokulu ve zengin durumlarda toplanmış olan ve yaprak döken bir tür ağaççık. Vatanı Doğu Asya ve Avrupa'dır. İlkbaharda çiçek açar ve bu çiçekler salkım biçimindedir. Bâzı çeşitlerinde ise çiçekleri katmerlidir. Leylağın boyu altı metreye ulaşabilir.

Âdi leylak ve doğu leylak ağacı olmak üzere başlıca iki çeşidi vardır. Leylak, tohumundan yetiştirildiği gibi, daldırma yoluyla da yetiştirilebilir.

Kullanıldığı yerler: Parfümeri, kozmetik sanâyii ve sabun sanâyiinde kullanılan önemli ve güzel bir koku vericidir. Tıbbî olarak yaprakları kabızlık giderici, iştah açıcı, ateş düşürücü ve kuvvet vericidir. Çiçekleri ise ateş ve kurt düşürücüdür.

LEYLÂ VE MECNÛN;

meşhur bir halk hikâyesi. Leylâ ve Mecnun bu hikâyenin meşhur iki kahramanıdır. Menşei Arap edebiyatına dayanan bu hikâye, İslâmiyeti kabulle şereflenen diğer milletlerin -Türk, Urdu, Fars (İran)- edebiyatlarına da konu olmuştur. Türk edebiyatına, Arapça ve de Farsça eserler ve şifâhî rivâyetler yoluyla giren bu hikâye; on beşinci asırda Ali Şir Nevâî ve Şâhidî tarafından manzûm Türkçe olarak yazılmıştır. Bunlardan sonra 30 kadar şâir de bu hikâyeyi manzum olarak yazmışlardır. Ancak bunların içinde edebî değeri en çok olanı Fuzûli'nin 1535'te yazdığı mesnevîsidir. Klasik Türk edebiyatının şâheseri olan bu mesnevî tarzı hikâyede:

Mecnûn, bir kabile reisinin duâlar ve adaklarla dünyâya gelmiş olan Kays adlı oğludur. Okulda bir başka kabile reisinin kızı olan Leylâ ile tanışır. Bu iki genç birbirlerine âşık olurlar. Okulda başlayıp gittikçe alevlenen bu macerayı Leylâ'nın annesi öğrenir. Kızının bu durumuna kızan anne, ona çıkışır ve bir daha okula göndermez. Kays okulda Leylâ'yı göremeyince üzüntüden çılgına döner, başını alıp çöllere gider ve Mecnûn diye anılmaya başlar.

Mecnûn'un babası, oğlunu bu durumdan kurtarmak için Leylâ'yı isterse de Mecnûn (deli, çılgın) oldu diye Leylâ'yı vermezler. Leylâ evden kaçarak, Mecnûn'u çölde bulur. Halbuki o, çölde âhular, ceylanlar ve kuşlarla arkadaşlık etmektedir ve mecâzî aşktan ilâhî aşka yükselmiştir. Bu sebeple Leylâ'yı tanımaz. Babası Mecnûn'u iyileşmesi için Kâbe'ye götürür. Duâların kabul olduğu bu yerde Mecnûn, kendisindeki aşkını daha da arttırması için Allahü teâlâya duâ eder:

"Yâ Rab belâ-yı aşk ile kıl âşinâ beni
Bir dem belâ-yı aşkdan etme cüdâ beni."

Duâsı neticesi aşkı daha da çoğalır ve bütün vaktini çöllerde geçirmeye başlar. Diğer tarafta ise Leylâ da aşk ıztırâbı içindedir.

O sırada Mecnûn'un bu hâline acıyan Nevfel isimli bir yiğit, Leylâ'nın kabilesine savaş açarak, kızı zorla almayı ve Mecnûn'a vermeyi düşünür. Fakat Mecnûn, Leylâ'nın kabilesi yenilmesin, diye duâ eder. Her girdiği savaşı kazanan Nevfel, bu savaşta yenilir. Sonunda Leylâ'yı zorla almaktan vazgeçtiğini söyler. Mecnûn da duâdan vazgeçer. Nevfel, sırf yiğitliğini kurtarmak için savaşı kazanır ve gider.

Bir zaman sonra âilesi, Leylâ'yı İbn-i Selâm isimli zengin ve îtibârlı birine verir. Ancak, Leylâ kendisini bir perinin sevdiğini ve eğer kendisine dokunursa ikisinin de mahvolacağını söyleyerek İbn-i Selâm'ı

vuslatından uzak tutmayı başarır.

Mecnûn, çölde Leylâ'nın evlendiğini arkadaşı Zeyd'den işitince çok üzülür. Leylâ'ya acı bir sitem mektubu gönderir. Şu murabbayı söyler:

Gayr ile her dem nedir seyr-i gülistân ettiğin;
Bezm urup halvet kılıp yüz lütfu ihsân ettiğin,
Ah bünyâdın mürüvvet dir mi vîrân ettiğin,
Hani â zâlim bizimle ahd u peymân ettiğin.

Leylâ da durumunu bir mektupla Mecnûn'a anlatır. Kendisini anlamadığından dolayı o da sitem eder. Şu "murabba"yı da mektubuna ilâve eder:

Cüdâ senden, belâ vü derd-i hicrân ile duttum hû,
Kılur her dem bana bîdâd, derd ayru, belâ ayru.
Belâ vü derde düşdüm, rüzgârım böyle, hâlim bu.
Bu yetmez mi ki bir dert artırırsın derdime sen hem.

Bir müddet sonra Mecnûn'un âhı tutarak İbn-i Selâm ölür. Leylâ baba evine döner. Bir çok tereddütten sonra her şeyi göze alarak, Mecnûn'u çölde aramaya başlar. Fakat Mecnûn, dünyâdan elini eteğini çekmiş ilâhî aşk yüzünden Leylâ'nın maddî varlığını unutmuştur. Leylâ, çölde Mecnûn'u bulduğu hâlde, Mecnûn onu tanımaz. Mecnûn'un ilâhî aşkta yükseliş makâmını gösteren şu sözlerini, Leylâ anlayışla karşılar.

Ger, men men isem, nesin sen ey yâr,
Ger sen sen isen, neyem ben ey yâr.

Mecnûn, artık Leylâ'nın varlığında ilâhî güzelliği bulup, Mevlâ'yı sevme yüceliğine; yâni fenâ makamına ulaşmıştır. Fenâ ise fâni demek olup, tasavvufta; Allahü teâlâdan başka her şeyi dünyâyı da, âhireti de unutmak demektir. Mecnûn da artık yalnız Allahü teâlâyı bir bilip başka her şeyi, yâni mâsivâyı unutur. (Mâsivâ: Mahlûklar demektir. Akla hayâle gelen, düşünülen, görülen her şey mâsivâdır.) İşte Mecnûn'un Leylâ'ya yüz vermemesi, onu tanımaması da; Fenâ'ya kavuşmuş olmasındandır. Çünkü; kalbin hastalığı Hak teâlâdan başkasına tutulması, bağlanmasıdır. Allahü teâlâdan başka bir şeyi sevmesi, kendini sevdiği içindir. Malı, mevkiyi, rütbeyi, hep kendi için ister. Onun mâ'budu tapındığı şey kendi nefsidir. Nefsinin istekleri arkasında koşmaktadır. Kalp bu bağlılıklardan kurtulmadıkça, insanın kurtulması çok güç olur.

Leylâ; onun erdiğini anlarsa da yine onsuz yayaşamaz. Hastalanıp yataklara düşer. Kısa zaman sonra da ölür. Mecnûn, Leylâ'nın ölüm haberini Zeyd'den öğrenir. Gelip mezarını kucaklar, ağlayıp inler;

Yâ Rab mana cism ü cân gerekmez
Cânânsuz cihân gerekmez.

der ve meşhur;

Yandı cânum hecr ile vasl-ı kûy-ı yâr isterem
Derd-mend-i furkatem dermân-ı dîdâr isterem.

matlâlı gazelini okur. Kabri kucaklayarak ölür.

Bir müddet sonra, Mecnûn'un sâdık arkadaşı, Zeyd rüyâsında, Cennet bahçelerinde birbiriyle buluşmuş iki mesut sevgili görür. Bunlar kimdir? diye sorunca, derler ki: "Bunlar Mecnûn ile onun vefalı sevgilisi Leylâ'dır. Aşk yoluna girip temiz öldükleri, aşklarını dünyâ hevesleriyle kirletmedikleri için burada buluştular."

Çün, vâdî-i aşka girdiler pâk,
Ol pâklık ile oldular hâk

Menzilleri oldu bâğ-ı Rıdvân,
Çâkerleri oldu hur u gılmân.

Gittikde cihân-ı bî vefâdan
Kurtuldular ol gâmu belâdan.

Zeyd, rüyâsını halka anlatır ve o günden sonra iki sevgilinin mezarı ziyâretgâh hâline gelir.

LEYLEK (Ciconia);

Alm. *Eigentliche Storch,* **Fr.** *Cigogne,* **İng.** *Stork.* **Familyası:** Leylekgiller (Ciconiidae). **Yaşadığı yerler:** Eski ve Yeni Dünyâ'nın sıcak ve ılıman bölgelerinde. **Özellikleri:** Boyunları, ayakları ve gagaları uzundur. Genellikle gaga ve bacakları kırmızıdır. Gagalarını takırdatarak anlaşırlar. **Ömrü:** 70

yıl kadar. **Çeşitleri:** Ak leylek, kara leylek, eğer gagalı, açık gagalı, Hint leyleği, Amerikan leyleği meşhurlarıdır.

Leylekgiller familyasından sulak yerlerde yaşayan, ayakları, boyunları ve gagaları uzun, göçmen bir kuş cinsi. Boyları 75-150 cm arasında değişir. Erkekleri 3-4 dişileri 2,5-4 kg ağırlıktadır. Ayakları yarı perdelidir. Nehir, göl ve bataklık kenarlarında gündüz dolaşarak, kurbağa, yılan, küçük kemirici ve böceklerle beslenirler. Leş yiyenleri de vardır. Yüksek ağaç, bina ve bacalarda yuva kurarlar. Uzun, geniş kanatlı ve iyi uçucudurlar. Uçarken gagalarını ileri, ayaklarını geriye uzatırlar. Üreme dönemlerinde eşler birbirine gösteriler yaparlar. Yuvalarına bağlıdırlar.

Çoğunun sesi yoktur. Gagalarını gürültülü bir şekilde takırdatırlar. Yurdumuzda en çok rastlanan ak leyleğin vücudu beyaz, kanatlarının ucu siyahtır. Uzun gaga ve bacakları kırmızıdır. Sulak arâzilerdeki yüksek ağaçlarda, yüksek binâların çatı ve bacalarında kuru dallardan yuva yapar. Ülkemize mart ayından îtibâren gelmeye başlar. Ağustos sonunda büyük topluluklar hâlinde Güney Afrika'ya göç eder. Dişi 3-5 beyaz yumurta yumurtlar. Eşler sırayla kuluçkaya yatar. Kuluçka süresi 30-38 gün arasında değişir. Tüysüz doğan yavrular sonra tüylenirler.

Kara leylek, ak leylek kadar insanlara yaklaşmayı sevmez. Yüksek ağaçlı ormanların su kenarlarında yaşar. Yüksek ağaçlar üzerinde kurduğu yuvasını, kuru ot ve yosunlarla döşer. Karın ve kuyruk altı beyaz, vücûdunun üst kısımları siyahtır. Gagası, ayakları ve gözünün çevresi kırmızıdır. Tek tek veya küçük topluluklar hâlinde göç eder. Yurdumuzun, Kızılırmak ve Yeşilırmak deltaları yakınında ve Ege bölgesinin sulak orman bölgelerinde rastlanır. Ak leylek gibi ürer ve beslenir. Afrika'da yaşayan Marabu, leş yer. Çoğunlukla akbabalarla berâber bulunur. Leylekler, halk arasında sevilen ve korunan kuşlardır.

Evliyâ Çelebi, **Seyahatname**'sinde leylek hakkında şâhit olduğu bir hâdiseyi şöyle anlatır:

... Sofya şehrinde, Çelebi Câmii nâmındaki eski mâbedin kurşunlu kubbesi üzerine bir çift leylek yuva yapıp yumurtlamışlardı. Sofya günlerimizin birinde Debbaoğlu derler bir eşkıyâ, bu mâbedin kubbesine çıkıp, leylek yumurtalarını alıp, yerine iki kara karga yumurtası koyar. Zamanı gelince iki kara karga yumurtadan çıkar. Bunları avdan dönünce gören leylek baba hemen dişi leyleğe bir iki kötek vurup, Sofya şehrinde öteye beriye feryad-figan ile dolaşır. Lâklakası ile binlerce leyleği haberdar edip, hepsi Çelebi Câmiinin kubbesi üzerinde toplandılar. Bütün şehir, bu nedir, diye seyre çıktılar. O kadar leylek toplanmıştı ki câminin üzeri görünmez olmuştu. Her bir leylek, karga yavrusuna bakıp "lak lak" ederek güyâ bir şeyler söyler, bu işe kızdıklarını anlatırlardı. O gün bütün leylekler ne yediler ne içtiler. Leyleklerin laklakasından şehirde huzur kalmadı.

Sonunda binlerce leylek, karga yavrularına hücum edip kara kargaları yok ettiler. Leylek anayı da; "Sen zinâ yapmışsın!" diye gagaları ile parça parça ettiler. Herkesin gözü önünde câminin tepesinden ahâliye doğru parçalarını attılar. Leylek babaya, bir leylek ana vererek hepsi yuvalarına gittiler. Bütün şehir bu hâle şaşırıp kaldılar. Elbette Cenâb-ı Hak herşeye bir nizam vermiştir. Melek Ahmed Paşa dahi perişan duruma çâre olup; "Derhal şakiyi getirin. Hakkından gelelim." diye emir vermiş iken; "Sabredelim. Allahü teâlâ hazretleri Âdil ve Kahhardır" diyerek beklemeye başladık.

Üç gün sonra, hikmeti ilâhi, o yuva bozucu şaki Debbaoğlu, yarı sarhoş bir hâlde, namus ehli bir kadının evine girmek isterken, kadının kocası vaziyeti anlayıp kan başına sıçrar. Hemen dalkılıç olup, Debbaoğlu'nu yaralar. Sonra bağlayıp, adâlet meydanına sürer. Bütün ahalî toplanıp etmedik hakaret bırakmayıp Debbaoğlu'nun cezasını verdiler. Debbaoğlu yıktığı yuvanın cezasını canı ile çekmiş oldu. Doğrusu anlayana Allahü teâlânın büyük ibretidir."

L'HOSPITAL, Guillaume François Antoine de;

1661-1704 yılları arasında yaşayan Fransız matematikçisi. Daha 15 yaşında, matematiksel bir şekil olan sikloid ile ilgili problemler çözmüştür. İsviçreli matematikçi Jean Bernouilli'den ders almış ve Fransa'nın sayılı matematikçilerinden olmuştur.

1696'da yazdığı **Analyse des Infiniment Betits** (Sonsuz Küçüklerin Analizi) adlı eseri, 16. yüzyılda diferansiyel hesap konusunda okutulan temel kitap oldu. Kitapta bulunan yenilikler arasında "L'Hospital kuralı" olarak bilinen kaide vardır. Bu, aralarında bir alâka bulunan iki fonksiyonun limitin hesabı ile ilgilidir. L'Hospital, eserinin başında Leibniz ve Bernouilli kardeşlere teşekkür etmiştir. Ancak ölümünden sonra Jean Bernouilli, bu kuralın ve kitaptaki pekçok yeniliğin kendine âit olduğunu iddiâ etti. L'Hospital 18. yüzyılda ilgi çeken bir konu olan konikler hakkında da bir eser bırakmıştır.

LIMAN VON SANDERS (Otto);

1915'te, Gelibolu Müdafaasında Osmanlı kuvvetlerini yöneten Alman generali.

17 Şubat 1855 senesinde Pomeranya'da, Stolp şehrinde dünyâya geldi. 1913 senesinde Kasel'deki

22'nci Piyade Alayında Orgeneral iken Balkan Savaşlarında yıpranan Osmanlı ordularını ıslah etmek için Türkiye'ye gönderildi. Rusya, Osmanlı kuvvetlerine bir Alman generalinin gönderilmesini şiddetle protesto etti. Liman, askerî yönetimde yaptığı reformlar yüzünden Enver Paşa ile anlaşamadı. 1915 senesinde Beşinci Ordunun başında, Çanakkale ve Gelibolu'yu İngiliz ve Avustralya donanmalarına karşı başarılı bir şekilde savundu. İngilizlerin câsusluk faaliyetleri sonucu, verdikleri büyük zâyiatı, istihbârât tedbirleri aldırarak önledi. Câsusluk faaliyetlerini Padişah'a rapor etti (Bkz. Çanakkale Savaşları). Liman, bu başarısından sonra 1 Mart 1918'de Suriye ve Filistin'deki Dördüncü, Yedinci ve Sekizinci ordulardan meydana gelen Yıldırım Orduları grubunun başına getirilerek, İngilizlerin daha fazla ilerlemesini durdurdu. Ancak İngiliz generali Edmund Allenby, başarı göstererek bu cepheyi çökertti (Eylül 1918). Liman, Birinci DünyâSavaşı sona erip Mondros Mütârekesi imzâlanınca Almanya'ya döndü ve 22 Ağustos 1929 senesinde öldü.

İngiliz Generali Hamilton, Liman'ın Gelibolu'daki başarısını **Hâtırât'**nda övmüştür. **Türkiyede Beş Sene** (Fünf Jahre in Türkei) ve **Silahlanmış Millet** adlı iki eseri vardır.

LINCOLN, Abraham;

Amerika Birleşik Devletlerinin on altıncı başkanı. ABD târihinde kritik bir dönemde, iç savaş başlangıcında, başkan seçildi ve savaş neticelenmeden bir suikast sonucu öldürüldü. Abraham Lincoln, 1852 ile 1860 arasında başkanlık seçimlerinde, köleliğin kaldırılmasını seçim propagandası olarak kullandı. İnsan hakları ve eşitlikle ilgili çalışmalarından dolayı Amerikan târihinde çığır açtı.

Abraham Lincoln, 12 Şubat 1809 senesinde Hodgenville şehrinde doğdu. Hangi dîne mensup olduğu bilinmemektedir. Babası Thomas marangoz idi. Yeni gelen göçmenler, Kentucky'daki arâzilerini ellerinden alınca İndiana'ya göç etmek mecburiyetinde kaldılar. Burada Abraham, bâzı insanların, diğer insanlar elinde hayvandan farksız muâmelelere uğradığını gördü. 14 yaşına gelinceye kadar okul yüzü görmedi. 19 yaşına kadar babasının yanında disiplin altında çalıştı. Ohio Nehrinde bir feribotta iş buldu. Bu sâyede 30 yaşındayken, New Orleans'a kadar gemici olarak gitti. Güneydeki bu liman şehrinde kölelerin açık arttırma ile satılışlarına sık sık şâhit oluyordu. 1832'deki kuzey Illinois'da kızılderililerin ayaklanmasında gönüllü asker olarak görev aldı. Albay olarak görev yaparken tecrübesi ve çevresi genişledi. Yumuşak huyu ve herkese iyilik yapması sebebiyle çevresinde sevildi. 1834'te seçimlere girerek kazandı. Hukuk çalışmaya başlıyan Lincoln, 1836'da hukuk diploması aldı. 1844 senesine kadar muhtelif yerlerde avukatlık yaptı.

1854 senesinde köleliği önleyen Missouri uzlaşmasının kaldırılıp, Kansas-Nebraska bölgesinde köleliği serbest bırakan kânun çıkınca hem Demokrat Partide ayrılıklar başladı, hem de Lincoln köleliği seçim propagandası olarak kullanabileceğine kanaat getirdi. 1854'teki seçimde Whig Partisini demokratlar tehdit ettiler. Bunun üzerine Abraham Lincoln, Whig Partisine, demokratların köleliği savunan adayını desteklemelerini söyledi. Böylece Abraham iki düşüncesine birden kavuştu. Hem Whig Partisi köleliği desteklediği için sarsıldı, hem de kölelik konusu seçim propagandası olma tâzeliğini korudu. Bu arada yeni Cumhûriyetçi Parti kuruldu. 1856, 1858 başkanlık seçimlerine Cumhûriyetçi Partiden başkan yardımcısı olmak için adaylığını koyan ve hepsinde kaybeden Lincoln, nihâyet demokratların ikiye bölünmesiyle 1860'ta çok az oy almasına rağmen başkan seçildi (1860).

Lincoln başkanlık görevine başladığı zaman, güneydeki yedi devlet birlikten ayrıldı. Lincoln birliği sağlamak için gönüllü asker yazdırmaya başlayınca, sınırdaki dört devlet daha birlikten ayrıldı. İç savaş başladı. 1865'te iç savaşı kuzeyliler kazandı. Abraham Lincoln, birliği sağlamak için çok uğraştı. Kuzey ve güney arasındaki düşmanlıkları ortadan kaldırmak istiyordu. Gettysburg'ta yaptığı 268 kelimelik konuşması birliğin sağlanmasına etki etti. Lincoln, ABD'nin ikinci kurucusu olarak kabul edilir. Abraham Lincoln'in Gettysburg konuşması, insan hakları üzerine olup bugün New York'taki hürriyet âbidesi kâidesinde yazılıdır. Lincoln tam bu safhada bir tiyatro oyunu seyrederken oyundaki bir aktör tarafından tabanca ile 1865'te öldürüldü.

LINDBERGH, Charles Augustus;

Amerikalı havacı. Atlantiği bir uçtan diğer ucuna kadar, bir başka ifâde ile New York'tan Paris'e kadar uçan ilk pilottur. Bu uçuş 20-21 Mayıs 1927 târihinde gerçekleşti. Bu târihten sonra geçen 14 yıl içinde Lindbergh sporseverlerin hayranlık duyduğu, sevgi gösterdiği bir insan oldu.

Michigan eyâletine bağlı Detroit'te 4.2.1902 tarihinde doğan Lindbergh, 26.8.1974'te Hawai'de öldü. Bir fen öğretmeni olan annesi tarafından yetiştirilen Lindbergh, daha lise yıllarında havacılığa alâka duymaya başladı. Bir süre Wisconsin Üniversitesi Mühendislik Fakültesine devam eden Lindbergh, daha sonra Nebreska'daki bir uçuş okuluna girdi. Bu okulu 1925 yılında birincilikle bitirerek hava kuvvetlerine katıldı.

Stetouis şehrinin işadamları tarafından finanse edilen New York-Fransa uçuşu ve ortaya konulan

25.000 dolarlık mükâfât, Lindbergh'in bu yarışa katılmasına sebep oldu. Long Island'daki Roosevelt havaalanında 20 Mayıs 1927 günü saat 07.30'da başlayan târihî yolculuk 21 Mayıs gecesi saat 10.22'de Paris'in Le Bourget havaalanında sona erdi.

Zamânın ABD BaşkanıCoolitge tarafından Fransa'ya husûsî olarak gönderilen bir kruvazörle ülkesine dönen Lindbergh, bu târihten sonra birçok milletlerarası araştırma uçuşlarına katıldı.

Lindbergh'in bir diğer husûsiyeti de, kendi adını taşıyan kânunudur. Lindbergh'in ilk çocuğunun kaçırılması ve daha sonra öldürülmesi hâdisesi üzerine, **Lindbergh Act** adlı kânunla, adam kaçırmaya karşı verilecek cezâlar tesbit edildi.

İkinci Dünyâ Harbi sırasında savaş aleyhtârı olarak yaptığı faaliyetler, Lindbergh'in Amerikan kamuoyundaki îtibârının tamâmen silinmesine yol açtı. Savaş sonrasında sivil havacılık teşkilâtlarında çalıştı. 1974 yılında da Hawai'de öldü.

LINNAEUS, Carl;

İsveçli biyolog ve fizikçi. 1707-1778 yıllarında yaşamış olan Carl, biyolojide sınıflandırma esasını getirmiş, bütün canlıları bir cetvelde göstermiştir. Onun bu metodu, bugün de kullanılmaktadır.

1707'de Smaland bölgesinde Rashult'ta doğdu. 1727'de Lund Üniversitesine başladı. 1735'te Hollanda'ya gitti. Orada tıp doktoru ünvânını aldı ve üç sene kaldı. Daha sonra Stockholm'de deniz fizikçisi oldu. 1741'de Uppsala'da tıp kürsüsünü kabul etti ve ertesi yıl profesör oldu. 1761'de kendisine asâlet imtiyazı verildi ve Carl von Linné diye anılmaya başlandı.

Linnaeus, bitki ve hayvanlarda ikili isimlendirmeyi başlatmıştır. Bu sistemde Latince veya Yunanca bir isimden sonra özel bir ikinci isim gelmektedir. Bitkiler için yaptığı sınıflandırma ile, o güne kadar târif edilemeyen bâzı bitkiler, kolaylıkla târif edilebildi. Bitki ve hayvanları, iç bünyelerinin benzerliğine göre cins cins gruplandırdı. Botanik ve zoolojide bugün de kısmen kullanılan terminolojiyi (isimlendirmeyi) başlattı.

Bunlardan başka Linnaeus Carl'ın ilaçlar üzerinde, İsveç etnolojisi ve coğrafyası üzerinde de çalışmaları bulunmaktadır. İsveç'in gelişmemiş bölgelerini gezmiş ve gördüklerini anlatmıştır. Linnaeus Carl, bütün canlıların aynı varlıktan üredığini iddia eden evrim teorisinin aksini savunur. Her türün, mutlak bir yaratıcı tarafından ayrı ayrı yaratıldığını söylerdi. Uppsala'da öldü.

LISTER, Joseph;

modern tıp ve cerrâhîdeki en büyük ilerlemelerden biri olan antiseptikleri keşfeden İngiliz hekim. 5 Nisan 1827'de Essex, Upton'da doğdu. 1852'de Londra Üniversitesinden mezun oldu. Ertesi sene cerrah James Syme'nin yanında çalışmak üzere Edinburg'a gitti ve kraliyet hastahânesine girdi. 1861'de cerrâhîde antiseptik ilkelerini ortaya koydu ve 8 verimli yılını geçirdiği Glasgow cerrâhî kürsüsü direktörlüğünü devraldı. 1877'de ise Londra Kraliyet Üniversite Hastahânesine tâyin edildi.

Lister, Edinburgh ve Glasgow'daki ilk yıllarında iltihap, cerâhatın meydana gelmesi ve iyileşmekte olan yaralarda kan pıhtılaşmasının mekanizmasını keşfetti. O sıralarda Louis Pasteur, mikroorganizmaları göstermiş ve bunların kokuşma ve fermentasyonda âmil olduklarını bulmuştu. Lister, bu mikroorganizmaların aynı zamanda yara infeksiyonlarına da sebep olduğunu ileri sürdü ve dolayısıyla yaralar, bu tesirlerden uzak tutulursa aynı zamanda infeksiyonlardan da uzak tutulacaktı. Pasteur'ün mikroorganizmaları ısı ve filtrasyon ile öldürmesi, cerrahlar açısından pratik olmadığından Lister, bu işi karbonik asit çözeltileriyle yaptı ve cerrâhî infeksiyonların sayısında şaşırtıcı bir azalma görüldü. Listerin antiseptik cerrâhî düşüncesi, bütün dünyâda taraftar kazandı ve günümüze kadar önemli gelişmeler gösterdi.

Lister 1893'te Kraliyet Üniversite Hastânesinden emekliye ayrıldı. İngiliz Koruyucu Tıp Enstitüsünü kurdu. Bu daha sonraları Lister Enstitüsü adını aldı. 1897'de hastalarından Kraliçe Viktorya, onu Baron ünvânıyla Lordlar Kamarasına üye yaptı. Kendisi bu ünvânı alan ilk tıp mensubu idi. Lister, 10 Şubat 1912'de Walner şehrinde öldü.

LISZT, Franz;

Macar piyanist ve bestecisi. Macaristan'ın Doborjah kasabasında 1811 yılında doğdu. Dük'ün hayvanlarına bakıp hayatını kazanan ve aynı zamanda piyanist olan babası, Liszt'in ilk öğretmenidir. Küçük yaşında piyano çalmaya başlayarak, on yaşında konser gezisine çıktı. Liszt'in bu hususdaki kâbiliyetini gören devrin meşhur piyano öğretmeni Czerny, ona ders vermeyi üzerine aldı. Aynı konserde Beethoven de bulunmuş ve Liszt'i başarısından dolayı tebrik etmişti. İkisi arasında kırk yaş olmasına rağmen yakınlık devâm etmiş ve Beethoven genç müzikçiye bilgiler vermiştir.

İlk operasını 13 yaşında veren Liszt, 1839-1847 yılları arasında pekçok müzik eserleri ve değişik yerlerde konferanslar verdi. Türkiye'ye de gelen Liszt'e Sultan Abdülmecid Han tarafından nişan verilmiştir. 1858'de Roma'ya giderek papazlığa bağlanmış ve 1886 yılında ölmüştür.

Faust Senfonisi diye bilinen senfonisinden başka Macar rapsodileri, piyano konçertoları ve sonatları vardır.

LİBERALİZM;

Alm. *Liberalismus (m),* **Fr.** *Libéralisme (m),* **İng.** *Liberalism.* Devlet politikasında ve hükümet anlayışında hürriyeti esas alan, toplum hayâtında ve kişilerin yaşayışında hür ve serbest bir hayâtı vazgeçilmez prensip kabul eden bir anlayış, bir sistem. Liberalizm Türkçeye Fransızcadan geçmiştir. Kelimenin asıl menşei, "hür bir şahsa yakışan" anlamına gelen Lâtince "liberalis" kelimesidir.

Liberalizm, tâbir olarak adını on dokuzuncu yüzyıl başlarında İspanya'da kurulan "Liberales" ismini taşıyan siyasî partiden alır. Fakat felsefî bir anlayış olarak bu fikir, çok eskilere uzanır. Eski Yunan filozofları bu fikri hararetle savunmuşlardır. Liberalizm fikri en şaşalı dönemini 1750-1914 yılları arasında göstermiştir. Yirminci yüzyılda modern devlet hayâtında liberalizm fikri oldukça geniş tatbik sahası bulmuştur. Birçok ülkede bu ismi taşıyan partiler, hattâ liberal anlayışı dünyâ çapında yaygınlaştırmak gâyesi ile "Liberal International" kurulmuştur.

Liberalizm fikri, modern Avrupa'nın ilk çağlarında, yâni 17. yüzyılda Milton, Descartes ve Spinoza gibi düşünürler tarafından harâretle müdâfaa edildi. Bu fikir akımı, en parlak ifâdesini, 1789 Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannâmesinde bulur. Gerçekten bu beyannâmenin en karakteristik vasfı, ferdiyetçi oluşudur. Fert her bakımdan toplumun temel unsuru ve esas gâyesi olarak ele alınmıştır.

Liberal devletin toplum ve devlet anlayışı, ferde ve onun irâdesine dayanır. Bu anlayışa göre; insanlar toplum hâlinde, bir devlet düzeni içinde yaşamadan önce "tabiî yaşama hâli" adı verilen bir merhale geçirmişlerdir. İnsanlar aralarında anlaşarak bir siyasî ve sosyal mukâvele (sözleşme) yaparak toplum ve devleti kurmuşlardır. Şu halde, kişinin devlet düzeni içinde sâhib olduğu hakların kaynağı devlet değildir. Devlet kurulmadan önce de fertlerin bir takım hakları mevcuttur. Devlet, bu haklara riayet etmek zorundadır. Zîra devletin varlık sebebi, bu hakların korunmasıdır.

Liberal anlayışa göre; tabiatta kurulmuş bir düzen vardır. Devlet bu düzene müdâhale etmemelidir. Şâyet müdâhale ederse kurulmuş düzen bozulur. Liberalistlerden J.J.Rousseau "İnsanlar hür doğar, fakat yine de her tarafta zincirlerle bağlıdır. Allah, herşeyi iyi yapar, ama insanlar karışır ve en kötü hâle getirirler." diyor. Yine liberalistlere göre; mademki bütün kötülükler, insanın tabiî düzene müdâhale etmesinden ileri geliyor, o halde, yapılacak şey hâdiseleri kendi çıkışına terk etmektir. Liberalizmde bu düşünce "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler!" anlamına gelen "Laissez faire, Laissez passer" formülü ile ifade edilmiştir. Yâni devlet jandarma görevini yapmalı, sâdece suçluları cezâlandırmalı, fakat ekonomiye dokunmamalı, ekonomiyi kendi tabiî kuralları içinde işlemeye bırakmalıdır. Zîra, liberalizme göre; devlet ekonomiye müdâhale ederse onun tabiî düzenini bozar ve aksamalar olur.

Liberalizme göre; ferdin doğuştan kazandığı hakların başında hürriyet, emniyet ve mülkiyet hakkı gelir. Hürriyet, başkasına zarar vermeden herşeyi yapabilmektir. Kişinin hürriyetinin sınırı, diğer kişinin hürriyetinin sınırıdır. Mülkiyet hakkı ise kutsal, dokunulmaz ve vazgeçilmez bir haktır. Kişilerin kânun karşısında ve önünde eşit olmaları, onları mutluluğa götürmek için yeterlidir. Devletin gerçekleştirmek istediği gâye ne kadar kutsal olursa olsun -mesela, gelecekte insanlara daha geniş bir hürriyet ve daha büyük mutluluk sağlamak için dahi olsa- kişilerin doğuştan var olan hürriyetlerine dokunamaz. Yâni, "gâye, her aracı meşrû kılmaz."

Şu halde, liberal anlayışa göre; "jandarma" vazifesi yapacak olan devlet, ekonomik ve sosyal hayatın işleyişine karışmayacaktır. Zîra, kişi toplumda yapacağı işi seçmekte serbest olursa, kendi yapısına, eğilimlerine ve kaabiliyetine en uygun olan işi seçmeye çalışacaktır. Serbest rekâbet sisteminin tatbik edilmesiyle, piyasaya en iyi mal ve hizmetleri sunan kişiler mücâdeleyi kazanacaklardır. Böyle bir düzende sosyal ihtiyaçlar da kendiliğinden karşılanacaktır. Üreticiler tarafından üretilen mallar, tüketiciler tarafından beğenilip tutulduğu oranda üreticiler kazançlı çıkacaktır. Tüketicilerin zevklerinde veya hayatlarında değişiklik olduğu zaman da üreticiler bu değişiklikleri gözönünde tutup, üretimi ona göre ayarlamak zorunda kalacaklardır. Böylece ekonomik düzen, devleti idâre edenlerin irâdeleri ile değil, ekonomik hayâtın tabiî kânunları ile sağlanacaktır. Bu tabiî kanunlar, fizik dünyâsındaki kânunlar kadar kesindir. Bu tabiî kânunların işleyişini engelleyici bütün tedbirler, zararlı ve neticede başarısız kalmaya mahkûm olacaktır. Böylece hususî teşebbüsleri frenlemek veya teşvik etmek için gayret göstermek tamâmen yersizdir ve gereksizdir; serbest rekâbet ilkesi, ekonomiyi en iyi iktidardan daha iyi yönetecektir. Ekonominin tabiî kânunları, bilhassa fiyat mekanizmasının işleyişinde kendini hissettirecektir. Bu sebeple, fiyatlar tamâmen serbest bırakılmalıdır. Âdil olan veya olmayan fiyat

yoktur. Görünüşte aşırı yüksek bir fiyat üretimin artmasını sağlar ve üretimin artması da fiyatların düşmesine sebeb olur. Dolayısıyle, kazanç sosyal bir mükâfat, iflâs ise hak edilmiş bir cezâdır.

Liberalizmin bu anlayışı daha sonra, özellikle 19. yüzyılda değişikliğe uğradı. Bilhassa, "tekel"lerin kurulması, kartel, tröst gibi değişik adlar altında, anlaşmalarla gerçekleştirilen, işletmeler arası birleşmeler, liberalizmin temel prensibi olan serbest rekabet ilkesini kökünden sarsmıştır. Tekellerin hâkim olduğu bir ekonomik ortamda, tüketicinin korunması kendiliğinden gerçekleşemeyecektir. Bu durum karşısında devlet, üreticilerarası anlaşmaları, tekel ve kartellerin fiyat politikalarını denetlemek mecburiyetinde kalmıştır.

On dokuzuncu yüzyılda önemli ekonomik, sosyal hayâtı etkileyen bir gelişme de işçi kuruluşlarının ve işçi sınıfının ortaya çıkışıdır. Bu yüzyılda bir başka gelişme de her on yılda bir periyodik ekonomik krizlerin ortaya çıkışıdır. Ekonomik krizler ise liberalizmin ekonomi anlayışına tamâmen terstir. Görülüyor ki, târihî gelişme, liberal devlet düşüncesinin iyimser inançlarının ve tahminlerinin gerçekleşmediğini göstermiştir. Liberalizmin düştüğü bu kriz, demokrasiyi de tehlikeye düşürmüştür. Zîra komünizm taraftarları, liberalizmin tam tatbiki sonucu toplumda gelir dağılımı konusunda ortaya çıkan aşırı dengesizlikten, düşünceleri istikâmetinde istifâde etmeye kalkışmışlardır.

İşte, liberalizmin düştüğü bu kriz karşısında liberalistler yeni bir anlayışı kabullenmek zorunda kalmışlardır. Bu da devletin ekonomik alana zaman zaman müdâhale etmesidir. Bunun sonucu, bugün bütün eski liberal-kapitalist devletlerde, sosyal devlet, dediğimiz bir devlet anlayışına yer verilmiştir. Bu tip devlet anlayışında da temel prensipler yine liberal anlayıştan gelir; fakat devlet artık sadece suçluları cezalandıran jandarma fonksiyonu değil, aynı zamanda ekonomik alana müdâhale etmekte, narh-fiyat koymakta, muhtelif ekonomik tedbirler almaktadır. Sonuç olarak, eski liberal anlayışın iflas ettiği söylenebilir. "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" formülü işlememiştir. Bu durumu tabiî karşılamak gerekir. Zîra, bu anlayışta nazarî olarak bütün insanlar için kabul ve îlân edilmiş olan hak ve hürriyetlerden gerçekte sâdece maddî bakımdan varlıklı küçük bir zümre faydalanabiliyordu. Uzun ve acı tecrübelerden sonra kişileri, "Ne hâlin varsa gör!" anlamına gelen bir hürriyet anlayışının ezici yükünden kurtarma mecburiyeti anlaşılmıştır. Devletin artık seyirci kalmayacağı ortaya çıkmıştır. Sosyal devlet anlayışında ise fert, liberal devletlerin aksine, artık mücerret (soyut) bir varlık değil, fakat içinde yaşadığı toplumun sosyal şartları ile çevrili, "ihtiyaç sâhibi vatandaş" olarak ele alınmıştır.

İslâm dîni, iktisâdî alanda prensip îtibâriyle liberalizmi kabul etmiştir. Yâni İslâmiyette kişilere serbestçe iktisâdî faaliyetlerde bulunma hakkı verilmiştir. Kural olarak kâr haddi yoktur. Aynen liberal sistemde olduğu gibi devlet, ekonominin işleyişine müdâhale etmez. Fakat, liberalizmin temeli olan "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" prensibi İslâmiyette mevcut değildir. Liberalizm, bu düşünceye dayandığı için sonunda kapitalizme dönüşerek insanların nefretini kazanmış ve iflas etmiştir. Halbuki, İslâm dîni temelde liberalizmi kabul ettiği halde bâzı müesseselerle kapitalizme kaymayı önlemiş ve zekat, beytülmal ve sadaka gibi müesseseleri ile fakirin hakkını korumuş, zenginin daha zengin, fakirin ise daha fakir olmasını önlemiştir. Liberalizmde ise bu müesseselerin hiçbiri mevcut değildir.

LİBERYA

DEVLETİN ADI ..... Liberya Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Monrovia

NÜFÛSU 2.780.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 99.067 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İngilizce

DÎNİ .....Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ..... Liberya doları

Afrika'nın batı kıyısında yer alan en eski zenci cumhûriyeti. Kuzeyde Sierra Leone ve Gine; doğuda Fildişi Kıyısı, güney ve batıda Atlas Okyanusu ile çevrilidir.

Târihi

Liberya toprakları, 16. yüzyıldan îtibâren Portekizliler tarafından keşfedilmiştir. Liberya'nın modern târihi, 1821'de Amerika Birleşik Devletlerinden âzâd edilen kölelerle yüklü bir geminin, Monrovia'ya gelmesiyle başladı. 1847'de ülkeye yeni yerleşmiş olan zenciler, kendilerinin buraya gelmesini destekleyen Amerikan Sömürge Cemiyeti ile bağlarını koparark, bir istiklâl beyannâmesini yayınladılar. Kabîleler, bu Amerikan-Liberyalılarının 19. yüzyılın ikinci yarısında içeri doğru yayılmasına karşı koymaya çalıştı. Grebo ve Kru kabîleleri, 20. yüzyıla kadar Amerikan-Liberyalılarına karşı direnmeye devam etti. En son büyük kabîle ayaklanması, 1915'te vukû buldu. Liberya müttefikler

safında İkinci Dünyâ Savaşına girdi. Savaş sonrası dönemde ABD ile karşılıklı savunma paktında olan Liberya, soğuk savaş meselelerinde batı taraftarı bir ülke oldu. Birleşmiş Milletler Teşkilâtının kurulduğu sene, bu teşkilâta üye oldu. 1960'da, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine seçilen ilk Afrika devleti oldu. 1963'te Afrika Birliği Teşkilâtına kurucu bir üye olarak katıldı. 12 Nisan 1980'de, o zamâna kadar Afrika'nın en istikrarlı ülkesi olarak bilinen Liberya'da Başçavuş Samuel K. Doe başkanlığındaki darbe ile yönetimi askeriye ele geçirdi. Darbede başkan öldürüldü. İşbaşına gelen 17 üyeli cunta hükûmeti, anayasayı geçici olarak iptal etti. Askerî yönetimin hazırladığı Anayasa 1984 Temmuzunda kabûl edilerek yürürlüğe girdi. 1985'te yapılan seçimleri, General rütbesi alan Doe, hîle karıştırarak kazandı. Doe'nin yönetiminden dolayı çıkan iç karışıklıklar savaşa dönüştü. Başkan Samuel Doe Eylül 1990'da devrildi. Amos Sawyer başkanlığında bir geçici hükûmet kuruldu. Çarpışan karşıt gruplar arasında ateşkes antlaşması imzâlandı. Fakat buna rağmen yer yer küçük çapta çatışmalar devam etti. 1992'de toplanan konferans geçici başkanlığa tekrar Sawyer'i getirdi. Gruplar arasında görüşmeler devam etmektedir (1993).

Fizikî Yapı

Liberya 99.067 km^2lik bir yüzölçümüne sâhiptir. Ülke toprakları genel olarak iki coğrafi bölgeye ayrılır: Kıyı ovası ve üzerinden birçok nehirlerin geçtiği yayla. Kıyıdaki ova, içeriye doğru yaklaşık 50 km kadar uzanır. Sonra, tedricî olarak, deniz seviyesinden yüksekliği 250 metre olan bir yaylaya dönüşür. Moro, Lofa, St. Paul, St. Jhon ve Cess nehirleri, kıyıya paralel yapılacak bir yolculuğu zorlaştırırlar. Yayla bölgesi yüzeyi, Bomi Tepeleri ve Bong ve diğer dağlarla bölünmüştür. Yüksekliği 1850 m'ye ulaşan Nimba Dağı, Gine sınırı boyunca uzanır.

İklim

Kıyıda iklim, sıcak ve nemlidir. Senelik sıcaklık ortalaması 27°C'dir. Fakat, ocak ayında sahradan rüzgâr estiğinde sıcaklık 10°C'ye kadar düşer. Nisan-ekim ayları arasında yağış miktarı 5000 mm'yi aşar. İç kesimde, kıyıya nazaran yağmurlu mevsim daha kısadır ve geceler daha soğuktur.

Tabiî Kaynaklar

Liberya, 1950'den beri işletilen, zengin demir, mâden yataklarına sâhiptir. Demir mâdeni bakımından Afrika'da birinci durumdadır. Elmas ve altın da çıkarılır, fakat mevcut kurşun, manganez ve boksit yatakları pek işletilmemektedir. Ormanlar, bol miktarda bulunan, fakat az değerlendirilen abanoz, maun ve diğer değerli ağaçlarla doludur.

Bir zamanlar Liberya'da, vahşî hayvanlar bol miktarda bulunuyordu. Şimdi ise arasıra leoparlarla, timsahlara ve hattâ fil sürülerine rastlanır. Ayrıca, çok kısa boylu su aygırları görmek de mümkündür. Taşlık arâzi ve uyku hastalığı taşıyan gece sineği, hayvanlara zararlı olmakta ve bunların yetiştirilmesini zorlaştırmaktadır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Ülkenin nüfûsu 2.780.000'dir. Bu nüfus, iki ana gruptan ibârettir. Kabîle halkı ve ABD'den âzâd edilerek ülkeye gelip yerleşenlerin soyundan gelenler, yâni Amerikan-Liberyalıları. Nüfûsun % 5'ini meydana getiren Amerika-Liberyalıları, ülkedeki çoğu siyâsî ve sosyal başkanlıkları elinde tutar. Bunlar kıyı şehirlerinde oturmakta olup, resmî dil olan İngilizceyi konuşurlar. Avrupaî tarzda giyinirler ve çoğu Protestan ve Katoliktir.

Liberyalıların büyük çoğunluğu ise 16 kabîle grubundan birine üyedir. Her kabîlenin kendine has, dili, âdeti ve dîni vardır. En büyük gruplar, iç kesimde yaşayan Kpell ve öncelikle güney kıyısına yerleşmiş olan Bossa kabîleleridir. Aralarındaki kin, kabileleri biribirine yanaştırmamakda bu ise bölünüp zayıflamalarına sebeb olmaktadır. Her kabîlede, kendi bölgesinde bağımsızca asâyişi düzenleyen, halkını savunan ve yolları, pazarları düzenleyen 12 veya daha fazla başkanlar bulunur. Kabîle halkı, esas îtibâriyle küçük köylerde, orman içlerinde yaşar. Tarım yaparak, avlanarak ve bal ve diğer orman ürünleri, toplayarak geçinirler. Çoğu sıtma, verem, cüzzam ve tüberküloz gibi hastalıklara yakalanırlar. İç kesimde yeni yapılan yollar ve okullar kabîle âdetlerini değiştirmeye başlamış ve kabîle halkına mâden ve kauçuk işletmelerinde iş imkânı sağlamıştır.

Az sayıdaki Amerikalı, Avrupalı, ve Asyalılar üçüncü grubu meydana getirirler. Bunlar ülkede öğretmen, işadamı olarak bulunurlar. Sâdece zenci soyundan gelenler Liberya vatandaşlığına geçebildiğinden, Liberya vatandaşı olamazlar. Liberya, Afrika'nın okuma-yazma oranı en düşük ülkelerinden biridir. Bütün okul çağındaki çocukların ancak % 10'u okula kayıtlıdır. Pek az Liberyalı, dış ülkede veya kendi memleketinde Liberya Üniversitesinde; Cuttington College'de ve Our Lady of Fatinma College'de üniversite seviyesinde tahsil görür.

Siyâsî Hayat

1847'de yapılan Liberya anayasası, ABD'nin anayasasına benzer. Millî hükûmetin yetkileri bir başkan, senato ve temsilciler meclisi ve anayasa mahkemesinden ibâret yasama organı arasında paylaşılmıştır. Başkan 8 yıllık süreyle seçilir ve dört yıllık sürelerle sınırsız sayıda tekrar seçilebilir. Senatörler, altı yıllık süreyle ve temsilciler dört yıllık süreyle seçilir. Anayasa mahkemesi ve daha alt seviyedeki mahkeme hâkimleri, ömür boyu görev yapmak üzere seçilirler. Uygulamada, âile ve bölge bağları, hükûmet dâirelerine girebilmek için önemli faktörlerdir. 1877-1980 arasındaki her seçimi Trve Whig Party (gerçek Amerikan bağımsızlık savaşı taraftarı parti) kazanmıştır. 1980'de yönetimi bir darbe ile askeriye ele geçirmiştir. Cuntanın hazırladığı anayasa, 1984'te kabûl edilmiştir. 1985'te yapılan seçimleri cunta başkanı Doe kazandı. 1990'da yapılan darbe sonunda, hükûmet başkanlığına geçici olarak Sawyer getirildi.

Bütün yetkiler merkezî hükûmette olmakla birlikte, devlet, ilçe ve eyâletlere bölünmüştür. Bütün ilçe ve eyâletlerdeki hükûmet ve belediye görevlileri, başkan tarafından tâyin edilir. Mahallî ünitelerin vergi koyma yetkisi yoktur. Bunlar, sâdece Monrovia'daki merkezî hükûmetin verdiği yetkileri uygularlar. Liberya, Birleşmiş Milletler Teşkilâtına ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine üyedir.

Ekonomi

Liberya ekonomisi, tarıma ve ormancılığa dayanır. Ülkede iç tüketim için, pirinç, muz, manyok gibi bitkiler yetiştirilir. Hükûmet, dünyâ pazarlarında satış için, kahve, kakao, hurma, turunçgiller ve kolacevizi gibi bitkilerin yetiştirilmesini teşvik etmektedir. Liberya'nın tarım ihrâcâtındaki en değerli ürünü, dışarıya satılan mallar arasında demirden sonra ikinci sırayı alan, kauçuktur. Kauçuğun çoğu, toprağı Liberya hükûmetinden kirâlayan ABD firmaları tarafından büyük imtiyazlı bölgelerde yetiştirilir.

İkinci Dünyâ Savaşından sonra keşfedilen demir cevheri, hızlı ekonomik gelişmeyi sağlamakta, geliri yükseltmektedir. Bunun sâyesinde karayolları, demiryolları ve hidroelektrik santralı kurulmuş, yatırım artmış ve eğitim kolaylaşmıştır. Liberya'da birkaç çeşit îmâlat tesisi vardır. Petrol rafinerisi, kauçuk işletmesi, balık konserve îmâlathânesi gibi. Liberya ekonomisi, en iyi müşterisi olan ve kendine mâmul maddelerin çoğunu temin eden ABD'nin ekonomisine sıkı sıkıya bağlıdır. Bununla berâber, Avrupalıların ve Asyalıların ülkedeki yatırımları gün geçtikçe süratle artmaktadır.

Ülkede ulaşım, daha çok karayolu ile sağlanmaktadır. Ülkenin doğusundan batısına ulaşan 610 km'lik bir karayolu ile genelde mâden taşımacılığında kullanılan 500 km'lik bir demiryolu vardır. Nonrivia'da her cins uçağın inebileceği bir havaalanı mevcuttur.

LİBOR;

Alm. *Libor,* **Fr.** *Libor,* **İng.** *Libor.* Londra piyasasında yürütülen işlemlerde, bankaların kullandığı kredilere uygulanan fâiz oranları. LIBOR; London Interbank Offered Rate ifâdesinin kısaltılmış şeklidir. LIBOR uluslararası kredi işlemlerinde sık sık başvurulan bir ölçü ve kriterdir.

LİBRE (=Pound, 1b);

Alm. *Pfund (n),* **Fr.** *Livre (m),* **İng.** *Pound.* İngiliz birimler sisteminde, kütle veya kuvvet birimi, kütle olarak 1 libre veya 1 pound, 453,59237 gr-kütleye; 1 libre-kuvvet (=1 paund-kuvvet) ise 4,4482 newton'a eşittir (Bkz. Birimler). İngilizler pound'u, 1415 senesinden sonra kullanmaya başladılar. Bu ağırlık birimi, İngilizlere, Fransızlardan geçmiş olup, hâlen İngiltere, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika Cumhûriyeti ve ABD'de kullanılmaktadır.

LİBYA

DEVLETİN ADI ..... Libya Arap Halk Sosyalist
..... Cemâhiriyesi
BAŞŞEHRİ ..... Trablus
NÜFÛSU 4.447.000
YÜZÖLÇÜMÜ ..... 1.759.540 km^2
RESMÎ DİLİ ..... Arapça
DÎNİ .....İslâm
PARA BİRİMİ.....Libya dinarı

Afrika kıtasının, kuzeyinde Akdeniz kıyısında yer alan bir ülke. 32°-20° kuzey enlemleri ile 10°-25° doğu boylamları arasında kalır. KuzeydeAkdeniz, doğuda Mısır, güneydoğuda Sudan güneyde Nijer ve Çad, batıda ise Cezâyir ve Tunus'la çevrilidir.

Târihi

Libya'nın bilinen ilk târihi, ülkede mevcut mağara, harâbe ve eski eserler üzerinde yapılan araştırmalara göre, M.Ö. 400 yıllarında yaşamış olan Berberîlerle başlar. Eski Yunanlılar Libya'nın en eski yerlileri olarak bilinen Berberîlere, "Lebular" ve ülkeye de "Lebu" diyorlardı. Zamanla bu kelime, "Libya" şeklinde söylenmiştir. Berberîler, uzun müddet Fenikelilerin istilâsında kalmışlardır. Libya, bundan sonra birçok milletlerin istilâsına uğradı ve pekçok medeniyetlerin tesirinde kaldı. Libya'yı önce Kartacalılar, sonra Romalılar idâreleri altına aldılar. Romalılar buraya "Afrika" adını verdiler. Bu isim yıllar sonra bütün kıta için söylenir oldu. Libya, bunlardan sonra 642 yılına kadar Vandallar ve Bizanslıların istilâsında kaldı.

Mekke'de doğan İslâm güneşi, 642 yılında Libya'yı aydınlatarak, Afrika karanlığını ve Bizans zulmünü ortadan kaldırdı. Emevî orduları bölgeyi bunlardan temizleyerek, İslâm dîninin buralarda yayılmasına sebeb oldu. Emevîlerden sonra kurulan Abbâsî Devletinin meşhur halîfesi Hârûn Reşîd zamanında, Libya'ya "Ifrikiye" adı verildi ve devlete bağlı vâlilerce idâre edildi. Uzun yıllar Abbâsi hâkimiyetinde kaldıktan sonra, 910 yılında Fâtimîlerin işgâline uğradı. Kısa bir müddet sonra, önce Eyyûbi Devletine daha sonra Memlûklere bağlandı. Libya 1551 yılına kadar Memlûk sultanlarının idâresi altında kaldı. Aynı yıllar, Osmânlı Devletinin Asya, Avrupa ve Afrika'da fetihler yaparak zaferden zafere koştuğu yükselme dönemidir.

Bir zamanlar İspanya ve Malta şövalyelerinin elinde inleyen Trablus, 1551 yılında, meşhur Kaptan-ı derya Turgut Reis tarafından fethedilmiş ve Libya, Osmanlı Devletine bağlanmıştı. Libya, 400 yıl Osmanlı adâleti ve idâresi altında huzur ve refah içinde yaşadı. Osmanlı Devletine bağlı ayrı bir il idi. Osmanlı pâdişahının tâyin ettiği vâlilerce idâre edilir ve her yıl devlete vergi verirdi. Fakat Osmanlı Devletinin son zamanlarında iş başına geçen İttihat ve Terakki Partisinin beceriksizlikleri, üç kıtaya yayılmış büyük Osmanlı topraklarının elden çıkmasına sebep olduğu gibi, Libya da aynı âkıbete uğradı. İttihat ve Terakkicilerin tecrübesiz ve bilgisiz idâreleri sırasında Libya'ya gerekli önem verilmedi. Dünyânın içinde bulunduğu siyâsî buhranlar Afrika'da da kendisini göstermiş ve İtalyanlar, Libya'ya saldırmışlardır. Bundan sonra Libya, diğer Afrika ülkeleri gibi Avrupalı milletlerin mücâdele alanı olmuştur. Nihâyet 1911 yılında Ouchy Antlaşması ile ülke, İtalyanların eline geçti. Bu târihten îtibâren 1951 yılına kadar devâm eden kargaşalıklar dönemine girdi.

Libya'daki mevcut azınlıkların liderleri olan Ahmed eş-Şerîf, M.İdris ve M.İbn Ali el-Sanûsi gibi emirler, Avrupalılara karşı isyânları başlattılar. Ülke içinde İtalyanlarla şiddetli çarpışmalar oldu. İtalyanlar birçok katliamlar yaptılar. Nihâyet müttefiklerin yardımı ile 1951 yılında yabancıların idaresi son bularak Libya Krallığı kuruldu. 1953 yılında Arap Birliğine ve 1955 yılında da BM'ye üye oldu. Libya, 1963 yılında on yönetim bölgesine ayrıldı. Krallık, 1969'da meşrûti krallık hâline getirildi. Fakat çok geçmeden iki yıl sonra ordu içindeki genç subaylar grubu ihtilal hazırlığına girdiler. O sıralarda Türkiye'yi ziyâret etmekte olan Kral İdris devrildi. İhtilâl sırasında yüzbaşı rütbesiyle Silahlı Kuvvetler Komutanı olan Kaddâfi, ihtilâlden sonra, önce başbakan ve sonra da devlet başkanı oldu. Muammer Kaddâfi, ülke yönetimini ele geçirdikten sonra "ihtilâl lideri" olarak Libya'yı yeni bir düzen içine soktu. Arab-İsrâil Harbi netîcesi parçalanan Arab Birliği yerine Mısır ve onun yanında yer alan Arap ülkelerine karşı, Red Cephesini kurdu. Rusya ile yakın ilişkiler içerisine girerek politikasını Moskova'ya paralel bir tarzda yürüttü. Kendisinin yazdığı ve sosyalist fikirlerini ihtivâ eden **Yeşil Kitab** istikâmetinde bir Arap Birliği düşüncesine kapıldı. Mısır ile birleşme çabası boşa çıkınca Sûriye ile birleşme kararı aldı.

1980'de, bir uranyum kaynağı olan Çad ile resmî olarak birleşti. Son olarak Tunus ile birleşmeye teşebbüs edildiyse de, Mısır birleşmesi gibi başarısızlığa uğradı ve birçok karışıklıklar ortaya çıktı. Libya'daki ABD ve İngiltere'ye âit üsler kapatıldı. ABD ile karşılıklı ticarî misillemelerin ve Akdeniz'deki askerî sürtüşmelerin arkasından ABD uçakları Trablusgarb ve Bingazi'yi bombaladı. Bu saldırı Kaddâfi'nin ülke içindeki yerini yeniden güçlendirdi (1986). Libya'nın Mısır, Uganda ve Çad'ın içişlerine karışmaya kalkışması üzerine, bu ülkelerde birçok silahlı çatışma meydana geldi. Çad'a gönderilen Libya kuvvetleri mağlup olarak geri döndü. Kaddâfi, Castro politikasını Afrika kıtasında benzeri bir şekilde tatbik ederek Libya'daki birçok müesseseleri devletleştirmiş ve hür dünyâ ülkeleri ile olan ilişkilerini gerginleştirmiştir. 1986'dan îtibâren Amerika'nın Petrol ve havacılık sektörlerine uyguladığı ambargo, büyük ekonomik sıkıntıya yol açtı. 1990 yılında Kaddafi, Amerika ile ilişkilerini geliştirmeye başladı.

Fizikî Yapı

Yüzölçümü 1.759.540 km^2ye ulaşmaktadır. Toprak bakımından Afrika'nın dördüncü büyük ülkesidir. Bu geniş toprakların hemen hemen % 95'i çöl veya kurak arâzidir. Kuzeyde Akdeniz ve güneyde Ekvator Afrikası arasında bir kum denizine benzeyen Büyük Sahra Çölünün, yaklaşık 1300 km uzunluğundaki büyük bir bölümü, Libya topraklarının tamâmına yakın kısmını meydana getirir.

Libya'nın, Tunus ve Mısır arasında bulunan Akdeniz kıyılarının uzunluğu, yaklaşık 1912 km'dir.

Kıyıdan îtibâren gittikçe yükselen Libya toprakları, umûmiyetle yüksek yayla görünümünde olup, başlıca üç büyük bölgeye ayrılır; Bunlar Fizan, Trablus ve Sirenaik bölgeleridir.

Akdenize bir kavis şeklinde girmiş olan Sirenaik bölgesi, düz girintisiz çıkıntısız olan kıyılardan îtibâren yükselmeye başlar. Kıyıya paralel uzanan Yeşil Dağı (Cebel-ül-Ahdar) buradaki mevcut yaylanın en yüksek yeri olup, yaklaşık 880 m yüksekliğindedir. Kuzeydoğudaki bu yüksek yayla, güneydeLibya Çölüne doğru alçalmaya başlar.

Sidra Körfezinin batısında yeralan ve ortalama 650 m yüksekliğinde olan Trablus bölgesi, irili ufaklı vahalara sâhip olup, verimli topraklarla kaplıdır. Bu bölgenin en yüksek yeri olan Nefusa Dağı, bölgeyi kuzey rüzgârlarına karşı örter.

Libya topraklarının büyük bir bölümünü meydana getiren ve Kuzey Afrika'yı hemen hemen kaplamış olan Büyük Sahra Çölü ıssızdır. Sahra Çölünde iklim de çok farklılık gösterir. Bâzı yerlerine on yıl boyunca hiç yağmur yağmaz.

İklim

Libya iklimi yükseklik ve denize yakınlık bakımından çeşitlilik arz eder. Fakat genel olarak ülke, çöl ikliminin tesiri altındadır. Yazları oldukça sıcak ve kurak, kışları çoğunlukla ılık ve az yağışlı geçer. Bu yağışlar, birkaç haftayı bulmaz. Bahar aylarında güneyden esen Ghibli rüzgârı, Sahranın kavurucu sıcaklığını kuzeye doğru taşır.

Kıyı bölgelerde Akdeniz iklimi ve kıyıya yakın ve paralel uzanan yaylalarda yüksek ova iklimi hüküm sürer. Libya'da genel olarak yıllık sıcaklık ortalaması kışın 15°C ve yazın 38°C civârındadır. Bugüne kadar en fazla (rekor seviyede) sıcaklık, 1922 yılında Aziziye bölgesinde 58°C olmuştur. Yıllık yağış ortalaması Trablus'ta 400 mm, Sirenaik'de 500 mm'dir.

Kuzey yükseltiler, çoğunlukla üzüm bağları ve meyve bahçeleri ile kaplı iken, güney bölgelerde koruluklar bodur çalılar ve otlara rastlanır. Daha güneyde ise bu bitki örtüsü de bulunmaz ve kavurucu sıcaklığın getirdiği yarı yarıya çatlamış çöl toprakları mevcuttur. Trablus bölgesi, tarım ürünleri bakımından en fazla verimin alındığı vahalara sâhiptir. Kıyı ile Nefusa Dağı arasında yer alan Gefera Ovası umûmiyetle ağaçlık bölge olup, verimli topraklara sâhiptir. Çöllerin bol olduğu Fizan bölgesinde ise yer yer görülen vahalar sâdece hurma ağacı yetiştirilmesine imkân verir.

Tabiî Kaynaklar

Libya, yer îtibâriyle Akdeniz kıyısına yakın olmakla berâber, Afrika kıtasının özelliklerini üzerinde taşıyan bir ülkedir. Kıyı bölgeleri hâriç, ülkenin % 95'i çöl veya kurak topraklardan meydana gelir. Büyük Sahra Çölünün ülkeye çok tesiri vardır. Çölün % 20'lik bölümü saf kumdur, diğer bölgeleri ve özellikle Libya topraklarında kalan kısımları, çıplak iri kayalıklardan meydana gelmiştir.

Trablus ve Sirenaik bölgelerinde yer yer yeşil sahalar mevcutsa da, güneydeFizan bölgesinde vahaların bulunduğu bölgeler hâriç, sâdece çölün kurak ve yarı çatlak toprakları yer alır. Vahalar civârındaki ağaçlıklar dışında ülkenin önemli bir orman zenginliği yoktur.

Kıyı bölgeler nisbeten sulak olup, Akdeniz ikliminin tesirinde kalan muhitlerde zeytinliklere ve ardıç, zakkum gibi nâdiren yetişen ağaç topluluklarına rastlanır. Mâden bakımından fazla zengin olmayan Libya'nın en önemli gelir kaynağı, petroldür. Mevcut petrol yatakları ülke ihtiyacını karşıladığı gibi önemli ihraç kaynağı durumundadır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Libya nüfûsu 4.447.000 olup, bunun büyük çoğunluğu kuzeybatı bölgesi ve özellikle Trablus civârında yaşamaktadır. Ülke topraklarının çok geniş olması ve ayrıca büyük bir bölümünün hayat şartları için müsâit olmaması sebebiyle nüfus yoğunluğu çok düşük olup, ancak kilometrekareye bir veya iki kişi düşmektedir. Bu rakam Trablus bölgesinde biraz artarak beş kişiye ulaşır.

Nüfûsun büyük bir bölümü Arap veya Araplaşmış Berberîlerden meydana gelir. Trablus, Bingâzi, Derne, Zuara, Homs, Misurata ve Beyda nüfûsun en kalabalık olduğu başlıca büyük şehirlerdir. Şehirlerden başka, ülkenin özellikle batı kesiminde yer alan vahalardaki insanlar, dâimâ çölün getirdiği birtakım zorluklarla karşı karşıyadırlar. Bunlardan iç bölgelerde bulunan Sebha, Murzuh, Cufra, Derg ve Gadames vahaları nisbeten kalabalıktır. Buradaki insanlar çoğunlukla sepet örme, deve yetiştiriciliği ve deri dabağlamacılığı işleriyle uğraşırlar. Nüfûsun sâdece % 5'i hemen hemen tamâmen çöl olan Fizan bölgesinde yaşar.

Resmî dil Arapça olup, halkın tamâmı tarafından konuşulur. Ayrıca Berberîce, Tebuca ve Sudanî dillerine de çok az olmak üzere rastlanmaktadır.

Libya halkının çoğunluğu Sünnîdir. Pek az olmakla birlikte Vehhâbilik ve mezhepsizlik de taraftar

bulmuştur.

Libya'da eğitim ve öğretim seviyesi düşük olup, halkın yaklaşık % 50'si okur-yazardır. 1940-1943 yılları arasında ülkedeki bütün okullar İtalyanlarca kapatılmıştı. Daha sonra yavaş yavaş okullar açılmaya başlandı ve dışardan öğretmenler getirildi. Devlet, ülkenin en önemli gelir kaynağı olan petrol kârlarını bu alanda harcamaya hız verdi. 1956 yılında ilk üniversite (Libya Üniversitesi) açıldı. 1960 yılından sonra okulların sayısı artırıldı. 6-12 yaş grubuna öğretim mecbûriyeti getirildi. Berda'daki İslâm Üniversitesi, ülkenin ikinci büyük üniversitesidir. Ayrıca ülkede tarım endüstrileri, teknik ve meslek okulları mevcuttur. Devlet okullarında ihtilâlden sonra eğitim ve öğretim, sosyalist felsefe esaslarına göre yürütülmektedir. Libya'da basın ve yayın, devlet kontrolündedir. Günlük olarak yayın yapan 7 özel gazete devletleştirilmiştir. Sağlık hizmetleri de devlet kontrolündedir.

Libya, uzun yıllar Osmanlı idâresi ve Türk-İslâm kültürü altında kalmıştır. Bundan başka Birinci Dünyâ Harbinin cereyan ettiği cephelerden biridir. Dolayısıyla târihî mîrası, Libya'ya turizm açısından önemli bir gelir kaynağı teşkil etmektedir.

Siyâsî Hayat

Önceleri meşrûtî krallıkla yönetilmiş olan Libya, 1960 ihtilâlinden sonra cumhûriyet rejimine dönmüştür. Her ne kadar hâlihazır idâre şekli İslâm cumhûriyeti ise de, bütün güç "İhtilâl Konseyi"nin ve onun ihtilal lideri Muammer Kaddâfi'nin elindedir. Bir yandan sosyalizm prensiplerini uygulayarak, diğer yandan da mevcut Müslüman potansiyeli kullanarak, Arap dünyâsının ve İslâm câmiasının lideri olma arzusunda olduğu için, idârî tarzı birtakım tezatlar arz eder. Libya'nın, askerî cunta idâresinde, bir devlet başkanı, bir başbakanı ve bakanlar kurulu mevcuttur. Devlet başkanı Kaddâfi, aynı zamanda İhtilâl Komuta Konseyi Başkanıdır. Ülkeyi her bakımdan kontrolünde bulunduran İhtilâl Komuta Konseyi, başbakan ve bakanlar kurulunu tâyin etmektedir. Bu tâyinler devlet başkanınca onaylanmaktadır.

Libya, 10.9.1980 târihinde, Suriye ile birleştiğini açıklamıştı. Ortak bir hükûmet ve ortak bir devrim kongresinin kurulacağına dâir bildiri yayınlandı. Fakat bu birleşme fiilen gerçekleşmedi. Aynı olay Mısır ile de tekrarlanmış ve bir netîce alınamadığı gibi aksine ülkeleri birbiriyle çatışma safhasına getirecek derecede, dostluk münâsebetleri bozulmuştu.

İdârî olarak on ayrı bölgeye ayrılmış olan Libya, askerî kontrol altında merkezî bir cumhûriyet olup, 1969'dan bu yana "sosyalizm" ve "üçüncü evrensel teori" fikirleriyle dolu **Yeşil Kitap** istikâmetinde yönetilmektedir. Libya'nın yeni adı "Libya Arap Halk Sosyalist Cemâhiriyesi" olarak değiştirilmiş ve "hükûmet ve devlet"yerine "Büyük Halk Kongresi" kurulmuştur. Buna göre Halk Kongresinin beş kişilik "Sekreterya"sının birinci sekreteri, Devlet Başkanıdır.

Kaddâfi, tıpkı Castro gibi Moskova taraftarı bir politika tâkip etmiş, yeni bir fikir sistemi kurma çabasına girmiştir. Uyguladığı bu politika, Libya'yı komşuları, diğer Afrika ülkeleri ve hür dünyâ ülkeleri ile çeşitli sürtüşmelere getirmiştir. Bir İslâm Cumhûriyeti olmak iddiasını taşımasına rağmen, devlet idâresinde İslâm dîninin temel esaslarını reddederek, İslâmla ilgisini sâdece isim seviyesinde tutmuştur.

Ekonomi

Önceleri son derece bozuk olan ekonomik denge, petrol yataklarının bulunması sâyesinde normale döndü. Bugünkü durum îtibâri ile ekonominin yardımcı unsurlarını tarım ve hayvancılık teşkil ediyorsa da, asıl ana gelir, petrol ve petrol ürünlerindendir. Son yıllardaki petrol ihrâcatının önemli ölçüde artışı, Libya'yı dünyâya tanıtmış ve dünyâda petrol ihrâç eden ülkelerin altıncısı durumuna getirmiştir. Petrolden başka diğer önemli gelir kaynağı tabiî gazdır. Fakat bundan elde edilen gelir, petrol, gelirinin ancak yarısına ulaşabilmektedir. Libya'nın yılda 120.000.000 ton olan petrol üretimi ve yan ürünleri, ona Avrupa'daki iş hayâtına katılma fırsatı vermiştir. Meselâ Libya Arap Bankası, İtalyan Fiat Şirketinin en büyük hissedarlarından biri durumuna gelmiştir. Fakat bütün bunlara rağmen Libya dış borçlardan kurtulamamıştır. Dış borçların yanısıra Libya'nın politik açıdan yaptığı aşırı masraflar ve ABD ile İngiltere'ye olan gerginliği, ekonomisini tehdit etmektedir. İngiltere'yi bölgeden uzak tutabilmek için Malta'ya yaptığı askerî ve mâlî yardımlar, siyâsî rejimini yerleştirmek maksadıyla Çad ve Sudan'a yaptığı müdâhaleler ekonomisini önemli ölçüde sarsmıştır.

Libya'nın dış ticâretinin % 98'ini petrol, petrol ürünleri ve tabiî gaz meydana getirir. Ayrıca deri ve post, yerfıstığı, zeytinyağı, hurma, tütün, selüloz, bâdem ve çeşitli cins meyveler ve turunçgiller, diğer ihrâcat ürünleridir.

Balıkçılık diğer bir gelir kaynağı olup, özellikle ton balığı avlanır. Hayvancılık deve, sığır, merkep, at, koyun ve keçi yetiştirmekten ibâret olup et, deri, yün ihrâcatı açısından önemli bir gelir kaynağıdır.

El sanatları ve dokuma endüstrisi yanısıra sigara, deri ve zeytinyağı sanâyi kolları ve inşâat sektörü gelişmiştir. Özellikle inşâat yapımı için dış ülkelerden işçi ve mühendis gelmektedir. Bu bakımdan

Türkiye ile sıkı bir ekonomik bağ kurulmuştur. Libya, Türkiye'den başka Mısır, ABD, İngiltere ve Fransa ile ticârî münâsebetler kurmuş durumdadır.

Trablus, Bingâzi, Sebha'daki modern havaalanları Libya'yı dünyânın mühim merkezlerine bağlar. Yurtiçi ulaşımını küçük jet uçakları (tayyareleri) sağlar. Havayolu ulaşımı, ülkenin büyük şehirlerini ve petrol merkezlerini birbirine bağlar ve en müsâit ulaşım vâsıtasıdır. 1964'ten îtibâren karayolu sistemine ağırlık verilmeye başlandı. Ülkedeki karayolu uzunluğu 19.300 km'ye ulaşmış olup, yarısından fazlası asfalt kaplanmıştır. Ülkede hiç demiryolu yoktur.

LİDYALILAR;

Alm. *Lyd(i)er (pl.),* **Fr.** *Lydiens (pl.),* **İng.** *Lydians.* Batı Anadolu'da devlet kurmuş eski bir kavim. Asıl merkezleri, Menderes ve Gediz nehirleri vâdileriydi. Ülke güneyinde Karya, doğusunda Frigya, batısında Eolya, kuzeyinde Temnos Dağları ile çevrilidir.

Yunan efsanelerine dayanarak, M.Ö. 700'lerde Mermnad veya Şahin Kralları adı ile kaynaklarda geçen Lidya Sülâlesinin adı, Lidas'tan gelmiştir. İlk kralları Giges'tir. Giges, ülkesinin ticâret ve îmârına önem vererek, merkezleri Efes'ten Mezopotamya'daki Sus şehrine kadar giden "Kral Yolu"nu yaptırdı. Kimmerlerin M.Ö. 670'te saldırısına karşı dayanan Giges, daha sonraki taarruzlarda kendini müdafaa edemeyince, 662'de öldürüldü. Yerine oğlu Ardis geçti. Sard hâriç, Kimmerler tarafından tahrip edilen ülkelerini müdâfaa edebilmek için, Asurlulardan yardım istedi. Lidya ülkesi Asurluların ittifakı ile Kimmerlerin işgâlinden kurtuldu. Fakat, kendilerini bir daha toplayamadılar. Sadiyat, Alyat (M.Ö. 617-560) krallığı devrinde Kızılırmak'a kadar genişlemişlerse de Medler tarafından durdurulmuşlardır. Alyat'tan sonra Lidya Kralı olan Krezüs (M.Ö. 560-546) devrinde en parlak ve kötü günlerini yaşayan ülke, kültür ve sanat ilerlemesine rağmen Medlerin taarruzlarına hedef oldu. M.Ö. 546 târihinde Kızılırmak boyunda Kurus ile yapılan muhârebede ücretli askerler çekilince Krezüs yenilerek esir edildi (Bkz. Krezüs). Medler (Persler) tarafından işgal edilen Lidya ülkesi, Romalı ve Bizanslılardan sonra Türklerin eline geçti.

Anadolu'nun eski ticâretinde büyük rol oynayan Kral Yolu'nu yaptırmaları, sanat eserleri ve parayı yaygın olarak kullanmalarıyla tanınan Lidyalıların merkezi Sard'ın kalıntıları, Manisa'nın Salihli kazası hudutları içinde hâlâ mevcuttur. Güneş ve ay tanrısına tapan Lidyalılar ölülerini kaya veya toprak içine yaptıkları mezarlara koyup, üstünü toprakla yükselterek örterlerdi. Kral mezarları yüksekçe olup, mozak tipindeydi.

LİECHTENSTEIN

DEVLETİN ADI .....Liechtenstein

BAŞŞEHRİ ..... Vaduz

NÜFÛSU 29.600

YÜZÖLÇÜMÜ .....160 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Almanca

DÎNİ .....Hıristiyan (Katolik)

PARA BİRİMİ..... İsviçre frankı

Orta Avrupa'da Avusturya veİsviçre arasında Ren Nehri kenarında kurulmuş küçük bir prenslik.

Târihi

Eski bir Roma eyâletiydi. Şimdiki başşehrin adını aldığı Vaduz Kontluğu, ilk bağımsız ve resmî teşkilâtıdır. 1342'de kurulan bu kontluk, 1434'te Aşağı Ülke (Unterland) diye bilinen Schellenberg Lordluğu ile birleşti. Fakat yeni Lord, 1699'da Schellenberg Lordluğunu Avusturya'ya sattı. Çok geçmeden 1712'de de Vaduz, Avusturya'ya verildi.

Beş yıl sonra bu iki toprak parçası, Liechtenstein Prensliği adı altında birleştirildi. 1806-1814 yılları arasında prenslik, Napolyon tarafından işgâl altında tutuldu.

Daha sonra 1866 yılına kadar Alman işgâli altında kaldı. Bu târihte bağımsızlığını kazandı. Fakat 1920 yılına kadar Avusturya tarafından yönetildi. Birinci Cihan Harbinde tarafsız olmasına rağmen Avusturya tarafından işgâl edildi. 1945'ten sonra tam bağımsız oldu. Ekonomisi hızla gelişti. Bu ülkeyi, diğer memleketlerde İsviçre elçileri ve konsolosları temsil etmektedir.

Fizikî Yapı

Ülkenin doğusu Ren Vâdisine dâhil olup, mevcut bataklıklar ve kanallar sâyesinde ülke sel

baskınlarından korunur, Liechtenstein çok küçük bir ülkedir. Yüzölçümü 160 km2 civârındadır. Bu küçük ülkenin yerleşim alanları genellikle Ren Nehri yaylasının kenarlarıdır. Liechtenstein'in başşehri olan Vaduz, küçük bir kasaba olup, prensliğin en büyük yerleşim merkezidir. Ayrıca Schoan ve Balzers bölgeleri de diğer iki önemli bölgesidir.

Batı ve güney bölgeler, doğu Alplerin Rhatkan bölgesi eteklerine kadar uzanır. Esas îtibâriyle Alpler bölgesinde yer alan Liechtenstein'ın üçte birini Ren Nehri Vâdisi teşkil eder. Diğer yerlerini ise Alplerin etekleri örtmektedir.

İklim ve Tabiî Kaynaklar

Küçük bir Orta Avrupa ülkesi olan Liechtenstein iklim îtibâriyle mûtedildir. Yaz ayları umûmiyetle ılık, bâzan orta derecede soğuk, kış ayları ise soğuk ve yağışlı geçmektedir. Ren Vâdisi ve Alp Dağlarının etekleri bol yağış aldığı için yemyeşil bir bitki örtüsüne sâhiptir. Tabiî kaynaklar bakımından ülke pek fazla zengin değildir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Yaklaşık 29.600 kişilik çok küçük nüfûsa sâhip bir prensliktir. Halkın çoğu Alman asıllı olup, (Alemanic) adlı kökten gelir. Nüfûsun % 25'ini ise yabancı işçiler meydana getirir. Nüfûsu, yüzölçümüne oranla kalabalık olup, kilometrekareye 164 kişi düşer. Nüfusun % 60'tan fazlası genç ve yetişkindir. Nüfus artış oranı yaklaşık % 7'dir.

Resmî dil Almancadır. Halkın lehçesi ise genellikle (Alamanic) kökenlidir. Ayrıca İngilizce ve Fransızca da konuşulur. Halkın % 88'i Katolik ve % 7'si Protestandır.

Okuma-yazma oranı % 100 olup, refah düzeyi çok yüksektir. İlk öğretim beş yıl olup, mecbûridir. Ayrıca bundan sonraki dört yıllık orta öğretim de mecbûridir. Radyo ve televizyon yayın istasyonu yoktur. Haftada dört gün çıkarılan **Volkblatt,** ülkenin tek yayın organıdır. Üniversite mevcut olmayıp, yüksek öğrenim için İsviçre, Almanya ve Avusturya'ya gidilir. Ordusu olmayıp, küçük bir emniyet kuvveti ile bir sınır muhâfız birliği mevcuttur.

Siyâsî Hayat

Liechtenstein bir prenslik olup, verâsete tâbi bir monarşik idâreyle yönetilir. Demokratik parlamenter rejime dayanan devletin başkanı, Liechtenstein vatandaşı olması şart olan bir prenstir. Ülkenin 15 üyeli bir meclisi vardır. Bu meclis, Landtao, üniversal oya göre 14 yıllığına seçilir. Hükûmet, Liechtenstein vatandaşı olmak üzere ve prens tarafından Landtag üyeleri arasından tâyin edilen bir başbakan ve dört konsey üyesinden müteşekkildir. Hükûmet dört yıl görevde kalır. Hâlen Liechtenstein Prensi, 1938 yılından bu yana tahtta oturan Prens II. Franz Joseph'in 13 Kasım 1990'da ölmesi üzerine yerine geçen oğlu Hans Adam'dır.

Liechtenstein ile İsviçre arasında gümrük birliği vardır. Ayrıca PTT faaliyetleri ve diplomatik münâsebetleri İsviçre tarafından karşılanır. Para birimi olarak İsviçre frankı kullanılır.

İdârî olarak iki ana bölgeye ve 11 kominyona ayrılmış olup, yargı gücü meclisine âittir.

Ekonomi

Îmâlâtçılık en büyük işçi istihdam kaynağı olup, birçok yerli ve yabancı işçi, makine ve endüstri teçhizatı îmâlinde çalıştırılır. 1974 yılında 5500 işçi kapasiteli bir metal endüstrisi kurulmuştur. Ülkede daha çok kalorifer kazanları, mâdenî eşyâlar, küçük âlet ve makinalar, mobilya eşyâlar, kimyevî maddeler, optik ve hassas âletler, petrol tankları, oyuncaklar, resim malzemeleri, çeşitli ilâçlar, vernik ve deri eşyâlar îmâl edilir. Ayrıca bir de tekstil sanâyii mevcuttur. Çanak ve çömlek yapımı ve seramik eşyâlar, ülkenin önemli bir gelir kaynağıdır. Ticârî münâsebetlerinin çoğu İsviçre iledir.

Vergi oranlarının düşüklüğü, milletlerarası ticârî firmaları cezbetmektedir. Liechtenstein pul basımında dünyâca ünlü bir ülke olup, hükûmet bundan büyük kârlar elde etmektedir.

Tarım, balıkçılık ve ormancılığın düşük seviyede olmasına karşılık endüstri, ticâret, inşaat ve turizm gelirleri çok yüksektir. Yetiştirdiği tarım ürünlerinden olan üzüm, mısır, patates, sebze ve buğday, ülke ihtiyâcını karşılamaktadır. Büyük baş hayvancılık gelişmiş olup, et, süt ve deri ürünleri ihraç edilmektedir. Ayrıca müze ve sanat galerileri önemli bir gelir kaynağıdır.

LİKENLER (Lichenes);

Alm. *Flehten (f.pl.),* **Fr.** *Lichens (m.pl.),* **İng.** *Lichens.* Tabiatta bâzı kayaların, toprakların ağaç gövde ve dallarının üzerinde yaşayan yosunlara benzeyen, köksüz, gövdesiz ve yapraksız bitkiler, Likenler bir kısım mantarlarla bâzı su yosunlarının berâberce bir bütün hâlinde ortak yaşadığı bitkilerdir. Bu iki ayrı çeşit bitki kendine benzemeyen tamamen farklı bir organizma meydana getirirler. Herhangi birisi

olmasa liken meydana gelemez. Liken, su yosunları (alg) vasıtasiyle özümleme yapar. Mantarlar da iplikleri ile suyu temin eder ve likeni bulunduğu yere tesbit eder.

Likenler, zengin bir bitki grubudur. Dünyânın hemen her bölgesinde yayılmış olarak çeşitli yetişme yerlerinde yaşarlar. Kutuplardan Ekvatora, deniz kıyısından, ovalardan dağların en yüksek yerlerine kadar hemen hemen her yerde, diğer organizmaların yaşayamayacağı yetişme yerlerinde yetişebilirler. Kızgın güneş altında (70°C) sıcağa ve çok düşük dereceli soğuğa, haftalarca süren kuraklığa dayanabilirler, dünyâ üzerinde de 20.000 kadar türü bulunmaktadır.

Likenlerin besin maddelerine olan ihtiyaçları azdır. Yalnız havası temiz olan yerlerde yaşayabilirler. Kirli havaya karşı çok duyarlılık gösterirler. Bunun için likenler, bir bölgenin havasının temiz olup olmadığını belirten iyi bir göstericidir.

Likenlerin yapısının büyük kısmını mantar iplikleri meydana getirir. Çoğunlukla likenin üst ve alt kısmında mantar ipliklerinden meydana gelen sıkı bir kabuk tabakası, orta kısmında ise daha gevşek bir örgü dokusu bulunur. Üst kabuk tabakasının altında suyosunları yer alır.

Likenin eşeysiz üremesini suyosunları sağlar. Eşeyli üremeyi ise sâdece mantar sağlar.

Likenler çok yavaş büyürler. El büyüklüğünde bir liken, ekseriya 50 yılda meydana gelir. Çalımsı likenlerin birkaç cm yükselebilmesi ise ancak 100-200 yılda olabilir.”

Likenler, şekillerine göre üç grupta toplanabilir.

1. Kabuksu likenler: Liken tamamen ağaç kabuğuna veya kayalara tutunmuş olup, kabuk şeklinde, yassı ve sıkı bir örtü meydana getirirler. Meselâ; lecanora, lecidea, rhizocarpon (harita likeni) likenleri gibi.

2. Yapraksı likenler: Liken şerit veya levha şeklinde küçük veya büyük dilimli yaprak şeklindedir. Meselâ, İslanda likeni (cetraria) gibi.

3. Çalımsı likenler: İnce şerit şeklinde ve iplik şeklinde dallanmış olup, bir çalıyı andırarak ya dik olarak veya ağaçlardan aşağı doğru sarkan likenlerdir. Meselâ; sakal likeni (Usnea), kadeh likeni (Cladonia) gibi.

Memleketimizde yetişen önemli likenler şunlardır:

Harita likeni: (Rhizocarpon geographicum): Kayalar üzerinde yaşayan sarımsı-yeşil renkte kabuklu likenlerdir.

Parmelia furfuraceae: Ağaçlar üzerinde yaşayan grimsi-siyah likenlerdir.

Evernia prunastri: Çok yaygındır. Meşe, kayın, gürgen, kavak ve karaağaç üzerinde yaşayan sarımsı-yeşil renkli likenlerdir.

Sakal likeni (Usnea barbata): Çam, köknar, kayın ağacı dallarından sarkan çalımsı likenlerdir.

Ciğer likeni (lobaria pulmonaria): Yaprak şeklinde, derimsi, yeşilimsi gri likenlerdir.

Kadeh likeni (Cladonia pyxidata): Orman kenarlarındaki güneşli yerlerde ve kireçli topraklarda yaşayan grimsi-yeşil kadeh şeklindeki likenlerdir.

Likenlerin kullanılışı: Likenler çok eskiden beri tıpta kullanılmıştır. Ancak bu kullanma ilmî esaslara göre değil de o zamanki kurala göre, benzetildiği hasta organının tedâvisinde kullanılırdı. Mesela sakal likeni saç çıkarmada, ciğer likeni akciğer hastalıklarında kullanılmıştır.

Likenler, antibiyotik etkileri incelenmekte olan bitkilerdir. Bugün likenlerden elde edilen 60 kadar antibiyotik vardır. Bu etkisinin de, taşıdıkları liken asitlerinden ileri geldiği düşünülmektedir.

Antibiyotik maddeler çoğunlukla, cladonia, evernia, cetaria, usnea romalina cinsi türlerinden elde edilen usnik asit, vulpinik asit, evernin asidi, önemli antibiyotik asitlerdir. Usnik asit, evernin asidi ve liken yağ asitlerinin karışımından **Evosin** elde edilir ki bunun kuvvetli bir antibiyotik etkisi vardır. Gram (+) kokuslara karşı etkilidir. Usnik asidin sodyum tuzunun da staphylococcus, streptococcus ve mycobacterium’a karşı kuvvetli bir antibiyotik etkisi vardır.

İki liken türü, lethraria vulpina ve cetraira pinastri zehirlidir. İskandinav ülkelerinde kurtları zehirlemek için kullanılır. Bu iki liken türünden başka hiçbir liken zehirli değildir. Yalnız çoğu, ihtiva ettikleri asitlerden dolayı barsak bozukluklarına sebep olur.

Tabiatta likenlerin büyük kısmı, hayvanların besinlerini sağlar. Kuzey ülkelerinde ren geyikleri, kar altında cladonia alpestris likenini tercih ederek ararlar. Ayrıca Arktik ve Subarktik kuzey bölgelerinde bulunan İslanda likeni (Cetraria islandica), yabânî mandaların, domuzların önemli yem bitkisidir. Kuzey

bölgelerinde yerli halk, evcil hayvanları için bol miktarda liken toplarlar. Liken, insanlar için de yiyecek maddesi olarak kullanılır. İki kg liken unu, 1 kg buğday ununa eşittir. Orta doğunun kurak bölgelerinde ve çöllerindeki Manna likeni(kudret helvası), besin olarak kullanılan likenlerdendir. Develerin besinini temin ettiği gibi, insanlar da bundan ekmek yaparlar. Orta Asya'da bu liken türünden yapılan ekmeğe Kırgız ekmeği denir.

Likenlerde az miktarda da olsa vitaminler vardır. Ren geyiği likeninde (Cladonia rangiflerina), A,C ve D vitaminleri mevcuttur.

Likenlerden sanâyide de faydalanılır. Roccella tinctoria ve R. fuciformis liken türlerinden, asit, baz endikatörü olarak kullanılan turnusol mahsulü ve kâğıdı yapılır. Bundan başka Orsey adı verilen yün, ipek, hattâ odunu boyamada kullanılan kırmızı bir boya elde edilir. Bâzı liken türleri de ortaçağdan beri parfümeride kullanılmıştır. Fransa'da bir liken türünden orman çayı adı verilen aromatik bir içecek yapılır.

LİMAN;

Alm. *Halen (m),* **Fr.** *port, hawre (m),* **İng.** *Harbor; seaport.* Gemilerin barındıkları, yük alıp boşalttıkları, yolcu indirip bindirdikleri, çeşitli tesisleri bulunan tabiî veya sun'î olan deniz kenarı. Eski çağlardan beri tabiî hâlde olan körfezler liman vazifesini görmüş, tekniğin ilerlemesiyle sun'î limanların yapımına ve kullanımına başlanmıştır.

Tabiî limanlardan faydalanılması, gemicilik târihi ile başlar. Fakat sun'î limanların kullanma târihi kesin olarak bilinmemektedir. Eskiden en büyük liman faaliyetleri Akdeniz'de toplanmıştı.Çünkü büyük imparatorlukların kurulması ve mübâdelelerin gelişmesi bu bölgede idi. Giritliler, Yunanlılar, Fenikeliler, gemilerini, geceleri kumsal yerlere çekiyorlardı. Daha sonra gemicilik gelişince tabiî limanlar kullanılmaya başlandı. Milâddan önce eski Mısırlılar veFenikeliler, ilk defa liman ve dalgakıran yaptılar. Büyük İskender'in İskenderiye şehrini kurduğu zaman Pharos Adasını 1600 m uzunluğunda, 180 m genişliğinde bir yolla karaya bağladığı bu yolun iki yanına birer liman yaptığı bilinmektedir.

Ortaçağda denizcilik daha da gelişti. Bu sebepten limanlar büyük önem kazandı. Hele on dokuzuncu yüzyılda milletlerarası yarış dolayısıyla limanların sayısı çoğaldı. Ticâret limanları, askerî limanlar ayrı ayrı tesis edildi. Limanlara bağlı şehirler çok gelişti, bu yüzden buralardaki nüfus gitgide arttı.

Limanlar tabiî, sun'î ve yarı sun'î olmak üzere üçe ayrılır:

Tabiî limanlar: Burada, limana âit tesisleri kurmak kâfidir. Buralara gemi rahatlıkla girip çıkabilir. Memleketimizde Sinop limanı, dünyâda ise New York, Hong Kong limanları bu tip limanlardır.

Sun'î limanlar: Açık deniz kıyılarında kurulmuştur. Bu çeşit limanlar dalgakıranlarla korunur. Zonguldak, Mersin limanları bu tip limanlardır.

Yarı sun'î limanlar: Yarı tabiî bir sığınağı olduğu hâlde sun'î olarak takviye edilmiş limanlardır. Limanlar kullanılış maksatlarına göre barınma limanları, askerî limanlar, balıkçı limanları gibi isimler alırlar.

Bir limanın rahatlıkla kullanılabilmesi için suyun en az 25-30 metre derinliğe sâhib olması gerekir. Böylece, büyük tonajlı gemiler, karaya oturmadan limana rahatlıkla girip çıkabilir. Geniş limanlar ise gemilerin manevra yapmalarına elverişli olur. Gemilerin kolayca demir atabilmeleri için dip kısmı fazla kumlu ve fazla kayalık olmamalıdır. Büyük limanda gemilerin yükletilip boşaltılmasına yarıyan rıhtımlar, depolar, havuzlar bulunur.

Kıyıdan açıkta bulunan limanlar olduğu gibi, karaların içinde bulunan limanlar da vardır. Karaların içinde bulunanlar, kanal veya nehirlerle denize bağlıdır. Almanya'daki Hamburg limanı bu tip limanlardandır.

Akdeniz, Karadeniz ve Ege'ye tamâmen hâkim olan Osmanlılar zamânında, çeşitli limanlar yapıldı ve bunlardan istifâde edildi. Devletin merkezi olan İstanbul'da, ilk önce Galata'da sonra da Haydarpaşa'da liman tesisleri kuruldu. Bunlar yetmediğinden Salıpazarı ve Tophane'de modern tesisler yapıldı. İstanbul, deniz trafiği bakımından dünyânın sayılı limanlarındandır.

Türkiye, üç yandan denizlerle çevrili olduğundan birçok liman yapılmıştır. Marmara'nın Trakya kıyılarında tabiî liman yoktur. Anadolu yakasındaki Erdek tabiî, Bandırma, sunî bir limandır. Marmara'da en önemli liman İstanbul limanıdır. Haliç tam mânâsıyla tabiî limandır.

Karadeniz'de Sinop'tan başka tabiî liman yoktur. Samsun, karayolu ve demiryolu ile Anadolu'ya bağlı olduğundan önemli bir sun'î limandır. Trabzon'da ve Giresun'da da sun'î limanlar yapılmıştır. Karadeniz'in batı körfezinde pekçok liman bulunmasına rağmen doğudakilerin önemi daha büyüktür. Batı Karadeniz kıyılarındaki limanlardan İnebolu, Ereğli, Zonguldak limanları ile Doğu Karadeniz'deki

Rize, Hopa, Ünye, Fatsa, Tirebolu küçük fakat ticârî yönden önemli limanlardır.

Ege kıyılarında büyüklü küçüklü pekçok liman vardır. En önemli büyük liman, İzmir limanıdır. Bu liman yurdumuzun en geniş ve gemilerin korunması yönünden en elverişli bir tabiî limanıdır. Alsancak'ta modern liman tesisleri mevcuttur. Ege Denizindeki diğer limanlar: Dikili, Foça, Ayvalık, Edremit, Güllük, Bodrum, Kuşadası, Fethiye, Çeşme ve Marmaris'tir. Marmaris rüzgârlara karşı korunmuş tabiî bir limandır.

Mersin, Antalya önemli limanlardır. Yurdumuzun en önemli ihraç merkezi olan Mersin'de çok modern bir liman yapılmıştır.

Modern bir limanda şunlar bulunur:

Gemi tezgâhları, deniz uçağı hangarı, kalafat yeri, meteoroloji ve işaret merkezi, fener, rıhtım, liman ağzı, liman dışı, dalgakıran feneri, dalgakıran, şamandıra, römorkör, antrepola, silo, rıhtım, demiryolu, vinç, yük gemisi, sığ yerleri gösteren işâretler, liman havzası iskele, yolcu gemisi, vs.

Limanlarla ilgili bâzı tâbirler şunlardır:

Liman feneri: Denizde çarpışmayı ve diğer kazaları önlemek için, demirleri gemilerin baş ve kıç taraflarında belirli bir yüksekliğe çıkabilen beyaz sinyalli fener.

Liman ağzı: Gemilerin limana girip çıkmasını sağlayan ağız.

Liman hizmeti: Limandaki faaliyetlerin kontrol ve gözlem hizmeti.

Tıkalı liman: Suların çekilmesiyle ağızları kapanıp gemilerin giremediği limanlardır.

Tâlimat limanı: Uzak seferlere çıkacak gemilere bilgi vermek, onlara yardımcı olmak için büyük deniz yolları üzerinde bulunan limanlardır.

Uğrak limanı: Her çeşit geminin girip çıktığı limandır.

Ticâret limanı: Sâdece ticâret gemilerine ayrılmış, yalnız bu işler için kullanılan limanlardır.

Yarı Cezir limanı: Suların normal seviyenin altına biraz düştüğü zaman bile ağzı girişe açık olan limanlardır.

Türkiye'de limanların, rıhtımların ve iskelelerin işletilmesi, Devlet Demiryolları İşletmesi (TCDD) ile Denizcilik Bankası tarafından ortaklaşa yürütülür. Limanlarımızdan Antalya, Giresun, Hopa, İstanbul Avrupa Yakası (Salı Pazarı, Galata, Sarayburnu), Rize, Tekirdağ, Trabzon limanları işletme müdürlükleri Denizcilik İşletmesi Genel Müdürlüğüne; Bandırma, Derince, İskenderun İstanbul Anadolu Yakası (Haydarpaşa), Mersin, İzmir, Samsun limanları işletme müdürlükleri ile Van Gölü Feribot Müdürlüğü ise TCDD Limanlar Dairesi Başkanlığına bağlıdırlar (1993). Yurdumuzda başlıca büyük limanlar İstanbul, İzmir, Mersin, Bandırma, Antalya, İskenderun, Giresun, Trabzon, Derince ve Samsun'dadır. Bu limanların Avrupa seviyesinde olanları; İstanbul, İzmir ve Mersin'dir.

LİMİT;

Alm. *Grenze (f),* **Fr.** *Limite (f),* **İng.** *Limit.* Matematik analizde kullanılan temel bir kavram. Euclid veArchimedes tarafından eğrisel kenarlara sâhip şekillerle ilgili olan teoremlerde kullanılmıştır. Meselâ, dâireye, içine çizilecek çokgenlerle yaklaşmak, limit kullanarak mümkündür. Önce bir kare ve daha sonra sekizgen çizilerek devam edilir. Her bir şekil bir öncekinden iki kat fazla kenara sâhib olur. Böylece daireye, alan ve çevre bakımından yaklaşmak mümkün olur. Eğer p_1, ilk çizilen karenin çevresi ise ve karenin bir kenarının daire merkezine dik uzaklığa a_1 ile gösterilirse, karenin alanı; $(P_1/2)\ a_1$ olur. İkinci şekil olan düzgün sekizgende ise benzer şekilde çevre P_2 ve merkezin bir kenara olan dik uzaklığı a_2 ile gösterilirse, alanı $(P_2/_2)\ a_2$ olur. Bu böyle devam edilirse n, çokgen için $(Pn/_2)\ a_n$ yazılır. Yani a_n dairenin r yarıçapına yaklaştıkça, Pn çevresi de 2 π r'ye yaklaşır. Böylece dairenin alanı olan $(Pn/2)\ a_n$, giderek $(2\pi r/2)r= \pi r^2$'ye yaklaşır.

Limit kavramı, çok önceleri kullanılmasına rağmen sonra unutulmuş ve daha sonra Newton ile Leibniz'in eserlerinde görülmüştür. Meselâ, diferansiyel hesapta bir eğri (daire gibi) sonsuz küçük uzunlukta sonsuz kenara sâhip bir çokgen olarak kabul edilir. Limit kavramından ortaya çıkan diferansiyel hesap, pekçok fizik probleminin kolayca ele alınmasına sebep olmuştur. Tabii bu arada bir takım yanıltıcı problem çözümlerine de rastlanmıştır. Bunların çözümü daha sonra gelen matematikçiler tarafından yapılmıştır.

Meselâ, bu problemlere bir misal için, bir eşkenar üçgen düşünelim. Bu üçgenin kenarlarının orta noktalarından yan kenarlara paralel çizelim. Böylece ortaya çıkan iki eşkenar üçgende benzer işlemi tekrarlayalım. Her devrede (durumda) eşkenar üçgenlerin yan kenarların toplamı, ilk eşkenar üçgenin

yan kenarları toplamına eşit olacaktır. Ancak, bu işleme devam edilirse, eşkenar üçgenlerle taban kenar arasında kalan alan sıfıra yaklaşır. Böylece şu iddia edilebilir ki, taban kenarın boyu yan kenarların toplamına eşittir. Ancak, bunun yanlış olduğu meydandadır. Burada yanıltıcı unsur, limit şekil ile buna yaklaşan şeklin özelliklerinin aynı olmamasındadır. Örnekte, taban kenar düz doğru olduğu halde buna yaklaşan şekil sonsuz sayıda köşelere sâhip bir kırık çizgidir.

Limitin aritmetik teorisi: Eğer a_1, a_2, a_3 ... an, ... bir sayı dizisi ise bunun limitinin L olması için, verilen ve istenildiği kadar küçük olan bir ε (epsilon) sayısına karşılık bir p sayısının, n>p ve $|a_n-L|<\varepsilon$ olmak üzere bulunabilmesidir. Meselâ:

FORMÜL VARRRRR

verilen her pozitif ε değerinden küçük tutulacak şekilde n sayısı bulunabilir. Bu sonuç,

formül var

şeklinde yazılabilir. Diğer bir limit örneği, meşhur a_n= **(formül var)** dizisidir. Bunun n ∅ □ için limiti, matematik analizde çok kullanılan e= 2,71828... sayısıdır.

Eğer f (x) bir g**erçel** (reel) fonksiyonsa, yâni her **gerçel** (reel) x sayısına bir **gerçel** (reel) f(x) sayısı karşı geliyorsa, x değişkeni a değerine yaklaştığı zaman, f(x) de L sayısına yaklaşıyorsa f(x)in limiti L'dir denir ve Lim f(x)= L yazılır.

$x \rightarrow a$

LİMNİ;

Ege Denizindeki adalardan. Limni aynı zamanda Lemnos veya Limno adlarını da almaktadır. Ege Denizinin kuzeydoğusunda Asya kıtasının en fazla batıya uzandığı kara parçası olan Anadolu'ya çok yakın bir Yunan adasıdır. Volkanik bir ada olan Limni'nin en büyük şehri Mondros (Mudros) dur. Nüfusu yaklaşık 20.000 civârındadır. Limni Adası, Çanakkale Boğazı karşısında ve Türkiye'ye âit İmroz ile Bozcaada arasında 468 km^2 alana sâhiptir. Kuzeyinde Samothraki (Semendirek) Adası bulunur. Temmuz ayında sıcaklık 28°C, Ocak ayında ise ortalama 7°C kadardır. Halk genellikle zeytincilik ve balıkçılıkla uğraşır. Bundan dolayı da bağlar ve meyve bahçeleri ile balıkçı tekneleri adanın genel görünüşüne hâkimdir.

Ada, Yunanistan'ın Asya adaları eyâletinin kuzey (Midilli) vilâyetine bağlı bir ilçedir. Km^2 ye yaklaşık olarak 110 kişi düşmektedir. Halkı Ortodoks Rumdur. Eskiden Ceneviz Prensliği olan Limni Adası, 1455'te Fâtih Sultan Mehmed Han tarafından fethedilmiştir. Daha sonra ada Venediklilerin eline geçmiştir. Köprülü Mehmed Paşa ile Kaptan Mehmed Paşa idâresindeki Osmanlı donanması, bir buçuk aylık kuşatmadan sonra Kastro Kalesini alarak adayı ele geçirdiler (1657). Türk-Rus savaşı sırasında (1770), Aleksey Orloy, Kastro'yu kuşattı, fakat bir başarı sağlayamadı. 1913'te, İttihat ve Terakkiciler tarafından anlaşma ile Yunanistan'a bırakılan ada, 1924'te Lozan Antlaşmasıyla tam mânâsıyla Yunanistan'a bırakıldı. Limni, Birinci Dünyâ Savaşında müttefik devletleri tarafından üs olarak kullanıldı. Türkiye ile müttefikler arasındaki Birinci Dünyâ Savaşına son veren mütâreke bu adanın güneyindeki Mondros limanında imzâlandı.

LİMON (Citrus medica var. limonum);

Alm. *Zitronenbaum (m),* **Fr.** *Limonier, citronnier (m),* **İng.** *Lemon tree.* **Familyası:** Sedefotugiller (Rutaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Akdeniz bölgesi ve Doğu Karadeniz.

Mart-ekim ayları arasında beyazımsı-pembe renkli, güzel kokulu çiçekler açan, 3-5 m boylarında, kışın yapraklarını dökmeyen küçük boylu ağaçlar. Vatanı Çin olup, Akdeniz bölgesinde geniş çapta yetiştirilir. Onuncu asırda Araplar tarafından Avrupa'ya getirilmiştir. Yaprakları oval, tüysüz, parlak yeşil renklidir. Çiçeklerin taç ve çanak yaprakları beşer parçalıdır. Meyveleri oval şekilli, açık sarı renkli, üzeri parlak ve kabarcıklı, özel salgı cepleri olup, asitli bir özsuyu vardır. Tohumları oval şekilli, sarımsı renkli ve acı lezzetlidir.

Kullanıldığı yerler: Limonun meyve kabuğu, limon esansı ve usaresi kullanılır. Limon kabuğunda uçucu yağ, hesperidin acı madde ve tanenli maddeler vardır. Kabuğun içindeki beyaz kısma albeda

adı verilir. Bundan petkin elde edilir. İştah açıcı ve sindirim kolaylaştırıcı olarak kullanılır.

Tâze meyve kabuklarını sıkmak sûretiyle limon esansı elde edilir. 1500-3000 limondan 1 kg kadar esans elde edilir. Yeşil olanlar sarı ve olgun olanlarından daha fazla esans verir. Bileşiminde uçucu yağ vardır. Limonata yapımında, besin endüstrisinde, pasta ve şekercilikte, parfümeri ve sabun yapımında koku ve lezzet vermek üzere bazı preparatların bileşimine girer.

Limonun pulpa kısmı (iç kısmı) şekerler, vitamin C ve sitrik asitler ihtivâ etmektedir.

Memleketimizde limon daha çok Adana ve çevresi, Ege bölgesinin bâzı yerlerinde Antalya ve Dörtyol'da geniş çapta yetiştirilmektedir.

LİMON ASİDİ;

Alm. *Zitronensäure (f),* **Fr.** *Acide (m) citrique,* **İng.** *Citric acid.* Bitkilerin ve hayvanların dokularında bulunan, tabiî olarak meydana gelen meşhur bir organik bileşik. Halk arasında **limon tuzu** da denir.

Üç karboksil ve bir hidroksil grubu bulunduran ve kapalı formülü $C_6H_8O_7$ olan bir bileşiktir. Kimyâda adı sitrik asit veya 2- hidroksitrikarbolik asittir. Kristalize yapıya sâhiptir. Sulu çözeltisinden elde edilen kristali monohidrat hâlindedir. Suda kolayca çözünür. Susuz limon asidi 153°C'de erir. Tuzlarına sitratlar denir.

Limon asidi, limonda, portakalda, ananasta, kırmızı mersin (murt), kırmızı ve siyah frenk üzümünde, çilekte ve diğer meyvelerde aynı zamanda sütte, az miktarda kan ve ürede bulunur.

Limon asidi, olgunlaşmamış limondan elde edilir ki, limonda, % 5-7 arasında, kalsiyum tuzu hâlinde bulunur. Ayrıca glikoz, pancar şekeri, melas ve nişasta gibi karbon hidratların fermantasyonundan elde edilir. Sentetik olarak 1,3 diklorasetona siyanür asit etki ettirilir. Bu ürüne de KCN etki ettirilir. Sonra da hidroliz edilerek limon asidi elde edilir.

Hücre metabolizmasına, ilâveten, yiyeceklere katık maddesi olarak ve endüstride reaksiyon vâsıtası olarak iş görür. Alkolsüz içkilerin ve şekerlerin îmâlâtında, köpürme (kabartma) tozlarında peynircilikte, elektrolitik kaplamada, ilâçlarda ve alkit reçinesinde, eser miktardaki metalleri ayırıp uzaklaştırmada ve parlak renk elde etmek için boyacılıkta mordan olarak ve yiyeceklerde anti oksidan olarak, temizlikte ve paslanmaz çelik gibi metallerin polisajında kullanılır.

LİMON TUZU (Bkz. Limon Asidi)

LİMONEN;

Alm. *Limonen,* **Fr** *Limonéne,* **İng.** *Limonene.* Formülü C_{10} H_{16} olan metil-4 izopropenil-1 sikloheksen maddesinin yaygın adı. Bitkilerde çok yaygın olarak bulunan bir hidrokarbondur. Limonenin iki optik izomeri vardır. l-limonen polarize ışığı sağa, d-limonen ise sola çevirir. Çam, limon, portakal ve turunçtan çıkarılan eterik yağlarda bulunan limonen limon kokulu renksiz bir sıvıdır. Hoş kokusu dolayısıyla kozmetik sanayiinde kullanılır.

Limonen bâzı kimyevî maddelerin üretiminde bir aramadde olarak da kullanılır. Meselâ l-harvon maddesi limonenden elde edilir.

LİMONİT;

$Fe_2O_3.H_2O$ yapısında bir demir minerali. (Bkz. Demir)

LİMONLUK (Bkz. Sera)

LİNÇ;

Alm. *Lynchen (m), Lynchijustiz (f),* **Fr.** *Lynchage (m),* **İng.** *Lynching.* Suçlunun, hâdisenin tesiriyle galeyana gelen halk tarafından, muhâkeme edilmesine fırsat verilmeden öldürülmesi. Suçüstü yakalanmış suçluları hemen cezalandıran sistem. Adını Lynch isimli bir hâkimden alan, basit muhakeme usûlünün tatbik edildiği kânun.

Târihte çeşitli suçluların halk tarafından hemen veya belli bir süre sonra cezâlandırılması şekillerine çok rastlanmıştır. Memleketin âdetine, yaşanılan devrin özelliklerine göre uygulama şekilleri farklılık göstermiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin 18. yüzyıldaki iç savaşları sırasında İngiliz taraftarı olanları ve kânunsuz iş yapanları hemen cezâlandırmak için bir topluluk kurulmuştu. Bu topluluğun kendine has cezalandırma usulleri vardı. Linç kelimesinin bu topluluktaki Virginalı çiftçi Charles Lynch'in adından alındığı tahmin edilmektedir.

Linç olaylarına kânunun hâkim olmadığı, fertlerin cezâyı kendilerinin vermeye kalktıkları toplumlarda daha çok rastlanır. Beyazların Amerika'yı işgal ettikleri sıralarda yerlilerden pekçok kimseyi linç ederek öldürmeleri bu usûlün tipik örnekleridir.

Genel olarak bütün hukuk sistemlerinde ihkâk-ı hak, yâni hakkın, yetkili bir mercie başvurulmadan doğrudan doğruya alınmaya kalkışılması suç sayılmıştır. Linç, insandaki heyecana dayanan, duyguların harekete geçmesi neticesinde meydana gelen bir hâdisedir. Halbuki cezâlandırmada, adâletin temin edilmesi esastır. Kendisine veya yakınlarına karşı suç işleyenleri cezâlandırmada, kişinin tarafsız davranması mümkün değildir. Bu sebeple suçluların cezâlandırılması, tarafsız mercilere bırakılmıştır. Bu da, çeşitli devirlerde değişik kişi ve kuruluşlar tarafından yürütülmüştür. Bugün hukuka bağlı toplumlarda suçlunun cezalandırılması ve cezânın infazı, bağımsız mahkemeler tarafından yerine getirilmektedir.

Türk Ceza Kanunu'nun 308. maddesinde belirtildiği gibi ihkâk-ı hak, yâni hükümete mürâcaat etmeden hak elde etmeye kalkışmak suç sayılmıştır. Bunun silâh ile veya dövmek yâhut yaralamak sûretiyle şiddete dayandırılması ise cezâyı ağırlaştırıcı bir unsur teşkil etmektedir.

İslâm Hukûkunda hiçbir suçlu, hâkim önüne çıkarılmadan ve cezâ hükmü kesinleşmeden cezâlandırılamaz. İhkâk-ı hakka başvurmak, cezâlandırılmayı îcâbettirir. Cana, mala ve nâmusa tecâvüzün sözkonusu olduğu meşrû müdafaa halleri dışında ferdin, suçluyu cezâlandırmaya teşebbüsü kesinlikle yasak edilmiştir. Hele linç etmek yolu ile cezâlandırma şekli, hiçbir suçluya tatbik edilemez. İslâmiyet, suçluyu muhâkeme etmenin her safhasında işkenceyi, hakâreti ve her türlü eziyet verici davranışı yasaklamıştır. Belli esas ve usuller dışında her çeşit işkence yasaktır, haramdır.

Allahü teâlâ, **Kur'ân-ı kerîm'**de meâlen buyuruyor ki:

Erkek müminlerle kadın müminlere, işlemedikleri bir günah yüzünden ezâ (ve cefa) **edenler, muhakkak bir yalan ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir.** (Ahzâb sûresi: 58)

Ey îmân edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, koruyan (hâkimler) **ve adâletle şâhitlik eden** (kimse)**ler olun. Bir kavme olan kininiz, sizi adâlet yapmamanıza sevk etmesin. Adâlet yapın ki o, takvâya çok yakındır.** (Mâide sûresi: 8)

Sevgili Peygamberimiz de buyurdu ki:

Ganîmette hâinlik yapmayınız, ahidleri bozmayınız. Burun, kulak, yüz dağlamak ve göz oymak gibi uzuv kesmek sûretiyle cezâlandırmayınız. Hiçbir çocuğu öldürmeyiniz.

Allahü teâlâ her şeye karşı ihsânı (güzelliği, iyiliği) **vâcip kılmış, emretmiştir. Bunun için öldürülmesine karar verileni, en güzel olan öldürme şekliyle öldürün!**

Sizden biriniz dövdüğünde, yüze vurmaktan sakınsın!

Hadîs-i kutsî'de: **"Kullarıma işkence yapmayınız!"** buyrulmaktadır.

LİNYİT;

Alm. *Braunkohle (f),* **Fr.** *Lignite (m),* **İng.** *Lignite, brown coal.* Yakıldığı vakit kilo başına 4600 kilokalori civârında enerji açığa çıkaran, nemli kömür cinsi. Nem oranı % 20 ile % 60 arasında, karbon oranı % 60-70 arasında değişir. Kahverengi kömürler de linyit sınıfına girer. Linyitin jeolojik yaşı, yüksek kaliteli taş kömürlerine nazaran daha gençtir. Linyitin meydana gelişi de taş kömürü gibi bataklıklarda bitkilerin basınç altında değişmesi şeklindedir. (Bkz. Kömür)

Linyit, en çok elektrik enerjisi üretilen termik santrallerde kullanılır. Linyit yataklarına yakın bölgelerde, ısıtma maksatlı kalorifer kazanlarında, çıktığı şekli ile veya pulvarize hâle getirilerek kullanılır.

En zengin linyit yatakları, ABD'de bulunmaktadır. ABD'nin toplam yakıt rezervlerinin % 15'ini linyit teşkil etmektedir. Avrupa'da çıkan linyit kömürlerinin kalitesi Amerika'dakine göre daha düşüktür. Kahverengi kömür de denilmektedir.

Linyit, Türkiye'de de bol miktarda çıkarılmaktadır. Linyit kömürüne Trakya ve Anadolu'nun hemen hemen her yöresinde rastlanmakta olup, en önemli havzaları, Soma, Tunçbilek, Seyitömer, Çan, Muğla, Beypazarı, Erzurum ve Afşin-Elbistan bölgeleri teşkil etmektedir. Bugün için bilinen linyit rezervi 7939 milyon tonu geçmektedir. Bu miktarın 4211 milyon tonu görünür, 2213 milyon tonu muhtemel, 524 milyon tonu mümkün rezervdir. Türkiye'de çıkarılan linyit kömürünün kalori değeri ortalama, kilo başına 3500 kilokaloridir. Yurdumuzdaki linyit yatakları küçük, fakat sayıca fazladır. 56 ilimizde linyit mâden yatakları vardır. Bu yataklar, devlet ve özel teşebbüs tarafından işletilmektedir. 1993 yılı istatistiklerine göre, memleketimizdeki senelik linyit üretimi yaklaşık 49.000.000 tondur.

LİONS KULÜBÜ (Lions Club);

1917 senesinde ABD'ninTexas eyâletine bağlı Dallas şehrinde masonlar tarafından kurulmuş olan sivil hizmet kulübü. Kulübün adı İngilizcede; "hürriyet ve anlayış berâberliği, milletlerimizin teminâtı (korunması)" anlamına gelen Liberty Intelligence Our Nations Safety" kelimelerinin baş harflerinin birleşmesiyle meydana gelmiştir.

Masonlar; "Gençliğin ele alınması birinci hedefimizdir. Çocukları dinsiz olarak yetiştirmeliyiz. Gençlerin kafalarını yormamalıdır. Din bilgilerini kendileri büyüyünce öğrenirler. Hepimiz bütün kudretimizle îmân hürriyeti fikrini dünyâya yaymaya sarılmalıyız ve localarımızda verdiğimiz kararları her memlekete yerleştirmeliyiz. Din kardeşliğini yok edip, bunun yerine mason kardeşliği getirmeliyiz. Dinleri yok etmekten ibâret olan gâyemize bu sûretle ulaşacağız." demektedirler.

Dünyâ halkları arasında geniş bir hoşgörü ve anlayış rûhunu yaymak, iyi idâre ve iyi yurttaşlık şuurunu geliştirmek ve medenî, sosyal, ticârî ve ahlâkî konulara halkın ilgisini çekmek gibi parlak sözler arkasına gizlenerek, dinleri yok etmek, gençleri dinsiz yetiştirmek, din kardeşliğini yok edip mason kardeşliğini gerçekleştirmek gâyesiyle kurulmuş olan Lions kulüpleri dünyânın her tarafında faâliyet göstermektedir.

Belli şartları ve çalışma kuralları olan Lions kulüpleri, milliyet ve din farkı gözetmedikleri için daha çok okumuş ve sosyal çevresi geniş kimseleri üye kaydetmektedirler. Esnek üyelik şartları olduğu, meslek ve iş gruplarına göre katı bir kontenjan uygulanmadığı için kısa sürede taraftar bulabilmektedirler.

Üye olabilmek için aranan şart adayın iki üye tarafından tavsiye edilmesi ve kulüp tarafından dâvet edilmesidir. Tavsiye edilen aday hakkında geniş bir soruşturma yapıldıktan sonra üyeliğe kabul edilmek üzere dâvet edilir.

Lions kulüpleri de diğer mason locaları ve kulüpleri gibi insanları aldatmak ve insanlığa hizmet yaptığına inandırmak için masonluk faaliyetlerinden başka özürlüler ve müzmin hastalar için yardım proğramları, genel sosyal refah projeleri, bilginin özendirilmesi ve Birleşmiş Milletlerin desteklenmesi gibi çalışmalar ve proğramlar düzenlemektedirler. Lions Kulüp üyeleri mason olmayanlara ve ilk tanıştıkları zaman masonluğun esas gâyelerini anlatmazlar.

Kadınların da üye olabildiği Lions kulüpleri 150 ülkede faaliyet göstermektedir. Genel merkezi ABD'nin Illinois eyâletinin Oakbrook şehrindedir. Ülkemizde de şûbeleri bulunan Lions kulüpleri bilhassa İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerde yoğun faaliyet göstermektedirler. Sâdece İstanbul'da 176 Lions Kulübü şûbesi vardır (1993).

Daha önce gayri resmî olarak çalışan Lions kulüplerinin kuruluşuna, 1.4.1963 târihli Resmî gazetede yayınlanan 6/1607 nolu Bakanlar Kurulu kararıyla izin verilmiştir. İsmet İnönü'nün başkanlığındaki hükümetin verdiği bu karar şu şekildedir: "İçişleri Bakanlığının 30-3457/38530 sayılı yazısı üzerine 3512 sayılı kânunun 10. maddesine göre Bakanlar Kurulunca 1.4.1963 tarihinde Lions International Kulübünün Türkiye'de kurulmasına karar verilmiştir (İmzâ Cumhurbaşkanı-Cemal Gürsel)

Gazeteci-Yazar İlhami Soysal, Lions'ların masonlukla ilişkisi konusunda, Nermin Sungur'un; "Lions ve masonluk ilişkileri konusunda dayanaklarınız nedir?" sorusuna şöyle cevap vermiştir: "Lions kulüpleri masonların bir nevi anaokuludur. Bu kulüpler tamâmiyle masonluk ilkelerine göre çalışırlar. Törenleri, sembolleri, üye alımları, üyeleri çalıştırma biçimleri, renkleri (mor, lacivert, sarı) bütün bunların hepsi masonlardan etkilenmiştir. Kanaatimce benzerliğin bu kadarı da biraz fazla. Ayrıca Lions kulüplerinin bütün üst düzey yöneticileri de masonlardan gelme. Lions kulüpleri hemen her semtte kurulurlar. Yâni sayıları çoktur. Kurulan her kulüpte de o yörenin en zengin ve mesleğinde sivrilmiş kişilerini alır ve onlara başkanlık pâyesi verirler." (Yeni Gündem-Sayı 27, 21-27 Temmuz 1986)

Kuruluş ve çalışma şekilleri bakımından bâzı farklılıklar olmakla berâber, Rotary kulüpleriyle aynı gâyelere hizmet eden Lions kulüpleri, masonluğu yayabilmek için çeşitli gizli yollara başvurmaktadırlar. İnsanlara görünüşte hoş gelen bâzı fikirlerin ve çalışmaların arkasına gizlenerek milletlerin sâhib oldukları millî ve mânevî değerleri yok etmeye ve ülkelerin idârî, askerî, siyâsî ve ekonomik gelişmelerini kontrol altında tutmaya çalışmaktadırlar. (Bkz. Rotary Kulüp)

LİPİTLER;

Alm. *Lipiden (pl),* **Fr.** *Lipide,* **İng.** *Lipids.* Yağ asitleriyle ilişkili olan ve çeşitlilik gösteren bir grup bileşik. Ortak özellikleri, suda çözünmemeleri ve eter, kloroform, benzen gibi çözücülerde çözünmeleridir. Lipitler, vücut için hem enerji kaynağıdırlar hem de yağda çözünen vitaminlerin vücûda alınmasını sağlarlar.

Lipitlerin sınıflanması:

1. Basit lipitler: Yağ asitlerinin, çeşitli alkollerle esterleridir. Bunlar, yağ asitlerinin gliserol esterleri olan yağlar ve yağ asitlerinin yüksek monohidrik alkollerle esterleri olan mumlardır.

2. Bileşik lipitler: Bir alkol ve bir yağ asidine ilâveten, yağ asidinin bir grup taşıdığı esterlerdir. Bunlar alkol, yağ asidi, fosforik asit grubu şeklinde meydana gelen fosfolipitler ve yağ asidinin azot taşıyan bir karbonhidratla birleşmiş olduğu cerebrosidelerdir.

Bileşik lipit grubunda sulfolipit, aminolipit ve lipoproteinler de bulunur.

3. Yukarıdaki grupların yakımından ortaya çıkan lipitler.

İnsan vücûdu ve gıdâlardaki başlıca lipitler; nötral yağlar (trigliseridler), fosfolipitler, kolesterol ve diğerleri şeklinde sıralanabilirler.

Lipitler, yüksek enerji değerleri olduğundan önemli besin kaynaklarıdır. Gıdalarla alınan lipitler insan metabolizması için esansiel (dışardan alınması gereken ve vücutta başka bir yoldan sentezlenemeyen) ve nonesansiel (vücutta başka yollardan sentezlenebilen) olarak ikiye ayrılır. Metabolik önemi olan üç esansiel yağ asidi linoleik, linolonik ve arachidonik asittir. Bu esansiel yağ asitleri, hücrenin ve organellerinin yapısal bütünlüğü için lüzumludurlar.

Diyetle alınan yağlar, lenfatik kanallarla emilirler. Sindirim sisteminde trigliseritlerin büyük kısmı, gliserol ve yağ asitlerine veya monogliserit ve yağ asitlerine parçalanırlar. Sindirim sisteminin epitelinden geçerken bu moleküllerden yeni trigliseritler sentez edilir ve bunlara şilomikron denir. Şilomikronların dış yüzeylerine az miktarda protein bağlanır ve bu, onları lenfatik damarlarının duvarlarına yapışmaktan korur. Sindirim sisteminden emilen kolesterol ve fosfolipitler de şilomikronlar meydana getirirler. Sonra şilomikronlar torasik lenfatik kanalla, venöz kana (kirli kan) karışırlar.

Yemekten sonra hızla yükselen plazma şilomikron seviyesi, 2-3 saat içinde normale iner. Şilomikronlardaki yağlar, iki yolla alınır:

1. Kandaki lipoprotein lipaz enzimi, şilomikronlardaki trigliseritlerin büyük kısmını gliserol ve yağ asitlerine parçalar. Gliserol, glikoz gibi metabolize edilir. Yağ asitleri ise albümine bağlanarak taşınır veya direkt enerji üretimi için okside edilir veyahut da yağ dokularında tekrar trigliseritlere çevrilerek depolanır. Yağ dokusu, kalb kası, çizgili kaslar lipoprotein lipaz enziminden bol miktarda bulundurur. Bu dokulara giren şilomikronlar hızla yağ asitlerine parçalanır ve bu hücreler tarafından kullanılır.

2. Şilomikronlar, kılcal damarlardan karaciğer hücrelerine geçer ve enerji veya başka lipit bileşiklerinin üretiminde kullanılırlar.

LİPOM;

Alm. *Lipome,* **Fr.** *Lipome,* **İng.** *Lipoma.* Yağ dokusunun iyi huylu tümörü. İnsan vücûdunda, yağ dokusunun bulunduğu her yerde olabilir. Genellikle ince fibröz (kıkırdaksı) bir kapsülü vardır. Teşhis metodları, vücutta bulunduğu yere göre değişir. Bu bakımdan en kolay cilt altı yağ dokusundan menşe olan lipomlar teşhis edilir. Bunlar, dışardan gözle görülebilen veya görülemeyen yuvarlak-oval, üzerinde renk değişimi olmayan, muayene ile ağrılı olmayan, büyüklükleri çok değişiklik gösterebilen kitlelerdir. En sık iki omuz arasında ve ensede bulunurlar. Nâdiren kötü huylu tümörlere dönüşebilirler.

Cilt altı yağ dokusunun lipomlarından başka barsak zarlarından (mezenter), göğüs kafesi içindeki yağ dokularından, çok nâdiren kalb dokularından (endokard ve epikard) gelişen lipomlar da vardır. Bunlardan mezenterik (barsak çevresi) ve göğüs kafesi içindeki lipomlar, kitle etkisi ile çevre organlara baskı yapmadan pek belirti vermezler. Mezenterik lipomlar, genellikle karnın sağ alt kadranında bulunurlar ve alışılmış muayene esnâsında tesâdüfen hareketli kitleler olarak tesbit edilirler. Karında dolgunluk hissi, iştahsızlık, barsak alışkanlıklarında değişiklikler yapabilirler. Röntgen tetkikleriyle sâdece teşhise yaklaşılabilir.

Genel olarak lipomların teşhis ve tedâvisi, cerrâhî usullerle yapılır. Kitlenin tam olarak çıkarılması tedâvi için yeterlidir.

LİR;

Alm. *Lyra, Leier (f),* **Fr.** *Lyre (f),* **İng.** *Lyre.* Kaynağı eski Yunanlılara dayanan “U”harfi şeklinde ağaçtan oyulan, çırpma telli bir çalgı âleti. Tıp ilminde, beyin üçgeninde, iki arka kordonların boş kısımlarına ve ammon boynuzlarını birleştiren enine liflerin hepsi bu isimle anılmaktadır.

Bu müzik âleti, ilk önce yarım küre şeklinde, içi boşaltılmış kaplumbağa kabuğunun iki ucuna karşılıklı olarak yerleştirilen 3 kirişin gerilmesiyle ortaya çıkmıştır. Daha sonra modern hâle sokulan, lirin kirişleri (telleri) beşe çıkarılmıştır.

Lir; on üçüncü yüzyılda İtalya’da kullanılmıştır. Bâzı rivâyetlerde keman bu müzik âletinin kaynağı

olarak anlatılır. Şekil îtibâriyle kemana benzer. On dördüncü yüzyıllarda Pleiçde şâirleri şiir okurken telli ve yaylı olan bu müzik âletini kullanmışlardır.

Lirin özelliği parmaklarla çalınır ve kucakta iki diz arasında tutularak ses verdirilir. "İnsanların duygularını anlatma" anlamına gelen "lirik" kelimesinin şiir dünyâsında yer alması, bu müzik âletine dayanır. Daha sonra bu şiir türü de şâirler arasında yayılmıştır.

Lir sözü, 18. yüzyılın yarılarına doğru motif ve dekoratif sanatına da girerek "Lir motifi" olarak ahşap binâ duvarlarını süslemede kullanılmıştır.

LİRA (Türk Lirası);

Türk para birimi. Türk lirası (TL). İngiliz kültürünün hâkim olduğu Batı ve Doğu Afrika ülkelerinin ve diğer bâzı devletlerin para birimi. Doğu Afrika lirası, İngiliz lirası, Mısır lirası gibi...

Osmanlı Devletinde ilk lira, Sultan Abdülmecîd Han zamanında Tashih-i Ayar-ı Sikke kararıyla 5 Ocak 1843 senesinde basıldı. Kâğıt para basılmadan önce kullanılan bu Osmanlı altın parasına Sarı lira denirdi. Bir altın lira yedi gram yirmi santigram (7,20) ağırlığındaydı. Piyasada bulunan altın liralar hâlen aynı ağırlık esasına göre basılmaktadır. İlk sikke kararıyla sarı lira ve yarım lira basıldı. Yaklaşık 10 sene sonra 2 Haziran 1854'de çeyrek lira ve 18 Şubat 1855'de ikibuçukluk ve beşibiryerdelerin basılmasına başlandı.

Cumhûriyetin îlânından sonra 12 Ocak 1926'da çıkarılan bir kânunla, piyasada bulunan Osmanlı paralarının yerini almak üzere yeni kâğıt para bastırılması kararlaştırıldı. Londra'da bastırılan 1, 5, 10, 100, 500 ve 1000 TL değerindeki kâğıt paralar 5 Aralık 1927'den îtibâren eskileri ile değiştirilmeye başlandı. Cumhûriyet döneminde bastırılan paralar üzerinde Lâtin harfleri 1937'den itibaren kullanılmaya başlanmıştır.

Zamanla fiyat artışlarına ve enflasyona bağlı olarak Türk lirasının alt birimi olan kuruş kullanımdan kalktı ve daha büyük değerlerde kâğıt paralar basıldı. Günümüzde 100, 500, 1000, 2500 ve 5000 liralık mâdenî paralar ile 5000, 10.000, 20.000, 50.000, 100.000, 250.000 ve 500.000 liralık kâğıt paralar piyasada dolaşmaktadır. Mâdenî paraları Hazine ve Dış Ticâret Müsteşarlığına bağlı Darphâne ve Damga Matbaası, kâğıt paraları ise Merkez Bankasına bağlı Banknot Matbaası basmaktadır.

Bir Türk lirası yüz kuruş olup, paranın kıymetli olduğu zamanlarda birçok şeyler kuruşlu paralarla alınıp satılabilirdi. Türk lirasının nereden nereye geldiğini görebilmek için 100 TL'ye muhtelif senelerde neler satın alınabildiğini bilmek gerekir.

1930 yılında: 883 kg ekmek, 142 kg et, 10.000 adet yumurta, 400 kg süt. 1953 yılında: 296 kg ekmek, 24 kg et, 930 adet yumurta, 166 kg süt. 1963 yılında: 104 kg ekmek, 12 kg et, 285 adet yumurta 63 kg süt 1985 yıl başlarında: 1 kg ekmek, 100 gr et, 4 adet yumurta 750 gr süt 1991 yılında: 1 kutu kibrit.

Diğer taraftan, bir sarı lira 1930'lu yıllarda 8,5 lira, 1950'lerde 20 lira, 1960'lı yıllarda 105 lira, 1985 yılı başında 30.000 lira, 1993 yılında 1.000.000 lira olmuştur.

LİRİZM;

Alm. *Lyrismus,* **Fr.** *Lyrisme,* **İng.** *Lyrism.* Edebiyatta bir şâirin hislerini içinden geldiği gibi coşkunlukla şiirine aktarması. Diğer sanat türlerinde de aynı mânâda kullanılır. Lirizm kelimesi dilimize Fransızcadan girmiştir. Lir ve lirik kelimeleri de aynı kökten türemiştir. Lir, Eski Yunanlıların kullandıkları "U" harfine benzeyen bir çalgı, telli ve yaylı bir saz olup "harp"ın basit bir çeşididir.

Edebiyatımızda lirizmi; Yûnus Emre, Bâkî, Fuzûlî, Nedim, Şeyh Gâlip, Yahya Kemâl en yüksek seviyeye çıkarmışlardır. Dünyâda ise Fransız şâirlerinden Lamartine, Paul Valéry; İngiliz şâirlerinden Milton, Shakespeare, Shelley, Byron, Keats; Alman şâiri Goethe tanınmış lirik şâirlerdendir.

Türk edebiyatında lirizm, Türklerin İslâmiyeti kabul etmelerinden önceki hayatlarında, bâtıl dinlerin tesirinde gelişir.

Yedinci asır Mani dîninin tesirinde yazılan, anonim, "Tan Tanrı" şiiri; on birinci asırda Kaşgarlı Mahmud'un **Divanü Lugati't-Türk** isimli eserinde **Alp Er Tunga** sagusu (ağıt); 16. asırda yazıya geçirilen **Dede Korkut** kitabında yer alan bâzı manzûm parçalar ile 9 ve 10. asırlarda ortaya çıkan ve 19. asırda yazıya geçen **Kırgızların Manas** destanı lirik şiir örnekleri sayılırlar. Halk edebiyatında kahramanlık destanları; aşk şiirleri; ağıtlar; Klasik Türk edebiyatında mersiyeler (Bâki'nin **Kânûnî Mersiyesi),** münâcaat ve na'tlar (Fuzûlî'nin **Su** ve **Gül** redefli kasideleri) daha sonraki devirlerin lirik şiirleridir. Klâsik Türk edebiyatı (Divan edebiyatı)nda kullanılan gazel, rubâî ve tuyuğ gibi nazım şekilleri de lirik manzume örnekleridir.

Türk edebiyatında lirik şiirleri ile tanınan şâirler arasında şu isimleri sayabiliriz: Dehhânî (13. asır),

Yûnus Emre (12. asır), Kâdı Burhâneddin (ölm. 1398), Nesimî (ölm. 1404), Ali Şir Nevâî (ölm. 1501), Bâbür Şah (ölm. 1530), Fuzûlî (ölm. 1556), Bâki (ölm. 1600), Karacaoğlan (17. asır), Nedim (ölm. 1730), Ahmet Hâşim (ölm. 1933), Yahya Kemâl (ölm. 1958), Câhit Sıtkı (ölm. 1956), Orhan Veli (ölm. 1950), Ahmed Hamdi Tanpınar (öl. 1962), Ahmed Muhip Dranas, Necip Fazıl (ölm. 1983).

Lirizm, yalnız edebiyata âit bir anlatım yolu değildir. Günümüzün tiyatro, mûsikî ve şiir gibi sanat türlerinde de kullanılmaktadır: Lirik sanatçı, lirik dram (müzikli dram), lirik tiyatro, Hıristiyan dînî şiirleri, od'ları, korolar gibi. Lirik kelimesi zamanla "Bir kimsenin hislerini içli, duygulu, coşkulu, ilhâmla dolu bir dille anlatması" mânâsını da kazanmıştır.

LİRKUŞU (Menura);

Alm. Leier*schwanz,* **Fr.** *Menure lyre,* **İng.** *Lyre bird.* **Familyası:** Lirkuşugiller (Menuridae). **Yaşadığı yerler:** Avustralya ormanlarında. **Özellikleri:** Kuvvetli bir gaga, kısa ve yuvarlak kanatları mevcuttur. Kuyrukları zarif bir lir şeklindedir. **Çeşitleri:** İki türü vardır.

Lirkuşugiller familyası türlerinin genel adı. İsmini eski zamanlarda kullanılan bir müzik âletinden alan lirkuşunun erkeklerinin, çok uzun ve yelpâze biçiminde açılan kuyrukları vardır. Kuyruğunun açılmış hâli "lir" denen müzik âletini andırır. Böcekler ve solucanlarla beslenir. Kuşlar içinde en güzel şakıyanlardandır. Bir başka özellikleri de diğer kuşların seslerini kolaylıkla taklit edebilmesidir.

İki ayrı türü bilinmektedir. Bunlardan "Menura superba" türü Avustralya'nın doğusundaki ormanlık alanlarda yaşar. Kuzeydoğu Avustralya'daki astropikal bölgede bulunan (M. alberti) türlerinden daha iridir. Boyu 75 ile 100 cm kadardır.

LİSÂNÜDDÎN İBNİHATÎB;

İspanya'da yetişen meşhur Müslüman tabip ve târihçi. İsmi, Muhammed bin Abdullah bin Saîd, künyesi Ebû Abdullah, lakabı Lisânüddîn'dir. 1313 (H.713) senesinde Gırnata yakınlarındaki Lûşe kasabasında doğdu. 1374 (H.776) senesinde Fas'ta zindanda öldürüldü.

Lisânüddîn ibni Hatîb, Sûriye'den Endülüs'e hicret eden ve Veziroğulları diye meşhûr olan bir âiledendir. Gırnata'da yetişti. **Kur'ân-ı kerîm**'i, hat muallimi Sâlih Ebû Abdullah bin mevlâ'dan okudu. Ebü'l-Hasan Kaycâtî'den Arapça öğrendi. Zamânında Endülüs'ün en büyük nahiv âlimi olan Ebû Abdullah bin el-Cahhâr el-Bîrî'den fıkıh ve tefsîr dersleri aldı. Ebû Zekeriyyâ Yahyâ bin Hüzeyl'den tıp ilmini öğrendi. Devrinin önde gelen âlimlerinin ders ve sohbetlerine katıldı.

O sırada en karışık günlerini yaşayan Endülüs'te bâzı devlet vazîfelerinde bulunan Lisânüddîn ibni Hatîb, vezirlik de yaptı. Hakkında çıkan söylentiler üzerine Cebel-i Târık'dan geçerek Tlemsan'a gitti. Daha sonra tekrar Endülüs'e döndü.

İbn-i Hatîb; edebiyat, tıp, târih ve çeşitli ilimlere dâir eserler yazdı. Ömrünü geceleri eser yazmakla, gündüzleri de memleket işleriyle uğraşmakla geçirdi. Bu sebeble **Zül-umreyn** denildi. Bir diğer lakabı da Zül-vizâreteyn'dir. Altmış civârında eseri vardır. Bunlardan bâzıları şunlardır:

1) **El-İhâta fîmâ Teyessere min Târih-i Gırnata:** Gırnata târihinin teferruâtlı olarak anlatıldığı bu eser, altı ciltten ibârettir. Eserde meşhûr kimselerin hayâtlarına da yer verilmiştir. 2) **El-Hilâl-ül-Merkûme,** 3) **El-Lumhat-ül-Bedriyye fid-Devlet-in-Nasriyye:** 1363 senesine kadar olan Gırnata târihini anlatan bir eserdir. 4) **Et-Tâc-ül-Muhallâ:** Nasrî Hânedânından, 1232'de Benî Ahmer idâresinin başlangıcından îtibâren İspanya târihidir. 5) **Mi'yâr-ül-İhtiyâr:** İspanya'daki yüz meşhur kimsenin hayâtı anlatılır. 6) **Müfâharatü Melâka,** 7) **Nufâdet-ül-Cirâb fî Ulâkat-il-İğtircâb:** İspanya'daki şehirler ve oralardaki ilim adamları anlatılır. 8) **Hatarat-üt-Tayf fî Rihlet-üş-Şitâ ves-Sayf:** Seyâhatlerini içine alan bir eserdir. 9) **Reyhânet-ül-Küttâb ve Mecmûat-ül-Müntehâb,** 10) **Menfeât-üs-Sâil anil Murâd-il-Hâil:** 1348 senesinde Gırnata'da meydana gelen vebâ salgınını anlatan bir eser, bu konuda ilk defâ yazılmıştır. Lisânüddîn ibni Hatîb, hastalığın yayılma sebeblerini anlatmakta ve hastalığın limandaki yabancı bir gemiden yayıldığını bildirmektedir. 11) **Amelü men Tabbe limen Habbe:** İki bölümdür. Birinci bölümde; genel ve özel patoloji, her bir hastalığın târifi, teşhisi, sebebleri, tedâvisi, ilâçları ve perhizi anlatılır. Göz hastalıkları hakkında tafsîlâtlı bilgiler vardır. İkinci bölümde; ateşli hastalıklar, ameliyât, kozmetikler ve çocuk hastalıkları ile son kısımda dikkat çekici soru ve cevaplar bulunmaktadır. Ayrıca kadınlar için çocuk düşürmenin hayâtî tehlikeleri bildirilmektedir. 12) **Manzûme fit-Tıb:** Tıbbî şiir. 13) **El-Usûl li Hıfz-is-Sıhha fil Fusûl:** Mevsimlere âit sıhhat bilgileri vardır. 14) **El-Yûsufî fî Sanâ'at-it-Tıb,** 15) **İstinzâl-ül-Lutf-il-Mevcûd,** 16) **El-İşâre ilâ Adâb-il Vüzerâ,** 17) **İ'lâm-ül A'lâm,** 18) **El-İklîl-üz-Zâhir,** 19) **Elfiyye** (Usûli fıkha dâirdir), 20) **Bostan-üd-Düvel,** 21) **El Beyzerâ el-Beytarâ,** 22) **Ed-Dürret-ül-Fâhire vel-Lücec-ül-fâhire,** 23) **Er-Reddü alâ Ehl-il-İbâha,** 24) **Rakam-ül Hulel fî Nazm-id-Düvel,** 25) **Ravdat-üt-Ta'rif,** 26) **Seddüz-Zerîa fî Tafdîl-iş-Şerîa,** 27) **Siyâset-ül-Medîne.**

LİSE;

Alm. *Gymnasium (n), oberschule (f),* **Fr.** *Lycée (m),* **İng.** *High school, lycée.* Ortaokuldan sonra üç yıllık öğretim yapan ve üniversiteye hazırlayan ortaöğretim kurumu. Eski adı "idâdî"dir. Sultânî de dendiği olmuştur. Türkiye'de lise, bu adla 1924 târihinde kurulmuştur. Liseye eşdeğer okulların kurulmasına ise 1839'da Sultan İkinci Mahmûd Hanın fermânıyla başlanıp, askerî ve idârî merkezlerden biri olan Bosna'da üç yılı mahallinde olmak üzere, dördüncü yılı İstanbul'da öğretim yapacak idâdîler (lise) açılmıştır (1845). Bundan sonra 1867'de Fransızlar, Osmanlı Devletine müracaat ile, İstanbul'da Fransızca öğretim yapmak üzere, Fransa'nın yardımda bulunacağı bir okul açılmasını teklif etmişlerdir. Bu teklif kabul edilince, Galatasaray Sultânîsi (Bugünkü Galatasaray Lisesi) açılmıştır.

Bu arada yeni çıkarılan ve eğitim alanında yenileşmeyi öngören "Maârif-i umûmiye" nizâmnâmesinde, orta öğretim kuruluşları, ortaokul karşılığı "rüşdiye" ve lise karşılığı "idâdî" ile "sultânî" adı altında sınıflandırılarak, önce askerî tıbbiye ve harp okullarına öğrenci hazırlayacak idâdîler (liseler) açılmıştır(1869). Aynı yıl, liselerin bütün vilâyet merkezlerinde açılması kararlaştırılmıştır. Rüşdiyeden sonra, üç yıllık öğretim yapan îdâdileri (liseleri) dil ve ırk ayrımı yapmaksızın, bütün Osmanlı tebaasının faydalanabilmesi için "Mülkî idâdî" adıyla vilâyetlerde faaliyete geçirilmesi ve öğretimin iki dil üzerinden yapılması uygun görülmüştür (1873). Ayrıca Münif Paşanın maârif vekilliği zamanında İstanbul'da kız öğrencilerin okuyacağı idâdî (lise) açılmış ve burada öğretim, Türkçe genel kültür dersleri dışında Fransızca, İngilizce ve Almanca olarak yapılmıştır. Bu okul, iki yıl tedrisât yaptıktan sonra kapatılmıştır. Bu arada bütün vilâyet merkezlerinde, rüştiye ile birlikte yedi yıl, sancaklarda ise rüştiye ile birlikte beş yıl öğretim yapacak idâdîlerin (lise) açılmasına karar verilmiştir. İkinci Meşrutiyet döneminde rüştiyelerin (ortaokul) kaldırılması, idâdîlerde de altı yıl öğrenim yapılması ve öğrenimin de mesleğe yöneltici şekilde olması cihetine gidilmiştir.

Bunlardan başka, Cumhûriyet döneminde de eğitim konusu üzerindeki çalışmalara, ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti zamanında başlanarak 1923 yılında toplanan Birinci Heyet-i İlmiyede bugünkü ortaöğretim sistemi üzerinde durulmuştur. Netice olarak bugün uygulanan temel ilkeler benimsenmiş, **Tevhid-i Tedrisât Kânunu'**nun yürürlüğe girmesinden sonra, yeni bir programla, ortaokula dayalı bu kurumlarda, genel kültüre ve akademik bilgiye ağırlık verilmiştir. Bu arada öğrencilerin haftada otuz iki saat ders görmesi kabul edilmiş, okuldan mezun olmak ise, imtihan kaydına bağlanmıştır.

1923-1924 yıllarında Türkiye'de yirmi üç lise vardı. Aynı yıllarda mezun olanların sayısı 189 kişiydi. Sonradan liseler il, ilçe ve bucaklara kadar yayılıp sayıları artmıştır.

1949-1950 ders yılından îtibâren programların ağırlığı ve bu sebepten öğrencilerin iyi yetişemedikleri dikkate alınarak lise öğrenimi dört yıla çıkarılmıştır. Fakat bunun daha sonra mahzurları görülerek, dört yıl sonra tekrar üç yıllık öğrenim sistemine dönülmüştür. Aynı sistem bugün de devâm etmektedir.

1950'den sonra bâzı liselerde yeni öğretim programları uygulanmaya başlandı ve bu liselere Deneme Lisesi adı verildi. 1964'te Ankara'da fen dersleri ağırlıklı program uygulayan bir Fen Lisesi açıldı. Türkçe ve Türk kültürüyle ilgili dersler dışında yabancı dille öğretim yapan ve imtihanla hazırlık sınıfına öğrenci alan Galatasaray ve İstanbul Erkek Liselerini 1955'ten sonra Kadıköy, Maarif, Adana, Ankara, Diyarbakır, Eskişehir, İzmir, Konya ve Samsun kolejleri takib etti. 9 Eylül 1974'te çıkarılan bir genelge ile lise adını alan yabancı dille öğretim yapan devlet okulları 1 Aralık 1975'te Anadolu Lisesi olarak adlandırıldı. Bu okulların hazırlık sınıflarına merkezî sistemle öğrenci alınmaya başlandı. Bu imtihan sistemi daha sonra özel liseleri de içine alacak şekilde genişletildi.

Endüstrinin onarım, bakım ve üretim gibi hizmetlerinde görev alacak bilgili ve beceri sâhibi teknik elemanlar yetiştiren bir kurum olarak, eğitim süreleri ortaokuldan sonra üç yıl olan endüstri meslek liseleri de açılarak faaliyete geçirilmiştir. Bu okulların çeşitli şubeleri vardır. Ayrıca tek gâyeye dönük; yapı, motor, kimyâ, ağaç, metal işleri, tekstil, matbaa, balıkçılık gibi konularda eğitim yapan liseler de açılmıştır. Bunlardan başka ev ekonomisi ve el sanatlarını öğreten kız meslek liseleri, ticâret, turizm, otelcilik ve sekreterlik meslek liseleri, ülkemizde din hizmetlerini görecek kişileri yetiştiren imam hatip liseleri; sağlık memuru, ebe, hemşire, laborant yetiştiren sağlık kolejleri (bunlar ortaokuldan sonra gidilen dört yıllık lisedir), zirâat meslek liseleri, orman okulları (ormanlar için gerekli teknik elemanları yetiştiren ortaokuldan sonra üç yıllık okul) açılmıştır. Bu okulların hepsi 1974 yılında çıkarılan kânunla Meslekî ve Teknik Liseler adı altında toplanmıştır. Adı geçen liselerin açılması ve eleman yetiştirmeleri sebebiyle son yıllarda ülkemizde teknik açıdan gelişme büyük hız kazanmıştır. 1983'e kadar liseler, ortaokulla beraber ortaöğretimin bütününü meydana getirirken, bu târihten sonra Millî Eğitim Temel Kânunu'nda değişiklik yapılarak ortaokullar, ilköğretim kurumları arasında sayılmıştır. (Bkz. Eğitim)

LİSTERİYOZ;

Alm. *Listeriosis,* **Fr.** *Listèriosis,* **İng.** *Listeriosis.* Listeria Monocytogenes isimli bakteri tarafından

meydana getirilen bir infeksiyon hastalığı. İnsanda olduğu kadar fâre ve evcil hayvanlarda, sığırlarda, koyunlarda, ayrıca diğer bâzı memelilerde de bulunur.

Doğumdan önce veya doğumdan hemen sonra çocuğa bulaşırsa, genel bir iltihâbî tablo husûle getirir. Bu hâle tıp dilinde "perinatal listeriyoz" denir. Yetişkin listeriyozu ise bir vücut bölümüne lokalizedir. Beyin zarlarını hastalandırıp menenjit, gözde iltihap, kalpte endokardit yapabilir. Bu arada deriyi de tutabildiğini unutmamak gerekir.

Listeria monocytogenes, tabiatta yaygın olarak bulunur. Hemen her ülkede görülmektedir. Mikrobu insana taşıyan vâsıtalar tam olarak aydınlatılmış değildir. Bilinen, listeriyozun bir kabakulak veya kızamık kadar bulaşıcı olmadığıdır. Bâzı formları, meslek hastalığı olarak kendisini gösterir; meselâ, deri listeriyozu veterinerlerde, özellikle düşük yapmış sığırlarla uğraşanlarda çok görülür. Gözde rastlanan şekli de tavuk çiftliklerinde çalışanlar, özellikle buralarda kesilmiş piliçleri satışa hazır hâle getirenlerde fazladır.

Doğumdan önce bulaşma vukûbulmuşsa, umûmiyetle bebek ölür. Doğum sırasında bulaşırsa antimikrobik ilâçlarla tedâvi imkânı vardır. Tedâvi edilmeyen listeria menenjiti vakalarının % 95'i öldürücüdür. Diğer yetişkin tipleri antibiyotiklerle kolayca tedâvi edilirler.

LİTARJ;

Alm. *Lithargyrum (n), Bloigläte (f),* **Fr.** *Litharge (f),* **İng.** *Litharge.* Kurşun-2-oksidin α (alfa) şekli, sarı, kristalize bir bileşik. Mürdeseng olarak da bilinir. Tetragonal kristal yapıya sâhiptir. Yoğunluğu, 9,32 g/cm^3 olup, erime noktası 888°C'dir. Amfoter oksittir.

Kurşun oksidin molekül formülü PbO olup, çok yaygın kullanımı ve buna bağlı olarak da ticârî önemi çok olan bir metalik bileşiktir. Litarj, az miktarda kırmızı kurşun (Pb_3O_4) ile, akülerin plakalarının yapımında kullanılır. Diğer başka maddeler ile eritilerek kurşun camlarının yapımında kullanılır. Böyle camlardan X ve gamma ışınları geçmez. Bu ışınlara engel olan litarjdır. Bu yüzden kurşun camları, X ışını üretilen odaların pencerelerine takılır.

Litarj, çömlekçiliğin bütün çeşitlerinde, yemek takımlarının sırlanmasında ve bâzı porselenlerin minelenmesinde kullanılır. Krom sarısı ve krom yeşili denilen renklerin îmâlâtında da kullanılır. Kauçuk sanâyiinde aktivatör olarak kullanılır. Verniklerde kullanılan yağlardaki yağ asitlerinin daha hızlı polimerleşmesi için kullanılır. Kostik soda ile karıştırılarak petrol sanâyiinde kullanılır. Bu karışımdan elde edilen sodyum pulimbit, bâzı kükürtlü kompleks organik bileşiklerin parçalanmasında işe yarar.

LİTOPON;

Alm. *Lithopone (f),* **Fr.** *Lithopone (f),* **İng.** *Lithopone.* Çok ince beyaz bir toz olup, çeşitli oranlarda çinko sülfür ve baryum sülfat ihtivâ eden bir karışım. Yağ ile litopon karıştırılırsa örtme gücü yüksek olan bir hamur karışımı elde edilir. Hidrojen sülfür tesiri ile kararmaz ise de baryum sülfat oranına bağlı olarak gün ışığında kurşunî bir renk alabilir. Bu sebepten dolayı litoponun kalitesi, ihtivâ ettiği çinko sülfür oranına bağlıdır. Çinko sülfür oranı arttıkça litoponun kalitesi de artar. Piyasada satılan litoponlar, % 51 ile 60 arasında çinko sülfür ihtiva eder.

Elde edilişi: Prensip olarak baryum sülfatla çinko sülfürün aynı zamanda çöktürülmesi esasına dayanır:

$$ZnSO_4 + BaS \rightarrow BaSO_4 \rightarrow ZnS$$

Karışımdaki baryum sülfat ve çinko sülfür, arzuya göre ayarlanabilir. Çinko sülfür oranını arttırmak için çinko sülfat yerine kısmen çinko klorür kullanılır:

$$ZnSO_4+ZnCl_2+2BaS \rightarrow 2ZnS+BaSO_4+BaCl_2$$

Bu reaksiyon sonucu % 45-50 kadar çinko sülfür ihtivâ eden bir ürün elde edilir. Çinko sülfür oranı düşürülmesi, yâni nisbeten ucuz bir litopon elde etmek için çinko sülfat yerine bir miktar sodyum sülfat ilâve edilir.

Litoponun üretimi iki kademede gerçekleşir:

1. İlkel maddelerin hazırlanması: Çinko sülfat, çinko oksidin ve karbonatın veyahut doğrudan doğruya kavrulmuş çinko blendin, sülfat asidi ile muâmelesinden elde edilir. Çinko klorür ise, çinko okside veya karbonata, hidroklorik asidin etkisiyle elde edilir. Baryum sülfür, tabiî baryum sülfatın (baritin) kömürle (karbonla) indirgenmesinden elde edilir:

$$BaSO_4 + 4C \rightarrow BaS + 4CO$$

Bu reaksiyon kapalı kaplarda yapılır. Çünkü baryum sülfür havadan etkilenir.

2. Litoponun üretimi: Yukarda elde edilen ilkel maddelerin çözeltileri, reaksiyon kabına dökülür ve karıştırılır. Bir süre sonra karışım süzülür ve karışım bir tünel fırınında kurutulur.

Litopon, beyaz pigment olarak kullanılır. Ucuz olduğu için çinko üstübeci ve titanoksit yerine kullanılır. Yanlış olarak çinko üstübeci de denir. Örtme kâbiliyeti az olmakla beraber, kararmama özelliği vardır.

LİTOSFER (Bkz. Dünyâ)

LİTRE;

Alm. *Liter (m), (n),* **Fr.** *Litre (m),* **İng.** *Liter.* Metrik sistemde temel hacim birimi. Bir desimetre küp olup, 1000 cm_3e ve 0.001 m^3e eşittir. (l) sembolü ile gösterilir.

LİTVANYA

DEVLETİN ADI ..... Litvanya Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ .....Vilnius

NÜFÛSU 3.750.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....65.200 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Litvanca

DÎNİ .....Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ..... Ruble

Baltık Denizi kıyısında yer alan bir Avrupa devleti. Kuzeyinde Letonya, doğusunda Beyaz Rusya, güneyinde Polonya, batısında Baltık denizi yer alır.

Târihi

Ülkenin yerleşik halkı olan Litvanlar, Baltık kıyısına M.Ö 3000 yıllarında gelip yerleştiler. Uzun yıllar ticâretle uğraşarak geçimlerini temin ettiler. Baltık ülkeleri M.S. 9. asırda Vikinglerin istilâsına uğradı. Fakat Litvanya bağımsızlığını korudu. Litvanlar 1236'da Mindavgas'ın idâresinde bir birlik sağladılar. Mindavgas, Hıristiyanlığı kabul ederek kendini kral îlân etti ise de Litvanlar Hıristiyanlığı kabul etmedi ve 1263'te Mindavgas'ı öldürdüler. Litvanya Grandüklüğü 1290'da yeniden birleşti. On dördüncü asır boyunca topraklarını genişlettiler ve bölgede en önemli güçlerden biri oldu. Litvanlar ancak 1387'de Hıristiyanlığı kabul ettiler. Litvanların Hıristiyanlığı kabul etmeleri Polonya ile sıkı ilişkilere girmelerine sebeb oldu. Bu ilişkiler neticesinde 1569'da Litvanya Polonya'ya bağlı bir bölge hâline geldi. On sekizinci asrın sonlarında Polonya'nın parçalanması üzerine Rusya Litvanya topraklarını ilhak etti.

Birinci Dünyâ Harbi sırasında Litvanya topraklarının büyük bölümünü Almanlar işgâl etti. Aralık 1917'de Litvanya Ulusal Konseyinin bağımsız Litvanya Devletini kurmasına ses çıkarmayan Almanya, tam mânâsıyla bağımsız olarak hareket etmelerine izin vermedi. Ertesi sene Litvanya Almanya ile ilişkisini keserek yeniden bağımsızlığını îlân etti ve aynı sene Kasım ayında Augustinan Voldemanas başkanlığında bir hükûmet kuruldu. Bu sırada Ruslar bölgede sosyalist bir idâre kurmak için Baltık ülkelerini işgâl ettiler. Kızılordu Litvanya,Estonya ve Letonya tarafından mağlup edilerek geri çekilmek mecbûriyetinde bırakıldı.

Litvanya bu sırada bölgede egemenliği kurmak isteyen Almanlara bağlı kaldı. Almanlar Litvanyalıların düzenli ordu kurmasına mâni oldu. Alman orduları 15 Aralık 1919'da Litvanya'dan çekildi. Bir süre sonra Litvanya ve diğer Baltık ülkelerini tanıyan Rusya bir seri antlaşma imzâladı.

Litvanya'da 1926 senesi Aralık ayında otoriter bir başkanlık rejimine geçildi. Milliyetçi tek parti yönetimi, Cumhurbaşkanı Antanas Smetona'nın 1929'da başbakanı görevden alarak kendini halkın lideri îlân etmesi ile iyice otoriter bir hal aldı.

Almanya'nın 1939'da Polonya'yı yenmesinden sonra Rusya Baltık ülkeleri ile karşılıklı yardımlaşma anlaşmaları imzâladı ve bu ülkelerde askerî üsler kurmak için izin verilmesini istedi. Diğer Baltık ülkeleri gibi Litvanya da uluslararası alanda bir müttefik bulamayınca Ruslara üs kurması için izin verdi. 14-15 Temmuz 1940'ta yapılan seçimleri Sovyet yanlısı adaylar kazandı. Seçimler sonrası kurulan Litvanya hükûmeti ve parlamentosu Sovyetler Birliğine katılma kararı aldı. SSCB Yüksek Sovyeti bu isteği onayladı ve Litvanya Sovyetler Birliği cumhûriyetleri arasına girmiş oldu.

İkinci Dünyâ Harbi sırasında Almanya'nın işgâline uğrayan Litvanya'da 473.000'e yakın insan öldü. Savaşın ardından bölgeye hâkim olan Sovyet hükûmeti çok sayıda Litvanyalıyı sürgüne gönderdi.

Sosyalist rejim yeniden kurulunca Litvanya'da 1951'e kadar gerilla harbi devâm etti. 1951'den sonra iç karışıklıklara kesin olarak son verildi ve Sovyetler Birliği tamâmen Litvanya'da hâkimiyeti ele geçirdi.

Litvanya 1991'e kadar Sovyetler Birliğini meydana getiren 15 cumhûriyetten biri olarak kaldı. Rusya'da başlayan reform hareketleri neticesinde 1991'de Litvanya bağımsızlığını îlân etti. Rusya Federasyonu dâhil Avrupa devletleri Litvanya Cumhûriyetini tanıdı.

Fizikî Yapı

Yüzölçümü 65.200 km^2 olan Litvanya topraklarında, geçmişteki buzulların tesiri yaygın olarak görülür. Genelde ülke toprakları düzdür. Kıyı düzlüklerinin ardından kum, çakıl ve çakıl taşlarından meydana gelen Ziezmariai Ovası yer alır. Ovadaki kum tepeleri sık çam ormanları ile kaplıdır. Ülke topraklarını sulayan akarsular Menderes meydana getirerek Baltık Denizine dökülür. Beyaz Rusya sınırında irili ufaklı göller vardır.

İklim

İklimi ılımandır. Atlas Okyanusundan gelen hava kütlelerinin etkisi altındadır. Yazlar genelde serin ve yağışlı geçer.

Tabiî Kaynaklar

Mâdenler: Ülke topraklarında çeşitli mâdenler bulunur. Denizde petrol arama çalışmaları devam etmektedir. Başlıca mâdenleri sülfat, alçıtaşı, kireçtaşı, demir cevheri, turba, dolomit'tir.

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Ziezmariai Ovasında bulunan kum tepeleri çam ormanları ile kaplıdır. Yabânî hayvan bakımından ülke toprakları çok zengindir. Başlıca av hayvanları sığır, mink, vaşak, yaban domuzu, geyik, kurt, tilki, susamuru, porsukdur. Ayrıca 300'den fazla kuş türü yaşar.

Nüfus ve Sosyal Hayat

3.750.000 olan Litvanya nüfûsunun % 80'ini Litvanlar, % 9'unu Ruslar, % 8'ini Polonyalılar, % 2'sini Beyaz Ruslar meydana getirir. Nüfûsun büyük kısmı tarımla uğraşır. İlk ve orta öğretim mecbûri olup parasızdır. Ülkede 12 yükseköğretim kurumu vardır. Seramik, ahşap oymacılığı ve dokumacılık gibi el sanatları yaygın olarak yapılır.

Ekonomi

Ülke ekonomisi tarım ve sanâyiye dayalıdır. Hayvancılık gelişmiş olup genelde mandıracılığa ve domuz besiciliğine dayanır. Başlıca tarım ürünleri keten, şekerkamışı, patates ve yem bitkileridir.

Ülke dört ekonomik bölgeye ayrılmıştır. Doğu Litvanya'da metal işleme, ahşap işleme, genel îmâlât ve hafif sanâyiden meydana gelen bir sanâyi sektörü vardır. Güney Litvanya'da metal işleme, îmâlât ve gıdâ işleme sanâyiinden meydana gelen bir sanâyisi vardır. Hayvan yetiştiriciliği ve şekerkamışına dayalı tarım yapılır. Ülkenin elektrik üretimini karşılayan hidroelektrik santralleri bu bölgededir. Kuzey Litvanya tarım bölgesidir. Batı Litvanya ekonomisi ise gemi yapımı ve tâmirâtı ile balık işlemeciliğine dayanır.

LİTYUM;

Alm. *Lithium (m),* **Fr.** *Lithium (m),* **İng.** *Lithium.* Kimyâda Li sembolü ile gösterilen, metaller arasında atom ağırlığı en küçük olan, metalik bir element. 1817'de J. August Arfvedson tarafından keşfedildi. Grekçe kaya mânâsına gelen "Lithos" kelimesinden, Lityum ismi verilmiştir. 1818 yılında Sir Humphry Davy tarafından saf olarak elde edildi.

Özellikleri: Periyodik cetvelde I A grubundadır. Alkali metaller içinde atom ağırlığı en küçük olanıdır. Atom numarası 3, atom ağırlığı ise 6,939'dur. Kütle numaraları 5 ila 9 arasında değişen 5 tâne izotopu vardır. Tabiatta bulunan Lityum elementinin % 92,61'i $_9L$, % 7,30'u da $_6L$, izotoplarıdır. Diğer izotoplar radyoaktif olup, yarılanma süreleri oldukça kısadır. Yumuşak bir metal olup, gümüş beyazı rengindedir. Mohs ölçüsüne göre sertliği 0,6'dır. Yoğunluğu 0,534 g/cm^3, ergime noktası 179°C, kaynama noktası 1814°C, spesifik ısısı 1,23 kal/g'dır. Elektron dizilişi $1s^2 2s^1$ şeklinde olup, bileşiklerinde 1+ değerliklidir. Oldukça elektropozitiftir. Havada hemen reaksiyon verir. Hatta alevlenerek Li_2O meydana getirir. Bu yüzden gaz yağı veya inert gaz ortamında saklanır.

Bulunuşu: Lityum, yer kabuğunun yaklaşık olarak % 0.0065'ini meydana getirir. Kayaların çoğunda eser miktarda bulunur. Spodumen $LiAl(SiO_3)_2$ en önemli Lityum cevheridir. Ticârî önemi olan cevheri bir de Lepidahttir $[(Li,K,Mg)_2Al_2(F,OH)_2(SiO_3)_3]$. Diğer cevherleri ise ambligonit, trifilit ve petalittir.

Elde edilişi: Metalik lityum, % 40-50 lityum klorür bulunduran erimiş potasyum klorür-lityum klorür karışımının elektrolizinden elde edilir. Ayrıca lityum klorünün piridinde, etanolde veya asetondaki

çözeltilerinin elektrolizinden de saf lityum elde edilir. Elektroliz kabı olarak paslanmaz çelik, anot olarak da grafit kullanılır.

Lityum minerallerinden lityum bileşiklerini elde etmek için çeşitli metodlar kullanılır. Spodume cevheri 1100°C'a kadar ısıtılır. Bu derecede kavrulan cevher, sert halden yumuşak hâle geçer. Kavrulan cevher, derişik sülfat asidi ile karıştırılır ve 150-250°C'a kadar ısıtılır ve böylece çözünebilen lityum sülfat elde edilir. Lityum sülfat soda ile eritilir ve lityum karbonat elde edilir. Bu da hidroklorik asit ile muâmele edilir ve lityum klorür elde edilir.

Petalit cevheri, kireçtaşı ile karıştırılıp yaklaşık 1100°C'a kadar ısıtılarak kavrulur. Cevher ve sönmemiş kireç, toz hâlindedir. Bu iki karışım sıcak su ile karıştırılıp filitre edilir. Çözeltide, lityum hidroksit bulunur. Bu çözelti, hidroklorik asit ile reaksiyona sokulur ve lityum klorür elde edilir. Fosfatlı minerallerindeki lityum ise klorür ve nitrat asidi karışımı ile çözeltiye geçirilir. Çözelti nötralleştirildikten sonra amonyum karbonat ilâvesi ile lityum karbonat çöktürülür. Çökelti süzülür ve klorür asidi ile muamele edilerek lityum klorür elde edilir.

Bileşikleri: Lityum, 500 ilâ 800°C arasında hidrojen ile birleşerek lityum hidrür bileşiğini verir. Lityum hidrür, kristal yapıya sâhip beyaz bir katıdır ve 688°C'da erir.

Lityum, oda sıcaklığında bile azot ile birleşerek, siyah renkli lityum nitrürü verir.

Lityum karbonat, diğer lityum bileşiklerinin elde edilmesinde kullanıldığı gibi seramikçilikte, camcılıkta, tütün zirâatinde ve tıpta kullanılır. Lityum bikarbonat suda çözünür. Lityum florür en kıymetli kararlı bileşiğidir ve infrared spektrofotometresinde kullanılır. Lityum bromür ve klorür, nem çekici olarak kullanılır. Lityum iyodür, fotoğrafçılıkta kullanılır.

Metalik lityum en çok organik-lityum bileşiklerinin elde edilmesinde kullanılır. Lityum, doğrudan doğruya karbon ile kovalent bağ meydana getirir. Bu bileşikleri prolardır. n-butillityum, en önemli bileşiklerindendir. Polibutadienin elde edilmesinde bu bileşik, katalizör olarak kullanılır. Lityum asetat, organik sentezlerde ve alkit reçinelerinin sentezinde katalizör olarak kullanılır. Lityum asetilsalisilat, tıpta kullanılır. Lityum amit, antihistaminlerin elde edilmesinde kullanılır. Lityum borat özel camların ve emayelerin îmâlinde kullanılır.

Kullanılışı: Bâzı alaşımlarda çok az miktarda bulunur. Lityum, oksijen ve kükürt temizleyicidir. Bu yüzden çelik, bakır ve bakır alaşımlarında gaz giderici olarak, yüksek voltajlı bataryalarda anot olarak kullanılır. Isı iletkenliğinin yüksekliği sebebiyle nükleer reaktörlerde soğutucu olarak kullanılır. Erimiş lityum çok çürütücü olduğu için erimiş lityumun konulduğu kabın özel metalden yapılmış olması gerekir. Lityum-6 izotopundan trityum ve helyuma dönüşür. Hidrojen bombası, lityum ihtivâ eder. Bombanın infilak etmesine sebep olur. Nötron yakalama özelliğinden dolayı reaktörlerin çevresi, lityum ile kaplanır.

LİVÂTA;

Alm. *Päderastie,* **Fr.** *Pédérastie,* **İng.** *Pederasty.* Erkekler arası, cinsî ilişki. Halk arasında "puştluk", "oğlan kirletmek" "gulamparelik" gibi adlarla da bilinen ve cinsî sapıklık olan bu çirkin ve iğrenç fiili ilk defa Lût aleyhisselâmın kavmi işlediği için livâta denilmiştir.

Lût aleyhisselâmın kavminden önce hiçbir kavmin işlemediği bu çirkin ve iğrenç fiil hakkında Kur'ân-ı kerîmin Enbiyâ sûresi 74. âyetinde meâlen; **"Habîs iştir."** buyurulmuştur. İslâmiyetin bildirdiği büyük günahların en büyüklerinden olan bu çirkin fiil Lût aleyhisselâmın kavminin helâk olmasına, yerin dibine batırılmasına sebep olmuştur. Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmin A'râf sûresi 80. âyetinde meâlen;**"Sizden önce âlemlerin hiç birinin yapmadığı hayasızlığı** (livâta)**mı yapıyorsunuz."** buyurarak çirkin bir fiil olduğunu bildirmiştir. Peygamber efendimiz de; **"Lût kavminin yaptığı çirkin işi yapanı görürseniz fâili** (yapanı) **de, mefûlü** (yapılanı) **de öldürünüz."** ve; **"Lût kavminin işini** (livata) **yapan mel'ûndur."** ve; **"Benden sonra ümmetim hakkında en çok korktuğum şey, Lût kavminin yaptığını yapmalarıdır."** ve; **"Livâta yapan ile yapılanın ikisi de zinâ yapmış olur."** ve; **"Ümmetimden Lût kavminin amelini** (livâta) **yaptığı halde ölen kimseyi Allahü teâlâ onlarla** (Lût kavmiyle birlikte) **haşr eder."** ve; **"Lûtî olanlar** (livâta yapanlar) **kıyâmet gününde maymun ve domuz sûretinde haşr olunacaklardır."** ve; **"Erkek erkek ile livâta yaparken arş titrer, sallanır. Melekler de bu iğrenç işe muttalî olup, «Ya Rabbî emr etsen de yeryüzü o ikisini ta'zir etse, gökyüzü onların üzerine taş yağdırsa.» derler. Allahü teâlâ; «Ben halîmim, acele etmem. Benden bir şey kaçmaz.» buyurur."** buyurarak livâtanın kötü ve iğrenç iş olduğunu bildirmiştir.

Büyük İslâm âlimlerinden İmâm Mücâhid rahmetullahi aleyh; "Lûtî olan (livâta yapan) kimse, tövbe edip, bu pis fiilden vazgeçmedikçe, gökte ve yerde olan bütün sularla yıkansa, yine temizliği noksan olur." buyurdu. Mâlik bin Dinar hazretleri de; "Geçmiş ümmetlerden hiç birinde erkeğin erkeğe yaklaştığı işitilmedi. Ancak bu çirkin fiil, Lût kavmi arasında zuhûr etti. Onlara şeytan gelip bu fiili

öğretti. İnsan tabiatına aykırı olan bu çirkin fiili yaptıkları için Allahü teâlânın gazâbına uğradılar" buyurarak livâtanın kötülüğünü bildirmiştir.

Allahü teâlâ insan neslinin çoğalması için erkeklere değil kadınlara yaklaşmak gerektiğini, nikahla olan evlilikten nesebi sahih kız ve erkek evlatların olacağını bildirmiş ve şehveti de bunun için vermiştir. Fakat şehvetin veriliş gâyesinden ve hikmetinden gâfil olan insanlar cehâlet ve azgınlıkları sebebiyle livâtâ denen çirkin işe yönelmişlerdir.

Homoseksüellik veya eşcinsellik adıyla da bilinen livâta eski Yunan toplumunda da vardı. Hattâ bu sebeple aynı cinse karşı duyulan ilgi ve yakınlık karşı cinse karşı duyulan sevgiden üstün tutulmuştu. Yahûdî ve Hıristiyan kültüründe günah kabul edilerek yasaklanmış olan eşcinsellik günümüz batı toplumlarında normal kabul edilmekte kânûnî ve idârî düzenlemeler bu doğrultuda yapılmaktadır. Yetişkinler arasında birbirinin rızâsıyla yapılan livâtayı yasaklayan kânunların kaldırılmasını, bu tür cinsî sapıklık içinde bulunanların işe girme, kredi ve ev bulma, kamu hizmetlerinden ayrım olmadan faydalanma gibi konularda düzenlemeler yapılmasını isteyen "Eşcinsel Hakları Hareketi" ortaya çıktı. 1897'de Berlin'de toplanan eşcinseller, "Bilimsel Yardımlaşma Komitesi" adında bir birlik kurdular. Eşcinsellere eşit haklar verilmesini savunan yayınlar yapıp, toplantılar düzenlediler. 1922 de 25 dolayında şûbesi olan komite, çeşitli ülkelerde faaliyetlerini yaygınlaştırdı. 1934'te Edward Carpetner ve Havelock Ellis"İngiliz Cinsel Psikoloji Araştırmaları Derneği"ni kurdular. 1966 da Amsterdam'da kurulan ve kısa zamanda eşcinsel faaliyetlerin önemli merkezlerinden biri durumuna gelen Kültür ve Dinlenme Merkezi (COC) Avrupa'da hâlâ faaliyetini sürdüren önemli eşcinsel teşkilâtları arasındadır. ABD'de erkek eşcinsellerin ilk önemli teşkilatı 1950-51 yıllarında Los Angeles'ta kurulan Mattachine Derneğiydi. Daha sonra pekçok şehirde şûbeler açan dernek faaliyetlerini sürdürmektedir. Gerek Avrupa'da gerek Amerika'da eşcinsellerin özgürlüğünü savunan teşkilâtların sayısı 1970 ve 1980'lerde daha da arttı. ABD'deki çeşitli şehirlerin yanı sıra başka ülkelerdeki birçok şehirde de her yıl haziran ayının sonlarında Eşcinsel Gurur Haftası düzenlenmektedir.

Yirminci yüzyılın sonunda eşcinsellik hareketleri açık bir biçimde dile getirilmeye başlamıştır. Avrupa ve ABD kânunlarındaki eşcinselliği yasaklayan hükümler yürürlükten kaldırılmış, eşcinsellik suç olarak kabul edilmez hâle gelmiştir. Ayrıca Norveç'te eşcinsellere karşı cinsî ayırımcılığı yasaklayan bir kânun da çıkarılmıştır. Türkiye'de ise 1980'lerde eşitlik istekleriyle teşkilatlanmaya başlayan eşcinsellerin uluslararası sembolü Yunan alfabesindeki lamda (λ) harfi olarak kabûl edilmiştir. Ülkemizdeki kânûnî düzenlemelerde belirli bir yaş sınırını aşmış bulunan kimseler arasında rızayla gerçekleştirilen livâta suç teşkil etmemektedir. Yürürlükteki hükümler daha çok küçükleri korumaya yöneliktir. Bu fiilin zorla yapılması, ırza geçme suçunu teşkil etmektedir. Askerî Cezâ Kanûnu'nda bu fiille ilgili olarak ordudan çıkarma, erbaşlar için de rütbe geri alma gibi disiplin cezâlarını öngörmektedir.

Her dinde haram ve büyük günah olduğu bildirilen ve insan tabiatına ters olan livâta bugün sür'atle yayılan korkunç Aids hastalığına sebep olmaktadır. Livâta eden insanda it uru ve aids hastalığı ortaya çıkmaktadır. 1985 yılında virüsü teşhis edilen bu hastalığın domuz eti yiyenlerde de görüldüğü tesbit edilmiştir. Ekseriyetle pop şarkıcısı, balet, modacı, dansçı, sinema artisti gibi sanat dünyâsından ve entellektüel kesimden kimselerin yakalandığı tedâvisi ve ilâcı henüz bulunamamış olan aids hastalığından pekçok kimse hayâtını kaybetmiştir. Dünyânın en meşhur grafiti artisti Keith Haring, Arjantinli dansçı Jorge Donn, Oscar ödülü sâhibi film yönetmeni Tony Richardson, savaş sonrası yıllarının en tanınmış Fransız filozofu Michel Foucault, Episkopal Kilisesinin homoseksüel olduğunu açıklamaya cesâret eden papazı Robert Williams, ünlü sinema artisti Rock Hudson, Amerikalı modacı Patrick Kelly, Tatar asıllı ünlü balet Nurayev, Aids hastalığından hayâtını kaybeden dünyâca meşhur kimselerden bâzılarıdır. (Bkz. Aids)

Bilhassa livâta ve fuhşun yaygın olduğu cemiyetleri tehdit eden, Amerika ve Avrupa'da korkunç şekilde yayılan Aids hastalığının ilâç ve tedâvisi için çalışmalar sürdürülmektedir. Şubat 1993'te BM-AIDS programı başkanı Dr. Michael Merson tarafından Aids hastalığının son durumuyla ilgili olarak şu bilgiler verilmiştir: "Dünyâ üzerinde 13 milyon kişiye Aids bulaşmış durumda olup, bunların 2,5 milyonu tam olarak hastalığın pençesine düşmüş haldedir. Bu hastalıktan şu ana kadar 2 milyon kişi ölmüştür. 2000 yılına kadar ise 30 veya 40 milyon kişiye aids virüsü bulaşmış olacaktır. Yüzde yüz öldürücü olan bu hastalık yalnız belli yaşlardaki yetişkinleri değil çok daha küçük yaşlarda hattâ bebekleri bile kan nakli, cinsel temas, anneden vb. sebeplerle yakalıyor. Aids'e sebeb olan HİV virüsüne yakalanan bir kişi 8 veya 10 yıl içinde tamâmiyle hastalığın etkisi altına girip ölmektedir. 10 yıl önce Afrika'da, Kuzey Amerika'da ve Avrupa'da başlayan bu hastalık Asya ve Latin Amerika'da da yayılmaya başlamıştır..."

LİYÂKAT MADALYASI;

Alm. *(Osmanischer) Verdienstorden (m),* **Fr.** *Médaille (f) (ottomane) de service méritoire,* **İng.** *(Ottoman) medal of merit.* Osmanlı Devleti tebeasından olup da, amme hizmetinde bağlılık, üstün hizmet ve kahramanlık gösterenlere verilen madalya.

İkinci Sultan Abdülhamid Han zamanında ihdâs edildi. Altından ve gümüşten olurdu. Altından olanları 2 dirhem, 6 kırat ağırlığında, 25 mm çapındadır. Madalyonun ön yüzünde padişahın tuğrasıyla Osmanlı arması, arkasında "liyâkat madalyası", sadâkat ve şecâat gösterenlere mahsus yazı ve 1891 târihi vardır. Savaş madalyalarında, kırmızı kurdelenin üzerine çifte kılıç ve 1913 târihli bir plaka eklenmiştir. Gümüşten yapılanlar 2 dirhem, 2 kırat, 25 mm çapındadır.

Bu madalya, devlete faydası dokunan yabancılara da verilirdi.

LİZOL (Bkz. Krezol)

LİZOZOM;

Alm. *Lysosome,* **Fr.** *Lysosome,* **İng.** *Lysosome.* Sitoplazmada bulunan bir hücre organeli. Yuvarlak-oval kesecikler şeklinde olup, elektron mikroskobunda görülebilirler. Dışları tek birim zarla çevrili mikroskobik havuzcuklardır. İçlerinde bir dizi yıkıcı sıvı enzimler (biokatalizör) ihtivâ ederler. Bunlardan belli başlıları; asit fosfataz, beta glukruronidaz, hyaluronidaz, lizozim, asit lipaz, asit dezoksiribonükleaz, kollagenaz, aril sülfataz, fagositin olarak sıralanabilir. Lizozomlar, hayvansal hücrelerin sitoplazmalarında bol miktarda bulunurlar. Alyuvar hücrelerinde lizozom yoktur. İçlerindeki enzimler hücrenin endoplazmik retukulumunda sentezlenir.

Enzimlerinin etkisiyle ölü dokuların otolizine (kendi kendini sindirme) sebeb olduklarından "intihar" kesecikleri olarak da bilinirler. Metamorfoz esnâsındaki gelişme devrelerinde vâki olan doku yıkımlarını yönettikleri gibi, hücre içi sindirimini de sağlarlar.

Lizozomlar, hücre tarafından yutulan maddeler veya hücrenin yaşlanan sitoplazma kısımları ve organellerini sindirmekle görevlidirler. Fazla çalışmalarında hücrenin kendi kendisini yok etmesine doku harabiyetine, az çalışmalarında ise belli maddelerin aşırı depolanmasıyla ortaya çıkan depo hastalıklarına sebeb olabilirler.

LLOYD GEORGE, David;

İngiliz başbakanlarından. 1863'te Manchester'de doğdu ve 1945'te Carnovonhire'de öldü. İlkokul öğretmeni olan babası üç yaşındayken ölünce Baptist tarikatı râhibi olan amcası Richard Lloyd'un yanında büyüdü ve ondan etkilendi.

Lloyd George, hukuk tahsili yaptıktan sonra çevresinde meşhur olup, siyâsete atıldı. 1890'da Liberal Parti temsilcisi olarak Avam Kamarasına girdi. 1881'de altın ve elmas mâdenleri bulunan Güney Afrika'da, İngiltere'nin 1899 yılında Hollanda asıllı Boerlere karşı 200.000 kişilik bir orduyla başlattığı savaşın aleyhinde konuşmalar ile İngiltere'nin Güney Afrika politikasına karşı çıktı, ülkede kendisine karşı tepkilere yol açtı. Bu, Birmingham'da aleyhinde yapılan bir gösteriden polis üniforması giyerek kurtulabildi. İngiltere 1902'de Boerler ile yaptığı savaşı kazanarak Güney Afrika'ya hâkim oldu.

1905-1908 yılları arasında Campel-Bannerman kabinesinde ticâret ve 1908'de kurulan Herbert Asquith kabinesinde de mâliye bakanlığı yaptı. Sosyal güvenlik alanında birçok yeni düzenlemeler yaptı ve 1911'de Lordlar Kamarasının veto yetkisini azaltarak Avam Kamarasının gücünü arttırdı.

1914'e kadar barış taraftârı olan Lloyd George, İngiltere'nin, Hindistan yolu üzerinde ciddî bir tehdit unsuru hâline gelen Almanya'nın Belçika'yı işgâl etmesi üzerine Birinci Dünyâ Savaşına girilmesini destekledi. Bunun üzerine 1915'te Levazım ve 1916 yılında savunma bakanlıklarına getirildi. Avrupa'da savaşın çıkmaza girmesi, doğuda Çanakkale Boğazının açılamaması ve Kutül Ammare'de Towsend kumandasındaki 13.000 İngiliz askerinin Osmanlı ordusuna esir olmasını politik bir silâh olarak kullanıp Başbakan Asqulth'ın istifâ etmesini sağladı. 1916 yılında da, onun yerine İngiliz başbakanı oldu. Kurduğu "Savaş Kabinesi" ile otoriter bir şekilde Birinci Dünyâ Savaşı sırasında İngiltere'yi idâre etti. Çanakkale'de hezimete uğrayan İngiliz donanmasını geri çekme kararını bu kabine verdi.

Birinci Dünyâ Savaşı bittikten sonra İngiltere'de 1918'de yapılan seçimleri kazanan Lloyd George, Almanya'nın teslim belgesi olan **Versailles Antlaşması'**nda İngiltere'yi temsilen bulundu. Ancak ülkedeki ekonomik hayatın giderek kötüleşmesi ve İrlanda'daki karışıklıklar kendisinin ve partisinin îtibârını büyük ölçüde sarsmaya başladı. Birbirine çok yakın bu iki ada arasındaki kültür, mezhep ve menfaat ayrılıkları, İngiltere'nin İrlanda'ya karşı mütemâdiyen tatbik ettiği baskıları sebebiyle giderek derin ihtilaflara dönüştü.

Özellikle 1850'lerde İrlanda'da başlayan açlık ve kıtlık, sosyo-ekonomik hayâtı devamlı kötüleştirmiş, sömürge imparatorluğu olan İngiltere'nin menfi davranışları da birçok ayaklanmalara yol açmıştı. 1921'deki ayaklanma çok büyük boyutlara ulaşınca Lloyd George, İrlanda'nın bağımsızlığını kabul etmek zorunda kaldı. Muhafazakâr Partinin buna karşı gösterdiği tepkiler ve 1919'da sebeb olduğu

Anadolu'daki Yunan istilasının Sakarya'da durdurulup, Yunan ordularının bozguna uğratılması sonucu İngiliz halkı üzerindeki îtibârını büyük ölçüde kaybetti. Bunun üzerine Lloyd George ve partisi Liberal Parti 1922 seçimlerinde halkın desteğini kaybetti.

1944'te kontluk pâyesi verilen Lloyd George, 1945'te Avam Kamarasından çekildikten kısa bir süre sonra öldü.

LOBİ;

Alm. *Lobby, Vandelhalle,* **Fr.** *Couloir (m), Lobby,* **İng.** *Lobby.* Amerika'da, eski parlamenterlerin, parlamento (Kongre) binâsında meydana getirdikleri grup. İngilizce olan lobby kelimesi, "hol, koridor, kulis" mânâlarına gelir. ABD'de Temsilciler meclisi ve Senato eski üyeleri, kongre koridorlarında dolaşırlar ve buralarda lobi adı verilen bir grup meydana getirirler. Bu gruplar resmî değildir. Amerika'da yaşayan azınlıklar vâsıtasıyla, dış devletlerin menfaatlerini temin etmeye çalışan lobiler de mevcuttur.

Lobicilik önceleri suç sayılmış ve yasak edilmişti. Fakat devlet bunlarla baş edemeyince 1946 târihli bir kânunla, belli şartlarla serbest bırakıldı. Buna göre, lobiler, hangi devlet adına çalıştıklarını, aldıkları yardımları, kimden aldıklarını bildirecekler ve fiş keseceklerdi. Bugün gelirleri milyarlarca doları bulan lobiler mevcuttur.

Amerika'da birçok önemli mesele ve konu parlamento koridorlarında lobiler tarafından halledilmektedir. Amerika'da bugün yürürlükte olan 1787 târihli Anayasa, başkanlık hükümeti sistemini kabul etmiştir. Bu sistemde yasama organı durumundaki kongre ile, yürütmeyi tek başına temsil eden Başkan, karşılıklı olarak son derece geniş yetkilere sâhiptir. Bu sistemde kongre, Başkana güvensizlik oyu verip düşüremeyeceği gibi, başkanın da, kongreyi feshederek, seçimlere gitmek yetkisi yoktur. Bu sebeple Amerika'daki sistemin işlemeyeceği, günün birinde donup kalacağı zannedilmiştir. Fakat lobi sistemi sâyesinde başkanlık rejimi işleyebilmiştir. Çünkü kongre ile Başkan arasında herhangi bir konuda ihtilaf çıkarsa, araya derhal lobi girmekte ve meseleyi hallederek aralarını bulmaktadır. Yâni her iki tarafı sulh edip asgarî müşterekte birleşmelerini sağlamaktadır. Lobi, Başkan ile kongre arasında köprü vazifesini görmektedir. Bunlar eski parlamenterler oldukları için siyasî sahada tecrübeleri oldukça fazla politikacılardır. Bu yüzden arabuluculuk faaliyetini çok iyi başarırlar.

Lobiler, bazan dış devletlerin menfaatlerini korumak için de kurulur ve faaliyette bulunur. Hattâ bunlar, "Rum lobisi", "Ermeni lobisi", "İsrail lobisi"gibi isimler alabilmektedirler. Bu lobiler belli gruplar ve devletlerin menfaatleri için çalışırlar. Meselâ Rum lobisi Yunanistan lehine, Amerika Kongresinden karar çıkmasını sağlamaya çalışırlar. Aynı lobi, diğer taraftan da Amerikan Kongresinde Türkiye aleyhine faaliyetlerde bulunurlar. Türkiye'ye yapılacak askerî ve ekonomik yardımları engellemeye ve mikdârını azaltmaya çalışırlar.

Çok önemli etkisi olan lobiler için "Üçüncü Meclis" tâbiri kullanılmaktadır. Yâni Temsilciler Meclisi ve Senatonun yanında üçüncü bir meclis olarak lobi gözükmektedir. Bâzıları da lobicilik için, "Koridor Parlamentasizmi" tâbirini kullanmaktadırlar. Bunlara "Kanun Simsarları" diyenler de vardır.

İlk zamanlar suç sayılan lobicilik, artık bir meslek hâline gelmiş ve eski parlamenterlerin inhisârından (tekelinden) çıkmıştır.

LOBUT;

Alm. *Keule (f),* **Fr.** *Massue, masse, (jimn) mil (m),* **İng.** *Cudgel; club.* Kısa ve kalın sopa. Eskiden süvârilerin kullandıkları yetmiş, seksen cm uzunluğunda dört parmak kalınlığındaki ağaca "lobut" denirdi. Biniciler bunu hayvan üzerinde cirit gibi düz olarak kullanırlar veya dikine doğru havaya fırlatırlardı. Süvârilere hareket, cirit atmayı alıştırma ve kollarını kuvvetlendirme işlerinde çok faydalı olan lobutlar, eskiden beri kullanılmaktadır. Ateşli silâhların bulunmasından önce, kale içlerine atılarak içeridekilerin yaralanmalarını sağlamak için de kullanılmıştır. Sonraları binicilerin çalışma ve gösterileri için kullanılan lobutları iyi bir atıcı, 25-30 m ileriye atabilirdi.

Günümüzde, çeşitli spor branşlarında, vücut geliştirme için lobut çok kullanılmaktadır. Eskilere göre, değişik bir şekli olan lobutlar, küçük büyük herkesin kullanabilme durumuna göre, üç boyut hâlinde tahtadan yapılır. Eğer düzenli olarak kullanılacak olursa vücûda faydası çoktur. Kullanırken, lobutun topuzu işâret ve orta parmak arasından avuç içinde kavranır. Her iki el önden arkaya doğru hareket ettirilir. Arkada havada iken tartılarak her iki kol tarafına doğru açılır ve tekrar öne getirilir. Bu hareket ritmik olarak 10-15 defa yapılır. Lobutu böyle kullanınca kol, bilek, pazu ve sırt adaleleri gelişir.

LODOS (Bkz. Rüzgârlar)

LOGARİTMA;

Alm. *Logarithmus (m),* **Fr.** *Logarithme (m),* **İng.** *Logarithm.* On yedinci yüzyılın başında hesapları hızlandırmak için yapılan bir buluş. 300 yıldan daha uzun bir zaman, temel bir hesap metodu olmuştur. On dokuzuncu yüzyılda masa hesap makinalarının doğuşu ve yirminci yüzyılda elektronik hesap makinalarının ortaya çıkışı, logaritmaya olan ihtiyâcı azaltmıştır. Ancak logaritmik fonksiyonların teorik ve uygulamalı matematikte özel bir yeri vardır.

Logaritma, birbirinden habersiz çalışan iki kişi tarafından keşfedilmiştir. Bunlar; 1614'te İskoçyalı John Napier ve 1620'de İsviçreli Joost Bürgi'dir.

Logaritma üzerinde önemli çalışmaları olan bir Türk bilgini de Gelenbevî İsmail Efendidir. Kendisi büyük matematikçi olup, mantıkla da uğraşmıştır. 1730-1790 yıllarında yaşayan bu büyük âlimin **Logaritma Risalesi** isimli çok açık, anlaşılır yazılmış bir eseri mevcuttur.

Logaritmayı açıklamak için 2x2x2= 8 ifadesine bakalım. Bu 2^3= 8 olarak kısaca yazılabilir. Bu örnekte 3, 8'in 2 tabanına göre logaritması denir. Başka bir örnek, 2x2x2x2= 16 ve 2^4= 16 yazılırsa, burada 4, 16'nın 2 tabanına göre logaritmasıdır. Genel olarak b^x= N ifâdesinde N'nin b tabanına göre logaritması, x'tir. Her ne kadar her pozitif sayı taban olarak kullanılırsa da genel olarak logaritma 10 ve "e" (yaklaşık, 2,7182) tabanına göre hesaplanır.

Bayağı veya âdi logaritma: Eğer logaritma 10 tabanına göre olursa, bu logaritma bayağı (âdî) logaritma veya keşfeden Henry Briggs'e izâfeten Briggs logaritma denir. Âdî logaritma; 10^2= 100, 10^3= 1000, 10^4= 10000 eşitliklerine dayanır. b^x= N genel denklemi 10^x= N şekline, veya $\log_{10}$N= x hâline gelir. Genelde buradaki 10 sayısı yazılmaz, sâdece logN yazılır. Meselâ; log150= 2,1761'dir. Buradaki 150 sayısı 100 ile 1000 yâni 10_2 ile 10_3 arasında olduğundan logaritması 2 ile 3 arasındadır. Bu maksatla özel logaritma tabloları hazırlanmıştır.

Logaritma kullanılarak çarpmalar, toplamaya çevrilir. Meselâ; 150 ile 254'ü çarpmak için, iki sayının logaritmaları tablodan bulunur ve toplanır. Sonra bu logaritmaya karşı gelen sayı tablodan aranır ki, bulunan sonuç, sözkonusu iki sayının çarpımından ibârettir. 150 ve 254'ün logaritmaları sıra ile 2,17661 ve 2,4048'dir. Toplam 4,5809 olur. Logaritması bu olan sayı aranırsa, 38100 bulunur.

Ancak logaritmanın tam kısmı, meselâ 150'nin logaritması olan 2,1761'de 2, tablodan elde edilmez. Tablodan bunu takip eden sayılar okunur. 150 sayısının 100= 10^2 ile 1000= 10^3 arasında olduğu düşünülerek tamsayı kısmının 2 olduğu anlaşılır. Çarpma, logaritmaların toplam yapılarak elde edildiği gibi, bölme de, logaritmalar çıkarılarak elde edilir.

Tabiî logaritma: Eğer taban olarak yaklaşık 2,71828 olan "e" sayısı alınırsa, bu logaritma tabiî logaritma veya keşfeden John Napier'e izâfeten Napier logaritması olarak da isimlendirilir. $\log_e$ N yerine 1nN ifâdesi kullanılır. Meselâ, 1n2= 0,6932'dir. Tabiî logaritma genel olarak, ilmî kanunların ifâdesinde sık sık ortaya çıkar.

Âdi ve tabiî logaritmalar birbirleri ile alâkalı olup, tabiî logaritma, âdi logaritmaya 0,4343 sayısı ile çarparak çevrilebilir.

Âdi ve tabiî logaritmaların dışında herhangi pozitif bir reel sayı tabanına göre de logaritma kullanılır. Ancak negatif sayıların hiçbir tabana göre logaritmasının olmayacağı açıktır.

LOHUSA ŞERBETİ;

Alm. *Sherbett der Wöchnerin (m),* **Fr.** *Sirop de accoucheé,* **İng.** *Scherbet of woman in childbed.* Doğum sebebiyle yapılan şerbetin adı. Örf ve âdetlerine yüzlerce yıldır bağlı olan Anadolu halkının terk etmediği an'anevî (geleneksel) bir ikrâmdır.

Çocuk doğunca, gözü aydına, hayırlı olsun demeye gelen eş, dost ve akrabâya, yörenin âdetine göre bardaklarla, sıcak veya soğuk şerbet verilir. Kırmızı boyalı, tarçınlı olan şerbet, bolca şekerli olurdu. Evdeki ikrâmın dışında, sürahilere konan şerbet, müjdeci adı verilenlerle, dost ve akrabâya gönderilirdi. Bu sürâhinin kapağına yemeni bağlanırsa kız, boğazına bağlanırsa oğlan olduğuna işâret ederdi. Müjdecilere, gidilen evlerden çeşitli hediye vermek âdettendi. Büyük şehirlerde unutulmaya yüz tutan bu âdet, köy ve kasabalarda bugün de görülür.

LOHUSALIK (Loğusalık);

Alm. *Wochenbett (m),* **Fr.** *Couches (f.pl),* **İng.** *Childbed.* Doğumun üçüncü devresi olan plasentanın (eş) çıkarılması ile başlayan ve anne vücûdunda, gebeliğe bağlı değişikliklerin eski hâline dönmesi için geçen, 6-8 haftalık devre. Lohusalık devresindeki anneye lohusa denir. Anne vücûdunda eskiye

dönüş, hiçbir zaman tam olarak meydana gelmez.

Pelvis tabanı (urogenital diyafram), doğumdan sonra devamlı olarak bir miktar gevşek kalır. İlk doğumdan sonraki doğumların daha kolay ve kısa sürede olmasının sebebi budur.

Doğumdan sonra, hâmilelik esnasında âdet görmeyen annenin tekrar âdet görmeye başlaması, bebeğinin emzirilmesine bağlı olarak değişmekle beraber, 6-8 haftada başlayabilir. Ama âdet kanamasının dört haftada, yumurtlamanın (ovulasyonun) iki haftada başladığı anneler de vardır.

Karın duvarında: Yeni doğurmuş annede karın orta hattını kapatan kaslar, bir miktar gevşek ve ayrıktır. Bu gevşeme, lohusalık sonunda düzelir. Ama bâzan tam düzelme görülmez. Karın cildinde; gebelikte meydana gelen morumsu çizgi ve çatlaklar beyaz-sedef rengi alarak kalır. Bunlara stria adı verilir.

Sıvı, kan ve kilo fazlalığı: Terleme ve idrarla sıvı atılımı artar. Akyuvarlardaki artış ve kilo fazlalığı bir kaç haftada normale iner.

Lohusalıkta anneden süt salgılanmaya başlanması, annede meydana gelen ve bebeğin emmesinin yardım ettiği hormonal değişikliklere bağlıdır. Bu sebeple bebeklerini emzirmeyen annelerde, kısa bir süre sonra süt salgılanması kesilir.

Lohusa bakımından önemli noktalardan birisi uterus (rahim) küçülmesinin kontrolüdür.

Vajinal kanama ve lochia (akıntı) kontrolü: Bu mevzu doğumda anne cinsî organlarında meydana gelebilen hasarlardan dolayı aşırı kan kaybını gözden kaçırmamak açısından çok önemlidir. Ayrıca lochia renginde normal dışı değişmeler ve kötü koku, annede mikrobik bir hadisenin geliştiğini göstermesi bakımından takip edilmelidir.

Ateş ve nabız: Ateş çıkması ve nabzın hızlanması annede mikrobik bir hadise geliştiğine işâret eder. Sâdece nabız hızlanması annenin aşırı kan kaybına bağlı olabilir. Bu hâlde kanayan yer tesbit edilerek gerekli müdahale yapılır, gerekirse anneye serum ve kan verilir.

İdrar miktarındaki değişiklik: Doğum sonrası mesane (idrar kesesi) üzerinden uterusun (rahimin) ağırlığı kalktığı için anne bir süre idrar yapamayabilir. Bu süre 6-8 saati aşarsa idrarın karından masajla veya sondayla boşaltılması gerekir.

Temizlik: Lohusalıkta kadın üreme organları mikroplara karşı daha açık olduğundan lohusa kadınlar oturarak banyo yapmamalı, ayakta yukarıdan su dökerek veya duş şeklinde banyo yapmalıdırlar. Dış organlar tuvalet ihtiyacı karşılandıktan sonra antiseptik mâyiye batırılmış pedle (bez parçasıyla) tek hareketle önden arkaya silinerek temizlenmeli ve aynı ped tekrar kullanılmamalıdır.

Emzirme: Bebek mümkünse doğar doğmaz anne tarafından anne sütüyle emzirilmeli ve ilk altı ay anne sütü yeterliyse bebeğe ek gıda verilmemelidir. Çünkü bebek için en kıymetli gıda anne sütüdür. Bebek emzirilmeden önce meme başları sırasıyla sabunlu, bikarbonatlı ve duru suyla temizlenmelidir. Emzirdikten sonra anne göğüslerini tekrar temizlemeli ve meme uçlarında çatlak meydana gelmemesi için doktorun tavsiye edeceği kremleri kullanmalıdır. Memelerde meydana gelecek çatlak ve iltihaplanmalar hem bebeğin beslenmesini bozar, hem de emzirme hadisesini anne için ağrılı bir hâle getirir. Anneler, emzirdikleri sürece, sıkı sütyen kullanmamalıdırlar. Çünkü sıkı sütyen memeye baskı yaparak sütün azalmasına ve giderek kesilmesine yol açar.

Beslenme: Normal doğumları takiben anne, doğum öncesi aldığı gıdaları yiyebilir. Süt salgılanmasının yeterli olabilmesi için kalp, böbrek gibi organları hasta olmayan (sıhhatli) anneler, hergün yediklerine ek olarak 2500-3000 cc (2,5-3 lt) sıvı gıda almalıdırlar.

Erken hareket: Normal doğum yapan anneler aynı gün içinde ayağa kalkabilirler. Ayağa kalkamayan anneler yatakta kol ve bacak egzersizleri (hareketleri) yaptırılarak kan dolaşımı hızlandırılır ve kan pıhtılaşması önlenmeye çalışılır. Karın kaslarındaki gevşeme egzersizle giderilebilir. (Bkz. Hayz ve Nifas)

LOHUSALIK HUMMASI;

Alm. *Puerperalfieber, Kindbettfieber (n),* **Fr.** *Fièvre (f), puerpérale,* **İng.** *Puerperal fever, childbed fever.* Doğum veya düşüğü takiben kadın üreme organlarında ortaya çıkan bakteriyel bir enfeksiyon. Lohusalıkta ortaya çıkan enfeksiyonlar, genellikle rahim iç yüzünde husûle gelirler. İltihabın ortaya çıkması plasentanın (eşin) ayrıldığı yerde olduğu gibi, üreme yollarının herhangi bir bölümünü de içine alabilir. Yayılma istidadı da gösteren hastalık, diğer vücut bölümlerine geçebilir, çok tehlikeli bir komplikasyon olarak peritonit (karın zarı iltihabı) yapabilir. Rahim toplardamarlarında (venalarda) husule gelen mikroplu tıkaçlar parçalanıp kan dolaşımına karışabilir ve septisemi (kan zehirlenmesi) olabilir. Lohusalık hummasının en tehlikeli yanı da budur. Hastalığın ciddiyeti, sebep olan mikrobun

hastalandırıcılık gücüne, dokuların durumuna ve vücudun direncine göre değişir.

Hastalık hakkında ilk bilgilere M.Ö. beşinci yüzyıldan kalma eserlerde rastlanmaktadır. Bu tarihteki yazılarda, "Rahmi mikrop kapan bir kadın mutad olarak ölür." denmektedir. 1651'de William Harsey, plasentanın ayrılma yerinde olan bir ülseri, hummanın sebebi olarak göstermiştir. 1795'te Alexander Gordon, başka kadınların doğumlarında bulunmuş ebe veya doktorların mikroorganizmayı taşıdığını ve uterusa yerleşmesine sebep olduğunu savunmuştur. Aynı şekilde Jean Louis Baudelaque, 1789 yılında, üreme yollarıyla temas eden eller veya âletlerden hastalığın geçtiğini bildirmişti.

Louis Pasteur, 1879 yılında, bu hastalığa yakalanmış bir kadındaki akıntıdan yaptığı preparatta birkaç küçük zincir yapan noktamsı bakteriler izole etmeyi başardı. Bunlar, lohusalık hummalarının en öldürücü olanlarını yapan Streptokok cinsi bakterilerdi. 1935 yılında Rebecca Lancefield ve Ronald Hare, aynı çeşit mikrop tarafından ayrıca anjin, kızıl ve cerrâhî işlemler sonunda ortaya çıkan ağır enfeksiyonların yapıldığını bildirdiler. Daha sonraki araştırıcılar streptokokların kadın üreme organlarında bulunmadığını, diğer vücut kısımlarından özellikle üst solunum yollarından bulaştığını açıkladılar. Lohusalık humması yapan diğer mikroorganizmalar stafilokoklar, eschericia coli ve clostridum welchi'dir.

Belirtiler: Hastalık belirtileri genellikle doğumdan sonraki üçüncü günde ortaya çıkar. Titremelerle ateş yükselir ve 38°C'yi geçer. Nabız hızlanır ve genel bir düşkünlük hâli ortaya çıkar. Rahmi büyük ve hassastır, akıntı iltihaplı (cerehatli) ve pis kokulu olabilir. Tehlike işaretleri; inatçı yüksek ateş, titremelerin devamı, şuur bulanıklığı, ishal ve havalelerdir. İyi seyreden vakalarda hastalık ilerlemez ve üreme organlarında hudutlu kalır. Yayılması hâlinde daha büyük tehlikeler ortaya çıkar. 1660'lara kadar lohusalık hummasından ölümlerin yarısı peritonitlerden dolayı idi.

Korunma: Gebenin muayene, taşınma, doğum ve doğum sonrası işlemlerinde asepsi (mikropsuzluk)ye son derece dikkat edilmelidir. Ehil olmayan kişilerin ve yeterli mikropsuzlaştırmaya tâbi tutulmamış âletlerin doğumda kullanılmaması gerekir. Doğum manevraları sırasında ebe veya doktorun, işlemleri son derece nazik ve zarar vermeden yapması gerekir.

Tedâvi: Lohusalık hummasının belirtileri başgösterince ilk yapılacak şey hastanın izole dilmesidir. Akıntılardan kültür yapılıp mikroorganizmanın tanınması, yapılacak ikinci ve önemli iştir. Kültür-antibiyogram sonuçlarını beklerken, geniş etkili bir antibiyotikle tedâviye başlanır. Kültürün sonucuna göre antibiyotik değiştirilebilir. Akıntıların kolayca akması için gerekli tedbirler alınır ve kansızlık varsa kan transfüzyonu yapılır.

1935 yıllarında sulfonamid cinsi antimikrobik ilâçlar bulunana kadar tedâvi birkaç basit tedbirden ibâretti. Bu târihe kadar sâdece sınırlı kalmış enfeksiyonlar hastanın direncinin de yüksek olduğu durumlarda iyileşebiliyordu. Sulfamitler ve daha sonra penisilinin bulunması, hastalığın tedâvisini mümkün ve başarılı kılmıştır. Günümüzde antibiyotik tedâvisi çoğu sahada çok başarılıdır. Apse husûle gelmişse cerrâhî olarak boşaltılması gerekir.

LOHUSAOTU (Aristolochia);

Alm. *Osterluzei (f),* **Fr.** *Aristoloche (f),* **İng.** *Aristolochia.* **Familyası:** Lohusagiller (Aristolochiaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Türkiye'nin çoğu yerinde farklı türleri yetişir.

Mayıs-ağustos ayları arasında, tüpsü-boru veya saksafon şeklinde, sarımsı-yeşilimsi veya kahve renkli çiçekler açan, 20-80 cm boylarında otsu bitkiler. Lohusaotu bitkisi, yılanotu, zeravent, develiotu, karga kavunu vs. gibi isimlerle çeşitli bölgelerimizde, mahallî adlarıyla bilinirler.

Lohusaotunun memleketimizin çeşitli yerlerinde bulunan 24 türü bulunmaktadır ki, bunun da on ikisi sâdece memleketimize has olarak yetişmektedir. Bu cinsin bâzı türleri, eskiden doğumlarda kullanıldığından bu ismi almıştır. Tropik ve mûtedil bölgelerde, özellikle Orta ve Güney Amerika'da yetişen 500 kadar türü bulunmaktadır. Memleketimizde yetişen türlerinin bir kısmı, tıbbî olarak kullanılmaktadır.

Kullanıldığı yerler: Lohusaotunun kalın depo kökleri vardır. Bu kökler tanen, nişasta, şekerler, uçucu yağlar, acı maddeler, reçine ve organik asitler ihtivâ eder. Halk arasında romatizmaya karşı, yaraları iyi edici olarak, yılan sokmalarına karşı, mîde ülserlerine karşı kullanılmaktadır.

LOHUSAOTUGİLLER (Aristolochiaceae), Osterluzei;

Alm. *Hohlwurz (f),* **Fr.** *Aristolochiacés,* **İng.** *Aristolochiaceae.* Çiçekleri çoğunlukla borazan şeklinde, erdişi, yaprakları büyük ve yürek şeklinde, sarmal dizilişli, otsu ve bir kısmı sarılıcı bitkiler. Çiçek örtü yaprakları birbiriyle birleşerek taban kısmında genişleyen borumsu ve saksafon gibi bir şekil almıştır.

Çoğunlukla tropik bölgelerde yetişen yedi cins ve 600 kadar türü vardır. Boru şeklindeki çiçeğinin iç

tarafı aşağı doğru kıvrılmış tüyleri olması dolayısıyla, ilgi çekici bir tozlaşma sistemini ortaya çıkarmıştır. Bu tüyler çiçeğe gelen böceklerin aşağı inmesine mânî olmaz, fakat çıkmalarına mânî olur. İçeriye giren böceklerin diğer çiçeklerden getirdikleri çiçek tozlarıyle tozlaşma olduktan sonra ve çiçeğin erkek organları çiçek tozlarını böceğin üzerine döktükten sonra kopan tüylerin buruşması ile böceğin çıkış yolu yeniden açılmış olur.

LOJİSTİK;

Alm. *Versorgungswesen (n),* **Fr.** *Logistique (f),* **İng.** *Logistics.* Askerî birliklerde, barış ve bilhassa seferî zamanlarda kıtaların taşınması, silâh, cephâne, gıdâ ihtiyaçlarının ve sağlık hizmetlerinin karşılanması ile ilgili bölüm. Riyazî mantık (matematiksel mantık) mânâsına gelir. Lojistikten bahis açıldığında mevzuun hesâba dayandırılması esastır. Bu sebepten **"Lojistiğin hükmü mutlak, tesiri kati'idir"** denir. Lojistiği üç ana bölümde târif etmek uygundur.

Millî lojistik: Bir milletin, millî hedeflerine ulaşabilmesi için, kâfi derecede insan, ikmâl maddesi ve techizâta olan ihtiyâcını plânlaması, temin etmesi ve idâme etmesini ihtivâ eder.

Jeolojistik: Bir milletin harp gücünü artırmak üzere, başka millet veya milletlerden malzeme yardımı sağlamasına denir.

Askerî lojistik: Millî lojistiğin sağladığı imkânları, askerî harekâtı en iyi bir şekilde destekleyecek tarzda sevk ve idâre etme sanatıdır.

Diğer bir târif ile askerî kuvvetlerin barışta ve savaşta sıhhatle harekâtı için ikmâl ve servisle desteklenmesidir. **Lojistik,** askerlik ilminin **taktik, strateji, istihbarat** konuları ile berâber dört temel unsurundan biridir. Lojistik, askerî birliklerin ikmâl, yer değiştirme, bakım ile ilgili konularının planlanması ve icrâatını içine alır.

Lojistiğin üç ana unsuru vardır. Bunlar: **İkmâl, nakil** ve **bakım**dır. İkmâl, genel mânâda, devletin millî savunmasına bütçesinden ayırdığı harcama demektir. Teknik gelişmelerle birlikte silahların da modernleştirilmesi, ikmâl konusuna girer. Meselâ, ABD'nin son yıllarda geliştirdikleri, uzaydan, uzun menzilli nükleer başlıklı füzelerin tahrib edilmesi bir ikmâl projesidir. İkmâl, küçük birliklerin, silâh ve malzeme açısından beslenmesi şeklinde dar mânâsıyla da geçerlidir.

Nakil, silahlı kuvvetlerin mevcud insan ve malzemesinin, bir yerden diğer bir yere taşınmasıdır. Nakilde bağlantı, kaynaktan kullanılacak yere doğru, okyanus, hava, nehir ve kara yolları ile olur. Sivil nakil vâsıtaları, savaş durumunda, askerî teşkilâtlara devredilir.

Lojistiğin en mühim unsuru, servistir. Servis konusuna her türlü idârî konular, hastâne, bütçe temini ve harcaması, fabrikalar, tersâneler, tâmir atölyeleri, lojmanlar, spor tesisleri girer. Elektronik bilgi işlem merkezleri ile bu kalabalık iş yükü hafifletilir.

Lojistik, bütün devletlerin orduları için çok önemlidir. Bu sebepten her devlet bu hususta çok titiz davranmaya çalışır. Lojistik; taktik ve stratejik askerî harekâtın devamlılığı için, istihbârâtla berâber gereklidir. Askerî harekâtta taktik ve strateji ne kadar mükemmel olursa olsun lojistik yoksa, her şey kâğıt üzerinde, teorik olarak, kalır ve askerî birlikler savaş yapmadan eriyip gider.

Lojistik, devletlerin, iktisadî güçleri ile askerî güçleri arasında idâmesi şart olan bir bağdır. Lojistiği meydana getiren bölümler, her savaşta her zaman mevcuttur. Bu bölümlerin görevi, savaşan kuvvetlerin yayılmasını, hareket etmesini sağlamaktır.

Târihin başarılı komutanları, şüphesiz kuvvetlerinin lojistik bakımdan desteklenmesine özel bir alâka göstermişlerdir. Ne yazık ki birçok asker târihçiler, lojistik destekle ilgili konulara eserlerinde çok az yer ayırmışlar, strateji ve taktikle ilgili hususlara daha çok ağırlık vermişlerdir.

Meselâ, dünyânın üç kıtasında sefer yapmış ve parlak zaferler kazanmış olan târihte "Osmanlı" adı ile ün salmış büyük Türk Ordusunun, lojistik destek faaliyetlerine âit derli toplu bir eserin bulunmayışı acı bir gerçektir.

Târihte, Yavuz Sultan Selim Hanın 80.000 kişilik ordusuyla Mısır'a kadar 2700 kilometrelik bir yolu günde ortalama 26 km süratle geçtiği ve Sina Çölünü günde 45-50 kilometrelik bir hızla 13 günde geçerek Ridâniye Zaferini kazandığı harekâtın, lojistiğine âit çok az şey bilinmektedir.

Bir kum deryâsı, bir yanardağ krateri gibi kaynayan Sina Çölünü, o târihe kadar (1517) geçen ordu görülmemiştir. Büyük İskender buraya geldiği vakit, askerlerini denizden göndermeye mecbur olmuş, Timur Han Hindistan'ı, İran'ı, Anadolu'yu, Arabistan'ı fethedip Sina Çölüne dayanınca çâresiz kalarak geri dönmüştür. İkinci Dünyâ Harbinde Hitler, sâdece bu çölü geçmek için, 20. asır tekniğiyle, susuz çalışan "Wolkswagen" motorunu yapmış olmalarına rağmen Yavuz Sultan Selim Hana yetişememiştir. Kuma konan yumurtayı 40 saniyede pişiren bu çölü, 1967 yılında İsrail modern tankları ve vâsıtaları

kullanarak zor geçmiş, araç ve tank arızası çok yüksek olmuştur.

Günümüzde meydana gelen teknolojik patlama ile ortaya çıkan yeni silah, araç ve gereçlerin birkaçı hâriç hepsi harpte gerçek bir denemeye tâbi tutulmamıştır. Bunların tesirlerinin askerî ve ilmî yönden incelenmesi, lojistik desteğinin sağlanması açısından çeşitli problemler ortaya çıkaracaktır. Bunların başında ikmâl gelmektedir. Lojistik yalnız ikmâl değil, bütün savaş, silâh araç ve gereçlerinin öğrenimi ve tecrübesidir.

Dünyâ devletleri silâhlı kuvvetleri, dünyâ harplerinden edindikleri tecrübelerle dâimâ hazır durumda bekleyen, harp birliklerini andıran lojistik destek birliklerini sevk ve idâre eden lojistik komutanlıkları ihdâs ettiler. Süper devletlerde ise her kuvvete âit ayrı lojistik destek birlikleri vardır.

Lojistiğin, uzun süreli bir savaşta daha çok önem kazanacağı bir gerçektir. Günümüzde, silahların tahrip gücünün büyük ölçülerde artması karşısında lojistikçilerin karşılaştıkları problemler gitgide daha karmaşık hâle geldiği gibi, gelecekteki savaşlarda bu problemlerin daha da zorlaşacağını göstermektedir.

Lojistik bakımdan gelecek harplerinin en korkunç bir yönü de kitle tahrip silâhlarının kullanılmasıdır. Sıhhî tahliye ve tedâvi, büyük çapta ehemmiyet kazanacaktır. Personel kayıplarını asgariye indirmek için tedbirler sulh zamanında düşünülmelidir. Sivil savunmaya gereken ehemmiyetin verilmesi, halkın nükleer silâhlardan korunma konusunda eğitilmesi bir zarûrettir.

Silâhlı kuvvetler lojistiği, özellikle askerleri ilgilendirdiği kadar millî ekonomiyi ve siyâseti ihtivâ eden bir idârî meseledir.

LOKAL GARANTİ;

Alm. *Locale garantie,* **Fr.** *Garantie locale,* **İng.** *Local guarantee.* İthâlat bedelinin güvence altına alınmasını amaçlayan bir önlem. Bu özelliğiyle teminat mektubuna benzer. Akreditifli ödemede, ihrâcatçı malları sevk eder etmez, malı temsil eden belgeleri ülkesindeki bankaya vererek ithâlat bedelini tahsil eder. İthâlat garantisi karşılığında yapılan sevkiyatta ise, mal bedeli genellikle belgelerin alıcı eline geçmesinden ve depo edilen malın bedelinin transferinden sonra ödenir.

Garanti lokalde ithâlatçının önceden kuvertür tesis etmesi gerekmez. Bu sebeple de garanti lokal ithâlatçı açısından daha kolay ve ucuzdur. Buna karşılık ihrâcatçı mal bedelini sevkiyattan çok sonra tahsil edebilir. Garanti lokal niteliklerine göre döviz transfer garantileri, TL ödeme garantileri ve kur farkı garantilerinden meydana gelen üç gruba ayrılabilir.

LOKAVT;

Alm. *Aussperrung (f),* **Fr.** *Lock-out (m),* **İng.** *Lockout.* İş yerinde faaliyetin tamâmen durmasına sebeb olacak tarzda, işveren ve işveren vekili tarafından, kendi teşebbüsü ile veya bir işveren kuruluşunun verdiği karara uyarak, işçilerin topluca işten uzaklaştırılması. Kelime olarak, İngilizcede lock-out "birinin yüzüne kapıyı kapama"dır.

Toplu iş sözleşmesinin işçi sendikası ile işveren veya işveren sendikası arasında yapılması sırasında, ihtilâf veya uyuşmazlık çıkması ve işçi sendikasının da kânuna uygun "grev" kararı alması hâlinde, kânun hükümlerine uygun olarak yapılan lokavta "kânûnî lokavt;" kânûnî lokavt için aranan şartlar gerçekleşmeden yapılan lokavta ise "kânun dışı lokavt" denir. Hâlen yürürlükte olan kânunlara göre, siyâsî maksatlı lokavt, genel lokavt, dayanışma lokavtı kânun dışı sayılmıştır.

Devletin ülkesi ve miletiyle bölünmez bütünlüğüne, millî egemenliğe, cumhûriyete, millî güvenliğe ters maksatlı lokavt yapılması, kânunlarla kesin olarak yasaklanmıştır. 1936'da çıkartılan 3008 sayılı iş kânununda, grevde olduğu gibi lokavt yapılmasının yasak olduğundan bahsedilmiştir. **1961 Anayasası** ile grev hakkından bahsedilerek lokavta başvurulmasının ayrıca kânunla düzenleneceği hükmüne yer verilmiştir. Anayasaya bağlı olarak 1963 senesinde çıkartılan 275 sayılı, Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kânunu'nda grev ve lokavtın yapılma şartı ve esasları düzenlenmiştir. Bu düzenlenmeden sonra ülkemizde, 1980 senesine kadar sayısız ideolojik maksatlı yıkıcı grevler yapılmasına karşılık lokavta da başvurulmuştur; değeri milyarları bulan iş gücü ve millî servet kaybına sebeb olunmuştur. **1982 Anayasası'**nda grev hakkı ile lokavta başvurma usûl ve şartları yeniden düzenlenmiştir. Yine **1982 Anayasası'**nın 54'üncü maddesinde, "Grev hakkı ve lokavt iyi niyet kurallarına aykırı tarzda, toplum zararına ve millî serveti tahrib edecek şekilde kullanılamaz." hükmüne yer verilerek, grevde olduğu gibi, lokavta başvurulmasında da ülke zararına olan durumlarda bir sınırlama getirilmiştir.

1982 Anayasası'na bağlı olarak 7.5.1983 târihinde 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kânunu yürürlüğe konmuştur. Bu kânuna göre, (can ve mal kurtarma), (cenâze ve tekfin), (su, elektrik, havagazı, kömür, tabiî gaz ve petrol sondajı, üretimi, tasfiyesi ve dağıtımı) işleri ile (banka ve noterlik

hizmetleri), (demiryolu, itfaiye, temizlik ve şehir içi deniz hatlarında) grev yapılamayacağı gibi lokavta da başvurulması yasaklanmıştır. Eğitim ve öğretim kurumları, çocuk bakım yerleri, huzurevleri, Millî Savunma Bakanlığı ile Jandarma Genel Komutanlığı ve Sâhil Güvenlik Komutanlığınca doğrudan işletilen iş yerleri ile hastane, klinik ve sağlık müesseseleri gibi yerlerde de lokavta başvurulması yasaklanmıştır. Ayrıca genel sağlığı veya millî güvenliği bozucu özellikte lokavtlar Bakanlar Kurulu tarafından 60 gün süreyle ertelenebilir. Bu karara karşı Danıştay'da iptal dâvâsı ve yürütmeyi durdurma dâvâsı istenebilir.

Yukarıda sayılan yasak işlerle, işyerlerinde yürütülen toplu iş sözleşmelerinde, uyuşmazlık çıkması hâlinde nihaî çözüm mercii olarak Yüksek Hakem Kurulu, teşekkül ettirilerek bu kurulun yaptığı sözleşme, iş yeri toplu iş sözleşmesi olarak kabul edilmiştir. Ayrıca taraflar arasında ihtilaf çıkması hâlinde, grev ve lokavta başvurmadan sözleşmenin yapılması için Yüksek Hakem Kurulu'na başvurabilecekleri hükmü de getirilmiştir. Bu yola başvurulması hâlinde grev ve lokavt yapılması yasaklanmıştır.

LOKMAN HAKÎM;

peygamber veya velî. Dâvud aleyhisselâm zamânında, Arabistan'ın Umman tarafında yaşadı. Dâvud aleyhisselâmla görüşüp ondan ilim öğrendi. Dâvud aleyhisselâma peygamberlik bildirilmeden önce, müftî olan Lokman Hakîm, Dâvud aleyhisselâma peygamberlik bildirildikten sonra fetvâ vermeyi bıraktı. Dâvud aleyhisselâma ümmet oldu. Kendisine hikmet verildi. Eyyûb aleyhisselâmın teyzesinin oğlu olduğu da rivâyet edilmektedir. Fransız bilginlerinin, Calinos'un (Galen'in) bir adı da Lokman Hakîm idi demeleri yanlıştır. Çünkü Lokman Hakîm, Dâvud aleyhisselâm zamânında; Calinos (Galen) ise, ondan bin yıl kadar sonra yaşamıştır. Lokman ismi **Kur'ân-ı kerîm'**de geçmekte olup, bir sûreye (otuz birinci sûre) Lokman ismi verilmiştir. Bu sûrenin on ikinci âyetinde meâlen; **"Biz Lokman'a hikmet verdik."** buyrulmaktadır. Buradaki hikmet tâbirinin; akıl, anlayış, ilim, ilimle amel etmek ve doğru karar vermek demek olduğu tefsîr kitaplarında yazılıdır.

Lokman Hakîm tabiplerin pîridir. Hikmetli sözleri ve oğluna verdiği nasîhatlar meşhurdur. **Kur'ân-ı kerîm'**de Lokman sûresi 3. âyet-i kerîmede meâlen; "**Bir vakit Lokman oğluna öğüt vererek şöyle demişti: Yavrum! Allah'a ortak koşma, çünkü şirk çok büyük zulümdür."** buyrulmaktadır.

Lokman Hakîm'e sen bu hâle nasıl geldin dediklerinde; "Doğru sözlü olmak, emâneti yerine getirmek, lüzumsuz söz ve işi terk etmekle." cevâbını verdi. İnsanlar ondan nasîhat istediler, o da şöyle nasîhat etti: Öncekilerin ve sonrakilerin ilimleriyle amel edilebilmesi için sekiz şeye dikkat etmek herkese lâzımdır. Dört zamanda dört şeyi korumak gerekir; Namazda gönlü, halk arasında dili, yiyip içmede boğazı, bir kimsenin evine girince de gözü korumaktır. İki şeyi hâtırdan hiçbir zaman çıkarmamalıdır. Bunlar; Allahü teâlânın büyüklüğü ve ölümdür. İki şeyi de tamâmen unutmaya çalışmalıdır. Bunlar da; bir kimseye yapılan iyilik ile dost ve yakınlardan görülen kötülüktür.""

Lokman Hakîm'in oğluna nasihatlarının bir kısmı şöyledir: "Ey oğlum! Dünyâ derin deniz gibidir. Çok insanlar onda boğulmuştur. Gemin takvâ, yükün îmân, hâlin tevekkül olsun, umulur ki kurtulursun."

"Ey oğlum! Âlimlere karşı öğünmek, akılsızlarla inatlaşmak ve meclislerde, toplantılarda gösteriş yapmak için ilim öğrenme! İhtiyâcım yok diyerek de ilmi terk etme."

"Ey oğlum! Allahü teâlâyı anan (hâtırlayan) insanlar görürsen onlarla otur. Âlim olsan da, ilminin faydasını görürsün ve ilmin artar, sen ehil isen sana öğretirler. Allahü teâlâ onlara olan rahmetinden seni de faydalandırır. Allahü teâlâyı zikretmeyenleri görürsen onlardan uzak dur."

"Ey oğlum! Horoz senden daha akıllı olmasın!O, her sabah zikir ve tesbih ediyor, sen ise uyuyorsun."

"Ey oğlum! Seçilmiş kullara teslim ol, kötülerle dost olma."

"Ey oğlum! İnsanlara iyilikleri emir ve nasîhat edip kendini unutma! Yoksa mum gibi olursun. Mum insanları aydınlatır, fakat kendini yakıp eritir."

"Ey oğlum! Yalandan çok sakın! Çünkü dînini bozar ve insanlar yanında mürüvvetini azaltır. Bununla hayânı, değerini ve makâmını kaybedersin."

"Ey oğlum! Kötü huydan, gönül dağınıklığından sakın. Sabırsız olma, yoksa arkadaş bulamazsın. İşini severek yap, sıkıntılara katlan. Bütün insanlara karşı iyi huylu ol."

"Ey oğlum! Hep üzüntülü olma, kalbini dertli kılma. İnsanların elinde olana tamâ etmekten sakın. Kazâya râzı ol ve Allahü teâlânın sana verdiği rızka kanâat et."

"Ey oğlum! Dünyâ geçici ve kısadır. Senin dünyâ hayâtın ise azın azıdır. Bunun da azının azı kalmış, çoğu geçmiştir."

“Ey oğlum! Tövbeyi yarına bırakma, çünkü ölüm ansızın gelip yakalar.”

“Ey oğlum! Sükût etmekle pişmân olmazsın. Söz gümüş ise sükût altındır.”

“Ey oğlum! Helâl lokma ye ve işlerinde âlimlere danış, işlerini nasıl yapacağını onlara sor.”

“Ey oğlum! Âlimler meclisine devâm et. Bahar yağmuru ile yeryüzünü yeşillendiren Allahü teâlâ, âlimlerin meclisindeki hikmet nûru ile de müminlerin kalbini aydınlatır.”

“Ey oğlum! Amel ancak yakîn (Allahü teâlâya olan ilim ve mârifet) ile yapılır. Herkes yakîni nisbetinde amel eder. Amel noksanlığı, yakîn noksanlığından gelir.”

“Ey oğlum! Bir hatâ işlediğinde hemen tövbe et ve sadaka ver.”

“Ey oğlum! Ölümden şüphe ediyorsan uyku uyuma. Uyuduğun ve uyumak mecbûriyetinde kaldığın gibi, ölüme de mahkûmsun. Dirilmekten de şüphe ediyorsan, uykudan uyanma. Uykudan uyandığın gibi öldükten sonra da dirileceksin.”

“Ey oğlum! Helâl kazanç ile yoksulluktan korun. Yoksul kimse şu üç musîbetle karşılaşır: Din zayıflığı, akıl zayıflığı ve mürüvvetin kaybolması.”

“Ey oğlum! Merhamet eden merhamet bulur. Sükût eden selâmete erer, hayır söyleyen kâr eder, kötü konuşan günahkâr olur, diline hâkim olmayan pişmân olur.”

“Ey oğlum! Dünyâ malından yetecek kadarını al, fazlasını âhiret için hayra sarfet, Sıkıntıya düşecek ve başkasının sırtına yük olacak şekilde de tembellik etme.”

“Ey oğlum! Sakın kimseyi küçük görüp hakâret etme. Çünkü onun da senin de rabbimiz birdir.”

Lokman Hakîm’in oğlu: “Babacığım, insanda hangi haslet daha iyidir?” diye sorunca; “Temiz, hâlis din.” buyurdu. Eğer iki haslet olursa? “Din ve mal”, üç haslet olursa? “Din, mal ve hayâ.” buyurdu. Dört haslet olursa? dedi. “Din, mal, hayâ ve güzel ahlâk.” buyurdu. Beş haslet saymak icâbederse diye sorunca; “Din, mal, haya, güzel huy ve cömertlik.” buyurdu. Altı haslet sayarsak deyince; “Ey oğlum! Allahü teâlâ her kime bu beş iyi hasleti verdiyse, o kimse mümin ve müttekîdir. Allahü teâlâ katında velî ve sevgilidir. Şeytanın şerrinden uzaktır.” buyurdu. Oğlu: “Babacığım, insanda en kötü haslet hangisidir?” dedi. “Allahü teâlâyı inkârdır.” buyurdu. İki olursa dedi. “İnkâr ve kibirdir.” buyurdu. Üç olursa dedi. “İnkâr, kibir ve şükür azlığı.” buyurdu. Dört olursa dedi. “İnkâr, kibir, şükür azlığı ve cimrilik.” buyurdu. Beş olursa diye sorunca; “İnkâr, kibir, şükür azlığı, cimrilik ve kötü ahlâk.” buyurdu. Altı olursa deyince; “Ey Oğlum! Bu beş kötü hasletin bulunudğu kimse münâfıktır, şakîdir ve Allahü teâlâdan uzaktır.” buyurdu.

Lokman Hakîm’e“Hikmete nasıl kavuştun?” diye sorulduğunda; “Benden gizlenen şeyi araştırmadım. Vazîfem olmayan şeyin üzerinde durmadım.” buyurdu.

Hafs bin Ömer’den rivâyet edildi ki: Lokman Hakîm, yanına bir hardal torbası koydu ve oğluna nasîhat etmeye başladı. Her bir nasîhatte bir hardal tânesini çıkardı. Nihâyet hardalları tükendi. Sonra da; “Ey oğlum! Sana o kadar nasîhat ettim ki, şâyet bu nasîhatler bir dağa verilseydi, dağ yarılır, parça parça olurdu.” buyurdu. Oğlu da bu nasîhatleri tuttu.

LOKOMOTİF;

Alm. *Lokomotive (f),* **Fr.** *Locomotive,* **İng.** *Locomotive.* Demir raylar üzerinde vagonları hareket ettiren büyük makina. Yapı ve çalışma şekillerine göre çeşitli lokomotifler vardır.

Buharlı lokomotifler: İlk defa 1804 yılında İngiliz Trevithich, South Wales’te ray üzerinde hareket eden lokomotifi yaptı. Ağırlığı 10 ton olup, saatte 8 km hız yapabiliyordu. 1829 yılında İngiliz Stephenson, oğlu ile birlikte “Rocket” isimli lokomotifi yaptılar. Dört ton ağırlığındaki lokomotif, saatte 21,5 km hızla zamanın en iyi lokomotifi seçildi. Gücü 20 hp (beygir gücü) idi. Yine İngiliz yapısı “Stourbridge Lion” 1829 yılında Amerika’ya götürüldü. 1830 yılında, önce “Tom Thumb” isimli küçük lokomotif, daha sonra “Best Friend of Charleston” isimli lokomotifler yapıldı. İngiliz yapısı “Jon Bull” isimli lokomotif Amerika’da meşhur oldu. 1850’li yıllarda, 4-4-0 tipi lokomotifler Amerika’da üretildi.

1893 yılında İsveçli Anotole Mallet, bir model geliştirdi. Mallet modeli 1904 yılında Amerika’da uygulanmaya başlandı. Günümüzün birçok büyük buharlı lokomotifleri, bu model geliştirilerek yapılmıştır. Bugün kullanılan birkaç lokomotif tipinin isimleri şunlardır: Atlantic, Pasific, Mikado, Mogul, Mountain Northern, Hudson. Her tip lokomotif, Whyte sistemi ile rakamlarla ifade edilir. Bu sisteme göre tipi anlatan üç rakamdan ortadaki, çekme motoruna bağlı tekerleklerin sayısını; sol kenardaki rakam, yön tekerlekleri sayısını; sağ kenardaki rakam arkadaki izleyici tekerlek sayısını gösterir. Hudson tipi lokomotifleri 4-6-4 tipindedirler.

Buharlı lokomotifler, yük ve yolcu taşımacılığında kullanılırlar. Ağırlıkları yaklaşık 200-350 ton

arasındadır. Çalışma prensibi basitçe şöyledir: Buharlı lokomotif üç parçadan ibarettir. Kazan, makina ve şasi. Kazan silindir şeklinde çelikten olup, içinde ateş kutusu, yanma ocağı denilen kısımlar vardır. Bu kısımda yakılan kömür veya başka yakıtın dumanı, ateş tüpleri denilen dar borulardan geçerek lokomotifin ön tarafındaki dumanlık denilen yerden dışarı çıkar. Bu arada kazan içindeki su ısınarak buhar hâline gelir. Buhar, borularla buhar deposuna, buradan da, ateş tüpleri içine yerleştirilmiş olan ince boruları dolaşarak, yüksek basınçlı buhar hâline gelir. Bu buhar silindirlere gider. Silindirler, buhar makinası kısmındadır. Basınç, pistonu ileri geri hareket ettirir. Bu hareket kollarla manivelalarla çekme tekerleklerine götürülür ve dönme meydana gelir. Kazan ve makina kısmı süspansiyon sistemi ile şasiye bağlıdır. Ana kol tekerleklere dönme hareketi verir.

Elektrikli lokomotifler: 1851'de ilk defa Amerika'da yapıldı. 1895'de işletmeye açıldı. Bir merkez jeneratöründen sağlanan elektrikle çalışırlar. Elektrik aktarma işi ray boyunca yerleştirilen bir havaî hattan veya üçüncü bir raydan alınır. Havaî hattan alınırken lokomotifin üzerindeki pentagraf adı verilen âletle, raydan ise iletken bir fırça ile alınır. Alınan elektrik, tek fazlı AC olup, redresörlerle (doğrultucularla) DC akımına çevrilerek lokomotifin çekme motorlarını çalıştırır. Düzeltici olarak İgnitron düzelticiler kullanılır. Fakat bu düzelticiler süratle yerini silikon düzelticilere bırakmaktadır. Bu doğrultucularla şebeke değişimlerinden etkilenme azalmaktadır. Dumansız olması sebebi ile şehirlerde yeraltı geçitlerinde, soğuktan etkilenmedikleri için soğuk bölgelerde, güçlü oldukları için yokuşlarda çalıştırılırlar. İgnitron elektrikli lokomotifi, herbiri 3000 hp gücünde iki tânesinin birleştirilmesi ile çalıştırılır. Her bir tânesinde altı adet 500'er hp'lik çekme motoru bulunur.

Dizel tahrikli elektrikli lokomotifler: İlk defa 1896 yılında İngiltere'de, 1897 yılında Almanya'da yapıldı. 1913 yılında İsveç'te kullanıldı. Amerika'da 1934 yılında yolcu taşımacılığında, 1946 yılında da yük taşımacılığında kullanılmaya başlandı.

Lokomotifte bir dizel motoru bulunur. Sıvı yakıt (motorin) ile çalışır. Bu motor elektrik jeneratörünü döndürür. Bu jeneratör çekme (cer) motorlarının çalışması için gerekli elektriği sağlar. Aydınlatma ve diğer elektrikî cihazların elektriği de jeneratörden elde edilir. Lokomotifte ayrıca buhar jeneratörü bulunup, ısı verir. Dizel yakıtı ile çalışır. Fren tertibâtında da kompresörden çekilen hava kullanılır.

Dizel lokomotiflerin gücü 400 hp'den 2500 hp'ye kadar değişir. Uygulamada iki birimi bir araya getirilerek çalıştırılırlar. Yaygın olarak bu durumda, güçleri 5000-5500 hp civârında olur. Birleştirilen birim sayısı arttırılarak 10000-15000 hp gücünde dizel lokomotifler yapılmaktadır.

Çekme işini yapan lokomotif birimine A tipi, A tipinin gücünü arttıran birimlere de B tipi denir. Gücü arttıran birimler A tipi birimlere eklenmişlerdir.

Bâzı dizel motorlu lokomotiflerde dizel motorundan çekme motoruna güç transferi elektrikî sistem yerine hidrolik sistemle veya dişliler sistemi ile yapılmaktadır. Dizel hidro-mekanik lokomotiflerin güç seviyeleri yüksektir.

Dizel motorlu lokomotifler âni kalkış ve duruş özelliğine sâhip, hızlı, manevra gücü yüksek lokomotiflerdir. İşletme kolaylığına sâhiptirler.

Gaz türbinli lokomotifler: İlk defâ 1948 yılında yük taşımacılığında kullanıldı. Daha sonra 1958 yılında iki birimi birlikte yolcu taşımacılığına açıldı. Gücü 8300 hp'ye ulaştı. Binlerce tonluk yükü saatte 100 km'den fazla hızla çekebilecek güce sâhiptir.

Gaz türbinli elektrikli lokomotif, üç ana kısımdan meydana gelir: Birinci kısımda yardımcı dizel motoru ve yakıtı, birkaç jeneratör, kontrol hücresi, fren sistemi bulunur. İkinci kısımda gaz türbini ve dört ana jeneratör, üçüncü kısımda ise gaz türbininde yanmayı meydana getiren yanıcı yakıt bulunur.

Çalışma prensibi: Türbin şaftına sarılı kompresör, atmosferden, yaklaşık basıncı 6 kat fazla olacak şekilde hava çeker. Hava yanma odasında, buraya gönderilen yakıt ile karışarak yanar. Yüksek basınçlı hava, türbini dolayısıyla şaftı döndürerek eksoz borusu ile dışarı çıkar. Şaft dönerken hem kompresör çalışmış olur, hem de esas jeneratörleri çalıştırır. Bu jeneratörler, çekme motorunu çalıştırır. Gaz türbini, ilk kısmındaki yardımcı dizel motoru ile çalışmaya başlatılır.

Basınçlı hava lokomotifleri: Buhar lokomotifleri gibi olup, buhar yerine sıkıştırılmış hava kullanılır. Duman yerine egzozundan temiz hava çıkar. Kapalı yerlerde, maden ocaklarında kullanılır.

Bugün manyetik alan hareketi ile çalışan lokomotiflerin yapımı için çalışmalar vardır. Lokomotiflerde atom enerjisinden faydalanılması için çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmaların başarılı olması hâlinde lokomotiflerin hem güçleri artacak hem de boyutları küçülecektir.

Teknik bakımından ileri ülkelerde gerek dizel, gerekse elektrikli lokomotiflerin geliştirilmesi için büyük çaba harcanmaktadır. Saatte 400 km hız yapan elektrikli trenler yapılmıştır. Trenlerde hızı, lokomotifi ve demir yollarının düzgünlüğü berâber arttırır. İngilizlerin APT hızlı trenleri, saatte 250 km hız

yaparlar. Japonların Tokyo'dan kuzeye doğru sefer yapan güçlü elektrik motorlarına sâhip trenleri saatte 260 km hız yapmaktadır. Bu trenlere kurşun trenler (bullet trains) denmektedir. Fransızların jet motorları kullanarak yaptıkları Aerotrain hava yastıklı ray sistemine sâhib olup, tecrübe esnâsında saatte 400 km hız yapmıştır. ABD'de Montrail sistemi çalışmaları devam etmektedir. Tekerleksiz, hava yastıklı ve süper iletken (sıfır dirençi iletken) kullanılarak yapılan özel motorlarda Montrail trenlerinin saatte 800 km hız yapabileceği hesaplanmıştır.

Ülkemizde hâlen Eskişehir Demiryolu Fabrikalarında % 85'i yerli olmak üzere dizel-elektrik lokomotifleri îmâl edilmektedir. Ayrıca Adapazarı DemiryoluFabrikalarında ise tamâmiyle yerli olmak üzere elektrikli banliyö trenleri îmâl edilmektedir.

LOMBER PONKSİYON;

Alm. *Lumberspunktion (f),* **Fr.** *Punction des Vieileries,* **İng.** *Lumber puncture.* Özel bir iğneyle, omurga boşluğunun, omurilik bulundurmayan, fakat beyin omurilik sıvısı ihtivâ eden bel kısımlarına, teşhis veya tedâvi gâyesiyle girilmesi.

Üçüncü ve beşinci bel omurları arasındaki iki aralıktan birine, önce o bölge uyuşturularak, iğne ile girilir ve beyin omurilik sıvısının basıncı ölçülebilir; hücresel, biyokimyâsal ve bakteriyolojik tetkik için sıvı numunesi alınabilir. Bu işleme halk arasında, "bel suyu almak" da denir. Lomber ponksiyondan bâzan tedâvi gâyesi ile de faydalanılır, bâzı menenjit ve merkezî sinir sistemi kanserlerinde, ilgili ilâçlar, bu yolla direkt olarak merkezî sinir sistemine verilmiş olur. Röntgen tetkikleri için bu yolla, merkezî sinir sistemine ilâç veya hava, radyodinamik çalışmalar için radyoaktif maddeler verilebilir. Sadece belden aşağısının uyuşturulması gereken ameliyatlarda yine bu yolla, merkezî sinir sistemine anestezik ilâç verilebilir.

LONCA;

Alm. *Innung, Köpperschaft (f),* **Fr.** *Corporation (f),* **İng.** *Guild, corporation.* Eskiden belirli bir şehirde oturan sanatkâr ve sanâyicilerin mensup oldukları meslekî teşkilat. Loncaların kökeni, 7 ve 8. yüzyıldan îtibâren faaliyet gösteren fütüvvet ve ahîlik teşkilâtlarına dayanır. Ahîlik kuruluşuna âit töreler, kurallar birçok özellikler loncalarda devam eder. (Bkz. Ahîlik)

Loncaların iki ana gâyesi vardır: 1) Lonca mensubu sanatkâr, esnaf arasında sosyal eşitliği ve dayanışmayı sağlamak. 2) Meslekî faaliyetin uygulanışını düzenlemek ve denetlemek. Loncalar, bugünün Esnaf ve Sanatkârlar Derneğine benzetilebilir. Loncaların ekonomik ve meslekî, kültürel ve sosyal faaliyet ve vazifeleri vardı.

Kendi içinde sıkı bir disiplinle teşkilatlanmış olan loncalar, bu özelliği ile devletin piyasa kontrolünü kolaylaştırıyorlardı. Aynı esnaf grubunun bağlı olduğu loncaların içinde rekabetin yasaklanmış olması, kaynakların ihtiyaçlar dâhilinde kullanılması, kaynak israfı, karaborsa ve fâhiş fiyat artışına mâni oluyordu. Devletle sıkı irtibâtı olan loncalar, hükümet tarafından teftiş edilebiliyordu. Muhtelif târihlerde esnafla alâkalı olarak çıkarılan yasaknâme ve fermânlar esnafın aksayan yönlerini düzeltme gâyesindeydiler.

Esnaflar, bağlı oldukları lonca heyetinin sıkı bir denetimi altındaydı. Ustaların hammaddelerini nereden, nasıl ve ne evsafta alacakları loncalar tarafından düzenlenmekteydi. Lonca üyeleri arasındaki eşitliği bozmamak temel gâyeydi. Tüketiciyi de korumak göz önünde tutulurdu. Ustaların kullandığı bütün âlet ve edevât devamlı denetlenirdi. Üretilen malların fiyatlarının nisbetini loncalar denetlerdi. Denetimden geçen mal damgalanır ve pazara sunulurdu. Bozuk mal çıkaran esnaf cezalandırılırdı. "Pabucu dama atıldı." deyimi buradan kalmadır. Düşük kaliteli mallar da fakirlere dağıtılırdı. Çırakların mesleğe girmeleri, meslekte ilerlemeleri ve yükselmeleri, loncaların koyduğu kâidelere ve âdete bağlıydı. Lonca mensupları arasında rekabet yasaktı.

Kalfaya, usta olduktan sonra, pîri, bir törenle ustalık belgesi verirdi. Dükkân açacak olup da parası olmayana lonca para ve sermâye verip, dükkan bulurdu. Evlenmek isteyenleri evlendirir, masraflarını görürdü. Yoksul cenâze sâhiplerinin cenâzesini kaldırır, hastalara yardım ederdi.

Görünüşte iktisâdî müesseseler olan loncalar, iç yapı îtibâriyle cemiyette hâkim olan bâzı ahlâkî kâideleri, müeyyideleri ile, esnafın kendi kendine tatbik ettiği müesseselerdir. Loncalarda bulunan iş ahlâkının temelinde, otoriteye ve geleneklere bağlılık, el işçiliğine hürmet, kanâatkârlık, meslek sırrını saklamak gibi prensipler yatmaktaydı.

Osmanlı Devletinde loncaların ekonomik vasıfları yanında, onlara husûsiyet kazandıran, iç kuruluşları ve sosyal faaliyetleridir. Osmanlı Devletinin kuruluşunda önemli olan ahîlikle yakın bağları bulunan loncaların da, ahîliğin; yiğit, ahî ve şeyh olmak üzere üç derecesine karşılık çırak, kalfa, usta, nakib vekili, nakib, baş nakib, şeyh halifesi, şeyh ve şeyh-üş-şuyûh olarak dokuz kademesi vardı. Ahîliğin

kavlî ve seyfi üyelik olmak üzere, üyelerinin iki grupta değerlenmesi yerine, loncalarda üyelik kavlî, şürbî ve seyfî olarak üç grupta meydana getirildi.

Lonca teşkilâtı, Osmanlı Devletinin en ücrâ köşelerine kadar yayılmıştı. Avârız sandıkları sistemiyle üyelerini, her türlü kazaya ve ölüme karşı aileleriyle berâber sigortalamıştı. Lonca teşkilâtı, Osmanlı Devletinin sosyal yapısında büyük güç, düzen, âsâyiş ve ahlâk unsuru olmuştur. Kendi bünyesi içerisinde denetlendiği gibi, devletin de kontrolü altında bulunuyordu. On yedinci yüzyılda İstanbul'da 1109 Loncaya bağlı, 126.000 üye tespit edilebilmişti.

Osmanlı Devletinin son zamanlarında, sanâyileşme hareketlerinin ve fabrikalaşmanın başlaması neticesinde el sanatları giderek önemini kaybetti. İttihat ve Terakki Fırkasınca 1913 târihinde loncalar kaldırıldı.

LONDON, Jack;

1876-1916 yılları arasında yaşayan Amerikalı hikâye ve roman yazarı. San Francisco'da evlilik dışı bir berâberlikten dünyâya geldi. Düzenli bir âile yuvası ve eğitim görmeden büyüdü.

Amerika ve Kanada'da bir süre başıboş dolaştıktan sonra, 1896'da Kaliforniya Üniversitesine kayıt yaptırmış, ancak bir sömestre devam ettikten sonra, okulu bırakarak siyâsete atılmıştır. Bir ara altın aramak üzere Alaska'ya gitmiş ve eliboş dönmüştür. Daha sonra okuduğu felsefî ve edebî kitapların tesirinde kalarak, yaşadığı mâcerâlı hayâtın çeşitli bölümlerini hikâye ve roman şekline koyan Jack London, bu sâhada, aradığı şöhret ve paraya kavuşabildi. Çocukluğunu dul bir anne ve 11 çocuklu bir âilede geçiren, hayâtının ilk günlerinde yaşamak için mücâdele etmek gerektiğini anlayan Jack, romanlarında insan veya hayvanların tabiat kuvvetlerine veya birbirlerine karşı mücâdelelerine yer verir. Günümüzde de böyle mücâdelenin mevcut olması eserlerinin klasikleşmesine sebeb olmuştur. Ölümünden 3 yıl evvel 1913 yılında Jack London adı, 11 dile çevrilen kitapları ile dünyânın en çok para kazanan meşhur yazarını belirtiyordu. Tutumlu hareket etmediği için, kazandığı çok paraya rağmen, sık sık zor durumda kalan yazar, para için ve şöhreti uğruna durmadan yazmış; bu aşırı çalışma ve para sıkıntıları sinir sistemini iyiden iyiye bozmuştu. Bu yüzden ve biraz da alkol iptilasının tesiriyle nihâyet 1916 yılında, yâni 40 yaşındayken iki şişe uyku hapı ile hayatına son verdi.

Jack London'un eserlerinde vahşice bir hırs ve yükselme mücâdelesi, en belirgin motiftir. Fakir tabakadan gelişi, âile desteğinden mahrum olarak atıldığı hayat mücâdelesinde sık sık karşılaştığı açlık, parasızlık ve sefâlet, hikâyelerine aktardığı başlıca temalar olmuştur. Birara siyâsete atılarak, Sosyalist Partiye kaydolmuş ise de sonradan bu partiyle münâsebetini koparmış, hattâ sosyalistlerle mücâdele etmiştir. Jack London'un etkilendiği felsefeciler sırasıyla, Darwin, Spencer ve F.Nietzche'dir.

Başlıca eserleri: **The Call of The Wild** (Vahşetin Çağrısı, 1903), **White Fang** (Beyaz Kanca, 1906), **The Seg Wolf** (Deniz Kurdu, 1906), **Martin Eden** (kendi hayâtını anlatan romanı, 1909), **John Barleycorn.**

Eserlerinden **The Call of The Wild** bir Amerikan klasik hikâyesidir. Vahşî bir köpeğin alınıp, sopa ile ehlileştirilmesini anlatır. Hayatta kalabilmek için yapılan mücâdeleyi anlatması bakımından dikkat çekicidir. Hikâye, köpeğin sâhiplerinin ölümü ve köpeğin vahşî kurt köpeklerine dönmesi ile biter.

White Fang ise gene bir kurt köpeğinin ehlileşmesini ve hayâtını sâhibinin hayâtını kurtarmak için fedâ etmesini anlatır. **The Sea Wolf'**ta bir kaptanın yalnızlığı anlatılır. **Martin Eden'**da eski bir denizcinin yazar olmasını ve daha sonra kişiliğini kaybederek, sonunda intihârını hikâye eder.

LONDRA;

Büyük Britanya'nın başşehri. Büyük Britanya Adasının güneydoğusunda, Kuzey Denizine dökülen Thames Irmağının ağzından 64 km içeride ve ırmağın iki yakasında yer alır. Banliyölerle birlikte yüzölçümü 1579 km$_2$ olup, nüfûsu da 7 milyon civârındadır.

Romalıların ırmak kıyısında Londinium ismiyle kurduğu ilk yerleşme ancak ikinci yüzyıl sonunda surlarla çevrildi. Dokuzuncu yüzyıl boyunca (Sakson yönetimi altındayken) Danlarla yapılan savaşlara sahne olan şehir, Norman istilâsının (1066) ardından askerî açıdan büyük önem kazandı ve şehrin denetlenmesi için Londra Kulesi inşâ edildi.

1136'daki yangında ahşap binâların yanmasından sonra düzenli sokaklar açılarak taş ve tuğla binâlar inşâ edildi. Diğer yandan yabancı tüccarların kurduğu koloniler de gelişti.

On altıncı yüzyılın ortalarında şehir büyük bir gelişme gösterdi. On dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar geçen süre içinde hızlı sanâyileşme, fakirlik, yaygın hastalıklar, çevre kirliliği ve ulaşım zorlukları gibi problemler ortaya çıktı. 1855'te Metropol İdâresi Kânunu çıkarıldıktan sonra metropoller gelişmeye başladı. Zamanla gelişen ulaşım imkânları şehrin dış banliyölere doğru gelişmesinde önemli rol

oynadı. Birinci Cihan Harbinden sonraki yayılma metropoliten alanın giderek bütünleşmesi sonucunu doğurdu. 1939'da çevredeki yerleşmelerle birlikte Londra metropoliten alanının nüfûsu 8 milyona yaklaşmıştı. İkinci Cihan Harbi sırasında havadan gelen akınlarla ağır bir yıkıma uğradıysa da sonraları yeniden inşâ edildi.

Uxbridge, Slough vs. de yeni bir sanâyi kuşağı olarak çok seri mal üreten tüketim malları sanâyii (otomobil, fotoğraf, kozmetik, gıda vs. gelişmiştir. Şehrin ticâret merkezi New York'tan sonra dünyânın ikinci büyük iş merkezidir. İngiltere bankası, borsalar, Büyük Britanya bankaları, yabancı bankalar, denizcilik sigortaları, yatırım şirketleri, simsarlık, danışmanlık, ithâlât ve ihrâcât şirketleri, altın piyasası, kürk ve çay piyasaları, gemi ve uçak kirâlama şirketleri vs. ticârî ve mâlî birçok büro şehrin merkezinde toplanmıştır.

Londra ayrıca, tiyatroları, müzeleri, konser salonları, üniversiteleri, BBC, sinema ve ses kayıt stüdyoları, büyük spor sahaları (Wembley, Wimbledon, Twickenham) ile bir kültür ve spor merkezidir.

Thames Irmağının menderesler çizerek ilerlediği havzada genelde pek az değişiklik gösteren yumuşak bir deniz iklimi hüküm sürer. Ocak ve temmuz sıcaklık ortalamaları sırasıyla 3°C ve 22,5°C'dir. Şehir merkezi banliyölerden biraz daha sıcaktır.

LONDRA KONFERANSLARI VE ANTLAŞMALARI;

Osmanlı Devletinin son yüz senelik döneminde Londra'da değişik târihlerde yapılan konferans ve antlaşmalar. Osmanlı Devleti bunlardan bir kısmına katılmadığı hâlde dolaylı olarak kendisini ilgilendirmiştir. İngiltere uzun vâdeli siyâsî faaliyetleri netîcesinde dünyânın çeşitli bölgelerinde pekçok sömürgeler kurmuştur. Böylece 19. asrın başlarından îtibâren dünyâ siyâsetinde önemli derecede söz sâhibi olmaya başladı. Bu bakımdan 19 ile 20. yüzyılda yapılan birçok konferans ve antlaşmalar Londra'da yapıldı.

Londra Antlaşması (6 Temmuz 1827): Mora'daki Yunan ayaklanmasını desteklemek, Yunanistan'da bağımsız bir idâre kurulmasını sağlamak gâyesiyle İngiltere, Fransa ve Rusya arasında imzâlanan antlaşma. 1827'de batılı devletlerin tahriki ile Yunanlılar Mora'da büyük bir isyan başlattılar. Osmanlı Devleti isyânı bastırmak için Mısır Vâlisi Kavalalı Mehmed Ali Paşadan yardım istedi. Yardım gerçekleşip isyan tamâmen bastırılmak üzere idi. Bu durum Mehmed Ali Paşanın Akdeniz'de güçlenmesi ile neticelenecekti. İngiltere kendi aleyhine böyle bir durumun gelişmesini engellemek için derhal harekete geçti. "Mısır kuvvetleri zulmediyor buna son vereceğiz." diyerek, Petersburg'da Çar hükûmeti ile 1826'da bir görüşme yaptı. Bu görüşme sonunda bir protokol imzâlandı. Bu protokol Yunanistan'ın Osmanlı'dan koparılması ve bağımsız bir Yunan Devleti kurulması için ilk adımdı. Aldıkları karâra göre Yunanistan Osmanlı Devletine sâdece vergi ile bağlı yeni bir devlet olacaktı. Türkler ise Yunanistan'dan tamâmen çıkartılacaktı. İngiltere ve Rusya bu protokolü Avusturya, Fransa ve Prusya'ya bildirdi. Avusturya ve Prusya karşı çıktılar ise de, Fransa kabul etti. Bundan sonra Londra'da İngiltere, Rusya ve Fransa arasında görüşmeler başladı. Varılan antlaşma netîcesinde (6 Temmuz 1827) Osmanlı Devleti Petersburg protokolünü benimseyip, müstakil bir Yunan Devletinin kurulmasını kabul ederse, Mora'da isyân çıkaran âsiler ile Osmanlı Devleti arasında bir anlaşma yapılacak, kabul etmediği takdirde protokolü imzâlayan müttefik devletler isyancılara yardım edecekler ve isteklerini kabul ettirmek için Osmanlı Devletine baskı yapacaklardı. Bu isteklerini bir nota ile Osmanlı Devletine bildirdiler. Bu hareket Osmanlı Devletinin iç işlerine bir müdâhale olduğundan reddedildi ise de iş, Osmanlı-Mısır donanmasının yakıldığı Navarin Baskını (20 Ekim 1827) ile neticelendi. Fransızlar, Mora'yı işgâl ettiler. Bir taraftan da Osmanlı-Rus Harbi çıktı ve Osmanlı Devletinin aleyhine neticelendi.

Londra Antlaşması (3 Şubat 1830): Yeni kurulan Yunan Devletinin sınırlarını tespit etmek üzere İngiltere, Rusya ve Fransa arasında varılan antlaşma. Osmanlı donanmasının Navarin'de yakılması, ordularının 1828-29 Rus Savaşında mağlubiyete uğraması ve nihâyet Mehmed Ali Paşa İsyânı ile karşı karşıya kalması netîcesinde Yunanistan'a bağımsızlık yolu açılmış oldu. Yunanistan'ın tam bağımsız bir hâle gelmesi bilhassa İngiltere için büyük menfaat sağlayacaktı. Bu sebeple İngiltere, Avrupa devletlerine Yunanistan'ın bağımsızlığı teklifini yaptı. Bunun üzerine 3 Şubat 1830'da Londra'da toplanan delegeler yaptıkları antlaşmalar neticesinde Yunanistan'a tam bağımsızlık tanıdılar. Bu durumu Osmanlı Devletine de bildirdiler. Osmanlı Devleti o zamanki şartlarda bunu kabul etmek durumunda kaldı.

Londra Antlaşması (15 Temmuz 1840): Mısır meselesine bir çözüm getirmek üzere İngiltere, Rusya,Avusturya ve Prusya devletleri arasında Londra'da yapılan antlaşma. Bu antlaşma o sırada Osmanlı Devletine baş kaldıran Mısır Vâlisi Mehmed Ali Paşayı barışa zorlamak maksadı ile yapılmıştı ve daha çok bu devletlerin çıkarlarını ilgilendiriyordu. Antlaşmaya göre Mısır, babadan oğula geçmek üzere, Güney Suriye ve Akka da kayd-ı hayat şartıyla Mehmed Ali Paşaya bırakılıyor ve işgâl ettiği diğer yerlerden çıkması isteniyordu. Şâyet on gün içerisinde antlaşma şartlarını yerine getirmezse

Mısır zorla elinden alınacaktı. Mehmed Ali Paşa, Fransa'nın desteğine güvenerek bu teklifi reddetti. Hattâ İstanbul üzerine hücum edeceğini bildirdi. Bunun üzerine Osmanlı ve müttefikleri harekete geçti.

Mehmed Ali Paşa, savunmada kalmayı tercih etti. Oğlu İbrâhim Paşa Sûriye sınırı ile Sûriye kıyılarını savunmak için ordusunu dağınık tutmak zorunda kaldı. Bu arada Lübnan halkı Mehmed Ali Paşaya karşı ayaklandı. 11 Ağustos 1840'ta İzzet Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı İngiliz ve Avusturya Harp gemilerinden meydana gelen filo, Beyrut önlerinde Mısır gemilerini yakıp Beyrut'u topa tuttu. Bir ay sonra Beyrut, Sayda ve Sur şehirleri müttefiklere teslim oldu. Kasım'da da Akka kurtarıldı. Mısır ordusu için önemli bir üs olan Akka alınınca, Mısır ordusu Sûriye'yi tamâmen boşaltmak zorunda kaldı. Mehmed Ali Paşa Fransa'ya güvenmenin boş olduğunu anladı. Direnmekten vazgeçti. 25 Kasım 1840'ta Amirâl Nopier komutasında bir İngiliz donanması İskenderiye önlerine geldi. Mehmed Ali Paşaya antlaşma teklif etti. Sûriye'yi istemekten vazgeçmesi ve Osmanlı donanmasını geri vermesi hâlinde, babadan evlâda geçmek şartıyla Mısır kendisine bırakılacaktı. Bu teklif kabûl edilmediği takdirde İskenderiye bombardıman edilecekti. Mehmed Ali Paşa, Sûriye'yi zâten kaybetmişti. Ordusunun komutanı oğlu İbrâhim Paşadan hiç haber alamıyordu. Fransa'nın yardımından da ümîdi kesilmişti. Bu sebeplerle İngiliz amirâlinin tekliflerini kabul ederek, antlaşma yaptı.

Osmanlı Devleti bu antlaşmadan memnun olmadı. Harbe devâm edip Mehmed Ali Paşanın yerine başka bir vâlinin tâyinini istiyordu. İngiltere'nin ısrârı üzerine kabûl etti. Neticede yedi seneden beri süren Osmanlı-Mısır anlaşmazlığı tamâmen halledildi. Mehmed Ali Paşa, Sûriye'yi kaybetti. Fakat Mısır'ı da evlâtlarına intikâl etmek üzere kazandı.

Londra Konferansı (17 Ocak 1871): Osmanlı Devleti, Rusya, İngiltere, Almanya, İtalya, Avusturya, Fransa arasında imzâlanan ve Karadeniz'in tarafsızlığına son veren konferans. Osmanlı Devleti bu konferansta Londra'daki elçisi Musurus Paşa tarafından temsil edildi. Uzun süren tartışmalardan sonra delegeler görüş birliğine vardılar ve 30 Mart 1856'da yapılan Paris Antlaşmasının sınırlayıcı hükümlerini değiştirdiler. Buna göre Osmanlı Devleti, Çanakkale ve İstanbul boğazlarını barış zamanında dost ve müttefik devletlerin harp gemilerine açmak hususunda serbest bırakıldı.

Karadeniz, eskiden olduğu gibi bütün devletlerin ticâret gemilerine açık hâle getirildi.

İlâve edilen bir madde ile, Londra Konferansına katılan devletler, 30 Mart 1856 senesinde yapılan Paris Antlaşmasının bu yeni antlaşma ile kaldırılmamış olan hükümlerini ve ilâve edilen maddelerini tasdik ve teyid ettiler.

Bu antlaşma neticesinde, Rusya, 1856'daki Paris Antlaşması ile Karadeniz'deki hükümrânlık haklarını sınırlayan hükümlerden kurtuldu. Rusya bu başarısını Kırım Harbinin bir intikamı gibi değerlendirdi. Çünkü Kırım Harbinin neticesinde kabûl etmek zorunda kaldığı şartları diplomatik ve politik yollarla kaldırmış oldu. Osmanlı Devleti ise Rusya'nın antlaşmadaki isteklerini Boğazlar için de yapacağı endişesinden kurtulduğu için memnundu. Çünkü 1856 ParisAntlaşmasına göre Osmanlı Devleti, Boğazları, dost ve müttefik devletlerin harp gemilerine barış zamânında açabilecekti. Bu husus Rusya'nın müdâhâlesi dışında kaldı.

Londra Konferansı (1912-1913): Balkanlarda ortaya çıkan bunalımı halletmek ve mevcut barışı korumak için 17 Aralık 1912'de Londra'da devletler arası büyükelçiler konferansı yapıldı. Bu konferansta iki mesele üzerinde duruldu. Biri Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasındaki sınırı ve barış esaslarını tesbit etmek, ikincisi ise Osmanlı Devletinden alınan toprakların Balkan devletleri arasında paylaşılmasından doğan ve bu sebeple büyük devletleri karşı karşıya getiren anlaşmazlığı halletmekti.

Konferansta yapılan görüşmeler sırasında Yunanistan, Ege adalarından; Karadağ İşkodra'dan; Bulgaristan da Edirne'den çekilmek istemiyordu. Osmanlı Devleti ise Edirne'yi bırakmamakta kararlı idi. Rusya ile Avusturya arasındaki gerginlik de giderilemiyordu. Ayrıca Rusya Kafkasya'ya asker yığmaya ve Anadolu'yu tehdid etmeye başladı. Almanya buna mâni oldu. Bu hâdiseler sebebiyle konferans uzun sürdü ve neticesiz kaldı. Bunun üzerine Balkan Savaşının yeniden başlamaması için büyük devletler, 17 Ocak 1913'te Osmanlı Devletine ortak bir nota verdi. Bu notada Edirne'nin Balkan devletlerine terkine ve Ege adaları hakkında verilecek karârın kendilerine bırakılmasını istediler. Aksi takdirde çıkacak savaşta Osmanlı Devletinin güç duruma düşeceğini bildirdiler. Büyük devletler, böylece Balkan Savaşı başlamadan hemen önce bu savaş sonrasında Edirne ve Ege adaları bölgesinde durumun değişmeyeceği garantisini bir tarafa bırakarak, Balkan devletlerini desteklediklerini ve sınır değişikliğini kabûl ettiklerini açıklamış oldular.

Bu sırada Osmanlı Devletinde yeni hâdiseler vukû buldu. Mağlûbiyet ve gelişen siyâsî hâdiseler, Kâmil Paşa hükümetini yıpratmıştı. Bu durumdan istifâde eden İttihat ve Terakki Partisi, 23 Ocak 1913'te Bâbıâlî'ye baskın yaparak iktidârı ele geçirdi. Mahmûd Şevket Paşanın başkanlığı altında yeni bir hükûmet kuruldu. Hükûmet büyük devletlerin verdiği notayı reddetti. Bunun üzerine 3 Şubat 1913'te

Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında savaş başladı. Fakat İttihat ve Teraki hükûmeti bu savaşta başarı sağlayamadığı gibi düşmana karşı kendi savunmasını yapan işkodra, Karadağlıların eline geçti. Yanya, Yunanistan, Edirne de Bulgaristan tarafından işgal edildi.

Osmanlı Devleti bu durum karşısında büyük devletlerle yeniden barış görüşmelerine başlanmasını istedi. Bu istek üzerine 30 Mayıs 1913'de Londra Barış Antlaşması imzâlandı.

Bu antlaşmanın netîcesinde Osmanlı Devleti, Midye-Enez sınırının batısında kalan bütün topraklarını Balkan devletlerine bırakmak durumunda kaldı. Bu topraklar Balkan devletleri arasında paylaşıldı. Ege adaları hakkındaki karar büyük devletlere bırakıldı. Bulgaristan ise, Ege adalarına açılmakla büyük devlet hâline geliyordu. Yunanistan da, Selânik şehrini alarak sınırlarını genişletti. Ege Denizine yerleşmek için önemli derecede imkânlar kazandı. Diğer taraftan Sırbistan da genişlemeye başladı.

30 Mayıs 1913'te yapılan Londra Antlaşmasının bütün bu neticeleri, Balkan devletlerini memnun etmedi. Bölgede yeni hâdiselere sebeb oldu. (Bkz. Balkan Savaşları)

LORAN;

Alm. *Loran,* **Fr.** *Loran,* **İng.** *Loran.* Bir uçak veya geminin, karadaki iki istasyona olan uzaklığını ölçme metodu. İlk defa İkinci Dünyâ Harbi sırasında Amerika Birleşik Devletleri tarafından bu usul kullanıldı. Bir gemi veya uçağın yerinin tesbiti, istasyonların aynı anda yaptığı yayınların gemiye ulaşması için geçen zaman farkı değerlendirilerek yapılır. Aynı anda yayın yapan iki istasyon, iki ayrı hiperbolün merkezi olur. Bu hiperbollerin kesiştiği nokta, uçak veya vapurdaki özel bir haritada bulunur. Bu nokta uçak veya geminin yerini belirler. Denizlerde gayet iyi netice veren loranın tek mahzuru, çok geniş bir frekans bandı gerektirmesidir. Mesajla tesbitinde hata nisbeti, ancak % 1 kadardır.

LORDLAR KAMARASI;

Alm. *egnlisches Oberhaus (n),* **Fr.** *Chambre (f), des lords,* **İng.** *The House of Lords.* İngiltere ve Kuzey İrlanda parlamentosundaki yüksek meclis. Bunun altındaki meclise Avam Kamarası denir. Lordlar Kamarasında; Lord ünvânı verilen yüksek rütbeli dînî görevliler, yüksek mahkeme üyeleri, asilzâdeler, dük, marki, baron ve kral ile kraliçenin Lord ünvânı verdiği kimseler bulunur. İngiltere'de eski zamanlarda krala bağlı baronlardan meydana gelen bu meclis, parlamentonun ilk şekli kabul edilir. Zamanla Avam Kamarasının etkisi arttığından önemi azaldı. Yirminci asrın başında teorik olarak, Avam Kamarası ile yasama bakımından eşit önem taşıyordu. Asrın sonlarına yaklaştığı zamanımızda Lordlar Kamarası, krallığın en yüksek dâva açma ve tekrar gözden geçirme yeridir. İngiltere'de hâlen Lordlar Kamarası ismini taşıyan meclis mevcuttur.

LOSYON;

Alm. *Gesichtswasser, haarwasser (n),* **Fr.** *Lotion (f),* **İng.** *Lotion.* Bir veya birkaç müessir madde ihtivâ eden ve vücûdun bir kısmına sürülerek kullanılan süspansiyon, emülsiyon ve solüsyon hâlindeki bir sıvı.

Yaraları tedâvi etmek, cildi güzelleştirmek ve saç bakımı için kullanılır. Losyon yapımında maksada göre, mentol, alum (potasyum alüminyum şapı), borik asit, su, gliserin alkol, vazelin, lanolin, bitki ve sebze suları ve süt gibi maddeler kullanılır. Koku vermek için bir litrelik losyona 8-15 gram esans katılır. Alkol yüzdesi 50 ilâ 70 arasında değişir.

Cilt bakımında kullanılan losyonların çeşitleri vardır. Bâzı losyonlar mikrop ve bakteri öldürücü, bâzıları da yağlandırıcı, nemlendirici özelliklerdedir. Cilde yumuşaklık vermek için vazelin, lanolin ve krem kullanılır. Süt, sebze suları kullanılan losyonlar vitamin ihtivâ ettiği için cilde canlılık verir. Esans, daha ziyâde losyona katılan kötü kokulu maddelerin kokusunu yok etmek için kullanılır. Böylece losyonların hoşa giden bir kokusu olur.

LOTİ PİYER (Bkz. Piyer Loti)

LOUİS;

Fransa krallarından on sekizinin adı. Birinci Louis (Dindar) (814-840), İkinci Louis (Kekeme) (877-879), Üçüncü Louis (879-882), Dördüncü Louis (936-954), Beşinci Louis (Tembel) (986-987), Altıncı Louis (Şişman) (1108-1137), Yedinci Louis (Küçük) (1137-1180), Sekizinci Louis (Arslan) (1223-1226), Dokuzuncu Louis (Aziz) (1226-1270), Onuncu Louis (Kavgacı) (1314-1316), Onbirinci Louis (1461-1483), Onikinci Louis (1498-1515), Onüçüncü Louis (Âdil) (1590-1643), Ondördüncü Louis (Büyük) (1643-1715), Onbeşinci Louis (Sevgili) (1715-1774), Onaltıncı Louis (1774-1793), Onyedinci Louis (veliahtlığı): (1789-1795), Onsekizinci Louis (1814-1824) târihleri arasında krallık yapmışlardır.

Bunlardan en önemli olanlarından bâzıları şunlardır:

Yedinci Louis: Fransa krallarından. 1120'de doğup, 1180'de öldü. 1137'de babası Şişman Louis'in yerine Fransa kralı oldu. Krallığının ilk yıllarında Vatikan ve ülke içindeki kontlarla anlaşmazlığa düştü. Papa İkinci Innocentius tarafından Vatikan'a girmesi yasaklanınca, 1142'de Vitri şehrini alıp, kiliseyi ateşe vererek bin üç yüz kişiyi de yaktı. Pişman olup, buna karşılık kendi askerlerini öldürdü. 1147'de Müslümanlara karşı tertiplenen İkinci Haçlı Seferine katılıp, 1149'da mağlub olarak Fransa'ya döndü. Haçlı Seferi dönüşü papazlarla iyi geçinip, ülke içindeki karışıklıkları düzeltmek için asilzâdeler ile akrabâlık kurdu ve 1180'de ölünceye kadar Fransa'yı idâre etti.

Ondördüncü Louis: Büyük Louis diye bilinen Fransa kralı. 1638'de doğup, 1715'te öldü. Onüçüncü Louis'in 1643'te ölümüyle, beş yaşında Fransa kralı oldu. 1661 yılına kadar vaftiz babası İtalyan asıllı Kardinal Mazarin kral vekilliği yaptı. Yirmi üç yaşında Fransa'nın tek hâkimi olarak idâreyi ele aldı. Fransa'yı Avrupa'da üstün seviyeye getirmek ve Katolik mezhebini İngiltere'ye yerleştirmek arzusuyla faaliyette bulundu. İngiltere'ye karşı olan siyâsetine, İngiltere Kralı Üçüncü William mâni oldu. İspanya'daki Habsburg Hânedânında kral olarak aday bulunmayınca, torunu Anjou Dükü'nü, Beşinci Felipe adıyla İspanya Kralı yaptı. Ülke içinde, Protestan mezhebine karşı tavır takınıp, Fransa'nın iktisâdî hayâtında büyük rol alan bu mezhep mensuplarının imtiyazlarını kaldırarak, onları sürdü. Saray âlemine ve eğlenceye düşkün olduğundan, sefahatıyla meşhur oldu. Devrinde resim ve heykel sanatı gelişti. Zamânında Boileau, Bossuet, Corneille, Fénelon, La Bruyère, La Fontaine, Perrault, Racine, La Rochefoucauld gibi Fransız meşhurları yetişti. Yetmiş iki yıl krallık yapan Büyük Louis, çalışkan, gururlu biri olup, eğlenceye çok düşkündü.

Onbeşinci Louis: Sevgili Louis lakaplı Fransa kralı. 1710'da doğup, 1774'te öldü. Büyük Louis'in 1715'te ölümüyle Fransa kralı oldu. Beş yaşında küçük bir çocuk olan Sevgili Louis'in yerine 1726'ya kadar, Dükler, kral vekilliği yaptılar. 1725'te Lehistan prensesi ile evlendi. İktidârını evlenmeler yoluyla kuvvetlendirerek, ittifaklar kurdu. 1743'ten îtibâren iktidârda gözdeler hâkimiyeti başladı. Lehistan verâseti ve Yediyıl Savaşlarından Fransa zararlı çıktı. Fransa'nın iç ve dış siyâsetinde, Sevgili Louis'in metresleri idâreye hâkim oldular. Bu sebeple israf arttı. Sömürgelerinin bir kısmını İngiltere'ye kaptırması ve saraydaki israflardan memnuniyetsizliğin artması sonucu Sevgili Louis'in elli dokuz yıl süren krallığı, Fransız ihtilâline zemin hazırladı. Fransız ihtilâlinin fikrî ve fiilî liderleri onun devrinde yetişti. 1774 yılında öldü.

Onaltıncı Louis: Fransa ihtilâlinde îdâm edilen kral. 1754'te doğup, 1793'te îdâm edildi. 1774'te Sevgili Louis'in ölümüyle kral oldu. İyi niyetli, saf bir şahsiyeti olduğundan, krallık sarayındaki ahlâk anlayışına davranışları ters düşüyordu. Kendisini ilme verip, hususî meraklarıyla uğraştı. VersaillesSarayından uzaklaşmak için sık sık ava giderdi. Samimî olarak halkın mutluluğunu isterdi. İnsan haklarına saygılıydı. İşkenceyi kaldırıp, Protestan mezhebi mensuplarına medenî haklar verdi. Onaltıncı Louis'in iyi niyyeti, Fransa'yı düzeltemediğinden 27 Temmuz 1789'da ihtilâl oldu. 10 Ağustos'ta tahttan indirilip Fransa'da cumhûriyet îlân edildi. 21 Ocak 1793'te îdâm edildi.

Onsekizinci Louis: Fransa krallarından, Onaltıncı Louis'in kardeşiydi. 1755'te doğup, 1824'te öldü. 1789 Fransız İhtilâlinde İngiltere'ye kaçtı. Fransa'dan kaçan mültecilerin liderliğini yaptı. Ağabeyi Onaltıncı Louis'e ve ülkesindeki kralcılara direnmelerini tavsiye ederek onları dışardan destekledi. Rus Çariçesi İkinci Katerine ve Çar Birinci Alexandr'dan destek gördü. Fransa'da kralcılar tarafından kral tanındığından, Napoléon Bonaparte 1814'te iktidardan düşünce Paris'e gelip, kral oldu. Napoléon'un yüz günlük ikinci iktidarında Belçika'ya sığındı. 1815'te tekrar Fransa kralı olup, 1824'te ölünceye kadar tahtta kaldı. Onsekizinci Louis, çevresindekileri idâre etmesini bilen biriydi.

LOUVRE MÜZESİ;

Alm. *Das Museum (n), von Louvre,* **Fr.** *Musée (m), du Louvre,* **İng.** *Louvre museum.* Fransız ihtilâlinden sonra 1893 senesinde, Fransa'da açılan ilk devlet müzesi. Paris'te bulunan bu müze emsalleri arasında en ünlülerindendir.

Târihçesi: Louvre, on üçüncü yüzyıl başlarında (1204), Philippe Auguste tarafından ilk şekliyle inşâ ettirilmiştir. Adını İngilizce'de kuvvet, güç anlamına gelen "Lower" kelimesinden alan saray, daha sonra 14. yüzyılda kraliyet merkezi olmuştur. On beşinci yüzyılda ise saray, Loire'nin kıyısına taşınınca Louvre bakımsız kalmış ve 1564'te sarayın Tuileries bölümünün yapımına başlanmış fakat, Üçüncü Napolyon zamanında tamamlanabilmiştir. 1793'te müze hâline gelen saray, 1871'de büyük bir yangın geçirmiştir. Yapılan tâmirât ve değişikliklerle zamanımıza kadar gelen binâ 1932'de son şeklini almıştır.

İçersinde bulunan sanat kolleksiyonları, yenileriyle birleştirilerek büyük bir sanat müzesi hâline getirildi.

Louvre (Luvr) müzesi; yedi bölümden meydana gelmektedir. Her bölümün başında yetkili ve sorumlu kişiler vardır. Bunlar da müze müdürüne bağlıdır. Resim, heykel, doğu sanatları, Mısır sanatları, Yunan

sanatları, sanat eserleri, desen gibi dallara ayrılan kısımlardan meydana gelmektedir. Doğu sanatları bölümünde; heykel, Akat uygarlıklarından eserler mevcuttur. Mısır sanatları kısmı ise, Mısır'dan getirilen ve Kahire Fransız Enstitüsü tarafından yapılan araştırmalarda ortaya çıkan, uygarlık örneklerinin tanınması bakımından önemlidir. Yunan sanatları bölümünde; M.Ö. 2000 yılı ile M.S. 3. yüzyıl sanatlarına ve çinilerine rastlanmaktadır.

Sanat eserleri bölümünde, ortaçağdan günümüze kadar gelen süsleme sanatı örnekleri; resim bölümünde, ortaçağ Fransız ve Avrupa resim kolleksiyonları vardır.

Heykel bölümü ise, 19. yüzyıl Fransız sanatının zamanımıza kadarki önemli eserlerini bulundurmaktadır.

Müzenin çok zengin kütüphânesi, konferans salonu ve eğitim bölümü, eserlerin incelendiği ve yenilendiği laboratuvar ile sanat târihi ve müzecilik konusunda eğitim yapan Louvre Müze Okulu da önemli kısımlarındandır.

LOZAN ANTLAŞMASI;

yeni Türkiye'nin, milletlerarası plânda resmen tanındığı antlaşma. 24 Temmuz 1924 târihinde İsviçre'nin Lausanne (Lozan) şehrinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi temsilcileriyle İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Portekiz, Belçika, Rusya, Yugoslavya temsilcileri tarafından Lozan Üniversitesi salonunda imzâlandı.

Osmanlı Devletini yıkıp, topraklarının paylaşılması için çıkartılan Birinci Dünyâ Harbi (1914-1918) sonunda başlatılan Türk İstiklâl Harbinden sonra, işgalci devletler ile 11 Ekim 1922 târihinde Mudanya Mütârekesi (ateşkesi) imzâlanmıştı (Bkz. İstiklâl Harbi). İşgalci devletler ile kesin bir antlaşma yapılması için, Türkiye, 4 Ekim 1922 târihindeki notasıyla görüşmelerin İzmir'de başlatılmasını istedi. İşgalci devletler, İzmir'de Yunan mezâlim ve tahribâtını görmemezlikten gelmek için İsviçre'nin Lausonne şehrini tercih etti. Konferansın 13 Kasım 1922'de başlayacağını îlân edip, Türkiye'de iki hükümet olduğu telakkisiyle görüşmelere katılması için Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi ve İstanbul'daki Osmanlı Sultanı Altıncı Mehmed Hana müracaat ettiler. TBMM bu duruma son vermek için 1 Kasım 1922 günü çıkarılan iki maddelik bir kânunla, Saltanat ve Osmanlı Hükümetinin, 16 Mart 1920'deki İstanbul'un İtilâf devletlerince resmen işgâlinden îtibâren kaldırıldığını kabul ve îlân etti. 600 yıldan fazla hükümrân olan Osmanlı Hânedânına son verilerek, Lozan Konferansına TBMM hükümeti tek başına katıldı.

13 Kasım 1922'de başlayacağı îlân edilen konferans, 20 Kasımda başlatıldı. Lozan Konferansında TBMM'yi Hâriciye Vekili (Dışişleri Bakanı) ve Edirne Mebusu İsmet Paşa (İnönü) başmurahhaslığında, Sıhhiye Vekili (Sağlık Bakanı) ve Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur, Trabzon Mebusu Hasan Bey (Saka) murahhaslar, yirmi dört müşavir, sekiz kâtip, bir mütercim, gazeteciler ve askerlerden meydana gelen heyetle temsil etti. İngiltere heyetini İstanbul fevkalâde komiseri Sir Horas Rumbolt ve Musul Petrol İşletmesi Şirketinin idâre heyeti başkanı Lord Curzon; Fransa adına Şark Fevkâlede Komiseri General Pelle; İtalya'yı İstanbul Fevkâlede Komiseri Marki Camille Garoni ve Sezar Montanya; Japonya'yı Roma Büyükelçisi Baron Hayaşi, Baron Uçiyai; Yunanistan'ı Elefteryos K.Venizelos ve Demeter Kaklamanos; Romanya'yı Konstantin Dimondy, Konstantin Konseska; Sırp-Hırvat-Sloven Krallığını Dr. Milotin Yuvanoviç; Bulgaristan'ı Boğdan Morfot, Dimitri Stanciof, M.Stambulhu, M.Kinstantoderof; Rusya adına M.Çiçerin, M.Rekefski ve M.Medivani; Portekiz'i M.M.Pereyre; Belçika'yı M. Beletzer ve Amerikan müşahitlerinden M.Caylnd, M. Gru ve Amiral Bristol temsil edip, katıldılar. Konferansa, ev sâhibi olarak, İsviçre Cumhurbaşkanı Hab başkanlık yaptı. 21 Kasım 1922'de konferansta görüşülecek meseleler için komisyonlar kuruldu. Askerî ve Arâzi Komisyonu Başkanlığına Lord Curzon; Azınlıklar ve Yabancılar Komisyonu Başkanlığına Marki Garroni; Mâlî ve İktisâdî Komisyon Başkanlığına Fransa temsilcisi M. Barriere seçildiler.

TBMM'nin Lozan Konferansındaki programı, 28 Ocak 1920 günü son Osmanlı Mebuslar Meclisinin kabul ettiği Misak-ı Millî (Millî And) hükümleriydi. Bu hükümler şunları ihtivâ ediyordu: 1) Musul, Kerkük ve Süleymaniye ile, 2) Batı Trakya'nın Anavatan'a katılması; 3) Kapitülasyonların kaldırılması; 4) Azınlıklara üstün haklar verilmemesi; 5) Boğazlar ile İstanbul'un emniyetinin sağlanıp, bütünüyle hâkimiyetimizde kalması.

Görüşmeler ilk hafta dostça geçti. İkinci hafta, devlet borçları, kapitülasyon, Musul vilâyeti ve İstanbul'un boşaltılması meselelerinde, anlaşmazlık çıktı. TBMM heyetine, İngiltere Murahhası Lord Curzon ve Yunanistan Murahhası Elefteriyos Venizelos çok zorluk çıkardılar. 4 Şubat 1923 târihinde görüşmeler kesilerek heyetler geri döndüler.

20 Kasım-4 Şubat 1923 târihleri arasında devam eden Birinci Lozan Konferansında 30 Ocak 1923'te Türkiye ile Yunanistan arasında "Esirlerin Değiştirilmesi" hakkında mukâvele imzâlandı.

Birinci Lozan Konferansında; 1) Edirne'nin İstasyon Mahallesi Karaağaç, Yunanlılara bırakıldı. 2) Karadeniz'den Akdeniz'e kadar Türkiye ile Bulgaristan ve Yunan hudutları, askersiz hâle konuldu. 3) Türkiye-Irak hududunun tesbiti Milletler Cemiyeti kararına bırakıldı. 4) Türkiye'ye verilen İmroz (Gökçeada) ve Bozcaada ile, Yunanistan'da kalan Limni, Midilli, Nikarkarya, Sakız, Sisam adalarının askersizleşmesi kararı verildi. 5) Rodos ve Onikiada'nın İtalya'ya bırakılması kabul edildi. 6) İstanbul ve Çanakkale boğazlarının iki yakasından on beşer kilometre derinliğindeki bölgelerin askersiz olması; Trakya'daki 8000 kişilik Türk jandarma sayısının 5000'e indirilmesi kararlaştırıldı. 7) İstanbul'da 12.000 asker bulunduracak olan Türkiye'nin; Boğazlar Komisyonuna başkanlık etmesi ve boğazlardan geçişin serbest bırakılması kararlaştırıldı. 8) Kapitülasyonların kaldırılmasına karar verildi. 9) Azınlıklara verilen hakları, Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti kefâletinde tanıması kararlaştırıldı. 10) Borçlar meselesinde Türkiye'nin hissesine düşen onbeş milyon altın lirayı, otuz yedi yıl içinde ödemesine karar verildi. 11) Yunanistan'dan hiçbir harp tazminatı istenmemesi, karara bağlandı.

4 Şubat 1923'te kesilen görüşmeler, İngiltere ve Fransa'daki asker âilelerinin tesiriyle meydana gelen umûmî efkarın arzusu üzerine, TBMM murahhasları yeniden Lozan'a dâvet edildi. 23 Nisan 1923'te başlayan ve 23 Temmuz'a kadar üç ay süren İkinci Lozan Konferansında; TBMM murahhasları aynı kalmasına rağmen müşavir heyetinde değişmeler oldu. İngiltere ve İtalya başmurahhasları değişip, ABD de, bir murahhas gönderdi.

İkinci Lozan Konferansı; 1) Arazî ve siyasî, 2) Mâlî ve yabancıların oturma hakları, 3) İktisadî işlere âit olmak üzere, üç komisyon biçiminde çalışarak, maddelerin görüşülmesini sıraya koydu. Uzun müzakereler ve arada yine görüşmelerin kesilmesine yolaçıcı çetin münakaşalar oldu. İngiltere'nin ısrarıyla, yine bir "Ermenistan kurulması" hususu öne sürülerek; Doğu Anadolu'da veya Suriye hududunda (Adana ile Maraş ve Gaziantep'te) dünyânın çeşitli yerlerine dağılıp yurtsuz kalan Ermeniler için "Yurt" verilmesinde, Fransızlar da talepte bulundu. Türk karasularına yakın ufak ve kayalık Meis Adasının Türkiye'ye ait olduğu ısrar edilmişse de, İtalyanlar, burayı işgallerinde tutmakta diretmişlerdir. Bir de Tuna Irmağı yatağındaki, 5000 Türk-İslâm nüfuslu AdakaleRomanya'nın ısrarı üzerine onlara bırakıldı. TBMM ısrar edip, murahhaslara tâlimat verdiği Yunanistan'dan tamirât adı ile harp tazminatı alınması isteği de, şiddetle reddedilerek, "Yoksul Yunanlılar"ın bunu veremeyeceğine karar alınmış, ancak Karaağaç İstasyonu Türkiye'ye geri verilmiştir.

Lozan Antlaşması, Lozan Üniversitesi salonunda, 24 Temmuz 1923'te imzâlandı. Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Portekiz, Belçika devletleri ve Boğazlara âit mukâvelenâme bölümünü Sovyet Rusya murahhası, İstanbul'da imzâ etmiş, bütün müzâkerelere katıldığı hâlde Yugoslavya heyeti, borçlar meselesinde, ülkelerine düşen hisseye itiraz ettiğinden anlaşmayı imzalamamıştır. Lozan Antlaşmasının TBMM'de görüşülüp, kabul edilmesi için partisiz Birinci dönem Mebuslar Meclisi yerine, ikinci dönemde Halk Fırkasının adayları seçilerek, 11 Ağustosta tek parti mensubu mebuslar Ankara'da toplanarak, 21 Ağustos'ta antlaşmanın kabülü için çıkarılacak, kânun taslağının görüşmeleri başladı. Lozan Antlaşmasının tasdiki için çıkarılacak kânun görüşülürken, mevcut 227 mebustan 213'ü kabul ve 14 mebus red oyu vermiştir. İtirazlarına sebep de, Mersin mebusu, Türklerin Yüreğir boyu hânedânına mensup Niyazi RaMazanoğlu'nun, İskenderun ile Antakya'yı, Halep ile Rakka'nın dışarıda bırakılarak yüz binlerce Türkmen'in Fransa boyunduruğunda bulundurulmasını tenkit etmesi idi. Bursa mebuslarından Necati Bey de, Boğazlar ve Batı Trakya meselelerinden şikâyetle îtirazlarda bulundu. Eski Maarif vekillerinden Vasıf Çınar, Tekirdağ mebusu Faik Öztrak, Şükrü Kaya, Yahya Kemal, Hamdullah Suphi Beyler ve red oyu veren on dört milletvekili; İstanbul'da Rum Patrikhanesinin imtiyazlı durumunu, gayrimüslimlere vatandaşlığın da üstünde olan dokunulmaz haklar tanınmasını, Yunanistan'dan hiç tazminat alınmayıp, Türkiye'ye âit Edirne-Karaağaç İstasyon Mahallesiyle yetinilmesini tenkit ediyorlardı. Malatya mebusu İsmet Paşa, 23 Ağustos 1923 günü sabah ve öğleden sonraki iki oturumda Lozan Antlaşması görüşmelerinde karşılaşılan büyük güçlükleri ve getirdiği iyilikleri anlatan izahlarda bulundu. 23 Ağustos gecesi geç vakitte yapılan oylamada Lozan Antlaşması TBMM tarafından ekseriyetle kabul edildi. TBMM sözkonusu antlaşmayı çıkarılan, 340, 341, 342, 343 numaralı kânunlarla tasdik etti. Bu antlaşma 19 Ağustos 1924 târihinde de yürürlüğe girdi.

Yeni Türk Devleti temsilcileri Lozan'a giderken son Osmanlı Mebuslar Meclisinin aldığı Misak-ı Millî kararlarını kabul ettirmek ve gerçekleştirmekle vazifeliydiler. Ancak bunlardan hemen hemen hiç biri Türkiye lehine halledilmediği gibi verilen tavizlerden de gereği gibi faydalanılamadı. Bunlardan önemli olanları:

1. Musul meselesi: İngilizler Musul'un arâzisinden ziyâde petrollerine tâlip bulunuyorlardı. Ancak İnönü'nün öncelikle toprağa hâkim olması gerekirken, petrollerde ısrar etmesi İngiltere'nin reddine ve meselenin hallinin Milletler Cemiyetine bırakılmasına yol açtı. Milletler Cemiyeti ise Musul'u Irak'a teslim ederken Türkiye'ye Musul petrollerinden yirmi beş sene müddetle ve sadece yüzde on gibi cüzi bir hisse verdi. Ancak Türkiye ileriki senelerde bu hisseyi de almaya muvaffak olamadı. Irak ise

başlangıçta petrollerin gelirini İngiltere'ye bırakmakla birlikte kısa bir süre sonra bu hakların tamamına el koydu.

2. Batı Trakya veEkalliyetler Meselesi: Sevr Antlaşması ile Türkiye toprakları işgal altına alındığında ilk önce istiklal mücâdelesini başlatan ve bir hükümet kurmağa muvaffak olan Batı-Trakya Türklüğü idi. Ancak onların Yunan hâkimiyetinden kurtulmak için giriştikleri kanlı mücâdele dikkate alınmadan Batı Trakya Lozan'da fedâ edildi. Bu arada İstanbul'da yaşayan Rumlarla Batı Trakya'da yaşayan Türkler dışında Türkiye'deki bütün Rumlarla Yunanistan'daki bütün Türkler değiştirilecekti. "Ekalliyetlerin himâyesi" bölümünde yer alan bu haklardan Yunanistan azami ölçüde istifâde ederken Türklerin hiç işine yaramadı. Batı Trakya Türklüğü unutulmaya ve Yunanlıların insafına terk edildi.Neticede aradan geçen 70 yıl içerisinde Batı Trakya'da Türkler çoğunluktan azınlık durumuna düşürüldüler.

3. Batum Meselesi: Misak-ı Millîye göre Batum'un geleceği halkın oyuna müracaatla belirlenecekti. Batum Birinci Dünyâ Harbi sonunda imzalanan Brest-Litovsk Antlaşmasıyla da Anavatan'a kavuşmuştu. Ancak Moskova Antlaşmasıyla cüzi bir yardım karşılığı Ruslara bırakılan Batum için Lozan'da en küçük bir girişimde dahi bulunulmadı.

4. Kıbrıs ve 12 Adalar meselesi: Ayastefanos Antlaşmasının ağır hükümlerini atlatabilmek maksadıyla Abdülhamîd Han vaktiyle geçici olarak Kıbrıs'ın idâresini İngilizlere bırakmıştı. Birinci Dünyâ Savaşının başlarında İngiltere, Kıbrıs'ı tek taraflı olarak ilhak ettiğini bildirdi. Türkiye'nin tanımadığı bu ilhak kararı Lozan Konferansına kadar problem olarak kaldı. Lozan Muahedesinin 20 ve 21. maddeleriyle Türk murahhasları bu ilhakı kabul ve tasdik ettiler.

Yine Ege Denizindeki Türkiye'ye yakın 12 adanın İtalyanlara terki de aynı şekilde meydana geldi. Daha sonra İkinci Dünyâ Harbinde Almanların işgâline uğrayan bu adalar Türkiye'ye teklif edilecek fakat o zaman Türkiye'nin başında bulunan İnönü tarafından reddedildikten sonra Yunanlıların hâkimiyetine verilecektir.

Neticede Lozanın bir zafer olmadığı ve hezimet olduğu her geçen gün daha iyi anlaşılmaktadır.

LÖSEMİ (Bkz. Kan Kanseri)

LSD;

Alm. *LSD,* **Fr.** *LSD,* **İng.** *LSD.* Ergot alkaloitlerinin bileşiminde bulunan, lizerjik asitten yarı sentez sûretiyle elde edilen bir madde. Asıl adı **lizerjik asit dietilamittir.** Ancak bütün dünyâda yaygın olarak LSD diye bilinir. En çok tanınan hallüsinojenik (hayal gördürücü) ilâçtır. En etkili biyokimyâsal maddelerden biridir. Mîde, barsak kanalından emilir. Kolay elde edilişi ve nisbeten ucuz oluşu sebebiyle yaygın ve sık olarak kullanılan bir uyuşturucudur. LSD'ye alışkanlık çabuk gelişir. Fizikî bağımsızlık gelişmemesine rağmen, psikolojik bağımlılık aşırı olabilmektedir. Bu sebeple LSD'ye alışan kişi, maddenin meydana getirdiği algı değişimlerine ve yanlış sezgilere aşırı önem vermesi sonucu yaşayışını değiştirici derin tesirlere mâruz kalabilir. Bu kişilerde saldırganlık, intihar ve şiddetli panik durumları gelişebilir. LSD'nin uzun etkileri, genellikle ağır kişilik bozuklukları ve kişiyi rahatsız edici görme algılamasındaki (idrakindeki) kalıcı bozukluklardır. (Bkz. İlâç Alışkanlığı)

LÛDÎLER;

Afganistan'da yaşayan Halaç Türklerinin bir kolu ve bunların Hindistan'da kurdukları hânedân.

Lûdîlerden bir kısmı, Delhi Türk Sultânı Fîrûz Şâh, Üçüncü Tuğluk devrinde Hindistan'a göç ettiler. Tuğluk Hânedânının ortadan kalkması ile devletin iç siyâsetinde söz sâhibi olmaya başladılar. Delhi'ye hâkim olan Seyyidlerin, hanedânın Türk ve Afgan askerî sınıflarına seçilmesi Lûdîlerin işlerini daha da kolaylaştırdı. Seyyidlerden Âlemşâh'ın tahttan çekilmesi üzerine, Serhend ve Lahor eski vâlisi ve Lûdî reisi Behlül Lûdî, Delhi tahtını ele geçirdi (1451).

Behlül Lûdî içerdeki durumunu sağlamlaştırmak için çeşitli tedbirler aldı. Dağlık bölgelerde yaşayan Afganlıları kitleler hâlinde Kuzey Hindistan düzlüklerine yerleştirdi. Delhi'yi aldığı zaman, hazînesindeki bütün parayı Lûdî Afganlarına dağıtarak kendisi de herkes kadar pay aldı. Delhi'yi kuşatan Cavnpûr Sultânını yendikten sonra, Cavnpur'u işgâl etti (1478).

Behlül, çok mütevâzî olmaya, büyük oymak başkanlarına kendisi ile aynı derecedeymiş gibi davranmaya, her işi onlarla istişâre ederek yapmaya, kendisiyle görüşmek isteyen herkesi kabul etmeye, hiçbir zaman beylerini taht üzerinde otururken kabul etmemeye ve onları ayakta bırakmamaya önem verdi. Behlül Lûdî, 1489 senesinde ölünce, epey çekişmeli geçen toplantılardan sonra beyler, oğullarından Nizâm Hanı, İskender lakabıyla tahta geçirdiler. İskender Lûdî, 1495 senesinde Bihar'ı fethetti. Bengal Devleti ile antlaşma yaptı. Merkezî otoriteyi temin edip, ıktâların hesaplarını ciddî şekilde denetleyip devletinin hakkını aldı. O da, beylerine babası gibi arkadaşça davranırdı. Çok dindâr

olup, hayır sâhibi bir kimseydi.

1517 senesinde vefât eden İskender Lûdî''nin yerine oğlu Sultan İbrâhim geçti. Sultan İbrâhim'in beylerine karşı davranışı dede ve babasından çok farklı idi. Çevresini kırdı. Sultan İbrâhim'in beylerine karşı şüphelerinin artması ve birçoğunu gizlice yakalatıp, öldürmesi üzerine, bir grup bey, Kâbil Sultânı Bâbür Şâha başvurup, Hindistan'a dâvet ettiler. Bâbür Şâh, çeşitli hazırlık ve deneme seferlerinden sonra, 1526'da Hindistan'a yaptığı son seferde, Delhi'nin kuzeyinde Pânî Püt'te Sultan İbrâhim'in ordusunu bozguna uğrattı. Sultan İbrâhim savaş esnâsında öldü. Böylece Delhi Afgan Sultanlığı (Lûdîler) de sona erdi. Toprakları, Bâbür'ün eline geçti.

Lûdîler

Behlül Lûdî 1451-1489

İskender Lûdî.....1489-1512

İbrâhim Lûdî 1512-1526

Bâbür hâkimiyeti 1526

LUKA;

Antakyalı bir papaz. Îsâ aleyhisselâmın havârîsi olarak tanıtılmış ise de hazret-i Îsâ'yı görmemiş ve havârilerden olamamıştır. Hazret-i Îsâ göğe çıkarıldıktan sonra, Yahûdî dönmesi olan Bolüs tarafından Îsevî dînine alınmıştır. Bolüs'ün sapık fikirleri ile aşılanarak onun bâtıl inançlarını yazmıştır. Şimdi elde bulunan, değiştirilmiş dört **İncîl'**den en bozuğu **Luka'**dır (Bkz. İncîl). **Luka İncîl**inin Romalılar arasında yahûdî imtiyâzını elde etmek için yazıldığı rivâyet edilir.

LUKATA;

Alm. *Fund (m); gefundenes kind (n),* **Fr.** *Chose (f) trouvee; enfant (m), trouvé,* **İng.** *Things found; founding.* Bulunan sâhipsiz mal, eşyâ. Bir yerde bulunmuş olup, sâhibi bilinmeyen kayıp mala "Lukata" denir. Câmi, hamam kapısına veya yol üzerine bırakılan çocuklara da "Lakit" denir.

Canlı ve cansız menkul (taşınır) bir malı elinde bulunduran ve mülkiyetine sâhip kimsenin kendi irâdesi, isteği dışında elinden çıkması ve henüz kimsenin eline geçmemiş olması hâlinde, bulunan mal, lukata hükümlerine tâbi olur. Mülkiyet hakkına riâyet eden bütün hukuk sistemlerinde, lukata hakkında kânûnî düzenlemeler getirilmiştir. Genel olarak bütün kânunlarda lukatayı bulana bir takım müeyyideler (yaptırımlar) yüklenmiştir. Böyle sahipsiz bir malı eline geçiren kimse, bu müeyyidelerin gereğini yerine getirmediği taktirde onu gasp etmiş sayılmaktadır. Gasp ise, ağır bir hırsızlık suçu olup işleyen cezâlandırılır.

Türk Medenî Kanunu'nda, "Menkul Mülkiyeti" başlığı altında, 693, 694, 695 ve 698'inci maddelerinde lukataya âit hükümler düzenlenmiştir. Menkul (taşınır) mülkiyet her sâhipsiz malı lukata hükümlerine tâbi saymamıştır. Sâhipsiz bir malı ihrâz eden (eline geçiren) ona mâlik olur (mad. 691). Çok zaman önce saklanmış defineler, menkul veya gayrimenkul mal sâhibinin mülkü sayılmakla beraber, defineyi keşfeden ikrâmiye talep edebilir (mad. 696). İlmî kıymeti hâiz ve nâdirattan olan eşyâ ile antika hazinenin mülkü sayılmıştır (mad. 697).

Lukatayı bulan, sâhibini biliyorsa, ona teslim eder, bilmiyorsa polise haber verir. Lukata bir evde veya bir işyerinde bulunmuşsa, oranın sorumlusuna teslim edilir; buna uymayanlar için TCK, para cezasını öngörür. Eğer lukatanın sâhibi bilindiği ortaya çıkarsa, cezâ bir misli artar. Lukata bulan, korumak zorundadır. Eğer saklanması zor ve bozulacak bir eşyâ ise açık arttırma ile satışa çıkarılır. Lukata, zâbıtaya teslim edilmiş ve bir yıl içinde sâhibi bulunmamışsa, îlân edildikten sonra yine açık arttırma ile satılır ve elde edilen bedel o eşyânın yerine geçer.

Lukata bozulmadan ve kolaylıkla korunabilecek bir eşyâ ise ve beş yıl sâhibi bulunmamışsa, bulan bâzı haklar kazanır. Eğer eşyâyı kaybeden mükâfat vâd etmişse, buna hak kazanır. Eğer böyle bir vâd yoksa, eşyâ sâhibi ortaya çıkarak eşyâyı alırsa, bulanın eşyâyı korumak için veya îlân için yaptığı masrafı öder. Bulanın lukataya sâhib olabilmesi için îlân ve zâbıtaya teslim târihinden îtibâren beş yıl geçmesi gerekir.

İslâm hukukunda: Fıkıh kitaplarında **Kitâb-ül-Lukata** başlığı altında lukatanın hükümleri düzenlenmiştir. Bu hükümler kıymetli fıkıh kitaplarında, **İbn-i Âbidin, Bedâyi, Mecelle, Mevkûfât** ve Türkçe **Tam İlmihal Seâdet-i Ebediyye** vs. geniş olarak açıklanmaktadır. İslâm hukukuna göre de lukata, yerde bulunup, sâhibi belli olmayan maldır. Sâhibine vereceğinden emin olanın, korumak için alması sünnettir. Yerde helâk olacak ise, alması farz olur. "Arayan olursa bana gönderin" diyerek iki kimseyi şâhit yapar ve kalabalık bir yerde târif ederek sâhibini arar. Sâhibi çıkıncaya veya durmakla

bozuluncaya kadar helâk olursa ödemez. Sâhibi çıkmayacağını veya bozulacağını anlarsa, artık aramaz. Beytülmala verir. Beytülmal yoksa, sadaka verir. Bulan fakir ise kendi kullanabilir. Sâhibi sonradan çıkarsa, ya kabul eder, yâhut bulana veya fakire tazmin ettirir. Kabul eden veya tazmin eden sevap kazanır.

Vârisi olmayan zenginlerin bıraktığı mal ve yerde bulunup sâhibi çıkmayan şeyler, devletin hazinesinde (Beytülmalde) toplanır. Hastânelere, fakirlerin cenâzelerini kaldırmağa sarfedilir ve çalışamayacak hâldeki kimsesiz fakirlere verilir. Bu malları hakkı olanlara ulaştırmak hükümetin vazifesidir.

Lukata; çekirdek, nar kabuğu, biçildikten sonra tarlada kalan başak gibi sâhibi tarafından aranmayacak veya kıymetsiz bir şey olursa îlân etmeden bulanın bunlardan faydalanmasına izin vardır.

LUMBAGO;

Alm. *Lumbago (f) hexenschuss (m),* **Fr.** *Lumbago(m),* **İng.** *Lumbago.* Âni olarak ortaya çıkan, bel kaslarını ve bu kasların kirişlerini ilgilendiren ağrı. Lumbagoya bel tutukluğu da denmektedir. Hastalığa özellikle otuz yaşını aşan şahıslarda rastlanır. Başlangıcı genellikle ânidir. Bâzan buna sebep olan bir zorlanma, ağırlık kaldırma, ters bir hareket veya soğuğun tesirinde kalma vardır. Eğildikten sonra doğrulmak gibi bel kaslarını kasılmaya sevk eden hareketler çok ağrılıdır. Ağrı, öksürük ve dışkılama esnâsında da fazlalaşır. Hastalar, bellerini oynatmadan yavaş yavaş yürürler. Adaleler spazm hâlinde ve basmakla ağrılıdırlar. Genellikle bel kasları içinde yumrular ele gelir. Lumbago, umûmiyetle bir hafta içinde geçerse de, sık sık tekrarlar. Ateş sözkonusu değildir. Âni başlaması, kısa devam etmesi ve ağrının bütün bel bölgesinde yaygın olması ile, bel ağrısına yol açan diğer hastalıklardan ayırt edilir. Röntgen filmleri hiçbir şey göstermeyebilir ama uzun süren vak'alarda bu tetkikleri yapmak gerekir.

Tedâvide ilk yapılacak iş, hastanın sert bir zemin üzerinde en az 2-3 gün yatarak dinlenmesidir ve genellikle bu istirahat yeterli olur. Bu dönemde omurgaya herhangi bir müdâhalede bulunulmamalıdır. İstirahatın yanı sıra ağrı kesici ve kas gevşetici ilâçlar da faydalı olur. Ağrılı dönem geçtikten sonra hasta, hemen işine dönmemeli, yavaş yavaş alışarak dönmelidir. Bilhassa zorlu işlerde çalışanlar iki hafta kadar istirahat etmelidir. Bel korseleri de lumbagolu hastalara faydalı olabilir.

LUNAPARK;

insanların eğlenmesini temin maksadıyla yapılmış çeşitli mekanik araç ve eğlence yerlerinin bulunduğu parklar.

Eskiden ve günümüzde dağınık yerleşim yerlerindeki insanların yılda bir veya birkaç defâ toplanıp, her türlü ihtiyaçlarını temin ettikleri panayır tâbir edilen pazarlar kurulur, buralarda ayrıca eğlence maksadıyla çeşitli şekillerde yapılmış eğlence araçları da bulunurdu. Bu eğlence araçlarının en eskisi bir dâire içinde dönen bineklerden teşekkül etmiş atlı karıncalardı. Tekniğin gelişmesiyle böyle yerlerde zamanla mekanik araçlar da kullanılmaya başladı. Bunlarda genelde çeşitli şekillerde hareket eden makinalarla büyük bir volan döndürülüyor ve volan, ortadaki direğe bağlanıyordu. İnsanların oturduğu mekanik olarak yapılmış çeşitli hayvan tipleri, tepede bulunan ve ana dişliden hareket alan konik dişliyle çevriliyor, böylece âlet dönerken yapma hayvanlar aşağı yukarı hareket ediyorlardı. Hareketler, merkezkaç kuvvetten dolayı herhangi bir kazaya sebebiyet vermemek için birbirini dengeleyecek şekilde düzenlenmişti.

Günümüzde hareket ettirici olarak elektrik bulunan yerlerde doğru akım jenaratörlerinden istifâde edilmektedir. Gezici lunapark makinalarında dizel motorları en iyi tahrik makinasıdır.

Bu makinaların en eskisi ve gezici lunaparklarda bulunanları, atlı karınca prensibine dayanan "tırtıl" veya "bugi bugi" denen makinada, dâire şeklinde yol alan ve inişli çıkışlı olarak îmâl edilen çeşitli tipte arabalar vardır. Bu arabalar, merkezdeki mile kollarla bağlanmıştır. Milin etrafında, üstüne iplerin bağlandığı bir kol bulunur. İplerle arabayı tamamıyla örtecek şekilde bir tente yapılmıştır.

Bir diğer makina uçan sandalyedir ki; oturma yerleri zincirlerin uçlarına bağlanmıştır. Ortada bulunan dikey milin dönme hareketiyle ucunda dâiresel şekilde dizilmiş zincirleri dolayısıyla bunların ucunda oturanları merkezkaç kuvvet etkisiyle yelpaze şeklinde açar.

Bu makinaların yanında bir de çarpışan arabalar vardır. Bu arabaların etrafında çarpışma neticesi, arabanın içerisinde oturanlara ve arabalara zarar vermemesi için etrafına havalı lastikler konulmuştur. Bunlar, gerekli hareketi, arabaların bulunduğu sâhanın üst kısmına yapılmış ağ şeklindeki elektrik verilmiş tellerden alır. Bu arabalar sık sık birbirleriyle çarpıştıklarından otomatik debriyaj mekanizmalarıyle donatılmışlardır. Debriyaj mekanizması, motoru, tekerleklerden ayırarak, büyük yüklerden korur.

LUPUS;

Alm. *Hauttuberkulose (dief),* **Fr.** *Lupus,* **İng.** *Lupus.* Vücûdun bilhassa kıkırdaklı bölgelerinde, morkırmızı birtakım teşekküllerle belirti veren rahatsızlıklar. Bunlar, lupus ismi altında toplanır. Sebepleri, meydana gelişleri ve ilerleyişleri bakımından birbirinden tamâmen farklı birkaç çeşidi vardır.

Lupus vulgaris: Deri veremlerinin bir çeşidi olan bu hastalık, tedâviye dirençli olması ve tuttuğu bölgelerde tâmiri imkânsız arazlar bırakması açısından önemlidir. Umûmiyetle gençlerde görülür ve aynı zamanda bir iç organ veremiyle birliktedir. Hastalık, "lupus lekesi" adı verilen, deri yüzünde toplu iğne başı büyüklüğünde kırmızı kahverenkli bir çıkıntıyla başlar. Bu ileride büyür ve plaklar yapar. Kulak, burun, yüz, el ve ayaklar, hastalığın sevdiği bölgelerdir. Tedâvisinde verem ilâçları kullanılır.

Sistemik lupus eritematodes: İmmün sistem bozukluğuna bağlı olarak meydana gelen bir hastalıktır. Organizma, kendi hücrelerinin DNA'larına karşı antikorlar husûle getirir. Bunların bir dizi reaksiyon neticesinde, çeşitli organlarda yerleşmesiyle bütün sistemleri ilgilendiren bir hastalık ortaya çıkar. Genellikle genç kadınlarda rastlanır. Yüzbinde iki-üç gibi sıklıkta görülür. Belirtileri içinde en sık rastlanılan, eklem ağrıları ve ateştir. Deride, bilhassa yüzde burnun iki tarafında kelebek kanadı tarzında kızarıklık görülür. Lenf bezlerinde büyüme, böbrek bozuklukları, iştahsızlık, bulantı, kusma, kas ağrıları, yan ağrıları, sinir sistemi bozuklukları, karaciğer, dalak büyümesi, kalb bozuklukları, kansızlık ortaya çıkar. Güneş ışığı, deri belirtilerini arttırdığı gibi iç organ rahatsızlıklarını da şiddetlendirir. Tedâvisinde çeşitli sıtma ilâçları, steroitler oldukça faydalıdır. Ölüm sebebi genellikle üremi, kalp yetersizliği, kanamalar, merkezî sinir sistemi bozuklukları ve enfeksiyondur.

Diskoid lupus: Bu hastalık yukarıdakinin bir çeşididir. İç organ bozukluğu bulunmaz. Çoğunlukla genç kadınlarda görülür. Yüzde, elmacık kemikleri üzerinde tırnak büyüklüğünde bir veya birkaç tâne gül renkli, tazyikle kaybolan kızarıklıklar hâlinde başlar. Zamanla deri çok incelir ve soyulabilir. Ortasına basmakla ağrı yapar. İlkbaharda alevlenme olur. Güneşe maruz kalınca şiddetlenir. Tedâvisinde, güneşten koruyucu kremler ve sıtma ilâçları kullanılır.

LÛT ALEYHİSSELÂM;

Kur'ân-ı kerîm'de ismi bildirilen peygamberlerden. İbrâhim aleyhisselâmın kardeşinin oğludur. İbrâhim aleyhisselâm ve ona inananlarla birlikte Nemrûd'un memleketinden hicret edip Şam'a geldikten sonra, Lût Gölü yanındaki Sedûm şehri halkına peygamber gönderildi. İnsanlara İbrâhim aleyhisselâmın dînini tebliğ etti.

İbrâhim aleyhisselâmla birlikte Bâbil'den hicret edip, Şam diyârına geldikleri zaman Cebrâil aleyhisselâm gelerek Lût Gölü civârındaki Sedûm bölgesi ahâlisine peygamber olarak gönderildiğini bildirdi. İbrâhim aleyhisselâmdan ayrılarak Sedûm bölgesine gitti.

Bu beldede ahlâksız ve sapık bir millet türemişti. Putlara tapıyorlar, soygun yapıyorlar, zayıfları eziyorlardı. İğrenç olan livata (homoseksüellik; bugün tedâvisi mümkün olmayan AIDS hastalığına sebeb olan cinsî sapıklık) yapıyorlardı (Bkz. Livâta). Lût aleyhisselâm onları çirkin işlerden menedip, doğru yola dâvet etti. Bu husus **Kur'ân-ı kerîm**de Şuarâ sûresi 161-164. âyetlerde meâlen şöyle bildirilmektedir: **"Kardeşleri Lût onlara: Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Doğrusu ben size gönderilmiş emîn, güvenilir bir peygamberim. Artık Allah'tan korkun ve bana itâat edin! Buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim âlemlerin Rabbine âittir, dedi."**

Sedum halkı hazret-i Lût'un dâvetine uymadılar. İsyân edenler arasında kendi hanımı da vardı. O da kocası hazret-i Lût'a inanmamıştı. Kâfirlerle bir olup, ona ihânet etmişti. Bu azgın ve cinsî sapıklıkla uğraşan kavim, îmân etmedikleri gibi hazret-i Lût'u ve ona inananları memleketlerinden kovmaya kalkıştılar. Lût aleyhisselâm bu kavme nasîhat edip, doğru yola dönmezlerse Allahü teâlânın azâbına uğrayacaklarını bildirdi. Buna rağmen isyândan ve fuhuştan vazgeçmediler. Hattâ hazret-i Lût'a "Doğru sözlü isen bahsettiğin azâbı getir de görelim" dediler. Sapık kavmin isyânının gittikçe artması üzerine Allahü teâlâ onları cezâlandırmak için melekler görevlendirdi. Bu melekler Cebrâil, Mikâil, Azrâil aleyhisselâm bir rivâyete göre deCebrâil aleyhisselâm ile birlikte on iki melekti. Melekler önce İbrâhim aleyhisselâma uğrayıp, kendisine bir oğlan evlâdı (hazret-i İshâk) verileceğini müjdelediler ve azgın Sedum halkını helâk etmek üzere geldiklerini söyleyip ayrıldılar. Öğle veya akşam vakti Sedum beldesine gidip hazret-i Lût'u buldular. Melekler nûr yüzlü genç delikanlı sûretinde hazret-i Lût'un evine gelince hazret-i Lût'un isyankâr hanımı, durumu azgın Sedum halkına bildirdi. Azgın Sedum halkı hazret-i Lût'un evinin etrâfını sarıp misâfirlerini bize teslim et diyerek musallat olmaya kalkıştılar. Hazret-i Lût onlara nasîhat ettiyse de dinlemeyip kapıyı zorladılar. Bunun üzerine melekler: "Ey Lût! Gerçekten biz Rabbinin elçileriyiz. Kalbini onlardan gelecek bir korku ve zarar ile meşgûl etme. Onlar sana aslâ dokunamazlar. Cebrâil aleyhisselâm dedi ki, hemen gecenin bir kısmında ev halkınla çık git ve içinizden hiçbiri geri kalmasın, ancak hanımın hâriç, çünkü kavmine isâbet edecek azâb ona da gelecektir. Onların helâk zamânı sabah vaktidir."

Azgın kavim içeriye girmek için kapıyı kırınca Cebrâil aleyhisselâm;"Ey Lût kapıyı aç ve geriye çekil

gelsinler dedi. Lût aleyhisselâm kapıyı açıp geriye çekildi. Cebrâil aleyhisselâm kanadını önlerine gerdi ve içeriye hücum eden azgınların gözleri âniden kör oldu, bunun üzerine şaşkın şaşkın kaçışmaya başladılar. Bu husus **Kur'ân-ı kerîm'**de Kamer sûresi 44. âyette meâlen şöyle bildirilmektedir: **"Lût'tan kavmi, misâfir melekleri istediler! Hemen biz onların gözlerini kör ettik.** (Anadan doğma gibi kör oldular) **işte azâbımı ve tehditlerimin âkıbetini tadın dedik."**

Lût aleyhisselâm kendine tâbi olanlarla geceleyin Sedum beldesinden ayrılıp Sa'r şehrine gitti. Cebrâil aleyhisselâm Sedum beldesini kanadıyla alt üst etti. Üzerlerine şiddetli taş yağmaya başladı, nihâyet hepsi helâk olup gitti. Bu hususta **Kur'ân-ı kerîm'**in Kamer sûresi 38. âyet-i kerîmesinde meâlen; **"Celâlim hakkı için, bir sabah vakti devamlı bir azâb onları bastırıverdi."** Ve Hicr sûresi 73-74-75. âyetlerde de; **"Nihâyet onları güneşin doğma vaktinde korkunç gürültü yakalayıverdi. Hemen şehirlerinin üstünü altına geçirdik ve üzerlerine de çamurdan pişmiş taş yağdırdık. Elbette bunda keskin anlayışlılar için ibret alâmetleri var."** buyrulmaktadır.

Lût'un aleyhisselâm kavminin yaşadığı ve helâk oldukları topraklar **Kur'ân-ı kerîm**de alt-üst olan memleket mânâsına gelen "El-mü'tefikât" şeklinde zikredilmiştir. Sedum beldesi alt-üst olduktan sonra kaynarsular fışkırıp göl hâline geldi. Bu gün bu bölge, Lût Gölü adıyla anılmaktadır. Yahûdî kaynaklarında ise bu belde (Sodom) ismiyle geçmektedir.

Lût aleyhisselâm, kavminin helâkinden sonra, Şam bölgesine gidip, amcası İbrâhim'in (aleyhisselâm) yanında yedi sene kaldı. Sonra Hicaz'a gidip, seksen yaşında iken orada vefât etti. Kabrinin, İbrâhim aleyhisselâmın kabrinin de bulunduğu Filistin'deki Halîlürrahmân'da veya Mekke-i mükerremede Kâbe yanında Hatim denilen yerde olduğu rivâyet edilir.

Kur'ân-ı kerîm'de yirmi yedi âyette Lût aleyhisselâmdan bahsedilmektedir. Lût aleyhisselâmın mûcizelerinden bâzıları şöyledir:

1. Bulutsuz yağmur yağdırmıştır. Kavmini doğru yola dâvet ettiği vakit, mûcize olarak bulutsuz yağmur yağdırmasını istediler. Duâsı kabul olunup, elleriyle göğe işâret etmesi vahyedildi. Göğe işâret edince yağmur yağmaya başladı.

2. Duâsı bereketiyle otsuz bir dağda ot bitmiştir. Kavmi Lût aleyhisselâmın koyunlarını otsuz bir dağa toplayıp başka yere salmadılar. Hayvanlar açlıktan telef olmaya başlamıştı. Hazret-i Lût kuruyan dağda ot bitmesi için duâ etti ve yemyeşil otlar bitti. Azgın kavmin koyunları o dağdan otlasa hemen ölürdü. Bu mûcizesi ile kırk kişi îmân etmiştir.

3. Taşlar, çakıllar ve kum tâneleri, Lût aleyhisselâm ile konuşmuşlardır. Kavminin isyânı üzerine taş parçaları dile gelip, "Kavminin îmân etmeyeceği sizce muhakkak ise cenâb-ı Hakk'a duâ et, onları yakmak için bizi ateş eylesin." dediler.

4. Kavmi, ona eziyet vermek için üzerine ufak taşlar atardı. Allahü teâlânın koruması ile hiçbiri ona dokunmazdı.

5. Üzerine yattığı taşlar döşek gibi yumuşak olmuştur. Kavmi, kendisini öldürmek için karar verince ilâhî emre uyarak onlardan uzaklaşıp bir dağa gitti. Çok yorulduğundan bir yerde uyuyup kalmıştı. Peşinden gelen yedi kişi, onu gördüklerinde sırt üstü yatmış, altında bulunan taşlar döşek gibi yumuşayıp çukurlaşmıştı. Onu tâkip eden yedi kişi bu hâli görünce îmân etmiştir.

6. Lût aleyhisselâm çok uzak yerlerde olan şeyleri görüp haber verirdi. Çocuğu kaybolan biri gelip, nerede olduğunu sorunca duâ etti. Allahü teâlâ da ona bildirdi. O da, çocuğun olduğu yeri söyledi. Bunun üzerine çocuğunu soran kimse îmân etti.

Ahmed bin Hanbel ve İbn-i Mâce'nin bildirdikleri hadîs-i şerîflerde, Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem, Lût kavmi hakkında buyurdu ki:

On şey vardır ki Lût kavmi onları yapmış ve o yüzden helâk edilmiştir. Ümmetim ise onlara bir de kendisi katar. Bunlar; livâta (erkek erkeğe münâsebet), **fındık gibi taşları sapanla atmak, güvercinle** (kumar) **oynamak, def çalmak,** (kadınlar için düğünlerde ruhsat vardır) **içki içmek,** (özürsüz) **sakal kesmek,** (emredilenden fazla) **bıyık uzatmak, ıslık çalmak, el çırpmak,** (erkekler için) **ipek gömlek giymek bir tâne de ümmetim ilâve eder ki; o da kadın kadına münâsebette bulunmaktır. Lût kavminin işini** (livâta) **yapan mel'undur. Benden sonra ümmetim hakkında en korktuğum şey Lût kavminin yaptığını yapmalarıdır.**

LÛT GÖLÜ;

Alm. *Tote Meer (m),* **Fr.** *La mer Morte (f),* **İng.** *Dead sea.* Ürdün ile İsrâil arasındaki meşhur göl. Kudüs'ün 24 km doğusundaki Ürdün Vâdisinde bulunan gölün kuzeyden güneye uzunluğu 74 km, genişliği (doğu-batı istikâmetinde) 16 km'dir. Lût Gölünün alanı 930 km^2dir.Gölde ortalama derinlik 300

metredir. En derin yeri ise 401 m'dir. Lût Gölünün yüzeyi deniz seviyesinin 369 m altındadır. Bu durumu ile, dünyâda deniz seviyesinden en düşük su topluluğu husûsiyetine sâhiptir. Lût Gölünün başlıca su kaynağı Ürdün Nehridir. Ürdün Nehrinin yanısıra göle su taşıyan sayısız ırmak ve pınarlar vardır. Bu ırmaklar Lût Gölünde buharlaşmanın fazla olması (günlük 1,35 cm) gölden dışarıya bir akıntı olmamasına rağmen, su seviyesinin devamlı olarak aynı kalmasını sağlar. Lût Gölünün bulunduğu çukur vâdinin, üçüncü jeolojik devirde meydana geldiği tahmin edilmektedir.

Kur'ân-ı kerîmde, eski zamanlarda bu bölgede yaşayan insanların kendilerine peygamber olarak gönderilen Lût aleyhisselâmı dinlemediklerinden ve şehvânî azgınlıklarında ısrar ve inat ettiklerinden, Allahü teâlâ tarafından yurtlarının alt-üst edilerek helâk edildikleri bildirilmektedir (Bkz. Lût aleyhisselâm). Tefsir âlimleri bu bölge halkı helâk edilince, altı üstüne gelen yurtlarından kaynar sular fışkırdığını ve böylece burasının göl hâline gelip, Lût Gölü ismiyle anıldığını yazmaktadırlar. Lût Gölü, dünyânın en tuzlu göllerinden birisidir. Bu yüzden hiçbir canlı yaşayamaz. Gölden çıkarılan belli başlı mineraller, klorin, bromin, sodyum, sülfat, potasyum, kalsiyum ve mağnezyumdur. Lût Gölünün batı kıyılarında 1930'dan beri potasyum ve bromin elde edilmekte; kuzey bölümünde ise, günlük hayatta kullanılan tuz çıkarılmaktadır.

Lût Gölü, târihte ismi en çok geçen göllerdendir. Her millet ona değişik bir isim vermiştir. Bunlardan en yaygın olanı "Ölü Deniz" ismidir.

LUTHER, Martin;

Alman papazı. Hıristiyan din adamı olup, aynı zamanda reformcudur. Almanya'da Eisleben'de 1483'de doğan Luther, varlıklı bir köylü âilesinin çocuğudur. 1505 yılına kadar tahsîline devam ettikten sonra aynı yıl, felsefe hocası ünvânını aldı. Daha sonra Augustinuscular tarîkatına girerek 1507'de papaz oldu. 1511'de ilâhiyat doktoru, 1513'de Wittenberg Üniversitesinde profesör oldu. Bundan iki sene sonra da mensubu olduğu Augustinuscular tarîkatının Almanya vekîli oldu.

Hazret-i Îsâ'ya bildirilen hak olan din az zaman sonra Yahûdîler tarafından sinsice değiştirildi. İncîller zamanla çoğaldı, uydurma İncîller her yerde okunur hâle geldi. Kral Konstantin ve ondan sonra gelenler Hıristiyanlık dînine çeşitli şeyler ilâve ettiler. Bunun için defâlarca meclisler toplandı (Bkz. Hıristiyanlık). Bunlardan çıkan kararlarla **İncîl** sayıları daha çok arttı. Kiliseler zenginlik ve sağladıkları otorite ile hâkimiyetlerini güçlendirdiler. Papazlar halkın günahlarını affedip, Cennetten yerler satmaya başladılar. 1517 yılında Luther, bu işe karşı gelerek "95 tezini" Wittenberg Şatosunun kapısına astırdı. Roma'daki papa ile mücâdeleye girince, 1520'de Papa Onuncu Leon tarafından afaroz edilip, dinsiz îlân edildi. 1521'de İmparator Beşinci Şarlken huzûrunda, yapılan sözlerinden geri dönme teklifini reddedince, dinsizliği imparator tarafından da îlân edildi. 1524'de Würunberg'de protestanlığı îlân etti. Pekçok kitap yazdı. Bundan sonra dindeki reform fikirlerini Alman halkına benimsetmek için çalıştı. Baltık ve İskandinav ülkelerinde yayılan fikirleri, Hıristiyanlar arasında günümüze kadar devâm eden ayrılıklara sebeb oldu. Uzun yıllar devâm eden mezhep harpleri Avrupa'yı kana buladı. Katolikler ile Protestanların birbirlerine düşman olmasına sebeb olan Luther'in, İslâmiyete karşı çirkin hücumları vardır.

1515'te evlendikten sonra altı çocuğu olan Luther, doğum yeri olan Eisleben'de 1546 yılında öldü.

LÜBNAN

DEVLETİN ADI ..... Lübnan Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Beyrut

NÜFÛSU 2.900.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 10.400 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Arapça

DÎNİ ..... İslâm, Hıristiyan, Dürzî

PARA BİRİMİ..... Lübnan lirası

Güneybatı Asya'da ve Doğu Akdeniz kıyısında bulunan bir Ortadoğu devleti. Lübnan'ın kuzey ve doğusunda Suriye, güneyinde İsrâil ve batısında Akdeniz bulunur.

Dinleri, ırkları ve kültürleri birbirinden çok farklı olan insanların yaşadığı, bitki örtüsü ve iklim bakımından da tezatlara sâhip, karışık bir ülkedir. Bu yüzden Ortadoğu'nun İsviçre'si sayılır.

Târihi

Lübnan'ın en eski târihi Fenikeliler'le başlar. Fenikeliler'den sonra Lübnan'a sırasıyla Âsurlular, Yeni

Bâbilliler, Persler, Makedonyalılar ve Romalılar sâhip oldular.

Hazret-i Ömer zamânında, 643 yılından îtibâren Suriye'nin fethi için gönderilen İslâm orduları, aynı târihlerde Lübnan'ı da fethetti. Bu arada Suriye'den göç eden Marunî Arapları, Lübnan Dağlarının kuzey bölgelerine yerleştiler. Bugünkü iç karışıklıkların sebebi olan Dürzîler ise on birinci yüzyılda güneyden Lübnan'a girdiler.

Lübnan daha sonra Haçlı saldırılarına mâruz kaldı ve birçok küçük Haçlı devletçikleri kuruldu. Bunlar da Memlûkler zamânında özellikle Baybars ve Kalavun dönemlerinde temizlendi.

Osmanlı Devletinin ilk olarak Müslümanların halîfesi ünvânına da sâhip olan pâdişâhı Yavuz Sultan Selim Han, 1516 ve 1517'deki Mısır Seferi sırasında Memlük Devletine son vermiş ve Lübnan'ı da Osmanlı sancağı yapmıştı.

Osmanlı adâlet ve idâresindeki Lübnan, özel bir statüye sâhipti. Otonom idâre sistemiyle yönetilirdi ve ayrı bir vergi (haraç) sistemine tâbiydi. Dolayısıyla Lübnan, refah seviyesi yüksek, türlü kolaylıklara sâhip ve harplerden uzak bir hâlde sâkin bir sancaktı. Komşu bölgelerin insanları akın akın Lübnan'a göç ederek nüfusu arttırmaya başladı. Bu kadar rahatlığa rağmen Fakreddin Maan adlı bir Dürzî yönetiminde iken, Osmanlı Devletiyle münâsebetleri bozuldu. Maan, 1613'te Osmanlı ordusunun korkusuyla İtalya'ya kaçtıysa da 1618'de geri döndü. Mısır'a kadar sınırlarını genişletti. Nihâyet 1633'te gerekli cezâsı verildi.

1799'da Napolyon'a karşı Akka'da, Lübnan idârecilerinden olan Başir-II muhârebe ederek Fransızlar bozguna uğratıldı. Lübnan tam 402 yıl Osmanlı idâresi altında kaldı. Son dönemlere doğru Lübnan'da sayıları artan Dürzî ve Marunîler, isyanlar çıkarmaya başlamıştı. Fransızlar Marunîleri, İngilizler ise Dürzîleri destekliyorlardı. Nihâyet Birinci Cihan Harbi sonunda Lübnan, Fransız mandası altına girdi. 1926'da çıkan Dürzî Atraş Paşa isyânı büyük bir katliam sonucu bastırıldı.

Kıtalara hâkim Osmanlı Devleti yıkılınca, bütün bölgelerde olduğu gibi Lübnan'da da idârî sistem tamâmen bozularak karışıklıklar arttı. Sultan İkinci Abdülhamîd Han zamanında Osmanlı Devletinin en büyük ve en gelişmiş şehirlerinden biri olan Beyrut, savaş alanına döndü. 1941'de Fransa mandası altında bağımsız oldu. 1943'te manda da kaldırıldı, seçimler yapıldı. Hükûmet ve idârî sistemde dinlerin eşit etkisi esas olmak üzere hazırlanan Millî Pakt (1943'te) kabul edildi.

Buna göre, Lübnan batı ile dost olan Arap Birliği üyesi bir devlet oluyordu. 1945'te Birleşmiş Milletlere katıldı.

Arap-İsrâil Harbinde,Arap devletleri safında İsrâil'e taarruz etti. Harbin sonunda yurtsuz kalan 400.000 Filistinli, Güney Lübnan'da mülteci kamplarına alındı. Bugün dış güçlerin müdâhalesi ile Lübnan iç savaşı, tedâvisi mümkün olmayan kangren hâline gelmiştir. 1975'ten bu yana iç savaş muhtelif şekiller değiştirerek devâm etmektedir.

Fizikî Yapı

Güneybatı Asya'da 33°-35° kuzey enlemleri ve 35°-36° doğu boylamları arasında yer alan Lübnan, ismini, "Beyaz Karlar" mânâsına gelen Lübnan Dağlarından alır.

Küçük bir ülke olmasına rağmen fizikî yapı oldukça farklıdır. Kuzeyden güneye 217 km uzunluğa ve doğudan batıya 32 ila 80 km kadar genişliğe sâhip olan ülke, başlıca dört bölgeye ayrılabilir: Kıyı bölgeleri, Bekaa Vâdisi, Lübnan Dağları, Antil Lübnan Dağları. Kıyı bölgeleri verimli olup, nüfûsu kalabalık olan tarım alanlarıdır. Önemli ticâret merkezleri buradadır.

169 km uzunluğunda ve yaklaşık 10-56 km genişliğindeki Lübnan Dağları denizin yanısıra uzanır. Yükseklikleri kuzeyde 3100 m ve Beyrut civârında ise 2500 m'ye ulaşır. Bu dağları yer yer yaklaşık 300 m derinliğindeki kanyonlar kesmektedir. Bu dağlara paralel olan Anti-Lübnanlar ise Suriye sınırını teşkil ederler.

Lübnan Dağlarının sona erdiği yerde yaklaşık 180 km uzunluğunda ve 10 ila 16 km genişliğindeki Bekaa vâdisi yer alır. Kuzeydeki Oronte ve güneydeki Litani nehirleri buradan doğar.

10.400 km^{2}lik yüzölçümü olan Lübnan'ın en yüksek yerleri Kurnet-es Sauda ve 2814 m ile Hermon Dağıdır. İki nehrin kaynaklarını ayıran Baalbek bölgesi ise yaklaşık 900 m yüksekliğindeki Bekaa Vâdisinde yer alır.

İklim

Tıpkı fizikî yapısı gibi iklimi de farklılık arz eder. Çok değişken olan iklimi, yaz ayları sıcak ve kurak, kış ayları ise yağışlı geçer. Yaz ayları sıcaklık ortalaması yaklaşık 30°C iken, kışın 11°C olur. Lübnan Dağlarının batı etekleri yılda ortalama 1270 mm yağış alırken, Anti-Lübnan'da bu rakam çok daha düşüktür. Dağların zirveleri sürekli karla kaplı olup, kış mevsimi hiç bitmez. Bekaa Vâdisi ise yaklaşık

380 ilâ 635 mm yağış alır. Bu bölgede kışlar soğuk, yazlar kurak ve sıcak geçer.

Tabiî Kaynakları

Lübnan yeterli yeraltı kaynaklardan mahrum olup, sâdece toprakları nisbeten verimlidir. Bu toprakların % 32'si dâimî ekim alanıdır. Bunların da ancak % 21'i sulanabilmekdedir. Topraklarının % 35'i üretim potansiyeline hâiz ise de su kaynaklarının kıtlığı yüzünden kullanılamamaktadır. Sâdece yaklaşık 68.000 hektarlık bir arâzi sulanabilmektedir.

Lübnan diğer Ortadoğu ülkelerinde olduğu gibi, petrolce zengin ülkelerden biridir. Bunun dışında diğer mâdenler hemen hemen yok gibidir.

Lübnan Dağlarında önceleri limon ve sedir ağaçları pek fazlaydı. Öyle ki sedir ağacı Lübnan'ın sembolü olmuştu. Fakat bugün bu özellik oldukça azalmıştır. Lübnan ormanlarının kerestesi çok makbuldür.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Birçok etnik grubun birarada bulunduğu Lübnan'da, bütün Batı Asya ülkesinden insanlar mevcuttur. Bu duruma, Osmanlı Devletine bağlı olarak yaşadığı 402 yıl boyunca sâhip olduğu özel statüsü sebep olmuş denilebilir. Değişik zamanlardaki istilâ ve göçler, Haçlı Seferleri, iç çatışmalar, cihan harpleri, Avrupalıların istilâ emelleri ve günümüzdeki süper güçlerin karmakarışık olan Ortadoğu'yu ellerine geçirme arzuları küçük bir Ortadoğu ülkesi olan Lübnan'ı mozaik taşına çevirmiştir. Bu yüzden nüfûsun yarıdan fazlası yabancı kaynaklıdır.

Diğer özelliklerinde olduğu gibi din ve dilde de Lübnan karışıklık arz eder. Nüfûsun % 50'den fazlası Müslüman ise de bunun bir kısmı Şiîlerden meydana gelir. Diğer önemli büyük topluluk Hıristiyanlar olup, çoğunluğu Katoliktir. Arap ırkına mensup olan Marunî Hıristiyanları oldukça fazladır. Ayrıca Melehitler, Ermeniler, Gregoryanlar ve Suriye Ortadoksları da mevcuttur. Üçüncü büyük grup ise, Dürzîler olup, sayıları 80.000'i bulmaktadır.

Yaklaşık 2.900.000 nüfuslu bir ülke olan Lübnan'da kilometrekareye 279 kişi düşer ve çoğunluğu resmî dil olan Arapçayı konuşur. Ayrıca Türkçe ve Ermenice de konuşulur. Bunun yanında Fransızca da oldukça yaygındır.

Nüfusun % 90'ı Arap, % 6'sı Ermeni olup, diğerleri karışık ırklardandır. Nüfûsun % 75'i okur yazardır. Devletin açtığı ve içinde Türkçe öğrenim de yapılan Beyrut Üniversitesinden başka Amerikan ve Arap Üniversiteleri de mevcut olup, genellikle İngilizce, Fransızca ve Arapça öğrenim yapılır.

Günümüz Lübnan'ı kardeş kanı dökülen ve her an iç harbin eşiğine gelebilen bir ülkedir. Emperyalist ülkeler, geçmişte olduğu gibi bugün de "böl-parçala-yut" prensibiyle Lübnan'ı bölme çabasındadır. Bugün Lübnan'da birçok milis kuvvetleri bulunmaktadır. Hâlen Lübnan'da yaklaşık 400.000 Filistinli mültecî, kamplarda kalmaktadırlar.

Hıristiyan dünyâsı Haçlı zihniyetinden aslâ vazgeçmiş değildir. Evvelce Katolikler Fransızlarca ve Ortadokslar Ruslarca ve Dürzîler İngilizlerce destekleniyordu. Durum bugün için de aynıdır. Hıristiyan gerillalar Avrupalılarca destek görmekte, İsrâil ve Suriye birlikleriyle birlikte Lübnanlı Müslümanlara ve Filistinlilere küçük Haçlı seferleri düzenleyerek kan ve ölümün sembolü olmaktadırlar.

Bugün Lübnan'da 7 ayrı ordu vardır; bunlar (50 bin kişilik) İsrâil, (20 bin kişilik) Hıristiyan Falanjist, (12 bin kişilik) Lübnan, (30 bin kişilik) Suriye, (7 bin kişilik) Hür Lübnan, (15 bin kişilik) Filistinli gerillalar ve (7 bin kişilik) Amal ordularıdır. Ayrıca barış gücü de mevcuttur (1993). Dolayısıyla Lübnan her an patlamaya hazır bir barut fıçısı görünümündedir.

1975'te başlayan iç savaştan bu yana silahlı çatışmalar, bu kadar fazla asker ve sivil teşkilatlar bulunması dolayısıyla zaman zaman artmış ve ateşsiz bir gün hemen hemen hiç geçmemiştir.

Siyâsî Hayat

Lübnan parlamenter cumhûriyet rejimi ile idâre edilir. Beş idârî bölgeye ayrılır. Dört yılda bir seçilen 99 üyeli bir meclis bulunur. Devlet Başkanı, Marunî Hıristiyanlarından olmak üzere altı yıllığına seçilir. Hükûmeti kuran başbakan, Sünnî Müslümandır. Meclis başkanı ise Şiî'dir.

Her ne kadar meclis sandalyeleri kontenjana tâbi ise de, milletvekilleri oldukça karışık dînî topluluklarca seçildiğinden mecliste belli bir dînî topluluğun çoğunluğu elde ettiği pek görülmez.

Politik partiler din farklılıklarını göz önüne alarak hareket etmektedirler. Bugün Lübnan'da Sağcı Falanjistler (Hıristiyanlar), sağcı Müslüman Kardeşler, Yoksunlar Hareketi, Sosyalist Parti, Baasçılar, Iraklı Baasçılar, Nasırcılar, Komünistler, Sünnîler, Şiîler olmak üzere çok sayıda grup vardır. Bunlardan başka Marunî keşişlerinin idâre ettikleri Sedir Savunucuları Cephesi ve Marunî Birliği Milisi ve yedi ayrı

ordu, husûsî milis kuvvetler ve Ermeni teşkilatları bulunmaktadır.

Ortadoğu'nun ticâret ve turizm merkezi iken 1975-1976 iç harbinden bu yana savaş, terör, kan ve barut içinde kalan ve imhâ olan Lübnan'da 80.000'in üzerinde yabancı asker vardır.

Ekonomi

Ortadoğu'nun ekonomik bakımdan en gelişmiş ülkelerinden biridir. Lübnan ekonomisine özel teşebbüs hâkim olup, ülke liberal iktisat sistemini uygulamaktadır.

Halkın çoğu tarımla uğraşır, bununla berâber millî hâsılanın % 35'ini ticâret ve % 13'ünü de îmâlâtçılık meydana getirir. Lübnan ekonomisi özellikle 1950'den sonra gelişme göstermiştir. Serbest pazar olması, Lübnan'ı, Arap Ortadoğusu'nun ticârî ve mâlî merkezi hâline getirmiştir. Kişi başına düşen millî gelir, 884 dolardır. Daha çok İtalya, Fransa, Suudî Arabistan, Kuveyt, Ürdün ve Suriye ile ithâlat ve ihrâcat münâsebetleri içerisindedir.

Temel gıdâ mahsülü (Creal) olmakla berâber, buğday, arpa, muz, üzüm, şekerkamışı, zeytin, patates, pamuk ve çeşitli sebze ve meyveler yetiştirilir. Tarım ürünleri temel ihraç maddeleri olup, bunların yanında yünlü eşyâlar, deri ve çimento da satılır. Bunlara karşılık dışardan endüstri hammaddeleri, makina, çeşitli eşyâlarla hayvan ve hayvânî ürünler ithal edilir. Gıdâ, şeker, tekstil, çimento ve petrol endüstrileri mevcuttur. İki büyük petrol boru hattı Lübnan'da son bulur. Bu yüzden petrol ve transit taşımacılıktan Lübnan büyük kârlar sağlamaktadır.

Bunlardan başka mobilya ve kâğıt endüstrileri çok önemlidir. Lübnan, en fazla geliri, transit taşımacılıktan elde etmektedir. Beyrut, dünyânın önemli ticârî ve mâlî merkezlerindendir. Normal devrelerde ticâret ve bankacılık merkezi olduğu gibi, aynı zamanda Arap Ortadoğusunun dağıtım kapısıdır. Hava ulaşımı ağırlıkta olmak üzere, transit taşımacılığın üçte ikisi Beyrut'tan geçmektedir. Fakat bu özellikleri iç savaşlar sebebiyle sarsılmaktadır.

Lübnan'ın diğer önemli gelir kaynaklarını mücevherat satımı ve turizm teşkil etmektedir. Elektrik enerji ihtiyacının büyük bir kısmını Litani Nehri üzerindeki Kârûn Barajından sağlamaktadır.

Ülke mükemmel bir karayolu şebekesine sâhiptir. Ayrıca 420 km'lik demiryolu da vardır. Sayda, Beyrut ve Trablus limanlarına her türlü gemi yanaşabilmektedir. Beyrut havaalanı ise Ortadoğu'nun işlek hava limanıdır.

LÜFER (Temnodon soltator);

Alm. *Blaufisch,* **Fr.** *Temnodon sauteur,* **İng.** *Bluefish.* **Familyası:** Hanigiller (Serranidae). **Yaşadığı yerler:** Tropik ve ılıman denizlerde bulunur. Karadeniz, Marmara ve Akdeniz'de boldur. **Özellikleri:** Eti lezzetli, yırtıcı, bir balıktır. Kendinden büyük balıklara da saldırarak parçalar. **Ömrü:** 15 yıldan fazla. **Çeşitleri:** Uzunluklarına göre, defne yaprağı, çinekop, sarıkanat, lüfer ve kofana gibi isimler alır.

Hanigiller âilesinden, tropik ve ılıman denizlerde yaşayan etçil bir balık. Beyaz yağlı eti çok lezzetlidir. Yandan hafif yassı, vücudu küçük pullarla örtülü ve beyaz renklidir. Sırtı koyu mavi, yeşil ve bâzen de kirli sarıya çalar. Yüzgeçleri sarımtraktır. Alt ve üst çenesinde keskin sivri dişler vardır. Üst çene, alt çeneden daha kısadır. Atılgan ve cesur bir balıktır. Balıkçılar buna "canavar" veya "dişli" derler. Genellikle Atlas ve Hint okyanuslarında bol miktarlarda sürüler hâlinde dolaşır. Kuzey ve Güney Amerika, Kolombia, Arjantin, Kanarya Adaları, Portekiz, İspanya, Kuzeybatı Afrika ve Türk denizlerinin sâhil bölgelerinde rastlanır. Orta ve Kuzey Pasifikte hiç yoktur. Pasifiğin Avustralya ve Yeni Zelanda çevresinde nâdir görülür. Büyüklük ve ağırlıklarına göre isim alırlar.

İsmi	Boy	Adedi	Ağırlığı
Defneyaprağı..	8-10 cm	23-40	1 kg
Çinekop.....	10-20 cm	16-22	1 kg
Sarıkanat.....	20-25 cm	9-15	1 kg
Lüfer	25-35 cm	3-8	1 kg
Kofana.....	35-40 cm (ve daha büyükler)	1	1-1,5 kg

Kuzey Afrika sâhillerinde 20-33 kg Azor Adalarında 11 kg ağırlıkta ve 1 metre boyunda lüferlere rastlanır. Ancak yurdumuzda bulunan lüferlerin boyu 20-40 cm arasındadır.

Boğaziçi'nde ve Marmara'da bol bulunurlar. Mayıs ayında Marmara Denizinde yumurtladıktan sonra Karadeniz'e göç ederler. Daha sonraları yeniden Marmara, Ege veAkdeniz'e göç ederler. Kışı, Boğaz

ve Marmara'da geçirirler. İstanbul sularında her mevsim bulunur. Fakat en çok ağustos ve eylülde avlanırlar. Oltaları kestiğinden ve balıkçıları dişlediğinden "canavar" diye anılır. Büyük ve küçük lüferler ayrı ayrı yerlerde ve ayrı sürüler hâlinde dolaşır. Çok obur ve yırtıcı olan lüferler, kendinden küçük balık sürülerini takip ederler. Hamsi ve istavrit sürüsüne daldıklarında tam bir katliam yaparlar. Bâzan toriklere de sarkıntılık yaparak parçalar koparırlar. Başlıca düşmanları yunustur. Yunus, etleri lezzetli olduğundan lüfer sürülerini takip eder. Bâzan lüferler bir araya gelerek yunusa saldırır ve derisinden parçalar koparak kaçırırlar. Hemcinslerinin küçüklerini de yerler.

LÜKS;

Alm. *Lux (n),* **Fr.** *Lux (m),* **İng.** *Lux.* Aydınlanma şiddeti birimi. Fizikteki sembolü "lx"tir. Bir mum şiddetindeki bir ışık kaynağının bir metre uzaktaki bir noktada meydana getireceği aydınlanma bir lükse eşittir. Lüks; birim yüzeye düşen ışık akısı miktarı olarak da târif edilebilir.

FORMÜL VAR.....

E= Aydınlanma şiddeti (lx)

I= Işık şiddeti (mum)

r= mesafe (m)

dF= elemanter ışık akısı

dA= elemanter yüzey

θ= Yüzeye dik olan bir doğru ile gelen ışın arasındaki açı.

Çeşitli aydınlatma değerleri:

Kaynak	**Aydınlanma (lüks)**
Güneşin yüzeyi	$2x10_9$
Güneş ışığında beyaz kâğıt	25.000
Floresan lamba	6.000
Mum alevi	5.000
Açık gök	3.200
Ayın yüzeyi	2.900
Ay ışığında beyaz kâğıt	0.03

LÜKSEMBURG

DEVLETİN ADI ..... Lüksemburg Grandüklüğü Lüksemburg

NÜFUSU 387.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 2587 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Letzeburg dili, Fransızca ve Almanca

DÎNİ ..... Katolik

PARABİRİMİ ..... Frank (=100 centimes)

Batı Avrupa'da Almanya, Fransa ve Belçika arasında, dükalık ile yönetilen, NATO üyesi küçük bir kanton devleti.

Târihi

Lüksemburg, 5. yüzyıla kadar Roma İmparatorluğu elinde idâre edilip, Roma kültürünün tesirinde kaldı. Romalılar devrinden sonra, 963 yılına kadar Lotharingia Devleti adıyla târih sahnesinde göründü. Lotharingia'nın 963 yılında yıkılmasından sonra Sigefroi tarafından yeni bir devlet kurularak, Lüksemburg adı verildi. Kurulduğu târihten bağımsızlığını kazandığı târihe kadar, çeşitli istilâlar ve yönetimler altında kalmıştır. Bundan dolayı istilâların berâberinde getirip yerleştirdiği kültürler, Lüksemburg'un çehresini kozmopolitik ve kendine özel duruma getirdi. Sırasıyla 1544'te Hollanda, 1555'te İspanya, 1714'te Avusturya ve 1795'te Fransa, ülkeyi ellerine geçirdiler. Yıllarca süren müzâkereler ve mücâdeleler sonucu 1839 yılında bağımsızlığını kazandı. Soydan gelen Dük'lerce yönetilmeye başlandı. Fakat Lüksemburg Düklüğü, bağımsızlığı uzun sürmeyip 1914 ve 1940

yıllarında ayrı ayrı Alman işgâline uğradı. Almanların İkinci Dünyâ Harbinde mağlûbiyeti ile tekrar yönetim Düklerin eline geçti. 1949 yılında NATO ülkeleri arasına katıldı. 1964 yılına kadar ülkeyi yöneten büyük Düşes Charlotte'nin yerine oğlu, büyük Dük Jean geçti. Hâlâ Dük Jean başta bulunmaktadır.

Fizikî Yapı

Batı Avrupa'nın bu küçük ülkesi, iki büyük coğrafî bölgeden meydana gelir; Ardenler ve Lorraine. Kuzeyde yer alan ve ortalama 500 m yüksekliğinde olan Ardenler Yaylası, turistleri kendisine cezbeden yemyeşil bir tabiat manzarasına sâhiptir. Güneyde yer alan Lorraine Yaylasının (diğer adıyla Bon Plays bölgesinin) yüksekliği, ortalama olarak yaklaşık 300 m'dir.

Lüksemburg'un yüzölçümü çok küçük olup, ancak 2587 km2yi bulur. Ülkenin uzunluğu 82 km ve en geniş yeri 56 km'dir. Ülkenin genel görünümü orta yükseklikte bir yayla olup, en yüksek yeri Burgplatz Tepesi (yaklaşık 559 m)dir. Nehir ve şelâleler son derece bol olup, ülke manzarasına ayrı bir güzellik verirler. Sûre, Our ve Moselle ülkenin en önemli üç büyük nehridir.

İklim

Lüksemburg, sâhip olduğu yeryüzü şekillerinin verdiği avantajlar sâyesine, aşırı sıcak ve soğuklardan uzak, mûtedil bir iklime sâhiptir. Batı Avrupa'nın mûtedil deniz ikliminin tesiriyle ülke bol yağış alır. Dolayısı ile nehirlerin ve sulak bölgelerin sayısı oldukça fazladır. Ülkenin hemen hemen her tarafı yemyeşil bitki örtüsü ile kaplıdır. Mevcut nehirler ve şelâleler, bu yeşilliğe ayrı bir güzellik katarak Lüksemburg'a zengin bir tabiat manzarası kazandırır. Yaz aylarında ortalama sıcaklık 17°C olup, kış aylarında 0°C'a kadar düştüğü de görülür. Genel olarak ülke, bahar mevsimlerinin tesiri altındadır.

Tabiî Kaynakları

Bol yağışlar, nehirlerin ve yeşil alanların sayısını arttırmış, ülkeyi yemyeşil bir bitki örtüsüne boğmuştur. Nehir ve şelâlelerin bol olduğu Ardenler Yaylası, hemen hemen tamâmıyla ormanlarla kaplıdır. Bu ormanlar çoğunlukla, kış aylarında yapraklarını döken ağaç cinslerinden meydana gelmiştir. Ayrıca ormanlık bölgelerde yabânî hayvanlardan bâzılarına bol miktarda raslanır.

Bol yağış tabiat güzelliği getirirken, toprağın işlemesini güçleştirmiştir. Lüksemburg, yeraltı zenginliklerinden yana da şanslı olup, zengin demir rezervlerine sâhiptir. Ayrıca bol miktarda kireç yatakları mevcuttur.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Lüksemburg, yüzölçümüne göre oldukça kalabalık ise de 387.000 kişilik nüfûsuyla, dünyânın nüfus bakımından çok küçük ülkeleri arasında yer alır. Halkın çoğu ya Fransız veya Alman asıllıdır. Çok az bir bölümü İtalyandır. Halk, an'anelerine ve millî değerlerine çok bağlıdır. Almanca ve Fransızcayı çok iyi bildikleri halde, umûmiyetle Avrupa dillerinin karışımından meydana gelmiş Letzeburg yerli dilini konuşurlar. Yazışmalarda ise Almancayı ve Fransızcayı kullanırlar.

Thomas ve Gilehrist adlı iki Lüksemburglunun dökme demirdeki fosforun giderilmesiyla alâkalı çok önemli buluşları, ülkenin refah seviyesinin birdenbire yükselmesine sebep olmuştur.

Ülke insanları eğlence hayatına ve mutlu olabilme ümidiyle kullandıkları keyf verici maddelere karşı aşırı düşkündür.

Eğitim ve öğretim 6-15 yaş grubu için mecbûridir. Okullarda Almanca ve Fransızca öğretilmektedir. Yüksek okullar henüz yeni sayılır. Lise ve dengi okulların yanısıra tarım ve bağcılık okulları ve bir de Milletlerarası Fen İlimleri Üniversitesi mevcuttur. Bütün bu okullar ve nüfusun çoğunluğu, ülkenin dört büyük merkezi olan Pètonge, Esch-sur Alzette, Differdange ve Dudelange bölgelerinde toplanmıştır.

Nüfusunun % 41'inin endüstri, % 10'unun tarım alanında çalıştığı Lüksemburg'da her çalışan için bir sosyal sigorta mecbûridir.

Siyâsî Hayat

Hollanda asıllı Nassau sülâlesinin soyundan gelen dükalar tarafından, anayasaya dayalı bir monarşiyle yönetilmektedir. İki meclisli demokratik parlamenter sistemi mevcuttur. Ülke, idârî bakımdan üç ana bölgeye ve ayrıca bu bölgelere bağlı 12 kantona ayrılmıştır. Bu kantonlar da kendi içlerinde kominyonlara bölünmüştür. Büyük dük tarafından görevlendirilen bölge vekilleri, İçişleri Bakanına karşı sorumludurlar. Büyük dük, bakanları tâyin etme, meclisi dağıtma ve toplama, kânun teklifi verme gibi büyük yetkileri hâizdir. Hükûmet ve başbakan, meclis başkanına karşı sorumluluk taşır. Yasama 52 üyeli mecliste, yürütme yetkisi ise büyük dükte olup, bütün kânunlar, Devlet Konseyince incelenerek geçerli olur. Oy kullanma yaşı 21, seçilme yaşı ise 25'tir.

Lüksemburg Devleti, 1867 antlaşmasına göre büyük devletlerin garantisi altındadır. Ülke 1947'de Beneluks Devletleri arasına ve 1949'da Nato'ya girdi. Ayrıca Belçika-Lüksemburg Ekonomik Birliği, Avrupa Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ve Ortak Pazar (AET) üyesidir.

Ekonomi

Demir-çelik endüstrisi, ülkenin en büyük gelir kaynağıdır. Zengin demir yataklarına sâhip olan ülke, yılda nüfus başına 10 tonluk üretim elde eder. Bunun % 95'ini dış ülkelere ihraç etmektedir. Fakat bu çok güçlü demir-çelik endüstrisi, yakıt bakımından dışa bağlıdır. Buna rağmen millî hâsılanın % 25'ini ve endüstri ürünlerinin % 60'ını demir-çelik ürünleri meydana getirir. Ayrıca metalürji ve kimyâ endüstrisi de ileri bir seviyededir.

Faal nüfûsun % 41'i endüstri, % 10'u tarım alanında çalışır. Tarım ürünleri açısından kendine yeterli değildir. Lüksemburg, dış ülkelerden işçi almaktadır. Bu potansiyeli çoğunlukla demir-çelik endüstrisi olmak üzere, îmâlâthânelerde, ticârî müesseselerde, inşaat sektöründe ve çeşitli hükûmet hizmetlerinde istihdam etmektedir.

İhrâcâtının hemen hemen hepsini demir-çelik ürünleri teşkil eder. Daha çok Almanya, Fransa, Belçika ve Hollanda ile ticârî münâsebet kurmuştur. Ayrıca birçok ülke bu ülkede banka açmış ve Lüksemburg'u mâlî bir merkez hâline getirmişlerdir. Turizm, ülke ekonomisine büyük gelirler getiren önemli bir kaynaktır.

LÜLETAŞI;

Alm. *Merschaum (m),* **Fr.** *Ecume (f) de mer,* **İng.** *Meerschaum.* İşlenmesi kolay beyaz renkli, gözenekli bir mineral. Lületaşının dünyâda en çok bulunduğu yer Eskişehir'dir. Bu ilimize bağlı Sepetçi köyünde bol miktarda bulunan lületaşı, umumiyetle pipo, sigara ağızlığı tesbih, biblo ve süs eşyâsı îmâlinde kullanılır.

Toprak içinde, geniş damarlar içinde serpilmiş çakıl kümeleri hâlinde bulunan lületaşının, ana maddesi hidratlı bir magnezi silikattır.

Emici özelliği olması dolayısıyla, ağızlık ve pipo yapımında birinci sınıf malzeme sayılmaktadır. Tütünün meydana getirdiği nikotini bir filtre gibi emen lületaşı, zamanla sarımtrak bir renge girer.

Ülkemizde ilk defâ bulunduğunda devlet tarafından işletilen lületaşı ocakları, bir müddet sonra özel sektöre devredilmiştir. Günümüzde, lületaşının bol miktarda bulunduğu Sepetçi ve civar köylerde 300'den fazla lületaşı ocağı bulunmaktadır. Çıkarılan taşlar, yine aynı bölgede mevcut bulunan atölyelerde işlenmektedir. Bölge halkının başlıca geçim kaynağı olan lületaşı, ülkemize büyük ölçüde döviz kazandırmaktadır.

Kalite bakımından, sıra malı, birim malı, parçalı pamuklu, tâneli dökme ve çeltiz dökme gibi beş cinse ayrılan lületaşı; Fransa, Yunanistan, İspanya ve Güney Afrika ile ABD'de az mikdarda bulunmaktadır.

LÜMEN;

Alm. *Lumen (n),* **Fr.** *Lumen (m),* **İng.** *Lumen.* Işık akısı birimi. Fizikteki sembolü "lm"dir. Bir ışık kaynağından bir yüzey üzerine gelen ışık miktarına ışık akısı denilmektedir. Bir mum şiddetindeki bir kaynağın bir metre mesâfede bulunan 1 m^2lik bir yüzeye dik olarak gönderdiği ışık akısına (miktarına) bir lümen denir. 1 m^2 lik bir yüzeyde bir lüks'lük aydınlanma meydana getiren ışık akısı miktarı olarak da târif edilebilir.

Bir mum şiddetindeki bir ışık kaynağının uzaya yayabileceği toplam ışık miktarı (akısı): F

$F = 4 \pi$. I'dır.

100 W gücündeki bir ampulün toplam ışık akısı 1630 lümen, 100 W gücündeki 60 cm boyundaki bir floresan lambanın ışık akısı ise 4400 lümendir.

LÜTFİ PAŞA (Dâmâd);

on altıncı yüzyıl kumandan, târihçi, ilim ve devlet adamı. Âilesi, doğum yeri ve târihi bilinmemektedir. Enderunda terbiye edilip, öğretim görerek yetiştirildi. Kânûnî Sultan Süleymân Han zamânında Dimetoka'da vefât ettiği sanılmaktadır.

Enderunda eğitim ve öğretimini tamamlayan Lütfi Paşa, Osmanlı Sultânı İkinci Bâyezîd Han (1481-1512) devrinin son zamanlarında çuhadar iken, Yavuz Sultan Selim Hanın 1512'de tahta geçmesiyle, müteferrika oldu. Yavuz Sultan Selîm Han (1512-1520) devrinde çeşnigirbaşı, kapıcıbaşı ve mîralem vazifeleri verildi. Bu vazîfelerinde Sultan'ın takdirini kazandı. Kastamonu ve Aydın sancakbeyliklerinde bulundu. Kânûnî ile birlikte Rodos'un Fethine iştirâk etti (1522). Yanya sancakbeyi

iken Viyana Kuşatmasına katıldı (1529). 1533'te Karaman beylerbeyi oldu. Irakeyn Seferine katıldı (1533-1536). Önce Anadolu, peşinden Rumeli beylerbeyliğine getirildi(1536). Kısa bir müddet sonra, üçüncü vezirliğe tâyin olundu. 1537'de Kaptan-ı Deryâ Barbaros Hayreddîn Paşanın iki yüz seksen gemilik korfu Seferine serdâr olarak katıldı. Korfu Seferinde Kânûnî Sultan Süleymân Han, Avlonya'da bulunurken, Lütfî Paşa da İtalya sâhillerinde, Osmanlının yokluğunda Akdeniz'i kana boyayan korsanları ve Haçlı donanmalarını aradı. Otranto ve Castro kalelerini tahrîb ederek, donanmayla İstanbul'a döndü. 1538'de İkinci vezirliğe tâyin edildi. Kânûnî Sultan Süleymân Han ile Boğdan Seferine katıldı. Bu sefer esnâsında Prut Nehri üzerinde köprü inşâ ettirerek Mîmâr Sinân'ı Sultan'a tanıttı. Boğdan Seferi sonunda 13 Temmuz 1539 târihinde vezîriâzamlığa tâyin edildi. Yavuz Sultan Selim'in kızı ve Kânûnî Sultan Süleymân Hanın kız kardeşi Şâhî Sultan ile evlenerek Osmanlı hânedânına dâmâd oldu. 1541 Nisanında emekli olduktan sonra, Dimetoka'da ilim ile meşgûl olup, kıymetli eserler yazdı. Emekli haslarıyla geçinerek, vefâtına kadar Dimetoka'da oturan Lütfi Paşa hacca da gitmiştir.

İyi bir idâreci, teşkilâtçı, kumandan olan Dâmâd Lütfi Paşa, Enderundaki eğitim ve öğretiminin yanında tâyin olunduğu çevrenin âlim ve şâirleri ile sıkı münâsebet kurarak, ilmini artırmıştır. Arap edebiyâtı, fıkıh, hadîs, târih ve diğer ilimlerin yanında tıp ilmini de bildiğinden, Arapça ve Türkçe kitaplar yazmış, tercümeler yapmıştır. 1554 senesine kadar Osmanlı târihini ihtivâ eden **Tevârih-i Âl-i Osman** vezirlerin ve devlet adamlarının uyacağı kâidelerden bahseden **Âsafnâme,** tıp ve dînî ilimleri konu edinen **Tuhfetü't-Tâlibîn Kitâb-ül-Es'ile ve'l-Ecvibe, Tenbih-ül-Gâfilîn ve Tekîdü's-Sâlikîn, Kitâbü'l-Künûz fi'l-Letâifi'r-Rumûz, Zübdetü'l-Mesâil fi'l-İtikâdât ve'l-İbâdât** dâhil yirmiye yakın eser te'lîf ve tercüme etmiştir.

LÜTFÜ KIRDAR;

siyâset adamı ve hekim. 1888'de Kerkük'de doğdu. İlk ve orta tahsilini tamamladıktan sonra Tıbbıyeye devâm etti. 1913'te Tıbbiyeyi bitiren Lütfü Kırdar, Necef ve Musul'da hekim olarak çalıştı. İstiklâl Harbi sırasında Kızılay Başkanlığı, Cumhûriyetin îlânından sonra İzmir Devlet Hastânesinde tabiplik yaptı. 1936'da Manisa Vâliliğine, 1938'de İstanbul Vâli ve Belediye Başkanlığına getirildi. Vâliliği döneminde İslâmiyete olan düşmanlığı ile tanındı.

Lütfü Kırdar, İstanbul Vâliliği sırasında şehrin bayındırlık işlerine önem verdi. Harbiye'deki Spor ve Sergi Sarayı, Açıkhava Tiyatrosu, İnönü Stadyumu, Taksim Alanı düzenlemesi onun zamanında yapıldı.

1949'da İstanbul Vâliliğinden istifâ ederek, yapılan ara seçimlerde Manisa Milletvekili olarak meclise girdi. 1954 seçimlerinde Demokrat Parti listesinden bağımsız olarak milletvekili oldu. Daha sonra resmen DP'ye girdi. 1957'de bir defâ daha İstanbul Milletvekili seçildi. Son Menderes hükûmetinde Sağlık ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı yaparken, 27 Mayıs devriminden sonra tutuklandı ve yargılandığı Yassıada'da öldü. İstanbul vâliliği döneminde yapılan Spor ve Sergi Sarayına 1988'de Lütfü Kırdar ismi verildi.

M;

Türk alfabesinin on altıncı harfi ve bu harfin temsil ettiği ses. M sesi, geniz yolundan geldiği için fonetikte, genizsi bir dudak sesi sayılır.

Me sesi, Türkçede genel olarak kelime içinde ve sonunda yer alır. Kelime başında bulunmaz. Azerî Türkçesi gibi bâzı Türk şivelerinde kelime başında görülen m sesi (men <ben, min <bin, minmek <binmek gibi) daha çok b sesinden gelmedir.

M sesi, Türk lehçelerinde kelime içinde normal şekilde olduğu gibi saklanmıştır. Kelime sonlarında da çoğunlukla aynı kalmıştır. Ancak nazal "n" den gelenler de vardır (benim <ben-in gibi) (Bkz. N Harfi). Eski Türk alfabelerinden Göktürk, Uygur, Soğol ve Mani alfabelerinde de bu ses için bir harf kullanılmıştır.

MAÂRİF MADALYASI;

mülkî ve askerî okulları birinci ve ikinci bitirenlere verilen madalya. Sultan İkinci Abdülhamîd Han (1876-1909) zamânında, talebeleri teşvik ve mükâfâtlandırmak için 1901'de verilmeye başlandı. Altın ve gümüş olmak üzere iki cinsti. Altın, birincilere, gümüş ise ikincilere verilirdi. Madalyanın bir tarafında almaya hak kazananın bitirdiği okulun adı ile mezuniyet senesi, diğer yüzünde ise "İkdâmât-ı taraf-ı Pâdişâhîden lütfen takdir ile ihsân buyrulmuştur." yazılıydı. Madalya sağ tarafa takılırdı. Sâhibinin ölümünden sonra mirasçılarına hatıra olarak kalır, kimse tarafından kullanılmazdı.

Sultan Abdülhamîd Hanın tahttan indirilmesinden sonra, 14 Eylül 1909 târihli irâde ile verilmez oldu.

MÂBED;

Alm. *Tempel (m),* **Fr.** *Temple (m),* **İng.** *Temple.* Bir inanca bağlı olanların, belirli zamanlarda topluca veya tek başına ibâdet ettikleri, özel olarak yapılan binâlar. İbâdet yapmak için toplanılan yerlere "Mâbed" veya "İbâdethâne" denir. Yahûdîlerin mâbedlerine Sinagog ve Havra, Hıristiyanlarınkine; "Kilise" ve "Bî'a" veya "Savme'a", Müslümanların mâbedine "Mescid" ve "Câmi" denir (Bkz. Câmi). Mâbedlerde; ibâdet yapılır. Dînin emir ve yasakları öğretilir. Zamânımızda mâbedlerde konuşan vazîfeliler iki şey üzerinde durmaktadırlar.

1- Parlak, yaldızlı sözlerle, acıklı hikâyelerle, kahramanlık destanları ile, nağmeli, hazîn okumalarla, hattâ çalgı ve hoparlörlerle, dinleyicileri rikkate, heyecana getirmek, kalbleri, gönülleri alarak, onların teslim olmalarını, bir gâyeye sürüklenmelerini sağlamak.

2- Dînin îcaplarını, emirlerini, yasaklarını öğretmek ve bunlara uyulmasını sağlamak.

Bugün Hıristiyanların kiliselerinde ve Yahûdîlerin havralarında, yalnız birinci iş yapılmakta, kalblerin, rûhların değil de, nefislerin, düşüncelerin birleştirilmesine çalışılmaktadır. Dînî vecîbeler olarak da eski din adamlarının koydukları ve her zaman, her yerde başka olan şeyler öğretilmektedir. Bunun için, kiliseler, havralar; bir mâbed değil, insanları belli düşüncelerin esiri hâline getiren bir politika, bir konferans yeri gibidir. Câmi ve mescidlerde ikinci husus üzerinde titizlikle duranlar, insanlığa hizmette bulunarak onlara din ve dünyâ rahatlığı için lüzumlu bilgileri öğretmektedirler. İslâm dîninde câmi veya mescid denilen binâların mîmârî tarz ve üslûblarından, tezyinâtından ve şekle âit diğer özelliklerinden ziyâde, oralarda yapılan işlerin İslâmiyete tam uygun olması mühimdir. İslâmiyete uymayan işlerin yapıldığı ibâdete, çalgı, müzik vs. ile vaaz ve nasîhatlere, dîne uymayan söz ve davranışların karıştırıldığı yerler, câmi ve mescid hükmünden çıkar.

MÂBEYN;

Osmanlı saray ve konaklarında haremlik ve selamlık bölümlerini ayıran dâire. Arapçada "iki şeyin arası" mânâsındadır. Sultan İkinci Mahmûd Han devrinden îtibâren sarayların selamlık dâirelerine "Mâbeyn-i Hümâyûn" denilmiştir.

Dört halîfe (radıyallahü anhüm) zamânında halktan bir kimse istediği zaman halîfe ile görüşebilirdi. Emevîler devrinde hükümdâra halkın dilek ve isteklerini arz etmek üzere hâcibler kullanıldı.

Yine Osmanlı Devletinin kuruluşunda işlerin azlığı sebebiyle pâdişâhlar herkesle teşrîfât ve merâsime hâcet kalmaksızın görüşürlerdi. Devletin büyümesi ve gelişmesi netîcesinde saray ve saray teşrîfâtı ortaya çıktı. Fâtih Sultan Mehmed Han, kânûnnâmeleri çıkartıp teşrîfât için maddeler koydurmuş ve; "Evvelâ bir arz odası yapılsın. Cenâb-ı şerîfim pes perdede oturup haftada dört gün vüzerâm ve kazaskerim ve defterdârlarım rikâb-ı hümâyûnuma arza girsünler." demiştir. Bu duruma göre acele haller dışında vezirler bile haftada ancak dört gün pâdişâhla görüşebilecekti.

Pâdişâhla görüşebilmek için mürâcaatlar, kapıağasına yapılır, o da mâbeynci görevi yapan kapıcılar kethüdâsına duyururdu. Daha sonra sırayla vezir ve kazaskerlere haber verilirdi. Sultan İkinci Mustafa Handan îtibâren silâhdârlar aynı zamanda mâbeyncilik de yapmaya başladılar. Çuhâdâr ve rikâbdâr da her zaman pâdişâhın huzûruna girebilirdi.

Osmanlılarda ilk defâ mâbeynci ünvânıyla memur istihdâmı Sultan Üçüncü Selim Han zamânındadır. Ondan sonra bu ünvân ile memurlar tâyin edildi ve ehemmiyetleri de arttı.

Sultan İkinci Abdülhamîd Han devrinde mâbeyn başlı başına bir dâire hâline geldi. Saraydaki mâbeyn dâiresinde başmâbeynci, ikinci mâbeynci ve öbür mâbeynciler kendilerine ayrılan odalarda oturur, sırayla nöbet tutarlardı. Abdülhamîd Han mâbeyncileri bizzat seçerdi. Sadrâzam ile vezirler saraya geldiklerinde kendilerine ayrılan odalarda, diğer ziyâretçiler mâbeyn dâiresindeki odalarda beklerdi.

Mâbeyn vâzifelileri şunlardı:

Mâbeyn başkâtibi: Sarayın yazı işlerini idâre eden teşekkülün (kurumun) reisidir. Diğer bir târifle Osmanlı sultânı ile hükûmet teşkilâtının başında bulunan sadrâzam arasındaki haberleşme ve yazı işlerine bakan memurun ünvânı olup, bu vazîfe sâhibinin asıl adı **sır kâtibi** idi. Emrindeki diğer memurlara **mâbeyn kâtibi** denirdi.

Mâbeyn başkâtibi olarak hizmet edenlerden vezîrler ile yüksek devlet memuriyetinde bulunanların yanında, Saîd Paşa gibi sadrâzam olanlar da vardır.

Mâbeynci: Pâdişâhın dışarı ile olan işlerine bakan ve dilekleri kendisine ulaştıran saray memurlarıdır. Bunun yerine, yakın mânâsında **kurenâ** tâbiri de kullanılmıştır. Enderûn ağalarından silâhdâr, çuhâdâr, rikâbdâr, tülbent ve peşkir gulâmı ile baş müezzin, sır kâtibi baş çuhâdâr, kahvecibaşı,

sarıkçıbaşı ve tüfekçibaşı Mâbeyn dâiresinde hizmet ettikleri için, kendilerine **Mâbeynci** adı verilmiştir.

Mâbeynciler, nöbetleşe sarayda kalırlar ve nöbetçi oldukları günün gecesi odalarında yatarlardı.

Mâbeyn çavuşu: Buna hünkâr çavuşu da denilmiştir. Pâdişâhı korumak, atla habercilik yapmak ve dâvetlileri saraya çağırmakla görevli askerî saray memurudur.

Mâbeyn erkânı: Saray ileri gelenlerine verilen ad olup; başkâtip, başmâbeynci, mâbeyn müşiri, dârüsseâde ağası, baş imâm, hazîne-i hassa nâzırı, ıstabl-ı âmire müdiri ve emsâli bu kabildendir.

Mâbeyn ferîki: Pâdişâhı korumakla görevli askerlerin, tümgenerâl rütbesindeki kumandanıdır.

Mâbeyn müşîri: Sarayda pâdişâh maiyetindeki mareşal rütbeli askerî mümessildir. Plevne kahramanı Osman Paşa, mâbeyn müşirlerinin en meşhurudur.

MÂBEYİNCİ (Bkz. Mabeyn)

MAC ARTHUR, Douglas;

İkinci Dünyâ Savaşında Güneybatı Pasifik Cephesindeki Müttefik Kuvvetlere komuta eden ABD'li general. 26 Ocak 1880'de Amerika'nın Little Rock şehrinde doğdu. Babası yüksek rütbeli bir subay idi. Mac Arthur, 1903'de West Point'deki ABD Askerî Akademisini sınıf birincisi olarak bitirdi. On sene kadar emir ve istihkam subayı olarak çalıştı. 1917-19 arasında 42. Tümen kumandanı olarak görevlendirildi veFransa'daki çatışmalara katıldı. Savaşı tâkip eden Ren işgali sırasında kurmay başkanlığı, tugay komutanlığı ve tümen komutanlığı yaptı. 1920'li yıllarda West Point'te yöneticilik yaptı.

1916'da general olan Mac Arthur'un rütbesi yükselerek 1930'da Kara Kuvvetleri Kurmay başkanı oldu. 1935'de Filipinler askeri danışmanlığına getirildi. Aralık 1937'de ABD ordusundan emekli oldu. Temmuz 1941'de yeniden aktif göreve çağrıldı. İkinci Dünyâ Savaşı başlayınca Filipinlerde Japonlara karşı başarılı bir harekatı yönetti. 1942'de Güneybatı Pasifik Cephesi Müttefik Kuvvetler Komutanlığına getirildi. Kısa sürede Japonları Papua'dan çıkardı (1943). 1943-44 arasında giriştiği bir dizi harekat ile Yeni Gine'de birçok stratejik noktayı ele geçirdi. 1945'te ABD'nin Pasifik ordusunun komutanlığına atandı. 2 Eylül 1945'te Tokyo Körfezinde yapılan Japonya'nın teslim törenini düzenledi.

Mac Arthur, 1950'de Kore Savaşı başlayınca buradaki Birleşmiş Milletler Kuvvetlerinin komutanlığına getirildi. 11 Haziran 1951'de emirlere uymaması ve savaşı genişletmeye yönelmesi üzerine Başkan Harry S. Truman tarafından görevden alındı. ABD'ye dönüşünde büyük halk desteği ile karşılandı. 1952'de Remington Rand Inc.'in yönetim kurulu başkanlığını üstlendi. Ömrünün son yıllarını New York şehrinde genelde halktan uzak bir şekilde geçirdi. 5 Nisan 1964'te Washington'da öldü.

MAC LAURİN, Colin;

İskoçyalı matematikçi. Şubat 1698'de Kilmodon şehrinde doğdu. Üstün zekâya sâhib olan Colin, 11 yaşında Glasgow Üniversitesine girdi. 19 yaşında iken Îsâ Marischal Collagede matematik profesörü oldu. 1719'da Lana'daki Rage Society'nin üyeliğine seçildi. Bu sırada Newton ile tanıştı. Newton'un tavsiyesiyle 1725'te Edinburg Üniversitesinde matematik profesörlüğüne getirildi. Fransız Bilimler Akademisinin 1740'ta gelgit hâdisesi konusunda açtığı deneme yarışmasını Leonard Euler ve Daniel Bernoulli ile birlikte kazandı. Jacosbusçuların 1745'te Edinburg'u kuşatmaları ve şehri ele geçirmeleri üzerine İngiltere'ye kaçtı. Ertesi sene tekrar Edinburg'a döndü ve birkaç ay sonra hastalanarak öldü.

Maclaurin, 1720'de yazmış olduğu **Organik Geometri ve Genel Eğitimlerin Tanımlanması** adlı eserinde; Newton'un **Tabiat Felsefesinin Matematik İlkeleri** kitabındaki teoremlere benzer teoremler ortaya koydu. Kendi ismiyle anılan, üreten konikler yönetimini geliştirdi. Üçüncü ve dördüncü dereceden bâzı eğri türlerinin iki hareketli açının kesişimiyle çizilebileceğini gösterdi. Diğer taraftan bâzı eleştirileri cevaplandırmak için yazdığı **Fluksiyonların İncelenmesi** adlı eserinde, dönmekte olan homojen bir sıvı kütlesinin alabileceği kararlı biçimlerin dönen elipsoitler olduğunu ispatladı. Bu elipsoitler günümüzde Maclaurin elipsoitleri olarak isimlendirilir. Yine bu eserinde maksimumlar ve minimumların ayırt edilmesi ile ilgili teoriyi ilk olarak ortaya koydu.

MACARİSTAN

DEVLETİN ADI ..... Macaristan Halk Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Budapeşte

NÜFÛSU 10.600.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 93,030 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Macarca

DÎNİ ..... Roma Katolikliği

PARA BİRİMİ..... Forint

Orta Avrupa'da Türkiye'nin yedide biri kadar büyüklükte bir halk cumhûriyeti. Kuzeyde Çekoslovakya, batıda Avusturya, güneyde ve güneybatıda Yugoslavya, doğuda da Romanya ve Rusya ile çevrilidir.

Târihi

Eski kaynaklarda Macaristan'dan Panonya diye bahsedilmektedir. Macaristan'ın bulunduğu Tuna havzası ve Karpatlar bölgesi, coğrafî yer îtibâriyle kuzeyden ve doğudan devamlı gelen istilâların, akınların mecbûri geçiş yolu olmuştur. M.Ö. üçüncü asırda Keltler'in, sonra Daklar'ın istilâ ettiği Panonya, M.Ö. 1. asrın sonlarında Romalıların hâkimiyetine girmiş ve bu hâkimiyet M.S. 4. asıra kadar sürmüştü. Panonya 4. asırda Attila idâresindeki Hunların, 6. asırda da Volga Nehrinin doğusundan Tuna Havzasına kadar gelen Avar Türklerinin istilâsına uğradı ve Avarlar burada kuvvetli bir imparatorluk kurdular. İki yüz elli yıl Orta Avrupa'ya hâkim oldular. Önceleri Şamanistken giderek Hıristiyanlığı benimsemeye başladılar ve 769'da Charlemagne tarafından ortadan kaldırılan Avar Türkleri, böylece Hıristiyanların özellikle Slavların arasında eriyip kayboldular.

1869 yılında Urallar'ın doğu yamaçları ve Orta Volga arasında yerleşmiş olup, Hazar Türklerinin bir kolu olan Arpatlar batıya göç ederek, Karpatlar ve Tuna havzasını işgâl ettiler. Macarlar'ın aslî unsurunu meydana getiren Arpatların güneye ve batıya yaptıkları akınlar, Germen İmparatoru Birinci Otto tarafından önlenince göçebelikten yerleşik hayata geçtiler. Moğol istilâsına kadar Macaristan'da istikrarlı bir devre başlamış oldu. Orta Asya gelenek ve yaşayış tarzlarını bir süre devam ettiren Arpatlar, Prens Geza zamanında Hunlar ve Avarlar gibi Hıristiyanlığı kabul ettiler. Türklüklerini tedricen kaybedip Hıristiyanlaşmalarına rağmen, Macaristan'da bugün bile birçok Türkçe kelime ve yer adları kullanılmaktadır. Meselâ, tyuk, (tavuk), birska (bıçak), szakall (sakal), tengez (deniz), sarga (sarı) teknö (tekne), borju (buzağı), sator (çadır) gibi daha pekçok kelime, Macarların Türk asıllı olduklarını bâriz bir şekilde göstermektedir.

Moğol istilâsından sonra Arpat Hânedanının yerine, yabancı soydan gelen Anju Hanedânı geçti. 1787'den îtibâren Macaristan'da idâreyi ele alan Sigismund ile berâber bâzı fâsılalar olmasına rağmen Macar Halkı, Alman asıllı krallarca idâre edildi. Macarlar, Osmanlıların Balkanlardaki ilerleyişini durdurmak için 1396'da 130.000 kişilik bir orduyla harekete geçtiler. Niğbolu önlerinde Yıldırım Bâyezîd Han (1389-1402) karşısında ağır bir yenilgiye uğradılar. Ancak bundan sonra, devamlı sûrette, bizzat veya yardımcı olarak Osmanlı fütûhatını engellemeye çalıştılar. 1526'da Mohaç'ta tekrar Macar ordusu Osmanlılara yenildi ve Orta Macaristan fethedildi. Macaristan Osmanlı hâkimiyeti altına girmişse de bu hâkimiyet tam olarak kurulmayıp, Transilvanya ve Karpatlar bölgesi Osmanlı tâbiiyetinde kalmak üzere Prens Zapolya'ya verildi. Kuzey ve kuzeybatı Macaristan Avusturya'da kaldı. Zapolya'nın ölümüyle halefi ve vârisi Janos isimli bir çocuğa taç giydirilince, Osmanlılar Avusturya'ya fırsat vermeden buraya yerleşmek için, Macaristan'ın tamâmı Osmanlı eyâleti hâline getirildi ve Budin Beylerbeyliğine bağlandı.

Macaristan 1699'daki Karlofça Antlaşmasına kadar yüz altmış beş sene Osmanlı hâkimiyetinde kaldı. Osmanlıların Macaristan'daki hâkimiyet devirleri, bugün bile hasreti çekilip çeşitli vesîleler ile bunun ifâde edildiği tam bir huzur, sükûn, adâlet ve îmâr devri oldu. Burada görev yapan Osmanlı paşa ve devlet adamlarının da yaptırdıkları başta hamamlar olmak üzere pekçok eserler büyük bir yekûn teşkil etmekte olup, Macaristan'ın Avusturya idâresine düştüğü zaman yapılan tahribâta rağmen bâzıları günümüze kadar gelebilmiştir. O devirlerde mezhep savaşları ile çalkalanan Avrupa'da, Macaristan başta olmak üzere, Osmanlı toprakları Protestanların sığınak yeri oldu. Osmanlı-Macar münâsebetleri sosyal ve iktisâdî, her alanda gelişti ve Macaristan'da Osmanlı kıyâfetleri giymek moda oldu. 1604'teki Osmanlı-Avusturya savaşında Macarlar Osmanlıların yanında yer aldılar ve kurulan Erdel Beyliği içişlerinde bağımsız ancak, Osmanlı Devletine tâbi olmak üzereMacarlara verildi.

Macaristan 1689'da Avusturya'nın eline geçtikten sonra da bağımsızlık hareketleriOsmanlılarca desteklendi. 1682-1684'te İmre Thököly'nin, 1703-1711'de Ferenc Rakoczi'nin bağımsızlık hareketleri başarısızlıkla sonuçlanınca diğer isyancılar ile berâber Osmanlı Devletine sığındılar. Thököly İzmit'te, Rakoczi Tekirdağ'da ölene kadar misafir muâmelesi gördüler. 150 yıl sonra Osmanlı Devletine gelen Macar heyeti, Tekirdağ'a yerleştirilen mültecilere verilen arâziyi satın almak için kendilerine müracaat eden Türk köylülerine hayran kaldılar. Rakoczi'nin arkadaşı Kelemen Mikos'un yazdığı ve mültecilerin hayâtını anlatan **Türkiye Mektupları** isimli eseri bugün Macar târihi ve edebiyatının kaynak kitapları arasında sayılmaktadır.

Ferenc Rakoczi'nin başarısız teşebbüsünden sonra Macaristan Avusturya'nın yarı kolonisi hâline geldi ve bugüne kadar, Osmanlı hâkimiyetindeki hürriyetini, iki dünyâ savaşı arasındaki devir hâriç bir daha

göremedi. 1785'te Almanca resmî dil olarak kabul edilip, Avusturya ile Macaristan arasında gümrük birliği îlân edildi. 1848'de Lajos Kossuth'un bağımsızlık hareketi (Bkz. Kossuth, Lajos) Rusya'nın yardımıyla bastırıldıktan sonra büyük bir baskı rejimi başladı, ancak 1876'da Macaristan,Avusturya sınırları içinde federatif bir devlet hâline gelebildi. Böylece Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ismiyle ikili bir monarşi kuruldu. Avusturya, 1914'te Birinci Dünyâ Harbine girince Macaristan da katılmak mecbûriyetinde kaldı. Ancak Avusturya'nın teslim olması üzerine Macaristan ayrılarak cumhûriyet îlân olundu. 1919'da bastırılan Bela-Kun idâresindeki komünist ayaklanmasından sonra Amiral Horty 1 Mart 1920'de kral naipliğine getirildi. Macaristan, 1920'de yapılan Trianon Antlaşması ile topraklarının üçte ikisini, nüfusunun beşte birini kaybetti.

İki dünyâ savaşı arasında Macaristan ideolojik ve ekonomik yönden Hitler Almanyası'na yaklaştı ve Antikomintem pakta katıldı. 1941'de Almanya ile berâber Rusya'ya karşı İkinci Dünyâ Savaşına girdi. Ancak 1944'te Almanya ile arası açılınca Hitler Macaristan'ı işgâl ettirdi. Amiral Horty'nin Macaristan'da yirmi dört yıllık idâresi sona erip, yerine Szalas getirildi.

Szalas'ın kurduğu terör rejimine karşı başlayan muhâlefet, komünistlerin güçlenmesine ve Rusların Macaristan'ı işgâline yol açtı. 4 Şubat'ta cumhûriyet îlân edildi ve aynı sene mâdenler, ağır sanâyi tesisleri, bankalar devletleştirildi. Üç milyon hektar arâzi, sâhiplerinden zorla alındı. Macaristan İşçi Partisi öncülüğünde kilisenin mallarına el konuldu ve kilise aleyhtarlığı kampanyası başlatıldı. Ancak başgösteren tepkiler sonucu 1953'te ülkede mevcut bulunan Sovyet askerleri İmre Nagy'ı başa getirerek yumuşama politikası tâkip etmeye başladılar. İmre Nagy'ın reformlarına tahammül edemeyip, 1955'te görevden alınınca Macaristan'da muhâlefet çok büyük oldu. 1956'da tekrar hükûmetin başına getirilen İmre Nagy, Macarların Sovyet işgal güçleri aleyhine "artık yoldaş değiliz" diye başlattıkları ihtilal hareketi sırasında Macaristan'ın Varşova Paktından çekilip, tarafsız kaldığını, 2 Kasım 1956'da Birleşmiş Milletlere, 3 Kasımda da Sovyet Büyükelçisi Yuri Andropov'a bildirdi. "Eskunzuk, eskunzuk hogy tovabb nem leszunk!" (Yemin ediyoruz, artık köle olmayacağız!) diyen Macar halkının hürriyet mücâdelesi, 4 Kasım'da Budapeşte'ye giren yüzlerce Sovyet tankı tarafından kanla bastırıldı. Binlerce Macar, komünizmden kurtulmak için seyirci durumda kalan Batı'ya ilticâ ettiler. İmre Nagy de yakalanarak 1958'de îdâm edildi. 1989'da komünist parti feshedildi. 1990 seçimleri çok partili oldu ve merkez sağ partiler iktidâra geçtiler.

Fizikî Yapı

Ülkenin tamâmı oldukça alçak olup, en yüksek tepeler 900 ilâ 1000 metreyi aşmamaktadır. Macaristan, dört tabiî bölgeye ayrılır. Büyük faylar, volkanik akıntılar ve sıcak su kaynaklarıyla bölünen batıdan kuzeydoğuya doğru 400 km boyunca uzanan Macar Sırtı denilen bölge, bunlardan birincisini teşkil eder. Bu dağlık bölge, üçe ayrılabilen ova bölgeleri karşısında duvar gibi durmaktadır. Bu ova bölgeleri; Tuna ötesi (Transtuna) bölgesi, Tuna Tisza nehirleri arasındaki bölge ve Tisza ötesi bölgesi (Trantisza)dir. Tuna'nın batısındaki bölgelerden meydana gelen Transtuna, Avusturya sınırındaki Alplerin son yamaçlarını, Mecsek tepelerini, Kisalföld ve Mezaföld ovalarını ihtivâ eder. Tuna ve Tizsa nehirleri arasındaki bölgenin kuzeyindeki topraklar kumlu, güneyindekiler ise kaygandır. Tisza Nehrinin doğusunda yâni Trantisza bölgesinde Büyük Ova bulunur.

Ülkeden geçen iki büyük nehir vardır. Bunlardan birincisi olan Tuna Nehri, 2850 m uzunluğunda olup, uzunluğu îtibâriyle Volga'dan sonra Avrupa'nın en uzun nehridir. Macaristan'ı baştanbaşa ikiye bölen Tuna Nehri, Karadeniz'e dökülmeden önce sekiz ülkeden geçer. Macaristan büyük bir nehir olan Tuna sâyesinde zümrüt gibi güzel tabiî zenginliklere sâhiptir. Budapeşte,Tuna'nın iki yakasında kuruludur. İkinci büyük nehir Tisza ise, 968 km uzunluğunda olup, Ukrayna'da Karpatlardan doğar, Yugoslavya'daki Karlofça yakınlarında Tuna ile birleşir. Macaristan'ın güneyinde, kuzeydoğudan güneybatıya 90 km boyunda genişliği 10 ilâ 15 km olan ve Macar Denizi denilen Orta Avrupa'nın en büyük gölü Balaton bulunur. Avusturya-Macaristan sınırında ise derinliği az, buna karşılık 200 km^2lik bir yüzölçüme sâhip olan Neusiedle Gölü yer alır. Bu gölün büyük kısmı Avusturya'ya âittir.

İklim

Avrupa'daki merkezî durumu sebebiyle denizden uzak olan Macaristan'da kara iklimi hüküm sürer. Yıllık yağış ortalaması 700 mm civârındadır. Yağış farkları batıdan doğuya gidildikçe azalır. Özellikle Büyük Ovanın bâzı kısımları, kuraklık sebebiyle sıkıntı çeker. Bu toprakların değerlendirilmesi sulamaya bağlıdır. Sıcaklık en soğuk ay olan ocakta -1°C ile 3°C arasında, en sıcak olan temmuzda ise 19°C ile 23°C arasında değişir.

Tabiî Kaynaklar

Macaristan hammade ve enerji kaynakları bakımından fakirdir. Mâdenlerinin en önemlisi Vertes Dağlarından çıkarılan boksittir. Boksit üretiminde Avrupa'da ikincidir. Pek az mâden kömürü Pécs yakınlarında, linyit Dorag'da ve Tatabanya'da, Tuna ötesinde ve Slavokya sınırında işletilmektedir.

Romanya sınırında önemli ölçüde tabiî gaz, Balaton Gölünün batısında petrol çıkarılmaktadır. Nisbeten az miktarda manganez ve uranyum yatakları da vardır.

Macaristan sıcak su kaynakları bakımından oldukça zengin olup, bunlardan bir kısmı tıbbî değer taşımaktadır. Özellikle Budapeşte veBudin, dünyânın en güzel kaplıcalarına sâhiptir. Böyle 100'ü aşkın sıcak su kaynağı Budin içinde ve civârında mevcuttur.

Tuna ötesi topraklarının ve dağlarının bitki örtüsü yaprakları dökülen ormanlardan (meşe, kayın, ıhlamur, kestâne) meydana gelmiştir. Fakat bunlar bozkır şartlarının hüküm sürdüğü Büyük Ova yakınlarındaki arâzide âniden kaybolur. Önceleri Macaristan'da başka yerde bulunmayan bâzı balıklar, büyük av hayvanları ve çok sayıda göçmen kuşlar bulunuyordu. Günümüzde bunların çoğunun nesli tükenmektedir. Fakat hâlâ bâzı enteresan kuşlara (meselâ siyah leylek) ve memeli hayvanlara (vaşak, kurt gibi) dağlarda ve Büyük Ovanın uzak köşelerinde rastlanmaktadır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

10.600.000 nüfûsa sâhip Macaristan, nüfus dağılımı bakımından üç büyük târihi ve ekonomik bölgeye ayrılır. Tuna ötesi (Transtuna), Büyük Ova ve Kuzey yüksek arâzisi nüfusun yaklaşık % 48'i Büyük Ovada, % 38'i Tuna ötesinde, % 14'ü de kuzey yüksek arâzisinde yaşamaktadır. Macar halkının % 45'i şehirlerde, % 55'i köylerde yaşar. Kilometrekare başına nüfus yoğunluğu 93 kişidir. En büyük şehri, sanâyi ve kültür merkezi Budapeşte olup, nüfusu 2.115.000'dir. Macaristan etnik yapısı îtibâriyle Orta Avrupa'nın en homojen devletidir. Nüfûsun % 97'si Macar'dır. Macarca, Fin-Uygur dil âilesine dâhil olup, ülkenin resmî dilidir. Macaristan'da az miktarda Almanlar, Slovaklar mevcuttur. Nüfûsun % 67'si Katolik, % 28'i Protestan, % 3'ü Ortodoks, % 2'si Yahûdîdir. Mecbûri eğitim 6 yaşında başlar ve en az 8 yıl devâm eder. Ülkede 16 civârında üniversite, 75'i aşkın yüksek teknik okul mevcuttur. Macar halkı ancak çok küçük bir oranda özel mülkiyet edinme hakkına sâhiptir. Üretim mallarının hemen hemen hepsi devlet kontrolündedir.

Siyâsî Hayat

Macaristan'da ilk yazılı anayasa, 18 Ağustos 1949'da kabûl edildi. Anayasaya göre devlet bir halk cumhûriyetidir.

Devlet gücünün en yüksek organları, parlamento (millî meclis) ve başkanlık konseyidir (hükûmet yönetim kurulu). Tek meclisli parlamentonun 349 üyesi, başkanlık konseyinin 21 üyesi vardır. Başkanlık konseyi üyeleri, parlamentodan seçilir ve parlamentoya karşı sorumludur. En üst idârî merci, bakanlar kurulu olup, üyeleri hükûmet yönetim kurulunun tavsiyesi üzerine parlamento tarafından seçilir ve azledilir. Başkanlık konseyinin başkanı Macaristan'ın devlet başkanıdır, bakanlar kurulu başkanı ise başbakan gibi görev yapar.

Mahallî, ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetler, bir üst seviyedeki bölge otoritesine karşı sorumlu olan konseyler hiyerarşisiyle yönetilir. Macaristan, 19'u komita ve beşi komita statüsünde olmak üzere 24 idârî üniteye bölünmüştür. Bunların konseyleri doğrudan doğruya bakanlar kuruluna karşı sorumludur.

Adâlet işleri anayasa mahkemesi, yüksek mahkeme ve komitaya, belediyeye ve mıntıkaya âit mahkemelerce yürütülür. Anayasa mahkemesi ve yüksek mahkemenin hâkimleri, beş yıllık süreyle parlamento tarafından, diğer hâkimler ise üç yıllık süreyle mahallî konseyler tarafından seçilir. Savcı başkanı, altı yıllık süreyle parlamento tarafından seçilir ve buna karşı sorumludur.

Komünistlerin iktidârı ele geçirdiğinden 1990'daki seçime kadar, bütün genel seçimlerde, sâdece komünistlerin hâkim olduğu bir partinin seçim listesi oy kullanma hakkı olanlar tarafından tek liste olarak kullanılmakta idi. 1989'da Komünist Parti feshedildi. 1990'da yapılan seçimi Merkez Sağ Parti kazandı.

Parlamento, yasama yetkisini sâdece hükûmetin kânun tasarılarını tasdik etmekte kullanır. Bakanlar kurulu ekseriya, parlamentonun tasdikine sunmadan resmî emirler yayınlar.

Ekonomi

Tabiat şartları tarım için elverişli bir durum arz eder. Toprakların % 67'si işlenmeye elverişli, % 15,3'ü çayır ve otlaklardır. Toprağın % 97,6'lık bir kısmı devlet çiftliklerine ve kooperatiflere âit olup, devlet sektörünün elindedir. Esas tarım ürünleri buğday (2.742.000 ton) ve mısırdır (3.800.000 ton). Bunlar Kisalföld, Tuna ve Tisza arasındaki bölge ve Alföld'de yetiştirilir. Bununla berâber ekili tarlaların % 40'ını meydana getiren tahıllar, sanâyi bitkilerine göre önemini kaybetmektedir. Doğudaki kurak bölgelerde ve Tisza Vâdisinde sulanan topraklar artırılarak, pirinç üretimine ve meyve ağaçları yetiştirilmesine ve hatta pamuk üretimine imkân sağlanmıştır. Tokaj, Bakony Tepesi ve Eger'de bağcılıkla ilgili ürünler, Mecsek Tepelerinde meyve ağaçları özellik kazanır. Hayvancılık her zaman önemli bir rol oynar. 2.000.000'dan fazla sığır, 3.277.000 civârında koyun yetiştirilir.

Macaristan, hammaddeleri ve enerji kaynaklarının azlığı sebebiyle, sanâyileşmede zorluk çekmektedir. Miskole yakınlarındaki Kazineborcika'da, Budapeşte'nin güneyindeki Dunajvaras'ta, başkentin banliyösündeki Çsepel kombinalarında çelik ve dökme demir üretilir. Bununla berâber, hammaddelerin büyük kısmı ithal edildiğinden, taşkömürü zor ve pahalı şartlarda işletildiğinden demir sanâyii az kâr getirir. Boksitin bolluğu, bunu işletmek için enerji ithal etmesine rağmen, Macaristan'ı Doğu Avrupa ülkelerinin en fazla alüminyum üreten ülkesi yapmıştır. Bütün sanâyi merkezlerinde bilhassa Budapeşte'de bulunan makina âletleri, ulaşım malzemeleri îmâlâtı (traktör, motosiklet, otobüs, demiryolu malzemesi) sanâyiinin temel sektörünü teşkil eder. Kimyâ sanâyi Macaristan'ın sülfürik asit, kauçuk ihtiyaçlarını ve çok sayıda petrol cinslerini karşılar. Miskole, Tatabanya ve Budapeşte bölgesinde büyük kimyâ kombinaları kurulmuştur. Tekstil ve gıdâ sanâyii önceden beri önemini devâm ettirmektedir (un sanâyii, şeker sanâyii gibi). En önemli endüstri merkezi, fabrikaların üçte birinin bulunduğu Budapeşte'dir.

Dış ticâretin üçte ikisi Doğu Avrupa ülkeleriyle, özellikle Rusya ile (% 30'dan % 35'e kadar ithâlat ve ihrâcat) sonra Çekoslovakya iledir. Ticâretin geri kalanı Batı Avrupa, Arjantin ve Birleşik Arap Cumhûriyeti ile yapılır. Hammaddeleri ve yarı mâmul maddeleri (ithâlatın üçte ikisi) ithal eder. Makina endüstrisi (% 30 ilâ % 35), tüketim endüstrisi ve gıda endüstrisi ürünlerini ihraç eder. İthâlât ve ihrâcât dengelidir.

Turizm gelişmektedir. Beşte dördü Rusya ve diğer sosyalist ülkelerden olmak üzere her yıl 2.500.000 turist Macaristan'ı ziyâret etmektedir. Turizmi geliştirmek için, kış sporları ve sıcak su tesisleri modernleştirilmiştir.

Macaristan iyi bir ulaştırma şebekesine sâhiptir. Karayolu ağı ve demiryolu ağı Budapeşte'de düğümlenir. 30.000 km'ye ulaşan karayollarının % 99'u asfaltlanmıştır. Demiryolu ağı ise 13.200 kilometredir. Tuna ve Tisza nehirleri üzerinde ulaşım önemli bir rol oynar. Budapeşte, Terihegy'de milletlerarası bir havaalanına sâhiptir.

MACRİTÎ;

Endülüs'te yetişen ünlü kimyâ ve matematik âlimi. İsmi, Mesleme bin Ahmed bin Kâsım bin Abdullah el-Macritî olup, künyesi Ebü'l-Kâsım'dır. 950 (H.338) senesinde, şimdi İspanya'nın başşehri olan Madrid'de doğdu. Bu yüzden el-Macritî nisbesini aldı. 1007 (H.397) senesinde Kurtuba'da vefât etti. Endülüs'te yetişen âlimlerin en meşhûrlarındandır.

İlim merkezi olan Kurtuba'ya küçük yaşta giden Ebü'l-Kâsım, ilim öğrenmek için birçok İslâm ülkesini dolaştı. Devrinin din ve fen ilimlerinde mütehassıs âlimlerinden ders aldı. Onlarla ilmî mütâlaalarda ve istişârelerde bulundu. İlmî gezilerini tamamladıktan sonra, İspanya'ya dönerek Kurtuba'ya yerleşti ve birçok ilim ve irfan âşığının toplandığı bir medrese inşâ ettirdi. Bugünkü anlamda tam bir ilimler akademisi durumundaki bu medresede, Ebü'l-Kâsım Gırnatî ve Ebû Bekr Kirmânî gibi pekçok âlim yetişti.

Ebü'l-Kâsım Macritî, fen ilimlerinin her dalında söz sâhibiydi. Astronomi, yıldız ve gezegenlerin hareketleri ile ilgili çok geniş ve esaslı bilgiye sâhipti. Batlemyüs'ün (M. 85-167) gök harîtası üzerine ilk defâ tâlikâtta bulunan (notlar düşen) ve astronomik cetvellerdeki yanlışlıkları düzeltme yolunda faaliyet gösteren bir âlim olarak Avrupa'da tanındı.

Macritî, kimyâ ilmiyle de meşgûl oldu ve bu alanda **Rutbet-ül-Hakîm ve Gâyet-ül-Hakîm** adlarında iki eser yazdı. Bu eserler; o devirde doğu ve batı bilim çevrelerinde tek mürâcaat kaynağı oldu.

Kimyâ üzerindeki çalışmalarında, gâyet mantıkî ve hesâba dayanan bir düşünce ve tedkik kâbiliyetine sâhipti. Maddeler üzerinde yaptığı deneyleri, eserlerinde uzun uzun anlattı. Meselâ bir miktâr cıvayı bir cam tüpe koyarak, bunu kırk gün süreyle sâkin bir ateş üzerinde tuttu. Bu süre boyunca civada meydana gelen değişiklikleri dikkatle tâkib etti. Sonunda, cıvanın oksijen ile reaksiyona girerek kırmızı toz hâline geldiğini gördü. Bugün buna cıva-oksit denilmektedir. Deneye tâbi tuttuğu maddenin ağırlığının deney sonunda değişmediğini tesbit etti. Hâlbuki, bu reaksiyonda, bir miktar cıvanın buharlaştığını görmüştü. Oksijenle birleşme doğuran bir reaksiyon hâsıl olmuş ve cıva ile birleşen oksijen kadar cıva buharlaşmıştı. Priestley ve Lavoisier, onun tesbit ettiği bu önemli kimyevî prensiplerden istifâde edip geliştirerek **Kütlenin** (maddenin) **korunma kânununu** ortaya koydular.

Macritî, Câbir bin Hayyân ve Râzî'den sonra üçüncü sırada yer alan bir kimyâ üstâdı idi. Kimyânın hurâfelerden, sihir ve tılsımât gibi şeylerden ayıklanıp başlı başına bir ilim hâline gelmesini sağladı. Metodu, tecrübe ve istikra' yâni tüme varım idi. Matematiğin kimyâ için kaçınılmaz bir ilim olduğunu çok iyi biliyordu. Talebelerine metodunu öğretiyor ve kimyevî reaksiyonlar üzerinde dikkatle durmalarını ısrârla tavsiye ediyordu.

Ebü'l-Kâsım Mesleme bin Ahmed Macritî, bir ara çalışmalarını matematik sâhası üzerinde teksîf etti.

Özellikle sayılar teorisi ve Oklid geometrisi üzerinde çalışarak eserler yazdı. Macritî'nin hesab hakkındaki eseri o devrin bütün ilim çevrelerinde el kitabı olarak kullanıldı. Bilim târihçisi Florian Cojori, **History of Mathematics** adlı eserinde, Macritî'den söz ederken, matematik sâhasında özellikle sayılar teorisini geliştirdiğini ve "Adâd-ı mütehabbe" veya "Amicable numbers" (Sevgi sayıları) denilen ve sevgiye sebeb olduğu sanılan sayılar üzerinde çalışmalar yaptığını kaydetmektedir.

Macritî, ayrıca biyoloji, zooloji ve ekoloji dallarında da ilmî çalışmalarda bulundu. Dikkat çekici çalışma ve tesbitler ortaya koymayı başardı. İnsanlar arasında olduğu gibi hayvanlar arasında da, gruplaşma ve başkanlık temâyülü olduğunu, her bir hayvan grubunun âdetâ bir toplum teşkil ettiğini, anlaşma için belli dilleri ve farklı özellikleri bulunduğunu, bu sistemin kâinâtta son derece muntazam ve âhenkli bir şekilde mevcut olduğunu söyledi. Bu görüşleriyle isâbetli ve modern bir tesbit ortaya koydu. Günümüzde modern biyoloji ve zooloji bunu isbatlamaktadır.

Macritî, ekoloji ve çevre bilimlerinin de kurucusu sayılabilir.

Macritî'nin kurduğu medresenin yakınlarında, Endülüs Emevî Devleti tarafından Kurtuba'da 600.000 kitap bulunan bir kütüphâne kurulmuştu. Avrupalı ilim tâlipleri Kurtuba'ya gelerek, Arapça öğrenir, Macritî gibi birçok İslâm âliminden ilim tahsil ederlerdi. Endülüs medreselerinde lüzumlu kültüre sâhib olan Avrupalı talebeler, İslâm âlimlerinin yazdığı muhtelif ilim dallarına dâir el yazması eserleri çeşitli yollardan elde ederek, o zamanlar henüz teşekkül etmekte olan Avrupa ilim çevrelerine götürdüler. Eserleri tercüme ederek kendileri keşf yapmış ve eser yazmış gibi piyasaya sürüp, bir çok İslâm âliminin isimlerini unutturdular. BugünİslâmÂlimlerinin yaptığı birçok keşfler, ilmî ahlâkın aksine olarak, çalınmış ve batılı ilim adamları tarafından yapılmış gibi insanlığa tanıtılmıştır.

Macritî, batı İslâm dünyâsında, fen ilimleri dalında rönesansın ilk temsilcisi olarak değerlendirilmektedir. O, hayâtını İslâmiyete, ilim yoluyla hizmet etmeye vakfetmiş, seçkin bilim adamlarındandı. Bütün ömrünü eser yazma, tercüme ve ilmî deneyler yapma ve ilim adamı yetiştirmekle geçiren bu büyük âlim, ne yazık ki, adı unutturulan İslâm âlimlerinden biridir.

Macritî'nin yazmış olduğu eserlerden bâzıları şunlardır: 1) **Kitâbu Semâr-il-Aded fil-Hisâb,** 2) **Kitâbu İhtisâri Ta'dîl-il-Kevâkib min Zîcil-Bettânî:** Bettânî'nin Zîcinin hulâsasıdır. 3) **Kitâbu Rütbet-il-Hakîm fil-Kimyâ,** 4) **Kitâb-ül-Ahcâr:** Mâdenlerle ilgilidir. 5) **Kitâbu Ravdat-il-Hadâik,** 6) **Kitâb fil-Usturlâb,** 7) **Kitâb Şerh-il-Macistî li Batlemyüs,** 8) **Kitâb fit-Târih,** 9) **Kitâb fit-Tabîiyyât ve Te'sîr-in-Neş'eti vel-Bî'eti alel-Kâinât-il-Hey'eti:** Ekoloji ve çevre bilimleri, yâni tabiat ve maddî çevrenin canlılar üzerindeki etkileri ile ilgilidir. 10) **Kitâbu Mefharet-il-Ahcâr-il-Kerîmeti:** Kıymetli taş ve mücevherâtın tedkîkinden bahseder. 11) **Kitâb-ul-Îzâh fî İlm-is-Sihr,** 12) **Kitâb-ur-Risâlet-il-Câmi'a,** 13) **Kitâbu Gâyet-il-Hakîm:** Kimyâ ve bilim târihi ile ilgilidir. Eserde sâdece kimyâ üzerinde durmamış, eski devir ve milletlerden kendisine ulaşan; astronomi, matematik, mekanik ve tabiat târihi ilimlerine dâir temel bilgiler hülâsa etmiştir. O dönemde Kral Alfonso tarafından Latince'ye tercüme edilen eser, 1252 senesinde **Picatrix** adı ile neşredildi. Ayrıca ünlü şarkiyatcı Ritter, 1927 senesinde eseri Almanca'ya tercüme ederek yayınladı.

MÂCUN;

Alm. *Kitt (m),* **Fr.** *Mastic (m),* **İng.** *Putty.* Kalsiyum karbonat tozu ile kaynamış beziryağının birlikte döğülüp yoğrulmasıyla hazırlanan hamursu malzeme. Kullanma yerine göre yapısı değişiktir. Mâcun çok çeşitli yerlerde kullanılır.

Kaliteli bir mâcunun % 85-90'ı kalsiyum karbonat, % 10-15'i kaynatılmış beziryağı(ketenyağı) olanıdır. İyi bir mâcun elde yağ bırakmayan ve rahatlıkla yuvarlanabilendir. Umûmiyetle, tatbik edildiği satıhta gözenek şeklindeki oyukları, kapatarak, düzgünlük temin eder. Boyacılıkta kullanılan mâcunlar bu türdür.

Mâcun, kullanma maksadına göre isim alır. Boyacılıkta kullanılan mâcuna gözenek mâcunu denir. Mobilyacılıkta kullanılana makta mâcunu, camcılıkta kullanılana cam mâcunu denir. Diş mâcunu, çeşitli baharatların şekerle kaynatılmasından elde edilen mesir mâcunu, uyuşturucu maddelerin karışımından yapılan keyif mâcunu gibi daha birçok cins mâcun vardır.

Mâcunun sanâyide kullanıldığı yerler çoktur. Dökümden gözenekli çıkan parçalar, özel mâcunlarla sıvanarak kusurları kapatılır. Bu maksatla kullanılan macuna piyasada camsuyu denir.

Mâcun îmâl edilirken büyük ölçüde özel mikserler kullanılır. Bu mikserin büyükçe bir kazanı ve kazan içinde ekseni etrâfında dönen bir mil vardır. Mil, helezon biçiminde levha kanatçıkları çevirerek, hazırlanacak mâcunun, çok iyi karışmasını sağlar. Karıştırma işleminin kolay olabilmesi için mikser kazanı bir miktar ısıtılır, böylece karışım viskositesi (kalınlığı) düşürülür.

MADAGASKAR

DEVLETİN ADI ..... Demokratik Madagaskar Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Antananirova

NÜFÛSU 12.804.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 587.041 km^2

DÎNİ ..... Hıristiyan, Müslüman, Putperest

RESMÎ DİLİ ..... Madagaskar dili ve Fransızca

PARA BİRİMİ..... Madagaskar frangı

Hint Okyanusunun batısında, Madagaskar Adası ve yakınındaki küçük adalar üzerinde kurulmuş bir Afrika ülkesi, Afrika kıtasından Mozambik Kanalı ile ayrılan Madagaskar, 11° 57'-25° 36' güney enlemleri ile 43° 13'-50° 29' doğu boylamları arasında yer alır.

Târihi

Madagaskar hakkında ilk bilgiler Arap kaynaklarından, bilhassa 10. yüzyıl ortasında Doğu Afrika'yı ziyâret eden El-Mesûdî'den elde edilmektedir. Ada, çağımız öncesinden îtibâren Endonezyalılar ve Afrikalılar tarafından nüfuslandırılmıştır. On ikinci yüzyılda Araplar, kuzeybatı kıyısında küçük bir kasaba kurdular. Zamanla adaya İslâmiyet yayıldı. Gaskar Adası bir Portekizli tarafından 1500'de tesâdüfen keşfedilinceye kadar Avrupalılarca bilinmiyordu. 1643 yılında Fransızlar o zamanlar küçük krallıklara bölünmüş olan adada, Dauphin Kalesini kurdular. On sekizinci asırda doruk noktasında olan Sakalava Krallıkları, aynı asrın sonunda yerini Merina Krallığına bıraktı. Bu krallık, İngiltere ile dostluk anlaşması imzâlayarak, kapısını Avrupalılara açtı. Bu arada Fransızlar 1841'de Nassi Beyi işgâl ederek Sakalavaları himâyesi altına almak istedi. Fransa, himâyesini kabul etmeyen Sakalava kıyısını bombaladı. 1885 yılında yapılan anlaşmayla, dış işlerinde başkan olan bir Fransız yöneticinin otoritesi altında bir çeşit himâye devlet kuruldu. 1896'da Fransız parlamentosu, Madagaskar'ı sömürge hâline getirdi. İkinci Dünyâ Savaşından sonra, Madagaskarlılar bağımsızlık için çetin bir mücâdeleye giriştiler. 1947'de ihtilal patlak verdi, kısa bir müdâhaleden sonra isyan bastırıldı. 60.000 ile 90.000 arasında insan öldü veya yaralandı. Ada bundan sonra direkt olarak Paris'ten idâre edilmeye başlandı. 1958'de Madagaskar, Fransız Cemiyeti içinde muhtar bir cumhûriyet oldu. 26 Haziran 1960'ta da tam bağımsızlığa kavuştu. 10 yıllık şeklî bir bağımsızlıktan sonra hâlâ ülkede 50.000 Fransız askeri vardır. Yabancı yatırımların üçte ikisi ihrâcatın dörtte üçü, ticârî değere sâhip bitkilerin yarısından fazlası Fransız ithâlat-ihrâcat şirketlerinin elinde idi. Kurak ve fakir olan güneyde 1972 başlarında, 100.000 öğrenci, yabancı ekonomik hâkimiyete son verilmesi için boykot yaptı. Boykot sindirildi fakat, Mayıs 1972'de başşehirde yeni kargaşalıklar başgösterince; hükûmet, iktidarı ordu komutanına bıraktı. 1972-1975 yılları arasında geçici bir hükûmet kuruldu. 30 Aralık 1975'te ikinci bir cumhûriyet îlân edildi. Yeni devletin adı Demokratik Madagaskar Cumhûriyeti oldu. Yeni cumhûriyet geniş bir devletleştirme politikası tâkib etti. Fransız askerlerini ülkeden çıkardı. 1991 senesi başlarında başlayan iç karışıklıklar yüzünden Temmuz ayında olağanüstü durum îlân edildi ve bir süre sonra sosyalistlerin kurduğu hükûmet istifâ etti. Bir süre sonra meclis ve Yüksek Devrim Konseyi feshedilerek, Zafy başkanlığında Yüksek Devlet Organı kuruldu. Başkanlık seçimlerinin ilk turu 25 Kasım 1992'de yapıldı. Seçimlere hîle karıştırıldığı gerekçesiyle ikinci tur 1993 senesine ertelendi.

Fizikî Yapı

Yüzölçümü îtibâriyle dünyânın dördüncü büyük adası olan Madagaskar, kuzeyden güneye 1570 km uzunlukta olup, âzamî genişliği 575 kilometredir. Yaklaşık 4800 km'den fazla olan kıyı hattı, bütün uzunluğu boyunca uzanan dağ zinciri ile coğrafî yapısının değişikliği dikkate değerdir. Ada üç tabiî coğrafî bölgeye ayrılır: Dağlık iç bölge, doğu kıyısı ve batı kıyısı.

Yüksek yaylalar ismini alan dağlık iç bölge, deniz seviyesinden 900 ilâ 1500 m yükseklikte olup, yüksekliği 1830 m'yi aşan üç dağ silsilesini ihtivâ eder. En yüksek tepe olan Maromokotro (2876 m), kuzeydeki Tsratanna sıra dağları üzerindedir. Yaylaların yüzeyleri, birbirinden farklı özellikler arz eder. Bütün istikâmetlerde çaprazvâri vâdiler ve derin dereler bulunur. Dağlık bölgenin yüksek kesimlerinde, çukur şeklinde büyük alçak basınç alanları ve bataklık ovalar mevcuttur.

Genişliği ortalama 50 km olan doğu kıyısı, yüksek yaylalar ve Hint Okyanusu arasında yer alır. Erozyona mâruz kalmış tepeleri ve bataklıkları ile özellik kazanır. Tek girinti olarak Antongil Körfezini ihtivâ eden kıyı hattı, dağların ana eksenine paraleldir. Bu kıyıdan Hint Okyanusuna dökülen nehirler kısa olup, ancak kısa mesâfelerde ulaşıma elverişlidir.

Bâzı yerlerde genişliği 190 km'ye ulaşan batı kıyısı, ovaları çöküntü alanları ve yaylaları ile doğu

kıyısına nazaran daha değişken, daha çok girintili çıkıntılı bir görünüm arz eder. Bu kıyı, Madagaskar'ın en önemli coğrafî özelliğidir. Buradan Mozambik Kanalına dökülen nehirler daha uzun ve büyük bölümleri ulaşıma elverişlidir.

İklim

Adada iklim değişiklikleri, enlem farklılıklarından ziyâde yükseklik farklılıklarına bağlıdır. Kıyılarda iklim genellikle sıcak ve nemlidir. Dağlık iç kesimlerde ise ılımandır.

Madagaskar'da iki mevsim vardır: Sıcak (yağışlı) mevsim ve soğuk (kurak) mevsim. Sıcak mevsim, günlük yağmurlar ve fırtınalar dönemidir. Bu mevsim, yüksek yaylalarda, kasım sonundan nisan sonuna kadar devâm eder. Doğu kıyısında daha uzun, batı kıyısında daha kısadır. En güneyde sâdece iki ay sürer (aralık ve ocak). Soğuk mevsim nisandan kasıma kadar devâm eder. Bu mevsimde doğu kıyısı ve kuzey batısı yağışlı, yüksek yaylalar ise nemlidir. Batı kıyısı kurak, güney kıyısı daha da kuraktır. Senelik yağış ortalaması bölgelere göre değişmektedir. Antongil kıyısında 3700 mm olan yağış miktarı, kuzeybatı kıyısında 2100 milimetreye, batıda 940 milimetreye, güneybatıda ise 355 kilometreye düşmektedir. İç platoda bu miktar 1200-1325 mm arasında değişmektedir. Yıllık sıcaklık ortalaması ise kıyılarda 21°C-27°C, iç platoda ise 13°-19°C arasındadır. En soğuk ay temmuz ayıdır.

Tabiî Kaynaklar

Bir zamanlar Madagaskar'ı kaplayan kesif ormanlara, günümüzde ancak kıyı hattında ve merkezî dağ silsilesinin yamaçlarında rastlamak mümkündür. Tabiî bitki örtüsü, tarla açmak için yakılarak veya kesilerek yok edilmektedir. En kesif ormanlar, kuzeybatıda Ankaizina yaylalarında, Tsratanna dağ silsilesinde ve Sahamalaza Körfezi yakınlarındadır. Ormanlar koyu kırmızı ve güzel kokulu ağaçlarla demir ağacı gibi kıymetli ağaçları ihtivâ eder. Güneyde sık dikenli fundalıklar (kaktüs ve bodur ağaçlara karışan dev otlar) bulunur. Ada hayvanları kendisine has bir özelliğe sâhiptir. Önemli ölçüde bulunan timsahlar dışında, fil, maymun veya aslan gibi büyük hayvanlar yoktur. Bununla berâber sâdece Madagaskar'da bulunan ve maymuna benzeyen hayvanlar bol miktarda bulunur. Ayrıca bostan kirpisi, yarasa, yaban domuzu gibi memeli hayvanlara da rastlamak mümkündür. Madagaskar, yeraltı zenginlikleri olarak krom, mika, grafit ve ikinci derecede kıymetli taşları ihtivâ eder. 1980'de büyük petrol rezervleri bulunmuştur. Hâlihâzırda petrol çıkarılmamaktadır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

12.804.000 nüfuslu Madagaskar halkının büyük çoğunluğu (% 84) kırsal kesimde yaşar ve çiftçilikle geçinir. Yaklaşık 663.000 nüfûsa sâhip, başşehir ve aynı zamanda tek büyük şehir olan Antananarivo, yüksek yaylalar bölgesindedir. Nüfus artış oranı, % 2,6 civârındadır.

Fransız işgâlinden önce ve sonra, ticâret, iç göçler ve idârî yapı sebebiyle birbirine sıkıca bağlı olan etnik gruplar dağılmıştır. Madagaskar halkının en kalabalık ve nüfuzlu grubunu meydana getiren Merina kabîlesi orta kesimdeki dağlık arâzilerde yaşar. Bundan başka, Bertsileo, Sakalava, Mahafaly, Antaimoro, Antaisaka gibi etnik gruplar da vardır. Ayrıca Madagaskar'da Avrupalı, Çinli ve Hintli azınlıklar da mevcuttur. Resmî dil Madagaskar lisanı ve Fransızcadır. Yirminci yüzyıla kadar eğitim, misyonerlerin elinde kalmıştır. Günümüzde halkın yaklaşık % 50'si okur yazardır. Yüksek öğrenim Madagaskar Üniversitesinde ve ilmî araştırma enstitülerinde yapılmaktadır. Madagaskar ahâlisinin takriben üçte biri Hıristiyandır. Hıristiyanlık on dokuzuncu asırda misyonerler tarafından ülkede yayılmıştır. Madagaskar'da, bilhassa kuzeybatıda birkaç yüz bin Müslüman bulunmaktadır. Kırsal kesimdeki halkın çoğu eski dinlerini devâm ettirmektedir.

Siyâsî Hayat

30 aralık 1975'te îlân edilen Demokratik Madagaskar Cumhûriyetinde, Cumhurbaşkanı yedi yıl süreyle seçilir. Cumhurbaşkanı 12 üyeli ihtilal konseyine başkanlık eder. Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından tâyin edilir. Millî Halk Meclisinin altı yıllık süreyle işbaşına geldiği ülkede, sosyalizm esaslarına bağlı tek bir parti vardır. Madagaskar, Birleşmiş Milletler Teşkilâtına ve Afrika Birliği teşkilâtına üyedir.

Ekonomi

Madagaskar ekonomisi son yıllara kadar büyük çoğunlukla Fransız iktisâdî kuruluşlarının kontrolü altında idi. Günümüzde hükûmet, uyguladığı hızlandırılmış bir devletleştirme politikası ile, yaklaşık sanâyinin % 35'ini, ihrâcatın % 78'ini, ithâlatın % 60'ını, bankacılığın ve sigortacılığın tamâmını devletleştirmiştir.

Ekonomide öncelik, halkın % 80'inden fazlasının meşgul olduğu tarıma verilmiştir. Ülkede yetişen tütün, vanilya, çay, karanfil, biber ve kahve gibi tarım ürünleri ihraç edilmektedir. Halkın temel gıdâ maddesi olan pirinç yetiştirilmekte ise de şehirli halk için, düzenli olarak yılda 100 bin tonun üstünde pirinç ithal edilmektedir. Madagaskar'da yetiştirilen 10 milyon baş sığır, ülkenin dondurulmuş et ihraç

etmesine imkân vermektedir. Tarım ürünleri ihrâcat gelirlerinin % 30'unu sağlar. Ülkede çıkarılan krom, mika, grafit ve ikinci derecede kıymetli taşlar ihraç edilmektedir. Son yıllarda keşfedilen büyük petrol rezervleri sâyesinde Madagaskar'ın petrol ihraç eden bir ülke durumuna gelmesi beklenmektedir. Mâmül maddelerinin çoğu ithal edilmekte ise de, sıkı bir ithâlat politikası sebebiyle ticâret dengesi ülke lehine kaymaktadır. Enflasyon % 8 civârında tutulmaktadır.

Ulaşım sahası, sosyal ve ekonomik gelişme için büyük engel teşkil etmektedir. Yolların uzunluğu ve bakımı yetersizdir. Sömürge devrinden kalma demiryolları geliştirilmemiştir. Bu eksikliklere karşılık olarak hava yolu ulaşımı geliştirilmeye çalışılmaktadır. Başşehir yakınlarındaki İvanto havaalanı ülkenin tek milletlerarası havaalanıdır.

MADALYA;

Alm. *Medaille (f),* **Fr.** *Médaille (f),* **İng.** *Medal.* Muhârebelerde üstün başarı gösterenlere, önemli bir olay veya yarışma sonunda derece alanlara verilen mâdenî nişân. Madalya basımı, târihin çok öncesine dayanır. Abbâsîler (749-1517) zamânında, önem arz eden bâzı hadiseler sebebi ile "atiye dinarı" denilen madalya basıldı. Abbâsî halifelerinden Muktedir'in bastırdığı madalya, Berlin Müzesinde bulunmaktadır. Büveyhoğulları'ndan İzzüdevle Bahtiyar tarafından basılan 36 mm çapında 18,30 gram ağırlığındaki bir altın madalya, İstanbul Arkeoloji müzesinde mevcuttur. Bu madalya, 976 senesinde Halife Tayi'nin, İzzüddevle Bahtiyar'ın kızıyla evlenmesi sebebiyle, hâtıra olarak bastırıldı ve mahdut zevâta verildi. Anadolu Selçuklularından İkinci Keyhüsrev de, 1245 senesinde 41 mm çapında ve 134,25 gr ağırlığında bir atiye dinârı bastırdı. Osmanlı Devletinde de, ilk defa 1730 senesinde Ferrahi denilen altın madalya basıldı. Üçüncü Osman Han zamânında basılan Sikke-i Cedid madalyası da altındandı.

Madalya'nın şekli, özellikleri, veriliş esasları, veraset, kayıt ve tescil işleri bakımından en geniş şekli ile Türk Silâhlı Kuvvetlerinde düzenlenmiştir. Genelkurmay Başkanlığınca hazırlanıp yayınlanan yönetmeliğe göre sekiz çeşit madalya vardır:

Savaş madalyası: Savaş takdirnâmesi alanlara verilir. Savaş takdirnâmesi ise, başarılı sevk ve idâre kâbiliyeti veya görev îcâbı üstün kahramanlık ve cesâret göstermek sûretiyle, muhârebenin seyrini değiştirecek durumu meydana getirenlere verilir. İki derecelidir ve altın kaplamadır.

Türk Silâhlı Kuvvetleri Şeref Madalyası: Savaşın sevk ve idâresinde ve kazanılmasında önemli rol oynayanlara altın kaplama; hayâtı tehlikede olan kişi ve birlikleri, kendi hayâtını tehlikeye koyarak kurtaran Türk ve yabancı uyruklu asker ve sivil kişilere gümüş kaplama şeref madalyası verilir.

Türk Silâhlı Kuvvetleri Övünç Madalyası: İki derecelidir. Birinci derecesi; savaşa katılıp herhangi bir disiplinsiz hâli görülmeyenlere gümüş kaplama, ikinci derecesi ise barışta görevini üstün gayretle îfâ ederken görevin sebep ve tesiri ile hayâtını kaybeden askerin kânûnî mirasçılarına bronz madalya verilir.

Türk Silâhlı Kuvvetleri Üstün Kâbiliyet Madalyası: Silâhlı kuvvetlerin yükselmesi, güçlenmesi uğruna askerî, idârî, ilmî alanlarda üstün hizmette bulunanlara; araç, gereç, gibi lüzumlu malzemeleri keşfedenlere, birliğinin îtibârını yükseltenlere, emsâline nazaran feragat ve fedakârlıkla çalışarak görevini üstün derecede yapan asker kişilere verilir. Gümüş kaplamadır.

Türk Silâhlı Kuvvetleri Üstün Cesâret ve Feragad Madalyası: Bu madalya, savaşta ve barışta kendine verilen görevleri hayâtını tehlikeye koyarak, üstün cesâret ve feragatla yerine getiren Türk ve yabancı uyruklu asker ve sivil kişilere verilir. İki cinsdir. Mâdenî pirinç üzerine, altın ve gümüş kaplamadır.

Türk Silâhlı Kuvvetleri Başarı Madalyası: Savaşta ve barışta önemli görevlerin yapılmasında müstesnâ başarı gösteren Türk ve yabancı uyruklu asker ve sivil kişilere verilir. Pirinç üzerine gümüş kaplamadır.

Türk Silâhlı Kuvvetleri Hizmet Madalyası: Savaşta ve barışta başarı gösteren, Türk ve yabancı uyruklu asker ve sivil kişilere verilir. Gümüş kaplamadır. Savaş madalyası, Türk Silâhlı Kuvvetleri Komutanının imzâsı üzerine, Millî Savunma Bakanı ve Başbakanın imzâlayacağı ve Cumhurbaşkanının onaylayacağı kararnâme ile tevcih olunur. Diğer madalyalar Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları, Jandarma Genel Komutanınca veya yetkili kılacakları şahıslarca verilir.

Verilen madalyalar, sâhiplerinin ölümü hâlinde kânûnî mirasçılarına intikal eder. Ancak, bunlar madalyaları takamazlar.

Madalyalar, yönetmelikte belirtilen şekilde ve törenle takılır. İstiklâl Harbine fiilen katılanlara 1005 sayılı kânun gereğince İstiklâl Madalyası verilir ve aylık bağlanır. Bunlar Devlet Demiryolları ve Devlet

Denizyolları vâsıtalarıyla belediye otobüslerinde ücretsiz seyâhat etme hakkına sâhiptirler.

Dünyâda müstesnâ olaylar sebebi ile bastırılmış belli başlı madalyalar: Amiral Tromp'un 1653'te bastırdığı altın madalya, 1445'te basılan Domenico Nevello Malatesta madalyası, 1400 yıllarında İmparator Heraklius Michelet Saulmon'un madalyası, Dördüncü Henri'nin madalyası, 1499'da Onikinci Louis veAnne de Bretogne'nin madalyası, önemli olanlarıdır.

Osmanlı Devletinde muhtelif târihlerde, önem arz eden harp veya olaylar sebebiyle madalyalar verilmiştir. Bunlardan bâzıları:

Üçüncü Osman zamânındaki, "Sikke-i Cedid" adı ile anılmıştır. Altındandır. Abdülmecid Han zamânında, 1849 senesinde çıkarılan "Bosna madalyası", Abdülmecid Han zamânında, 1854 senesinde çıkarılan "Silistre madalyası" altın ve gümüştendir. Abdülmecid Han zamânında, 1858 senesinde çıkarılan "Nişan-ı İftihâr madalyası" altın ve gümüştendir. Abdülaziz Han zamânında, 1862'de çıkarılan "Karadağ madalyası", gümüştendir. AbdülazizHan zamânında, 1862'de çıkarılan "Zirâat ve Sinaat Madalyası", altın ve gümüştendir. Abdülaziz Han zamânında, 1865'te çıkarılan "Kolera madalyası" gümüştendir.

İkinci Abdülhamid Han zamânında 1877'de çıkarılan "Plevne Madalyası", gümüştendir. 1884'te çıkarılan "İhtisas madalyası" ile 1890'da çıkarılan "Liyakat madalyası", altın ve gümüştendir. 1896'da çıkarılan "Yunan Muhârebeleri madalyası" gümüş ve bakırdandır. İkinci Abdülhamîd Han zamânında, 1899'da çıkarılan "Maarif madalyası", Beşinci Mehmed Reşat Han zamanında, 1911'de çıkarılan "Abide-i Hürriyet madalyası" altın ve gümüştendir.

Bütün ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de ferdî ve takım hâlindeki spor müsâbakalarında ilk üç dereceyi alanlar altın, gümüş ve bronz madalyalarıyla mükâfatlandırılırlar.

MADDE;

Alm. *Materie (f), stoff (m), substanz (f),* **Fr.** *Matière (f), substance (f),* **İng.** *Matter, substance.* Boşlukta yer kaplayan ve ağırlığı olan her şey. Bu târif genel bir nitelik taşır. Meselâ üzerinde yaşadığımız yer küresi, hava, su, taş, toprak, vs. maddedirler. Maddenin şekil almış hâline cisim denir. Şişe, bardak, pencere camı, ayrı ayrı birer cisimdir. Fakat hepsi cam maddesinden yapılmıştır.

Etrâfımızda gördüğümüz bütün maddeler, genellikle saf değil, birer karışımdır. Meselâ içtiğimiz su, homojen olduğu, her tarafı aynı göründüğü hâlde, içinde az da olsa tuzlar ve hava ihtivâ eder. O hâlde bir karışımdır. Karışımların belirli özellikleri yoktur. Yalnız bir maddeye saf madde denir. Saf maddenin belirli özellikleri vardır ve bu özellikleri hiç değişmez. Tam saf madde yok gibidir. Bir madde içinde bulunan yabancı maddeler, kimyâ usûlleri ile anlaşılmayacak kadar az olunca, bu maddeye, saf diyoruz. Saf süt demek, kimyâ bakımından doğru bir söz değildir. Çünkü süt belli özellikler taşıyan tek bir madde değildir.

Maddede dâimâ değişiklikler olduğunu bilmekteyiz. Maddede meydana gelen değişikliklere olay denir. Bu ise genel olarak fiziksel ve kimyâsal olmak üzere ikiye ayrılır:

Fiziksel olay: Bir madde üzerinde meydana geldiği vakit, o maddenin hüviyetini, yapısını değiştirmeyen olaydır. Meselâ kâğıdın yırtılması, fizikî bir olaydır. Çünkü kâğıdın şekli değişmiş fakat özü yine kâğıttır.

Kimyâsal olay: Bir madde üzerinde meydana geldiği vakit, o maddenin hüviyet ve yapısını değiştiren olaydır. Meselâ kâğıdın yanması gibi.

Atomların çekirdeklerinde değişmeler, parçalanmalar olduğu, radyoaktif denilen elementlerden anlaşılmaktadır. Atomların ortasında bulunan çekirdeklerin bu parçalanmasında, bir elementin başka bir elemente dönüştüğü anlaşılmıştır. Ayrıca, Albert Einstein'in relativite teorisine göre madde ve enerji birbirine eşdeğerdir. Bu sebeple madde enerjiye, enerji de maddeye dönüştürülebilir. Meselâ bir uranyum çekirdeğinin veya başka bir ağır atom çekirdeğinin ikiye ayrılmasıyla meydana gelen çekirdek bölünmesinde madde enerjiye dönüşür. Bileşik cisimlerde olduğu gibi, elementler de hep değişmekte, bir hâlden başka hâle dönmektedir. Canlı cansız her madde değişmekte, yâni eskisi yok olup, yenisi var olmaktadır. Bugün var olan her canlı, (her bitki, her hayvan) önce yok idi. Başka canlılar vardı. Bir zaman sonra da, şimdiki canlılardan hiçbiri kalmayacak, başka canlılar var olacaktır. Cansız her varlık, meselâ bir element olan demir veya birkaç cisim karışımı olan taş, kemik, bütün maddeler, bütün zerreler hep değişmektedir. Yâni eskileri yok olmakta ve başkaları var olmaktadır. Yeni meydana gelen madde ile, yok olan maddenin özellikleri birbirine benziyorsa, insan bu değişikliği anlayamıyor, maddeyi hep var sanıyor.

Madde hakkında dört değişik düşünce vardır:

1. Müslümanlara, Yahûdîlere, Hıristiyanlara ve Mecûsilere (ateşe tapanlara) göre, cisimlerin maddeleri

de, sıfatları da yok iken sonradan var olmuşlardır.

2. Aristo ve onun yolunda olan felsefecilere göre cisimlerin maddeleri de, sıfatları da ezelidir. Hep vardır, derler. Bu sözün yanlış olduğunu, modern kimyâ bilgisi kesin olarak bildirmektedir. Böyle söyleyen ve inanan Müslümanlık inancından çıkmış olur. İbn-i Sînâ ile Fârâbî de Aristo gibi inanmışlardır.

3. Aristo'dan önce olan filozoflara göre maddeler ezelî olup, sıfatları sonradan yaratıldı derler. Bugün fen adamlarının bâzıları da böyle yanlış düşünmektedir.

4. Maddenin sonradan yaratılma, sıfatlarının ezelî olduğunu söyleyen çıkmamıştır.

Müslümanlar, maddelerin ve sıfatların sonradan yaratılmış olduğunu birkaç yoldan ispat etmektedirler. Birinci yol, maddeler ve bütün zerreler hep değişmektedir. Değişmekte olan şey ezelî olamaz, sonradan yaratılmış olması lâzımdır. Çünkü her maddenin kendinden öncekinden meydana gelmesi işi, sonsuz öncelere kadar gidemez. Bu değişmelerin bir başlangıcı olması, yâni ilk maddelerin yoktan var edilmiş olmaları lâzımdır.

Yoktan var edilmiş olan ilk maddeler bulunmasaydı, yâni sonraki maddelerin kendinden önceki maddeden hâsıl olması işi sonsuz öncelere gitseydi, maddelerin birbirlerinden meydana gelmelerinin bir başlangıcı olmazdı ve bugün hiçbir maddenin var olmaması lâzım gelirdi. Maddelerin var olmaları ve birbirlerinden hâsıl olmaları, yoktan var edilmiş ilk maddelerden üremiş olduklarını göstermektedir.

Madde âlemi sonradan yaratılmış olunca, bunu yoktan yaratan vardır. Çünkü hiçbir olayın kendiliğinden olamayacağı yukarıda bildirilmişti. Bugün fabrikalarda binlerce ilâç, ev eşyâsı, sanâyi ve ticâret maddeleri, elektronik âletler, harp vâsıtaları yapılmakta olup, bunların çoğu ince hesaplardan, yüzlerce tecrübeden sonra elde ediliyor. Bunlardan birine dahi kendiliğinden var oldu denilememektedir. Yerleri, gökleri, atomları ve canlıları düzenli olarak yaratan, her hareketi var eden tek bir yaratıcı vardır. Bu yaratıcı, var olması için hiçbir şeye muhtaç değildir. Hep var olması lâzımdır.

MADDECİLİK (Bkz. Materyalizm)

MÂDEN;

Alm. *Mine (n.),* **Fr.** *Mine (m),* **İng.** *Mine.* Yeraltında bulunan mineral veya fosil. Kimyâda metal mânâsında da kullanılmaktadır.

Yurdumuzdaki mâdenler:

Târihî kayıtlara göre Anadolu'nun çok eski asırlardan beri bir mâdenler yatağı olduğu anlaşılmaktadır. İzmir yakınlarındaki Sard şehrinde demirin ilk defâ eritildiği söylenir. Hititliler devrinde mâdencilik çok gelişmiştir. Maraş'ın kuzeyindeki Firnis ve Kartal demir yatakları Hititliler tarafından, Ergani mâdeni ise Finikeliler tarafından işletilmiştir. Gümüşhacıköy'de Hititlilerden kalma eski bir Kurşun mâdenine âit kalıntılara rastlanmıştır. Osmanlı Devletinin kuruluşundan îtibâren mâdenciliğe çok önem verilmiştir. İnegöl ve Bilecik'in fethi buralarda bulunan demir yatakları bakımından önemliydi. Sultan BirinciMurâd Han, Bulgaristan ve Sırbistan üzerine düzenlediği seferlerde öncelikle bu ülkelerin mâden yataklarını elegeçirdi. Buradan Osmanlı Devletinin daha kuruluş devresinde, mâdenler gibi ekonomik bir değere nasıl önem verdiği anlaşılmaktadır. Mâdenlerin işletilmesi ile ilgili ilk teşkilatlanma, Kara Timurtaş Paşanın teklif ettiği fikirler doğrultusunda yapıldı. Mâdenler Mâden Emini tarafından yönetilirdi. Osmanlı Devletinin kuruluşundan îtibâren Anadolu'da Küre, Gümüşhane, Keban, Espiye, İnegöl, Ergani, Kiği, Bilecik, Akdağ, Van, Erciş, Niğde, Kilisehisar, Malatya, Larende, İçel, Maraş ve Kayseri'de altın, demir, bakır, gümüş ve güherçile ocakları ile ayrıca Rumeli, Novobor, Samokar, Srebernice, Kratova, Sidrekapis, Ruhnik, Kamenegrad, Koçanya ve Taşoz ocakları işletilmiştir. Bir ara işletilmesi duran Bakü'deki zift kuyuları (petrol) Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından 1583'te tekrar işler hâle getirildi. Buharlı gemilerin faaliyete geçmesinden sonra kömürün önem kazanması üzerine Anadolu'da yapılan araştırmalar sonucunda 1822-1829 yılları arasında Ereğli-Zonguldak kömür yatakları bulunmuştur. Burada üretime 1849 yılında başlanmıştır.

Krom yatakları ise, 1848'de bulunmuş, bu mâdenin değerlendirilmesine ileri teknoloji ile 1930'da başlanmıştır.

Mâdenciliğin büyük yatırımlar gerektirmesi, özel sermâyenin sınırlı olması sebebiyle ve ülkenin yeraltı servetlerini verimli bir biçimde değerlendirme gâyesiyle 1933 yılında Ekonomi Bakanlığına bağlı iki kuruluş meydana getirilmiştir. Bunların birincisi Petrol Arama ve İşletme İdâresi adını taşımaktadır. İkinci kuruluş ise, Altın Arama ve İşletme İdâresidir. Bunlar yerlerini daha sonraları (1935 yılında, 2804 sayılı kânunla) Mâden Tetkik ve Arama Enstitüsü'ne bırakmışlardır. Mâden arama, işletme ve değerlendirme çalışmalarını yönlendirecek çalışmalar, daha sonraki yıllarda sürdürülmüştür.

Türkiye, dünyâ mâden ve hammadde rezervlerinin binde üçüne sâhiptir. Bor tuzları ve lületaşı rezervlerinin yarıdan çoğu yurdumuzdadır. Bunların yanında kromit, manyezit, mermer, perlik, barit, alüminyum ve zımpara taşları gibi önemli mâden rezervlerine de sâhip bulunmaktayız.

Türkiye'de elde edilen mâdenlerden kişi başına üretim, dünyâ ortalamasının üçte biri kadardır. Dünyâda mâdene olan ihtiyaç, her geçen sene yüzde sekiz civârında artmaktadır. Sanâyi bakımından ileri ülkeler bunları, henüz memleketlerinde sanâyi teşekküllerini tam kuramamış yarı gelişmiş ülkelerden temin etmektedirler. Yurdumuzdaki en önemli mâdenlerden bâzıları şunlardır:

Taşkömürü: Günümüzde sanâyide çok kullanılan taşkömürü, Batı Karadeniz'de Zonguldak-Ereğli havzasında bol miktarda bulunmaktadır. 1849'da yabancı bir firma tarafından işletilmeye başlanan yataklar, 1937 yılında devletleştirildi. Uzun yıllar evlerde yakacak olarak kullanılan taşkömürünün kalori değeri yüksektir. Bu sebepten, alınan bir kararla sâdece sanâyide kullanılmaya başlanmıştır.

Linyit: Memleketimizin hemen hemen her bölgesinde linyit yataklarına rastlanmaktadır. Bilhassa; batıda Soma, Tavşanlı, Tunçbilek, Değirmisaz; doğuda Afşin-Elbistan havzası; Orta Karadeniz'de Çeltek (Amasya) yatakları en önemli olanlarıdır.

Demir: Ağır sanâyinin önemli hammaddesi olan demir, başta İç Anadolu Sivas (Divriği) ve Kayseri'de, batıda Edremit yöresinde çıkarılır. Bu önemli yatakların yanında İç Anadolu'nun çeşitli yörelerinde çıkarılmaktadır.

Bakır: Türkiye'nin birçok yerinde bakır madenine rastlanır. Diyarbakır'da (Ergani), Artvin'de (Murgul), Batı Karadeniz'de (Küre) çıkarılmaktadır.

Krom: Önemli krom rezervleri: Doğu Anadolu'da Guleman; Akdeniz'de Fethiye, Köyceğiz; İçbatı Anadolu'da Dağardı'ndadır.

Bor minerali: Marmara bölgesinde BalıkesirSusurluk; İçbatı Anadolu'daKütahya (Emet), Balıkesir-Sındırgı ve Eskişehir (Kırka) yatakları, kalite bakımından çok kıymetlidir.

Diğer mâdenlerden alüminyum, BatıToroslar'da; kurşun, OrtaToroslar, Akdağmadeni (Yozgat), Balya (Balıkesir) da; civa, İzmir Körfezinde Karaburun civârında, İç Anadolu bölgelerinde çıkarılmaktadır. Ayrıca Isparta Keçiborlu'da kükürt; Muğla ve yöresinde zımpara taşı ve Eskişehir'de v çevresinde önemli lületaşı yatakları vardır.

Petrol: Zamanımızda enerji ihtiyâcının büyük bir kısmını karşılayan petrol, Türkiye'de ilk defâ 1940'ta Güneydoğu Anadolu'da Raman Dağı eteklerinde bulundu. O günden bugüne kadar petrol elde etme çalışmaları hızla devam etmektedir. (Bkz. Petrol)

MÂDEN TETKİK VE ARAMA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (MTA);

14 Haziran 1935'te 2804 sayılı özel kânunla kurulmuş, tüzel kişiliği olan, özel hukuk hükümlerine tâbi, Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanlığına bağlı kamu iktisâdî teşebbüsü. Kânun çıktığındaki Mâden Tetkik ve Arama Enstitüsüydü. 1983 Aralık ayında bu isim Mâden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü olarak değiştirildi.

MTA, işletmeye uygun mâden ve taşocağı alanları araştırmak, işletilen mâden ocaklarının daha verimli çalışması için araştırmaları yürütmek, jeolojik ve jeofizik etüt ve laboratuvar incelemeleri yapmak, mâdencilik sektörü için uzman ve teknik personel ve nitelikli işçi yetiştirmek gâyesiyle kuruldu.

MTA; Ankara'daki merkezinde bulunan genel müdür ve üç genel yardımcısı tarafından yönetilir. MTA'nın ana hizmet birimleri; Jeoloji Etüdleri, Jeofizik Etüdleri, Enerji Hammaddeleri Etüd ve Arama, Mâden ve Etüd Arama, Sondaj, Fizibilite Etüdleri, Mâden Analizleri ve Teknolojisi Dâire Başkanlıklarıdır. Kuruluşun taşra örgütü, 12 bölge müdürlüğünden meydana gelmiştir.

MÂDENCİ FENERİ;

Alm. *Grubenlampe (f),* **Fr.** *Lampe (f) de mineur,* **İng.** *Miner's lamp.* Mâden ocaklarında birikmiş grizu gazının patlamasını önlemek için yapılmış bir fener. Bu fener İngiliz kimyâcısı Davy tarafından yapılmadan önce grizu, mâden ocaklarında kullanılan fenerler sebebiyle patlıyor ve iş kazâları meydana geliyordu. Mâdenci fenerlerinin temel prensibi, lâmba aleminin üzerine tek veya çift katlı mâdenî bir tel kafesin geçirilmesidir. Lamba alemi, tel kafesin ısıyı iletmesi yüzünden soğuyacağından, grizu gazını ateşleyemez ve lambanın içine giren grizu da tel kafesle alem arasında yandığından yanma ve patlama dışarıya geçmez. Fener herhangi bir sebeple söndüğünde, onu mâden ocağında açmak tehlikeli olacağından, açmadan ateşleme yapabilmek için fosforlu bir tertibat ayrıca ilâve edilmiştir.

Tekniğin gelişmesine uygun olarak mâdenci fenerleri de geliştirilerek, elektrikle işler hâle getirilmiştir.

Bu lambaların altında elektrik akımını sağlayan sodyum hidroksit ve çelik nikel ile işleyen özel bir akümülatör vardır. Yine bunun yanında lamba aleminin doğrudan grizuyla temas etmemesi için, mâdenci fenerlerinin kapağı özel mıknatıslarla kapatılarak patlamaların önüne geçilir.

MÂDENCİLİK;

Alm. *Bergbau (m), hüttenkunde (f),* **Fr.** *Travail (m) des mines (f),* **İng.** *Mining.* İnsanlar tarafından kullanılmak üzere toprak altından veya okyanuslardan, mâdenlerin ve diğer yeraltı zenginliklerinin çıkarılma işlemi. Târihî kayıtlardan anlaşıldığına göre insanoğlunun mâdenleri kullanması çok eskiye dayanmaktadır. İnsanlığın, kültür târihi ve medeniyetin gelişmesine paralel olarak, mâdencilik târihi ile de yakın ilişkisi vardır.

Yerden mâden çıkarma ilk insan ve ilk peygamber hazret-i Âdem'in oğlu hazret-i Şit zamanında başladı. Altın ve gümüşü bulan, bunları alışverişte kullanan ölçü ve tartıyı ilk olarak kullanan Şit (aleyhisselâm)dir (Bkz. Şit Aleyhisselâm). İnsanoğlu, çeşitli işlerinde demir, bakır, altın ve gümüşten faydalanmak için asırlar boyu bu mâdenleri çıkarmıştır. Târihte mâden yatakları için büyük savaşlar olmuştur. Türkler arasında da mâdencilik çok eskidir. Oğuz Destanında Demirdağ'ın kazılıp delinmesinden söz edilir. Modern mâdencilik, makina devri ile 1700'lerde başladı. İlk petrol kuyusu, ABD'de Pansilvanya eyâletinin Titusville şehrinde 1859'da açılmıştır.

Demir, bakır, kurşun, çinko, alüminyum, kalay, nikel metallere; tuz, sülfür, potas, fosfat, barit, asbestas ise metal olmayan mâdenlere örnektir. Kum, çakıltaşı, taş ve balçık, metal olmayan ve inşaat işlerinde kullanılan malzemelerdir. Kömür ve petrol esas olarak yakıt maksadı ile kullanılır. Kimyâsal bileşiklerin elde edilişinde de kömür ve petrolün önemli yeri vardır.

Mâdenlerin araştırılması: Mâdenlerin araştırılmasına yaklaşık 250.000 km^2lik bir sahanın incelenmesi ile başlanır. Saha, birbirini tâkip eden kademeler hâlinde ekiplerle taranır. Mâden yönünden zengin bölgeler, gittikçe küçülen sahalara ayrılır. Bu ayrılan hedef sahalar, araştırma teknikleri ile çok yakından incelenir. Araştırma teknikleri; jeolojik ve jeokimyâ metodları, uzaktan dinleme ve delme gibi işlemlerdir. Bu metodlarla yapılan araştırmalar, toprak altında ne olduğunu tam olarak gösteremez, ancak bir fikir verir.

Mâden araştırmasına, jeolojik araştırma ile başlanır. Araştırmacılar, bölgenin jeolojik haritalarını inceler. Haritalar, bölgedeki yerkabuğu kesitini gösterdiği için oldukça geniş bilgi verir. Yer katları, kat kalınlıkları, bu katlardaki kaya cinsleri ve kayaların ihtivâ edebileceği mâden damarları bu haritalar yardımı ile tahmin edilir.

Jeolojik metodlar, kayalarla mâdenler arasındaki fizik farklarını tâyin etmek için yapılan ölçümlerdir. Bu ölçümler elektrik, manyetik, radyoaktif, ısı, yerçekimi gibi özellikleri içine alır. Elde edilen bilgiler kompüter yardımı ile analiz ve sentez edilebilir. Bu ölçümler sonunda mâden kaynağının toprak içindeki yapısı, uzantıları, derinliği tâyin edilebilir.

Jeokimyâ metodları, yeraltı su ve gazları ile yeryüzüne taşınan mâdenlerin kimyâsal yollarla incelenmesi esâsına dayanır. Analiz neticesi haritalara işlenerek harita üzerinde mâden yataklarının en zengin olduğu kısımlar tespit edilmiş olur.

Uzaktan dinleme metodları, mâden arama metodları olarak çok yenidir. Dünyâ etrâfında yörüngede dönen uydular, karaların resimlerini radar, renkli infraruj, temel usullerle tespit eder. Karaların jeolojik yapısı, bu resimlerden incelenir.

Araştırmada kullanılan bir metod da delmedir. Derin yeryüzü katlarından delinen bölgelerden örnekler çıkarılarak incelenir.

Mâdencilik teknikleri: Mâden arama metodları, en ucuz ve kolay şekilde mâdenin topraktan çıkarılması için gereklidir. Mâdencilik daha değişik teknikler ister. Mâden çıkarma metodları mâdenin miktarı, şekli, toprak içindeki dağılışı ve derinliği, toprak altı sularının olması ve buna benzer biçok sebeplere göre başka başkadır.

Açık-oyuk teras mâdenciliği: Açık-oyuk teras mâdenciliği mâden kütlelerinin yüzeye çok yakın ve her üç boyutta eşit dağılım gösterdiği durumlarda tatbik edilir. Bu tür mâden çıkarma ocakları teraslar hâlinde gittikçe derinleşen çanak görünümündedirler.

Yüzeydeki kaya ve toprak örtüsü alındıktan sonra delikler açılır, patlayıcı maddeler yardımı ile mâden parçalanarak daha önce oyulmuş olan orta kısma toplanır. Mâdenler buradan dışarı taşınır. Taşıma işlemi, küreklerle olabileceği gibi en alt kısma yerleştirilen tünel römorkları ile yeraltından da yapılabilir.

Bakır mâdenlerinin çoğu bu metodla çıkarılır. Molibden, alüminyum (boksit) ve uranyum mâdenleri için de bu metod geçerlidir. Bu metodun en büyük faydası, emniyetli ve ucuz üretim sağlamasıdır.

Açık-oyuk şerit mâdenciliği: Açık-oyuk şerit mâdencilik metodu, yüzeye yakın yatay doğrultuda yayılmış mâden yatakları için elverişlidir. Mâden çıkarılan sahanın hafif meyilli olması, işi kolaylaştırır. Mâden ocağı, dibi yassı çanak biçimindedir. Toprak, şerit hâlinde açılır. Ters istikametten, bu şeride paralel bir şerit daha açılır. Bu şeritten çıkan mâden diğer şerit üzerine aktarılarak işlem devam eder. Modern ekskavatörlerle, şerit açma işlemi ve mâdenin nakli çok kolay olur. Bu tür mâdencilik umûmiyetle kömür işlerinde tatbik edilir. Kömür, yumuşak bir mâden olduğu için kazılması da kolaydır.

Alüvyon mâdenciliği: Alüvyon mâdenciliği, denizlerin, göllerin, nehirlerin kıyılarına yığılan kum, çakıl gibi malzeme ile karışık mâdenleri ayırma metodlarıdır. Alüvyon mâdenciliğinde, kum veya çakıl, tava biçiminde kaplara aktarılarak su ile berâber tavaya dönme hareketleri yaptırılır. Ağır mâdenler dipte kalır, kum, taş ve çakıl gibi malzeme savrulur. Bu işlem basınçlı su fışkırtılarak da yapılabilir. Alüvyon mâdenciliği, tabiatta serbest olarak bulunan altın, zirkonyum ve elmas çıkarmak için de geçerlidir.

Yeraltı madenciliği: Yeraltı madenciliği, yüzeyden derinlerde yer alan mâdenleri çıkarmak için seçilen metoddur. Bu metodla mâden çıkarma oldukça zor ve zaman alıcıdır. Önce mağaralar açılır, sonra bu mağaralara havalandırma ve aydınlatma sağlanır. Tüneller birbirine ya dik kanallardaki asansörlerle veya meyilli tünellerle bağlıdır. Tünellerde su birikmemesi için tulumbalar kullanılır. Tünel tavanları kalaslarla kaplanarak çökme önlenir. Tünel ucundan yeni mâden çıkarabilmek için, önce delikler delinir. Yıkılan mâden parçaları bu kısımdan geriye taşınır. Tekrar kalaslarla tünel yapılır ve bu şekilde kazma işlemi devam eder. Kazma işlemi, aşağıya, yukarıya veya ileri doğru olabilir.

Mâden ocaklardan çıkarılınca, nakliye giderlerini azaltmak için, bulundukları bölgede zenginleştirme işlemine tâbi tutulurlar. Birinci kademe zenginleştirme işlemi olarak büyük parçalar ezilerek daha küçük parçalara ayrılır, küçük parçalar da mümkün mertebe ezilerek inceltilir. Mâden cinslerine göre muhtelif seperatörlerden geçen mâden karışımlı malzeme, zenginleştirilmiş olur. Taş, toprak gibi gereksiz malzeme ayrılarak atılır. Zenginleştirme metodları arasında elektromanyetik, manyetik ve flotasyon usûlleri de önemli yer tutar. Flotasyon, mâdenlerin suda kimyâsal olarak yüzdürülmesidir. Toplanan zengin mâden bileşimi, kimyâsal yollarla veya elektroliz edilerek saflaştırılır.

Okyanus mâdenciliği: Dünyâda belki de en çok mâden ihtivâ eden kaynaklardan biri de okyanuslardır. Okyanuslarda mâdenler üç şekilde bulunur: Okyanusun sularında erimiş olarak, okyanus dibinde çökelti hâlinde ve okyanus dibinde kayalar şeklinde.

Okyanus suyundan, magnezyum oksit, sodyum klorür, bromür elde edilir. Okyanus diplerinde kristal yapıda manganez ve fosforit yığınlarının mevcut olduğu, araştırmalarla anlaşılmıştır. Manganez, bilhassa Hawaii adalarının güneydoğusunda, 1290x645 metrelik bir sahada 3000-4800 metre derinlikte yer alır. Kaliforniya kıyılarında yer alan fosfor pentaoksit ise 365 metre derinlikte olup, manganeze göre daha kolay çıkarılır. Okyanus diplerinde bulunan diğer mâdenler ise petrol ve tabiî gazdır. Açık denizlerde yüzen platformlar yardımı ile, okyanus diplerine sondaj yapılarak, bu yeraltı zenginlikleri elde edilmeğe başlanmıştır. Meksika Körfezi, Atlas Okyanusu ve Kuzey Denizi bu tür kaynaklara birer örnektir.

Mâdencilikte emniyet: Geçen son asır içerisinde mâdencilikte sıhhat ve emniyetli çalışma yönünden önemli merhaleler kat edilmişse de 1907 senesinde ABD'de kömür mâden ocaklarında 3197 işçi ölmüştü. İkinci Dünyâ Savaşı sırasında her sene kömür ocaklarında 1300 kişi ölüyordu. 1970'lerde bu miktar, 150 kişiye düşmüştür.

Yeraltı mâdenciliğinde kazâların çoğu, çöküntü şeklinde olmaktadır. Metan gazı ve kömür tozu patlamaları ikinci plânda kalmaktadır. Metan gazının yanında mâden ocaklarında tehlikeli olan diğer gazlar ise karbon monoksit, hidrojen sülfür gazları olup, zehirleyicidir. Kristal tozları, ciğerlerde silikosis hastalığı meydana getirmektedir. Uranyum mâden ocaklarında ise radyasyon problemi vardır. Bütün bu tehlikelere karşı, işçi eğitimi, emniyet metodları, emniyet malzemeleri kullanılır. Ölüm oranı azaltılmaya çalışılmaktadır. Memleketimizde sık sık mâden ocaklarındaki kazâlar sonunda önemli can kaybı olmaktadır. (Bkz. Grizu)

MADIMAK (Polygonum cognatum);

Alm. *Knöterich (m),* **Fr.** *Renouée (f),* **İng.** *Knot-grass.* **Familyası:** Kuzukulağıgiller (Polygonaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Bütün Anadolu'da yetişir.

Gövdesi toprak üstünde yatık olarak uzanan, pembe renkli çiçekler açan, çok yıllık otsu bir bitki. Yaprak kını zarımsı olup, gövdeyi sarar. Yapraklar kısa saplı ve elips şeklindedir. Çiçekler yaprakların koltuğunda kümeler hâlindedir. Daha çok yol ve tarla kenarlarında yaygındır.

Kullanıldığı yerler: Yapraklı genç sürgünleri sebze olarak yenir. İdrar arttırıcıdır ve şeker hastalığına karşı kullanılır.

MADRİD;

İspanya'nın başşehri ve Madrid İli'nin yönetim merkezi. İber Yarımadasının orta kesiminde yer alır. Zengin târihî mîrasının yanısıra canlı bir kültür ve sanat merkezi olarak da önem taşır. Gelişmesi ve ülke ekonomisinde ağırlıklı bir rol kazanması yakın târihe rastlar. Metropolitan alanın yüzölçümü 1020 km^2 olup nüfusu 3 milyonu aşkındır.

Avrupa'nın en yüksek başşehirlerinden biri olan Madrid, Orta Plato'nun dalgalı bir platosunda 635 m yükseklikte yer alır. Yüksek konumu ve hava kütlelerinin etkisine açık olması sebebiyle âni sıcaklık değişiklikleri sık görülür. Yaz ayları boğucu olup sıcaklık bâzan 38°C'ye kadar ulaşır. Yıllık ortalama sıcaklık 5-24°C arasında değişir.

Madrid'in idârî hizmetleri, bankacılık ve sigortacılığa dayanan ekonomisine, ulaşım ağının merkezi olması ve turizmden kaynaklanan gelirler de önemli katkıda bulunur. İkinci Dünyâ Savaşından sonra sanâyi gelişmiş, îmâlât sektörünün de ağırlığı artmıştır. Başlıca sanâyi mâmulleri arasında, demiryolu gereçleri ve traktör yapımı, dönüştürme metalurjisi, elektrikli gereçler yapımı, besin sanâyii, tekstil, kimyâ, plastik maddeleri işleme, optik eşyâ, otomobil ve kamyon motoru yer alır.

Manzanares Irmağına bakan kayalık bir çıkıntı üzerinde kurulu Alhazar'ın çevresinde gelişen şehirden 932 târihli kayıtlarda Majerit adıyla bahsedilir. Alhazar'ın 1466'daki depremde yıkılmasından sonra inşâ edilen ortaçağ kraliyet sarayı, şehrin gelişmesine yeni bir hız kazandırdı. 1759-1788 arasındaki III. Carlos döneminde geniş cadde ve meydanların açılmasıyla plânlı bir gelişme başladı. Napoleon Savaşları (1800-1815) sırasında Fransız işgâli altına giren Madrid, Joseph Bonaparte'in tahta geçmesinden sonra başlayan millî ayaklanmada öncü bir rol oynadı. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında şehre modern bir görünüm kazandıran plânlı bir yapılaşma başladı. İspanya iç savaşı (1936-1939) sırasında ağır bombardımanlara mâruz kalan Madrid büyük bir yıkıma uğradı. Ancak bundan sonra geniş çaplı bir onarım dönemi başladı. Şehrin gelişmesi zamanla çevredeki banliyöleri de içine aldı. 1960'lardaki değişimlerde târihî mîrasa ağır darbeler indirilmekle berâber, sonraki yıllarda târihî yapıları koruma tedbirleri alındı.

MAFYA (Mafia);

Alm. *Mafia, maffia,* **Fr.** *Maffia, mafia,* **İng.** *Mafia, maffia.* Kendi çıkarlarını korumak için her türlü yola başvuran, gizli ve hiyerarşik bir teşkilâtlanmaya dayalı zorla para almak, kumar, kaçakçılık ve fuhuş gibi kânundışı işlerle uğraşan azılı gizli birlikler şebekesi.

Fransızca'da gizli teşkilât mânâsına gelen mafia veya maffia kelimeleri Sicilya lehçesinde de aynı mânâyı ifâde etmektedir. Mafya şeklinde de söylenen bu kelime, ortaçağ sonlarında kullanılmaya başladı. Ortaçağ sonlarında Müslüman ve İspanyol idârelerini devirmeye yönelik bir teşkilât olarak ortaya çıkan mafyanın kökü mafie denen küçük silâhlı gruplara dayanır. Bu gruplar Sicilya'daki toprak sâhiplerinden ürünlerini koruma karşılığında haraç almaya başladılar. İdârecilerin keyfî tutum ve davranışlarından yılmış olan halk da mafyaya sığınmaya başladı. Sicilya'nın batısındaki köylerde yerleşik çeşitli mafya âileleri ve âile grupları bir konfedarasyon altında birleştiler. 1900'lü yıllarda kendi yörelerinde ekonomik faaliyetlerin hemen hepsini denetim altına aldılar. Mafya Sicilya'daki büyük toprakların idâresini hızla ele geçirdi. Mafya üyeleri Benito Mussolini'nin baskıcı idâresi zamanında geniş çapta tutuklandılar. Pekçok mafya üyesi uzun süreli hapis cezâsına çarptırıldı. Ağır bir darbe indirilen mafya mensupları İkinci Dünyâ Savaşından sonra serbest bırakıldılar.Yeniden toparlanan mafya, Sicilya'nın orta ve batı kesimlerindeki kırsal alanlarda tutunamayarak Palermo'ya yöneldi. Burayı kendine merkez üssü olarak seçti.

Sanâyi, ticâret ve inşaat sektörlerine, ayrıca rüşvet şantaj, haraç ve kaçakçılık işlerine girdi. İtalya'dan ABD'ye olan göç hareketi sırasında Amerikan Suç Teşkilâtlarıyla yakın münâsebet kuran mafya, ABD'ye gönderilen eroyinin işlenmesi ve taşınması işiyle uğraşmaya başladı. Bu işten elde edilen yüksek miktarda para, mafya içindeki çeşitli gruplar arasında şiddetli bir rekâbet doğurdu. Bunun neticesinde cinâyetler arttı.Resmî makamlar mafya üyelerinin üzerine yeniden gittiler. Sicilya ve İtalya'dan göç eden gruplar içindeki mafya üyeleri, ABD ve Güney Amerika ülkelerinde benzer bir teşkilâtlanmaya girdiler. Bu ülkelerde meydana gelen kânundışı faaliyetler, mafya tarafından yürütüldü. İçki yasağının kaldırılmasından sonra Amerikan mafyası; kumar, sarı sendikacılık, dolandırıcılık, tefecilik, uyuşturucu kaçakçılığı ve fuhuş gibi işlere girdi. ABD'deki en büyük ve en güçlü suç teşkilâtı durumuna gelen mafya, kânundışı yollarla kazanılan paraları otel, lokanta ve eğlence yeri gibi yerlere yatırdı.

ABD idâresi mafya hakkında yaptığı tâkibât ve soruşturma neticesinde, ülkenin dört bir yanına dağılmış pekçok bağımsız grup veya âile tarafından mafya faaliyetlerinin yürütüldüğünü tesbit etti. Buna göre her şehirde bir veya birkaç âile hâkimdir. Her âilenin başında bulunan "don" adı verilen patronlar ve her patronun altında yardımcılık vazifesini yürüten bir ikinci don ile kurmay olarak güçlü ve

nüfuzlu konumu olan bir consigliere (danışman) bulunur. Patron yardımcısına bağlı olarak çalışan coporegimeler (teğmen), patronun teşkilâtın kânundışı işleriyle doğrudan ilişkiye girmemesini sağlar. Âilenin kânûnî olan işleri, otomatik satış makinaları (marketler, lokantalar vb.) ile fuhuş, kumar ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi kânundışı işleri caporegimelere bağlı mangalar tarafından yürütülür.

Bugün çeşitli ülkelerde faaliyet gösteren mafyanın ABD'deki ağırlığı giderek azalmaktadır. İtalyan ve Sicilyalı azınlıkların ABD toplumuyla kaynaşması ve mafyanın kolayca eleman bulamaması bu neticeyi doğurmuştur.

MAGELLAN, Ferdinand;

Lâtin Amerika'nın güney burnundaki, bugün kendi adıyla anılan Magellan Boğazını ilk defâ bulan ünlü Portekizli gemici. 1480 yılında Sabrossa'da doğdu. Küçük yaşta saray hizmetlerinde bulunan Magellan, sonraları Portekiz donanmasında görev aldı. Gençliği Portekizli denizciler yanında gemilerde denizciliği öğrenmekle geçti. Hindistan'da, Doğu Hintler'de ve Fas'ta çarpışmalara katıldı. Fas'taki çarpışmalar sonunda sakatlandı. Daha sonra Portekiz kralı ile arası açılan Magellan gözden düştü ve kısa bir süre sonra Portekiz donanmasındaki görevine son verildi.

1517 yılında İspanya'ya giden Magellan, Kral Beşinci Şarl tarafından İspanya donanmasında görevlendirildi. Denizciliğin yanısıra coğrafyaya da meraklı idi. Hep batı istikâmetinde yol alınması hâlinde doğu ülkelerine ulaşılabileceğini savunmaktaydı. Hatta bu teorisinin gerçekleştirilmesi için zamanın Portekiz kralından yardım istedi. O zamana kadar, Amerika kıtasının Labrador'dan Rio de Plata'ya kadar olan kısmı keşfedilmişti. Magellan, kıtanın kuzeyden ve güneyden bir geçit vereceğine inanıyordu. Ancak bu isteği kabul edilmemişti. Aynı teklifin, İspanya Kralı Beşinci Şarl tarafından kabul edilmesi üzerine, 20 Eylül 1519'da beş küçük tekne ve 270 mürettebat ile yola çıkan Magellan, 13 Aralıkta Rio de Janerio'ya ulaştı. Buradaki nehirler vâsıtasıyla batıya geçmek isteyen Magellan bir geçit bulamayacağını anlayınca Latin Amerika'nın güneyine doğru yelken açtı. Kıyı boyunca güneye doğru inmeye başladı. 1520'de Magellan ismi verilen geçidi keşfetti. Magellan Boğazına giren filo, bu boğazdan büyük sıkıntılardan sonra çıkabildi. Böylece Büyük Okyanusu kuzeybatı doğrultusunda aşmış oldu. Bu sırada, hava şartları, açlık ve denizle boğuştu. Gemilerde isyan çıktıysa da bastırıldı. Sonunda binbir güçlükle boğazı aşabilen Magellan bu yeni okyanusun sularınıAtlas Okyanusundan daha sâkin bulduğundan ona, Pasifik adını verdi. Pasifik Okyanusunda 98 gün açlık ve sıkıntı ile geçen zor bir yolculuk yapıldı.

6 Mart 1521'de Mariona Adalarında Fuan'da karaya ayak basan kafile, 16 Mart'ta Filipin Adalarına geçti. Filipinlerde geçirdiği günler esnasında yerliler ile arasında çıkan tartışma çarpışmaya döndü ve bu sırada Magellan 17 Nisan 1517'de öldürüldü.

Daha sonra, Magellan'ın mürettebâtından, geriye kalanlar yolculuklarına devam etti. 6 Eyül 1522'de İspanya'ya dönen kafilede 18 kişi kalmıştı. Dünyânın yuvarlak olduğu deniz yoluyla dolaşılarak da ispat edilmiş oldu ve Büyük Okyanusun varlığı ortaya çıktı.

MAGELLAN BOĞAZI;

Güney Amerika'nın en güneyinde Atlas Okyanusunu Pasifik Okyanusuna bağlayan boğaz. Ana kıta ile Tierra del Fuego Takımadalarını ayırır. Bu takımadalar, Arjantin ve Şili arasında paylaşılmıştır. Magellan Boğazının uzunluğu, 686 km, genişliği 4-37 km'dir. Boğaz, 1520 yılında Magellan tarafından keşfedildiği için bu isimle anılmaktadır. Sis ve rüzgâr sebebiyle geçilmesi zordur. Boğaz üzerindeki en büyük liman, Punda Arenas'tır.

MAGNA CHARTA;

1215'te Kral John tarafından imzâlanan, İngiliz halkıyla kral arasındaki hak ve hukuku bir anlaşma ile ayıran ilk siyâsî belge. Büyük ferman adlarıyla da anılan **Great Charter,** yâni **Magna Charta,** altmış üç maddeden meydana gelir.

Kralın idâresini bâzı kânunlar ve şartlarla sınırlandıran **Magna Charta,** bu özelliğiyle İngiltere'ye demokrasinin yerleşmesinde önemli bir rol oynamış, ayrıca kralın hükümranlığını bâzı şartlarla sınırlandıran bir anlaşma olması bakımından da dünyâ târihinde önemli bir yer tutmuştur.

İngiltere'nin Normanlar tarafından işgal edilmesinden sonra krallar, derebeylerinin (baronlar, vasallar) haklarını kısıtlamaya başladılar. Baronlar bu duruma sık sık îtirâz edip ayaklanıyorlardı. Nihâyet İngiltere KralıJohn'un, Fransa Kralı Philip Augustus'a 1214'te yenilmesi, baronlara cesâret verdi ve kralla pazarlığa giriştiler. Baronlar pazarlığın şehirde olmasını, kral da açık arâzide yapılmasını istiyordu. Böylece kral, baronları askerleri ile ezip dağıtacaktı. Fakat pazarlık baronların istediği gibi olunca, Londra şehri bir anda serseri sürüsü ile doldu. Kral bu vaziyette hiçbir direniş göstermeden baronların isteklerini kabul ederek, bunları bir ferman hâlinde yazdırdı. Magna Charta (Büyük ferman)

olarak ülkeye dağıtılan bu metinde en ilgi çeken madde, hiçbir hür insanın yürürlükteki kânunlara başvurmaksızın tutuklanamayacağı, mülkünün elinden alınamayacağı, öldürülemeyeceği idi.

1215 senesinde Avrupa'da ilk defâ ortaya çıkan bu fikir, aslında, İslâmiyetin bütün insanlara yedi asırdır anlattığı bir hususdu. İngiltere'nin denizci bir ülke olması ve Haçlı Seferleri (1096-1270) sırasında Müslümanlarla temasa geçmeleri onları bu kadar erken uyandırdı.

1700 senelerinde Magna Charta, demokratik düşünceler hâlinde birçok millet tarafından benimsenmişti. ABD Başkanı Thomas Jefferson, 1776 senesinde bu düşüncelerle **ABD İstiklâl Beyannamesi'**ni hazırlamış ve böylece ABD'nin politik yapısı meydana çıkmıştır.

MAGNEZİT;

Alm. *Magnesit (m),* **Fr.** *Magnésite (m),* **İng.** *Magnesite.* Silika magnezyum bilşiklerini, kalsiyum karbonat ve demir oksit ihtiva eden sınâî önemi olan magnezyum karbonat (Mg CO_3) minerali. Magnezitin sertliği Mohs derecesine göre 3,5 ilâ 4,5 arasındadır. Yoğunluğu 3,0-3,1 g/cm^3tür. Beyaz, gri, kahverengi ve sarı renklerde olabilir. Magnezit tabiatta yalnız başına bulunduğu gibi diolomit ($MgCO_3.CaCO_3$), neskhonit ($MgCO_3.3H_2O$), lansfordit ($MgCO_35H_2O$) hâlinde de bulunur.

Magnezit teknikte, deniz suyundan ve dolomitten elde edilir. Magnezit, refrakter malzemesi yapımında, izolasyon maddesi olarak, matbaa mürekkebi yapımında, tıpta antiasit ve tablet yapımında kullanılır.

MAGNEZYUM;

Alm. *Magnesium (n),* **Fr.** *Magnésium (m),* **İng.** *Magnesium.* Tabiatta serbest hâlde bulunmayan, yerkabuğunda sekizinci çoklukta olan gümüş beyazlığında, çok parlak bir metal.

Özellikleri: Atom numarası 12, atom ağırlığı 24,32'dir. Magnezyum periyodik cetvelde 2 A grubunda olup, bileşiklerinde 2+ değerlikli olur. Kütle numaraları 24, 25 ve 26 olan izotopları vardır. Bu izotopların sıra ile % oranı 77, 11,5 ve 11,1'dir. Yoğunluğu (20°C'de) 1,74 g/cm3, özgül ısısı (O°C ilâ 100°C arasında) 0,249 kal/g°C, erime gizli ısısı 88 kal/g, buharlaşma gizli ısısı 1260 kal/g, öz direnci (20°C'de) 4,45 mikroohmx°C'dir. Hekzagonal kristal kafes yapısına sâhip olduğu için çok az soğuk şekil değiştirme bile mukavemet artışına sebep olur. Havada yanabilir ve yandığı zaman beyaz ışık verir ki bu ışık ultraviyole ışınca zengindir. Havada yandığında MgO ve Mg_3N_2 meydana getirir. Tutuşma sıcaklığı 482°C'dir.

Târihçe: Magnezyum, sülfat hâlinde ilk olarak 1695 yılında bulunmuştur. Epsomda bir mâden suyunun kaynatılması sonucu bulunan bu tuz, ilaç olarak uzun yıllar kullanılmıştır, 1808'de Sir H. Davy ilk olarak saf olmayan magnezyum; 1829'da Antoine Bussy çok miktarda saf magnezyum elde etti. Bussy, başlangıç maddesi olarak susuz magnezyum klorür kullandı. 1852'de erimiş magnezyum klorürün elektrolizinden saf magnezyum elde edildi. 1866 yılında Almanya'da geliştirilmiş "Bunsen elektrolitik hücresi" ile ticarî ölçülerde elde edilmiştir.

Tabiatta bulunuşu: Magnezyum oldukça aktif olduğu için tabiatta dâima bileşikleri hâlinde bulunur. En önemli mineralleri üç grupta toplanır:

Karbonat mineralleri: Magnezit ($MgCO_3$), Dolomit ($CaCO_3.MgCO_3$)tir.

Çift tuz mineralleri: Karnalit ($KCl.MgCl_2.6H_2O$), Kizerit ($MgSO_4.H_2O$), Kainit ($KCl.MgSO_4.3H_2O$), Langbain ($K_2SO_4.2MgSO_4$), Şönit ($K_2SO_4.MgSO_4.6H_2O$), Epsomit ($MgSO_4.7H_2O$).

Silikat mineralleri: (Krizotil) Alivin $(Mg.Fe)_2.(SiO_4)$, Serpantin $(Mg_2H_3(MgOH)(SiO_4)_2$ Talk ($4MgSiO_3.H_2SiO_3$). Magnezyum ayrıca, tabiatta büyük ölçüde Spinel ($MgAl_2O_4$) hâlinde de bulunur.

Elde edilmesi: Magnezyumun elde edilmesinde başlıca iki metod vardır:

Elektrolitik metod: Saf magnezyum klorür ($MgCl_2$) elektroliz edilerek magnezyum elde edilir. Magnezyum klorürün elde edilmesinde ise çeşitli metodlar kullanılır. Dow metodu: Bu metodda magnezyumun kaynağını deniz suyu teşkil eder. Deniz suyu kireçle muamele edilirse, magnezyum hidroksit elde edilir. Bunun da klorür asidi ile reaksiyonundan kristal suyuna sahip magnezyum klorür ($MgCl_2.6H_2O$) elde edilir. Isıtılarak kristal suyu kaybedilir. Fakat 1/2 H_2O molekülde kalır. Bu da elektroliz kabında, magnezyum klorürü eritirken uçar ve erimiş saf magnezyum klorür elde edilir. Dow hücresine 10000 amper ve 650 volt akım tatbik edilir.

Diğer bir metodda ise magnezyum kaynağı olarak magnezit veya dolomit kullanılır. Bu minerallerin kavrulmasından magnezyum oksit (MgO) elde edilir. Magnezyum oksit karbon berâberliğinde klorlandırılır ve $MgCl_2$ elde edilir. $MgCl_2$ elektroliz hücresinde 750°C'de elektroliz edilir. Bu hücrelerde

2000 amperlik akım kullanılır. Bir kilogram magnezyum için 20 kilowat-saat elektrik enerjisi sarfedilir. Termik (ısı ile) indirgeme metodunda ise ferrosilisyum metodu kullanılır. Dolomit 0,2 mm Hg basınç altında ısıtılırsa kaliteli magnezyum oksit elde edilir. Bu oksit, nikel-krom çeliğinden yapılmış korniklerde 1150-1170°C'de Si(Fe) ile ısıtılarak magnezyuma indirgenir. Bu yolla elde edilen magnezyum % 99,982 saflıktadır. Diğer bir metodda ise magnezyum oksit 1800°C'de karbon ile indirgenir ve saf magnezyum elde edilir.

Önemli bileşikleri ve kullanılma alanları:

Magnezyum karbonat, $MgCO_3$: Tabiatta magnezit minerali hâlinde bulunur ve magnezyum elementi üretiminde kullanılan en önemli cevherdir. Magnezyum karbonat, sanâyide birçok sahada; ısı izolasyonunda, gıdâlarda, kozmetiklerde, kauçuklarda, mürekkeplerde ve camda katkı maddesi olarak kullanılır. Ayrıca, trisilikat tuzu gibi magnezyum karbonat da bir antiasittir. Mîde-barsak ülserlerinde ilâç olarak faydalanılır.

Magnezyum hidroksit, $Mg(OH)_2$: Deniz suyunda çok bulunur. Magnezyum elementinin elde edilmesinde kullanılan bir cevherdir. Suda magnezya sütü olarak bilinen bir süspansiyon teşekkül ettirir. Bu süspansiyon bir antiasit ve müshil olarak kullanılmaktadır.

Magnezyum sülfat, $MgSO_4$: Kizerit denilen hidratlı bileşiği ($MgSO_4$-H_2O), tabiatta mineral olarak bulunur. Sun'î yolla üretilen magnezyum sülfat $MgSO_4$-$7H_2O$ yapısındadır.

Magnezyum sülfat sanâyide çimento ve gübre îmâlinde, boyacılıkta; eczâcılıkta müshil olarak kullanılır.

Magnezyum oksit, MgO: Magnezya olarak bilinen magnezyum oksit, magnezyum karbonat veya magnezyum hidroksitin kavrulmasıyla elde edilir. Sanâyide, yüksek sıcaklığa dayanıklı tuğlalarda, elektrik ve ısı izolatörlerinde, çimento, gübre, kauçuk ve plastik îmâlinde faydalanılır.

Magnezyum klorür, $MgCl_2$: Magnezyum hidroksitten elde edilen magnezyum klorürden, magnezyum elementi elde edilmesinde, özel çimentoların îmâlinde ve tekstilde katkı maddesi olarak istifâde edilir. Eczâcılıkta da siğil ve popilom gibi bâzı cilt hastalıklarının tedâvisinde kullanılır.

Tıbbî önemi olan diğer bileşiklerden magnezyum sitrat müshil olarak, iyodür ve laktat tuzları ise magnezyum eksikliğinde kullanılır.

Alaşımları: Magnezyum hafif ve parlak beyaz bir metal olması sebebiyle hafif alaşımların yapılmasında kullanılır. Ayrıca gerekli sertliği ve sağlamlığı ede etmek için birden çok metal ile alaşım hâline getirilir. Bu alaşımları ticarette toz, levha ve şerit hâlinde satılır.

En çok kullanılan alaşımı magnezyum-alüminyum alaşımıdır. Bu alaşımda magnezyum, alüminyuma sertlik verir. Bu alaşıma çinko ilâve edilirse sertlik daha da artar. Eğer ilâve edilen çinko % 0,75 kadar ise döküme müsâit bir alaşım elde edilir. Fakat çinko miktarı fazla olursa tersi meydana gelmeye başlar.

Magnezyum alaşımlarına çok az miktarda (% 0,25) mangan da katılır. Böylece alaşımın korrozyona dirençli olması sağlanır. Kalsiyum, zirkonyum, kadmiyum, gümüş, silisyum, berilyum, lityum, toryum ve kalay gibi metallerle magnezyumdan özel alaşımlar elde edilir. Döküm hâlindeki magnezyum alaşımının çekme mukavemeti 3200 ton/cm^2 tabaka şeklindeki alaşımın gerilme mukavemeti ise 3,36 ton/cm^2dir.

Magnezyum ve alaşımları çeşitli alanlarda kullanılır. Meselâ 1920'den sonra uçak yapımında kullanıldı. Magnezyum alaşımlarının elektronikte geniş bir kullanma alanı vardır. Radar ekranlarında, antenlerde, teyp şeritlerinde, hafıza disklerinde, telsiz cihazlarında ve çeşitli şaselerde kullanılır.

Taşımacılıkta kamyon otobüs kasalarında ve gövdelerinde de magnezyum alaşımları kullanılır. Tren yolu taşımacılığında pek magnezyum kullanılmaz. Ancak pulman ve lokanta vagonlarında mobilya olarak kullanılır. Magnezyum, alaşımlarının mukavemeti düşük olduğu hâlde, mukâvemet/yoğunluk değerinin yüksek olması sebebiyle tercih edilmektedir. Manyezyum, yüksek elektropozitif karakteri sebebiyle diğer metallerin korunmasında anod olarak kullanılır.

Biyolojik önemi: Magnezyum vücutta karbonhidrat ve kalsiyum metabolizmasında yer alır. Vücuttaki mağnezyumun yaklaşık dörtte üçü kemiklerde, diğer kısmı ise yumuşak dokularda ve vücut sıvılarında bulunur. Vücut sıvılarındaki Mg^{+2} iyonları gıdâlar ve başka maddelerin hücre içinde parçalanmasında rol oynarlar. Ayrıca kas ve sinirlerin uyarılmasında da fonksiyonları vardır.

Magnezyum eksikliğinin, kronik böbrek hastalıklarına, şeker hastalığı gibi durumlarda ortaya çıkan asidozlara yol açtığı belirtilmektedir. Magnezyum başlıca, tahıl ve baklagillerde, kuruyemişlerde, et ve

sütte bulunur.

MAGNİSAVÎZÂDE;

Fâtih Sultan Mehmed Han devrinde yetişen âlimlerden. İsmi, Mevlânâ Muhyiddîn Muhammed'dir. Magnisavîzâde diye meşhûr olmuştur. Doğum yeri ve târihi kesin olarak bilinmemektedir. 1483 (H.888) senesinde Ramazân-ı şerîfte bir iftar vakti İstanbul'da vefât etti.

Zamânının âlimlerinden ilim öğrenen Magnisavîzâde, Molla Hüsrev'in ders verdiği Ayasofya Medresesinde okudu. Medresenin en üst bölümündeki odasında bütün gece kandilini yakar, ders çalışır ve çalışması sabah namazına kadar sürerdi. Zaman zaman medreseleri dolaşarak inceleme yapan Fâtih Sultan Mehmed Han bir gece Molla Hüsrev'in müderris bulunduğu kısımdaki talebelerden birinin sabaha kadar uyumadığını fark etti. Yaptığı araştırma neticesinde bu hâlin aylardır devâm ettiğini öğrendi. Fâtih, birgün Molla Hüsrev ile sohbet ederken ona şöyle sordu; "Talebeniz arasında en zeki, en çalışkan ve istikbâl vâd eden hangisidir?". Molla Hüsrev; ""Muhyiddîn Magnisavîzâde'dir." deyince, Fâtih; "Ondan sonra kimdir?" diye sordu. Molla Hüsrev yine; "Magnisavîzâde'dir." dedi. Fâtih Sultan Mehmed Han medresenizde iki tane mi Magnisavîzâde var?" diye sorunca, Molla Hüsrev; "Hayır Sultanım, bir tânedir. Lâkin bin talebeye bedeldir. Çok zekî ve çalışkandır. Okuduğu bütün dersleri ezberlemiştir. Şu anda müderrislik yapacak durumdadır..." dedi. Fâtih Sultan Mehmed Han, gece sabaha kadar kandili sönmeyen odada hangi talebenin kaldığını sordu. Magnisavîzâde olduğunu öğrenince çok memnun oldu. Onu takdir ve tebrik etti. Vezir Mahmûd Paşanın İstanbul'da yaptırdığı Medreseye Magnisavîzâ'denin müderris tâyin edilmesini emretti. Bir müddet bu medresede müderrislik yapan Magnisavîzâde, Fâtih Sultan Mehmed Hanın emriyle Sahn-ı semân medreselerinden birine tâyin edildi. Çok geçmeden İstanbul Kazaskerliğine getirildi. Fâtih Sultan Mehmed Han Magnisavîzâde'yi Rumeli tarafına olan bir seferde berâberinde götürdü. Magnisavîzâde bir ara Kazaskerlik vazifesinden alınıp, Sahn-ı Semân Müderrisliğine getirildiyse de Sultan İkinci Bâyezid Han tarafından tekrar Kazasker yapıldı. Vefâtına kadar bu vazîfede kaldı.

Magnisavîzâdenin aklî ilimlere dâir bir risâlesi vardır.

MAĞARA;

Alm. *Höhle, Grotte (f),* **Fr.** *Caverne, grotte (f), antre (m),* **İng.** *Cave, cavern.* Kaya içine veya yamaca doğru uzanan geniş kovuk. Yeraltı sularının tesiriyle, yer içinde meydana gelen büyük oyuklar şeklinde olanlarına yeraltı mağarası denir. Eğer su içinde teşekkül ederlerse, sualtı mağarası adını alırlar. Mağaralar görev ve yapılarına göre "düden" veya "obruk" diye târif edilir.

Yerüstü sularının kalker tabakalarına girişi ile yeraltında akarsular hâsıl olur. Bu suların kayaları eritip aşındırması sonucu, yeraltı dehlizleri meydana gelir. Zamanla suların çekilmesi ile, genişlikleri yüzlerce metreyi bulan, uzunlukları ise kilometre ile ifâde edilen mağaralar teşekkül eder.

Kayaların sertleşmesi esnasında meydana gelirse bunlara birinci grup mağaralar denir: Volkanik mağaralar, lav tüpleri, lav mağaraları, mercan mağaraları bu tip mağaralardır. Kayaların mekanik ve kimyâsal aşınması sonucunda meydana gelirse bunlara da ikinci grup mağaralar ismi verilir: Erime mağaraları, deniz mağaraları, rüzgâr mağaraları, kaya sığınakları, çöküntü mağaraları, buzul mağaraları, tektonik mağaraları ise bu gruba girmektedir.

Türkiye, arâzi yapısı îtibâriyle küçüklü büyüklü birçok mağaraya sâhiptir. Antalya bölgesinde Beldibi, Beltaşı, Karan Damlataş mağaraları, Kars, Hakkari ve Burdur'da İnsuyu, Silifke yakınlarında Cennet ve Narlıkaya mağaraları, Elazığ (Harput, Keban), İstanbul (Yarımburgaz) bölgelerinin mağaraları önem arz eder.

Dünyâda bilinen belli başlı mağaralar şunlardır: ABD'de Mammoth ve Carisbard mağaraları, bunlar 100 ve 50 km uzunluğundadır. İsviçre'de 62 km uzunluğunda Höll-Loch (Cehennem Ağzı) Mağarası, Avusturya'da 40 km uzunluğunda Eisriesen-Weit Mağarası, Fransa'da 17 km'lik Glaz Mağarası, Yugoslavya'da 20 km'lik Postoyna Mağarası.

Mağaralarda, arâzi yapısına göre uçurumlar da bulunur. Fransa'daki Glaz Mağarasında 600 m'lik düzey farkı bulunmaktadır. Belçika'da Han Mağarasında Dome adlı oda 150 m uzunluğunda ve 129 m yüksekliğindedir.

Duvarlardaki kalker birikintilerinden, tabiî süs olan, dikit ve sarkıtlar meydana gelir. Bu mağaralardan bir kısmı, turistleri çekmek için ıslah edilmektedir. Havalandırma ve elektrik tesisleri kurulmakta, hattâ küçük elektrikli trenler dahi işletilmektedir.

Bâzı mağaralar insanlar tarafından sun'î olarak yapılabilmektedir. Meselâ; İstanbul surları inşâ edilirken ihtiyaç duyulan taş ve kireçlerin yeraltından çıkartılması sonucu Yarımburgaz mağaralarının meydana geldiği, nitekim bunların Yarımburgaz'dan başlayarak sur içine kadar uzandığı bâzı târihçiler

tarafından ifâde edilmektedir.

Mağaralarda araştırma yapılmasının teşvik edilmesi sonucu, “mağara ilmi” denen bir ilim dalı vücuda gelmiştir. Bu sahada, Avusturyalı Schidt, Müller, Hanke, Fransız Edward Alfred Martel, Cezayirli A. Belin isim yapmışlardır. İlim adamları, mağara hayvan ve bitkilerini, NBC silahlarına karşı mağaralardan faydalanma yollarını, soğuk hava deposu, santral, fabrika kurulabilme imkânlarını, yeraltı geçidi olarak kullanabilme durumlarını, sel baskınlarının mağaralara aktarılması imkânlarını, elektrik enerjisi üretimi gayesiyle yeraltı sularının toplanması konularında araştırmalar yapmakta ve araştırma sonuçlarının tatbik edilmesine çalışılmaktadır.

Yapılan araştırma ve kazılarda, mağara duvarlarında motif ve resimlerin bulunması, mağaraların yüzyıllarca insan ve hayvan barınağı olarak kullanıldığını delilli olarak değerlendirmektedir.

MAHALLE MEKTEBİ;

Osmanlı Devletinde 4-7 yaş arası kız ve erkek çocukların **Kur’ân-ı kerîm** öğrendikleri yer. “Sıbyan mektebi, taşmekteb, ibtidâiyye (ibtidâî) muallimhâne ve “dârü’l-ibn” gibi isimlerle de anılan bu mektepler, hemen her mahallede bulunurdu. Mahalle mekteplerinin çoğu câmi veya mescidlerin yanında yapılırdı. Bunlar pâdişâhlar, vâlide sultanlar, büyük devlet memurları ve iyiliksever kimseler tarafından kurulurdu. Köylerde ise, mescidlerin son mahallinde özel bir oda inşâ edilir ve mekteb vazifesi görürdü.

Sultan İkinci Bâyezîd Hanın kendi adını taşıyan câminin güney tarafında yaptırdığı mektebin vakfiyesindeki “mektephânede muallim ve halîfe olanlar tâlim-i kelâm-ı kadîm ve Kur’ân-ı azîm ederler.” şeklindeki ifâdenin anlaşıldığına göre mahalle mektebinin gâyesi, çocuklara **Kur’ân-ı kerîm** okumasını öğretmekti. Nitekim tanzîmata gelinceye kadar mahalle mekteplerinde çocuklara sâdece **Kur’ân-ı kerîm** okuma, tecvit ve ilmihâl bilgileri ile namaz kılma usûlü ve namazda okunacak âyet ve duâlar ezberletilirdi. 1846 târihinde yayınlanan bir tâlimâtnâme, mahalle mekteplerinde okunacak dersler arasına harekeli Türkçe, muhtasar ahlâk risâleleri ve yazı derslerini de ilâve ediyordu.

Mahalle mekteplerine kesin olarak başlama yaşı belli değildi. Anadolu’da 4 yaşına gelen çocukları mektebe gönderme âdet iken, İstanbul’da bu yaş 5 veya 6 olarak kabul edilmişti. Kız ve erkek çocuklar değişik saatlerde ve ayrı olarak ders alırlardı. Erkek çocukların hocaları umûmiyetle medresede tahsil görmüş âlim ve bilgili kimseler olurdu. Kız çocuklarına mahsus mekteplerin hocaları da ekseriyâ **Kur’ân-ı kerîm**’i tecvid üzere çok iyi okuyabilen, Osmanlıca yazıyı iyi bilen ve ilmihâl bilgilerini kitaplardan öğreten yaşlı kadınlardan seçilirdi.

Zaman zaman çocukların herhangi bir meslek ve sanata başlatılmadan önce, mahalle mekteplerinde **Kur’ân-ı kerîm** okumaya ve ilmihâl öğrenmeye mecbûr tutulmaları hakkında fermanlar çıkarılmakta idi. Sultan İkinci Mahmûd Han, 1824 târihli İstanbul ve bilâd-ı selâse kâdılarına gönderdiği bir fermanda, para kazanmak gâyesi ile çocuklarını 5-6 yaşlarında mektepten alarak, çıraklığa veren ana ve babaların çocuklarını câhil bırakacaklarını, bunların bülûğa ermelerini ve ilmihâl ile İslâmın şartlarını lâyıkı ile öğrenmelerini şart koştu. Bu şartları yerine getirmeden çocukların mektepten alınarak, usta yanına verilmesini yasakladı.

Mahalle mekteplerinin en önemli husûsiyetlerinden biri de mektebe başlama şekliydi. Çocuk okuma çağına gelince mektebe büyük bir merâsim ile başlatılırdı (Bkz. Âmin Alayı). Mektepteki okuma müddeti içinde; çocuklara çalışıp kolayca öğrenmeleri için teşvikte bulunulur ve hediyeler alınırdı. Mahalle mektebini bitiren çocuklar, rüşdiye ve emsâli okulları tâkib edebilecek duruma gelmiş olurlardı.

MAHFİL;

Alm. *Galerie (f), in einer moschee,* **Fr.** *Place (f) ou galerie (f) haute dans un mosque,* **İng.** *Gallery in a mosque.* Câmilerde etrâfı parmaklıklarla çevrilmiş yâhut yerden yüksek yapılmış olan yerin adı. “Mahfel” de denir. Câmilerde aynı zamanda binânın yüksekliğine göre ikinci bir mekân temin etmek ve duvar boşluklarına bir hareket vermek üzere, muhtelif cephelerine sütunlar üzerinde mahfeller yapılmıştır. Pâdişahlar için yapılmış olanlarına “Mahfel-i Hümâyûn” veya “Hünkâr Mahfeli”, müezzinler için yapılmış olanlarına da “müezzin mahfeli” denmiştir.

Hünkâr mahfili veya mahfil-i hümâyûn: Pâdişahlar tarafından yaptırılmış ve “Selâtîn” adı verilmiş olan câmilerde, pâdişahların namaz kılmaları için ayrılan yerin adıdır. Câminin yüksek yerine yapılır ve etrâfı da kafesle kapatılırdı. İlk câmilerde hükümdârlar için böyle bölümler görülmemektedir. Osmanlılar devrinde en kıymetli ve en güzel hünkâr mahfeli, Bursa Yeşil Câmidedir. Mîmârîsi, zeminden duvarlarına kadar olan nefis çinileri ve dış cephedeki eyvanı ile emsalsiz bir şaheserdir. Sultanahmed hünkâr mahfeli de, oyma ve kabartma, süslemeli mermer korkuluklu, yeşil süslemeli mihrâbı, duvar çinileri, sedefli kapılarıyla pek sanatkârane bir eserdir. Hünkâr mahfelleri, son devir

câmilerinde de türlü şekillerde yapılmış ve etrafı sanatkârane kafeslerle çevrilmiştir. Bu kafes penceresinin açılması, hükümdârın geldiğini bildirirdi.

Yeni Câmi ile Sultan Ahmed Câmiinde pek kıymetli kasırlar da yapılmıştır. Son asırlarda, bu kasırlar ve direkler çeşitli şekiller almıştır.

Müezzin mahfeli: Müezzinlerin, son cemaat yerlerinde, namaz kılanlara, imâmın tekbirlerini tekrar ederek, cemaate uymalarını sağlamak için, câminin arka kısmında bulunan yerin adıdır.

Bilhassa büyük câmilerde müezzinlerin vazife görmeleri için yapılan bu mahfeller binânın en elverişli yerine yerleştirilmiştir. Büyük câmilerde, son cemaat yerindeki ve hattâ dış (şadırvan) avlusundaki cemâate de imâmın tekbirlerini duyurmak üzere cümle (giriş) kapısının yanlarında veya "sermahfil"de yapılmış olan cumba şeklindeki çıkıntılara da "mükebbire" veya mükbire" yâhut "mi'zene" adı verilir. Süleymaniye, Edirne Selimiye Sultanahmed câmilerinde, mihrâba yakın bir kısma sütunlar üzerine oturtulmuştur. Bâzı câmilerde, cümle kapısı önündedir.

MAHKEME;

Alm. *Gericht (-shof m.) (n),* **Fr.** *Tribunal (m.), cour (f),* **İng.** *Court of justice.* Hüküm verilen yargı yapılan yer. Bir hâkimin veya birlikte karar veren hâkimlerin yargı görevini yerine getirdikleri mercîî. Yargı kuvvetini kullanarak kazaî tasarrufta bulunan resmî makamların hepsi. Davaların görülüp karara bağlandığı yer; hüküm verme yeri. Mahkeme kelimesi, Arapça "hüküm" kelimesinden türemiştir. Lügatte, "hüküm verilen yer" mânâlarında kullanılmaktadır.

Türk Hukûkunda mahkeme teşkilâtı, 8 Nisan 1340 (1924) târihli ve 469 yazılı, (Mehakimi Şer'iyenin ilgasına ve Mehakim Teşkilâtına âit ahkâmı muaddil kânun) ile düzenlenmiştir. Ancak bu kânun sâdece bidayet mahkemelerinin (alt mahkemelerin) teşkilâtını düzenler. Temyiz Mahkemesi (üst, yüksek mahkeme) olan Yargıtay teşkilâtı, 1221 sayılı Temyiz Mahkemesi Teşkilâtına dâir kânun ile düzenlenmiştir.

İslâm Hukûkunun tatbik edildiği Osmanlı döneminde mevcut olan İstinaf Mahkemeleri kaldırılmıştır. Bu mahkemeler bugün artık mevcut değildir. İstinaf Mahkemeleri, alt mahkemeler ile üst mahkemeler arasında ikinci derecede bulunan bir mahkeme çeşidi idi. Bugün bâzı hukukçular İstinaf Mahkemelerinin bir zarûret olduğunu ve tekrar kurulması gerektiğini müdâfaa etmektedirler.

Türk Hukûkunda, 496 sayılı kânun prensip olarak, çok hâkimli mahkeme sistemini kabul etmiştir. Fakat lüzum görülen hâllerde tek hakimli mahkemelerin kurulabileceği de, bu kânunun geçici maddelerinde belirtilmiştir. Bu yetki Adâlet Bakanlığına verilmiştir. Günümüzde uygulamada Hukuk Mahkemeleri kural olarak tek hâkimlidir, Sulh Hukuk ve Asliye Hukuk Mahkemeleri böyledir. İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük illerde bulunan Ticâret Mahkemeleri çok hâkimli mahkemelerdir. Cezâ Mahkemelerinde Sulh Ceza ve Asliye Cezâ Mahkemeleri tek hâkimli olduğu hâlde, Ağır Cezâ Mahkemelerinde birden fazla hâkim mevcuttur. Yâni toplu hâkim sistemine göre kurulmuş olup üç hâkimlidir.

İngiltere'de tek hâkim sistemi sâyesinde ihtilafların hızla halledildiği görülmektedir. Ülkemizde Şer'iye mahkemelerinde de tek bir kâdı(hâkim) bulunmaktaydı. Bugün de Sulh Mahkemelerinde tek hâkim vardır. Kezâ, sorgu hâkimleri de tektir. Çocuk Mahkemelerinin asliyelik suçlara bakan-kısmı tek hâkimlidir. Askerî Mahkemeler, Sıkıyönetim Mahkemeleri, Danıştay, Yargıtay, Anayasa mahkemesi hep toplu hâkim sistemine göre çalışmaktadır.

Hemen hemen bütün ülkelerde mahkemeler Üst Yüksek Mahkemeler, Özel Mahkemeler ve Genel Mahkemeler olarak üç bölüm hâlinde tasnif edilmektedir.

1982 târihli TC Anayasası'nın 142. maddesinde, "Mahkemelerin kuruluş, görev ve yetkileri, işleyişi ve yargılama usûlleri kânunla düzenlenir" hükmü yeralmaktadır. Kezâ 9. maddede de, "Yargı yetkisi, Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılır." denilmektedir.

Memleketimizde, bütün mahkemelerin teşkilat ve kuruluşunu toplu olarak düzenleyen bir kânun henüz mevcut değildir. Fakat, muhtelif târihlerde çıkarılan kânunlarla çeşitli mahkemelerin kuruluşları düzenlenmiştir. Bu kânunlar ve anayasada yeralan hükümler dikkate alınarak, Türk Hukukunda yer alan mahkemeler şu şekilde tasnif edilir.

YÜKSEK MAHKEMELER

1. Anayasa Mahkemesi: Anayasa Mahkemesi, kânunların, kânun hükmünde kararnâmelerin ve TBMM içtüzüğünün Anayasa'ya şekil ve esas bakımlarından uygunluğunu denetler. Anayasa değişikliklerini ise sâdece şekil bakımından inceler ve denetler. Ayrıca Yüce Divan sıfatıyla gerektiğinde Cumhurbaşkanını, Bakanlar Kurulu üyelerini ve Yüksek Yargı organları üyelerini yargılar.

(Bkz. Anayasa Mahkemesi)

2. Yargıtay: Adliye Mahkemelerince verilen ve kânunun başka bir adlî yargı merciine bırakmadığı karar ve hükümlerin son inceleme merciidir. Kânunla gösterilen belli dâvâlara da ilk ve son derece mahkemesi olarak bakar.

3. Danıştay: İdârî mahkemelerce verilen ve kânunun başka bir idârî yargı merciine bırakmadığı karar ve hükümlerin son inceleme merciidir. Kânunda gösterilen belli dâvâlara da ilk ve son derece mahkemesi olarak bakar. (Bkz. Danıştay)

4. Askerî Yargıtay: Askerî Mahkemelerde verilen karar ve hükümlerin son inceleme merciidir. Ayrıca, asker kişilerin kânunla gösterilen belli dâvâlarına ilk ve son derece mahkemesi olarak bakar.

5. Askerî Yüksek İdâre Mahkemesi: Askerî olmayan makamlarca tesis edilmiş olsa bile, asker kişileri ilgilendiren ve askerî hizmete ilişkin idârî işlem ve eylemlerden doğan uyuşmazlıkların yargı denetimini yapan ilk ve son derece mahkemesidir. Ancak askerlik yükümlülüğünden doğan uyuşmazlıklarda ilgilinin asker kişi olması şartı aranmaz.

6. Uyuşmazlık Mahkemesi: Adlî, idârî ve askerî yargı mercileri arasındaki görev ve hüküm uyuşmazlıklarını kesin olarak çözümlemeye yetkilidir.

7. Sayıştay: Genel ve katma bütçeli dâirelerin bütün gelir ve giderleri ile mallarını TBMM adına denetlemek, sorumluların hesap ve işlemlerini kesin hükme bağlamak ve kânunla verilen inceleme, denetleme ve hükme bağlama işlerini yapmakla görevlidir. (Bkz. Sayıştay)

ÖZELMAHKEMELER

1. İş Mahkemesi: İş Kânunu ile alâkalı olan dâvâlara bakar. İşçi işveren ilişkilerinden kaynaklanan ve hizmet akdi ile alâkalı dâvâlar çalışma sahasına girer.

2. Ticâret Mahkemesi: Ticâret Kânununda hangi dâvâlara bakacağı gösterilmiştir. Tâcirler, ticârî işletmeler ve müesseselerle alâkalı dâvâlara bakarlar. Üç hâkimden müteşekkildir.

3. Tapu ve Kadastro Mahkemesi: Tapulama kamu ve kadastro ile alâkalı dâvâlara bakmaktadır.

4. Disiplin Mahkemesi: Üç üyeli bir askerî mahkemedir. Asker kişilerin disiplin suçlarına bakar. Hangi mercilerin disiplin mahkemesi kuracağı kânunla tesbit edilmiştir.

5. Sıkıyönetim Mahkemesi: 1971 târihinde 1402 sayılı kânunla ihdas edilmiştir. Mahkemenin kurulabilmesi için fevkalâde şartların tahakkuk etmesi ve bir sıkıyönetim hâlinin olması lâzımdır. Kendi kânununda gösterilen dâvâlara bakar. Kuruluşu, askerî mahkemelerin kuruluş esaslarına tâbidir.

6. Devlet Güvenlik Mahkemesi: 1982 Anayasası, 143. maddesinde yazılan vazifeleri görmek üzere DGM'lerinin kurulacağı öngörmektedir. Bu ise, DGM'leri Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, her demokratik düzen ve nitelikleri Anayasa'da belirtilen, cumhûriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya devletin iç ve dış güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmakla görevli Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulur" şeklinde ifâde etmektedir. (Bkz. Devlet Güvenlik Mahkemesi)

GENEL MAHKEMELER

1. Sulh Hukuk Mahkemesi: Kânunda belli edilen işlerle birlikte, ihtilaf konusu iki milyon TL'ye kadar olan dâvâlara bakar (Bu rakam enflasyonla alâkalı olarak zamanla değişmekte ve ayarlamalar yapılmaktadır.) Tek hâkimle vazife görmektedir. Her ilçede bir Sulh Hukuk Mahkemesi bulunur.

2. Asliye Hukuk Mahkemesi: Bu mahkeme de tek hâkim esâsına göre çalışmaktadır. Hukuk dâvâlarından, yine kânunla belli edilen ve Sulh Hukuk Mahkemesinin vazifesi içine girmeyen dâvâlara bakar. Her ilçe de en az bir Asliye Hukuk Mahkemesi bulunur.

3. Sulh Cezâ Mahkemesi: Tek hâkimle vazife yapar. Hangi konularda görev yapacağı alâkalı kânunda gösterilmiştir. Her ilçede Sulh Cezâ Mahkemesi görev yapar.

4. Asliye Cezâ Mahkemesi: Sulh ve Ağır Cezâ Mahkemelerinin vazifesi dışında kalan işlere bakan ve tek hâkimle çalışan bir mahkemedir.

5. Ağır Cezâ Mahkemesi: Bir başkan ve iki üye olmak üzere, üç hâkimden kurulan, toplu hâkim esâsına göre çalışan bir mahkemedir. Ağır cezâyı gerektiren dâvâlara bakar.

Mahkemelere dâvâların açılışı: Mahkemelerin faaliyete geçmesi, bir iddiâ ve mürâcaat ile başlar. Yâni mahkemeler olaya re'sen (kendiliğinden) el atmazlar. Hakkının tesbitini isteyen veya zarar gören biri, vekili veya amme dâvâlarında savcı, mahkemede dâvâ açar. Kendisine suç ihbarında bulunulan savcı, önce bir hazırlık tahkikatı (hazırlık soruşturması) yapar. Sözkonusu fiil ile ilgili bâzı ip uçları ele geçirirse ilgili kişi hakkında dâvâ açar. Değilse tâkipsizlik kararı verir. Hukuk dâvâlarında ise dâvâ, ilgili

kişi veya vekili tarafından doğrudan doğruya yetkili ve görevli mahkemeye açılır. İdârî ihtilaflarla ilgili dâvâlarda, zarar gören kişi veya vekili dâvâyı doğrudan doğruya ilgili mahkemelerde açar. Savcı sâdece cezâ mahkemelerinde sözkonusu olmaktadır. Hukuk ve idâre mahkemelerinde savcı değil dâvâcı bu işi yapmaktadır. Dâvâ açarken belli bir miktar "harç" yatırmak gerekmektedir. Aksi hâlde dâvâya bakılmaz.

Mahkemelerin bağımsızlığı ve hâkimin teminâtı: Anayasa'nın 138. maddesine göre hakimler, görevlerinde bağımsızdırlar. Anayasaya, kânuna ve hukuka uygun olarak vicdani kanaatlerine göre hüküm verirler. Hiçbir organ, makam, merci veya kişi, yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere ve hâkimlere emir ve tâlimat veremez, genelge gönderemez, tavsiye ve telkinde bulunamaz. Görülmekte olan bir dâvâ hakkında yasama meclisinde, yargı yetkisinin kullanılması ile ilgili soru sorulamaz, görüşme yapılamaz veya herhangi bir beyanda bulunulamaz. Yasama ve yürütme organları ile idâre, mahkeme kararlarına uymak zorundadırlar; bu organlar ve idâre, mahkeme kararlarını hiçbir sûretle değiştiremez ve bunların yerine getirilmesini geciktiremez.

Mahkemelerde duruşmaların aleniliği: Anayasa'nın 141. maddesine göre, mahkemelerde duruşmalar herkese açıktır. Duruşmaların bir kısmının veya tamamının kapalı yapılmasına ancak genel ahlâkın veya kamu güvenliğinin kesin olarak gerekli kıldığı hâllerde karar verilebilir. Küçüklerin yargılanması hakkında kânunla özel hükümler konulur.

Mahkeme kararı: Anayasa'nın 141. maddesine göre, bütün mahkemelerin her türlü kararları gerekçeli olarak yazılır. Yani mahkemeler mesnetsiz, delilsiz keyfi karar veremezler. Mahkemede her türlü ispat vasıtası delil olarak kullanılabilir. Delilleri değerlendirmek hâkime âittir. Hâkim gerekirse bilirkişiye müracaat edebilir ve keşfe karar verebilir. Hukuk dâvâsında delili taraflar topladığı halde, cezâ dâvâsında savcı da, mahkeme de bizzat delil toplamakla meşgul olur. Varsa şahitler dinlenir. Hâkim ilk celsede karar veremezse dâvâyı başka bir güne tehir eder (erteler).

Anayasa'nın 36. maddesine göre, hiçbir mahkeme, görev ve yetkisi içindeki dâvâya bakmaktan kaçınamaz. Hiç kimse, kânunen tâbi olduğu mahkemeden başka bir adlî merci önüne çıkarılamaz (tabii hâkim ilkesi). Bu hükme göre, suç işleyen kişi, suçun işlendiği yer ve zamanda mevcut olan kânunlara göre yargılanır. Suç işlendikten sonra yeni düzenlemelerle sanığın durumunu ağırlaştırıcı işlemler yapılamaz. Yapılırsa, bu o kişi hakkında değil, daha sonra suç işleyenler hakkında uygulanabilir.

Mahkemelerin vereceği gerekçeli kararlar sonucu ilgili kişi veya kişiler suçlu bulunursa, hak ettikleri cezâ verilir. Bu cezâlar kesinleştikten sonra, yetkili merciler tarafından infaz edilir, yerine getirilir. Kişi, para cezâsına çarptırılmışsa ve ödemiyorsa icrâ dâireleri kanalı ile zorla ödetilir. Mallarına haciz konur ve gerekirse satışa çıkarılır. Şâyet bir alacak dâvâsı söz konusu ise satılan mallardan alıcının alacağı ödenir. İlgili kişi hapse mahkûm olmuşsa, derhal hapishâneye gönderilir.

Mahkemelerin verdiği kararlar için temyiz yoluna gitmek mümkünse, yâni Yargıtay'a mürâcaat etmek yetkisi varsa, temyiz yoluna müracaat için kânunda belirtilmiş süre geçmedikçe alt mahkemenin verdiği karar kesin sayılmaz. Bu süre geçince kesinleşmiş sayılır. Şâyet yetkili kişi veya savcı, re'sen (kendiliğinden) temyiz yoluna gitmişse, Yargıtayın vereceği karara kadar hüküm yerine getirilmez. Yargıtay alt mahkemenin verdiği kararı bozarsa, alt mahkeme bu karara uyar ve gereğini yapar veya eski kararından dönmez. Yargıtay tekrar bozarsa bu sefer alt mahkeme Yargıtay kararına uymak zorundadır. İlgililer Yargıtay'ın verdiği karara karşı Yargıtay Genel Kurulu'na mürâcaat edebilirler. Yargıtay Genel Kurulu'nun vereceği karar kesindir.

Mahkeme masrafları ve avukat ücreti dâvâyı kaybeden tarafa yüklenir.

İslâm Hukûkunda mahkeme: İslâm Adliye Teşkilâtında, ilk zamanlarda (Peygamber efendimiz ve dört halife zamânı) mahkemeler tek hâkim usulü ile çalışıyorlardı. Bu kurala rağmen tatbikatta bâzı mahkemelerin toplu hâkim sistemine göre çalıştığı görülmüştür.

İslâm Hukukunda, tek hâkim sistemi esas olduğundan, hâkimlerin mesûliyetleri de ağırdı. İşler uzamıyordu. Hâkimler hukuk otoritelerine sâdece istişârî mâhiyette olmak üzere bâzı hususları soruyorlardı. Müftîlerden fetvâ alıyorlardı. Hattâ bâzan, hukuk otoritelerini duruşma esnâsında yanlarında bulunduruyorlardı.

İslâm Adliye Teşkilatında mahkemeler tek dereceli olarak çalışmışlardır. Bu yüzden alt mahkemenin verdiği karar kesindi. Ayrıca prensip olarak temyiz yolu kapalıydı. Fakat sâdece şekil bakımından tetkik için bâzı dâvâlarda temyiz yolu vardı.

Resûlullah efendimiz, ilk zamanlarda kazâ (yargı) fonksiyonunu bizzat kendisi yürütüyordu. İslâm Devletinin sınırları genişleyince sahâbilerden bâzılarını kâdı (hâkim) tâyin etti. Kendisi sâdece temyiz yetkisini kullanmakla iktifa etti. Üst mahkeme, alt mahkemenin verdiği kararını incelerken, sâdece

muhâkeme usûlü kâidelerine uyulup uyulmadığını tetkik eder. Hiçbir zaman bakılan bir dâvâya yeni baştan bakmaz, ancak muhâkeme usûlüne tam uyulmadan verilmiş olan kararları yeniden incelerdi.

Resûlullah efendimiz zamânında adlî duruşmaların yapıldığı muayyen bir binâ, bir ev yoktu. Câmide, pazarda, evde tarafları kabul eder ve hemen bulunduğu yerde dâvâyı hallederdi. Fakat daha sonraki asırlarda adliye binâları yapılara kazâ fonksiyonu, bu husûsi binâlarda icrâ edilmiştir.

Peygamber efendimiz ve dört halîfe zamanında dâvâlara bakmak üzere husûsi bir gün ve saat tâyin edilmiyordu. Mahkemeler haftanın her gününde ve her saatında çalışıyorlardı. Fakat Emevîler devrinde dâvâlara bakmak üzere belirli günler ve saatler tâyin edilmiştir.

Peygamber efendimiz zamânında, taşra vilayetlerine ve eyaletlerine tâyin edilen kâdılar için, vazife itibariyle selahiyetin sınırlandırılması söz konusu değildi. Tâyin edilen kâdılar, bölgelerindeki her türlü (yâni cezâî hukûkî ve idârî) dâvâlara bakabiliyorlardı. Aynı hâkim hem cezâ, hem hukuk işlerini görebiliyordu. Fakat, yer îtibâriyle yetkileri sınırlıydı. Yâni her kâdı ancak kendi bölgelerindeki adlî işleri görebiliyorlardı. Tâyin edildikleri bölge veya şehirden başka bir yerin adlî (yargı) işlerini yürütmeye yetkili değillerdi. Hazret-i Ömer zamânında, vazîfe yönünden bir taksim yapıldı. Hangi çeşit işleri hangi kâdıların görebileceği belirlendi. Bu taksimatın yapılmasında dâvânın niteliği ve maddî kıymeti esas alınıyordu. Emevîler zamanında bu taksimat daha da belirli hâle geldi.

İslâm ülkesinde yaşayan gayri müslimler ile Müslümanlar arasındaki ihtilaflarda, yetkili mahkeme, İslâm mahkemeleridir. Ayrıca gayri müslim kendi rızâsı ile dâvâsını gayri müslim bir mahkemeye değil de İslâm mahkemesine getirirse, bu dâvâda da İslâm mahkemesi yetkiliydi.

İslâm târihinde kazâ fonksiyonu, kâdılar tarafından yönetilen mahkemelerde îfâ edildiği hâlde, bâzı İslâm devletlerinde muhtelif zaman ve mekanlarda adlî mahkemelerden başka kuruluşlar da kazâ fonksiyonunu îfâ etmişlerdir. Bu müesseseler arasında Mezalim Mahkemeleri, Hisbe Teşkilâtı, Şurta Teşkilâtı ve Kadıasker (kazasker) teşkilâtı yer almaktaydı.

Mezâlim mahkemeleri: Hâkimlerin (kâdıların) yürüttükleri adlî kazânın dışında bir de devletin hükümet edenleri (halîfe, vezir, emir, vâli vs.) tarafından yürütülen mezâlim kazâsı vardı.

Hisbe Teşkilâtı: İslâm cemiyetinde iyilikleri emretmek ve kötülüklerden vaz geçirmek sûretiyle sosyal huzur sağlayan dînî bir teşkilât olarak ortaya çıkmıştır. İlk zamanlarda bu teşkilât, "Çarşı Zabıtası" görevini îfâ ediyordu. Bu ihtilâfları çözen teşkilâtın başında bulunan kimselere"Muhtesib" denirdi. Fakat, Hisbe Teşkilâtı bu vazifesini îfâ ederken, bir kâdı gibi ticârî ihtilaflarda ihtilafı çözdüğü olmuştur. Meselâ ölçü ve tartı ile ilgili dâvâlara, alış-verişle ilgili dâvâlara, alacak-borç ile ilgili dâvâlara, işçi ve işverenle ilgili dâvâlara muhtesibler bakıyorlardı. Kâdılar, kazâ fonksiyonunu îfâ ederken muhâkeme usûlü için tesbit edilmiş kâidelere tâbi iken, muhtesibler, kâdılardan değişik bir usûl uygularlardı. Muhtesibler, dâvâ açılmadan tarafları muhâkeme etme yetkisine sâhipti. Muhtesibler, dâvânın ispatı için taraflardan delil getirmelerini istemezler. Şâyet ihtilafın beyyine, delil ile ispat edilmesi gerekiyorsa, böyle dâvâları kâdıya havâle ederlerdi.

İslâm Adliye Teşkilâtında şurta (polis): Özellikle cezâ dâvâlarında etkili oluyorlardı. Halbuki muhtesibler ise hukûkî sahada kazâ (yargı) fonksiyonunu yerine getiriyorlardı. Şurta, polisin ve jandarmanın yaptığı görevi yapıyordu. Ayrıca cezâların infazını da bunlar yapıyordu.

Askerî kazâ (kâdıasker): İslâm devletlerinde, orduya mensup şahısları ilgilendiren cezâ ve bâzı hukuk dâvâlarında yetkili yargı mercii askerî mahkemelerdi. Askerî mahkemelerde ordu mensuplarının görevlerinden doğan cezâ ve hukuk dâvâları görülürdü.

İslâm Adliye Teşkilâtında muhakeme usûlü: Peygamberimiz (sallallahü aleyhi ve sellem), muhakeme esnâsında tatbik ettiği kâideleri Eshâbına gösteriyordu. Böylece hâkimlerin muhâkeme sırasında uyacakları esasları belirtiyordu. Resûlullah efendimizin tatbik ettiği mahkeme usûlüne göre, mahkemede dâvâyı ispat etmek görevi, dâvâcıya düşmektedir. Dâvâlının da savunma hakkı vardır. Hazret-i Ömer muhâkeme usûlü konusunda kazâî tâlimatnâme hazırlamıştı.

Hakkı ihlâl edilen bir kişi, bir dilekçe ile mahkemeye mürâcaat eder. Mahkeme dâvâ dilekçesini şekil yönünden inceler, şekil bakımından eksik olan dilekçe düzeltilmek üzere tekrar dâvâcıya iâde edilir. Hukuk dâvâlarında, hakkı ihlâl edilen kişi dâvâ açmaya zorlanamaz. Mahkeme re'sen (kendiliğinden) faaliyete geçemez. Cezâ dâvâlarında ise, hakkı ihlâl edilen kişi dâvâ açabileceği gibi bir ihbar üzerine hâkimler de amme dâvâsı açabilirler.

Açılmış bir dâvâ, dâvâcının ferâgatı ile sona erebilir. Bu durum daha ziyâde hukuk dâvâlarında geçerlidir. Dâvâcı, karşı tarafı affederse dâvâ yine düşer. Fakat cezâ dâvâlarında bu kâide her zaman geçerli değildir. Zîrâ, bâzı dâvâlarda kişiler haklarından vazgeçip karşı tarafı affetseler bile, hâkim amme menfaati düşüncesiyle affı nazara almayabilir.

İslâm Hukûkunda umûmî af yoktur. Meselâ, kısas dâvâlarında affı ancak mağdurun kendisi veya vârisleri yapabilir. Devlet bu hususta yetkili değildir. Taraflar aralarında sulh yaparak da dâvâyı sona erdirebilirler. Fakat sulh yolu esas îtibâriyle hukuk dâvâlarında geçerlidir. Cezâ dâvâlarında sulh yolu istisnâdır.

İslâm Hukûkunda ispat yükü dâvâcıya düşer. Hukuk dâvâlarında bu kâide kesindir. Fakat cezâ dâvâlarında bâzan ispat yükü hâkime âittir. Prensip olarak herşey delil olabilir. Bu meyanda, şehâdet, yemin, ikrar, yeminden kaçma, yazılı vesikalar, emâre ve karineler vs. sayılabilir. Bu delillerin en üstünü şehâdettir (şâhitliktir). Hâkim, cezâ ve hukuk dâvâlarında bilirkişinin rey ve mütâlaalarını delil olarak kullanabilir. Kezâ, keşif yapılarak da delil toplanabilir.

İslâm Hukûkunda muhâkeme sırasında taraflara eşit muâmele yapmak fikrine hassasiyetle uyulmuştur. Karşı taraf gayri müslim bile olsa, taraflara eşit muâmele yapılmıştır. Tatbikatta bu hususta binlerce misal mevcuttur. İslâm Hukûkunda, hâkimin verdiği karar, prensip îtibâriyle kesin kabul edilir. Fakat bâzı hâllerde verilen kararlar için bir üst mahkemeye (Temyiz Mahkemesi-Yargıtay) gidilebiliyordu. Kezâ, sonradan bâzı yeni deliller ortaya çıkarsa kararın bozulması ve muhâkemenin iâdesi (yeniden dâvânın görülmesi) istenebilir.

Dâvâyı kaybeden taraf karşı tarafa hakkını vermekten kaçınırsa, bizzat hâkim verilen kararı icrâ eder. Mahkum ve tutuklular için, Peygamber efendimiz zamânında husûsi yapılmış yerler yoktu. Muhtelif yerlere hapsediliyorlardı. İlk olarak hazret-i Ali zamânında özel olarak hapishâneler inşâ edildi.

İslâm Hukûkunda taraflar mahkemeye gitmeden de, resmî sıfatı olmayan özel bir kişiye giderek dâvâlarını hallettirebilirlerdi. Bu usûle “Tahkim” sistemi denilir.

İslâm Hukûkunun tatbik edildiği Osmanlı Devletinde de, diğer İslâm memleketlerinde olduğu gibi, başlıca şer’î veya örfî dâvâların görüldüğü yere, resmî yazılarda ve kânunnâmelerde, “Mahkeme” veya “Meclis-i Şer’” denilmektedir. Bir yerde mahkemelerin kurulması, pâdişah berâtı ile tâyin olunmuş bir kâdının (hâkimin) veya onun niyâbetini haiz bir kimsenin (asil’in bütün yetkilerine sahip bir vekilin) bulunmasına bağlıdır. Kâdıların hükümlerini, ilgililer padişaha, yâni divana müracaat ederek bozdurabilirler. Böylece divan bir nevi temyiz mahkemesi vazifesini de görmektedir. Genellikle davanın yeniden görülmesi padişahın verceği karar ile ya aynı kadıya havale olunur veya başka bir kâdı bu işle vazifelendirilir. Yahut da bizzat divanda bu dava görülür. Çünkü dîvândaki üyelerden biri de şeyhulislâmdır. Kâdının bağlı olduğu en yüksek merci Şeyhülislamlıktır.

Genellikle, şer’î bir mahkemenin göreceği işler tâyin ve tahdit edilmemiş olduğundan, aynı mahkeme şer’î hukuk sahasına giren her iş ile uğraşabiliyordu. Yâni mâdenî, ticârî ve cezâî dâvâlara aynı mahkeme bakabiliyordu. Ayrıca, mahkemeler bugünkü noterlerin yaptıkları birçok işleri de yapıyorlardı. Meselâ vasiyetnâmelerin tanzimi ve îfâsı, vakfiyelerin tanzimi ve nezâreti, her türlü senetlerin düzenlenmesi ve tescili gibi birçok işleri mahkemeler yapıyorlardı. Devlet ile vatandaşlar arasında çıkan ihtilâflar da bu mahkemelerde hallediliyordu.

İslâm Hukûkunun fiilen en büyük otoriteyi kazandığı Osmanlı Devletinde Şer’î Mahkemeler, hem medenî hem de cezâî dâvâlara bakıyorlardı. Her kazâ merkezinde bir şerîat mahkemesi vardı. Bunların başında birer kâdı bulunuyordu. Kâdılar şeyhülislâma bağlı idiler. Şeyhülislâm kâdıların kararına karşı yapılan itirazlara bakıyor ise de, kendisi yargı fonksiyonu görmüyordu.

Tanzimat Devrinde bu sistemde bâzı değişiklikler yapıldı. 1840’dan îtibâren Fransız örneği üzerinde Ticâret Mahkemeleri kuruldu. 1864’te Nizâmi Mahkemeler (Mehâkim-i Nizâmiye) kuruldu. Bunlar hukuk mahkemeleriydi. Bu mahkemeler, Ticâret Mahkemelerine giren dâvâlarla Şerîat Mahkemelerine bırakılan âile, vakıf, miras, kısas ve diyet konularına ilişkin dâvâlar dışında kalan dâvâlara bakıyorlardı.

Türkiye Cumhûriyeti 1924’te halîfelik ile birlikte Şer’î Mahkemeleri de ortadan kaldırdı ve 1926’da İsviçre Medenî ve Borçlar kânunu ile İtalyan Cezâ Kânunu kabul edildi. Usûl hukûku da İsviçre’nin Neuchatel (Nöşatel) kantonundan alındı.

Mahkemelerin önemi: Bir memleketin sosyal düzeninin kurulmasında mahkemelerin önemi çok büyüktür. Adâlet mekanizması iyi işlemezse her türlü huzursuzluk başgösterir. Zîrâ, “Adâlet mülkün (devletin) temelidir.” Adâlete dayanmayan mahkemeler ise zulüm mekanizması olurlar.

Ortaçağ Avrupası’nda katolik inançlarına uymayanları cezâlandırmak üzere katolik kilisesi tarafından, işkence ve zulmü ile tanınan Engizisyon Mahkemelerinde yüzyıllar boyunca, mâsum insanlara suçlu îlân edilip çeşitli işkencelerle öldürülmüşlerdir. İslâm hukûkunda işkence kesinlikle yasaktır.

Engizisyon Mahkemeleri ilk olarak 1184 senesinde İtalya’da Verona şehrinde papazlar meclisi tarafından kurulmuştur. O târihte mahkeme, sâdece Hıristiyanlık kâidelerine karşı gelenleri cezâlandırmakla vazifelendirilmişti, yetkileri pek azdı. Hâkimleri (engizitörler) kuruldukları şehrin din adamları arasından seçilirdi. Piskopaslarca yapılan teftişte Engizisyon Mahkemelerince

cezâlandırılacak kimseler tesbit ediliyordu. Bunlara mülhid denirdi. Mülhid olduğuna hükmedilenlerin malı, mülkü zaptedilmekte ve cezâlandırılmak üzere devlet memurlarına teslim olunmakta idi. En hafif cezâ müebbed hapisti. Bundan başka îdâm cezâsı ve diri diri yakılma cezâları verilmekteydi. Mülhidleri herkes ihbar etmeye mecbur tutulmuştu. İhbar etmeyenler hakkında dâvâ açılıyor ve bu kimseler her türlü işkenceye tâbi tutuluyordu. Cehâletin ve yanlış îtikâdın bir neticesi olan Engizisyon Mahkemeleri, Fransa, Almanya ve İsviçre'de de kuruldu. İngiltere, Hollanda ve İsveç hâricinde bütün Avrupa'ya yayıldı. En büyük zulüm İspanya'da Endülüs Müslümanlarına karşı yapıldı. Aragon ve Kastel krallıkları Engizisyon işkencecilerini himâye ettiler. İspanya'da tek bir mahkemenin 28 bin kişiyi ölüme mahkum ettiği söylenirse bu mahkemelerin dehşeti hakkında bir fikir vermeye kâfi gelir.

Yüzbinlerce mâsum insanı suçsuz yere ve keyfi bir şekilde katleden Engizisyon Mahkemeleri, 19. yüzyılın başlarına kadar faaliyetlerini devam ettirdiler. 1808 senesinde Napoléon Bonapart bu mahkemeleri ortadan kaldırdı. 1930 senelerinde Rusya'da Stalin, halk mahkemeleri isminde kurduğu zulüm mahkemeleri ile 15 milyondan fazla masum insanı öldürttü; Çin'de de Mao son zamanlarında kültür ihtilâli bahânesiyle yine bu mâhiyetteki mahkemelerde 10 milyona yakın insanı katletti.

Bunların yanında, "İslâm Mahkemeleri" târih içinde adâleti ile şöhret bulmuşlardır.

Cezâ fikri, insan kafasından doğmuş bir mefhum olmayıp ilâhî bir mâhiyeti hâizdir. Bu sebeple Âdem aleyhisselâmdan beri her ümmette, her kavimde, her dinde icrâ edilegelmiştir. Bu kadar önemli bir işi icrâ edecek olan mahkemelerin çok iyi bir şekilde, adâlet üzere faaliyet göstermeleri lâzım olduğu gibi adâletin çabuk tecelli etmesi gerekir. Zîrâ, muhâkemenin çabuk yapılmasında muhtelif faydalar vardır. Bu sâyede, eğer bir kimse suçsuz ise, suçsuzluğu anlaşılarak bir an önce sıkıntıdan kurtulur. Suçlu ise, bir an önce cezâlandırılır. Cezâsını çekmeye başlar ve toplum tatmin olur.

MAHLAS;

Alm. *Deckname (m), Pseudonym (n),* **Fr.** *Pseudonyme (m),* **İng.** *Pseudonym.* Bir yazarın veya şâirin, asıl adı yerine şiirde kullandığı takma isim. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de, şahsî, siyâsî veya iktisâdî sebeplerle takma isim kullanan şâir ve yazarlar vardır. Ancak bunlar kendilerini saklamak için müstear isim kullanırlar. Halbuki mahlas bundan ayrıdır.

Divan edebiyatı ile halk edebiyatında mahlas kullanmak, bir âdet idi. Mahlas almaya "tehallüs" denir. Mahlas çoğunlukla yeni bir yazara ve şâire üstad tarafından "mahlas-nâme" adlı bir manzume ile birlikte verilirdi. Meselâ: Bâkî'nin mahlasnâmesi Zâti tarafından Şeyh Gâlib ve Müştâk Baba gibi şâirlerinki de Hoca Neş'et tarafından verilmiştir. Gerçekten Hoca Neş'et'in mahlas verdiği şâir sayısı, **Dîvân**'ından öğrendiğimize göre yirmiye yakındır. Bunların bâzısını Türkçe yazmakla birlikte, Farsça yazdığı mahlasnâmeler de vardır.

Verilen bu mahlasnâmelerde, şâirin özellikleri belirtilirdi. Ayrıca, fitneden kaçınmaları, hicve ve bayağılığa düşmemeleri, müstehcen yazmamaları istenirdi. Sonunda duâ vardır.

Mahlasları yüzünden bâzı yazar ve şâirlerin asıl isimleri unutulmuştur. Fuzûlî'nin asıl adı Mehmed, Nef'î'ninki Ömer, Nâbî'ninki Yusuf, Gevheri'nin Mustafa, Dertli'ninki İbrahim idi.

Şehzâdelikleri zamânında, zamânın en büyük âlimleri tarafından askerî, siyâsî, dînî ve her yönden en iyi şekilde yetiştirilen Osmanlı pâdişahları, edebî sahada da geniş kültüre sahiptirler. Osmanlı pâdişahlarının ekserisinin, kendilerinin yazmış olduğu şiirlerinin toplandığı bir dîvânı vardır ve şiirlerinde mahlas kullanmışlardır. Meselâ, Fâtih "Avnî", Kânûnî "Muhîbbî", İkinci Bâyezîd "Adlî", BirinciAhmed "Bahtî", İkinci Osman "Fâris", Üçüncü Ahmed "Necip", İkinci Mahmûd "Adlî" mahlasını kullanmışlardır.

Gazel, kaside gibi divan edebiyatı şiirlerinde ve halk edebiyatının manzum türlerinde, şâirin adının geçtiği beyte"mahlas beyti" veya "taç beyit" adı verilir; bu genellikle en son beyittir.

MAHLEP (Prunus mahaleb);

Alm. *Mahalebkirsche, steinweichsel,* **Fr.** *Mahaleb (m),* **İng.** Mahale*b cherry.* **Familyası:** Gülgiller (Rosaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Ege ve Güney Anadolu bölgesinde yetişir.

8-10 m boylarında, beyaz renkli çiçekler açan ve kışın yaprağını döken ağaç. Genç sürgünleri tüylüdür. Yaprakları dairemsi veya yumurta şeklinde olup, boyları 3-6 cm, kenarları dişlidir. Çiçekler güzel kokuludur. Küçük ve takriben 5-6 mm büyüklüğündeki meyve, olgunlukta siyah bir renk alır. Fidanlıklarda anaç olarak kullanılır ve üzerlerine kiraz aşılanır. Vatanı Avrupa ve Batı Asya'dır. Dağlık yamaçlarda, kalkerli yerlerde yetişir. İdris ağacı olarak da bilinir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kurutulmuş olgun tohumları kullanılır. Mahlep tohumu olgun meyvelerin sıyrılmasıyla alınır. Sabit yağ ve kumarin ihtivâ eder. Ayrıca % 40 kadar eleosteain asidi taşır ve bu

yağ boya sanâyiinde kullanılır. Tıbbî olarak tohumlar kuvvet verici, balgam söktürücü, idrar arttırıcı, nefes darlığına ve şeker hastalığına karşı kullanılır. Tohumlar toz hâline getirilip balla karıştırılmak suretiyle alınır. Ağacın kabuklarının hoş kokulu olması, kumarin ihtivâ etmesinden ileri gelmektedir.

Mahlep tohumu ihraç ürünlerimizdendir.

MAHMÛD ATALAY;

Balkan, Akdeniz Oyunları, Dünyâ ve Olimpiyat Şampiyonu Türk güreşçisi. 1934'te Çorum'da doğdu.

1952'de on sekiz yaşındayken çayır güreşlerine katıldı. Çevresinde meşhur olduktan sonra 25 yaşındayken Millî takıma girdi. Celâl Atik ve Nasuh Akar tarafından çalıştırıldı. 1959 Beyrut, Akdeniz Oyunlarında serbest güreş 73 kg'da şampiyon oldu. 1963 Napoli Akdeniz Oyunlarında ve İstanbul'da düzenlenen Balkan Şampiyonasında birincilik aldı. 1965'te Manchester'de yalnızca Sovyet güreşçi Sagaradze'ye yenilerek ikinci oldu. Aynı yıl Yanbolu'da Balkan Şampiyonluğunu kazandı. 1966'da Toledo'da Sagaradze'den rövanşı alarak dünyâ birinciliğini elde etti. Aynı yıl Karlsruhe'deAvrupa ikincisi oldu. 1967 de İstanbul'da Avrupa ikinciliğini kazandı. 1968'de Meksika Olimpiyatlarında Amerikalı, İtalyan, İranlı, Sovyet ve Fransız rakiplerini yenerek Olimpiyat Şampiyonu oldu. 1968'de güreşi bıraktı.

Antrenörlük vazifelerinde bulundu. Millî takımı çalıştırdı. Çeşitli federasyonlarda teknik komite başkanlığı ve asbaşkanlık yaptı. Dünyâ çapında serbest stilin en iyi teknik oyun uygulayıcılarındandır.

MAHMÛD ÇELEBİ;

on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda İstanbul'da yetişen evliyâdan. Büyük âlim ve evliyâ Seyyid Emir Ahmed Buhârî'nin halîfelerindendir. İsmi, Mahmûd Çelebi olup, Mevlânâ Kırîmî'nin evlatlığıdır. Doğum târihi bilinmemektedir. 1531 (H.938) senesinde İstanbul'da vefât etti. Kabri Edirnekapı mezarlığında idi.

Küçük yaştan îtibâren ilim tahsil etmeye başlayan Mahmûd Çelebi istidâd ve kâbiliyetinin çok olması sebebiyle çabuk ilerledi. Zâhirî ilimlerdeki tahsilini tamamladıktan sonra tasavvuf yoluna yöneldi. Seyyid Emir Ahmed Buhârî hazretlerinin sohbet ve hizmetlerine devam etmeye başladı. Olgun ve büyük bir velî olan bu zâtın huzur ve sohbetlerinde bulunmakla tasavvuf yolunda ilerleyip, yüksek derecelere kavuştu. Hocasına muhabbet ve bağlılığı pekçok olduğu için kısa zamanda en yüksek talebelerinden oldu. Hocası onu kızı ile evlendirerek kendisine dâmâd yaptı. Böylece aralarında akrâbalık bağı da meydana geldi. Emîr Ahmed Buhârî vefât edeceği zaman Mahmûd Çelebî'yi kendi yerine halîfe bıraktı. O da hocasının vefâtından sonra, yerine geçip talebelerine ders verdi. İnsanlara İslâm dîninin emir ve yasaklarını anlatarak dünyâ ve âhiret seâdetine kavuşmalarına vesile oldu. Nakşibendiyye yolunun İstanbul'da yayılması ve yerleşmesi için çok gayret etti. Birçok talebe yetiştirdi. **Şakâyık-i Nu'mânîyye** adlı eserin müellifi Taşköprüzâde de onun talebeleri arasında yer aldı. Senelerce İstanbul'da talebe yetiştirmekle meşgûl olan Mahmûd Çelebi'nin pekçok kerâmetleri görüldü. 1531 (H. 938) senesinde İstanbul'da Edirnekapı semtinde vefât etti. Edirnekapı mezarlığında Münzevî'ye giden yol üzerinde bulunan Emir Buhârî Tekkesi Mescidinin karşısında defn edildi. Ancak çevre yolu yapılırken tekke ve kabirler yıkılıp kaldırıldı.

MAHMÛD ESAD BOZKURT;

Türk hukukçu ve siyâset adamı. 1892'de Aydın'ın Kuşadası ilçesinde doğdu. İstanbul Hukuk Mektebini bitirdikten sonra İsviçre'de Lozan ve Freiburg Üniversitelerinde hukuk öğrenimi gördü. Bu öğrenimi sırasında Batı ve Roma hukukunu derinlemesine inceledi. **Osmanlı Kapitülasyonları Rejimi Üzerine** adlı teziyle 1918'de hukuk doktoru oldu. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgâl edilmesi üzerine Türkiye'ye dönerek, Aydın'da Kuvâ-yı Milliye hareketine katıldı. İlk TBMM'ye İzmir Milletvekili olarak girdi.Londra Konferansına giden heyette bulundu. 1922-23 senelerinde İktisat Vekili (Mâliye Bakanı), 1924-1930 senelerinde Adliye Vekili (Adâlet Bakanı) olarak vazife yaptı. Bakanlığı sırasında Avrupaî tarzda geliştirilen hukuk inkılâbında önemli rol aldı. 1926'da İsviçre'den alınan Medenî Kânun, Borçlar Kânunu, İtalya'dan alınan Cezâ Kânunu, Almanya ve İtalya'dan alınan Ticâret Kânunu onun bakanlığı sırasında kabul edildi. Bunları, Cezâ Muhakemeleri Usûlü Kânunu, Deniz Ticâret Kânunu, Türk Vatandaşlık Kânunu, İcra İflâs Kânunu ve Belediye Kânunu tâkib etti.

1926'da Ege Denizinde Türk gemisi Bozkurt ile Fransız gemisi Lotus'un çarpışmasıyla Türkiye ve Fransa arasında meydana gelen uyuşmazlıkla ilgili olarak Milletlerarası Lahey Adâlet Dîvânında görülen dâvâda Türk hükümetini temsil etti. Yaptığı başarılı savunmayla dâvâyı kazandı. Bu sebeple Bozkurt soyadını aldı.

Ankara Hukuk ve Siyâsal Bilgiler Fakültelerinde anayasa ve devletler hukuku profesörlüğü yapan

Mahmûd Esad Bozkurt İstanbul Üniversitesinde de Türk inkılap târihi dersi okuttu.

Hayâtını batı hukuk sisteminin Türkiye'de yerleşmesi, Atatürk inkılaplarının gerçekleşmesi ve yayılması için sarfeden Mahmûd Esad Bozkurt, 21 Aralık 1943'te İstanbul'da öldü. **Lotus Dâvâsında Türkiye-Fransa Müdâfaaları, Türk İhtilâlinde Vatan Müdâfaası, Devletlerarası Hak, Atatürk İhtilâli** adlı eserleri vardır.

MAHMÛD-I GAZNEVÎ (Bkz. Gazneli Mahmûd)

MAHMÛD HAN-I;

yirmi dördüncü Osmanlı sultânı. İslâm halîfelerinin seksen dokuzuncusudur. Babası İkinci Mustafa Han, annesi Sâlihâ Vâlide Sultandır. İstanbul'da, 2 Ağustos 1696 târihinde doğdu. Şehzâdeliğinde, yüksek fen ve din ilimleri öğretilerek yetiştirildi. Aklı, zekâsı, kâbiliyeti ve anlayışı kuvvetliydi.

Üçüncü Ahmed Han, Patrona Halil ayaklanması sonunda tahttan çekilince, Şehzâde Mahmud, 2 Ekim 1730 günü Osmanlı sultânı oldu. Üçüncü Ahmed Hanın tecrübe ve tavsiyelerinden istifade etti. İlk icrâatı, Lâle Devrinde yapılan ilim, kültür ve sanat eserlerinin tahrîbini durdurmak oldu. Âsî Patrona Halil'i ve zorbaları imhâ ettirdi. İstanbul'da emniyet ve asâyişi sağladı. Ülkede huzur dolu, mesud günler başladı. İçişlerini düzelten Sultan Birinci Mahmud Han, doğuda hududa saldıran İran Safevîleri ile, batıda Avusturya ve Rusya'ya karşı tedbir aldı.

Doğuda İran ile Üçüncü Ahmed Han devrinden beri devam eden hâdiselere son vermek istedi. Ancak İran Şâhı bir taraftan anlaşmak üzere hey'etler gönderirken, diğer taraftan büyük kuvvetlerle Revan üzerine yürüdü. Şah'ın elçi göndermekteki maksâdının Osmanlı hükûmetini yanıltmak ve oyalamak olduğu anlaşıldığından elçi ve maiyeti Mardin Kalesine hapsedildi. Osmanlı kuvvetleri, İran Seraskeri Ahmed Paşa ile Erzurum Vâlisi ve Revan Seraskeri Hekimoğlu Ali Paşa kumandası altında iki koldan harekete geçti. 30 Temmuz 1731'de Kirmanşah alındı. 15 Eylülde Kûrican Sahrasında İran kuvvetleri bozguna uğratıldı. Urmiye ve Tebriz ele geçirildi. İran Şahının sulh istemesi üzerine Ocak 1732'de Ahmed Paşa Antlaşması imzalandı. Buna göre Aras Nehri iki devlet arasında hudud olarak kabul edilirken Revan, Gence, Nahçıvan, Bitlis, Şirvan ve Dağıstan Osmanlılara; Tebriz, Kirmanşah, Hemedan, Luristan ve Erdelan eyaletleri ise İran'a bırakıldı. Ancak 1733'te İran'da iktidarı ele geçiren Nâdir Şah, Osmanlıların fethettiği bölgeleri almak için tekrar savaş açtı. 1735'te Arpaçay'da yapılan muhârebeyi Osmanlılar kaybetti. Gence, Tiflis ve Revan İran'ın eline geçti.

Osmanlı Devletinin doğuda İran ile mücâdelesinden istifâde eden Avusturya ve Rusya da iki cepheden harekete geçmişti. Azak Kalesini ele geçiren Ruslar Osmanlı kuvvetlerinin toparlanmasına meydan vermeden Gözleve, Kılburun ve Urkapı'yı da işgal ettiler. 12 Temmuz 1737'de harekete geçen Avusturya ordusu ise Bosna, Sırbistan ve Eflak'a girdi. Bu mağlubiyetler ve düşmanın girdiği yerlerde büyük tahribat ve mezâlim yapması Sultan Mahmûd Hanı son derece üzdü. Sedarete getirdiği Muhsinzâde Abdullah Paşayı Rusya üzerine, Hekimoğlu Ali Paşayı da Avusturya üzerine sefere memur etti. Muhsinzâde süratli bir hareketle Özi ve Kılburun kalelerini ele geçirirken, Hekimoğlu Ali Paşa ise Banyaluka'yı kuşatan Avusturya kuvvetlerine büyük bir darbe indirdi. Yapılan savaşta Avusturya kuvvetlerinin asker zayiatı 60 bin idi. Hekimoğlu Ali Paşanın bu zaferi İstanbul'da büyük bir sevince sebep oldu. Bu zaferler üzerine Avusturya ve Rusya barış istemek zorunda kaldı.

Nihayet 18 Eylül 1739 târihinde Avusturya ve Rusya ile Belgrad Antlaşması imzâlandı. Avusturya Devleti ile yirmi yedi yıllık, Rusya ile süresiz olan antlaşmaya göre, Belgrad Osmanlı Devletine kaldı. Avusturya ile Tuna ve Sava nehirleri tabiî hudud kesildi. Ruslar, Azak Denizi ve Karadeniz'de donanma bulundurmayacaktı. Kazaklar Osmanlı topraklarına, Kırım Hanlığı da Rusya'ya akın etmeyeceklerdi.

Rusya ve Avusturya devletleriyle antlaşmalar sağlayan Birinci Mahmûd Han yeniden İran üzerine döndü. Nadir Şah ise bu vaziyet karşısında Osmanlılarla baş edemiyeceğini anlayınca Kasr-ı Şirin Antlaşması maddeleri üzerinden yeniden antlaşma teklifinde bulundu ve bu istek kabul edildi (1746).

Böylece 1739 Belgrad Antlaşmasıyla batı ve kuzey, 1746 Osmanlı-Avşar Antlaşmasıyla da doğu hudutlarını emniyet altına alan Birinci Mahmûd Hana muhârebelerdeki muzafferiyet üzerine Gâzi ünvanı verildi. Mahmûd Han bundan sonra ülkede pekçok îmâr faâliyetlerinde bulunup, ilim, kültür, sanat sâhalarında çok kıymetli eserler yaptırdı. Kâğıthâne civârındaki Bahçeköy ile Balaban köyleri arasında geçen iki çayın sularını toplayan Topuzlu Bendini yaptırdı. Burada toplanan sular, Taksim'deki depodan, Tophâne'deki Meydan Çeşmesi ile Azapkapı'da Sâlihâ Sultan Çeşmesi ve Beşiktaş, Galata, Kasımpaşa, Tepebaşı semtlerinin çeşitli yerlerindeki kırk kadar çeşmeye su verildi. Ahâli bol ve tatlı suya kavuşturuldu. Pekçok saray, kasır inşâ ve tâmir ettirildi. Beşiktaş Sarayının bir çok kısımlarını ve Bayıldım Kasrını yeniden yaptırdı. Yûşâ Tepesi civârındaki Tokat Köşkünü donatıp, Hümâyûn-âbâd, Kandilli Sarayını îmâr ettirerek Nevâbâd isimleri verildi. Kanlıca'da Mihr-âbâd Kasrını

yaptırdı. İstanbul'da Ayasofya Câmii içine, Fâtih Câmii yakınında ve Galatasaray'da olmak üzere üç, Belgrad'da bir kütüphâne yaptırdı. Ayasofya Câmii Kütüphanesine sarayın hazîne odasından pek nefis, kıymetli, nâdide kitaplar gönderdiği gibi, devrin devlet adamları da hediyelerde bulunarak dört bin cilt nâdide kitap toplandı. Ayasofya Kütüphânesine İslâm âleminin en meşhûr hattatlarından Ya'kût-ı Musta'sımî, Şeyh Hamdullah ve Hâfız Osman hatlarıyla Mushaflar ve hazret-i Osman ve hazret-i Ali'ye âit olduğu söylenen iki **Kur'ân-ı kerîm** de kondu. Kütüphânenin masrafını karşılamak için de Cağaloğlu'nda çifte hamamı yaptırıp, gelirini vakf etti. Ayasofya'ya bitişik aşevi yaptırıp, huzûrunda tertiplenen merâsimle açıldı. Galatasaray ocağında yaptırmış olduğu kütüphâneye, saraydan kitaplar gönderip, açılış merâsiminde, kütüphânenin iki tarafına yaptırılmış olan çeşmelerin hazînelerine şekerli şerbet doldurulup, halka ikrâm edildi. Nûruosmâniye Câmiinin yapımını başlattıysa da, vefâtından bir yıl sonra tamamlanabildi. Beşiktaş'da Arap İskelesi Câmii, Rumeli Hisarı'nda İskele Câmii, Üsküdar'da Sultan Mahmûd Câmii ve Kandilli, Defterdârkapısı, Tulumbacılar odası, Yalıköşkü, Yıldıztepe mescidlerini yaptırdı.

Birinci Mahmûd Han devrinde, ilim kültür ve sanat faaliyetleri arttı. İkinci defâ matbaa açıldı. Matbaa ve hattâtların artan kâğıt ihtiyâçlarının karşılanması için Yalova'da kâğıt fabrikası kuruldu.

Ülke içinde ve dışında Osmanlı Devletine azamet devri yaşatan Birinci Mahmûd Han, 13 Aralık 1754 târihinde Cumâ selâmlığı yapıp, Cumâ namazını kıldıktan sonra vefât etti. İstanbul'da Yeni Câmii yanındaki Turhân Sultan türbesine defn edildi. Çok zekî, anlayışlı, hamiyetli, lütufkâr ve merhâmetli idi. Askerî ıslâhât taraftarıydı. Askerî kitaplar yayınlattı. Lütuf ve merhâmeti çok olduğundan, devrindeki İstanbul yangın ve zelzelesinde zarar görenlerin ızdırâbına samîmiyetle ortak olup, yanan, yıkılan yerlerin yeniden yapılması için çok yardım etti. Devlet adamları ile memurları kontrol ettirdi. Faaliyetleri ciddiyetle tâkib ettirip, zamânın ve memleketin durumuna göre icrâatlarda bulunurdu. İlim, sanat, edebiyât meclislerindeki sohbetlere katılır ve Sebkâti mahlâsıyla şiirler yazardı.

MAHMÛD HAN-II;

otuzuncu Osmanlı sultanı. İslâm halîfelerinin doksan beşincisidir. Osmanlı sultanlarından Birinci Abdülhamîd Hanın Nakş-i Dil Sultandan olan oğlu olup, İstanbul'da 20 temmuz 1786 târihinde doğdu. Şehzâdeliğinde iyi bir eğitim ve öğretim gördü. Yüksek din ve fen ilimlerini, devrin kıymetli âlimlerinden öğrendi. Amcası Üçüncü Selim Han onun yetişmesine çok îtinâ göstererek, modern askerî ve teknik bilgileri ve devlet idâresini iyi bir şekilde öğrenmesini sağladı. Selim Han tahttan indirildikten sonra da yeğeni Mahmûd'la sık sık görüşerek, ona tavsiyelerde bulundu ve tahta çıktığı zaman dikkat etmesi gereken hususları bildirdi. 28 Temmuz 1808'de Alemdâr Mustafa Paşanın Selim Hanı tekrar başa geçirmek üzere saraya girdiği sırada sâbık hâkânın âsîler tarafından şehit edilmesi üzerine Sultan Mahmûd, Osmanlı tahtına çıktı.

İkinci Mahmûd Han, Alemdâr Mustafa Paşayı, vezîriâzam tâyin edip, Kabakçı isyânından sonra ülkede pekçok hâdise çıkaran zorbaları yola getirmekle vazifelendirdi. Kabakçı Mustafa isyânında rol oynamış bulunan âsîler cezâlandırıldı. Fesat çıkaranlar İstanbul dışında ikâmete mecbur tutuldu. İstanbul'da otorite sağlamaya çalışılırken, Rumeli ve Anadolu'nun birçok yerinde ve bilhassa Halep ve Bağdât'ta vâlilerin çıkardığı karışıklıklar devâm ediyordu. Cezâyir'in idâresini dayılar ele geçirmişti. Vehhâbîler Haremeyn'i zaptederek, hutbelerden pâdişâhın adını kaldırmışlardı. Bu kötü gidişe, dur demek isteyen Sultan Mahmûd, Anadolu ve Rumeli vâlilerini İstanbul'a dâvet etti. Bu vâlilerin yeni Sultan'a bağlılıklarını bildirmeleri istendi. Vâliler İstanbul'a gelip, Sultan Mahmûd Hana bağlılıklarını arz ettiler ve muhtemel âsîlere karşı ittifak senedi imzâladılar. (Bkz. Sened-i İttifak)

Diğer taraftan isyânlar neticesinde iyice bozulan yeniçeri ocağını yola getirmek için tâlim ve terbiye usûllerinin tekrar tatbik edilmesi istendiyse de, yeniçeriler bu icrââttan memnun olmadılar. 14 Ekim 1808'de Sekbân-ı Cedîd adıyla modern bir ordu kurulmaya başlandı. Sekbân-ı Cedîd askeri, yeniçeriler ve taraftarları tarafından Nizâm-ı Cedîd'in ihyâsı olarak kabûl edildi. Vezîriâzam Alemdâr Mustafa Paşanın devlet adamlarına ve askerlere karşı tâvizsiz icrââtları, yeniçerileri harekete sevk etti. 14-15 Kasım gecesi meydana gelen büyük isyan sırasında Alemdâr Mustafa Paşa öldürüldü. Mahmûd Han, yenilikleri durdurmak zorunda kaldı.

İstanbul'daki hâdiselerin yatıştırılmasından sonra diğer iç ve dış meselelerin halline bakıldı. Arabistan'daki Vehhâbîler, Osmanlı Devletine ve Ehl-i sünnet Müslümanlara karşı siyâsî faâliyetlerden katliamlara varan tecâvüzlerde bulunuyorlardı. Bu arada Vehhabîlerin reisi Sü'ûd bin Abdülazîz, Hicaz'ı istilâya teşebbüs etti. Hac mevsiminde hacıların yollarını kesip, Müslümanlara işkenceleri ve İslâm dînine olan hakâretleri, dayanılmaz bir hâl aldığından, Halîfe İkinci Mahmûd Han, Mısır vâlisi Mehmed Ali Paşaya ferman gönderip, Vehhâbîleri cezâlandırmasını emretti. Mehmed Ali Paşa bir dizi harpten sonra mübârek beldeleri Vehhâbîlerden temizledi. Zafer haberine çok sevinen Mahmûd Han, Mısır vâlisi Mehmed Ali Paşaya ihsanlarda bulundu. (Bkz. Vehhâbîlik)

Öte yandan Balkanlarda, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devletinin birlik ve bütünlüğünü parçalamak

gâyesiyle yaptırdıkları bölücü ve yıkıcı faaliyetler çok artmıştı. Sırplar Bükreş Antlaşması ile (28 Mayıs 1812) muhtâriyet kazanmalarına rağmen rahat durmuyorlardı. Osmanlı Devletine ödeyecekleri senelik vergiyi kestiler. Tam istiklal propagandaları ile kalelerdeki Osmanlı askerlerine saldırmaya başladılar.

1813 yılında, Sırplıları yola getirmek için Hurşid Paşa seraskerliğinde sefer açıldı. Hurşid Paşa Belgrad'a gelip, âsîleri yola getirdi. Âsî Sırp lideri Kara Yorgi, esir düşmekten kurtulmak için, Avusturya'ya kaçtı. Belgrad ve Semendire kaleleri Osmanlılara tâbi oldu. Serasker Hurşid Paşanın umûmî af îlân etmesiyle, Sırplıların silahları toplatıldı. Kara Yorgi'den sonra Sırplıların başına Miloş Obrenoviç geçti. Osmanlı Devletine sadâkatle hizmete devâm eden Miloş Obrenoviç, 1818'de Avusturya'dan dönen rakibi Kara Yorgi'yi öldürdü. 1829 yılında Sırbistan'a muhtâriyet verilmesine rağmen, yıllık vergi vermeyi ve dış işlerinde Osmanlılara bağlılığını devâm ettirdi.

Arnavutluk'ta ise Tepedelenli Ali Paşanın nüfuzu sebebiyle Rumlar, Rusya'nın bütün teşvik ve yardımlarına rağmen isyana cesâret edemiyorlardı. Ancak Fenerli Rumlarla eskiden beri sıkı münâsebetlerde ve İngilizlerle gizli muhâberelerde bulunan Hâlet Efendinin hâince faâliyetleri ve özellikle Tepedelenli Ali Paşayı bertaraf etmesi Yunanlılara ayaklanma fırsatı verdi.

Etniki Eterya ve Fener'deki Rum Patrikhânesinin hedef tâyin ettiği isyan, 1820 yılında başlatıldı. 12 Şubat 1821'de Mora Yarımadasına yayıldı. Rum âsîler, yüzyıllardır hâkimiyeti altında yaşayıp, komşuluk hakkını dahi çiğneyerek, Müslüman ahâliye karşı katliamlara giriştiler. İsyan Atina, Tesalya ve Adalara da yayıldı. Katliamlarda 1500 Müslüman şehit edildi. Rus Çarının yâveri ve Etniki Eterya lideri Aleksandra İpsilanti, 6 Mart 1821'de Eflak'ta isyan çıkardı. İsyan bastırıldı. İkinci Mahmûd Han, âsîlere karşı yerinde ve zamanında tedbir aldı. Bölge ahâlisine silâh dağıttırdı. Bölgede isyanlarla alâkası görülenler cezâlandırıldı. İstanbul'daki Rum Patriği ve birkaç metropolit, isyanla alâkası görülerek asıldılar. Osmanlı Devletinin iç durumu ve Avrupa devletlerinin âsîlere devamlı yardım ve müdâhaleleri, isyânın bütünüyle bastırılamamasına sebep oldu. Mora'daki isyan büyüyerek Adalara ve Selanik'e kadar yayıldı. Bu durum üzerine Sultan Mahmûd Mısır vâlisi Mehmed Ali Paşayı isyanı bastırmaya memur etti. Nitekim Kavalalı Mehmed Ali Paşanın oğlu İbrahim Paşa kumandasında gönderdiği küçük, fakat disiplinli ve modern ordu, isyânı kısa sürede bastırmaya muvaffak oldu (1825).

Yunan isyânı sırasında yeniçeri ve sipâhîlerin daha fazla bozulduğunu gören Sultan Mahmûd Han, bu fesât yuvalarını ortadan kaldırmaya karar verdi. Yeniçerilerin artan tecâvüz ve zorbalıkları kamuoyunu da aleyhlerine çevirmişti. Pâdişâh, Yunan isyânının bastırılmasıyla kavuşulan sulh devresinde önce, orduyu ıslâha girişti. Ancak askerî tâlim ve terbiyeye karşı çıkan yeniçeriler, isyân mânâsında kazan kaldırdılar. Buna karşılık Sultan Mahmûd Han da sadrâzam, şeyhülislâm ve devlet erkânını toplayarak yeniçerilerin artık hıyânette bulunduklarını, bu sebeple tedbir alınmasını belirtti. Âlimler, din ve devletin bekâsı için bu fesat yuvasının ortadan kaldırılması gerektiğini bildirdiler. Şeyhülislâmın fetvâsı ile sancak-ı şerîf çıkarılarak, dînine ve pâdişâhına bağlı olanların onun altına gelmesi ve mücâdeleye girişmesi istendi. Böylece eşine ilk defâ rastlanan bir olayla pâdişâha bağlı birlikler halkla bütünleşerek fitne ve fesat yuvası yeniçeri ve sipâhî ocaklarını ortadan kaldırdılar. İstanbul'da âsî, ahlâksız, serseri temizliği yapılarak, yirmi binden ziyâdesi cezâlandırıldı. Yeniçeri ocağının kaldırılması hayırlı bir hâdise kabûl edilerek **Vak'a-i Hayriyye** denildi. Kendilerini Bektâşî kabûl eden yeniçerilerin ortadan kaldırılmasıyla, hurûfî olan sahte Bektâşî tekkeleri kapatılıp, babaları başka yerlere gönderildi. Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye adlı asker ocağı kurularak, devrin ihtiyâçlarına göre tâlim ve terbiye edilmesi, silâh verilmesi ve özel kıyâfet giydirilmesi kararlaştırıldı. Topçu, humbaracı ve lağımcı ocakları ıslâh edildi. Mekteb-i Bahriye açıldı. Eğitim ve öğretimi en üst seviyeye çıkarmak için Avrupa'dan hocalar getirildi.

Osmanlı Devletindeki bu süratli ve olumlu gelişme, Avrupa devletlerini harekete geçirdi. İngiliz ve Fransızlar, Osmanlı Devleti içerisindeki Mustafa Reşid Paşa gibi adamlarını yardım vâdiyle kullanarak Rusya ile harbe sebebiyet verdirdikleri gibi, Mısır vâlisi Mehmed Ali Paşayı da devletine karşı kışkırttılar. Mısır'da Mehmed Ali Paşanın hâkim olacağı bir devleti tanıyacağını bildiren İngiliz ve Fransızlar, onun güçlü ve disiplinli kuvvetlerini Osmanlılara karşı çevirmeyi başardılar. Mehmed Ali Paşa, oğlu İbrâhim Paşa kumandasında, daha ordusu bütünüyle yeniden teşekkül etmemiş Osmanlı Devletinin Suriye eyâleti üzerine asker sevk etti. 1831-1832 yılındaki muhârebelerde, Mısır askeri, çokluğu ve intizamlı olması sebebi ile gâlip gelince, Osmanlılar Rusya'dan yardım istediler. Bu durum, İngiltere ve Fransa'yı telâşa düşürdü. Fransa'nın aracılığıyla 8 Nisan 1833 Kütahya Antlaşması imzâlandı. Antlaşmaya göre, Mehmed Ali Paşaya Mısır vâliliğine ilâveten Suriye, oğlu İbrâhim Paşaya da Adana eyâleti muhassıllık olarak verildi. 8 Temmuz 1833'te Rusya ile savunma ve yardım esâsına dayanan Hünkâr İskelesi Antlaşması imzâlandı. 1839'da Mısır üzerine ordu sevk edildiyse de neticesi gelmeden İkinciMahmûd Han İstanbul'da vefât etti ve Çemberlitaş'daki türbesine defnedildi.

Sultan İkinci Mahmûd Han, Osmanlı Devletinin ilerlemesini, teknik ve sanâyide devrin seviyesine ulaşılmasını isteyen tedbirli, gayretli bir pâdişâhtı. Devrindeki büyük hâdiseler karşısında aslâ ümidsizlik ve gevşeklik göstermedi. Gayreti sâyesinde devlet, Avrupa tarzında sistemli orduya sâhip

oldu.

Avrupa'ya askerlik ve yeni silâhların kullanılmasını öğrenmek için, talebe gönderdi. Askerî Tıbbiye ve Harbiye mekteplerini kurdu. Bu iki müessesenin eğitim ve öğretimini en üst seviyeye çıkarmak için Avrupa'dan hocalar ve mütehassıslar getirdi. Askerî Tıbbiye, Harbiye ve sivil yüksek okulların öğrenci ihtiyâcını karşılamak için medrese ve mekteplere ilâveten sıbyan mekteplerinin üstünde Rüşdiyeler (ortaokul), devlet memurlarının yetiştirilmesi için de Mekteb-i Maârif-i Adlî kuruldu. Ülkenin ihtiyâçlarını karşılamak, çeşitli sâhalarda mütehassıs eleman yetiştirmek içinAvrupa'ya çok sayıda öğrenci gönderildi. Eğitim ve öğretim parasız olup, ilk tahsil mecbûrî hâle getirildi. Açılan okulların seviyesini yükseltmek için ve lüzumlu fen ve teknik kitapların tercümesi için batı dillerinde tercüme bürosu kuruldu. Tekrar Avrupa devletlerinin şehirlerine konsolos gönderilmeye başlandı. 1 Ekim 1831 târihinde **Takvim-i Vekâyi** adlı gazete, Osmanlı Türkçesi ile ülke içinde çıkarılmaya başlandı. Fransızcası da dış ülkelere gönderildi. Avrupa ülkelerine gönderilen gazeteler ile Türkiye'nin propagandası yapılarak hâdiseler ve ıslâhâtlar dünyâ kamuoyunda değerlendirmeye tâbi tutuldu. Avrupa basınında, Türkiye ve Sultan Mahmûd Hakkında neşredilen yayınlar tâkib edildi.

İkinci Mahmûd Han, hükûmet teşkilâtı usülleri, kıyâfet nizamında yenilikler yaptı. Osmanlı Devlet teşkilâtındaki önceki müesseselerin yerine, Sadrazama Baş Vekil (Başbakan); Defterdara Mâliye Nâzırı (Mâliye Bakanı); Reisü'l-küttâba Hâriciye Nâzırı (Dışişleri Bakanı); Sadrâzam Kethüdâsına Dâhiliye Nâzırı (İçişleri Bakanı) denilmeye başlanıldı. Osmanlı Devletinde büyük bir yekün tutan vakıflar için Evkaf Nezâreti kuruldu. Hükûmet ve ahâlinin önemli meselelerinin görüşüldüğü Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye; askerî işlerin görülüp, kararlaştırıldığı Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî müessesesi kuruldu. Memurlar iç ve dış işlerde olmak üzere ikiye ayrılıp, maaşları, rütbe ve derecelerine göre bağlanarak, verilmeye başlanıldı. 1827'de Osmanlı Tıp Fakültesi kuruldu. 1838'de Karantina usûlünü vücûda getirdi. Posta müessesesini kurdu. Posta yollarının kurulmasına çalıştı. Üsküdar'dan İzmit'e kadar bir posta yolu yaptırdı. 1831 yılında kısmî nüfus sayımı yapıldı. Arabistan'dan asker alınmadığı için sayımdan hâriç tutuldu. Nüfus sayımında insan ve servet durumu ölçülmüş oldu. Dört milyon Hıristiyana karşılık sekiz milyon Müslüman ahâlinin sayımı yapıldı. Bölgelerdeki Hıristiyanların sayısı, devlete verilen cizye miktârını da ortaya çıkarmış oldu.

İkinci Mahmûd Hanın ilmi fazla olup, dînî, fennî, teknik, askerî, idârî ve sanat sahalarında kendisini çok iyi yetiştirmişti. Dindar, akıllı, zekî, çalışkan olup, gayret ve azim sâhibiydi. Şâirdi. Adlî mahlasıyla şiir yazardı. İlim, sanat adamlarına ve eserlerine çok alâka gösterirdi. Onlara kıymet verip, himâye ederdi.

Ülkenin îmârına, ilim, sanat, hayır ve sosyal müesseselerine önem veren İkinci Mahmûd Han, pekçok eser yaptırdı. Bâyezîd Yangın Kulesini; Unkapanı ile Azapkapı arasındaki şimdi Unkapanı Köprüsü denilen Mahmûdiye Köprüsünü; Beylerbeyi ve Çırağan saraylarını; Tophâne'de Nusratiye, Bahçekapı'da Hidâyet, Üsküdar'da Adliye, Arnavutköy sâhilinde Tevfikiye câmilerini yaptırdı. Hazret-i Hâlid'in türbesini mükemmel tâmir ettirip, iyi bir hattat olduğundan sandukası pûşîdesi üzerindeki yazıyı kendi el yazıları ile yazdı. Yine güzel bir hüsnü hatla yazdığı Lefkoşe'de Selimiye Câmiinde asılıdır. Tophâne'de Kâdirî Câmii ve tekkesini tâmir ettirdi.

İkinci Mahmûd Han, 1820 senesinde Hücre-i saâdete hediye ettiği şamdanla birlikte gönderdiği aşağıdaki yazı, Osmanlı Sultanlarının Resûlullah'a olan hürmet ve muhabbetlerinin bir vesîkasıdır:

Şamdan ihdâya eyledim cüret yâ Resûlallah!
Murâdım der-i ulyâya hizmet, yâ Resûlallah!

Değildir ravdaya şâyeste, destâviz-i nâçizim,
Kabûlünle kıl ihsân u inâyet, yâ Resûlallah!

Kimim var hazretinden gayrı, hâlim eyleyem i'lam,
Cenâbındandır ihsân u mürüvvet, yâ Resûlallah!

Dahîlek, el-emân, sad el-emân, dergâhına düşdüm,
Terahhüm kıl, bana eyle şefâ'at yâ Resûlallah!

Dü-âlemde kıl istishâb bu Han Mahmûd-i Adlîyi,
Senindir evvel ü âhırda devlet yâ Resûlallah!

Mısır, Yanya ve Mora gibi vilâyetlerin isyânı ve yeniçerilerin kazan kaldırmaları, yok edilmeleri ve Rus ordularının saldırmaları sırasında Sultan Mahmûd Han, Mekke ve Medîne'yi ancak tamir edebilmiş, kendisinden sonra oğlu Abdülmecîd Han, bunları tezyîn için şaşılacak bir himmet ve gayret göstermiştir.

MAHMÛD-I İNCİRFAGNEVÎ;

İslâm âlimlerinin büyüklerinden. İnsanları Hakka dâvet eden, onlara doğru yolu gösterip, hakîkî

saâdete kavuşturan ve kendilerine **Silsile-i aliyye** denilen büyük âlim ve velîlerin on birincisidir. Mâverâünnehr bölgesinin Tûr-i Sînâ gibi mukaddes bir yer olmasına vesîle olan, orayı nûrlandıran büyük âlim ve velîlerden olan Mahmûd-i İncirfagnevî, Buhârâ'nın Fagne köyünde doğdu ve Akbenî nâhiyesinde yerleşti. Doğum târihi bilinmemektedir. 1315 (H.715) senesinde vefât etti. Mîmârlıkla geçinirdi.

Zamânın meşhûr velîsi Hâce Ârif-i Rîvegerî hazretlerinin derslerinde ve sohbetlerinde yetişip, kemâle geldi. Maddî ve mânevî ilimlerde zamânının en büyük âlimlerinden oldu. İnsanları irşâd edip, saâdet yolunu göstermek için hocasından icâzet aldı. Bir çok âlim yetiştirdi. Binlerce kimsenin, dalâletten hidâyete (doğru yola, saâdete) kavuşmasına vesîle oldu. Yetiştirdiği âlimlerin en büyüğü Hâce Ali Râmitenî hazretleridir. Kendisinden sonra halîfesi olmuştur.

Zikri sesli yapardı. Vaktinin büyük âlimlerinden Hâce Muhammed Pârisâ'nın dedelerinden olan Mevlânâ Hafizuddîn, Buhârâ'da, o zamânın en büyük imâm ve âlimlerinin huzûrunda, Hâce Mahmûd'a: "Siz hangi niyyetle cehri (sesli) zikr ile meşgûl oluyorsunuz?" diye sordu. Cevâbında: "Uyuyanları uyandırmak, gâfillere işittirmek ve insanları dînin ana caddesi ve doğru yolu üzerinde yürütmek, hakîkate teşvik etmek, böylece insanların, bütün iyiliklerinin anahtarı ve her mutluluğun esâsı olan tövbe ve bir büyüğe bağlanmalarına sebep olmak istiyorum." buyurdu. Bunu duyunca Mevlânâ böyle zikretmeniz helâl olur." dedi ve hakîkatini mecazdan ayrılma hudûdunun belli olması için sesli zikrin sınırını(şartını) ricâ etti. Bunun üzerine Mahmûd İncirfagnevî şöyle buyurdu: "Sesli zikir ancak, dili yalandan ve gıybetten boğazı, mîdesi haram ve şüpheliden temiz, kalbi riyâ ve gösterişten uzak, sırrı Rabbinden başka her şeye teveccühden münezzeh olan yapabilir." buyurdu.

Büyük âlim Ali Râmitenî anlatır: Hâce Mahmûd-ı İncirfagnevî zamânında, dervişlerden biri Hızır aleyhisselâmı gördü ve ona: "Bu zamanda kendisine uyulacak şeyh kimdir?" diye sordu. Hızır aleyhisselâm: "Şimdiki hâlde, bu dediğiniz sıfatları taşıyan Hâce Mahmûd-ı İncirfagnevî hazretleridir." dedi.

MAHMÛD MAKAL;

günümüz hikâye ve inceleme yazarlarından. Bir çiftçi âilesinin çocuğu olan yazar, 1930 yılında Aksaray'ın Demirci köyünde doğdu. İlköğrenimini köyünde yaptıktan sonra 1943 yılında girdiği Konya Ereğlisi İvriz Köy Enstitüsünü 1947 yılında bitirdi. Nürgüz, Çardak ve kendi köyünde olmak üzere altı yıl öğretmenlik yaptıktan sonra Gâzi Eğitim Enstitüsü Eğitim Bölümünü 1955 yılında bitirdi ve ilk öğretim müfettişi oldu. İstanbul Sağır ve Dilsizler Ortaokulu Türkçe öğretmeniyken 1967 yılında istifâ ederek, 1969 yılında Bizimköy Yayınevini kurdu ve yazarlığı meslek edindi.

Yazı hayâtına, 1945 yılında **Türke Doğru** dergisinde yayınlanan bir şiiriyle girdi. **Köy Enstitüleri Dergisi'**nde de şiirleri 1946 yıllarında yayınlandı. Yazı hayâtında kendisini şöhrete ulaştıran yazıları; öğretmenlik yaptığı Nürgüz köyüyle, kendi köyünün problemlerini, buralardaki hayatın zor şartlarını anlatan 1947-1949 yılları arasında yazdığı **Köy Notları'**dır. Bu notlar, 1948'de **Bizim Köy** ismiyle kitaplaşınca büyük yankı uyandırdı. Neticede birçok köy kökenli öğretmenin meydana getirdiği, hâtıra-intibâ karışımı köy notları yazılmasına yol açtı. Talip Apaydın, Fakir Baykurt, Selahattin Şimşek, Mahmûd Yağmur gibi Köy Enstitülerinden yetişen yazarlar, sanat hayatlarının ilk dönemlerinde hep onu taklit ettiler.

Makal, eğitim meselelerini konu alan yazı ve incelemelerde de bulunarak, bunları kitap hâlinde yayınladı. Makal'ın yolunda olanlar, köy meselelerini ve köylerin zor hayat şartlarını; köy edebiyatı yaparak benimsedikleri sosyalist ideoloji istikâmetinde istismara kadar götürdüler.

Makal'ın eserleri: **Bizim Köy** (1950), **Köyümden** (1952), **Memleketin Sahipleri** (1954), **Kuru Sevdâ** (1957), **17 Nisan** (1959), **Köye Gidenler** (1959), **Kalkınma Masalı** (1960), **Eğitimde Yolumuz Nereye** (1960), **İplik Pazarı** (1964), **Kamçı Teslimi** (1965), **Ötelerin Havası** (1965), **Yer Altında Bir Anadolu** (1968), **Bu Ne Biçim Ülke** (1968), **Zulüm Makinesi** (1969), **Kokmuş Bir Düzende** (1970), **Açlık Pınarı** (1973), **Karanlığı Zorlayanlar** (1976), **Köy Enstitüleri ve Ötesi** (1979), **Bir İşçinin Günlüğünden** (1980).

MAHMÛD NEDİM PAŞA;

Osmanlı devlet adamlarından. 1818 yılında İstanbul'da doğdu. Şam ve Bağdat vâliliklerinde vazife yapan Mehmed Necip Paşanın oğludur.

Normal öğreniminden sonra Bâbıâlî'de Sadâret Mektubî Kaleminde vazifeye başladı. Devletin çeşitli kademelerinde çalışarak, 1847'de Sadâret ve aynı yıl Hâriciye Müsteşarı oldu. 1855'te Sayda ve Şam, 1856'da İzmir vâliliklerinde bulunduktan sonra, 1858'de Tanzimât Meclisi üyesi oldu. Bundan iki sene sonra kendi isteği ile Trablusgarp Vâliliğine getirildi. Burada yedi sene vâlilikten sonra saraya

yanaşmanın çârelerini arayan Mahmûd Nedim Paşa, önce Bahriye Nâzırlığına, Âlî Paşanın ölümü üzerine Sadrazamlığa getirildi (1871). Önceleri Âlî Paşaya karşı duyduğu kinini onun adamlarını vazifeden alıp, başka yerlere tâyin etmekle açığa çıkardı. Bu arada Hüseyin Avni Paşayı Isparta'ya sürdürerek, ileride şehit edilecek olan Sultan Abdülaziz Hanın başına gelecek hâdiselerin tohumunu attı. O günkü şartlarda her zamankinden daha fazla Avrupa devletlerine duyulması îcâb eden yakınlık, onun Rusya tarafını tutması ile yalnızlığa döndü. Rus elçisinin bütün isteklerinin Sadrazam tarafından eksiksiz yerine getirilmesi, kendisinin halk arasında **"Nedimof"** gibi küçültücü bir lâkapla anılmasına yol açtı.

On bir ay süren Sadrazamlığı sırasında, beş serasker, dört bahriye, dört adliye, beş mâliye nâzırı, altı tophâne müşiri, beş sadâret, altı serasker müsteşarı, sayılamayacak kadar vâli ve taşra memurlarını değiştirmesi, devlet işlerini karıştırması bakımından dikkat çekici hususlardır. Vâliliklerin ödeneklerini kesmesi, lüzumsuz yeni vâlilikler kurarak idâreyi karıştırması, 1872'de görevinden alınarak Kastamonu Vâliliğine gönderilmesine sebep oldu. Adana Vâliliğinde de bulunduktan sonra İstanbul'a getirtilerek önce Şûrâ-yı devlet danıştay başkanlığına, ardından 1875'te ikinci defa sadrazamlığa getirildi. Hersek isyânına, Sırbistan ve Bulgaristan'daki ayaklanmalara mâni olamayan Mahmûd Nedim Paşa, bütçe açığını kapamak için aldığı tedbirlerle işleri büsbütün karıştırdı. Rus elçisinin telkinlerine kapılarak Bulgaristan İhtilâline karşı askerî tedbir almaması, Balkanlardaki çeşitli hâdiseler, büyük devletlerin müdâhale etmesine zemin hazırladı. Can düşmanı gibi olan Hüseyin Avni ve Midhat Paşaların talebeyi nümâyişe kışkırtmaları, Bosna-Hersek isyanlarındaki başarısızlıkları, mâlî krizin artması sebepleriyle, 12 Nisan 1876'da vazifeden alındı. Çeşme, Sakız'da ikâmete memur edildikten sonra Sultan İkinci Abdülhamîd Han zamânında affedilerek İstanbul'a döndü. 1879'da İçişleri Bakanlığına getirilince eskisinin aksine halka ve memurlara çok iyi davrandı. Fakat hastalandığı için bu vazifeden alındı. 14 Mayıs 1884'te öldü. Cağaloğlu'ndaki bir arsaya gömülerek sonra üzerine türbesi yapıldı.

Mahmûd Nedim Paşa, Tanzimat devrinde yetişen şâir ve yazarlardandır. Şiirlerini topladığı **Dîvân'**ı ile **Reddiye** adlı risâlesi basılmadı. **Hikâye-i Meliki Muzaffer,** devlet idâresine âit **Âyine** ve nazım olan **Hasbihâl** adlı eserleri yayınlanmıştır.

MAHMÛD PAŞA (Velî);

Fâtih Sultan Mehmed Han devri sadrâzamlarından. Doğum târihi bilinmemektedir. Sırp kavmine mensup asîl bir âilenin çocuğudur. Küçük yaşta serhat gâzileri tarafından esir alındıktan sonra, ümerâdan Mehmed Ağa tarafından satın alındı. Mehmed Ağa, iyi bir tahsil ve terbiye ile yetiştirdikten sonra, kendisini Sultan İkinci Murâd Hana takdim etti. Böylece tahsil ve terbiyesine sarayda da devâm etti. Zekâsı, ilmi ve kuvvetli şahsiyeti Fâtih Sultan Mehmed Han tarafından takdir edildiğinden ocak ağalığına getirildi. İstanbul'un fethinde de vazife alan Mahmûd Ağa, 1455'te İshak Paşanın yerine sadrâzamlığa getirildi. 1459'da Sırbistan Seferine çıkan Mahmûd Paşa, Resav, Kuruca, Ostcoviça ve Durnik kalelerini zaptetti. Daha sonra Fâtih'le birlikte İkinci Mora Seferine çıkarak Mistora'nın fethini gerçekleştirdi. 1460'ta yine Fâtih'in maiyetinde Amasra, Sinop ve Trabzon seferlerine iştirak ederek büyük muvaffakiyet gösterdi. 1462'de Eflak Seferinde, Midilli Fethinde ve Bosna Kralının teslim olmasında önemli hizmetlerde bulundu. Macar Kralı Hunyadi Yanuş'un Bosna'ya hücumu üzerine, 1464'te sefere çıktı. Vezîr-i âzam Mahmûd Paşanın Bosna'ya gelmesiyle Macarlar kaçtı. Pekçok ganîmet ve esirin ele geçmesini sağladı. Mahmûd Paşa, 1466'da kaptan-ı deryâ vazifesiyle Gelibolu sancağına tâyin edildi. 1470'te üç yüz gemi ile Eğriboz Adasının fethinde bulundu. 1472'de tekrar vezîr-i âzamlık makâmına getirilen Mahmûd Paşa, 1473'te Akkoyunlu Uzun Hasan ile yapılan Otlukbeli Muhârebesinden önce, ileri harekâtta bulunmakla vazifelendirildi. Fâtih'in Otlukbeli Zaferinden sonra İstanbul'a dönmesiyle vezirlikten alınan MahmûdPaşa, Filibe civârında îmâr ettirdiği Hasköy'e yerleşti. 1474'te vefât etti.

Fâtih'in, Rumeli ve Anadolu seferlerine katılan Mahmûd Paşa, zaferlerin kazanılmasında hizmeti geçen bir komutandır. Kaptan-ı deryâlık da yapan Mahmûd Paşa, Osmanlı Devletinde on beş yıl sadrazamlık yapmıştır. Devlet adamlığı ve komutanlığı yanında şâirliği de vardı. Adnî mahlasıyla şiir yazardı. Akıllı, cesur olup, ilmin ve fennin yükselmesine çalıştı. Âlimlere hürmet edip, onlara bol ihsanlarda bulunurdu. Haftada bir kere sohbet tertip ederdi. Birçok hayır ve hasenât müesseseleri, İstanbul'da kendi adıyla anılan büyük bir câmi, medrese, hamam yaptırdı. Câmi etrafındaki çarşı ve mahalleye bugün de Mahmûd Paşa denilmektedir. Sofya'da da büyük bir câmi yaptırdı.

MAHMÛD PAŞA CÂMİİ;

İstanbul'da, Nûruosmaniye Câmii ile Kapalıçarşı yakınındaki 15. yüzyılda yapılan önemli bir târihî eser. Fâtih Sultan Mehmed Hanın vezirlerinden Mahmûd Paşa tarafından yaptırılan câminin etrafında bir medrese, bir sıbyân mektebi, bir aşhâne-imâret, bir kervansaray han ile bir de hamam bulunuyordu. Bunlardan günümüzde hamamın bir kısmı, medresenin bir dersânesi ve bir de han (Kürkçüler Hanı)

durmaktadır.

Câminin esas cümle kapısı üstündeki, çok güzel bir hatla yazılmış İnşâ kitâbesinden, 1463 senesinde bitirildiği öğrenilmektedir. Bunun yanındaki manzum kitâbeler ise Üçüncü Osman Han (1754-1757) zamanında büyük bir tâmirin yapıldığını bildirmektedir. Bundan sonra ise, Sultan İkinci Mahmûd zamanında (1808-1839), câminin içine hünkâr mahfili yapılmış, 1936'da yeniden tâmir edilmiştir.

İstanbul'daki en eski Osmanlı eserlerinden olan câmi Türk mîmârîsinin ilk devir nümûnelerindendir. Dînî bir yapı çeşidi olan "Tabhâneli Câmiler" grubuna girer. Taştan yapılan bu ibâdethânenin son tâmirlerinde bâzı değişiklikler yapılmış, bâzı pencere ve kemerleri bozulmuş, son cemaat yeri sütunları taş kılıflar içine alınmıştır.

Osmanlı devri İstanbul'unun en eski ve önemli bir mîmârî eseri olan câminin son cemaat yerinden câmi kısmına, süslemeli üç kubbeli bir ara bölümü ile girilir. Esas namaz bölümünü ise eşit iki kubbe örtmektedir. Bunların iki yanında dehlizlerle ayrılan ve dışa açılan kapıları bulunan misâfirhâneler vardır.

MAHMÛD SÂMİNÎ;

on dokuzuncu yüzyılda Anadolu'da yetişen evliyânın meşhurlarından. Erzurum'un Palu kasabasının Hun köyünde doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir. 1897 (H.1315)'de Palu'da vefât etti. Seyyiddir. Yâni Peygamber efendimizin soyundandır. Kabri Murâd Suyunun kenarındadır. Şâfiî mezhebinde ve tasavvufda mütehassıstı. Tasavvufta hocası Ali Septî'dir. On üç sene hocasına hizmet ederek, ders ve sohbetlerinde kemâle erdi. Tasavvufta yirmiye yakın velî yetiştirdi. En meşhûr talebeleri; Harput'lu Hâfız Osman Bedreddîn (İmâm Efendi) ve o zamânın Erzurum kazâsı olan Kığı kasabasında Hacı Yûsuf Efendi ile oğlu Muhammed Efendi ve Kığı müftîsi Muhammed Nûreddîn Efendidir.

Mahmûd Sâminî hazretleri, en başta gelen talebesi Hâfız Osman Bedreddîn'i yetiştirmek için çok gayret sarfetmiş, onu tasavvufta kemâle erdirmek için mânevî işâretler almıştır. Daha o, huzûruna gelip talebe olmadan geleceğini ve vasıflarını belirtmiş, başından geçen önemli hâdiselere işâret etmiştir. Netîcede onu tasavvufta yetiştirip kemâle erdirmiş ve böylece 200.000 kişiden ziyâde insanın kurtularak, sâlih mü'min olmasına sebep olmuştur.

Sâminî hazretlerinin Hâfız Osman Bedreddîn hazretlerine nasîhatlerinden bâzıları:

"Hâfız! Bir çocuk tahsîl çağına geldiği zaman, okuyup yazmaya nasıl harfleri öğrenmekle başlarsa, Hakk'a ermek de tavsiye edeceğim şu hususlara uymakla gerçekleşir:

1) Allahü teâlâyı tanımak, 2) Muhabbetullah (Allahü teâlâya muhabbet), 3) Gönlü toplamak, 4) Teslimiyet, 5) Nefsin arzularına uymamak, 6) Bu yolda gayret göstermek, 7) Halk içinde Hak ile olmak, 8) Çok salevât okumak, 9) Kelime-i Tevhidi çok söylemek, 10) Az yemek, 11) Temiz giyinmek, 12) Halka faydalı olmak, 13) Mütehallik olmak (güzel ahlâk sâhibi olmak), 14) Mürşide itâat, 15) Arkadaşlarına şefkat, 16) Âleme ibret nazarı ile bakmak, 17) Vaktin kıymetini bilmek, 18) Hükûmete itâat, 19) Hasedden ârî ve uzak olmak, 20) Kimseye buğz ve düşmanlık etmemek, 21) Komşu hakkını ileri tutmak, 22) Sözünün eri olmak, 23) Kendini tanımak, 24) Dünyâdan lüzumu kadar nasîb almak, 25) Âhireti unutmamak, 26) Doğruluktan ayrılmamak, 27) Haddi aşmamak, 28) Huzurla sükûn bulmak. Tasavvufun elifbâsı bunlardır. İnsanlar arasında aşk ateşiyle dolaş, fenalıkları yak, iyilikleri besle. İnsanı insana yaklaştır, Hakk'a ulaştır. Aslâ ilmine güvenme, fadlına kanma. Dünyâya aldanma, nefsine uyma, şeytanı at. Aşk ile yan, şevk ile kalk. Peşinden gelenleri ne olursa olsun iyi gözet, sapıkları düzelt. Huzûra dikkat, her sözün hakîkat, görüşlerin mârifet olsun.

Hâfız! Makâm-ı irşâd bir şimşektir. Çaktığı vakit etrâfını aydınlatır ve düştüğü yeri de yakar. Mârifet; o aydınlığı insanların kararan kalbine nüfûz ettirmek (sokmak) ve kalbleri aydınlatmaktır.

Tasavvufta yol bir arı kovanına benzetilmiştir. Arı gibi gâyet muntazam çalışmak ve arı gibi bal yapmak, karıncalar gibi kanâatkâr olmak lâzımdır. Bal yapmak idrâkine eriştiğinde, bu şifâlı baldan Müslüman kardeşlerine tattırmak elzemdir. Çalışanlar tadını alır. Çalışmayanları da çalıştırmak rehberin vazîfesidir. Mahlukâtın yaratılışındaki güzellikte, ilâhî hikmetler var. Bunlarda esrâr-ı mevcûddur.

MAHMÛD ŞEVKET PAŞA;

son devir Osmanlı sadrâzamı ve Hareket Ordusu kumandanı. 1856 yılında Bağdat'ta doğdu. Babası Basra mutasarrıfı Kethüdâzâde Süleymân Beydir. Mahmûd Şevket, ilk öğrenimini Bağdat'ta yaptı. Sonra İstanbul'a gelerek askerî okulda tahsilini tamamlayıp, 1882'de kurmay yüzbaşı olarak orduya katıldı. Almanya'da dokuz yıl, Fransa'da bir müddet kalarak, batı kültürünü öğrendi. Bu sırada zırhlı kuleler ve ateşli silâhlar hakkında incelemelerde bulundu.

1901'de paşa olduktan sonra Mekke-i mükerreme ile Medîne-i münevvere arasında telgraf hattı döşetme vazifesiyle Hicaz'a gönderildi. Orada fazla kalmayıp, tekrar İstanbul'a döndü. 1905'te Kosova Vâliliğine getirildi. 1908'de İkinci Meşrûtiyetin îlânından sonra Üçüncü Ordu komutanlığına kısa bir müddet sonra da Rumeli Vilâyeti Müfettiş-i Umûmiliğine getirildi. 31 Mart Vak'ası üzerine toplanan ve Hareket Ordusu adı verilen birliklerin başına geçerek, İstanbul'a geldi. Sultan Abdülhamîd Hanın tahttan indirilmesinde önemli rol oynadı. İstanbul'a hâkim olduğu bu sırada örfî idâre îlân ederek, suçlu-suçsuz demeden İttihatçılara ve kendisine muhâlif pekçok kimseyi îdâm ettirdi. Etrafında topladığı pekçok Balkan çetecisiyle saraya girerek, kıymetli eşyâları yağmaladı. Hazineyi, asırlardan beri toplanmış olan kıymetli yâdigârları ve dünyânın en zengin kütüphânelerinden olan saray kitaplığını yağma ettirdi. Abdülhamîd Hana düşmanlığıyla tanınan Tevfik Fikret bile bu yağmaya dayanamayıp "Hân-ı Yağma" adlı şiirini yazdı. Netîcede Mahmûd Şevket Paşa, 1909'da kurulan Hakkı Paşa kabînesinde harbiye nâzırı oldu. Fakat hizmet ettiği İttihat ve Terakkî Partisinin baskısı ile çok geçmeden, istifâ etti. Balkan Harbi sırasında Alasonya ordu komutanlığına getirildiyse de, bu vazifeyi kabul etmedi. Bu durum, o zamanki aydınlar arasında îtibârını gölgeledi. Balkan Harbinin en şiddetli zamanında siyâsî menfaat düşüncesi ile yapılan Bâbıâlî Baskınından sonra, Enver Beyin telkini ile 23 Ocak 1912'de sadrâzam oldu. Ancak Mahmûd Şevket Paşanın bu büyük nüfuzu ve kendi başına hareketleri parti içinde kendisine karşı muhâlif bir grubun doğmasına yol açtı. Nitekim Paşa, 11 Haziran 1913'te arabasının içinde tabanca ile vurularak öldürüldü. Suikastın esâsı aydınlanmamış, fakat bundan istifâde eden İttihatçılar, muhâliflerini asma fırsatını bulmuşlardır.

Mahmûd Şevket Paşa, Arapça, Almanca ve Fransızca bilirdi. Askerî konular ile cebir, geometri üzerine yazdığı kitapları vardır. **Devlet-i Osmâniyye'nin Bidâyet-i Te'sisinden Şimdiye Kadar Osmanlı Teşkilâtı ve Kıyâfet-i Askeriyye** adlı eseri üç cilt olup, yayınlanmıştır.

MAHMÛD YESÂRÎ;

yirminci yüzyıl romancısı ve piyes yazarı. 1895'te İstanbul'da doğdu. Mahmûd Yesârî'nin soyadı, büyük dedelerinden gelmektedir. On sekizinci asrın son yarısında şöhret bulmuş hattatlarımızdan Mehmed Esat Efendi, sol eliyle yazdığından dolayı Yesârî lakabıyla anılırdı. Âilesi de bu nâmı muhafâza etti. Tâlik yazıda üstat olup, şiirleri de vardı. Osmanlı Sultanı Üçüncü Mustafa Han, bu zâtı sarayına almıştı.

Mahmûd Yesârî, İstanbul Lisesini bitirdi. Güzel Sanatlar Akademisinde okudu. Bu sırada Birinci Cihan Harbi çıktı. Bunun üzerine askere alındı. Dönüşünde **Diken Dergisi'**nde karikatürist olarak gazeteciliğe başladı. Sonra **Kelebek** adlı edebiyat ve mizah dergisini çıkardı. Piyesler yazmaya başladı. Daha sonra roman ve hikâyeler yazdı. Bunlarda hayattan alınmış sahneler çoktur. Romanları daha romantiktir. Tiyatro sâhasına trajedi yazmakla girdi, sonra komediye yöneldi. İlk romanının adı **Namus'**tur. Piyeslerinden ekserisi, Darülbedâyî tarafından temsil edilmiştir. Gazetelerde, piyeslere ve temsillere âit tenkitleri çıkmış, birçok fıkraları yayınlanmıştır. Anlaşılan bir dili ve usta bir anlatımı vardır. Hayâtının sonuna kadar çeşitli dergi ve gazetelerde yazı hayâtını sürdürdü. 1945'te tedâvî gördüğü Yakacık Sanatoryumunda öldü.

Eserleri: **Çoban Yıldızı** (roman, 1925), **Çulluk** (roman, 1927), **Pervin Abla** (roman, 1927), **Kırlangıçlar** (roman, 1930), **Su Sinekleri** (roman, 1932), **Bahçemde Bir Gül Açtı** (roman, 1932), **Tipi Dindi** (roman, 1933), **Yakut Yüzük** (roman, 1937), **Yakacık Mektupları** (hikâyeler, 1938), **Bağrı Yanık Ömer, Geceleyin Sokaklar.** Piyesleri: **Tablo, Asrî Hülyalar, Bekir'in Rüyası, Ayrı Oda, Çürük Merdiven, Sancağın Şerefi, Sürtük, Telli Turna, Hanife Hanım Hizmetçi Arıyor, Serseri** ve daha pekçok hikâye, elliden fazla piyes ve yirmi beş roman yazdı.

MAHMÛDE OTU (Convolvulus scammonia);

Alm. *Shammoniumwurzel,* **Fr.** *Scammonée (f),* **İng.** *Scammony plant.* **Familyası:** Sarmaşıkgiller (Convolvulaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu.

Temmuz-ağustos ayları arasında, sarımsı-beyaz renkli çiçekler açan, çok yıllık, otsu, sürünücü ve sütlü bir bitki. Gövdeleri ince, tüysüz ve sarılıcıdır. Yaprakları üç köşeli ve ok şeklindedir. Çiçekler, dalların ucunda 3-5 çiçekli durumlar yaparlar. Çiçek parçaları beşli olup, çan şeklindedir. Meyveleri saman renginde, tohumları köşeli ve siyahımtrak renklidir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kökü ve köklerinden elde edilen kurutulmuş usâre kullanılır. Kökler bir çakı ile çizilir, akan süt kaplarda toplanır ve güneşte kurutulur. Kökün yaşına ve toprağın cinsine göre verim değişiktir. Genellikle bir kökten 2-4 gram mahmûde elde edilir. Yaşlı köklerde verim fazladır. Saf mahmûde, sarımsı esmer renktedir. Mahmûde şeker, nişasta, müsilaj, tanen ve reçine ihtivâ eder. Müshil etkisi sebebiyle günde 0.30-0.50 gram hap hâlinde alınabilmektedir.

Eskiden Osmanlı Devleti zamanında önemli bir ihraç maddesi idi. Şimdi azalmış olup nâdir olarak

bulunmaktadır.

MAHMUZÇİÇEĞİ (Centranthus ruber);

Alm. *Rote spornblume,* **Fr.** *Centhrante (m),* **İng.** *Red valerian.* **Familyası:** Kediotugiller (Valerianaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara bölgesi.

Mayıs-eylül ayları arasında çiçek açan, duvarlar ve kayalar üzerinde yetişen, tüysüz, mavimsi-yeşil renkli, kalın bir toprak altı gövdesi olan, çok yıllık bir bitki. Bitkinin gövdeleri dik ve silindir şeklindedir. Yaprakları aşağıdakiler ve yukarıdakileri saplı olmak üzere gövde üzerinde karşılıklı-çapraz dizilmişlerdir. Çiçekler hoş kokulu kırmızı, pembe bâzan da beyaz olup, yalancı şemsiye tipinde çiçek durumları teşkil ederler. Çiçeğin taç yaprağı alt kısımda ince ve uzun bir mahmuz yapmakta, üst kısmı ise tüpsü bir uzantı meydana getirmektedir. Meyve, üzerinde tüylü bir sarguç taşıyan yalancı bir fındıksı meyve tipindedir. Tek tohumludur.

Kullanıldığı yerler: Daha çok süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir. Yaprakları salata olarak yenilebilmektedir. Toprak üstü kısımları ve kökleri taze veya kurutulmuş hâlde yatıştırıcı ve uyuşturucu olarak kullanılır.

MAHPEYKER SULTAN;

Sultan Birinci Ahmed Hanın zevcesi, Sultan Dördüncü Murâd ile Sultan İbrâhim Hanın anneleri. **Kösem Sultan** da denen Mahpeyker Sultan, 1592'de doğdu. Sultan Birinci Ahmed'le evlenen Mahpeyker Sultanın, Şehzâde Murâd, Şehzâde Kâsım, Şehzâde İbrâhim adlı oğulları ile Fatma Sultan isimli bir kızı oldu. Sultan Birinci Ahmed'in genç yaşta ölmesi ile yirmi yedi yaşında dul kaldı. Sultan Dördüncü Murâd'ın tahta geçmesi ile Vâlide Sultan oldu. Zekâsı, kâbiliyeti, devlet işlerindeki ince anlayışı ile iki oğluna da yardım etti. Otuz sene devletin idâresinde başarılı hizmetleri görüldü.

Aklı ve zekâsı, güzelliği, hayrat ve hasenâtı ile meşhûr sâlihâ, afife (temiz) bir hanım idi. Bâzı târih kitaplarında katı yüreklilikle ithâm olunmakta ise de, bıraktığı eserler onun dindar, cömert ve iyiliksever olduğunu göstermektedir.

Çok şefkatli olan Mahpeyker Sultan, çevresindeki fakirlere bir daha kimseye muhtaç kalmayacakları şekilde yardım ederdi. O, bu davranışı ile pekçok kimsenin kalbini fethetmişti. Mahpeyker Vâlide Sultan, her sene Receb ayında, kıyâfet değiştirip, araba ile hapishânelere gider, borç yüzünden hapse düşenleri, borçlarını ödemek sûretiyle hapisten kurtarırdı. Kâtiller hâriç, bütün mahkumlara yardım elini uzatırdı. Hizmetindeki câriyeleri, eğitip terbiye ettikten sonra, serbest bırakıp, her birine kâbiliyetine göre çeyizler, bir miktar mücevher ile birkaç kese de para verir ve uygun gördüğü kimselerle evlendirirdi. Yetim ve kimsesiz kızları araştırır, çeyizlerini düzerek evlendirirdi.

Mahpeyker Sultanın yaptırdığı hayır eserlerinin başında Üsküdar'daki Çinili Câmii gelmektedir. Câminin yanında ayrıca mektep, çeşme, dârülhadîs, çifte hamam ve sebil inşâ ettirmiştir. Boğaziçi'nde Anadolu Kavağı, Yavuz Selim civârında (Çarşamba'da) Vâlide Medresesi Mescidi ile büyük sanâyi ve ticâret yeri olan Çakmakçılar Yokuşunda büyük Vâlide Hanı ile içindeki mescidi yaptırdı.

Rumelide milyonlar değerinde vakıfları ve hayrâtı vardır. Yeni Câminin temeli de Mahpeyker Sultan tarafından atılmıştır. Ayrıca her sene Mekke-i mükerreme ile Medîne-i münevveredeki fakirlere, sürre alayı ile gönderilmek üzere, vakıflarda bulunmuştur. Mahpeyker Vâlide Sultan, 1651 târihinde çıkan bir isyân sırasında Topkapı Sarayı'ndaki âsiler tarafından şehîd edildi. Zevci Sultan Ahmed Hanın Sultanahmed Câmii yanındaki türbesine defnedildi.

MAHŞER;

Alm. *Auferstehung(f),* **Fr.** *Résurrection (f),* **İng.** *Resurrection.* Toplanma yeri. Kıyâmette bütün canlıların tekrar diriltilip bir araya toplanarak hesâba çekileceği yer. Mahşer yerine "Arasat meydanı" ve "Mevkıf" da denir. Mahşer, Arapça bir kelime olup, "Haşr" kelimesinden türemiştir. Haşr, kıyâmette bütün canlıların beden ve ruhları ile bir arada hesap yerinde toplanmasıdır. (Bkz. Haşr ve Neşir)

Mahşer, âhiret hayâtından bir safhadır. Âhiret hayâtı bu dünyâ hayâtına benzemez. Âhiret işleri, akıl ile anlaşılamaz ve bulunamaz. Çünkü akıl ancak dünyâ işlerini anlayabilecek şekilde yaratılmıştır. Âhiret hakkında bilinenler ise Allahü teâlânın ve peygamberlerinin bildirdikleridir. Buların dışında ve bunlara uymayan sözlerin, bilgilerin hiçbir kıymeti, değeri yoktur.

İslâm âlimlerinin bildirdiğine göre sâlihlerin (iyilerin) amel defteri sağ; fâsıkların, kötülerin arka veya sol taraftan verilecektir. İyi ve kötü, büyük ve küçük, gizli ve meydanda yapılmış olan her şey defterde bulunacaktır. Mahşerde, Allahü teâlânın dilediği her gizli şey meydana çıkacaktır. Peygamberlere, Allahü teâlânın hükümlerini ve dîn-i ilâhîyi kullara nasıl bildirdiniz? Meleklere, yerlerde, göklerde neler yaptınız? Onlardan başka herkese ise, peygamberlere, sizlere bildirilen dinlere nasıl uydunuz?

Birbiriniz arasında bulunan hakları nasıl gözettiniz? diye sorulacaktır. Mahşerde, îmânı olup, ameli ve ahlâkı güzel olanlara mükâfat ve ihsânlar, iyilikler olacak; îmânı, îtikâdı doğru olmayan bozuk amelli, kötü huylulara da ağır cezâlar verilecektir.

Allahü teâlâ, adâleti ile, şirkten, küfürden başka, her günâhı affedecek, dilerse küçük günâh için de azâb edecektir. Şirki (kendisine ortak koşulmasını) küfrü (îmânsızlığı, inkârı) hiç affetmeyeceğini bildirmektedir. Kitaplı ve kitapsız kâfirler, yâni Muhammed aleyhisselâmın bütün insanlara peygamber olduğuna inanmayan, O'nun bildirdiği ahkâmdan, yâni emir ve yasaklardan birisini bile beğenmeyenler, elbette Cehenneme sokulacak, sonsuz azap göreceklerdir.

Allahü teâlâ, akıllı ve akılsız bütün insanları, çocukları, melekleri, cinleri, şeytanları, diğer hayvan ve kuşları, kısaca göklerde ve yerde, karada ve denizde ne kadar büyük ve küçük canlı var ise, hepsini mahşer meydanında toplayacaktır. Dünyâda iken yapdıklarından hesâba çekecektir. Haksızlığa uğrayanlar, zulüm yapanlardan haklarını alacaklar, mîzân (terâzi) kurulup insanların sevapları(iyilikleri) ve günahları (kötülükleri) tartılacak ve mîzânda sevapları ağır gelenler Cennete, günâhları ağır gelenler ise, Cehenneme gönderilecektir.

Bütün canlıların mahşer yerinde toplanması, İsrâfil aleyhisselâmın ikinci defa sûr'a üflemesi ve kabirde bulunan ölülerin diriltilip, rûhları ile birleşmesinden sonra olacaktır. Allahü teâlâ ölüleri diriltmeyi dileyince, yeryüzünü çok şiddetli bir rüzgâr ile dümdüz eder. Arasat meydanı (Mahşer yeri) hazırlanır.

Mahşer yeri alabildiği kadar büyüktür. İnsanlardan önce ve sonra gelenlerin hepsi, karada, havada ve denizde yaşayan hayvanlar, Ye'cüc ve Me'cüc, cinler, şeytanlar ve yedi kat gökteki meleklerin hepsi, burada toplanırlar. Birinci kat gökte bulunanlar, mahşer yerini öyle sararlar ki, bütün insanlar, cinler ve şeytanlar ortada kalırlar. Sonra ikinci gökte bulunanlar ve böylece yedinci gökte bulunanlar, bir öncekileri kuşatarak yedi saf olurlar.

Önce ve sonra yaratılan bütün mahluklar, melekler, hûrîler, insanlar, cinnîler, şeytanlar, denizde ve karada yaşayan hayvanlar ve bütün haşereler bir anda mahşer yerine her taraftan toplanırlar. Îmânı olanlara ve amelleri iyi olanlara, peygamberlere, velîlere, âlimlere, sâlihlere, Cennetten elbiseler ve buraklar (binek hayvanları) gelir. Elbiseleri giyer, buraklara biner, Arşın gölgesine gidip, minber ve kürsîler üzerinde rahat ve selâmetle otururlar. Nitekim; "**Müttekîleri** (Allah'tan korkarak haramlardan sakınanları) **binekler üzerinde Cennete göndeririz."** meâlindeki Meryem sûresi 87. âyet-i kerîmesi bu husûsu bildirmektedir.

Ameli güzel kimselerin binekleri, merkep, katır, at, deve ve koç şeklinde görülür. Her biri mümin için bir nûr olur ki, önünden ve sağ yanından o zamanki karanlığı aydınlatır. Sol taraflarında nur yoktur. Şiddetli bir karanlık olup, hiçbir kimsenin görmeye gücü yetmez. Bütün kâfirler, îmânlarında şek ve şüphe sâhibi olan kimseler ve bid'at sâhipleri, mezhepsizler, o karanlıkta şaşırıp kalırlar. Ehl-i sünnet îtikâdına uygun doğru inanmış müminler ise, kendilerine hidâyet nûru verildiğinde hamd ve şükrederler. Zîrâ cenâb-ı Hak, o gün böyle azap çeken şakîlerin (cehennemliklerin) hâllerini müminlere gösterir. Müminlerden bâzılarının nûru, iki ayağı üzerinde ve parmakları ucunda görülür. Bâzısının nûru, bir kere ışık verir, bir kere söner. Bunların nûrları îmânlarının kuvvetliliği kadardır.

Geri kalan mahlûkların hepsi, aç, susuz, çıplak, baş açık, yalın ayak, yaya olarak, düşe kalka, Arasat meydanına (mahşer yerine) gelirler. İnanmayanlar, gözleri âmâ (kör) olup, yüzleri üzerine sürünerek gideceklerdir. Allahü teâlâ İsrâ sûresi 97. âyetinde meâlen; "**Kâfirleri, kıyâmette yüzleri üzerine sürünerek haşrederiz"** buyurdu. Müminlerin sağ yanında parlayan nûrdan mahrum olurlar.

Mahşer meydanında halk, birbiriyle karmakarışık olur. İzdihamın (sıkışıklığın) çokluğundan, bir ayak bin ayak üzerinde olur. Başlarına güneş çok yaklaştırılıp harâretinin (sıcaklığının) şiddetinden çok ter dökerler. Herkes günâhına göre, ter içerisinde kalır. Bâzısı kulaklarına, bâzısı boğazına, bâzısı göğsüne, bâzısı omuzlarına, bâzısı dizlerine kadar terler. Bâzısı da susuz olan kimse, su içtiği vakit, nasıl terlerse o kadar müteessir olur (etkilenir). Güneşin harâreti, dünyâdakinden yetmiş kat daha fazladır.

O zaman yeryüzündeki canlılar, mahşer meydanında bulunanlar, çeşitli şekildedirler. Dünyâda büyük görünenler (kibirlenenler), mahşerde zerre kadardırlar. Ayaklar altında kalıp çiğnenirler, zelîl hor ve hakîr olurlar.

Bunların arasında bir kavim, tatlı ve soğuk saf su içerler. Çünkü daha sabî iken vefât eden mümin çocukları, babalarının etrâfında, Cennet ırmaklarından doldurdukları kâselerle (taslarla), tavâf eder gibi dönerek, onlara su verirler. Evlenip çocuk sâhibi olanların kavuşacağı mükâfâtlardan biri de budur. Dünyâda zekât ve sadakasını verenlerin başlarına yakın bir gölge gelir ve onu mahşerin harâretinden korur.

Mahşerdekilere şefâat edilip, hesaplarına başlanıncaya kadar, bin sene kadar bu hâl üzere dururlar.

Kimisi, mahşerde minber sâhibi olup, Arşın gölgesinde gölgelendirilir. Onlara mahşer şiddeti ve güneşin harâreti zarar vermez. Bunlar Allahü teâlânın katında makbûl kimselerdir. Mahşerde Arşın gölgesinde bulunacak kimseleri bildiren bir hadîs-i şerîfte; "**Allahü teâlâ yedi sınıf kimseyi Arşın gölgesinde gölgelendirir. Hâlbuki o gün, ondan başka hiçbir gölge yoktur: 1) Adâlet eden devlet reisleri ve vâliler, 2) İbâdet eden gençler, 3) Kalbi mescidlere bağlı olanlar. Yâni namazı ve cemâati gözetenler, 4) Allah için birbirini seven iki mümin. Bu sevgi ile bir araya gelip, ayrılırken de bu sevgi üzere olanlar, 5) Güzel bir kadın, çirkin bir iş için kendini çağırınca, Allahü teâlâdan korkup bunu yapamam, Allah'tan korkarım diyenler, 6) Sadaka verirken riyâ** (gösteriş) e**tmeyenler. Şöyle ki, sağ eli ile verdiğini, sol eli bilmemelidir. 7) Allah deyip, gözünden yaş akanlar."** buyruldu. Bunlardan başka velîler, sâlihler, Allah yolunda harb edenler ve insanlara iyilik ve cömertlik eden müminlerin hepsi Arşın altında zevk ve safâ içindedirler. Onlara Cennetten nîmetler ve şerbetler gelir. Cennet elbiseleri ve tâclar giyip böyle ihsânlara kavuşurlar. Şehitler de bu sınıfa dâhildirler. (Bkz. Şehit).

Mahşerde, Allahü teâlânın müttekî (O'ndan korkup, haramdan sakınan) kulları Cennete yaklaştırılır. Cenâb-ı Hak Cennete emreder, Cennet, her cins zîneti (süsü) ile süslenir. Arasat meydanına getirilir. O derece güzel kokusu vardır ki, beş yüz senelik yoldan duyulur. Bu hâlden kalbler ferahlanır. Cennet, Arşın sağ tarafına konulur. Bundan sonra, cenâb-ı Hak Cehennemin getirilmesini emreder. O vakit, bağıran, gürleyen ve şiddetli ateş saçan Cehennem bütün gökyüzünü simsiyah eder. Sıcaklığı tahammül olunamayacak derecededir. Mahşerdekilerin hepsi, bundan ziyâdesiyle korkarlar. Herkes korkudan güçsüz ve dermansız bir hâlde oldukları yere çöküverirler. Hattâ peygamberler dahi kendilerini tutamaz. Hazret-i İbrâhim, hazret-i Mûsâ, hazret-i Îsâ, Arş-ı a'lâya sarılır. İbrâhim aleyhisselâm kurban ettiği oğlu İsmâil aleyhisselâmı, Mûsâ aleyhisselâm kardeşi Hârûn aleyhisselâmı ve Îsâ aleyhisselâm, annesi hazret-i Meryem'i unuturlar. Her biri; "Yâ Rabbî! Bugün nefsimden başka bir şey istemem!" der. O zaman, Peygamberimiz Muhammed (sallallahü aleyhi ve sellem) ise; **"Ümmetime selâmet ve kurtuluş ver yâ Rabbî!"** diye niyâz eder.

Peygamber efendimiz Cehennemi, o hâlde görünce önüne gelip, Cehennemi durdurur ve; "**Hakir ve zelîl olarak geriye dön! Tâ ki, sana ehlin gürûh gürûh gelsinler!"** deyince, Cehennem; "Yâ Resûlallah, bana müsâade et! Zîrâ sen bana haramsın." der. Allahü teâlâdan bir hitap gelip; "**Ey Cehennem! Habîbime itâat et, emrini tut."** der. Cehenneme yaklaşınca, sâkinleşir ve Arşın sol tarafına çekip kor. Mahşerdekiler, Peygamber efendimizin bu merhâmetli muâmelesini birbirine müjdelerler. Korkuları azalır.

Şefâat-ı kübrâ (Büyük şefâat): Mahşerde toplanan bütün varlıklar, sıkıntı veren ve dayanılmaz hâle gelen bekleyişten usandıklarından, bir an önce kurtulmak isterler. Çünkü bu zamanda, tâkat getirilemeyecek olan Allah'ın azâbından, başlar aşağı eğilir. Herkes şaşkınlık içinde olup, şefkat ararlar. Peygamberlere ve âlimlere korku gelir. Evliyâ ve şehitler, dayanılamaz olan bu azaptan feryâd ederler. Bunlar bu hâl üzereyken, güneşin nûrundan ziyâde bir nûr bunları kaplar. Zâten güneşin harâretine tâkat getiremeyen kimseler, bunu gördükleri gibi, karmakarışık olur. Bin sene de bu hâl üzere kalırlar. Âhiretin bir günü dünyânın bin senesi kadardır.

İşte bu vakitte insanlar, hesaplarının hemen başlaması için hazret-i Âdem'den başlayarak, bütün peygamberlerden kendilerine şefâat etmelerini isterler. Her peygamber, bir mâzeret söyleyerek diğerine havâle eder. Nitekim hadîs-i şerîfte; **"Mahşerdekiler hazret-i Âdem, Nûh, İbrâhim, Mûsâ ve Îsâ'dan** (aleyhimüsselâm)**, hesap görülmesi için büyük şefâat istedikleri zaman, peygamberler cevap verip, "Âlemlerin Rabbi, bugün öyle gazab eyledi ki, şimdiye kadar böyle gazab etmemişti. Biz nefsimizi, kendimizi düşünüyoruz." deyip, herbiri diğerine havâle eder. Nihâyet mahşerde bulunanlar peygamberlerin sonuncusu ve âlemlerin Rabbinin sevgilisi, iki cihân güneşi Muhammed Mustafâ'ya** (sallallahü aleyhi ve sellem) **gelirler ve; "Sen son peygambersin. Allahü teâlâ senin geçmiş ve gelecek hatâlarını bağışladı, bize şefâat et." derler."** buyruldu. Resûlullah efendimiz de; "**Ben şefâat ederim. Fakat cenâb-ı Allah izin verirse ve râzı olursa!.."** buyurur.

Peygamber efendimiz cenâb-ı Hakk'tan izin ister. Arş-ı a'lâda secdeye kapanır. Bin sene secdede durur. Bundan sonra, cenâb-ı Hakkı, kimsenin bu âna kadar yapmadığı bir hamd ile hamd eder. Bu arada insanların bulunduğu yer iyice daralır. Meşakkat ve zahmetleri artar. İnsanlardan herbiri, dünyâda iken sımsıkı sakladıkları malları boyunlarına geçirilmiş vaziyettedirler. Zekâtını vermedikleri develeri, sığırları, koyunları ve öşürünü vermedikleri buğday, arpa vs. çuvallarını, denklerini boyunlarına geçirip, ağırlıkları da dağlar gibi olup, öyle beklerler. Günâh işleyenlerin bütün çirkinlikleri meydana çıkar. Fuhuş ve zinâ yapanlar, gıybet ve dedikodu edenler, fâiz yiyenler, yalan söyleyen ve diğer haramları işleyenlerin bütün günâhları fenâ bir hâlde, herkesin iğrenip tiksineceği bir şekilde açığa çıkarılır.

Bu hâlde Allahü teâlâ, Peygamberimize buyurur ki: **"Yâ muhammed! Başını secdeden kaldır! Söyle, dinlenir. Şefâat et, kabul olunur."** Bunun üzerine Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem; "**Yâ Rabbî! Kulların arasından iyileri ve kötüleri ayır ki, zamanları gâyet uzadı. Herbiri günâhlarıyla Arasat meydanında rezîl ve rüsvâ oldular"** der. Bir nidâ gelir ki, "**Evet yâ Muhammed!"** Peygamber efendimizin bu şekildeki şefâatine Şefâat-i uzma (En büyük şefâat) denir.

Amel defterlerinin verilmesi: Dünyâda Kirâmen kâtibîn meleklerinin yazdıkları, içerisinde insanın iyi ve kötü işleri bulunan amel defterleri mahşerde sâhiplerine dağıtılır. Allahü teâlâya itâat edenler, kitablarını sağ ellerine alınca, çok sevinirler. Yanlarındakilere "Hele benim kitabımı okuyun, ne kadar çok sevâb ve ihsân yazılmış" derler. Bunların hesâbı kolay olur. Kitabını sol eli ile alan, zâlim, kâfir, taşkın sapık ve kötü kimseler, büyük bir elem, acı ve üzüntüye boğulurlar. **Kur'ân-ı kerîm**de İnşikak sûresi 10 ve 11. âyet-i kerîmesinde meâlen; **"Amel defteri arkasından sol eline verilen, bunu gördükte, keşke helâk olsaydım, diye temennî eder."** buyruldu.

Mîzân ve hesâb: İnsanların iyilikleri ve kötülükleri mîzânda tartılır. O gün herkese adâlet yapılır. Kimseye zulüm, haksızlık yapılmaz.

Bundan sonra, bütün hayvanların arasında hükmeder. Boynuzlu koyundan, boynuzsuz koyunun hakkını alır. Dağdaki hayvanların ve kuşların arasındaki haksızlıkların hesâbını gördükten sonra, melekler, insanlar, cinler, şeytanlar ve Allahü teâlânın kalmasını dilediklerinin dışında, bütün hayvanlara; "**Toprak olunuz!"** emri verilir. Hepsi bir anda toprak olurlar. Bunu gören kâfirlerin herbiri Cehennemde azap çekmemek isteyecektir. Nebe' (Amme) sûresi, son âyetinde meâlen; "**Kâfir, âh ne olsaydı ben de toprak olsaydım, diyecektir."** buyruldu.

Kıyâmet günündeki suâller: Mahşerde herkesi Allahü teâlâ hesâba çekecek, ona suâl soracaktır. Kendilerine Peygamber gönderilen bütün kavimlere suâl vardır. Peygamberlere de suâl olacaktır. Nitekim Allahü teâlâ A'râf sûresi 6. âyetinde meâlen; "**Biz kendilerine, peygamber gönderilen kavme, elbette suâl ederiz. Peygamberlere de suâl ederiz."** ve Mâide sûresi 10. âyet-i kerîmesinde mâlen; **"Allahü teâlâ kıyamet günü peygamberleri toplayıp, sizin ümmetleriniz, dâvetlerinizde neyi kabul ettiler, neyi reddettiler, buyurur."** buyruldu. Kâfirler, peygamberlerini inkâr edip, tebliğlerini (bildirdiklerini) yalanlarlar. Her peygamberin ümmeti, bizlere peygamber gelmedi, îmâna dâvet etmediler dedikleri zaman, Muhammed aleyhisselâmın ümmetinden Müslüman olanlar, peygamberlerin peygamberliklerini tebliğ ettiklerine, tevhide (îmâna) dâvet edip, sâdık (doğru) olduklarına şâhitlik ederler. Müslümanların şâhitliklerine ve doğru söylediklerine de, insanların ve cinlerin peygamberi Muhammed aleyhisselâm şâhitlik edip, Allahü teâlâ siz doğru söylüyorsunuz diyecektir.

Bütün peygamlerler, insanlar kitaplarını okuyup, hesapları görülünce; Allahü teâlâ tarafından **"Ey mücrimler** (kâfirler)**! Şimdi sizler** (müminlerden) **ayrılınız."** diye nidâ edilir. Daha önceki Peygamberlere îmân eden müminler, Muhammed aleyhisselâma da îmân edenler Cennete, inanmayanlar Cehenneme sevk edilir. (Bkz. Âhiret, Kıyâmet, Cennet, Cehennem)

MAHYA;

Ramazan ayına mahsus olmak üzere, çifte minâreli câmilerde, iki minâre arasına gerilen iplere kandiller veya elektrik ampulleri asılması sûretiyle yazılan yazı veya çeşitli motifler. Mahya, Farsça bir kelimedir. Lügatte, yalnız Ramazan ayına mahsus olmak îtibâriyle buna "aylık" mânâsına "mahya" denilmiştir. Aslı "mâhiye" dir. Beşik örtüsü gibi çatılarda, damın iki meyilli yüzlerinin birleştiği yere de yanlış olarak "mahya" denilmektedir. Dam sularını iki tarafa akıtan bu oluklara, "su" mânâsına gelen "mâiye" denilir.

Târihî bilgilere göre; Çifte minâreli câmilere mahya kurulması Sultan Üçüncü Ahmed Han devrinde (1673-1736) ortaya çıktı. Bu devirde on iki sene kadar sadrâzamlık yapmış olan Dâmâd İbrâhim Paşa, 1719 senesinde çifte minâreli câmilere mahya konulmasını sağladı. İslâm dîninde bildirilmeyen ve yeri olmayan bu iş sonraları bir sanat dalı hâline getirildi ve yaygınlaştı.

Mahyalar her ramazan ayında büyük câmilerin karşılıklı iki minâresi arasına kandillerle "Lâ ilâhe İllallah" gibi bâzı dînî ve ahlâkî cümleler yazılarak kurulur. Bu mahyaları kurmak için evvelâ büyükçe bir kâğıt üstüne iki minâre arasındaki mesâfeye göre bir ölçek dâhilinde paralel bir çizgi çizilip, bunun alt tarafına yazı yazılır. Sonra bu yazının harfleri üzerine uygun ve eşit aralıklarla noktalar konur. Bu noktalar kandillerin asılacakları yerlerdir. Bundan sonra belirtilen noktalardan yukarıki paralel çizgiye birer dik hat çekilir. İtibâr edilen ölçeğe göre bu çizgilerin boyları ölçülür. Her biri için, o boyda bir ip hazırlanır. Sonra bu iplerin bir ucuna bir makara ve diğer ucuna bir kandil kutusu bağlanır.

İpler bu sûretle hazırlandıktan sonra resimde her kandil ipinin yazıdaki vaziyetine göre birbiri arasındaki mesâfesi ölçülerek, o mesâfelere eşit uzunlukta iplerle makaralar birbirine bağlanır. Artık

mahya hazırlanmış demektir. Bunu iki minâre arasına asmak için evvelâ karşılıklı iki minâre şerefesi arasında kalın bir ip gerilir. Diğer bir ipin bir ucu da yazının ilk kandili makarasına bağlandıktan sonra, karşı şerefeye bağlı bir makaradan geçirilerek mahyacının bulunduğu şerefeye uzatılır ki, bu da gerilmiş olan diğer ipin alt tarafında bolca olarak durur. Gündüzleri iki minâre arasında biri paralel ve gergin, diğeri altta kavisli ve bol olarak görülen ipler bunlardır. Her akşam değiştirilen yazılara âit ipler, gündüzden takımıyle alınarak şerefeye çıkarılır. Sırasiyle mahya ipinin makaralarına takılacak o yazıya mahsus olan ara ipleri de bağlanır. Gece mahya kurulacağı zaman (ki umûmiyetle akşam namazından sonradır) şerefenin kenarında duran bu ipler, sırasiyle birer birer alınarak uçlarına birer kandil takılıp yakılır ve aşağıya salıverilir. Kandiller yandıkça karşıya giden ve oradaki makaradan geçip gelen ip çekilmek sûretiyle makaralar tahrik edilerek öbür minâreye doğru gönderilir.

Bu sûretle evvelâ yazının baş harfleri ve sonra ortadaki ve nihâyettekiler teşekkül ederek, yazı meydana gelir. Mahyalarda gösterilen yazılar umûmiyetle şunlardır:

“Safâ geldin ey Ramazan”, “Merhabâ yâ şehr-i Ramazan”.

“Bismillahirrahmânirrahîm”, “Elvedâ yâ şehr-i Ramazan”.

“Ya Allah” ve “Muhammed”

“Lâilahe illallah”

“Ahlâk, dînin temelidir”, “İnsaf, îmânın yarısıdır”.

“Dünyâ âhiretin tarlasıdır”

Eskiden Ramazanın on beşinden sonra da gemi, top, kayık, köşk, ağaç, çiçek ve sâire gibi resimler göstermek âdetti.

Mahya iplerini tertib etmek ve mahya kurmak, bilgi ve tecrübeye muhtaç bir iş olduğundan, eskiden her büyük câminin bir mahyacısı olurdu. Bunlar ekseriya birbiriyle yarış edercesine en güç terkipleri yaparak, sanatlarını göstermek isterlerdi.

Eskiden mahyalar, kandillerle kurulurdu. Kandillerde zeytinyağı, fitil tükeninceye kadar yanar, sonra sönerdi. Şimdi mahyalar elektrik ampulleriyle kurulmaktadır.

MAJİNO (Maginot) HATTI;

1929-1936 yıllarında Fransa’nın kuzeydoğu sınırında cephesi 100, derinliği 15 km olarak yapılan tahkimât. Savaş bakanı Andre Maginot’un gayretleri ile inşâ edildiği için, onun ismi ile anıldı. Yer altında yedi kat tesisleri olan bu muazzam tahkîmât, askerî bir şehri andırıyordu. Grup içinde, gruplar arasında ve geri hatlara doğru karayolları ve demiryolları olup, bunlar taşıma ve irtibâtı temin ediyorlardı. Bu yollar hattın çok uzaklarından tekrar yer yüzüne çıkıyordu. Majino hattının tam karşısına 1938 yılında Almanlar, Siegfried hattını yaptılar.

Majino hattı, Belçika sınırına uzanmadığı için, Almanların Belçika’yı işgâlden sonra Fransa’ya girmesi, hattın yarılmasına sebep oldu (Mayıs 1940). İkinci Dünyâ Savaşı sonrasında Nato tarafından kullanıldı ise de 1964’ten sonra tedrîcen terk edildi.

MAJOR, John Roy;

İngiliz siyâset ve devlet adamı. 29 Mart 1943’te Londra’nın güneyinde doğan Major’un çocukluğu fakirlik ve sıkıntı içinde geçti. Ancak ortaokulu bitirebildi.

Çeşitli işlerde çalıştı. 1979’da Muhâfazakâr Partinin Huntingdon’dan milletvekili seçilerek parlamentoya girdi. Margaret Thatcher’in kabinesinde ilk defa 1987’de hazine bakanı olarak vazife aldı ve Mâliye Bakan yardımcılığı yaptı. Temmuz 1989’da Dışişleri Bakanlığına getirildi. Üç ay sonra Maliye Bakanı oldu. Bu vazifesini başbakan oluncaya kadar sürdürdü. Kasım 1990’da Margaret Thatcher’in yerine İngiltere Başbakanlığı ve Muhâfazakar Parti başkanlığı vazifesini üstlendi. 1991’in ilk aylarında Thatcher’a göre daha ılımlı ve yumuşak bir politika takib etti. Körfez Krizi husûsunda tâkib ettiği politikayla İngiltere halkının ilgi ve desteğini topladı. Kamuoyu desteği 1991 yılı boyunca da devam etti. Her konuda millî uzlaşma sağlamaya devam eden Major, İngiltere’deki etnik azınlıkların, eşcinsellerin ve çalışan kadınların problemlerine daha sıcak bakması sebebiyle de ilgi topladı. İngiltere ile Avrupa Toplulukları (AT) arasındaki görüşmeleri ustalıkla yürüttü. Aralık 1991’de Hollanda’nın Maastrich şehrinde yapılan AT zirvesinde İngiltereyi AT çapında uygulanacak tek para birimi ve çalışma kânunlarıyla alâkalı kararların dışında tutmayı başardı. Muhafazakâr Partinin birliğini korumayı sağladı. Fakat ekonomik sahadaki durgunluk Major’un kamuoyu desteğini giderek azalttıysa da, Major güçlü lider konumunu sürdürdü.

Hâlen Muhafazakâr Parti başkanlığını ve İngiltere başbakanlığı vazifesini sürdürmektedir (1993).

MAKÂLE (Bkz. Edebî Türler)

MAKARA;

Alm. *Spule, (lauf-) Rolle, (Seil-) Trommel (f.),* **Fr.** *Bobine, poulie (f.),* **İng.** *Pulley, block, reel, spool, bobbin.* Üzerine bükülebilir elastik elemanlar sarılabilen kenarları çıkıntılı silindir. Kullanılan elastik elemanlar iplik, ip, halat, kablo, zincir, şerit, filim vb. çok çeşitli yapıda olabilirler. Günümüzde çeşitli kullanma alanları bulan bu elemanın, M.Ö. beşinci yüzyıldan beri kullanıldığı sanılmaktadır. Günlük hayatta üzerlerine iplik ve fotoğraf filmi gibi elemanlar sarılarak bunların muhâfazası için kullanılır. Fakat esas önemli kullanma alanları, elastik elemanlar yardımıyla güç ve kuvvet nakli için, mekanik bir eleman olarak kullanılmalarıdır. Denizcilikte, bilhassa yelkenli gemilerde kullanılan en önemli tertibatlardan biridir. Konveyör, vinç ve kren gibi taşıma ve kaldırma makinalarında çok geniş kullanma alanı bulur. Değişik bir kullanma alanı da tankların palet sistemlerinin tahriki ve desteklenmesidir.

Makaralar, genellikle bir yükün kaldırılmasında halat veya zincir gibi elemanlarla kullanılarak; kuvvetin yönünü değiştirip, yükün kaldırılmasını kolaylaştırmak veya palanga gibi makara sistemleri yardımıyla gerekli kaldırma kuvvetini azaltmak gâyesiyle kullanılır. Makara, içinde kama kanalı ve makara pernosunun geçtiği delik bulunan göbek, halat veya zincirin geçtiği kanallı çemberi ihtivâ eden jant ve bu iki kısmı birbirine birleştirerek destekleyen gövdeden meydana gelir. Jant kanalından makaraya sarılan halat veya zincirin ucuna kaldırılacak yük takılıp, diğer ucuna istenen yönden kuvvet tatbik edilir. Halatın kuvvet tatbiki ile çekilmesi makarada dönme meydana getirerek yükün kaldırılmasını sağlar. Jant veya makara çemberinin kesiti, kablo ve halatların geçmesi için dibi yuvarlatılmış “V” biçiminde bir yiv şeklinde yapılır. zincirlerin geçişi için ise zincir halkalarının oturacağı biçimde oyuklu bir jant kanalı kullanılır.

Halat makaralarında jant kanalının şekli, boyutları ve yiv profili, makara çapına bağlı olarak standartlaştırılmıştır. Kullanılan halat çapına göre makara bu standartlardan seçilebilir. Halat makaraları ya döküm veya kaynak yoluyla îmâl edilebilir. Küçük demir döküm makaralar, dolu kasnaklı gövdeler, daha büyükleri ise 4 veya 6 takviye kanatlı ve daire şeklinde oyuklu veya kayış kasnaklardaki gibi parmaklı îmâl edilir. Göbek deliğinin çapı makara pernosuna uygun olarak alınır. Perno ve göbeğin yük altındaki mukâvemetleri hesaplanarak kontrol edilmelidir.

Demir döküm halat makaralarının mekanik dayanıklılığının düşük olması sebebiyle ağır işletmelerde oldukça daha pahalı olan çelik döküm makaralar kullanılır. Ancak, döküm makaralardan çok daha hafif olan ve çelik döküm makaralardan daha ucuza mâl olan kaynaklı halat makaraları gittikçe artan bir oranda kullanılmaya başlanmıştır. Bu makaralarda makara çemberi bir köşebent demiri veya lama demirinin kenar çekme tezgahında yiv profiline uygun olarak şekillendirildikten sonra, bir şablon üzerinde yarım dâire şeklinde bükülüp, böyle iki yarım daire şekilli parçanın birbirine kaynatılmasıyla elde edilir. Sonra makara çemberi ve göbek, lama veya yuvarlak demir parmaklarla kaynak yoluyla birleştirilir.

Makaralar kuvvetin yönünü değiştirerek, kuvvet uygulamasında bir kolaylık sağlamalarına rağmen kuvvetin değerini küçültmezler. Aksine sürtünmeler dolayısıyla uygulanacak kuvvetin yükten büyük olması gerekir. Yâni makaranın çalışmasında bir verim söz konusudur. Bu verim, makaranın yataklanma şekline ve kullanılan elastik eleman (halat, zincir vb.) ile jant kanalı arasındaki sürtünmeye bağlı olarak değişebilir. Yük kaldırmada kullanılan sâbit makarada kuvvet kazancı mevcut olmayıp yükün kaldırılmasında yüke eşit bir kuvvet uygulanır (Kuvvet=Yük). Hareketli makara sisteminde ise yükün yarısı kadar bir kuvvet kazancı olup,

$$\text{Kuvvet} = \frac{\text{Yük}}{2}$$

bağıntısı mecuttur. Kuvvetin, makaralar yardımıyla daha da azaltılması için palanga sistemleri kullanılır Palanga sisteminde ise

$$\text{Kuvvet} = \frac{\text{Yük}}{\text{Makara sayısı}}$$

bağıntısı mevcuttur. (Bkz. Palanga)

MAKARİOS-III (Başpiskopos);

Kıbrıslı Rum din ve devlet adamı. Asıl adı Mihail Hristodolu Muskos'tur. Rumca "kutsal" mânâsına gelen Makarios ünvânıyla meşhur olmuştur. Fakir bir köylünün oğludur.

1913'te GüneyKıbrıs'taki Baf bölgesinde doğdu. İlköğrenimini doğum yerinde gördü. 13 yaşından îtibâren dînî tahsile yöneldi.Kıbrıs'ta, Atina Üniversitesinde teoloji öğrenimi gördü. 1946'da papaz olunca Rumca kutsal mânâsına gelen Makarios ünvânını aldı. Amerika'nın Boston Üniversitesinde teoloji öğrenimini sürdürdü. 1948'de Kition (Larnaka ve Limasol bölgeleri) piskoposluğuna tâyin edildiği için, öğrenimini bitirmeden Kıbrıs'a döndü.Siyâsetle de uğraşarak Kıbrıs'ı Yunanistan'a katma gâyesi güden Enosis çalışmalarına önderlik etti. Bu çalışmaları sebebiyle dikkatleri üzerine çekerek Kıbrıs Başpiskoposu seçildi. Ekim 1950'de Makarios-III adını aldı. Adanın Yunanistan'a katılmasını gerçekleştireceğine yemin etti.

Yunanlı Albay Grivas'la birlikte EOKA adlı gizli terör ve tedhiş teşkilâtının kurulması için çalıştı. İngiltere'nin Kıbrıs'a özerklik veya Milletler Topluluğu üyesi statüsü verilmesi yolundaki tekliflerine ve Türkiye'nin adayı taksim etmek yolundaki isteklerine karşı çıktı. 1954'te Yunan Başbakanı Aleksandros Papagos ile görüşerek Enosis için Yunanistan'ın desteğini sağladı.Kısa bir müddet sonra EOKA Tedhiş Teşkilâtı silâhlı hareketlere başladı. Bu silâhlı hareketleri perde arkasından idâre ettiği ve ayaklanma kışkırtıcılığı yaptığı gerekçesiyle İngilizler tarafından Mart 1956'da Seyşel Adalarına sürgün edildi. Arkasından EOKA'nın silâhlı eylemleri hızla tırmandı. Ertesi yıl Kıbrıs'a dönmemesi kaydıyla serbest bırakıldı ve Atina'ya yerleşti. Kıbrıs konusunun ele alındığı Birleşmiş Milletler toplantılarına Rum toplumu temsilcisi olarak katıldı. Türkiye'nin İngiltere ve Yunanistan ile birlikte taraf olduğu Zürich ve Londra görüşmelerinde de Kıbrıslı Rumları temsil etti ve yapılan antlaşmaları imzâladı. Şubat 1959'da Kıbrıs'a dönmesine izin verilenMakarios Enosis isteğinden vazgeçerek uzlaşmaya yanaştı. 13 Aralık 1959'da bağımsız Kıbrıs Cumhûriyetinin cumhurbaşkanlığına seçildi. Yardımcılığına da Türk toplumundan Fâzıl Küçük getirildi.

Kısa bir müddet sonra anayasanın değiştirilmesini isteyen Makarios, anayasanın Türklerle ilgili hükümlerini yürürlükten kaldırmaya teşebbüs etti.Türk toplumu bu değişikliğe karşı çıktı. Kanlı Noel Olayları diye bilinen Aralık 1963'te Türklere karşı girişilen katliamda pekçokTürk hunharca katledildi. İki toplum arası açıldı. Türkiye'nin teminatçı devlet olarak askerî güç kullanması üzerine güç durumda kalan Makarios önceleri yalnızca Rum çıkarlarını savunurken daha sonra iki toplumlu Kıbrıs'tan bahsetmeye başladı. 1967'de Türk toplumunun merkezî idârenin yetkisi dışında kalan işleri yürütmek için teşkil ettiği Kıbrıs Türk Geçici İdâresiyle görüşmek zorunda kaldı.Toplumlararası anlaşmazlıklar sürerken Şubat 1968'de Rumlar tarafından ikinci defâ cumhurbaşkanı seçildi. 1972'de bâzı piskoposlar dînî vazifelerini aksattığı gerekçesiyle cumhurbaşkanlığından ayrılmasını istediler. Fakat 1973'te üçüncü defa cumhurbaşkanı seçildi. Hemen Enosis îlân edilmesini isteyen Yunanistan'daki cuntayla arası bozuldu. Temmuz 1974'te Yunan subayları idâresindeki Rum Ulusal Muhafız Birliği bir darbeyle iktidara EOKA liderlerinden Nikos Sampson'u getirince, Makarios Kıbrıs'tan kaçarak Ağrotu (Akrotiri) İngiliz üssüne sığındı. Oradan da Malta'ya ve Londra'ya kaçtı. Aralık 1974'te Kıbrıs'a dönerek Kıbrıs Rum kesiminin liderliğini üstlendi. Üçüncü dünyâ ülkeleri liderleriyle görüşerek, onları büyük ölçüde kendi safına çekmeyi başardı. Kuzey KıbrısTürk Federe Devletinin kurulmasına şiddetle karşı çıkan Makarios, Türk Toplumunun lideri kahraman Rauf Denktaş'la Ocak 1977'de görüşmek zorunda kaldı. 3 Ağustos 1977'de Lefkoşe'de öldü.

MAKAS;

Alm. *Schere (f); Schermaschine (f),* **Fr.** *Ciseaux (m.pl.), cisailles (f.pl.),* **İng.** *Scissors; shears.* Kumaş, kâğıt, bez, saç gibi maddeleri kesmek için kullanılan, perçinli bir eksen ile ortadan birbirine eklenen, kestirmek için biri diğerine yaklaştırılan, iki çelik bıçak parçası.

İnşaatçılık sektöründe bir çatının kendi ağırlığı ile kar, rüzgâr ve buna benzer yükleri taşıyabilmesini sağlayan ağaç ve demir kiriş sistemine, iki tren yolunun üçüncü bir tren yolu ile kesiştiği yere, tren katarlarının bir hattan diğer hatta geçmesini sağlamak için rayları açıp kapamaya yarayan otomatik cihazlara da makas adı verilir. Motorlu ve motorsuz vasıtaların tekerleklerinin iç tarafındaki iğ denen kısma yassı çelik levhalarının üstüste konarak meydana getirdikleri sistem de bu isimle anılır.

Makas, çok eski zamanlardan beri kullanılmaktadır. Lambanın bulunmadığı, mumların aydınlatmada kullanıldığı devirlerde, yanan mum fitillerini kesip temizlemek için, mum şamdanlarının yanında üst kısımlarında kutu şeklinde hazneleri bulunan makaslar vardı.

Osmanlılarda makasçılık, 15 ve 16. asırlarda bir sanat dalı olarak en yüksek seviyeye çıkmıştır. Makaslar ne kadar hafif olursa o kadar değerlidir. Bunun yanında makasın yapımında kullanılan çelik cinsi de çok mühimdir.

Makasların yapılış ve kullanılış şekillerine göre çeşitleri ve biçimleri vardır: Kullanılmaları da değişiktir: Teneke, ince kâğıt, saç, kumaş, bez gibi maddeleri kesmek için kullanılan makaslar tek elle kullanılır. Bahçıvanların otları ve buna benzer ağaçları aynı boyda kesmek için kullandıkları ağaç saplı makaslar ile, kalın saç levhaları, demir ve mâdenî telleri kesmede kullanılan makaslar, çift elle kullanılır. Bunlardan başka kartonculuk, ciltçilik ve konfeksiyonculukta büyük topları kesmek için kullanılan makaslar ise tezgah üzerinde oturtulmuş bir şekilde otomatik olarak kullanılır.

Kullanılan başlıca makas çeşitleri: Kâğıt makası, tırnak makası, terzi makası, bahçe makası, çit makası, bahçıvan makası, düğme makası, cep makası, dal makası, oya makası, mum makası, dikiş makası, bıyık makası, teneke makası, biçki makası, demir kesme makası ile bir de kumaşı tırtıllı şekilde kesmek için ağzı oyuk oyuk olan "Sürfile" makasıdır.

MAKEDONYA

DEVLETİN ADI ..... Makedonya Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ .....Üsküp

NÜFÛSU 2.050.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....25.713 km^2

RESMÎ DİLİ .....Makedonca

RESMÎ DÎNİ.....Yok

PARA BİRİMİ..... Denar

Balkan Yarımadasında yer alan bir devlet. Güneyinde Yunanistan, doğusunda Bulgaristan, batısında Arnavutluk, kuzeyinde ise Yeni Yugoslavya yer alır.

Târihi

Bölgede, bilinen ilk hâkimiyeti, M.Ö. 725'lerde Argead Hânedanından, Birinci Perdikas kurdu. Makedonya Krallığını kuran bu hânedan, Yunan asıllı değildir. Krallık Sırbistan ve Trakya'da genişledi. Bölge, M.Ö. 513'ten 479'a kadar Perslerin işgâlinde kaldı. Perslerin çekilmesiyle Makedonya Krallığının başşehri Pella oldu. Kral İkinci Amiktas, Üçüncü Fredikas, İkinci İskender devrindeki hânedanlık kavgalarında, kuzeyden Balkan kavimlerinin istilâsına uğradı. M.Ö. 359'da İkinci Filip'in kral olmasıyla, devletin otoritesi kuvvetlendi. Hânedan kavgasına son verilip, istilâcılar çıkartıldı. Sınırlar genişletildi. İkinci Filip'ten sonra yerine Büyük İskender (M.Ö. 334-323) kral oldu. Büyük İskender, Yunanistan, İran, Anadolu, Suriye ve Mısır'ı alıp, Türkistan ve Hindistan'a girdi. Büyük İskender, kazandığı savaşlar sonunda ahlâksızlıklarda azıtıp, otuz üç yaşında sefâletle ölünce, M.Ö. 323'te Dördüncü İskender kral oldu. Onu Büyük İskender'in kumandanlarından Antigonos Kiklons öldürerek, Makedonya krallığına geçti. Antigonos Makedonya'da yeni hânedanın kurucusudur. Romalıların bölgeye hâkim olmasına, Makedonya Krallığı karşı koymuşsa da, M.Ö. 172-168 yılları arasında üçüncü sefer sonunda yenildiler. Makedonya Roma İmparatorluğunun bir eyâleti hâline getirildi. Avrupa'daki kavimler göçü esnâsında ve sonrasında sık sık istilâya uğrayan Makedonya, mîlâddan sonra 6. yüzyılda Slavlaşmaya başladı. Dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda Bulgarlar bölgede kuvvet kazandı. Dördüncü Haçlı Seferinde 1204-1224 yılları arasında Makedonya'da Latin Krallığı kuruldu. 1230'larda Bulgarların, 1280'de de Sırpların hâkimiyetine geçti.

Osmanlı Devleti, Anadolu'da kurulup, adâlet üzere idâre edilmesi sâyesinde kısa zamanda genişleyip, 14. yüzyılda Avrupa kıtasına da hâkim olmaya başladı. Osman Bey devrinde, Makedonya'ya ilk Osmanlı akını 1324 yılında yapıldı. Osmanlı Sultanlarından Birinci Murâd Han devrinde, 26 Eylül 1371 Cirmen Zaferiyle Türklere Makedonya'nın kapıları açılarak, Balkanlardaki mukâvemet kırıldı. 1371'den sonra başlatılan Makedonya fütühâtı, 1373 yılına kadar tamamlandı. 1371'den 1877-1878 Osmanlı-Rus (Doksanüç) Harbine kadar fâsılasız Osmanlı hâkimiyetinde kalan Makedonya, 1878'de Rusların işgâline uğramışsa da, aynı yıl yapılan Berlin Antlaşmasıyla tekrar kurtarıldı. 1912- 1913 Balkan Harbi felâketinden sonra, Makedonya Osmanlı hâkimiyetinden çıktı. Bölgedeki Türk ve Müslüman ahâli Anadolu'ya göç etmek mecburiyetinde kalmasına rağmen, bölgede hâlâ çok sayıda Türk-İslâm nüfûsu yaşamaktadır. 1371'den 1913 yılına kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalan Makedonya on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar sulh, sükûn ve huzur devrini yaşadı. Bu devirde Makedonya'da sanat değeri yüksek mîmârî eserler inşâ edildi. Ahâlinin sosyal ve kültürel ihtiyaçlarının karşılanması için pekçok müesseseler kuruldu. Sivil ve askerî okulların açılması ve çeşitli müesseselerin kurulmasıyla Makedonya'nın hayat ve kültür seviyesi yükseltildi. Bölgedeki Osmanlı eserlerinin çoğu haçlı, slav ve komünizm zihniyetleriyle tahrip edilmesine rağmen, geride kalanlar dahi o devrin şâheser âbidelerindendir.

Makedonya'nın Türklerin hâkimiyetinden çıkması, 19. yüzyılda şiddetlenen Papalık ve Rusya'nın

propagandası sebebiyledir. Bölge Osmanlıların elinden çıkmasıyla, toprak bütünlüğünü kaybetti. Önce Balkan devletleri arasında savaş meydanı hâline gelen Makedonya, Birinci Dünyâ (1914-1918), İkinci Dünyâ (1939-1945) savaşlarında da aynı âkibete uğradı. İkinci Dünyâ Savaşı sonunda, 1947'de Makedonya Bulgaristan, Yugoslavya ve Yunanistan arasında paylaşıldı.

Yugoslavya sınırları içinde kalan Makedonya topraklarında, Yugoslavya'yı meydana getiren cumhûriyetlerden biri olan Makedonya Cumhûriyeti kuruldu. Makedonya Cumhûriyeti, Yugoslavya'nın parçalanması üzerine kurulan Yeni Yugoslavya'dan 1991'de yapılan referandum ile ayrıldı ve bağımsız bir devlet hâline geldi. Birçok ülke Makedonya'yı tanırken, Yunanistan'ın îtirâzı ile Avrupa Devletleri tanımadı. Bunun nedeni ise yeni cumhûriyetin, Yunanistan'daki bir bölge ile aynı ismi taşıması idi. Yeni devletin isminin değiştirilmesi yönünde Yunanistan'ın istekleri hâlâ devam etmektedir.

Fizikî Yapı

Makedonya, fizikî olarak, tektonik yer değiştirmelerin gençleştirdiği çok yaşlı yükseltilerle kaplı dağlık bir arâziye sâhiptir. Orta Vardar Vâdisinin iki yakası boyunca uzanan Makedonya topraklarını 2000 metreyi geçen Sar Planina, Pelisten ve Osogova dağları engebelendirir. Ohri, Dorian ve Prespa göllerinin büyük bir bölümü ülke sınırları içinde kalır. En önemli akarsuları İncekara ve Vardar nehirleridir.

İklim

Ülke toprakları genelde engebeli arâziden meydana geldiğinden kara iklimi hâkimdir. Yazları sıcak ve kurak, kışları da soğuk geçer.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Ülke nüfûsu 2.050.000 olup, nüfus yoğunluğu 79'dur. Sınır belirlemeleri yüzünden halk önemli ölçüde yer değiştirmesinden dolayı yirmi sene süren göçlerden dolayı, nüfus hızla azalmıştır. Ülke nüfûsu yeni yeni artmaya başlamıştır. Nüfûsun % 53.9'u kentlerde, % 46.1'i kırsal kesimde yaşar. Karışık milletlerin yaşadığı ülkede nüfûsun % 67'sini Makedon, % 19.8'ini Arnavut, % 4.5'ini Türk, % 2.3'ünü Sırp, % 2.3'ünü Çingene, % 2.1'ini Boşnak ve % 2'sini de diğer milletler meydana getirir.

Halkın büyük kısmı Hıristiyandır. Ayrıca küçük bir Yahûdî cemaati ile çok sayıda Müslüman vardır. Başlıca şehirleri, Üsküp, Tetova, Kumanova ve Bilda'dır.

Ekonomi

Makedonya ekonomisi tarım ve sanâyiye dayalıdır. Ayrıca ormancılık, mâdencilik ekonomide önemli yer tutar. İyi bir şekilde sulanan ovalar Avrupa'nın âdetâ sebze ve meyve ambarıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, üzüm, mısır, patates, pamuk, tütün, haşhaş, susam, pirinç ve eriktir. Dağlık kesimlerde hayvancılık yaygın olarak yapılır. Koyun, sığır, domuz ve tavuk en çok beslenen hayvanlardır. Göllerde balıkçılık yapılır.

Ülke topraklarında bulunan bakır, kurşun, çinko, kaolin, dolomit, jips, kireçtaşı, demir, gümüş çıkarılarak işlenir. Elektrik enerjisini, İncekarasu Irmağı üzerinde bulunan santrallerden sağlanır.

Makedonya'da ulaşım daha çok karayolu ile sağlanır. Karayollarının uzunluğu 10.591 km'dir. ayrıca 693 km'lik bir demiryolu ile bir hava alanı vardır.

MAKET;

Alm. *(verkleinertes) Modell (n), Entwurf (m), Skizze (f), Schema (n),* **Fr.** *Maquette (f),* **İng.** *Model.* Bir yapı veya eşyânın çok küçük ölçüde yapılmış modeli. Maket malzemesi olarak karton, tahta ve selefon gibi hafif, dayanıklı ve işçiliği kolay olanlar tercih edilir. Balmumu ve killi toprak gibi malzemeler de heykelcilikte kullanılabilir. Araştırma safhasında olan önemli liman, gemi, baraj, tren, uçak gibi şeylerin bütün boyutlarının belli bir oranda küçültülerek yapılması ile onların maketleri ortaya çıkar. Matbaa ve basım tekniğinde, dizicinin sayfa düzenini sağlayan çizime de maket denir.

Sinema tekniğinde kullanılan birçok maket, yakından filme alınarak, gerçekmiş gibi gösterilir.

Millî, dinî yapı veya şahıs heykellerinin maketleri, müzelerde saklanır. Üçüncü Ahmed Çeşmesinin altın kaplı büyük maketi Topkapı Sarayı Müzesinde saklanmaktadır. İstanbul Süleymaniye Câmiinde, Kâbe-i muazzamanın çok güzel bir maketi bulunmaktadır.

Maketçi, istenen boyutta her çeşit maket yapabilen kişidir. Güzel sanatların bir dalı olan maketçilik; bilgi, kâbiliyet ve dikkat isteyen bir iştir.

MAKİ;

Alm. *Macchia (f),* **Fr.** *Maquis (m),* **İng.** *Scrub, bush.* Akdeniz bölgesinin tipik dâimâ yeşil olan bodur

çalılardan ibâret bitki örtüsü. Bunlar, bir yandan karakteristik olarak daha yumuşak olup, uçtan köke doğru kuruyan çalılardan, öte yandan tek bir odunsu ana gövdesi olan ağaçlardan farklıdır.

Lâkin bu konuda kesin bir sınırlama ve tasnif yapılamaz. Meselâ, kuşotu denilen bitkinin, diğer çalılar gibi mevsimlik olarak ve yukarıdan aşağıya kurumaması, akçaağacın diğer ağaçlardan farklı olarak köklerinden îtibâren dallı olması gibi.

Bunlar Akdeniz iklim bölgelerinde deniz seviyesinden îtibâren 400-500 m'ye kadar bulunurlar. Bir kısmının yaprağı dökülür, bir kısmınınsa dökülmez. Defne, kocayemiş, süpürgeçalısı, taşmeşesi, bodur, ardıç, mersin, çitlenbik, sakız ağacı, laden ve yabânî zeytin makilere örnektir.

MAKİ (Lemur);

Alm. *Maki,* **Fr.** *Lèmur, maki,* **İng.** *Lemur.* **Familyası:** Makigiller (Lemuridae). **Yaşadığı yerler:** Madagaskar ve çevresindeki adaların sık ormanlarında. **Özellikleri:** Madagaskar ormanlarına mahsus uzun kuyruklu gececi hayvan. **Çeşitleri:** Cüce maki, kedi maki, kibar maki, mongos makisi, sporcu maki en meşhur türleridir.

Makigiller familyasından, Madagaskar ve çevresindeki ormanlarda yaşayan, iri gözlü, uzun kuyruklu bâzı memeli hayvanların genel adı. Maymunlar takımındandır. Gündüzleri ağaç dallarında dinlenir, gece faaliyet gösterir. Nebatî ve hayvanî gıdalarla beslenir. Uzun kuyruklu ve yumuşak tüylüdür. En küçük türleri fare büyüklüğündedir. Kedi makilerin gündüzleri besin aramak için yerde dolaştıkları olursa da, bu, sabah ve akşam serinliğinde olur. Hiçbir maki yerde yuva yapmaz. Ağaç kovukları veya ağaç dalları arasında yuva kurar. Kedi maki, hiçbir zaman yuva yapmaz. Yüksek ağaç dallarına sarılarak uyur.

Makilerin en çok bilineni cüce makilerdir. Çoğu fare büyüklüğündedir. Genellikle 60 gr ağırlıktadırlar. Kuyruğu ile berâber 13 cm olanları vardır. Kırmızımtrak tüylüdürler. Bâzı cüce makiler ağaç dalları arasında kuş yuvasına benzer yuva kurarlar. Bir kısmı ise ağaç kovuklarında barınırlar. Erkekler, üreme mevsimlerinin dışında yalnız yaşarlar. Dişiler 10-15 bireylik gruplar hâlinde bir arada bulunurlar. Ağustos ayına rastlayan çiftleşme dönemlerinde, erkekler yuvalarını paylaşırlar. İki aylık gebelik dönemi sonunda altı gram ağırlığında bir ilâ iki yavru doğururlar. Yavrular ortak yuvada büyütülür. Üç ilâ dört ay sonunda erginlerin boyuna ulaşırlar. Yıl sonunda da erginleşirler. Geceleri besin aramak için daldan dala ustaca sıçrarlar. En çok Güneybatı Madagaskar'da yaşarlar.

Kedi makiler 35 cm uzunluktadır. Kuyrukları ise 40-50 cm'yi bulur. Gözlerinin ve ağızlarının etrafı siyahtır. Yerde gezinirken siyah-beyaz halkalı kuyruklarını yukarı kaldırırlar. Kedi miyavlamasına benzer sesler çıkarırlar. Çoğunlukla bitkisel besinlerle beslenirler. Ağaçtan ağaca rahatça sıçrarlar. Kulakları oldukça büyüktür. Madagaskar'ın güney kısımlarında boldur. Mayıs aylarında çiftleşirler. İlk zamanlar yavrularını göğüslerinde taşırlar. Yavru geliştikçe annenin sırtına çıkar.

Mongos makileri kedi büyüklüğündedir. Gri kahverenkli tüylüdür. Gruplar hâlinde yaşarlar. Madagaskar'ın kuzeybatı kısımlarında barınırlar.

Parlak sarı gözlü makilerin 50 cm boyu ve 50 cm uzunluğa varan kuyruğu vardır. Boynunun çevresinde yakaya benzer kızıl renkli lekeden dolayı bunlara yakalı maki de denir. Postları siyah beyaz karışımıdır. Düz siyah ve beyaz türleri de vardır. İki ilâ üç yavru doğururlar. Dişi, postundan yolduğu tüylerle yuvasını döşer. Yavrusunu bâzan ağzında taşır. Makilerin çoğu, gececi hayvanlardır. Gündüzleri yuvalarında veya ağaç dallarında uyuklayarak dinlenirler.

MAKİNA;

Alm. *Maschine (f); apparat (m),* **Fr.** *Machine (f),* **İng.** *Machine.* Enerjiyi işe veya başka cins enerjiye çeviren bir düzen. Bütün makinalar bir veya birden fazla mekanizmadan meydana gelir. Fizikte makina deyince, kaldıraç, eğik düzlem, vida, tekerlek, mil ve makara gibi basit makinalar hatırlanır. Bunlardaki genel prensipler bir araya getirilerek, kompleks enerji dönüşümleri yapan lokomotif, dikiş makinası, otomobil, uçak gibi gelişmiş makinalar ortaya çıkmıştır. Halk arasında "otomobil" mânâsında kullanılır.

Makinalar, insan kadar eski olup, insan uzuvları, makina gibi düşünülebilir. Bunlar makinalar için orijinal modellerdir ve karmaşık yapılı makinalar da bunların geliştirilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Çok gelişmiş otomatik makinalar ve elektronik makinalar, kompüterler, görünüşte değil, fakat yaptıkları işlerde de insana çok benzerler.

İlk insanlar da medenî idi, çeşitli makinalardan faydalanmışlardı. Âdem aleyhisselâm ve ona îmân edenler şehirlerde yaşardı. Okuma, yazma bilirlerdi. Demircilik, iplik yapmak, kumaş dokumak, çiftçilik, ekmek yapmak gibi sanatları vardı. Altın üzerine para dahi basılmış, mâden ocakları işletilip âletler yapılmıştı. Nûh aleyhisselâmın gemisinin, ateş yanarak, kazanı kaynayarak buharla hareket ettiğini, Kur'ân-ı kerîm açıkça bildirmektedir. Şu hâlde Nûh aleyhisselâm zamanında buharlı makina,

dolayısıyla termodinamik biliniyordu. Bu ilmin detayı bugün ancak üniversitelerde okutulmaktadır.

En eski, en önemli ve en yaygın olarak kullanılan basit makinalardan biri kaldıraçtır. Eski Mısır'da inşaat ve zirâat işlerinde kaldıracın kullanıldığı bilinmektedir. Ortaçağ Avrupasında fen duraklamış, gerilemiş ve eski bilgiler unutulmuşken, İslâm âleminde yapılan çalışmaların ve yeni buluşların öğrenilmesiyle rönesans başladı. Beşinci Abbâsî Halifesi Hârûn Reşid (v. 809), Fransa Kralı Büyük Şarlman'la mektuplaşırdı, ona bir duvar saati hediye göndermişti. Avrupalılar, saatin kendi kendine işlediğini görünce, içinde şeytan var, diyecek kadar câhildiler. Osmanlılar zamanında yazılan bir kitapta, su kuvveti ile çalışan torna tezgâhı resmi vardır. İşte Müslümanların bu çalışmaları, teknikte günümüze kadar gelen bütün gelişmelerin temelini teşkil etmiştir.

Makinaların geliştirilip mükemmelleştirilmesi, iki ayrı sahada daha kaydedilen gelişmelerle yakından ilgilidir. Bunlardan biri malzeme, diğeri de enerjidir. Malzeme sahasında demir, enerji sahasında ise kömür bir zamanlar başlıca kaynak iken, daha sonra çeşitli alaşımlar ve enerji kaynakları bulundu. Bu konularda bugün de büyük araştırmalar yapılmaktadır.

Bir makinanın verimi, çıkan enerjinin (alınan enerji) giren enerjiye (verilen enerji) oranıdır. Makina bünyesindeki yüzeyler arasında her zaman mevcut olan sürtünme kuvetleri sebebiyle, makinalardan elde edilen enerji dâimâ, makinaya verilen enerjiden daha azdır.

FORMÜL VAR.....

Yüksek bir verim, enerji kaybının az olması demektir. Düşük bir verim, sürtünme veya ısı enerjisi kayıplarının yüksek olduğunu gösterir. Bir buhar lokomotifi, aldığı enerjinin % 85 kadarını kaybedip, sadece % 15'lik bir verime ulaşabilirken, bir buhar türbininin verimi de % 35 kadardır. Lokomotifin bu büyük enerji kaybı, hareketli parçaların çok oluşundan dolayı sürtünme kayıplarının fazlalığından ve atmosfere atılan buharla giden ısı enerjisinden kaynaklanmaktadır. Halbuki buhar türbininden çıkan kullanılmış buharın ısı enerjisinden de faydalanılmaktadır. Makinanın basit bir kullanılışı, bir oto krikosunda olduğu gibi, az bir kuvvetle büyük bir kuvvet elde etmektir. Kuvvetler arasındaki oran, mekanik fayda olarak adlandırılır ve şöyle formüle edilir:

FORMÜL VAR.....1.....

Gerçek mekanik fayda, kuvvetlerin ölçülmesiyle bulunur. Teorik mekanik fayda ise, sürtünme kayıpları ihmal edildiğinden gerçek değeri vermez. Bir kaldıraçta (ABD) çubuğu, (F) destek noktası ile ikiye bölünmüş durumda. (B) noktasından tatbik edilen kuvvetin D noktasına kadar yer değiştirmesi ile, (A) noktasındaki yük (d) noktasına kaldırılıyor. Burada:

FORMÜL VAR....2.....

Palanga, ağır bir cismi kaldırmak için tatbik edilen kuvveti, kat kat arttıran bir makinadır. Bir tek makara, yalnızca kuvvetin yönünü değiştirir ve teorik mekanik faydası 1'dir. Daha fazla makaralı palanga kullanarak bu avantaj arttırılabilir. İki makara kullanarak teorik mekanik fayda ikiye çıkar, yâni tatbik edilen kuvvet, yükün yarısı kadardır. Fakat ipin çekilme mesâfesi de, yükün kalktığı mesâfenin iki katıdır.

Makinalar çok çeşitli ve sınıflandırılmaları güçtür. Başlıca makinalar şöyle gruplandırılabilir:

Su makinaları: Suya enerji veren makinalar (tulumba veya pompalar) ve sudan enerji alan makinalar (su türbinleri) olmak üzere iki kısma ayrılırlar.

Su tulumbaları, suyun potansiyel ve kinetik enerjisini artırır. Böylece suyun uzak mesafelere nakli ve daha yüksek seviyelere çıkarılması sağlanır.

Buharla çalışan makinalar: Bunlar da iki kısımdır. Buhar makinaları pistonlu olup, buharın iç enerjisi pistonu hareket ettirir. Buhar türbinlerinde ise buhar önce çarkları çevirir. Böylece buharın iç enerjisinden kinetik enerji elde edilir. Bu enerji ile iş yapılır.

Gaz türbinleri: Buhar türbinlerine benzer. Enerji, buhar yerine yanan gazlardan elde edilir.

İçten yanmalı motorlar: Bu makinalarda, bir yanma odasında yakılan gazlar, pistonu harekete geçirir. Pistonun gelip gitmesi, krank milinde dönme hareketine çevrilir. Döner pistonlu motorlar (Wankel motoru) da vardır. Benzin ve dizel motorları olarak başlıca iki gruba ayrılırlar.

Tepkili motorlar: Etki-tepki prensibi ile çalışırlar. Atmosfer dışındaki hareketler ve aya seyahat, bu motorlarla mümkün olmuştur.

Kompresörler: Hava veya başka gazlara enerji vererek onların basınçlarını yükseltirler.

Vantilatörler ve aspiratörler: Havaya kinetik enerji veren makinalardır.

Kaldırma makinaları: İnsan ve malzemeleri yükseğe kaldıran ve kısa mesâfelere nakleden makinalardır. Asansörler vinçler ve kreynler bu gruba girer.

Takım tezgahları: Malzemeye şekil veren makinalardır. Torna freze, planya gibi tezgahlar bunlardandır.

Elektrik makinaları: Bunlar ya mekanik enerjiyi elektrik enerjisine çevirirler (dinamo gibi) veya elektrik enerjisini mekanik enerjiye çevirirler (elektrik motorları) veyahut elektrik enerjisini değişik şekilde iletirler (konversitörler ve transformatörler).

İletici makinalar: Bunlar bir enerjiyi başka cins bir enerjiye çevirmez. Belirli bir enerjiyi iletirler. Bu arada hız, kuvvet, yön unsurlarında değişiklik olur. Kayış kasnak ve dişli çarklar bunlardandır.

MAKİNALI TÜFEK;

Alm. *Maschinengewehr (n),* **Fr.** *Mitrailleuse (f),* **İng.** *Machine gun.* Tetiğe basıldığı müddetçe büyük bir ateş sıhhatiyle hızlı ve sürekli olarak atış yapan otomatik silâh.

Bu silâh sistemi, geri tepme düzeni ve gaz basıncı ile çalışır. Hava veya su ile soğur. Cephâne, bez veya metal şerit ve mayonlarla silâha verilir veya şarjör kullanılır. Daha ziyade makinalı tüfek mermisi ile âdi tüfek mermisi aynı olduğundan, ikmali kolay olur. Makinalı tüfekler, değişik yerlerde değişik maksatlarla kullanılabilir.

Bir makinalı tüfekle diğer silâhları birbirinden ayıran kesin bir hududun mevcudiyetinden söz edilmez. Çünkü diğer bâzı silâhlar da otomatik olup, hemen hemen aynı özelliğe sâhiptirler. Ancak diğerleri devamlı olarak ateş edemezler. Meselâ otomatik tüfekler de, tamâmen otomatik olarak çalışır, hem de ağır silâh grubuna dâhil değildir, ama uzun zaman ateş edemezler. Yarı makinalı tüfekler veya makinalı tabancalar, menzillerinin kısa oluşu tetiğe bir basışta atım sayısının az oluşu gibi hususiyetleri ile makinalı tüfeklere benzemezler.

Tabancalara otomatik demek yanlıştır. Çünkü her seferinde tetik tekrar çekilmektedir. Tabancalara otomatik değil belki, kendi kendine dolan, denebilir.

Târihî tekâmülü: Karabarut harpte kullanılmaya başlanıldığı zaman (14. asrın başlarında) çok namlulu volley tüfekleri ortaya çıktı. Yaylım ateşi açabilen bu tüfekler çok sayıda namludan meydana geliyor, bu namlular ise birbirlerine paralel oluyordu. On altıncı yüzyılda yaygın olarak kullanılan bu tüfekler hantaldı ve zor dolduruluyordu. On dokuzuncu asra kadar çeşit çeşit "birden fazla ateş eden tüfekler" ortaya çıkmış ise de, metal kovan îmâlinin yapılması ve kitle üretime geçilmesi, üzerine 1862'de Richard Jordan Gatling, Gatling tüfeğini yaptı. Aynı silah 1890'larda tekamül ettirilerek dakikada 3.000 adet mermiyi 10 adet namludan atar hâle geldi. Tüfek, elektrik motoruyla çalışıyordu. Tabiî ki, ister kolu çevirerek, isterse elektrik motoruyla çalışsın böyle tüfeklere tam manâsıyla makinalı tüfek demek zordu. İlk hakikî makinalı tüfek, geri tepme sistemiyle çalışan, Maksim makinalı tüfeğiydi. Bu tüfek 1885'te Hıram Sterens Maksim tarafından îmâl edilmiştir. Bu yıldan 1911'e kadar makinalı tüfeklerin geliştirilmesi için çalışmalar devam etti. 1911'de Lewis makinalı tüfek yapıldı. İsaac Newton Lewis'in geliştirdiği bu model, ilk hafif otomatik makinalı tüfek oldu. Esasen tayyare personeli için yapılmış olmasına rağmen Birinci Dünya Harbinde piyadeler tarafından geniş çapta kullanıldı.

İkinci Dünya Harbi ve Kore Harbinde, müttefikler tarafından en çok kullanılan silâh, Browning makinalı tüfek ve otomatik tüfekleri idi. Almanlar Mg-34 ve Mg-42 hafif makinalı tüfeklerini yaptılar. Dakikadaki atım adedi 1500'e varan bu müessir silâhlar, aynı zamanda basit ve kitle üretimine müsait silâhlardı. Günümüzde silâhlı kuvvetlerin çeşitli sınıflarında kullanılan değişik tip ve çapta makinalı tüfekler vardır. Bunlar orta, hafif, ağır makinalı tüfekler olarak sınıflandırılır.

İlk hakikî makinalı tüfeğin îmâli ile, ilk düzenli fişek îmâli ihtiyâcı doğmuştur. Kovanın ve düzgün bir fişeğin yapılması, otomatik silahların tekamülüne büyük çapta hız katmıştır. Bugün, makinalı tüfek atışlarından sonra kalan boş kovanların ortadan kalkması çalışmaları yapılmaktadır. Bunun için belki sert bir patlayıcı maddeden kovan yapılacak bu patlayınca ortada birşey kalmıyacaktır. İkinci olarak düşünülen ise öyle bir kovan yapılacaktır ki ateşleme esnasında yanıp kül olacaktır. Böyle olunca silahın atım yatağı boş olacağından ikinci ikmal de kolaylaşacak, silahın tutukluk yapıp, atışın kesilmesinin önüne geçilmiş olunacaktır.

MAKKARÎ;

Endülüs'te yetişen Mâlikî mezhebi âlimlerinden. İsmi, Ahmed bin Muhammed bin Ahmed bin Yahyâ bin Abdurrahmân bin Ebi'l-Iyş bin Muhammed el-Tlemsânî'dir. Künyesi Ebü'l-Abbâs olup, Makkar; ve Tlemsânî nisbetleriyle meşhur oldu. Lakabı Şihâbüddîn idi. 1578 (H.986) senesinde Tlemsan'da doğdu

ve orada büyüdü.

Ahmed-i Makkarî aslen, bugün Cezayir'de Kosantina eyâletinde, Mesîla'nın 20 km kadar güneydoğusunda bulunan, Makkaralı bir âlimler âilesine mensuptu. Baba tarafından, dedelerinden biri olan Muhammed bin Muhammed el-Makkarî, Fas başkâdısı ve Gırnatalı meşhur âlim Lisânüddîn İbn-ül-Hatîb'in hocalarından biriydi. Kendisi, pek küçük yaşından îtibâren çok geniş bir tahsil gördü. İlk hocası, Tlemsan'da 60 sene müftülük yapan, amcası Ebû Osman Saîd bin Ahmed el-Makkarî'dir. Bu zâttan tam yedi defâ **Sahîh-i Buhârî**'yi okudu. Hocalarının silsilesi Kâdı Iyâd'a ulaşmaktadır. **Kütüb-i Sitte**'yi ve aynı yolla **Şifâ-i Şerîf** kitabındaki hadîs-i şerîfleri de rivâyet etti. Bundan sonra doğduğu şehri terk edip, Merrâkuş ve Fas'a geldi. 1613 senesinden 1618 senesine kadar bu son şehirde imâmlık yaptı ve oraya müftü tâyin edildi. Bundan sonra hac etmek üzere Hicaz'a gitti. Sonra 1619 senesinde Kâhire'ye gelip, birkaç ay kaldı ve orada evlendi. Ertesi sene Kudüs'e gitti. 25 gün sonra Kâhire'ye döndü. 1627 senesinde yeniden hacca gitti. Bundan sonra beş defâ daha hac ibâdetini îfâ eyledi. Mekke-i mükerremede olduğu gibi, Medîne-i münevverede de hadîs-i şerîf okuttu. Bu dersleri herkes tarafından büyük bir alâka ile tâkib edildi. Bir defâ daha Kudüs ve Şam şehirlerine gidip, bir müddet orada ikâmet etti. Şam'da, büyük âlim Ahmed bin Şâhin tarafından, Çakmakıyye Medresesinin anahtarı kendisine teslim edilip, müderris olarak kabul olundu. Burada hadîs-i şerîf derslerini, zamânının büyük âlimleri ve binlerce kişi tâkib ettiler. Derslerini tâkib edenler, ağlayarak dinlerlerdi. O, ders halkasının ortasında otururdu. Sonra bir vâz kürsüsü getirilip, onun üzerinde oturarak ders vermeye başladı. Ehl-i sünnet akâidinden ve hadîs-i şerîflerden okuyup açıklamalarda bulundu. Vâzlarında çok güzel beytler okurdu. O sene, Ramazan-ı şerîf ayının 27. günü Kâhire'ye döndü. Şam halkından ve âlimlerinden gördüğü ihtimam ve hürmeti dile getiren birçok beyitler kaleme aldı.

Kesin olarak yerleşmek üzere Şam'a gitmek için hazırlanırken, âniden hastalanıp 1632 (H. 1041) senesinde vefât etti. Mücâvirîn kabristanına defnedildi.

Eserleri: 1) **Nefh-ut-Tîb min Gusn-il-Endülüs-ir-Ratîb ve Ahbâr-ül-Vezîr Lisânüddîn İbn-ül-Hatîb:** Bu, onun en büyük eseri olup, Endülüs'e ve çeşitli sahalarda eser vermiş olan Gırnatalı meşhur âlim Lisânüddîn İbn-ül-Hatîb'e dâir uzun ve müstakil bir eserdir. Çakmakıyye müderrislerinden büyük âlim İbn,i Şâhin'in isteği üzerine yazdığı bu eserinde, çok geniş târihî ve edebî bilgiler, şiirler, risâleler toplanmış olup, bugün çoğu zâyi olmuş bulunan eserlerden iktibâslar yer almaktadır. Bu hâl, **Nefh-ut-Tîb**'e son derece kıymet kazandırmakta, onu, fetih zamânından, İspanyollar tarafından istilâsına kadar, Endülüs hakkındaki birinci derece kaynaklar arasında yükseltmektedir. Aynı zamanda bu son d evir için, şimdi elde bulunan Arapça yegâne vesîkadır.

Nefh-ut-Tîb, iki kısımdan ibârettir: Bir bölümü, Endülüs'ün târih ve edebiyatına dâir müstakil bir eserdir. Diğer bölümü, İbn-ül-Hatîb hakkında müstakil bir eserdir.

Nefh-ut-Tîb tam olarak Mısırda Bulak Matbaasında 1862 senelerinde 4 cilt hâlinde basılmıştır. İlk kısmı, İngilizce olarak da neşredilmiştir. Tamâmının tercümesi henüz bugüne kadar yapılamamıştır.

2) **Ezhâr-ur-Riyâz fî Ahbâr-il-Kâdı Iyâz,** 3) **Feth-ul-Müt'âl fî Evsâf-i Na'l-in-Nebiyyi,** 4) **İdâet-üd-Dücne bi Akâid-i Ehl-is-Sünne,** 5) **Katf-ül-Mühtesar fî Şerh-il-Muhtasar,** 6) **İthâf-ül-Mugrim-il-Mugrî,** 7) **Urf-ün-Neşk fî Ahbâr-i Dımeşk,** 8) **El-Gussü ves-Semîn ver-Ressü ve Semîn,** 9) **Ravd-ul-Âs-il-Âtır-il-Enfâs fî Zikri men Lakîtühû min A'lâm-i Merrâkeş ve Fas,** 10) **Ed-Dürr-üs-Semîn fî Esmâ-il-Hâdî vel-Emîn,** 11) **Hâşiye alâ Şerhi Ümm-il-Berâhîn lis-Senûsî,** 12) **Kitâb-ül-Bed'eti ven-Neş'eti fin-Nazmi vel-Edeb,** 13) **Risâletün fil-Vefkı,** 14) **Kitâb-ul-Kemâme fî Şeref-il-Amâme.**

MAKKÂRÎ;

on dördüncü yüzyılda Kuzey Afrika'da yetişmiş olan, tefsir, tasavvuf, edebiyat ve Mâliki mezhebi fıkıh alimlerinden. İsmi, Muhammed bin Muhammed bin Ahmed'dir. Künyesi Ebû Abdullah'tır. Aslen Tunus'un Zâb bölgesi köylerinden Makkar'dan olduğu için Makkârî, Tilemsan'da doğduğu için Tilemsânî nisbeleriyle meşhur oldu. Doğum târihi kesin olarak bilinmemektedir. 1358 (H.759) senesinde Fas'ta vefât etti. Tilemsan'da defnedildi.

İlk tahsiline doğum yeri olan, Tilemsan'da başlayan Ebû Abdullah Makkârî zamânının birçok meşhûr âliminden ilim tahsil etti. Mısır ve Hicâz taraflarına seyâhatlerde bulundu. Hac ibâdetini yapıp, hacca gelen âlimlerin ilimlerinden istifâde etti. Mısır'da, evliyânın büyüklerinden Abdullah Menûfî hazretleriyle görüşüp sohbetlerinde bulundu. Onun ilim ve feyzinden çok istifâde etti. Kudüs'e gidip Tâcüddîn Tebrîzî ve Halil Mekkî'den ilim öğrendi. Şâm'da Sadrül İmâdî Mâlikî, Ebü'l-KâsımYemânî Şâfiî, Fakîh İbn-i Osman ve daha bir çok âlimden ilim öğrendi. Hadîs, tefsir, târih, edebiyât, mantık ve münâzara ilimlerinde yüksek âlim, tasavvufta üstün dereceler sâhibi olarak Tilemsan'a döndü, Merînî Sultanı Ebû İnan İbni Ebî Fâris'le birlikte 1348 senesinde Fas'a gitti. Fas kâdılığına tâyin edildi. 1355'te kâdılık vazîfesinden ayrıldı. Endülüs'teki Müslüman devletlerle Kuzey Afrika Müslümanlarının birlik hâlinde

olup, günden güne güçlenen İspanya Hıristiyan krallıklarını bertaraf etmeleri için diplomatik faaliyetlerde bulundu. Sultan Ebû İnan'ın elçisi olarak Gırnata'ya gitti. Benî Ahmer Sultanı Muhammed Ganî ile görüştü. Ona nasihatlarda bulundu. Bir müddet orada kaldıktan sonra bir heyetle beraber Fas'a döndü. Merînî Devleti kazaskerliğine tâyin edildi. Çok geçmeden rahatsızlandı ve vefât etti.

Ömrü boyunca Allahü teâlânın dînini öğrenmek ve insanlara öğretmek için çalışan Ebû Abdullah Makkârî, Allahü teâlânın rızâsını kazanmak için çalışmaktan, ibâdet etmekten bir an geri kalmadı. Sultanların uygun olmayan davranışlarına sabredip, onlara nasîhatlerde bulundu. Sultanların çevresini kötü kimselerin sararak Müslümanlar arasında fitne çıkarmalarına mâni olmak için sultanlara yakın oldu. Bütün gayret ve iyi niyetine rağmen zaman zaman sultanlarla arası açıldı. İnsanların beden sağlığını korumaları için sağlık ve tabâbetle ilgili bir kitap da yazdı.

İlim ve fazîlet sâhibi duâsı kabul olan bir zat olan Ebû Abdullah Makkârî'nin nasihatleri herkes tarafından severek dinlenirdi. Sohbetlerinde herkesin Allahü teâlânın emir ve yasaklarını öğrenip bildiklerine tâbi olmaları gerektiğini anlatırdı. Birçok maddî imkânlara sâhip olmasına rağmen eline geçenleri fakirlere sadaka olarak dağıtırdı. Müslümanların işlerini kolaylaştırıp, herkese karşı merhametli davranırdı. Doğru yoldan sapan zâlimlere de gereken cezâyı vermekten geri durmazdı.

Ebû Abdullah Makkârî birçok talebe yetiştirip, eserler yazdı. Onun yetiştirdiği talebeler arasında İbn-i Haldun ve kıraat âlimlerinden Şâtıbî de vardı.

Eserleri: 1) **Kitâb-ül-Kasâid:** 1200 kasîdeyi ihtivâ etmektedir. 2) **Kitâb-ül-Hakâik ver-Rekâik:** Tasavvufa dâirdir. 3) **Kitâbü't-Tuhaf vet-Taraf,** 4) **Kitâbü Amelin minet-Tıb:** Tıbbî bilgiler ve çeşitli hastalıkların tedâvî yollarını anlatan ve tıpla ilgili hadîs-i şerîfleri ihtivâ eden bir eserdir. 5) **Kitâb-ül-Muhâdarat:** Nasîhat edici hikâyeler toplanmıştır. 6) **Rıhlet-ül-Mütebettel,** 7) **İkâmet-ül-Mürîdîn.**

Ebû Abdullah Makkârî'nin hayatı hakkına İbn-i Merzuk el-Hafid tarafından bir eser yazılmış ve E**n-Nürü'l-Bedrî fit-Târif bil-Fakîh el-Makkârî** adı verilmiştir.

MAKYAJ;

Alm. *Schminken, Make-up (m),* **Fr.** *Maquillage (m),* **İng.** *Make up.* Çeşitli amaçlarla yüzün görünümünü değiştirmeyi veya düzeltmeyi gâye edinen bir işlem. Makyaj, daha güzel görünmek, bâzı fizikî kusurları örtmek için perde ve sahne sanatçılarının, çeşitli tipleri canlandırdıkları zaman, yüz hatlarında yapılan değişikliklerdir. Günümüzde, bilhassa büyük şehirlerde yaşayan birçok kadın, dudak, kirpik, yanak, göz kapağı vb. boyamak ve şekillendirmek sûretiyle makyaj yapar. Ayrıca güzellik enstitülerinde kadınların bâzı fiziksel kusurlarını örtmek için yapılan çeşitli işlemlere makyaj ismi verilir.

Makyajın târihçesi, Mîlâddan binlerce sene öncesine uzanmaktadır. Mısırlı ve Asurlu kadın ve erkeklerin gözlerine sürme çekmesi, saçlarını sarı nişasta ile boyayarak görünümlerini değiştirmeleri bunun delilidir. Eski Mısır kralları ile rahiplerinin, resmî ve dînî törenlerde peruk taktıkları, târih kitaplarında yazılıdır. M.Ö. 5000 yılına kadar uzanan kazılardan edinilen bilgilere göre, yüz ve göz gibi yerlere değişik boyaların tatbik edildiği görülmektedir. On altıncı yüzyıldan sonra, sahnelerde makyaj kullanılmaya başlandı. Elektriğin bulunması, sahne gösterilerinin daha canlı ve gösterişli olması dolayısıyla, makyaj yapımına daha çok itina gösterilme ihtiyacı doğdu. On dokuzuncu yüzyıldan sonra güzellik gâyesi ile yapılan makyaj günümüzde "Kozmetik Sanâyii" adında bir sanâyi dalının çıkmasına yol açtı.

Makyaj, çeşitli moda akımlarına bağlı olarak değişir. Değişik zamanlarda değişik renkler ve tonlar göze çarpar. İlk ve ortaçağlarda, iptidaî görünümüyle de olsa, güzellik için çeşitli makyaj çeşitleri kullanıldı. Batıda, onuncu yüzyıldan îtibâren güzellik anlayışında çeşitli değişmeler kendini gösterdi. Kadınların kullandıkları bâzı makyaj maddeleri, erkekler tarafından da kullanılmaya başlandı. İslâm dîninde erkeğin tedâvi için sürme çekmesi câiz, ziynet için çekmesi câiz değildir. Ziynet başkalarını imrendirecek, onlara üstünlük sağlayacak, öğünecek şeyleri yapmaktır. Kadınların yalnız evde erkeğine karşı, içerisinde dînimize göre kullanılması yasak olan maddelerin bulunmadığı, her türlü makyaj malzemelerini kullanmalarına izin verilmiştir. Müslüman kadınlardan sokağa çıkacakları zaman sâde ve mütevâzî bir şekilde olmaları ve böyle dolaşmaları istenmektedir. Sürme ve kına, asırlardan beri Müslüman kadınların başlıca süslenme malzemesi olmuştur. Bâzı bölgelerde bunlara ilâveten dînen herhangi bir mahzuru olmayan başka süs malzemeleri de kullanılmıştır.

Sahne ve perde sanatçıları, tarafından kullanılan makyaj ile yukarıda anlatılanları birbirine karıştırmamak gerekir. Sanatçılar temsil ettikleri kişinin bütün fizikî özelliklerini canlandırmak için makyaj yaparlar. Günümüzde, yüze tatbik edilen makyaj malzemelerinin çok kullanılması hâlinde cilt bozukluklarına yol açtığı da bilinen bir gerçektir.

Dünyâ makyaj (kozmetik) ve güzellik piyasası elinde bulunan Yahûdî asıllı Helena Rubinstein

kendisiyle röportaj yapan Avustralyalı gazeteciye verdiği cevap şudur: “Doğrusunu söyleyeyim ki bunca sattığım krem, allık, pudra, losyon ve müstahzarın sâhibiyim. 90 yaşıma da ulaştım fakat bunların hiçbirini kullanmadım. Faydasına da inanmıyorum. Bunları üretme ve satmamdaki tek gâyem İsrâil Devleti içindir.”

MAL;

Alm. *Eigentum, Geldung Gut, Vermögen. Ware,* **Fr.** *biens, propriete, fortone, richesse,* İ**ng.** *Property, beloinging, possession, wealth, scamp, goods.* Mülkiyete konu olabilecek şeyler. İnsanın arzuladığı ve lâzım olunca kullanmak için saklanabilen madde, cisim, metâ. Bir kimsenin, kurum veya kuruluşun mülkiyetinde bulunan menkul veya gayrimenkul varlık, mülk, eşyâ. Büyük ve küçük baş hayvanlar.

Mal, para ile değeri takdir edilebilen ve insanlar arasında devir edilmesi mümkün olan kıymetlerdir. İnsana faydalı olan, insanın özel olarak kendine mülk edinebildiği ve haklara konu olan her şey maldır. Mal, lügatta “mülk edinmeye konu olabilen her şey (madde, şeyler ve menfaatler), mâlik olunan şey, sonradan elde edilen ve mâlik olunan her türlü maddî eşyâ” mânâlarına gelir. Bu ismi Araplar, ençok develer hakkında kullanmışlardır.

Bir yerden bir yere götürülmesi mümkün olan mala menkûl (taşınır); niteliklerinde değişiklik olmaksızın taşınamayan mala gayrimenkûl (taşınmaz) denir. Mal; ağırlık, hacim, satıh, uzunluk ve sayı ile ölçülmelerine göre beş türlüdür.

Mülkiyete konu olmayan, yâni mülk edinmeye elverişli bulunmayan şey mal değildir. Bu îtibârla, bir buğday tânesi, rüzgâr, hava, güneş ışınları, denizdeki balık, yerinde bulunan su veya toprak mal değildirler. Ancak, elektrik, havagazı ve şehir suyu mal sayılırlar.

Türk Medenî Kânunu’na göre mal: Arâzi, mâdenler, binâlar, tapu siciline müstakil ve dâimî olarak kaydedilen haklar araziye bağlı gayrimenkuller mal sayılırlar.

Mallar hukûkî bakımdan maddî ve maddî olmayan mallar diye ikiye ayrılır. İster menkul, ister gayrimenkul olsun, elle tutulup gözle görülebilen mallara maddî mallar; ihtira beratı, alâmet-i farika, ticâret ünvanı, telif hakkı... gibi dış âlemde bir yer işgal etmeyenlerine ise; maddî olmayan mallar denir.

İnsanların doğumundan ölünceye kadar pek çok şeye ihtiyacı vardır. İnsanların gece gündüz demeden çalışmaları, ihtiyaçlarını daha iyi karşılayabilme gayretinden kaynaklanır. İşte iktisadî bakımdan ihtiyaçları gideren vâsıtalara “mal” denir. Bunlardan bir kısmı tabiatta bol miktarda mevcuttur. Hava, akarsular, güneş ısı ve ışığı gibi. Bunlar hayat için zarûrî olmasına rağmen, emek ve gayret göstermeksizin elde edilebildiği için iktisâdî olarak mal sayılmazlar.

Temin edilebilmeleri için emek ve çaba harcanmasını gerektirenler iktisâdî mallardır. İktisâdî mallar, az bulundukları için iktisâdî değer taşırlar. İktisâdî mallardan bir kısmı doğrudan doğruya ihtiyacı giderirler ki, bunlara “tüketim malları” denir. Bir kısmı ise ihtiyaçları giderecek malların üretiminde kullanılırlar. Bunlara da “üretim malları” denir.

Devletin fonksiyonlarını gerçekleştirebilmek maksadıyla, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak sâhip olduğu mallara amme (kamu) malı denir. Devletin kamu hizmetlerine tahsis ettiği, hizmetin yürütülebilmesi için zarûrî malları vardır. Okullar, hastâneler, Devlet dâireleri ve içlerindeki her türlü âlet, edevât ve cihazları gibi. Devletin, herhangi bir tahsis işlemine gerek duymadığı, herkesin yararlanmasına açık olan kamu malları da vardır. Özel mülkiyet dışında bulunan kamu arazisi, göl, nehir, deniz, dağ gibi yerler böyledir.

Mal beyanı: borçlu olup icrâ tâkibi altında bulunanlar, kendisi ve üçüncü kişiler nezdinde bulunan mal varlıklarını borca îtiraz etmediği takdirde, teblîğ târihinden îtibâren yedi gün içinde İcra Dâiresine bildirmek mecburiyetindedirler. Mal beyanında bulunmaz veya gerçek duruma aykırı beyanda bulunurlarsa hapisle cezâlandırılır. **İcrâ ve İflâs Kanunu’**na göre mal beyanında, borçlunun mal, alacak ve haklarından borcuna yetecek miktârının cins, mâhiyet ve miktârı, her türlü kazanç ve gelirleri, yaşayış tarzına göre geçim kaynakları ve borcunu nasıl ödeyebileceği İcra Dâiresine bildirilir. Ayrıca devlet memurluğuna girişte de kişilerden mal beyanında bulunmaları istenir.

İslâm Hukukunda “mal” ile ilgili hükümler en geniş ve en açık şekilde düzenlenmiştir. İslâmiyette mal kötülenmemiştir. Mâl sâhibi olmak emir ve teşik edilmiştir. Birçok ibâdetin mal ile yapılacağı bildirilmiştir. Yalnız haram edilen yollardan kazanılan mal kötülenmiştir.

Mal Allahü teâlânın verdiği bir nîmettir. Âhireti kazanmak, mal ile olur. Dünyâ ve âhiret, mal ile intizâm bulur, rahat olur. Hac, cihad sevâbı mal ile kazanılır. Bedenin sıhhat, kuvvet bulması, mal ile olur. Başkasına muhtâç olmaktan insanı koruyan maldır. Sadaka vermek, akrabayı dolaşmak, fakirlerin imdâdına yetişmek mal ile olur. Mescidler, mektepler, hastâneler, yollar, çeşmeler, köprüler yaparak, asker yetiştirerek insanlara hizmet de mal ile olur. Dînimiz “**İnsanların en iyisi, onlara faydası çok**

olanıdır." buyuruyor. İnsanlara yardım etmek için çalışıp para kazanmak, nâfile ibâdet etmekten daha çok sevaptır. Cennetin yüksek derecelerine mal ile kavuşulur. Hadîs-i şerîfte; **"Allahü teâlâ, bir kuluna mal ve ilim verir. Bu kul da haramlardan kaçınır, akrabâsını sevindirir, malından, hakkı olanları bilip verir ise, Cennetin yüksek derecesine gider."** buyruldu. Diğer bir hadîs-i şerîfte de buyuruldu ki: **"İki şeyden birine kavuşan insana gıpta etmek, buna imrenmek, yerinde olur. Allahü teâlâ bir kimseye İslâm ilimlerini ihsân eder. Bu da, her hareketini, bilgisine uygun yapar. İkincisi, Allahü teâlâ, birine çok mal verir. Bu kimse de malını, Allahü teâlânın râzı olduğu, beğendiği yerlere harc eder."** Peygamber efendimiz Amr ibni Âs (r.anh) için; **"İyi kimseye mâlın iyisi, ne güzel yakışır."** buyurdu. Enes bin Malik (r.anh) için de; "**Yâ Rabbî! Buna çok mal ve çok çocuk ver ve bunlarla kendisini bereketlendir!"** diye duâ buyurdu. Allahü teâlâ, **Kur'ân-ı kerîm**'de, mala **hayırlı şey** ismini vermektedir ve Habîbine verdiği nîmetleri hatırlatırken meâlen; "**Sen malsız idin, sana, kimseye muhtaç olmayacak kadar, mal verdim."** buyurmaktadır.

Büyük âlim Süfyân-ı Sevrî (rahmetullahi aleyh) buyuruyor ki: "Bu zamanda mal, insanın silâhıdır." Yâni, insan canını, sıhhatini, dînini ve şerefini mal ile korur. Medîne-i münevverinin yedi büyük âliminden biri olan Saîd bin Müseyyib buyuruyor ki: "Borçlarını ödemek için ve ırzını, nâmusunu korumak için ve ölünce, geride kalanlara miras bırakmak için mal kazanmayan kimse, hayırsızdır". Yâni kendine ve cemiyete zararlıdır. Büyük âlim İbn-iCevzî (rahmetullahi aleyh) buyurdu ki: "İyi niyetle mal kazanmak, mal kazanmamakdan iyidir." İslâmiyette, kendinin ve çoluk çocuğunun ihtiyaçlarını helâlden temin etmek, kimseye muhtaç kalmamak için mal kazanmak Allahü teâlânın yolunda cihâd etmek, harb etmek gibi sevaptır. Böyle çalışırken ölürse şehit olur. Birçok ibâdetten daha sevaptır.

İslâmiyet, haram, yâni yasak edilen yollardan biri ile, meselâ gasp, hırsızlık, kumar, fâiz, rüşvet almak vs. ile mal kazanmayı yasak etmiştir. Çalışarak, alın teri ile kazanılan mal kıymetlidir. Şu kadar var ki, böyle malların da, nisab mikdârı olunca zekâtını seve seve vermeyi emr etmiştir (Bkz. Zekât). Ayrıca malı, Allahü teâlânın izin vermediği yerlere harcamak ve izin verdiği yerlerde isrâf ederek kullanmak da yasak edilmiştir. Allahü teâlâ **Kur'ân-ı kerîm'**de fâizi, kumar oynamayı, malı, parayı çoğaltıp öğünmeyi, haram olan çalgılara, süslenmelere para harcamayı, mal ve mevkı ile gösteriş yapmayı yasaklamaktadır.

Malın büyük bir nîmet olduğu meydandadır. Malı isrâf, Allahü teâlânın nîmetini hakîr görmek, nîmete kıymet vermemek, nîmeti elden kaçırmak, kısaca küfrân-ı nîmet etmek, yâni şükür etmemek olur. Bu ise, nîmeti verenin düşman muâmelesi yapmasına, azarlamasına ve azâb etmesine sebep olacak büyük bir suçtur. Nîmetin kıymeti bilinmeyince, hakkı gözetilmeyince elden gider. Şükür edilince ve hakkı gözetilince elde kalır ve artar. Cenâb-ı Hak, İbrâhim sûresi, 7. âyetinde meâlen; **"Şükrederseniz, verdiğim nîmetleri elbette arttırırım."** buyuruyor.

İslâm Hukukunda malın, tabiî, iktisâdî ve hukukî bir değeri vardır.İslâmiyetin, kullanılmasını, faydalanılmasını yasak ettiği şeyler hâriç, diğer mallardan tabiî ve iktisâdî olarak değerli olanlar, hukukî olarak da değerlidir. Kısaca insanların, mülk edinmesine, faydalanmasına ve tasarruf etmesine yarayan eşyâların ve hakların hepsi "mal" sayılmaktadır. Hür insan mal değildir. Köleler hakkında ayrı hükümler vardır (Bkz. Köle). Buna göre mal çeşitleri şöyle tasnif edilmektedir:

1. Mütekavvim ve gayrimütekavvim mal: Mütekavvim mal, kıymetli mal demektir. Kullanması mübah ve mümkün olan maldır. Müslümanlar için, şarap, domuz ve besmelesiz kesilen veya kesmeden öldürülen hayvan, denizdeki balık, kıymetli mal değildirler. Hür insan ve insanın her parçası, balık ve kendiliğinden ölmüş hayvan leşi (Bkz. Leş), kan, mal değildir. Sülük ve yerinden alınıp götürülen toprak, su maldır. İslâm Hukukunda satışın geçerli olabilmesi için, malın mütekavvim olması lâzımdır.

2. Misli ve kıyemi mallar: Misli mal, çarşıda aynı vasıflarda benzeri bulunan mal olup, fiyatları başka olmaz. Ağırlıkla, hacim ile ve uzunlukla ölçülenlerden fabrikada, tezgâhta yapılan şeyler ve sayı ile ölçülenlerden aynı büyüklükte olanlar böyledir. Yumurta, aynı büyüklükte karpuz gibi.

Kıyemi mal ise, çarşıda benzeri bulunmayan, bulunsa da, fiyatları farklı olan maldır. Uzunlukla ölçülenlerden tarla, elde dokunan kumaş, halı ve lebise, ev, dükkân, yazma kitap, irili ufaklı karpuz vb. kıyemidir.

3. Menkul ve gayrimenkul mallar: Menkul, bir yerden başka bir yere nakli mümkün olan şeydir. Bunlar da nakit olarak kullanılan altın, gümüş ve bunlar karşılık gösterilip basılan mâden ve kâğıt paralar, hayvanlar, hacim (kile) ve tartı ile ölçülen bütün mallardır (**Mecelle,** 128, 130, 131, 133 134. maddeler).

Gayrimenkul ise, ev, arâzî gibi başka bir yere nakli mümkün olmayan şeylerdir. Gayrimenkul üzerindeki binâlar, dikili ağaçlar ile arâziye tâbi mâdenler, arâzinin sâhibine âittir (**Mecelle,** 1224-1227, 1228-1233, 1234-1262. maddeler).

4. Ayn ve deyn mal: Bey' (satmak) ve şirâ (satın almak) ilminde ayn, belli bir mal demektir. Fakat lügatta madde, cisim demektir. Bey' ve şirâda, bir ev, bir at, bir sandalye gibi kıyemi malların belli birer tanesine ve hazır olup da gösterilenin hepsine veya ayrılmış parçasına, misli olan mallardan da, hazır olup gösterilen hepsine veya ayrı olarak gösterilen yahut ayrılmamış belli mikdâr bir parçasına yahut hazır olmayıp, benzerlerinden ayrı ve yalnız olarak bulunduğu yeri ve cinsi bildirilen mala "ayn" denir. Ayrı olarak bulunduğu yer, çuval, sandık, oda, ev veya şehirdir. Buralarda bulunan malı müşteri biliyorsa veya ilk üç yerde bulunanı bilmiyorsa da, hep "ayn" olur. Görülen bir yığın buğday, görülen bir miktar para ayndır. Bu para semen (bedel, karşılık) olunca deyn olur.

"Deyn", satış ve ödünç verme veya başka sebeplerle ödenmesi lâzım olan borçtur. Alış verişte, ise hazır olmayıp, ayrı olarak bulunduğu yeri bildirilmeyen her türlü mala ve hazır ise de, ayrı olarak gösterilmeyen kıyemi mal parçasına, "deyn" denir. Ödünç alınan karz yâni borç para deyndir. Fakat her deyn, ödünç alınan borç demek değildir.

5. Amme (kamu) malları ve hususî (şahsi) mallar: İslâm Hukukunda, toplumdaki fertlerin, üzerinde özel mülkiyet tesis edemediği, hiç kimsenin özel mülkiyetine girmiş olmayıp ammenin (halkın) ihtiyaç ve faydasına ayrılan mallara, "Amme malları" denir. Bunlardan bir kısmı, aslında özel mülkiyete konu olabildiği halde henüz kimsenin olmamış olan şeylerdir. Meselâ, av hayvanları, ormandaki odun ve ölü arâziler (arâzi-i mevât) vs. böyledir. Bir kısmı da, şahısların sâhip çıkıp, kendilerine mal edinmeye kalkışamadıkları şeylerdir. Bunlar, büyük akarsular, yeraltı suları, umumî yollar, köprüler, ibâdethâneler (câmiler), mezarlıklar, vakıflar gibi toplumun ihtiyacına yarayan şeylerdir.

Şahsî mallar ise özel mülkiyete konu olabilen mallar olup, sâhibinden başkasının bu malda tasarruf hakkı yoktur. İslâm Hukukuna göre, aslında her şeyin özel mülkiyete konu olması esastır. Ancak hava, deniz köprüler, mer'alar (otlaklar) ve benzeri umûmî ihtiyaçları karşılayanlar gibi hukuk îcâbı mülk edinilmesi mümkün olmayan şeyler, özel mülkiyete konu olmaz.

Tabîatta var olan kaynağındaki su, umûmî yerlerdeki ot, odun ve ateş, bütün insanların ortak kullanabileceği mallardandır. Bunlara âit husûsî hükümlere fıkıh kitaplarında geniş yer verilmiştir.

Ölçü birimine göre mal: Ağırlık, hacim, yüzey birimi, uzunluk birimi ve sayı ile ölçülen mallar olmak üzere beşe ayrılır.

Buğday, arpa, hurma ve tuz dâimâ hacim yâni; ölçek, kile ile ölçülen maldır. Tartı ile kullanılmaları hacim ile ölçülen mal olmalarını değiştirmez. Altın ile gümüş dâimâ ağırlıkla ölçülen maldır. Bildirilen bu altı maldan başka şeylerin ölçülmeleri âdete bağlıdır. Çarşıda, pazarda nasıl ölçülüyorsa, öyle olduğu kabul edilir.

Nakit kullanılan mal: Külçe veya basılmış para hâlindeki altın ve gümüşlere "nakit", "nakdeyn" veya "nükûd" denir.

MALAHİT (Malakit);

Alm. *Malachit (m),* **Fr.** *Malachite (f),* **İng.** *Malachite.* Bazik bakır karbonattan müteşekkil, parlak yeşil bir mineral. Çok bulunan bir bakır cevheridir. Dâimâ bakır sülfürleriyle, özellikle kalkopiritle birlikte ve bunların yataklarının üst kısımlarında oksitlenme sonunda bulunur. Bu oksitlenme, özellikle kalsiyum karbonatın bulunduğu yerlerde su, hava ve karbondioksidin bakır sülfidi etkilemesiyle meydana gelir.

Sibirya, Macaristan, Cornwall, Almanya, Kuzey ve Güney Amerika, Güney Avusturalya, Güney Batı Afrika'da ve Anadolu'da çeşitli yerlerde bulunur.

Malahitin bileşimi $CuCO_3Cu\ (OH)_2$'dir. Kristalleri monoklinal sistemdedir. Ancak kristalleri az bulunur. İğne ve kıl gibi kristaller, bir arada, demete benzer şekildedir. Çoğunlukla üst yüzeyi yumrulu, yuvarlak, salkımımsı agregat (amorf) olarak bulunur. Kristalleri, siyahımsı yeşil ve cam parıltılıdır; agregatları ise zümrüt yeşili renginde ve ipek parıltılı veya donuk olur. Çizgisi açık yeşildir. Sertliği 3,5-4,0 ve özgül ağırlığı da 4,0 g/cm^{3}tür. Kolay kırılır, kırılma yüzeyi midye kabuğu şekillidir. Üfleçte erir ve kömür üstünde Cu (bakır) tânesi bırakır. Tüpte ısıtılırsa su çıkarır ve kararır. Amonyakta çözünür. Asitlerde de köpürerek çözünür.

Malahit fazla sert olmadığı için, traşlanıp parlatılarak mücevhercilik ve sedefçilikte kullanılır.

Malahit yeşili: Kapalı formülü $C_{23}H_{25}ClN_2$ olan bir boyarmaddedir. Benzaldehit ve dimetil anilinden elde edilen malahit yeşili trifenilmetan yapısındadır. Anilin yeşili veya benzaldehit yeşili olarak da bilinir. Sanâyide ipek, yün, deri ve jütü doğrudan, pamuğu da mordanlandıktan sonra boyamada kullanılır. Tıpta, seyreltik çözeltileri yerel antiseptik olarak kullanılır. Bu bileşik mantar ve bakterilere karşı da etkilidir. Yeşil kristal yapısı ile malahit'e benzediğinden malahit yeşili denmektedir.

MALATYA;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 12.313 km^2

Nüfûsu : 702.055

İlçeleri : Merkez, Akçadağ, Arapgir, Arguvan, Battalgâzi, Dârende, Doğanşehir, Doğanyol, Hekimhan, Kale, Kuluncak, Pötürge, Yazıhan, Yeşilyurt.

Doğu Anadolu'nun Yukarı Fırat bölümünde yer alan bir ilimiz 37° 54' ve 39° 03' kuzey enlemleri ile 38° 45' ve 39° 08' doğu boylamları arasında yer alır. Doğudan Elazığ; kuzeyden Erzincan ve Sivas; batıdan Kahramanmaraş; güneyden Adıyaman; güneydoğudan Diyarbakır illeri ile çevrilidir. Türkiye'nin en güzel kayısılarının yetiştiği, kayısı bahçesi olarak tanınan şirin bir ildir. Trafik numarası 44'tür.

İsminin Menşei

Üç bin sene önce Hititler Malatya şehrini kurduklarında buraya "Meyve Bahçesi", "Bal" mânâsına gelen "Maldiya" ismini vermişlerdir. Asurlular bu şehre "Milidia" Romalılar ise "Melita" ve "Melitene" demişlerdir. Müslüman Araplar "Malatiye" ismi ile anmışlardır. Türkler Malatya'yı fethedince bu şehre bugünkü ismi olan "Malatya" demişlerdir.

Târihi

Malatya'nın târihi Hititlere dayanır. Merkez ilçenin 4 km yakınında Aslantepe Höyüğü'nde M.Ö. 8. asra âit Hitit Sarayı çıkmıştır. Hititlerden sonra bu bölgeye Hitit asıllı Kargamış Krallığı, Mitanniler, Hurriler, Sami Babilleri, Asurlular, Medler ve M.Ö. 6. asırda Persler hâkim oldular.

Makedonya Kralı İskender'in M.Ö. 4. asırda Pers İmparatorluğuna son vermesi ve İran'ı istilâsı üzerine bu bölge de Makedonya Krallığının kontroluna geçti. İskender'in ölümü ile İmparatorluk parçalandı ve bölge, Asya (Selevkoslar) devletinin payına düştü. Daha sonra Kammagene Krallığı, Pontus krallığı, Patlar ve Sasanilerin işgaline uğradı. Daha sonra Romalılar hâkim oldu.

Roma İmparatoru Canstance surları yaptırdı. M.S. 395'te Roma İmparatorluğu ikiye bölününce Malatya, Doğu Roma (Bizans)'nın payına düştü. Bizanslılar Malatya'yı eyalet merkezi yaptılar ve 532'de İmparator Justinianus surları tâmir ettirdi. Sâsânî Şehinşahı Birinci Hüsrev şehri yakıp yıkınca, şehir yeniden inşa edildi. Habib İbn-i Mesleme komutasındaki İslâm orduları Malatya'yı fethetti ve Malatya 655-712 ve 735-757 arasında 79 sene İslâm Devletinin sınır şehri oldu. İslâm Devletindeki iç savaşlar ve bölücü faaliyetleri fırsat bilen Bizanslılar, Malatya'yı işgal ettiler. 1071 Malazgirt Savaşından sonra 1085'te Selçuklular, Malatya'yı fethettiler. Selçuklulara bağlı Danişmendoğullarının 1135-1175 seneleri arasında 40 sene başkenti oldu. 1175'te Malatya Türkiye Selçukluları Devletine (Konya'ya) bağlandı.

Selçuklulardan sonra Malatya, İlhanlılara ve daha sonra Mısır-Suriye Türk- Memlûk İmparatorluğuna geçti. 1398'de Yıldırım Bâyezid Han, Malatya'yı Memlûklardan almışsa da, birkaç sene sonra geri verdi. Dulkadiroğulları bir ara Malatya'ya hâkim oldular. 1401'de Timur, Malatya'ya geldi. 1516 senesinde Yavuz Sultan Selim Han, Memlûk Devletine son verince, Malatya, kesin olarak Osmanlı Devletine katıldı.

Osmanlı devrinde Malatya, merkezi Maraş olan Dulkadir Beylerbeyliğinin (eyâletinin) beş sancağından (vilâyetinden) biri oldu.

On sekizinci asır ortalarında iç ayaklanmalar sebebiyle Kahramanmaraş'tan ayrılarak Diyarbakır eyâletine bağlandı. Tanzimata kadar sönük bir devre geçirdi. Tanzimattan sonra Mâmûretü'l-aziz eyâletinin (vilâyetinin) üç sancağından (vilâyetinden) birinin merkezi oldu. 5 kazâsı vardı. Birinci Dünyâ Harbi başında, İç Anadolu'nun merkez şehirlerinin büyüklerinden biri hâline geldi ve Cumhûriyet devrinde il oldu.

1931'de demiryolunun Malatya'ya varması ve 1937'de şehrin demiryolu ile Sivas'a bağlanması kalkınmasını temin etti.

Fizikî Yapı

Malatya il topraklarının % 45'i dağlardan % 42'si plato ve yaylalardan ve % 13'ü ovalardan ibârettir.

Dağları: Malatya'nın güneyinde yüksek dağlar birbirine yakın sıralar hâlinde uzanır ve bu dağlar Güneydoğu Torosların başlangıcıdır. Malatya Dağları da denir. Malatya Dağlarındaki başlıca tepeler şunlardır: Karakaya Tepe (2424 m), Şillon Tepe (2525 m), Gavrik Tepe (2306 m), Kelle Tepe (2150 m).

Güneydoğu Toroslarının kolları Adıyaman, Kâhta ve Malatya Ovasının arasını doldurur. En yüksek yeri Nurhak Dağlarıdır. Nurhak Dağının doruğu (3080 m) Maraş sınırları içinde kalır. Malatya'nın kuzeyini Yama Dağının en yüksek tepeleri Doyuran Tepe (2425 m), Hasbek Tepe (2310 m) ve Göl Dağı (2402 m) kaplar.

Malatya Toroslarının güney, kuzey ve batı yamaçlarında yan yana dizilmiş platolara "Güney Platolar" denir. Suyu ve çayırı boldur. Başlıcaları Küçük Kuruca ve Büyük Kuruca'dır.

Yama Dağı eteklerinde sıralanan platolara "Kuzay Platolar" denir. Yüksekliği 1500 m'dir. Hayvancılığa müsaittir.

Ovaları: Malatya Ovası: Kuzey ve güneydeki dağ sıraları arasında Doğu Anadolu'nun en geniş düzlüğüdür. Ortalama yüksekliği 900 m, yüzölçümü 830 km^2dir. Tohma, Sultan Suyu ve Fırat arasında kalan geniş alanı kaplar. Üçgeni andırır.

Doğanşehir Ovası: Sürgü Ovası, İzoli Ovaları, Mığdı Düzü, Yazıhan Düzü, Tokma Suyunun kuzeyindedir. Arguvan, Diştrik, Çapıtlı, Mandara, Tafta, Akçadağ, Erhaç, Arga Yazısı, Ören Yazısı başlıca düzlükleridir.

Akarsuları: Malatya Ovasını sulayan bütün akarsular Fırat'ın kollarını meydana getirir. Çok geniş bir su toplama alanı olan Fırat, Elazığ ile sınırı çizer. Başlıca akarsuları Tohma Suyu, Arapkir Çayı, Derme Suyu, Hatun Suyu, Dilek Suyu, Kuru Çay, Horata Çayı, Orduzu Suyu, Sürgü Suyu, Sultan Suyu ve Dipsiz Çaydır. Tohma Suyu: Malatya'nın en büyük akarsuyudur. Yaz kış suyu boldur.

Göller: Malatya'da önemli tabiî göl yoktur. Tohma suyu ile Sürgü Suyu üzerinde kurulu iki küçük baraj gölü vardır. Sulamada kullanılır. Karakaya Barajının % 59'u Malatya sınırları içinde ve 65 köy baraj gölü altında kalmıştır.

İklim ve Bitki Örtüsü

İklim: Bu bölgede sert kara iklimi hüküm sürer. Kışlar soğuk ve uzun, yazlar sıcak ve kurak geçer. Sıcaklık -25, 1°C ile +41,8°C arasında seyreder. Üç ay 30°C'nin üstünde ve 2,5 ay 0°C'nin altındadır. Senelik yağış ortalaması 383 mm'dir. Senenin bir ayı karla örtülüdür.

Bitki örtüsü: Malatya il topraklarının % 54'ü çayır ve mer'alarla, % 31'i ekili ve dikili arâzi ile kaplıdır. Ormanı azdır. Ormanlık alanı % 10'dur. Geniş Malatya Ovası, bozkır görünümündedir. Akarsu çevreleri orman gibi uzayan kayısı (meyve) bahçeleri ile kaplıdır. Burada dünyânın en nefis kayısıları yetişir. Malatya Toroslarında en çok meşe, vâdi yamaçlarında ardıç ağaçlarına rastlanır. Platolar çayır bakımından zengindir.

Ekonomi

Malatya ilinin ekonomisi tarıma ve tarıma dayalı sanâyiye dayanır. Faal nüfûsun % 70'i tarım, hayvancılık, balıkçılık, ormancılık ve avcılıkla uğraşır. Senelik gayri sâfî hâsılanın (hâsılatın) (brüt gelirin) % 35'i tarımdan ve % 20'si sanâyiden, % 12'si devlet hizmetlerinden sağlanır.

Tarım: Malatya ilinde tahıl üretimi ön sırada yer alır. Başlıca tarım ürünleri; buğday, arpa, nohut, fasulye, tütün, şekerpancarı ve patatestir. Malatya ilinde meyvecilik çok önemlidir. Başta kayısı olmak üzere elma, kiraz, armut, dut, ceviz ağaçları orman gibi yer kaplar. Turunçgiller dışında her meyve yetişir. Kayısısı dünyâca tanınır. Kayısı ağacı sayısı 4 milyon civârındadır. Türkiye'de yetişen kayısının % 40'ı Malatya'da yetişir. Üretilen kayısının % 95'i ihraç edilir. İri tâneli Napolyon kirazı da meşhurdur. Ayrıca kavun ve karpuz ile domates, patlıcan ve tâze fasulye yetişir. Sulanan arâzi artmaktadır.

Hayvancılık: Hayvancılık bitki tarımından sonra gelir. Plato ve yaylalarda zengin çayırlar ve bol su vardır. Hayvancılığa müsaittir. Koyun, kıl keçisi ve sığır beslenir. Beyaz Oğul Balı meşhurdur.

Ormancılık: Malatya ili orman bakımından fakirdir. İl topraklarının % 10'u ormanlık olup, 23 bin hektar orman ve 112 bin hektar fundalık alandan ibârettir. Ormanların % 30'u bozuk koru ve bozuk bataklıktır. Senede 80 bin ster (0,750 m3) yakacak odunu elde edilir. Ormanlar Merkez ilçe, Pötürge ve Doğanşehir'de sıktır.

Mâdencilik: Malatya ili mâden bakımından zengin sayılır. Demir, krom, bakır, amyant ve kurşun mâdenleri işletilir. Senede 500 bin ton olarak çıkarılan demir Karabük ve Ereğli demir çelik fabrikalarına gönderilir.

Sanâyi: Malatya ilinde sanâyi sektörü bilhassa 1970'ten sonra hızla gelişmektedir. Büyük bir organize sanâyi bölgesi kurulmuştur. 10 kişiden fazla işçi çalıştıran iş yeri sayısı 50'dir. Başlıca sanâyi kuruluşları şunlardır:

Sümerbank Malatya Pamuklu Sanâyii Müessesesi, Tekel Sigara Fabrikası, Şeker Fabrikası,

Transfarmatör Malzemeleri Fabrikası, 7 un fabrikası, çok sayıda kayısı kurutma ve işletme tesisleri, et kombinası, süt fabrikası, yem fabrikası, meşrubat fabrikaları, İpaş İplik Fabrikası, Yifaş Yeşilyurt İmalât Sanâyi A.Ş., tuğla fabrikası, çimento fabrikası, takım transformatörleri üreten fabrika (Maksan), Kâğıtsan Kâğıt Fabrikası ve mobilya fabrikası (Mormaş), boya, tutkal, plâstik ve ilâç sanâyi fabrikaları, Vagon Fabrikası.

Ulaşım: Malatya kara ve demiryolunda bir kavşak noktasıdır. Karayolu ile doğuda Elazığ, Diyarbakır, Muş, Bitlis ve Van'a; güneybatıda Maraş ve Hatay'a; batıda Kayseri ve Ankara'ya bağlanır.

Yollar kaliteli değildir. Yolsuz köy yoktur. Demiryolu ağı ile Malatya- Sivas, Samsun ile Karadeniz'e; Kayseri vasıtasıyla Ankara'ya; Malatya- Maraş-İslâhiye ile Adana ve Suriye'ye ulaşır. Malatya'da bir havaalanı olup Malatya-Ankara ve Malatya-İstanbul arasında hergün karşılıklı seferler yapılır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfus: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 702.055 olup, 379.188'i il merkezi ve ilçelerde, 322.867'si köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 12.313 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 55'tir.

Örf ve âdetleri: Eski bir yerleşim merkezi olan Malatya'da Hititlerden bu yana birçok millet ve kültürler gelip geçmiştir. Yedinci asır ortalarında İslâm kültürü yerleşmeye başlamış ve 12. asırda Türklerin bu bölgeyi fethetmeleri ile Türk-İslâm kültürü yerleşmiştir. Diğer kültürler unutulmuştur. Malatya geleneklerini koruyan ve devam ettiren illerimizden biridir.

Halk edebiyatı: Malatya halk edebiyatı bakımından zengindir. Pekçok halk şâiri yetişmiştir. Başlıcaları Derviş Mehmed, Âşıkî Ahmed, Kusurî, Remzi, Biçâre, Şah Sultan, Âşık Ali Gürbüz, Pervâne'dir.

Halk oyunları: Malatya halk oyunları ve türküler bakımından da oldukça zengindir. Oynanan oyunlar, Halay ve Semahlardır. Davul ve zurna ile oynanır. En yaygın oyunlar: Dillar, Çeçer, Lorka, Memyana, Meyruk, Papori, Sinsin, Tekayak, Kemaliye, Tamzarası, Aşırma, Hari, Çavşu, Hoplama, Himhina, Kazengi ve Tringo'dur.

El Sanatları; Ahşap oymacılığı, bakırcılık, çömlekçilik, halı ve kilim dokumacılığı (şayak dokumacılığı) dır. İğne ve tığ oyası da meşhurdur.

Mahalli Yemekleri: Malatya'nın köfte ve sarmaları çok çeşitli ve meşhurdur. Bulgur, tarhana çorbası, ayran ve süt çorbaları, kulak çorbası ve patlıcanlı kâğıt kebabı mahallî yemekleridir.

Mahallî kıyâfet; Malatya'da hâlen en yaygın kadın giyimi çarşaftır. El dokuması ve peştemallar, örtü gibi kullanılır. Çarşaf içine zıbın ve alta şalvar giyilir. Başa küllük geçirilir. Küllük çevresine altın veya gümüş dizilmiş al renkli bir fes giyilir. Fesin üzerine çiçekli yazma dolanır. Saçlar örgülüdür. Erkek kıyafetinde işlemeli papak yaygındır. Başa giyilir, "küm" ismi verilir. Çubuklu yakasız, kollar yırtmaçlı, düğmesiz keten gömlek ve şalvar da yaygındır. Cirit ve güreş sporu bilhassa köylerde fazla ilgi görür.

Eğitim: Okulsuz köy sayısı birkaç tânedir. Okur-yazar nisbeti % 70'i aşmıştır. İlde 40 anaokulu, 1007 ilkokul, 142 ortaokul, 77 lise vardır. 1975'te İnönü Üniversitesi kurulmuştur. Buna bağlı Fen ve Edebiyat Fakültesi, Tıp, Mühendislik, İlâhiyat Fakültesi, İktisâdî ve İdârî Bilimler Fakültesi ve Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fen Bilimleri Enstitüsü ve Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Malatya, Adıyaman, Arapgir ve Elbistan Meslek Yüksek Okulları ile Sağlık Meslek Yüksek Okuludur. Üniversite bünyesinde Turgut Özal Tıp Merkezi kurulmaktadır. ABD Huston Hastânesi plânına göre yapılmaktadır.

İlçeleri

Malatya'nın biri Merkez olmak üzere on dört ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 333.001 olup, 281.776'sı ilçe merkezinde, 51.225'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 26, Çolaklı bucağına bağlı 21 köyü vardır. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Toprakların büyük bölümü Malatya Ovasında kalır. Güneyinde Malatya Dağları yer alır. Başlıca akarsuyu Fırat Nehri ve kollarıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, tütün, pamuk, buğday, arpadır. Sulanan yerlerde sebze ve meyvecilik yapılır. Kayısısı meşhurdur. Yüksek kesimlerde yaylacılık metodlarıyla küçükbaş hayvan besiciliği yapılır. Şeker Fabrikası, Sümerbank Pamuklu Sanâyii, un fabrikaları, metal eşyâ-makina îmâlâtı, orman ürünleri fabrikası, karton fabrikası başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Beydağı'nın eteklerinde Malatya Ovasının güney ucunda kurulmuştur. Sivas-Diyarbakır demiryolu ile Kayseri-Diyarbakır karayolu ilçeden geçer. Malatya eski ve yeni Malatya olarak iki kısımdır. Bugünkü Malatya eski ve târihî Malatya'nın "Aspuzu Bağları" denilen yerinde kurulmuştur. Şehir yüksek dağların eteklerinde kurulduğundan bu dağlardan inen sularla beslenir. Şehrin etrâfı bağ

ve bahçelerle çevrilidir. İlçe belediyesi Cumhûriyetten önce kurulmuştur.

Akçadağ: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 51.226 olup, 10.839'u ilçe merkezinde, 40.387'si köylerinde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 43, Kürecik bucağına bağlı 16, Levent bucağına bağlı 14 köyü vardır. Yüzölçümü 1913 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 27'dir. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Batısında Nurhak Dağları, kuzeydoğu ve güneyinde düzlükler yer alır. Başlıca akarsuları Sultansuyu ve Ebeler Çayıdır. Nurhak Dağlarının alçak kesimlerinde platolar vardır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. Başlıca, tarım ürünleri buğday, fasülye, nohut, arpa, şekerpancarı ve pirinçtir. Meyvecilik gelişmiştir. Kayısı ve armutları çok lezzetlidir. Köylerde kilim ve ve halı dokumacılığı yaygındır. Dağlık kesimlerde yaygın olarak küçükbaş hayvan beslenir. Türkiye'nin en büyük havzası olan Sultansuyu Havzası ilçededir.

İlçe merkezi Nurhak Dağlarının eteklerinde kurulmuştur. Kayseri Malatya yolu ilçeden geçer. İl merkezine 34 km mesâfededir. Denizden yüksekliği 1100 metredir. Eski adı Arga idi. 1850'ye kadar ilçe merkezi Levent bucağı idi. İlçe belediyesi 1980'de kurulmuştur.

Arapgir: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 20.675 olup, 10.420'si ilçe merkezinde, 10.255'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 22, Taşdelen bucağına bağlı 17 köyü vardır. Yüzölçümü 956 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 22'dir. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Kuzeyinde Yama Dağı, güneydoğusunda Gül Dağı ve bu iki dağ arasında 1500 metre yüksekliği olan platolar yer alır. Bunların en önemlisi Sarıçiçek Yaylasıdır. Fırat Nehri ve Kozlukçayı başlıca akarsulardır. Keban Baraj Gölünün bir kısmı ilçe sınırları içinde kalır. Akarsu Vâdisinde küçük düzlükler vardır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve kayısıdır. Bağcılık yaygındır. Kara üzümü kışa dayanıklıdır. En çok beslenen hayvanlar sığır ve kıl keçisidir. İlçe merkezi Kozlukçayı Vâdisinde kurulmuştur. Elazığ'ı Keban üzerinden Sivas'a bağlayan karayolu ilçeden geçer. Denizden yüksekliği 1100 metredir. Toprağı genelde verimsiz olduğundan halk başka yerlere göç eder. Bu yüzden nüfusu devamlı azalır. Belediyesi 1888'de kurulmuştur.

Arguvan: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 13.907 olup, 1827'si ilçe merkezinde, 12.080'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 36, Çobandere bucağına bağlı 7 köyü vardır. Yüzölçümü 1037 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 13'tür. İlçe toprakları Fırat Vâdisinde, dağlık bir alanda yer alır. Yama Dağının uzantıları toprakları engebelendirir. Dağlarda çayırlıklarla kaplı platolar vardır. Söğütlü Çayı başlıca akarsuyudur. Akarsu Vâdilerinde küçük düzlükler vardır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri buğday, kayısı ve elmadır. Yaylacılık metodu ile hayvancılık yapılır. İlçe merkezi Yama Dağı eteklerinde kurulmuştur. Önceleri Arapgir'e bağlı bucak iken kazâ hâline getirilerek Diyarbakır'a bağlandı. 1873'te yeniden bucak olarak Keban'a bağlandı. Cumhûriyetten sonra Malatya'ya bağlanan Arguvan, 1954'te ilçe oldu. Eski ismi Tahir'dir. İl merkezine 60 km mesâfededir. Gelişmemiş ve küçük bir yerleşim merkezidir.

Battalgâzi: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 26.665 olup 14.994'ü ilçe merkezinde, 11.671'i köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 18 köyü vardır. İlçe toprakları genelde düz olup, Malatya Ovasında yer alır. Fırat Nehri ve kolları başlıca akarsularıdır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, şekerpancarı, buğday, pamuk ve arpadır. Sulanabilen yerlerde sebze ve meyvecilik yapılır. Kayısı, en çok yetiştirilen meyvedir. Yüksek kesimlerde küçükbaş hayvan, ovalarda ise sığır besiciliği yapılır.

İlçe merkezi, Malatya Ovasında küçük bir akarsuyun kenarında kurulmuştur. Malatya-Elazığ demiryolu ve Hekimhan-Malatya karayolu ilçeden geçer. Eski ismi, eski Malatya idi. 1838 Hizip Savaşında Osmanlı ordusu komutanı Hâfız Paşa kışın burada konakladı. Bu sırada bâzı evlerin ahşap kısımları kış sebebiyle yıkılınca şehir sâkinleri burayı terk ederek bugünkü Malatya'ya yerleştiler. 3500 senelik eski Malatya târihî eserleri hâlen ayakta durmaktadır.

Dârende: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 48.612 olup, 11.488'i ilçe merkezinde, 37.124'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 18, Balaban bucağına bağlı 12 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikte engebeli arâziden meydana gelir. Batısında Hezanlı Dağı, güneyinde Nurhak Dağları, doğusunda Akçababa Dağları, kuzeyinde Leylek Dağı yer alır. İlçe topraklarını Tohma Suyu ve Balıklıtohma Çayı sular. Akarsu vâdilerinde küçük düzlükler vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, buğday, şekerpancarı, nohut ve patatestir. Sulanabilen arâzide sebzecilik ve meyvecilik yapılır. En çok dut ve kayısı yetiştirilir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. En çok koyun ve kıl keçisi beslenir. İlçe topraklarında krom ve demir mâdeni çıkarılır.

İlçe merkezi, Malatya-Kayseri-Ankara karayolu üzerinde yer alır. İl merkezine 110 km mesafededir. Çok eski târihe sâhiptir. Eti ve Sümerlere âit eserler vardır. Eski yerleşim merkezi ilçe yakınındaki

Zengibar Kalesinin içinde idi. 1070'lerden sonra kalenin eteğine yerleşen halk bugünkü Dârende'yi kurmuşlardır. Belediyesi 1868'de kurulmuştur.

Doğanşehir: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 48.196 olup, 11.046'sı ilçe merkezinde, 37.150'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 29, Sürgü bucağına bağlı 5 köyü vardır. Yüzölçümü 1290 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 37'dir. İlçe toprakları dağlıktır. Güney ve doğusunda Malatya Dağları yer alır. Başlıca akarsuları Sultan Suyu ve Sürgü Çayıdır. Sürgü Çayı üzerinde sulama gâyeli Sürgü Barajı kurulmuştur. Akarsu vâdilerinde küçük düzlükler vardır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri fasulye, şekerpancarı, buğday, patates, tütün, kayısı ve elmadır. Bağcılık ve arıcılık gelişmiştir. Yüksek kesimlerde küçük baş hayvancılığı yapılır. En çok koyun ve keçi beslenir.

İlçe merkezi, Malatya-Kahramanmaraş demiryolu üzerinde yer alır. Malatya- Kahramanmaraş karayolu ilçe topraklarından geçer. İl merkezine 57 km mesâfededir. Gülşehir olan ismi 1933'te Doğanşehir olarak değiştirildi. 1946'da ilçe olan Doğanşehir'in belediyesi aynı sene kurulmuştur.

Doğanyol: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 11.478 olup, 3723'ü ilçe merkezinde, 7755'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 16 köyü vardır. İlçe toprakları, orta yükseklikteki dalgalı düzlüklerden meydana gelmiştir. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, kayısı ve üzümdür. Hayvancılık gelişmiş olup, en çok kıl keçisi ve koyun beslenir. İlçe merkezi Malatya Dağları eteklerinde kurulmuştur. Gelişmemiş ve küçük bir yerleşim merkezidir. Pötürge'ye bağlı bir bucakken 9 Mayıs 1990'da 3363 sayılı kânunla ilçe oldu.

Hekimhan: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 42.467 olup, 13.612'si ilçe merkezinde, 28.855'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 33, Hasan Çelebi bucağına bağlı 13, Kurşunlu bucağına bağlı 16 köyü vardır. Yüzölçümü 1896 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 22'dir. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Kuzeyinde Ayran Dağı, batısında Akçababa Dağı ve Leylek Dağı yer alır. Başlıca akarsuyu Kuruçay'dır. Akarsu vâdilerinde düzlükler vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, kayısı, arpa, patates, elma, soğan ve üzümdür. Yüksek kesimlerde küçükbaş hayvan besiciliği yapılır. Köylerde halı ve kilim dokumacılığı yaygın olarak yapılır. İlçe topraklarında demir, dolomit ve kireçtaşı yatakları vardır.

Kale: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 8564 olup, 818'i ilçe merkezinde, 7746'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 20 köyü vardır. İlçe toprakları hafif dalgalı düzlüklerden meydana gelir. İlçe topraklarını Fırat Nehrinin kolları sular. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, tütün, buğday ve arpadır. Yüksek kesimlerde hayvancılık yapılır. İl merkezine bağlı bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Kuluncak: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 14.378 olup, 2240'ı ilçe merkezinde, 12.138'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 21 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikteki engebeli düzlüklerden meydana gelir. Başlıca akarsuyu Tohma Çayıdır. Doğusunda Leylek Dağı yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı, nohut ve patatestir. Sulanabilen arâzide sebze ve meyve yetiştirilir. Yüksek kesimlerde küçükbaş hayvan besiciliği yapılır. İlçe merkezi Tohma Çayı Vâdisinde yer alır. Dârende'ye bağlı bir bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, kayısı, üzüm ve arpadır. Dağlık kesimlerdeki yaylalarda hayvancılık ve arıcılık yapılır. Dokumacılık yaygındır. İplik, dokuma ve hazır giyim atölyeleri başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. İlçe merkezi Beyler Deresi Vâdisinde kurulmuştur. Eski ismi Cırmıktı idi. İl merkezine 9 km mesâfededir. 1957'de ilçe olan Yeşilyurt'un belediyesi Cumhûriyetten önce kurulmuştur.

Pötürge: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 35.319 olup, 4359'u ilçe merkezinde, 30.960'ı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 37, Tepehan bucağına bağlı 21 köyü vardır. İlçe topraklarını Güneydoğu Toroslar engebelendirir. Dağlar akarsu, vâdileriyle, parçalanmıştır. Başlıca, akarsuları olan Büyükçay, Şiro Çayı ve Çayboğaz Deresidir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, kayısı, üzüm, olup ayrıca az miktarda patates, soğan, baklagiller ve elma yetiştirilir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağı olup, en çok kıl keçisi ve koyun beslenir. İlçe topraklarında demir ve pirofillit yatakları vardır.

İlçe merkezi dağlık bir arâzide kurulmuştur. Gelişmemiş ve küçük bir yerleşim merkezidir. Asıl adı "İmrun"dur. Sonraları Şiro denmiştir. İl merkezine 72 km mesâfededir. Belediyesi 1900'de kurulmuştur.

Yazıhan: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 16.218 olup, 2862'si ilçe merkezinde, 13.356'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 26 köyü vardır. İlçe toprakları Malatya Ovasında yer alır. Başlıca

akarsuyu Kuruçay'dır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri Şekerpancarı, pamuk, arpa ve buğdaydır. Sulanabilen arâzide sebze ve meyve yetiştirilir. Yüksek kesimlerde küçükbaş hayvan besiciliği yapılır. İlçe merkezi Sivas-Malatya demir ve karayolu üzerinde yer alır. Merkez ilçeye bağlı bir bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla, ilçe oldu. Belediyesi aynı sene kuruldu.

Yeşilyurt: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 31.349 olup, 9184'ü ilçe merkezinde, 22.165'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 20 köyü vardır. Yüzölçümü 568 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 55'tir. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Güneyinde Mahya Dağları yer alır. Kuzeyi ise Malatya Ovasında kalır. Başlıca akarsuyu Derme Çaydır. İlçe merkezi Kuruçay'ın doğu kıyısında kurulmuştur. Malatya Sivas demiryolu ve karayolu ilçeden geçer.

İl merkezine 78 km mesâfededir. Selçuklu Türklerinden İzzeddîn Kavas tarafından temeli atılan şehir, Osmanlı devrinde önemli bir yerleşim merkeziydi. Cumhûriyetten önce ilçe olmuştur. Belediyesi 1884'te kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerler

Malatya, tabiî güzellikler, görülmeye değer târihî eserler, kaplıcalar ve meyve bahçeleri ile zengin bir ilimizdir. Târihî eserlerin büyük kısmı yıkık vaziyettedir.

Ulu Câmi: Battalgâzi ilçesindedir. 1224'te Birinci Alâeddîn Keykubâd zamânında Mansur bin Yâkub yaptırmıştır. Anadolu'da ilk yapılan câmilerdendir. 1903 ve 1966'da tâmir görmüştür. Kapı kemeri, büyük kubbe ve kasnağındaki işlemeli taş oyma motifleri ile dikkati çeker. Tek minârelidir. Ahşap minberi Ankara Etnoğrafya müzesindedir.

Akminâre Câmii: Battalgâzi ilçesinde kale surlarının dışında Derme Deresi kıyısındadır. 1573'te Hikmet bin Zaim Yusuf tarafından yaptırılmıştır. Tek kubbeli ve tek minâreli tipik Osmanlı câmilerindendir.

Abdüsselam Câmii: Yazıhan ilçesinin Fethiye köyündedir. Mustafa Paşa bin Abdüsselam tarafından 1566'da yaptırılmıştır. Tek minâreli ve beş kubbeli bir câmidir.

Ulu Câmi: Arapgir ilçesindedir. On dördüncü asırda yapıldığı tahmin edilmektedir. Minâresizdir. Cam taç kapısındaki süsler çok güzeldir.

Câfer Paşa Câmii: Arapgir ilçesinde Osman Paşa Mahallesindedir. On dördüncü asırda yapılmış olduğu tahmin edilmektedir. Câfer Paşa tarafından 1694'te tâmir ettirildiği için bu isimle anılmaktadır. Ahşap minberin işlemeleri çok güzeldir.

Köprülü Mehmed Paşa Câmii: Hekimhan ilçesindedir. 1661 senesinde yaptırılmıştır. Tek kubbe ve minâreli tipik Osmanlı câmilerindendir.

Şahâbıyye-i Kübrâ Medresesi: Battalgâzi ilçesindedir. On dördüncü asırda Emir Şahâbeddîn Hızır tarafından yaptırılmıştır. Taç kapının sağ kanadı, türbe ve ana eyvan günümüze kadar gelebilmiştir.

Kırkgöz Köprüsü: Yazıhan, ilçesinde Sinanlı köyünde Tahma Çayı üstündedir. 220 m uzunluğunda 4 m genişliğindedir. Köprünün en önemli özelliği düz bir çizgi biçiminde kırıklar verilerek yapılmış olmasıdır. Ne zaman yapıldığı kesin olarak belli değildir. Bu köprü, şu anda Karakaya Baraj Gölü altında kalmıştır. Yerine büyük demiryolu ve karayolu ulaşımının sağlandığı köprü yapılmıştır.

Şeyh Hamîd-i Velî Zâviyesi: Dârende ilçesindedir. Tohma Çayı kıyısındadır. Önceleri dergah olan yapı, sonradan câmi ve türbeye çevrilmiştir. Türbede Şeyh Hamîd-i Velî ve oğlu Halil Tayyibî'ye âit olduğu söylenen kabirler vardır. Hamîd-i Velî'nin kabri olduğu söylenen bir türbe de Aksaray ilindedir.

Eski eserler: Hitit Sarayı, Aslantepe'de M.Ö. 13. asırdan kalmadır. Aslantepe'den çıkan eserler İstanbul, Ankara ve Malatya Arkeoloji müzelerindedir. Aslantepe, arkeolojik bir merkezdir. Mansuroğlu Hacı Mehmed tarafından yaptırılan târihî câmi, Venk'te kilise, İn Deresinde mağaralar, eski yol üzerinde han kalıntısı, geyik şekilleri ile süslü mozayik havuz vardır. Yedi kültür tabakasına rastlanmıştır.

Malatya Kalesi: Bugünkü Battalgâzi ilçesindedir. Roma İmparatoru Titus yaptırmıştır. Danişmend Emiri Gâzi Taylı ve Selçuklu Sultanı İkinci Kılıçarslan tâmir ettirmiştir. 94 kulesi ve burcu vardır. Yüksekliği 20 m olan iki surla çevrilidir. Dârende (Zengibar), Doğanşehir ve Arapkir kaleleri târihî eserlerdir.

Höyükler: Câfer, Değirmendere, İmamoğlu, Gelinciktepe ve Fethiye höyüklerinde eski eserler bulunmuştur. Câferhöyükte bulunan 4 heykelcik en eski eserler olarak kabul edilmektedir ve M.Ö. 7000 sene önceye âittir. Dokuz bin senelik bu eserler Malatya müzesindedir.

Malatya Arkeoloji müzesi: Müzede bölgede yapılan kazılarda bulunan Neolotik, Eski Tunç, Hitit,

Roma ve Selçuklu devirlerine âit eserler sergilenmektedir. Asur ticâret kolonilerine âit Seramikler ve Hititlere âit ağırlık taşları, Romalılara âit toprak heykeller, Bizans seramik ve Selçuklu çinileri vardır.

Aslan taşlar: Dârende yakınındadır. İki âdet aslan taş heykeli Yeniköy eteklerindedir.

Mağaralar: Onar, Ansur (Buzluk köyü), Orman Sırtı köyündedir. Târih öncesi çağlara âittir.

Mesîre yerleri:

Malatya'da çok sayıda kaynak, çay, dere ve meyve bahçeleri gezi dinlenme ve mesîre yeri olarak halkın rağbet ettiği yerlerdir. Başlıcaları şunlardır:

Horata Subaşı: İl merkezine 5 km mesâfede bir dinlenme yeridir. Beydağı'nın eteklerinde bir dere yatağının kıyısındadır. Çevresi söğüt ağaçları ile kaplıdır.

Gündüzbey Subaşı: İl merkezine 18 km uzaklıktaki Derme Deresinin kaynağı olan bir dinlenme yeridir. Söğüt ve meyve ağaçları ile kaplıdır.

Sürgü Pınarbaşı: Sürgü Çayının kaynağı olan bir dinlenme yeridir. İl merkezine 70 km uzaklıktadır. Kaynak yeri küçük bir göl durumundadır. Yer yer kavak ağaçları ile kaplıdır.

Takas Pınarbaşı: Sürgü Pınarbaşına yakın bir yerde bir dinlenme yeridir. Kavak ağaçları ile kaplı bir vâdidir.

Tecde Bahçeleri: İl merkezi yakınında yeşillikler içinde çok güzel bir mesîre yeridir. Kavak, söğüt ve meyve ağaçları ile kaplıdır. Burada önceden küçük bir baraj gölü de vardı.

İçme ve kaplıcalar:

Malatya'da içme ve kaplıcalar yok denecek kadar azdır. Yöre halkı tarafından kullanılan şifâlı su kaynaklarının bâzıları şunlardır:

Aşağı İspendere Ilıcası: Çolaklı bucağına bağlı Bulutlu köyündedir. İl merkezine 20 km mesâfede olan bu kaplıcada banyo ve konaklama tesisleri mevcuttur. İçme kürleri, mîde, karaciğer, safra yolları ve barsak hastalıklarına, banyo kürleri ise nevralji, nefrit ve cilt hastalıklarına iyi gelir.

Rotükan Mâden Suyu: Merkeze bağlı Rotükan köyündedir. Tesisleri mevcut değildir. Hiperstenik mîde rahatsızlıkları ile karaciğer, safra yolları ve barsak hastalıklarına iyi gelmektedir.

MALAVİ

DEVLETİN ADI .....Malavi Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ .....Lilongwe

NÜFÛSU 9.484.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....118.484 km^2

RESMÎDİLİ .....Malavice (Şiş-va), İngilizce

DÎNİ: ..... Yerli bâtıl inançlar, Müslümanlık

PARA BİRİMİ.....Malavi kwachası

Afrika'nın güneydoğusunda yer alan bir ülke. Kuzeyde Tanzanya, doğuda ve güneyde Mozambik ve batıda Zambiya ile çevrilidir.

Târihi

Malavi'nin uzak geçmişi iyi bilinmemektedir. Bununla berâber yapılan târihî araştırmaların netîcesine göre, bu ülkenin târihinin 13 ve 16. yüzyıllar arası yaşamış olan, Malavi İmparatorluğu ile başladığı kabûl edilmiştir. Buna göre bölgenin ilk sâkinleri, Bantuların bir kolu olan Şis- valardır. On yedinci yüzyıldan îtibâren ülke, Portekizlilerin, İskoçların ve İngilizlerin saldırılarına mâruz kalmaya başladı. 1891 yılından 1964 yılına kadar, İngiliz işgâli altında kaldı. Bu târihte, İngiliz Milletler Topluluğu içinde bağımsız bir devlet oldu. İki yıl sonra da, cumhuriyetin îlânıyla, müstakil hâle geldi. Aynı yıl yapılan halk oylaması netîcesinde, yıllardır Malavi'nin istiklâl mücâdelesinin liderliğini yapmış olan Dr. Hasting Kamuzu Banda, Cumhurbaşkanı seçildi. Banda'nın başkanlığını yaptığı Millî Kongre Partisinin üyelerinden teşkil edilmiş Maldiv Meclisi, 1971 yılında Banda'nın ömür boyu Cumhurbaşkanı olduğunu îlân etti. İlk seçimler 1978 Haziranında yapıldı. Banda günümüzde de Cumhurbaşkanlığı görevini südürmektedir (1993).

Fizîki Yapı

Afrika'nın güneyinde yer alan ve dar bir şerit hâlinde uzanmış olan Maldiv toprakları, Büyük Rift Vâdisinin güney kısmını meydana getirir. İnce ve uzun bir şekli olan Malavi (Nyasa) Gölü, ülkenin hemen hemen bütün doğu sınırlarını kaplar. Ülkenin yüzölçümü 118.484 km^2dir. Bunun 24.403 km^2si Malavi Gölüne âittir. Deniz seviyesinden 460 m yüksekte olan Malavi Gölünün en derin yeri 706 m olup, batı ve güney kıyıları Malavi Cumhûriyetine, diğer kıyıları Mozambik ve Tanzanya'ya âittir. Ülkenin bütün nehirleri Malavi Gölüne dökülür. Bunlardan Malavi Gölü ile Malombe Gölü arasında yer alan ve ülkenin en büyük nehri olan Shire 95 km uzunluğundadır.

Yaklaşık olarak 830 km uzunluğunda ve 160 km genişliğindeki Malavi toprakları, kuzeyden güneye doğru gittikçe yükselen yayla ve dağ silsilelerinden meydana gelir. Bu yüksekliklerin doğu yamaçları Malavi Gölüne yaklaştıkça alçalırlar. Bu yaylaların en büyüğü olan Lilongve Yaylası, ortalama 1065 m civârında yüksekliğe sâhiptir. Ülkenin en yüksek noktası 3.000 m ile Mlanje Dağı ve en alçak yeri de güneydeki Nsanje bölgesi olup, denizden 36 m yüksekliktedir.

İklim

Genel olarak tropikal iklimin tesiri altındadır. Hava sıcaklığı ortalama olarak temmuz ve ağustos aylarında 21°C ekim ayında ise 29°C'dir. Dolayısıyla en sıcak aylar ekim ve kasım aylarıdır. Aralıktan nisan ayına kadar yağışlar çoktur. Yüksek bölgelerde ise sıcaklık ve yağış farkları fazladır. Yıllık ortalama yağış miktarı yaklaşık 1150 milimetredir.

Tabiî Kaynakları

Malavi, kendine yetecek ürünleri elde edecek kadar, orta seviyede verimli topraklara sâhiptir. Yüksek ve bol yağış alan bölgeler, savanalar, baobab ağaçları ve kalın yapraklı ağaçlar bakımından oldukça zengindir. Malavi Gölünün Nkhata Körfezi kıyıları ise tropikal ormanlarla kaplıdır. Bütün bu ormanlar, ülkenin yaklaşık % 20'sini kaplar. Bu ormanlarda genellikle fil, aslan, leopar, çita, porsuk, çakal, zebra, su aygırı, maymun ve antilop, bol miktarda mevcuttur.

Malavi, yeraltı kaynakları bakımından fakir olup, mâden ihtiyâcını daha çok komşu ülkelerden tedârik ederek karşılar.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Malavi nüfûsunun çoğunluğunu, Bantu aşîretinden olan yerliler teşkil etmektedir. Çok az miktarda Asyalı ve Avrupalı da mevcuttur. Yaklaşık 8.515.000 kişi olan nüfûsun büyük çoğunluğu aşağı yukarı 200 kişiden teşkil edilmiş küçük köylerde yaşar. Nüfûsun % 10'luk bir bölümü ise şehir merkezlerindedir.

Halk genellikle tarımla uğraşır. Bununla berâber Rodezya, Güney Afrika Cumhûriyeti ve Zambiya'ya mâden ocakları ve çiftliklerde çalışmak üzere binlerce işçi gider. Yıllık millî gelir ve halkın refah seviyesi oldukça düşüktür. Kişi başına düşen millî gelir ise sâdece 200 dolar kadardır (1993). Televizyon yayını yoktur. Ulaşım yolları ise kifâyet etmemektedir.

Resmî dil İngilizce ve halkın % 90'ının konuştuğu Malavice (Şiş-va lisanı)dir. İngilizce öğretim yapan yabancı okullardan başka, özellikle 1948 yılından sonra açılan yerli okulların sayısı bir hayli fazladır. Böylece halkın % 60'a yakın bir bölümü okur-yazar hâle gelmiştir. Halk, çoğunlukla yerli inançlara mensuptur. Son zamanlarda İslâmiyet hızla yayılmaktadır. Bugün nüfûsun % 35'lik bir bölümü İslâmiyeti kabul etmiştir.

Siyâsî Hayat

Demokratik parlamenter ve başkanlık sistemi ile idâre edilmektedir. Cumhurbaşkanı, normal olarak beş yıllık bir görev süresi için seçilmektedir. Millet Meclisi 102 üyeden meydana gelmiş olup, sâdece Millî Kongre Partisinin hazırladığı aday listesine göre seçilir. Meclisin 15 üyesi ise parti tarafından seçilir. Yasama gücü meclise âittir. Hükûmet, Meclis üyelerinden Devlet Başkanının tasvibi ile kurulur. Meclis, 1971 yılında çıkardığı bir kânunla, Dr. Banda'yı ömür boyu devlet başkanı îlân etti. Hâlâ bu görevde bulunmaktadır (1993).

Ekonomi

Ekonomi daha çok tarım ve hayvancılığa dayanır. Halkın % 90'ı tarım alanında çalışır. Ülke topraklarının 25.000 km^2si tarıma elverişlidir ve oldukça verimlidir. En çok yetişen ürünler, çay, tütün, mısır, kahve, manyok, pirinç, şekerpancarı, darı, pamuk, sebze ve meyvedir. En önemli ihraç ürünleri tütün, çay ve pamuktur. Ülkede tarım ürünlerini işleyen işletmelerden başka bir rafineri, îmâlât sanâyii, çimento, dokuma ve seramik fabrikaları mevcuttur.

Ormanlarından elde edilen kereste çok makbul olup, ülkenin önemli gelir kaynağıdır. Mâdenleri yetersiz miktardadır ve daha çok îmâlât sanâyiinde kullanılır. Dış ülkelerden umûmiyetle tüketim

malları, petrol, çeşitli mâdenler, makina ve motorlu araç ithâl eder.

Ülkenin gelir kaynakları arasında balıkçılık ve turizm önemli yer tutar. Malavi Gölü, Rift Vâdisi ve Mlanje Dağı turistik açıdan büyük önem taşımaktadır.

MALAZGİRT MEYDAN MUHÂREBESİ;

Türklere Anadolu'yu kazandıran, Selçuklu-Bizans Savaşı. Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Alparslan ile Bizans İmparatoru Romen Diojen kuvvetleri arasında 26 Ağustos 1071 târihinde Doğu Anadolu'da Malazgirt Ovasında meydana geldi. Bu muhârebe, dînî, millî, siyâsî, askerî neticeleri ve Türk-İslâm târihinin en büyük zaferlerinden biri olması bakımından önemlidir.

Selçuklu Türkleri, Malazgirt Meydan Muhârebesinden daha yıllar önce Allahü teâlânın dînini yaymak için Anadolu içlerine gazâ akınları tertib ettiler. Bu akınlarda Anadolu'nun Türklerin yerleşmesine müsait coğrafî husûsiyet ve zenginliklere sâhip olduğu tespit edildi. Selçuklu Türklerinin Anadolu'ya akınları, Bizans Devletini telaşlandırdı. Akıncıların bu gazâlarında, Anadolu ahâlisine terör ve tahribâttan ziyâde adâletle muâmelesi, zâlimleri ortadan kaldırmaları, can, mal, ırz emniyetini sağlamaları, bölge halkının Selçuklu idâresini gönülden tercih etmelerine yol açtı. Doğu hududundaki hâdiseleri dikkatle takib eden Bizanslı idareciler; ülkelerinin bütünlüğü ve devletin bekâsı için tedbir almaya başladılar. Bizans'ın ancak meşhur târihi entrikalarla yüzyıllardan beri Anadolu'da hâkimiyetini koruyabilmesi, zulme varan sıkı tedbirleri, halka kötü muâmelesi, yerli ahâlinin Türklerin idâresini tercih etmelerini daha da kolaylaştırdı.

Bizans İmparatoru Romanos Diogenes (Romen Diojen) iyi bir cengâverdi. Fakat hânedân mensubu değildi. Askerlik bilgisi, tecrübe ve cesâreti, dul Bizans İmparatoriçesi Eudoxie'nin dikkatini çektiğinden diğer aday ve teklifleri reddederek, 1068'de Diojen'i tercih etmesine sebep oldu. Hânedân dışından bir şahsın Bizans İmparatorluğuna getirilmesi üzerine asiller, iktidâra karşı cephe aldılar. Ülke içindeki muhâlefeti tasfiye etmekle meşgul olan Diojen, zekâ ve tecrübesine inandığı şahısları devlet kadrolarında vazifelendirip, Bizans'ın doğu hududundaki hâdiseleri de dikkatle takib ettirdi. Ani ve Kars'ı zaptederek Ani'nin askerî mevkilerini tahrib eden Selçuklulara karşı, tahta çıkışından, 1071 yılına kadar her yıl sefere çıktı. 1068'de Pozantı'ya, 1069'da Palu'ya kadar geldi. 1070'te de Kayseri'ye ordu gönderdi. Bu seferlerle Bizans ordusunun muhârebe kâbiliyeti ve tecrübesi arttırılıp, disiplinli olması sağlandı.

Selçuklu akınlarının Ege Denizine, Marmara'ya kadar uzanması ve 1071'de Şiî- Fâtimî Devletinin İslâm ülkeleri ve Abbâsî Halifeliği için tehlike arz etmesi üzerine, Mısır Seferine çıkan Selçuklu Sultanı, Suriye'de bulunuyordu. Türklerin Suriye topraklarındaki harekâtını haber alan Bizans İmparatoru Diojen, doğuya hareket etti. Hareketinden önce verdiği nutukta azmini şöyle belirtiyordu: "Doğu hudutlarımızda büyük bir İslâm tehlikesi belirmiştir. Bu tehlikeyi büyümeden ortadan kaldırmalıyız. Ordunun başında; bu tehlikeyi kesin olarak kaldırmaya gidiyorum."

Romen Diojen, 13 Mart 1071'de İstanbul'dan 200.000'den ziyâde Frank, Norman, Slav, Gürcü, Abaza, Ermeni ve Rumeli'de yaşayan İslâm dînini kabul etmemiş Peçenek ve Uz Türklerinden de ücretli asker alarak Anadolu'ya geçti.

Bütün kaynaklarını seferber ederek hazırladığı ordusuna güvenen Diojen, Bizanslılara büyük zaferle dönmeyi vâdediyordu. Sivas'a gelen Diojen bu bölgedeki Ermeni Prensleri ile ahâlisini toptan öldürttü. Ermenilerin mallarını askerlerine yağma ettirdi. Sivas'tan hareket etmeden önce generalleri ile harp meclisi kurdu. Bu harp meclisinde muhârebenin alınacak karar, plân ve hedefi tâyin edilecekti. Gerçi Diojen'in plân ve hedefi kafasında çizilmişti. Bu, Türklerin Anadolu'ya bir daha akın yapmamalarını sağlayacak bir plândı. İran'ın içlerine ilerleyecek, Türkleri daha da doğuya sürecek başşehirlerini zaptedecekti. İmparator, yalnız Anadolu'yu elinde bulundurmak ve Türkleri yok etmek değil, bütün İslâm ülkelerini de almaya karar vermişti. Horasan, Rey, Irak-ı Acem ve Arap, Suriye vâliliklerini komutanlarına vermeyi tasarlamış ve hattâ vâdetmişti. İstilâ edeceği İslâm ülkelerindeki câmilerin yerine kiliseler açmayı ve bu sûretle İslâm dînini ortadan kaldırmayı da aklına koymuştu. Harp meclisinde generallerden, tâkib edilmesini lüzumlu gördükleri tekliflerin ortaya konmasını istedi.

Sivas'taki harb meclisinde, yapılacak harekâtın plân ve hedefi hakkında, iki ana teklif ortaya çıktı. Birincisi; Bizans ordusunun en bilgili ve tecrübeli komutanlarından Rumeli ordusu kumandanı General Nikefor Bryennes ile iyi bir stratejist ve tecrübeli bir komutan olan Türk asıllı general Magistors Tarkhal (Jozeph Tarhchaniotes)dan geldi. Bu iki general, hudut boylarındaki tecrübelerine dayanarak, Türklere karşı çok ihtiyatlı harekâta girişmeyi tavsiye edip, ordunun Erzurum'a kadar ilerleyerek, burada Türk ordusunu muharebeye zorlayacak ve kışkırtacak bir tertibin alınmasını, bu sûretle muhârebenin kendi toprakları içinde yapılarak lojistik desteğin kolaylaştırılmasını ve Türklerin istifâdesine yarayacak her türlü maddî imkânların tahrib edilmesini teklif ettiler. Bu teklife karşılık, İmparator'a hoş görünmek isteyen ikinci teklif sâhibi muhalif generaller ise, hedefin daha derin olmasını ve ordunun vakit

kaybetmeden Erzurum'a varıp, İran'a yönelmesini ve Türk ordusu ile nerede rastlanırsa orada, daha ziyâde Türk ülkeleri içinde harp edilerek yok edilmesini teklif edip, birincileri korkaklıkla itham ettiler. Bu son teklif, esâsen Bizans İmparatoru'nun plânına uygun düştüğünden ordunun doğuya hareketini emretti.

Bizans ordusunun doğuya hareketini haber alan Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan, Mısır Seferinden vazgeçti. Suriye'den geri dönüşte önce doğuya yönelerek gerekli savaş hazırlıklarını yaptı. Bu arada karakulakları (casus) vâsıtalarıyla da Bizanslılara, Türklerin Rey'e çekildiği haberlerini yaymakta idi. Nihayet Diyarbekir'den kuzeye yöneldi ve Bizans'ın beklemediği bir anda Malazgirt'in doğusunda ordugâhını kurup savaş hazırlığına başladı. Alparslan, muhârebe azmiyle ordugâh kurarken, önceden düşmanla döğüşeceğini Bağdat'taki Abbâsî Halifesine bildirdi. Büyük Sultan, savaş başlamadan evvel, Halife El-Kâim (1031-1075)in gönderdiği İbnü'l-Mahleban'ı, değerli komutanlarından Sav Tigin'le birlikte Diojen'e elçi gönderdi.

Sultan Alparslan'ın heyeti, 25 Ağustos 1071 sabahı Bizans ordugâhında hafife alınıp, hakârete uğradı. Diojen heyet başkanına; "Kışlamak için İsfehan'ın mı, yoksa Hemedan'ın mı" daha iyi olduğunu sordu. Sulh teklifini şiddetle reddedip; "Sultânınıza söyleyiniz; kendileriyle sulh müzâkerelerini Rey'de yapacağım, ordumu İsfehan'da kışlatıp, Hemedan'da sulayacağım." Heyet başkanı da, Diojen'e; "Atlarınızın Hemedan'da kışlayacaklarından ben de eminim, fakat sizin nerede kışlayacağınızı bilemiyorum." diyerek gereken karşılığı verdi.

Sultan Alparslan, muhârebe öncesi Halife'den duâ taleb etti. Abbâsî Halifesi, câmilerde cumâ hutbesinde Alparslan ve ordusunun muzaffer olması için okunacak hutbe metni gönderdi. Muharebe gecesi, Alparslan ayırdığı bir kuvvetle Bizanslıları, atılan ok ve naralar ile bütün gece tâciz ederek yorgun bir hâle düşürdü. Selçuklular, Bizanslı safında bulunan Türk asıllı birliklerle temas kurdu. Onların Bizans ordugâhından ayrılarak Selçuklu ordusuna katılmalarını temin etti.

Malazgirt Muhârebesinde Bizans ordusunun kumanda kademesi şu şekilde idi: Merkezde Bizans İmparatoru Romen Diojen olup, yanında hassa ve seçkin birlikler vardı. Sağ kanatta, Anadolu ordusu kumandanı Mikhail Attalicpiates; sol kanatta Rumeli ordusu kumandanı Nikefor Bryennes; ihtiyatta da Andronikos Doucas vazifeliydi. Bizans ordusunun taktiği Türkleri imhâ etmekti. Sultan Alparslan kumandasındaki kırk bin kişilik Selçuklu ordusu, yarım hilâl şeklinde tertib aldı. Hafif süvâri kıt'aları, kanatlara yerleştirildi. Ordu merkezi, düşman karşısında birleşmeden yavaş yavaş geri çekilecek ve onu hırpalayacak, at üstünde ok atan süvariler, düşmanın yan ve gerilerine taarruz ederek, Bizans ordusunu dağıtmaya çalışacaklardı. Taarruza katılan düşman süvarisi ezilerek geri atılacaktı. Bu şekilde ilerleyen düşman ordusu, karargâhından kâfi derecede uzaklaştıktan sonra baskın kıt'aları düşmanın gerilerine taarruz edecek, asıl ordu da, bir ağırlık teşkil ederek, düşmanın kanatlarından birine taarruzla, onu yıktıktan sonra saldırıyı diğer kanada çevirmek sûretiyle neticeye gidilecekti.

Selçuklu Sultanı Alparslan, âlim ve devlet adamlarının tavsiyesiyle, muhârebeyi Cumâ günü yapmayı tercih etti: 26 Ağustos Cumâ günü askerlerini toplayan Alparslan atından inip secdeye vardı; "Yâ Rabbî sana tevekkül ediyor, azametin karşısında yüzümü yere sürüyor ve senin uğrunda cihâd ediyorum. Yâ Rabbî niyetim hâlistir. Bana yardım et; sözlerimde hilaf varsa beni kahret!" diye duâ etti. Sonra askerlerine dönerek; "Burada Allahü teâlâdan başka bir sultan yoktur, emir ve kader O'nun elindedir. Bu sebeple benimle birlikte cihâd etmekte veya benden ayrılmakta serbestsiniz." dedi. Askerler coşarak hep bir ağızdan; "Asla emrinden ayrılmayacağız." mukabelesinde bulundular. Sonra hepsi ağlayarak helâlleştiler. Sultan, beyazlar giydi. Atının kuyruğunu bağlayıp, eline er silâhı olan gürzü alıp, şöyle hitap etti: "Askerlerim! Şehit olursam, bu beyaz elbise kefenim olsun. O zaman rûhum göklere çıkacaktır. Benden sonra oğlum Melikşâh'ı tahta çıkarınız ve ona bağlı kalınız. Zaferi kazanırsak istikbâl bizimdir." Bu nutku, hitabet sanatının ve muhârebe öncesi psikolojik şartlarının bütün inceliklerine sâhipti. Askerler coşup, şevke geldi.

Cumâ namazından sonra başlayan muhârebede Sultan Alparslan, fevkalâde bir muhârebe taktiği uyguladı. Bozkır çevirme hareketiyle, Türk ordusu hilâl şeklinde yayıldı. Muhârebenin başlamasından iki saat sonra, Peçenek ve Uz Türkleri Bizanslılardan ayrılıp, millî bir his ile Müslüman Selçuklu Sultanı'na tâbi oldular.

Mezhep baskısı sebebiyle Bizanslılara kırgın ve kızgın bulunan Ermeni kuvvetleri de, muhârebe meydanını terketti. Bu hâdiseler, Bizanslılarda mânevî bozguna yol açtı. Bizans ordusunda Türklerin ok, gürz ve kılıcından kurtulanların, akşam teslim olmaya canattıkları görüldü. Cengâverliğine rağmen hiçbir şey yapamayan mağrur Bizans İmparatoru Diojen, yaralı halde bütün mâiyeti ile berâber esir edildi.

Malazgirt meydanındaki mücâdeleden yenik çıkan İmparator, Sultan'ın huzuruna getirildiğinde, utancından başını kaldıramıyordu. Sultan Alparslan, onu nezâketle kabul edip oturttu, gönlünü aldı. Diojen, muhârebe öncesi muazzam ordusunun Türkleri muhakkak yeneceğine inandığını îtirâf etti.

Sultan Alparslan; “Eğer zafer sizin olsaydı, bana ne yapardın?” diye sordu. Diojen öldürteceğini açıklayamadı. “Kamçılardım.” cevabını verdi. Alparslan; “Benim size ne yapacağımı düşünüyorsunuz?” diye sordu. “Ya öldürtürsünüz, yâhut İslâm memleketlerinde bir esir gibi dolaştırır, süründürürsünüz. Belki de... Fakat onu düşünmek bile istemiyorum; mümkün görmüyorum, ama... Belki de, affedersiniz!” dedi. Alparslan yenilgiye uğramış bir insanı daha da küçük düşürmek istemedi. Bizans İmparatorunu affetti. Ağır şartlarla antlaşma imzâladı. Fakat Romen Diojen dönüşünde Bizanslılar tarafından Türklerden görmediği hakâretlere uğrayıp öldürüldü. Yeni Bizans İmparatoru Yedinci Mihail, Diojen’in Türklerle yaptığı anlaşmayı kabul etmedi.

Kazanılan büyük zaferden dolayı Abbâsî Halifesi, Sultan’a tebrik ve teşekkür mektupları gönderdi. Birçok İslâm şâiri, Alparslan’ı metheden kasideler yazdılar.

Türklerin yeni yurt edinmesini sağlayan Malazgirt Zaferinden sonra, on beş yıl içinde Anadolu ele geçirildi. Bu zaferle Anadolu’nun tapusu, Türklerin eline geçti. Bu bakımdan, Malazgirt Zaferi, Türk ve dünyâ târihinde bir dönüm noktası oldu.

Anadolu’ya, burayı vatan edinen Selçuklu Türkleri ile diğer Türk boyları yerleştirildi. Bozkır kültüründen, İslâm medeniyeti dâiresine bütünüyle giren Türklerin dünyâ görüşü daha da gelişti. Doğudan gelen göçebe Türkler, Anadolu’da yerleşik medeniyete geçirildi. Şehirler kurup geliştirerek kültür, sanat, sosyal müesseseler tesis edildi. Kıymetli mîmârî eserleriyle bu yerleşim merkezleri süslendi.

MALCOLM X;

Amerikalı zenci milliyetçi lider. Asıl ismi Malcolm Little’dir. 19 Mayıs 1925 senesinde Nebraska’nın Omeha şehrinde doğdu. Gençlik yıllarında, New York’un Harlem şehrine geldi. Hırsızlık ve cinâyet suçu ile 1950’de hapishâneye düştü. Hapishânede zenci Müslümanlarla tanıştı ve çok geçmeden Müslüman oldu. Mâlik Eş-Şahbaz adını aldı. Hapishâneden çıkınca Elijah Muhammed’in yardımcısı oldu. 1964’te kendisi Afro-Amerikan Birliğini kurarak zencileri harekete geçirdi. Zencilerin devamlı ezilip ikinci plâna itildiklerini, halbuki dünyâdaki bütün insanların kardeş olduğunu söyleyerek, bu düşünceyi yaymaya başladı.

Kâhire’ye giderek El-Ezher’de Ehl-i sünnet akâidini öğrendi. Amerika’da daha önce tanıştığı Müslümanların aslında Müslüman değil sapık düşünceli insanlar olduğunu anladı. Bunun üzerine Elijah Muhammed ile arası açıldı. 21 Şubat 1965 senesinde New York’ta bir açık hava konuşması yaparken tabanca ile vuruldu. Amerika’da Müslümanlığın yayılmasında önemli rolü olan Malcolm X’in hayâtı filme alınmış ve bütün dünyâda yankı uyandırmıştır.

MALDİVLER

DEVLETİN ADI .....Maldivler Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Male

NÜFÛSU 230.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 298 km^2

RESMÎ DİLİ .....Divehi (Maldiv lisanı), Arapça

DÎNİ .....İslâm

PARA BİRİMİ..... Maldiv rupisi

Hint Okyanusunda, Hindistan’ın güneybatısında ve 7° kuzey ve 1° güney enlemleri arasında yer alan küçük bir takımada ülkesi.

Târihi

Maldivlerin bilinen ilk târihi, Hindistan’dan göç eden Dravitlerle başlar. Türklerin Orta Asya’dan üç kol hâlinde yaptıkları târihî büyük göç netîcesinde güneye gelen Türk boyları Müslüman olmuşlardı. Müslüman olan Türklerin ve Hindistan, Çin ve Sri-Lanka’ya ticârî seferler yapan Arapların zamanla bu küçük adalar ülkesiyle de temasta bulunmaları, buraların İslâmiyetle aydınlanmasına sebep olmuştur. İslâm medeniyeti ve kültürü kısa zamanda bu ülkede yerleşmiş ve halkın tamâmı Müslümanlığı seve seve kabul etmiştir. İslâmla şereflenen Maldivler, 1153 yılında Maldivler İslâm Sultanlığını kurdular. Bu sultanlık, 1968 yılına kadar ülkeyi idâre etti. Bu arada 1507 yılında Portekizlilerin, daha sonra Hollandalıların ve 1887’de de İngilizlerin saldırılarına uğradı. 1965 yılına kadar İngiltere işgâli altında bağımsızlık mücâdelesi verdi. Aynı yıl bağımsızlığını kazandı ve 1968 yılında halk oylaması ile cumhûriyet rejimini kabul etti. İlk cumhurbaşkanı İbrâhim Nasir, 1978 yılına kadar görevde kaldı.

Yerine Abdul Gayyum devlet başkanı oldu. Günümüzde de bu görevi sürdürmektedir (1993).

Fizikî Yapı

Hindistan ve Seylan'ın güneybatısında 7° kuzey ve 1° güney enlemleri arasında kalan Maldivler, 900 km uzunlukta bir sahaya yayılmış adacıklar topluluğudur. Hint Okyanusunda, ekvator çizgisinin hemen kuzeyinde 1196 adet, küçük mercan adalarından müteşekkil olan bu takımada devleti, Hindistan'a 440 km, Sri-Lanka (Seylan)ya 705 km uzaklıktadır.

Maldivler Adalarının en büyük özelliği, gölcüklere sâhip olmaları ve halka şeklinde gruplar hâlinde bulunmalarıdır. Halka şeklindeki mercan adalarına Maldivcede "Atol" ismi verilir. İki atol hâlinde gruplanmış 2000 kadar mercan adasından meydana gelen bu adaların diğer bir özelliği ise, dağ olmaması ve ortalama yüksekliğin 1,5 m, en yüksek noktasının da ancak 50 m kadar olmasıdır. Sâdece 220 tânesinde insanların yaşadığı adaların en büyüğünün yüzölçümü 13 km^2 ve bütün adalar ise 298 km^2dir.

İklim

Maldivler Adaları, bulundukları yer îtibâriyle ekvatorun hemen kuzeyinde yer aldığından dolayı, iklim özelliği pek fazla değişiklikler göstermemektedir. Umûmiyetle bütün yıl havalar sıcak, fakat nisbeten nemlidir. Ortalama sıcaklık 27°C civârındadır. Ekvatoral iklimin bir özelliği olarak, adalarda haziran ayından kasım ayına kadar geçen süre içerisinde ortaya çıkan güneybatı muson rüzgârlarının sebep olduğu yağışlar dışında yılın diğer aylarında pek yağış görülmez. Güney ve kuzey muson rüzgârlarının getirdiği bu yağışlar ise, yılda ortalama 1500 mm'yi bulur.

Tabiî Kaynakları

Maldivler Adalarının ekvatora yakın olması ve bir de okyanus ikliminin etkisinde olması, yeterli yağış ve dolayısıyla zengin bir bitki örtüsüne sâhip olmasına sebep olmuştur. Adaların, çoğunlukla sık çalılık ve fundalıkların hâkim olduğu bitki örtüsünün ortaya koyduğu yemyeşil tablo, okyanusun masmavi suları içerisinde parıldayarak, seyretmeye doyulamıyan güzellikleri üzerinde toplayıp, turistleri kendisine cezbetmektedir.

Adalarda maki bitki toplulukları arasında yer alan hindistancevizi, ekmek ağacı bol miktarda mevcuttur. Bâzı adaları ise, iri yapraklı tropikal ot ve bitkilere sâhiptir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Maldivler halkının kökeni pek iyi bilinmemekle berâber, târihçiler ilk sâkinlerin Seylan ve Hindistan'dan gelmiş olabileceğini tahmin etmektedirler. Yer îtibâriyle bu ülkelere çok yakın olması, Asyalı, özellikle Arap tüccarların ülkeye gelmesine sebep olmuştur. Zamanla Güneye ve doğuya inen Arapların ve Hindistan üzerinden güneye akan Müslüman Türklerin, İslâmiyeti yaymak için bu ülkeye seferler yapmaları, Maldivler halkını meydana getirmiştir. O târihten bu yana halkın tamâmına yakın bir kısmı Müslümandır. Konuştukları dil olan Maldivce (Divehi)nin, Sri-Lanka'nın Sinhalese dilinden geldiği tahmin edilmektedir. Bunun yanında Arapça oldukça yaygın olup, resmî dil îlân edilmiştir. 209.000 kişi olan nüfûsun yaklaşık % 20'si, başşehir olan Male Adasında yaşar. Adalardaki dükkan ve çeşitli müesseselerin çoğu, Arap ve Hintli Müslümanlarca işletilmektedir. Bunun dışında kalan halkın çoğunluğu balıkçılıkla, geri kalanı ise tarımla uğraşmaktadır.

Halkın % 60'ı okur yazardır. Lise ve dengi okullarda yaklaşık 2.500 öğrenci okumaktadır. Buna mukâbil, yüksek okullar mevcut değildir. Kişi başına düşen millî gelir azdır. Günlük gazete ve TV yayını yoktur. Maldivler halkının tamâmına yakın bölümü sünnî Müslümandır. İslâmiyet ülkenin bütün hayâtına hâkimdir.

Siyâsî Hayat

Anayasa ve kânunlar İslâmî kâidelerden meydana gelir. 1965 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, 1968'de parlamenter cumhûriyet ve başkanlık sistemine geçti. Devlet başkanı ve 54 üyeden meydana gelen meclis, halk tarafından beş yıl için seçilir. Cumhurbaşkanı aynı zamanda hükûmet başkanı olup, bakanlar kurulunu tâyin eder. Ülke İslâm hükümlerine göre yönetilmektedir.

İngiltere'nin asırlarca uyguladığı baskı ve sömürge siyâsetinden kurtularak bağımsızlığa kavuşan Maldivler hâlen bağlantısız bir ülke olup, topraklarında hiçbir devletin üssünü kabul etmemektedir.

Ekonomi

Halkın büyük çoğunluğu geçimini balıkçılıkla sağlamaktadır. Dolayısıyla ekonomi balıkçılığa ve çok az da olsa tarıma dayanır. Maldivler sularından avlanan lezzetli balıklar ve diğer deniz ürünleri, en önemli gelir kaynaklarıdır. Kaplumbağaların kabuklarının çok süslü ve parlak olması, ülkeye önemli ölçüde

döviz getirmektedir.

Tarım için toprak yeterli verimlilikte değildir. Fakat Maldivlerin sâhip olduğu tabiî bitkiler bu eksikliğini gidermektedir. Hindistancevizi ve bundan elde edilen kopra yağı ve ekmek ağacı bol miktarda mevcuttur. Bunun yanısıra darı, mısır, balkabağı, yerelması, tatlı patates, manyok, hintkirazı, muz ve çeşitli sebze ve tropikal iklim meyveleri yetiştirilir.

Balık ve balık ürünlerinden başka ayrıca hindistancevizi, kopra ve liften yapılan eşyâlar, palmiye yağı ve darı başlıca ihraç ürünleridir. Buna karşılık pirinç, çeşitli besin ürünleri, pamuk ürünleri, metal ürünleri ve petrol dış ülkelerden satın alınmaktadır. Ticâreti daha çok Hindistan, Seylan, Japonya, ABD ve İngiltere ile yapmaktadır.

Ülkenin diğer önemli gelir kaynakları gemicilik ve turizmdir. Her yıl 40.000'i aşkın turist ülkeye gelmektedir.

Ulaşım: Adalar çok küçük olduğundan, ada içlerinde genellikle bisikletle, adalar arasında ise gemilerle ulaşım yapılır.

MALEİK ve FUMERİK ASİT;

Alm. *Maleick und fumerick säure,* **Fr.** *Acide (m) maleique et fumerique,* **İng.** *Moleic and fumaric acid.* Doymamış dikarboksilli asitlerin en önemlilerinden biri. Kimyâca adı etilendikarboksilli asittir. Maleik ve fumerik asit birbirinin izomeridir. Molekül formülleri $C_4H_4O_4$'tür. Maleik asit cis, fumerik asit trans şekline sâhiptir. Fumerik asit şahtere otunda, muhtelif mantarlarda ve ciğer otunda bulunur. Maleik asidin 150°C'de yalnız başına veya hidroklorik veya hidrobromik asit ile ısıtılmasından fumerik asit elde edilir. Fumerik asit aynı zamanda, suda veya alkolde çözünmüş piridin ile bromosüksinik asidin 210°C'de kaynatılmasından elde edilebilir. Ticârî olarak ise şekerin fermantasyonunundan elde edilen Fumerik asit, küçük prizmalar ve iğnecikler şeklinde kristallere sâhip olup, özellikle soğuk suda çözünmez. 200°C civârında bir sıcaklık aralığında sublime olur, kısmen de maleik anhidrit ve suya dönüşür.

Maleik asit (Cis-butendioik asit) maleik asidin 250°C'de ısıtılmasından ve benzenin katalitik oksidasyonundan elde edilir. Fumerik asit ile asetil klorür 100°C'de ısıtılırsa, yine maleik asit elde edilir. Maleik asit, monoklin prizma kristale sâhib olup, 130°C'de erir ve 160°C'de kaynar. Bu sırada maleikanhidrite ve suya bozunur. Kolayca suda çözünür. Maleik asit, fumerik asitten daha kuvvetli bir asittir. Maleik asit kolayca hidrojenle birleşerek süksinik asidi meydana getirir.

Maleik asit alkit reçinelerinin îmâlâtında kullanılır. Fumerik asitten de reçine yapılır. Ayrıca bu reçineler, boya, çabuk kuruyan mürekkep, tabiî kuruyan yağlarda koruyucu olarak kullanılır.

MALEZYA

DEVLETİN ADI ..... Malezya Sultanlığı

BAŞŞEHRİ .....Kuala Lumpur

NÜFÛSU 18.630.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 330.434 Km^2

RESMÎ DİLİ ..... Malayca (Bahasa) ve İngilizce

DÎNİ .....İslâm

PARA BİRİMİ..... Malezya doları (Ringgiti)

Güneydoğu Asya'da bir ülke. Hint Okyanusu ile Büyük Okyanus arasında, Malay (Kra) Yarımadasının güney ucu ve büyük Borneo Adasının kuzey bölgesinde 13 eyâletten meydana gelmiştir.

Târihi

Malezya'nın ilk insanları olan Malayalılar, târihin ilk çağlarından îtibâren yüzyıllarca Çin, Hindistan, Tayland ve Sumatra Adası topraklarında dağınık bir şekilde yaşamışlardır. Sekizinci yüzyıldan on üçüncü yüzyıla kadar Endonezya Sultanlığına tâbi olmuşlar, daha sonra bir müddet Hintlilerin işgâlinde kalmışlardır. Bir devlet olarak târih sahnesine 1400 yılında Malay Sultanlığını kurarak çıktılar. Dünyâ siyâsî olaylarından bir müddet uzak yaşayan Malayalılar, çok geçmeden Avrupa devletlerinin saldırılarına uğrayarak yıkıldı. On ikinci yüzyılın başlarından îtibâren İslâmiyet ile şereflenmiş bu millet, birçok emperyalist memleketin işgâli altında istiklâl mücâdelesine başladı. İstilâcı güçler, İslâma olan düşmanlıklarını, bu güzel memleketi baskı altında tutmak ve birçok İslâmî eseri tahrip etmek sûretiyle göstermişlerdir. Buna karşılık birlik ve berâberliğini devamlı zinde tutan Malayalılar, istiklâllerini

kazandıkları 1957 yılına kadar Portekiz, Hollanda, İngiltere ve Japonya'ya karşı mücâdelelerini sürdürdüler. Malaya Federasyonunun istiklâlini kazanmasından sonra, Saravak, Sabah ve Singapur'un da birliğe katılmasıyla 16 Eylül 1963 yılında Malezya Devleti kurulmuş oldu. Fakat iki yıl sonra Singapur'un federasyondan ayrılmasıyla, eyâlet sayısı 13'e düştü. Malezya'nın ilk sultanı (Tunku) Abdul Rahman 1970 yılında emekli olunca, yerine (Tun) Abdul Razak, sonra (Datuk) Hüseyin bin Onn, daha sonra da Hacı Ahmed Şah sultan oldu. Günümüzde Sultan Muhübuddin Şah ibni Yusuf Gaferallah Şahtır (1993).

Fizikî Yapı

Malezya Güneydoğu Asya'da ekvatorun yakınında 1° ve 7° kuzey enlemleri ve 100° ve 119° doğu boylamları arasında yer almaktadır. Kuzeyinde Tayland, güneyinde Singapur ve Endonezya, doğuda Filipinler ile komşudur. Hint Okyanusu ile Büyük Okyanusun birbirine kavuştuğu bölgede, Asya kıtasından Avustralya'ya doğru uzanan ve kısmen okyanusa batmış durumda olan Sunda platformu bulunur. Malezya toprakları, bu platformun yükseltileri olan iki ayrı bölgede kurulmuştur. Malezya, Malakka yarımadasında yeralan Malay bölgesi ve Büyük Borneo Adasında bulunan Saravak ve Sabah bölgelerinden ibâret olmak üzere üç ana bölgeye ayrılmaktadır. Malay bölgesi ile Borneo Adasındaki topraklar arası Güney Çin Deniziyle ayrılmış olup, 750 km uzunluğundadır. Yaklaşık 330.434 km^2 olan Malezya topraklarının 131.587 km^2si yarımada topraklarında 198.846 km^2si de Saravak ve Sabah bölgelerine âittir. Malaya bölgesi, kuzeyden güneye yaklaşık 720 km uzunluğa, ortalama olarak 400 km genişliğe sâhiptir. Yarımada kıyıları yaklaşık 4830 km, Sabah ve Saravak eyâletlerine âit kıyı şeridi uzunluğu da 2100 km civârındadır.

Malay Yarımadasını, ortada yer alan dağ dizileri ile bu dağların çevresinden îtibâren güneye doğru gidildikçe genişleyen kıyı ovaları meydana getirir. Merkezdeki bu dağlar, umûmiyetle 1200 ile 2000 m arasında yüksekliğe sâhiptir. En yüksek nokta Günong Tahan Tepesi (2189 m)dir. Doğu ve batı kıyılarındaki ovalar arasında Pahang, Perak ve Kelantan nehirleri yer almaktadır.

Sabah ve Saravak bölgelerinin % 85'i dağlık olup, yüksekliği 500 m'yi aşkın arâzileri ihtivâ eder. İç bölgeler ise, Güneydoğu Asya'nın en yüksek tepesine sâhiptir. Bu tepelerin en yükseği olan Kinabolu Tepesi (4100 m)dir. Bölgenin en önemli nehirleri Rajang, Baram ve Kinabatangan'dır.

İklim

Malezya'da tropikal iklim mevcut olup, her mevsim bol yağmur yağmaktadır. Muson rüzgârlarının tesiriyle de özellikle ocak ve mayıs ayları arasındaki sürekli yağışlar, memleketin nisbî nem miktarının % 80 civarına kadar yükselmesine sebebiyet verir. Yıllık yağış ortalaması bölgelere göre büyük farklılık gösterir. Genelde 2000 ilâ 2540 mm olan bu oran, Sabah'da 1500-4500 mm, Saravak'da ise 300-400 mm arasında değişir. Günlük sıcaklık, alçak yerlerde 21°C ila 32°C arasında iken, yüksek bölgelerde daha düşük olur. Başlıca özellikleri sıcaklık, rutûbet ve nem olan iklimi sebebiyle, oldukça gür ve ülkenin % 70'ini kaplayan tropikal ormanlara sâhiptir. Ormanlardaki mevcut 15.000 tür bitkinin 6000 türünü çeşitli ağaç cinsleri meydana getirir. Bu ağaçlardan bâzıları 45 m yüksekliğe kadar büyüyebilir. Bambu gibi kerestesi makbul ağaçlar ve kauçuk ağaçlarından başka 800'ü aşkın tür orkide ve oldukça fazla miktarda amber bitkisi yetişir.

Tabiî Kaynaklar

Bol yağışlı ikliminden dolayı Malezya, ormanı bol bir memlekettir. Yaklaşık olarak topraklarının % 70'i ormanlarla kaplıdır. Bu ormanlar çoğunluğu sık ormanlık olmak üzere, 6000 farklı türde ağaçlardan teşekkül etmiştir. Bâzı ağaçlar çok uzun olup, 35 ilâ 45 m yüksekliğindedir. Bunga Raya olarak bilinen ağaç türü, kerestesinin kalitesi bakımından çok kıymetlidir. Bu sık ormanlıklar arasında, oldukça çeşitli ve fazla sayıda vahşî hayvan yaşamaktadır. Kaplan, yabânî sığır, gergedan, tapir, orangutan ve çeşitli maymun türleri, fil, leopar, birkaç geyik cinsi ve timsahlar, mevcut vahşî hayvanların başlıcalarıdır. Ayrıca 500 cins kuş yaşar. Bunların bir kısmı göçmen kuşlardır. Serçe, guguk kuşu, çoban aldatan, saksağan, ardıç kuşu, Mynah ve Merbok türü ve rengârenk tüyleriyle tavus, trogon, broadbills, pittas, sülün, altın aurioles balıkçıllar, tukan ve güneş kuşları bulunmaktadır.

Malezya mâden bakımından da çok zengindir. Kalay üretiminde dünyâ birincisidir. Dünyâ kalay üretiminin % 70'ini Malezya karşılar. Kalay daha çok yarımada bölgesinden çıkarılır. Demir, boksit, petrol, manganez, altın, tungsten ve titan diğer önemli mâdenleridir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Malezya nüfûsu, birçok ırkın insanlarının biraraya gelmesiyle meydana gelmiş olup, yaklaşık olarak 17.421.000 kişiye ulaşır. Bunun büyük kısmı yarımada topraklarında, yaklaşık 3,5 milyonu ise Borneo Adasında, Sabah ve Saravak bölgelerinde yaşamaktadır. Malezya nüfûsunun % 55'ini Malaylar, % 34'ünü Çinliler, % 10'unu Hintliler ve % 1'ini de Pakistanlılar ve diğer azınlıklar teşkil eder. Yıllık nüfus

artış oranı yaklaşık % 3 olup, nüfûsun % 60'a yakın bir bölümü köylerde yaşar. Nüfus yoğunluğu bölgelere göre değişmektedir. Meselâ Penang'da km^{2}ye 750 kişi iken bu rakam Pahang dolaylarında 14 kişiye düşer. En kalabalık ve gelişmiş merkez, başşehir Kuala Lumpur'dur. Yüzölçümü 244 km2 olan bu şehrin nüfusu 1.000.000 civârındadır. Bundan başka başlıca büyük şehirleri George Town, İpoh, Kuehing, Kota Kinabalu ve Sibu'dur. Malezya köylerinin yarısına yakın bir kısmı, 10.000 kişilik merkezler hâline gelmiştir. Dolayısıyla, Güneydoğu Asya'nın en fazla iskân edilmiş memleketlerinden biridir.

Bu merkezlerdeki evler, umûmiyetle kazıklar üzerinde kurulmuş kulübeler şeklindedir. Böylece köylüler su baskını, yırtıcı hayvan tehlikesinden korunduğu gibi, evler alttan da havalandıkları için sıcak iklime karşı serin evlerde yaşamış olurlar. Şehir merkezleri oldukça modern olup, Malay, Arap kültürünün karışımı olan mîmârî yapılarla doludur. Her ne kadar târih boyunca birçok emperyalist memleketin istilâsına uğrayarak, sâhib olunan birçok ince zevklerle dolu ve baştanbaşa sanat olan nâdide İslâmî eserler tahrip edildiyse de, hâlâ varlıklarını korumayı başaran birçok câmi ve medrese, bugün şehirleri doldurmaktadır. Malezya'da, istilâcılar sürüldükten sonra, memleketin hemen her köşesine câmiler ve birer ilim yuvası olan medreseler inşâ edilmiştir. Bunlardan Kuala Sangar'daki Ubadiah ve Panang'taki Keling câmileri, herkesin hayran olduğu eserlerdir.

Halkın % 85'i okur yazardır. Halkın % 90'ının konuştuğu Bahasa, Malezya resmî dilidir ve Arapça ile eski Malaya dilinin karışımından ortaya çıkmıştır. Bundan başka hemen herkes İngilizce bilmektedir. Tamil dili ve Çince de yaygın olan diğer dillerdir. Halkın büyük çoğunluğu Müslümandır. Ayrıca azınlıkta olmakla beraber Hindu ve Budistler de mevcuttur.

Siyâsî Hayat

Malezya Sultanlıkla idâre edilmektedir. Sultan, eyâlet vâlileri tarafından beş yıllığına seçilir. Sultan, oldukça geniş hak ve selâhiyete sâhip olup, hükûmeti kurması için başbakanı tâyin eder. Malezya meşrûtî sultanlığı parlementosu, iki ayrı meclisten ibârettir. Bunlardan birincisi millet meclisi (Dewan Raayat) 154 üyeli olup, tamâmı halk tarfından seçilir. İkincisi senato (Dewan Negora) ise 68 üyelidir. Bunun 32 üyesini sultan, geri kalanını ise eyâlet meclisleri seçer. Malzeya, Johore, Kedah, Kelantan, Malacca, Negri Sembilan, Pahang, Penang, Perak, Perlis, Sabah, Saravak, Selangor ve Trenggon olmak üzere 13 eyâlete ayrılır. Her eyâletin bir eyâlet vâlisi (Yang di-Pertua Negeri) ve bir de eyâlet meclisi vardır. Yargı gücü, Federal Mahkeme'ye bağlı Malaya Yüksek Mahkemesi, Borneo Yüksek Mahkemesi ve diğer bağımsız mahkemelere âittir.

Malezya dünyâ politikasına "bağlantısız" bir ülke olarak katılır. Güneydoğu Asya Milletler Teşkilâtı üyesidir. Dış politikasında "İslâm Birliği" için çalışmalar yapmaktadır.

Ekonomi

Güneydoğu Asya ülkeleri içerisinde yıllık kalkınma oranı en fazla olan ülkelerden biridir. Malezya, ekonomik açıdan kendi kendine yeterlidir. Enflasyonu düşük, güçlü bir sermâye yatırımına sâhip ekonomisi, sürekli gelişme içerisindedir. İşşizlik oranı % 7 civârındadır. Önceleri kauçuk ve kalaya bağlı kalan ekonomisi, 1980 yılından sonra daha başka alanlara da sarkmıştır. Serbest dış alım ve hür teşebbüsün tesirindeki ekonomi 1980 yılında % 8,5'luk artış hızı göstermiştir. Kişi başına düşen millî gelir 2000 dolardır. Yıllık millî hâsılanın % 18'ini îmâlâtçılık, % 23'ünü tarım, % 4'ünü de mâdencilik teşkil eder.

En önemli ürünleri kauçuk, hindistancevizi, pirinç, muz, patates, ananas, hurma, kopra, manyok, mısır, çay, baharat, tütün ve yerfıstığıdır. Orman ürünleri bakımından oldukça zengin olup, özellikle kerestesi çok makbuldür.

Mâden bakımından da zengin bir ülke olan Malezya, kalay üretiminde dünyâ birincisi olup, dünyâ kalay üretiminin % 70'ini karşılar. Diğer önemli mâdenleri demir, boksit, petrol, manganez, altın, tungsten ve titandır. Sanâyide Güneydoğu Asya ülkeleri arasında ileri bir seviyededir. Başlıca ihrâcatı kalay, kauçuk, demir filizi, boksit, kereste, teneke kutu ve palmiye yağıdır. Ayrıca az miktarda petrol de ihraç edilir. Buna karşılık dışardan makina, kimyevî maddeler, teknik araç ve gereçler almaktadır. Balıkçılık ve turizm diğer önemli gelir kaynaklarıdır.

Ulaşım: Güney istikâmetindeki kara ve demiryolu fazla modern olmayıp Johore Boğazına doğru uzanır. Çoğu şose şeklindedir. Johore Boğazı, Singapur'a geçişi temin eder.

Malezya'nın hayatında su yolları önemli bir yer alır. Halkın çoğu, su yollarına veya deniz kıyısına yakın yerlerde oturur. Bâzı yerler sık ormanlarla kaplıdır. Bu bölgelerde ilerlemek çok zordur. Bu sebeple su yolları, en kullanışlı ve en pratik ulaşım şeklidir.

Nehirlerin boyları uzun değildir. Ekserisi kuzey-güney istikâmetinde akarlar. Saravak ve Sabah'daki nehirler, Güney Çin Denizi ve Sulu Denizine dökülür. Saravak'taki 565 km'lik Rejang Nehrinin üçte biri

ulaşıma elverişlidir. Sabah'ın en mühim ulaşım vâsıtası, Kinabatangan Nehridir.

MALGAMA;

Alm. *Amalgam (n),* **Fr.** *Amalgame (m),* **İng.** *Amalgam.* Civayı temel madde olarak alan alaşım. Rastlanan pekçok madde, cıva ile reaksiyona girerek malgama teşkil eder buna amalgama da denir. Malgama esas olarak diş dolgularında, mâden cevherinden gümüş ve altın elde etmek için kullanılır. Özellikle, oda sıcaklığında sıvı olan cıva ile katı bir metalin reaksiyona girebilmesi yönünden ilgi çekicidir. Amalgamaların kesin tabiatları oldukça karmaşıktır.

Tabiî ve sun'î malgamalar: Gümüşün tabiî malgaması, yoğun izometrik kristaller şeklindedir. Malgamalar, temiz parlak metal yüzleri cıva ile temasa getirilerek elde edilir. Seyreltik bir asitin kullanılması, okside olmuş ve metalle cıva arasındaki reaksiyonu geciktiren metal yüzlerinin temizlenmesi yönünden önemlidir. Ayrıca ısı, amalgam reaksiyonunu hızlandırır. Isı, cıva ve alaşım atomlarının, madde içinde daha hızlı hareket etmesini sağlar.

Elektrokimyâsal metodlar kullanarak da malgama elde edilir. Bu metodlarda, ya katı metal, cıva tuzu içine daldırılır veya civa malgama, metal tuz çözeltisi içine konur. Elektro kaplamada olduğu gibi, uygun elektrik akımı kullanılarak, işlem çabuklaştırılabilir.

Kullanılışı: Diş dolgusunda kullanılan malgamanın bileşimi, % 52 civa, % 33 gümüş, % 12,5 kalay, % 2 bakır, % 0,5 çinko şeklindedir. İlk teşkilinde malgama plastik olup, bu halde diş boşluğuna konulur. Uygun oranda konulan ve yapımından önce nemden korunan malgama, sertleşmekle hafifçe genleşir. Bu genleşmenin kontrollü olarak yapılmasıyla, dolgunun yerine oturması sağlanır.

Altın ve gümüşün, mâden cevherinden elde edilmesinde kullanılan malgama, genellikle bakır plak üzerine cıva tabakası sürülmesi sûretiyle elde edilir. Mâden cevherinin ufalanması sonucunda elde edilen ve altın taneciklerini asılı olarak ihtivâ eden su, bu cıva kaplanmış plak üzerinden akıtılır. Ağır altın tânecikleri bir malgama tabakası teşkil ederler. Bu ise zaman zaman kazınır. Fazla olarak bulunan sıvı cıva, daha sonra alınır. Cıva, altın ve diğer asal metal amalgamadan, damıtma yoluyla elde edilir. Çok ince altın tanecikleri bu işlemle elde edilmez. Bunlar daha sonra yapılacak kimyâsal bir işlem sonucu ayrılır.

Malgamalar, vakum tüplerinde ark elde etmek için kullanılır. Bu arklar, cıvaya ve mevcut alaşım elemanına has bir ışık spektrumu verirler. Ayrıca, kadmiyum pillerinde, kadmiyum-civa alaşım şeklinde kullanılır. Bu piller, standart voltaj elde etmek için kullanılır.

MALİ

DEVLETİN ADI ..... Mali Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Bamako

NÜFÛSU 8.464.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 1.240.000 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Fransızca

DÎNİ .....İslâm

PARA BİRİMİ.....Mali frankı

Batı Afrika'da yer alan bir ülke. Kuzeybatıda Moritanya, kuzeydoğuda Cezâyir, doğuda Nijerya ve Yukarı Volta, güneyde Fildişi sâhili, güneybatıda Gine ve batıda Senegal ile çevrilidir. Kuzeyde üzerinden yengeç dönencesi geçen Mali, 10°09' güneş, 24°59' kuzey enlemleri ile 4°17' doğu ve 12°14' batı boylamları arasında yer alır.

Târihi

Ortaçağda Mali'de kurulan devletler hakkında bilgiler, öncelikle Arap târihçiler vâsıtasıyla gelmiştir. Ortaçağda Mali'nin kuzeybatı kesimlerinde ve Moritanya, Senegal ülkelerinde kurulan Gana Devleti 850-1050 yılları arasında parlak bir dönem yaşadı. Bu devletin günümüzdeki Gana ile ilgisi yoktur. 1200-1400 döneminde Mali İmparatorluğunun kuvvetlenmesi sonucunda kuvvet ekseni Nijer koridoruna kaydı. Bu devlet her istikâmette yayılan fetihlerle batıda Senegal içlerine, doğuda bugünkü Nijer içlerine ve güneyde ticâret sâyesinde ormanlık bölgelere kadar genişledi. 1460-1590 yılları arasında Songhgi İmparatorluğu bu devleti teslim aldı. Bunların gelişmesi, İslâm dîninin bir irfan merkezi hâline gelen Timbuktu şehrinin büyümesine tesâdüf etmektedir. 1591 yılında, birkaç bin Faslı asker, çölü geçerek Songhai İmparatorluğuna son verdi. Bundan sonra Nijer Vâdisinde küçük devletlerin hâkim olduğu bir dönem başladı. Bu devletlerden en önemlisi 1650- 1850 dönemindeki

Bambara Devleti idi. On dokuzuncu asırda, Fulbe topluluğu, askerî ve dînî hareketlere yön verdiler. Bu hareketler, Mali'de İslâmiyeti en yaygın din hâline getirmeye yetti. Fransa bu toprakları on dokuzuncu yüzyılın son 20 yılında sömürge hâline getirdi. Ülke, Fransız Sudan'ı ismini aldı. Mali, Nijer Vâdisinde yapılan yatırımlar hâriç, Fransız Batı Afrika Federasyonunun ekonomi ve politikasında önemli bir rol oynamadı. İkinci Dünyâ Savaşından sonra başlayan bağımsızlık hareketleri sonucunda, 1958 yılında Fransız Sudan'ı muhtar bir cumhûriyet oldu. Ertesi sene Sudan Cumhûriyeti Senegal ile birleşerek, Mali Federasyonu teşkil edildi. Federasyon Haziran 1960'ta bağımsızlığını îlân etti, fakat Senegal Ağustosta federasyondan ayrıldı. Bunun üzerine devlet başkanı Modibo Keita, 22 Eylül 1960'ta bağımsız Mali Cumhûriyetini îlân etti. 1968'de Teğmen Mûsâ Traore liderliğinde genç subaylar, Keita'yı devirerek Millî Özgürlük Askerî Komitesini kurdular. Bu komite, 1979 yılında sivil yönetime geçişi sağladı. Yapılan seçimleri komite başkanı Mûsâ Traore kazanarak devlet başkanlığına geçti. Başkan Moussa Traoé, 26 Mart 1991'de yapılan bir darbe ile devrildi. Yarbay Amadou Touré başkanlığındaki Ulusal Uzlaşma Konseyi, başbakanlığa bir sivil olan Soumana Sacko'yu getirdi. 1992 başlarında yapılan yerel yönetim ve milletvekili seçimlerine birçok parti katıldı. Başkanlık seçiminin ikinci turunda % 70 oy alan Alpha Konaré 8 Haziranda resmen göreve başladı (1993).

Fizikî Yapı

Mali'nin büyük bir bölümü düz arâzilerden meydana gelmiş olup, güneyden kuzeye üç farklı bölgeye ayrılır. Bu bölgeler Savana, Step bölgesi (Sahel) ve çöldür.

Güneyde yer alan Savana, ağaçlı otlaklardan meydana gelmiştir. Ağaçsız bir ova hâlindeki Step bölgesi, Savananın hemen kuzeyinde başlayıp, batıdan tam Moritanya sınırının altından geçen ve doğudaki târihî Timbuktu ve Gao şehirlerini ihtivâ eden bir şerit meydana getirir. Senegal ve Nijer nehirleri, Savana ve Step bölgeleri içinden akar. Senegal'in kolları, Gine'nin dağlık arâzilerinden doğar. Mali'nin batı kısmındaki toprakları suladıktan sonra ana kolu meydana getirmek üzere birleşir. Nijer Nehri de aynı arâzilerden kaynaklanır. Güneybatıda Gine'den ülkeye girerek, kuzeydoğu istikâmetinde meşhur Timbuktu şehrine kadar 960 km boyunca akar. Sonra doğu istikâmetinde yaklaşık 320 km boyunca Mali topraklarını suladıktan sonra güneydoğuya yönelerek Nijer topraklarına girer. Bu nehir Afrika'nın üçüncü büyük nehri olup, Mali'nin candamarını teşkil eder. Nijer Nehrinin meydana getirdiği delta, bir yılda arka arkaya iki defâ mahsul alınmasını mümkün kılan verimli bir ovadır. Sahra Çölü, Step bölgesinin kuzeyinde kalan bütün Mali topraklarını kaplar.

İklim

Afrika'nın bol yağış alan tropikal ormanlarının kuzeyi boyunca uzanan Mali'de, sıcak ve kurak bir iklim hüküm sürer. Yağmur özellikle haziran ve eylül ayları arasında yağar. İklim ekim ve kasımda sıcak nemli, ocak ayına doğru soğuk ve kurak, hazirana kadar sıcak ve kuraktır. Yıllık yağış miktarları güneyden kuzeye doğru azalır. Sana bölgesi güneyde yılda yaklaşık 1500 mm'lik, kuzeyde ise 500 mm'lik yağış alır. Step bölgesinde yıllık yağış miktarı sâdece 175 mm ile 500 mm arasında değişir. Sahra Çölünde yağış miktarı yok denecek kadar azdır.

Tabiî Kaynakları

Mali'nin oldukça büyük bir bölümü bitki örtüsünden mahrumdur. Güneydeki Savana bölgesi iri otlar ve fundalıklarla kaplıdır ve her çeşit yabânî hayvanları ihtivâ eder. Mâdenî kaynakları çok az olan Mali'nin en önemli mâdenleri mermer ve kireç taşıdır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Seyrek olarak nüfuslanmış Mali'de km^2ye 6 kişi düşer. Bununla berâber bu rakam bölgelere göre büyük değişiklikleri ihtivâ eder. Meselâ çölde nüfus yoğunluğu sıfıra yaklaşır. Step ve Savananın bâzı uzak kesimlerinde, yoğunluk genel ortalamanın ancak üçte birine ulaşır. Diğer taraftan Bamako ve Timbuktu arasındaki Nijer koridorunda, km^2ye düşen insan sayısı ekseriyâ 27'nin üstündedir. Nüfûsun % 80'den fazlası, nüfûsu 2000'den az olan köylerde yaşar. En büyük şehir merkezleri Nijer koridorundadır. Yaklaşık 646.000 nüfuslu Bamako, her biri 50.000 nüfuslu Mopti ve Sego şehirleri en önemli yerleşim merkezleridir.

Günümüzdeki yıllık nüfus artış oranı % 2,5 olup, nüfusun 20 yılda iki kat artacağı tahmin edilmektedir. Çoğu çocuklar 2 yaşına varmadan ölürler. Ortalama hayat süresi, 35 ilâ 40 sene arasında değişmektedir.

Mali Devleti içinde en nüfuzlu grup, yaklaşık 2 milyon nüfuslu ve hemen hemen nüfûsun % 40'ını meydana getiren Bambara etnik grubudur. Bu topluluk, Nijer- Kongo dillerinden Mande grubuna âit Bambara lisanını konuşur. Diğer önemli etnik grupları: Fulbe, Moorlar, Tuareg, Songhai, Dogon ve Senufodur.

Mali halkının yaklaşık % 90'ı Müslümandır. Müslümanlar kendilerine has eğitim sistemlerine sâhiptirler.

Hıristiyanlar nüfûsun ancak % 1'ini meydana getirir, halkın geri kalanı putperesttir.

Resmî dil Fransızcayı okuyup yazan pek azdır ve şehir merkezlerinde toplanmıştır. Hükûmet 1960'tan beri, ilk ve orta dereceli eğitimi mecbûri yaparak okuma-yazma oranını arttırmaya çalışmakta olup, halkın % 10 civârındaki bir kısmı okur-yazardır.

Siyâsî Hayat

22 Eylül 1960'ta bağımsızlığa kavuşan Mali, 1968'de askerî bir darbe sonucunda, Askerî Millî Hürriyet Komitesi tarafından idâre edilmeye başladı. Bu komitenin yönetimi, yönetici bir parti olarak kurulan Mali Halkı Demokratik Birliği zamânına kadar devâm etti. Mali'de 137 üyeli millî konsey, buna karşı sorumlu 19 üyeli merkez yürütme bürosu vardır. Cumhurbaşkanı altı yıllık süreyle seçimle görev başına gelir. Büyük çoğunluğu sivil olan bir kabîne ve halk tarafından seçilen bir meclis olsa da, ülkeyi etkileyen temel kararları hâlâ askerler vermektedir. Mali, Afrika Birliğine ve Birleşmiş Milletler Topluluğuna üyedir.

Ekonomi

Mali ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanır. Nüfûsun yaklaşık % 75'i çiftçilikle, % 10'u hayvancılıkla ve % 2'si balıkçılıkla uğraşır. Ülkede yetişen tahıllar, süpürge darısı (sorghum), mısır ve pirinçtir. Pamuk ve yerfıstığı önemli bir döviz kaynağı sağlar. Nijer Nehrinden tutularak kurutulan balıklar ve sığır önemli gelir kaynaklarıdır.

En önemli tarım bölgesi Segunun kuzeyindeki iç deltanın batı kısımlarında yer alır. Tarıma elverişli arâzinin ancak % 5'i ekilidir. Bununla berâber, işlenen toprakların verimliliği ve alanı artırılmaya çalışılmaktadır. Bu bölge, ülkenin pirinç ve şeker ihtiyâcının büyük bölümünü karşılamaktadır.

Mali ekonomisi, 1968-1973 kuraklığında büyük zarar görmüştür. Bu dönemde çiftlik hayvanlarının % 25'i ölmüş ve tarım ürünleri % 50 düşmüştür.

Mali, her yıl büyük dış ticâret açığı vermekte ve giderek dış yardıma bağımlılığı artmaktadır. Hemen hemen bütün mâmül maddeler başta Fransa'dan olmak üzere ithal edilir. Mali, Çin, Amerika Birleşik Devletleri, Batı ve Doğu Avrupa ülkelerinden önemli ölçüde ekonomik yardım alır.

Ülkenin etrâfının yabancı devletlerle çevrili olması ve yetersiz ulaşım şebekesi sebebiyle Mali ekonomisinin gelişmesi ciddî bir şekilde engellenmektedir. Tek demiryolu ve dış ticâretin anayolu, Senegal'in başkenti ve Atlas Okyanusunda bir liman olan Dakar'la Bamako'yu birleştiren 960 km'lik hattır. Senegal'in demiryolarının ve liman tesislerine bağımlılık, Mali'nin ithâlat ve ihrâcatına büyük masraflar ekler. Diğer önemli denize çıkış yolu, Nijer koridorundaki üretici ve tüketicilerden 1280 km'den fazla uzakta olan Abidjan'dır.

Nijer koridorunda ve bilhassa buradaki şehir merkezlerinde yaşayanlar yüksek gelirlere sâhiptir. Çölde, Nijer dirseğinde ve güneydeki uzak bölgelerde yaşayanlar ürünlerini pazarlamakta ve ithâlattan pay elde etmekte büyük zorluk çekmektedir.

MÂLÎ BİLÂNÇO;

Alm. *Jahresbilanz (f),* **Fr.** *Bilan (m) Fiscal,* **İng.** *Fiscal Balance Sheet.* Bir işletmenin, vergi mevzuatı göz önüne alınarak düzenlenmiş bilânçosu.

Vergi bilânçosu. Mâlî bilânçonun hazırlanmasında başlıca kâr ve zararın tesbiti ile bilânço kalemlerin değerlendirilmesinde, amortisman ayrılmasında vergi kânunları hükümlerine uyulur.

İşletmelerin vergi bilânçosu ile ticârî bilânçolarının mutlaka ayrı olması gerekmez. Hesap dönemi içinde ve sonundaki işlemler, vergi mevzuâtına uygun olarak yapılırsa, dönem sonunda çıkarılan ticârî bilanço ile vergi bilânçosu aynı hâle gelir.

MÂLÎ TEKELLER;

Alm. *Finanzmonopol (n),* **Fr.** *Monopole (m) Fiscal,* **İng.** *Fiscal monopoly.* Devletin, gelir sağlamak maksadıyla, bir mal veya hizmetin üretiminden nihâî (en son) tüketiciye devrine kadar geçirdiği muhtelif safhaların birini, birkaçını veya hepsini, kendi tekeline alması. Mâlî maksatlarla konulan tekellerin içinde, genellikle bir istihlâk vergisi yer almaktadır. Bu bakımdan tekel, esas îtibâriyle bir vergileme tekniği olarak görülür.

Mâlî tekellerle devlet iki türlü gelir sağlamaktadır. Bunlardan birincisi, tekele tâbi maddeye konan istihlak vergisidir; ikincisi bu maddenin satışından elde edilen kârdır.

Mâlî tekeller çağımızda hayli azalmış, sayıları ve uygulama alanları gittikçe sınırlandırılmıştır. Bunun sebebi, tekel vasıtasıyla gerçekleştirilmeye çalışılan amaçların başka araçlar kullanmak sûretiyle de

gerçekleştirilebilir olmasıdır.

Türkiye'de mâlî tekellere misal olarak tütün, sigara, tuz ve alkollü içkiler tekelleri gösterilebilir. Daha sonra kibrit ve çakmaktaşı tekelden çıkarılmış, alkollü içkiler tekeli yalnız yüksek alkol dereceli içkilerde bırakılmıştır.

MALİK ASİD;

Alm. *Apfelsäure (f),* **Fr.** *Acide (m) malique,* **İng.** *Malic acid.* Ham meyve sularından elde edilen, kimyâca adı hidroksi süksinik asit olan beyaz kristal katı. Malik asit endüstride maleik asitten ve bromosuksinik asitten elde edilir.

Malik aside elma asidi de denir. Malik asitte asimetrik karbon atomu olduğundan, optikçe aktiftir. D (+) malik asit L (-) malik asit şeklinde iki izomeri vardır. L (-) malik asit, ham elmada, bektaşi üzümünde ve birçok meyvede bulunur. Kristal yapıya sâhip olup havadan nem çekerek çözünür. Erime noktası 100-101°C'dir. Polarize ışığı çevirmesi, çözeltisindeki konsantrasyonuna bağlı olarak değişir.

L (-) malik asitten Walden çevirmesi ile elde edilir.

D (+) malik asit sebzelerde hiç bulunmaz.

DL malik asit 130°C'de erir.

MÂLİK BİN DÎNÂR;

meşhur âlim ve velîlerden. Künyesi Ebû Yahyâ'dır. Babası Sicistan ve Kâbil esirlerindendi. Doğum târihi bilinmemektedir. 748 (H.131) senesinde Basra'da vefât etti. İlmi, büyük âlim ve velî Hasan-ı Basrî'den öğrendi ve onun sohbetinde kemâle geldi. Enes bin Mâlik, Ahnef, Hasan-ı Basrî, İbn-i Sîrîn, İkrime ve birçoklarından hadis rivâyet etti. Gençliğindeki sefih (kötü) hâline tövbe edip, dîne uyma husûsunda son derece titiz davranmış ve yükselmiştir. Duâsı kabul olanlardandı. Kerâmetleri ve menkîbeleri meşhûr olan bu zâta, Mâlik-i Dînâr da denilmiştir. Bu ismin verilmesinin sebebi şöyle rivâyet edilmektedir:

Bir defâsında gemiye binmişti. Gemi ilerleyince gemici ondan ücret istemiş, o da parasının olmadığını söyleyince, bayılıncaya kadar dövmüşlerdi. Ayılınca ücreti vermezsen seni denize atacağız, diyerek onu denize atmak için tutup kaldırdıklarında suyun yüzünde birçok balık ağızlarında birer dinar (altın) olduğu hâlde gemiye yaklaşmış. Bunun üzerine o, balıkların ağzından iki dinar alıp gemicilere vermiştir. Gemiciler bu hâli görünce onun velî olduğunu anlayarak özür dilemişler, o da, bu hâdise üzerine, gemiden inip deniz üzerinde gözden kayboluncaya kadar yürüyüp gitmiştir.

Buyurdu ki: "Hasta olduğum bir zamanda kimsem yoktu. Bâzı şeylere ihtiyâcım vardı. Yürümeye tâkatım olmadığı hâlde, sıkıntı ile yavaş yavaş yürüyerek çarşıya çıktım. Bu sırada şehrin ileri gelenlerinden birisi geçiyordu. Bekçiler bana, kenardan yürü, diye bağırdılar. Tâkatım olmadığı için yavaş yürüyordum. Biri geldi omuzuma şiddetli bir kamçı vurdu. Ertesi gün o adamın elinin kesildiğini duydum."

"Din bakımından faydalanmadığın kimse ile dostluğu terk et. Amellerin en güzeli ihlâsla yapılan ameldir."

"Âlim, bildiği ile amel etmediği zaman, yağmur damlasının yalçın kayadan kayması gibi vâz ve nasîhat gönüllerden silinir gider."

"Bahar yağmurları yeryüzünü yeşillendirdiği gibi, Kur'ân-ı kerîm de kalbin yağmurudur ve onu canlandırır.

Yine buyurdu ki: "Şu üç şey dünyâda en güzel kazançtır:

1. Allahü teâlânın sevgili kullarının sohbetinde bulunmak ve din kardeşleri ile sohbet etmek.

2. Geceleri teheccüd namazı kılmak ve doya doya Kur'ân-ı kerîm okumak.

3. Allahü teâlâyı hiç unutmayıp, O'nu zikretmek.

Buyurdu ki: "Şu beş şey bedbahtlığın alâmetidir:

1) Gözün yaşarmaması, 2) Kalbin katı olması, 3) Hayâsızlık, 4) Dünyâya düşkün olmak, 5) Dünyâ için canından endişe etmektir. Mümin kimse Allahü teâlâdan korkar, boş sözlerden dilini korur. Üç şey gönlü öldürür: 1) Çok yemek, 2) Çok uyumak, 3) Çok konuşmak.

MÂLİK BİN ENES (Bkz. İmâm-ı Mâlik)

MÂLİKÎ MEZHEBİ;

İslâmiyette, îmânda birbirinden ayrılmayan ve hepsi Ehl-i sünnet îtikâdı üzere olan dört hak mezhepten birisi. Usûl ve esasları, İmam-ı Mâlik bin Enes tarafından açıklanan fıkhî (veya amelî) mezhebin adı. Hak olan dört mezhebin diğerleri, Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezhepleridir. (Bkz. İlgili Maddeler)

Allahü teâlâ, bütün Müslümanlardan tek bir îmân istemektedir. İslâmiyette, îmânda, îtikâtta tefrikaya, ayrılığa izin verilmemiştir. Resûlullah efendimizin inandığı ve bildirdiği ve Eshâb-ı kirâmın naklettiği gibi îmân eden Müslümanlara "Ehl-i sünnet vel-Cemaat" veya kısaca "Sünnî" denir (Bkz. Ehl-i Sünnet). Sünnî Müslümanlara, mezhep imâmı olan büyük İslâm âlimleri tarafından, Kur'ân-ı kerîm ve hadîs-i şerîflerde hükmü açıkça bildirilmemiş olan bâzı ibâdetlerin ve günlük muâmelelerin târifinde ve yapılışında gösterilen ve Allahü teâlânın rızâsına kavuşturan yollara amelî mezhepler (veya fıkhî mezhepler) denilmiştir. Mezhep imâmı olan büyük İslâm âlimlerinin aralarındaki böyle ictihâd ayrılıklarına dînin sâhibi izin vermiş ve bu hâl her zaman ve her yerde Müslümanların İslâmiyete dosdoğru uymalarını temin ederek, Müslümanlar için rahmet olmuştur (Bkz. Mezheb). Nitekim hadîs-i şerîfte; **"Âlimlerin mezheplere ayrılması rahmettir."** buyruldu.

Mâlikî Mezhebi, İmâm-ı Mâlik bin Enes'in yoludur. Ehl-i sünnet îtikâdından olan Müslümanlardan, amellerini, yâni ibâdet ve işlerini bu mezhebin hükümlerine uyarak yapanlara "Mâlikî" denir.

Mâlikî mezhebinin kurucusu, reisi, İmâm-ı Mâlik bin Enes'tir. Asıl ismi, Ebû Abdullah Mâlik bin Enes bin Mâlik bin Ebî Âmir Amr Teymî Esbahî'dir. 715 (H.95) yılında Medine'de doğdu ve 795 (H.179) yılında orada vefât etti. Bir hadîs-i şerîf okumak için abdest alır, edeple diz çökerdi. Resûlullah efendimizin bulunduğu bir toprağa, hayvanların ayakları ile basıp geçmekten hayâ ettiğini, utandığını söyleyerek Medine'de hayvana binmezdi. Haksız bir fetvâyı vermediği için yetmiş kırbaç vuruldu. **Muvattâ** adındaki hadîs kitabı çok kıymetlidir. (Bkz. Mâlik bin Enes)

Mâlikî mezhebindeki usûl: İmâm-ı Mâlik bin Enes, talebelerinin ve kendisine sual soranların, dînî meselelerdeki müşküllerini hallederken, ortaya koyduğu ve tâkib ettiği usûller, mezhebin temel kâideleri olmuştur. Mezhebin hükümlerini ortaya koyarken tâkib ettiği usûl; diğer bütün müctehidlerin usûlüne benzemekle berâber, bâzı farklılıklar da vardır.

Bütün müctehidler, bir işin nasıl yapılacağını Kur'ân-ı kerîmde ve hadîs-i şerîflerde açık olarak bulamazlarsa, bu iş için (icmâ) var ise, öyle yapılmasını bildirirler. İcmâ, Eshâb-ı kirâmın ve onlardan sonra gelen Tâbiîn denilen âlimlerin bir meseledeki sözbirliğine denir (Bkz. İcmâ). Bir işin nasıl yapılması lâzım olduğu icmâ ile de bilinmezse, müctehidler kendileri kıyâsta bulunarak ictihâd ederler, meselenin dînî hükmünü bildirirler. Kıyâs, Kur'ân-ı kerîmde ve hadîs-i şerîflerde, hakkında açık bir hüküm bulunmayan bir işi, açık hüküm bulunan diğer bir işe benzeterek hükme bağlamaktır. (Bkz. Kıyâs)

İmâm-ı Mâlik (rahmetullahi aleyh), bu dört delilden başka, Medîne-i münevverenin o zamanki halkının sözbirliğini de senet kabul ederdi. "Bu âdetleri, babalarından, dedelerinden ve nihâyet Resûlullah'tan görenek olarak gelmiştir." dedi. Bu senedin, kıyâstan daha üstün olduğunu söyledi. Fakat diğer üç mezhebin imamları, Medîne halkının âdetini, dînî hükümlere senet, vesika olarak almadı. İmâm-ı Mâlik'in ictihâd usûlüne "rivâyet yolu" denir (Bkz. İctihâd). Kendisi Medîne-i münevverede oturuyordu.

İmâm-ı Mâlik, yetmiş büyük din âlimi (imâmı), ilimdeki yüksekliğine ve ehliyetine şehâdet ettikten sonra, dinde fetvâ vermeye başladı. Kendisinden ders okuduğu hocaları bile gelip fetvâ almışlardır. Peygamber efendimizin hadîs-i şerîflerini toplıyarak **El-Muvattâ** adındaki hadis kitabını yazdı. Hadîs-i şerîfleri fıkıh konularına göre derleyen ilk hadîs kitâbı budur. Çok âlim şerh etmiş ve açıklamıştır. On yedi yaşında ders vermeye başladı. Dersinde bulunanlar, hocasının derslerinde bulunanlardan çoktu. Hadîs ve fıkıh öğrenmek için kapısına toplanırlardı. Kapıcı tutmak zorunda kaldı. Önce talebesine sonra halktan harkese izin verilir, içeri girerlerdi.

İmâm-ı Şâfiî ile Ahmed bin Hanbel, İmâm-ı Mâlik'in sohbetlerinde bulunmuşlar ve ilminden çok istifâde etmişlerdir. Bunların, İmâm-ı Mâlik'in talebesinden olması, onun şeref ve üstünlüğüne kâfi ve en büyük vesîkadır. Kendisinden daha birçok kimse ilim öğrenip, herbiri memleketlerinin imâmı (âlimi) ve insanların rehberi olmuşlar. Bunlardan bâzıları şu zâtlardır: Muhammed bin İbrâhim bin Dînâr, Ebû Hâşim ve Abdülaziz bin Ebi Hâzım. Bunların her birisi dinde ictihad sâhibi ve ehli idiler. Muin bin İsa, Yahya bin Yahya, Abdullah bin Mesleme-i Ka'benî, Abdullah bin Veheb gibi daha nice talebesi vardır. Bütün bunlar, hadis ilminin mümtâz (seçkin) şahsiyetleri olan İmâm-ı Buhârî ve Müslim'in, Yahya bin Muîn'in ve diğer hadîs âlimlerinin üstadlarıdır.

Mâlikî mezhebinde **Et-Tefrî** ve **El-İhkâm** en meşhur fıkıh kitaplarıdır. Ayrıca **El-Müdevvent-ül-Kübrâ** ve şerhleri, Hırakî'nin **Muhtasar**'ı ve şerhleri de meşhurdur. Hepsi de Arapçadır.

Mezhebin yayılması: Afrika'nın kuzeyindeki Müslümanların çoğu Mâlikî mezhebindedir. Eskiden

Hicaz ve Endülüs (İspanya) bölgelerinde de yaygındı.

MÂLİYE;

Alm. *Finanzen (pl.) finanzwesen (n), finanzverwaltung (f),* **Fr.** *Finances (pl.) affaires (f.pl.) financières,* **İng.** *Finance.* Devletin yapmakla yükümlü olduğu faaliyetlerle ilgili gelir ve giderlerin ve bu gelir ve giderleri düzenleyen kâidelerin tamâmı. Milletin temel unsuru olan fertlerin, çeşitli ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçlardan bir kısmı ferdî çalışmalarda, bir kısmı belediye, vakıf, şirket gibi kuruluşlarca, bir kısmı da devletçe karşılanmaktadır.

Devletin savunma, millî eğitim, güvenlik gibi kamu hizmetlerini mutlaka zamanında yapması gerekir. Bu hizmetler kaçınılmaz hizmetlerdir. Bunun yanında fertlerin refahını arttırmak, yeni iş sahaları açmak maksadıyla yatırımlara da girişmesi devletin aslî görevlerindendir. Devlet, yapacağı masrafları genel ve katma bütçe kânunlarıyla tesbit eder. Adı geçen masrafların yapılması mecburî olduğundan şahıslarda ve diğer kuruluşlardakinin tersine, gelirlerin giderlere göre düzenlenmesi mecburiyeti vardır. Kamu gelirlerinin büyük kısmını vergi gelirleri, az bir kısmını ise işletme gelirleri ile, millî emlâk, kirâ ve satış gelirleri teşkil eder. Yıllık bütçenin büyüklüğü, vergilerin nisbetine ve yeni vergilerin ihdâsına (ortaya konmasına) sebeb olabilir.

Belediye ve il özel idârelerinin işlemleri, kamu mâliyesi ile yakından ilgilidir. Mahallî idâreler, kânunların verdiği yetki çerçevesi içerisinde kendi belediye ve il hudutları dâhilinde vergi toplamakta ve gelir sağlayıcı işletmelere yatırımlar yapmaktadır. Türkiye'de, devletin vergi gelirlerinden kânunla belirlenen nisbetteki miktarı, belediyelere ve il özel idârelerine ayrıca tahsis edilmektedir.

Ekonomik ve mâlî konular, zamanımızda, bütün kişileri, kısmen ve kuruluşları yakından ilgilendirdiğinden, "kamu mâliyesi" yanında, bütün iktisâdî ve sosyal hayatı, şirketleri, vakıfları, beynelmilel kuruluşları ilgilendiren "mâliye" kavramı yerleşmiş ve rolü her geçen gün artmaktadır.

MÂLİYE NEZÂRETİ;

1838'de kurulup cumhûriyete kadar devâm eden Osmanlı mâliye bakanlığı. Sultan İkinci Mahmûd devrine (1808-1839) kadar Osmanlı Devletinde mâlî işler, merkezî bir teşkilâtla yönetilmezdi. Merkez ve eyâletlerin değişik mâliye teşkilâtı vardı. Tımar sisteminin bozulması para değerinin düşmesi, bâzı toprakların kaybedilmesi, uzun süren savaşlar gibi sebepler, Osmanlı mâliyesini yeni tasarruf tedbirleri almaya ve yeni vergi kaynakları bulmaya zorladı. İşe yaramaz bir masraf kapısı hâline gelen yeniçeri ocağı kaldırıldı (1826). Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye kuruldu ve bunlara subay yetiştirmek için okullar açıldı. Bunların harcamalarını karşılamak için me'mure hazînesi kuruldu (1834).

Bundan başka, Sultan İkinci Mahmûd döneminde Hazîne-i Âmire, Darbhâne Hazînesi, Redif Hazînesi ve Tersâne Hazînesi olmak üzere dört ayrı hazîne daha vardı. 1835'te Hazîne-i Âmire ve Darbhâne Hazîneleri birleştirilerek Darbhâne-i Âmire Defterdarlığı kuruldu. 1838'de Hazîne-i Âmire ve Darbhâne Hazînesi birbirinden ayrıldı. Hazîne-i Âmire ve Mansûre Hazînesi birleştirilerek Mâliye Nezâreti kuruldu. Abdurrahmân Nâfiz Paşa, Umur-ı Mâliye Nâzırı Ünvan ve Paşa rütbesiyle bütün hazînelere bakmakla vazîfelendirildi.

Mâliye Nezâreti kısa bir müddet sonra kaldırılarak işler, Mukâtaat Hazînesi ve Hazîne-i âmire Defterdarlıklarına bağlandı. Aynı sene Mukataat Hazînesi Defterdarlığına Mâliye Nezâreti adı verildi (1839). Daha sona Hazîne-i Âmire Defterdarlığı da bu nezârete bağlandı (1841). Pâdişâh ve öteki hânedan üyelerinin özel gelir kaynakları hazîneye aktarılıp, kendilerine maaş bağlandı. Tersâne, Redif, Mansûre ve Âmire hazîneleri kaldırılarak Hazîne-i Celile-i Mâliye kuruldu. Bu hazînenin 1840'ta 400 milyon, 1848'de 775 milyon, 1857'de 1 milyar, 1862'de 1.6 milyar kuruş gelir-gider hacmi vardı.

Kurulduğu günden îtibâren devamlı gelişme gösteren Mâliye Nezâretinde, tanzimâtın îlânı sırasında sekiz muhâsebe ve sekiz kalem vardı. Bu teşkilât 1878'e kadar küçük değişikliklerle korundu. 1879'da Heyet-i Merkeziye ve Heyet-i Mülhaka adıyla iki kısma ayrıldı. Heyet-i Merkeziyeye dâhil olan nezâret müsteşarının yetkileri arttırıldı. 1854'ten îtibâren alınan dış borçların ödenmesi için 1881'de kurulan Düyûn-ı Umûmiye idâresi, teknik açıdan bir model hâline geldi. Bu teşkilâtın Mâliye Nezâretinden daha geniş bir kadrosu vardı. 1889'da Mâliye Nezâretinde bâzı düzenlemeler yapıldı. Meşrûtiyetin ikinci defâ îlânından sonra bâzı kalem, meclis ve komisyonlar kaldırılıp, memur sayısının azaltılması yoluna gidildi. Saltanat kaldırılmadan önce nezâret; Kalem-i Mahsusa, Vâridât-ı Umumiyye muhâsebe-i Umûmiye, Teftiş Heyeti, Vezne, Emlâk-ı Emiriye, Me'murîn ve Levâzım ve Mahâssesât-ı Zâtiye Müdürlüklerinden meydana geliyordu. 1922'de saltanatın kaldırılmasıyle Mâliye Nezâretinin varlığı da sona erdi. 1920'de Ankara'da kurulan Mâliye Vekâleti daha sonra Mâliye Bakanlığı adını aldı.

MÂLİYE VE GÜMRÜK BAKANLIĞI;

Alm. *Finaz- u. Zollministerium (n),* **Fr.** *Ministère (m) des finances et des douanes,* **İng.** *Ministry of*

Finance and Custom. Mâliye politikalarının hazırlanmasına yardımcı olmak, mâliye politikasının uygulanması, uygulamanın tatbiki ve denetlenmesi hizmetlerini yapmak, gümrük ve gümrük muhâfaza hizmetlerini düzenlemek ve yürütmek, kaçakçılık fiil ve teşebbüsleriyle mücâdele etmek, bakanlıkla ilgili tekele tâbi maddelerin üretim, tüketim, ihrâcat ve destekleme faaliyetlerini düzenlemek ve yürütülmesini sağlamak amacıyla kurulmuş olan bir bakanlık.

Mâliye ve Gümrük Bakanlığının görevleri şunlardır:

a. Mâliye politikasını hazırlamak ve uygulamak,

b. Devletin hukuk danışmanlığını ve muhakemât hizmetlerini yapmak,

c. Devlet hesaplarını tutmak, saymanlık hizmetlerini yürütmek,

d. Gelir politikasını tâyin etmek, uygulamak ve devletin gelirlerini tahsil etmek.

e. Devlet bütçesinin hazırlanması, uygulanması ve yönlendirilmesine ilişkin hizmetleri yürütmek,

f. Gümrük vergi ve resimlerini tarh, tahakkuk ve tahsilini sağlamak ve kontrol etmek,

g. Devlete âit malları yönetmek, tahsis etmek, kirâya vermek, korumak,

h. Her türlü gelir gider işlemlerine âit kânun tasarılarını ve diğer mevzuat tasarılarını hazırlayıp, hükümete sunmak.

i. Gümrük kontrolüne tâbi kişi, eşyâ ve araçların muayene ve kontrolünü yapmak,

j. Gümrük denetimine tâbi eşyâ ve araçların muhâfazasını ve tasfiyesini sağlamak.

k. Kara hudutlarındaki gümrük kapıları ile hava ve deniz limanlarında ve çeşitli gümrük yerlerinde, gümrük muhâfaza hizmetleri ile kaçakçılığın men, takip ve tahkik görevlerini yerine getirmek,

l. Milletlerarası kuruluşların bakanlık hizmetlerine ilişkin çalışmalarını tâkip etmek, bu konularda bakanlık görüşünü hazırlamak.

Teşkilât: Merkez, taşra ve yurtdışı teşkilâtından ve ilgili kuruluşlardan meydana gelir.

a. Merkez teşkilatı: Müsteşar, Müsteşar yardımcıları, Başhukuk Müşavirliği ve Muhakemât Genel Müdürlüğü, Bütçe ve Mâlî Kontrol Genel Müdürlüğü, Muhasebât Genel Müdürlüğü, Gelirler Genel Müdürlüğü, Millî Emlak Genel Müdürlüğü, Gümrükler Genel Müdürlüğü, Gümrük Muhâfaza Genel Müdürlüğü, Kontrol Genel Müdürlüğü, Teftiş Kurulu Başkanlığı, Hesap Uzmanları Kurulu Başkanlığı, Personel Genel Müdürlüğü.

b. Taşra teşkilatı: İllerde Defterdarlık, ilçelerde Mal Müdürlüğü.

c. Yurtdışı teşkilatı: Milletlerarası kurumlardaki temsilcilikler, büyükelçiliklerde mâliye müşâvirlikleri.

d. İlgili kuruluşlar: Devlet Yatırım Bankası, Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü, Devlet Malzeme Ofisi Genel Müdürlüğü, Millî Piyango İdâresi Genel Müdürlüğü.

Târihçesi: Osmanlı Devletinde bugünkü Mâliye Bakanlığı 1837 yılında İkinci Mahmûd Han zamânında Mâliye Nezâreti ismi altında kuruldu. Birçok sahada ıslahat yapan İkinci Mahmûd Han, mâlî teşkilâtta da ıslahat yapmak istedi. Bu maksatla Darphâne bir nâzırın, Hazîne-i Âmire ve Hazîne-i Mansûre de birer defterdarın mesûliyetine verildi. Ancak, bu üç teşkilat arasında huzursuzlukların çıkması üzerine, bütün yetki ve mesûliyetleri nâzır üzerinde toplayarak, Mâliye Nezâretini kurdu. Mâliye Nâzırlığına Nazif Efendiyi getirdi.

Mâliye Nezâretinin Teşkilatı; Muhâsebe-i Umûmiye Müdüriyeti, Vâridat (Gelirler) Müdüriyeti, Düyûn-ı Umûmiye (Genel Borçlar) Müdüriyeti, Emlâk-ı Emiriye (Devlet Emlâki) Müdüriyeti, Vezne-i Umûmî Müdürlüğü, Memûrîn (Memurlar) Müdürlüğü, Muhâsebe-i Mâliye (Mâliye Muhâsebesi) Müdüriyeti, Muhassesat-ı Zâtiyye (Özel Tahsisler) Müdüriyeti, Heyeti Teftişiye (Teftiş Kurulu) Müdüriyeti, Kalem-i Mahsûsa (Özel Kalem) Müdürlüğü, Hukuk Müşâvirliği, Islah-ı Mâliye (Mâliye Reformu) Komisyonu.

Mâliye Nezâretinin görevleri, Cumhûriyetin kuruluşundan sonra Mâliye Bakanlığı tarafından yerine getirilmeye başlandı. 14 Aralık 1983 târihinde, Gümrük ve Tekel Bakanlığı ile birleştirilmiş ve "Mâliye ve Gümrük Bakanlığı" adını almıştır. 1993 Temmuzunda Tansu Çiller tarafından kurulan hükûmette, gümrük meseleleri gümrükten sorumlu devlet bakanlığına bağlanmıştır.

MÂLİYET;

Alm. *Kosten (pl.),* **Fr.** *Prix (m) de revient Coûts, frais (m.pl.),* **İng.** *Cost.* İstahsal edilen mâmulün, meydana gelmesi ve pazarlanabilmesi için kullanılan ara malları ve faktörlerin nakdî ifâdesi. Mâl oluş.

Bir işletmenin ürettiği mal ve hizmetler için katlanılan mâliyetin genelde iki kaynağı bulunmaktadır.

Bunlardan birincisi değişken giderler, ikincisi sâbit giderlerdir. Bu iki gider türünün, üretilen mal birimine düşen payına ortalama mâliyet denilir. Bir işletmede en son üretilen birimin mâliyetine marjinal mâliyet adı verilmektedir.

Mâliyet kelimesi, çeşitli gâyelere göre bedel ve karşılık anlamında kullanılmakla birlikte, çoğunlukla bir işletmeye belli bir mal, hizmet veya faktör şeklinde sunulan girdilerin, işletmeye olan yükü anlamını taşır. Sermâye mâliyeti, emek mâliyeti, kredi mâliyeti gibi. Diğer taraftan iktisâdî bakımdan bir kaynağın belli bir işe tahsisi sonucu kaybolan başka üretim imkânlarına da alternatif mâliyet veya fırsat mâliyeti denilmektedir.

MALKOÇOĞULLARI;

Osmanlılar zamânında hizmetleri ve kahramanlıklarıyla meşhur akıncı âilesi. Malkoçoğullarının merkezi Silistre'dir. Yıldırım Bâzeyîd, Fâtih Sultan Mehmed, Sultan İkinci Bâyezîd ve Yavuz Sultan Selim Han zamanlarında önemli hizmet ve kahramanlıkları görülen bu âilenin atası Malkoç Mustafa Beydir. Turhan Beyoğulları, Mihaloğulları ve Evrenosoğulları gibi, Rumeli'ye sefer yapan ve akınlar düzenleyen Malkoçoğulları, kısa zamanda büyük ün kazandı. Yıldırım Bâyezîd Han, şehzâdesi Çelebi Süleymân'ın yerine Malkoçoğlu Mustafa Beyi Sivas dizdarlığına (kale komutanlığına) tâyin etti. 1400'de Tîmûr Hanın Anadolu'ya düzenlediği sefer sırasında Sivas'ı on sekiz gün savunan Malkoç Mustafa Bey, sonunda kaleyi teslim etti. Kale müdâfîleriyle birlikte Mustafa Bey de Tîmûr'un emriyle öldürüldü. Malkoç Mustafa Beyin torunu Bâli Bey sâyesinde, âilenin ünü Fâtih Sultan Mehmed Han ve Sultan İkinci Bâyezîd Han zamanında da devâm etti. (Bkz. Bâli Bey)

Yavuz Sultan Selim Hanın Çaldıran (İran) Seferine katılan Malkoçoğlu Bâli Beyin iki oğlu Ali ve Tur Ali beyler, önemli kahramanlıklar gösterdiler. Bâli Beyin küçük oğlu Silistre Beyi Tur Ali Bey, muhârebe esnâsında bizzât Şâh İsmâil tarafından şehit edildi. Sofya sancak beyi olan Ali Bey de bu muhârebede şehit düştü.

Malkoçoğulları sülâlesinin son temsilcilerinden en önemlisi, Yavuz ünvânıyla tanınan Malkoçoğlu Ali Paşadır. 1603'te Yemişci Hasan Paşanın yerine sadrâzamlığa getirildi. Mısır'da bulunan Malkoçoğlu Ali Paşa, kırk günde İstanbul'a gelip vazîfesine başladı. İlk iş olarak İran meselesini ele aldı. O sırada kaptanpaşa olan Cağalazâde Sinan Paşayı kaptanpaşalığı üzerinde kalmak şartıyla serdârlığa tâyin ederek, İran üzerine yolladı. Ertesi sene de kendisi, ordunun başında serdâr olarak Macaristan Seferine çıktı. Sofya'ya ulaşıldığı sırada sağlığı bozulmaya başladı. Belgrad'a vardıktan dört beş gün sonra vefât etti. Ali Paşanın ölümüyle Malkoçoğlu sülâlesinin şöhreti de son buldu.

MALLOPHAGA;

Alm. *Pelzfresser,* **Fr.** *Mallophage,* **İng.** *Birdlice.* Ufak yassı vücutlu ve kanatsız böcekler; kıl ve deri bitleri. Boyları 6 mm kadardır. Tüy bitleri olarak da bilinirler. Kuş ve memeli hayvanlarda dış asalak olarak yaşarlar. Ağız parçaları çiğneyici olup, tüy, kıl, deri vs. ile beslenirler. Ufak gözlü kısa antenlidirler. Gelişimlerinde başkalaşma (metamorfoz) yoktur. Yavruları ergine benzer. Bütün devrelerini konukçu hayvan üzerinde geçirirler. Bunların ekserisi belirli konukçu üzerinde yaşar. İnsanlarda asalak olan türleri yoktur. Fakat kümes hayvancılığı yönünden önemli bir böcek takımıdır.

MALONİK ASİT;

Alm. *Malonick säure (f),* **Fr.** *Acide (m) malonique,* **İng.** *Malonic acid.* Şekerpancarının içerisinde olan fakat diğer sebzelerde nâdiren bulunan bir dikarboksilli asit. Formülü $HOOC\text{-}CH_2\text{-}COOH$ olup, ilk defâ malik asidin oksitlenmesinden elde edildi.

Potasyum kloroasetat'ın potasyum siyonür ile ısıtılmasından, ara ürün olarak potasyum siyanoasetat elde edilir. Bu ara ürününün HCl çözeltisi ile reaksiyonundan, malonik asid % 85 verimle elde edilir.

Özellikleri: Malonik asit kristal yapıya sâhip olup, 135,6°C'de erir. Erime noktasının üstündeki sıcaklıkta yavaşça ısıtıldığı zaman asetik asit ve karbondiokside bozunur. Malonik asit fosfor pentaoksit ile 150°C'de ısıtılırsa, çok zehirli ve pis kokulu karbon suboksid (C_3O_2) elde edilir.

Malonik asit, suda, eter ve alkolde iyi çözünür. Malonik asidin etil esteri olan ve malonik ester olarak bilinen dietil malonat, malonik asitten daha önemlidir. Bu ester, genellikle kloroasetik asitten elde edilen siyanoasetik asidin mutlak alkoldeki çözeltisinden hidrojen klorür geçirmekle elde edilir. Bu malonik ester güzel kokulu bir sıvı olup, 199°C'de kaynar. Malonik ester aktif ($-CH_2$) grubuna sâhiptir. Buradaki bir hidrojen ile sodyum (Na) yer değiştirir ve sadiomalonik ester meydana gelir. Bu bileşik de aklik halojeni ile reaksiyona girerek alkil malonik esteri meydana gelir. Bu basamaklardan geçilerek çeşitli maddeler elde edilir ki, bunlardan barbitürik ve dietil barbitürik asit önemlidir. Yine yukardaki

basamaklardan geçilerek ve üre ile reaksiyona sokularak fenobarbital ilâcı elde edilir.

MALTA

DEVLETİN ADI ..... Malta Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Valetta

NÜFÛSU 360.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 316 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Maltaca, İngilizce

DÎNİ ..... Katolik

PARA BİRİMİ..... Malta paundu

Akdeniz'de, Cebelitarık-Süveyş yolunun ortasında, Sicilya'nın 97 km güneyinde bulunan 5 küçük adadan ibâret bir ülke.

Târihi

Malta, Akdeniz'de merkezî bir yerde olup, doğu ve batı arasında uğrak bir liman, Müslüman ve Hıristiyan âlemleri arasında bir köprü, Afrika ve Avrupa arasında bir atlama taşı durumundadır. Sâhip olduğu stratejik konumu bakımından önemli olduğu için asırlar boyu istilâlara uğramıştır. Sırasıyla Fenikeliler, Kartacalılar, Romalılar ve Bizanslılar ülkeyi işgâl etmişlerdir. 870 yılında Araplar Malta'yı fethettiler. İki asır Arap medeniyeti altında yaşayan Malta 1090 yılında Sicilya'ya bağlandı. 1530'da Beşinci Charles, Malta'yı Sen Jan Şövalyelerine hediye etti.

Zamânın cihan devleti Osmanlılar, Avrupa seferleri için Malta'yı kendisine bağladı. 1551 yılında ünlü denizci Turgut Reis ve Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı donanması Malta'yı kuşatarak hedef olan Gozo Adasını fethetti. 1798 yılında Fransa Napolyon ile Malta'yı eline geçirdiyse de iki yıl sonra İngiltere'ye bırakmak zorunda kaldı. Uzun yıllardan sonra 1964 yılında Malta, İngiltere hâkimiyetinden kısmen de olsa İngiliz Milletler Topluluğuna üye olarak kurtuldu. Nihâyet 1979'da bu üyelikten de kurtularak müstakil bir cumhûriyet oldu.

Fizikî Yapı

Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında konum îtibâriyle büyük önemi olan Malta, beş adadan ibârettir: Malta, Comino, Gozo, Kemmunett ve Filfla. Bunlardan ülkeye adını veren Malta 246 km^2, Gozo 67 km^2 ve Gomino 2,6 km^2dir. Diğer iki ada oldukça küçük olup, henüz yerleşim merkezleri hâline gelmemiştir. Malta, Sicilya Adasına 97 km, Afrika kıtasına ise 290 km uzaklıktadır. Ülkenin yüzölçümü 316 km^2dir.

Toprakları kuzeydoğuya doğru meyilli bir seri alçak yaylaları ihtivâ eder. Yüksekliği pek fazla olmayıp, ortalama 250 m civârındadır. Ülkede dağ, nehir ve göl yoktur. Kuzey ve doğu kıyıları çok girintili çıkıntılı olmasına karşılık, güney ve güneybatı kıyıları oldukça düzdür. Kıyılar çoğunlukla kayalıktır. Tabiî limanları düzgün olup, adaların hepsinde toprak örtüsü ince, mevcut kayalıkların arası kireçtaşı tabakalarıyla doludur.

İklim

Genel olarak tipik Akdeniz iklimi hâkimdir. Yılın büyük bir bölümü açık ve güneşli geçer. Yaz ayları sıcak ve kurak, kış ayları ılık ve yağışlıdır. Ortalama yağış miktarı yıldan yıla 250 mm ile 550 mm arasında değişir. Yaz aylarında güneydoğudan esen sıcak ve kumlu rüzgâr, kuraklık tehlikesini berâberinde getirir. Su kaynaklarının giderek azalması kuraklığı arttırdığı gibi topraklarından alınan mahsulün miktarının dengesiz olmasına sebep olur. Kayalık arâziden meydana gelen Malta Adasının toprak örtüsü çok incedir.

Kuzeydeki taraçalı vâdiler nisbeten yeşil alanlarla kaplı olup, ekime elverişliyse de diğer bölgeler verimsizdir.

Tabiî Kaynakları

Tabiî kaynaklar bakımından oldukça fakir bir ülkedir. Zâten yetersiz olan bu kaynaklar her yıl sun'î olarak artan nüfusa kifâyet etmemektedir. Endüstriyel hammadde kaynakları mevcut değildir. Sâdece Libya ile arasında petrol aramaları yapılmaktadır. Ülkenin en önemli kaynağı kayalar arasındaki kireç tabakalarıdır. Kireçtaşı inşaat sektörünün önemli bir maddesi olup, adanın mîmârî çehresine ayrı bir özellik vermektedir. Akarsu ve göller olmadığı gibi ağaçlıklı bölgelere nâdiren rastlanmaktadır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Halkın etnik yapısı oldukça karışıktır. Ülkenin ilk yerlilerinin Fenikeliler ve Kartacalılar olduğu tahmin edilmektedir. Uzun yıllar Arap medeniyeti tesirinde yaşamışlardır. Bu yüzden Malta dili İtalyanca (Kartaca dili) ve Arapça karışımı olup, Semitic dil grubuna girer. İngilizce oldukça yaygındır ve resmî dil olarak kabul edilmiştir. Ayrıca bir miktar İtalyanca da konuşulur. Halkın çoğu Katoliktir. Önceleri, nüfus gittikçe azalmaktaydı. İngilizlerin buraya askerî garnizonları açmasıyla nüfus artışı sağlandı. Doğum oranı ölüm oranının 4 katına çıktı. Her yıl Avusturya, Kanada, ABD ve İngiltere'ye göçmen olarak gidip yerleşenler sâyesinde hızlanan nüfus artışı frenlenerek nüfus dengesi sağlandı.

Halkın önemli bir kısmı balıkçılıkla geçinir. Geri kalan kısmı gemi tâmir tezgahlarında ve tarım alanlarında çalışır. Târihî yerleri ve her zaman sıcak olan iklimi turistlerin ilgisini çektiğinden turizmde gelişme sağlanmıştır. Valetta ve Sliema şehirleri turizm ve ticâret merkezleridir.

Halkın % 85'i okur yazardır. Eğitim ve öğretim 6-16 yaş grubu için mecbûri olup, İngilizcedir. Bir üniversite, bir güzel sanatlar akademisi ve bir de Kimyâ ve Teknoloji Akademisi mevcuttur. Halkın refah seviyesi yüksektir.

Siyâsî Hayat

Malta, 1974 yılında demokratik parlamenter sisteme geçmiştir. Anayasaya göre beş yılda bir seçilen 65 üyeli Temsilciler Meclisi yasama ve yargı yetkisini taşır. Yürütme yetkisi devlet başkanına âittir. Devlet Başkanı meclis tarafından seçilir. Bu da Başbakanı tâyin eder ve Başbakanın seçtiği on bir bakanı Devlet Başkanı onaylar.

Ekonomi

Malta, ekonomik açıdan, diğer Akdeniz ülkelerine nazaran daha iyi durumdadır. Ekonomisi daha çok turizm, gemi yapımı, tarım ve hayvancılığa dayanır. İngilizler ülkeye "Kale Ekonomi sistemini" uygulamaktadır. Böylece Malta ekonomisi harp zamanlarında gelişirken sulh zamanlarında birdenbire çökmekte ve bu durum ekonomik dengesizliğe sebeb olmaktadır. Bunun yanında İngiltere, Çin, Libya ve Suudî Arabistan'dan alınan dış yardımlar ve Milliyetçi Partinin uyguladığı açık ekonomi politikası ile ekonomik kalkınma problemi halledilmiş oldu. Yabancı sanâyi yatırımları artarken, toplu konut yapımı; sıhhî tesisler ve yol inşaası gibi bayındırlık hamleleri yapıldı.

Ülkede ayrıca mevcut bulunan gemi tezgâhları, otomobil montaj fabrikası, dokuma, konfeksiyon, sigara ve tarım ürünlerini işleyen fabrikalar ile turizm en önemli gelir kaynaklarını meydana getirir.

İhrâcâtının büyük bir bölümünü çiçek, pamuk, sebze, meyve, yapılmış kayık ve gemiler sağlar. Adada ulaşımı temin eden bütün karayolları asfalttır. Malta-Sicilya arasında düzenli feribot seferleri vardır. Başşehir Valletta'da milletlerarası bir havaalanı bulunur.

MALTA SEFERİ;

Malta'daki Hıristiyan korsanlara karşı 1565 yılında yapılan Osmanlı seferi.

Öteden beri, Malta'da üslenen Saint-Jean Şövalyeleri, Osmanlı gemilerine rahat vermiyorlar, korsanlık yapmaktan bir türlü vaz geçmiyorlardı. İstanbul'a kıymetli ticâret eşyâsı götüren büyük bir Osmanlı gemisine el koymaları, bardağı taşıran son damla oldu. 250 parça gemi ile Piyâle Paşa, 35.000 kara askeriyle beşinci vezir Mustafa PaşaİstanbuI'dan yola çıkarıldı. Malta'da orduya iltihak etmesi kararlaştırılan Trablusgarb Beylerbeyi Turgut Reis, başkomutanlığa tâyin edildi. İstanbul'dan yola çıkan ordu, Malta'ya varınca, Turgut Reis beklenmeksizin kuşatma başlatıldı. Kılıç Ali Paşa da 6 gemi ve 1000 askerle İskenderiye'den gelip, orduya katıldı. Kuşatmanın onuncu günü 23 gemi ve 2000 levendle gelen Turgut Reis, başkomutanlığı ele aldı. Kuşatmanın yirmi beşinci günü, kaleden atılan bir top güllesi isâbetiyle Turgut Reis şehit oldu. Osmanlı askeri, umûmî bir saldırı ile St. Elmo Kalesini ele geçirdi. Adanın teslimi için gönderilen heyete menfî cevap verilmesi üzerine, St. Ange, St. Michel ve Le Bourg kaleleri kuşatıldı. Cezâyir Beylerbeyi BarbaroszâdeHasan Paşanın da, 27 gemi ve 2500 kişilik bir kuvvetle gelmesi, Osmanlılara ayrı bir şevk verdi. St. Michel Kalesinin Castilla Burcu ele geçirildi. Üç buçuk aylık kuşatma sonunda, St. Jean şövalyelerinin çok zor duruma düştüğü bir sırada, İspanyollar, adanın işgâl altında olmayan bir bölümüne 25.000 kişilik bir yardım kuvveti çıkardılar. Mustafa Paşa, iki ateş arasında kalmamak için ağırlıklarını yükleyip kuşatmayı kaldırdı. Başarısızlığa üzülen pâdişâhın emri ile donanma, İstanbul limanına gece karanlığında girdi.

MALTAERİĞİ (Eriobotrya japonica);

Alm. *Wollmispel (f),* **Fr.** *Nèflier (m) de Malte,* **İng.** *Loquat.* **Familyası:** Gülgiller (Rosaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Akdeniz sâhil şeridi (Batı ve Güney Anadolu).

Kışın yapraklarını dökmeyen, yaprakları ve çiçek durumları kırmızımtrak-esmer olan 10 m boyundaki ağaç. Çiçekleri sonbaharda açar. Meyveler kış süresince olgunlaşarak ilkbaharda turfanda olarak

toplanabilir. Meyveleri 3-5 cm uzunlukta, yuvarlak veya uzunca şekilde sarı renkli ve tatlı lezzetlidir. İçerisinde büyük, kahverengi ve parlak çekirdekleri bulunur. Çekirdeğin az olması makbuldür. Yenidünyâ adıyle de bilinir. Vatanı Çin'dir.

Yenidünyâ, kış esnâsında sıcaklığın sıfırın altına düştüğü yerlerde yetişmez. Killi-tınlı, derin yapılı, kireci fazla olmayan, organik maddelerce zengin ve geçirgen topraklarda iyi yetişir.

Memleketimizde daha çok çekirdekten yetiştirilir. Yabancı bâzı çeşitleri ile aşı yapılarak da üretilebilmektedir. Bahçeye dikilecek fidanlar arasında 6-7 m aralık bulunmalıdır.

Kullanıldığı yerler: Yaprakları tanen taşır. Bunun için kabız edicidir. Tâze ve kurutulmuş yaprakları çay hâlinde (% 2-5'lik) ishallere karşı kullanılır. Meyveleri sevilerek yenir.

MALTAHUMMASI;

Alm. *Maltafieber,* **Fr.** *Fièvre de Malte,* **İng.** *Brucellosis, malta fever.* Brucellae grubu bakteriler tarafından oluşturulan infekte (hastalıklı) büyükbaş-küçükbaş hayvanlar veya bunların ürünleriyle (süt gibi) insanlara bulaşan, bakteriyemi (kana bakteri karışması) ile seyreden dalgalı bir ateş trasesi ve genel hastalık belirtileri gösteren uzun süreli bir infeksiyon hastalığıdır. Karaciğer-dalak büyümesi, üst solunum yolu belirtileri, lenf bezi büyümeleri artrit ve spondilit görülebilir. Bruselloz olarak da bilinir.

Brucella cinsinden koklara benzeyen çomak şeklindeki mikropların sebeb olduğu, özellikle sığırlarda görülen ve insanlara da geçebilen bir hastalıktır. Hastalığın insandan insana bulaşması çok seyrektir. En çok hastalığa yol açan tipleri; Brucella melitensis (keçi veya koyunlarda yaşar), Brucella abortus (inek ve sığırlarda yaşar) ve Brucella suis'tir (domuzlarda yaşar).

Vak'aların çoğunda, hastalığın insanlara bulaşması deri ve mukoza yoluyla olur. Hasta hayvanların düşük ve doğum materyalinden, dölyolu salgısından ve bunlarla kirlenmiş idrar, toprak ve gübrelerden mikrop alınabilir. Nâdiren mikroplu etlere (özellikle domuz) değmek suretiyle de bulaşma görülür. Çiğ sütlerin içilmesiyle veya taze peynirin, çok nâdir olarak da mikroplu sebzelerin yenilmesiyle ağız yolundan bulaşma görülebilir.

Bruselloz; hayvan yetiştiricilerin, çobanların, veterinerlerin, çiftçilerin olduğu kadar mezbahada çalışanların, kasapların, sütçü ve peynircilerin bir meslek hastalığı şeklinde de ele alınabilir.

Uzun süren bu hastalık, teşhis edilemeyen veya uygun bir tedâvi görmeyen vak'alarda birbirini takip eden ateş yükselmeleri, aşırı terleme ve özellikle mafsallarda belirgin olan ağrılarla seyreder. Kemik, eklem, sinir, salgı bezleri ve çeşitli iç organlarda tutunabilir. Kuluçka dönemi 5-21 gündür.

Antibiyotiklerle (özellikle tetrasiklin ve kloramfenikol) tedâvisi mümkündür.

Hastalığın önlenmesi için; hasta hayvanların ayrılması veya öldürülmesi, hayvan bakıcılarının aşılanması, el temizliğine dikkat edilmesi, sütün kaynatılması, çiğ yiyecek ve içeceklerde dikkat edilmesi, çok yıkanması gerekir.

MALTAPALAMUDU (Bkz. Kılavuzbalığı)

MALTOZ (Malt şekeri);

Alm. *Maltose (f), Malzzucker (m),* **Fr.** *Maltose (f),* **İng.** *Maltose.* Bilhassa çimlenmiş arpa ve diğer tohumlarda bulunan nişasta şurubundaki nişastanın biyokimyâsal parçalanmasıyla meydana gelen bir şeker. Maltoz, saf olarak, suda kristallendirilerek ve monohidrat hâlinde elde edilir. Bu kristal 102,5°C'de bozunarak erir. Suda hemen çözünür. Kapalı formülü C_{12} H_{22} O_{11} olan bir disakkarit olup, serbest hâlde pek az bulunur. Mutarotasyon (döndürme açısı değişimi) gösterir. İki glikoz molekülünün birbirine bir eterik bağ ile bağlanmasından meydana gelmiştir. Bir glikoz molekülünün birinci karbonu, ikinci molekülün dördüncü karbonuna bağlanmıştır. Fehling çözeltisini indirger. Çünkü anomer karbon atomu yarı asetal şeklindedir. Maltoz mayaları ile fermantasyona (mayalanmaya) uğrar. Bu olay esnasında maltın bir kısmı maltoz enzimi ile glikoza hidroliz olur. Maltın başlıca kaynağı nişasta olup, amiloz enzimi ile nişastanın kısmî hidrolizinden elde edilir. Sindirim esnâsında tükrük ve pankreas enzimi etkisi ile nişasta ve dekstrinden maltoz meydana gelir.

MÂLVA SULTANLIĞI;

Merkezî Hindistan'da Vindhaya Dağları, Gucerât ve Ucceyn'le çevrili bölgede 15. yüzyılın başından, 16. yüzyılın ortalarına kadar hâkim olan İslâm devleti. Adını Mâlvalardan alan bölgede, 800-1235 arasında Paramara Racputları hâkim olmuşlardı. Daha sonra Kalaçlar ve Tuğluklar da bölgeye hâkim oldular. 1401'de Dilâver Han adına bir Gûrlu, Mâlva'ya hâkim olarak bir müddet idâre etti. Gûrîlerin

Mâlva hâkimiyetine son veren Birinci Mahmûd Şah, 1436'da bölgede müstakil sultanlığını kurdu.

Mâlva'da bir asra yakın saltanat süren Kalaçlar, Mandu ve Dhar'ı İslâm mîmârîsinin en güzel eserleri ile süslediler. Abbâsî halîfeliğinin yüksek hâkimiyetini tanıyan Mâlva Kalaç sultanları, Racputlar idâresindeki yerli Hinduların İslâmiyeti kabûl etmeleri için çok uğraştılar. 1436-1531 yılları arasında Birinci Mahmûd Şah, Gıyasşah, Nasırşah ve İkinci Mahmûd Şah tarafından idâre edilen Mâlva Sultanlığı, 1526'da kurulup, bütün Hindistan'a hâkim olan Bâbür (Gürgâniyye) İslâm Devletine katılmasıyla sona erdi.

Mâlva Sultanları	**Saltanatı**
Dilâver Han Hüseyin Gûrî	1401-1405
Alp Han Hüseng	1405-1435
Gazni Han Muhammed	1435-1436
Mes'ûd Han	1436
Birinci Mahmûd Şah	1436-1469
Abdülkâdir Gıyâseddîn Şah	1469-1500
Nâsıreddîn Şah	1500-1511
İkinci Mahmûd Şah	1511-1531

MAMUT (Elephas primigenius);

Alm. *Mammut,* **Fr.** *Mammouth,* **İng.** *Mammoth.* **Familyası:** Filgiller (Elephantidae). **Yaşadığı yerler:** Buz çağında kuzey yarımkürenin ılıman bölgelerinde yaşamıştır. **Özellikleri:** Derisi sık ve uzun kızıl kahverengi kıllarla örtülü, fil dişleri yukarı kıvrıktır. Avrupa Sibirya ve Maraş bölgesinde fosilleri bulunmuştur. **Çeşitleri:** Eski zamanlarda yaşayıp, nesli tükenmiş birçok türü vardır.

Soyu tükenmiş bir fil olan mamut, buz çağında kuzey yarımkürenin ılıman bölgelerinde yaşamıştır. "Mamut" kelimesi iri mânâsına gelirse de normal bir Asya filinden biraz büyüktür. Uzunluğu 4,9 m, yerden yüksekliği 3 m'dir. Azı dişleri (fil dişi) fillerden farklı olarak dışa ve yukarı doğru kıvrıktır. Bâzılarının dişleri 4 m'ye ulaşır. Sert derisi uzun ve sık kızıl kahverengi kıllarla örtülüdür. Sırtta omuzların biraz gerisinde bir yağ dokusu birikintisi mevcuttur. Kuzey Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'nın ormanlarında bol miktarda yaşadığı anlaşılmaktadır. İlk fosili 1799'da Sibirya'nın buzulları arasında bulundu. Sonraki kazılarda Sibirya ve Alaska'da birçok fosiline daha rastlandı. 1801'de bulunan tür Leningrat Müzesinde muhâfaza edilmektedir. Alaska'da bulunanın boyu 3,9 m idi. Buzullar içinden çıkarılan fosiller çok iyi korunmuştu. Bunlarda yapılan tetkikler Asya filleriyle akraba olabilecekleri fikrini uyandırmaktadır.

Kahramanmaraş'ın Maraş Ovası bitimindeki Gavur Gölü etrafındaki sık ormanlarda bol miktarda yaşamış olduğu, çıkan fosillerinden anlaşılmıştır. 1961 yılında göl kenarındaki ağaç ve sazları kesip yakan köylüler "beyaz odun" diye çıkarttıkları kütlelerin kemik olduğunu anlayınca, yetkililere haber vermeleriyle ilk mamut iskeleti Kahramanmaraş Müzesine getirilmiştir. 1975 yılında DSİ, Gavur Gölünün bataklığını kurutmak için kanal açması sonucu, gölün kapladığı geniş alanda sayısız mamut iskeleti çıkmıştır. Bunlardan üç adeti Gaziantep Müzesinde bir kısmı da Türkiye'deki çeşitli müzelerde sergilenirken, buradan çıkan yüzlerce mamut isleketi ise bölgede yaşayan köylülere odun olmuştur. Bugün bile (1993) hâlâ göl içinden mamut kemikleri çıkarılmakta ve odun olarak yakılmaktadır. Kahramanmaraş bölgesinde, bilhassa Gavur Gölü civârında yüz binlerce mamutun yaşadığı tahmin edilmekte ve 1961 yılından bu yana odun olarak yakılan kemiklerinin bitmemesi buna bir delil olarak gösterilmektedir.

Gavur Gölü bataklığı, dünyânın en büyük mamut veya büyük fil mezarlığıdır. Bunun meydana gelişiyle ilgili olarak arkeologların farklı görüşleri mevcuttur. Bir görüşe göre; gölün etrafındaki sık ormanlarda yaşayan mamutların, çıkan büyük orman yangınları sonucu göle girdikleri ve sıcak olan gölde ölmüş olabilecekleridir. Diğer bir görüşe göre ise; suyu ılık olan Gavur Gölüne giren mamutların, vücutlarının iri ve ağır olması sebebiyle gölün bataklığına saplanarak öldükleridir. Bu bölgede çıkarılan mamutlardan bâzılarının boyunun 5 metrenin üzerinde olduğu, kafa yapısı ve dişlerinin şimdiye kadar bulunan başka bölge mamutlarından daha büyük olduğu gözlenmiştir. Besin kaynağı olan ormanların iklim değişikliği sonucu kaybolmasıyla, mamutların nesillerinin tükendiği zannedilmektedir. Mağaralarda çizilmiş resimlerine de rastlanmaktadır.

MANASLAR (Scarabaeidae);

Alm. *Käfer (m.pl.),* **Fr.** *Scrabèidè (m.pl.),* **İng.** *Scarabaeidae.* **Familyası:** Skarabgiller (Scarabaeidae).

Yaşadığı yerler: Bitkiler üzerinde, gübre ve çürümüş odunlarda. **Özellikleri:** 25-36 mm boyunda, çeşitli renkte kınkanatlı böcekler. Bitkisel madde ve toynaklı hayvanların gübreleriyle beslenirler. **Çeşitleri:** Tür bakımından zengin bir familyadır.

Böceklerin kınkanatlılar (Coleoptera) takımının Scarabaeidae familyası böcekleri. Türleri renk, büyüklük ve yaşayış bakımından çok farklılık gösterirler. Antenlerin sondan 3-7 segmenti yelpaze şeklindedir. Bu sebeple yelpaze veya yaprak antenliler de denir. Bilhassa erkeklerin antenleri çok gelişmiştir. Larvalar manas tipinde olup, genellikle toprakta birkaç yılda (3- 5 sene) gelişirler. Gelişimlerini gübrelerde, ağaç kökleri arasında veya çürümüş odunlarda tamamlarlar. Bâzı türlerin larvaları bitkilerin ve orman ağaçlarının köklerini yiyerek büyük ziyanlar verirler.

Bu familyanın türleri, beslenme yönünden iki gruba ayrılır. Leş böceklerinin larva ve erginleri gübre vs. içerisinde gelişir. Bitkilerle beslenen türlerin larvaları ise kökler, bitki özsuyu veya çürümüş odun ile beslenir. Bunların erginleri çiçek veya yaprakları kemirerek beslenir.

Memleketimizde bu familyadan en zararlı tür Polyphylla fullo L. (manas, alaböcek), Melolontha albidae F., M. melolontha L. meyve ve orman ağaçlarında; bambular (Anisoplia segetum Hbd. Anisoplia austriaca Hbst., A. lata., A. syriaca) buğdaygillerde; bağ bambuları (Anomala spp.) asma ve meyve ağaçlarında; çiçek böcekleri (Cetonia spp) ve Epicometis hirta çeşitli bitkilerin çiçeklerinde zararlı olurlar.

MANCINIK;

Alm. *Katapult (m),* **Fr.** *Catapulte (m),* **İng.** *Catapult, ballista.* Topun keşfinden önce bilhassa kale muhasaralarında kullanılan bir çeşit harp âleti. Çalışma prensibi, gerilip bırakılarak, ucundaki taşı ileri fırlatan sopanın çalışma düzeninin aynısı olan mancınığa “katapült” de denir. Mancınığa konan taş, gülle ve büyük oklar, uzak mesâfelerden top mermisi gibi düşmanın üzerine atılırdı.

Mancınıkların târihi çok eski olup, sağlam kaynaklara göre ilk olarak Nemrûd zamânında kullanıldı. Hazret-i İbrâhim’i yakmak için hazırlanan ateşe yaklaşılamadığı için Nemrûd mancınık kullandırdı. İbrâhim aleyhisselâm mancınıkla ateşin ortasına atıldı. Fakat ateş yakmadı. Bundan sonraki yıllarda yaygın olarak istifâde edilmeye başlandı. Fenikeliler tarafından çok kullanılan, o güne göre modern, bugüne göre ise çok iptidaî olan mancınık, zamanla dünyâya yayıldı. Peygamber efendimiz zamanında Tâif Kalesinin fethi sırasında, Selmân-ı Fârisî (radıyallahü anh) tarafından yapılan mancınık kullanılmıştır.

Mancınığın yapılışı: Yaylanma gücüne dayanan bir mekanizmadır. Sağlam ve paralel iki kiriş arasına elastikî bir şekilde örülmüş ip demeti yerleştirilip, daha sonra tam merkezine bu ipin, gerilmesini sağlayan bir kol takılır. İpi germek için bu kol çevrilir. Kolun bir ucuna kaşığa benzer bir kepçe yerleştirilir. Bu kepçenin içerisine uzağa atılmak için çeşitli malzemeler konur. İpi geren ve yatay durumda bulunan kol bırakıldığı zaman gerili ve bükülü ip hızla açılmaya başlayınca kol itilir. Ucundaki malzemeler 600-1000 metreye kadar uzağa fırlatılır.

Daha sonraları mancınığın yeni ve başka şekli olan buharlısı yapıldı. Bunlar kruvazör ile zırhlıların çoğunda kullanıldı. Bu tip mancınıklar 35 ton civarında ağırlığı olan uçakları 75 metreye kadar fırlatabiliyordu.

Taş mancınığı: Romalılar, kale ve şehir kuşatmaları sırasında ağır ve büyük taşları atabilecek bir aparat geliştirdiler. “taş mancınığı” adı verilen bu silâh, sağlam ve uzun bir ağaç koldan meydana gelmekteydi. Bir ucu bir çerçeveye takılı kolun öteki ucunda taş koymak için kepçeye benzeyen bir yuva vardı. Atma kolu bir boynuz yayla yukarı doğru fırlatılınca, büyük bir yastığa çarpıp ucundaki taşı fırlatıyordu.

Mangonel: Bu silâh, merkezinden bir mille hareket eden uzun bir koldan meydana gelmekteydi. Kolun bir ucunda taş atmaya yarayan bir sapan vardı. Öteki ucu ise, çekme halatlarına bağlanıyordu. Atış sırasında birkaç kişi, halatları, hızla çekip, kolu kaldırıyorlardı ve öteki uçtaki taşı atıyorlardı. Bu silâha “mangonel” adı verilmişti.

Terâzili mancınık: Mangonelde kola bağlı halatları çeken insan gücü yerine, büyük bir karşı ağırlıktan faydalanılmaya başlandı. Bu tür mancınıklara “terâzili mancınık” adı verildi.

MANÇURYA;

Doğu Asya’da Çin’in kuzey doğusundaki bir bölge. Batısında iç Moğolistan, güneyinde Çin, kuzeyinde Doğu Sibirya, güneydoğusunda Kore bulunur. Dalgalı alçak düzlüklerden meydana gelen Mançurya’nın etrafında yüksek dağlar vardır. Tarım ülkesi olan bölgede tahıl, şekerpancarı, tütün, pamuk, keten, kenevir, sebze yetişir. Büyük ve küçükbaş hayvanlar beslenir. Ormanlardan elde edilen ürünlerden istifâde edilir. Mâden kömürü, demir, petrol, manyezit elde edilen bölgede sanâyi

gelişmiştir.

Yazları aşırı sıcak, kışları fazla soğuk olmayan bölgede ılıman muson iklimi hâkimdir. Nüfusun büyük çoğunluğu Çinlidir. Çok az miktarda, Moğol, Rus ve Koreliler de vardır.

Turan ırkından olan Mançolar, eski Tonguzlardır. Eskiye âit bilgi yoktur. On yedinci asırda târih sahnesinde görülen Mançolar 1644'te hânedân olarak Çin tahtına çıktı ve 1912'ye kadar ülkeyi idâre ettiler. Târihte Rusya'nın çeşitli baskılarının olduğu Mançurya, 1905'te Rusya Japonya'ya yenilince bu defâ Japonya tesiri altına girdi. Fakat 1945'te Sovyet ordusu Mançurya'ya girdi. Kısa bir müddet sonra bâzı bölgeler hâricindeki yerleri Çin'e bıraktılar. Bölgede Çin'e bağlı Kuzeydoğu Halkı Hükümeti kuruldu. 1953'te bu yönetime son veren Çin Mançurya'yı üç bölgeye bölerek merkeze bağladı. Günümüzde Mançurya, Çin sanâyiinin merkezi olma özelliğini bugün de korumaktadır.

MANDA (Bubabulus arnee);

Alm. *Büffel (m),* **Fr.** *Buffle (m),* **İng.** *Water Buffalo.* **Familyası:** Boynuzlugiller (Bovidae). **Yaşadığı yerler:** Tropik ve subtropik iklim bölgelerinde. Güney Asya, Afrika, Ortadoğu, Doğu Avrupa ve Türkiye'de yaygındır. **Özellikleri:** Su kenarlarında yaşar. Öküzden kuvvetlidir. Geviş getirir. **Ömrü:** 22 yıl kadar. **Çeşitleri:** Evcil ve yabânîleri vardır.

Çiftparmaklılar takımının boynuzlugiller familyasından bir memeli, Sığıra benzemekle berâber ondan daha iri yapılıdır. Derisi siyah olup, az da olsa uzun ve seyrek kıllarla kaplıdır. Kuyruğunun ucunda bulunan püskülündeki kıllar, derisindekilere nisbeten daha serttir. Geviş getiren bir memelidir. Umûmiyetle, boyları iki m, yükseklikleri ise 1,5 m kadar olan mandaların başı, aşağı doğru düşük vaziyettedir. Su ve çamura yatmaktan çok hoşlanır. Böğürtü şeklinde ses çıkarır. Vücutlarına sıvanan çamur, bu hayvanları, hâricî asalaklardan muhâfaza eder. Tropik ve subtropik iklim bölgelerinde yaşarlar. Evcil ve yabânîleri bulunur. Amerika bizonuna "bufalo" veya Amerika mandası da denir. Akdeniz bölgesinde (Doğu Avrupa, Anadolu ve Ortadoğu'da) evcil türleri, Afrika ile Güney ve Güneydoğu Asya'da (özellikle Hindistan'da) yabânîleri, yaygındır. Hindistan yabânî mandasının ağırlığı, bir tondan fazla olup, yaklaşık iki metre yükseklikte ve boynuz uzunluğu ise 1,5 m civârındadır. Erkeği, bir filin hakkından gelecek kadar cesur ve kuvvetlidir. Avlanması kaplan kadar tehlikelidir. Yabânî mandalar 10-20'lik sürüler hâlinde bataklık ve su kenarlarında yaşarlar ve gece otlarlar. Bunların içinde Hindistan yabânî mandası, Seylan yabânî mandası en meşhurlarıdır. Dünyâda bulunan (tahmini olarak) 78 milyon evcil mandanın yaklaşık 45 milyonu Hindistan'da bulunmaktadır.

Evcil mandalar, yük taşımak, et, süt ve derisinden istifâde edilmek için beslenir. Dünyâdaki bütün evcil mandalar iki ana ırktan gelmektedir. Bunlar, bataklık mandası ve ırmak mandasıdır. Güney Asya'da yaygın olan bataklık mandası, oldukça güçlüdür. Buna karşılık güneşte uzun müddet kalamaz. Tükiye'de, Doğu Avrupa ve Ortadoğu'da bulunan ırmak mandası kuru otlaklarda ve nisbeten duru sularda yaşar. Mandanın bol yıkanması ve çamura batması sağlıklı olması için şarttır. Eti pek fazla makbul değildir. Sütü, inek ve koyun sütüne göre daha yağlıdır. Derisi köseleciklikte kulanılır.

Üremeleri, 10 ay süren bir gebelik sonunda doğurduğu bir (nâdiren iki) yavru ile olur. Manda yavrusuna Anadolu'nun çeşitli yörelerinde "balak" veya "malak"; mandaya ise "camız" veya "dombay" derler. Doğum umûmiyetle mart-mayıs (bahar) aylarında olur. Yavru yaklaşık dört senede erginleşir.

MANDA SİSTEMİ;

Alm. *Mandatssystem (n),* **Fr.** *Système (m) mandataire,* **İng.** *Mandate system.* Milletler cemiyeti sistemi içinde bağımsızlığına kavuşmamış bir kısım yerlerin veya toplulukların başka devletlerin geçici yönetimine bırakılması. Bu durum Birinci Dünyâ Savaşından sonra ortaya çıktı. Böylece, bir bölgeye veya topluluğu yönetecek devlete bir görev (mandat) verildiğinden mandatar (mandataire) denmektedir. Manda rejimi, Birinci Dünyâ Savaşından sonra eski Alman kolonileri ile Osmanlı Devletinden koparılan Ortadoğu'daki toprakların idâresinin, Milletler Cemiyetine bırakılması ve bu teşkilât adına bir kısım devletlerce uygulanması şeklinde olmuştur.

1919 barış antlaşmalarıyla ve Milletler Cemiyeti Paktı ile kurulmuş mandalar, üç kategoriye ayrıldı: Birincisi (A Mandası) Osmanlı Devletinden ayrılmış olan ve kültür gelişimi bir mandacı devletin denetimi altında olmak şartıyla, tam bağımsızlığına imkân verecek seviyeye ulaşmış bulunan bölgelere uygulanıyordu (Suriye, Lübnan, Filistin, Mezopotamya), İkincisi (B Mandası) daha az gelişmiş ve doğrudan doğruya mandacı devlet tarafından yönetilen halklara uygulanıyordu. (İoga, Kamerun, Alman Doğu Afrikası).

Üçüncüsü (C Mandası), manda altındaki ülkeyi, mandater devletin kânunlarına tâbi tutuyordu. Ama bu tür mandada, ikincide olduğu gibi yerli halka belli garantilerin verilmesi esasındaydı. (Alman Güneybatı Afrikası ve Büyük Okyanustaki Alman sömürgeleri)

Birleşmiş Milletler 1946'da manda rejimi yerine vesâyet rejimini getirdi.

MANDALİNA (Citrus reticulata, C. nobilis);

Alm. *Mandarine (f),* **Fr.** *Mandarine (f),* **İng.** *Mandarin.* **Familyası:** Sedefotugiller (Rutaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Akdeniz bölgesi, Doğu Karadeniz bölgesi.

Partakaldan daha küçük, toparlak veya yassı, sarı-turuncu renkli, usaresi tatlı, hoş kokulu bir meyve. Mandalina kabukları portakaldan ince olup, daha kolay soyulabilir, fakat az dayanır.

Memleketimizde Alanya-Antalya-Mersin-İskenderun (Dörtyol) ve Rize bölgesinde yetiştirilir. Fakat, Bodrum ve Mersin mandalinası meşhurdur.

Kullanıldığı yerler: Meyveleri şeker, organik asitler ve C vitamini ihtivâ eder. Çok sevilen ve yenilen bir meyvedir.

MANDELA, Nelson Rolihlahla;

Güney Afrikalı zenci lider. Temmuz 1918'de Umtata, Transkei'de doğdu. Âilesi Zosa (Xhosa) dilini konuşan Tembu kabîlesindendir. Babası bu kabîlenin şefi Henry Mandela'dır.

Mandela; lise tahsilinden sonra Fort Hare Üniversity Collega'ya girdi. Burada okurken siyâsi olaylara karıştı. Bir öğrenci boykotuna karıştığı ve organize ettiği gerekçesiyle okuldan uzaklaştırıldı. Transkei'den ayrılarak, Transvaal'a gitti. Burada bir süre mâdenlerde polis memurluğu görevinde bulundu. Bu sırada yarıda bıraktığı üniversite tahsiline mektupla öğretim yoluyla devam etti. 1942'de Witwaterstrand Üniversitesinin hukuk bölümünü bitirerek avukatlık yapmaya başladı. Ülkenin ilk siyah avukatı ünvânını aldı. Irk ayrımına karşı yerli halkın kurduğu AfrikaMillî Kongresine (ANC) katıldı (1944). Çok kısa zamanda kongrenin Gençlik Birliğine başkan seçildi. Siyahların kurtuluş hareketinin önderlerinden birisi durumuna geldi (1948). Bu arada ırkçılığa karşı silâhlı mücâdeleyi üstlenen ve kongrenin askerî kanadı özelliğindeki Umkonto ve Sizwe'yi (Millî Mızrağı) de kurarak onun da başkanı oldu (1961).

Ocak 1962'de kendisine destek aramak için yurt dışına çıktı. İngiltere ve Afrika ülkelerini dolaştı. Afrika ülkeleri ile sosyalist ülkelerden silâh ve para yardımı temin etti.Ülkeye dönüşünde arkadaşlarıyla birlikte, izinsiz yurtdışına çıkmak, halkı kışkırtmak, sabotajlar ve suikastlar düzenlemek iddialarıyla yargılandı. Halkın, tamâmının temsil edilmediği ve beyazların temsil edildiği parlamentonun çıkardığı kânunlara uymak zorunda olmadığını savundu. Beyaz yönetim tarafından ömür boyu hapis cezâsına çarptırıldı. Bu davranışıyla ırk ayrımına karşı mücâdele eden Afrikalı siyahların simge ve sembolü oldu.

NelsonMandela, dünyânın en ünlü mahkûmu olarak anılır. Güney Afrika'da 27 yıl hapiste kaldıktan sonra 1980'li yıllarda, ırkçılığa karşı mücadelenin bütün dünyâda yoğunlaşması üzerine adı duyuldu. 1990 yılında devlet başkanı F. De Klerk tarafından şartsız olarak serbest bırakıldı. Serbest bırakıldığı zaman 71 yaşındaydı. Serbest bırakılmasına GüneyAfrika siyahlarının yanında birçok beyaz da sevindi. Mandela'nın; "Mücâdele benim hayâtımdır. Hayâtımın sonuna kadar siyahların bağımsızlığı için mücâdele edeceğim." demesi, halk arasında onu bayraklaştırdı. Hâlen mücâdelesine devâm etmektedir. (1993)

Mandela'ya 1979'da Nehrü Ödülü, 1981'de Brunu Kreisky İnsanHakları Ödülü, 1983'te UNESCO'nun Simon Bolivar Ödülü verildi. Ancak Türkiye CumhûriyetiHükûmeti tarafından kendisine verilmesi kararlaştırılan 1992 yılı Atatürk Barış Ödülü'nü almayı kabul etmemiştir.

MANGAL;

Alm. *Kohlenbecken (n),* **Fr.** *Rèchaud (m) a charbon,* **İng:** *Brazier.* İçine kor hâlinde ateş konan, ısınma ve ısıtma aracı. Soba yapımının ve kullanımının yaygınlaşmasından evvelki devirlerde çok kullanılan bir ısınma vâsıtasıydı. Mangalın târihî gelişimi genellikle Anadolu'da olduğu görülmektedir. Ortaçağdan beri Kuzey Suriye, özelikle Siirt yöresinde yapılan mangalların ünü çok yaygındır.

Osmanlı döneminde saraylarda ve konaklarda güzel desenlerle süslenmiş gümüş mangalları Topkapı Sarayı Müzesinde seyretmek, gezenlere ayrı bir zevk vermektedir. Günümüzde de soba kurulması mümkün olmayan yerlerde ve yiyecek pişirip satan seyyar satıcılar tarafından kullanılmaktadır.

Ekseriya mangallar; saç, bakır, pirinç gibi levha hâlindeki metallerden yapılır. Şekil olarak dört köşeli veya yuvarlak olabilir. Saçtan yapılanlar îmâlât kolaylığı sebebiyle, dört köşeli (prizmatik), bakır veya prinçten yapılanlar yuvarlak biçimdedir. Bu cinste olanlar pahalı ve süslemelidir. Üstlerinde konik bir üst kapak bulunur. Bilhassa Rokoko sitilinde yapılan mangallar çok göz alıcı özelliğe sâhiptir.

Mangalların yanında mangal ateşini karıştırmaya yarayan mangal maşası ve ateşin daha fazla yanmasını sağlayan mangal yelpazesi de bulunur. Mangal seyyar bir ısınma aracı olup, baca

bağlantısı bulunmadığından içinde yakılacak olan odun kömürünün evvelâ açık bir yerde tutuşturularak ateşinin kor hâline gelmesi beklenir. Ancak bundan sonra kapalı yerlere (oda içerisine) alınabilir. Böylece odun kömürünün yanması esnâsında meydana gelen gazlardan doğacak zehirlenmeler önlenmiş olur. İyice yanmadan içeri alınan mangallar sebebiyle pekçok insan hayâtını kaybetmiştir.

MANGAN;

Alm. *Mangan (n),* **Fr.** *Manganèse (m),* **İng.** *Manganese.* Tabiî olarak oksit, karbonat ve silikat hâlinde dağılmış olarak bulunan, metalik bir element. En önemli bileşiği MnO_2, 1774'e kadar bir demir bileşiği olarak biliniyordu. Ancak bu târihte K.W.Scheele tarafından yeni bir element ihtivâ ettiği keşfedildi. 1856 yılına kadar mangan ticârî bir önemi hâiz değilken (yokken), Sir Henry Bessemer tarafından çeliğe bir katkı maddesi olarak katılarak önem kazandı. Aşağı yukarı her bir ton çelik için 7 kg kadar mangan kullanılmaktadır.

Özellikleri: Mangan, gümüş parlaklığında, sert ve kırılgan bir metaldir. Toz hâline getirilebilir. Erime noktası 1245°C, kaynama noktası 2150°C'dir. Özgül ağırlığı 7,43 g/cm^{3}tür. Mn sembolüyle gösterilip, atom numarası 25, atom tartısı 54,938'dir. Elektron düzeni (Ar) $3d^5 4S^2$dir. Bileşiklerinde 1+, 2+, 3+, 4+, 5+, 6+ ve 7+ değerliklerini alabilir. 2+ değerlikli oksidi oldukça bazik olup, zayıf asitlerde, mangan tuzlarını verecek şekilde çözünür. MnO, daha yüksek oksidasyon sayısındaki oksitlerin, indirgen atmosferde, ısı ile kısmen indirgenmesiyle veya metalin oksitlenmesiyle elde edilir. Manganın, 2+ ve 6+ değerlikli tuzları, çözeltiler içinde, diğer tuzlarından daha kararlıdır.

Bulunuşu: Mangan tabiatta proluzit (MnO_2), manganit ($Mn_2O_3.H_2O$), hausmannit (Mn_3O_4) gibi oksit mineralleri şeklinde ve mangan silikat ($MnSiO_3$), mangat spat ($MnCO_3$), mangan sülfür (MnS) şeklinde bulunur.

Elde edilişi: Saf mangan alüminotermi yöntemiyle elde edilir:

$$3\ Mn_3O_4 + 8Al \longrightarrow 4Al_2O_3 + 9Mn$$

Bundan başka, mangan (II) sülfat ($MnSO_4$) çözeltisinin elektrolizinde, kototta mangan ayrılır. Manganın en çok elde edildiği yol ise proluzitin (MnO_2) kömür ile indirgenmesidir. Yüksek sıcaklıkta yapılan bu işlem sonunda mineralde bulunan demiroksit de indirgeneceğinden ferromangan adı verilen % 80 mangan, % 15 demir ve % 3 karbon ihtivâ eden bir alaşım meydana gelir. Zâten çelik îmâlinde ferromangan olarak kullanılır.

Kullanılışı: Mangan saf iken dış etkilere karşı her ne kadar dayanıklı değil ise de meydana getirdiği alaşımların mekanik özellikleri bu metale kullanım imkânı sağlamıştır. Normal (% 1) manganlı çelikler yanında yüksek (% 11-14) manganlı çelikler de yapılmaktadır. Bu yüksek oranlı çelikler çok sert olup, mineral öğütme değirmenleri, cevher delme için matkap uçları yapımında kullanılırlar. Mangan; MnC_3 (Karbür) şeklinde, font içinde de bulunur ve ona sertlik verir. Bakır ile hâsıl ettiği alaşım % 5,5 mangan ihtiva ettiğinde sıcaklık değişmeleri ile mekanik özelliklerinde çok az değişme gösteren bir malzeme ele geçer.

$KMnO_4$ (Potasyum permanganat), bakterileri öldürmek için de kullanılır.

Biyolojik önemi: Mangan vücutta çok az bulunur. Kısırlığı önlediği bilinmektedir. Ayrıca kalsiyum ve fosfor metabolizmasında rolü vardır. Gıdalardan başlıca baklagillerde, tahıllarda, kuru yemişlerde ve bazı yeşil sebzelerde bulunur.

MANGIR;

Osmanlılar zamanındaki bakır paralara verilen ad. Moğolca nakit (altın ve gümüş para) anlamına gelen "Mangun" kelimesinden Türkçeleşmiştir. Bakır para, Nuhas akça, Sikke-i nuhasiyye, Çürük akça, kızıl mangır gibi tâbirler mangır yerine kullanılmıştır. Bu paraların ön ve arka yüzlerinde basıldığı yer, basım târihi ve zamanın pâdişahının adı yer alırdı. Sâdece pâdişahın adının bulunduğu mangırlar da vardı.

Osmanlı Devletinde ilk mangır para Orhan Gâzi adına bastırıldı. Fakat elde bulunan en eski mangır paralar Slutan Birinci Murâd-ı Hüdâvendigâr adına 1388'de bastırılan paralardır. Başlangıçta 24 mangır 1 akça değerindeydi. Sultan İkinci Murâd Han adına bastırılan mangırlardan on tânesi altı kıratlık gümüş akçeye denkti. Yavuz Sultan Selim Han ve Kânûnî Sultan Süleyman Han zamanlarında bir dirhem ağırlığında olan mangırlara tam mangır, bunun yarısı kadar olanlara buçuk mangır, çeyreklerine ise cırık mangır adı veriliyordu. On altıncı yüzyılın sonlarında altı mangır bir akçeye denk sayıldı. On yedinci yüzyılda iki mangır bin akça sayıldı. On yedinci yüzyılın sonunda para darlığı sebebiyle mangır basımına hız verildi. 800 tânesi bir okka gelen saf bakırdan yeni mangırlar basıldı.

Bu mangırlar 1,282 gr ağırlığında, 19 mm çapında olup tuğralıydı. On yedinci yüzyılın sonlarında İstanbul dışında Saraybosna ve Van'daki darbhânelerde de mangır basıldı. Devlet mangıra gösterilen ilgi sebebiyle 1 mangırı bir akçe olarak îlân etti. Fakat piyasada görülmedik bir bunalım ortaya çıkınca on mangır bin akçeye kadar geriledi. 1691'de çıkarılan bir fermanla gümüş olmayan paralar tedâvülden kaldırıldı. Daha sonra Sultan İkinci Mahmûd Han tarafından 1, 5, 10 paralık mangırlar bastırıldı. On sekizinci yüzyıl ortalarından îtibâren mangırlara bakır para, nuhas akçe, sikke-i nuhasiyye adları verildi. 1861 senesine kadar 5, 10, 20 paralık mangır basımı sürdürüldü. Bu mangırlar üzerinde; "Dersaadete mahsus sikke-i nuhasiyyedir" ibâresi yazılıydı. 1879 senesinde çıkarılan bir kararnâmeyle mangır basımına son verildi. On dokuzuncu yüzyıl başlarına kadar tedâvülde kalan bu mangırlara çürük akçe tâbiri kullanıldı. Yirminci yüzyılın başlarındaki tashih-i sikke kararnâmesinden sora bir paralık birim mangır olarak kabul edilmiştir.

MÂNİ (Bkz. Nazım Şekilleri)

MANİK DEPRESSİF;

Alm. *Monische Depression,* **Fr.** *Dépression Manic,* **İng.** *Manic-depressive.* Nöbetler hâlinde ortaya çıkan, ciddî duygusal bozukluklar ve bunlara paralel olarak düşünce ve davranış bozuklukları ile belirli bir akıl hastalığı. Psikoz, çöküntü (depresyon) veya taşkınlık, düşünce saplantısı (mani) şeklinde olan duygusal durum, normal neşe ve elem sınırlarının dışındadır ve çok aşırılık gösterir. Mizaçtaki taşkınlığa hiperaktivite (aktivitede artma), çöküntüye ise hipoaktivite (aktivitede azalma) eşlik eder. Nöbetler arasında kişi normal görünür. Nöbetlerin ne zaman geleceği ve hangi örneğe uygun olacağı, önceden kestirilemez.

Başlangıç yaşı 25-30 yaşları arasındadır. Kadınlarda erkeklerden fazladır. İrsî oluş miktarı % 85'tir. Genel nüfus arasında görülme oranı ise % 4'tür.

Sebepler çeşitlidir; irsîyet, hormonal, sosyo-ekonomik sebepler, travmalar, (çarpmalar), çevre faktörleri vs. olabilir.

Hastalık ortalama 4-6 ay sürer (mani). Sonra kısa duraklama; daha sonra 3-4 ay süren depresyon (melankoli); yine bir süre duraklama; 3-4 ay sürebilen mani tarzında sürekli devâm eder.

Tedâvi: Hastâne tedâvisi gerekir. Elektroşok ilaç tedâvileri ile iyi netîceler alınmaktadır.

MANİKÜR;

Alm. *Maniküre, Nagelpflege (f),* **Fr.** *Manucure (m),* **İng.** *Manicure.* Tırnak tuvaleti, tırnakları düzeltmek. Bilhassa kadınların süse, güzel olmaya düşkünlüklerinden dolayı târihin çeşitli devirlerinde bu işleri sanat edinenler ortaya çıkmıştır. Zaman zaman erkeklerin de bu akıma kapıldıkları bâzı târihî belgelerde görülmektedir. İnsanın kendini üstün görmesinden, herkes tarafından beğenilme arzusundan kaynaklanan süslenme, tırnak düzeltmeye kadar varmıştır. Zamanımızda tırnakların kesilip temizlenmesi, diplerindeki derilerin alınması ve boyanması gibi işleri içine alan tırnak tuvaletine "manikür" denmektedir. Eğer bu işler ayak tırnaklarında yapılırsa, "pedikür" adını alır.

Ekseriya kuaför adı verilen berber dükkanlarında yapılan manikürün kendine has âletleri vardır. Bu işi yapmak için parmaklar, dayanılabilecek sıcaklıktaki bir suda 5-10 dakika tutulur. Tırnak diplerindeki etler yumuşayınca, özel âletlerle temizlenir ve tırnaklar kesilir. Düzeltmeden sonra, çıkıntılar törpülenir. Bundan sonra oje denilen bir boya ile tırnaklar boyanır.

Yirminci asrın başlarına gelinceye kadar Anadolu'da âdet olmayan oje, bilhassa büyük şehirlerde her geçen gün yayılmaktadır. Eskiden bunun yerine kına yakmak âdetti. Düğünlerde ve köylerimizde, genç ihtiyar herkesin el süsü olan kına, eski canlılığını muhâfaza etmektedir. Ojenin Anadolu'da fazla îtibâr görmemesinin mühim bir sebebi, altına su geçirmediğinden, gusül abdestine mâni olmasıdır.

Manikür, bunu yaptıranı uzun zaman süren sıkıntılara katlanmak mecburiyetinde bıraktığı gibi, kaybedilen tırnak güzelliğinin tekrar elde edilmesi için sık sık yaptırılması sebebiyle de zamanla parmak etlerinin ve tırnakların hassasiyetini kaybederek iş göremez hâle gelmesine sebeb olmaktadır. Ayrıca en güzel tırnak temizliği, haftada bir gün tırnakları kesmek, yemekten önce ve sonra elleri yıkamakla sağlanmaktadır.

MANİPLE (Menipülatör);

Alm. *Morsetaste (f), Taster (m),* **Fr.** *Manipulateur (m),* **İng.** *Manipulator.* Mors kodları ile yapılan telgraf haberleşmesinde, devredeki akımı elle açıp kapatmak sûretiyle sinyal üreten bir âlet. (Bkz. Telgraf)

Mors kodlarını elektrik sinyali olarak üretme fikri, ilk olarak Samuel Morsea'a âitse de bunu pratik olarak uygulayan Alfred Vail'dir (Bkz. Morse, Samuel). 1837 senesinde bulunan maniple, basit bir

kontak anahtarı ile bu anahtarın ikazladığı manyetik bobinle, bobin ortasındaki iğneden ibâretti. Elle, maniple koluna bastıkça, manyetik bobin âni olarak iğneyi hareket ettiriyor ve manipleye bağlı şeritte mors kodlarına uygun delikler açılıyordu. Bu manipleye Mors maniplesi de denir. Meniplenin elektrik enerjisi doğru akım kaynağından (mesela akümülatörden) temin edilir. Maniple devresine bir de hoparlör ilâve edilirse mors kodları kulakla da dinlenir.

MANİSA;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 13.810 km^2

Nüfûs : 1.154.418

İlçeleri : Merkez, Ahmetli, Akhisar, Alaşehir, Demirci, Gölmarmara, Gördes, Kırkağaç, Köprübaşı, Kula, Salihli, Sarıgöl, Saruhanlı, Selendi, Soma, Turgutlu.

Ege bölgesinde, târihi, ovası ve üzümü ile tanınan bir ilimiz. 27°08' ve 29°05' doğu boylamları ile 38°04' ve 39°58' kuzey enlemleri arasında yer alır. İl toprakları doğudan Uşak ve Kütahya; kuzeyden Balıkesir; güneyden Aydın; güneydoğudan Denizli; güneybatı ve batıdan İzmir illeri ile çevrilidir. Osmanlı devrinde "Şehzâdeler şehri" olarak tanınan, üzümün anavatanı olarak bilinen, yeşili, mesir mâcunu ve üzümü ile meşhur bir ildir. Trafik numarası 45'tir.

İsminin Menşei

Yunan târihçilerinin iddiâsına göre Tesalya'dan gelen ve Truva Savaşına katılan Magnetler M.Ö. 1450'de "Magnesia Kalesi"ni Spil Dağı eteklerinde inşâ etmişler ve buraya yerleşmişlerdir. Anadolu'daki eski her şehrin ismini Yunanca bir kelimeye bağlamak Yunan târihçilerinin değişmeyen taktiğidir. Bu iddiâlarının doğruluğu şüphelidir.

Türkler Magnesia ismini Manisa olarak değiştirmişlerdir. Başka bir rivâyete göre Manisa civarında mıknatıslı demir olduğundan Manisa ismi mıknatıstan gelmektedir. Manisa'nın târihi, Truva Savaşlarından çok önceye, M.Ö. 3000 senelerine dayanır.

Târihi

Manisa'nın bilinen târihi, Anadolu'da ilk siyâsî birliği kuran Hititlerle başlar (M.Ö. 1450-1200). Hititlerin hâkimiyeti alındaki topraklarda yaşayan İyonlar, bu bölgede İyon medeniyetini kurdular. Hititlerin iç savaş ve bölücü faaliyetlerle yıkılmasından sonra, Frikyalılar, kısa bir müddet bu bölgeye hâkim oldular. M.Ö. 670 senesinde bu bölge Lidyalıların eline geçti. Lidyalılar Kızılırmak'ın batısında kalan bütün Anadolu'ya hâkim oldular. Lidyalıların başşehri Sardis (Sard), o devrin en önemli ticâret yolu sayılan "Kral Yolu"nun Efes'ten sonra ikinci büyük ve gelişmiş şehri idi. Lidya Kralı Kroisos (Krezüs) zenginliği ile isim yapmıştır.

M.Ö. 547'de, Pers Kralı Kiros Lidya Devletini ortadan kaldırınca Persler bu bölgeyi de ele geçirdiler. Sard şehrini genel vâlilik (straplık) yaptılar. M.Ö. 333'te Makedonya Kralı İskender, Persleri yenerek Anadolu ve İran'ı ele geçirdi. Pers Devleti sona erdi. İskender'in ölümünden sonra, kurduğu imparatorluk komutanları arasında taksim edildi. Bu bölge Anadolu'nun diğer kısımları gibi Seleukoslar Devletinin payına düştü.

M.Ö. 190 senesinde Romalılar Seleukos Devletine son verdiler. Manisa ve civarını müttefikleri olan Bergama Krallığına verdiler. Bergama Krallığını M.Ö. 130'da Roma Devletine ilhak ettiler. Böylece bu bölge, Roma'nın hâkimiyetine geçti. M.S. 395'te Roma ikiye bölününce bütün Anadolu gibi Manisa ve civârı, Doğu Roma (Bizans)nın payına düştü. Bu devirde de, Sard birinci derecede büyük bir şehir olup, Manisa, ikinci derecede bir şehirdi.

1071 Malazgirt Zaferinden sonra Anadolu Fâtihi Süleymân Şah, 1076'da Türkiye Selçukluları Devletini kurdu ve Manisa'yı İzmir Fâtihi Çaka Bey fethetti. Birinci Haçlı Seferinde Bizanslılar Manisa'yı geri aldılar. 1313'te Manisa'yı ikinci defâ Saruhan Bey fethetti. Selçuklu uç beylerinden olan Saruhan Bey, Manisa'yı başşehir yaparak Saruhan Beyliğini kurdu.

1390 senesinde Osmanlı Sultanı Yıldırım Bâyezîd Manisa'yı Osmanlı topraklarına kattı. Tîmûr ile yapılan Ankara Savaşından sonra kısa bir müddet Saruhan Beyliği yeniden kuruldu ise de; 1410 senesinde Sultan Çelebi Mehmed Han, Manisa ve çevresini kesin şekilde Osmanlı Devleti sınırları içine kattı. Osmanlı devrinde Manisa çok önemli bir şehirdi.

"Taht-ı Saruhan Sancağı" (Vilâyeti) 1451'e kadar merkezi Ankara ve 1451'den sonra da merkezi Kütahya olan Anadolu beylerbeyliğine bağlı 14 sancaktan biriydi. Manisa Sancağında 160 sene 16 veliaht ve şehzâde vâlilik yaptı ve bunlardan beşi pâdişah oldu. Yıldırım Bâyezid'in oğlu Ertuğrul

Çelebi (1390-1392) şehirde Osmanlıların ilk vâlisi olmuştur. Fâtih Sultan Mehmed, babası Sultan İkinci Murâd, Kânûnî Sultan Süleyman, Üçüncü Murâd ve Üçüncü Mehmed de Manisa sancakbeyliğinde bulunmuştur. Bu şehzâdeler Manisa'yı îmâr etiler ve pekçok eser yaptılar.

On yedinci asır başına kadar sâkin olan Manisa, dış güçlerin teşvik ve tahriki ile 1600'lü yıllarda eşkıyaların yatağı oldu ve sık sık ayaklanmalar ve eşkıya hareketleri meydana geldi. Manisa bu celâli eşkıyaları sebebiyle tam iki asır gelişemedi hattâ bâzı sahalarda gerilemek zorunda kaldı. Bölgede Kalenderoğlu, Yusuf Paşa ve Cennetoğlu gibi derebeyler yaşamıştır. On sekizinci asrın sonunda eşkiyalar tamâmen temizlenince, Manisa halkı rahat etti. Demiryolu ile İzmir'e bağlanınca on dokuzuncu asır başında Anadolu'nun büyük merkezlerinden gelişmiş ve kalabalık bir şehri hâline geldi.

Tanzimattan sonra Manisa "Saruhan" adı ile merkezi İzmir olan (Aydın) vilâyetinin 5 sancağından biri olmuştur. 1833'te Mısır vâlisi Mehmed Ali Paşanın oğlu Kavalalı İbrahim Paşa, kısa bir müddet Manisa'yı işgâl etmiştir.

Birinci Dünyâ Harbinden sonra Avrupalı ülkelerin teşviki ile Anadolu'ya çıkan Yunan birlikleri, Manisa'yı işgal etmişler ve Manisa, 3 yıl 3 ay 12 gün (26 Mayıs 1919-8 Eylül 1922) Yunan işgalinde kalmıştır. Türklerin çoğu Manisa'yı terk etmiştir. Yunan ordusu bozguna uğrayıp geri çekilirken, Manisa'da bulunan 12 bin binânın 8 binini yakıp yıkmıştır.

Cumhûriyetin îlânından sonra sancaklara (vilâyet) il ismi verilince Saruhan da il olmuş, 1927'de şehrin adı Manisa olarak değiştirilmiştir. Türkiye Cumhûriyetinin yedinci cumhurbaşkanı Kenan Evren 1918 senesinde Manisa'nın Alaşehir ilçesinde doğmuştur.

Fizikî Yapı

Manisa il topraklarının % 54.3'ü dağlardan, % 27.8'i platolardan ve % 17.8'i ovalardan ibârettir. Manisa'nın doğusu volkanik bir arâzidir. Kula çevresinde küçük volkanik koniler görülür. Bu bazalt konilere "Devlit" denir. En yüksek olan volkanik tepeye Divlit adı verilmektedir.

Dağları: Manisa ilinin kuzey ve güneyi dağlarla kaplıdır. Kuzeydeki dağlar, Saphane Dağlarının devamıdır. Kuzeybatı-güneydoğu istikâmetinde uzanırlar. Güneydeki dağlar Bozdağlar ismini alır. Doğu-batı istikâmetinde ve Gediz Vâdisine paralel olarak Çeşme Yarımadasına kadar devam eder. Başlıca dağları şunlardır: Manisa Dağı (Spil Dağı 1517 m), Demirci Dağları (1423 m), Kocadağ, Uzunca Yayla Dağları, Yund Dağları, Çamlıca Tepe (1201 m), Çakşır Tepe (831 m), Dede Dağı (1333 m), Görenez Dağı (1295 m), Çal Dağı (1034 m), Sana Dağı (1116 m) ve Köseki Dağı (1445 m). En yüksek yeri Kumpınar Tepesi (2070 m)dir. Demirci Dağlarının güneyinde plato ve yaylalar geniş bir yer tutar. Volkanik kütlelerle örtülüdür. Kula ve Gördes başlıca yaylalardır.

Ovaları: İlin doğu-batı istikâmetinde uzanan verimli çöküntü ovalar vardır. Soma-Kırkağaç ve Akhisar düzlüğü başlıcasıdır. İlin en büyük ve önemli ovası Gediz Vâdisi boyunca uzanan Manisa, Turgutlu, Salihli ve Alaşehir ovalarını içine alan 120 km uzunluğunda verimli ovadır.

Akarsuları: Manisa ili akarsu bakımından oldukça zengin sayılır. Başlıcaları şunlardır: Gediz Nehri: Murad Dağından doğar. Gediz kasabası güneyinden geçer. Selendi ve Demirci Suyunu alır. Foça yakınında Ege Denizine dökülür. Uzunluğu 350 km'dir.

Bakır Çayı: Soma'nın kuzeydoğusundaki dağlardan çıkar. Sık sık taşar, akışı düzensizdir. Soma Ovasını sular. Uzunluğu 104 km'dir. İzmir il sınırına girer. Alaşehir (Derbent) Çayı: Çal Dağından çıkar. Salihli Ovasında Gediz ile birleşir. Uzunluğu 115 km'dir. Kum Çayı: Türkmen Dağından çıkar. Nif Çayı: Kemalpaşa yakınlarından doğar. Ayrıca Dernek Çayı, Deliniş Çayı ve Gördes Çayı vardır. Manisa Dağından inen Akbal, Haydar ve Tabakhane dereleri önemli olanlarıdır.

Gölleri: Manisa ilinde büyük tabiî göller yoktur. En önemlisi Marmara Gölüdür. Göl Marmara ilçesi yakınında olup, yüzölçümü 45 km^2 derinliği 30 m'dir. Gölde bol miktarda sazan balığı vardır. Demirköprü Baraj Gölü: Toprak dolgulu ve 77 m yükseklikteki bu baraj gölünden sulama, su taşkınlarının önlenmesinde kullanıldığı gibi senede 200 milyon kw/saat elektrik enerjisi üretilir. Depoladığı su miktarı 1 milyar 600 milyon m^3tür.

İklim ve Bitki Örtüsü

İklimi: Ege kıyılarına nazaran iklimi daha serttir. Yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı geçer. Dağlık olan kuzey ve kuzeydoğu bölgesinde yazlar serin ve kışlar soğuk geçer. En soğuk aylar ocak ve şubattır. En çok yağış aralıkta ve en az yağış temmuz ve ağustos aylarındadır. Senelik ortalama yağış miktarı 750 mm'dir. Bâzı seneler hiç kar yağmaz. Sıfır derecenin altında gün sayısı 25'i geçmez. Sıcaklık -17,5°C ile +44,2°C arasında seyreder.

Bitki örtüsü: Manisa il topraklarının % 46'sı orman ve makilerle kaplıdır. Geniş bir alanı kaplayan

makiler dağların kuzey ve batı yamaçlarında yer alır. Ormanlar meşe, dişbudak, karaağaç, karaçam, kızılçam, ardıç, ahlat ve çınardan ibârettir.

Bağlar ve zeytinlikler de geniş bir yer kaplar. İl topraklarının % 39.1'i ekili ve dikili arâzi, % 6.6'sı çayır ve mer'alardan, % 8'i tarıma elverişsiz alanlardan ibârettir.

Manisa il sınırları içinde 4.3 milyon civârında zeytin ağacı ile 56.000 hektara yakın bağlık alan mevcuttur. Manisa bitki örtüsü bakımından Akdeniz'in karalara has bitkilerinin özelliğini gösterir.

Ekonomi

Manisa ilinin ekonomisi tarım ve sanâyiye dayanır. Gayri sâfî hâsılanın % 35'i tarımdan, % 30'u sanâyiden elde edilir. Faal nüfûsun % 75'i tarım ve ormancılıkla uğraşır. % 10'u sanâyi sektöründe çalışır.

Manisa sanâyi bakımından ileri, mâdencilikte zengin, tarımda ise Türkiye'de en çok üzüm, pamuk, tütün ve zeytin yetiştiren bir ildir. Tarımda zirveye çıkan Manisa, sanâyi ve turizmde de zirveye doğru tırmanmaktadır. Kehribar renkli çekirdeksiz üzümü dünyâca meşhurdur. Kırkağaç kavunu ile Kula, Demirci ve Gördes halıları isim yapmıştır.

Tarım: İl topraklarının % 91.7'si tarıma elverişlidir. Bu toprakların ise % 46'sı orman ve makilerle kaplıdır.

Arâzi ve mevsim şartları sebebiyle, tarım ürünleri çeşit ve miktar bakımından fazladır. Tahıl, baklagiller, sanâyi ürünleri, sebze ve meyvenin en çok istihsal edildiği illerden biridir. Başlıca ürünleri buğday, arpa, mısır, pirinç, nohut, bakla, tütün, pamuk, susam, karnabahar, kereviz (Türkiye'de kereviz ve karnabahar en çok Manisa'da yetişir), domates, patlıcan, pırasa, kabak, biber, fasülye, ıspanak ve bol miktarda lahanadır.

Meyvecilik Manisa ilinde çok gelişmiştir. Türkiye'de kurutmalık çekirdeksiz üzümün en çok yetiştiği yer Manisa'dır. Üzümün ana vatanı kabul edilen bu ilde, Türkiye üretiminin % 85'i yetişir. Üzüm en önemli tarım ürünüdür. Manisa'da yetişen diğer meyvelerse zeytin, şeftali, kiraz, kayısı, badem, armut, ceviz, nar ve kestânedir.

Türkiye'de yetişen tütünün % 75'i Manisa'da yetişir. Meşhur kavun ve karpuzlarıyla Türkiye'de dördüncü gelir. Manisa Türkiye'de bütün üzüm, tütün ve pamuk üretiminin dörtte birine, zeytin üretiminin sekizde birine, zeytinyağı üretiminin onda birine sâhiptir. Türkiye'de en çok traktör Adana ve Konya'dan sonra Manisa'dadır.

Hayvancılık: Çayır ve mer'aların gittikçe azaldığı Manisa ilinde hayvancılık üçüncü derecede bir gelir kaynağıdır. At, öküz, katır ve deve ile kıl keçisi sayısı azalırken diğer hayvan sayısı artmaktadır.

Ormancılık: Manisa, Ege bölgesinin orman kuşağı üzerindedir. Dağları ve platoları ormanlarla kaplıdır. 650.000 hektara yakın orman sahası ve 250 bin hektar fundalık sahası ile orman bakımından oldukça zengindir. Senede 80 bin m3 sanâyi odunu ile 250 bin stere yakın yakacak odunu üretilir.

Mâdenleri: Manisa mâden bakımından oldukça zengindir. Soma ilçesinde Çamlıca Dağı yamaçlarından çıkarılan linyit, Soma Termik Santralinde kullanılarak, elektrik enerjisi elde edilir. Rahmanlar köyü yakınında 1975'te kurşun, altın, antimon karışımı bir mâden yatağı bulunmuştur. Manisa ilinde linyitten başka kurşun, civa, zımpara, mermer ve perlit mâdenleri de işletilmektedir.

Üç bin tonluk uranyum rezervi tespit edilmiştir. Bu dünyâ standartlarına göre zengin bir kaynak sayılır.

Enerji: Soma Termik A. B. Santralleri Türkiye'nin büyük ve önemli enerji istihsal merkezlerinden biridir. Senede 4,4 milyar kwh elektrik üretilmektedir.

Sanâyi: Manisa, Ege bölgesinin İzmir'den sonra ikinci sanâyi ve ticâret merkezidir. 10 işçiden fazla işçi çalıştıran işyeri 400 ve 10 kişiden az işçi çalıştıran iş yeri miktarı 3000'dir. 1970 senesine kadar sanâyi tarıma dayalı idi. 1970'ten sonra çeşitli sanâyi kollarıyla ilgili fabrikalar korulmuştur. Geniş bir sanâyi bölgesi vardır. Sanâyi her geçen gün hızla gelişmektedir. Çok sayıda yağ, sabun, dokuma, çırçır, un, kiremit, tuğla fabrikaları ve bıçkı-hızar atölyelerinden başka, büyük sanâyi kuruluşları Termik Santrali, kömür işletmeleri, dokuma, un, yem, yağ, beton direk, giyim, elektrik motorları, alüminyum radyatör, seramik, sıhhî tesisât gereçleri, ayakkabı, mobilya, elektronik eşyâ, tarım makinaları, konserve, süttozu, yonga ve levha, kola fabrikalarıdır.

Manisa organize sanâyi bölgesi Bursa'dan sonra iç kaynaklarla gerçekleştirilen ikinci bölgedir. 70'e yakın fabrika bulunmaktadır.

Ulaşım: Manisa, ulaşım imkânları çok zengin olan bir ildir. İzmir'i; Ege, Akdeniz kıyıları ile İstanbul, Ankara, İç Anadolu'ya bağlayan karayolları Manisa'dan geçer. Kavşak noktasıdır. İl dâhilinde 600 km

devlet ve 600 km il yolları vardır. Manisa İzmir'e çok yakındır. İzmir'in deniz ve hava ulaşımından da istifâde etmektedir. Manisa demiryolu ağının kavşak noktalarından biridir. Bandırma-Balıkesir istikâmetinden ve Eskişehir-Uşak istikâmetinden gelen demiryolu hattı Manisa'da birleşir ve tek hat olarak İzmir'e bağlanır. Küçük uçakların indiği bir havaalanı vardır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfus: 1990 sayımına göre toplam nüfus 1.154.418 olup, 590.374'ü il ve ilçe merkezlerinde 564.044'ü köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 13.810 km^2 ve nüfus yoğunluğu 84'tür.

Örf ve âdetler: Manisa; Hitit, Frigya, Lidya, Pers, Makedonya (İskender), Bergama, Roma ve Bizanslılardan sonra 1076'da Selçuklu Türkleri tarafından fethedilmiş, bu bölgeye Türkmen boyları yerleştirilmiş, Hıristiyanlar Ege adalarına çekilerek Ege bölgesi gibi Manisa da Türkleşmiş ve bu bölgede 1076'dan bu yana Türk-İslâm kültürü yerleşmiş ve kökleşmiştir. Türklerden önceki kültürler unutulmuş sâdece şehir, saray ve heykel kalıntıları kalmıştır. Manisa bölgesinde sâdece Türk-İslâm kültürü hâkimdir.

Halk oyunları ve Türküleri: Manisa ili halk oyunları müzik ve türküler bakımından çok zengindir. Her türkünün bir hikâyesi vardır. Başlıca oyunları Zeybek cinsi olup, Aydın ve Bergama Zeybeği en çok oynanır. Kadın ve erkekler oyunları ayrı ayrı oynarlar. Erkekler Güvendi, Güneydoğu, Korucu, Değirmenci, Karşılama, Horan, Harmandalı Zeybeği, Sakarya, Kabadayı, Abdal Bastı ve Sarı Çiçek gibi oyunları; kadınlar ise, Mermerimin Yolları, Minna, Ördek Suya Dalda Gel, Oldu mu Aman Oldu mu, oyunlarını oynarlar.

Mahallî kıyâfet: Erkekler başa kırmızı fes ve çelep sarığı, bedenlerine pamuklu alacadan dikilmiş yakasız önden tek düğmeli entari giyerler. Bele kuşak sarılır. Ayaklara kalçın veya kara yemeni; köylerde çarık ve nalın da giyilir. Kadınların mahallî kıyâfeti ise: Ayakta kısa konçlu, burnu püsküllü sarı çizme, el örgüsü kısa kırmızı çorap, çok renkli el dokuması pamuklu bir çitare, canfesten yapılmış beli uçkurlu bol şalvar, aynı renkli uzun kollu entaridir. Başta çeşitli renkte işlemeli fes, fesin üzerinde boncuklu oyalı yazma, uçları çene altından dolaştırılarak başın üzerine bağlanır. Alna iki dizi altın, kollara aynalı bilezik takılır. Boyunda da altın vardır.

Mahallî yemekler: Tahin yemeği, Demirci kebabı, Sura, Elbasan, odun köfte, Manisa kebabı kapama, girik helva, tavatır ve günbak tatlısıdır.

El sanatları: Manisa'nın Gördes, Kula ve Demirci'de dokunan halıları çok meşhurdur. Güreş ve cirit köylere kadar yayılmıştır. Dağcılık, okçuluk ve diğer sporlar gelişmektedir.

Şâir Abdî (on altıncı asır), Şeyhülislâm Vassaf Efendi (1662-1755), Sultan İkinci Selim Hanın Hocası Derûnî meşhur matematikçi Gelenbevî İsmail Efendi, Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Manisa'dan yetişen meşhurlardan bâzılarıdır.

Eğitim: Manisa Osmanlılar zamanında önde gelen bir kültür ve eğitim merkezi idi. Osmanlı şehzadeleri burada vâlilik yaparak devlet idâresinin stajını yaparlardı. Okur-yazar nisbeti % 85'e ulaşmıştır. İlde 84 anaokulu, 1043 ilkokul, 140 ortaokul, 24 lise, 5 Anadolu lisesi, 10 Endüstri Meslek Lisesi, 7 Teknik Anadolu Lisesi, 10 Kız Meslek Lisesi, 8 Ticâret Lisesi, 11 İmâm-Hatip Lisesi, 8 Çıraklık Eğitim Merkezi, 7 Kız Sanat Okulu vardır (1993).

Manisa'da 9 Eylül Üniversitesine bağlı Manisa Gençlik ve Spor Akademisi, Manisa Mâliye ve Muhâsebe Yüksek Okulu ve Demirci Eğitim Yüksek Okulu vardır. Celal Bayar Üniversitesi kurulmaktadır. 652 köyden ancak 30'a yakınında okul yoktur.

İlçeleri

Manisa'nın biri merkez olmak üzere on altı ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 221.694 olup, 158.928'i ilçe merkezinde, 62.766'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 30, Karaoğlanlı bucağına bağlı 5, Munadiye bucağına bağlı 11, Osmancalı bucağına bağlı 29, Üçpınar bucağına bağlı 19 köyü vardır. Yüzölçümü 2125 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 104'tür. İlçe toprakları genelde hafif dalgalı düzlüklerden meydana gelmiştir. Güneyinde Manisa Dağı yer alır. Manisa Ovasını Gediz Nehri sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri çekirdeksiz üzüm, pamuk zeytin ve meyvedir. Hayvancılık ikinci derecede gelir kaynağıdır. Pamuklu dokuma, alüminyum, radyatör, sıhhî tesisat gereçleri, un, yem, bitkisel yağ, çırçır, tuğla ve kiremit fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Manisa Dağı eteğinde kurulmuştur. İzmir-Balıkesir karayolu ilçeden geçer. Denizden yüksekliği ortalama 70 metredir. Kışları ılık, yazları ise bunaltıcı sıcak geçer. Türkiye'de îmâr plânı hazırlanıp tatbik edilen ilk şehirdir. Târihî eserlerle dolu olan Manisa, modern bir şehirdir. Yunanlılar

kaçarken Manisa'nın dörtte üçünü yakmışlar ve bu harâbeler üzerine modern bir Manisa kurulmuştur. Manisa Dağı eteklerindeki şehir; Tabakhâne, Akhal ve Haydar dereleri ile bölünmüştür. Bu derelerin hepsinin üzeri örtülmüş olup, günümüzde böyle dereler yoktur. İrili ufaklı 30 köprü ile birbirine bağlanan şehrin her mahallesinde eskiden kalma köprüye rastlanır. Yeni Manisa ovaya doğru inmiştir.

Ahmetli: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 19.554 olup, 10.190'ı ilçe merkezinde, 9364'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 15 köyü vardır. İlçe toprakları hafif dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Güneyinde Boz Dağlar yer alır. Başlıca akarsuyu Gediz Nehridir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri çekirdeksiz üzüm, pamuk ve meyvedir. İlçe merkezi İzmir-Ankara karayolu ve İzmir-Afyon demiryolu üzerinde yer alır. Ulaşım rahatlığı ve anayol üzerinde olması sebebiyle gelişmiş bir yerleşim merkezidir. Turgutlu'ya bağlı bir bucakken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1951 yılında kurulmuştur.

Akhisar: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 152.397 olup, 73.944'ü ilçe merkezinde, 78.453'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 73, Mecidiye bucağına bağlı 16 köyü vardır. İlçe toprakları Akhisar Ovası ve etrâfındaki dağlardan meydana gelir. Kuzeyinde Demirci ve Gölcük dağları, batısında Yund Dağları güneyinde Çal Dağı doğusunda Göldağ yer alır. Bu dağlar arasında kalan ova akarsuların getirdiği alüvyonlu topraklardan teşekkül etmiştir. Başlıca akarsuları Kum Çayı, Gördes Çayı ve Kayacık Deresidir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri pamuk, zeytin, tütün, çekirdeksiz üzüm, buğday, arpa, kavun, karpuz ve turfanda sebzedir. Dünyâca meşhur şark tütününün en kaliteli türleri Akhisar'da yetişir. Otu bol olan platolarda hayvancılık yapılır. İlçede küçük sanâyi gelişmiştir.

İlçe merkezi, İzmir-Balıkesir demiryolu ve İzmir-Bursa karayolu üzerinde yer alır. İl merkezine 52 km mesâfededir. Manisa'nın en zengin ve en kalabalık ilçesidir. Denizden yüksekliği 106 metredir. Belediyesi 1923'te kurulmuştur.

Alaşehir: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 91.362 olup, 36.649'u ilçe merkezinde, 54.713'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 57, Yeşilyurt bucağına bağlı 4 köyü vardır. Yüzölçümü 977 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 77'dir. İlçe toprakları iki yanı dağlarla çevrili ovadan meydana gelir. Batısında Bozdağlar, kuzeydoğusunda Uysal Dağı yer alır. Alaşehir Ovasını, Alaşehir Çayı sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri arpa, pamuk, buğday, tütün, armut, zeytin ve üzümdür. Hayvancılık ikinci dercede gelir kaynağıdır. En çok sığır beslenir. Yağ, çırçır, fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi İzmir-Uşak-Afyon demiryolu üzerinde yer alır. Denizden yüksekliği 109 metredir. İl merkezine 108 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1884'te kurulmuştur. Eski ismi Philadelpheia olup, Bergama Kralı Birinci Attalos Pliladelphus'tan gelir. Yedinci ve onuncu asırlarda İslâm orduları buraya kadar gelmişlerdir. 1075'te Anadolu Fâtihi Birinci Sultan Süleyman Şah tarafından fethedilmiştir. Alaşehir eski çağların önemli ve büyük bir şehri ve askerî üssü idi. 1176'da Miryokefalon Meydan Savaşında Sultan İkinci Kılıç Arslan'a fecî şekilde yenilen Bizans İmparatoru Manuel Kommenos, Alaşehir'e çekilip yaralarını tedâvi ettirmiştir.

Üçüncü Haçlı Seferinde Almanya İmparatoru Friedrich Barbarossa, Alaşehir önlerine gelmiştir. 1255'te İznik Bizans İmparatorluğu ile Selçuklu Türkleri arasındaki muâhede (antlaşma) Alaşehir'de yenilenmiştir. Yakup Bey Alaşehir'e saldırmış şehri Katalonyalı paralı askerler savunmuştur. 1307'de Alaşehir Germiyanoğullarına vergi ödemeye mecbur kalmış, bu para ile Kütahya'da medrese yapılmıştır. 1335'te Aydınoğlu Umur Bey, Alaşehir'i yeniden fethetmiştir. Bizanslılar tekrar ele geçirince 1391'de Yıldırım Bâyezîd Han, Alaşehir'i fethetmiştir. Türkler tarafından en son fethedilen Anadolu şehirlerinden biridir.

Demirci: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 60.184 olup, 20.576'sı ilçe merkezinde 39.608'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 56, Borlu bucağına bağlı 17, Yarbasan bucağına bağlı 18 köyü vardır. Yüzölçümü 1233 km^2 olup nüfus yoğunluğu 49'dur. İlçe toprakları dağlarla kaplı olup, Demirci Dağları engebelidir. Ovalar çok az yer tutar. Dağlar ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi halı dokumacılığına dayanır. İlçede çok sayıda yün, pamuk ipliği ve halı fabrikası vardır. Halılar yurt dışına ihraç edilir. Toprakların çok engebeli olması yüzünden tarım gelişmemiştir. Ayva ve erik başta olmak üzere az miktarda meyve yetiştirilir. Eriği kabızlığı önleyici ilâç yapımında hammadde olarak kullanılmak üzere ihraç edilir. Ormancılık ve hayvancılık gelişmiştir.

İlçe merkezi Simav Dağları, eteklerinde kurulmuştur. Denizden yüksekliği 850 metredir. İl merkezine 171 km mesâfededir. Çok eski birtârihe sahiptir. Belediyesi 1884'te kurulmuştur.

Gölmarmara: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 16.729 olup, 10.976'sı ilçe merkezinde, 5753'ü

köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 9 köyü vardır. İlçe toprakları hafif engebeli düzlüklerden meydana gelir. Doğusunda Demirci Dağları, güneyinde Marmara Gölü yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, tütün, çekirdeksiz üzüm, buğday, arpa, kavun, karpuzdur. Gölde başta sazan balığı olmak üzere çeşitli su ürünleri avlanır. İlçe merkezi, Demirci Dağları eteklerinde düz bir arâzide kurulmuştur. Akhisar'a bağlı bucak merkeziyken, 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1923'te kurulmuştur.

Gördes: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 38.853 olup, 9767'si ilçe merkezinde 29.086'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 59 köyü vardır. İlçe toprakları dağlıktır. Kuzeyinde Kepez Dağı, kuzeydoğu ve doğusunda Demirci- Simav Dağları, güneydoğuda Çomaklı Dağı, orta kısımda Gördes Çayı Vâdisi yer alır. Gördes Çayı Vâdisinde Gediz Ovasının bir bölümü sayılan Gördes Ovası vardır. Dağlar iğne yapraklı ağaçlardan meydana gelen ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, buğday, arpa, ayva, zeytin, kiraz, susam, tütün ve baklagillerdir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. En çok koyun ve sığır beslenir. Kızılçam ormanlarında reçine üretimi yapılır. Halı dokumacılığı gelişmiştir. İlçe topraklarında feldispat, mika, linyit ve uranyum yatakları vardır.

İlçe merkezi Gördes Çayı kıyısında yer alır. 1940'taki toprak kayması neticesinde oturulamıyacak hâle gelen ilçe, sağlam bir arâzide yeniden kurulmuştur. İl merkezine 108 km mesâfededir. Belediyesi Cumhûriyetten önce kurulmuştur.

Kırkağaç: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 45.608 olup, 21.421'i ilçe merkezinde, 24.187'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 10, Gelenbe bucağına bağlı 21 köyü vardır. Yüzölçümü 543 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 84'tür. İlçe topraklarının büyük bölümü ovalarla kaplıdır. Güneybatısında Soma Dağı yer alır. Başlıca akarsuyu Bakırçay'dır.

Ekonomisi, tarım ve mâdenciliktir. Başlıca tarım ürünleri kavun, karpuz, buğday, zeytin, üzüm, arpa baklagiller olup ayrıca az miktarda tütün, mısır, pamuk ve susam yetiştirilir. Kavunu ülke çapında meşhurdur. İlçe toprakları linyit, yatakları TKİ'ye bağlı Garp Linyitleri Müessesesi tarafından işletilir. Zeytinyağı, çırçır ve tarım araçları üreten atölyeler vardır.

İlçe merkezi Soma-Akhisar karayolu üzerinde yer alır. Doğusundan Bandırma- İzmir demiryolu geçer. İl merkezine 73 km mesâfededir. Eski bir târihe sâhib olan ilçe, çok sayıdaki câmi ve minâreleriyle dikkat çekicidir. Balıkesir'e bağlı iken 1880'de Manisa'ya bağlanmıştır. Belediyesi 1888'de kurulmuştur.

Köprübaşı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 15.847 olup, 5816'sı ilçe merkezinde, 10.031'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 18 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikte engebeli arâziden meydana gelir. Kuzeyinde Demirci Dağları yer alır. Demirköprü Barajının bir kısmı ilçe sınırları içinde kalır.

Ekonomisi, ormancılık ve hayvancılığa dayalıdır. Kızılçam ormanlarında reçine üretimi yapılır. Halı dokumacılığı gelişmiştir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. Tarıma müsâit yerlerde buğday, üzüm, zeytin, kiraz yetiştirilir.

İlçe merkezi Demirköprü Barajı kıyısında yer alır. Demirci-Sâlihli Karayolu ilçeden geçer. Gördes, ilçesine bağlı bir bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1968'de kurulmuştur.

Kula: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 48.132 olup, 17.208'i ilçe merkezinde, 30.924'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 39, Gökçeören bucağına bağlı 10 köyü vardır. Yüzölçümü 960 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 50'dir. İlçe toprakları Gördes-Uşak Platosunda yer alır. Başlıca akarsuyu Gediz Irmağıdır.

Ekonomisi tarım ve dokumacılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve üzüm olup, ayrıca az miktarda tütün, mısır, susam, zeytin ve kiraz yetiştirilir. Hayvancılık ve halı dokumacılığı gelişmiştir. Meşhur Kula halıları ev tezgahlarında ve iş yerlerinde dokunur.

İlçe merkezi, Ankara-İzmir karayolu kıyısında kurulmuştur. İl merkezine 118 km mesâfededir. İlçedeki 18 ve 19. asırlardan kalma 300'den çok Kula evi 1979'da sit alanı olarak ilân edilmiş ve korunmaktadır. Belediyesi 1877'de kurulmuştur.

Salihli: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 132.735 olup, 70.861'i ilçe merkezinde, 61.874'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 83, Karataş bucağına bağlı 43 köyü vardır. Yüzölçümü 1302 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 102'dir. İlçe toprakları etrâfı dağlarla çevrili ovadan meydana gelir. Kuzey ve kuzeydoğusunda Dibek Dağı güneyinde Bozdağlar yer alır. Dağlardan kaynaklanan suları Gediz Irmağı toplar.

Ekonomisi, tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri üzüm, buğday, pamuk, çiğit, tütün ve meyvedir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. Tarıma bağlı sanâyi gelişmiştir. Salihli Palamut ve Valeks Fabrikası, pamuk ipliği, dokuma, salça, çırçır, nebâtî yağ fabrikaları, başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. İlçe topraklarında altın ve uranyum yatakları vardır.

İlçe merkezi İzmir-Ankara karayolu ve kenarında yer alır. İl merkezine 72 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1899'da kurulmuştur.

Sarıgöl: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 34.682 olup, 10.677'si ilçe merkezinde, 24.005'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 28 köyü vardır. Yüzölçümü 423 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 82'dir. İlçe toprakları genelde düzdür. Orta ve batısında Alaşehir Ovası, kuzey ve doğusunda Uysal Dağı, güneyinde ise Bozdağlar yer alır. Dağlardan kaynaklanan suları Kocaçay toplar. Sulama gâyeli Afşar Barajı Gölünün bir bölümü ilçe sınırları içinde kalır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri üzüm, arpa, buğday, mısır ve pamuk olup ayrıca az miktarda susam, zeytin ve kiraz üretimi yapılır. İlçe merkezi, topraklarının orta kesiminde yer alan ovada kurulmuştur. Manisa- Afyonkarahisar demiryolu kuzeyinden, Salihli-Denizli karayolu ilçe merkezinden geçer. İl merkezine 140 km mesâfededir. Alaşehir'e bağlı Bucak iken 1957'de ilçe oldu. Belediyesi 1942'de kurulmuştur.

Saruhanlı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 73.888 olup, 12.977'si ilçe merkezinde, 60.911'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 37, Halitpaşa bucağına bağlı 8 köyü vardır. Yüzölçümü 898 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 82'dir. İlçe toprakları genelde düzdür. Güneydoğusunda Çal Dağı, kuzeybatısında Yunt Dağı, doğu, güney ve batısında Gediz Ovası yer alır. Başlıca akarsuyu Kum Çayıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, buğday, üzüm, pamuk, zeytin, tütün, arpa, mısır ve susamdır. Ayrıca çeşitli sebze ve meyve yetiştirilir. Çırçır, nebâtî yağ, pamuk ipliği ve dokuma fabrikaları ve atölyeleri başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. İlçe topraklarında magnezit yatakları vardır.

İlçe merkezi, Manisa-Balıkesir karayolu ve demiryolunun kenarında kurulmuştur.

İl merkezine 18 km mesâfededir. 1945'te bucak, 1959'da ilçe oldu. İl merkezine yakınlığı yüzünden fazla gelişmemiştir. Belediyesi 1953'te kurulmuştur.

Selendi: 1990 nüfus sayımına göre toplam nüfûsu 25.415 olup 6773'ü ilçe merkezinde, 18.642'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 38 köyü vardır. Yüzölçümü 791 km^2 olup nüfus yoğunluğu 34'tür. İlçe toprakları Gördes- Uşak Platosunun hafif dalgalı düzlüklerinden meydana gelir. Başlıca akarsuları Eynes ve Selendi çaylarıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, buğday, arpa ve baklagiller olup, ayrıca az miktarda mısır, üzüm, susam, kiraz ve zeytin yetiştirilir. Hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. İlçe topraklarında bakır- kurşun-çinko yatakları vardır.

İlçe merkezi, Selendi Çayı Vâdisinde kurulmuştur. Gelişmemiş küçük bir yerleşim merkezidir. İl merkezine 158 km mesâfededir. Osmanlı Devleti zamânında ilçe merkezi günümüzde Karaselendi diye anılan köyde idi. 1954'te ilçe olan Selendi'nin belediyesi aynı sene kurulmuştur.

Soma: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 76.641 olup, 49.977'si ilçe merkezinde, 26.664'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 59 köyü vardır. Yüzölçümü 826 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 90'dır. İlçe toprakları, orta yükseklikteki engebeli arâziden meydana gelmiştir. Güneyinde Soma Dağı, batı ve iç kesimlerinde Soma Ovası yer alır. Başlıca akarsuyu Bakırçay'dır. Yağcılar Deresi üzerinde sulama gâyeli Sevişler Barajı yer alır.

Ekonomisi tarım sanâyi ve mâdenciliğe dayalıdır. İlçe topraklarındaki linyit yatakları 1910'dan beri işletilmektedir. Çıkarılan kömürün bir bölümü Soma Termik Santralinde kullanılır. Un ve nebâtî yağ fabrikaları, başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. Ovalarda yetiştirilen başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, zeytin, nohut ve mısır olup, ayrıca az miktarda pamuk, susam, kiraz ve üzüm yetiştirilir.

İlçe merkezi İzmir-Balıkesir demiryolu kıyısında yer alır. Bergama'yı Akhisar'a bağlayan karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 86 km mesâfededir. Eski ismi Germe'dir. Belediyesi Cumhûriyetten önce kurulmuştur.

Turgutlu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 100.697 olup, 73.634'ü ilçe merkezinde, 27.063'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 35 köyü vardır. İlçe toprakları genelde düzdür. Kuzeyinde Çal Dağı, güneyinde ise Bozdağlar yer alır. Gediz Ovasının bir bölümü ise ilçe sınırları içinde kalır. Başlıca akarsuları Gediz Irmağı ve Irlamaz Çayıdır. Dağlık kesimlerde kızıl çam ormanları vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, üzüm, buğday, çiğit, pamuk, tütün, arpa, mısır, zeytin ve susamdır. Sebze ve meyve yetiştiriciliği gelişmiştir. Ovalık kesimde sığır, dağlarda koyun

besiciliği yapılır. Un, nebâtî yağ, konserve, çırçır, beton direk, tarım aracı, tuğla ve kiremit fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşları olup ilçe topraklarında demir, nikel yatakları vardır.

İlçe merkezi Irlamaz Çayı kenarında kurulmuştur. İzmir-Uşak demir ve karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 30 km mesâfededir. Eski ismi Kasaba'dır. Denizden yüksekliği 70 metredir. İlin en gelişmiş ilçelerinden biridir. Belediyesi 1872'de kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Manisa ili tabiî güzellikleri ve târihî eserleri çok olan bir ilimizdir. Eski devirlerle Selçuklu ve Osmanlı devirlerinden kalan pekçok eser vardır. İstanbul, Edirne ve Bursa'dan sonra Osmanlılar tarafından en çok îmâr edilen Manisa, Osmanlı mîmârîsinin en zengin örneklerini taşıyan dördüncü şehirdir. Yunan işgâli sırasında birçok târihî eser yakılıp yıkılmıştır. Zamânımıza ulaşanlarından önemlileri şunlardır:

Hâtuniye Külliyesi: Sultan İkinci Bâyezid'in hanımı Hüsnü Şah Hâtun 1490'da yaptırmıştır. Külliye; câmi, sıbyan mektebi, Kurşunlu Han, medrese ve hamamdan meydana gelmiştir. Medresesi yıkılmıştır. Kurşunlu Han gördüğü tâmirler yüzünden, orijinal yapısını kaybetmiştir. Minâresinin gövdesi zikzaklı burmalarla bezenmiştir. Geometrik oymalarla süslü minberi orijinaldir. Külliye ilk dönem Osmanlı mîmârîsinin en güzel örneklerindendir. Câminin yanındaki türbe 1881'de ölen Sadrazam Rüştü Paşaya âittir.

Sultan Külliyesi: Yavuz Sultan Selim Hanın Hanımı Ayşe Hafsa Sultan yaptırmıştır. Külliye; câmi, sıbyan mektebi, sultan hamamı, Dârüşşifâ, medreseden meydana gelmiştir. Mesir macunu bu külliyede bulunan câmiden halka atıldığı için Mesir Câmii adı ile de bilinir. Câminin mihrab ve minberi Osmanlı sanatının üstün yapılarındandır. Dış medrese yıkılmış olup, iç medrese günümüzde müftülük olarak kullanılmaktadır. Dârüşşifa kısmı ise günümüzde sağlık müzesidir.

Murâdiye Külliyesi: 1582-1585 seneleri arasında yapılmış olup Mîmar Sinan'ın eseridir. Külliye; câmi, medrese, imârethâne, sıbyan mektebinden meydana gelmektedir. Sıbyan mektebi yıkılmıştır. Külliyeyi Sultan Üçüncü Murâd Han yaptırmıştır. Câmisi Manisa'daki Osmanlı devri câmilerinin en değerlisidir. Kesme taştan yapılan câminin sağ ve solunda iki ince minâre bulunmaktadır. Giriş kapısı ağaç oymacılığının bir şâheseridir. Sütun kapı, duvar ve kubbede yer alan oymalı mermerler, çiçek motifli ve âyet-i kerîmelerle süslü çiniler ve diğer çeşitli süslemelerle Türk süsleme sanatının en güzel örneklerindendir. Medresesi, Etnografya Müzesi; imârethâne kısmı ise Arkeoloji Müzesi olarak kullanılmaktadır. Sultan İkinci Abdülhamid Han zamanında külliye esaslı bir şekilde tâmir edilmiştir.

Ulu Câmi: Manisa'nın en eski câmisidir. Saruhan Beyin torunu İshak Bey tarafından 1366'da yaptırılmıştır. 14 sütun üzerine üç yönde revakla çevrilmiştir. Sütunlarının bâzıları Bizans kilisesine âittir. Câminin yanında bir medrese vardır. Medrese kapısı yanında tek şerefeli kilim desesini andıran ve yeşil, mavi, sarı ve mor renkli çini tuğlalarla süslü kısa gövdeli minâresi vardır. Minber abanoz ağacından yapılmış olup, âyet-i kerîme yazılarıyla süslüdür. Minber Türk ağaç oymacılığının güzel örneklerinden olup, Manisa Etnografya Müzesindedir. Medrese, Bizans kilise harâbeleri üzerine yapılmıştır. Boyu 36,55 m, eni 32,55 metredir.

Çeşnigir Câmii: Çeşnigir Sinan Bey tarafından 1474'te yaptırılmıştır. Mihrabı geometrik oymalarla bezelidir. Yanında Karamanoğullarının yaptırdığı kitaplık bulunmaktadır.

İvaz Paşa Câmii: İvaz Paşa bin Abdülmümin tarafından 1488'de Mutlu Mahallesinde yaptırılmıştır. Yanında medrese odaları vardır. Ağaç minberinin oymaları Türk el sanatının en ince görüntülerini sergiler.

Yıldırım Câmii: Yıldırım Bâyezîd Han, Alaşehir ilçesini aldığı zaman yaptırmıştır. Ankara Savaşı çıkınca kubbeleri tamamlanamamıştır. Daha sonra yanına bir minâre ve üzerine ahşap çatı yaptırılmıştır.

Şeyh Sinan Câmii: Alaşehir ilçesinde Şeyh Sinan bin Mahmûd Faik tarafından 1465'te yaptırılmıştır. Selçuklu mîmârî tarzındadır. Câminin yanında bir zâviye ve Şeyh Sinan'ın türbesi vardır.

Kula Evleri: On sekiz ve on dokuzuncu asır yapısı olan bu evler Osmanlı mîmârîsinin özelliklerini taşır. Türk gelenek ve çevre şartlarına uygun olarak yaptırılmıştır. Evlerin tavan ve kapı oymaları çok güzeldir. Târihî eser olarak koruma altına alınan Kula evlerinden Beyoğlu evi, Büyük Göldeliler ve Küçük Göldeliler evi en önemlileridir.

Eski Eserler: Manisa'da Türk hâkimiyetinden önceki Bizans, Roma, Bergama Lidya, Frigya ve Hitit devirlerine âit çok sayıda târihî eser bulunmaktadır. Kybele (Kibele); Spil (Manisa) Dağı eteklerinde bulunan bu anıt, Hititlerin tapınaklarındandır. 10 m boyundadır. Üzerinde Hitit Hiyeroglifi ile yazılmış yazılar vardır. Kibele eski Arabistan'daki Hübel putunun aynısı olduğu söylenir. Sard (Sardis) Harâbeleri: Salihli ilçesi Mustafa Bey köyünde bulunan bu harâbeler, Lidya başşehri Sard şehrine âittir.

M.Ö. 2000 yılında kurulan bu şehrin büyük kısmı toprak altındadır. Ancak bir kısmı ortaya çıkarılmıştır. M.Ö. 547'den sonra Pers Krallığına başşehirlik de yapmıştır. Romalılar devrinde Hıristiyanlık dünyâsının en tanınmış yedi kilisesinden biri de buraya yapılmıştır. Bizanslılar burayı piskoposluk merkezi yapmıştır. Tîmûr'un Anadolu'ya gelişi sırasında yıkılan şehir, bir daha inşâ edilmemiştir. Kazılarda çıkarılanlar İstanbul Arkeoloji Müzesindedir. Üçüncü asra âit dünyânın en büyük sinagogu ortaya çıkarılmıştır. Kazılarda Artemiz Tapınağı, Pazar yeri, tiyatro, piramit mezar, Akropol, Birtepe mezarlığı, Sard (Sardes)ın Lidyalılardan önceki ismi "Asya" (Asuva) idi. M.Ö. sekizinci ve yedinci asırda İtalya ve Sardinya'ya göç ederek Roma Medeniyetini kuran Etrüskler Lidya asıllıdırlar. Lidya Devletinde 42 kral gelip, geçmiştir. Giges en meşhurudur.

Altın (kral-ipek) Yolu Efes-Sart-Adala-Sıdas-Gordion-Hatuşaş-Ninova olarak devam ediyordu. Krezus zamanında Lidya çok zenginleşmiş ve Sard şehri dünyâca ünlü altın yatağı durumunda idi. Ayrıca bu devirde Sard kültür ve sanat merkezi olmuştur. Lidyalılarla Etiler aynı dîne mensuptular.

Sidas: Demirci sınırları içinde bulunan bu harâbeler, İyon ve Lidya çağının önemli şehri Sidas'ın harâbelerinin bir kısmıdır.

Niobe (Ağlayan Kaya): Yarıkkaya mevkiindeki bu kaya, 14 çocuğu öldürülen bir ananın taş oluşu olarak mitolojiye konu olmuştur. İnsana benzeyen bu kayadan devamlı su sızar.

Aigai (Nemrutkale) Harâbesi: Manisa'nın batısında Köseler köyü yakınındadır. Bergama Krallığı zamânının meşhur Aigai şehrinin kalesidir. Sarp ve yalçın bir tepe üzerinde kurulan bu şehirde henüz kazı yapılmamıştır.

Lidya Kral Mezarları: Salihli ilçesinin Tekelioğlu köyü yakınında 90 höyüğü bulunan bir kral mezarlığıdır. En büyüğü Lidya Kralı Krezüs'ün babası Kral Allates'e âittir. Bu mezarların hepsi ilk ve orta çağlarda açılarak soyulmuştur. Standos (Selendi); eski şehir kalıntılarıdır. Kara Selendik köyünde bulunur. Roma devrine âittir.

Manisa Kalesi: Manisa'nın 1 km güneyinde, 450 m yükseklikte kurulmuştur. İlk kaleyi Magnetler, sonra Bizans İmparatoru Üçüncü İonnes Dukas Batatles 1222'de yaptırmıştır. Kale iç ve dış kale olarak ayrılır. Kaledeki câmiyi, Fâtih Sultan Mehmed Han yaptırmıştır. Fâtih, İstanbul'un fethi fikri plânlarını Manisa'da hazırlamıştır. Kale yıkık durumdadır. Kale duvarları kat kat yükselir.

Karabel Kaya Kabartması: Hititlere âittir. Menye (Meonia) Harabeleri: Kula ilçesinin Gökçeören kasabası yakınında Lidya Krallığının önemli bir şehrinin harâbeleridir. Philadelphia Harâbesi: Alaşehir ilçesi eski Philadelphia şehrinin üzerinde kurulmuştur. Şehri çevreleyen surun son kalıntıları mevcuttur. Daldis Harâbesi: Salihli kemer köyündedir. Gördes (Gordos Harâbesi): Roma devrine ulaşan eski Gordos şehrine âittir. Tepe Mezarlığı Harâbesi: Akhisar'dadır. Yoğurtçu Kalesi: Manisa-Menemen yolu üzerindedir. Roma Devrinden kalmadır.

Târih Öncesi Mağaralar: Demirci ve civarında çok eski devirlere âit mağaralar vardır. Alağaç köyü yakınında Gürneyt, Fadıllı, Uzunyayla mağaraları ile Çatalhöyük köyü civarında Delikyar en önemlileridir. Fadıllı beş katlı binâ şeklinde bir kaya oyularak hazırlanmıştır. Dördüncü katta üç mumya mezar vardır. Kralın taht odası taban seviyesine yakındır. Cellat kuyusunun dibi görünmez. Son katta inilmesi mümkün olmayan dehliz vardır. Delikyarda kralsarayı ve Midas'ın mezarı bulunmaktadır. Âsî Tepe (Azı Tepe) mevkiinde Lidyalılarca işlenmiş demir yatakları bulunduğu iddia edilir. Gördes Oğuldurak köyü yakınındaki vâdide taş oyma odalar vardır. Artemis Tapınağı: İon tarzındaki yapıların en büyüklerinden biridir. Sütunların herbiri 17,31 m ve ağırlığı 20 tondur. Gimnazyum: Roma İmparatorluğunun en önemli anıtlarından olan Gimnezyum ve hamam, Sard Harâbeleri içindedir. Alaşehir Surları: Oldukça büyük surlardır. Alaşehir eski çağlarda askerî bir üs idi.

Mesire yerleri:

Yeşilliği, ormanları, soğuk suları, kaplıcaları serin yaylaları ile meşhur olan Manisa ilinde çok sayıda mesire yeri vardır. Başlıcaları şunlardır:

Spil (Manisa Dağı) Millî Parkı: Gediz Vâdisi güneyinde yer alan Spil Dağı üzerindedir. Yüksekliği 1517 m olan bölge ovaya nazaran 7°C serin, ormanla kaplı, bol ve soğuk su kaynaklarına sâhiptir. Yedi bin hektara yakın millî parkın 5227 hektarı ormanlarla kaplıdır. Târihî eserler ve mitolojiye konu olan yeryüzü şekilleri ve Gediz Vâdisine kuşbakışı bakan güzel manzarası vardır.

Çınarlı Çeşme: İl merkezine 26 km uzaklıkta orman içi dinlenme yeridir. Manisa-Osmancalı karayolu üzerindedir. Zengin orman örtüsü ve ilginç manzaraları bulunur.

Seyrangâh: Kırkağaç'a 4 km mesâfede bir dinlenme yeridir. Kızılçam ağaçları ile kaplıdır.

Süleymanlı: Manisa-Aksihar karayolunun üzerindedir. Orman içi dinlenme yeridir.

Sultan Yaylası: İl merkezine 14 km uzaklıktadır. Kiraz Yaylası adıyla da bilinir. Kiraz ve çam ağaçları ve soğuk suları ile meşhur bir dinlenme yeridir.

Marmara Gölü: İl merkezine 63 km uzaklıkta, Gölmarmara ilçesi yanındadır. Göl kıyısında piknik ve kamp yapma imkânı vardır. Akhisar-Gölmarmara yolu veya Sâlihli üzerinden ulaşım sağlanır.

Kaplıca ve içmeler: Manisa ili şifalı su kaynakları bakımından çok zengindir. Birçoğunda yeterli tesis vardır.

Kurşunlu Kaplıca: Sâlihli ilçesine 6 km uzaklıkta Sâlihli-Ödemiş yolu üzerinde Allahdiyen köyü yakınındadır. Konaklama tesisleri mevcut olan kaplıcanın suyu içme ile mîde, barsak, karaciğer, safrakesesi ile metabolizma hastalıklarına; banyo ile romatizma, nevralji, nefrit, cilt ve kadın hastalıklarına, teneffüs yolu hastalıklarına faydalıdır.

Sakız Mâden Suyu: Alaşehir ilçe merkezindedir. Yemeklerden önce içilirse mîde, barsak, hastalıklarına, böbrek ve mesâne iltihap ve küçük taşların düşürülmesine faydalıdır.

Kula-Ceren Ilıcası ve Çamuru: Kula'nın Şehitoğlu ilçesindedir. Konaklama tesisleri yetersiz olan kaplıcanın, suyu içme ile mîde, barsak, karaciğer ve safrakesesi hastalıklarına; su ve çamur banyosu ile, romatizma, nevralji, nefrit, polinefrit, kırık ve çıkıklardan sonraki hareket noksanlıklarına iyi gelir.

Selendi Emir Kaplıcası: Kula ilçesine 18 km uzaklıkta, Şehitoğlu köyündedir. Konaklama tesisleri yeterlidir. Kaplıcanın suyu içme ile mîde, barsak, karaciğer ve safra yolları hastalıkları ile sarılık geçirenlere, metabolizma hastalıklarına; banyo olarak da romatizma, nevralji, nefrit ile hareket noksanlığına faydalı olur.

Sard Kaplıca ve Çamuru: Salihli ilçesine 11 km uzaklıkta Sardmahmud köyündedir. Soğuk içilmek sûretiyle mîde, barsak, karaciğer, hastalıkları ile safrakesesi yetersizliklerinde; banyo ile romatizma, nevralji, nefrit, cilt ve kadın hastalıklarına, solunum yollarının kronik iltihaplarına faydalı olur.

Urganlı Kaplıcası: Turgutlu ilçesine 24 km uzaklıkta Urganlı köyünün 7 km kuzeyindedir. Konaklama tesisleri mevcuttur. Soğutularak içilmek sûretiyle safrakesesi ve rahatsızlıklarına, karaciğer ve metabolizma hastalıklarına; banyosu, romatizma, kadın hastalıkları, egzama, siyatik, hemoroit, cilt ve nefrit hastalıklarına faydalıdır.

MANNERHEIM, Baron Carl Gustav Emil;

Fin Mareşali ve devlet adamı. Mareşal Baron Carl Gustav Emil Mannerheim, 4 Haziran 1867'de Villnasturku'da doğdu ve 27 Ocak 1951 târihinde Lausanne'da öldü. Mensup bulunduğu âilede hem İsveçli, hem de Fin kanı vardır. Nik Olayeu Süvârî Okulunda askerlik tahsilini bitirdikten sonra 1889'da Rus ordusuna girdi. 1904-1905'teki Rus-Japon Harbine ve 1914 yılında başlayıp, 1918'e kadar süren Birinci Dünya Savaşına katıldı. Rus Erkân-ı Harbiyesi tarafından Orta Asya'nın keşfedilmemiş bölgelerinde tetkik seyâhati yapmaya memur edildi.

Birinci Dünya Harbinin başında Hassa Süvârî Alay Komutanı iken harbin sonunda Romanya'daki süvârî kolordusu komutanlığına getirildi. Rusya'daki Bolşevik ihtilâlinden sonra asıl vatanı Finlandiya'ya dönen Mannerheim, 1917 ihtilâlinden sonra Finlandiya'nın bağımsızlığı için çarpışan orduların başında komünistleri Tampere'de bozguna uğratarak dağıttı. 14 Aralık 1918'de Finlandiya Kral nâibi seçildi. 1919-1931 arasında yarı emekli hayatı sürmüş, 1931'de Müdafaa-i Meclis Başkanı olmuştur. İkinci Dünyâ Savaşında Finlandiya'nın Sovyetler Birliği'ne karşı Mannerheim adı verilen savunma hattı ile direnmesini sağladı (1939-1940). 1941-1944 yılları arasında Almanya ile birlikte Sovyetlere karşı savaştı. Ryti'nin istifâsı üzerine 1 Ağustos 1944'ten 1946'ya kadar cumhurbaşkanlığı yaptı.

4 Mart 1946'da, sağlık sebebiyle istifâ ederek İsviçre'ye çekildi ve 27 Ocak 1951 târihinde Lozan'da öldü.

Eserleri: Across Asia from West to East (Asya'da Batıdan Doğuya Gezi, 2 cild, 1940); 1907 yılında Rus ordusunda görevliyken gittiği Orta asya ve Çin'de atla yaptığı inceleme gezisinde Sarı Uygurlarla kalmış, bunlarla ilgili gözlem ve araştırma notlarını **A visit to the Saro and Sbera Yögurs (Journal de la Sociètè Finno-Ougrienne, XXVII, 2; 1911)** isimli yazısında değerlendirmiştir. **Minnen** (Hâtıralar, 1951-1953). Mannerheim bu araştırma bilgilerini yeni incelemelerle genişletmiştir. Mannerheim'den sonra Sarı Uygurcayı inceleme ve araştırmayı S. E. Malov sürdürmüştür. Türkçenin şîveleri içinde özel bir öneme sahip Sarı Uygurlar arasında W.W.Rockhill, G.N.Potanin gibi araştırmacılar da inceleme ve araştırmada bulunmuşlardır.

MANOLYA AĞACI (Magnolia grandiflora);

Alm. *Magnolie (f),* **Fr.** *Magnolier, magnolia (m),* **İng.** *Magnolia.* **Familyası:** Manolyagiller (Magnoliaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Batı Anadolu'da park ve bahçelerde yetiştirilir. Büyük, güzel kokulu, beyaz ve pembe çiçekleri ve kalın derimsi yaprakları ile tanınmış bir park ve bahçe ağacı. Kışın yaprak döken ve dökmeyen türleri vardır. Vatanı Çin ve Japonya'dır. Memleketimizde yetiştirilen manolya ağaçlarının boyları takriben 5-10 m arasındadır. Katmerli çiçekleri çok hoş kokuludur. Fakat koklanınca sararır. Fidanlar önceleri saksılarda yetiştirilir, sonra toprağı ile birlikte dışarı alınır. Fidanlar 6- 10 yıllık olunca çiçek vermeye başlar. Manolyanın dünyâ üzerinde yetişen 80 kadar türü bulunur. Kullanıldığı yerler: Bütün türleri, parklardaki kıymetli süs bitkileridir. Bazı türlerin odunu makbuldur.

MANOLYAGİLLER (Magnoliaceae);

Alm. *Magnoliazeen,* **Fr.** *Magnoliacèes,* **İng.** *Magnoliaceae, Magnolias.* Tropikal bölgelerde ve kuzey yarımkürenin ılıman bölgelerinde yetişen, yaprak döken veya yeşil kalan ağaç veya çalılardır. Yapraklar basit, tam ve yağsı damarlıdır. Çiçekler büyük, tek tek olup, uçlarda veya yaprak koltuğunda yer alırlar. Tomurcuk, bir yaprakçık ile muhafaza edilir. Çanak yapraklar üç, taç yapraklar altı veya daha çoktur. Erkek organlar çok sayıda bulunur. Dişi organ çok sayıda ve uzamış bir çiçek ekseni üzerindedir.

Dünyâ üzerinde 10 cins ve 100'den fazla türü vardır. Memleketimizde yerli değildir, bâzı türleri yetiştirilir.

MANOMETRE;

Alm. *Manometer (n), druckmesser (m),* **Fr.** *Manomètre (m),* **İng.** *manometer.* Gaz veya sıvı akışkanların basıncını ölçmek için kullanılan bir âlet. U şeklindeki bir borudan meydana gelir. Boru içinde bulunan sıvı, akışkan tarafından, uygulanan basınca bağlı olarak seviye değiştirir. İki koldaki seviye farkı önceden hazırlanan ölçekli bir cetvelde ölçülerek basınç bulunur. Civalı barometre, açık hava basıncını ölçmek için kullanılan basit bir manometreden ibârettir.

Genel olarak iki türlü manometre vardır: Sıvı manometre, metal manometre.

Sıvı manometreler: Açık uçlu ve kapalı uçlu olmak üzere ikiye ayrılırlar. Açık uçlu manometrenin bir kolu basıncı ölçülecek gaza bağlı, diğer ucu ise atmosfere açıktır. Açık hava basıncı bu uca etki eder. Bu tip manometrede gaz basıncı ile açık hava basıncı arasındaki fark ölçülür. Bu basınca rölatif (izâfî) basınç veya sayaç (ölçüm) basıncı denir. Gazın basıncına (p) mutlak basınç denir. $p= P_A+h.š.g$ veya $p-p_A= h.š.g$ dir.

I. Yüksek basınçları ölçmek için kullanılan açık uçlu manometre.

Burada š, U borusu içerisinde bulunan sıvının yoğunluğu; g ise, yer çekim ivmesidir. šg sıvının öz ağırlığı olmaktadır. (Kullanılan sıvı genelde civadır) Şu halde gazın mutlak basıncı veya hakikî basıncı bulunurken sayaç basıncına açıkhava basıncı eklenir (Açıkhava basıncı= 1 atm= 76 cmHg basıncı).

Kapalı uçlu manometrede, atmosferle bir irtibat olmadığı için gazın direkt olarak hakikî basıncı (mutlak basıncı) ölçülür. Manometredeki sıvı yükselmesi h' ise gazın mutlak basıncı p= h'.š.g'dir. İçerisinden sıvı akan boru, daralma ve genişlemelere uğruyorsa hızdaki değişmelerle berâber basınçta da değişme meydana gelir. Venturimetre denilen bu âletle basınç farkı ölçülüp, akışkanın hızı ve debisi bulunur. Boru çapı artarken hız azalır, fakat basınç yükselir. İşte büyük çaptaki basınç ile küçük çaptaki basınç arasındaki fark, manometre ile ölçülür. Böyle iki nokta arasındaki basınç farkını gösteren manometrelere "diferansiyel manometre" denir.

II- Alçak basınçları ölçmek için kullanılan kapalı uçlu manometre.

Metal manometre: İçinde, basıncı ölçülecek gazın bulunduğu kapla birleştirilmiş olan elastik ve metal bir borudan müteşekkildir. Basınç yükselince boru kavisi düzelmeye çalışır ve uygun bir düzenle boru ucunun hareketi, göstergenin hareketine dönüştürülür.

Metal manometreler, civalılar ile mukayese edilerek ölçeklenirler. Sağlam, kullanışlı ve çok büyük basınçları ölçmeye elverişli âletlerdir. Bâzı özel işlerde yazıcı olanları da kullanılır. Metal manometreler, endüstride, cıvalılara nazaran daha çok kullanılır.

Civalı tansiyon âletleri (sphygmomanometer) açık tüp manometresi gibi U borusu içindeki cıva seviyesi değişimi takip edilerek kullanılır. Tansiyon âletinin açık kısmına lâstik bağlı olup, borunun diğer ucu tansiyonu ölçülecek kola geçirilen manşete bağlı insanın koluna sarılır. Manşet puar denilen lastik pompa ile basınç uygulanır. Uygulanan basınçla civa seviyesinde değişme olur. Uygulanan basınç, koldan geçen atardamarın basıncına eşit olduğunda, cıva seviyesi insanın tansiyonunu gösterir.

Diğer tip tansiyon manometrelerinde de kol atardamarının basıncına eşit basınç, dâiresel kadran üzerinde dönen ibre ile de ölçülür. Ayrıca elektronik olarak basıncı bildiren sistemler de geliştirilmiştir.

Bisiklet lâstiğinde 2 atm., otomobil lastiğinde 3-5 atm., buhar kazanlarında 10-15 atm., buhar türbininde 30 atm., top namlularında 1000 atm. kadar gaz basıncı vardır.

MANSÛR BEY;

derya (deniz) kaptanlarından. Tecrübeli bir denizci, iyi bir teşkilâtçı olan Mansûr Beyin çocukluğu ve gençliği hakkında fazla bilgi yoktur. Gelibolu'daki Osmanlı donanmasının Haçlılar tarafından baskını sırasında şehit olan Yûsuf Beyin yerine 1366'da İzmit Sancakbeyliğine getirildi. Böylece Osmanlı donanmasının komutanı olan Mansûr Bey, bahriyenin temellerini atmanın yollarını araştırırken yeni tekneler yapılmasına hız verdi.

Sultan Murâd Hana Gelibolu'da bir deniz üssünün kurulmasını teklif etti. Osmanlı denizciliğine kuruluşta temel, sonradan güç verip destek olacak bir deniz üssünün kurulma teklifi Sultan Murâd Han tarafından memnuniyetle kabul edildi. Bunun üzerine Mansûr Bey, iç limanı, tersânesi, depoları, ikmâl merkezleri, değirmenleri, kışlaları ile o zamana göre her yönüyle modern bir deniz üssünü, temelden inşâ ederek, Türk denizciliğine kazandırdı.

Hayâta gözlerini yumuncaya kadar Osmanlı deniz kuvvetlerinin başında kalan Mansûr Bey, 1401 yılında vefât etti. Kabri Gelibolu'dadır.

MANSÛR BİN AMMÂR;

evliyânın büyüklerinden. Çeşitli ilimlerde âlim idi. Vâiz ismiyle de meşhurdur. Mîlâdî yedinci asırda Basra'da yaşadı. Doğum târihi ve âilesi hakkında bilgi yoktur. Menkıbeleri ve hikmetli sözleri meşhurdur. İlim ve mârifete kavuşması şöyle anlatılır: Bir gün yolda giderken üzerinde besmele yazılı bir kâğıt parçası görür. Yerden alıp, yüksek bir yere koymak ister. Fakat koyacak uygun bir yer bulamayınca, besmele yazılı o kâğıdı yutar. Gösterdiği bu hürmet ve hassâsiyetten dolayı bir rüyâ görür. Rüyâsında kendisine hikmet ve mârifet verildiği bildirilir. Bundan sonra bir müddet riyâzet (açlık ile terbiye, çile) çekti ve insanlara nasîhat etmeye başladı.

Zamânındaki gençlerden biri içki içer, etrâfındaki kimselerle sefâhat âlemleri yapardı. Yine böyle toplantı yaptığı bir gün kölesine dört dirhem miktarında para verip, meze alması için çarşıya göndermişti. Köle çarşıya giderken Mansûr bin Ammâr'ın meclisine uğrayıp, acabâ ne anlatıyor, diyerek dinlemeye başladı. Mansûr bin Ammâr bu köleye bakarak; "Yanımdaki şu fakire kim dört dirhem verirse ona dört duâ edeceğim." dedi. Bu sözleri işiten köle bu dört dirhemi bundan daha iyi bir yere harcayamam diyerek hepsini verdi. Bunun üzerine Mansûr bin Ammâr köleye; "Ne istersin söyle. İsteklerine kavuşman için sana duâ edeyim." dedi. Köle; "Önce âzâd olmak, serbest bırakılmak isterim. İkinci olarak içkici olan efendimin tövbe edip, harâm işlemekten vazgeçmesini, üçüncü olarak, dört dirhemin karşılığında dört yüz dirhem vermesini ve dördüncü olarak da bana, efendime, size ve bu mecliste bulunanlara Allahü teâlânın rahmet etmesi için duâ etmenizi isterim." dedi. Mansûr hazretleri de böylece duâ etti. Köle ayrılıp sâhibinin evine varınca, efendisi içkici genç; "Neredesin?" diye sordu. O da; "Mansûr bin Ammâr'ın sohbetinde idim, meze al, diye verdiğin dört dirheme dört duâ satın aldım." dedi. Genç şaşırıp; "Nasıl duâlarmış? Anlat bakalım." deyince, köle de hâdiseyi olduğu gibi anlattı. Bunun üzerine o genç, köleyi âzâd etti ve; "Bir daha tövbe ediyorum içki içmeyeceğim. Sana da istediğin dört yüz dirhemi bağışlıyorum. Böylece istediğin dört duânın üçü yerine geldi. Dördüncü kısmına da hep berâber kavuşmayı umarım." dedi. O gece rüyâsında bunun da kabul edildiğini ve affedildiğini gördü Mansûr bin Ammâr buyurdu ki: "Sıkıntıdan kurtulmak istersen dünyâya düşkün olma, özür dilemek istemiyorsan diline hâkim ol."

MANŞ DENİZİ;

Atlas Okyanusunun, İngiltere ile Fransa'yı birbirinden ayıran kolu. Giderek daralması yüzünden elbise kolu mânâsına gelen Fransızca "le Manche" adı verilmiştir. Genişliği batıda 180 km iken, doğuda 33,7 km'ye düşer. Doğusundaki Dover Boğazı ile Kuzey Denizine açılan Manş, 89.900 km^2lik yüzölçümüne sâhiptir. Ortalama derinliği 45-120 km arasında değişir.

Manş Denizi, Avrupa'dan İngiltere'ye yönelen istilalar için bir engel teşkil etmesi yüzünden târihî bir önem taşır. Bu yüzden eskiden beri ayrıntılı hidrografik araştırmalara konu olmuştur.

Manş Denizinde eskiden beri önemli yer tutan balıkçılık 20. asırda önemini kaybetmiştir. İki kıyıda yer alan birçok liman arasında düzenli feribot seferleri yapılır. İngiltere ve Fransa nükleer enerji reaktörlerini soğutmak için Manş denizi suyundan faydalanmaktadır.

Manş Denizinin tebeşir kayalarından meydana gelen tabanında kolayca tünel açılabilceğini düşünen

bir Fransız mühendis, 1802'de Dover Boğazında iki kıyıyı birleştiren bir tünelin yapılmasını teklif etti. Napolyon tarafından beğenilen teklif savaş yüzünden askıya alındı. Bu tür teklifler 19. asırda defâlarca gündeme geldi. 1880'li yılların başlarında bâzı özel kuruluşlar iki kıyı arasında bir demiryolu tüneli yapmak için kazılara başladılar. Tünel 1800 m'ye ulaştığında basının, İngiltere'nin güvenliği açısından projenin tehlikeli olduğu hakkındaki kampanyası yüzünden yapım durduruldu.

Fransa ve İngiltere hükümetleri 1960'lı yılların ortalarında tünelin yapılması için tekrar anlaştılarsa da daha sonra yüksek mâliyetleri gerekçe gösteren İngiltere, 1970'li yıllarda yapımı durdurdu. Bu süre içinde tünelin her iki taraftan 2,4 km'lik kısmı kazılmıştı. Manş Tüneli 1986'da tekrar gündeme geldi. Proje Fransız ve İngiliz firmalarından meydana gelen bir konsorsiyum tarafından çok sayıda bankadan borç alınarak ve hisse senedi çıkarılarak finanse edildi. Dover ile Calais'yi birbirine bağlayan tünel 147 km uzunlukta olup, 1991'de tünel açma işlemi tamamlandı.

Tünelin su altındaki bölümünün uzunluğu 38 km olup, yeryüzünün en uzun su altı tünelidir.

MANTARLAR (Mycophyta);

Alm. *Pilz (m.pl.),* **Fr.** *Champignons (m.pl.),* **İng.** *Fungi-mushrooms.* Kök, gövde, yaprak ve klorofile sâhip olmayan renksiz, basit yapılı organizmalar. Klorofil ihtivâ etmemeleri sebebiyle suyosunların (Alg) dan; çok hücreli (bir kısmı tek hücreli) ve büyük olmaları, üreme ve hayat tarzları ve hücre yapıları bakımından bakterilerden ayrılır. Mantarları inceleyen bilim dalına da "Mikoloji" denir.

Târihçe: Mantarların tanınması çok eski zamanlara kadar uzanmaktadır. Bitkiler üzerinde mantarların ürediği ve zararlara sebebiyet verdiğine dâir ilk bilgileri Vedas (M.Ö. 1200) vermektedir. Romalılar zamânında depolarda saklanan yiyecekler üzerinde mantarların ürediğini Pliny (M.S. 23-79) bildirmektedir. Yine aynı bilgin Roma kralının oğlu ve annesinin mantardan zehirlenerek öldüğünü bildirmektedir. Daha sonraları Loncier (182), Clusius (1526-1609), Bauhin (1560-1624), Malpighi (1628-1694), Tournefort (1656-1708), Hooke (1667), Linné (1707-1778) gibi bilginler mantarlar üzerinde araştırmalar yapmışlardır. Mantarların bitki, hayvan ve insanlar üzerinde hastalık yaptıklarına dâir birçok yayın da vardır. Fantoma (1767), Kühn (1858), Lafar mayaların endüstride kullanılmaları hakkında **"Technische Mykologie"** (1904) adlı yayında bilgi vermiştir. Bassi (1856), ipekböceklerindeki mantar hastalıkları, Berg (1806-1887), Gruby (1810-1898) mantarların insanlardaki infeksiyonları ile ilgilenmişlerdir. Sabouraud (1864-1938) medikal mikoloji üzerinde önemli çalışmalar yapmıştır. Bugün de mantarların çeşitli yönlerini açıklayan araştırmalar yapılmakta ve devâm etmektedir.

Genel yapıları: Mantarlar genel olarak klorofilsiz ve renksiz organizmalardır. Yüksek mantarlar bâzı renk maddelerini ihtivâ edebilirler. Şekil bakımından en ilkelleri çıplak ve amipsidir. Diğerlerinde kitinden yapılmış bir çeper vardır ve çeşitli şekiller gösterirler. Bir kısmı tek hücrelidir. Bir kısmı ise tek veya çok hücreden yapılmış basit veya dallanmış ipliksi gövdeye sâhiptir. Mantar ipliklerine hif, bu hiflerin teşkil ettiği topluluğa da misel veya miselyum denir.

Metabolizma: Mantarlar saprofit (çürükçül) veya parazit olarak yaşayan heterotrof (dış beslek) organizmalardır. Yedek besin olarak glikojen ve yağ meydana gelir, nişasta yoktur.

Yayılışları: Mantarlar tabiatta çok yaygın bulunurlar. Dünyâ üzerinde 60.000 kadar mantar çeşidi vardır. Tatlı sularda ve karada, nâdiren denizlerde yaşarlar. Bir kısmı insan, hayvan ve bitkiler üzerinde parazit olarak yaşayıp hastalık meydana getirirler. Toprakta bulunan diğer bir kısım mantarlar da organik maddelerin parçalanmasında rol oynayarak bitkilerin beslenmesine yardım ederler. Bunun yanında birçok besinin bozulmasına da sebep olurlar. Karada yaşayan yüksek mantarların çoğu "mantar" adı altında bilinir, şapkalı olan bir kısmı yenir, bir kısmı ise zehirli olup, önemli zehirlenmelere yol açar. Bâzı mantarlar da mavi-yeşil veya yeşil suyosunları ile birlikte likenleri meydana getirirler.

Üreme: Mantarlar sporlanma ile eşeysiz veya eşeyli olarak üreyebilirler. Mantar miselleri uygun çevre şartlarında çeşitli şekillerde sporları meydana getirirler. Olgunlaşan sporlar fertten ayrılarak serbest hâle geçer ve çimlenerek kendi türüne has mantarı meydana getirir. Mantar sporları, değişen çevre şartlarına karşı çok dayanıklıdırlar. Bu sebeple tabiatta uzun süre canlı kalabilirler. Mantarların şekil ve büyüklükleri türlere göre değişir. Eşemli üremeleri, farklı eşemlere âit sporların birleşmesi ile olur.

Sınıflandırılmaları: Mantarlar da bitkilerdeki bölümler esas alınarak sınıflandırılırlar. Çeşitli görüşler altında sınıflandırılmaları, değişik şekillerde yapılabilmektedir. Kabaca 5 sınıfa ayrılarak incelenebilirler:

1) Cıvık mantarlar (Myxomycetes), 2) Algsi mantarlar (Phycomycetes), 3) Asklı mantarlar (Asomycetes), 4) Bazidli mantarlar (Basidiomycetes), 5) Gelişmemiş mantarlar (Fungi imperfecti).

Cıvık mantarlar: İlkel ve klorofilsiz organizmalardır. Tek veya çok çekirdekli amipsi hareket eden

çıplak bir plazma kitlesine sâhiptirler. Beslenmeleri çürükçül, hayvanî veya parazitiktir. Çoğunluğu suda yaşamaya alışmıştır. Ancak bir kısmı karada (çamurlar, ıslak ve nemli yerlerde) hayatlarını devâm ettirir.

Algsi mantarlar: Mantarların en basit sınıfıdır. Diğer sınıflardan bölmesiz hifleri ile ayrılırlar. Tabiatta çok yaygındır. Toprakta, suda yaşarlar. Genellikle Bitkilerde, nâdiren hayvanlarda hastalık yaparlar. Bu sınıftan asmalarda hastalık yapanlar ile cansız organik maddeler üzerinde küf meydana getiren mantarlar önemlidir.

Asklı mantarlar: Çok büyük bir mantar grubunu ihtivâ eden bu sınıf fertleri (bireyleri), genellikle kara hayâtına uymuşlardır. Ancak, nâdiren tatlı veya tuzlu sularda yaşarlar. Miselleri bölme çeperli olup, zengin dallanma gösterirler. Hücre çeperleri kitindendir. Bir veya çok çekirdeklidirler. Daha çok çürükçül olup, çürümekte olan bitkilerden kendilerine gerekli gıdaları sağlarlar. Bâzıları da bitkiler ve hayvanlar üzerinde yaşarlar. Bu sınıf mantarlar, gerek tahripkâr olmaları ve gerekse endüstride kendilerinden çok faydalanılmaları sebebiyle önem taşırlar. Bira mayası mantarı bu sınıfa âit olup, şekerli eriyiklerde fermantasyona sebebiyet vermelerinden dolayı sanâyide önemlidir. Küf mantarları ekmek, peynir, meyve suları üzerinde küf meydana getirirler. Bu sınıftan olan penicillium adı verilen küf mantarlarından penisilin antibiyotiği elde edilir. Çavdar mahmuzu mantarından tıpta önemli olan alkaloitler elde edilir. Yenebilen ve kıymetli olan domalan gibi mantarlar da yine bu sınıfta bulunurlar.

Bazidli mantarlar: Bu sınıfta da bitkilerde hastalık meydana getiren mantarlarla, yenebilen ve insanlar için çok zehirli olan mantarlar bulunmaktadır. Mantar miselleri çok hücreli olup, tomurcuklanma sûretiyle spor meydana getirirler. Buğdaygillerde karapas, rastık, sürme gibi hastalık yapan mantarlar bu sınıfta olup, bitkileri tahrip ederler. Bu grubun en önemli mantarları karada ve bilhassa ormanlarda yaşayan şapkalı mantarlardır. **Şampiyon, kuzu kulağı** gibi mantarlar, yenebilen kıymetli mantarlardır. Sinek mantarı(Amanita muscaria) gibi bir kısım mantarlar ise çok zehirlidir. Meselâ sinek mantarı zehirli alkaloitler taşır. Mantar yendikten bir kaç dakika veya bir kaç saat sonra zehirlenme belirtileri görülür. Mantarda bulunan alkaloitler sinir sistemine etki yaptığından, hastanın kalp hareketleri, nabzı yavaşlar, bulantı, kusma, terleme, salya akması ve gözyaşı, sulu ishal ve deliliğe yakın bir sarhoşluk görülür. Hasta deli gibi her şeyi söyler. Mîde, barsak, karaciğer ve böbrekler çok zarar görür. Hastada su ve elektrolit dengesi bozulur, idrar çok azalır. Eğer mantar çok yenmişse hasta zamanla ağırlaşır ve ölür. Eğer **zehirlenme** erken anlaşılırsa, ilk yardım olarak **ılık tuzlu su içirilir, kusturulur** ve birkaç defâ tekrarla mîdesi yıkanırsa hasta kurtulabilir. İlk yardımdan sonra **hastâneye** kaldırılıp atropin tedâvîsi yapılır, serum verilir. Hastaya aktif kömür, toz kahve, çay ve bir pürgatif verilir. İlk günlerde karbonhidratça zengin, proteince fakir yiyecekler verilir. Hastaya hiçbir zaman alkol verilmez. Bâzan 1-2 mantar ergin bir insanı bir günde öldürmeye yeterli olabilir. Her yıl mantar zehirlenmesinden olan ölümlerin büyük bir kısmı bu amanita grubu mantarlardan ileri gelir. Zehir maddeleri, mantarı kurutmak, kaynatmak ve kızartmakla kaybolmaz. Zehirli ve yenen mantar arasındaki ayrıntıyı kesin olarak kolayca ayırt edebilecek bir metod yoktur. Kırdan toplanan mantarların yenebilmesi için mantarın çok iyi tanınması gerekir. Aksi hâlde yenmemelidir. Kültür mantarları tercih edilmelidir.

Gelişmemiş mantarlar: Bu sınıfta medikal önemi fazla olan mantarlar bulunmaktadır. İnsan ve hayvanlarda mantar hastalıklarına (mikozis) sebep olurlar. Meselâ, kellik, ağızda meydana gelen pamukçuk, deri üzerinde meydana gelen beyaz lekeler gibi. Mantar miselyumları bölmeli olup, eşemsiz üreme özelliğine sahiptirler. Eşeysiz olan üreme konidyumları aracılığıyla devâm ettirilir. Bu sınıfta bulunan patojenik mantar türleri, insan ve hayvanlarda deri, derialtı ve genel infeksiyonlara sebep olurlar. Mantar infeksiyonlarının çıkış, yayılış ve bunları etkileyen faktörlerin bilinmesi, özellikle bulaşma ve yayılma yönünden, kısa bir sürede tedbirlerin alınması bakımından değer taşır. Bir çiftlikte, yetiştirmede, barınakta veya buna benzer hayvan yetiştiren veya üreten yerlerde hastalığın kaynağını bulmak, etkeni izole ve tanımlamak, infeksiyonu etrafa yayılmadan söndürmek çok önemli ve ekonomik faydalar sağlar. Mantar hastalıkları, insanlar ve hayvanlar arasında yeryüzünde çok yaygındır. Ancak genel infeksiyonlara sebep olan mantarlardan bâzıları bir hayvandan diğerine veya insanlara bulaşma kâbiliyetine sâhip değildir. Bu durum yayılma ve bulaşma faktörünü ortadan kaldırmakta ve bulaşma zincirini kırmaktadır.

Mantar hastalıklarının teşhisi, hastalık etkeninin patolojik materyallerde tesbit edilmesi, kültürler yardımı ile izolasyonu ve tanımlanması ile gerçekleştirilir. Bunun için patolojik materyallerin alınması da önemlidir. Mantar infeksiyonlarında deri, tırnak, kıl, saç, balgam, dışkı, kan, kemik iliği, biyopsi parçaları incelenir. Patolojik materyaller ağzı vidalı, kapaklı şişelere veya petri kutularına toplanır. Âletlerin ve malzemelerin çok iyi sterilize edilmiş olmaları gerekir. Patolojik materyaller laboratuvarlarda materyalin türüne ve infeksiyon karakterine göre gruplandırılarak, muayeneye tâbi tutulurlar. Materyallerden şüphelenilen infeksiyon türüne göre uygun besi yerlerine ekimler yapılır. Besi yerleri hastalık etkenini en iyi şekilde üretebilme kâbiliyetine sâhip olmalıdır. Besi yerindeki mantar gruplarının veya kolonilerinin gelişme durumu, çaplarının ölçülmesi ile belirlenir. Yalnız üreme durumu,

ortam ısısı, süresi, besi yerinin bileşimi ve miktarı ile alâkası olması yanında, türlerin kendine has gelişme kapasitelerine de bağlıdır. Bâzı mantarlar genellikle çabuk ürer ve 10-13 günde koloni çapı 3-4 cm büyüklüğüne ulaşır. Bâzıları ise 15 günden sonra olgunlaşmaya başlar. Kolonilerin şekli, yapısı, rengi yâni morfolojileri, mantarın teşhisini ve tanımını ortaya koyar. Böylece açık bir teşhise gidilmiş olur.

Mantarlar daha çok deri, solunum, mukoza yollarından vücûda girerler. Yaş, cins, meslekler infeksiyon husûsunda önemli faktörlerdir. Bâzı infeksiyonlar muayyen memleketlerde görülür.

Fizyolojisi: Mantarların hücre çeperinde kitin ve selüloz karakterde maddelerin bulunması, bunların devamlı değişen ve çok değişik olan çevre şartlarına uymalarında büyük yardımcı olurlar. Meselâ bir kısım mantarlar, bakterilerin dayanamayacakları kadar yüksek konsantrasyondaki (% 50) şeker solüsyonlarına direnç gösterirler ve bâzı türler de bu yoğunlukta kolayca üreyebilirler. Mantarlar genellikle düşük (pH) derecelerinde bile kolayca üreyebilir ve böyle ortamlara adapte olabilirler. Bu sebeple mantarların pH limitleri 2-11 arasında değişebilir. Asit karakterdeki meyveler ve meyve suları, buzdolabında olsalar bile mantarların üremeleri için iyi bir ortam meydana getirirler. Rutûbet, mantarların üremelerinde çok önemli faktörlerden biridir. Yüksek orandaki rutûbet genellikle üreme üzerine olumlu etki eder. Rutûbet azaldıkça mantarların çoğalmaları da sınırlanmaya başlar. Rutûbet ihtiyaçları da türlere göre değişir. Meselâ; insan veya hayvan vücutlarında derinin ıslak olması, mantarların yetişmesi için iyi bir ortam sayılabilmektedir. Mantarların üreme, sıcaklık limitleri de türler arasında farklılık gösterir. Bu sınırlar 0-60°C arası olabilmektedir. Patojenik mantarlar için optimal sıcaklık üzerinde veya içinde üredikleri canlının ısı derecesi olarak kabul edilmektedir. Ancak deride lokalize olan mantarların optimal sıcaklığı çevrenin sıcaklığı ile bir yakınlık gösterir. Bunun için bu sıcaklık miktarı 20-25°C'ler arasında değişmektedir.

Mantarlar genellikle oksijenin bulunduğu ortamlarda gelişir ve ürerler. Bu sebeple havada bulunan oran kadar oksijen, üreme için gereklidir. Patojenik mantarların çoğu da aerobik şartlarda ürerler.

Mantarların üremeleri için ışık önemli bir faktör değildir. Işık olmadan da gelişebilirler. Direkt güneş ışınları üremeyi ve gelişmeyi sınırlar. Mantarlar klorofilleri olmadığından fotosentez yapamazlar. Bu sebeple gıdalarını dışarıdan karşılarlar. Bâzı mantarlar basit yapıdaki ortamlarda gelişebildikleri hâlde, diğerleri üremeleri ve gelişmeleri için inorganik maddelere, özel üretme faktörlerine ihtiyaçları vardır. Mantarların bâzıları kendilerine gerekli vitamin veya diğer maddeleri sentez edebilirler. Mantarların bâzıları da kuvvetli enzimler sentezleyerek bunların aracılığıyla çevredeki gıdâ maddelerini ayrıştırır ve bunlardan faydalanırlar.

Mantarlar, toprak fertilitesinin sağlanmasında, peynirlerin olgunlaşmasında ve bâzı önemli endüstri ürünlerinin elde edilmesinde çok büyük faydalar sağlarlar. Ayrıca maya hücrelerinin sentezlediği vitaminler (tiamin, riboflavin, nikotinik asit, pantotenik asit, biotin vs.) insan ve hayvanlarda kullanılan medikal maddeler arasındadır. Mantarların sentezledikleri toksinler de insan ve hayvan sağlığı için önemlidir. Meselâ, bâzı mantarların sentezlediği aflatoksin, karaciğerde kanser meydana getirecek etkiye sâhiptir. Buna mukâbil mantarlar, insan gıdâsı olarak kullanılmaları, bir kısmının tıbbî önemi hâiz olmaları diğer bir kısmının ise endüstrideki faydası dolayısıyla önemli bir bitki grubudur.

Mantar toplamak, yetiştirmek özel bilgi ve tecrübeyi gerektirir. Çünkü zehirsizler yanındaki tek zehirli mantarın birlikte pişmesi, hepsine bulaşması demek olacağından çok dikkatli davranılmalıdır. Halk arasındaki yaygın olan, zehirli mantarın herhangi bir gümüş eşyâyı kararttığı görüşü tamâmen yanlıştır. Zehirli mantarlar genellikle renk ve şekil bakımından çok ilgi çekici olurlar. Mantarların zehirli olup, olmadıklarını bâzı belirtilerinden anlama imkânı varsa da toplarken çok dikkatli davranmak gerekmektedir. Zîrâ bir anlık dalgınlık, yiyen kimsenin zehirlenmesi demektir.

Mantarların garip dünyâları henüz ilmî açıklık kazanamamıştır. Meselâ; bâzı mantarlar, hemen hemen altı metre çapında el ile dikilmiş görünümünü uyandıran bir dâire içinde yetişmektedir. Bir çeşit mantar da bitkileri bir yüzük gibi sararak buraların yırtılıp, kalbur gibi delinmesine ve sanki içlerinde ışık yanıyor şeklini vermesine sebep olmaktadır. Coprinus mantarının olgunlaştıktan sonra renginin siyaha döndüğü ve sulanarak mürekkep hâlini aldığı söylenmekte, bir çeşit yuvarlak iplik gibi uzun Myclia mantarının da ona hafifçe dokunan bir solucanı bir uzantı ile hemen yakalayarak içinde hazmetmesi, enteresan olaylar arasında yer almaktadır.

Bâzı tür mantarlar insanlarda garip tesirler yapar. Meselâ; Meksika'nın ıslak otlu kesimlerinde yetişen Pslocybe mantarı, yenildiğinde insanın garip şeyler görmesine sebep olur. Bilhassa kızılderililer, dînî âyinlerinde bundan yiyerek güzellik, tazelik ve bilginin sırlarına sâhip olacaklarına inanırlar.

Mantarın pekçok çeşitleri olmasına rağmen, bunların arasından ancak bir iki tânesi yenmektedir. Dünyânın en çok mantar yiyen ülkesi, Fransa'dır. Kişi başına düşen yıllık mantar oranı 16 kg'ı bulmaktadır. ABD ve Avrupa'da en çok yenen Agaricus bisporus, Güney Asya'da Volvariella volvacea,

Japonya'da ve Çin'de Lentinus edodes başlıca yenen mantar çeşitleridir.

Yurdumuzdaki bâzı mantarlar:

Çayır mantarı: Zehirli türü de olan bu mantara dikkat etmek gerekir. Şemsiye şeklinde, kır ve çayırlarda yetişen bu mantar, açık kahverenklidir.

Şeytan mantarı: Kesildiğinde önce kırmızı, sonra mâvi olan bu mantar oldukça zehirli bir türdür. Sapı karınlı ve sarıdır. Altında koyu kırmızı karışık çizgiler vardır.

Kuzu mantarı: Çoğunlukla zehirsizler sınıfına giren kuzu mantarı, uzun külah biçimli, sarı ve koyu renklidir.

Mercan mantarı: Üzerlerinde beyaz, sarı, pembe tomurcukları olan bu mantarın parmak biçimli çıkıntıları vardır ve zehirsizdir.

Kurt mantarı: Zehirli mantarlar sınıfından olan bu tür, beyaz sert düğme görünüşünde olup, akarsu ve yol kenarlarında yetişmektedir.

Mantar, pişirildiği gün hemen yenilmelidir. Mantarı pişirmek için bilhassa emaye, ateşe dayanıklı cam veya porselen kaplar kullanılmalı, mantar kesinlikle alüminyum tencerede pişirilmemelidir. Pişirilecek mantarları çok iyi temizlemek, başındaki yapışkan deriyi çekip çıkardıktan sonra sapını keskin bıçakla kazımak gerekir. Bol suda yıkanan mantarlar, bir peçete üzerine birbirinden ayrı duracak şekilde sıralanıp, iyice süzülmesi beklenir. Daha sonra ince ince doğrayarak pişirmelidir. Mantarı pişirirken tadının kaybolmaması için yalnızca tuz, karabiber ve kıyılmış tâze maydanoz konulur.

MANTAR HASTALIKLARI;

Alm. *Mykosen,* **Fr.** *Mycoses,* **İng.** *Mycosises.* Mantar, genel ismiyle tanınan mikroorganizmaların özellikle cilt ve tırnakta ve nâdiren de diğer organlarda meydana getirdikleri hastalıklar.

Burada, yaygın olarak görülen ve tıp dilinde dermatofitoz olarak isimlendirilen cilt ve tırnak mantarları anlatılacaktır.

Mantarlar tabiatta yaygın olup, 100.000 kadar mantar türünün bulunduğu tahmin edilmektedir. Bunlardan 50 kadar tür, insanlarda çeşitli şekillerde hastalıkların meydana gelmesine sebeb olmaktadır. Dış etkilere karşı çok dirençli olan bu mantarların çoğu, her türlü kötü şartlarda hayatlarını idame ettirebilirler ve uygun bir yer buldukları vakit çeşitli klinik belirtiler gösterirler.

Hastalıklı saç, tırnak ve cilt kazıntılarının potasyum hidroksit eriyiği ile muâmelesinden sonra, mikroskopta incelenmesiyle kesin teşhis konur. Ayrıca hazırlanan cilt kazıntılarının kültüre ekilmesi ve wood ışığı da teşhiste kullanılan metodlardandır.

Vücut mantarı: Genellikle Trichophyton türü mantarlarla olur. Önce ciltte pembe kırmızı bir leke şeklinde başlar, etrafa doğru yayılırken orta bölümü iyileşir. Böylece halka şeklinde, ufak kabarcıklar ve kepeklenme gösteren tipik şeklini alır.

Tedâvide; antimikotik pomad, krem ve losyonlar kullanılır. Geniş alanlara yayılmış ve tedâviye dirençli ise griseofulvin ihtivâ eden hapların yutulması tedâviye eklenir.

Ayak mantarı: Özellikle atletlerde, toplu olarak yaşanan yerlerde (yatılı okullarda, kışlalarda) ve ayak temizliğine dikkat etmeyenlerde sık görülür. En çok üçüncü ve dördüncü parmak aralıklarına yerleşir. Tabana da yayılabilir. Kaşıntılıdır. Deriyi tahrip eder. Mikrop da kaparsa çok rahatsız edici iltihaplar gelişebilir.

Tedâvîsinde, öncelikle ayak temizliğine çok dikkat edilmelidir. Her ayak yıkayışta, parmak araları ve tabanlar iyice kurulanmalı, kurutucu pudralar serpilmelidir. Naylon çorap giymemelidir. Ayakları mümkün olduğu kadar havalandırmalı, özellikle yaz mevsiminde yarı açık ayakkabılar tercih edilmelidir. Tedâvide, griseofulvin hapları, kurutucu toz ve solüsyonlar ve antimikotik pomadlar kullanılır.

Tedâviye birkaç ay düzenli olarak devâm edilmelidir.

Tırnak mantarı: Uzun müddet devâm eden ayak mantarı vakalarında ayak tırnaklarının da tutulması sık görülür. El tırnaklarında nâdiren görülür. Tırnaklar kalınlaşır ve parlaklığını kaybeder. Rengi değişir. Tırnak plağı ayrılabilir ve tırnak tahrip olabilir.

Tedâvisinde, Griseofulvin faydalıdır. Ancak bunun için 6-12 aylık bir tedâvi gerekir. Ayrıca mantar için hazırlanmış tırnak solüsyonları da faydalı olabilir (% 18'lik Dermotrosyd tırnak sülüsyonu gibi). Tırnağın çekilmesi gerekebilir.

Kafa mantarı (Tinea capitis): Daha çok çocuklarda görülür. Bulaşıcıdır. Saçlar kırılır ve parlaklığını kaybeder. Enfeksiyon küçük bir alanda kalabileceği gibi yayılabilir ve bütün kafa derisini istilâ edebilir. Saçlar dökülebilir. Kabarık iltihaplı, yumuşak bir tabaka (kerion) meydana gelebilir. Teşhis, kafa derisinin Wood ışığı altında incelenmesiyle kolayca mümkündür. Teşhiste mantar kültürleri de önemlidir. Hekimin tavsiyesine göre tedâvi uygulanır.

Bacak ve kasık mantarı: Lezyon tipik olarak halka biçiminde, ufak kabarcıkları olan ve yayılma temâyülü gösteren kaşıntılı bir kırmızılıktır. Alevlenme dönemleri daha çok yaz mevsimine rastlar. Tedâvî vücut mantarındaki gibidir.

Tinea versicolor: Malassezia furfur isimli mantar tarafından meydana getirilen bir mantar enfeksiyonu. Beyazdan sütlü kahverengiye kadar değişen renklerde, mercimek büyüklüğünde lekeler hâlinde başlar. Lekeler etraflarına doğru yavaş yavaş genişler ve birbirleriyle birleşerek harita gibi hantela kenarlı şekiller çizer. Hafif pullanma vardır. Hasta bu teşekkülleri yalnızca yazları fark ediyor olabilir; çünkü bunlar güneşte esmerleşmez ve çeşitli büyüklükte olabilen "Güneş lekeleri" şeklinde gözükür. Kaşıntı nâdirdir ve genellikle hastanın vücudu aşırı ısındığında görülür. Kazınarak alınan metaryalin mikroskopta incelenmesi ile teşhis edilir. Wood ışığından da faydalanılabilir.

Tedâvi: Selenyum sülfür şampuanı 3-4 gün boyunca gece yatarken hastalıklı bölgeye sürülür, ertesi sabah yıkanır. Fazla tahriş yaparsa daha kısa sürede yıkanır. Diğer mantar pomadları da faydalıdır.

MANTAR ZEHİRLENMESİ;

zehirli mantar bitkilerinin yenmesiyle ortaya çıkan, öldürücü olabilen bir gıdâ zehirlenmesi. Mantardan zehirlenmenin sebep ve şartları çeşitli olabilir. Öncelikle, bâzı kimselerde görülen özel duyarlılık, (midye ve yumurtaya olduğu gibi) mantarlara karşı da tahammülsüzlük yapabilir. Sâdece irkiltici özellikteki mantarların, hattâ yenebilir olup da bozulmadan ötürü zehirli hâle gelen mantarların sebeb olduğu bâzı zehirlenme olayları, yanlışlıkla ölüme yol açabilir. Fakat daha çok bu gibi zehirlenmeler, birkaç gün içinde iyileşme ile son bulur.

Zehirli çayır mantarı (Amanita muscarina) ile zehirlenme çok mühimdir. Kuluçka dönemi kısadır. Mîde-barsak bozuklukları, ardından sinir bozuklukları başgösterir bunlar irkilme, sarhoşluk, sayıklama, çırpınma, göz bebeğinin genişlemesi gibi belirtilerdir.

Tedâvi için; hastanın midesi yıkanır veya kusturulur. Müshil ve lavmanla barsakları boşaltılır, gerekli ilâçlar verilir. Gecikmiş vak'alar genellikle ölümle sonuçlanır.

Mantar zehirlenmelerinden korunmak için, rastgele her mantarı yememeli, mantarları çok iyi tanımalı, mantarlar ve zehirlenmeler konusunda bilgi sâhibi olmalıdır.

MANTIK;

Alm. *Logik,* **Fr.** *Logique,* **İng.** *Logic.* Doğru düşünmeye yarayan bir âlet ilmi. İnsanın yalnız akıl ve zihin faaliyetlerini ele alan, doğru düşünmenin şartlarını ve kurallarını bildiren bir ilim dalıdır. Güvenilir kaynaklardan temin edilen bilgilere dayanılarak nasıl düşünülmesi ve bir hükme varılması gerektiğini ve böylece doğruya, hakikata nasıl ulaşılacağını gösterir. Bilginin kaynağı üçtür. Güvenilir haber, beş duyu organı ve akıl. İlahî vahy, bilginin kaynaklarından güvenilir habere dâhildir. (Bkz. Vahy)

Mantık, düşüncenin doğru ve yanlış olduğunu ortaya koymakta yardımcı bir ilimdir. İnsanın doğru düşünmesini düzenlemeye çalışır. Bunun için birçok prensipler ve çeşitli araştırma usulleri tesbit edip kânun şekline koyar. Böylece, insanın hakîkatı, doğruyu bulmasına ve yanlışı (bâtılı) reddetmesine yardımcı olur. Mantık, din ilmi değildir. Din ilimlerini tahsil etmede, anlamada âlettir, yardımcıdır.

Mantık, Arapça "nutuk" kelimesinden türemiştir. Nutuk, lügatta hikmet ve akıl mânâlarına gelir. Ayrıca söz demektir. Latince "logos" kelimesinden türeyen logique veya logic aynı mânâdadır. Aristo bu ilme, "gerçeği bulmaya yarayan araç" mânâsına gelen (organon) adını vermişti. Ortaçağda Yunan felsefecilerinin mantık ilmi adı altında yazdıkları ve yaydıkları bozuk, sapık fikirlerini, inanışlarını İslâm âlimleri tek tek inceleyip reddettiler.

Abbâsîler zamânında "Beytül-hikme" adı ile kurulan üniversitede en geniş şekilde okutulan bu ilim, İslâmî ilimlerin bir kolu hâline geldi. İslâm âlimlerinden İmâm-ı Muhammed Gazâlî, İmâm-ı Ahmed Rabbânî ve daha birçokları, Yunan felsefesini inceleyip, didik didik etmiş ve bunların ilimde noksan, hakikatten, doğru yoldan ayrılmış ve yazdıklarının çoğunun yanlış olduğunu bildirmişlerdir.

Mantık, hem ilim hem de sanattır. İlim olarak mantık, eldeki mevcut delillerden sağlam sonuçlar elde etmeye yarayan bir prensipler manzûmesidir. Sanat olarak ise, bu prensiplerin etrafımızdaki dünyâya düzen vermekte kullanılması ve var olanın anlamaya çalışılmasıdır.

Mantık, insan düşüncesini doğruya, hakîkata ulaştırmada bir vâsıtadır. Hakikatın kendisi değildir.

Nitekim kendi düşüncesinin doğruluğuna çok güvenen veya kendi fikrini çok beğenenler umumiyetle en büyük hatâya düşen kimseler olmuşlardır. Fanatik düşünenler hep böyledir. Halbuki, "kişinin noksanını (haddini) bilmesi kadar irfân olmaz" denilmiştir.

Mantık, akıl yürütme hatâlarının bilinmesi ve bunlardan kaçınılması için öğrenilmesi gerekli bir ilimdir. Nitekim İslâm âlimlerinden İmâm-ı Şâfiî; "Kötülüğü, yapmak için değil, ondan sakınmak için öğrendim." buyurmuştur. Mantıkî düşüncenin yâni doğru kıyasın (akıl yürütmenin) sağlanması için genel prensipler, özel durumlara tatbik edilir. Burada kabuller ve çeşitli teknikler öğrenilir. Akıl yürütmede yön verici prensiplerin bulunması veya hatâlı prensiplere dayanılması; hatâya, yanılmaya sebeb olur. Tümevarım teknikleri ile eski kabuller denenip yeni prensipler ortaya konabilir.

Mantık ilmine, doğru akıl yürütmenin şartlarını ortaya koyan "Zihin Kânunları İlmi" de denir. Zihin kânunları, duygu ve ihtirasların etkisi altında kalmayan saf ve selîm aklın düşünüş şekilleridir. Mantıklı düşünüşün temel prensiplerine "aklın prensipleri" denir. Bütün matematik ve tecrübî (deneysel) ilimler bu prensiplere dayanır. Genel mantık ile gözlem ve deneye dayanan tatbikî mantık, yâni metodoloji de yine bu prensiplerden çıkar. Onlara dayanmadan olayları incelemeye, aralarındaki kânunları araştırmaya imkân yoktur. Bu prensiplerin varlığından bir an bile şüphe etmek, düşünme imkânından vazgeçmek ve tabiat düzeninden, bundan dolayı da bütün ilimlerden şüphe etmek demektir. Aklın prensipleri şunlardır:

1. Aynılık prensibi: Bir şey, ne ise odur.

2. Tenakuzsuzluk prensibi: Bir şey, aynı zamanda hem kendisi, hem başkası olamaz veya bir şey, aynı zamanda hem var, hem yok olamaz.

3. Sebeplilik (determinizm) prensibi: Her şeyin bir sebebi vardır.

Çocuk düşünüşünü ve ilkel düşünüşü, mantıklı düşünüşten ayırmamıza imkân veren bu prensiplerdir. Zihin hayâtı, mantıklı düşünüşün ilk şartı olan bütünlük ve birliği, bu prensiplerle sağlar. Bozulmuş akılda, mantıklı düşünüşün bu temelleri de sarsılmış olur. İhtiras sâhibinin akıl yürütmeleri ve hükümleri, ihtirâsını ilgilendiren meselelerde buna tâbi olduğundan, onun bu gibi durumlarda serbest karar verme kâbiliyeti yoktur.

Şu kadar var ki, her şeyi akıl ile anlamaya, akla uydurmaya kalkışan ve yalnız aklın beğendiğine inanan kimseler, hakikata, doğruya ulaşamamaktadırlar. Böyle kimseler, aklın erebileceği şeylerde doğruyu bulabilir ise de, aklın kavrayamadığı, erişemediği birçok şeyde yanılıyor, aldanıyorlar. Meselâ; mutlak varlık (Allah), ruh, Cennet, Cehennem gibi mânevî varlıkların mâhiyeti akıl ile anlaşılamıyor. Nitekim eski Yunan felsefecilerinin ve şimdiki komünistlerin sonra gelenleri, öncekilerin yanlışlarını çıkarmış, birbirlerini beğenmemişlerdir. Felsefeciler, sık sık yanılan aklın esiri, mahkumu kimselerdir. Bunlar tecrübe etmeyip, akıl ile söylediklerinde ve deneyleri açıklarken vehimlerine, hayallerine kapıldıkları zamanlarda aldanıp, zararlı oluyorlar.

Filozoflar, aklın üstüne çıkamamış kimselerdir. Halbuki aklın üstünde yer alan ve tamâmen ilâhî bir kaynağa, yâni vahye de bağlanan İslâm âlimleri, zamanlarına kadar olan fen bilgilerini okuyup, seksen bilgiyi iyi öğrendikten sonra, İslâmiyetin gösterdiği yolda, kalplerini açarak, nefislerini temizleyerek aklın erişemediği bilgilerde de doğruyu bulmuşlar, hakîkata varmışlardır. Çünkü akıl, göz gibidir. Din bilgileri de ışık gibidir. Yâni insanın aklı, gözü gibi zayıf yaratılmıştır. Göz karanlıkta göremediğinden, Allahü teâlâ güneşi, ışığı yaratmıştır. Akıl da, yalnız başına mâneviyâtı, faydalı zararlı şeyleri anlayamıyor. Allahü teâlâ, aklımızdan faydalanmamız için peygamberleri ve onlarla duyurduğu din ışığını yarattı. Peygamberler, dünyâda ve âhirette rahat etmek yolunu bildirmeseydi, aklımız doğruyu bulamaz, işe yaramazdı. Tehlikelerden, zararlardan kurtulunamazdı. İslâm âlimleri, aklın erdiği şeylerde ona güvenmişler, aklın ermediği, yanıldığı yerlerde, Kur'ân-ı kerîmin ışığı altında akla doğruyu göstermişlerdir.

Mantık ilminin bölümleri: Mantık, iki büyük bölüme ayrılır: Formel veya genel mantık, metodoloji ve özel mantık.

1. Formel veya genel mantık: Buna sûrî mantık da denir. İnsan düşünmeyi ve istidlâli (akıl yönetmeyi) zihin ile yapar. Formel mantık, zihnin kendisini ele alır. Zihnin işleyiş kânunlarını inceler. Düşünmenin konusunu, maddesini dikkate almaz.

Zihnî hayatta biri diğerini tamamlayan üç çeşit faaliyet vardır: Fikirler (tasavvur, terim); Hükümler (kaziyye, önerme=propositions) ve İstidlâl (kıyas, akıl yürütme+inference=reasoning). Masa, kedi, taş gibi zihinde hayal meydana getiren canlı, cansız her şey fikirdir, terimdir. Fikirler, mefhumlar arasındaki alâkaya ve bunun söz ile ifâdesine hüküm (önerme) denir. Meselâ "her insan canlıdır" sözü bir hükümdür. Bilinen fikir ve hükümler yardımı ile bilinmeyenleri çıkarmaya da istidlâl (akıl yürütme) denir.

İstidlâl iki ana dala ayrılır: Tümdengelim (genelden özele, tâlîl=deduction); tümevarım (özelden genele,

istikrâ=induction). Tümdengelim mantığının kurucusu M.Ö. 4. asırda yaşayan Aristo olarak bilinir. Aristo'nun tümevarım mantığı üzerine de çalışmaları vardır. Aristo'nun bütün bu çalışmaları Organon başlığı altında toplanmıştır.

2. Metedoloji ve özel mantık: Zihnin düşündüğü şeyleri inceler. Zihnin dış varlıklardan, türlü olaylarda, gerçeği arama yollarını gösterir. Mantığın en verimli koludur. Bundan dolayı mantığın bu bölümüne "tatbikî mantık" da denir.

İslâm dünyâsında mantık: İslâm âlimleri aklın erdiği ve ermediği bilgileri kapsayan nakli esas alarak, rasyonel düşünceye ve doğru hüküm çıkarmaya büyük önem vermişlerdir. Mantık bilmeyenin ilmine güvenilmez demişledir. Mantık; dil (konuşma, nutuk) ile ilgili olduğundan ilm-i beyâna da önem verip, lafız, külliyâte hams (beş tümel) târif (tanım), burhan (ispat), cedel (diyalektik), hitâbet, şiir, safsata esaslarını anlatmışlardır. Tümdengelim (dedüksiyon, istidlâl) Endülüs yolu ile Avrupa'ya girmiş ve rönesansı etkilemiştir. Rönesanstan sonra Bacon Descartes, Aristo'yu ve Aristoculuğu tenkid ettiler ve Metodolojiyi etkilediler. deneye dayanılması gerektiğini savundular. On dokuzuncu yüzyılda Sembolik Mantık çalışmaları başladı ve De Morgan (1806- 1876), Boole (1815-1864) cebir işlemlerini mantığa uygulamak istediler. Russel (1872-1970) ve Whithead lojistik adı ile Sembolik Mantığı kurdu ve Hilbert ve Bernays Grundlagen der Mathematik (1939) ile matematiğe uygulanan mantığı geliştirdi.

İmâm-ı A'zam, İmâm-ı Gazâlî ve İmâm-ı Rabbânî gibi İslâm âlimleri tefekkür (düşünme), kelâm (diyalektik) ve kıyas (doğru akıl yürütüp benzetme) gibi hususlara ehemmiyet verirken, kâinât (evren, âlem) kadimdir yoktan var olmamıştır, diyen Aristo ve bunun tâkipçileri olan İbn-ür-Rüşd, İbn-i Sînâ ve Farabî gibi filozofların küfre varan hatâlarını ortaya koydular. Aristo'dan sonra gelen ve Aristoculuğu tenkid ederek sâdece deneye (gözlem, tecrübe) güvenen Bacon ve Descartes ise çok kere yanılan his uzuvlarına (duygu organlarına) dayandılar. Bu da yerine göre yanılmalara yol açtı. Daha sonraları ortaya çıkan ve matematiğe ve dolayısıyle diğer birçok ilimlere temel olarak kabul edilen sembolik mantık ise, rakam ve sembollere dayanmakta olup kelimelerin ifâde ettiği kavramların hepsini kapsayamaz. Sözün özü şudur ki, her şey kendi sınırları içinde ve kendi yerinde, yâni hikmete uygun kullanılırsa hatâdan kurtulunur. Akıl da bu çerçeve içinde işgörür.

İslâm âleminde mantık ilmine dâir yazılan eserler: İslâm dünyâsında yazılan mantık ilmine âit eserlerden belli başlıcaları şunlardır:

1. **Eş-Şifâ:** İbn-i Sinâ'nın eseridir.
2. Îsâgûcî'nin **Külliyât-ı Hams'**ı: Esîrüddîn Ebheri'nindir.
3. **Beyânül-Hak, Metâif-ul-Envâr ve Menâhic:** Bu üç eser Ermûyin'e âittir.
4. **Keşfül-Esrâr ve Mûcir:** Hûncî'ye âittir.
5. **Şemsiyye:** Kazvinî'ye âittir.
6. **Telhâvât ve Metârihât:** Sühreverdî'nindir.
7. **El-Mûteber:** Ebü'l-Berekât'ındır.
8. **Mulahhas ve Şerh-i İşârât:** Er-Râzî'nindir.
9. **Ta'dîlül-Mîzan:** Sadr-uş-Şerîa'nındır.

MANTIK DEVRELERİ;

Alm. *Logische Kreisen.* **Fr.** *Circuits Logique,* **İng.** *Logic Circuits.* Bilgisayar vb. sistemlerin esasını teşkil eden elektronik devreler. Felsefenin bir kolu olan mantığın matematikte kullanılmasıyla cebrik mantık ifâdeleri ortaya çıkmış ve bunların elektronik devrelere uygulanmasıyla birçok işin kolayca yapılması sağlanmıştır. Mantık esaslarına dayanarak yapılan elektronik mantık devreleri, bilgisayar yanında, telefon sistemleri, otomatik ısıtma sistemi ve otomatik çamaşır makinası gibi pekçok yerlerde kullanılır. Ayrıca mantığı hidrolik sistemlere de uygulamak mümkündür. Bu sistemlerde aynı mantık esasları kullanılır, fakat burada elektrik yerine bir akışkan dolaşır.

Mantık devreleri, kapı denilen basit temel devrelerden meydana gelir. Büyük bir bilgisayarda, bu temel devrelerden, milyonlarca olabilir. Temel devreler birleştirilip, bunların çalışmasını sağlayan sinyaller kontrol edilerek çok karmaşık sistemler yapılabilir. Transistör, diyot, direnç, kondansatör vb. elektronik devre elemanlarından meydana gelen mantık devreleri iki sinyal değeriyle çalışır. Bu sinyaller değişik adlarla anılabilir. Aktif-aktif değil veya açık-kapalı gibi. Meselâ bir devrenin belirli bir voltta akım geçirmesi aktif durumu, akımın sıfır olması aktif olmayan durumu gösterebilir.

Bu açık-kapalı sinyal durumlarını göstermek için ikili sayı düzeninin 1 ve 0 rakamları kullanılırsa mantık devresinin yaptığı işlemler matematik olarak ifâde edilebilir ve bu devrelerin kullanıldığı bilgisayar gibi

cihazlarla toplama ve çıkarma gibi matematik işlemleri kolayca yapılabilir. “1” sinyalin aktif durumuna, “O” aktif olmayan durumuna karşılık gelir.

Mantık devrelerinin temelini meydana getiren kapılar üç ana fonksiyonla çalışırlar. Bunlar VE (AND), VEYA (OR) ve DEĞİL (NOT) fonksiyonlarıdır. Bunların dışındaki VE DEĞİL (NAND) ve VEYA DEĞİL (NOR) fonksiyonları bu üç fonksiyondan elde edilir.

VE fonksiyonu: Giriş sinyallerinin hepsi 1 durumunda ise, çıkış 1 durumunda olur. Diğer hallerde çıkış O durumundadır.

VEYA fonksiyonu: Giriş sinyallerinin hepsi O olduğunda çıkış O’dır. Girişlerden biri 1 olduğunda çıkış 1’dir.

DEĞİL fonksiyonu: Sadece bir girişi ve bir çıkışı olan fonksiyondur. Giriş ve çıkış sinyalleri birbirine zıttır. Yâni giriş 1 ise çıkış 0; 0 ise 1’dir.

VEDEĞİL ve VEYADEĞİL fonksiyonu: Ve ve Veya fonksiyonlarının çıkışına bir Değil fonksiyonu eklenerek elde edilir. Çıkış değerlerini tam tersine çevirir.

MANYAKLIK (Mani);

Alm. *Manie (f),* **Fr.** *Manie (f),* **İng.** *Mania.* Aşırı neşe-canlılık (Öfori) heyecânî değişiklikler (emosyonel labilite) çok konuşma (Logofe) fikirden fikire atlama ve hareketlerde anormal artışla görülen bir akıl hastalığı. Hasta yerinde duramaz, büyüklük fikirlerine kapılır, son derece süslü ve parlak renkli şeyler giyer-takar, yüksek sesle konuşur, kendine aşırı güvenir, şarkı söyler, şiir okur, tutarsız konuşur. Uyku azalır. Saldırganlık, öfke, dikkat dağınıklığı, büyüklük fikirlerine rastlanır. Hastalıkta irsiyetin rolü vardır. Sebepleri çeşitlidir: Herediter (irsî), psikofizyolojik faktörler, travmatik (çarpma) hormonal, sosya-ekonomik sebepler... bunlardan bâzılarıdır.

Tedâvi: Hastâne tedâvisi gerekir. Elektroşok ve ilâç tedâvileri yapılmaktadır.

Mani; Dünyâ Sağlık Teşkilâtının, “Hastalıkların Milletlerarası Sınıflandırılması”nda, Affektif (duygusal) bozuklukları (ICD-9) 296. 0 kod no ile Manik Depressif Psikoz, Manik Tip olarak kodlanmaktadır.

MANYAS GÖLÜ;

Marmara Denizinin güneyinde bir göl. Gönen ile Bursa arasında uzanan çöküntü sahasında teşekkül eden göl, 178 km^2 yüzölçümündedir. Denizden yüksekliği 15 metredir. Derinliği 5 metreyi geçmeyen gölün ekseri yerleri bir-iki metre civârındadır. Manyas Gölüne güneyden Kocaçay karışır. Fakat derenin akımı kuvvetli olmayıp azdır. Gölün güneydoğu ucundan Karadere çıkar. Bu dere Karacabey yakınlarında Susurluk Çayı ile birleşerek Kocadere adını alır. Ayrıca göle kuzeyden Sığırca Deresi dökülür.

Manyas Gölünün suyu tatlı olup, gölde kerevit ve 20’ye yakın balık türü yaşar. Gölün en ilgi çekici yönü, kuzeydoğu kıyısındaki her sene 2-3 milyon civârında kuşun geldiği Kuş Cenneti’dir. Burası 1959’da Millî Park sınırları içine alınmıştır.

MANYETİK DEVRE;

Alm. *Magnetischer Stromkreis (m),* **Fr.** *Circuit (m) magnétique,* **İng.** *Magnetic circuit.* Manyetik alanın, bir elektrik devresine veya elektrik devreleri sistemine eşlik eden indükleme çizgisinin hepsi. Bir elektrik devresinde direnç, akım, gerilim gibi değerler vardır. Manyetik devrede ise bu üç büyüklüğe karşılık manyetik direnç, manyetik akı ve manyete motor kuvvet değerleri bulunur. Manyete motor kuvvet, manyetik devrede bir manyetik akı meydana getirir ve bu akı, manyetik direnç üzerinden geçerek devresini tamamlar.

Elektrik devresindeki Ohm kânununa mukâbil manyetik devrede de Ohm kanunu geçerlidir.

Elektrik devresinde: I= V/R olan ilişki

Manyetik devrede: ≥= MMK / R olur.

Manyetik devrenin direnci, relüktans, ≥= l/μS formülü ile târif edilmiştir. Burada (l), manyetik akımın manyetik malzemede tâkip ettiği yolun boyu; (S), manyetik malzemenin kesiti ve (μ) ise permabilite (geçirgenlik)dir.

Manyetik devreleri elektrik devrelerinden ayıran bir takım farklı özellikler vardır. Bunlardan en önemlisi, devreye basılan güç yönünden olup; manyetik devrede akı, azamî değerine ulaşınca bu seviyeyi muhâfaza için başka güç gerekmezken, elektrik devresinde akım akışını devam ettirebilmek için devreye devamlı güç vermek gerekir. Bu büyük farklı özellik, manyetik devrelerin enerji depo eden

eleman olarak kullanılmalarına imkân sağlar. Mikroproses kompüterleri bulunmadan önce, kompüter hâfıza devreleri manyetik devrelerden yapılıyordu.

Manyetik devredeki akı miktarı, MMK (Manyetik Motor Kuvveti) ve relüktans ile sınırlıdır. Relüktans akıya direnç gösterir. Elektrik devresindeki direncin özdirenci gibi manyetik devrenin özdirenci, geçirgenliği (permabilitesi) relüktansı etkiler. Havanın geçirgenliği (1) kabul edilmiştir. Diğer maddelerin geçirgenliği, havaya göre mukayese edilir. Geçirgenliği havanınkinden büyük olan maddelere, ferromanyetik materyal; küçük olanlara ise dimanyetik materyal denir. Geçirgenlik, μ= B/H formülü ile ifâde edilir. Burada B, manyetik akı yoğunluğu olup, birimi Gauss; H, manyetik kuvvet olup, birimi Gilberttir. Geçirgenlik, manyetik devrenin akı değişimi ve manyetik kuvvetine göre değişir. Bu bakımdan manyetik devrelerde hesaplamalar, elektrik devrelerinden zordur. Elektrik akımının aktığı yol bellidir ve bu akım telden geçerken telin üzerindeki yalıtkandan dolayı kaçak olarak başka devrelere geçemez. Halbuki manyetik akı, havadan rahatlıkla geçebilir. En iyi makinalarda bile bu kayıp % 10-20 arasındadır.

Manyetik devre büyüklükleri: Amper-Sarım (NI): Elektrik akımı ile sarım sayısının çarpımıdır. Meselâ 20 sarımda 10 A, 200 amper sarımı verir. Aynı değeri 1 A200 sarımla da elde edebiliriz.

Manyetomotor kuvvet MMK(H): Manyetik devrede, manyetik akıyı meydana getiren kuvvettir. Elektrik devresinde elektromotor kuvvete tekâbül eder. Amper sarım ile yakaşık 1,25 gibi bir katsayı ile çarpılarak hesaplanır. CGS birim sisteminde birimi Gilbert'tir.

Manyetik direnç (Relüktans): Manyetik akının geçtiği yolun direncidir. Elektrik devresinde dirence tekâbül eder. Manyetomotor kuvvetin, manyetik akıya oranı ile bulunur. R= H/≥'dir. 1 cm^3 boşluk veya havanın direnci, manyetik direnç birimidir.

Geçirgenlik (Permabilite) (μ): Bir maddenin içindeki kuvvet çizgileri sayısının, bu madde boşlukla değiştirildiği zamanki kuvvet çizgileri sayısına oranıdır. Boşluğun geçirgenliği ve pratik olarak havanın geçirgenliği 1'dir. Birkaç manyetik malzeme hâriç diğer malzemelerin geçirgenliği 1'e çok yakındır. Manyetik malzemelerde geçirgenlik, manyetik indüksiyona bağlıdır.

Manyetik akı, (≥): Bir manyetik devredeki toplam kuvvet çizgileri sayısına denir. Elektrikte akıma tekâbül eder. Elektrikte gerçekten bir akma vardır. Manyetik devrede ise akı statiktir. CGS sisteminde akı birimi Maxwell'dir.

Manyetik indüksiyon ve akı yoğunluğu, (B): Birim alana düşen kuvvet çizgileri sayısıdır. Birimi gausstur. Toplam manyetik akının, manyetik akının aktığı yolun dik kesitine oranıdır. B= ≥/S'dir.

Manyetik devrenin relüktansı, (Direnci): Manyetik devrenin herhangi bir kısmının direnci, uzunlukla doğru, kesit ve geçirgenlikle ters orantılıdır. R= l/μS'dir.

MANYETİK KUTUPLAR;

Alm. *Magnetpole (m.pl.),* **Fr.** *Poles (m.pl.) magnétiques,* **İng.** *Magnetic poles.* Yeryüzünde, pusula uçlarının yöneldiği noktalar. Kuzey ve güney olmak üzere iki manyetik kutup mevcuttur. 1965'te yapılan çalışmaların sonucu, kuzey manyetik kutbun, 75,5° kuzey enlemde, 100,5° batı meridyende bulunduğu ortaya çıkmıştır. Bu bölge ise Arktik Okyanusundaki Kanada'ya âit Barthurst Adasının güney kısmına rastlamaktadır. Güneydeki ise 66,5° güney enlemi ve 139,9° doğu meridyeninde bulunmakta, Antarktika'nın Adélie kıyısının açığına düşmektedir. Manyetik kutuplar sâbit olmayıp, zamanla değişirler, seneleleri alan bu peryodik değişimde, bu noktalardan 160 km'yi bulan uzaklaşmalar görülür.

MANYETİK REZONANS (Bkz. Nükleer Menyetik Rezonas [NMR])

MANYETİT;

mıknatıs taşı olarak da bilinen, Fe_3O_4 yapısında bir demir cevheri. (Bkz. Demir)

MANYETİZMA;

Alm. *Magnetismus (n),* **Fr.** Magn*étisme (m),* **İng.** *Magnetism.* Hareket eden elektrik yüklerinin, birbirlerine tatbik etmiş oldukları kuvvetleri inceleyen bir fizik dalı. Bir elektron hüzmesinin yanına mıknatıs konulduğunda, hüzme sapar, yolunu değiştirir. Elektrik motoru da, manyetik kuvvetler esâsına göre çalışır. Manyetizmin hâkim olduğu en mühim yerlerden birisi de, atomdur. Çekirdeğin etrâfında dönen elektronların hareketlerinde, manyetizm tesiri görülür. Ele alınan iki mıknatısı birbirine yaklaştırınca meydana gelen itiş veya çekiş gücü kolayca hissedilir. Hareket eden yükler, manyetik alan meydana getirir. Manyetik alan da, hareket eden yüklere kuvvet tatbik eder.

Manyetik alan: Demir tozlarını kâğıda serdiğimizde, altına tutacağımız mıknatısın manyetik kuvvet çizgileri, küçük demir parçalarına tesir edecek ve kuvvet çizgilerini paralel hâle getirecektir. Böylece, alanın geometrik şekli ortaya çıkacaktır.

Bir telden akım geçmesi, elektron akışına bağlıdır. Anahtar kapalı iken, elektronlar belli bir momentumla kablodan akarlar. Yâni, hareket yönünde akmaya devam etmek isterler. Onları durduracak kuvvet lâzımdır. Süratli giden araba da böyledir.

Devre açıldığı zaman, akan elektronlar anahtara basınç yapar ve etaletle, devrenin kırık bölümünü atlamak isterler. İletkenin teli, sargı hâlinde olursa, aynı moment ile bu defâ telin ucundan atlamak isterler. Ancak tel sargıdaki manyetiklik, düz teldeki manyetiklikten çok fazladır. Bunun sebebi şudur: Elektronlar, sâdece belli bir kütleye sâhip parçacıklar değildir. Aynı zamanda, hareket hâlinde iken, içinde bulundukları manyetik alan, elektronların bir parçasıdır ve kütlelerine tesir eder. Sargıdan çıkan kıvılcımın daha kuvvetli olması, akımın etrafındaki manyetik alanın içinde bulunan elektron kütlelerinin daha ağır olmasına bağlıdır.

Manyetik alan fikrinin sistemimize tesir eden en enteresan yönlerinden birisi de, manyetik alanın enerji taşımasıdır. Meselâ radyo anteni, enerjiyi uzaktaki bir alıcıya, arada kablo olmaksızın hava vâsıtasıyla ulaştırır. Kablo, enerji için bir rehber ve istikamet vericiden başka birşey değildir. Enerji akışı, kablo etrafındaki elektrik ve manyetik alanlar cinsinden târif edilebilir. Akım için elektrikî alan, havada enerji transferi için de manyetik alan lâzımdır.

Atomlar ve moleküller: Her atomda, bir çekirdek ve etrâfında dönen elektronlar mevcuttur. Çekirdek, atoma göre çok küçüktür. Fakat kütlenin esâsını ve pozitif yükü ihtivâ eder. Çekirdeğin o kadar küçük ebadına rağmen, elektronun negatif yüküne karşı gelip, onu nötr hâle getirebilen bir pozitif yüke sâhip olması da dikkat etmeye değer bir konudur.

Manyetiklik, elektronların dönme hareketlerinden ileri gelir. Atomların manyetikliği, elektronlarının dönme hareketlerine göre sınıflandırılabilir. Eski ilim adamları, atomları katı küreler olarak kabul ediyorlardı. Bunun sebebi, elektronların, atom çekirdeği etrâfında çok büyük bir hızla dönmelerindendir. Elektronlar, çekirdekleri etrafındaki küçücük yollarında, bir sâniyede, milyarlarca defâ dönmektedir. Atomun dış yüzeyinde dönen elektronlar sâniyede 1000-150.000 km yol alırlar ki, bu süratle giden bir tren, bir sâniyede Haydarpaşadan Erzurum'a birkaç kere gidip gelebilir. Bir atom hareketsiz ise, elektronları da hareketsizdir denemez. Aksine çok hızla döndüğü için duruyormuş gibidir. Açısal bir momentumu yoktur. Açısal bir ekseni ve bu eksen etrafında dönmekten hâsıl olan bir hareketi yoktur. Böyle bir atom, bilardo topu gibi, kendine çarpan atomlara, katı kürelerin göstereceği tepkiyi gösterir.

Belli bir ekseni (manyetik eksen) olup, açısal hareketi olan atomlarda manyetik husûsiyetler görülür.

Atomlarda manyetik hususiyetler mevcut olabildiğine göre, atomlar birbirleriyle sıkı sıkıya bağlanıp nötrol çiftler meydana getirebilirler. Meselâ, bir hidrojen atomunun açısal momentumu vardır ve bu yüzden devamlı mıknatıslık husûsiyeti taşıyan küçük küreler gibi davranır. Bir çift hidrojen atomu ise, H_2 molekülünü teşkil eder. H_2 molekülü olur. Açısal momentumu kalmaz. Sanki birbirine yapışmış iki mıknatısı andırır. Ancak, böyle ferdî atomlar birleşerek, daha büyük bir açısal momentum açığa da çıkabilir. Meselâ iki oksijen atomu birleşince, iki atomun manyetikliği birbirini nötr hâle getirmez. Manyetik eksenlerini muhafaza ederler.

Atomlardaki manyetik nötrleştirme meselesi, ferdî atomların içindeki elektronlar arasında da olur. Meselâ çift numaralı atomların elektronları, açısal bir momentumu olmayacak tarzda hareket eder.

Laboratuvarlarda bir atomun manyetik kuvvetini tesbit etmek mümkün olabilir. Ayrıca bu atomun bir manyetik alana göre ne durumda olduğu da bulunabilir. Ancak alan, homojen bir manyetik alan olmamalıdır. Şâyet atomun manyetik kuvvet çizgileri, manyetik alanın kuvvet çizgilerine paralel ise atom daha kuvvetli manyetik alana doğru çekilir. Değilse kuvvetli manyetik alandan daha kuvvetsiz manyetik alana itilir.

Atom hüzme deneyi: Atomlar bir fırından neşredilerek, çizgi hâlinde bir delikten geçip, içinde muhtelif oyukları, girinti ve çıkıntıları olan U elektrikli mıknatısının manyetik alanına tâbi olurlar. Buradan sonra da bir fotoğraf kâğıdının üzerine düşerler. Mıknatısa elektrik verilmediği zaman, gönderilen atomların yeri, fotoğraf kâğıdından tesbit edilir. Mıknatısa elektrik verilip, homojen olmayan manyetik alan hâsıl olduğu zaman ise, bu U şeklinde fakat hüzmenin içinden geçtiği kısım, girintili çıkıntılı olan mıknatıstan geçen atomların, fotoğraf kâğıdındaki yeri değişir. Mıknatısın hüzmeye yakın sivri kısmına teğet geçen atomlar; manyetik kuvvet çizgileri, mıknatısın manyetik alanı, kuvvet çizgilerine paralel olan atomlardır. Diğerlerinin çizgileri ters olduğundan, daha az kuvvetli çekim alanlarına, yâni mıknatısın geniş oyuklu yerlerine itilirler.

Mâdem ki dönen atomların manyetik bir ekseni vardır, o hâlde manyetik alan içindeki atomların eksenleri üzerinde de bir fark vardır ve bu fark, ekseni, alana paralel hâle getirmeye çalışır. Şâyet büyük bir mıknatıs, bir sargının etrafında döndürülürse açığa çıkan voltajın frekansı, mıknatısın dönme frekansına göre değişecektir. Atomik veya nükleer manyetik endüksiyon deneyleri, katıların ve sıvıların manyetik alanları ve burada cereyan eden hareketler hakkında geniş bilgi verirler.

Diamanyetizma ve para manyetizma: Demir gibi devamlı mıknatıslanabilen ferromanyetik maddeler hâriç, maddeler, manyetikliği bakımından iki sınıfa ayrılabilir: Diamanyetik maddeler ve paramanyetik maddeler. Diamanyetik maddeler bir mıknatısın yanına getirildikleri zaman, mıknatıs bunları iter, paramanyetik maddeleri ise çeker. Her iki hâlde de manyetizasyon, alan kuvvetiyle doğru orantılıdır. Diamanyetik maddelerde manyetizma, alana antiparalel, paramanyetik maddelerde ise paraleldir.

Birçok maddelerin atomları, birbirlerini nötr hâle getirmeye çalışır. Bu sebeple diamanyetiktir. Meselâ su, canlı organizma, cam, tahta, plastik cisimler, bâzı kaya ve metal çeşitleri diamanyetiktir. Paramanyetik cisimlerin atomları, açısal momentuma sâhiptirler.

Havadaki oksijen gazı molekülleri birbirinden uzakta olduğu için, manyetik bir alanın olmadığı zaman, manyetik husûsiyet göstermez, ancak, bir mıknatısın kutupları arasındaki basıncın arttığı müşâhade edilmiştir. Yâni, manyetik alanın çekim gücü sebebiyle, mıknatısın uçları arasına oksijen gazı moleküllerinin dolduğu gözlenmiştir. Fakat bu çok zayıftır.

Birbiriyle manyetik münasebeti çok az olan maddelerde, meselâ, gazlarda, manyetiklik tatbik edilen manyetik alanla doğru orantılı, mutlak sıcaklık (-273°C) ile ters orantılıdır. Bunu Pierre Curie bulmuştur. Sıcaklık çok düşürüldüğü zaman manyetik hâle gelen cisimler vardır.

İçinde tuz bulunan çok seyrek sulu çözeltideki iyonlar, birbirlerinden uzak olduklarından manyetikliği çok azdır. Yâni çok az paramanyetikdir.

Bâzı paramanyetik tuzları, ısıyı düşürüp, yükseltmek sûretiyle kontrol etmek mümkündür.

Bir cismin paramanyetik mi yoksa diamanyetik mi olduğunu anlamak için, homojen olmayan iki çubuk elektromıknatıs alınır. Aynı hatta konur. Böylece manyetik eksenleri yatay hâle gelir. İkisinin arasına bilinmeyen cisim, manyetik eksene 45°lik açıyla yerleştirilir. Manyetik alan husûle getirilir. Cisim, mıknatısların istikâmetlerine dönüyorsa yâni o da yatay hâle geliyorsa paramanyetiktir. Dik hâle geliyorsa diamanyetiktir.

Demir bir ferromanyetik metaldir. Ferromanyetik maddeler çok kuvvetli manyetik husûsiyete sâhiptir. Ancak ferromanyetik cisimlerin bile mıknatıslama özelliklerini kaybedecekleri kritik sıcaklıklar vardır. O°K (-273°C)'de veya çok yüksek derecelerde manyetiklik değişebilir.

MANYETO;

Alm. *Elektromagnet (m),* **Fr.** *Magnéto (f),* **İng.** *Magneto.* Yüksek voltaj veren küçük alternatif akım jeneratörü. Çalışması, kapalı devrelerin içinden geçen magnetik akı değişimine indüksiyon akımı ile cevap vermeleri prensibine dayanır. Yapılarına göre çeşitli tipleri vardır.

Yapısı: İndüksiyon akımının meydana geldiği bobinler, kalıcı bir mıknatısın iki kutbu arasında dönebilen armatürde bulunur. Alt bobin, dışı yalıtılmış kalın bakır telden meydana gelmiş birkaç yüz sargılı bir bobindir. Üst bobin ise, ince telden yapılmış binlerce sargılıdır. Bobinlerin bir uçları irtibatlıdır. Alt bobinin diğer ucu toprağa, üst bobinin diğer ucu ise akım toplayan iletken fırçanın temas ettiği bir pirinç bileziğe bağlıdır. Alt bobinin iki ucu arasına, bobinler manyetik akıya dik olduğunda devreyi açacak bir platin ve kıvılcımları önleyen bir kondansatör yerleştirilmiştir.

Manyetolar, bâzı içten yanmalı motorların ateşleme tertibatlarında, yüksek voltaj (gerilim) deneylerinde ve pilsiz veya akümülatörsüz flaş ışıklarını elde etmede ve likid petrol gazı (havagazı) ile çalışan çakmak ve şofbenlerin ateşleme tertibatı gibi değişik yerlerde kullanılırlar. Bundan başka dönen bir şafta veya bir düzene bağlandıklarında, ürettikleri elektriksel gerilim, dakikadaki devir sayısı veya dönme hızı ile orantılı olduğundan elektriksel takometre (devir sayısı ölçen= devirmetre) olarak kullanılırlar.

Manyetolarda, gerekli yüksek şiddete sâhip manyetik alanı elde etmek için önceleri at nalı şeklinde ağır ve büyük mıknatıslar kullanıldığından oldukça hantal olurlardı. Günümüzde ise kuvvetli alniko mıknatıslar kullanılarak yüksek verimli, küçük manyetolar yapılabilmektedir.

Manyetoda, mıknatısların kutupları arasındaki dâiresel boşlukta armatür hareket eder. Bâzı türlerinde armatür sargısı alışılagelen şekilde toplama halkalarına bağlıdır ve akım bu halkalardan fırçalar yardımıyla alınır. Diğer bâzı türlerinde ise yumuşak demirden yapılmış sargısız bir rotor, kutuplar arasında dönerek manyetik akıda dalgalanmalar meydana getirir; bu da kalıcı mıknatısların üzerindeki

sargılarda voltaj meydana getirir. Kalıcı mıknatıstan yapılmış bir rotor, yumuşak demirden yapılmış bir manyetik devrenin kutupları arasında döndürülerek, bu manyetik devrenin kolları üzerindeki sargılardan voltaj elde edilir. Bâzı manyetolarda hareketli parça, sürekli bir dönme yerine bir titreşim veya ileri geri sallanma hareketi yaparak da elektrik gerilimi elde edilir.

MANYETOMETRE;

Alm. *Manyetometer (n),* **Fr.** *Manyetometre (m),* **İng.** *Manyetometer.* Manyetik alan ölçümünde kullanılan âlet. Teknoloji ve ilim alanında, manyetik alan şiddetinin ölçülmesine ihtiyaç duyulması sonucu, çeşitli manyetometreler geliştirilmiştir. İlk manyetometreler, bir yaya bağlı mıknatıstan meydana geliyor ve ölçülmek istenen manyetik alan şiddeti, yaydaki uzama miktarıyla belirleniyordu. Ama, kısa bir zaman sonra bunlar, önemlerini kaybederek yerlerini, elektronik sistemlere bıraktılar. Günümüzde daha çok, proton manyetometresi, akıgeçidi manyetometresi ve hall etkili manyetometre kullanılmaktadır.

Proton manyetometresi: Günümüzde kullanılan manyetometrelerin en hassası, proton manyetometresidir. Bu cihazın çalışma prensibi, atomlardaki artı yüklü tâneciklerin (protonların), bir manyetik alan içinde sıralanmalarına dayanmaktadır.

Akıgeçidi manyetometresi: Bu manyetometrenin çalışma prensibi, geçirgenliği yüksek çekirdek çiftlerinin, hızlı alternatif akımla mıknatıslanmasına dayanır.

Hall etkili manyetometre: Bu manyetometrenin prensibi 1879 yılında bulundu. Ama, indiyum antimonür ve indiyum arsenür gibi yarı iletkenlerin yapımından önce uygulamaya konamadı. Söz konusu iletkenden alınan ince bir dilimin yüzlerinden birinin iki ucu arasına bir akım uygulandığında, elektronlar, akımı taşıyan manyetik bir alanda hareket ederek, indüksiyon yoluyla, dilimin öteki yüzünün iki ucu arasında bir gerilim farkı meydana getirirler ki bu gerilim ölçülebilir.

MAO TSE TUNG;

Çinli devlet adamı ve ülkesinde komünizmin kurucusu. 1883'te doğdu. 1976'da öldü. Babası Konfiçyus hayranı bir köylüydü. Yedi yaşında okuma yazma öğrendi. Küçük yaşlarda okuduğu isyancı kahramanların hikâyelerini anlatan **Maymun** ve **Bütün İnsanlar Kardeştir** gibi romanların etkisi, hayâtı boyunca devâm etti. On dört yaşında evlenip, aynı yıl eşini terk ederek okula başladı. Çangşa Öğretmen Okulunu bitirdikten sonra, beş yıl öğretmenlik yaptı. Kısa bir müddet, 1911 devrim ordusunda bulundu. Pekin Üniversitesinde memurken, Çen Tuh-Siu, Çang Kuo-Tao ve Li Ta-Çao ile beraber Marksizmi İnceleme Derneğini kurdu. Özellikle anarşizm üzerine devamlı okudu.

1921'de Şanghay'da toplanan Çin Komünist Partisi birinci kongresine Hunan temsilcisi olarak katıldı ve gitgide parti kademelerinde yükselmeye başladı. Komünistler ve Çan Kay Şek idaresindeki Kuamintang arasında ihtilafın olmadığı yıllarda Kuamintang'ın propaganda kısmının idâreciliğini yaptı. Bu arada komünist partisinin yüksek kademe üyeleri için bir mecmua çıkarmaya başladı. Kuamintang'ın içindeki komünistlerin giderek kuvvetlenmesi, Çan Kay Şek'in tepkisine yol açtı. Bunun neticesinde Mao ile komünistler, Çin Komünist Partisine geçtiler. Çin'in güneyinde kalan ve komünistlerin hâkim olduğu Hunan'a giden Mao, burada zenginlerin geniş topraklarını köylülere dağıtarak fakir köylülerin desteğini sağladı. Çan Kay Şek'in bu toprak reformuna karşı çıkıp mücâdeleye başlaması üzerine, köylülerden müteşekkil Çin Kızıl Ordusunu ve idârî teşkilât için mahallî Sovyetleri kurdu. 1931 Kasımında Kiangsi'de Çin Sovyet Cumhuriyeti kurulunca Mao başkanlığa getirildi.

Çin'de, Mançu Hânedânı 1912'de yıkılıp cumhûriyetin îlânıyla başlayan siyâsî istikrarsızlık, Çin Sovyet Cumhûriyetinin kurulması ile daha da arttı. Japonya bu durumdan faydalanmak için Mançurya'dan îtibâren Çin'i işgale başladı. Bu sırada gözünü Mao kuvvetleri üzerine çeviren Çan Kay Şek; "Japonlar cilt, halbuki komünistler kalp hastasıdır." diyerek, Çin Kızılordusu Kaumintang tarafından 1934'te kuşatıldı. Mao kuvvetleri çemberi yararak, Kiangsi eyaletinden altı bin millik bir yürüyüşle on iki ayda Sovyet sınırı yakınlarındaki Yenan bölgesine sığındı. Komünistler buna "Uzun Yürüyüş" ismini verdiler. Yenan, gerilla eğitim merkezi hâline getirildi. Mao burada Çin komünist hareketinin teorik temellerini, konuşmaları ve yazıları ile ortaya attı.

Japonya'nın kendi iç meseleleri sebebiyle Kuzey Çin'i işgal harekâtında duraklama gösterdiği sıralarda Çin'de de, Japonya'ya karşı milliyetçilik hisleri hayli gelişti. Mao ile generallerin baskısı altında kalan Çan Kay Şek, Japonlara karşı ortak bir mücâdele yapmak husûsunda anlaşmaya vardılar. Antlaşma 1945'te Japonların teslim oluşuna kadar bozulmadı. Ancak bu süre içinde komünistler son derece zayıf, durumlarını gizlice kuvvetlendirerek, Kuamintang'ı arkadan vurmaya başladılar. 1939'da Almanya ile "Dostluk, Saldırmazlık ve İşbirliği" antlaşmasını imzâlayarak rahat nefes almak imkânına kavuşan Sovyetlerin de yardımıyla güçlerini iyice arttırdıktan sonra 1946'da iç savaş yeniden başladı.

Daha önce işgal ettikleri Dairen Limanından komünistlere açıkça yardıma başlayan Sovyetler'e karşı Kuamintang, ABD'den beklediği yardımı alamadığı için, 1948'de durum aleyhine döndü. 1949'da Mao'nun Çin'e hâkim olmasıyla, Çin Demokratik Halk Cumhûriyeti ismiyle komünist bir rejim kuruldu. Çan Kay Şek mücâdelesine devam edebilmek için Formoza Adasına (Bugünkü Taiwan) çekildi ve iki tâne müstakil Çin devleti ortaya çıktı.

Devlet başkanı olarak diktatörlüğünü îlân eden Mao rejimini, Sovyetler Birliği hemen, İngiltere 1950 Ocak ayında resmen tanıdı. 14 Şubat 1950'de Çin, Sovyetler ile Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzâladı. Çin 300 milyon dolar iktisâdî yardım aldı. Böylece Asya'daki denge tamâmen komünist blok lehine bozuldu.

Kısa zamanda ülkenin tek adamı hâline gelen Mao, cumhurbaşkanlığı yanında parti genel sekreterliğini de yüklendi. Çin'de sosyalizmin tatbikine geçilmesi, sosyalizmin insan tabiatına zıt olan gerçek yüzünü ortaya çıkardı. Aydınlar ve köylüler arasında kuvvetlenen gizli muhâlefet Mao'nun 1956'da komünist rejimi benimsetmek için başlattığı ideolojik tartışma devri olan "Yüz Çiçek" harekâtı sırasında, sosyalizmin ve rejimin açıkça tenkidi şeklinde kendisini ortaya koydu. Bu muhâlefet hemen susturuldu. 1958'den îtibâren büyük çaplı yeni bir harekât ile beş yüz milyon insan, 26.000 "halk komünü" içinde toplanarak, büyük çaplı bir tarım endüstri hamlesini başlattı. Sektörler arası denge ve organizasyon kurulamayan, ekonomik realitelerden uzak bu hamle de başarısızlıkla sonuçlandı. Mao; "Kömür ve demir kendi başına yürümezmiş. Ben sâdece ihtilâl üzerinde durdum, endüstriyel plânlama konusunda bir şey bilmiyormuşum." diyerek, hatâsını îtiraf etti.

1961'de bundan vazgeçildi ancak Mao'nun 1964'lerde başlattığı "Proleter Kültür İhtilâli" ile Çin'de büyük bir karışıklık ve terörizm devri başladı. "Burjuva Kültürü"nün silinmesi için Üniversiteler on sene tâtil edildi ve ülkenin her tarafında, herkes, Mao'nun sözlerini ve yazılarını ezberlemeye, öğrenmeye başladı. Bunları okuyup ezberlemek entellektüel olmak için kâfi sebep sayıldı. Şehirlerdeki duvarlar âdetâ bir karış boş yer bırakılmamacasına Mao'nun posterleriyle donatıldı. Çin Komünist Partisi içinde en üst kademeden alt kademelere varıncaya kadar, Mao'nun en yakın arkadaşları dâhil binlerce kişi tasfiye edildi...

"Kızıl Muhafızlar" isimli gençlik teşkilâtının giriştiği sokak terörizmi sonunda milyonlarca Çinli, komünizm idâresini istemediklerinden sudan bahânelerle öldürüldü. 1949'da Komünist Çin kuvvetlerince işgal edilen Doğu Türkistan'daki baskı ve zulümler, "Kültür İhtilali" sırasında dayanılmaz ölçülere ulaştı. Burada yaşayan yirmi beş milyon Türk'e karşı tatbik edilen asimilasyon (eritme) politikası değişik şekillere sokularak devâm ettirildi. Böylece bütün Çin; ideolojik bir eğitim içine girdi. "Kültür İhtilâli" 1970'li yılların başında hızını kaybetmeye başladı.

1976 yılında ölen Mao'nun ölüm haberi on gün gizli tutuldu. Sekiz ay süren iktidâr mücâdelesi sonunda Çu En Lay; Mao'nun yerine getirildi.

Mao bir kanlı diktatör olarak hüküm sürdü. "Kültür ihtilâli" hareketiyle Çin'in gelişmesini geriye çevirdi. Ayrıca bu hareket çok kanlı olup, milyonlarca insanın hayâtını kaybetmesine sebep oldu.

MARANGOZLUK;

Alm. *Schreinerei (f), Schreinerhandwerk (n),* **Fr.** *Menuiserie (f),* **İng.** *Carpentry.* Ağaç işleri ile uğraşan sanatkârların yaptığı iş. Ağaç işleriyle uğraşan ve ağaçtan çeşitli eşyâ yapan sanatkâra "marangoz" bu sanata da "marangozluk" denir. Marangozluk ayrıldığı kollara göre mobilyacı, doğramacı, dülger, modelci, ağaç tornacısı, arabacı, fıçıcı gibi isimler alır. Mobilyacılık halk arasında "ince marangozluk" diye de adlandırılır. Oturma odası, yatak odası, yemek odası, salon, hol, antre gibi bütün yerlerin mobilyaları mobilyacılar tarafından yapılır. Halk arasında "kaba marangoz" denilen doğramacı, kapı, pencere, pancur, lambri gibi işleri; dülger, bina yapımında, binanın çatı, tavan, taban ve merdiven gibi ağaç işlerini; modelci, dökümü yapılacak kulp, tutamak, çeşitli makina ve motor parçalarının yumuşak ağaçtan modelini yapar. Ağaç tornacısı, çeşitli mobilyaların ayak veya kayıtlarını, merdiven küpeştelerini, tepe süsleri gibi parçalarını ağaç tornadan geçirir.

Marangozluk, önceleri bir ustanın yanında çırak olarak çalışmak suretiyle öğrenilirdi. Zamanımızda bu şekilde de sanat öğrenilmekte ise de daha çok ağaç işleri üzerine açılmış olan Endüstri Meslek liselerinde öğretilmektedir. Bu okullarda marangozluk mesleğinin inceliklerini, tekniğini öğreten dersler vardır. İster çıraklıktan, ister sanat okullarından yetişmiş olsun, marangozun bilmesi gerekli temel bilgiler vardır. Bunlardan başta geleni, "malzeme bilgisi"dir. Hangi cins ağacın hangi işlerde kullanılacağı okuldan veya ustadan öğrenilir. İkincisi ise "âlet bilgisi"dir. Avadan denilen marangoz takımlarındaki 100'e yakın âletin ne işe yarayacağını ancak okulda görerek, çalışarak veya çıraklıkla öğrenmekle mümkün olur.

Bu mesleğin esas ustalığı, bu âletlerin gereği gibi kullanılmasındadır. Bütün âletlerin her birinin ayrı ayrı ne işe yaradığını, kullanılan melzemeye göre hangi âletin kullanılacağı uzun tecrübelerle öğrenilen

bir bilgidir. Marangozlukta bilinmesi gerekli üçüncü esas bilgi de, marangozluk, mobilyacılık ve yapı işleri târihidir. Bu bilgi usta bir marangozun daha güzel işler yapmasına yardımcı olur.

Amatör olarak marangozluk işleriyle uğraşmak, boş vakitleri değerlendirmek bakımından çok faydalıdır. Bâzı âletlerle evde birçok işler yapılabilir. Bu işler çok zevkli olduğu gibi bu sâyede evin ihtiyâcı olan ufak tefek birçok marangozluk işi de yapılmış olur. Osmanlı Sultanlarından İkinci Abdülhamid Hanın yaptığı mobilyalar birer şâheserdir.

Vurma ve çarpmalara karşı dayanıklı olabilmesi için marangozlukta kullanılan tezgâhların, gürgen, dişbudak gibi mukavim ağaçlardan, kalın olarak yapılması lâzımdır. Normal marangoz tezgâhının, boyu 180 cm genişliği 65 cm yüksekliği ise 80-90 cm'dir. Bu ölçülerin değiştirilerek yapıldığı tezgâhlar da söz konusudur. Tezgâhın başlıca kısımları; kalın ağaçtan yapılmış tabla, tezgâhın sağ ve sol tarafındaki sıkma (mengene) düzeni, tabla arkasındaki boşluk (âlet koyma yeri, çekmece ve ayaklardır).

Ön mengenede yapılan değişikliğe göre tezgâhlar; Alman ve Fransız tipi tezgâh olarak ikiye ayrılır. Bu iki tip tezgâhtaki tek fark, ön sıkma (mengene âletinde olup, diğer kısımlar aynıdır. Yerden kazanmak için dört köşe bir tablanın her köşesine birer arka mengene (sıkma düzeni) konularak yapılan tezgâhlar da vardır. Bunlara "dörtlü marangoz tezgâhı" denir. Bu tezgâhlarda; ortada bir takım (âletler) boşluğu, dört adet çekmece ve tablanın oturduğu ayaklar vardır. İkili tezgâhlarda olduğu gibi dörtlü tezgâhta da, tabla üzerinde, tezgâh demirini takma delikleri bulunur.

Belli başlı marangoz âletlerinin isimleri şunlardır: Rende, testere, kerpeten, gönye, bileyi taşı, burgu, eğe, tokmak, çekiç, tornavida, matkap, mengene, pergel vb.

Teknolojinin gelişmesiyle elektrikli makinalar marangozlukta da kullanılmaya başlanmış, el âletleriyle yapılan pekçok iş planya matkap, bıçkı, kalınlık, pres vb. gibi elektrikli marangoz tezgahlarında yapılır hâle gelmiştir.

MARASMUS;

Alm. *Marasmus (m),* **Fr.** *Marasme (m),* **İng.** *Marasus.* Beden ve ruh bakımından kuvvetten düşme, marazm. Özellikle küçük çocuklarda görülen, protein ve kalori yetersizliği ile karakterize ağır bir beslenme bozukluğu. Gıdâların yetersiz olduğu, gıdâ tekniği, bilgisizliğin veya hijyen şartlarının kötü olduğu bölgelerdeki süt çocuklarında sık görülür. Çocuk zayıftır, derisi buruşuktur, karnı şiştir, ödem görülebilir. Başlangıçta çocuk, sessiz olabilir, fakat daha sonra huzursuz hâle gelir ve iştahı iyice azalır. Son dönemde ishal görülür. Tedâvisi, dengeli ve yeterli bir beslenmenin sağlanmasıdır.

MARATON;

Alm. *Marathon (n),* **Fr.** *Marathon (m),* **İng.** *Marathon.* Atletizm yarışmalarından biri. Bu yarış olimpiyat oyunlarında ve diğer maraton koşularında 42.195 m mesâfelik yollarda yapılmaktadır. Maraton mesâfesinin yarısına gelindiği zaman tekrar dönüş yapılır. Yoldaki iniş çıkışlar, rüzgârın esme yönü dikkate alındığından, milletlerarası koşularda tek istikâmet kabul edilmemekte, yarışın yarı mesâfesinden geri dönüş yapılmaktadır. Bir maraton koşucusu, koşu esnâsında üç bin kilokalori kadar enerji harcar. Bu mikdar, on saat balta ile odun kıran birinin harcadığı enerjiye eşittir.

Târihi: M.Ö. 490'da Yunanistan'ın Marathon ovasında Atinalılar ile Pers (İran) orduları arasında büyük bir savaş yapılmıştı. Yenilgiye uğrayan Persler gemilerine sığınıp denize açılınca, Atinalı general Miltiades kazandıkları zaferi Atina'ya bildirmek için hızlı koşan bir adamını görevlendirdi. Daha önce Sparta'ya da koşarak zafer haberini götürüp geri dönen Phedipides, Atina'ya kadar koştu. Şehre vardığında bir adım atacak hâli kalmadığından, "zafer bizimdir" deyip öldü.

1896 yılında yapılan ilk olimpiyatlarda maraton adının kullanılması kabul edilmişti. İlk önce 40 km olarak koşulan yarış, 1924 yılından sonra 42.195 m olarak değiştirildi. 1896 yılında 40 kilometrelik maraton yarışı 2 saat 58 dakika, 50 sâniyede koşuldu. 1936 yılında Koreli K.Son, 42.195 m olan mesâfeyi iki saat otuz dakikada; 1954 yılında İngiliz Peters iki saat on yedi dakika otuz dokuz sâniyede; 1967'de Avusturyalı D.Clayton Fukuoka, iki saat dokuz dakikada bitirerek birinci oldular. 1976 olimpiyatlarında Demokratik Alman Waldemar Chierpinski iki saat dokuz dakika elli beş sâniye ile olimpiyat rekorunu kırdı. 1980'deki olimpiyatlarda iki saat on bir dakika üç sâniye ile aynı koşucu 1984 olimpiyatlarında 2 saat 9 dakika 21 saniye ile Portekizli Carlos Lopez birinci oldular. 1988 Seul Olimpiyatlarında 2 saat 10 dakika 32 sâniye ile İtalyan G. Bordin birincilik kürsüsüne çıktı.

1970 yılından sonra bayanlar da maratona iştirak ettiler. 1975 yılında Amerikalı bayan atlet J.Hansen bu mesâfeyi iki saat otuz sekiz dakika on dokuz sâniyede koştu. Olimpiyat programına bayanlar maraton müsâbakasının alınması ilk defâ 1984 Los Angeles Olimpiyatlarında başlamıştır. Bu ilk bayanlar olimpiyat birinciliğini 2 saat 24 dakika 52 sâniye ile ABD'li Joan Benoit kazandı. 1988 Seul

Olimpiyatlarında ise olimpiyat birinciliğini 2 saat 25 dakika 39 sâniye ile Portekizli Rosa Mota kazandı.

Türk maratoncularının en ünlüsü İsmail Akçay'dır. 1964-1965 yıllarında Türkiye maraton şampiyonu olan İsmail Akçay, 1967 Balkan Maraton Şampiyonluğunu kazandı. Başarılarına devam eden sporcu 1967 Amerika (Las Vegas) Maratonunda ikinci, 1967 Akdeniz ve Balkan yarışmalarında ikinci, 1968 Meksika Olimpiyatlarında ve Milletlerarası Tokyo Maratonunda dördüncü, 1969 Dünya Maraton Yarışmasında da ikincilik kazandı. Son yıllardaki en iyi Türkiye maraton rekoru, Veli Ballı tarafından kazanıldı. Derecesi 2 saat 11 dakika 30 sâniyedir. Ülkemizde yapılan uluslararası nitelikteki en önemli maraton yarışı, ilki 1979'da düzenlenen Asya-Avrupa Maratonudur.

Türkiye'deki meşhur maratoncular dan bâzılarının isimleri şunlardır: Ali Karaduman, Mustafa Kaplan, Ahmet Aytar, Behzat Akdeniz, Haydar Erduran, Hüseyin Topsakal, Hüseyin Aktaş, İsmail Akçay, İsmail Karagöz, Sadık Salman, Mehmet Terzi, Veli Ballı, Mehmet Yurdadön. (1993)

MARCONI, Guguelmo-Marchese;

telsiz telgrafın bulucusu bir İtalyan fen adamı. Bunun ticârî alanda gelişmesinde de öncülük yaptı. Badogna'da 1874'te doğmuştur. Üniversite tahsili görmeyip büyük bir hevesle fenle meşgul olmayı kendisine meslek olarak seçti.

Heinrich Hertz'in elektromanyetik dalgalarla yaptığı deneyleri okuduktan sonra 1894'te, babasının villasındaki çalışma atölyesinde bir telsiz telgraf cihazı geliştirmeye başladı. Bu, vericisi esas olarak telgraf anahtarından, bir voltaj üreten indüksiyon bobininden ve bir kıvılcım siperinden ibâret olan, basit bir cihazdı. Alıcı olarak Edward Branly tarafından bulunan kohiriri (mevce reseptörü) kullandı. Kohirir, radyo dalgaları içinden geçtiğinde, elektrik akımını daha iyi ileten basit bir metal talaşı tüpüydü. Marconi cihazı keşfetmedi, fakat radyo alıcısına tatbik eden ilk kimse oldu. Her nasılsa bir yönlendirci anten keşfetti. Anten yükseklere yerleştirildiğinde radyo dalgalarının daha uzağa gittiğini gördü. Ayrıca anten yanına bir yansıtıcı (reflektör) yerleştirildiğinde dalganın kuvvetlendirilebileceğini de buldu.

Başlangıçta, Marconi'nin deneyleri fazla teşvik görmedi. 1895'te İngiltere'ye gitti. Orada meşhur mühendis William Preece, tanınmasına yardım etti. 1897'de sermâyenin yarısı Marconi'ye âit olan Telsiz Telgraf ve Sinyal Limited Şirketi kuruldu. Bu, sonra Marcont Telsiz Telgraf Limited Şirketi adını aldı. Başlangıçta şirketin ilgi sâhası fener kulesi ve gemi bordası telsiz tertibâtının yapımı idi.

Marconi, telsiz telgraf sistemini geliştirerek, iletim (transmisyon mesâfesini arttırdı. 1899'da Manş Denizinin üstünden ilk telsiz telgraf temasını sağladı. 12 Aralık 1901'de 27 yaşında iken, İngiltere'den Amerika'ya kodlu sinyal gönderdi. Daha sonra 1922'de kısa dalga ve mikrodalga haberleşmesinde çalışmalarını sürdürdü. Ticârî maksatla kullanılan radyonun ortaya çıkışını gördü. Mikro dalgaların önemini ortaya koyarak istikbaldeki haberleşmede faydalı imkânlar sağlayacağına işâret etti. Hattâ mikro dalgalarla resimlerin de -bugünkü televizyon- iletilebileceğini bildirdi.

Çok sayıdaki mükâfâtının arasında, 1910'da aldığı Nobel Fizik Ödülü de vardır. 1937 yılında öldü.

MARDİN;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 8890 km²

Nüfûsu : 557.727

İlçeleri : Merkez, Dargeçit, Derik, Kızıltepe, Mazıdağı, Midyat, Nusaybin, Ömerli, Savur, Yeşilli.

Güneydoğu Anadolu bölgesinin Dicle bölümünde yer alan bir ilimiz. Diyarbakır, Siirt, Batman, Şırnak, Urfa, Irak ve Suriye arasında yer alır. Trafik numarası 47'dir.

İsminin Menşei

Mardin isminin menşei üzerinde çeşitli rivâyetler vardır. Mardin'in bulunduğu bölgeye yerleştirilen "Marde" kavminden geldiği, bu bölgeye hükmeden bir kralın Mardin isminde oğlunun hastalanıp havası ve suyu iyi olan Batı Kalesine gönderildiği, burada iyileşmesi üzerine Kale'nin bulunduğu yerde Mardin isimli şehrin kurulduğu, Süryânice mukaddes "Mara" kelimesinden geldiği, Sâsânî komutanlarından Mardius bu şehri îmâr ettiği için şehrin eski ismi yerine bu komutanın isminin verildiği gibi çeşitli rivâyetler vardır. Selçuklu Türkleri bu şehri fethedince, Bizanslıların "Mardie" Arapların "Maridin" ismi yerine kendi lisanlarına uygun olarak "Mardin" demişlerdir.

Târihi

Mardin'in bilinen târihi 3000 sene öncelere dayanır. Mardin bölgesi, Anadolu'da ilk siyâsî birliği kuran Hitit İmparatorluğunun sınırları dışında kalmıştır. Hititler zamânında bu bölge, Hurri Mitanni Krallığının elindeydi. Uzun müddet Bâbil ve Asur hâkimiyeti altında kalan Mardin'i Medler ele geçirdi. M.Ö. 4. asırda Makedonya Kralı İskender, Anadolu ve İran'ı işgâl ederek imparatorluğuna ilhak etti. İskender'in ölümü üzerine imparatorluk parçalandı. Bu bölge Anadolu gibi Selevkos Devletinin payına düştü. Pers ve sonra Sâsânî hânedanları, bu bölgeyi ele geçirdiler.

M.S. 1. asırdan îtibâren Roma İmparatorluğu, Toros ve Fırat ötesi Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu için İran'la mücâdele etti. Her iki ülke arasında bu bölge el değiştirdi ve Roma tam bir hâkimiyet kuramadı. M.S. 395'te Roma İmparatorluğu bölününce Anadolu gibi bu bölge de, Doğu Roma (Bizans)nın payına düştü.

640 târihinde hazret-i Ömer'in halîfeliği zamânında, İyaz ibni Ganm kumandasındaki İslâm ordusu, Mardin'i fethederek, İslâm devletine kattı. Sonraki asırlarda Hamdânîlerle Mervânîler, Bağdat'taki Abbâsî Halîfeliğine tâbi olmak şartıyla bu bölgeyi ellerinde tuttular. 1071 Malazgirt Zaferinden sonra Mardin toprakları Selçuklu Türklerinin eline geçti. 1098'de Türkmen boylarından Artuklular, bölgede Selçuklulara bağlı iki devlet kurdular. Hısn Keyfâ (Hasankeyf)da kurulan Artukoğulları Beyliği "Sökmenîler" diye tanınır. Bu beylik, 1098'den 1231'e kadar 133 yıl devâm etmiştir. Artukluların Hısn Keyfâ dalı, Eyyûbîler tarafından ortadan kaldırılmıştır. Eyyûbîler, 1232-1524 arasında 292 sene devletlerini muhâfaza etmişlerdir. Mardin'de kurulan ve "İlgâzîler" diye tanınan beylik, 1104'ten 1407'ye kadar 303 yıl devâm etmiştir.

Cezire-i ibni Ömer, Cizre'de 1160-1596 arasında 436 sene devâm eden küçük bir beylik kurmuştur. Zengilerin, yâni Musul Türk Atabeylerinin bir kolu, üç beyle Cizre'de 1170-1227 arasında 47 yıl hâkimiyet kurmuştur. Mardin bölgesine Büyük Selçuklulardan sonra Eyyûbîler, Türkiye Selçukluları, İlhanlılar, Mısır-Suriye-Türk-Memlûk İmparatorluğu, Timurlular, Karakoyunlular ve Akkoyunlular hâkim olmuştur. 1507'de İran'daki Safevîler, Mardin'i ele geçirdiler. Yavuz Sultan Selim Han, 1517 Çaldıran Zaferi ile Safevîleri Anadolu'dan attı. Bıyıklı Mehmed Paşa, Mardin'i fethederek, Osmanlı Devletine bağladı.

Yavuz ve Kânûnî'nin, Salâhaddin Eyyûbî'ye büyük saygıları olduğundan "Hısn Keyfâ"daki Eyyûbî Melikliğinin bir müddet devâmına müsâade etti. Osmanlı devrinde Mardin "Diyâr-ı Bekr" Beylerbeyliğinin (eyâletinin) 24 sancağından (vilâyetinden) biriydi. Tanzimattan sonra "Diyâr-ı Bekr" eyâletinin üç sancağından biri oldu. 5 kazâsı vardı. İstiklâl Harbinde Mardin halkı mücâdelesini silâhsız, fakat birlik içinde düşmanı korkutarak yapmıştı. İcap etseydi Mardin de düşmana karşı kahramanca savaşırdı. Mardin'de düşmana karşı mücâdele şu şekilde verildi:

Mardin önce İngilizler tarafından işgal edilmek istendi. Irak Siyâsî Komiseri Nüel, Mardin'e gelerek, şehrin ileri gelenlerinden Mardin'in teslimini istedi. Mardinliler işgâle karşı silâhlı mücâdele yapacaklarını söylediler. 1919 senesinde Londra'da imzâlanan îtilâfnâme îcâbı Fransızlar, Mardin'in teslimi için Fransız kumandanlarından Norman'ı gönderdiler. Fransız kumandanı Norman, iki Fransız subayı ve kaleye çekilmek üzere bir Fransız bayrağı ile istasyona indi. Mardinliler sırtlara ve tepelere bolca çadır kurarak bu çadırlarda asker olduğu şâyiasını yaydılar. Ellerindeki silâh ve atlarla çeteler kurdular. İstasyonda silâhlı, eli kazma, kürek, satırlarla dolu halk Norman'ı karşıladı. Norman, Mardin'in teslim olmasını istedi. Mardin'in Avrupa şehri gibi onarılıp mahallî hükümet kurulacağını söyledi. Mardin ileri gelenleri; "1071'den bu yana Türk ve 640'tan bu yana Müslüman olan Mardin Müslüman ve Türk kalacaktır, asırlardır Türk toprağı olan Mardin Suriye'ye de bağlanamaz, zor kullanırsanız savaşa hazırız." dediler. Mardin şehir halkı, Norman'ın yanındaki subayın elindeki Fransız bayrağını alıp parçaladılar. Mardin ileri gelenleri, Norman ve iki Fransız subayına bir ziyafet verip bu yemekte kendilerine; "Mardinliler tek bir vücut gibi birlik içindedir. Tek bir Mardinli kalmayıncaya kadar ölmeye yemin ettik" dendi. Norman korktu ve trenle Mardin'den ayrıldı ve Diyrabakır'a da gitmekten korktu. Mardinlilerin bu kahramanca hareketi, hem Mardin'i hem de Diyarbakır'ı Fransız işgalinden kurtardı. Cumhûriyet devrinde Mardin, 1923'te il merkezi olmuştur.

Fizikî Yapı

Mardin il topraklarının % 52'si dağlarla % 32'si platolarla ve % 25'i ovalarla kaplıdır. Mardin'de geniş ovalar bulunur. Kuzeyi dağlık ve güneyi düzlüktür.

Dağları: İlin kuzeyinde; Mazı Dağları yer alır. Bunlara Mardin Dağları da denir. Ortalama yükseklik 1000-1500 m'dir. Başlıca dağları; Karınca Tepe (1134 m), Alem Dağı (1041 m), Gümüşyuva Tepe (1160 m), Dibek Dağı (1231 m), Pirinç Tepe (1130 m), Ziyaret Tepe (1160 m) dir.

Mardin Dağlarının kalkerli kısımlarından meydana gelmiş olan platolar Diyarbakır, Mardin ve Nusaybin Ovasına doğru alçalırlar.

Ovaları: Mardin-Batman sınırını çizen Dicle Vâdisi yer yer genişleyerek çok verimli ovalar meydana

getirir. Mardin ovaları güneyde yer alır ve Suriye ovaları ile birleşir. Başlıca ovaları; Mardin, Nusaybin, Cizre, Kızıltepe ve Silopi ovalarıdır.

Akarsuları: Dicle, ilin başlıca büyük akarsuyudur. Elazığ'ın Gölcük Gölünden çıkan Dicle, Diyarbakır'dan geçip Batman-Mardin sınırını teşkil ederek, Cizre yakınında Suriye, sonra Irak'a geçer. Savur Suyu: Savur kasabasının Suzi köyü yakınından çıkar ve bâzı kollar alır. Çağçağ Suyu: Midyat ile Nusaybin arasından çıkar. Nusaybin Ovasını sular ve Suriye'ye geçer. Buğur Suyu üzerinde baraj vardır. Habur Suyu, Zeni Hınıs ve Zerkân Dereleri diğer akarsularıdır.

Gölleri: Mardin ilinde tabiî göl yoktur. Buğur Suyu üzerinde kurulan baraj gölü 260 hektarlık yer kaplar ve sulama maksadıyla kurulmuştur.

İklim ve Bitki Örtüsü

Mardin ilinin iklimi Kara iklimi ile Akdeniz iklimi arasında bir geçiş iklimi özelliğini gösterir. Yazlar sıcak ve kışlar soğuk geçer. Kar yağışlı gün sayısı 10 günü ve sıfırın altında gün sayısı 60 günü geçmez. Senenin 100 güne yakını 30°C'nin üstündedir. Senelik yağış ortalaması 713 mm'dir.

Bitki örtüsü: İl topraklarında genel olarak "Bozkır" görünümü hâkimdir. Dağ yamaçları ve vâdilerde meşe ormanlarına rastlanır. Orman ve fundalık saha il topraklarının % 15'ini geçmez. Ekili ve dikili sahalar % 40, çayır ve mer'alar % 38'dir. Nusaybin ve Savur'da geniş kavaklık alanlar mevcuttur.

Ekonomi

Mardin ilinin ekonomisi geniş ölçüde tarıma dayanır. Fakat tarım yeteri kadar gelişmemiştir. Faal nüfûsun % 80'ine yakını tarım sektöründe çalışır. Sanâyi geri kalmıştır.

Tarım: Modern tarım araçları ve usûllerinin kullanılmasına yeni başlanmıştır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, pirinç, nohut ve pamuktur. Dicle Nehri kıyısında sebzecilik yapılır. Turfanda sebzecilik de gelişmiştir. En çok domates, patlıcan, hıyar, kavun-karpuz ekilir. Meyve üretiminde üzüm başta gelir. Ceviz, nar, antepfıstığı da yetişir. Mardin'e üzüm diyarı diyenler vardır. 150 bin tonu geçen üzüm istihsali ile Türkiye'de dördüncü sıradadır. Karpuz da onuncu sırada yer alır.

Hayvancılık: Hayvancılığın il ekonomisinde önemli yeri vardır. Tarım üretiminin üçte biri hayvancılıktan sağlanır. Yerli göçerler, hayvanlarıyle yaylayla ova arasında göç ederler. Devamlı yerleşim merkezi olmayan göçebe aşiretler vardır.

Ormancılık: Mardin orman bakımından fakir sayılır. 200 bin hektarlık orman ve fundalık alanı vardır. Ormanların hepsi bozuk baltalık orman sınıfına dahildir.

Mâdenleri: Mardin ili mâden bakımından da fakir sayılır. İlde sâdece linyit ve fosfat işletilir. Güneydoğu Anadolu Fosfatları İşletmesinin merkezi Mazıdağı'dır. Senede 250 bin ton cevher üretilir. Linyit üretimi çok azdır.

Sanâyi: Mardin sanâyi bakımından az gelişmiş bir ildir. Sanâyi kuruluşları 15 civarında olup, bunlar devlet desteği ile 1968'den sonra kurulan sanâyi tesisleridir. Başlıca sanâyi kuruluşları Güneydoğu Anadolu Fosfatları Mazıdağ İşletmesi, Mardin Yem Fabrikası, Çimento Fabrikası, Nusaybin Pamuk İpliği ve Dokuma Sanâyii, Et Kombinası, Kızıltepe İplik Fabrikası, Çırçır ve Prese Fabrikası ile un fabrikalarıdır.

Ulaşım: Karayolları: Mardin karayolları ağının kavşak noktalarından biridir. E-24 karayolu ile Urfa ve Gaziantep üzerinden Adana'ya; 69 numaralı yol ile Diyarbakır ve Elazığ üzerinden İç Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu'ya; E-24 karayolu ile doğuya uzanarak Nusaybin, Cizre ve Silopi'den sonra Irak topraklarına geçer. Devlet yollarının uzunluğu 952 km, il yolları 370 km'dir. Demiryolu: Bağdat-Berlin demiryolu Mardin ilinden geçer. Ana yoldan ayrılan 30 km'lik bir hatla Mardin bu hatta bağlanır. Havaalanı yoktur. Diyarbakır Hava alanından faydalanılır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

1990 sayımına göre toplam nüfûsu 557.727 olup 249.032'si ilçe merkezlerinde 308.695'i köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 8890 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 63'tür.

Örf ve âdetler: Mardin bölgesi Hurrilerden îtibâren çeşitli kültürlerin tesiri altında kalmışlardır. M.Ö. 11. asırda başlayan "Ârâmi" göçleri Güneydoğu Anadolu gibi Mardin'de de kültürel değişmelere sebep olmuştur. Romalıların hâkim olduğu devirde Hıristiyanlık yayılmaya başlayınca "Ârâmi"ler Hıristiyan olmuşlar ve putperest Ârâmilerden ayırmak için, kendilerine "Suryânî" demişlerdir. M.S. 4. asırda Mardin Süryânîliğin önemli bir merkezi olmuştur. Süryânîler Mardin'de meşhur "Deyruzzaferan Kilisesi"ni kurmuşlardır. Yedinci asırda Mardin İslâm ordularınca fethedilmiştir. Müslüman Araplar 1040 senesinde Mardin'e tamâmen hâkim olmuşlardır. On ikinci asır başından îtibâren Oğuz Türklerinin Kayı aşiretinden (Ertuğrul Gâzi de aynı aşirete mensuptur) olan Artukoğulları bu bölgeye hâkim

oldular. Göçebe Türkmenler de Artukoğullarına bağlı olarak bölgeye yerleşince, Türkler çoğunluk sağladılar. 1517'de Yavuz Sultan Selim Han bu bölgeyi Osmanlı Devletine kattı. Bu bölgede Türk-İslâm kültürü hakim oldu.

Mahallî oyunlar: Mardin oyun ve türküler bakımından zengindir. Halay, en çok oynanan oyun çeşididir. Ağır ve hareketli olmak üzere ikiye ayrılan halaylar davul ve zurna ile oynanır. Gercüş Delilosunda Şamanizm izleri vardır. En çok oynanan halaylar; Delilo, Meryene, Bisero, Malaya, Botani, Kesitaya, Çenbeli, Haftano, Çanşu, Hürse ve Hırpani'dir.

Mahallî kıyâfetler: Erkekler entari biçiminde elbise, başlarına maşlah ve puşu giyerler. Kadınların kıyâfeti, dağlık bölgede denge denilen bir çeşit fesin üzerine birkaç eşarp sarılır, bunun üzerine namazlık ve saten bağlanır. Vücûdu iç gömlek sarar. Bu gömleğin üzerine çok düğmeli yelek giyilir. Ayrıca bol paçalı ve ayak bileklerine kadar büzgülü tek düğmeli şalvar kullanılır. Boyun kısmında diz kapaklarının altına kadar uzanan yırtmaçlı zıbın giyilir. Ova köylerinde kadınlar başlarına renkli puşu sararlar. Diğer beden ve ayak kıyâfetleri dağ köyleri gibidir.

El sanatları: Türkiye'de gümüş işçiliğinin merkezi Mardin'dir. Bu işçiliğe "Telkâfi" denir. Çanak-çömlek îmâlâtı da meşhurdur.

Mahallî yemekleri: Lahmacun, içli köfte, çiğ köfte, sini köftesi, kaburga dolması, rumiber nuriye tatlısı, kibemumbar, saç ekmeğidir. Fırına verilen tereyağlı karpuz, sigara öksürüğüne iyi geldiğinden Mardin'de sık sık yapılır.

Eğitim: Mardin ilinde okuma-yazma oranı çok düşük olup, % 50'ye yakındır. Nüfusun bir kısmının göçebe hayâtı yaşaması, köylerin dağınık, küçük olması, ulaşım zorlukları okur-yazar nisbetinin düşük olmasına sebep olmuştur. İlde 49 ana okulu, 836 ilkokul, 37 ortaokul, 3 mesleki ve teknik ortaokul, 14 lise, 8 mesleki ve teknik lise vardır.

İlçeleri

Mardin'in biri merkez olmak üzere dokuz ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 83.863 olup, 53.005'i ilçe merkezinde, 30.858'i köylerde yaşamaktadır. Mardin-Midyat eşiğinin güneyinde yer alan ilçe toprakları genelde düzdür. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, mercimek ve nohuttur. Hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. En çok koyun ve Ankara keçisi beslenir. Sanâyisi gelişmemiş olan ilçede küçük çaplı atölyeler vardır.

İlçe merkezi Masus Dağları eteklerinde, Mardin Kalesinin aşağısında batıdan doğuya doğru uzanır. Şehrin eski evleri taş yapı, düz damlı ve tek katlıdır. Sokaklar dar ve yokuştur. Üç bin senelik târihe sâhiptir. Taş yapılı küçük pencereli beyaz badanalı Mardin evleri kaleden bakıldığında birbiri üzerine binmiş gibi görünür. Denizden yüksekliği 1325 metredir. Gaziantep-Nusaybin demiryoluna, Şenyurt yakınlarından ayrılan bir hatla bağlanır. Belediyesi 1889'da kurulmuştur.

Dargeçit: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 31.436 olup, 10.079'u ilçe merkezinde, 21.357'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 32 köyü vardır. İlçe toprakları düzdür. Dicle Nehri Şırnak'la olan sınırından geçer.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri üzüm, buğday, arpa, mercimek ve nohuttur. Hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. En çok koyun ve Ankara keçisi beslenir. İlçe merkezi Akçadağ eteklerinde kurulmuştur. Midyat'a bağlı bir bucakken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu.

Derik: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 45.983 olup, 13.201'i ilçe merkezinde, 32.782'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 27, Kocatepe bucağına bağlı 32 köyü vardır. Yüzölçümü 1367 km2 olup nüfus yoğunluğu 34'tür. İlçe toprakları genelde düzdür. Akarsu bulunmadığı için bu düzlüklerde tarım üretimi düşüktür.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve mercimek olup, ayrıca az miktarda nohut, üzüm, zeytin ve bâdem yetiştirilir. Hayvancılık ekonomide önemli yer tutar. En çok küçükbaş hayvan beslenir. Hayvancılık daha çok canlı hayvan ticâretine dayalı olduğundan hayvanî ürünlerin üretimi düşüktür. İlçe topraklarında fosfat yatakları da vardır. İlçe merkezi üç tarafı dağlarla çevrili bir alanda yer alır. İl merkezine 70 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1884'te kurulmuştur.

Kızıltepe: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 130.639 olup, 60.134'ü ilçe merkezinde, 70.505'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 86, Şenyurt bucağına bağlı 17 köyü vardır. Yüzölçümü 1403 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 93'tür. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Kızıltepe Ovasının batısında lavlardan meydana gelen engebeli arâzi yer alır. Verimli ova toprakları yeterince sulanamadığı için tarım ürünlerinin rekoltesi düşüktür.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri arpa, buğday, mercimek ve üzüm olup, ayrıca az miktarda pamuk, incir, zeytin ve nohut yetiştirilir. Hayvancılık ekonomide önemli yer tutar. En çok koyun beslenir. Hayvancılık genelde canlı hayvan ticâretine dayalıdır. Un, iplik, kireç ve yem fabrikası başlıca sanâyi kuruluşudur. Sınır ticâreti yaygın olarak yapılır.

İlçe merkezi Gaziantep-Cizre-Irak karayolu üzerinde yer alır. İl merkezine 22 km mesâfededir. Eski ismi Koçhisar'dır. Belediyesi Cumhûriyetten önce kurulmuştur. İlin en kalabalık ilçesidir.

Mazıdağı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 30.276 olup, 9526'sı ilçe merkezinde, 20.750'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 50 köyü vardır. Yüzölçümü 869 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 35'tir. İlçe toprakları Mardin-Midyat eşiğinde olup, genelde dalgalı düzlüklerden meydana gelir. En yüksek noktası Mazıdağıdır (1252). Topraklarından kaynaklanan suları Göksu ve Bağlıca dereleri toplar.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, üzüm, arpa ve mercimek olup, ayrıca az miktarda nohut ve incir yetiştirilir. Hayvancılık ekonomik açıdan birinci derecede gelir kaynağıdır. Yaylacılık metoduyla en çok koyun, kıl keçisi ve Ankara keçisi beslenir. İlçe topraklarında bulunan fosfat yatakları Etibank tarafından işletilmektedir.

İlçe merkezi dağlık bir kesimde kurulmuştur. İl merkezine 43 km mesâfededir. Eski ismi Şamrah'tır. 1937'de ilçe olan Mazıdağı'ın belediyesi aynı sene kurulmuştur.

Midyat: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 72.929 olup 29.569'u ilçe merkezinde, 43.360'ı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 48 köyü vardır. İlçe toprakları genelde düz olup, Mardin-Midyat eşiğinde yer alır. Başlıca akarsuyu Çağçağ Çayıdır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, üzüm, mercimek ve nohut olup, ayrıca az miktarda susam ve incir yetiştirilir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. İlçede beslenen Ankara keçisinin kahverengi ve siyah renkli yünlerinden battâniye dokunur. Telkâri olarak bilinen gümüş işlemeciliği yaygın olarak yapılan el sanatıdır.

İlçe merkezi düz bir alanda yer alır. Çok eski bir târihe sâhiptir. İl merkezine 58 km mesâfededir. Halkının bir kısmı Süryânidir. Belediyesi Cumhûriyetten önce kurulmuştur.

Nusaybin: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 85.448 olup 49.671'i ilçe merkezinde, 35.777'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 14, Akarsu bucağına bağlı 25, Girmeli bucağına bağlı 27 köyü vardır. Yüzölçümü 1177 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 73'tür. İlçe toprakları genelde düzdür. En yüksek noktası 1231 m olan Dibek Dağıdır. İlçe topraklarını Çağçağ Çayı ve kolları sular.

Ekonomisi tarım ve sınır ticâretine dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, üzüm, buğday, mercimek, arpa, pamuk olup ayrıca az miktarda incir, susam, nohut ve zeytin yetiştirilir. Hayvancılık daha çok canlı hayvan ticâretine yöneliktir. Bu yüzden hayvanî ürün üretimi düşüktür. En çok koyun ve Ankara keçisi beslenir. Çırçır, iplik, pamuklu dokuma ve halı fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi Çağçağ Çayının iki yakasında kurulmuş olup, Suriye sınırına çok yakındır. Eski ismi Nisibis'tir. İl merkezine 58 km mesâfededir. Çok eski bir târihe sâhiptir. İstanbul-Bağdat demiryolu ve Urfa-Silopi karayolu ilçeden geçer. Belediyesi Cumhûriyetten önce kurulmuştur.

Ömerli: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 18.936 olup 7152'si ilçe merkezinde, 11.784'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 41 köyü vardır. Yüzölçümü 433 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 44'tür. İlçe toprakları düzdür ve Mardin-Midyat eşiğinde yer alır. Topraklarını Savur Çayının başlangıç kolları sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri üzüm, arpa, buğday ve mercimek olup, ayrıca az miktarda nohut ve incir yetiştirilir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemlidir. Ençok koyun ve Ankara keçisi beslenir.

İlçe merkezi, Mardin-Midyat karayolu üzerinde kurulmuştur. İl merkezine 18 km mesâfededir. Nüfus bakımından ilin en küçük ilçesidir. Savur'a bağlı iken 1953'te ilçe olmuş ve aynı sene belediyesi kurulmuştur. Eski ismi Maserti'dir.

Savur: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 35.832 olup 6244'ü ilçe merkezinde, 29.588'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 26, Sürgüçü bucağına bağlı 13 köyü vardır. Yüzölçümü 1049 m^2 olup, nüfus yoğunluğu 34'tür. İlçe toprakları oldukça engebeli arâziden meydana gelir. En yüksek noktası 1160 m ile Ziyârettepe'dir. Başlıca akarsuları Savur ve Bağlıca çaylarıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri üzüm, buğday, mercimek ve arpa olup, ayrıca az miktarda nohut, incir ve ceviz yetiştirilir. Savur Çayı kıyısında yapılan kavakçılık önemli gelir kaynağıdır. Hayvancılık gelişmiş olup, ençok sığır besiciliği yapılır.

İlçe merkezi Savur Çayı kenarında kurulmuştur. İl merkezine 44 km mesâfededir. Eskiden Suara daha sonraları ise Savor adları verilmiştir. Gelişmemiş küçük bir yerleşim merkezidir. Makedonya Kralı İskender ile İran Kralı Daryüs, Savur'un Erbil köyü yakınlarında savaşmışlardır. Belediyesi Cumhûriyetten önce kurulmuştur.

Yeşilli: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 22.385 olup, 10.451'i ilçe merkezinde, 11.934'ü köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları genelde düz olup bir bölümü Mardin-Midyat eşiğinde yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, mercimek ve nohuttur. Hayvancılık gelişmiştir. Merkez ilçeye bağlı belediyelik bir köyken, 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Mardin, târihî eserler bakımından oldukça zengin bir ilimizdir. Zamânımıza ulaşan eserlerden bâzıları şunlardır:

Emînüddîn Külliyesi: Artuklu Sultanı Necmeddîn İlgâzi'nin kardeşi Emînüddîn tarafından yaptırılan külliye; câmi, medrese, hamam, çeşme, dârüşşifâ, bimâristandan meydana gelmiştir. Külliye çeşitli zamanlarda tâmir görmüştür. Medrese kısmı depo olarak kullanılmaktadır.

Necmeddîn Câmii: Artuklu sultanı Necmeddîn İlgâzi tarafından yaptırılmıştır. Sarı câmi, Mâristan Câmi ve Medrese diye anılan bu câmi hâlen kullanılmaktadır. Yapım târihi kesin olarak bilinmemektedir.

Ulu Câmi: On ikinci asırda Artukoğulları tarafından yapılmıştır. Taş kubbe ve minâresi sanat şâheseridir. Üç giriş kapısı vardır. Câminin mihrabındaki ve ahşap minberindeki süslemeler çok güzeldir.

Abdüllatif (Latifiye) Câmii: Artuklular zamânında 1371'de devlet görevlilerinden Abdüllatif isimli bir zât tarafından yaptırılmıştır. Zamânımızdaki minâresini 1845'te Musul vâlisi Gürcü Mehmed Paşa yaptırmıştır. Minber ve mahfil Selçuklu ahşap işçiliğinin orijinal örneklerindendir.

Hâtuniye Medresesi: Gül Mahallesinde Artuklu Sultanlarından Necmeddîn Alpi'nin eşi Sitti Radviyye tarafından yaptırılmıştır. Tâmir ve ilâvelerle, ilk orijinalitesini kaybeden eser, medrese mîmârisinin önemli örneklerindendir. Günümüzde yıkık vaziyettedir.

Mârufiye Medresesi: Şar Mahallesinin kuzeyindedir. Beytil Artuki veya Hacı Mâruf Medresesi adlarıyla bilinmektedir. Kitâbesi yoktur. Mîmâri tarzından on üçüncü asır başlarında yapıldığı anlaşılmaktadır. Medrese, câmi ve türbenin kapalı bir bütünlük meydana getirdiği, iki katlı açık medreselerin öncüsü sayılmaktadır.

Şehidiye Medresesi: Semanin Medresesi adıyla bilinen yapı 1239-1260 yılları arasında yaptırılmıştır. Yapılan tâmir ve ekler yüzünden orijinalliğini kaybetmiştir. Yer yer görülen bezemelerden medresenin ilk yapıldığında çok zengin süslemeli olduğu anlaşılmaktadır.

Zinciriye Medresesi: Medrese Mahallesindedir. 1385'te yaptırılan bu eser geniş bir alanı kaplamaktadır. Doğu ve batı kesimlerindeki kubbeler dilimlidir. Günümüzde müze hâline getirilmiş olup, müzede İslâm öncesi ve sonrası eserler sergilenmektedir.

Kâsımiye Medresesi: Akkoyunlu Sultanı Kâsım tarafından 1487'de yaptırılmıştır. Mîmârî ve bezeme açısından Artuklu devri özelliklerini göstermektedir. Duvardaki silinmeyen kırmızı izlerin şehîd edilen Sultanın kan izleri olduğu kabul edilir.

Şah Sultan Hâtun Medresesi: Akkoyunlu İbrâhim Beyin hanımı Şah Sultan yaptırmıştır. On altıncı asırda yapılan eserin büyük kısmı yıkılmıştır.

Harzem Tâceddîn Mes'ud Medresesi: Kızıltepe ilçesinin 8 km kuzeydoğusunda Zerkan Suyu kıyısındadır. Artukoğullarından Melik-ül Mansur Nâsıreddîn Artuk Aslan'ın âzâdlı kölesi Taceddîn Mes'ud bin Abdullah yaptırmıştır. Yapılan ekler ve tâmiratlar yüzünden büyük değişikliğe uğramıştır. Günümüzde birkaç âile ev olarak kullanmaktadır.

Kızıltepe (Dunyasır) Köprüsü: Kızıltepe-Derik karayolunda Zerkan Suyu üstündedir. Kitâbesi olmayan köprü Artukoğulları devrinde yapılmıştır. Kireçtaşından yapılan köprü yer yer yıkıktır. Ortada büyük, yanlarında ikişer küçük beş gözü vardır.

Mardin Kalesi: Onuncu asırda Hamdânîlerden Abdullah bin Hamdan zamânında yapılmıştır. Yüksekliği doğuda 1200 m, batıda 1800 m olan bir tepe üzerindedir. Kalede câmi ve ev kalıntıları vardır. Kalede Akkoyunlulardan kalma saray ve câmi harâbe hâlindedir. Kale 800 m uzunluğundadır. Şehri kuşatan surların 6 kapısı vardı.

Rabat Kalesi: Derik ilçesinin 15 km batısında Artukoğullarının en büyük eseridir. 15 burçludur. Yer

altında saray kalıntıları ve mahzenler, su sarnıçları sağlam bir şekilde durmaktadır.

Savur Kalesi: Savur ilçesinde olup Romalılardan kalmadır.

Aznavur Kalesi: Nusaybin yolunda onuncu asırda Hamdânîler tarafından yaptırılmıştır.

Dârâ Kalesi: Mardin'e 30 km uzaklıkta olup İranlılar tarafından yapılmıştır.

Dermenitan Kalesi; Mazıdağı'nın Gümüşova köyündedir. Sarnıç, ev, erzak ambarı kalıntıları vardır.

Kız Kalesi: Saç ayağı şeklinde üç kale olup, "Bel-el Saferan" Manastırını üç taraftan korumak için yapılan müstahkem mevkidir.

Eski eserler: Deyruzzaferan Manastırı: Hıristiyan dünyâsının en eski kiliselerinden biridir. Dördüncü asırda yapılmış olup Süryânîlerin dînî merkeziydi. Mardin'e 8 km mesâfededir. Bu binâda kilise, mahzenler ve mezarlar vardır. Bugün burada düşkünler evi ve öksüzler yurdu da bulunur. Etrâfı ağaçlıklı olup mesîre yeridir. Manastır içinde 52 Süryânî patriğinin mezarı vardır. Deyr el-Umar Manastırı: Midyat'ta Hasköy sınırları içindedir. Meryemana Kilisesi çok eski bir kilisedir. Bizanslılar yaptırmıştır. Fittar Harabeleri: Derik ilçesindedir. Bir vâdi içinde 1000 x 500 metrelik bir şehir kalıntısıdır. Yekpâre taşlarla büyük binâlar yapılmıştır.

Nusaybin'de Roma devrinden kalma kilise ve taştan yapılmış Tâk-ı Zafer vardır. Makedonya Kralı İskender, Daryüs'ü yenince bu zafer takından geçmiştir. Dârâ Harâbeleri: Dârâ Kalesi yanında Dârâ tarafından kurulan Dârâ şehrinin kalıntılarıdır. Mardin-Nusaybin yolu üzerindedir. Târihin ünlü şehri Anastiasprpolis'in günümüze kadar ulaşan harâbeleri: Suriye sınırı yakınında Cizre'ye 20 km mesâfede olup, bu harâbelerde çivi yazılı taş ve kayalar vardır. Mardin şehri kalıntıları: Nusaybin'in kuzeyinde olup, ilk çağlara âit, bir şehirdir. Mar Yakup: Mermerden kabir olup Nusaybin'dedir.

Mesîre yerleri:

Çok sayıda târihî eserlere sâhip olan Mardin'de mesîre yerleri oldukça azdır. Halk genellikle akarsu kıyılarından mesîre yeri olarak faydalanmaktadır. Mayıs ayının ilk haftası mesire yerlerine çıkılır. Buna Yorganlar Haftası "Sebitil Batere" denir.

Kaplıca ve içmeler:

Mardin'de şifâlı su kaynağı yok denecek kadar azdır. İldeki tek kaplıca Germiab Kaplıcasıdır. Bu kaplıca Dargeçit ilçesinin Ilısu köyü yakınlarında Dicle Nehri kıyısındadır. İçme ile, karaciğer, barsak ve safra yolları hastalıklarına; banyo ile romatizma nefrit, polinefrit, nevralji, cilt ve kadın hastalıklarına faydalıdır.

MARGARİN;

Alm. *Margarine (f),* **Fr.** *Margarine (f),* **İng.** *Margarine.* Sıvı, nebatî ve hayvânî yağlardan elde edilen, katı bitkisel yağ. Tereyağı, nefisliği, güzel kokusu, yüksek besleme kâbiliyeti ve kolay hazmi sebebiyle her zaman rağbet görür ve zaman zaman da darlığı çekildiğinden pahalılaşırdı. Bundan dolayı tereyağının yerini tutabilecek, ucuz ve tereyağından çok daha uzun zaman saklanması mümkün dayanıklı bir yağ îmâli düşünülmüştür.

Margarin ilk olarak 1870'te Üçüncü Napolyon'un arzusu ile Paris'te Mege-Mouriè tarafından oleomargarinden yapıldı. Oleomargarin, iç yağının sıcakta tazyik ile süzülmesinden elde edilen sıvı yağdır. Otuz kısım oleomargarin, yirmi beş kısım kaymağı alınmış inek sütü ve elli beş kısım su ile uzun zaman karıştırılıp emülsiyon, yani sübye hâline getirilip tuz ve boya ilâve edilirdi. Böylece 37°C'de eriyen, hazmı kolay iyi margarin elde edilmiş oldu. Bugün oleomargarin yerine sıvı bitkisel yağların ve balık yağlarının, hidrojenlenerek katılaştırılmasından elde edilen stearin yağları kullanılıyor. Katılaştırmada vitaminler bozulduğu için sonradan A ve D vitaminleri ilâve edilerek, gıdâ kıymeti iyi oluyorsa da hazmları güç olmakta, tereyağ yerini tutmamaktadır. Margarin, Rumca "inci" demek olan "margaron" kelimesinden alınmıştır.

Bugün margarin adı altında memleketten memlekete değişen bileşimlerde hayvânî ve nebâtî yağlardan özel bir teknikle elde edilen bir takım yağlar piyasaya çıkarılmaktadır. Onun için margarinin bileşimi pekçok değişiklikler göstermekte olup, her memlekette en kolay bulunabilen nebâtî veya hayvânî yağlardan margarin yapılmaktadır. Bu maksatla özellikle soya yağı ve rafine pamuk yağından hidrojenasyon ile elde edilen erime noktası 30-35°C ve iyot indeksi 60-80 dolaylarında olan yağlar kullanılır. Şimdi daha yüksek bir hidrojenasyonla erime noktası 50-55°C olarak elde edilen katı yağa biraz rafine ve kokusu giderilmiş, hidrojenlenmemiş yağ karıştırmak sûretiyle elde edilir veya birisi 40-45°C'de eriyen (iyot indisi 50-60) ve diğeri 20-25°C'de eriyen (iyot indisi 80-90) yağ fraksiyonları (kısımları) karışımından margarin yapılmaktadır.

İyot indisi: 100 gram yağın bağlayabileceği halojenin iyot cinsinden miktarıdır. Bir tek çifte bağ için iyot indisi 90.

İki tek çifte bağ için iyot indisi 180'dir.

Hidrojenasyon: Sıvı yağlardaki oleik asit gibi çok karbonlu büyük moleküllerin, nikel katalizörü ile hidrojen verilerek doyurulması işlemidir. Burada oleik asit, stearik asit hâline dönerek katı yağ, don yağı olur.

İşte margarin; hidrojenlenerek katı hâle getirilmiş ve hidrojenlenmemiş sıvı hâldeki yağın, uygun oranlarda karıştırılması prensibiyle elde edilmektedir. Yağ, vücut sıcaklığında eriyecek şekilde hazırlanmakla berâber, margarinin içinde olan, vücut sıcaklığında katı hâlde bulunan hidrojenlenmiş kısımlar da bulunmaktadır. On sekiz karbonlu büyük yağ molekülleri, sindirim mayaları tarafından kolay parçalanamaz. Güç hazm olur. Margarinler de hakîkî yağdır. Fakat tereyağının yerini tutamaz. Tereyağındaki tri bütirin esteri, küçük bir molekül olduğundan çabuk hazm olur. Ayrıca tereyağ emülsiyon hâlindedir. Mayalar, tereyağ zerrelerini kolay hazmeder. Katılaştırılmış yağlar ise emülsiyon hâlinde değildir. Vücut sıcaklığında ergimiş hâle gelmez. Zerreler hâlinde dağılmış olmadığından mîde ve barsaklarda, taş parçaları gibi katı kalırlar. Ancak, yüzeylerinden aşınarak güç hazmolur. Bu bakımdan devamlı yenmesi sıhhî bakımdan mahzurludur.

Margarinin hazırlanması: Yağda çözünen bileşenleri yağ ile, suda çözünen bileşenleri de yağı alınmış süt ile karıştırıp, bu iki karışımı, rotatör denilen cihaz ile şiddetle karıştırarak bir araya getirmek ve meydana gelen karışımı soğutuculardan geçirerek, billurlaştırmak, kalıplamak ve paketlemekten ibarettir.

Margarinin bileşenleri genellikle, yağ, yağı alınmış süt, tuz ve A vitaminidir. Sodyum benzoat ve sorbin asit gibi koruyucu maddeler, emülsiyonlaştırıcılar, sun'î çeşni ve renk verici maddeler de katılır. B ve E vitaminleri zâten mevcut olup, D vitamini de ilâve edilir. Renklendirmek için Karotin kullanılırdı, fakat şimdi müsâade edilen sentetik gıda boyar maddeleri, ucuzluğundan ve kolay uygulanabildiğinden tercih edilmektedir. Limon asidi ve izopropil sitrat, diasetil teşekkülünü teşvik için ilâve edilir (diasetil istenen çeşni ve aroma için gereklidir). Bunlar aynı zamanda demir ve başka ağır metal tuzlarını bloke ederler. Monogliseritler, lesitin (özellikle soya lesitini) ve başka yüzey aktif maddeler, emülsiyon stabilitesini artırmak ve sıçramaları önlemek için katılırlar.

Margarinler genel olarak % 82 yağ ihtivâ eder.

MARIE, Antoniette;

Fransa kraliçesi. 2 Kasım 1755 senesinde Avusturya'nın Viyana şehrinde doğdu. İmparator Francis I ve Marie Thèrès'nin kızıdır. 1770 senesinde Fransa müstakbel kralı Berri Dükü ile evlendi. 1774'te, beraber Fransız tahtına geçtiler. Antoinette hiçbir zaman Fransız olarak kabul edilmedi. Ona "Avusturyalı kadın" lakabı takıldı. Kardinal Louis de Rohan ve Kontes La Motte, Antoinette'in elmas gerdanlığındaki ismini dahi sildirdiler. 1 Ekim 1789'da verilen bir akşam yemeği kabulünde, beyaz kraliyet kokartları başa takılıp, millî kokartlar ayaklar altında çiğnenince Versaille Sarayı devrimciler tarafından işgal edildi. Kraliyet âilesi Paris'e taşındı. 1791 senesine kadar kraliyet ailesi Varenne'de tutuldu. 10 ağustos 1792 senesinde kral ve kraliçenin yetkilerinin kalktığı îlân edildi. Bundan sonra Antoinette Onaltıncı Louis ile birlikte hapiste kaldı. Marie Antoinette, devrim mahkemelerinde devletin parasını Fransa'nın içte ve dıştaki düşmanlarına dağıtmakla suçlandı. Antoinette, büyük bir sebatla devlete sadâkatla çalıştığını savundu. Devrimciler tarafından çeşitli hakâretlere mâruz kaldı. Hapishânedeki penceresinin önünde hergün öz oğluna "Kahrolsun kraliyet, yaşasın cumhûriyet!" diye bağırtarak mânevî eziyetlerde bulundular. 16 Ekim 1793'te Paris'te, giyotinle îdâm edilerek, öldürüldü.

MARİANA ADALARI;

Pasifik Okyanusunda ekvatorun kuzeyinde ve Filipin Adalarının 2.400 km doğusunda kuzeyden güneye 720 km uzanan volkanik ada grubu. Eski adı Ladrone Adalarıdır. Adaları ilk bulan, Ferdinand Magellan'dır. Buraya İspanyollar yerleşmiştir. Haydutların buluşma yeri olduğu için, İspanyollar buraya, "Hırsız Adaları" ismini vermiştir.

1667'de İspanya Kraliçesi Mariana, adaya Hıristiyan misyonerler gönderdi. Bunun üzerine adanın ismi, kraliçenin onuruna Marianas olarak değiştirildi. İspanyol-Amerikan Savaşı neticesinde 1898'de İspanya, grubun en güneyindeki Guam Adasını Amerikalılara terk etti. 1899'da da adaların geri kalanını Almanya'ya, 5 milyon dolara sattı. Birinci Dünyâ Savaşından sonra Marshall ve Carolines ile Alman Adaları Milletler Cemiyeti mandasına girdi ve yönetimi Japonya'ya bırakıldı. Japon Mariana Adaları, ortalama yüzölçümü 630 km2 olan 14 ada ve buna ilâveten kayalıklar ve adacıklardan meydana gelmiştir. Guam'dan îtibâren kuzeye doğru Rota, Tinian, Saipan, Frallon de Medinilla, Anatahan, Sarigan, Guguan, Zealandia, Bank, Alamagon, Pagan, Agrihan, Asuncian, Maug ve

Farallon de Pajaro yer alır. Bunların hepsi İkinci Dünyâ Savaşında Japonya'nın eline geçmiştir. En kuzeydeki 10 ada volkanik olup, iskân edilmemiştir. Saipan, Tinian ve Rota'da şeker ve pamuk zirâatı yapılır. Hindistancevizi pirinç, şeker, mısır, tütün ve kahve dâhil diğer mahsuller de adaların çoğunda yetişir. Ekmek ağacı ilk defâ bu bölgede bulunmuştur. 1944'lerin başında Amerikan deniz ve hava kuvvetleri, Guan'ı geri almak için harekete geçtiler. 15 Haziranda Saipon'a çıkartma yapıldı ve 9 Temmuzda ada ele geçirildi. Amerikalıların bu harpte zâyiâtı 3426 ölü, 13.099 yaralı, Japonların 27.586 ölü ve 2161 esirdir.

Birleşmiş Milletlerin 1947 den 1986'ya kadar ABD idâresine bıraktığı Adaların bir bölümünü meydana getiren Kuzey Mariana Adalarının ABD'ye bağlı olarak özerk bir eyâlet olması kararı, 1975 Haziranında kabul edildi. Bu gâye ile hazırlanan anayasa 1977'de onaylandı ve ardından ilk seçimler yapıldı. 1978'den îtibâren içişlerinde kendi kendini yönetmeye başlayan Adalar 3 Kasım 1986'da resmen ABD topluluğu toprağı oldu. Aynı târihte bölge halkı ABD vatandaşı olma hakkı kazandı. Güneyde kalan Guam ise ABD'ye bağlı özerk bölge olarak kaldı. Guam halkı ABD vatandaşı olmasına rağmen ABD millî seçimlerinde oy kullanamadılar. Günümüzde Guam sivil bir yönetici ile halkın seçtiği 21 üyeli meclis tarafından yönetilir.

Kuzey Mariana Adalarında ekonomi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri gövelez, manyok, yeralması, ekmek ağacı ve muzdur. Adalardan çeşitli sebze sığır ve domuz ihraç edilir. Dışarıdan alınan gıdâ ürünleriyle mamul malların büyük kısmı, ABD'den gelir. Adalar arasında ulaşım gemi veya uçakla sağlanır. Tinian ve Saipan başlıca limanlardır. Saipan'da milletlerarası bir havaalanı vardır.

Guam ise ABD'nin önemli deniz ve hava üslerini barındırmaktadır. Üsler ada ekonomisinin temel direğidir. Adada geçimlik tarım gelişmektedir. Belli başlı tarım ürünleri sebze, muz, tatlı patates, mısır ve şekerpancarıdır. Ticârî amaçla tavukçuluk yapılır. Adada 1970'lerden sonra petrol rafinerisi, bira ve dokuma fabrikaları kuruldu. Günümüzde Guam, Avustralya'ya ve Doğu'ya hizmet veren havayollarının durak noktalarından biridir.

MÂRİYE (radıyallahü anhâ);

Peygamber efendimizin mübârek hanımlarından. Mısır hükümdârı Mukavkıs'tan Peygamber efendimize hediye gönderilmişti. Peygamber efendimizin hizmetçisiyken Müslüman oldu ve Efendimizin nikâhıyla şereflenip hanımlarından oldu. Mısır hükümdârından hediye olarak gönderildiği için nesebi (soyu) ve doğum târihi bilinmemektedir. 637 (H. 16) senesinde hazret-i Ömer zamânında Medîne'de vefât etti.

Peygamber efendimiz, Mekke-i mükerremeden Medîne-i münevvereye hicret ettikten sonra komşu devlet başkanlarına, İslâmiyete dâvet etmek üzere elçiler ve mektuplar gönderdi. Eshâb-ı kirâmdan Hatîb bin Ebî Belteâ'yı da Mısır hükümdârı Mukavkıs'a elçi gönderdi ve bir mektup yazdırarak İslâm dînine dâvet etti. Mukavkıs, Peygamber efendimizin mektubunu saygıyla açtırdı ve okuttu, fildişinden güzel bir kutu içine kendi eli ile koydu, ağzını mühürleterek özel hizmetçisine teslim etti. Fakat Müslüman olmadı. Mukavkıs, Peygamber efendimize bir mektup yazdırdı, Mâriye ve Sirin isminde iki Câriye, elbise yapımında kullanılacak bir miktar Mısır kumaşı, bir katır ve başka hediyeler gönderdi. Hatîb bin Ebî Belteâ, mektubu ve hediyeleri Medîne'ye getirerek Peygamber efendimize teslim etti. Hediyeler Peygamber efendimiz tarafından kabûl edildi.

Mukavkıs tarafından hediye olarak gönderilen câriyelerden Mâriye (radıyallahü anhâ), Resûlullah'ın sohbetine, güzel konuşmasına, alçak gönüllülüğüne hayran kalıp hemen Müslüman oldu. Sevgili Peygamberimizse, onun bu davranışından ve îmân ederek Müslüman oluşundan çok memnun oldu ve Mâriye'yi (radıyallahü anhâ) kendisine nikâhladı.

Sevgili Peygamberimizin Mâriye'den (radıyallahü anhâ) İbrâhim adında bir oğlu dünyâya geldi. Bu sebeple de Peygamber efendimizin hanımları içinde hazret-i Hadîce'den sonra çocuğu olan ikinci hanımı olma şerefine de kavuştu. Peygamber efendimizin Mâriye'den doğan bu oğlu, Peygamberimizin sağlığında vefât etti.

Mâriye (radıyallahü anhâ) çok sâkin, sessiz ve kendi hâlinde olduğu için, kendisinden hadis rivâyeti olmamıştır.

MARKA VE MARKACILIK;

Alm. *Warenzeichen (n), Stempel (m); Warenzeichenherstellung (f) Stempelherstellung (f),* **Fr.** *Marque (f), et sa fabrication (f),* **İng.** *Mark, sign, brand, ticket, and marking.* Herhangi bir maddeyi tanıtmaya, benzerlerinden ayırmaya, eşyâların îmâl edildikleri yerleri belirlemeye yarayan, resim, harf, mühür ve rakamlardan yapılan işâretler. Çeşitli madde ve parçalardan yapılan, para ve bilet yerine kullanılan parçalara da "marka" denir. Denizcilikte bir tehlikeyi ve geçidi göstermeye yarayan işaretlere, tekstil sanâyiinde kumaş toplarının başlarına baskıyla ve iplikle yazılmış isim ve işâretlere de bu isim verilir.

Sanat eserleri üzerine, imzâ yerine konan değişik işâretlere de marka denmektedir.

Marka ve markacılık, ilk olarak eski Türklerde hayvanların sağ veya sol arka bacaklarının yan taraflarına, kime âit olduğunu belirtmek için, kızdırılmış çeşitli demir şekillerinin vurulmasıyla ortaya çıkmıştır. Bugün Anadolu'da sürü sâhiplerinin kendi hayvanlarını, diğer sürülerden ayırmak için hâlâ aynı metodu uyguladıkları görülmektedir. Göktürklerde "marka" kelimesi yerine "tamga" (damga) kelimesinin kullanıldığı, târih kitaplarında yazılıdır. Hattâ Göktürk Alfabesinin her kabileye, her boya, her devlete âit "tamga"lardan meydana çıktığı rivâyet edilmektedir.

Osmanlı Devletinde marka ve markacılık, "lonca" teşkilatının kurulmasıyla başladı. Yünlü mâmüller boyacının ve malın üretildiği yerin damgası, bu zanaatla ilgili lonca teşkilâtının işâreti bulunurdu. Bu damgayı (markayı) taşımayan mallar, halk arasında pek rağbet görmezdi. Son devirlerde "Alâmet-i fârika" (ayırıcı belirti) deyimi de bu şekilde ortaya çıktı.

Avrupa, ortaçağın ilk yıllarında "marka" kelimesini tanımaya başladı. Bu başlangıç, insanların, şahsi eşyâlarına çeşitli resim ve motiflerin çizilmesiyle kendini gösterdi. Fransa krallarının çamaşırlarına "marka" olarak fildişi mühürler üzerine işlenmiş zambak resimlerinin vurulması ve işlenmesi bunun bir delilidir.

Bugün ise marka, reklâm özelliğini taşıyan ve satılan mal veya eşyânın kalitesini belirtmek gayesini güden işâretler hâlini aldı.

Markalar, hukûkî bir statüye tâbidir. Tescil ettirilen markalar, hukûken korunma altına alınmıştır. Sınâî mülkiyetine tâbidir. Belli kânûnî şartlara uyulması şartıyla millî sınırlar içerisinde korunduğu gibi milletlerarası alanda da korunur. Herhangi bir markanın bu şekilde korunabilmesi için 1891 târihli Madrit Antlaşması hükmünce Bern'de mevcut olan "Sınâî Mülkiyet" bürosuna mürâcaat edilmesi ve buranın gerekli şartları yerine getirilerek, bu teşkilâtın özel siciline kaydolunmak lâzımdır. Bu sûretle tescil edilen bir markanın, 20 yıl milletlerarası geçerliliği olduğu gibi, kânûnî korunmadan faydalanılır. Bu durumda, belirli bir markayı taşıyan ve başarı sağlayan ticârî bir malın markasını aynı amaçla bir başkasının kullanması suçtur. Bu hareketi yapan firma ve kimseler haksız bir davranış içinde bulunmuş olurlar.

Cumhûriyet Türkiye'sinde markalarla ilgili durum, 1965 târih ve 551 sayılı markalar kânunuyla düzenlenmiştir.

Bakanlar Kurulu bâzı mallara marka kullanma mecburiyetini resmen koyabilir. Kânunda belirtilen markalar: 1) Ferdî marka: Gerçek veya tüzel kişiler tarafından yalnız başına bağımsız olarak kullanılır. 2) Müşterek markalar: Gerçek veya tüzel kişilerin aralarında yaptıkları sözleşmelere göre aynı veya değişik mallar için kullanılır. 3) Birlik markası: Belirli bir malı yapan kimselerin menfaatlarını korumak, aralarındaki denetimi sağlamak için kurmuş oldukları tüzel kişilik tarafından kullanılır. Markanın nasıl ve ne şekilde olacağı kânunun diğer kısımlarında şartlara bağlanmıştır.

Markaların yapılışı ve çizilişi: Elbiselere, mendillere, iç çamaşırlarına, yastık yüzlerine işlenen markalar. Bunları kullanan kişilerin isim ve soy isimlerinin baş harflerini taşır. Bunlar eşyâların kaybolmamasını sağladığı gibi, insanların zevklerini de ortaya koyar.

Bu özellikteki markalar; üst üste veya yan yana alfabenin çeşitli harflerinin bir araya gelmesiyle meydana gelir, fakat bu işaretler bir harf görünümünü verirler. Markalar birkaç harften meydana geldiği gibi, tek harfin simetrik olarak meydana getirdiği markalar da vardır. Bâzı markalarla harfler sırt sırta geldiği gibi karşı karşıya da işlenir. Harflerin üst üste veya sarmaş dolaş olduğu markalar da mevcuttur. On dördüncü asrın kemer, kolye, zincir ve buna benzer eşyalarında bu şekil markaları görmek mümkündür.

Ticâret hayâtında markanın görevi, üzerine vurulduğu maddenin sâhibini ve kuruluşunu temsil etmektir. Bu cins markalar; bir şekil olduğu gibi resim de olabilir. Bunlar ticâret mallarının iç kısımlarına işlendiği (ceket, palto vs.) gibi, dış yüzeylerine de işlenmektedir (Bütün sanâyi mallarında olduğu gibi).

MARKİ;

Alm. *Marquis (e) (m.f),* **Fr.** *Marquis (e) (m.f),* **İng.** *Marquess, marchioness.* Ortaçağın ilk devirlerinde feodal (derebeylik) sistemiyle idâre edilen Avrupa ülkelerinde, asiller sınıfında bir ünvan. Bunlar, krallar tarafından seçilir; askerî, idârî ve adlî işlerin hepsinin idâresini ellerinde bulundururlardı. Bu vazifede bulunan kişilere "kont" denirdi. Daha sonraki çağlarda kontluk ile düklük arasında yer alan marki, soyluluk ünvânı olarak kaldı.

Marki; feodal idâre, kademe sisteminde, dükten sonra, konttan önce yer alır. Markilerin kendilerine has bir giyim şekilleri vardır. Başlarına alın ve yan tarafları parmaklı miğfer veya üstü açık, kenarları, kıymetli taşlarla ve çiçek motifleriyle süslü çember şeklinde başlık giymeleri bunlardandır.

Süslemelerde genelde yonca ve kereviz yapraklarının resimleri kullanılırdı. Bu yaprakların ara veya ortaları, iri tâneli incilerle süslenirdi.

MARKO PAŞA;

meşhur hekimlerden. Doğum târihi kesin olarak bilinmeyen hekimin asıl adı. Marko Apostolidis'tir. İstanbul'da gerekli tahsilleri yaptıktan sonra Tıbbiye-i Şâhâne'de okudu. Hekim olduktan sonra herkesi dinlemesi, hastaları ile ilgilendiğini karşısındakine inandırması ve nezâketi ile tanındı. Kısa zamanda şöhret basamaklarını geçen Marko, Tıbbiye-i Şâhâne Nazırlığı (Tıp Fakültesi Dekanlığı)na getirildi. Kendisine giden hastalar, dertlerini anlattıktan sonra gördükleri ilgiden ümitlenirler, fakat uzun zaman bekliyerek bir çâre bulunmadığına da şâhit olurlardı. Bunun için çâre bulunmayan sıkıntıları, dertleri anlatabilmek için "Sen git derdini Marko Paşaya anlat" sözü darbı mesel hâline geldi.

Hilâl-i Ahmer teşkilatının kurulmasında doktor Aziz Beyle berâber çok gayret gösterdi. Birinci Meşrutiyetten sonraki Âyan Meclisinde üyelik yapan Marko Paşa, 1888 yılında İstanbul'da öldü.

MARMARA BÖLGESİ;

adını Marmara Denizinden alan bölge. Anadolu'nun kuzeybatı köşesi ile Trakya'yı içine alır. İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Edirne, Kırklareli illerinin tamâmı ile Bursa, Bilecik, Balıkesir'in büyük bir kısmı bu bölgenin sınırları içine girer. Çanakkale'nin Ayvacık ilçesinin çok küçük bir kısmı Ege bölgesine dâhil olup, diğer yerlerin hepsi Marmara bölgesine âittir. Bölgenin sınırları içinde bulunan yerlerin toplam yüzölçümü, yaklaşık olarak 67.306 km^2dir.

Avrupa ile Asya'yı birleştiren boğazların bu bölgede bulunması, Avrupa yolunun bölgeden geçmesi, târih boyunca önemli hâdiselerin vukû bulmasına sebep olmuştur. M.Ö. 3000 yıllarında kurulan Truva'nın harâbeleri, Bizanstan kalan kalıntılar, Selçuklu ve Osmanlı eserleri bu bölge târihi hakkında zengin kaynaklardır. Osmanlıların kuruluş yıllarında İznik, Bursa ve Edirne'nin, Fâtih Sultan Mehmed Hanın İstanbul'u fethinden sonra da İstanbul'un beş yüz seneye yakın Osmanlılara başşehir olması, Marmara bölgesini târihî bir ilim, kültür ve sanat bölgesi hâline getirmiş, günümüzde Türkiye'nin ticâret merkezinin bu bölge sayılması, bölgenin önemini daha çok arttırmıştır.

Yüzey şekilleri: Trakya'da, Karadeniz kıyılarına paralel uzanan Istranca Dağları, yüksek yerlerdir. Bunun güneyinde geniş Ergene Havzası görülür. Trakya'nın tamâmında yüksek dağlar yoktur. Doğu ve Güneydoğu Ganos Dağı 945 m, Koru Dağı 725 m yükseklikte dir. Anadolu kısmındaki dağlar fazla yüksek olmadığı gibi sıradağ hâlinde de değildir. En yüksek yer 2543 m ile Uludağ'dır. Orta kısımda Marmara Denizi çöküntüsü yanında İznik Gölü, Ulubat Gölü, Manyas Gölü ile Karacabey, Gönen ovaları uzanır. Marmara ile Ege denizleri arasında vâdilerle yarılmış Biga yöresinde en yüksek dağ, Kazdağı (1767 m)dır.

Akarsu ve göller: Bölge göl ve akarsu bakımından çok zengindir. Marmara, Ege ve Karadeniz'e dökülen nehirlerden Ergene-Meriç Nehri, Susurluk Çayı, Nilüfer Çayı, Sakarya'ya karışan Göksu ve Karasu en önemlileridir. Ergene-Meriç Ege'ye; Susurluk Çayı Marmara'ya akar. Bursa Ovasının sularını toplıyan Nilüfer Çayı ise Susurluk aracılığı ile Marmara'ya dökülür. Doğudaki Göksu ve Karasu ise Sakarya Irmağı ile Karadeniz'e ulaşır. Bölgenin önemli gölleri, doğu-batı doğrultusundaki İznik, Ulubat, Manyas gölleridir. Diğerleri ise Sapanca, Trakya'daki Büyük, Küçük Çekmece ile Terkos gölleridir. Ayrıca Meriç'in Çatalağzı'nda küçük göllerle Uludağ'da küçük buzul gölleri vardır.

İklimi: Kıtalar ve denizler bakımından geçit yeri olan bölge, iklim bakımından da geçit yeridir. Marmara bölgesinin iklimi, Akdeniz ile Karadeniz bölgeleri arasında geçiş özelliğindedir. Marmara kıyılarında Akdeniz iklimi, Karadeniz'e yakın yerlerde Karadeniz iklimi, iç kısımlarda ise yazları daha sıcak, kışları soğuk kara iklimi hâkimdir. Diğer hususlarda görülen geçiş özelliği, bitki örtüsünde de görülür. Akdeniz ikliminin tanıtıcısı olan maki toplulukları, yer yer 400 m yüksekliklere kadar çıkar. Ormanlar ise Istrancalarda. Biga yöresi, Samanlı Dağlarında, Uludağ'da hâkim olarak görülür. Uludağ'ın 1000 m yüksekliklerinden sonra, iğne, diğer yerlerde ise yayvan yapraklı ağaçlar bulunur. Kayın, meşe, gürgen, akçaağaç, karaağaç, yer yer kestâne ağaçları en çok rastlanan ağaçlardır.

İklim ve arâzi şekilleri bakımından insanların yerleşmesine müsâit olan bölgede, on milyon civârında insan yaşar. Ekili alanların büyük kısmı tahıla ayrılmıştır. En çok yetişen ürünler, buğdaydan sonra mısır, ayçiçeği, tütün, pamuk, susam bitkileridir. Dikili alanlar içinde bağlar, meyve bahçeleri ve zeytinlikler önemli yer tutar. Türkiye'de, Ege bölgesinden sonra en çok zeytin ağacı Marmara bölgesindedir.

Sanâyi merkezi olan bölgede, yünlü-pamuklu dokuma, ipek, kibrit, kâğıt, şeker, oto yapım ve montaj, oto lastiği, çimento, seramik, rafineri fabrikaları vardır.

MARMARA DENİZİ;

Alm. *Marmarameer (n),* **Fr.** *La mer de Marmara,* **İng.** *Sea of Marmara.* Karadeniz ile Ege Denizi arasında, doğu-batı istikâmetinde uzanan, 11.352 km^2 yüzölçümünde bir iç deniz. İstanbul Boğazı ile Karadeniz'e, Çanakkale Boğazı ile Ege Denizine birleşir. Marmara Denizinin güney kıyılarının derinliği daha az olup, 100 m'yi geçmez. Normal derinlik ise 200 m civârındadır. İzmit Körfezi doğrultusunda, derinliği bin metreyi geçen üç çukur yer vardır. Bu üç çukurun en derini, Büyükada'nın güneyine rastlıyan bir yerdedir (1229 m). Marmara Denizinde iki akıntı görülür. Yüzeydeki, Karadeniz'den Ege'ye, alttaki ise ters yönlü dip akıntısıdır. Karadeniz ile Ege'nin yüzeylerinin farklılığından dolayı olan yüzey akıntısı İstanbul Boğazı ile başlayıp Marmara'da yayılır. Çanakkale'de toplanıp, buradan Ege'ye vâsıl olur. Marmara'nın yüzey suları daha az tuzlu, dip kısımlar ise, Akdeniz'deki gibi fazla tuzludur.

Marmara Denizinin kuzey kıyıları az girintili çıkıntılıdır. Güneyde ise birçok körfez ve burunlar vardır. İzmit, Gemlik, Bandırma, Erdek körfezleri gibi.

Marmara Denizinin önemli adaları; İmralı, Büyük, Heybeli, Kınalı, Burgaz ve Kaşık adalarıdır.

MARMARA GÖLÜ;

Manisa'nın kazâsı Sâlihli'nin kuzeyindeki bir göl. Gölün bulunduğu saha çukur olup, batı ve kuzeyi tepelerle çevrilidir. Doğu kısmı Gediz Ovasına, kuzeybatı kısmı Akhisar Ovasına açık olup, buralardan alüvyon setleriyle ayrılır. Bu durum, Marmara Gölüne set gölü karakterini verir. Gediz çöküntü havzası içinde bulunan gölün seviyesi, Gediz Ovasının seviyesinden daha alçaktır. Derinliği az olan gölün yüzölçümü 44,5 km^{2}dir. Gediz Nehri ile Demrek Deresinden ve kuzeydeki Kum Çayından göle kanallar açılmıştır. Bu kanallar bilhassa ilkbahar sonlarında kabarık olan akarsuların sularını göle taşırlar. Göl kapalı bir çukurda olup, suları tuzludur.

MARN;

Alm. *Mergel (m),* **Fr.** *Marne (f),* **İng.** *Marl.* Kil ve kalsiyum karbonattan, değişik oranlarda tabiî olarak meydana gelmiş karışım. Kalsiyum karbonat, kile göre daha fazla ise buna kalker denir. Genel olarak sığ göllerde, bataklıklarda bulunur. Kalsiyum karbonat, muhtevasından dolayı Portland çimentosu îmâlatında ve asidik toprağı nötrleştirmek için zirâî gayeyle, toprak ıslahında kullanılır.

MARS (Merih);

Alm. *Mars (m),* **Fr.** *Mars (m),* **İng.** *Mars*

Marsla İlgili Özet Bilgi

Kütlesi	Dünyâ kütlesinin % 11'i
Hacmi	Dünyâ haciminin % 15'i
Özgül ağırlığı	Dünyânınkinin % 70'i (3,96 gr/cm3)
Ekvatordaki çapı	6.787 km
Kutuptaki çapı	6.751 km
Yüzeydeki çekim kuvveti	Dünyânınkinin % 38'i
Kaçma hızı	4.988 km/sn (ortalama)
Yörünge hızı	3.540 km/sn
Güneşten ortalama mesâfesi	227.681.000 km
Ekvator meyli	25°
Dünyâya mesâfesi:	
Güneşe en yakın noktadayken	55.606.000 km
Güneşten en uzak noktadayken	101.209.000 km
Ortalama güneş günü	24 saat 39 dak. 35.23 sn
Güneş etrafında dönüş peryodu	686.98 dünyâ günü
En az yüzey ısısı:	-140°C
En fazla yüzey ısısı:	+20°C

Uydu sayısı 2

Güneşten uzaklığına göre gezegenlerin dördüncüsüdür. Kızıl görünüşü ile “kızıl gezegen” adını almıştır. Merih olarak da isimlendirilir.

Mars’la ilgili uzay çalışmaları, 1965 başlarında ABD’nin Mariner 4’ü fırlatması ile başladı. Bunu Mariner 6, Mariner 7 (1969), Mariner 9 (1971), Viking 1, Viking 2 (1975) takip etti. Sovyetlerin gönderdiği Mars 2, Mars 3 (1971), Mars 4, Mars 5, Mars 7 (1973) isimli uzay araçlarından yalnız Mars 5 bilgi gönderebilmişti. Amerikan uzay araçlarının Sovyet uzay araçlarından üstünlüğü; fırlatma roketleri, Mars yüzeyine inme, roket sistemi, kabuk yapısını ve kutuplardaki buz tabakalarını inceleyen infra-red radyometre, atmosfer bileşimini analiz eden ultraviyole spektrometre kameraları, uzaktan kumanda ile biyokimyâ analizi yapan kromotograf gibi teknik imkânlarıdır.

Mars, Jupiter gibi büyük bir gaz kütlesi olmaktan ziyâde, yapı olarak dünyaya benzer. Kütlesinin ekseriyetini demir mâdeni meydana getirdiğinden ve atmosferine de toz hâlinde dağıldığı için teleskopla bakılınca kızıl gözükmektedir.

Mars’ın ekvatordaki çapı 6.787 km’dir ve dünyâ çapının hemen hemen yarısı kadardır. Ekvatordaki şişkinlik dünyâya nazaran daha fazladır. Bu da Mars’ın homojen bir yapıya sâhip olduğunu gösterir.

Mars’ın çekim kuvveti dünyâ çekiminin % 38’i kadar olup, çevresinde basık ve muntazam olmayan bir dağılım gösterir. Kütlesinin özgül ağırlığı 3,96 gr/cm^3 ile dünyânınkinden (5.52 gr/cm^3) azdır. Mars’tan bir uydunun ayrılabilmesi için gereken kaçış hızı 5-11, 19 km/sn’dir. Mars yörüngesinde bir uydunun dönebilmesi (uçuş) için gerekli en az hız 3,5 km/sn’dir. Dünyânınki ise 8 km/sn’dir.

Mars’ın güneş etrafındaki yörüngede dönüş hızı sâniyede 24 km’dir. Yörüngede dönüş hızı güneşe yaklaştıkça artar. Mars, güneşe dünyâdan daha uzak yörüngede olduğu için, hızı daha azdır. Dünyânın yörüngedeki dönüş hızı 29,8 km/sn’dir. Mars güneş etrâfındaki bir turunu 689,98 dünyâ gününde tamamlar. Yörünge dışmerkezliliği -0.093 olup, güneşe en yakın mesâfesi 206.000.000 km ve en uzak mesâfesi 249.000.000 km’dir. Mars, ekseni etrafında 24 saat 39 dakika 35,23 saniyede bir döner. Güneş, Ay ve Venüs’ten sonra, dünyâdan görülen en parlak gök cismidir.

Mars’ın iki uydusu vardır. Bunlardan Deimos, Mars’a ortalama 23.474 km mesâfede 30 saat 18 dakikada bir turunu tamamlar. Phobos ise 9.380 km mesâfede, 7 saat 39 dakikada bir turunu tamamlar. Deimos çıplak gözle fark edilebilecek kadar ışık yansıtır.

Mars’ın atmosferini % 90 karbondioksit ve az miktarlarda argon, azot ve oksijen meydana getirdiği, uzay araçlarının gönderdiği bilgilerle tesbit edilmiştir. Atmosferde çok az miktarda su olmakla berâber oldukça kurudur. Mars yüzünde atmosfer basıncı dünyânınkine nazaran düşük olup, 3-8 milibardır. Bâzan saatteki hızı 400 km’ye ulaşan rüzgarlar eser. Viking 1’in gönderdiği renkli resimden, atmosferin pembe renkli olduğu anlaşılmıştır. Bu resimlerde gezegenin yüzeyinin daha çok taşlı bir çöle benzediği görülmektedir. Görüş mesâfesi en az 3 mil olup dünyâya çok benzer aydınlıktadır.

Mars’ın kutuplarında buz tabakası ve onun üzerinde yine buz görünümünde donmuş karbondioksit tabakası vardır. Mevsimler değiştikçe, atmosferdeki nem devamlı güney kutuptan kuzey kutbuna akar. Toprak altında donmuş hâlde su olabileceği zannedilmektedir. Bu düşünceye atmosferde bulunan azotun donmuş azot 15 ve azot 14 olarak tesbitinden faydalanılarak, önceden atmosferin daha yoğun olması düşünülerek varılmaktadır. Yine sismik kayıtların birkaç dakikada sönümlenmesi de kütleler arasında yoğun olmayan buz gibi tabakalar olabileceğini göstermektedir. Halbuki, Ay gibi yoğun kütlelerde sismik kayıtlar uzun süre devâm etmektedir. Kuzey kutbundaki buz örtüsü güney kutbundakinden büyüktür. Kutuplarda ısı -73°C civârındadır.

Mariner ve Viking uzay araçlarından gelen fotoğraf bilgilerinden Mars’ın yüzeyinin kraterlerle dolu ve krater ağızlarının topraklarla örtülü olduğu görülmüştür. Bundan, Mars’ta hızlı bir yıpranma olduğu anlaşılmaktadır. Teleskopla gözlenen Nix olympica isimli beyaz noktanın, zirvesinde 600 km çaplı krater bulunan yüksek bir volkanik dağ olduğu ve kraterin içinin karbondioksit buz tabakası ile dolu olduğu anlaşılmıştır. Genel olarak volkanik yapı ağırlıktadır. Tharsis Yaylaları olarak adlandırılan kısmında, 4000 metre derinlikte kanyonlar mevcuttur.

Mariner 9’un gönderdiği resimlerden teleskopla zaman zaman görülen ve kaybolan kanal ismi verilen oyukların, gerçekten mevcut olmadığı anlaşılmıştır. Bu kanalların buzlanmaların optik aldatması olduğu zannedilmektedir.

Mars’ta mikrobiyolojik hayat olup olmadığı üzerinde Viking 1 ve Viking 2’nin Mars toprağından aldığı örneklerle yaptığı deneylerden hiçbir organik moleküle rastlanmamıştır. Organik hiçbir esere rastlanmayan bu gezegende, daha önceden de hayat olamayacağı kabul edilmiştir. Mars’ta canlı organizma olabileceğine azot ve oksijen gazının bulunması ve suya rastlanması sebeb olmuşsa da atmosferde ozon gazı olmadığı için ultraviyole ışınları, deney için dünyâdan gönderilen

mikroorganizmaları derhal tahrib etmiştir. Atmosferdeki ozon gazının görevi ultraviyole ışınlarını maskelemektir. Dünyâ atmosferindeki ozon gazı, ultraviyole ışınlarını canlıların ihtiyâcına göre ayarlar.

Sovyetler Mars'a 7 adet uzay aracı gönderdi. Bunlardan yalnız Mars 5 resim gönderebildi, diğerleri ya dünyâyı terk edemeden düştü veya Mars'ın çok uzağından geçti veya Mars'a sert iniş yaparak arızalandı. Sovyetler, Mars 5'in gönderdiği resimlerden ve atmosferle ilgili diğer bilgilerden 26 Ocak 1972'de Moskova radyosundan dünyâya Mars'ta bulutlar olduğunu, su bulunduğunu, canlı olabileceğini yayınladı. Amerikalıların Mariner 9, Viking 1 ve Viking 2 uzay araçları Sovyetlerin bu haberinin yanlış olduğunu fotoğraflarla, uzaktan kumanda ile yaptığı deneylerle, radyo kayıtları ile ispat ettiler.

MARSHALL, Alfred;

klâsik okula mensup iktisatçılardan (1842-1924) yılları arasında yaşadı. En önemli eseri Ekonominin Prensipleri (Principles of Economics) dir. Marshall'a göre, iktisad ilmi insanların günlük ihtiyaçlarını inceler. Günlük ihtiyaçlar ise, iktisâdî faaliyetler, para ile ölçülebilen ve bir fiyatı olan faaliyetler olmaktadır. Marshall, iktisâdî olayların izâhında geometriden de faydalandı. Marjinal fayda eğrileri, toplam mâliyet eğrileri, marjinal gelirler gibi çeşitli analiz araçlarını iktisâda sokmuştur. Arz-talep dengesinin kurulmasında zaman faktörünü de dikkate alan odur.

Marshall, klasik iktisatçıların düşüncelerini yeniden canlandıran neo klasikler içinde incelenmektedir. Klasik iktisatçılar, fiyâtı mâliyetlerle, marjinalistler ise marjinal fayda ile îzaha çalışmışlardır. Diğer bir ifâde ile arz ve taleb arasında, sebep netice ilişkisi kurmuşlardır. A. Marshall ise, arz ve talep arasında sâdece bir sebep-netice ilişkisi değil, fonksiyonel bir ilginin bulunduğunu da göstermiştir.

MARSHALL, George Catlett;

Amerikan kara kuvvetlerinde general ve devlet adamı. 31 Aralık 1880'de Pensilwanya Eyâleti Uniontown'da dünyâya geldi ve 16 Ekim 1959 da Washington'da öldü. Asker olarak mesleğinin zirvesine ulaşarak mareşal olmuş, sonraları başkan yardımcılığı görevinde bulunmuştur. 1952 senesinde Avrupa'ya yapılan Marshall Planı'nın hazırlayıcısıdır.

Marshall, 1901 senesinde Virginia asker okulunu bitirdikten sonra Filipinlerde ve Batı Amerika'da görev yaptı. 1907 senesinde Süvârî Okulunu, 1908'de Harb Akademisini bitirdi, sonra iki sene burada öğretmenlik yaptı. 1913-1916 senelerinde Filipinlerde General Hunter Liggett'in kurmay başkanı olarak çalıştı. Burada gösterdiği başarılarıyla Tümgeneral James Franklin Bell tarafından "Zamânın en zekî askerî dehâsı" ünvânı verildi. Birinci Dünyâ Savaşı dolayısıyla Temmuz 1917'de Fransa'ya gönderildi. Başarıları burada da devâm etti. 1919 ile 1924 seneleri arası General John J.Persihg'e yardımcı oldu. 1924-1936 seneleri arasında Çin'de ve Amerika'nın muhtelif yerlerinde görevini sürdürdükten sonra 1936 senesinde tuğgeneral oldu. 1939 da genel kurmay başkanlığına getirildi. 1940 da Avrupa'daki gerginlikleri gören Marshall, Amerika'nın herhangi bir çatışmaya girebileceğini önceden sezerek seferberlik îlân etti. 7 Aralık 1941'de Pearl Harbour Baskınından sonra Birleşik Devletlerin Genelkurmay başkanlarının başına askerî strateji uzmanı seçildi. Bu görevinde Avrupa'daki ve Pasifik'teki kuvvetleri yönetti. 1944 Aralık ayında kendisine mareşal ünvânı verildi. Savaş sonunda ordunun sayısı 200.000'den 8 milyona çıkmıştı. 1945'te görevinden istifâ edince Marshall, başkan Harry S. Truman'ın elçisi olarak arabuluculuk görevi ile Çin'e gönderildi. Milliyetçilerle komünistler arasında yaptığı çalışmalar neticeye fazla etki etmeyince tekrar ABD'ye döndü ve başkan yardımcılığı görevine tâyin edildi. Bu görevinde, meşhur Truman Doktrini olarak bilinen ve dünyâ çapında komünist olmayan ülkelerin kalkınması için yapılan yardımın ana hatlarını ve teferruatını hazırladı. Bu doktrini Harvard Üniversitesinde konferans vererek savundu. Doktrin Avrupa'da Marshall Plânı olarak bilinir. Marshall Plânınının esâsını, savaştan harap çıkmış Avrupa devletlerinin komünizm felâketine düşmemesi teşkil eder. Çünkü batı Avrupa'da komünist partiler yiyecek sıkıntısı, ev darlığı gibi savaş âfetlerinin getirdiği yoklukları istismâr ederek oldukça kuvvetlenmişlerdi.

Truman Doktrini veya Avrupa'yı kalkındırma programı olarak bilinen Marshall plânı ana hatlarının tespiti maksadıyla 27 Haziran 1947 senesinde Paris'te bütün Avrupa devletlerinden gelen delegelerle toplantı yapıldı. Marshall bu yardımdan Sovyetlerin ve faşist İspanya'nın istifâde etmesinin şiddetle karşısına çıktı. Nihayet Marshall Planı, Truman Doktrinine uygun bir şekilde Sovyetleri ve bâzı doğu Avrupa devletleri ile İspanya'yı program dışı bırakacak şekilde 2 Nisan 1948'de ABD Senatosunca onaylandı. Avrupa'yı Kalkındırma Programı 1948-1952 arasında uygulanacak şekilde yürürlüğe sokuldu. Bu arada 16 Avrupa devletine yapılan yardım miktârı 13 milyon doları geçti. Yardımın % 85'i hibe, % 15'i ise kredi şeklinde yapılıyordu. Marshall yardımından en fazla İngiltere ve Fransa istifâde etti. Bu plân başarılı olunca ABD, diğer dünyâ devletlerine de aynı şekilde yardım programları tatbik etti. 1955 senesinde ABD'nin bütün dünyâ devletlerine yaptığı yardım 51 milyar doları geçmişti. Bu yardımlar sâyesinde Avrupa 1960'larda ABD'li üreticilerle rekâbet edebilecek seviyeye ulaştı.

Marshall Plânının tatbiki ile Avrupa'da komünizmin revaçtan düşmesi, komünist blokun soğuk savaş usullerini tercih etmesine yol açtı. Doğu Avrupa devletlerinin batı Avrupa devletlerinden teknik yönde geri kalması komünist blokta kıpırdanmalara sebeb oldu. Bunun üzerine Sovyetler kuvvet kullanarak önce Macaristan'ı, sonra da Çekoslovakya'yı işgal ettiler. Marshall 1953 senesinde Nobel Barış Ödülü'ne lâyık görüldü.

MARTI (Larus);

Alm. *Möwe (f.),* **Fr.** *Mouette (f.),* **İng.** *Gull.* **Familyası:** Martıgiller (Laridae). **Yaşadığı yerler:** Dünyânın her yerinde, deniz kenarlarında yaşar. **Özellikleri:** 35 cm kadar boya sahip, uzun ve sivri kanatlı, iyi uçucu ve yüzücü bir kuş, parmakları perdelidir. Toplu yaşarlar. **Çeşitleri:** Pekçok çeşidi bulunmaktadır. Cüce martı, gümüşsel martı, kara martı, güler martı önemlileridir.

Martıgiller familyasından, uçucu ve yüzücü bir kuş. Boyları ortalama 35 cm'yi geçmeyen dolgun vücutlu, kısa boyunlu olan martılar, deniz kenarlarında büyük sürüler hâlinde yaşar. Tüyleri beyaz, açık kül rengi veya siyahtır. Kafasındaki tüyler yazın esmer, kışın ise beyaz bir renk alır. Kanatları, oldukça uzun ve uçları sivri olup, iyi uçmasını temin ederler. Gagaları ortasına kadar düz, sona (ucuna) doğru kanca gibi aşağı kıvrılmıştır. Kuyrukları çoğunlukla çatallıdır. Ayaklarının ön parmakları perdeli, arka parmağı ise serbesttir. Bu sâyede suda yüzebilirler. Çok iyi bir yüzücü olan martı, çok kötü hava şartlarında bile deniz üzerinde rahatlıkla yüzebilir ve dinlenebilir. Suya dalma özellikleri yoktur. Besinlerini deniz yüzeyinden ve kıyılardan temin eder. Doymak bilmeyen bir iştahları vardır. Böcekler, yumuşakçalar, hayvan leşleri, çöplüklerdeki artık maddelerle beslenirler. Çöpleri yemeleri sebebiyle insanlara faydalı olurlar. Çöpü bol olan büyük limanların çevresinde çok bulunurlar. Âdi martılar, kalabalık olarak yaşadıkları göl, bataklık ve deniz kenarlarında yuva yaparlar. Yuvaları yosunlarla örtülü olup, muntazam değildir. Martılar yuvalarına fazla bağlı sayılmazlar. Dişi, yuvaya bıraktığı 2-3 yumurta üzerine 3-4 hafta kuluçkaya yatar. Yumurtadan çıkan yavrular esmer renklidir. Yavru martı, açlığını, anne ve babasının gagasındaki belli noktaya vurmak sûretiyle haber verir. Çığlık şeklinde çirkin bir sesi olan martılar dünyânın hemen her yerinde, özellikle çöpü bol olan büyük limanların çevresinde çok miktarda bulunur. Seslerinin çirkin olmasına rağmen vücûdu ve uçuşundaki zerâfeti, bâzı edebî eserlere konu olmuştur.

Martıların pekçok türü olup, cüce martı, gümüşsel martı, küçük martı, kara martı, karabaşlı martı, güler martı, Fraklin martısı meşhurlarıdır.

MA'RÛF-İ KERHÎ;

evliyânın büyüklerinden. Adı Ma'rûf bin Fîrûz olup, künyesi Ebû Mahfûz'dur. Doğum târihi bilinmemektedir. 815 (H.200) senesinde Bağdat'ta vefât etti. Bağdat'ın Kerh beldesinden olduğu için Kerhî denilmiş, Ma'rûf- i Kerhî olarak tanınmıştır. Sofiyye-i aliyyenin büyüklerindendir. Tasavvufta örnek, Hak teâlâya giden yolun rehberi, çeşit çeşit mârifetlerle seçilmiş zamânındaki âşıkların efendisiydi.

Ma'rûf-i Kerhî'nin babası ve annesi Hıristiyandı. Çocukluğunda onu bir Hıristiyan papazına gönderip, Hıristiyanlığı öğretmek istediler. Gittiği kişi Teslis akîdesini söyleyerek, Allah üçtür deyip Allahü teâlânın bir olduğunu inkâr ettikçe, o da, Allah birdir, derdi. O ısrar edip dövdükçe, Allah birdir, derdi. Bundan sonra âilesini de terketti. İmâm-ı Ali Rızâ'nın yanına giderek Müslümanlığı öğrendi. Sonra tekrar âilesine dönüp babasının ve annesinin de Müslüman olmalarına sebeb oldu. Daha sonra Dâvûd-i Tâî'den ilim ve feyz aldı. Tasavvufta çok yükselip, insanları irşâd etti. Büyük velîlerden Sırrî-yi Sekâtî ondan ders ve feyz alarak yetişti. (Bkz. Sırrî-yi Sekâtî)

Ma'rûf-i Kerhî'nin, kerâmet, menkıbe ve güzel sözleri çoktur. Cömertlik ve kerem sâhibi olup, sağlığında ve vefâtından sonra da sevenlerinin yardımına koşan dört büyük velîden biridir. Bunlar Ahmed bin Hanbel, Ma'rûf-i Kerhî, Bişr-i Hafî ve Mansûr bin Ammâr'dır.

Ma'rûf-i Kerhî hazretleri buyurdu ki:

"Kulun mâlâyânî (boş ve fâidesiz) konuşması, Allahü teâlânın onu zelîl ve yalnız bırakmasının alâmetidir."

"Evliyânın üç alâmeti vardır. Düşüncesi Hak ola, işleyeceği işi Hak ile işleye, meşgûliyeti dâimâ Hak ile ola."

"Üstün olmak sevdâsında olan, ebedî olarak felâh bulmaz ve kurtulamaz."

"İstenmeden ve karşılık beklemeden vermeye çalış."

"Amelsiz Cennet'i istemek ve rahmet ummak, câhillik ve ahmaklıktır."

"Dünyâ dört şeyden ibârettir. Mal, söz, uyku ve yemek. Mal, insanı Allahü teâlâya isyân ettirir. Söz,

insanı Allahü teâlâdan başka şeylerle oyalar. Uyku, insana Allahü teâlâyı unutturur. Yemek ise, insanın kalbini katılaştırır.”

Mertliğin alâmeti üçtür: “Hilafsız tam bir vefâ, istenmeden vermek ve kendisine cömertlik, iyilik yapılmadan başkalarını medh etmek.” buyurdu.

“Allahü teâlâ bir kuluna iyilik murâd ederse, hayırlı amel kapısını açar, söz kapısını kapar. Kişinin işe yaramaz söz konuşması bedbahtlıktır. Kötülük murâd ettiğinde bunların aksini yapar.”

“Sâlihler için çokluğun, sıddıklar için azlığın önemi yoktur.”

“İlim sâhibi, ilmiyle âmil olduğu takdirde, bütün müminlerin kalbi onun olur.”

Birgün, bâzı kimselerle Dicle kenarındaki bir hurmalıkta oturuyorlardı. Dicle’nin yukarısından bir kayığın geldiğini gördüler. Kayıkta birkaç kişi içki içip nâra atıyordu. Bu nâhoş manzara karşısında, yanındakiler; “Efendim bir duâ edin de, Allahü teâlâ bunları bu nehirde boğsun ve insanlar onların zararlarından kurtulsun.” dediler. O; “Yâ Rabbî! Sen bu kullarını dünyâda neşelendirdiğin gibi âhirette de neşelendir.” buyurdu. Yanındakiler; “Bu duânın mânâ ve sırrını anlıyamadık.” dediler. Bunun üzerine; “Benim söylediğimi Allahü teâlâ bilir. Bekleyin şimdi sırrı açığa çıkar.” buyurdu. Biraz daha yaklaştıklarında, Ma’rûf-i Kerhî’yi görünce, sazlarını kırdılar, şaraplarını döktüler ve titremeye başladılar. Ma’rûf’un el ve ayaklarına kapanıp tövbe ettiler. Ma’rûf-i Kerhî; “Gördüğünüz gibi herkesin istediği oldu; ne onlar boğuldu, ne de bir kimse onlardan rahatsız oldu.” buyurdular.

Ma’rûf-i Kerhî herkese iyi ve hoş muâmelede bulunurdu. Vefât ettikten sonra, Hıristiyanlar ve Yahûdîler onun kendilerinden olduğunu iddiâ ettiler. Müslümanlar ise; “O bizdendir.” dediler. Bu iddiâlar üzerine hizmetçilerinden biri gelip; “Efendimizin bize şöyle bir vasiyeti var.” “Benim cenâzemi yerden kim kaldırırsa ben o zümredenim.” buyurdu dedi. Hıristiyan ve Yahûdîler geldiler. Mübârek cenâzesini yerden kaldıramadılar. Müslümanlar cenâzesini kaldırdılar ve oraya defnettiler.

MARUL (Lactuca sativa);

Alm. *Gartenlattich (m), Sommerendivie (f); Kopfsalat (m),* **Fr.** *Laitue (f),* **İng.** *Lettuce.* **Familyası:** Bileşikgiller (Compositae), **Türkiye’de yetiştiği yerler:** Anadolu’nun her yerinde yetiştirilmektedir.

30-100 cm boylarında, tüysüz, sarı renkli çiçekler açan, beyaz bir süt taşıyan iki yıllık otsu bir bitki. Kültür formları ve değişik varyeteleri, çok eskiden beri yetiştirilmektedir. Bostan marulu olarak da bilinir.

Kullanıldığı yerler: Sebze olarak kullanılır. Tâze yaprakları baş ağrısına karşı, süt arttırıcı, hafif müshil ve idrar arttırıcı olarak kullanılır. Marul tohumu da yatıştırıcı, hafif müshil etkiye sâhiptir.

Diğer bir marul da yabânî marul (Lactuca serriola)dır. Acı marul, eşek marulu, yağ marulu gibi isimlerle de bilinir. Anadolu’da yaygındır. Bitkinin çiçekli dalları idrar arttırıcı, antispazmodik ve yatıştırıcı etkilere sahiptir. Kurutulmuş sütü de uyuşturucu ve uyutucu etkilere sâhiptir. Anadolu’da 10 kadar marul (Lactuca) türü yayılmış bulunmaktadır.

MARÛNÎLER;

Lübnan ve Sûriye’de yaşayan, Katolik kilisesinin Doğu âyin usûlüne bağlı Hıristiyanlardan bir grup. Roma papazlarından Jan Maron veya Sûriyeli Keşiş Aziz Marun’a nisbetle Marûnîler diye anılan bu topluluğun târihi M.S 4. yüzyılın sonlarıyla 5. yüzyılın başlarına kadar gitmektedir. Beşinci yüzyılda Sûriye’nin Orontes kıyısındaki Apamedia bölgesinde Aziz Marun’un kurduğu kiliseye bağlı olanMarûnîler diğer Hıristiyanlarla bir arada yaşıyorlardı.

Monofizitlerin bölünmesi üzerine diğer katoliklerden ayrılarak milliyet esâsına göre kendi aralarında gruplaştılar. Aziz Marûn’un âyin usûlünü yaydılar. Sonra’dan Asi Nehri kıyılarında manastırlara yerleştiler. Bu manastırların sayıları gittikçe arttı. Apamedia’da bulunan Aziz Marûn Manastırı bunların en önemlisi kabul edildi. Aziz Marûn Manastırının başrâhibi bütün Sûriye’de nüfuz sâhibi oldu. Bu manastırdaki keşişler Kadıköy (Khalkendon) Konsilince belirlenen prensiplere bağlılıkları sebebiyle sayıca çok olan Yakubîlerin ağır saldırılarına uğradılar. Kadıköy Konsilince belirlenen prensiplere bağlı kalan, fakat Bizans usûllerini benimsemeyi reddeden Hıristiyanlar Aziz Marûn Manastırı başrâhibini rûhânî reisleri olarak görmeye başladılar. Sekizinci yüzyılın ilk yarısında bağımsız bir patriklik kurdular. Müslüman Araplar Sûriye’yi fethedince, zengin Sûriye ovalarından ayrılarak Lübnan taraflarına yerleştiler. Haçlı seferleri sırasında, Haçlıları sevinçle karşıladılar. Bu sırada Lübnan Dağlarında, Kıbrıs’ta ve Antakya bölgelerinde toplandılar.

Patrikleri Roma kilisesiyle yeniden ilişki kurdu. Marunîlerin Haçlılarla temasları sonunda âyinleri büyük ölçüde Lâtin etkisinde kaldı. Marûnîlerin bir kısmı geri çekilen Frankların peşinden giderek Kıbrıs’a ve Rodos’a yerleştiler. Roma Kilisesiyle birleştiklerini îlân ettiler. Fakat Roma Kilisesi onların patriklik

ünvânını kabul etmedi. Arzu edilen bu birleşme 16. yüzyılda Cizvit John Eliano tarafından sağlanabildi. Papa Onüçüncü Gregorius 1584'te Roma'da Marûnî İlâhiyat okulunu kurdu. Bu okul 20. yüzyıla kadar Cizvit idâresi altında gelişerek bilim adamları ve dînî liderler için bir eğitim merkezi oldu. Bu okul Milletlerarası Gazir Papaz okulu kuruluncaya kadar (1845) Marûnî râhiplerini yetiştirdi. 1875'te Beyrut Saint-Joseph Üniversitesi haline dönüştü.

Abbâsîlerden sonra Memlûk ve Osmanlı hâkimiyetinde yaşamış olan Marûnîler dinlerini ve geleneklerini korudular. Önce komşuları olan ve heretik (sapık) saydıkları Hıristiyan gruplarla, sonra da Müslümanlarla çatışmalara girdiler. Sünnî Müslümanlara karşı Dürzîlerle işbirliği yaptılar. Dürzîlerle birleşerek Osmanlı Devletine karşı ayaklandılar. Daha sonra Dürzîlerle Marûnîler arasında da çatışmalar oldu. Bu çatışmalar 1860'ta büyük bir Marûnî kıyımıyla neticelendi.

Bundan sonra Marûnîler yerli olmayan bir idârecinin önderliğinde Osmanlı Devleti içinde kısmî özerklik kazandılar. 1920'de yaşadıkları toprakların Osmanlı hâkimiyetinden çıkması üzerine, Fransızların koruması altında kendilerini idâre ettiler. 1943'te bağımsız Lübnan Devleti kurulunca ülkedeki iki önemli dînî cemaatten birini teşkil ettiler. Günümüzde, Hıristiyan, Sünnî Müslüman ve Dürzi partilerinden meydana gelen koalisyonla idâre dilen Lübnan'da Cumhurbaşkanı Marûnîlerden seçilir.

Baalbek, Beyrut, Sayda, Sur, Halep, Şam, Cebeyl, Batrûn, Kıbrıs ve Sarba piskoposlukları, Antakya patriği ünvânını taşıyan patriklerinin idâresi altında bulunmaktadır. Marûnî kilisesinin papadan sonraki rûhânî lideri, Beyrut yakınlarında B. Kirki'de oturan Antiokheia (Antakya) ve bütün Doğunun patriğidir. Marûnî kilisesine günümüze kadar korumuş olduğu düzeni sağlayan "Lübnan Dağı Sinodu" denen sinod meclisidir.

Marûnîlerin anadili Arapça olmakla birlikte, kilisede batı Süryânî âyin usûlü uygulanır. Son zamanlarda Arapçada kilise dili olarak kullanılmaya başlanmıştır. Roma kilisesiyle her zaman yakın ilişkileri bulunmasına rağmen II. Vatikan Konsilinden sonra hür olarak kendi âyin usûllerini uygulama hakkını elde ettiler. Beyrut'taki Saint Joseph Üniversitesinin idâresi Fransız cizvitlerinin elindedir.

Bugün ekseriyeti Lübnan'da ve Sûriye'de yaşayan Marûnîlerin bir kısmı Güney Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika'da yaşamaktadır. Lübnan dışındaki gruplar da kendi âyin usûllerini korumakla birlikte Katolik psikoposların idâresindedirler. Marûnîlerin sayısı 1 milyon civârındadır.

MARX, Karl Heinrich;

Yahûdî asıllı Alman felsefecisi. 1818'de Almanya'nın Trier şehrinde doğdu ve 1883'te Londra'da öldü. Babası, felsefeye meraklı bir avukat olup, 1824'te Protestanlığı kabul etti. Yüksek tahsilini Bonn ve Berlin Üniversitelerinde yaptı. Tahsili esnâsında Hegel'in felsefesinin tesiri altında kaldı. Bu arada Feuerbach ile tanıştı.

Önce öğretmenlik sonra gazetecilik yaptı. Başyazarlığını yaptığı ve Köln'de çıkan Rheinische Zeitung adlı propaganda gazetesinin kapatılması üzerine Paris'e gitti. Burada Fransız sosyalistleriyle tanıştı. Daha önce tanıdığı ve zengin bir fabrikatörün oğlu Friedrich Engels'le dostluk kurdu. Bu berâberlikleri ölene kadar devâm etti. Marx, Engels'in tesiriyle sosyalizmi benimsedi. 1847'de Fransız sosyalistlerinden ve anarşizmin öncülerinden Proudhon'un **Sefâletin Felsefesi** (Philosophie de la Misere) isimli kitabına karşılık olarak **Felsefenin Sefâleti** (Misere de la Philosophie)ni yazdı. Proudhon'u, mülkiyetin tekamülünü ekonomik açıdan değil, hukûkî yönden ele aldığı için tenkit etmektedir. Marx'a göre cemiyette en yabancılaşmış sınıf işçi sınıfı olup, onun "kurtulması" özel mülkiyetin kaldırılmasına bağlıdır. Târihi tekâmül de özel mülkiyetin kaldırılması yönünde olup, Proudhon'u bunu görememekle suçluyordu. Marx, kitabında mülkiyetin gelecekte alacağı şekli de îzâh etmektedir.

1848'de arkadaşı Engels ile birlikte Komünist Beyannâmesi'ni yayınladı. Burada komünizmin kurulması için düşündüğü çâreleri sıralamaktadır. İhtilalci fikirleri sebebiyle Almanya'dan kovuldu ve Fransa'ya, oradan da Londra'ya kaçtı. Burada ölene kadar Engels'in maddî yardımları sâyesinde yaşadı. Onun ölümüyle yarım kalan eseri **Das Kapital**'i (Sermâye) burada yazdı. Bu eserinde kapitalizmin temellerini ve bu sistemi çöküşe götürecek kendi bünyesindeki tezatlarını îzâh etmektedir. 1864'te Birinci İşçi Enternasyonalinin liderliğini yapan Marx, Çarlık Rusyasının aleyhinde ve İngiliz emperyalizminin lehinde yazılar yazdı. Çünkü sosyalizmin ilk önce İngiltere'de kurulacağını zannediyordu. Çarlık Rusyasına karşı hürriyet mücâdelesi veren Şeyh Şâmil'i methetmesi de sâdece bu sebeptendir. Nitekim 13.9.1851'de Engels'e yazdığı bir mektubunda şöyle demektedir: "Türkleri komünal hayâta sokmak mümkün değildir. Onları vatan sevgisinden, dinlerinden, gelenek ve dillerinden koparmadan ihtilâle sürüklemek imkânsızdır."

1853 yılında yazdığı **Şark Meselesi** (Question d'Orient) isimli eserinde de Yunan Devletini kuran Rumların da, Ruslar gibi slav asıllı olduğunu belirtmekte, Çarlık Rusya'sının Balkanlarda yaşayan Osmanlı azınlıkları arasındaki faaliyetlerini îzâh etmektedir. "Rus memurları Türkiye'yi dolaşarak

Ortodoks Rus Çarının Hıristiyan Rumların hâmisi ve reisi olduğu fikrini telkin ettiler. Bilhassa güney slavlarına Rus çarını, bütün slav ırkını bir idâre altına alarak, Avrupa'nın en hâkim milleti yapacak mutlak kudretin sâhibi olarak gösterdiler. Rum patrikhânesine bağlı olan papazlar, bu fikirleri yayacak bir gizli cemiyetin en faal üyeleriydiler. Osmanlı Devletine karşı nerede bir isyan hareketi başlasa Ruslar fiilen ve nakden bu isyâna yardım ederlerdi." demektedir.

Marx'ın fikirlerinin dünyâda büyük bir taraftar kazanması, bünyesinde insan tabiatının hırs, kin, şehvet gibi vahşî tarafları ile ekonomik olayları ve siyâsî çalkantıları sınırsız bir şekilde istismâr etmesinden ileri gelmekteydi. Marksizm ve ondan doğan fikir akımları, dünyânın kurulu düzenindeki bütün otoritelere karşı dâimâ düşmanlık ve anarşinin temelinde yatan psiko-sosyal dinamikleri besleyen fonksiyonlara sâhib olmuştur. İnsan tabiatına ters, tatbiki imkânsız düşünceler fiiliyâtta isyankârlık ve inkâr felsefesi olarak kendini göstermektedir. "Yığınlaştırma" çalıştığı cemiyet uğruna ferdin hak ve hürriyetlerine değer vermemektedir. Ona göre insan, hiçbir özelliği olmayan "ekonomik hayvan"dır. Tek değer emektir. (Bkz. Marxizm).

Günlük hayâtın ve pratiğin yalanladığı teorileri, kendisinden sonra devamlı gözden geçirilmektedir. Bunu ilk olarak Edward Bernstein yaptı. Günümüzde en çok tartışılan yorumlar Jean Paul Sartre ve Althausser'e âittir. Eurocommunism ise Marksizmi Avrupa şartlarına uydurarak sosyalist tabanı genişletmek maksadına yöneliktir. 1975'lere kadar tartışılmış, ancak pek rağbet görmemiştir. 1990 yılından îtibâren Marx teorisi tamamen iflas etmiştir.

MARXİZM;

Alm. *Marxismus (m),* **Fr.** *Marxisme (m),* **İng.** *Marxism.* Târihî maddeciliğin on dokuzuncu yüzyıldan îtibâren yeniden düzenlenmiş şekli. Karl Marx ve Friedrich Engels'in "diyalektik metodu", iktisat târih, insan, cemiyet, ilim ve sosyal hâdiselere tatbik ederek meydana getirdikleri felsefî görüşlerin, ideolojik dünyâ görüşü.

Marx ve Engels, Alman felsefecilerinden hegel'in diyalektiğini, İngiliz iktisatçılarından Adam Smith ve Ricardo'nun ekonomi-politiğini, Fransız sosyalistlerinden Saint Simon, Forrier ve Prudhon'un fikirlerini, Ağustino Thirry ve Guizot'un târihle alâkalı görüşlerini kullanarak Marxist felsefenin temellerini ortaya koydular.

Engels'e göre diyalektik, "tabiata, insana, cemiyete ve umûmî düşünceye âit hareket ve tekâmülün mantığıdır." Diyalektik, Marxizmin metodu olup, Hegel'in felsefesinden alınmıştır. Buna göre her varlık, kendi içinde zıddını taşımakta, bir arada bulunan iki zıddın birbiriyle mücâdelesinin belli bir safhasından sonra, ortaya yeni bir varlık çıkmaktadır. Yâni tez-anti tez mücâdelesinden sentez doğmakta, o da anti tezi ile mücâdele ederek, bir senteze varılmaktadır. Bu tez-anti tez mücâdelesi sürüp gitmekte, hareketin gelişme ve değişmesinin motoru sayılmaktadır. Diyalektik metoda göre bu mücâdele sırasında kemmiyet birikimleri belirsiz bir şekilde meydana gelirken, belli bir safhadan sonra "sıçrama", "patlama" ve "ihtilâller" netîcesinde keyfiyet değişikliklerine yol açmaktadır. Ancak Hegel'in diyalektiğinde vetire (süreç) "idea"dan (ruh) kaynaklanırken Marxizmde maddeden doğduğu öne sürülür. Maddenin diyalektik mantığa göre gösterdiği değişmeler netîcesinde varlıklar meydana gelmektedir. Buna göre maddenin gelişimi ve değişimi atomdan moleküle, ondan canlı hücreye, bitkiye, hayvana, insana ve cemiyete doğru olmaktadır. Bu noktada Darwinizm'i (evrimi) aynen benimseyen Marxizmin meşhur ideoloğu Marx, **Sermâye** (Das Kapital) isimli eserini Darwin'e ithâf etmiştir.

Marxizm'e göre her şey maddeden kaynaklanmakta, madde spontane bir kuvvete sâhip temel belirleyici olarak görülmektedir. Hegel'in diyalektik metodu ile hâdiseler buna göre yorumlanarak, diyalektik materyalist felsefe meydana getirilmiştir. Engels, Hegel'den aldıkları diyalektik metodu kendi görüşleri istikâmetinde nasıl kullandıklarını; "Hegel'in diyalektiği başı üzerinde duruyordu, biz onu ayakları üzerine oturttuk." sözleriyle îzâh etmeye kalkmışsa da, bu aynı zamanda Marxizmin temelindeki kaosu gösteren bir îtirâftır.

Diyalektik, materyalizmi târihe tatbik eden Marxizme göre târih, sınıflar mücâdelesinden ibârettir. Bu mücâdelede, maddenin hâkim olduğu üretim ilişkileri (ekonomi) temel belirleyici unsurdur. Üretim ilişkileri, cemiyetin ekonomik yapısını tâyin etmekte, sınıflar arasındaki mücâdelede cemiyetin ekonomik gelişmişlik seviyesine göre olmaktadır. Üretim ilişkileri "alt yapı"yı; bunun dışında kalan din, hukuk, düşünce, ahlâk, devlet gibi müesseseler "üst yapı"yı teşkil etmektedir. "Üst yapı"yı "alt yapı" belirlemekte, "alt yapı"daki değişiklikler "üst yapı"da da bağlılık ilişkisi sebebiyle değişikliğe sebeb olmaktadır. Üretim ilişkilerine göre belirlenen sistem en gelişmiş seviyesine ulaştıktan sonra, diyalektik metodun öngördüğü kuralları sebebiyle yıkılıp, yeni bir cemiyet nizâmı ve üretim ilişkileri ortaya çıkacaktır. Bunda tez-anti tez mâhiyetindeki temel mücâdele, sınıflar arasındadır. Kapitalizmin teşekkülü ve tekâmülünden hareketle târihi îzâha çalışan Marxizme göre sınıflar, üretim vâsıtalarına sâhib olanlarla olmayanlardan müteşekkildir. Cemiyetler ilkel komünal, köleci, feodal ve kapitalist

safhalardan geçerek sosyalist ve komünist bir nizâma doğru gitmektedirler. Hür olmak, diyalektik materyalist felsefeyi benimseyerek bu vetirenin (usulün) idrâkine varmaktır. Bu yolda hareketi hızlandırıp, her türlü vâsıtaya mürâcaat ederek, makyavelist metodu da kullanmak esastır (Hedefe ulaşmak için her yolu mubah görmek). Marxizmin üzerinde durduğu kânunların hemen hepsi daha önceleri, on sekizinci yüzyıldan başlayarak, o çağın ileri sanâyi ülkesi olan İngiltere'de Ricardo, Smiht ve Petty gibi iktisatçılar tarafından ele alınmış ve incelenmiştir. Fakat Marxizm düşüncesini, sistemli bir şekilde açıklayan, bir Alman Yahûdîsi olan Marx'tır (1818-1883). Marx, bu görüşünü bir İngiliz fabrikatörünün oğlu olan Frederik Engels (1820-1895) ile birlikte geliştirmiştir.

Marxizm görünüşte kapitalizmle libaralizmin îzâh ve tenkidine yönelik bir felsefe olarak doğdu. Kapitalizmi inceleyerek geçmişe yönelen Marx, kendi devrini ele alarak, buradan hareketle geçmişe dâir iddialar ileri sürmüştür. Buna göre serbest emeğin piyasaya arz edilmesi ve sermâyenin belli ellerde toplanması netîcesinde teşekkül eden kapitalist nizamda, üretim vâsıtalarına sâhib olan burjuva sınıfı ile buna sâhib olmayan proleterya sınıfı arasındaki farklılıklar tedricen artmaktadır. Kâr hadleri, sistemin işleyişinden ileri gelen bir mecbûriyetle düşmekte, proleterya sınıfının satın alma kapasitesinin azalması da noksan tüketime yol açmaktadır. Marx bunu îzâh ederken, İngiliz iktisatçılarından, husûsiyetle Adam Smith ve Ricardo'nun görüşlerinden faydalanmıştır. Bu görüşleri geliştirip kendisine âit artı değer teorisini ortaya koyarak kapitalist sömürüyü açıklamaya çalışmıştır. Yeni bir sistemin doğması için, eski sistemin son haddine kadar gelişip olgunlaşması gerekmektedir. Kapitalizmin en ileri safhasında ortaya çıkan bu buhran, Marxizme göre üretim araçlarına sâhip olmayan sınıfın siyâsî iktidârı ele geçirmesiyle çözülecektir. Köleci ve feodal toplumlarda da benzer usul işlemiştir. Proleterya sınıfı iktidârı ele geçirdikten sonra, sınıfsız bir cemiyet nizâmı olan komünizme varmak için önce proleterya diktatörlüğüne dayanan bir devlet kurularak, eski sömürücü sınıfı ve "kalıntıları"nı tasfiye ederek özel mülkiyete son verecektir. Böylece siyâsî literatürde "ihtilâl" denilen hâdise ile yeni bir senteze varılmış olunacaktır. Sosyalizmin en yüksek safhası olan komünizmde ise "Devlet de ortadan kalkacak, zıt ideoloji ve menfaatler, sınıflar, bunların mücâdelesi kaybolup her türlü üretim ve değer kendiliğinden dağılacaktır." görüşüyle Marxist felsefenin son sözünü söylemiş olurlar.

Marxizmde son gâye ise, devletsiz bir toplum meydana getirmektir. Zîrâ bu anlayışa göre gerçek hürriyet, ancak devletsiz bir toplumda gerçekleşebilir. Devletsiz bir toplum düşünülemiyeceğine göre, Marxizmin bu görüşü hayalden öteye geçememiştir.

Marxizme göre sosyalizm ve komünizm ulaşılması mecbûrî olan bir safhadır. Marx ve Engels, sosyalist safhayı, mutlaka gerçekleşecek bir nizam olarak görmüş, bu bakımdan "ütopik sosyalistler"den ayrılmıştır.

Marxizmde iki tür devlet anlayışı mevcuttur: Birincisi sınıf ayrılıklarını ortadan kaldıracak, burjuvaziyi "tasfiye" ederek sınıf mücâdelesine son verecek, proleterya diktatörlüğüne dayanan devlettir. İkincisi de "hâkim güçler"in baskı vâsıtası, siyâsî gücü olan, tahakküm unsuru devlet anlayışıdır. Ordu, polis, hukuk, kânunlar, hapishâneler, onun baskı vâsıtasıdır. Marxizmin siyâset anlayışı, bu devleti ele geçirmektir. Diyalektik usul, devletin ele geçirilip, sınıfsız, eşitlikçi bir yapıya sâhip, üretim ilişkilerinin teşekkül ettiği komünist nizâmın kurulmasıyla sona erecekti. Bundan sonra komünist cemiyet târihî bir durgunluk içine girecektir. Târihî durgunluğa ermiş cemiyette sâdece proleterya sınıfı kalacağı için, tez-anti tez mâhiyetindeki mücâdelenin yerini neyin alacağı ise, meçhuldür.

Marxizme göre, nihâî safha olan komünizmle ilkel-komünel toplumun sınıfsız, eşitlikçi yapısına geri dönülmüş olacaktır. Bâzı târih yorumcularının hayâlî sözlerine dayanılarak, yeryüzünde ilk önce mevcut olduğu iddiâ edilen bu toplumda herkes ihtiyâcına göre ürettiği için sömürü ve artı-eksi değere el koymak söz konusu değildi. Özel mülkiyetin doğuşu, birbirleriyle mücâdele eden iki sınıfın teşekkülüne sebeb olmuştur. Köleci, feodal ve kapitalist üretim ilişkileri meydana çıkarken, üretim vâsıtalarına mâlik olanlar aynı zamanda siyâsî iktidâra ve devlete de sâhiptirler. Marxizmde, böyle bir farklılığın mevcûdiyeti ve komünist safhada bunların ortadan kalkacağı iddiâ edilmektedir.

Marxizmde dînin yeri yoktur. Marxizme göre din, insanın kendi gücünü anlamaya başladığı sırada, kendi gücünü tabiatta görmesi sonucu doğmuştur. Marxizme göre, insanın kendi dışında gördüğü ideali hâline gelmiş hayâli Allah olmuş ve insan, kendi kafasından meydana getirdiği hayâle tapmaya başlamıştır.

Diyalektik metod, yaratma fikrini reddettiği, her şeyi maddedeki gelişmelere bağladığı için Marxizm dîne karşıdır. Marx, "Din afyondur!" ve "Bütün tanrılara kinim var!" diyerek bu tavrı açıkça belirtmektedir. "Doğru" ve "yanlış" diye iki değeri kabul etmeyip, her şeyin izâfî olduğunu iddiâ etmektedir. Mânevî ve mukaddes kavramlar reddedilmektedir. Ancak Marksizmde, bunların yerine konulmaya çalışılan bâzı mistik husûsiyetler mevcut olup gücünü ve taraftarlarını bu sağlamaktadır. Diyalektik materyalizm her hâdiseyi mücâdele, çatışma ve çoğu kere de tesâdüflerle açıklamaktadır. Hegel'in diyâlektiğinde tez-anti tez arasında bir uzlaşma söz konusu olduğu için, Marxizm bunun

“burjuva karakterli” olduğunu söylemektedir. Marxizm, hareketin kaynağını maddeye bağlarken, modern fizik, bunun dışarıdan geldiğini söylemektedir. Kuvvetin tanımı, diyalektiğe ters düşmektedir. Hegel’de ve Marxizmde “idea” ile “madde” ne olduğu meçhul bir “veri” olarak kabûl edilmektedir. Günümüzde maddenin enerjiye dönüşüp yok olabildiği kesin olarak ispatlanmış, maddenin asıl gerçek ve kalıcı olduğu iddiaları haklılık kazanamamıştır. Marxizmde maddenin devamlı değiştiği kabul edilmekte, ancak bu değişiklikleri yaratan ve hiç değişmeyen bir mutlak varlığın mevcudiyeti inkâr edilmektedir. Hegel’in ve Marxizmin diyalektik metodu her türlü kullanışa müsâittir, tezi ele alarak istenilen senteze varmak mümkündür. İzâh edilemeyen hususlar tesâdüflerle açıklanmakta, yaratılış inkâr edilmektedir.

Marx’ın görüşünün aksine, kapitalist iktisâdî düzeni ortadan kaldıracak olan ihtilâl, ileri derecede sanâyileşmiş batı Avrupa memleketlerinde değil, ekonomisi geniş ölçüde zirâata dayanan Rusya’da vukû buldu. 1917 yılında Lenin’in liderliğindeki Bolşevikler, silâhlı bir ayaklanma yaparak iktidârı ele geçirdiler. Resimlerini büyük bir terör içinde yerleştirmeye başladılar. Bu terörün sonunda 15 milyon insan öldürüldü. Bu zulüm ve îdâmlar, Stalin’in 1924 yılında Rusya’nın başına geçmesinden sonra daha da şiddetlendi.

Marxizm, Rusya’dakinden biraz farklı şekilde Çin’de de Mao Tse Tung (Mao Ze Dong) tarafından gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Kezâ, 1944’ten îtibâren Halk Demokrasileri adı altında orta ve doğu Avrupa’da Marxizm tatbik edilmeye başlanmıştır. Bu devletler arasında Yugoslavya, Çekoslovakya, Bulgaristan, Küba Arnavutluk, Romanya ve eski Doğu Almanya sayılabilir. (Bkz. Komünizm)

1990’da başta Rusya olmak üzere Doğu Avrupa ülkeleri Marxizmi ve Sosyalizmi terk etmişlerdir. Marxizm, ideoloji ve pratikte iflâs ederek, câzibesini ve inandırıcılığını kaybetmiş bir doktrindir.

MASA TENİSİ;

Alm. *Tischtennis Ping-pong (n),* **Fr.** *Tennis (m) de table, ping-pong (m),* **İng.** *Table-tennis ping-pong.* İki veya dört kişi tarafından küçük ahşap raket ve boş selüloit topla oynanan kapalı salon oyunu.

Târihçesi: On dokuzuncu asırda ping-pong adıyla ilk defâ İngiltere’de yemek masaları üzerinde oynanmaya başladı. Aynı yüzyılda bilhassa İngiltere’nin sömürgesi durumundaki Hindistan ve Uzakdoğu’da da oynandığı görüldü. Bu dönemde değişik kuralların uygulandığı oyun, standart masallarda oynanmıyordu. 1926 yılından sonra masa tenisinde kullanılan raketlere pütürlü lastik takılmasıyla ikinci dönem başlamış oldu. Aynı yıl kurulan Milletlerarası Tenis Federasyonu (ITTF) oyunun belli kâidelerini tesbit etti. Federasyon net yüksekliği 15,25 cm, bir setin süresini 15 dakika olarak sınırladı. Masa tenisinin üçüncü dönemi ise 1952 yılında Bombay’da yapılan Dünyâ Şampiyonasında başladığı kabul edilir. 1956’da Tokyo’da yapılan kongrede Dünyâ Şampiyonalarının iki yılda bir yapılması; ara yıllarda ise Kıta Şampiyonalarının yapılması kararlaştırıldı. 1959 yılından sonraki zamanda bu spor dalı son şeklini aldı.

Oldukça yaygın olarak hemen hemen dünyânın her yerinde oynanır. İlk zamanlar ping-pong adı ile Avrupa ve ABD’de yayılmıştı. Ancak Birinci Dünyâ Savaşından sonra bu isim masa tenisi olarak değiştirildi ve milletlerarası standart bir oyun hâline getirildi. Öncelikle bu sporda Avrupalılar liderliği yürütürken 1952’de Bombay Dünyâ Şampiyonasında Japonlar liderliği aldılar. Her ne kadar 1959’da Dortmund’da Batı Almanya ve Çin başa geçmişlerse de 1961’de Japonlar tekrar liderliği kazanmışlardır.

1926’da Milletlerarası Masa Tenisi Federasyonu (ITTF) kurulmuştur. 1970’te üyesi 100’e yaklaşan federasyon, dünyânın en büyük federasyonlarından biri sayılmaktadır. Masa tenisinde masanın boyutu 2,74 m x 1,50 metredir. Yerden yüksekliği 76,2 cm olup, masada 1,9 santimetrelik beyaz çizgi çizilmiştir. Ortada bulunan beyaz çizgi masayı boyuna ikiye ayırır. Bu parçalar oyuncu dört kişi olduğunda kullanılır. 180 cm uzunluğunda ve 15,25 cm yüksekliğindeki bir ağla, masa ikiye bölünür. Raketler ahşap olmak kaydıyla, her türlü büyüklükte, şekilde ve ağırlıkta olabilir. Raketin yüzü noktalı lâstik veya selüloz lastik kaplamalı olabilir. Beyaz top 37,2 mm çapında ve 2,40 gr ağırlığındadır.

Oyunda, ilk servis yapan kura atışı ile belirlenir. Bu kişi de topu havaya atıp raketle vurarak oyunu başlatır. Top servis kullanan tarafın masasına çarptıktan sonra, ağı atlayıp diğer tarafa düşmelidir. Topun geçtiği taraf, topu doğrudan karşı tarafın masasına raketle çevirir. Böylece karşılıklı oyun devâm eder. Bir tarafın başarısızlığı karşı tarafa bir puan kazandırır. Servis her beş puanda, bir taraftan diğer tarafa geçer. Eğer servis topu ağı aşarken ağa dokunmuşsa servis tekrarlanır. Buna net denir. Aslı “let”tir. Bir tarafın 21 puana erişmesiyle oyun sona erer. Eğer, her ikisi de 20’ye erişirse taraflar arası iki puan fark edinceye kadar oyun devâm eder. Bir maç üç veya beş oyunla olur. Eğer oyun dört kişi tarafından oynanıyorsa oyuncular birbiri ardınca topa vururlar. Servis yapılırken top sağ masa dörtte birinden, karşı tarafın sağ dörtte birine gitmelidir.

Masa tenisi oyununun çıktığı ilk zamanlarda, savunmaya yönelik ağır bir oyun tarzı benimsenmiştir.

Sayı yapılmak için belirli bir süre yoktu. Bâzan bir sayı yapmak için, bir saatin geçtiği karşılaşmalar olmuştu. Günümüzde oyuna bâzı sınırlayıcı kurallar getirildi. Bir oyun başladıktan 15 dakika sonra bitmezse oyunun geri kalan bölümünde hızlandırma sistemi uygulanır. Buna göre servis atan oyuncu, servis atışı ile birlikte toplam 13 vuruşta sayı yapmalıdır. Ayrıca servis her sayıdan sonra değişmektedir. 1937'den sonra servis atarken oyuncuları parmaklarını kullanarak topu döndürmesi de yasaklanmıştır.

Masa tenisi büyük küçük herkesin yapabileceği bir spor olup, müsâbakalar erkek takım, bayan takım, tek erkek, tek bayan, çift erkek, çift bayan ve karma dallarında yapılmaktadır.

Erkek takım karşılaşmasında üç maçtan ilk beş seti, bayan takım karşılaşmalarında beş maçtan ilk üç seti kazanan takım gâlib sayılır.

Masa tenisi, sporcuların fizikî güç ve kondisyonlarının ortaya konduğu atak, devamlı çalışma isteyen bir spor dalı olarak bilhassa gençler tarafından sevilip çok oynanmaktadır.

MASAJ;

Alm. *Massage (f),* **Fr.** *Massage (m),* **İng.** *Massage.* Çeşitli gâyelerle uygulanan, çok faydalı mekanik bir fizik tedâvi vâsıtası. Masaj, tıp bilgisi olan ellerde bir kat fazla değer kazanır.

Masaj şu durumlarda yapılır: Hareketsizliğe bağlı ödemler (sulu şişmeler), müzmin toplardamar iltihabı, lenfanjit, varis, felçler, müzmin iltihabî mafsal ve mafsal çevresi romatizmaları, harap edici (dejeneratif) mafsal romatizmaları, mafsal ve mafsal çevresi doku adale zedelenmeleri (had dönem geçtikten sonra), iyileşmeye yüz tutan kemik kırıkları, bâzı metabolizma hastalıkları, yağ dokusu, ağrılı şişkinliği (cellulitus), travma sonrası meydana gelen ödem ve kan artıklarının giderilmesinde adalelerin kuvvetlendirilmesinde, yorgun adalelerin dinlendirilmesinde ve yumuşatılmasında oldukça faydalıdır. Adalelere olan tesirlerinden dolayı masaj, sporcular tarafından çok sevilir.

Çeşitli masaj manevraları vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Tazyik manevraları: Sâbit tazyik, cilt üzerinden avuç içi ile yapılır, ağrıyı giderici etkisi vardır. Kayıcı tazyik manevralarından "efloraj" avuç içleri ve parmaklar cilt üzerine iyice intibak ettirildikten sonra, masaj yapılan cilt sahasında elleri birbiri arkasından kayacak şekilde, cilt üzerinde hareket ettirerek yapılır. Avuçları cilt üzerinde daha kolay kaydırabilmek için, masaj yapılacak sahaya talk pudrası veya sıvı vazelin sürülür. Efloraj, yüzeysel veya derin yapılır, ödemleri giderici etkisi vardır.

Derin tesirli kayıcı manevralardan olan "petrisaj" cilt, ciltaltı ve adale tabakalarını iki elle tutup, hamur yoğurur gibi hareketler yaparak tatbik edilir, ödemi giderir, yorgunluğu hafifletir. Kayıcı tazyik manevralarından olan **"friksiyon"**, cilt üzerine parmak uçları konulmak üzere yapılır, ciltaltı dokularda meydana gelmiş yapışıklıklar ve nedbelerin izalesinde çok faydalı ve yumuşatıcı bir manevradır.

2. Perküsyon manevraları: Her biri ellerle deri üzerine ritmik darbeler vurmaktan ibâret olan bu manevralar, özellikle zayıf adalelerin uyarılmasında kullanılır.

3. Vibrasyon manevraları: Bu manevra, parmak uçları, el düz vaziyette ve cilt sahasına dikey tarzda temas ettirildikten sonra yapılan titreme hareketlerinden ibârettir. Ağrı dindirici etkisi vardır. Elle yapılan vibrasyon manevralarından çok daha fazla sayıda titreşim yapan elektrikle çalışan vibratörler de masaj seanslarında kullanılmaktadır.

Masaj, gâyesine göre birkaç manevranın arka arkaya bir seans esnâsında tatbiki sûretiyle yapılır. Masajdan önce hastanın pozisyonu uygun hâle getirilir. Masaj, kuvvet yerine bilgi ve tecrübe isteyen bir fizik vâsıtasıdır. Bilgisizce ve şuursuzca yapılacak bir masaj, fayda yerine zarar verir. Masaj yapmayı meslek edinmiş kişilere "masör" ismi verilir.

Genellikle masajdan önce; masaj yapılacak bölgeye efraruj ışık banyosu, sıcak su banyosu gibi bir fizik vâsıta tatbik olunursa, masajın tesiri daha da artar. Masaj, toplardamarların akış yönünde çevreden merkeze doğru yapılmalıdır.

Masajın, rahatlatıcı, uyku verici ve sâkinleştirici etkisi de söz konusudur. Ateşli hastalık durumlarında, kırık ve çıkıkların erken düzelmesinde, iltihaplı vücut bölgelerinde, kanserli uzuvlara masaj yapılmaz.

MASAL;

Alm. *Marchen (n), Erzahlung (f),* **Fr.** *Fable (m),* **İng.** *Story, tale; fairy tale.* Günlük hayattan sıyrılarak, insanların muhayyilelerinde tabiat ve gerçek dışı âlemde yaşattığı kahramanların hikâyesi. Sözlü nesir türüdür. Yazarları yoktur. Halk masallarına benzeterek ve aynı zamanda içlerine özel bir dünyâ görüşü konarak, belli yazarlar tarafından meydana getirilen masallara sun'î, yâni "yapma masal" denir. İngiliz yazar Oscar Wilde, Danimarkalı Andersan ile Fransız Lafontaine bu tür masallarıyla tanınırlar. Türk

edebiyâtında on sekizinci yüzyıl yazarlarından Giritli Aziz Efendi, türlü kaynaklardan derlediği bu türden olan **Muhayyelât**'ını yazmıştır.

Masallar rüyâya benzer ve insanlardaki arzuları sembolleştirir. Çünkü hayatta mümkün olmayan ve çok istenen her şey masallarda gerçekleşiyor. Adâlet, eşitlik, mutluluk, istenilen şekilde masal dünyâsında bulunur. Meselâ hor görülen bir keloğlan, kurnazlığı sâyesinde şehzâdeleri küçük düşürür. Fakir, öksüz bir kızcağız bir târih cilvesiyle sultan oluverir. Yoksul birinin başına devlet kuşu konar. Masal dünyâsında, gam, kasvet, çirkinlik, âdilik yoktur. İyiler dâimâ mükâfâta kavuşur, kötülereyse en adâletli cezâlar verilir. Masalların bütün dünyâya yayılma gücü ve alanı çok geniştir. Ancak masalların ilk defâ dünyânın hangi bölgesinde söylenildiğine dâir elde kesin bilgi yoktur. Böyle olmasına rağmen masalların kaynağı, yâni menşei ile ilgili bâzı görüşler vardır. Bu görüşlere ilk yer verenler Alman masallarını toplayan Girimm Kardeşler olmuştur. Daha sonraki araştırmacılar Hindoloji, Antropoloji ve Mitolojiye dayanan görüşler ileri sürmüşler, her görüşün temsilcileri diğerlerini tenkit etmişlerdir. Gerçekte masallar rüyâlardan çıkmış ve buna paralel olarak gelişmiştir. Yapı bakımından incelendiğinde rüyâ ve masal arasında sıkı bir bağlılık vardır. Ancak rüyâ kendiliğinden, masallar ise sun'î düşünce mahsülü olarak ortaya çıkar.

Masallar girdikleri toplumun rengine az çok bürünürler. Masallardaki konular, temelde birbirine benzerse de, onu her milletin kendi örf ve âdetlerine, kültürüne uydurduğu bilinmektedir. Hindistan, Arabistan, Anadolu, Akdeniz devletleri masal söyleme bakımından batıya nazaran daha zengindir.

Masallarda gerçek veya gerçeğe yakın bâzı olaylar bulunabilir. Fakat bunlarda gerçek dışı olaylar esas teşkil edip, gerçekçilik bir süs gibi kalmaktadır. Masallarda belki târihî olaylara bile yer verirler. Fakat bunlar masal havasında erimiştir.

İnsanlar, cin (peri), hayvanlar gibi hakîkî veya dev, şahmerân gibi hayâlî varlıklar masallarda içiçe yaşar ve masalların kahramanlarıdır. Bunlar insanlara mahsus ölçüler, huylar içinde ele alınırlar. Yâni insanlar gibi sever, hırslanır, öç alır veya yardım ederler. Masallarda yaşayan balık, kuş, ceylan, at gibi hayvanlar da olağanüstü vasıflar taşırlar. onlar da insan gibi düşünür, konuşur, üzülür, sever, acıma veya kin duyarlar. Hattâ bu katagoriye cansız varlıklar bile katılır.

Masalda insanlar, gerçek veya gerçekdışı vasıflarda görünürler. Bu gerçek olmayan kuvvetlerini büyülü bir araçtan, var olmayan bir mahluktan veya evliyâdan alır. Masalın kahramanları, belli bir toplumun bilinen bir zamanda yaşamış kişileri değildir. Her ülke ve zamanda olabilecek pâdişah, vezir, köylü, kadı, derviş, ırgat, harâmî gibi sembol tiplerdir.

Ancak masallarda her şey tatlıya bağlandığı için, bu tiplerin kötülükleri üstünde fazla durulmaz. Kötüler, korkunç olmaktan gülünç duruma getirilir ve yaptıklarının cezâlarını görürler. İyiler ise uzun yaşayıp mutlu olurlar.

Masallarda çevre büsbütün hayâlî ve gerçek dışı ülkelerdir. Kafdağı, Yedi Derya Adası, Yedi Yerin Altı ve Üstü gibi haritalarda bulunmayan ülkeler gösterilir. Masallarda tasvirler gözlere değil hayâle dayanmaktadır. Dünyâda rastlanması imkansız olan bahçeler, saraylar, ırmaklar, şehirler yer alır. Ne zaman, hangi yerde bulundukları asla bilinmez.

Masallarda aynı kahraman bir ceylan, bir kuş veya bir gül fidanı oluverir. Kısaca şekilden şekle girer. Kötüler biçim değiştirerek sevimsiz varlıklar hâline gelirler. Bir anda kıtalar ötesi mesâfe alındığı gibi, yine bir anda korku, yerini sevince ve mutluluğa bırakır.

Masalı destanlardan ayıran fark, masallarda millî ve dinî inançların zayıf olması, diğer taraftan masalların geniş ve alabildiğine hayâle yer vermesi, her dala konma ve hiçbir şeyde uzun uzadıya durmayış göze çarpar.

Masalın eğitici değeri vardır. Keloğlan masalları dışında, masala müstehcen, çirkin ve ayıp sayılacak hiçbir söz katılmaz. Aşk sahneleri, çabuk ve rümuzla geçiştirilir. Masalın çocuk muhayyilesine geniş ufuklar açtığı gerçektir. Masalın yerini tutmaya çalışan sinema, televizyon gibi şeylerin çocuk muhayyilesini darlaştırdığı ve kalıplaştırdığı son yıllarda eğitimcilerin üzerinde durdukları ve karşı çıktıkları bir durumdur.

Çeşitli milletlerin masallarında, mevzular temelde birbirine benzerse de, her milletin, masallarını kendi örf ve âdetlerine, hislerine, kültürüne uydurduğu, ona kendisinden pekçok şey kattığı şüphesizdir. Ancak memleketi Hindistan sayılan masalların zamanla Avrupa'ya göçtükleri de kuvvetli iddialardandır. Umûmiyetle çocukların sevip okuduğu masallar seçilirken, bu yabancılık unsuru gözden uzak tutulmamalıdır. Bir masalı dinleyen çocuk, masalın vermek istediği dersten çok, oradaki kişilerden ve hâdiselerden etkilenecektir. Bu sebeple, yabancı masallar alınacaksa, bunlardaki yabancı unsurların selâhiyetli kişiler tarafından çıkarılması lâzımdır. Yoksa, millî kültüre yabancılaşma, daha çocuk yaşta dinlenen ve körpe dimağlarda, kuvvetli izler bırakan masallarla başlayabilir.

Halkımız arasında Dede Korkut Hikâyeleri, Binbir Gece Masalları, Keloğlan Masalları sık rastlanan masallarımızdandır. Hele Keloğlan'ın içinden çıkamadığı iş yoktur. Cemiyetimizde, eskiden "Masalcı Nine"ler vardı. Bunlar, tatlı üsluplarıyla, uzun kış gecelerinde, ramazan gecelerinde, evlerde, konaklarda, çıtır çıtır yanan sobaların başında, çocuklara masallarımızı anlatırlardı. Masallar ve bilhassa Türk masalları ekseriyetle, şu üç kısımdan meydana gelir: Giriş veya tekerleme kısmı, mevzuyla pek alâkası olmayan sözlerden meydana gelir: "Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, deve tellâl iken, pire berber iken, ben babamın beşiğini tıngır mıngır sallar iken, babam düştü beşikten, ben fırladım eşikten, babam kaptı küreği, annem aldı maşayı, gösterdiler kapının ardındaki köşeyi..." Bu kısımla, masalı anlatan şahıs dinleyicilerin dikkatini tamâmen kendine çekmeye çalışır. İkinci bölüm asıl vakaların geçtiği kısımdır. Son kısımda yine, bir tekerleme olabilir, ama bunlar, baştakiler kadar uzun olmaz. Pek çoğunda, "Onlar ermiş muradına, biz çıkalım kerevetine" diye sona erer.

Türk masal geleneği, en hayalî anlatış tarzlarını bile gerçeğe yakın bir şekle getirir. Vakalar, olağanüstü unsurlar, fazla akla aykırı bir nitelik taşımaz. Türk masalları, birçok ilmin, sanatın faydalandığı birer hazine değerindedir. Milletimizin, birçok eski örf ve âdetleri, inançları, huyları, masallarımızda bulunabilir. Özellikle dilciler, târihçiler, roman, hikâye, tiyatro, film senaryosu yazanlar için masallar birer hazine değerindedirler.

Folklorcuların masallarla ilgilenmeleri pek eski târihlere uzanmaz. Bu alanda ilk ilmî araştırma 1807'de Elai Johanneaus'nun **Halk Masalları Üstüne Görüşler** kitabıdır. 1813'te Alman Grimm Kardeşler, Alman masallarını derleyerek bu yolda hizmet vermiştir. Türk masalları ilk önce **Billur Köşk** adlı bir eserle görülmüştür. George Jakob'un 1898'de yayınladığı bu eser, Menzel tarafından 1923'te yayınlanmıştır. Macar İ. Kunoş'un çalışmaları tâkib etmiştir. İgnace Kunoş Türk masallarını araştırıp incelemiş ve tasnif etmiştir. Ayrıca **Türk Halk Edebiyatı** eserini 1925 yılında İstanbul'da neşretmiştir. **İstanbul Halk Masalları** (1905), **Adakale Masalları** ise 1907'de neşredilmiştir.

Daha sonra bu çalışmalar Erzurum A.Ü. Edebiyat Fakültesinde geniş yer tutmuştur. **Gümüşhane Masalları, Elazığ Masalları, Erzurum Masalları, Taşeli Bölgesi Masalları** ve **Türk-İskoç Masalları Mukayesesi** gibi çalışmalar görülmüştür. Tâhir Alangu, Eflatun Cem Güney, Şükrü Elçin, A. Edip Uysal gibi araştırıcı ve yazarlar da bu sâhada çalışmalar yapmışlardır.

MASER;

Alm. *Maser (m),* **Fr.** *Maser (m),* **İng.** *Maser.* Atomların, dışarıdan uyarılması neticesinde dışarıya salınan radyasyon yardımı ile elde edilen, genliği yükseltilmiş elektromanyetik dalga. Maser, önceleri ilk maserin mikrodalga frekansında çalışması sebebiyle İngilizce (Mikrovawe Amplification by stimulated Emission of radiation) cümlesindeki kelimelerin baş harflerinin alınmasından türetilmiştir. Bugünse işitme frekansından îtibâren (20 ilâ 20.000 cycles/sâniye), görünen ve ultraviolet frekanslı elektromanyetik bölgelerde dahi aynı prensip tatbik edildiğinden maser, (Molecular amplification by Stimulated Emission of Radiation) olarak târif edilmektedir. Maser, tahrikli radyasyon (ışın, şua) neşriyle (yayılmasıyla) mikrodalga veya moleküler dalga kuvvetlendirilmesi demektir. Cihaz, hassas olarak tâyin edilmiş frekansta mikrodalga osilasyonları (titreşimleri) ve düşük gürültü seviyeli amplifikasyon (kuvvetlendirme) elde etmeyi sağlar. Bu maksatla atomların ve moleküllerin iç enerjisinden faydalanan bir amplifikatör ve osilatör grubu kullanılır. Âletin çalışmasının temel prensibi olan tahrikli neşriyat (stimulated emission), tedirgin (aşırı enerji yüklü) hâldeki bir atoma, dışarıdan eşit enerjili bir fotonun çarpması sonucu atomun aynı özellikli bir foton neşretmesi şeklinde meydana gelir. Böylece tahrik eden foton veya dalgalar çarptıkları tedirgin atomlar tarafından neşredilen fotonlarla kuvvetlenir. Bir maser, gaz veya katı hâlde aktif bir ortamdan ibârettir. Sistem çeşitli frekanslar hâlinde elektromanyetik bir radyasyona mâruz bırakılır. İçerideki atomların çoğu bu tesirle yüksek enerjili (tedirgin) hâle gelir. Böylece tahrikli bir frekans hâsıl olur. Aktif ortam, rezonans sağlayan bir boşlukla çevrili olduğundan, tek bir çıkış frekansına eşdeğer osilasyon modlu paralel dalgalar teşekkül eder. Bunların optik frekanslarda çalışanlarına optik maser veya laser adı verilir.

Maser dalgaları oldukça kararlı ve monokromatik (aynı frekans ve fazda) olduğu için astronomi ve uzay haberleşmesinde, gürültü seviyesi olmayan yükselticiler olarak kullanılırlar. Maserde dalga rezonans sistemi, atom enerji seviyelerinden istifâde edilerek çalıştığı için, dalga boyları çok küçük olmasına rağmen îmâl edilmesi mümkündür. Halbuki aynı frekansta mevcut hiçbir manyetik dalga rezonatörü yapılamaz. Çünkü rezonatör yapımı dalga boyu büyüklüğü ile sınırlıdır. Maser dalga boyu 1 mm'den çok küçüktür. Klasik metodlarla elde edilen en yüksek frekansa (daha doğrusu en küçük dalga boyuna) sâhip rezonatör radar cihazlarında kullanılmaktadır.

İlk maser rezonatörü (osilatör de denir) Charles H.Townes, James P.Gordon ve Herbert J.Zeiger tarafından 1954 senesinde yapıldı. Bu maserde amonyak gazının özel frekansından istifâde edildi. azot atomu amonyak molekülünde (NH_3) hidrojen atomları arasında 24.000 MHz ile titreşir. Bu frekansla titreşen amonyak molekülleri, havasız elektrostatik bir ortamdan geçirilirken aynı frekansta

titreşen amonyak molekülleri bir hüzme şeklinde rezonatöre gelir. Rezonatör de enerji seviyelerindeki değişmelerle foton üretimine sebep olur. Bu fotonlar aynı fazda, aynı frekansta mikrodalgalar hâlinde titreşirler. Mikrodalga, rezonatörden dalga klavuzu ile alınarak yayınlanır.

Maserin kullanıldığı yerler: Maserin kullanıldığı en mühim saha haberleşmedir. Haberleşmede karşılaşılan en büyük sıkıntı muhâbere edilen kanalların mahdut olmasıdır. Böyle bir muhâbere trafiğinde yayınların birbirine müdâhale etmemesi için, mikrodalga (yüksek frekans) kullanılması gerekir. Maser bu tür haberleşme için çok uygundur. Mikrodalga ile yayında, yayın yapan istasyonla alıcının birbirini görmesi lâzımdır. Bu bakımdan ara istasyonlara ihtiyaç vardır. Dünyâ etrâfında yörüngede bulunan uydular, ara istasyon vazifesi yaparlar. 1962 senesinde yörüngeye oturtulan Telstar uydusu bu vazifeyi icrâ etmektedir. Telstar 3700-4200 ve 5925-6425 MHz bandlarında maser yayını alır ve yükselterek yayınlar.

Maser'in kullanıldığı bir saha da, uzaya fırlatılan araçların göndereceği bilgiler içindir. Uzay aracı çok küçük ve mesâfe çok uzak olduğu için mikrodalga vericisinin hem küçük hem de yaptığı yayının gürültüsüz olarak alınması gereklidir. Maser bu maksada mükemmel cevap verir. 1964 senesinde 383.180 km mesafedeki ay yüzeyinden Ranger VII ay modülünün gönderdiği TV yayınları ile 1965 senesinde 215.740.000 km mesâfedeki Mars yüzeyinden Mariner IV'ün gönderdiği çok net resim yayınları, maser ile sağlanmıştır. Bu kadar uzak mesâfeden optik ve radyo dalgaları ile TV ve resim yayını mümkün değildir.

Maser yayını ile uzaydaki gazların cinslerini tesbit etmek mümkündür. Bu maksatla hidrojen atomu ile 1421 MHz'de çalışan hidrojen maseri yapılmıştır.

MASKE;

Alm. *Maske (f),* **Fr.** *Masque (m),* **İng.** *Mask.* İnsan ve hayvan sûretlerine (resimlerine) acâyip şekiller verdikten sonra yüzü gizlemeye yarayan eşyâ. Maskeler üzerindeki çalışmalar antropoloji ve sanat târihinde önemli bir yer tutar. Çok eskiden insanların maskeler kullandıkları, taşlar üzerine kazıdıkları resimlerden anlaşılmaktadır. Maskeler umûmiyetle bir hayvan kafasını esas alır.

Maskenin, insanların târih boyunca zaman zaman nasıl davranış değişiklikleri geçirdiğini göstermesi bakımından önemi büyüktür. Maskeler dâimâ hayâlî hayvan hikâyelerine konu olmuş ve bunu giyen insanlar bu hikâyelere uygun danslar yapmıştır. Meselâ, Fransa'daki Mige Mağarasında dağ keçisi kafasını andıran iki sivri boynuzlu maskelerle keçi gibi dans eden insan resimleri buna en güzel örnektir. Bâbil, Ur, Tibet ve Çin'de dînî âyinlerde bu tür maskeler kullanılmıştır. Doğu Misissippi bölgesinde tahtadan, insan kafasını andıran, görünüşü çok korkunç maskeler senede bir defâ çeşitli hastalıkların kovulması için seremoni seklinde takılırdı. Maskelerin kullanılması insanların bâtıl düşüncelere sapması oranında artmıştır.

Modern dünyâda sapık inanışlı bâzı toplulukların maske giyerek toplantı ve âyin yaptıkları bilinmektedir. Maske ayrıca, kendisine güveni olmayan kişilerin gerçek hüviyetleri ile yapamıyacakları işleri yapmaya yardımcı olur. Amerika'daki Klux Klan cemiyeti, İtalya'daki Kızıl Tugaylar bu türlere misaldir.

Maske, günümüzde en çok tiyatro sahnelerinde kullanılmaktadır. Tiyatro sanatçıları maske yardımı ile insan karakterlerini daha iyi temsil edebilirler. Bu tür maskeler ekseriyâ ağızdan yukarıda kalan renkli yarım maskelerdir. Remo Bufano'nun yaptığı Alis Harikalar Ülkesinde isimli maskeli oyunu buna en güzel örnektir. Son senelerde İtalyan sanatçılar tarafından maske giyilerek yapılan kukla oyunları oldukça dikkati çekmiş ve televizyon oyunları hazırlanmasında çok kullanılmıştır.

Günümüzde Avrupa ve Amerika'da karnavallarda, insanlaştırılmış kocaman hayvan kafalarından maskeler takılması âdet hâlini almıştır. Bu karnavallarda maske takan insanlar günlük yaşayışlarında yapmadıkları taşkın hareketlerle âdetâ taktıkları maskeye âit hayvanı taklit ederler.

Maskenin teknoloji ve sporda da yeri vardır. Kaynakçı, kaynak maskesi ile kaynak yapar. Zehirli, biyolojik ve kimyâsal gazlardan korunmak için savaşta maske şarttır. Büyük yangınlarda duman maskesi ile binâ içlerine girilir (Bkz. Gaz Maskeleri). Amerikan futbolunu maskesiz oynamak mümkün değildir. Eskrim, hokey ve daha birçok spor, maske ile yapılır.

MASLAHATGÜZAR;

Alm. *Geschafstrager (m),* **Fr.** *Charge d'affaires (m),* **İng.** *Chargė d'affaires.* Diplomasi dilinde, büyükelçi ve elçilerden sonra gelen görevli meslek memuru. Büyükelçi ve elçiler görev yaptıkları ülke dışına çıkacakları zaman kendilerinden sonra gelen memuru yerlerine vekil bırakırlar. Bu memura "maslahatgüzar" denir. Maslahatgüzar bırakılacağı zaman, bu ülkenin Dışişleri Bakanlığına yazı ile bildirilir. Yalnız elçi veya büyükelçiler ülke içinde geziye çıktığında maslahatgüzarlar bırakmazlar.

Misyon şefinin (elçi veya büyükelçi), ülke dışında bulunduğu belli zamanlarda görev yapanlara “geçici maslahatgüzar” denir.

Bir ülke, elçi veya büyükelçi bulundurmayıp, oradaki işlerini bir maslahatgüzarla yürütebilir. Böyle durumlardaki maslahatgüzara “dâimî maslahatgüzar” adı verilir. Bu şekilde görev verilenler devlet başkanı nezdinde gönderilmedikleri için, ona güven mektubu vermezler. Dışişleri Bakanı nezdinde tâyin edilmiş olurlar. Maslahatgüzarların protokoldeki yeri büyükelçi ve elçilerden sonradır.

MASONLUK;

insanlar arasında din, dil ve ırk farkı gözetmeden kardeşlik, hürriyet, eşitlik ve adâlet ilkelerini savunduğunu iddiâ eden daha çok Yahûdilik temelleri üzerine dayalı millî ve mânevî değerleri bozmak gâyesi ile kurulmuş kısmen gizli bir cemiyet. Eski Mısır’dan alınmış bâzı sembollerle birlikte; Yahûdi târih, din ve sembolleriyle çok yakın bir bağlantısı olan gizli masonluk yolunun resmen kuruluş târihi 16. asrın sonudur. Teşkilât bilhassa 18. asrın başından îtibâren gelişme göstermeye başladı. Bu asrın başlarında İngiltere’de 6 mason locası vardı. 24 Haziran 1717’de ilk büyük locası kuruldu.

1721 senesinde Montagu Dükünün masonluğu kabul etmesinden sonra, İngiliz Kraliyet Âilesi tamâmen mason oldu ve bu durumu devâm ettirdi. İskoç Büyük Locası ise 30 Kasım 1736’da kuruldu.

Amerika Birleşik Devletleri’nde, ilk mason locası 1730 senesinde kurulmuş ve süratle yayılmıştır. Bugün Amerika Birleşik Devletleri’nde 49 büyük loca, 15.770 loca ve 4 milyonun üstünde üye mevcuttur.

1877 Mason Locaları Genel Toplantısında üyelerin yeminlerini kutsal kitaplar üzerine değil, nâmus üzerine yapmaları kararlaştırıldı. Masonların 1900 senesinde bir toplantıda aldıkları kararla ilgili zabıtların 102. sayfasında “Dindârlara ve mâbetlere galebe çalmak (gâlib gelmek) kâfi değildir, asıl maksadımız dinleri yok etmektir.” yazılıdır. Papalık da Katoliklerin mason olmalarını yasaklamıştır.

Masonlar, İslâmiyeti mason localarının direktiflerine uygun olarak anlatan din kitapları, Kur’ân-ı kerîm tefsirleri, ilmihaller yazdırdıkları gibi, bu kimselere “büyük İslâm âlimi, müctehid, müceddid” gibi isimleri yakıştırarak Müslümanları gerçek İslâmiyetten uzaklaştırmaya çalışmışlardı. Cemâleddîn Efgânî, Muhammed Abduh, Reşit Rızâ gibi kimseler bunun önemli misâlini teşkil ederler.

Fransa’da basılan **Les Franco-Macons** kitabında bunlar övülerek 127. sayfasında “Mısır’da kurulan mason localarının başına Cemâleddîn Efgânî ve ondan sonra Muhammed Abduh getirildi. Bunlar Müslümanlar arasında masonluğun yayılmasına çok yardım ettiler.” denilmektedir.

Bugün dünyâda en yaygın olan mason kulüpleri Rotary ve Lions’tur. Asil, zengin, devlet adamı, ilim adamı gibi şöhret ve îtibâr sâhibi veya ileride mevki ve makam kazanabilecek kimseleri tercihen cemiyetlerine üye kaydederler.

Üyeler arasında kabaca çıraklık, kalfalık ve ustalık gibi bir derecelendirme mevcuttur. Üye olmayanlara merâsimleri hakkında bilgi vermedikleri gibi, üyeler arasında sıkı bir bağlılık ve gizlilik isterler. Birbirlerini muhtelif işâret ve amblemlerle tanırlar. Masonluğun gizlilikle ilgili genel prensibini şu şekilde ifâde etmek mümkündür: “Masonluk kendini her yerde hissettirmeli fakat hiç bir yerde görünmemelidir.”

Masonluğa kabul edilen şahıs, önce kendi örf ve âdetleri dikkate alınarak eğitilir. Daha sonra mason prensiplerine ağırlık verilerek, masonluk bir doktrin olarak şahsın kafasına yerleştirilir.

Masonların insan kazanmak ve cemiyetlerini yüceltmek için yaptıkları propaganda ile icraatları arasında büyük uçurumlar mevcuttur:

1. Masonluk, insanlık, dünyâ vatandaşlığı, enternasyonalizm gibi ülküleri benimsediğini ileri sürer. Uygulamada ise masonlar sadece aynı teşkilât mensuplarını kardeş görür ve ancak aynı teşkilâta bağlananlara yardımcı olurlar.

2. Îmân ve vicdan hürriyeti mücâdelesi yaptıklarını savunurlarken, asıl olarak gâyeleri başta İslâmiyet olmak üzere semâvî dinleri yok etmek ve masonluk inancını bir din gibi benimsetmektir.

3. Kişide ehliyet ve liyakat vasıflarını esas kabul ettiğini iddiâ etmekle birlikte locaya mensubiyeti ilk plânda tutmaktadırlar.

4. Dil ve ırk ayırımı yoktur sözlerine karşılık mason localarında bilhassa Yahûdîlerin ve dönmelerin en önemli mevkılerde bulunduğu görülmektedir. Nitekim zaman zaman masonluk, üyelerince, Yahûdî emellerine, ülkülerine vâsıta olduğu, İsrâil Devletinin kurulması için bir araç olarak kullanıldığı ve Yahûdîliğin beynelmilel himâyesinin ardında bulunduğu ileri sürülerek tenkit edilmiştir.

Türkiye’de masonluk: On sekizinci asrın başlarında Halep ve İzmir’de locaların açılması ile faâliyete geçen masonluk; Hama, Humus ve İstanbul localarını açarak genişledi. 1820’den sonra İstanbul,

Makedonya, Trakya, İzmir ve Suriye'de muhtelif büyük localara bağlı localar kuruldu. O târihlerde bu localara kaydolan Müslümanlar yok denecek kadar azdı. İngiltere Büyük Locasına bağlı olarak 1856-1860-1861'de İstanbul'da açılan localara ise, başta Mısırlı Prens Mustafa Fâzıl Paşa olmak üzere, devlet ileri gelenlerinden girenler oldu. 1861 yılında Mısırlı Prens Halîm Paşa mason Osmanlı Şurâ-yı Âlisini kurunca, Reşid Paşa, Fuat Paşa, Süleymân Paşa, Mithad Paşa gibi ileri gelen devlet adamları da mason locasına girdiler. Sultan İkinci Abdülhamîd Han bunların çalışmalarını, gâyelerini, din ve devlet aleyhine bulunduğundan sıkı takibat altına aldı. Bunun için, İkinci Meşrûtiyetin îlânına kadar Türk masonlarının gelişmesi durdu. Bu devirde sâdece Selânik ve civârındaki mason locaları hummalı bir faâliyet ve canlılık içerisinde çalışmasını sürdürdüler. İkinci Meşrûtiyetin ilânından sonra çoğunluğu mason olan Jön Türkler ve İttihatçılar (Talat Paşa, Enver Paşa, Mahmûd Şevket Paşa, Cemâl Paşa, Süleyman Paşa, Hüseyin Câhid Yalçın, Emanuel Karasu, vs.) Hareket Ordusu ile İstanbul'a gelip iktidarda söz sâhibi olunca, Osmanlı Devletinde masonlar için yeni bir dönem başladı. 25 Haziran 1909'da Türkiye Büyük Locası kuruldu. O zaman faâliyette bulunan değişik adlardaki localar, bu kuruluşa katıldılar. Yapılan seçimde Talat Paşa büyük üstatlığa, Filozof Rıza Tevfik kâtipliğe, Albay Gâlib Bey büyük üstat yardımcılığına getirildiler. Çalışmalarına büyük bir hızla devâm eden masonlar, bütün Osmanlı ülkesinde 32 loca açtılar. Birinci Dünyâ Savaşı sırasında Bahriye Nâzırı Cemâl Paşa, Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım ve Hayri Ürgüplü, Polis Müdürü Bedreddîn bey gibi tanınmış şahıslar da mason oldu. Birinci Dünyâ Savaşı bitip, Osmanlı Devleti işgâl edilmeye başlayınca, İttihat ve Terakkîye mensup masonlar milletin gözünden düştükleri için, masonluktan çıkarıldılar. Cumhûriyetin îlânından sonra da çalışmalarına devâm eden masonların faâliyetleri, 1935 yılında çıkarılan bir kânunla yasaklandı. 1948 yılına kadar pasif kalan masonlar, Tıp Profesörü Mim Kemal Öke'nin başkanlığında Türkiye Mason Derneğini kurdular. Türkiye Büyük Locası (Türk Yükseltme Cemiyeti) 1964'te İskoçya Büyük Locası ve 1971'de İngiltere Büyük Locası tarafından tanındı. Bugün İstanbul'da 26, Ankara'da 14, İzmir'de 18 loca bulunmaktadır (1993). Türkiye'de aralarında çeşitli anlaşmazlıklar bulunan genelde dört mason derneği vardır. Bunlar Türkiye Mason Derneği, Türk Yükseltme Cemiyeti, Türkiye Kültür ve Fikir Derneği ile Türkiye Büyük Mason Mahfili Derneğidir.

MASTAR;

Alm. *Messkluppe, Schublehre (f),* **Fr.** *Jauge (f), vernier (m),* **İng.** *Template, templet.* Boyutları sâbitleştirilmiş kontrol âletleri. Zamânımızda büyük ekonomik faydalar sağladığı için, bilhassa serî üretim ünitelerinde çok kullanılmaktadır. Bu yüzden mastarlar, serî îmâlâtın en uygun ölçü kontrol âletleridir. Bugün sanâyi üretiminin çok fazla olduğu ileri ülkelerde mastar ve mastarlarla kontrol konuları çok daha ileri seviyeye ulaşmıştır. Ülkemizde mastar kullanma alışkanlığı henüz yenidir. Başlıca uygulama alanları:

a) Serî îmâlât parçalarının boyut kontrolleri için,

b) Başka şekilde kontrol imkânı olmayan geometrik profil ve şekillerin kontrolleri için. Mastarlar her îmâlât takımlarında arandığı gibi konstrüksiyon bakımından basit ve maksada uygun olmalıdır. Bu, mastar konstrüktörünün önemli bir hedefidir. Basitlikteki maksat, ilkellik değildir. Maksada uygunluğun zamanla değiştirilmesi imkânlarını da göz önünde tutmak gereklidir.

Mastar konstrüksiyonu için önceden bâzı bilgilerin bilinmesi lüzumludur:

a) Kontrol edilecek iş parçasının geometrik şekli - ölçüsü - toleransı - malzemesi - îmâlâtı miktarı.

b) Mastarlama sırası, iş parçasının işlem sırasına göre tertip edilmelidir. Operasyon plânlarında, işlemlerin cinsi, sırası, takımların ve aparatların numarası gösterilir. Bu bilgiler, mastarların seçimi ve konstrüksiyonuna tesir eden, yol gösteren faktörlerdir.

Mastarlar uygulama yerlerine göre şöyle sınıflandırılır:

1. Îmâlât mastarları: Îmâlât esnâsında iş parçasını îmâl eden işçi tarafından kullanılır.

2. Kalite kontrol mastarları: Bir iş yerinin kalite kontrol şûbesi tarafından iş parçalarının son kontrolleri için kullanılır.

3. Teslimat mastarları: İş parçaları müşteriye teslim edilirken müşteri tarafından kullanılan mastarlardır.

4. Takım mastarları: Takım îmâlâtında kullanılan mastarlardır.

5. Yardımcı mastarlar: Mastara ilâve edilebilen parçalardır.

MAŞA;

Alm. *Feuerzange (f); Klammer (f); (Haar-) spange (f),* **Fr.** *Pincettes (f.pl.); pince (f); barrette (f),* **İng.** *Tongs; pincers.* Kor hâlindeki ateşleri karıştırmak, kızgın şeyler ve ufak tefek parçaları tutmaya

yarayan âlet. Berberlerin ve hanımların saçlara bir düzen ve şekil vermek için kullandıkları elektrik iletkenli metal âletlere de maşa denir.

Herhangi bir işi, usûlüne göre yapmak veya bu işten gelebilecek tehlike ve zararların kendisine bırakılmak üzere araya konulan kimse, yardımcı veya vasıtaya da bu isim verilmektedir.

Maşa, bir ucu birbirine birleştirilmiş, diğer uçları ise birbirine, kullanış gâyesine uygun bir mesâfede ayrılmış (V) biçiminde îmâl edilir. Uzun kollar, umûmiyetle yassı metal parçalardır. Uzun yassı metal parçaların ortasından uygun şekilde ikiye katlanmasıyla da maşa îmâl edilmesi yaygındır. Birleşik ucundan tutulup sıkılması ile istenilen parçalar, açık kısmının kolları arasında sıkışırlar. Bu usûlle çalışan ve şekil olarak benzemesine rağmen pekçok farklı yönleri bulunan maşalar mevcuttur.

Maşa; Türkçeden Arapçaya “mahşe” biçiminde geçmiş bir kelimedir. Maşaların demirden, çelikten, pirinçten, bakırdan, gümüşten ve altından yapılanları da vardır. Dibcik, baston, büyük bıçak sapları içerisinde yuvarlak biçimde olan nargile maşalarının antika değerleri olup, günümüzde bunlara müzelerde rastlamak mümkündür.

Camcılık sanâyiinde kıvama gelmiş cam humurlarını, üfleme borusundan ayırmada, derilerin işlenmesi esnâsındaki gerilmelerinde, kâğıt, karton, levha hâlinde olan kâğıtların masa üzerine tutturulmasında geniş ağızlı demir ve metal maşalar kullanılır. Son zamanlarda bütün kol saatlerinin ayarlanması, çapa biçiminde maşa ismi verilen küçük parça ile yapılmaktadır.

Kuyumcular, yazıcılık sanatıyla uğraşanlar, işlerinde devamlı maşa denilen küçük bir âlet kullanırlar.

Maşa âleti, otomatik dokuma tezgâhlarında ipliklerin koptuğu veya azaldığı zaman tezgâhı durdurmaya da yarar. Bunun yanında; tıpta, saatçilik mesleği ve buna benzer birçok yerlerde de maşa adı verilen çeşitli âletler kullanılmaktadır.

MAŞATLIK;

Müslüman olmayan kişilerin öldükten sonra gömüldükleri mezarlıklara verilen isim. Fâtih Sultan Mehmed Han, İstanbul’u fethettikten sonra, İslâm dîni inancının dışındaki yabancılara kendi din ve inançlarına göre ibâdet etmelerini serbest bıraktı. İzinle yaşadıkları şehirlerde ölen Yahûdî, Hıristiyan ve diğer yabancılara ayrı bir mezarlık kurma ruhsatı da verildi. Bunun neticesinde mevcut gayri müslim mezarlıkları “maşatlıkları” meydana geldi. Daha sonraki yıllarda İstanbul’da ve diğer şehirlerde gayri müslim sayısının artması üzerine maşatlık sayısı da arttı.

Bütün maşatlıkların en belirgin özelliği mezar taşlarının düz olması ve üzerinde altı köşeli yıldız işâretinin bulunmasıdır. İlk zamanlarda, maşatlıklardaki mezarlara taş dikilmezdi. Daha sonraki yüzyıllarda taş dikme geleneği ortaya çıktı.

İstanbul’dan başka Edirne, Erdek vs. gibi yerlerde de maşatlıklar meydana geldi.

MATA HARİ;

dünyâca ünlü kadın câsus. Birinci Dünyâ Harbi yıllarında Almanlar hesabına çalıştı. Hollandalı olan Mata Hari’nin asıl ismi Margaretha Geetruide Zelle’dir. Hollandalı bir işadamının kızı olup, okul çağında bir manastırda eğitim gördü. 18 yaşındayken Hollanda ordusunda görevli İskoç asıllı bir subay ile evlendi. Kocasının vazifesi sebebiyle bir müddet Amsterdam’da, bir süre de Java Adasında kaldı. Hollanda’ya dönüşünde kocasından ayrılarak Paris’e yerleşti. Burada dansözlüğe başladı ve kısa bir süre içerisinde meşhur oldu. Şöhreti Paris, Londra, Viyana, Berlin ve Roma gibi Avrupa’nın önemli şehirlerine yayıldı. Buralarda ilgili devletlerin hükümetlerinde görev yapan önemli kişilerle yakınlık kurdu.

Mata Hari’nin bu durumundan istifâde eden Almanlar, onu Almanya’ya çağırarak, Alman Gizli Servisine aldılar. Birinci Dünyâ Harbinden birkaç sene önce Almanya’nın Lörrach şehrindeki Alman Espionaj Okulunda câsusluk üzerine eğitim gördü. Bu arada Berlin polis şefiyle de yakınlık kurdu. Alman Gizli Servisindeki kod numarası H21 olan Mata Hari, 1915 senesinde tekrar Fransa’ya döndü. Fransız Gizli Servisi, Mata Hari’nin Almanlar hesâbına çalışan bir câsus olduğunu bilmelerine rağmen, herhangi bir müdâhalede bulunamıyorlardı. Mata Hari’nin, gerek Fransız ve gerekse Hollanda hükümetlerinde nüfûz sâhibi kişilerle çok yakın teması vardı. Ancak o, kendisi için hazırlanan tuzaklardan ustalıkla kurtulmayı başarıyordu.

Fransız, İngiliz, Rus subay ve devlet adamlarından topladığı çok gizli askerî bilgileri kızına yazılmış masum mektuplar hâlinde özel diplomatik kurye ile Paris’ten Almanlar’a ulaştırıyordu. Alman askerî ve denizcilik istihbârât başkanlarıyla berâber toplantılara katıldığı Madrid’den Paris’e döndükten sonra 13 Şubat 1917’de tevkif edildi. Yıllardır hakkında toplanan belgelerin en önemlisi, son Madrid seyâhatinde, Madrid elçiliğinden Alman askerî merkezine kendi kodu (H21) ile gönderdiği ve yolda ele

geçirilen telgraftı. Madrid dönüşü alacağı 15.000 İspanyol Pezosu tutarındaki çek, tevkifinde üzerinde bulundu. Bir diğer delil de, 1915'te Fransa'ya dönmesinden önce, Alman Gizli Servisinden aldığı 30.000 Mark'lık senetti. Mahkemenin söz konusu paralarla ilgili suçlamasını; "Hediye aldım." şeklinde reddeden Mata Hari, mahkeme heyetinin kuvvetli delil bulamamasına rağmen, îdâma mahkûm edildi ve 15 Ekim 1917'de kurşuna dizildi.

Îdâma giderken gâyet soğukkanlı olan Mata Hari; "Bu Fransızlar beni öldürmekle ne kazanacaklar, savaşı mı kazanacaklar?" diye yanındakilere dert yanmıştır. Kurşuna dizilirken gözlerini bağlatmayarak, kendisinden beklenmeyen bir cesâret ve soğukkanlılık göstermiştir.

MATBAA;

Alm. *Druckerei,* **Fr.** *İmprimerie,* **İng.** *Printing office.* Yazı, resim veya şekilleri, kâğıt, deri, kumaş gibi malzemeler üzerine özel bir sûrette basarak çıkaran ve birden çok nüsha hâline getirilmesini sağlayan makine veya sistem. Baskı makinesi diye de bilinen matbaa, Arapça asıllı bir kelimedir. Basım evi, basım yeri, baskı âleti gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

Allahü teâlâ ilk insan olan Âdem aleyhisselâma peygamberlik verdi. Emir ve yasaklarını bildirmek için de kitap gönderdi. Fizik, kimyâ, tıp, eczâcılık ve matematik bilgileri hazret-i Âdem'e öğretildi. Âdem aleyhisselâm ve onun neslinden gelen insanlar, kerpiç üstüne çeşitli dillerde yazılar yazdılar. Diğer peygamberlere gönderilen kitaplar da insanlar tarafından okunup yazıldı. Ayrıca çeşitli ilimlerle ilgili kitaplar yazıldı. Bu kitaplar ilk zamanlar elle yazıldıysa da, zamanla daha çok kimsenin faydalanabilmesi için çoğaltma yolları araştırıldı. Taş ve ağaç üzerine oyulan çeşitli damgalar ve kalıplar geliştirildi. Böylece baskı tekniği ve matbaa ortaya çıktı. Eski devirlerden beri bilinen ve kullanılan matbaa bal mumu veya kil üzerine silindir biçimindeki damgalar ve kalıplarla elde edildi. Tahta ve metal kalıplarla oyulmuş tuğlalardan da faydalanıldı. M.S. 2. yüzyılın sonlarında Çinliler tarafından geliştirilen matbaada klâsik budist metinler basıldı. Mermer levhalara oyulan yazı ve şekiller üzerine ıslak kâğıt basıldı, kâğıt üzerine çıkan kabartma yazı ve şekiller mürekkeple boyandı. Böylece tek tek yazmak veya çizmek gibi zorluklar bir kenara bırakılarak aynı yazı ve şekiller pekçok sayıda çoğaltılabildi. Zamanla mermer levhaların yerini ağaç baskı blokları aldı. Ağaç blok üzerine harfler ve şekiller kabartmalar hâlinde oyuldu. Basım için ağaç blok fırçayla mürekkeplendi. Mürekkepli kısmın üzerine kâğıt basılarak yazı ve şekiller kâğıt üzerine aktarıldı. Bu usulle Çin ve Japonya'da M.S. 8 ve 9. yüzyılarda çeşitli kutsal metinler basıldı. On birinci yüzyılda Çinli bir bilim adamı olan Sheng, metni meydana getiren harfleri, kil ve tutkalı karıştırıp pişirerek tek tek hazırlama usulünü buldu. Özel hazırlanmış ve pişirilmiş olan harfleri bir demir levhanın üzerine yan yana dizdi. Üzerlerini reçine, mum ve kâğıt külüyle sıvadı. Daha sonra levhayı hafif ateşte ısıtarak harflerin katılaşmasını sağladı. Katılaşmış harflerle kaplı levhanın üzerini mürekkepleyerek üzerine kâğıdı bastı ve basılmasını istediği metinden istediği kadar nüsha çoğalttı. Basım işlemi bittikten sonra da kalıbı yeniden ısıtarak harfleri tek tek söktü. Bu harfleri sonraki seferlerde tekrar tekrar kullanabilme usûlünü geliştirdi. Böylece tipo baskı tekniğinin ilk örneği elde edilmiş oldu.

Çinlilerle komşu olan ve münâsebette bulunan Türkler de matbaayı kullanmaya başladılar.

Türkiye Bilimsel Araştırma Kurumu Tübitak'ın aylık olarak yayınladığı Bilim ve Teknik Dergisinin Ağustos 1993 târihli 309. sayısında Türklerin M.S. 8. yüzyılda matbaayı bildikleri ve baskı tekniğini kullandıkları şöyle bildiriliyor; "Basım işinin bulunması Çinliler ve Türklere âittir. Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisince yapılan araştırmalarda Doğu Türkistan'da yaşamış Türk halklarının dilleri ve kültürleri inceleniyor. Turfan yöresinde yapılan kazılar ve elde edilen ip uçları basım işinin Türkiye'de sanıldığı gibi, ilk defâ Mainz'li Alman Johannes Gutenberg tarafından bulunmadığını buna karşılık M.S. 8. yüzyılda Doğu Türkistan'da bulunduğunu ortaya çıkarıyor.

Bilimler Akademisi'nden Annamarie von Gabain'in incelemeleriyle Berlin'de değerlendirilen Doğu Türkistan baskı kitapları, Uygur ve eski Türk kültürünün örneklerini oluşturuyor ve "Turfan Araştırmaları" olarak anılıyor. Sekizinci yüzyılın ortalarında Kore ve Japonya'daki örnekleriyle benzerlik gösteren Turfan tahta baskılar 100.000'den çok örneği basılmış olan budist sutra resim ve metinleri gösteriyor. Eski Türkçe olan bu eşsiz güzellikteki baskılar Doğu Türkistan'ın Taklamakan Çölü çevresinde Tarım Irmağı, Aksu-Turfan şehirleri yörelerinde bulunuyor. Dînî belgelerin, resmî evrakların, yıllık takvimlerin çoğunlukta olduğu binlerce kitap tahta oyma harf ve klişelerle basılarak geniş bir alana dağıtılmış bulunuyor. Berlin Brandenburg Bilimler Akademisi ilk baskı örneklerini topluyor ve araştırmaları yoğun olarak sürdürüyor.

Ticâret yapmak ve İslâmiyeti yaymak gâyesiyle Semerkand ve diğer Orta Asya şehirlerine giden Müslüman-Arap tüccarlar kâğıt kullanımını ve baskı tekniğini görerek memleketlerinde uygulamaya başladılar. Kuzey Afrika üzerinden İspanya'ya geçen ve devlet kuran Endülüs Emevileri de matbaa ve baskı tekniğini kullandılar. Bunlardan da ticâret ve ilim öğrenmek için Endülüs'e giden Avrupalılar öğrendiler. On dördüncü yüzyıldan îtibâren Avrupa'da matbaa kullanılmaya başlandı. İlk zamanlar

daha çok dînî mâhiyetteki resimler basıldı. 15. yüzyılın başlarında ise birkaç sayfalık küçük kitapçıklar basılmaya başlandı. 1423-37 seneleri arasında harflerin tek tek ağaçtan oyularak hazırlanmasına geçildi. Daha sonra metalden hazırlanan harflerle baskı yapıldı. Önce pirinç veya tunçtan bir dizi harf kalıbı hazırlandı. Sonra bu kalıplar, basılacak metni meydana getirecek şekilde kil veya kurşun gibi yumuşak bir metal matris üzerine tek tek vuruldu. Arkasından matrisin yüzeyine kurşun dökülerek klişe levha hazırlandı. Böylece Tipo baskı tekniğinde matbaa geliştirilmiş oldu.

Yanlış olarak matbaayı keşfeden Avrupalı bilgin diye tanıtılan Johannes Gutenberg daha önceden bilinen baskı tekniğini biraz daha geliştirdi. Harfleri ve karakterleri tek tek dökerek hazırladı. Önce karakterin pirinç veya tunçtan kalıbını hazırladı. Kalıpların çevresine kurşun dökerek bir matris elde etti ve bunun üzerine kurşun kalay ve antimon karışımı bir alaşım dökerek karakterler elde etti.

Altta sâbit bir yatak ile üstte vidalı bir kol yardımıyla düşey olarak hareket eden bir kapaktan meydana gelen bir matbaa makinesi geliştirdi. Bu sistemde baskısı yapılacak klişe yataktaki metal bir çerçeveye tesbit ediliyor, mürekkepleniyor ve üstüne kâğıt konuluyordu. Daha sonra kapak kâğıdın üzerinden, merdâne belli bir basınçla bastırılarak kâğıt üzerine baskı gerçekleştiriliyordu. Bunu tâkiben Peter Schöffer 1475'te yumuşak metal kalıplar yerine çelik kalıpların kullanılması uygulamasını başlattı. Satırların düzgün bir biçimde dizilebildiği bakır klişelerin hazırlanmasını elverişli hâle getirdi. Baskı makinesinin yatak bölümü de hareketli duruma getirilerek kâğıt değiştirme, klişe mürekkepleme ve üst kapağa basınç uygulama işlemleri de kolaylaştırıldı.

Matbaa ve baskı sistemlerinde zaman içinde yeni değişiklikler oldu. 1790'da İngiliz William Nicholson mürekkepleme işleminde deriyle kaplı merdane kullanımını başlattı. 1795'te ABD'li Samuel Rust tamâmen çelikten yapılmış ve üstten vidayla sıkıştırılan matbaa makinesini geliştirdi. 1803'te Alman Friedrich Koenig buhar gücünden ve dişli çark sisteminden faydalanarak baskı kapağının inip kalkmasını, yatağın ileri geri hareketini ve klişenin merdânelerle mürekkeplenmesini tek bir mekanik hareket olarak birleştirdi. 1811'de yardımcısı Andreas Bauer ile birlikte baskı kapağının yerine, üzerine kâğıt sarılı bobinlerin kullanımını başlatarak rotatif baskı sisteminin gelişmesinin ilk adımlarını attı. 1865'te ABD'li William Bullock tabaka yerine bobin kâğıtlar kullanarak kâğıt besleme işlerini devamlı kıldı. Daha sonra da otomatik katlama makinelerini geliştirerek basım işini hızlandırdı.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılda matbaa makineleri ve baskı teknikleri husûsunda büyük gelişmeler oldu. Tipo baskı sisteminin yanında tifdruk, rotogravür ve ofset teknikleri kullanıldı. Basımı yapılacak yazıların harf klişelerini tek tek dökerek dizen sıcak metal kullanan dizgi makinelerinin yerini çok hızlı optik usullerin kullanıldığı bilgisayarlı dizgi makineleri aldı. Bu sâyede büyük okuyucu kitleleri olan gazeteler çoğaldı.

Türkiye'de ilk matbaayı 1493'te İstanbul'da İspanya'dan göç eden Mûsevîler kurdu. 1567'de Ermeniler, 1627'de Rumlar tarafından İstanbul'da matbaa açıldı. İlk Türk matbaası ise İbrâhim Müteferrika tarafından 1727'de kuruldu. Geçimlerini kitap yazmakla kazanan bâzı hattatlar, çıkarlarına ters düştüğü için matbaanın kurulmasına karşı çıktılar. Ancak Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi verdiği fetva ile matbaa kurmanın İslâm dîni açısından bir mâni olmadığını bildirdi. Bununla ilgili olarak; Yenişehirli Abdullah Efendiye matbaa açmak kitap basmak husûsunda şöyle soruldu: "Kitap basma sanatını iyi bildiğini söyleyen bir kimse, lügat, mantık, astronomi, fizik ve benzerleri, âlet ilimleri kitaplarının harflerini ve kelimelerini birer kalıba çıkarıp buradan kâğıtların üzerine basarak bu kitapların benzerlerini elde ederim dese bu kimsenin böyle kitap basmasına dînimiz izin verir mi?" Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi cevâbında; "Kitap basma sanatını iyi bilen bir kimse, bir kitabın harflerini ve kelimelerini birer kalıba çıkarıp, buradan kâğıtlara basmakla bu kitaptan az zamanda kolayca çok sayıda kitap elde ediyor. Böylece çok ucuz kitap yazılmasına sebep oluyor. Faydalı bir iş olduğundan dînimiz bu kimsenin bu işi yapmasına izin verir. Kitapta yazılı ilmi bilen birkaç kişi önce kitabı tashih etmelidir. Tashih ettikten sonra basılırsa güzel bir iş olur." buyurdu.

Yenişehirli Abdullah Efendinin bu fetvâsı İslâm dîninin ilme, tekniğe, fenne ve yeni teknolojik gelişmelere verdiği önemi ortaya koyduğu gibi"İslâmiyet bizi geri bıraktı ilmî ve teknik gelişmelere mâni oldu" diyerek gençliği târihinden, dîninden ve îmânından soğutmak isteyenlerin çirkin iftirâlarına cevap teşkil etmektedir.

İbrâhim Müteferrika tarafından kurulan ve "basmahâne" diye anılan bu matbaada ilk olarak **Vankulu Lügatı** basıldı. Toplam 23 kitabın basıldığı bu matbaa 1794'te kapandı. 1795'te Hasköy'deki Mühendishânede ikinci bir matbaa kuruldu. Sultan Üçüncü Selim Han tarafından 1802'de Dârü't-tıbaati'l-Cedîde adıyla üçüncü bir matbaa kuruldu. Bu matbaa daha sonra Sultan İkinci Mahmûd Han zamanında 1831'de **Takvim-i Vekâyî** adlı resmî gazetesinin basılması için kurulan Takvimhâne-i Âmire matbaasıyla birleşerek Matbaa-i Âmire adını aldı. Mısır'da kurulan Bulak Matbaası ve İstanbul'da kurulan Matbaa-i Bab-ı Hazret-i Seraskeriyye Matbaası, Maçka Mekteb-i Harbiye Matbaası, Ceridehane Matbaası, Mekteb-i Tıbbiyye-i Adliye Matbaasından başka yeni matbaalar da

kuruldu.

1860'tan sonra basım ve yayın çalışmaları daha da hız kazandığından 100'den fazla matbaa kuruldu. Bunu tâkip eden senelerde de matbaa kurma çalışmaları artarak devâm etti. Dönemlere göre kurulan matbaa sayısı ise şöyledir; 1729-1875 arasında 151, 1876-1892 arasında 172, 1893-1907 arasında 199, 1908-1917 arasında 368.

Osmanlı Devleti döneminde uzun yıllar hizmet vermiş olan Matbaa-i Âmire Cumhûriyetin kuruluşundan sonra Milli Matbaa ve Devlet Matbaası adını alarak faaliyetini sürdürdü. 1 Kasım 1928'de yapılan harf inkılabından sonra matbaacılık bir bunalım dönemine girdi. Bazı matbaalar kapandı. Daha sonra İstanbul dışında Ankara, İzmir, Bursa ve Adana gibi şehirlerde çeşitli matbaalar açıldı. İlk zamanlar linotip, rotatif baskı tekniklerinin kullanıldığı matbaalarda 1950'li yılların sonunda tifdruk, 1960'lı yılların sonunda ise ofset baskı tekniğine geçildi. Çeşitli il ve ilçelerde kurulan matbaaların sayısı giderek arttı. Bugün ülkemizde pekçoğu en son teknik gelişmelere göre faaliyet gösteren 3000-4000 civârında matbaa bulunmaktadır (1993).

MATBAH-I ÂMİRE (Matbah-ı Hümâyûn);

Osmanlı Devletinde saray mutfağı. Matbah-ı Hümâyûn. Topkapı Sarayında, orta kapıdan içeriye girildiği zaman, Alay Meydanının sağ tarafında baştan aşağı Matbah-ı Âmire binâları mevcuttur. Matbahın Alay Meydanına açılan üç kapısı vardır. Kapılardan içeriye girilince ikişer ikişer yirmi bacalı büyük mutfaklarla karşılaşılır. Mutfak binâlarının önünde Matbah-ı Âmire görevlilerinin, aşçı ve tablakârlarının koğuşları ile mescidleri bulunur.

Matbah-ı Âmire büyük ve küçük olmak üzere iki kısımdı. Büyük mutfakta saray halkı, dîvân günü sofraları ve törenler için yemek hazırlanırdı. Hergün yaklaşık dört-beş bin kişiyi doyuracak yemek çıkarılan bu mutfakta Vâlide Sultan, Kızlarağası, Kapıağası ve Kilercibaşı Matbahı gibi bölümler vardı. Küçük mutfak ise, pâdişâhın özel yemeklerinin pişirildiği yerdi ve "Matbah-ı Hümâyûn, Matbah-ı Has" ve "Kuşhâne" gibi isimlerle anılırdı. Matbah-ı Âmirede hergün mûtâd olarak verilen yemeklerden başka, ulûfe (maaş) dağıtıldığı günlerde 10-15 bin askere yemek verilirdi. Ramazan ayının on beşinci gecesi on bin Yeniçeriye baklava; dîvân günlerinde ise 600 sahan çorba, zerde, pilav hazırlanırdı. Matbah-ı Âmirenin bir kısmına "Helvahâne" denirdi. Her türlü tatlılar, reçeller, şuruplar ve mâcunlar ile kokulu sabunlar burada yapılırdı.

Matbah-ı Âmire aşçılarıyla pâdişâh, şehzâde, vâlide sultan ve sâirenin yemeklerini pişiren aşçıların pişirdikleri yemek îtibâriyle miktarları çeşitliydi. Bunlar arasında aşçıbaşı, ocakbaşı, kebâpçı, tatlıcı, hamurcu, pilavcı ve balıkçı başlıcalarıdır.

Kuşhâne matbahına zülüflü baltacılar arasından kâbiliyetli ve îtimâd edilir iki kişi seçilirdi. Birincisine Kuşçubaşı, diğerine İkinci denirdi. Her matbahta mesleğinin ehli aşçı, usta, kalfa ve şâkirtleri, bunların maiyetlerinde de yamaklar bulunurdu. Her matbahın bir aşçı başısı mevcut olup, âmirlerine "Baş aşçı" denilirdi.

Sarayda mutfak işlerine bakan memura "Matbah-ı Âmire Emini" adı verilirdi. Matbah-ı Âmire Emini, "Hâcegân" rütbesindeydi. Matbah-ı Âmire Emini mutfak ihtiyâçlarını karşılayan, masraf ve gider defterlerini tutan ve baş muhâsebeye karşı sorumlu bulunan levâzım müdürü hüviyetindeydi. Başlıca vazîfeleri; saray mutfağının bütün ihtiyâçlarını karşılamak, hesaplarını tutmak ve emri altında bulunan memurları idâre etmekti. Memurların tâyin ve azilleri Enderun Kilercibaşısı tarafından yapılırdı. Kiler emini, çâşnigir, matbah-ı âmire kâtibi ve kethüdâsı kendisine yardım ederdi. Bunların dışında Matbah-ı Âmirenin diğer hizmetlileri olarak yoğurtçular, sütçüler, sebzeciler, tavukçular, simitçiler, buzcular, karcılar, sakalar, mumcular, fırıncılar, buğday döğücüler, helvacılar, bozacılar, kasaplar çoğunlukla acemi ocağındaki asker adayları arasından seçilirdi.

Matbah-ı Âmirenin ihtiyâçları Mısır ile Eflâk voyvodalığından; Koçhisar, Atranos, Harmancık, Keşan, Eğriboz, İzmit, İstanköy ve Sakız mukâtaalarından para veya mal olarak karşılanırdı. Matbah-ı Âmirenin her yıl devir muhâsebesi yapılır, bu münâsebetle memurlara devriye adı ile ayrı bir ikrâmiye verilirdi. Matbah-ı Âmire emirleri de görevlerinden ayrıldıkları zaman yine devir işlemleri yaparak hesapları kapatırlardı.

Matbah-ı Âmire Eminliği, İkinci Mahmûd'un son yıllarında Gümrük Eminliğine katılarak "Matbah-ı Âmire İdâresi" adını aldı. 1838'de de Darphâne Nezâretine bağlanarak ortadan kaldırıldı. Matbah-ı Âmire, Dolmabahçe ve Yıldız saraylarında saltanatın sonuna kadar devâm etti.

MÂTEM;

Alm. *Trauer,* **Fr.** *denil,* **İng.** *Mourning.* Ölen bir kimse için yas tutmak, döğünmek. İslâmiyette mâtem tutmak yoktur. Bid'attir. Dinde sonradan ortaya çıkmıştır. Peygamber efendimiz mâtem tutmayı yasak

etmiştir. Eğer bu iş câiz olsaydı Resûlullah efendimizin Tâif'te mübârek ayaklarının kana boyandığı ve Uhud'da mübârek dişinin kırılıp, mübârek yüzünün kanadığı ve vefât ettiği gün mâtem tutulurdu.

Hadîs-i şerîflerde buyruldu ki: **"Mâtem tutan kimse ölmeden tövbe etmezse, kıyâmet günü şiddetli azap görecektir."**

"İnsanı küfre sürükleyen iki şey vardır. Birisi, bir kimsenin soyuna sövmek; ikincisi, ölü için mâtem tutmak."

MATEMATİK;

Alm. *Mathematik (f),* **Fr.** *Mathematiques (f.pl.),* **İng.** *Mathematics.* Tabiatta rastlanan problemleri, sayılar ve şekillerle ifâde ederek, bunları çözmeye çalışan bilim dalı. Matematiğin ilk başlangıcı, rastlanan problemleri çözüp, bunlardan fayda temin etmek şeklinde olmuştur. Meselâ, târihte Nil Vâdisindeki her sene ortaya çıkan taşmalarda kaybolan arâzi sınırlarını belirlemek için, eski Mısırlılar metod geliştirmeye çalışmışlardır. Böylece matematiğin bir dalı olan geometri ortaya çıkmıştır. Gerçekte de, geometri kelimesi "arâzi ölçümü" anlamına gelmektedir. Bâbillilerin de, Fırat ve Dicle nehirlerindeki sulama, kurutma ve taşıma kontrolü için matematiğe ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Benzer projeler, Asya'da İndus ve Ganj nehirlerinde tatbik edilmiştir. Tekniğin ilerlemesiyle daha ileri matematiğe, bunun yanında ayrıca tabiî olayları gösteren bir takvime ihtiyaç duyulmuştur.

Eski Mısırlılar, matematik çalışmalarını taş ve papirus; Bâbilliler ise kil plaklar üzerine kaydetmişlerdir. Bu iki kayıt da mevcut iklimin veya yapılan muâmelenin türünden dolayı dayanıklı olmuştur. Buna karşılık Hindistan'da ve Çin'de; bilgiler, dayanıksız malzeme üzerine yazılmıştır. Bu sebepten Mısır ve Bâbil'den günümüze belirli bilgiler geldiği hâlde, Hindistan ve Çin'dekiler hakkında pek az şey bilmekteyiz.

Mısır ve Bâbillilerden gelen matematik kâideler, daha çok deneme-yanılma metoduna dayanmaktadır. Helenistik çağda ise, Ön Asya kavimlerinde matematiğin mantıkî gelişmesi görülmektedir.

Daha sonra matematikte ismi duyulanlar eski Yunanlılardır. Bunların başlangıcı da M.Ö. 300 yıllarında Euclid (Öklit) tarafından yazılan Elemanlar kitabı olmuştur. Ancak bu eserin meydana gelmesinde, daha önceki doğu matematiğinin önemi çok büyüktür. Burada önemli olan eski Yunanlıların matematiği bir takım yaklaşık metodlardan kurtararak, mantıkî temellere oturtmalarıdır. Ancak bu devirden günümüze kadar gelen orijinal bir eser yoktur. Bunlar hakkında, daha sonra yazılan eserlerden bilgi edinilebilmektedir. Eski Yunan matematiği, M.Ö. 6. yüzyılda Miletli Thales'in eserleri ile başlamıştır. Daha sonra Pythagoras (Pitagor) tarafından geliştirilmiştir. M.Ö. 600'de Thales ile M.Ö. 300'de Euclid arasında, mantıkî metodun geliştiği ve sistematik hâle geldiği görülmektedir. Bu metod şöyle özetlenebilir: Önce, konu ile ilgili bâzı ilk terimler açıklanır ve bunlardan ne kast edildiği ifâde edilir. Daha sonra bu terimlerle ilgili ve hemen kabul edilebilecek belirli ilk teklifler verilir. Bunlar konu ile ilgili "aksiyom" veya "postulat"lardır. Diğer bütün terimler ilk târif edilen terimlerle açıklanırken, bundan sonraki teklifler mantıkî olarak daha önceki aksiyom ve postulatlardan çıkarılır. M.Ö. 4. yüzyılda, bu metod, oldukça etraflı olarak Aristo (M.Ö. 384-322) tarafından geliştirilmiştir. Daha sonra yüzyılın sonunda Euclid, eserlerini yayınlamıştır. Bu devirde daha çok geometriyle meşgul olunmuştur.

Bu şekilde başlayan ve belirli bir olgunluğa erişen matematik, Euclid, Arşimet, Pergalı Apollonius'tan sonra M.Ö. 3. yüzyılda bir gerileme devrine girmiş ve daha sonra da kaybolmuştur. Bundan sonra Avrupa karanlık bir devre içindedir. Bu duruma sebep, Hıristiyanlık, Mûsevîlik dinlerinin bozulup, bunlarda söz sâhibi olan kişilerin, yersiz görüşlerinden dolayı inananların koyu bir taassuba düşmeleriydi. Avrupa bu durumdayken matematik ilmi Müslüman Araplar tarafından devâm ettirilmiş ve geliştirilmiştir. Hindistan'da da benzer bir hareket ortaya çıkmıştır. Ancak Hind matematiğinin hesaplama kısmında bir gelişme görülmüşse de, metodoloji bakımından hemen hemen yeni bir şey ortaya koyamamışlardır.

Günümüzde kullanılan rakamlar, Araplardan alınmadır. Bu rakamlarla dört işlem yapmak kolaydır. Yoksa Romen rakamlarıyla pratik bir işlem yapmak imkânsızdır. Tamın altmışa ayrılarak kullanılması da Avrupa'ya Araplardan geçmiştir. Hattâ bu tür hesaplama sistemini "Hisâb-ul Müneccimin-Astronomi Âlimlerinin Aritmetiği" olarak isimlendirmişlerdir.

Mekke'de doğan İslâm güneşinin, her yönden karanlık bir döneme düşen dünyâyı aydınlatmaya başlaması, insanların her yönden kurtulmasına sebep olmuştur. İslâmiyetin emirlerinden biri olan ilim öğrenmek ve öğretmek, Müslümanlar tarafından büyük bir gayretle yerine getirilmeye çalışılmaktaydı. Bu hususta Peygamber efendimizin; **"Hikmet** (yâni fen ve sanat) **Müslümanın kaybedilmiş malıdır. Nerede bulursa alsın."** hadîs-i şerîfi meşhurdur. Bu emirler, bütün ilimlerde olduğu gibi matematikte de Müslümanların üstün çalışmalar yapmalarına, zamanımızın teknolojisine kaynak hazırlamalarına, aslı bozulan Hıristiyanlık, Mûsevîlik dinleri ve muhtelif bâtıl inançların taassubuyla kaybolmaya yüz

tutan matematiğin, zamânımıza kadar ulaşan temellerinin kurulmasına sebep teşkil etmiştir.

İslâm âlimleri, ilk olarak kendilerinden önceki bütün matematikçilerin eserlerini tetkik etmişlerdir. Eski Yunan matematikçilerinin kitaplarını kaybolmaktan kurtarıp, bozuk ve yanlış olan bölümlerini göstermişler, bununla da kalmayarak zamanlarının yüzyıllarca ötesinde olan keşiflerini de kitaplarında bildirmişlerdir. Ne yazık ki esef edilecek bir durumla, İslâm âlimlerinin diğer ilimlerde olduğu gibi matematikte de çok büyük gelişmeler kaydedip, güçlü eserler vermelerine rağmen, bunların birçoğu, Avrupalı mütercimler tarafından kendilerine mâledilmiştir. Bu bilgileri doğrudan batıdan alanlar da, matematikteki gelişmelerin onlara âit olduğunu sanmışlardır.

Müslüman matematik âlimlerinin başında 780-850 yılları arasında yaşamış olan Mûsâ-el-Harezmî gelir. Harezmî, hesap metodlarını kurmuştur. Bugün matematikte "Algoritma" olarak isimlendirilen, dört işlem başta olmak üzere, bütün hesapların metodlu bir şekilde yapılmasını, ilk defâ bulmuş ve geliştirmiştir. Algoritma kelimesi, El-Harezmî isminin Lâtince yazılış ve telaffuzudur. Ayrıca bütün dünyânın kullanış bakımından benimsediği ve "Arabî sayılar" olarak bilinen sayı sistemine (0,1,2,3,4,5,6,7,8,9), kendisinin bulduğu sıfır sayısını da ilâve edip geliştirmiştir. En meşhur eserlerinden olan **Kitâb-ül-Cebr vel Mukâbele** ile, matematik ilminde önemli bir bölüm teşkil eden Cebir'in kurucusu olmuştur. Batılılar "El-Cebr" kelimesini Al- Gebra daha sonra "Algebra" şeklinde yazmışlar ve hâlen bu şekilde kullanılmaktadır. Harezmî'nin matematikteki keşiflerini, batılılar ancak Rönesans'tan sonra (16. yüzyıl), bu eserlerin tercüme edilmesiyle öğrenmeye başlamışlardır. Harranlı meşhur matematik âlimi Sâbit bin Kurra (?- 901), geometri ve mekanikle ilgili çalışmalar yapmıştır. Kâmus-ul-A'lâm'da, "sonsuz küçük" kavramının ve bu bilgiyle kurulan matematik analizin (Calculus), Newton'dan önce Sâbit bin Kurra'nın keşfettiğini bildirmektedir. Yazdığı pekçok kitapla, matematiği Avrupalılara öğreten kişi Ebû Kâmil Şüca'dır (?-951). Kök, kare, bir ve iki bilinmeyenli denklem sistemlerini kurup, geliştirmiştir.

Müslümanlar, gerçek mânâsıyla, Yunanlılarda bulunmayan bir saha olan düz ve küresel trigonometrinin de kurucularıdır. Trigonometriyle ilgili ilk buluş yapan, Bettânî'dir (858-929). Batı âleminde Albategnius veya Albategni isimleriyle şöhret bulan Bettânî'nin "ceyb" adıyla keşfettiği "sinüs" kuralı ismi Avrupalılar tarafından, eserleri tercüme edilirken verilmiştir. 940-998 yılları arasında yaşayan meşhur âlim Ebü'l-Vefâ, Bettânî'nin trigonometri üzerine yaptığı sinüs fonksiyonu çalışmalarına cosinüs, tangent, cotangent fonksiyonlarıyla secant ve cosecant fonksiyonlarını ilâve ederek bugünkü mânâda trigonometriyi kurmuştur. Birim çemberde, üçgenlerde yaptığı çalışmalarla ilk defâ Bettânî'nin keşfettiği trigometriyi bugünkü şekliyle, düzlem ve küresel trigonometri olarak kuran ve geliştiren Ebü'l-Vefâ'dır. Cebir denklemlerinde değişken kullanma usûlünü getiren matematikçi, 9. asırda yaşamış olan İbn-i Türk'tür.

Bîrûnî (973-1051) yaşadığı çağın asırlarca ilerisinde olan Müslüman âlimlerdendir. El-Bîrûnî, eserleri ile bütün dikkatleri üzerine çekmiştir. Bu bilgin, satranç tahtası problemi ile de uğraşmıştır. Bu problem, satranç oyununu keşfeden kimsenin, takdim ettiği hükümdardan bir hediye isteyebileceğinden başlar. O kimse her satranç karesine sıra ile, bir, iki, dört, sekiz,... buğday tânesi konulmasını ve bunların kendisine verilmesini ister. Hükümdar önce kabul ederse de, sonra bu kadar buğdayın ülkesinde bulunmadığını anlar. Bu toplam El-Bîrûnî tarafınan hesaplanmıştır. Modern ifâdeyle çözüm:

FORMÜL VAR.....

olarak verilebilir. El-Bîrûnî, sonucu 18 446 744 073 709 551 615 olarak hesap etmiştir.

Normal aritmetik, onluk sayı sistemine dayanmaktadır. Bilgisayarlarsa işlemleri ikili sistemde gerçekleştirmektedirler. Bu ise oldukça yeni bir gelişmedir. Halbuki onluk sistemden değişik bir sistemde sayıları ifâde etmek, ilk defâ Ebü'l-Vefâ ve muasrı (çağdaşı) Kusyar bin Lebban tarafından geliştirilmiştir. Yazdıkları eserlerinde altılı sistemin özelliklerini ele almışlar ve ilgili bilgileri açıklamışlardır. Bu bilgiler, daha sonra Semerkand'daki Uluğ Bey Rasathânesinin ilk idârecisi olan El-Kâşî tarafından geliştirilmiştir. El-Kâşî yazdığı eserde meşhur π (Pi) sayısını ondalık sistemde 16 hâneye kadar ve altılı sistemde 9 hâneye kadar hesap etmiştir. Bu hesapta dâirenin çevresine, dâirenin içine ve dışına çizilen 800.000.000 kenarlı çokgenlerle yaklaşmıştır.

Zamânımızda "Binom formülü" ve Paskal üçgeni" olarak bilinen matematik formülleri, ilk olarak Ömer Hayyam (?-1123) tarafından bulunmuştur. Batılılar bunu da kendisine mâletmektedir. 1201-1274 yılları arasında yaşamış olan Nasîrüddîn Tûsî, Euclid'in **Elemanlar** kitabını tercüme etmiş ve bu hususta (geometri) sistemli gelişmeler yapmıştır. Trigonometri üzerine de uzun çalışmalar yapmış olan Tûsî, hazırlamış olduğu trigonometrik tablolarda on milyonda bir mertebesinde bir hassaslığı temin etmiştir.

Müslüman matematikçi ve astronomların büyüklüğüne diğer bir işâret de, trigonometride kaydedilen ilerlemedir. Şimdi bile zor tasavvur edilecek derecede hassas "sinüs" ve tanjant" tabloları, ilk defâ o zaman hazırlanmıştır. Onbeşinci yüzyılda Sibt-el Mâridînî, **Rekâik-ül-Hakâik fî Ma'rifet-id-Derece**

ve'd-Dekâ'ik (Derece ve Dakikalarla İlgili Bilgilerin İncelikleri) kitabını bu konuya hasretmiştir.

Gıyâsuddîn Cemşid El-Kâşî (?-1429) ise ondalık kesri keşfetmiştir. Avrupalılarsa bunun yazılış şekline sâdece virgül koymuşlardır. Cemşid bir ondalıklı sayının tam ve kesirli kısmını üzerine yazmak sûretiyle, meselâ; "-3876543 şeklinde belirtmiştir. Ayrıca İterasyonla (cebir denklemlerinde yaklaşık nümerik çözüm) hesap yapılmasını da ortaya koymuş π (pi) sayısını oldukça ileri bir hassaslıkla hesap etmiştir. İlk hesap makinasının da kendisi tarafından yapıldığı bilinmektedir. Miftah-ul-Hisâb (Aritmetiğe Anahtar) kitabında, binom formülünü sistemli olarak belirtmiştir. Bir derecelik yayın sinüsünü hesaplamıştır. Osmanlılar zamânında yetişen meşhur matematik âlimlerinden bâzılarıysa şunlardır: Bursalı Kadızâde Rûmî (1337-1430), Ali Kuşçu (?-1474), Fâtih Sultan Mehmed Han ve hocası Akşemseddin (1390-1460), Takıyüddîn-er-Râsıd (1521-1585) ve Gelenbevî İsmâil Efendidir (1730-1791).

İslâmiyetin pekçok ilim merkezlerinden biri de bugünkü İspanya'da kurulmuş olan Endülüs Emevilerindeydi. Bozulmuş olan Hıristiyanlık taassubuyla, karanlık devir yaşayan Avrupalıların, Endülüs Müslümanları ve diğer Müslümanlarla münâsebetleri, içinde bulundukları cehâlet karanlığından kurtulmalarına vesîle oldu. Bilhassa Endülüs medreselerinde öğrenim gören Avrupalılar, on iki ve on dördüncü asırlar arasını Müslümanların eserlerini tercüme etmekle geçirmişlerdir. Bu arada batı dünyâsı İslâm âleminden aldığı ilhamla on altıncı asırda Rönesansı gerçekleştirmiştir. Roma rakamları bırakılmış, Arabî rakamlar kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca baskı tekniğinin bulunması, kitapların daha yaygın bir kitle tarafından okunabilmesini sağlamıştır. Aritmetik, cebir ve trigonometrinin gelişmesini, ticâret, denizcilik, astronomi ve topoğrafya zorlamıştır.

On yedinci yüzyılın başlamasıyla matematiğin muhtevâsı da gelişmiş ve pekçok yeni dallar araştırmaya açılmıştır. Logaritma keşfedilirken, mekaniğin hareketle uğraşan dalı olan dinamik ortaya çıkmıştır. Johannes Kepler, gezegenlerin hareketlerini açıklamış, Blaise Pascal ve Gerard Desapgues tasarı geometriyi kurmuş, Rene Descartes analitik geometrinin temellerini atmış, Pierre de Fermat modern sayılar teorisini başlatmıştır. Bunların yanında da ihtimaller hesabı; Pascal, Fermat ve Christian Huygens tarafından geliştirilmiştir. Bütün bunlardan daha önemli olarak, on yedinci yüzyılın sonuna doğru Isaac Newton ve Gottfried Wilhelm Von Leibniz diferansiyel hesabı ortaya koymuşlardır.

Diferansiyel ve integral hesap, analitik geometrinin de yardımıyla, daha önce çözümü imkânsız görünen problemlerin kolayca ele alınıp çözülmesini sağlamıştır. On sekizinci yüzyıl, hemen hemen tamâmen yeni bir metodun anlaşılması ve yeni problemlere tatbiki ile geçmiştir. Böylece modern matematik başlamıştır.

Günümüzde matematik, klasik ve modern matematik olmak üzere iki ana bölümde değerlendirilir. Kendi içerisinde de kısımlara ayrılan bu matematik bölümleri şöyledir:

Klâsik matematik: Öklit geometrisi, cebir ve analiz, klasik matematik konularındandır. Öklit geometrisi ispatlanmış teoremlerden faydalanarak yeni bir teoremi ispat esâsına dayanır. Meselâ, Öklit'in beşinci teoremi; **"Bir doğruya üzerinde olmayan bir noktadan ancak bir paralel doğru çizilebilir"** şeklindedir. Cebir, problemleri x,y gibi semboller yardımı ile aritmetik yollarla çözme usûlüdür. Öklit geometrisi ve cebir nokta ve doğrular gibi statik kavramlı problemlerin çözümüne müsâittir.

Öklit geometrisi konuları içerisinde analitik geometri, tasarı geometri, perspektif geometri, dâire, koni, piramit, üçgen yer alır. Trigonometri de Öklit geometrisinin bir dalı olup, yalnız üçgenlerle ilgili analitik geometridir.

Cebir konularına fonksiyon, değişken, polinom, logaritma, eşitlik gibi konular girer. Aritmetik, matematiğin en basit şekli olup, orantı, karekök, kübkök, toplama, bölme gibi konuları içine alır.

Klasik matematiğin on sekizinci yüzyılda gelişen dalı ise analizdir. Analiz, her an değişen kıymetlerin hesaplanmasını mümkün kılar. Analiz, limit, türev ve integral yardımı ile değişkenlerin zamana bağlı değerlerinin hesaplanmasını sağlar.

Geometri: Euclid, **Elemanlar** adlı eserini belirli postulatların, kabullerin üzerine kurmuştur. Bunlardan biri "paralellik postulatı"dır. Tamâmen çok açılı görülen bir postulat, ilk zamanlarda da diğer postulatlara dayanılarak ispat edilmeye çalışılmıştır. Matematiğin gelişmesinden sonra da bu konuya el atılmışsa da, başarılı olunamamıştır. 1733'te İtalyan matematikçisi Gırolamo Saccheri eserinde diğer postulatları kullanıp paralellik postulatını kabul etmeyerek, vardığı bâzı yeni sonuçları açıklamıştır. Ancak bu sonuçlar kabul edilmemiş ve böylece paralellik postulatının doğruluğu dolaylı yoldan gerçeklendiği sonucuna varılmıştır. Ancak 1829'da Rus Nikolai Lvanovich Labochovsky ve 1831'de Macar Johann Bolyai, birbirlerinden bağımsız olarak ilk Euclid dışı geometriyi keşfetmişlerdir. Bunlar Saccheri'nin yolunu tâkip etmişler, ancak buldukları sonuçların yanlış olduklarının gösterilemeyeceğini söylemişlerdir. Böylece 2000 yıldır Euclid geometrisinin tek mümkün geometri kabûlü sarsılmış ve

benzerlerinin de bulunduğu anlaşılmıştır. (Bkz. Geometri)

Cebir: Geometride yukarıda bahsedilen olaylar cereyan ederken, cebirde de benzeri ortaya çıkmıştır. On dokuzuncu yüzyılın başına kadar cebir aritmetiğin sembollerle ifâdesi şeklinde alınmış ve farklı bir cebirin mümkün olabileceği düşünülmemiştir. Meselâ, çarpımda değişme özelliğinin (axb=bxa) gerçekleşemeyeceği bir cebirin ortaya konması ya hâtıra gelmemiş veya gelse bile imkânsız olduğu düşünülmüştür.

Ancak 1843'te İrlandalı matematikçi William Rowan Hamilton, kendi içinde uyumlu olan fakat çarpmada değişme özelliğinin geçerli olmadığı bir cebir ortaya koymuştur. Bundan bir yıl sonra Alman matematikçi Hermann Günther Grassmann, Hamilton'un ortaya koyduğundan daha genel bir cebir geliştirmiştir.

Euclid dışı geometrinin ve benzer cebirlerin ortaya çıkması matematiğin konularını önemli miktarda genişletmiş ve onu klasik sınırlandırmalardan kurtarmıştır. Böylece matematikçinin yapacağı kabullerin doğruluğu ve yanlışlığın söz konusu olamıyacağı, önemli olan yapılacak kabullerin birbiriyle uyumlu olmasıdır. Yapılacak kabullerin daha önce zannedildiği doğruluğunun açık olarak görülmesi şartı yoktur. Böylece daha önceki "maddesel aksiyomlar" yerine "formal aksiyomlar" konulmuş olmaktadır. Bu tür ortaya çıkan dala "teorik matematik" gözüyle de bakılabilir. Eğer başlangıçta ortaya konan postulatlara bir yorum getirebiliyorsa "tatbiki matematik" ortaya çıkar.

Diferansiyel ve İntegral hesap: Matematik kaba çerçevesiyle üç bölümde mütâlaa edilebilir: Geometri, cebir ve analiz. Ancak bunlar birbirlerinden kesin sınırlarla ayrılmış değildir. Analizdeki gelişme 17. yüzyılda, diferansiyel hesabın keşfi ile başlar. Ancak temel prensipleri iyi anlaşılamayan bu hesap yolu, önceleri hattâ Leonhard Euler (1707-1783) gibi ünlü matematikçiler tarafından bile, yanlış tatbik edildi. Bu metodun prensiplerinin, sağlam temellere oturtulması ihtiyacı böylece doğdu. İtalyan Joseph Louis Lagrange ve Fransız Augustin Louis (Canuchy) bu işle uğraştılar. Limit teorisi, süreklilik, türetilebilirlik, integre edilebilirlik) geliştirildi. Karl Theodor Weierstrass (1815-1897) analizin temellerini daha yakından inceliyerek çok dikkat çekici sonuçlara vardı ve analizin temelinin gerçek sayılar olması gerektiğini ortaya koydu.

Modern matematik: Analizin bulunmasıyla matematik farklı yönlerde gelişti. Modern geometri, topoloji, Boolean cebiri, grup teorisi, küme teorisi, ihtimaller hesâbı, sembolik mantık, modern matematiğin konuları içinde yer alır.

Bir cisim uzayda üç boyutlu hareket yapıyorsa bu hareketin yön ve şiddeti vektör olarak gösterilir. Vektörlerin zamâna bağlı değişmelerini inceleyen modern matematiğin bu dalına vektör analizi denir.

Bu eğri boyunca zamâna bağlı olarak değişen kıymetlerin hesaplanması geometrik olarak diferansiyel geometri matematiği ile yapılır.

Matematik, kullanıldığı alana göre özel isimler de alır. Meselâ işletmecilik, sosyal ve ilmî araştırma sonuçları, hükümet işleri istatistik adı altında matematik işlemlere tâbi tutulur. Bunun gibi astronomi konularını içine alan analizin bir dalı kozmoloji; deniz ve hava hareketini yönlendiren trigonometrinin bir dalı seyir; modern teknolojide tatbik edilen matematiğin diğer dalları otomasyon, kompüter sibernetik, yöneylem araştırması gibi isimler alır.

Matematiğin felsefesi: Matematikte meydana gelen gelişmeler, ona felsefî açıdan bakılması sonucunu ortaya çıkardı. Matematiğin, mantığın bir dalı olduğu iddiâ edildi. Buna sebep analizin sayılar teorisine dayandırılması, sayılar teorisinin de cümle (küme) teorisi ile yakından ilgili olmasıydı. Çünkü cümle (küme) teorisi, mantığın ana bölümünü teşkil etmekteydi. Diğer bir görüş de matematiğin ilkel bâzı sezgilere dayandığını iddiâ etmekteydi. Değişik bir görüş de, matematiğin terimleri semboller ve cümleleri formüller olan aksiyom sistemi olduğundan hareket eder.

Matematik, bir ölçü ilmidir. Tabiatı ve tabiattaki olayları sayılarla, bunlara bağlı hesaplama sistemleri ve diğer hesabî sembollerle ölçer. Bu ölçmeyi yapan, insanın zihnidir. İnsanların kuracakları mantıkî yeni ölçü sistemleriyle matematiğin bölümleri çoğalabileceği gibi, yeni matematik ekolleri de doğabilecektir. Bir ölçü bilimi olan matematik, diğer bütün ilimler tarafından âlet olarak kullanılır. Fen bilgilerinin olağanüstü gelişmesi de yeni matematik sistemlerinin teşekkülünü zarurî kılabilecektir. Ancak, matematiğin günlük hayattaki aslî fonksiyonu hiç değişmeyecek, bir ölçü ilmi olarak kalacaktır.

MATERYALİZM;

Alm. *Materialismus (m),* **Fr.** *Matèrialisme (m),* **İng.** *Materialism.* Toplum hayâtını ve fertler arasındaki ilişkileri ve davranışları belirleyen tek faktörün madde olduğunu savunan felsefe akımı. Târihteki maddeci felsefe akımlarının, on dokuzuncu yüzyıldan başlıyarak günümüzde yeniden düzenlenmesinden ibârettir.

Materyalizm, rûhî ve zihnî kâbiliyetlerin maddî bir açıklaması olduğunu ileri sürer. Mekanik materyalizm adı verilen birinci maddeci yaklaşımda bütün biyolojik, psikolojik, târihî ve içtimâî (sosyal) olaylar basit bir mekanik süreç olarak kabûl edilir. Buna göre düşünce ve her çeşit duygular, maddenin (insan beyninin) oluş ve davranış biçimidir. Bu temelleri ile mekanik materyalizm bir tabiî determinizm şeklinde görünür.

Materyalizmin ikinci türü olan evrimci materyalizme göre madde, evrim geçirir ve insanların hissî ve rûhî davranışları da, ya daha önce bilinmeyen kâbiliyetlerin ortaya çıkması veya sonradan elde edilen nitelikler hâlinde tezâhür eder. Diyalektik materyalizmde, maddenin kendisini evrimle ilgili harekete iten zıt bir güçle karşılaştığı kabûl edilmektedir. Birbirleri arasında da tenâkuzları olan bütün materyalizm türlerinin temel ortak vasfı, rûhu inkâr ederek felsefeyi ateizm (Allah'ı inkâr) hâline getirmektedir.

Yirminci yüzyılda "Kuvantum Fiziği" ve "İzâfiyet Teorisi" (Relativite) alanlarında meydana gelen gelişmeler "Materyalizm" felsefesinin geçersizliğini, bu felsefenin doğum yeri olan batı dünyâsında da kesin bir biçimde ortaya koymuştur.

Ne var ki materyalizm hâlâ cemiyetin birçok kesimlerinde revaç bulabilmektedir. Bunun sebebi, inançsızlık ve yeterli bilgiden mahrûm olmaktır. Nitekim günümüzde bu felsefenin geçerli olduğunu savunan ülkelerde materyalizm git-gide çökmektedir.

Komünist ülkelerin anayasalarının ve dünyâ görüşlerinin nüvesini teşkil eden materyalizm, demirperde ülkelerinde birçok ilim adamanının haklı îtiraz ve isyanlarına sebep olmuşsa da; özellikle Sovyet Rusya'da "Marksist fizik olmaz!" sözü klişeleşmiştir. Kümünizmin yıkılmasından sonra getirilen liberalizm de maddeciliği teşvik etmekten ileri geçememiştir. (Bkz. Komünizm)

MATKAP;

Alm. *(Drill-) Bohrer (m.),* **Fr.** *Foret (m.); foreuse (f.),* **İng.** *Drill, gimlet, auger.* Çeşitli malzemelerde delik açmak ve açılmış delikleri genişletmek için kullanılan âlet. Matkapla delmede kullanılan, iki temel delme metodu vardır. Birinci metod daha çok mâdencilikte ve sondaj için kullanılan darbeli delme metodudur. Bu metodda kazıcı takım, aldığı darbelerle delinen ortama çakılarak ilerler. Bu ilerleme, vurulan darbelerle zeminden parça koparılarak, kesikli bir şekilde gerçekleşir. Daha yaygın olan ikinci delme metodu, dönel delme metodudur. Bu medodda dönen kesici takımlar, malzemeyi kesme ve öğütme yoluyla deler.

Darbeli delmede; ilerleme hızı, darbe gücüne, matkabın dönmesine tekâbül eden darbe sayısına ve darbe frekansına bağlıdır. Delme takımı ilerlemesinin eksen boyunca olmasını sağlamak için, bağımsız olarak belli aralıklarla, kesikli dönme hareketi yapar. Daha çok mâdencilikte ve toprak delmede kullanılır.

Dönel delmede, takım ucu için aşınma problemi, darbeli çalışanlara göre daha önemlidir. Aşınma, her dönüşteki ilerleme hızına, bastırma kuvvetine ve delme bölgesine gönderilen su veya yağ miktarına bağlıdır.

Kullanma yerlerine göre matkaplar iki ana bölüme ayrılırlar: Atölye matkapları, mâden matkapları. Atölye matkapları ev, atölye ve endüstride en yaygın kullanılan dönel tipte matkaplardır. Bunlar genellikle helisel matkap uçlarına sâhip olmalarına karşılık, marangoz atölyelerinde kullanılan yassı uçlu tipleri de vardır. Mâden matkaplarıysa darbeli veya dönel çeşitli tiplerde olabilen, mâdencilik ve sondaj için toprak ve sert kayaların delinmesi gâyesiyle kullanılan matkaplardır.

Atölye matkapları: Bir atölye matkabının takım sistemi, parça sistemi ve gövde olmak üzere başlıca üç ana kısmı bulunur. Gövde, küçük el matkaplarında portatif olabileceği gibi, ağır tezgahlarda rijit ve büyük olması gerekebilir. Parça sistemi, parçanın bağlandığı tabla ve tablanın hareketli olması hâlinde bunu kontrol ve tahrik edecek mekanizmayı kapsar. Tabla, el ile veya mekanik olarak tahrik edilir. Delme takımı ve parçanın bağlı olduğu tabla tek bir motordan tahrik edilebileceği gibi iki ayrı motordan da tahrik edilebilirler.

Tezgâhın esas ana sistemi takım sistemidir. Küçük portatif matkaplarda bir tek bu sistem vardır. Motor dışında başlıca önemli parçaları matkap uçlarını tutan mandren ve motor hızını matkap için uygun hıza indiren yalın, dişli sistemidir.

Matkap delme takımları matkabın en önemli kısmıdır. Dönel matkap takımları yassı ve helisel olarak iki tipte olabilir. Yassı matkap takım uçlarının bilenmesi zor olduğundan ve ilerleme için oldukça büyük kuvvet harcamak gerektiğinden, ancak yumuşak malzemeyle küçük çaplı deliklerde kullanılır. Genel olarak kullanılan dönel matkap takımları helisel matkap takımlarıdır. Takımın esas kısmı olan gövde üzerinde açılmış ağızlar mevcuttur. Takım birden fazla ağızlı olabilir. Ağız düz veya helisel açılmış kanallar şeklindedir. Bu şekilde delinen delikteki kaldırılan talaş bu kanallardan giderek uç kısmından malzeme yüzeyine iletilip dışarı atılır. Matkap takımlarında en çok kullanılan malzeme hız çelikleri

denilen yüksek alaşımlı çelik türüdür. Bu malzemeden yapılan takımlar diğer normal çeliklerden yapılanlara göre daha yüksek kesme hızlarında ve sıcaklıklarda kullanılabilirler. Ev atölyelerinde kullanılan ucuz matkaplar, karbon çeliğinden yapılır. Atölye matkaplarının elektrikli el matkapları, düşey, radyal, yatay matkaplar ve çok milli özel delik tezgâhları olmak üzere çok çeşitli tipleri vardır:

1. El matkapları veya portatif matkaplar: Tabanca biçiminde yapılan bu tip portatif matkap, küçük çapta deliklerin delinmesinde veya tahta, plastik gibi metal olmayan yüzeylerin delinmesinde yaygın olarak kullanılır. Marangoz atölyelerinde kullanılan bâzı tiplerinde tahrik elle gerçekleştirilir.

2. Düşey matkap tezgâhları: Masa matkabı, ayaklı matkap, sütunlu matkap ve koordinat matkap tezgâhı gibi tipleri vardır. Delme işlemi, parça tezgâh tablasına sabitlenerek yapılır. Delici takım, tezgahtaki bir elektrik motoruyla döndürülür.

Çok hassâsiyet isteyen veya karışık delme işlemlerinde koordinat delik tezgâhları kullanılır. Bunlar genellikle nümerik kontrollu tezgâhlardır. Yapı olarak gâyet rijit olan bu tezgâhlarda matkap mili yanlız düşey doğrultuda, parçanın bağlandığı tabla ise otomatik kontrollu olarak düşey ve iki yöne yatay doğrultuda hareket eder. Bu hareketin hızı ve ilerlemesi optik, elektrik veya servo (hidrolik) olarak gâyet hassas kontrol edilebilir.

3. Radyal delik tezgâhları: Her çeşit delik delme ve işleme işlerini yapmaya ve genellikle 30 ile 80 mm çapında delik delinmesine elverişlidirler. Düşey tipin aksine olarak, radyallerde iş parçasının yeri sâbit olup, ayar, matkap milinin yerini ayarlayarak yapılır. Bu şekilde çok büyük parçalar bile rahatça delinebilir.

4. Yatay delik tezgahları: Ağır tezgâh sınıfına giren bu tezgâhlar delme işlerinden başka frezeleme, tornalama, raybalama, vida çekme gibi bütün delik işleme işleri için elverişlidir. Yüksek dönme sayısına sâhiptir (dakikada 3000-4000 devir). Üç doğrultuda delik delme işleri yapılabilir. Bilhassa büyük motorların silindir blokları, türbinler, buhar makinalarının gövdeleri bu çeşit tezgâhlarda işlenebilir. Bu çeşit tezgâhlar modern teknolojide nümerik kontrollu olarak en karışık parçaların bile bütün deliklerinin delinmesi ve işlenmesinde kullanılabilir.

5. Çok milli özel delik tezgâhları: Bu tezgâhlar seri îmâlâtta kullanılır. Bunlarda takım tutturma kafalarının sayısı fazla olup, aynı anda değişik takımların takılmasıyla bir veya birkaç parça üzerinde bulunan birçok deliğin aynı anda delinme ve işlenmesine imkan sağlayarak zamandan tasarruf sağlarlar.

Mâden matkapları: Bunlar genellikle toprak ve kaya zeminlerinin delinmesinde ve mâdencilikte kullanılan matkaplardır. Kamyon üstüne bağlı olarak mobil veya derin sondaj gâyesiyle kurulu platform şeklinde olabilirler. Başlıca tipleri darbeli, dişli ve dönel mâdenci matkaplarıdır.

1. Darbeli mâden matkabı: Darbeli delme, dönmeli delmeye göre daha yavaş bir metod olmasına karşılık birçok yerde bilhassa derin olmayan delme işlemlerinde kullanılır. Prensip olarak bir kablo veya çubukla bağlanan takıma arka arkaya darbeler iletilerek ve darbeler arasında takım dönerek delme işlemi yapılır. Her darbede takım ilerleme yapar. Darbeli delmede genellikle havalı çekiçli deliciler kullanılır. Kullanılan takımlar çubuk veya tüp şeklinde olabilirler. Kazıcı çubuk takımların uçları genellikle tungsten karbitten îmâl edilmiş veya kaplanmıştır. İçi boş boru şeklindeki kaya delme matkaplarının uçları takıma gömülmüş aşındırıcı sert malzeme parçacıkları ihtivâ eder.

2. Kazıcı dişli takımlı mâden matkabı: Sert kayalar için kazıcı dişli takım tatmin edici bir delme oranı sağlar ve hassas bir delme gerekmediği işlerde tercih edilir. Dişli takımlarda üç tâne dönen kazıcı dişli çark rulmanlarla, matkap takımının ucuna yataklanmıştır. Kazıcı dişlerin şekilleri keskin kenarlı dişler şeklindedir. Dönen dişli uçlarda yüzeyler aşınmayı azaltmak ve ömrü uzatmak için tungsten karpit ile kaplanmıştır.

3. Dönel mâden matkabı: Dönel delme metodunun kullanıldığı bu tip matkapların helisel ve kovalı olarak iki şekli vardır. Helisel mâden matkabında delik derinleştikçe çubuk eklenir. Arada delme durdurularak talaş temizlenir. Sulandırılmış çamur bir pompa ile yukarı çekilir. Kovalı tipte kovanın ağzında olan helisel ağız yardımıyla kova bir-iki dönüş sonunda doldurularak yukarı çekilip boşaltılır. Delmede dönel matkap kullanmak yalnız dikine değil her doğrultuda delmeye elverişli olduğundan çok yaygın kullanılır. Mâdenlerde de bu metoddan istifâde edilir.

MATKAP TEZGÂHLARI;

Alm. *Bohrbank (f),* **Fr.** *Banc (m) de forage,* **İng.** *Boring-bench,* Drill-bench. Mâdenî parçaların üzerine silindirik delikler açmak için kullanılan tezgâhlar. Matkap tezgâhları çeşitli büyüklükte ve tipte olur.

Sütunlu matkap tezgâhları: Elektrik motoruyla çalışan bir mil üzerindeki dişliden alınan hareket, diğer

dişlilere iletilir. Böylece matkap mili, çeşitli devir sayılarında çalıştırılabilir.

Delme işleminin gerçekleştirilmesine yarayan tabla, bu tezgâhta silindirik sütun etrafında dönebilmektedir. Büyük parçaların delinmesinde ve delme merkezinin ayarlanmasında tablanın dönmesi büyük kolaylık sağlar. Tabla, sütun üzerine tesbit edilmiş bir krameyer üzerinde aşağı yukarı hareket eder.

Radyal matkap tezgâhları: Bu tezgâh, büyük ve ağır parçalar üzerine birden fazla delik delinmesi gereken hâllerde kullanılır. Radyal matkap tezgâhı, geniş bir çalışma alanını içine alır. Ayarının kolaylığı ve daha büyük iş kapasitesine sahip olmasından dolayı, büyük ölçüdeki dik matkap tezgâhlarının yerini almıştır.

Milin bulunduğu başlık, sütuna bağlı bir kol üzerinde hareket ettirilerek ayarlanabilir. Bu kol, sütun etrâfında yatay bir düzlemde istenilen konuma göre 360° döndürülebilir. Kesici uç, oldukça geniş bir alan içinde, herhangi bir noktaya kolaylıkla getirilir. Ayrıca kol, iş parçasına göre aşağıya ve yukarıya hareket ettirilir. Tabla, değişik ölçülerde olabilir. Radyal matkaplarda çeşitli hareketleri sağlayan birkaç motor vardır. Bu motorlar, bulundukları kısımları ayrı ayrı çalıştırırlar.

Yatay delik açan matkap tezgâhları: Bu tezgâhlarda kesici âlet, bir yatay eksen etrafında döner. Kesici âleti taşıyan fener mili, kendi taşıyıcısı içinde yatay olarak işlemektedir. Fener mili taşıyıcısının, düşey hareketleri de vardır.

İş tablası, enine ve boyuna ilerleyebilir. Yatay delik tezgâhı, delik açmak ve delikleri büyütmek için yapılmışsa da, buna uygun kesiciler takılarak düzlem yüzey de işlemek mümkündür. Bunlardan başka, işlem sıralı matkap tezgâhları, çok milli matkap tezgâhları gibi çeşitli matkap tezgâhları mevcuttur.

Matkap uçları: Parçalardan talaş kaldırılarak, silindirik bir delik elde etme işlemine “delme” denir ve bu iş için kullanılan kesicilere de “matkap” adı verilir.

MATRAH;

Alm. *Angesetzter Steuerwert (m),* **Fr.** *Base (f) d’un impot,* **İng.** *Tax base.* Vergi borcunun hesaplanması için, vergi oranının tatbik edildiği ekonomik veya teknik miktar.

Vergi tarhı yapılabilmesi için vergi konusunun iktisadî bir değer veya sayısal bir ölçü olarak ifâdesi gerekir. Gelir vergisinde, bir takvim yılında elde edilen kazanç ve iratların net tutarı, iktisâdî bir değer olan matrah türüdür. Aynı şekilde emlâk vergisinde matrah, bina veya arazinin rayiç değeridir. Buna karşılık belli mal vergilerinde (binâ inşaat vergisi, gümrük vergisi gibi), vergi borcu sayısal ölçülere (ağırlık, uzunluk, hacim ve yüzölçümü) göre hesaplanabilir. Hâlen bâzı Afrika ülkelerinde uygulanan baş vergilerinde vergi matrahı, mükellefin kendisidir.

Matrahı iktisâdî değer olan vergilere ad valorem vergiler, matrahı sayısal ölçü olanlara ise spesifik vergiler adı verilmektedir.

MATRAKÇI NASUH (Bkz. Nasuh-ı Silâhî Efendi)

MATRİS;

Alm. *Matrize (f),* **Fr.** *Matrice (f),* **İng.** *Matrix.* Bir köşeli büyük parantez içinde satır ve sütunlara yazılı terimlerden meydana gelen bir tablo. Matrislerin sayısal bir değeri yoktur. Her satırı ve sütunu birer vektör olarak düşünülür. Ayrıca her matris de kendi vektör uzayında bir vektördür. Satır ve sütundaki elemanlar reel veya kompleks olabilir. m satırlı, n sütunlu bir metriste her elemanı iki indis ile gösterilir. Meselâ a_{ij} elemanı, i inci satır, j inci sütunda bulunmaktadır. Böyle bir matris kısaca;

$[a_{ij}]_{mxn}$

şeklinde gösterilir. Daha açık olarak:

$$\begin{matrix} a_{11} & a_{12} & \cdots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \cdots & a_{2n} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ a_{m1} & a_{m2} & \cdot\ \cdot & a_{mn} \end{matrix}$$

şeklinde yazılır.

Bir matrisin sol üst köşesinden geçen köşegenine **Asal Köşegen** denir. Satır ve sütun sayıları eşit

olan matrislere **Kare Matris** adı verilir.

Bir kare matrisin köşegeninin alt veya üstündeki elemanların hepsi sıfır ise bu matrise **Üçgensel matris** denir.

Bir kare matrisin yalnız köşegen elemanları sıfırdan farklıysa böyle matrise **Diyagonal Matris;** köşegen elemanları birbirine eşitse **Skaler Matris;** bu elemanların hepsi 1 ise **Birim Matris** adı verilir. Bütün elemanları sıfır olan matrise de **Sıfır Matrisi** denir.

Matrisler genellikle büyük harflerle gösterilirler. İki matrisin eşitliği, karşılıklı aynı indisli elemanların eşitliği ile mümkündür. Yâni her $i,j \in N$ için;

$A= B \rightarrow [a_{ij}]_{mxn}= [b_{ij}]_{mxn} \Leftrightarrow a_{ij}= b_{ij}$

olmalıdır.

Matrislerin toplamı:

$A+B= [a_{ij}]_{mxn} + [b_{ij}]_{mxn}= [a_{ij}+b_{ij}]_{mxn}$

şeklinde yapılır. Skalerle çarpma ise;

$kA= k[a_{ij}]_{mxn} = [ka_{ij}]_{mxn}$

şeklindedir. Bunlarla ilgili özellikler aşağıdadır:

1. $A+0= 0+A= A$ (0, sıfır matrisidir)
2. $A+B= B=A$ (Değişme özelliği)
3. $(A+B)+C= A+(B+C)$ (Birleşme özelliği)
4. $(k+s)A= kA+sA$ $(k,s \in R)$
5. $k(sA)= (ks)A$ $(k,s \in R)$
6. $A+(-1) A= 0$

Bu özellikler sebebiyle mxn tipindeki matrisler kümesi reel sayılar kümesi üzerinde bir **Vektör Uzayı** teşkil ederler.

Matrislerin çarpımı:

Birinci matrisin sütun sayısı, ikinci matrisin satır sayısına eşit olan matrisler çarpılabilir. Yâni;

$[a_{ij}]_{mxn}\ [b_{ij}]_{nxp}= [a_{i1}\ b_{1j}+a_{i2}b_{2j}+...+a_{in}\ b_{nj}]$

dir. Sonuç olarak bütün kare matrisler kendi aralarında değişmeli olarak çarpılabilir. Ancak:

$AB \neq BA$

dır. Birim matris I ile gösterilir.

Matris çarpımı ile ilgili özellikler şunlardır:

1. $AB \neq BA$
2. $AI= IA= A$
3. $0A= A0= 0$
4. $(AB)\ C= A(BC)$
5. $A(B+C)= AB+AC$
6. $k(AB)= (kA)B= A(kB)$

Bir matrisin satırları sütun, sütunları satır yapılırsa bu matrisin transpozesi (devriği) bulunur. Bir A matrisinin transpozesi A_t dir. $A= A_t$ ise A matrisine **Simetrik Matris** denir.

Bir matrisin tersi (İnversi):

Bir kare matrisin determinantı sıfırdan farklı olduğu zaman inversi vardır. Bir A matrisinin inversi A^{-1} şeklinde gösterilir. A matrisinin elemanlarının yerine bu elemanların kofaktörleri yazılıp transpozesi alınarak bu matrisin determinantına bölünürse A^{-1} invers matrisi bulunur. Yâni a_{ij} elemanının kofaktörü A_{ij} olmak üzere;

$A = [a_{ij}]$ ise $A^{-1} = [A_{ji}]/detA$

dır. Ayrıca;

$AA^{-1} = A^{-1}A = I$'dır.

Matrislerin matematik, fizik, mühendislik, istatistik ve ekonominin pekçok dalında önemli bir yeri vardır.

MAUN AĞACI (Swietenia mahogani);

Alm. *Acajoubaum, Mahagonibaum (m.),* **Fr.** *acajou mahogani (m.),* **İng.** *Mahogany tree.* **Familyası:** Tesbihağacıgiller (Meliaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Türkiye'de yetişmez.

Amerika, Afrika ve Hindistan'da yetişen parlak, kırmızımsı ve sert kerestesi olan büyük orman ağacı. Sert ve sağlam olan koyu renkteki kerestesi, mahun veya maun adını alır. Mahun ağaçlarının ağırlığı türlerine ve yetiştiği bölgelere göre değişir.

Kullanıldığı yerler: Mobilyacılıkta kullanılan makbul bir ağaçtır. İyi işlenebilmesi, sertliği, sağlamlığı ve rengi îtibâriyle aranan ağaçlardandır. İyi cila kabul eder. Mahunun gün ışığında rengi koyulaşır. Koyu renklisi daha makbûldür. Benekli, damarlı gibi çeşitleri vardır.

MAUPASSANT, (Henri René Albert) Guy de;

Fransız romancısı ve kısa hikâye yazarı. 5 Ağustos 1850 senesinde Tourville'de dünyâya geldi. Asil bir âileden gelir. Gençlik yıllarında atletik bir vücut yapısına sâhip olduğu için sporla uğraşır, tabiatla haşır neşir olurdu. Memleketinin çeşitli yerlerinde çektiği fotoğraflar, albümleri doldurmuştu.

1872-1880 Fransız-Prusya Savaşı esnâsında savaşa katıldı. İnsan tabiatında iyilik olacağını hiçbir zaman kabul etmemiş ve eserlerinde bu özelliği acınacak bir temada işlemiştir. Maupassant'ın insan tabiatıyla ilgili kötümser düşüncesi, sıhhatini kaybettikten sonra daha da artmıştır. Gustave Faubert'in göstermelik realizminin yerini Maupassant'ta çıplak realizm (natüralizm) almıştır. Gerçekler açık olarak anlatılmıştır. Hikâyelerinde, karakterler olduğundan fazla büyütülerek dramatik olarak ayrıntılı bir şekilde tasvir edilir. İlk eseri, **Médan Akşamları** (Soirées de Médan) antolojisindeki **Kartopu** (Boule de Suif) hikâyesidir. Bu eser Emile Zola'nın teşvikiyle yayınlanmıştı. Hikâye çok beğenilince meşhur oldu. Sonraları Maupassant naturalist yazı üslûbundan Paul Bourget (1852-1935) tarzındaki psikolojik roman türlerine yöneldi. Hastalığının en şiddetli dönemlerinde yazdığı **Le Horla**'da ise delilik anlatılmaktadır.

Maupassant'ın 17 ciltlik, kısa hikâyeler ihtivâ eden eserleri mevcuttur: **Tellier Evi** (La Maison Tellier), **Matmazel Fifi** (Mademoiseile Fifi), **Çulluk Hikâyeleri** (Contes de la Bécosse), **Le Horla** en meşhurlarıdır. Altı romanı vardır. **Bir Hayat** (Une Vie), **Güzel Dost** (Bel-Ami), Mout-Oriol, Pierre ve Jean, **Ölüm Kadar Acı** (Fort Comme la Mort), **Kalbimiz** (Notre Qoeur). Maupaussant başağrısı ve sinirlerini teskin etmek için devamlı eter kullanırdı. Geçirdiği bunalımlar sonucu yarı deli olarak, Paris'te özel bir akıl hastânesinde, 6 Temmuz 1893 târihinde öldü.

MAURİTİUS

DEVLETİN ADI ..... Mauritius Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ .....Port-Louis

NÜFÛSU 1.081.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....2.045 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İngilizce

DÎNİ ..... Hinduizm, Hıristiyanlık, İslâmiyet

PARA BİRİMİ..... Rupi

Hint Okyanusundaki Mauritius Adası ve yakınındaki üç küçük adalar grubu üzerinde yer alan küçük bir devlet. Esas ada Madagaskar'ın 800 km doğusundadır, nüfusun % 97'sini, ülke topraklarının % 93'ünü ihtivâ eder.

Târihi

Mauritius, başlangıçta üzerinde kimsenin yaşamadığı bir ada idi. Adanın bütün halkı on altıncı yüzyıldan sonra buraya göçenlerin soyundan gelmektedir. Adanın Ortaçağ'da Arap ve Malezyalı denizciler tarafından bilindiği tahmin edilmektedir. Adaya ilk gelen Avrupalılar, on altıncı yüzyılda Portekizliler olmuştur. Hollandalılar 1598 ve 1710 yılları arasında adayı sömürge hâline getirmeye

çalıştılar. Ada, 1715'te Fransa'nın eline geçti ve 1810'a kadar Fransız sömürgesi olarak kaldı. 1810'da İngilizler adayı ele geçirdi, 1814 Paris Antlaşmasıyla ada resmen İngilizlere kaldı. 1833'te köleliğin kaldırılmasıyla, İngiltere Hindistan'dan köle yerine işçiler getirdi. 1837 ve 1907 yılları arasında adaya yaklaşık olarak 450.000 Hindli yerleşti. İkinci Dünyâ Savaşından sonra, Hinduları temsil eden İşçi Partisi, tek başına veya koalisyonlar hâlinde iktidara geldi. 1961'de İngiltere Mauritius'a bağımsızlık vermeyi kabul etti. 1967'deki genel seçim sonunda Hinduların ve Müslümanların partileri koalisyon hâlinde iktidara geldi ve 12 Mart 1968'de Mauritius'un bağımsızlığı îlân edildi. 1991'e kadar İngiliz Milletler Topluluğunun bir üyesi olarak kaldı. Eylül 1991 seçimleri sonunda ülkede Cumhûriyet îlân edildi. 1992 Martında Maurihus'un İngiliz Milletler Topluluğu içindeki statüsü değişti. Haziran 1992'de Cassam Uteem meclis tarafından Cumhurbaşkanı seçildi.

Fizikî Yapı

Oval şekilde görünüşü olan Mauritius Adası, volkanik bir yapıya sâhiptir. Güney kıyısı hâriç bütün kıyıları sığ kayalıklar ve mercanlarla çevrilidir. 61 km uzunluk ve 46 km genişliğe sâhip olan Mauritius, yakınındaki adacıklarla birlikte 1865 m'lik bir arâziye sâhiptir. Ova hâlindeki kuzey bölgesini, yüksekliği 670 metreye ulaşan orta kesimdeki yayla tâkip eder. Yayla üzerindeki birçok dağ silsileleri ve tek tek tepeler 900 m'nin altında bir yüksekliğe erişir.

Mauritius Adasının 560 km doğusundaki Rodrigues ve bunun yanındaki adacıkların toplam 119 km^2lik bir yüzölçümü vardır. İki alçak Agelega Adaları Mauritius'un 930 km kuzeyinde bulunmakta olup, toplam olarak 27 km^2lik bir alana sâhiptir.

İklim

Adada yarı tropikal bir iklim hüküm sürer. Sıcaklık ortalaması kıyıda 23°C, yaylada 19°C'dir. Kasım ayından Nisan'a kadar, güneydoğu alizeleri dağlara ve yaylaya bol yağmur getirir. Bâzı yamaçlar yılda 5000 mm'lik yağış alırken, dağların rüzgâr almayan taraflarındaki kıyı arâzileri ancak 900 mm'lik bir yağış alır. Arasıra esen kuvvetli kasırgalar adada büyük ölçüde tahribat yapar.

Tabiî Kaynaklar

Bir zamanlar Mauritius Adasını kaplayan kesif ormanların pek azı kalmıştır. Adanın % 40'ı çorak arâzilerden, fundalıklardan, çam ağaçlarından, öd ağaçlı ve akasyalı çayırlardan ibârettir. Ada topraklarının % 50'si ekili olup, geri kalan % 10'u insanların yerleşmesine ve yollara tahsis edilmiştir. Agalega Adaları, hindistancevizi ağaçları ile kaplıdır. On altıncı yüzyıldan îtibâren, adanın ilk bitki örtüsünün ve hayvanlarının yerini yeni sokulan türler almıştır. Adanın değerli mâdeni yoktur.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Yüzölçümüne oranla dünyânın en kalabalık ülkelerden biri olan Mauritius'ta km^2ye 444 kişi düşer ve aşırı nüfus artışı devlet için önemli bir mesele teşkil eder. Mauritius Adasında yoğunluk daha da fazla olup, km2ye düşen kişi sayısı 483'ü aşar.

Adada beş esas nüfus grubu vardır: Nüfûsun yaklaşık % 69'unu Hindistan'dan göç edenlerin neslinden gelenler teşkil eder. Bunlar Hindular (Nüfûsun % 53'ü) ve Müslümanlar (Nüfûsun % 16'sı) olmak üzere iki gruba ayrılır. Afrikalı-Avrupalı, Afrikalı-Asyalı karışımından meydana gelen melezler % 27 civârındaki Çin asıllılar nüfûsun % 3'ünü ve Fransız asıllılar nüfûsun ancak % 1'ini temsil eder.

İngilizce ülkenin resmî dilidir. Fakat çok küçük azınlığın ana dilidir. Fransızca, Fransız asıllılar ve melezler tarafından konuşulur. Afrika dillerinden bâzılarının sokulması ile basitleştirilmiş bir Fransızca olan melezlerin dili, yaygın bir şekilde müşterek anlaşma lisanı olarak kullanılır. Diğer önemli diller Hindlilerin konuştuğu Hindce, Müslümanlarca konuşulan Urdu dili, Çinlilerce konuşulan Çincedir.

Mauritius Adasında en yaygın din Hinduizmdir. Bundan sonra Hıristiyanlık ve İslâmiyet gelir.

Nüfûsun yaklaşık % 44'ü şehirlerde yaşar. Kuzeybatı kıyısındaki Port-Louis 150.000'lik nüfûsu ile ülkenin başşehri, en büyük şehir ve limanıdır. Başlıca diğer şehir merkezleri yüksek arâzilerde yer alır.

Ülkede çocukların ilkokul tahsili mecbûridir. % 61 olan okur-yazar oranı sürekli artmaktadır. 1967'de Mauritius Üniversitesi açılmıştır.

Siyâsi Hayat

Mauritius, başbakan tarafından yönetilen tek meclisli parlamenter bir hükûmet şekline sâhiptir. Meclis üyelerinin çoğu genel seçimle seçilir. Fakat az bir kısmı, en azından ülkenin bütün büyük gruplarını temsil edecek şekilde özel bir komite tarafından seçilir. Kânunî sistemde model olarak Fransa'yı almıştır.

Mauritius, dış münâsebetlerde bloksuzluk siyâseti tâkip eder. Ülke kısmen ABD, BDT ve Çin ile ilişki

kurarken, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile sıkı bağları devam ettirmektedir. Mauritius bağımsızlığından kısa bir süre sonra Birleşmiş Milletlere üye olmuştur.

Ekonomi

Mauritius da değerlendirilebilir mâden yoktur ve pek az işlenebilir toprak vardır. Topraklar fosfat bakımından fakirdir. Bununla berâber, bol yağış ve gübre kullanılan arâzi, şekerkamışı üretimine imkân verir. Ada topraklarının yarısı ekilidir. Şeker üretimi oldukça yüksek olup, ülkenin temel sanâyi ürününü teşkil eder. Üstelik, ülke kararlı fiyatlarla Avrupa Ekonomik Topluluğunda (AET) mukâveleyle garantili pazara sâhiptir. İşlenen toprakların % 90'ında şekerkamışı yetiştirilir. Bu bitkinin yetişmesine elverişli olmayan topraklarda, çay ve tütün yetiştirilmektedir. Bahçe arâzileri ve çiftlik hayvanları iç tüketim için yiyecek sağlar. Fakat toprakların büyük kısmı ihraç bitkilerine tahsis edildiğinden. Mauritius temel gıdâ maddesi olan pirinci ithal etmek zorunda kalmaktadır.

Hükûmet ekonomiyi güçlendirmek ve yeni iş imkânları açmak için yabancıları sanâyi tesisleri kurmaya teşvik etmektedir. Ülke yolları dar ve virajlıdır. Fakat şehir merkezleri arasında otobüs hizmeti vardır. Port-Louis de gemi tâmir atölyeleri mevcuttur ve liman tesisleri geliştirilmektedir. Havayolları Mauritius'u Avrupa'ya, Afrika'ya, Hindistan'a ve Avustralya'ya bağlar.

MÂVERÂÜNNEHR;

Alm. *Transoxanien (n),* **Fr.** *Transoxanie (f),* **İng.** *Transoxiana.* Amu Derya (Ceyhun), Sird Derya (Seyhun) nehirleri arasında kalan ünlü Türk ülkesi. Bu târihi belde bugün, Özbekistan, Kalpakistan'ın bir bölümü ile; Tacikistan, Kırgızistan'ın güney kısmını; Kızılkum Çölü ile Kazakistan'ın bir kısmını içine almaktadır. 660.000 km2 yüzölçümü vardır. Bölgede, çoğunluğunu Türklerin teşkil ettiği 16 milyon insan yaşamaktadır.

Bölgede ilk çağlardan beri Türkler ve İranlılar yaşamıştır. Asya Hun İmparatorluğu (M.Ö. 4. asır-M.S. 48), Göktürk İmparatorluğu (951-744), Uygur İmparatorluğu (774-1209), Sâmânîler (819-1005), Karahanlı Devleti (840-1212), Gazneli Devleti (963-1186). Büyük Selçuklu Devleti (1040-1157), Harezmşahlar Devleti (995-1231), Timur İmparatorluğu (1370-1506). Çağatay Hanlığı (1227-1370), Şeybânîler (1500-1598) bölgede hâkim olmuşlardır.

Müslümanlar, Mâverâünnehr'e ilk defâ; 667'de El-Hakem bin Ömer-el-Gıfarî komutasında giderek bölgede üç yıl kalmışlardır. Daha sonra bâzı seferler düzenlendiği halde, Arap orduları geçici ve mevzîî başarılar elde ettiklerinden dolayı Mâverâünnehr'deki hâkimiyetleri sürekli olmamıştır.

Halife Kuteybe bin Müslim'in düzenlediği seferler neticesinde, Usrüşene hâriç, bütün bölge Müslümanların hâkimiyetine girdi. Bölgede İslâmiyyet hızla yayıldı. Horasan'a tâyin edilen Vâli Nasr bin Seyyar uyguladığı başarılı siyâsetle halkı İslâmiyete ve Müslümanların hâkimiyetine ısındırmayı başardı. Bölgenin Müslüman olması bâzı beylerin menfaatlerine dokunduğu için, Nasr'a karşı çıktılarsa da Nasr uyguladığı siyâsetle halka kendisini sevdirmiş olduğundan isyancılar başarı sağlayamadılar. Daha sonra bölgede hâkim olan Müslüman Tâhirîler ve Sâmânîler, Nasr'ın uyguladığı usûlü aynen devâm ettirdiler. Nasr'ın başarılı olmasının sebebi, orta tabaka ve çiftçi halkın desteğini sağlamasıdır.

Mâverâünnehr, Sâmânîler devrinde İslâm dünyâsının parlak bir medeniyet alanı hâline geldi. İslâm âleminin meşhur âlimlerinden olan Ebü'l-Hasan Harkânî, Ebû Ali Fârmedî, Yûsuf-i Hemedânî, Abdülhâlık Goncduvânî, Ârif-i Rivegerî, Ali Râmîtenî, Muhammed Bâbâ Semmâsî, Seyyid Emir Külâl, Behâeddin-i Buhârî, Alâüddin-i Attâr, Ya'kub-ı Çerhî, Ubeydullah-ı Ahrâr, Muhammed Zâhid, Derviş Muhammed, Hâcegî bu bölgede yaşamışlardır. İlim ve irfân kaynağı olan yukarıdaki büyük âlimler, bu beldeden dünyâya ilmi, irfanı İslâmiyetin örnek ahlâkını yaydılar, pekçok talebe yetiştirdiler. Bu âlimlerin yazdıkları ciltler dolusu eserler Buhâra, Semerkand ve Taşkent kütüphânesinde bulunuyordu. Fakat komünistler bu bölgeyi ele geçirince, Türk milletinin İslâmı kabulünden sonra, dînî âbidelerle süsleyip, İslâm mîmârîsi ile şarkın birer pırlantası hâline getirdiği Buhâra, Semerkand, Taşkent ve Kaşgar, gibi Mâverâünnehr şehirlerinde mevcut milyonlarca kitabı, Kur'ân-ı kerîm ve hadis kitapları başta olmak üzere, bütün dînî eserleri toplayıp sokaklarda yırtarak ayaklar altında çiğneyip yaktılar. Bununla da kalmayıp, halkın elinde bulunan dînî, millî ve târihî kitapların hükümete teslim edilmesini emretmişler ve topladıkları bu kıymetli eserleri de aynı şekilde imhâ etmişlerdir. Kitaplarını teslim etmeyen binlerce Müslümanı ve din âlimlerinin büyük kısmını Sibirya'ya sürmüşler ve şehit etmişlerdir. İş İslâmî eserlerin yok edilmesiyle bitmemiş, yalnız Buhâra'da 360 câmi ve mescid yıktırılmıştır. Bir medrese din aleyhtarlığı müzesi olarak kullanılmak için bırakılmıştır. Semerkand'daki Uluğ Bey Medresesi de din aleyhtarlığı müzesi olarak kullanılmıştır. Ruslar yalnız İslâm mâbedlerine el atmakla kalmamış, bölgede bulunan kiliseleri de kapatarak basketbol ve voleybol salonu yapmışlardır. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bu târihî eserler ve mâbetler de hürriyetlerine kavuşmuş ve büyük bir tâmir ve restorasyon faaliyeti başlamıştır.

MÂVERDÎ;

meşhur fıkıh ve tefsîr âlimi. Adı Ali bin Muhammed, künyesi Ebü'l-Hasan'dır. Mâverdî nisbesiyle meşhûr olmuştur. Şâfiî mezhebi fıkıh âlimlerinden olan Mâverdî, 974 (H.364) senesinde Basra'da doğdu. 1058 (H.450)de Bağdât'ta vefât etti. Bâb-ı Harb kabristanına defnedildi.

İlim öğrenmeye Basra'da başlayıp, önce meşhur nahiv ve hadis âlimlerinden ders aldıktan sonra Bağdat'a giderek Ebû Hamîd-i İsferâînî'den fıkıh ilmini öğrendi. Bağdat'ta tefsir, hadis, fıkıh, fıkıh usûlü ve edebiyat mevzularında zamânının âlimlerinden ders alan Mâverdî, tahsîlini tamamlayıp icâzet (diploma) aldıktan sonra kıymetli eserler yazmış, talebe yetiştirmiş ve bâzı mühim vazîfelerde bulunmuştur.

Mâverdî Kâim bi emrillah zamânında Kâdılkudât pâyesini almış ve halîfeler yanında büyük mevkı sâhibi olmuş, çok kerre halîfelerle melikler ve büyük emirler arasındaki gerginlikleri gidermek için arabulucu olarak hareket etmiştir.

Bağdat ve civârında fetvâ verme, hâkimlik vazîfelerinde bulunup, bu vazîfelerini mükemmel bir şekilde yerine getiren Mâverdî, uzun seneler fıkıh, hadîs ve tefsîr ilimlerini okutup, değerli talebeler yetiştirmiştir. Yetiştirdiği âlimlerin başında hadîs ve târih ilminde meşhur El-Hatîbü'l- Bağdâdî gelir. Bu talebesi, **Târih-i Bağdâd** adlı eseriyle ve hadis ilmine dâir yazdığı eserlerle tanınmıştır. Bundan başka İbnü Hayrun Ebu'l Fadl Ahmed bin Hasan, Abdulmelik bin İbra, Ebû Fedâil Muhammed bin Ahmed gibi birçok talebe yetiştirmiştir.

İmâm-ı Mâverdî hazretleri buyurdu ki: "Kul, geceleri, gündüz yaptığı işlerin muhâsebesini yapmalıdır. Zîrâ geceleyin, insanın aklı ve fikri daha topludur. Muhâsebe edince, gündüz yaptığı işi faydalı bulursa, ona devâm eder. Şâyet kötü bulursa, onu telâfî etmeye çalışır ve ileride bundan ve bunun benzerinden sakınır."

"Konuşmanın bâzı şartları vardır. Konuşan bunlara riâyet ettiği taktirde, konuşması iyi ve güzel olur. Bu şartlar şunlardır: İlki; konuşma, onu gerektiren bir menfaat veya bir zararın def'i için olmalıdır. İkincisi, yerinde konuşmalıdır. Üçüncüsü, gerektiği kadar konuşup sözü uzatmamalıdır. Dördüncüsü, söyleyeceği sözleri iyice seçmelidir."

"Müşâvere yapılacak kişide şu beş şart bulunmalıdır: 1) Tam akıllı ve geçmiş tecrübesi olmalıdır. 2) Dindâr ve takvâ sâhibi olmalıdır. 3) Nasîhat eden bir dost olmalıdır. 4) Fikri dağıtıcı, kaygı ve meşgûl edici, üzüntüden sâlim olmalıdır. 5) Kendisine danışılan işte, onu ilgilendiren bir maksadı ve onu etkileyecek bir arzu olmamalıdır."

İmâm-ı Mâverdî, yazmış olduğu pek kıymetli eserleriyle de sonraki nesillere bilgilerin ulaşmasını temin etmiştir. Bilhassa **Kitâb-ün-Nüket ve'l-Uyûn** adlı Kur'ân-ı kerîm tefsiri çok kıymetli ve meşhûrdur. İmâm-ı Mâverdî, tefsîrinde Eshâb-ı kirâm ve Tâbiînden tefsir haberlerini nakil ve rivâyet etmiştir.

İmâm-ı Mâverdî, hadîs ilminde de söz sâhibi âlimlerdendi. Zamânının meşhur hadis âlimlerinden ders ve icâzet almıştır. Güvenilir bir âlim olup, eserlerinde birçok hadîs-i şerîf rivâyet etmiş, **Edeb-üd-Dünyâ ved-Dîn** isimli eserinde rivâyet ettiği hadîs-i şerîfleri toplamıştır. İmâm-ı Mâverdî'yi doğuda ve batıda asıl meşhur eden eseri, Şâfiî mezhebi hükümlerine göre hazırladığı **El-Ahkâm-üs-Sultâniyye** adlı kitabıdır. Bu kitabında; İslâmiyette devlet reisliği makâmı ve devlet teşkilâtının işleyiş tarzını, yaşanmış örneklere dayanarak açıklamış, bir devlet teşkilâtı hukûku kaleme almıştır. Eserde; vezirlik, emîrlik, kâdılık, cezâlar, hadlar, cizye, ihtisâb ve kontrolle ilgili hususlar açıklanmıştır. Eserin Arabî aslı defâlarca basılmış, Türkçe ve Fransızcaya da tercümesi yapılmıştır.

Diğer önemli eserleri şunlardır: **El-Hâvî:** Fıkıh ilmine dâir olup, çok kıymetli bir eserdir. Bu eser de Şâfiî fıkhına göre hazırlanmış olup, Şâfiî mezhebinde en geniş kaynaklardandır. **A'lâmün-Nübüvve** (Peygamberlik Alâmetleri)**:** Yirmi bölümden meydana gelen bu eserde kelâm ilminin en önemli konularından olan "Nübüvvet" meselesi çok veciz bir şekilde anlatılmakta ve buna bağlı diğer meselelerden bahsedilmektedir. **Edeb-ül-Vezir** (Kitab-ül-Vüzerâ)**:** Devlet idâresinin mühim bir konusunu üstlenen vezirlerin, taşıması gereken vasıflardan ve uymak mecburiyetinde oldukları hususlardan bahsetmektedir. **Edeb'ul-Kâdî:** Kazâ (muhâkeme) usûlü ile ilgili bir eserdir. **Nasîhat-ül-Mülûk, Siyâset-ül-Mülûk, El-Emsâl vel-Hikem** gibi daha birçok eseri vardır.

MAVNA;

Alm. *Leichter (m),* **Fr.** *Gabare (f),* **İng.** *Barge, lighter.* Limanlara yanaşamayan, şamandralara bağlı olarak yükleme ve boşaltma yapan gemilerle yakın kıyılara yük taşıyan, güvertesi olmayan tekne. Eskiden Türk denizciliğinde kullanılan, büyük yelkenli olan bir çeşit ticâret gemileri de bu isimle anılırdı. Bu çeşit mavnalarda bir flok yelkeniyle üç köşeli büyük yelkeni vardı. Ayrıca bunlarda kürek de kullanılırdı. Osmanlı Devletinin donanmasında mavna adı altında yüksek bordalı savaş gemileri

bulunmaktaydı. Bunlarda 24 top, 30 topçu, 350 kürekçi, 150-200 cenkçi, 40 gemici ustası mevcuttu.

Mavnaların, yük taşınacak ambarları geniş olduğu için, tekne yapıları büyük ve yanlara biraz yayvandır. Römorkörün arkasına birkaç "mavna" bağlanarak da çekildiği olur. Devamlı su içerisinde kaldıkları için, çürümelerini önlemek maksadıyla ziftlenirler Buharlı gemilerin donanmaya girmesinden sonra mavnalar önemlerini kaybetti.

Mavnalar, Türk Denizcilik Hukûkunda açıkça gemi muâmelesi görürler.

MAYA;

Alm. *Garung (n),* **Fr.** *Ferment (m),* **İng.** *Ferment.* Genişliği 2-6 mikron, boyu 10- 30 mikron olan ve bakterilerden daha büyük bir tek hücreli. Tabiatta yaygın olarak üzüm bağlarında, meyve bahçelerinde, toprakta, havada ve barsaklarda bulunur.

Hücreleri silindirik, yuvarlak, oval veya elipsoit şeklindedir. Bir maya hücresinde, hücre zarı, stoplazma ve çekirdek bulunur. Hücre zarı polisakkarit yapısındadır. Stoplazma lipoprotein yapısında bir zarla çevrilidir. Protoplazma su, protein, karbonhidratlar, yağ, vitamin ve mineral maddeleri ihtivâ eder. Maya hücreleri, bilhassa vitamin bakımından çok zengindir. Çekirdekte ise DNA bulunur. Ayrıca ihtiyat olarak hücrede glikojen, depo hâlinde bulunur. Bu glikojen, maya hücresindeki amilaz enzimi vâsıtasıyla, glikozdan yapılır.

Mayalar tomurcuklanma, bölünme veya sporlaşma yoluyla çoğalırlar. Sporlaşma, askospor meydana getirerek olur. Cinsî özellikler taşıyan iki hücrenin birleşmesiyle bir askus meydana gelir. Askus içerisinde 2-4 veya 8 spor bulunur. Mayalar klamidosporlar da yaparlar. Çoğu mayalar tomurcuklanmayla ürerler. Maya hücreleri tomucuklanırken, hücrenin yüzeyinde protoplazmadan bir veya daha fazla çıkıntı veya yumru meydana gelir, bunlar yavaş yavaş büyür ve sonunda ana hücrenin büyüklük ve şekline ulaşır ve nihâyet ana hücreden ayrılarak yeni hücreler meydana getirirler. Esas birey üreme olayından sonra varlığını sürdürür. Bu aseksuel çoğalmadır. Mayalar gelişmek için ıslak ortama ihtiyaç duyarlar.

Mayalar en iyi 20-30°C arası olmak üzere 0-50°C sıcaklık arasında gelişirler. Mayaların çoğu, gelişmek için fazla oksijene ihtiyaç duyar. Fakat bâzıları oksijensiz ortamda yaşarlar. Bâzıları yeşil, sarı, kırmızı ve siyah pigmentler meydana getirirler. Bu tür mayalara "Kromojenik maya" denir. Mayalar da küfler gibi çürükçül veya asalak olabilirler. Mayaların çoğu, gıdâ endüstrisinde önemli rol oynarlar.

Mayalanma: Organik maddelerin, bâzı mikroorganizmalarca salgılanan enzimlerin tesiriyle uğradığı kimyevî değişikliktir. Genellikle maya hücrelerinin etkisiyle bu hâdise meydana gelir. Mayada glikojen şeklinde depo edilen şekerler, maya hücresinin enerji kaynağıdır. Maya hücresi sâhip olduğu enzimler vâsıtasıyla glikojeni önce glikoza daha sonra bunu CO_2 ve alkollere ayrıştırır. Bunu yaparken oksijenden faydalanırlar. Yeterli oksijene sâhip olduklarında; Şeker∅Su + Karbondioksit + Alkol ayrışması olur.

Çeşitli mayalanma olayları sâyesinde değişik gıdâlar elde edilmektedir. Sütün ekşimesi, sütten yoğurt veya peynir elde edilmesi, ekmeğin mayalanıp kabartılması, üzüm suyunun şaraba dönüşmesi bu tür olaylardandır. Mayalanma sonunda elde edilen maddeler, ilk biçimlerinden renk, koku, şekil gibi özelliklerce farklılık arz ederler.

Mayalanma çeşitleri: 1) Hava ile mayalanma (Aerobik mayalanma). 2) havasız mayalanma (Anaerobik mayalanma).

Asetik ve sitrik mayalanma birinci tür mayalanmaya; laktik, btürik ve alkol mayalanmaları ikinci tür mayalanmalara örnektir.

Mayalar, meyve sularının fermantasyonunda, ekmek yapımında, hamurun mayalanmasında kullanılır. Basit şekerlerden ve amonyum nitrojenden vitamin, yağ ve protein sentezi yaptıklarından bu maddelerin elde edilmesinde de kullanılırlar. Mayaların bugün için kullanım sahasında sanâyi dalları da vardır. Bâzı kimyâsal maddelerin, enzimlerin, vitaminlerin elde edilmesinde kullanılmaktadır.

Ekmeğin mayalanmasında kullanılan ekşi hamur, maya hücreleri ve bakteriler bakımından bir karışımdır. Hamurun içerisine katılan maya, hamurdaki nişastayı glikoza ayırır, bu da CO_2 ve etilalkole ayrışır. Bunun yanında süt asidi de meydana gelir.

Ekmek mayası bileşiminde % 0,5 yağ, % 2,3 anorganik madde ve % 68-73 su, % 14 protein, % 10 CH (glikojen, mannan glukan) bulunur. Bunlardan başka enzim ve vitaminler de vardır.

Mayanın 35-40°C'de dikkatle kurutulmasıyla % 8-12 oranında nem ihtivâ eden kuru maya elde edilir.

MAYALAR;

Meksika ve Orta Amerika bölgelerinde yaşamış olan ve ileri bir medeniyet ortaya çıkaran eski bir millet. İspanyollar Amerika'ya geldiklerinde Maya halkı, Meksika'daki Chiapas ve Tucatan bölgelerinde Guatemala, Honduras ve El Salvador'un bir kısmında yaşıyorlardı. Kendilerine has dilleri mevcuttu. Yazıyı, sıfırı da içine alan bir sayı sistemini ve astronomiye dayanan takvimi kullanıyorlardı. Dikkat çekici eserler inşâ etmişlerdi.

Maya halkının târihi M.Ö. 1000 yılına kadar uzanır. Uygarlığın en parlak dönemi M.S. 250 ile 900 seneleri arasındadır. Bu dönemde Mayalar nüfusları 5-20 bin arasında değişen 40'tan fazla yerleşim merkezi kurmuşlardı. Tikal, Uaxactün, Copàn, Bonampak, Palenque ve Rio Bec bu şehirlerin en büyükleri idi. 900 senesinden sonra Klasik Maya Medeniyeti, bilinmeyen bir sebepten dolayı hızla çöktü. Boşalan şehirler ve tören merkezleri ormanlarla kaplandı. Buna karşılık klasik dönem sonrası dönemde (900-1519) Chichen Hza ve Mayapàn gibi Yucatàn Yarımadasının dağlık bölgelerindeki şehirler gelişmelerini sürdürdüler. 1546'da İspanyollar Yucatan Yarımadası ve Guatemala'yı işgal ettiler. Maya medeniyetini tahrip edip bölgede pekçok katliam yaptılar. Şehirleri yağmalayarak, meşhur Maya eserleri zenginliklerini Avrupa'ya taşıdılar. Ancak Guatemala'nın bir kısmında, bir grup Maya halkı bağımsızlıklarını 150 yıl korudular.

Günümüzde Guatemala ve Yucatan'da yaşayan halkın çoğunluğu Maya'dır (Guatemala halkının yaklaşık % 65'i Maya'dır). Bunlar 15 Maya lisanından birini konuşurlar. Yucatan'daki Merida şehrinin halkı İspanyolca ve Maya lisanı veya Yucatan lisanı konuşur. Guatemala'nın uzak bölgelerinde bâtıl inançlar başta olmak üzere pekçok eski kültür devâm etmektedir.

MAYASIL;

deride sulanma, kaşınma, kabuklanmayla kendini gösteren müzmin bir ekzema türü. (Bkz. Ekzema)

MAYDANOZ (Petroselinum sativum);

Alm. *Petersilie (f),* **Fr.** *Persil (m),* **İng.** *Parsley.* **Familyası:** Maydanozgiller (Umbelliferae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Bütün yurtta, bahçelerde yetiştirilir.

Ağustos-eylül ayları arasında, beyaz renkli çiçekler açan, kazık köklü, 30-100 cm boylarında, iki yıllık otsu bir bitki. İlk yıl bir yaprak rozeti, ikinci yıl ise bir gövde meydana getirir. Rutubetli ve sulak toprakları sever. Gövdeleri dik, tüysüz, köşeli, içi boş ve çok dallı, yaprakları saplı, parçalı ve koyu yeşil renklidir. Çiçekler şemsiye şeklinde toplanmıştır. Yaprakları tüysüz, yeşilimsi, esmer renkli, armut şeklinde ve özel kokuludur.

Tohum ile yetiştirilir. Yetiştirilmesine sonbahar veya kış sonunda başlanır. Serpme veya çizgi usûlü ile metrekareye 2-5 gr tohum atılır. Çimlenmesi zor olduğundan, tohumun bir gün su içinde bırakılıp şişirilmesi iyi olur. Kumla karıştırılıp ekilir. Sık sık sulama ve ot alma yapılmalıdır. Mahsülü toplarken iyice dipten biçmemelidir.

Kullanıldığı yerler: Kökü ve yaprakları kullanılır. Yapraklarda uçucu yağ ve glikozit, köklerinde ise uçucu yağ, şeker, müsilaj ve glikozit vardır. Yapraklar vitamin (A,C,K) bakımından zengindir. Yapraklar idrar söktürücü, mîdevî ve tansiyon yükseltici olarak kullanılır. Kök de aynı özelliklere sâhiptir. Yaprakları yemeklere lezzet verici olarak da kullanılır. Tâze yapraklar, papağan ve diğer kuşlar için tehlikelidir.

MAYIN;

Alm. *Mıne (f),* **Fr.** *Mıne (f),* **İng.** *Mıne.* Çeşitli metodlarla toprak altına, üstüne veya su içine yerleştirilen veya atılan, harp araçlarını ve tankları tahrip etmek, personeli öldürmek maksadıyla îmâl edilmiş, genellikle bir kap içine yerleştirilmiş şiddetli patlayıcı madde. Günümüzün savaşlarında gerek taarruz ve gerekse savunma harekâtında, engellerin, özellikle mayınların kullanılması son derece önem kazanmıştır. Kara mayınları, düşmanın ilerlemesini geciktirmek veya tahdîd etmek için yapılmıştır. Bir mayının asıl görevi başarıya yardım etmek olup, zâyiât verdirici tesiri ikinci derecede kalır.

Târihî gelişmesi: İlk kara mayınları, Birinci Dünyâ Savaşında, Almanlar tarafından top mermilerinin toprak altına gömülmesi sûretiyle, İngiliz tanklarına karşı kullanıldı. Mayınların esas gelişimi, İkinci Dünyâ Harbi sırasındadır. Düşman silâhlı kuvvetlerini durdurmak, geciktirmek veya tâciz etmek için ilk mayın tarlaları döşendi. Tank zâyiâtının % 20'si mayınlar sebebiyle oldu. Amerika, Rusya, İngiltere, Almanya gibi devletler, daha mükemmel mayın îmâl etme husûsunda birbirleriyle yarıştılar. Bunun sonucunda, ağır ve hafif tanklara veya insanlara karşı kullanılabilen çeşitli basınçlara göre infilak edebilen mayınlar îmâl edildi. 1991 yılındaki Körfez Savaşında Irak, müttefiklere karşı Kuveyt-Suûdi

Arabistan sınırına milyonlarca mayın döşedi.

Kara mayınları:

Kara mayınları hakîki mayınlar, sahte mayınlar, tâlim ve eğitim mayınları olmak üzere üç tiptir.

1. Hakîkî mayınlar:

Hakîki mayınlar kullanılma maksatlarına göre ikiye ayrılırlar: a) Antipersonel mayınlar: Düşman personeline karşı kullanılan antipersonel mayınlar, basınç veya basınçtan kurtulma sûretiyle veya bir tökezleme telinin gergiden kurtulması sûretiyle faaliyete geçmek üzere düzenlenmiş bir fünye ile teçhiz edilmiş, mâdenî veya mâdenî olmayan bir kab içindeki az şiddetli patlayıcı maddeden ibârettir. Antipersonel mayınları genel olarak havada patlayan ve infilak tesirli olmak üzere iki tiptedir.

b) Antitank mayınları: Düşman tanklarını veya diğer araçları hareketten alıkoymak veya tahrip etmek için kullanılan antitank mayınları ekseriya zemin yüzeyi üzerine veya yüzeyin pek az altına yerleştirilir. Umûmiyetle, antitank mayınlarını faaliyete geçirmek için 135 ilâ 180 kg bir basınca ihtiyâç vardır. Antitank mayınları genel olarak ağır ve hafif olmak üzere iki tiptir.

Hakîkî mayınlar başlatma hareketine göre de üç tipe ayrılırlar:

a) Kontrollu mayınlar: Hedef mayın üzerine veya yakınına geldiği zaman bir gözetleyici tarafından ateşlenen mayınlardır.

b) Hassas mayınlar: Manyetik dalgalar, titreşim veya ses dalgalarıyla patlayan mayınlardır.

c) Yapma mayınlar: Sahrâda îmâl edilen mayınlardır. İstenilen miktarda patlayıcı maddeyle doldurulan ve uygun bir fünye ile teçhiz edilen herhangi bir kap mayın olabilir.

2. Sahte mayınlar: Hakîkî mayınları taklit etmek için hurda malzeme veya mayın döşenmiş hissini verecek şekilde biraz bozulmuş arâziden ibârettir.

3. Tâlim ve eğitim mayınları: Hakîkî mayınlarla aynı ölçü ve ağırlıkta olan, fakat küçük bir duman maddesi ihtivâ eden ve şiddetli patlayıcı madde yerine kara barut veya işâret fişeği terkibi gürültü çıkaran imhâ hakkından ibâret olanlar tâlim mayınlarıdır. Hakîkî mayınların, boş veya kum gibi malzemeyle dolu olanlarına eğitim mayını denir.

Mayın tarlası: Mayınların kullanılmasında âzami fayda sağlamak için belirli bir anahtara göre veya bir noktaya bağlı kalmaksızın gelişigüzel mayınları ihtivâ eden arâzi parçasına “mayın tarlası” denir. Mayın tarlaları kullanılma maksatlarına göre; koruyucu, savunma, engel, tâciz ve sahte mayın tarlaları olarak isimlendirilebilirler.

1. Koruyucu mayın tarlası: Bir birliğin mahallî ve yakın korunmasına yardım etmek için kullanılır.

2. Savunma mayın tarlaları: Bölük, Tabur ve Alay büyüklüğündeki birlikler tarafından işgâl edilen mevzilerin arasından düşmanın sızmasını önlemek ve savunma mevzilerini kuvvetlendirmek için tümen plânlarına uygun olarak döşenen bir mayın tarlasıdır.

3. Engel mayın tarlaları: Düşmanın muayyen bölgelerde bilhassa yanlara yaptığı taarruz tertiplerini engellemek ve düşmanın yaklaşmasını arzu edilen bölgelere yöneltmek için döşenir.

4. Tâciz mayın tarlaları: Düşmanı geciktirmek ve tertibini bozmak ve bir bölge veya yoldan istifâdei etmesine mâni olmak için döşenir.

5. Sahte mayın tarlaları: Düşmanı aldatmak maksadıyla mayın tarlasına benzetilmek üzere kullanılan bir arâzi parçasıdır.

Mayın kuşağı: Birbirinden 6 metre adım/mesâfeyle aynı anda döşenen birbirine paralel iki mayın demeti sırasıdır.

Deniz mayınları: Gemileri tahrip etmek maksadıyla îmâl edilen ve su altına yerleştirilen mayınlara “deniz mayını” veya “torpili” denir. Deniz mayınları ilk olarak 1777 yılında Amerika’da kullanıldı. David Bushnell adında bir Amerikalı, İngiltere’ye âit “Cerebus” adlı gemiyi batırmak gâyesiyle içi barutla dolu bir kutuyu geminin yakınına doğru atmış, ancak akıntıya kapılarak sürüklenen kutu, bir dost gemiyi batırmıştı. 1853 yılında Kırım Savaşında Ruslar da deniz mayınlarını kullandılar. Birinci Dünyâ Harbi sırasında İngilizler, Çanakkale’de, Otranto Boğazında, Kuzey Denizinde yüzbinlerce mayın döktü. Bu harpte mayınların tahribi yüzünden batan gemi sayısı 600’ü buldu. Yine İkinci Dünyâ Savaşında Almanlar, manyetik mayını îmâl ettiler. Bu tip mayınlardan aynı savaşta Almanlar tarafından 230.000, İngilizler tarafından 255.000 adet döküldü. İkinci Dünyâ Savaşında denize dökülüp infilak etmeyenler, akıntıya kapılıp deniz sathına yayılmış ve harpten sonra ticâret gemileri için büyük tehlike teşkil etmiştir. 1991 Körfez Savaşında da Irak, Basra Körfezine çok miktarda mayın döktü.

Mayın avlama: Sonarla, optik sistemlerle veya manyetik dedektörle mayınların tesbiti ve imhâsı etkisiz hâle getirilmesi, toplanması veya başka bir sâhaya nakledilmesi maksadıyla icrâ edilen Mayın Karşı Tedbirleri (MKT) harekâtıdır. Mayın dökme: Düşmana hasar vermek, düşmanın deniz harekâtını engellemek veya tehdit amacıyla mayınların, mayın döküş vâsıtaları ile belirli bir deniz sâhasına bırakılmasıdır. Su üstü mayın dökücü gemilerin görevi, dost veya düşman bandrolu altındaki sularda önceden tâyin edilmiş mevkılere mayınları dökmektir.

Mayın karşı tedbirleri: Düşmanın mayın döküş harekâtına mâni olmak veya dökülmüş mayınların etkisini ortadan kaldırmak, bu sâyede nakliyatı desteklemek ve harp gayretine katkıda bulunmak için denizleri kullanmak ve limanlara giriş çıkışı sağlamak maksadıyla alınan taarruzî ve savunma tedbirleridir. MKT, görevleri dost mayınları temizlemekle alâkalı faaliyetleri de kapsamaktadır.

Mayın tarama: denizdeki mayınların gemiler, helikopterler ve diğer araçlara monte edilmiş özel donanımlar kullanılarak fizikî olarak tesbit ve mekanik usûllerle veya etkili sâhalar meydana getirilerek imhâ edilmesi ameliyesidir. Mayını arayıp bulmak ve tesirsiz hâle getirmek maksadıyla yapılmış gemilere mayın arama tarama gemileri denir.

Arama tarama gemilerinin tipleri: Filo mayın dökücü, kıyı mayın dökücü, kontrollu mayın dökücü, mayın karşı tedbirler gemisi, filo mayın tarayıcısı, okyanus tipi mayın tarayıcısı, sığ su mayın tarayıcısı, mayın tarama botu, özel mayın tarayıcısı, kıyı mayın tarayıcı. 1991 yılındaki Körfez Savaşında mütefikler Körfezdeki mayınları temizlemek için çok miktarda mayın tarama gemisi görevlendirdiler.

MAYIS SİNEKLERİ (Bkz. Efemerid)

MAYISBÖCEĞİ (Melolontha vulgaris);

Alm. *Maikafer (m.),* **Fr.** *Hanneton (m), mélolenthe,* **İng.** *May bug, cockchafer.* **Familyası:**Mayısböceğigiller (Melolonthidae). **Yaşadığı yerler:** Orta iklim kuşağının bitkisel bölgelerinde. **Ömrü:** Larvalar 3-5 yıl, erginler bir ay kadar yaşar. **Özellikleri:** Erişkinler ekin ve ağaç yapraklarıyla, larvalar bitki kökleriyle beslenir. Bitkilere büyük zarar verirler. Ömrü: Erginleri bir ay kadar yaşar. **Çeşitleri:** Gül mayısböceği, orman mayısböceği meşhurlarıdır.

Kınkanatlılar takımının, Mayısböceğigiller familyasından, kurtçuğuyla birlikte bitkilere ziyan veren bir böcek, 20-25 mm uzunlukta, kahverenkli, sert elitralı (kın biçimli kanat örtülü) ve antenlerinin ucu yaprak biçiminde, ağır uçuşlu güzel bir böcektir. En iyi tanınan zararlılardandır. Orta iklim kuşağında yaşarlar. Pekçok çeşitleri olan mayısböceklerinin, yeryüzündeki ömrü ancak bir ay kadardır. Umûmiyetle mayıs ayında topraktan çıkan mayısböcekleri, ekili alanlarda ve ormanlarda bitkiler üzerinde yerleşirler. Gündüzleri yapraklar üzerinde uyuşuk durur, çeneleriyle ses çıkarırlar. Gün batımında beslenmek için bitkileri yiyerek tahrip ederler. Bu bakımdan zararlı olurlar.

Yaklaşık bir aylık toprak üstü hayatlarının sonuna doğru çiftleşen dişi mayısböceği, toprakta ayaklarıyla bir kaç cm kazdığı oyuğa geri geri girerek yumurtlar. Yumurtaları 15-20 adetlik bir veya birkaç kümedir. Ergin mayısböceği yumurtadan sonra ölür. Yumurtadan, yaklaşık bir ay sonra larvalar çıkar. Temmuzda çıkan larvalar, 3-5 sene toprak altında yaşar. Bu zamanda beslenmeleri, toprak altındaki bitki kökleriyle olur. Toprak altındayken de toprak üstündeyken de bitkiler için zararlıdır.

MAYMUNCUK;

Alm. *Dietrich (m),* **Fr.** *Passepartout (m), crochet (m); rossignol (m),* **İng.** *Picklock.* Her cins kilidi açmaya yarayan mâdenî âlet. Buna “çit” adı da verilir. Maymuncukların uçları kıvrık olduğu gibi eğik olanları da vardır.

Yelkenle hareket eden gemilerin, yelken direklerinin çevresinde de bu demir âletleri bulunur. Gemilerde “Küpeşte” denilen güverte parmaklıklarının iç tarafında bulunan halatlar da maymuncuklarla bağlanır.

MAYMUNLAR (Primates);

Alm. *Primaten (Affen),* **Fr.** *Primates, Singes,* **İng.** *Primates, monkeys.* Memeli hayvanların bir takımına verilen genel ad (Primates). Babuin gibi yerde yaşayan bir kaç türün dışında, hepsi ağaçlarda yaşar. Çok çevik ve zeki hayvanlardır.

Ekvator’un 40° kuzey ve 40° güney enlemleri arasında raslanırlar. Avrupa’da yalnız Cebelitarık kıyılarında bulunurlar. Bunların da Afrika’dan geldikleri sanılmaktadır. İki grupta incelenirler: Asya ve Afrika’daki Eski Dünyâ maymunları ve Orta ve Güney Amerika’daki Yeni Dünyâ maymunları. Yeni Dünyâ maymunlarına, güney Amerika’nın sulak ormanlarında bol rastlanır. Kuyruklarını, sarılma, kavrama, sallanma, tırmanma ve yiyecek toplamada üçüncü bir el gibi kullanırlar. Düşen yavrularını

kurtarmada ve bir ağaçtan diğerine geçmede kuyruklarından mahâretle istifâde ederler. Bunun için bir ağacı elleriyle kavrarken diğerini de ayakları ve kuyruğuyla kavrayarak bir köprü kurarlar. Yavrular da buradan koşarak geçerler. Bâzı türlerin kuyruk uzunluğu boylarından fazladır. İki beyin yarı küresinden biri kuyruğu ötekisi de diğer vücut olaylarını yönetir.

Eski Dünyâ maymunları hafif ve ufak bedenlidir. Beyinleri daha büyük ve karmaşık olduğundan Yeni Dünyâ maymunlarından üstündür. Çok az kuyrukları vardır. Kuyruklarının sarılma ve kavrama özellikleri yoktur. Fakat kuyrukları dengelerini sağlamada, duruş vaziyetlerinde ve hattâ haberleşmede rol oynar. Maymunun kuyruğunu tutuş vaziyeti, onun sosyal ve hissî durumunu belirtir. Maymunların ayak, taban ve yüzlerinin dışında vücutları tüylüdür. Kaba etleri kılsız olanlar da vardır. Kılsız yerleri kırmızımsı veya mavi renktedir. Büyüklükleri çok değişiktir. Boyları 12-13 cm olan makilerle sâhibinin cebine veya bir bardağa rahatça sığabilen minik marmosetten 300 kg ağırlığı olan gorile kadar farklı birçok türü vardır.

Koku alma duyuları çok zayıf olmasına rağmen, görme ve işitmeleri güçlüdür. Çoğunlukla gündüz faaldirler. Hepsi otçul memelidir. Ağaç filizleri, yaprak, çiçek, tohum ve meyveler başlıca yiyecekleridir. Bunun yanında böcek, yumurta ve leş yiyenleri de vardır. Çoğu gruplar hâlinde tecrübeli bir erkeğin başkanlığında yaşar. Birkaç dişi ve yavrulardan meydana gelen tek erkekli gruplar da vardır. Hamilelik devreleri türlerde farklıdır.

Doğu Brezilya'da yaşayan kuyruğu beyaz halkalı kuisiti (veya ipek maymuncuk)nin gebelik süresi 3,5 aydır. Dişiler yavrularını göğüslerinde veya sırtlarında taşır. Aşırı derecede sevgi gösterirler. Tehlike karşısında erkek sürüyü kahramanca savunur. Maymunların vücutları tırmanmaya, sıçramaya, el ve ayakları da kavramaya uygundur. El ve ayaklar beş parmaklıdır. Baş parmak diğer parmakların karşısına geldiğinden, cisimleri mengene gibi rahatça kavrarlar. Kanca tırnaklı birkaç türün dışında çoğunun el parmakları yassı tırnaklıdır. Colobes ve Atales gibi cinslerde baş parmak bulunmaz. Yiyeceklerini ağızlarına götürmek için ellerini kullanırlar. Ellerini kullanmakta çok mâhirdirler. Bir kısmı küçük yiyeceklerin tohumlarını çıkarmak için baş ve işâret parmaklarını rahatça kullanırlar.

Goriller, babuinler, orangutanlar bâzan silâh olarak taş ve sopa atarlar. Fındık kırmak için taş kullanırlar. Bunlardan şempanzelerde âlet kullanmakta oldukça başarılıdır. Kopardıkları ince dal parçalarını yapraklarından temizledikten sonra, termit yuvalarına sokup çıkarmak sûretiyle, üzerlerine tırmanmış olan beyaz karıncaları yerler. Arı kovanlarına da çubuk batırarak bal çekerler. Daha büyük değneklerle karınca yuvalarını dağıtırlar. Yuvalarını işgal eden böcekleri, ağaç dallarıyla kovalarlar. Ağızlarında çiğnedikleri yapraklarla ağaç deliklerini kapatarak içecek su birikmesini beklerler.

Yeni Dünyâ maymunları hâriç, Eski Dünyâ maymunlarının çoğunun yanakları kese gibi olup, yiyecekleri buraya depo ederler. Sonradan parçalayarak yerler. Eski Dünyâ maymunlarında 32, Yeni Dünyâ maymunlarında 36 diş bulunur. Hür maymunlar çok hareketli olmasına rağmen bir yere kapatıldıklarında uyuşuk ve bezgin bir mizaç alırlar. En iyi şartlarda yaklaşık 30-40 yıl yaşarlar.

Maymunlar oldukça meraklı hayvanlardır. Yüksekte bulunan bir yiyeceğe ulaşmak için birkaç eşyâyı üst üste koymayı akıl edebilirler. Bununla berâber insanlara hizmet edebilecek derecede eğitilememektedirler. Maymunlar, küçükken, sevimli, şakrak, zeki ve itaatli olurlar. Fakat yaşları arttıkça huyları haşinleşir. Hattâ bâzısı insanlara saldırır. Gençken zeki olduklarından bu devrede terbiye edilebilirler. Yaşlandıkça huysuzlukları artar ve zekâları azalır. İnsanlarda ise durum tersinedir. Maymunlarda zekadan çok taklit içgüdüsü gelişmiştir. Kulak memeleri bulunmaz. İnsanın vücut hücrelerinde 46 kromozom bulunmasına rağmen maymun türlerinde farklılıklar görülür. Rhesus maymununda 42, goril ve şenpanzelerde 48 kromozom vardır.

MAYOZ BÖLÜNME;

Alm. *Reduktionsteilung (f),* **Fr.** *Méiose (f),* **İng.** *Meiosis.* Eşeyli üreyen türlerde görülen bir indirgenme bölünmesi. Diploid (2n) hücrelerden, haploid (n) hücrelerin meydana gelmesi olayıdır. Redüksiyon veya meios bölünme de denir. Türlerde kromozom sayısını sâbit tutmak için, eşey hücrelerinde kromozom sayısını yarıya indirgeyen bir bölünme şeklidir. Sonucunda haploid kromozom ihtivâ eden gamet hücreleri meydana gelir.

Erkeği ve dişisi olan canlılarda diploid hücreli yavruların meydana gelebilmesi için mayoz bölünme şarttır. Yalnız eşey hücrelerinde görülür. Bir hücrede mayoz bölünme bir defâ olabilir. Mayoz sâyesinde türlerde kromozom sayısı nesiller boyunca sâbit tutulur. İnsanın vücut hücrelerinde diploid sayıda 2n= 46 kromozom vardır. Fakat üreme hücrelerinde (gametlerde) meios sonucu bu sayı yarıya indirgendiğinden haploid (monoploid) sayıda n= 23 kromozom bulunur. Sperm ve yumurta hücreleri birleşerek zigotu (döllenmiş yumurta) oluşturunca tekrar 2n= 46 kromozom sayısı ortaya çıkar. Eğer üreme hücrelerinde meios bölünme olmasaydı türlerin her dölünde kromozom sayısı artardı.

Mayoz, Mayoz I ve Mayoz II olmak üzere birbirini tâkip eden iki bölünme safhasıyla gerçekleşir.

Birincisinde kromozomlar yarıya indirgenerek n kromozom sayılı iki hücre oluşur. İkincisinde kromozom sayıları değişmez, normal bir mitoz olarak cereyan eder. Sonuçta bu iki hücreden kendileri gibi n kromozomlu dört hücre meydana gelir.

Birinci bölünmenin safhaları: Profaz I, Metafaz I,. Anafaz I, Telofaz I; İkinci bölünmenin safhaları: Profaz II, Metafaz II, Anafaz II, Telofaz II olarak incelenir.

Profaz-I: Mitozun profazındaki bütün olaylar görülür ve ondan daha uzun sürelidir. Ayrıca bu safhada:

1. Homolog kromozomlar yanyana gelerek çiftler oluştururlar.

2. Kromozom çiftlerinin kromatitleri "tetrat" denen dörderli gruplar oluştururlar.

3. Homolog kromozom çiftleri birbirine sarılır. Buna "sinapsis" denir.

4. Sinapsis sırasında homolog kromozomlar birbirlerine değdikleri kısımlarda parça değiş tokuşu yaparlar. Buna "crossing-over" adı verilir. Crossing-over kardeş olmayan kromatitler arasında gerçekleşir. Bu olay kromozomlarda gen değişimine sebep olduğundan canlılar arasında kalıtsal çeşitliliğe sebep olur.

Crossing-overde çift veya daha fazla bağlantı köprüleri oluşabilir. Birbirine yakın genlerin ayrılma ihtimâli azdır. Uzak olan genlerin ise ayrılma ihtimâli fazladır. Crossing-over ihtimâli gen yakınlığı ile ters orantılıdır.

Metafaz I: Homolog kromozomlar ekvator düzleminde karşılıklı sıralanır. Çift kromatitli bu kromozomlar sentromerlerinden iğ ipliklerine tutunur.

Anafaz I: Homolog kromozomlar kromatitleriyle berâber iğ iplikleriyle zıt kutuplara çekilirler.

Telofaz I: Kutuplara çekilen kromozomların etrâfında çekirdek zarı oluşur. Sitoplazma boğumlanarak ikiye ayrılır. Kromozom sayısı yarıya indirgenmiş haploid (n kromozomlu) iki hücre meydana gelir. Bu hücrelerin kromozomları çift kromatitlidir.

Kısa bir dinlenmeden (interfaz) sonra mayozun ikinci bölünmesi başlar. Bu mitoz şeklinde cereyan eder. Ancak profaz II de kromozomların kendilerini eşlemesine lüzum yoktur. Çünkü bu olay mayoz I'de gerçekleştirilmiştir. Telofaz II'nin sonunda n kromozom sayılı dört eşey hücresi meydana gelir. Mayoz sonucu yumurta ana hücresinden oluşan 4 hücreden küçük olan 3 tânesi (kutup hücreleri) eriyerek kaybolur. Kalan dördüncü büyük hücre gelişerek yumurtayı meydana getirir. Erkekte ise sperma ana hücresinden mayoz sonucu döllenme olayına hazır 4 aktif sperma oluşur. Testislerde mayozla gametlerin (eşey hücreleri) oluşumuna "spermatogenez", ovaryumlarda ise "oogenez" denir.

Mitozla Mayoz Arasındaki Mukâyese

Mitoz:

1. Tüm hücrelerde görülür.

2. Mitozda bir bölünme olur.

3. Ana hücre kadar kromozom sayısına sâhip (2n- diploid) iki oğul hücre meydana gelir.

4. Mitozda, sinapsis, tetrat ve crossing-over yoktur.

5. Metafazda eş kromozomlar (kromatitler) ekvator düzleminde karşılıklı dizilir ve iğ ipliklerine tutunur.

6. Anafazda eş kromozomlar kutuplara çekilir.

7. Mitozda oluşan oğul hücrelerin kalıtımı aynıdır.

8. Hücre, ömründe birkaç defa mitoza uğrayabilir.

Mayoz:

1. Yalnız eşey hücrelerinde görülür.

2. Mayozda iki bölünme birbirini tâkip eder.

3. Ana hücrenin yarı kromozom sayısına sâhip (n- haploid) dört oğul hücre oluşur.

4. Profaz I de sinapsis, tetrat ve crossing-over görülür.

5. Metafaz I de homolog kromozomlar karşılıklı dizilir ve iğ ipliklerine tutunur.

6. Anafaz I de homolog kromozomlar kutuplara çekilir.

7. Mayozda crossing-over sâyesinde farklı kalıtıma sâhip oğul hücreler oluşur.

8. Eşey ana hücresi bir defâ mayoza uğrar.

MAXWELL, James Clerk;

Elektromagnetizma teorisini geliştiren İskoçyalı fizikçi. 13 Haziran 1831'de İskoçya'nın Edinburg şehrinde doğdu. 1841-47 arasında Edinburg Akademisinde öğrenime başladı. İlk ilmî makâlesi henüz 14 yaşındayken yayınlandı. Makale çiviler ve iplik aracılığı ile çizilebilen oval eğriler hakkında idi. 1847'de Edinburg Üniversitesine giren Maxwell, 1850'de Cambridge Üniversitesine geçti ve bu üniversitenin Trinity Collage bölümünden Matematik dalında sınıf ikincisi olarak mezun oldu. Cambridge'de okurken yayınladığı bir makâlede esneklik teorisinin aksiyomatik temellerini attı. Geometrik optik alanındaki bir makâlesi ile de ileride balık gözü merceğin bulunmasına yol açacak ilkeleri ortaya koydu.

Maxwell, 1855'de Trinity Collage'da öğretim üyesi oldu. Babasının sağlığının bozulması üzerine İskoçya'ya döndü. Ertesi sene Aberdeen'deki Marischal Collage'de tabiat felsefesi profesörü oldu 1860. Kadrosuzluk yüzünden bu okuldan ayrılan Maxwell, Londra'daki Kings Collage'da tabiat felsefesi profesörlüğünü kabul ederek İngiltere'ye gitti. Bu okuldayken elektromanyetizma konusunda iki önemli makâle yayınladı. 1861'de Royal Society'nin üyeliğine seçildi. İlmî çalışmalarına daha fazla vakit ayırmak için 1865'de Kings Collage'daki vazifesinden ayrılarak İskoçya'daki mâlikânesine yerleşti. Altı yıllık bir çalışma neticesinde elektromanyetizma teorisi üzerindeki meşhur eserini hazırladı. 1873'te yayınlanan bu eserinde, o güne kadar bulunmuş olan elektrik ve manyetizma konularını sistemli bir bütünlük içinde matematikî bir yapıya kavuşturdu. Değişken elektrik ve manyetik alanların birbirlerinden ayrı olarak var olmayacağını gösterdi, elektromanyetik alan ve dalga kavramlarını geliştirdi ve ışığın da bir elektromanyetik dalga olduğunu belirterek; elektrik, manyetizma ve optiği tek bir temele oturttu.

Maxwell, 1871'de Cambridge Üniversitesinde yeni kurulan Covendis Deneysel fizik Kürsüsü profesörü ve kurulan laboratuvarın yöneticisi olarak öğretim hayâtına döndü. 1879'da hastalanarak öldü ve İskoçya'nın Parton köyündeki kilisenin bahçesine gömüldü.

Maxwell, gazların kinetik teorisi üzerindeki çalışmaları ile de fiziğe önemli katkıda bulunmuştur. Gazların; her doğrultuda ve her hızda hareket eden, birbirleriyle ve gazın içinde bulunduğu kabın çeperiyle çarpışmaları tam esnek olan moleküllerden meydana geldiği teorisinden ortaya çıkan Maxwell, ihtimal ve istatistik yöntemlerini kullanarak bir gazdaki moleküllerin hız dağılımını tespit etme problemini çözdü. Bu durum, Avusturyalı fizikçi Boltzman'ın 1871'de bu teoriyi daha da geliştirmesiyle günümüzde Maxwell Boltzman'ın dağılımı kânunu olarak bilinmektedir. Yine Maxwell'in geliştirdiği ve gazların ısı, entropi, basınç ve hacimlerine bağlı olarak termodinamik fonksiyonlarını ifâde eden dört eşitlikse günümüzde Maxwell bağıntıları olarak bilinir.

MAZHAR-I CÂN-I CÂNÂN;

evliyânın büyüklerinden. İnsanları Hakk'a dâvet eden, doğru yolu göstererek hakîkî saâdete kavuşturan ve kendilerine Silsile-i aliyye denilen âlim ve velîlerin yirmi yedincisidir. İsmi, Şemseddîn Habîbullah'tır. Hazret-i Ali'nin neslinden olup, seyyiddir. Yirmi sekiz batında hazret-i Ali'ye ulaşır. Babası Mirzâ Cân'dır. Bu isme izâfeten Cân-ı Cânân denilmiştir. 1699 (H.1111) veyâ 1701 senesinde Ramazân-ı şerîfin on birinde Cumâ günü doğdu ve 1781 (H. 1195) senesinde yine bir Cumâ günü Delhi'de şehit edildi. Kabri, Şâh Cihân Câmii yakınındaki Dergâh Câmiinde bulunan dört kabirden biridir.

Mazhar-ı Cân-ı Cânân hazretleri, küçük yaşta ilim ve mârifet öğrenmeye ve çeşitli mahâretler kazanmaya başladı. İlim ve mârifetler yanında; çeşitli sanat ve fen ilimlerini de öğrendi. Mazhar-ı Cân-ı Cânân hazretleri on altı yaşındayken babası vefât etti. Vefâtından önce kendisine vasiyette bulunup; "Oğlum! Bütün vaktini, kemâlâtı yâni olgunlukları ve üstün dereceleri elde etmek için harca! Kıymetli ömrünü boş şeylerle geçirme!" dedi. Babasının vefâtından sonra bu vasiyetine uyarak ilim öğrenmeye ve öğrendikleriyle amel etmeye başladı. Kendisini tasavvuf yolunda yetiştirmek için nerede büyük bir zâtın haberini alsa, hemen ziyâretine gider, sohbetine katılırdı. Kelîmullah Çeştî, Şâh Muzaffer Kâdirî, Şâh Gulâm Muhammed Muvahhid, Mîr Hâşim Câliserî gibi velîlerin yanında ve daha pekçok büyük zâtın sohbetinde bulunarak kendini yetiştirdi.

Mazhar-ı Cân-ı Cânân hazretleri; tefsir ve hadis ilmini Hâcı Muhammed Efdal Siyalkûtî'den; Kur'ân-ı kerîm ilmini, Hâfız Abdürresûl Dehlevî'den ve Fârisî lisânını babasından tahsil etti. Bu arada İmâm-ı Rabbânî hazretlerinden feyz alan Şeyh-üş-Şüyûh Muhammed Âbid hazretlerinin feyz saçan huzurlu sohbetlerine kavuştu. Bir zaman hizmetinde bulundu. Ayrıca Kâdirî, Çeştî ve Sühreverdî yollarında icâzet aldı. Daha sonra Seyyid Nûr Muhammed Bedevânî'nin sohbetlerine dört sene devâm ederek, yirmi iki yaşında halîfesi ve vâris-i ekmeli oldu. Tasavvufta Müceddidiyye yolunda yüksek derecelere kavuştu ve otuz yıl insanlara doğru yolu gösterdi. Ders ve sohbetlerine; âlimler, âmirler, velîler ve halk

devâm edip, kendisinden çok feyz aldılar. Yetiştirdiği talebelerinin sayısı çoktur. Bunlardan ellisi, tasavvufta Makâmât-ı Ahmediyye denilen yüksek dereceye ulaşmıştır. Seyyid Abdullah-ı Dehlevî ve Muhammed Senâullah-i Osmânî Pâni-pütî Dehlevî talebelerinin meşhûrlarındandır. Abdullah-ı Dehlevî hocasından duyduklarını **Makamât-ı Mazhariyye**'sinde toplamış, Senâullah-i Pâni-pütî de hocasının ismine nisbetle **Tefsîr-i Mazharî** adlı bir tefsir yazmıştır.

Mazhar-ı Cân-ı Cânân hazretleri kemâl derecede zühd ve tevekkül sâhibiydi. Dünyâdan ve dünyâya düşkün olanlardan son derece sakınırdı. Kendisine verilmek istenen hediyeleri kabûl etmezdi. Mazhar-ı Cân-ı Cânân hazretleri hocalarına büyük bir muhabbet ve ihlâsla bağlıydı. Bilhassa İmâm-ı Rabbânî hazretlerine derin bir muhabbeti vardı. "Her neye kavuştuysam, hocalarıma olan muhabbetim sebebiyle kavuştum. Kulun amelleri nedir ki, Allahü teâlânın rızâsına kavuştursun! Fakat Allahü teâlânın rızâsına kavuşmuş ve makbûl kullarından olan zâtları sevmek, onlara muhabbet beslemek, Allahü teâlânın rızâsına kavuşmak için en kuvvetli vâsıtadır." buyurdu.

Şehitlik derecesine kavuşmayı çok arzu eden Mazhar-ı Cân-ı Cânân hazretlerinin, ömrünün son günlerinde huzûruna gelip gidenler iyice artmıştı. 1781 senesinin Muharrem ayının yedisinde Çarşamba gecesi kapısının önünde pekçok kimse toplanmıştı. Bunlar arasından üç kişi ısrarla içeri girmek istiyorlardı. Nihâyet izin alıp içeri girdiler. Bunlar Moğol ve Mecûsîydiler. Huzûruna girince; "Mazhar-ı Cân-ı Cânân sen misin?" dediler. Mazhar-ı Cân-ı Cânân hazretleri de; "Evet benim." buyurdu. Meğer bunlar Mazhar-ı Cân-ı Cânân hazretlerini, kasdedip, öldürmek üzere gelmişlerdi. İçlerinden biri üzerine hücûm edip hançer vurmaya başladı. Vurulan hançer darbesi kalbine yakın bir yere isâbet etmiş, ağır yaralanmış ve yere yıkılmıştı. Mazhar-ı Cân-ı Cânân hazretleri bu hâliyle üç gün daha yaşadı. Yaralarından devamlı kan aktı. Üçüncü gün Cumâ günüydü. Öğle vakti ellerini açıp Fâtiha-i şerîfi okudu. İkindi vaktinde; "Günün bitmesine kaç saat vardır?" buyurdu. Dört saat vardır dediler. O gün hem Cumâ, hem de aşûre günüydü. Akşam olunca üç defâ derin nefes aldı ve şehit olarak vefât etti.

Mazhar-ı Cân-ı Cânân hazretleri buyurdu ki:

"Kim dünyâya düşkün olanlar arasına karışırsa, sohbetin bereketlerine ve tasavvufun nûrlarına kavuşamaz! Bir kimse dünyâya düşkün olanlar arasına ihtiyaç olduğu kadar karışır, hâlis niyetle ve bâtınî nisbetini muhâfaza ederek aralarında bulunursa zararı yoktur."

"Dünyâ mel'ûndur ve dünyâda olan şeylerden Allah için yapılmayanlar da mel'ûndur. Allahü teâlânın sevgisiyle dünyâ sevgisi bir araya gelmez. Allahü teâlânın rızâsına kavuşmak için mâsivâyı yâni Allahü teâlâdan başka her şeyi ve bütün maksatları terketmek lâzımdır."

"Takvânın ve verânın yâni haramlardan ve şüpheli şeylerden sakınmanın yolu, Resûlullah sallallahü aleyhi ve selleme hakkıyla uymak ve O'nun bildirdiklerini candan kabul etmektir. Kendi hâlinizi, Kitap ve Sünnette bildirilen hususlar ile karşılaştırınız. Eğer, Kitap ve Sünnette bildirilen hususlara yâni dînin emirlerine uygunsa makbûldür. Uygun değilse merdûddur, reddedilecekdir. Ehl-i sünnet ve cemâat îtikâdı üzere olmak lâzımdır."

"Evliyânın mezarlarını ziyâret edip, gönlü toplamak için feyz dilemelidir. Evliyânın büyüklerinin ruhlarına Fâtihâ ve salevât sevâbı göndererek, onları Allahü teâlâya kavuşmak için vesîle yapmalıdır. Zâhir ve bâtın saâdetlere, ancak onlar vâsıtasıyla kavuşulur."

"Allahü teâlâya kavuşmak iki yolla olur! Birincisi Allahü teâlânın bütün emir ve yasaklarını eksiksiz yapmak, ikincisi Allahü teâlânın sevdiği bir kulunu çok sevmek, kurtuluşuna onu vesîle bilmektir. İkincisi yapılınca, emir ve yasaklar kolay gelir. Yapılan kusurlar da o büyüğün hürmetine affedilir. Böylece Allahü teâlâya daha kolay kavuşulur."

MAZHAR OSMAN UZMAN;

psikiyatri sahasında bir sembol hâline gelmiş, ülkemizin yetiştirdiği en büyük hekimlerden biri olan, ruh ve sinir hastalıkları hekimi. Ruh hekimliği yanında renkli şahsiyetiyle iz bırakmıştır.

Mazhar Osman 1884'te Meriç Nehri üstündeki Sofulu'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Kırklareli'nde yaptı. Askerî tıbbiyeyi 1904 yılında sınıf birincisi olarak bitirdi. Berlin'de "Nöroloji" ve Münih'te "Psikiyatri" bilgisini ilerletti. İstanbul'a döndükten sonra Gülhâne Askerî Hastânesinde, Wietting Paşanın asistanı oldu. 1914'te Haydarpaşa Askerî Hastânesi "Nöro Psikiyatri" bölümü şefi ve Fransız La Paix Hastânesi başhekimi oldu. Birinci Dünyâ Savaşı sonunda bu görevlere bir de Toptaşı Akliye Hastânesi başhekimliği katıldı. Toptaşı tımarhânesindeki acıklı durum, Mazhar Osman'ı çok etkiledi. Uzun yıllar hükümete raporlar yazarak bu konuda ilgi bekledi. 1927 yılında Bakırköy'de emrine verilen eski bir süvârî kışlasında ilk akliye kliniğini kurdu. Her yıl yeni pavyonlar açıp değerli hekimler yetiştirerek, 2000'den fazla hastanın sorumluluğunu üstüne aldı.

Tıp öğreniminin geliştirilmesi için 1912 yılından beri yaptığı yayınlar ve mücâdeleler, 1933'te İstanbul

Dârülfünunu kapatılıp İstanbul Üniversitesi açılıncaya kadar sürdü. Mazhar Osman, yeni üniversitenin Tıp Fakültesinde, Psikiyatri Kürsüsü Direktörlüğüne tâyin edildi. Tıp Fakültesinde verdiği dersler yıllarca büyük ilgiyle tâkib edildi. Mazhar Osman, Türkiye'de modern cüzzam hastânesinin kuruluşu için çok çalıştı. Üstünde durduğu bir başka konu da, milletlerarası uyuşturucu madde ticâretine engel olunması gayretleriydi. 1952 yılında öldü.

Mazhar Osman'ın akıl hastalıkları, sinir hastalıkları ve psikiyatri kitaplarıyla Türkçe, Almanca ve Fransızca yazdığı bilimsel yazılar 200'ü geçmektedir. **Ansefalit Üzerindeki Etüdler, Haşiş Tiryakiliğinin Rûhî Neticeleri, Ansefalit Sendromlarına Karşı Aşılar, Merkezî Asabî Cümlenin Sifilis Tedâvisi Kriteryumu ve Multipl Sklerosis'in Viral Etiyolojisi** adlı yayınları belli başlılarıdır.

MAZI (Bkz Meşe)

MAZOHİZM (Mazoşizm);

cinsi haz duymak için, eziyet çekme arzusu. Cinsel sapıklıklara girer. Mazoşizm, adını Alman romancısı Leopold von Sacher Masoch'tan almıştır. Mazoşizm, istenilen ıstırabın cinsine (fizikî veya ruhî) ve kullanılan yollara göre (yapmacık haller, küçük düşürücü veya sakatlayıcı alışkanlıklar) değişik dereceler gösterir. Mazoşizt ıstırap çekmek ister. Kırbaçlanma ve her çeşit işkence peşindedir. Bu işkenceler yapılırken derin bir haz ve zevk duyar. Mânen de horlanmaya, aşağılanmaya bayılır. Tedâvisinde psikolojik metodlar uygulanmaktadır. Kendine eziyet etmek, ettirmek eğilimine de mazohizm denir.

MECAZ (Bkz. Edebî Sanatlar)

MECELLE;

Osmanlı Devleti zamânında, Ahmed Cevdet Paşa Başkanlığındaki ilmî bir heyet tarafından, İslâm Hukûkuna bağlı kalınarak hazırlanan ve asıl ismi **Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye** olan meşhur kânun. Mecelle, lügatte; içinde hikmet bulunan sahife, ciltlenmiş kitap, dergi vs. mânâlarına gelir. 1877 yılında Abdülhamîd Han zamânında tatbik edilmeye başlanmış. 1926'da yürürlükten kaldırılmıştır.

Mecelle, 1851 maddeden meydana gelmiş bir kânun olup, İslâm devletlerinde ve bu arada Osmanlı Devletinde uygulanmış, bugünkü mânâsıyla medenî hukûkun ve hukuk usûlünün birçok bölümünü ihtivâ etmektedir. Osmanlı Devleti, kurulduğu târihten îtibâren İslâm Hukûku esaslarına bağlı kalınarak idâre olunmuştur. Gerek amme hukûku ve gerekse özel hukuk sahalarında, bunun dışına çıkılmamıştır. İslâmiyetin bildirdiği ilâhî kurallardan hiç ayrılınmamıştır. Osmanlı Devleti, asırlarca süren idarî, askerî ve iktisâdî üstünlüğünü, İslâmiyete bağlı kalmasına ve tam tatbik etmesine borçludur. Bu kurallara bağlılıkta gevşeklik başgösterince, devletin yükselmesi durmuş, ilimde, fende, askerlikte daha evvel gösterilen başarılar, yok olmuş, bir duraklama ve gerileme devri başlamıştır. Devletin her bakımdan yara alması, Tanzimat hareketinden sonra daha çok olmuştur. İslâm dînine yabancı kalan, Avrupa kültürü tesiri altında yetişen ve kurtuluşu batılılaşmakta görenler (Bkz. Batılılaşma) başta M. Reşid Paşa olmak üzere, Fuad ve Âli Paşalar, Avrupaî tarzda bir takım yenilik hareketlerine giriştiler. Bu yenilik fikrini, devletin idare edildiği kânunlarda da göstermeye kalkıştılar. Bunlardan bilhassa Âli Paşa, Fransa'da Birinci Napolyon zamanında (1804) tedvin edilmiş olan Fransız Medenî Kânunu'nun tercüme edilerek, Osmanlı Devletinde de tatbik edilmesi fikrini ileri sürüyordu. Buna mukâbil Ahmed Cevdet Paşa ve bâzı ileri gelen ilim adamları İslâm hukukunun zengin ve işlenmiş bir dalı olan Hanefî fıkhının kânunlaştırılması tezini müdâfaa ediyorlardı. Bu ikinci fikir gâlip geldi ve tahakkuk ettirilmesi için, "Mecelle Cemiyeti" adıyla ilmi bir heyet toplandı. Başına Cevdet Paşa reis yapıldı. Memleketin en kıymetli İslâm bilginlerinin (fakihlerin) iştirak ettiği bu cemiyet, Osmanlı Devletinin tanzimat devrinde en mühim içtimaî, sosyal hâdiselerinden birini teşkil eden ve Türk fikir hayâtının ölmez ve muhteşem âbidesi olan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'yi meydana koydu.

Mecelle ve Ahmed Cevdet Paşa: Mecelle, bir heyet tarafından telif edilmiştir. Bu bakımdan onu sâdece Ahmed Cevdet Paşanın eseri olarak göstermek yanlıştır. Cevdet Paşa zamânında, medenî hukuk sahasında iki zıt fikir vardı: 1) İslâm Hukuk (fıkıh) kâidelerinin bir kânun metin hâline getirilmesi, 2) Fransız medenî kânununun tercüme edilerek kabul edilmesi.

O zamanlar İstanbul'da en tesirli ve nüfuzlu elçi, Fransa elçisiydi. O ve onun entrikalarına kapılanlar ikinci fikrin tatbikat sahasına konulmasını temin etmek için var güçleriyle çalışıyorlardı. Fakat, birinci teze taraftar olanların başında bulunan Ahmed Cevdet Paşanın ve diğerlerinin gayretleriyle, İslâm fıkıh kitaplarından, zamânın icaplarına uyan meselelerin Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye adıyla asrî bir kânun şeklinde yazılması fikri kabul edildi. Ahmed Cevdet Paşa, bu işi yapacak ilmî cemiyete reis seçildi. Paşa'nın yazdığına göre, frenk hayranları, câhil softalar, ecnebî kışkırtmalarına âlet olanlar, bu hayırlı işi baltalamak için çok dalevereler çevirmişlerdir. Nihâyet Mecelle, 1868'de neşrolundu. Ahmed Cevdet

Paşa çetin bir mücâdeleden gâlip çıkmıştı. Aşağıdaki satırlar onun bu esnâdaki hissiyatını ifâde etmektedir:

“Avrupa kıtasında en evvel tedvin olunan kânunnâme, Roma Kânunnâmesi’dir ki, Kostantiniye (İstanbul) şehrinde ilmî bir cemiyet tarafından tertip ve tedvin olunmuştu. Avrupa kânunnâmelerinin esasıdır ve her tarafta meşhur ve mûteberdir. Fakat Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye’ye benzemez. Aralarında pekçok fark vardır. Çünkü o, beş altı kânun bilen zat tarafından yapılmıştı, bu ise beş altı fakih (İslâm Hukûkunu bilen) zat tarafından, Allahü teâlânın koymuş olduğu yüce İslâm dîninden alınmıştır. Avrupa hukukçularından olan ve bu defâ Mecelle’yi mütâlaa ve Roma kânunlarıyla mukâyese eden ve her ikisine de sâdece birer insan eseri nazarıyla bakan bir zat dedi ki: “Dünyâda, ilmî bir cemiyet vasıtasıyla iki defâ kânun yapıldı. İkisi de İstanbul’da oldu. İkincisi; tertibi, düzeni ve içindeki meselelerin hüsn-i temsil ve irtibatı dolayısıyla evvelkinden çok üstün ve müreccahtır. Aralarındaki fark da, insanın o asırdan bu asra kadar medeniyet âleminde kaç adım atmış olduğuna bir ölçüdür.” (Târih-i Osmanî Mec. No. 47, s. 284)

Mecelle’nin hazırlanmasında hizmeti olan kimseler: 1) Filibeli Halil Efendi, 2) Seyfeddin İsmail Efendi, 3) Şirvanizâde Seyyid Ahmed Hulûsi Efendi, 4) Ahmed Hilmi Efendi, 5) Bağdatlı Muhammed Emin Efendi, 6) İbn-i Âbidinzâde Alâeddin Efendi, 7) Gerdankıran Ömer Hulûsi Efendi, 8) Şeyhülislâm Kara Halil Efendi, 9) İsa Ruhî Efendi, 10) Yunus Vehbi Efendi, 11) Abdüllatif Şükrü Efendi, 12) Ahmed Hâlid Efendi, 13) Karinâbadlı Ömer Hilmi Efendi, 14) Abdüssettar Efendidir. Bu zevatın bâzıları Ahmed Cevdet Paşa ile birlikte bugünkü **Mecelle**’nin hazırlanmasında cidden değerli mesâi sarfetmiş, bâzılarıysa daha az çalışmışlardır.

Mecelle’nin yazılması esnâsında pekçok fıkıh kitaplarına ve fetvâ mecmualarına mürâcaat olunmuştur. Bu kitapların adları, merhûm Ebü’l-Ulâ Mardin’in **Medenî Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa** ünvanlı eserinin 167’nci sayfasında ve Kayseri eski müftüsü Mes’ûd Efendinin **Mir’at-ı Mecelle** kitabında yazılıdır.

İslâm Hukûku denilince birçok kimsenin hatırına **Mecelle** gelirse de, İslâm Hukûkunun tamâmı **Mecelle**’den ibâret değildir. **Mecelle**, yalnız Hanefî mezhebinin muâmelâta âit hükümlerini ihtivâ etmektedir. İslâm Hukûku denilince, Hanefî mezhebi ile birlikte diğer üç mezhebin hükümleri de anlaşılır. Bu hâliyle İslâm Hukûku, dünyâda benzeri hiç bulunmayan bir hukuk deryâsıdır. Bilâhare **Mecelle**’nin eksik bahislerinin tamamlandığı söylenmişse de şu ana kadar ortaya çıkmamıştır.

Mecelle yazılmadan önce, asırlar boyunca bütün İslâm memleketlerinde ve bu arada Osmanlı Devletinde uygulanmış olan İslâm Hukûkunun bâzı hükümleri, **Mecelle** ile her an herkesin mürâcaat edip, kolaylıkla anlayıp tatbik edebileceği sâde maddeler hâline getirilmiş ve bu durum büyük bir hizmet olmuştur.

Mecelle’nin içindeki konular: Mecelle, İslâm medenî kânununun akitler ve borçlar kânunu ile sivil muhâkeme usûlünü içine alan bir kânunnâmedir. (Bkz. Kânunnâme). Bu, Osmanlı Medenî Kânunu olmak üzere 17 Eylül 1876 (26 Şâban 1293) târihinde îlân olunmuştur.

Mecelle kitâbında, bir başlangıç ile on altı kısım vardır. Hepsi bin sekiz yüz elli bir (1851) maddedir. Başlangıç, Fıkıh Temel bilgileri olup, yüz birden dört yüz üçüncü maddeye kadardır. İkinci kısım, Kirâ bilgileri olup, altı yüz on birinci maddeye kadardır. Üçüncü kısım, Kefil Olmak bilgileridir. Altı yüz yetmiş ikinci maddeye kadardır. Dördüncü kısım Havâle bilgisi, yedi yüzüncü maddeye kadardır. Beşinci kısım, Rehin olup, yedi yüz altmış birinci maddeye kadardır. Altıncı kısım, Emânet’tir. Sekiz yüz otuz ikinci maddeye kadardır. Yedinci kısım, Hibe bağışlamaktır. Sekiz yüz sekseninci maddeye kadardır. Sekizinci kısım, Gasb ve Zarar’dır. Dokuz yüz kırkıncı maddeye kadardır. Dokuzuncu kısım, Hicr ve İkrâh’dır. Bin kırk dördüncü maddeye kadardır. Onuncu kısım, Şirketler ve Sosyal Bilgiler’dir. Bin dört yüz kırk sekizinci maddeye kadardır. On birinci kısım, Vekâlet’tir. Bin beş yüz otuzuncu maddeye kadardır. On ikinci kısım, Sulh ve Afv’dır. Bin beş yüz yetmiş birinci maddeye kadardır. On üçüncü kısım, İkrâr’dır. Bin altı yüz on ikinci maddeye kadardır. On dördüncü kısım, Da’va’dır. Bin altı yüz yetmiş beşinci maddeye kadardır. On beşinci kısım, İsbât ve Yemin’dir. Bin yedi yüz seksen üçüncü maddeye kadardır. On altıncı kısım, Hâkimlik’tir. Bin sekiz yüz elli birinci maddeye kadardır.

İktisâdî ve Ticârî İlimler Dergisinin 1969 da basılmış, yirmi üçüncü sayısında, profesör Dr. Yılmaz Altuğ diyor ki: “İsrail Devletinin hukûku, memleketin târihi gelişimini aksettirir hâldedir. Temel medenî kânun, Osmanlı Devleti zamânından kalma **Mecelle**’dir. **Mecelle**, Filistin’in İngiliz idâresine geçtiğinde, aynen bırakılmış, sonra 1948’de İsrail Devleti kurulunca değiştirilmemiştir.”

Mecelle, Osmanlı Devletinin resmî kânunnâmelerinden biriydi. 1918’den sonra Osmanlı Devletinden ayrılan memleketlerde, daha sonra buralarda kurulmuş olan devletlerde (yeni kânuna tâbi olarak) **Mecelle** hükümleri cârî kalmıştır. Bu ülkelerde **Mecelle**, modern lâik mahkemelerce medenî kânun olarak tatbik edilegelmiştir. Nihâyet Lübnan’da (1932), Suriye’de (1949) ve Irak’ta (1953) **Mecelle**’nin

yerini yeni medenî kânunnâmeler almıştır. Daha önce 1878'de Osmanlı Devletinden ayrılmış olan Kıbrıs'ta ve İsrail ile Ürdün'de hâlâ medenî hukûkun esâsını, **Mecelle** teşkil etmektedir.

Türkiye'de 1926 yılında, **Mecelle** ile birlikte bütün İslâm Hukuku ve şer'i mahkemeler kaldırılmıştır. Aynı şey, 1928'de de Arnavutluk'ta yapılmıştır. Bosna ve Hersek'te de yalnız şuf'a müessesesi muhâfaza edilmiş olmakla birlikte Mecelle kaldırılmış, İslâm Hukûku bâzı bakımlardan ahvâl-i şahsiyye (statut personnel) vasiyet ve vakıf gibi konularda Müslümanlara uygulanmaya devâm etmiştir. Bütün bunlara normal mahkemelerde bakılmıştır.

Mecelle cemiyeti, vakitsiz kapatılmış olduğundan, bu mühim eser de tamamlanamamıştır. Medenî kânunun mühim konularından olan evlenme, boşanma, gaib, mefkud, vakıf, vasiyet, miras mevzuları **Mecelle**'de eksik kalmıştır. Yalnız bu konular fıkıh kitablarında geniş olarak yazılmıştır. Her meselenin dindeki hükümleri açıklanmıştır.

Mecelle'nin yazılış tarzı: Mecelle'nin üslûbu bir kânun kitabı olarak şâheserdir. Fesâhet ve belâgatla yazılmıştır. Bilhassa başındaki 99 fıkıh kâidesinin çoğu, dilimize ezberlenmesi kolay cümleler hâlinde girmiştir. Bunlarda Ahmed Cevdet Paşanın akıcı ve düzgün ifâdesi hissedilmektedir. Fakat o devrin Türkçesi hakkında ve o konularda bilgisi olmayanlar **Mecelle**'yi kolayca anlayamazlar.

Mecelle'nin başındaki küllî (genel) kâidelerin çoğu, İslâm fakihlerinden İbn-i Nüceym'in **Eşbah ve'n-Nezâir** adlı eseriyle **Mecâmı Şerhi**'nden alınmıştır.

Mecelle'nin şerhleri: Mecelle'nin çeşitli lisanlarda şerhleri, açıklamaları kaleme alınmıştır. Bunlardan, Osmanlıca olarak yazılmış Ali Haydar Efendinin **Dürerül-Hukkâm** ve Hacı Reşid Paşanın **Rûhul-Mecelle**, Kayseri Müftüsü Mes'ud Efendinin Arapça olarak yazdığı **Mir'atül-Mecelle** ve Fransız G. Snopian'ın **Code Civil Ottoman** adındaki eserler meşhur olanlarındandır. Bunları okuyan garp bilginleri, İslâm Hukûkuna ve İslâmiyetteki sosyal bilgilerin inceliğine ve çokluğuna hayran kalmaktadırlar.

Mecelle'den seçme maddeler: Mecelle'nin çeşitli maddelerinden alınmış "sosyal" nitelik taşıyan hükümlerinden bâzıları şunlardır:

Madde 912- Birinin ayağı kayıp da düşerek başkasının malını telef etse öder.

Madde 914- Kendi malı sanarak, başkasının malını telef eden öder.

Madde 915- Başkasının elbisesini çekip de yırtan, tamâmen kıymetini öder. Elbiseyi tutup, sahibi çekmekle yırtılsa, yarısını öder.

Madde 916- Çocuk, birinin malını telef etse, çocuğun malından ödenir. Malı yoksa, malı oluncaya kadar beklenir. Velisi ödemez.

Madde 918- Birinin binâsını yıksa, sâhibi dilerse, enkâzı ona bırakıp binânın kıymetini alır. Yâhut enkâzı ve değer farkını birlikte alır. Ağaçlarını kesmek de böyledir.

Madde 919- Yangını durdurmak için bir evi, Hükümetin emri ile yıkan ödemez. Kendiliğinden yıkan öder.

Madde 921- Mazlum olanın, başkasına zulm etmeye hakkı yoktur. Her ikisi de öder. Meselâ sahte para alan, bunu başkasına veremez.

Madde 922- Birinin malının telef olmasına sebep olan, öder. Ahırın kapısını açıp hayvan kaçarak zâyi olsa, öder. Hayvanı ürkütüp kaçıran da böyledir.

Madde 926- Yoldan geçene zarar veren, öder.

Madde 927- Hükümetin izni olmadan yolda oturup satış yapılamaz.

Madde 928- Duvarı yıkılıp, birinin malına zarar verirse, önceden, duvarın yıkılacak, tâmir et gibi ikâz yapılmışsa öder.

Madde 929- Başı boş bırakılmamış bir hayvanın kendiliğinden yaptığı zararı sâhibi ödemez. Sâhibi görüp, men' etmezse veya hayvanın, tehlikelidir, çâresine bak, denilmişse, öder.

Madde 934- Yolda hayvanı bağlamaya, aracını park yapmaya kimsenin hakkı yoktur. Park yerlerinde durdurabilirler.

Madde 1013- Bir binâya ortak olarak mâlik olan kimselere (Hisse-i şâyı'a sâhibi) denir. Bir binânın yarısı Ahmed'in, üçte biri Ömer'in, altıda biri Ali'nin olsa, Ahmed hisse-i şâyı'asını satsa, Ömer ve Ali almak isteseler, yarısını Ömer, yarısını da Ali alır. Ömer, hissesine göre iki misli alamaz.

Madde 1023- Karşılıksız hediye ve vasıyet gibi temliklerde şüf'a hakkı olmaz.

Madde 1031- Şüf'a hakkı bulunan kimsenin, satış yapıldığını işitince, hemen hakkını istemesi, iki şâhit yanında tekrar söylemesi ve bir ay içinde mahkemeye başvurması lâzımdır.

Madde 1036- Müşterinin teslim etmesiyle veya hâkimin karar vermesiyle, şüf'a sâhibi satılan binâya mâlik olur.

Madde 1198- Komşusuna (zarar-ı fâhiş) yapamaz. Kullanmaya mâni olan şeyler, zarar-ı fâhiştir. Demirci dükkânı, değirmen, bitişik binâyı sallarsa veya fırın dumânı, yağhânenin pis kokusu, harman tozları, bitişik evde oturulamayacak kadar sıkıntı verirse, değirmenin, bostanın su yolu, evin temelini, duvarını gevşetirse, çöplük bitişik evin duvarını çürütürse, harman yerine bitişik yapılan yüksek binâ, harmanın rüzgârını keserse, manifaturacı dükkânı yanında yapılan aşcı dükkânının dumanları kumaşlara zarar verirse, lâğım, kanalizasyon yollarının sızıntılarından komşu duvarı zarar görürse, sonra yapılanlar zarar-ı fâhiş olup, men' edilirler.

Madde 1201- Evin havasını, manzarasını, güneş görmesini kapatmak, zarar-ı fâhiş sayılmaz. Bir odanın ziyâsını (aydınlığını) tamâmen kesmek, zarar-ı fâhiş olur.

Madde 1202- Mutbah, kuyu başı, ev aralığının görünmesi zarar-ı fâhiştir. Araya duvar, perde yapması, lâzım olur.

Madde 1210- Arada müşterek olan duvarı, bir ötekinin izni olmadıkça yükseltemez ve üzerine binâ yapamaz.

Madde 1224, yol, su yolu, kanalizasyon zarar-ı fâhişi olmadıkça, eskiden kalanlarına dokunulmaz.

Madde 1226- Bir kimse, verdiği izinden vazgeçebilir. Meselâ tarlasından geçmeye izin vermişken, men edebilir.

Madde 1228- Arsasından geçmekte olan su yolunun geçmesine ve arsaya girilip tâmir olunmasına mâni olamaz. Yeniden su yolu geçirilmesine mâni olabilir.

Madde 1243- Dağlardaki ağaçlar ve otlar herkese mübahdır. Ağaçları kesen mâlik olur.

Madde 1255- Mübah şeyleri ele geçirmekte kimse kimseye mâni olamaz.

Madde 1265- Denizler, büyük göl ve nehirler, şehirlerden uzak sâhipsiz arâzi ve dağlar, herkese mübahtır. Fakat, başkasına zarar vermemek şarttır.

Madde 1281- Şehirden uzak, sahipsiz yerde kuyu kazan, bunun (harim) ine mâlik olur. Yirmi metre yarı çapındaki dâire içi, merkezindeki kuyunun harimi olur.

Madde 1291- Şehir içindeki kuyunun harimi olmaz. Herkes mülkünde kuyu kazabilir.

Madde 1313- Değirmen, hamam, apartman gibi taksim olunamayan mülk harap olup, tâmirini istemeyen ortak bulunursa, hâkimin izni ile tâmir edilip, sonra hissesine düşen para ondan alınır.

Madde 1314- Müşterek bir binâ yıkılınca, yeniden ortaklaşa yapılmasını istemeyen olursa, buna cebr olunmaz. Arsa taksim edilir.

Madde 1315- Apartman yıkılınca herkes kendi katını yaptırır. Alttaki yaptırmazsa, üstekiler, hâkimin izni ile, hepsini yaptırıp, alttaki hissesini verinceye kadar, katını kullanamaz.

Madde 1321- Sâhipsiz nehirleri, Beytülmâl ayıklar. Beytülmâlde para yoksa, masrafı oradan sulama yapanlardan alınır.

Madde 1327- Müşterek kanalizasyonu temizlemek masrafı aşağıdan başlar. Şöyle ki, en aşağıdaki evden, arsadan başlayıp bunun masrafını hepsi öder. Yukarıdaki arsalardaki kısımların masraflarına aşağıdakiler iştirak etmezler.

MECİDİYE;

yirmi kuruş değerinde gümüş para. Sultan Abdülmecid Han, 1840'ta para ayarlarının düzenlenmesiyle ilgili fermanıyla eski sikkelerin kaldırılmasını buyurdu. 1840'ta yeni sikkelerin (paraların) basılmasına başlandı. 500 kuruşluk (beşibirlik), 100 kuruşluk (yüzlük), 50 kuruşluk (ellilik) altın mecidiye, gümüş mecidiye basıldı. 1848'de 250 kuruşluk altın mecidiyeler çıkarıldı.

Altın ve gümüş mecidiyelerin bir tarafında pâdişahın tuğrası ve cülusunun kaçıncı yılında basıldığını gösteren bir rakam; diğer tarafında da İstanbul'da basıldığını gösteren bir ibâre ile 1255 (1839) rakamı vardır.

Bakır karışımıyla yapılan altın mecidiyeler % 0,9165 ayarında, 7,2 gr ağırlığındaydı. Gümüş mecidiyelerse % 0,830 ayarındaydı. Mecidiye ve küçükleri olan gümüş sikkeler cumhûriyet devrine

kadar tedâvülde kaldı.

Umûmiyetle mecidiye denilen gümüş paraya “sim mecidiye” veya “beyaz mecidiye” de denirdi.

MECİDİYE KÖPRÜSÜ (Bkz. Galata Köprüsü)

MECİDİYE NİŞANI;

Sultan Abdülmecîd Hanın (1823-1861) 1851’de çıkardığı nişan, mecîdî nişânı. Asıl adı “mecîdî nişanı” olmasına rağmen halk arasında mecidiye nişanı adıyla anılmaktadır. Mecidiye nişanının beş rütbesi vardı. Birinci rütbesinden 50, ikinci rütbesinden 150, üçüncü rütbesinden 800, dördüncü rütbesinden 3000 ve beşinci rütbesinden 6000 adet basıldı. Yalnız birinci rütbenin murassaı (değerli taşlarla süslemesi) bulunmaktadır. Mecidiye nişanının ortasında çemberle çevrili kabarık kısımda bir tuğra yer alır. Bu kısmın etrâfında kırmızı mineli bir fon üzerinde “gayret, hamiyyet, sadâkat” kelimeleri; altındaysa, 1268 (1851) târihi yazılıdır. Kordon ucuna asılan birinciyle, boyuna asılan ikinci ve üçüncü rütbeli nişanlar, hemen hemen aynı büyüklüktedir. Dördüncü rütbe daha küçük, beşinci rütbeyse en küçük olanıdır. Beşinci rütbe gümüş olup, diğerleri altındandır.

Mecidiye nişanı ilmiye ve askeriye mensuplarından üstün hizmet ve muvaffakiyet gösterenlere verilirdi. Birinci ve ikinci rütbelerin sâhiplerine nişanları, padişahın huzurunda takılırdı.

Beratla verilen ve kullanılan mecidiye nişanı, kayd-ı hayat şartıyle verilir, nişan sâhibinin ölümünde hazineye iâde edilirdi.

MECLİS-İ MEB’ÛSAN;

iki meclisten meydana gelen Osmanlı parlamentosunun halk tarafından seçilen kanadı. Meclis-i Umûmî adı verilen Osmanlı parlamentosunun birinci kısmını Meclis-i Âyân teşkil ederdi. İkinci kısmını teşkil eden ve Hey’et-i Meb’ûsân adı da verilen bu meclisin üyeleri, halk tarafından seçilirdi. Meb’ûsân meclisi, kânun tasarılarını görüşür, sonra Âyân Meclisinin ve pâdişâhın yetkisine sunardı. Hükûmete güven veya güvensizlik oyu vermesi de söz konusu değildi. Meb’ûsan meclisinin üye sayısı her 50.000 Osmanlı vatandaşına bir temsilci düşecek şekilde tesbit ediliyordu. Seçim gizli oyla yapılmaktaydı. Osmanlı vatandaşı olmayan, özel bir durum gereğince geçici olarak yabancıların hizmetinde bulunan, Türkçe bilmeyen, 30 yaşını tamamlamamış, iflâs ile mahkûm olup da îtibârı henüz iâde edilmemiş olan, kötü hâli ile şöhret bulan, daha önce hâcir altına alınmasına hükmedilmiş olup da hâlen hâcir altında bulunan, medenî haklardan mahrûm olan ve başka devletin vatandaşı olduğunu iddiâ eden kimseler, bu meclise üye seçilemezdi. Ayrıca yapılacak seçimlerde meb’ûs seçilebilmek için, Türkçe okumak ve mümkün olduğu ölçüde yazmak şartı aranıyordu.

Meb’ûs seçimi her dört senede bir yapılır, seçilen tekrar seçimlere katılabilirdi. Hey’et-i Meb’ûsân üyeleri sâdece kendini seçen bölgenin vekîli olmayıp, bütün Osmanlıların vekîli hükmündeydi. Hey’et-i Meb’ûsânın başkanlığına heyet tarafından çoğunlukla üç; ikinci ve üçüncü başkanlıklara üçer kişi olmak üzere dokuz kişi seçilerek pâdişâha sunulur, bunlardan biri başkanlığa ikisi de başkan vekilliklerine, pâdişâhın irâdesiyle tercih ve tâyin olunurlardı. Meb’ûslar Meclisinin görüşmeleri alenî olup, bâzı hâllerde görüşmelerin gizli yapılmasına karar verilebilirdi.

Meb’ûs genel seçimine Hey’et-i Meb’ûsânın toplantı târihinin başlangıcı olan kasım ayından asgarî dört ay önce başlanacaktı. Seçmenler, meb’ûsları mensûb oldukları vilâyet ahâlisi içinden seçmek zorundaydı. Üyeliklerde herhangi bir sebeple (ölüm, meclise devâmsızlık, istifâ ve mahkûmiyet veya bir memuriyete tâyin edilmek gibi) boşalma durumunda, gelecek toplantıya katılabilmesi için, boşalan üyeliğe bir başkası usûlüne uygun şekilde tâyin olunurdu. Boşalan üyeliğe seçilecek üyenin görev müddeti, bir sonraki genel seçime kadar sürerdi. Meb’ûslara toplantı için her yıl hazîneden 20.000 kuruş, aylık olarak da 5000 kuruş maaş ödenirdi. Ayrıca maaşa ek olarak seyâhatler için harcırâh da verilmekteydi. Bir kişi hem Âyân, hem de Meb’ûsân meclisine aynı anda üye olamazdı.

18 Mart 1877’de çalışmalarına başlayan ilk meclisin üyeleri, geçici bir tâlimâtla vilâyet, livâ ve kazâların idâre meclisi üyeleri arasından seçildiler. İstanbul için ayrı bir seçim yapıldı. Bu mecliste 69’u Müslüman, 46’sı gayri müslim olmak üzere 115 üye vardı. Bu meclis, 28 Haziran 1877’de çalışmasını tamamlayarak dağıldı. Aynı seçim usûlüyle teşkil edilen ikinci dönem meclis, 13 Aralık 1877’de toplandı. Bu meclis, kânun tasarılarından çok hükûmetin icrâatını ve 93 Harbinin (1877-1878) idâresini tartışmaya başladı. Meb’ûslardan Müslüman olanlar bile kendi bölgeleriyle ilgili bölücü fikirleri savundular. Memleketi düşünen üye sayısının azınlıkta kaldığı görüldü. Bu sebeple Meclis-i Meb’ûsân, 14 Şubat 1878’de tâtil edildi. Abdülhamîd Hanın îktidârının sonlarına doğru, içerden ve dışardan yapılan kışkırtmalarla, orduda ve halk arasında kıpırdanmalar başladı. Sultan Abdülhamîd Han, 30 sene 5 ay 9 gün aradan sonra 23 Temmuz 1908’de İkinci Meşrûtiyeti îlân etti. Aynı yılın Kasım ve Aralık aylarında meb’ûs seçimi yapıldı. Ahrâr ile İttihât ve Terakkî fırkalarının katıldığı seçimlerde,

İttihât ve Terakkî çoğunluğu sağladı. 4 Aralık 1908'de meclis açıldı. 31 Mart Vak'ası bahâne edilerek, Abdülhamîd Han tahttan indirildi. Meclis-i Meb'ûsân, Mayıs 1909'da Kânûn-i Esâsî üzerinde değişiklik yaptı. Bu değişiklikler, Âyân meclisi ve pâdişâh tarafından tasdîk edildi. Pâdişâh ve Âyân Meclisinin yetkisi daraltıldı. Meb'ûsân Meclisinin yetkisi çoğaltıldı. 1911'de ara seçim yapıldı. 18 Ocak 1912'de Pâdişâh, Meclis-i Meb'ûsânı fethetti. Yapılan seçimden sonra, 18 Nisan 1912'de meclis yeniden toplandı. Meclis, 5 Ağustos 1912'de Ahmed Muhtar Paşanın teklifi ile tekrar feshedildi. Balkan Savaşı sebebiyle seçime gidilemedi. Sıkıyönetim îlân edildi. İttihât ve Terakkî Fırkası, 23 Ocak 1913'te Bâbıâlî Baskını ile, iktidârı ele geçirdi. 1914'te tek başına seçime girip, Meclis-i Meb'ûsân üyeliklerinin tamâmını elde etti. Birinci Dünyâ Savaşı boyunca bu hâliyle faaliyetini devâm ettiren Meclis-i Meb'ûsân, Mondros mütârekesini müteâkib 21 Aralık 1918'de Sultan Vahideddîn tarafından seçim yapılmak üzere feshedildi. Yapılan seçim sonunda Meclis, ilk toplantısını 12 Ocak 1920'de yaptı. 16 Mart 1920'de İstanbul'un îtilâf devletlerince işgâl edilmesi üzerine, Meclis-i Meb'ûsân, yeniden seçilmek üzere pâdişâh irâdesiyle 11 Nisan 1920'de feshedildi. Bir daha da seçilmeyip, târihe karıştı.

MECLİS-İ VÜKELÂ;

Osmanlı Devletinde Sadrâzamın başkanlığındaki Şeyhülislâmla diğer nâzırlardan meydana gelen meclisin adı; vekiller meclisi. Bu meclis, devletin iç ve dış siyâsetiyle ilgili mühim hususlarda kararlar alırdı. Buna "Meclis-i Has" "Meclis-i Hass-ı Vükelâ" da denirdi ki Kabîne, yâni Bakanlar kurulu demektir.

Meclis-i Vükelâyı meydana getiren heyette zaman zaman değişiklikler olmuştur. 1908'den önceki mecliste, Sadrâzam, Şeyhül İslâm, Adliye Nâzırı, Serasker, Şura-yı Devlet Reisi, Hâriciye, Dâhiliye, Bahriye, Mâliye, Maarif, Evkaf-ı Hümâyun, Ticâret ve Nâfia Nazırlıkları, Tophâne Müşiri, Müsteşar-ı Sadr-ı Âli bulunurdu. Bunlardan Seraskerle, Tophane Müşiri, müşir (mareşal); diğerleri vezirdi. 1908'den sonraki meclislerde bunlardan bâzıları bulunmazdı. Meclis-i Vükelâ, Osmanlı Devletinin yıkılmasına kadar devâm etti.

MECOPTERA (Akrep Benzerleri);

bir böcek takımı. Orta büyüklükte (1-2 cm) silindir vücutlu böceklerdir. Başları hortum şeklinde uzamış olup, ağız parçaları çiğneyicidir. Tüylerin çoğunda çok damarlı ve uzunca yapılı dört adet kanat mevcuttur. Kanatların her iki çiftinin de yapısı birbirine benzer. Bu takımın adı Panorpidae familyası erkeklerinden gelmiştir. Erkeklerde abdomenin (karın) son segmenleri akreplerde olduğu gibi yukarı doğru kıvrık bir vaziyette durur. Hayat devrelerinde tam başkalaşım (Holometaboli) geçirirler. Larvaları ilk bakışta dikenli tırtılı andırırlar. Bu böceklerin larvaları, genellikle ölü böcekler ve diğer hayvânî maddeler üzerinde beslenirse de bunları çoğunlukla sık bitkili yerlerde bulmak mümkündür. 350 türü vardır.

MECÛSÎLİK;

Alm. *Mazdaismus (m),* **Fr.** *Parsisme (m),* **İng.** *Magianism, Zoroastrianism.* Ateşe tapmak. İran ve Hindistan halkından bir kısmının mensub olduğu bozuk inanışlardan biri. Bu inancı kabul edenlere "Mecûsî", râhiplerine de "Muz" denir. Hindistan ve civârında yaygın bulunan Brahmanların bir şûbesi olan Mecûsîler, ateşe, ineğe, timsaha taparlar. Bunlar M.Ö. yaklaşık 551 yıllarında Zerdüşt (Zarathoustra) denilen ve yaşayıp yaşamadığı tam bilinmeyen bir kimsenin kurduğu bir çeşit inanışa bağlıdırlar. Mecûsîler ölülerini gömmezler, husûsî yaptırılan kulelerde saklarlar ve akbabalara yedirirler. (Bkz. Brahmanizm ve Zerdüşt)

İranlılar, İbrâhim aleyhisselâmın bildirdiği doğru dîne inanıyorlardı. Âsurluların bu ülkeye hâkim olmasından sonra, "Sâbiîlik" adı verilen bozuk inanışlarını İran'da yaymaya başladılar. Sâbiîler, güneşi, ayı ve yıldızları kutsal birer varlık kabûl edip, çeşitli putlara tapınıyorlardı. Tek Allah'a inanmayı emreden ilâhî dînin tamâmen unutulmasından sonra, İranlılar Sâbiîlik inancına bağlandılar. Bunlar, zamanla ateşe de kutsallık tanıdılar. Bir kısmı ateşi doğrudan doğruya tanrı kabul edecek kadar ileri gitti. Bundan sonra ateşe tapma âyinleri uydurdular ve hiç sönmemek üzere içinde ateş yakılan "ateşgede"ler yaptılar.

Mecûsîlik inancında, ateşe tapma âyinini ortaya çıkararak, insanları ona tapmaya çağıran "Mecus" adında bir kimsedir. Bu âyinin kurucusuna nisbetle, bu inanışta olanlara "Mecûsî" denilmiştir. Mecûsîlik, Sâbiîliğin daha da bozularak devâm eden değişik bir şeklidir.

Mecûsîler, eski filozofların yaratılış, hayır ve şer hakkındaki görüşlerini incelerken, ateşin harâretinin (ısısının) hayat ve varlıklar üzerinde nasıl etki yaptığını görmüşler ve hayâtı meydana getiren bir kuvvet olarak, onu ilâhî kudret saymışlardır. Önceleri ateş, Allahü teâlânın bir eseri olup, kendinde yaratma sıfatı bulunması bakımından mâbudun varlığına işâret, delil olan bir şey olarak kabûl

edilmişken sonradan dînî liderleri, bu esas üzerinde bâzı değişiklikler yapmışlardır.

Bunlardan bir kısmı, ateşi tanrı kabûl etmişlerdir. Bunun yanında, yine eski filozofların; “Birden ancak bir doğar.” sözleri sebebiyle, “düalist=iki tanrılı” bir inanışa saplanmışlardır. Şöyle ki; bu felsefî görüşün îcâbı, bir olan mâbuddan (ilâhtan) birbirine zıt olan hayır ile şer doğmaz. Bunların ikisi de ezelî birer ilâhtırlar. Hayır ilâhı, bir nûrdur ve iyiliğin kaynağıdır. Şer ilâhı, karanlıktır ve kötülüğün kaynağıdır. Hayır ilâhı “Hürmüz”, Şer ilâhı ise “Ehriman” adı ile anılmıştır. Bunlar birbiriyle devamlı savaş hâlinde bulunurlar. İyilik çoğaldığı zaman Hürmüz, kötülük çoğaldığı zaman Ehriman gâlip gelmiştir, derler. Bu ikili tanrı inanışına, dinler târihinde “Seneviyye-Düalizm” adı verilir.

Sonra gelen mecûsîler, bir omuzunda hayır, diğer omuzunda şer (kötülük) bulunan ilâhlar tasvir etmişler, resmini yapmışlardır. Mecûsîler, ateşi hayır ilâhı Hürmüz’ün bir sembolü kabûl ettiklerinden, her tapınakta (Ateşgede) denilen ve devamlı ateş yanan yer yapmışlardır. Bu ateş hiç sönmemek üzere yanardı. Hiç kimse, buna dokunamaz, hattâ soluğu ile dahi kirletemez. Onun için ateş yakan râhibin ellerinde eldiven ve ağzında peçe bulunurdu. Mecûsîler, ateş yandığı müddetçe hayır ilâhının şer ilâhına gâlip geleceğine inandıkları için, ateşin hiç sönmeden yakılmasının lâzım olduğuna inanırlardı. Peygamber efendimizin doğum gecesinde meydana gelen hârikûlâde hâdiselerden biri de mecûsîlerin bin seneden beri yanmakta olan kocaman ateş yığınlarının âniden sönüvermiş olmasıdır.

Eski İran’da, tahminen M.Ö. 7. veya 6. asırda yaşadığı kabul edilen Zerdüşt, güyâ eski dîni düzeltmek için ortaya çıkmış ve İran’daki çok tanrıcılığa karşı tek ilâh inancını savunmuştur. Ona göre en yüksek Rab (ilâh), “Ahura-mazda”dır. Ahura, her şeyi bilen, kâinât nizâmını idâre eden, her şeye hayat veren ve her şeyin hâkimi olan en büyük kudrettir. Bununla berâber hayır (Hürmüz) ve şer (Ehriman) gibi iki ilâh görüşünü terk edememiş ve ateşgedelerde yine ateş yanmıştır. Zerdüşt, bir gün dünyânın sona ereceğini, kıyâmetin kopacağını, Cennet ve Cehennemin var olduğunu, ölen insanın rûhunun hesâba çekileceğini, kendinden önce gelen peygamberlerden veya getirdiği kitaplardan yâhut da onlara inananlardan öğrenerek kabul etmiştir. Bununla berâber, insanlara dünyâ ve âhiret saâdetini öğreten ve doğru yolu gösteren bir peygambere tâbi olmak saâdetine kavuşamadığı için, doğru yolu tam olarak bulamamıştır. Nitekim, daha sonraları onun tek ilâh olarak kabûl ettiği ve “Ahura-mazda” adını verdiği ilâhın yerini güneş tanrısı “Mitra” almıştır.

Bütün İran’a yayılan Zerdüşt’ün fikirleri, M.S. yedinci asırda İslâm ordularının İran’a girmesiyle Tevhid akîdesi (tek Allah inancı) yerleştiğinde son bulmuş ve Mecûsîlerin çoğu, hak din olan İslâmiyeti kabûl etmişlerdir. Bir kısmı da Hindistan’a sığınarak, Brahmanların inanışlarını da benimseyerek yeni bir inanış şekli kabul etmişlerdir. Bu bozuk inanışa sâhip olanlara, bugün Bombay şehri yakınlarında rastlanmaktadır.

Kur’ân-ı kerîmde Hac sûresi 17. âyetinde Mecûsîlerin sapık yolda olduğu bildirilmekte ve meâlen; **“O îmân edenler, o Yahûdîler, o yıldızlara tapanlar, o Hıristiyanlar, o ateşe tapanlar, o Allah’a ortak koşanlar** (var ya), **muhakkak ki, Allah, kıyâmet günü, aralarında hükmünü verecek, hak ve bâtılı ayıracaktır. Çünkü Allah, her şeye şâhit bulunuyor.”** buyrulmaktadır.

Peygamber efendimiz de bir hadîs-i şerîfinde; **“Bütün çocuklar Müslümanlığa uygun ve elverişli olarak dünyâya gelir. Bunları sonra anaları babaları Hıristiyan, Yahûdî ve Mecûsî yapar.”** buyurdu.

MED VE CEZİR;

Alm. *Ebbe und Flut (f),* **Fr.** *Maré (f),* **İng.** *Tides.* Deniz suyunun, ay ve güneşin çekim kuvvetlerinin sonucu olarak yaptığı periyodik hareket. Med ve cezir, genellikle sâhillerde alçalan ve yüksek deniz seviyesi olarak belirir. Med ve cezir hareketi, özellikle deniz taşımacılığına yardımcı olmak amacıyla belirlenir. Ayrıca deniz kirlenmesi, liman bakımı ve kuvvet santrallerine yardımcı olmak için de bu bilgilerden faydalanılır.

Eğer dünyâ aysız olsaydı, med ve cezir (MC), sâdece güneşin etkisiyle ortaya çıkardı ve belirlenmesi oldukça kolay olurdu. Med ve cezir hergün, hemen hemen aynı zamanda ortaya çıkar ve med ile cezir arası oldukça kısadır. Med yüksekliğindeki değişme de oldukça azdır ve bu güneşin uzaklığında olan değişmeyle ilgilidir.

Med ve cezir tesirleri: Med ve cezir, esas olarak ayın çekim kuvvetinden ortaya çıkar ve ay günü olan 24 saat 50 dakikalık bir periyodu tâkib eder. Ay günü, ayın dünyâda belirli bir meridyene sâhip noktadan geçiş zamânının ortalama değeridir. Pekçok yerde med ve cezir görülür. Bunlar içinde med, ayın o noktaya en yakın olması ve en uzak olması durumlarında ortaya çıkar. Böylece med, yaklaşık olarak 12 saat 25 dakika ara ile görülür. Ancak dünyânın bâzı yerlerinde, meselâ Avustralya’nın güney kıyılarında, güneşin etkisi daha fazladır. Med ile cezir arasındaki deniz seviyeleri, bâzı yerlerde 30 cm’yi bulmaz. Ancak, bâzılarında ise, meselâ Kanada’da Nova Scotia kıyılarında bu fark 15 m’ye varır.

Med ve cezir çeşitleri: Yarı günlük, günlük ve karışık olarak sınıflandırılabilir.

Eğer bir ay gününde iki med ve iki cezir varsa ve birbirini tâkib eden medlerdeki ve cezirlerdeki deniz seviyesi farkı oldukça az ise bu yarı günlük olarak isimlendirilir. ABD'nin Atlantik kıyılarında bu tür med ve cezire rastlanır.

Eğer bir ay gününde tek bir med ve tek bir cezir varsa buna, günlük med ve cezir denir. Meselâ, Meksika Körfezindeki med ve cezir böyledir.

Eğer yarı günlük gibi ortaya çıkan med ve cezirlerde, birbirini tâkip eden iki med deniz seviyesi ile iki cezir deniz seviyesi arasındaki fark büyükse bu, karışık türden bir MC'dir. Meselâ ABD'nin Pasifik kıyılarında bu tür med ve cezir görülür.

Med ve cezir akımları: Med ve cezir üç boyutlu bir olay olup, hem su seviyesini ve hem de su yüzeyini etkiler. Bu sebeple med ve cezir sonucunda yatay su akımları ortaya çıkar. Boğazlarda ve nehir ağızlarında, bir yönde akış sınırlandığı için med ve cezir akımları görülür. Su birbirine ters iki yönde zaman aralıklarıyla akar. Okyanusta bâzı yerlerde su, sürekli yönünü değiştirerek med ve cezire bağlı olarak akar. Bu tür akımların belirli bir yönü olmayıp su çevrim şeklinde hareket eder.

Med ve cezirin sebebini kolayca görmek için dünyâyı, sâbit derinliğe sâhip bir su kütlesi ile kaplı kabul edelim. Kolaylık olmak üzere suyun ataleti ve sürtünme kuvveti düşünülmesin, yâni ortaya çıkan bir çekim kuvveti hemen suyu harekete geçirebilsin. Ayrıca güneş ve ayın etkileri ayrı ayrı incelenerek, etkiler daha kolay açıklanabilir.

Med cezir ve ay: Ay, dünyâdaki deniz, atmosfer ve karalara çekim kuvveti tatbik eder. Bu kuvvet mesâfenin karesi ile ters orantılı olarak ayın merkezine doğru olacaktır. Med ve ceziri bu kuvvetler değil, bu kuvvetlerin farkı doğurur, bu ise mesâfenin küpü ile ters orantılıdır. Ancak bu kuvvete merkezkaç kuvvetini de ilâve etmek gerekir. Bu kuvvet, hep aynı değerde ve ay ile dünyânın merkezlerini birleştiren doğruya paraleldir. Bu doğrunun aydan gelip yeryüzünü kestiği noktada ay çekimiyle merkazkaç kuvvetinin bileşkesi aynı doğrudur. Ancak, bu doğrunun yeryüzünü aydan uzaktan kestiği noktada bileşke kuvvet aydan uzaklaşan yöndedir. Bu bileşke kuvvetlerin yeryüzündeki düşey bileşenlerinin med ve cezire tesirleri önemsizdir. Yatay kuvvetler ise yerçekimi kuvveti ile dengelenmediği için suyu hareket ettirir ve med ve ceziri doğurur. Dikkat edilirse, med ve cezir, suyun düşey doğrultuda kuvvet tatbiki onun kaldırılması değil, med ve cezir, yatay kuvvetlerin etkisi ile ortaya çıkar.

Med ve cezirin periyotları: Sâdece ayın etkisini düşünmek kolay olur. Ay, dünyânın ekvator düzlemindeki yörüngesinde her ayda bir devir yaparken, dünyâ da kendi ekseni etrâfında 24 saatte bir döner kabul edelim. Bu sebepten dolayı dünyânın aya en yakın ve en uzak yerlerinde deniz yükselirken, her iki yan tarafta deniz alçalır. Birbirini tâkib eden med ve cezirin periyodu ay gününün yarısı olan 12 saat 25 dakikadır. Gerçekte, ayın yörüngesi dâiresel değil eliptiktir. Dünyâya yakın ve uzak noktaları mevcuttur. Ay med ve cezir kütle çekimiyle ilgili ve uzaklığın küpü ile ters orantılı olduğu için bu iki noktada med ve cezir, ortalamadan % 25 sapar. Diğer bir karmaşıklık ise ayın, dünyânın ekvator düzlemi içerisinde kalmamasıdır. Yaklaşık 27 güneş günü periyot olmak üzere, bu düzlemin altına iner ve üstüne çıkar. Bunun sonucu olarak med ve cezirin en büyük olduğu noktalar ekvatordan uzaklaşır. Meselâ, kuzey yarımkürenin aya yakın yerinde en yüksek su seviyesi varken, bunun simetriği güney yarımkürede de meydana gelir.

Med cezir ve güneş: Güneş de, ay gibi çekim kuvvetiyle etkili olur. Aya benzer şekilde güneş med ve ceziri ortaya çıkar. Bu med ve cezirin zamanları değişik olup, küçüktür. Güneşin kütlesi ayınkinin 27 milyon katı olmasına rağmen uzaklığı ayınkinin 390 katıdır. Bu sebeple periyodu yarı gün olan bu med ve cezir yaklaşık olarak ayınkinin % 46'sı civârındadır. Yeni ve dolun ayda, ay ve güneş, med ve ceziri kuvvetlendirecek şekilde bir doğru üzerinde bulunur. Buna karşılık ilk ve üçüncü devreleri birbirlerinin etkisini hafifletici yöndedir. Ayrıca dünyânın da yörüngesi eliptik olduğu için, güneş bâzan dünyâya yakın ve bâzan uzak bulunur.

Târihî gelişim: Eski Yunan ve Roma kaynaklarında med ve cezire rastlanmaktadır. Ancak teorik çalışmalar Isaac Newton'un kütle çekim kânununu kullanarak teorik bir denge med ve ceziri elde etmesiyle başlar. Bunun yanında tecrübî sonuçlar toplanarak, tablolar hazırlanmıştır. Teorik gelişmeler ayrıca John Lubbock, Pierre Laplou, Greorge Airy ve Lord Keloin tarafından yapılmıştır. Bu konuda en çok kullanılan yol, harmonik metoddur. Gözlenen med ve cezir dalgaları trigonometrik kosinüs dalgalarına ayrılır. Daha sonra bu dalgalar, elde edilen sonuçlara uydurulur. Bu metodda denge denklemleri, med ve cezirin önde gelen peryotlarını belirlemek için kullanılır. Elde edilen bilgiler tablolarla verilir.

Günümüzde med ve cezirin incelenmesi bilgisayar yardımıyla daha sıhhatli olarak yapılabilmektedir. Bu sûretle daha önce hesâba katılamayan etkilerin de tesirlerini göz önüne almak mümkün olmuştur.

Otomatik olarak elde edilen su seviyeleri bilgisayara geçilerek, yapılan program sâyesinde med ve cezirle ilgili bir matematik model geliştirilmektedir. Bu analizde daha önce kullanılan harmonik analiz yanında en küçük kareler metodu tatbik edilmektedir. Dünyâda med ve cezir ölçüsü yapan 1000 civârında yer mevcuttur. Genellikle bu yerler, pratik olması sebebiyle limanlar ve nehir ağızlarıdır. Ayrıca değişik yerlerde alınan ölçülerle dünyâ med ve cezir haritası hazırlanılmasına çalışılmıştır. Bu tür haritalar hazırlanırken, daha çok en önemli etkiler gözönüne alınmıştır.

Med ve cezirden faydalanılarak elektrik enerjisi sağlıyan barajlar da yapılmıştır. Bu olaydan geniş olarak istifâde etmenin çâreleri bilim adamları tarafından devamlı araştırılmaktadır.

MEDENİYET;

Alm. *Zivilization,* **Fr.** *Civilisation,* **İng.** *Civilisation.* Memleketleri îmâr ederek, insanları sosyal, ekonomik, kültürel ve ahlâkî yönden refah ve huzûra kavuşturmak. Medeniyet kelimesi Arapça olup, “medîne” kökünden gelmektedir. Medîne, “şehir” demektir. Medeniyetin çok çeşitli târif ve îzâhları yapılmıştır.

İnsanlık târihi boyunca yeryüzünde iki çeşit medeniyet görülmüştür. Bunlardan biri ilâhî dinlere inanan cemiyetlerin ortaya koyduğu medeniyetler, diğeri de inançsız insan topluluklarının medeniyetleridir. Günümüzde meşhur olarak bilinen eski Hind, Asur, Mısır, Yunan ve Roma medeniyetleri, putperest toplumların dünyâ hayat anlayışlarının bir görünüşüdür. Bu toplumlarda birçok tanrıya inanılır, bu tanrılar insan gibi düşünülür, heykelleri yapılır, tapınaklarda onlara tapınılır ve saçma sapan birçok şeye inanılır, bâzı insanlara bilhassa krallara (Firavun, Nemrud, Promethe, Afrodit vs. gibi) hulûl ettiklerinden bu krallar yarı tanrı kabul edilirdi. Buna göre şekillenen günlük hayatta, insanlar: Asiller, aristokratlar, plepler, köylüler, köleler ve çeşitli isimler altında sınıflandırılır; hâkim sınıflar diğerlerini dînî, ekonomik ve beşerî bakımından sömürürler ve zulmederlerdi. Bu farklılık öldükten sonra mezarda da kendini gösterir; üstün sınıflar için piramitler, kral mezarları gibi büyük mezarlar yapılırdı. Çoğunda kadınlar ikinci sınıf insan muâmelesi görür ve bâzılarında orta malı şeklinde düşünülürdü.

Zevkleriyse Atina’daki hipodromlarda insanları çırılçıplak spor müsâbakalarına sokmak; çeşitli adlar altında tertipledikleri eğlencelerde bol bol şarap içerek her türlü çılgınlığı yapmak ve Roma’daki hipodromlarda köle yapıp “glatyatör” dedikleri insanları birbirleriyle ölümüne döğüştürmek ve günlerce aç bırakılmış arslanlara parçalattırmak vahşetiyle aynı cinsler arasında sapık münâsebetlerde bulunmak âdiliği olarak tezâhür etmiştir. Böyle cemiyetlere medenî denilemeyeceği meydandadır.

İlâhî dinlerden olan ve Avrupa başta olmak üzere, zamanla dünyânın çeşitli yerlerine yayılan Hıristiyanlık dînine bağlı olanların ortaya koydukları medeniyet ise Hıristiyan milletlerin eski inanç, örf, âdet ve anlayışlarıyla karışarak yarı putperest bir medeniyet olmuştur. Hazret-i Îsâ’nın göğe çekilmesinden çok kısa bir zaman sonra Yahûdîlerin tertip ve teşvikiyle bozulmaya başlayan Hıristiyanlık, felsefecilerin, papaların ve Avrupa krallarının müdâhaleleriyle daha çok bozulmuş, anlaşılmaz, karmakarışık merâsimlerden ibâret bir din hâline gelmiştir. Bu hâliyle papaların elindeki Hıristiyanlık, mensuplarını dâimâ ilerletecek bir dinamizmden mahrum, sosyal hayâtı düzenleyici prensiplerden uzak, insanlığı olgunlaşıp yükseltici yol ve usûllerden habersiz olarak cihanşümûl bir medeniyeti doğurucu ve besleyici olamadı. Her türlü fen bilgisinin, ziraî, sınâî, sıhhî, pedagojik ve diğer ilerlemelerin de en büyük mânisi oldu. Böylece Ortaçağ Avrupası; puthâneye döndürülmüş kiliselerle zâlim derebey ve kralların şatoları ve sarayları etrafında binbir çeşit hurâfeyle doldurulmuş kafalar; adâlet, merhamet, sevgi, saygı, cömertlik ve yardımseverlikten mahrum katı kalbler ve cehâletin kararttığı daracık ufukları içinde kaba, görgüsüz, pis ve yarı vahşî insanlarla doldu. İlim, fen, teknoloji ve teknik âletler asırlar boyunca olduğu yerde kaldı, hattâ geriye gitti. Hastalıklar çâresiz, hastalar bakımsız, fakirler ve köylüler hor ve zelil; ilim adamları, düşünen insanlar tehlikeli ve büyülü; kadınlar her türlü hakâret ve zilletin hedefi idi. Müslümanlar İspanya’yı fethederek burada bir İslâm medeniyeti kurdular. Haçlı Seferleri sonunda Avrupalılar, önce şaşkınlık ve hayranlık içinde bocaladılar. Sonra yavaş yavaş uyanarak çocuklarına Endülüs Üniversitelerinde fen bilgileri tahsil ettirmeye; İslâm âlimlerinin yazdığı fen bilgileri kitaplarını kendi dillerine çevirmeye ve Müslümanlarda gördükleri teknik âletleri yapmaya başladılar. Bu arada İslâm âlimlerini eski Yunan filozoflarının bozuk kitaplarına verdikleri ilmî, inandırıcı cevapları okuyarak içine düştükleri bataklıklardan kurtulmağa çalıştılar. Bu hal, İslâmiyetin üstünlüğü karşısında ezilen ve papazların aforoz tehdidiyle suskunluk içinde olan Avrupalıları bu defâ eski Yunan mitolojisini incelemeye, öğrenmeye sevketti. Öğrendiklerini resim, heykel, felsefe ve edebiyat eseri, müzik bestesi olarak kendilerine göre tekrar yazıp yayarak yeni bir yol tuttular. Bunlara “rönesans”, Hıristiyanlık dînînde yaptıkları yeni değişikliklere de “reform” adını verdiler.

Böylece Avrupa’da; gün geçtikçe tesiri azalan ve bir süs unsuru hâline gelen bir kilise hayâtı ortaya çıkarken, öte yandan, rûhî açıklarını tatmin için sık sık değiştirdikleri sanat ve estetik anlayışlarıyla maddî refahı hedef alan bir ilim, teknoloji ve sanâyileşme başladı. Fransızların dünyâya övündükleri

Versay (Versailles) Sarayında bir hamam bile yoktu. Su ve temizlik düşmanlığı, papazlardan sonra, krallarda, asillerde ve halkta da yaygındı. Hattâ papazlar yıkanmaya karşı gelerek sırtlarındaki kir kalınlığına göre birbirlerini derecelendirirlerdi. Müslüman milletlerden ve bilhassa Osmanlılardan görüp öğrendiklerini tatbik ederek, üzerinde asırlar boyu çalışıp geliştirerek bugünkü ilmî ve teknolojik seviyelerine ve ihtilâllerle yerleştirilen rejimlere ulaştılar.

Günümüz dünyâsında bir Hıristiyan medeniyetinden bahsetmek mümkün değildir. Çünkü Hıristiyanlığın, Hıristiyan denilen milletlerde bir fantazi ve tesellî kaynağı olarak kabul ettikleri üç tanrı inancı (teslis), bir süs eşyâsı olarak taşıdıkları haçlarla her türlü eğlencelerinin sembolü hâline gelmiş şarap ve kilise korolarından türemiş çılgın bir batı müziği ve bunların neticesi olarak hergün süratle artan ahlâkî çöküntüye medeniyet demek mümkün müdür?

Medeniyet tasnifleri içinde, her bakımdan mükemmelliğe erişmiş, yüksek ve bütün olgunlukları içinde bulunduran hiç kusursuz olan İslâm medeniyetidir. İslâm medeniyeti; İslâmiyetin vâzettiği îmân, îtikâd, amel ve ahlâk esasları, cemiyet hayâtı, idâre prensipleri ve dünyâ nîmetlerinden insanın yaratılış maksadına uygun olarak faydalanma erginliği ile bütün dünyâya hitâbeden, her türlü görüş, düşünce ve fikirlerin doğru ve iyi taraflarını varlığında bulunduran ve zamânı (çağları) peşinde sürükleyen, insanlık târihi boyunca yaşanmış en ileri ve parlak bir medeniyettir. Bunu iyi anlamak için İslâmiyeti doğru bilgilerle iyi öğrenmek ve tanımak şarttır.

İslâm âlimleri medeniyeti "tâmir-i bilâd, terfîh-i ibâd" şeklinde târif etmişlerdir. Bu târif kısaca: "Beldelerin îmâr edilerek insanlığın ihtiyaçlarını karşılayacak rahat ve huzur içinde yaşayacak şekle sokulması; insanların da rûh, madde, fikir ve ahlâk bakımından yükselmesidir."

İslâmiyet, medenî insanın ve medeniyet sâhibi toplulukların îmân, ibâdet, iş, ahlâk ve cemiyet hayâtında uyması gereken her şeyi bildirmiştir. Bunlar, Allahü teâlânın bildirdikleri, Resûlullah'ın öğrettikleri, Eshâb-ı kirâmın naklettikleri ve mezhep imâmlarının açıkladıklarıdır. İnsanlığın bunaldığı her şeyin çözüm ve çâresi onların içinde mevcuttur.

Müslümanların târih boyunca kurdukları bütün medeniyetlerin kaynağı, mümtaz örneği ve rehberi, asr-ı saâdettir. O devirdeki İslâm medeniyeti sonra gelen Müslüman milletlerin daha çok benzemek için çırpındıkları ötelerin ötesindeki bir nurlu idealleri olmuştur. Araplar, Afrika kavimleri, Asya'da Gürgâniye, Harezmşahlar gibi meşhur Müslüman milletler ve Müslüman Türkler, bugün bile gıpta edilen, imrenilen medeniyetlerine bu yolla ulaşmışlardır. İslâmiyet, belli milletlere değil, bütün insanlığa her devirde en yüksek medenî seviyeye ulaşmak için lâzım olan her şeyi bildirmiştir. Bu bakımdan İslâm medeniyeti cihânşümûl bir medeniyettir. Ancak milletlerin bu cihanşümûl medeniyete ulaşma dereceleri, İslâmiyeti iyi öğrenme, doğru anlama ve İslâmiyete tam uyma derecelerine göre farklı olmuştur. Bu milletler içinde Osmanlı Türklerinin bâzı dönemlerde yükseldikleri seviye, hepsinden ileri olmuştur. Bu sebeple altı asır boyunca bütün dünyâya her şeyiyle mükemmel bir medeniyet nümûnesi göstermişler, buna da Türk-İslâm Medeniyeti adı verilmiştir. İstanbul, bu medeniyetin sembol şehri, İstanbul'da yaşayanlar da, sembol insanı olmuştur.

Günümüzde bütün dünyâ milletleri bu medeniyetin hayranlığını dile getirmekte, dünyâdaki pekçok ilim adamı, vakıf, yayınevi, araştırma teşkilâtları insanlığın günlük hayâtından en girift meselesine kadar içine düştüğü buhranlara çâre bulmak için, bu medeniyeti incelemektedir. Anlayabildiklerini başta Amerika olmak üzere, tatbik ederek ilerlemekte, sıkıntılarını azaltmaktadır. Medeniyeti, ne sâdece gelişmiş ve ileri bir teknoloji olarak ele almak ne de sanat, edebiyat, estetik duygu ve düşüncede yükselmişlik olarak kabul etmek doğru değildir. Geçmişte ve günümüzde de her iki vasfa sâhip cemiyetler vardır. Medeniyet için her iki unsurun gerektiği kadar ve ölçülü bir şekilde mevcudiyeti şarttır. İlim ve teknikte çok ileri olan memleketlere bunları ne yönde kullandıklarına bakmadan medenî demek büyük bir yanlışlıktır. Bunlar medeniyeti göstermez. Bunları medeniyet sanmak her silâhlıyı gâzi, mücâhid sanmak olur. Halbuki bunlara sâhip olan eşkiyâlık da yapabilir.

İnsanoğlu giderek dünyâyı ve tabiatı daha çok kontrol altına almakta, ancak rahatı, refahı ve huzuru sağlamak konusunda aynı başarıyı gösterememektedir. Yirminci asırda dünyânın içine düştüğü buhranın kaynağında da bu yatmaktadır. Bütün dünyâda inançların giderek unutulmaya yüz tutması sebebiyle, mânevî değerlerin zayıflaması, çeşitli buhranlara ve sıkıntılara sebep olmaktadır. Medeniyetlerin güçlenmesi ve yaygınlaşması teknolojiyle inancın birbiriyle çok iyi bir şekilde telif edilmesine bağlıdır. Maddî sahadaki gelişmeler gibi sâdece mânevî sahadaki gelişmeler de kâfi değildir. Astek medeniyeti, İspanyolların silâhlarına tahta kılıçla mukâbele etmesi sebebiyle çökmüştür. Kezâ "hamam medeniyeti" diye de tâbir edilen Roma medeniyetinin yıkılışı da ahlâksızlığı sebebiyle olmuştur. Müslümanlar, İslâmiyeti götürdükleri yerlere, İslâmiyetin gereği olan medeniyeti de berâber taşımışlar, insanlarının refah, huzur içerisinde kardeşçe yaşamasını sağlamışlardır. Bu medeniyetin bir parçası olan sanat dalında o bölgelere yollar, köprüler, hamamlar, kervansaraylar, ibâdethâneler, çeşmeler, su kanalları yapmışlardır. İslâm sanatı, Müslüman milletlerin ortaya koyduğu ortak bir sanattır. İslâmiyet, insanın dünyâ ve âhirette huzur içinde yaşamasını isterken ondaki güzellik

duygularını ve sanat merâkını da ortaya çıkarır. İslâm sanatları içerisinde mîmârî, edebiyat, minyatür, kitap süsleme, tezhip, el sanatları, hüsn-i hat, ağaç ve mâden sanatları, çinicilik, kakma, oyma çok ileri gitmiştir. Müslümanlar her gittikleri yerlerde mîmârî eserler yaptırmışlardır. İspanya'daki Kurtuba Câmii, işgal altında bulunan Mescid-i Aksa Câmii, İstanbul'daki Süleymâniye, Edirne'deki Selimiye câmileri İslâm mîmârî sanatının bir şâheseridir. İslâm sanatı Emevîler zamânında başlamış, Abbâsî, Fâtimî, Eyyûbî, Memlûk, Selçuklu şeklinde gelişerek nihâyet Osmanlılın doğu sanatlarıyle batı sanatlarını sentez etmesiyle yüksek ve geniş kubbeli direksiz câmiler, yüksek kemerli köprülerle zirveye ulaşmıştır. Bugünkü modern mîmârî sanatı, Osmanlı mîmârî sanatını örnek almıştır. Osmanlı mîmârî sanatına paralel olarak Hindistan-Türk mîmârî sanatları da çok ileri gitmiştir. Şah Cihan'ın yaptırdığı Taç Mahal, bu eserlerin en muhteşemidir. İslâm dünyâsında yetişen âlimler de, birçok ilmin kurulmasına önderlik yapmışlardır. İmâm-ı Şâfiî hukuk usûlünün, İmâm-ı Muhammed devletler hukûkunun, İbn-i Haldûn târih sosyolojisinin, İbn-i Heysem fizik ve optik kısmının, Harezmî cebirin, Cezeri sibernetiğin temellerini atmışlardır. Yine yetişen binlerce âlimin yazdığı sayısız kitaplar, asırlarca ilim âlemine ışık tutmuş medeniyetin yükselmesine yardımcı olmuş hattâ Avrupa bunlara sâhip çıkmış ve kendi adamlarına mâletmiştir.

Bugün de dînimizi iyi öğrenip, onu doğru anlamaya, ona uymaya çalışırsak maddî ve manevî sahada en yüksek bir medineyete ulaşmamız son derece kolay olacaktır. Yüce milletimizin bu konudaki târihî mirasından doğan tâlihi, hiçbir millette yoktur.

MEDÎNE-İ MÜNEVVERE;

Arabistan Yarımadasında, Hicaz bölgesinde bulunan meşhur iki mübârek şehirden biri; İslâm Devletinin ilk başşehri. Hicaz'da bulunan ikinci mübârek şehir Mekke'dir. İkisine berâber "Haremeyn" ve "Hicaz"da denir. Son Peygamber hazret-i Muhammed Mekke'den çıkarak Medîne'ye hicret etmiş, burada ilk İslâm Devletini kurmuştur. Peygamberimizin kabr-i şerîfleri ve Mescid-i Nebî de bu şehirde bulunmaktadır. Bu sebeplerden dolayı Medîne-i münevvere yâni nurlanmış şehir ismiyle anılır. İlk halîfeler zamânında İslâm devletinin idâre merkeziydi.

Medîne yeryüzünün 25° 20' kuzeyi ile 37° 03' doğu meridyeni arasında olup, Mekke'nin dört yüz kilometre batısında ve Kızıldeniz'in yüz kilometre güneyinde bulunan çölün bittiği yerde, güneye doğru uzanan az dalgalı, bir ovanın eteğindedir. Medîne'nin kuzeyinde ve dört beş kilometre uzağında Uhud; doğusunda Taberiye; güney doğusunda Ayr Dağı bulunmaktadır.

Medîne; Hicaz'da, Akik, Batıhan, Mehzur, Müzeynip, Kanat gibi vâdilerin güzelliği, tatlı sulu kuyu kaynaklarının bolluğu ile tanınır. Medîne'nin suları, güneyden ve Harre mevkilerinden çıkar. Medîne'ye çok yağmur yağar yağmurların sellere sebebiyet verdiği çok olur. Medîne arâzisi çok verimli ve zirâata elverişlidir. Medîne'de lahana, karnıbahar, pırasa ve enginardan başka, her çeşit sebzeyle karpuz, kavun, şeftâli, incir, limon, turunç, acur, üzüm, elma, nar, muz ve hurmanın en iyileri yetişir. Hava raporlarına göre Medîne'nin en soğuk ayı aralık olup, bu ayda ısı ortalaması (10-11) derecedir. En sıcak ay ise, temmuz ayı olup bu ayda ısı ortalaması (32) derecedir.

Medîne'nin isimleri: Târihî kayıtlara göre Amâlika kavminden, Medîne'ye ilk önce gelip yerleşen kimsenin ismi Yesrib olduğundan, Medîne, o zamandan îtibâren bu isimle anılmıştır. Yesrib, lügatta "fesad, ayıplanmış, cimri" mânâlarına geldiğinden, peygamberimiz, halkın Medîne'ye Yesrib demelerini hoş görmemiş, O, **"Medîne'dir."** demiştir. Peygamberimiz; **"Medîne'ye bir defâ Yesrib diyen kimse, on defâ Medîne desin!"**, **"Medîne'ye Yesrib diyen kimse, Allah'tan af dilesin! O, Tâbe'dir."** demiş ve **"Allah'tan af dilesin!"** sözünü de üç defâ tekrarlamıştır.

Medîne'nin; Tâbe, Tayyibe, Âsıme, Dârul-Îmân, Dârüs-Sünnet, Bârreh, Beytür-Resûl, Habîbe, Mahbûbe, Dârül-Ebrâr, Dârül-Hicre, Dârüs-Selâm, Dârül-Feth, Mehfûza, Harem-i Resûl, Medînet-ür-Resûl (Peygamber Şehri) gibi birçok isimleri vardır. İslâm târihi yazarlarından Semhûdî, **Vefâ** adıyla yazdığı kitabında; "İsim çokluğu, isim sâhibinin şereflîliğine delâlet eder." dedikten sonra, çeşitli kaynaklara dayanarak, Medîne'nin doksan dört ismini sayar ve bunlar hakkında geniş açıklama yapar. Ayrıca, Medîne'nin Tevrât'ta kırk isminin bulunduğunu da bildirir.

Peygamberimiz, Tebük Gazâsından dönerken Medîne görününce; **"İşte Tâbe!"** demiş, Tâb ve Tayyibe isminin, Medîne'ye Allahü teâlâ tarafından verildiğini açıklamıştır. Peygamberimiz, İsrâ ve Mi'rac hâdisesini anlatırken de şöyle buyurmuştur: **"Burak'a bindim. Yanımda Cebrâil de bulunuyordu, gittim. Cebrâil, in ve namaz kıl! dedi. Kıldım. Nerede namaz kıldın biliyor musun? Tayyibe'de kıldın ve oraya hicret edeceksin!"** Medîne'nin haremliği ve dokunulmazlığı hakkında Peygamber efendimiz; **"Her peygamber için, bir Harem, dokunulmaz bir yer vardır. İbrâhim aleyhisselâm Mekke'yi haremleştirdiği gibi, ben de Medîne'nin iki kara taşlığı** (Ayr ve Sevr tepeleri) **arasını haremleştirdim. Onun otları biçilmez, ağaçları kesilmez, orada çarpışmak için silâh taşınmaz. Orada kötü bir âdet çıkarana veya o âdeti çıkaranı evinde barındırana Allah'ın,**

meleklerin ve bütün insanların lâneti olsun! Onun, ne tövbesi, ne de fidyesi kabûl olunur!" buyurmuşlardır. Medîne-i münevverede Mescid-i Nebevî; Mekke-i mükerremede Mescidil-Harâmdan sonra dünyânın en kıymetli yeridir. Mekke-i mükerreme ayrıca Müslüman devletin ilk başşehridir.

Medîne târihi: Tufan olayından sonra, hazret-i Nûh neslinden Amâlika kavmi; Hicaz'da, Mekke'de ve Medîne'de yerleşmişler, ilk önce ev bark yapmak, hurma yetiştirmek sûretiyle Medîne'yi de onlar kurmuş ve îmar etmişlerdir.

Buhtunnasar, Beytül-makdis'i (Kudüs'ü) yıkıp ahâlisini sürüp İsrâiloğullarını esir ettikten sonra, İsrâiloğullarından bir topluluk, Hicaz'a giderek Vâdilkurâ'da, Teymâ'da ve Medîne'de yerleştiler. O zaman, Medîne'de Amâlika'nın kalıntıları ile Cürhümîlerden bir kavim yaşamaktaydı. Bunlar, Medîne'de hurmalıklar ve tarlalar meydana getirmişlerdi. Yahûdîler de orada yerleşmeye ve gittikçe çoğalmaya başladılar. Yahûdîler, günden güne azalan Cürhümîlerle Amâlikalıları zamanla Medîne'den sürüp çıkardılar; onların mallarını, mülklerini ele geçirdiler.

Yemen'deki Me'rib Seddini (Barajını) ilk önce, fâreler oymaya başlamış, sonra da Allahü teâlâ, dehşetli bir sel gönderip bu seddi yıkmıştır. Kur'ân-ı kerîmde Sebe' sûresinin 15-17. âyetleri bu seddin yıkılış sebebini îzâh etmektedir.

Evs ve Hazreclilerin ataları, Me'rib Seddi yıkılıp yurtları seller altında kaldıktan sonra Medîne'ye gelip yerleştiler. Medîne'ye gelen ve önceleri, Medîne'nin dış kısımlarında yerleşen Evs ve Hazrec kabîlelerinden Hazrec'in büyük babası Sa'lebe bin Amr, sayıca çoğalıp kuvvetlenince, Yahûdîleri Medîne'den çıkardı. Şehre kendi kavmini yerleştirdi. Bu defâ da Yahûdîler, Medîne'nin dış kısmında yaşadılar.

Evs ve Hazrec adlı bu iki büyük kabîle, Hârise bin Sa'lebe'nin oğulları idi. Annelerinin ismi Kayle olduğu için, Kayleoğulları diye de anılırlardı. Târihî silsile cetvelinde görüleceği üzere Medîne'de ikâmet eden Hazrecliler kavmi Resûlullah efendimize, dedesi cihetinden Abdülmuttalib'in annesi "Selmâ, Âmir bin Zeyd'in kızı olduğundan, Hazreclilerle Resûlullah efendimizin akrabâlıkları târihen sâbittir. Ayrıca, "Neccârîler" Peygamber efendimizin dayıları olmaları sebebiyle şerefleri daha fazladır. Peygamber efendimiz, babası hazret-i Abdullah cihetinden mekkeli ise de, annesi hazret-i Âmine tarafından Medînelidir. Bununla berâber gerek annesi hazret-i Âmine'nin nesebi, gerek babası hazret-i Abdullah'ın nesebi Kusay bin Kilâb'ta birleşmektedir. Ayrıca Peygamber efendimizin Medîne'ye hicret buyurduklarında evlerinde misâfir kaldıkları hazret-i Hâlid Ebû Eyyûbel Ensârî de Hazrec kabîlesinden olup, o da Resûlullah efendimizin akrabâsıdır.

Evs ve Hazrec kabîleleri, iki kardeşten üreyip, çoğalmış oldukları halde aralarında sık sık anlaşmazlıklar çıkar, kılıçlara sarılırlar, birbirleriyle çarpışırlardı. Yahûdîler de, bunları birbirine düşürmek için, aralarına fitne sokmaktan geri durmazlardı. Evs ve Hazrec kabîleleri arasındaki çarpışmaların sonuncusu Buâs çarpışması idi ki, hicretten beş altı yıl önce olmuştu. Hazret-i Âişe'nin buyurduğu gibi, hicret sırasında Evs ve Hazrec kabîlelerinin toplulukları dağılmış, en asil ve şerefli adamları öldürülmüş veya yaralanmış bulunuyordu.

Medînelilerden altı kişilik bir kâfile, Mekke'de Akabe denilen yerde Peygamberimizle buluşup Müslüman oldukları zaman, Peygamberimize şöyle demişlerdi: "Biz kavmimizi, hem birbirlerine karşı, hem de kavmimizden olmayan bir kavme (Yahûdîlere) karşı, aralarında düşmanlık ve kötülük olduğu halde, geride bırakmış bulunuyoruz. Umulur ki Allahü teâlâ, onları da senin sâyende bir araya toplar. Biz, hemen Medîne'ye dönüp onları da senin buyruğuna dâvet edecek, bu dinden kabul ettiğimiz şeyleri, onlara da anlatacağız. Eğer Allahü teâlâ, onları bu din üzerinde toplar, birleştirirse, senden daha aziz ve şerefli bir kimse olmaz!"

Bundan sonra Medînelilerden on iki kişilik ikinci kâfile, Mekke'ye gelip Akabe'de Peygamberimize îmân ve bîat etti. Peygamberimiz, Mus'ab bin Umeyr'i, Kur'ân-ı kerîm ve din muallimi (öğretmeni) olmak üzere onlarla birlikte Medîne'ye gönderdi. Ayrıca Abdullah bin Ümmül Mektûm'u da gönderdi.

Nübüvvetin 13. yılında Akabe'de Peygamberimize îmân ve bîat eden Medîneliler 73 erkek ve 2 kadındı. Bu zamanda Medîne'de hemen hemen Peygamberimizin ismi anılmayan ev kalmamış gibiydi.

"Hiçbir şehir, kolay kolay fetholunmamıştır. Medîne ise, Kur'ânla kolayca fetholunmuştur" sözü bir vâkıayı, bir gerçeği ifâde etmektedir. Bununla berâber, hicret gerçekleşmeden önce Medîne'de Peygamberimize henüz îmân ve bîat etmemiş olanlar da vardı. Medîneli Müslümanlara **"Ensâr"** denir. Ensâr, Evs ve Hazrec kabîlelerine mensup Müslümanların herbirine verilen bir isimdir. Gaylan bin Cerir'in "Siz, öteden beri mi Ensâr ismiyle anılırdınız, yoksa bu ismi size Allahü teâlâ mı koydu?" sorusuna, Enes bin Mâlik; "Evet, bize bu ismi Allahü teâlâ koydu." demiştir. Kur'ân-ı kerîmde Ensâr hakkında meâlen şöyle buyurulur: **"Muhâcirlerle Ensârdan ilk önce, İslâmiyeti kabul ile başkalarını geçenler ve onlara ihsân ile tâbi olanlar var ya, Allah, onlardan râzı oldu. Onlar da Allah'tan râzı oldular. Onlar için, altından ırmaklar akan, içinde devamlı kalacakları Cennetler hazırladı. İşte**

bu, en büyük bir kurtuluştur." (Tevbe sûresi: 100)

Hicret olayı ve Medîne: Peygamber efendimiz, Allahü teâlânın emri üzerine yol arkadaşı hazret-i Ebû Bekir ile Mîlâdî 622'de Mekke'den Medîne'ye hicret etmek üzere yola çıktılar. Rebî'ul-evvelin on ikinci Pazartesi günü, Medîne'de Kubâ köyüne geldiler. Peygamber efendimiz burada üç gün kaldılar ve Kubâ Mescidini yaptılar. Bu mescitte ilk Cumâ namazını kıldılar ve hutbe okudular. Bu mescid günümüze kadar gelmiştir. Hicrî 655, 671, 733, 840, 877, 881 yıllarında ve son olarak Hicrî 1244'te Osmanlı pâdişâhlarından İkinci Sultan Mahmud tarafından yıktırılıp yeniden yaptırılmıştır. Mihrap, kubbe, tak ve kuyu üzerindeki kitâbeler de o zaman yazdırılmıştır.

Peygamberimiz, Kubâ'dan Medîne'ye hareket etmek istediği zaman, dedesi Abdülmuttalib'in dayıları olan Neccaroğullarına haber gönderdi. Onlar da silâhlanıp geldiler. Peygamberimizle hazret-i Ebû Bekir'e selâm verdiler ve; "Emniyetiniz sağlanmıştır. Sizlere yardımcı olarak geldik, develerinize bininiz!" dediler.

Cumâ günü, güneş yükselince, Peygamberimiz, devesi Kusvâ'ya bindi. Hazret-i Ebû Bekir arkasında, Neccaroğullarının yiğitleri de sağ ve sollarında olduğu halde Kubâ'dan yola çıktılar.

Peygamberimiz, Kubâ'dan çıkıp Ensâr (Medîneli Müslümanlar) ın evlerinin önlerinden geçerken onlar, Kusvâ'nın önüne geriliyorlar: "Yâ Nebiyyallah! Yâ Resûlallah! bizde kuvvet, cemâat ve servet var! Bize buyur bize!" diyerek yardım ve himâye vâdinde bulunuyorlar. Peygamberimiz de gülümsüyor: **"Allah, onları size hayırlı ve mübârek kılsın!"** diyerek duâ ediyor ve; **"Devenin yolunu açınız! Nereye çökeceği ona buyrulmuştur!"** diyordu.

Peygamberimiz, Medîne'nin içine doğru ilerlediği zaman, Medîne sevinçten çalkalanıyordu. Erkekler, kadınlar, evlerin üzerlerine çıkmışlar; gençler ve hizmetçiler yollara dökülmüş, "Yâ Muhammed! Yâ Resûlallah! Yâ Muhammed! Yâ Resûlallah!" diyerek bağırıyorlardı. Çocuklar ve hizmetçiler yollarda ve damlarda, "Resûlullah geldi! Allahü ekber! Muhammed (sallallahü aleyhi ve sellem) geldi!" diyorlardı. Habeşîler de sevinçlerinden, harbelerle kılıç kalkan oyunları oynuyorlardı. Kadınlar ve çocuklar, bir ağızdan:

"Vedâ yokuşundan doğdu dolunay bize! Allahü teâlâya yalvaran oldukça şükretmek gerekir hâlimize.

Ey bize gönderilen Peygamber! Sen

Boyun eğmemiz gereken bir emir ile geldin bize!" diye şiirler okuyorlardı. Bu günün kıymetini anlatmak bakımından Enes bin Mâlik; "Ben, Resûlullah'ın Medîne'ye girdiği günden daha güzel, daha parlak bir gün görmedim!" demiştir. Peygamberimiz, hazret-i Ebû Eyyûbel Ensârî'nin evinde altı ay kaldılar. (Bkz. Hicret)

Peygamberimizin Medîne'de icraatları: Peygamberimiz Medîne'de önce "Mescid-i Nebevî"yi yapmıştır. Bu mescid, dörtgen şeklinde yükseltilen dört duvarla bir mihrap ve üç kapıdan ibâretti. Peygamberimizin âileleri için mescidin yanına kerpiçten iki oda yapıldı ve bu odaların üzerleri hurma kütüğü ve dallarıyla tavanlandı. Âişe'nin (radıyallahü anhâ) odasının kapısı mescide giden yola doğru idi. Peygamberimiz, başka hanımlar ile evlenince oda sayısı arttırıldı. Peygamberimizin odasının örtüsü, servi ve ardıç kütüğü üzerine gerilmiş bir kıl dokumadan ibâretti. Oturduğu sedir, kuru ağaçlar, hurma lifi ile birbirlerine sıkıca bağlanmak sûretiyle yapılmıştır. Bütün eşyâsı çok sâdeydi. Gösterişten uzaktı.

Mescidin kuzey duvarında, hurma dalları ile bir gölgelik ve sundurma da yapılmıştı ki, buna Suffa denirdi. Burada **"Ehl-i Suffa"**, yâni Medîne'de kavim ve kabîleleri, evleri barkları bulunmayan, mescidin sofasında yatıp kalkan fakir sahâbiler kalırlardı. Ehl-i Suffa, geceleri namazla, Kur'ân-ı kerîm okumakla ve ders görüp ilim öğrenmekle geçirirler, gündüzleri de su taşır, odun toplayıp satarlar ve bunun parası ile yiyecek alırlardı. Suffa, ilim öğrenme yeriydi. Peygamber efendimiz mescidde vaaz eder, namazı Ehl-i Suffa ile kılardı. Kur'ân-ı kerîm öğreten hâfızlar, Ehl-i Suffa'ya Kur'ân-ı kerîmi tecvit ile kırâat ve tâlim ettirirlerdi. Burası sonradan medreselere model, olmuştur. Ehl-i Suffa'dan Ebû Hüreyre ve Selmân-ı Fârisî gibi yüksek ilim sâhibi sahâbîler yetişmiştir.

Peygamberimiz, Medîne'de Müslümanlar arasında selâmlaşmayı, aralarında müsâfehalaşmayı teşvik etmiş, Mekkeli Muhâcirlerle Medîneli Müslümanlar (Ensâr) arasında kardeşlik bağları kurmuştur. Peygamberimizin ikişer ikişer birbirleriyle kardeş yaptığı Müslümanların sayısı, ellisi Muhâcirlerden, ellisi Ensârdan olmak üzere yüz kişiydi. Bunların arasında kurulan kardeşlik, maddî mânevî yardımlaşma ve birbirlerine çoluk çocuklarından önce vâris olma esâsına dayanıyordu. Sonradan gelen bir âyetle bu şekilde vâris olma durumu ortadan kaldırılmıştır. Bunun sebebi, yurttan, yuvadan, kavim ve kabîleden ayrı düşmenin Muhâcirlere verdiği garipliği, mahzunluğu gidermek; Mekkelileri Medîne'ye ve Medînelilere ısındırmak, kendilerine destek ve kuvvet kazandırmak gâyesini güdüyordu. Muhâcirlerle Ensâr arasında sıkı bağlarla kurulmuş olan bu kardeşlik daha sonra, gelişmiş, kaynaşmış

ve ilk İslâm devletinin temellerinin atılmasına sebep olmuştur. Netîce olarak da, bundan sonra Peygamber efendimiz **Medîne İslâm Devletini** kurmuştur. Peygamberimiz, Medîne İslâm Devleti için dünyâda ilk defâ olmak üzere elli beş maddelik bir **Anayasa** hazırlamıştır. Yabancı devletlere elçiler gönderip onları Müslüman olmağa dâvet etmiştir. Bu Anayasa, Medîne'nin bütünleşmesini temin etmiş ve Peygamberimizin son zamanlarında bütün Arabistan'ı kuşatan bir yayılmaya zemin hazırlamıştır.

Peygamberimiz Medîne'de ayrıca çarşı pazar işlerini düzene koymuş, ticârî hayâtı Yahûdîlerin tekelinden alarak, Medîneli Müslümanların zenginleşmesine yardımcı olmuştur. Alım-satımda fâizi önlemiş, ticâretin bereketli olmasını sağlamıştır. Medîne'de, Müslümanların ilim öğrenmelerini emretmiş, ilim öğrenenlerden en ehliyetlilerini devlet işlerinde çalıştırmıştır. Medîne'de zirâatı geliştirmiş, hastalıkların önlenmesine çalışmıştır. Medîne ve civârında bulunan Yahûdîleri İslâmiyete dâvet etmiş, bunlardan bâzıları İslâmiyetle şereflenmiştir. Çokları da inatlarından ve fesatlıklarından Müslüman olmamışlardır.

Medîne'de, Peygamberimizin hicretinden sonra bir şehir devleti kurulacak çapta siyâsî ve dînî gelişmeler, Mekkeliler tarafından dikkatle tâkip ediliyordu. Gelişmelere mâni olmak maksadıyla Mekkeliler, Medîneli Müslümanlara tehdit dolu ültimatom gönderiyorlardı. Bu arada hicret dolayısıyle Medîne'ye göç eden Müslümanların geride kalan mallarına da Mekkeliler el koymuşlar, göç etmeyenlere de İslâmiyeti kabul ettiklerinden dolayı çok çeşitli işkenceler yapmışlardı. Bütün bunlarda ulaşılmak istenen hedef İslâmiyetin yayılmasını engellemekti.

Mekkelilerin bu davranışlarına karşı Peygamber efendimiz bâzı tedbirlere başvurdu. Aynı zamanda hasım tarafı iktisâden güçsüz düşürmek için, Medîne havâlisinden, Mekkelilere âit kervanların geçmesini yasakladı. Zîrâ Mekkeliler, Suriye ve Mısır'a gitmek istedikleri takdirde, Medîne yakınlarından geçmek mecbûriyetindeydiler. Nihâyet Mekkeliler bu yasağa uymayıp yasak edilen yerden geçmek istediklerinde Medîne'den, Mekkelilere âit kervanlara zarar vermek, onları müşkülâta uğratmak üzere askerî müfrezeler gönderilmeye başlandı. Bu duruma Mekkelilerin tepkisi, kuvvet kullanarak kervan yolunu açık tutmak isteyişleri olmuştur. Taraflar arasında bu mücâdele zamanla harplere dönüşmüştür.

Hicretten sonra 624 yılında Bedir Muhârebesi oldu (Bkz. Bedir). 627'de Uhud (Bkz. Uhud), yine 627'de Hendek Muhârebeleri yapıldı. Hendek Muhârebesinde Selmân-ı Fârisî'nin tavsiyesiyle şehrin etrâfına hendek kazıldı (Bkz. Hendek). 628'de yapılan Hudeybiye Muâhedesiyle Medîne'nin önemi arttı (Bkz. Hudeybiye). 630'da Mekke kan dökülmeden fetholundu (Bkz. Mekkenin Fethi). Huneyn ve Tebük seferleri yapıldı.

Peygamberimizin vefâtından sonra sırasıyla hazret-i Ebû Bekir, hazret-i Ömer, hazret-i Osman ve hazret-i Ali Müslümanların başına halîfe seçildiler. Bu halîfelerden ilk üçü zamânında Medîne şehri devlet merkezi olarak kaldı. Hazret-i Ali zamânında devlet merkezi Kûfe'ye taşındı. Bu târihten sonra sâkin bir hayat geçirmek isteyenler, kutsal hâtıralarla dolu olan bu şehre gelip yerleştiler. Medîne, bundan sonra da bâzı olaylara şâhit oldu. Halîfe Yezîd zamanında Medîne halkı isyân etti (M. 683), fakat halîfenin orduları, Harra Savaşında onları yendi. Emevîlerin son zamanlarında Hâricîler, Kubayd yakınında Medînelileri yendiler. Fakat Emevî halîfelerinden İkinci Mervan, bunların isyânını bastırdı. Hâricîlerin elebaşlarını cezâlandırdı (M. 745). Abbasîler zamânında da sözde hazret-i Ali taraftarı görünen bâzı kimseler (M. 762'de) iktidarı (hilâfeti) ele geçirmek için teşebbüste bulundular, fakat sonuç alınamadı. Hazret-i Ali'nin torun ve akrabâlarının bunlarla ilgisi yoktu. Mısır'daki Abbâsi halîfesi Vâsık'ın halîfeliği zamânında, Süleym ve Benî Hilâl kabîlelerinin saldırıları, şehir halkına (Medînelilere) çok zarar verdi. Fâtımîler, Mısır'a hâkim olunca Hicaz'ın kutsal olan Mekke ve Medîne şehirlerini tehdide başladılar. Büveyhoğullarından Adudüddevle, Medîne'nin iç kısmını tehlikelerden emin olmak için bir surla çevirtti (M. 974). Medînelilerin büyük bir kısmı sur dışında oturduğundan, göçebelerin saldırılarına uğruyordu. Suriye Atabeki Nûreddîn Mahmûd bin Zengi, şehrin daha büyük bir kısmını içine alan, kapı ve burçları bulunan ikinci bir sur yaptırdı (1162). Medîne'nin etrâfını kuşatan ve 35-40 ayak yükseklikte olan bugünkü suru yaptıran da Osmanlı Devleti Sultanlarından Kânûnî Sultan Süleymân Handır. Sultan Abdülazîz Han ise, sur yüksekliğini yirmi beş metreye çıkartmıştır.

Osmanlı Devleti, Mısır'ı aldığı sırada, Memlûklerin nüfûzu altında bulunan Hicaz emîri Şerif Ebü'l-Berekât, oğlu Ebû Numey'i göndererek Yavuz Sultan Selim'e bağlılığını bildirdi. Bu sûretle Medîne Türk hâkimiyeti altına girdi (1517). Yavuz Sultan Selim Han 1517'de Hicâz'ı fethettiği zaman hutbede kendi ismini "Hâkim-ül Haremeyn" olarak okuyan hatîbe îtirâz etmiş, "Biz bu mübârek şehirlerin hâkimi olamayız! Ancak hâdimi, yâni hizmetçisi oluruz" demiş, Kâbe'nin içini süpürmeye mahsus olan süpürgelerden birisi getirildikte, süpürgeyi bir taç gibi kaldırarak başına koymuştur. Kendinden sonra gelen sultanların taçlarına koydukları süpürge işâreti buradan gelmektedir. O zaman Mekke ve Medîne'nin güvenliği için, her yıl sıra ile Mısır'daki yedi ocaktan Pâdişâhın buyruğuyla Mekke ve Medîne'ye koruma ve kollama görevlisi olarak muhâfız askerler gönderilir, bu iki şehrin

kâdıları tâyin edilirdi.

Osmanlılar zamânında şehirde on mescid, on yedi medrese, bir orta, bir ilk mektep, on iki kütüphâne, sekiz tekke, 932 dükkân ve mağaza, dört han, iki hamam, yüz sekiz misâfirhâne vardı. Nüfusu da yirmi bin kadardı. Son asırlardaki Osmanlı Sultanlarından, Sultan İkinci Mahmud-ı Adlî, Sultan Abdülmecîd, Sultan Abdülazîz ve Sultan İkinci Abdülhamîd Han zamanlarında sayılamayacak kadar kıymetli hizmetler bu şehrin halkına ve bilhassa Mescid-i Nebî ve Harem-i Şerîfe yapılmıştır.

Sultan İkinci Mahmûd Han, yıkılan ve harâb edilen bütün İslâmî eserleri yeniden inşâ ve ihyâ eyledi. Hücre-i Saâdete hediyye ettiği şamdanla birlikte gönderdiği şiiri kendisinin ve bütün Osmanlı Sultanlarının Resûlullah'a olan hürmet ve sevgisinin bir vesîkasıdır. Bu şiir:

Şamdan ihdâya eyledim cüret yâ Resûlallah!
Murâdımdır -Ulyâya hizmet, yâ Resûlallah!

Değildir ravdaya şâyeste, destâviz-i nâçizim,
Kabûlünde kıl ihsân ve inâyet, yâ Resûlallah!

Kimim var hazretinden gayri hâlimi eyleyem i'lâm,
Cenâbındandır ihsân ve mürüvvet, yâ Resûlallah!

Dahilek-el-emân, sad-el-emân, dergâhına düştüm,
Terahhüm kıl, bana eyle şefâat yâ Resûlallah!

Dû-âlemde kıl istishâb Hân-ı Mahmûd-i Adlîyi,
Senindir evvel ve âhırda devlet yâ Resûlallah!

Kendisinden sonra oğulları Abdülmecîd ve Abdülazîz Hanlar da, yapılan hizmetleri tezyin için şaşılacak bir himmet ve gayret göstermiştir. Yaptıkları hizmetleri şan ve şöhret için değil, bu beldelerin hâdimi (hizmetçisi) olarak yaptıklarını da ayrıca tekrar tekrar zikretmişlerdir.

Abdülmecîd Han, Medîne'deki Ayn-ı Zerka adındaki çeşmeyi tâmir edip genişletti. Sultan Abdülazîz Han da Medîne çevresindeki sur duvarlarını sağlamlaştırdı. Ayrıca büyük bir tophâne, hükûmet konağı, hapishâne ve bir de cephânelik (silah deposu) yaptırdı.

İkinci Abdülhamîd Hanın yaptıkları daha öncekilerin yaptıklarını geride bıraktı. Medîne-i münevvereye 1900'de telgraf hattı döşetti. 1902'de Hamidiye-Hicaz demiryolu Zerka'ya kadar işletildi. Mescid-i Nebevî'yi ve Mekke'de bulunan Mescid-i Haram'ı gözleri kamaştıracak derecede tâmir ve tezyin ettirdi. Peygamberimizin ilk hanımı Hadîcetül-Kübrâ'nın türbesini, Fâtımatüz-Zehrâ'nın doğum yerlerini de târifsiz güzellikte ihyâ ettirdi. Minâ şehrini su şebekeleriyle donattı. Eshâb-ı kirâmın, Seyyid Ahmed Rufâî hazretlerinin ve birçok velînin kabir ve türbelerini de tâmir ve ihyâ ettirdi. Daha sayılamıyacak hizmetleri târihe mâl oldu.

Mekke-i mükerreme ve Medîne-i münevvere, Osmanlılar tarafından adâlet ve hürmetle idâre edilip, milyonlar sarfedilerek, mukaddes makamlar Vehhâbilerin yıkımından sonra tekrar tâmir ve tezyin edildi. Haremeynin mübârek ahâlisi, rahat ve refah içinde yaşadı. Bu saâdet zamanı Birinci Cihân Harbine kadar devam etti. Birinci Cihan Harbi, (1914-1918) sonunda, İslâm birliğini parçalamak arzusuna kavuşan düşmanlar, Mekke emiri olan Şerîf Hüseyin bin Ali'yi ve Ehl-i sünnetten ileri gelenleri, Hicaz'dan çıkardılar. Suûdoğullarını Mekke'ye getirerek, bunları Hicâz ülkesine emir ve hâkim yaptılar. (Bkz. Vehhâbilik)

Medîne, mukaddes bir şehirdir. Çünkü burada bulunan Peygamberimizin kabri "Ravda-i Mutahhera" yeryüzünün en kıymetli üç yerinden biridir. Diğerleri Kâbe ve Mekke şehridir. Bu sebeple Hacca giden Müslümanlar, bu mübârek şehirde bulunan yerleri ziyâret etmeyi vazîfe bilirler. Nitekim Peygamberimiz; **"Beni ziyâret için gelip, başka bir iş yapmayarak, yalnız ziyâret edene, kıyâmette şefâat etmek, bende hakkı olur." "Bana selâm verene, ben de selâm veririm."** buyurmaktadır.

Bugünkü Medîne: Medîne, "şehir, medenî yer" demektir. Medîne sokakları temizdir. Evlerin ekserisi sağlam binâ edilmiştir. Çoğunun etrâfında bahçeleri vardır. Şehrin doğusunda Bakî Kabristanı yer alır. Burada sevgili Peygamberimizin yakınlarından birçok sahâbî, hazret-i Osman-ı Zinnûreyn, hazret-i Hasan ve daha pekçok Eshâb-ı kirâmın kabirleri bulunur. Medîne şehri otuz metre yüksek bir duvarla çevrilidir. Bunun kırk kulesi, dört kapısı vardır. Harem-i şerîfin boyu yüz altmış beş, eni yüz otuz adımdır. Harem-i şerîfin güneybatı köşesinde mermerler ve altın yazılarla süslü "Bâbüsselâm" kapısı vardır. Harem-i şerîfin içinde güney doğu köşesinde "Hücre-i Nebevî" bulunur. Kıble duvarı önünde, kıbleye karşı duran kimsenin sağ tarafında Bâbüsselâm, sol tarafında da Hücre-i Seâdet yer alır. Bunun her yeri kıymetli zînetlerle süslüdür. Medîne evleri, Mekke evleri gibi kargir olup, çoğu dört beş katlıdır. Güneyde, şehre 5 km mesâfede (Kubâ) köyü bulunur. Sultan Süleymân Han, Kubâ'dan şehre su yolu yaptırmıştır. Uhud Dağı şehre iki saat mesâfede ve kuzeydedir.

Medîne-i münevverede ve civârında bulunan mübârek yerlerden bâzıları şunlardır: **Mescid-i Nebevî:** Peygamberimiz hazret-i Muhammed'in yaptırıp namaz kıldırdığı ve o zamandan beri namaz kılma ve ziyâret yeri, Kâbe ve Mescid-i haramdan sonra en kıymetli mesciddir. (Bkz. Mescid-i Nebî)

Ravda-i Mutahhera (Cennet Bahçesi): Mescid-i Nebevî içerisinde, peygamberimizin kabr-i şerîfi ile câminin o zamanki minberi arasındaki yerdir. Ravda-i Mutahhera'nın sütunları beyaz olup mescidin diğer kısımlarının (Mescid-i Nebî'ye sonradan ilâve edilen) sütunları değişik renktedir. Burası Cennet bahçelerinden bir bahçedir. (Bkz. Ravda-i Mutahhera)

Ehl-i Suffe yeri: Peygamberimizin mübârek arkadaşlarından olup vakitlerini ilim ve ibâdetle geçiren kimsesiz Müslümanların Mescid-i Nebevî'deki yeridir. Önce Mescid-i Nebevî'ye bitişik idi. Mescid-i Nebevî genişletilirken burası Mescid-i Nebevî'ye dâhil edilmiştir.

Fedek: Hayber yakınlarında hurmalığı çok ve meşhur olan yerdir.

Cennet-ül Bakî: İçerisinde sahâbe-i kirâmın kabr-i şerîflerinin bulunduğu Medîne mezarlığıdır. Bu kabristandaki türbeler ve mezar taşları Vehhâbîler tarafından yıktırılmıştır. Şimdi bu mezarlık bir tarla gibidir (Bkz. Vehhabîlik).

Uhud Şehitliği: Uhud Dağı eteğinde, Uhud Savaşında şehit olan başta hazret-i Hamza ve diğer sahâbe-i kirâmın kabir ve türbelerinin bulunduğu yerdi. Türbe ve mezarlar Vehhâbîler tarafından yıkıldığı için şimdi yalnız hazret-i Hamza'nın mezar yeri türbesi yıkılmış hâlde mevcuttur.

Kubâ Mescidi: Medîne'ye yaya bir saat uzaklıktaki Kubâ köyündedir. Bu mescid Peygamberimizin Mekke'den Medîne'ye hicretleri sıralarında yapılmıştır. Kâbe, Mescid-i Haram, Mescid-i Nebî, Mescid-i Aksâ'dan sonra câmilerin en fazîletlisidir.

Medîne-i münevverenin fazîleti hakkında hadîs-i şerîflerin bâzıları şunlardır:

"Beyt-i şerîfi (Kâ'beyi) **ziyâret edip de beni ziyâret etmeyen bana cefâ etmiş olur." "Her kim benim mescidimde** (Medîne-i münevvere mescidi) **hiçbir vakit kaçırmayarak kırk vakit namaz kılarsa, onun için Cehennemden âzâd olmak ve azâb ve nifaktan kurtulma berâtı yazılıdır."**

"Bir kimse Haremeyn (Mekke ve Medîne) **ahâlisine ezâ ederse Cenâb-ı Hak onu suyun tuzu erittiği gibi mahveder."**

"Sizden biriniz Medîne'de vefât etmeye gücü yetiyorsa, orada vefât etsin! Çünkü ben Medîne'de vefât edenlere kıyâmet gününde şefâat ederim."

"Medîne'ye Mesih Deccâl'ın (değil kendisi) **kokusu** (bile) **giremeyecektir. O fitne günlerinde Medine'nin yedi kapısı olacak her kapıda** (muhâfız) **iki melek bulunacaktır."**

"Mescidimde kılınan bir namaz, Mescid-i Haram hâriç, başka mescitlerde kılınan bin namazdan hayırlıdır. Mescid-i Haram'da kılınan bir namaz da, sâir mescitlerde kılınan yüz bin namazdan efdaldir."

MEDLER;

İran'da devlet kuran eski bir kavim. Ârî ırkına mensup Medlerin dili, Hind- Avrupa dil âilesi içinde yer alır. Mîlâddan önce uzun yıllar Asurluların hâkimiyetinde yaşadılar. M.Ö. 7. yüzyılda Asurlar zayıflayınca, Kiyasker'i kral seçip, güçlendiler. Hemadan şehrini kendilerine merkez yaptılar. Kralları Kiyasker, 614'te Asur, 612'de de Ninova şehirlerini ele geçirdi. Bâbil Devletiyle ittifak kurup, Asur Devletini yıktılar. İskitler'in saldırılarına karşı ülkelerini korudular. Anadolu'da Kızılırmak kıyısına kadar gelen Medler, Lidyalılarla karşılaştılar. Medler ile Lidyalılar uzun zaman savaştılar. Med-Lidya mücâdelesi, 585'te güneş tutulmasıyla sona erdi. Anlaşma yapılarak Kızılırmak iki devlet arasında hudut kesildi. Kral Kiyasker'in ölümüyle oğlu Astiyağ, Med Kralı oldu. Astiyağ, ülkesinde zâlim bir idâre kurunca, Anşan prensi İkinci Kurus isyân etti. İran'da yaşayan Perslerin desteğini sağlayan Kurus, 550'de Astiyağ'ın idâresine son vererek Med ülkesine sâhip oldu. Mîladdan önce 550 târihinden sonra Medler, Perslerle birleştiler.

MEDRESE;

Alm. *Medrese (n), (f.pl.),* **Fr.** *Medersa (s) (f.pl.),* **İng.** *Medresse (s).* İslâm ilimlerinin ve fen bilgilerinin öğretildiği yüksek öğrenim müessesesi. Arapça "Derase" kökünden gelen medrese kelimesi; talebenin ders alıp ilim öğrendiği yer mânâsına yer ismidir. Umûmî olarak sıbyan mektebinin (ilkokulun) üstünde eğitim ve öğretim yapan orta ve yüksek tahsil müesseselerine medrese denilmiştir. Medrese tâbiri ilk olarak Nişâbûr havâlisinde kurulan eğitim ve öğretim müesseseleri için kullanılmıştır. Bundan önceki devirlerde bu seviyede eğitim ve öğretim müesseseleri varsa da, bunlar için medrese tâbiri

kullanılmamıştır.

Medreselerin târihî gelişmesi:

Bi'setten, yâni Peygamberimize (sallallahü aleyhi ve sellem) ilk vahy geldikten sonra, İslâmiyeti kabul eden ilk müminler, Sahâbe-i kirâmdan hazret-i Erkam'ın evinde gizlice toplanır ve Peygamber efendimizin rehberliğinde İslâmiyeti ve Kur'ân-ı kerîmi tâlim edip, gelişmeleri değerlendirirlerdi. İslâmiyette mektep ve medresenin bu şekilde doğduğu söylenebilir. İslâmiyetin ilk medresesi olmakla şereflenen Dâr-ül-Erkam (Erkam'ın evi), şimdi o günleri hatırlatmak üzere aynen muhâfaza edilmektedir.

Hicretten sonra, Medîne-i münevverede Peygamber efendimiz tarafından İslâm Devletinin temelleri atılınca, orada yapılan Mescid-i Nebevî, İslâmî eğitim ve öğretimin merkezi hâline getirildi. Müslümanlar, orada toplanır, İslâmiyeti öğrenir, Kur'ân-ı kerîm tâlim eder, bir dünyâ ve âhiret nizâmı olarak İslâmın muzaffer olması için plân ve programlar hazırlamaya çalışırlardı. Peygamber efendimiz mescidlerinin sofasını bu işe tahsîs etmişler ve İslâmı, âyet âyet burada kafalara ve gönüllere yerleştirmişlerdir. O zaman Sahâbe-i kirâmın hem peygamberi, hem imâmı, hem de muallimi olan Peygamber efendimizin etrâfında, bütün ömrünü ve varlığını bu işe vakfeden, ayrı bir halka teşekkül etti. Peygamberimiz bunlara Eshâb-ı Suffa (Mescidin sofasında toplanan dostlar) adını verdi. Bunlar, yetişkin, genç müminlerden ibâretti ve bütün işleri, Sevgili Peygamberimizden öğrendiklerini aynen tesbit etmek, yazmak, yaşamak ve yaymaktı. Selmân-ı Fârisî, Ebû Hüreyre gibi İslâm büyükleri hep burada yetiştiler. Burada eğitim görenlerin türlü masrafları, zengin Müslümanlarca karşılanıyordu. Bu örnek, daha sonra eğitim ve öğretimle ilgili vakıfların kurulmasına başlangıç teşkil etti. Diğer taraftan Medîne'de örnek olarak kurulan ve geliştirilen bu eğitim sistemi ve teşkilâtı, bundan sonra kurulan câmi içi ve dışı eğitim müesseselerine model oldu.

Zamanla Suffa'nın ihtiyaca kâfi gelmemesi üzerine Peygamberimiz Medîne'nin muhtelif yerlerindeki mescidlerle bunlar dışındaki bâzı mahalleri tedris yeri hâline getirdi. Medîne'de dokuz adet mescidin bu gâye ile kullanıldığı bilinmektedir.

Câmilerde başlayan eğitim ve öğretim faaliyetleri, câmi dışı müesseseler kurulduktan sonra da devam etti. Ancak küçük çocukların eğitim ve öğretimi, onların câmi ve mescidleri temiz tutamayacakları düşüncesiyle, ilk devirden beri, daha çok mâbetlerin dışında yürütüldü.

Nitekim Emevîler devrinde, çocuklar için müstakil ve mükellef mektepler açıldığı bilinmektedir. Sekizinci asırda üç bin talebeyi barındıran Belhli Ebü'l Kâsım Dehhâk'ın mektebi, ilköğretimde önemli bir merhale kabul edilebilir. Bu nevi mekteplere "küttap" veya "mektep" ve öğretmenlerine de "muallim" denirdi. Buralarda yazı tahtası ve silgi kullanılmıştır.

Yetişkinlerin eğitim ve öğretiminin câmilerde yürütülmesi, dört halife devrinde aynen devam etti. Belki de yeni teşekkül eden ve henüz tedvin edilmeyen (bir araya toplanmamış olan) kıraat, tefsir, hadis ve fıkıh gibi ilimlerin karakterleri icabı câmi dışına taşıma ihtiyacı duyulmamış, hattâ câmi dışı eğitim ve öğretim müesseselerinin kurulmalarından sonra da yüksek tahsil, câmilerde ve onların etrafında teşekkül eden müesseselerde (medrese, dârülhadis, dârülkurrâ, darüttıb) yürütülmüştür.

Müslüman Türklerde Medrese: Câmilerden ayrı olarak kurulan eğitim müesseselerine; Emevîler devrinde "Mektep", Abbâsîler devrinde "Beytülhikme", "Beytülilim", "Darülilim", Türkler (Karahanlılar, Selçuklular ve Osmanlılar) döneminde "Medrese" adı verilmiştir.

İslâm târihçilerinin medresenin ilk kurucusu olarak Nizâmülmülk üzerinde ittifak ettikleri ileri sürülürse de bundan önce, Nişabur'da Beyhakiye Medresesinin varlığından bahsedilir. Gerçekte Nizamülmülk'ten önce Gazneli Mahmûd (M. 999-1030) Gazne'de ve kardeşi Nasır bin Sebüktekin, M. 1033 yılında Nişabur'da medrese yaptırmışlardır. Ancak bunlardan önce de bâzı husûsî mâhiyette medreselerin mevcûd olduğu bilinmektedir. Ebû Hâtimü'l-Bustî (v. 965) kendi kütüphânesini medrese hâline getirmiş, yanına da yabancı talebelerin barınacakları bir tesis kurmuştu. Nişabur'da Şâfiî fakîhi En- Nîşâbûrî (v. 960) için medrese yapılmıştı. Diğer taraftan Ebû Aliyyü'l- Hüseynî (v. 1002) din fıkıh kürsüsü, bunlar arasında sayılabilir. "El-Medresetü'l-Ehliyye" denilen hususî medreseleri teşkil eden bu eğitim kurumları, o devirde yaygın olan Şiîlik cereyânına karşı Sünnîliği müdafaa ve yaymak için kurulmuş müesseselerdi.

İslâm dünyâsında medrese teşkilâtının kuruluş ve gelişmesinde en büyük hisse şüphesiz büyük Selçuklu Türklerine âitti. Gerçekten medreselerin geniş anlamda, devlet eliyle kurulması, tahsilin parasız olması ve medrese teşkilâtının en küçük ayrıntılara kadar tesbiti, Selçukluların eseridir. Selçuklular medreseleri, hem ilmin gelişmesini sağlamak, hem ilmiye mensuplarına maaş bağlayarak onları devletin yanında tutmak husûsiyle Fâtimîlerin Şiîlik propagandaları ve diğer râfizî telâkkîlere karşı Sünniliği müdâfaa ve yaymak gâyesiyle kurmuşlardır.

Önce Alparslan'ın, sonra Melikşah'ın veziri olan meşhur Siyâsetnâme adlı kitabın yazarı Nizâmülmülk, ilk medresesini **Nizâmiye Medresesi** adı ile Bağdat şehrinde kurdu. Dicle kenarında 1064 yılında temeli atılan medrese, iki sene sonra tamamlanarak 1067'de eğitim ve öğretime açıldı. Medresenin müderrisliğine de ilk olarak zamanın en büyük âlimlerinden olan Ebû İshak Şirazî tâyin edildi. Bundan sonra İslâm dünyâsında medrese kurma faaliyetleri hızlanmaya, köylere varıncaya kadar Nizamiye Medreseleri açılmaya başlandı. Türk milletinin bu örnek müesseseleri, küçük farklarla, İslâm dünyâsının her tarafına birer feyz kaynağı biçiminde yayıldı. Daha sonra Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar da, bu müesseseleri geliştirerek devam ettirdiler. Medreselerde yalnız din ilimleri tahsil edilmezdi. Yerine göre, zamanın hey'et (astronomi), hesap (matematik), hendese (geometri), hikmet, tıp gibi ilimlerine de mühim yer verilirdi.

Selçuklular döneminde Nizâmiye Medreseleri adıyla kurulan umumî medreselerin yanında ihtisas eğitimi yapan, medreseler kuruldu. Bunlar hizmet ve gâyeleri bakımından; Dârülhadîs, Dârülkurrâ ve Dârüttıb diye üçe ayrılırdı:

1. **Dârülhadîs medreseleri;** hadîs-i şerîflerin tedrîs ve tedkikine tahsis edilen medreselerdir. Bu medreselerin ilki, Haleb Atabeklerinden Nûreddîn Mahmûd bin Zengî tarafından Şam'da açılan **En-Nûriyye Medresesidir.** İkincisi, Musul'da açıldı. Daha sonra pekçok yerde Dârülhadîs medreseleri açılmıştır. Türkiye Selçukluları vezîri Sâhib Atâ'nın Konya'da açtığı **İnce Minâre Medresesi** ile İlhanlı vezîri Şemseddîn Cüveynî'nin Sivas'ta açtığı **Çifte Minâre Medresesi** bunlardandır.

2. Dârülkurrâ medreseleri, Kur'ân-ı kerîm ile alâkalı ilimlerin öğretildiği medreselerdir. Çok öncelerde kurulan bu medreseler, Anadolu Selçukluları ve Karamanoğullarında da devâm etmiş ve bunlara; **Dârulhuffâz** denmiştir. Bu medreselerden sâdece Konya'da Sâhib Atâ, Ferhûniye, Sa'deddîn Ömer, Nâsuh Bey, Hacı Yahyâ Bey, Hoca Selmân ve Hacı Şemseddîn gibi çeşitli Dârulhuffâz medreseleri açılmış ve diğer İslâm beldelerinde de yaygınlaştırılmıştır.

3. Dârüttıb medreseleri ise, tıb eğitimi ve hasta tedâvisinin birlikte yapıldığı medreselerdir. Bunlara; **Dârüttıb, Dârüşşifâ, Dârussıhha, Dârulmerza, Dârulâfiye, Mâristân, Bîmâristân** gibi adlar verilmiştir. Bilhassa Anadolu'da birçok Dârüşşifâ kurulmuştur. Selçuklular döneminde: Kayseri'de Gevher Nesîbe (1205), Sivas'ta Birinci Keykâvus (1217), Divriği'de Turan Melike Hanım (1288); İlhanlılar devrinde: Amasya Dârüşşifâsı (1308) açılmıştır. Silvan'da Bîmâristân-ı Fârûkî ve Mardin'de Artukoğullarından Necmeddîn İlgâzi'nin (1108 ve 1122) Mâristân adlı dârüşşifâsı hizmet veriyordu. Osmanlılar döneminde de dârüşşifâ yapımına devâm edilerek, bilhassa Bursa'da Yıldırım Dârüşşifâsı, İstanbul'da Fâtih, Haseki Sultan, Atik Vâlide, Edirne'de İkinci Bâyezîd, Manisa'da Vâlide Sultan dârüşşifâları kuruldu. Hele Süleymâniye Tıp Medresesi, başlı başına bir merhâle kabûl edilmektedir. Bu dârüşşifâlar aynı zamanda hastahâne olarak faaliyet göstermiştir.

Osmanlı medreseleri: Bütün İslâm dünyâsında olduğu gibi, Osmanlılarda da eğitim ve öğretim umûmî ölçüde medreselere dayanmaktadır. Osmanlılarda medreseye gidecek bir talebe, beş altı yaşında sıbyan mekteplerine alınır ve alfabe (elifba), yazı okuma, Kur'ân-ı kerîm ve "âmâl-i erbaa" denilen dörtişlem problemleri öğretilirdi. Osmanlılarda sıbyan mektepleri, köylere varıncaya kadar her yere yayılmıştı. On beş ve on altıncı asırlarda sâdece İstanbul'da iki bin sıbyan mektebi vardı. Koskoca Osmanlı Devletinde, o geniş sınırları içinde düşünecek olursak, ülkedeki sıbyan mekteplerinin yüz binleri bulacağı kolaylıkla tahmin edilebilir. On altıncı asırda Osmanlı ülkesinin pekçok kısmını gezen bir Fransız seyyahı, her köyde mektebe rastlamış ve ilk tahsilin Osmanlılarda garp (batı) memleketleriyle mukâyese edilemeyecek derecede çok ileri olduğunu hayretle görmüştür. Buralara câmi ve mescidlerde yapılan ilköğretim ve eğitim faaliyetleri de ilâve edilirse, Osmanlılarda yaygın bir eğitim ve öğretimin varlığı anlaşılır.

Osmanlı maarif teşkilâtında yüksek seviyede eğitim ve öğretimi gerçekleştiren müesseseler, şüphesiz medreselerdi. Osmanlı medreseleri sıbyan mekteplerine dayalı orta ve yüksek öğretim kurumlarıydı. Tapu ve evkaf kayıtlarına göre, orta ve yüksek öğretim yapan medrese sayısı binden fazlaydı. **İstanbul**'da**:** Süleymâniye, Fâtih, Ayasofya, Şehzâde, Haseki, Eyüp, İkinci Bâyezid, Mihrimah Sultan, Yavuz Selim, Atik Ali Paşa, Cafer Ağa, Yahya Efendi, Zeyrek, Vefa, Vâlide-i Cedîd Üç Baş Medreseleri; **Edirne**'de**:** Selimiye, Üç Şerefeli medreseleri; **Bursa**'da**:** Murâdiye, Yıldırım Bâyezîd, Çelebi Mehmed medreseleri; **Şam**'da**:** Süleyman Han Medresesi; **Bosna**'da**:** Hüsrev Bey Medresesi; **Amasya**'da**:** Hüsamiye, İkinci Bâyezîd medreseleri; **Manisa**'da**:** Murâdiye ve Hâtuniye medreseleri; **Trabzon**'da**:** Hâtuniye Medresesi; **Mekke**'de**:** Sultan Süleyman Han Medresesi; **İznik**'te**:** Orhan Gâzi Medresesi; **Diyarbakır**'da**:** Mesudiye Medresesi; **Konya**'da**:** Nalıncı, Karatay ve Sahip Ata Medresesi; **Halep**'te**:** Hüsrev Paşa Medresesi; **Üsküp**'te**:** İshak Paşa Medresesi; **Ankara**'da**:** Safiyye ve Ak Medrese ile memleketin daha birçok şehrinde çeşitli medreseler vardı.

Osmanlı medreselerinde teşkilâtlanma: Osmanlı medreseleri, teşkilâtlanmada kendinden önceki İslâm medreselerinde olduğu gibi, gâye ve gördüğü hizmetler bakımından birbirinden farklı özellikler

göstermiş olsalar bile, esasta umûmî ve ihtisâs medreseleri olarak ikiye ayrılır.

Umûmî Medreseler: Umûmî olarak kadı, müderris ve müftü yetiştirmek maksadıyla kurulmuşlardır. Kendi aralarında; **Yirmili, Otuzlu, Kırklı, Ellili, Altmışlı ve Altmış Üstü** medreseleri olarak isimlendirilmişlerdir.

İhtisas medresesi ise, doğrudan doğruya ayrıca ihtisâsı gerektiren din ilimlerinden birini, yahut da fen ilimlerinden birini hedef alan ve o ilmin tahsiline mahsus metodla öğretim faâliyetinde bulunan medreselerdir. İhtisas medreseleri de kendi aralarında üç gruba ayrılırdı:

1. Dârülhadîsler: Özellikle Muhammed (aleyhisselâmın) söz, fiil ve takrirlerinden meydana gelen hadîslerin tahsil edildiği yerdir. Osmanlılarda Dârülhadîs, ilk defâ Birinci Murâd devrinde Çandarlı Hayreddin Paşa tarafından İznik'te ve İkinci Murâd tarafından Edirne'de yaptırılmıştır. Bunları tâkiben sonraki asırlarda çeşitli Dârülhadîsler tesis edilmiştir. Kurulan Dârülhadîsler içerisinde en önemlisi, İstanbul'daki Süleymâniye Dârülhadîsiydi. Osmanlı Dârülhadîslerinde ders kitabı olarak hadis'ten; **Sahîh-i Buhârî, Sahîh-i Müslîm ve Meşârik** gibi eserlerle bunların şerhleri ve Usûl-i Hadise dâir eserler okutulurdu. Öğretim üyelerine de hadîsle meşgul olduklarından dolayı "muhaddis" veya "müderris" denirdi. Buralarda talebe olabilmek için umûmî medreseleri tamamlamak gerekirdi.

2. Tıp medreseleri (Dârüşşifâlar): Bunlardan dâhiliye, göz ve diş doktoruyla eczâcılar yetişirdi. Tedrisâtta ders kitabı olarak Osmanlı devri tabiplerince yazılmış eserler okutulurdu. Eğitim ve öğretim tatbikatlı olarak yapılırdı. Osmanlılarda tıp medreseleri, Bursa, İstanbul, Edirne ve Manisa'da kurulmuştu. İçlerinde en önemlisi, İstanbul'da kurulan ve müstakil olup, tıp târihinde önemli bir merhale kabul edilen Süleymâniye Tıp Medresesidir.

3. Dârülkurrâlar: Bu medreselerden câmi görevlileri yetişirdi. Sıbyan mektebini bitiren bir öğrenci önce aşağı seviyede bir dârülkurrâya alınır, burayı bitirince yüksek seviyedeki darülkurrâlara devâm ederdi. Buralarda ilm-i kırâat ve ilm-i meharici'l-hurûf (tecvit ilmi ve hâfızlık) öğretilirdi. Buradan diploma alanlar; hâfız, hatip, imam ve müezzin olurdu. Bu medreselerde; ilm-i kırâattan Ebû Muhammed Şâtıbî'nin **Şâtıbî** diye şöhret bulan **Kaside-i Lâmiye**'si ve Cezerî'nin ona yazdığı **Fethü'l-Vâhid** adlı şerhi okutulurdu. Evliyâ Çelebi'nin beyânına göre, Osmanlılarda ilk dârülkurrayı Yıldırım Bâyezîd Bursa'da açmıştır. İstanbul'da ise bütün selâtin câmilerin yanında birer dârülkurrâ bulunurdu. Bunlardan en önemlisi de Süleymâniye Dârülkurrâsı idi. Dârülkurrâlarda okunan dersler, tekrar sûretiyle ve câmilerde tatbikatlı yapılırdı.

Osmanlılarda yüksek ihtisâs yapılan Mütehassisîn medreseleri de vardı. Bir tânesi İstanbul'da Yavuz Selim Câmii yanındaydı.

Osmanlı medreselerinde okunan dersler ve kitaplar: Bâzı otobiyografilerden ve **Fâtih Kânunnamesi**'nden tesbit edilebildiğine göre on beş ve on altıncı asır Osmanlı medreselerinde şu temel ilimler ve eserler okutuluyordu:

Yirmili Medreseler (Hâşiye-i Tecrid medreseleri): Bu medreselerde ders kitabı olarak Kelâm'dan **Hâşiye-i Tecrid**'in okutulmasından dolayı bu ismi almıştır. Bunların tahsil müddeti iki yıldır. Okunan ders ve kitaplar: Belâgat dersinden **Mutavvel;** Kelâm'dan: **Hâşiye-i Tecrid;** Fıkıh'tan: **Şerh-i Ferâiz.** Bu eserlerden **Mutavvel** ve **Şerh-i Ferâiz**'i tamâmıyla; **Hâşiye-i Tecrid**'i, başından Umûr-i Amme bölümüne kadar okuturlardı. Ancak talebelerin bu ilim ve kitapları anlayabilmeleri için Sarftan, **Emsile, Bina, Maksud, İzzi, Merâh;** Nahv'den **Avamil, İzhar, Kâfiye** gibi gramer kitaplarını; **Şerh-i Şemsiyye, Şerh-i Tevâlî, Şerh-i Metâli, Şerh-i İsâgûci** gibi mantık kitaplarını ve usûl-i fıkha âit **Telvih** gibi eserlerin tamâmı veya bir kısmı okutuluyordu.

Otuzlu Medreseler (Miftah Medreseleri): Bu medreselerde, Belâgattan **Şerh-i Miftâh**'ın okutulmasından dolayı bu ismi almıştır. Bunların tahsil müddeti, önceleri iki seneyken sonradan bir seneden daha aza düşürülmüştür. Bu medreselerde okutulan ders kitapları: Fıkıh'tan: **Tenkîh** ve **Tavzîh;** Belâgat'tan: **Şerh-i Miftâh;** Kelâm'dan: **Hâşiye-i Tecrîd;** Hadis'ten: **Mesâbih** kitaplarıydı. Bu eserlerden **Hâşiye-i Tecrid**'i, Umur-i Amme'den Vücud ve İmkân bahsine kadar; **Sadr-us-Şeria**'yı, Kitab-ı Bûyu'a kadar; **Şerh-i Miftah**'ı, Mebâhîs-i İcâb ve İtnâb'a kadar ve **Mesâbih**'i iki kere okuturlardı.

Kırklı Medreseler: Bunların tahsil müddeti iki üç yıl arasında değişirdi. Sonradan bu müddet azaltıldı. Bu medreselerde okutulan ders ve kitaplar: Belâgat'tan; **Miftâhu'l-Ulûm;** Usûl-i Fıkıh'tan; **Tavzîh** (Teftezânî); Fıkıh'tan; **Sadru'ş-Şeria, Meşarik;** Hadis'ten; **Mesâbih** (Begâvî) okutulurdu. Bunlardan başka başlangıçta; Meâni'den **Şerh-i Miftâh;** ortasında Kelâm'dan **Şerh-i Mevâkıf** ve yüksek derecesinde Fıkıhtan **Hidâye** ile İbn-i Hâcib'in Nahve âit **El-Kâfiye fi'n-Nahv** adlı eseri okutulurdu. Bu eserlerden Hadis'ten **Mesâbih**'i başından Kitâb-ı Büyu'a kadar; Kelâm'dan **Şerh-i Mevâkıf**'ın, Vücud ve İmkân bahsinden İrâz bahsine kadar; Fıkıh'tan **Sadru'ş-Şeria**'nın bir kısmı ve **Şerh-i Miftâh**'ın bâzı yerleri okutulurdu.

Ellili Medreseler: Bu medreseler Hâriç ve Dâhil medreseler olarak ikiye ayrılmaktadırlar. **Hâriç Medreseleri:** Bunlarda okutulan ders ve kitaplar Fıkıh'tan, **Hidâye;** Kelâm'dan, **Şerh-i Mevâkıf;** Hadis'ten, **Mesâbih** (Begâvî) okutuluyordu. **Dâhil Medreseleri:** Bu medreselerde tahsil müddeti önceleri bir yılken sonra altı aya indirildi. Tedrisatta okutulan ders ve kitaplar: Fıkıh'tan, **Hidâye;** Usul-i Fıkıh'tan, **Telvîh;** Hadis'ten, **Buhârî;** Tefsirden, **Keşşâf** ve **Beydâvî** okutuluyordu. Bu eserlerden **Buhârî**'nin birinci cildi; **Hidâye**'nin "Kitab-ı Zekât'tan, Kitab-ı Hacc'a kadar olan bölümü ve **Telvîh** baştan Taksim-i Evvel'e kadar okutuluyordu.

Sahn-ı Seman Medreseleri: Önceleri tahsil müddeti bir seneyken sonradan altı aya indirilen bu medreselerde şu ders kitapları okutuldu. Fıkıhtan, **Hidâye;** Usul-i Fıkıh'tan, **Telvîh** ve **Şerh-i Adûd;** Hadis'ten; **Sahih-i Buhârî;** Tefsir'den, **Keşşâf** ve **Beydâvî** okutuluyordu. Bu eserlerden **Sahih-i Buhârî**'yi baştan sonuna kadar; **Hidâye**'nin Kitab-ı Nikâh bölümünden, Kitâb-ı Büyû'a kadar olan kısmını ve **Telvîh**'in Taksim-i Evvel'inden Mebâhis-i Ahkâm'a kadar; **Kâdı Beydâvî Tefsiri**'nden de başta Bakara Sûresi olmak üzere belli sûreler okutuluyordu.

Altmışlı Medreseler: Bu medreselerin tahsil müddeti bir senedir. Fıkıhtan, **Hidâye** ve **Şerh-i Ferâiz;** Kelâm'dan; **Şerh-i Mevâkıf;** Hadisten, **Buhârî;** Tefsir'den, **Keşşâf;** Usul-i Fıkıh'tan, **Telvîh** okutulan belli başlı eserlerdir. Bunlardan: **Buhârî**'nin üçte birini; **Hidâye**'nin, Kitâb-ı Büyû'dan Kitab-ı Şufaya kadar olan kısmını; **Telvîh**'ten Mebâhîs-i Ahkâm kısmından sonuna kadar olan bölümünü; başından Tashih bahsine kadar **Şerh-i Feraiz**'i ve **Şerh-i Mevâkıf**'ın tamâmı okutulurdu. Altmış üstü medreselerde durum altmışlı medreseler gibiydi.

Medreselerde fen eğitimi: Osmanlı medreselerinde yüksek din bilgileri yanında zamanın yüksek fen bilgileri de öğretiliyordu. Fen bilgilerinden şu kitaplar okutuluyordu: Hendese (Geometri)den: Allame Şemseddin Semerkandî'nin **Eşkâlü't-Te'sîs** isimli geometri prensipleri ve üçgenlerin hususiyetlerini anlatan eseri; Aritmetik ve Cebir'den, Yine aynı müellefin **Muhtasar fi'l-Hisâb** isimli eseri; Hesap'tan, Bağdatlı İmadüddin bin Abdullah tarafından yazılan **Risâle-i Bahâiye (El-Fevâidü'l-Behâiye)** adı ile anılan meşhur hesap kitabı; yine Hesaptan meşhur âlim Ali Kuşçu'nun **Risâle-i Muhammediye** adlı eseri; Hey'et (Astronomi)ten, Cagminî'nin (**Çayminî** adıyla meşhurdur), **El-Mülahhas** isimli eseri ile şerhleri ve Ali Kuşçu'nun Arapça **Risâle-i Fethiyesi** okutulurdu. Ayrıca Kadızâde-i Rûmî'nin o devrin meşhur fen kitaplarına yazdığı şerhler okutulurdu. Kadızâde-i Rûmî, Hocası Gıyâsüddin'in eserine şerh olarak yazdığı **Risâle fi İstihraci'l-Ceyb Derece Vahide** isimli kitabında, bir derecelik yay sinüsünün hesabını yapmıştır. Osmanlı medreselerinde bu fen derslerinin yanında ayrıca coğrafya, târih ve İlm-i Hikmet de okutulurdu. Osmanlılarda tıbba dair ilk eser 1390'da İshak bin Murat tarafından **Edviye-i Müfrede** adıyla Türkçe yazılmıştır. Bundan sonra 1397'de Ahmed-i Dâî'nin **Kitab-ı Tıb** eseri ile aynı tarihlerde Ahmedî'nin **Müntehabât-ı Şifâ** isimli eseri, Sinoplu Mü'min bin Mukbil'in **Kitab-ı Tıbb**'ı, Dâvûd-i Antakî'nin **Tezkire-i Antâkî**'si ve Emir Çelebi'nin **Enmûzecet-üt-Tıb** isimli eseri yazılmıştır. Bu eserler, Osmanlı medreselerinde okutulmuş, ayrıca tercüme eserlerden de istifâde edilmiştir.

Medreselerdeki eğitim tarzı: Medreseler, umumiyetle, bir dershane ve etrafında yeteri kadar talebe odalarından meydana gelirdi. Yaptıranın isteği ve mâlî gücüne göre, bunların dışında imâret, kütüphâne, hamam vs. ilâve edilirdi. Her medresenin bir vakfiyesi bulunurdu ve bu kurum tarafından yazdırılırdı. Vakfiyede medresenin çalışma şekli ile vazifelilerin yevmiyeleri ve medresenin masrafını karşılamak için yapılar vakıflar gösterilirdi.

Medreselerde, bütün talebenin ortak ders yapabileceği umumî ve büyük bir dersâne onun etrâfında dizili olarak her talebe için ayrı bir oda vardı. Müderrisler, umûmî mevzuları ortadaki büyük dersânede işler, daha sonra, her talebe kendi hücresine çekilir ve müderrisi ile başbaşa kendi sahasında çalışırdı. Medresede ders veren öğretim görevlisine **"müderris"** denirdi. Müderrisler, imtihânla seçilirdi. Müderrisin derslerini tekrarlayıp îzah eden müderris yardımcılarına "müzâkereci" veya "muid" denirdi. Medresede ders gören talebelere de tahsillerine göre değişik olarak, "dânişmend", "fakîh", "mülâzım", "suhte" ve "talebe" denirdi. Medreseden imtihanla mezun olan her talebeye verilen diplomaya "icâzetnâme" denirdi. İcazetnâmede, medresede okunan derslerin ve müderrislerin adları yazılırdı. Henüz muîdliğe (müderris yardımcılığına) kadar çıkamamış talebenin de bir hocanın dersini bitirdikten sonra, diğer bir hocaya devam edebilmesi için mutlaka elinde "temessük" yâni o dersi başarı ile bitirdiğine dair bir belgenin bulunması şarttı.

Medreselerde tatbik edilen eğitim ve öğretim prensipleri: İçinde bulundukları zaman ve mekân bakımından değerlendirildiğinde medreselerin Osmanlı Devletinin yükseliş devrinde dünyânın en mükemmel tâlim ve terbiye müesseseleri olduğu görülür. Yine aynı devirde Osmanlı Devleti her bakımdan dünyânın en büyük ve en mükemmel devletidir. O devirde Osmanlı Devletine bu mükemmelliği kazandıran unsur, hiç şüphesiz medreselerdir. Bunun da sebebi; medreselerin, bir mânâ ve madde bütünlüğü içinde idrâk ettiği insana, din ve dünyâ ilimlerini, hassas bir denge içinde

kazandırmasıdır.

İnsanı dünyâperest olmadan dünyânın fâtihi ve sâhibi yapmak için, Osmanlı Devletinin temel taşı olan din ve devlet adamlarını en mükemmel şekilde yetiştirmeyi sağlayan medreselerdi. Medreseler, bütün dünyâya örnek teşkil eden din ve devlet adamlarını yetiştirirken, şimdi, modern pedagojinin kabul ettiği, Dalton Plânı ve Vinetka Sistemi adıyla uygulamaya koyduğu ferdî kabiliyete göre ferdî öğretim yapmayı hedef alan plân ve programları benimseyen bir metod geliştirmiş, bütün medreselerde bu metod tatbik edilmiştir. Bu metoda göre medreseler, bugün modern pedagojinin de tavsiye ettiği bir tarzda sınıf geçme yerine dersten geçme yolunu seçmiş, mezuniyeti yıllara değil, kâbiliyet ve çalışkanlığa bağlamıştı. Bu bakımdan medreselerde okuma süresi hoca ve talebenin gayretine bağlı olarak uzayıp kısalırdı.

Zeki ve çalışkan bir öğrenci tahsilini çabuk tamamlayıp kısa zamanda mezun olabilirdi. Ancak devlet memuru olabilmesi için belli bir yaş aranırdı. Medreselerde umûmî derslerin yapıldığı sınıflarda talebe sayısı yirmiyi geçmezdi. Bu durum, derslerin sık sık tekrarlarla ve karşılıklı soru sorulup cevap verilme imkânını sağlar ve en iyi şekilde öğrenmeye imkân hazırlardı. Bu husus günümüzde de çok önemli kabul edilir. Bugün Amerikan okullarında talebe sayısı yirmiyi geçmez. Medreselerde, günde beş saat, haftada dört gün ders yapılırdı. Dersler sabah namazından sonra başlar, öğleye kadar devam ederdi. Öğleden sonra talebe serbest bırakılırdı. Haftanın Salı, Perşembe ve Cuma günleri tatil yapılırdı. **Fâtih Kanunnâmesi**'ne göre, medreselerin denetimi mahallî müftülüklere bırakılmıştı. Bu durum, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin mahallî ihtiyaç ve şartlara göre organize edilmesine faydalı olmakta, halkın eğitim ve öğretim faâliyetlerine ilgi duymasına, medreselere mâlî katkılarda bulunmalarına yardım etmekteydi.

Medreseler bundan asırlar önce, eğitim ve öğretimi, bir sınıf ve zümre imtiyâzı olmaktan çıkarmak ve toplumda sosyal adâleti, fertler arasında fırsat ve imkân eşitliğini sağlamak için, parasız tedrîsât yaparlardı. Talebenin ve öğretim elemanlarının masraflarını zenginler ve çok defâ bu maksatla kurulmuş vakıflar karşılardı. Böylece eğitim ve öğretimin finansmanı işinde devletin yükü, mümkün mertebe hafif tutulurdu.

Medreseler, sâdece din ve dünyâ ilimlerini öğretmekle kalmamış, ruh ve beden terbiyesini birlikte yürütmüşlerdir. Bu sebeple medreselerde yüzme, güreş, koşu, ok atma, cirit oyunu, ata binme gibi sporlara da yer verilmiştir. Bunlardan başka yine; hüsn-i hat, tezyinât, hitâbet ve kitabet olmak üzere çeşitli bedîî (estetik) faaliyetlere medreselerde mühim yer verilmiştir. Bizim kültür ve medeniyet târihimizde şerefli birer yer tutan hattatlar, nakkaşlar, mimarlar, hatipler vs. hep medreselerden yetişmişlerdir.

Medreseler, devlet eliyle kurulduğu gibi, şahıslar tarafından da kurulabilirdi. Bu bakımdan memleketimizde padişahların, sadrazamların, vezirlerin ve diğer devlet adamlarının yanında, ilim adamlarının zengin ve orta halli Müslümanların da kurduğu pekçok medrese vardı. Bu durum, günümüz devlet okulları ile özel okulların kuruluş şekline model olmuştur.

Medreselerde yüksek zekâ ve kâbiliyete ehemmiyet verilirdi. Bilhassa, Osmanlılar zamânında, devlet hizmetleri için kurulan "Enderun-i Hümâyûn" müessesesi, bu konuda tipik bir örnektir. Enderun-i Hümâyûn'a önceleri devşirme çocukları alınırken, daha sonra İstanbul ve Anadolu'dan Müslüman çocukları da alındı. Buraya alınan çocuklar ister devşirme, ister Müslüman çocukları olsun, hepsi çeşitli tetkik ve müşâhadelerden geçirilerek seçilirdi. Bu çocuklar, Enderun'a sekiz ilâ on beş yaşlarında alınır, seçkin hocalar elinde ders görürlerdi. Bunlara önce sağlam bir İslâm terbiyesi verilir. Sonra başta Türkçe olmak üzere Arapça ve Farsça ile çeşitli spor, sanat ve askerlik bilgileri öğretilirdi. Tahsil süreleri yedi-sekiz yıl sürerdi. Osmanlılarda ilk Enderun Mektebi, Murâd-ı Hüdâvendigâr tarafından Edirne'de açtırılmıştı. Daha sonra Fâtih zamanında **Fâtih Kânunnâmesi** ile Enderun Mektepleri tam bir teşkilâta kavuşturuldu. Bilhassa ilk kuruluş ve Osmanlı Devletinin yükselme devrinde bu mektepler önemli vazife gördüler ve Osmanlı devlet idâresine altmış Sadrazam, üç Şeyhülislam, yirmi beş Kaptan Paşa yetiştirdiler. Bu okullarda ders olarak; tefsir, hadis, fıkıh (Hanefî fıkhı), ferâiz, şiir ve inşâ, astronomi, geometri, hesap, coğrafya, ilm-i kelâm, mantık, meânî, bedîî ve beyân ile hikmet dersleri okutulurdu.

Yirminci asrın tanınmış psikologlarından Amerikalı Terman test konusundaki araştırmalarında, Enderun Mektebine alınan talebelerle ilgili olarak, "Zekâ ölçmek, test usulünü kullanmak, dünyâda ilk defa Osmanlılarda, Enderuna seçilen talebelerde uygulanmıştır" demektedir.

Osmanlı medreselerinin son zamanları ve kaldırılmaları: İslâm âleminde, medreselerde okutulan yüksek din ve fen bilgileri sâyesinde Müslümanlar, ilim ve medeniyette çok ileri gitmişlerdir. Avrupalılar ise aksine, ilim ve medeniyette geri kalmışlardı. Bilhassa Osmanlılar zamanında ordularımız, Viyana kapılarına dayanmıştı. Bu durum karşısında Avrupa, Müslümanlar tarafından fethedilme endişesine kapılmıştı. Avrupa'nın Müslümanlarca fethedilmesi onlara göre, Hıristiyanlığın yok edilmesi demekti.

Bu endişe sebebiyledir ki, Avrupalılar (Hıristiyan âlemi), başta papalık olmak üzere hepsi, aralarında gizlice anlaşarak, Osmanlı Devletini her ne pahasına olursa olsun mutlaka yıkma kararı almışlardı. Bu karar sonrası Avrupalılar, Osmanlı Devletine karşı yıllar boyu süren harpler açmışlar, onu yıkmağa uğraşmışlardır. Fakat Osmanlı Devleti, başlangıçta sağlam temeller üzerine kurulduğu ve medreseler vasıtasıyla din ve fen âlimleri yetiştirdiği, medreselerin bir kolu olan Enderun mektepleriyle de, sağlam karakterli devlet adamı, disiplinli kumandan ve vatansever askerî erkân yetiştirmede Avrupalılardan çok üstün olduğu için harplerle yıpranmış olsa bile, yıkılmıyordu. Avrupalılar, Osmanlı Devleti yıkılmadığı müddetçe, kendilerini tehdit altında kalmağa mahkum hissediyorlardı. Tehlikeyi bertaraf etmek için Avrupalılar, senelerce uğraştıkları halde harp gücü ile yıkamadıkları Osmanlı Devletini fesat ve hile ile yıkabileceklerini anladılar.

Birgün İstanbul'da bulunan İngiliz elçisi, gece yarısı İngiltere'ye gizli bir şifre çekti. Elçi şifresinde; "Buldum, buldum Osmanlıları zaferden zafere ulaştıran sebebi vebunları durdurmanın, Osmanlı Devletini yıkmanın çaresini buldum!" diyor ve bulduğu çareleri şöyle anlatıyordu: "Osmanlılar harpte aldıkları esirlere hiç kötülük yapmıyor, onlara kardeş gibi davranıyorlar. Hangi milletten hangi dinden olursa olsun küçük çocukların zekâlarını ölçüyorlar. Keskin zekâlı çocuklar seçilerek, saraydaki (Enderun) denilen mekteplerde, değerli öğretmenler tarafından okutuluyor. İslâm bilgileri, İslâm ahlâkı, fen, kültür dersleri verilerek, kuvvetli, başarılı bir Müslüman olarak yetiştiriliyorlar. Osmanlı ordularını zaferden zafere ulaştıran değerli kumandanlar, Sokullular ve Köprülüler gibi seçkin siyaset ve idare adamları, hep böyle yetiştirilen keskin zekâlı çocuklardı. Osmanlı akınlarını durdurmak ve böylece Osmanlı Devletini yıkmak için, onların açtığı bu Enderun mekteplerini ve bunların kolları olan medreseleri yıkmak, Osmanlıları fende ve diğer ilimlerde geri bırakmak lâzımdır."

İngiliz elçisinin müjde olarak gizlice bildirdiği bu görüş ve planları, Tanzimata yakın Osmanlıların Avrupa'ya tahsil maksadıyla göndermiş oldukları bâzı kimselerin orada okurken kendi şahsiyetlerini ve millî hislerini unutacak kadar Avrupa kültürü tesiri altında kalmaları ve daha sonraki yıllarda Avrupa devletlerinin himaye ve baskısı ile Osmanlı Devletinin kilit noktalarına yerleştirilmeleriyle gerçekleşme imkânı bulmuştur. **Jöntürk** adı verilen bu kimseler, bulundukları makamlarından istifade ederek, Avrupa devletlerinin de kendilerini desteklemesiyle medreselerden, önce, fen bilgilerini, bunun arkasından da yüksek din bilgilerini kaldırttılar (Bkz. Jön Türkler). Bu durum, medreselerin fonksiyonunu kaybetmesine sebep oldu, aynı zamanda Osmanlıların ilim ve fende Avrupa'dan geri kalmasına ve Osmanlı Devletinin yıkılmasına zemin hazırladı. Medreseler 3 Mart 1924 târihli Tevhid-i Tedrisat (Eğitimde eşitlik) kânunuyla tamâmen kaldırıldı.

MEDÜZ (Bkz. Denizanası)

MEGAFON;

Alm. *Sprachrohr (f),* **Fr.** *Mégaphone,* **İng.** *Megaphone.* Sesi uzağa iletmeye yarayan bir âlet. İki ucu açık fakat bir tarafı gittikçe genişleyen konik şekildeki trampet gibidir. Küçük ağızdan konuşulan kelimelerdeki ses dalgaları, daha yüksek şiddette geniş ağızdan çıkar. Ayrıca, ses dalgalarının daha büyük enerji ile bir yönde yayılması için boynuzda bir kiriş vardır. Çeşitli ses frekanslarında iletim verimi, boynuz şekline (biçimine) bağlıdır. Akustik özellik bakımından hoparlöre benzer. Fakat hoparlörlerde insan sesi, bir titreşen diyaframla yer değiştirir.

MEGALOMANİ;

Alm. *Grössenwahn (m),* **Fr.** *Mégalomanie (f),* **İng.** *Megalomania.* Bir kimsenin, kendi bedenî ve zihnî yeteneklerine, kudretine aşırı değer vermesi, kendini büyük görmesi hâli ile karakterize, psikiyatrik bir bozukluk. İnsanın gerek bedenî (vücudun iriliği, gücü, cinsel kudret), gerek zihnî ve sosyal değerini, olduğundan üstün, büyük görmek eğilimidir. Bu bozukluk, ya sâdece gerçek kabiliyetlerini mübalağa etmek şeklinde sınırlı kalır veya acayip, gülünç, ilgi çekici davranışlara yol açan büyüklük budalalığına kadar varır. Megalomani, gerek düşünüp tartma ve tenkit duygusunun zayıflamasıyla (özellikle felç ve yaşlılıktan ileri gelen bunama), gerek anormal bir ruh yapısı hastalığı sonucunda belirir. Gurur, kudret, asalet ve ihtiras düşüncelerinde artma olur. Megalomanyak hezeyanları olan kişi, kendini imparator, devlet başkanı, çok meşhur bir artist vb. olarak görebilir. Bu haller, Paranoia denilen akıl hastalığının belirtileri olarak ortaya çıkabilir.

MEHDÎ ALEYHİRRAHME;

kıyâmete yakın gelerek, İslâmiyeti yeryüzüne hâkim kılacağı, Peygamber efendimiz tarafından haber verilen zât. Peygamber efendimizin kızı hazret-i Fâtıma'nın oğlu hazret-i Hüseyin'in neslinden gelecek yâni Seyyîd olacak, Medîne-i münevverede doğacak ve Mekke-i mükerremede ortaya çıkıp tanınacaktır. İsmi Muhammed babasının ismi Abdullah olacaktır. İlimde ve evliyâlıkta derecesi çok yüksek olup, müceddid ve müctehid olacaktır. Kendi ictihâdı ile bir mezheb kuracaktır. Kuracağı

mezhebin hükümlerinin, Hanefî hükümlerine uygun olacağını, büyük İslâm âlimi İmâm-ı Rabbânî hazretleri haber vermektedir. Bütün Müslümanlar, hazret-i Mehdî'ye tâbi olacak ve yeryüzünün tamâmına hâkim olacaktır.

Hazret-i Mehdî'nin geleceğini ve yapacağı işleri haber veren hadîs-i şerîflerde buyruldu ki:

Yeryüzü zulüm ve düşmanlıkla dolduktan sonra, benim Ehl-i beytimden mutlaka birisi çıkar. Dünyâ daha önce nasıl zulüm ve düşmanlıkla dolu ise, o; dünyâyı adâletle doldurur.

Ümmetim, bal arılarının beyleri etrâfında toplanması gibi, Mehdî'ye sığınırlar. O daha önce zulümle dolu olan dünyâyı adâletle doldurur. Uykuda olan uyandırılmaz ve bir damla bile kan dökülmez.

Nefsim yed-i kudretinde olan Allahü teâlâya yemîn ederim ki, Allahü teâlâ benim neslimden, dişleri aralıklı, alnı açık, yeryüzünü adâletle dolduracak, malı ve mülkü insanlara bol bol ikrâm edecek bir evlâdımı gönderecektir. Zulüm ve fıskla dolu olan dünyâ, o geldikten sonra adâletle dolup taşacaktır. Mehdî'nin başı hizâsında bir bulut olacaktır. Buluttan bir melek; "Bu Mehdî'dir. Sözünü dinleyiniz!" diyecektir.

Eshâb-ı kehf, (hazret-i) **Mehdî'nin yardımcıları olacaktır ve Îsâ** (aleyhisselâm) **bunun zamânında gökten inecektir. Îsâ** (aleyhisselâm)**, Deccâl ile harb ederken,** (hazret-i) **Mehdî, onunla** (Îsâ aleyhisselâmla) **berâber olacaktır. Bunun hükümdârlığı zamânında, her zamankinin aksine ve hesâbların tersine olarak, Ramazân-ı şerîfin on dördüncü günü güneş tutulacaktır ve birinci gecesinde ay tutulacaktır.**

İsmini duyduğunuz kimselerden, yeryüzüne dört kişi mâlik oldu. İkisi mümin, ikisi de kâfir idi. Mümin olan iki kişi, Zülkarneyn ile Süleymân (aleyhisselâm) **idi. Kâfir olan ikisi de, Nemrûd ile Buhtunnasar idi. Beşinci olarak, yeryüzüne, benim evlâdımdan biri yâni Mehdî de mâlik olacaktır.**

İbn-i Hacer-i Mekkî Heytemî hazretleri **El-Kavl-ül-Muhtasar fî Alâmet-il-Mehdî** kitabında şöyle buyurdu: "Mehdî, Ehl-i beytten olacaktır. Hazret-i Hüseyin'in neslinden gelecektir. İsmi, Resûlullah efendimizin ism-i şerîflerinden, yâni Muhammed olacaktır. Babasının ismi de, Resûl-i ekremin mübârek babasının ismi gibi Abdullah olacaktır. Hazret-i Mehdî'nin alnı geniş ve dişleri seyrektir."

Mehdî'nin alâmetlerini Resûlullah efendimiz (sallallahü aleyhi ve sellem) bildirmiştir. İbn-i Hacer-i Mekkî hazretlerinin **Alâmât-ül-Mehdî** ve İmâm-ı Süyûtî'nin **El-Bürhân** kitabında, bu alâmetlerden iki yüze yakını yazılıdır.

Ali Müttakî Hindî hazretleri de **Mehdî'yi Ahir Zaman** adlı kıymetli eserinde, âhir zamanda hazret-i Mehdî'nin geleceğini uzun olarak anlatmaktadır. Bu kitapta, hazret-i Mehdî'nin birçok alâmetleri yazılmıştır. Bunlardan bâzıları şunlardır:

1. Kıyâmet kopmadan önce, Mehdî muhakkak gelecektir. Ebû Sa'îd-i Hudrî'den rivâyet edilen hadîs-i şerîfte buyruldu ki: **"Benim ümmetimden Mehdî gelecektir. Ömrü uzasa da kısalsa da, altı, yedi, sekiz veya dokuz yıl saltanat sürecektir. Daha önce zulümle dolu olan dünyâyı, adâletle dolduracaktır..."**

2. Hazret-i Mehdî, yeryüzünün zulüm ve fitnelerle dolu olduğu bir zamanda gelip, dünyâyı adâletle dolduracaktır. Hadîs-i şerîfte buyruldu ki: **"Âhir zamanda, ümmetimin başına sultanlardan şiddetli belâlar gelir. Öyle ki, yerler Müslümanlara dar gelir. O zaman Allahü teâlâ, daha önce zulümle dolu olan dünyâyı adâletle dolduran, benim neslimden birisini gönderecektir. O zaman gökyüzü yağmur damlasını esirgemeyecek, yer de bereketlenecektir. O, dünyâda altı, yedi, sekiz veya dokuz yıl hüküm sürecektir."**

3. Hazret-i Mehdî'nin ismi Muhammed olup, hazret-i Fâtıma evlâdından olacaktır. Hadîs-i şerîfte de buyruldu ki: **"Mehdî'nin adı Muhammed'dir. Mehdî benim neslimdendir ve Fâtıma'nın evlâdındandır."**

4. Hazret-i Mehdî'nin özellikleri hakkında hadîs-i şerîfte, **"Mehdî benim evlâdımdandır. Yüzü nûrlu, alnı açıktır. Burnunun üst tarafı yüksekçedir. Yeryüzünü adâlet ve doğrulukla doldurur. Nitekim ondan önce dünyâ, zulüm ve cefâ ile dolu olur..."** buyruldu.

5. Hazret-i Mehdî gelmeden önce, fitne fesâd çok olacaktır. Hakem bin Uyeyne'den rivâyet edilir: O dedi ki: Ben Seyyid Muhammed bin Ali'ye dedim ki: "İşittiğimize göre sizden (Peygamberimizin soyundan) bir zât çıkıp, bu ümmet arasında adâlet yapacak." O dedi ki: "Biz de insanların umduğunu ummaktayız ve ümid ediyoruz ki, dünyâda bir gün bile kalsa, Allahü teâlâ o günü uzatır, tâ ki bu ümmetin umduğu olsun. Ancak, ondan önce fitneler görülecektir. Bu fitnelerin içinde en şerlisi; bir

kişinin mümin olarak akşama ermesi, ama sabah kâfir olarak kalkması, mümin olarak sabahlayıp, kâfir olarak akşama ulaşmasıdır."

6. O zaman açıkça Allahü teâlâyı inkâr eden kişiler çok olacaktır. Hadîs-i şerîfte buyruldu ki: **"Açıkça Allahü teâlâ inkâr edilmedikçe, Mehdî'ye bîat edilmez."**

7. Hazret-i Mehdî çıkacağı zaman, sünnetler unutulup, bid'atler yaygınlaşmış olacaktır.

Hadîs-i şerîfte; **"Kıyâmete yakın müminlerin kalbi; ölüm, açlık, fitneler, sünnetlerin kaybolması, bid'atlerin yaygınlaşması, emr-i bil-ma'rûf ve nehy-i anil-münkerin terkedilmesi gibi sebeplerle zayıfladığı zaman, benim evlâdımdan Muhammed bin Abdullah'la** (Mehdî)**, cenâb-ı Hak, sünnetleri ihyâ eder. Onun adâlet ve bereketiyle, müminlerin kalbi ferahlar. Acem ve Arab milletleri arasında ülfet ve muhabbet yerleşir. Bu durum bir müddet devâm ettikten sonra, o vefât eder."** buyruldu.

Hazret-i Mehdî, Îsâ aleyhisselâmla buluşacak; Îsâ aleyhisselâm onun arkasında namaz kılacaktır.

Hadîs-i şerîfte buyruldu ki: **"Mehdî, bu ümmettendir ve Îsâ'ya imâm olacaktır."**

Kendisinde bu alâmetlerin hiçbiri bulunmadığı hâlde, târihte değişik zamanlarda Mehdî olduğunu iddiâ eden birçok kimse, çeşitli maksadlarla ortaya çıkmıştır. Bunlar bâzı câhilleri etraflarında toplamışlarsa da, İslâm âlimleri ve sâlih Müslümanlar tarafından bunlara lüzumlu cevaplar verilmiş, fitneleri önlenmiş ve isimleri unutulmuştur. Geleceği bildirilen Mehdî'nin alâmetleri meydandadır ve bunlar açıkça bildirilmiştir. Bu ölçülere göre ve alâmetleri belliyken hiç alâkası bulunmayan çeşitli kimseleri Mehdî sanmak ve Mehdî demek, doğru yoldan ayrılmak olur.

MEHİR;

İslâmiyette evlenme esnâsında, erkek tarafından nikâhlandığı kadına verilen nikâh bedeli. Nikâh sözleşmesi ile kadının hak ettiği mal, ücret. Mehir, evlenecek erkeğin, hanımı olacak kadına vereceği altın, gümüş veya herhangi bir mal yahut bir menfaat demektir. Lügatta, "aşk, sevgi, şefkat, ücret" mânâlarına kullanılmaktadır. Mehir yerine, "fariza, sadaka, atiyye (ihsan), ecir (ücret), nıhle ve sadak" tâbirleri de kullanılmaktadır. Mehir, İslâmiyette kadın ve kadın haklarına verilen önemin misallerinden biridir. Başka inançlarda hakir-hor görülen kadın, çok defâ hiçbir sosyal hakkı olmadan ve kocasının dilediği her türlü fenalığı yapabileceği bir zavallı olarak telakkî edilip, bâzı din ve milletlerde de ancak zengin ve çeyizi (drohama gibi) olursa koca bulabilirken İslâmiyette, İslâm Hukûkunun teminâtı altında kendine tanınan bütün haklarına sâhip olarak kocasından ayrıca mehir de almaktadır. Allahü teâlânın kadına, nikâhtan dolayı verdiği bu mehir hakkı, kadının iktisâdî gücünü arttırdığı gibi dilediği kimseyi koca olarak seçme imkânını da kuvvetlendirir. Mehir, "başlık parası", "rüşvet", "haraç" vs. değildir. Mehir, nikâhlanan kadının şahsının hakkı ve malıdır. Bunun tasarrufu, yalnız kendisine ve kendisinin izin verdiklerine mahsustur. Kızın babasının veya diğer yakınlarının dâmattan, nikâhtan dolayı kendi şahısları için, herhangi bir mal, para, menfaat istemeleri ve almaları İslâmiyette kesinlikle yasaktır. Mehiri, kız babası alıp kullanamaz. Ancak kızının çeyizine harcayabilir.

İslâmiyette evlenecek erkek ile kadın arasında yapılan nikâh sözleşmesinde üç şartı yerine getirmek farzdır. Yâni, Allahü teâlânın kesin emridir. Bunları da, evlenecek erkek veya kadından birinin önce teklif etmesi (îcab), karşı tarafın da bu teklifi (kabûl) etmesi ve bu sözleşmenin Müslüman (iki şahit) huzurunda yapılmasıdır (Bkz. Evlenme). Mehir, nikâhın şartı değildir. Mehir söylenmeden ve hattâ mehir vermemek şartı ile nikâh yapmak sahihtir, geçerlidir. Şart, geçersiz olur. Fakat erkeğin, kadına mehir vermesi, mutlaka lâzımdır. Bir kul borcudur. Bu borcu Allahü teâlâ tâyin etmektedir. Kur'ân-ı kerîmde Nisâ sûresi 24. âyetinde meâlen; **"Onlardan** (kadınlardan) **hangisiyle evlenip temas ettiyseniz mehirlerini takdir edildiği şekilde veriniz!"** buyruldu. Bakara sûresi 236. âyetinde meâlen; **"**(Evlendiğiniz) **kadınları** (zengin olanlarınız kudretleri miktarınca, fakirleriniz de hâlince olmak üzere, aranızda veya beldenizde) **bilinen, takdîr olunan bir mehir ile faydalandırınız!"** buyruldu. Diğer başka âyet-i kerîmelerde de meâlen buyruldu ki:

"... Onları (kadınları) **sâhiplerinin izniyle kendinize nikâhlayın. Mehirlerini de güzelce verin...!"** (Nisâ sûresi: 25)

"Ey peygamber, mehirlerini verdiğin zevceleri (evlendiğin hanımları)**... sana helâl kıldık."** (Ahzâb sûresi: 50)

Peygamber efendimiz bir hadîs-i şerîfte; **"Mehir vermemek niyetiyle nikâh yapan kimse, kıyâmet günü hırsızlar arasında haşr olunacaktır."** buyurdu.

Mehir iki kısma ayrılır:

1. Mehr-i Muaccel: Verilmesi acele olan mehirdir. Bunun verilmesi nikâh yapılınca vâcib olur. Yarısı

veya hepsi, bâzı şartların gerçekleşmemesi hâlinde sâkıt olabilir. Kadın ayrılmaya sebep olan bir şey yaparsa, meselâ irtidâd eder, İslâm dininden ayrılır veya (hurmet-i musâhere) ye sebep olursa, mehr-i muaccelin hepsi sâkıt olur, verilmez. Erkek boşarsa veya ayrılığa sebep olanı yaparsa, yarısı sâkıt olup yarısı verilir.

2. Mehr-i Müeccel: Verilmesi gecikebilen, sonra olabilen mehire denir. Bunun miktarı, nikâh yapılırken belli edilirse de, verilmesi üç şeyden biri hâsıl olunca vâcib olur ve hiçbir sebeple azalmaz. Mehr-i müeccelin verilmesini vâcib kılan üç şey, vaty (cinsi yakınlıkta bulunmak), halvet (bir evde yalnız olarak bir arada kalmak) ve ikisinden birinin ölmesidir. Bu üçünden biri hâsıl olunca, ödenmemiş muaccel mehr de sâkıt olmaz ve azalmaz. Vaty veya halvet hâsıl olunca, bütün mehr nikâhta kararlaştırılan vakti gelince veya ayrılık hâlinde tam olarak ödenir. Zevce ölünce, zevcenin vârislerine verir. Zevc ölünce, mirâsından zevcesine verilir.

Her iki mehir, nikâhta bildirilmedi ise, (Mehr-i misil) verilmesi lâzım olur. Mehr-i misil, kadının baba tarafından akrabasına verilen kadar olan mehire denir. Mehir vermemek şartı ile yapılan nikâh geçerli olup, kocanın mehr-i misil vermesi, lâzım olur.

Nikâhlanan kadın, mehrini kocasına, ölmüş ise vârislerine hediye edebilir. Kadının babası, kızının mehirini dâmâdına hediye edemez.

Mehrin değeri on dirhem gümüşten az olmaz. Peygamberimiz sallallahü aleyhi vesellem buyurdu ki: **"Mehrin en az miktarı, on dirhem gümüştür."** Mehrin çoğu için sınır yoktur. Erkek ve kadının aralarında anlaşarak tâyin edilen miktar adedince olur. Bugün gümüş para kullanılmayıp altın karşılığı olan kâğıt liralar kullanılmaktadır. Bunun için on dirhem, yâni yedi miskal ağırlığındaki gümüş değerinde olan bir miskal (beş gram, yâni üçte iki lira) altından az olamaz. Mehrin bir altından az olmaması, Fârisî **Cevâhir-ül-Fıkh** kitabında da yazılıdır. Daha az söylenirse, yine bir altın liranın üçte ikisi veya bu değerde söylemiş olduğu bir malı verilir.

MEHMED AĞA;

Osmanlı Devletinin Dârüssâde Ağalarından (İstanbul Vâlilerinden). Hayâtı hakkında fazla bilgi yoktur. Bıraktığı eserlerle tanınır. Yaptırdığı câmi avlusunda türbesi vardır. Vefâtına; "Mehmed'in ide pür-nûr kabrin ol Hadi" beytiyle târih düşürülmüştür. Vefât târihi Hicrî 999 (M.1591)dur.

İstanbul'da Çarşamba ile Draman arasında kendi ismi ile anılan câmi, Üçüncü Murâd Han (1574-1595) zamânında 1585'te Mîmâr Dâvûd tarafından yapılmıştır. Câminin avlusu yanında bir de sebili vardır. Ayrıca câminin karşısında bir Halvetî Tekkesi, Dârülhadîs ve yanında çifte hamam bulunmaktadır. Bu eserlerden bugün, yalnız câmi ve hamam faâliyette olup, diğerleri ortadan kalkmıştır. Arsası odun deposu yapılarak, hayır sâhibi Mehmed Ağaya büyük bir saygısızlık gösterilmiştir. Mehmed Ağanın bunlardan başka, Parmakkapı karşısındaki sebil, Divanyolu'nda ve Hoca Rüstem Mescidi karşısında bir medresesi, Üsküdar'daki iki mescidi bıraktığı eserler arasında en önemlilerindendir.

MEHMED AKALIN;

Türk dilinin son devir bilginlerinden. 1933 yılında Isparta ilinin Yalvaç kazasının Sücüllü köyünde doğdu. İlkokulu Sücüllü'de, ortaokulu Yalvaç'ta, liseyi Denizli'de okudu.

1953 yılında Yüksek Öğretmen Okulu imtihanlarını kazanarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne yazıldı. Türk Dili ve Edebiyatı sertifikalarının yanında, İran Dili ve Edebiyatı, Arap Dili ve Edebiyatı sertifikalarını da okuyarak, 1958 Şubatında mezun oldu. 1958 Nisanında Mardin Lisesi edebiyat öğretmenliğine tâyin edildi.

1959 Şubatında Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesine asistan oldu. 1961'de Almanya'ya gitti ve Prof. Dr. A. von Gabain'in derslerine devam etti. 1963 yılında yurda döndü.

1964-1966 yılında vatanî vazîfesini yaptı. **"Ahmedî, Cemşîd ü Hurşîd; İnceleme-Metin-İndeks"** adlı doktora tezini hazırlayarak, doktor ünvanını aldı.

1975 yılında **"Ahmedî'nin Eserleri Üzerinde Bir Gramer Denemesi"** adlı çalışmasıyle doçent oldu. 26.2.1979 târihindeEge Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesinde göreve başladı.

Aynı fakültede 22.1.1980-9.12.1982 târihleri arasında Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü başkanlığı yaptı. 5.8.1982 târihinde profesörlüğe yükseltildi. 19 Temmuz 1984 târihinde Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesine profesör olarak atandı.

1982 târihi ile Haziran 1991 târihleri arasında Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü başkanlığı yaptı. Ayrıca Türk Dil Kurumu, Bilim ve Yürütme Kurulu üyesiydi. Haziran 1991 târihinde İstanbul'da vefât etti. Karacaahmed Mezarlığına defnedildi. Çalışkan dürüst

vatansever bir dil âlimiydi.

Kitap ve makâle olarak belli başlı yayınları şunlardır.

Târihî Türk Şiveleri (1988), **Eski Türkçenin Grameri, Modern Lengüistiğe Giriş-İletişim ve Dil, Ahmedî, Cemşîd ü Hurşîdi, İnceleme-Metin-İndeks, Ahmedî'nin Eserleri Üzerinde Bir Gramer Denemesi** kitapları; **Köktürk Kitabelerinde Bir Kelime: "Öyür", Tabii Bilimler ve Dil Bilimi, Böğrüdelik Tatar Ağzı, Özbekçe, Kaygusuz Abdal'ın Gevher-nâmesi, Özbek Edebiyatı,** ise makâlelerinin belli başlılarıdır.

Ayrıca çeşitli kongrelerde bildiriler sunmuş ve konferanslar vermiştir.

MEHMED ÂKİF ERSOY;

İstiklâl Marşı şâiri. 1877 yılında İstanbul'da doğdu. Annesi Emine Şerife Hanım, babası Temiz Tâhir Efendidir. İlk tahsiline Emir Buhâri Mahalle Mektebinde başladı. İlk ve orta öğrenimden sonra Mülkiye Mektebine devam etti. Babasının vefâtı ve evlerinin yanması üzerine mülkiyeyi bırakıp Baytar Mektebini birincilikle bitirdi. Tahsil hayâtı boyunca yabancı dil derslerine ilgi duydu. Fransızca ve Farsça öğrendi. Babasından Arapça dersleri aldı.

Zirâat nezâretinde baytar olarak vazife aldı. Üç dört sene Rumeli, Anadolu ve Arabistan'da bulaşıcı hayvan hastalıkları tedâvisi için bir hayli dolaştı. Bu müddet zarfında halkla temasta bulundu. Âkif'in memuriyet hayatı 1893 yılında başlar ve 1913 târihine kadar devam eder. Memuriyetinin yanında Ziraat Mektebinde ve Dârulfünûn'da edebiyat dersleri veriyordu.

1893 senesinde Tophâne-i Âmire veznedârı M. Emin Beyin kızı ismet Hanımla evlendi.

Âkif okulda öğrendikleriyle yetinmeyerek, dışarda kendi kendini yetiştirerek tahsilini tamamlamaya, bilgisini genişletmeye çalıştı. Memuriyet hayatına başladıktan sonra öğretmenlik yaparak ve şiir yazarak edebiyat sâhasındaki çalışmalarına devam etti. Fakat onun neşriyat âlemine girişi daha fazla 1908'de İkinci Meşrutiyetin îlânıyla başlar. Bu târihten itibaren şiirlerini **Sırât-ı Müstakîm**'de neşretmeye başladı.

Âkif, yazı ve şiirlerini hiçbir zaman geçim kaynağı olarak görmedi. Buna rağmen onu memlekete tanıtan, halka sevdiren asıl vasfı şâirliğidir.

Birinci Cihan Harbi sırasında Berlin ve Necid'e (Arabistan) gitti. Çanakkale harbi, onun Berlin seyahati sırasında meydana gelmiş, şâir o günlerin ıstırap ve heyecanını orada yaşamıştır. Şâir, bu iki seyâhatiyle ilgili **Berlin Hatıraları** ve **Necid Çöllerinden Medîne**'ye adlı eserlerini yazmıştır. Harbin son senesinde, çok sevdiği dostu İsmail Hakkı İzmirli ile Lübnan'a gitti. (Bkz. İsmail Hakkı İzmirli)

Cihan Harbi 1918'de imzâlanan Mondros Mütârekesi ile nihayete erdikten sonra, galip devletler Türk vatanını parçalamak ve paylaşmak için dört taraftan saldırmağa başlamışlardı. Harpten son derece bitkin bir halde çıkan Türk milleti, vatanını müdâfaa için silâha sarıldı. Âkif, vatan müdâfaasının ehemmiyetini anlatmak için hutbelerle halkı, istiklâlini muhâfaza etmek için savaşmaya çağırdı. Anadolu'da millî mücâdele rûhunun yayılması üzerine, Anadolu'ya iltihâka karar verdi.

İstanbul'dan deniz yoluyla İnebolu'ya çıktı. Oradan Ankara'ya hareket etti. Konya isyanı üzerine Konya'ya gidip, ayaklanmanın bastırılmasında mühim rol oynadı. Sonra tekrar Ankara'ya döndü. Ankara'dan Kastamonu'ya giderek Nasrullah Câmiinde verdiği vaazlar neşredilerek memleketin her tarafına dağıtıldı. Sonra Ankara'ya döndü.

1920 târihinde Burdur Mebusu olarak Birinci Büyük Millet Meclisine seçildi. 17 Şubat 1921 günü **İstiklâl Marşı**'nı yazdı. Meclis 12 Martta bu marşı kabul etti. (Bkz. İstiklâl Marşı)

Zaferden sonra İstanbul'a geldi. Abbâs Halîm Paşanın dâveti üzerine 1923'te Mısır'a gitti. O kışı Mısır'da geçirip, baharda döndü. Artık her yıl kışı Mısır'da, yazı İstanbul'da geçiriyordu. Halîm Paşa geçimini karşılamayı taahhüt etti. Ertesi yaz İstanbul'a dönünce Diyanet İşleri Riyâseti tarafından Kur'ân-ı kerîmi tercüme etme vazifesi verildi. Âkif yıllarca çalıştı. Sonunda bu konudaki ilmî kifâyetsizliğini anlayarak vazgeçti.

1926 yılından îtibâren Mısır Üniversitesinde Türkçe dersleri verdi. Derslerden döndükce Kur'ân-ı kerîm tercümesiyle de meşgul oluyordu, fakat bu sırada siroza tutuldu. Önceleri hastalığının ehemmiyetini anlayamadı ve hava değişimiyle geçeceğini zannetti. Lübnan'a gitti. Ağustos 1936'da Antakya'ya geldi. Mısır'a hasta olarak döndü.

Hastalık onu harâb etmiş, bir deri bir kemik bırakmıştı. İstanbul'a geldi. Hastanede yattı, tedâvi gördü. Fakat hastalığın önüne geçilemedi. 27 Aralık 1936 târihinde vefat etti. Kabri Edirnekapı Mezarlığındadır.

Şahsiyeti: Mehmed Âkif'in **Sırât-ı Müstakîm** ve onun devâmı olan **Sebîl-ür-Reşâd** mecmuasında çıkan yüz kadar muhtelif makalesi, elli kadar tercümesi ve şiirleri vardır. Fakat Âkif günümüzün hatta Türk târihinin en önde gelen destan şâirlerinden biridir. Şiirleri edebiyat târihimizde büyük önem taşır.

Şiirlerinde bâzan düşünce, bâzan duygu ön plandadır. Aruzu en güzel şekilde kullanan şâirlerdendir. Şiirlerinde bir taraftan hürriyet, doğruluk, samimiyet, vatanseverlik, adâlet, istiklâl gibi ahlâkî kıymetleri telkin ederken, diğer taraftan cemiyetlerin çökme sebebi olan riyakârlık, münâfıklık, korkaklık, dalkavukluk, tenbellik, zulüm gibi fenalıklara şiddetle hücûm eder.

Mehmed Âkif yaşadığı devri bütün genişlik ve derinliği ile şiirlerinde yansıtmaya çalışmış bir Türk şâiridir. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde Türk milletinin içinde bulunduğu acıları, sevinçleri, ümidleri ve hayal kırıklıklarını manzum bir târih, bir roman, bir hikâye, bir destan havası içinde anlatmaya çalışmıştır. Eserlerindeki kişiler de aydın, cahil, yobaz, züppe, şehirli, dinli, dinsiz, sarhoş, gariban, külhanbeyi vs. gibi cemiyetin hemen her kesiminden insanlardır. Çevre olarak da saray, konak, câmi, sokak, bayram yeri, mevlit cemiyeti, savaş yeri, mahalleler, köhne evlerin odaları, oteller vs. şeklinde yaşadığı devrin bütün husûsiyetlerini aksettiren yerleri seçmiştir. Çalışma tarzı olarak, önce görüp incelemeyi, not ederek veya aklında tutarak ve sonra şiir taslakları kurup, onun üzerinde çalışmayı prensib edinmiştir. Müşâhade ve kompozisyona büyük önem vermiştir. Şiirinde kapalılık yok gibidir. Her şeyi açık açık yazmaya çalışmış, mübhem duygulardan, yüce ve fizik ötesi mefhumlardan ve süslü hayallerden uzak durmuştur. Kişilerini ve çevreyi resimvâri ve heykelvâri tasvirlerle anlatmıştır. Mehmed Âkif, muhtevâ yönünden edebî ekollerden realist, biçim verdiği değer bakımından parnasçı ve bâzı şiirlerinde de naturalist bir hava içindedir. Şiirlerinde şahsî üzüntüleri, arzu ve istekleri yok gibidir. Toplumun dertlerini konu edinmiş, onlar adına gülmeye ve ağlamaya çalışmıştır. Kötülerle, fakirlikle ve gerilikle mücadele esas gâyesidir.

Âkif, ahlâksız edebiyata düşmandır. Samimiyetsiz, sahte ve taklitçi olanları sevmemiştir. Şiirlerinde halk deyimleri, atasözleri, halk kelimeleri bol bol yer alır.

Şiirleri manzum hikâyeler, hitâbet şiirleri, lirik şiirler ve taşlama şiirleri şeklinde sınıflandırılabilir. Bunlardan manzum hikâyeleri sosyal konulu, hitâbet şiirleri didaktik muhtevalı, lirik şiirleri vatanî, millî ve dînî coşkunluklarla dolu, taşlama şiirleri de şakadan hicve kadar uzanan tenkitleriyle doludur.

Mehmed Âkif şiirlerini çoğunlukla kuralsız nazım şekliyle yazmıştır. Vezin olarak yalnız aruzu kullanmış, ama heceye de karşı olmamıştır. Üslûbu, şiirlerindeki olaydan ve fikirden daha önce göze çarpar. Süse ve yapmacığa kaçmadan yaşayan halk ifâdeleriyle kurulmuş, çekici bir anlatışı vardır. Halk dili ve üslûbunu hemen her şiirinde kullanmasına rağmen, bu konuda en çok muvaffak olduğu eseri **Âsım** oldu. Bol fiil ve sıfat kullandığı şiirlerinde aşırı sadelikten ve yapma dilden kaçınmış, Servet-i Fünûncuların ağır ve cansız lisanından da uzak durmuştur.

Şiirlerinde tahkiye, tasvir, hitap, muhâvere gibi bütün anlatım yollarını başarıyla kullanmıştır. Bilhassa muhâvere (karşılıklı konuşma) anlatım yolu onun şiirlerinin en önde gelen özelliklerinden olmuştur. İç âhenk, daha çok lirik şiirlerinde görünür. Fazla mecaz kullanmaktan kaçınmıştır.

Memleketin sosyal meseleleri, şâhit olduğu elem verici olaylar ve çilekeş Anadolu insanlarının hâlini sık sık şiirlerine konu edinerek ele almış, duygu ve düşüncelerini samimi ifâdesiyle dile getirmiş, çâre için çeşitli teklifler öne sürmüştür. Osmanlı Devletinin Tanzimâtın îlânıyla başlayan, meşrutiyet îlânlarıyla devam eden ve İttihat ve Terakki Partisinin iktidârı zamanında son hadde vardırılan yıkılışa götürücü hareketlerle kısa zamanda târih sahnesinden silinmesi, dünyâdaki Müslümanların ilim ve teknikte Avrupa'dan geri kalmış olması ve başsız kalarak herbirinin ayrı ayrı yollar tutup parçalanmaları karşısında, feryâd edici şiirleri vardır.

Mehmed Âkif milletini ve dînini seven, insanlara karşı merhametli bir mizaca sâhip, şâir tabiatının heyecanlarıyla dalgalanan, edebî bakımdan kıymetli şiirlerin yazarı meşhur bir Türk şâiridir. İstiklâl Marşı şâiri olması bakımından da "Millî Şâir" ismini almıştır. Ancak rastgele edindiği din bilgileriyle, zamânının ve çağın dertlerine şahsî fikirleriyle çâre aramaya kalkışması bâzı hatâlara düşmesine sebep olmuştur.

Bunun yanında Sultan İknci Abdülhamîd Hanın memleket için yaptıklarını anlamayıp onun şanına yakışmayacak iftiralarda bulunması; sicilli mason Mısır Müftüsü Muhammed Abduh'u övmesi; bir çalgıcının seslerini nidâ-yı ilâhîye benzetmesi beğenilmiyen belli başlı hususlarıdır.

Ahmed Dâvudoğlu, **"Dîni Tâmir Dâvâsında Din Tahribcileri"** kitabında diğer reformcular gibi, ilhâmını doğrudan doğruya Kur'ân-ı kerîmden almak istediğini bildirmektedir.

Eserleri:

Eserlerinin umûmî ünvanı **Safahât**'tır ve ilk eseri yalnız bu adı taşır. İkinci kitabının adı **Süleymaniye Kürsüsünde**'dir. Hakkın Sesleri üçüncü, **Fatih Kürsüsünden** dördüncü, **Hâtıralar** beşinci, **Âsım**

altıncı, **Gölgeler** yedinci kitabının adıdır. Bunlar, değişik târihlerde çeşitli kereler basılmış olup, hepsi birlikte **Safahât** adı altında da basılmıştır. **Safahât**'taki mısraların tamamı 12 bini bulur. Şiirlerinden İstiklâl Marşı, Bülbül, Ordunun Duası, Çanakkale gibileri bestelenmiştir.

Âkif, İstiklâl Marşı şiirini millet için yazdığını ifâde ederek Safahâtına almamıştır.

BERLİN HÂTIRALARI'ndan

Otel meğer o değilmiş, şimendüfer de kezâ...
Sokak mı benziyen az çok? Aman canım, hâşâ!

Meğer oteller olurmuş saray kadar mâmûr.
Adam girer de yaşarmış içinde, mestü huzûr.

Beş altı yüz odanın herbirinde pufla yatak...
Nasîb olursa eğer, hiç düşünme yatmana bak!

Sokakta kar yağadursun, odanda fasl-ı bahâr,
Dışarda leyle-i yeldâ, içerde nısf-ı nehâr!

Hiyât-ı nûrunu temdîd edip her âvize,
Fezâda nescediyor bir sabah-ı pâkize,

Havayı kızdırarak hissolunmayan bir ocak;
Ilık ılık geziyor, her tarafta aynı sıcak.

Gürül gürül akıyor çeşmeler, temiz mi temiz;
Soğuk da isterseniz var, sıcak da isterseniz.

Gıcır gıcır ötüyor ortalık temizlikten,
Sanırsınız ki zemininde olmamış gezinen.

Ne kehle var o mübârek döşekte hiç, ne pire;
Kaşınma hissi muattal bu itibâra göre!..

Unuttum ismini... Bir sırnaşık böcek vardı...
Çıkar duvarlara, yastık budur, der atlardı.

Ezince bir koku peyda olurdu çokça, iti...
Bilirsiniz a canım... Neyde? Neydi? Tahtabiti!

O hemşerim, sanırım, çoktan inmemiş buraya,
Bucak bucak aradım, olsa rasgelirdim ya!

.....

.....

Muhitin üstüne meyhâneler kusan bu gedik,
Kapanmak üzere iken başka rahneler çıktı;

Ayakta kalması lâzım ne varsa hep yıktı.
"Değil mi bir tükürük alna çarpacak tedib,

Ne hükmü var?" diye üç beş hâyâ züğürdü edib,
Bitirmek istedi ahlâkı, ârı nâmûsu;

Çıkardı ortaya, gezdirdi saksılar dolusu,
Hevâ-yı fuhşu kudurtan zehirli "Zambak"lar!

.....

.....

HÜRRİYET TAŞKINLIĞI Şiirinden

(İkinci Meşrutiyetin îlânı üzerine İstanbul'un manzarasını tasvir eder.)

Bir de İstanbul'a geldim ki bütün çarşı pazar
Nar'adan çalkalanıyor, öyle ya: Hürriyet var!..
Galeyân geldi mi, mantık savuşurmuş. Doğru:
Vardı aklından o gün her kimi gördümse zoru.
Kimse farkında değil, anlaşılan, yaptığının;
Kafalar tütsülü hulyâ ile, gözler kızgın.

Sanki zincirdekiler hep boşanıp zincirden,
Yakıvermiş de tımarhâneyi çıkmış birden!
Zurnalar şehrin ahâlîsini takmış peşine;
Yedisinden tutarak tâ dayanın yetmişine!
Eli bayraklı alaylar yürüyor dört keçeli;
En ağır başlısının bir zili eksik, belli!
Ötüyor her taşın üstünde birer dilli düdük.
Dinliyor kaplamış etrafını yüzlerce hödük!
Kim ne söylerse, hemen el vurup alkışlayacak...
–Yaşasın!
–Kim Yaşasın
–Ömrü olan.
–Şak! şak! şak!
Ne devâirde hükümet, ne ahâlide bir iş!
Ne sanâyi', ne maârif, ne alış var, ne veriş.
Çamlıbel sanki şehir: Zâbıta yok, râbıta yok;
Aksa kan sel gibi, bir dindirecek vâsıta yok;
"Zevk-i hürriyeti onlar daha çok anlamalı..."
Diye mekteplilerin mektebi tekmil kapalı!
İlmi tazyik ile tâlim, o da bir istibdâd..
Haydi öyleyse çocuklar, ebediyen âzâd!
Nutka gelmiş öte dursun hocalar bir yandan...
Sahneden sahneye koşmakta bütün şâkirdân,
Kör çıban neşterin altında nasıl patlarsa,
Hep ağızlar deşilip, kimde ne cevher varsa,
Saçıyor ortaya, ister, temiz, ister kirli;
Kalmıyor kimseciğin muzmeri artık gizli.
Dalkavuk devri değil eski kasâid yerine,
Üdebânız ana avrat sövüyor birbirine!

.....

ÇANAKKALE ŞEHİTLERİNE Şiirinden

Şu Boğaz harbi nedir? Varmı ki dünyada eşi?
En kesif orduların yükleniyor dördü, beşi.
Tepeden yol bularak geçmek için Marmara'ya
Kaç donanmayla sarılmış ufacık bir karaya.

.....

Ölüm indirmede gökler, ölü püskürmede yer;
O ne müthiş tipidir: Savrulur enkâz-ı beşer.
Saçıyor zırha bürünmüş de o nâmerd eller,
Yıldırım yaylımı tûfanlar, alevden seller.

Top, tüfekten daha sık, gülle yağan mermiler...
Kahraman orduyu seyret ki, bu tehdide güler!
Ne çelik tabyalar ister, ne siner hasmından;
Alınır kal'a mı göğsündeki kat kat îmân?

.....

Şühedâ gövdesi, bir baksana dağlar, taşlar...
O rükû olmasa, dünyâda eğilmez başlar.

.....

Ey şehid oğlu şehid isteme benden makber
Sana âğûşunu açmış duruyor Peygamber.

BÜLBÜL

Eşin var, âşiyânın var, baharın var, ki beklerdin;

Kıyâmetler koparmak neydi ey bülbül, nedir derdin?
O zümrüt tahta kondun bir semâvî saltanat kurdun;
Cihânın yurdu hep çiğnense, çiğnenmez senin yurdun.
Bugün bir yemyeşil vâdî, yarın bir kıpkızıl gülşen,
Gezersin, hânümânın şen, için şen kâinâtın şen.
.....

Neden öyleyse mâtemlerle eyyâmın perişândır?
Niçin bir damlacık göğsünde bir ummân hurûşândır.
Hayır... Mâtem senin hakkın değil... Mâtem benim hakkım...
Asırlar var ki aydınlık nedir, hiç bilmez âfâkım!
Tesellîden nasibim yok, hazan ağlar bahârımda;
Bugün bir hânümânsız serseriyim öz diyârımda!
Ne hüsrandır ki; Şarkın ben vefâsız kansız evlâdı,
Serâpâ Garba çiğnettim de çıktım, hâk-i ecdâdı!
Hayalimden geçerken şimdi fikrim herc ü merc oldu.
Selâhaddin-i Eyyûbî'lerin, Fâtihlerin yurdu...
Ne zillettir ki, nâkûs inlesin beyninde Osmân'ın;
Ezan sussun, fezalardan silinsin yâdı Mevlâ'nın;
Çökük bir kubbe kalsın mâbedinden Yıldırım Hânın;
Şenâatlerle çiğnensin muazzam kabri Orhan'ın
Ne heybettir ki; vahdetgâhı, dînin, devrilip taş taş,
Sürünsün şimdi milyonlarca me'vâsız kalan dindaş.
Dolaşsın sonra İslâmın haremgâhında nâmahrem...
Benim hakkım, sus eybülbül, senin hakkın değil mâtem!

MEHMED ÇAVUŞOĞLU;

edebiyat tarihçisi, şâir. Prof. Dr. 15 Ocak 1936 yılında Perşembe kazâsının Saray köyünde doğdu. İlk öğrenimini Saray'da bitirdi. Ordu Ortaokulundan mezûn oldu. Afyon'da liseye başlayıp İstanbul Haydarpaşa Lisesini bitirdi. 1956 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine devâm etti. Fakat tabiatı îcâbı Edebiyat Fakültesine geçti ve 1962 yılında mezun oldu. Aynı yıl, Eski Türk Edebiyatı Kürsüsünde Prof. Dr. Ali Nihâd Tarlan'ın yanına asistan girdi. 1966 yılında doktor, 1973'te doçent oldu. 1984 yılında Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne profesör tâyin edildi.

Çalışkan, hayat dolu ve cevvâl bir hoca olan Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu, çalışmalarının büyük kısmını İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde gerçekleştirdi. Buradaki meslek hayatını yurt dışına yansıttı ve Yugoslavya'nın Belgrad, Saraybosna, Piriştine, Üsküb ile Sovyetler Birliği'nin Moskova, Leningrad (Petersburg) ve Bakü gibi şehirlerinde konferanslar verdi; seminerlere katıldı. Prof. Valter Audreus ile çalışmalar yapmak üzere, 3 Eylül 1986 târihinde Fulbright bursuyla ABD'ye gitti. Bir sene kaldığı bu müddet içinde Washington Üniversitesinde Dîvân Edebiyatı metinlerinin kompütüre uygulanması için çalışmalar yaptı. 1987 yılında yurda döndü. 11 Temmuz 1987 târihinde, Balıkesir-İzmir yolunda geçirdiği bir trafik kazasında vefat etti.

Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu sâhası ile ilgili pekçok makale ve eser neşretti. Aynı zamanda şâirdi. Şiirlerinde hayâtı, köyü, mühim yer tutar. O, daha çok özlediği bir hayâtı yakalamaya çalışır ve bunu bir gerçekmiş gibi anlatır. Az çok Tanpınar tesiri görülür. Vezin olarak; serbest, hece ve aruz'u kullanır. Şâirliği tabiatında çocukluk yıllarından beri vardır. Dili en iyi şekilde kullanmıştır. Aldığı tahsil ile birlikte şiirine bir genişlik ve güzellik gelmiştir. O daha çok ebced hesâbı ile düşürdüğü târihleriyle tanınmıştır. Çoğu divan olmak üzere klâsik edebiyatımızla ilgili eserler yayınlamıştır. Makâleleri ile birlikte araştırma ve yayınlarının sayısı elliye yaklaşır. Ayrıca baskıya hazırladığı eserler de bulunmaktadır. Bir rubâîsi,

Her insanın ömründe bu günler vardır,
Mâzîye yerinmeler, hüzünler vardır.
Bir öyle bahâr gelir ki değme gitsin;
Ardınca, nesillerce düğünler vardır.

Eserleri:

Necâti Bey Dîvânı'nın Tahlîli (Ankara, 1971), **Necâti Bey Dîvânı'ndan Seçmeler** (İst., 1973), **Yahyâ Bey Dîvânı** (İst., 1977), **Amrî Dîvânı** (İst. 1979), **Vasfî Dîvanı** (İst., 1980), **Yusuf ve Zelîha** (Yahya Bey, İst., 1979), **Hayretî Dîvânı** (İst, 1981), **Dîvânlar Arasında** (Ankara, 1981), **Helâkî Dîvanı** (İst., 1982), **Yahya Bey ve Dîvân'ından Örnekler** (Ankara, 1983), **Hayâlî Bey ve Dîvân'ından Seçmeler**

(Ankara, 1987); çeşitli makale ve ansiklopedi maddeleri.

MEHMED EMİN ALPKAN;

fikir adamı ve gazeteci. Âilesi Horasan taraflarından gelip Anadolu'ya yerleşenAvşar boyuna bağlı bir obaya mensuptur. Babası Alpkanlardan Koca Mehmedoğlu Âmâ Latif Hoca, annesi Hacı Velilerden Zeliha Hanımdır.

1917 senesinde Konya'nın Taşkent (Pirlerkondu) kasabasında doğdu. Küçük yaşta babasını kaybettiği için herhangi bir tahsil göremedi ve bir mesleğe giremedi. Ama annesi onun millete ve vatana faydalı bir insan olması için çırpındı. Bir müddet annesinin yanında kalan MehmedEmin Alpkan, Fethiye'ye enîştesinin yanına gitti. Mâden işinde çalıştı. Daha sonra İzmir'e giderek seyyar satıcılık yaptı. 1930'larda kitapçılığa başladı. 1938'e kadar İzmir'de kaldı. Daha sonra İstanbul'a giderek çeşitli işlerde çalıştı. Deniz Yollarının Havuzlar Fabrikasına girdi. 1940'ta asker oldu. 1943'te terhis olduktan sonra aynı fabrikadaki işine tekrar başladı. 1945'te Cumâ namazına gittiği için işten çıkarıldı. Bakkallık yaparak hayâtını kazanmaya çalıştı. 1951 yılında zarar ettiği için bakkallığı bıraktı. Bir müddet Bahâriye Mensucat Fabrikasında çalıştı. 1959'da oradan ayrılıp biriketçilik yapmaya başladı.

Bu arada **Düşünen Adam** adlı bir dergide idâre müdürlüğünde bulundu. Daha sonra da matbaacılığa geçti. **Sabah** Gazetesi'nin kuruluşunda önderlik yaptı. Mehmed Yurttutmuş'un ısrarıyla **Bizim Anadolu** Gazetesi'ni kurarak imtiyaz sâhipliğini yüklendi. Gazetenin yayın hayâtına son vermesi üzerine **Türkiye** Gazetesi'nde vazife yaptı.

Müşâvir olarak vazife yaptığı sırada hastalandı. Ağır hastalığından hiç şikâyetçi olmadı. 29 Haziran 1990 târihinde İstanbul'da vefat etti.

Sıkıntılı ve imkânsızlıklar içnide bir hayat süren Mehmed Emin Alpkan, gönül verdiği milliyetçilik dâvâsının yılmaz savunucusuydu. "Hangi târihî şahsiyetleri seversiniz?" sorusuna; "Sahte kahramanlar hâriç bütün sevdiklerimi sıralamak, meseleyi çok şumüllü tutmamı îcâb ettirir. Başta Hazret-i Muhammed aleyhisselâm olmak üzere, Allah, vatan ve millet yolunda hizmet eden, bütün büyüklerimizi hürmet ve tâzimle severim!" diye cevap vermiştir.

MEHMED EMÎN TOKÂDÎ;

on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda yetişen Osmanlı âlimlerinin meşhûrlarından ve evliyânın büyüklerinden. İsmi, Mehmed Emîn bin Hasan Ömer Nakkâş Tokâdî'dir. Azîz Mahmûd Urmevî dervişlerinden bir zâtın oğludur. Lakabı Cemâleddîn, künyesi Ebü'l-Emâne ve Ebû Mansûr'dur. 1664 (H. 1075)te Tokat'ta doğdu. 1745 (H. 1158)te İstanbul'da seksen üç yaşında vefât etti. İstanbul'da medfûn evliyânın en meşhûrlarındandır. Kabri, Unkapanı'na inen cadde ile Zeyrek Yokuşunun kesiştiği tepe üzerinde, Soğukkuyu-Pîrî Paşa Medresesi Kabristanındadır. Kendisini vesîle edenlerin, yaptıkları duâların kabûl olduğu bilinmektedir.

Mehmed Emîn Tokâdî hazretleri ilim tahsîline memleketinde başladı. Sonra İstanbul'a gitti. Şeyhülislâm Mirzâzâde Şeyh Muhammed Efendiden uzun müddet ders alıp ilimde çok iyi yetişti. Yedikuleli hattât Abdullah Efendiden hat dersleri alıp, değişik hat çeşitlerinde mahâret sâhibi oldu. Reîsülküttâb makâmının yazı işlerinde, kâtiblik vazîfesi aldı. Bu arada talebelere ders verdi. Etrâfında pekçok talebe toplandı. Ali İzzet Paşa ve Yeğen Mehmed Paşa gibi meşhûr zâtlar da derslerine devâm ederlerdi. Bir müddet kâtiplik yaptığı Edirne'den hacca gitmek üzere ayrıldı. Ayrılırken kendisiyle görüşmek üzere dergâhına dâvet eden Kasabzâde Şeyh Muhammed Efendi ona yaradılıştan çok yüksek bir kâbiliyete sâhib olduğunu ve büyük nimetlere kavuşacağını müjdeledi. Mekke'ye varınca büyük velî Ahmed Yekdest Cüryânî'nin sohbetine gitmesini tavsiye etti.

1702'de Mekke'ye gidince ilk günü Kâbe'yi tavâf ve ziyâretle geçirdi. Ertesi gün sabah namazını kıldıktan sonra mübârek bir zâtın, talebeleriyle harem-i şerîfte sohbet ettiğini görünce, oturup dinledi. Sohbetten sonra dinlediği zât; "Hoş geldin Emîn Efendi." dedi. Bu zât Ahmed Yekdest hazretleri idi. Böylece asıl hocasına kavuşmuş oldu. Üç sene derslerine ve sohbetlerine devâm edip tasavvufta kemâle erdi. Sonra İstanbul'a döndü. İstanbul'da beş sene talebelere ders verdi. Daha sonra Ahmed Yekdest hazretlerinin kıymetli talebesi Muhammed Kumul Efendi ile birlikte vazîfeli olarak Kudüs'e gitti. Bu seyâhati sırasında hadîs âlimlerinden Ahmed Nahlî Mekkî'den, hadis ilminde icâzet aldı. Kudüs'te bir sene kaldıktan sonra Mekke'ye gitti. Muhammed Kumul Efendi, Mekke su yollarının tâmiri vazîfesini yürütüyor; Mehmed Emîn Efendi de kâtiblik yapıyordu. Birlikte Medîne'ye giderek, Dârüsseâde ağası Hacı Beşir Ağa ile tanıştılar.

1717 senesinde Hicaz'dan İstanbul'a dönünce, bir müddet Ebû Eyyûb-el- Ensârî hazretlerinin türbesinde türbedârlık yaptı. Daha sonra Peygamber efendimizin mübârek türbesinde hizmet etme vazîfesi verildi. Bu hizmetlerinden sonra İstanbul'a dönüp ilim öğretmekle meşgûl oldu. Pekçok âlim yetiştirdi. Müstakimzâde Süleymân Sâdeddîn Efendi ve Seyyid Yahyâ Efendi talebelerinin

meşhûrlarındandır.

Evliyânın meşhurlarından İsmâil Hakkı Bursevî hazretleri, vefâtına yakın bir zamanda talebelerinden İvaz Mehmed Paşa, Yeğen Mehmed Paşa ve El-Hac Ahmed Paşayı, Mehmed Emîn Tokâdî hazretlerine gönderip, bunların tasavvufta yetiştirilmesini ricâ etmişti. Bu ricâyı kabul edip, gönderilen kişilerle ilgilendi. Bunlardan Sultan Birinci Mahmûd Hanın sadrâzamı olan Yeğen Mehmed Paşa, çeşitli devlet hizmetlerinde bulundu ve 1737 senesinde Avusturya (Nemçe) Seferine iştirâk etti.

Mehmed Emîn Tokâdî hazretlerinin 1745 senesinde göğsünde ve sırtında önce sivilce olarak çıkan, daha sonra çıban hâlini alan şîrpençe çıbanının verdiği rahatsızlık neticesinde İstanbul'da vefât etti. Cenâzesini talebelerinden baklalı Câmii İmâmı El-Hâc Muhammed Efendi yıkadı, kefenledi. Cenâze namazı Fâtih Câmiinde kılındı. Tabutu kalabalık sebebiyle parmaklar üzerinde taşınarak evinin yakınında bulunan Pîrî Paşa Medresesi yanındaki kabristana defnedildi.

Buyurdu ki:

"Kişi bu dünyâya geliş sebebini ve bundan maksadın Allahü teâlâya kulluk yapmak olduğunu bilmelidir. Can bedende iken mârifetullahı isteyip, dünyâ ve âhiret saâdetine mazhar olmalıdır."

"Dünyâ dostu, mal dostu, güzellik dostu ve diğer şeylerin dostu çoktur. Allah dostu, iksîr-i âzam (her derde devâ) gibi nâdir bulunan çok kıymetli bir şeydir."

Yine buyurdu ki:

"Bir nefeste iki nîmet vardır. Bunun için her nefeste iki şükür lâzımdır. Yirmi dört saatin her saatinde bin nefes ve her nefese iki şükür olmak üzere kırk sekiz bin şükür olur. Bir insan bütün işlerini bıraksa, "şükür şükür" diyerek Allahü teâlâya hamd ve şükretse, yine şükrün hakkını edâ edemez. Mâlûm oldu ki, Allahü teâlâya şükrün binde birini edâ edemez".

Mehmed Emîn Tokâdî hazretleri insanlara rehberlik edip onları İslâmın güzel ahlâkı ile süslerken, bir taraftan da kıymetli eserler yazdı. Bu eserlerinden bir kısmı şunlardır: **İrşâd-üs-Sâlihîn, Risâlet-ül-Etvâr, Şerh-i Kasîde-i Askalânî, Suâl-Cevâb, Metâli-ül-Meserrât Tercümesi, Savâik-ul-Muhrika Tercümesi, Risâle-i Sülûk** ve diğerleri

---

MEHMED EMİN YURDAKUL;

milliyetçilik ve halkçılık üzerine yazdığı heyecanlı şiirleriyle ün yapmış Türk şâiri. 1869 yılında İstanbul Beşiktaş'ta doğdu. Babası balıkçı Sâlih Reis idi. İlk tahsilini Beşiktaş Sıbyan Mektebinde yaptı. Daha sonra Beşiktaş Askerî Rüşdiyesini bitirdi. İdâdîyi bitirmeden Mülkiye Mektebine girdi ve bir süre sonra ayrıldı. Bir ara hukuk Mektebine devam etti.

Mehmed Emin, Sadâret Kaleminde bir süre maaşsız çalışmış, Sadrazam Cevdet Paşaya takdîm ettiği (1890) **Fazilet ve Asalet** isimli eserinin beğenilmesi üzerine aynı yere Rüsûmât Tahrîrât kalemi Müsevvitliğine tâyin edildi ve 1893'te Rüsûmât Evrak Müdürü oldu.

Uzun süre Rüsûmât Evrak Müdürlüğünde kalan Yurdakul, 1907 yılında gizli bir cemiyet olan İttihat ve Terakkî ile münasebet kurması ve idâre aleyhine, şiirlerinde yansıttığı fikirleri sebebiyle Erzurum'da vazifelendirildi. İkinci Meşrutiyet îlân edilmeden önce Rüsûmât Nâzırlığı vazifesiyle Trabzon'a nakledildi. Meşrutiyetin îlânından sonra 1908'de kısa bir süre Bahriye Nezâreti Müsteşarlığı, 1909'da Hicaz, 1910'da Sivas Vâliliğinde bulundu. İstifâ edip İstanbul'a döndüğünde **Türk Yurdu** Mecmuasının imtiyazını alarak; İttihat ve Terakki Partisiyle ihtilaflarına rağmen, dergiyi yayınladı. Türk ocağının kurucuları arasına katıldı. Fakat aynı anda 1911'de Erzurum Vâliliğine tâyin, 1912 senesinde emekliye sevk edildi.

1914 yılı başlarında Musul Mebusu olarak Osmanlı Meclis-i mebusanı (Mebuslar Meclisi)na girdi. Kurtuluş Savaşı yıllarında Ankara'ya geçen Yurdakul, daha sonra Şarkikaraağaç, Urfa ve İstanbul milletvekilliklerinde bulundu. İstanbul Milletvekili iken 14 Ocak 1944'te öldü.

Mehmed Emin, ilk şiirini 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında yayınladı. "Ben bir Türküm, dînim, cinsim, uludur." mısraı ile başlayan, kendisinden öncekilerden dil, konu ve anlatım bakımından tamâmen farklı olan "Cenge Giderken" isimli şiiriyle meşhur oldu. 1898 yılında yayınladığı **Türkçe Şiirler** adlı eseriyle iyice tanındı.

Mehmed Emin, Osmanlı Devleti üzerinde içte ve dışta akıl almaz oyunların oynandığı, huzursuzlukların birbirini takib ettiği buhranlı bir dönemde yaşamıştır. Edebi şahsiyetinin meydana gelmesinde, âilesinin tesiri yanında, yaşadığı yılların sosyal ve siyâsî durumu da rol oynadı. Edebiyat hayatına atılması, milliyetçilik akımının geliştiği bir döneme rastlamıştır.

Konusunu halkın dert ve ızdıraplarından alan, halk için halk diliyle yazdığı şiirleriyle "Millî Edebiyat"

akımının öncüsü olmuş ve yeni bir çığır açmıştır. Mehmed Emin, Türk şiirinde sanatçı kişiliği ve edebî yönü zayıf olmakla birlikte, "Ben bir Türküm, dînim, cinsim uludur." mısralarıyla, Türklüğünü haykıran bir şâir olarak, kendisinden sonra gelecek türkçülerin "lideri" olma vasfını kazanmıştır.

Mehmed Emin Yurdakul'un şiirleri, sanat değerinden ziyâde, edebiyatımıza getirdiği yeni dil ve duyuşlar, yeni temalar bakımından incelenir. pek az şiirinde mısra güzelliğine ve kompozisyon gücüne ulaşmıştır. Hece veznini kullanmışsa da halk şâirlerinin işlediği, yedili-onbirli gibi vezinleri dururken, şiirini iyice nesirleştiren on altılı, on dokuzlu kalıpları fazlaca kullanmıştır. Deyişleri yapmacık ve kuru hissini vermiştir. Şâirin 1899'da yayınladığı Türkçe Şiirler kitabı, devrin önde gelen edebiyatçılarının methiyelerini kazandığı gibi bir hayli taraftar da toplamıştır. Bâzı müsteşrikler tarafından da Türk Edebiyatında millî bir sadâ olarak değerlendirilmiştir. Mehmed Emin Yurdakul, bir fikir adamı değil, bir ideal ve sanat adamıdır. Fikir târihine ve fikrî eserlere derinlemesine nüfuz ederek, sağlam ve temel ölçüler sâhibi olacak tarzda sistemli bir tahsil görmediğinden, bizzat yaşadığı meşrutiyet devirlerinin çok tekrarlanan sloganları "Türkçülük- İslâmcılık-Asrîlik" fikirlerini benimsemiş ve yaymaya çalışmıştır. Bu üç unsur arasında bağ kurmaya ve üçünün bir sentezini yapmaya uğraşmıştır. Fikir yapısının temelini teşkil eden Türkçülük, bu sentezde ön sırayı almış, İslâmiyeti ve asrın îcaplarını buna göre değerlendirme gayretine düşmüştür. Fikrî yapısının bu şekilde teşekkül etmesinde, İslâm dünyâsında kavmiyyetçilik ve dinde değişiklik fikirleriyle tanınan ve mason olduğuna fetva verilmiş olan Cemâleddin-i Efgânî (Bkz. Cemâleddin-i Efgânî) ile beraberliğinin ve yakınlığının büyük tesiri olmuştur. Efgânî'nin ırkçı yönde Mehmed Emin'e, İslâmî reform yönünde Mehmed Âkif'e tesiri büyüktür. Onun bu düşünceleri esâsen Osmanlı Devletinin asırlardan beri sürdürdüğü devlet anlayışına olduğu kadar, bu anlayışın birinci kaynağı olan İslâmiyete de birçok bakımlardan ters düşmüştür. Bu sebeple Mehmed Emin ve fikirleri, Osmanlı Devletinin varlığı tamamen son buluncaya kadar ancak belli fikrî mahfellerde ve parti ocaklarında taraftar toplayabilmiştir.

Eserleri:

Fazîlet ve Asâlet (1890)**, Türkçe Şiirler** (1898)**, Türk Sazı** (1914)**, Ey Türk Uyan** (1914)**, Tan Sesleri** (1915)**, Ordunun Destanı** (1915)**, Dicle Önünde** (1916)**, Turana Doğru** (1918)**, Zafer Yolunda** (1918)**, İsyan ve Duâ** (1918)**, Türk'ün Hukuku** (1919)**, Aydın Kızları** (1919)**, Mustafa Kemâl** (1928)**, Ankara** (1939)**.**

CENGE GİDERKEN'den

-Yurdumun Koçyiğitlerine-
Ben bir Türküm, dînim, cinsim uludur,
Sînem, özüm ateş ile doludur,
İnsan olan vatanının kuludur.
Türk evlâdı evde durmaz giderim.
Muhammed'in kitâbını kaldırtmam;
Osmancık'ın bayrağını aldırtmam;
Düşmanımı vatanıma saldırtmam.
Tanrı evi vîran olmaz, giderim.

.....

.....

Ak gömlekle göz yaşımı silerim;
Kara taşla bıçağımı bilerim;
Vatanım-çün yücelikler dilerim.
Bu dünyâda kimse kalmaz, giderim.

MEHMED HAN-I (Bkz. Çelebi Mehmed)

MEHMED HAN-II (Bkz. Fâtih Sultan Mehmed)

MEHMED HAN-III;

Osmanlı sultanlarının on üçüncüsü, İslâm halifelerinin yetmiş sekizincisi. 1566 târihinde Manisa'da doğdu. Babası Üçüncü Murad Han, annesi Sâfiye Vâlide Sultandır. Şehzâdeliğinde; yüksek din, fen, idarî ve askerî ilimleri, kıymetli âlimlerden öğrenerek yetiştirildi. İlk hocası İbrahim Cafer Efendidir. Haydar Efendi, Pir Mehmed Azmi Efendi, Sultan Selim Medresesi Müderrisi Nasûh Nevâli Efendiden

ders aldı. Târihe geçen muhteşem bir merasimle sünnet edildi. 1583'te Manisa sancağı Vâliliğine tâyin edildi. Kumandanlık ve devlet idâresi siyâsetini iyice öğrenmek için Manisa'ya gönderildiğinde yanına müderrisi Nasûh Nevâli Efendi, lalası Sipahi Bey ile Defterdar Baş ruznâmecisi Hasan Beyzâde, Nişancı Lala Mehmed Paşa, Reisülküttâb olarak da Abdurrahman Çelebi ve diğer vazifeliler verildi. 1595'in Ocak ayına kadar Manisa'da vâlilik yaptı.

Babası Üçüncü Murâd Hanın vefatından on bir gün sonra 17 Ocak 1595 târihinde Manisa'dan İstanbul'a gelip, sultan îlân edildi. İlk icrââtı, devlet ve saltanatın emniyetini kuvvetlendirip, tâyinlerde bulunmak oldu. Ulemâdan Sadeddin Efendiyi hocalığına, Ferhad Paşayı Sadrâzamlığa, Halil Paşayı da Kaptan-ı deryalığa tâyin etti. 1593'ten beri devam eden Avusturya harpleri esnasında, papa Sekizinci Clément'in teşvik ve propagandalarıyla, ahâlisi Hıristiyan olan Osmanlı Devletine tâbi Erdel, Eflâk ve Boğdan Voyvodalıkları Türklere karşı isyân ettiler. Sadrâzam Ferhâd Paşa, Eflak Seferi için Serdâr-ı ekrem tâyin edildi. 14 Mayıs 1595'te Eflak ve Boğdan'ın imtiyazlı prenslik statüsü kaldırılıp vilâyet hâline getirilerek, vâliler tâyin edildi. Papa'nın çağrısıyla Almanya, Avusturya, Belçika, Bohemya, İtalya, Macaristan'dan toplanan elli bin piyâde ve yirmi bin süvâriden meydana gelen Hıristiyan ordusu, Avusturyalı Prens Mansfeld emrinde yardıma geldiğini haber alan Eflak Voyvodası Mihail, binlerce Müslümanı kılıçtan geçirip, her yeri harâb etti. Prens Mansfeld, 1 Temmuz 1595'te Osmanlı idâresindeki Macaristan'ın Estergon Kalesini kuşattı. Serdâr-ı ekrem Ferhâd Paşanın ve eski Vezir-i âzam Koca Sinan Paşanın taraftarları seferde bozgunculuk yaptılar. Ferhâd Paşa vazifesinden alınarak, Koca Sinan Paşa tekrar Vezir-i âzam ve serdarlığa getirildi. birbiri ardına gelen felaketler ve ölümler sebebiyle düşman karşısında kesin zafere gidilemedi. Sadrazamlardan Ferhâd Paşanın îdâmı, Lala Mehmed ve Koca Sinan Paşaların vefatları ve 27 Ekim 1595 Köprü Faciasıyla Akıncı Ocağının çok zarar görmesi neticesinde, Estergon, Vişegrad, Tegovişte, Yergöğü düşman eline geçti. Hıristiyanlar yerli ahaliye ve esir kumandanlara insanlık dışı fiillerde bulundular. Önemli devlet adamları ile 3500 asker, Voyvoda Mihail tarafından kazığa vuruldu.

Eflâk ve Macaristan cephelerinde, Osmanlı şehirlerinin düşman ordularınca yıkılıp, yakılması, ahâlinin kılıçtan geçirilmesine son vermek için Üçüncü Mehmed Han, Vezir-i âzam Dâmâd İbrahim Paşanın da tavsiyesiyle 20 Haziran 1596 târihinde Eğri Seferine çıktı. Üçüncü Mehmed Hanın, ordusunun başında bizzât sefere çıkması askerleri coşturdu. Müslümanları zulümden kurtarmak için cihâd aşkı ve şevkiyle Edirne, Filibe, Niş, Belgrad yolundan Sirem'e gelindi. 26 Ağustos 1596 târihinde Sirem'deki Salankamen Kalesindeki harp meclisinde, isyân hâlindeki Erdel üzerine mi yoksa Avusturya işgalindeki Macaristan topraklarına mı sefer edilmesi müzakeresi yapıldı. Eğri'nin askerî strateji bakımından daha fazla kıymet arz etmesinden, Avusturya Cephesi hedef tâyin edildi. 21 Eylül 1596 târihinde Macaristan topraklarındaki Eğri Ovasına gelen Sultan Mehmed Han, Otağ-ı Hümâyuna yerleşti. 24 Eylül 1596 târihinde başlatılan Eğri Kalesi kuşatmasında, 4 Ekim'de dış kalenin fethinden sonra iç kale de 12 Ekimde vire ile teslim oldu. Eğri'deki Avusturya askeri cezalandırıldı. Şehrin en büyük kilisesi câmiye çevrilerek, 18 Ekim Cumâ günü Türk-İslâm an'anesince Sultan Mehmed Han, Cumâ namazını burada kıldı.

Eğri fâtihi Sultan Üçüncü Mehmed Han, 23 Ekim 1596 târihi Harp meclisi kararınca ileri harekâta devam etti. 24 Ekim 1596 târihinde, Haçova'da Alman, Avusturya, Çek, Fransız, İspanya, İtalyan, Leh, Macar, Papalık askerlerinden meydana gelen 300.000 mevcutlu Hıristiyan ordusuyla karşılaşıldı. 100-110.000 mevcutlu Osmanlı ordusu, 25 Ekim günü başlayan Haçova Meydan Muhârebesinde 26 Ekimde düşman ordusunu mağlub etti (Bkz. Haçova Meydan Muhârebesi). Haçova'da büyük bir zafer kazanılmasının ardından, 22 Aralık 1596 târihinde İstanbul'a dönüldü. İstanbul'da Eğri ve Haçova zaferleri sevinciyle, üç gün üç gece merâsim ve şenlikler yapıldı. Şâir Bâkî dâhil birçok divan şâirleri Sultan'a kasideler, manzum târihler ve zafernâmeler sundular. Avusturya cephesine Satırcı Mehmed Paşa Serdar-ı ekremliğe tâyin edildi.

Osmanlı Devletinin Avrupa cephesinde harplerle uğraşmasını fırsat bilen İran Safevî Devleti Anadolu'da, önce propaganda faaliyetlerini başlatıp, isyanlar çıkarttı (Bkz. Celâlîler). Celâlî isyanları denilen bölücü ve yıkıcı faaliyetlerin ardından, Safevîler, Osmanlı Devleti hududuna saldırdılar. Avusturya ve İran cephelerini hall etmek çârelerini araştıran Üçüncü Mehmed Han, 1603 yılında 21/22 Aralık gecesi vefât etti. Ayasofya Câmii bahçesindeki türbesine defnedildi.

Sultan Üçüncü Mehmed Han çok nâzik, halîm selîm, vakûr, kerîm bir şahsiyete sâhipti. Sancakbeyliğinden saltanata gelen son Osmanlı pâdişahıdır. Bütün Osmanlı pâdişahları gibi iyi bir şâir olup şiirlerinde Adlî mahlasını kullanırdı. Beş vakit namazını dâimâ cemâatle kılardı. Devrin kaynakları dindârlığını, hazret-i Muhammed (sallallahü aleyhi ve sellem), Dört Halife, Eshâb-ı kirâm ve âlimlere hürmetini yazar. Bunların adı bahsedildiği an hürmeten ayağa kalkardı. İçkiyi sıkı yasak edip, bütün meyhâneleri kapattı.

Osmanlı sultanlarının on dokuzuncusu, İslâm halifelerinin seksen dördüncüsü. Babası Sultan İbrahim Han olup, annesi Hadice Turhan Sultandır. 1642'de 1/2 Ocak gecesi, İstanbul'da doğdu. Doğumuna çok sevinilip donanma şenlikleri yapıldı. Şehzâdeliğinde, İmâm-ı Şâmi Yûsuf Efendi, Şâmi Hüseyin Efendi ve diğer kıymetli hocalardan ders alarak yetiştirilmeye başlandı. Tahsil, terbiye ve talimini, 7 yaşındayken (8 Ağustos 1648) sultan olduktan sonra da devam ettirdi.

Sultan Dördüncü Mehmed Hanın çocukluğundan, devlet kademelerindeki nüfuz sâhipleri istifâde etti. Bunlardan bâzılarının kötü idâreleri ve ehil olmayanların işbaşına getirilmeleri neticesi devletin mâlî, mülkî ve askerî durumu sarsıldı. Saltanatının ilk yıllarındaki iç ve dış hâdiseler, 15 Haziran 1656 târihinde Köprülü âilesinden Mehmed Paşanın sadrâzamlığa tâyinine kadar devam etti. Köprülü Mehmed Paşanın sadârete (başbakanlığa) gelmesiyle, Dördüncü Mehmed Han devrinde esaslı ıslâhâtlar yapılıp, İstanbul'da ve ülke içinde asâyiş sağlandı. Ordu ve donanma kuvvetlendirildi. Çanakkale Boğazı girişine kadar gelen Venedik ve diğer Hıristiyan devletlerin gemileri, 19 Temmuz 1657'de kaçırıldı. Bozcaada ve Limni düşman işgalinden kurtarıldı. Âsi Erdel prensi üzerine sefere çıkılarak, 1 Eylül 1658'de Yanova Kalesi ele geçirildi. Erdel, harp tazminâtı vermeyi ve on beş bin altınlık haracı, kırk bin altına çıkarmayı kabul etti. Kırım Hanı Mehmed Giray, Rusları 12 Temmuz 1659'da Konotop'ta mağlûb ederek, elli bin esir alıp, yüz yirmi bin Rusu imhâ etti.

Dördüncü Mehmed Han, Köprülü Mehmed Paşanın iç ve dış işlerindeki başarılı icraatlarını takdir ederek, onun vefâtından sonra oğlu Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşayı, 30 Ekim 1661'de Sadrazamlığa tâyin etti. Osmanlı hududunu ihlal eden Avusturyalılar üzerine 12 Nisan 1663'te sefer açılarak, Serdar-ı ekremliğine Fâzıl Ahmed Paşa getirildi. 1663'te baylayan Avusturya harpleri, 10 Ağustos 1664 Vasvar Antlaşmasıyla neticelendi. Arâzi bakımında olduğu gibi askerî ve siyâsî yönden de kârlı çıkılan Avusturya Seferinden sonra, 1666 yılında Girid Seferine çıkıldı. Fâzıl Ahmed Paşa, Girid Adasının Kandiye Kalesini kuşatırken, fethin gecikmesi üzerine, Sultan Dördüncü Mehmed Han, 18 Ağustos 1668'de sefere çıktı. Sultan Mehmed Han Girid'e geçmek üzere Eğriboz'a giderken, Kandiye'nin fethi haberi verilince geriye döndü. Lehistan Kralının, Osmanlı himâyesini kabul eden Ukrayna Kazaklarına saldırması üzerine, Lehistan'a sefer açıldı. 4 Haziran 1672 târihinde Birinci Lehistan Seferine çıkan Dördüncü Mehmed Han, 27 Ağustos'da Kamaniçe'nin teslim alınması neticesinde Osmanlı ordusuyla birlikte süratle Podolya'ya girdi. Lehistan Kralı anlaşma istedi. 18 Ekim 1672 Bucaş Antlaşmasına göre; Podolya Osmanlı Devletine, Ukrayna Türk himâyesini kabul eden Kazak Beyine verilecekti. Lehistan, yıllık 220.000 altın haraç vermeyi kabul etti. Papa ile Almanya'nın yardım teklifi üzerine tesir altında kalan Lehistanlılar, Bucaş Antlaşmasını ihlâl ettiler. 7 Ağustos 1673'te İkinci Lehistan Seferine çıkan Dördüncü Mehmed Hanın Ukrayna'ya girmesiyle Lehliler, tekrar anlaşma istediler. 27 Ekim 1676 Zorawno Antlaşmasıyla Podolya ile Ukrayna Osmanlı Devletine bırakıldı.

Sultan Dördüncü Mehmed Han, Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşanın 1676 Kasım ayı başında vefâtıyla Merzifonlu Kara Mustafa Paşayı sadrâzamlığa getirdi. 1677'de Ukrayna'nın Rus istilâsına uğramasıyla, Lehistan serdârı İbrahim Paşa ile Kırım Hanı Selim Giray, Kazakların merkezi olan Çehrin Kalesini kuşattılar. 1678 baharında Rusya Seferine çıkan Dördüncü Mehmed Han, yol üzerindeki Silistre'den sonra yerine sadrıâzam Mustafa Paşayı gönderdi. İki yüz bin Rus, Alman, Kazak ve diğer milletlerden meydana gelen müttefik düşman kuvvetlerinin müdâfaa ettiği Çehrin Kalesi, Osmanlı ordusunun yaptığı şiddetli taarruzlara dayanamayarak, 1677 yılı Ağustos ayının 20/21. günü gecesi düştü. Şiddetli topçu ateşi sebebiyle kalede çıkan yangında düşman ordusu, yanarak veya can havliyle atıldıkları, nehirde boğularak yok oldu.

1680 yılında Rusların harp hazırlıkları haberi alındığında Dördüncü Mehmed Han 29 Ekim 1680'de İkinci Rus Seferine çıktı. Osmanlı seferinden çok korkan Ruslar, Sultân'ın Edirne'ye gelmesiyle, Kırım Hanı Murâd Giray vâsıtasıyla anlaşma istediler. 11 Şubat 1681'de imzâlanan Osmanlı-Rus Antlaşmasına göre; iki devlet arasında Özi Nehri hudut kesildi. Avusturya Kralının Macar milliyetçilerini imhâ hareketine karşı, Macarlar, Osmanlılardan yardım istedi. Sultan Mehmed Han, 9 Ocak 1682'de Macar milliyetçilerinin lideri Tökeli İmre'yi Orta Macaristan Kralı tanıdı. Mehmed Han Tökeli İmre'ye mücevher bir topuz, Budin Beylerbeyliğine de Hatt-ı Hümâyun göndererek yardım edilmesini ve yeni krallığın Avusturyalılardan kurtarılmasını emretti. Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa, Tökeli İmre'nin yardım istemesiyle, 27 Temmuz 1682'de, Orta Macar Seferine çıktı. 15 Ağustos 1682'de Orta Macaristan'ın merkezi olan Kaşa Kalesi fethedilerek, Tökeli İmre, Macar milliyetçilerinden on iki bin gönüllü askeriyle krallık tahtına oturtuldu.

Yabancı devletlere karşı tavizsiz bir siyâset tâkip eden Vezir-i âzam Kara Mustafa Paşa, Fransız gemilerinin Sakız Adasında küstahca davranmasını protesto ederek, Fransa Kralından tazminât aldı. Avusturya'nın tekrar tekrar antlaşma istemesine rağmen, devamlı tecavüzkâr bir siyaset takip etmesi üzerine, Dördüncü Mehmed Han, 12 Ekim 1682'de sefere çıktı. Avusturya Seferinde Sultan'ın Belgrad'da kalmasıyla, Sadrâzam Kara Mustafa Paşaya Serdar-ı ekremlik vazifesi verildi. Papalığın Avusturya'ya yardım ederek Lehistan'la ittifak kurması üzerine, 27 Haziran 1683 târihindeki Harp meclisinde Viyana'nın fethine karar verildi. 14 Temmuz 1683'te Avusturya'nın merkezi Viyana

Osmanlılarca ikinci defa kuşatıldı (Bkz. Viyana Kuşatmaları). Serdar-ı ekrem Kara Mustafa Paşanın Viyana kuşatmasını kaldırıp, geri çekilmesiyle, 15 Aralık 1683'te sadrâzamlığa Kara İbrahim Paşa tâyin edildi. Dördüncü Mehmed Han, Osmanlı Devletini en geniş hudutlara kavuşturmasından sonra, 1683 geri çekilişiyle mevziî harpler kazanılmasına rağmen Macaristan elden çıktı. Dalmaçya kıyıları ve Yunanistan, Venediklilerin tecâvüzüne uğradı. Avrupa devletleriyle muhârebeler, 26 Ocak 1699 târihinde imzâlanan Karlofça Antlaşmasına kadar devam etti. Antlaşmadan on iki yıl önce 8 Kasım 1687 târihinde Dördüncü Mehmed Han tahttan indirilmişti. Otuz dokuz yıl Osmanlı sultanlığı yapan Dördüncü Mehmed Han, 6 Ocak 1693 târihinde, vefâtına kadar Edirne'de oturdu. Vefât edince İstanbul'a getirildi ve Yeni Câmi yanındaki annesi Turhan Vâlide Sultanın türbesine defnedildi.

Osmanlı Devletinde Kânûnî Sultan Süleyman Handan sonra en fazla tahtta kalan pâdişah Dördüncü Mehmed Handır. Yaratılışı icâbı mutedil, kadirşinas, vefâkâr olup, verdiği söze sâdık bir şahsiyete sâhipti. Ava, edebiyata, târihe merakı olup, sohbet dinlemeyi severdi. Dindardı, beş vakit namazını cemaatla kılardı. İçkiyi ve imâlatını yasakladı. Dîne sonradan karıştırılan bütün hususların kaldırılması için uğraştı. Kahvehâneleri kapattırıp, oyuncu ve çalgıcıları İstanbul'dan uzaklaştırdı. Sadrâzamlığı Köprülü âilesine verip, idârede serbest bıraktı. Kendisi de, savaşlardan zaman kaldıkça çok sevdiği sürek avlarına devam etti. Ava merakından dolayı "Avcı" lakabı verildi. Zamanında Osmanlı Devleti en geniş hudutlarına kavuşarak, dünyâ siyâsetinde faal rol oynadı.

Dördüncü Mehmed Han devrinde, kıymetli ilim adamları ve sanatkarlar yetişti. Her sâhada kıymetli eserler yazıldı. Mehmed Bahaî, Abdülaziz, Tulumcuzâde Abdurrahman, Memikzâde Mustafa, Hocazâde Mes'ud, Hanefî, Balizâde Mustafa, Bolevî Mustafa, Mehmed Esirî, Sunizâde Mehmed Emin, Minkarîzâde Yahya, Çatalcalı Ali, Ankaralı Mehmed Emin, Debbağzâde Mehmed Efendiler şeyhülislâmlık yaptılar. İçlerinde kıymetli eserler yazıp, talebeler yetiştiren şahsiyetler vardır. Seyyid Feyzullah, Ayşî Mehmed, Hıbrî Ali efendiler, fıkıh, edebiyat, lügat ve diğer ilimlere âit eserler yazdılar. Peçevî İbrahim, Kâtib Çelebi, Karaçelebizâde Abdülaziz, Vecihî, Hezarfen Hüseyin, Ebû Bekr bin Behram Dımışkî, Ömer Avni, Rodosizâde Abdullah efendiler: Târih, teşkilât, coğrafya ve seyahatnâme sahasında; Kavalalı Abdulhalim bin Abdullah, Cerrah Mehmed bin Murâd, Mehmed bin Ali, Talatî Çelebi, Sâlih bin Nasrullah, Ebî Bekr-i Rasî, Hayâtizâde Mustafa Feyzi, Abdullah Ahmed bin Beşir efendiler tıbba dâir; Molla Mehmed, Mustafa bin Yusuf, Kâtibzâde Mustafa bin Mehmed matematik sâhasında; Cevrî İbrahim, Nâilî-i Kadim, Neşatî Ahmed Dede, Fasih Ahmed, Mezakî Süleyman efendiler edebiyata dâir; Derviş Ali, Tenekecizâde İbrahim, Hâfız Osman, Beyazizâde Ahmed, Dukakinzâde Derviş Mehmed, Şeyh Sunullah, Nefeszâde Seyyid İbrahim ve Tokatlı Ahmed efendiler hattatlıkta kıymetli eserler meydana getirdiler. Dördüncü Mehmed devrinde inşâası tamamlanıp, ibâdete açılan Yeni Câmi, Osmanlı mîmârîsinin şaheserlerindendir. Yeni Câmi yanındaki Mısır Çarşısı, bu câmiye vakıf olarak yapılmıştı.

MEHMED HAN-V (Bkz. Reşâd Han)

MEHMED HAN-VI (Bkz. Vahideddin Han)

MEHMED KAPLAN;

Türk edebiyat târihi araştırmacı ve tenkidcisi. Eskişehir'in Sivrihisar kazasında 1915 yılında doğdu. İlk ve orta tahsilini Sivrihisar ve Eskişehir'de tamamladı. 1935'te girdiği İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü 1939'da bitirerek, aynı bölüme asistan oldu.

1942 yılında Namık Kemâl hakkında yaptığı araştırma ile doktor, 1946'da da Tevfik Fikret üzerine yaptığı inceleme ile doçent, 1952 senesinde de; Yeni Türk edebiyatı sâhasında profesör ünvanını aldı.

1958 senesinde Erzurum Üniversitesini kurmakla görevlendirilen kurucu profesörler arasında yer aldı. Bu üniversitenin Edebiyat Fakültesi Dekanlığı, Rektör Yardımcılığı ve Vekilliği görevlerinde bulundu. Prof. Ahmed Hamdi Tanpınar'ın ölümü üzerine İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yeni Türk Edebiyatı Kürsüsü Başkanlığını yaptı.

Yazı hayâtına 1939'da başlayan Mehmed Kaplan, Yeni Türk Edebiyatı profesörü olmasına rağmen, Türk Edebiyatını bir bütün olarak ele alıp, edebiyatımızın sadece bir devrine bağlı kalmadan, belli başlı metinlerini incelemiştir. Onun edebiyatımıza getirdiği en büyük yenilik, metin tahlili metodudur. İncelemeye başladığı her metne, bu metodunu büyük bir ustalıkla uygulamasını bilen Mehmed Kaplan sâhip olduğu geniş kültürü sâyesinde edebî metinleri târihî ve sosyal çevreleri içinde değerlendirmiştir. Edebî eserlerde insan faktörüne ve tiplerine çok dikkat etmiş, eserlerde anlatılan insanların zaman, mekan ve çevreleriyle birlikte var olduklarına devamlı şekilde dikkat çekmiştir.

Fransız filozofu Alain'in, yazarak düşünme görüşünü benimseyen Mehmed Kaplan, edebî meselelerin ağır bastığı çeşitli konular üzerinde fikirlerini, deneme türündeki yazılarıyla; **İnkılapçı Gençlik, Hareket, İstanbul, Bayrak, Hisar, Türk Edebiyatı, Meydan, Türk Yurdu, Türk Kültürü, Türk**

Düşüncesi ve Millî Kültür gibi dergilerde yayınlamıştır. Bu mecmualarda çıkan denemelerinin bir kısmı; **Nesillerin Ruhu** (1967), **Büyük Türkiye Rüyâsı** (1969), **Edebiyatımızın İçinden** (1976) isimleriyle kitap hâline getirilmiştir.

Yazıldığı devirlerin ana meselelerini yansıtan edebî eserleri seçip tahlil eden Mehmed Kaplan, bu tür eserlerden hareket ederek, bilhassa Tanzimat sonrası edebiyâtımızın geçirdiği merhaleleri tesbit etmiştir. İncelediği her şâiri, kendisinden öncekilere ve geleneğe bağlılık veya gelenekten ayrılma açısından değerlendiren, şâirlerin dünyâlarını ve şahsiyetlerini ortaya koyduğu iki cildi bulan geniş araştırma ve incelemesi, **Şiir Tahlilleri** ismini taşır. Kendi türünde klasikleşmiş olan bu incelemelerin birinci kitabı; Âkif Paşadan Yahya Kemal'e kadar gelen şâirlere; ikinci kitabı da, Cumhûriyet devri Türk Şiirine ayrılmıştır. Birincisi 1954, ikincisi ise 1965'te basılmıştır. Bu türde verdiği önemli bir eser de; **Tanpınar'ın Şiir Dünyâsı** (1964) isimli araştırmasıdır.

Mehmed Kaplan, Tanzimat sonrası edebiyatımızın hikâye ve romanları üzerinde de geniş bir incelemede bulunmuştur. **Hikâye Tahlilleri** (1979), isimli eseri edebiyatımız için, sâhasında ilk ve tek eserdir.

Türk edebiyatının başlangıcından îtibâren belli başlı metinleri üzerinde duran Mehmed Kaplan; **Oğuz Kağan, Göktürk Kitabeleri, Dede Korkut Hikâyeleri, Köroğlu Destanı** ve **Yunus Emre Divanı** gibi eserleri incelemek sûretiyle kültürümüzü meydana getiren temel değerler ve bu değerler içinde insanımızın durumunu tesbite çalışmıştır. Bu metinlerden **Oğuz Kağan Destanı**'nın tahlili kitap olarak (1979) da yayınlandı.

Edebiyat târihçisi olarak ortaya koyduğu eserlerin başında; **Nâmık Kemâl Hayâtı ve Eserleri** (1948), **Tevfik Fikret** (1946) isimli monoğrafileri gelmektedir. Edebiyat târihimizin İslâmiyet Öncesi, İslâmî Devir ve Tanzimat Sonrası üzerindeki araştırmalarının bir kısmı **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar** I (1976) ismiyle basılmıştır.

Metin tahliline verdiği önem, onu antoloji çalışmalarına sevk etmiştir. Başkanlığında bir ekip tarafından ve on cilt olarak tasarlanan **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi** isimli eserinin ilk üç cildi basılmıştır (1985). Bu eser Tanzimattan sonraki edebiyatımız ve fikir akımları bakımından önemli bir kaynaktır. Ayrıca Yeni Türk Edebiyatı Kürsüsü doçent ve asistanlarından meydana getirdiği bir heyetle; Millî Mücadele devri fikir hayatını ve edebiyatını aksettiren antolojiler hazırlamıştır. Yine liseler için hazırladığı **Edebiyat I., II., III.** (1976-77) ders kitapları da mevcuttur.

Mehmed Kaplan, dil konusunda da çalışarak ilkokullardan üniversiteye kadar tesirini gösteren dil anarşisinin Türk maârifini tehdîd eden en mühim hastalıklardan biri olduğuna, yazdığı birçok yazısında dikkat çekmiştir. O, yaşayan Türkçemizdeki, Arapça ve Farsça kelimelerin atılarak dilimizin bozulmasına şiddetle muhâlefet etmektedir. Yaşayan Türkçeye girmiş olan bu kelimeler atıldığında, millet, kendisini yaşatan ananevî kıymetlerden mahrum kaldığı gibi, istikbâlini meydana getirecek içtimaî bir fikir nizamı da kuramayacağı, böyle bir cemiyette derin ve ince bir ilim ve tefekkür hayatı doğamayacağı kanaatindedir. Bu sebeple uydurukçaya şiddetle karşı çıkılmasını savunmaktadır.

Mehmed Kaplan'a edebiyat sâhasında verdiği hizmetlerden dolayı Türkiye Millî Kültür Vakfı tarafından, 1981 yılında "Millî Kültüre Hizmet Şeref Armağanı" verilmiştir. 1983 yılında da Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu üyeliğine seçildi. 23 Ocak 1986 târihinde İstanbul'da vefât etti. Kabri Karacaahmettedir.

MEHMED NÂMIK PAŞA;

Osmanlı devlet adamı. 1804 yılında İstanbul'da doğdu. Divân-ı hümâyûn hocalarından Halil Ramis Ağanın oğludur. Muntazam bir tahsil ve terbiye gördü. Mühendishane-i Berri-i Hümâyûnu bitirdikten sonra bilgisini artırmak için Paris'e gönderildi. 7 Ekim 1826'da Ruslarla imzâlanan Akkerman Sözleşmesine ikinci tercüman olarak katıldı. Ahmed Fevzi Paşa ile birlikte Mekteb-i Harbiyeyi kurdu. Sultan İkinci Mahmûd Han tarafından mütercim Mehmed Rüşdü Paşa ile birlikte bâzı Fransızca askerî nizamnâmeleri Osmanlıcaya çevirmekle vazifelendirildi. 1843'de müşir rütbesiyle Arabistan ordusu komutanlığına getirildi. Lübnan meselesinin hallinde büyük yararlığı oldu. 1852'de önce Tophâne Müşirliğine ardından Ticâret Nâzırlığına tâyin oldu. Bursa (1855) ve Kastamonu (1857) vâliliklerinde bulundu. 1858'de tekrar Arabistan Ordusu Komutanı sıfatıyla Irak ve Hicaz Müşirliğine getirildi. Kıbrıslı Mehmed Emin Paşanın sadârete gelmesinden sonra 1860'da seraskerliğe tâyin edildi. Şurâyı Devlet Başkanlığı (1871) ve Bahriye Nâzırlığı(1875) görevlerinde de bulunan Nâmık Paşa 1877'de Âyan Meclisi üyeliğine seçildi. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonunda Edirne Mütârekesini imzâlayan Osmanlı heyetinde yer aldı. 1883'te Şeyhü'l-vüzerâ ünvanını alan Nâmık Paşa, 16 Eylül 1892'de İstanbul'da vefât etti. Kabri Karacaahmed Mezarlığındadır.

Dört pâdişah devrinde vatanına ve milletine hizmet etmiş, şeyhü'l-vüzerâ pâyesine layık görülmüş olan

Nâmık Paşa çok cömert ve iyilik sever bir kimse idi. Tekaüt olduktan sonra Ayaspaşa'daki konağında otururken her Cumâ kendi eliyle civârın fakirlerine sadaka dağıtırdı. Uzun seneler âdet edindiği bu sadakadan dolayı Cumâ günleri konağın etrafı satıcılarla âdeta mesire yerine dönerdi.

Nâmık Paşa bulunduğu görevlerde de adâleti gözetir ve halka karşı zulmetmemek için fevkalâde dikkat ederdi. Bir defâsında Kosova kumandanı olan oğlu Ferik İbrahim Paşanın bâzı askerî binâların inşâsı için halktan para topladığını duyunca şöyle haber gönderdi; "Bir devlet kurulduğu zaman tebeasına; ben sizin ırz ve nâmusunuzu, mal ve canınızı ve sınırlarınızı korumak için güvenlik kuvvetleri tertipleyeceğim. Çocuklarınızı yetiştirmek için mektepler, tarım ve ticâretinizi her türlü kolaylığa kavuşturmak için yollar açacağım. Siz de buna karşılık bana her sene şu kadar vergi vereceksiniz, demiş olur. Bu, taraflar arasında yapılmış bir antlaşmadır. Artık bundan fazla bir şeyi halktan istemek zulümdür. Zulmün düşmanı ise Allah'tır. Eğer benim bu ihtarımdan sonra da yardım toplamaya devam edersen âhirette iki elim yakandadır." Bu baba ihtarına derhal uyan İbrahim Paşa da hayırlı bir evlat olduğunu göstermiştir.

Nâmık Paşanın Konya'nın Dolay mevkiinde yaptırmış olduğu bir câmii bulunmaktadır.

MEHMED PAŞA (Muhsinzâde);

on sekizinci yüzyıl Osmanlı sadrâzamı. 1706'da İstanbul'da doğdu. Sadrâzam Halepli Abdullah Paşanın oğludur. Babasının nezâretinde husûsî bir eğitim gördü. Silâhşör olarak saray hizmetine girdi. 1737'de Kapıcılar Kethüdâsı oldu. Vezir pâyesiyle Maraş Beylerbeyliğine tâyin edildi (1738). 1747-1758 yılları arasında çeşitli yerlerde muhâfızlık ve beylerbeyliği yaptı.

Sultan Üçüncü Ahmed'in kızlarından Esmâ Sultanla evlendirilerek (1758) Pâdişâh Üçüncü Mustafa Hana enişte oldu. Halep ve Anadolu beylerbeyliklerine tâyin edildi. Bosna (1760) ve Rumeli (1762) beylerbeyliklerinde bulundu. Köse Bâhir Mustafa Paşanın yerine sadrâzam oldu (1765). Rusya Seferine muhâlefetinden dolayı vazifesinden alınıp, Rodos'a sürüldü (1768). Hanımı Esmâ Sultanın şefâatiyle affa uğrayıp, Mora Muhâfızı oldu (1769). Yunanlı isyâncıları Tripolis yakınında mağlub ederek (1770) "Mora Fâtihi" ünvânını aldı. İkinci defâ sadrâzam oldu (1771). Serdâr-ı ekrem olarak katıldığı Silistre ve Varna zaferlerini kazandı (1773). Rusya'yla Küçük Kaynarca Antlaşmasını imzâladıktan sonra İstanbul'a dönerken, yolda hastalanıp öldü (1774). İstanbul-Eyüp'te Hanımı Esmâ Sultan tarafından yaptırılan türbeye defnedildi.

MEHMED PAŞA (Tabanıyassı);

on yedinci yüzyıl Osmanlı sadrâzamı. Doğum yeri ve târihi hakkında bilgi yoktur. Enderûn'a alınarak iyi bir tahsil gördü. Dârüssaâde Ağası Hacı Mustafa Ağanın desteğiyle kısa zamanda İmrahor oldu. Vezir pâyesiyle Mısır Vâliliğine tâyin edildi (1628). İstanbul'a çağırılıp Kubbealtı Vezirliğine getirildi (1631). Topal Recep Paşanın îdâmı üzerine, sadrâzamlığa tâyin edildi (1632). Sultan Dördüncü Murâd Hana yardımcı olarak yeniçeri ocağına yeniden düzen verilmesinde mühim rol oynadı. Pâdişâhın yanında çıktığı Revân Seferinde gösterdiği başarılarla, Sadrâzamlığa ilâve olarak kendisine Rumeli Beylerbeyliği de verildi (1635). Revân'ı korumak vazîfesiyle Diyarbakır'da bırakılmasına rağmen, Revân'ın İranlılar eline geçmesini önleyemediği için azledildi (1637). İstanbul'a dönüşünde Özi (1637), daha sonra da Budin (1638) beylerbeyliğine tâyin edildi. Aynı sene İstanbul'a çağırılıp, Sadâret Kaymakamlığına getirildi. Bu esnâda Eflâk ve Boğdan voyvodalarını azletmesi üzerine Yedikule'de hapse atıldı (1639). Daha sonra da voyvodaları ayaklandırıp devletin başına gâile açmak töhmetiyle îdâm edildi.

MEHMED RÂŞİD EROL;

son devir din adamlarından. Sevenleri arasında "Seyda", "Gavs-ı Bilvânisî" diye bilinen halk arasında "Menzil Şeyhi" diye tanınan Mehmed Râşid Erol temiz ve sâlih bir âileye mensuptur. Babası Abdülhakim Hüseynî Efendidir. 1929'da Bitlis ilinin Baykan ilçesine bağlı Kasrik köyünde doğdu. Çocukluğu ve gençliği âilesinin yanında geçti. Babasıyla birlikte birçok köyü gezdi.

Siyanüs köyündeki babasına âit medresede İslâmî İlimleri tahsile başladı. Fıkıh, kelam, tefsir ve tasavvuf ilimleri üzerinde ayrı ayrı tahsil gören Mehmed Râşid Efendi, Nurşin'e giderek oradaki medresede tahsilini sürdürdü. Nurşin'de Şeyh Fethullah'tan tasavvuf dersleri aldı. İki yıl Verkanis köyünde tahsil gören Mehmed Râşid Efendi, Şam'da ve Suriye'deki Hazne köyünde İslâmî ilimleri tahsil etmeye devam etti. Babasının şeyhi, Ahmed Haznevî'nin sohbetlerinde bulundu ve takdirlerini kazandı. Babası Abdülhakîm Hüseynî Efendi 1972'de vefât edince, Adıyaman'ın Kâhta ilçesine bağlı Menzil köyüne gelerek onun vazifesini üstlendi. Pekçok kimse onun sohbetlerine katıldı. 12 Eylül 1980 harekâtından sonra gözetim altına alınarak Çanakkale'ye gönderildi. Romatizma ve şeker hastalığına yakalandı. Her yıl tedâvi için Afyon'daki kaplıcalara gitti. 22 Ekim 1993 Cumâ günü tedâvi için bulunduğu Ankara'da vefât etti. Cenâzesi, senelerce ikâmet ettiği ve hizmet verdiği Menzil köyüne

getirilerek babasının türbesinde kendisi için hazırlanan kabre defnedildi.

Feyzeddin, Abdülganî, Tâceddîn ve Mazhar isminde dört oğluyla dört kız evlâdı olan Mehmed Râşid Efendi, Menzil Câmii başta olmak üzere Bitlis'in Kasrik köyünde, Ankara Pursaklarda Gavs-ı Şirin Câmii ve Van'da bir câmi yaptırdı.

MEHMED RAUF;

Servet-i Fünun edebiyatının tanınmış romancısı. 1875 yılında istanbul'da doğdu. İlk öğrenimini Balat Mahalle Mektebinde yaptı; orta öğrenimi Söğütlüçeşme Rüştiyesinde bitirdi. Sonra Heybeliada'daki Bahriye Mektebine girdi. Okul hayâtı 1893'te biten yazar, Tarabya önlerinde, elçilik gemilerinin İrtibat Subaylığına tâyin edildi.

Tevfik Fikret'in halasının kızı Sermet Hanımla evlendi. Bundan iki kızı oldu. Mehmed Rauf, Sermet Hanım hayattayken iki evlilik daha yapmıştır. Hepsinden kız çocukları olmuştur. İkinci Meşrutiyetin îlânına sevinen Mehmed Rauf, o sırada **Zanbak** adlı açık saçık hikâyesini neşredince, subaylıktan atıldı. Geçimini kalemiyle sağlamak zorunda kaldı. Yakalandığı hastalıktan kurtulamayan Mehmed Rauf, 1931'de İstanbul'da öldü. Hastalığı sırasında geçim sıkıntısına girdiğinden hükümet bir miktar aylık bağladı.

Batı edebiyatını ve Hâlid Ziyâ'nın İzmir'deki yazılarını yakından tâkib ederek edebî kişiliğini kazanmıştır. Fransız realistlerine bağlı olmakla birlikte, daha çok Fransa'daki psikolojik romanın öncülerinden olan Paul Bourget'in tesiri altında kalmıştır.

Mehmed Rauf, Bahriye Mektebinde okuduğu sırada Fransızca ve İngilizceyi öğrenmiş, batı edebiyatını kendi dillerinden okumuştur.

Tıpkı Hâlid Ziyâ gibi mensûr şiirler, hikâyeler ve tahlil romanları yazan Mehmed Rauf'un hikâye ve romanlarında hayâtından kuvvetli akisler görülür. Bu romanlar, yazarın yaşadığı ve yaşamak istediği aşk maceralarının hikâye ve roman hâline konulmuş ifâdeleri gibidir.

Roman, hikâye, mensur şiir, tenkit gibi türlerde otuzu aşan eseri olan Mehmed Rauf daha ziyâde **Eylül** romanı ile tanınır. Bu roman, Türk edebiyatında, psikoloji ve tahlil romanının başarılı ilk örneğidir. Yazar eserde, basit bir vak'ayı ele almış ve dış âlem tasvirlerinden ziyâde, kahramanların ruh hâllerini; düşünce, duygu, tasarı ve umut serüvenlerini anlatmaya çalışmıştır.

Mehmed Rauf'u Hâlid Ziyâ'dan ayıran başka bir özellik, üslubunun biraz daha sâde ve yalın olmasıdır. Bir diğeri de üslubu ve hikâyelerinin hemen hemen sâdece aşk ekseni etrafında dönmesidir.

Mehmed Rauf'un cümle yapısı hayli zayıftır. O, Hâlid Ziyâ tarzı mensur şiirlerinin en güzellerini **Siyah İnciler** (1901) adlı bir kitapta toplamıştır. **Böğürtlen, Ferda'yı Garam, Genç Kız Kalbi, Karanfil ve Yâsemin, Son Yıldız, Halâs** gibi eserleri, tanınmış romanlar arasındadır. **İhtizâr, Âşıkâne, Son Emel, Menekşe, Bir Aşkın Târihi, Üç Hikâye, Pervâneler Gibi, Kadın İsterse, Gözlerin Aşkı, Eski Aşk Geceleri** gibi eserleri de, çoğunu aşk konusunda yazdığı, küçük ve büyük hikâyelerini topladığı kitaplardır. Hâlid Ziyâ'nın **Ferdî ve Şürekâsı** romanını piyes hâline koyan Mehmed Rauf'un **Cidâl, Pençe, Sansar, Yağmurdan Doluya** gibi tiyatro denemeleri de vardır.

MEHMED RİFAT BÖREKÇİ;

Türkiye Cumhûriyetinin ilk Diyânet İşleri Başkanı. Ulemâdan Börekçizâde Ali Kâzım Efendinin oğludur. Annesi Habîbe Hanımdır. 1861 senesinde Ankara'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Ankara'da yaptı. İstanbul'da Bâyezîd Câmii dersiâmlarından Âtıf Beyin câmi derslerine devam ettikten ve medrese öğrenimini tamamladıktan sonra icâzet (diploma) aldı. Ankara Fazliye Medresesi müderrisliğine tâyin edildi. 1898'de Ankara İstinâf Mahkemesi üyeliğine getirildi. 1907 senesindeAnkara müftüsü oldu. 1909'da tekrar mahkeme üyeliğine döndü.

Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu'daki Kuvâ-yi Milliyeyi destekledi. Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin Ankara şûbe başkanlığını yürüttü. Millî Kurtuluş Savaşının meşrû olduğuna dâir fetvâ verdi. İlk TBMM'ye Menteşe (Muğla) milletvekili olarak katıldı. Altı ay kadar milletvekilliği yaptıktan sonra Ankara müftülüğü vazifesini üstlenerek milletvekilliğinden ayrıldı.

Halifeliğin kaldırılmasından sonra 30 Mart 1924'te Türkiye Cumhûriyetinin ilk Diyânet İşleri Başkanlığı vazifesine getirildi. Atatürkün düşüncelerine ve inkılâblara her yönüyle destek oldu. İlmî kariyere sâhip olmamakla birlikte, devrin siyâsî şartlarına uygun hareket etmek sûretiyle ömrünün sonuna kadar bu vazifede kalan Mehmed Rifat Börekçi 5 Mart 1941'de Ankara'da öldü.

MEHMED RÜŞDÜ AŞIKKUTLU;

son asrın kırâat âlimi. Trabzon'un Of ilçesinin Uğurlu (Çifaruksa) kasabasında 1901 târihinde doğdu.

Babasının adı Ahmed Cemâleddîn, annesinin adı Hanîfe'dir. İlk tahsîlini doğum yeri olan Uğurlu kasabasında babasından yaptı. Daha sonra aynı yerde Kur'ân-ı kerîmi de ezberleyerek hâfız oldu. Of çevresinin tanınmış âlimlerinden Çalıkzâde Tâhir Efendi, Çalekli Dursun Feyzi Efendi ve Kasımzâde Hasan Efendiden Arapça, Bakkalzâde Paçanlı İsmâil Hakkı'dan feraiz dersleri aldı. Arapça ve ferâiz ilimlerinde kendini yetiştirdi. İmtihanla Çifaruksa Medresesinin dördüncü sınıfına talebe olarak kaydını yaptırdı. Bu medresenin altıncı sınıfındayken, medreseler kapatıldı (1924).

Mehmed Rüşdü, okuduğu medrese kapatılınca, bir müddet Dursun Feyzi Efendiden tefsir, akâid ve fıkıh okudu. Daha sonra İstanbul'a gitti. İstanbul'da Ahmed Şükrü ve yeğeni Hâfız İsmâil Hakkı Bayrî'den **Aşere ve Takrîb,** Varnalızâde Hâfız Ahmed Hamdi'den de İbnü'l-Cezerî'nin **Tayyibet-ün-Neşr**'ini okudu.

Mehmed Rüşdü Aşıkkutlu, bu şekilde ilim tahsîlinden sonra, doğum yeri olan Uğurlu kasabası Merkez Câmiinde fahri (ücretsiz) İmâm-Hatiplik görevinde bulundu. 1936 yılında Uğurlu Kur'ân-ı Kerîm Kursu Öğretmenliğine, 1941'de Of Merkez Vâizliğine tâyin edildi. Bu resmî görevlerini yürütürken, değişik hocalardan öğrendiği kırâat, fıkıh ve Arapça dersler vermeyi de ihmâl etmedi. 1976 yılında vâizlikten emekli oldu. Diyânet İşleri Başkanlığınca İstanbul (Haseki), Ankara'da açılan hizmet içi eğitim kurslarında 1974-1979 yılları arasında, bütün rivâyet ve tarikleriyle aşere dersi verdi. **Tayyibet-ün-Neşr** adlı kitabı da aynı eğitim yerlerinde okuttu.

Kendi sahasında pekçok öğrenci yetiştiren Mehmed Rüşdü Aşıkkutlu'nun kırâat konusunda **Aşere Kaideleri, Tahrib Kaideleri,Tayyibe Tercümesi** ve **Tayyibe Şerhi** isimlerinde eserleri vardır. Fakat bu eserleri basılmamış, Uğurlu'da vârislerinin elinde bulunmaktadır.

Aşıkkutlu hoca efendi, Trabzon'dan İstanbul'a tedâvî için giderken 28 Ağustos 1980 yılında Uçak'ta vefât etti. Mezarı doğum yeri olan Of'un Uğurlu kasabasındadır.

MEHMED SAÎD PAŞA (Yirmisekiz Çelebizâde);

on sekizinci yüzyıl Osmanlı sadrâzamlarından. Aslen İstanbulludur. Dîvân-ı Hümâyûn Kâtiplerinden Yirmisekiz Mehmed Efendinin oğludur. Medrese tahsilini tamamladıktan sonra, pekçok görevlerde bulundu. Sadâret Mektûbî Kaleminde vazifeliyken, babasının Fransa'ya elçi olarak gitmesi sırasında ona Kethüdâ tâyin olundu. Fransa'da bulunduğu müddet içinde yeni sanat ve teknik gelişmeleri inceleme fırsatı buldu. Yurda dönüşte Macar olup İslâmiyeti kabûl eden İbrâhim Müteferrika ile birlikte ilk matbaa olan Matbaa-i Âmire'nin kuruluşunda hizmet etti. Bu matbaada ilk basılan kitap **Vankuli** lügat kitabı idi. Bu hizmetinden dolayı Sadrâzam Dâmâd İbrâhim Paşa tarafından mükâfâtlandırıldı ve Dîvan-ı Hümâyûn kâtipleri arasına alındı. 1732'de Rusya ve daha sonra İsveç'e elçi gönderildi. 1739'da Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki hudut belirlemesi görüşmelerine katıldı. 1742 târihinde yurda dönüp Defter Emîni, 1745'te de Kethüdâ oldu. Ancak bir müddet sonra kendi isteğiyle eski görevine döndü. 1755'te Bıyıklı Ali Paşanın yerine Sadrâzam oldu. Beş ay on dokuz gün bu makamda kaldıktan sonra azledilerek Kütahya Vâliliğine, bir müddet sonra Hanya, 1756'da Mısır vâliliklerine, iki sene sonra da Adana-Maraş vâliliğine tâyin edildi ve 1761'de Maraş'ta vefât etti.

Mehmed Saîd Paşanın Türk tıp târihinde önemli bir yeri olan **Ferâidü'l Müfredât fi't-Tıb ve Esmâü'n-Nebât** isimli bir eseri vardır. **Mehmed Saîd Efendi, Takrîrî** adı verilen sefâretnâmesinde İsveç'teki sefirlik hâtıraları yer almaktadır.

MEHMED VEHBİ;

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Üçüncü Şer'iye ve Evkaf Vekili (Bakanı). 1861 yılında Konya'nın Hâdim kazâsının (ilçesinin) Kongul köyünde doğdu. 1949 yılında Konya'da öldü. Konyalı Vehbi Efendi ismiyle meşhur olup, ilk tahsilini köyünde yaptı. Daha sonra Tokmakzâde Mehmed Efendi ve Hâfız Ahmed Efendiden sarf, nahiv; Konya Şirvaniye Medresesinde Kadınhanlı Hacı Hüseyin Efendiden, **Molla Câmî** denilen Arapça gramer kitabını okudu. Tavaslı Osman Efendiden fıkıh ve fıkıh usûlü derslerini aldıktan sonra ders okutmaya ve icâzet vermeye başladı. 1899 yılında Mahmûdiye Medresesi müderrisi, 1901 yılında Konya Hukuk Mahkemesi üyesi oldu. 1907-1908 yılında, İstanbul'da açılan Mekteb-i Hukuk (Hukuk Fakültesi) öğretim üyesi oldu.

1908 yılında İkinci Meşrûtiyetin îlânından sonra, Konya Mebûsu olarak İstanbul Mebûsân Meclisine katıldı. Bir ara Konya Vâli Vekilliğine getirildi. Altı ay kadar bu vazifede bulundu. 1919 yılında tekrar İstanbul Mebûsan Meclisine Konya Mebûsu olarak seçildi. 16 Mart 1919'da İstanbul'un İngilizler tarafından işgâli üzerine meclis tarafından bâzı milletvekilleriyle Mehmed Vehbi de Ankara'ya gönderildi. Siyâsî hayattan çekilinceye kadar Atatürk'ün yanında kalıp, onun düşüncelerini bütünüyle destekledi. Ankara'da bulunduğu bu sıralarda Çumra'da çıkan isyânı bastırmak üzere Rafet Paşa ile birlikte Konya'ya gitti.

Mehmed Vehbi, 23 Nisan 1920 yılında Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisine Konya Mebûsu olarak katıldı ve bir müddet de meclis Başkan Vekîli olarak bulundu. Daha sonra askere erzak toplamak için Konya'da kaldığı sırada, Atatürk'ün bir telgraf göndererek çağırması üzerine Ankara'ya döndü. Fevzi Paşa kabînesindeki Şer'iye ve Evkaf Vekilliğinden çekilen Eskişehir Mebûsu Abdullah Azmi Efendinin yerine tâyin edildi. Bu görevde iken 1922 yılının Kasım ayında Osmanlı Padişâhı Vahideddîn Hanın hal edilmesine dâir verdiği fetvâsı, mecliste ittifakla kabûl edildi. Daha sonra Şer'iyye Vekilliğinden ayrılıp, Şemseddîn Günaltay'ın tavsiyelerine uyarak **Hülâsatü'l Beyân fî Tefsîri'l Kur'ân** adlı eserini yazdı. 1949 yılında 87 yaşındayken Konya'da öldü. Cenâzesi Musallâ Kabristânına defnedildi.

Eserlerinin en tanınanı **Hülâsâtü'l-Beyân fî Tefsîr-il-Kur'ân**'dır. Bundan başka; **Akâid-i Hayriyye, Ahkâm-ı Kur'âniyye** ve **Sahîh-i Buhârî** muhtasarının tercümesi ve **Siyâsî Hâtıraları** vardır.

MEHMED ZÂHİD KOTKU;

son devir din adamlarından. 1897 (H. 1315) yılında Bursa'nın Pınarbaşı semtinde dünyâya geldi. Babası ve annesi Kafkasyalı olup, oradan 1879'da Bursa'ya göç etmişlerdir. İlk tahsilini Bursa Oruç Bey Mahalle Mektebinde okudu. Daha sonra İdâdiyeyi bitirip, Bursa Sanat Okuluna girdi. Burada okurken Birinci Cihan Harbi çıktığından askere gitti. Askerlikten sonra İstanbul'a yerleşti. Çeşitli câmi ve medreselerde tahsile devâm etti. Ömer Ziyâüddîn ve Mustafa Fevzi gibi zâtlardan ders alarak kendini yetiştirdi. Daha sonra tekrar Bursa'ya döndü. 1929 yılında babasının vefâtı üzerine Izvat köyünde imâmlığa başladı. Bu görevde on beş sene civârında kaldıktan sonra yine Bursa'da evine yakın Üftâde Câmiinde imâm-hatîplik görevine başladı. 1952 senesinin Aralık ayına kadar bu vazîfede kaldı. Sonra İstanbul Zeyrek Çivicizâde Câmiinde ve Fâtih İskender Paşa Câmiinde vazîfe yaptı. Vefâtına kadar burada kalmış, 13 Kasım 1980 günü ebedî âleme intikâl etmiştir. Süleymâniye Câmiinin hazîresinde, hocalarının yanına defnolunmuştur.

Hayâtı boyunca pekçok talebe yetiştiren Mehmed Zâhid Kotku, ağırbaşlılığı ve efendiliği ile tanınırdı. Mütevâzî, azim sâhibi, hiç kimsenin gönlünü kırmamaya çok önem veren, yumuşak huylu bir zâttı. Basılan eserleri arasında, beş ciltlik **Tasavvufî Ahlâk, Duâ Mecmuası, Cennet Yolları ve Mü'minlere Va'zlar** isimli kitapları sayılabilir. Hazırlandığı fakat henüz basılmayan daha başka eserleri de vardır.

MEHMETÇİK;

Türk askerine verilen ünvan. Türk askerlerinin isimleri arasında en çok "Mehmed" ismi yer almaktadır. Peygamber efendimize (sallallahü aleyhi ve sellem) verilen ve sâdece O'na lâyık olan **"çok medh olunmuş, tekrar tekrar övülmüş"** mânâsına gelen **"Muhammed"** ismine hürmeten Türkler, bu isim yerine "Mehmed" ismini kullanagelmişlerdir. Hem kahramanlığı ve mücahid oluşu mânâlarıyla, hem de isim yönünden en çok **Mehmed** adıyla temsil edildiğinden Türk askerine **"Mehmetçik"** denmektedir. Böylece "Peygamber ocağı" denen ordu veya fertleri yine Peygamberimizin ismi ile anılmaktadır. Bu durum sâdece Türk milletine mahsustur.

MEHTER;

Osmanlılarda, askerî mûsikîyi icrâ eden topluluk. Farsçada mihter olarak geçen mehter kelimesi, ekber (en büyük), âzâm (pek ulu) mânâsında bir ism-i tafdildir. Kelime Türkçede mehter, çoğulu olarak da mehterân şeklinde kullanılmıştır.

Mehter, bölüklere ayrılır, aynı çalgı âletini çalanlar, alemdârlar birer bölük teşkil ederlerdi. Her bölüğün "ağa" tâbir edilen bir âmiri bulunurdu. Davulcubaşına ise "Baş Mehter Ağa" denirdi. Ayrıca bir de Mehterbaşı vardı. İkinci bir mehterbaşı daha vardır ki, bundan ayrı olup, "Mehterân-ı Hayme" denilen Saray Çadırcılarının başıdır. Mehter teşkilatı, "emir-i alem"e tâbiydi.

Türkiye Selçukluları sultanı İkinci Gıyaseddin Mesud 1284 yılında gönderdiği bir fermanla Osman Gâziye; Eskişehir'den Yenişehir'e kadar bütün Söğüt bölgesi ve havâlisini sancak olarak verdi. Fermanla birlikte Osman Gaziye emirlik alâmeti olan "tuğ", "alem", "tabl" ve "nakkâre" de gönderilmişti. Ferman, Osman Gâziye Eskişehir'de bir ikindi vakti takdim edildi. Osman Gâzi ayakta durarak nevbet vurdurdu (çaldırdı). Fâtih Sultan Mehmed Han zamânına kadar nevbet vurulurken pâdişahların ayakta dinlemesi âdetti.

Mehter teşkilâtına bağlı iki türlü mehterhâne vardı. Biri resmî teşkilata bağlı olan çalıcı mehterler, diğerleri esnaf mehterleriydi. Resmî mehter, padişah mehteriydi ki, buna "Mehterhâne-i Tabl-i Âlem-i Hassa" denirdi. Sonraları, mehter sâdece pâdişah ve orduya âit olmaktan çıktı. Her vezir dâiresinde bir mehterhâne bulundurulması âdet oldu.

Fâtih devrindeki mehterhânede dokuz zilzen (zil çalan), dokuz nakkârezen (kudum çalan), dokuz boruzen (boru çalan), dokuz tablzen (davul çalan), dokuz çavuş ve bir iç oğlan vardı. Altmış dört kişilik mehterhane takımına "dokuz kat mehter" adı verilirdi. Pâdişahın mehterleri on iki kat olurdu. On iki kat

mehterhânede her çalgıdan on ikişer adet bulunurdu. Pâdişah sefere çıktığı zaman mehter takımı on iki misline çıkarılırdı. Sefer ve harp esnâsında pâdişah mehterhânesi, saltanat sancaklarının altında durup, nevbet vururdu. Bundan başka ikindi vakti, Otağ-ı Hümâyûn önünde nevbet vurmak âdetti. (Bkz. Nevbet)

Hükümdâr mehterleri beş vakit vururlardı. Bundan başka pâdişah cülus larında, kılıç alaylarında, harplerde zafer haberi geldiği zaman ve arife dîvânlarında nevbet vurulurdu.

Mehterler, harp meydanlarında gece karanlığında bile ordugâh nöbetçilerinin uyumaması için devamlı çalar ve aynı zamanda da "yektir Allah!" diye bağırırlardı. Harp esnâsında ise, pâdişahın veya seraskerin yanında durup, harp boyunca askerin cesâretini arttırmak ve düşmana dehşet vermek için çalardı.

Vezir mehterleri, ikindi ve yatsı namazları kılındıktan sonra olmak üzere, günde iki defâ vururdu. Bunlardan birincisi akşam yemeğinin ikincisi de uykunun işâretini verirdi. Sivil mehterler, kendilerine mahsus nevbet yerlerinde yatsı namazından sonra ve sabahleyin nevbet vururlardı. Eski zamanlarda öğle yemeği, "kuşluk" nâmıyla öğle namazından evvel; akşam yemeği de ikindi namazından sonra yenilir ve yatsı namazından sonra uykuya yatılırdı.

Mehter duâsı:

Allah Allah Celilü'l-Cebbâr, Muînü's-Settâr, Hâliku'l-leyli ve'n-Nehâr, Lâyezâl, Zü'l-Celâl, birdir Allah! Ânın birliğine, Resûl-ü Enbiyâ Peygamberimiz Cenâb-ı Ahmed-i Mahmûd-u Muhammed Mustafa (Bütün efrâd elleri göğsünde olmak üzere rükûa gelir gibi eğilirler, pâdişah geldiği zaman ise sâdece baş eğer, daha fazla eğilmezler.) **Âl-i evlâd-ı Resûl-i Müctebâ imdâd-ı ruhâniyetine! Pîrân mürşidîn, âşıkîn, vâsilîn, hamele-i Kur'ân, güzeştegân, ehl-i îmân ervâhına, avn-ü inâyetine! Halifetü'l-İslâm es-Sultân İbni's-Sultan bil-cümle İslâmın necât ve seâdet ve selâmetine, pîrler, erenler, üçler, yediler, kırklar, göçenler, demine devrânına "Hû" diyelim "Huuu"** denildikten sonra bütün mehter takımı, davul ve zilleri şiddetli vurarak dokuz defâ **"Hû"** çekerlerdi. Sonunda da üç defâ kös vururlardı.

Mehterin kendine has bir yürüyüşü vardır. Üç adımda bir durur, yarım sağa ve yarım sola dönerdi. Yürüyüş esnasında mehter efrâdı, hep bir ağızdan, **"Rahim Allah, Kerîm Allah"** derlerdi.

Mehter takımının yürüyüş nizamında merasime iştirak şöyle idi: Önde çorbacıbaşı ünvânını taşıyan ve başında "üskûf" bulunan mehterân bölüğü komutanı, onun arkasında sol tarafta zırhlı muhafızı ile birlikte yeşil sancak, ortada istiklâl alâmeti olan ak sancak, sağ başta ise zırhlı muhafızı ile birlikte kırmızı sancak bulunurdu. Sancakların arkasında ise üçerli koldan üç sıra hâlinde dizilmiş dokuz tuğ gelirdi. Sağ tarafta kırmızı sancağın arkasında, Yeniçerilerin taşıdığı "hücum tuğu" yer alırdı. Tuğlardan sonra ortada mehterbaşı bulunurdu. Mehterbaşından sonra ise sıra ile; mehterin iki katı adedince çevgenler (okuyucular), zurnazenler, boruzenler, nakkârezenler, zilzenler ve davul çalanlar gelmekteydi. En arkada ise at sırtında taşınan kös bulunmaktaydı. (Bkz. Kös)

Mehter harp duâsı (Harp gülbankı):

Eûzubillâh, Eûzubillâh... Hüdâ'ya şükr-i bîhad, lâilâhe illallâh! El- melikü'l-Hakku'l-mübîn! Muhammedü'r-Resûlullah, Sâdıkü'l-va'dü'l Emîn! **İnnâ Fetehnâ leke fethan mübinâ ve yensurekallâhu nasran azîzâ!** Ey pâdişah-ı halifetullah, Es-Selâmu aleyke avnullah! Sensin hâris-i dîn-i mübîn, hâris-i Şerîatullah! Uğrun açık olsun ey Pâdişahım, Emr-i ikbâlin mecid! Hûdâ kılıcını keskin eylesin, nûr-ı şân satvetine gün gibi medîd! Rûh-ı pâk-ı Fahrî âlemi hoşnûd etsin; Hak, gazâ-yı ekberin etsin mübârek ve saîd...

Takımın içinden evvelce seçilmiş dik ve güzel sesli biri tiz perdeden:

"Nasrunminallahi ve fethün karîb. Ve beşşiri'l-mü'minîn" âyetini okur. Üç defâ "Allah" diyecek kadar dururdu. Sonra bütün âletlerle beraber davullar ve kösler hafif vurarak ve devamlı teramole yaptığı sırada hep bir ağızdan "Allah Allah" deyince susarlar, gülbank devam ederdi.

"Eli kan, kılıcı kan, sinesi üryân, ciğeri püryân, meydân-ı şehâdette Allah yoluna revân. Gazâ-yı şühedâya Cemâl-i Hak görünür ıyân. Kahrımız, gazabımız düşmana ziyân!

Yâ Rahmân! denilerek eyyâm-ı âdiye gülbankındaki "Resûl-i Enbiyâ" kısmına geçilir ve aynı şekilde "Hû diyelim Hû!" diyerek bitirilirdi.

Sonra, bâzan "Yektir Allah", bâzan da "Ya Fettâh" diye haykırırlar ve baş eğerek geriye döner ve dağılırlardı.

Mehter marşları "Vakt-i sürûru sefâ":

Mehterân dâire şeklinde nevbet nizâmını teşkil ederler, nakkârezenlerin oturup, diğerlerinin ayakta

durmasıyla da hilâl görünümü verirlerdi. Kösler hilâlin orta ilerisine konurdu. İçoğlan Başçavuşu, mehter faslı başlamadan önce dâireden çıkarak ortaya gelir ve:

“Vakt-i sürûru sefâ, Mehterbaşı Ağa! Hey! Hey!” diye bağırırdı. Bu sırada hazır bulunanların dikkatlerini çekmek için nakkarelerle, sofyan usülünde üç tempo atılırdı. Nakkareler çalarken de, Mehterbaşı Ağa mehterin önüne gelir:

“Merhabâ ey mehterân!” der ve sağ elini göğsüne koyarak mehteri selâmlardı. Mehterân da hep beraber sağ ellerini göğüsleri üzerine koyarak koro hâlinde:

“Merhabâ, Mehterbaşı Ağa!” diyerek karşılık verirlerdi. Daha sonra Mehterbaşı Ağa:

“Hasduuur!” diyerek çalınacak makamı ve eserin adını söylerdi. (Meselâ: “Der fasl-ı Acem âşirân, cihâd-ı ekber marş!” derdi.) Hemen arkasından:

“Haydi ya Allah!” diyerek mehteri icrâya geçirirdi.

Nevbet bitince mehter gülbankı (duâsı) okunur ve fasl sona ererdi.

Mehterin Avrupa’ya tesiri:

Avrupalılarca, on sekizinci asırdan îtibâren “Yeniçeri müziği” diye adlandırılan müzik; evvela, benimsenmiş, bilâhare Polonya, sonra Avusturya ve daha sonraları bütün Avrupa’da onların tâbiriyle Yeniçeri bandoları kurulmuştur.

Bestekâr Mozart ve Hayd da, mehter mûsikîsinin tesirinde kalarak, meşhur bestelerini meydana getirmişlerdir. Alman besteci Beethoven, “Büyük Senfoni”sinin son bölümünü, mehterin kös, davul ve zurnasıyla seslendirmiştir. Beethoven, “Türk Marşı”nı mehterin bir cenk havasından adapte etti. Avusturyalı bestekâr Mozart’ın “Türk Marşı”, Türk askerlerinin “Allah Allah” nidâlarının, nakarat olarak tekrarından müteşekkildir. Viyana Kraliyet orkestra Şefi Gluck bu yıllarda, sarayda verdiği konserlerinde, repertuvarına mehter bestelerini almış ve orkestrasında çaldırmıştır. Alman bestekâr Wagner, bir mehter konserini dinlerken heyecanlanmış, kendini tutamayarak “İşte mûsikî buna derler!” demiştir.

Mehter mûsikîsi gibi, mehter teşkilâtı da Avrupa’ya tesir etti. On sekizinci yüzyıl içinde önce Avusturyalılar, sonra Prusyalılar, daha sonra da Ruslar, Almanlar ve Fransızlar mehter teşkilâtına benzer mızıka takımlarını kurdular.

Osmanlı Devletinin ömrü boyunca, gittikçe mükemmelleşen mehter, Yeniçeri ocağının lağvı ile beraber yerini “Mızıka-i Hümâyûna” bıraktı.

Günümüzde mehter:

Mehter, 1911’de Ahmed Muhtar Paşa tarafından “Mehterhâne-i Hâkânî” adıyle yeniden kuruldu. 1914’te kuruluş tamamlandı. Birinci Dünyâ Harbinde Başkumandan Vekili Enver Paşanın emriyle teşkilât orduya tamîm edildi. İstiklâl Harbinde de mehterhâne hizmet verdi. Cumhûriyetin îlânından sonra, Millî Savunma Bakanı, mehteri saltanat alâmeti sayarak lağvetti. 1950’den sonra, Genelkurmay Başkanı Nuri Yamut’un direktif ve desteğiyle mehterin yeniden tesisi çalışmaları başladı. 1953’te yeniden tesis edildi. Daha sonraları çeşitli okul, dernek ve kuruluşlar da mehter takımları kurdular. 12 Eylül 1980 Harekâtından sonra, yalnız Genelkurmay Başkanlığı Harp Dâiresi Askerî Müze Müdürlüğü bünyesindeki mehteran bölüğü, faaliyetine devam etmektedir. İstanbul’daki Askerî Müze’de Pazartesi, Salı hariç, haftanın her günü, saat 15.00-16.00 arasında Mehterbaşının idaresinde bir saat çalmaktadır. Bilhassa turistler ve meraklılar büyük alâka göstermektedirler.

Mehter marşı

Yürekler kabarık gözlerde damla
Mehteri saygıyla dur da selamla
Bir huşû içinde dinle Gülbankı
Sesleniyor târih bu ses o yankı

Sen böyle yürürken tuğla, sancakla
Türkün zaferleri geliyor akla

Asırlar boyunca inledi Serhat
Doğudan batıya, Yemen, Belgrat
Duyarak bakışan gözler görüyor
Fâtih, Topkapı’dan şehre giriyor.

Sen böyle yürürken tuğla, sancakla

Türkün zaferleri geliyor akla.

MEHTERÂN-I HAYME (Çadır Mehterleri);

Sultanahmed'de İbrahim Paşa Sarayı yanında pâdişahın çadırlarının muhâfaza olunduğu yer.

Mehterân-ı Hayme; Ağa Odası, Kethüdâ Odası, Baş Bölükbaşı Odası, Çadır Mehterleri Odası olmak üzere dört bölükten meydana geliyordu. Mehterân-ı Haymenin başında Emini Mehterhâne isminde bir görevli bulunurdu. Bunun emrinde, yedi Otağ Yapıcısı, Nakş-dûzân (nakışçılar ve Hayme-dûzân (çadır dikiciler) adı verilen altı çadır dikici ile iki perdeci vardı. On beşinci yüzyılın son yarısında, âmirleriyle beraber mevcutları otuz sekiz kişiydi. On yedinci yüzyılın başlarında bunların sayısı 835'e ve aynı yüzyılın sonlarında 2000'e ulaştı. On sekizinci yüzyılda sayıları 861'e indirilen Mehterân-ı Hayme, Yeniçeri Ocağı ile birlikte kaldırıldı.

Mehterân-ı Hayme de Oba, Otağ ve çeşitli çadırlar dikilir ve tâmir edilirdi. Perde, minder ve sofra döşemeleri de Mehterân-ı Hayme de yapılırdı. Bunların yedekleri de îmâl edilerek muhâfaza edilirdi.

Mehterân-ı Hayme, seferde iki gruba ayrılırdı. Bir grup karargâhtan bir günlük yol giderek konaklanması emredilen yerde, Otağ-ı Hümâyûnla öteki çadırları kurarlardı. İkinci grup ise, büyük karargâh, yeni yerine gitmek üzere hareket ettiği zaman, boşalan çadırları kaldırırlar ve daha ileride yeniden kurmakla vazifelendirilirlerdi.

Çadır mehterlerinin bunlardan başka ulufe çıkarılırken ve sürre alayı sırasında yapılan merasimlerde vazifeleri vardı.

MEKANİK;

Alm. *Mechanik (f),* **Fr.** *Méchanique (f.),* **İng.** *Mechanics.* Cisimlerin denge ve hareketini inceleyen bilim dalı. Mekanik bütün makinaların ve yapıların projelendirilmesinde müracaat edilen ana kurallar topluluğudur. Bu bilim dalı, bir yandan kâinattaki maddî olayların kurallarını araştırırken, diğer yandan atom içindeki olayları aydınlatmaya çalışır. Fizik ve astronomide mekaniğin önemi her geçen gün artmaktadır.

Mekanik, dengede bulunan cisimleri inceleyen s**tatik** ve hareket eden cisimleri inceleyen, **dinamik** gibi iki bölüme ayrılır. Dinamik de ayrıca, sebebini araştırmadan yalnız hareketi inceleyen k**inematik** ve hızı değişen cisimleri inceleyen k**inetik** diye iki bölüme ayrılabilir. Ancak bu ayrımlar o kadar kesin değildir. Statik de, dinamiğin özel bir hâli (hızı sıfır) olarak düşünülebilir.

Târihi: Eski çağlarda, mekaniğin pratik uygulaması mevcutsa da kaideleri hakkında pek az şey bilinmekteydi. Kaldıraç, eğik düzlem, tekerler ve muhtemelen palanga sisteminin faydaları, eski Mısırlılar ve Babilliler tarafından bilinmekteydi. Eski Yunanlılar, ilk defâ hareketi teorik olarak incelemişlerse de, teorilerini gözlemleriyle gerçekleştirmeğe çalışmışlardır. Arşimet (M.Ö. 287-212), balistik, hidrostatik, ağırlık merkezi gibi temel mekanik kavramları kullanması ve bunlardan pratik faydalar sağlaması bakımından bir istisna teşkil eder.

Her alanda olduğu gibi mekanik alanında ilk mekanik âletleri Müslüman ilim adamları yapmıştır. Sistemli olarak ilk defâ Bağdat'ta yaşayan Benî Mûsâ kardeşler dokuzuncu asırda mekanik âletler yapmışlardır. Benî Mûsâ kardeşlerin ortancası olan Ahmed bin Mûsâ; mekanik olarak çeşitli tartı âletleri yanında yükleri çekmek ve kaldırmakta kullanılan bâzı âletler yaptı. Mekanik konular üzerinde titizlikle durdu. Ağabeyi ile birlikte büyük bir bakır saat yaptı. Ayrıca üzerine ateş yaklaştırıldığında fitili otomatik olarak ortaya çıkan kandiller yapmıştı. Kandilin fitili ortaya çıkınca yağ da hemen fitilin üzerine yanacak miktarda fışkırıyordu. Geliştirdiği zirâat ve sulama âleti, tarlada sulama yaparken, tâyin edilen sulama miktarını aşınca hemen sinyal veriyordu.

On ikinci asrın sonlarına doğru Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki Cezire bölgesinde yaşıyan Cezerî otomatik âletler yaptı. Cezerî sâdece otomatik âletler yapmakla kalmayıp, otomatik olarak çalışan sistemler arasında denge kurmayı başardı. Sekiz asır gibi bir aradan sonra İngiliz nöroloji profesörü Dr. Ross Ashby ancak 1951 senesinde üstün denge durumunu ortaya koydu. Cezerî; aynı zamanda haberleşme, kontrol, denge kurma ve ayarlama ilmi olan sibernetiğin ilk kurucusudur. İnsanlarda ve makinalarda bilgi alış-verişi, bunların kontrolü ve denge durumu sibernetiğin esas konusudur. Bu ilmin gelişmesiyle elektronik beyinler ve otomasyon denilen sistemler ortaya çıktı. Bu bakımdan yaptığı mekanik makinalarla bu ilmin temeli Cezerî tarafından atıldı.

Batı âlemi her alanda yaptığı gibi, Endülüs Emevileri vasıtasıyla tanıdığı İslâm âlemindeki buluşları mekanik alanında da kendine mâl etmiştir. Müslüman ilim adamlarının yaptığı mekanik âletleri ancak on yedi ve on sekizinci asırlarda yapmışlardır.

On altıncı yüzyılda İslâm âlimlerinin eserlerini inceleyen Galileo Galilei (1564-1642), Tycho Brahe

(1546-1601) Johanres Kepler (1571-1630) onlardan büyük ölçüde faydalanarak, bâzı buluşları da kendilerine mâl ederek gök mekaniğinde günümüze kadar gelen temel kuralları koymuşlardır. Galileo, düşen cisimleri ve sarkacı inceleyen, kontrollü deney yapan birisiydi. Simon Stevin (1548-1620) kuvvetlerin bileşke prensibini geliştirmiştir. Bütün bu gelişmelerden sonra Isaac Newton (1642-1727); **Hareketin Üç Kânunu**'nu ortaya koymuştur. Daha sonra mekanikteki gelişmelerin pek çoğu, bu kânun üzerine kurulmuştur. Daha sonra gelenler analiz metodlarını geliştirirken, daha kolay bakış açıları aramışlardır. Jean Le Rond d'Alembert (1717-1783), dinamik problemlerini ilâve kuvvetlerle statik problemlere çevirmiş, Siméon Denis Poisson (1781-1840), hareket eden eksen takımında problemleri çözmeyi denemiş, Joseph Louis Lagrange (1736-1813) genelleştirilmiş koordinatları çözüme dahil etmiş, virtüelis kavramını ortaya atmış, Josiah Willard Gibbs (1839-1903), problemlerin çözümünde **vektör hesabı** kullanmıştır. Diğer bir arayış da, hareket kânunlarının tek bir şekilde ifâde edilmesi olmuştur. Bütün bunlar, **ekstremum prensiplerine** yönelmeği getirmiştir.

Târifler: Mekaniğin anlaşılmasında bir kavram birliğinin sağlanması önemlidir. **"Cisim", "kütle"**si olan bir maddesel nesnedir. Kütle, relatif bir kavram olup, **"ağırlık"**la karıştırılmaması gerekir. Bir cismin kütlesi, **"atalet"**inin, yâni harekete geçirilmesi sırasında veya hareket sırasında, yönü değiştirilmek istendiğinde gösterdiği direncin, seçilen cismin ivmesine oranıdır. Bir cismin kütlesi değişmediği halde yerçekiminin doğurduğu kuvvet olan ağırlığı, cismin, dünyânın merkezinden olan uzaklığına bağlıdır. Cisimler, boyutları ihmal edilebilen "noktasal kütleler"in topluluğudur.

Metodları: Mekaniğin problemleri, iki metodundan biriyle veya ikisi beraberce kullanılarak çözülür. Bu iki metodu; analitik ve grafik çözüm yollarıdır. A**nalitik metod,** matematik formülasyonu kullanırken, grafik çözümde diyagramlar kullanılır. **Grafik metodda,** en çok kullanılan kavramlardan biri de "**vektörler"**dir. Vektörel büyüklüğün özelliği, yönü ve büyüklüğünün olmasıdır. Bunun yanında, bu büyüklükler kendilerine has olan kurallarla hesaplanırlar. Meselâ, bir vektörel büyüklük verilen belirli x, y ve z eksenleri doğrultusunda bileşenlere ayrılabilir. Vektörler genellikle boyu, büyüklüğüne eşit olan bir okla gösterilir.

Hız, ivme ve kuvvet: Hareketin iki önemli kavramı "hız" ve "ivme"dir. **Hız,** cismin yer değiştirmesinin zamana bağlı değişimidir. Birimi cm/saniye, metre/saniye veya kilometre/saat olabilir. "Momentum" veya "hareket miktarı", cismin kütlesiyle hızının çarpımından ibârettir. Hızın zamana göre olan değişimi ise i**vme** olarak isimlendirilir, birimi cm/s^2 veya m/s^2 olabilir.

Mekanikte kuvvet, cisimlerin karşılıklı etkilerinden doğar. Ayrıca kuvvet, cisme ivme vererek etkisini gösterir. Meydana gelen ivme a, kütle/m olmak üzere bileşke kuvvet F ile aynı yönde olup, F= ma bağıntısından hesaplanır.

Newton'un hareket kânunları: Pratik olarak mekanik, **Newton'un üç kânunu** ve yerçekimi teorisi üzerine kurulmuştur: 1) Bir cisme kuvvet etki etmedikçe ismin durumunda hiçbir değişiklik olmaz veya düzgün doğru hareketi yapıyorsa, buna devam eder. 2) Bir cisme bir kuvvet etki ederse, kuvvet doğrultusunda cisim ivme kazanır. Bu ivme, etkileyen kuvvetle doğru, cismin kütlesiyle ters orantılıdır. 3) Her kuvvet zıt yönde ve eşit şiddette bir tepki doğurur.

Dördüncü kânun olan kütlesel çekim kânunu, gök cisimlerinin hareketlerini açıklamak için geliştirilmiştir. Buna göre, herhangi iki cisim birbirlerini m_1 ve m_2 kütleleriyle orantılı, arasındaki d mesâfesinin karesiyle ters orantılı bir kuvvetle çekerler.

$F= G\ m^1\ m^2/d^2$

Burada G, kütlesel çekim sâbiti olup boyutlu bir büyüklüktür.

$G= 6{,}670 \times 10^{-8}$ dyne cm^2/g^2.

Denge: Mekaniğin bir dalı olan statik, hareketsiz cisimlerin dengesiyle meşgul olur. Bu tür problemler, kararlı denge metodu ve virtüel iş prensibi ile çözülebilir. İlk prensipte, cisme etki eden kuvvetlerin ve momentlerin, her doğrultuda dengede olduğundan hareket edilir. Yâni etki eden kuvvetlerin bileşkesi sıfır olmalıdır. Bu, pratik olarak seçilen dik eksen takımında, bütün kuvvetlerin ayrı ayrı bileşenlere ayrılması ve sonra bunların her eksen için toplanarak sıfır eşitliğinin kontrol edilmesinden ibârettir.

Moment: Şekil değiştirmeyen bir cisim, öteleme hareketi yanında, bir eksen etrafında dönme hareketi de yapabilir. Bu dönme hareketi, birbirine paralel ve eşit büyüklükte kuvvet çifti tarafından doğurulur. Kuvvet çiftinin döndürme etkisi, kuvvetlerin büyüklüğü ve aralarındaki mesâfeyle doğru orantılıdır. İşte bu etki, moment olarak isimlendirilir. Böyle dengenin ikinci tür şartına gelinir. Bu şart, cisme etkiyen momentlerin bileşkesinin sıfır olmasıdır. Bu da pratik olarak, cisme etkiyen kuvvetlerin, birbirine dik seçilen eksen takımına göre olan momentlerin ayrı ayrı toplanıp, sıfır etmesi şartıyla kontrol edilir.

Dengedeki bir cisme etkiyen kuvvetler, eğer cisim şekil değiştirmez kabul ediliyorsa, etki eksenleri

boyunca kaydırılabilir. Bir kuvvetler sistemi, ancak bileşkesi büyüklüğünde ve ters yönde bir kuvvet etkisiyle dengelenebildiği hâlde, bir kuvvet çifti ancak momenti, yâni döndürme şiddeti eşit fakat ters olan bir kuvvet çiftiyle dengelenir.

Kütle merkezi ve ağırlık merkezi: Kütle merkezi, cisimdeki bütün maddesel noktaların momentlerinin toplamlarının sıfır ettiği noktadır. Denge şartları bakımından, cismin bütün kütlesi burada toplanmış gibi bakılabilir. Yerçekimi kuvveti, kütle ile orantılı olduğu için, klasik mekanikte, kütle merkezi ile ağırlık merkezi aynı kabul edilir. Eğer cisimde kütle yayılışı düzgünse bu nokta, aynı zamanda cismin geometrik merkezi ile çakışır.

Dâiresel hareket: Dâiresel (dâirevî) hareket, cismi devamlı yön değiştirdiği için, hızın büyüklüğünde bir değişiklik olmasa da, yönü değiştiğinden sürekli ivmelenir. Burada ivme (a), daima dönme merkezine yönelik olup, r dönme yarıçapı, v teğetsel hız ve ¥= υ/r sâbit açısal hız olmak üzere a= ¥^{2}= v^2/r şeklinde belirlidir. Eğer dâiresel hareket düzgünse başka ivme mevcut değildir. Ancak dönme hızı zamana bağlı değişiyorsa teğetsel bir ivme mevcut olur. Bu merkezsel ivme, cismi dâiresel yörüngede tutmağa yarar. Dâiresel hareketin doğması için cisme dönme merkezine doğru kuvvet tatbik edilir. Bu kuvvet, cisimde hâsıl olan "merkezkaç kuvveti" ile dinamik dengede bulunur. Bu iki kuvvet, etki-tepki şeklinde olup, m cismin kütlesini göstermek üzere F= mv^2/r olarak ortaya çıkar. Bir cismi dâiresel yörüngede bulundurmak için böyle bir kuvvetin tatbikine ihtiyaç vardır.

Basit harmonik hareket: Bir dâiresel harekete, bulunduğu düzlemde bakıldığında, ortaya çıkan, gel-git yâni titreşim şeklinde bir hareket türüdür. Hareketin periyodu, tam bir devrin yapılması için geçen zamandır. Harmonik harekette maddesel nokta, bir denge konumu etrâfında hareket eder. Bu konumdan olan mesâfesi, noktanın yerdeğiştirmesidir. Bu tür harekette, ivme yerdeğiştirme ile orantılı fakat ters yöndedir. Harmonik harekete tabiatta çok sık rastlanır. Serbest bırakılan yayların ve sarkaçın hareketi bu türdendir. Bir sarkaçın periyodunun, boyuna ve o yerdeki yerçekimi ivmesine bağlı olduğu çok eskilerden beri bilinmekteydi. Yâni titreşim yerdeğiştirme küçük kalmak şartıyla, sarkaçın periyodu, yerdeğiştirme miktarına bağlı değildir. Bu sonucu kullanarak, çeşitli yerlerde yerçekimi ivmesini ölçmek mümkündür. Jeolojide gravimetre adı verilen âletler bu esasa göre çalışır.

İş: Bir kuvvetin yaptığı iş, kuvvet doğrultusunda meydana gelen yerdeğiştirmeyle kuvvetin çarpımına eşittir. Eğer kuvvet doğrultusunda bir yerdeğiştirme meydana gelmiyorsa, iş sıfırdır. Çok büyük bir ağırlığı tutan kimse onu düşey doğrultuda hareket ettirmezse, mekanik bakımından yaptığı iş, sıfırdır. Buna benzer şekilde, eğer sürtünme veya kayma yoksa dönme hareketinde de hiç bir iş yapılmaz. İşin birimi kgm, dyne-cm (erg), Newton-metre (joule) olabilir.

Virtuel iş metodu: Bu prensip, "Dengede olan bir sisteme çok küçük yerdeğiştirmeler verildiğinde yapılan iş sıfır"dır şeklinde ifâde edilebilir.

Enerji: Enerji, iş yapabilme kapasitesidir. Potansiyel ve kinetik diye iki bölüme ayrılır. **Potansiyel enerji,** depolanmış kullanılabilecek enerjidir. Bütün cisimlerde bu tür enerji mevcuttur. Meselâ, gerilen bir yay veya yükseğe kaldırılan bir cisim potansiyel enerji kazanır. Yâni, boşaldığında iş yapabilirler. İkinci durumda kazanılan potansiyel enerji, cismin ağırlığı ile yüksekliğin çarpımından ibârettir. Tabiî başka tür depolanmış enerjiler de mevcuttur. Meselâ, kömürde, dinamitte ve bitkilerde depolananlar gibi. Bir cismin **kinetik enerjisi** ise kütlesi ile hızının karesinin çarpımının yarısına eşittir. Newton'un ikinci kânunu bu enerjilerin toplamının hareket boyunca korunduğunu ifâde eder. Bu sonuç tabiatta enerjinin farklı şekillere girerek değişikliğe uğradığını ortaya koyar. Her ne kadar sürtünme ile enerji azalır, kaybolur gibi görünse de, halbuki bu sâdece ısı enerjisine dönüşmektedir. "Güç", yapılan işin zamana bağlı değişimidir. Meselâ "Beygirgücü", sâniyede 75 kgm'lik, "Watt" ise sâniyede 1 joule'lük işe karşı gelir. Dönen bir cismin kinetik enerjisi, atalet momenti ile cismin açısal hızının karesinin çarpımının yarısına eşittir. Atalet momenti cismin kütlelerinin, dönme eksenine olan uzaklıklarının kareleri ile çarpımlarının toplamlarına eşittir.

Sürtünme: Bir yüzeyin diğer yüzey üzerinde değerek hareket ederken, karşılaşılan dirençtir. Sürtünme, pekçok işin yapılabilmesini sağlar. Ancak, verimi azaltır. Bir tür enerji, diğer tür enerji şekline dönerken, bir kısmı ısı enerjisi olarak kaybolur. Sürtünme kuvveti, hareketi önleyici yönde ve yüzeye paralel olarak ortaya çıkar. Bu kuvvet, yüzeye tatbik edilen kuvvetle, değen iki yüzeyin özelliğine bağlı bir katsayıyla orantılıdır.

MEKKE-İ MÜKERREME;

Arabistan Yarımadasında, İslâm âleminin dînî merkezi, Müslümanların kıblesi olan "Kâbe-i muazzama"nın içinde bulunduğu mukaddes belde, Peygamber efendimizin doğduğu şehir.

Mekke-i mükerreme târihi: Mekke'nin târihi İbrâhim aleyhisselâm zamânına kadar uzanır. Bu hususta

İslâm âlimlerinin kitaplarında yazıldığı üzere hazret-i İbrâhim, oğlu hazret-i İsmâil ve annesi hazret-i Hacer'i Allahü teâlânın emri ve Sârâ Hâtunun isteği üzerine bu beldeye getirip bırakmıştır. O zaman burada hiç insan ve su yoktu. Taşlık ve ağaçsız bir yerdi. İbrâhim aleyhisselâm Hâcer ve oğlunun yanlarına bir miktar hurma ile biraz su koyarak yalnız bırakıp ayrıldı. Hacer ardından koşup feryât etti. İbrâhim aleyhisselâm ona cevap vermedi. Çünkü Sârâ öyle şart etmişti. Hacer, İbrâhim aleyhisselâmın kendisine iltifat etmediğini ve konuşmadığını görünce; "Seni dost edinen Allahü teâlânın hakkı için söyle. Bizi burada Allahü teâlânın emriyle mi bırakıyorsun?" dedi. İbrâhim aleyhisselâm, "Evet!" buyurdu. Bunun üzerine Hacer sustu ve "Rabbimiz bizi korur" dedi. Ellerini semaya kaldırıp duâ etmeye ve yalvarmağa başladı. Bundan sonra bu tenhâ yerde bâzan İsmâil aleyhisselâm annesine bakar ağlardı, bâzan da annesi İsmâil'e bakar ağlardı.

Hacer Hâtun, ilk günlerde İbrâhim aleyhisselâmın kendileri için bıraktığı hurmadan yiyip sudan içti, oğlunu emzirdi. Fakat sonra su ve hurma bitti. Ana-oğul, ikisi de susadılar. Ama ortalıkta bir damla bile su yoktu. Hâcer, İsmâil aleyhisselâmı yere yatırıp belki bir su görürüm ümidiyle Safâ Tepesine doğru çıktı. Kimseyi görmedi. Oradan yürüyüp Merve'ye vardı. Yüksek yerden etrâfa baktı. Bir şey göremedi. Safâ ile Merve arasını yedi kere yürüdü. Bu sebeple Hac'da böyle yapmak sünnet oldu. Yedincide Merve tarafından bir ses işitti. Lâkin kimseyi göremedi. Seslenen Cebrâil aleyhisselâmdı. "Yâ Hâcer, oğlunun yanına gel, Hak teâlâ onu zâyi etmez. Bir gün gelir ki, oğlun bu yerde babasıyle Kâbe-i şerîfi binâ ederler." diye çağırıyordu. Hâcer oğlunun yanına gelince Cebrâil aleyhisselâmı orada gördü. Cebrâil aleyhisselâm; "Siz kimsiniz?" dedi. Hâcer; "İbrâhim aleyhisselâmın âilesiyim. Bu da oğlumdur." dedi. Cebrâil aleyhisselâm; "Sizi bu tenhâ yerde kime ısmarladı?" diye sorunca; "Allahü teâlâya emanet etti." cevâbını verdi. Cebrâil aleyhisselâm; "Sizi öyle bir pâdişâha ısmarlamış ki o her işinize kâfidir." dedi. Hâcer baktı, oğlunun ayak ucu yanında berrak bir suyun aktığını gördü. Bu su, İsmâil aleyhisselâmın ayak topuklarının yerde iz bırakmasından çıkmıştı. Oğlu ile bu sudan içtiler. Susuzluktan ve açlıktan kurtuldular. Bu su zemzem suyuydu. Açlık niyetine içilse açlığı, susuzluk niyetine içilse susuzluğu giderirdi. Hâcer kabına da su almak istedi. Cebrâil aleyhisselâm; "Lüzum yoktur. Bu su dâimâ akar, hiç kesilmez." dedi.

Hâcer civardan taş toplayıp suyun etrâfına dizdi. Maksadı suyu boşa akıtmamaktı. O anda bir ses işitti: "Korkma! Hak teâlâ suyu eksiltmez çoğaltır. Bu makâmı ibâdethâne yapar. Oğlun peygamber olur." Sonra Mekke-i mükerreme şehrinin burada kurulacağını ve kıyâmete kadar bu mübârek yerde ibâdet edileceğini söyledi. Hâcer, bu habere çok sevindi. Bundan sonra oğlu ile bir zaman bu yerde yalnız oturdular.

İbrâhim aleyhisselâmın amcaoğulları olan Cürhüm kabîlesi her sene ticâret için Şam tarafına gelirlerdi. O yıl da aynı sebeple yola çıkmışlar, Mekke civârından geçiyorlardı. Kâfiledekiler çok susamışlardı. Bu yörede hiç su yoktu. İlerde bir yerde kuşların toplandıklarını gördüler. Kâfilenin büyükleri, bu yerde başka zaman böyle kuş görmezdik. Hem kuşlar susuz yerlerde toplanmazlar. Belki yeni bir su çıkmıştır, deyip aralarından seçtikleri iki kişiyi kuşların toplandığı yere (Mekke'ye) gönderdiler. O kimseler gelip bir güzel su ve yanında bir hâtun ile bir küçük çocuğun oturduğunu gördüler. "Siz kimsiniz?" diye sordular. Hâcer hâlini arz edip; "Bu suyu Hak teâlâ bana ve oğluma ihsân etti." dedi. "Bu suda başkasının hakkı var mıdır?" dediler. Hâcer, "Hayır." dedi. O kimseler geri dönüp gördüklerini kâfiledekilere anlattılar. Kâfilenin büyükleri, bu yeri kendileri için ve hayvanlarını otlatmak için elverişli buldu. Gelip Hâcer'den kavminin o su başında yerleşmesine izin istedi. Hâcer kabûl etti. Bu kavim, Mekke'nin yukarısına yerleştiler. Bunların da amcaları olan bir başka kavim vardı. Bunlar da daha sonra gelip Mekke'nin aşağı kısımlarına yayılıp yerleştiler. Evler ve binâlar yaptılar. Mekke-i mükerreme şehri böylece kurulmuş oldu. Bu kavimler Hâcer ile İsmâil aleyhisselâma hürmet ederlerdi. İsmâil aleyhisselâm bunların arasında büyüdü. Onlarla Arabî lisanla konuştu. Çok güzel konuşurdu. Daha sonra Peygamber oldu. Babası İbrahim aleyhisselâm ile Mekke'de "Kâbe-i muazzama"yı Allahü teâlânın izniyle binâ ettiler.

Mekke-i mükerreme kurulduktan sonra zamanla gelişti. Nüfusu arttı. Zemzem kuyusu ve "Kâbe-i muazzama" etrâfında gelişip büyüyen şehir aynı zamanda bir ticâret merkezi hâlini almıştı. Mekke'nin önemi, Asya ile Afrika'nın önemli ticâret yollarının birleştiği noktada bulunmasından ileri geliyordu. Bundan başka Mekkeliler çok eskiden beri Arabistan'ın komşu devletleriyle ticâret yaparlardı. Hattâ Bizans ve İran'dan "Kayzer ve Husrev teminatı" adı altında çeşitli ticârî imtiyazlar da almışlardı. Mekke'ye bu durumundan dolayı "Tâcirler şehri" de deniliyordu. Mekke şehri "Dâr-ün-nedve" denilen yerde toplanan istişâre meclisi tarafından idâre ediliyordu. Bu mecliste kabîle reisleri yer alır ve kendisine verilen vazîfeleri yapardı. Mekke kervanları Yemen'den Hint ürünleri, Çin ipekli kumaşları, Afrika'dan altın tozu, fildişi ve köle getirirlerdi. Mısır ve Suriye'den ise hubûbat, nebâti yağ, çeşitli silahlar ve pamuklu ile yünlü kumaşlar getirirlerdi. Mekke'de ayrıca her sene ticârî maksatla ve yerli eşyâların satımı için panayır yapılırdı.

Mekke'de İsmâil aleyhisselâmın evlâtlarından gelenler zamanla çoğaldı. Hazret-i Muhammed'in gelmesine yakın Mekke'de bu soyun devâmından Kureyş kabîlesi vardı. Bu kabîleye Kureyş isminin

verilmesi, Resûlullah'ın on birinci babası olan "Fihr"in diğer isminin Kureyş olmasıdır. Fihr, yaşadığı devirde insanları yoklar, fakirleri bunların arasından bulur, onları yedirir ve giydirirdi. Bu sebepten kendisine Kureyş adı verilmişti. Kureyş, "toplamak, kazanmak" mânâsına da gelir. Hac mevsiminde gelenler Fihr'in ziyâfetine katılır, böylece bir araya toplanırlardı. Bu güzel hasletlere vesîle olduğu için kendisine ve daha sonra kavmine Kureyş denilmişti.

Hazret-i Muhammed Kureyş'in Hâşimî kolundan Mekke'de dünyâya geldi (Bkz. Muhammed Aleyhisselâm). Babası Abdullah, annesi Âmine Hâtundu. Kırk yaşında Peygamberliği kendisine bildirildi. Bundan sonra Mekkelileri dîne dâvet etti. Mekkelilerden bâzıları kendisine inandı, bâzıları da inanmadı. İnanmayanlar kendisini öldürmeye kastettiler. Bunun üzerine Allahü teâlânın emriyle Medîne'ye hicret etti (Bkz. Hicret). Hicretin onuncu yılında Mekke'yi aldı (Bkz. Mekke'nin Fethi). Halkı Müslüman oldu.

Hazret-i Muhammed'in Mekke'den Medîne'ye hicret etmesi, Medîne'nin İslâmiyetin merkezi durumuna gelmesine, Mekke'nin iktisâdî durumunun gerilemesine yol açtı. Müslümanlığı benimseyen zengin âileler Medîne'ye göç etti. Dört halîfe zamânında Müslümanlık dünyâya yayılınca Kureyşliler eyâletlerde kumandan ve vâli oldular. Böylece Mekkelilerin ticâretle ilgileri daha da azaldı. Hele Irak'ın Müslümanlar tarafından fethedilmesi Mekke'nin iktisâdî çöküntüsünü daha da hızlandırdı. Zîrâ Hint ticâreti Basra Körfezi ve Fırat Vâdisi yoluyla yapılmaya başlandı.

Dört halîfeden sonra halîfelik Emevîlerin eline geçti. Emevî halîfelerinden hazret-i Muâviye bu kutsal şehre, çok ilgi gösterdi. Burada binâlar yaptırdı ve tarımı geliştirdi. Sulama tesisleri kurdu. Böylece Mekke'nin durumu gelişti. Bundan sonra hâli vakti iyi olanlar dinlenmek için Mekke'de toplanmaya başladılar. Bu durum Mekke'nin önemini daha çok arttırdı. Daha sonra gelen Emevî halîfeleri de şehre gerekli ilgiyi gösterdiler. Mekke için tehlike olan sel sularının önünü almak için bu sular önüne setler yapıldı. Hazret-i Ömer tarafından başlatılan ve Birinci Velid tarafından sürdürülen tâmiratlarla Kâbe-i muazzamanın avlusu genişletildi. Mescidül Harâm'ın plânı hazırlandı. Abdullah bin Zübeyr ve Haccac devrinde Kâbe yeniden yapıldı. Yemen'den gelen Hâricî tâifesinin bir müddet Mekke'ye hâkim olmalarından sonra 750'de Mekke, Emevî hilâfetini yıkan Abbâsîlerin eline geçti. Haremeyn'in idâresi eskiden yapıldığı gibi halîfe âilesine yakın olanlara verildi. Abbâsî halîfelerinden Hârun Reşîd, Mekke'ye dokuz defâ hacca geldi. Mekke'nin gelişmesi için çok para harcadı. Halîfe Me'mun zamânında Mekke'nin idâresi Resûlullah'ın soyundan hazret-i Ali evlâdına verildi. Bunlardan hazret-i Hüseyin'in evlâdına Seyyid, hazret-i Hasan'ın evlâdına da Şerîf denirdi. Mekke'de hâkim olan sülâle şerîflerdi.

Şerîflerin kazandığı dînî bakımdan sınırlı bağımsızlık döneminde Mekke, gelişerek Medîne'yi geçti. Bu dönemde Mekke Şerîfliğinin bağımsızlığını korumak için çok gayret sarfedildi. Bu gayret sebebiyle, Fâtımî halîfesi adına Mekke'de hutbe okunması teklifi reddedildi. 976'da Fâtimî halîfesi, Mısır ticâret yolunu kesti ve şehri kuşattı. Mekke halkı bu durum karşısında teslim oldu. Mekke'de şerîfler çok güç durumda kaldılar. Bundan kısa bir müddet sonra Yemen meliki Es-Süleyhî Mekke'yi aldı. Mekke'deki şerîfler Es-Süleyhî'den, kendilerinden birini hükümdar olarak seçmesini ve şehri bırakarak gitmesini istediler. Bunun üzerine Es-Süleyhî, Ebû Hâşim Muhammed'i (1063-1094) büyük şerîf tâyin etti. Böylece Mekke'de Hâşimî Sülâlesi hükmetmeye başladı.

Abbâsî Halîfesi Me'mun zamânında ortaya çıkan ve Mekke'yi kuşatarak yağma eden, sonra Fâtimîlerin Mekke'yi kuşatması ile hâkimiyetine son verilen Mûsâ bin Abdullah soyundan olan Katâde, hâkimi olduğu Yenbu'dan topraklarını Mekke'ye doğru genişletmeye başladı. Mekke'de kendine taraftarlar buldu. Mîrac kandilinde, bütün halkın şehirden çıktığı bir sırada Mekke'yi aldı.

Mısır'ın, Türk Hükümdârı Yavuz Sultan Selim Han tarafından alınmasından sonra (1517) Türkler zamânında Mekke, Şerîf Muhammed Ebû Numeyy (1526-1566) ve Şerîf Hasan (1566-1601) tarafından yönetildi. Türklerin himâyesinde Mekke şerîflerinin toprakları, kuzeyde Hayber'e; güneyde Hali'ye; doğuda Necd'e kadar genişledi. Şerîf Hasan'ın ölümüyle Mekke'de yeniden kargaşalık başgösterdi. Karışıklığı körükleyenler İranlılardı. İranlılar, İranlı Zavi Zeyd zamânında (1631-1666) işi iyice azıttılar. Nihâyet Osmanlı Sultanı Dördüncü Murâd Han irâde buyurarak bütün İranlıların Mekke'den çıkarılmasını ve bunların hacca gelmelerini yasak etti. Bu durum, sünnîlerle İranlıların çatışmasına yol açtı. Olaylar Mekke'ye kadar yayıldı.

Mekke vâlisi İranlılara Mekke'den çıkmalarını emretti. İranlılar Mekke'den çıktılar. Mukaddes belde de temizlenmiş oldu. Bu olaydan sonra Mekke'de, Vehhâbîler meydana çıkıncaya kadar birbirini tâkip eden şerîf âileleri, Zavi Zeyd, Zavi Berakât, Zavi Mesud yönetimleriyle idâre edildi.

Vehhâbîler 1800 senesinde saldırdılar. Mekke Emiri Şerîf Gâlip Efendi, bunlara karşı koydu. Her iki taraftan çok kan döküldü. Şerîf Gâlip Efendi, Vehhâbîleri Mekke'ye sokmadı. Vehhâbîlerin baskısı altında kalan Mekke etrâfındaki Arap kabîleleri, Vehhâbî oldular.

Emirleri Suud başkanlığında Tâif'e saldırarak çok Müslüman kanı akıtan Vehhâbîler, daha sonra

Mekke'ye tekrar saldırdılar. Fakat, hac zamânı olduğu için, şehre girmeğe korktular. Mekke halkı, Tâif'teki Müslümanların öldürülmelerini işitince, korktular. Şerîf Gâlib Efendi, Vehhâbîlere karşı koymak için Cidde'ye asker toplamaya gitti. Fakat mekke ahâlisi, Tâif fâciasından çok korktukları için Vehhâbî kumandanına bir heyet göndererek, şehri teslim edeceklerini söylediler. Vehhâbîler, 1803 (H. 1218) yılının Muharrem ayında Mekke'ye girip, Vehhâbîlik inançlarını şehirde yaydılar.

Şerîf Gâlib Efendi Cidde'deki askerleri alarak Mekke'ye geldi. Burada bırakılmış olan Vehhâbî askerlerini çıkardı. Emirliği tekrar ele geçirdi. Vehhâbîler, Mekkelilerden intikam almak için, Tâif etrâfındaki köylere saldırıp çok cana kıydılar. Osman-ül-Mudâyıkî adındaki bir Vehhâbîyi Tâif'e vâli yaptılar. Bu vâli Mekke etrâfındaki Vehhâbîleri toplayarak büyük bir kalabalıkla 1805 (H. 1220) senesinde Mekke şehrini kuşattı. Mekke'deki Müslümanlar aylarca sıkıntı çekti. Aç kaldılar. Son günlerde yemek için hiçbir şeyleri kalmadı. Şerîf Gâlib Efendi, milletin canlarını kurtarmak için, Vehhâbilerle anlaşmaktan başka çâre olmadığını anladı. Mekke Emirliği kendinde kalmak ve Müslümanların canına, malına dokunmamak şartıyla şehri Vehhâbîlere teslim etti.

1811 (H. 1226)'de İkinci Mahmûd Han, Mısır Vâlisi Mehmed Ali Paşaya ferman gönderip, Vehhâbîleri terbiye etmesi ve Hicaz'ı almasını emretti.

Mehmed Ali Paşanın emrindeki Osmanlı ordusu 1813 senesinde (H. 1228) Cidde'ye geldi. Oradan Mekke'ye yürüdü. Şerîf Gâlib Efendinin kendilerine gizlice göndermiş olduğu plânlara uyarak, kolayca Mekke'ye girdi. Osmanlı ordusunun Mekke'ye yürüdüğü haberi şehre yayılınca, Vehhâbî askerleri, kumandanları ile birlikte dağlara kaçtılar.

Mehmed Ali Paşa, Mekke'ye Şerîf Gâlib Efendinin kardeşi Şerîf Yahyâ Efendiyi emir yapmıştı. Sonra bunu da değiştirip, onun yerine Muhammed bin Avn'ı emir tâyin etti. Sonra, Zavi Zeyd Mekke emîri oldu.

Bilâhare Muhammed bin Avn tekrar Mekke emîri, onun ölümünden sonra, yerine halk tarafından sevilen Abdullah, Mekke emîri yapıldı. Şerîf Abdullah Mekke'de âsâyişi sağladı. Abdullah'tan sonra yerine büyük kardeşi Hüseyin geçti. Onun öldürülmesinden sonra da yerine Abdülmuttalib getirildi. Bu sırada Mekke'ye vâli tâyin edilen Osman Paşa, Abdullah'ın Şerîf olması için çalıştı. Ancak Osmanlı Devleti, Avnülürrefik'i Mekke'ye şerîf tâyin ederek Osman Paşayı geri çağırdı. Yerine Cemâl Paşa gönderildi. Kısa bir zaman sonra o da alınarak, görev Safvet Paşaya verildi. Avnülürrefik'in ölümünden sonra yerine halef olarak Şerîf Abdullah Mekke emiri tâyin edildi. Fakat vazîfeye giderken yolda ölmesi üzerine Mekke emirliği Avn'ın yeğeni Şerîf Ali'ye verildi. 1908 meşrûtiyetinden sonra, Ali, bu görevden çekilmek zorunda kaldı. Bunun yerine yine Avn'ın başka bir yeğeni olan Şerîf Hüseyin, son şerîf olarak Mekke emîri tâyin edildi. Osmanlı Devletinin İttihatçılar eliyle Birinci Dünyâ Harbine girmesinden ve yanlış politika uygulamalarından sonra Şerîf Hüseyin, Mekke'de bağımsızlığını îlân etti.

17 Haziran 1908'de Abdülazîz bin Suûd, İngilizlerin teşvikiyle bir beyannâme neşretti. Mekke'deki Şerîf Hüseyin ve onunla birlikte olanlar kâfirdir. Bunlarla cihâd ediyorum, diyerek Mekke'ye ve Tâif'e saldırdı. Fakat, bu şehirleri Şerîf Hüseyin Paşadan alamadı. 1924'te İngilizler, Şerîf Hüseyin Paşayı yakalayıp Kıbrıs'a götürdü. Şerîf Hüseyin Paşa, 1931'de, Kıbrıs'ta kapatıldığı otelde vefât etti. Abdülazîz bin Suûd, 1924 senesinde Mekke'yi ve Tâif'i rahatça ele geçirdi. 1926 senesinde de, bütün Hicaz'ı zaptederek, Hicaz Kralı îlân edildi.

Mekke'nin fazîleti: Mekke-i mükerreme, içinde "Kâbe-i muazzama" bulunduğundan diğer şehirlerden daha fazîletli ve mukaddes bir şehirdir. Bu özelliğinden dolayı Resûl-i ekrem sallallahü aleyhi ve sellem Mekke'den göç edip sonra tekrar Mekke'ye döndüğü vakit Kâbe'nin karşısına geçerek:

"(Ey Kâbe) **Allahü teâlânın yarattığı en hayırlı memleketler içerisinde en çok sevdiğim yer sensin. Eğer senden çıkarılmasaydım ben de çıkmazdım."** buyurmuştur. Yine bir defâ da; **"Kâbe nasıl en şerefli yer olmasın ki, ona, yalnız bakmak bile ibâdettir."** buyurmuştur. Yine fazîletinden dolayı Mekke'de iyiliklerin mükâfatı kat kat fazla olduğu gibi, fenâlıkların cezâsı da (iki) kattır. Hadîs-i şerîfte bildirildiğine göre: **"Mescid-i Aksâ'da kılınan bir rekat namaz, bin namaza; Mescid-i Nebevî'de kılınan bir rekat namaz on bin namaza; Kâbe'de kılınan bir rekat namaz ise yüz bin namaza muâdildir."** Yapılan hesaplara göre Kâbe'de kılınan bir rekat namaz, iki yüz elli sene, altı ay, yirmi günlük namaza muâdildir. Mekke-i mükerreme, kuzeyden güneye doğru karşılıklı uzanan Arafât ve Kabis dağları ile, Sevr ve Hira Dağının arasında olup, şehrin (eski Mekke'nin) uzunluğu üç, genişliği bir kilometredir. Arafât Dağı yaya olarak, Mekke-i mükerremenin altı saat ilerisinde olup, hacıların vakfeye durduğu yerdir. Arafât'tan iki saat beride Müzdelife, Müzdelife ile Mekke arasında Minâ kasabası vardır. Minâ, Mekke'nin; Müzdelife, Minâ'nın; Arafât da, Müzdelife'nin kuzey tarafındadır. Minâ ile Mekke arası altı km; Minâ ile Müzdelife arası on iki km; Müzdelife ile Arafât arası altı km; Safâ ile Merve arası 330 m, Safâ Tepesindeki kemer ile Kâbe arası yetmiş metredir.

Mekke-i mükerremede ve civârında bulunan mübârek yerlerden bâzıları şunlardır:

1. Kâbe-i muazzama: Mekke'nin ortasında olup, müslümanların kıblesi, hacıların etrâfını tavâf ettikleri Beytullah, mukaddes ev. (Bkz. Kâbe)

2. Mescid-i Harâm. (Bkz. Mescid-i Harâm)

3. Makâm-ı İbrâhim. (Bkz. Mescid-i Harâm, Kâbe)

4. Zemzem kuyusu. (Bkz. Zemzem)

5. Hatîm. (Bkz. Mescid-i Harâm, Kâbe)

6. Safâ: Kâbe-i muazzamanın doğusunda bir tepe olup, hacda sa'y yapmağa bu tepeden başlanır.

7. Merve: Kâbe'nin yakınında bir tepe olup, sa'y esnâsında Safâ Tepesinden sonra Merve Tepesine gidilir. Safâ ile Merve arası 330 metredir.

8. Beyt-i Mevlid-i Nebevî: Peygamber efendimizin doğduğu evdir. Mekke'nin doğu cihetinde Şiab-i Ebû Tâlib caddesindedir.

9. Ebû Kubeys Dağı: Kâbe-i muazzamanın ve Safâ Tepesinin doğu kısmında olup, hazret-i İbrâhim bu dağın tepesinden insanları hacca dâvet etmişti.

10. Cennet-ül-Muallâ: Mekke'deki kabristanın ismidir. Hazret-i Hadîce ve bâzı Sahâbe-i kirâm bu kabristanda medfûndur. Buradaki türbeler ve kabir taşları, Osmanlılardan sonra yıkılarak yerle bir edilmiştir.

11. Hira Dağı: Mekke-i mükerreme ile Minâ arasında bulunan bir dağdır. Peygamber efendimize ilk vahy bu dağdaki Hirâ mağarasında gelmiştir.

12. Sevr Dağı: Mekke-i mükerremenin güney cihetinde bulunan, Peygamber efendimiz ile hazret-i Ebû Bekr'in Mekke'den Medîne'ye hicretleri esnâsında gizlendikleri mağaranın bulunduğu dağ.

13. Minâ: Mekke'nin doğusundaki dağların eteğinden Arafat'a giden yol üzerinde bulunan bir yerin adı. Hac ibâdeti esnâsında kurban kesilen ve cemre (şeytan) taşlamak için gidilen yerdir. İbrâhim aleyhisselâm oğlu hazret-i İsmâil'i kurban etmek için buraya götürmüştü. Mekke ile arası altı kilometre olan Minâ, Mekke'nin kuzeyindedir.

14. Müzdelife: Arafat ile Minâ arasında bulunan, Âdem aleyhisselâmla hazret-i Havvâ'nın yeryüzünde ilk kavuştukları yer. Hac esnâsında burada bir müddet durmak (vakfe) vâcibtir.

15. Meş'ar-i Harâm: Müzdelife'nin nihâyetinde Cebel-i Kuzah yakınında bir yerdir. Müzdelife vakfesinin burada yapılması efdaldir.

16. Arafat: Mekke-i mükerremenin doğusunda bulunan, 70 metre yüksekliğindeki tepenin ve bu tepenin önünde bulunan ovanın ismidir. Kurban bayramından bir gün önce, Arefe günü burada vakfeye durmak haccın farzlarındandır. Tepe, koyu yeşil taş yığınlarından meydana gelmiştir. Arafat Ovasının ortasındaki bu tepeye rahmet dağı mânâsına Cebel-ür-Rahme de denir. Peygamber efendimiz yüz bini aşkın Müslümana vedâ hutbesini burada okudu.

17. Hil: Hacda ihrâma girme yerleri olan ve mîkat denilen yerlerle Mekke şehri, yâni Harem arasına Hil denir.

18. Harem: Mekke-i mükerreme şehrinden biraz daha geniş olup, hudûdu İbrâhim aleyhisselâm tarafından çizilmiş ve yine onun tarafından dikilen taşlarla gösterilmiştir. Bu taşlar çok kere yenilenmiştir.

Mekke-i mükerremenin fazîleti hakkında hadîs-i şerîflerde buyruldu ki: **"İslâm beldelerinin hiç birisi kalmaz ki onu Deccal** (orduları) **çiğnememiş olsun. Yalnız Mekke ile Medîne bu istilâdan ma'sûn bulunur."** ve **"Mescid-i Harâm'da kılınan bir namaz, sâir mescidlerde kılınan yüz bin namazdan efdaldir."**

MEKKE'NİN FETHİ;

sayıca az olan ilk Müslümanların müşriklere karşı îmânlarını korumak ve yaymak maksadıyla hicret ettikleri Mekke'yi, on yıl sonra güçlü ve kalabalık bir ordu hâlinde geri dönüp fethetmeleri. Hicretin altıncı yılında Peygamber efendimizle Hudeybiye Antlaşmasını yapan Mekkeli müşrikler, iki yıl sonra bu antlaşmayı bozdular. Sulhun devamı için Müslümanlara yapılan yeni tekliflere de uymadılar. Peygamber efendimizin hazırladığı İslâm ordusu, hicretin onuncu yılında müşriklerden Mekke'yi kan dökülmeden aldı.

Mekkeli müşrikler; Muhammed aleyhisselâma Peygamberlik verilip insanları şirkten, puta tapmaktan vazgeçmeye ve Allahü teâlâya îmân etmeye dâvete başladığı günden îtibâren sevgili Peygamberimizle

Müslümanlara şiddetli düşmanlık gösterdiler. Bunun üzerine Allahü teâlâ tarafından Müslümanların hicret etmelerine izin verildi. Böylece Mekkeli Müslümanlar mallarını mülklerini bırakarak Medine'ye hicret ettiler. (Bkz. Hicret)

Peygamberimizin Mekkeli müşriklerle sulh ve harp devri olmak üzere iki şekilde münâsebeti oldu. Sulh devrinde müşriklerin alay, hakaret, işkence bütün münâsebetleri kesme ve şiddete başvurma gibi çeşitli safhalarda sürdürdükleri düşmanlık, hicretin ikinci yılında harp şekline dönüştü.

Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicret etmesinden sonra da düşmanlıklarını devam ettiren müşrikler, ordu hazırlayıp Medine'de bulunan Müslümanlar üzerine yürüdüler. Bedir, Uhud, Hendek gibi kanlı savaşlar yapıldı (Bkz. İlgili mad.). Bu savaşlarda Müslümanlar karşısında tutunamayıp perişan oldular. Nihayet hicretin altıncı yılında Peygamberimizle sulh yapmayı kabul ettiler ve Hudeybiye Antlaşmasını imzâladılar.

On yıl süre için imzalanan bu antlaşmanın bir maddesine göre Kureyş kabilesi dışında kalan diğer Arap kabileleri, Müslümanlardan veya müşriklerden istedikleri tarafın himâyesine girebileceklerdi (Bkz. Hudeybiye Antlaşması). Bu antlaşma gereğince Huzâa kabilesi Peygamberimizin, Benî Bekr kabilesi de müşriklerin himâyesine girmişti. Bu iki kabile arasında eskiden beri sürüp gelen bir düşmanlık vardı. Bahaneler arayarak hâdise çıkarmak isteniyordu. Bir gün Mekkeli müşriklerin himâyesindeki Benî Bekr kabilesinden biri şiir okuyarak Peygamber efendimizi hicvetmeye yeltendi. Huzâa kabilesinden bir genç buna râzı olmayıp, hicvedici şiir okuyan adama bundan vazgeçmesini söyledi. Fakat o vazgeçmedi. Bunun üzerine başına vurup, yardı ve susturdu. Benî Bekr kabilesi bu hâdiseyi bahane ederek Huzâa kabilesi üzerine âniden saldırdı. Kureyş müşrikleri de bu saldırıda Benî Bekr kabilesine yardımda bulundukları gibi kıyâfet değiştirerek onlarla birlikte Huzâa kabilesi üzerine saldırdılar. Hudeybiye Antlaşması gereğince emin bulunan Huzâa kabilesi, bu ânî saldırıda hazırlıksızdı. Yerleşmiş oldukları Vetir Suyu denilen yerden Mekke'ye kadar kaçmak zorunda kaldılar. Kâbe'ye ve hareme sığınmış oldukları halde üzerlerine hücum edildi ve neticede Huzâa kabilesinden yirmi üç kişi öldürüldü.

Bu saldırıda himayelerinde bulunan Benî Bekr kabilesine at ve silah vermek gibi yardımda bulunmaktan başka bilfiil çarpışmaya da katılan Kureyş müşrikleri, Hudeybiye Antlaşmasını bozdular.

Huzâa kabilesi durumu Peygamber efendimize arz etmek üzere kabileden 40 kişilik bir heyeti Medine'ye gönderdiler. Peygamberimiz Huzâa kabilesinden gelen heyeti, kendilerine mutlaka yardım edeceklerini vaad ederek, yurtlarına geri gönderdi.

Sevgili Peygamberimiz bunun üzerine Mekkeli müşriklere haber göndererek; "Ya Huzâa kabilesinden öldürülenlerin diyetini (kan bedelini) ödeyiniz veya Benî Bekr kabilesini himâyeden vazgeçiniz. Bunlardan birini kabul etmezseniz Hudeybiye Antlaşmasını bozduğunuzu ve bunun neticesi olarak sizinle harb edeceğimizi biliniz." teklifinde bulundu.

Mekkeli müşrikler bu teklifleri kabul etmediklerini ve harbe hazırlanacaklarını bildirdiler. Böylece Hudeybiye Antlaşması resmen bozulmuş oldu. Antlaşmayı bozan Kureyş müşrikleri, kısa bir müddet sonra da antlaşmayı yenilemek istediler. Bu maksatla o zaman henüz Müslüman olmamış olan Ebû Süfyan'ı Medine'ye gönderdiler.

Ebû Süfyan Medîne'de kendi kızı ve Peygamberimizin zevcesi olan Ümmü Habibe'ye ve Eshâb-ı kirâmın ileri gelenlerine, sonra da Peygamberimize gidip, sulhu yenilemek istediklerini söylediyse de müsbet cevap alamadı. Ebû Süfyan son olarak hazret-i Ali ile görüştü. Ali radıyallahü anh ona; "Sen Kureyşin ileri gelenisin, çıkıp halk içinde antlaşmayı yeniliyorum." dersin, diyerek başından savdı.

Ebû Süfyan, Peygamberimizin mescidine girdi; "Ey insanlar ben her iki tarafı da himâyeme alıyor sulhu yeniliyorum." dedi. peygamberimiz; "Yâ Ebâ Süfyan! Bunu sen söylüyorsun, ben değil." buyurdu. Ebû Süfyan bundan sonra Mekke'ye döndü. Mekke'ye varınca Kureyş müşriklerine durumu anlatıp; "Hayatımda eshâbının Muhammed'e gösterdiği bağlılık ve itâat gibi bir itaatle bağlanan bir kavim görmedim." dedi. Müşrikler; "Sen hiçbir şey yapmamışsın, senin kendi kendine îlân ettiğin sulhun hiçbir hükmü olmaz. Sen bize sulh haberi getirmedin ki emin olalım, harp haberi de getirmedin ki harbe hazırlanalım." diyerek Ebû Süfyan'a sitem ettiler.

Ebû Süfyan Mekke'den döndükten sonra, Peygamberimiz, hazret-i Ebû Bekr'le Ömer'i çağırdı. İstişare yaptı ve harbe karar verdi. Hazırlığa başlanıp, ordu toplandı. Bütün hazırlıklar gizli tutuldu. Mekke yollarının tutulması ve kontrol işi Huzâa kabilesine verildi. Bu kontrol son derece titizlikle yapıldı. Ancak bu durum Medine'den Mekke'ye gitmekte olan bir kadın vâsıtasıyla gönderilen mektupla Mekkelilere haber verilmek istendi. Bâzı sebeplerle girişilen bu teşebbüs Peygamberimize Allahü teâlâ tarafından Cebrâil aleyhisselâmla gönderilerek bildirildi. Peygamberimiz, hazret-i Ali ile hazret-i Zübeyr bin Avvam ve Mikdad bin Esved'i (radıyallahü anhüm) çağırıp; **"Sür'atle gidiniz Hah denilen yere vardığınızda bir hâtun bulursunuz. Onda bir mektup vardır. O mektubu alıp bana getiriniz."** buyurdu. Süratle

gidip kadını buldular. Mektubu istediklerinde kadın; “Benim yanımda mektup yok.” diyerek gizlemek istedi. Hazret-i Ali kılıcını çekip; “Resûlullah asla yalan söylemez.” deyince kadın saç örgüsünün arasına sakladığı mektubu çıkarıp verdi. Böylece haber verme teşebbüsü engellendi.

Sevgili Peygamberimiz bütün hazırlıkları tamamladıktan sonra on bin kişilik bir ordu ile Mekke’ye doğru yola çıktı. Medîne’den hareket Ramazanın ilk günlerinde idi. Bu sırada hazret-i Abbas da Medine’ye hicret ediyordu. Yolda İslâm ordusu ile karşılaştı. Daha önce Müslüman olduğu halde durumu müşriklerden gizleyerek Mekke’de kalmıştı. Peygamberimiz, amcası hazret-i Abbas’a; **“Muhacirlerin sonuncusu sen oldun.”** buyurdu.

Peygamberimiz ordusuyla Mekke’ye yaklaşırken yollar tamamen tutulmuş olduğu için Kureyş müşrikleri üzerlerine gelen İslâm ordusundan habersizdi. Sevgili Peygamberimiz, savaş düzenine soktuğu ordusunda kabilelere bayrak ve sancaklar verdi. Merru’z-Zahran denilen yere varınca karargâh kuruldu. Burada Peygamberimiz, gece vakti on bin ateş yakılmasını emretti. Her birlik kendi çadırı önünde ateş yaktı. Bir anda her tarafı aydınlatan binlerce ateşin yandığını gören Mekkeliler neye uğradıklarını bilemeyip iyice şaşırdılar. Hemen Ebû Süfyan’ın yanına toplandılar. Ebû Süfyan yanına aldığı üç dört kişiyle durumu öğrenmek için İslâm ordusunun bulunduğu yere doğru yürüdü. Karargaha yaklaştığı sırada İslâm askerleri onu yakaladılar. Hazret-i Abbas onu alıp Resûlullah’ın huzuruna götürdü. Peygamberimiz Ebû Süfyan’ı affedip, amcası Abbas’a; **“Onu bu gece çadırına götür sabah bana getir.”** buyurdu. Sabah olunca Resûlullah’ın huzuruna götürüldüğünde; **“Ey Ebû Süfyan! Henüz, Lâ ilâhe illallah, diyeceğin vakit gelmedi mi?”** buyurdu. Ebû Süfyan Peygamberimize; “Anam babam sana feda olsun. Bu kadar cefâdan sonra beni hidâyete çağırıyorsun, ne hoş hilm ve ne güzel kerem sâhibisin. İnandım ki Allahü teâlâdan başka ilah yoktur.” dedi. Sevgili Peygamberimiz; **“Benim peygamber olduğumu da tasdik etme zamanın gelmedi mi?”** buyurunca Ebû Süfyan, Kelime-i şehâdeti söyleyerek Müslüman oldu.

Peygamberimiz Ebû Süfyan’a (radıyallahü anh); **“Kim Ebû Süfyan’ın evine, Kâbe’ye, Mescid-i Haram’a ve kendi evine sığınırsa emindir.”** buyurarak Mekkeli müşriklere bunu bildirmesini emretti. Ebû Süfyan, Mekke’ye dönmek üzere izin istediğinde Peygamberimiz amcası hazret-i Abbas’a; **“Ebû Süfyan’ı al, ordunun geçeceği yolun dar bir yerine götür İslâm ordusunun büyüklüğünü görsün.”** buyurdu. Abbas (radıyallahü anh); onu alıp ordunun geçeceği yolun dar bir yerine götürdü. Ordu hareket edip, Eshâb-ı kirâm kabile kabile Ebû Süfyan’ın önünden geçiyor “Allahü ekber” sedaları her tarafı çınlatıyordu. Her birlik geçtikçe Abbas (radıyallahü anh) ona tanıtıyordu. En son Peygamberimizin bulunduğu birlik geçti. Bundan sonra Ebû Süfyan süratle Mekke’ye döndü. Mekke’ye varınca kendisini heyecan ve endişe ile bekleyen Kureyşlilere: “Ey Kureyş! Bu gelen Muhammed’dir (sallallahü aleyhi ve sellem) karşısına çıkılmayacak bir kuvvetle Mekke’ye geliyor. Her kim Ebû Süfyan’ın evine, Mescide sığınır veya kendi evine kapanırsa emindir.” dedi.

Ebû Süfyan’ın (radıyallahü anh) sözlerini heyecanla dinleyen Kureyş müşrikleri büyük bir şaşkınlık içine düşüp, bir kısmı Ebû Süfyan’ın evine bir kısmı Harem-i şerife girdi. Bir kısmı da kendi evine kapanıp dışarı çıkmadı. Silâhını alıp sokaklarda dolaşanlar da görülüyordu.

Peygamberimiz, Mekke’ye girerken kumandanlara şehre hangi semtlerden gireceklerini gösterip, orduyu dört kola ayırdı ve; **“Size karşı konulmadıkça ve saldırılmadıkça hiç kimseyle çarpışmaya girmeyiniz! Hiç kimseyi öldürmeyiniz!”** buyurdu. Yalnız Mekkelilerden bâzı kimselerin bunun dışında olduğunu bildirdi.

İslâm ordusu, kollar hâlinde Mekke’ye girdi. Sâdece Hâlid bin Velid’in (radıyallahü anh komuta ettiği birliğe karşı bir grup müşrik karşı koydu. Hâlid bin Velid hücum edenlerin on üçünü öldürdü, diğerlerini dağıttı.

Peygamberimiz, Kusva adlı devesi üzerinde Fetih sûresini okuyarak Mekke’ye girdi. Sağında Ebû Bekr, solunda Üseyd ibni Hudayr, etrâfında Muhâcirîn ve Ensâr’dan bir kısım eshâb vardı. Kâbe’yi görünce tekbir getirdiler. Yükselen tekbir sadâlarının akisleri dağlardan geliyordu. Peygamberimiz Kusva adlı devesinin üzerinde Harem-i şerife girdi. Kâbe’yi deve üstünde yedi defâ tavâf etti. Tavâf sırasında Kâbe’deki putlar, elindeki değnekle işâret ettikçe ve dokundukça, devriliyor ve; **“De ki hak geldi bâtıl zâil oldu, çünkü bâtıl yok olmaya mahkûmdur.”** meâlindeki İsra sûresi 8. âyetini okuyordu. Yüksek yerlerde bulunan putların da devrilmesi için Hazret-i Ali; “Yâ Resûlallah! Omuzuma basarak devininiz.” deyince, **“Yâ Ali, sen nübüvvet sikletine tahammül edemezsin, sen benim omuzuma bas bu işi yerine getir.”** buyurdu. Allah’ın Arslanı, emre uyarak mübârek omuzuna basıp yüksekte bulunan putları devirdi ve büyük nimetlere kavuştu.

Peygamberimiz daha sonra Kâbe’nin anahtarını isteyip kapısını açtırdı. Hazret-i Ömer ile Osman bin Talha’ya Kâbe’nin içine girip oradaki putları devirmelerini ve putlardan temizlemelerini emretti. Onlar da girip buradaki putları kırıp parçaladılar. Böylece Kâbe’nin içi putlardan temizlendi. Sonra Peygamberimiz, Ömer, Bilal-i Habeşi, Üsâme-tübni Zeyd ve Osman bin Talha (radıyallahü anhüm) ile

birlikte Kâbe'nin içine girdi. İki rekat namaz kıldı ve Beyt-i şerifin içini dolaşıp her tarafında tekbir getirdi ve bir müddet Kâbe'nin içinde kaldı. Bu sırada Mekkeli Kureyş müşrikleri de, Mescid-i Haram'a toplanıp, Kâbe'nin etrâfını sararak haklarında verilecek kararı heyecanla bekliyorlardı.

Peygamberimiz, Kâbe'nin kapısının eşiğine durup sabırsızlıkla bekleyenlere karşı şöyle buyurdu: **"Allah'dan başka ilâh yoktur. Yalnız Allah vardır. O'nun eşi ve ortağı yoktur. O vaadini yerine getirdi. Kuluna yardım etti. Bütün düşmanlarımızı dağıttı. İyi biliniz ki câhiliyye devrine âit olan eski görenekler, kan ve mal dâvâları artık şu iki ayağımın altındadır, ortadan kaldırılmıştır. Yalnız Kâbe hizmetiyle hacılara su dağıtma işi bırakıldı.**

Ey Kureyş cemâati! Allah sizden eskiden kalma gururu, babalarla, soylarla övünmeyi giderdi. Bütün insanlar Âdem'den, Âdem de topraktan yaratılmıştır." Peygamberimiz devam ederek; **"Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık ve sizi milletlere, kabîlelere ayırdık ki, birbirinizi tanıyasınız** (öğünesiniz diye değil) **Allah katında en iyiniz takvâsı en çok olanınızdır. Şüphesiz ki, Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdârdır.** Meâlindeki âyet-i kerîmeyi okudu (Hucurât sûresi: 13).

Sonra da; **"Ey Kureyş topluluğu! Şimdi size nasıl muâmele edeceğimi sanıyorsunuz?"** diye sordu. Kureyşliler: "Hayır umarız, sen kerem ve iyilik sâhibi bir kardeşsin! Kerem ve iyilik sâhibi bir kardeş oğlusun! Ancak bize hayır ve iyilik yapacağına inanırız." dediler. Peygamberimiz **"Yûsuf'un kardeşlerine dediği gibi ben de size: Bugün artık size geçmişten sorumluluk yoktur, derim. Haydi gidiniz, serbestsiniz."** buyurdu. O gün öğle namazı vaktinde Bilâl-i Habeşî Sevgili Peygamberimizin emriyle ezan okudu.

Mekke'nin fethinin ikinci günü Peygamberimiz bir hutbe daha okudu. Bu Müslümanların kardeş olduğunu ve karşılıklı haklarını ve daha birçok hususu bildirdi. Peygamberimiz umumî af îlân ettikten sonra, Kureyşliler Müslüman oldular. Seneler önce kendilerini îmâna dâvet ettiğinde inanmayanlar, o gün Safâ Tepesinde Peygamberimize bîat ettiler. Erkekler, Allahü teâlâdan başka ilâh olmadığına, Muhammed aleyhisselâmın Allahü teâlânın kulu ve Resûlü olduğuna şehâdet ederek İslâmiyet ve cihâd üzerine; Kadınlar, îmândan sonra Allahü teâlâya şirk koşmamak, hırsızlık ve zinâ yapmamak, çocuklarını öldürmemek ve âsi olmamak üzere biat ettiler.

Mekkeli müşrikler içinden bâzı azılı kimseler umûmî aftan hâriç tutulmuştu. Bunlardan Mekke'nin fethi sırasında kaçanların bâzısı yakalandıkları yerde öldürüldü. Fakat pek çoğu yine affedildi. Bunlardan affa uğrayıp, Müslüman olanlardan Ebû Cehil'in oğlu İkrime, Abdullah bin Sâd, Vahşi ve Ebû Süfyan'ın hanımı Hind, Safvan, Ka'b ibni Züheyr ve Habban (radıyallahü anhüm) gibi kimseler vardı.

Peygamberimiz fetihten sonra on beş gün Mekke'de kaldı. Bu sırada Mekke çevresindeki yerlerde bulunan putlar da kırıldı. Böylece Mekke ve çevresi putlardan temizlendi. Orada bulunanlar Müslüman olmakla şereflenerek dünyâ ve âhiret saâdetine kavuştular.

Mekke'nin fethi İslâm târihinde değil, bütün cihân târihinde benzeri bulunmayan bir hâdisedir. İmânları-İslâmlıkları sebebiyle yurtlarından ayrılan Sevgili Peygamberimiz ve Eshâb-ı kirâma Allahü teâlânın en büyük lütuflarından biridir. Bu fetihle Arabistan Yarımadasında şirkin (Allah'a ortak koşmak) cemiyet ve güç hâlindeki varlığı sona ermiş, Kâbe ve civârı putlardan temizlenmiş, tevhid inancı kesin hâkimiyetini îlân etmiştir. Mekke'nin fethi ile Arabistan Yarımadasında ilk İslâm Devleti de kuruluşunu tamamlamış, bundan sonra İslâmiyet üç kıtaya hızla yayılmaya başlamıştır. Mekke'nin fethi, İslâmiyette öylesine derin mânâ ve hikmetlerle doludur ki, daha sonraki asırlarda yaşamış İslâm âlim, evliyâ ve kumandanları da çeşitli vesilelerle bu fethi kendilerine örnek alıp, hal ve işlerine de ölçü kabûl etmişlerdir.

MEKRÛH;

dînen ve tab'an beğenilmeyen hoşa gitmeyen şey. Haram olmamakla berâber, İslâm dîninde yasak edilen şey. Mekrûh, Arapça bir kelime olup, lügatte, tab'an hoş görülmeyen, tiksinilen mânâlarına gelir. Allahü teâlânın ve Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) beğenmediği ve ibâdetlerin sevâbını gideren şeylere "mekrûh" denir. Haramların yapılması kesinlikle yasak edilmiştir (Bkz. Haram). Mekrûh, yasak olduğu haram gibi kesin olmamakla berâber, **Kur'ân-ı kerîm**de, açık olmayarak bildirilmiş veya bir Sahâbî'nin bildirmesi ile anlaşılmış olan yasaklardır. Mekrûh olduğu bildirilen yasak işleri yapmak günahtır. Mekruh ikiye ayrılır: Tahrimen mekrûh ve tenzihen mekrûh.

Tahrîmen mekrûh: Kur'ân-ı kerîm ve hadîs-i şerîfteki delilinden açıkça belli olmayıp müctehîd adı verilen büyük din âlimlerinin zan ile anlayıp, bildirdiği yasaklardır. Dinde vâcip ve sünnet-i müekkede olan emirleri kasten bile bile ve özürsüz terk etmek tahrîmen mekruhtur. Günâhı harama yakındır. Tahrîmen mekrûhu, kasıt ile, bilerek yapan âsî olur, günâh işler. Tövbe etmezse Cehenneme gitmesine sebep olur. Tahrîmen mekruh işlenerek kılınan namazın iâdesi, yâni yeniden kılınması

vâciptir, mutlaka gereklidir. Eğer unutarak işlerse sehv (unutma) secdesi yapar. Güneş doğarken, tam tepede iken ve batarken namaz kılmak mekrûhtur. Yalnız "mekrûh" denilince tahrîmen mekrûh anlaşılır.

Tenzîhen mekrûh: Yasak olmasına bir delil, senet bulunmayıp, yapılmaması iyi olan şeye, tenzîhen mekrûh denir. Dinde müekked olmayan sünnetleri ve müstehapları yapmamak tenzîhen mekrûhtur. Tenzîhen mekrûhu işleyene azâb olmaz. Fakat ısrarla yapmaya devâm ederse, azâb olunmaya ve ibâdetlerin sevâbından mahrûm kalmaya sebeb olur. Kedi, fâre artığını yemek, helâda sağ elle temizlenmek, abdest alırken sağ el ile sümkürmek tenzîhen mekrûhtur.

MEKSİKA

DEVLETİN ADI ..... Mesika Birleşik Devletleri

BAŞŞEHRİ .....Mexico City

NÜFÛSU 84.439.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 1.972.546 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İspanyolca

DÎNİ ..... Katolik

PARA BİRİMİ..... Meksika pesosu

Batıda Pasifik Okyanusu, doğuda Karayip Denizi ve kuzey doğuda Meksika Körfezi arasında yer alan Orta Amerika ülkesi. Meksika, kuzeyde Amerika Birleşik Devletleri sınırında geniş olup, Guatemala ve Belize ile komşu olduğu güneydoğuya doğru daralarak, bir üçgeni andırır. Yucatan Yarımadası ve kuzeybatıdan Pasifik Okyanusuna sokulan Baja (Aşağı) Kaliforniya bu görüntüyü bozar. Yengeç dönencesi, ülkeyi hemen hemen eşit iki parçaya ayırır. Yüzölçümü bakımından Latin Amerika'nın üçüncü büyük ülkesi olan Meksika, 14° ve 32° 43' Kuzey enlemleri ile 86° 47' ve 117° 07' Batı boylamları arasında yer alır.

Târihi

Meksika, Kuzey Amerika'da târihi çok öncelere dayanan tek ülkedir. M.Ö. birinci yüzyıla doğru körfez bölgesi, Oaxaca, merkezî yayla, çok gelişmiş bir kültür ve sanata şâhit oldular. Bu durum eski Maya İmparatorluğunun doğuşuna tesir etti. Bu imparatorluk, 4. yüzyılda târih sahnesine çıkarak yedinci asırdan sekizinci asır sonuna kadar, Yucatan'dan Guatemala'ya kadar genişledi. Aynı dönemde birinci ve dokuzuncu yüzyıl arasında ekonomik ve sosyal yönden Mayalar derecesinde teşkilâtlanmış çeşitli medeniyetler, Oaxaca da, merkezî yaylada ve körfez kıyısında geliştiler. Bunlara klasik medeniyetler adı verilir.

Sonra, 9. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar gelişen Tula Toltekleri ortaya çıktı. Fakat bunların medeniyeti yeni kabîlelerin tesiri altında değişikliğe uğradı. 987 yılında Maya-Toltek karışımı yeni bir medeniyetin doğmasına sebep olan, yeni Maya İmparatorluğu kuruldu. Aynı dönemlerde kuzey kabîleleri yayla üzerine yerleşerek şehir hayatına geçtiler. Aztlan'dan gelen Mexica kabîleleri 1325'te Tenochtitlon (Mexico) şehrini kurarak, 50 yıl sonra ilk hükümdarlarını seçtiler. Aztekler, kabîleler arası rekâbetten faydalanarak 1430'dan 1521'e kadar genişleyen büyük bir imparatorluk kurdular. Sâdece Michoacan Taraskları önünde başarısızlığa uğrayan Aztekler; Totonaktası, Zopatekleri ve Mikstekleri hâkimiyeti altına aldılar.

İspanyollar ülkeyi ele geçirmek için, Azteklere karşı duyulan kinden faydalandılar. 1519'da İspanyollar, Cortès komutasında çıkarma yaptılar ve Veracruz şehrini kurdular. Meksika, 1535'te İspanyanın genel vâliliği hâline geldi. İspanyol istilâsı, kuzeye ve güneye doğru uzanarak 17. asır sonuna kadar, devâm etti. Ekseriyâ acımasız olan Hıristiyanlaştırma geleneksel dinlerle mücâdele etti ve yerli medeniyet yok edildi. 1571'de Mexico'da engizisyon kuruldu. 1519'larda kesin olarak bilinmemekle beraber, 25 milyon olduğu tahmin edilen yerli nüfus, 1650'ye doğru 1.500.000'e düştü. Ekonomik reformlara rağmen İspanyol idâresi, yerliler ve melezler kadar beyazlar için de dayanılmaz bir hâle geldi. 1810'da İspanyolları ülkelerinden kovmak için harekete geçtiler. 11 yıl süren bir bağımsızlık savaşı sonunda, 1821'de Kral Nâibine Cordoba Antlaşması imzâlatıldı. 1824'te bağımsızlık îlân edildi. Bağımsızlığı, iç ve dış savaşların sebep olduğu yarım yüzyıllık karışıklıklar dönemi tâkip etti. Santa Anna'nın diktatörlüğü esnâsında yapılan ABD ile savaş sonucunda, 1848 Guadalupe Antlaşması ile New Mexico, Teksas, Kaliforniya kaybedildi. 1855'te liberaller başarı kazandı. Bir iç savaş sonunda Juarez muhâfazakârları kazandı, fakat bunlar dış borçları tehir etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Fransa, İngiltere ve İspanya askerî müdâhalede bulundu. Juarez'in tekliflerini, Lâtin Amerika'da Fransa yararına Katolik bir imparatorluk kurmak isteyen Üçüncü Napolyon reddetti ve Meksika'yı istilâ etti.

Juarez'in başkanlığından sonraki Porfino Diaz'ın uzun diktatörlüğü sırasında (1876-1911) ekonomi, sosyal adâletsizlik ve yerli köylülerin sömürülmesi pahasına gelişti. Diaz'ı düşüren liberal Madero, ihtilâlci halk akımlarını bastıramadı ve 1913'te katledildi. Carranza karışıklıklar ortasında 1917 anayasasını kabûl ettirdi ve halka yönelik bir siyâset tâkip etti. Obrago'nun başkanlığında (1920-1924) tarım reformunun uygulanması başladı. Bunun bir katolik tarafından katledilmesi ve şiddetli Katolik direnişi sonucunda, kiliseye karşı son derece katı ve bâzan öldürücü bir siyâset başladı. Lazoro Cardenasi, Başkanlığı (1934-1940) sırasında dînî mücâdeleleri yatıştırarak modernleşme politikası tâkip etti. İkinci Dünyâ Savaşından sonra sanâyileşmeye büyük önem verildi.

Fizikî Yapı

Topraklarının yarısından fazlası deniz seviyesinden 900 m yüksek olan Meksika, çok dağlık bir ülkedir. Dağların çoğu, Amerika'daki dağların birer uzantısıdır. Meksikanın en hâkim coğrafî manzarasını kuzey sınırından Tehvantepec, Berzahına (ince uzun kara parçasına) kadar uzanan yüksek arâzi teşkil eder. Berzahın ötesinde Orta Amerika'ya doğru devâm eden Chiapas dağlık arâzileri bulunur. Genellikle dağlık olan Aşağı Kaliforniya, üçüncü bir bölge meydana getirir.

Üç alçak arâzi Meksika yeryüzü şekillerinin büyük bileşenlerini tamamlar. En büyük doğuya ve kuzeye doğru genişleyen 200 km genişliğindeki Yucatan Yarımadasıdır. İkinci büyük ova Texas kıyı ovalarının bir devâmı olan körfez kıyı ovasıdır. Bu ova kuzeyde geniş olup, Veracruz yakınında güneye doğru daralır, sonra Mexico Körfezinin güney tarafında tekrar genişleyip Yucatan Yarımadasının kireçtaşı platformuna ulaşınca birdenbire son bulur. Büyük alçak arâzilerin en küçüğü ve en fazla dalgalısı Pasifik kıyı ovasıdır. Bu da kuzeyde geniş olup, güneye doğru daralır. Tehvantepec Berzahının doğu bölgesinden îtibâren ova bir kere daha devamlı hâle gelir ve genişler. Meksika coğrafyası, yüksek arâzileri, çok sayıda havza ve dağları ihtivâ eder. Bunların en büyüğü, kuzey sınırından Mexico City enlemine kadar uzanan merkezî yayladır. Bu yayla doğudan ve batıdan Sierra Madre Oriental, güneyden Sierra Volconica Transversal Dağları ile kuşatılmıştır. Yayla üzerindeki dağ silsileleri, zemini, kuzeyde yükseklikleri 900 ilâ 1200 m arasında değişen, güneyde ise 2150 ilâ 2450 m'ye ulaşan çeşitli havzalara böler.

Güney Meksika'daki dağlık arâzilerin batı kısmını, dar vâdileri ve pek az yüksek arâzi havzaları ile bir dağ sistemi meydana getiren Sierra Madre Del Sur teşkil eder. Doğu kısmında, 1850 ilâ 2500 m yüksekliğe erişen, güneyden Chiapas Vâdisi kuzeyden körfez kıyı ovası ile çevrili bir yayla yer alır. Bu yaylanın batı kısmında, verimli Oaxaca yüksek arâzileri bulunur. Chiapas Vâdisinin güneyinde Sierra Madre de Chiapas mevcut olup, Guatemala sınırı boyunca 4000 m'ye ulaşan volkanlardan meydana gelir.

Üçüncü yüksek arâzi olan Baja Kaliforniya, 1300 km uzunluk ve 50 ilâ 240 km genişlikle yarımadayı kaplayan bir dağdır. Yükseklikleri kuzeyde 3000 m'yi ve daha güneyde ise 2000 m'yi aşar. Yarımadanın kuzeydoğusunda Colorado Deltası büyük bir alçak arâzi meydana getirir. Üçüncü yüksek arâzi olan Baja Kaliforniya, 1300 km uzunluk ve 50 ilâ 240 km genişlikle yarımadayı kaplayan bir dağdır. Yükseklikleri kuzeyde 3000 m'yi ve daha güneyde ise 2000 m'yi aşar. Yarımadanın kuzeydoğusunda Colorado Deltası büyük bir alçak arâzi meydana getirir.

Meksika yalnız dağlık değil aynı zamanda volkaniktir. Geçmişteki volkanik faâliyetlerin varlığı ülkenin hemen hemen bütün kısımlarında görülür. En büyük volkanik unsur Meksikayı batıdan doğuya doğru ortadan bölen Sierra Volcanica Transversal'dir. Bu bölgedeki manzara binlerce eski kül konileriyle ve yüksek volkanik tepelerle karakterize edilir. Bunların pek azı devamlı kar tutacak kadar yüksektir. Hâlâ faal volkanik tepelere rastlanır. 1943'teki büyük bir patlama sonucunda Michoracan eyâletinde deniz seviyesinden 2808 m yüksekliğinde Parieutin Tepesi ortaya çıkmıştır.

Zelzeleler bilhassa Pasifik kıyısında ve Kaliforniya körfezinde olmak üzere Meksika'da yaygındır. Sierra Volcanica Transversal üzerinde de sık sık vukû bulan zelzeleler, çok yoğun nüfuslu bu bölgede büyük zararlara sebep olur.

Kuzey Meksika'da pek az nehir bütün sene boyunca akar. Bunların çoğu, ovaların ve yaylaların üzerinde yükselen nemli dağlardan doğar. Colorado Nehri, Kaliforniya Körfezi başlangıcında büyük bir delta meydana getirir fakat suyun çoğu, bitki sulamasında kullanıldığından denize ulaşmaz. Kuzeybatı Meksika'daki diğer büyük nehirler Yaqui ve Fijerte'dir. Orta ve güney Meksikadan Pasifik Okyanusuna dökülen nehirler daha nemli bölgelerden geçer ve suları daha gürdür. En önemlileri Santiago ve Balsas'tır.

En önemli nehir, büyük bölümü Meksika'yı ABD'den ayıran ve Meksika Körfezine dökülen Rio Grande'dir (veya Rio Bravo). Daha güneyde Panisco, Tecolutla, Papalcapan, Grijavala ve Uslumaeinta'dır. Merkezi yaylada, denize çıkışı olmayan birçok nehirler, kapalı havzalar meydana getirir.

Orta Meksika birçok büyük ve çekici gölleri ihtivâ eder. En büyüğü Guadalajora yakınındaki 1080 km^2lik Chapola Gölüdür.

Meksika kıyılarının uzunluğu 9995 km olup, bunun üçte ikisinden fazlası Pasifik Okyanusu ve bunun birer parçası olan Kaliforniya ve Tehuantepec Körfezindedir. Kalan kıyılarsa Meksika Körfezi ve Karayib Denizindedir.

İklim

Meksika tropikal bölgede yer alır, iklimi (alçak kesimlerde, Yucatan Yarımadası) sıcak ve nemli olup, yüksekliğe bağlı olarak değişiklikler arzeder.

750 ilâ 900 m'den daha alçak tropikal arâziler sıcak bölgeyi meydana getirmekte olup, bu yerlerde yıllık sıcaklık ortalaması 24°C'nin üstündedir. Ilıman bölge yıllık sıcaklık ortalaması 18° ilâ 24°C arasında değişen ve yüksekliği 1850 m'ye ulaşan yerlerdir. Meksika yüksek arâzilerinin çoğu bu sıcaklık bölgesindedir. Daha soğuk bölgede yıllık sıcaklık ortalaması, 13° ilâ 18°C arasındadır. 3000 ilâ 3300 m arasında 10°C, 4200 ilâ 4500 m'nin üstünde ise 0°C'nin altındadır.

Güneydoğuda yazın meydana gelen oldukça nemli Atlantik-Karayib sıcak hava akımının sonucu olarak mevsimlik yağış 1016 mm'yi aşar. Yağış, kuzey ve kuzeybatıya doğru azalarak, kuzeybatı ucunda yağış miktarı 130 mm'ye düşer.

Kışın Kuzey Meksika'da atmosfer basıncı yüksek ve nisbî nemlilik azdır. Ara sıra ekim ve ocak ayları arasında Merkezî Kanada'dan Meksika içine ve Meksika Körfezi üzerine doğru soğuk hava dalgası eser. Soğuk hava fırtınalı bir cephenin arkasına Tehuantepec Berzahından geçer. Bu kuzey fırtınaları zamanında kıyı ovalarında don görülür.

Yazın kuzey ve kuzeybatı sıcak ve kuraktır. Bilhassa Kaliforniya Körfezinin başlangıcına yakın olan arâziler oldukça sıcaktır. Her yıl en az 15 günde bir 43°C veya daha üstüne ulaşır. Burası Meksika'nın en sıcak bölgesidir.

Tabiî Kaynakları

Meksika'nın güney ve güneybatısında bitki örtüsü, tropikal ormanlar, gür çalılıklar ve otlaklardan meydana gelir. Kuzeyde ve kuzey batıda ise bitki örtüsünü bozkır veya gür çalılıklar teşkil eder. 4000 m'nin üstünde Tundraya rastlanır. Meksika tropikal ormanlarının çoğu Meksika Körfezi kıyı ovasında, Yucatan Yarımadasının güney kısmında ve bunlara komşu olan yüksek arâzilerin aşağı yamaçlarında yer alır. Bu ormanların ekonomik değere hâiz ağaçları arasında en çok bilinenleri, sedir, bakkam ağacı, kopal (vernik îmâlâtında kullanılan bir reçine), koyu kırmızı ve güzel kokulu odunları olan ağaçlardır.

Meksika'da, hem Kuzey Amerika'ya hem de Güney Amerika'ya mahsus hayvanlara rastlamak mümkündür. Kurt, kır kurdu (ABD'de bulunan bir çeşit çakal), yaban sığırı, ayı, kunduz gibi Kuzey Amerika hayvanları çok raslananlardır. Her iki taraftaki alçak arâzilerde ve güneye doğru Jaguar (Amerika'ya has kaplan cinsinden yırtıcı bir hayvan), puma, maymun bulunur. Bunlardan başka vaşak, porsuk, su samuru, tapir, kokarca (Kuzey Amerika'da bulunan sansargillerden bir hayvan), geyik, fok bulunur.

Meksika zengin yeraltı kaynaklarına sâhiptir. Önemli mâdenleri demir, gümüş, altın, petrol ve kömürdür.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Günümüz Meksika halkı, eski ve yeni dünyâ insanlarının birbiriyle karışmasından meydana gelmiştir. Nüfûsun % 15'ini beyazlar, % 25'ini yerliler, geri kalanını ise melezler teşkil eder. Yerlilerin çoğu şu bölgelerde yaşar: Mahuatlar Orta Meksika'da; Zapotekler, Mikstekler, Mazetekler ve diğerleri Oaxaca ve Veracruz dağlarında; Tzetzal ve Tzotziller Orta Chiapas'ın yüksek arâzilerinde bulunur. Yerlilerin yüksek arâzilerde toplanmasına büyük istisnâ olarak Mayalar, Yucatan Yarımadasında yerleşmişlerdir. Merkezî yayla büyük grupların pekçoğunu ihtivâ eder. En büyük iki şehir olan Mexico City ve Guadalajora burada bulunur.

Meksika'da ölüm oranı binde sekiz, doğum oranı ise binde kırk ikidir. Bu da dünyânın en büyük nüfus artış oranlarından biri olan % 3,4'e tekâbül eder. Yüksek nüfus artış oranının bir sonucu olarak çok genç bir nüfus ortaya çıkmıştır. Nüfûsun % 46'sı 15 yaşının altındadır. Bu oran devam ederse nüfus her 22 yılda iki kat artacaktır.

Köylü nüfûsundaki doğum oranı daha yüksek olmasına rağmen, şehir hayâtına geçiş muntazaman artmaktadır. Günümüzde şehirde yaşayanlar, halkın % 59'unu meydana getirir.

Her ne kadar Meksikalılar yıllardır ABD'ye kaçak giriş yapmakta iseler de, bu olay günümüzde yüksek

miktardaki kaçak işçi sayısı sebebiyle, büyük bir devlet meselesi hâline gelmektedir. Çoğu uzmanlar bugün, ABD'de 6 ilâ 8 milyon kaçak işçi olduğunu söylemektedir. Bunun üçte ikisi Meksikalıdır. Tevkif edilen kaçak Meksikalı sayısı 1965'lerde 50 bin iken, 1975'li yıllarda 700 bine ulaşmıştır.

Meksika bir tezatlar ülkesi olarak bilinir. Halkın % 95'inin Katolik olduğu bu ülkede, her ne kadar şiddetli olarak uygulanmasa da; anayasa, kiliseye karşı ağır şartlar ihtivâ eder. Hiçbir kilise toprak sâhibi olamaz, hattâ bütün kilise binâları devlete âittir.

Meksika'da resmî öğretim programı iki yıllık okul öncesi veya ana okulu denilen öğretimle başlar. Bunu 6 yaşından îtibâren 6 yıllık bir öğretim tâkip eder. İlk öğretime kayıtlı öğrenciler, toplam kayıtlı öğrencilerin % 75'ini, yüksek öğretimdekiler bunun % 3'ünü meydana getirir.

Ülkenin resmî dili İspanyolcadır. Bundan başka yerliler arasında Nahuatl, Aztek, Maya, Zapotek, Totonok, Chinantek, Mazatek, Chorotega, Farask dilleri konuşulur.

Siyâsî Hayat

1910'da diktatör Porfino Diaz'ın düşmesi ile Meksika'nın siyâsî, ekonomik ve sosyal hayâtında değişiklikler olmuştur. Bir halk ayaklanması ve yaygın kargaşa ortasında 1917 Anayasası hazırlanmıştır. Anayasa milliyetçilik prensiplerini, sosyal adâleti, siyâsî liberalizmi din ve ırk hürriyetlerini ortaya koymuştur. Anayasa'ya göre; devlet başkanı ikinci kez seçilemez, kiliseyle devlet birbirinden ayrılmıştır, eğitim mecbûridir. Kuvvetler ayrılığı prensibi geçerlidir. Yâni yasama, yürütme ve yargı organları birbirinden bağımsızdır. Fakat uygulamada siyâsi güç, büyük yetkilere sâhip başkanın elinde toplanmıştır. Altı yıllık bir süreden sonra tekrar seçilememesine rağmen, meclise hükmeder ve kendisinden sonra geleni fiilen seçer. Siyâsî faaliyetler halka yakın gözükmekle birlikte, halk gerçekte Meksika siyâsî hayâtına pek az iştirak eder. Toplumu; büyük iş sâhipleriyle orta sınıf şehirli işçiler ve köylüleri temsil eden teşkilatlanmış çıkar grupları temsil eder. Bunların bir sonucu olarak Meksika'nın rejimi bâzıları tarafından, bürokratik-otoriter ve halkçı-birleştirici olarak kabûl edilir.

Meksika siyâsî hayâtının çarpıcı bir unsuru Kurucu İhtilalci Partidir (Partido Revulicianasio Institocional veya PRI). PRI hemen hemen bütün seçimleri kazanır ve düzenli olarak başkanlık ve kongre seçimlerinde oyların % 90'ından fazlasını alır.

Kongre, Millet Meclisi ve Senato'dan müteşekkildir. Her milletvekili, özel temsil hakkı tanınmış azınlık partileri tarafından seçilenler hâriç, bir seçim bölgesinden oy sâhipleri tarafından seçilir. Her eyâletteki oy sâhipleri kendilerini temsil etmek üzere iki senatör seçer. Başkandan farklı olarak Parlamenterler peş peşe seçilmeyip, aralıklarla defâlarca seçilebilir. Toplam oyun % 2,5'ini kazanan herhangi bir parti Millet Meclisinde beş sandalye elde eder, sonraki her % 0,5'lik artı oy için bir sandalye kazanır.

Eyâletler, kuruluş ve uygulama bakımından zayıftır. Bunların görevi federal hükümetin programlarını yürütmekle sınırlıdır.

1917 Anayasası belediyelerin hür ve bağımsız olduğu prensibini ortaya koymuştur. Fakat bunlar uygulamada büyük ölçüde federal hükümete bağlıdır.

Ekonomi

Meksika'nın nüfus artışı, ülke ekonomisine büyük ölçüde tesir eder, her yıl yaklaşık 800.000 kişilik net iş gücü artışı vardır. Bunlara iş temin edilmesi gerektiğinden büyük bir mesele ortaya çıkar.

Meksika'da gelir dağılımında büyük eşitsizlik vardır. Sanâyi işçileri, tarım işçilerine nazaran beş misli fazla gelire sâhiptir. Bu büyük fark, mâmul tüketim maddelerinin iç piyasada yaygın olarak satılmasını geciktirmektedir.

Meksika sanâyisi büyük ölçüde ülkenin yeraltı zenginliklerini işlemeye dayanır. Çelik, sanâyi sektöründe önemli bir rol oynar. Yıllık çelik üretimi beş milyon tonun üstündedir. Çelik, uzun zamandan beri öncelikle Kuzey Meksika'da (Monclova ve Montorkrey) üretilmektedir. Veracruz'da, Ciuda Lazaro Carden'da yeni çelik fabrikaları açılmıştır. Kömür üretimi yetersiz olup, 11.000.000 ton civârındadır. Yeni bulunan petrol yatakları (Poza Rica, Panuco, Veracruz'un kuzeyi) ile petrol üretimi yılda 910.137.000 varile çıkmıştır. Tabiî gaz ve petrol iç ihtiyaçlara cevap verir ve çoğu sanâyi tesislerinin temelini teşkil eder (Tampico, Poza Rica, Mexico City'de petrol rafinerileri). Meksika, gümüş üretiminde (2400 ton) Kanada'dan sonra dünyâda ikincidir. Flor, baryum oksit ve tuz, ABD'ye ihraç edilir. Sodyum güçlü bir selüloz sanâyiine imkân verir. Bu sanâyi bilhassa Mexico City'de Veracruz'da, Colima'da ve Chihvahua'da gelişmiştir. Ülkede kimyevî gübre sanâyii de gelişmiştir. Çimento, kauçuk otomobil sanâyileri de önemlidir.

1910 ihtilâlinden önce köylü âilelerin % 95'inin toprağı olmadığı tahmin edilmektedir. Bu ihtilâlin getirdiği tarım reformuyla köylüye toprak dağıtılmıştır. 1910'dan beri önceden toprağı olmayan üç milyon tarım işçisi 90 milyon hektarlık toprak sâhibi olmuştur. Tarım sektöründeki üretim artışı, nüfus

artışını karşılayacak seviyede değildir. İç piyasadaki talep, dayanıklı mallar, tahıl (buğday ve mısır) süt tozu, yağ tohumları ithal edilerek karşılanmaktadır. Pamuk, şeker, sebze, meyve, tâze süt, iç tüketime ayrılmıştır.

Mısır, Meksika'nın her tarafında yetiştirilir. Ülke topraklarının ekime elverişli olan kısmının yaklaşık yarısı bu bitkiye ayrılmıştır. Fasulye, en çok ekilen ikinci bitkidir. Diğer bitkiler sınırlı miktardaki topraklarda yetiştirilir. 800.000 hektardan fazla bir arâzide, bilhassa kuzeybatının sulanan vâdilerinde ve Merkezi Bajio bölgesinde buğday ekilir. Süpürge darısı (sorghum) üretimi artırılmaktadır. Kış sebzeleri bilhassa kuzeybatıdaki Sinalova eyâletinde yetiştirilir. Tropikal bitkiler kıyı bölgelerinde ve güneyde yetişir.

Meksika'da ithâlât ve ihrâcat dengesizdir. Ticâret açığı, çok fazladır. En çok mâmül maddeler ithal edilir. Tarım ürünleri (bilhassa sığır, kahve kış sebzeleri) ihraç mallarının % 25'ini teşkil eder. Meksika'nın en büyük müşterisi ABD olup, ihraç mallarının % 63'ü bu ülkeye gider. İthâlatın büyük çoğunluğu da bu ülkeden yapılır. Turizm ülkeye her yıl bir milyar dolarlık gelir sağlamaktadır. Ayrıca artan iş gücüne, iş sahaları temin edilmektedir.

Ulaşım: Meksika 26.000 km'lik demiryolu ağına sâhiptir. Karayollarının uzunluğu 235.431 km'ye ulaşır. Karayollarının % 45'i asfalt kaplanmıştır. Meksika Körfezi kıyısındaki Veracruz ve Pasifik kıyısındaki Acapulco, Meksika'nın eski deniz limanlarıdır. Diğer büyük limanlar, körfez kıyısındaki Tampico ve Pasifik kıyısındaki Mazotlan, Manzanillo ve Cindada Lazero Cardenas'tır.

Ülkede hava ulaşımı çok yaygındır. Birçok şehirlerinde havaalanı olup, sayısı 78'i bulmaktadır.

MEKTEB-İ OSMÂNÎ;

askerî öğrenim gâyesiyle Avrupa'ya gönderilen talebeler için, Paris'te açılan Türk okulunun adı. On dokuzuncu yüzyılda Avrupa devletlerinde ilim ve teknikte görülen ilerlemeyi alabilmek için kâbiliyetli talebelerin seçilip tahsile gönderilmesi önem kazanmıştı. Bunların sayısının çoğalması ile idâresi ve daha verimli tahsil yapabilme çârelerinin düşünülmesi neticesinde Paris'te, Krenal Mahallesinde 1856 yılında bu okul açıldı. İdârecilerinin Türk olduğu bu okulun önemli bir görevi de talebelerin örf-âdetlerine, dinlerine bağlılıklarını muhâfaza ettirerek, terbiyelerini korumaktı. Öğretmenleri Fransız, mevcudu 60 kişi olan okulda, Paris Askerî Lisesinin programı uygulanırdı. İlk müdür, öğrenimini Viyana'da yapan Ali Nizâmî Paşadır. 1870 Alman-Fransız Harbinin çıkması ve 1867'de Fransızca tedrîsât yapacak Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi)nin açılmış olması gibi sebeplerle Mekteb-i Osmânî 1874'te kapatıldı. Aynı sene İstanbul'da Askerî Rüşdiye açıldı.

MEKTUP (Bkz. Edebi Türler)

MELÂMÎLER;

tasavvuf ilminde Melâmiye yoluna mensup kimseler. Lügatte melâmet, "kendini ayıplamak, kınamak" demektir. Tasavvuf ilminde ise, insanın kendi iyilik ve ibâdetlerini gizleyip, göstermemesi ve kusurlu bilmesidir. Tasavvufî bir yol olarak Melâmîliğin kurucusu Ebû Sâlih Hamdûn bin Ahmed-el-Kassâr'dır (Öl. 884). Bu zâttan önce ve onun zamânında pekçok tasavvuf ehli kimseler bu yolun edeb ve usûlünü gözetmişlerdir.

Melâmîlik yolunda; ihlâs, sıdk ve emânete ehemmiyet vermek, riyâdan kaçınmak, iyi işleri, hayrı gizlemek, şerri ve kusurlarını açığa vurmak sevapların ortaya çıkmasından ve duyulmasından korkmak, insanların yermesine, kınamasına, kötülemesine önem vermemek, herkese tatlı söylemek, kalp kazanmak, farzlara önem vermek önemli esaslardır. Gerçek melâmiler bunlardır. Daha sonraları ortaya çıkan Kalenderiler, riyâ ve gösteriş yapmadıkları için Melâmîlere benzemişlerdir.

Melâmîlerin son devirlerde yalancı taklitçileri, yâni bâtıla kısmı ortaya çıkmış, bunlar her türlü günâhı işlemeyi mübâh görmüşler, farz ve sünnetleri terk etmişlerdir. Yine bunlar; Allahü teâlânın ibâdete ihtiyâcı yoktur; kulların günâh işlemesi O'na zarar ziyân vermez, ibâdet insanlara iyilik etmektir, derler. Böyle sözleri, Allahü teâlâyı inkâr etmek olup, küfür ve zındıklıktır.

MELANİN;

Alm. *Melanin,* **Fr.** *Mèlanine,* **İng.** *Melanin.* Deride, gözün koroit tabakası, yâni damar tabakasında ve saçta bulunan koyu renkli boya maddesi. Suda eriyebilen bir maddedir. Melanin metabolizması, genetik faktörlere ve iç salgılara bağlı bir olaydır. Bâzı kişilerde doğuştan îtibâren vücutlarında hiç melanin yapılamaz. Bu kişilerin saçları, bütün kılları ve derileri beyazdır. Halk arasında bunlara abraş (albino) denir ki, bu irsî olarak geçen bir hastalıktır. Zencilerde ise melanin pigmenti oldukça fazladır. Bâzı hastalıklarda (malign melanom denen urlar, gebelik, addison hastalığı) da melanin pigmentinin

yapılması artar, hatta kana ve idrara da karışabilir.

MELANKOLİ;

Alm. *Melancholie, Schwertmut (f),* **Fr.** *Melancolie (f),* **İng.** *Melancholia.* Ruhsal ve bedensel yavaşlama; keder, sıkıntı, intihar arzusuyla olan ve "psikotik depresyon" da denen bir akıl hastalığı. Daha ziyâde 30 yaşından sonra görülür. İrsiyetin rolü vardır. Oluş sebepleri çok çeşitlidir. Bunlar: Psikofizyolojik faktörler; organsal, toksik, infeksiyöz, travmatik, hormonal, nörolojik, sosyo-ekonomik sebeplerdir. Kişi başlangıçta mizaç ve karakter değişikliğine uğrar. Hassaslaşır, çabuk duygulanır, ağlar, kolay heyecanlanır, sinirlenir. Karamsardır, karar vermekte zorluk çeker. İntelektüel (ânî karar verme) kapasitesi azalır. Hareket ve davranışlarında yavaşlama olur. İşinde zorlanmalar ve başarısızlıklar görülür. Bunlara baş ağrısı, hazımsızlık, gaz, kabızlık, titremeler ilâve olabilir. Uyku ve iştah kaybolur. Saplantı (obsesyon) ve korkular görülür. Endişe ve güvensizlik ortaya çıkar. Yüzü ıstırabı yansıtır. Az konuşur. İntihar edebilir.

Klinik tipleri: 1) Hafif şekiller: İç organ şikâyetleri, ağrılar, kabızlık, uykusuzluk, cinsî (seksüel) yetmezlik, durgunluk, takatsizlik, kuruntular. 2) Subakut melankoli (melankolik depresyon): Zayıflık, yorgunluk, takatsizlik, durgunluk, neşesizlik. 3) Nevrastenik şekil: Çabuk yorulma, çalışma gücü kaybı, dikkat ve hâfızada zayıflama, baş ağrısı, çarpıntı, mîde-barsak bozuklukları, cinsî (seksüel) yetmezlik. 4) Stuporlu şekil: Koma gibi yatar. 5) Ajitasyonlu şekil: Anksiyete ve aşırı hareketlilik olur. 6) Hezeyanlı melankoli: Paronoit (şüpheler), başkalarını ve kendini suçlamalar, küçüklük kompleksi, inkarlar. 7) Hallüsinasyonlu melankoli: Hayaller görülebilir. 8) Kronik melankoli: Uzun süren tipidir.

Bu hastalığın hastânede tedâvisi gerekir. Elektroşok ve ilâç tedâvileri uygulanır.

MELAS;

Alm. *Melasse (f.),* **Fr.** *Mèlasse (f.),* **İng.** *Treacle molasses.* Şeker üretiminde, artık olarak ele geçen şekerli, kahverengimsi kıvamlı sıvı. Dünyâda melasın çoğu Küba, Brezilya ve Hindistan gibi sıcak iklimli ülkelerde yetişen şekerkamışından elde edilir. Pancar melası ise daha çok ılıman iklime sâhip BDT, Amerika, Almanya, Fransa ve diğer ülkelerde üretilir.

Şekerkamışı melası: Şekerkamışından ham şeker elde edilirken, santrifüj ismi verilen döner makineler yardımıyla kamış melası, şeker kristallerinden ayrılır. Bu işlem üç kademede yapılır. Ele geçen ilk porsiyon, sonrakilerden daha açık renkli ve sakkarozca da daha zengindir. Üçüncü ve genellikle sonuncu olan porsiyon, kıvamlı, koyu renkli ve ağır bir tattadır. Bu porsiyon şekerin kristallendirilerek ekonomik olarak elde edilebildiği son porsiyondur.

Açık renkli ilk melas yaklaşık % 65 karbonhidrat, % 24 su, % 6 kül ve az nispette minerallerle B grubu vitaminlerden müteşekkildir. Koyu renkli son porsiyon melas ise % 55 karbonhidrat, % 24 su, daha yüksek yüzdede (öncekine göre) mineral ve vitaminler ihtivâ eder. Keza bu melas daha çok besin ihtivâ eder.

Açık melas genel olarak şekerlemede, koyu melas ise sığır, koyun ve at yemlerinde kullanılır. Endüstride melas alkollü içki ve birtakım kimyevî maddelerin üretiminde kullanılır.

Pancar melası: Santrifüjler pancar melasını, buharlaştırma işlemi ile elde edilen şeker kristallerinden ayırmada kullanılır. Pancar melasının, kamış melasına nazaran daha az vitamini vardır. Tadı da iyi değildir. Kullanılma sahası, başlıca hayvan yemi ve alkollü içkiler olmaktadır.

MELEKLER;

Alm. *Engel (m),* **Fr.** *Augel (m),* **İng.** *Angels.* Allahü teâlânın bütün emirlerini yapan, O'na hiç isyân etmeyen kıymetli kulları. Melek "elçi, haber verici" veya "kuvvet" demektir. Melekler, gözle görülmeyecek şekilde yaratılmış ama, izn-i ilâhî ile gözle de görülebilen nûrânî varlıklardır. Muhtelif şekillere girebilirler. Meleklerin bir kısmı nurdan (ışıktan, ziyâdan), yaratılmıştır. Melekler, latîf cisimlerdir. Gaz hâlinden daha latîftirler, nûrânîdirler. Diridirler. Akıllıdırlar. İnsanlardaki kötülükler, meleklerde yoktur. Onlarda nefis, gazap (kızgınlık), şehvet yaratılmamıştır. Yemek, içmek ihtiyaçları yoktur. Allahü teâlâyı tesbih ve zikr ederek yaşarlar. Gıdâları budur. Gazlar, sıvı ve katı olduğu gibi ve katı olunca şekil aldığı gibi, melekler de şekiller alabilirler. Melekler, büyük insanların bedeninden ayrılan ruhlar değildirler. Hıristiyanlar, melekleri böyle ruh sanıyorlar. Enerji, kuvvet gibi, maddesiz de değildirler.

Melekler her canlıdan önce yaratıldı. Onun için kitaplara îmândan önce, meleklere îmân edilmesi bildirildi. Kitaplar da peygamberlerden öncedir. Kur'ân-ı kerîmde de inanılacak şeylerin ismi bu sıra ile bildirilmektedir. İslâmiyet, meleklere şöyle îmân edilmesini bildirmektedir:

"Melekler, Allahü teâlânın kullarıdır. Ortakları değildir, kızları değildir. Kâfirler, müşrikler öyle sandılar.

Allahü teâlâ hepsini sever, Allahü teâlânın emirlerine itâat ederler. Bir an Allahü teâlâya âsî olmazlar. Emrolunduklarını yaparlar. Onlarda günah işleyecek nefs-i emmâre yoktur (Bkz. Nefis). Allahü teâlâ, Tahrim sûresi 6. âyetinde meâlen; **"Allah, onlara ne emir ettiyse, O'na isyân etmezler ve emir edildikleri şeyi yaparlar."** buyuruyor. İbâdet etmekte gevşeklik, tenbellik, usanma göstermezler. Enbiyâ sûresi 20. âyetinde meâlen; **"Gece-gündüz hep Allahü teâlâyı tesbih ederler, usanmazlar."** buyruldu. Erkek ve dişi değildirler. Evlenmezler. çocukları olmaz. Melekler, hayat sâhibi, diridirler.

Melekleri inkâr etmek, onlara düşman olmak küfürdür. Allahü teâlâya karşı gelmek olur. Bakara sûresi 92. âyetinde meâlen; **"Kim Allah'a, meleklerine, peygamberine, Cebrâil'e, Mikâil'e düşman olursa, bilsin ki, Allah kâfirlerin düşmanıdır."** buyruldu.

Sayısı en çok olan mahlûk meleklerdir. Bunların sayılarını Allahü teâlâdan başka kimse bilmez. Göklerde, meleklerin ibâdet etmedikleri, boş bir yer yoktur. Göklerin her yeri kıyamda, rükûda veya secdede olan meleklerle doludur. Göklerde, yerlerde, otlarda, yıldızlarda, canlılarda, cansızlarda, yağmur damlalarında, ağaçların yapraklarında, her molekülde, her atomda, her reaksiyonda, her harekette, her şeyde meleklerin vazîfeleri vardır. her yerde, Allahü teâlânın emirlerini yaparlar. Allahü teâlâ ile mahlukları arasında vâsıtadırlar. Bâzıları, başka meleklerin âmiridir. Bâzıları, insanların peygamberine haber getirir. Bâzıları, insanların kalbine iyi düşünce getirir ki, buna **"ilhâm"** denir. Bâzılarının, insanlardan ve bütün mahluklardan haberi yoktur. Allahü teâlânın cemâli karşısında kendilerinden geçmişlerdir. Her birinin belli yeri vardır. Oradan ayrılmazlar. Bâzısının iki, bâzısının dört veya daha çok kanadı vardır. Her hayvanın kanadı ve tayyârelerin kanatları, kendilerinin yapısında olup, birbirlerine benzemediği gibi, meleklerin kanadı da, kendi cinslerindendir. Meleklerin kanatları vardır. İnanılır, fakat nasıl olduğu bilinmez. İnsan, görmediği, bilmediği bir şeyin adını işitince, bunu bildiği şeyler gibi sanıp aldanır. Kiliselerde ve bâzı mecmua ve filimlerde, melek diye görülen kanatlı kadın resimleri uydurmadır. İslâmiyet böyle resim yapmayı yasaklamıştır. Cennet melekleri, Cennettedir. Bunların büyüklerinin adı **"Rıdvan"**dır. Cehennem meleklerine **"Zebânî"** denir. Bunlar, Cehennemde emrolunan vazîfelerini yapar. Cehennem ateşi bunlara zarar vermez. Deniz, balığa zararlı olmadığı gibidir. Cehennem zebânîlerinin büyükleri on dokuzdur. En büyüğünün adı **"Mâlik"**tir.

Her insanın hayır ve şer, bütün işlerini yazan, ikisi gece, ikisi gündüz gelen dört meleğe, **"Kirâmen kâtibîn"** veya **"Hafaza melekleri"** denir. Hafaza meleklerinin, bunlardan başka olduğu da bildirilmiştir. Sağ taraftaki melek, soldakinin âmiridir ve iyi işleri yazar. Soldaki, kötülükleri yazar. Kabirlerde, kâfirlere ve âsî Müslümanlara azâb edecek melekler ve kabirde suâl soracak melekler vardır. Suâl meleklerine **"Münker ve Nekir"** denir (Bkz. Münker ve Nekir). Müminlere soranlara **"Mübeşşir ve Beşir"** de denir.

Meleklerin birbirlerinden üstünlükleri vardır. En üstünleri dörttür. Bunların birincisi **"Cebrâil"** aleyhisselâmdır. Bunun vazîfesi peygamberlere vahy getirmek, emir ve yasakları bildirmektir. İkincisi, Sûr denilen boruyu üfürecek olan **"İsrâfil"** aleyhisselâmdır. Sûra iki defâ üfürecektir. Birincisinde, Allahü teâlâdan başka her diri ölecektir. İkincisinde, hepsi tekrar dirilecektir. Üçüncüsü **"Mikâil"** aleyhisselâmdır. Ucuzluk, pahalılık, kıtlık, bolluk, ekonomik düzen yapmak, ferahlık ve huzur getirmek ve her maddeyi hareket ettirmek, bunun vazîfesidir. Dördüncüsü, **"Azrâil"** aleyhisselâmdır. İnsanların rûhunu alan budur. Fârisî dilinde rûha, cân denir.

Bu dört melekten sonra üstün olan dört sınıftır: **"Hamele-i Arş"** denen melekler, dört tânedir. Kıyâmette sekiz olacaktır. Huzûr-ı ilâhîde bulunan meleklere **"Mukarrebîn",** azâp meleklerinin büyüklerine **"Kerûbiyân",** rahmet meleklerine **"Rûhaniyân"** denir. Bunların hepsi, meleklerin, havâssı, yâni üstünleridir. Bunlar, peygamberlerden başka, bütün insanlardan daha üstündür. Müslümanların sâlihleri ve velîleri, meleklerin avâmından, yâni aşağılarından daha efdal, daha üstündür. Meleklerin avâmı, Müslümanların avâmından, yâni âsi ve fâsıklarından efdaldir.

MELEKOTU (Angelica sylvestris);

Alm. *Brustwurz (f.),* **Fr.** *Angèlique (f.),* **İng.** *Angelica.* **Familyası:** Maydanozgiller (Umbelliferae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Kuzey ve Güneydoğu Anadolu.

1-2 m yüksekliğinde, pembemsi beyaz renkli çiçekli, daha çok su kenarları veya sulak çayırlarda yetişen, çok yıllık, tüysüz bir bitki. Çiçekler temmuz-eylül ayları arasında açar. Gövdeleri silindir biçiminde içi boş, mavimsi yeşil veya kırmızımtrak renklidir. Yapraklar parçalıdır ve özel bir kokusu vardır. Meyveleri oval şekilli ve kanatlıdır.

Kullanıldığı yerler: Köklerinde uçucu yağ ve tanen, meyvelerinde ise sâbit yağ ve petroselin asidi vardır. Kabız edici, sinir sistemini kuvvetlendirici, yatıştırıcı etkilere sâhiptir. Çayı (% 5-10), günde birkaç bardak içilebilir. Familyanın zehirli olan diğer bitkileriyle karıştırılmamalıdır.

MELEN GÖLÜ;

Adapazarı'nın doğusunda, Düzce Ovasının güney kısmında bulunan küçük bir göl. Tektonik çukura, suların birikmesiyle meydana gelmiştir. Etrâfı bataklıklarla çevrili olan Melen Gölünün yüzölçümü beş kilometre kare, derinliği ise azdır. Çevresindeki büyüklü küçüklü pekçok dere ile beslenir ve suyu tatlıdır. Güneybatısından çıkan Melen Suyu, gölün akıntısını sağlar.

MELİH CEVDET ANDAY;

şâir ve yazar. 1915'te İstanbul'da doğdu. Liseyi Ankara'da okudu ve 1936'da sosyoloji tahsili için Belçika'ya gitti. İkinci Dünyâ Savaşı çıkınca tahsilini yarıda bırakıp geri döndü. Millî Eğitim Bakanlığı Neşriyat Müdürlüğü Dâiresinde çalıştı. Birçok memuriyetlerde bulundu. 1950'de gazeteciliğe başladı. Yazdığı tiyatro eserlerinden bâzıları, Ankara Devlet Tiyatrolarında ve İstanbul Şehir Tiyatrolarında temsil edildi. Çeşitli gazetelerde şiir, makale ve fıkralar yazmıştır.

Anday, Anadolu medeniyetlerini ve eski Yunan mitolojisine âit konuları işleyerek, Azra Erhat ve diğer birçok şâirler, yazarlar gibi Türkiye'de Greko-Latin kültürünü teessüs etmek isteyenlerdendir. Materyalist bir felsefeye sâhip olduğu hâlde, akla aykırı mitolojik olaylara ve sembollere şiirlerinde bol bol yer vermektedir. Şiirlerinde ve konuşma tarzında yazdığı makalelerinde rûhun maddeye ircâ edilmeye çalışıldığı materyalizmin, fikrî ve felsefe cephesini ifâde etmeye çalışmaktadır. Şiirlerinde, duygularından daha çok düşüncelerini dile getirmektedir.

Çeşitli üslûpları deneyerek ideolojisini dile getirmeye çalışan Anday'ın eserlerinin hiçbirisi geniş bir okuyucu kitlesi bulamadı. D**oğu-batı, Rahatı Kaçan Ağaç, Telgrafhâne, Mikado'nun Çöpleri, Kolları Bağlı Odysseus** başlıca eserlerindendir.

MELİKŞAH;

Büyük Selçuklu Devleti hükümdârı. Babası Sultan Alparslan'dır. 1055'te doğdu. Büyük Selçuklu Devletinin topraklarını en geniş hâle getirdiği için kendisi, "Ebu'l-Feth" (fetihlerin babası veya pekçok fetih yapan) lakabıyla anıldı. Sâhip olduğu bâzı üstün husûsiyetler sebebiyle, özel bir eğitim ve öğretim gösterilerek yetiştirildi. 1064-1065 Gürcistan Seferinde bulundu. Böylece küçük yaştan îtibâren devlet idâresi ve orduyu sevk etme husûsunda tecrübe kazandı.

Kendisinden büyük erkek kardeşleri olmasına rağmen cesâreti, idârecilik vasfı gibi meziyetleri, Sultan Alparslan tarafından veliahd seçilmesinde rol oynadı. Hânedânın kurucusu olan Selçuk Beyin mezarını ziyâretten dönüşte, Horasan yakınındaki Radyan'da veliahd îlân edildi. Melikşah'ın veliahdlığı Halife Kaim bi Emrillah'ın tasdikiyle tamâmen resmiyet kazandı. Veliahdlığı sırasında devletin çeşitli cephelerinde vazife yapan Melikşah, Mâverâünnehr Seferinde şehit olan Sultan Alparslan'ın yerine Devletin ileri gelenleri tarafından on sekiz yaşında sultan îlân edildi. Melikşah, babasının veziri olan kıymetli devlet adamı Nizamülmülk'ü vazifesinde bıraktı.

Saltanatının ilk yılları, iç karışıklıkları bastırmakla geçti. 1072'de Mâverâünnehr Seferinin intikamını almak isteyen Karahanlı Şemsülmülk Nâsır bin İbrahim, Tirmiz'i yağma etti ve Belh şehrinde kendi adına hutbe okuttu. Diğer taraftan Gazneliler de Çigil-kend'de Selçuklu kumandanı Ayaz'ı esir aldılar.

Bu dış tehlikeler esnâsında, Melikşah'ın amcası olan Kirman Meliki Kavurd'un, Sultan Alparslan zamanında olduğu gibi saltanat iddiasında bulunarak isyan etmesi, bu meselenin tamâmen halledilmesinin zamanının geldiğini iyice belli etti. Devletin parçalanmasına sebebiyet verecek bu hareketin bir an önce çözümlenmesi için harekete geçen Sultan Melikşah, Mayıs 1073'te Kerec'de yapılan meydan muhârebesinde amcası Kavurd'u mağlup ve esir etti. Birkaç gün sonra Kavurd'un ölümüyle devlet içinde âsayiş yeniden temin edildi. Abbasî Halîfesi Kaim bin Kadir (1031-1075) tarafından hâkimiyet alâmetlerinin gönderilmesi ve devlet adamlarının bağlılıklarını arz etmeleriyle Melikşah, sultanlığını iyice kuvvetlendirdi. Halife tarafından Muizzeddin ve Celâlüddevle lakaplarının lâyık görülmesinin yanısıra, o zamana kadar hiç bir hükümdâra verilmeyen ve "hilâfet makam ve hâkimiyetinin ortağı" mânâsına gelen "**Kâsım emirü'l-mü'minîn"** lakabı da verildi.

İçişlerini halleden Sultan Melikşah, Tirmiz'i kurtarmak için harekete geçti. Sefere başladığı sırada Karahanlı Şemsülmülk Nâsır'ın mektubunu aldı ve elçisini kabul ettiyse de kararlı hareketinden vazgeçmedi. Tirmiz'i muhâsaraya başladı. Emir Savtegin'in ikmâl yollarını kesmesi, sultanın başarıya ulaşmasına ve şehrin düşmesine ve Şemsülmülk'ün sulhü kabul etmesine sebep oldu. Şemsülmülk özür dileyerek bir daha düşmanca harekete girişmeyeceğine dâir söz vermesiyle yerinde bırakıldı.

Gaznelilere karşı, Emir Gümüştegin ve Anuştegin'i gönderdi. Ancak Gazneli hükümdârı İbrahim bin Mesud, Melikşah'ın başarılarının artması üzerine itâate mecbûr oldu. Gönderdiği elçilik heyeti ve hediyelerle iyi münasebetler tesis edildi. Sultanın kızı Gevher Hatunun, Gazneli veliahdı Mesud bin

İbrahim ile evlendirilmesi, iki devlet arasında çıkması muhtemel anlaşmazlığı önlemiş oldu.

Doğu sınırlarını böylelikle garanti altına alan Sultan Melikşah, kendi zamanında en geniş hâle getirdiği devletinin fetih hareketlerini yapan askerî teşkilatında yeni düzenlemeler yaptı.

Malazgirt Zaferinden sonra, batıya yönelenSelçuklular; buraların fethi için Kutalmışoğulları, Mansur, Süleyman Şah, Alp-ilig, Tutak gibi kıymetli komutanlar vazifelendirmişlerdi. Ayrıca Artuk Bey ve Tutak Bey gibi Türkmen reislerinin harekâtı da Melikşah tarafından desteklendi.

Selçuklular Anadolu'ya doğru harekete geçtikleri sırada, tam bir keşmekeş içinde bulunan bu ülkenin vaziyeti, fetihleri kolaylaştırdı. Baskı altında bulunan Hıristiyan halk, merkezle irtibatını kesen Bizans derebeylerinin baskısıyla her yönden eziliyordu. Ayrıca paralı askerlerden meydana gelen Frank birliklerinin halka yapmadığı zulüm kalmamıştı. Bizans sarayında dönen entrikalar ve kendini kuvvetli hisseden her komutanın imparatorluğunu îlân etmeye kalkışması, Anadolu'yu dağınık bir hâle getirmişti. Bu durum, Anadolu'nun fethine memur olan Selçuklu komutanlarının işine oldukça kolaylık sağladı.

Böylelikle Selçuklu akıncılarının Anadolu'yu fetih hareketi, Bizans başşehrinin karşısına, yâni Boğaziçi'ne kadar dayandı. Güneybatıda ise Milet'e kadar uzandı. Neticede Anadolu'da hareket hâlinde Bizans askerî gücü kalmadı. Hattâ general Botaniates'in Türkmen askerinin ve Selçukluların himâyesinde Bizans tahtına oturması da Anadolu'da Türk gücünün tamâmen yerleştiğini gösteriyordu. Anadolu'nun fethine memur Süleyman Şâh, İznik'i de ele geçirerek Boğaziçi'ni kontrol altına aldı. Bu fetih, batıda büyük bir heyecan doğurdu. Hattâ Avrupalılar Çin'e elçilik heyeti göndererek, Selçukluların doğudan tazyik edilmesini bile istediler. Ancak bu müracaatları neticesiz kaldı.

1084'te Selçuklu kuvvetleri Fahrüddevle Muhammed bin Cüneyr'in komutasında Diyarbekir bölgesinin fethi için harekete geçtiler. Fahrüddevle yanında Artuk Bey olduğu halde uzun bir muhasaradan sonra 4 Mayıs 1085'te şehre girdiler. Diyarbekir'in düşmesiyle Mervânîler Devleti ortadan kalktı. Ayrıca bölgede bulunan bozuk îtikatlı Karmatîlerin nüfûzuna son verildi.

Musul'un fethine memur edilen Aksungur ve diğer büyük Türkmen emirleri şehre harpsiz girdiler. Fethi müteakip Musul'a gelen Melikşah, büyük bir merâsimle karşılandı. Ancak Belh'te çıkan bir isyanı bastırmak üzere geriye döndü ve liyakatini ispat eden Şerefüddevle'ye Musul emirliğini verdi.

Sultan Alparslan (1063-1072) zamanından beri Suriye ve daha güneylere doğru seferlerine devâm eden meşhur Selçuklu kumandanlarından Atsız, Melikşah zamanında da seferlerine devam etti. Uzun süre muhâsara ettiği Dımeşk (Şam) şehrini Mart 1076'da Selçuklu Devletine kattı. Dımaşk'ın alınmasından sonra, câmilerde okunan Şiî-Fatimî ezânının okunmasını yasaklayarak Cumâ hutbesini Halife El-Muktedi (1075-1094) ve Sultan Melikşah adına okuttu. Daha sonra Selçuklu Devletinin temel politikası olan Şiî-Fâtımî Devletinin ortadan kaldırılmasına uygun olarak, Mısır'a doğru sefere devam etti. Fakat bu hareket Fâtimîlerin şiddetli mukâvemeti sonucu başarısız kaldı. Başarısızlık, Atsız'ın Suriye emirliğinden alınmasına sebep oldu. Emirliğe getirilen Melikşah'ın kardeşi Tâcüddevle Tutuş ile Antakya'ya gelen Süleyman Şahın arasının açılması, burada bir buhranın doğmasına yol açtı. Süleyman Şâh Haleb'e doğru harekete geçmiş ve muhâsara neticesi dış kaleyi ele geçirmişti. Ancak Melikşah'ın yaklaştığı haberi muhasarayı kaldırmasına sebep oldu. Süleyman Şâhın ölmesiyle Tutuş, Haleb'i muhâsara etti. Melikşah'ın meşhur Selçuklu Kumandanları yanında olduğu halde Suriye'ye gelmesiyle çekildi. Melikşah bölgede âsayişi yeniden tesis etti. Akdeniz kıyısına kadar gelen sultan Melikşah, dönüşte hilafet merkezi olan Bağdat'ı ziyâret etti. Halife El-Muktedi tarafından iki kılıç kuşatıldı. Suriye bölgesinde âsâyiş yeniden tesis edildi.

Sultan Alparslan zamanında hâkimiyet altına alınan Kafkasya, Melikşah'ın tahta geçmesinden kısa bir süre sonra karışıklıklara sahne oldu. 1078-79'da Kafkasya Seferine çıkan Sultan Melikşah, bölgeyi tamâmen hâkimiyeti altına aldı. Buradaki Hıristiyan halkın mükellefiyetlerini azaltarak, devlete bağlılıklarını arttırdı. Bölgenin idâresini de Kutbeddin İsmail'e verdi.

Doğuya yaptığı seferlerle de Mâveraünnehr bölgesini Selçuklu topraklarına kattı. Semerkand Hanı Ahmed bin Hizr'in halka zulmetmesi ve devrin âlimlerinin bu durumu düzeltmesini istemeleri, üzerine çıktığı sefer neticesinde Buhara, Semerkand, Kaşgar gibi mühim şehirleri ele geçirdi.

Anadolu'dan Asya içlerine kadar genişleyen Selçuklu Devletinin esas gâyelerinden birisi de Mekke ve Medine şehirlerini alıp burada hutbenin hilâfet makamı adına okunması ve bir Şiî devleti olan Fâtimîlerin yıkılmasıydı. Hicaz bölgesinin alınması ve hutbenin hâlife adına okunması, halledilmesi mühim meselelerden biriydi. Meselenin halli için, emirlerden Tutuş, Aksungur Bozan ve Gevherayin vazifelendirildi. Gevherayin'in kumandasında yola çıkan ve Törsek, Çubuk Yarınkuş gibi emirlerin de içinde bulunduğu muazzam kuvvetler, Hicaz'dan başka Yemen ve Aden'in de Selçuklu Devletine katılmasını tamamladılar.

Sultan Melikşah'ın üzerinde ciddiyetle durduğu meselelerden birisi de Hasan Sabbâh'ın Bâtınî

faaliyetleriydi. Hasan Sabbâh, Sultan Alparslan'ın hâcibliğine kadar yükselmiş fakat onun ölümünden sonra Nizamülmülk'le arasının açılması üzerine Mısır'a kaçmıştı. Burada sapık İsmailiye fırkasının yolunu tuttu. Rey'e döndükten sonra kandırdığı câhilleri etrâfına toplayarak eşkiyalığa başladı. Sonradan Doğu İsmailiye Devleti olarak anılacak devletin temellerini attı. İlk olarak Taberistan'da sapık propagandasına başladı. Sünnîlik aleyhindeki çalışmaları, bilhassa Nizâmülmülk tarafından dikkatle tâkip ediliyordu. Taraftarlarıyla, Alamut Kalesini ele geçirmesi ciddî tedbirler alınmasına yol açtı. Üzerine Emir Yoruntaş gönderildi ve yola getirilmesi istendi. Ancak Yoruntaş'ın âni olarak vefâtı Bâtınî propagandasının artmasına yol açtı. İkinci bir harekâtın başladığı sırada Sultan Melikşah'ın vefâtı (1092), seferi yarıda bıraktı.

Melikşah, bir insanın en verimli olabileceği bir yaşta, otuz sekiz yaşında vefât etti. Yirmi senelik saltanatı esnasında devleti Kaşgar'dan Batı Anadolu'ya, Kafkasya'dan Yemen'e kadar genişletti. Bağdat'ta vefât eden Sultan'ın naaşı İsfahan'a nakledilerek kendisi için yaptırdığı medresedeki türbesine defnedildi. Orta boylu, geniş omuzlu ve güzel yüzlüydü. Büyük bir devletin hükümdarı olmasına rağmen yumuşak tabiatlı bir zât idi. Sarayında dâimâ devrin âlimleriyle sohbet ederek onların kıymetli fikirlerini alırdı. Her cins silahı mükemmel kullanır ve iyi ata binerdi.

Sultan Melikşâh'ın sâhip olduğu ünvanlara kendisinden önce hiçbir sultan kavuşamamıştı. Yaptığı fetihlerde hiç mağlub olmadığı için "Ebü'l-feth"; sâhip olduğu ülkelerin genişliğini belirtmek için "Es-Sultânü'l-âzam, Sultânü'l- âlem, Şehinşâh-i âzam"; emrindekilere ve halkına âdil davranışından dolayı "Es-Sultânü'l-âdil" gibi lakabları dâimâ ismiyle beraber söylenmiştir. Nizâmülmülk, onun hakkındaki düşüncelerini şöyle dile getiriyordu:

"Melikşah, Alp-Er-Tunga neslinden olup dindâr, âlimlere hürmet, zâhidlere iyilik, fakirlere şefkat ve halka adâlet gibi dünyada kimsenin hâiz olmadığı yüksek vasıflara sâhip bir cihân hâkimidir."

Devrinde bütün Selçuklu ülkelerini îmar ettirmiş, halkı refaha kavuşturmuştur. Tertip ettirdiği takvim, Takvim-i Celâlî ismiyle bilinmektedir. Melikşah, yarım milyondan fazla askeri olan bir orduya, mükemmelen idâre edebilecek askerî bir dehâya da sâhipti. Melikşah'ın, veziri Nizâmülmülk ile tesis ettiği, idârî, askerî, toprak sistemi ve teşkilâtı, devrindeki ve sonraki Türk-İslâm devletlerinde de tatbik edildi.

MEMDUH ŞEVKET ESENDAL;

devlet adamı ve hikâyeci. 1883'te Çorlu'da doğdu ve 1952'de Ankara'da öldü. İlk tahsilini İstanbul Kumkapı Abdullah Efendi Mahalle Mektebinde yaptı. Fevziye Rüştiyesinde ortaokul ve Edirne İdadisinde de lise tahsilini yaptı. Yüksek tahsil için Mekteb-i Mülkiyeye kaydolmuşsa da geçim sıkıntısı sebebiyle bitiremeden Çorlu'ya geri döndü ve çiftçiliğe başladı. 1906'da İttihat ve Terakki Partisine girdi. 1912'de Balkan Savaşları sırasında İstanbul'a gelip yerleşti. İttihat ve Terakki Partisi müfettişi oldu. Bu vesileyle Anadolu ve Rumeli'yi tanıma fırsatı buldu. Hikâyeciliğinde bunun büyük bir rolü oldu.

Esendal, İstanbul'un işgaliyle İtalya'ya kaçtı ve 1921'de Ankara'ya gelerek TBMM'ye girdi. Azerbaycan orta elçiliğinde bulunduktan sonra 1923-1926 yılları arasında Galatasaray ve Kabataş liselerinde târih, coğrafya öğretmenliği yaptı. İran, Afganistan ve Rusya'da elçilik görevlerinde bulunurken Farsça ve Rusça'yı öğrendi. Elazığ ve Bilecik milletvekilliği yaptı. 1941-1945 yılları arasında CHP genel sekreterliğini üstlendi. Parti genel sekreterliğinden ayrıldıktan sonra ölümüne kadar hikâye yazmakla meşgul oldu.

Memduh Şevket Esendal'ın hikâyelerinin en önemli husûsiyeti, iyimserlik havası içinde, gündelik hayâtı yumuşatarak vermeye çalışmasıdır. Karamsarlık ve ümitsizliğe fazla yer vermeden, tanıdığımız insanları ele almaktadır. Kısa cümleli, sâde ve günlük konuşma havası içinde karakter tesbitleri yapmakta, yorumu okuyucuya bırakmaktadır. Sosyal ve siyasî düşüncelerini ve fikirlerini dolaylı yoldan, edebî tasvir ve tahlillere yer vermeden ifâde etmektedir. Bu bakımdan hikayelerinin edebî yönü zayıftır.

Kırk sekiz hikâyesi, 1946'da iki cilt hâlinde basılmış olup, bâzı neşredilmemiş hikâyeleri de **Temiz Sevgiler** (1965) isimli kitapta toplanmıştır. **Ayaşlı ve Kiracılar** isimli bir de romanı vardır.

MEME;

Alm. *Mutterbrust, Eufer,* **Fr.** *Sein, mamelle,* **İng.** *Breast.* Yavrusunu emziren ve memeli hayvanlar denen bir grup üstün yapılı yaratıklarda ve insanlarda bulunan organ. Erişkin bir kadında iki meme vardır. Bunlar süt bezleridir. Tam olarak sadece dişilerde gelişir ve yavrunun doğumundan sonra süt salgılamağa başlar. Her memenin üstünde meme başı denen bir kabarıklık vardır. Meme başının etrafı koyuca renkli ve pürtüklü bir hâlde bulunur. Pürtüklük buradaki yağ bezlerinden ileri gelir. Yağ bezleri meme emen yavrunun tükürüğünün yapabileceği irkilmeleri önler. Her meme, 12-20 tane, süt salgılayan hücrelerle döşenmiş dallanan tüplerden meydana gelen bölümlere ayrılmıştır. Her bir

bölümün tüpleri birleşip, tek bir kanala salgılarını akıtır ve bu kanal meme ucuna açılır. Bundan ötürü meme ucunda 12-20 ufak delik vardır. Bu tüplerin arasını, kas lifleri, bağ dokusu ve yağ doldurur.

Memenin büyüklüğü, görevinin ölçüsü değildir. Memelerin büyüklüğü ve çalışması beyin tabanında bulunan hipofiz bezi hormonlarının kontrolundadır. Doğumdan sonraki ilk 96 saat içinde süt salgılanmaya başlar. İnsan sütünün salgılanmasının esas mekanizması bilinmemekle beraber, yumurtalıkların, hipofiz bezi, böbrek üstü ve trioit bezlerinin normal çalışması gerekmektedir ve bebeğin süt emmesi, süt salgılanmasında en kuvvetli uyarıcı olduğundan, bebek emdikçe, salgı devam edecektir. İnsan memesi günde ortalama 1,5 lt'ye yakın süt salgılar. Bu süt, bebek için dünyâda mevcut en mükemmel gıdadır. Şâyet miktarı yeterliyse 6 ay, bebeğe başka bir ek gıdâ vermek gerekmez. Anne sütü içerisinde çocuğun hastalıklardan korunmasını sağlayan maddeler (immünglobülinler), vitaminler, mineraller mevcuttur. Sütün hazmı oldukça kolaydır. Çocuk iki yaşına kadar emzirilmelidir. Yapılan araştırmalar, çocuğunu emzirmeyen kadınlarda meme kanserinin, emzirenlere göre çok fazla olduğunu ortaya koymuştur. (Bkz. Anne Sütü)

Meme hastalıkları: Anormallikler: Koltuk altından, karın alt bölgesine kadar uzanan bir çapraz çizgi (süt çizgisi) üzerinde, ikincil memeler meydana gelebilir. Bunların görünümü bozması hâlinde çıkartılmaları uygundur.

Erkeklerde büluğ çağında, kandaki hormonlara karşı memelerde aşırı duyarlık belirebilir ve genellikle çok az ve tek taraflı olan bu meme şişmesi zamanla azalır.

Bâzı hallerde meme başı, yoktur veya çukura göçmüştür ve çocuğun ağzına gelmez ki buna göbekli meme başı denir. Bâzan birden fazla sayıda meme başı bulunabilir ki buna da "polithelia" denir.

Meme kanseri: Sebebi bilinmemekle beraber, bâzı âilelerde daha sık rastlandığı ve çocuğunu emzirmiş kadınlarda seyrek görüldüğü iddia edilir. Kadınlarda sık meydana gelen, erkekte de rastlanabilen bir kanser türüdür ki, erkeklerdeki çok daha kötü gidişlidir.

Memede, ağrılı, ağrısız sert bir kitlenin belirmesi, meme ucundan kanlı veya temiz bir sıvının salgılanması, aynı taraftaki koltuk altı lenf bezlerinin şişmesi, tümörün üstüne isabet eden derinin pürtüklenmesi, meme başının içeri çekilmesi, memelerde asimetrik bir görünümün ortaya çıkması, meme ucunda ekzemaya benzer bir hâlin mevcudiyeti gibi belirtileri olabilir. Bunlardan sadece biri veya birkaçı birarada bulunabilir.

Bâzı nâdir rastlanan, çok çabuk ilerleyen vak'alar dışında, kitle çok yavaş büyür, fakat er geç, tedâvi edilmeyen kanser, lenfatik sistem ve kan dolaşımı yoluyla vücuda, özellikle omurga ve leğen kemiklerine yayılır ve buralarda ortaya çıkan belirtiler başlangıçta, esas hastalığı hatırlatır cinsten değildir.

Tedâvide en mühim faktör, sürattir. Memede herhangi bir kitle veya şüpheli herhangi bir durumda derhal hekime başvurulmalıdır. Tedâvi, hastalığın safhasına bağlıdır. Parça almak sûretiyle kesin teşhis konulunca hekim memeyi çıkartır. Kanser, koltuk altı lenf bezlerine de yayılmışsa ki vak'aların çoğu böyledir. Memeyle birlikte, bu bezler ve meme altı kasları da çıkartılır. Ameliyat sonrası radioterapi ihtimali verilebilir ve hastanın, yıllar boyu, belirli aralıklarla hekimine muayene olup, hastalığın nüksedip etmediğinin araştırılması ve gerekirse yeniden uygun bir tedâvinin tatbikine başlanması gerekebilir. İlk muayenede kanserin uzak yerlere de yayıldığı anlaşılırsa, sâdece meme çıkartılır ve esas tedâvi için radioterapiye başvurulur. Bâzı kanserler, hormon tedâvisine veya yumurtalıkların ve böbreküstü bezlerinin çıkartılmasına cevap verebilir.

Memenin fibroadenom, papillom, lipom gibi iyi huylu tümörleri de vardır ki bunların kesin teşhisi parça almak sûretiyle konulur ve hekimin tavsiyesine uyulur.

Meme iltihabı: Lohusalık devrinin oldukça sık görülen bir hastalığıdır. Çatlak veya içeri çökük meme uçlarıyla ilgilidir. Buradan giren stafilokoklar apseye yol açarlar. Memenin bu kısmı ağrılı ve kızarıktır. Ateş ve huzursuzluk vardır.

Memeler elle sağılarak boşaltılır ve çocuk emzirilmez. Uygun antibiyotikler kullanılır ve gerekirse cerrah tarafından yarılıp, boşaltılır.

Meme kistleri: Genellikle "kronik mastit" denen bir durumla ilgilidir. Burada iltihap bahis konusu olmayıp, hormon dengesizliği ile bir ilişki vardır. Hayâtın üreyebilme devrinde görülür ve menstrüasyon safhalarına göre değişen belirtilerle seyreder. Âdet öncesi artan meme ağrısı ve gerginliği sözkonusudur. Memelerde irili, ufaklı kistler hissedilir. Tedâvi olarak gerekirse, büyük kistler çıkarılabilir.

Memedeki herhangi bir kist veya şişkinlik, cerrahın fikrini almayı gerektirir. Memedeki her kitlenin tehlikeli olmadığı muhakkaksa da kanser durumu olan kistlerin derhal çıkarılması, iyileşme imkânını

artırmaktadır.

MEMELİLER (Mammalia);

Alm. *Saugetiere (pl),* **Fr.** *Mammiferes (pl),* **İng.** *Mammalis.* Yavrularını vücutlarında meydana gelen sütle besleyerek büyüten sıcakkanlı, omurgalı hayvanlar. Bu sınıfın yeryüzünde beş bin kadar türü vardır. İnsan da bu sınıfta incelenir. Tekdeliklilerden ekidne (karıncayiyen) ve ornitorenk (gagalımemeli) hâriç bütün memeliler yavrularını doğururlar.

Avustralya, Tasmanya ve Yeni Gine'de yaşayan ve uzunluğu 35 cm kadar olan ekidne yumurtlayan bir memelidir. Genelde bir yumurta yumurtlar ve kesesinde taşır. Yavru, kesede süt emerek beslenir. Aynı bölgenin su kenarlarında yaşayan gagalı bir memeli olan ornitorengin vücudu, yumuşak tüylerle kaplı olup, parmakları arasında perde bulunur. İyi yüzer, çukur içine güvercin yumurtası iriliğinde iki yumurta yumurtlayarak kuluçkaya yatar. Memeleri belirsiz olup göğsündeki çukurların içinde bulunurlar. Yavrularını emzirirken sırt üstü yatarlar. Sızan süt, meme çukurlarında birikerek yavrular tarafından emilir.

Memelilerin et ve otla beslenen birçok türü vardır. Koyun, lama, deve gibi geviş getirenler bulunduğu gibi kanguru da yavrusunu kesesinde taşır. Karada, suda ve havada yaşayan arı büyüklüğündeki mini bir yarasadan 150 ton ağırlığında, 45 m boyunda olan balinaya kadar değişik büyüklükte çeşitleri vardır. Ekstremiteleri (kol ve bacakları) yaşama ortamlarına uygun yaratılıştadır. Yarasada ön ayaklar kanat; balina ve yunuslarda yüzgeç halinde; karada yaşayanlarda ise kazmaya, tırmanmaya, koşmaya, parçalamaya uygun biçimdedir. Vücutları kıllarla örtülüdür. Suda yaşayanlarında kıllar çoğunlukla kaybolmuştur.

Bütün memelilerin yürekleri dört gözlüdür. Akciğer solunumu yaparlar. Göğüs ve karın boşlukları diyafram denen bir zarla ikiye ayrılır. Kaslar ve diyafram yardımıyla ciğerlere hava emilir ve atılır. Bu nefes alış verişleri, kısmen irâde dışı olan kas hareketleriyle sağlanır. Ciğerlere hava alındığında göğüs kafesi genişler, verildiğinde ise küçülür. Balinalarda ciğerlere alınan havanın, okyanus derinliklerinde suya kaçmasını önleyen mükemmel bir kas-vana sistemi vardır.

Gaz alış-verişi, solunum organlarıyla kan arasında osmoz kuralına göre olur. Alyuvar kan hücreleri sâhip oldukları hemoglobin maddeleriyle oksijen ve karbondioksit taşırlar ve kana kırmızı rengini verirler. Oksijen taşıyan kan temiz, karbondioksit taşıyan kirli kan adını alır. Büyük ve küçük dolaşım birbirinden net ayrılmış olup, yüreğin sol kısmında temiz, sağ kısmında kirli kan bulunur. Memelilerde duyu organları gelişmiştir. Kulakları diğer hayvanlardan farklı olarak çekiç, örs ve özengi kemik sistemine sâhiptir. İç kulak salyangozu, türden türe hassas özellik gösterir. Yarasalarda kulak o kadar hassastır ki 200.000 frekanslı sesleri rahatlıkla duyar. Ağızları açık uçarlar ve kanat çırparken insan kulağının duyamayacağı derecede yüksek frekanslı sesler çıkarırlar. Bu ultrasonik titreşimler bir cisme çarpınca hemen yarasaya yansıtılır. Yarasa buna göre cisimlerin şekil ve uzaklıklarını hareketli veya sabit olduklarını tespit eder. İşitme organının bu özelliği sebebiyle yönünü rahatça bulur.

Memelilerin iskeletleri tamâmen kemikleşmiştir. Omur sayısı memeli cinsine göre değişir. Kafatası, beyni korumaya yarar. Çene kemikleri dişleri tutar. Memelilerde diş sayısı nâdiren 44'ü geçer. Bir istisna olarak bâzı yunus balıklarında diş sayısı 246'yı bulur.

Memelilere binlerce metre su altında ve binlerce metre yukarlarda, dağ tepelerinde ve çöllerde, ormanlarda, kutuplarda rastlamak mümkündür. Çoğu kısa mesâfelerde de olsa yüzebilirler. Balina, tamâmen suya bağlı olarak yaşar. Uçabilen memeli hayvan yarasadır. Maymunlar ağaçlarda ayak ve kuyruklarını kullanarak, dallar arasında akrobatik hareketlerle hızla yer değiştirebilirler. Sincap ve kunduzlar gibi kışlık yiyecek depo edenleri de vardır. Kış uykusuna yatanlarına da rastlanır.

Memeliler, sıcakkanlı olduklarından iklim ve çevre şartları ne olursa olsun vücut sıcaklıklarını sâbit tutan kontrol mekanizmasına sâhiptirler. Vücutlarındaki yağ tabakası ve kıllarla vücut ısısını muhâfaza ederler. Derileri bezce zengindir. Balina ve deniz ineği hâriç bütün memelilerde ter bezleri bulunur. Sıcak havalarda ter bezleriyle serinlerler. Birbirleriyle ses, koku ve hareketleriyle anlaşırlar. Çıkardıkları seslerle veya ayaklarını toprağa vurmakla, kulaklarını diklemekle, kuyruklarını sallamakla işâretleşirler. Genellikle ömürleri kısadır. Yarasalar 17, şempanzeler 40, ayılar 34, aslanlar 30, bizonlar 22, atlar 40-60, dağ keçileri 25, filler 150- 200, geyikler 40-50, kediler 22, köpekler 15, koyunlar 12-15, kokarcalar 6-8, eşekler 60-106, katırlar 45, kurtlar 20 yıl kadar yaşarlar. Bugün insanoğlunun kontrolsüz bir şekilde tabiatın dengesini bozmasıyla hayatları tehlikeye düşmüştür.

Çoğalmaları: Memeli hayvanların hemen hepsinde, yavru, doğduktan sonra bir müddet annesine bağımlı olarak yaşar. Gözler umumiyetle kapalı ve yardıma muhtaç olarak doğar. Memelilerde doğum yapma yaşı, hâmilelik süresi, doğum yapma periyodu değişiktir. Meselâ, fâre doğduktan 21 gün sonra doğum yapabilecek olgunluğa erişir ve 15 gün hamilelikten sonra doğum yapabilir. Fareler senede 17 defâ doğurabilir. Her doğumda ortalama yedi yavru meydana getirebilir. Balina üç senede, fil ise 30

senede doğum yapabilecek olgunluğa erişir. Filde hâmilelik süresi 641 gündür.

Bu süreler yarasalarda 50, şempanzelerde 216-261, kutup ayılarında 210-250, aslanda 105-113, geyiklerde 210 ve zebrada 365 gündür.

14. Cild
Memlûkler - Murâd Han-IV

MEMLÛKLER;

1250-1517 yılları arasında Mısır ve Suriye dolaylarında hüküm süren devlet. Memlûk, Arapça'da "köle" demektir. Hükümdâr ve emirlerin muhâfız birliklerine bağlı bu köleler, meziyetleri sâyesinde zamanla hizmetinde bulundukları devletlerde idârî kadroyu ele geçirmişlerdir. Kendi nüfuzlarını kuvvetlendirmek maksadıyla İslâm târihinde ilk defâ memlûk (beyaz köle) kullananlar Abbâsî halîfeleri olmuştur. Abbâsî ordusundaki Türk memlûklerin sayısı kısa bir süre içerisinde 35 bine ulaştı. Bu Türk askerleri sâyesinde Abbâsîler dış tehlikelere başarıyla karşı koydular. Tolunoğulları ve İhşidîler devletlerinde de önemli bir yer tutan memlûk kuvvetlerinin sayısı bilhassa Eyyûbîler döneminde fevkalâde arttı. Bu devrede memlûklerin eğitimi için iki kışla tesis edildi. Kışlalardan biri Melik Sâlih Necmeddîn tarafından Kâhire'de, Nil Nehri üzerinde bulunan Ravda Adasında kurulmuştu. Burada Kıpçak Türkü olan memlûkler eğitim görürler ve kışlaları su ortasında olduğu için "Memâlik-i Bahriye" (Deniz Köleleri) veya "Memâlik-i Türkiye" adı ile anılırlardı. İkinci kışla ise daha sonra bizzât Memlûk Sultânı Melik Mansur Kalavun tarafından yine Kâhire'de Kal'atü'l-Cebel denilen Kalenin burçlarında kuruldu. Burada eğitim görenler "Memâlik-i Burciyye" adıyla anılırlardı. Bunlar daha çok Kafkaslardan getirilen Çerkes köleler oldukları için "Memâlik-i Çerâkise" diye de anıldılar. Memlûk Devletini Bahrî Memlûkleri kurduğu halde, daha sonra Burcî Memlûkleri idâreyi ele geçirmişlerdir.

Bahrî Memlûkleri: Devlet idâresinde kademe kademe yükselen Bahrî Memlûkleri, kendi aralarında anlaşıp güçlenerek, Eyyûbî Hânedânının zayıf bir ânını kollamaya başladılar. Son Eyyûbî Sultânı Turan Şâh, Bahrî Memlûklerine karşı tavır alınca 1249 yılında öldürüldü. Yerine eski sultan Melik Necmeddîn Sâlih'in dul karısı Şecer-üd-Dürr Sultan ve Memlûklerden Muizzüddîn Aybek, ordu komutanı tâyin edildi. Bir kaç ay sonra da Şecer-üd- Dürr, Muizzüddîn Aybek'le evlenip sultanlığı ona devretti.

Böylece müstakil ilk Memlûk Sultânı olarak tahta geçen Aybek, Memlûkler arasında dindarlığı, cömertliği ve görüşlerinin isâbetliliği ile tanınmaktaydı. Aybek'in tahta çıktığı sırada Irak'ta Moğol tehlikesi baş gösterdi. Halîfe, Aybek'ten yardım istedi. Ancak bu sırada Aybek iç isyânlarla meşgûldü. Bilhassa Bahrî Memlûkleri liderlerinden Aktay'ın nüfûzunu gittikçe arttırması Aybek'i korkuttu. Bu sebeple Aybek, bir fırsatını kollayıp, Aktay'ı öldürttü. Bunun üzerine Bahrî Memlûklerinin büyük kısmı Suriye'ye kaçtı.

Aybek, iç ve dış tehlikelerin hepsini ortadan kaldırıp, düşmanlarına başarı ile karşı koyarak bütün zorlukları yenmişken, Musul Hâkimi Bedreddîn Lü'lü'ün kızı ile nişanlanınca karısı Şecer-üd-Dürr tarafından öldürtüldü. Birkaç gün sonra da Şecer-üd-Dürr öldürüldü. Tahta geçen Aybek'in oğlu Sultan Nûreddîn Ali'nin saltanatı iki sene kadar sürdü. Moğolların Sûriye'ye yaklaşmaları üzerine saltanat nâibi Kutuz, Mısır Âyânı ile emîrlerin ileri gelenlerini toplayarak, Sultan Nûreddîn'in güç durumların adamı olmadığını, ancak herkesin kendisine itâat edeceği kudretli bir kişinin sultan olmasıyla, Moğollara karşı konulabileceğini söyledi.

Bu sırada Bağdat'ın Moğollar tarafından alındığı ve Abbâsî halîfesinin öldürüldüğü haberi geldi. İslâm âlemi dehşet içinde kaldı. Bu büyük tehlikenin ancak Kutuz gibi değerli bir kumandan tarafından karşılanabileceğini anlayan Mısır halkı ve ileri gelen emîrler, Kutuz'a saltanat teklif ettiler. Netîcede henüz çocuk olan Sultan Ali tahttan indirilerek, Kutuz sultan îlân edildi. Sür'atle ilerleyen Moğol orduları İslâm ülkelerini çiğneyerek Memlûklerin en kıymetli eyâletlerini aldılar ve Mısır kapılarına dayandılar.

Sultan Kutuz, hazırladığı büyük bir ordu ile Moğolları karşılamak üzere Suriye'ye gitti. 1260 senesinde Ayn-ı Câlût denen ve vaktiyle hazret-i Dâvûd'un, Câlût'u yendiği rivâyet edilen yerde iki ordu karşı karşıya geldi. Moğollar, ilk anda üstünlük sağladılarsa da, Sultan Kutuz'un dirâyetli kumandası sâyesinde yenilgiye uğradılar. Kaçan Moğolları tâkip eden Sultan, Moğol başkumandanı Ketboğa Noyan da dâhil olmak üzere Moğolların hepsini kılıçtan geçirdi. Zafer, İslâm âlemini büyük bir sevince boğdu. Çünkü, Moğolların Mısır'a hâkimiyetleri İslâm âlemi için büyük felâket olurdu. Zafer sonunda Şam'a gelen Sultan Kutuz, Habeşistan'dan Fırat kıyılarına kadar olan yerleri hâkimiyeti altına aldı. Cihâdını, Moğollarla işbirliği yapan Latinlere karşı devâm ettirdi. Sultan Kutuz, Ayn-ı Câlût Zaferinde Türk ordusunun öncü birliklerine kumanda eden Baybars'a vâd ettiği Haleb umûmî vâliliğini vermediği için, onun tarafından öldürüldü.

Sultan Kutuz'un yerine 1260 senesinde Sultan olan Baybars'ın Eyyûbî Hânedânının iktidârdan

uzaklaştırılıp, Türk Memlûklerinin iktidârı ele geçirmelerinde birinci derecede rolü oldu. Sultan Baybars, tahta çıktığında, İlhanlılarla Haçlılar, Memlûkleri ve İslâm âlemini tehdîd ediyorlardı. Baybars, 1258'de Hülâgu'nun Abbâsîleri Bağdâd'dan çıkarmasına karşılık olarak, Abbâsîlerden El-Muntansır'ı 1261'de Kâhire'de halîfe îlân etti. Bu davranışı ile bütün Sünnî Müslümanların takdîrini kazandı.

Memlûklerin, başşehirleri Kâhire'de halîfelere yer verip, hürmet etmeleri, onlara İslâm âleminde büyük bir mânevî nüfuz kazandırdı. 1265'te Haçlıların elinde bulunan Suriye kıyılarındaki birçok kaleyi alan Sultan Baybars, Kilikya Rumları ve Ermeniler üzerine de bir ordu gönderdi. Bu seferde Ermenilerin başı esir alınarak Sis (Kozan) zaptedildi. 1268 senesinde tekrar sefere çıkan Sultan Baybars, Haçlıların son dayanak noktaları olan Antakya'yı alarak, prensliklerini yıktı. Bir yıl sonra da Hicaz'a giderek hac farîzasını edâ etti. 1270 ve 1271'de düzenlediği yeni seferlerde, Haçlıların son sığınakları olan Askalan ve Kerek kalesini almaya muvaffak oldu. Bir yıl sonra vukû bulan iki İlhanlı taarruzuna da, başarıyla karşı koyarak 1274 senesinde Anadolu'ya girdi ve Sis'i ikinci defâ zaptetti. Sultan Baybars, Anadolu'yu İlhanlı tahakkümünden kurtarmak üzere, bir kısım Selçuklu Beylerinin dâvetiyle 1277'de harekete geçti. Elbistan'da İlhanlı ordusunu bozup, Kayseri'ye girdi. Ancak, idâre merkezinden fazla uzaklaştığı için Şam'a döndü. Haziran 1277'de kısa bir rahatsızlıktan sonra elli dört yaşında vefât etti. Şam'a defnedildi. Sultan Baybars, Moğol hâkimiyetinin Suriye ve Mısır'a taşınmasına kesin şekilde mâni olup, Haçlıların iki yüz yıldan fazla süren Ortadoğu işgâline son verdi. Büyük bir kumandan ve devlet adamı olan Baybars, dirâyeti sâyesinde devletin iç ve dış siyâsetini başarı ile yürüttü. Devlet teşkilâtında önemli ıslâhât yaptı.

Baybars'ın ölümü üzerine yerine oğlu Nâsireddîn Berke geçti. Ancak tâkip ettiği siyâset yüzünden, kısa bir süre sonra ümerâ (emirler) ile arası açılan Nâsireddîn Berke, iki yıl kadar sonra kendi isteği ile tahttan çekildi (1279). Yerine Baybars'ın diğer oğlu Bedrüddîn Sülemiş geçti. Emîrlerden Kalavun da saltanat nâibi oldu. Yeni sultânın küçük yaşta olmasından faydalanan Kalavun, iktidârı ele geçirdi ve kendisine saltanat yolunu açma çalışmalarında bulundu. Sülemiş ve Kalavun adına sikke kesildi ve hutbe okundu. Aynı senenin Kasım ayında ümerânın muvâfakatını da alan Kalavun, Sülemiş'i tahttan indirerek, sultanlığını îlân etti.

Kalavun, tahta geçtikten sonra diğer Memlûk sultanlarının karşılaştıkları güçlüklerle karşılaştı. İç meselelerini yoluna koyduktan sonra, İlhanlılara karşı Baybars'ın politikasını tâkip etti. 1280 ve 1281 senesinde İlhanlıların Suriye'ye yaptıkları iki seferi bertaraf eden Kalavun, 1285 senesine kadar Sungur ile meşgûl oldu. Bu yüzden Haçlılarla savaşa girmekten kaçındı ve on senelik bir barış anlaşması yaptı. İşlerini yoluna koyar koymaz, Avrupa'dan yardım alamayan Haçlı kalıntılarını tamâmen ortadan kaldırmak için harekete geçti. Emîr Hüsâmeddîn komutasında bir orduyu Antakya Haçlı Prensliğinin son kalıntılarının toplandığı Lazkiye'ye gönderdi ve 1287 senesi Nisan ayında şehir fethedildi. 1289 senesinde Kalavun güçlü bir ordu ile Trablus'u kuşattı ve Nisan ayının sonlarında ele geçirdi. 1290 senesinde Akka'ya gelen bir Haçlı grubu, civârdaki Müslüman topraklarına hücûm edip, bâzı tüccârları öldürdüler. Bunun üzerine, Kalavun büyük bir ordu hazırladı. Fakat Kâhire'den ayrılmak üzereyken 1290 senesinde vefât etti.

Kalavun'un vefâtından sonra yerine oğlu **Eşref Halil** geçti. Halil, tahta geçer geçmez, Memlûklerin isyânı ile karşılaştı ve kısa sürede bastırdı. Babasının Akka'yı Haçlılardan almak için hazırladığı plânı tatbike girişti. Sultan Halil, 1291 senesi Nisan ayında ordusu ile Akka'yı kuşattı ve şehir on sekiz Mayısta fethedildi. Akka'nın düşmesinden sonra Suriye'deki Haçlı kaleleri birer birer ele geçti. Böylece 14 Ağustosta bütün Suriye sâhili Haçlılardan temizlendi. Sultan Eşref Halil, tahta geçtikten sonra, devlet ricâline ve babası zamânında söz sâhibi olan ümerâya karşı kötü davrandı. Bunun üzerine, vezirlerden Baydara, Sultan Eşref Halil'i bir av sırasında, işbirliği yaptığı emîrlerin yardımıyla 1293 senesi Aralık ayında öldürdü.

Sultan Halil'in öldürülmesinden sonra sırasıyla tahta geçen Nâsıreddîn Muhammed, Ketboğa, Laçin ve İkinci Baybars dönemlerinde ülke iç karışıklıklar ve saltanat kavgaları ile büyük tahrîbâta uğradı. 1310'da üçüncü defâ tahta çıkan **Nâsıreddîn Muhammed** otuz bir sene devâm eden bu saltanatında önce bütün devlet işlerini ele aldı. Eskiden olduğu gibi ümerânın kendisine tahakküm etmesine izin vermedi. Sultan Muhammed'in üçüncü saltanat devri, Memlûk, nizâmının olgunlaştığı, hükûmet dâirelerinin rayına oturduğu, idârede birçok yeniliklerin ve gelişmelerin yapıldığı, bâzı büyük memuriyetlerin kaldırılıp, yerine yenilerinin ihdâs edildiği bir devirdir. Sultan Nâsıreddîn Muhammed, bunlara ek olarak gelir kaynaklarını düzeltmiş, iktisâdî gelişmeye bağlı olarak, devletin gelirini de arttırmıştır. Nâsıreddîn Muhammed 1341 senesinde vefât edince, Memlûk Devleti, Nâsıreddîn Muhammed'in oğulları ve torunlarının dönemi olarak isimlendirilen yeni bir devreye girdi. Bahrî Memlûklerin çöküşüne ve Burcî Memlûklerin kuruluşuna kadar devâm eden bu devrenin en bâriz vasfı, Sultan Nâsıreddîn'in oğlu ve torunlarından sultan olanların çoğunun çocuk olmalarıdır. Bu yüzden ümerânın nüfuzu yeniden arttı ve sultanlar kısa sürelerle, sık sık değiştirildi. On üç sultânın başa geçtiği bu dönemde, Suriye ve Mısır'da büyük vebâ salgını oldu, hergün binlerce kişi öldüğü için

toprağı işleyecek kimse kalmadı. Kudretli bir şahsiyet olan Sultan Berkûk ile iktidâr, Bahrî Memlûklerinden, Burcî Memlûklerine geçti. Sultan Berkûk, çerkezlerden bir topluluğun başına geçerek kuvvetlenince, Sultan Selâhaddîn'i 1382 senesinde tahttan indirip, Bahrî Memlûkleri devrine son verdi.

Burcî Memlûkleri: Hânedân olarak Mısır Memlûkleri târihinin ikinci kısmını Burcî Memlûkleri teşkil eder. Çerkez asıllı olan bu hânedân 1382'den 1517'ye kadar Mısır'a hâkim oldu. Ancak bu sultanlar, dil ve kültür bakımından tamâmen Türkleşmiş oldukları için, devlet, Türk karakterini muhâfaza etti. Memlûkleri merkeziyetçi bir idâre altında toplayan Sultan Berkûk, 1399 senesinde vefât edince yerine oğlu Ferec geçti. **Sultan Ferec** devrinde iç karışıklıkların çıkmasından istifâde eden Hıristiyanlar harekete geçtiler. Buna Suriye'deki iç karışıklıklar da eklenince, Sultan Ferec 1412 senesinde âsîler tarafınan öldürüldü. **Halîfe-el-Musta**'nın sultan îlân edildiyse de, çok geçmeden S**eyfeddîn Şeyh,** Memlûk tahtına çıktı. Bunun zamânında nisbî bir sükûnet sağlandı. Birçok tesisler inşâ edildi. Seyfeddîn Şeyh ölünce, yerine oğlu **Ahmed** geçti ise de atabegi **Tatar,** idâreyi ele geçirdi. Fakat **Tatar**'ın da saltanatı uzun sürmeyip, kısa bir müddet sonra öldü. Tatar'ın vefâtından sonra sultan îlân edilen oğlu **Muhammed** ise, vâsisi Barsbay tarafından tahttan indirildi. Memlûk sultanlığı târihinde büyük ün yapan **Sultan Baybars,** on altı senelik saltanatında sükûnet ve istikrârı temin etti. Suriye ve Mısır'da Müslümanların faydasına tedbirler aldı, huzûrda yer öpmek geleneğini kaldırdı. 1425 senesinde Kıbrıs'a gönderdiği donanma ile Kral Vanas'ı yenerek esir aldı ve kefâletle serbest bıraktı. Kral kendisine tâbi olarak her sene vergi ödedi. Ticâreti geliştirmek husûsunda tedbirler aldı. Barsbay, Dulkadiroğulları, Ramazanoğulları ve Akkoyunlularla da mücâdele etti. 1438 senesinde ölünce yerine oğlu **Yûsuf** geçti ise de, atabegi Çakmak idâreyi ele geçirdi.

On altı sene tahtta kalan **Çakmak,** Barsbay'ın siyâsetini devâm ettirdi. 1442'de Kıbrıs ve Rodos'a donanmalar gönderdi. Osmanlılar ve Karamanoğulları ile dostâne münâsebetler kurdu. Vefât edince yerine oğlu Osman geçti. Osman'ın çok kısa süren saltanatından sonra iktidâra Seyfeddîn İnal geçti. İnal, Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul fetihnâmesi gelince, büyük merâsimler icrâ ettirdi. Karamanlılar üzerine, ordu göndererek, Karaman'ı yağmalattı. Uzun Hasan'a karşı tedbirler aldı. Kıbrıs'la ilgilenip, Lefkoşe'yi zabtettirdi. 1461 senesinde ölümü ile yerine oğlu Ahmed geçti. Fakat, idâreyi atabegi Hoşkadem ele aldı. Hoşkadem ilk iş olarak, isyân eden Şam ve cidde vâlileriyle uğraştı. Osmanlılara karşı düşmanca siyâset uyguladı. Uzun Hasan'ı ve Karamanoğlu İshak Beyi desteklediği gibi Dulkadıroğulları ile Fâtih aleyhinde işbirliği yaptı. Kendisinden sonra tahta geçen **Atabeg İlbay** ve **Temurboğa** birkaç ay saltanat sürdüler. 1468 senesinde Memlûk tahtına çıkan **Kayıtbay,** icrâatçı hükümdârlardandı. Osmanlılarla rekâbeti sürdüren Kayıtbay, Sultan Bâyezîd Hanla taht mücâdelesine girişen Cem Sultan'ı kabul ederek, Osmanlı ülkesine yollamamakla iki devlet arasında harb çıkmasına sebep oldu. 1485-1491 seneleri arasında Çukurova'da yapılan muhârebelerde, iki taraf da önemli derecede yıprandı. Neticede Çukurova'nın gelirinin Mekke ve Medîne'ye bırakılması şartı ile anlaşma yapıldı. Kayıtbay, 1496 senesinde vefât etti. Yerine geçen oğlu **Muhammed,** ancak iki sene tahtta kalabildi. Emîrlerle ihtilâfa düştüğü için öldürüldü. Muhammed'den sonra **Kansuh** ve **Canbulat** tahta geçti. Bunlardan sonra Kayıtbay'ın yetiştirmelerinden Şam vâlisi **Kansu Gûrî** (Gavri) sultan oldu.

İktidâra geçtiği zaman altmış yaşını geçmiş bulunan Kansu Gûrî, kudretli ve dirâyetli biri olduğunu hemen isbâtladı. Önce Kâhire'de nizâm ve istikrârı tesis ederek ümerânın büyüklerinden güvendiği kişileri idârî kadrolara getirdi. Daha sonra devlet hazînesinin iflâs durumundan kurtarılması için tedbirler aldı. Kansu Gûrî'nin zamânında Memlûkler, Rumeli ve Anadolu'da devamlı genişleyen Osmanlı Devleti ile Suriye hudûdundan komşu oldular. Bu sırada İran'a ve Doğu Anadolu'ya hâkim olan Şâh İsmâil, şiîliği yaymak sûretiyle Yakındoğu'yu ele geçirmeye çalışıyordu. Yine Kansu Gûrî (Gavri) devrinde, İspanya'daki Endülüs Müslümanlarının hâkim olduğu Gırnata, Hıristiyanların eline geçince, Müslümanlar zor duruma düştü. Mısır'ın iktisâdî durumuyla yakın alâkası bulunan Hind ticâret yolu, Portekizliler tarafından tehdit edilmeye başlandı. Hindistan kıyıları Portekizlilerin eline geçti. Kansu Gûrî, Portekiz genel vâlisinin Hürmüz'ü alarak, Acem Körfezini (Basra Körfezi) kapatınca, Osmanlı Sultânı İkinci Bâyezîd Handan yardım istedi. Osmanlı gereken yardımı yaptı. Buna rağmen Kansu Gûrî (Gavri)nin İran Şâhı Şâh İsmâil'le yakın münâsebet kurması, Osmanlılarla arasının açılmasına yol açtı. Yavuz Sultan Selim Han, Şâh İsmâil'i tamâmen ortadan kaldırmak için ikinci Doğu Seferine çıkarken, Vezîriâzam Sinan Paşayı kırk bin kişilik bir kuvvetle Safevîler üzerine göndermişti. Ancak Sinân Paşaya Diyarbakır'a giderken Fırat'ı geçmek için Memlûkler tarafından müsâade verilmemesi ve Kansu Gûrî (Gavri)nin elli bin kişilik bir kuvvetle Haleb'e gelmesi harp sebebi sayıldı. Mercidâbık'ta yapılan muhârebede Memlûkler kısa bir sürede mağlup oldular. Kansu Gûrî'nin muhârebeden sonra kaybolmasıyla Memlûk tahtına **Tomanbay** geçti.

Haleb, Hama, Humus ve Şam'ı alan Yavuz Sultan Selim Han, Tomanbay'a bir nâme göndererek, kendisine tâbi olması şartıyla Gazze'den îtibâren güneyde kalan toprakları Memlûklara bırakacağını bildirdi. Tomanbay bu teklifi kabûl etmedi. 23 Ocak 1517'de Ridâniye'de Yavuz Sultan Selim Hanın taarruzuna karşı koyamayarak mağlup oldu. Kâhire'de ve Sait taraflarında mücâdelesini devâm ettirdi ise de, yakalanarak îdâm edildi. Böylece 1250 senesinde kurulan ve 267 sene süren Mısır Memlûk

Sultanlığı sona erdi. Halîfelikle berâber mukaddes yerlerin himâyesi de Osmanlıların eline geçti.

Memlûkler, sultanın kendi kölelerinin, idârenin en üst kademesinde yer aldığı karışık bir hiyerarşik sisteme sâhipti. İktidârın bünyesindeki başarı için gulâm sistemi esastı. Çünkü eski Memlûklerin oğulları da dâhil olmak üzere hür unsurlar orduda ikinci derecede bir yer teşkil ediyorlardı. Saltanatın istikrârsızlığı sebebiyle, hükümdârların kolayca değiştirilmelerinden anlaşıldığı üzere, sultânın mutlak iktidârı büyük emîrler ve bürokrasi tarafından denetleniyordu. Meseleler dîvânda görüşülüp, karâra bağlanırdı. Memlûklerin asker ihtiyâcı Kafkasya'dan ve Kıpçak bozkırlarından karşılanırdı. Sultan ve kumandanların idâresindeki **Memlûklü ordusu, muhârib olmasından, sevk ve idâresindeki mükemmelliğinden** Haçlı ve Moğol saldırılarını bölgeden uzaklaştırmakla, İslâm ülkelerini büyük tehlikelerden ve tahriplerden korumuşlardır. Memlûkler, Eyyûbîlerin siyâsetlerini devâm ettirdiler. Resmî yazışmalarda Arabîyi kullandılar. Ordu ve sarayın konuşma dili Kıpçak Türkçesi olup, Oğuz Türkçesi de geçerliydi. Kültür bakımından gelişmiş olan Memlûkler, Mısır'da pek parlak bir medeniyet devresi açtılar.

Memlûkler devrinde, Mısır ve Suriye'de büyük binâlar yapıldı. İdâreci, kumandan ve bu arada bâzı esnâf cemâatleri büyük şehirlerde câmiler yaptırdılar. Kâhire'deki Baybars, Kalavun, Muhammed Nâsır, Sultan Hasan, Berkuk, Müeyyed, Kayıtbay Ulu câmileri ve Trablus, Şam, Haleb eyâletleri câmileri ile Kâhire, Haleb, Şam ve Birecik kaleleri bunların belli başlılarıdır. Devlet memuru ihtiyâçlarını karşılamak üzere, Kâhire'de mektep açmışlardır. Burada tahsîlini tamamlayanlar, mülkî ve askerî memûr olarak vazîfeye tâyin edilirlerdi.

Bahrî Memlûkleri

	Tahta Geçişi
Muizzüddîn Aybek	1250
Nûreddin Ali	1257
Seyfeddîn Kutuz	1259
Birinci Baybars	1260
Nâsıreddin Berke	1277
Bedreddîn Sülemiş	1279
Seyfeddîn Kalâvun	1279
Eşref Halil	1290
Nâsıreddîn Birinci Muhammed	1293
Zeyneddîn Ketboğa	1294
Hüsâmeddîn Laçin	1297
Nâsıreddîn I. Muhammed (2. defâ)	1299
Rükneddîn İkinci Baybars	1309
Nâsıreddîn I. Muhammed (3. defâ)	1310
Seyfeddîn Ebû Bekr	1341
Alâeddîn Kiçik	1341
Şihâbeddîn Ahmed	1342
İmâdeddîn İsmâil	1342
Seyfeddîn Birinci Şâban	1345
Seyfeddîn Hacı	1346
Nâsıreddîn Hasan	1347
Selâhaddîn Sâlih	1351
Nâsıreddîn Hasan (2. defâ)	1354
Selâhaddin İkinci Muhammed	1361
Nâsıreddin İkinci Şâban	1363

Alâeddîn Ali 1377
Selâhaddîn İkinci Hacı..... 1381
Burcî Memlûkleri
Seyfeddîn Berkuk 1383
Muzaffer İkinci Hacı..... 1389
Seyfeddîn Berkuk (2. defâ) 1390
Nâsıreddîn Ferec..... 1399
İzzeddîn Abdülazîz 1405
Nâsıreddîn Ferec (2. defâ) 1406
Melik-ül-Adl-el-Musta'in 1412
Seyfeddîn Şeyh 1412
Şihâbeddîn Ahmed 1421
Seyfeddîn Tatar..... 1421
Nâsıreddîn Muhammed..... 1422
Seyfeddîn Barsbay 1422
Cemâleddîn Yûsuf..... 1438
Seyfeddîn Çakmak 1438
Fahreddîn Osman 1453
Seyfeddîn İnal 1453
Şihâbeddîn Ahmed 1462
Seyfeddin İlbay 1467
Tîmûr Buğa 1467
Seyfeddîn Kayıtbay 1468
Nâsıreddîn Muhammed..... 1496
Birinci Kansu 1498
Ebü'n-Nasr Canbulat..... 1500
Seyfeddîn Tumânbay 1501
Seyfeddîn Kansu (Gavri)..... 1501
İkinci Tomanbay 1516
Osmanlı fütühâtı 1517

ME'MÛN;

Abbâsî halîfelerinin yedincisi. Halîfe Hârun Reşîd'in oğludur. 786'da Bağdat yakınlarındaki Yâsisîye'de doğdu. Annesi Meracil adlı bir câriyedir. Küçük yaşta devrin meşhûr âlimlerinden ilim tahsîline başlayıp, onların terbiyesiyle yetiştirildi. Arap edebiyâtı, fıkıh, hadîs ve diğer yüksek İslâmî ilimleri öğrenip, ihtisâs sâhibi oldu. Hikmet (fen), felsefe ve diğer sosyal ilimleri tamâmiyle öğrendi. 798'de Rakka'da ikinci velîahd îlân edilip, Horasan'a ve buradan Hemedân'a kadar olan bölgenin vâliliğine getirildi.

813'te ağabeyi Muhammed Emîn'den sonra halîfe oldu. Saltanatının ilk yılları isyânlarla geçti. Devrindeki en önemli isyân bâtıl îtikâd sâhibi Hurremîlerin Bâbek liderliğinde ayaklanmaları idi. Ancak birbiri arkasından gönderilen kuvvetler esaslı bir başarı elde edip, Bâbek'e kesin darbeyi indiremediler. Bu arada diğer bâzı isyânların da çıkması Bâbek'in El-Bazz ve civârına hâkim olmasının kabûllenilmesine sebep oldu ve bu hâdise uzun yıllar devleti meşgûl etti.

813'te El-Cezîre Araplarını etrâfında toplayan Nasr bin Şebeş ve 820'de Mısır hâkimi Ubeydullah İsyânlarını bastıran Me'mûn, Bizans hâkimiyetinde bulunan Anadolu'ya karşı gazâ hareketine girişti. Bizans hudut boylarına Sugûr ve Avâsım adıyla akıncılar gönderdi. 830'da bizzat Anadolu seferine

çıktı. Tarsus'a gelip, etraftaki kaleleri fethettirdi. 830 Temmuzundan, Eylül ayının ortalarına kadar Anadolu topraklarında kalan Me'mûn, kışı geçirmek için Suriye'ye döndü. Me'mûn, Suriye şehirlerinden Dımaşk'a çekilmesiyle Bizans Kayseri Theophlis, 731'de Torosları aşarak, Tarsus'a girdi ve 2000'i aşkın Müslümanı kılıçtan geçirip, 7000'ini esir etti. Halîfe Me'mûn esirlerin iâdesini isteyip, sefere hazırlandı. 831 Temmuzunda Anadolu'ya girdi. Torosları Külek Boğazından geçerek, Ereğli'ye geldi. Ereğli Kalesini teslim aldı. Oğlu Abbâs'ı Bizans Kayserini bulmakla vazifelendirdi. Abbâs, Niğde ile Aksaray arasındaki Melendiz bölgesini fethetti. Niğde yakınlarında Bizans Kayseri Theophlis'i mağlup etti. Theophlis, yüz bin dinar vermek, yedi bin Müslüman esiri iâde etmek şartıyla beş yıllık mütâreke istedi. Me'mûn kabul etmeyip, kışı geçirmek için Dımaşk'a döndü. Anadolu'da fetihlerde bulunup, Abbâsî hâkimiyetini kuvvetlendirmek için, fethedilen Bizans arâzilerine Müslüman nüfûsu yerleştirmek istedi. 833 yılında Anadolu'dayken Pozantı Suyu kenarında hastalandı. 9 Ağustos 833'te ordugâhında vefât etti. Tarsus'ta defnedildi. Vasiyeti üzerine, küçük kardeşi Mu'tasım bin Hârun, Abbâsî halîfesi oldu.

Halîfe Me'mûn, Ehl-i beyte hürmetkâr, ilmî faaliyetleri sever, âlimleri himâye ederdi. İlim ve fennin yükselmesine çalıştı. Tercüme büroları kurdurdu. Hikmet (fen), tıb ve diğer aklî ilimlerden Yunanca ve süryânî dillerinden kitaplar tercüme ettirdi. Yunanca felsefî kitaplar Arapçaya çevrildi. Devrinde Ehl-i sünnet îtikâdından ayrılan bâzı bozuk fırkalar tarafından din bilgilerine aklî, felsefî görüşler karıştırılmak istendi. Bu durum Mu'tezile ve diğer bâtıl mezhep mensuplarının işine yaradı. Fen ilimlerini inceleme, araştırma ve ilmî kongreler için kendisinin de katıldığı meclisler kurdurdu. Bağdat'ta Beytül-Hikme Kütüphânesi ve Rasadhânesini yaptırdı. Burası büyük bir ilim merkezi hâline geldi. Bağdat ve Şam'daki ilmî faaliyetler netîcesinde astronomi cedvelleri çıkartıldı. Meridyen dâiresi araştırılıp, bir derecelik boylamın uzunluğu ölçüldü. Devrinde, tercüme ve telif eserleriyle Hunayn bin İshâk, Yâkûb bin İshlak, Yâkûb bin İshâk El-Kindî, Muhammed bin Mûsâ bin Harizmî, El-Allaf; târihçilerden Abdülmelik bin Hişâm, Ebü'l-Hasan el-Medâinî, İbn Ebî Tâhir Tayfûr, İbn-el-Azrak, İbn Saad, Vâkıdî yetişip himâye gördü.

MENAJMAN (Yönetim);

Alm. *Management (n.),* **Fr.** *Direction, administration (f.),* **İng.** *Management.* Bir görevin tesirli bir şekilde yapılabilmesi için eldeki kıt kaynakların (insangücü, para, malzeme, yer ve zaman) en elverişli bir şekilde kullanılma sanatı. Kısaca **"profesyonel idarecilik mesleği"** de denilebilir.

Menajman, uygulamalı bir faaliyet olarak, çok eski zamanlardan beri değer kazanmış bir konudur. Çin, Yunan, Roma ve en son olarak Osmanlı târihine bakıldığında menajmana ilişkin çeşitli konuların ele alındığı görülür. Hatta Orta Asya Türklerinin nüfusları ile paralel olarak artan tüketim ihtiyaçlarını karşılamak üzere ordu şeklinde teşkilatlanıp, bir lider komutasında çalıştıkları (üretim sağladıkları) gerçektir. Eski Mısır'da vergilerin toplanmasına, yol ve barajların inşâsına ve sulama kanallarının denetimine yönelmiş geniş çaplı ve göz alıcı bir yönetim sistemi geliştirilmiştir. Romalılar idâreyi, teşkilatlanmış bir sisteme dönüştürmüşlerdir.

Menajman konusunun ilmî bir şekilde ele alınması oldukça yenidir. Bu alanda ilk eserleri ortaya çıkaranların başında Fransa'da Henri Fayol (1841-1925), ABD'de Frederick W.Taylor (1856-1915) gelir. Menajmanın öncüleri olarak bilinen bu kişiler, özel ve kamu kuruluşlarında, çeşitli nitelikleri hâiz teşkilâtların, daha akılcı ve verimi arttırıcı bir tarzda nasıl teşkilâtlanmaları ve yönetilmeleri konusunda kazandıkları yaygın tecrübelerine dayanarak, zamanlarına göre çok önemli sayılan fikirler ileri sürmüşlerdir.

Burada bu iki işletmecinin fikirlerine kısaca yer vermekte fayda vardır. **Frederick W.Taylor**; basit bir işçi olarak başladığı çelik fabrikasında baş mühendisliğe kadar yükselmiş, işçiyi iş yerinde incelemiş ve kendinden önce ortaya atılan metod ve düşünceleri sistematik bir biçimde sunmuştur. Onun ortaya koyduğu prensipler **"Bilimsel yönetim"** veya **"Taylorizm"** diye adlandırılmıştır. Buna göre:

1. En iyi tek yol: Bir görevi yapmanın en iyi tek yolu vardır. Bunun dışındakileri denemek, israflara ve kayıplara sebep olur.

2. Bilimsel metodlar: Bu en iyi tek yolu bulmak için de bilimsel metodlar kullanılmalıdır. Bir işçinin fizikî özellik ve yeteneklerini, yapılacak işe uydurmaya çalışmalıdır.

3. Hareket ve zaman araştırmaları: Gözlem ve deneyler yapılarak bir işçinin belirli bir işi ne kadar zamanda yaptığı tesbit edilmelidir. Dolayısıyla gereken en kısa zaman bulunarak zaman kaybı önlenecek ve her işçinin üretim miktarı artmış olacaktır.

4. Ekonomik ödülleri: İş görenin verimi ile alacağı ücret arasında direkt bir münâsebet vardır. Bunun için ekonomik imkânlar arttırılmalıdır.

5. İşe göre adam alma: İşçinin seçiminde tesâdüflere yer vermeyip, her iş için o işe en yatkın kimse

seçilmelidir.

Henry Fayol, Taylor'un atölye düzeyindeki hareket ve zaman çalışmalarına karşı, bütün teşkilat çapında yönetimle ilgili genel düşünce ve prensipleri ortaya koymuştur. Fayol da, Taylor gibi teşkilâtların verimlilik ve tesirinin arttırılması gayretindedir.

Henry Fayol'a göre menajman şu temel faaliyetleri içine alır: 1) Planlamak, 2) Teşkilatlamak, 3) Emir-komuta etmek (yönetmek), 4) Koordine etmek, 5) Denetlemek. Bu temel faaliyetlere uyulduğu takdirde işletme daha verimli ve uyumlu çalışacaktır. Çünkü böylece üretimi azaltıcı gelişigüzel çalışma şartları yerine işbirliği ve takım çalışmasına dayanan maksimum üretim seviyesine geçilecektir.

Ayrıca Taylor'un, işçisinin işgücünü arttırmak için alınacak teknik ve fizyolojik tedbirler üzerinde durmasına karşılık; Fayol, personel meselelerini teşkilât ve işçi psikolojisi yönünden ele almıştır. Bu görüşlerin ânında üretim alanlarına yansıdığı görülmüştür. Bu dönem, bilimsel menajmanın doğuşu olup, şu uygulamalara sebep olmuştur:

Uygun işe uygun personel: Her işe en uygun nitelikte personel verilmeye başlanmıştır. Eşit işe eşit ücret:

Eşit emek gerektiren işlerde aynı ücret ödenmeye başlanmıştır.

Kaynaklar ve işgücü arttırılmadan verimlilik ve etkinlik arttırılmıştır.

Menajmanın unsurları: Menajmanın unsurlarına aynı zamanda üretim unsurları veya üretim kaynakları da denir. Bunlar beşerî ve maddî unsurlar olarak ikiye ayrılır:

a. Beşerî unsur: İnsangücü (emek)dür.

b. Maddî unsurlar: 1) Para (sermâye), 2) Zaman, 3) Malzeme (araç ve gereçler), 4) Yer'dir.

Bir yerde mal veya hizmet üretiminden ve buna paralel olarak yönetimden söz edebilmek için bütün bu unsurların var olması gerekir.

Menajmanın bölümleri: Bugün menajman ilmî bir alanda uygulanan ve kullandığı teknikler açısından karar vericiye, en doğru kararı verebilmesi için tutacağı yolu gösterir hâle gelmiştir. Bu sebeple menajman her geçen gün biraz daha önem kazanmaktadır. Menajman sistemleri, ilgili olduğu konulara göre şu bölümlere ayrılır: 1) Personel, 2) Mâlî menajman, 3) Lojistik menajman, 4) Tesisler menajmanı.

MENBA;

Alm. *Quelle (f.),* **Fr.** *Source (f); fontaine (f.),* **İng.** *Spring; fountain.* Yeraltındaki suyun, tabiî olarak toprak tabakası üstüne çıktığı su ağzı. Menbalar umûmiyetle engebeli sâhalarda, yamaçlarda çıkar. Yağışlarla toprağa sızan su, killi tabakalara rastlayınca toprak altında birikmeye başlar. Toprağın yamaç kısımlarında, zayıf bulduğu noktalardan yüzeye çıkar. Yağış miktarının çokluğuna göre, kaynak suyu miktarı (debisi) artar. Menbalar, fay vs. çatlaklarından da yüzeye çıkabilir.

Menba suları, toprak altında geçtikleri kayalardan çeşitli mâdenî tuzları alarak beraberlerinde taşır. Su, volkanik sâhadan geçerse yüzeye ısınmış olarak çıkar. Menba suları, içmek için en uygun sulardır. Mâdensel tuz oranları fazla olanlarına **"mâden suyu"** denir. Erzincan'da ekşi su, Bursa çitli, Tuzla içmeleri böyledir. Yüzeye sıcak olarak çıkan sulara **"kaynarca"** denir. Kaynarca suları bol metal bileşikleri ve eser miktarda bir kısım radyoaktif maddeler ihtivâ ettiği için, çeşitli hastalıkların tedâvisinde banyolar şeklinde kullanılır. Bursa kükürtlü kaplıcaları, Yalova, Gönen, Kızılcahamam, Çiftehan, Oylat, Erzurum kaplıcaları böyledir. (Bkz. Kaplıca)

Birçok yeraltı suyunun birleşerek, yeraltı ırmakları meydana getirdiği de olur. Akışları düzensizdir. Böyle suların yer üstüne çıktıkları yerlere **"yalancı menbalar"** veya **"voklüz menbaları"** denir. Hakikî menbalarda, bölgenin çok uzaklarından toprağa sızarak giren yüzey suları, yer altında uzun bir süre süzülerek temiz hâle gelir. Bu suların debisi ve sıcaklığı, yaz ve kış fazla değişmez. Bu sebeple yazın serin, kışın ılık sanılır. Suları çeşitli organik artıklar ihtivâ ettiğinden makbul değildir.

Menba suları tek bir yerden veya çeşitli noktalardan yeryüzüne çıkarlar. Toprak dikkatli bir şekilde kazılarak suyun hakikî yeri bulunmalı ve yer altına kaçması önlenmelidir. Yakın noktalardan çıkan sular toplanarak küçük bir hazneye alınır.

MENDEL KÂNUNLARI;

Alm. *die Mendel'schen Gesetze (n.pl.),* **Fr.** *Lois (f.pl.) de Mendel,* **İng.** *Mendel's laws.* Avusturyalı bir papaz olan Gregor Mendel'in genetik ilmiyle ilgili olarak bulduğu biyoloji kânunları. Manastırın bahçesinde bezelyeleri birbirleriyle çaprazlayarak (eşleştirerek) kalıtım için ilgi çekici sonuçlar buldu.

Bugün bu sonuçlar Mendel kânunları adıyla anılmaktadır. Çalışmalarını yaptığı dönemde kromozom ve genlerin varlığı bilinmemesine rağmen, özelliklerin "faktör" adını verdiği birimlerle nesilden nesile aktarıldığını söyledi. Bugün bu birimlere, gen denmektedir.

Bahçe bezelyeleriyle yıllarca yapmış olduğu çalışmalarının sonuçlarını 1865'te yayınladı. **Bitki Melezleri Üstüne Denemeler** isimli eseriyle genetiğin kurucusu olarak kabul edildi. Mendel'in en önemli deneylerinin konusu bezelye idi. Âdi bezelye tânelerinin bâzıları düz yuvarlak, bâzıları buruşuktur, bâzı tâneler sarıyken, diğerleri yeşildir, bâzı bezelye bitkileri uzun, bâzıları kısadır. Bu bitkileri düzenli tozlaşmalara tâbi tutan Mendel, yukarıdaki özelliklerin dölden döle nasıl aktarıldığını göstermiştir. İki özelliğin bir araya gelmesi sonucunun bir karakteristik ortalaması olabileceği düşünülebilir. Bâzı saf karakterlerin birleşmesinden, gerçekte de bu sonuçlar alınabilir; ama Mendel'in deneylerine göre, iki saf karakterin çaprazından, meselâ uzunluk ve kısalıktan melez uzunlar çıkmaktaydı. Uzunluk karakteri, kısalık karakterine baskın olduğundan sonuçta melez bireyler uzun görünümdeydi.

Bu tip iki uzun melezin çaprazı sonucunda ise, % 25 oranında saf uzun, % 25 saf kısa, % 50 melez uzun çıkmaktaydı. İki eş saf özellik çaprazlandığında, sadece bu saf özellik ortaya çıkmaktaydı. Mendel kânunlarının esası buna dayanmaktaydı.

Mendel'in bahçe bezelyeleri ile deneyleri: Mendel bahçe bezelyeleriyle yaptığı çaprazlamalarda bâzı belirli özelliklerin değişmediğini tesbit etti. Bezelyelerin bir kısmı kısa ve çalı tipli (bodur) olduğu hâlde, bâzıları uzun ve tırmanıcı idiler. Yine, bâzıları sarı tohum ürettiği hâlde, bir kısmı yeşil tohum üretirdi. Bâzıları renkli çiçeklere sâhip olduğu hâlde, bâzıları da beyaz çiçek ihtivâ ederdi.

Mendel bahçe bezelyelerinin topu topu yedi özelliğinin değişmediğini keşfetti. Ayrıca bezelye çeşitlerinde özelliklerin nesilden nesile kendi kendilerine sürdürdükleri tozlaşma sâyesinde korunduğunu gördü.

Melezleme tozlaşmasında ise çiçeğin erkek organlarından diğer bitkinin dişi organına çiçek tozu (polen) aktarılarak kolaylıkla üretilmekteydi.

Farklı yedi özellik (uzunluk, kısalık, sarı tohum, yeşil tohum vs.) görüldüğünden ve melezleme tozlaşması kolaylıkla icra edildiğinden Mendel'in seçtiği konu idealdi. Onun ilk işi, kendisinin tâkip ettiği ve anne babadan evlatlara devamlı aktarılan yedi özelliği, olsa da olmasa da keşfetmekti. Mendel farklı bitki çeşitlerinin her birinden tohumlar toplayarak onları bahçesinde fidan olarak dikti. Deneylerle ortaya çıkan yedi özelliğin zürriyet meydana getirmede ebeveynlerden (anne babadan) evlatlara aktarıldığını göz önüne almıştı. Bezelye çiçekleri, ancak kendini dölleyebilecek bir yapıya sâhip olduğundan saf soylarını devâm ettirmeye müsâittir. Mendel ilk deneylerinde bezelyelerin arı döl olup olmadığını araştırmaya başladı. Bunun için aynı bitkiyi birkaç defâ arka arkaya tozlaştırarak birçok döl elde etti. Her dölde elde ettiği bireyleri birbirine ve ebeveynlerine benzeyip benzemediklerine göre ayırdı. Böylece özellikleri farklı yedi saf döl elde etti. Bu özelliklerin herbirine saf karakter adını verdi.

Mendel'in Dominantlık (Baskınlık) Kânunu'nu keşfetmesi: Mendel'in bundan sonraki işi, iki farklı karakterli bitkiyi tozlaştırdığında ne olacağını görmekti. Buna uygun olarak bir uzun ve bir kısa ebeveyn bitki seçti. Uzunundan çiçek tozu alarak kısanın dişicik borusunun üzerine serpti. Kısa bitkide tohumlar olgunlaştığında çaprazlamanın sonucunu keşfetmek için tohumları ekti. Acabâ yeni bitki kısa ebeveyne mi, uzun ebeveyne mi benzeyecekti? Yoksa her iki ebeveynin karakterinin tesiriyle orta uzunlukta mı olacaktı? Üreyen fidanların hepsinin, çaprazlamayı yapmak için çiçek tozu aldığı bitkiler gibi uzun olduğunu gördü.

Mendel'in ikinci adımı, hangi bitkinin farklılığa sebep olduğunu bulmaktı. Çiçek tozunu kullandığı mı, yoksa üretimde tohumlarını kullandığı bitki mi?

Buna uygun olarak tozlaşma işlemini ters tatbik ederek polen için kısa bitkileri, tohum üretimi için de uzun bitkileri kullandı. Sonuçlar önceki gibi olup bütün yavru bitkiler uzun meydana gelmişti.

Mendel sonra diğer karakterleri çaprazlayarak deneyler yaptı. Sarı tohumlu bitkilerle yeşil tohumlu bitkileri çaprazladı. Çaprazlamanın birinci dölünde (F_1 dölünde) hepsinin sarı tohumlu olarak ürediğini gördü. Bunun gibi yuvarlak tohumlu türlerle buruşuk tohumluların çaprazlamasından yuvarlak tohumlular üretti. Mendel yedi farklı karakteri tahlil edene kadar çaprazlama deneylerini tekrar etti ve şaşırtıcı sonuçlar elde etti. Çaprazlama döllerini dikkatle tâkip ederek birinci çaprazlamada kullandığı ebeveyn bitkileri "P" olarak adlandırdı. Adı geçen dölün çaprazlama sonucuna (ürününe) F_1 olarak ad verdi. F_1 ilk evladı temsil ediyordu. İki uzun bezelyenin F_1 döllerinin çaprazlamasıyla, F_2 dölünü (torunları) üretti. Üretimde önceki yolu tâkip etti. Her ikisi de uzun olan iki F_1 bitkisi seçti. Onları çaprazlayarak tozlaştırdı ve F_2 dölünü vermesi için tohumları dikti. Bu çaprazlamanın sonuçları gâyet

dikkat çekiciydi. Bitkilerin bâzıları uzun olmasına rağmen diğerleri ise kısaydı. İkisi arası uzunlukta (orta boy) hiçbir bitki meydana gelmemişti. Üretilen bitkilerin 3/4'ü uzun, 1/4'ü ise kısa idi. F_2 dölünde kısa bitkilerin tekrar ortaya çıkışı Mendel için büyük bir anlam taşımaktaydı. Demek ki F_1 bitkileri görünmeyen kısalık karakterine sâhipti. Diğer karakterlere sâhip olan F_1 neslinin çaprazlamalarıyla da aynı sonuçlar elde edildi. Sarı tohumlu ile yeşil tohumlu ebeveyn bitkileri (P) birbirleriyle çaprazlandığında F_2 dölünde 3/4 oranında sarı ve 1/4 oranında yeşil bezelyeler üredi. Mendel bu sonuçlardan **"Dominantlık Kânunu"**nu kurdu.

Mendel'in ikinci kânunu olarak bilinen **Dominantlık (Baskınlık) Kânunu** açık bir ifâde ile şöyle tanımlanabilir: "Aynı genetik yapıya sâhip iki benzer melez çaprazlandığında meydana gelen dölde, ana-babadan gelen karakterler belirli oranlarda (baskın karakter % 75, çekinik % 25) ortaya çıkar."

Mendel'in ilk kalıtım kânunu: Uzun bezelyelerin kısalarla melezlenmesinden (çaprazlanmasından) uzun F_1 nesli üredi ve kısa bezelyeler F_2 dölünde tekrar ortaya çıktılar. Mendel, karakterlerin meçhul faktörler tarafından kontrol edildiğini ileri sürdü. Bugün bu faktörlere "gen" denilmektedir. Mendel bu temel üzerine kalıtımın birinci kânununu yâni Eştiplilik= İzotipi Kânunu'nu kurdu.

Bu kânun, çeşitli kalıtsal karakterlerin faktörleri (genler) tarafından kontrol edildiğini ve bu faktörlerin çiftler hâlinde bulunduğunu ifâde etmektedir. Mendel'in yaşadığı zamanda gen ve kromozomlar bilinmediği hâlde onun **"Eştiplilik Kânunu"** bugün genetiğin temel kurallarını meydana getirmektedir. **Eştiplilik (İzotipi) Kânunu** açık bir ifâde ile şöyle târif edilebilir: "Birer karakteri farklı iki saf (homozigot) ırk çaprazlandığı zaman meydana gelen F_1 dölünün bireylerinin hepsi melez ve birbirine benzer olur." Uzun saf bezelye ile kısa saf bezelyelerin çaprazlanmasından % 100 uzun melezler meydana gelir.

Mendel uzun F_1 dölü bitkilerinin saf uzun ebeveyn bitkileri gibi olmadıklarını ortaya çıkardı. Bu bezelyeler görünmediği hâlde kısalık faktörünü taşımaktaydılar. Bu faktör bir sonraki dölde tekrar ortaya çıkacaktı. Bu muhakeme, onun kalıtımın ikinci kânununu, yâni **Baskınlık (dominantlık) Kânunu**'nu keşfetmesine öncülük etti. Bu kânuna göre, çiftler hâlinde bulunan faktörlerden (genlerden) biri diğerini maskeleyebilir veya varlığını göstermesine mâni olabilir.

Bahçe bezelyelerinde olduğu gibi, uzunluk bir çift gen tarafından kontrol edilir. Uzunluk geni kısalık genine baskındır (dominanttır). Kısalık genine çekinik (resesif) denir. Mendel'in çaprazlamalarında ebeveynin biri saf uzun olup, her iki uzunluk genine de sâhipti. Diğeri de saf kısa olup, her iki kısalık genine sâhipti. Bunların çaprazlama ürünü olan F_1 dölünün bireylerinin hepsi uzun, fakat melezdiler.

Bunlar bir uzunluk ve bir kısalık geni taşımalarına rağmen, uzunluk geni kısalık genine baskın olduğundan uzun olarak ortaya çıktılar. Mendel, çalışma sonuçlarını tablolar hâlinde göstermeyi başardı. Günümüzde her karakter en az iki genle ifâde edilir. Genetikte her gen bir harf ile temsil edilir. Dominant (baskın) genler büyük harfle, resesif (çekinik) genler aynı harflerin küçükleri ile ifâde edilir. Eğer uzunluğu T harfiyle gösterirsek, saf uzun bitki TT olarak yazılacaktı ve uzunluk karakterinin her iki geni böyle gösterilecekti. Büyük T, uzunluğun zıt karakter olan kısalığa baskın olduğunu ifâde etmektedir. Aynı usulle, küçük t, kısalığı temsil etmektedir ve yalnız başına saf kısa, tt olarak gösterilecekti. Bütün vücut hücreleri diploit sayıda (2N) kromozom ve gen ihtiva etmelerine rağmen, gametler (cinsiyet hücreleri) mayoza uğrayarak kromozom ve gen sayılarını yarıya indirgediklerinden haploit sayıda (N) kromozom ve gen taşırlar. İnsanın vücut hücrelerinde 23 çift (46 adet), gametlerinde ise 23 adet kromozom bulunur.

Sonuç olarak bezelyenin tohum taslağındaki yumurta hücresi ve polen tânesinden meydana gelen sperm çekirdekçiği her karakter için yalnız birer gen taşırlar. Saf uzun bezelye bitkisinde, yumurta ve sperm çekirdekleri olgunlaştığında biri T'nin birini, diğeri de diğer T'yi alır. Aynı şekilde bütün vücut hücrelerinde tt genlerini taşıyan saf kısa bitkinin genleri mayoz sonucu t ve t'ye bölünerek şekillenen yumurta veya spermlere geçerler.

Mendel'in Ayrılma (Segrasyon) Kânunu: Mendel **Ayrılma Kânunu** adı ile kalıtımın üçüncü kânununu kurdu. Bu kânuna göre, bir melezde bulunan gen çiftleri birbirinden bağımsız ayrılarak gametlere gider. Bu demektir ki, gen çiftinin bir tânesini bir gamet, diğerini ise başka bir gamet taşır. Ayrıca bir melezde, dominant genle beraber bulunan resesif gen değişmez. Eğer melezin sonraki döllerinde, iki resesif bir araya gelirse resesif karakter tekrar ortaya çıkar.

Mendel çaprazlamalarının çizim metodları: Mendel'in bezelyelerle olan melezleme çalışmaları, dama tahtasına benzeyen tablolarla daha açık olarak gösterilebilir. Gametler, üst ve dikey karelere yerleştirilir. Gametlerin birbiriyle eşlenmesi, diğer karelerde işaretlenir. Saf uzun TT ve saf kısa tt bitkinin çaprazlamasını tabloda görelim:

Tt meydana gelen uzun melez bitkileri ifâde eder. T (uzunluk) geni, kısalık (t) genine dominant olduğundan, bireyler uzun olarak gözükür.

Eğer Tt melezleri birbiriyle çaprazlanırsa gen birleşimlerinin dört ihtimali rahatlıkla tabloda işâretlenebilir. Durum aşağıda tabloda gösterildiği gibi olur:

Melez ebeveynlerden T ve t genlerinin birleşme ihtimallerinin sonucunda, F_2 dölünde: 1/4'ü saf uzun TT, 1/2 melez uzun Tt ve 1/4'ü saf kısa tt yavru meydana gelir.

Kobaylarda dominant ve resesif genler: Mendel'in uzun ve kısa bezelyeleri çaprazlayarak elde ettiği aynı sonuçlar kobayların renk verasetinde de ispatlandı. Bu durumda siyah renk, beyaz renge dominanttır. Saf bir siyah kobay BB ile, saf bir beyaz kobayı bb çaprazladığımızda ne olacağını görelim. F_1 dölünde bütün bireyler (yavrular) siyahtır. Genetik yapılarında ebeveynlerden farklılık arz ederler. Çünkü onlar melez siyahlar Bb'dir. İki melez çaprazlandığında F_2 dölü 1/4 oranında saf siyah BB, 1/2 oranında melez siyah Bb ve 1/4 oranı saf beyaz bb olarak gözükebilir. F_1 dölünün iki melezi Bb arasındaki çaprazlamadan ortaya çıkan F_2 dölü, tablonun içindeki gibi dağılım gösterir:

MENDELYEF (Mendeleyev), Dimitri Ivanovich;

Rus kimyâcısı. 1834'te Sibirya'da Tobolsk'ta doğdu. O zamanki ismiyle Sen Petersburg'da Pedagoji Enstitüsünde okudu. 1863'te Teknoloji Enstitüsünde profesör oldu. 1866'da Sen Petersburg Üniversitesine tâyin edildi. Gazlar ve çözeltiler üzerinde önemli araştırmalar yaptı. Fakat onu dünyâ çapında meşhur eden buluşu, "elementlerin özelliklerinin, atom ağırlıklarının devri (periyodik) fonksiyonu olduğu" idi. Aynı devirde yaşayan Alman Lothar Meyer de bu fikri ileri sürmüştü. Fakat bu sistem, Mendelyef'in adı ile anıldı. Mendelyef, o zaman bilinen altmış üç elementi bir tablo hâlinde, atom ağırlıkları sırası ile düzenlendi. Bu tabloda boş yerler kalmıştı. Elementlerin özelliklerinin devri olarak tekrarlanması fikrinden hareketle bu boş yerler için özellikler târif etti. Birkaç sene sonra bulunan ve galyum, skandiyum ve germanyum ismi verilen elementlerin özelliklerinin, Mendelyef'in tahminine uyduğu görüldü.

On dokuzuncu asrın sonunda altı inert gaz keşfedildiğinde, Mendelyef'in tahmin edemediği, periyodik tabloya tam mânâsı ile uyan ve benzer özellikleri bulunan bir element âilesi daha ortaya çıkmış oldu.

Yirminci asırda elementlerin devri tablosu yeniden düzenlendi. Bu defâ atom ağırlıkları yerine atom numaraları esas alındı. Bâzı ufak farklar ile Mendelyef'in tablosuna benzeyen bu sistemde, benzer özelliği olan elementler alt alta gelerek bir âile meydana getirirler.

1893'te Millî Ağırlıklar ve Ölçüler Bürosu Müdürü olan Mendelyef, petrol sanâyii konusunda hükümete danışmanlık yaptı. **Kimyâ Prensipleri** isimli eseri, uzun yıllar ders kitabı olarak okutuldu ve çeşitli dillere tercüme edildi.

Dimitri Ivanovich Mendelyef, 1907'de zatürreden öldü.

MENDİL;

Alm. *Taschentuch (n.),* **Fr.** *Mouchoir (m.),* **İng.** *Handkerchief.* El, yüz kurulamak, burun ve ter silmek veya ufak tefek parçaları içine koymak için, kenarları çekili veya işlemeli bezlerden meydana gelen dokumalar, yağlık, çevre.

Dört köşe şeklinde, ceplerde devamlı taşınan bez parçaları ile süs için erkeklerin yan göğüs ceplerine konulan bez parçalarına da mendil ismi verilmektedir.

Mendil, süs ve temizlik eşyâsı olarak kullanıldığı gibi, yurdumuzun çeşitli yörelerindeki mahallî oyunlarda, oyuncu başlarının elinde oyun idâre etmek için de sallanılır. Temizlik için kullanılan mendiller genelde sâdedir. Süs mendillerinin kenarları işlemeli, oyalı, dantelli olduğu gibi altın simli cinsleri de vardır.

Mendiller kullanıldığı yerlere göre üç kısımda sınıflandırılır: Boyları ve enleri küçük olanlar, süs; orta boyluları ağız ve burun silmede, el-yüz kurulamada (bunlara havlu da denir); büyük boyda ve ende olanları da, çıkın yapmak, öteberi vs. gibi şeyleri koymakta kullanılır.

Mendillerin süsleri, oyaları, işlemeleri çevrenin âdet, örf, gelenek ve göreneklerine göre değişmektedir. Anadolu'da mendillere işlenen oyaların iplik renkleri, çeşitli motifler ve süsler, karşılıklı düşünceler, istekleri dile getirmede kullanılır. Bâzı yörelerde ise mendil, iki kişi arasında bağlantı kurarak anlaşma aracı olduğu için alâkayı, konuşmayı kesmek için de kullanıldığı vâkidir. Karadeniz ve Orta Anadolu çevresinde oğlan, kız tarafına dünürlük (istek) vasıtası olarak mendil gönderir. Eğer gönderilen mendil geri çevrilmezse "evet", çevrilirse "hayır" anlamı taşımaktadır. Bâzı sebeplerden dolayı aynı mendil

taraflar arasında karşılıklı olarak iâde edilirse iki sözlünün birbirini istemediği ortaya çıkar.

Bâzı yörelerde mendil, düğünlerde ve bayramlarda gençler arasında bir eğlence aracı olarak kullanılır. Bu eğlenceye “mendil kapmaca oyunu” ismi verilir.

Nişan ve nikâhlarda da taraflar arasında mendil alıp verme geleneği bâzı yörelerde hâlâ vardır.

MENEKŞE (Viola);

Alm. *Veilchen (n.),* **Fr.** *Violette (f.),* **İng.** *Violet.* **Familyası:** Menekşegiller (Violaceae). **Türkiye’de yetiştiği yerler:** Yaygın, her yerde yetişir.

Yaprakları kulakçıklı ve kulakçıkları bitkinin yaprakları şeklinde, hatta daha büyük olarak gelişmiş, tek veya çok yıllık bitkiler, Çiçekler tek, çanak yaprakları arkaya kıvrık, alt taç yaprağı mahmuzludur. Familya (Violaceae) karakterlerini taşır. Dünyâ üzerinde 500 kadar türü bulunur. Türkiye’de 21 tür, yabanî olarak yetişir.

Menekşe tıbbî olarak veya süs bitkisi olarak kullanılır. Memleketimizde en çok tanınan, Hercaî menekşe (Viola tricolor) ve kokulu menekşe (Viola odorata) dir.

Kokulu menekşe (V. odorata): Mart-mayıs ayları arasında, koyu mor renkli ve güzel kokulu çiçekler açan, 10-30 cm yüksekliğinde, çok yıllık otsu bir bitki. Bitkinin yaprakları uzun saplı ve kalp şeklindedir. Anadolu’da nâdir olarak bulunur. Süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Kullanıldığı yerler: Kokulu menekşenin çiçeklerinin terletici ve balgam söktürücü etkisi vardır. Yaprakları yumuşatıcı ve idrar söktürücü kökleri ise ishal etkilidir.

Hercaî menekşe (V.tricolor): Mayıs-eylül ayları arasında, açık sarı veya mavimsi renklerde çiçekler açan, 10-30 cm boylarında, bir yıllık otsu bitkiler. Anadolu’da yabânî olarak yetiştiği gibi süs bitkisi olarak da yetiştirilir. Bitkinin çiçekli dalları idrar söktürücü bâzı deri hastalıklarında kan temizleyici olarak ve romatizmaya karşı kullanılır.

MENEKŞEGİLLER (Violaceae);

Alm. *Veilchengewaechse,* **Fr.** *Violacees,* **İng.** *Violaceae.* Otsu veya odunsu, karşılıklı veya sarmal dizilişli yaprakları bulunan bitkiler. Yapraklar basit ve genellikle stipula (kulakçık)lıdır. Çiçeklerinin beş çanak ve beş taç yaprağı vardır. Taç yapraklarından biri altta büyük, diğerleri üstte daha küçüktür. Altta bulunan büyük taç yaprağının arasına bir çanak yaprağı, yandaki taç yapraklarının altına da birer çanak yaprağı düşmektedir. Taç yapraklarına bitişmiş, beş erkek organ bulunur ve bunun ikisi nektaryum (bal özü bezi) şeklindedir. Meyve, kapsül veya üzümsü meyve tipindedir ve çok tohumludur. Tropik bölgelerden mutedil bölgelere kadar yayılmış 16 cins ve 850 kadar türü vardır. Memleketimizde bir cins menekşe (Viola) ve 21 türü yetişir.

MENEMEN OLAYI;

İzmir İline bağlı Menemen ilçesinde 23 Aralık 1930 tarihinde Derviş Mehmed ve arkadaşları tarafından girişilen hareket ve sonrasında meydana gelen hâdiseler.

Serbest Cumhûriyet Fırkasının feshedilmesinden yaklaşık bir ay kadar sonra meydana gelen olay Örfî idâre (Sıkıyönetim) Mahkemesi savcısının belirttiği gibi bir esrarkeş olan Derviş Mehmed ve arkadaşları tarafından tertip edilmiştir. Aslen Giritli olup İslâmiyet hakkında bilgisi olmayan, her türlü teşvik ve tahrike kapılabilecek özellikte câhil bir kimse olan Derviş Mehmed, etrafına topladığı Sütçü Mehmed, Şamdan Mehmed, Nalıncı Hasan ve Zekî Mehmed adlı kişileri kendisinin Mehdî olduğuna inandırdı. Mehdî olduğunu kabul eden kişilerle birlikte 1930 senesi Aralık ayının sonlarına doğru Manisa’dan Menemen’e gitmek üzere yola çıktılar. 23 Aralık 1930 günü sabaha karşı Menemen’e ulaşan Derviş Mehmed ve arkadaşları, o gün sabah namazı vaktinde şimdiki belediye binasının arkasındaki câmiye girdiler. Sabah namazından sonra, Derviş Mehmed adlı esrarkeş câmide bulunan ve üzerinde Kelime-i Tevhid yazılı olan sancağı eline alarak câmiden çıktı. Dışarı çıkan cemâate karşı; “Ey Müslümanlar! Ne duruyorsunuz. Halife Abdülmecid Efendi hududa geldi. İşte Sancak-ı Şerîf çıktı, gelin toplanın, şerîat isteyelim!” diye bağırmaya başladı.

Cemâatin şaşkın bakışları arasında tekbir getirerek ilerleyen Derviş Mehmed ve arkadaşları, sancağı hükümet konağı önündeki meydana diktiler. Bu sırada bâzı saf ve câhil kimseler de bu gruba katıldı. Derviş Mehmed yüksek sesle bağırıp bütün Menemenlileri Sancak-ı Şerif altında toplanmaya dâvet etti. Bu sırada durumu haber alan bir jandarma yüzbaşısı yanındaki sekiz erle birlikte olay yerine geldi. Fakat bu yüzbaşı Derviş Mehmed serserisinin ve etrafındaki gâfillerin çılgınlığını önleyemedi. Civardaki kışlada nöbetçi olarak bulunan yedek subay Asteğmen Mustafa Fehmi Kubilay yanına aldığı bir manga askerle birlikte Hükûmet meydanına geldi. Askerlere “Süngü tak!” emrini verdikten sonra tek

başına Derviş Mehmed'in üzerine yürüdü. Bu sırada duyulan bir silah sesiyle Kubilay yaralandı. Derviş Mehmed serserisi eline geçirdiği bir bağ bıçkısıyla Kubilay'ın başını kesti. Bu kesik başı bir iddiaya göre, götürüp câmi avlusundaki musalla taşının üstüne koydu. Başka bir iddiaya göre ise sancak gönderinin ucuna taktı. Kısa sürede korkunç bir hal alan olay üzerine orada bulunan kimseler sağa sola kaçışmaya başladılar. Bu sırada olay yerine gelen bir bölük asker, meydanı kuşattı. Çarpışma başladı ve açılan makinalı tüfek ateşi sonunda Derviş Mehmed serserisiyle, Sütçü Mehmed ve Şamdan Mehmed öldürüldüler. Nalıncı Hasan Manisa'ya kaçtı. Zekî Mehmed ise çarpışmanın başlamasından bir müddet sonra ölü taklidi yaparak meydana uzandı. Mâsum bir mahalle bekçisinin de öldüğü Menemen olayı üzerine toplanan Bakanlar Kurulu; Menemen Olayının Cumhûriyete karşı büyük bir ayaklanma olduğu gerekçesiyle Menemen ile Manisa ve Balıkesir'in merkez ilçelerinde bir ay süreyle sıkıyönetim îlân etti.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal de olayın siyâsî kaynaklarının araştırılmasını, olayla ilgili görülen herkesin şiddetle cezalandırılmasını, verilen ölüm cezâlarının hemen yerine getirilmesini, olaya seyirci kalan, hattâ açıktan açığa destekleyen Menemen halkının başka yere göç ettirilmesini, Serbest Cumhûriyet Fırkasını desteklemiş olan muhalif basına karşı sert tedbirler alınmasını istedi.

Örfî İdare (Sıkıyönetim) kumandanlığına Fahrettin (Altay) Paşa, Örfî İdâre Mahkemesi başkanlığına da kolordu kumandanı Mustafa (Muğlalı) Paşa getirildi. Sıkıyönetim Mahkemesi tahkikata başladığından îtibâren geniş çapta tutuklamalarda bulundu. Nakşibendiyye yolu büyüklerinin hepsi tutuklanarak hapsedildi. 2200 kişinin yargılandığı mahkeme neticesinde 37 kişi îdâma mahkûm edildi. 41 kişi çeşitli cezâlara çarptırıldı. Bilâhare bu 37 îdâm mahkûmundan yedisi hakkındaki karar bozuldu, ikisi vefât etti, diğer yirmi sekiz kişi 1931 yılı 3/4 Şubat gecesi sabaha karşı îdâm edildiler. Sıkıyönetim mahkemesinin soruşturmasında olayın siyâsî bir yönü bulunmadığı ve mahallî nitelikte olduğu kanaatine varıldı. 26 Şubat 1931'de Balıkesir ve Manisa'nın merkez ilçelerinde 8 Martta da Menemen'de sıkıyönetim kaldırıldı. Menemen halkının başka bir yere göç ettirilmesinden de vaz geçildi. Menemen'de daha sonra Asteğmen Kubilay'ın anısına bir anıt dikildi.

Yalan Söyleyen Târih Utansın kitabının 1. cilt 287-302. sayfalarında Menemen Olayıyla ilgili özet olarak şu bilgiler verilmektedir:

"Menemen olayı Cumhûriyet devrinin henüz aydınlığa kavuşmamış olaylarındandır. Bu olayın bir irtica olayı olduğu nakledilegelmişse de henüz gerçek yüzü ortaya çıkarılıp, yazılıp söylenmemektedir. Sultan İkinci Abdülhamîd Hanı tahttan indirmek için iç ve dış mihraklarca tertiplenmiş olan 31 Mart Vak'asıyla çok benzerliği bulunan Menemen Olayı, iddiâ edildiği gibi gerçekten bir irticâ olayı mıdır? Yoksa 31 Mart Vak'asında olduğu gibi bâzı gafillerce sahneye konmuş bir irticâ oyunu mudur? Bu soruların kesin ve net cevabı elde bulunan bilgi ve belgelerle henüz verilememektedir. Ancak câhil ve İslâmiyetle alakası olmayan kişiler tarafından icrâ edilmesi bu olayın İslâmiyete düşman olan, Müslümanları sindirmek için çalışan bâzı mihraklar tarafından tertiplenmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Olayın tertipleyicilerinden olan ve olay yerindeki çarpışmalar sırasında ölü taklidi yaparak meydana uzanıvermiş olan Zekî Mehmed'in ölmediği anlaşılıp ellerine kelepçe vurulduğu sırada; «Bunlar da ne be! Hani bize para vereceklerdi?» sözü olayın gizli eller tarafından tertiplendiği iddiasını kuvvetlendirmektedir."

Genelkurmay Harp Târihi Başkanlığı Resmî Yayınları 8 seri nolu **Türkiye Cumhûriyetinde Ayaklanmalar** adlı kitabın 362. sayfasında Menemen Olayıyla ilgili olarak "Olayda Dikkati Çeken Önemli Hususlar" başlığı altında şöyle denilmektedir: "İlk defâ ortaya atılan bu şerirler (kötü kişiler) bir süre Manisa'da bir esrarkeş kahvesinde sık sık toplanarak burayı bir tekke hâline getirmişlerdi. Özellikle son günlerde sakal bıyık bırakarak büsbütün dikkati çeker bir hal aldıkları halde ve bu hal ilçe zabıtasınca da bilindiği halde, Manisa'dan birden bire ortadan kayboldukları zaman âilelerinin hükûmete mâlumat vermiş olmalarına rağmen, hükûmet hiçbir teşebbüste bulunmadığı gibi, civar ilçelerin de dikkatini çekmemişti. Ayrıca bu hareketin Manisa'da veya dışarıda bir örgüte bağlı olduğu üzerinde bir soruşturma da yapılmamıştı.

Manisa'dan ayrıldıktan sonra Paşaköy, Yağcılar,Bozalan, Çukurköy civarlarında 15 gün kadar dolaşarak ahâliye bir takım telkinlerde bulundukları halde, bu durumdan kimsenin haberi olmamıştı.

Kezâ 23 Aralık 1930 günü sabah namazına doğru silâhlı olarak Menemen'e giren ve ahâli ile birlikte sabah namazını kıldıktan sonra ellerine bir bayrak alarak ahâli ile birlikte câmiden çıkışlarından ve hükûmet konağı önüne kadar gelişlerinden yetkililer hiçbir şekilde mâlumat alamamıştı."

1985 yılında Ankara'da yayınlanan **Türkiye'de Anarşi ve Terörün Hedefleri** (YÖK Raporları) adlı kitabın 78. sayfasında şöyle denilmektedir: "1930 yılında Menemen'de meydana gelen olaylara karışanların Giritli olması, hâdisenin geliştiği köylerin halkının Rumeli'den gelmiş göçmenler olması ve olayda İslâm dîniyle alâkaları bulunmayan Yahûdî şahısların da yer alması, son derece dikkat

çekicidir.”

MENEMENLİZÂDE MEHMED TÂHİR;

Tanzimat devri şâir ve yazarlarından. 1862’de Adana’nın Karaisalı ilçesinde doğdu. Bölgede tanınmış Menemenli aşiretine mensuptur. Babası, Daire-i Celile- i Uzma Telgraf Kalemi Müdürlüğünde bulunmuş Haşim Habib Beydir.

İlk tahsilini Adana Sıbyan Mektebinde yaptı. Daha sonra İstanbul’daki Soğukçeşme Askerî Rüştiyesine gitti. Bu okuldan mezun olduktan sonra Mekteb-i Mülkiyeye devam etti ve bu okulun Âlî kısmından mezun oldu (1883). Devlet memuriyetine “Surâ-yı Devlette başladı. Daha sonra Zirâat Nezâreti Tercüme Kaleminde çalıştı. Adana, İzmir, Selanik maarif müdürlüklerinde bulunan Mehmed Tâhir, 1893’te Maarif Nezâreti Mektubî Kalemi Müdürü olarak İstanbul’a döndü. Maarif Nezâretinde çeşitli vazifelerde bulunduğu sırada Mülkiye Mektebinde edebiyat ve kitâbet-i resmiye dersleri verdi. Darülfunun Edebiyat Şubesinde Usûl-i terbiye ve Tedris Hocalığında bulundu. Maarif Nezâretindeki başarılı çalışmalarından dolayı ulâ sınıf-ı evveli rütbesi ve ikinci rütbe-i Osmanî nişanı aldı. 1903’te İstanbul’da geçirdiği kalp krizi sonucunda öldü. Karacaahmed Mezarlığına defnedildi.

Menemenlizâde Mehmed Tâhir; şâir, edebî tenkitçi, nâşir ve eğitimci olarak tanınır. Şiire mülkiye’de talebeyken Recaizâde Mahmud Ekrem’in teşvikiyle başladı. İlk şiirlerinde Abdülhak Hâmid ve Recaizâde Mahmud Ekrem’in tesirlerinde kaldı. Şiirlerinde hem eski edebiyatımızın, hem de batı şiiri nazım şekillerini kullandı. Kullandığı arûz kalıpları daha sonra Servet-i Fünun edebiyatı devresinde yaygınlık kazandı. Kâfiyenin şekilden ziyâde ses unsuru olduğuna inanır. Kafiye’yi göz için değil, kulak için yazan ilk şâirdir. Sosyal konuları ihtiva eden şiirlerini Servet-i Fünun döneminde yazmıştır. 1897 Türk-Yunan Harbinin acılarını dile getiren şiirlerinde sosyal yardımlaşma konularını işler. Yardımlaşmanın kaynağını İslâmiyete bağlar. Dînî şiirlerinde, Allahü teâlânın varlığının inkar edilemiyeceğini, kainattaki nizâm ve bu nizam karşısında insanın duyduğu hayranlığı Allahü teâlânın yaratma gücünü konu olarak işler. Mehmed Tâhir’in önemli bir yönü de mecmua yazımcılığıdır. Devrinin en büyük edebi dergileri olan **Güneş, Hâver** ve **Gayret** mecmualarını yayınladı.

Mehmed Tâhir’in yazdığı eserlerden bâzıları şunlardır: 1) **Elhan** (1886), 2) **Yâd-ı Mâzi** (1887), 3) **Âsâr-ı Perişan** (1893), 4) **Osmanlı Coğrafyası** (1894), 5) **Terâne-i Zafer** (1897), 6) **Osmanlı Edebiyatı** (1897), 7) **Mükemmel Coğrafya-i Osmanî** (1898), 8) **İlm-i Servet.**

MENENGİÇ (Pistacia terebinthus);

Alm. *Terpentinpistazie (f),* **Fr.** *Térébinthe (m),* **İng.** *Terebinth tree.* **Familyası:** Antep fıstığıgiller (Anacardiaceae). **Türkiye’de yetiştiği yerler:** Batı, Güney ve Güneydoğu Anadolu.

Nisan-haziran ayları arasında, yeşilimsi renkte çiçekler açan, 2-6 m yüksekliğinde, kışın yaprağını döken ağaçlar. Çitlenbik olarak da bilinir. Meyveleri önce kırmızımsı olup, daha sonra kahverengine döner. Ağacın dallarına yapılan yaralamalarla yahut da kendiliğinden sızmayla sakız elde edilir. Bu sakız, bal kıvamında, sarımsı veya grimsi renkli ve hoş kokulu olup menengiç sakızı adını alır. Batı Anadolu’da yabânî menengiçleri aşılamak sûretiyle antepfıstığı elde edilmektedir.

Kullanıldığı yerler: Menengiç sakızı dahilen, idrar ve solunum yolları antiseptiği olarak kullanıldığı gibi, göğüs yumuşatıcı ve balgam söktürücü olarak da kullanılır. Menengiç meyveleri rezin, uçucu yağ, palmitik, oleik, stearik asit gibi yağ asitlerini ihtivâ eder. Meyveleri idrar söktürücü etkiye sâhiptir. Gaziantep bölgesinde meyveleri kavrularak menengiç kahvesi adı altında kahve yerine kullanılmaktadır.

MENENJİT;

Alm. *Meningitis, Hirn hautentzündüng,* **Fr.** *Ménengite,* **İng.** *Menengitis.* Beyin zarlarının iltihabı. Kafatası zedelenmeleri veya orta kulak hastalığı sonucu beyin zarları iltihaplanabilir. Kanla gelen mikroplar da özellikle küçük çocuklarda menenjit yapabilir.

Menenjite, mikroorganizmalar yol açmaktadır. En sık rastlanan mikrop menengokok ismi verilen kahve tanesini andıran bir çift mikroptur. Ayrıca steptokok, stafilokok, pnömokok, haemophilus influenzae isimli mikroplar da menenjite sebep olabilirler.

İnsanların çoğunda menengokoklar sâdece boğazda bulunur, fakat kişinin rutubet ve soğuğa veya fazla miktarda mikrop istilâsına mâruz kalması sonucu, bu mikroplar kan dolaşımına geçerler. Kuluçka devri 1-5 gündür ve belirtileri ânî başlar. Ateş yükselir, çocuklar havâle geçirebilir, deri döküntüsü görülebilir. Çok şiddetli baş ağrısı, fışkırır tarzda kusma vardır, ışığa bakamaz, genellikle bacaklarını ve omurgasını gergin tutarak, bir yanına yatar. Ense sertliği vardır. Boynunu öne eğemez. Sırt üstü yatan hastanın bir bacağı karnının üstüne gelecek şekilde büküldükten sonra, bacağı dizden açmaya

çalışmasıyla, çok şiddetli ağrı hissedilir (kernig belirtisi). Hastanın komaya girmesi, durumun çok ağır olmasına işarettir.

Kesin teşhis, hastanın belinden su alınıp (lomber ponksiyon) mikroskopta incelemek ve biyokimyâsal araştırmalar yapmakla konulur.

Bütün menenjitlerde klinik bulgular hemen hemen aynıdır. Ayırım, belden alınan sıvının incelenmesiyle mümkündür. Menengokok, stafilokok, pnömokok gibi bakterilerin yolaçtığı menenjitte, belden alınan sıvı irinlidir ve bulanıktır. Halbuki tüberküloz menenjitte ve virüslerin sebep olduğu menenjitte belden alınan sıvı berraktır.

Tedâviye âcilen başlanmalıdır. Belden alınan sıvıdaki mikroplara uygun olan antibiyotik tesbit edilinceye kadar, yüksek dozda penisilin ile tedâviye başlanır. Daha sonra uygun antibiyotik hangisi ise onunla tedâviye devam edilir. Menenjit tedâvisi, hastânede yapılmalıdır.

Tedâvinin yapılmaması, geciktirilmesi veya yanlış olarak uygulanması neticesinde şayet hasta ölmezse, istenmeyen bâzı sakatlıklar kalır (körlük, sağırlık, zekâ geriliği vb.).

MENGENE;

Alm. *Schraubstock (m); Presse, Kelter (f.),* **Fr.** *Etau, pressoir (m),* **İng.** *Press, vise, clamp.* Umumiyetle cisimleri sıkıştırma, sıkıca tutma işlerinde kullanılan âletlere verilen isim. Bu âletlerdeki sıkıştırma herhangi bir motor vasıtasıyla olmayıp, bir vida sistemi yardımıyla yapılır. Esas itibariyle hepsi aynı olmakla beraber, birçok mengene çeşidi vardır. Bunlardan en çok kullanılanı demirci, tornacı gibi metal işleriyle uğraşanların, işleyecekleri parçayı tutturdukları demirci mengenesidir. Bir diğeri ise marangozların veya mobilyacıların tutkalla yapıştırdıkları parçaları sıkıştırdıkları marangoz mengenesidir. Ayrıca kumaş mengenesi, pah mengenesi, pimli mengene, kambura mengenesi, ayaklı mengene gibi daha başka çeşitleri de vardır.

Mengeneler yapı olarak üç parçadan meydana gelir:

1. Gövde: Mengenenin sabit olan parçası olup, üzerinde bir vida yuvası ve sıkıştırılacak maddeyi tutacak sabit bir sıkıştırma yüzeyi vardır.

2. Vidalı kısım: Sâbit gövde üzerindeki vida deliğine uygun ve sıkıştırılacak eşyâyı tutacak, hareketli sıkıştırma parçasını hareket ettiren bir vidadan müteşekkildir.

3. Vida kolu veya sıkıştırma kolu: Vidayı döndürmeye yarayan, ekseriya vidaya geçmeli olan parçadır.

Mengenelerde sıkıştırma işi, vidalı kısmın vida kolu (mengene kolu) veya başka bir sistemle döndürülmesiyle gerçekleşir. Vidanın her tam döndürülmesi sonucunda vida, bir vida adımı kadar ilerleyerek, tutturulan parçayı sıkıştırır. Vida kolunun uzun olması ve kolu çeviren kimsenin kuvveti nisbetinde daha fazla bir sıkıştırma olayı meydana gelir.

Mengenenin sıkıştırıldıktan sonra gevşememesi ise, vida ile vida yuvası arasındaki sürtünme kuvvetinin büyüklüğü sebebiyledir.

MENGÜCÜKLER;

Erzincan, Kemah ve Divriği'de on birinci yüzyılın sonundan, on üçüncü yüzyılın sonuna kadar hâkim olan Türk beyliği. Kurucusu olan Mengücük Gâzi, Büyük Selçuklu Devleti sultanlarından Alparslan'ın kumandanlarındandır. Onun, Oğuzların Kayı, Bayat, Karaevli veya Alkaevli boylarından birine mensup olduğu hakkında görüşler mevcuttur.

1071 Malazgirt Zaferinden sonra Anadolu'nun zaptı için vazifelendirilen beylerden biri de **Mengücük Gâzi** idi. Süratle harekete geçen Mengücük Gâzi, Erzincan, Kemah, Divriği ve Şarkî Karahisar'ı hâkimiyeti altına alarak kendi adıyla anılan beyliğini kurdu. Ömrü Gürcüler, Rumlar ve Abhazlara karşı cihâdla geçen Mengücük Gâzinin 1118'de şehit düştüğü rivâyet olunmaktadır. Kemah yakınlarında Karasu kıyısında bulunan bir kümbetin Farsça kitâbesinde Mengücük Gâzi hakkında; "Âlim, âdil, ülkeler fetheden, halkın sığınağı Erzurum, Erzincan, Kemah, Diyarbakır ve bunların kalelerini alan; dinsizlerin ciğerlerini dağlayan, boyunlarını kılıçla vuran Mengücük Gâzi. Allah rûhunu şâdeylesin, kabrini nûrlandırsın, günâhlarını bağışlasın." yazılıdır.

Mengücük Gâzinin yerine oğlu İshâk geçti. Babasının genişleme siyâsetini tâkip eden **İshâk Bey,** 1120'de Artukoğlu Emir Belek'e esir düştü. Daha sonra esâretten kurtuldu ise de beyliği Dânişmendlilerin hâkimiyeti altına girdi.

Dânişmendli Melik Gâzinin hükümrânlığı altında yirmi beş yıl hüküm sürdükten sonra, 1142'de vefât etmesiyle Mengücükler ikiye ayrıldı. İshâk Beyin oğullarından **Dâvûd Şâh** Erzincan, Kemah; **Süleymân Şâh** da Divriği kolunun ilk beyleri oldular. Anadolu Selçuklu Devletine tâbi olan Mengücük

Devletinin Erzincan Kemah koluna 1228 yılında son verildi. Siyâsi târihi bütünüyle bilinmeyen Divriği kolu da, Moğol hükümdârı Abaka'nın 1277'de şehri tahrip etmesiyle sona erdi.

Doğu Anadolu'da Erzincan, Kemah, Divriği ve Şarkî Karahisar'a sâhip olan Mengücükler, siyâsî faaliyetlerinden ziyâde, inşâ ettirdikleri sanat eserleriyle tanınırlar. Herbiri birer sanat şâheseri olan hayır müesseseleri yaptırdılar. Erzincan'daki eserleri, şehrin zelzelelerde gördüğü zararlardan dolayı zamanımıza kadar gelememiştir. Erzincan civârındaki kitâbesiz Künbed'in Mengücüklere âit olduğu kabûl edilir. Kemah ve Divriği'de pekçok Mengücük eseri mevcuttur. Kemah'dakiler harâbe hâlindedir. Divriği'de Ahmed Şâhın yaptırdığı Ulu Câmi, san'at târihi bakımından kıymetlidir. Ulu Câminin yanında, 1231'de yapılan bir de Dârüşşifâ (hastâne) vardır. Dârüşşifâ, Mengücük âilesinden Turan Melek Hâtun tarafından yaptırılmıştır.

Erzincan'ı ilim ve kültür merkezi hâline getiren Mengücük beyleri, ilim ve sanat adamlarının hâmisiydiler. Mengücük hânedan mensupları, öksüz, fakir ve zavallıların sâhibi olup, onları himâye ederlerdi.

Mengücük Beyleri

Mengücük Gâzi ..... (Takriben, 1072-1118)

İshâk Bey ..... (Takriben, 1118,1142)

Erzincan-Kemah kolu:

Birinci Dâvûd Şah ..... (Takriben, 1142-1162)

Fahreddîn Behram Şah ..... (1162-1225)

İkinci Dâvûd Şah ..... (1225-1228)

Divriği kolu:

Birinci Süleymân Şah ..... (Takriben 1142-?)

Seyfeddîn Şâhin Şah ..... (Takriben ?-1197)

İkinci Süleymân Şah ..... (Takriben 1197-1128)

Hüsâmeddîn Ahmed Şah ..... (1228-1243)

Müeyyed Melik Sâlih ..... (1243-1277)

MENİSKÜS;

Alm. *Meniskus,* **Fr.** *Ménisque,* **İng.** *Meniscus.* Bir eklemdeki, yarım ay şekilli kıkırdak. Özellikle diz eklemindeki kıkırdağa verilen addır.

Bu kıkırdakların çeşitli sebeplerden dolayı zedelenmelerine, yırtılmalarına, ezilmelerine menisküs lezyonları ismi verilir. Bu lezyonlar, en çok sporcularda görülür. Yırtılma ânında kişi, şiddetli bir ağrı duyar ve mafsalı içinde bir şeyin yırtıldığını hisseder. Dizde kilitlenme olabilir veya olmayabilir. Mafsal içinde sıvı birikir. Hastanın hikâyesinin dinlenmesi, dikkatli bir muayene ve gerekirse mafsal filmlerinin çekilmesiyle veya artroskopi ile teşhis konur.

Tedâvisi; hastalanmış menisküslerin usulüne uygun olarak çıkarılmasıdır ki buna da menisektomi denir. Hafif vak'alarda ameliyat gerekmeden uygun bir tıbbî tedâviyle geçiştirilebilir.

MENİYYE;

Sultan Abdülazîz Han zamanında İngiltere'den alınan tüfeklere verilen ad. "Öldürücü" mânâsına gelmektedir.

Avrupa'daki teknik ve ilmî gelişmelerin kısa zamanda memlekete gelmesine çalışan Sultan Abdülaziz, silâh ve askerî teçhizât üzerinde önemle dururdu. Nitekim bu iş için İngiltere'ye altmış bin tüfek ısmarladı. Bunlar 1863 yılından îtibâren kısım kısım gelmeye başladı. Namlularında altı yivi bulunan bu tüfekler sultana arz olunduğunda, tetkikten sonra Sultan; "Top ve tüfeklerin daha iyilerinin Osmanlı silah fabrikalarında yapılmasını, lüzumlu olan parayı bizzat kendisinin vereceğini." Tophane Müşiri Halil Paşaya söyleyerek, derhal bu işe başlanılması emrini verdi.

MENKUL KIYMETLER;

Alm. *Börsenpaplere,* **Fr.** *Biens Meubles,* **İng.** *Securities.* Ortaklık veya alacaklılık sağlayan, belli bir meblağı temsil eden orta ve uzun vâdeli yatırım aracı olarak kullanılan, mislî nitelikle çok sayıda ve

serî hâlinde çıkarılan, aynı ibareleri taşıyan kıymetli evrak.

Menkul kıymetler sâbit gelirli ve değişken gelirli olabilir. Klasik tahviller ve çeşitleri, hisse senediyle değiştirilebilen tahviller, ipotekli borç ve irat senetleri, banka bonoları, banker garantili bonolar ve finansman bonoları **sâbit gelirli** araçlardır. Klasik hisse senetleri ve çeşitleri, geçici ilmuhaberler, intifa senetleri, kâr-zarar ortaklığı belgeleri, katılma intifa senetleri yatırım fonu katılma belgeleri ise **değişken gelirli**dir.

Tahvil grubu menkul kıymetlerde gelir belli ve sâbittir. Gelir riski yoktur. Hisse senedi grubunda gelir, tam anlamıyla değişken ve belirsizdir.

A. Tahvil:

Tahviller, kamu kuruluşları veya özel şirketlerin, ödünç para bulmak için itibarî kıymetleri eşit ve ibâreleri aynı olmak üzere çıkardıkları borç senetleridir. Tahviller fâiz oranlarının belirlenmesine, ihracına vesaireye göre çeşitlilik göstermektedir. Belli başlı tahvil çeşitleri:

1. Devlet tahvilleri: Mâliye Bakanlığı tarafından belli gâyelerle çıkarılan iç borçlanma tahvilleri, hazîne bonoları gibi tahvil ve bonolardır. Bunlar kısa, orta ve uzun vâdeli olabilirler.

2. Özel sektör tahvilleri: Özel sektör tarafından ihraç edilen tahvillerdir. Ancak anonim şirketler tahvil ihraç edebilirler.

3. Primli tahviller-Başa baş tahviller: İhraç edilen bir tahvil, üzerinde yazılı değerle satışa çıkarılıyorsa buna başa baş tahvil; nominal değerinden daha az bedelle satışa çıkarılıyorsa primli tahvil denir.

4. İkramiyeli tahviller: Tahvillerin satışını teşvik etmek gâyesi ile fâiz ve erken satış primlerinden başka para ikramiyesi de verilirse buna ikramiyeli tahvil denir.

5. Garantili tahvil: Bir bankanın veya şirketin bağlı olduğu holdingin garantisi ile çıkarılan tahvillerdir.

6. Sâbit ve değişken fâizli tahviller: Sâbit fâizli tahviller, vâdesi süresince sâbit gelir getiren tahvillerdir. Enflasyonun hızla arttığı dönemlerde ve ekonomik istikrarsızlığın yüksek olduğu dönemlerde sâbit fâizli tahviller yatırımcı veya ihraç eden taraf için pek cazip olmaz. Değişken fâizli tahviller buna alternatif olarak ortaya çıkmıştır.

7. İndeksli tahviller: Yine enflasyonlu yıllarda kullanılan bir tahvil türüdür. Bu tip tahvillerde ihraç târihi ile vâde günü arasında altın fiyatına veya belli bir dövizin kurundaki artış oranına göre değişen miktarda ödeme yapılır.

Tahvillerin üç türlü değeri vardır:

1. Nominal değer: Tahvilin üzerinde yazılı değer olup hiç bir zaman değişmez.

2. İhraç değeri: Primli olarak ihraç edilen veya erken alanlara fâiz oranı içinde indirim uygulanan tahvillerde, ihraç değeri= nominal değer-(% 5 kânunî indirim + erken satış primi) olur. Bu şekilde hesaplanan ihraç değeri satışın son gününe yaklaştıkça nominal değere doğru yaklaşır ve son gün (nominal değer-% 5) olur ve tâkip eden günde fâiz işlemeye başlar.

3. Piyasa değeri: Tahvillerin piyasa değerleri, şartlara göre nominal değerinin üstüne de çıkabilir altına da inebilir. Piyasa değerini piyasa câri fâiz oranı, enflasyon veya tahvili ihraç eden şirketin îtibârı etkileyebilir.

B. Hisse senetleri:

Anonim şirketlerde sermaye eşit paylara bölünmüştür. Bu payları ifâde eden kıymetli evrağa hisse senedi denir ve bir ortaklığı ve mülkiyeti temsil eder. Hisse senetleri nâma veya hâmiline yazılı olurlar. **Hâmiline yazılı** ise senet üzerinde isim yoktur, elinde tutan hisse senedinin sâhibidir. **Nâma yazılı** hisse senedi üzerinde senet sâhibinin adı bulunur. Bu tip hisseler ancak ciro yolu ile devredilebilir.

Hisse senetlerinde kuponlar bulunabilir. Kupon temettü (kârdan pay) hakkını ifâde eder ve hâmiline yazılıdır.

Hisse senetleri de tahviller gibi nominal ve piyasa değerleri ile ifâde edilirler.

Yatırımcı olarak hisse senedi alırken dikkat edilmesi gereken bir takım hususlar vardır:

1. Nominal değeri ve hisse miktarı: Hisse senetleri değişik kuponlar hâlinde yayınlanır. Meselâ, nominal değeri 1000 TL'den 20 hisse olabilir. Alınan senette kaç hisse olduğuna dikkat etmek gerekir.

2. Hisse senedinin seri numarası: Hisse senedi kıymetli evrak olduğu için kaybolduğunda veya çalındığında iptali istenebilir. Çalıntı veya iptal olup olmadığı senet üzerindeki seri numarasından

anlaşılır. Bu gibi durumlarda sorumluluk aracı kurumundur. Yatırımcı yalnızca seri numarasını ve hisse sayısını kontrol etmelidir.

3. Kuponlar: Şirketten kâr payı almayı sağlar. Bu sebeple kesik olup olmadığına bakmak lazımdır.

Hisse senedi bir ortaklık senedi olduğu için sâhibine şu hakları sağlar:

1. Şirket kârından **kâr alma hakkı;**

2. Şirket yönetiminde **oy hakkı;**

3. **Rüçhan hakkı:** Sermaye arttırımında yeni sermayeden eldeki hisseler oranında yeni hisse almak hakkıdır. Rüçhan hakkı hisse senetlerinin temsil ettiği mülkiyet hakkından ayrı olarak alınıp satılabilir. Rüçhan hakkı kuponu ve rüçhan hakkı belgesini şirkete ibraz eden rüçhan hakkını kullanabilir;

4. Tasfiyeden pay alma hakkı;

5. Şirket faaliyetlerini takip etme hakkı.

MENOPOZ;

Alm. *Menopause,* **Fr.** *Ménopouse,* **ing.** *Menopause.* Yaş dönemi olarak da isimlendirilen ve kadında aybaşı hâlinin ve yumurtlamanın tamamen durması.

Klinik olarak menopoz, âdet hâlinin kesilmesinden önceki ve sonraki bir dönemi belirtir. Genellikle 45-50 yaşları arasında olur. Bu yaş, belli bir dereceye kadar soya çekime bağlıdır. Bâzan ânî olarak, fakat genellikle, aralarının uzaması sûretiyle âdetler kesilir. Bu duruma hiç bir belirti eşlik etmeyebilir veya sıcak basmaları, aşırı kanamalar, depresyon ve genel durum bozukluğu belirebilir. Pek tabiî ki, bu belirtileri beklemek, kadını, onları hissetmeye yönelten bir etkendir. Âdet kesilmesinden sonra görülecek kanama, âcilen hekime başvurulmasını gerektirir. Menopoz belirtilerinin çoğu, seks hormonlarının uygulanmasıyla giderilir; bâzan da müsekkinlerin verilmesi gerekir. Kadının üreme kabiliyeti yok olduğu hâlde, cinsel istek ve aktivite azalmaz, hatta bâzan artabilir. Normalde, menopozda depresyon belirmez, şayet belirecek olursa, hekim kontrolü gerekir.

Âdetlerin düzensizleşmeye başladığı, cinsi olgunluk çağının son kısımları ile ihtiyarlık çağının ilk kısmı, klimakterium devri olarak isimlendirilir ki bu genellikle 45-60 yaşları arasına rastlar. Bu dönem içerisinde kadının gördüğü son âdete menopoz ismi verilir. Dolayısıyla bu klimakterium dönemi, menopoz öncesi ve menopoz sonrası diye ikiye ayrılır.

MENSHIKOV, Aleksandr Danilovcih;

Rus mareşali. Çar Deli Petro'nun yakın arkadaşı. 1673-1729 yılları arasında yaşamıştır. Petro'nun ölümünden sonra Rusya'nın idâresini eline geçirdi. Moskova'da mahkeme müstahdemlerinden birinin oğludur. Birinci petro tahtından indirilmeden önce asker oldu. Osmanlılara karşı Kırım Savaşını başlatmak için çok uğraştı. Poltava Savaşında gösterdiği başarı sebebi ile 1709 senesinde mareşal rütbesine getirildi.

Çar'la olan yakın dostluğu ona büyük güç kazandırdı. Katerina, Petro ile evlenmeden önce Menshikov'un metresi idi. Bu sebepten, Katerina 1725 senesinde tahtta tek başına kalınca Menshikov, Rusya'nın gerçek idâresini eline geçirdi. 1727 senesinde Katerina'nın ölümüyle başa geçen İkinci Peter'in kızkardeşi ile evleneceğini söyledi. Fakat, genç İkinci Peter'in etrafındaki kişiler, Menshikov'un bir sahtekâr olduğuna kendisini iknâ ederek, onu Sibirya'nın Berezov şehrine ömürboyu sürgüne gönderdiler. Menshikov Sibirya'da Kırım Türklerine yaptığı eziyetleri çekercesine sefâlet içinde 1729'da öldü.

MENTEŞEOĞULLARI BEYLİĞİ;

Güneybatı Anadolu'da kurulan bir Türk beyliği. Merkezi bugünkü Muğla vilâyeti olan, bu beyliğin hâkimiyeti on üçüncü yüzyılın ortalarından on beşinci yüzyılın başlarına kadar devâm etti.

Anadolu'ya bütünüyle sâhip olup, askerî ve siyâsî hâkimiyetlerini iskân siyâsetiyle de pekiştirmek isteyen Selçuklular; gazâ akınları için, Moğol zulmünden kaçan Türk boylarını batıya yerleştiriyorlardı. **Menteşe Bey**in kumandasındaki Türkler de, Bizanslıların Karya, Osmanlıların Menteşe eli dedikleri, bugün Muğla denilen bölgeye yerleştirildi. Bu arada Moğol tesiriyle Selçuklu Devleti nüfuzunun günden güne azalması uçlardaki Türk unsurlara geniş bir hareket serbestisi vermekteydi. Nitekim Menteşe Bey idâresindeki Türkmenler de 1261'den sonra Muğla çevresinde fetihlere girişerek, bölgeye daha sağlam bir şekilde yerleşmeye başladılar. 1278 yılında Bizans İmparatoru Mihail-VIII'in oğlu Andrenikos Muğla'yı büyük bir ordu ile kuşattı ise de alamadı. Aydın ve Güzelhisar kalelerini tahkim edip geri döndü. Onun dönüşü ile harekete geçen Menteşe Bey, kısa sürede Aydın ile Güzelhisar'ı zaptetti

(1282). Böylece Türkler Menderes havzasına tamâmen hâkim oldular.

On üçüncü yüzyılın ikinci yarısından sonra başlayan hâkimiyetleri Antalya'nın Alakır Çayı batısından îtibâren; Fenike, Kaş, bütün Muğla, Çameli, Acıpayam, Tavas, Bozdoğan ve Çine'ye kadar yayıldı. Donanmaya sâhip olan Beylik Akdeniz ve Ege denizinde faaliyetlerde bulundu.

1282 yılından sonra vukû bulan olaylarda Menteşe Beyin adına rastlanmamaktadır. Bu durumda onun 1282 yılı sonunda ve 1283'te vefât ettiği sanılmaktadır. Meğri yakınlarında bulunan türbesinde medfûndur. Menteşe Beyden sonra, yerine oğlu **Mes'ûd Bey** geçti. Saltanat değişikliğinden faydalanmak isteyen Bizanslılar tekrar Karya üzerine sefere kalkıştılarsa da muvaffak olamadılar. Bizanslıları bozguna uğratan Mes'ûd Bey, güçlü donanmasıyla Rodos Adasına çıkartma yaptı. 1300'de yapılan çıkartma ile Rodos Adasının Türkler tarafından fethi, papalığı harekete geçirdi. Papa Beşinci Kleman ile Fransa Kralı Güzel Filip'in teşvik ve yardımları üzerine Hıristiyanlığın korsan, tarîkat mensubu Sen Jan Şövalyeleri Rodos'a hücum ettiler. 1310 yılında başlayan Sen Jan Şövalyelerinin hücumu 1314 yılında Rodos'un işgâline kadar devâm etti. Mes'ûd Bey 1320'den önce vefât edince yerine oğlu **Şücâüddîn Orhan Bey** geçti.

Şücâüddîn Bey de, 1320'de Rodos Adasına sefer tertip edip, adayı işgâlden kurtarmak istedi, fakat muvaffak olamadı. 1340'larda vefat ettiği tahmin edilen Şücâüddîn Orhan Bey'in yerine oğlu İbrâhim Bey geçti.

İbrâhim Bey, Lâtin Haçlılarının işgâline uğrayan İzmir'i kurtarmak için 1344'te Aydınoğlu Umur Beye yardım etti. Menteşe donanması, Lâtinleri devamlı tâciz etti. Menteşe ve Venedik donanmasının mücâdelesi 1355 antlaşmasına kadar sürdü. İbrâhim Beyin 1360'larda vefâtıyla Menteşeoğulları Beyliği, Mûsâ, Mehmed ve Ahmed adlarındaki üç oğlu arasında taksim olunarak, idâre edildi.

Osmanlı Devletinin Anadolu ve Rumeli'nde genişleyip, büyümesiyle Menteşeoğulları Beyliği toprakları da, Yıldırım Bâyezid Hanın 1390 Anadolu seferi sonunda Osmanlı hâkimiyetine geçti ve 1402 Ankara Muhârebesine kadar Osmanlı hâkimiyetinde kaldı.

Timûr Han, Anadolu beylerine eski yerlerini iâde ettiğinde İbrâhim Beyin oğlu **İlyâs Bey**e de Menteşe'yi verip, emir tâyin etti. 1402-1413 yılları arasındaki Fetret devrinden sonra, Menteşeoğulları âilesi 1414 yılında Osmanlı Sultânı Çelebi Mehmed Hanın yüksek hâkimiyetini tanıdı. Menteşe toprakları 1424 yılında bütünüyle Osmanlı Devletine katıldı.

Anadolu'nun güneybatısında iki yüz yıla yakın hâkim olan Menteşeoğullarına âit kültür ve sanat eserleri hâlâ mevcuttur. Bölgede câmi, medrese, türbe ve diğer sosyal müesseseler inşâ eden Menteşe Beyliğinin Milas, Muğla, Beçin ve Balat şehirlerinde zamânına göre fakülte derecesinde yüksek vasıflı medreseleri vardı. İlyâs Beyin 1404 yılında Balat'ta yaptırdığı câmi, Türk sanat eserlerinin nâdide nümûnelerindendir. İlyâs Bey adına **İlyâsiye fi't-Tıb** adında bir tıp kitâbı, Mehmed Bey oğlu Mahmûd Çelebi adına da **Bâznâme** adında avcılığa dâir bir kitap Farsça'dan tercüme edildi.

Menteşe beyleri, ilme, âlimlere çok değer verip, himâye ederlerdi. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin torunlarından Ulu Ârif Beye hürmet gösterip; Mevlevîliğin bölgelerinde yayılmasına müsaade ettiler.

Menteşeoğullarının, devrin diğer Anadolu beyliklerinden ayrı kuvvetli bir donanması vardı. Mısır'daki Memlûkler Frenklere karşı Anadolu'dan yardım isteyince, Menteşeoğulları iki yüz kadırga gönderme vaadinde bulundular. Bu hâl Menteşeoğullarının denizlerdeki güç ve seviyelerini göstermesi bakımından önemlidir. Menteşeoğulları, Akdeniz ve Ege'de korsanlara karşı devamlı mücâdele etmişlerdir.

Menteşeoğulları Seceresi

Kuru Bey

Elbistan

Menteşe Bey

Mes'ûd Bey

Şücâüddîn Orhan Bey

İbrâhim Bey

Mûsâ Bey	Mehmed Bey	Ahmed Bey
Mahmûd Bey	İlyas Bey	
Leys Bey	Ahmed Bey	

İlyas Bey

MENTOL;

Alm. *Menthol (n.),* **Fr.** *Menthol (m.),* **İng.** *Menthol.* Paramentanoller olarak bilinen bir sınıfın çok önemli bir üyesi, molekül formülü $C_{10}H_{20}O$ olan bir alisiklik bileşik.

Mentol, beyaz kristaller hâlinde olan bir katıdır. Erime noktası 42,5°C'dir. Keskin ve hoşa giden bir kokusu vardır. Ağıza alındığı zaman boğaz ve burun mukozalarında soğuma hissi meydana getirir.

Tabiatta nane ve nanegillerin yağında bulunur. Tabiî olarak elde edilen mentol, optikçe aktiftir. Timol olarak bilinen fenolik bileşiğe hidrojen katılarak elde edilebilen sentetik mentol, eşit miktarda polarize ışığı sağa ve sola çeviren mentol karışımıdır.

Mentol, hâricî olarak kullanılan merhem ve siprey yapımında, mevzi ve hafif uyuşturmada kullanılır. Ağrı dindirici ve spazm çözücü özelliği vardır. Bâzı içeceklerde, sigaralarda ve şekerlerde kullanılır.

MENZİL;

Osmanlı Devletinde merkezle idârî birimler arasında haberleşmeyi sağlamak, emir ve fermânları istenilen yere zamânında ulaştırmak için kurulan konak merkezi. Osmanlı Devletinde Dîvân-ı Hümâyûndan çıkan emirleri zamânında ilgililere yetiştirmek önemli bir işti. Hazîne gelirlerinin büyük bir kısmını meydana getiren vergilerin vaktinde toplanması, asker sevki ve benzeri bütün işlerin halli, merkezden gönderilen emirlerle yaptırılmaktaydı. Bu emir ve fermanların istenilen yere zamânında ulaştırılması için ana yolların geçtiği şehir ve kasabalarda uygun aralıklarla "menzil" denilen durak evleri yapıldı. Böylece çok geniş bir alanda yayılmış bulunan Osmanlı Devleti, haberleşmeyi menzil teşkilâtı ile sağladı.

Osmanlılarda menzil teşkilâtının on altıncı asırdan îtibâren hizmet verdiği bilinmektedir. Devletin kuruluş yıllarında haberleşmenin **ulaklar** vâsıtasıyla yapıldığı ve bunların belirli yerlerde mola verme ve at değiştirmeleri için özel ulaşım merkezleri bulunduğu bilinmekte ise de teşkilâtı hakkında hiçbir bilgi yoktur.

On altıncı yüzyıldan îtibâren menziller ve bu teşkilâtın görevlileri, Defterdâr kapısının Mevkûfât Kalemine âit, Menzil Halîfeliğine bağlıydılar. Burada bulunan Menzil Halîfesi Kalemi, hayvanlarla yapılan posta ve menzil muâmelâtına bakardı. Haber getirip götüren ulaklar menzillerde dinlenir, ihtiyâçlarını görür ve at değiştirirlerdi. Menzillerde, menzilci denilen bir idâreci ile hayvanların bakımı ile uğraşan hademeler vardı. Ayrıca menzillerde koruyuculuk görevi yapan ve sürücülere yol gösteren kimseler de olup, bunlara **kulaksızlar** denilirdi.

Menzillerde ne kadar at ve kılavuz bulunacağı ve yıllık beygir ücretleri ile diğer masraflar, Menzilci tâyini sırasında tesbit edilirdi. Her menzildeki at ve kılavuz sayısı değiştiği gibi, masraflar da buna göre artıp eksilirdi. Menzil masraflarının bir kısmı menzil nerede kurulmuşsa, o yer halkının avârız akçesinden, bir kısmı ulaklardan, önemli bir bölümü de Hazîne-i âmireden karşılanırdı.

Menzil yolları stratejik ve askerî ihtiyaçlara göre değiştirilirdi. Meselâ, Rumeli'deki menzilhâneler, o bölgedeki savaşlar sebebiyle çok zorlandı ve 1691'de Köprülüzâde Mustafa Paşanın buyruldusu ile yeniden düzenlendi.

1834 yılında ise, menzil sisteminin yanısıra **posta teşkilâtı** kurulmaya başlandı. Nitekim Üsküdar'dan İznik'e kadar olan yol tâmir edildikten sonra, ilk posta arabası bu arada çalıştırıldı. 1839 yılından sonra öncelikle İstanbul-Edirne ve İstanbul-İzmir arasında, sonra da diğer vilâyetlerle İstanbul arasında posta teşkilâtı kurulmaya başlandığından menzil usûlü târihe karıştı.

MER'A;

Alm. *Weide (f), Weideland (m),* **Fr.** *Pâtura (f), pâturage, prê (m),* **ing.** *Pasture, pasturage.* Hayvanların otladığı yer, otlak. Arâzinin hayvan otlatılmaya ayrılan kısmına mer'a denir. Kamu hukûku köy kânununa göre mer'a, köy tüzel kişiliğini meydana getiren esaslardan biri olan arâziyi ifâde eder. Köy sınırları çizilirken ve köye âit mallar tesbit edilirken, mer'alar göz önünde tutulur. Bâzı mer'alar birkaç köy tarafından müşterek olarak kullanılabilir. Mer'a, köyün müşterek malları arasında kabûl edilir. Yalnız bütün mer'alar kamu emlâkı olmayıp, özel kişilere ve kamu tüzel kişilere âit olanlar da vardır. Bunlardan kirâya verilecek olanlarda yeterli ot bulunması şartı aranır.

Bâzı mer'alarda, daha verimli hâle getirilip hayvanların istifâde edebilmesini sağlamak için gübreleme, otlama kontrolu, zararlı ot mücâdelesi, kireçleme, tohumlama gibi işlemler; bir kısmında da orman hâline getirilmesi için fideleme çalışmaları yapılır.

MERCANBALIĞI (Pagrus pagrus);

Alm. *Gold Brasse,* **Fr.** *Dorade,* **İng.** *Tai.* **Familyası:** İzmaritgiller (Sparidae). **Yaşadığı yerler:** Akdeniz ve Atlantik Okyanusunda, Kanarya Adaları civârı. **Özellikleri:** 50-70 cm boyunda, kırmızı renkli; elips vücutlu bir balık. Beyaz eti makbuldür. **Ömrü:** 13 sene kadar. **Çeşitleri:** Birçok çeşidi vardır. Mercanbalığı (Pagrus pagrus), kırma mercan (Pagrus erythrinus), manda-göz mercan (Pagellus centrodontus) meşhurlarıdır.

Kemikli balıklar takımının İzmaritgiller familyasına âit bir balık. Elips şeklindeki vücudu kırmızı olup, başı vücuduna nisbeten oldukça büyüktür. Ağzında bulunan kesici ön dişleri koni şeklindedir. Çeneleri oldukça kuvvetlidir. İstiridye, kabuklu ve balıklarla beslenir. Vücûdunun karın ve yüzgeçlerinin bulunduğu kısımlar açık renklidir. Vücudu az, fakat buna mukabil iri pullarla kaplıdır. Sırt kısmının kahverengiye de dönüştüğü vakidir. Boyları ortalama 50-70 cm arasında olan mercan balığının ağırlığı da 5,5 kg'a kadar çıkabilir. Ortalama olarak 13 sene yaşayabilir. Çatal kuyrukludur. Mercanbalığı ile manda-göz mercana Akdeniz'de, kırma mercana ise Karadeniz ve Marmara'da rastlanır. Eti için avlanır. Mercanbalığı avı yurdumuzda en çok Marmara'da kırma mercanbalığı avı olarak yapılır. Bu da eti en lezzetli olanıdır. Çok sevilen bu mercanbalığı beyaz etlidir. Av mevsimi nisan-mayıs aylarıdır. Sudan çıkan balığın rengi bir müddet sonra pembeye dönüşür.

MERCAN DENİZİ;

Avustralya'nın doğusunda ve Yeni Kaledonya'nın batısında uzanan Pasifik Okyanusunun bir kolu. Kuzeydeki Solomon Adalarından güneydeki Chesterfield Adalarına kadar uzanır. Kuzey güney doğrultusunda 2250 km doğu-batı doğrultusunda ise 2414 km'ye ulaşır. Yüzölçümü 4.791.000 km^2dir. Güneyden Tasman Denizi, kuzeyden Solomon Denizi, doğudan Büyük Okyanusla birleşir. En derin yeri Yeni Hebridler Çukurunda 7.661 m, Güney Solomon Çukurunda 7.316 m'dir.

Mercan kayalarıyla dolu olan deniz, gemiler için tehlike arz eder. Mercan Denizinde astropik iklim hüküm sürer. Ocak-nisan ayları arasında şiddetli tayfunlar olur.

İkinci Dünyâ Savaşında Amerikan donanması 7-8 Mayıs 1942'de Mercan Denizi Savaşında Japonları kesin yenilgiye uğrattı. Böylece Japonların Avustralya istikâmetinde ilerlemesini engelledi.

MERCANKÖŞK (Bkz. Güveyiotu)

MERCANLAR (Anthozoa);

Alm. *Blumentiere,* **Fr.** *Anthozoaires,* **İng.** *Corals.* Omurgasız hayvanların sölentereler (Coelenterata) şubesinin denizlerde yaşayan bir sınıfı. Yumuşak mercanlar, boynuzsu mercanlar, dikenli mercanlar, gerçek mercanlar gibi çeşitleri vardır. Deniz şakayıkları da bu sınıftandır. Polip vücutlu bu canlıların mineral maddelerinden karışmış boynuzsu iskeletlerine de mercan denir. Mercan iskeletlerinin binlerce yıl boyunca belli bir bölgede toplanması sonucunda da, mercan kayalıkları meydana gelir. Yalnız veya koloniler halinde yaşarlar. Vücutları ışınsal simetrilidir. Ağız çevrelerinde uzantılı dokunaçları vardır. Ağız ve kolları kaslarla açılıp kapanabilir. Küçük canlılarla beslenirler. İskeletleri dış derilerinin salgısından meydana gelir.

Akdeniz, Kızıldeniz gibi sıcak deniz diplerinde bulunan büyük taşlara yapışık olarak yaşarlar. Pek nâdir olarak serbest yüzenlerine de rastlanır. Her bir mercan veya mercan ünitesi kalkerli bir kabuk içinde birbirine sıkı sıkı bağlanmış mercan hayvancıkları ihtivâ eder. Mercanın vücudu sütûn şeklindedir. Bu sütûnun üstünde, kavrama uzuvlarını ve merkezî ağzı taşıyan düz bir disk bulunmaktadır. Mercan, kabuğun içinde belli bir miktarda büzülebilir, ancak kabuğu terk edemez. Koloni fertlerinin kabukları birbirinden değişik şekillerdedir. Kalkerden meydana gelen kabuk kütlesi, sürgün şeklindeki üreme sonucu devamlı olarak büyür. Bu büyüme sırasında sâdece kütlenin yüzeyindeki mercanlar canlı olarak kalır.

Hem eşeyli, hem de bölünme veya tomurcuklanma ile eşeysiz çoğalırlar. Eşeysiz olarak üreyenler ana koloniye bağlı kalırlar. Çoğu ayrı eşeylidir. Üreme hücrelerinin döllenmesi ana karnında veya suda olur. Döllenme sonucu meydana gelen kirpikli larva küçük bir kurtçuğa benzer. Kirpikleriyle bir müddet serbest yüzdükten sonra kendini bir kayaya tesbit eder. Gelişimini tamamlayarak polip hâline gelir ve kalkerli bir iskelet salgılar. Tomurcuklanma ile üreyerek yeni polipler meydana getirir. Kolooninin salgıladığı iskeletler yığın halini alarak, mercanlar hareket edemez olur.

Mercan katılıkta taş gibidir, denizin dibinde ise âdetâ bitki gibi biter. Denizin diplerinde rengarenk çiçek bahçelerini andırırlar. Suyun yüzünden yukarı çıkıp kuruyunca katılaşıp toprak olur. Bu özelliklerinden dolayı mercanlar uzun yıllar denizlerde büyüyen taş hâline gelmiş çiçekler olarak sanıldılar. Günümüzde ise mercanlar, omurgasız hayvanlar sınıfında incelenmektedir.

Kaynaşan mercan iskeletlerinin zamanla deniz yüzeyine kadar yükselerek meydana getirdikleri uzun mercan kayalarına **"resif"** denir. Bâzan da halka şeklini alarak ortası deniz olan adalar meydana getirirler. Bunlara da **"atol"** denir. Mercan kayalıklarının meydana gelebilmesi için suyun ılık olması lâzımdır. Norveç batı sâhillerinde olduğu gibi soğuk iklim bölgelerinde de mercan kayalıklarına rastlanmaktaysa da, mercan kayalıklarının en çok bulunduğu yerler; Afrika'nın doğu sâhillerinden Pasifik Okyanusundaki Hawai Adaları arasındaki bölge ile Bermuda'dan Brezilya'ya kadar olan bölgelerdir (Bkz. Resif). Akdeniz'de de çalı veya ağaç biçimli koloniler hâlinde, 200 metrelik derinlerde bulunurlar.

Üç tip mercan kayalığı vardır. Bunlardan birincisi sâhile yakın bölgelerde bulunur. İkincisi sâhilden uzakta açık denizde, üçüncü de sığ sularda bulunur. En meşhur mercan kayalıkları Avustralya'nın kuzeydoğu sâhillerinde bulunan ve uzunluğu 2000 km olan Great Bariner Reef'tir. Mercanların renk ve görünüşleri çeşitlidir. Çimen, yelpaze, ağaç dalı şeklinde olanları vardır. Kırmızı, yeşil, turuncu, beyaz, çizgili ve desenli de olabilirler.

Çok eskiden beri mercan iskeletlerinden süs eşyası yapılmaktadır. Kolye, gerdanlık, küpe, tesbih gibi eşyâlar îmâl edilir. Kırmızı mercan en meşhurlarıdır.

MERCEK;

Alm. *Linse (f),* **Fr.** *Lentille (f),* **İng.** *Lens.* Ortak bir eksene sâhip iki kırıcı yüzey vâsıtasiyle sınırlanmış, cam ve kuvartz gibi saydam maddelerden yapılan optik âlet. Merceklerin en güzel örneği, gözümüzün yapısında bulunan göz billurudur. Göz billuru ince kenarlı bir mercektir. Gözlük camlarının tamamı da birer mercek teşkil eder. Mercekler tek başlarına kullanıldıkları gibi birkaç mercek birarada bir optik âleti de meydana getirebilir. Büyüteç, göz billuru ve gözlük camları tek başlarına kullanılan merceklere misaldir. Dürbünler, mikroskop, teleskop, sinema makinaları, fotoğraf makinaları, mercek sistemlerinin meydana getirdiği optik düzenlerdir.

Mercekler, incelenen cismin arzu edilen elverişli görüntüsünü verirler. Bu görüntü, istenilen duruma bağlı olarak cisimden daha büyük veya küçük, gerçek veya zâhirî (görünen) olabilir.

Bir merceği sınırlayan yüzeylerin tepe noktalarını birleştiren doğru, merceğin asal eksenini (optik eksen) meydana getirir. Mercekler, ince kenarlı ve kalın kenarlı diye iki gruba ayrılır:

İnce kenarlı mercek: Ortası, kenarlarına nazaran kalın olan mercektir. Merceğe herhangi bir şekilde gelen ışını kırarak optik eksene yaklaştırdığı için bu merceklere **yakınsak mercek** adı verilir. Asal eksene paralel olarak gelen ışınları kırarak bir noktada toplarlar. Bu nokta merceğin **odak noktasıdır.** Aynı uzaklıkta ve ters tarafta ikinci bir odak noktası daha bulunur.

Bulunduğu ortama göre kırılma indisi "n" olan saydam maddeden yapılmış ve küresel yüzeylerinin eğrilik yarıçapları r_1 ve r_2 olan bir merceğin odak uzaklığı f ile gösterilirse:

FORMÜL VARR

bağıntısı mevcuttur. Cismin merceğe uzaklığı U, görüntünün merceğe uzaklığı U' ile gösterilirse: U, U', f arasında:

FORMÜL VARR

bağıntısı da vardır.

Yarı çaplar, konvex (tümsek= dış bükey) yüzeyler için pozitif, konkav (çukur= içbükey) yüzeyler için negatif alınır. Şâyet herhangi bir yüzey düzlemse yarıçapı sonsuz alınır. Odak uzaklığı, ince kenarlı merceklerde pozitif, kalın kenarlarda ise negatif olarak hesaplara dâhil edilir. Cisim ve görüntüden gerçek olanların uzaklığı pozitif, zâhirî (görünen) olanlarınki negatif alınır. İnce kenarlı merceklerde odak noktasından uzakta bulunan cisimlerin görüntüleri dâima, gerçek ve terstir. Odak ile mercek arasındaki cisimlerin görüntüleri ise dâima düz, zâhirî ve cisimden büyüktür.

Kalın kenarlı mercek: Ortası kenarlarından daha ince olan merceklere denir. Merceğe herhangi bir şekilde gelen ışını, optik eksenden uzaklaştırdığı için kalın kenarlı merceklere **ıraksak mercek** adı verilir. Kalın kenarlı merceklerin meydana getirdiği görüntü dâima düz, zâhirî ve cisimden küçüktür.

Bir merceğin odak uzaklığının metre cinsinden tersine o merceğin **yakınsaması** veya **gücü** denir.

FORMÜL VARR

Bu güç, kırıcılık gücüdür. Merceğin odak uzaklığı ne kadar küçükse gücü veya yakınsaması o kadar büyük olur.

Mercek Kusurları (Aberasyon):

Gerçek görüntünün, basit bir teorinin tahminlerinden olan farklılıklarına kusur veya aberasyon adı verilir. Işığın renklerine bağlı olarak merceğin kırılma indisinin değişmesinin sebep olduğu kusurlara kromatik aberasyon denir. Işık tek renkli (monokromatik) olduğu zaman bile monokromatik aberasyon vardır.

Renksemezlik (kromatik aberasyon): Merceğin odak uzaklığı, kırılma indisine bağlı olduğundan, mercek üzerine düşen beyaz ışığın yedi renkli ışınları, mor renkten kırmızı renge doğru mercekten gittikçe uzaklaşan noktalarda odaklanırlar. Böyle görüntüler teleskop, mikroskop ve benzeri sistemlerde inceleme güçlüğü ortaya çıkarır. Bu kusur akromatik merceklerle düzeltilir. Akromatik mercekler bitiştirilmiş bir ince kenarlı ve bir kalın kenarlı merceklerdir. Merceklerin bitiştirilen yüzlerinin eğrilik yarıçapları eşit olup, kalın kenarlı merceğin diğer yüzü düzdür. Birisi krown, diğeri flint camından yapılır.

Küresellik kusuru (Küresel aberasyon): Yaklaştırıcı merceklerin kenarları orta kısımlarına nazaran daha büyük değerde yaklaştırma gücüne sahiptir. Bu sebepten mercek üzerine düşen ışınlardan kenarlarda kırılanlar, ortada kırılanlara nazaran merceğe daha yakın noktalarda odaklanırlar. Bu durumda ekran üzerine alınan görüntü netleştirilemez. Bu kusurun düzeltilmesi için birkaç yol uygulanır. En ekonomik olanları merceğin ince kısımlarını diyaframla kapatmak veya kırılma indisleri farklı incekanarlı ve kalınkenarlı mercekleri bitiştirerek kullanmaktır. Bu mercekler flint ve krown camından yapılırlar.

Astigmatlık: Bir mercek karşısında ebatları büyük bir cisim bulunursa, bunun optik eksenden uzak noktaları mercek yüzeyine eğik ışınlar göndereceğinden, görüntü kenarlarının netliği bozulur. Bu kusur bir tek mercekte düzeltilemez, ancak mercek sistemlerinde, meselâ fotoğraf makinası veya sinema makinasında düzeltilir.

Bunun yanında koma, alan eğriliği ve distorsiyon gibi mercek kusurları da mevcuttur.

Mercek Tipleri

Mikroskop objektifleri: Bu tip mercekler küçük cisimleri büyütmek gâyesiyle kullanılır. Odak uzaklıkları genellikle 2 ilâ 4,8 mm arasında değişir. Büyütme kapasitesi 1000 ilâ 5000 arasındadır.

Teleskop objektifleri: Teleskop objektifleri uzak mesâfedeki cisimleri incelemek gâyesiyle kullanılır. Bu mercekler büyük çaplara ve odak uzaklıklarına sâhiptir. Teleskop merceklerinde kürevî, koma, kromatik kusurlar düzeltilebilir. Fakat astigmatik ve alan eğriliği genellikle düzeltilemez. Burada mercekler büyük olduğundan 50 cm veya daha fazla kromatik kusur ortaya çıkar, bunu da düzeltmek imkânsızdır.

Periskop: Genellikle denizaltında kullanılan türü en çok bilinenidir. Fakat diğer endüstri dallarında da kullanılır.

Kamera objektifleri: Genellikle fotoğraf makinalarında ve televizyon kameralarında kullanılır. Cisimlerin görüntülerini bir film üzerine düşürmeye yararlar.

Gözlükler: Göz kusurlarını gidermek için kullanılan mercek türleridir.

Aydınlatma mercekleri: Genellikle ışığı toplamak ve odaklamak gâyesiyle kullanılır. Projektörlerde ve mikroskopların aydınlatılmasında bu tür mercekler kullanılır.

MERCİDÂBIK MEYDAN MUHÂREBESİ;

24 Ağustos 1516 târihinde Osmanlılarla Memlûkler arasında meydana gelen muhârebe. Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim Hanın Ortadoğu'da hâkimiyetini genişletmesi; Suriye, Filistin, Arabistan Yarımadası, Mısır ve Kuzey Afrika'nın doğusuna hâkim Memlûklu Sultanı Kansu Gavri (Gûrî)yi harekete geçirip, tedbir almaya sevk etti. 23 Ağustos 1514'te Çaldıran Meydan Muhârebesinde Yavuz Sultan Selim Hana yenilip, kaçan İran Safevî hükümdârı Şah İsmâil ile ittifâk kurdu. Yavuz Sultan Selim Han, haber alma teşkilâtı vâsıtasıyla Şah İsmâil-Kansu Gavri ittifâkını öğrenince, Vezîr-i âzam Sinan Paşayı kırk bin kişilik bir kuvvetle Safevîler üzerine gönderdi. Sinan Paşanın, Diyarbekir'e giderken, Fırat'ı geçmek için Memlûklerden müsâade isteyip de iznin verilmemesi ve Kansu Gavri'nin elli bin kişilik kuvvetle Haleb'e gelmesi, harb sebebi sayıldı. Devrin âlimlerinden Zenbilli Ali Cemâli Efendinin fetvâsıyla sefere çıkıldı. Yavuz Sultan Selim Han, dâhiyâne bir siyâsetle Mısır devlet adamlarının bir kısmını ve Suriye ahâlisini kendi safına almaya muvaffak oldu.

Yavuz Sultan Selim, Kansu Gavri'ye Haleb'in kuzeyindeki Mercidâbık mevkiinde meydan muhârebesi için hazır olması haberini gönderdi. Mercidâbık'ta karşılaşan iki ordunun da kuvvetleri eşit miktarlarda olup, altmış bin civârındaydı. Osmanlılar, ateşli silahlar, teşkilât, kumanda heyeti, sevk ve idâre bakımından Memlûklardan üstündü. Memlûkların da süvârî kuvveti meşhurdu.

24 Ağustos 1516 sabahı Osmanlı ordusu hilâl şeklinde bir tertib aldı. Ordunun merkezinde Yavuz Sultan Selim Han olup, yanında Kapıkulu askeri ve önünde birbirine zincirle bağlı üç yüz top bulunuyordu. Sağ kola Anadolu Beylerbeyi Zeynel Paşa, sol kola da Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa kumanda ediyordu. Memlûk ordusunun merkezine, yanında Halife Üçüncü Mütevekkil olduğu halde Sultan Kansu Gavri, sağ kola Haleb Nâibi Hayırbay, sol kola da Şam Nâibi Sibay kumanda ediyordu. Memlûklerde sultanın orduya, kumandanların da Kansu Gavri'ye îtimâtsızlığı vardı. Osmanlı topçu ateşiyle başlayan muhârebeye, Memlûkler süvârî taarruzu ile karşılık verdiler. Muhârebe başladıktan iki saat sonra Memlûkler bozguna uğradı. Öğleden sonra kesin netice alınarak, Memlûk karargâhı bütün ağırlığı ile Osmanlıların eline geçti. Boğucu bir yaz sıcağında meydana gelen muhârebeden kurtulan Memlûk askerleri; Haleb, Hama, Humus ve Şam'a kaçtı. Tâkip edilen Memlûk kuvvetlerinden ele geçenler imhâ edilerek, Kuzey Suriye bütünüyle zabtedildi. Ahâlisi Ehl-i sünnet olan şehirler Yavuz Sultan Selim Hanı ve Osmanlıları dâvet ettiler. Suriye şehirleri kendi rızâlarıyla Osmanlı idâresini tercih ettiğinden, ahâliye zarar verilmedi. Memlûk Sultanı Kansu Gavri muhârebe meydanında öldü. Abbâsi halîfesi Üçüncü Mütevekkil, muhârebeden sonra Yavuz Sultan Selim Hanın yanına gelerek, sultandan çok hürmet gördü. Yavuz Sultan Selim Han 28 Ağustosta Haleb'e 27 Eylülde Şam'a gelerek Mısır'ın fethini gerçekleştirecek sefere hazırlanmaya başladı.

Mercidâbık'ta kazanılan zafer Osmanlı Devletine dînî, siyâsî, askerî iktisâdî pekçok faydalar sağladı. Hilâfetin Osmanlı Hânedânına geçme yolu açıldı. Doğuda Osmanlı Devletinin son rakîbi Mısır-Memlûk Devleti ortadan kaldırılma safhasına getirildi. Suriye, Lübnan ve Filistin Osmanlı hâkimiyetine girdi. Mısır ve Arabistan Yarımadası yolu açıldı. Güneydoğu Anadolu'nun zabt edilmesiyle Anadolu Türk birliği tamamlandı. (Bkz. Selim Han-I)

MERCİMEK (Lens esculenta);

Alm. *Linse (f),* **Fr.** *Lentille (f),* **İng.** *Lentil.* **Familyası:** Baklagiller (Leguminosae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Güney Anadolu, Ege, Marmara bölgesinde yetiştirilir.

20-70 cm boylarında, yumuşak ve ince gövdeli, disk şeklinde meyveleri olan, tek yıllık otsu bir sebze bitkisi. Mercimeğin zayıf ve ince bir kök sistemi olup, kökü derinlere inmez. Gövdeleri nârin olup, dallanır ve bu dallanma yan dallarda da devam eder. Bundan dolayıdır ki ana gövde pek belirgin değildir. Gövdeleri dik olup, tüylüdür. Yapraklar bileşik yapraklar şeklinde olup, yaprak sapının uç kısmı incelmiş ve sülük şeklini almıştır. Yaprakçıklar elips şeklinde olup, kenarları düzgündür. Çiçekler yaprak koltuklarından çıkar. Meyveleri legümen (bakla) tipinde olup, badır adını alan sarımtrak esmer renkteki şişkin torbalarda gelişir. Torba içindeki tâneler, mercimek adını alır. Şekil îtibâriyle mercimek tâneleri yassı, 0,5 cm çapındaki disk biçimindedirler.

Büyüklük, şekil ve renklerine göre isim alırlar: Sultan mercimek, yeşil mercimek, kırmızı mercimek gibi.

Yetiştirilmesi: Mercimeğin ana vatanı Orta Asya olup, bir kurak bölge bitkisidir. Yetişeceği toprak sıcak, havalanabilir ve alkali toprak olmalıdır. Gıda maddelerince zengin, ağır topraklarda fazlaca yeşil kısım meydana geleceğinden tâne verimi azalır. Ekim zamanı yazlık ve kışlık olmak üzere iki dönemde yapılır. Kışlık dönemde toprak hazırlığı ekim ve kasım aylarında; yazlık dönemde ise şubat ve mart aylarında yapılır. Sıra usûlü ekimde dekara 6-9 kg, serpme ekimde 9-15 kg tohum atılır. Bitki kökleri vasıtasiyle havanın serbest azotunu bağlama kâbiliyetinde olduğundan, toprağın azotça zenginleşmesini tabiî olarak sağlar. Bunun için daha çok fosfatlı gübre kullanılır. Fide döneminde toprağın yabancı ottan arındırılması şarttır. Bundan dolayı gerekirse mücâdele yapılır. Badırlar sarardığı zaman hasad edilir. Hasaddan sonra bitkiler tarla üzerinde kurutulur. Dekara tâne verimi 100-140 kg'dır. Mercimeğin toplama, büyüme ve olgunlaşma süresi 90-100 gün kadardır. 1993 kayıtlarına göre ortalama Türkiye'de 620.000 ton mercimek üretilmiştir.

Kullanıldığı yerler: Yemeklik önemli bir sebze bitkisidir. Zengin nişasta ve bitkisel proteine sâhiptir. Tâneleri kurutulup, kuru bakliyat olarak insan besininde önemli rol oynar. Yeşil kısımları da kurutulup hayvan yemi olarak kullanılabilir.

Mercimek nadas alanlarının azaltılmasında ekim nöbetine girerek toprağın verimli kılınmasını sağlar.

MERDİVEN;

Alm. *Leiter (f); Treppe (f),* **Fr.** *Echelle (f); escalier (m),* **İng.** *Ladder; steps; stairs.* İki farklı seviyeyi birleştiren basamak serisi. Farsça "merdübân" kelimesinden gelir. Merdivenler, binâların içinde kullanıldığı gibi, bahçelerdeki farklı seviyeler ve şehir içinde değişik yükseklikte bulunan cadde ve meydanlar arasında bağlantıyı da sağlar.

Merdiven basamağının ayak basılan düz kısmına "basamak genişliği", iki basamak genişliğini birleştiren dik kısmına ise "rıht" denir. Rahat bir çıkış için; 2 x rıht yüksekliği + basamak genişliği= 64 cm formülüne uymaya çalışılır. Genellikle yirmi birden fazla basamak ardarda konulmaz. Araya bir

sahanlık ilâvesinden sonra basamaklara devam edilir. Merdivenin boşta kalan tarafına korkuluk bunun üzerine de elle tutunmak için küpeşte yerleştirilir. Suyun yanlara taşmaması için de merdivenin iki tarafına, limonluk denilen bir yükseklik yapılmalıdır. Merdivenin kapladığı hacme merdiven kovası denir. Merdivenin eğimi, genellikle 8° ile 48° arasında değişir. Eğim arttıkça, rıht yüksekliği artar, basamak genişliği daralır.

Merdivenler düz veya dönerli olurlar. Düz merdivenlerde rıhtlar birbirine paralel, basamak genişlikleri eşittir. Dönerli merdivenlerde ise rıhtların paralelliği ve basamak genişliklerinin dikdörtgen şekli kaybolur.

Merdivenler ayrıca sâbit ve taşınabilir diye de sınıflandırılabilir. Taşınabilir (seyyar) merdivenlerin de katlanabilir, çengelli, ip, itfaiye, sürgülü basamaklı gibi birçok çeşitleri bulunmaktadır.

Pekçok kişinin geçtiği ve devamlı kullanılan yerlerde yürüyen merdiven kullanılabilir. Metro, yeraltı çarşısı, büyük mağaza gibi yerlerde rastlanan yürüyen merdivenlerde, yürüyerek çıkmaya ihtiyaç yoktur. İlk basamağa ayak basan bir kimse, merdivenin sonuna kadar çıkar ve bir adımla meridvenden sonraki düzlüğe geçer. Bu cins merdivenlerde hareket, elektrik motorları ile sağlanır.

MERHEMLER (Unguenta);

Alm. *Salbe (f),* **Fr.** *Orguent (m),* **İng.** *Ointment, salve.* Dıştan kullanılan veya vücut boşluklarına tatbik edilen, oda sıcaklığında yarı katı, vücut sıcaklığında akışkanlaşan ilâç şekilleri. Katı, sıvı yağ, lanolin, vazelin ve benzeri sıvağlarla yapılan, hâricen kullanılmaya mahsus ilâçlar şeklinde de târif edilebilir.

Merhemlerde etken madeyi taşıyan ortama sıvağ denir. Merhemler tıbbi preparatların en eskilerindendir. M.Ö. 3000-5000 yıllarında Babiller ve Asuriler tarafından kullanılan merhemlere rastlanılmıştır. Eski Mısır'da kullanılan merhemlerin izleri ehramlarda bulunmuştur. Araştırmalar eski medeniyetlerin merhem sıvağı veya merhem olarak katı ve sıvı yağları kullandıklarını göstermektedir. Bu gâyeyle hayvansal yağlar üstün tutulmuştur. Hayvansal yağ çoğunlukla rezinler, mumlar, mâdenî yağlar ve bitkisel kökenli tozlar ile karıştırılarak kullanılmıştır. Asuriler ve Mısırlılar balı, mumları ve zamkları da bu gâyeyle kullanmışlardır. Ancak eski medeniyetlerde merhemler daha çok kozmetik olarak kullanılmıştır. Sonradan merhemlerin bileşimine bitkisel yağlar girmiştir. Eski Arap, Çin, Hint ve Roma medeniyetlerinde de merhemlerin kullanıldıkları bilinmektedir. Bugün merhem sıvağlarını, çoğunluk hakikî yağ olmayan maddeler veya bunların yağlarla yaptıkları karışımlar meydana getirmektedir.

İdeal bir merhem sıvağı şu özellikleri ihtivâ etmelidir: 1) Deriye zarar vermemeli. 2) Su tutma kabiliyetinde olmalı. 3) Hava, ışık ve ilâçlara karşı dayanıklı olmalı. 4) Taşıdığı etken maddeyi deriye verebilmeli. 5) Kolay yıkanabilir olmalıdır. Merhem sıvağ çeşitleri dört gruba ayrılabilir: 1) Hidrokarbon yağları (yağlı ve yağımsı sıvağlar). 2) Absorbsiyon yağları. 3) Su ile yıkanıp temizlenebilen yağlar. 4) Suda çözünebilen sıvağlar. Her tip sıvağın da kendine göre kullanıldığı ve üstün tutulduğu haller ve yerler vardır. Teknik ilerledikçe, daha mükemmel sıvağlar bulunmaktadır. Ancak şu var ki ilâçların deriye nüfûzunda yalnız sıvağın değil, bizzat derinin de büyük rolü olduğu unutulmamalıdır.

MERİDYEN (Bkz. Boylam)

MERİH (Bkz. Mars)

MERÎNÎLER;

on ikinci yüzyılın sonundan on altıncı yüzyılın ortalarına kadar Fas'ta hüküm süren hânedan. İslâm kaynaklarının ve Avrupalıların "Benî Merin" de dedikleri bu hânedan, göçebe Zenâte Berberî kabîlelerindendir. Muvahhidlerin Magrib'i (Fas) zabt etmelerine karşı mücâdele eden bu kabîleler, Ebû Muhammed Abdülhak tarafından teşkilâtlandırıldı.

1196'da Merînilerin başına geçen Ebû Muhammed Abdülhak, çöle çekilip, kabîleleri teşkilâtlandırarak, sefere hazırlandı. Sahra'daki kuvvetlerini akınlara yetiştirip, 1216'da ilk büyük kuzey seferini gerçekleştirdi. Meknes, Fas, Taza ve Sale'yi ele geçirdi. Muvahhidleri zayıflatıp, 1269'da başşehirleri Merakeş'i fethettiler. Merakeş'i zabteden Merînî sultanı Ebû Yûsuf Yâkub, ülke topraklarını hânedan mensupları arasında dağıttı. Askerî kuvvetini arttırıp, ulemânın desteğini alarak, Merînî hâkimiyetini genişletti. 1273'te Sicilmase'ye sâhip oldu.

Fas'ı başşehir yapan ve iç işlerini düzelten Ebû Yûsuf İslâmiyetin cihad farîzasını yerine getirmek için İspanya'ya sefere çıktı. Deniz aşırı seferlerle, Gırnata'daki Benî Ahmer İslâm Devletine yardım etti. İspanya'da Hıristiyanlara karşı 1275'te Ecija Muhârebesini kazandı. Hıristiyanların büyük ümit bağladıkları don Nuno de Lara, Merînîler tarafından öldürüldü. İspanya'daki Merînî kuvvetleri Hıristiyanlara karşı her an hazır kuvvet bırakıp, akınlarda bulundular. Bu akınlar, on dördüncü yüzyılın

ortalarına kadar sürdü.

Kuzey Afrika'daki hâkimiyetlerini genişletmek isteyen Merînî Sultanları, Abdülvâdilerin başşehri Tlemsen'i 1299'da kuşattılar. Uzun mücâdelelerden sonra 1337'de Tlemsen ve çevresini ele geçirdiler.

Tunus ve Doğu Cezâyir'e hâkim Hafsiler ile dostâne münâsebetler kurdular. Evlenmeler yoluyla akrabâlık kuran iki hânedan, birbirlerinin ülkelerinde hâkimiyet kurmak istemelerine rağmen, taarruz etmekten de çekindiler. Bu durum 1347 yılına kadar devâm etti. Merînî Sultanı Ebü'l-Hasan Tunus'ta çıkan isyanlardan faydalanarak bölgeyi hâkimiyeti altına almak istedi. Arap kabîleleri Ebü'l- Hasan'a karşı ümit etmediği şekilde karşı koydular. Ebü'l-Hasan, 1348'de Kayran civârında Birleşik Arap kabîlelerine mağlup olup geri çekildi. Bu târihten îtibâren Tunus fetihlerinden vazgeçen Merînî sultanları, îmâr kültür ve sanat faaliyetlerine ağırlık verdiler. Ebü'l-Hasan'ın yerine geçen Ebû İnan'ın ölümünden sonra başlayan siyâsî ekonomik ve sosyal kriz Merînî hâkimiyetinin duraklama devrine girmesine sebep oldu. Vezirlerin hükûmet üzerindeki tesirlerinin artması, ihtilallerle sultanları tahttan indirmeleri kabîlelerin vergilerini vermemeleri veya zamânında merkeze göndermemeleri on dördüncü yüzyılın sonlarında başlayan gerilemeyi daha da artırdı. Bu durumda hazîne, vergiler ve ordu felce uğradı. Eyâletler merkeze karşı sorumluluklarını yerine getirmez oldu. Bunu fırsat bilen Hıristiyan devletleri harekete geçtiler. On beşinci yüzyılın başlarında harbe dönüşen bu faaliyetleri; 1401'de Kastilya Kralı Üçüncü Henri'nin Akdeniz kıyısında ve Cebelitârık Boğazı yakınındaki Tetuan'a hücumu, 1415'te de Portekizlerin Septe'yi almalarıyla neticelendi. Hıristiyan devletlerin hücumları bölgedeki Müslümanların cihad gâyesiyle birleşmesini sağladı. Portekizliler Kuzey Afrika'dan atıldı. Cihad muhârebeleri, Merînîlerin bir kolu olan Benu Vattas'ın güçlenmesine sebep oldu.

Vattasiler'den Ebû Zekeriyâ Yahyâ önce genç Merînî Sultanı İkinci Abdülhak'ın saltanat nâibi olarak hüküm sürdü. 1428 târihinden 1465 yılına kadar Merînî sultanlarının nâibliğini yapan Vattasî kolunun hâkimiyeti 1549'da Sa'di Şerîflerinin iktidâr olmasına kadar devâm etti.

Merînîlerde hânedanın başında hükümdâr bulunurdu. Hükümdarın yardımcısı vezir ve devlet memurlarının idârede büyük nüfuz ile yetkileri vardı. Ülke, hânedan mensupları arasında taksim edilmişti. Eyâlet vâlileri ve kabîle reisleri büyük yetki ve nüfûza sâhipti. Askerî teşkilât ve kuvvet bakımından güçlüydüler. Buna rağmen hâkim oldukları bölgeleri bütünüyle merkeze bağlayamamışlardır.

İlim adamlarını himâye eden Merînî hükümdarlarının yanında, **Seyâhatnâme**'siyle meşhur İbn-i Battûta, **Mukaddime**'siyle tanınan târihçi İbn-i Haldun yetişti. Merînîler hâkim oldukları bölgelerde pekçok kültür, sanat, ilim ve sosyal müesseseler inşâ ettirdiler. Fas, Sale, Meknes, Taza, Tlemsen ve Cezâyir'de birçok medrese yaptırdılar. Bunlardan Fas şehrinde, Es-Sahriç (1321-1323) El-Attarin (1323-1346) ile Ebû İnâniye (1350-1355) medreseleri en meşhurlarıdır. Tlemsen'de Mansüra (1336), El-Ubbad (1339), El-Halvi (1334) Fas'ta El-Hamra, Küçük Zehra, Ebü'l-Hasan câmileri, El-Mansura surları ve Sidi Türbesi sanat değeri yüksek eserlerdendir.

Merînîler Kolu Hükümdârları

Birinci Ebû Muhammed Abdülhak (1196-1217)

Birinci Osman .....(1217-1240)

Birinci Muhammmed .....(1240-1244)

Ebû Yahyâ Ebû Bekir .....(1244-1258)

Ebû Yûsuf Yâkub.....(1258-1286)

Ebû Yâkub Yûsuf.....(1286-1307)

Ebû Sâbit Âmir .....(1307-1308)

Ebü'r-Rebi Süleymân .....(1308-1310)

Ebû Saîd İkinci Osman .....(1310-1331)

Ebü'l-Hasan Birinci Ali .....(1331-1348)

Ebû İnan Faris .....(1348-1359)

İkinci Muhammed-es-Saîd..... (1359)

Ebû Sâlim İkinci Ali .....(1359-1361)

Ebû Ömer Taşufin ..... (1361)

Abdülhalim.....(1361-1362)

Ebû Zeyyan Üçüncü Muhammed (1362-1366)

Ebü'l-Faris Birinci Abdülazîz .....(1366-1372)

Ebû Zeyyan Dördüncü Muhammed(1372-1374)

Ebü'l-Abbâs

Ahmed ..... (I. 1374-1384, II. 1387-1393)

Mûsâ .....(1384-1386)

Ebû Zeyyan Beşinci Muhammed..... (1386)

Altıncı Muhammed .....(1386-1387)

Ebü'l-Faris .....(1393-1397)

İkinci Abdülazîz .....(1397-1398)

Abdullah .....(1398-1399)

Ebû Saîd Üçüncü Osman .....(1399-1420)

Fetret devri

İkinci Ebû Muhammed Abdülhak..(1420-1428)

Vattasiler Kolu Hükümdârları

Ebû Zekeriya Yahyâ ..... (1428-1448, Nâib)

Ali ..... (1448-1459 Nâib)

Birinci Muhammed-eş-Şeyh (1459-1470 Nâib)

İkinci Muhammed-el-Burtukâli.....(1470-1525)

Ahmed ..... (I. 1525, II. 1547-1549)

Üçüncü Muhammed-el-Kasri.....(1527-1547)

MERİNOS (Bkz. Koyun)

MERKANTİLİZM;

Alm. *Merkantilismus (m),* **Fr.** *Mércantilisme (m),* **İng.** *Mercantilism.* Devletin zenginliğini, ülkeye değerli mâden girişine bağlayan iktisâdî doktrin. Batı Avrupa'da on beşinci yüzyıldan 18. yüzyıla kadar yaygın olan bu anlayışa göre, bir ülkenin güçlenmesi ve îtibar kazanması altın ve gümüşün fazlalığına bağlıdır. Merkantilistlere göre kalkınma, ithâlâtın az, ihrâcâtın çok olmasıyla mümkündür. Bu sâyede ülkeye giren maldan daha fazlası ihraç edilerek değerli mâden miktarı arttırılabilir.

Refah ve zenginliğin kaynağını değerli mâden bolluğuna bağlayan bu doktrin, iktisat siyâsetini devletlerin gelişmesi açısından ele almaktadır. Banka sisteminin ve değerli mâden üretiminin olmadığı bir ekonomik sistemde, ancak ticâret yoluyla altın-gümüş miktarının arttırılabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bunlar, devletin elinde toplanıp devletçe saklanmalı, devlet ticâreti geliştirmek için her türlü tedbiri almalıdır. Meselâ ticaret şirketlerinin tekelleşmesini, ordu kurarak da güvenliğini sağlamalıdır. Değerli mâdenlerin yurtdışına çıkışı önlenmelidir. "Gümrük târifelerinden anlamam, ancak İngiltere'den bir palto alırsam palto bende, param İngiltere'de kalacak. ABD'den bir palto alırsam paltom da, parası da ABD'de kalacaktır." diyen Abraham Lincoln, merkantilist anlayışı en bâriz bir şekilde ifâde etmektedir. Bu sebeple merkantilist politikalar devletçi, himâyeci ve aşırı milliyetçi bir özelliğe sâhiptirler. Her kapitalist kalkınma yolunda, geçirilmesi gerekli bir safhanın felsefî temelidir.

Yeni keşfedilen Amerika'da bol miktarda mevcut olan altın ve gümüş İspanyol ve Portekizlilerce Avrupa'ya getirilmeye başlandı. On altıncı ve on yedinci yüzyılın en büyük sömürgeci devletleri olan bu ülkeler, merkantilist politikayı tatbik etmeye başladılar. "Tüccarın kârı, milletin kârıdır." diyerek tatbik edilen bu politika, aşırı ölçülere vardırıldığı için İspanyol ekonomisi zayıf düştü. İspanyol merkantilizmi de denilen "Bulyonizm" sebebiyle getirilen katı devletçi tatbikat, altın ve gümüşün İspanya dışına kaçırılmasına yol açtı. İspanyol ve Portekizliler bundan dolayı, sanâyi inkılabına öncülük edemediler. İngiltere'de ise merkantilizm, Cromwell tarafından başarıyla tatbik edilerek, deniz ticâret filosunun üstünlüğü sağlandı. Cromwell'in çıkarttığı "Navigation Ast" **(Gemi ve Deniz Kânunu)**, rakibi Hollanda'nın denizcilik açısından zayıflayıp İngiliz ticâret şirketlerinin tekelleşmesinde ve bunların güvenliğinin sağlanmasında büyük rol oynadı. İngiltere'nin Doğu Hint Kumpanyası idarecilerinden

Thomas Mun, merkantilist politikanın ileri gelen sözcülerinden birisiydi.

Fransa'da, merkantilist politika ile ticâret dengesinin sağlanmasına çalışıldı. Colbert'in tatbik ettiği bu politika sanâyinin gelişmesinde büyük rol oynadı. Ancak merkantilizm, tarım sektörünün büyük ölçüde ihmal edilmesine yol açtı. Buna reaksiyon olarak da fizyokratlar tarımın içine düştüğü zayıflığı düzeltmek için tarımın önemini aşırı ölçülerde abartan teorik bir model meydana getirdiler (Bkz. Fizyokratlar ve Fizyokratizm). Zenginliğin kaynağını değerli mâden bolluğuna değil, üretim artışına bağladılar.

Merkantilistler; "Bir ülkenin en büyük hazinesi iyi beslenmiş insan sayısıdır." diyerek nüfus artışını savundular. Emek-yoğun teknolojiye dayanan bir ekonomik sistemde ihrâcât fazlasının daha çok insanın düşük ücretle çalışarak sağlandığını gördükleri için nüfus artışına taraftar olmuşlardır. Ancak merkantilizmde değerli mâden artışı ile refah seviyesinin yükselişi aynı şeyler değildir. Servet, çok kötü şartlarda ucuz işçi çalıştırılarak arttırılabilmektedir. Bu ise nihaî maksadı insanın refahını sağlamak olan iktisat ilmine ters düşmektedir. Ekonomide aşırı devlet müdâhalelerinin zararlarının anlaşılması ve sanâyi inkılabıyla başlayan liberal felsefenin yaygınlaşması, merkantilist doktrinin yıkılışına yol açtı. Servetin kaynağının giderek değerli mâden değil yerli sanâyinin aldığının görülmesi, rekabet ortamının teessüs ederek devletçi uygulamalar yerine "Laissez faire" **(bırakınız yapsınlar)** prensibinin hâkim olmasının bunda büyük rolü oldu. Merkantilistler, altın ve gümüş miktarını fiatlarla birlikte mütalaa etmek gerektiğini anlayamamışlardır. Yine ticâret fazlalığı yalnız kendi başına düşünüldüğü zaman zenginliğin kaynağı değil, enflasyonist bir tesire sebep olarak servetin değerini düşürücü bir fonksiyona da sahip olabilmektedir.

Kendi zamanında ortaya çıkan yeni sosyal ve ekonomik nizamı haklı çıkarmak maksadına yönelik bir akım olan merkantilizm, "ödemeler bilançosu" kavramını iktisat ilmine kazandırmıştır.

MERKEZ BANKALARI;

Alm. *Zentralbanken (f.pl),* **Fr.** *Banques (f.pl.) Centrales,* **İng.** *Central banks.* Devlet adına para üreten para ve kambiyo politikalarını belirleyen ve yürüten bankalar. Bu bankalar, "emisyon bankası" veya "bankaların bankası" olarak da adlandırılır. Daha çok Merkez Bankası adıyla anılmalarının sebebi, para ve bankacılık işlerinde diğer bankaların merkezini teşkil etmelerinden, onları bir merkezden yönlendirmelerinden ileri gelir. Merkez bankalarının sahip olduğu bu yetkiler, devletin hükümranlık haklarındandır. Bu sebeple merkez bankalarının, mülkiyet yapısı ne olursa olsun, yetkileri hangi ölçülerde bulunursa bulunsun, görev konularında son irade, devleti yönetenlerdedir.

Merkez Bankaları ekonomik gelişmeye bağlı olarak ortaya çıkmışlardır. Bilinen anlamda merkez bankalarının doğuşu ve gelişmesi bankacılığın gelişmesinden sonradır ve aşağı yukarı 19. yüzyıla rastlamaktadır. Merkez bankalarının gelişimi metal para sisteminin önemini kaybetmesi ve bankaların likidite hâsıl etme fonksiyonunun ön plana çıkmasıyla paralel olmuştur. Bu tür bankaların ilk örnekleri banknot basan ve saklayan özel kuruluşlardı. Bunların modern merkez bankacılığı kimlik ve araçlarına sâhip olmaları, metal para sistemlerinin ve banknotların altına konvertibilitesi mecburiyetinin ortadan kalkmasıyla olmuştur.

Bugün Merkez Bankalarının belli başlı görev ve faaliyetleri şunlardır:

1. Devlet adına banknot çıkarmak (emisyon),

2. Devletin hazinedarlığını yapmak,

3. Banka sisteminin rezervlerini tutmak,

4. Reeskont ve avans işlemleri yapmak suretiyle kredi açmak,

5. Banka sisteminin rezervlerini, reeskont ve avans sûretiyle açtıkları kredileri artırıp azaltmak, hisse senedi ve tahvil alıp satmak, yâni açık piyasa işlemleri yapmak sûretiyle banka sistemini ve ekonominin likiditesini kontrol etmek ve ayarlamak,

6. Banka kredilerini nicelik ve nitelik yönünden kontrol etmek,

7. Kambiyo sınırlaması getirilmişse ülkenin döviz rezervlerini tutmak ve yabancı ülkelere döviz üzerinden işlemleri yürütmek, kontrol etmek.

8. Devletin ekonomik ve mâli konularda danışmanlığını yapmak,

9. Bankalar arasında takas ve mahsup işlemlerini takas odaları aracılığıyla yürütmek,

10. Banka sistemini denetlemek.

Bu görevler, ekonomik gelişmişliğe ve sosyal yapıya göre ülkeden ülkeye farklılıklar göstermekte, zengin ve serbest piyasa düzenine sahip ülkelerde azalarak büyük ölçüde piyasadaki para hacmini ve

banka sistemini denetlemekle kalırken, az gelişmiş ülkelerde merkez bankaları çok daha geniş fonksiyonlar üstlenmekte ve bu fonksiyonlar kaynakların ülke kalkınmasının gereklerine göre yönlendirilmesi şeklinde genişlemektedir.

Başlangıçta devlet bankası şeklinde kurulan merkez bankalarının sayısı çok sınırlıydı. Genellikle bir ticâret bankasına banknot ihraç yetkisi verilmesi şeklindeki târihî gelişim, Merkez bankalarının çoğunun özel sermâyeli olmasının bir sebebiydi. Ancak Birinci ve İkinci Dünyâ Savaşları ve hükümetlerin bu bankalara duyduğu ihtiyaç, 1936'lardan îtibâren kimi merkez bankalarının devleteştirilmesine, kurulanların da devlet bankası olarak kurulmasına yol açmıştır. Nitekim bu târihten sonra Danimarka, Kanada, Yeni Zelanda, İngiltere, Fransa, Hollanda, Norveç merkez bankaları devletleştirilmiş, yeni kurulan İrlanda, Afganistan, Seylan, Irak, İsrail merkez bankaları da devlet bankası olarak kurulmuştur.

Merkez Bankaları, genellikle düşük sermâye ile çalışan kuruluşlardır. Bunlar idâre binâsı, şûbe binâları ve demirbaşlar gibi sınırlı varlıkları için sermâyeye gerek duyarlar. Merkez Bankası görevleri sermâyeyi gerektirmez. Esâsen bu bankaların kârları da ticârî bir faaliyet sonucu elde edilmeyen, ekonominin düzenlenmesiyle ilgili kararlardan doğan kârlardır. Bu sebeple devletler, Merkez Bankalarında ne kadar pay sâhibi olurlarsa olsunlar, kârın bir kısmını mutlaka alırlar. Nitekim Türkiye Cumhûriyet Merkez Bankasında, sermâyenin tamamı hazineye âit olmadığı halde ortaklara en fazla % 12 oranında kâr dağıtılmakta, kalanı hazineye verilmektedir.

Merkez Bankalarının bağımsız olması, öteden beri tartışma konusudur. Bir görüşe göre, merkez bankaları, mâlî ve siyasî otoritelerden apayrı bir hukukî bünye içerisinde düzenlenmeli ve özerk hareket edebilmelidir. Aksi halde hükümetler, merkez bankalarını piyasaya karşılıksız para çıkarmaya zorlayacaklar, enflasyona yol açacaklar, bunun sonucu olarak da halkın ve kurumların bu bankalara güveni sarsılacaktır. Merkez Bankası Almanya'da Deutsche Bundesbank, İngiltere'de Bank of England, ABD'de Federal Reserve adını taşımaktadır.

Türkiye Cumhûriyet Merkez Bankası: Ülkemizde ilk kâğıt para "kaimei mutebere" adıyla Sultan Abmdülmecîd Han zamânında 1843'te çıkarılmış ve ilk merkez bankası görevleri yabancı sermâyeli bir banka olan Osmanlı Bankası tarafından yürütülmüştür.

Cumhûriyetten sonra da imtiyaz mukâvelesi 1935'e kadar uzatılan Osmanlı Bankası, merkez bankacılığı görevini tam olarak yerine getirmeyince 11 Haziran 1930'da çıkarılan bir kânunla Türkiye Cumhûriyet Merkez Bankası kurulmuş ve 3 Ekim 1931'de fiilen faaliyete geçmiştir. 14 Ocak 1970 târih ve 1211 sayılı kânunla son şeklini alan Türkiye Cumhûriyet Merkez Bankası, sermâyesinin % 54'üne devletin sâhip olduğu özel hukuk tüzel kişisi bir kuruluştur.

MERKEZ EFENDİ;

Osmanlılar zamânında İstanbul'da yetişen âlim ve evliyânın büyüklerinden. İsmi, Mûsâ olup, Merkez Muslihuddîn lakabıyla meşhur oldu. 1463 (H.868) yılında Denizli'nin Buldan ilçesine bağlı Sarımahmûdlu köyünde doğdu. Uşak'ta doğduğunu iddiâ edenler de vardır.

Merkez Efendi küçük yaşta memleketinde yaptığı ilk medrese tahsilinden sonra, Bursa ve İstanbul'daki medreselerde okudu. Ahmed Paşanın derslerinde bulundu. Tefsîr, hadis, fıkıh ve tıb ilminde yetişti. **Kâdı Beydâvî Tefsiri**'nin büyük bir kısmını ezberledi. Medrese tahsili esnâsında tekkelere gidip, oradaki âlimlerin sohbetlerine de katılarak feyz ve bereketlere kavuştu. Otuz yaşına geldiğinde medrese tahsilini tamamlayıp çevresinde sayılan büyük bir âlim oldu. Şeyhülislâm Ebüssü'ûd Efendinin hürmet ve muhabbetini kazandı. 1512 (H.911-912) târihinde Bursa'ya, sonra Karaman veya Amasya'ya gitti. Tekrar İstanbul'a döndüğünde Etyemez Şeyhinin kızı ile evlendi.

Mûsâ Efendi, Kocamustafapaşa'daki bir tekkede şeyhlik yapan SünbülSinân hazretlerinin şöhretini işitti. Fakat bâzı kimselerin onun hakkında yaptıkları dedikodular sebebiyle, bir türlü gidip sohbetine katılamamıştı. Bir gün rüyâsında Sünbül Efendinin, kendi evine geldiğini gördü. Sünbül Efendiyi içeri koymamak için hanımı ile kapının arkasına pekçok eşyâ dayadılar ve üzerine de oturdular. Fakat Sünbül Efendi kapayı zorlayınca, kapı arkasına kadar açıldı ve arkasındakiler yere yuvarlandı. Bu sırada uyanan Mûsâ Efendi, yaptığı hatâyı anladı ve sabahleyin SünbülSinân hazretlerinin huzuruna gitmeye karar verdi. Sabahleyin Sünbül Sinân'ın câmisine gidip, vaaz ettiği kürsînin arkasına, o görmeden oturdu. Sünbül Sinân hazretleri, vaaz esnâsında Tâhâ sûresinin bâzı âyet-i kerîmelerini tefsire başladı. Tefsîrden sonra; "Ey cemâat! Bu tefsîrimi siz anladınız. Hattâ, Merkez Efendi de anladı!" buyurdu. Sonra aynı âyet-i kerîmeleri daha yüksek mânâlar vererek tefsir ettikten sonra tekrar; "Ey cemâat; Bu tefsirimi siz anlamadınız, Merkez Efendi de anlamadı." buyurdu. Merkez Efendi, hakîkaten ikinci defâ anlatılanlardan bir şey anlamamıştı. Sünbül Sinân hazretleri, o gün Tâhâ sûresini yedi türlü tefsir etti. Merkez Efendinin kürsî arkasında olduğunu, zâhiren görmediği hâlde anlamıştı.

Vaaz bitti, namaz kılındı, herkes câmiden çıktı. Sâdece Sünbül Efendi kalınca, Merkez Efendi huzûra

varıp elini öptükten sonra af diledi. Sünbül Efendi de: “Ey Muslihuddîn Mûsâ Efendi! Biz seni genç ve kuvvetli biri sanırdık. Meğer sen ve hanımın çok yaşlanmışsınız. Akşam bizi kapıdan içeri sokmamak için gösterdiğiniz gayrete ne dersiniz? Fakat, neticede kapı açıldı ve ikiniz de yere yuvarlandınız!” diye buyurunca, Merkez Efendi iyice şaşırdı. Pekçok özürler dileyerek ağlamaya başladı, affına sığınıp talebeliğe kabûl edilmesi isteğinde bulundu. Sünbül Efendi de kendisini kabul ettiğini, dergâhta hizmete başlamasını söyledi.

Bundan sonra Merkez Efendi, hergün Sünbül Sinân’ın dergâhına gelip ondan ders almaya ve hizmete başladı. Sünbül Efendinin sohbetleriyle yetişip evliyâlık makâmlarına yükseldi. İcâzet (diploma) aldı. Daha sonra İstanbul- Aksaray’da Kovacı Dede Dergâhında talebe yetiştirmeye başladı. Çok kerâmetleri görüldü.

Merkez Efendi, hocası Sünbül Sinân’ın kızı Rahîme Hâtunla evlenmek isteği olduğunu bildirince, Sünbül Efendi; “Bir deve yükü altın getirebilirseniz kızımızı veririz!” dedi. Merkez Efendi, bir devenin üzerine iki çuval toprak doldurdu. Devenin yularını çekerek Sünbül Efendinin kapısına getirdi. Çuvalları kapıda boşalttığında, çuvaldan toprak yerine çil çil altınlar döküldü. Sünbül Efendi ve çocukları, altınlara dönüp bakmadılar bile. Fakat hocası, Merkez Efendiye; “Ey Mûsâ Efendi Maksadımız altın değildi. Evdekilerin de derecenizin yüksekliğini anlamalarıydı. İmtihânı kazandın.” buyurdu. Sünbül Efendi, çok sevdiği kızı Rahîme Hâtunu, yine çok sevdiği talebesi Merkez Efendiye nikâh etti ve evlendirdi.

Yavuz Sultan Selim’in kızı Şah Sultan, İstanbul’da Eyüp Bahariye’de onun adına bir câmi ve yanına medrese yaptırdı. Merkez Efendi buraya tâyin edildi. Bir müddet orada talebe yetiştiren Merkez Efendiye Kânûnî Sultan Süleymân Han, Topkapı surlarının dışında yaptırdığı tekkede vazîfe verdi. Orada da talebe yetiştiren Merkez Efendi, Kânûnî Sultan Süleymân Hanın annesinin isteği ve Sünbül Efendinin tenbihi üzerine Manisa’ya gitti. Vâlide Sultanın Manisa’da yaptırdığı imâretin yanındaki dergâhta hocalık yaptı. Tıb bilgisi kuvvetli olan Merkez Efendi, Manisa’da bulunduğu sırada kırk bir çeşit baharâttan meydana gelen bir mâcûn yaptı. Hastalar, bu mâcûnu yiyerek şifâ bulurdu. İlkbaharda yetişen çiçeklerden de istifâde edilerek yapılan bu mâcûnu almak için, çevre kasabalardan gelirlerdi. **Mesîr mâcûnu** diye şöhret bulan bu mâcûn, şimdi de yapılmaktadır.

Merkez Efendi, talebelerini iyi yetiştirmek için çok gayret gösterirdi. Talebelerine zâhirî ilimleri öğrettiği gibi, nefslerini terbiye etmek için riyâzet ve mücâhedeler yaptırırdı. Çocuklara karşı çok şefkatliydi. Cebinde şeker, yemiş gibi şeyler bulundurur, çocukları gördüğü yerde dağıtarak onları sevindirirdi. Çocuklara buyururdu ki: “Benim için hayır duâ ediniz. Siz günâhsız mâsumsunuz. Sizin duâlarınızı cenâb-ı Hak kabûl eder. Bu yüzü kara, sakalı ak ihtiyâr için duâ ediniz ki, kıyâmette yüzü ak olsun.” Çocuklar duâ edince de; “Yâ Rabbî! Bu mâsumların duâlarını red eyleme.” diye Allahü teâlâya yalvarırdı. Bütün hayvanlara karşı da çok merhametli idi. Merkebe suyunu verir, tavuklara yem atardı.

Merkez Efendi, bülûğ çağına geldiği günden, ömrünün sonuna kadar, hiç cemâatsiz namaz kılmamıştır. Eğer öğle ve yatsı namazlarında cemâate yetişememişse, namazını kılmış olanlardan birkaç kimseye; “Hayâtımda hiç cemâatsiz farz namaz kılmadım. İmâm olayım da sizlerle namaz kılalım. Aynı namazı tekrar kılmanın zarârı olmaz. Sonra kıldığınız nâfile olur.” buyururdu.

Merkez Efendinin ömrü; hep ibâdet etmekle, insanlara hakkı, doğruyu anlatmakla, Ehl-i sünnet îtikâdını yaymakla, hayr ve hasenât yapmakta halka ön ayak olmakla, fakir ve zayıfları himâye etmekle geçti.

Merkez Efendi, senelerce dergâhta talebelere ders vererek, onlara Allahü teâlânın emir ve yasaklarını bildirdi. Zaman zaman İstanbul’un çeşitli câmilerinde halka vaaz ve nasîhatlerde bulundu. Vaazında câmiler dolar taşar, boş yer kalmazdı.

Halvetiyye yolu büyüklerinden Sünbül Sinân Efendinin meşhur talebelerinden olan Merkez Efendi 1552 (H.959) yılında İstanbul’da vefât etti. Cenâze namazını; “Dünyâda bu kimseyi riyâsız olarak görmüştük.” buyuran şeyhülislâm Ebüssü’ûd Efendi kıldırdı. Nâşı büyük bir kalabalık tarafından uzun bir süre omuzlarda taşınıp, Topkapı surlarının dışında kendi yaptırdığı câminin türbesine defnedildi.

MERKEZ VE MERKEZKAÇ KUVVETİ;

Alm. *Zentripetal-und Zentrifugal-kraft (f),* **Fr.** *Force (f) centripéte et centrifuge,* **İng.** *Centripetal, centrifugal force.* Bir merkez çevresindeki dönme hareketinde, cismi merkeze doğru çeken kuvvete merkezcil kuvvet, bunun ters yönünde ve eşit şiddette cismi merkezden uzaklaştırmaya çalışan kuvvete de merkezkaç kuvveti adı verilir.

Düzgün dâiresel dönme hareketinde merkeze doğru bir ivme vardır. Hareketli cisim, bir kütleye sâhip olduğuna göre, bu kütlenin merkeze doğru bir ivme kazanabilmesi için yine merkeze doğru bir kuvvet etkisinde kalması gerekir. Merkezcil kuvvet denen bu kuvvet var olmazsa merkezcil ivme de mevcut

olamaz ve sonuçta dönme hareketi yapılamaz. Meselâ bir ipe bağlanarak döndürülen taş parçasının dâiresel hareket yapması, merkezcil bir kuvvet tatbik etmekle, yâni onu iple merkeze doğru çekmekle mümkün olmaktadır. Dönmeyi sağlayan bu kuvvet ortadan kalkınca, meselâ taşı bağlayan ip kopunca, taş yörüngeye teğet olarak fırlar gider. İp kopmadığı sürece sistem, dengeli olarak dönme hareketini devâm ettirir.

Denge için merkezcil kuvvet, zıt yönde ve ona eşit şiddette başka bir kuvvet meydana getirir. Bu kuvvete, merkezden dışa doğru yöneltilmiş olduğundan merkezkaç kuvvet veya santrifüj kuvvet adı verilir. Merkezkaç kuvvet, hakîki bir kuvvet değil, bir cisme dönme hareketi yaptırmak için tatbik edilen merkezcil bir kuvvete tepkiden ibârettir.

Dâiresel yörüngenin yarıçapı (r), bu yörüngede hareket eden cismin çizgisel hızı (v), açısal hızı (w) ise, merkezcil ivme:

FORMÜL VARR-1

Dâiresel hareket yapan cismin peryodu (bir devir süresi) (T), frekansı (sâniyedeki devir sayısı) (f) ise:

FORMÜL VARR-2

Merkezcil kuvvet ise, Dinamiğin temel prensibine göre F= ma ifâdesinden bulunabilir (m, dâiresel hareket yapan cismin kütlesi).

FORMÜL VARR-3 ve de ŞEKİL VAR

Merkezcil ivme ve kuvvet prensibi, arz etrâfında dönmek üzere fırlatılan bir uyduya tatbik edilerek gerekli hesaplamalar yapılır. Meselâ bir roket, arz yüzeyine paralel olarak yâni yatay doğrultuda hangi hızla atılmalıdır ki çekim kuvvetini yenip uydu olabilsin. Arzın yarıçapı yaklaşık 6400 km (64.105 m) olduğuna göre:

FORMÜL VARR-4

V= 8.103m/s= 8 km/s= 28.800 km/h bulunur. Demek ki, roket, yatay olarak 8 km/s'nin üstünde bir hıza sâhip olursa, hava direnci olmadığı farz edildiğine göre, bir uydu olarak arzın çevresinde dönecektir. Endüstride farklı yoğunluktaki cisimleri birbirinden ayırmak için santrifüj cihazları kullanılmaktadır. Bir çubuk üzerine biri demirden diğeri alüminyumdan yapılmış aynı hacimde iki cisim geçirilip bunlar birbirine bir iple bağlanır. Çubuk düşey bir eksen etrâfında döndürülebilmektedir. Her iki cismi eksenden eşit uzaklıkta bulundurup, sistem w açısal hızı ile döndürülecek olursa, demirin dışa doğru kaydığı ve alüminyumu da berâberinde götürdüğü görülür. Bu tecrübe aynı hacimdeki cisimlerde demirden olana etkiyen merkezkaç kuvvetinin alüminyumunkinden daha büyük olduğunu ortaya koyar. Cisimlerin hacimlerini V, yoğunluklarını da $š_1$ ve $š_2$ ile gösterecek olursak;

FORMÜL VARRRRR-5

bulunur. Şu halde merkezkaç kuvvet kütle, dolayısıyle yoğunlukla doğru orantılıdır. Yoğunluğu büyük olan cisim, daha büyük kuvvet etkisi altında kalmaktadır. Bu özellikten faydalanılarak yoğunlukları farklı farklı olan cisimleri birbirinden ayırmak için santrifüj âletleri yapılmıştır. Yoğunlukları birbirinden pek az farklı bâzı maddeler bir sıvı içine karışmış olsa, bunların yerçekimi etkisi ile çökelmesi uzun zaman alır. Bu ayırma işi, merkezkaç kuvveti etkisinde birkaç dakikada mümkün olabilmektedir. Yapılacak iş, bu parçacıklara etkiyen ivmeyi, g yerçekimi ivmesinin birkaç katına çıkarmaktır.

Bir silindir içindeki su veya hava molekülleri de silindir içinden geçen bir eksene bağlı kanatçıklarla döndürülünce dışa doğru sürüklenirler, böylece dışta yoğunlaşma, ortada ise seyrekleşme olur. Seyrek bölgeye açılan borulardan su veya hava emme olayı, yoğun bölgeye açılan borulara ise su veya hava basma olayı meydana gelir. Aspiratörler, merkezkaçlı tulumbalar, elektrikli süpürge ve zirâatte kullanılan selektörler bu prensibe göre çalışırlar. Ayrıca dönme hızı regülatörlerinde ve debriyaj türlerinde kullanılırlar. Virajların eğimli yapılma sebebi de, merkezkaç kuvvetini ağırlık bileşeni ile dengelemek içindir.

Çamaşır makinasındaki çamaşırların santrifüj yoluyle sıkılması hattâ kurutulması, santrifüjlü meyve sıkma makinalarında meyve suyu elde edilmesi de aynı prensibe dayanır.

MERKÜR;

Alm. *Merkur (m),* **Fr.** *Mercure (m),* **İng.** *Mercury.*

Kütlesi ..... 3,3x1023 kg

Hacmi .....5,95x1019 m^3

Özgül ağırlığı ..... 5,5 gr/cm^3

Çapı ..... 4,870 km

Yüzey çekim kuvveti ..... 3,7 m/s^2

Kaçma hızı .....4,6 km/s

Ortalama yörünge hızı ..... 48 km/s

Güneşten ortalama mesâfesi ..... 58 milyon km

Güneşe en yakın mesâfesi .....46,5 milyon km

Güneşe en uzak mesâfesi .....229,4 milyon km

Dünyaya en yakın mesâfesi .....79,8 milyon km

Eksenel dönme periyodu ..... 58,65 dünya günü

Gün ortasında yüzey sıcaklığı .....343°C

Uydu sayısı .....Yok

Güneşe en yakın ve güneş sisteminin en küçük gezegenidir. Güneş etrâfında elips biçiminde bir yörüngede döner. Diğer gezegenler gibi Merkür de güneşten gelen ışınları yansıtır. Venüs, Mars ve Jüpiterden sonra dünyâdan en parlak gözüken gezegendir. Merkür, Utarit olarak da isimlendirilir. Bilim adamları Merkür'ün de diğer gezegenlerle yaklaşık aynı özgül ağırlığa sâhip olduğu için, aynı anda meydana geldiğini savunurlar.

Merkür, katı küre biçiminde olup, çapı 4870 km ile dünyânın çapından 2/5 (beşte iki) kat daha büyüktür. Özgül ağırlığı dünyânınkine eşittir. Çekim kuvveti dünyâ çekim kuvvetinin % 38'i kadardır. Dünyâda 45 kg gelen bir ağırlık Merkürde 17 kg dır.

1974 senesine kadar Merkür hakkında bilgiler, yalnız teleskop ve radar görüntülerinden çıkarılmıştır. 29 Mart 1974 târihinde Merkür'ün 740 km yakınından geçerek yörüngeye oturan Amerikan uzay aracı Mariner 10, dünyâya resimler hâlinde binlerce bilgi göndermiştir. Mariner, 21 Eylül 1974'te ikinci tur, 16 Mart 1975'te üçüncü turunu yapmıştır. Üçüncü turda Merkür'ün 310 km yakınından geçmiştir.

Merkür, güneş etrâfında her 88 dünyâ gününde bir defâ, kendi ekseni etrafında da her 59 dünyâ gününde bir defâ döner. Güneş etrâfındaki yörüngesinin güneşe en yakın olduğu mesâfe 46,5 milyon km'dir. Merkür bu yörüngede, güneşe en yakınken 56 km/sn hızla, en uzakken ise 39 km/sn hızla hareket eder. Merkür, kendi etrâfında bir defâ dönerken yörüngesinin de 2/3 (üçte ikisi) ünü kateder

Mariner 10 sâyesinde, Merkür'ün atmosferi hakkında da bilgiler edinildi. Merkürde atmosfer vardır. Bu atmosfer dünyâ atmosferinin milyonda biri yoğunluğuna sâhiptir. Atmosferde çoğu helyum olmak üzere argon, neon gazları mevcuttur. Merkür'ün atmosferi, Merkür'den 485 km uzaklığa ulaşmaktadır. Zaman zaman helyumun bir akıntı şeklinde güneşe doğru aktığı olur. Merkür'ün atmosferinde oksijen, karbondioksit, azot olmadığı kesinleşmiştir. Atmosfer basıncı gezegen yüzeyinde bir milibardır. Dünyâ atmosfer basıncı ise deniz seviyesinde 1000 milibardır.

Merkür'ün kabuğu ile ilgili Mariner 10'un gönderdiği bilgilerden gündüz ve gece sıcaklıkları 425°C ile -175°C arasında değişir. Diğer gezegenlerde hararet farkı bu kadar değildir. Merkür kabuğunda da, ay kabuğunda olduğu gibi kraterler, tabanı geniş çukurlar, faylar ve sıradağlar mevcuttur. En büyük krater, 350 km çapındadır ve kuzey kutbunda yer alır. Merkür'ün 30° kuzey 195° batı derecelerinde yer alan "Coloris" adlı düzlük, gezegenin güneşe en yakın noktasına geldiği vakit, güneşe bakan yüzünde yer alır. Yaklaşma esnâsında bu bölge çok ısınır. Colaris dâire biçiminde ve çapı 1350 km'dir. Dâirenin dışı dalgalar hâlinde 5-10 km genişliğinde ve 1,5 km yüksekliğinde dağlarla çevrilidir. Bu yapının, gezegenin mağmasından çıkarak, güneşe yaklaşma ânında eriyerek yayılması ile meydana gelebileceği sanılmaktadır.

Merkür'ün özgül ağırlığı dünyânınkine hemen hemen eşit olduğu için, çekirdek yapısının demir olduğu tahmin edilmektedir.

Mariner 10'un gönderdiği radyo dalgalarından elde edilen bilgilere göre, Merkür, sahasının % 1'i şiddetinde bir manyetik sahaya sâhiptir. Merkür'ün manyetik sahası zayıf olduğundan, güneş rüzgârlarının (solar wind) etkisinde kalır. Merkür'de manyetik saha şiddeti; kutuplarında 350 gamma, ekvatorunda ise 700 gamma değerindedir. Halbuki dünyânın manyetik saha örtüsünün ortalama şiddeti 30.000 gammadır. Manyetik saha şiddeti, eksenel dönüş hızı ile orantılı olarak artar. Demir kütle etrâfında dönen bir cisimde, dinamo gibi manyetik saha ürer. Merkür'de de demir bir çekirdek olmasına rağmen, dönüş hızı az olduğundan manyetik sahası da zayıf olmaktadır.

Manyetik saha hakkında edinilen bu bilgilerden sonra, Newton'un gezegenlerin yörüngelerinde hareketlerini sınırlayan çekim prensibi, yerini Einstein'ın 1915 senesinde ortaya attığı kütlelerin manyetik sahası teorisine bıraktı. 1967'de Lincoln laboratuvarında radar yayını ile yapılan deneyde, radar elektromanyetik mikrodalgasının Merkür'e gidip çarparak, dünyâya geri dönerken, güneş hizâsından geçmesi esnâsında, güneşin manyetik sahası etkisiyle büküldüğü ispatlandı.

MERMER;

Alm. *Marmor (m),* **Fr.** *Marbre (m),* **İng.** *Marble.* Kalsiyum karbonat ihtivâ eden kristal kaya. Mermere kıymet kazandıran özelliği mîmârî yapılara güzellik kazandıracak şekilde kullanılmasıdır. Mermer, parlatıldığı zaman çok süslü görüntüler verir.

Kireçtaşı ve benzerlerinin yüksek ısı ve basınç altında yeniden kristal yapısının değişmesi ile mermer meydana gelir. Mermer, % 56 kalsiyum oksit (CaO) ve % 44 karbondioksit (CO_2) ihtivâ eder. Mermerin çeşitli renkler alması az miktarda demir veya diğer metal oksitlerin, bileşimde yer almasındandır. Mermere renk veren mineraller arasında talk, mika, grafit, demir oksitler, pirit ve kuartz sayılabilir.

Silikat mineralleri bol miktarda mevcut olduğunda mermerler birçok değişik renkler alırlar. Meselâ piroksenler ve amfiboller yeşil; grena ve vezüviyanit kahverengi; epidot, kontrodit ve sfen sarı rengi kazandırırlar. Siyah ve gri mermerler ince grafit tabakalarının mevcudiyeti ile teşekkül eder.

Oniks mermerleri büyük mikyasta silisyum dioksitten teşekkül etmiş kalsendondur. Su çözeltilerinden çökelerek teşekkül ettikleri için eskiden bunlara su mermeri denirdi.

İlim adamlarına göre mermer, paleozoik jeolojik zamanda meydana gelmiştir. Mermer yer kabuğunda bazen kilometrelerce derinlere kadar uzanabilir. Karalarda bol miktarda bulunur. Fransa, İtalya, Belçika, İspanya mermer yönünden zengindir. Uruguay renkli mermerleri ile meşhurdur. En kaliteli mermerler Hindistan, Afrika ve Amerika'nın Vermont bölgesinde çıkarılmaktadır.

Mermerin topraktan çıkarılması, teknik imkânlarla arttırılmaktadır. Delme ve kesme makinaları, kaldırma ve taşıma araçları ile kabaca topraktan çıkarılan mermer taşları sonra atölyelerde özel testerelerle, planyalarla, tornalarla işlenir. İnce sanat işleri el ile yapılır.

Mermerler esas olarak yapılarda, iç dekorasyonda, heykelcilikte, masa-sehpa üstünde ve çeşitli süs eşyâlarının yapımında kullanılır. Günümüzde mermer küvet, lavabo, mutfak tezgâhı gibi mermer mâmulü binâ aksesuarları gittikçe yaygınlaşmaktadır. Mermerin sert yapısı merdiven ve zemin döşemelerindeki kullanımını da arttırmaktadır. Heylekcilikte ise mermerin ışığı iletme özelliği ehemmiyet taşır. Açıkta kullanılan mermerin yarıksız olması gerekir. Aksi taktirde mermere sızan su hem renginin bozulmasına hem de ilerde dağılmasına sebebiyet verir. Mermer îmâlatında artan kırık parçalar da yol, sun'î taş, dolgu maddesi olarak kullanılır.

Yapılan hesap ve tahminlere göre, dünyâda yıllık mermer üretimi 550.000 ilâ 650.000 m^3 civârındadır (1993).

Dünyâda belli başlı mermer üreten ülkeler: İtalya, ABD, Fransa, Portekiz, Batı Almanya, Türkiye, Belçika, İsviçre, Yugoslavya, Yunanistan, Avusturya ve İspanya'dır. Bu ülkelerin içerisinde en güzel mermer İtalya'da çıkmaktadır. İtalya'daki Carrara ocağından çıkan kar gibi beyaz mermerler, dünyâca meşhurdur. Diğer dünyâ ülkelerinin mermer üretimi veya mermer üretimine katkıları yok denecek kadar azdır.

Türkiye'de bilinen belli başlı mermer yatakları: Marmara Adası, Ankara, Afyon-İscehisar, Sivrihisar, Haymana, Sakarya-Harmantepe ve Akyazı, Dokurcum, Yalova, Bandırma-Kayacık, Muğla-Hamursuztaşı, Akhisar, Kırşehir-Temirli, Maraş, Göksun, Bursa-Orhaneli, Gebze, Kutluca, Hotan, İskenderun, Yayladağ, Konya-Bozkır, Milas-Güllük ve Adana-Toroslar.

Yapılan tetkiklere göre yurdumuzda en büyük mermer rezervleri Afyon (yaklaşık 276 milyon m^3) ve Marmara (yaklaşık 400 milyon m^3) mermer yataklarındadır.

MERMİ;

Alm. *Geschoss (n), Kugel (f),* **Fr.** *Projectile (m),* **İng.** *Projectile, shell.* Silahın attığı mühimmat. İlk mermiler katı ve sert maddelerden îmâl edilmiş kürelerdi. Kayıtlara geçen ilk kullanılma târihleri, M.S. 1300'lere kadar uzanır. İlk top mermileri taşlardan oyularak yapılırdı. Taş güllelere 1520 târihlerine kadar rastlamak mümkündür. Bu târihten sonra gülleler demirden dökülmeye başlandı. Delik açmak maksadıyla olduğu kadar, yangın çıkarmak için de böyle gülleler kullanıldı. Mermileri patlayıcı maddelerle doldurup basınç ve parça tesiri elde etmek fikri daha sonraları ortaya çıkmıştır.

"Salkım" adı verilen bir merminin içine demir parçaları konur, mermi namluyu terk ettiği zaman merminin dış ince çeperi yırtılarak düşmana zarar verdirilirdi. Bu merminin içinde patlayıcı bulunmaz,

düşman askerine yakın mesâfeden atılırdı. “Zincir” adındaki bir mermi cinsi daha vardı. Aynı namludaki birkaç mermi ardarda zincirle birbirine irtibatlanıp, aynı anda ateş edilirdi. Bunlar daha çok düşman gemilerine karşı kullanılırdı. Yangın çıkarmak için, boş kürelerin içine patlayıcı madde koyarak mermiler elde edildi. Birinci Dünyâ Harbinde kullanılan mermilerin birçoğunun çalışma esâsı oldukça basitti. Biraz saniyeli fitil, bir miktar yemleme barutu ve paralama barutundan meydana geliyordu. Sâniyeli fitil, istenilen zamanda merminin paralanmasını temin ediyordu. Bâzı durumlarda mevzii sisleme mermileri de kullanılmaya başlandı. İkinci Dünyâ Harbinde merminin daha çok basınç ve parça tesirine ehemmiyet verildi. Düşman zırhlı araçlarını tahrip için çukur imla haklı mermiler yapıldı. İkinci Dünyâ Harbinin sonlarında yapılan atom bombası, harbi sona erdiren bomba oldu.

Birikmiş tecrübe ve balistik ilmi üzerindeki çalışmalar gösterdi ki, küreden ziyade uzun ve havada takla atmayan mermiler, daha kararlı ve hassas olup, hedefe isabet yüzdesi fazla idi. Aynı zamanda böyle mermilerin daha uzağa gittiği tesbit edildi. Sonra kundak keşfedildi. Kundak, ağızdan dolan silahlara tatbik edildi. 1857’de Whitworth topu yapıldı. Namluda açılan 6 iz, mermideki izlerle çakışıyordu. Yiv ve set sistemleriyle hassasiyet ve menzil arttı.

Daha sonra toplara konan kundak kısmına bir de, iğne tertibatı eklendi. Artık mermiler geriden dolmaya ve tetikle ateşlenmeye başlandı. 1848’de tüfeklere de geriden dolma sistemi getirildi. Misallerine Prusya ordusunda rastlandı. 1870’lerde Fransız-Prusya Harbinde yivli toplar kullanıldı.

Yirminci yüzyılın ilk yarısında çıkan iki büyük dünyâ savaşı, mermilerin tekâmülünü sağladı. Güdümlü silahlardaki gelişme, bunların mermilerine de intikal etti. Dünyâ silâh sanâyiindeki ilerlemeler zamânın teknolojisine uymakta, her geçen gün menzil ve tahrip gücü farklı mermiler yapılmaktadır. Genelde mermilerde aranılan özellikler uzun menzil, azamî ilk hız, dakikadaki fazla atım ve tahrip gücünün çokluğudur. Her silahın kendine has, mermi tip ve şekilleri vardır. Mermilerin havada, bir yere çarptığında, yere girdiğinde patlıyan cinsleri de vardır. Düşman üzerinde elde etmek istenen tesire göre mermi çeşitleri seçilir ve kullanılır.

MERSERİZE;

Alm. *Merserisierter Faden,* **Fr.** *Fil (m.) mercerisé,* **İng.** *Mercerized thread.* Kimyevî usullerle parlaklaştırılmış pamuk ipliği. Pamuk ipliklerini bu şekilde parlatmaya “merserize etme”, böyle iplerle dokunmuş kumaşlara da “merserize kumaşlar” adı verilir. Merserize ismi bu siszemi bulan İngiliz kimyacısı John Mercer’den gelmektedir.

1850’de John Mercer yaptığı araştırmalar sonucu, gerilmiş pamuk ipliklerinin, sodyum hidroksitle (NaOH) muâmele edilmesi sonucunda parlaklaştığını gördü. Ancak John Mercer’in sistemi ile elde edilen ipliklerden yapılan kumaşlar, yıkandığında aşırı derecede çekiyordu. Bu yüzden, ilk merserize iplikler fazla rağbet görmemişti. Daha sonra iplikler gerilirken, sudkostik ve potaskostik kullanılarak yapılan yöntemle bu çekme önlendi.

Merserize etme işleminde öncelikle tel hâline getirilmiş pamuk iplikleri, iki silindir arasında iyice gerilir. İplikler gerilirken sudkostik ve potaskostikle muâmele edilir. Bu merhaleden sonra, gerili hâlde sodyum hidroksit çözeltisine daldırılır. Daha sonra su altından geçirilerek durulanırlar.

Merserize iplikler ve bunlardan yapılan kumaşlar dayanıklı, parlak ve esnektirler. Boyaları hemen hemen hiç çıkmadığından çok tutulurlar. Geniş ölçüde kullanılmaktadır.

Ayrıca bu iplikler, özellikleri ve görünüş bakımından ipeğe çok benzediğinden, üretim ve pazarlama sırasında, ürünlerin üstüne merserize olduklarını belirten ibâreler konulur.

MERSİN (Myrtus communis);

Alm. *Myrte (f),* **Fr.** *Myrte (f),* **İng.** *Myrtle.* **Familyası:** Mersingiller (Myrtaceae). **Türkiye’de yetiştiği yerler:** Karadeniz, Ege ve Akdeniz bölgeleri.

Mayıs-haziran ayları arasında, beyaz renkli çiçekler açan, 1-3 m boylarında, kışın yapraklarını dökmeyen, güzel kokulu ağaççık. Yapraklar kısa saplı ve karşılıklı, yeşil renkli, derimsi, oval şekilli ve üzerinde salgı guddeleri (bezleri) bulunur. Çiçekler uzun saplı olup, tek olarak her bir yaprağın koltuğunda bulunur. Meyveleri nohut büyüklüğünde, morumsu siyah renkte ve çok tohumludur.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin yaprakları, çiçekli dalları ve yapraklarından elde edilen uçucu yağ (Mersin esansı) kullanılır. Yaprak ve meyveler kabız, mikrop öldürücü, iştah açıcı, kan dindirici, antiseptik ve hâricen yara iyi edici olarak kullanılır. Tâze yapraklarından, su buharı distilasyonu ile Mersin esansı elde edilir. Bu esans renksiz, akıcı, özel kokulu ve yakıcı lezzetlidir. Takriben 100 kg yapraktan 300 gr esans elde edilir. Mirtenol, sineol ve terpenler ihtivâ ederler. Gıdâ ve parfümeri sanâyiinde kullanılan önemli bir ilkel maddedir. Memleketimizde şeker hastalığına karşı da (günde 10 damla) kullanılır. Mersin meyveleri uçucu yağ, tanen, şekerler ve organik asitler ihtivâ eder. Bu meyveler yemiş olarak,

kabızlık giderici ve antiseptik olarak kullanılır.

MERSİNBALIĞI (Acipenser sturio);

Alm. *Stör,* **Fr.** *Esturgeon (m),* **İng.** *Sturgeon.* **Familyası:** Mersinbalığıgiller (Acipenseridae). **Yaşadığı yerler:** Kuzey yarımküresinin ılıman denizlerinde, yurdumuzda Karadeniz'de yaşar. Üreme mevsimlerinde nehir ve ırmakların içlerine sokulur. **Ömrü:** 30 yıl kadar. **Özellikleri:** Kıkırdaksı iskeletli ve kalın derili, dişsiz bir balık. Sırtında beş sıra kemiksi düğmeler bulunur. Havyarı meşhurdur. Büyük olan hava keselerinden balık zamkı yapılır. **Çeşitleri:** Mersinbalıklarının tespit edilen 23 kadar türü vardır. Bunun 6 çeşidi Karadeniz'de yaşar. Çokabalığı, mersinbalığı, mersinmorinası meşhurlarıdır.

Kuzey yarımküresinin ılıman denizlerinde yaşayan, köpek balıkları gibi kıkırdak iskeletli bir balık. Havyarı pek kıymetli olup, dünyâda bu husûsiyetiyle şöhret bulmuştur. Boyu 6 m'yi bulanlar vardır. Buna rağmen avlananların boyu umûmiyetle 2 m'yi geçmez. Ağırlıkları 300-400 kg'dan, çeşitlerine göre 1500 kg'ı bulanları da vardır. Sırt ve yanları esmer-yeşil, esmer-mavi veya boz, karın kısmı ise kirli sarı renktedir. Mersinbalıklarının uzun vücudu beş köşeli gibidir. Baştan kuyruğa kadar uzanan bu köşeler üzerinde istiridyeyi andıran kemiksi düğmeler sıralanmıştır. Vücudun sırt tarafı pulludur. Derisi kalındır. Kafası öne doğru sivrilerek son bulur. Ağzı kafasının alt tarafında yarım ay biçiminde olup, dişsizdir. Solungaç kapakları bulunur. Çenesinde, dört adet etli kısa bıyığı vardır. Yüzgeçleri gelişmemiştir, kuyrukları ise eşit olmayan iki kanat şeklinde çatallaşmış vaziyettedir. Çift veya küçük gruplar hâlinde gezerler.

Çoğunlukla et ile beslenen mersinbalıkları; denizde uskumru ve ringa balıkları, tatlı sularda ise yılanbalıkları ve alabalıklarla beslenirler. Balık bulamadıkları zaman sivri burunları ile dipteki kumları ve çamurları eşeleyerek buldukları kurtları ve omurgasız hayvanları yedikleri gibi su diplerindeki otlardan da istifâde ederler.

Denizlerde yaşamalarına rağmen, üreme mevsimlerinde nehirlere (tatlı sulara) giderler. Üreme mevsimleri mayıs ayıdır. Bu sebeple ilkbaharda denizlerden nehirlere doğru göç ederler. Bir dişi mersinbalığı, çapı 2 mm kadar olan yumurtalarından milyonlarcasını nehirlerin tatlı sularına bırakır. Bu yumurtalar, üzerlerindeki mevcut bir yapıştırıcı madde sâyesinde birbirlerine ve suyun içindeki cisimlere yapışırlar. Yumurtalardan ortalama bir hafta sonra yavrular çıkar. Ömrünün ilk iki-üç senesini nehirlerde geçiren yavru mersinbalığı, daha sonra denizlere döner. 7-13 yaşlarına gelince de erginleşirler. Yumurtlamak için iki senede bir tatlı sulara dönerler.

Mersinbalığının avlanma mevsimi, yumurtlamak için nehirlere döndüğü zamandır. Çünkü yumurtalarından gıdâ değeri yüksek olan havyar elde edilir. Mersinbalığı havyarı "siyah havyar" olarak dünyâda şöhret bulmuştur. Eti de yendiği gibi ayrıca hava keselerinden sanâyide yapıştırıcı olarak kullanılan "ihtiyokol" maddesi çıkarılır. Havyarı sebebiyle, nehir ağızlarında avlananlar açık denizlerde avlananlardan daha makbuldür. Üreme mevsiminde, Mersin morinasının ağırlığının yaklaşık dörtte birini yumurtaları teşkil eder.

Av için en çok, dalyan ve kalkan ağı kullanılır. Ağa girmiş mersinbalığı kıpırdamaz. Fakat sudan çıkarılır çıkarılmaz hareket etmeye başlar. Sert kuyruk darbeleriyle en kuvvetli ağları yırtar, kırar, döker. Bu sebepten dolayı sudan çıkarılmadan önce ağzından ve solungaçlarından bir ip geçirilerek düğümlenir ve bu da bükülerek kuyruğuna bağlanır. Kuyruk hareketleri ve darbeleri bu sûretle engellenmiş olur. Bir mersinbalığı, serin havalarda karada 50 saat kadar canlı kalabilir.

Eskiden çok yaygın olan mersinbalığı özellikle havyarı için avlandığından zamânımızda çok azalmış, hattâ bâzı türleri yok olmuştur. Karadeniz ve Hazar Denizindekiler dünyâca en meşhur olanıdır. Türkiye'de Kızılırmak, Yeşilırmak ve Sakarya nehirlerinin ağız kısımlarında avlanır. Bu ırmakların 4 km kadar içlerine girerler.

Mersinbalıkları familyasının yaşayan 23 kadar türünün bâzıları yalnız göl ve nehirlerde, bir kısmı da denizlerde yaşar.

MERSİNGİLLER (Myrtaceae);

Alm. *Myrtazeen,* **Fr.** *Myrtaceés,* **İng.** *Myrtaceae.* Salgı cepleri taşıyan, kışın yaprak dökmeyen, her mevsimde yeşil olan çalı veya ağaçları kapsayan bir familya. Yaprakları karşılıklı, çiçekler erdişi, taç ve çanak yaprakları 4-5 parçalıdır. Meyveleri üzümsü veya eriksi, bâzan da fındıksıdır. Familyanın 80 kadar cins ve 3000 kadar türü bulunur. Memleketimizde bir cins ve bir türü yerlidir.

MERSİYE (Bkz. Nazım Türleri).

MERVÂNÎLER;

on ve on birinci yüzyılda Diyarbakır'da hüküm süren Müslüman bir hanedân. Mervânîlerin kurucusu Bâz, onuncu asrın ortasından îtibâren Doğu Anadolu'da fetihlere girişti. İlk önce, Erciş'i ve çevresindeki müstahkem mevkîleri aldı. Hânedânın beyi Bâz, nüfûzunu kuvvetlendirerek Büveyhîlerin hâkimiyetindeki Diyarbakır, Silvan ve Nusaybin'i ele geçirdi. 984'te Şiî Büveyhî Samsamüddevle Merzubânî'yi mağlup edip, Musul'u zaptetti. Bölgedeki Şiî Büveyhî nüfuzunu kırdı. Bağdat'ı ele geçirmek istediyse de başaramadı ve Musul'u boşaltmak zorunda kaldı. 991 senesinde tekrar Musul'u ele geçirmek için harekete geçen Bâz, yapılan muhârebeler sırasında öldürüldü.

Yerine geçen yeğeni Hasan bin Mervan Hamdânîlerle mücâdeleye devâm ederek, onları iki defa mağlup etti. Hasan bin Mervan, 997 senesinde Diyarbakır'da öldürülünce yerine kardeşi Saîd bin Mervan geçti. Ancak kendisine karşı çıkan Nasr bin Mervan 1011 senesinde Saîd'i zehirleterek Mervânî tahtını ele geçirdi.

Elli yıldan fazla hüküm süren Nasr bin Mervân, Mervânîlerin bölgedeki hâkimiyetini kuvvetlendirip, refahını yükselti. Abbâsî halîfeliğinin yüksek hâkimiyetini tanıdı. Devrin kuvvetli komşu devletlerinden Bizanslılar ve Fâtımîler'e karşı istiklâlini koruyacak kadar mahâretle münâsebette bulundu. Nasr devrinde; Diyarbakır, Silvan ve çevresindeki şehirlerin refahı yükselip, kültür ve sanat eserleri meydana getirildi. Hayır eserleri ve sosyal müesseselerin yapımına ahâli de katıldı.

Nasr bin Mervan'ın ölümünden sonra sırasıyla tahta geçen Said, Nâsır ve Mansur devirlerinde Mervânîlerin gücü zayıfladı. Sultan Melikşah döneminde Selçuklu orduları gelerek bölgeyi tamamen ele geçirdiler (1085). Son Mervânî hükümdarı Mansur, 1096 senesinde ölünceye kadar Ceziret-i İbni Ömer (Cizre)'de yaşadı.

Mervânî Emirleri

Bâz ..... (Onuncu yüzyılın ortaları-991)

Hasan bin Mervân ..... (991-997)

Saîd bin Mervân ..... (997-1011)

Nasr bin Mervân ..... (1011-1061)

Saîd ..... (1061-1063)

Nâsır ..... (1069-1079)

Mansur ..... (1079-1085)

MERYEM;

Îsâ aleyhisselâmın annesi. Hazret-i Meryem'in babası, Dâvûd aleyhisselâmın soyundan ve Benî İsrâil'in büyüklerinden İmrân adında bir zâttır.

Bu zâtın hanımı Hunne, çocuğu olmadığı için; "Allahü teâlâ bana bir çocuk ihsân ederse, onu Beytül Mukaddese hizmetçi yapacağım." diye adakta bulunmuştu. O zaman erkek çocukları Beytül Mukaddese hizmetçi olarak adamak âdetti. Hunne hâmileyken kocası İmrân vefât etti. Bir müddet sonra bir kız çocuğu doğurdu ve adını, Allah'ın kulu mânâsına gelen "Meryem" koydu. "Yâ Rabbî! Ne yapayım kız doğurdum, sen onu kabûl buyur." diyerek, Allahü teâlâya yalvardı ve çocuğunu alıp, Beytül Mukaddese götürdü. "Alınız bu çocuk buraya adaktır." diyerek Meryem'i oradaki hizmetçilere bıraktı. Hazret-i Meryem büyük bir zât olan İmran'ın kızı olduğundan birçok kimse onu büyütüp, yetiştirmek istemişti. Fakat teyzesi Elisa'nın kocası ve peygamber olan Zekeriyya aleyhisselâm, Meryem'i alıp evine götürdü. Hazret-i Meryem, teyzesinin yanında büyüdü. Daha sonra Zekeriyya aleyhisselâm ona, Beytül Mukaddese'de husûsî bir oda yaptırdı. Hazret-i Meryem odasına çekildi ve ibâdetle meşgul oldu. Yanına Zekeriyya aleyhisselâmdan başka kimse giremezdi.

Her gidişinde yanında yiyecek birşey olduğunu görürdü. Bu hususta Kur'ân-ı kerîmde meâlen şöyle buyrulmaktadır: **Rabbi Meryem'i güzel bir kabul ile kabul buyurdu, onu iyi bir şekilde yetiştirdi ve Zekeriyya peygamberi de ona kefil** (himâyesine memur) **kıldı. Zekeriyya ne zaman Meryem'in bulunduğu mihraba girdiyse, onun yanında bir yiyecek buldu: "Ey Meryem! Bu sana nereden geliyor?" dedi. O da: "Bu, Allah tarafından; şüphe yok ki, Allah dilediğini hesabsız olarak rızıklandırır."** dedi. (Âl-i İmrân sûresi: 37)

Hazret-i Meryem, on beş yaşındayken Yûsuf-i Neccâr adında biriyle nişanlanmıştı, fakat onunla evlenmedi. Allahü teâlâ kendisine babasız olarak bir çocuk vereceğini müjdeledi. Bu hususta Kur'ân-ı kerîmde meâlen şöyle buyrulmaktadır:

Melekler: "Ey Meryem! Allah kendinden bir kelimeyle (bir emirle yaratılacak çocuğu) **sana müjdeliyor, ismi Meryem'in oğlu Mesih-Îsâ'dır. Dünyâda da, âhirette de şânı yücedir, hem de**

Allah'a yakın olanlardan..." demişlerdi. Meryem: "Ey Rabbim! Bana bir insan dokunmamışken nasıl benim bir çocuğum olabilir?" dedi. Allahü teâlâ şöyle buyurdu: "Doğrudur, sana bir kimse dokunmamıştır, fakat Allahü teâlâ dilediğini yaratır ve O, bir şeyi murâd edince ona sâdece "ol" der, o hemen oluverir. (Âl-i İmrân sûresi: 45-47)

Hazret-i Meryem, Allahü teâlânın dilemesiyle hâmile kaldı. Bundan bir müddet sonra normal hâmilelik hâlleri görülmeye başladı. Yahûdî kavmi hâmile olduğunu anlayınca, ona iftirâ etmeye başladılar. Yapılan dedikodulardan çok üzülen hazret-i Meryem, doğumu yaklaşınca, insanlardan uzak olan, Kudüs'ün 10 km güneyindeki Beyt-i Lahm adı verilen kasabaya çekildi. Doğumun ilk alâmetleri belirdiği sırada bulunduğu yerin bahçesinde yürürken, kurumuş bir hurma ağacının altına geldi. Doğum sancıları şiddetlendiğinden bu ağaca yaslandı. Nihâyet, yaslandığı kuru hurma ağacının altında hazret-i Îsâ dünyâya geldi. İnsanların kendisine ağır ithamlarda bulunarak iftirâ yapacaklarından iyice endişelenmeye başlamıştı. Bu sırada kendisine ilhâm edildiği Kur'ân-ı kerîmde meâlen şu şekilde bildirilmektedir: (Cebrâil, yüksek bir yerde bulunan) **Meryem'e aşağı tarafından şöyle çağırdı: "Sakın üzülme, Rabbin senin alt yanında bir su arkı yarattı. Hurmanın da dalını kendine doğru silkele, üzerine devşirilmiş tâze hurmalar dökülsün. Artık ye, iç, gözün aydın olsun. Eğer insanlardan birini görürsen Ben rahmana** (Allah'a) **bir oruç** (susmak) **adadım. Onun için bugün hiç kimseye aslâ söz söylemeyeceğim." de.** (Meryem sûresi: 24-26).

Hazret-i Meryem'in Beyt-i Lahm'de olduğunu ve çocuk doğurduğunu öğrenen Yahûdîler, toplanıp Beyt-i Lahm'e gitiler. Hazret-i Meryem, onların geldiğini öğrenince, kucağında çocuğuyla berâber onların yanına gitti. Onu kucağında bir çocukla gören İsrâiloğulları, hakâret etmeye başladılar. "Ey Meryem! Sen çok çirkin bir iş yaptın. Hâlbuki sen çok temiz bir âileye mensupsun." dediklerinde; hazret-i Meryem onların kaba sözlerine karşı hiç ses çıkarmadan parmağıyla işâret ederek çocuğu gösterip; "Buna sorun." dedi. Onun bu hareketini görenler çıkışarak; "Biz beşikteki çocukla nasıl konuşuruz. O çocuk bize cevap veremez." dediler. Bu sırada kundaktaki çocuk (Îsâ aleyhisselâm) annesinin işâretiyle dile geldi ve mûcize olarak konuşmaya başladı. Bu hâl, Kur'ân-ı kerîmde meâlen şöyle bildirilmektedir: **Ben cenâb-ı Hakk'ın kudreti ile yarattığı bir kulum. Bana kitap verdiği gibi peygamberlik de vermiştir.** (Bu gerçekleşecektir.) **Her nerede olursam olayım, beni mübârek kıldı...** (Meryem sûresi: 31, 40)

İsrâiloğulları beşikteki çocuğun şehâdeti üzerine şaşırıp kaldılar, fakat dedikodu yapmaktan ve iftirâlardan da vazgeçmediler.

Hazret-i Îsâ'nın doğduğu sırada Filistin'deki Yahûdî Kralı, çocukları öldürtüyordu. Hazret-i Meryem, oğlu Îsâ'yı (aleyhisselâm) alıp, Mısır'a gitti, on iki sene orada kaldılar. Sonra Kudüs'e gelip, Nâsıra kasabasına yerleştiler. Hazret-i Meryem, oğlu Îsâ aleyhisselâmın göğe kaldırılmasından altı sene sonra vefât etti. (Bkz. Îsâ Aleyhisselâm)

Âl-i İmrân 33, 37, 42, 47; Nîsâ 156; Meryem 16. ve 34.; Enbiyâ 91. ve Tahrim sûresinin 12. âyetleri hazret-i Meryem'den bahseder. Tahrîm sûresi 12. âyetinde meâlen şöyle buyrulmaktadır:

... Bir de İmran'ın kızı Meryem'i (misal yaptı) **ki, ırzını pek sağlam korumuştu. Biz de ona rûhumuzdan** (vâsıtasız olarak yarattığımız ruhtan) **üfledik, intikâl ettirdik, o, Rabbinin bütün dînî hükümlerini ve kitaplarını tasdik etti. Hem o, ibâdette devâm edenlerdendi.**

Hadîs-i şerîfte de şöyle buyrulmaktadır: **"Zamânındaki dünyâ kadınlarının en hayırlısı İmrân kızı Meryem'dir. Bu ümmetin kadınlarının en hayırlısı da Hadîce'dir."**

Hazret-i Meryem, iffetli, fazîletli olup, gece-gündüz hep ibâdetle meşgûl olurdu. O kadar çok ibâdet ederdi ki, ibâdeti İsrâiloğulları arasında darb- ı mesel hâline gelmişti. Allahü teâlâ ona bir çok kerâmetler ve güzel hâller ihsân etmişti. Onun bu hâl ve kerâmetleri meşhûr olup, yayılmıştır. Hazret-i Meryem, o zamanda bulunan kadınların en fazîletlisiydi. Nitekim **Sahîh-i Buhârî**'de hazret-i Ali'nin rivâyet ettiği bir hadîs-i şerîfte Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem buyurdu ki:

İmrân kızı Meryem, zamânında dünyâda bulunan bütün kadınların hayırlısıdır. Bu ümmetin kadınlarının en hayırlısı da Hadîce'dir (radıyallahü anhümâ)**.**

Tirmizî'nin hazret-i Enes'ten bildirdiği hadîs-i şerîfte de şöyle buyrulmuştur.

Âlemdeki kadınların en hayırlıları dörttür. Meryem binti İmrân, Fir'avn'ın hanımı Âsiye, Hadîce binti Hüveylid ve Fâtıma binti Muhammed Resûlullah.

MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA (Bkz. Kara Mustafa Paşa)

MESÂNE;

Alm. *Harnblase,* **Fr.** *Vessie,* **İng.** *Bladder.* Böbreklerde meydana gelen idrarın, idrar boruları (üreterler)

ile gelerek atılmadan önce toplandığı düz kaslardan yapılı kese.

Sidik torbası, idrar torbası, vesicae urinaria gibi isimleri de vardır. Leğen kemiğinin içinde ve karnın ön alt bölgesine yakın olarak yerleşmiştir. Normal erkekte, mesânede 300 ml kadar idrar olabilir. İdrar, böbreklerden mesâneye, üreter adı verilen birer boru aracılığıyla gelir. Üreterler, mesanenin tabanında, kas duvarından içeri girer. Bunların giriş noktalarına çok yakın bir yerden idrarı dışarı akıtan üretra adlı kanal, mesâneden ayrılır. Mesâne duvarı kastan yapılmıştır. Kasılınca, idrar dışarı atılır ve mesâne kasının gevşek olduğu zaman, yavaş dolan mesâne, ânî dolandan daha fazla genişleme yeteneğindedir. Mesâne, idrarla dolunca, mesâne içindeki basınç artar ve bu basınç belli bir değere ulaşınca, idrar yapma hissi uyanır. İdrar yapma, sinirsel bir refleksin kontrolunda olmakla berâber, şuur bu mekanizmayı da kontrol etmektedir. Bu refleksle ilgili olan sinirler, mesâne dolunca meydana gelen uyarıları, omuriliğin alt ucuna yakın bir bölgesine ulaştırırlar, buradan da durum beyne iletilir. Şâyet zaman ve zemin müsâitse, beyinden gelen müsaade ile mesâneyi kapatan mekanizma gevşer ve böylece, kişi idrarını yapar. Normal idrar yapabilmek için, bu yapıların tamâmının sağlam olması gerekir. Mesâne kapasitesinin üzerinde (ki bu normalin iki misli civârında olur) idrar birikince şuurlu kontrol mekanizması yavaş yavaş zayıflar ve idrar kaçar.

Mesâne Hastalıkları

Kongenital (doğmalık) şekil bozuklukları:

1. Ectopia vesicae: Mesâne ve karın alt kısmının ön duvarı, gelişim esnâsında kapanamamış olduğundan, bu açıklıktan devamlı olarak idrar dışarı sızar. Tedâvisi, cerrahîdir. Üreterler, mesâneden ayrılıp kalınbarsağa bağlanır ve idrarın barsaktan çıkmasını sağlar. Ayrıca karın duvarı da plâstik cerrâhî ile tâmir edilir.

2. Çok seyrek rastlanan bir şekil bozukluğu da, çocuk, ana karnındayken, mesâneyle göbek ipini birleştiren kanalın tam olarak kapanamamasıdır ki bunun sonucunda, göbekten devamlı olarak idrar sızar.

Tedâvisi, plâstik cerrâhî ile, kanalın kapanmasıdır.

Mesâne iltihapları:

Bu hastalıkta mikroorganizmalar rol oynamaktadır ki bunların başında escheria coli, stafilokok ve streptokoklar gelir. Kadınlarda idrar yolu (uretra) erkeklere göre kısa olduğundan, gebelik esnâsında ve bâzı jinekolojik hastalıklarda (kadın üreme organlarıyla ilgili hastalıklar), mesâne iltihaplanmasına sık olarak rastlanır. Tekrarlayan mesâne iltihaplanmaları; taş, tümör ve erkeklerde prostat büyümeleriyle ilgili olabilir. Mesâneye sonda konması veya benzeri işlemler de mesâne iltihaplarına yol açabilir.

Mesâne iltihaplanınca; sık sık idrara çıkmak, idrar yaparken yanma ve ağrı, bulanık idrar yapma, devamlı idrar yapma duyusunun varlığı gibi belirtiler sözkonusu olabilir. İdrar; kötü kokulu ve kanlı olabilir. Bâzan ateş, titreme, terleme de eşlik edebilir. İdrar; mikroskopta incelenirse bol miktarda beyaz küre bulunduğu görülür.

Tedâvi için doktorca uygun antibiyotikler (bactrim, gentamisin veya ampisilin vb.), uygun idrar yolu antiseptikleri (nalidiksik asit, nitrofurantoin vs.) verilir. Ayrıca bu ilâçların hiç tesirli olmayacağı spesifik (Tbc. gibi) iltihaplar da olabilir. Hastaya bolca su içmesi söylenir.

Tekrarlayan mesâne iltihaplarında, altta yatan sebep, mutlaka araştırılmalıdır. Tedâvi ihmal edilirse veya eksik yapılırsa, böbrekler de hastalanabilir.

MESCİD (Bkz. Câmi)

MESCİD-İ AKSÂ;

Kudüs'te Süleymân aleyhisselâm tarafından binâ ettirilen mescid, câmi. Peygamber efendimiz zamânında bulunan mescidler arasında, Mekke'ye en uzak mescid olduğu için burası **Mescid-i Aksâ** yâni en uzak mescid ismiyle meşhûr oldu.

Beyt-ül-makdis veya **Beyt-ül-mukaddes** adı da verilen Mescid-i Aksâ'nın inşâsına Dâvûd aleyhisselâm başladı. Duvarlarını bir adam boyu yükseltti fakat tamamlıyamadan vefât etti. Dâvûd aleyhisselâmdan sonra hem peygamber, hem hükümdâr olan oğlu Süleymân aleyhisselâm, Beyt-ül-makdîs yâni Mescid-i Aksâ'nın inşâsını tamamlamak istedi. Allahü teâlâ tarafından emrine verilen cinleri toplayarak aralarında vazife taksîmi yaptı ve her bir cemâati bir işle vazifelendirdi. Sonra usta ve mühendislere, on iki mahallesi olan Kudüs şehrini inşâ ettirdi. Şehrin kurulması bitince, mescidin tamamlanmasını emretti. Cinlerden bir kısmı altın, gümüş ve yâkut; bir kısmı denizden saf inci; bir kısmı mücevherât ve kıymetli taşlar; bir kısmı da misk, anber ve diğer güzel kokuları getirdiler.

Bütün bunlardan yeteri kadar hazırlanınca, işlemek üzere ustalar ve Fenikeli mîmârlar getirdi. Gelen ustalar, taşları yontarak bu mücevher, inci ve yâkutları işlediler. Toplanan malzemeleri kullanarak mescidin yapımını yedi senede tamamladılar. Uzaktan bakılınca bir altın parçası gibi parlayan, görenleri hayran bırakan ve o zamanda bir eşi bulunmayan bu mescide, **Beyt-ül-makdis** dediler.

Süleyman aleyhisselâm, Beyt-ül-makdis'e, Mûsâ aleyhisselâmdan beri nesilden nesile intikal ederek gelen, içerisinde **Tevrât**'ın bulunduğu **Ahid sandığı'**nı yâni **Tâbût-i sekîne'**yi koydu. Bu durum; Kudüs'ün, Asûrî hükümdârı İkinci Buhtunnasar tarafından işgâline kadar devâm etti.

Buhtunnasar, Kudüs'ü zabt ettiği zaman, şehri yakıp yıktı. Mescid-i Aksâ'da bulunan altın, gümüş ve diğer mücevherleri alıp, Bâbil'e götürdü. Daha sonra Keyhüsrev, Mescid-i Aksâ'yı tâmir ettirdiyse de M.S. 70 senesinde Romalılar tekrar yıktılar. Bu târihle, Kudüs'ün mûsevîlere olan bağlılığı son buldu. M.S. 123 yılında Mescid-iAksâ'yı Bizanslılar tâmir edip, Kudüs'e **İlyâ** ismini verdiler.

Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem, Mi'râc gecesinde Kudüs'e gelerek Mescid-i Aksâ'da namaz kıldı. Peygamber efendimizin; "**Yalnız üç mescide ziyâret için gidilir: Mescid-i Harâm, Mescid-i Aksâ ve benim bu mescidim** (yâni Mescid-i Nebî)**."** buyurarak medhettiği Mescid-i Aksâ, hicretten on altı ay sonraya kadar Müslümanların kıblesi olarak kaldı. 638 (H.16) senesinde Ömer radıyallahü anh, Sûriye seferinde, Şam'dan sonra Kudüs'e uğrayıp Mescid-i Aksâ'yı ziyâret etti. Uzun senedir kendi hâline terk edilen Mescid-i Aksâ'da biriken ve etrâfı kirleten pislikleri temizletti. Ezân okutarak cemâatle namaz kıldırdı. Yahûdîlere mescide emniyetle girmek hakkını tanıdı. Hıristiyanlara da, Yahûdîleri aralarına sokmamalarını tavsiye etti.Kudüs'teki kiliselere dokunulmaması için emir verip, Hıristiyanlarla antlaşma yaptı.

Kudüs'ün Müslümanlar tarafından feth edilmesinden sonra, halîfeler ve Müslüman vâliler tarafından Mescid-i Aksâ'nın temizlik, bakım ve onarım işlerine çok önem verildi. Dört halîfe devrinden sonraki Emevîler zamânında, Mescid-i Aksâ'nın temizlik ve bakımına özel ihtimâm gösterildi. Muâviye bin Ebî Süfyân radıyallahü anh, Abdülmelik bin Mervân, Ömer bin Abdülazîz, Velîd bin Abdülmelik ve Süleymân bin Abdülmelik gibi halîfeler, Kudüs'e gelerek Mescid-i Aksâ'yı ziyâret ettiler. Halîfe Abdülmelik bin Mervân, Mescid-i Aksâ'nın yakınındaki arsa üzerinde Kubbet-üs-sahra Mescidini yaptırdı. Zelzele yüzünden harab olan Mescid-i Aksa'yı, altıncı Emevi halifesi el-Velid, bugünkü hâline benzeyen şekliyle yeniden yaptırdı.

Abbâsîler zamânında da bakımına ve tâmirine ihtimâm gösterilen Mescid-i Aksa, zelzeleler ve harpler sebebiyle zaman zaman yıkılıp tâmir edildi. Halîfe Ebû Câfer Mansûr ve Mehdî bin Mansûr, Kudüs'e gelerek Mescid-i Aksâ'yı ziyâret ettiler ve tâmir ettirdiler.

Mescid-i Aksâ'nın, Emevîler ve Abbâsîler zamanlarındaki şekli, bugünkü durumuna çok yakın idi. Kıble karşısında kuzeyde on beş kapı vardı. Ortadaki altın kaplı olanı tunçtan yapılmıştı. Yanlarda yedi ve on bir kapı daha vardı. Son cemâat yerinde revakları bulunan mescid, 280 mermer sütuna dayanan revakların taşıdığı bir dam ile örtülüydü.

Orta kısmında bir kubbe bulunuyordu. Damın üstü kısmen mozaikle süslü, kısmen de levhalarla kaplıydı. Kubbet-üs-sahra Mescidi (Ömer Câmii) de, Mescid-i Aksâ'nın kıble tarafındaydı.

Kudüs'ü 1099 (H.492)'de Haçlılar istilâ edince, şahri yakıp yıktılar. Pekçok Müslümanı kadın ve çocuk demeden kılıçtan geçirdiler. Bu arada Mescid-i Aksâ'yı da yağmalayıp, tepelerine haçlar dikip, içerisine heykeller koyarak kiliseye çevirdiler. Sultan Selâhaddîn-i Eyyûbî, 1187 (H.583)'de Kudüs'ü Haçlılardan kurtarıp, Mescid-i Aksâ'dan Haçları ve putları kaldırttı. Eski hâline getirip yeni bir mihrâb yaptırdı. Daha sonraki devirlerde bu mihrâbın iki yanına pencereler açılıp bir minber, kuzey cihetine de son cemâat revakları ve bir tahta minâre ilâve edildi.

Emevîler, Abbâsîler, Eyyûbîler ve Memlûkler dönemlerinde bir ilim merkezi hâline getirilen ve pekçok İslâm âliminin yetişmesine sebep olan Mescid-i Aksâ, defâlarca tâmir gördü. Mescid-i Aksâ'nın en son bakımı ve tâmîrâtı Osmanlılar tarafından yapıldı. Yavuz Sultan Selim Han, 1517 (H.923)'de Memlûk topraklarını ülkesine katınca, Kudüs de Osmanlı idâresine girdi. Kânûnî Sultan Süleymân Han Mescid-i Aksâ ve yanındaki Kubbet-üs-sahrâ mescidlerini tâmir ve tezyîn ettirdi. Daha sonraki asırlarda da bâzı tâmirâtlar geçiren Mescid-i Aksâ, Birinci Dünyâ Savaşından sonra Kudüs Müslüman Türklerin elinden çıkınca, bakımsız hâle geldi. 1967 (H.1387)'deki Arab-İsrâil savaşında Yahûdîler tarafından Kudüs işgâl edildi. Bu işgâlden sonra Mescid-i Aksâ, sûikast netîcesinde kısmen yandı. Bugün kendi hâline terk edilmiş olup, ziyâdesiyle tâmire muhtaçtır.

Mescid-i Aksâ'nın ismi Kur'ân-ı kerîmde zikr edilmekte ve Peygamber efendimizin Mîrâc gecesinde oraya götürüldüğü, hadîs-i şerîflerle bildirilmektedir. Eshâb-ı kirâmdan Ebû Zerr-il-Gıfârî radıyallahü anh şöyle bildirdi: "Bir kerre ben; "Yâ Resûlallah! Yeryüzünde ibâdet için en önce hangi mescid binâ edildi?" diye sordum. Resûlullah efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem; "**Mescid-i Harâm'dır."** buyurdu. "Sonra hangisi?" dedim. **"Mescid-i Aksâ'dır."** buyurdu. Sonra ben; "Bu iki mescidin kuruluşu

esnâsında ne kadar zaman vardır?" dedim. Resûlullah efendimiz; **"Kırk sene vardır."** buyurdu. Başka bir hadîs-i şerîfte; **"Kureyş bana** (Mîrâc'da) **seyâhat ettiğim yerlerden soruyordu. Bilhassa Mescid-i Aksâ'ya dâir öyle şeyler sordular ki, ben İsrâ** (Mîrâc) **gecesi onlarla ilgilenip tesbit etmemiştim. Bu sebeple o kadar müşkül bir vaziyete düştüm ki, hiç bir zaman öyle sıkılmamıştım. Bunun üzerine Allahü teâlâ, benimle Beyt-i makdis arasında perde olan mesâfeyi kaldırdı. Şimdi ben Beyt-i makdis'i görüyordum. Ne sorarlarsa muhakkak ona bakarak cevap vermiştim. Kureyş, Mescid-i Aksâ'nın kaç kapısı var? diye sormuşlardı. Hâlbuki ben Kudüs mescidinin kapılarını saymamıştım. Fakat karşımda mescid tecellî edince, ona bakmaya ve kapıları birer birer saymaya başladım."** buyurdu.

Mescid-i Aksâ Câmiinin sağında ve solunda kemerli sütunlar ve dar iki sahn ile tamamlanan geniş bir orta sahn vardır. Ortadaki geniş sahnı, güney duvarına paralel bir sahn keser. Bu iki sahnın keşiştiği bölümde bir kubbe vardır. Ortadaki geniş sahnın sağındaki ve solundaki iki dar sahnın dış kısmında sağa sola altışar sahn eklidir.

MESCİD-İ DIRÂR;

Peygamber efendimiz zamanında münâfıkların, fitne ve fesât yuvası ve silâh deposu olarak kullandıkları ve Kubâ denilen yerde yaptırdıkları mâbed.

Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) Medîne-i münevvereye hicretinden sonra, birçok kimsenin Müslüman olması, münâfıkların hoşuna gitmedi. Münâfıkların başı olan Abdullah bin Ubey bin Selûl'ün dayısının oğlu olan Ebû Âmir, papazlığa özenir ve papaz elbisesi giyerdi. Peygamber efendimizi kıskanarak kendisine uyanlarla birlikte Mekke'ye gitti ve müşriklere katıldı. Bedir, Uhud ve Hendek muhârebelerinde Müslümanlara karşı savaştı. Mekke'nin fethinden sonra Şam'a kaçtı. Oradan Medîne ve Kubâ'daki münâfıklara haber gönderip, kendisine Kubâ'da bir mâbed yapmalarını ve burasını silâh deposu olarak kullanmalarını istedi. Kendisinin de Bizans ordusuyla yardıma geleceğini bildirdi. Münâfıklar da Peygamber efendimizin hicreti esnâsında Medîne'ye gelirken Kubâ'da inşâ ettirdikleri Kubâ Mescidi karşısında gösterişli bir mescid binâ ettiler.

Münâfıklar, Müslüman cemâati bölmek, kendi emellerine ulaşmak için fitne çıkararak onları birbirine düşürmek istiyorlardı. Hattâ Bizans askerleri Medîne'ye gelince, mescide depo ettikleri silâhlarla onlara yardım edeceklerdi. Peygamber efendimizin orada namaz kılmasını sağlamakla da, Mescid-i Dırâr'ın mukaddes bir yer olduğu intibâı hâsıl olacaktı. Böylece Müslümanlar orada namaz kılmak için yarışa girecek ve münâfıkların ağına düşeceklerdi.

Peygamber efendimiz, Tebük'e gitmek üzere hazırlandığı sırada, Dırâr Mescidinin kurucularından beş kişilik bir heyet gelerek; "Yâ Resûlallah! Kış gecesinde ve yağmurlu zamanlarda hasta ve hâcet sâhibi olanların namaz kılmaları için bir mescid yaptık. Sel geldiği zaman vâdi, Kubâ Mescidi cemâatı ile aramıza engel oluyor. Namazımızı kendi mescidimizde, sel çekilip gidince de onlarla birlikte kılacağız. Senin gelip mescidimizde bize namaz kıldırmanı arzu ediyoruz." dediler. Sevgili Peygamberimiz de; **"Ben, şimdi sefere çıkmak üzere meşgûl bulunuyorum. Seferden dönüp gelecek olursak ve Allah da dilerse, yanınıza gelir, onun içinde size namaz kıldırırız."** buyurdu.

Peygamber efendimiz, Tebük'ten dönüp Medîne'ye gelirken, Zi-Evân denilen yerde konakladı. Bu sırada Dırâr Mescidi kurucuları, yâni münâfıklar, gelip Peygamberimizi mescidlerine götürmek istediler. Peygamber efendimiz, münâfıkların bu dâvetini kabûl buyurarak gitmeye karar vermişti. Allahü teâlâ, Tevbe sûresi 107-110. âyet-i kerîmelerini indirerek gerek Dırâr Mescidi ve gerek bu mescid halkı hakkında işin iç yüzünü bildirdi. İnen âyetlerde meâlen şöyle buyruldu:

Bir de zarar vermek, müminlerin arasına ayrılık sokmak için ve bundan önce Allah ve Resûlü ile harp edenin gelmesini beklemek için bir binâ yapıp, onu mescid edinenler ve; "Bununla iyilikten başka bir şey kasd etmedik." diye muhakkak yemîn edecek olanlar vardır. Allahü teâlâ şâhitlik eder ki; onlar, şeksiz-şüphesiz yalancıdırlar. Sen onun içerisinde hiçbir vakit namaza durma. Tâ ilk gününde temeli takvâ üzerine kurulan mescid, senin içinde kıyâmına elbette daha lâyıktır. Orada tertemiz olmalarını arzulamakta olan erler vardır. Allahü teâlâ çok temizlenenleri sever.

Binâsını, Allah korkusu ve rızâsı üzerine kuran kimse mi hayırlıdır, yoksa yapısını yıkılacak bir yerin kıyısına kurup da onunla birlikte kendisi de Cehennem ateşine çöküp giden kimse mi? Allah, zâlimler gürûhuna hidâyet vermez. Onların kurdukları binâ, kalplerinde temelli bir şek ve nifâka sebep olacaktır. Meğer bu kalpleri ölümle parçalanmış olsun. Allahü teâlâ herşeyi bilen, her yaptığını yerli yerince yapandır.

Peygamber efendimiz bu âyetlerin nâzil olmasından sonra, Mâlik bin Duhşüm ile Âsım bin Adiy'e (radıyallahü anhümâ); **"Şu halkı zâlim olan mescide gidiniz. Onu yıkınız, yakınız."** buyurdu. Onlar

da akşamla yatsı arasında gidip, binâyı ateşe verdiler. O sırada Dırâr Mescidi cemâati içeride olup, Mücemmi bin Câriye de Dırâr Mescidinin önünde bulunuyordu. Dırâr Mescidini yakıp, yıktıkları sırada, hiç ses çıkaramayan münâfıklar dağılıp gittiler.

Böylece münâfıkların alevlendirmek istedikleri fitne-fesâd ateşi söndürülmüş oldu. Müslümanlar arasındaki sevgi ve muhabbet bir kat daha arttı. Bu hâdiseden sonra birlikleri bozulan münâfıklar dağıldılar. Başları olan Abdullah bin Übey bin Selûl bu hâdiseden iki ay kadar sonra öldü. Nihâyet Arabistan'da müşrik ve Yehûdîlerin başları ezildiği gibi münâfıkların da başları ezildi ve İslâma karşı durma, engelleme faaliyetleri ortadan kaldırıldı.

MESCİD-İ HARAM;

yeryüzünde ilk ibâdet yeri olan Kâbe-i muazzamanın etrâfında sonradan yapılan câminin adı. Yeryüzünün en kıymetli yeri Kâbe-i muazzama ve bunun etrâfındaki Mescid-i Harâm denilen câmidir. İslâm mâbedi olan câmilerin en kıymetlisi, en üstünü "Kâbe-i muazzama", sonra bunun etrâfındaki "Mescid- i Harâm", sonra Medîne-i münevveredeki "Mescid-i Nebî", sonra Kudüs'teki "Mescid-i Aksâ", sonra da Medîne şehri yakınındaki "Kubâ Mescidi"dir. (Bkz. Kâbe, Mescid-i Aksâ, Mescid-i Nebî, Mescid-i Kubâ)

Mescid-i Haram, Arabistan'daki Mekke-i mükerreme şehrindedir. Eskiden Mekke şehri, kuzeyden güneye doğru uzanan karşılıklı iki sıra dağ arasında olup, şehrin uzunluğu üç, genişliği bir kilometre idi. Evleri kargir olup üç-dört katlıydı. Şehir ortasında "Mescid-i Haram" denilen büyük câmi vardı. Mescid-i Haram'ın üstü açıktı. İstanbul câmilerinin avlularında olduğu gibi, avlu etrâfında üç sıra kubbe vardır. Kubbeleri beş yüz adettir. Kubbelerin altında 462 direk vardır. Direklerin 218 adedi mermer olup, yuvarlaktır. 224 adedi "Hacer-i şemis" taşından yontmadır ve altı veya sekiz köşeli ve sarı renklidir. Mescid- i Haram, dikdörtgen gibi olup, kuzey duvarı 164, güneyi 146, doğu duvarı 106, batısı 124 m uzunluğundadır. İstanbul'daki Ayasofya Câmii şerîfinin uzunluğu ise 77 m ve genişliği 72 metredir. Sultanahmed Câmii şerîfinin uzunluğu 72, genişliği 64 metredir. Mescid-i Haram'ın 19 kapısı olup, bu kapılar doğu duvarında dört, batıda üç, kuzeyde beş, güneyde yedidir. Bâb-üs-Selâm, Mescid-i Haram'ın doğu kapılarından olup, Bâb-ı Benî Şeybe adı da verilir. Hac için gidenler Mescid-i Haram'a bu kapıdan girip çıkarlar. Yedi minâresi vardır.

Mekke ile Cidde iskelesi arası 75 km, Medîne ile Cidde arası 424 km, Medîne ile Bedir arası 150 kilometredir. Mekke ile Medîne arasında en kısa yol 335 kilometredir. Resûlullah'ın hicret buyurduğu sâhil yolu 400 km idi. Mekke, denizden 360 m yüksektir.

Hazret-i Ömer zamânından önce, Mescid-i Haram'ın duvarları yoktu. Kâbe'nin etrâfında, bir meydancık ve sonra evler vardı. Halîfe Ömer radıyallahü anh, evlerin bir kısmını yıktırıp, Kâbe etrâfına, bir metreye yakın yükseklikte duvar çevirerek, Mescid-i Haram meydana geldi. Mescid-i Haram muhtelif zamanlarda yenilenmiştir. Bugünkü şekli, Kâbe-i muazzamanın on birinci tâmiri ile birlikte, on yedinci Osmanlı Pâdişâhı Dördüncü Sultan Murâd Han tarafından 1635 (H.1045)te yapılmıştır. Son zamanlarda, genişletmek bahânesiyle, o târihî İslâm eserleri yıkılıp, yok edilmekte, yalnız maddî kıymeti fazla şeyler yapılmaktadır. Kâbe-i muazzamaya saygısızlık edilip, ondan daha yüksek binâlar, oteller inşâ edilmektedir.

Mescid-i Haram içinde bulunan kısımlardan bâzıları şunlardır: Kâbe-i muazzama, Makâm-ı İbrâhim, Metâf-ı şerîf (tavaf yeri), Hatîm, Hicr-i İsmâil, Makâm-ı Cibrîl, Mültezem, Minber-i şerîf, Safâ, Merve, Zemzem Kuyusu.

Kâbe-i muazzama; Mescid-i Harâm ortasında, dört köşe taştan bir oda olup, 17 m yüksekliktedir. Kuzey duvarı 8,8 m, güneyi 7 m, doğusu 11,9 m, batısı 12,8 m enindedir. Doğu ve güney duvarları arasındaki köşede "Hacerü'l-Esved" taşı vardır ve yerden bir metreden ziyâde yüksektedir. Hacılar öptükleri için, çukurlaşmıştır. (Bkz. Hacerü'l-Esved)

Zemzem Kuyusu; Mescid-i Harâm içinde, Hacerü'l-Esved köşesi karşısında ve köşeden sekiz m uzakta bir odada olup, taş bileziği 1,8 m yüksekliktedir. Bu odayı, Birinci Sultan Abdülhamîd Han yaptırmıştır. Zemîni, mermer döşeli ve duvarlara doğru meyillidir. Duvar diplerinde olukları vardır. Kuyuya su sızmayacak şekilde ustalıklı yapılmıştır. Kuyu ağzı, bu hizâdan bir buçuk m kadar yüksektir. Fakat târihin kıymetli yâdigârı olan bu güzel sanat eseri 1963 (H.1383) yılında yıktırıldı. Kuyu ağzı ve birkaç metre çevresi, yeryüzünden birkaç metre aşağı indirildi. (Bkz. Zemzem)

Mescid-i Harâm, Müslümanların hac yapmaları için gittikleri ve ziyâret ettikleri ibâdet yerlerinden biridir (Bkz. Hac). Kâbe'yi tavâf etmek, haccın farzlarından biridir. Tavâf, Mescid-i Haram içinde, Kâbe-i muazzama etrâfında dönmek demektir (Bkz. Tavâf). Mescid dışında dönülmez. Her tavaftan sonra, Mescid-i Haram içinde iki rekat namaz kılmak da sünnettir.

Kâbe ve etrâfındaki Mescid-i Harâm, Müslümanların namazda kıblesidir (Bkz. Kıble). Buraya

dönmeleri farzdır. Allahü teâlânın kesin emridir. Peygamberimizin mîrâcı, bir gece Mescid-i Harâm'dan Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'ya götürülmesi ve oradan göklere çıkarılması sûretiyle vukû bulmuştur. Bunu Allahü teâlâ, Kur'ân-ı kerîmde İsrâ sûresi birinci âyetinde meâlen; **"Her türlü noksanlıktan münezzeh olan O Allah'tır ki, kulunu** (Muhammed aleyhisselâmı) **gece Mescid-i Haram'dan** (Mekke'den alıp) **o etrâfını mübârek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götürdü; O'na âyetlerimizden** (kudretimize delâlet eden alâmetlerden) **gösterelim diye yaptık. O, her şeyi işitir, her şeyi görür."** buyurarak haber vermektedir. Diğer bir âyet-i kerîmede de meâlen buyruldu ki:

Mescid-i Haram'daki Makâm-ı İbrâhim denilen yerde namaz kılın! Biz, İbrâhim'e ve İsmâil'e emrettik ki, tavâf edenler ve rükû edenler, içinde oturanlar ve secde edenler için benim beytimi (evimi) **temizleyin!** (Bakara sûresi: 125)

Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem de buyurdu ki:

Mescidimde (Mescid-i Nebî'de) **kılınan namaz, başka yerlerdeki namazdan bin kat daha sevaptır. Mescid-i Haram'daki namaz da, benim mescidimdekinden yüz kat daha sevaptır.**

Yeryüzünde ilk binâ edilen mescid, "Mescid-i Harâm"dır.

MESCİD-İ KIBLETEYN (Bkz. Kıble)

MESCİD-İ KUBÂ;

İslâmda ilk binâ edilen mescid. Peygamber efendimizin hicretlerinde Medîne-i münevvereye gelmeden önce Kubâ denilen yerde konakladıklarında ilk binâ ettikleri mesciddir.

Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem berâberinde hazret-i Ebû Bekr, Âmir bin Füheyre radıyallahü anhüm ve mihmandârları Abdullah bin Üreykıt olduğu hâlde 622 yılı Eylül ayının 20. günü (hicretin birinci senesi Rebîulevvel ayının sekizinde) Pazartesi günü, kuşluk vakti Kubâ köyüne ulaştılar. Bu gün İslâm târihinde Müslümanların Hicrî Şemsî yılının senebaşı sayıldı. Peygamber efendimiz, Kubâ'da bir mescid binâ ettiler ve burada ilk Cumâ namazını kıldılar. Kubâ Mescidinin arsası Peygamber efendimizin evlerinde konakladıkları Gülsüm bin Hidm'e âitti. Peygamber efendimiz burasını satın aldı ve mescidin temelini atacağı zaman; **"Ey Kubâlılar! Bana Harre mevkiinden taş getiriniz."** buyurarak, binâ işine girişildi. Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem yanında bir hayli taş toplanınca, kıbleyi çizerek ve bir taş alıp birinci temel taşını kendi mübârek elleriyle koydular.

Kubâ Mescidi, Kur'ân-ı kerîmde meâlen: **"Temeli takvâ üzerine kurulan mescid."** (Tevbe sûresi: 108) buyrularak medhedilmiştir.

Kubâ Mescidi sonraki devirlerde halîfe, hükümdâr ve vezirler tarafından defâlarca tâmir edildi ve yenilendi. Halîfe Ömer bin Abdülazîz rahmetullahi aleyh, Kubâ Mescidini genişletti. Mescidin içine taştan direkler diktirdi ve demirle pekiştirdi ve nakışlattı. Ona bir minâre ilâve ettirdi. Osmanlı hükümdârlarından Kânûnî Sultan Süleymân Han, Kubâ Mescidini yıktırıp, yeniden yaptırdı. Ona hatipler, imâmlar ve müezzinler tâyin etti (H.950). Kubâ Mescidi, Sultan Mahmûd Han tarafından da tâmir ve tezyin edilmiştir.

MESCİD-İ NEBÎ;

Medîne şehrinde, hicretten sonra Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) Eshâb-ı kirâmla birlikte yaptığı mescid, câmi. "Mescid-i Nebevî", "Mescid-i Resûl", "Mescid-i Seâdet" ve "Mescid-i Şerîf" adları ile de anılır.

Burası Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) Medîne'ye hicret ettiği zaman, devesinin ilk çöktüğü yerdir. Önce Hâlid bin Zeyd Ebû Eyyûb el-Ensârî hazretlerinin evinde yedi ay misâfir kaldı. Hazret-i Ebû Bekr'den aldığı on altınla, Neccaroğullarından Sehl ve Süheyl'in vâsîlerinden arsa satın alıp, tesviye ettiler. Peygamber efendimiz temele ilk taşı kendi mübârek eliyle koydu. Bu taşın yanına hazret-i Ebû Bekr'in, sonra Ömer, Osman ve Ali'nin sıra ile birer taş koymalarını emreyledi. Sebebini soranlara **"Hilâfetlerinin sırasına işârettir."** buyurdu. Temelin derinliği ve duvarların kalınlığı bir buçuk metre (üç arşın) idi. Temeli taştan, duvarları kerpiçtendi. Hicretin ikinci senesi, Receb ayında, kıblenin Kudüs'ten Kâbe'ye dönmesi emrolununca, Mescidin Mekke'ye karşı olan kapısı kapatılıp karşı tarafa, yâni Şam tarafına yeni bir kapı açıldı. Şimdi bu kapıya "Bâbüttevessül" denmektedir ve bugün Mescid-i Nebevî'nin beş kapısı vardır. Bunlardan ikisi batı duvarında olup, kıbleye yakın olana "Bâbüsselâm", kuzey köşesine yakın olana "Bâbürrahme" denir. Doğu duvarının kıble tarafında kapı yoktur. Doğu duvarında, "Bâbürrahme" karşısında "Bâbülcibrîl" vardır.

Medîne'de, Kudüs'e karşı on altı ay kadar namaz kılındı. Mekke'deyken, önce Kâbe'ye karşı namaz kılınırdı. Hicretten az bir zaman önce, Kudüs'e karşı kılınması emrolundu. Mescid-i Şerîf'in kıblesi

değiştirilirken, Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem Kâbe'yi mübârek gözleriyle görerek, kıblenin cihetini tâyin eyledi. Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) namaz kıldığı yer, minber ile Hücre-i Seâdet arasında olup, minbere daha yakındır. Haccâc'ın Medîne-i münevvereye gönderdiği mushaf (Kur'ân-ı kerîm), büyük bir sandık içinde olduğundan, bu sandık, bu yerin önündeki direğin sağ tarafına konulmuştu.

Buraya ilk mihrâbı Ömer bin Abdülazîz koymuştur. Mescid-i Seâdet'in ikinci defâ yandıktan sonra tâmirinde 1483 (H.888) senesinde, mermerden şimdiki mihrab yapılmıştır. Fakat mermer mihrâb Hücre-i Seâdet tarafına biraz daha yakın konmuştur. Mescid-i Nebî'de minber yapılmamıştı. Resûlullah (sallallahü aleyhi ve sellem) hutbeyi ayakta okurdu. Sonradan buraya bir hurma çubuğu dikildi. Daha sonra dört basamaklı bir minber yapıldı. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem üçüncü basamakta ayakta dururdu. Hazret-i Muâviye zamânında minberin kapısına perde asıldı.

Peygamber efendimizin zamânında Mescid-i Nebî'nin sekiz direği vardı. Mescidin genişletilmesine dînen lüzum görülünce direkler arttırılarak zamanla 327 olmuştur. Ravda-i Mutahhera'da üç sıra direk vardır. Her sırada dört direk mevcuttur. Bu direklerin bir kısmı duvarlar içindedir. Meydandaki direk sayısı 229'dur. Mescidin güney duvarı kıbleye karşıdır. Eshâb-ı Soffa'nın kaldıkları çardak, şimâl (kuzey) duvarının dışındadır. Bu mübârek yerin zemîni, sonradan kaybolmaması için, döşemeden yarım metre kadar yükseltilmiş etrâfına da, yarım metre yükseklikte ağaçtan parmaklık yapılmıştır. Mescid-i Şerîf yapılırken, yanına Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) iki "Zevce-i tâhiresi" için de birer oda yapılmıştı. Odaların sayısı zamanla dokuz oldu. Mescide en yakın oda, hazret-i Âişe'nin odasıydı. Tavanları bir buçuk metre kadar yüksekti. Odalar, mescidin doğu, kuzey ve güney taraflarındaydı. Her odanın ve bâzı sahâbî odalarının, biri mescide diğeri sokağa olmak üzere iki kapısı vardır. Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) en çok bulunduğu, hazret-i Âişe'nin odasının mescide açılmış kapısı saç ağacındandı. Dört halîfe zamânında, Eshâb-ı kirâm Cumâ namazı kılmak için, sekiz odada yer kapışırlardı. Hazret-i Fâtımâ'nın odası, hazret-i Âişe'nin odası yanında ve kuzey tarafındaydı. Bu oda sonradan Şebeke-i Seâdet içine alınmıştır. Resûlullah (sallallahü aleyhi ve sellem) vefâtından beş gün önce, mescide açılan kapılardan yalnız Ebû Bekr'in kapısını bırakıp, diğerlerini kapattırdı.

Birinci halîfe hazret-i Ebû Bekr ilk iş olarak Arabistan Yarımadasındaki mürtedlerle, yâni dinden ayrılanlarla uğraştığı için, Mescid-i Seâdet'in genişletilmesine vakit bulamadı.

Hazret-i Ömer hicretin on yedinci senesinde, Mescid-i Şerîf'i batı ve kuzeyden genişletti. Zevcât-i Tâhirât'ın odaları bulunduğu için doğu tarafını genişletmedi. Kuzey-güney arası, yüz kırk zrâ (70 m) ve doğu-batı duvarları arası yüz yirmi zrâ (60 m) oldu. **"Mescidimi genişletmek lâzımdır!"** emrini işitmeseydim, genişletmezdim, dedi. Yeni duvarları, eskisi gibi kerpiçle hurma ağaçlarından yaptırdı. Hazret-i Abbâs, batı duvarına bitişik odasını hediyye etti. Bu oda ve buna bitişik, Câfer Tayyâr'ın evinin yarısı satın alınıp, Mescid-i Şerîf'e katıldı. Hazret-i Osman hicretin otuzuncu senesinde, bunları ve kuzey duvarını yıkıp genişletti. Yeni duvarları ve direkleri taştan, tavanını saç ağacından yaptı. Ebû Hüreyre'nin haber verdiği hadîs-i şerîfte: **"Mescidimi Yemen'deki San'a şehrine kadar genişletseler, hepsi mescidim olur."** buyruldu.

Halîfe Velîd, 306 (H. 88) senesinde, Medîne Vâlisi Ömer bin Abdülazîz'e emir vererek dört duvar da yıkılıp, doğu tarafındaki Zevcât-ı Tâhirât (müminlerin annelerinin) odaları mescide katıldı. Hücre-i Seâdetin dört duvarı yıkılıp, temelden yontma taşlarla yeniden yapıldı. Temel açılırken hazret-i Ömer'in bir ayağı görüldü. Hiç çürümemişti. Hücrenin etrâfına ikinci bir duvar daha yapıldı. Hiç kapısı yoktu. Hücrenin tavanı mescidden yarım metre daha yüksek oldu. Uzunluk iki yüz zrâ (100 m), genişlik yüz altmış yedi zrâ (83.5 m) oldu. Rum Kayserinden kırk usta getirilip, duvarlar, direkler, tavan altınla süslendi. İlk olarak mihrâb ve dört minâre yaptırdı. Bu iş üç sene sürdü. Abbâsî halîfelerinden Mehdî, 777 (H.161) senesinde, yalnız kuzey tarafına on direk dikerek genişletti. Halîfe Me'mûn da 817 (H.202) senesinde biraz genişletti. 1155 (H.550) senesinde, Cemâleddîn-i İsfehânî, ikinci duvar etrâfına sandal ağacından parmaklık yaptı. Bu parmaklığa Şebeke- i Seâdet denir. O sene Mısır'dan gönderilen, üzerinde kırmızı ipekle Yâsin sûresi yazılı beyaz ipek perde, Şebeke etrâfına asıldı. Bu perdeye "Settâre" denir. Mısır Türkmen Sultânı Seyfeddîn Sâlih Kalavun 1279 (H.678) senesinde, Hücre-i Seâdet üzerine bugünkü Kubbe-i Hadrâ'yı ilk olarak yaptırıp, kurşunla kaplattı. Mescidin bugünkü binâsı, Mısır'daki Çerkes sultanlarından Eşref Kayıtbay tarafından 1483 (H.888) senesinde yaptırılmış ve Osmanlı Sultanları tarafından tâmir ve tezyin edilmiştir.

Osmanlı sultanları, Mekke ve Medîne'deki bütün mukaddes emânetlere son derece hürmet ve saygı göstererek, milyonlarca altın harcayıp, onların tezyin ve tâmirini aslâ ihmâl etmediler (Bkz. Mekke-i Mükerreme, Medîne-i Münevvere). Sultan İkinci Mahmûd-ı Adlî Hanın emriyle Mısır Vâlisi Mehmed Ali Paşa, mübârek Hicaz topraklarında bulunan Eshâb-ı kirâmın Resûlullah'ın zevcelerinin (hanımlarının) ve şehitlerin yıkılan türbelerini yeniden yaptırdı. Mescid-i Seâdet ve Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) kabirlerinin bulunduğu Hücre-i Nebevî tâmir edildi. Sultan Abdülmecîd Han bunların

yapılması, işlenmesi ve bakımı için yüz binlerce altın harcadı. Abdülmecîd Hanın bu yolda çalışması ve uğraşması şaşılacak kadar çoktur.

Osmanlının elinden çıktıktan sonra, Arabistan Yarımadasında devlet kuranlar, bu mübârek beldeye, Mescid-i Nebî de dâhil olmak üzere, bütün mukaddes emânetlere gerekli hürmet ve saygıyı göstermez olmuşlardır.

Mescid-i Nebî içindeki kısımlar şunlardır: 1) Hücre-i Seâdet (Peygamber efendimizin, hazret-i Ebû Bekir ve hazret-i Ömer'in kabr-i şerîflerinin bulunduğu oda). 2) Minber-i şerîf. 3) Suffe yeri. 4) Üstüvâneler (mescidin direkleri). Mescid-i Nebî ile ilgili Peygamber efendimiz buyurdular ki:

Ben peygamberlerin sonuncusu olduğum gibi, mescidim de peygamberlerin mescidlerinin sonuncusudur.

Minberimle Âişe'nin evi arası (Ravdâ-i Mutahhera) **Cennet bahçelerinden bir bahçedir.**

Yalnız üç mescide ziyâret için gidilir: Mescid-i Haram, Mescid-i Nebî, Mescid-i Aksâ.

Mescidimde kılınan namaz başka mescidlerde kılınan namazlardan bin kat daha sevaptır. Mescid-i Haram'da kılınan namaz da mescidimde kılınan namazdan yüz kat daha sevaptır.

MESİR;

seyir edilecek gezilecek yer, gezinti yeri. Mesir şenlikleri adı altında Manisa'da her yıl düzenlenmekte olan târihî ve geleneksel şenlikler de bir bakıma gezme ve eğlence haftasıdır.

Yavuz Sultan Selim Hanın hanımı ve Kânûnî Sultan Süleymân Hanın annesi Hafsa Sultan, oğlunun şehzâdeliği sırasında, yaklaşık sekiz buçuk yıl Manisa'da kalmıştı. Bu muhterem ve hayırsever kadın, Manisa'da kaldığı yıllarda büyük bir külliye kurmuş ve külliyenin her türlü ihtiyâcının karşılanması için, servetinin tamâmını vakfetmişti. Câmi, medrese (üniversite), imâret, sıbyan mektebi ve hankahı Hafsa Sultan'ın sağlığında; darüşşifâ ile hamamı ise vefâtından sonra hizmete giren bu külliyenin başına, meşhûr âlim Merkez Efendi getirildi.

Merkez Efendi, hastalanan Hafsa Sultanın sıhhate kavuşması için, Kânûnî Sultan Süleymân Hanın emri üzerine 41 çeşit baharattan meşhur mâcununu îmâl etti (1527). Merkez Efendinin yaptığı bu mâcunu kullanan Hafsa Sultanın hastalığı geçip, sıhhate kavuştu. Bu olay üzerine, güzel ve şifâlı mâcundan herkesin faydalanması için, bu târihten îtibâren mesir şenlikleri ihdâs edilerek halka, Sultan Câmii kubbe ve minârelerinden mâcun saçılmaya başlandı.

1926 yılında Manisa Vâlisi Müştak Lütfi tarafından kaldırılan Mesir şenlikleri, 1951 yılında Manisa ileri gelenlerinden meydana gelen bir heyetin, zamânın Büyük Millet Meclisi Başkanvekili Muzaffer Kurbanoğlu'na mürâcaatları üzerine tekrar düzenlenmeye başlanılmıştır.

Yüzyıllardan beri devâm eden ve Manisa'nın ayrılmaz bir parçası hâline gelen Mesir şenliklerine, yurdun her tarafından yurttaşlar gelir, sergiler açılır, çeşitli kültürel ve sportif faaliyetler yapılır. Halk hafta boyunca şifâlı mesir mâcunundan bol bol yer. Şenlikler, Sultan Câmii kubbe ve minârelerinden toplanan büyük kalabalığa mesir mâcununun saçılmasıyla sona erer.

MESİR MÂCUNU;

geleneksel Manisa Mesir Şenliklerinde 15 Nisanda halka bedâva dağıtılan, 41 çeşit baharattan îmâl edilmiş şifâlı bir mâcun. Arapça "yoğurmak" mânâsına gelen "acn" kelimesinden türeyen mâcun sözü, "yoğrulmuş" veya "hamur edilmiş" demektir.

Mâcunlar, eski çağlardan beri gerek Anadolu'da gerekse Hind, Mısır ve Mezopotamya'da hastalıklara karşı ve kuvvet verici olarak kullanılmıştır. Selçuklu ve Osmanlılar zamanında, Anadolu'da en iyi mâcunu ilk Türk eczâcıları yaparlardı. Mâcunculuk Türklerde ayrı bir esnaflık kolu olup, Evliyâ Çelebi zamânında İstanbul'da 300 mâcuncu dükkanı bulunmaktaydı. Mesir mâcunu, târihî Türk tıp geleneklerine bağlı olarak, on altıncı yüzyılda meşhur hekim Merkez Efendi tarafından yapılmış şifâlı bir terkiptir.

Kânûnî Sultan Süleyman Han, Manisa'da hastalanan annesi Hafsa Sultan için devrin hekimlerinden Merkez Efendiye bir ilâç yapmasını emreder. Merkez Efendi de 41 çeşit baharattan şifâlı bir mâcun yapar. Hafsa Sultan bu mâcunu kullanarak iyileşir. Bunun üzerine Kânûnî Sultan Süleyman, bu mâcundan herkesin istifâde etmesi için, her yıl şenlik düzenlenmesini irâde eder. Bu târihten itibâren her yıl mesir şenliklerinde, geleneklere bağlı kalınarak, halka mesir mâcunu dağıtılmaya başlandı. (Bkz. Mesir)

Mesir mâcunu, 41 çeşit şifâlı nebât ve baharat karışımından yapılır. Bunların isimleri ve özellikleri

şöyledir:

Anason: İştah açıcı ve karminatif olarak kullanılır. Çivit: Halk arasında kabakulak ve pnömorinde kullanılır. **Çöpçün:** Hemoroit ve egzamada kullanılır. **Çörekotu:** Gaz söktürücü. **Dar-ı fülfül:** Öksürük kesici ve bedeni ısıtıcı olarak kullanılır. **Hardal tohumu:** İştah açıcı ve mîdeyi yatıştırıcı olarak kullanılır. **Havlıcan:** Öksürük kesici ve ağız kokusunu gidericidir. **Hıyarşenbe:** Müshil olarak kullanılmaktadır. **Hindistancevizi ve beşbase:** Kaynatılmış suyu mîde ağrılarına iyi gelir. **Hindistançiçeği:** Hazım kolaylaştırıcıdır. **kakule:** Lezzet verici, iştah açıcı. **Kalbarda:** İtalyancası "Galibarta", mîde ağrılarına iyi gelir. **Karabiber:** Öksürük kesici, uyarıcı ve baharat olarak kullanılmaktadır. **Karanfil:** Ağız kokusunu giderici, diş çürüklerinde ve diş ağrılarında kullanılır. **Kebabiye:** İdrar ve solunum yolları antiseptiği olarak kullanılır. **Kimyon:** İştah açıcı, gaz söktürücü ve terletici olarak kullanılır. **Kırım tartar:** Kaşıntılı deri hastalıklarında kullanılır. **Kişniş:** Gaz söktürücü ve iştah açıcıdır. **Limon tuzu:** Mâcunun fazla tatlı etkisini hafifletmek için kullanılır. **İksir:** Güç vericidir. **Ma-i leziz:** Kalıcı tatlılık sağlar. **Meyan balı:** Öksürük kesici, idrar arttırıcı olarak kullanılır. **Portakal kabuğu:** Mîdeyi uyarıcı, koku verici olarak kullanılır. **Revan kökü:** Laksatif ve hemoroit tedâvisinde kullanılır. **Safran:** Çarpıntı giderici ve ferahlık verici. **Sakız:** Mîdeyi rahatlatıcı ve nefes darlığında öksürük gidericidir. **Sarı halile:** İştah kesici olarak kullanılır. **Sinameki:** Müshil olarak kullanılır. **Şamlı ve şaşlı:** Kadın hastalıklarına iyi gelir. **Şeker:** Mâcunun kıvamını veren ve tatlandıran ana maddedir. **Resene:** Mîde rahatlatıcı ve gaz söktürücü. **Tarçın:** Kabızlığı ve karın ağrılarını giderir. **Tarçın çiçeği:** Koku özelliği için kullanılır. **Teke mersini:** Mâcun terkibinin daha değişik kokması için kullanılır. **Tiryak:** İlk çağlardan beri her derde devâ olarak kullanılan muhtelif maddelerden meydana gelmiş bir terkiptir. **Ud-ül-kahar:** Diş ağrısı ve diş nezlesine karşı kullanılır. **Vanilya:** Uyarıcı, olarak bilinir. **Yeni bahar:** Kuvvet verici olarak mâcunlara konulur. **Zencefil:** Nefes darlığı, soğuk algınlığı ve astıma karşı kullanılır. **Zerde çöp:** Kuvvet verici ve mîdeyi koruyucudur. **Zulumba:** Mîde rahatsızlıklarında ve hemoroitte kullanılır.

Mesir mâcunu; kuvvet verici, sindirimi kolaylaştırıcı, iştah açıcı, hormanları harekete geçirici, yorgunluğu giderici ve zehirli hayvanların sokmalarına karşı bağışıklık kazandırıcı özelliğe sâhiptir. Mesir mâcununun bu tıbbî faydaları yanında; mâcun kullanıldığında çocuğu olmayanların isteklerine kavuşacağı ve bir yıl boyunca çeşitli hastalıklara iyi geleceği gibi halk inançları da vardır.

MESLEK HASTALIKLARI;

Alm. *Berufskrankheit (f),* **Fr.** *Les maladies des Professionrales,* **İng.** *Professional diseases.* Kişinin, işi sebebiyle mâruz kaldığı şartlar dolayısıyla, sağlık durumunda meydana gelen bozukluklar ve aksamalar. İş kazâsı ile meslek hastalığı arasındaki temel fark, ilkinde ânî bir gelişmeye yol açan bir olay bulunmasına karşılık, ikincisinde sağlığın tedrici bir gelişme sonucunda bozulmasıdır.

Tarım işçilerinde, güneşe aşırı mâruz kalmaktan, deri epiteliyoması veya kanseri; tahılla uğraşmaktan aktinomikoz; at ve büyükbaş hayvanlarla ilgilenmekten şarbon, verem; fizikî gerilmelerden ötürü de sayısız ağrı ve sancı çeşitleri görülebilir.

Dalgıçlarda caisson hastalığı (vurgun), cam üfürücülerinde katarakt (göze perde inmesi) görülebilir. Endüstride kullanılan ve işçilere zararlı olabilen zehirler şunlardır: Arsenik, antimon, cıva, kurşun, nikel, fosfor, karbon disülfit, karbon tetra klorür (elbise temizleyici ve boyacılarında), katran türevleri ve çeşitli ensektisit ve pestisitler (böcek ve fâre zehirleri). Diğer önemli bâzı meslek hastalıkları: Silikoz, asbestoz, bissinoz, dermatit, krom yaraları, tahriş edici kimyâsal maddelerin sebep olduğu kanser, tıpta ve atom araştırmalarında, radioktif maddelere aşırı mâruz kalmanın yol açtığı kan kanseri, radyasyon hastalığı vb.

Büyük endüstri dallarının, kendilerine âit tıbbî ve sosyal yardım servisleri vardır. Bunlardan görevleri, tehlikeyi önleyici, işçi ve endüstri ürünlerini kullananları koruyucu özellikte olduğu gibi, moral yükseltmeye yönelen endüstri psikolojisi uygulamasını da içine almaktadır. Böyle bir fabrikanın sağlık servisinin görevi, sâdece işçiyi tehlikeden korumak değil, ayrıca, işçinin organik ve psikolojik sağlığını gözeterek, fabrika işverenlerine ve fabrika ürünlerinin alıcısına da yardım etmektir.

MESLEME;

Emevîler sülâlesinin meşhur kumandanlarından. Halîfe Abdülmelik bin Mervan'ın oğludur. İyi bir terbiye ve tahsil gördü. Muharip bir kumandan olarak yetiştirildi. Kardeşi halîfe Velid bin Abdülmelik (705-715) devrinde, 705 yılında Anadolu Kumandanlığına getirildi. Bu vazîfedeyken Bizans İmparatorluğunun hâkimiyetindeki Erzurum ve Trabzon'u fethetti. 709'da Irak Vâliliğine tâyin edildi.

Kardeşi Halîfe Süleymân bin Abdülmelik (715-717) devrinde 715 yılında İstanbul Seferine memur edildi. Büyük bir İslâm ordusuyla Ankara, Eskişehir ve Amûriyye'de Bizanslılarla kanlı muhârebeler yaptı. Çanakkale'den Gelibolu ve Edirne'ye sonra İstanbul'a ulaştı. Kardeşi Süleymân da denizden

gemilerle geldi. İstanbul Kuşatmasında Galata'yı ele geçirdiler. Bizans İmparatoru Leon korktu. Sonunda karşılıklı antlaşma imzâladılar. Mesleme, Ayasofya'da namaz kıldı. Haliç kenarında Arab ve Kurşunlu Mahzen câmilerini yaptırdı. Şam'dan çok uzakta olduğundan halîfelik merkezinden zamânında kuvvet alamadı. Bulgarlarla anlaşan Bizanslılar, Mesleme'ye ve ordusuna çok sıkıntı verdiler. Arap Câmiinin bulunduğu yere, hastalık ve sıkıntıdan dolayı Kahir köyü denildi. Sonradan Karaköy denilmeye başlanıldı. Halîfe Süleymân bin Abdülmelik'in 717'de vefâtıyla İslâm ordusu geri döndü. Bizanslılar anlaşmaya uymayıp, Mesleme'nin yaptırdığı câmiyi bozdular. Kilise yaptılar. Osmanlı sultanlarından Dördüncü Murâd Han (1621-1640) devrine kadar kilise kalıp, 1636'da yeri keşif olunarak mescide çevrildi. 1730'da Sâliha Sultan tarafından câmi yenilendi.

İstanbul Seferi dönüşü İran Vâliliğine getirilen Mesleme'ye daha sonraları Irak ile Horasan da verildi. 720'de Kayseri'yi zaptetti. 731'de Derbend'e kadar gidip, Hazarları yendi ve 732'de döndü. 740'da Şam'da vefât etti.

MESNEVÎ (Bkz. Nazım Türleri)

MEST;

bir çeşit ayakkabı. Muhtemelen "mesh" kelimesinden bozularak yapılan bu kelimenin, Farsça olan ve sarhoş mânâsına gelen "mest" ile bir ilgisi yoktur. Mest, ayakları topuklara kadar örten, su geçirmez ayakkabı, demektir.

Mestin, bir saat yol yürüyünce ayaktan çıkmayacak şekilde sağlam ve ayağa uygun olması lâzımdır. Ağaçtan, camdan, mâdenden mest olamaz. Zîrâ sert şeyle bir saat yürünemez. Tabanı ile ayak üstü veya yalnız tabanı deri kaplanmış çorap üstüne veya sert olup, yürürken aşağı düşmeyen çorap da mest hükümlerine tâbidir. İslâm dîninin, ibâdetlerde bildirdiği kolaylıklardan biri de abdest alırken ayakları yıkamak yerine, hiç özür ve zarûret olmasa bile, yaş el ile, bir kere, abdestli giyilmiş mest üzerine mesh edilmesidir. Mesh, "dokunmak, sıvazlamak" demektir. Mesh, mestlerin yukarıdaki yüzlerine yapılır. Taban altına yapılmaz. Peygamber efendimizin yaptığı gibi mesh etmek için, sağ elin yaş beş parmağı, sağ mest üzerine, sol elin parmakları da sol mest üzerine boylu boyuna yapıştırılıp, ayak parmakları üzerine gelen ucundan bacağa doğru çekilir. El ayaları meste değdirilmez. Meshin, üç el parmağı eninde ve boyunda olması farzdır, kesin emirdir. Erkek de, kadın da mest üzerine mesh edebilir. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem mübârek ayaklarına mest giyip, bunların üstüne mesh etti ve böyle yapılmasının uygun olduğunu bildirdi. Gusül abdesti alırken veya teyemmüm ederken, mest üzerine mesh edilmez.

Mest üzerine mesh müddeti, mukim olan için, yirmi dört saattir. Misafir için, üç gün, üç gece, yâni yetmiş iki saattir. Bu müddet, mesti giydiği zaman değil, mest giydikten sonra, abdesti bozulduğu zaman başlar. Özür sâhibi için mesh müddeti, namaz vakti çıkıncaya kadardır. Özür sâhibi, özre sebep olan şeyi durduğu zaman, abdest alıp, o şey tekrar başlamadan önce, mestlerini giyse, tam bir abdestle giymiş olup, yirmi dört saat mesh edebilir.

Ayağın üç parmağı sığacak kadar yırtığı bulunan bir mest üzerine mesh edilemez. Birkaç yerinde olan yırtık toplamı da bu kadar olunca yine mesh edilmez. Daha az yırtıkların bir zararı olmaz. Sarık, takke, her türlü başlık, peçe, maske ve eldiven üstüne mesh edilmez. Kırık kemiğin iki yanına bağlanan tahtalar ve yaranın, çıbanın, derideki çatlak veya yarıkların üzerine veya içine konan merhem, pamuk, fitil, gaz bezi, flaster, sargı bağı gibi şeyler üzerine de mesh edilebilir. Bunların üzerine meshin yapılması için, önceden abdest almış olmak şart değildir. Müddeti de yoktur. Yara iyileşinceye kadar, mesh etmeye devam eder. Mest üzerine mesh etmekle sargılar üzerine mesh etmek arasındaki hükümlerde bâzı farklılıklar vardır: 1) Sargılar, abdestsiz bağlansa bile üzerine mesh edilebilir. Mestin, abdestliyken giyilmiş olması lâzımdır. 2) Mestler üzerine meshin vakti belirlidir. Sargılar üzerine meshin müddetiyse belirli olmayıp, iyi oluncaya kadar devam eder. 3) Mestli kimse mestlerden birini çıkarsa, diğerini de çıkarıp iki ayağını birden yıkamalıdır. Sargı, yaranın altı iyi olmadan düşse yıkamak lâzımdır. Mest üzerine mesh etmeyi kabul etmek, Ehl-i sünnet îtikâdında olmanın alâmetlerinden biridir. Şiîler mest üzerine mesh etmeyi kabul etmeyip, çıplak ayak üstüne mesh ederler. Mest ile ilgili bir hadîs-i şerîfte: **"Mukim bir gün bir gece, misafir ise üç gün üç gece mesh eder."** buyruldu.

Hazret-i Ali'nin bildirdiği bir hadîs-i şerîfte; "Bilek kemiğim kırıldığında Peygamber efendimize sordum. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem de, bileğime sarılan tahta üzerine mesh etmemi emrettiler." buyurdu.

Necâşî, Resûlullah'a iki siyah ince mest hediye etti. Resûlullah, bunları giyerdi ve abdest alırken mesh ederdi. Bilâl-i Habeşî diyor ki: "Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem hâcetlerini gördükten sonra abdest alırken, önce yüzünü ve kollarını yıkadığını, sonra başını ve mestlerinin üzerine mes hettiğini gördüm."

MES'ÛD;

Türk-İslâm târihinde on yedi hükümdarın adı. Üçer tâne Gazneli, Anadolu Selçukluları; ikişer tâne Karahanlı, Zengiler; birer tâne de Büyük Selçuklu, Dehli, Gûrlu, Malva, Menteşeoğlu, Pervaneoğlu, Resûlî İslâm devletlerinin hükümdarının adı Mes'ûd'dur.

Gazneliler Devletinin hükümdarlarından Birinci Mes'ûd (1030-1040), İkinci Mes'ûd (1048-1049), Üçüncü Mes'ûd (1099-1115); Anadolu Selçuklularından Birinci Mes'ûd (1116-1156), İkinci Mes'ûd (fasılalı olarak, 1282-1303), Üçüncü Mes'ûd (1307); Karahanlılar'dan Birinci Mes'ûd (1095-1097), İkinci Mes'ûd (1161-1178), Zengilerden Birinci Mes'ûd (1176-1193), İkinci Mes'ûd (1211- 1218); Büyük Selçuklu Sultanı Mes'ûd (1134-1152), Dehli Sultanı Mes'ûd (1242- 1246), Gûrlu Sultanı Mes'ûd (1145-1163), Mâlva Sultanı Mes'ûd (1436), Menteşoğulları Beyi Mes'ûd (?-1319), Pervaneoğulları Beyi Mes'ûd (1297-1301), Resûlîler meliki Mes'ûd (1442-1454) tarihlerinde hükümdarlık yaptılar.

MES'ÛD (Gazneli);

Gazne Sultanlarından. Sultan Gazneli Mahmud'un oğlu olup, 998'de Gazne'de doğdu. Gazneli Mahmud'un büyük oğlu olduğundan, veliahd tâyin edildi. İyi bir eğitim ve öğretim gördü. Devlet idâresinde tecrübe sâhibi olması için, 1017'de Herat Vâliliğine tâyin edildi. Sultan oluncaya kadar vâliliklerde bulunup, seferlere katıldı. 1030'da Rey Vâlisiyken, Şiî-Büveyhîlerden Hemedan ve İsfehan'ı aldı. Bu seferde babası vefât edince, kardeşi Celâlü'd-Devle muhammed'in tahta çıktığını öğrendi. Gazne'ye dönüp, adına hutbe okutarak, Ekim 1030'da sultan îlân edildi.

Babası devrinde başlayan Hindistan seferlerini devâm ettirdi. Hindistan'daki Gazneli hâkimiyetini kuvvetlendirdi. Gazneli topraklarına girmek isteyen Mâverâünnehr'deki Selçuklularla mücâdele etti. 1035'te Nesâ, Ferâva ve Dihistân vilâyetlerini Selçuklulara yurt olarak verdi. 1039'da Horasan Seferine çıktı. Selçukluları kesin bir mağlûbiyete uğratmak için, 23 Mayıs 1040'ta Dandanakan Meydan Muhârebesini yaptıysa da yenildi. Sultan Mes'ûd Dandanakan'da cesâretle muhârebe etmesine rağmen, kumandanları ihânet ederek, kendisini terketti. Vakit kazanıp, durumunu tekrar düzeltmek için Hindistan'a çekildi. Köleleri isyân ederek, hazînesini yağmalayıp sonra hapsettiler. 28 Ocak 1041 târihinde de öldürdüler.

Gazneliler Devletine on yıl hükümdarlık yapan Sultan Ebû Saîd Mes'ûd, iyi bir devlet adamı ve kumandandı. Âlimleri ve sanatkârları himâye edip, onlara çok yardımda bulunurdu. Sarayına ilim adamlarını toplayıp, meclislerine iştirâk ederdi. Gazne şehrini sanat değeri yüksek eserlerle süsledi. Gazne'de yaptırdığı Yeni Saray ve tahtı devrin muhteşem eserlerindendir.

MES'ÛD-I (Rükneddîn);

Anadolu Selçuklu Devletinin dördüncü sultanı. Birinci Kılıç Arslan'ın oğlu olup, 1096 yılında doğdu. İyi bir tahsil, terbiye ve tâlim görerek yetişti. Devlet idâresinde tecrübe sâhibi olabilmesi için Kayseri emirliğine tâyin edildi.

Babasının 1107'de ölümünden sonra iki sene sultanlık yaptı. Ağabeyi Şehinşâh'ın İran'dan Anadolu'ya dönerek Malatya'da kendisini sultan îlân etmesi, Sultan Mes'ûd'a saltanatının meşrûiyyetini kaybettirdi. Şehinşah'ın Konya'ya gelmesi üzerine Kayseri'ye çekildi. Kayınbirâderi Melik Gâzinin desteğini sağladı. 1116 yılında gerekli gücü temin edince Konya tahtını tekrar elde etti. Fakat kardeşi Arab'ın sultanlığını tanımaması, başlangıçta hâkimiyetinin Konya ve Kayseri dolaylarına inhisâr etmesine sebep oldu.

Sultan Mes'ûd, Süleymân Şah ve Birinci Kılıç Arslan gibi Anadolu'yu tek elde birleştirmek istedi. Danişmendlilerle berâber Bizans saldırılarına karşı başarı sağladı. Melik Mehmed'in ölümüyle Danişmendliler arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklardan istifâde ederek Ankara, Çankırı ve Kastamonu havâlisinde Selçuklu hâkimiyetini yeniden kurdu. 1144'te de, Malatya ve Elbistan'ı zapt ederek Anadolu'da Selçuklu üstünlüğünü sağladı. Göçebe Türkmenleri, Gediz ve Menderes havâlisinde yerleştirdi. Haçlıların elinde bulunan Maraş ve Göksun gibi kaleleri kurtarmaya teşebbüs etti. Bizans İmparatoru Manuel, Türkiye Selçuklularını ezmek için Konya'ya yürüdü. Sultan Mes'ûd, Bizanslıları yendiyse de bundan faydalanamadan İkinci Haçlı Seferi başladı. Sultan Mes'ûd, Mukaddes Roma-Cermen İmparatoru Üçüncü Konrad idâresindeki Haçlı ordusunun büyük bir kısmını Eskişehir yakınlarında perişân etti. Konrad İznik'e çekilirken, güneye sarkan kalıntılarını da Sultan Mes'ûd, Toros geçitlerinde ortadan kaldırdı. Fransa Kralı St. Louis komutasında ilerleyen Haçlı kolunu ise Yalvaç civârında yenen Sultan Mes'ûd, bu zaferleriyle Türkiye Selçukluları Devletinin şânını ve kendi nâmını bütün dünyada yüceltti. Abbâsî halîfesi, Selçuklu sultanına hil'at ve sancak gibi hâkimiyet alâmetleri göndererek kendisini tebrik etti.

İkinci Haçlı Seferi sonunda Antalya'dan gemiye binerek Suriye'ye geçen Fransa Kralı St. Louis'in

ordusunun artıkları, Türklerin hücumları ve Rumların yağmaları, açlık ve hastalıkla perişan oldu. Türkler bu Haçlılara acıyarak kendilerine ekmek ve para dağıttılar. Türklerin şefkat ve merhametini gören 3000'den fazla Frenk Müslüman oldu. Rumların hıyânetini ve Türklerin insanlığını anlatan bir Haçlı yazar: "Ey hıyânetten daha zâlim olan merhamet!" feryâdıyla Türklerin, şefkat ve iyilikleriyle Haçlıların dinlerini satın aldıklarını, bununla berâber din değiştirme husûsunda hiçbir baskı yapmadıklarını da ilâve eder. Böylece, Bizanslılara dindaş diye yardıma gelen Haçlılar, bu seferler sonunda Rumlara düşman ve Türklere hayrân olarak döndüler. Sultan Mes'ûd, bu başarılarından sonra Suriye'de ve Maraş civârında Haçlıları yenerek Maraş, Göksun, Antep, Raban ve Delûk'ü alarak Frenkleri kovdu. Danişmendlileri kendisine bağladı. Klikya Seferine çıktıysa da yarıda kaldı.

1155'te ölmeden önce büyük oğlu Kılıç Arslan'ı veliaht tâyin etti ve ülke topraklarını üç oğlu arasında paylaştırdı. Birinci Rükneddîn Mes'ûd Amasya civârında, medrese, han, hamam ve imâretle îmar ettiği Simre kasabasındaki türbesine defnedildi. Kırk yılı aşan saltanat süresinde, Bizans ve Haçlı seferlerine karşı koyarak, Türk-İslâm nüfuzunun Anadolu'da hâkimiyetinin ve İslâm âleminin bekçiliğini yapan Sultan Mes'ûd, Anadolu'yu Türkler için vatan hâline getirdi. Batı kaynakları, târihte ilk defâ onun devrinde Anadolu'dan Turcicae (Türkiye) adıyla bahsettiler. Adâleti ve sağlam idâresi sâyesinde, Hıristiyanları bile Bizans'tan koparıp kendisine bağladı. Anadolu'da Selçukluların köklü îmar faaliyetleri de onunla başladı.

MESUD YILMAZ;

Türkiye Cumhûriyetinin kır sekizinci başbakanı. 1947'de İstanbul'da doğdu. İstanbul Erkek Lisesinden mezun olduktan sonra, yüksek öğrenimine Ankara Üniversitesi Siyâsal Bilgiler Fakültesi İktisat-Mâliye bölümünde devâm etti. Bu okuldan 1971'de mezun oldu. Bir süre TRT'de dış yayınlar bölümünde çalıştı. 1972-1974 yılları arasında Köln'de Cologne Üniversitesi İktisâdî ve Sosyal Bilimler Fakültesinde yüksek lisans yaptı. Daha sonra Türkiye'ye dönen Mesut Yılmaz, 1975'ten 1983'e kadar, kimyâ, tekstil ve ulaşım sektörlerinde yönetici olarak çalıştı.

Turgut Özal liderliğinde 1983'te kurulan ANAP'ta kurucu üye ve genel başkan yardımcısı oldu. Aynı yıl yapılan 6 Kasım seçimlerinde Rize'den milletvekili seçildi. Aralıkta kurulan Özal hükümetinde Devlet Bakanı ve hükûmet sözcüsü oldu. 1986'da yapılan değişiklikle Kültür ve Turizm Bakanlığına getirildi.

23 Kasım 1987'de yapılan genel seçimlerde Rize'den ikinci defâ milletvekili seçilen Mesut Yılmaz, Aralıkta kurulan Özal hükümetinde Dışişleri Bakanı oldu. Bu görevini Yıldırım Akbulut Hükûmeti döneminde de devâm ettirdi. 20 Şubat 1990'da bakanlıktan istifâ etti. 15 Haziran 1991'de yapılan ANAP kongresinde kongreye katılan 1170 delegeden 631'inin oyunu alarak genel başkan seçildi ve 23 Haziran 1991'de Türkiye Cumhûriyetinin 48. hükûmetini kurdu.

Mesut Yılmaz hükûmeti, 20 Ekim 1991'de yapılmak üzere milletvekilliği erken genel seçimi kararı aldı. Seçimlere Rize milletvekili adayı olarak girdi ve kazandı. Genel Başkanı olduğu Anavatan Partisi (ANAP) ise, ülke genelinde kullanılan oyların % 24.01'ini alarak TBMM'sine 115 milletvekili ile girdi. Seçimden önce Başbakan olan Mesut Yılmaz, seçimden sonra ana muhâlefet lideri olarak siyâsete devam etti.

Mesut Yılmaz, 1988'den beri Avrupa Demokratik Birliği Başkan yardımcılığını yürütmektedir (1993). Almanca ve İngilizce bilen Mesut Yılmaz, Berna Yılmaz'la evli olup, iki çocuk babasıdır.

MEŞE (Quercus);

Alm. *Eiche (f.),* **Fr.** *Chène (m.),* **İng.** *Oak.* **Familyası:** Kayıngiller (Fagaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Yaygın.

Kışın yaprağını döken, her zaman yeşil, ağaç veya çalılar. Meşe yaprakları farklı şekil ve görünüştedirler. Kenarları dişli, loplu veya düzdür. Erkek çiçekler, bir önceki yıla âit sürgünlerde, tek tek ve uzun bir eksen üzerinde çok sayıda toplanmışlardır. Dişi çiçekler teker teker veya 3-5'i bir arada başçıklar hâlinde bulunurlar. Çiçeğin veya çiçek durumunun tabanında çanağa benzeyen bir kupula (kadeh, kapçık) vardır. Her kupula içinde bir meyve (pelit) bulunur. Meyveyi dip tarafından içine alan bu kadeh, boyut ve şekil îtibâriyle değişik tipler gösterir. Kupulanın üzeri genellikle sık bir şekilde sert pullarla örtülmüştür.

Dünyâ üzerinde 200'ün üzerinde meşe türü yayılmış bulunmaktadır. Türkiye'de ise tabiî olarak bulunan meşe türü 18'dir. Bundan dolayı Türkiye, meşelerin kaplamış oldukları alan bakımından oldukça zengindir. Bütün orman bölgelerinde, hattâ bozkır alanlarında bile birçok meşe ormanlarına rastlamak mümkündür. Bugün Türkiye'de koru ve kesimlik hâlinde 6,5 milyon hektar meşe ormanı bulunmaktadır. Bunun için meşeler, ormancılık ve parkçılık yönünden önem taşımaktadır.

Meşeler, odunlarının anatomik yapıları, kullanış yeri bakımından büyük farklar gösterirler. Odunlarının

anatomik özelliklerine göre: 1) Ak meşe, 2) Kırmızı meşe, 3) Herdem yeşil meşe olmak üzere üçe ayrılırlar.

1. Ak meşe: Bu gruba giren meşelerin odunları geniş lümenli iletim borularına sâhiptirler. Yaprakları dikenli ve dişli değildir. Meyvenin iç yüzü çıplak ve meyve (palamut) olgunlaşması bir yılda tamamlanır. Tohumları tatlıdır. Türkiye'de tabiî olarak yetişen bu gruptaki meşe türleri şunlardır: Saplı meşe, Macar meşesi, mazı meşesi, tüylü meşe vs.

2. Kırmızı meşe: Odunları ak meşelere göre daha koyu kırmızımsı kahverengidir. Yaprak kenarlarının uçları, kılçıksı ve dikensidir. Meyveleri iki yılda olgunlaşır. Meyvenin iç yüzü tüylüdür. Tohumları acıdır. Türkiye'de tabiî olarak yetişen bu gruba dâhil meşeler şunlardır: Lübnan meşesi, Türk meşesi, Makedonya meşesi vs.

3. Herdem yeşil meşe: Odunları diğerlerinden büyük iletim borularının devamlı bir halka taşımamasıyla ayırt edilir. İletim boruları şeritler hâlinde ısınsal yönde sıralar teşkil ederler. Yaprakları deri gibi sert, tam kenarlı ve kenarları dişli-sert dikenlidir. Meyve bir veya iki yılda olgunlaşır. Bu gruptan Türkiye'de tabiî olarak yetişenler şunlardır: Kermes meşesi (Q. cocifera), Pırnal meşesi (Q.ilex) vs.

Diğer meşelere misâl olarak mantar meşesi (Q.suber), bataklık meşesi (Q.palustris) ve kırmızı Amerikan meşesi (Q.rubra) verilebilir.

Kullanılış açısından da, aşağıdaki meşeler Türkiye'de önemli rol oynarlar.

Mazı meşesi: Memleketimizde yaygın olan, yaprak döken, çalı veya küçük ağaçlar. Yapraklar loplu, dalgalı ve derin dişlidir. Bu bitkinin önemi, taşıdığı mazılardan ileri gelir. Bitkinin tomurcuk, genç dal veya yapraklarını Cynips gallae tinctoriae adlı sineğin sokması ve yumurtalarını buraya bırakmasıyla meydana gelen ve 1,5-2 cm çapında olan toparlak oluşumlar, mazı (Gallae) adını alır. Mazının bileşiminde % 50-70 kadar tanen vardır. Deri sanâyiinde ve boyacılıkta kullanılır. Mazıdan elde edilen tanen ve gallik asit, tıpta ishal ve dizanteriye karşı kullanılır. Mazı, Türkiye'nin önemli ihraç maddelerindendir.

Mantar meşesi: Batı Akdeniz havzasında ve Türkiye'de yer yer Batı Anadolu'da yetişir. 15-20 m kadar boyunda, kalın dallı, geniş tepeli ağaçlardır. Meyveleri kısa saplıdır. Yaprak kenarlı, dişli ve batıcıdır. Bu ağacın gövdesinin taşıdığı mantar tabakası kalındır ve bu sebeple bu ağaçlar mantar elde etmek için kullanılır. Mantar meşesinden elde edilen mantar, şişe mantarı olarak, balıkçı ağlarında, ayrıca bu mantardan suberin asidi elde edilerek plâstik sanâyiinde de kullanılır.

Palamut meşesi: Türkiye'de Karadeniz bölgesi dışında, Anadolu'da yaygındır. Yaprak kenarları testere dişli ve dişlerin uçları dikenlidir. Kupula (kadeh) büyük, 4-6 cm çapındadır. Üzerindeki tırnaklar kalın ve serttir. Bu tırnaklara ticârette trillo denir. Meyveleri palamut (Valonea) adını alır. Palamut ve kupula % 20-40 tanen taşır. Türkiye'nin önemli bir ihraç maddesidir. Yıllık palamut istihsalimiz 60.000 ton civarındadır. Deri ve boya endüstrisinde de geniş ölçüde kullanılır.

Kermes meşesi: Akdeniz havzasında ve memleketimizde yetişmekte olup, çalı veya küçük ağaç görünüşündedir. Yaprakları çıplak ve kenarları dişli dikenlidir. Bu bitkinin dalları üzerinde yaşayan "Kermes ilicis" türündeki böceğin dişilerinden kırmızı renkli bir boya maddesi elde edilir.

Saplı meşe (Q.pedunculata): Meyveleri saplıdır.

Sapsız meşe (Q.sessiliflora): Meyveleri sapsızdır. Anadolu'da yetişmekte olan bu iki meşe türünün gövde ve dallarının kabuğu tanence zengindir. Tıpta ve deri sanâyiinde kullanılır. Bu meşelerin kabukları tıpta ishale karşı ve kan durdurucu olarak, kavrulmuş tohumları da, özellikle çocuk hastalıklarında ishale karşı kullanılır.

Kullanıldığı yerler: Meşeler, kıymetli yakacak ve kullanılacak odun verirler. Ayrıca iyi bir hayvan yemi olarak meyveleri, tanence zengin kabuk, meyve ve meyve kadehi, patalojik bir teşekkül olan meşe mazıları değerli yan orman ürünleri arasında yer alırlar. Park ve bahçecilik yönünden de önem taşırlar.

MEŞRÛTİYET;

Alm. *Konstitutionelles Regime,* **Fr.** *Gouvernement Constitutionnel,* **İng.** *Limited Monorchy, Constitutionnel.* Siyâsî rejimlerden birisi. Hükümdarların başkanlığı altında anayasalı parlamento idâresine denir. Bu idâre şeklinde tamâmı veya bir kısmı halk tarafından seçilen bir meclis vardır. Osmanlı târihinde 23 Aralık 1876'dan 13 Şubat 1878'e kadar ve 23 Temmuz 1908'den 16 Mart 1920 târihine kadar olan iki ayrı devreye meşrûtiyet devirleri adı verilir.

Kuvvetler ayrılığı prensibinin hâkim olduğu idâre tarzı şeklinde gelişen meşrûtiyet ilk önce İngiltere'de ortaya çıktı ve daha sonra diğer Avrupa ülkelerinde tatbik edilmeye başlandı.

Krallık ve parlamento müessesesinin bir arada yürüdüğü bu ülke, günümüz demokrasi rejimlerinin de doğuş yeri olarak kabul edilmektedir. İngiliz demokrasisi kendisine mahsus şartlar altında gelişti. 1789 Fransız İhtilâlinin Avrupa'ya yaydığı milliyetçilik düşünceleri neticesinde millî devletler kuruldu. Avrupa ülkelerinde hükümdarların nüfuzları, teşkil edilen parlamentolarla sınırlandırıldı. Geniş halk kitlelerinin ülke idâresinde söz sâhibi olmasına yarayan parlamentolarla kuvvetler ayrılığı prensibi iyice tatbik edilmeye başlandı. Bu durum demokrasilerin bu ülkelerde doğup gelişmesine zemin hazırladı. Yasama ve yürütme kuvvetlerinin ayrı gruplarca temsil edilerek birbirini dengelemesi, Avrupa'da tedricen parlamentoların müessiriyetini arttırdığı gibi kralların halk üzerindeki hâkimiyetlerini de azalttı. Zaman ilerledikçe hükümdarlar icrâ selâhiyetlerini kaybedip, birliğin ve milletin sembolü hâline geldiler. Bugün İngiltere, Japonya, Belçika ve Kanada gibi ülkelerde kral ve benzerlerinin statüsü genel olarak böyledir.

Batı'da demokrasinin tekamülü, halkın ekseriyetine mâlolan büyük ve çoğu kanlı mücâdeleler netîcesinde mümkün oldu. Osmanlı Devletinde ise hiçbir devirde halk, ülke idâresinde söz sâhibi olmak için herhangi bir harekette bulunmadı. Çünkü Osmanlı idâresi, bir hânedan başkanlığında olsa bile, devletin bütün işleri İslâmiyetin emir ve yasaklarına göre yürütüldüğünden, ülkenin her köşesinde adâlet, sulh, sükûn ve huzur hâkimdi. Avrupa'daki hânedanlar ve krallar ise keyfî idâreleriyle halkı asırlarca zulüm altında inletmişlerdi. Osmanlı Devletinde tanzimat ve meşrûtiyet hareketleriyse, halktan gelen birer hareket olmadı. Bâzı devlet adamları ile Avrupa kültürüyle yetişmiş bir grup insanın, Avrupa devletlerinden de destek görerek sürdürülen faaliyetleri neticesinde ortaya çıktı ve bu durum, ihânete kadar vardı. 1850'li yıllara kadar Osmanlı pâdişâhı, devletin ve milletin sâhibi olarak, bütün güçleri elinde tutan en yüksek karar organı mevkiindeydi. Ayrı din ve milliyetlerden müteşekkil mütecanis olmayan bir devletin idâresinde bundan başka bir şekil düşünmek de mümkün değildi. Nitekim günümüzde de şeklî görüşü ne olursa olsun muhtelif milletlerden meydana gelen devletler için de benzer durum söz konusudur.

Osmanlılarda hükümdârın temsil ettiği kuvvetlerin ve sâhip olduğu yetkilerin elinden alınarak başka kuruluş ve kişilere verilmesi Batı'daki gibi demokrasinin gelişmesine değil, devletin birlik ve berâberliğinin kaybolmasına yol açtı. Aslî unsurunu Müslüman-Türklerin teşkil ettiği Osmanlı Devletinin bünyesinde değişik milletler mevcut olduğu için milliyetçilik hisleri ve demokrasi hareketleri her imparatorlukta olduğu gibi devletin dağılıp yıkılmasında büyük rol oynadı. Nitekim Yunanistan, Bulgaristan ve diğer eyâletlerde kiliselerden kaynaklanarak başlayan milliyetçilik hislerinin yabancı devletlerce büyük bir harekete dönüştürülmesi neticesinde, bunlar Osmanlı Devletinden ayrılıp, bağımsızlıklarını kazandılar. Yine, demokrasilerin vazgeçilmez bir unsuru olan parlamento müessesesi ancak millî bir devlet yapısı içinde aslî fonksiyonunu kazanabilmektedir. Aksi hâlde zararı faydasından çok daha fazla olabilmektedir. Meselâ, Birinci Meşrûtiyet meclisindeki azınlık mebuslarının seçildikleri bölgeye muhtariyet istekleri gerçekleşseydi, Osmanlı Devleti yarım asır önce târihe karışır, belki de yerine yeni bir Türk Devleti kurulamazdı.

Meşrûtiyet rejimi, ona inananlar tarafından Osmanlı Devletini içinde bulunduğu durumdan kurtarabilecek yegâne çâre olarak görülmekteydi. Osmanlı Devleti tedricen dünyâ siyâsetinde ve iktisadiyatındaki ağırlığını kaybetmeye başlamıştı. On yedinci yüzyılın sonlarına doğru Batı Avrupa ülkelerinin, sanâyi inkılâbını gerçekleştirip, teknolojik sâhada önemli mesâfeler almaya başlaması üzerine, dünyâ siyâsetindeki ağırlıkları artmaya başladı. Sanâyileşme gayretleri içeriden ve dışarıdan çeşitli şekillerde engellenen Osmanlı Devleti, kendisi dışındaki teknolojik gelişmelere yeterince ayak uyduramadı. Gerilemesinin esas sebebi din ve kültürü değil, değişen dünyâ şartlarına intibak edememesiydi. Harp meydanlarında başgösteren başarısızlıklar neticesinde devletin tekrar eskisi gibi güçlendirilip yenilenmesi çabaları ortaya çıktı. Türk târihindeki her ilerici hamle üstten ve idâreci zümreden geldiği gibi, bu hususdaki ilk teşebbüsler de pâdişhalar tarafından ele alındı. Pâdişahlar tarafından çeşitli kereler ıslahat teşebbüslerinde bulunuldu. Genç Osman, Üçüncü Selim, İkinci Mahmud, Abdülmecîd ve Abdülazîz hanların başlattıkları yenilikçi gayretlerin temel vasfı, Osmanlı Devlet müesseselerinin, işleyiş şekillerinin, çağın şartlarına uygun yeni fonksiyonlar kazanarak verimliliklerinin arttırılması oldu. Böylece Osmanlı devlet müesseselerinin ortaya çıkan yeni ihtiyaçlara cevap verebilmesi sağlanmak istendi.

Ancak her defâsında başlatılan çalışmalar dolaylı ve dolaysız yollardan, dâhilden ve hâriçten gelen baltalamalar sebebiyle akamete uğratıldı. Genç Osman ve Üçüncü Selim Hanın Yeniçeri isyanları neticesinde şehit edilmeleri; İkinci Mahmûd Han (1808-1839) devrinde devletin karşılaştığı büyük gâileler; Abdülmecîd Han (1839-1861) devrinde ise ıslahat hareketlerinin hüviyetinin değiştirilmesi ve Abdülazîz Hanın tahttan indirilip şehit edilmesinin altında yatan esas sebep buydu. Meselâ Sultan Abdülazîz Han (1861-1876) devrinde alınan borçlarla dünyânın ikinci büyük donanması ve dördüncü büyük kara ordusu kuruldu. Alınan paraların yüzde dördü de demiryolu inşâsına harcandı. Ordu ve donanması güçlenen Osmanlı Devleti, İngiltere'nin en büyük rakibi olunca; İngilizler, Abdülazîz Hanın şahsında sömürge imparatorluklarının, dünyâ hâkimiyetlerinin yıkılışını görür gibi oldular. Bu ordu ve

donanma, İngilizler tarafından çevrilen çeşitli entrikalar neticesinde Abdülazîz Hanın şehit edilmesine, Doksanüç Harbinin de ortaya çıkmasına yolaçtı. Bu harpte Osmanlı ordusu eridiği gibi, aynı orduya bir daha sâhip olunamaması sebebiyle Mondros'a kadar gelindi. Abdülazîz Hanın ordu ve donanma için yaptığı borçlar anormal bir yekün teşkil etmemekle berâber, Doksanüç Harbinin getirdiği ekonomik ve askerî yıkımdan dolayı ödenmesinde çok büyük güçlüklerle karşılaşıldı.

Meşrûtiyetin îlânında, azınlıklara eskisinden daha fazla haklar ve imtiyazlar vererek, bunların ve bunların hâmiliğini üstlenmiş olan yabancı devletlerin dostluğunu kazanmak arzusu, önemli rol oynadı. Ancak bu durum, azınlıkların devlete daha çok bağlanması yerine bağımsızlık emellerini kuvvetlendirdi. Osmanlı Devletinin Hıristiyan tebeaya verdiği lütuf ve imtiyazların hak şeklini alarak geri verilmemesi, Avrupa devletlerinin şaşmaz politikası oldu. Osmanlı Devleti zayıfladıkça, yabancı devletlerin azınlıklar üzerindeki tahrik ve teşvikleri arttı. Öyle ki, son yüz yıllık devri âdeta bir azınlıklar meselesi asrı olarak geçti. Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan gayri müslimler, bugün birçok medenî devlette bulunan hürriyetten daha fazlasına sâhiptiler. Ancak bunun yanında bâzı mükellefiyetleri de vardı. Meselâ cizye ve vergi verirlerdi. Devletin son zamanlarında karşılaştığı dâhilî meseleler adâletli ve istikrarlı bir idâre sebebiyle değil, parçalanmasında menfaati olan yabancı devletlerin tahrik ve teşvikleri yüzündendir. Osmanlı azınlıkları üzerinde her devletin tespit edilmiş bir politikası vardı. Fransızlar, Katoliklerin; İngilizler, Protestanların; Ruslar, Ortodoksların hâmiliğini üstlenmişlerdi. Katoliklik Fransızlarca, İkinci Mahmûd Han devrinde, Protestanlık da 1850'de İngilizlerce resmî mezhep olarak tanıttırıldı. Rusya Balkanlarda, İngiltere Yunanistan ve Doğu Anadolu'da, Fransa, Suriye ve Lübnan'da bölücü faaliyetlere giriştiler. Hıristiyan azınlıkları ilk isyâna sevk eden Çar Deli Petro'dur. Suriye, Lübnan, Doğu Anadolu, Yukarı Mezopotamya'da açılan ABD, İngiliz ve Fransız okulları, azınlıkları eğiterek milliyetçilik hislerini canlandırdılar. Rusya, 1830'lardan îtibâren Balkanlarda önemli bir nüfuz mücâdelesine girişti. İngilizler 1870'lerde Midhat Paşanın Tuna Vâliliği sırasında her il ve ilçede açtıkları konsolosluklar vâsıtasıyla Balkan komitacılığını organize ettiler.

Osmanlı Devletinde meşrûtiyet konusundaki ilk fikrî faaliyetler, Genç Osmanlılar arasında başladı. Ebuzziyâ Tevfik, Ali Suâvî, Nâmık Kemâl, Agâh Efendi, Ziyâ Paşa ve Şinâsî gibi batı kültürüne sâhip şahıslar, meşrûtiyet gelince devletin bütün meselelerinin çözüleceğine dâir bir inanç içindeydiler. Devletin, içinde bulunduğu durumdan Batı'daki gibi bir idâre sistemini benimserse kurtulabileceğini zannediyorlardı. Batı'daki müesseseleri, kendi târihî gelişimini göz önüne almadan tatbik etmek için çalışıyorlardı.

Bu sıralarda Mısırlı Prens Mustafa Fâzıl Paşa, Sadrâzam Fuâd Paşa tarafından verâset haklarından mahrûm edildiği için Paris'e kaçarak Osmanlı Devleti aleyhine çalışmalara başladı. Matbûât yoluyla meşrûtiyet mücâdelesine girişmiş olan Genç Osmanlılar Âlî Paşanın baskıları neticesinde yurt dışına kaçarak Mustafa Fâzıl Paşanın çevresinde toplandılar. Paris ve Londra'da çıkardıkları gazeteleri, mecmuaları, yabancı devletlerin özel postahâneleri vâsıtasıyla yurda sokarak, meşrûtiyetçi fikirleri yaymağa çalıştılar. Ancak Mustafa Fâzıl Paşa, Sultan Abdülazîz Hanın Fransa seyâhati sırasında pâdişahtan özür dileyerek kendisini affettirip İstanbul'a dönünce, desteksiz kalan Genç Osmanlılar, İngiltere ve Fransa tarafından finanse edilmeye başlandılar. 1860'lardan başlayarak günümüze gelinceye kadar yurt dışına kaçmak zorunda kalan bütün siyâsî göçmen gruplarının müşterek husûsiyeti, memleketleri aleyhine de olsa, yabancılar tarafından tasvip ve destek görmeleri oldu. Genç Osmanlılar ve Jön Türkler, kendileriyle benzer durumda bulunan İtalyan ve Rus ihtilalcilerinin bu açıdan gösterdikleri şahsiyet ve karakter nümûnelerinden mahrum kaldılar. (Bkz. Jön Türkler)

Birinci Meşrûtiyet, Genç Osmanlılardan çok, devlet ricâlinin çalışmaları neticesinde îlân edildi. Mütercim Rüşdî Paşa ile Serasker Hüseyin Avni Paşa, hükümdârın yetkilerinin sınırlandırılmasına taraftar olmakla birlikte meşrûtiyete karşıydılar. Sadrâzam Midhat Paşa ve Askerî Mektepler Nâzırı Süleymân Paşa ise, meşrûtiyet taraftarıydılar. Sultan Abdülazîz Hanın tahttan indirilip, Beşinci Murâd Hanın yerine getirilmesi meşrûtiyetçiler tarafından sevinçle karşılandı. Ancak Sultan Abdülazîz Hanın katledildiğini duyan Beşinci Murâd Hanın sinirleri bozuldu. Bu sırada vukûa gelen Çerkes Hasan Vak'ası ile Serasker Hüseyin Avni Paşanın öldürülmesi (Bkz. Hüseyin Avni Paşa), Midhat Paşa lehine önemli bir gelişme oldu. Osmanlı başşehrinde yaşanan bu karışıklıklar ve vahim olaylar arasında İkinci Abdülhamîd Han 31 Ağustos 1876'da pâdişâh oldu. 10 Eylül 1876'da okunan Cülûs-ı Hatt-ı Hümâyûnunla **Kânûn-ı Esasî**'nin hazırlanması için Midhat Paşa başkanlığında bir komisyon teşekkül ettirildi. Midhat Paşanın meşrûtiyet taraftarlığı İngiltere'ye olan hayranlığından ve ölünceye kadar sadârette kalmak istemesinden kaynaklanıyordu. Hiçbir devletin anayasasını tetkik etmediği gibi Meşrûtiyet idâresi hakkında da esaslı bir fikir sâhibi değildi. Başlıca arzusu kurulacak yeni rejimin mîmârı olarak kendisini göstermek ve makam sâhibi olmaktı.

Kânun-i Esâsî; on altısı yüksek mülkî memur, onu ulemâdan, ikisi de Ferik (Orgeneral) rütbesinden asker olmak üzere yirmi sekiz kişilik bir komisyon (Bunların ikisi Hıristiyandı.) tarafından hazırlandı.

Komisyonda Ziyâ Paşa ve Nâmık Kemâl de vardır. Sadrâzam ve bütün nâzırların pâdişâh tarafından tâyin ve azli, pâdişâha karşı sorumluluğu prensibi eskiden de olduğu gibi Kânûn-i Esasî'de aynen yer aldı. Osmanlı vatandaşlarının hakları, memuriyet, âyân ve mebûsan meclislerinin işleyişi, illerin idâresi ayrı ayrı belirtildi. Heyet-i Vükelâya (Bakanlar Kuruluna) kânun hükmünde kararnâme çıkarmak yetkisi verildi. Pâdişâh istediği zaman meclisi toplayıp, dağıtabilmek hakkına sâhipti. **Kânûn-ı Esâsî,** dar mânâda kuvvetler ayrılığı prensibine yer vermektedir. Yasama yetkisinin Meclis-i Umûmî, yürütme yetkisinin Hey'et-i Vükelâ ile berâber kullanılmasına karşılık son söz yine Pâdişâha âitti.

Yüz kırk maddeden ibâret olan ön tasarıda Sadrâzamlık makâmı Başvekâlet hâline getirilip, nâzırların seçimi de ona bırakılıyordu. Heyet-i Vükelâyı parlamentoya karşı mesul tutarak Pâdişâhlık makâmını tamâmen sembolik bir mevki hâline getiriyordu. Taslakta yer alan ve her milletin kendi dillerini resmen kullanabileceklerine dâir bir madde, Midhat Paşanın ısrarlı tutumuna rağmen kaldırılıp, Türkçenin resmî dil olduğu hakkında bir hüküm yer aldı. Pâdişâha, siyâsî bakımdan mahzurlu görülenleri sürgün etme yetkisi veren 113. madde, bütün ısrarlara rağmen Midhat Paşa tarafından esas metne dâhil edildi. Halbuki bu yetki Tanzimât Fermânı ile kaldırılmıştı, ancak tahta yeni geçen Sultan Abdülhamîd Han, Midhat Paşayı iknâ edemedi. Zîrâ Midhat Paşa, ölene kadar iktidarda kalacağını zannediyordu. Böylece kendi rakiplerini ve muhâlif olanları sürebilecekti. Midhat Paşa, Pâdişâhın nüfuzunu ortadan kaldırmak için Kânûn-ı Esâsî'yi Avrupa'nın büyük devletlerinin müşterek kefâleti altına koydurmak istemişse de bu son derece dehşet verici madde çıkartıldı. Midhat Paşa, buna mâni olamadığı için, Nâmık Kemâl ve Ziyâ Paşa başta olmak üzere hayli tenkit edildi. Nâmık Kemâl; "Biz böyle pejmürde bir anayasayı kabul etmeyiz. Taslak ya aynen kabul edilmeli veya meşrûtiyetten vazgeçilmelidir." diyordu.

O sırada toplanan Tersâne Konferansındaki İngiliz delegesi ve Hindistan Vâlisi Lord Salisbury, yeni rejim hazırlığı için Bâbıâlî'yi tebrike geldi. Kânûn-ı Esâsî 23 Aralık 1876'da Çorluluzâde Mahmûd Celâleddîn Paşa tarafından ulemâ, askerî erkan, eski ve yeni vekiller, azınlık cemâat reisleri önünde Bâyezid Meydanında okundu. Toplar atılarak Kânûn-ı Esâsî îlân olundu. Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa, yabancı devlet elçilerine Kânûn-ı Esâsî'yi îzâh etti.

Meşrûtiyetin mîmârı sayılan Midhat Paşa, meclisin açılışından önce, 5 Şubat 1876'da sözü geçen 113.maddeye dayanılarak sürgün edildi. Sadrâzamlığı esnâsında Bosna-Hersek eyâletinde başlayan Hıristiyan isyânını durdurmak için Türk bayrağındaki ay-yıldızın yanına haç ilâve edilmesini emretmiş ve tatbik ettirmişti. Ancak isyan durmadığı gibi Müslümanlar da müteessir olmuşlardı. İktidar hırsıyla "Âl-i Osman olur da neden Âl-i Midhat olmasın!" diyerek Hıristiyan ve Müslüman gönüllülerden müteşekkil, kendi şahsına bağlı asker ocağı kurdurup, İstanbul sokaklarında nümâyişler yaptırıyordu. Bunu duyan Nâmık Kemâl ve Ziyâ Paşa onu desteklemekten vazgeçti. Pâdişâhın aleyhinde çeşitli yerlerde ve huzurunda söylediği sözler neticesinde sabrı taşan Abdülhamîd Han, İzzeddin Vapuruyla, yanına beş yüz altın vererek onu İtalya'ya gönderdi.

19 Mart 1877 senesinde Meclis-i Mebûsan büyük bir merâsimle açıldı. Dârülfünûn (Üniversite) için yapılan binâ, ilk Osmanlı parlamentosuna tahsis edildi. Meclisi bizzât İkinci Abdülhamîd Han açtı. Pâdişâhın nutkunu Mâbeyn Başkâtibi Küçük Saîd Bey okudu. Mısır, Romanya, Sırbistan, Karadağ, Necd, Umman gibi kendi iç idârelerinde muhtar eyâletler dışındaki yerlerden milletvekilleri iki dereceli bir seçimle parlamentoya girdi. Ahmed Vefik Paşa, ilk Meclis Reisi oldu. Meclisin, hükûmeti düşürme yetkisi yoktu. **Birinci Meşrûtiyetin** Osmanlı parlamentosunda ana dili Türkçe olan milletvekili sayısı % 50'yi bulmuyordu. Rum, Bulgar, Romen, Ermeni, Yahûdî, Sırp gibi gayri müslim milletvekilleri olduğu gibi, Müslüman fakat Türk olmayan ayrılıkçı milletvekilleri de vardı. Bunlardan Rum, Ermeni Patriki Narses, Rus Çarına başvurarak Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan Devletinin kurulması için yardım yapılmasını isteyebiliyordu. Türk milletvekilleri de müsbet bir icraat ortaya koyamıyorlardı. Bunun üzerine İkinci Abdülhamîd Han, 13 Şubat 1878'de Meclis-i Mebûsan'ı süresiz olarak tâtil etti. Böylece, Birinci Meşrûtiyet 1 yıl 1 ay 21 gün sürmüş oldu. Fakat Doksanüç Anayasası kaldırılmadı. Milletvekillerinin görevleri sona ermesine rağmen, âyân üyelerinin (senatörlerin) görevlerine son verilmedi. Âyân üyeleri, hayatları boyunca "Âyân Üyesi" ünvânını taşıdılar. Bunlardan üç kişi, 1908'e kadar hayatta kalabilmiş ve 1908 İkinci Meşrûtiyet parlamentosuna dâhil edilmişlerdi.

Meşrûtiyetin ikinci defâ îlân edilip süresiz tâtile giren Meclis-i Mebûsanın yeniden toplanması için ilk faaliyet İttihad-ı Osmânî ismiyle birkaç kişi arasında kurulan bir cemiyet tarafından başlatıldı. Bu cemiyet daha sonra İttihat ve Terakkî ismini aldı. 1885'te ismini duyuran cemiyetin fikirleri; Mülkiye, Harbiye ve Tıbbiye talebeleri arasında yayılmaya başladı. Hükûmete ve Pâdişâha muhâlif olan bu hareket, haber alınarak dağıtıldı. Sıkı şekilde tâkip edilmeye başlanınca cemiyet üyelerinin büyük bir kısmı yurt dışına kaçtı. Paris, Napoli, Cenevre ve Londra'da çıkardıkları gazete ve dergilerde hükûmet aleyhine, Meşrûtiyetin îlânı lehine yazılar yazıp, bunları yurda gizlice sokmaya başladılar. Fransız İhtilâlinin yüzüncü yıldönümünü kutlama merâsimleri dolayısıyla Paris'e giden Ahmed Rızâ da orada kalarak Jön Türk hareketinin liderliğini ele aldı. Çıkardığı **Meşveret** Gazetesi'nde ve saraya yazdığı

layihalarda o da meşrûtiyet, hürriyet kavramını işlemeye başladı. Ancak Jön Türklerin yurtdışı yayınları tenkit ve temennilerden ibâret kaldı. Osmanlı Devletinin sosyal ve ekonomik temellerine dâir araştırma ve yayın faaliyetinde bulunamadılar.

Jön Türkler yurda döndüklerinde hiçbirisi tecrübe ve tetkik sâhibi olmak hüviyetini taşımıyorlardı. Ülkenin ve çağın sosyal, siyâsî şartlarından habersiz, gerekli fikir olgunluğundan mahrumdular.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk kongresini 1902'de Paris'te yaptı. Kongreye İttihat ve Terakkî üyeleri Prens Sabahaddîn ve taraftarları, Sırp, Bulgar ve Ermeni komitacı reisleri katıldılar. Oy çokluğu ile alınan kararların en önemlileri Meşrûtiyetin îlânı için iş birliği yapmak ve Osmanlı Devletinde milliyetlere göre mahallî muhtâriyetlerin kurulmasını sağlamak gibi hususlar teşkil ediyordu. Ahmed Rızâ ile Prens Sabahaddîn arasında kongrede ortaya çıkan anlaşmazlık her ikisinin bir araya geldiği ilk ve son kongre olmasına sebep oldu.

Ahmed Rızâ, Meşrûtiyetin îlânı için yabancı devletlerin müdâhalesi fikrini reddederken Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyetçi fikirleriyle meşhur Prens Sabahaddîn bunu savunuyordu. Yine bu kongrede hâtırât yazılmaması, bu işin teşekkül ettirilecek bir heyet tarafından yapılacağı karara bağlanmış ancak, bu heyet teşekkül ettirilmemiştir. Cemiyetin gizliliği prensip edinmesi ve heyetin de teşekkül ettirilmemesi sebebiyle 1908 öncesine âit İttihat Terakki hakkındaki belgelerin sayısı çok azdır. Almanya 1898'den îtibâren Meşrûtiyet idâresi için İttihat ve Terakkî hareketine gizlice yardım etmeye başladı. İttihatçılar kendi aralarında İngiliz ve Alman yanlısı diye ikiye ayrılmaya başladılar. Fakat bu ihtilaf Meşrûtiyete kadar pek önemli bir mesele olmadı.

Sultan İkinci Abdülhamîd Han sarayda bir heyet teşekkül ettirerek, Türklerin hâkimiyetinde olan bir meclis yapısına müsâit yeni bir anayasa hazırlattırıp, tatbik ettirmeyi düşünüyordu. Ancak buna fırsat kalmadan dağa çıkan üçüncü ordu subaylarından, Enver ve Niyâzi Beylerin başlattığı hareket sonucunda Ferizovik, Selanik ve Manastır'da 20 Temmuz 1908'de Meşrûtiyet îlân edildi. Bunun üzerine Sultan Abdülhamîd Han 23 Temmuz 1908'de **Kânûn-ı Esâsî**'yi tekrar yürürlüğe koymak zorunda kaldı. Rumeli'de büyük gösterilerle îlân edilen Meşrûtiyet, İstanbul gazetelerinde ehemmiyetsiz bir haber olarak yer aldı. Saraydan vilâyetlere gönderilen bir emirnâme ile Kânûn-ı Esâsî'nin yürürlüğe girdiği belirtilerek Birinci Meşrûtiyet meclisinin kabul ettiği seçim kânunu mûcibince seçimlerin yapılarak mebusların İstanbul'a gelmesi istendi. İkinci Meşrûtiyet bir fikir ve doktrin hareketi değildi. Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu şartlara göre Meşrûtiyet geldikten sonra ne yapılacağını kimse bilmiyordu ve tesbit etmek gereği de duyulmamıştır. İttihat ve Terakkî hareketinin ise kendine âit bir lideri, programı ve fikri yoktu. Meşrûtiyetten önceki gizliliğini sonra da devâm ettirdiği için ortaya çıkan otorite boşluğu anarşi ve cinâyetlere yol açtı. İttihatçılar yeni kurulan hükûmette vazîfe almayıp, vaziyeti kontrol altında tutmaya çalıştılar. Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın dönemine büyük bir tepki olarak eski rejimin adamları üç sene içinde tasfiye edildiler. Sultan İkinci Abdülhamîd Han muhâliflerini maaşla merkezden uzaklaştırırken, İttihatçılar sûikast tertipleyerek öldürmeye başladılar.

İkinci Meşrûtiyetten bir şeyler bekleyenler, beklediklerini bulamadılar. Îlân edilen umûmî afla yurda dönen Jön Türkler ve dağlardan silâhlarını bırakarak inen komitacıların da katıldığı sun'î kardeşlik havası fazla sürmedi. 17 Aralık 1908'de toplanan Meclis-i Mebûsandaki azınlık mebusları ekseriyette olup, meclis, Birinci Meşrûtiyet meclisi gibi azınlıkların mücâdele sâhası hâline geldi. Balkanlarda, Osmanlı Devletine başkaldıran altı Bulgar çete reisi, Sandasky de dâhil olmak üzere mebus seçildiler. Sason İsyânı tertipcilerinden Ermeni Komitası Reisi Hamporsam Boyacıyan ve Damadyan, Kozan Mebusu oldular. Balkan Harbinde dünyâ askerlik târihinin en son kale müdâfilerinden Hasan Rızâ Paşayı İşkodra Muhârebesinde arkadan vuran ve Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın hallini bildirmeye memur dört kişiden biri olan, Arnavut Draç Mebusu Esad Toptanî ise meclisin ateşli hatipleri arasındaydı. 266 mebustan sâdece 137'si Türk'tü.

31 Mart Vak'asından sonra **Kânûn-ı Esâsî**'de çok büyük değişiklikler yapılarak pâdişâhın yasama ve yürütme yetkileri önemli ölçüde sınırlandırıldı. Veto yetkisi kaldırılarak, nâzırlar parlamentoya karşı mesul duruma getirildi. Bundan sonra pâdişâhlık makâmı hilâfet ve saltanatın kaldırılışına kadar sembolik yetkileri olan bir mevkî hâline geldi. Sultan Beşinci Mehmed Reşâd, meşrûtiyet rejimi içinde tahta geçip, bu dönemde ayrılan tek pâdişâh oldu.

METABOLİZMA;

Alm. *Metabolismus, stoüffwechsel,* **Fr.** *Mètabolisme,* **İng.** *Metabolism.* Canlı organizmada meydana gelen kimyâsal olayların tamâmı. Metabolizma, organik yapım ve yıkım olayları esnâsında madde ve enerjinin hücre veya organizma tarafından değişikliğe uğratılması şeklindeki karmaşık ve devamlı olayların hepsini içine alır.

Hücreler besin alarak ve bileşimlerini değiştirerek hayatlarını sürdürürler. Besinlerin çoğu kompleks yapılarından basit bileşiklere ayrılarak hücrenin yapısına katılır veya enerji üretim kaynağı olarak

kullanılırlar. Organik bileşiklerin basit yapılara yıkımı esnasında enerji açığa çıkar. Enerjinin bir kısmı hemen hücre içinde kullanılır. Çoğunluğu da kullanılmaya hazır kimyâsal enerji olarak ATP moleküllerinde depolanır. Maddelerin hücre bünyesinde parçalanarak bozunması şeklindeki yıkım olaylarına **katabolizma** denir. Katabolizma, metabolizmanın yıkım reaksiyonlarını ifâde eder. Organizma büyümek ve yıpranan kısımlarını onarmak için besinlerin bâzı moleküllerini birleştirerek bünyesine has kompleks maddeler sentezler. Bu şekildeki sentez ve yapım olaylarına da **"anabolizma"** denir. Bu olaylar esnâsında katabolizmada açığa çıkan enerji kullanılır. Ototrof organizmalarda ise inorganik maddelerden bilhassa ışık enerjisiyle kompleks maddeler yapılır. Anabolizma, kemik gibi durgun dokularda da devam eder.

Şeker, yağ ve protein metabolizması, bu maddelerin organizma içinde uğradıkları kimyâsal değişikliklerin tamâmıdır. Bu maddeler sindirim kanalında değişikliklere uğradıktan sonra organizmanın iç ortamına geçer. Bundan sonra yeni değişiklere uğrayarak, canlı maddelerin sentezle oluşumuna yarar, yedek maddeler hâline geçer veya organizmaya gerekli enerjiyi sağlamak üzere oksitlenirler.

Organizmanın canlı hücrelerinde aynı anda birçok anabolik ve katabolik olaylar cereyan eder.

Bazal metabolizma; vücut sıcaklığı, dış ortamın sıcaklığıyla denge hâlindeyken, dinlenmekte olan aç bir insanın vücut yüzeyinde meydana gelen ve bir metrekareye düşen ısı miktarıdır. Bazal metabolizma nazarî olarak Aturater kalorimetresine benzer bir kalorimetreyle (bir insanı içine alabilecek büyüklükte olan ısı kaybını önleyen ve insanın çıkardığı ısıyı ölçebilen oda) ölçülebilir. Pratikte bazal metabolizma dolaylı bir kalorimetreyle ölçülür, yâni üretilen enerji harcanan oksijen miktarına göre hesaplanır; vücut yüzeyinin bir metre karesinin bir saatte açığa çıkardığı büyük kalori sayısı ile ifâde edilir. Çeşitli sıcakkanlı canlılar üzerinde yapılan ölçümler, bazal metabolizmanın, metrekare başına, yirmi dört saatte 700-1000 kalori arasında değiştiğini göstermektedir. Erişkin insanın bazal metabolizması saatte m2 başına erkekte 40, kadında 73,5 kaloridir. Bazal metabolizma; yaşa (yaşlandıkça düşer), cinsiyete (kadında düşüktür), ırka, iklime, beslenme tarzına, oksijen basıncına, bâzı maddelere (adrenalin, tiroksin, kafein yükseltir, müsekkinler düşürür) bağlı olarak değişiklikler gösterebilir.

METAFİZİK;

felsefenin öze, mâhiyete, asla âit en temel konularını inceleyen bilgi dalı. Meta "öte" ve fizik "madde" kelimelerinden meydana gelmekte olup, "madde ötesi" demektir. Felsefe, önceleri, matematik, geometri, astronomi, mantık, tabiî ilimleri ve kâinât (evren), kâinâtın yaratıcısı, insan, siyâset, ahlâk, fert ve cemiyet hayâtıyla ilgili problemler ve bunların çözümünden bahsediyordu. Bütün ilimler felsefenin içerisinde yer alıyordu. Daha sonra ihtisaslaşma meydana gelince, ilimler felsefeden ayrıldı. Artık felsefenin konusu mücerret ve zihin dünyâsını ilgilendiren konulardan ibâret kaldı. Bunlar arasında varlıkların aslının ne olduğu, bir yaratıcının varlığı ve O'nun sıfatları, nereden geldik nereye gidiyoruz, insan, insanötesi, insan irâdesi, yaptığı işlerinden sorumlu olup olmadığı gibi hususlar metafiziğin konusunu teşkil etti.

Metafizikle ilk uğraşanlar eski Yunan düşünürleridir. Bunlar insan zihninin varlığını kabûl ettiği fakat gözle görülemeyen mefhumların niteliği husûsunda fikirler ileri sürmüşler ve tartışmışlardır. Bunlardan Aristo, tabiatı, varlıkları ve madde ötesi konuları inceleyerek yazdı. Daha sonra onun bu yazılarını düzenleyen Rodoslu Andronikos eserine **Ta Meta ta Phsika** "Fizikten Sonra Gelenler" adını verdi. Böylece ilk olarak "metafizik" terimi ortaya çıktı ve yerleşti.

EskiYunan filozoflarının ilk ele aldıkları, mücerret konulardır. Maddi (fizik) âlemin yanında bir de insan zihnini ilgilendiren bir düşünce dünyâsı üzerinde durmuşlardır. Bu iki dünyâ arasındaki irtibâtı kavrama maksadıyla, kâinât (evren), onun yaratıcısı, sıfatları, zaman gibi şeyleri incelemişlerdir.

Felsefe târihinde metafizikle ilk uğraşan filozoflar, **Parmenides** ile **Platon**'dur. Görünen dünyâ ile gerçek dünyâ şeklinde bir taksimi ilk önce bunlar yapmıştır. Bu husus daha sonra metafiziğin en önemli konularından olmuştur. Platon (Eflâtun) değişen maddî dünyânın yanında, duyuların anlaşılamayan ve değişmeyen bir idealar âleminin varlığından bahsetti. **Aristo** Platon'un bu görüşünü yorumlayıp, maddî dünyânın değişikliklerle sürüp giden bir devamlılıktan ibâret olduğunu söyledi.

Hıristiyanlığın doğup gelişmesiyle, kâinâtın yaratıcısı, O'nun varlığını isbât, yaratılış, öldükten sonraki hayat gibi şeyler metafiziğe konu oldu. Hıristiyan metafiziğinin en tanınmış temsilcileri A**ugustimus, Aguindu Azîz Tommaso g**ibi filozoflardır.

Yeniçağla birlikte Hıristiyanlıktaki teslîs (üç ilâh inancı) tenkit edildi. Bu tenkit metafizik bir çerçeve içerisinde oldu. Tenkit edenlerin başında gelen **Rene Descartes** (Dekart)**,** varlığı, madde ve zihin diye iki sahaya ayırdı. Kâinâtın yaratıcısı hakkında kendi aklına göre yanlış ve bozuk şeyler söyledi.

Descartes'den sonra Yeniçağda ilmin ilerlemesi ile metafizik sahasındaki tartışmalar da gelişti.Kâinâtın

yapısı üzerinde değişik görüşler ortaya atıldı. İnsanın durumu, ahlâkî bakımından yapması gereken şeyler ele alındı. Tanınmış filozoflardan **Benedict de Spinoza** insanın ahlâkî davranışları husûsunda Descartes'i tâkip etti. **G.W. Leibniz** matematik gelişmeler ışığı altında kâinât ve kâinâtın yaratıcısı ve insanla ilgili yorumlarda bulundu.

Fransız **Bacon**'dan başlayarak, Anglosakson filozoflar, metafiziği ilmî bilginin ötesine geçmek şeklinde olumsuz mânâda kullandılar. Deneycilerin temsilcileri durumunda olan **John Locke** ve **Davit Hume** metafiziğe karşı bir yol tâkip ettiler. Bilhassa Davit Hume, metafiziğe karşı olan felsefî görüşlere kaynak oldu. Duyularla bilinmeyen deney ve gözlem sâhasına girmeyen şeyleri kabûl etmedi. Bunların boş, asılsız olduğunu savundu. Gözlem sâhasına girmeyen fakat akılla bilinen kalple inanılan pekçok gerçeği inkâr etme durumuna düştü.

Leibniz çizgisinde yürüyen **İmmanuel Kant,** Davit Hume'den de faydalanarak metafiziği yeniden ele aldı. K**ritik der Reinen Vernunft** "Saf aklın Tenkidi" (1781) isimli eserinde Eski Yunan filozoflarından bu yana en geniş metafizik araştırmasını yaptı. Metafiziğin felsefenin diğer bilgi dalları arasında yerini tâyin etti. Kant, metafizik çalışmalarından yararlanarak, bilhassa insanın davranışları konusunda bir takım tesbitlerde bulunmaya çalıştı. **Kant,** bu eserinde Allahü teâlâyı inkâr eden bir sonuca da vardığı için şiddetli tepki hattâ ağır tenkitlerle karşılaştı. Başka bir eserinde "Allah'ın varlığına îmân"a yer vermek sûretiyle bu reaksiyonları önlemeye çalışmıştı.

Kant'tan sonra **Johann Gottliob Fichte** ve emsali filozofların çalışmaları ile metafizik, târihi gelişmesinin en yüksek seviyesine ulaştı. 20. yüzyılda **Ludming Wittgenstein** klasik metafizik anlayışına karşı çıktı. Fakat kendisi de karmaşık bir sistem kurdu.

Görülüyor ki, metafizik fizik ötesi konuları sırf akılla çözmeye çalışan bir bilgi dalı olarak gelişmiş, aklı, hakîkati bulduran yanılmaz bir rehber olarak kabûl etmiştir. Halbuki akıl bir kararda kalmaz. Herkesin aklı birbirine uymadığı gibi, bir kimse bâzan doğruyu bulur bâzan yanılır, yanılması daha çok olur. En akıllı denilen kimse, değil metafizik konularda mütehassıs olduğu işlerde bile çok hatâ eder. Bu îtibârla, nereden geldik nereye gidiyoruz, ölüm, ölüm ötesi gibi aklın erişemeyeceği konularda aklı yanılmaz rehber kabûl etmek yanlıştır. Bunun içindir ki, filozoflar bu konularda sâbit ve müşterek bir şey söyleyememiş, hattâ sonra gelenler önce gelenlerden başka söylemişler, birinin söylediğini diğeri yıkmaya çalışmıştır. Bütün bunlar aklın her alanda rehber olamayacağını gösterir. Akıl, his (duyu) kuvveti ile anlaşılabilen veya hissedilenlere benzeyen ve onlara bağlılıkları bulunan şeyleri birbirleriyle ölçerek, iyilerini kötülerinden doğrularını yanlışlarından ayıran bir ölçü âletidir. Doğru olan, aklı kendi erişebildiği, ulaşabildiği alanda yürütmektir. Erişemediği konularda akla danışmaksızın inanmaktan başka çâre yoktur. Bu da aklın îcâbıdır. Yoksa akıl şaşırıp kalır.

İslâmiyette metafizik konular, dînî ilimlerin kelâm ilminin konusuna girmektedir. Kelâm ilmi, metafizik konularda vahyi (peygamberlerin Allahü teâlâdan bildirdiklerini, yâni nakli) esas alır; aklı ise nakli anlamak, anlatmak ve ispatta kullanır. Akıl nakle tâbi, ona hizmetçi durumundadır. Onun için **Âdem aleyhisselâmdan** son peygamber **Muhammed aleyhisselâma** kadar bütün peygamberler aynı îmânı söylemişlerdir. Eksik bir rehber ve ölçü âleti olan akıl, peygamberlerin bildirdiklerine inanmakla bu eksikliğini giderebilmiş, tam bir delîl olabilmiştir.

Nereden geldik nereye gidiyoruz, yaratılış, ölüm ve ölüm ötesi gibi aklın ermediği konularda İslâmiyetin bildirdiklerine inanıldığı için, batı cemiyetinde filozofların sâdece kendilerini tatmin ettikleri düşünce ve hayallerden başka bir şey olmayan metafizik görüşler, bizim kültürümüzde, cemiyetimizde görülmemiştir. Müslümanlar inanarak huzûra ererken, batı insanı birbiriyle ve kendi kendisiyle çatışan çeşit çeşit düşünce ve şüpheler arasında bunalmıştır.

Metafizik konularda fikir yoran ilim ve fen adamları, bu konularda İslâm dîninin bildirdiklerinin doğruluğunu îtirâf etmişlerdir. Nitekim 1956 senesinde memleketimize gelip, atomda saklı muazzam kudret (enerji) hakkında birçok konferanslar veren atom âlimi **W.Heisenberg,** sözlerini şöyle bitirdi:

"Bütün nutuklarımda, konuşmalarımda atomdaki enerjiden nasıl istifâde edilebileceğini anlattım. Şimdi aklımıza haklı olarak şu suâl gelmektedir: Bu muazzam kudreti küçücük yere kim ve nasıl koydu? Buna ancak metafizik (İlâhiyât) cevap verecektir."

Kendisini gezdiren bir profösörümüz bu suâle hangi dînin cevap vereceğini sorduğu zaman:

"Buna ancak İslâm dîni cevap vermektedir. Ben ve arkadaşım atom âlimi Hohn bu fikirdeyiz." demiştir.

Dinlerin bildirmiş olduğu aklın ve tecrübenin sınırları üstünde kalan bâzı hususları da îzah etmeye çalışan metafizik, bütün varlıkların tek bir kuvvet tarafından yaratıldığını, bu yüzden bütün varlıkların belli bir hiyerarşik düzen içinde olduğunu bildirir. Bu hiyerarşik düzen yaratıcı kuvvet tarafından belirlenmiştir, aslâ bozulmaz.

Metafizik bilgilerden bir kısmı İslâmiyete uyarsa da, bozuk olanları da vardır. İslâmiyete uyan metafizik bilgiler, Peygamberlerin vahiy yoluyla bildirdikleri hususlar veya bu hususların sınırı içinde kalan bilgilerdir. İslâmiyete uymayan metafizik bilgilerse felsefenin kendi prensipleri içinde ortaya koyduğu ve vahyin çizdiği sınırlar dışına çıkan bilgilerdir. Bunlara, ilâhî kaynaklı olmakla birlikte sonradan yine akıl çerçevesinde karışan hurâfe veya uydurma bilgileri de ilâve etmek gerekir.

Dînî bilgilerde metafizik bilgiler olduğu gibi, bugünkü müsbet bilimlerde bile aklın ve tecrübenin ulaşamadığı hususlar vardır.Hattâ müsbet bilimlerin en kesini ve en rasyoneli (akılcısı) olarak bilinen matematikte bile aklın ulaşamadığı metafizik problemler vardır. Fiziğin konusuna giren atomun yapısındaki ince hesaplar ve bu ince hesapları düzenleyen kuvveti anlamaya çalışmak metafiziğin konusu içindedir.biyolojide de durum bundan farklı değildir. Canlı hayâtını îzah etmek de metafiziğin sahasına girer.Müsbet bilimlerdeki bu durum mânevî ve sosyal bilimlerde de mevcuttur. Durum böyle olunca A. Comte'un her şeyi akıl ve tecrübeye dayandırdığı pozitivist felsefe iflâs etmektedir. İnsanların dînî ve metafizik safhayı geride bıraktığı ve dolayısıyla dînin fertten ve toplum hayâtından atılması gerektiği düşüncesi çok basit ve ilkel kalmaktadır. İlim ile dînin birbirini reddetmediği, bilakis dînin ilme yol gösterdiği, ilmin de dînî konuların anlaşılmasında yardımcı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Umûmî mânâda ilim adına dîne yapılan tenkit ve hücumlar, batı menşeli olduğu gibi, muhatap olan din de ortaçağda her türlü ilmî düşünceye karşı çıkan aslı bozulmuş Hıristiyanlıktır. Böyle bir tenkit ve hücumun İslâmiyete yöneltilmesi ise ya târihi bilmemekten yâhut da koyu bir İslâm düşmanlığından kaynaklanmaktadır.

METAL;

Alm. *Metall (n.),* **Fr.** *Metal (m.),* **İng.** *Metal.* Yüksek elektrik ve ısı iletkenliği gösteren elementler sınıfı. Metallerin yaygın bir şekilde kullanılmaları, istenilen şekle getirilebilme ve diğer metallerle karışımlarının kontrol altında tutularak, mukavemet ve diğer özelliklerinin arttırılabilmesindendir. Metallerin sertlik ve mukavemet kabiliyetleri gibi mekanik özelliklerini kontrol için sâdece alaşım yapmak değil, deformasyon ve ısıl-işlem metodları da kullanılır.

En yaygın metaller demir, alüminyum, magnezyum, bakır, çinko, nikel ve kurşundur. Kıymetli metaller olarak da gümüş, altın, platin, palladyum ve iridyum sayılabilir. Metallerin bir diğer grubunu da hafif metaller teşkil eder. Bunlar alüminyum, berilyum, magnezyum ve titandır. Bu metaller, nakliye sanâyiinde, bilhassa uçak yapımında kullanılmalarıyla önem kazanırlar. Platin grubu(rutenyum, radyum, palladyum, osmiyum, iridyum, platin) peryodik tablonun VIII. grubunu meydana getirirler. Soy metaller grubunda en çok tanınanlar altın, gümüş, palladyum, platin ve radyum olup, oksitlenmeye (paslanmaya) karşı büyük direnç gösterirler.

Alkali metaller de peryodik tabloda 1-A grubunda gösterilen lityum, sodyum, potasyum, rubidyum ve sezyum olup, yumuşak, düşük erime noktalı ve oksitlenmeleri kolay olan grubu meydana getirirler. Berilyum, magnezyum, kalsiyum, stronsiyum, baryum ve radyum toprak alkali metallerini teşkil ederler. Nâdir toprak metalleri atom numarası 58'den 71'e kadar olan elementlerdir.

Metal yorulması: Makina, yapı ve taşıtlardaki metal parçaların yük etkisiyle zamanla dirençlerinin giderek azalması ve sonunda normal olarak dayanabileceği bir yüke dayanamıyacak hale gelerek gerilimle çatlama veya kırılma göstermeleridir. Metal yorulması bilhassa uçak kazâlarına sebebiyet verdiği için son yıllarda ehemmiyet verilen bir konu oldu. Bilhassa uçak vs. gibi taşıtlarda yorulmaya yol açan gerilimleri azaltacak tasarımlar araştırma konuları olmaya başladı.

Metal püskürtme: Metalik cisimlerin yüzeylerinin erimiş metal püskürtülerek kaplatılmasıdır. Bu maksatla kullanılan âletlere tabanca denir. Kaplama metali tabancaya çubuk, tel veya toz halinde beslenir. Tabancanın memesine doğru gelen metal burada oksi asetilen veya hidrojen gazı aleviyle eritilir. Kaplama metali olarak umumiyetle çelik, tunç, alüminyum ve nikel gibi erime noktası düşük metal veya alaşımlar seçilir. Kaplanacak yüzeyin önceden mekanik olarak temizlenmesi lâzımdır.

Metal elyaf: Metalle kaplanmış plastik veya alüminyum gibi bir metalle kaplanmış çekirdekten meydana gelmiş sun'î elyaftır. Metal elyaflar hafiftir. Çoğu metal elyaf yıkanabilir, düşük sıcaklıkta ütülenebilir ve kuru temizlemede temizlenebilir. Metal elyaf bir takım giysilerde, ev eşyâlarında, sanâyide ise oto döşemelerinde vs. kullanılır.

Metal baskı: Kurşun gibi bir metal levha üstüne oyulan desenden yapılan baskıdır. 15. yüzyıldan beri baskı tekniğinde kullanılmaktadır.

METAL ELYAF (Bkz. Metal)

METALURJİ;

Alm. *Metallurgie, Hüttenkunde (f),* **Fr.** *Mètallurgie (f),* **İng.** *Metallurgy.* Metallerin ayrılması, saflaştırılması ve kullanma maksadına göre işlenmesiyle ilgili ilim dalı. Geniş mânâda metalurji, metallerle ve cevherleriyle yapılan her türlü işleri içine alır.

Metalurji konusunun teknolojide girmediği saha, hemen hemen yok gibidir. Daktilodan bir turbojet motoruna kadar metalden yapılan her şeyin, metalurji konusuyla yakından ilgisi vardır. Metalden yapılan bir makina aksamında malzemenin mukâvemeti, hafifliği, ısı iletkenliği, elektrik iletkenliği, işlenebilirliği, paslanmaya mukâvemeti gibi özelliklerden bir kısmı dikkate alınır. Bu özellikler metalurji konusu içindedir. Metallerin târihte kullanılışı çok eskiye dayanır. Bir ilim dalı olarak gelişmesi ise yenidir.

Metalurji konusu, kimyevî metalurji ve fizikî metalurji olarak iki ana dala ayrılır. Kimyevî metalurji, metallerin bulundukları ilk cevherinden, kimyâ metodlarıyla, ayrılmasıyla ilgilenir. Fizikî metalurji ise, saflaştırılmış metallerin ısıl işlem, şekillendirme, döküm gibi fizikî yapılarındaki değişiklikleriyle ilgilenir.

Kimyevî metalurji, hidrometalurji, pirometalurji, elektrometalurji olarak üçe ayrılır. Metaller bu üç metodla cevherlerinden elde edilip, saflaştırılır. Hidrometalurji de metal cevheri kimyevî solventlerle eritilerek metal ayrılır. Kimyevî solvent (eritici) olarak meselâ bakırda asit, altın ve gümüşte ise sodyum siyanür kullanılır. Pirometalurjideyse metal cevherinin ateşle ısıtılması neticesinde havanın oksijeni ile oksitlenen metalin diğer bileşenleri (kükürt gibi) metalden ayrılır. Metal ergimiş olarak ayrılır. Elektrometalurjide ise metal ayırmada elektrik enerjisi kullanılır. Elektrometalurji daha ziyâde hidrometalurjiyle pirometalurji metodlarıyla elde edilen metallerin saflaştırılması maksadına uygundur.

Metaller kimyevî olarak elde edildikten sonra fizikî işlemlere tâbi tutulurlar. Fizikî metalurji işlemleri başlıca beş metoda ayrılır. Bunlar; ısıl işlem, yüzey işlem, döküm işlemi, toz metalurjisi ve soğuk-sıcak işlemdir. Isıl işlemde metallere sertlik ve süreklik gibi üstün hassâlar kazandırılır. Yüzey işlemlerinde metal yüzeyi, galvanizleme, elektrolitik kaplama ve sıcak daldırma gibi çeşitli metodlarla yeni bir metal katmanı ile kaplanır. Yüzey işlemleri, metalin oksitlenmesini, yorulmasını geciktirir ve görünüş güzelliği sağlar. Metaller haddeleme veya çekme gibi tekniklerle dövülebilir ve şekillendirilebilir. Döküm işleminde ise metal istenen ebat ve biçimde kalıplarda dökülür (Bkz. Dökümcülük). Toz metalurjisinde toz halindeki metal malzeme kalıplarda sıkıştırılarak şekillendirilir ve bilahare sinterleme ile sertleştirilir. Soğuk işlem de metal sertleştirilir. Sıcak işlemde metal ısıyla yumuşatılır. İşlem sonucunda metalin kristal yapısı değişir.

Kimyevî ve fizikî metalurji, demir ve demir olmayan metallerle ilgili olarak yine iki dala ayrılır. Çelik de, demir metalurji kategorisine girer. Alüminyum ve alaşımları, demir olmayan metal metalurjisi içindedir.

METAMORFOZ;

Alm. *Verwandlung,* **Fr.** *Mètamorphose,* **İng.** *Metamorphosis.* Bir bünyevî düzenden başka bir bünyevî düzene geçiş. Bâzı canlıların, larva döneminden ergin döneme geçene kadar uğradığı değişikliklere "metamorfoz" veya **"başkalaşım"** denir.

Birçok canlı, embriyon gelişince yumurtadan çıkar veya anasından ayrılarak serbest yaşamaya başlar. Bâzı türlerde embriyon devresini bir kurtçuk devresi izler. Embriyondan olan kurtçuk, ergin hayvandan çok değişik olduğu gibi ondan çok farklı bir hayat yaşar. Meselâ, kurbağaların iribaşları, böceklerin tırtılları gibi. Fizyoloji ve morfoloji bakımından ânî ve derin bir değişiklik, yâni başkalaşma geçiren kurtçuk genç bir hayvan hâline gelir. Kurbağanın iribaş yavrusu, suda yaşamaya elverişlidir ve solungaç solunumu yapar. Sonra başkalaşma geçirerek karada da yaşamağa elverişli duruma gelir ve akciğerle solumaya başlar. Metamorfoz en çok böceklerde görülür. Fakat bütün böcek takımlarında metamorfoz aynı şekilde olmaz. Başkalaşım beş kısma ayrılarak incelenir:

Ametabola: Larvalar tam ergine benzer. Bunlarda metamorfoz yoktur (Apteri gotalarda görülür).

Neometabola: Larvalar ergin hâle geçene kadar bir veya iki uyuşuk ara dönem geçirirler (Thysanoptera, Homoptera vs.).

Hemimetabola (Heterometabola): Buna "yarı başkalaşma" da denir. Nimfa ve ergin evrelerini kapsar. Larvaları ergine benzemekle berâber kanatsızdır. Vücut bölümleri de ergindeki büyüklük orantısında değildir. Bu tip larvalara "nimfa" adı verilir (Orthoptera, Hemiptera vs.).

Holometabola: Buna "tam başkalaşma" adı da verilir. Larva dönemini gerçek pupa dönemi tâkip eder. Bu dönemlerde böcek, hareket ve beslenmeden kesilir. Koza içindeki larvanın iç organları kaynaşarak ergine has şekillere dönüşür (Diptera, Lepidoptera vs.).

Hypermetabola (Polymetabola): Muhtelif larva dönemleri şekil bakımından birbirlerinden farklılıklar gösterir. Çeşitli larva devrelerini, yalancı pupa ve pupa dönemleri tâkip eder.

METAN;

Alm. *Methan (n.),* **Fr.** *Methane (m.),* **İng.** *Methane.* Doymuş alifatik hidrokarbonların ilk üyesi. CH_4 formülüne sahip olup, oldukça kararlı bir bileşiktir. Tabiî gazın en başta gelen elemanıdır. Tabiî gazda metan oranı % 50 ile % 98 arasında değişir. Fakat genelde yüksek oranlarda bulunur. Meselâ tipik bir tabiî gaz bileşimi % 85 metan, % 9'a kadar etan, % 3 propan ve geriye kalanı da daha yüksek hidrokarbonlarla azot karışımı şeklinde verilebilir. Metan, bitkisel maddelerin bozunması sonucu teşekkül ettiği için, bataklık gazı olarak da isimlendirilir. Kömür yataklarında (bâzan patlamaya hazır bir kaynak olarak) bulunur. Metan, keza lağım pisliğini yok etme proseslerinde bir ısı ve güç kaynağı olarak elde edilir.

Kömürün koklaştırılması endüstrisinde elde edilen gazın bileşiminde % 30-40 nisbetinde metan bulunur. Hidrokarbonların bir termal bozunma ürünü olduğu için, petrol rafineri gazlarının içinde de büyük bir oranda bulunur.

Saf metan laboratuvarda, kuru sodyum asetatın, sud kostik ve sönmemiş kireç karışımı ile ısıtılmasıyla ve metil magnezyum iyodur yâhut alüminyum karbürün su ile bozundurulması sûretiyle elde edilebilir.

Karbon veya karbon monoksidin yüksek sıcaklıkta hidrojenle indirgenmesinden de metan elde edilir.

Metan, sülfürik asit, nitrik asit gibi birçok âmile karşı etkisiz sayılır. Buna rağmen, metil klörürden, karbon tetraklorüre varan bir seri türev bileşikleri elde edilmektedir. Ancak bu türevlerin saf hâlde elde edilebilmeleri başka metodlarda daha pratiktir.

Metan, yaygın bir hidrojen kaynağıdır. Katalizör mevcudiyetinde sıcak su buharı ile muamele edildiğinde karbondioksitle birlikte hidrojen elde edilir. Tabiî gazdan sıvı hidrokarbonların elde edilmesinde kullanılan "sentez gazı", metanın ticârî oksijenle yakılmasıyla elde edilen karbonmonoksitle hidrojenden müteşekkildir.

Metan ve amonyağın reaksiyonundan, plâstik sanâyiinde kullanılan hidrojen siyanür üretimi söz konusudur. Asetilen, ya termal veya elektriksel metod kullanılarak metandan elde edilebilir. Fakat ticârî bir metod değildir. Metan ve tabiî gazdaki diğer hidrokarbonlar özellikle kauçuk sanâyiinde kullanılan is üretimi için önemli kaynaklardır.

Metanın kaynama noktası -161,7°C'dir. Sıvı hâlde çok nâdiren bulunur. Ancak, helyumun tabiî gazdan alınması maksadıyla sıvılaştırılır. Metanın renk ve kokusu yoktur. Yoğunluğu da havanınkinin % 56'sı kadardır (16/29) metanın hava ile olan % 5,8-13,3'lük konsantrasyonları patlayıcıdır.

METANAL (Bkz. Formaldehit)

METANOL (Bkz. Alkoller)

METE;

Büyük Hun İmparatorluğu hâkanı. Orta Asya'da yaşayan Hunların bilinen ilk Yabgusu Tuman'ın (Teoman) oğludur. Mîlâddan önce üçüncü yüzyılın ortalarında doğdu. Çocukluğundan îtibâren iyi bir komutan ve muhârib olarak yetiştirildi. adı sonradan konuldu. Adı Çin kaynaklarında yazıldığı gibi olup, Çin dil bilimcileri (sinologlar), "Motun, Maoton, Modok, Mado, Mode, Mete" olarak okumuşlardır. Umûmî Türk târihi bilginleri; bu bakımdan adının; Çinlilerin Türkçe adları kaydetmek usûlünden, "Batur, Bağatur, Bahadır" olması gerektiği îzâhatını yaparlar.

Mete, Tuman Yabgu'nun büyük oğlu olduğu için, Hun veliahdı idi. Ancak Mete'nin üvey annesi, kendi oğlunu Hun hükümdârı yapmak için Tuman Yabgu'yu kandırdı. O çağlarda Orta Asya'da güçlü kavimler karşılıklı olarak birbirlerine, zayıf kavimler de güçlü kavimlere rehineler gönderirlerdi. Bu bir nevi saldırmazlık antlaşmasıydı. Tuman da oğlu Mete'yi batı komşusu Yüeçiler'e rehine olarak gönderdi. Sonra misilleme yoluyla oğlunun Yüeçiler tarafından öldürülmesi düşüncesiyle âniden bu güçlü komşularına savaş îlân etti. Fakat Mete Yüeçilerin elinden kurtulmayı ve babasının yanına dönmeyi başardı. Tuman ona on bin kişilik bir birlik verdi. Mete, demir disiplin altında eğittiği bu tümene bir sürek avı sırasında babasını öldürterek tahta geçti (M.Ö. 209).

Mete kendisine râkib olabilecek kişilerden kurtulduktan ve devlet içerisinde âsâyişi sağladıktan sonra tahta çıkış törenini icrâ ettirerek "Şanyu" ünvânını aldı. Hun tahtına genç ve tecrübesiz bir hakanın çıktığını gören Moğol Tung-hu'lar bu fırsattan istifâde etmek istediler. Mete'den önce hızlı koşan atını ve sonra da hanımlarından birini istedi. Mete devlet adamlarının karşı çıkmasına rağmen bu istekleri yerine getirdi. Tung-hu hükümdârı bu defâ da iki devlet arasında boş bulunan toprak parçasının kendisine verilmesini istedi. Mete bu talebi de Devlet Meclisinde müşâhade ettirdi. Bâzı üyeler, at ve kadın verilmişken böyle bir toprak parçasının önemi olmayacağını söyleyerek vermeye râzı oldular.

Fakat Mete, toprağın devletin esâsı olduğunu, topraksız devlet olamayacağını söyleyerek, verelim, diyenlerin başlarını vurdurdu. Kararlı bir şekilde ordusunu alarak doğuya doğru sefere çıktı. Tung-hu'ları müthiş bir yenilgiye uğrattı. Reislerini öldürdü. Moğol Tung-hu'ların bir daha kendilerine gelemediği bu zaferden sonra, Hun sınırları doğuda Moğolistan'ın doğusuna kadar genişledi.

Mete ikinci seferini, Hunluları iktisâdî yönden güçlendirmek için; Doğu'yu Batı'ya bağlayan İpek Yolu'nu elde etme gâyesiyle Yüeçiler üzerine yaptı ve onları yendi. Hâkimiyetini kuvvetlendirmek için Türk kabîlelerini tek bayrak altında birleştirmeye teşebbüs edip, muvaffak oldu.

M.Ö. 201'de Hun Devletini iyice kuvvetlendirince, üç yüz bin atlı ile Doğu komşusu Çin'e sefer açtı. Çin İmparatorunu Bağ Teng Dağında kuşattı. Atları, Türklerin dört renk, dört yön usûlünce cepheye alıp; yağızları (kara) kuzeye, doruları (al, kırmızı) güneye, bozları batıya, kırları doğuya yerleştirdi. Çinliler sayıca Hunlardan çok fazla olduklarından kesin netice alınamadı. Hâtununun "Çin alınamaz, alınsa bile idâre edilemez." sözü üzerine diplomatik münâsebetlerde bulundu. Çin İmparatoru ile anlaşıp, kuşatmayı kaldırdı. M.Ö. 198 yılındaki Türk-Çin Antlaşması süresiz olup, Çin Seddi hudut kesilerek, Çin haraca bağlandı. Mete düşmanları olan Moğollar ile Çinlileri mağlup ederek, hudutları emniyet altına aldıktan sonra Türkleri iktisâdî yönden güçlendirmek istedi. Türkistan'daki büyük ticâret ve tarım merkezlerine hâkim oldu. Türkleri siyâsî yönden birleştirip, bir bayrak altında topladı. Hun Devletini teşkilâtlandırdı. Türk ordusunu onlu sisteme göre, onlu, yüzlü, binli, on binli bölümlere ayırarak, onbaşı, yüzbaşı, binbaşı, tümenbaşı, rütbelerinde kumandanlar tâyin etti. Hudutların emniyetini sağlayıp, fetihlerinin yanında devleti de teşkilâtlandırdıktan sonra; Mîlâddan önce 174 yılında öldü. Yerine, Çin kaynaklarında adı "Ki-yo" olarak bilinen oğlu, Gökhan geçti.

METELİK;

1833 yılında İkinci Mahmud'un yirmi beşinci cülus yıldönümünde çıkarılan ayarı düşük, îtibârî değeri yüksek, yeni kara beşliklere verilen isim. Bundan sonra kesilen meteliklerin, cülûsun yirmi ikinci ve yirmi dördüncü yıllarında çıkarılanlardan ayırdedilmesi için, kurdele düğümünün altına bir nokta konuldu ve ayarları binde 175-170'e kadar düşürüldü. 1898 târihinde terkibinde yüzde on gümüş ile bakır alaşımından meydana gelen 10 ve 5 paralık sikkeler basıldı ve bunlara halk arasında yeni **metelik** denildi.

Yeni meteliklerin zamanla azalması ve bozuk para sıkıntısı göstermesi sonucu, 1910'da kabûl edilen bir kânunla 40, 20, 10 ve 5 paralık olmak üzere 100 milyon kuruşluk nikel basıldı. Ayarları binde 980 idi. Eskiden para değeri çok kıymetli olduğundan meteliklerin hesâbı yapılırdı. Zamânımızda kolleksiyon meraklılarının kolleksiyonlarını zenginleştirmek ve hâtıra kıymetinden başka bir işe yaramamaktadır.

Ayrıca değerinin düştüğü dönemlerde metelik kelimesi bâzı deyimlere girmiş olup bugün hâlâ geçerliliğini korumaktadır: Meteliğe kurşun atmak: Hiç parası olmamak. Metelik vermemek: Önemsememek, hiç değer vermemek. Metelik etmemek: Hiç kıymeti yok. Meteliği kalmamak: Züğürt ve parasız olmak.

METEOR (Bkz. Akanyıldız)

METEOROLOJİ;

Alm. *Meteorologie (f),* **Fr.** *Météorologie (f),* **İng.** *Meteorology.* Atmosferi inceleyen ilim. Meteoroloji, dünyânın kara kısmı ile ilgilenen fizik ve denizlerle ilgilenen oşinografi ile birlikte jeofizik (yer fiziği) ilim dalını meydana getirir.

Atmosfer içindeki basınç, sıcaklık, rüzgâr, nem, görüş mesâfesi, bulut teşekkülü, yağış, şimşek, yıldırım, fırtına gibi şart ve olayları ve bunların birbirlerine tesirlerini inceleyen meteorolojinin de pekçok dalı vardır. Atmosferdeki elektrik, türbülâns, kirlilik, hava tahmini, hava haritalarının analizi, bulutların fiziği ve yağışları, meteoroloji cihazları ve gözlem (müşahade) metodları, hava şartlarının ortalamaları ile ilgilenen klimatoloji (iklim ilmi), küçük bir sahadaki atmosfer olayları ile uğraşan mikrometeoroloji, dünyâ üzerindeki su devridâimini inceleyen hidrometeoroloji, hep meteorolojinin dallarıdır. Sıcaklık, rüzgâr, yağış gibi havanın fizikî elemanlarını analitik meteoroloji, atmosferdeki hareketleri, olayları ve bunların birbirlerine tesirlerini ise dinamik meteoroloji inceler. Ziraî meteoroloji, hava şartlarının ziraat üzerindeki; tıbbî meteoroloji de, insan üzerindeki tesirlerini araştırır.

Bir hava okyanusu içinde yaşamakta olan insanoğlu, her ne kadar geliştirdiği ısıtma ve klima sistemleriyle hava şartlarına karşı kendini korumaya çalışmakta ise de, hava şartlarına bağımlılık bugün de gittikçe artmaktadır. Roketlerin ateşlenmesi, fırtınanın şiddetine; jet uçaklarının inişi, görüş mesâfesi ve rüzgâr durumuna sıkı sıkıya bağlıdır. Motorlu vâsıtalar, sanâyi tesisleri ve meskenlerden havaya karışan zehirli gazlar, atmosferi aşırı derecede kirletmekte, bu kirlenmeyse, atmosferdeki tabiî

temizleme mekanizmasından daha hızlı olmaktadır.

Meteorolojinin târihî gelişmesi, çeşitli sahalarda meydana gelen ilerlemelerle yakından ilgilidir. Dünyânın çeşitli yerlerinde yapılan sürekli gözlemlerden elde edilen bilgilerin bir araya toplanması, hassas gözlem cihazlarının bulunup yaygın bir şekilde kullanılması, haberleşme vâsıtalarının hızla gelişmesi, elde edilen bilgilerin bilgisayarlarla değerlendirilmesi ve bütün bunların yanında ulaşım imkânlarının artışıyla birlikte kamuoyunun bu konuya daha fazla alâka duyması, meteorolojinin son asırda büyük bir sür'atle gelişmesine yol açmıştır.

Meteorolojinin temelini, çeşitli cihazlarla hava şartlarının hassas bir şekilde ölçülmesi teşkil eder. Havanın sıcaklığını termometre ile, basıncı barometre ile, rüzgârın yönü rüzgâr gülü ile, hızı anemometre ile, yükseklerdeki hava şartları meteoroloji balonları ile, izâfî (bağıl) nem higrometre ile, yağış miktarları yağmur ölçeği ile, bulutların şekillenmesi ve cephe sistemleri radarlar ve meteoroloji peykleri ile gözlenmekte ve tespit edilmektedir. Sunî peykler, 1960'tan îtibâren meteorolojik maksatlarla kullanılmaya başlanmıştır.

Bulutlar: Su veya buz parçacıklarından müteşekkil olan bulutlar, şekillerine göre üç ana grupta toplanabilir: Düz görünüşle **stratüs,** pamuk gibi kabarık **kümülüs** ve tüy gibi hafif ve seyrek **sirüs** bulutları. İki km yüksekliğe kadar stratüs ve kümülüs bulutlarına rastlanır. 5-6 km'ye kadar üst stratüs ve üst kümülüsler bulunur. Sirüs bulutları ise 10-13 km yükseklerde görülür.

Güzel havalarda kümülüs bulutlarına sık sık rastlanır. Beyaz renkli ve pamuğa benzeyen kümülüsler, bâzan da kule gibi yükselerek, fırtına, yağmur, kar ve dolu getirirler. Stratüs bulutları gri renkli ve düzdür. Kümülüslerle de birleşerek çeşitli şekiller alır. Kalın tabakalar hâlinde, ince ince çiseleme şeklinde yağmur ve hafif kar getirirler. Sirüsler yüksek bulutlardır. Kümülüs ve stratüs şekillerinde de olabilirler. Işığı kırarak güneş ve ay etrafında hâle meydana getirirler.

Meteoroloji istasyonlarında, bulutların, cinsi, miktarları, yükseklikleri, hareket yönü ve hızları devamlı takip edilir. Bulutların yüksekliği çeşitli usûllerle bulunmaktadır. Tecrübeli bir gözlemci bu yüksekliği oldukça hassas bir şekilde tahmin edebilir. Bulutların içinden geçen uçaklarda pilotlar, altimetreden okudukları yüksekliği yer istasyonlarına bildirirler. Yükseliş hızı bilinen bir balonun, bulutun içinde kaybolmasına kadar geçen zaman hız ile çarpılarak da yükseklik tespit edilebilir. Geceleri bulut üzerine gönderilen bir ışık hüzmesi yardımıyla ve trigonometri ile yükseklik bulunur. Fotosel kullanarak yapılan ve bulut yüksekliğini ölçen özel cihazlar (ceilometer), gece ve gündüz kullanılabilir.

Yağışlar: Belli bir müddet zarfındaki yağış miktarı, yağmur ölçerlerle ölçülür. Gâyet basit olan ve çok eskiden beri kullanılan yağmur ölçerler, üstü açık bir silindirden ibârettir. Daha hassas ölçmeler için silindirin üzerine bir huni konur. Huni ağzının alanı ile silindirin kesit alanı arasındaki oran yardımıyla gerçek yağış miktarı bulunur. Kar ve dolunun miktarı da, bunların erimesi beklenerek, aynı şekilde ölçülür. Meteoroloji istasyonlarında bundan başka kar yüksekliği de ölçülür. Bunun için birçok ölçmeler yapılıp, ortalaması alınır.

Yağışlar, meteorolojinin en düzensiz ve bir prensibe bağlanamayan bir unsurudur. Aralarında birkaç kilometre mesafe bulunan iki yerde bile yağış miktarları çok farklılık göstermektedir. Yağışlar genellikle, ekvatordan kutuplara doğru azalmaktadır. Dağların, rüzgârlı olan yamaçları daha fazla yağış alır. Sahiller de iç kesimlerden daha yağışlıdır.

Bir senede kaydedilen en fazla yağış, 1860 Ağustosu ile 1861 Temmuzu arasında Hindistan'da Cherrapunji'de 2644 cm'dir. Bir dakika içinde tespit edilebilen en yüksek yağış miktarı ise 10 Haziran 1955'te Amerika'da Jefferson'da 1,75 cm'dir.

Sıcaklık: Bir maddede bulunan ısı miktarının bir ölçüsüdür. Meteorolojide üç türlü sıcaklık ölçeği kullanılır. Celsius ölçeğinde 0°C'de donan su 100°C'de kaynar. Fahrenheit ölçeğinde suyun donma noktası 32°F, kaynama noktası ise 212°F'dir. Mutlak sıcaklık ölçeğinde ise suyun donma noktası 273°K (Kelvin), kaynama noktası 373°K'dir.

Sıcaklığın zamanla değişimi, kaydedici termometre (veya termograf) ile elde edilir. Farklı madenî malzemeden iki çubuk birbirine kaynak yapılır. Sıcaklık yükselince çubuklardan herbiri farklı miktarlarda uzar ve kaynaklı olduklarından eğilmeye zorlanırlar. Bu eğilme miktarı bir kalem ile kâğıt üzerinde işaretlenir.

Meteorolojide, havanın sıcaklığı gölgede ölçülür. Bunun için termometreler güneş ışığından korunur.

Hava ile denizler arasındaki ısı alış-verişi, hava şartlarına ve olaylarına tesir eder. Bu bakımdan deniz sathının sıcaklığı muntazam olarak ölçülür ve gemiler vasıtası ile haber verilir. Karaların sıcaklığı da böyle önemli olduğu hâlde düzenli olarak ölçülmez.

Hava sıcaklığının, yakıt sarfiyatı üzerindeki tesirini kolayca hesaplayabilmek için, o günün sıcaklığının

18°C'den ne kadar düşük olduğu bulunur. Bulunan miktarla yakıt sarfiyatı doğru orantılıdır. Bu bağlantıdan faydalanılarak ısı santrallerinin verimi tahmin edilebilir.

Atmosferin alt tabakası olan troposferde genellikle her 150 metre yükseldikçe havanın sıcaklığı 1°C düşmektedir. Hava kütlelerinin alçalıp yükselmesiyle de sıcaklık değişir. Hava kütleleri yükseliyorsa, basınç azaldığından genişlerler. Alçalıyorlarsa, üzerlerindeki basınç arttığından sıkışırlar. Bu hareketleri esnâsında çevrelerindeki hava kütleleriyle ısı alış-verişi çok az olup, ihmâl edilebilir. Isı alış-verişi olmayan (adyabatik olan) bu hareketlerin neticesinde sıcaklık değişir. Genişleyen havanın sıcaklığı düşer. Sıkışan, hacmi azalan havanın sıcaklığı artar. Yükselerek genişleyen hava kütlesi kuru ise, her 150 metrede 1,5°C soğur. Bu değer ise, troposferde sıcaklığın yükseklikle düşmesinden 0,5°C daha fazladır. Demek ki bu hava kütlesi, çevresindeki hava kütlelerinden daha soğuktur. Bu farkın neticesinde hava kütlesi tekrar alçalacaktır. Bu hâlde, atmosfer stabil dengededir denir. Bâzan da, hava şartlarından dolayı bu sıcaklık düşüşleri arasındaki fark tersine olabilir. Yâni yükselen hava kütlesi, etrafındaki hava kütlelerinden daha sıcak olabilirler. O zaman hava kütleleri yükselmeye devam eder. Bu hâlde, atmosferin dengesi anstabil (eski hâlini almaz) demektir.

Görüş mesâfesi: Görüş mesâfesi, aydınlığın şiddetine, bırakılan yerle arkasındaki manzaranın parlaklıkları arasındaki farka ve bulunulan yerle bakılan yer arasındaki hava içinde ışığın yayılma ve absorbsiyon miktarına bağlıdır. Atmosferde görüş mesâfesini azaltan çeşitli unsurlar bulunur. Bunlar; yağışlar, duman, toz ve kum gibi değişik şekillerde karşımıza çıkmakla beraber, görüş mesâfesi deyince akla ilk gelen hâdise sistir. (Bkz. Sis)

Basınç: Birim yüzeye dik olarak tesir eden kuvvet olan basınç, meteorolojide daha ziyade, sıvısız barometrelerle ölçülür. İçindeki havası boşaltılmış (vakumlu) bir mâdenî kutusu bulunan bu barometrelerde kutunun, üzerine gelen basınca göre şekil değiştirmesi, kollar vasıtasıyla bir kadran üzerinde basıncı gösterir. Bu barometrelere bir kalem ilâvesiyle, basıncın zamana göre değişimini gösteren barograf elde edilir.

Havanın ağırlığından doğan basınç, deniz kenarında en yüksek değere ulaşır. 760 milimetre civa sütunu veya 1013,2 milibar olan bu basınç, yaklaşık 5,5 kilometre yükseklikte yarıya düşer. Basıncın yükseklikte böyle düşmesinin, hava olaylarının üzerinde çok önemli tesiri vardır. Yükselen hava genişliyerek soğumakta, böylece yoğunlaşan su buharı ile bulutlar teşekkül etmektedir.

Bir yerdeki basınç sâbit kalmaz. Atmosferdeki günlük salınımlar ve hareketli basınç sistemlerinin geçişi, basıncı değiştirmektedir. Atmosferdeki günlük salınımlar, sabah ve akşam saat 10'da basıncı en yüksek değere çıkarır. Sabah ve öğleden sonra saat 4'te ise basınç en düşük değerdedir. Aradaki fark, ekvatorda 2,6 milibar, kutuplarda ise sıfırdır. Bu salınımların güneşin çekimi ile meydana gelen gerçek bir med-cezir mi olduğu, yoksa günlük ısınmalar ile mi ortaya çıktığı henüz anlaşılamamıştır. Hareketli basınç sistemlerinin yol açtığı basınç farkları ise 50 milibara ulaşabilir. 100 milibarlık basınç farklılıklarında hortum ve kasırgalar meydana gelir.

Hava haritaları: Çeşitli meteoroloji istasyonlarında yapılan gözlemler, telefon, telgraf, radyo gibi vâsıtalarla belli merkezlerde toplanır. Greenwich saati ile, gece yarısından başlayarak her altı saatte bir yapılan standart gözlemler, toplanarak haritalar üzerine işlenir. Meteorolojide başlıca iki türlü harita düzenlenir. Hava tahminleri için en önemlisi yüzey hava haritalarıdır. Bu haritalarda her meteoroloji istasyonunun yeri ile bulut durumu, bulutların cinsi, en alçak bulutun yüksekliği, rüzgâr yönü ve hızı, sıcaklık, çiğ noktası, görüş mesâfesi, deniz seviyesine icra edilmiş basınç, son üç saatteki basınç değişimi, yağış miktarı ve son altı saatteki hava durumu görülebilir. Bu haritalara sinoptik (özet, hülâsa) haritalar da denmektedir.

Bir de sâbit basınç haritaları vardır. Bu haritalarda basınç sâbittir. Harita üzerinde meteoroloji istasyonlarının yerleri, bu basıncın okunduğu yükseklikler, bu yüksekliklerde tespit edilen sıcaklık, çiğ noktası ve rüzgâr görülür. Eşit yükseklikler birleştirilerek eş yükseklik eğrileri (izobar) çizilmiştir.

Basınç sistemleri: Haritalar üzerindeki izobarların bâzıları kapalı bir eğri meydana getirirler. Böyle bir kapalı eğri, bir minimum basınçlı nokta tarafındaysa, böyle bir basınç sistemine ve bu nokta etrafında dönerek esen rüzgâra **siklon** denir. Siklonların çapı yüzlerce kilometreyi bulur. Kuzey yarımkürede rastlanan siklonlar, saat yelkovanının ters yönünde, güney yarımkürede rastlanan siklonlarsa saat yelkovanı yönünde eserler. Antisiklonlarda izobarlar, maksimum basınçlı bir nokta etrafında kapalı bir eğri meydana getirirler. Bunların da çapları yüzlerce kilometredir. Kuzey yarımkürede saat yelkovanı yönünde, güney yarımküredeyse aksi yönde, yâni, siklonların ters yönünde dönerler. Antisiklonlar da sıcak ve soğuk antisiklonlar olmak üzere iki çeşittir.

Atmosferin ısı dengesi: Atmosferin dış kısmına, santimetre kare başına bir dakikada, dik olarak 1,94 kalori ısı gelmektedir. Bir kalori, bir gram suyun sıcaklığını 1°C yükselten ısı miktarıdır. Dünyâ yuvarlak olduğu için ve günün yarısı gece olduğundan bu ısıdan ancak 0,5 kalorisi yeryüzüne ulaşmakta, bunun

da yüzde kırk kadarı bulutlar ve yeryüzü tarafından fezaya yansıtılmaktadır. Geri kalan 0,3 kalorilik ısı ise atmosferin ve yeryüzünün ısısını sağlamakta, rüzgârlara sebep olmaktadır. Yapılan ölçümler, fezaya enfraruj ışınları şeklindeki ısı kaybının güneşten gelen ısı kazancına hemen hemen eşit olduğunu göstermektedir.

Hava tahminleri: Meteorolojinin en önemli bir konusu olup, bu ilim dalına sağlanan devlet desteğinin de başlıca sebebidir.

Hava tahminlerindeki hassasiyet, tanınan toleranslara bağlıdır. Meselâ, sıcaklık için 10 derecelik bir tolerans tanınırsa hassasiyet yüksek olur. Toleransı bir dereceye düşürülürse, yâni en fazla bir derecelik bir hata kabul edilirse, bu kadar doğru tahmin yapma ihtimali, yâni hassasiyet çok düşük olur.

Hava olaylarının yapısı ve meydana gelişi çok karmaşıktır. Haritalarda görülemeyen ufak bir karışıklık, bir gün içinde bir siklon hâline gelebilmektedir. Hava tahminleri çok geniş sahalar için yapılabilmektedir. İstanbul gibi büyük bir şehir için hava tahmini yapılabilir. Fakat Fâtih için, Üsküdar için ayrı ayrı hava tahmini yapmaya imkân yoktur.

Hava tahminlerinde başlıca iki metod kullanılmaktadır. Analog metodunda, geçmişteki hava olaylarının benzer şekilde gelecekte de vukû bulacağı prensibinden faydalanılır. Ekstrapolasyon metodunda ise, havadaki değişikliklerin ekstrapolasyonu yapılarak tahmin yapılır. Yâni, hava şart ve olaylarının gösterdiği meyil göz önüne alınır.

Halkın tecrübe ile bulduğu bâzı hava tahminleri şöyledir:

Güneşin veya ay'ın etrafındaki hâle, ne kadar büyükse, yağmur o kadar yakındır.

Saat yediden evvel yağan yağmur, saat on birden evvel havanın düzeleceğini gösterir.

Karıncalar, canlı barometredir. Basınç yükselirken, daha hızlı hareket ederler.

Geceki kırmızı gökyüzü havanın düzeleceğine, gündüzdeki kırmızı gökyüzü havanın bozacağına alâmettir.

Bacalardan çıkan dumanlar, göğe doğru yükseliyorsa, sabahleyin bitkiler üzerinde çiğ tâneleri görülüyorsa, kuşlar yüksekten uçuyorlarsa, yaz gecelerinde ufukta şimşekler çakıyorsa, güneş doğmadan önce tan yerindeki bulutlar kırmızı renkliyse havanın iyi olacağı tahmin edilir.

Kuşlar alçaktan uçuyorsa, bacalardan çıkan dumanlar yere doğru alçalıyorsa, güneşte büyük lekeler görülüyorsa, çok uzaklardaki gemiler bütün teferruatıyla ve çok büyük olarak görülebiliyorsa havanın bozulacağı tahmin edilir.

Meteoroloji istasyonları: Meteoroloji gözlemlerinin yapıldığı, kaydedildiği ve bir merkeze bildirildiği istasyonlardır. Kara istasyonları, gemi istasyonları, okyanus istasyonları, uçak istasyonları, otomatik istasyonlar gibi çeşitleri vardır. Ayrıca bu istasyonlar kullandıkları cihazlara göre de sınıflandırılabilirler. 1950'de kurulan Dünyâ Meteoroloji Teşkilâtı (WMO), bu sahadaki çalışmaları, dünyâ çapında koordine etmektedir.

Türkiye'de meteoroloji çalışmaları: Büyük Türk denizcisi Pirî Reisin **Kitab-ı Bahriye** isimli eserinde, denizciler için rüzgâr ve fırtına hakkında çok önemli bilgiler verilmektedir. Bu eserde genel hava bilgilerinin yanında, Akdeniz ve Ege'deki iki yüzden fazla limanın hava durumları bulunmaktadır.

1579 yılında Raşid Takiyeddin Efendi tarafından Türkiye'de bir rasathâne kurulmuştur. 1847-1858 târihleri arasında Türkiye'de yapılan gözlemler, **L'annaire Meteoroloji que de France ve Asie Mineur** isimli Fransızca kitaplarda mevcuttur. 1867 yılında Kandilli Rasathânesi kuruldu.

1873 yılında Viyana'da toplanan milletlerarası Meteoroloji Kongresine Türkiye de katıldı ve İstanbul, İzmir, Sinop, Bursa, Trabzon, Beyrut, Selânik ve Avlonya'da birer rasathâne kurulması kararlaştırıldı. 1875'de 16 merkezde PTT memurlarına gözlemler yaptırılmaya başlandı. 1894 yılında ise demiryolları kuruluşları tarafından gözlemlere başlandı ve elde edilen bilgileri Fitzner, 1907'de yayınladı.

Osmanlı Devleti zamanında yapılan çeşitli gözlemler, Hann'ın **Hand buch der Klimatologie** isimli kitabının üçüncü cildinde yayınlamıştır. Bu kitapta İstanbul'un 48 yıllık, İzmir'in 40 yıllık, Tarsus'un 19 yıllık, Samsun ve Trabzon'un 10 yıllık, Afyon, Ankara, Elazığ, Eskişehir ve Konya'nın 6-7 yıllık gözlem kıymetleri bulunmaktadır.

Birinci Dünyâ Harbinde Almanlar, 1915'te merkezi İstanbul olan "Rasadı Havâiye Müdürlüğünü" kurdular. Personeli Türk yedeksubaylardan meydana gelen bu teşkilât harp bitince dağıldı.

1925 yılında Ankara'nın Etlik semtinde Rasadât-ı Cevviye Müessesesi kuruldu. Daha sonra çeşitli bakanlıklar tarafında da kurulan benzer teşkilatların hepsi 28 Şubat 1937'de 3127 sayılı kânunla birleştirilerek, Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü kuruldu. 1980 yılına kadar Tarım Bakanlığına

bağlı olarak çalışmalarını sürdüren Müdürlük, bu târihten sonra Başbakanlığa bağlandı. Merkezi Ankara'da olan genel müdürlük, çalışmalarını; Hava Tahminleri Eğitim ve Araştırma, Araştırma ve Bilgi İşlemi, Zirâî Meteoroloji ve İklim Rasatları, Personel ile İdârî ve Mâlî İşler Dâire Başkanlıklarının ve yurdun çeşitli bölgelerine dağılmış 1200 kadar gözlem istasyonunun bağlı bulunduğu 15 kadar bölge müdürlüğünün işbirliğiyle sürdürmektedir. Ayrıca Ortaokula dayalı 4 yıl süreli Anadolu Meteoroloji Meslek Lisesinde ihtiyaç duyulan eleman yetiştirilmektedir. Genel Müdürlük, son yıllarda bilim ve teknolojiyi takip etmeye ve teşkilâtı en modern araç ve gereçlerle donatmaya başlamış, bu gâyeyle Dünyâ Meteoroloji Teşkilâtı (WMO), Avrupa Orta Süreli Hava Tahminleri Merkezi, Avrupa Meteoroloji Uyduları İşletme Örgütü ve Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü gibi kuruluşlarla yakın işbirliğine girmiştir.

METİL;

Alm. *Methyl (n.),* **Fr.** *Mèthyle (m.),* **İng.** *Methyl.* CH_3 formülü ile gösterilen, en basit ve yaygın olan organik radikal. Kolaylıkla görülebilir ki metan (CH_4) molekülünün bir hidrojen kaybetmiş hâline karşılık gelmektedir. Bunun için kararlı bir yapısı yoktur. Zâten organik reaksiyonlardaki mevcudiyeti bir anlıktır.

Radikal terimi, karbon bileşiklerinin kimyâsında yaygın bir kullanım görürken, diğer elementlerin kimyâsında kullanılmaz. Bu terim esas îtibâriyle birkaç atomdan meydana gelmiş bir grubun, birçok benzer bileşikte aynı kimyâsal özellikleri göstermesinden kaynaklanmıştır. İnorganik radikaller sülfat (SO_4), nitrat (NO_3) ve amonyum (NH_4) gibi gruplardır. Modern iyonlaşma teorisi geliştirildiğinde, bu grupların, kendilerini ihtivâ eden bileşiklerin, dielektrik sâbiti yüksek olan sıvılarda çözünmeleriyle ortaya çıktıkları tesbit edilmiştir.

İyonlaşma, organik kimyâda çok az yaygın bir olaydır. Nitekim nispeten az sayıda organik radikalin ömrü sâniyenin bir kesrinden uzundur. Bununla berâber, böyle ayrı grupları düşünme fikri, bunların organik bileşikler üzerindeki etkilerini daha fazla anlamak bakımından faydalı olup, hâlâ da geçerlidir.

Hidrokarbon radikalleri genel olarak, bir hidrokarbondan bir hidrojenin uzaklaştırılmış hâline karşılık gelip isimlendirilmeleri de bu prensiplerdir. Meselâ metil (CH_3), metandan (CH_4); butil (C_4H_9), butandan (C_4H_{10}) ismini alır. Bir istisna olarak fenil (C_6H_5) söylenebilir. Benzer olarak benzenden (C_6H_6) gelmesi düşünülebilirken ismi fenolden (C_6H_5OH) gelir.

Değişik radikallerin, aynı türden maddelere etkisine misâl olarak alkil resorsinoller denilen boya veya ilâç îmâlinde kullanılan maddeler verilebilir. R'ler, $CnH_{2n\pm1}$ formülü ile gösterilen herhangi bir radikali göstermek üzere alkil resorsinoller, $RC_6H_3(OH)_2$ şeklinde gösterilir. Metille başlamak üzere, düzgün zincir yapıdaki radikaller kullanıldığında, alkilin karbon sayısı arttıkça (heksile, C_6H_{11}, kadar) alkil resorsinollerin antiseptik özelliği artar. Zincirin daha ileri derecede büyümesiyle fizyolojik aktiflik azalır.

Öğretim maksadıyla, birçok organik maddelerin bir veya daha fazla hidrojen atomunun yerine bir atom veya atom grubunun geçtiğini düşünmek kolaylık sağlar. Petrolden elde edilen hidrokarbonların kimyâsal ham kaynak olarak kullanılmasının artmasına rağmen, nispeten az sayıda karbon bileşiği yukardaki yolla elde edilmektedir.

Hidrokarbonu başlangıç noktası olarak düşünmek sûretiyle, birkaç maddenin aynı tipten olduğu addedilir. Meselâ metandan gelen metil grubu, metil klorür CH_3Cl, metilalkol CH_3OH, metil siyanür CH_3CN, metilamin CH_3NH_2 ve dimetil eter CH_3OCH_3 bileşiklerinde bulunur.

METİL BROMÜR;

Alm. *Methylbromide,* **Fr.** Brom*ure de mèthyle,* **İng.** Me*thyl Bromide.* CH_3Br formülü ile gösterilen renksiz, zehirli bir gaz. Bromometan olarak da bilinir. Zehirliliğinden faydalanılarak bilhassa tarım ürünü depolarında böcek öldürücü olarak kullanılır. Haşerelere karşı kullanılırken ekseriya kloropikrinle karıştırılarak kullanılır.

Metil bromür kolayca sıvılaşan, yanıcı olmayan, suda az çözünen rahat organik çözücülerde kolayca çözünen bir maddedir.

METİL KLORÜR;

Alm. *Methylchlorid,* **Fr.** *Chloromèthane,* **İng.** *Methyl Chloride, Chloromethane.* CH_3Cl formülü ile gösterilen renksiz zehirli bir gaz. Klorometan olarak da bilinir. Kimyâ sanâyiinde; tetrametil kurşun, metilselüloz ve silikon polimerleri gibi organik maddelerin imalinde hammadde ve butil kauçuk için bir

çözücü olarak kullanılır. Metil klorür kolayca alevlenir. Kaynama noktası 24°C olup umûmiyetle sıvı halde bulunur.

METİLEN KLORÜR;

Alm. *Dichlormethan,* **Fr.** *Chlorure de mèthylene,* **İng.** *Methylene Chloride.* CH_2Cl_2 formülü ile gösterilen uçucu bir organik madde. Diklorometan olarak da bilinir. Metilen klorür yaklaşık 40°C de kaynayan, yanıcı olmayan, renksiz bir sıvıdır. Sanâyide çözücü olarak çok kullanılır. Bunda zehirsiz olması, geri kazanılmasının kolay olması ve kimyevî olarak kararlı olması gibi iyi özellikleri önemli rol oynar.

METİLEN MÂVİSİ;

Alm. *Methylenblau,* **Fr.** *Bleue de mèthylene,* **İng.** *Methylene blue.* Parlak yeşilimsi mâvi renkte bir boyarmadde. Dimetilanilinden elde edilir. Bilhassa keten, kenevir ve jüt gibi yumuşak nebâti lifleri boyamakta çok kullanılır. Ayrıca az da olsa kâğıt, deri ve mordanlanmış pamuğu boyamada yükseltgenme-indirgenme reaksiyonlarında indikatör (belirteç) olarak kullanılır.

METİLORANJ;

Alm. *Methyilorange (f),* **Fr.** *Méthylorange (f.),* **İng.** *Methyl Orange.* Helyantin veya Oranj III olarak da bilinen organik bir boyar madde. Formüler ismi "4- dimetilaminoazobenzen-4 sülfonik asidin sodyum tuzu"dur. Diazolandırılmış sülanilik asidin dimetilanilinle birleştirilmesi ve meydana gelen asidik bileşiğin sodyum tuzuna dönüştürülmesiyle elde edilir. Metiloranjin sarı renkteki sulu çözeltisi, mineral asit ilâvesiyle kırmızı renk alır. Bundan dolayı metiloranj asit-baz titrasyonlarında indikatör olarak kullanılır. Bu indikatörün dönme alanı (pH)= 3.1-4.4'tür. Renk dönme noktasındaki pH= 4.0'tür. İndikatör çözeltisi de % 0.01'lik sulu çözeltidir. Bu boyarmaddenin tekstil boyamada bir kıymeti yoktur.

FORMÜL VARR!!!!!!!

METİN OKTAY;

golcülüğüyle meşhur Türk futbolcusu. Metin Oktay 2 Şubat 1936'da İzmir'de doğdu. Futbol hayâtına 15 yaşında başladı. İzmir'de Damlacık ve Yün Mensucat takımlarında oynadığı futboluyla dikkatleri üzerine çekti. Gol atmaktaki becerisi, her iki ayağı ile sert ve mükemmel şut atışları, bilhassa kafa ve vole golleriyle tanındı. 1954 yılında Genç Millî Takıma seçildi. Aynı yıl İzmir Spor'da futbol oynadı. 17 golle ilk sezonda gol kralı oldu. 1955'te Galatasaraya transfer oldu. Bu yıl içinde A Millî Takımında oynadı. 1961'de dönemine göre rekor sayılabilecek transfer ücretiyle İtalya'nın Polermo takımına geçti. Burada 1 yıl futbol oynadıktan sonra 1962 yılında tekrar Türkiye'ye döndü ve Galatasaray futbol takımında top oynamaya başladı. 1962-1963 futbol sezonu içinde 26 maçta 38 gol atarak kırılması çok zor olan bir rekor elde etti. Bu rekor 1987-1988 futbol sezonunda, ancak Tanju Çolak tarafından 39 golle kırıldı.

Metin Oktay; futbol hayâtı boyunca 608 gol attı. 10 kere gol kralı oldu. Dördü Genç Millî, 37'si de Türkiye A Millî Takımında olmak üzere 41 defâ Millî formayı giyen Metin Oktay, 1969 yılında futbolu bıraktı. Galatasaray ve Bursa Sporda teknik direktörlük, Galatasaray'da yöneticilik yaptı. Bir gazetede spor yazarlığını sürdürürken, Boğaziçi Köprüsünde geçirdiği trafik kazâsı sonucu 13 Eylül 1991'de öldü.

METRE;

Alm. *Meter,* **Fr.** *Metre,* **İng.** *Meter.* Temel uzunluk ölçü birimi. Bir ölçü birimi olup, genellikle desimetre, santimetre ve milimetrelere bölünmüştür. Üst katları onar onar büyür, alt katları onar onar küçülür. Dünyâda bütün metrelerin eşit olması istendiğinden bunu temin için bir örnek metre kabul edilir. Metre, ekvatordaki dünyânın çevresinin kırk milyonda biri olarak târif edilmiştir. Örnek kabul edilen bu metreye "etalon" denir. Platinden yapılan standart bu metre Fransa'da Sevres'de Milletlerarası Ağırlık ve Ölçüler Bürosunun yeraltındaki mahzeninde saklanır.

Ekim 1960 yılında Paris'te toplanan on birinci Ağırlıklar ve Ölçüler Genel Konferansında, kripton 86 atomunun 2_{P10} ve $5d_5$ seviyeleri arasındaki geçişine tekabül eden ışımanın boşluktaki dalga boyunun 1.650.763,72 katına eşit uzunluk, metre için esas alınmıştır.

Metrenin as katları; desimetre (dm), santimetre (cm), milimetre (mm)dir. Üst katları ise dekametre (dam), hektometre (hm), kilometre (km)dir. (Bkz. Birimler)

METRO;

Alm. *U-Bahn (f),* **Fr.** *Metro (m),* **İng.** *Subway.* Şehrin semtlerini genellikle yer altından birbirine bağlayan ve elektrikle çalışan süratli trenlere ve bunların işlediği tünellere verilen isim. Metro ihtiyacı şehirlerin kalabalıklaşması sonucu düşünülmüş ve trafik akışına büyük kolaylık getirmiştir. Şehir, taşımacılık yönünden yer altına doğru gelişmekle hem yerden kazanılmış, hem de şehir gürültü seviyesi büyük ölçüde düşürülmüştür. Metroların nükleer savaşlarda en uygun bir sığınak olduğu da düşünülürse önemi daha iyi anlaşılır.

Dünyânın ilk metrosu 6 km olarak Londra'da yapılmıştır. Bu metronun inşâası 1860'ta başlamış ve 1863 senesinde tamamlanmıştır. Metro inşâasından sonra metro üzerine gelen yollar yeniden düzenlenmiştir. İnşâ tekniği olarak şehir zemini kazılıp metro düzenlendikten sonra tekrar üzeri kapatılıyordu. 1866 senesinde şehrin güneyinde inşâası başlayan metroda ise 3,2 m çapındaki çelik borular yer altından hidrolik krikolar yardımıyla yatay olarak ileri doğru itilip, içerisi, basınçlı su ve hava ile boşaltılıyordu. Londra'nın toprak yapısı killi olduğundan bu metod başarılı oldu. İlk tasarıya göre bu tünellerde kablolu işletme uygulanacaktı. Açılıştan önce bu karar değiştirilerek elektrikli çalışma yöntemine geçildi. 1900'de Londra'ya gelen Charles Tyson Yerkes adlı ABD'li bir demiryolu yapımcısı, şehrin tünel ağını genişletme ve daha önceki buharlı bölümleri de elektrikliye dönüştürmeyi üstlendi. Bu çalışmalar sonunda buharlı lokomotifler 1905 yılında yerini tamâmen elektrikli lokomotiflere bıraktı. Bugün Londra metrosunda toplam demiryolu 400 kilometreye ulaşmıştır. Londra Metrosunun İkinci Dünyâ Savaşında Alman hava hücumlarındaki sığınak görevi çok büyük olmuştur.

Glasgow Metrosu 10,4 km boyunda olup, önceleri İstanbul Metrosuna (Tünel) benzer halat sistemiyle çalışıyordu. 1935 senesinde elektrikli trenlere çevrildi.

Budapeşte Metrosu yine kazarak açma metodu ile yapılmıştır. 1896 senesinde işletmeye açılan metronun boyu 4 km'dir. Metronun yan tarafları duvar, üst tarafı çelik kolonlarla örtülüdür.

Paris Metrosu, dünyânın üçüncü büyük yer altı demiryoludur. Paris Metrosunun en büyük özelliği dâiresel ve radyal ulaşımla şehrin her noktasının metrodan istifâde edebilmesidir. Paris Metrosu dünyâ metroları içinde en kalabalık olanıdır. Metro inşâsı 1898'de başlamış ve 1900'de 14 kilometresi tamamlanmıştır. Paris'te kullanılan yöntemde önce metro güzergâhı üstünde belli noktalarda düşey çukurlar kazılıyor, bunlarla istenen derinliğe inildikten sonra tünellerin iki yana doğru açılmasına başlanıyordu. Bu metod faal bir şehrin trafiğini aksatmadan metro inşâatı için geçerlidir.

New York Metrosu dünyânın en geniş ve teferruatlı metrosudur. İnşâsı 1870'te başlamış, 1966 senesinde 390 kilometreye ulaşmıştır. New York metrosu Paris Metrosu yapısındadır. Kabloları, metro içinde kanallardan gider. Trenler 550 volt doğru akımla çalışır. Trenlerin metro seferleri elektronik sinyal sistemleriyle elde edilir. Herhangi bir tehlike durumunda trenler sinyal sistemleri aracılığıyla otomatik olarak durdurulabilir.

San Fransisco Metrosu şehir altında ve tüp boruları hâlinde San Fransisco Körfezinde yer alır. Tren programları kompüterle yönetilir.

Yolcu miktarına göre tren seferleri otomatik olarak artar ve azalır.

Moskova Metrosu 1931-1935 seneleri arası kadın erkek 75.000 işçinin çalışmasıyla yapılmıştır. Metro inşâ tekniği Paris Metrosunda olduğu gibidir. 1970'lerde toplam demiryolu uzunluğu 127 kilometreye ulaşmıştır.

Dünyâ üzerinde faaliyette bulunan diğer metrolar Berlin, Roterdam, Boston Washington, Toronto, Montreal, Tokyo, Kyoto, Osaka, Nagaya şehirlerindedir. Küçük çaplı metrolar Avrupa şehirlerinin hemen hepsinde mevcuttur.

İstanbul'da Beyoğlu ile Galata'yı birbirine bağlayan Tünel, Abdülazîz Han zamânında yaptırılmış olan Türkiye'nin ilk metrosudur. 1874 yılında kazısı biten tünel 17 Ocak 1875'te törenle hizmete açıldı. 626 m uzunluğunda 6,60 m genişliğinde olan Tünel, elektrik kullanılmaya başlandığı zamana kadar gaz lambaları ile aydınlatılırdı. Kullanılan arabaların iki yanları açık olup, yolcular ayakta gidip gelirdi. Ücret ise ilk başladığında 10 paraydı. Halkın çok rağbet ettiği Tünelde, o günlerde günde 25.000 yolcu taşınırdı. 1984 senesinde de taşınan miktarın bu civarda olduğu göz önüne alınırsa o zaman rağbetin ne kadar çok olduğu anlaşılır.

Vagonlar, yukarı çelik koletle çekilmekte ve kazâya meydan verilmemek üzere sık sık kontrol edilmektedir. Kablo kopması sonucu 1876, 1902, 1918, 1921, 1943 yıllarında kazâlar oldu. 1971 yılında tünel baştan sona yenileştirilerek, elektrikli hâle getirildi.

Galata'dan Beyoğlu'na Tünelden çıkmak bir buçuk dakika sürer. Günde 174 sefer yapılır ve vagonların sürati 21 kilometredir. Vagonlara binebilen en çok yolcu sayısı ise 150'dir.

İstanbul'un metroya olan ihtiyâcı devamlı ifâde edilmesine rağmen, ancak 22 Haziran 1986'da

yapımına başlandı. Toplam uzunluğu 25 km olarak planlanan ve Yenikapı'dan başlayıp Vatan Caddesi, Bayrampaşa, Sağmalcılar, Ferhatpaşa, Esenler, Bağcılar, Yenibosna, Havalimanı ve Ataköy'e kadar geniş bir güzergahı tâkip edecek olan metronun Aksaray-Ferhatpaşa arasındaki yedi kilometrelik ilk bölümü Mart 1989'da ulaşıma açıldı.

Metroyu birkaç kat yaparak kapasitesini arttırmak mümkündür. Paris, Londra, New York, Tokyo metroları bu tiptir. Gürültüyü azaltmak için, ilk olarak 1956'da Paris'te denenen lastik tekerlekli metro, daha sonra Avrupa ve Amerika'da bulunan birçok şehirde kullanılmaktadır.

METRONOM;

Alm. *Taktmesser (m.), Metronom (n.),* **Fr.** *Métronome (m.),* **İng.** *Metronome.* Sesli vuruşlarla müzik parçalarının temposunu idare eden bir cihaz. Metronom, sarkaç prensibine göre çalışır. Üzerinde hareketli bir ağırlık bulunan metal çubuk, sürtünmesiz bir yatakla askıya alınmıştır. Metal çubuğa hareket, yayla veya daha hassas olarak elektrikle verilir. Ağırlık, metal çubuk üzerinde yer değiştirdikçe çubuğun dakikadaki salınım sayısı da değişir. Çubuk üzerindeki çizgilerden salınım miktarı ayarlanır.

Metronomun menşei, Galile ve Huygens'in üzerinde durdukları pandüle dayanmaktadır. Müzik sahasında ise böyle bir âletten ilk defâ 17. asırda Etienne Löuliè'nin yayınladığı **Lèments au Principes de Misique** (Müziğin Temel İlkeleri) adlı kitapta bahsedilmiştir. Bu metronomun, bir kordon ile bunun üzerinde sağa sola gidebilen bir ağırlıktan müteşekkil olması düşünülmüştü. Söz konusu metronom ancak bir tempoyu gösterebiliyordu.

1756'da Joseph Sauveur 72 ayrı salınım yapabilen bir metronomun çalışma prensibini ortaya koydu. Ancak çeşitli sebeplerden dolayı uzun süre böyle bir âlet imâl edilemedi. 1800 yılında Almanya'da Stöckel adlı bir mühendis çana bağlı, tek salınımlı bir metronom yaptı. Hollandalı müzik âletleri imalâtçısı Dietrich Nikolaus Winkel 1814'de bugünkülerin çalışma prensibini ortaya çıkaran ilk metronomu yaptı. 30 cm yüksekliğinde bir kutu içine yerleştirilmiş çubuk, üzerindeki iki ağırlık ve çalışmayı sağlayan zemberekten müteşekkil olan bu metronom, ilk defâ değişik salınımlar yapabilmesine imkân verdi. Winkel, yaptığı âletin patentini hemen almayı ihmâl edince, yine bir Alman olan Johann Nepomuk Mölzel, bir sene zarfında bu cihazın benzerini seri olarak imâl etmeye ve piyasaya sürmeye muvaffak oldu. Mölzel, patenti de Winkel'den önce alınca, metronomun kâşifi olarak tanındı. Mölzel metronomu, piramit şeklindeki tahta bir kutu içine yerleştiriliyordu. Çalışması yayla sağlanan ve arzu edildiğinde durdurulabilen bu âlet, dakikada 72 vuruş yapabiliyordu. Bu salınımların miktarının değişmesi hareketli ağırlığın aşağıya indirilmesiyle artıyor, yukarı kaldırılmasıyla azalıyordu.

Bundan sonra teknik olarak uzun süre aynı durumda kalan metronomlar, sâdece hassaslaşma ve salınım sayısının artması yolunda cüz'i değişiklikler göstermiştir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra yapılan metronomlarda ise hareket, yay ile değil, elektrik motoru ile sağlanmaya başlanmıştır. 1970'lerden sonra Japonların önderlik ettiği bir akımla, metronomların tamâmen elektronik olarak yapılması yoluna gidildi. Taşınabilir radyolar büyüklüğünde olan bu âletlerin elektroniği çok karışık olduğundan ortaya çıkmaları ve seri üretilmeleri gecikti. Bir nevi frekans üreteci olan elektronik metronomlar, bir müzisyenin ihtiyacını tam olarak karşıladığı gibi, insan kulağının duyabileceği en küçük aralık titreşimden, dakikalarca aralı vuruşlara kadar çeşitli fantazi durumların elde edilmesini de mümkün kılmaktadır. Bunların, mekanik olanlarından diğer bir üstünlüğü de, çalıştırılırken düz zemine koyma mecburiyeti olmamalarıdır.

Müzikte vuruş ve hız olarak bir parçanın değerlendirilmesine metronometre denilmektedir. Dakikada 40-208 vuruş yapabilen metronomların, dakikada 670, yâni sâniyede bir vuruş yapması, 1 MM'ye (Mölzel Metronomu) eşittir.

MEVDUAT;

Alm. *1. Depositen pl. 2. (Bank-) Einlagen pl.* **Fr.** *Dépots (m.pl.),* **İng.** *Deposits.* Bankalara daha sonra çekilmek üzere tevdi edilen para, tevdiat.

Mevduat, vâdesi yönünden vâdeli, vâdesiz ve ihbarlı olmak üzere üçe; kaynakları bakımından da bankalar mevduatı, resmî mevduat, ticârî mevduat ve tasarruf mevduatı olmak üzere dörde ayrılır.

Bankalar dışında hiçbir kuruluş mevduat kabul edemez. Mevduat mahremiyetini ihlâl eden banka mensupları cezâlandırılır. Mevduata uygulanacak fâiz hadleri serbestçe değil merkezî olarak tesbit olunur.

MEVDÛD-I ÇEŞTÎ;

on birinci ve on ikinci yüzyıllarda yetişmiş evliyânın büyüklerinden. Kutbuddîn, Şems-i Sûfiyân-ı Mahbûb-i Perverdigâr, Sâhib-ül-Esrâr ve Mahzen-ül-Envâr lakablarıyla bilinir. Çeşt'te doğdu. Doğum

târihi kesin olarak bilinmemektedir. 1133 (H.527) senesinde vefât etti.

Yedi yaşında Kur'an-ı kerîmi ezberleyen Mevdûd-ı Çeştî, babası Ebû Yûsuf, Ahmed-i Câmî ve Necmüddîn Ömer'den ilim öğrendi. Ayrıca ilim öğrenmek için Kudüs, Buhârâ, Belh ve daha birçok yerlere gitti. Zâhirî ve bâtınî ilimlerde mütehassıs oldu. Yirmi dört yaşında babası vefât edince, onun yerine geçerek talebe yetiştirmeye başladı. Binlerce talebe yetiştirdi. Oğlu Hâce Ebû Ahmed, Hacı Şerîf Zendenî, Şeyh Sencan, Ebû Nâsır, Zâhid Hüseyin Tibetî, Osman Rûmî, Ebü'l-Hasan Bânî talebelerinden bâzılarıdır.

Büyük evliyâ olan Mevdûd-ı Çeştî hazretlerinin pekçok kerâmetleri görüldü. Talebelerinden birisi nerede olursa olsun bir güçlükle karşılaşırsa, Mevdûd-ı Çeştî hazretlerinden yardım isteyince Mevdûd-ı Çeştî'nin mânevî yardımlarıyla müşkilleri çözülürdü. Vefâtından sonra da kabrine gidip, fazîletine inanan ve onu vesîle ederek duâ edenlerin ne dilekleri varsa, kabûl olunmaktadır. Mevdûd-ı Çeştî, talebeleriyle birlikte Belh'ten Buhârâ'ya doğru yola çıkmıştı. Bir nehir kenarına geldiklerinde yolcuları ücretle karşıya geçiren bir kayıkçı gördüler.

Mevdûd-ı Çeştî ve talebelerinin yanında hiç para yoktu. Kayık sâhibi onlara; "Para almadan sizi karşıya geçirmem." dedi. Bunun üzerine kayıkla geçilmeyeceğini anlayan Hâce Mevdûd, besmele çekerek nehre yürüdü ve talebelerinin de kendisini tâkip etmelerini istedi. Onlar da Mevdûd-ı Çeştî'nin peşini tâkip ettiler. Göz açıp kapayıncaya kadar selâmetle karşı kıyıya geçtiler. Daha sonra onları karşı kıyıda gören kayık sâhibi pişman olup, özür diledi ve Mevdûd-ı Çeştî'nin talebelerinden oldu.

1133 (H.527) senesinde doksan yedi yaşındayken vefât eden Mevdûd-ı Çeştî hazretleri, ilim ve fazîlet sâhibiydi. Herkese tevâzu ve hürmet gösterirdi. Büyük küçük herkes onu ziyâret etmek ve sohbetinde bulunmak için koşardı. O da gelenlerle, büyük-küçük, hizmetçi demeden ilgilenir, dertlerini dinlerdi. Huzûruna gelenlere önce selâm verir, ayağa kalkardı. Böyle yapmasının sebebi sorulunca; Büyük, küçüğe selâm verir. Mîrâc gecesinde Allahü teâlâ Peygamber efendimize (sallallahü aleyhi ve sellem) selâm verdi. Peygamber efendimiz de karşılaştığı kimseye önce kendisi selâm verirdi. Peygamber efendimiz böyle yaparken, biz nasıl olur da O'na muhâlefet ederiz." buyurdu.

Mevdûd-ı Çeştî'nin; **Minhâc-ül-Ârifîn** ve **Hülâsa-i Şerîat** isimli iki eseri vardır.

MEVDÛDÎ;

Hindistanlı meşhur siyâset adamı, gazeteci, yazar. Ebü'l-Alâ el-Mevdûdî 1903 yılında Haydarâbâd'da doğdu. 1979'da Amerika'da öldü. Pakistan'a götürülerek orada defnedildi.

Mevdûdî liseyi bitirdikten sonra Dehli (Delhi) ye gidip gazeteci olarak hayâta atıldı. **Cemiyyet** Gazetesi'nde makâleler yazarak geçimini sağladı. Daha sonra Haydarâbâd'a dönüp, orada da gazete ve mecmualarda çeşitli yazılar yazdı. Esaslı bir din tahsili görmemiş olmasına rağmen, dînî konularda da yazılar yazmaya başlayan Mevdûdî, Niyaz Fetihpûrî adında birini kendine kâtip seçti. Bunun fikirlerinden çok etkilendi. Hint ulemâsı onun kâtip olarak seçtiği Niyaz Fetihpûrî'nin mukaddesatla alay ve bozuk fikirlerinde ısrar etmesinden dolayı dinden çıktığına dâir fetvâ verdiler. Mevdûdî bilhassa İbn-i Teymiyye ve Abduh gibi kimselerin fikirlerini savunup, onların yolunu tâkip etmiştir.

Bir gazeteci olarak yazarlığa başlayan Mevdûdî 1927 yılında ilk olarak **İslâmda Cihad** adlı kitabını yazdı. Bu kitabında ve daha sonra yazdığı bütün eserlerinde tâkip ettiği usul, İslâm dîninin esaslarına şahsî düşüncelerini de ilâve ederek anlatmağa kalkışmasıdır.

1933 yılında **Tercüman-ül-Kur'ân** adlı aylık bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Bu neşriyatıyla siyâsî kimselere yaklaştı. Sonra Cem'ıyyetü Ulemâ-il-Hint'in idâresini ele aldı. Müftî Muhammed Kifâyetullah ve Şeyh Ahmed Saîdî Dehlevî'nin yardımlarıyla **Müslim Mecmuası'**nı çıkardı. 1933'te **Tercüman-ül-Kur'ân Mecmuası'**nı çıkardı. Sonra dört arkadaşı ile birlikte Dâr-ul-İslâm idâresini kurdular. Bu arkadaşları Muhammed Manzur Nugmanî, Ebü'l-Hasan Ali Nedvî Lüknevî, EminAhsen-ül-Islâhî ve Mes'ûd Âlim-ün-Nedvî idi. Nihâyet 1941'de El-Cemâ'at-ül-İslâmiyye Partisini kurdu. Akıcı kalemiyle yazılar neşretti. Şeyh Münâzır Ahsen-ül-Geylânî, Seyyid Süleymân-ün-Nedvî, Abdülmâcid Deryâbâdî gibi meşhur kimselerin övgüsüne kavuştu. Fakat kendi fikirlerini iyice açığa vurarak yaymaya başlayınca, ileriyi gören bu ilim adamlarında tereddüt hâsıl oldu. Kitaplarına karşı ilk reddiye yazan Şeyh Münâzır Ahsen-ül Geylânî idi. Abdülmâcid Deryâbâdî'nin çıkardığı **Sıdk-ul-Cedid** Mecmuası'nda (Yeni Bir Hâricî) başlığıyla ilk reddiyesini yazdı. Sonra Seyyid Süleymân-ün-Nedvî, Şeyh-ul-İslâm Esseyyid Hüseyin Ahmed-ül-Medenî, Mevdûdî'ye reddiyeler yazarak yanlış düşüncelerini ortaya çıkardılar.

Kitaplarının hepsini Urdu dili ile yazdı. Şeyh Mes'ûd Âlim-ün-Nedvî ve talebesi tarafından Arapçaya tercüme edildi. Urdu dilinde akıcı bir kalemi vardı. Fakat yazdığı bâzı kitaplarında, şahsî düşünceleri açıkça görülmektedir. Bilhassa Urdu dilinde neşredilen kitaplarında, Eshâb-ı kirâma dil uzatmaktadır. Hazret-i Osman'a iftirâ etmektedir. Selef-i sâlihini kötülemektedir. Pakistan'daki din adamlarından

Muhammed Zekeriyyâ da, önce Mevdûdî'nin yazılarını beğeniyordu.Hatâlarını görünce, kendisine nasîhat mektubu yazdı. Sonra da fikirlerini reddeden bir kitap neşretti. Doktor Abdurrezzak Hezâravî Pakistânî, bu kitabı Urdu dilinden Arapçaya tercüme etti ve açıklayarak yayınladı.

Hindistan'da 1 Ağustos 1951 günü toplanan bir ülemâ heyeti, Mevdûdî'nin kurduğu El-Cemât-ül-İslâmiye'ninMüslümanları ayrı bir yola sürüklediğine karar verdiler. Bu kararı kitaplarda ve gazetelerde yayınladılar. Pakistan âlimleri de Mevdûdî'nin kitaplarını okuyanlara zararlı olduğuna karar verdiler. Bu kararı yayınladılar. Karar, Ravalpindi şehrinde Ahbar-ül Cemiyye'de 22 Şubat 1976 târihinde yeniden yayınlandı.

Pakistan'da Medreset-ül-İslâmiyye'nin kurucularından Yûsuf Benûrî, **Üstad Mevdûdî** kitabında Mevdûdî'nin bozuk görüşlerini ve fikirlerini göstererek gerekli cevapları verdi. Bu kitap Hakîkat Kitabevi tarafından bastırılmıştır.

MEVLÂNÂ ALÂEDDÎN ÂBİZÎ;

on beşinci yüzyılda Türkistan'ın Horasan bölgesinde yetişmiş olan evliyâdan. İsmi, Muhammed bin Mü'min'dir. lakâbı Alâeddîn olup, Âbizî nisbesiyle meşhûr olmuştur. Horasan bölgesindeki Kühistan'ın Âbiz köyünde doğdu. Doğum târihi kesin olarak bilinememektedir. 1487 (H.892) senesinde Herat'ta vefât etti. Kabri Sa'deddîn Kaşgârî'nin kabri yakınındadır.

Küçük yaşından îtibâren ilim tahsiline başladı. İlim öğrenmek için Herat'a gitti. Büyük velî Sa'deddîn Kaşgârî hazretlerini tanıdı. Onun hizmetinde bulundu, sohbetlerine katıldı. Diğer taraftan zâhirî ilimleri tahsil etmeye devâm etti. Sa'deddîn Kaşgârî'den aldığı feyzlerin bereketiyle tasavvuf yolunda ilerledi. Mânevî derecelere ve yüksek olgunluklara kavuştu. Sa'deddîn-i Kaşgârî'nin önde gelen talebelerinden oldu. Mekke-i mükerremeye giderek orada Abdülkebîr Yemenî ile görüştü. Hac ibâdetini yerine getirdi ve Medîne-i münevvereye giderek Sevgili Peygamberimizin kabrini ziyâret etti. Tekrar Herat'a döndü. Sa'deddîn Kaşgârî'nin hizmetine ve sohbetine devâm etti. Hocasının vefâtından sonra onun talebesi Mevlânâ Abdurrahmân Câmî (Molla Câmî)nin sohbetlerinde bulundu.

Tasavvuf yolunda tam yetişip kemâle geldikten sonra medreselerde, tekkelerde ders okutmağa başladı. Böylece devamlı halk arasında bulunarak büyüklük ve yükseklik hallerini gizledi. Nakşibendiyye yolu büyüklerinden Hâce Ubeydullah-ı Ahrâr hazretleriyle görüşüp, sohbetinde bulundu. Birçok kerâmetleri görülmüş olan Mevlânâ Alâeddîn Âbizî ömrünü İslâm dîninin emir ve yasaklarını öğrenmeye ve öğretmeye sarf etti. 1487 (H. 892) senesi Rebiulevvel ayının ortalarında bir Cumartesi günü Herat'ta vefât etti. Hocası Sa'deddîn-i Kaşgârî'nin kabri civârında defnedildi.

Mevlâna Alâeddîn Âbizî buyurdu ki:

"Talebeye üç şey çok lâzımdır. Birincisi, her an abdestli bulunmak; ikincisi, bulunduğu hâli çok iyi korumak; üçüncüsü ise, yiyip içtiklerinin helâlden olmasına dikkat etmektir."

"Allahü teâlânın velî kulları, meclislerinde bulunan kimseleri mânevî yönden fâidelendirirler."

"Ağzına helva veren kimse ile ensene tokat atan kimse arasında fark gözettiğin müddetçe kemâle ermiş sayılmazsın."

MEVLÂNÂ BEHÂEDDÎN KIŞLÂKÎ;

on dördüncü yüzyılda Buhârâ'da yetişen hadîs âlimlerinden ve evliyânın büyüklerinden. İsmi, Behâeddîn'dir. Buhârâ yakınlarındaki Kışlâk köyünde doğduğu için Kışlâkî nisbesiyle bilinir. Doğum ve vefât târihleri kesin olarak tesbit edilemeyen Mevlânâ Behâeddîn Kışlâkî'nin 14. yüzyılın sonlarında veya 15. yüzyılın başlarında vefât ettiği bilinmektedir.

Çevresinde bulunan büyük âlimlerin sohbetlerinde ve ilim meclislerinde bulunarak yetişen Behâeddîn Kışlâkî ilimde yükselerek zamanındaki âlimlerin önde gelenlerinden oldu. Bundan sonra talebe okutmak ve ders vermek sûretiyle hizmete başladı. Büyük evliyâ Şah-ı Nakşibend Buhârî hazretleri onun talebeleri arasında yer aldı. Necef beldesinde Mevlânâ Behâeddîn-i Kışlâkî hazretleri Şah-ı Nakşibend Behâeddîn Buhârî'yi ilk gördüğünde; "Sen öyle yükseklere uçacak bir kuşsun ki, bu yolda senin arkadaşın ve uçuş yoldaşın Ârif Dikgerânî olsa gerektir." buyurdu. Mevlânâ Behâeddîn Kışlâkî hazretlerinin birçok kerâmetleri görüldü. Dergâhına gelen yüzlerce talebesine ilim ve mârifet sundu. Onlara büyükler yolunda ihlâsla hizmet etmenin ehemmiyetini anlattı.

MEVLÂNÂ CELÂLEDDÎN-İ RÛMÎ;

İslâm âlimlerinin ve evliyânın büyüklerinden. Asıl adı Muhammed'dir. Lakabı Celâleddîn olup, Anadolu'ya gelip yerleştiği için, Rûmî diye anılmıştır. Ayrıca, Molla Hünkâr, Hüdâvendigâr,Sultân-ül-âşikîn, Sultân-ül-Mahbûbîn,Mollay-ı Rûm gibi lakablarla da anılmış olup,

Mevlânâ diye meşhûr olmuştur. Mevlânâ, efendimiz demektir. Soyundan gelenlere Çelebi denmektedir. Babası Sultân-ül-ulemâ Muhammed Behâeddîn Veled, annesi Mü'mine Hâtun'dur. Soyu baba tarafından hazret-i Ebû Bekr-i Sıddîk'a, anne tarafından İbrâhim Edhem hazretlerine ulaşmaktadır. 1207 (H.604) senesinde Belh şehrinde doğdu. 1273 (H. 672) senesinde Konya'da vefât etti.

Babası Sultân-ül-ulemâ Muhammed Behâeddîn Veled'in bâzı sebeplerle, kendisine bağlı olan üç yüz kişiyle birlikte Belh'ten ayrıldığı sırada beş yaşındaydı. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî; âilesiyle birlikte Nişâbûr, Bağdat, Hicâz, Şam ve Anadolu'nun çeşitli şehirlerine gitti. Nişâbur'da bulundukları sırada Ferîdüddîn-i Attâr hazretleri Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'deki yüksek kâbiliyleti görüp; "Bu çocukta bir Nûr-i ilâhî ve yaratılışında bir istîdâd var" diyerek meşhûr ve kıymetli kitabı **Esrârnâme**'nin veya **Mantık-ut-Tayr**'ın bir nüshasını kendisine hediye etti. Yedi sene müddetle Lârende'de (Karaman) ikâmet etti. Bu seyâhatler sırasında babasından her çeşit ilmi tahsil etti. Şam'da bulundukları sırada Şeyh Muhyiddîn-i Arabî, Şeyh Sâdeddîn Hamevî, Osman Rûmî gibi âlimlerin sohbetlerinde bulunup, onların ilim ve iltifâtlarına kavuştu. Babasının ölümüne kadar lügat (dil) ve Arabî ilimlerden çeşitli ilimleri tahsil etti. Tefsîr, hadîs, fıkıh, mantık, usûl, meânî, edebiyât, matematik, fen ve tıb gibi pekçok zâhirî ilimlerde mütehassıs oldu. Ayrıca Şam'da bulunduğu sırada Mevlânâ Kemâleddîn bin Adîm'den de ders aldı. Sultân-ül-ulemâ Muhammed Behâüddîn Veled'in vefâtından sonra ders okutmaya başladıysa da, babasının Seyyid Burhâneddîn Tirmizî'ye mânevî işâreti üzerine ledünnî yâni mânevî ilimleri ondan öğrenmeye başladı. Seyyid Burhâneddîn Tirmizî'nin hizmetinde bulunup riyâzet (nefsin istediklerini yapmamak)ve mücâhede yaparak (nefsin istemediklerini yaparak) tasavvufta yüksek makamlara ulaştı. Ayrıca Hızır aleyhisselâmdan da mânevî olarak istifâde etti. Dokuz sene müddetle Seyyid Burhâneddîn Tirmizî'nin hizmetinde bulunan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Seyyid Burhâneddîn Tirmizî'nin Kayseri'ye dönüşünden sonra Konya'da binlerce talebeye ilim öğretti. İlim ve irfan kaynağı olup, pekçok talebe yetiştirdi. Bu sıralarda Kayseri'de Seyyid Burhâneddîn Tirmizî vefât etmiş, Celâleddîn-i Rûmî ilim öğretmekle meşgulken, Şems-i Tebrizî Konya'ya gelmişti. Celâleddîn-i Rûmî, Şems-i Tebrizî ile altı ay kadar birlikte kalıp, sohbet etti. Zikr ve ibâdetle meşgul oldu. Bu hâl bâzılarının hasedine, kıskançlığına sebep oldu ve; "Şems-i Tebrizî Mevlânâ'ya tedrisât, yâni ders okutmayı terk ettirdi" gibi dedikoduların yayılmasına yol açtı. Bunun üzerine Şems-i Tebrizî Konya'yı terk ederek Şam tarafına gitti. Celâleddîn-i Rûmî, Şems'in ayrılığına dayanamayıp, onun gelmesini ricâ etmek üzere oğlu Sultan Veled'i Şam'a gönderdi. Şems bu ricâya dayanamayıp, Konya'ya döndü. 1247 (H.645) senesinde bir gece Celâleddîn-i Rûmî ile otururken yedi kişi gelip Şems-i Tebrizî'yi dışarı çağırdılar ve şehit ettiler. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî bunun üzerine Şems-i Tebrizî'ye karşı olan muhabbetini de işlediği kırk sekiz bin beytlik **Dîvân-ı Kebîr**'i yazmaya başladı. Bu dîvânı Şems'e izâfeten **Dîvân-ı Şems** diye de anılmıştır. Daha sonra müridlerinden Selâhaddîn Zerkûb-i Konevî'yi kendine yakın olarak seçti. Onun vefâtından sonra da Çelebi Hüsâmeddîn'i halîfe seçti. Bu sırada meşhûr eseri **Mesnevî**'yi yazdı. Nihâyet bir sonbahar mevsiminde 1273 (H.672) senesi Cemâziyel-âhir ayının beşinci Pazar (17 Aralık) günü vefât etti. Cenâze namazını Sadreddîn-i Konevî hazretleri kıldırdı. Bugünkü türbesinin bulunduğu yere defnedildi. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin vefâtından sonra yerine Çelebi Hüsâmeddîn geçti ve halîfeliği on iki yıl sürdü. Onun ölümü üzerine, yerine Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin oğlu Sultan Veled postnişin oldu.

Celâleddîn-i Rûmî hazretleri, sıdk-ı tâm (en mükemmel, noksansız bağlılık) yönünden aşkın sonuna ulaşmış bir velî olarak, istirâhat ettiği ve uyku uyudukları görülmemiştir. Açlığı son haddine ulaşmıştır. "Tamam kırk sene benim mîdemde bir gece taam (yemek) bulunmadı." buyurmuştur. En çok iftâr yemeği on lokmayı geçmemiştir. "Sînemde bir ejderha vardır, onun gıdâya tahammülü yoktur" demiştir. "Oruç sofrası, sırrın sevdâsını artırır, lâkin böyle bir sofradan Allahü teâlâya büsbütün bağlanmış olan sâdık kullar yed-i beyzâ bulurlar" demiştir. Onun için hakîkî oruç, Allahü teâlâdan başka her şeyi terk etmek olup, kendisinde hâsıl olmuş bir hâldir.

Namazda tam bir huşû (Allah korkusu) üzere bulunur ve tamâmen Hakk'ın sıfatları ile bulunmayı elde ederlerdi. "Namaz, Allahü teâlâya kavuşmadır. Fakat bu kavuşmanın ne şekilde olduğunu zâhir ehli bilmez" buyurmuştur. Bu yüzden; "Mihrâbı, dost cemâli olan kimse için yüz çeşit namaz, rükû ve sücûd vardır" demiştir.

Verâ ve takvâsı (şüpheli ve haramlardan kaçması) o dereceydi ki, lisâna gelmezdi (açıklamaya sığmazdı). "Takvâ, nefse âit zevkleri terk etmektir." buyurmuştur.

Mevlânâ Celâlededdîn-i Rûmî, her şeyden önce olgun, âlim ve velî bir Müslümandır. Onun, başkalarını, doğudan ve batıdan çeşitli din, mezhep, meşrep sâhibi kimseleri kendisine hayran bırakan merhâmeti, insan sevgisi, tevâzuu, gönül okşayıcılığı gibi üstün vasıfları, mensub olduğu İslâm dîninin yüksek ahlâk telakkîsinden bâzı nümûnelerdir. Onda bunlardan başka İslâm ahlâkının diğer hususları da kemâl derecede mevcuttur. Bunların hepsini saymak, İslâmiyeti tam olarak anlamak ve anlatmakla mümkün olur. Hazret-i Mevlânâ'yı yalnız bir mütefekkir, şâir, hümanist gibi düşünmek ve öylece

anlamaya çalışmak asıl varlığı bırakıp herhangi bir özelliği içinde sıkışıp kalmaya benzer. Bu ise, en azından Mevlânâ'yı çok eksik ve yarım anlamaya, hattâ hiç anlamamaya sebep olabilir. Nitekim hazret-i Mevlânâ'yı, sözlerini, yolunu anlamanın anahtarını kendisi bir rubâisinde şöyle dile getirmektedir:

"Ben sağ olduğum müddetçe Kur'ân'ın kölesiyim.
Ben Muhammed muhtârın yolunun tozuyum.
Benim sözümden bundan başkasını kim naklederse;
Ben ondan da bîzârım, o sözlerden de bîzârım."

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, tasavvuf deryâsına dalmış bir Hak âşığıdır. İlmi, teşbihleri, sözleri ve nasîhatleri bu deryâdan saçılan hikmet damlalarıdır. O, bir tarîkat kurucusu değildir. Yeni usûller ve ibâdet şekilleri ihdâs etmemiştir. Ney, rebap, tambur gibi çeşitli çalgı âletleri çalınarak yapılan törenler ve âyinler, ilk defâ on beşinci yüzyılda ortaya çıkmıştır. İlk mevlevî bestelerinin bestelenmesi de aynı zamâna rastlar. Bu târih, Mevlânâ hazretlerinin yaşadığı devirden 3-4 asır sonradır. Onun **Mesnevî'**sinde geçen "Ney" kelimesi bâzı edebiyâtçılar tarafından çalgı âleti olan ney şeklinde düşünüldüğü için yanlış olarak kendisinin ney çaldığı veya dinlediği sanılmıştır.

Hâlbuki Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, ney ve dümbelek çalmadı. Dönmedi, raks etmedi. Bunları sonra gelenler uydurdu. Yirmi dört binden ziyâde beytiyle dünyâya nûr saçan **Mesnevî**'sine, her memlekette, birçok dillerde şerhler, açıklamalar yapılmıştır. Bunların en kıymetlisi Mevlânâ Câmi'nin kitabı olup, bunun da birçok şerhleri vardır. Türkçe şerhlerinden, Ankara vâlisi Âbidin Paşanın şerhi çok kıymetlidir. Âbidin Paşa bu şerhinde, ney'in, insan-ı kâmil olduğunu dokuz türlü ispat etmektedir. Ney'in üç mânâsı vardır. Birincisi, İslâm dîninde yetişen kâmil, yüksek insan demektir. İkincisi Fârisî dilinde, yok demektir. Ney'in üçüncü mânâsı ise, kamış kalem demektir ki, bundan da insan-ı kâmil işâret edilmektedir. (Bkz. Nihâd S. Banarlı-Resimli Türk Edebiyâtı Târihi 1.c., s.316)

Mevlevîlik, sonraları din bilgisi olmayan câhillerin eline düştüğünden, ney'i çalgı sanarak, ney, dümbelek gibi şeyler çalmaya, dönmeye başlamışlar. İbâdete İslâm dîninin yasak ettiği çirkin şeyler karıştırmışlardır. İslâmiyetin beğenmediği böyle şeyleri hazret-i Mevlânâ'nın yapması mümkün değildir. Ney çalmak, oynamak, zıplamak şöyle dursun, Celâleddîn-i Rûmî hazretleri yüksek sesle zikir bile yapmadı. Nitekim **Mesnevî'**sinde:

"Pes zî cân kün, vasl-ı Cânân-râ taleb
Bî leb-ü gâm mîgû nâm-ı rab."

buyurmaktadır. Yâni "O hâlde, sevgiliye kavuşmağı, cân-u gönülden iste. Dudağını ve damağını oynatmadan, Rabbinin ismini kalbinden söyle" demektedir.

Bugün, bu tasavvuf üstâdının türbesine sonradan konan çalgı âletlerini, işin hakîkatını bilmeyenler, bu zâtın çaldığını zannetmektedirler. O hakîkat güneşini yakından tanıyanlar, bunlara îtibâr etmez. Zâten bu büyükler, şüpheli şeylerden kaçtıkları gibi, mubahları bile sınırlı ve ölçülü kullanmışlardır. Bu durumda mûsikîyle meşgûl olmak, değil hazret-i Mevlânâ'yı, onun tâbi olduğu din büyüklerini de tanımamak ve onlara iftirâ etmek demektir.

O büyük âlimin hikmet dolu sözlerinden bâzıları şunlardır:

Sünnet-i seniyyeye harfiyen uymak lâzımdır.

Helâl kazanıp helâlden yemeli, giyinmeli, çalışmalıdır. Her hareketi Resûlullah'a aleyhisselâm uydurmalıdır.

Dargınlar barışmalıdır. Önce davranan önce Cennete girer.

Tenhâda, yalnız kalınca da günâhtan sakınmalıdır.

Nefsi mağlup etmek için, onu rahatsız etmelidir. İstediği şeyi vermemelidir. En tesirlisi, gündüzleri oruç tutmak, geceleri az uyuyup namaz kılmaktır.

Az konuşmalıdır. Altı yerde dünyâ kelâmıyla meşgûl olanın, otuz yıllık kabul olmuş ibâdeti red olunur. Bu konuşma yerleri: Mescidler, ilim meclisleri, ölü yanı, kabristanlar, ezân okunurken ve Kur'ân-ı kerîm okunurkendir.

Göllenmiş at idrarında yüzen saman çöpüne konan sinek, idrar birikintisini deryâ, saman çöpünü gemi, kendini de kaptân-ı deryâ sanır.

Mevlânâ ezân sesini duyduğu zaman ya dizleri üzerine oturur veya ayağa kalkarak ezân bitinceye kadar o vaziyetini hiç bozmazdı.

Büyük âlim Abdullah-ı Dehlevî hazretleri; "Üç kitabın eşi yoktur. Bunlar, **Kur'ân-ı kerîm**, **Buhârîy-i**

şerîf ve **Mesnevî**'dir buyurdu. Yâni evliyâlık yolunun kemâlâtını bildiren kitapların en üstünü **Mesnevî**'dir. Fakat evliyâlık ve nübüvvet kemâlâtını bildiren kitapların en üstünü İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin **Mektûbât** kitâbıdır. **Mesnevî**'de 24 bin, **Dîvân**'da 48 bin beyt bulunmaktadır.

Mesnevî'sinden başka **Dîvân-ı Kebîr, Fîhî Mâfih, Dîvân-ı Rubâiyât, Mektûbât, Mecâlis-i Seb'a** gibi kıymetli eserleri de vardır.

MEVLÂNÂ HÂLİD-İ BAĞDÂDÎ (Bkz. Hâlid-i Bağdâdî)

MEVLÂNÂ MUHAMMED RUKİYYE;

on beşinci yüzyılda yetişmiş olan evliyâdan. Hayâtı hakkında fazla bilgi yoktur. Zâhirî ilimlerde eşsiz bir âlim olup, tasavvuf yolunda pek yüksekti. Tasavvuf yolunu Yûsuf Mahdûm'dan öğrendi. Vaaz ve nasîhatleri çok tesirli olup, gönüllerden dünyâ sevgisini ve muhabbetini silerdi. 1494 (H. 900) senesinden sonra Şirvân'da vefât etti.

Çok talebe yetiştirdi. Yedi tâne oğlu vardı. Oğulları da ilimde ve tasavvufta yetişip onun sağlığındayken talebe yetiştirmeye başladılar. Mevlhanha Şahkubâd Şirvânî de onun talebelerindendi.

Mevlânâ Muhammed Rukiyye ilim, irfan sâhibi, takvâ ehli ve dünyâ sevgisini gönlünden çıkarmış olan bir zâttı. Çok ibâdet ederdi. Hikmetli sözleri ve nasîhatleri tesirliydi. Talebelerine buyurdu ki:

Size bu yolda lâzım olan, mücâhede (nefsin istemediği şeyleri yapmak) ve riyâzeti (nefsin istediği şeyleri yapmamak) elden bırakmamak, bu yolun âdabına gereği gibi riâyet etmek, bu yolun temeli olan doğru söz ve helâl yemek üzere devâm etmektir.

Büyüklerimiz buyurdular ki: "Susmak, açlık, az uyumak, uzlet ve zikre devâm yolumuzun aslıdır." Hadîs-i şerîfte; **"Yâ hayır söyle veya sus. Susan kurtulur."** buyuruldu. Sükût eden kimse dünyhada düşmanlarından, âhirette ise, ateşten kurtulur. Dilin yirmi bir âfeti vardır. Bu âfetler şunlardır: 1) Faydasız konuşmak. 2) Bâtıla dalmak yâni içki meclislerini, fâsıkların yaptığı işleri, zenginlerin rahatını, sultanların zulmünü, güzel görerek anlatmak. 3) Sözde başkalarına gâlip gelmek için münâkaşa ve mücâdele etmek. 4) İnsanlara düşmanlık etmek. 5) Halk beğensin diye konuşmak. 6) Edebe uymayan sözler söylemek. 7) İki dilli ve iki yüzlü olmak. 8) Bir kimseyi yüzüne karşı medh etmek. 9) Günahı ve suçu olmayan bir Müslümanı alaya almak. 10) Günhaha sebep olan latîfeler yapmak. 11) Bir Müslümanla alay etmek. 12) Bir Müslümanı bir toplumda maskara yapmak. 13) Müslümanın sırrını başkasına açıklamak. 14) Verdiği sözü yerine getirmemek. 15) İki Müslüman arasında söz taşımak. 16) Yalan söylemek. 17) Yalan yere yemin etmek. 18) Küfre sebep olan sözleri söylemek. 9) Konuşmaması gerekeni konuşmak. Şeyh Sa'dî buyuruyor ki: "Şu iki şey aklın noksanlığındandır. Konuşulacak yerde konuşmamak, konuşulmayacak yered konuşmak." 20) İnsan ve hayvanlara lânet etmek. 21) Gıybet etmek.

MEVLÂNÂ ŞEHKUBÂD ŞİRVÂNÎ;

on beşinci yüzyılda Şirvân'da yetişmiş olan evliyâdan. Şirvân Sultânı KaraHalil'in Akrabâsıdır. Şirvân'da doğdu. Doğum târihi belli değildir. 1504 (H. 910) senesinden sonra Şirvân'da vefât etti. Kabri, hocası Mevlânâ Muhammed Rukiyye'nin türbesinin yanındadır.

Uzun seneler muhtelif yerlerde vâlilik ve idârecilik yapan Mevlânâ Şehkubâd Şirvânî, Allahü teâlânın lütuf ve ihsânı ile dünyâ malını ve makamını terketti. Kendini Allah yoluna adadı. Tasavvuf yoluna girip Dede Ömer Rûşenî'nin sohbetlerine devâm etti ve ondan feyz aldı. Yüksek derecelere ulaştı. Daha sonra Mevlânâ Muhammed Rukiyye'nin sohbetlerine devâm etti. Onun yüksek himmetlerine ve terbiyelerine kavuştu. İlâhî sırlara nâil oldu. Kendisi ümmî (okuma yazma bilmeyen) olup, Allahü teâlâ ona ilm-i ledünnî ihsân etti. Ona Levh-i Mahfûz gösterildi. Pekçok âlim gelip müşkillerini ona sordular. MuhammedRukiyye'nin vefâtından sonra onun yerine geçti. Yanına gelen büyük âlimler onun yanında kendilerini deryâda bir damla su gibi gördüler. Bütün evlâdı ve torunları, âlim, fâzıl ve sâlih birer zât oldular. **Beydâvî Tefsiri**'ne hâşiye yazan Allâme Sadrüddînzâde onun torunlarındandır.

Mevlânâ Şehkubâd Şirvânî ümmî olduğu halde, ibâdetle alâkalı meseleleri çok iyi bilirdi. Âlimlere, hatâlarını söylerdi. "Ben bir ümmî kişiyim. Fakat bu meseleyi şöyle bilirim." diyerek o âlimin hatâsını dolaylı yoldan söylerdi. Onu küçümseyerek gelen pekçok âlim onun büyüklüğünü kabûl ederek yanından ayrılırdı.

Şirvân'da kırk odalı bir medresede ders veren Molla İvez isminde meşhûr bir âlim vardı. Ders verdiği kırk âlimin her birinin de ayrı ayrı ders verdikleri meclisleri vardı. Bundan dolayı Molla İvez'e Kırk Meclisli derlerdi. Bu zât gündüzleri oruç tutar, geceleri ibâdetle meşgul olurdu. Fakat tasavvuf ehlinin sohbetlerinde hiç bulunmamıştı. Sâdece zâhiri ilimlerle uğraşırdı. Tasavvuf yolundakilere de iyi gözle bakmazdı. Bir gün talebeleri onun yanında Mevlânâ Şehkubâd Şirvânî'den bahsettiler. Molla İvez;

“Şeyh Şehkubâd okuma yazması olmayan bir câhildir. Onun yanında bulunanlar da ona uymuş câhillerdir.” dedi. Sonra da bütün talebelerini toplayıp, Mevlânâ Şehkubâd’ın ilminin olmadığını isbât etmek için onun yanına gitti. Şehkubâd’ın bulunduğu odaya girdi. Şehkubâd Şirvânî onlar gelince ayağa kalkıp; “Buyurun efendiler.” diyerek oturmaları için yer gösterdi. Onlar oturduktan sonra Mevlânâ Şehkubâd başını önüne eğdi. Bu sırada Mollaİvez talebelerine söze başlayın diye işâret etti. Fakat her birisi âlim olan talebelerinden hiçbiri kendilerinde konuşma tâkati bulamadılar. Hocalarının konuşmasını istediler. Molla İvez de konuşmak istediyse de konuşamadı. Mevlânâ Şehkubâd’ın mânevî üstünlüğünü kabul edip; “Şeyh hazretleri, biz misâfiriz, bize ilim sofranızdan birşeyler ikrâm edin.” diyerek ricâda bulundu.

Bunun üzerine Mevlânâ Şehkubâd Şirvânî kelâm ilminden tasavvufî bir tarzda söze başladı. Mevzûlar hâlinde anlatırken kelâm ilminin derin meselelerine daldı. Molla İvez ve talebeleri onun anlattığı derin bilgiler karşısında hayran kaldılar. Çünkü birkaç gün önce Molla İvez’den **Şerh-i Mevâkıf**’ı okurken, bir cümlenin izâhı talebelere kapalı gelmiş, onu halletmeleri mümkün olmamıştı. Şehkubâd Şirvânî kelâm mevzûlarını anlatırken onların anlamadıkları o cümleyi de kolay ve anlaşılır bir şekilde anlatıverdi. Talebeler şaşkın bir şekilde birbirlerine bakarlarken, Molla İvez de Şehkubâd hazretlerinin tasavvuftaki yüksek derecesini ve kerâmetini anlayıp, Şehkubâd hakkında söylediği sözlere tövbe ederek ondan helâllik diledi, talebeliğe kabul edilmesini istedi. Bunun üzerine Mevlânâ Şehkubâd; “Sen ki,Şirvân memleketinde Kırk Meclisli Molla İvez olasın da bir ümmîyi hoca edinesin.” dedi. Molla İvez ise; “Sultânım, Allahü teâlâya hamd olsun ki, bize hakîkat gösterildi. Bizim gibilerin sû-i zanlarından ve yanlış düşüncelerinden zât-ı âliniz uzakmışsınız.” diyerek hâlini arzetti. Şehkubâd Şirvânî hazretleri de Molla İvez’i ve talebelerini affederek talebeliğe kabul etti. Molla İvez ve talebelerinden bâzıları tasavvuf yolunda yükseldiler.

MEVLEVİYYE, MEVLEVÎLİK;

tasavvufta Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî hazretlerinin ve talebelerinin takip ettiği yol, tarikat. Asıl adı Muhammed olan Celâleddîn-i Rûmî’ye, “efendimiz” mânâsındaMevlânâ lakâbı verildiği için onun tasavvufta tâkip ettiği yola da “Mevleviyye” veya “Mevlevîlik” adı verilmiştir.

Âilesiyle birlikte çocukken Konya’ya gelen Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, zamânın usûlüne göre tahsilini tamamladı. Babası Sultânü’l-Ulemâ Muhammed Behâeddîn Veled’in vefâtından sonra, vâizlik ve müftülük vazîfesini yürüttü. Babasının talebelerinden Seyyid Burhâneddin Muhakkık Tirmizî Konya’ya geldiği zaman Celâleddîn-i Rûmî tasavvufa yönelip talebesi oldu. Seyyid Burhâneddîn Muhakkık Tirmizî’nin vefâtına kadar onun terbiyesinde kaldı. Bir müddet yalnız kalıp tarikat adâbına uygun olarak kendisine tâbi olan talebelerin terbiyesiyle meşgûl oldu. 1244 senesinde Şems-i Tebrizî Konya’ya gelince, sohbetlerinde bulundu. Şems-i Tebrizî’nin şehit edilmesinden sonra tasavvufî hayâta devam eden Celâleddîn-i Rûmî talebelerini terbiye etti. Çelebi Hüsâmeddîn’i kendine halîfe seçti. Çelebi Hüsâmeddîn Mevlânâ’nın vefâtına kadar 15 seneden fazla ona hizmet etti.Mevlânâ hazretlerinin büyük bir vecd ve heyecan içinde terennüm ettiği **Mesnevî’**nin metnini yazdı. 17 Aralık 1273 (H.5 Cemâziyelâhir 672)de Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî vefât etti.

Hayâtında tarîkat kurmak gibi bir teşebbüsü olmadı. Fakat daha sonra “Mevleviyye” adını alacak olan yolun temel esaslarını ortaya koydu. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî hazretlerinin kendinden sonra gelecekler için açtığı yolun temel esasları kısaca şunlardır: Allahü teâlâya karşı sonsuz bir îmân ve teslimiyetle birlikte ilâhî bir aşk ve muhabbete sâhip olmak. Peygamber efendimize karşı sonsuz îtimat ve bağlılıkla O’nun nurlu yolunda giderek kemâle (olgunluğa) ermek Kur’ân-ı kerîmi bütün hakîkatlerin aslı bilerek her hâl ve amelini O’na uydurup dünyâ ve âhirete dâir bütün işlerinde hükümlerinden ayrılmamak. Bütün varlığını Allahü teâlânın zikrine ve ibâdetine vererek en büyük neşeyi O’na kul olmakta bulup O’ndan başkasına iltifat etmemek. Ömür boyu Allahü teâlânın yolunda hizmet yaparak insanların gaflet ve maddecilikten kurtulmalarını sağlamak için çırpınmak. Allahü teâlânın insanlığa örnek olarak gönderdiği Peygamber efendimizin, âlimlerin ve velî zâtların en bâriz vasıfları olan; söyledikleri ve insanlara tavsiyede bulundukları şeyleri önce kendileri yaşayarak amel etmek. Tevâzû, hoşgörü, şefkat, merhamet, cömertlik, muhabbet gibi güzel huylarla ahlâklanmak.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin vefâtından sonra talebeleri arasında, onu kimin temsil edeceği bir müddet tartışma konusu oldu. Mevlânâ’nın son hastalığı sırasında; “Çelebi Hüsâmeddîn halife olur!” sözü delil gösterilerek oğlu Sultan Veled’in de tasdikiyle Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî hazretlerinin vazifesini Çelebi Hüsâmeddîn üstlendi. Medrese ve küçük birkaç odadan ibâret olan Mevlânâ Dergâhını îmâr edip, onun isteği üzerine Mîmar Bedreddîn Tebrizî’ye; Alemüddîn Kayser, Muinüddîn Pervâne ve Gürcü Hâtun tarafından türbe yaptırıldı.

Çelebi Hüsâmeddîn 1284 senesinde vefât edince Sultan Veled onun yerine geçti. Babasının tasavvufta tâkip ettiği yola **Mevleviyye** adını verdi. Etrafa halifeler göndererek Mevleviyye tarîkatının âdâb, erkan ve usûllerini tesbit etti. Zamânının Selçuklu beylerine ve Moğol emirlerine nüfûz ederek

siyâsî hayat üzerinde tesirli oldu. Mevlânâ Türbesine ve Mevleviyye Dergâhına büyük vakıflar sağladı. Sultan Veled vefât edince yerine oğlu Ulu Ârif Çelebi geçti. Ulu Ârif Çelebi gerek babasının sağlığında, gerekse babasının vefâtından sonra pekçok yerlere seyâhatlerde bulunarak Mevlevîliğin yayılmasına çalıştı. Sultaniye, Kütahya, Karaman, Tokat gibi merkezlerde dergâhlar açtı; oralara halifeler, dervişler gönderdi. Babasının beylerle ve emirlerle kurduğu yakın münâsebetleri geliştirdi. Ayrıca Anadolu'da yaygın olan tasavvuf ehliyle yakınlık kurup, onlardan müridler (talebeler) edindi.

İnsanların Allahü teâlânın rızâsına, dünyâ ve âhirette saâdete kavuşmalarını gâye edinen Mevleviyye yolu, geniş kitleler ve Selçuklu Sultanları üzerinde tesirli oldu. Osmanlı Sultanları da Mevlevîlere ve Mevleviyye dergâhlarına değer verdiler. Sultan İkinci Bâyezid Han, Mevlânâ hazretlerinin türbesindeki "Sandukaları" yeniletti; örtü olarak kıymetli kumaşlar gönderdi. Yavuz Sultan Selim Han dergâha vakıflar tahsis etti, türbeye su getirtip şadırvan yaptırdı. Kânûnî Sultan Süleyman, dergâhın mescidini inşâ ettirdi. Sultan İkinci Selim Han Mevlânâ Dergâhını genişletip derviş hücreleri ilâve ettirdi, dergâhın yanına da kendi adıyla anılan Sultan Selim Câmiini yaptırdı.

Yeniçeri Ocağının ve bozulmuş olan Bektâşiyye tekkelerinin kapatılmasından sonra Sultan üçüncü Selim Han ve Sultan İkinci Mahmûd Han dönemlerinde de Mevlevîlere karşı büyük iltifat ve ikrâmlar gösterildi. Daha sonraki Osmanlı sultanları da Mevlevîlere karşı çok ilgi gösterdiler.

Devlet adamlarından ve halktan büyük destek gören Mevlevîler köylere kadar yayıldılar. Çok büyük hizmetlere vesile oldular. Ancak Bektâşî dergâhlarına ve Yeniçeri Ocağına sızan ve bu ocakların bozularak kapatılmasına sebep olan Eshâb-ı kirâm düşmanı Hurûfîler zamanla Mevlevî dergâhlarına da sızdılar. Hacı Bektâş-ı Velî hazretlerinin ismini istismar ettikleri gibi, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî hazretlerinin isminin arkasına sığınarak bozuk inanış ve düşüncelerini Mevlevîler arasında yaymaya başladılar. Mevlevî şeyhlikleri câhillerin eline düştü. **Mesnevî'**de geçen "ney"i çalgı sanarak ney, dümbelek gibi şeyler çalmaya, dans etmeye başladılar. İbâdetlere haramlar karıştırdılar. İslâmiyetin ve Celâleddîn-i Rûmî'nin beğenmediği bu oyun âletleri, tekkelerden toplanarak, o tasavvuf üstâdının türbesine konunca, türbeyi ziyâret edenlerden bir kısmı bunları onun kullandığını zannederek aldandılar. Sultan İkinci Mustafa Hanın hocası Vânî Muhammed Efendi, Mevlevîlerin simâlarını (âletsiz, çalgısız olan ses) ve Halvetîlerin rakslarını (dans) yasak ettirdi. Mevlânâ Müzesinde bulunan çalgılarsa 1945 senesinde müzeye konulmuştur. Müzedeki envanter defterinin incelenmesi neticesinde; Mevlânâ Müzesinde bulunan dört adet ney, bir kemençe, iki rebab, bir tambur, bir kudüm, bir keman, iki ud ve bir çengin nereden ve nasıl geldikleri ayrıntılarıyla görülecektir. Diğer çalgıların dokuz tânesi muhtelif kişiler tarafından hediye edilmiş, üç tânesi de müzeye vasiyet edilmiş olmaları sebebiyle alınmıştır. Bu çalgıların hiçbiri hazret-i Mevlânâ'ya ve hakîki Mevleviyye Dergâhına âit değildir.

Osmanlı Devletinin yıkılışını hazırlayan, Avrupa'ya köle duruma düşmemizi sağlayan Tanzimat ve Islahat hareketlerine karşı çıkmayan Mevlevîler, Avrupa hayranı devlet adamlarından destek gördüler. Yurt dışına gidip Osmanlı Devletinin aleyhine faaliyet gösteren Jön Türklerle münâsebet kurdular. Midhat Paşa gibi mason devlet adamları Mevlevîler arasına katıldılar. İkinci Meşrûtiyetin îlân edilmesine ve Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın tahttan indirilmesine taraftar oldular. İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin oldu bittiye getirerek girdikleri Birinci Dünyâ Savaşına Mevlevî Alayı olarak katıldılar. Kısaca her devirdeki devlet adamları üzerinde etkili oldular. 1925 senesinde Tekke ve zâviyelerin kapatılması ve faaliyetlerinin yasaklanmasıyla Mevlevî tekkeleri de kapatıldı. Konya'da bulunan Mevlevîliğin merkezi Halep Mevlevîhânesine nakledildi. Fakat 1944 senesinde Suriye Devletinin tekkelerle ilgili aldığı yeni kararlarla Mevlevîlik resmî özelliğini kaybetti.

Hazret-i Ali'ye ve Peygamber efendimize (sallallahü aleyhi ve sellem) ulaşan Mevleviyye yolu silsilesinin Cüneyd-i Bağdâdî hazretlerinden sonrası şöyledir: Cüneyd-i Bağdâdî, Ebû Bekir Şiblî, Muhammed Zeccac, Ebû Bekr Nessâc, Ahmed Gazâlî, AhmedHatıbî, Şemsü'l-eimme Serahsî, Behâeddîn Veled (Mevlânâ'nın babası) Seyyid Burhaneddîn Muhakkık Tirmizî, Mevlânâ.

Mevleviyye yolunda en önemli mevki babadan oğula veya âilenin büyüğüne geçen "Çelebilik"tir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'den sonra Çelebi Hüsâmeddîn hâriç, Mevleviyye tarikatını Mevlânâ soyundan gelen Çelebiler idâre etmiştir. Çelebiler, Mevleviyye yolunun ve Mevlânâ'nın temsilcisi sıfatıyla Konya'da Merkez dergahta bulunurlardı. Tekkelere Şeyh tâyin eder, şeyhlere icâzetnâme verirlerdi. Mevlânâ ve Çelebi Hüsâmeddîn dâhil tarikatın başına geçmiş olan Çelebilerin sayısı otuz dördü bulmaktadır. Bunlar arasında az da olsa ana tarafından Mevlânâ soyuna bağlı olanlar vardır. Çelebi, Çalap kelimesiyle ilgili olup ilâhî anlamına gelmektedir.

Mevlevîliğe yeni girmiş kişiye "muhib" ve "nev-niyâz" denirdi. Muhib, çilesini çıkarmış ve hücre sâhibi olmuş (hücrenişîn) bir "dedeye" teslim edilir, dede hücresinde kalan muhibe tarîkat âdâbını öğretir, **Mesnevî** okuturdu. Muhib çileye girer dergâh hizmetlerinde bulunurdu. Çile ve hizmetlerini bitirirse "çile çıkarmış, ikrar almış, hücrenişîn olmuş" olarak dede olurdu. Çile ve hizmetteki zorluklara

katlanamayıp vaz geçerse, çileyi yarıda bırakırsa çileyi kıran (çileşiken) sayılırdı. Dede ve dervişlikten sonraki mertebe "şeyhlik"ti. Şeyh, pîr makamını işgâl eder, Mevlevî tekkelerine şeyh olur, meşîhatının tasdiki için Çelebi tarafından "meşîhatnâme" verilirdi. Hilâfet vermekse şeyhlerin, dedelerin bâzan da muhiblerin ileri gelenlerine âit bir haktı. Müntesiplere zikir telkininde bulunabilmek için hilâfet almak gerekirdi. **Mesnevî** okutmak için icâzetnâme alan mevlevîlere "mesnevîhân" denirdi.

Mevlevîler "elifî" adı verilen şalvar, dar kollu uzun ince gömlek, bele kadar inen önü açık yelek (haydarî, haydariye), en üstte hırka giyerler; beyaz ve dövme yünden yapılmış serpuş (arakiye), sikke (külah-ı mevlevî), destâr (sarık), kemer (elifî nemed) takarlardı.

Mevlevî dergâhları olan mevlevîhâneler âsitâne ve zâviye olmak üzere ikiye ayrılırdı. Âsitâneler büyük tekkeler olup burada çile çıkarılır, dervişler buralarda yetiştirilirdi. Âsitânelerin başında "âsitâne, huzûr veya huzûr-ı pîr" adlarıyla anılan Konya Mevlânâ Dergâhı gelirdi. Diğerleri, Bursa, Eskişehir, Gelibolu, Halep, Kastamonu, Karahisar, Kütahya, Mısır, Rumeli, Yenişehir âsitâneleriydi. Zâviye adını alan diğer Mevlevî tekkeleri 80 kadar olup, Osmanlı topraklarına ve İslâm âlemine yayılmıştı. Zâviyelerin en mühimi, Mevlânâ'nın annesinin yattığı Karaman Tekkesiydi. İstanbul'da Galata (Kulekapısı), Yenikapı, Bahariye, Üsküdar mevlevîhâneleri bulunmaktaydı. Mevlevî dergâhları umûmiyetle şehir dışında ve büyük bir bahçenin içinde inşâ edilir, bahçenin bir tarafı mezarlık olurdu.

Mevlevî tarikatının Müslüman-Türk toplumu üzerinde büyük tesirleri görüldü. Sosyal yönden toplumu iyiliklere yönlendirirken, siyâsî yönden devlet adamları üzerinde etkili oldu. Celâleddîn-i Rûmî'nin eserleri ile şahsının Türk edebiyatına büyük tesiri oldu. Bilhassa **Mesnevî** İslâm ülkelerinde yetişen edîb ve şâirlerin ilham kaynağı oldu. Son dönemlerde Mevlevî tekkelerine giren mûsikî, gelişerek "tasavvuf mûsikîsi" adıyla tasavvuf ve İslâmiyetle ilgisi olmayan bir müzik dalının doğmasına sebep oldu.

MEVLİD;

Süleymân Çelebi'nin meşhûr eseri. Mevlid, lügatte "doğmak, doğum zamânı, doğum yeri" mânâlarına gelir. Mevlid'in asıl adı **Vesîlet-ün-Necât** (Kurtuluş Vesîlesi)tır. Muhammed aleyhisselâmın doğumunu kutlamak için yapılan tören mânâsına da kullanılmaktadır.

Süleymân Çelebi'nin 15. asırda yazılan Mevlid'inden başka 14. asırda yaşamış Erzurumlu Mustafa Darîr'in **Tercümetü'd-Darîr**'i vardır. Bunu İbn-i İshâk'ın **Sîretü'n-Nebî'**sinden çevirmiştir. Bir diğer mevlid de Fâtih Sultan Mehmed zamânında yaşamış Ahmed'in yazdığıdır.

Mevlid, yalnızca Müslüman Türkler arasında değil, bütün İslâm dünyâsında çok beğenilmiştir. Arnavutça, Rumca ve İngilizceye de tercüme edilmiştir. Asırlar boyunca bütün İslâm dünyâsında mübârek gün ve gecelerde, sünnet, düğün gibi toplantılarda ve diğer vesîlelerle sevilerek okunmuş ve dinlenmiştir. Müslümanların Muhammed aleyhisselâma olan aşk ve muhabbetlerine tercüman olmuştur. Mevlid'in yazılış sebebi de Süleymân Çelebi'nin Peygamber efendimize duyduğu engin muhabbettir.

Süleymân Çelebi'nin Bursa Ulu Câmideki imâmlık yıllarında, İranlı bir vâiz, kürsüde Bakara sûresinin 285. âyetini kendi bilgisine göre tefsir etti. Allahü teâlânın gönderdiği peygamberler arasında hiçbir fark görmediğini ve Muhammed aleyhisselâmın hazret-i Îsâ peygamberden daha üstün tutulmayacağını söyledi. İranlı vâizin bu bozuk ve hakîkatlere uymayan şahsî düşünceleri, Süleymân Çelebi'nin Muhammed aleyhisselâm için gönlünde duyduğu aşk ve muhabbete ziyâdesiyle tesir etti. Bu türlü iddiaları cevaplandırmak ve sâhiplerini susturmak, Muhammed aleyhisselâmın bütün diğer peygamberlere üstün, son peygamber olduğunu isbatlamak için **Mevlid'**ini yazdı. **Mevlid;** baştan sona kadar Ehl-i sünnet îtikâdını, Allahü teâlânın mutlak irâdesini, âlemi yoktan var ettiğini ve Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) hiçbir mahlûkta bulunmayan üstün, yüksek ve emsâlsiz vasıflarını anlatır. Her kelimesinde gönlü Resûlullah aşkı ile yanan bir müminin engin aşk ve muhabbet kokuları vardır. Diğer peygamberlere olan bütün üstünlükler de en güzel ve en veciz kelime ve ifâdelerle anlatılmıştır.

Mevlid; "münâcât" (Allahü teâlâya yalvarma), "vilâdet" (Peygamber efendimizin doğumu), "risâlet" (Peygamber oluşu), "mîrâc" (göklere çıkışı, Cenneti ve Cehennemi görmesi), "rıhlet" (Peygamberimizin vefâtı) ve "duâ" bölümlerinden ibârettir.

Söze Allahü teâlânın ism-i şerîfi ile başlayan Süleymân Çelebi, Âdem aleyhisselâmdan Peygamberimize kadar bütün peygamberlerin alınlarında nûr parladığını ve bu nûrun Muhammed aleyhisselâma intikâl ettiğini anlatır. Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) doğuşuna geniş bir yer ayırarak, O doğarken annesinin neler duyup, neler gördüğünü, bu anda bütün varlıkların engin bir neşe içinde kaldıklarını, bütün zerrelerin O'nu büyük neşe içinde karşıladığını söyler. **Mevlid**'de bundan sonra, Muhammed aleyhisselâma peygamberliğin nasıl geldiğini ve mîrâc hâdisesinin nasıl

olduğunu anlatır. Derin üzüntü içinde yazdığı rıhlet ve daha sonra duâ ile mevlidini bitirmiştir. Muhammed aleyhisselâmın her varlığın yaratılış sebebi, bütün yaratılmışların en şereflisi olduğunu ifâde ederken, O'nu bütün peygamberlere üstün kılan Allahü teâlâya şükürler etmektedir.

Eserde çok olgun fikirler ve kompozisyon bütünlüğü vardır. **Mevlid,** mesnevî, nazım şekliyle yazılmıştır. Ancak her bendin sonunda yer alan;

Ger dilersiz bulasız oddan necât
Işk ıla derd ile eydün esselât

beyti eseri bir nevi terci-i bend durumuna düşürmüştür. Aruz vezniyle yazılmış, "fâilâtün, fâilâtün, fâilün" kalıbı kullanılmıştır. Yalnız bir yerde "Mef'ûlü, fâilâtü mefâîlü fâilün" kalıbına yer verilmiştir.

Kâfiyeler güzel ve sağlamdır. Süleymân Çelebi, **Mevlid'**in mısraının mükemmel olması için çok titizlik göstermiş, bu sebeple, **Mevlid** üstün sanat sâhibi divan şâirleri tarafından da sevilip beğenilmiştir.

Mevlid'de olayların ve düşüncelerin anlatıldığı yerlerde, en kısa, en uygun ve mümkün olan en sâde anlatım şekli kullanılmıştır. **Mevlid'**de hemen her türlü söz ve ifâde sanatına rastlanır. En çok cinas, teşbih ve tekrir gibi sanatlara yer verilmiştir. Bölümlerin ve kitâbın bütünlüğüne titizlik gösterildiği kadar, her mısranın ayrı ayrı güzelliği de gözden kaçmamaktadır. **Mevlid** lirizm (içlilik) ve öğreticiliği (didaktizm) iyice kaynaştırmış bir şiir kitabıdır. Kuruluktan uzak olduğu gibi, sırf coşkunluktan da ibâret değildir. Görünüşte kolay, fakat denendiğinde benzerinin yazılmasının çok zor olduğu görülür.

İran edebiyâtında mevlid türünde eser yazılmamıştır. **Mevlid,** Peygamber efendimizi (sallallahü aleyhi ve sellem) medh ve senâ ederek, Müslümanların gönlünde O'nun sevgisini harekete geçirdiğinden ve dîne bağlılıklarını arttırdığından bunu okumak ve dinlemek, nâfile bir ibâdet olup, çok sevaptır. Ancak İslâmiyetin haram ve yasak ettiği şekillerde ve şarkı söyler gibi veya çalgı âletleriyle berâber okunması yasaklanmıştır.

MEVLİD-İ ŞERİF'TEN BÖLÜMLER

(Münâcât bölümünden)

Allah âdın zikr idelüm evvelâ
Vâcib oldur, cümle işte her kula

Allah adın her kim ol evvel ana
Her işi âsân eder Allah ona

Allah adı olsa her işin önü
Hergiz ebter olmaya anın sonu

Allah adın her nefeste di müdâm
Allah adıyla olur her iş temâm

Bir kez Allah dise aşk ile lisân
Dökülür cümle günâh misl-i hazân

İsm-i pâkin pâk olur zikreyleyen
Her murâda irişür Allah diyen

.....

(Velâdet bölümünden)

Âmine Hâtun Muhammed ânesi
Ol sadefden doğdu ol dür dânesi

Hem Muhammed gelmesi oldu yakîn
Çok alâmetler belürdü gelmeden

Ol gice kim doğdu ol Hayr-ül-beşer
Anası anda neler gördü neler

Didi: Gördüm, ol Habîb'in ânesi
Bir acep nûr kim, güneş pervânesi

Berk urup çıktı evimden nâgehân
Göklere dek nûr ile doldu cihân

Gökler açıldı vü feth oldu zulem
Üç melek gördüm elinde üç alem

Biri maşrık, biri mağribde anın
Biri damında dikildi Kâbe'nin

İndiler gökden melekler saf saf
Kâbe gibi kıldılar evim tavaf

Hem havâ üzre döşendi bir döşek
Adı sündüs döşeyen anı melek

İndi hûrîler bölük bölük buğur
Yüzleri nûrından evim doldu nûr

Çevre yanıma gelip oturdular
Mustafa'yı birbirine muştular

Didiler: Oğlun gibi hiçbir oğul
Yaradılalı cihan gelmiş değül

Bu gelen tevhid-i irfân kânıdır
Bu gelen ilm-i ledün sultânıdır

.....

Âmine eydür çü vakt oldu tamam
Kim vücûda gele ol Hayrü'l-enâm

Susadım gâyet hâraretten kati
Sundular bir câm dolusu şerbeti

Kardan ak idi ve hem soğuk idi
Lezzeti dahı şekerde yok idi

İçdim anı oldu cismim nûra gark
İdemezdim nûrdan kendimi fark

Geldi bir ak kuş kanadıyla revân
Arkamı sığadı kuvvetle hemân

Doğdu ol sâatde ol sultân-ı din
Nûra gark oldu semâvât ü zemîn

(Mîrâc bölümünden)

İşit imdi Mustafa mîrâcını
Nice urındı saâdet tâcını

Göklere hem nice seyrân kıldı ol
Hak teâlâ hazretine buldu yol

Anda ol gördüğin âdem görmedi
Kimse hem, ol irdüğine irmedi

Enbiyâ ervâhına indi nidâ
Kim kılınız Mustafa'ya ikdidâ

Önüne düştü, ona oldu delil
Aldı gitti Mustafâ'yı Cebreil

Gördüler nurdan örülmüş nerdübân
Nerdübândan oldular göğe revân

Ol gök ehli cümle karşı geldiler
Mustafa'ya hayli ikram kıldılar

.....

Ey Habibim, dâvet et kullarımı
Tâ gelip de, göreler didârımı!

Sen ki, mi'râc eyleyip, etdin niyâz
Ümmetün mîrâc eyleyip, kıldım namaz

Her zaman ki, bu namazı kılalar
Cümle gök ehli sevâbın bulalar

Çünki her türlü ibâdet bundadır.
Hakka kürbiyyetle vuslat bundadır

Sıdk-ile beş vakt oldukça edâ
Elli vaktin ecrini eyler hak atâ

MEVLİD GECESİ;

İslâm dîninin kıymet verdiği mübârek gecelerden biri. Mevlid, Arapça "doğum zamânı" demektir. Kamerî takvimdeki aylardan Rebîu'l-evvel ayının on birinci ve on ikinci günleri arasındaki geceye Mevlid gecesi denir. Çünkü bu gece, dünyadaki bütün insanlara en son peygamber olarak gönderilen hazret-i Muhammed Mustafa'nın (sallallahü aleyhi ve sellem) doğduğu gecedir. İslâmiyette bu gece, Kadir gecesinden sonra en kıymetli gecedir.

Peygamberimiz (sallallahü aleyhi ve sellem) nübüvvetten (peygamber olduğunun bildirilmesinden) sonra, her yıl bu geceye ehemmiyet verirdi. Her peygamberin ümmeti kendi peygamberinin doğum gününü bayram yapardı. Bu gün de bütün Müslümanların bayramı, neş'e ve sevinç günü olmuştur. Dünyânın her yerindeki Müslümanlar, bu kutsal gecede, **Kur'ân-ı kerîm** okuyarak, ibâdet ederek, mevlid okuyarak Allahü teâlâya yalvarırlar. Birbirlerini ziyâret ederek hediyeleşirler. Bu gece, Peygamber efendimiz doğduğu için sevinenler affolur. Bu gecede, Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) doğum zamânı görülen halleri okumak, dinlemek, öğrenmek, dînen makbul ve mûteber olur. Peygamberimiz kendileri de bunları anlatırlardı. Eshâb-ı kirâm da bir yerde toplanıp okurlar, bu hâlleri anlatırlardı. Peygamberimizin doğum zamânı görülen hârikalar, sayılamayacak kadar çoktur. Bunlar Siyer kitaplarında uzun yazılıdır.

Peygamberimizin doğduğu zaman görülen hâllerden bâzıları şunlardır:

Abdülmuttalib'in kızı, yâni Peygamberimizin halası olan Safiyye Hâtun şöyle anlatıyor: "Muhammed aleyhisselâmın doğumu zamânında, annesinin yanında bulunuyordum. Kendisinde birçok alâmet gördüm. Bunların her biri, O'nun peygamberliğine delildi. Doğar doğmaz secdeye vardı. O anda yeryüzünde bulunan canlı-cansız her şey O'na uyarak Allahü teâlâya secde ettiler. O'nu yıkamak istedim; "Zahmet etmeyin. Biz O'nu yıkadık ve gönderdik." diye bir ses duydum. Fasîh (apaçık) bir dille **"Lâ ilâhe illallah İnnî Resûlullah"** yâni (Allah'tan başka ilâh yoktur. Ben O'nun peygamberiyim) diyordu. Meleklerin, O'na "Esselâmü aleyküm yâ Resûlallah" dediklerini duydum."

Halası Safiye Hâtun yine şöyle anlatıyor: "Oğlan mı, kız mı olduğuna bakayım dedim. Etrâfımı bir nûr kuşattı. Annesinden doğduğu zaman hava henüz karanlıktı. Baktım, bütün ev aydınlanmıştı. Gün ortası gibi olmuştu. Dışarı çıktım. Doğudan batıya kadar, bütün âlem Muhammed aleyhisselâmın nûrundan aydınlanmıştı. O anda, bütün yeryüzü yemyeşil oldu. Bütün sahrâlar otlanmış, bütün ağaçlar yaprak ve çiçek açmış, yeryüzünün bütün pınarları şırıl şırıl akmış, bütün dertlilerin derdi gitmiş, hepsi rahatlamış, bütün hastalar sıhhate kavuşmuş, bütün hâmileler doğurmuş, gökleri ve yeri, "Ümmî, Arabî, Hâşimî olan son Peygamber dünyâya geldi" nidâsı kaplamış gördüm."

Muhammed aleyhisselâmın doğduğu gece yeryüzünde yüzüstü düşmeyen bir put, sönmeyen bir ateş kalmadı. Tahtlar tersine döndü, puthâneler sallandı. Kisra (İran şahı)nın sarayı çatladı, bütün kiliseler, havralar yerinden oynadı. Bütün şeytanlar korkup, "Ne oldu?" diye titrediler. Âlemdeki bütün hayvanlar ve kuşlar, birbirine yüz dönüp, Muhammed aleyhisselâmın dünyâya geldiğini müjdelediler.

MEVSİMLER;

Alm. *Jahreszeiten (f.pl.),* **Fr.** *Saisons (f.pl.),* **İng.** *Seasons.* Dünyânın güneş etrâfında dönmesi sonucunda, gün ve gecelerin uzunluğuna bağlı olarak belirlenen, senenin dört bölümünden her biri. Dönme sonucu ortaya çıkan değişiklik, güneşten alınan ısı miktarının da farklı olmasını doğurur. Mevsimler arası sıcaklık değişmesi, özellikle ılımlı bölgelerde kendisini en fazla gösterirken, ekvatorda bu oldukça azdır. Kutuplar ise dâimâ soğuktur. Ancak sıcaklıkta, mevsimlere bağlı olarak bir değişiklik fark edilir.

Mevsimler, ekliptik denilen dünyânın güneş etrâfındaki yörüngesinin düzlemiyle dünyânın dönme ekseninin yaptığı açı sonucu ortaya çıkar. Bu sebeple dünyânın güneş etrâfındaki hareketi sırasında kuzey ve güney yarım kürelerin yönelmesi değişir. 21 Marttan 23 Eylüle kadar kuzey yarım küre, güneye göre güneşe daha dönüktür ve daha çok güneş tarafından ısıtılır. Bu durum 23 Eylül- 21 Mart arasında tersine döner. Böylece kuzey yarım küresindeki mevsimlere 21 Marttan başlayarak aşağıdaki gibi isim verilmiştir: İlkbahar, 21 Mart-22 Haziran; yaz, 22 Haziran-23 Eylül; sonbahar, 23 Eylül-22 Aralık; kış, 22 Aralık-21 Mart. Güney yarım küresinde mevsimlerin sırası tersine olup, ilkbahar 23 Eylül de başlar. (Bkz. İlgili maddeler)

MEYAN (Glycyrrhiza);

Alm. *Süssholz (n),* **Fr.** *Réglisse (f.),* **İng.** *Licorice.* **Familyası:** Baklagiller (Legüminosae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu.

Haziran-temmuz ayları arasında sarı-mavi veya kahverengi çiçekler açan, 0,4-2 m yüksekliğinde, çok yıllık çalımsı bitkiler. Yaprakları parçalı, yaprakçıklar 4-7 çiftlidir. Çiçekler başak şeklinde durumlar yapar. Taç ve çanak yaprakları iki dudaklı olup, üst dudak iki kısa dişli, alttaki üçü uzun dişlidir. Meyveleri düz ve salgı tüylüdür. Meyan bitkisinin 6 türü Türkiye'de yetişmektedir. Daha çok Güney, Orta ve Doğu Anadolu'da yaygınlık göstermektedir. Bir kısmının kökleri tatlı, bir kısmının ise acıdır.

Tatlı meyan (Glycyrrhiza glabra): Anadolu'da iki varyetesi bulunur. Bu türün çiçekleri mor ve tüysü yapraklıdır. Meyvelerinin üzeri çıplaktır veya tüylüdür. Bâzı yerlerde piyan olarak da bilinir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kökleri, meyan kökü olarak tanınmakta ve kullanılmaktadır. Köklerinin kabuğu soyulduktan sonra veya soyulmadan güneşte kurutularak piyasaya sürülür. Bileşiminde nişasta, şekerler, zamk, rezin, glisirrizin vardır. Glisirrizin şekerden daha tatlı bir bileşiktir. Köklerdeki miktarı, bölgeden bölgeye değişir ve köklerin de etkili maddesidir. Kökler, göğüs yumuşatıcı, balgam söktürücü, idrar çoğaltıcı ve tad düzenleyici özelliğe sahiptir. Eczâcılıkta toz hâlinde, hapların hazırlanmasında şekil vermede kullanılır. Sigara ve plastik sanâyiinde de kullanılan ilkel maddedir. Kola adı altında hazırlanan içeceklerin terkibine de girer. Ayrıca tâze veya kuru köklerinin kaynar su ile muâmelesi ve sonra alçak basınçta yoğunlaştırmak sûretiyle meyan balı elde edilir. Ticârette toz veya kalıplar hâlinde bulunur. Parlak siyah renkli, tatlı lezzetlidir. Suda kolaylıkla erir. Meyan balındaki glisirrizin miktarı daha fazladır. Memleketimizde de meyan balı elde eden tesisler vardır. Göğüs yumuşatıcı, öksürük kesici, yara iyi edici özellikleri vardır. Mîde hastalıklarında (bilhassa gastritte) faydalıdır. Meyan kökünün su ile tüketilmesi sonucunda elde edilen hülasa ise meyan şerbeti olarak bilinir. Daha çok Güneydoğu Anadolu bölgesinde elde edilir ve kullanılır. Meyan şerbeti koyu esmer renkli ve tatlı lezzetlidir. Göğüs yumuşatıcı, balgam söktürücü, öksürük kesici ve serinletici özelliktedir.

Acı meyan ve dikenli meyan (G.echinata): 1-2 m yükseklikte, beyazımsı, mor çiçekli ve tüysü yapraklıdır. Meyvelerinin üzeri dikenlidir. Daha çok Batı Anadolu'da yetişmektedir. Kökleri acı maddeler taşıdıklarından pek makbul değildir. Meyan kökü ile karıştırılarak ticârette kullanılmaktadır.

MEYMÛNE BİNTİ HÂRİS;

Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) mübârek hanımlarından. İsmi, daha önce Berre idi. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem "Meymûne" olarak değiştirdi. Mekke'de Benî Hilâl kabîlesindendi. 671 (H. 53) senesinde vefât etti.

Hazret-i Meymûne radıyallahü anhâ, câhiliyyet devrinde Mes'ûd bin Amr bin Umeyr-es-Sekâtî ile evlenmişti. Ondan ayrılınca Ebû Rühm bin Abdiluzza ile nikâhlandı. Bu da vefât edince dul kaldı. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem 629 (H. 7) senesinde, Hayber'in fethinden sonra Zilkâde ayında umre niyetiyle yola çıktı. Cuhfe'de bulunduğu sırada hazret-i Abbâs'la buluşunca, hazret-i Abbâs; "Yâ Resûlallah! Meymûne binti Hâris dul kaldı. Onu kendine hanımlığa alsan olmaz mı?" diye teklifte bulundu. Bunun üzerine Peygamber efendimiz Ebû Rafi ile Ensar'dan bir zâtı Mekke'ye dünürlüğe gönderdi.

Hazret-i Meymûne, Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) kendisine dünür olduğu haberini deve üzerindeyken alınca; "Deve de, üzerindeki de Resûlullah'ındır (sallallahü aleyhi ve sellem)." dedi. Kendisini Peygamber efendimize bağışladı. Bu işin gereğinin yapılmasını da ablası Ümmü'l Fadl'a, o da kocası hazret-i Abbâs'a bıraktı. Böylece hazret-i Abbâs, Meymûne'nin nikahlanmasında vekil oldu. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem Mekke'de umreyi tamamladıktan sonra Medîne'ye dönerlerken Şerîf mevkiine gelince hazret-i Abbâs, Peygamberimizden (sallallahü aleyhi ve sellem) dört yüz dirhem mehr alarak hazret-i Meymûne'yi Resûlullah'a nikâhladı. Burada düğün merâsimi de yapıldı. Hazret-i Meymûne, Resûlullah'ın nikâhıyla şereflenerek son hanımı oldu. Peygamberimiz bundan sonra bir daha evlenmedi.

Kendisinden 46 hadîs-i şerîf veya başka bir rivâyete göre 76 hadîs-i şerîf rivâyet edilmiştir. Bunlardan yedisi, **Buhârî** ve **Müslim**'de, diğerleri de çeşitli hadis ve fıkıh kitaplarında bulunmaktadır. Hazret-i Meymûne'den hadîs-i şerîf rivâyet eden zâtlardan bâzıları şunlardır: Hazret-i Abdullah bin Abbâs, Abdullah bin Şeddâd, Abdurrahmân bin Sâib, Ubeydullah el-Hulânî.

Hazret-i Âişe onun hakkında; "Meymûne bizim hepimizden fazla Allahü teâlâdan korkan ve sıla-i rahmi (yakın akrâbaları) gözeten bir hâtundu." buyuruyor. Bâzan borç alır ve hayır işlerine harcardı. Bir ara çok borçlanmıştı. Bunu nasıl ödeyeceğini sordukları zaman, Resûlullah'tan (sallallahü aleyhi ve sellem); **"Herkes iyi niyetle borçlanırsa, Allahü teâlâ onun borcunu öder."** hadîs-i şerîfini rivâyet

etti. Dînî emir ve yasaklara da son derece dikkat ederdi.

Hazret-i Meymûne 53 (M. 672) senesinde Mekke'de hastalandı; "Beni Mekke'den çıkarınız! Çünkü Resûlullah benim Mekke'nin dışında vefât edeceğimi haber verdi." dedi. Kendisini çıkardıkları zaman, Resûlullah'a nikâhı yapılmış olduğu yerde vefât etti. Cenâze namazını yeğeni hazret-i Abdullah bin Abbâs kıldırdı.

MEYVE;

Alm. *Frucht (f.); Obst (n),* **Fr.** *Fruit (m.),* **İng.** *Fruit.* Çiçeğin dişi organının, döllenme sonucunda farklılaşıp, yumurtalığın gelişmesiyle meydana gelen ve tohumları taşıyan organ. Olgunlaşma esnasında çiçeğin ovaryumundan başka, diğer kısımları genellikle dökülür ve ovaryum olgunlaşarak meyveyi teşkil eder. Ovaryumu meydana getiren karpeller (meyve yaprağı), meyve kabuğu (perikarp) hâline ve ovaryum içindeki tohum taslakları da tohum hâline döner. Döllenme meydana gelmeden meyve teşekkülüne partenokarpi, böyle meyvelere de partenokarp meyve denilir.

Meyveleri basit meyveler, küme (agregat) meyveler ve bileşik meyveler olmak üzere üç kısma ayırmak mümkündür. **Basit meyveler** bir çiçeğe âit bir tek ovaryumun gelişmesiyle meydana gelir. **Agregat meyveler**, bir çiçeğe âit birbirinden ayrı ovaryumlardan, meselâ böğürtlen, çilek gibi; **bileşik meyveler** ise birden fazla çiçeğe âit ovaryumların bir bütün olarak gelişmesiyle meydana gelir, meselâ dut ve incirde olduğu gibi.

Meyveyi teşkil eden meyve kabuğu (perikarp), üç kısımdan meydana gelmektedir: Dıştan içe doğru dış kabuk (ekzokarp), orta tabaka (mezokarp) ile iç kısımdır ve çoğunluk sertleşmiştir (endokarp).

Basit meyveler, kuru ve etli meyveler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Fındık, buğday, ayçiçeği, keçiboynuzu, bakla ve fasulye kuru meyvelere misâl verilebilir. Etli meyveler de üzümsü (bakka) ve eriksi (drupa) olmak üzere ikiye ayrılır. Üzümsü meyvelerde dış kabuk (ekzokarp) ince ve zarımsıdır. Orta (mezokarp) ve iç (endokarp) kısım etlidir. Bu tip meyvelere üzüm, portakal, limon, kabak misal gösterilebilir. Eriksi meyvelerde ise iç kısım (endokarp) sertleşmiştir. Erik, kiraz, şeftalide olduğu gibi.

Memleketimizde takriben 70 tür kadar meyve yetişmektedir. Aynı zamanda memleketimiz fındık, alıç, antepfıstığı, vişne, üzüm ve incir gibi meyvelerin de anavatanıdır. Kuru incir, zeytin, kuru üzüm, antepfıstığı, fındık geleneksel ihraç ürünlerimizdir. Ayrıca ülkemizde, elma, armut, çilek ve fındık gibi serin iklim meyveleri; şeftali, vişne, kayısı gibi sıcak iklim meyveleriyle muz, limon, portakal gibi subtropik iklim meyveleri ayrı ayrı yetiştirilmektedir. (Bkz. Meyvecilik)

Kullanışı: Meyveler, tâze olarak, kurutulmuş olarak veya özel gıdâlar yapılmak sûretiyle tüketilirler. Yapılan araştırmalar göstermiştir ki meyveler vitamin ve mineral tuzlar yönünden zengindir. Beslenmede önemli rol oynadığı gibi sindirimi de kolaylaştırmaktadır. Ülkemizde meyveler geleneksel olarak kurutularak ve pestil, pekmez, reçel, şıra yapılarak da tüketilir. Normal şartlarda uzun süre muhâfaza edilemezler. Bu durumda, meyvelerin işlenerek saklanılması önem arz etmektedir. Bâzı ileri ülkelerde dondurularak saklama, meyve suyu yapma, konservecilik ileri seviyeye gelmiş, bu şekliyle tüketim yapılmaktadır. Ülkemizde de meyve suyu teknolojisi önemli merhaleler almıştır.

Meyvelerin beslenmedeki önemi: Meyvelerin insan beslenmesindeki önemi, bilhassa vitaminler ve minerallerce zengin olmalarından ileri gelmektedir. Ayrıca bir kısım tâze meyveler de kalori ve protein bakımından zengindir.

Meyveler, gıdâ değerlerine ve beslenmedeki özelliklerine göre; sulu tâze meyveler, unlu meyveler, kuru meyveler, yağlı meyveler olmak üzere gruplara ayrılmaktadır.

Sulu tâze meyveler: Mineraller ve vitaminlerce zengin olup, % 80-90 su ihtivâ ederler. İçlerindeki şekerler, hazmı kolay glikoz şeklindedir. 100 gr meyve 50-60 kalori sağlar. Tâze meyveler özellikle C vitaminince zengindirler.

Unlu meyveler: Muz, kestane gibi besin değerleri yüksek meyvelerdir. Kestanenin 100 gramında 200, muzda ise 100 kalori vardır. Kestane vitamin ve mineralce de zengindir. Ayrıca % 2,5 yağ ve % 4 oranında protein bulunur. Turunçgiller kadar C vitamini de ihtivâ eder.

Yağlı meyveler: Fıstık, fındık, badem, ceviz, zeytin gibi meyvelerdir. Bileşimlerinde % 50-60 oranında hazmı kolay yağ bulunur. Proteince de çok zengindirler (% 10-30). Ayrıca potasyum, magnezyum, kireç, kükürt ve fosfor ihtivâ ederler. Yağlı meyvelerde C vitamini az bulunur. Kuru meyveler mâden tuzlarından, özellikle potasyum, kalsiyum, magnezyum ve demir bakımından zengindirler. C vitamini kurutma esnasında büyük ölçüde azalır. Kuru kayısı ve iğde B1 ve B2 vitaminlerince zengin olduğu gibi, A vitamini de bol miktarda bulunmaktadır.

Meyvelerin tarım sanâyiindeki yeri: Meyveler, tarım sanâyiinde hammadde olarak da büyük öneme

sâhiptirler. Meyvelerin bu yönde en önemli değerlendirilme şekilleri şunlardır:

Meyve suyu olarak: Meyve suyu sanâyiinde en çok kullanılan meyveler, elma, vişne, şeftali, nar, turunçgiller ve üzümdür. Meyve suyu sanâyii bir yandan tüketiciye tâze meyvelerin pazarda bulunmadığı dönemde bu meyvelerin sularından faydalanma imkânı verdiği gibi, sofralık değeri olmayan meyvelerin değerlendirilmesiyle de üreticinin gelirinde artış sağlamaktadır.

Şekerleme îmâlâtında: Meyveler, şekerleme imâlatında önemli bir hammadde kaynağıdır. Bilhassa badem, antepfıstığı ve fındık şekerlemeleri dünyâ piyasalarında çok büyük bir ilgi görmektedir. Bursa'nın kestane şekeri meşhurdur. Bunların yanında kayısı, incir ve portakal gibi tâze meyvelerin şekerlendirilmeleriyle yapılan şekerlemeler de büyük önem arz etmektedir.

Pasta îmâlâtında: Meyveler, pastacılıkta ve diğer hamur işlerinde, tatlılarda çok miktarda kullanılmaktadır. Özellikle muz, çilek, üzüm, turunçgillerin pastacılıkta önemli bir yeri vardır.

Kurutulmuş meyve olarak: Üzüm, incir, kayısı, erik, şeftali, dut kuruları iç ve dış pazarlarda önemli bir besin maddesi durumundadır. Meyvelerin kurutulmaları, uzun zaman saklanmalarını mümkün kıldığı gibi, ayrıca nakliye imkânlarında da kolaylık meydana getirmektedir.

Konservecilikte: Meyveler, konserve sanâyiinin en önemli hammaddesini meydana getirir. Konserve sanâyiinde en çok aranan meyveler, şeftali, armut, kayısı ve çilektir.

Pekmez yapımında: Memleketimizde üretilen pekmezin büyük bir kısmı üzüm ve duttan yapılır. Pekmez, köylümüzün önemli bir besin kaynağıdır. Ancak, son senelerde bal ve şeker üretimindeki büyük artışlar, pekmez yapımını engelleyen önemli faktörler olmuştur.

Reçel ve marmelat yapımında: Reçel ve marmelat yapımında ana madde meyvedir. Son zamanlarda ülkemizde reçel ve marmelat imalâtında önemli artış meydana gelmiştir.

Derin dondurulmuş olarak: Bu metodla pekçok meyve çeşidini pişirerek ve sterilize ederek konserve etmek yerine, tâzeliklerine âit birçok özellikleri koruyarak saklamak imkânı doğmaktadır. Böylece her mevsim tâze meyve bulmak mümkün olmaktadır.

MEYVE HASTALIKLARI (Bkz. Bitki Hastalıkları)

MEYVECİLİK;

Alm. *Obsthandel (m); Obstbau (m.),* **Fr.** *Commerce (m.), fruiterie arboriculture (f),* **İng.** *Fruit trade; fruit culture.* Zirâatin meyve ağaçları yetiştiriciliğiyle uğraşan kolu. Meyveciliğin çok eski bir târihi vardır. Göçebe olarak yaşayan insanlar, hayatları boyunca gezdikleri yerlerde yabanî hâlde bulunan meyveliklerden meyve toplayarak yemişlerdir. Saklanmaları kolay olan fındık, ceviz, badem, fıstık gibi meyveleri de toplayarak saklamışlardır. Daha sonra meyve ağaçlarının yetiştirilmesinin uzun zaman aldığını görünce, meyve ağaçlarının bulundukları yerlere yerleşmişlerdir. Böylece insanların göçebelikten kurtulmasında meyve ağaçlarının da rolü büyük olmuştur.

Meyveciliğin bundan sonraki gelişme dönemi, orman içindeki meyve ağaçlarının korunarak, meyveliklerin kurulması şeklinde olmuştur. Zamanla ormanlarda bulunan genç ağaç ve fidanlar sökülerek, evlerin önüne veya yakınına dikilmiştir. Bu dönemden sonra meyve ağaçlarının tohumla ve bitki parçalarıyla üretimleri başlamıştır. Yenilen meyvelerin atılan çekirdeklerinden yeni ağaçların meydana geldiğini gören insanlar, tohumla meyve ağaçlarını üretmeye başlamışlardır. Köksüz olan çeliklerin veya ağaçlardan kestikleri tâze dalların toprakta yeşerip, köklendiklerini görerek de vegatif olarak üretimi öğrenmişlerdir. Budama ve aşı gibi tekniklerse bundan sonra geliştirilmiştir.

Birçok meyvenin anavatanı Türkiye'dir. Yapılan arkeolojik kazı sonuçlarına göre bundan 4-5 bin yıl önce Anadolu'da ileri bir meyvecilik tarımının yapıldığı tesbit edilmiştir. Bu devirlerde incir, zeytin, muz, keçiboynuzu, üzüm, ceviz, kestane, ayva, antepfıstığı, elma, armut, erik, badem gibi meyveler yetiştirilmiştir.

Meyvecilik daha sonra Türkiye'den Avrupa'ya, oradan da Amerika'ya geçmiştir. Meyvecilik zirâatinde en ileri dönem ise, bitki fizyolojisi, kimyâ, bitki ıslahı gibi alanlarda meydana gelen ilmî gelişmelerin, meyveciliğe uygulanmasıyla başlamıştır. Son yıllarda ise büyümeyi düzenleyen hormon terkipli maddelerin bulunup uygulanması ve atom enerjisinden faydalanılarak yapılan çalışmalar, meyveciliğin gelişmesini daha da ileriye götürmektedirler.

Meyve özelliklerine göre meyve grupları: Meyve türleri, meyve özelliklerine göre dört gruba ayrılmaktadır.

1. Yumuşak çekirdekli meyve türleri: Elma, armut, alıç, muşmula, üvez, yenidünya (malta eriği) gibi meyveler bu gruba girer. Bu gruptaki meyveler, elmada olduğu gibi, yalancı meyvedir. Burada meyveyi

çiçeklerdeki yumurtalığı meydana getiren asıl meyve yaprakları (karpeller) değil, çiçek çanağı meydana getirmiştir. Bu çiçek çanağının büyüyüp etlenmesi sûretiyle meyve dış kabuğu ve meyve eti hâsıl olmuştur. Asıl meyveyi teşkil edecek karpeller ise meyvenin içindeki kıkırdağımsı çekirdek evini meydana getirirler.

2. Sert çekirdekli meyve türleri: Erik, kayısı, kiraz, şeftali, vişne, kızılcık, iğde, zeytin gibi meyvelerdir. Bu gruptaki meyve türlerinin meyveleri, hakîkî meyvelerdir. Meyveler doğrudan doğruya yumurtalıktaki karpellerden meydana gelir. Bu karpel gelişirken dış kabuğu meyvenin iç kabuğunu (pericarp), iç dokusu meyvenin sulu ve etli kısmını (mesocarp), iç kabuğu (endocarp) ise, meyvenin içindeki çekirdeğin sert dış kabuğunu meydana getirir.

Üzümsü meyve türleri: Üzüm, frenküzümü, bektâşiüzümü, çilek, ahududu (ağaç çileği), böğürtlen, beyaz dut, incir, nar gibi meyvelerdir. Bu gruptaki (türlerin meyveleri botanik yapıları bakımından farklı üç kısma ayrılır:

Hakikî üzümler: Meyveleri sulu ve yumuşak olur. İçinde tohumu yâni çekirdeği bulunur. Üzüm ve frenküzümü gibi.

Toplu üzümler: Bunlarda meyve küçük küçük, birçok üzümün bir meyve ekseni etrâfında toplanmasıyla meydana gelmiştir. Ahududu, böğürtlen gibi.

Yalancı üzümler: Bunlarda da çiçek tabanı etlenerek meyveyi teşkil etmiş ve bunun üzerine küçük birer cevizden başka bir şey olmayan hakikî meyveler oturmuştur. Çilekte olduğu gibi. Diğer bir şekilde de bir çiçek ekseni üzerinde bulunan birçok çiçeklerin çanak yaprakları etlenmiş, sulanmış ve şekerlenmiştir. Yine küçük birer cevizden ibâret olan hakikî meyvecikler bu çanak yaprakların içerisinde gömülü kalmıştır. Dutta durum bu şekildedir.

Türkiye'de meyveciliğin yeri ve önemi: Meyvecilik Türk çiftçisinin önemli bir gelir kaynağıdır. Bu sebeple Türkiye'de meyve sahaları her geçen yıl biraz daha artış göstermektedir. 1983 yılında 1 milyon 453 bin hektar olan meyvelik saha, 1988 yılında 1 milyon 531 bin hektara çıkmıştır.

Meyveciliğin millî ekonomideki yeri: Tarım sektörü içinde meyvecilik değer îtibâriyle tarla bitkileri ve hayvancılıktan sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Bağbahçe mahsüllerinin toplam zirâat geliri içindeki oranı % 16'dır.

Meyveler, Türkiye'nin dış ticâretinde de önemli bir yer tutar. Değer olarak Türkiye ihrâcâtının % 20'sini meyveler meydana getirmektedir. İhraç edilen meyveler arasında en önde fındık, kuru üzüm, incir ve antepfıstığı gelmektedir. Tâze meyvelerden de turunçgiller ve tâze üzüm ihrâcâtı ilk sıradadır.

Meyve zirâatinin yapıldığı bölgeler: Bâzı çok soğuk bölgeler dışında Türkiye'nin hemen her yerinde meyvecilik yapılabilmektedir.

Karadeniz kıyısı boyunca, fındık, elma, erik, şeftali, mandalina yetiştirilir. Türkiye'de en çok fındık bu bölgede elde edilir.

Marmara bölgesinde zeytin, şeftali, incir, mandalina ve bağ zirâati geniş çapta yapılmaktadır. Akdeniz kıyısında turunçgil, muz, zeytin bahçeleri bölgenin çok önemli gelir kaynaklarıdır. GüneydoğuAnadolu'da fıstık ve zeytin tarımı büyük bir iktisâdî zenginliğe sâhiptir.

Kıyılardan Anadolu'nun içerisine gidildikçe geniş ve dar alanlar üzerinde, sulak vâdiler boyunca meyvecilik yapılmaktadır. Gediz, Büyük Menderes, Küçük Menderes, Fırat, Dicle, Yeşilırmak, Kızılırmak, Sakarya, Seyhan ve Ceyhan vâdileri çok önemli meyve sahalarını teşkil eder.

Türkiye tür zenginliği yanında büyük bir çeşit bolluğuna da sâhiptir. Elmalarda çeşit sayısı 500'ü, armutlarda 600'ü, eriklerde 200'ü ve şeftalilerde 100'ü bulmaktadır.

Türkiye'deki bu çeşit zenginliği dünyânın diğer ülkelerinde çalışan meyve ıslahcılarına damızlık materyalı sağlıyacak kadar kaynak teşkil etmektedir. Ayrıca Türkiye diğer tarım ürünlerinde olduğu gibi, meyvecilik yönünden de bir gen merkezi durumundadır.

Türkiye'de yetişen önemli standart meyve çeşitleri şunlardır:

Elmalar: Grafenştayn, Kırmızı Astrahan, Amasya, Hüryemez, Kanada renet, Karasakı, Kombiyuti, Starking, Golden Ferik elması ve Demir elma.

Ayvalar: Ekmek, Karaali, Şeker gevrek, Tekkeş ve Limon ayvası.

Erikler: Burbank, Frenk, Formoza, Klimaks, Köstendil, Redayç, Santaroza ve Üryani eriği.

Fındıklar: Badem fındık, Sivri fındık, Tombul fındık.

Fıstıklar: Uzun fıstık.

İncirler: Akçe inciri, Göklop inciri, Sarılop inciri.

Kayısılar: Çöloğlu, Derânde, Hacıhaliloğlu, Luvizet, Nansi, Pavyo, Şam, Şekerpare, Tokaloğlu.

Kirazlar: Cemal, Dalbastı, Karabodur, Napolyon, Sultani, Turfanda, Kara kiraz.

Vişneler: Kütahya vişnesi, Macar vişnesi.

Şeftaliler: Mayıs çiçeği, Amisten şeftalisi, Karmen şeftalisi, Gürcü güzeli, Elberta, Alyanak hülü, Hale, Leyt elberta, Kromel aktober, Tüysüz şeftali.

Portakallar: Şeker portakalı, Alanya portakalı, Yafa portakalı, Vaşington ve Valansiye portakalı.

Mandalinalar: Yerli mandalina, Rize mandalinası.

Limonlar: Lamas limonu, Yediveren limonu.

Narlar: Tirbeyi narı.

Meyvecilik Tekniği:

Bahçe yerinin seçimi: Başarılı bir meyvecilik yapabilmek ve kuruluşta yapılacak hataların zararlarını uzun yıllar çekmemek için, bahçe tesis edilecek yerin seçiminde şu hususlara dikkat edilmesi gerekir:

Çevre şartları (Ekoloji): Bahçe yerini seçerken ekoloji şartlarının, yâni çevrenin, iklim ve toprak şartlarının, yetiştirilecek meyve üzerine olan uygunluk derecesinin incelenmesi çok önemlidir.

Meselâ, Güneydoğu Anadolu'da elma, erik yetiştirmek istenildiği zaman kuzeye bakan ve 1000 metreden yüksekçe vâdiler; fıstık, badem, kayısı yetiştirilmek istendiği zaman, kuzeyden başka yönler ve bilhassa batı yönleri ile 600-1000 metre arasındaki yükseklikler; zeytin, incir, nar yetiştirilmek istendiği zaman güneye bakan alçak, doğu ve kuzeyi kapalı vâdiler seçilir.

Ege bölgesinde, soğuk ılıman iklim meyve türleri yetiştirilmek istendiği zaman, 1000 metre yükseklikler ve tercihan kuzeyler; zeytin, incir için alçak yerler ve güney ve batı yönler seçilir.

Orta Anadolu'da soğuk ılıman iklim türleri için kuzeye bakan dar vâdiler, sıcak ılıman iklim türleri için güney vâdiler seçilir.

Ekonomik şartlar: Bahçe yerini seçerken ekonomik şartları bakımından dikkat edilecek hususların başında ulaştırma ve pazar durumları gelir. Mahsülün tâze olarak piyasaya sunulması hâlinde ulaştırma şartları bakımından çok dikkatli ve hesaplı olmak îcap eder. Bundan başka; incir, üzüm, şeftali, kayısı gibi meyvelerin tâze olarak geniş ölçüde ihraç için yetiştirilmeleri arzu edildiği takdirde, ihraç merkezlerinde soğuk hava depoları ve soğuk hava tertibatlı ulaştırma vâsıtalarına ihtiyaç vardır.

Meyvecilikte toprağın özellikleri: Her toprakta verimli bir meyvecilik yapılamaz. Çünkü meyve ağaçlarının her birinin kendine has özel istekleri vardır. Genel olarak, derin, nemli ve fazla su tutmayan, kolay işlenebilen ve humusça zengin topraklar meyvecilik zirâati için elverişli topraklardır.

Meyve ağaçlarının kökleri türüne ve iklimine göre 1-8 metre derine gittiğinden, meyvecilikte toprak derinliğinin büyük önemi vardır. Genel olarak armut, kiraz, ceviz gibi derin köklü ağaçlar için en az 2 metre; ayva, elma, erik gibi yüzlek köklü ağaçlar içinse en az 1 metre kalınlığında bir toprak tabakasının bulunması lâzımdır.

Bahçe toprağını seçerken taban suyunun yüksekliğine de dikkat etmek gerekir. Taban suyu bir metreden daha yukarı yükselen yerlerde meyvecilik yapılmaz.

Elma, erik, ayva gibi yüzlek köklü ağaçlar için taban suyunun en çok bir metrede; armut, vişne, şeftali gibi ağaçlar için 2 metrede; kayısı, badem, ceviz gibi ağaçlar için 3-5 metrede olması lazımdır.

Meyvelik kurulacak topraklarda toprağın asitliği de çok önemlidir. Meyve ağaçlarının çoğu en iyi 6-8 pH derecesinde gelişir. Asitliği hafif topraklarda vişne, fındık, kestane, frenküzümü, ahududu daha iyi gelişir. Bu topraklarda kireci seven kiraz, kayısı, bâdem, zeytin gibi meyve ağaçları yetişmez.

Meyvecilikte çoğaltma usûlleri: Meyvecilikte çoğaltma iki yolla yapılır:

1. Eşeyli (Generatif) çoğaltma: Generatif çoğaltma, tohumla üretme şeklidir. Süs ve orman ağaçlarının çoğu tohumla üretilir. Buna karşılık meyve ağaçları genellikle vegatif yoldan çoğaltılır. Çünkü tohumla üretildikleri zaman yozlaşırlar. Tür ve çeşit özelliğini kaybederler.

2. Eşeysiz (Vegatif) çoğaltma: Meyve ağaçlarının kök sürgünleri, daldırma, çelikler ve aşı ile üretilmesidir. Meyve ağaçlarından kök, dal, sürgün, göz gibi vegatatif organların köklenme özelliği

gösterenler, kendi kökleri üzerinde yetiştirilebilirler. Fındık, zeytin, incir, ayva, erik ve bâzı elma ve armut türleri gibi. Vegatatif organları köklenme özelliğinde olmayan veya geç köklenenler aşı ile çoğaltılır. Fıstık, badem, ceviz, elma, armut, turunçgiller gibi.

Meyvecilikte dikim: Meyve ağaçlarında dikim genel olarak üç şekilde yapılır.

1. Kare şeklinde dikim: Bu şekilde ağaçlar bir karenin dört köşesine dikilir. Bu durumda gerek sıra aralarında ve gerek sıra üzerlerinde mesâfeler aynı olur. Kapama bahçeler için en uygun ve en çok kullanılan bir dikim şeklidir. Çünkü, hem ağaçların kökleri ve taçları iyi büyür ve hem de toprağın çiftle ve motorlu vâsıtalarla iki taraflı olarak çaprazına işlenmesi kolay olur.

2. Dikdörtgen şeklinde dikim: Bu şekilde ağaçlar bir dikdörtgenin köşelerine düşer, yâni ağaçların mesâfeleri, sıra aralarında sıra üzerlerinden daha geniştir. Bu dikim şekli ara zirâati yapılan yerlerde uygulanır.

3. Üçgen şeklinde dikim: Bu şekilde ağaçlar, kenarları birbirine eşit bir üçgenin köşelerine dikilir. Böylece ağaçların birbirlerine olan mesafeleri her yandan tamamiyle eşit olur. Ağaçlarda en sık dikimi sağladığı için yerden en fazla faydalanmayı mümkün kılar. Toprağı kıymetli olan, yerlerde, özellikle, kurak bölgelerdeki sulu bahçelerde kuraklığa hassas çeşitler için tercih edilen bir dikim şeklidir.

Dikim zamanları: Meyve ağaçlarının en uygun dikim zamanı kış uyuma devreleridir. Yâni, yapraklarını döktükten sonra ilkbaharda tekrar su yürüyünceye kadar geçen zamandır.

Akdeniz kıyı bölgesi gibi kışın don yapmayan bölgeler dışında Türkiye'nin bütün diğer bölgelerinde en uygun dikim zamanları sonbahar ve erken ilkbahardır. Yâni, don tehlikesinin olmadığı zamanlardır. Kışları fazla ve şiddetli don yapmayan yerlerde sonbahar dikimi tercih edilmelidir.

Dikim aralıkları: Meyve bahçesi kurarken ağaçlara verilecek dikim aralıkları, ilerde ağaçlar normal büyüklüklerini aldıkları zaman sıklaşmayacak ve normal kalacak şekilde olması lâzımdır. Fazla sık dikilen bahçelerde ağaçlar iyice güneşlenmediğinden dallar pişkinleşemez.

Ağaçlara verilecek dikim aralıkları iklim şartlarına, toprağın kuvvetine, dikilecek fidanın tacının şekline ve kalemin büyüme gücüne göre değişir. Muhtelif boyda yetiştirilen meyve türleri için ağaçlar arasında bırakılması lazım gelen mesâfeler, cetvelde gösterilmiştir.

Meyvecilikte gübreleme: Meyvecilikte bol ve kaliteli meyve elde etmek ve meyve ağaçlarının verimlilik sürelerini uzatmak için düzenli bir gübrelemeye ihtiyaç vardır.

Gübrelemede genel olarak organik ve anorganik (ticâret) gübreleri kullanılır. Ahır gübresi, çürüntü (komposto) ve yeşil gübre, başlıca organik gübreleri teşkil ederler.

Meyve bahçelerinin gübrelenmesinde bu organik gübreler her zaman yeterli olmaz, toprağın besin ihtiyacını karşılamak için ticâret gübrelerine de ihtiyaç vardır.

Ticâret gübreleri ihtivâ ettikleri besin maddelerine göre azotlu, fosforlu ve potaslı olmak üzere üç ayrı gruba ayrılır.

Azotlu gübrelerden amonyum nitrat içinde % 35 azot ihtivâ eder. Dönüme 18-20 kg kullanılır. Bütün topraklara iyi gelir.

Amonyum sülfat içinde % 20 oranında azot bulunur. Dönüme 20-40 kg kullanılır.

Kalsiyum nitrat, % 15,5 azot ihtivâ eder, dönüme 20-50 kg kullanılır.

Sodyum nitrat (Şili güherçilesi) ise % 16 azot ihtivâ eder, kireçli topraklarda kullanılır.

Fosforlu gübrelerden süperfosfatın içinde % 18 oranında fosfor asidi vardır. İlkbaharda dönüme 15-25 kg olarak verilir.

Tomas unu ise içinde % 16-18 oranında fosfor asidi ihtivâ eder, kireci az asitli topraklarda dönüme 20-30 kg olarak kullanılabilir.

Potaslı gübrelerden kaynıt, içinde % 12-15 potas bulunan bir ham potas taşı olup, dönüme 40-60 kg kullanılır. Sonbaharda verilir.

Potasyum sülfat % 48-50 potas ihtivâ eder, dönüme sonbaharda olmak üzere 27-40 kg verilir. Potas tuzlar ise % 30-40 potas ihtivâ eder, dönüme 20-40 kg olarak kullanılır.

Meyve bahçelerinin gübre ihtiyacı iklim ve toprak şartlarına, çeşitli ağaçların özel isteklerine, işletme şekillerine, ağaçların yaş ve mahsül durumlarına göre değişiklik gösterir.

Meyvecilikte hasat: Hasat olgunlaşmış meyvenin ana bitkiden koparılmasıdır. Meyve hasadında en önemli nokta, maksada uygun hasat zamanını tâyin etmektir. Bu ise meyvenin tür ve çeşit özelliğine,

pazar durumuna ve değerlendirme şekline göre değişir. Burada temel prensip, mümkün olduğu kadar, çeşit özelliğine mahsus lezzet ve kokunun meyvede belirdiği ve en yüksek randıman alınabileceği bir zamanda hasadı yapmaktır.

Hasat geç yapılırsa meyvelerin dayanma kabiliyeti azalır, çabuk yumuşar ve kepeklenir, buna karşılık erken hasadın da mahzurları vardır. Bu durumda meyveler anbarda buruşur, ağırlıklarını kaybeder, kalitesi düşük olur, ağaçlarda randıman düşer, kabukta çürüklük nisbeti artar.

Hasat zamanını tâyin etmede çeşitli usuller vardır. Fakat bunlardan en iyisi meyvelerin rengine ve etine bakarak bu zamanı tâyin etmektir.

Hasat, meyveleri teker teker elle koparark yapılır. Fakat meyveleri saplarıyla birlikte koparmaya, örselememeye ve aynı zamanda meyve dallarında zarar yapmamaya dikkat edilmelidir. Üzeri puslu olan meyvelerin güzelliğini gidermemek için, mümkün olduğu takdirde toplarken saplardan tutulmalıdır.

Hasatta, hasat merdivenleri, hasat sepetleri veya çantaları, çengelli sırık, makas, çeşitli taşıma kapları ve vasıtaları kullanılır.

MEZAR (Bkz. Kabir)

MEZAR TAŞLARI;

Alm. *Garbsteine (m.pl.),* **Fr**. *Pierre (f.), tombale*, İ**ng**. *Tombstones*. Mezarların baş ve ayak kısmına dik olarak konan taşlar, hece taşları. Yüzyıllardır Müslümanların mezarlara diktikleri taşlar, sanat ve târihî değer bakımından önem taşırlar. Osmanlı mezartaşlarından, mezarda gömülü olanın sosyal durumu kolayca anlaşılır. Mezarın baş ucundaki taşın özelliklerinden ölünün cinsiyeti, askerî, mülkî ve sivil hayattaki yeri ve dereceleri bilinebilmektedir. Mezar taşlarının üzerlerindeki yazılar, hattatlıkla edebiyât ve târih bakımından önem taşır. Kabirlerimizdeki mânevî çekiciliği, güzellik sırrını, dinlendiriciliği bir târih olarak mezar taşlarında her zaman görmek mümkündür. Yalnız zamânımızdaki mezarlar tedkîk edildiğinde, devrilmiş kavuklar, upuzun yatan taşlar sâhipsizliğin nişânı olarak görülmektedir. Bunların bir kısmı çiğnene çiğnene toprağa gömülmüş, bir kısmı duvarlara hatıl, basamaklara taş olmuştur.

Bir mezar taşında; hattat, nakkâş ve mermer ustası gibi üç sanatkârın emeği vardır. Önce taşa kazılacak söz seçilir. Hattat hangi yazı karakteriyle yazılacaksa onunla ilgili ön hazırlığı yapar. Önce taşın ebadında siyâh bir kâğıt hazırlanır, bunun üstüne zırnık adındaki tabiî boya ile kalın kamış kalemle veya hazırlanmış tahta kalemle yazı yazılır. Buna, “kalıp yazı” denir. Bu kalıbın altına, aynı büyüklükte bir beyaz kâğıt konur. Zırnıklı yazının dışından iğneyle sık delikler delinir. Deliklerin altındaki beyaz kâğıda kolay geçmesi için kâğıtların altına ıhlamur ağacından bir levha konur. Yazı işi tamamlandıktan sonra nakkâş tarafından taşın şekli belirlenir. Bundan sonra kompozisyon için gerekli ilâveler yapılır. İş mermer ustasına kalır. Mermer ustası, büyük bir sabırla günlerce çalışır. Elindeki çekiç ve kalem denen ucu elmas çelik çubukla yazıları mermere nakşeder. Hüsnühatta (güzel yazı) milimetrik hatâlar bile sırıtacağından, bu çalışma da çok dikkat ve incelik ister. Yazılardan sonra, konacak olan sarığın kıvrımları, fesin püsküllleri, gül ve karanfil demetleri bıkıp usanmadan ince ince işlenir.

İslâm âlimleri mezâr taşlarının zamanla yıkılıp ayak altında kalacaklarını düşünerek bunlara âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîf yazılmalarına izin vermemişlerdir.

MEZBAHA;

Alm. *Schlachtaus (n),* **Fr.** *Abattoir (m),* **İng.** *Slaughterhouse.* Eti yenen hayvanların kesildiği, yüzüldüğü yer. Kesim yeri. Kelime olarak eskiden kurban kesilen yerlere verilen “mezbah” isminden gelmektedir.

Târihi: Mezbahaların menşei, çok sayıda ve uygun bir biçimde hayvan kesme ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Selçuklular zamânına kadar gerek İslâm dünyâsında, gerekse dış dünyâda teşkilâtlı olarak, böyle bir müessese görülmemektedir.

Mezbahaların ilk örneği Selçuklularda çok gelişen lonca teşkilâtlarına bağlı kasapların, toplu hâlde kesim yaptıkları yerlerdir. Osmanlılarda da bu şekilde devam etmiştir. Osmanlılarda Istabl-ı âmire denilen has ahıra bağlı haralarda beslenen et hayvanları, saray mutfağının ihtiyacı ölçüsünde kesilirdi. Halkın ihtiyacı olan eti ise kadıların tâyin ve teftiş ettiği, lonca teşkilâtına bağlı kasaplar temin ederdi. Bu kasaplar, kesimi, İslâm dîninin belirttiği usûllerde, isteğe göre temizliğe âzamî derecede riayet ederek yapmak ve her türlü îtinâyı göstermek mecburiyetindeydiler. Böyle olunca da etlerde bakteri barınması, çürüme, kokma problemleri ortadan kalkardı. Sefer hâlindeyse, ordunun et ihtiyacı mola yerlerine kurulan seyyar mezbahalardan veya kavurma şeklindeki etten karşılanırdı.

Osmanlılar hayvan kesimine bu kadar dikkat ederken, Avrupa ve Amerika’da böyle bir teşkilat yoktu.

İstanbul'a gelen yabancı devlet adamları, Osmanlıların bu usûlüne hayran kaldılar, ülkelerinde de böyle bir şeyi kurmak istediler. Ancak Avrupa ülkelerinde kurulması için bir çaba sarfetmediler. Amerika'ya yerleşen Avrupalılar on yedinci yüzyılda burada ilk mezbahayı kurdular. Küçük olan ve temizliğe riâyet edilmeyen bu mezbahadan sonra 1640'ta Connecticut Nehri kıyısında William Py büyük bir mezbaha kurdu. Ancak Osmanlılar gibi modern ve temiz olan ilk Amerikan mezbahası, 1860'ta İspanyol göçmenlerce inşâ edildi. Avrupa'da ise ilk mezbahalara ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra rastlanılmaktadır. Öyle ki İkinci Dünyâ Savaşı sonrası yıllarına kadar Avrupa'da sıhhî teşkilatlar meydana getirilememişti. Ancak 1950'lerde halk sağlığının tehlikeye düşmeye başlamasıyla AET üyeleri toplanarak çözüm bulmaya çalıştılar.

Kesim ve değerlendirme: Kasaplık hayvanlar kesilmeden önce mezbahalarda bir müddet istirahat ettirilerek veteriner tarafından muayene edilir. Sıhhî bakımdan bir problem çıkmadığı takdirde kesime alınırlar. Kesim, tabanı beton kaplı geniş alanlarda yapılır. Kesilen hayvanlar tavanda bulunan raylarda hareket eden kancalara asılır. Daha sonra deri yüzme, parçalama ve artık kısımları atma işlemleri yapılır. Bu sırada çıkarılan barsak, işkembe, kemik, deri ve akan kan daha sonra kullanılabilecek şekilde uygun yerlerde toplanır. İşe yaramayan kısımlarsa sağlık yönünden zararsız hâle getirilir.

Mezbahalarda hayvanlar kesildikten ve diğer gerekli işlemler yapıldıktan sonra et, tüketiciye hemen ulaşacaksa ilâve olarak herhangi bir muâmeleye ihtiyaç yoktur. Ancak tüketiciye ulaşmanın zaman alacağı biliniyorsa veya mamül bekletilecekse, soğuk hava depolarına konulur. Nakil ise frigofrik (soğutma düzeni olan) vâsıtalarla yapılır. Bu şekilde muhâfaza edilmesinin sebebi, etlerin, böyle bir uygulama yapılmaması hâlinde protein bakımdan hızlı bir biçimde bakteri üremesine imkân vermesidir.

Mezbahaların yan ürünleri: Ana ürün olan etin hâricinde mezbahalar birçok yan ürün de çıkarırlar. En önemli ürün deridir. Hayvanların yağı ise sabun îmâlinde kullanılır. Yine sentetik temizleyicilerle nebâtî yumuşatıcıların îmâlinde kullanılan yağ asitleri ve diğer kimyevî maddeler de yağlardan yapılır. Bunlardan başka barsaklar temizlenerek sucuk, sosis ve salam yapımında kullanılır. Protein bakımından çok zengin olan kanın en önemli sarfiyat alanı ise gübrelemedir.

Türkiye'de mezbahalar: Ülkemizde mezbahalar yapı tüzüğüne **(Umûmî Hıfzıssıhha Kânunu** 197. madde) göre teşkilatlanır ve çalışırlar. Tüzüğün uygulanmasından İçişleri Bakanlığı ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı mesuldür.

Ticârî amaçla kasaplık hayvan kesimleri 1580 sayılı **Belediye Kânunu'**nun 15/6. fıkrası ve 3285 sayılı kânunun 33. maddesi uyarınca mezbaha, et kombinası ve kapalı hayvan kesim yerlerinde yapılır. Kesim yerlerine gelen hayvanların menşe şehadetnâmesi veya veteriner sağlık raporu bulunması şarttır. Hayvanlar kesimden önce ve sonra veteriner hekim tarafından muâyene edilir. Özel mezbaha ve et kombinalarındaki kesimler de Sağlık Bakanlığının denetimi altında yapılır. Köylerdeki şahsî ihtiyaç, köy tüketimi ve kurbanlık hayvan kesimleri bu maddenin dışındadır.

Yurdumuzda belediye teşkilâtının bulunduğu her yerleşim merkezinde ihtiyâca yeterli mezbahalar ve bâzı illerimizde et kombinaları bulunmaktadır.

MEZDEKİ SAKIZI (Pistacia lentiscus);

Alm. *Mastixpistazie (f.),* **Fr.** *Lentisque (m.),* **İng.** *Mastic tree.* **Familyası:** Antepfıstığıgiller (Anacardiaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Batı ve Güney Anadolu.

Nisan-mayıs ayları arasında, yeşilimsi renkte çiçekler açan 1-3 m yüksekliğinde, sık dallı, çalı görünüşünde ve kışın yapraklarını dökmeyen ağaçlar. Sakız ağacı olarak da bilinir. Gövdeleri dik ve silindir biçiminde olup, sağlamdır. Kabukları esmer renkli ve reçine kanalları ihtiva eder. Meyveleri ufak, yuvarlak ve kırmızımsı siyah renklidir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin dal ve gövdesinden, mastix adı verilen sakız elde edilir. Ağacın gövdelerine yapılan yaralamalardan bir usare akar. Toplanan bu usare 2-4 haftada katılaşır. Soluk sarı renkli, kolaylıkla kırılabilen parça ve damlalar hâlindedir. Özel bir kokusu ve tadı vardır. Eter ve etonolde çözünür. Sakız içinde uçucu yağ, mastisik asit, mastisin ve acı maddeler bulunmaktadır. Eskiden balgam söktürücü olarak kullanılmıştır. Diş etlerini kuvvetlendirmek ve ağız kokusunu gidermek için kullanılır. Sanayide yapıştırıcı ve cila olarak istifâde edilir.

MEZERYON (Daphne mezereum);

Alm. *Seidelbast (m),* **Fr.** *Daphné (m), Mézéréon,* **İng.** *Mezereeon.* **Familyası:** Çobanyastığıgiller (Thymelaeaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Kuzey Anadolu.

Mart-nisan ayları arasında pembe veya kırmızı renkli çiçekler açan, 30-150 cm boyunda, çalı görünüşünde çok yıllık bitkiler. Yabânî defne olarak da bilinir. Dağ çayırlarında ve sulu orman

altlarında bulunur. Gövdeleri dik, esnek, kabuk kırmızımsı, odun kısmı ise sarımsıdır. Yapraklar kısa saplı 3-9 cm uzunlukta, tam kenarlı ve tüysüzdür. Çiçekler, yaprakların koltuğunda birkaçı bir arada bulunur. Meyveleri kırmızımsı ve üzümsüdür. Anadolu'da 7 mezeryon türü bulunur. Zehirli, tahriş edici bitkilerdir.

Kullanıldığı yerler: Çok zehirli olduğu için dâhilen kullanılmaz. Hâricen romatizmaya karşı halk arasında kullanılır.

MEZGİT (Gadus merlangus);

Alm. *Merlan (m.), Wittling,* **Fr.** *Merlan (m.), léand,* **İng.** *Whiting.* **Familyası:** Mezgitgiller (Gadidae). **Yaşadığı yerler:** Ilıman ve soğuk denizlerde, Atlas Okyanusunda, yurdumuzun bütün denizlerinde. **Özellikleri:** 20-50 cm uzunluğunda yassı, ince derili ve yumuşak pulludur. Beyaz eti lezzetlidir. **Çeşitleri:** Akdeniz Manş Denizi, Atlas Okyanusu ve Kuzey Denizinde rastlanan 4 türü vardır. Bayağı mezgit, sarı mezgit meşhurlarıdır.

Kemikli balıklar takımının, Mezgitgiller familyasından, orta boylu, yumuşak vücutlu bir balık. Ilıman ve oldukça soğuk denizlerde, 30-300 m arasındaki derinliklerde yaşayan, gezici balıklardır. Anavatanları Atlas Okyanusudur. Atlas Okyanusu ile irtibatlı denizlerde, yurdumuzda ise bütün denizlerde bulunur. Kış aylarında kuvvetli akıntı sebebiyle Karadeniz'den Marmara'ya sürüler hâlinde göç ederler. İnce uzun gövdeli bir balık olan mezgitin boyu çeşitlerine göre 20-50 cm arasında değişir. Ağırlığı 1-2 kilogramı bulanları vardır.İnce olan derisi yumuşak pullarla kaplıdır. Sırtında üç, karnında iki yüzgeç bulunur. Kuyruk yüzgeci az çatallıdır. Mezgit balığının yüzgeçleri dikensizdir. Gözleri iricedir. Bilinen dört türü vardır. Renkleri türlere göre değişiklik göstermekle beraber umumiyetle sırtları sarımsı kahverengi, karnı altın sarısı benekli, yanları pembe-mor renkli olup renkler çok parlaktır. Öldükten sonra zamanla bu parlaklık kaybolur. Göğüs yüzgeçlerinin dibinde bulunan birer siyah leke de mezgite has bir özelliktir. Geniş ağızlı olup, ağzındaki dişleri kuvetlidir. Bâzılarının alt çenesinde bir bıyık teli bulunabilir. Dişi mezgitler erkeklerine nazaran daha iri olup, vücut kalınlıkları da erkeklerinkinden fazladır.

Mezgit, sürüler hâlinde yaşar. Deniz dibine yakın ve deniz dibinin çamurlu veya kumlu olduğu yerlerde besinlerini ararlar. Denizdeki küçük balık ve diğer kabuklu deniz hayvanlarıyla beslenir. Üremeleri, kasım-mayıs ayları arasında 30 m derinlikteki sularda bıraktıkları yumurtalarla olur. Büyük sürüler hâlinde kıyıya yakın yerlerde çiftleşirler. Yumurtlamak için yine sürüler hâlinde ılık denizlere göç ederler. Bir dişi mezgit, yaklaşık 200.000 yumurta yumurtlar. Yumurtaların bırakılmasından sonra büyük sürüler, küçük gruplara ayrılarak beslenme dönemine geçerler. Beslenmek için daha derinlere inen küçük mezgit sürüleri beslenme dönemlerinin sonunda tekrar toplanarak yine büyük sürüler hâlinde yaz mevsiminde tekrar sığ denizlere dönerler. Avlanma mevsimi kış mevsimidir.

Balıkçılar tarafından umûmiyetle trolle avlanır. Amatör balıkçılar oltayla da avlamaktadırlar. Eti, beyaz, yumuşak ve çok lezzetlidir. Tavuk etine benzeyen etinin hazmı kolaydır. Bu sebepten "Tavukbalığı" diye de bilinir. Yurdumuzdaki tüketimi daha ziyâde tâze olarak yapılır. Avrupa'da ise konserve ve tuzlanmış olarak da tüketilmektedir.

MEZHEP;

bir müctehidin dînî kaynaklardan çıkardığı hükümlerin hepsi. Müctehid âlim tarafından, îmânda ve amelde (ibâdetlerde ve işlerde) Allahü teâlânın rızâsına kavuşmaları için Müslümanlara gösterilen yol. Bir müctehidin, İslâmiyeti kaynaklardan anlamak ve anlatmak husûsunda tâkib ettiği usûller ve bu usûllere bağlı olarak çıkardığı hükümler. Mezhep, lügatte gitmek, tâkip etmek, gidilen yol mânâlarına gelir. Genel olarak görüş, doktrin, akım mânâlarına da kullanılmıştır.

Mezhep kelimesi, bilhassa günümüzde dînî bir tâbir olarak kullanılmaktadır. Yahûdîlik ve Hıristiyanlık dinlerinde de mezhepler ortaya çıkmıştır. Yahûdîliğin mezhepleri (Sadûkîler, Essenîler, Talmutçular... gibi) kısmen unutulmuş, Hıristiyanlıkta ise her bir mezhep (Katolik, Ortodoks, Protestanlık... gibi) birbirinden tamâmen uzak ayrı dinler hâlini almıştır. Aralarındaki ayrılıklar, birbirleriyle harpler ve katliâmlar yapacak derecede kin ve düşmanlığa dönüşmüştür. Nitekim 24 Ağustos 1572'de, Saint Barthelemy Yortu Gününde, Dokuzuncu Şarl ve Kraliçe Katerin'in emriyle Paris ve civârında 60.000 Protestan öldürülmüştür. Hıristiyanlık dünyâsında mezhepler arasında bunun gibi büyük katliâmlar çok olmuştur (Bkz. Hıristiyanlık)

İslâmiyette mezhep: İslâm dîninde, îmân edilecek şeylerde mezheplere ayrılmak yoktur. İslâmiyet, Müslümanlardan Resûlullah efendimizin inandığı ve bildirdiği gibi îmân etmelerini istemektedir. Peygamberimiz bir tek îmân bildirmiştir. Eshâb-ı kirâmın hepsi, O'nun bildirdiği gibi inanmış, îtikatta (inançta) hiçbir ayrılıkları olmamıştır. Peygamberimizin vefâtından sonra insanlar, İslâmiyeti Eshâb-ı kirâmdan sorarak öğrendiler. Hepsi aynı îmânı bildirdiler. Onların, Peygambemrimizden naklederek

bildirdikleri bu îmâna “Ehl-i sünnet îtikâdı” denilmiştir. (Bkz. Ehl-i Sünnet) Eshâb-ı kirâm bu îmân bilgilerine, kendi düşüncelerini, felsefecilerin sözlerini, nefsâni arzularını, siyâsî görüşlerini ve buna benzer başka şeyleri; aslâ karıştırmadılar. Eshâb-ı kirâm, hepsinde kemal derecede mevcut bulunan Allahü teâlâyı tenzîh ve takdis etmek, O’nun bildirdiklerini tereddütsüz kabul edip inanmak, müteşâbih (mânâsı açık olmayan) âyetlerin teviline dalmamak.. gibi vasıfları ile îmânlarını Peygamberimizden işittikleri gibi muhâfaza ettiler. İslâmiyetteki îmân esaslarını insanlara, soranlara; sâf; berrâk ve aslı üzere tebliğ ettiler, bildirdiler.

Eshâb-ı kirâmın Resûlullah’tan naklen bildirdikleri bu tebliği olduğu gibi, hiçbir şey eklemeden ve çıkarmadan kabul edip, böylece inanıp, onların yolunda olanlara “Ehl-i sünnet vel cemâat fırkası”, bu doğru ve asıl (hakîki) İslâmiyet yolundan ayrılanlara da “Bid’at fırkaları (dalalet fırkaları, bozuk, sapık yollar” denildi.

İslâmiyette îtikâdî fırkalar (veya mezhepler): İslâmiyet, bütün insanlara yalnız bir tek îmânı ve îtikâdı emretmektedir. Bu îmânın esaslarını ve nasıl îtikâd edileceğini bizzat Muhammed aleyhisselâm tebliğ etmiştir. İnsanlara, kendilerini ve her şeyi yaratan Allahü teâlâyı haber veren Peygamberimiz, Allahü teâlâya, O’nun yarattıklarına ve O’nun emir ve yasaklarına îmânın nasıl olacağını da bildirmiştir. Hazret-i Muhammed’e ve O’nun bildirdiklerine temiz, dürüst ve hakîki bir îmân, ancak O’nun bildirdiğini tam ve hiç şüphesiz kabul edip inanmakla mümkün olur. Bu hususta çok az, kıl kadar da olsa bir ayrılığın, O’ndan ayrılmak olacağı meydandadır. Böyle bir ayrılığa düşenlerin öne sürecekleri dînî, siyâsî, beşerî, içtimâî, fennî vs. gibi sebeplerin ayrılmalarını haklı gösterecek hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü İslâmiyet her ne sûret ve sebeple olursa olsun, îmânda ve îtikâtta ayrılığa aslâ izin vermemekte, yasaklamaktadır.

Eshâb-ı kirâmın îmân ve îtikâtta hiçbir ayrılıkları olmadı. Eshâbdan olmayanlar ve daha sonraki asırlarda gelenler arasında ise zamanla îmânda, îtikâtta bâzı ayrılıklar ortaya çıkarıldı ve bid’at fırkalarının sayısı 72’ye ulaştı. Bu ayrılıkları çıkaranların ve bunların sözlerine inanarak bozuk düşüncelerini benimseyenlerin ileri sürdükleri sebepler çok çeşitli ve herbirine göre farklı olmakla beraber, esas sebepler; **Münâfık** ve başka dinden olanların çıkardıkları fitneler, **Kur’ân-ı kerîm’**in müteşâbih âyetlerini kendi anlayışlarına göre tevil etmeye kalkışmaları, eski Hind ve Yunan felsefesi ile, Mecûsî inançlarının İslâmiyete sokulma çabaları, Eshâb-ı kirâmın maslahata (meseleye) âit konulardaki ictihad ayrılıklarını anlayamama ve bunları kendi nefsânî arzularına, siyâsî maksat ve ihtiraslarına perde veya âlet etme, kısa zamanda çok geniş ülkelere yayılan İslâmiyetin henüz yeni Müslüman olmuş büyük kitlelerce tam anlaşılmadan birtakım insanların eski din ve inançlarına âit bâzı unsurları tamâmen terkedememeleri ve bunları İslâmiyetten sayma yanlışına düşmeleri şeklinde özetlenebilir. Ancak, İslâm târihinde görülen 72 sapık fırkanın ortak vasfı; siyâsî ve dünyevî menfaat ve saiklerle ortaya çıkmış olmalarına rağmen, hemen hepsi **Kur’ân-ı kerîm’**deki muhkem ve bilhassa müteşâbih âyet-i kerîmeleri kendi akıllarına göre tefsir yoluna gitmişler, böylece felsefe yaparak ve bu âyetleri, iddiaları istikâmetinde tevil ederek,yorumlayarak kendilerine Kur’ân-ı kerîmden deliller bulduklarını ileri sürmüşlerdir (Bkz. Tefsir). Meselâ, **Kur’ân-ı kerîm’**de geçen, Allah’ın eli, yüzü, tahtı vb. sıfatlarını gösteren ifâdeleri, kendi düşüncelerine ve konuşma dilindeki mânâlarıyla kabul ederek, Allahü teâlâyı zâtı ve sıfatlarıyla tecsim eden, yâni cisimlendiren ve insan şeklinde düşünen bu sapık fırkalar, **Kur’ân-ı kerîm’**in doğru mânâsı olan murâd-ı ilâhîyi anlayamamışlar, doğrusunu anlatan Ehl-i sünnet âlimlerinin açıklamalarını kabul etmedikleri gibi, ayrıca onlara fikren ve fiilen saldırmışlardır.

İslâmiyette ilk îtikat ayrılıkları, hazret-i Osman’ın şehîd edilmesi hâdisesinden sonra, Abdullah ibni Sebe adındaki münâfık olan bir Yahûdînin ortaya çıkması ile başlamıştır. Müslümanların saf ve berrak îmânlarını bozmak gâyesiyle îtikâttaki birlik ve berâberliklerini parçalamak için çıkarılan ilk fitne hareketi budur. Abdullah İbni Sebe, hazret-i Ali’nin halîfelik meselesini bahâne ederek, Müslümanları bölmek gayretine düştü. Kendisine taraftar toplamak ve onlara görüşlerini kabul ettirmek için, “hazret-i Ali’nin Peygamber olduğundan, Allahü teâlânın ona hulûl ettiğine” varıncaya kadar pekçok şeyler uydurdu. Bir kısım insanları aldattı. Abdullah ibni Sebe’ye aldananların içinde siyâsî hırs ve gayretle hareket edenler çoktu. Böylece hazret-i Ali taraftarıyız diyerek, İslâm dînine bozuk inançlar karıştırdılar. Zamanla hilâfet, Ali’nin hakkıdır diyen ve bu inanca sâhip olanlara “Şia” (Şiî) denildi (Bkz. Şiîlik). Şiiler, zamanla başka konularda da Ehl-i sünnetten ayrılıp, kendi içlerinde çeşitli kollara bölündüler.

Hazret-i Ali’nin hilâfeti, hakem tâyini yoluyla hazret-i Muâviye’ye bırakmasını beğenmeyip, hazret-i Ali’ye ve hazret-i Muâviye’ye karşı çıkıp ayrılanlara ise “Hâricî” ismi verildi (Bkz. Hâriciler). Haricilerden bir kısmı **Kur’ân-ı kerîm’**in bâzı bölümlerini kabul etmezler. Bir kısmı da sapıklıklarında yeni bir peygamber geleceğine inanacak kadar ileri gitmişlerdir.

Bozuk fırkalardan biri olan Mu’tezile ise, Hasan-ı Basrî’nin derslerinde bulunan Vâsıl bin Atâ tarafından ortaya çıkarılmıştır. Büyük Ehl-i sünnet âlimi ve velî bir zât olan Hasan-ı Basrî; “Büyük günâh işleyen ne mümindir ne de kâfirdir” diyerek Ehl-i sünnetten ayrılan Vâsıl bin Atâ için; “I’tezele annâ Vâsıl” yâni

“Vâsıl bizden ayrıldı.” buyurmuştu. Buradaki “I’tezele= ayrıldı” kelimesinden dolayı Vâsıl’a ve onun yolunu tutanlara “Mu’tezile” ismi verilmiştir. Sonraki yıllarda bilhassa felsefe eğitimi yapmış ve felsefeye meraklı kişiler, Vâsıl bin Atâ’nın yolundan yürüyerek Allahü teâlânın zâtı ve sıfatları ile kader, amellerle (ibâdetlerle, muamelâtla...) îmân arasındaki münâsebet ve diğer konularda İslâm dîninin sınırlarını zorlayacak kadar ileri derecelere varan ayrılıklara düşmüşlerdir.

Ayrıca Mürcie, Kaderiyye, İbâhiye, Mücessime, Cebriyye gibi birçok bozuk fırka, İslâm târihi boyunca çeşitli yerlerde ortaya çıkmış, kendi içlerinde de sayılamayacak kadar çok kollara ayrılarak bir müddet yaşayıp sonra unutulup gitmişlerdir. Ancak son asırlarda zuhur eden Vehhâbîlik, bilhassa Arabistan’da yayılmış ve bugün de, çeşitli İslâm ülkelerindeki Müslümanlar arasında yayılması için çalışılmaktadır. (Bkz. Vehhâbîlik)

Bozuk fırkaların çoğu târih içinde kaybolup gitmişlerdir. Ehl-i sünnet vel cemâat ise her devirde çok olmuş, İslâmiyet îmân, îtikât, amel ve ahlâk esasları olarak Ehl-i sünnet âlimleri tarafından her asırda, aslı üzere müdâfaa ve muhâfaza edilerek, bugüne ulaştırılmıştır. Bugün dünyâdaki Müslümanların yarıdan çoğu, Ehl-i sünnet vel cemâat îtikâdı üzeredirler.

Kur’ân-ı kerîm ve hadîs-i şerîfler, îmânda parçalanmanın, fırkalara (mezheplere) ayrılmanın kötü olduğunu bildiriyor. Allahü teâlâ Nisâ sûresi 115’inci âyetinde meâlen; **“Hidâyeti** (kurtuluş yolunu) **öğrendikten sonra, Peygambere uymayıp müminlerin yolundan ayrılanı, saptığı yola sürükleriz ve çok fenâ olan Cehenneme atarız.”** Âl-i İmrân sûresi 103’ncü âyetinde de meâlen **“Hepiniz Allah’ın ipine** (Kur’ân-ı kerîme) **sımsıkı sarılınız. Fırkalara bölünmeyiniz.”** buyurmaktadır. Hazret-i Peygamberimiz de Müslümanlar arasında îmânda ve îtikâtta ayrılıkların felâket olduğunu bildirerek, Tirmizî’nin rivâyet ettiği meşhur bir hadîs-i şerîfinde; **“Benî-İsrâil** (Yahûdîler), **yetmiş bir fırkaya ayrılmıştı. Bunlardan yetmişi Cehenneme gidip, ancak bir fırkası kurtulmuştur. Nasârâ** (Hıristiyanlar) **da, yetmiş iki fırkaya ayrılmıştı. Yetmiş biri Cehenneme gitmiştir. Bir zaman sonra benim ümmetim de yetmiş üç fırkaya ayrılır. Bunlardan yetmiş ikisi Cehenneme gidip, yalnız bir fırka kurtulur.”** buyurmaktadır. Eshâb-ı kirâm bu bir fırkanın kimler olduğunu sorduğunda; **“Cehennemden kurtulan fırka, benim ve eshâbımın gittiği yolda gidenlerdir.”** buyurdu.

El-Milel ven-Nihal kitabının başında geçen başka bir hadîs-i şerîfte; **“Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan bir fırka kurtulacak, diğerleri helâk olacaktır.”** buyurduğunda Eshâb-ı kirâm; “Kurtulan fırka hangisidir?” diye sorunca, **“Ehl-i sünnet vel cemâattir.”** buyurdu. Eshâb-ı kirâm bu defâ; “Ehl-i sünnet vel cemâat nedir?” diye sordular. **“Bugün benim ve Eshâbımın bulunduğu yolda olanlardır.”** buyurdu.

Yine Taberânî’nin bildirdiği bir hadîs-i şerîfte; **“Kur’ân-ı kerîme tâbi olmak hepinize farzdır. Onu terk etmeniz için hiçbir özür olamaz. Kur’ân-ı kerîmde bulamadığınız işlerde sünnetime uyunuz. Sünnetimde de bulamazsanız, Eshâbımın sözüne uyunuz. Çünkü Eshâbım gökteki yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız doğru yolu bulursunuz.”** buyurdu.

İmâm-ı Eş’arî ve İmâm-ı Mâtürîdî, Eshâb-ı kirâmın, Tabiînin, dört mezhep imâmının ve sonra Ehl-i sünnet âlimlerinin nakil ve tevâtür yoluyla bildirdikleri îmân ve îtikâd bilgilerini açıklamışlar, anlaşılmasını kolaylaştırmak için kısımlara bölmüşler ve herkesin anlayabileceği şekilde yaymışlardır. Bunlardan İmâm-ı Eş’arî, İmâm-ı Şâfiî’nin talebesi zincirinde bulunmaktadır. İmâm-ı Mâtürîdî ise İmâm-ı A’zam’ın talebesi zincirindedir (Bkz. İmâm-ı Mâtürîdî). Ehl-i sünnet îtikâdının açıklanmasında bu iki imâm meşhur olmuş, yaşadıkları zamanlarda îtikâtta doğru yoldan ayrılmış sapıkların ve Yunan felsefesinin bataklıklarına saplanmış maddecilerin bozuk düşüncelerine karşı Ehl-i sünnet vel cemâat îtikâdını izah etmekte bâzı bakımlardan farklı usuller tâkip etmişlerdir. Daha sonraki asırlarda gelen Ehl-i sünnet âlimleri, bu iki imâmın koyduğu usüllere uyarak Ehl-i sünnet îtikâdını nakletmişlerdir.

İslâmiyette amelî mezhepler: Âmel; iş, hareket demektir. İslâm dînindeki ibâdetler ve yapılması emir edilen veya yasaklanan işler, davranışlar amel esaslarıdır.

İslâmiyet, hayâtın bütün safhalarını içine alan bir dindir. Bir insanın ömrü boyunca yapacağı iş ve hareketlerin İslâm dîninde mutlak sûrette bir hükmü vardır. Çünkü İslâmiyet, Müslümanlardan her an ve her işinde Allahü teâlânın rızâsı üzere bulunmayı istemektedir. Bu ise önce, îmânın ve îtikâdın doğruluğu ile olur. Böyle doğru bir îmân ve îtikâda sâhip olan Müslüman, Ehl-i sünnet vel cemâat yolundadır. Ancak sâlih ve kâmil bir Müslüman olmak için her türlü iş ve harekette de Allahü teâlânın rızâsını gözetmek şarttır. Âmelî mezhepler, Ehl-i sünnet olan Müslümanlara fiil ve işlerinde Allahü teâlânın râzı olduğu usül, yol ve şekli gösterirler.

Allahü teâlâ **Kur’ân-ı kerîm’**de insanlara îmân etmelerini emretmekte ve inananların da sâlih âmeller işleyerek rızâsını kazanmalarını istemektedir. Eshâb-ı kirâm (İlk Müslümanlar) îmân ettikten sonra her işlerinde çok büyük bir hassâsiyetle Allahü teâlânın rızâsını aradılar. **Kur’ân-ı kerîm’**de açıkça bildirilen emirleri (farzları) eksiksiz olarak ve hulûs-i kalble yerine getirdiler. Açıkça bildirilen

yasaklardan (haramlardan) şiddetle kaçındılar.

Peygamber efendimiz, **Kur'ân-ı kerîm'**i, hadîs-i şerîfleriyle açıklayarak Allahü teâlânın âyetlerinin doğru anlaşılmasını temin etti. Eshâb-ı kirâm, **Kur'ân-ı kerîm'**den anlayamadıklarını gelir, Peygamber efendimize sorar, öğrenir ve işlerini ona göre yapardı. **Kur'ân-ı kerîm'**de açıkça bildirilmeyen hususlarda, Peygamber efendimiz nasıl yapıyorsa ve nasıl yapılmasını istiyorsa öylece tatbik ederlerdi. Bu Resûlullah'a tâbi olmak Eshâb-ı kirâmda öylesine yüksek bir seviyedeydi ki; **Kur'ân-ı kerîm'**e ve Resûlullah'ın sünnetine uymayan bir işi yapmaktan korkarlar, ürperirler ve şiddetle kaçınırlardı. Şâyet karşılarına âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîfle açıkça bildirilmeyen bir iş çıkarsa kendileri ictihâd eder, bu işte Allahü teâlânın rızâsını araştırır ve bulduklarına göre amel ederlerdi. Nitekim Peygamber efendimiz, uzak yerlere vâli ve kâdı (hâkim) olarak gönderdiği Eshâbına, **Kur'ân-ı kerîm'**de ve hadîs-i şerîfte hükmünü açıkça bulamadığı mesele hakkında ictihâd etmesini emir buyurdu. Buna Muâz bin Cebel'i vâli olarak Yemen'e gönderirken aralarında geçen şu konuşma en güzel misâli teşkil ediyor: Peygamber efendimiz Muâz bin Cebel'e şöyle buyurdu:

"Ya Muâz! Karşına çıkan bir işte neye göre hüküm vereceksin?" Muâz bin Cebel "Allah'ın kitabı(Kur'ân-ı kerîm) ile, yâ Resûlallah!" diye cevâb verdi. **"Ya Kur'ân-ı kerîmde açıkça bulamazsan?"** diye tekrar sorunca "Resûlullah'ın sünneti ile." diye cevap verdi. Tekrar; **"Ya Resûlullah'ın sünnetinde de açıkça bulamazsan?"** diye sorunca Mûaz; "O zaman ictihâd ederim yâ Resûlullah!" diye cevap verdi.

Bunun üzerine Peygamberimiz; **"Resûlünün elçisini, kendi râzı olduğunda ve Resûlünün râzı olduğunda muvaffak kılan Allah'a hamdolsun."** buyurdu.

Ayrıca, vahiyle bildirilmeyen işlerde ve bizzat Resûlullah ve Eshâb-ı kirâm ictihâd ediyorlar, Eshâb-ı kirâmın ictihâdının Resûlullahın ictihâdına uymadığı da oluyordu.

Eshâb-ı kirâmın hepsi müctehid idiler. Onlar din bilgilerini bizzat Resûlullah'tan aldılar. O'nu bizzat görmenin, O'nun sohbetinde bulunmanın kazandırdığı çok yüksek mânevî kemallere (olgunluklar, üstünlükler) erdiler. Nefisleri mutmeinne olup, herbiri ihlâs, edeb, ilim ve irfanda Eshâbdan olmayanlardan hiçbir âlimin ve evliyânın sâhip olamayacağı üstünlüklere kavuştular. Herbirinin hidayet yıldızları olduğu hadîs-i şerîfle bildirildi. Hepsinin îmânı, îtikâdı birdi. Haklarında nass (âyet ve hadîs) bulunmayan meselelerde ictihâd ettiler. Herbiri, âmelde mezhep sâhibiydiler. Çoğunun ictihâdlarından çıkardıkları hükümler birbirine benzerdi. İctihâdları toplanıp, kitaplara geçirilmediği için mezhepleri unutuldu. Bunun için bugün Eshâb-ı kirâmdan herhangi birinin mezhebine uymak mümkün değildir.

İslâmiyeti Eshâb-ı kirâmdan öğrenen Tâbiîn ve bunlardan öğrenen Tebe-i tâbiînden de din bilgilerinde yükselip, mutlak müctehidlik derecesine ulaşan büyük imâmlar yetişti. Bunlar da amelde mezhep sâhibiydiler ve herbirinin ictihâdlarından meydana gelen hükümlere, o âlimin mezhebi denildi. Bu âlimlerden de çoğunun mezhebi kitaplara geçirilmediği için unutuldu. Yalnız dört büyük imâmın ictihâdları, talebeleri tarafından kitaplara geçirilerek muhâfaza edildi ve Müslümanlar arasında yayıldı. Yeryüzünde bulunan bütün Müslümanlara doğru yolu gösteren ve İslâm dînini değişmekten, bozulmaktan koruyan bu dört imâmın birincisi İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe, ikincisi İmâm-ı Mâlik bin Enes'tir. Üçüncüsü İmâm-ı Muhammed bin İdris Şâfiî, dördüncüsü Ahmed bin Hanbel'dir.

Ehl-i sünnet îtikâdında olan bu dört imâmdan İmâm-ı A'zam'ın yoluna "Hanefî Mezhebi", İmâm-ı Mâlik'in yoluna "Mâlikî Mezhebi", İmâm-ı Şâfiî'nin yoluna "Şâfiî mezhebi", İmâm-ı Ahmed bin Hanbel'in yoluna da "Hanbelî mezhebi" denilmiştir. Bugün bir Müslümanın Allahü teâlânın rızâsına uygun ibâdet-iş yapabilmesi ancak bu dört mezhepten birine uyması ile mümkündür. Her Müslümanın ictihâd yaparak Kur'ân-ı kerîm ve hadîs-i şerîflerden hüküm çıkaracak büyük bir İslâm âlimi, yâni mutlak müctehid olması hem mümkün değildir, hem de Hicrî dördüncü asırdan sonra böyle bir âlim yetişmemiştir.

Kur'ân-ı kerîm'den herkesin kendi aklına göre mânâ verip, hüküm çıkarması da yasak edilmiştir. Hadîs-i şerîfte; **"Kur'ân-ı kerîmden kendine göre mânâ çıkaran kâfir olur."** buyuruldu. Kur'ân-ı kerîmdeki hükümlerin hepsini müctehid olan din âlimleri bile çıkaramayacakları için Resûlullah efendimiz, **Kur'ân-ı kerîm'**in hükümlerini hadîs-i şerîflerle açıklamıştır. **Kur'ân-ı kerîm'**i ancak Resûlullah açıkladığı gibi, hadîs-i şerîfleri de yalnız Eshâb-ı kirâm ve müctehid imâmlar anlayabilmişler ve açıklamışlardır. Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmde Enbiyâ sûresi yedinci âyetinde meâlen; **"Bilmiyorsanız, zikir ehline** (âlime) **sorunuz"** buyurmaktadır. Hadîs-i şerîfte; **"Bilmediklerinizi bilenlerden sorunuz. Cehâletin ilâcı sorup öğrenmektir."** buyuruldu. Bu âyet-i kerîmeler ve hadîs-i şerîf, ibâdetlerin ve işlerin nasıl yapılacağını bilmeyenlerin bilenlerden sorup öğrenmelerini emretmektedir. Yâni avâmın (müçtehid olmayanların) mutlak müctehidlerden sorup öğrenmesi lâzımdır.

İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe, İmâm-ı Mâlik, İmâm-ı Şâfiî ve İmâm-ı Ahmed bin Hanbel, **Kur'ân-ı**

kerîm'den ve hadîs-i şerîflerden ictihâd ederek, İslâm dînindeki emirleri, yasakları, helalleri, haramları açıkladılar.

İslâmiyette bütün din bilgileri dört kaynaktan çıkarılmıştır. Bunlar Kur'ân-ı kerîm, hadîs-i şerîfler, icmâ-ı ümmet ve kıyas-ı fukahâ'dır. Bütün müctehidler, bir işin nasıl yapılacağını, **Kur'ân-ı kerîm'**de açık olarak bulamazlarsa, hadîs-i şerîflere bakarlar. Hadîs-i şerîflerde de açıkça bulamazlarsa, bu iş için icmâ varsa, öyle yapılmasını bildirirler. İcmâ sözbirliği demektir. Yâni, bu işi, Eshâb-ı kirâmın hepsinin aynı sûretle yapması veya söylemesi demektir. Eshâb-ı kirâmdan sonra gelen Tâbiînin de icmâı delildir, senettir. Daha sonra gelenlerde bir icmâ hâsıl olmamıştır (Bkz. İcmâ)

Bir işin nasıl yapılması lâzım olduğu, icmâ ile de bilinemezse, müctehidlerin kıyasına göre yapmak lâzım olur. İmâm-ı Mâlik, bu dört delilden başka, Medîne-i münevverenin o zamanki ahâlisinin sözbirliğine de senet dedi. Bu âdetleri, babalarından, dedelerinden ve nihâyet, Resûlullah'tan görenek olarak gelmiştir, dedi. Bu senet, kıyastan daha sağlamdır, dedi. Fakat diğer üç mezhebin imâmları, Medîne ahâlisinin âdetini senet olarak almadı.

İctihâd, lügatte insan gücünün yettiği kadar, zahmet çekerek, uğraşarak çalışmak demektir. Dînî bir terim olarak, **Kur'ân-ı kerîm**'de ve hadîs-i şerîflerde, tam anlaşılır ve açık bir şekilde bildirilmemiş bulunan hükümleri ve meseleleri, açık ve geniş anlatılmış meselelere benzeterek, meydana çıkarmaya uğraşmaktır. Bunu ancak Peygamberimiz ve O'nun Eshâbının hepsiyle, diğer Müslümanlardan ictihâd makâmına yükselenler yapabilir ki, bu çok yüksek insanlara (müctehid) denir (Bkz. Müctehid).

İctihâd yolu ikidir: Biri, Irak âlimlerinin yolu olup, buna "Re'y yolu" denir. Yâni kıyas yoludur. Bir işin nasıl yapılacağı,**Kur'ân-ı kerîm'**de ve hadîs-i şerîflerde açıkça bildirilmemişse, buna benzeyen başka bir işin nasıl yapıldığı aranır, bulunur. Bu iş de, onu gibi yapılır(Bkz. Kıyas). Eshâb-ı kirâmdan sonra, bu yolda olan müctehidlerin reisi, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'dir.

İkinci yol, Hicaz âlimlerinin yolu olup, buna "Rivâyet yolu" denir. Bunlar, Medîne-i münevvere ahâlisinin âdetlerini, kıyastan üstün tutar. Bu yolda olan müctehidlerin büyüğü, İmâm-ı Mâlik'dir ki, Medîne-i münevverede oturuyordu. İmâm-ı Şâfiî, İmâm-ı Mâlik'in yolunu öğrendikten sonra Bağdat tarafına gelerek İmâm-ı A'zam'ın talebesinden okuyup, bu iki yolu birleştirdi. Ayrı bir ictihad yolu kurdu. İmâm-ı Şâfiî, kendisi çok beliğ, edip olduğundan, âyet-i kerîmelerin ve hadîs-i şerîflerin ifâde tarzına bakıp, kuvvetli bulduğu tarafa göre iş görürdü. İki tarafta da kuvvet bulamazsa, o zaman, kıyas yolu ile ictihad ederdi. Ahmed ibni Hanbel de, İmâm-ı Mâlik'in yolunu öğrendikten sonra Bağdat taraflarına gidip, İmâm-ı A'zam'ın talebesinden kıyas yolunu almış ise de, pek çok hadîs-i şerîf ezberlemiş olduğundan önce, hadîs-i şerîflerin birbirini kuvvetlendirmesine bakarak, ictihad etmiştir. Böylece, ahkâm-ı şeriyyenin çoğunda, diğer üç mezhepten ayrılmıştır.

Bu dört mezhebin hâli, bir şehir ahâlisinin hâline benzer ki, önlerine çıkan bir işin nasıl yapılacağı kânunda bulunmazsa, o şehrin eşrafı, ileri gelenleri toplanıp, o işi kânunun uygun bir maddesine benzeterek yaparlar. Bâzen uyuşamayıp, bâzısı devletin maksadı, beldeleri tâmir ve insanların rahatlığıdır der. O işi, rey ve fikirleriyle, kânunun bir maddesine benzetir. Bunlar, Hanefî mezhebine benzer. Bâzıları da, devlet merkezinden gelen memurların hareketlerine bakarak, o işi, onların hareketine uydurur ve devletin maksadı, böyle yapmaktır derler. Bunlar da, Mâlikî mezhebine benzer. Bâzıları ise kânunun ifâdesine, yazının gidişine bakarak, o işi yapma yolunu bulur. Bunlar da, Şâfiî mezhebi gibidir. Bir kısmı ise, kânunun başka maddelerini de toplayıp, birbiriyle karşılaştırarak, bu işi doğru yapabilmek yollunu arar. Bunlar da, Hanbelî mezhebine benzer. İşte şehrin ileri gelenlerinden her biri, bir yol bulur ve hepsi, yolunun doğru ve kânuna uygun olduğunu söyler. Kânunun istediği ise, bu dört yoldan biri olup, diğer üçü yanlıştır. Fakat, kânundan ayrılmaları, kânunu tanımadıkları için, devlete karşı gelmek için olmayıp, hepsi kânuna uymak, devletin emrini yerine getirmek için çalıştıklarından, hiçbiri suçlu görülmez. Belki, böyle uğraştıkları için, beğenilir. Fakat, doğrusunu bulan daha çok beğenilip, mükâfât alır. Dört mezhebin hâli de böyledir. Allahü teâlânın istediği yol, elbette birdir. Dört mezhebin ayrıldığı bir işte, birinin doğru olup, diğer üçünün yanlış olması lâzımdır. Fakat, her mezhep imâmı, doğru yolu bulmak için uğraştığından, yanılanlar af olur ve hattâ sevap kazanır. Çünkü Peygamberimiz; **"Ümmetime, yanıldığı ve unuttuğu için cezâ yoktur."** buyurdu. Dört mezhebin bu ayrılıkları bâzı işlerde olup, dînin temellerinde ve inanılacak şeylerde, aralarında tam birlik bulunduğundan, yâni Ehl-i sünnet îtikâdında olduklarından birbirini severler ve aslâ kötülemezler. Bu dört mezhepten herbirine Ehl-i sünnetten milyonlarca kimse uydu. Dört mezhebin îtikâdı bir olduğundan birbirlerine yanlış demez, bid'at sâhibi, sapık bilmezler. Doğru yol, bu dört mezheptedir, deyip her biri kendi mezhebinin doğru olmak ihtimâli daha çoktur, bilir. İctihadla anlaşılan işlerde, İslâmiyetin açık emri bulunmadığı için Ehl-i sünnet olan ve dört mezhepten birine uyan her Müslüman; "Benim mezhebim doğrudur, yanlış olmak ihtimâli de vardır. Diğer üç mezhep yanlıştır, doğru olmak ihtimali de vardır" der ve öyle inanır. Dört mezhebin amellere, yâni ibâdetlere, işlere âit belli birkaç şeyde birbirlerinden ayrılmaları, Müslümanar için rahmet ve kolaylıktır. Hadîs-i şerîfte; **"İş hayâtında, Müslümanların mezheplere ayrılması, Allahü teâlânın rahmetidir."** buyruldu ki, bununla amellerde

olan ayrılık bildirilmektedir. Îmânda ve îtikâtta ayrılık felâkettir ve kesinlikle yasaklanmıştır. Allahü teâlâ ve Peygamberi, müminlere merhametli olhdukları için, bâzı işlerin nasıl yapılacağı, **Kur'ân-ı kerîm** ve hadîs-i şerîflerde açık bildirilmedi. Açıkça bildirilseydi, öylece yapmak farz olurdu. Yapmıyanlar günâha girer, kıymet vermeyenler de kâfir olurdu. Müminlerin hâli çok güç olurdu. İşte böyle işleri mezhep imâmları açıkça bildirilenlere benzetmekte, birbirlerinden bâzı bakımlardan ayrılmışlardır.

Bir Müslümanın, dört mezhepten hangisinde ise o mezhepteki bilgileri öğrenmesi, her işinde o mezhebe uyması lâzımdır. Bir mezhebe uyan bir Müslüman, mezhebinin imâmının **Kur'ân-ı kerîm'**den ve hadîs-i şerîflerden ve icmâ-ı ümmetten çıkardığı delillere uymaktadır. Bu delilleri bilmesi şart ve lâzım değildir. Amellerde asıl olan, âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîf ezberlemek değil, işleri Allahü teâlânın rızâsına uygun yapmaktır. Mezhep imâmları, ömürlerini vererek, Allahü teâlânın râzı olduğu bilgileri bütün Müslümanlara sağlam vesikalarla haber vermişlerdir. Müslümanlar, asırlardır olduğu gibi şimdi de bu dört mezhepten birine uymakta ve işlerini buna göre yapmaktadır. Şâyet bir işin yapılmasında haraç, zorluk bulunursa, yâni kendi mezhebine göre yapmasına imkân kalmazsa, bu işini diğer üç mezhepten birine göre yapması câiz olur. Fakat, ikinci mezhebin o işe bağlı şartlarını gözetmesi de lazımdır.

Görüldüğü gibi, eğer mezhep imâmları arasında bu farklılıklar olmasaydı, Müslümanlar karşısına çıkan bir işte şaşkın, çâresiz ve sıkıntı içinde kalacaktı. Bugün nikâh, talak, zekât, gusül, abdest, namaz, setr-i avret ve daha birçok mühim meselede dînen makbul bir zarurete, sıkıntıya düşen dört mezhepten birindeki Müslümanlar diğer mezheplerden birinin o konudaki hükmüne uyarak İslâmiyete uygun yaşamak imkânına kavuşmaktadır. Ancak, bir işte dînin kabul ettiği bir zarûret olmadan kendi mezhebinin hükmünü bırakıp, bir başka mezhebe uymak ve keyfine göre bir işi filan mezhebe, başka bir işi öteki mezhebe, bir diğer işi de daha başka bir mezhebe göre yapmak kesinlikle yasaktır ve İslâmiyette buna "Telfik" veya "mezhepsizlik" denir. Böyle olan bir kimse, işlerinde Allahü teâlânın rızâsını değil, kendi arzusunu düşünüyor demektir. Bunun ise; dîni, insanların isteklerine göre değiştirebilen bir oyuncak hâline getirmeye kadar gideceği açıktır.

İslâm âlimleri mezhepsizliğin, dinsizliğe giden bir köprü olduğunu bildirmişlerdir. Müslümanlardan İslâm âlimlerine uymaları istenmektedir. **Hadîka** kitabında bildirilen hadîs-i şerîflerde âlimler hakkında; **"Din âlimleri, peygamberlerin vârisleridir.", "Talebesi arasında âlim, ümmeti arasında peygamber gibidir." "Fıkıh âlimleri kıymetlidir. Onlarla berâber bulunmak ibâdettir.""Ümmetimin âlimlerine saygılı olunuz. Onlar yeryüzünün yıldızlarıdır."** buyuruldu.

İslâm âlimlerine uymak, bir mezhepten birinde bulunmakla olur. Asırlardır gelip geçmiş bütün İslâm âlimleri de bu dört mezhepten birinde bulunan âlimlerden ders alarak yetişmişler ve bu mezheplere uymuşlardır. Ehl-i sünnet âlimleri, hükümleri eksiksiz kayda geçirilmiş bulunan, her Müslüman tarafından işitilen, bilinen ve asırlardır. Müslümanların tâbi olduğu, uyduğu dört hak mezhepten birine uymadan yapılan amelin bâtıl olacağını sözbirliğiyle bildirmişlerdir.

Mezhepleri beğenmeyen, onlardan birine uymayan veya mezheplerin kolaylıklarını birleştirmeye çalışan bir kimse, asırlardan bu yana gelip geçmiş milyonlarca Müslümanın yolundan ayrılmış, kendi başına yeni bir yol tutmuş olur. Allahü teâlâ **Kur'ân-ı kerîm'**de Nisâ sûresi 115'inci âyetinde meâlen; **"Müminlerin yolundan ayrılanı Cehenneme atarız."** buyurmaktadır.

Dört mezhep imâmının ve bunların yetiştirdiği müctehid olan âlimlerin çözdüğü meselelerin sayısı milyonları aşmaktadır. Bunlardan yalnız İmâm-ı A'zam hazretlerinin 500 binden fazla fıkıh meselesini çözdüğü kıymetli kitaplarda bildirilmektedir. Dört mezhebin imâmları ve bunlara bağlı müctehidleri, Müslümanların başlarına gelebilecek hemen her işin dindeki hükmünü bildirmişlerdir. Asırlardır dört hak mezhebe uyan Müslümanlardan, herhangi bir müşkülün cevâbını bulamayan hiç duyulmamıştır. Bu gün de dünyânın her yerinde yaşayan Müslümanın her türlü işlerinin cevâbı, bu dört hak mezhebin kitaplarında vardır. Yeniden ictihâdı îcâb ettiren, cevapsız kalan, çözülmemiş bir mesele bırakmamışlardır. Âhirette mesûliyetten kurtulmak için Müslümanlar, amellerini nasıl yapacaklarını mezheplerinin inceliklerine vâkıf Ehl-i sünnet âlimlerinden sorarak veya bunların kitaplarından okuyarak kolaylıkla öğrenmektedirler.

Çoğu Hıristiyan papazı olan Avrupalı müsteşriklerin ve peygamberliğe inanmayan modern teoloji filozoflarının kitaplarında veya bunların kitaplarından yapılan tercüme ve iktibaslarda yalan ve iftirâ olarak bu dört hak mezhep mensupları arasında tartışmalar, hattâ silâhlı mücâdeleler vukû bulduğunun yazıldığı esefle görülmektedir. Halbuki İslâm târihinde hiçbir devirde Hanefîlerle Şâfiîler, Mâlikîler vb. arasında mezhep ayrılığı sebebiyle en küçük bir sürtüşme bile vukû bulmamıştır. Başta dört mezhebin imâmları birbirlerini dâimâ hürmet ve sevgiyle yâdetmişler, birbirlerinin ictihadlarına aslâ yanlış dememişler ve kötülememişlerdir. Siyâsete ve hükümet işlerine hiçbir devirde karışmamışlardır. Bunlara uyan Müslümanlar da mezhep imâmlarının yolundan giderek, dört mezhepten birine uyan din kardeşleriyle sevişmişler, asırlar boyu birarada huzur ve rahat içinde yaşamışlardır. Müslümanları

bölmeye, aralarını açıp birbirleriyle düşman etmeye ve çatıştırmaya matuf bu iddia ve iftiralar İslâmiyeti bilen, târih bilgisi doğru ve kuvvetli, kültürlü Müslümanlar arasında hiçbir îtibar görmemekte, gerek ülkemizde ve gerekse diğer İslâm ülkelerindeki dört hak mezhepteki Müslümanlar, birbirlerini severek, sayarak, kardeşçe, rahat ve huzur içinde yaşamaktadırlar. Ehl-i sünnet îtikâdındaki Müslümanlar, dört hak mezhebe uymanın değil, uymamanın bölücülük ve tefrika çıkarmak olduğunu çok iyi bildiklerinden, birbirlerine olan muhabbetleri derinleşmektedir.

MEZOMORTO HÜSEYİN PAŞA;

on yedinci yüzyılın ikinci yarısında deniz muhârebelerindeki kahramanlıklarıyla meşhûr, Osmanlı Kaptân-ı Deryâsı. İsmi, Hüseyin'dir. Gençliğinde Venediklilerle yaptığı bir deniz muhârebesinde sekiz-on yerinden yaralanıp öldüğü sanılırken, iyileşmesi üzerine Venedikliler tarafından kendisine Mezomorto (yarı ölü) lakabı verildi ve sonradan bütün Akdeniz'de bu sıfatla anıldı. Bâzı kaynaklarda Mağribli olduğu kaydedilirse de doğum yeri ve târihi bilinmemektedir.

Hüseyin Reis, denizciliğe çok genç yaşta levendlikle başladı. Cesur, gözünü budaktan esirgemeyen bir kimseydi. Akdeniz'de İspanyol, İtalyan ve Venediklilerle çetin deniz muhârebeleri yaptı. 1674 yılından îtibâren ünü bütün Akdeniz'i sardı. Cezâyir'in en mümtaz sîmâlarından biri oldu. Cesâret ve denizcilik bilgisi sâyesinde Cezâyir dayısı seçildi (1683). Aynı yıl Fransızların büyük bir donanmayla Cezâyir'i kuşatmaları esnâsında emsalsiz kahramanlıklar gösterip, düşman donanmasını perişan etti.

Mezomorto Hüseyin Reis'in Cezâyir'i Fransız muhâsarasından kurtarması, Pâyitâht'ta büyük sevince sebep oldu. Sultan Dördüncü Mehmed Han, gönderdiği bir fermanla onu Cezâyir Beylerbeyliğine getirdiğini bildirdi.

1686 yılında Tunus'ta çıkan karışıklıkları önlemek için görevlendirilen Mezomorto Hüseyin Paşa, buraya İbrâhim Hoca idâresinde bir kuvvet gönderdi. Tunus'ta sükûneti sağlayan Hüseyin Paşa, 1688'de Mareşal d'Estrees emrindeki Fransız filosunun Cezâyir'i topa tutması üzerine emrindeki kuvvetlerle Fransız sâhillerini ve ticâret gemilerini vurarak mukâbele etti. Fransızlar yeni Osmanlı Sultânı İkinci Süleymân Hana mürâcaat ederek sulh akdine muvaffak oldular.

İkinci Süleymân Han, Mezomorto Hüseyin Paşayı gösterdiği muvaffakiyetlerden dolayı 1690'da Tuna Kaptanlığına tâyin etti. Bu yıllarda Venedik donanmasının Akdeniz'deki faâliyetleri artmıştı. 1690'daOsmanlı ordusunu karadan destekleyerek Vidin'in kurtarılmasında büyük rol oynadı ve Karadeniz Donanması Kaptanı oldu.

1691 yılında mîrî kalyonlar kaptanlığı ile kendisine Rodos sancağı verildi. Bu sırada Venedik donanması 145 parça kalyon ve çektiriyle 8 Eylül 1694 günü Sakız Adasına hücûm etti. Fâtih devrinden beri sulh ve sükûn içinde adâletle idâre edilen kaledeki Hıristiyan halk, silâha sarılıp gizli ve açık ihânetlerle kale muhâfızı Hasan Paşayı zor durumda bıraktılar. Neticede Sakız, Venediklilerin eline geçti. Sakız Adasının Venedikliler tarafından işgâl edilmesi, Sultan İkinci Ahmed Hanı çok üzdü. Sadrâzam Ali Paşaya; "Sakız ahvâli, derûnumı (içimi) yaktı. Teshîri murâdımdır (zaptını dilerim). Îcâb edenlerle görüşüp ne yapmak lâzımsa bildir. Bu kış Sakız elde edilmezse, şöyle bilin ki bütün reisleri şiddetle cezâlandırırım." diye kat'î emir verdi. Dîvân-ı Hümâyûn toplantısında Kaptân-ı Deryâlığa Amcazâde Hüseyin Paşa getirildi. O da ilk iş olarak Mezomorto Hüseyin Paşayı çağırtıp kendisine yardımcı yaptı ve kalyonlar kaptanı olarak Deryâ Beylerbeyi (Oramirâl) tâyin etti.

Donanma-yı Hümâyûn 1695 yılının ilk günlerinde, Derseâdet'ten hareket etti.

Venedik amirâlinin kumandasında Toskana, Malta ve Papalık gemilerinden mürekkep büyük bir donanma mevcuttu. 1695'te Koyun Adaları civârında cereyân eden iki deniz muhârebesinde Mezomorto Hüseyin Paşa yaptığı mâhirâne manevralarla zaferin kazanılmasında büyük rol oynadı. Bu deniz savaşında Venedik donanmasının kapudâne, patrona ve diğer yüksek rütbeli komutanları öldürüldü. Bu büyük zaferin sonunda Sakız tekrar Osmanlıların eline geçti.

Yeni Osmanlı Sultanı İkinci Mustafa Han, Sakız'ın geri alınmasında büyük gayret ve mahâreti görülenMezomorto Hüseyin Paşayı Kaptân-ı Deryâlığa getirdi.

Daha sonra Mezomorto Hüseyin Paşa, Venediklileri Adalar Denizinden atmak için faaliyete geçti. 19 Eylül 1695'te Sakız ve İstanköy'ü vurmak üzere gelen 96 gemilik Venedik donanmasını Midilli Adasının Zeytinburnu karşısında mağlup etti. Bu muhârebede Venediklilerin on kalyonu battı, diğerleriyse ağır hasâra uğradı. 1697-1698 yıllarındaki muhârebelerde Venedikliler deniz güçlerini büyük ölçüde kaybettiler.

Mezomorto Hüseyin Paşa, hayâtının sonlarına doğru son seferinden dönüşünde iki ay kadar hasta yattı. Daha sonra Sultan İkinci Mustafa Hanın huzûruna çıkıp pâdişâh duâsı aldı. Hastalığının ilerlemesi üzerine etrâfına eski ve yeni leventleri toplanmıştı. Yaşlı bir levent ağlayarak Yâsîn-i şerîf okuyordu. Hüseyin Reisin gözleri yaşlandı ve; "Leventlerim! Sanırsınız ki biz ölümden korkarız. Vallâhi

Rabbim şâhidimdir. Ölümü nice zamanlar kendi arzûmla aradım. Beni yıkan, böyle kaba bir döşekte ölmektir." dedi ve Kelime-i Şehâdet getirerek rûhunu teslim etti (1701).

Mezomorto Hüseyin Paşa, kazandığı deniz muhârebelerinin yanında, Osmanlı bahriyesinin ıslâhı için büyük gayret sarfetti. Kalyon filolarının kıymetini takdir ederek bunları Osmanlı donanmasının en esaslı bölümü hâline getirdi. Vefâtında kalyon sayısı 40'a çıkmıştı. Osmanlı bahriyesinde bir dönüm noktası teşkil eden **Kânunnâme'**si Mezomorto Hüseyin Paşanın vefâtı üzerine kısa bir süre sonra Abdülfettah Paşanın deryâ kaptanlığı zamânında îlân ve tatbik olundu.

Mezomorto Hüseyin Paşa, hazırlattığı **Kânunnâme** ile deniz kuvvetlerinin bahriyeden yetişme ellerde bulunmasını temin etmek istemiş, aynı zamanda terfî ve tekâütlük (emeklilik) meselelerini de yoluna koymuştur.

Vefâtına kadar 6 yıl Kaptân-ı Deryâlıkta kalan Mezomorto Hüseyin Paşa, açık fikirli ve doğru sözlüydü. Her işinde Allah rızâsını arardı. Korku nedir bilmez, düşmanın çokluğundan aslâ endişeye kapılmazdı. Nitekim Venedik'in eline geçen Khio Adasını sekiz kadırga ve dört sultan gemisiyle kurtarabileceğini söylediği zaman, Kaptân-ı Deryâ Amcazâde kendisini fazla hayalci bulmuştu. Ancak denizcilik bilgisi ve donanma idâresi mükemmel olan Hüseyin Paşa, kısa sürede Venediklileri adadan çıkarmaya muvaffak oldu. Mezomorto Hüseyin Paşa, rüzgârın cereyânını incelemeden ve bulunduğu yerin konumunu bilmeden, kolay kolay savaşa girmezdi. Bu arada düşmanın hareketlerini aralıksız tâkip ettirirdi. Onun bu tedbirleri muvaffakiyetlerinde büyük rol oynamıştır.

MEZOPOTAMYA;

Batı Asya'da Fırat ve Dicle ırmakları arasında kalan bölge. Anadolu yaylası, İran yaylası, Basra Körfezi, Arabistan ve Suriye çölleriyle çevrilmiştir. Mezopotamya'nın büyük kesimi bugünkü Irak, pek az kısımı ise, Türkiye ve Suriye sınırları içinde bulunmaktadır.

M.Ö. 18. asırda Mezopotamya'da küçük şehir devletleri vardı. Nâdiren de olsa, bâzı dönemlerde, bu küçük şehir devletlerinin bir devlet idâresi altında birleştikleri görüldü. Küçük şehir devletlerinin çoğu, Bâbil Kralı Hammurâbî'nin yaptığı savaşlarda harâbe hâline geldi. Bu savaşlar neticesinde, Yukarı Mezopotamya'da Asur, Aşağı Mezopotamya'da Bâbil olmak üzere, iki devlet ortaya çıktı.

Mezopotamya, M.Ö. 539'da Perslerin Bâbil'i işgal etmelerinden îtibâren siyâsî bağımsızlığını kaybetti. 539-331 târihleri arasında Perslerin hâkimiyeti altında kaldı. M.Ö. 331'de Perslerin Aşemenid Hânedânlığı, Makedonyalı İskender tarafından yıkıldı. Sırayla M.Ö. 312'de Selösidler, M.Ö. 141'de Arkasidler, M.S. 226'da Sâsânîler bölgeye hâkim oldular. Sâsânî Devleti 637'de Müslümanlar tarafından yıkılarak, toprakları fethedildi. 1258'e kadar Mezopotamya İslâm halîfelerinin idâresi altında kaldı. Halîfeler çoğunlukla Mezopotamya'da ikâmet ettiler.

Anadolu'daki ilk İslâm üniversitesi, Selçuklular tarafından, Kuzey Mezopotamya'daki Harran şehrinde kuruldu. Bu üniversitenin gök bilimlerinde ileri gittiği, devrinin ilim merkezi olduğu bilinmektedir. Rasat Kulesi bugün hâlen ayakta olup, Mezopotamya'nın başlangıcını işâret eder gibi Harran Ovasında yükselmektedir.

1258'de Moğol istilâsı her tarafı harâb etti ve üç asırlık bir kargaşaya sebep oldu. Mezopotamya daha sonra Osmanlı İmparatorluğunun idâresine girerek yeniden sulh ve sükûna kavuştu. Îmâr görerek refâha erişti. Birinci Dünyâ Harbinden sonra İngilizler Kuzeybatı Mezopotamya'da hâkim oldular. Daha sonra bu topraklar üzerinde Irak Devleti kuruldu.

Mezopotamya, târihte Ortadoğu'nun mühim bir kültür merkezi oldu. Batı medeniyetinin iki orijinal kaynağı vardır. Birincisi Mezopotamya, diğeri ise Mısır medeniyetidir.

Mezopotamya, târihte Ortadoğu'nun mühim bir kültür merkezi oldu. Batı medeniyetinin iki orijinal kaynağı vardır. Birincisi Mezopotamya, diğeri ise Mısır medeniyetidir.

Mezopotamya, burada hüküm süren devletlerden en çok Arapların ve Türklerin medeniyetlerinden etkilenmiştir. Osmanlılar bu bölgeye Mezopotamya'nın târihinde hiçbir zaman yaşamadığı huzurlu asırlar yaşattılar. Mezopotamya günümüzde Ortadoğu'nun en fazla nüfûsa sâhip bölgesidir.

Mezopotamya'nın ekonomisinin temelini petrol meydana getirir. Petrol endüstrisi dışında endüstri gelişmemiştir. Bölgenin diğer ekonomik kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Yetiştirilen tarım ürünlerinin başlıcaları, sebze ve hurmadır. Hayvanlardan koyun ve deve beslenir.

Türkiye'ninDiyarbakır, Urfa, Mardin, Elazığ; Irak'ın Musul, Bağdat, Basra-Amoza; Suriye'ninDeyrizor, Rakka, Resulayn şehirleri bugün Mezopotamya'da yer alırlar.

MEZYEDÎLER;

on bir ve on ikinci yüzyıllarda Hille'de hüküm süren hânedân. Hille, Irak'ın başşehri Bağdât'ın güneyinde Fırat Nehri kıyısında bir şehir olup, Mezyedî hânedânından Birinci Sadaka bin Mansur tarafından kuruldu.

Mezyedîler, Esed kabilelerine mensupturlar. Âile, 10. yüzyılda Hit ile Kûfe şehirleri arasında oturuyordu. On birinci yüzyılda, Şiî Büveyhoğlu hükümdârlarından Muizziddin tarafından Mezyedî Esed'in oğlu Ali 1012'de emir tâyin edildi. Hânedân mensupları; 12. yüzyılın ortalarında Abbasî Halifeliği tarafından dağıtılmalarına kadar saltanatta kaldılar. Abbasî Halifeliği ve Selçuklu Türklerine karşı Büveyhoğulları, Fâtimîler, Haçlılarla ittifak kurdular. Bölgede huzursuzluğa sebep olan Mezyedîler hânedânı, 1150'de Abbasî Halifeliği tarafından dağıtıldı. Hille dâhil, bölge Büyük Selçuklu Devleti hâkimiyetine girdi.

Mezyedî emirleri

Birinci Ali bin Mezyed .....(1012-1018)

Birinci Dubeys .....(1018-1081)

Bahâüd-devle Mansür .....(1081-1086)

Birinci Sadaka .....(1086-1108)

İkinci Dubeys .....(1108-1135)

İkinci Sadaka .....(1135-1138)

Muhammed .....(1138-1145)

İkinci Ali .....(1145-1150)

MIKNATIS;

Alm. *Magnet (m.),* **Fr.** *Aimant (m.),* **İng.** *Magnet.* Manyetik kutup özelliğine sâhip, demir-nikel-kobalt gibi metalleri çekebilen fizikî madde.

Umûmiyetle, U şeklinde bükülmüş bir metal parçasından meydana gelir. Bunun karşılıklı uçları manyetik çekme ve itme kuvvetlerinin merkezidir. İki uca, mıknatısın iki kutbu da denir.

Mıknatıslar genel olarak üç gruba ayrılır: 1) **Tabiî mıknatıslar:** Çekme ve itme kuvveti mıknatısın kendinde mevcuttur. **2) Sun'î mıknatıslar:** Bu mıknatıslar sun'î vâsıtalarla manyetik özelliği kazanırlar. Ya devamlı veya geçici bir zaman içinde mıknatıs hâline gelirler. **3) Elektromıknatıslar:** Ham demir çubuk etrafına sarılmış geçirgen bir sargı (selenoit) dan elektrik akımı geçmesi hâlinde meydana gelirler.

Mıknatıs teorileri: Eski ve kısmen günümüzde de kullanılabilen bir teori olan "mıknatısın moleküler teorisine" göre; mıknatıs olmayan ama mıknatıs olma husûsiyetine sahip olan bir cisimde (–) ve (+) kutuplar bulunur. Cismin içindeki kutuplar cismin mıknatıs olmadan önce molekül hâlinde ve düzensiz gruplar hâlindedir. Manyetiklik husûsiyeti kazandığı zaman, cismin içindeki moleküller düzene girer. (+) kutuplar (kuzey) ve (–) kutuplar (güney) zıt istikâmete toplanırlar. Böylece tek bir manyetik alan ve tam bir manyetik kutupluluk elde edilir. Modern elektron teorisi de kısmen aynı noktaları kabul eder ama, yük fikrini bırakır. "Domain" veya atom gruplarından meydana gelen "tanecik" fikrine ağırlık verir. Manyetiklik durumunun sebebini atom ve moleküllerin manyetik momentlerine ve dış tatbiki kuvvetle cismin içindeki manyetik kuvvetin paralelleştirilmesine bağlar.

Manyetostatik: Kuzey ve güney kutuplardan çıkan veya giren kuvvet çizgilerine (flux) denir. Çubuk mıknatısta, bu kuvvet çizgileri kuzey uçtan güneye doğru yönelir. U mıknatısta veya iki çubuk mıknatısta da aynı durum mevzubahistir. İki mıknatıs arasındaki çekme kuvveti, evrensel yerçekimi kânununa benzer. Mıknatısın kuvveti ve uzaklık faktörü çok mühim olup, bunu 1785'te Charles Augustin de Coulomb fark etmiştir. Kutuplar arasındaki çekme veya itme kuvveti:

$F = k. M_1.M_2/d^2$dir.

Formülde M_1 ve M_2 manyetik kutupların şiddetidir. Manyetik kutuplar birer nokta kabul edilir. d aralarındaki mesafe, k bir sabittir. u manyetik permeabiliteyi gösterir, k= 1/u'e eşittir. (u'nun değeri boşlukta 1, havada ve manyetik olmayan cisimlerde 1'e yakındır.) F iki kutup kuvvetinin bileşkesidir. (şayet d, cm ise F'nin birimi dyn'dir. Dyn, 1 gramlık kütleye 1 sn'de, 1 cm/sn^2 ivme veren kuvvet birimidir.

İki adet ince ve hafif mıknatıs çubuğu birbirine paralel vaziyette ortalarından asıldığında, birinin kuzeyinin diğerinin güneyine doğru döndüğü, şâyet zorla aynı kutupları birbirine yaklaştırılsa, bırakıldığında zıt kutupların birbirilerini çektiği, aynı kutupların birbirini ittiği görülür. Herkesin bildiği gibi

demir ve çelik cisimler mıknatıs tarafından çekilir. Alüminyum, bakır, çinko gibi mâdenlerden meydana gelen cisimler çekilmez. Aralarındaki fark yukarıda anlatılan manyetik permeabiliteden meydana gelir. Manyetik alan tarafından kuvvetle çekilen veya çabucak mıknatıslık husûsiyeti kazanabilen cisimlere "Ferromanyetik" cisimler denir. Bunlar arasında demir, çelik, kobalt, nikel ve manganezin bâzı alaşımları sayılabilir.

Manyetik çekme kuvvetine çok az cevap veren cisimlere "Paramanyetik cisimler" denir. Meselâ hava, oksijen, dökme demir, ferro sülfat, ferrik sülfat ve palladyum böyledir. Boşluktan daha az çekilen cisimlere "diamanyetik cisimler" denir. Bizmut, antimon, çinko ve cam böyledir.

Tabiî mıknatıslar: İlmî adı "Manyetit" dir. Demiroksittir. Düzgün sekiz yüzlü kristal yapıda, demir cevheridir. İngilizler eskiden mıknatısa (Lodastone) derlerdi. Mıknatıs kelimesi Lâtin menşelidir. "Manyes" kelimesi daha sonra "Manyesia taşı" hâlini aldı. Daha sonra ise, "Manyet" dediler ki İngilizce mıknatıs demektir.

Manyetit: Manyetit; kimyâ formülü Fe_3O_4 (veya $FeOFe_3O_3$) olan mineraller grubudur. Ehemmiyetli bir demir mâdeni filizidir. Ticârî miktarlarda İsveç, Norveç, Romanya, Ural Dağları, New York, New Jersey, Pensilvanya ve Ufah (ve filizlerin bâzıları Superior Gölü bölgesinde)te bulunur. Metal parlaklığında siyah ve saydamsız mineraldir. Sertliği 6 civarındadır. Özgül ağırlığı 4,9'dan 5,2'ye kadar değişir. Mıknatıs taşı olarak da bilinir. Kuvvetli manyetik özelliği vardır. Dikkate değer bu önemli özelliklerinden dolayı çok eski çağlardan beri bilinmektedir. Küp şeklinde kristalleşir.

M.Ö. 4'üncü asırda felsefeci Platon, mıknatıs kutsal dedi. Bâzı topluluklarda mıknatısa tapanlar da oldu. On beşinci asra kadar böyle insanlar yer yer mevcuttu.

İlk pusulanın keşfi ve kullanılması on ikinci asrın sonlarına doğrudur. Mıknatıs taşı tahta üzerine konur, su dolu bir kaba salınırdı. Kuzey güney hattı böylece bulunmuş olurdu.

Tabiî mıknatıs elde etme: Manyetik kutub özelliğine sahip olan kobalt, nikel ve daha başka alaşımlı sert çelik aşağıdaki şekillerden biri veya birkaçı vasıtasıyla mıknatıs hâline getirilebilir:

1. Yeryüzünün manyetik meridyenine, yâni manyetik alana paralel vaziyete koyup, çok şiddetli ve keskin bir darbe indirmek.

2. Bir mıknatısa temas ettirmek veya mıknatısın bir kutbuna sürtmek.

3. Elektro manyetik bir alana, ferro manyetik bir cisim yerleştirerek elektrik akımı geçirmek (Selenoit vâsıtasıyla da yapılabilir).

4. Cismi ısıtmak ve soğurken dünyânın manyetik alanı istikâmetine çevirmek.

Mıknatıs tipleri: Şekilleri muhtelif olabilir.

Çubuk mıknatıs: Bir ucu pozitif, diğer ucu negatif olup, silindir veya dikdörtgen çubuk şeklini alabilir. At nalı mıknatıs veya U mıknatısın iki ucu, zıt kutuplar hâlindedir. Ancak çubuk mıknatısa nazaran zıt kutuplar birbirine daha yakındır. U mıknatıslarının kullanıldığı yerlerden bâzıları arasında; manyeto jeneratörler, spidometreler, d'arsonval galvanometreleri sıralanabilir. U mıknatıslarının kutupları arasında tel sargının rotasyonu (dönmesi) hâlinde kutuplar arası kuvvet çizgileri kesilmiş olur ve elektrik akımı husûle gelir. Bir sargıdan elektrik akımı geçse, sargı U mıknatısın iki kolu arasında ise dönmeye başlar.

Birleşik mıknatıs veya manyetik batarya: Aynı tip mıknatıslar, eş kutupları üst üste gelecek şekilde çoğaltılır. Böylece kutup kuvveti arttırılır.

Elektromıknatıslar: Bu mıknatıslar, yalıtılmış ince kabloların ham demire sarılıp, kablolardan akım geçirilmesiyle meydana gelir. Bu sistemin mıknatıslık husûsiyeti elektriğe bağlı olduğundan ânında elektrik kesip, mıknatıslık hususiyeti ortadan kaldırılabilir. Tersi de olabilir. Meselâ talaş nakliyatı, telgraf cihazları, kapı zilleri gibi daha birçok tatbikat sahası olan elektromıknatıslarda kalıcı bir mıknatıslık husûsiyeti zâten istenmez.

Pusula da bir mıknatıstır; 1600 senesinde İngiliz William Gilbert tarafından yazılmış olan **"De Mangnete, Manyeticis Que Corporibus"** kitabında da ifâde edildiği gibi, arzın kendisi büyük bir kürevî mıknatıs olarak kabul edilebilir. Arzın toplam manyetik alanı, 800 milyar kere milyar paund ağırlığındaki çubuk mıknatısın, arzın merkezine konulduğunda hâsıl edeceği manyetik alana eşittir. Arzın bu manyetik alanı sayesinde istikâmet tâyini mümkün olabilmektedir. Basit bir çubuk mıknatıs, yatay olarak ortasından geçirilen bir ip vâsıtasıyla asıldığında veya su üzerinde yüzen bir tahtanın üzerine konulduğunda, kuzey güney istikâmetine paralel hâle geldiği görülür. Pusula, ortasında hassas bir iğne ile dengede duran mıknatıstan ibarettir. Bu da serbest kalan diğer mıknatıslar gibi, manyetik meridyene paralel hâle gelir. Kuzey kutbunu gösteren uca kuzey ucu, diğerine de güney ucu denir. Bu

uçlar (+) ve (–) uçlardır. Dünyânın manyetik meridyeninin haritası vardır. İzogonik hatlar hakikî coğrafî kutuplar hattından sapmaları gösterir.

Manyetik bir pusula ibresini bozan sebepler şunlar olabilir:

1. Başka manyetik cisimlerin tesiri.

2. Ânî sert bir darbe.

3. Manyetik meridyenindeki düzenli veya düzensiz sapmalar. Bunların sebepleri güneş veya toprağın manyetik tesirleridir.

4. Yeryüzündeki veya atmosferdeki elektrik akımı değişmeleri.

MISIR

DEVLETİN ADI .....Mısır Arap Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ .....Kahire

NÜFÛSU 55.979.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 1.001.449 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Arapça

DÎNİ .....İslâm

PARA BİRİMİ.....Mısır lirası

Kuzeydoğu Afrika'da yer alan, Kuzeyden Akdeniz ve doğudan Kızıldeniz'le kuşatılmış ve Sina Yarımadası ile Asya kıtasına da taşan bir ülke.

Târihi

Dünyânın zengin bir mâziye sâhip olan ülkelerinden biri de Mısır'dır. Mısır, târih boyunca birçok medeniyetin beşiği olmuştur. Arkeolojik kazılardan çıkarılan neticelere göre, bilinen ilk târihi M.Ö. 5000 yıllarında kurulmuş olan, Aşağı ve Yukarı Mısır Krallıkları ile başlar. Bunlardan en eskisi Firavunlar dönemidir.

Bugüne kadar sır olarak kalan ve dünyânın yedi hârikası arasında birincisi olan piramitler, bunların zamanlarında yaptırılmıştır. Piramitlerin inşâsında kullanılan ve bâzıları 15 tona ulaşabilen dev taş blokların taşınması, hesaplarının "pi" sayısına uygun olması ve en ücrâ yerlerinin aydınlatılması gibi sırlar hâlen çözülememiştir. Ayrıca teşekkülleri ayrı bir muamma olan ve rüzgârlar tesiriyle çeşitli hayvan şekillerini alan sfenksler de, bugün hayretleri üzerlerine çekmektedirler. Bunu Menes Hânedanlığı ve arkasından Pers hâkimiyeti tâkip eder. Perslerin, Kiyaniyan şahlarının sonuncusu olan Dârâ; Erbil'de mağlup olunca Mısır, Makedonya Kralı Filip'in oğlu İskender'in eline geçti. İskenderiye şehrini kurdu. Elde ettiği zaferleriyle ahlâkı bozuldu. Sonunda işret ve sefâhetle öldü. Bundan sonra Mısır, 640 yılına kadar Roma ve Bizans hâkimiyetinde kaldı.

Bu târihte hazret-i Ömer, Eshâb-ı kirâmdan Amr ibni Âs komutasındaki bir orduyu Mısır'ın fethine gönderdi. Mısır feth edilerek burada El-Fustat (Eski Kahire) garnizonu kuruldu. Bu târihlerde bütün Mısır halkı İslâmiyetle şereflendi.

Halîfe hazret-i Muâviye zamânında Arapça, halkın dili hâline geldi. Din ve dil berâberliği sağlanmış olan Mısır, Abbâsiler döneminde refah ve huzur bakımından altın bir devir yaşadı. Abbâsilerden sonra 1171 târihine kadar Fâtımîlerin elinde kaldı. Bu târihte Selâhaddîn Eyyûbî tarafından fethedildi. Eyyûbîlerden sonra 16. yüzyıla kadar Mısır, Türk asıllı Memlük Sultanlarınca idâre edildi. Memlûkler zamânında idârî, askerî, iktisâdî ve daha birçok alanda yenilikler yapıldı. Mısır tüccarları, ülkenin stratejik ve iktisâdî mevkiinin verdiği avantajlardan geniş çapta faydalanarak Çin-Avrupa arası ticâreti ellerine geçirdiler.

Aynı târihlerde Osmanlı Devleti yükselme devrini yaşamaktaydı. Pâdişâh Yavuz Sultan Selim Han, 1516'da Mısır Seferine çıktı. Önce Mercidâbık Ovasında Memlükleri kesin bir şekilde mağlup etti. Sina Çölünü 13 günde zâyiat vermeden geçti. Arkasından Ridâniye'de Memlükleri tekrar yenerek Mısır'ı Osmanlı topraklarına kattı. Böylece Osmanlı Devleti üç büyük kıtada topraklara sâhip olmuş ve buralarda İslâmiyetin yayılmasına ve kuvvetlenmesine hizmet etmiştir.

İngiltere'nin Hindistan yolunu kapatmak maksadıyla Fransa İmparatoru Napolyon Bonoparte, 1798'de Mısır'ı işgâl etti. Fakat Akka Kalesinde Cezzar Ahmed Paşa tarafından hezîmete uğratıldı. Bunun üzerine Fransızlar geri çekildiler. Bu arada Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Mısır'a yardım için gönderildi. Fransızlar yenilerek, 1801'de tamâmen çekildi. Mehmed Ali Paşa ise Mısır'da kalarak vâli oldu. Batı

ülkelerinden teknik malzeme ve uzman personel getirtti. Birçok medrese ve okullar açarak Mısır'ın en güçlü lideri oldu. Kurduğu Mısır donanmasını 1827 Osmanlı-Yunan Savaşında yardım için gönderdi. Ayrıca tarımın gelişmesi için kanallar açtırdı ve Mısır ekonomisini zenginleştirdi. Kavalalı Mehmed Ali Paşa dînine bağlı iyi bir insandı. Bundan sonra Mısır bozuldu. Yerine büyük oğlu ve Cidde Vâlisi olan İbrâhim Paşa geçti. İbrâhim Paşa, Sultan Mahmûd Hanın emriyle Vehhâbilerle harp ederek başşehirleri Der'iyye'yi aldı. Sonra Mora İsyânını bastırdı. Bu arada Sultan İkinci Mahmûd Hana isyan ederek Kütahya'ya kadar geldi. Suriye, Adana ve Mısır ona verildi. Halîfeden, müstakil vâli demek olan (Hidiv) ünvânını aldı. İkinci defâ isyan ettiyse de İngiltere işe karıştı ve Suriye tekrar Osmanlılarda kaldı. 1848'de vefâtından sonra yerine Birinci Abbas, bundan sonra da 1854'te İbrâhim Paşanın oğlu Saîd Paşa hidiv oldu. Saîd Paşa, Süveyş Kanalını ve Port Saîd şehrini yaptırdı. Bunun ölümünden sonra kardeşiİsmâil Paşa hidiv oldu. Bunun 1879'da azl edilmesi üzerine, oğlu Tevfik Paşa yerine geçti. İngilizler bunun zamânında Mısır idâresine karıştı.

Bu yıllarda Cemâleddin-i Efganî'nin reisliğini yaptığı Kahire Mason Locası üyeleri, İngilizlerle işbirliği hâlinde faâliyette bulunuyordu. Din adamı olarak tanıtılan Abduh da bunların aralarındaydı. Ekonomik ve askerî açıdan iyice zayıflamış olan Mısır, böylece 1882'de İngilizlerce işgâl edildi.

İngilizler, meşhur câsus yüzbaşı Lavrens kanalıyla halk arasında bölücü fitneler çıkartarak başta Mısır, Ürdün, Irak ve Suudi Arabistan'ı karıştırdılar. İttihatçıların bâsiretsiz ve kararsız siyâsetleri bu gelişmeleri önleyemedi ve bu ülkelerin yavaş yavaş Osmanlı Devletinden ayrılmasına sebep oldu. Böylece İngiliz kontrolüne geçen Mısır'da Tevfik Paşadan sonra sırayla Abbas Hilmi Paşa, Hüseyin Kâmil Paşa ve Ahmed Fuad Paşalar başa geçti. Fuad Paşa, Osmanlılardan tamâmen ayrılarak melik adını aldı. 1936'da ölümü üzerine oğlu **Fâruk,** melik oldu. İkinci Dünyâ Harbi esnâsında Alman ve İtalyan birlikleri Mısır'a saldırmışlardı. Mısır, 1945'e kadar harbe katılmadı. Bu târihte Japonya ve Almanya'ya karşı harp îlân etti. Aynı yıl bağımsızlığını da elde ederek BM'e üye oldu.

İç isyanlar, dış borçlar, kanal problemi ve çeşitli harbler Mısır'a ağır külfetler getirmişti. Bu yüzden 1952 yılında askerî ihtilal oldu ve Melik Fâruk yurt dışına çıkarıldı. Ertesi yıl cumhuriyet ilân edildi ve general **Necib** Cumhurbaşkanı oldu. 1956'da Sudan, Mısır'dan ayrıldı. Askerî ihtilâl, genç subaylar tarafından yapılmıştı. Bunların içinde bulunan **Cemal Abduh Nâsır,** ordu içinde durumu en güçlü olanıydı. İki sene sonra Cumhurbaşkanı Necib'in askerî idâreye son vermek istemesi üzerine, zâten farklı fikirler taşıyan Nâsır, Necib'i tutuklatarak Mısır'ı ele geçirdi.

Nâsır, uyguladığı politika ile sosyalizmi Mısır'a getirdi. Mısır'ı batı dünyâsından koparark Rusya'nın kucağına düşürdü. Rus askerî ve teknik yadımlarına kapılarını açtı. Çeşitli sebeplerle yaklaşık 60 bin Müslümanı zindanlara attırdı. Bir çok kuruluşları devletleştirdi. Zehirli fikirlerini diğer Arap ülkelerine de bulaştırdı. 1958-61 yılları arasında Suriye ile birleşme faaliyetine girdiyse de, Suriye, 1961 yılında bundan vazgeçti. Bu arada İsrail'le anlaşmazlıklar başladı. Zamanla Mısır-İsrail münâsebetleri gerginleşti. Nâsır, Süveyş Kanalını millîleştirince, İngiltere, Fransa ve İsrail, Mısır'a saldırmış, fakat ABD ve Rusya'nın îkazları ile saldırı durmuştu. İsrail sınırına ve Akabe Körfezine BM gücü yerleştirilmişti. Nâsır, 1967'de bu kuvvetleri geri çektirdi. Kanalı İsrail gemilerine kapattı. Bunun üzerine İsrail, Mısır'a taarruz ederek, Mısır Hava Kuvvetlerini imhâ etti. Altı gün süren muhârebelerden sonra İsrail, Sina bölgesini işgâl etti.

1970'te Nâsır ölünce yerine **Enver Sedat** geçti. Mısır, 1973'te İsrail'e taarruz etti. 1975 ve 1977 müzâkereleri sonunda Camp David zirvesi gerçekleşti. Buna göre, İsrail, Sina'dan çekilirken Mısır, Kanalı İsrail gemilerine açmayı kabûl etti.

Sedat döneminde Mısır, Rus tesirinden ve sosyalizmden ayrıldı. İsrail'le barış yaparak, ABD'ye yanaştı. Nasır politikasının tersine, Mısır'ı liberal ve hür dünya sistemine getirdi, fakat Arap dünyâsındaki liderliği sarsıldı ve ordu desteği zayıfladı. Nihâyet Sedat 6 Ocak 1981'de bir suikast neticesi öldürüldü. Yerine eski Hava Kuvvetleri Komutanı **Hüsnü Mübârek** başkan oldu. Ocak 1991 Körfez harekatında müttefik kuvvetler yanında yer alan Hüsnü Mübarek dış borçlardan kurtulmak için çeşitli çarelere baş vurmaktadır.

Fizikî Yapı

Kuzeydoğu Afrika'da yer alıp, Sina Yarımadası ile Asya'ya bağlanan Mısır'ın kuzeydoğusunda İsrail, doğusunda Kızıldeniz ve Suudi Arabistan, güneyinde Sudan, batısında Libya ve Akdeniz bulunur. Kuzeyi ve doğusu deniz, güneyi ve batısı çöl olan, şekil îtibâriyle kareyi andıran Mısır, 23° kuzey ve 31° kuzey enlemleriyle 25° doğu ve 35° doğu boylamları arasında yer alır. Stratejik mevki îtibârıyle Asya, Avrupa ve Afrika arasında kilit bir noktadadır.

Afrika'nın ve Mısır'ın can damarı Nil Nehri, ülkeyi dört bölgeye ayırır: Nil Nehri havzası, Sina Yarımadası, Doğu (Arap) Çölü, batı ve güney çöller bölgeleri.

Nil Nehri, başlangıcı Victoria Gölü olmak üzere 6390 km uzunluğundadır. Eğer bu göle dökülen

Kagera Nehrinin kaynağı başlangıç kabul edilirse, 6671 km olur. Buna göre dünyâ nehirleri arasında, kolları hesâba katılmaksızın, en uzun olanıdır. Nil, Bahrelgazal ve Mavi Nil ile birleştikten sonra 250 m'lik çavlanlarla Mısır topraklarına girer. Mısır'ı boydan boya geçerek Kahire'de kollar ayrılıp, geniş bir delta yaparak Akdeniz'e ulaşır. Uzunluğu 500 km olan, 5000 km2lik, Nasır Gölünden çıktıktan sonra genişliği 500 m olan Nil Nehrinin Kahire yakınlarına ulaştığındaki genişliği 2 km civârındadır. Burada biri Süveyş Kanalına birleşen bir başka kanal olmak üzere iki ana kola ayrılır. Ortalama 3 km genişliğinde olup, bâzı yerlerde 23 km'ye ulaşabilen Nil Nehrinin Reşit ve Damietta adlı bu iki büyük kolu arasındaki delta, en geniş yeri 250 km ve uzunluğu 160 km olan bir bölgedir. Sanki Mısır bu bölgededir. Mısır'ın can damarı, hayat kaynağı olan Nil, meydana getirdiği yemyeşil ve verimli havzasıyla, çoğunluğunu sarı çölün teşkil ettiği 1.001.449 km2lik muazzam toprakları ıssız bıraktırmış ve Mısır'ı 36.000 km2ye sıkıştırmıştır.

Nil'in batısı, Libya sınırına kadar, 10.000.000 km2lik Büyük Sahra'nın uzantısı Libya Çölünün devâmı olan batı ve güney çölleri, ülkenin dörtte üçüdür. Yüzölçümü 673.000 km2lik çöl yaylasının ortalama yüksekliği, güney batıdaki 2000 metre yükseklikteki kayalık engebeli arâzi hâriç 250 m civarındadır. Kızıldeniz kıyısındaki Doğu (Arap) Gölü ise nisbeten dağlık olup, en yüksek yeri 2100 m'ye ulaşır, kuzeyde Akdeniz, güneyde Kızıldeniz, batıda Süveyş Kanalı ve Körfezi doğuda da Gazze şeridi, Arap Körfezi ve İsrail'le çevrili, ucu güneye bakan üçgen şeklindeki Sina Yarımadası, Doğu Gölü bölgesi gibi sivri tepelerle kaplı bir yayladır. Bu yüksek arâziler, Asya-Afrika bağlantılarını meydana getiren birçok boğaz ve geçitlerle doludur. Mısır'ın en yüksek tepeleri olan Sina Dağı 2641 m ve El Thbet Dağı 2439 m'dir.

Mısır'ın yaklaşık 1000 m uzunluğundaki Akdeniz kıyıları, genel olarak dik ve girintisiz çıkıntısızdır. Nil Nehrinin meydana getirdiği delta ağzı ise kısmen düzdür. Kızıldeniz kıyıları 1800 km'dir. Bâzı yerleri alçak ve kumluk, bâzı yerleriyse oldukça yüksektir. Mevcut mercan kayalıkları ulaşımı aksatır. 1869'da kesin olarak açılmış Süveyş Kanalı ile Akdeniz ve Kızıldeniz birleştirilmiş ve Hindistan'a giden deniz yolu kısalmıştır.

İklim

Mısır, sıcak ve kurak bir iklime sâhiptir. Yaz ve kış olmak üzere iki mevsim hüküm sürer. Kış ayları sert olmayıp, oldukça yumuşaktır. Akdeniz kıyılarında yıllık yaklaşık 200 mm civârındaki yağışlardan başka, yağış pek görülmez. Güney bölgelerde yaz günleri 43°C'ye kadar ulaşabilen sıcaklık, kış aylarında 15°C civârına düşer. Mısır'ın gece-gündüz arasındaki sıcaklık farkı ise yüksektir. Meselâ çöl bölgesinde gündüz 37°C olan sıcaklık, gece 15°C'ye kadar düşebilmektedir. Ülkeyi etkileyen kuzey rüzgârlarından başka Nisan ve Mayıs aylarında ortaya çıkan "hamsin" rüzgârı, kum fırtınalarına sebep olur. Bu kavurucu rüzgâr, ülkenin % 80'ini kaplayan Batı Sahrası'nın uzantısı olan batı ve güney çöllerinden doğuya doğru eser.

Tabiî Kaynakları

Mısır'ın kurak ve sıcak iklimi, ormanlık alanlarının olmasına ve bitki örtüsünün zenginleşmesine mâni olmuştur. Kıyı bölgeleri de, Nil kıyıları ve havzasıyla çöllerde bulunan vaha ve kuyular çevresinde bitki örtüsü yemyeşil ve verimlidir. Diğer bölgelerdeyse çoğunlukla sarı çöldür. Çöller genellikle kurak bitki örtüsüne sâhiptir. Ülkenin tek hayat kaynağı Nil suları, en önemli tabiî kaynağı teşkil eder. Nil Nehri suları, bugün kontrol altına alınmış ve dolayısıyla ülkenin sâdece 1/28'ini teşkil eden Nil Vâdisiyle bereketli deltasından yılda tek ürün yerine üç ürün alınmaktadır. Nil sularıyla meydana gelen güneyindeki Assuan sun'î gölünün çevresi 3000 km, yüzölçümü 5000 km2 ve en derin yeri 70 m'dir.

Bitki örtüsü gibi, hayvanlar bakımından da vasat olan Mısır'da daha çok evcil hayvanlar görülür. Çöl olan bölgelerde umûmiyetle ceylan, nubian keçisi, sırtlan, çakal, çöl tilkisi, yabânî tavşan ve vaşak yaşamaktadır. Ayrıca birçok tür kuş ve yabânî ördek de bulunur. Yaylalık bölgelerdeyse kaba çuha ve devekuşu yaşar. Nil suları ise, tatlı su levreği bakımından zengindir.

En önemli yeraltı kaynağı petroldür. Batı ve doğu çölleri, Süveyş Körfezi ve Sina Yarımadası petrol bakımından oldukça zengindir. Demir filizi, fosfat, kireçtaşı ve tuz diğer önemli tabiî kaynaklarıdır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Afrika ve Asya arasında köprü ve Avrupa ile Hindistan ve Uzakdoğu arasında deniz ulaşımında geçiş merkezi olan Mısır, târih boyunca birçok istilâlara sahne olmuştur. Stratejik mevkii onu, Afrika Birliği, Arap Milliyetçiliği velslâm Dünyâsı gibi büyük meselelerde büyük nüfûza sâhip kılmıştır. Ülke coğrafyası, târihin en eski devirlerinden bu yana çok çeşitli milletlerin kaynaşması ile meydana gelen Mısırlıların % 99'unu dar bir havzada yaşamaya zorlayarak, birlik ve berâberliğin kolayca meydana gelmesine sebep olmuştur.

Mısır, 55.979.000'lik nüfûsuyla, Nijerya'dan sonra Afrika'nın en kalabalık memleketidir.

Endüstrileşmedeki noksanlıklara rağmen, Nil Vâdisindeki nüfus yoğunluğu, Batı Avrupa milletlerinin en yoğun nüfuslu olanlarının yaklaşık iki katıdır. Nüfusun büyük çoğunluğu, Hâmi soyundan olan beyazlardan meydana gelir. Ayrıca Kıpti ve Nübyalılar da mevcuttur. Halkın % 99'u Müslümandır. Arapça, halkın esas konuşma dilidir. Yalnız köylerde yaşayan fellahların (köylüler) konuştuğu Arapça, şehirlerde konuşulandan biraz farklıdır. Ayrıca İngilizce ve Fransızca yaygın olarak konuşulur.

Halk, yaşayış tarzı bakımından beş gruba ayrılabilir. Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Mısır'da nüfusun çoğunluğunu teşkil eden fellahlar (köylüler) ile, genellikle şehirlerde yaşayan, okumuş ve ticârî sınıf arasında, dilde olduğu gibi hayat tarzında da farklılıklar göze çarpar. Umûmiyetle Türkçe de bilen idârî kademeyi, çoğunlukla Araplar, Kuzey Afrikalılar, Türkler ve İngilizler teşkil ederler. Ayrıca bugün azınlıkta kalan arâzi sâhipleriyle vahalarda yaşayan Bedevîler, siyâsî güçlerini kaybetmiş durumdadırlar. Son yıllardaki Mısır liderleri, ekonomik ve politik birçok problemin eğitim ve öğretimle hâlledilebileceğine inandıklarından, özellikle 1952'den sonra okul, öğrenci, öğretmen ve uzman sayıları artmıştır. Sâdece ilk öğretim mecbûri, diğerleri isteğe bağlı ve ücretsizdir. Yabancı okullardan başka 7 üniversite mevcuttur. En meşhurları El-Ezher Üniversitesidir. Halkın % 50'si okur-yazardır.

Afrika kıtasının en büyük şehri olan Kahire, Arap âleminin kültür merkezidir. Araplar tarafından 969'da kurulmuş olan bu şehirde eski ve târihî eserler bol olup, modern bir turizm merkezidir. Dünyânın 7 hârikasından biri olan İskenderiye Feneri'nin bulunduğuİskenderiye, Abu-Simbel tapınaklarının bulunduğu Assuan ve dünyânın en büyük sfenksiyle en büyük üç piramidinin bulunduğu Gize, diğer önemli büyük şehirleridir. Gize'deki üç piramitten Kefren piramidi yanındaki "Horus" isimli sfenks 73 m uzunluğunda ve 20 m yüksekliğindedir.

Mısır Türk sanat eserleri: Mısır, 826 senesinden Osmanlıların son zamanlarına kadar Türk tesiri altında kalmıştır. Abbâsiler zamânından îtibâren Türk vâliler tarafından idâre edilmeye başlanan Mısır'da Türk mîmârî tarzında birçok eser yaptırılmıştır. Kahire'de bulunan Abbâsi halîfelerinin türbeleri, Türk mîmârisinin güzel örneklerindendir. Abbâsi Vâlilerinden Ahmed bin Tulun, bugün hâlâ duran ve ismini taşıyan İbn-i Tulun Câmiini yaptırdı. Bu câminin tuğladan yapılması, binânın kaleyi andıran bir tarzda olması, mîmârî stilinde Türkistan ve Samarra tesirlerini açıkça göstermektedir. Uygur yapılarında olduğu gibi, motifler büyük çapta ve sâdedir.

Eyyûbîler zamânında ise dârülhadis, tekke ve eyvanlı medreseler, Türkistan mîmârî tarzında inşâ edilmiştir.

Memlükler zamânında Türk hükümdarı, hâtunları ve beyleri Türk mîmârî tarzında birçok mescid, külliye, medrese, tekke, türbe ve hanlar yaptırmışlardır. Bugün bunların büyük kısmı Memlük sanat âbideleri olarak ayakta durmaktadır.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesinden sonra, Memlük mîmârî tarzı unutularak, Osmanlı mîmârî tarzı Mısır'a yerleşmiştir. Osmanlı devrinde vâlilerin yaptırdıkları mescidler, sebiller ve tekkeler, Osmanlı mîmârî tarzında yapılmıştır. Bunlara örnek olarak Süleymâniye Câmii, Mahmûdiye Câmii, Murâd PaşaCâmii, Mehmed Ali Câmii, Kethüdâ Abdurrahmân Sebili, Osmanlı eserlerinden en tanınanlarıdır. Mısır'daki Osmanlı câmileri büyük kubbeli ve ince minâreli klasik Osmanlı eserleri olup, çinileri Türkiye'den getirtilmiştir.

Siyâsî Hayat

Başkanlık sistemine dayanan Mısır Cumhûriyeti, 25 idârî bölgeye (illere) ayrılır. En güçlü lider kabul edilen başkan, altı yılda bir halk tarafından seçilir. O da, hükûmeti kurar ve başkanlık görevini yürütür. Ayrıca kendisine yardım edecek bir başkan yardımcısı vardır. On üyesi devlet başkanınca tâyin edilen meclisin geri kalan 392 üyesi, beş yıl için halk tarafından seçilir. Mısır vilâyetleri, vâliye bağlı olup, müdürlerle idâre edilen kazâların temsilcilerinden meydana gelen "il konseyi" tarafından idâre edilir.

Mısır'da 1952'de yapılan askerî darbe, Melik Fâruk'u devirmiş ve yerine yeni bir politik sistemin devri başlamıştır.

Sedat döneminde daha çok barışçı ve ekonomik kalkınmaya dönük bir politika tâkip edilmiştir. Bunun neticesi ABD aracılığıyla gerçekleştirilen Camp David Barış Antlaşması ile İsrail'le barış sağlanmıştır. Ayrıca ekonomik kalkınma gerçekleştirilmiş ve nükleer santraller yapılmıştır. Enver Sedat'tan sonra yerine geçen Hüsnü Mübârek, liberal iktisad sistemi, özel teşebbüs, basın hürriyeti, çok partili demokrasi hayâtı olan Sedat modelinde bir değişiklik yapmadı.

Ekonomi

Mısır, kişi başına millî gelir bakımından Afrika'nın en zengin ülkesidir. Fakat dünyâ ülkeleri arasında ortalarda yer alır. 1980 yılından evvel Mısır, iktisâden dünyanın en kötü on ülkesi arasındaydı. Camp David Anlaşmasından sonra Enver Sedat'ın yeni ekonomik tedbirleri ile % 10 kalkınma hızı ile

dünyânın en hızlı kalkınan ülkeleri arasında yer aldı.

Mısır, sulama sistemlerinin düzenlenmesinden evvel oldukça fakir ve dengesiz bir ülkeydi. Daha sonra açılan kanallar ve inşâ edilen sulama sistemleriyle, Nil suları kontrol altına alınmıştır. Böylece yılda ancak bir defâ alınabilen ürün miktarı üçe çıkmıştır. Nil Vâdisi ve deltası tarıma elverişli olan bölgedir. Ekilebilir alanların artmasına sebep olan barajlar ve sulama sistemleri gibi su kontrol sistemlerinin en önemlisi, Büyük Assuan Barajıdır. Bu barajın inşâsı Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından plânlanmış ve ancak çeşitli sebepler yüzünden 1902 yılında tamamlanabilmiştir. En son olarak 1934'te yükseltilmiş olan baraj, 4 km uzunluğunda, 110 m yüksekliğinde olup, 500.000 hektarlık yeni bir arâzi bölümünü ekime müsâit kılmıştır. Barajın hemen güneyinde 554 km uzunluğunda, 5000 km^2 yüzölçümündeki Nasır Gölü yer alır.

Böylece on iki türbini olan barajlardan yılda 10 milyar KW'lık elektrik üretilebilmektedir. Yaklaşık 130 milyar metreküp su hacimli baraj, son yirmi yıl içerisinde tarım ürünlerinde üç misli bir artışa sebep olmuştur.

Baraj çevresi, Nil vâdi ve deltası ve kıyı bölgelerde daha çok pamuk, fasulye, mısır, buğday, şekerkamışı, akdarı, pirinç, soğan, patates, sebze ve meyve yetiştirilir.

Mısır, mâden bakımından zengindir. Petrol, manganez, çinko, demir, kurşun, fosfat, krom, altın, amyant, kükürt, volfram ve titan en önemli mâdenleridir. Ayrıca, kireç taşı, tuz, bazalt ve pembe mermer oldukça bol çıkarılır.

En önemli ihraç ürünleri; pamuk, pirinç, petrol, tabiî gaz, fosfat, tuz, demir, manganez, sigara, post ve deridir. Buna karşılık dışarıdan buğday, makine, teknik malzeme, harp silahı, araç ve gereçleri satın alır.

Mısır ekonomisi, tarımdan başka endüstri ve turizme de dayanır. Tekstil, kimyevî ürünler, petro-kimyâ ve çimento başlıca endüstri dallarıdır. Mevcut eski ve târihî eserler, her mevsim uygun iklimi ve kıyıları turistlerin ilgisini çekmektedir. Dünyânın yedi hârikasından olan piramitler ve İskenderiye feneri, kral mezarları, sfenksler önemli turizm gelir kaynaklarıdır. Bundan başka uzun ve çeşitli târihe sâhip olmasıyla Mısır, birçok milletin izlerini taşır. Özellikle Emevîler, Abbâsiler, Memlükler ve Osmanlılardan kalma câmi ve medreseler, han ve kervansaraylar önemli târihî yerlerdir.

Mısır'ın diğer önemli gelir kaynaklarından biri de Süveyş Kanalı ve Sina Yarımadasındaki mevcut petrol kuyularıdır.

Süveyş Kanalı Firavunlar devrinden beri mevcuttu. M.Ö. 600 yıllarında Nil ile Kızıldeniz birleştirilmişti. Sonraları kumla dolmuştu. Yavuz Sultan Selim Han, İkinci Selîm Han ve Üçüncü Mustafa Han zamanlarında kanal için teşebbüslerde bulunulmuş ve nihâyet 1859'da Mısır Hidivi Saîd Paşa zamânında 50.000'in üzerinde işçi kullanılarak kanal kazılmaya başlandı. 1869'da hizmete açıldı ve üç yıl sonra senetleri İngiltere'ye satıldıysa da, 1956'da millîleştirildi. Genişliği 150 m, derinliği 14 m ve uzunluğu 172 km olan kanal, Mısır ticârî dengesindeki pürüzlerin yarısından çoğunu karşılamaktadır. 1967 İsrail Harbi bu gelirlerin kaybına yol açtıysa da Enver Sedat'ın Camp David Antlaşmasını gerçekleştirmesinden sonra tekrar ekonomik kalkınma hızına katkıda bulunmaya başlamıştır.

Ulaşım: Mısır'da yerleşim merkezleri arasında yeterli bir ulaşım ağı vardır. 5335 km'ye varan demiryolları, devlet tarafından işletilmektedir. Karayollarının uzunluğu ise 32.241 km'ye ulaşmıştır. Bu yolların % 52'si asfalt kaplıdır.

Demiryolları ve karayollarının büyük bir kısmı yerleşim bölgesinin yoğun olduğu Nil Havzası boyunca yer almaktadır.

Nil'in büyük kısmında, belli tonaja kadar olan gemilerle ulaşım yapılmaktadır. Aynı zamanda iki yanı denizle çevrili olan Mısır'da her türlü geminin yanaşabileceği limanlar vardır. Ülkenin büyük şehirlerinde ve büyük kısmında hava alanları bulunmaktadır. Hava ulaşımı Mısır Hava Yolları tarafından sağlanmaktadır.

MISIR (Zea mays);

Alm. *Mais (m.),* **Fr.** *Mais (m.),* **İng.** *Corn.* **Familyası:** Buğdaygiller (Gramineae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu, bilhassa Karadeniz bölgesinde yetişir.

Haziran-ağustos ayları arasında çiçekler açan, 1-2 m yüksekliğinde, bir yıllık, tek evcikli bir kültür ve tahıl bitkisi. Gövdeleri sert ve diktir. Yaprakları sapsız, geniş, uzun, üst yüzü tüylü, alt yüzü tüysüz olup, tabanı ile bir kın hâlinde gövdeyi sarar. Erkek çiçekler gövdenin ucunda salkım şeklinde dizilmiş başakçıklarda toplanırlar. Çiçekler kavuz adı verilen yaprakçıklarla örtülür. Dişi çiçekler, gövdenin alt ve orta kısımlarındaki yaprakların koltuğundan çıkan ve taşıyıcı yaprakçıklarla örtülü olan, kalınlaşmış,

çomak şeklinde bir eksen üzerinde toplanmışlardır. Meyve, yâni mısır tâneleri, açık veya koyu sarı, esmer veya kırmızımtrak renklerdedir.

Mısırın vatanı, Güney Amerika'dır. 1520'de İspanyollar tarafından Avrupa'ya getirilmiş ve buradan diğer ülkelere yayılmıştır. Sıcak bölgelerin tahıl bitkilerindendir.

Mısır, nemli ve sıcak iklimi sever. Genellikle haziran ayında ekilip, eylül ayında hasat edilmekle beraber, bölgelere göre bu hasat daha erken olabilir. Fide döneminde çapalama ve seyreltme yapılır.

Türkiye'de 500 bin hektarlık alanda mısır zirâati yapılmakta olup, (1993) istatistiklerine göre 2.000.000 ton üretilmiştir.

Belli başlı mısır çeşitleri: Sert mısır, unlu mısır, at dişi mısır, patlak mısır ve kavuzlu mısırdır.

Kullanıldığı yerler: Dişi çiçeklerin güneşte kurutulmuş stilüsleri (mısır püskülü), tâneleri ve tanelerinden elde edilen yağ (mısır yağı) kullanılır. Mısır tanelerinde % 67 nişasta, % 10 azotlu maddeler ve % 8 yağ bulunmaktadır. Mısır tânelerinden (meyvesi) gıdâ maddesi olarak ve hayvan yemi olarak faydalanılmaktadır. Mısır tânelerinden elde edilen yağ, yemeklik yağ olarak veya kozmetik sanâyiinde hammadde olarak kullanılır. Mısır yağı, doymuş yağ asidi miktarının düşük olması sebebiyle damar sertliği olan hastalara yemek yağı olarak tavsiye edilir. Mısır sapları da hayvan yemi olarak, kuru veya tâze hâlde kullanılmaktadır. Mısır püskülü ise tedâvide kullanılabilmektedir. Püskülün bileşiminde karbonhidratlar, potasyum, sodyum ve kalsiyum tuzları vardır. İdrar söktürücü ve taş düşürücü olarak kullanılırlar.

Mısır karası: Mısır koçanında urlar meydana getiren rastık mantarı (Ustilago maydis)nın sporlarıdır. Sporlar, siyah renkli ve kömür tozu görünüşünde olup, mısır tâneleri yerinde meydana gelen urların içinde bulunurlar. Kan dindirici olarak halk arasında kullanılır. Mısır kömürü veya mısır yanığı olarak da bilinir.

MITTERAND, François;

Fransız devlet adamı. 26 Ekim 1916'da Fransa'nın Jarnac şehrinde doğdu. Bir istasyon şefinin oğludur. Paris'te hukuk ve siyâsal bilimler öğrenimi gördü. İkinci Dünyâ Savaşına katıldı. Yaralanarak Almanlara esir düştü. Hapishâneden kaçarak Direniş Hareketi Demokratik ve Sosyalist Birliğinin kurucuları arasında yer aldı. 1946 senesinden îtibâren milletvekili seçilerek Millî Meclise girdi. Çeşitli hükümetlerde bakan olarak vazife aldı. 1953-58 yılları arasında Direniş Hareketi Demokratik ve Sosyalist Birliğinin başkanlığını yaptı. 1959-1962 seneleri arasında senatör seçildi. Dördüncü Cumhûriyet döneminde bakan olarak vazife yaptı.

İlk zamanlar merkezci bir çizgi tâkip etmesine rağmen, zamanla sola kayarak Charles de Gaulle rejimine muhâlefet etti. Zamanla muhâlefetin önderi durumuna geçerek 1965'te Demokratik ve Sosyalist Sol Federasyonu kurdu. Aynı yıl cumhurbaşkanlığı seçimlerine sosyalistlerle komünistlerin ortak adayı olarak katıldı. İlk turda oyların % 32'sini aldı. Fakat ikinci turda de Gaulle karşısında az bir farkla yenildi. 1971'de Yeni Sosyalist Partinin kuruluş çalışmalarına katıldı ve partinin genel sekreterliğine seçildi. 1972'de, Sosyalist Parti,KomünistParti ve Sol Radikallerin imzâladığı ortak program çerçevesinde solun tek adayı olarak katıldığı Mayıs 1974'teki başkanlık seçimini de kaybetti Komünistlerle ittifakını sürdürerek, Sosyalist Partiyi solun ana partisi durumuna getirdi. 10 Mayıs 1981'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimini kazanarak, bu vazifesi sırasında mâlî kurumlarda ve önde gelen sanâyi kuruluşlarında devletleştirmeye yönelik bir proğram uyguladı. Mahallî idârelerin yetkilerini genişletti. Dış politikada SSCB'ye karşı katı bir tutum izledi. Üçüncü Dünyâ ülkelerinin meseleleriyle ilgilenmeyi kendisinin ve Fransa'nın çıkarlarına uygun buldu. Batı Almanya Başbakanı H. Kohl'un bir Fransız-Alman karma tugayı kurulması fikrini destekledi. Eylül 1987'de İkinci Dünyâ Savaşından sonra ilk defâ düzenlenen Fransız-Alman ortak tatbikatını H. Kohl ile birlikte izledi.

Mayıs 1988'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde geçerli oyların % 54'ünü alarak yeniden cumhurbaşkanı seçildi. Gerek 1989 yılında Doğu Avrupa'daki gelişmelere karşı tâkip ettiği politika, gerekse 1990 yılında patlak veren Körfez Krizi sırasındaki çalışmalarıyla dikkatleri çekti. Ülkedeki siyâsî, malî ve sosyal sıkıntılar sebebiyle Michel Rocard'ın 15 Mayıs 1991'de başbakanlıktan istifâ etmesi üzerine, ilk olarak bir kadını, Edith Cresson'u başbakanlığa getirdi. Fakat Fransa'da iç huzur ve sükun sağlanamadı. Kamuoyunu, dış meselelerle meşgul ederek yatıştırmaya çalışan Mitterand, Türkiye'yle ilgili meselelerde diğer Avrupa liderleri gibi çifte standartlı davranışlarını südürmektedir.Türkiye Cumhûriyeti Devletini bölmek için çalışan bölücü PKK terör teşkilâtını gizli ve dolaylı olarak destekleyen Mitterand, Körfez Krizi sırasında gösterdiği hassâsiyeti ve insancıllığı (!), Bosna-Hersek katliâmı konusunda ve Âzerbaycan'ın Karabağ bölgesindeki Ermeni işgâli konusunda göstermemiştir.

MÎDE;

Alm. *Magen,* **Fr.** *Estomac,* **İng.** *Stomach.* Sindirim sisteminin, yemek borusu ile onikiparmak barsağı arasında kalan ve bir çaydanlığı andıran bölümü.

Mîdenin ön ve arka olmak üzere iki yüzü vardır. Her iki yüz sağda küçük kıvrım, solda büyük kıvrımla birbirine bitişir. Yapısı dört katlıdır; seröz zar, mîde kası, mukoza altı ve mukoza. Mîde üst-karın bölgesinde bulunur, sağında karaciğer, solunda dalak, üstünde diyafram, altında enine kalın barsak, arkasında pankreas vardır.

Mîdeyi meydana getiren kas tabakası 1-2 mm kalınlığındadır ve iki temel kas tabakasına ayrılır. Dış tabaka uzunlamasına kas tellerinden, iç tabaka ise dairevî kas tellerinden meydana gelir. Mukozanın yüzeyi, silindirimsi ve çanaksı hücrelerden bir epitelyumla kaplıdır. Epitelyumun üzerindeki çanaksı çukurcukların dibinde salgı bezleri bulunur; salgı bezleri mîdenin çeşitli kısımlarında değişik tiptedir.

Mîdenin çalışması hem mekanik, hem kimyâsaldır:

Mekanik bakımdan mîde, sağma hareketlerinin cereyan ettiği bir yerdir. Mîdenin besinleri karıştırdığı pek söylenemezse de, besinleri çoğu zaman başka kısımlardan daha kuvvetli ve esnek bir baskı altında sıkıştırdığı bir gerçektir.

Kimyasal bakımdan mîde çeperi üç salgı çıkarır: Mukus salgısı, tek hücreli bezlerden; mîde suyu, borumsu bezlerin ana hücrelerinden; kloridrik asit ise aynı bezlerin kenar hücrelerinden meydana gelir. Mukusun başlıca görevi, proteinleri sindiren mîde suyunun mîde çeperine değmesini önlemektir; çünkü mîde çeperi de proteindendir, mîde suyu ile zedelenebilir. Nitekim, mukus bulunmayan kısımlarda mîde kendi kendini yer ve ülser meydana gelir. Kloridrik asit, mîdede enzimlerin etkisini kolaylaştıran PH= 2 derecesinde bir iyonik asit tepkimesi sağlar. Pepsin, proteinleri hidroliz yoluyla polipeptitlere çevirir (etin, yumurtanın vb. sindirimi). Peynir mayası, sütün pıhtılaşmasını sağlar. Mîdedeki sindirimin sonucunda kimus meydana gelir. Mîdenin sinirleri otonom sinir sistemine âittir. Otonom sinir sistemini, beyin omurilik sinir sistemiyle birleştiren bağlar sâyesinde yiyecekler mîdeye inince, hattâ yemeğin tadı ağızda belirince mîde suyu salgılanmağa başlar (basit refleks). Fakat terbiye edilmemiş hayvanlar alıştıkları yiyecekleri gördükleri zaman da mîdelerinde salgılama olur (edinilmiş refleks). Terbiye edilmiş hayvanda yiyecek manzarasıyla bir uyarma yapılırsa (refleks) gene aynı sonuç elde edilir. İnsanda da durum aynıdır.

Mîdenin kapasitesi normalde 0,5-1 lt; mîde salgısının miktarı da günde ortalama 1,5 lt kadardır.

Mîde Hastalıkları

Mîdenin şekil veya durum bozuklukları: Mîdenin şekli kişinin tipine bağlıdır. Kısa boylu olanlarda enlemesine genişlemiş, uzun boylularda ise leğen kemiklerine kadar uzayabilen “büyük J harfi” şeklini almıştır. Bu son durum çoğu defâ mîde düşmesi olarak kabul edilirse de, hastalık anlamına gelmez. Bâzan mîde, kendi uzun ekseni etrafında ânî bir dönüş yapabilir ki bu durumda âcil cerrahî müdahaleyi gerektiren, şiddetli ağrı, bulantı-kusma ile kendini gösteren bir hastalık tablosu meydana gelir.

Mîdenin, sâdece röntgen filmleriyle tesbit edilen, fakat herhangi bir şikâyete yol açmayan şekil bozuklukları da vardır.

Mîde urları: İyi huylu ve kötü huylu olabilirler. İyi huylu olanlara çok az rastlanır, pek önemleri yoktur, bâzan hazımsızlık, şişkinlik, ağrı yapabilirler. Asıl önemli olan, kötü huylu urlardır ki bunların başında mîde kanseri gelir. Mîde kanseri her yaşta görülebilirse de daha çok elli yaşını aşkın erkeklerde görülür. Kanserin kesin sebebi henüz bilinmemektedir. Zayıflama, iştahsızlık, kansızlık, karın ağrısı, kanamalar, ishal, sarılık, ağrı, karında su birikmesi, hazımsızlık, şişkinlik gibi belirtilerden biri veya birkaçı bulunabilir. Bâzan ete karşı tiksinti duyulur.

Teşhiste mîde filmi yardımcıdır. Fakat kesin teşhis, mîde kamerası ile mîdeyi inceleyip, şüpheli yerlerden parça alarak, bu parçanın mikroskop altında incelenmesiyle konulur. Fakat yurdumuzda teşhis konulduğu zaman çok kere hastaya yapılacak pek birşey kalmamıştır. Bunu önlemek için en ufak bir şüphe hâlinde film çektirilerek, durum aydınlatılmalıdır ki, erken teşhis konulabilsin.

Teşhis konulduktan sonra yapılacak tedâvi: Şâyet iş işten geçmemişse veya hastaya faydası dokunacağına kanaat getirilirse, cerrâhhi müdahaleden ibârettir.

Mîde ülseri: Mîdenin herhangi bir yerinde bulunabilen yaradır. Mîdenin iç yüzünü örten tabakadan, mîdenin dış tabakasına doğru ilerleme gösterir. (Bkz. Ülser)

Mîde iltihabı: (Bkz. Gastrit)

Ânî mîde genişlemesi: Aşırı derecede yemek yeme sonucunda, mîde oldukça genişler ve kasılma

gücü azalarak, içindekini boşaltamaz hâle gelir. Bulantı-kusma, karın ağrısı vardır. Tedâvisi sonda ile mîdenin boşaltılmasından ibârettir.

Mîde yıkatmak: (Bkz. Lavaj)

MİDHAT CEMAL KUNTAY;

son devir Türk şâir ve yazarlarından. 1885'te İstanbul'da doğdu. İlköğrenimini Aksaray'da Mekteb-i Osmanî Rüşdiyesinde, orta öğrenimini Vefâ İdâdisinde tamamladı. Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra, aynı fakültede İdâre Hukuku Öğretim Yardımcılığı yaptı. Daha sonra Adâlet Bakanlığı Özel Kalem Müdür Yardımcılığında, Birinci Hukuk Mahkemesi Üyeliğinde bulundu. Uzun süre de noterlik yaptı. Beyoğlu 4. Noteri oldu. 30 Mart 1956 târihinde İstanbul'da öldü.

Midhat Cemal Kuntay, edebiyat sevgisini daha çocukken annesinin okuduğu Nâmık Kemâl'in **Cezmi** romanından almıştır. 1908'den sonra yurt sevgisi konularını işleyen epik şiirleriyle tanınmıştır. Mehmed Âkif ile yazdığı "Acem Şahı" manzumesi ve "Elhamra" adlı şiiri, **Resimli Kitap'**ta yayınlandı. Şiirlerinde hep aruz veznini kullandı. **Güneş** ve **Çınaraltı** dergilerinde yazıları ve şiirleri çıktı. Tiyatro dalında da eser veren Midhat Cemal, bu eserlerinde millî konuları işledi. Eserlerinde sâde bir dil kullandı. Midhat Cemal hiçbir edebî topluluğa katılmadı. Tek romanı **Üç İstanbul'**dur. Sultan İkinci Abdülhamîd'i, Meşrutiyet ve mütâreke yıllarının İstanbul'unu ve insanlarını konu alır.

Edebiyat târihinin Nâmık Kemâl ve Mehmed Âkif Ersoy gibi önemli kişilerini konu alan monografileri, titiz ve uzun çalışmalar sonucu düzenlediği birer belgeler kitabı niteliğindedir.

Eserleri: Türkün Şehnamesinden (şiir, 1945). Bu eseri Kültür Bakanlığının "1000 Temel Eser" serisinden olup Prof. Dr. Fârûk K.Timurtaş'ın gayreti ile ikinci defa basıldı); **Kemal** (piyes, 1912); **Yirmisekiz Kanunuevvel** (piyes, 1918 Çanakkale Savaşındaki kahramanlıkları dile getirir) **Üç İstanbul** (roman, 1938); **Mehmed Âkif** (monografi, 1939); **Nâmık Kemâl** (monografi, I. cilt 1944; II. cilt 1956); **Sarıklı İhtilâlci Ali Suavi** (1946); Ayrıca okullar için yazdığı **Hitabet Dersleri** (1914) ve **Edebiyat Defteri** (1915) adlı eserleri de vardır. Maupassanta ve Anatole France gibi Fransız yazarlarından da çeşitli tercümeleri vardır. Alman hukuk bilginlerinden Yering'in **Hukuk için Mücadele** adlı eserini Türkçeye çevirmiştir.

YURT DUYGULARI

Düşmez yere hâşâ o, bizim bayrağımızdır,
Bir fecr olarak doğmadadır hep dağımızdan.
Ay yıldız o mâzîdeki bir süstür, emin ol,
Âtide güneşler doğacak bayrağımızdan.

Altında yatarken de bizimdir yerin üstü,
Bir kal'a olur toprağımız vecde gelir de,
Dağlar, kayalar göğsümüz üstünde tepinse,
Düşmanları biz râm ederiz kan kesilir de.

Deryâları kan, taşları bitmez kemik olsa,
Bir son nefesin aynı olup, bitse nesîmi,
Ölmez bu vatan, farz-ı muhâl, ölse de hattâ
Çekmez kürenin sırtı o tâbût-ı cesîmi.

MİDHAT ENÇ;

Türkiye'de körlere yönelik sosyal hizmetlerin teşkilâtlanmasında ve eğitim kurumlarının açılmasında önderlik eden eğitimci, yazar. 1909 senesinde Gaziantep'te doğdu. İlköğrenimini memleketinde gördü. 1929 senesinde İstanbul Erkek Lisesinden mezun oldu ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine girdi. Birinci ders yılı sonunda imtihanlara hazırlanırken tutulduğu göz hastalığı sebebiyle öğrenime ara verdi. Üç yıl müddetle İstanbul ve Viyana'da tedâvi çâresi aradı. Tedâviden netice alamayınca Viyana Yüksek Pedagoji Enstitüsünde özel eğitim tahsiline başladı. Özürlü çocukların eğitimi sahasında öğrenim gördü.

1936'da bir bursla ABD'ye giderek bir yıl Harvard Üniversitesi Eğitim Fakültesinde, daha sonra da New York'ta Columbia Üniversitesi Eğitim Fakültesinde tahsil gördü. 1938 de Özel eğitimde lisans, 1939 da ise yüksek lisans diplomasını aldı. Yurda döndükten sonra Ankara Gâzi Eğitim Enstitüsü Pedagoji bölümünde "Özel Eğitim Dersi" öğretmenliğine tâyin edildi. 1950'de Ankara Körler Okulunu, 1952'de Gâzi Eğitim Enstitüsünde Özel Eğitim bölümünü kurmakla vazifelendirildi. 1953'te Gâzi Eğitim Enstitüsünde Özel Eğitim Bölümünü kurarak bölüm başkanlığını üstlendi. 1956 yılına kadar Ankara Körler Okulu müdürlüğü ve kurduğu bölümün başkanlığı vazifelerini birlikte yürüttü.

1956-58 yılları arasında bir bursla ABD'de İllinoise Üniversitesinde doktora yaptı. Doktora çalışmasını neticelendirdikten sonra yurda döndü. Bir müddet Millî Eğitim Bakanlığı Tâlim ve Terbiye Kurulu üyeliğinde bulundu. 1968'de doçent olarak Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Özel Eğitim bölümü Öğretim üyeliğine getirildi. 1973'te Ankara'da kurulan Körler Vakfının kurucu başkanlığını yaptı. 1979'da Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesindeki vazifesinden emekli olduktan sonra Yalova'ya yerleşti. Türk Eğitim Vakfı Eğitim Bilimi ödülünü kazandı.

Eğitim târihi ve eğitim bilimleriyle ilgili çeşitli eserler yazdı. Bu eserleri şunlardır: **Amerika'da Eğitim ve Öğretim, Görme Özürlüleri, Üstün Beyin Gücü, Ruhbilim Terimleri Sözlüğü, Üstün Beyin Gücü-Gelişim ve Eğitimleri, Eğitim Ruhbilimi, Ruh Sağlığı.**

MİDHAT PAŞA;

Tanzimat devri Osmanlı sadrâzamlarından. Rusçuklu Mehmed Eşref Efendinin oğlu olup, 1822'de İstanbul'da doğdu. Asıl adı Ahmed Şefik olup, Midhat ismiyle meşhur oldu.

Husûsî hocalardan ders aldı. Dîvân-ı Hümâyûn kaleminde vazifeye başladı (1834). Mustafa Reşîd, Âlî, Mütercim Rüşdî ve Sâdık Rifat paşaların toplantılarında Zâbit Kâtipliği yaptı. Paris, Londra, Viyana ve Belçika'ya gitti (1858). Avrupalıların Osmanlıları yıkmak için ürettikleri fikirlerin etkisinde kaldı. Yurda dönüşünde Meclis-i Vâlâ (Danıştay) Başkâtipliğine getirildi (1859). Daha sonra Niş (1861) ve Tuna (1864) vâliliklerine tâyin edildi. Tuna vilâyetinde yaptığı çalışmalarla Avrupalıların takdirini kazandı. Şurây-ı Devlet (Danıştay ve Yargıtay) Reisliğine getirildi (1868). Sadrâzamla anlaşamadığından Bağdat Vâliliği göreviyle İstanbul'dan uzaklaştırıldı (1869). Sonra azledilerek Edirne Vâliliğine tâyin edildi (1872) ise de beş gün sonra 31 Temmuz 1872'de sadrâzam oldu.

Üç ay kadar sadrâzamlık yaptı. Bu esnâda rüşvet karşılığında Mısır Hidivi İsmâli Paşaya Avrupa'dan borç alabilme yetkisi tanıdı. Gerçeklerin aksine devlet bütçesinde gelir fazlalığı olduğunu iddiâ etti. Uygunsuz davranışları ve yalanlarının ortaya çıkması üzerine sadrâzamlıktan azledildi (19 Şubat 1873). Aynı yıl Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye Nâzırlığına getirildiyse de kendisini sadrâzamlıktan azleden pâdişâha karşı kin beslemeye başladı. Yeni Osmanlıların (Bkz. Jön Türkler) sadrâzam adayı oldu.

Midhat Paşa; Mütercim Rüşdî Paşa, Hüseyin Avni Paşa ve Müfsid İmâm (Hasan Hayrullah) işbirliği yaparak Sultan Abdülazîz Hanı tahttan indirip Beşinci Murâd'ı tahta geçirdiler. Ancak Abdülazîz Hanın hunharca katledildiğini duyan Sultan Beşinci Murâd'ın aklî dengesi bozuldu. Doktorların verdiği rapor üzerine tahttan indirilip yerine Abdülhamîd Han geçti.

19 Aralık 1876'da ikinci defâ Sadrâzam olan Midhat Paşa başkanlığında toplanan Vükelâ Heyetince incelenen **Kânûn-i Esâsî** metni üzerinde bâzı değişiklikler yapıldı. Pâdişâhın karşı çıkmasına rağmen Midhat Paşa 113. maddeyi (pâdişah, devletin emniyetini bozan ve tehlikeye düşüren kişilerin hudut hâricine sürülmesi maddesini) eklettirdi. Pâdişâhın tasdikinden sonra **Kânûn-i Esâsî** ve Meşrûtiyet îlân edildi (23 Aralık 1876).

İngiliz hayrânı olan ve Meşrûtiyet hakkında köklü bir bilgisi bulunmayan Midhat Paşa, kendi husûsî danışmanı ve Nâfiâ (Bayındırlık) Müsteşârı Odyan Efendiyi İngiltere'ye göndererek, Meşrûtiyet rejiminin Avrupa devletlerince garanti altına alınması talebinde bulundu. Osmanlı Devletinin dâhilî idâresini yabancı devletlerin kefâleti altına sokmak için gayret etti. O sırada İstanbul'da toplanan Tersâne, Konferansına da aynı teklifi yaptı. Fakat kabûl ettiremedi.

Pâdişâh, Meşrûtiyetin îlânından sonra, bir sene beş ay kadar devlet idâresine karıştırılmadı. Abdülhamîd Hanın muhâlefetine rağmen Midhat Paşa ve arkadaşlarının basîretsizlikleri yüzünden 24 Nisan 1877'de Doksanüç Harbi diye bilinen Osmanlı-Rus Harbine girildi. Midhat Paşa, medrese talebelerini kışkırtıp "Harp istiyoruz!" nümâyişleri yaptırdı. Sultan'ın penceresi dibinde bile "Harp!" diye bağırıldı.

"Âl-i Osmân" yerine "Âl-i Midhat"ın kurulabileceğini söyleyerek saltanata göz dikti. Hıristiyan ve Müslümanlardan "millet askeri" adıyla kendi emrinde yeni bir ordu teşkil etmeye kalkıştı. Bosna'da Türk bayrağında hilâlin yanına haç koydurarak, bu bayrakla bir tabur askere, İstanbul'da geçit resmi yaptırdı.

Kendisini nâdir gelen bir kahraman zanneden Midhat Paşa, Pâdişâha karşı kaba hareketlerde bulunarak herkesin nefretini kazandı. Ziyâ Paşa ve Nâmık Kemâl gibi en yakın arkadaşlarını sürgüne göndererek Meşrûtiyet anlayışını açık bir şekilde ortaya koydu. 5 Şubat 1877'de sadâretten azledilerek Midhat Paşanın **Kânûn-i Esâsî'**ye koymakta ısrar ettiği 113. maddeye istinâden yurtdışına çıkarıldı.

Midhat Paşa, önce Brendizi, sonra Napoli, İspanya, Paris ve Londra'ya gitti. İngilizlerden çok iltifât gördü. Girit'te ikâmetine izin verildi. Sonra Suriye Vâliliğine tâyin edildi. Vâliliği zamânında kanlı Marûnî-Dürzî çatışmaları oldu. Devlet aleyhindeki faaliyetleri sebebiyle merkeze daha yakın olan Aydın

Vâliliğine getirildi (1880).

Bu sırada, Abdülazîz Hanın katliyle ilgili olarak teşkil edilen mahkeme, soruşturmalarına devam ediyordu. Kendisini götürmek için heyet gönderildiğini haber alan Midhat Paşa, İzmir'deki Fransız konsolosluğuna sığındı. Vâlilikten azledildi. Abdülhamîd Hanın tehdîdi üzerine himâyesiz kalan Midhat Paşa, İstanbul'a getirilerek Yıldız Sarayı Çadır Köşkünde tutuklu olarak ifâdesi alındıktan sonra, Haziran 1881'de diğer zanlılarla birlikte muhâkeme edildi. Sultan Abdülazîz Hanın şehit edilmesinde rol oynadığı tesbit olunarak îdâma mahkum oldu. Buna, kabîne üyeleri, eski sadrâzamlar, müşir ve feriklerden teşekkül eden fevkalâde bir Temyîz Heyeti karar verdiyse de Pâdişâh azınlıkta kalanların reylerini tercih ederek îdâm hükmünü sürgüne çevirtti. İzzeddîn Vapuru ile Cidde üzerinden Tâif'e gönderildi. Midhat Paşa, üç yıl kadar burada yaşadı. İngilizler tarafından kaçırılacağını haber alanHicaz Vâlisi Osman Nuri Paşanın emriyle 8 Mayıs 1884 gecesi kaldığı odayı basan Berber İsmâil adındaki bir asker tarafından boğularak öldürüldü.

Cenâzesi Tâif Kalesi surları dışındaki kabristana defnedildi. 26 Haziran 1951'de kemikleri Tâif'ten İstanbul'a getirilerek Hürriyet-i Ebediye Tepesinde gömüldü.

Garp kültüründen ve İslâmî bilgilerden mahrum olan Midhat Paşa, zekî bir kimseydi. Ancak kendisinin de bâzı vesîlelerle îtirâf ettiği gibi iyi bir devlet adamı değildi.

Sorumluluktan çekinmeyen ve kibirli bir kişi olan Midhat Paşa, devlet sırlarını en olmadık kimselere söylemekten çekinmezdi. Siyâsî tecrübeden mahrûm olduğu gibi, memleketin kurtuluşu için tek çârenin Meşrûtiyet rejimi olduğuna inanmıştı. İbn-ül-Emin Mahmûd Kemâl İnal'ın tâbiriyle; "Önünü ardını gözetmez, yaptığı işi düşünmez!" bir adamdı.

MİDİLLİ;

Alm. *Mytilene,* **Fr.** *Mytilène,* **İng.** *Mytilene.* Ege Denizinde, Türk kıyıları önünde, Yunanistan'a âit bir ada. Yunanca ismi Lesbos'dur. Ada ile Anadolu arasında kuzeyde 8,5 km'lik Müsellim Kanalı ve doğuda 12 km'lik Midilli Boğazı vardır. Tepesi Köreke, tabanı Sağrı Burnu açıklarında olan batı ve güneydoğusunda büyük birer girinti olan üçgen şeklinde bir adadır. Midilli'nin diğer Ege adaları gibi çöküntü ve deniz yükselmesi sonucu, kaybolan kara parçasının yüksek kısımlarından meydana geldiği sanılmaktadır. Nüfusu 141.000, yüzölçümü 1696 km2dir.

Midilli Adasının çok eski devirlere dayanan bir geçmişi vardır. Karadeniz ve Kuzey Anadolu ile Anadolu'nun kuzeybatısını Akdeniz'e bağlayan yollar üzerinde bulunması ve birçok büyük medeniyetin kurulduğu Batı Anadolu'ya yakın olması adanın kısa sürede ilerlemesini sağladı. Trakya ve Batı Anadolu'da koloniler, sömürgeler kurdular. Bir ara rakip sitelere ayrılan Ada'ya daha sonra Mytilene Sitesi hâkim oldu. Adanın bundan sonraki târihi Batı Anadolu'nun bir parçası olarak cereyan etti. Persler'in kısa süreli hâkimiyetini Makedonyalı İskender'in işgâli ve Romalıların eline geçmesi tâkip etti.

Türklerin Anadolu'yu fethetmeleri ve Ege kıyılarına dayanmaları ve İzmir Emiri Çaka Beyin Ege Körfezini almasından sonra Midilli, 1051'de Selçuklu Türklerinin eline geçmiştir. Ancak Bizans Kayseri Aleksios Komnenos Çaka Beyin vefâtından sonra Ada'yı geri aldı. 1204 yılında başlayan Dördüncü Haçlı Seferi esnâsında İstanbul, Lâtinler tarafından ele geçirilince Venedikliler Midilli'yi işgâl ettiler. 1355'ten sonra yüz yıl kadar Gattilusi Sülâlesinin idâresinde kalan ada, 1453'te İstanbul'un fethedilmesiyle üç bin duka altın vergiye bağlanarak, Osmanlı tâbiyetine girdi. 1456'da Fâtih Sultan Mehmed Hanın emriyle Sadrâzam Mahmûd Paşa, Midilli'nin fethine memur edildi. Ancak halkın bağlılık belirtmeleri üzerine bundan vazgeçildi. Ada'da çıkan iç ayaklanmalar sonucu başa geçenlerin korsanlarla işbirliği yapmalarının Osmanlı siyâsetine zarar vermeye başlaması üzerine Mahmud Paşa tekrar Midilli'ye gitti. Yirmi yedi gün süren kuşatma sonucunda 7 Eylül 1463'te Ada ele geçirildi. Midilli'nin fethinden sonra korsanlar cezâlandırıldı. Fakat halka serbestlik tanındı. 1464'te Venediklilerin adayı alma gayretleri sonuçsuz kaldı.

1502'de Venedik ve Fransızlar Midilli'yi ele geçirdiler. Fakat Saruhan Vâlisi Korkut Çelebi ve Hersekoğlu Ahmed Paşa adayı geri aldılar. Bu târihten sonra Midilli, 16. asırda Türk denizcilerinin Akdeniz'e açılmak için kullandıkları bir deniz üssü ve Cezâir-i Bahri Sefid (Akdeniz Adaları) eyâletine bağlı bir sancak oldu. Oruç Reis, Barbaros gibi meşhur Türk denizcileri Midilli'yi merkez yaparak Akdeniz'de Osmanlı hâkimiyetini tesis ettiler. On yedinci yüzyılda Girit'in fethi esnâsında boşalan adaya saldıran Fransız ve Venedikliler püskürtüldüler. On dokuzuncu yüzyılın başlarında gelişen Yunan milliyetçilik hareketleri adaya sıçramadı. 1830'da Yunan Devletinin kurulmasından sonra da Midilli'nin Osmanlı Devletine bağlılığı devâm etti. Yirminci yüzyılın başlarında Avrupa devletlerinin baskılarına uğrayan ada, Trablusgarb Harbinde İtalyanların işgâline uğradıysa da antlaşmayla Osmanlı Devletine bırakıldı.

Balkan Harbinden sonra imzâlanan 13 Şubat 1914 târihli Londra Antlaşmasıyla Yunanistan idâresine

verilen Midilli Adası, Birinci Dünyâ ve İstiklâl Harbinden sonra 24 Temmuz 1923 târihli Lozan Antlaşmasıyla da, askerî üsler ve askerden tecrid edilmek şartıyla aynı devlete bırakılmıştır. İkinci Dünyâ Harbinde Mihver devletlerince (Almanya-İtalya) işgal edilen Midilli Adası, bugün Yunanistan'ın idâresindedir.

Midilli Adası yeryüzü şekilleri ve iklim bakımından da Anadolu'nun bir parçasıdır. Kıyıdan hemen içeride başlayan yükseltiler ortalama 500 m civârındadır. En yüksek nokta güneydeki Aya İlya (940 m) Tepesidir. Akdeniz ikliminin görüldüğü adanın genel bitki örtüsü makidir. Yer yer küçük korular ve yüksekçe yerlerde yabâni zeytin ağaçları da görülür. Adanın doğusundaki Yero ve batısındaki Kalonya körfezleri korunaklı birer limandır. Adanın geniş bir kıta sahanlığı vardır.

Halk daha çok balıkçılıkla uğraşır. Ovaların çok az olması yüzünden zirâat gelişmemişse de bağcılık, meyvecilik ve özellikle zeytin tarımı yapılmaktadır. Adada ırmak ve göl yoktur. İç ulaşım iyi vasıflı olmayan karayolları ile sağlanır.

Midilli, Bozbaba ve birkaç küçük ada ile birlikte il seviyesinde bir idâre bölümü meydana getirir. Ada, Yunan hükûmetince tâyin edilen bir vâli tarafından yönetilir.

MİDYE (Mytilus edulis);

Alm. *Muschel (f),* **Fr.** *Moule (f),* **İng.** *Mussel.* **Familyası:** Midyegiller (Mytilidae). **Yaşadığı yerler:** Çoğu denizlerde, azı tatlı sularda koloni hâlinde yaşarlar. **Özellikleri:** Vücudu kireçli maddeden yapılmış iki eşit kabukla örtülüdür. Çoğu zemin hayvanıdır. Solungaç solunumu yaparlar. 4mm ile 60 cm arasında boyları vardır. Yumurta ile ürerler. **Ömrü:** Deniz midyeleri 12-14 yıl, dere midyesi 20-30 yıl kadar yaşar. **Çeşitleri:** Yaşayan 11.000 türü bilinmektedir.

Midyeler kabukları sâyesinde kolayca tanınabilen, çoğu denizlerde kayalara, rıhtım direklerine, gemi diplerine yapışık olarak yaşayan yumuşakçaların, yassı solungaçlılar takımındandır. Salyangozların tek parçadan meydana gelen kabuğu yerine, bunlarınki iki parçadan ibârettir. Bu iki kabuk birbirlerinin tamâmen aynıdır.

Midye bu iki sert kabuğun arasında yaşar. Ayrıca "manto" denilen yumuşak bir zarla da kaplıdır. Üç tabakadan meydana gelen kabuklar mantonun salgısıdır. Dış kabuklarını, bir parçadan diğerine çapraz olarak uzanan bir çift kas aracılığıyla sıkı bir şekilde yapışık olarak tutar. Kabukların açılıp kapanması midyenin isteğine göre yine bu kaslarla olur. Canlı midyelerin kabukları kapalı olmasına rağmen ölü olanlarda kaslar konsantrasyonlarını kaybettiklerinden ligament sâyesinde açılır.

Midyelerin başları yoktur. Fakat kaslardan yapılı bir çeşit ayağı vardır. Bundan dolayı bunlara "balta ayaklılar" da denir. Yine kabukları arasında yassı levha biçiminde iki çift solungaçları bulunur. Solungaçlarda mevcut küçük kirpiklerin devamlı olarak kıpırdanmalarıyla kabuğun üzerindeki delikten içeri giren su, bütün vücudu dolaştıktan sonra alttaki delikten dışarı atılır. Besinlerini de solungaç kirpiklerinin meydana getirdiği su akımıyla sürüklenen en mini besi parçacıklarından sağlarlar. Böylece midye denizdeki küçük hayvancıklarla beslenmiş olur. Midyenin ağzı, üzeri kirpikli dört adet ağız kollarının uzantıları arasındadır. Ağız boşluğunda, çeneler, tükürük bezleri ve çiğnemeye yarayan yapılar bulunmaz. Sindirim sistemi küçük bir mîde ile kısa bir barsaktan ibârettir. Dâima perikart boşluğu içinde bulunan kalp, bir karıncıkla iki kulakçıktan müteşekkildir. Kan solungaçlar arasından geçerken temizlenir.

Midyenin etli yumuşak ayağı baltaya benzer. Bu ayağın salgıladığı bir madde su temâsında katılaşarak "bisüs" denilen uzantıları meydana getirir. Bu uzantılarla midye, arzu ettiği yere gider ve yapışır. İstedikleri zaman iplikleri koparark yer değiştirirler. Balta ayaklarıyla sıçrayabilenleri de vardır. Tarak midyeleriyse, manto boşluğuna aldıkları suyu tazyikle iterek yüzebilirler. Bir kısmı, suyun giriş ve çıkış deliklerini dışarıda bırakarak kendilerini kum ve çamura gömerler.

Midyelerin çok az bir kısmında göz bulunur. Mevcut olanlarda gözler diğer hayvanlarda olduğu gibi vücudun ön ucunda değil, manto kenarı boyunca bir sıra hâlinde bulunur.

Midyelerin çoğu ayrı eşeyli, az bir kısmı ise hem erkeklik hem de dişilik özelliğine (hermofrodit) sahiptir. Yumurta ile çoğalırlar. Bir dişi midye, bilhassa yaz aylarında 450.000 kadar yumurta bırakır. Döllenme suda olur. Yumurtalar, genellikle dişinin manto boşluğunda su ile giren spermler tarafından döllenir. Yumurtadan çıkan 1/2 mm uzunluğundaki serbest yüzen kirpikli veliger larvaları ana midyenin solungaçlarına yapışarak yaşarlar. Bir müddet sonra anadan ayrılarak çengelleriyle kendilerini bir balığın solungaç veya yüzgeçlerine tesbit ederler. Buradaki parazitlikleri sonunda kabukları meydana gelerek genç midyeler hâlinde balığı terk ederler. Bu başkalaşma beş yıl sürer.

Midyenin hâlen yaşayan 11.000 türü vardır. En küçükleri 4 mm, en büyükleri 60 cm uzunluktadır. Denizlerde yaşayanların kabukları siyahımsı renkte ve üçgenimsi biçimlidir. Tatlı su midyeleri

yuvarlaktır. Uzunlukları 10-12 cm kadardır. Çoğunlukla yeşilimsi kabukludur. Deniz midyelerinin ömrü 12-14 yıldır. Dere midyeleri 20-30 yıl, tatlı su inci midyeleriyse 80-100 yıl kadar yaşarlar.

Midyeler umumiyetle beslenmeleri sebebiyle, küçük kurtçukların bol olduğu yerleri tercih ederler. Bu yerlerse denizlere lağım dökülen yerlerdir. Bu tip mikroplu sularda yaşayanlar, tifo mikrobunun kolayca bulaşmasını sağlarlar. Demir ve bakır bulunan yerleri de severler. Buralarda yaşayan midyeleri yiyen insanlar hemen zehirlenebilir. Ayrıca bazı zehirli yosun ve flagellatları yutmuş olan midye ve istiridye gibi yumuşakçaların yenmesiyle ortaya çıkan zehirlenmeler ciddi felçlere ve ölüme sebep olabilir. Midye, tarak ve istiridye gibi organizmalar suyu filtre ederken bu zehirli mikroorganizmaları besin olarak alırlar. Zamanla bu yumuşakçaları yiyen balıklarda kitlesel ölümler görülebilir. İnsanda ise belirtiler, zehirli midyenin yenmesinden birkaç dakika sonra başlar ve birkaç saatten birkaç güne kadar sürebilir.

Çift kamçılı fitoplanktonlardan “Gymnodinium breve”, “Dinophysis acuminata” ve “Camierdiscus toxicus” gibi mikroorganizmaları besin olarak bünyelerine alan midyeler şiddetli zehirlenmelere sebep olurlar. Başlangıç belirtileri, dudaklar, dil ve yutakta uyuşma, baş dönmesi ve bulantı şeklindedir. Daha sonra kusma, karında kramplar, ishal, aşırı duyarlılık, eklemlerde ağrı şekline dönüşür. Zehirlenen kimse, nefes alamadığından ve dolaşımın engellenmesinden ölebilir. Bu toksinden meydana gelen ölüm oranı, binde 5’ten daha azdır. İlk şoku atlatan kimsede iyileşme çok hızlı olmaktadır. Mîde barsak şikâyetleri çok çabuk yok olur, ancak nörolojik etkileri haftalar ve hattâ aylarca sürebilmektedir.

Hanefî mezhebi âlimleri buyurdular ki: Karada, suda yaşayan haşerâtı yemek helâl değildir. Meselâ kertenkele, kaplumbağa, yılan, kurbağa, sinek, akrep, midye, yengeç, vb. böyledir.

MİGREN;

Alm. *Migräne (f),* **Fr.** *Migraine (f),* **İng.** *Migraine.* Bir çeşit baş ağrısı. Halk arasında yarım baş ağrısı olarak bilinen migren, insanları, binlerce seneden bu yana muzdarip etmiştir. Migrenin ilk tarifine 3000 yıl önce Cappadocialı Areatus’un el yazmalarında rastlanır. Zamanla ağrının tek taraflı oluşundan ötürü “heterocrania” denilmiş; aynı mânâda olan “hemicrania” daha çok tutulmuştur. Lâtinceye “hemigranea” ve “migranea” olarak geçmiş; eski İngilizcede “megrim”, “mygrame”, olarak kullanılmıştır. Fransızlar bu terimi “migraine” olarak almışlar ve zamanla bütün memleketlerde bu terim kullanılmağa başlanmıştır.

Migrenin tarifi şöyle yapılabilir: Zaman zaman ataklar yapan, başın genellikle bir tarafında zonklayıcı bir ağrıyla birlikte bulantı, kusma, karın ağrısı, ishal, görme bozuklukları, baş dönmesi bulunabilen bir ağrıdır.

Başın bir tarafını tutması kesin bir kâide değildir. Yarım başağrısı bütün migren vakalarının % 44’ünde görülür ve % 22 oranında bütün başı ağrıtır. Başın diğer bölgelerinin ağrıdığı da olur. Önemli olan eşlik eden belirtilerin bulunmasıdır.

Migren genç yaşlarda çok daha sık görülür. Bir ilâ otuz yaş arasında daha fazladır. Kadınları erkeklerden üç kat daha fazla tutar. Genetik bir geçiş tam olarak gösterilmemişse de, aile bireylerinin birinde migren olan bir şahsın hastalığa yakalanması daha muhtemeldir. Başağrıları arasında oldukça büyük oran teşkil eder. Primer başağrılarının % 40-50’si migrendir.

Migren başlıca iki tiptir: 1) Klasik migren, 2) Yaygın migren.

Klasik migrende, başağrısından önce **“aura”** safhası (başlangıç belirtileri) vardır. Şahıs bu belirtileri hissedince migren krizi geleceğini anlar. Bunlar genellikle görmeyle ilgilidir, nâdiren sinir sistemi belirtileri vardır. Gözlerinin önünde sinek uçuşu gibi siyah lekeler, parlak zigzag çizgiler, yanıp sönen ışık gibi parlaklıklar, küçük veya büyük görme, olmayan şeyleri görme, göz belirtilerinin ençok görülenleridir. Sinir sistemiyle ilgili belirtilerse, denge bozukluğu, baş dönmesi, baygınlık, aşırı koku alma, kol ve bacaklarda uyuşukluk bâzan yarı felçtir.

Yaygın migrende ise yukarıdaki öncü belirtiler bulunmaz. Baş ağrısına eşlik eden belirtiler her iki tipte de görülür. Bunlar sıklık sırasına göre: Bulantı, ışıktan rahatsız olma, baş dönmesine bağlı sersemleme, kafa derisinde hassasiyet, kusma, göz belirtileri, uyuşukluk, huzursuzluk, konuşma bozuklukları, iştahsızlık, göz yaşarması, aşırı terleme, burun akması, sık idrar etme, karında gerilme ve ishal.

Migren krizini kamçılayan bâzı faktörler vardır. Bunlar stres (sıkıntı), aşırı heyecanlar, uykusuzluk, açlık, ânî iklim değişikliği, bâzı görme-ses-koku uyaranları (meselâ televizyon seyretme, yanıp sönen ışıklar, aşırı gürültü, aşırı kokular), âdet zamanı, doğum kontrol hapları, aşırı yorgunluk, kafa travmaları, bâzı yiyecekler ve ilâçlar.

Yiyecekler arasında; alkollü içkiler (bira dahil), çikolata-kakao-kahve, peynirler, turunçgiller (portakal,

mandalina, limon, greyfrut) ve bu tür meyve suları, fındık, fıstık sayılabilir.

Migren Tedâvisi

Migren tedâvisi üç bölümde incelenir.

1. Perhiz: Yukarıda sayılan yiyeceklerden mümkün olduğu kadar az yemelidir. Migren krizini ortaya çıkaran özel bir yiyecek varsa onu hiç yememelidir. Uyku problemleri varsa düzeltilmelidir. Ne az, ne çok uyumalı, orta kararda uyumalıdır. Aşırı yorgunluktan ve açlıktan kaçınmalıdır. Reserpin ve bazı antihipertansifler, nitrogliserin gibi bâzı damar genişleticiler, doğum kontrol hapları vb. migren yapıcı ilâçlar kesilmelidir. Sinirlenmemeye çalışmalı, işleri oluruna bırakmalıdır.

2. Migren krizinin tedâvisi: Migren krizinin tedâvisi oldukça kolaydır. Fakat önce ağrının migren olup olmadığı belli olmalıdır. Bunun için hastalar belirli bir doktorun kontrolü altına girmelidir. Migren başağrısının kriz esnâsındaki tedâvisi kolaydır. Genellikle şu ilâçlar kullanılır.

Ergotamine tartrate: Piyasada çeşitli isimlerde bulunmaktadır. Hasta, başının ağrıyacağını hissettiği an hemen bir adet yutmalıdır.

3. Koruyucu Tedâvi: Migrenli bir şahsı koruyucu tedâviye almak için bâzı şartlar vardır. Ayda ikiden fazla gelen, ergotamine veya diğer ilâçlara iyi cevap vermeyen, kritik görevde bulunan personeller koruyucu tedâviye alınmalıdır. Bunun için çeşitli ilâçlar vardır: Aspirin, metiserjit, klonidin vs.

Koruyucu tedâvi ilâçlarının yan tesirleri çok fazladır. Doktor kontrolu dışında kullanılmaları tehlikelidir. Bu yüzden başağrısı şikâyeti bulunan her şahıs, bir doktorun kontrolü altına girmelidir. Çünkü, bâzı tümör ve damar bozukluklarında da migrene benzer başağrıları olur. Genellikle migren başağrısı 40 yaşından sonra kendiliğinden iyileşme temâyülündedir.

MİĞFER;

Alm. *Helm (m.),* **Fr.** *Casque (m),* **İng.** *Helmet.* Başı, dış darbelerden koruyan mâdeni başlık. Miğfer, ateşli silahların yapımından evvel, muhârebede kılıç, mızrak, ok gibi harp âletlerinden korunmak için giyilirdi. Miğfer ve zırh bir bütünlük arz eder. Osmanlı miğferleri ince bakırdan ve çelikten yapılan iki cinstir. Miğfer tepesi sivri, fes biçiminde bir âlettir. Asıl tepeye gelecek yer temrenle süslenir, temrenin ucu bâzan sivri olup, bâzan da Allah ismi (Lâfza-i Celâl) ve bâzan da hilâlle nihâyetlenirdi. Eski miğferlerin üstünde âyet-i kerîmeler yazılı olanları da vardı.

Savunma âleti olan miğfer, bütün devirlerde ve bütün ülkelerde askerler tarafından kullanıldı. Önünde burnu muhâfazaya mahsus ve aşağı yukarı çıkabilecek sûrette bir levha ile bunun sağ ve solunda süs nevinden olmak üzere tuğ sokmaya mahsus bir yer vardı. Boyun ve kulakları korumak için de küçük zincir halkaları takılırdı. Ön taraftan iki uç kavuşturulup burun siperliği indirilince gözler ve yanaklardan pek az kısım görünürdü.

Miğfer, Birinci Dünyâ Savaşının ikinci yılından îtibaren tüfek mermisinin sekmesini, sağlamak ve top mermisinin parça etkisine karşı başı korumak üzere orduda yeniden kullanılmaya başlanıldı. Bugün kullanılanlar çelikten olup, tatbikât ve eğitimlerde askerin techizâtından bir parçadır. İtfâiyeciler, mâden işçileri, polis memurları, otomobil yarışçıları, motosiklet sürücüleri vs. gibi çeşitli meslekten olanlar, miğferin koruyucu faydasından dolayı kullanmaktadır. Bunların hemen hemen hepsi hafif olan fiberglas gibi maddelerden yapılmaktadır.

MİHALOĞULLARI;

Osman Gâzi döneminde Hıristiyanken Müslümanlığı kabul ederek Osmanlıların hizmetine giren Mihal Bey (Köse Mihal)in soyundan gelen akıncı âilesi.

1313'te İslâmiyeti kabul eden Mihal Gâzi ilk devir Osmanlı fetihlerinde önemli rol oynadı (Bkz. Köse Mihal). Köse Mihal'in oğulları Ali, Aziz ve Balta beyler âilenin ilk akıncı komutanlarındandı. Balta Beyin oğlu İlyas Bey Yıldırım Bâyezid devri fetihlerinde büyük yararlıklar gösterdi. 1402 Ankara Savaşına katıldı. Azîz Beyin oğlu Gâzi Mihal de Rumeli fetihlerinde önemli rol oynadı. Bunun oğlu Mehmed Bey 1402 Ankara Savaşından sonra Osmanlı şehzâdelerinin saltanat mücâdelelerinde Mûsâ Çelebi'ye Beylerbeyi oldu. Ancak sonradan Çelebi Mehmed'i destekledi ve onun iktidârı ele geçirmesiyle de hizmetine girdi. Şeyh Bedreddîn isyânı sırasında iftiraya uğrayarak bir müddet Tokat'ta tutuklu kaldı.

Sultan İkinci Murâd'ın saltanatı sırasında, Evrenos, Turahan ve Gümlüoğlu gibi meşhur akıncı beyleri Rumeli'de hâkimiyetini îlân eden Mustafa Çelebi (Düzmece Mustafa) yanında yer aldılar. Bursa'ya kadar gelen bu kuvvetler Osmanlı Birliğini yeniden parçalayacak bir güce erişmişlerdi. Ancak tevkif edildiği hapisten çıkarılarak Bursa'ya getirilen Mihaloğlu Mehmed Bey, Ulubat Suyu kenarında Rumeli Beylerini birer birer adlarıyla çağırarak onların Mustafa Çelebi tarafından Murad tarafına geçmelerini

temin eyledi.

İkinci Murâd Han 1422 yılında İstanbul'u muhâsara ettiği zaman bu defâ da kardeşi Şehzâde Mustafa isyân ederek İznik'i almıştı. Bunu haber alan Pâdişâh, Mihaloğlu Mehmed Beyi akıncılarıyla İznik'e gönderdi. Mehmed Bey, İznik'e girdiği sırada Mustafa Çelebi'nin kumandanı Tâceddîn oğlu Mahmûd Bey tarafından öldürüldü (1423). Ancak vaziyete hâkim olan Mihaloğlu'nun akıncıları isyanı önledikleri gibi beylerini öldüren Tâceddîn oğlu Mahmud'u da saklandığı yerde yakalatıp katlettiler.

Mehmed Beyin oğulları Yahşi ve Hızır beyler de akıncı kumandanlıklarında bulundular. Bunlardan Hızır Bey Plevne'de Yahşi Bey ise İhtiman'daki kuvvetlerin başındaydı. Hızır Beyin oğulları Bâli, Gâzi Ali, İskender ve Gâzi Fîrûz beyler Fâtih Sultan Mehmed devrinde önemli başarılar kazandılar. Mihaloğullarının en ünlü beyi sayılan Gâzi Ali Bey, 1462 Eflak Seferinde Voyvoda Üçüncü Vlad'ı(Kazıklı Voyvoda) Erdel'e (Transilvanya) kadar kovaladı. Bosna'ya akınlar düzenledi ve büyük ganîmetlerle döndü (1463-64). Mehmed Paşa ile birlikte Yanya kuşatmasına katıldı (1464). Semendre'deki bir çarpışmada ünlü Macar komutanı Scilgoyi'yi esir aldı. Yaptığı akınlarda düşmanlarına büyük bir korku ve dehşet veren Ali Bey, bölge halkına da o derece adâlet ve hoşgörülü davrandı. Bu durum daha sonra bölge halkının tamamının Osmanlı hâkimiyetine geçerek İslâmlaşmasında büyük rol oynadı.

Gâzi Ali Bey, daha sonra Fâtih tarafından İmparatorluğun doğu sınırını korumak ve Uzun Hasan kuvvetlerine karşı Tokat baskınına mübâdele olmak üzere, düşman arâzisini vurmağa ve haber almağa memur edildi. Otlukbeli Savaşına (1473) katıldı. Ertesi yıl kardeşleri Bâli ve İskender beylerle birlikte Macaristan, Venedik ve Arnavutluk üzerine akınlar düzenledi. 1478 Mayısında İşkodra'yı muhâsara eden Gâzi Ali Bey, kuşatmaya Rumeli Beylerbeyi Dâvûd Paşanın gelmesi üzerine Venedik'e akınlarda bulundu. İkinci Bâyezid Han döneminde Eflâk ve Boğdan'a akınlar düzenleyen Gâzi Ali Bey, 1492'de Alman İmparatoru Maksimilyan'ın kumandanlarından Rodolf dö Keves'in kendisinden kat kat üstün kuvvetlerine karşı giriştiği bir muhârebede şehit düştü.

Gâzi Ali Beyin oğullarından Mehmed Bey Çaldıran Savaşında öncü birliklerin komutanlığını yaptı. Hersek Sancakbeyliğinde bulundu. Kardeşi Hızır Bey de Segedin Sancakbeyiydi (1542). Akıncı Mihaloğulları soyu İhtimalı ve Plevneli olarak iki koldan günümüze kadar gelmiştir.

MİHRACE;

Alm. *Maharadscha (m),* **Fr.** *Mahara (d) jah (m),* **İng.** *Maharajah.* Eskiden İslâm dünyâsı dışındaki bâzı doğu milletlerinde devletleri idâre eden ve kralın da üstünde yetkisi olan devlet başkanlarına verilen isim. Bilhassa Hindistan'da bâzı hâllerde bu isim nezâket icâbı krallara ve yüksek makam sâhibi olanlara ve Hint toplumunun kutsal olarak kabullendikleri dînî liderlere de verilirdi. Kendisi bu makama sâhip veya mihraceyle evlenerek bu hakkı elde eden kadınlara ise mihrâcene (maharane) denilirdi.

Mihraceler, Racalar gibi Hindu inancına sahiptirler. Hindistan'ın en büyük yerli devleti bir mihracelik değil de, bir Müslüman devleti olan Haydarabat Nizamlığıdır. Hindistan'ın Müslüman hükümdârları "Nizâm", "Man", "Emir", "Beylerbeyi", "Bey-han" ve çoğunlukla da "Neuuâp" gibi isimlerle anılmıştır. Hiçbir zaman "mihrace" "raca" ünvanını almamıştır.

Hint mihraceleri, bilhassa orijinal mücevherlerle dolu büyük servetleriyle tanınır. Sefâlet içinde yaşayan Hintlilerin, mihracelerinin zenginliğine zenginlik katmakla âdetâ yarışmaları, bâtıl inançlarının en garip taraflarından birini teşkil eder.

Hindû mihracelerinin en büyükleri dâhil çoğunluğu, on bir ve on dokuzuncu yüzyıllar arasında, Müslüman Türklerin kurduğu devletler tarafından ortadan kaldırılmıştır. Geri kalanları ise, bölgenin İngilizler tarafından ele geçirilmesinden sonra hayatlarını idâme ettirmişler, hattâ kendilerine iç işlerinde bağımsız idâre hakkı bile tanınmıştır. Hindistan, 1947'de İngiliz idâresinden kurtulunca yeni hükümet mihracelerin haklarını geniş ölçüde kıstı. Bugünkü mihraceler, iç idarelerinde bağımsız olarak yaşamalarına izin verilen, oldukça küçük devletlerin hükümdârlarıdır.

MİHRAP;

câmi, mescit ve namazgâhlarda, kıble yönünü gösteren ve imamın cemaat önünde durarak namaz kıldırmasına mahsus olan yer. Bunlar, câmilerde kıble tarafındaki duvara oyuk şeklinde yapılır. Yukarı tarafında bir kitâbe yazılıdır. Bu kitâbeler, **Kur'ân-ı kerîm'**den seçilmiş âyet-i kerîmelerin tamamı veya bir bölümüdür. Üstü açık olan namazgâhlarda bu mihrap yeri, dikili bir taşla gösterilir ve bunun üzerinde de aynı yazı bulunur.

İlk zamanlarda, kıble yönü renkli bir çizgi veya üzerinde belirli işâretler bulunan bir taşla gösterilirdi.

Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) Mekke'deki evinin Suffasındaki kalın direklerden yapılmış olan mihrabının kıblesi Kudüs'tü (Bkz. Kıble). Medine'ye Hicretten sonra yapılan Mescid-i Seâdet

(veya Mescid-i Nebî)in mihrâbı da yine Kudüs'e doğruydu. Kâbe'nin arkada kalması, Peygamber efendimizin kalbinde üzüntü uyandırmakta olduğundan, Hicretin ikinci yılında nâzil olan âyet-i kerîmede emredildiği üzere Müslümanların kıblesi, Kâbe'ye çevrilmiştir. (Bkz. Kâbe)

Mihrap, Kâbe'ye çevrilmiş olmak şartıyle, her İslâm diyârının mîmârîsine göre çeşitli şekiller almıştır. Selçuklulardan îtibâren câmi ve mescit planlarında mihrap, bâzan binâdan çıkıntı şeklinde veyâhut duvar içine girintili bir tarzda yapılmıştır. Osmanlılar devrinde, daha büyük boyutlu câmiler yapılınca, mihraplar da inceltilerek yükseltilmiştir.

Mihraplar, devirlerine göre yüksek bir şekil almış; taşları, istalaktitli girintileri, yan sütunları fevkalâde sanatkârâne sûrette çinilerle bezenmiş olduğu gibi, alçı kabartma süslemeli yâhut mermerden ve bâzan ahşap oyma süslemeli olarak yapılmıştır. Çinilerle süslü Bursa Yeşil Câminin ve Edirne Murâdiye Câmiinin mihrapları birer şahaserdir.

MİHRİMAH SULTAN;

Kânûnî Sultan Süleymân'ın kızı. Annesi Hürrem Sultan olup, 1522 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Ömrünü zafer meydanlarında geçiren Kânûnî Sultan Süleymân'ın hayatta kalan tek kızı olan Mihrimah Sultanın yetiştirilmesine büyük bir îtinâ gösterildi. Babası tarafından çok sevilirdi. Diyarbekir Beylerbeyi Rüstem Paşa ile evlendirildi. Düğünleri 11-26 Kasım 1539'da kardeşleri, Bâyezid ve Cihângir'in sünnet düğünleriyle birlikte yapıldı. Bu evlilikten bir kızla üç erkek çocuğu olan Mihrimah Sultan, 1578'de vefât etti. Süleymâniye'deki türbesine defnedildi.

Dînine çok bağlı oluşu ile tanınan Mihrimâh Sultan, bütün servetini hayır işlerine tahsis etti. Mîmar Sinan'a kendi adıyla anılan İstanbul'da Edirnekapı Câmii ile Üsküdar'da İskele başındaki câmiyi yaptırdı. Edirnekapı'daki Mihrimah Câmii yanında çeşme, hamam, medreseyle Üsküdar'daki câmi civârında çeşme ve misâfirhâne bu hayırsever hanım Sultan'ın eserlerindendir. Mihrimah Sultan, ayrıca Mekke'de Zübeyde Kaynağı su yollarını da tâmir ettirmiştir.

MİHRİMAH SULTAN CÂMİİ;

Kânûnî Sultan Süleyman Hanın kızı Mihrimah Sultan tarafından yaptırılan iki câmi. Üsküdar İskele meydanı ile Edirnekapı'da, Mîmar Sinan tarafından yapılan bu iki câmi, aynı isimle anılırlar.

Üsküdar Mihrimah Sultan Câmii, külliye hâlinde olup; câmi, medrese, imâret, tabhâne, sıbyan mektebi, kervansaray ve çeşmeden meydana gelir. Bu geniş külliyeden zamânımıza câmi, medrese ve sıbyan mektebi ulaşmıştır. Sıbyan mektebi bugün Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Çocuk Kütüphânesi olarak kullanılmaktadır. Medrese, Sağlık Merkezi olarak kullanıldığından iç mîmârîsinde pekçok değişiklik yapılmıştır. Hücrelerin biri dışında diğerleri, asıl biçimlerini kaybetmiştir.

Kânûnî Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan, 1548'de bitirilen bu câmiyi Mîmar Sinan'a yaptırttı. İnşâata hangi târihte başlanıldığı kesin olarak belli değildir. Câmi 27,30 X 21,80 metrelik bir sahaya oturtulmuştur. Yapının kanatları ve mihrap tarafı yarım kubbelerle beslenmiştir. Çapı 11,40 m, merkezi 24,20 m yüksekliğinde olan ana kubbe, dört kollu ayaklara binen sivri kemerlere oturur. Kıble duvarının köşelerinde küçük kubbeler vardır.

Son cemaat yerinin iç revakı yüksek ve beş kubbelidir. Bunun denize bakan tarafında güzel bir şadırvan bulunmaktadır. Mihrimah Sultan Câmiinin kuzey köşelerine konmuş tek şerefeli iki minâresi vardır. Bunların her ikisinin kapısı son cemaat yerine açılır. Câminin batı duvarı üzerine, 1759 târihinde konulan güneş saati oldukça ilgi çekicidir.

Edirnekapı Mihrimah Sultan Câmii de, Mihrimah Sultan tarafından Mîmar Sinan'a yaptırılmıştır. Yanında çeşme, medrese ve hamamı da olup, külliye hâlindedir. Câmi, şehrin en yüksek yerlerinden biri olan Edirnekapı'da 1562-1565 yılları arasında yapıldı. Kubbe yüksekliği 37 m olup, minâresi tektir. 1714 ve 1894 yıllarındaki depremlerde büyük zarar gören külliye, sonradan tâmir edilmiştir.

MİHRİŞAH VÂLİDE SULTAN;

Sultan Üçüncü Mustafa'nın hanımı. Şehzâde Selim ve Şah Sultanın annesidir. 1746'da doğduğu tahmin olunmaktadır. Şehzâde Selim'in doğumundan sonra îtibârının çok artmasına rağmen, o hiçbir zaman devlet idâresine karışmadı. Mustafa Hanın ölümünden sonra (1774) Eski Saray'a gönderildi. Üçüncü Selim Han (1789-1807) pâdişâh olunca Vâlide Sultan oldu.

Oğlu tarafından çok sevilen ve sayılan Vâlide Sultan, hayır işlerini sevmesi ve dindârlığı ile târihe geçmiştir. Eyüp'te bulunan Peygamber efendimizin Sancaktârı hazret-i Hâlid'in (radıyallahü anh) rûhâniyetinden istifâde için, yazları kızı ile birlikte bu semtteki Sâhil Sarayında otururdu.

Eyüp'te türbe, medrese, kütüphâne ve imâret; Levend Çiftliğindeki kışlanın bahçesinde câmi, çeşme

ve sıbyan mektebi yaptırdı. Kasımpaşa Mevlevihânesini tâmir ettirdi. Ayrıca Hasköy'deki Lağımcılar Kışlasındaki câmi ile Halıcıoğlu'nda Mihrişah Vâlide Sultan Câmiini yaptırdı. Hayır eserlerinin devâmı için vakıflar kurdu.

Vâlide Sultan, 16 Ekim 1805'te vefât etti. Eyüp'te yaptırdığı imâret yanındaki türbesine defnedildi.

MİKA;

Alm. *Glimmer (m.), Mika (f.m),* **Fr.** *Mica (m),* **İng.** *Mica.* Kolayca çok ince tabakalara ayrılabilen ve bükülebilen alümino silikat minarellerinden bir grup.

Tabiî mikalar dört grupta toplanır. 1) Alkali mika (muskovit ve para gonit), 2) Magnezyumlu mika (biytit ve filogopit), 3) Fluor ve lityumlu mika, 4) Kalsiyumlu mika (margarit).

Mikaların morfolojisi ve fizik özellikleri, çoğunlukla birbirine çok benzer ve hepsi monoklinal holoedride kristallenir. Mikaların bâzısı, yüzeyine paralel olarak dilinimlidir. Dilinim yüzeyleri esnek olup, sertliği, yönlere, yüzeylere göre değişir. Mikalar optik bakımından negatiftir. Tabiatta pekçok bulunan bir mineral olup, çeşitli mağma taşlarında, kristaller hâlinde bâzı çökelti taşlarında önemli bir bileşen olarak bulunur.

Muskovit: Akmika, kaliumlu mika olarak da bilinir. Formülü, $K\ Al_2\ (OH)_2\ (Al\ Si_3O_{10})$dur. Rengi beyaz olduğu gibi, sarımsı, kahverengimsi, yeşilimsi ve renksiz olabilir. Sertliği 2-2,5 mohs ve yoğunluğu 2,8 g/cm^{3}tür. Tabakalara ayrılan yüzeyi esnek ve sedef parıltılı, saydam veya yarı saydamdır. Erime sıcaklığı oldukça yüksek olup, asitler etki etmez. Muskovit, tabiatta ikinci derecede çok bulunan bir mikadır. Muskovitin teknikte kullanılan büyük kristalleri, pegmatit damarlarında bulunur. Ural Dağlarından, Doğu Afrika'daki Uluguru Dağından çıkarılır ve Doğu Hindistan'la Kanada'da elde edilir.

Mükemmel kaplama, eğilme, elastikiyet, yüksek elektrik yalıtkanlığı ve düşük ısı iletkenliği sebebiyle sanâyide oldukça yaygındır. Levha şeklinde, ısı ve elektrik izolasyonunda istifâde edilir. Genellikle toz boya, lastik, duvar kâğıdı, tavan malzemesinde ve plastiklerle kullanılır.

Biotit: Magnezyumlu ve demirli mika olup, formülü $K\ (Mg, Fe)_3\ (Al\ Si_3\ O_{10})\ (OH)_2$ dir. Rengi siyahımsı, yeşilimsi ve kahverengimsidir. Bu yüzden kara mika ismiyle de bilinir. Sertliği 2,5-3,5 (mohs ölçeğine göre) yoğunluğu 2,8-3,2 g/cm^3 olup, metalimsi, sedef parıltılı yarı saydam veya mattır. Üfleçte erir. Bileşiminde demir çoğaldıkça erimesi kolaylaşır. Biyotit başlıca sıvı magmada meydana gelir. En çok bulunan mikadır.

Flogopit: Magnezyumlu mika olup, formülü $K\ Mg_3\ (Al\ Si_3\ O_{10})\ (OH)_2$ dir. Rengi soluk sarı-kahverengi arasındadır. Magnezyum bakımından zengin kayalarda bulunur. Kristalleri biotin kristallerine benzer. Sertliği 2-3 mohs, yoğunluğu 2,8 g/cm^{3}tür, sülfat asidi etki eder. Kaplama ve eğilme kâbiliyeti mükemmeldir.

Lepidolit: Lityumlu mika olup, formülü $K\ Li_2\ (Si_3O_{10})\ (OH)_2$'dir. Kırmızımsı-gümüş beyazı renklerdedir. Kuvvetli sedef parıltılıdır. Yalnız HF etki eder.

Üretim: Ocaklardan elde edilişi oldukça zordur. Hususi bilgi ister. Bütün mesele mika kristallerinin bozulmadan çıkarılmasıdır. Çıkarılan mikalar kesilir, parçalanır ve levha hâline getirilir.

İkinci Dünyâ Harbinden sonra sentetik mika elde edilmiştir. Sentetik mika, hem ucuz, hem de işlenmesi kolaydır.

MİKDAD BİN ESVED (Amr);

Eshâb-ı kirâmın meşhurlarından. Takriben 584 yılında Behrâ'da doğdu. 653 (H. 33) senesinde Medîne'de vefât etti. İslâmiyeti ilk kabul edenlerden olan Mikdad bin Esved'in asıl ismi Mikdad bin Amr'dır. Esved bin Abd-i Yagûs tarafından evlatlığa kabul edildiği için Mikdad bin Esved adıyla meşhur oldu. Müslüman olduğu sırada Mekkeli müşriklerin, ağır işkencelerine mâruz kalıp, Habeşistan'a giden ikinci kâfileyle hicret etti. Mekke'den Medîne'ye hicret edilince, Habeşistan'dan Medîne'ye döndü. Mekke'den hicret eden Müslümanlar ile Medîne'de bulunan Müslümanlar arasında kardeşlik îlân edilmiş ve Müslümanlar onar kişilik gruplara ayrılmışlardı. Böylece mallarını ve mülklerini Mekke'de bırakan Müslümanlara (Muhâcirler), Medîneli Müslümanlar (Ensar), mallarını onlarla paylaşmak sûretiyle yardım etmişlerdi. Bu yardımlaşma gruplarına katılan Mikdad bin Esved, Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) bulunduğu grupta idi. Bir tâne keçileri vardı. Hergün onu sağarak sütünü içip, karınlarını doyuruyorlardı. Ayrıca Peygamberimizin amcası Zübeyr'in kızı ile evlendiğinden Peygamberimizle akrabâ olmuştur.

Bedir Savaşı başlayacağı sırada Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem, Eshâbın ileri gelenlerini toplayıp, onlarla istişâre etti. Bu sırada konuşmak için müsâade isteyen Mikdad bin Esved, kendisine

müsâade verilince şöyle dedi: “Yâ Resûlallah! Allahü teâlâ sana neyi emrettiyse onu yap. Vallahi biz İsrâiloğullarının hazret-i Mûsâ’ya dediği gibi; “Git, Rabbinle berâber düşmanlara karşı çık. Biz buradan kımıldamayız!, şeklinde bir söz söyleyecek değiliz. Biz sana tâbiyiz senin sağında, solunda, önünde ve arkanda dâimâ düşmanla çarpışırız.” Onun bu ferâgat ve şecâat misâli sözlerinden son derece memnun olan Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem duâ etti. Bedir Savaşında büyük bir şecâat gösteren Mikdad bin Esved, bu savaşta İslâm ordusundaki tek süvârî olduğu için, kendisine Resûlullah’ın Süvârisi denilirdi.

Uhud, Hendek, Hayber, Benî Kureyzâ ve diğer savaşlara katılan Mikdad bin Esved, bâzı seriyyelerde de (keşif kolunda da) bulundu ve ilk seriyyede İslâm askerinin kumandanı tâyin edildi. Uhud Savaşından sonra Mekke civârında oturan kabîleler tarafından Eshâb-ı kirâmdan Hubeyb’in hîle ile esir alınıp, Mekkeli müşriklere satılması ve îdam edilerek şehit edilmesi üzerine, Peygamberimiz Hubeyb’in cesedini müşriklerin elinden alıp getirmek üzere Mikdad bin Esved’i görevlendirdiler. Mekke’nin fethinde, Huneyn Gazvesinde, Tebük Seferinde ve Vedâ Haccında da bulunan Mikdad bin Esved, Peygamberimizin vefâtından sonra çok büyük hizmetlerde bulundu.

Hazret-i Ebu Bekr’in halîfeliği sırasında mürtedlerle yapılan savaşa katılmıştır. Ebû Bekr radıyallahü anh **Kur’ân-ı kerîm** âyetlerinin bir araya getirilip toplanması için kurduğu heyete, Mikdad bin Esved’i de almıştır. Hazret-i Ömer’in halîfeliği sırasında Suriye harekâtına katıldı ve Mısır’ın fethi için Amr bin Âs’a gönderilen yardımcı kuvvetlere kumandan seçildi. Hazret-i Ömer vefât edeceği zaman onu çağırıp; “Yâ Mikdad! Beni kabre koyduktan sonra şûrâ erbâbını çağır ve onları bir evde topla. İçlerinden biri halîfe seçilinceye kadar onları orada tut.” emrini vermiştir. O da bu emri, gereği gibi yerine getirdi.

Mikdad bin Esved, hazret-i Osman’ın halîfeliği sırasında da, ihtiyarlamış olduğu hâlde, savaşlara katıldı. Ömrünü savaş meydanlarında cihadla geçirmiş olan Mikdad bin Esved, yetmiş yaşlarında iken, Medîne’de vefât etti ve cenâze namazını hazret-i Osman kıldırdı.

Peygamber efendimiz, kumandanlarından olan Mikdad bin Esved’i çok severdi. Peygamberimiz şöyle buyurdu: **“Allah bana Eshâbımdan dört kişiyi özellikle sevdiğini bildirip, benim de onları sevmemi emir buyurdu ki bunlar: Ali, Mikdad, Selman ve Ebû Zer’dir.”**

Mikdad bin Esved radıyallahü anh, Eshâbdan olmayan Müslümanlardan birinin kendisine hayıflanarak; “Ne mutlu size, siz Resûlullah’ın zamânında yaşadınız.” şeklinde konuşması üzerine, Mikdad bin Esved şunları söylemiştir: “Sizleri bunu istemeye sevk eden nedir? O devirde yaşasaydınız, Resûlullah’a karşı tavrınız ne olacağını biliyor musunuz? Allah’a yemîn ederim ki, Resûlullah kendisine uymayan ve tasdik etmeyen pekçok kavimle karşılaşmıştı. Halbuki Allahü teâlânın sizi bu devirde yaratması sebebiyle Resûlullah’ın size getirdiklerini tasdik ederek yalnız Allah’ı biliyor ve O’na îmân ediyorsunuz. Sizin sıkıntılarınızı başkaları çekti. İnsanların azgınlıkları sebebiyle peygamberler gönderilmiştir. Resûlullah ise insanların puta tapmaktan başka hiçbir şey tanımadıkları câhiliyyet ve vahşet devrinin en korkuncunda gönderilmişlerdir. O Kur’ân-ı kerîmi getirdi, O’nunla hakkı ve bâtılı birbirinden ayırdı. O kadar ki; bir kimse, kalbine îmân yerleştikten sonra îmân etmeyen babasının, çocuğunun veya kardeşinin küfürde olduğunu görüyor ve karşı duruyordu. Dostunun Cehenneme gitmesine katiyyen sevinmezdi ve îmân etmesini arzular bunun için çırpınır, Cehennemden kurtulmasını isterdi. Bu hususta Allahü teâlâ Kur’ân-ı kerîmde meâlen şöyle duâ etmeyi emretti: **“Yüce Rabbimiz, zevcelerimizden ve çocuklarımızdan gözlerimizi aydın edecek, bizi sevindirecek olanları bahşet.”** (Furkan sûresi: 74)

Mikdad bin Esved radıyallahü anh çok sâde bir hayat yaşar, herkes ona imrenirdi. Kimseyi incitmez, herkese iyiliği, emirleri ve yasakları öğretirdi. Resûlullah efendimizin sünnetine titizlikle uyardı. Konuşurken herkes hakkında ihtiyatlı konuşurdu. Ancak işlerinin neticesine bakarak hüküm verirdi.

Mikdad bin Esved hazretleri gittiği yerlerde insanlara Kur’ân-ı kerîmi öğretmiş ve hadis rivâyetinde bulunmuştur. Onun Peygamber efendimizden rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bâzıları şunlardır:

Kıyâmet günü güneş insanlara bir mızrak mesâfe kalıncaya kadar yaklaştırılır.

İnsanlar kıyâmet gününde günahlarına göre tere batacaklardır. Ter kiminin topuğuna kadar, kiminin dizlerine, kiminin beline, bâzısının da ağzına kadar yükselir.

...Kur’ân-ı kerîme sarılınız, çünkü o şefâat eden ve şefâati kabul edilendir. Kendisine uymayanların yenilmeyen hasmıdır. Kim Kur’ân-ı kerîmi rehber edinirse (Kur’ân-ı kerîmden müctehid olan âlimlerin çıkardığı hükümlere uyarsa) **Kur’ân onu Cennet’e götürür. Kim de Kur’ân’a sırt çevirirse, Cehennem’e gider. Kur’ân en hayırlı yolu gösterir. Emirleri açık ve kesindir. Boş sözler değildir... Mânâları çok derindir. Güzellikleri sayılamaz. Âlimler ona doymazlar. O hakîkate ulaşmak için Allah’ın sağlam ipidir. Dosdoğru yoldur. Cinlerin Kur’ân’ı duydukları zaman hayretten; “Doğrusu biz doğru yola götüren, hayrete düşüren bir Kur’ân dinledik ve**

hemen inandık ve artık Rabbimize hiçbir şeyi ortak koşmayacağız” dedikleri hakîkattır...

MİKOLOJİ (Bkz. Mikrobiyoloji)

MİKRO ANAHTAR;

Alm. *Stromunterbrecher (m),* **Fr.** *Coupe-circuit (m),* **İng.** *Cut-out, circuit-breaker.* Her çeşit makina, tezgah, cihaz ve âletlerin elektrik devrelerini istenilen anda açmak ve kapamak sûretiyle, onların çalışma ve hareketlerini yakından veya uzaktan kontrol ve kumanda imkanını sağlayan “devre kesicileri”ne verilen ad.

Mikro anahtar, genellikle geçici “yay geri dönüşlü” kontaklıdır. İticiye uygulanan kuvvet kaldırılınca kontaklar eski durumuna gelir. Daimi kontaklı olanlarda ise, kontakların eski durumlarına gelmesi için, çalışma kuvvetinin iticiye tekrar uygulanması gerekir.

Mikro anahtarının üzerinde elektrik değerleri yazılıdır. Bu değerler, genellikle 5-25 amperle 125, 250, 380, 500, 600 volt alternatif akım, ayrıca 0,5-0,25 amper ve 125, 250 volt doğru akım arasında değişir.

Mikro anahtarların normal olarak üç bağlantı ucu vardır. Çok devreli olanlarda uç sayısı daha fazladır. İki bağlantı ucu olan mikro anahtar tipi pek azdır. Mikro anahtarların kontak dirençleri çok azdır. Bağlandıkları devrelerin fonksiyonlarına zarar vermezler.

Mikro anahtarlar, çeşitli makina ve cihazların iş emniyetini sağlamak, muhtemel bir kazayı önlemek gâyesiyle de kullanılır. Meselâ bir buhar kazanının kapağı açık bırakılmışsa brülör devreye girmez. Mikro anahtar, arıza sinyalini verir. Brülörün çalışmasına mâni olur. Çamaşır makinalarında santrifüj kapağı açıldığı taktirde kurutma silindiri durur. Kapak kapanırsa, düğme açıksa silindir döner. Bunu kumanda eden bir mikro anahtar, emniyet tedbiri olarak, muhtemel bir iş kazasını önlemek gayesiyle kullanılmıştır.

Mikro anahtar, modern endüstrinin ve otomatik kontrolun ayrılmaz bir parçasıdır. Tekniğin her sahasında kullanılır.

MİKRO DALGA;

Alm. *Mikrowelle (f),* **Fr.** *Onde (f.) ultracourte,* **İng.** *Microwave.* Radyo dalgalarının, dalga boyları kısa olan bölümü. Bunlar, normal uzun olan dalga boylarına göre farklı davranışa sahiptir. Mikro dalgaların spektrumunda (tayf), dalga boyu yaklaşık olarak 30 cm ile 1 cm arasındadır. Daha kısa milimetre mertebesindeki dalga boyları olan dalgalar, kırmızı ötesi görülür, ışığa karşı gelir. Milimetre mertebesinde dalga boyları olanlar genel olarak laboratuvarda kullanılır. Diğer mikro dalga frekanslar; televizyon, hareketli radyo, telefon ve diğer haberleşme araçları için kullanılır. Uzay haberleşmesinde ve pekçok radarda da mikro dalgalar kullanılır.

Mikro dalgaların, dalga boyları kısa olduğundan dolayı ışık gibi davranırlar. Dalga boyları uzun olanlar, atmosfer tabakalarından geçerken yansıdığı hâlde, mikro dalgalar doğrusal hareket ederler. Bu sebepten dolayı yayın yapan ve alan antenlerin birbirlerini görecek yükseklikte bulunması ve bunların yüksek tepelere kurulmuş olması gerekir. Diğer bir özellikleri de antenlerinin kısa olmasıdır. Bu sebepten mikro dalga haberleşmesi, özellikle hava araçları ve uydularla olan haberleşmede kullanılır.

Mikro dalgaların bir mahzuru, iletişim sırasındaki kayıplarının büyük olmasıdır. Bu sebepten dolayı, yüksek güçte iletim âletlerine ve duyarlı alıcılara ihtiyaç gösterir. Antenin gücünde, sıcaklıkta ve nemde olabilecek ufak değişiklikler veya âletin kritik parçalarına yakın bulunan cisimler âletlerin çalışmasını etkiler. Âletteki bu tesirleri en düşük seviyeye indirebilmek için karmaşık elektronik devrelere ihtiyaç duyulur. Hem yaymak hem de almak için âletin mikro dalga frekanslarında verimli şekilde özel türlere ihtiyaç vardır. Bu türlerin îmâlâtında gerekli karakteristiklerin elde edilmesi önemlidir.

Mikro dalga frekanslarında enerji, tellerin ortasından değil, tellerin etrafında hızlı değişen elektrik ve manyetik alanlar şeklinde iletilir. Yayın âletiyle anteni arasında veya benzeri yerlerde mikrodalga enerjisi en çok dalga kılavuzları kullanılarak iletilir. Dalga kılavuzları, içi boş halka veya dikdörtgen kesitli tüplerdir.

MİKROBİYOLOJİ;

Alm. *Mikrobiologie, Mikrobenforschung (f),* **Fr.** *Microbiologie (f),* **İng.** *Microbiology.* “Mikrop” diye de isimlendirilen, gözle görülemeyecek kadar küçük canlıları inceleyen ilim dalı. Mikroorganizma denilince bakteriler, virüsler, protozoonlar, mantarlar ve ilkel algler anlaşılır. Mikrobiyoloji ilim dalının faydalı olduğu branşlar, tıp, tarım ve endüstridir.

Mikrop terimi, ilim dünyâsına ilk defâ 1878’de Fransız cerrahı Charlet Sédillot tarafından getirilmiştir.

Sédillot, mikropların kendilerine has apayrı bir dünyâsı olduğunu savunmuştur. Mikrobiyoloji ilim dalı beş ana kısma ayrılmıştır: **Viroloji, bakteriyoloji, protozooloji, algoloji** ve **mikoloji.** Bunlara ilâveten moleküler ve hücresel biyoloji, biyokimya, fizyoloji, ekoloji, botanik ve zoolojiyle de yakından ilgilidir.

Uzun müddet insanlar, çevrelerinin mikroplarla dolu olduğundan habersizdi. Halbuki mikroorganizmalar, onun etrafındaki her yerde, eşyâlarında hatta derisinde ve barsaklarında milyonlarca bulunuyordu. İlerleyen yüzyıllarda insan bilmeden mikropları işlerinde kullanmaya başladı. Ekmek yapımı, peynir ve sirke imâli, boza yapımı bunların başta gelenleridir.

Mikroskobun bulunmasından (1590) 16 asır önce yaşamış olan Marcus Terentius Varro (M.Ö. 116-27), iltihaplı alanlar için; "Buralarda çok küçük hayvanlar ürüyor ki, bunların gözle görülmesi imkânsızdır." demiştir. Fâtih Sultan Mehmed Hânın hocası Akşemseddîn hazretleri de; "Hastalık insandan insana veya topraktan insana gözle görülemeyen canlı tohumlar vasıtasıyla iletilir." demiştir. Mikroplar hakkında ilk kayıt, Robert Hooke'un **Mikrographa** eserindedir. 1665'te basılan bu eserde bir küf mantarının sporları ve birçok küçük deniz kabuklusunun kabukları anlatılmıştı. Antony Van Leeuwenhoek ise kendi yaptığı mikroskoplarla 1674'te protozoonları ve 1676'da bakterileri görmeyi başardı.

Mikrobiyolojinin kurulması, Pasteur ve Koch: Fransız kimyâcısı Louis Pasteur, mikrobiyolojinin kurucusu olarak kabul edilir. Pasteur alkollü içki îmâlâtında ortaya çıkan fermentasyonun mayalar tarafından yapıldığını söyledi (1856).

Pasteur'ün mayalar üzerindeki bu açıklamasından sonra 1867'de İngiliz cerrahı Joseph Lister, antiseptik solusyonları infeksiyonlara karşı koruyucu olarak kullanmaya başladı. "Otoklav" denilen mikropsuzlaştırma (Sterilizasyon) aracının Pasteur'ün çalışma arkadaşlarından Charles Chamberland tarafından bulunmasıyla sterilizasyon işlemi laboratuvar ve ameliyathânelerde devamlı kullanılmaya başladı.

1877'de Prusya'da adı duyulmamış bir kasaba hekimi olan Robert Koch, belli bir bakterinin (Bacillus anthracis) şarbon etkeni olduğunu ispat etti. Pasteur bir adım daha ileri giderek, laboratuvar şartlarında mikropların hastalandırıcılık özelliklerini azaltmayı başardı.

Koch'un ikinci büyük başarısı, 1882'de kendi adıyla anılan verem basilini bulmasıdır. 1885'te ise Pasteur Fransız Bilimler Akademisine sunduğu bildiride, kuduza karşı aşıyı bulduğunu açıkladı.

Tıbbî Bakteriyolojinin gelişimi: Pasteur ve Koch'un çalışmasından sonra, bu bilgilerin ışığında birçok hastalık, bakterilerin mevcudiyetine bağlandı. Koch'un asistanlarından ve aynı zamanda da bir askerî cerrah olan Friedrich Loeffler kendi adıyla anılan Difteri basilini buldu (1884). Emil Behring ise, difteri toksinine karşı bağışıklanmış hayvanların serumlarını vererek insanlarda difterinin hafifletilebileceğini söyledi. 1893'te Alexander Yersin, Hong Kong'ta veba etkenini izole etmeyi başardı. Yersin'in bu buluşuna paralel olarak veba mikrobu Koch'un Japon asistanlarından Shibasaburo Kitasato tarafından da bulunmuştu. Kitasato 1889'da tetanus âmilinin bir anaerobik sporlu ve toksin îmâl edici bir mikrop olan Clostridium tetani tarafından husûle getirildiğini açıkladı. Zamanla bakteriler ve yaptıkları hastalıkların listesi giderek genişledi.

Topraktaki bakteriler: Bakteriler yalnızca hastalık yapan varlıklar olarak ele alınmamalıdır. Tabiatta birçok yerde bakteriler çok önemli bir denge rolü oynamaktadır. 1878'de iki Fransız ilim adamı Théophile Schloesing ve Achille Mantz, topraktaki nitrat bileşiklerinden amonyak îmâlinin basit bir kimyâsal reaksiyon olmayıp, olayın bâzı mikroorganizmalarca yapıldığını açıkladılar. Bu olayı yapan bakterileri 1890'da bir Rus bilim adamı Sergei Winogradsky buldu. Bu tip bakteriler enerji ihtiyaçlarını karşılamada organik maddeleri kullanamazlar, ancak bu iş için amonyağın oksitlenmesiyle ortaya çıkan enerjiyi kullanırlar. Vücut maddelerinin yapımı için gereken karbonu karbondioksitten alırlar. Bu iki özellikleri dolayısıyla bunlara **kemootrof** (kimyevî yolla kendi kendine beslenen) denmiştir. Aynı Rus bilim adamının bir diğer açıklaması bâzı anaerobik (oksijene ihtiyâcı olmayan) bakterilerin toprakta serbest bulunduğu ve atmosferdeki azotu, bitkilerin kullanabileceği hâle getirdiği şeklindeydi.

1901'de toprakta baklagiller cinsi bitkilerin köklerinde yaşayan "Rhizobium" türünde bakteriler keşfedildi. Bunlar, kökünde bulundukları bitkinin faydasına olarak, havadaki azotu tesbit edici özelliğe sâhiptir.

Viroloji: 1884'te Fransız bakteriyoloğu Charles Chamberland bakterilerin geçişine izin vermeyen porselen bir filtre îmâl etti. Bu filtre bakteriden arınmış su elde etmede kullanılıyordu. 1892'de Rus bilim adamı Dimitri İvanovsky tütün mozaik hastalığının etkeninin bu süzgeçten geçebildiğini gösterdi. Bu süzgeçlerden geçen mikroorganizmalara **filtrabl** (filtreden geçebilen) **virüsler** adı verildi.

1900'de Amerikalı ilim adamı Walter Reed'in bâzı filtrabl virüslerin belli bir hastalığı yaptığını (bu hastalık "Sarı Humma" dır) göstermesi kendine haklı bir şöhret sağladı. Aynı şekilde bakteriden

arındırılmış filtratların (süzülmüş sıvıların) hayvanlarda tümör ortaya çıkmasında rol oynadığı ilk olarak V. Ellerman ve O. Bang (1908 Danimarka) daha sonra da Peyton Rous (1911 ABD) tarafından açıklandı. Virüslerin bakteriler içinde de gelişebildikleri 1915'te Frederick Twort tarafından bildirildi. Bu virüslere "Bakteriyofajlar" denildi.

Tütün mozaik virüsünün kristalizasyonla saflaştırılıp, elde edilmesi (1935), virüslerin birer mikrop olmaktan ziyâde, birer kimyevî molekül olduğu fikrini ortaya çıkardı. 1937'de virüslerin nukleoprotein yapısında oldukları İngiliz araştırmacılar F.C. Bawden ve N.W. Pirich'in ekibince bildirildi. Elektron mikroskobunun ilim dünyâsına sunulmasını takiben virüslerin fotoğrafları çekilebildi ve incelemeler sonucu hücresel yapıya sâhip olmadıkları anlaşıldı.

Yine elektron mikroskobunun ve moleküler biyolojinin gelişmesi "büyük virüs" veya "küçük bakteri" denilebilecek küçük mikroorganizmaların varlığını gösterdi. Bunlara **riketsia** denildi. Riketsialar **tifus, siper humması, kayalık dağları humması** ve diğer bâzı hastalıkları yaparlar.

Mikoloji: Mikrobiyolojinin, mantarlarla uğraşan dalı. Mantarların yapılarını, yaşayışlarını ve yaptıkları hastalıkları inceler. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısı ve 19. yüzyılın ilk yarısında mantarlar ciddî olarak bitki hastalıklarının âmili olarak tanındı. 1835'te Agastino Bassi, ipekböceklerinde hastalık yapan bir mikroorganizmanın günümüzde "Beauveria bassiana" adıyla anılan bir mantar olduğunu buldu. David Gruby adlı Paris'te yaşayan bir Macar ilim adamı da önce çocuk ağız-boğazındaki aftların amilinin "Candida albicans" adıyla anılan maya mantarı olduğunu açıklayıp, daha sonra derinin önemli mantar hastalıklarını bildirdi.

1841-1845 arasındaki bu keşiflerden sonra mantarların insan veya hayvan vücudunda yüzeyde ve derinde birçok iltihâbî hastalığa sebep olduğu anlaşıldı. Bununla birlikte genel olarak bakterilerin daha çok insan ve hayvanda, mantarların da daha çok bitkilerde hastalık yaptığı kabul edilir. Mantarlar üzerindeki çalışmalar bu şekilde ilerleyerek 1900 yıllarına varıldı.

1928 yılında Alexander Flemming, **Penicillum** cinsi mantarların, bakterileri tahrip eden bir madde îmâl ettiklerini keşfetti. Bu maddeye de"penisilin" adını verdi. 1940 yılına kadar önemli addedilmeyen bu keşif, o târihte Oxford Üniversitesindeki çalışma ekibinin penisilinin büyük antibakteriyel etkisini ortaya çıkarmasıyla önem kazandı. Penisilin gibi bakterilerin çoğalmalarını durduran maddelere **antibiotik** adı verildi.

Mikrobiyolojide ortaya çıkarılan ilerlemeler, 1900 yıllarından sonra süratle devam etti. Mantarların yaptıkları hastalıklar, ilâç yapımı endüstrideki kullanılışları yüzyılımızda çok araştırılan konular hâline geldi. Mikrobiyolojide kullanılmaya başlayan çok çeşitli metodlar, mikoloji ve mantar hastalıklarına da önemli katkılarda bulundu. Soburoaud'un bulduğu besi yeri birçok mantarın üretilerek teşhisini sağladı.

Mantar hastalıkları (mikozlar) çok rastlanan rahatsızlıklardır. Özellikle ayak mantarları pekçok kişide görülen ve rahatsız edici kaşıntılar yapan durumlardır. Deri mantarları ve sistemik hastalık yapan mantarlar olarak mantar hastalıkları ikiye ayrılabilir. Deride hastalık yapan mantarlardan kel, kandida hastalığı, sakal mantarları ve tırnak mantarları önemlidir. Blastomikoz, akdtinomikoz, histoplazmoz gibi hastalıklar vücudun derinliklerinde yerleşen mantar enfeksiyonlarıdır. (Bkz. Mantarlar)

Protozooloji: On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Almanya'da C.G. Ehrenberg, protozooloji dalını ilim dünyâsına takdim etti. O protozoonların hayvanlardaki her organ sistemine (çok çok küçültülmüş olarak) sahip olan canlılar olduğunu düşünmüştü. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında Alman ilim adamı German Karl Van Siebold protozoonların tek hücreli canlılar olduğunu ortaya koydu. Günümüzde protozonların şark çıbanı, kala-azar, sıtma gibi hastalıkları yaptığı bilinmektedir.

MİKROFİLM;

Alm. *Mikrofilm (m),* **Fr.** *Microfilm (m),* **İng.** *Microfilm.* Fotoğrafları, planları, matbu yazıları, yazı parçalarını kısaltılmış hâlde depolamak, muhâfaza etmek veya neşretmek için kullanılan fotoğraf filmi.

Bir bilginin orijinal kaynağı, meselâ bir kitap, istenilen ebadda (16 mm, 35 mm, 70 mm, 105 mm) fotoğrafı çekilerek saklanabilir. Kısaltılmış hâlde muhâfaza edildiğinden bilgiler daha küçük yerde, daha yüksek miktarda muhâfaza edilebilir. Meselâ, kısa bir film şeridine bir kitabın filmi çekilip saklanabilir. Böylece film, kitabın kapladığı yerden çok daha az yer kaplamış olur.

Mikrofilm bilgi işlem dâirelerinde çok rahat kullanılmaktadır. Her mikrofilm kaydı, okuma cihazı ile hemen okunabilir veya neşredilmek üzere işlem yapılabilir. Mikrofilmin neşriyatta ehemmiyeti büyüktür. Meselâ, bir kompüterden çıkan mâlumâtın mikrofilmi çekilerek çok sayıda, ucuz ve seri bir şekilde çoğaltılabilir. Yoksa mikrofilmi çekilmeseydi o kadar yazının aynı ebadda çoğaltılması çok zor olurdu.

MİKROFON;

Alm. *Mikrophon (n),* **Fr.** *Microphone (m),* **İng.** *Microphone.* Ses titreşimlerini elektrik işaretine çeviren âlet (transduser). Sesle yapılan her türlü muhâberede sesin elektrikî olarak yayın ve kaydını sağlamak üzere sese form verir. Birçok çeşidi vardır. Bir mikrofonda aranan özellikler şunlardır:

1. Duyarlık: Mikrofonun ses dalgalarını elektrik dalgalarına çevirebilme kâbiliyetidir.

2. Frekans karakteristiği: Konuşmalarda netliğin sağlanması için bütün ses frekansları(30 Hz ile 15.000 Hertz) aynı oranda elektrik işaretine çevirebilmelidir.

3. Direktivite: Yâni yön. Mikrofonlar kullanılacakları yere göre sadece bir yönde, iki yönde veya her yönde alış yapma özelliğinde olabilir.

4. Harmonik distorsiyon: Küçük olmalıdır. Yâni ses kesildiğinde kendiliğinden titreşimi devam ettirmemelidir. Aşırı seslerde bozulmaya gitmemeli veya tedbir alınmalıdır.

5. Çevre şartlarına uygunluk: Mikrofon kullanılacağı yere uygun seçilmelidir. Meselâ; neme, ısıya, sarsıntıya, elektrik veya manyetik alana dayanıklı, su geçirmez, rüzgârdan etkilenmeyen mikrofonlar yerine göre seçilirler.

Bütün bu özelliklerin bir mikrofonda toplanması hem gereksiz, hem de ekonomik değildir. Özelliklerine göre ve kullanılacakları yerlere göre mikrofonlar seçilir.

Yapılışlarına göre mikrofonlar beş ana bölümde incelenirler:

1. Kristal mikrofon: Bu tip mikrofonlar, kuartz kristali mekanik olarak titreştirildiğinde elektrikî titreşimler vermesi esâsına dayanarak çalışır. Mikrofonun diyaframını hava titreştirir, bu da kristali titreştirerek kristalin iki ucu arasından elektrik işareti alınır. Kristal maddesi olarak Roşeltuzu kullanılır.

Kristal mikrofonun özellikleri: Dirençleri çok yüksektir (3 ile 5 Mega Ohm). Frekans karakteristiği 75 Hz ile 6000 Hz arasındadır. Konuşma için yeterlidir. Yüksek çıkış gerilimi verme özelliğine sâhiptir. Mahzurları ise neme ve mekanik darbelere dayanıksızdır.

2. Karbon mikrofon: Karbon tozlarının ses dalgalarına göre sıkışıp gevşeyerek direncinin değişmesi esasına göre çalışır. Özellikle telefon cihazlarında kullanılır. Neme karşı dayanıksızdır. Çıkış gerilimleri oldukça yüksektir. Buna karşılık dirençleri düşüktür. Darbelere karşı dayanıklıdır. Frekans karakteristiği 80 Hz ile 6000 Hz arasındadır. Ayrıca doğru akım kaynağı gerektirir.

3. Dinamik mikrofon: En yaygın kullanılan mikrofon çeşididir. Hem ucuz hem de yapımı kolaydır. Ayrıca doğru akım kaynağı gerektirmez. Bu mikrofon, mıknatıs alanı içinde diyaframa bağlı bobinin hareket etmesiyle elektrik akımı üretir. Dirençleri düşüktür (40-150 Ohm arasındadır). Frekans karakteristikleri 20.000 Hz'e kadar düzgündür. Birçok uygulamalarda rahatlıkla kullanılırlar. Müzik ve ses yayınlarında kullanılabilirler. Oldukça sağlam ve dayanıklıdırlar. Daha çok sâbit konuşma mikrofonu olarak kullanılmağa uygundur.

4. Şerit mikrofon: Bir manyetik alan içinde ince şerit yapraklı bir iletkenin hareket etmesiyle elektrik üretir. Dirençleri çok düşüktür. Mekanik darbelere dayanıksızdır. 40 Hz ile 15.000 Hertz arasında frekans karakteristiği vardır. Daha çok sâbit konuşma mikrofonu olarak kullanılmağa uygundur.

5. Kapasitif mikrofon: İki iletken levha paralel olarak konur. Ses dalgası bu levhalar arasındaki mesâfeyi değiştirerek bir kapasite değişikliği meydana getirir. Bu değişme, biri direnç üzerinde gerilim değişmelerine dönüştürülerek, elektrik işareti elde edilir. Direnci çok büyüktür (10 Mega Ohm ve daha fazla). Frekans karakteristiği çok düzgündür. Ayrıca doğru akım kaynağı (pil) gerektirir. Çok uzun kablo ile kullanılamaz. Çok hassas olduğundan sâbit cihazlarda kayıt için yaygın olarak kullanılır. Başka bir tipi, daha geliştirilmiş elektrot mikrofondur. Çok küçük yapılabilir. Mâliyeti düşüktür.

Sonuç olarak, bir mikrofon ne kadar iyi olursa olsun elektrik işâretine çevirdikleri sesleri aynen karakterize edemezler. Ancak yaklaşık, benzeri bir elektrik işareti elde edilebilir.

Mikrofon, telefon vericilerinden başka, işitme cihazlarında, ses kayıt sistemlerinde ve yazdırma makinalarında kullanılır.

MİKROMETRE;

Alm. *Mikrometer (n),* **Fr.** *Micromètre (m),* **İng.** *Micrometer.* Teknikte, mühendislik alanında, cisimlerin ölçülerini 1/1000 mm hassasiyetle ölçmeye yarayan bir ölçüm âleti. Bir somun içinde hareket eden bir dişli vida ile gövdeden yapılmıştır.

Teknikte kullanılan bir kısım mikrometrelerin genel görünüşünde bâzı konstriktif (yapısal) farklar olabilir. Fakat mühim olan husus, ölçü bakımından olan esasların göz önünde tutulmasıdır. Mikrometre hakkındaki açıklamalar Alman Normu DIN 863'e göredir. Bu norm, esas îtibâriyle 25 mm'lik bir ölçme

boyu gösterebilecek ve skala taksimatı 0,01 mm olan mikrometreler içindir.

Mikrometrenin dişleri, büyük bir hassasiyetle açılmıştır. Milin dönmesi sonucu uc kısım ileri - geri hareket ederek, karşı çeneye(örs) yaklaşıp uzaklaşır. Dişlerin ve hatvenin toleransı 1,20 mikron seviyesindedir.

Milimetreleri ölçen bir mikrometre milinin üstündeki kovana "yüksük" denir. Mikrometre milinin üstündeki yatay çizgi 25 taksimata bölünmüştür.

Taksimatlar arası 1 mm açıklığındadır. Ayrıca, 1/2 milimetreyi gösteren çizgilerle ikiye ayrılmışlardır. Yüksük üstünde 50 taksimat bulunur. Bunların her biri, 0,5 milimetrenin ellide birini, yâni 0,5/50 mm'yi gösterir. Numaratörlü veya dijital mikrometreler de mevcuttur.

Çalışma şekli: Ölçülecek parça, mil ve örsün yüzeyleri arasına yerleştirilir. Her iki yüzey beraber olarak parça ile temas edinceye kadar tambur vâsıtasıyla mil döndürülerek ölçülür. İstenilen parçanın boyutu ana taksimat ve döner tanbur üzerindeki hassas taksimattan okunur.

Ölçmede dikkat edilecek hususlar: Normal sıcaklığı ISO'ya göre + 20°C veya + 68 F (Fahrenhayt) dir. Cihazların doğrulukları tamlıkları bu sıcaklıkta geçerlidir. Ölçme sıcaklığı, parçanın sıcaklığıyla âletin sıcaklığının normal şartlar altında (20°C) olması gerekir.

Mikrometrelerde hatâlı ölçme yapılmaması için ayar yapılması gereklidir. Uzun süre çalışma neticesi mil sonunda bir gevşeme veya boşluk ortaya çıkabilir. Bunu gidermek için, mil bütünüyle çıkartılıp, somun hafifçe sıkıştırılır. Kovan, ayar yapmak için, mil ile karşı çene birbirine değdirilir ve küçük bir anahtar yardımıyla kovan, yüksük üstündeki sıfır çizgisiyle çakışana kadar döndürülür.

MİKROP;

Alm. *Mikrobe (f.),* **Fr.** *Microbe (m.),* **İng.** *Microbe.* Mikroskop ve elektron mikroskopta görülebilen, en küçük canlı yaratıklara verilen isim.

Canlı varlıklar olan mikropların, bünyevî ve yaptıkları işler bakımından incelenmesi, bunların çeşitli şekilde sınıflandırılmasına yol açtı. Bâzı mikroplar bitkiler âleminden sayıldı, diğer bir kısım mikropların da hayvanlar âleminden olduğu görüldü; bunlara bir hücreli hayvanlar adı verildi. Fakat mikroskobik ölçüde ele alınınca, hayvanlar âlemini, bitkiler âleminden ayıran özellikler kesinliğini kaybeder. Meselâ, bakteri ve virüs adı verilen mikroplar, ne hayvanlar, ne de bitkiler âlemine bağlanabilir. Bakteriler bitkilerin bâzı özelliklerini taşır, ama tifo basili gibi üzerinde titrek tüycükleri bulunanlar hareketlidir. Virüslerdeyse hareketlilik, bir ölçü olmaktan çıkar, bunların üremesi için canlı ortamlara ihtiyaç vardır. Dolayısıyla virüsleri ayrı bir grup adı altında incelemek gerekir.

Akşemseddîn hazretleri, virüs ve bakterilerin keşfinden çok önce mikropların varlığından bahsetmiştir. **Maddet-ül-Hayât** adlı eserinde şöyle buyurmaktadır: "Hastalıkların insanlarda teker teker peydâ olduğunu sanmak hatâdır. Hastalık, insandan insana bulaşma sûretiyle geçer. Bu bulaşma ise, gözle görülemeyecek kadar küçük, fakat canlı tohumlar vâsıtasıyla olur." Böylece, ayrıca bir Türk hekimi olan Akşemseddîn tarafından, bundan beş yüz yıl evvel mikrop teorisi ortaya kondu. **Pasteur,** aynı neticeye, hem de teknik âletler elindeyken, Akşemseddîn'den dört yüz yıl sonra varabilmiştir. Buna rağmen mikrop teorisi, yanlış olarak Pasteur'e mâl edilmiştir. (Bkz. Bakteri, Virüs)

Mikroplar, diğer canlılarla olan ilişkileri bakımından hastalık yapan asalak mikroplar, hastalık yapmayan asalak mikroplar, çürümekte olan canlılar üzerinde yaşıyan çürükçül mikroplar, ortak yaşayan mikroplar diye kısımlara ayrılabilir. Ayrıca bâzı mikroplar bağımsız olarak yaşayabilir.

Zararsız mikroplar: Zararsız mikroplar çürüme, mayalanma olayını gerçekleştirirler. Bu mikroorganizmalar topraktaki organik maddeler üzerinde ürerlerken amonyak tuzları ortaya çıkar. Böylece toprak tabiî yoldan gübrelenmiş olur. Bu arada bitkilerin ve dolaylı yoldan diğer canlıların hayâtında kesin gerekli olan azot ortaya çıkar.

Dünyânın büyük bir laboratuvar olduğu düşünülürse, çürükçül mikroplar, diğer canlıların yaşamasını sağlamak için çalışan muazzam plânlı robot işçilere benzetilebilir.

Zararlı mikroplar: Mikrop denince akla gelen bu kısımdır. Canlıların başına büyük dert olan bu grup, târihte dünyâ savaşlarında bile ulaşılamayan sayılarda insanın ölümüne yol açabilecek güçtedir. Hastalık yapan mikroplar şöyle sınıflandırılabilirler.

A. Koklar: Eni boyu eşit, küre şeklinde yapılardır.

Streptokoklar: Zincir şeklinde yapılardır. Üremeleri zincirin uzaması şeklindedir.

Diplokoklar: İki kokun kendi aralarında birleşmesiyle meydana gelir.

Tetragenler: Dört kokun bir arada bulunmasından meydana gelir.

Staphilokoklar: Kokların düzensiz olarak üzüm salkımı gibi bir arada bulunması ile meydana gelir.

B. Basiller: Çubuk şeklinde yapılardır. Tifo, paratifo, dizanteri, veba, şarbon etkenleri bu sınıftandır.

C. Vibriyon: Kıvrık biçimli virgül şeklinde yapılardır. Bâzıları testere dişi gibi yapılar gösterir, buna kıvrık kıl anlamında "spiroket" denir. Frengi âmili olan mikrop bunlardandır.

MİKROSKOP;

Alm. *Mikroskop (n),* **Fr.** *Microscope (m),* **İng.** *Microscope.* Çıplak gözle görülemeyecek kadar küçük cisimlerin birkaç mercek yardımıyle büyütülerek görüntüsünün incelenmesini sağlayan bir âlet. Öncelikle isminden de anlaşılacağı üzere, mikropların incelenmesi akla geliyorsa da aslında sanâyi, metalurji, genetik, jeoloji, arkeoloji ve kriminoloji alanında da büyük hizmetler görmektedir.

Mikroskobu, ilk önce Hollandalı Zacharias Janssen'in, 1590 dolaylarında bir teleskobu tâdil etmek sûretiyle meydana getirdiği kabul edilmektedir. Ancak bu sıralarda başka Hollandalı, Alman, İngiliz ve İtalyan bilginleri de, mercek sistemi tersine çevrilmiş bir teleskobun, cisimleri büyütmek için kullanılabileceğinin farkına varmışlardır.

Nitekim dünyânın güneş etrafında döndüğünü açıkladığı için engizisyon işkencesine tâbi tutulan ve dünyâyı güneş etrâfında döndürmekten vazgeçmesi şartıyla Papa tarafından serbest bırakılan meşhur İtalyan bilginiGalilei Galileo (1564-1642) iki mercek kullanarak bâzı tecrübelerde bulunmuştu. Bugünkü mikroskobun ana prensiplerini ise 17. asırda Hollandalı Auton van Leeuwenhoek ve İngiliz Robert Hook bulmuşlardır.

İnsan gözü tabiî bir mikroskoptur. Uzaktaki cisimler ufak gözükürler. Cisimler yaklaştıkça teferruatı daha iyi seçilmeye başlanır. Göz, sonsuz bir uyum özelliğine sahip olsaydı mikroskoba ihtiyaç olmazdı.

Genel olarak mikroskop iki büyük kısma ayrılarak incelenir:

Mekanik kısım, optik kısım.

1. Mikroskobun **mekanik kısmı** ayak, gövde, tabla ve tüpten ibârettir.

Mikroskop ayağı: Genellikle fonttan yapılmış ağır ve iyi denge sağlayacak nal şeklinde olup, mikroskobun bütün ağırlığını taşıyan kısmıdır.

Mikroskop gövdesi: Mikroskobun diğer parçalarının tesbit edildiği oynaklı mâdenî kısmıdır. Özel bir vida ile görmede istenilen rahatlığı temin edecek şekilde tesbit edilebilir.

Mikroskop tablası: Daire veya kare şeklinde olabilen sabit ve bâzan hareket edebilecek şekilde, ortasında aynadan (ışık kaynağından) yansıyan ışığın geçmesine yarayan bir deliği bulunan kısımdır. Tabla, preparatı koymaya yarar. Üzerinde ekseriya, kendisini hareket ettiren vidalar ve preparatı tesbitte kullanılan maşalar bulunur.

Mikroskop tüpü: İçiçe geçmiş iki mâdenî borudan ibârettir. Dış tüpü, düz bir dişliyle gövdeye tesbit edilmiştir. Bu kısım büyük ve küçük ayar vidalarıyla aşağı ve yukarı hareket edebilir. Bu sâyede göze göre nesnenin (objenin) net görülmesi ayarlanmış olur.

2. Mikroskobun ikinci ve en önemli kısmı optik kısmıdır. **Optik kısmı** okülerle objektifleri taşıyan ve dâiresel dönebilen rovelver denilen kısımdan ibârettir.

Oküler, farklı büyütmelere sâhip, göze gelen tarafta bulunan yakınsak bir mercekten ibârettir. Objektifin meydana getirdiği gerçek görüntüyü büyüterek zâhirî bir görüntü verir. Objektif ise cisme yakındır, cismin büyütülmüş ters görüntüsünü verir. Büyütme dereceleri her ikisinde farklı büyüklüklerde olabilir. Meselâ, bir ışık mikroskobunda objektif büyütmesi, 100x,40x,10x olabildiği gibi, oküler büyütmesi de 5x, 10x, 20x olabilir. (Büyütmeler x işâretiyle belirtilir.)

Rovelver: Bir-iki, üç veya daha fazla objektif takılmasına yarayan ve mikroskop tüpünün alt ucunda bulunan kısımdır. Rovelvere takılan mercekler de yakınsak merceklerdir. Nesneyi aydınlatma sistemi ayna veya ışık kaynağı, kondansör ve diyaframdan ibârettir. Ayna gelen ışığı alır. Ayna yerine bir ışık kaynağı da olabilir. Kondansör ise bir mercek sistemidir. Aynadan veya ışık kaynağından gelen ışınları preparat üzerlerinde toplayıp, objenin aydınlanmasını sağlar. Diyafram, kondansörün altında bir kol aracılığıyla ortasındaki delik kısmı istendiği kadar daraltıp genişletmek sûretiyle nesneye gelen ışık miktarını ayarlar.

Mikroskopta incelenecek olan materyel, mikroskobun tipine göre lam ve lamel adı verilen farklı kalınlıklarda iki ince cam kısım arasında veya doğrudan mikroskobik olarak gözlenir. (Lâm: 75 mm boyunda 25 mm eninde ince camdan yapılmış bir plâktır. Lâmel: 14, 18, 20 veya 22 mm en ve

boyunda çok ince (0,2 mm kalınlıkta) bir cam karedir.)

Mikroskopların çoğu, 4x ile 15x arasında değişen büyütme özelliğini hâiz üç objektif ihtiva eder. Bunların odak noktaları, üzerlerinden ayarlanabilir özelliktedir. Her bir objektifte iki veya daha fazla mercek bulunur. Oküler, objektife nazaran daha basittir. Yine merceklerden meydana gelmiştir. Büyütme oranı 10x ile 20x arasında değişir. Mikroskobun büyütme oranını, objektifle oküler büyütme oranı tâyin eder. Meselâ objektifi 100x; okületi 20x büyütme oranına sâhip mikroskobun büyütmesi 2000x olarak târif edilir.

Objektif ve okülerin, vazifelerini yapabilmesi için yeterli ışığa ihtiyaç vardır. Işığı toplayıp incelenecek cisimden geçirerek objektife ulaştıran optik kondansör kısmı da yine birkaç mercekten meydana gelmiştir. Kondansöre ışık ayna ile veya gelişmiş mikroskoplarda halojen lamba ile gönderilir. Objektife giden ışık miktarı ise, fotoğraf makinalarında olduğu gibi diyaframla sağlanır. İncelenecek cismin ışığı geçirme özelliğine göre diyafram açıklığı değiştirilerek objektife gidecek ışık miktarı ayarlanır.

Görüntünün meydana gelmesi: Ayna veya ışık kaynağından gelen ışınlar, optik kondansörden bir ışık hüzmesi hâlinde çıkarak incelenecek cisimden geçip objektife varır. Objektif, kuvvetli bir projeksiyon makinasında olduğu gibi, mikroskop tüpünün üst kısmından 11 mm aşağıda birinci görüntüyü meydana getirir. Burada bir prizma vâsıtası ile okülerden çıkan görüntü, gözün retinasına ulaşır. Oküler mercekleri, objektiften gelen görüntüyü gözden 25 cm uzakta tekrar büyüterek gösterir. Aslında göz retinasına düşen görüntü bu son görüntünün, görüntüsüdür. Objektifte 150x mertebesinde büyüyen ilk görüntü, okülerle 20x kadar daha büyütülünce; göz, cismi 150x20= 3000x misli büyük görmüş olur.

Mikroskop optiği: Mikroskop optiğinde bilinmesi gerekli iki önemli özellik vardır. Birincisi objektif açıklığıdır. Mikroskobun cisimleri inceleme kabiliyeti, objektif açıklığına bağlıdır. Objektif açıklığı A= n Sin U formülü ile târif edilmiştir. Burada n ortamın kırılma indeksi U ise objektife gelen ışık hüzmesinin açısının yarısıdır. Hava için n= 1, daha güçlü mikroskoplarda kullanılan özel yağlar için ise n= 1,40 ile 1,52'dir. İkinci mühim özellikse mikroskobun gücüdür. Objektifin ışığı kırması ve dolayısıyle tam toparlayamaması sebebiyle, ortada meydana gelen nokta ışık etrafında, dairevî ışık çizgileri hâsıl olur. Dışa doğru gittikçe soluklaşan bu ışık halkaları aslında mikroskop gücü için kayıptır. Mikroskobun gücü, merceklerde meydana gelen ışık halkalarına bağlı olarak değişir. Mikroskop gücü nokta ışığın yarıçapı olarak târif edilir ve:

FORMÜL VARRRRRRRR!!!!!!!

formülü ile ifâde edilir. Burada λ, ışığın dalga boyudur. (r) küçüldükçe mikroskop gücü artar. Buna göre ışığın dalga boyunun küçülmesi, n kırılma indisinin ve objektife gelen ışık konisinin açısının (u) büyümesi istenir ve mikroskop mercekleri buna göre seçilir.

Özel Mikroskoplar

Stereoskopik mikroskoplar: Cisimlerin üç buutlu (boyutlu) görüntülerini temin etmek maksadıyla stereoskopik mikroskoplar yapılmıştır. İki mikroskop optik sisteminin bir dürbün şeklinde bir sehpa üstüne montesinden ibârettir. Bu mikroskoplar biyoloji laboratuvarları için elverişlidir.

Metalurji mikroskobu: Mâden parçaları ışığı geçirmediği için mikroskoba kuvvetli bir ışık kaynağı ilâve edilmiştir. Kaynaktan gelen ışık incelenecek cisme çarptırılarak objektife yansıyan ışıklardan inceleme yapılır.

Elektron mikroskobu: Elektron mikroskopta görüntü elde etmede elektron kullanılarak görüntü birkaç milyon defâ büyütülebilmektedir. Bu kadar büyütme özelliği, elektronun dalga boyunun ışık dalga boyundan birkaç bin defâ daha küçük olmasındandır. Elektron mikroskop, ilmî araştırmalarda, atom ve virüs gibi çok küçük cisimlerin incelenmesinde kullanılır. (Bkz. Elektron Mikroskobu)

Saha-emisyon mikroskobu: Metal veya yarı iletkenlerin yüzey görüntülerinden kristal yapılarını incelemek için, saha emisyon mikroskopları kullanılır. Çok yeni bir teknik olan bu mikroskopları elektron ve optik mikroskoplardan ayıran özellik, cisimden ışık veya foton geçirmek yerine cismin kendisinden elektron veya iyon koparma (emisyon) olayıdır. Emisyon elektrik sahası ile sağlanır. İncelenecek metalden kopan elektrotlar televizyon tüpüne benzer bir ekran üzerine düşerek kristal yapıya göre izler bırakır. Kristal yapının ekrana düşen bu görüntüsü ayrıca fotoğraflanabilir. Elektron mikroskop kadar büyütme özelliği vardır. Görüntü çok net ve teferruatlıdır.

Polarıcı mikroskop: Döner bir tabla ile iki nicol prizma veya iki polarıcı çuhayla donatılmış bir optik mikroskoptur. Tablanın altına yerleştirilen polarıcı nicol, cismin üzerine polarılmış ışık gönderir;

analizleyici nicol ise, objektifin biraz üzerine yerleştirilmiştir. Bu iki prizma karşılaştığı zaman, belli bir devrânî gücü olan maddelerin veya çift kırılımlı maddelerin bulunduğu bölgeler hâriç, mikroskobun alanı karanlık olarak gözükür.

Zıt fazlı mikroskop: Bu mikroskop, incelenen nesnelerin, kırılma indislerindeki küçük değişimlerin ortaya çıkarılmasını sağlar. Zernike'nin bulduğu bir optik tertibat, incelenecek cisimden çıkan titreşimlerin çok küçük faz değişimlerini bulmağa yarar; bunun için, kondansör içine halka şeklinde bir diyafram ve objektifin arkasına, faz farkı meydana getiren bir lam yerleştirilir. Cisim içindeki faz değişimleri, görüntüde ışık değişimleri şeklinde belirir ve ancak 30-40 angström kadar olan optik kalınlık farkları bile kolayca bulunabilir. Bu mikroskop, biyologlar tarafından canlı organizmaların incelenmesinde kullanılır.

MİKSÖDEM;

Alm. *Myxödem,* **Fr.** *Myxoedème,* **İng.** *Myxedema, myxoedema.* Erişkin kimselerde, tiroit hormonunun yetersizliğine bağlı olarak ortaya çıkan hastalık tablosu. Tiroit bezinin kendiliğinden küçülmesi (dumura uğraması), iltihaplanmaları, guatr, tiroit bezinin normal yerinden başka bir yerde bulunması, tiroit ameliyatlarında tiroit dokusunun fazlaca alınmış olması, radyoaktif iyot tedâvisi ve bâzı ilâçların kullanılması bu hastalığa yol açabilir.

Düşünme yavaşlığı, tepkisizlik, eve kapanma, hissi duyguların azalması, duyarsızlık, hastanın kendi durumuna da ilgisizliği, üşüme, yeni başlayan inatçı kabızlık, vücut sıcaklığının azalması, nabzın yavaşlaması, terlemede azalma, deri renginin sarı ve soluk olması, derinin kuruluğu ve pütürlü oluşu, göz kapakları, dil, dudak ve ellerde şişme, ses kalınlaşması ve kısıklığı, konuşma güçlüğü, saç ve tırnakların kuru olması ve kolay kırılması, saç dökülmesi, kaş dökülmesi, âdetlerde kesilme, vücutta şişme, vücut boşluklarında sıvı toplanması, kansızlık, kan yağlarında yükselme, kas krampları ve sertleşmeleri gibi çeşitli belirti ve bulgular sözkonusudur.

Kesin teşhis, kanda tiroit hormonunun miktar tâyiniyle konur. Tedâvisi kesin olup tiroit hormonları kullanılır.

MİLİTARİZM;

Alm. *Militarismus (m.),* **Fr.** *Militarisme (m.),* **İng.** *Militarism.* Millet idâresinde, bütün unsurların, askerî kurallara dayanmasını isteyen bir siyâsî düşünce tarzı. Militarist düşünce şekli de denilen bu doktrine göre; devlet idâresi de dahil, her türlü mesele ve millî dâvânın, sâdece ordu gücü ile çözülebileceği esastır. Diğer bütün unsurlar, askerî kuvvete ancak yardımcıdır. Bütün hareket ve davranışlar buna göre düzenlenir.

Târihte bu düşüncenin yaygın olduğu devirler ve milletler olmuştur. Batı Hun, Pers ve Moğol imparatorlukları bunlardan başlıcalarıdır. Osmanlı Devleti bu düşünceye dayanmamıştı. O, aslında ulvî (yüce) bir düşüncenin yeryüzünde hâkim olması için kurulmuş ve teşkilâtlanmıştır. Devletin gâyesi insanlara İslâmiyeti duyurmak ve öğretmektir. 600 senelik devlet hayâtı, bunun gerçekleşmesi için seferber olmuştur. Orduları da, bu hizmeti gören bir güçtü.

Ancak militarizm bilhassa on dokuzuncu asırdan îtibâren, ordunun önemini her şeyin üzerinde tutarak, başka devlet ve milletler üzerinde sömürge hâkimiyeti kurmak isteyen bâzı Avrupalı milletlerin siyâsî düşüncesi olarak ortaya çıktı. Militarizmin en açık şekilde uygulandığı ülke, İkinci Dünyâ Savaşı ile dünyâyı perişan eden Hitler Almanyası olmuştur. Askerî gücüne dayanarak önce Avrupa'yı sonra da bütün dünyâyı zabtetmek gâyesiyle yola çıkanlar, milletlerini ve kendilerini mahvetmişler, dünyâyı bir kan, ateş ve yıkıntı yığını hâline getirmişlerdir.

Son zamanlarda Sovyetler Birliği, Çin, Küba ve Polonya gibi komünist rejimlerinde; Irak, Suriye ve Libya'da bu düşünce tarzı, siyâsî iktidâr olmuştur. Ayrıca, Güney Amerika ülkelerinde sık sık ihtilâl yapılmak sûretiyle askerî yönetimlerin kurulduğu gözükmektedir.

MİLLET MECLİSİ (Bkz. Türkiye Büyük Millet Meclisi)

MİLLET VEKİLİ (Bkz. Türkiye Büyük Millet Meclisi)

MİLLÎ BÜTÇE;

Alm. *Volkswirtschaftliche, Gesamtrechnung (f),* **Fr.** *Comptabilité (f) nationale,* **İng.** *National Budget.* Bir ekonominin gelecek dönemdeki toplam kaynak ve harcamalarıyla ilgili tahminî denge. Gelecek belirli bir dönemde, ekonominin toplam kaynakları sayılan Gayri Sâfî Millî Hâsıla (GSMH) ve unsurları tahmin edilir. GSMH'ya yönelen, yatırım ve tüketim harcamaları olarak ifâde edilen toplam talep veya toplam harcama tahminleriyle kurulacak denge, ekonominin genel dengesi veya millî bütçedir. Aşağıda bir

millî bütçe örneği verilmiştir:

Millî Bütçe (Genel Denge Tahminleri)

A) Harcama tahminleri:

1. Tüketim harcamaları:

a. Kamu tüketimi

b. Özel tüketim

2. Yatırım harcamaları:

a. Kamu yatırımlar

b. Özel yatırımlar

3. Toplam harcamalar

B) Kaynak tahminleri:

1. Gayri sâfî yurtiçi hâsıla:

Net dış âlem faktör geliri

2. Gayri sâfî millî hasıla:

Dış tasarruflar

3. Toplam kaynaklar

Yukarıda, Türkiye'de olduğu gibi, toplam kaynakları, toplam harcamalarına yeterli olmayan, bu yüzden dış tasarrufa (dış kaynağa) ihtiyaç duyan bir ekonomi örneği alınmıştır. Tersi durum düşünülürse, toplam kaynaklar için de dış tasarruf yer alamayacak, harcamalar içinde, kaynaklar, harcamaları aştığından harcamalar tarafında dış yatırım ve krediler yer alacaktır.

Görüldüğü gibi, kamu bütçesinde, vergi gelirlerinin yeterli olmaması hâlinde, nasıl borçlanmaya başvuruluyorsa, millî bütçede de, dış kaynaklara yönelinmektedir.

Millî bütçedeki dengesizlik bulunması hâlinde, bir başka deyimle, toplam kaynakların para bakımından değeri ile, toplam harcamaların para bakımından değeri arasında fark olması hâlinde, enflasyon (toplam harcama – toplam kaynak) veya işsizlik ve durgunluk (toplam kaynak – toplam harcama) durumları ortaya çıkabilecektir.

Devletin ve kamu iktisâdî teşebbüsleri dışındaki kamu tüzel kişilerinin harcamaları, yıllık bütçelerle yapılır. Kânun, kalkınma plânları ile ilgili yatırımlar veya bir yıldan fazla sürecek iş ve hizmetler için özel süre ve usuller koyabilir. Bütçe kânununa, bütçeyle ilgili hükümler dışında hiçbir hüküm konulamaz.

Bakanlar Kurulu, genel ve katma bütçe tasarıları ile millî bütçe tahminlerini gösteren raporu, mâlî yılbaşından en az yetmiş beş gün önce, TBMM'ye sunar. Bütçe tasarıları kırk üyeden kurulu Bütçe Komisyonunda incelenir. Bu komisyonun kuruluşunda, iktidâr grubuna veya gruplara en az yirmi beş üye verilmek şartıyle, siyâsî parti gruplarının ve bağımsızların oranlarına göre temsili göz önünde tutulur. Bütçe Komisyonunun elli beş gün içinde kabul edeceği metin TBMM'de görüşülür ve mâlî yılbaşına kadar karara bağlanır. TBMM üyeleri bütçe kânunu tasarılarının Genel Kurulda görüşülmesi sırasında, gider artırıcı veya gelirleri azaltıcı önerilerde bulunamazlar. Bakanlar Kuruluna kânun hükmünde kararnâmeyle bütçede değişiklik yapmak yetkisi verilemez.

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI;

Alm. *Ministerium (n.) für Kultus,* **Fr.** *Ministère (m) de l'Instruction Publique,* **İng.** *The Ministry of Public Education.* Millî Eğitim hizmetlerinin planlanması, yürütülmesi, koordinasyonu, denetlenmesi ve hizmetlerle ilgili her türlü idârî faaliyetleri yürüten bakanlık. Maârif Vekâleti.

Târihi

Osmanlı Devleti zamanında medreseler açılıncaya kadar teşkilâtlı eğitim kurumları yoktu. Devlet yönetim teşkilâtı içinde de eğitim ve öğretim işleriyle ilgili bir kamu görevlisi bulunmuyordu. Fâtih Sultan Mehmed döneminde bu mesele ele alınmış ve **Fâtih Kânunnâmesi'**nin özel hükümlerine göre Meşîhat (Şeyhülislamlık) makamı, eğitim ve öğretim işlerinde en yetkili makam olmuştur. Sonraları vakıf olarak yaptırılan medreselerle sıbyân mektepleri özel vakıflar tarafından yönetilmiş 1826 yılında ise, **Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti** kurulmuş ve eğitim-öğretim kurumları Tanzimâta kadar bu nezâret tarafından yürütülmüştür. O devirdeki medreseler, Osmanlı Devletinin yükselmesine, dünyâ

imparatorluğu hâline gelmesine sebep olmuşlardır. Varlıklarıyla târihimize şeref levhaları yazdıran ünlü din ve devlet adamları, din ve fen âlimleri, hep medreselerden yetişmiştir.

Tanzimâtın îlânından sonra **Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti** kurulmuş, eğitim ve öğretim kurumları vakıflardan alınarak bu yeni kuruluşa bağlanmıştır. Sonra 28 Şubat 1856 yılında Maârif-i Umûmiye Nezâreti kurulmuş, eğitim ve öğretim işlerinden sorumlu bir nâzır (bakan) hükümet içinde yer almıştır.

4 Mayıs 1920 târihinde de Maârif Vekâleti kurulmuş ve 1926 yılında 789 sayılı **Maârif Teşkilâtına Dâir Kânun** çıkarılmıştır. Bakanlığın çalışmaları 10 Haziran 1933'te çıkarılan 2287 sayılı kânunla yeniden düzenlenmiş ancak, hizmetin daha sağlıklı bir biçimde yürütülebilmesi için, çağın şartlarına uygun olarak çeşitli târihlerde ek ve değişik kânunlarla karârnâmeler yayınlanarak, teşkilât günümüzdeki şeklini almıştır.

Millî Eğitim Bakanlığı, müstakil bir bakanlık olan **Gençlik ve Spor Bakanlığı** ile 13.12.1983 târihinde birleştirilerek **Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı** ismini aldı. 31.3.1989 târihinde gençlik ve spor teşkilâtı, Millî Eğitim'den ayrılıp bir devlet bakanlığına bağlandı. Böylece ismi tekrar Millî Eğitim Bakanlığı oldu.

Bakanlığın görevleri: Türk millî eğitiminin temel amaçları, Türk milletinin bütün fertlerini kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün hâlinde millî şuur etrâfında toplamak; millî ahlâkî, insanî üstün değerlerini geliştirmek; milletimizi hür düşüncenin, ilme inanmış, şahsî teşebbüse ve toplum sorumluluğuna değer veren bir anlayış içinde bilgi, teknik, sanat ve ekonomi bakımından çağdaş uygarlığın yapıcı, bulucu, seçkin bir ortağı hâline getirmektir. Bu ülküye ulaşmak için her yaştakileri eşit eğitim imkânları içinde istidâd ve kâbiliyetlerine göre en üstün seviyede yetiştirmek; milletimize ve insanlığa faydalı, iyi ve verimli yurttaşlar hâline getirmek; sosyal ve ekonomik kalkınma programlarının uygulanması için gereken çeşitli vasıftaki insan gücünü hazırlamaktır. Bu amaçlara ulaşmada en önemli unsur olan dînine saygılı, örf ve âdetlerine bağlı, milletini seven, ilme gönül vermiş, fedâkâr ve çalışkan öğretmenleri yetiştirmek, uygulamayı kolaylaştıran gerekli kânun, tüzük, yönetmelik ve programları yapmaktır.

Bakanlığın Millî Eğitimle ilgili temel birimleri: Okul Öncesi ve Temel Eğitim Genel Müdürlüğü: Okul öncesi ve temel eğitimi gerçekleştirme işini görür. Ortaöğretim Genel Müdürlüğü: Orta öğretimle ilgili eğitim, öğretim ve yönetim işlerini yürütür. Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğü: Devlet hesabına yabancı ülkelerde öğrenim, doktora, ihtisâs yapacak olanlarla bilgi, görgü ve ihtisaslarını arttırmak üzere yabancı ülkelere gönderilecek öğretmen ve memurlarla ilgili işlemleri yapar. Dış İlişkiler ve Yurtdışı Eğitimi Genel Müdürlüğü: Yabancı ülkelerdeki Türk işçi çocuklarının, bulundukları ülkenin, eğitim imkânlarından faydalandırılması ve Türk kültürü ile bağlarının sürdürülmesi imkânını sağlar. Yurtdışına gönderilecek öğretmenlerin seçimini yapar. Din EğitimiGenel Müdürlüğü: Yetişkin ve bilgili din eğitimcilerini yetiştirmek için gerekli okul ve kursları açar. Erkek Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü: Teknik okullarla ilgili işler yapar. Kız Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü: Kız sanat enstitülerinin, akşam sanat okullarının, eğitim, öğretim ve yönetim işlerini düzenler. Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü: Her yaştaki yurttaşların okuma, yazma öğrenmesini sağlar. Halk eğitim merkezlerini yönetir. Çıraklık Eğitimi Genel Müdürlüğü: Meslekî ve teknik açık öğretim okullarını açar. Çırak, kalfa ve ustaların genel ve meslekî eğitimleri için gerekli tedbirleri alır. Ticâret ve Turizm Eğitim Genel Müdürlüğü: Ticâret ve turizm okullarını ve kursları, otelcilik ve sekreterlikte turizm öğrenimi veren kurumları açar. Özel Öğretim Kurumları Dairesi Başkanlığı: Her derece ve türdeki özel okulları açar. Bunların eğitim, öğretim, yönetim işlerine bakar. Özel Eğitim Dâiresi Başkanlığı: Korunmaya ve özel eğitime muhtaç çocuklar için okullar ve yetiştirme yurtları açar. Hizmetiçi Eğitim Dairesi Başkanlığı: Millî eğitim personelinin bilgi, kâbiliyet ve verimliliğini arttırmak için hizmetiçi eğitim programlarını düzenler, kurs ve seminerler açar. Beden Eğitimi ve İzcilik Dâiresi Başkanlığı: İlkokul, ortaokul ve liselerde beden eğitimi derslerinin geliştirilmesini ve sevdirilmesini sağlar.

Bakanlığın eğitim hizmetlerini bu temel birimlerin yanısıra, denetim ve danışma birimleri de yardımcı birim olarak destekler. Bunlar da: Tâlim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Teftiş Kurulu Başkanlığı, Araştırma Planlama Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Meslekî Teknik Etüd ve Programlama Dâiresi Başkanlığı, MeslekiTeknik Koordinasyon Dâiresi Başkanlığı, Hukuk Müşavirliği, Bakanlık Müşavirliği, Savunma Sekreterliği, Teşkilât ve Kadro Dâiresi Başkanlığı, Bilgi İşlem Dâiresi Başkanlığı olup bakanlığın denetim ve danışma birimlerini meydana getirir.

Ayrıca Personel Genel Müdürlüğü, Yayınlar Genel Müdürlüğü, Genel Sekreterlik, Özel Kalem Müdürlüğü, Destek Hizmetleri Dâiresi Başkanlığı, İşletme ve Donatım Dâiresi Başkanlığı, Eğitim Araçları Dâiresi Başkanlığı, Sağlık İşleri Dâiresi Başkanlığı, İnşaat-Emlâk Dâiresi Başkanlığı, Muhâsebe Dâiresi Başkanlığı, hizmetiçi yardımcı birimleridir.

Bakanlık, illerde İl Millî Eğitim Müdürlükleri, ilçelerde İlçe Millî Eğitim Müdürlükleri ile temsil edilir.

Bunlar, il, ilçe, bucak ve köylerdeki eğitim kurumlarının dengeli, sağlıklı işleyişlerini sağlar.

MİLLÎ GÜVENLİK KURULU;

devletin millî güvenlik siyâsetinin tâyini, tesbiti ve uygulanmasıyla ilgili kararların alınması ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusunda görüşlerini tesbit ederek Bakanlar Kuruluna tavsiyelerini bildiren anayasal kuruluş.

Anayasanın 118. maddesi Millî Güvenlik Kuruluyla ilgilidir. Bu maddede "Kurulun, devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınır.

Millî Güvenlik Kurulunun gündemi, Başbakan ve Genelkurmay Başkanının önerileri dikkate alınarak Cumhurbaşkanınca düzenlenir. Cumhurbaşkanı katılmadığı zamanlar Millî Güvenlik Kurulu, Başbakanın başkanlığında toplanır."

Millî Güvenlik Kurulu, Cumhurbaşkanı başkanlığında Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Millî Savunma, İçişleri, Dışişleri Bakanları, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanından kurulur. Lüzûm görüldüğünde bakan ve kişiler çağrılıp görüşleri alınabilir. 1961 Anayasası'nda Millî Güvenlik Kuruluna kimlerin katılacağı bu kadar açık değildir.

Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği: Millî Güvenlik Kurulunun görevleriyle ilgili çalışma, inceleme ve araştırmalar yapar ve kurula teklifleriyle birlikte sunar. Devletin Millî Güvenlik siyâsetinin tâyini, tesbiti ve uygulanmasıyla ilgili kararların alınması ve gerekli koordinasyonun sağlanması için Millî Güvenlik kurulu adına ve Anayasaya göre Millî Güvenliğin sağlanmasından sorumlu olan Bakanlar Kurulu adına araştırıcı, inceleyici, düzenleyici yönlendirici, koordine edici çalışmalarda bulunur.

Topyekûn Sivil Savunma hizmetlerinin ülke çapında koordinesi, bu konuda gerekli esasların tesbiti, plânların yapılması konularında da Genel Sekreterlik tâkip, kontrol, yönlendirme ve koordinasyonla görevlidir.

Teşkilâtı: Genel Sekreter, Genel Sekretere bağlı Genel Sekreter Yardımcıları ve Genel sekreterlik Bürosu ile Hukuk Müşâvirliği Ana Hizmet Birimleri Başkanlıkları, Personel ve İdârî İşler Dâiresi Başkanlığı birimlerinden meydana gelir.

MİLLÎ İSTİHBÂRÂT TEŞKİLÂTI (MİT);

Alm. *National Informationsbüro (n.),* **Fr.** *Bureau (m) national d'information,* **İng.** *National Information Bureau.* Millî gizli servis. Dünyâdaki hemen hemen her ülkede yabancı ülkeler hakkında bilgi toplayan, kendi ülkesindeki diğer devlet adamlarının ve içteki yıkıcı güçlerin faaliyetlerini tâkip eden teşkilâtlar vardır. Bâzı devletlerde dış ile iç faaliyetler ayrı teşkilâtlar tarafından yürütülür. Amerika'da CIA ve FBI, Rusya'da, KGB Almanya'da Bundesnachrichtendienst (BND-Federal Haberalma Servisi), Fransa'da DST ve İkinci Büro, İngiltere'de İntelligence Service (İS) ve MI5, Yugoslavya'da Ozna, İsrail'de Mossad, Yunanistan'da KİP (KYP) bu tip teşkilâtlardandır.

Daha önceleri de memleketimizde olan bu teşkilât, 1926'dan îtibâren Millî Gizli Servis olarak hizmet yapmış ve MAH kısa adıyla anılmıştır. 1962 yılında gerekli değişiklik ve düzenlemeler yapıldıktan sonra adı, Millî İstihbârât Teşkilâtı (MİT) olmuştur. Kadrosu sivil ve askerlerden meydana gelen teşkilât, her hususta önemli hizmetleri kendi teşkilâtına has özelliklerde yerine getirmektedir.

MİT'in görevleri: Devletin millî güvenlik politikası ile ilgili plânların hazırlanmasında esas olacak askerî, siyâsî, iktisâdî, ticârî, mâlî, sınâî, ilmî, teknik, psikolojik ve güvenlikle ilgili istihbârâtı devlet çapında toplamak, yürütmek; elde edilen istihbârâtı Başbakana, Millî Güvenlik Kuruluna ve gerekli resmî makamlara ulaştırmak, yaymak; istihbârâtla uğraşan bütün dâire ve kurumlar arasında koordinasyon sağlamak; psikolojik savunma icâblarını yapmak ve istihbârâta karşı koymaktır. MİT Başbakanlığa bağlıdır.

Özellikle telefonların dinlenmesi, ferdin haberleşme hürriyetinin gizliliğini zedelediği gerekçesiyle MİT'e karşı çıkılmış ise de, dünyânın her tarafında senelerdir bu türden teşkilâtlar mevcuttur. Devlete karşı yıkıcı faaliyetlerin kontrolü için böyle bir teşkilâta mutlak ihtiyaç vardır.

MİLLÎ SAVUNMA BAKANLIĞI;

Alm. *Ministerium (m.) für die Nationale Verteidigung,* **Fr.** *Ministère (m.) de la Défense Nationale,* **İng.** *Ministry of National Defense.* Silahlı Kuvvetlerin bütçe ve mâliye, tedârik, askeralma, inşaat, emlâk ve teftiş hizmetlerini yürütmekle görevli bakanlık.

Osmanlı Devletinde Millî Savunma Bakanlığına **Ağa Kapısı** Bakana ise **Yeniçeri Ağası** deniliyordu.

Önceleri devlete büyük hizmetler veren, fakat son zamanlarında disiplinsizliği artarak zararlı bir kuruluş hâline gelen Yeniçeri Ocağı, Sultan İkinci Mahmud Han tarafından kaldırılarak, yerine **Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye** adı ile nizamî bir ordu kuruldu. Millî Savunma Bakanlığına **Seraskerlik;** bakana da **Serasker** denildi. İlk seraskerliğe Hüseyin Paşa getirildi.

1908 yılında İkinci Meşrutiyetin îlânıyla birlikte Seraskerlik ünvânı değiştirilerek **Harbiye Nâzırlığı'**na çevrildi. Bu makama ilk defâ Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye ReisiÖmer Rüşdî Paşa getirildi. Yeni kurulan Harbiye Nâzırlığına, önceleri en kıdemli müşirler yâni mareşaller tâyin edilirken, İttihâd ve Terakkî zamanında, orduya siyâset sokulmuş ve ferikler yâni korgeneraller de Harbiye Nâzırlığına getirilir olmuştur. Nitekim, İttihat ve Terakki Partisinin genç liderlerinden Enver Paşa, Mirlivâ yâni Tuğgeneral rütbesinde olmasına rağmen Harbiye Nâzırı oldu. Enver Paşa hem Başkumandan hem de siyâsî ağırlığı olan Harbiye Nazırı ünvânlarını alınca, Osmanlı Devleti içinde padişah ve sadrâzamdan sonra üçüncü şahsiyet olarak îtibâr gördü.

Balkan Harbinden mağlup olarak çıkılınca orduda yapılan yenileştirmeler arasında, Harbiye Nezâretine yenilikler yapıldı. Bu yenileştirmeler sonucunda, Harbiye Nezâreti; Şûrâ-yı Askerî (Askerî Şûra), Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dâiresi (Genel Kurmay Başkanlığı), Hukuk Müşâvirliği, Muhâkemât (Askerî Adâlet), Piyâde, Süvârî, Sahra Topçusu, Sıhhiye, Nakliye, Levâzımât-ı Umûmiye, Muhâsebât-ı Umûmiye, Terbiye ve Tedrisât-ı Askeriye Müfettiş-i Umûmiliği, Heyet-i Teftişiyye, Ağır Topçu Müfettiş-i Umûmîliği, Matbaa-i Askeriye gibi dâire ve başkanlıkları ihtivâ ediyordu.

İstiklâl Harbi sıralarında, Osmanlı Devletinin Harbiye Nezâreti İstanbul'da devam ederken, Türkiye Büyük Millet Meclisinin Ankara'da kurulması üzerine **Müdâfaa-i Millîye Vekâleti,** 3 Mayıs 1920'de çıkarılan bir kânunla, yeni vekâletlerin arasında yer aldı. Mareşal Fevzi Çakmak, yeni kurulan vekâlete, ilk vekil olarak tâyin edildi. Millî Mücâdele yıllarında Mondros Mütârekesi hükümlerine göre ordu terhis edilmiş, her türlü silâh ve teçhizâtı işgal kuvvetlerinin kontroluna girmiş, sâdece emniyet mülâhazası ile küçük bir ordu bırakılmıştı. Bütün bu ağır şartlara rağmen, İstanbul Harbiye Nezâreti, büyük bir vatanseverlikle, Millî Mücâdelenin muvaffak olması için elinden gelen her türlü yardımı yaptı. Türk ordusunun zafere ulaşması için silah cephâne teçhizât, malzeme ve her türlü yiyecek ikmâlinin sağlanmasında üstün gayret gösterdi.

Müdafaa-i Millîye Vekâletinin adı, 27 Eylül 1930'da, **Millî Müdafaa Vekâleti** olarak değiştirildikten sonra, 1945'te **Millî Savunma Bakanlığı** adını aldı.

Millî Savunma Bakanlığı, siyâsî hüviyeti olan bakanla müsteşar, müsteşar yardımcıları, başkanlık, dâire başkanlığı ve bağlı kuruluşlardan teşekkül eder. Genellikle müsteşar, orgeneral-oramiral; müsteşar kara yardımcısı, korgeneral; hava yardımcısı tümgeneral ve deniz yardımcısı tümamiral rütbelerini taşırlar. Kuruluşunda bulunan dâirelerden en önemlileri; Komprolörlük Dâire Başkanlığı, Askeralma Dâire Başkanlığı, İç Tedârik Dâire Başkanlığı, Dış Tedârik Dâire Başkanlığı, İnşaat-Emlâk Dâire Başkanlığı, Plân-Koordinasyon Dâire Başkanlığı, Teftiş Dâire Başkanlığı, Personel Dâire Başkanlığı, Kânun ve Kararlar Dâire Başkanlığı, Başhukuk Müşâvirliği, Askerî Adâlet İşleri Başkanlığı, Nato Enf. Dâire Başkanlığı, ARGE Dâire Başkanlığı, Sağlık ve Veteriner Dâire Başkanlığı, Genel Sekreterlik, Harita Genel Komutanlığı bağlı kuruluşlarındandır.

Görevleri: Millî Savunma hizmetlerinin siyâsî, hukûkî, sosyal, mâlî ve bütçe hizmetleriyle Genelkurmay Başkanlığı tarafından tesbit olunacak ilke, öncelik ve ana programlarına göre:

Barışta ve savaşta askeralma hizmetlerini,

Silah, araç, gereç ve her çeşit lojistik ihtiyaç maddelerinin tedârik hizmetlerini,

Harp sanayii hizmetlerini,

Sağlık ve veteriner hizmetlerini,

İnşaat, emlâk ve iskân hizmetlerini,

Nato Enfastrüktür hizmetlerini,

Mal muhâsebesi teftiş hizmetlerini yürütmektir.

İşbirliği: Silahlı Kuvvetlere âit hizmetlerin tam bir bütünlük ve berâberlik içinde yürütülmesi gâyesiyle, Millî Savunma Bakanlığı, Genel Kurmay Başkanlığı ile işbirliği içinde ve koordineli olarak çalışır. Bu iki makam, Kara, Deniz, Hava Kuvvet Komutanlıkları ve Jandarma Genel Komutanlığı ile yaptıkları önemli ve ilgili işlem yazışmalarından karşılıklı olarak birbirlerine bilgi verirler.

Millî Savunma Bakanlığı ile Genel Kurmay Başkanlığı, birbirinin maiyeti ve emri altında olmayıp, her iki kuruluş da Başbakanlığa bağlıdır.

MİLLÎ SELAMET PARTİSİ;

kapatılan siyâsî partilerden. Ocak 1970 yılında kurulan Millî Nizam Partisi, Anayasa Mahkemesi kararınca 1972 yılında kapatılınca, Ekim 1972'de Millî Selamet Partisi (MSP) kuruldu. İlk genel başkanlığa Süleyman Arif Emre getirildikten kısa bir müddet sonra Prof. Necmeddin Erbakan bu göreve getirildi. Katıldığı 1973 seçimlerinde 1.265.771 oy alarak 48 milletvekili çıkardı. Bu seçimlerde en fazla milletvekili çıkaran CHP ile koalisyon kurarak iktidara ortak oldu. 1977 seçimlerinde ise 1.269.918 oy alarak 24 milletvekili çıkardı. AP-MSP-MHP partileri arasında koalisyon hükümetine girerek iktidara ortak oldu. 12 Eylül 1980 yılında Türk Silahlı Kuvvetlerinin idareye el koymasından sonra, diğer siyâsî partilerle beraber kapatıldı. 3 Temmuz 1992'de çıkarılan siyâsî partilerin açılması hakkındaki kânunla yeniden siyâsî faaliyete dönmesine izin verildi.

Daha sonra yapılan olağan genel kurulda Millî Selâmet Partisi (MSP), kendini fesh ederek, Refah Partisiyle (RP) birleşerek siyâsî faaliyetine son verdi.

MİLLİYETÇİ ÇALIŞMA PARTİSİ (MÇP);

Cumhûriyet dönemi siyâsî partilerinden. 12 Eylül 1980 Harekâtından sonra kapatılan Milliyetçi Hareket Partisinin (MHP) devâmı olan siyâsi bir partidir. Siyâsi partilerin yeniden kurulmasına izin verilmesi üzerine, DanışmaMeclisi üyesi Mehmed Pamak ile arkadaşları Muhâfazakar Partiyi (MP), 7 Temmuz 1983'te kurdular. Partinin başkanlığına Mehmed Pamak getirildi. Fakat aralarında Mehmed Pamak ve 25 arkadaşının Millî Güvenlik Konseyi tarafından veto edilmesi üzerine, MP 6 Kasım 1983 seçimlerine katılamadı.

Mehmed Pamak'tan sonra Parti başkanlığına Ahmed Özsay, İsmâil Hakkı Yılanlıoğlu ve Ali Koç getirildi. Partinin ismi 30 Kasım 1985'te yapılan genel kurulda Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) olarak değiştirildi. 28 Eylül 1986'da yapılan milletvekili ara seçimlerine katıldı. % 10'luk oy barajını geçemediği için milletvekili çıkaramadı. 19 Nisan 1987'de yapılan olağanüstü kongrede, eski MHP Başkanı Alparslan Türkeş'in desteklediği ekip parti yönetimini ele geçirdi. Genel başkanlığa ise eski MSP milletvekili olan Abdülkerîm Doğru getirildi. 6 Eylül 1987'de yapılan halk oylamasının neticesinde siyâset yasağı kalkan Alparslan Türkeş MÇP'ye katıldı. 4 Ekim 1987'de yapılan kongrede Alparslan Türkeş MÇP'nin genel başkanlığına seçildi. 29 Kasım 1987'de yapılan milletvekili erken seçimlerine Alparslan Türkeş'in genel başkanlığında katılan MÇP, Türkiye genelindeki seçmenlerin 2.89'unun oyunu aldıysa da ülke genelinde % 10'luk oy barajını geçemediği için milletvekili çıkaramadı. 26 Mart 1989'da yapılan belediye başkanlığı seçimlerinde oylarını artırarak 4.26'ya çıkardı. Bu seçimlerde Elazığ, Erzincan, Yozgat ve Kırıkkale belediye başkanlıklarını kazandı. 20 Ekim 1991 Milletvekili Erken Genel Seçimine Milliyetçi Çalışma Partisi, Islahatçı Demokrasi Partisi, Refah Partisi üçlü ittifak olarak katıldılar. Anayasaya göre iki ve daha fazla partinin birleşerek seçime katılmalarının yasak olması sebebiyle bu üç partinin ittifakları kâğıt üzerinde resmî bir belgeye dayanmamaktaydı. Bunun için MÇP'nin milletvekili adayları seçime katıldıkları bölgelerden bağımsız aday olarak katılmışlar, fakat her üç parti de birbirlerinin adaylarına oy vermişlerdir.

20 Ekim 1991 Erken Genel Seçimlerine bu şekilde katılan Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP), daha sonra 19 milletvekili ile Refah Partisinden ayrılmış olarak Büyük Millet Meclisinde siyâsi hayâtını devâm ettirmektedir.

Partinin programları arasında; Türk-İslâm sentezini benimseme, dış politikada Türkiye'nin îtibârını artırıcı tedbirleri alma, Orta AsyaTürkleriyle siyâsi ve kültürel bağlar kurma, Milliyetçi, muhâfazakar ve mânevî değerlere saygılı bir gençlik yetiştirme gibi görüşleri vardır.

Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP), 24 Ocak 1993'te yapılan 4. olağan genel kurulda kendini fesh edrek, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)nin, isim ve amblemini alarak, MHP ile birleşti ve siyâsî faaliyetine son verdi (24 Ocak 1993).

MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ;

kapatılan siyâsî partilerden. Çok partili döneme girildiği 1945 senesinde kurulan Demokrat Parti (DP), 1946 seçimlerinde 33 milletvekili çıkardı. Bunların arasında olan Osman Bölükbaşı, Sadık Aldoğan, Fuad Armo bilâhare DP'den ayrıldılar. Arkadaşları ile berâber 1948 Haziranında Fevzi Çakmak'ın genel başkanlığında Millet Partisini kurdular. Parti 1953'te dînî siyâsete âlet ediyor gerekçesiyle kapatıldı. Sonra Osman Bölükbaşı'nın başkanlığında Cumhûriyetçi Millet Partisi (CMP) olarak yeniden kuruldu. 1957 târihinde Türk Köylü Partisiyle birleşerek Cumhûriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) adını aldı. 1960 ihtilâlinden sonra yapılan seçimlerde 54 milletvekilliği, on yedi senatörlük çıkaran parti, 1962 yılında tekrar bölündü. Parçalanan partiye sâhip çıkılmadığı için iyice zayıflamıştı. O günlerde yurtdışından dönen ve On dörtler diye anılan grubu partiye alma çalışmalarının sonunda 1965 seçimlerinden önce Alparslan Türkeş ve arkadaşları partiye girdiler. Yapılan kongrede Alparslan

Türkeş, genel başkan seçildi. 1969'da Adana'da yapılan kongreden sonra partinin adı MHP, amblemi de üç hilâl olarak değiştirildi. Partide yeni bir görüş olan Türk-İslâm sentezi benimsendi.

12 Eylül 1980 yılındaki Türk Silahlı Kuvvetlerinin idâreye el koymasından sonra diğer partiler gibi MHP'de kapatıldı.

3 Temmuz 1992'de çıkarılan bir kânunla, kapatılan bütün partilere açılma izni verilince, MHP de açıldı. 27 Aralık 1992'de yapılan parti genel kurulunda, MHP kendini fesh ederek MÇP ile birleşti. 24 ocak 1993'te yapılan 4. olağan üstü genel kurulda, bu sefer de Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP), kendisini fesh ederek, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile birleşti. MÇP, MHP'nin isim ve amblemini alarak siyâsî hayâtına vedâ etti. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ise böylece yeniden siyâsî faaliyetlerine başladı (24 Ocak 1993).

MİLLİYETÇİLİK;

Alm. *Nationalismus*, **Fr**. *Nationalisme*, İ**ng**. *Nationalism*. Bir ülkedeki insanlar arasında milliyet esâsına dayanan birlik ve dayanışma şuuru. Milliyetçilik, bir milletin sosyal, ekonomik, kültürel ve siyâsî bağımsızlığına sâhip olması ideali, milletini bir bütün hâlinde mutlu kılmak arzusudur. Bunun için de millî kültür unsurlarının milletin bütün fertlerine yayılmış olması lâzımdır.

Milliyet realitesi çok eski zamanlardan beri kabul edilip, ehemmiyet verilmekle beraber siyâsî platformda milliyetçilik şuuru, 18. yüzyıldan îtibâren mühim rol oynamaya başladı. Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da doğan milliyetçilik şuûru, zamanla bütün dünyâda tesirini gösterdi. Amerikan İstiklâl Mücâdelesi ve 1789 Fransız İhtilalinin temelinde bu duygu yatmaktaydı. Milliyetçilik cereyanları ile berâber milletlerarası hukuk alanında, her milletin kendi devletine ve kendisini idâre etmek hakkında (Self determination) sâhip olma meselesi ortaya çıktı. Yirminci yüzyıl başlarında Avrupa'nın diğer bölgelerinde, Asya ülkelerinde, Birinci Dünyâ Savaşından sonra ise Afrika'da kuvvetlenen milliyetçilik hareketleri, bu yüzyılın milliyetçilik yüzyılı olarak vasıflandırılmasına yol açtı.

Önceleri dilde ve edebiyatta başlayan bu akım, zamanla ilim ve siyâset sâhasında tesirini gösterdi. Milletlerin inkârı imkânsız sosyolojik ve objektif gerçeklerden biri olması, her milletin kendisine mahsûs husûsiyetlerinin de güçlendirilmesi gerektiği düşüncelerine yol açtı. Milliyetçiliğin doğuşunda yabancı dilde eğitim ve yabancı kültürlerin millet hayâtı üzerindeki menfî tesirlerinin anlaşılması da ayrıca büyük rol oynadı. Vatana, millî örf ve an'anelere sadâkatle bağlılık duygusu gibi milletlerin hayâtına ve fertlerine yaşayışına yön veren bu esaslar çerçevesinde dünyâ görüşü teşekkül ettirilmeye çalışıldı. Ancak bunda aşırılığa kaçarak ırkçı teoriler de ileri sürüldü. (Bkz. Irk-Irkçılık)

Milliyetçilik hareketleri her ülkede farklı karakter ve değişik fonksiyonlar kazanmaktadır. Her milletin kendisine mahsus husûsiyetlerinin ve içinde bulunduğu şartların bunda büyük payı vardır. Sanâyileşme esnâsında kaybolmaya yüztutan millî husûsiyetleri muhâfaza etmek, millî birlik ve berâberliği sağlamak, millî devleti kurmak, yeni bir milletin doğuşunu sağlamak, emperyalist devletlere bir reaksiyon olmak gibi mâhiyetler kazanabilmektedir.

Çeşitli dünyâ milletlerinde milliyetçilik hareketlerinin doğuş sebepleri, gelişme safhaları ve neticeleri birbirinden çok farklı olmuştur. Bunlardan Hıristiyan olan Avrupa milletleri, papazların asırlar boyu süren sonu gelmez tahrifâtları sonunda akla uygun bir esas kalmamış, hurâfelerle doldurulmuş ve baştan sona karışık bir merâsim hâlini almış olan Hıristiyanlığın kendilerini birbirlerine bağlayamadığını gördüler. Bundan başka aynı Hıristiyanlık dîninde, hattâ bu dînin aynı bir mezhebinde bulunan Hıristiyanlar, başka başka hükümetlerin idâresinde yaşamakta idiler. Avrupa hükümetleri ve bunların başında bulunan idârecileri kırallar, kendi iktidârlarını sürdürebilmek ve maksatlarına kavuşabilmek uğruna emirleri altındaki insanları, gerek topraklarını müdâfaada, gerekse komşu ülkeleri ele geçirmekte ölüme sürükleyebilmek için propagandasını yapabilecekleri bir bağ aradılar. Böylece Avrupa'da aslında ölmüş olan din birliğinin yerine milliyet his ve bağını ikâme ettiler. Avrupa milletlerinden İngilizlerde John Milton'un yazıları ve Puriten ihtilâliyle güçlenen İngiliz milliyetçiliği, İngiltere'nin iktisâdî gelişmesinin siyâsî zaferlere dönüştürülmesinde büyük rol oynadı. Amerikan İstiklâl Mücâdelesinde ise, İngiliz milliyetçilik hareketinin önemli tesiri oldu. **Amerika İstiklâl Beyannâmesi** Amerikan milletinin teşekkülü yolunda atılan ilk büyük adım oldu.

Milliyetçilik fikirleri 1789 Fransız İhtilali ve Napolyon'un harpleriyle bütün dünyâya yayılmaya başladı. Fransız ordusu Valmy Harbine kral adına değil millet adına girdi.

Alman milliyetçiliği, Napolyon'un Almanya'yı istilâsı üzerine idealist felsefenin tesiriyle ortaya çıktı. Napolyon'u kurtarıcı gözüyle karşılayan Goethe, Alman haysiyetinin, Fransızlarca rencide edilmesi üzerine Alman milliyetçiliğinin önde gelen temsilcilerinden biri oldu. Goethe ile Fichte yazıları ve nutukları ile Alman dilinin, Alman ırkının üstünlüğü temasını işlediler. Alman milliyetçiliğinin iktisâdî görüşlerini de Friedrich List ortaya koydu. Bismarck'ın Alman birliğini sağlamasından sonra, Alman

milliyetçiliği giderek şovenist bir hüviyet kazandı. Alman milliyetçilik hareketi otoriter ve katı bir yorumla Fransız ihtilâlinin getirdiği liberalist, eşitlikçi düşünceleri "kozmopolitlik" olarak vasıflandırıp, karşı çıktı.

İtalyan milliyetçiliği eski Roma nizamını yeniden tesis etmek isteyen bir duygu atmosferi içinde birliği kurmak maksadına yöneldi. Ancak faşizmin gelişinden sonra emperyalist bir politikanın meşrûtiyet temeli olarak kabul edildi. Mussolini "Bıraktığımız topraklara geri dönüyoruz." iddiası ile Trablusgarb'a ve Habeşistan'a saldırdı.

Rus milliyetçilerinin bir kısmı din ve mutlakiyet esaslarının önemini ortaya koyan panislavist bir politika tâkip ederken, diğer bir kısmı da Batı kültürünün Rusya şartlarına uydurulması gerektiğine inanıyorlardı. Tolstoy, Dostayevsky, Danilevsky Rus milliyetçilik hareketinin önde gelen temsilcileriydi. Milliyetçilikle halkçılık anlayışını bağdaştırmaya çalışan Rus Narodnik hareketinin başarısızlığa uğraması ise, Marksizmin güçlenmesine yol açtı. 1917 Bolşevik ihtilâli, Rus milliyetçiliğine yeni bir hüviyet kazandırdı. Marksizm felsefi plânda milliyetçiliğe karşı proleterya enternasyonalizmini savunmaktaysa da, eski Sovyetler Birliği'nde Slav ırkının azınlığa düşmemesi için gayri Rus unsurlar, özellikle Türkler asimile edilmeye (eritilmeye) çalışılmakta ve Komünist tatbikattan bu maksat için büyük ölçüde faydalanılmaktaydı. Sosyalizmin her ülkede değişik bir şekilde uygulanmaya çalışılmasında milliyetçilik fikirlerinin büyük tesiri olmuştu. Sovyetlerin yıkılmasından sonra Rusya Cumhûriyetinde Slav ırkının ilerlemesi için çeşitli birlikler kurulmakta ve desteklenmektedir. 1993'te kurulan Slav Birliği buna bir örnektir.

Hindistan'da Gandhi'nin İngilizlere karşı başlattığı Asya'daki pasif millî direniş, İngilizlerin Hindistan'a bağımsızlığını vermesiyle başarıya ulaştı. Sun-Yat-Sen Çin'de milliyetçilik akımının önderliğini yürüttü. Japonya ise otoriter bir milliyetçilik anlayışını kuvvetlendirerek, iktisâdî imparatorluğunun fikrî temellerini kurmayı başardı.

Afrika'daki milliyetçilik hareketleriyse, sömürgeci batılı devletlere tepki olarak ortaya çıktı. Bu devletlerin açtığı okullarda yetişen elit zümre milliyetçilik düşüncelerinin yayılışına önderlik etti. Beyaz insanın üstün olduğu inancının zayıflaması bu hareketlerin büyüyüp güçlenmesine yol açtı. Milletlerarası toplantılara beyaz bir taksi şoförü ile gitmek, îtibar meselesi hâline geldi. Birleşmiş Milletlerin de desteğiyle Afrika devletlerinin büyük bir kısmı bağımsızlıklarına kavuştular. Milliyetçilik bundan sonra millî husûsiyetlerin teşekkülü ve modernleşmenin bir vâsıtası hâline geldi.

İslâmiyetten önceki Türk târihinde milliyetçilik büyük bir yer tutar. Orta Asya'dan başlayıp çeşitli yönlere ve ana koluyla batıya doğru akan Türk milleti, İslâmiyetle karşılaşıp Müslüman olmakla şereflenînceye kadar, en kuvvetli bağ olarak, milliyetçilik his, düşünce ve ideallerine sahipti. Avrupa'da ancak 18 ve 19. yüzyıllarda başlamış ve zamanla kuvvetlenmiş, fakat günümüzde zayıflamaya yüz tutmuş bulunan milliyetçilik hareketlerinin en idealine Türkler binlerce yıl önce sâhiptiler ve bu ideali 10. yüzyıla kadar gerek harp meydanlarında ve gerekse günlük hayatlarında en mükemmel şekliyle yaşadılar. İslâmiyet öncesi Türk târihi incelenirse, o zamanki Türk milletinin bir din yaymak, bir rejimi kabul ettirmek veya bir felsefenin hâkimiyetini sağlamak için değil, millî varlıklarını sürdürmek, milletlerine daha iyi ve müreffeh hayat sağlamak, komşularını sindirerek millî istiklâllerini korumak ve rakiplerine fiilen veya hükmen hâkim olmak için savaştıkları görülür. Bütün bu gâyelerin ortaya çıktığı yegane kaynak Türk milliyetçiliğinden başka bir şey değildir. Hele Türklerin komşuları Çinlilerde olduğu gibi meselâ; bir Konfüçyüs felsefesine veya İranlılarınkine benzer, geçmiş çağların adı bilinen inançlarından olan Mecûsîlik gibi bir dine sâhip olmayışları ve kaynaklarda Şamanizm olarak isimlendirilen esasları çok basit ve merasimleri iyi bilinmeyen bir inanışa sahip oldukları söylentileri hatırlanırsa, o zamanki Türklerin yegane mânevî desteklerinin milliyetçilik duygularının olduğu daha açık ortaya çıkmış olur. Ayrıca bütün fertlerin kayıtsız şartsız uyduğu, âile hayâtından devlet idâresine kadar hayâtın bütün safhalarını düzenleyen ve sözlü bir anayasa hükmündeki örf ve âdetleri de büyük kısmıyla millî idi ve gene bu milliyetçilik duygularından kuvvet alıyordu.

Orta Asya Türk Devleti kağanlarından Oğuz Kağan, İlteriş Kutluk Kağan, Göktürk kağanlarından Bilge Kağan, Kültiğin Kağan ve vezirlerden Bilge Tonyukuk gibi Türk devlet idârecileriyle Kürşad gibi Türk kahramanlarının idealleri üstün millet fikrine dayanan bir milliyetçilikti. Nitekim Göktürk âbidelerinde anlatılan, millete nasihat olarak verilen şey, millete bağlı olmak, örf ve âdetlere sıkı sarılmak, başka milletlere özenmemek ve tatlı sözlerine aldanmamaktır. Dolayısıyla Türkler, Batı dünyâsının son bir-iki yüzyıldır sarıldıkları ve çeşitli yollar tutarak kendilerine göre şekil verdikleri cihan-şümûl bir îmân ve gâyeden mahrum olan basit milliyetçiliği bin yıl önce yaşadılar.

İslâmiyet beşeriyetin içine saplandığı bütün bâtılları yok edip, yerine hak olanı koyarak ve cihânı saran bütün karanlıkları aydınlatarak, Arabistan Yarımadasında doğup cihana yayılmaya başlayınca, 10. yüzyılda Maverâünnehr bölgesinde Türkler tarafından tanınıp seve seve kabul edildi ve kısa zamanda hemen hemen bütün Orta Asya Türklüğü kendiliğinden Müslüman oldu. Müslüman Türkler, eski bâtıl dinlerini bir daha dönmemecesine terkettikleri gibi, örf ve âdetlerinden İslâmiyetin bildirdiklerine uymayanları da kısa zamanda terkettiler ve milliyetçilik duygu ve düşüncelerinde de İslâmiyetin

esaslarına göre düzeltme ve değişiklikler yaparak meşru hâle getirdiler. İslâmiyet, bâzılarının öne sürdüğü gibi Türk milletinin varlığını eritip yok etmedi. Tam tersine Müslüman olmayan eski Balkan ve Avrupa Türkleri kısa zamanda milliyetlerini kaybedip, Avrupa milletleri içinde eriyip Hıristiyanlaşmışken, Müslüman Türkler İslâmiyetle bu güne kadar Türklüklerini muhâfaza etmek imkânına da kavuştular ve günümüz Türk dünyâsı böylece teşekkül etti. Hattâ İslâmiyete olan hizmetlerinden, "Türk" kelimesi Batılı milletlerce "İslâm" mânâsında kullanıldı.

Gazneliler, Karahanlılar, Timuroğulları, Selçuklular ve Osmanlılar gibi Müslüman Türk Devletlerinde millî birlik ve varlıklarını sürdüren Türkler, artık yalnız milliyetçilik için yaşamıyor ve savaşmıyorlardı. Millî varlıklarını ve milliyet duygu ve düşüncelerini en yüksek gâyenin "i'lâ-yı kelimetullah" (Allah'ın dînini üstün kılmak) emrine vererek insanların saâdeti için çalıştılar. Hele Osmanlılar zamanında kıtaları sınırlarına dâhil ederek kurdukları cihan devletiyle kendilerini tamâmen tebaalarının huzur ve refahına ve dünyâda emniyet ve adâletin tesisine vererek, bütün insanlığa asırlar boyunca büyük hizmette bulundular. İslâmiyeti bütün samimiyetleriyle kabul edip sadâkatle bağlanan Türkler, Müslümanlığı yaşamak, yaymak muhâfaza ve müdâfaa etmek husûsunda diğer Müslüman milletlerden öylesine ileri gittiler ki "Türk" ve "Müslüman" kelimeleri aynı şeyi ifâde eder hâle geldi. Meselâ; birisi Müslüman olduğu zaman Cezâyir'de Mâveraünnehr'de veya Avrupa'da "Türk oldu" denilirdi.

Osmanlı Cihan Devletindeki milliyetçilik anlayışı, diğer Müslüman veya gayri müslim etnik gruplara baskı ve tahakkümden tamâmen uzak, kendini insanlığa hizmete adamış, bütün dünyâ insanlarına ulaştırmak istediği ilâhî bir mesaj sâhibi, bütün insanlığın râhat ve huzur içinde yaşamasını temin edecek ve kıt'aları bir arada idâre edebilecek yüksek adâlet ve idâre esaslarını kazanmış bir milliyetçilik anlayışı idi. Bunun içindir ki, Osmanlı Devletinde hiçbir azınlık unsuruna baskı yapılmadı; dinleri, dilleri ve milliyetleri değiştirilmeye kalkışılmadı. Hattâ devletin en yüksek mevkileri azınlıklara da dâima açık tutulurdu. Ancak Fansız İhtilâli sonrasında Avrupa devletlerinin gayret, aldatma ve teşvikleri neticesinde azınlıklar arasında ırkçılık ve milliyetçilik düşünceleri başlayıp, devlet dağılma vetiresine (sürecine) girince, birlik ve beraberliği sağlamak için Osmanlılık hareketi başlatıldı. "Osmanlılık", güçlü bir devletin mensubu olmaktan doğan iftihâr ifâde ederken, "Osmanlıcılık" bu düşüncelere batılı unsurları sokmayı gâye edindi. Osmanlılık duygusu azınlıklara da mal olmuş iken, Osmanlıcılık azınlıklar tarafından rağbet edilen bir düşünce olmadı. Bu yıllarda Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın çok güzel tatbik ettiği hilâfet politikası, devletin otuz sene ayakta durmasını sağladı. Ancak onun tahttan indirilmesinden sonra her millet bağımsız bir devlet kurmak için başlattığı hareketleri hızlandırdı. Bunun sonunda, Balkanlarda, Ermenilerde, Suriye, Filistin ve Arabistan'da, bilhassa İngilizlerin teşvik ve kontrolünde, Fransız ve Rusların da mühim desteğiyle sürdürülen milliyetçilik hareketleri, küçük komitacı silahlı grup ve çetelerin zamanla kendi bölgelerine hâkim olmalarıyla, Birinci Dünyâ Harbinin sonunda yeni devletlerin kurulmasına sebep oldu. Bugünkü Balkan Devletleriyle irili ufaklı Ortadoğu ve Arap ülkeleri bunlardandır.

Osmanlı Devletinin son yıllarında Türkler arasında da yayılıp genişleyen Avrupaî milliyetçiliği, ilk defa Yusuf Akçura **Üç Tarzlı Siyaset** adlı eseriyle siyâsî bir hareket olarak ortaya koydu. Irka dayalı bir idâre kurulması gerektiği düşüncelerini ileri sürdü. Türkçülük olarak bilinen ve 1908'den sonra güçlenen bu hareket, **Türk Yurdu** dergisiyle edebî bir akım hâline geldi. Leon Cohen, Ziya Gökalp, Ağaoğlu Ahmed Bey gibi yazarlarca Türkçülüğün fikrî temelleri ortaya konuldu. Hamdullah Suphi Bey teşkilatlanma faaliyetlerini yürüttü. Bu Türkçülük faaliyetleri, Avrupa tarzı milliyetçilik anlayışını esas almakta idi ve ideologları tarafından öne sürülen pekçok umdeleri İslâmiyete ters düşüyordu.

Millî mücâdele, Türk milletinin güvenebileceği en büyük kudretin önce Allah, sonra da kendi millî varlığında bulunduğunun anlaşılmasına sebep oldu. İstiklal Harbi, "Türkün en büyük dostu yine kendisidir" şeklinde ifâde edilen bir anlayış ve îmânın kuvvetiyle başarıldı.

Milliyetçilik fikirleri, Cumhûriyetin kuruluşundan sonra da devletin hayâtına yön veren ictimâî prensipler olarak kabul edildi. Türk Ocaklarının statüsünde yapılan bir değişiklikle faaliyet sâhası olarak Türkiye sınırları kabul edildi. 1931 yılında ise, Türk Ocakları kapatılarak, Halkevi hâline getirildi. Milliyetçilik, 1937 yılında da Anayasaya girerek, Anayasa prensibi hâline geldi.

İslâmiyet, âlemşümul bir din olarak belli esaslara uygun olmak kaydıyla, millî hasletlerin geliştirilmesi ve muhâfazasına büyük yer vermiş, ancak bunların temel değerler olarak kabulünü isteyen fikirleri de yasaklamıştır.

Kur'ân-ı kerîmde Er-Rûm sûresinde meâlen; **"O gökleri, o yerleri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin birbirine uymaması, O'nun âyetlerindendir. Hakikat, bunlarda bilenler için elbette ibretler vardır."** buyrulmaktadır. Hucurat sûresinde de; **"Ey insanlar! Biz sizleri bir erkekle bir kadından yarattık ve birbirlerinizle tanışasınız diye sizi şubelere** (ırklara, milletlere, kabilelere) **ayırdık."** buyrulmaktadır. Nitekim millî kültür ve medeniyetlerin gelişmesinin garantisi de ayrı milletlerin mevcûdiyeti olmaktadır. Ancak Türk târihinde milletin bütünlüğüne mâni olan kabile bağları ve göçebe

hayat tarzı, özellikle Osmanlılar tarafından önlenerek örf, âdet ve an'aneler vâsıtasıyla sürekliliği olan güçlü bir millet yapısı teşekkül ettirilebilmiştir. Böylece Türk ve İslâm dünyâsına dışarıdan gelen saldırılar tesirsiz bırakıldı. Bu asırlarda Türk Milletinin, İslâmiyeti hücrelerine kadar sindirerek yaşaması, milletin ve devletin varlığının en kuvvetli teminâtı idi. Din ve millet kelimeleri de o zamanki ilmî ve ıstılahî mânâlarıyla aynı mânâları ifâde ediyorlardı. Milliyetçilik fikirleriyle beraber, Milliyet mefhumu yalnız başına ele alınmaya, sosyal müesseseler milliyet esâsına göre teşekkül ettirilmeye başlandı.

Milliyetçilik; milletini sevmek, onun yükselmesi için çalışmak demektir. Fakat milliyetçilik, âlem şümûl bir fikir, bir düşünce sistemi, dünyâ görüşü de değildir. Bütün insanlık câmiasının kabul edebileceği esaslar, prensipler ve idealler, hiçbir "milliyet" unsuru temel alınarak ortaya konulamaz. Millî varlığını, istiklâlini, vatanını, devletini koruyan bir milletin insanlık câmiasına bunlardan hareketle verebileceği hiçbir şey bulunmayabilir. Çünkü bir milletin varlığı, istiklâli ve diğer hususları bir başka milleti hiç ilgilendirmeyebilir. Ancak, bu ayrı milletler arasında onları birbirine bağlayacak çok kuvvetli ve milliyet esasına ve maddî şeylere dayanmayan sarsılmaz bir gönül bağı da olmalıdır. Ancak bu sûretle birbirlerinin dertleriyle dertlenip, neşeleriyle neşelenebilsinler ve gönüllerinden gelerek birbirlerinin yardımına koşsunlar. Böyle bir bağ ancak din ve îmân bağı olabilir. İslâmiyet îmân ve ibâdet esaslarının yanısıra ticâret, sanâyi ve sosyal nizam esaslarını da kurduğundan milliyet düşüncesini de içine almış, asırlar boyunca Müslümanlar arasında ayrı milliyetler kurmaya ihtiyaç duyulmamıştır. Bunun içindir ki bütün ilmihal kitaplarında (Din ve millet, ikisi birdir) denilmekteydi. Hattâ Avrupalıların İslâm Dinine karşı olan şüphelerinin İslâmiyetin hemen her hükmünde ayrıca bir milliyet hissi de bulunduğundan ileri geliyor denilse yeridir.

Milliyet, insanın çalışması ve dilemesiyle elde edebileceği bir meziyet değildir. Milliyet, aynı vatanda, aynı toprakta doğup yetişenlerin din, örf, âet ve menfaat birliğidir. Çalışmadan, doğuşta ele geçen bir nimettir. İslâm dîni, asırlar boyu olduğu gibi bugün de Türk milliyetçiliğinin ayrılmaz bir parçasıdır ve bu milliyetçiliğin devamı için ve kendisinden çok faydalanılması için çalışmayı, sevişmeyi, başka dinden olan vatandaşlara da aynı hakları sağlamayı, adâletten, sosyal haklardan eşit olarak istifâde edilmesini emretmektedir. Asırlardır cephelerde döğüşerek şehit düşen şerefli Türk milletinin sonraki nesillere bıraktıkları din, milliyet, vatan, bayrak ve istiklâl marşını sevmek, saygılı olmak, kânunlara itaatkâr yaşamak ve durmadan çalışarak her sâhada dünyâ milletleri içinde en öne geçmek için çırpınmak, Türküm diyen herkesin esas vazifeleri olmaktadır. Böyle milliyetçi nesiller, kendi millet ve devletlerine olduğu gibi, dünyâ milletlerine ve insanlık câmiasına da büyük hizmetler yapabilirler.

Milliyetçilik için tehlikeli olan iki tavır mevcuttur. Bunlardan birisi: Milliyetçiliği lüzumsuz gören ve inkar eden **kozmopolitizm,** diğeri bütün değerleri millet esâsına bağlayarak milliyetçiliği aşırı bir ırkçılık olarak mütalaa eden **şovenizmdir.** Milletlerin mevcudiyetini inkâr eden **komünizm** ve "devletin asıl vazifesi her türlü terakkinin esas kaynağı olan ırkı geliştirmek, muhâfaza etmektir." anlayışına sâhip olan **nazizm,** bu hususta takınılan iki aşırı tavrın bâriz bir misalidir. Türklerde din ve millet mefhumları birlikte mütala edildiği için bu tür aşırılıklara rastlanmamış, bu tipteki bâzı hareketler de rağbet görmemiştir. Hatta Müslümanlık ve Türklük bir kumaşın iki yüzü gibi olmuştur.

MÎMAR SİNÂN;

Türke şeref, cihâna ise yüzlerce medenî eser veren bir sanatkâr olarak târihe geçen büyük Osmanlı mîmarı. Koca Sinân diye de anılır. Tahminen 1490 senesinde Kayseri'nin Ağırnas köyünde doğdu. Babası Abdülmennân olup, bu ismi sonradan almıştı. Yavuz Sultan Selim Han zamânında devşirme olarak İstanbul'a geldi.

Burada iyi bir eğitim ve öğretim gördükten sonra Acemi Oğlanlar kışlasına verildi. Acemi Oğlanlar ocağındaki gençler çok sıkı bir askerlik eğitiminin yanında, genellikle büyük inşâatlarda, veya gemilerde hizmet ederlerdi. Böylece, Acemi Oğlanları, askerliğin yanısıra bir de meslek öğrenirlerdi. Mîmar Sinân da **neccârlık** (marangozluk) mesleğini öğrendi.

Acemi Oğlanlık devresini dokuz yılda tamamlayan Sinân, 1521 yılında Kânûnî Sultan Süleymân'ın Belgrad Seferine Yeniçeri olarak katıldı. Büyük kâbiliyeti sebebiyle Yeniçerilikte sık sık terfi etmeye başladı. 1522'de Rodos Seferine Atlı Sekban olarak katılıp, 1526 Mohaç Meydan Muhârebesinden sonra, gösterdiği yararlıklar sebebiyle takdir edilerek Acemi Oğlanlar Yayabaşılığına (Bölük Komutanı) terfî ettirildi. Daha sonra Kapıyayabaşı olup, 1534 Alman ve Bağdat seferlerine Zemberekçibaşı olarak katıldı.

1533 yılında Kânûnî Sultan Süleymân'ın İranSeferi sırasında Van Gölüne geldiklerinde, Sadrâzam Lütfi Paşa karşı sâhile gitmek ve düşmanın ahvâlini gözetlemek istedi. Bu maksatla Sinân'a kadırga yapması emredildi. Sinân'ın iki hafta gibi kısa bir sürede üç adet kadırga yapıp donatmasına, çok memnun olan Lütfi Paşa, gemilerin idâresini ona verdi. Bu başarısı ile büyük îtibâr kazandı. İran

Seferinden dönüşte,Yeniçeri Ocağında îtibârı yüksek olan Hasekilik rütbesi verildi. Bu rütbeyle, 1537 Korfu, Pulya ve 1538 Kara Boğdan (Moldavya) seferlerine katıldı.

Son katıldığı seferinden olan Kara Boğdan Seferinde, ordunun Prut Nehrini geçmesi için bir köprü yapılması gerekiyordu.Zemin kaygan olduğundan bu işi kimse başaramadı. Bu iş Lütfi Paşanın teklifiyle Sinân'a verildi. Sinân, ordudaki bütün mîmâr ve neccârları toplayarak on üç gün gibi kısa bir sürede köprüyü yapıp ordunun karşıya geçmesini sağladı. Bu olaydan bir müddet sonra, Hassa Başmîmarı Acem Ali ve Vezîriâzam Ayas Paşa vefât ettiler. Ayas Paşanın türbesini yapmak için yeni bir başmîmar tâyin edilmesi gerekiyordu. Lütfi Paşa bu sefer de Sultan'a gidip, bu iş için en uygun kimsenin Sinân olduğunu söyledi. Böylece 1538 yılında Hassa Başmîmarı oldu.

Katıldığı her seferde gördüğü binâ ve harâbelerden bir ders alan Mîmar Sinân, Batının ve Doğunun mîmârî tarzını tedkik imkânını buldu. Bu iki uslûbu birleştirerek orjinal eserler verdi.

Mîmar Sinân'ın, Mîmarbaşılığa getirilmeden evvel yaptığı üç eser dikkat çekicidir. Bunlar: Haleb'de Husreviye Külliyesi, Gebze'de Çoban Mustafa Külliyesi ve İstanbul'da Hürrem Sultan için yapılan Haseki Külliyesidir. Haleb'deki Hüsreviye Külliyesinde, tek kubbeli câmi tarzı ile, bu kubbenin köşelerine birer kubbe ilâve edilerek yan mekânlı câmi tarzı birleştirilmiş ve böylece Osmanlı mîmarlarının İznik ve Bursa'daki eserlerine uyulmuştur. Külliyede ayrıca, avlu, medrese, hamam, imâret ve misâfirhâne gibi kısımlar bulunmaktadır. Gebze'deki Çoban Mustafa Paşa Külliyesindeyse renkli taş kakmalar ve süslemeler görülür. Külliyede câmi, türbe ve diğer unsurlar gâyet âhenkli bir tarzda yerleştirilmiştir. Mîmar Sinân'ın İstanbul'daki ilk eseri olan Haseki Külliyesi, devrindeki bütün mîmârî unsurları taşımaktadır. Câmi, medrese, sıbyan mektebi, imâret, dârüşşifâ ve çeşmeden teşekkül eden külliyede câmi, diğer kısımlardan tamâmen ayrıdır.

Mîmar Sinân'ın Mimarbaşı olduktan sonra verdiği üç büyük eser, onun sanatının gelişmesini gösteren basamaklardır. Bunların ilki İstanbul Şehzâdebaşı Câmii ve külliyesidir. Dört yarım kubbenin ortasında merkezî bir kubbe tarzında inşâ edilen Şehzâdebâşı Câmii, daha sonra yapılan bütün câmilere örnek teşkil etmiştir. (Bkz. Şehzâdebaşı Câmii)

Süleymâniye Câmii, Mîmar Sinân'ın İstanbul'daki en muhteşem eseridir. Kendi tâbiriyle kalfalık döneminde yapılmıştır. (Bkz. Süleymâniye Câmii)

Mîmar Sinân'ın en güzel eseri, seksen yaşında yaptığı ve ustalık eserim, diye takdim ettiği Edirne'deki Selimiye Câmiidir. (Bkz. Selimiye Câmii)

Mîmar Sinân, Mîmarbaşı olduğu sürece birbirinden çok değişik konularla uğraştı. Zaman zaman eskileri restore etti. Bu konudaki en kesif çabalarını Ayasofya için harcadı. 1573'te Ayasofya'nın kubbesini onararak çevresine, takviyeli duvarlar yaptı ve eserin bu günlere sağlam olarak gelmesini sağladı. Eski eserlerle âbidelerin yakınına yapılan ve onların görünümlerini bozan yapıların yıkılması da onun görevleri arasındaydı. Bu sebeplerle Zeyrek Câmii ve İstanbul Hisarı civârına yapılan bâzı ev ve dükkanların yıkımını sağladı.

İstanbul caddelerinin genişliği, evlerin yapımı ve lağımların bağlanmasıyla uğraştı. Sokakların darlığı sebebiyle ortaya çıkan yangın tehlikesine dikkat çekip bu hususta ferman yayınlattı. Günümüzde bile bir problem olan İstanbul'un kaldırımlarıyla bizzat ilgilenmesi çok ilgi çekicidir. Bu konuya ne kadar önem verdiği, vakfiyesinde İstanbul'un kaldırımları için para bırakmasından anlaşılmaktadır.

Aynı anda birçok eseri plân hâline getirip yapımlarını sürdüren Mîmar Sinân, en geniş çaptaki yapım işlerinin en ufak detaylarıyla bile kendisi ilgilenirdi. Fakat bu işler altında ezilmezdi. Bütün bu başarılarıyla berâber, İslâm ahlâkıyla ahlâklanmış mütevâzî bir insandı. Mühründe bulunan; "El-hakîr-ül-fakîr Mîmar Sinân" yazısı, bunu en iyi şekilde isbât eder.

Türk mîmârisinin yetiştirdiği, İslâm âleminin bu büyük mîmar ve mühendisi doksan yaşın üzerinde, faal bir hayat sürdü. Sâî Mustafa Çelebi'nin **Tezkiret-ül-Ebniye'**de belirttiği gibi; Mîmar Sinân seksen dört câmi, elli iki mescit, elli yedi medrese yedi dârül-kurrâ, yirmi türbe, on yedi imâret, üç dârüşşifâ, beş su yolu, sekiz köprü, yirmi kervansaray, otuz altı saray, sekiz mahzen ve kırk sekiz de hamam olmak üzere üç yüz altmış dört eser vermiştir.

Eserlerinin bir kısmı İstanbul'dadır. Osmanlı ülkesinde damgasını vurmadığı bir köşe yok gibidir. 1588'de İstanbul'da vefât eden Mîmar Sinân, Süleymâniye Câmiinin yanında kendi yaptığı mütevâzi ve sâde türbeye defnedildi.

Mîmar Sinân'ın Başmîmarlığa getirildiği dönemde Osmanlı Cihân Devleti, bir Türk-İslâm devleti olarak ekonomisi, müesseseleri, adâleti ve sosyal yapı bakımından dünyânın en güçlü devletiydi. Böyle kudretli bir devletin güçlü bir sanatçısı olan Sinân da yaklaşık elli senelik mîmârlık döneminde kendisine düşen vazifeyi hakkıyla yerine getirdi. Mîmârî dehâsı yanında güçlü organizasyon ve disiplin kâbiliyetiyle o günlerde dünyânın hiçbir yerinde görülmeyen bir hassa mîmarları teşkilâtı geliştirildi. Bu

teşkilât, Sinân'dan îtibâren, devletin her tarafına İstanbul'un mîmârî kâidelerini götürdü. Sarayda, mîmârînin her alanında atölyeler kurdu. Bu atölyeleri Mîmarbaşı, Hattâtbaşı, Doğancıbaşı gibi büyük devlet memurları yönetti. Bu atölyelerde Sultanahmed Câmiini yapan Sedefkâr Ahmed Ağa ve Dâvûd Ağa gibi mîmarlar yetişti.

Sinân, Selçuklu dönemi yapılarını, dekoratif anlamdaki taş işçiliğini çok yakından bilmesine rağmen, eskiyi körü körüne taklit etmekten çok, kendi sentezlerine değer verip uyguladı. Bu sebeple eserlerindeki süsleme, yalnızca mukarnaslar ve kapı kenar motifleri üzerinde yoğunluk kazandı. Kullandığı malzeme yeknesak, ağır başlı ve sâde bir anlatım içinde kaldı. Yine Selçuklu dönemiyle İran ve Arap mîmârîlerinde çok rastlanan dekoratif seramik malzemelerine özellikle dış cephelerde hiç yer vermedi.

Konstrüksiyon araştırmalarının üzerinde durup her eserinde ayrı bir sistem analizine yöneldi. Kare prizma üzerine yarım kürenin çeşitli varyantlarını tek tek denedi. Statik endişeden kaynaklanan kalın taşıyıcı duvarların kesitlerini inceltip, yapıda modül sistemini kullandı. Farklı renk ve dokuda çeşitli malzemeler kullanmak yerine, aynı malzemeyle ışık gölge oyunlarına tâbi tutarak çeşitli zenginlikler ortaya koydu. Bu amaçla düzlemden eğri yüzeylere geçerken uygulamaya koyduğu mukarnaslar, kapı çevrelerinde yer verdiği sâde taş bordürleri sık sık kullanırdı. Mekân içinde özellikle konstrüksiyona yönelik yapı elemanlarını belirleyici bir malzeme kullanımına gidip, sâdece dekoratif bir görüntü elde etme gâyesine yönelik malzeme kullanımına ihtiyaç duymadı.

Kubbenin beden duvarına oturuşunda veya cephe kuruluşunda eskinin masîf ve boşluksuz anlayışını tamâmen değiştirdi. Geliştirdiği teknik çözümlerle bu noktalarda birbirini tâkip eden diziler hâlinde pencere boşlukları meydana getirip, iç mekânın ferah, aydınlık olmasına îtinâ gösterdi. Kullanılan pencerelerde işin önemine göre alçı çerçeve içinde renkli cam uygulamalarına yer verdi. Hiçbir zaman fonksiyon dışında bir malzeme kullanımına gitmedi. Bu özelliğiyle yapı elemanları binâ bütününde birbirlerini tamamlayarak gelişti ve yapı, onu taçlandıran, âdetâ boşlukta yüzer görünümündeki bir kubbe ile noktalandı.

Sinân, her mîmârî eseri kendine has bir biçimle ele almak, yapıda form ve konstrüksiyon berâberliğini kurmak, dış mekân ve kuruluşunun iç mekâna bütünlük kazanmasını sağlamak, mevcut teknolojik imkân ve malzeme denemelerinin üstünde, onları kendi istekleri doğrultusunda kullanmayı bilmek, akılcı ve sâde bir malzeme kullanma anlayışına sâhip olmak gibi günümüzde de geçerli mîmarlık prensiplerini bundan dört asır önce eserleriyle ortaya koydu. Bu sebeple dâimâ sanatı ile asırlar ötesi bir mîmârî dehâ olarak anıldı ve anılacaktır.

Her bakımdan parlak bir devirde yetişen Mîmar Sinân, Osmanlı mîmârîsinin zirvesini temsil eder. Mustafa Sâ'i'nin hazırladığı **Tezkiret-ül-Ebniye** kitabında yazılı üç yüz altmış dört eseri şöyle bildirilmektedir:

Câmiler:

1) İstanbul Süleymâniye Câmii, 2) İstanbul Şehzâdebaşı Câmii, 3) Haseki Hürrem Câmii, 4) Mihrimah Sultan Câmii (Edirnekapı'da), 5) Osman Şah Vâlidesi Câmii (Aksaray'da), 6) Sultan Bâyezîd Kızı Câmii (Yenibahçe'de), 7) Ahmed Paşa Câmii (Topkapı'da), 8) Rüstem Paşa Câmii (Tahtakale'de), 9) Mehmed Paşa (Sokullu) Câmii (Kadırga Limanında), 10) İbrâhim Paşa Câmii (Silivrikapı'da), 11) Bâli Paşa Câmii (Hüsrev Paşa Türbesi yakınında, 12) Hacı Evhad Câmii (Yedikule yakınında), 13) Kazasker Abdurrahmân Çelebi Câmii (Molla Gürânî'de), 14) Mahmûd Ağa Câmii (Ahırkapı yakınında), 15) Odabaşı Câmii (Yenikapı yakınında), 16) Hoca Hüsrev Câmii (Kocamustafapaşa'da), 17) Hamâmî Hâtun Câmii (Sulumanastır'da), 18) Defterdar Süleymân Çelebi Câmii (Üsküplü Çeşmesi yakınında), 19) Ferruh Kethüdâ Câmii (Balat Kapısı içinde), 20) Yunus Bey Câmii (Balat'ta), 21) Hürrem Çavuş Câmii (Yenibahçe yakınında), 22) Sinan Ağa Câmii (Kâdı Çeşmesi yakınında), 23) Ahî Çelebi Câmii (İzmir İskelesi yakınında), 24) Süleymân Subaşı Câmii (Unkapanı'nda), 25) Zâl Mahmûd Paşa Câmii (Eyüp'te), 26) Nişancı Paşa Câmii (Eyüp'te), 27) Şah Sultan Câmii (Eyüp'te), 28) Emir Buhârî Câmii (Edirnekapı dışında), 29) Merkez Efendi Câmii (Yenikapı dışında), 30) Çavuşbaşı Câmii (Sütlüce'de), 31) Turşucuzâde Hüseyin Çelebi Câmii (Kiremitlik'te), 32) Kasım Paşa Câmii (Tersâne yakınında), 33) Sokullu Mehmed Paşa Câmii (Azapkapısı'nda), 34) Kılıç Ali Paşa Câmii (Tophane'de), 35) Muhiddin Çelebi Câmii (Tophâne'de), 36) Molla Çelebi Câmii (Tophâne Beşiktaş arasında), 37) Ebü'l-Fazl Câmii (Tophâne üstünde), 38) Şehzâde Cihangir Câmii (Tophâne'de), 39) Sinân Paşa Câmii (Beşiktaş'ta), 40) Mihrimah Sultan Câmii (Üsküdar'da, iskelede), 41) Eski Vâlide Câmii (Üsküdar'da), 42) Şemsi Ahmed Paşa Câmii (Üsküdar'da), 43) İskender Paşa Câmii (Kanlıca'da), 44) Çoban Mustafa Paşa Câmii (Geğbüze'de), 45)Pertev Paşa Câmii (İzmit'te), 46) Rüstem Paşa Câmii (Sapanca'da), 47) Rüstem Paşa Câmii (Samanlı'da), 48) Mustafa Paşa Câmii (Bolu'da), 49) Ferhad Paşa Câmii (Bolu'da), 50) Mehmed Bey Câmii (İzmit'te), 51) Osman Paşa Câmii (Kayseri'de), 52) Hacı Paşa Câmii (Kayseri'de), 53) Cenâbî Ahmed Paşa Câmii (Ankara'da), 54) Lala Mustafa Paşa Câmii (Erzurum'da),

55) Sultan Alâeddin Selçûkî Câmiinin (Çorum'da) yenilenmesi, 56) Abdüsselâm Câmiinin (İzmit'te) yenilenmesi, 57) Kiliseden dönme Eski Câminin (İznik'te) Sultan Süleymân tarafından yeniden yaptırılması, 58) Hüsreviye (Hüsrev Paşa) Câmii (Haleb'de), 59) Sultan Murâd Câmii (Manisa'da), 60) Orhan Câmiinin (Kütahya'da) yenilenmesi, 61) Kâbe-i şerîfin kubbelerinin tâmiri, 62) Hüseyin Paşa Câmii (Kütahya'da), 63) Rüstem Paşa Câmii (Bolvadin'de), 64) Sultan Selim Câmii (Karapınar'da), 65) Sultan Süleymân Câmii (Şam, Gök Meydanda), 66) Sultan Selim Câmii (Edirne'de), 67) Taşlık Câmii (Mahmûd Paşa için, Edirne'de), 68) Defterdar Mustafa Çelebi Câmii (Edirne'de), 69) Haseki Sultan Câmii (Edirne, Mustafa Paşa Köprüsü başında), 70) Semiz Ali Paşa Câmii (Babaeski'de), 71) Sokullu Mehmed Paşa Câmii (Hafsa'da, Trakya), 72) Sokullu Mehmed Paşa Câmii (Burgaz'da), 73) Semiz Ali Paşa Câmii (Ereğli'de), 74) Bosnalı Mehmed Paşa Câmii (Sofya'da), 75) Sofu Mehmed Paşa Câmii (Hersek'te), 76) Ferhad Paşa Câmii (Çatalca'da), 77) Maktul Mustafa Paşa Câmii (Budin'de), 78) Firdevs Bey Câmii (Isparta'da), 79) Memi Kethudâ Câmii (Ulaşlı'da), 80) Tatar Han Câmii (Kırım, Gözleve'de), 87) Rüstem Paşa Câmii (Rodoscuk'ta), 82) Vezir Osman Paşa Câmii (Tırhala'da), 83) Rüstem Kethüdâsı Mehmed Bey Câmii (Tırhala'da), 84) Mesih Mehmed Paşa Câmii (Yenibahçe'de).

Mescitler:

1) İbrâhim Paşa Mescidi (Îsâ Kapısında), 2) Sinân Paşa Mescidi (Yenibahçe'de), 3) Rüstem Paşa Mescidi (Yenibahçe'de), 4) Mîmar Sinân Mescidi (Yenibahçe'de), 5) Hâfız Mustafa Çelebi Mescidi (Yenibahçe'de), 6) Müftü Çivizâde Efendi Mescidi (Topkapı yakınında), 7) Emir Ali Çelebi Mescidi (Karagümrük çevresindee), 8) Üçbaş Mescidi (Karagümrük yakınında), 9) Defterdar Şerifezâde Efendi Mescidi (Fâtih Çarşamba'da), 10) Defterdar Mahmûd Çelebi Efendi Mescidi (Defterdar'da), 11) Simkeşbaşı Mescidi (Lütfi Paşa Çarşısının yakınında), 12) Hâcegizâde Mescidi (Fâtih Câmii yakınında), 13) Çavuş Mescidi (Silivrikapı yakınında), 14) Civizâde Kızı Mescidi (Davutpaşa yakınında), 15) Takyeci Ahmed Çelebi Mescidi (Silivrikapı civârında), 16) Hacı Nasuh Mescidi (Sarıgez yakınında) 17) Kasap Hacı İvan Mescidi (Sarıgüzel'de), 18) Hacı Hamza Mescidi (Ağa Çayırında), 19) Tok Hacı Hasan Mescidi (Zeyrek'te), 20) İbrâhim Paşa Zevcesi Mescidi (Kumkapı yakınında), 21)Bayram Çelebi Mescidi (Langakapısı yakınında), 22) Kemhacılar Mescidi (Çakmakçılar'da), 23) Kuyumcular Mescidi (Çakmakçılar'da), 24)HersekBodrumu üzerinde olan mescit (Ayasofya yakınında), 25) Yayabaşı Mescidi (Fenerkapısı içinde), 26) Abdî Subaşı Mescidi (Sultan Selim yakınında), 27) Hüseyin Çelebi Mescidi (Sultan Selim Câmii yakınında), 28) Hacı İlyas Mescidi (Ali Paşa Hamamı yakınında), 29) Duhanîzâde Mescidi (Kocamustafapaşa yakınında), 30) Kâdızâde Mescidi (Çukurhamam yakınında), 31) Müftü Hâmit Efendi Mescidi (Azaplar Hamamı yakınında), 32) Tüfenkhâne Mescidi (Unkapanı'nda), 33) Saray Ağası Dâvûd Ağa Mescidi (Edirnekapı dışında), 34)Dökmecibaşı Mescidi (Eyüp'te), 35) Arpacıbaşı Mescidi (Eyüp'te), 36) Hekimbaşı Kaysûnîzâde Mescidi (İstanbul'da), 37) Kaysûnîzâde Mescidi (Sütlüce'de), 38) Karcı Subaşı Süleymân Mescidi (Eyüp'te), 39) İki Mescid (İstanbul'da), 40) Ahmed Çelebi Mescidi (Kiremitlik'te), 41)Yahya Kethüdâ Mescidi (Kasımpaşa'da), 42) Şehremini Hasan Çelebi Mescidi (Kasımpaşa'da), 43) Süheyl Bey Mescidi (Tophâne'de), 44) İlyaszâde Mescidi (Topkapı'nın dışında) 45) Sarrafbaşı Mescidi (Topkapı'nın dışında), 46) Pazarbaşı Nemu Kethüdâ Mescidi (Kasımpaşa'da), 47) Mehmed Paşa Mescidi (Büyükçekmecede), 48) Hacı Paşa Mescidi (Üsküdar'da), 49) Saraçhâne Mescidi (Hasköy'de), 50) Ruznâmeci Abdi Çelebi Mescidi (Sulumanastır'da), 51) Kürkçübaşı Mescidi (Kumkapı hâricinde), 52) Şeyh Ferhad Mescidi (Langakapısı yakınında).

Medreseler:

1) Sultan Süleymân Medresesi (Mekke'de), 2) Süleymâniye Medreseleri (İstanbul'da), 3) Yavuz Sultan Selim Medresesi (Halıcılar Köşkünde), 4) Sultan Selim Medresesi (Edirne'de), 5) Sultan Süleymân Medresesi (Çorlu'da), 6) Şehzâde Sultan Mehmed Medresesi (İstanbul'da), 7) Haseki Sultan Medresesi (Avratpazarı'nda), 8) Vâlide Sultan Medresesi (Üsküdar'da), 9) Kahriye Medresesi (Sultan Selim yakınında), 10) Mihrimah Sultan Medresesi (Üsküdar'da), 11) Mihrimah Sultan Medresesi (Edirnekapı'da), 12) Mehmed Paşa Medresesi (Kadırga'da), 13) Mehmed Paşa Medresesi (Eyüp'te), 14) Osman Şah Vâlidesi Medresesi (Aksaray yakınında), 15) Rüstem Paşa Medresesi (İstanbul'da), 16) Ali Paşa Medresesi (İstanbul'da), 17) Ahmed Paşa Medresesi (Topkapı'da), 18) Sofu Mehmed Paşa Medresesi (İstanbul'da), 19) İbrâhim Paşa Medresesi (İstanbul'da), 20) Sinân Paşa Medresesi (Beşiktaş'ta), 21) İskender Paşa Medresesi (Kanlıca'da), 22) Kasım Paşa Medresesi, 23) Ali Paşa Medresesi (Babaeski'de), 24) Mısırlı Mustafa Paşa Medresesi (Geğbüze'de), 25) Ahmed Paşa Medresesi (İzmit'te), 26) İbrâhim Paşa Medresesi (İsâ Kapısında), 27) Şemsi Ahmed Paşa Medresesi (Üsküdar'da), 28) Kapı Ağası Mahmûd Ağa Medresesi (Ahırkapı'da), 29) Kapıağası Câfer Ağa Medresesi (Soğukkuyu'da), 30) Ahmed Ağa Medresesi (Çapa'da), 31) Hâmid Efendi Medresesi (Filyokuşu'nda), 32) Mâlûl Emir Efendi Medresesi (Karagümrük'te), 33) Ümm-i Veled Medresesi (Karagümrük'te), 34) Üçbaş Medresesi (Karagümrük'te), 35) Kazasker Perviz Efendi Medresesi (Fâtih'te), 36) Hâcegizâde Medresesi (Fâtih'te), 37) Ağazâde Medresesi (İstanbul'da), 38) Yahya Efendi Medresesi (Beşiktaş'ta), 39) Defterdar Abdüsselâm Bey Medresesi (Küçükçekmece'de), 40)

Tûtî Kâdı Medresesi (Fâtih'te), 41) Hakîm Mehmed Çelebi Medresesi (Küçükkaraman'da), 42) Hüseyin Çelebi Medresesi (Çarşamba'da), 43) Şahkulu Medresesi (İstanbul'da), 44) Emin Sinân Efendi Medresesi (Küçükpazar'da), 45) Yunus Bey Medresesi (Draman'da), 46) Karcı Süleyman Bey Medresesi, 47)Hâcce Hâtun Medresesi (Üsküdür'da), 48) Defterdar Şerifezâde Medresesi (Kâdıçeşmesi'nde), 49) Kâdı Hakîm Çelebi Medresesi (Küçükkaraman'da), 51) Kirmasti Medresesi, 52) Sekban Ali Bey Medresesi (Karagümrük'te), 53) Nişancı Mehmed Bey Medresesi (Altımermer'de), 54) Kethüdâ Hüseyin Çelebi Medresesi (Sultan Selim'de), 55) Gülfem Hâtun Medresesi (Üsküdar'da), 56) Hüsrev Kethüdâ Medresesi (Ankara'da), 57) Mehmed Ağa Medresesi (Çatalçeşme'de).

Dârülkurrâlar:

1) Sultan Süleyman Han Dârülkurrâası (İstanbul'da), 2) Vâlide Sultan Dârülkurrâsı (Üsküdar'da), 3) Hüsrev Kethüdâ Dârülkurrâsı (İstanbul'da), 4) Mehmed Paşa Dârülkurrâsı (Eyüp'te), 5) Müftü Sa'di Çelebi Dârülkurrâsı (Küçükkaraman'da), 6) Sokullu Mehmed Paşa Dârülkurrâsı (Eyüp'te), 7) Kâdızâde Efendi Dârülkurrâsı (Fâtih'te).

Türbeler:

1) Sultan Süleymân Türbesi (Süleymaniye'de), 2) Şehzâde Sultan Mehmed Türbesi (Şehzâdebaşı'nda), 3) Sultan Selim Türbesi (Ayasofya civârında), 4) Hüsrev Paşa Türbesi (Yenibahçe'de), 5) Şehzâdeler Türbesi (Ayasofya'da), 6) Vezir-i âzam Rüstem Paşa Türbesi (Şehzâde Türbesi yakınında), 7) Ahmed Paşa Türbesi (Eyüp'te), 8) Mehmed Paşa Türbesi (Topkapı'da), 9) Çocukları için inşâ ettiği türbe, 10) Siyavuş Paşa Türbesi (Eyüp'te), 11) Siyavuş Paşanın çocukları için yapılan türbe (Eyüp'te), 12) Zâl Mahmûd Paşa Türbesi (Eyüp'te), 13) Şemsi Ahmed Paşa Türbesi (Üsküdar'da), 14) Yahya Efendi Türbesi (Beşiktaş'ta), 15) Arap Ahmed Paşa Türbesi (Fındıklı'da), 16) Hayreddin Paşa Türbesi (Beşiktaş'ta), 17) Kılıç Ali Paşa Türbesi (Tophâne'de), 18) Pertev Paşa Türbesi (Eyüp'te), 19) Şâh-ı Hûban Türbesi (Üsküdar'da, 22) Haseki Hürrem Sultan Türbesi (Süleymaniye'de).

İmâretler:

1) Sultan Süleymân İmâreti (Süleymaniye'de), 2) Haseki Sultan İmâreti (Mekke'de), 3) Haseki Sultan İmâreti (Medîne'de), 4) Mustafa Paşa Köprüsü başında bir imâret (Edirne'de), 5) Sultan Selim İmâreti (Karapınar'da), 6) Sultan Süleymân İmâreti (Şam'da), 7) Şehzâde Sultan Mehmed İmâreti (İstanbul'da), 8) Sultan Süleymân İmâreti (Çorlu'da), 9) Vâlide Sultan İmâreti (Üsküdar'da), 10) Mihrimah Sultan İmâreti (Üsküdar'da), 11) Sultan Murâd İmâreti (Manisa'da), 12) Rüstem Paşa İmâreti (Rodoscuk'ta), 13) Rüstem Paşa İmâreti (Sapanca'da), 14) Mehmed Paşa İmâreti (Burgaz'da), 15) Mehmed Paşa İmâreti (Hafsa'da), 16) Mustafa Paşa İmâreti (Geğbüze'de), 17) Mehmed Paşa İmâreti (Bosna'da).

Dârüşşifâlar:

1) Sultan Süleymân Dârüşşifâsı (Süleymaniye'de), 2) Haseki Sultan Dârüşşifâsı (Haseki'de), 3) Vâlide Sultan Dârüşşifâsı (Üsküdar'da).

Su Yolları Kemerleri:

1) Bend Kemeri (Kağıthâne'de), 2) Uzun Kemer (Kemerburgaz'da), 3) Muglava Kemeri (Kemerburgaz'da), 4) Gözlüce Kemer (Cebeciköy'de), 5) Müderris köyü yakınındaki kemer (Kemerburgaz'da).

Köprüler:

1) Büyükçekmece Köprüsü, 2) Silivri Köprüsü, 3) Mustafa Paşa Köprüsü (Meriç üzerinde), 4) Sokullu Mehmed Paşa Köprüsü (Tekirdağ'da), 5) Odabaşı Köprüsü (Halkalıpınar'da), 6) Kapıağası Köprüsü (Harâmidere'de), 7) Mehmed Paşa Köprüsü (Sinanlı'da), 8) Vezir-i âzam Mehmed Paşa (Mostar) Köprüsü (Bosna'da, Vişigrad kasabasında).

Kervansaraylar:

1) Kervansaray (Sultan Süleymân İmâreti yakınında), 2) Kervansaray (Büyükçekmece'de), 3) Rüstem Paşa Kervansarayı (Rodosçuk'ta), 4) Kebeciler Kervansarayı (Bitpazarı'nda), 5) Rüstem Paşa Kervansarayı (Galata'da), 6) Ali Paşa Kervansarayı (Bursa'da), 7) Ali Paşa Kervansarayı (Bitpazarı'nda), 8) Pertev Paşa Kervansarayı (Vefâ'da), 9) Mustafa Paşa Kervansarayı (Ilgın'da), 10) Rüstem Paşa Kervansarayı (Sapanca'da), 11) Rüstem Paşa Kervansarayı (Samanlı'da), 12) Rüstem Paşa Kervansarayı (Karışdıran'da), 13) Rüstem Paşa Kervansarayı (Akbıyık'ta), 14) Rüstem Paşa Kervansarayı (Karaman Ereğlisi'nde), 15) Hüsrev Kethüdâ Kervansarayı (İpsala'da) 16) Mehmed Paşa Kervansarayı (Hafsa'da), 17) Mehmed Paşa Kervansarayı (Burgaz'da), 18) Rüstem Paşa Kervansarayı (Edirne'de), 19) Ali Paşa Çarşısı ve Kervansarayı (Edirne'de), 20)İbrâhim Paşa

Kervansarayı (İstanbul'da).

Saraylar:

1) Saray-ı atîk tâmiri (Beyazıt'ta), 2) Saray-ı cedîd-i hümâyûn tâmiri (Topkapı'da), 3) Üsküdar Sarayının tâmiri (Üsküdar'da), 4) Galatasarayın eski yerine yeniden inşâsı (Galatasaray'da), 5) Atmeydanı Sarayının yeniden inşâsı (Atmeydanı'nda), 6) İbrâhim Paşa Sarayı (Atmeydanı'nda), 7) Yenikapı Sarayının yeniden inşâsı (Silivrikapı'da), 8) Kandilli Sarayının yeniden inşâsı (Kandilli'de), 9) Fenerbahçe Sarayının yeniden inşâsı (Fenerbahçe'de), 10) İskender Çelebi Bahçesi Sarayının yeniden inşâsı (İstanbul şehir dışında), 11) Halkalı Pınar Sarayının yeniden inşâsı (Halkalı'da), 12) Rüstem Paşa Sarayı (Kadırga'da), 13) Mehmed Paşa Sarayı (Kadırga'da), 14) Mehmed Paşa Sarayı (Ayasofya yakınında), 15)MehmedPaşa Sarayı (Üsküdar'da), 16) Rüstem Paşa Sarayı (Üsküdür'da), 17) Siyavuş Paşa Sarayı (İstanbul'da), 18) Siyavuş Paşa Sarayı (Üsküdar'da), 19) Siyavuş Paşa Sarayı (Üsküdar'da), 20) Siyavuş Paşa Sarayı (yine Üsküdar'da), 20) Ali Paşa Sarayı (İstanbul'da), 21) Ahmed Paşa Sarayı (Atmeydanı'nda), 22) Ferhad Paşa Sarayı (Bâyezîd civârında), 23) Pertev Paşa Sarayı (Vefâ Meydanında), 24) Sinân Paşa Sarayı (Atmeydanı'nda), 25) Sofu Mehmed Paşa Sarayı (Hocapaşa'da), 26) Mahmûd Ağa Sarayı (Yenibahçe'de), 27) Mehmed Paşa Sarayı (Halkalı yakınında Yergöğ'de), 28) Şâh-ı Hûbân Kadın Sarayı (Kasımpaşa Çeşmesi yakınında), 29) Pertev Paşa Sarayı (şehrin dışında), 30) AhmedPaşa Sarayı (şehrin dışında), 31) Ahmed Paşa Sarayı (Taşra Çiftlik'te), 32) Ahmed Paşa Sarayı (Eyüp'te), 33) Ali Paşa Sarayı (Eyüp'te), 34) Mehmed Paşa Sarayı (şehrin dışında, Rüstem Çelebi Çiftliğinde), 35) Mehmed Paşa Sarayı (Bosna'da), 36) Rüstem Paşa Sarayı (İskender Çelebi Çiftliğinde).

Mahzenler:

1) Buğday mahzeni (Galata Köşesinde), 2) Zift Mahzeni (Tersâne-i Âmirede), 3) Anbar (sarayda), 4) Anbar (Has Bahçe Yalısında), 5) Mutbak ve kiler (sarayda), 6) Mahzen (Unkapanı'nda), 7) İki adet anbar (Cebehâne yakınında), 8)Kurşunlu Mahzen (Tophâne'de).

Hamamlar:

1) Sultan Süleymân Hamamı (İstanbul'da), 2) Sultan Süleymân Hamamı (Kefe'de), 3) Üç Kapılı Hamam (Topkapı sarayında), 4) Üç Kapılı Hamam (Üsküdar Sarayında), 5) Haseki Sultan Hamamı (Ayasofya yakınında), 6) Haseki Sultan Hamamı (Bahçekapı'da), 7) Haseki Sultan Hamamı (Yahudiler içinde), 8) Vâlide Sultan Hamamı (Üsküdar'da), 9) Vâlide Sultan Hamamı (Karapınar'da), 10) Vâlide Sultan Hamamı (Cibâli Kapısında), 11) Mihrimah Sultan Hamamı (Edirnekapı'da), 12) Lütfi Paşa Hamamı (Yenibahçe'de), 13) Mehmed Paşa Hamamı (Galata'da), 14) MehmedPaşa Hamamı (Edine'de), 15) Kocamustafapaşa Hamamı (Yenibahçe'de), 16) İbrâhim Paşa Hamamı (Silivrikapı'da), 17) Kapıağası Yâkub Ağa Hamamı (Sulumanastır'da), 18) Sinân Paşa Hamamı (Beşiktaş'ta), 19) Molla Çelebi Hamamı (Fındıklı'da), 20) Kaptan Ali Paşa Hamamı (Tophâne'de), 21) Kaptan Ali Paşa Hamamı (Fenerkapı'da), 22) Müfti Ebüssü'ûd Efendi Hamamı (Mâcuncu Çarşısında), 23) Mîrmirân Kasımpaşa Hamamı (Hafsa'da), 24) Merkez Efendi Hamamı (Yenikapı dışında), 25) Nişancı Paşa Hamamı (Eyüp'te), 26) Hüsrev Kethüdâ Hamamı (Ortaköy'de), 27) Hüsrev Kethüdâ Hamamı (İzmit'te), 28) Hamam (Çatalca'da), 29) Rüstem Paşa Hamamı (Sapanca'da), 30) Hüseyin Bey Hamamı (Kayseri'de), 31) Sarı Kürz Hamamı (İstanbul'da), 32) Hayreddin Paşa Hamamı (Zeyrek'te), 33) Hayreddin Paşa Hamamı (Karagümrük'te), 34) Yâkub Ağa Hamamı (Tophâne'de), 35) Haydar Paşa Hamamı (Zeyrek'te), 36) İskender Paşa Hamamı, 37) Odabaşı Behruzağa Hamamı (Şehremini'de), 38) Kethüdâ Kadın Hamamı (Akbaba'da), 39) Beykoz Hamamı, 40) Emir Buhârî Hamamı (Edirnekapı dışında), 41) Hamam (Eyüp'te), 42) Dere Hamamı (Eyüp'te), 43) Sâlih Paşazâde Hamamı (Yeniköy'de), 44) Sultan Süleymân Hamamı (Mekke'de), 45) Hayreddin Paşa Hamamı (Tophâne'de), 46) Hayreddin Paşa Hamamı (Kemeraltı'nda), 47) Rüstem Paşa Hamamı (Cibâli'de), 48) Vâlide Sultan Hamamı (Üsküdar'da).

MÎMARBAŞI;

Alm. *Generalbaumesister (m),* **Fr.** *Architecte (m), en chef,* **İng.** *Chief architect.* Osmanlı Devletinde, umûmî olarak inşâ işleriyle meşgûl olan memur. Mîmarbaşıları, diğer şehirlerle birlikte, İstanbul'un îmâr edilmesine çalışırlardı. Mîmarbaşılar, pâdişâh ve saray mensuplarının, saray ve köşklerinin yanında, umûmun faydalanması için inşâ ettirilen câmi, medrese, çeşme gibi inşâatlarını yaparlardı. Savaş zamânında ordu ile berâber sefere çıkarlar, yıkılan kalelerle, tahrib edilmiş köprüleri tâmir ederler, askerin geçeceği yolları düzelterek, mühimmat geçebilecek hâle getirirlerdi.

Mîmarbaşıların maiyetinde "Başmîmar, İkinci mîmar, Kethüdâ ve Çavuş gibi memurlar vardı. Kethüdâ ve çavuş, hergün İstanbul'u dolaşır, umûmî yollar, caddeler üzerine veya fakirlerin evlerine tecâvüz edecek tarzda inşâ edilmiş binâları yıktırırlardı. Böylelikle zamânımızdaki Belediye Îmar İşleri Dâiresinin vazîfesini görürlerdi.

Yaptırılacak binâlar için mimârbaşından ruhsat alma ve plânın tasdik ettirilmesi mecbûriyeti vardı. Böylelikle inşâatların kânuna uygun olması kontrol edilirdi. Aksine hareket edenler men edilir ve cezâya mâruz kalırlardı. Arâzilerin taksiminde çıkan anlaşmazlıkların halledilmesi de mîmarbaşıların vazîfelerindendi. Ayrıca su bentlerinin inşâsı, suyun şehre taksimi, kaldırımların inşâsı da bu memurun göreviydi.

Mîmarbaşılık yalnızca İstanbul'a münhasır bir memuriyet değildi. Mühim hallerde ve büyük şehir merkezlerinde bu isimle anılan vazîfelilere rastlanırdı.

Evliyâ Çelebi, meşhur **Seyâhatnâme'**sinde, Bağdat şehrinin yüksek dereceli memurlarını sayarken emrinde beş yüz kişi çalıştıran bir mîmarbaşıya da yer vermiştir.

Şehremini denilen saray memurları da bâzı inşâat işleriyle alâkadârdılar. Bu sebeple zaman zaman mîmarbaşılarıyla birbirlerinin vazîfe sâhalarına girerlerdi. Geçen zaman içinde bu iki memuriyetin vazîfeleri tamâmen karışmış, ancak mîmarbaşların fennî hususlarda daha bilgili olmaları onları üst dereceye çıkarmıştır. 1831 senesinde her iki memuriyet de kaldırılarak Ebniye-i Hassa Müdürlüğü kurulmuş ve vazîfeleri bu memuriyete verilmiştir.

Mîmarbaşıları, yalnızca birer inşâat memuru değil, bugün hepimizin sâhip olmakla iftihâr ettiğimiz sanat âbidelerini meydana getiren büyük birer sanatkârdılar. Bunlar arasında Mîmar Ayas, Mîmar Kemâleddîn, Mîmar Kâsım, Mîmar Dâvûd, Mîmar Sedefkar Mehmed ve târihimizde erişilmez ve müstesnâ yeri olan Mîmar Sinân, mîmarbaşılık vazîfesinin en güzîde memurlarıydılar.

MÎMARLIK;

Alm. *Beaukunst (f) Architektur (f),* **Fr.** *Architecture (m),* **İng.** *Architecture.* İnşâ sanatı. Mîmarlıktan maksat, ortaya konan eserde güzellik, sağlamlık ve kullanışlılığı birleştirmektir. Bu unsurlarsa, kültür, iklim ve teknik imkânlara bağlı olduğundan mîmârlık sanatı da devirden devire, milletten millete ve iklimden iklime büyük değişiklikler göstermektedir.

Ilıman iklimin hüküm sürdüğü memleketlerde binâlar, güneş ışığını en fazla alacak tarzda inşâ edilir. Yağışlar daha çok yağmur şeklinde olduğundan çatı eğimleri azdır. Ekvatora daha yakın sıcak iklim bölgelerinde ise, güneş ışığından sakınılır. Pencereler az sayıda ve ufaktır. Avluların üzeri kapatılmıştır. Kar yağışının fazla olduğu ve uzun zaman erimeden kaldığı, kuzey memleketlerinde, çatılar çok eğimli yapılır. Böylece çatı üzerindeki kar miktarı en aşağı seviyede tutulmuş olur.

Başlıca inşâat malzemesi taş, tuğla, ahşap, mermer, mâden, kireç ve çimentodur. Her malzemenin fizikî özellikleri başka başkadır. Bu yüzden kullanılan malzemenin cinsine göre, inşâatın şekli ve tatbik edilen usüller de değişiklik gösterir. Çeşitli taş cinsleri, her devirde yaygın olarak kullanılan bir inşâat malzemesidir. En iyi şekil verilebilen taş, kalker (kireç taşı)dir. Mermer de bir kalker türüdür. Granit, çok kullanılan bir başka taş cinsidir. İnşâat malzemesi olarak taş, yüksek basma (sıkıştırma) mukâvemetine karşılık nisbeten düşük eğme mukâvemetine sahiptir. Bu sebeple taş binâlarda kirişler kısa tutulur. Sık ve kalın sütunlara ihtiyaç vardır. Yine eskiden beri yaygın olarak kullanılan ahşap malzemeyse, lifli yapısı sebebiyle yüksek bir eğme mukâvemeti gösterir.

Böylece uzun krişli, ince sütunlu binâlar inşâ etmek mümkün olmaktadır. Gâyet sıhhî olan ahşap malzemenin tek mahzûru çabucak yanmasıdır. Fakat buna karşı da çeşitli tedbirler geliştirilmiştir. ABD ve Kuzey Avrupa'da evler hâlâ ahşap olarak yapılmaktadır.

On dokuzuncu yüzyılda, betonun yüksek basma (sıkıştırma), çeliğin ise yüksek eğme mukâvemetinden istifâde etmek için, betonarme inşâ tarzı geliştirildi. Böylece hem geniş, hem de çok yüksek binâlar yapma imkânı ortaya çıktı. Beton içine inşâat demiri yerleştirilerek tatbik edilen betonarme inşâ tarzı, bugün bütün dünyâda yaygın şekilde kullanılmaktadır.

Kil ve çamurun fırında pişirilmesiyle îmâl edilen ve taş kadar sağlam olmamasına rağmen işlemesi kolay olan tuğlanın ilk defâ M.Ö. 6000 yıllarında Mezopotamya'da kullanıldığı bilinmektedir.

Mîmârî bir eserde tertip tarzı, büyüklük, ölçülerin birbirine nisbeti ve uygunluğu gibi unsurlar sâyesinde güzellik sağlanmaya çalışılır. Bu maksatla eserlerin ölçülerinde nisbetlerini esas alan matematikle ilgili formüller kullanılır. Mîmârlıkta göz önüne alınması gereken bir husus da kullanışlılıktır. Yâni, yapılan eser kullanma gâyesine uygun olmalı, binâ içinde sirkülasyon (hava akışı) ve akustik (ses yayılma) özellikleri iyi bir şekilde sağlanmalı, çeşitli ihtiyaçlar, imkânlar nisbetinde karşılanmalıdır.

Mîmarlık, ihtisas sâhalarına göre birkaç şûbeye ayrılır:

1. Dînî mîmarlık (Câmi, mescit, kilise mîmarlığı).

2. Askerî mîmarlık.

3. Sivil mîmarlık (Mesken, sınâî, ticârî içtimâî ve siyâsî mîmarlık).

4. Bahçe mîmarlığı (Bahçe tanzimi).

5. Şehir mîmarlığı (Şehir îmâr plânlarının hazırlanması, cadde, sokak ve meydanların tanzimi ile uğraşan mîmarlık şûbesi).

Mîmarlık târihi, insanlık târihiyle başlar. Yeryüzünde ilk mîmârî eser Kâbe'dir. Kâbe'yi ilk insan ve ilk peygamber olan Âdem aleyhisselâm yapmıştır. Oğlu Şit aleyhisselâm Kâbe'yi ikinci defâ taştan inşâ etmiştir. Nûh Tufanından sonra, hazret-i İbrâhim ve oğlu hazret-i İsmâil birlikte yeniden îmâr ettiler.

Eski Mısır'da mîmarlık: Nil Nehrinin çamurunu güneş ışığında kurutarak elde ettikleri tuğlalarla evlerini yapan eski Mısırlılar dinleri îcâbı, en büyük önemi mâbetlerle mezarlara vermişlerdir. Firavunları mumyalayıp içerisinde muhâfaza ettikleri dev piramitler o devrin sembolü olmuştur. Bu piramitlerin inşâsı için büyük iş gücü gerekmiştir. Aynı şey mâbetleri için de söylenebilir. Eski Mısırlıların mâbetlerinde, kapalı bir avludan geniş bir salona girilir. Bu geniş sâhada o kadar çok sütun vardır ki geriye pek az boşluk kalmıştır. Çok az yağmur yağan Mısır'da bu sütunların üzeri de taştan düz bir çatı ile gereksiz yere örtülmüş, içeriye güneş ışığının gelmesi önlenmiştir.

Mezopotamya'da mîmarlık: Fırat ve Dicle nehirlerinin suladığı Mezopotamya'da çamurun kurutulmasıyla îmâl edilen kerpiç veya tuğla, başlıca inşâat malzemesidir. Bâbil ve Sümerlerde kemerli inşâ tarzı gelişmiştir. Âsurluların ise sarayları meşhurdur. Tek katlı olan bu saraylarda odaların çoğunu dar koridorlar teşkil eder. Âsurlular, şehirlerin etrâfını da surlarla çevirmişlerdir. Mezopotamya'nın bu eski şehirleri, zamanla toprak altında kalmıştır.

Yunan ve Roma mîmarlığı: Mısır ve Mezopotamya mîmârisinin tesiri eski Yunan'da da görülür. Kereste, çamur ve taşın yanısıra mermer de inşâat malzemesi olarak kullanıldı. Mısır'daki düz çatıların yerine az eğimli çatılar yapıldı. Yunan tapınaklarında topluca ibâdet edilecek geniş kısımlar yoktur. Tek kişilik küçük hücrelerin yer aldığı bu tapınakların dış kısmında yer alan üstü kapalı avlularda tanrılarına kurban keserlerdi. Eğlenceyi çok seven Yunanlılar birçok açık hava tiyatrosu yapmışlardır. Bu tiyatrolarda dâireye benzer şekildeki sahnenin etrâfında merdiven basamağı gibi kat kat oturma yerleri çepeçevre inşâ edilmiştir.

Romalılar ise, geniş memleketlere hâkim olduklarından büyük şehirler kurdular. Bu şehirlere kemerler üzerinden su getirdiler. Roma'nın hamamları da meşhurdur. Bu hamamların zemin ve duvarları mermerle kaplanmıştır. Romalılar bunlardan başka gladyatörlerin mücâdelesini seyredip eğlenmek için, Yunanlıların tiyatrolarına benzer yapılar inşâ etmişlerdir. Bütün bu inşâatlarda mahallî malzemelerin yanısıra deniz ve karayolları ile uzak memleketlerden de çeşitli malzemeler getirip kullanmışlardır.

İlk Müslümanlarda mîmârlık: İslâmiyetin gelmesiyle büyük bir medeniyet kuran Araplar, her sâhada olduğu gibi mîmârlıkta da eşsiz eserler verdiler. Dünyâca tanınmış düşünürlerden Hrischfeld; "Hiçbir millet, Arapların İslâmiyeti kabul etmeleriyle medeniyete girmesi derecesinde hızla uygarlaşmamıştır." demektedir. Müslümanlar, kısa zamanda Hindistan'dan İspanya'ya kadar uzanan, üç kıta üzerine yayılmış geniş toprakları, bu yeni kültürün eserleriyle süsleyip damgalarını vurdular. Bu eserlerini meydana getirirken, o güne kadar çeşitli milletler tarafından kullanılan mîmârî usûllerini en iyi şekilde tatbik ettikleri gibi, daha evvel görülmemiş birçok yeni teknikler geliştirip dünyâya tanıttılar.

Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) hicretlerinde, Medîne yakınında inşâ edilen Kubâ Mescidi İslâm târihindeki ilk mesciddir. Medîne-i münevvere şehrinde inşâ edilen Mescid-i Nebî, elli metre eninde, elli metre boyunda olup, Mescid-i Harâm'dan sonra en kıymetli câmidir.

Hendek Gazâsında, Medîne şehri etrâfına hendek kazıldı. O zamana kadar Araplar bu usûlü bilmiyorlardı.

Hazret-i Osman zamânında memleketin her tarafındaki ticâret yolları üzerinde hanlar, misâfirhâneler yapıldı.

Kudüs'teki Kubbet-üs-Sahrâ Câmiiyle 879'da biten Kahire'deki İbn-i Tûlûn Câmii, o devrin mühim eserlerindendir. Kubbet-üs-Sahrâ'nın duvarları ile kemerleri çini kaplamadır. Ayrıca abanoz ve sedef işçiliği görülmektedir.

Yine aynı devirde Kuzey Afrika'da ribat adı verilen eserler dikkat çekicidir. Tekke olarak kullanılan ribatlar kale görünüşlü olup, dış saldırılarda içindekileri muhâfaza ederdi.

Minâre, Müslümanlara has olan bir mîmârî tarzdır. Zîrâ ezânı yüksek yerde okumak sünnettir. Eshâb-ı kirâmdan Mesleme bin Mahled, Mısır'da vâliyken H.58 (M.680) senesinde hazret-i Muâviye'nin emriyle ilk minâreyi yaptırdı. (Bkz. Minâre)

711 senesinde İspanya'ya geçen Müslümanlar, başşehir Kurtuba'yı tam bir medenî şehre çevirdiler. Burada saraylar, hastâneler, medreseler yaptılar ve bir de büyük üniversite kurdular. Avrupa'da ilk kurulan üniversite budur. Dünyâ yüzündeki ilk üniversite ise Fas'ın Fez şehrinde bulunan Keyruvan Üniversitesidir. İspanya'da Endülüs İslâm Devletini kuran Birinci Abdurrahmân, 785 senesinde Kurtuba'da büyük bir câmi inşâsını başlattı. Bizzât kendisi, bir amele gibi çalıştı. Yapı malzemesi, doğunun birçok yerinden getirildi. (Bkz. Kurtuba Câmii)

Endülüs Sultanı Üçüncü Abdurrahmân; Kurtuba'dan üç saatlik mesâfedeki Vâdi-yül-Kebir kenarında Ezzehrâ isminde pek büyük ve ince sanatlarla dolu bir sarayla mükemmel bahçeler ve büyük bir câmi yaptırdı.

Gırnata şehrindeki Elhamra Sarayı da Endülüs Müslümanlarından günümüze gelen eşsiz eserlerdendir.

Büyük Selçuklularda mîmarlık: Büyük Selçuklular da hâkimiyet kurdukları geniş memleketler üzerinde câmi, medrese, türbe, çok maksatlı olarak kullanılan külliyeler, bîmârhâne(hastâne), aşhâne ve hamamlar inşâ ettiler. Ticâret yolları üzerinde kervansaraylar, dârüşşifâ adı verilen hastâneler yaptırdılar. Moğol baskını ve yağmalarına karşı şehirlerin etrâfını surlarla çevirdiler.

Selçuklu mîmârisinde bilhassa türbelerin önemli yeri vardır. "Kümbet" adını verdikleri türbeler, dört köşeli çok köşeli veya yuvarlaktır. İçten kubbeyle, dıştan piramit veya koni biçimli bir külâhla örtülü olan bu künbetlerin çoğu iki katlıdır. Alt kat mezar yeri, üst kat ise mescittir.

Anadolu Selçuklularında mîmarlık: Selçukluların Anadolu'da kurdukları devlet daha uzun ömürlü olmuş, bu beldeyi Bizans tesirinden kurtarıp bir İslâm diyârı hâline getirmişlerdir.

Anadolu Selçuklu câmilerinin çoğu, çok sütunlu ulu câmi tipindedir. Bunların en dikkat çekici olanları Konya ve Niğde'deki Alâeddîn câmileriyle Divriği ve Malatya'daki ulu câmilerdir.

Selçuklu medreselerinin birçoğu günümüze kadar ulaşmıştır. Bilhassa Doğu ve Orta Anadolu'da rastlanan bu birbirinden güzel medreseler, sağlamlıkları, tertip tarzları, süsleriyle hayranlık uyandırmakta, sâdece yüksek bir sanat zevkini değil, aynı zamanda ilme verilen önemi de göstermektedir. Medreseler avlulu ve kubbeli olmak üzere iki tiptir.

Selçuklu türbelerinin çoğu taştandır ve çokgen plânlıdır. Yuvarlak olanlar da vardır. Çok azı ise kare gövdeli veya eyvanlı türbelerdir. Daha sonraları kare bir alt gövde üzerinde çokgen bir ikinci gövdeden meydana gelen türbe tipi yaygınlaşmıştır.

Selçuklular, çeşitli maksatlı binâları bir arada da yapmışlardır. Bir bütün olarak şehirlerin ihtiyâcını karşılayan bu eserlere "külliye" denmektedir. Külliyeler, câmi, medrese, türbe, bîmarhâne (hastahâne), aşhâne ve hamamdan müteşekkildir.

Selçuklu saraylarından zamânımıza ulaşanına rastlanmamıştır. Buna mukâbil kervansaraylardan bâzıları günümüze kadar gelmiştir. Ticâret kervanlarının konaklamaları ve geceyi geçirmeleri için, büyük ticâret yolları üzerinde, yaya yürüyüşüyle bir günlük mesâfe, yâni yaklaşık bir merhale 36-40 (kilometre) arayla yapılan kervansaraylar pazar yeri olarak da kullanılırdı. Harp zamânında ise kale vazîfesi görürdü. Bu kervansaraylar, hükümdarlar, devlet büyükleri ve zengin Müslümanlar tarafından vakıf olarak yaptırılırdı. Vakfiyelerinde, nasıl çalıştırılacakları ve gelirleri bildirilmekteydi. Buraya gelen fakir yolcular, üç gün için ücretsiz kalabilirdi. Sağlık hizmetleri için hekim ve baytarlar hazır beklerdi. Kervansarayların mîmârîsi de her ihtiyacı karşılayacak şekildeydi.

Yine Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde yer alan, Selçuklulardan kalan ve "dârüşşifâ" adı verilen eserler o günün hastâneleridir. Zamânının en güzel mîmârî eserlerinden olan dârüşşifâlar, medrese tarzında inşâ edilmişlerdi. Dârüşşifâlar, yalnız başlarına yapılabildiği gibi çoğu zaman bir tıp medresesi, bâzan da bir câmiyle birlikte görülürlerdi.

Büyük Selçuklularda olduğu gibi Anadolu Selçuklu şehirleri de surlarla çevriliydi. Surların üzerinde ok atmak için mazgallar, kırk elli metrede bir kuleler, önünde ise su ile doldurulabilen bir hendek bulunuyordu. Kuleler kare, dikdörtgen veya nâdiren çok köşeliydi. Bu surların içinde yine benzer şekilde bir iç kale yapılırdı. İç kale içerisinde bir câmi, evler, su kuyuları, yiyecek ambarları ve surların dışında uzak bir yere açılan bir yeraltı geçidi bulunurdu.

Tîmûroğulları (Gürgâniyye) Devletinde mîmarlık: 1030 senesinde Gazne'de vefât eden Sultan Mahmûd Gaznevî'nin Hindistan'a yaptığı on iki seferle ve daha sonra gelen Gazneli hükümdârlarının emrinde Kalaç ve diğer Türk boyları bu memlekete yayıldılar ve buralara İslâm dînini ve medeniyetini de götürdüler. Beş asır sonra, Emir Tîmûr Gürgân Hanın torunlarından Bâbür Şâh, 1526 senesinde Hindistan'ı alıp büyük bir İslâm devleti kurdu. Bu devlet 1858 senesinde İngilizlerin işgâline kadar, 342 sene sürdü. Bu devirde Tîmûroğulları, ancak Osmanlı Medeniyetiyle mukâyese edilebilecek parlak bir

medeniyet kurdular.

Bâbürlüler devrinde yapılan câmiler genellikle aynı tarzda inşâ edilmişlerdir. Üç yanında giriş kapıları bulunan geniş ve üstü açık bir avlunun kıble tarafında câminin kapalı kısmı yer almaktadır. Bunun üzeri kubbelerle örtülmüştür. Alt kısımlarının daralması özelliğiyle ilk bakışta fark edilen bu kubbeler genel olarak beyaz mermerden yapılmıştır. Bu câmilerin, göreni tesiri altına alan bir özelliği de beyaz ve kırmızı renklerin yanyana kullanılmış olmasıdır. Bâbürlü câmilerinin en mükemmeli Asya'nın en büyük câmii olan Dehli'deki Şah Cihân Câmiidir. 108 m eninde 108 m boyunda, kare şeklinde olan Şah Cihân Câmiinin kapalı kısmının eni 67, derinliği 30 metredir. İki minâresinin yüksekliği 43 metredir. Avlusu, sivri kemerli revaklarla çevrilmiştir.

Hind Müslümanları, yaptıkları türbelerle en güzel mîmârî eserlerini vermişlerdir. Bâzı türbelerde dış kubbenin içinde ikinci bir iç kubbe bulunmaktadır. Bu usül daha evvel Tîmûr Hanın Semerkand'daki "Gûr-i Mîr" isimli türbesinde de başarılı bir şekilde kullanılmıştır. Bâbürlü mîmârîsinin şaheseri, Şâh Cihân'ın zevcesi Mümtaz Mahal için Agra'da yaptırmış olduğu Tâc Mahal'dir. 1.30 m yüksekliğinde, 250x110 m ölçülerinde kürsü denilen ve kırmızı kum taşı döşeli bir sâha üzerinde kurulan 6 m yüksekliğinde ve 95x95 metre en ve boyunda, beyaz mermerden bir avlunun ortasında yer alan türbenin kubbesi de 75 m yüksekliğiyle dünyânın en yüksek kubbelerinden biridir. Türbenin köşeleri kesik kare biçimindedir. Yâni sekiz kenarlıdır. Türbede, Selçuklu, Tîmûr devri ve Osmanlı mîmârî özellikleri görülmektedir. Son araştırmalara göre Tâc Mahal'i Mîmar Sinan'ın talebelerinden olup Hindistan'a giden Osmanlı Mîmarı Yûsuf'un oğlu Mîmar Ahmed'in yaptırdığı sanılmaktadır.

Hindistan'da çok sayıda büyük islâm âlimi yetişmiştir. Bu âlimlerden feyz almak maksadıyla Hindistan ve diğer İslâm memleketlerinin her tarafından gelen Müslümanlar için, hükümdarlar ve devlet adamları tarafından çok güzel dergâhlar yaptırılmıştır. Bunlardan en önemlisi, İslâm âlimlerinin gözbebeği olan İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin Serhend'deki dergâhıdır. 1624 yılında vefât eden, İmâm için, Şâh-ı Zemân büyük ve çok sanatlı bir türbe yaptırmıştır. Oğlu Muhammed Ma'sûm hazretleri de birkaç yüz metre kuzeyindeki büyük türbededir.

Avrupa'da mîmarlık: Roma mîmârisinin tesiri altında olan ortaçağ Avrupa mîmârisine zamanla yeni unsurlar girmiş, İslâm mîmârisinin tesirleri de görülmüştür. Bilhassa Endülüs mîmârîsi, asırlar boyunca, Avrupalılar tarafından taklid edilmiştir.

Çeşitli tesirler altında Avrupa'da zaman içinde gotik, rönesans, barok ve rokoko gibi mîmârî tarzları görüldü. Bu umûmî uslûpların yanında her memlekete has bâzı mahallî unsurlar da yer aldı. On ikinci asırda İtalya'da gotik uslûbu doğdu. Bu uslûpta yuvarlak kemerlerin yerini sivri kemerler aldı. İnce payandalar üzerine yüksek kubbeler oturtuldu. On beşinci asırda bu tarz mîmârî terk edildi. Yeniden yuvarlak kemerlere ve sütunlara dönüldü. Rönesans devrinde görülen klâsik uslûba dönüş cereyanı bütün Avrupa'ya yayıldı. On altıncı asırda doğan barok uslûbu da klasik mîmârî tarza dayandı. Fakat barok devrine âit çeşitli mîmârî unsurlar daha değişik kompozisyonlarda verildi. (Bkz. Barok)

Barok uslûbunun tesirleri yurdumuzda da görülmüştür. Lâle Devrinde Üçüncü Ahmed Handan îtibâren mîmarlarımız bu uslûba kendi anlayışları içinde yer verdiler.

Avrupa mîmârisi, kültür farkı sebebiyle İslâm mîmârisiyle karşılaştırılamaz. İslâm mîmârîsindeki özel unsurlar, Avrupa'da görülemez. Fransızların meşhur Versay Sarayında bir hamamın bulunmayışı bunun en güzel misâlidir.

Osmanlılarda mîmarlık: Türk târihinde belirli bir yeri olan, büyük ve heybetli eserleri meydana getiren Osmanlı Türklerinin insanlık sanat târihinde mühim yer tutan sanat eserlerinin toplamıdır. Osmanlı mîmârîsi basit, kullanışlı, âbidevî ve az tezyinâtlı olmasıyla dikkat çeker. İnce, zarîf, vakûr ve heybetlidir. Tamâmen âbidevî şâheserler olan câmilerin çevreleri, külliye tâbir edilen birçok sosyal müesseseyle çevrilmiştir. Fevkalâde îmârcı bir devlet olan Osmanlılar zamânında, kendine âit olmayan eserler bile ihtimâmla korunmuştur. Îmâr teşvik edilmiş, îmâr görmeyen Osmanlı toprağı kalmamıştır. Mütevâzî mahalle zenginleri bile bir mescit yaptıramadığı takdirde, bir çeşme yaptırmış veya bir mektep tâmir ettirmiştir.

Osmanlı mîmarları büyük görgü ve tecrübe kazanarak her medeniyete âit âbideleri, teknik ve sanat bakımından inceleyerek yetişirlerdi. Plân ve maket üzerinde çalışırlar, hazırladıkları plân ve maketlere göre eserlerini inşâya başlarlardı. Pâdişâhlar önce mîmarların hazırladıkları maketleri görürlerdi. Ayrıca âbidenin nakışları da önce kâğıda yapılır, sonra son şekli verilirdi. Küçük inşâatlar için de resim ve plânlar çizilirdi. Mîmar, yaptığı binânın muhâsebesiyle meşgûl olmaz, bu iş için o binâya nâzır veya binâ emîni denilen bir mâliyeci, yapı küçükse bir kâtip tâyin edilirdi.

Hassa mîmarları, şehirde nizâma aykırı olan inşâata izin vermemekle, eğer yapılmışsa yıktırmakla da vazîfeliydiler. Başlıca yasak bölgeler İstanbul surlarının içe ve dışa doğru 5'er arşın (3 metre) yakını, câmi ve mescitlere 5 arşından fazla yaklaşmış binâlarla caddeleri daraltacak inşâatlardı. Bütün

yasaklara ve kontrollere rağmen, zaman zaman yapılan binâlar derhal yıktırılırdı. Şehir kaldırımlarını inşâ ve tâmir ettirmekle de vazîfeli olan hassa mîmârları, kaldırımcılara yaptırdıkları kaldırımlar bozulursa, üç yıl içinde bedâva onartırlardı.

Taşrada da devletten maaş alan hassa mîmârları vardı. Eyâletlerde beylerbeyilerin emrinde bayındırlık müdürü vazîfesi yapan mîmârlar, bulundukları yerlerdeki devlet inşâatından; husûsî inşâatın nizâmına uygun olmasından, usta ve işçilerin durumlarından ve eserlerin işe yarar hâlde tutulmasından mesûldüler. Hassa mîmarlarının tasvip etmediği hiçbir kimse husûsî mîmarlık yapamazdı.

Hassa sermîmarlığı 1831'e kadar devâm etti. Bu târihte Sultan İkinci Mahmûd Han tarafından Ebniye-i Hassa müdüriyeti kuruldu. 1836'da Meclis-i Umûr-i Nâfia, 1839'da Umûr-i Ticâret ve Nâfia Nezâreti, yâni Bayındırlık Bakanlığı kuruldu. Ebniye-i Hassa Müdüriyeti de bu nezârete bağlandı. Böylece Hassa Mîmarları Ocağının sönmesiyle, Hasbahçe Mektebi de sona erdi. Mektepten yetişen kaliteli mîmarlar azaldı. Askerî mekteplerdeki mühendislere mîmarlık verildi. Mîmarlığın ve mîmârî eserlerin yok olmakta olduğunu gören büyük devlet adamı Sultan İkinci Abdülhamîd Han, 1881'de bugünkü Güzel Sanatlar Akademisi demek olan Sanâyi-i Nefise Mekteb-i Âlîsini mîmârî bölümüyle birlikte kurdu.

1299 yılında devlet hâline gelen Osmanlılar, mîmârî eserlerini en evvel ilk başşehirlerinden olan **Bursa'da** ortaya koydular.

Daha çok Selçuklu mîmârisinin izlerini taşıyan ve Orhan Gâzi zamânında Bursa'da; Orhan Gâzinin kardeşi Alâeddîn Bey tarafından yaptırılan Alâeddîn Câmii, Orhan Bey Câmii, Edebâli'nin kardeşinin oğlu tarafından yaptırılan Ahî Hasan Mescidi, Murâd-ı Hüdâvendigâr zamânında yaptırılan Hüdâvendigâr Câmii, Şehâdet Câmii, Hayreddîn Paşa Câmii, Nilüfer Hâtun Câmii, İzzeddîn Câmii ve Kara Ali Câmiiyle Yıldırım Bâyezîd zamânında yapılan Yıldırım Câmii, Ali Paşa Câmii, Demirtaş Câmii, Ertuğrul Câmii, Molla Fenârî Câmii, Gâzi Timûrtaş Mescidi, Somuncubaba Câmii ve 20 kubbeli, ortasında on altı köşeli büyük bir şadırvan bulunan, minberi ceviz ağacından, oyma duvarları, en güzel yazı motifleriyle süslü Ulu Câmi bunların belli başlılarındandır.

Çelebi Sultan Mehmed devrinde yapılan câmilerse; Şâheser Câmii ismiyle de anılan, nefis İznik çinileriyle süslü, çinilerindeki hâkim renk yeşil olduğu için bu adı alan Yeşil Câmiyle Çelebi Sultan Mehmed'in kızları Selçuk ve Hafsa hâtunlar tarafından yaptırılan Selçuk Hâtun Câmii ve Bedreddîn Câmiidir.

Sultan İkinci Murâd Han zamânında da; Murâdiye, Abdal ve Zeynîler câmileri yaptırılmıştır.

Aynı zamanda türbeler şehri de olan Bursa'da ilk altı Osmanlı pâdişâhının ve yakınlarının türbe ve kabirleri yer almaktadır. Bir mîmârî eser olarak ortaya çıkan ve İstanbul'un fethine kadar yapılan türbelerse şunlardır: Osman Gâzi Türbesi, Orhan Gâzi Türbesi, Murâd-ı Hüdâvendigâr Türbesi, Yıldırım Türbesi, Çelebi Sultan Mehmed Türbesi de denilen Yeşil Türbe, Sultan İkinci Murâd Türbesi, Süleymân Çelebi Türbesi, Hadîce Sultan Türbesi. Her biri birer sanat eseri olan türbelerde çeşitli mîmârî uslûb ve motiflere yer verilmiştir. Bu türbeler daha çok Orta Asya ve Selçuklu sanatı izlerini taşırlar.

İstanbul'un fethinden önceki devirde; Lâlâ Şâhin Medresesi, Hüdâvendigâr Medresesi, Çelebi Sultan Mehmed'in Yeşil Medresesi gibi ortada bir avlu, bunun üç tarafı revak, kıble tarafı yüksek kubbeli dershânelerden meydana gelen medreseler de yaptırılmıştır. Orhan Gâzi ve Murâd-ı Hüdâvendigâr zamânlarında Bursa'da bugünkü ordu evinin bulunduğu yerde bir saray yaptırılmıştır. Çelebi Sultan Mehmed Han zamânında İpek Hanı, Murâd-ı Hüdâvendigâr zamânında Kapan Hanı, Orhan Gâzi zamânında Emir Hanı gibi hanlar ve kervansaraylar yaptırılmıştır.

İstanbul'un fethinden önceki devirde, Osmanlı Devletinin ikinci başşehri olan **Edirne**'de de pekçok mîmârî eserler meydana getirildi. Sultan İkinci Murâd Han tarafından yaptırılan Üç Şerefeli Câmi, Bursa Orhan Câmii örnek alınarak yapılan Murâdiye Câmii, Çelebi Sultan Mehmed zamânında yaptırılan Eski Câmi bu eserlerden bâzılarıdır. Sultan İkinci Bâyezid tarafından mîmâr Hayreddîn'e yaptırılan İkinci Bâyezid Câmii, Beylerbeyi Câmii ve Edirne'nin en eski câmii olan ve Yıldırım Bâyezid Han tarafından yaptırılan Yıldırım Câmiidir. Gâzi Mihâl Bey ve Ayşe Kadın câmileri de bu devirde yapılmıştır.

Birinci Murâd Han tarafından 1414'te Eski Câmi yanında yaptırılan bedesten, 1420'de yaptırılan Gâzi Mihâl Köprüsü, 1435'te İkinci Murâd Han tarafından yaptırılan Dârülhadîs Medresesi, Tahtakale Hamamı, 1440'ta yaptırılan Topkapı (Alaca) Hamamı, Yıldırım Bâyezid Han tarafından yaptırılan Saray Hamamı, bu devre âit mîmârî eserlerden bâzılarıdır.

Osmanlı Devletinin kuruluşundan istanbul'un fethine kadar olan, kuruluş dönemi mîmârisinde, Osmanlı mîmârisinin bâzı temel özellikleri ortaya çıkmıştır. Câmi mîmârisinde uygulanan değişik plân kuruluşları bu dönemin ana özelliğidir. Bu dönemde inşâ edilen câmiler: Tabhâneli câmiler, tek kubbeli

câmiler ve çok kubbeli câmiler olarak üç bölüm hâlinde ortaya çıkmıştır. Dînî ve sosyal bir yapı olan tabhâneli (misâfirhâneli) câmiler, yapı ekseni üzerinde kıble yönünde uzanan, umûmiyetle üzerleri birer kubbe ile örtülü geniş bir kemerle birbirine açılan, arka arkaya iki büyük mekan ve iki yanda yapı eksenine paralel sayıları değişen yan odalardan meydana gelmiştir. Girişteki birinci kısım umûmiyetle, şadırvanlı ve üstü aydınlık fenerli kubbeyle kapalıdır. İkinci kısım ise, câmi kısmıdır. Tabhâneli câmiler Osmanlı Devletinin ilk zamanlarında yaygın olarak yapılmıştır.

Tek kubbeli câmilerdeyse; ön kısımda kare plânlı kubbe örtülü kısım, geride ise üç bölümlü bir son cemâat vardır. Mermer ve çini işlemeciliğinin de bulunduğu bu câmilerin minâreleri sırlı tuğla ve çinilerle kaplıdır.

Çok kubbeli câmilerdeyse; mekân eşit bölümlere ayrılmış, her bölüm bir kubbeyle örtülmüştür. Yapı ekseni üzerindeki her bölüm, aydınlık fenerli bir kubbe veya bir şadırvanla avlu geleneğini yaşatmıştır.

Bu devirde yapılan medreselerse, umûmî olarak dikdörtgen plânlı olup, girişin karşısındaki kenara bitişen kubbeli ve camekanlı olan erkekler bölümü, dört eyvanlı ve dört köşe mekanlı; kadınlar bölümü ise, camekan dışında küçük bir ılıklık ve iki hacimli bir sıcaklık bölümünden meydana gelmiştir. Ticârî maksatlı olarak inşâ edilen avlulu şehirler hanları; kare plânlı, iki katlı, alt katı mal ve eşyânın depolandığı revaklı penceresiz mekan, üst katı revakların tekrarlandığı pencereli ve ocaklı odalar hâlinde inşâ edilmiştir. Yapı ekseni üzerinde giriş kanadının karşısında yapıya bitişik enine dikdörtgen plânlı ahır yer almıştır.

Alış-verişlerin yapıldığı **bedestenler** ise, umûmî olarak altı ayak üzerine yerleştirilmiş on dört kubbeli dört kapılı olarak inşâ edilmiştir. Dışta mahzenli dükkânları olan bu yapılarda umûmiyetle altmış dükkân ve bu sayıya yakın da mahzen yapılmıştır.

Bu dönemde yapılan türbeler ise sekizgen plânlıdır. Yüksek kasnak, yapıya iki kademeli bir görünüş verir. Yapının yüzleri çinilerle veya çeşitli motiflerle kaplıdır. Kapı kanatları ve pencere kapakları Türk ağaç sanatının önemli eserleri arasında yer alır. Bu dönemde inşâ edilen k**ülliyeler;** câmi, medrese, mektep, imâret, şifâhâne, türbe, hamam ve hanları içine almıştır. Bu yapılar belli bir eksen düzeni olmadan, dağınık olarak kurulmuşlar, inşâatta arâzinin özellikleri, yüksek ve alçakta kalan alanlar değiştirilmeden kullanılmıştır. Câmi ve medrese yapıları birbirine yakın olarak yerleştirilirken, hamam ve han yapıları bunların uzağına inşâ edilmiştir. Bu dönemdeki mîmârî eserlerde çini, önemli bir süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Geometrik süsleme örnekleriyle, sülüs ve kûfî yazı motiflerinde yer aldığı süsleme örnekleri, umûmî olarak nebâtî motiflerden meydana gelmiştir.

İstanbul'un fethinden sonra cihân devleti olan Osmanlılar; diğer sâhaların yanında, mîmârlıkta da üstün eserler verdiler. Üç kıtaya yayılan ve pek çoğu bugün de yaşamakta olan bu âbide eserler hâlâ Osmanlı medeniyetinin ihtişâmını aksettirmektedir.

İstanbul'u feth etmekle dünyâ târihinde yeni bir çağ açan **Fâtih Sultan Mehmed Han,** derhal İstanbul'un îmârına başladı. Ayasofya'yı kiliseden câmiye çevirip ilk Cuma namazını kıldı. Sahâbe-i kirâmdan Hâlid bin Zeyd Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin (radıyallahü anh) kabri üzerine türbe ve yanına Eyyûb Sultan Câmiini yaptırdı. Daha sonra Mîmar Atik Sinan ile Mîmâr Ayas'a da Fâtih Câmiini ve külliyesini inşâ ettirdi. Fâtih külliyesinde; kütüphâne, 16 medrese, îmâret, kervansaray, tabhâne, dârüşşifâ ve hamam bulunuyordu. Yedikule Câmii, Kireç İskelesi Câmii, Şehremini Câmii ve Rumeli Hisarı, Eski Saray (Bugünkü Üniversite merkez binâsının yeri), Topkapı Sarayı, üstü kubbe ve kemerle örtülü olan Kapalı Çarşı, Fâtih Sultan Mehmed Han devrinde yaptırılan mîmârî eserlerden bâzılarıdır. Fâtih Sultan Mehmed Han zamânında birçok kütüphâne, medrese, îmâret, hamam, çarşı ve kervansaray gibi mîmârî eserler de yaptırıldı. Edirne, Bursa, Amasya, Trabzon ve diğer merkezlerde de mîmârî eserler meydana getirildi.

Bu devirde câmiler ve çeşitli hayır binâları şeklinde gelişen mîmârî eserler, şehirlerin merkezî ve hâkim noktalarına yapıldı. Bu eserlerde zarîf, sâde, fakat süzülmüş bir zevk mahsûlü olan çini, mermer, tahta veya sıva üzerinde nakış gibi tezyînât ile bedîî değerlerin bir bütün olarak düşünüldüğü görülür. Selâtin Câmii tâbir edilen ve pâdişâhlar tarafından yaptırılan câmilerde bu bütünlük daha iyi göze çarpar.

Sultan İkinci Bâyezid Han zamânında yetişen Mîmâr Hayreddîn ise, Edirne ve İstanbul'da Bâyezid Külliyelerini yaptı. Edirne'nin büyük câmilerinden olan İkinci Bâyezid Câmiinin yedi bölümden meydana gelen külliyesindeki Dârüşşifâda akıl hastaları; su sesi, psikolojik telkin, meşgûliyet ve ilâçla tedâvi edilirdi. Sultan ikinci Bâyezid Han zamânında Bursa'da, İstanbul'daki Fâtih Câmiinin küçük bir benzeri olan Emîr Sultan ve Üftâde Câmilerine benzer câmiler yaptırıldı. Amasya'daki Sultan Bâyezid Câmiinin kapısı, mihrâbı ve minberi üzerindeki yazıların sanat değeri çok kıymetlidir. Külliye hâlinde yaptırılan câminin etrâfında, kütüphâne, bedesten, medrese, dârülkurrâ, imârethâne, fırın gibi sosyal tesisler yer almaktaydı.

Yavuz Sultan Selim Han devrinde yetişen ve Acem Ali diye bilinen Mîmar Alâeddîn Ali Bey tek

kubbesiyle İstanbul'daki Sultan Selim Câmiini yaparak Osmanlı mîmârîsine bir azamet ve vekar getirdi. Sekiz senelik kısa bir saltanat dönemi olan Yavuz Sultan Selim Han, doğu seferleriyle meşgûl olmasına rağmen îmâr faaliyetlerinde de bulundu.

İstanbul'un fethinden, Mîmar Sinan'ın mîmarbaşı olarak vazife aldığı 1535 yılına kadar uzanan dönem, Osmanlı mîmârîsinin gelişme dönemidir. Bu dönemde câmilerden başka; medrese, hamam, ticârî yapı, türbe, saray, kale ve köprüler yeni üslûblarla inşâ edildi. Kurulan külliyelerle şehircilik alanında yeni görüşler ve değerler ortaya kondu.

Bu dönemde merkezî kubbeli câmilerin yanında, tabhâneli (misâfirhâneli) câmiler, tabhâneli câmi özelliği gösteren câmiler, tek kubbeli, çok kubbeli ve çatı örtülü câmiler inşâ edildi.

İstanbul'un fethinden Mîmar Sinân dönemine kadar inşâ edilen medreseler, plhan kuruluşları ile daha öncekilerin tekrârıdırlar. Yaygın olarak inşâ edilen geniş U plânlı üç kanatlı medreseler ve avluları ile dikdörtgen bir plân kuruluşu gösteren medreseler de umûmî olarak, kesme taş duvarlarla inşâ edilmişlerdir.

Bu dönemde, İstanbul'da Fâtih Câmiinin dış avlusunu doğudan ve batıdan çevreleyen Semâniye Medreseleri dörder yapı olarak aynı eksen üzerinde sıralanmışlar, revaklı avluları ile dikdörtgen plânlı yapılar olarak inşâ edilmişlerdir.

İstanbul'un fethinden Mîmar Sinan'a kadar gelen dönemde inşâ edilen şehir hanları ve bedestenlerde de daha önceki mîmârî özelliklere yer verilmiştir. İki katlı, kare veya dikdörtgen plânlı, revaklı avlulu şehir hanları ve dışta dükkânlı bedestenler aynı esaslarla ancak belirli bir gelişmeyle inşâ edilmişlerdir. Şehir hanlarının üst kat revakları kubbelidir. Avlu ortasında ayaklar ve kemerler üzerinde yükselen, altında, şadırvan bulunan mescit yer almıştır. Ahırların bulunduğu ikinci bir avlu da mevcuttur.

Bu dönemde inşâ edilen türbelerse, sekizgen plânlı olup, altta düz atkılı, üstte hafif sivri kemerli pencereleriyle dikkat çekerler.

Ayrı bölümler hâlinde incelenen tabhâneler, imâretler, dârüşşifâlar ve kervansaraylar, külliyelere bağlı yapılar olarak belirli plân kuruluşlarıyla inşâ edilmişlerdir. Birçok külliyede bu yapılara mektepler de ilâve edilmiştir. Mahalle mescitleri, dârülhadîs, dârülkurrâ yapıları ve tekkeler de bu dönemde inşâ edilen yapılardır. Köprüler ve kaleler kendi mîmârî özelliklerini korumuşlar; saraylarsa, belirli bir geleneğe bağlı olarak inşâ edilmişlerdir. Çeşme ve sebiller de cadde, sokak ve meydanlara yerleştirilmiştir.

Bu dönemde meydana getirilen eserler, renkli sır tekniği ve sır altına boyama tekniğindeki çinilerle süslenmiştir. Ağaç işleme sanatı gelişmesini sürdürmüş, oyma süslemeli sedef, bağa ve fildişi kakma yüzeylerle yeni görünüşler gelmiştir.

Osmanlı Devletinin, sınırlarının en geniş hudutlara dayandığı, maddî ve mânevî bütün sâhalarda zirveye ulaştığı **Kânûnî Sultan Süleymân Han**ın, 1535'ten sonraki döneminde, medeniyet âlemine kazandırdığı eserlerle Müslüman-Türkün dehâsını ortaya koyan büyük dâhi **Mîmar Sinan** yetişmiştir. Mîmar Sinan kendisinden önce gelişen Osmanlı mîmârisini erişebileceği en son noktaya çıkarttı.

Devletin sınırlarının uzandığı her yerde; Kırım, Macaristan, Budin, Yunanistan, Tırhala, Bulgaristan, Sofya, Şam ve Halep'te, Mekke-i mükerreme ile Mescid-i Haram'da pekçok kıymetli eserler ortaya koydu. Câmiler, mescitler, medreseler, türbeler, su yolları, kemerler, köprüler, hanlar, hamamlar, kervansaray ve saraylar inşâ etti.

Mîmar Sinan vücûda getirdiği eserlerinin çoğunu pâdişâhlar, vezîrler, paşalar, ilmiye mensupları ve hanım sultanların sipârişi üzerine yaptı. Kânûnî Sultan Süleymân, oğlu Şehzâde Mehmed'in genç yaşta vefât etmesi üzerine, çıraklık dönemi eseri olarak bilinen Şehzâde Câmii ve külliyesini yaptırdı. Mîmar Sinan, Kânûnî Sultan Süleymân'ın sipârişiyle kalfalık eseri olarak Süleymâniye Câmii ve 18 ayrı binâdan meydana gelen Süleymâniye külliyesini, Mekke-i mükerremede medrese, Şam'da câmi ve imâret, Çorlu'da medrese ve imâret, Kefe'de hamam inşâ etmiştir. Kânûnî Sultan Süleymân'ın zevcesi Haseki Hurrem Sultanın sipârişiyle bugünkü Haseki külliyesini yaptı. Bu külliyede; câmi, medrese, imâret, dârüşşifâ, mektep ve şadırvan yer almıştır.

Sultan İkinci Selim Hanın isteği üzerine ustalık dönemi eseri olan Edirne Selimiye Câmiini ve külliyesini yaptı. Mîmarlık târihinin en muhteşem eserlerinden biri olanEdirne Selimiye Câmiinden başka, Konya'nın Karapınar kazâsında bir câmi ve hamam, Topkapı Sarayındaki mutfak ve kiler mahzenlerini, Sultan İkinci Selim Hanın Ayasofya hazîresindeki türbesini de Mîmar Sinan yaptı.

Sultan Üçüncü Murâd Hanın pâdişâhlığının ilk on yılında da başmîmar olarak vazîfe gören Mîmar Sinan, Padişâhın emriyle Manisa'da bir külliye inşâ etti. Murâdiye Câmiinin plânını çizdi, fakat yaşı bir hayli ilerlediğinden yerine hassa mîmarlarından Mahmûd Ağayı gönderdi. İnşâatı bu zât başlattıysa da,

vefâtı üzerine yerine tâyin edilen Mehmed adlı başka bir mîmar tarafından tamamlandı. (Bkz. Mîmar Sinan)

On yedinci asır başlarından îtibâren, klâsik Osmanlı mîmârîsi, Mîmar Sinan mektebinden ayrılmaya başladı. Bu farklılıklar Sultanahmed Câmiinde kendisini gösterdi. On sekizinci yüzyılda ise, Mîmar Sinan tarzındaki sâdelikten uzaklaşıp, Selçuk ve İran mîmârîlerinde olduğu gibi, devrin zevkine göre gül, lâle, kâse içinde yemişler yapılmak sûretiyle süslü bir şekle yer verildi. Topkapı Sarayı Bâb-ı Hümâyûn karşısındaki Sultan Üçüncü Ahmed Çeşmesi ve sebili ile Azapkapı ve Bereketzâde çeşmeleri, Tophâne'de ve Üsküdar İskele Meydanındaki çeşmeler bu asırdaki yeni tarz Osmanlı mîmârisinin önde gelen eserleridir.

On sekizinci asırda başlayan garblılaşma hareketleri netîcesinde Osmanlı mîmârisinde de garba yöneliş başgösterdi. Bu asır ortalarından îtibâren Avrupa'daki **Barok** mîmârisine âit eserler, Osmanlı mîmârisinde de görülmeye başladı. Fakat Osmanlı mîmârları tamâmen Avrupalıları taklit etmeyip millî bünyeden de ilâveler yaptılar.

Barok mîmârî tarzına göre yapılan ve 1756'da açılan Nûru Osmâniye Câmii, 1763'te Sultan Üçüncü Mustafa Han tarafından inşâ ettirilen Lâleli Câmii, Üsküdar'daki Ayazma Câmii, Sultan Birinci Abdülhamîd Han tarafından yaptırılan Beylerbeyi Câmii bu yeni uslûbun özelliğini taşır. Evvelce Birinci Abdülhamîd imâretinin köşesinde iken, oraya Vakıf Hanının yapılması üzerine Soğukçeşme'de Gülhâne Parkı kapısının karşısına yapılmış olan sebil ve çeşme, Aydın'daki Cihanoğlu, Yozgat'daki Çapanoğlu Câmii ile Gülşehir Kara Vezir Câmii de Barok usûlünde yapılan eserlerdendir.

On dokuzuncu yüzyılın başında Sultan Üçüncü Selim Han tarafından Nizâm-ı Cedîd askeri için Üsküdar'da Selimiye Kışlası ve Câmii yaptırıldı. Selimiye'nin önemi en başta subay lojmanlarından meydana gelen bir sitesi, hamamı, dükkanları, sıbyan mektebi, kütüphânesi ve matbaasıyla birlikte yapılmış olmasındadır. Bu yüzyılda dînî yapıların yanında, askerî ve sivil yapılarda da önemli bir artış kaydedilmiştir. Kışlalar, hastahâneler, saraylar ve zarîf köşkler inşâ edilmiştir. Sultan Üçüncü Selim'in kız kardeşi HadîceSultanın Defterdârburnu'nda inşâ ettirdiği saray, on dokuzuncu yüzyıl başında meydana getirilen eserlerdendir.

On dokuzuncu yüzyılda; Gümüşsuyu Kışlası ve Silâhhânesi, Mecidiye Kışlası (Taşkışla), Taksim Topçu Nümûne Alayı Kışlası; köy ve mahallelerde sıbyan (ibtidâî); kasabalarda, rüşdiye; büyük kasabalarda idâdî; vilâyet merkezlerinde sultânî mektepleri ve dârülfünûnla harbiye veya kuleli gibi askerî okullar yapıldı. Sultan Abdülhamîd Hanın annesi Bezm-i Âlem Vâlide Sultan 1843'te Yenibahçe'de Bezm-i Âlem Gurâbâ-i Müslimîn Hastahânesini yaptırdı.

1843'te Yıldız Parkı girişinde Mecidiye Câmii, 1853'te Dolmabahçe Câmii, aynı yıl Ortaköy Câmii, 1870'de Pertevniyal Vâlide Sultan Câmii yapıldı. Eskiye nisbetle daha küçük plânda yapılan câmilerde tek kubbeli ve kare plânlı ibâdet yerinin yanında, Cumâ selâmlığı ve bunun gerektirdiği kalabalık maiyyet için hünkâr mahfeli ayrı bir bölüm olarak ilâve edildi.

On dokuzuncu yüzyılda yapılan saraylar, Osmanlı mîmârisinin son yapılarıdır. Dolmabahçe Sarayı, Yıldız Sarayı, Cemile ve Münîre Sultan sarayları, Göksu Kasrı, Beylerbeyi Sarayı, Çırağan Sarayı, Kalender Kasrı gibi sarayların büyük kısmı Boğaziçi kıyılarında inşâ edilmiştir. Ihlamur köşkleri, Çağlayan (Kâğıthâne) Kasrı, Alemdağ Köşkü gibi yapılar ise, sayfiye ve mesîre yerlerinde yazlık olarak yapılmıştır.

Osmanlı Devletinin son yıllarında tamâmen Avrupaî tarzı benimseyen Osmanlı mîmârisinde bâzı resmî devlet binâları vücûda getirildi. Haydar Paşa Garı ve İstanbul'daki Büyük Postahâne bu dönemde inşâ edildi. Bu asırda ortaya çıkan betonarme inşâ tarzı mîmarlıkta yeni bir çığır açtı. Bu sebeple fazla katlı binâlar yapılmaya başlandı.

Böylece kendinden önceki İslâm ve Türk mîmârisini sentez yaparak gelişen, kendine has uslûb ve plânlar ortaya koyarak zirveye ulaşan Osmanlı mîmârisi, on sekizinci ve on dokuzuncu asırlarda Avrupa mîmârisinin tesirinde kalarak, kendi uslûbundan uzaklaşmış, tamâmen Avrupaîleşerek Osmanlı Devletinin yıkılışıyla son bulmuştur.

Hind mîmârisi: Çeşitli din ve ırkların yerleştiği Hindistan için genel bir mîmâri tarzından bahsetmek çok güçtür. Bununla berâber iki husûsiyet yaygın olarak görülmektedir. Birincisi, ahşap mîmârinin kuvvetli tesiridir. Öyle ki, taş malzeme bile kullanılsa ahşap mîmâri tarzı tatbik edilir. İkincisi, mâbedlerin çok süslü yapılmasıdır. Hem kerpiç, hem de tuğlanın kullanıldığı Hindistan'da yontma taştan yapılan duvarlar harçsız inşâ edilir, taşlar birbirine iyice intibak ettirilirdi. Hind mîmârisinde sütunların yük taşıma vazîfesi yoktur. Gelenek olarak yapılırlar. Hind mîmârisinin tesirlerine, bütünGüneydoğu Asya'da rastlanmaktadır.

Çin ve Japon mîmârisi: Çin ve Japonya'da kullanılan başlıca inşâat malzemesi ahşaptır. Başka

malzeme kullanımı çok az olduğu için, on altıncı asrın başlarına kadar Çin ve Japon mîmârisinde fazlaca bir değişiklik görülmez. Ahşap mîmâride çok ileri gidilen Çin ve Japonya'da duvarların inşâ tarzı da dikkat çekicidir. Daha ziyâde tuğla ile inşâ edilen duvarlar çift yapılmıştır. Bu çift duvarlar iç bölmelerle birbirine bağlıdır. Çin'de bu usul, on sekizinci asrın sonlarında terk edilmiştir.

Çin'de bugüne ulaşan en mühim mîmâri eser Çin Seddi'dir. Türk ve Moğol akınlarını önlemek maksadıyle yapılan bu sed M.Ö. 3. asırda inşâ edilmiştir. 5000 km uzunluğunda 5-10 metre yüksekliğindedir.

Günümüzde mîmârlık: Geçen asırda ortaya çıkan betonarme inşâ tarzı mîmârlıkta yeni bir çığır açtı. Bu yolla yüzden fazla katlı binâlar yapılabildi. Hem teknik, imkânların hem de sanâyinin bu derece gelişmesiyle şehirleşme hızının büyük ölçüde artması, içinde birçok âilenin barındığı apartmanların yapımına yol açtı.

Günümüzde mîmârlığın diğer bir husûsiyeti de el işçiliğinin azalması ve fabrikasyon malzemesinin gittikçe daha fazla kullanılmasıdır. Hattâ, bütünüyle prefabrik evlerin yapılışı bununla ilgilidir.

Son asırda batıda çeşitli mîmârî akımlar doğdu. Bunlardan, günümüz mîmârlığı üzerinde en tesirli olanlardan birisi, Fransız Le Corbusier'in (1887-1965) öncülük ettiği cereyandır. Le Corbusier, yapının güzelliğinin görevini eksiksiz yapmasında olduğunu savundu ve bu görüşü doğrultusunda çeşitli eserler verdi. Le Corbusier, yurdumuza da gelmiş ve İzmir için şehir plânı hazırlamıştır.

AmerikalıFrank Lloyd Wright (1869-1959) ise, bir yapının, çevresiyle uyum sağlamasını ön plâna aldı. Arsada bulunan bir su akıntısını olduğu gibi muhâfaza eden Wright, yapıyı bu suyun ve kayaların etrâfına yerleştirdi.

Günümüz mîmârlığında binâların içinde hava şartlarının en uygun şekilde sağlanması yolunda büyük ilerlemeler kaydedildi. Bu maksatla kurulan merkezî sistemler otomatik şekilde kontrol edilerek, sıcaklık, basınç ve nem gibi değerler istenen seviyeler arasında tutulmaya başlandı.

MİMOZA (Mimosa pudica);

Alm. *Mimose (f.),* **Fr.** *Mimosa (m).* **İng.** *Mimosa.* **Familyası:** Baklagiller (Leguminosae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Tabiî olarak yetişmez. Süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Tropik bölgelerde yetişen güzel kokulu, sarımsı beyaz renkli çiçekler açan bir yıllık otsu bitkiler. Yaprakları parçalıdır. Uyartılar karşısında nastik hareketlerde bulunur. Yaprakçıklarını katlar ve yapraklar sarkar. Bir müddet sonra eski durumunu alır. Bundan dolayı küstüm otu da denilmektedir.

Kullanıldığı yerler: Süs bitkisi olarak yetiştirilir.

MİNÂ;

Mekke'nin doğusundaki dağların eteğinde ve buradan Arafat'a giden yol üzerinde bulunan bir yerin adı. Hac ibâdetini yaparken, kurban kesmek ve Cemre yerini gösteren duvarın dibine taş atmak için gidilen yer. Peygamber İbrâhim Halîlullah'ın oğlu İsmâil'i (aleyhisselâm) kurban etmek üzere götürdüğü yer. Mina, Mekke'nin; Müzdelife Mina'nın; Arafat da Müzdelife'nin kuzey tarafındadır. Mina ile Mekke arası 6 km, Safâ ile Merve arası 319 m, Safâ Tepesindeki Kemer ile Kâbe arası 70 m kadardır.

Minâ, İbrâhim aleyhisselâmın oğlu İsmâil'i (aleyhisselâm) kurban etmek için götürdüğü yerdir. Burada taş atmak da, onun zamânından kalma bir iş olup, Peygamber efendimizin getirdiği İslâm dîninde de emredilmiştir. Hazret-i Âdem'den beri bütün peygamberler insanlara hep aynı îmân esaslarını bildirmişlerdir. Bu arada, ibâdet şekillerinden bâzıları da aynı kalmıştır. Namazda, oruçta, hacda vs. ibâdetlerde böyle olanlar vardır.

İbrâhim aleyhisselâm, oğlunu kurban etmesi ile imtihan olundu. Bunu Kur'ân-ı kerîm haber vermektedir. Önce rüyâsında bildirilen bu emrin, artık Hak teâlânın emri olduğuna şüphesi kalmayınca, hanımı Hâcer'in yanına geldi ve; "İsmâil'i yıka, temiz elbiselerini giydir, gözlerine sürme çek ve güzel koku sür! Zîrâ bir dostumuzu ziyârete gideceğiz." dedi. İsmâil'e de; "Yanına bıçak ile ip al!" dedi. Oğlu; "Bunları ne yaparız?" diye sordu, o da; "Allah rızâsı için kurban keseriz." buyurdu. Yola koyuldular. O sırada şeytan fırsat bilip, ihtiyar kılığında Hâcer'in yanına geldi. Ona; "İbrâhim aleyhisselâm oğlunu nereye götürdü?" dedi. "Bir dostunu ziyârete!" diye cevap verince; "Hayır, boğazlamaya götürdü!" diye karşılık verdi. Hâcer; "Baba oğlunu boğazlamaz. Şefkat buna mânidir." dedi. Şeytan; "Öyle zannederim ki, Allah emretmiştir." dedi. Hâcer; "Allahü teâlânın emrine elbette uymak lâzımdır. O'nun emriyse canu gönülden kabul ederiz." dedi.

Şeytan yüz bulamayıp ayrıldı. "Halîl'e söyleyeyim, belki pişman olur?" dedi. Halbuki şeytanın peygamberlere eli uzanamaz. Böyle iken, İbrâhim aleyhisselâma; "İsmâil'i nereye götürüyorsun?" dedi. O da; "Ziyârete götürüyorum." buyurdu. "Sen onu kurban etmeye götürüyorsun, bundan vazgeç ki, o

rüyâyı sana şeytan gösterdi.” dedi. İbrâhim aleyhisselâm dedi ki: “Ey mel’ûn! Sen bilmiyor musun, o rüyâ şeytânî değil, rahmânî idi.” Bunun üzerine şeytan; “Gönlün, böyle bir oğlunu kesmene müsâde ediyor mu?” dedi. İbrâhim aleyhisselâm; “Ey mel’ûn! Şunu yakînen bil ki, eğer doğudan batıya kadar hepsi benim evlâdım olsa ve dost hepsini kurban etmemi emretse, hepsini kendi elimle kurban ederim.” buyurdu. O mel’ûn, İbrâhim’den (aleyhisselâm) ümidini kesip, İsmâil’in (aleyhisselâm) yanına geldi. “Küçüktür, bunu aldatabilirim” diyerek; “Ey İsmâil, baban seni nereye götürüyor?” dedi. “Ziyârete götürüyor.” diye cevap verince; “Nasîhatımı kabûl et ve babanla gitme ki, seni kesmeye götürüyor.” dedi. “Beni niçin öldürecek?” buyurdu. O, Rabbim bana böyle emretti diyor.” dedi. “Eğer Allahü teâlâ emretmişse, bin canım dosta fedâ olsun!” buyurdu. Çünkü Allahü teâlâya dost olanın ölüm endişesi olamaz.

İblis (Şeytan) vesveseye başladı. Dağın içine saklanarak, oradan; “Ey İsmâil, şimdi senin kanın akacak. Kabrin benim içimde olacak” diye söylenirdi. İsmâil aleyhisselâm; “Ey babam! Bu ihtiyar beni rahatsız ediyor, kalbime vesvese vermek istiyor.” dedi. Babası; “Ona taş at, uzaklaşsın! Köpeğe taş atılır.” buyurdu. İsmâil aleyhisselâm şeytanı taşladı. Bu iş, böylece hacılara da ibâdet olarak emir olundu. (Bkz. İbrâhim Aleyhisselâm)

MİNÂRE;

Alm. *Minarett (n),* **Fr.** *Minaret (m),* **İng.** *Minaret.* Namaz vaktinin geldiğini bildirmek için, câmilerde, müezzinin ezan okuduğu bir veya birkaç şerefesi olan yüksek ve ince yapı. Lügatte, “nur saçan yer, ezan yeri, çerağ” mânâlarına gelir. Minâre, Arapça olan “menâra” kelimesinin değişikliğe uğramış hâlidir. Minâre, genellikle taştan inşâ olunduğu gibi tuğladan ve ahşaptan da yapılır.

İlk minâre, hicri 58 senesinde Eshâb-ı kirâmdan hazret-i Muâviye’nin emriyle, Mısır Vâlisi Mesleme bin Mahled tarafından yapılmıştır. Minâreden ilk ezanı, Mesleme’nin kardeşi müezzin Serahbil bin Âmire okumuştur. Ezan okumak, Hicretin birinci senesinde Medîne’de başladı. Medîne’de ilk ezan okuyan Hazret-i Bilâl-i Habeşî, Mekke’de ise, Labbib bin Abdurrahman’dır. Minâre yapılmadan önce, ezan mescitlerin dışında yüksek bir yerde, dam, duvar üzerinde okunurdu. Hicrî 58 senesinden sonra yapılan câmilerde birer minâre yapılması dînî bir vecibe hâlini aldı. Mısır, Suriye, Irak, İran, Hindistan, İspanya ve Anadolu’da yapılan câmilerin yanına birer minâre inşâ edilmiştir. Böylece dînî mîmârîde önemli bir unsur hâline gelen minâre, her milletin mîmârî ve karakter anlayışına göre, değişik tarzlarda çeşitli yapılar olarak yapılmıştır. Ayrıca minâre üzerine çıkıp dönerek ezan okunmasına yarayan şerefeler ilâve edilmiştir.

Türklerde minâre, Selçuklularla başlar. Zamanla şehirleri süsleyen ve ülkenin varlığını ispatlayan nârin ve nâzik yapılar hâlini almıştır.

Minâre, en ahenkli ve en güzel şekline, Osmanlı devrinde, mîmârî sanatının zirveye ulaştığı on altıncı asırda Mîmar Sinan zamânında ulaşmıştır.

Türkiye terminolojisinde minâre, temel kısmından başlamak üzere kürsî (kaide), pabuç (kürsîden gövdeye geçiş kısmı), gövde, şerefe, petek (şerefenin üstündeki gövde kısmı) külâh ve alem kısımlarından ibârettir. Bâzı câmilerin ahşap, tahta minâreleri hâriç, umûmiyetle devirlere göre tuğla ve taş olarak yapılmıştır. Minârelerin hârici şekilleri genelde câminin üslûbuna uyacak şekildedir. Bâzılarının sathı düz, bâzılarının boydan boya uzun asabalarla süslüdür. Minârelerin gövde ve petekleri, burmalı, yivli, oluklu olarak da yapılmıştır. Zamanla minârelerin boyları yükselmiş ve gövdeleri incelerek zarafeti bir kat daha artmıştır. Edirne Selimiye Câmii minâreleri 70,89 m yüksekliğinde olup, 3,80 m kalınlığındadır. Üç şerefesine ayrı merdivenlerle çıkılmaktadır. Süleymaniye minâresi 63,80 m Şehzadebaşı 41,54 metredir.

Minârelerin en süslü bölümü şerefe kısmıdır. Şerefe çıkıntısının altı tuğla bindirmeli veya taş istalaktit ve püsküllerle bezeli olduğu gibi, etrafı da ekseriya ajur nefis mermer korkuluklarla çevrilidir. İlk minârelerde bir tane olan şerefe sayısı bâzı minârelerde üçe kadar varmıştır. Şerefeden sonra başlayan, ekseriya gövdeye nazaran kalem ucu gibi incelen petek kısmı da minârenin boyuna uygun bir nisbette ahşap ve üzeri kurşunla örtülmüştür. Daha sonraları külahlar taştan yapılmıştır. Çok minâre şekilleri vardır ki, hepsi de ayrı birer inceleme konusu olmuştur.

Selçuklular devrinden îtibâren bâzı câmilerde minâre ikiye, sonra Edirne Üç Şerefeli Câmiinden başlayarak Süleymaniye ve Selimiye’de bunların sayısı dörde, Sultanahmed Câmiinde altıya çıkmıştır. Bâzı câmilerde de bilhassa mahya gâyesiyle ikinci bir minâre yapılmıştır. (Bkz. Mahya)

Selçuklu minârelerinde de burmalı minâreler vardır. Minârelerin inşâsı mîmârîde ayrı bir ihtisas şûbesi teşkil eder. Eskiden mahâret ve bilgi sâhibi minâreci ustaları vardı. Her taşın kendi yerine göre traş edilmesi ve minârenin içinde merdiven basamaklarının ortasına gelen bir mihver etrafında taşların birbirine uyması ve kenetlenmesi mühim bir inşâ meselesidir. Burmaların bâzan 40 m kadar yükseklikte olması dolayısıyla rüzgârla sallanması düşünülecek olursa işin güçlüğü anlaşılır.

Minârelerin içinde ekseriyetle tek bir merdiven olup buradan şerefeye veya şerefelere çıkılır. Edirne'deki Selimiye Câmiinde aynı gövde içine üç merdiven inşâ olunmuştur ki, bunların aşağıda ayrı ayrı kapıları olup, her şerefeye ayrı merdivenle çıkılır ve bu merdivenlerden çıkanların herbiri birbirini görmezler. Bu husus, Mîmar Sinan'ın mîmârî deha ve kâbiliyetinin hayranlık veren misallerinden birisidir.

Minârenin en yüksek yeri alemdir. Alem, "bayrak" demektir. Minâre alemleri, İslâm âleminin dînî sembolü olan "hilâl" şeklindedir. Ülkemizdeki bâzı alemlerin kıskaçları arasında yıldız da bulunur. Alemler, mâdenî veya taştan olabilir. Ancak binâya nisbetle büyük ölçüde olanlar, genelde bakırdan ve altın yaldızlıdırlar. Alem; kâide, küp, armut, bilezik ve tepelikten mürekkeptir.

Târihî minârelerimiz yurdumuzun tapusuna imzâ atan kalemler gibidir.

MİNBER;

Alm. *Kanzel (f.) (in der Moschee),* **Fr.** *Minbar (chaire (f) d'une mosquée),* **İng.** *Pulpit (in a mosque).* Câmi ve mescitlerde, dînî bayram ve cumâ günlerinde, imamın çıkıp hutbe okuduğu merdivenli yüksek kürsü. Aşağı tarafında perdeyle örtülmüş bir kapısı bulunur. En yüksek yerinde durulacak bir sahanlığı olup, bu sahanlığın dört köşesindeki direklere istinad eden (dayanan) küçük bir kubbesi ve bunun üstünde de minâreninkine benzeyen bir külâhı vardır. Minber, lügatte "yüksek yer" mânâsına gelir. Arapçada, "yükseklik", çıkılacak yer mânâsına kullanılan "neber" kelimesinin ism-i mekânı, yer ismidir.

Minberler taştan inşâ olunduğu gibi ağaçtan da yapılır. Yanları ve kapılarının üstü gâyet sanatkârane oymalarla; ağaçtan olanları ise sedef ve kemik kakmalarla, kündekârî olarak, tezyin olunur, süslenir. Cemâate nazaran mihrabın sağ tarafına konan bu minberler, câmilerin en mühim bir kısmını teşkil eder. Bâzı namazgâhlarda taştan merdivenli bir sed hâlinde yapılmış olanları da vardır. İmamlar, hutbe okurken, minberin en üst basamağına kadar çıkmamayı bir hürmet sayarlar; çünkü o makam Peygamber efendimize âit telakki edilir.

Peygamber efendimizin Medine'deki Mescid-i Seâdetinde Eshâb-ı kirâma hitab ettikleri zaman, uzun müddet ayakta durduklarını gören Eshâb oraya bir hurma ağacı dikerek, Peygamberimizin ona dayanmasını ricâ etmişlerdi. Sonradan bir köle tarafından, ılgın ağacından üç kademeli olarak, her kademesi birer fâsılalı ve iki karış kadar enli bir minber yapılmış ve Peygamberimiz, hitabelerini bu yüksekçe mevkiden, herkesi görerek irad etmişti. Bu minber üç veya dört ayaklı olup, arkasında dayanmak için üç sütunu olduğu ve Peygamberimizin üçüncü kademede oturup ayaklarını ikinci kademeye dayadıkları rivayet edilir. O vakitten beri câmilerde hutbe için daha çok kademeli, taştan veya tahtadan minberler yapılmıştır. Hazret-i Ebû Bekir, Peygamberimize hürmeten minberin ikinci, Hazret-i Ömer ise her ikisine de hürmetinden dolayı birinci basamağında konuşmalarını ve nasihatlerini yapmışlar. Hazret-i Osman minberin kapısına ilk olarak bir perde astırmış, üçüncü basamağı kullanmıştır.

Minberler zamanla câminin ebadına nisbetle yükselmiş, âbidevî bir şekil almıştır. Selçuklular zamânında minberler pek sanatkârane ağaç oymadır ki, Konya Alâeddin Câmii, Bursa Câmi-i Kebir (Ulu Câmi) minberleri zamanlarının en nefis örnekleridir. Ancak bu devirlerde minberlerin en üst kademesinden sonra etrafı bir korkulukla tamam olmakta idi. Zamanla külâhlar ilâve edilmiştir. Minberler câmilerimizin îtilâ (yükseliş) devrinde mermerden yapılmıştır ki, bu meyanda Edirne Üç Şerefeli, Sultanahmed Câmii minberleri muhteşem eserlerdir. Minberler devirlere göre yine mermerden ve ağaçtan olmak üzere Barok ve Rokoko uslûblarında yapılmıştır.

Minbere çıkan imamlar (hatibler) Peygamber efendimize ve Halîfelere hürmeten yukarıdan üçüncü kademenin üstüne çıkmayarak daha aşağı otururlar.

Medine Câmii içinde Resûlullah efendimizin kabr-i şerîfiyle câmiin o zamanki minberi arasındaki, yirmi altı m uzunluğundaki yere Ravda-i Mutahhera denir. Ravda "bahçe" demektir. O zamanki minber-i şerif, üç basamak ve bir metre yüksekti. 1256 yangınında tamâmen yandı. Çeşitli yıllarda başka minberler yapılmış, bugünkü on iki basamaklı mermer minberi, Sultan Üçüncü Murâd Han 1590'da İstanbul'dan göndermiştir.

MİNEÇİÇEĞİ (Verbene officinalis);

Alm. *Eisenkraut (n.), Verbene (f.),* **Fr.** *Verveine (f.),* **İng.** *Vervain, pigeon's-grass.* **Familyası:** Hayıtgiller (Verbenabenaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara, Karadeniz, Ege, İç Anadolu.

Temmuz-eylül ayları arasında leylâk renginde çiçekler açan, yol kenarları ve boş arâzilerde rastlanan, 20-80 cm boyunda, bir veya çok yıllık otsu bir bitki. Gövdeleri dört köşeli olup, karşılıklı dallanma gösterir. Yapraklar sert tüylerle örtülü ve sapsızdır. Çiçekler dalların uçlarında başak durumları yaparlar ve tüp şeklindedirler.

Kullanıldığı yerler: Bitki glikozit, acı maddeler ve tanen taşır. Tıbbî olarak, kabız edici, teskin edici etkisi vardır.

MİNERAL;

Alm. *Mineral (n.),* **Fr.** *Minéral (m.),* **İng.** *Mineral.* Belirli kimyevî bileşime sâhip, tabiî olarak meydana gelmiş homojen (tek görünümlü) katı madde. Mineral bakır, altın, gümüş, platin ve elmas gibi element hâlinde veya sodyum klorür, kalsiyum karbonat gibi bileşik hâlinde de bulunabilir. Mineraller yalnız yer kabuğunda değil, fezadaki diğer gezegenlerde de bulunur.

İnsan tarafından laboratuvarlarda elde edilen bileşikler, tabiî olarak meydana gelen bileşikle aynı olsa dahi mineral sayılmaz. Meselâ kaya tuzu bir sodyum klorür olup, mineraldir. Fakat insanın sodyum ve klordan laboratuvarda elde ettiği sun'î sodyum klorür mineral değildir. Tabiî olarak meydana gelen katılar, yâni mineraller, anorganik olarak meydana gelmişlerdir. Petrol, asfalt, kömür ve volkanik camlar, mineral olarak târif edilemezler. Bu maddeler karmaşık yapıya sâhiptirler ve organik yapıdadırlar. Mineraller gazdan, erimiş kayalardan veya çözeltilerden meydana gelebilir.

Her mineralin kristal yapısı, kendine has olup, sâbittir. Minerallerin kristal yapılarını inceleyen ilme **mineroloji** denir. Mineroloji, on sekizinci yüzyıl ile on dokuzuncu yüzyılın ilk başlarında gelişmiştir. 1830 senesinde 32 sınıf kristal tesbit edilmişti. Atom teorisinin gelişmesiyle kristallerin dışarıdan gözüken muntazam yapılarının esasen kristali meydana getiren atomların kristal içindeki dizilişiyle ilgili olduğu anlaşılmıştır. Bunu Alman bilim adamı Max Von Laue, X ışınları yardımıyle 1912'de ispat etmiştir. Her kristalin X ışınını kırma biçimi değişiktir.

Mineraller basit veya karmaşık formüllerle ifâde edilirler. Tabiatta serbestçe bulunan altın minerali yalnız Au formülüyle ifâde edildiği hâlde, kuartz SiO_2 magnezit $MgCO_3$, barit $BaSO_4$, lawsonit $CaAl_2Si_2O_7\ (OH)_2.2H_2O$ formülleriyle ifâde edilir. Minerallere verilen isimler dâima **-it** son ekiyle biter, kelimenin diğer kısmı kristalin rengi, şekli, yoğunluğuyla ilgili bilgiyi verir. Meselâ albit mineralinde albus Lâtince "beyaz" mânâsına gelir. Albit minerali beyaz renklidir. Barit Lâtince de "ağır" mânâsına gelen barys kelimesinden türetilmiştir.

Minerallerin bileşimleri kimyâsal analizlerle, yapıları ise X ışını analizleriyle anlaşılır. Tecrübeli mineralojistler mineral kristallerine bakarak bunun hangi mineral olduğunu anlayabilirler. Bugüne kadar tesbit edilebilen mineral sayısı yaklaşık 2000 adettir. Mineralleri tanımak için kristal biçimi, kristallerin kırılış yönleri mühimdir. Meselâ mika bir yönde rahatça kırılıp levhalara ayrılabildiği hâlde, diğer yönde kırılmaz. Halbuki kuartz belirli bir yönde kırılamaz. Mineralleri tanımanın bir yolu da her kristale âit rengi tanımaktır. Meselâ bakır bileşimli mineraller yeşil ve mavi renklidir. Manganez silikat mineralleri pembe renklidir.

Minerallerin ışığı yansıtma özelliği de tanınmasında mühimdir. Havanın ışığı kırma indisi (indeksi) 1'dir. Meselâ buzun, 1,310; kuartzın 1,55; elmasın 2,419'dur. Kırılma indisi (indeksi) büyüdükçe parlaklık artar. Parlaklık kristalin gösterişini arttırır.

Minerallerin tanınmasında bir özellik de sertliktir. Mineralojide minerallerin sertlik dereceleri târif edilmiştir. Talk 1, kalsit 3, kuartz 7, elmas 10 sertlik derecelerine sâhiptir. 2 sertlikteki minerale tırnak izi çıkabildiği hâlde, 3 sertlikteki mineral ancak çakı ile çizilebilir. 5 sertlikteki mineralin çizilmesi zordur.

Mineraller ya mâden işletmelerinde mâden elde etmekte veya mineralin bulunuş şekliyle endüstride kullanılır. Meselâ, kalkopritten ($CuFeS_2$) bakır; hematitten (Fe_2O_3) demir; zirkondan ($Zr\ Si\ O_4$) zirkonyum elde edilir. Kristal olarak elde edilen minerallerden elmas, endüstride kesme işlerinde; kalsit, kireçtaşı olarak çimento yapımında; balçık, seramik ve çinicilikte; apatit (kalsiyum fosfat) gübre ve sülfürik asit üretiminde kullanılır.

MİNERALOJİ;

Alm. *Mineralogie (f.),* **Fr.** *Mineralogie (f.),* **İng.** *Mineralogy.* Minerallerin bilimi. Her ne kadar jeolojinin bir dalı olarak kabul edilmekteyse de on sekizinci asırda kurulan jeolojiden 2000 yıl daha eskidir. Mineraloji, dünyâ kabuğundaki tabiî malzemenin incelenmesi sonucu çok eskiden başlatılmıştır.

On dokuzuncu yüzyılda İngiliz kimyâcı Edward Howard meteorlardaki kimyâsal maddeleri incelemeye başlamıştır. Böylece mineralojiye, gezegen türünden cisimlerden gelen kayaların benzer bileşenlerinin incelenmesi de katılmıştır. Meselâ, aydan getirilen 60 mineralin hemen hemen hepsinin yeryüzünde bulunanlarla aynı olduğu belirlenmiştir. Sâdece üç tânesinin yeni olduğu tesbit edilmiştir.

Bölümleri: Mineralojinin iki bölümünden birincisi fiziksel mineraloji olup, minerallerin fizikî özelliklerini ve kristallerin şekillerini inceler. İkincisi kimyâsal mineralojiyse, minerallerin kimyevî bileşenlerini incelemektedir.

Kristalografi, minerallerin tabiatta aldıkları geometrik şekilleri inceler ve başlangıcı çok eskilere dayanır. 1912'ye kadar mineralojinin bir bölümü olarak kabul edilmiştir. 1912'de Alman fizikçisi Max Von Laue kristallerin atomik yapılarının röntgen ışınlarıyla incelenebileceğini göstermiştir. Kristalografi hâlâ mineralojinin önemli bir parçası olmakla beraber kimyâ ve fizikçiler bu özelliğin önemini fark etmişler ve pekçok mineralin kristal hâlinde olduğu anlaşılmıştır.

Kristallerle, minerallerin arasındaki bu yakın ilişkinin fark edilmesinden sonra mineralojistler kristal ve mineralleri, kristal kimyâsı prensiplerine göre sınıflandırmaktadır. Meselâ, sınıflamada kullanılan kristal açılarının ölçümü, 1809'da İngiliz kimyâ ve fizikçisi William H.Wollaston'un optik ganyometreyi bulmasıyla daha da hassas bir şekilde yapılabilmektedir. Bu metod röntgen ışınları ve metodundan daha yaygın kullanılmıştır. Basit fiziksel mineraloji günümüzde daha çok, tahmin yapmakta ve amatör maksatlarla kullanılmaktadır. 1774'te kaya ve minerallerin sınıflandırılması Alman jeoloji ve mineraloji uzmanı Abraham G.Werner tarafından oldukça önce yapılmıştır. Bu ve benzeri çalışmalar kullanılarak minerallerin fiziksel ve kimyâsal özelliklerini gösteren tablolar yapılmıştır.

Fiziksel mineraloji: Minerallerin fiziksel incelenmesi, görünüşleri ve kristal şekilleri, renk ve parlaklıkları, damarları, yarılması ve kırılması, özgül ağırlığı ve sertliğinin belirlenmesini içine alır.

Optik mineralojinin fiziksel mineralojiden farkı, optik âletlerin kullanılması ve inceleme için mineralin ezilmesine, toz hâline getirilmesine ihtiyaç göstermemesidir. **Gemoloji** mineralojinin özel bir bölümü olup, kıymetli taşları inceler. Kıymetli taşların pekçoğu mineral olduğu için mineralojiyle yakından ilgilidir. Optik mineralojinin metodlarının önemli bir kısmı burada da kullanılır. Kıymetli taşları, hasar vermeden optik yolla tanımanın faydası açıktır.

Kimyâsal mineraloji minerallerin kimyâsal bileşimleriyle ilgilenir. Tabiî kimyâsal maddeler olan minerallerin kimyâsal incelemelerinde yaygın olarak alışılan genel metodlar kullanılır. Kimyâ biliminin ilerlemesiyle, kimyâsal mineralojide de gelişmeler kaydedilmiştir.

Ekonomik mineraloji metal olan veya olmayan minerallerin rastlama derecesi, çıkarılması, hazırlanması ve kullanılışı ile ilgilenir. Gerçek anlamda mineral olmamalarına rağmen, kayalar ve yakıtların benzer özellikleri de burada incelenir.

Uygulanması: Günümüzde mineraloji, verilen sıcaklık ve basınç şartlarında kristal fazlasının kararlılığını incelemektedir. Gâye, minerallerin fizikî özelliklerinin yapısından doğrudan doğruya belirlenmesidir. Elektron mikroskobunda ve alan-iyonu mikroskobundaki gelişmeler atomik yapılarının doğrudan belirlenmelerini mümkün kılmıştır. Mineraloji yeryüzünün üst kabuğunun özelliklerini açıklamağa yardımcı olmaktadır. Ayrıca, minerallerden faydalanmada, mâden cevherinin, seramik, çimento ve yakıtların özelliklerini belirtmekte de mineralojiden istifade edilir.

Âletler: El büyüteçleri dikkatli kullanılarak mineral hakkında önemli bilgiler elde edilir. Mikroskop eskiden beri kullanılmakta olup, yerini şimdi elektron mikroskobu, atomik kızılötesi spektroskobu ve röntgen ışınlarını yayan veya kıran âletler almıştır.

MİNYATÜR;

Alm. *Miniatur (f),* **Fr.** *Miniature (f),* **İng.** *Miniature.* Kâğıt, parşömen, fildişi vs. gibi çeşitli malzeme üzerine küçük resim yapma sanatı. Yaygın mânâ îtibâriyle, matbaanın kullanılmaya başlamasından önce, el yazması kitapları süslemek için yapılan resim demektir. Lâtince m**iniare** kelimesinden gelen minyatür, bu lisanda kırmızı ile kitabın başlıklarını yazmak mânâsını ifâde eder. Geçen zaman içinde kitabı süsleyen resimlere minyatür denilmeye başlanmıştır. Türkçede minyatür kelimesinin tam karşılığı olmamakla berâber, Osmanlı sanatında "hürde-nakş" birleşik kelimesi kullanılmıştır.

Minyatürle süslenmiş kitaplara ilk olarak eski çağda Mısır'da rastlanır. Yine aynı çağlarda Yunan ve Roma'daki yazma kitaplarda da minyatürler nâdir olmakla berâber bulunur.

Daha sonraki devirlerde, Hıristiyanlığın dînî kitaplarının minyatürlerle süslenmesi geleneği başladı. Bu devirde minyatürlerin kitaba çizilmesindeki maksat, kitaptaki konuları göz önünde canlandırmak değil, sâdece kitabı süslemekti.Motifler, hayvanlardan alınan unsurlarla meydana geldiği gibi karmaşık geometrik süslemeler de olabilir.

On yedinci asırda Avrupa minyatüründe, bir ekol hâline gelen Romen minyatürünün esas özelliği de, ayla ilgili resimlerin çizilmesidir. Bu devrin diğer bir özelliği de dînî konular dışındaki eserlerde minyatürlere yer verilmesidir.

Gotik döneminin minyatür süslemesiyse, çok süslü ilk harflerin kullanılması, âhenkli ve zarîf figürlerin yapılmasıyla karakterize edilebilir. On yedinci asırla birlikte Avrupa'da matbaanın yaygınlaşmasıyla minyatür ehemmiyetini kaybetmiş ve yok olmuştur.

Doğuda minyatür, umûmiyetle kâğıt üzerine resmedildiği için, kâğıt hazırlanması birinci plâna alınmıştır. Minyatürün çizilmesi genel hatlarıyla şu şekilde cereyan ederdi: Düzlenmiş ve mührelenmiş kâğıdın üzerine, nakkâş denilen resmi çizen sanatkâr, resmin ana çizgilerini ıslak fırça ile belirler, sonra kırmızı veya siyah boya ile figürlerin çevresi çizilirdi. Bundan sonra iyice ezilmiş, koyu hâldeki boyalar, küçük ve sert fırçalarla resme tatbik edilirdi. Hindistan'da resimleri kabartma göstermek için boyaya fazlaca zamk ilâve olunurdu. Minyatür sanatçıları o kadar mâhirdiler ki, bir tek samur kılı ile birbirinin aynı kalınlıktaki çizgileri rahatlıkla çizebilirlerdi.

Osmanlı Devleti zamanında yazılan kitaplarda minyatürler, Fâtih devrinden îtibâren görülmeye başlar. Erken devirdeki Osmanlı sanatkârlarına, İranlı minyatürcülerin eserleri örnek teşkil etmiştir. Ancak zamanla Osmanlı Türklerine has bir tarz geliştirilmiştir. Bir süre batı tarzında daha realist minyatürler çizilmişse de, sonradan yine doğu ekolüne dönülmüştür.

Osmanlılar daha ziyâde hüsn-i hat (güzel yazı), tezhib ve tezyinata önem verdiklerinden, minyatür sanatçıları on altıncı asır civarında görülmeye başlar. Bu asra kadar pek az minyatürcü vardır. On altıncı asırda Sinan Paşanın Yemen Seferini anlatan târih kitabı ile Özdemiroğlu Osman Paşanın seferlerini anlatan **Şecâatnâme,** tezhibi ve minyatürleri bakımından ince bir işçilik eseridir.

Osmanlı minyatüründe İran tarzının etkili olması, doğudan gelen sanatçıların tesiriyledir. Kânûnî Sultan Süleyman Han zamânında sarayın Nakkâşbaşısı olan Şahkulu, Tebrizlidir. Daha önce Nakkaşbaşı olan Velican da aynı şehirden gelip İstanbul'a yerleşmiştir. Topkapı Sarayında, İranlı nakkaşların yanında Türk nakkaşlarının da bulunduğu bilinmektedir. Hattâ bu nakkaşların iki ayrı atölyede çalışarak Nakkaş-ı İranî, Nakkaş-ı Rumî (Anadolu) olarak tasnif edildikleri bilinmektedir. Osmanlı nakkaş ve müzehhiblerinin aynı zamanda usta birer minyatürcü oldukları söylenmekteyse de yalnızca bir kaçının resim çizmekle meşgul oldukları, minyatürlerde bulunan imzâlarından anlaşılmaktadır.

On yedinci asırda yaşayan meşhur minyatürcü **Levnî'**ye gelinceye kadar, birçok sanatçıya rastlanmaktaysa da, bu sanatçı Osmanlı minyatürünün zirvesini teşkil etmiştir. Sultan Üçüncü Ahmed'in Nakkaşbaşısı olan Levnî, Türk sanatında ayrı bir ekol olarak kabul edilir. O zamana kadar ulaşılamayan çizgi, şekil ve renklendirme âhengi görülen Levnî'nin eserlerinde renkler öncekilere göre daha soluk olmakla berâber, figürler daha zarîf ve edâlıdır. Zamânımızdaki resim anlayışına daha yakın çizen Levnî, bu îtibarla ayrı bir ekoldür.

Levnî'den sonra, doğu tarzından uzaklaşan Osmanlı minyatür sanatı realizme meyleder. Tabiat unsurlarını stilize eden nakkaşlar azalmaya başlar, manzara ve çiçek resimlerine merak artar. Barok devrinde gittikçe bu temayül artar ve empresyonizme iyice yaklaşılır. On dokuzuncu asırdan sonra Avrupa resimlerine meyl artmış ve binâların tavan, dolap ve duvarları manzara resimleri ile süslenmeye başlanmıştır. Sultan İkinci Mahmûd Han devrinden sonra ise kitaplara minyatür çizme an'anesi tamâmen kalkmış ve bunun yerine duvara asmağa mahsus tablolar yapılmaya başlanmıştır.

On sekizinci yüzyılın yarısından sonra Batı kültürüne karşı ilginin artması resim alanında da kendini gösterdi; bu sebeple minyatür sanatı da gitgide geriledi. On dokuzuncu yüzyılda önemini iyice yitirerek yerini Batı resim sanatına bıraktı.

MÎRÂC GECESİ;

İslâm dîninin kıymet verdiği mübârek gecelerden. Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâmın beden ve ruh ile berâber, uyanık iken göklere çıkarıldığı, bilinmeyen yerlere götürüldüğü, Allahü teâlânın emri ile Cennet ve Cehennem'in kendisine gösterildiği gece. Mîrâc, lügatte "merdiven" demektir. Yüksek bir yere çıkılan âlet, vâsıta veya yükseğe çıkmak mânâlarına gelir. Mîrâc hâdisesi, Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem), Peygamber oluşunun dokuzuncu yılına rastlayan Receb ayının 27'nci gecesinde vukû bulmuştur. Mîrâc, Peygamberimize verilen bir mûcizedir. (Bkz. Mûcize)

Allahü teâlânın Muhammed aleyhisselâma olan ihsânlarının en şereflilerinden biri de O'nu Mîraca çıkarmasıdır. Bu mûcizeyi O'ndan başka hiçbir peygambere vermemiştir. Mîrâc gecesinde Resulullah'ın Mekke'den Mescid-i Aksâ'ya götürüldüğü **Kur'ân-ı kerîm**'de açıkça bildirilmektedir. Allahü teâlâ, İsrâ sûresinin başında meâlen; **"Kulumu** (Muhammed'i) **gece Mescid-i Haram'dan** (Mekke'den) **Mescid-i Aksâ'ya (**Kudüs'e), **âyetlerimizi göstermek için götürdüm."** buyuruyor. Peygamberimiz de, **"Beden ile gittim"** buyurdu. Sâdece rüyâda ruh ile gittiği mîrâcları da olmuştur. Peygamberlerin rüyâları da vahiydir (Bkz. Vahiy). Önceden ruh ile olan mîrâclar, cesetle olarak mîrâca hazırlamak için idi.

Resûlullah efendimiz peygamberliğini Mekkeli müşriklere açıkladığı zamandan beri, müşriklerin türlü sıkıntılarına mâruz kaldı. Allahü teâlânın dînini herkese duyurmak ve onları saâdete, kurtuluşa kavuşturmak için gece-gündüz uğraşıyordu. Dokuz senede çok az sayıda insan Müslüman olmuştu. Mekke halkı îmân etmiyor, Müslümanlara çok sıkıntı veriyordu. İşkenceye başlamış, işi azdırmışlardı.

Resûlullah çok üzüldü. Hicretten bir yıl önce, elli iki yaşında idi. Zeyd bin Hârise'yi alarak Tâif'e gitti. Tâif halkına bir ay nasîhat etti. Hiç kimse îmân etmedi. Alay ettiler. İşkence yaptılar. Yuhaladılar. Çocuklar taşa tuttular. Ümitsiz, üzüntülü, yorgun geri dönerken mübârek bacakları yaralandı. Zeyd'in başı kan içinde kaldı. Çok sıcak bir saatte, yol kenarında, bitkin hâlde oturdular. Orada bulunan bağ sâhibi, Rebi'aoğulları zengin Utbe ve Şeybe adında iki kardeş, köleleri Addâs ile birer salkım üzüm gönderdi.

Resûlullah üzümü yerken besmele okudu. Addâs Hıristiyan idi. Bunu işitince şaşırdı: "Yıllarca buralardayım. Kimseden böyle söz duymadım. Bu nasıl sözdür?" dedi.

Resûlullah; **"Sen neredensin?"** buyurdu.

Addâs; "Nineveliyim." dedi.

Resûlullah; **"Yunûs aleyhisselâmın memleketinden imişsin."** buyurdu.

Addâs; "Sen Yûnus'u nereden tanıyorsun? Onu, buralarda kimse bilmez." dedi.

Resûlullah; **"O benim kardeşimdir. O da, benim gibi Peygamber idi."** buyurdu.

Addâs; "Bu güzel yüzün, bu tatlı sözlerin sâhibi yalancı olmaz. Ben inandım ki, Sen Allah'ın Resûlüsün." dedi. Müslüman oldu. "Yâ Resûlallah, yıllarca bu zâlimlere, bu yalancılara kulluk ediyorum. Herkesin hakkını yiyorlar. Herkesi aldatıyorlar. Hiç iyi tarafları yok. Dünyâlık toplamak, şehvetlerini yapmak için her alçaklığı göze alıyorlar. Onlardan nefret ediyorum. Sizinle birlikte gitmek, size hizmetle şereflenmek, câhillerin, ahmakların size yapacağı saygısızlıklara hedef olmak, mübârek vücûdunuzu korumak için fedâ olmak istiyorum." dedi.

Resûlullah, tebessüm buyurdu; **"Şimdi efendilerinin yanında kal! Az zaman sonra, adımı her yerde işitirsin. O zaman bana gel."** buyurdu. Bir müddet istirahat edip, yaralarını, kanlarını sildiler. Mekke'ye yürüdüler. Karanlıkta şehre girdiler. Birkaç ay Mekke'de çok sıkıntılı geçti. Her taraf düşman idi. Gidilecek bir yer yoktu. Doğruca amcası Ebû Tâlib'in kızı Ümm-i Hânî'nin Ebû Tâlib Mahallesinde bulunan evine geldi. Ümm-i Hânî, o zaman îmân etmemişti. Kapıyı çaldı. Ümm-i Hânî; "Kimdir o?" dedi.

Resûlullah; **"Amcan oğlu Muhammed'im. Kabul edersen, misâfir geldim."** buyurdu.

Ümm-i Hânî; "Senin gibi doğru sözlü, emin, asil, şerefli misâfire can fedâ olsun. Yalnız, teşrif edeceğinizi önceden bildirseydiniz, bir şeyler hazırlardım. Şimdi yedirecek birşeyim yok." dedi.

Resûlullah; **"Yiyecek, içecek istemem. Hiçbiri gözümde yok. Rabbime ibâdet etmek, yalvarmak için bir yer bana yetişir."** buyurdu.

Ümm-i Hânî, Resûlullah'ı içeri alıp, bir hasır, leğen, ibrik verdi. Gelen misâfire ikrâm etmek, onu düşmandan korumak, Araplar için en şerefli vazîfe sayılırdı. Bir evdeki misâfire zarar gelmesi, ev sâhibi için büyük yüzkarası olurdu. Ümm-i Hânî düşündü. Bunun Mekke'de düşmanları çok. Hattâ öldürmek isteyenler var. Şerefimi korumak için, sabaha kadar onu gözeteyim, dedi. Babasının kılıcını alıp, evin etrâfında dolaşmağa başladı.

Resûlullah, o gün çok incinmişti. Abdest alıp, Rabbine yalvarmağa, af dilemeğe, kulların îmâna gelmesi, saâdete kavuşmaları için duâya başladı. Çok yorgun, aç, üzüntülü idi. Hasır üzerinde uyuyuverdi.

O anda, Allahü teâlâ, Cebrâil aleyhisselâma:

Sevgili Peygamberimi çok üzdüm. Mübârek bedenini, nâzik kalbini çok incittim. Bu halde, yine bana yalvarıyor. Benden başka, hiçbir şey düşünmüyor. Git! Habîbimi getir! Cennet'imi, Cehennem'imi göster. O'na ve O'nu sevenlere hazırladığım nîmetleri görsün. O'na inanmıyanlara, sözleri, yazıları ve hareketleriyle O'nu incitenlere hazırladığım azapları görsün. O'nu ben teselli edeceğim. O'nun nâzik kalbinin yaralarını ben gidereceğim, buyurdu. Cebrâil aleyhisselâm, bir anda Resûlullah'ın yanına geldi. Mışıl mışıl uyur gördü. Uyandırmaya kıyamadı. İnsan şeklinde idi. Mübârek ayağının altını öptü. Kalbi, kanı olmadığı için soğuk dudakları, Resûlullah'ı uyandırdı. Cebrâil'i (aleyhisselâm) hemen tanıdı ve; **"Ey Cebrâil kardeşim. Böyle vakitsiz niçin geldin. Yoksa bir hatâ mı ettim. Rabbimi gücendirdim mi? Bana acı haber mi getirdin?"** buyurdu ve Rabbinin darılacağından çok korktu.

Cebrâil aleyhisselâm; "Ey bütün yaratılmışların en üstünü! Ey Yaratanın sevgilisi! Ey peygamberlerin efendisi, iyilikler menbaı, üstünlükler kaynağı olan şerefli Peygamber! Rabbin sana selâm ediyor. Seni kendine dâvet ediyor. Lütfen kalk. Buyur, gidelim, dedi. Kâbe yanına geldiler. Orada, bir kimse geldi. Göğsünü yardı. Kalbini çıkardı. Zemzem suyu ile yıkadı. Yine yerine koydu. Sonra Cennet'ten gelen Burak adındaki beyaz hayvana binip, bir anda Kudüs'te, Mescid-i Aksâ'ya geldiler. Cebrâil aleyhisselâm kayayı parmağı ile deldi. Burak'ı oraya bağladı. Geçmiş peygamberlerden bâzısının

ruhları insan şeklinde orada idi. Cemâatle namaz için Âdem, Nuh, İbrâhim peygamberlere, imâm olmalarını sıra ile söyledi. Hiçbiri kabul etmedi. Özür dilediler. Kusurlu olduklarını söylediler. Cebrâil aleyhisselâm Habîbullah'ı ileri sürdü. Sen varken, başkası imâm olamaz, dedi. Namazdan sonra, mescitten çıkıp bilinmeyen bir mîrâc ile, bir anda, yedi kat gökleri geçtiler. Her gökte bir büyük peygamberi gördü. Cebrâil aleyhisselâm Sidre'de kaldı ve kıl kadar ilerlersem, yanar, yok olurum, dedi. Sidretülmüntehâ, altıncı gökte bulunan büyük bir ağaçtır. Resûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem Cennet'i, Cehennem'i, sayısız şeyleri görüp, Refref adındaki bir Cennet yaygısı üstünde Kürsi, Arş ve Ruh âlemlerini geçip, bilinmeyen, anlaşılmayan, anlatılamıyan şekilde, Allahü teâlânın dilediği yükseklikleree ulaştı. Mekânsız, zamansız, cihetsiz, sıfatsız olarak Rabbiyle konuştu. Hiçbir mahlûkun bilemeyeceği, anlayamayacağı nîmetlere kavuşup, bir anda, Kudüs'e ve oradan Mekke-i mükerremeye, Ümm-i Hânî'nin evine geldi. Yattığı yer henüz soğumamış, leğendeki abdest suyunun hareketi durmamıştı. Dışarda dolaşan Ümm-i Hânî uyuklamış, bir şeyden haberi olmamıştı. Kudüs'ten Mekke'ye gelirken Kureyş'in kervanına rastladı. Kervandaki bir deve ürktü, yıkıldı.

Sabah olunca, Kâbe yanına gidip mîrâcını anlattı. İşiten kâfirler alay etti. Muhammed aklını kaçırmış, iyice sapıtmış, dediler. Müslüman olmağa niyetli olanlar da vazgeçti. Birkaçı sevinerek Ebû Bekir'in (radıyallahü anh) evine geldi. Çünkü, bunun akıllı, tecrübeli, hesaplı bir tüccar olduğunu biliyorlardı. Kapıya çıkınca hemen sordular:

"Ey Ebû Bekr! Sen çok kerre Kudüs'e gittin, geldin. İyi bilirsin, Mekke'den Kudüs'e gidip gelmek, ne kadar zaman sürer?" dediler:

Hazret-i Ebû Bekr; "İyi biliyorum. Bir aydan fazla." dedi.

Kafirler bu söze sevindi. Akıllı, tecrübeli adamın sözü böyle olur, dediler. Gülerek, alay ederek ve Ebû Bekr'in de kendi fikirlerinde olduğuna sevinerek:

"Senin efendin, Kudüs'e bir gecede gidip geldiğini söylüyor, artık iyice sapıttı" diyerek, Ebû Bekir'e sevgi, saygı ve güvence gösterdiler.

Hazret-i Ebû Bekr, Resûlullah'ın mübârek adını işitince; "Eğer O söylediyse inandım. Bir anda gidip gelmiştir." deyip içeri girdi. Kâfirler neye uğradıklarını anlayamadı. Önlerine bakıp gidiyor ve; "Vay canına, Muhammed ne yaman büyücü imiş. Ebû Bekr'e sihir yapmış." diyorlardı.

Hazret-i Ebû Bekr hemen giyinip, Resûlullah'ın yanına geldi. Büyük kalabalık arasında, yüksek sesle; "Yâ Resûlallah! Mîrâcınız mübarek olsun! Allahü teâlâya sonsuz şükürler ederim ki, bizleri, senin gibi büyük Peygambere, hizmetçi yapmakla şereflendirdi. Parlayan yüzünü görmekle, kalpleri alan, ruhları çeken tatlı sözlerini işitmekle nîmetlendirdi. Yâ Resûlallah! Senin her sözün doğrudur. İnandım. Canım sana fedâ olsun!" dedi. Ebû Bekr'in sözleri kâfirleri şaşırttı. Diyecek şey bulamayıp dağıldılar. Şüpheye düşen, îmânı zayıf birkaç kişinin de kalbine kuvvet verdi. Resûlullah o gün Ebû Bekr'e "Sıddîk" dedi. Bu adı almakla, bir kat daha yükseldi.

Kâfirler bu hâle çok kızdı. Müminlerin kuvvetli îmânına, Peygamberin her sözüne hemen inanmalarına, O'nun çevresinde pervâne gibi toplanmalarına dayanamadılar. Resûlullah'ı mahcup ve mağlûp etmek için, imtihan etmeye yeltendiler:

"Yâ Muhammed Kudüs'e gittim, diyorsun. Söyle bakalım. Mescidin kaç kapısı, kaç penceresi var?" gibi şeyler sordular. Hepsine cevap verirken, Hazret-i Ebû Bekr, öyledir yâ Resûlallah, derdi. Halbuki, Resûlullah edebinden, hayâsından karşısındakinin yüzüne bile bakmazdı. Buyurdu ki: **"Mescid-i Aksâ'da etrafıma bakmamıştım. Sorduklarını görmemiştim. O anda Cebrâil** (aleyhisselâm)**, Mescid-i Aksâ'yı gözümün önüne getirdi,** (televizyon gibi) **görüyor, sayıyordum. Sorularına, hemen cevap veriyordum."** Yolda, develi yolcular gördüğünü söyledi; **"İnşaallah Çarşamba günü gelirler."** buyurdu. Çarşamba günü güneş batarken, kervan Mekke'ye geldi. Fırtına eser gibi olduğunu, bir devenin yıkıldığını söylediler. Bu hâl müminlerin îmânını kuvvetlendirdi. Kâfirlerin düşmanlığını arttırdı.

MÎRAS;

Alm. *Erbe (n.***),** *Erbshaft (f.), Nachlass (m.), Fr.ss (m.),* **Fr.** *Héritage (m.),* **İng.** *Inheritance; heritage; estate.* Verâset yoluyla intikal eden mal, mülk, para ve haklar. Ölen kimsenin bıraktığı terekenin tasfiyesi ve mîrasçılara taksimi. Mîras Arapçadaki irs, verâset kelimesinden türemiştir. Lügatta "gönderilen, arkaya bırakılan şey" demektir. Bir şahsın ölümü ânında, hısımlarına (mîrasçı olan yakın akrabâlarına) intikal edecek bütün malları, hakları, borçları ve hukûkî durumlarıdır. Genel olarak mîrasçılara geçen malvarlığına "tereke" denir.

Mîras, insanoğlunun yaratılışı kadar eski olan sosyal bir kurumdur. İlk insan hazret-i Âdem'den bu yana, (insan-mal-ölüm) münâsebeti canlılığını muhâfaza etmiştir. İnsan, yaratıldığı günden beri

yaşamasını sürdürebilmek için mala, tabiattaki hissesine devamlı ilgi duymuştur. İnsan için en mukaddes ve kıymetli olan şey canı, yâni yaşama hakkıdır. Mal da hemen bundan sonra gelmiş ve bugüne kadar cana yoldaş olmuştur. Hattâ insan, ölümünden sonra bile, malı ile olan ilgisini devam ettirmek ve mallarını, ya hısımlarına veya seçtiklerine bırakmak istemiştir. Ölümünden sonra kişinin bıraktığı mal, mülk, para, hak vs. ayrı bir ilim konusu olmuş ve bu hususta her toplumun kendi dînî ve sosyal yapısına göre, kânûnî düzenlemeler ortaya konmuştur.

İnsan var oluşundan bu yana, komünizm gibi insanlık dışı rejimler hâriç, bütün milletlerin inanç sistemlerinde ve idârî rejimlerde mîras hakkına saygı duyulmuş, temel kânun ve anayasalarında yer almıştır. Allahü teâlâ tarafından gönderilen bütün ilâhî dinlerin kitaplarında ve bunların sonuncusu olan **Kur'ân-ı kerîm**de, mîrasını nasıl taksim edileceği açıkça bildirilmiştir. Türk toplumunda, mîras ve mîrasa saygı, İslâmiyetten önce de vardı. Ancak mîras konusunda İslâmiyetle birlikte tekâmül büyük olmuştur. Bizzat **Kur'ân-ı kerîmde,** mîrasçıların hisseleri (payları) en açık şekilde îzah ve emredilmiştir. Mîras hukûkunda yer alan konular, ayrı bir ilim konusu olarak düzenlenmiş ve buna "**Ferâiz"** ilmi adı verilmiştir (Bkz. Ferâiz). İslâm Hukûkunun meriyette bulunduğu, bütün İslâm devletlerinde, mîrasın taksimi ferâiz ilminin bildirdiği esaslara göre yapılmıştır. Peygamberimizin ve Dört halifesinin kurduğu İslâm devletinden îtibâren Emevî, Abbasî, Selçuklu veOsmanlı devletlerindeki miras hukûku, ferâiz ilmine uygun bir tarzda tatbik olunmuştur.

Mîras hukûku: Çeşitli sosyal yapıya sâhip milletlerde insana saygı ölçüsünde, mîrasa da saygı duyulmuş ve ölümünden sonra bu saygı devam ettirilmiştir. Mîras sistemini kabul eden hemen hemen bütün toplumlarda, mîras konusunda geniş kânûnî düzenlemeler yapılmış ve buna "mîras hukûku" denilmiştir. Bir kimsenin ölümünden sonra, mal varlıkları ile birlikte onun hak ve borçları da ona halef olan yâni yerine geçen kimselere geçer. Bunun yanında, belirli hukûkî durumların da mîrasçılara geçmesi mümkün olabilir. Mîras, ancak gerçek kişilerin ölümü, ölüm karinesi veya gâiplik hâlinde söz konusu olur. Hükmî şahıslar (tüzel kişiler) mîras bırakmazlar. Ancak, mal varlıklarının tasfiyesinden bahsedilir (MK. mad. 50). Fakat hükmî şahıslar mîrasçı olabilirler. Mîras hukûku, mûrisin yâni mîras bırakanın sâdece özel hukuk ilişkilerini düzenleyen bir hukuk dalıdır.

İsviçre Medenî Kânunu'ndan faydalanılarak Türkiye'de 1926 yılında kabul edilen, **Türk Medenî Kânunu'**nun Mîras başlığını taşıyan üçüncü kitabı (mad.-439-617), iki kısımdan meydana gelir. Birinci kısım 13-14'üncü bablar, kânûnî mirasçılar ile ölüme bağlı tasarrufları düzenler ve şu fasıl başlıklarını içine alır: 1) Tasarrufa ehliyet, 2) Tasarruf nisâbı, 3) Ölüme bağlı tasarrufun muhtelif sûretleri, 4) Ölüme bağlı tasarrufların şekilleri, 5) Vasiyeti tenfiz memuru, 6) Müteveffa tarafından yapılan tasarrufların iptal ve tenkisi, 7) Mîras mukâvelenâmesinden doğan dâvâlar.

Mîras kitabının ikinci kısmı ise mîras başlığını taşır. Bu kısımda mîrasın geçişi ele alınır ve üç babdan meydana gelir (15-16 ve 17'nci bablar). On beşinci bab, mîrasın açılmasını düzenler. On altıncı bab ise, mîrasın hükümlerini kapsar ve beş fasıldan meydana gelir: 1) İhtiyatî tedbirler, 2) Mîrası iktisap, 3) Defter tutma talebi, 4) Resmî tasfiye, 5) Mîras sebebiyle istihkâk dâvâsı.

Mîras Hukûku kitabının son bâbı on yedinci babdır. Taksim başlığını taşır ve şu fasıllardan meydana gelir: 1) Terekenin taksiminden evvelki hâli. 2) Taksimin nasıl yapılacağı, 3) Mîrasta iâde, 4) Taksimin hitâmı ve hükümleri.

1965 târihli ve 6/5100 sayılı kararnâme ile, **Türk Medenî Kânunu'**nun velâyet, verâset ve mîras hükümlerinin uygulanmasına dâir tüzük çıkarılmış olup, mîrasın geçmesiyle ilgili hükümleri ihtivâ etmektedir.

Mîras hakkı, mülkiyet hakkı gibi anayasa ile teminât altına alınmıştır. T.C. 1982 Anayasasının 35'inci maddesi; "Herkes mülkiyet ve miras hakkına sahiptir. Bu haklar, ancak kamu yararı amacıyla kânunla sınırlanabilir." hükmünü açık olarak ortaya koymuştur.

Mîrası bırakan kişiye "mûris" mirası alacak olana "vâris" veya "mîrasçı", mîrasçının terekedeki hakkına da "miras payı" denir. **Medenî Kânun'**da, mîrasın paylaştırılmasında zümre sistemi kabul edilmiştir. Zümrelere geçen mîras payı, zümre içindeki kök başlarına göre tesbit edilir. Kök başı kadar eşit miktara bölünür. Eğer kökler içinde, alt kökler varsa, o köke gelen mîras payı, alt kök sayısınca eşit miktarlara bölünür.

MİRİOKEFALON MEYDAN MUHÂREBESİ (Bkz. Karamukbeli Meydan Muhârebesi)

MÎSÂK-İ MİLLÎ;

İstiklâl Harbi yıllarında toplanan son Osmanlı Mebuslar Meclisinin aldığı kararlar, "Ahd-i Millî" ve "Mîsâk-ı Millî" adı altında altı maddeden meydana gelir. Meclis 28 Ocak 1920'de toplandı. Osmanlı

Sultanı Vahideddîn Han rahatsız olduğundan, Meclisin açış konuşmasını İçişleri Bakanı Dâmâd Şerîf Paşa okudu. “Felâh-ı Vatan” yâni vatanın kurtuluşu istendi. Mecliste, Erzurum Mebusu Celâleddîn Ârif Beyin başkanlık ettiği Felâh-ı Vatan grubundaki milletvekillerince Mîsâk-ı Millî hazırlandı. Erzurum ve Sivas kongrelerindeki beyannâmeler kabul edildi. Millî Kurtuluş Programı hazırlandı ve millî hudutlarımız tespit edilerek, hukuk ve siyâset anlayışı esaslarına göre ortaya kondu.

Altı madde hâlinde yazılıp, oybirliği ve heyecanla kabul edilen Mîsâk-ı Millînin girişinde şöyle deniliyordu: “Osmanlı Mebuslar Meclisi üyeleri, yapılacak fedakârlığın en son mertebesine göre hazırlanan aşağıdaki esaslarla, devletimizin istiklâlini ve milletimizin sulh ve sükûna kavuşabilmesi, bunlar gerçekleşmeden Osmanlı saltanatı ve cemiyetinin varlığı ile devâmının imkânsızlığını, hep birlikte kabul ve tasdik etmişlerdir.”

Mîsâk-ı Millînin altı maddesi şunlardır:

1. Arapça konuşan ancak, 30 Ekim 1918 Mondros Mütârekesine göre; düşman işgali altında kalan bölge halkının durumu, bunların hür olarak verecekleri oylara göre belirlenmelidir. Mütâreke çizgisinin içinde ve dışında kalan bu yerlerin İslâm ve soyca bir olan Osmanlı çokluğunun oturduğu bölgelerin hepsi, hüküm ve fiil bakımından, Anayurttan hiçbir sebeple ayrılmaz bir bütündür. (Bu maddeye göre; Irak kuzeyindeki Musul-Süleymaniye-Erbil ve Kerkük bölgeleri Türkleriyle Suriye kuzeyindeki Rakka-Halep-Antalya veİskenderun-Hatay kesimlerindeki Türklerin Anayurttan koparılamayacağını belirtiyor, Kıbrıs Adası, Devletler Hukûku bakımından Türkiye’ye âit olduğundan, 1914 sonunda İngiltere’nin tek taraflı ilhakı, hükümsüz sayılıyordu.)

2. Halkın, ilk serbest kaldıkları sırada (Haziran 1918’de) verdikleri oylarıyla Anayurda katılma kararını belirten Elviye-i Selâse (Üç Sancak: **Kars;** Oltu, Olur ve Şenkaya dâhil **Ardahan;** Artvin ve Avara ile Çürüksu dâhil **Batum)** için gerekirse yeniden serbestçe oylama yapılmasını kabul ederiz.

3. Batı Trakya’nın geleceği de oralarda oturanların serbestçe verecekleri oylara göre belirlenmelidir.

4. İslâm Halîfeliğinin Osmanlı Saltanatının ve Hükûmetinin merkezi İstanbul şehriyle, Marmara Denizinin (Boğazlarla birlikte) güvenliği korunmalıdır. Bu şartlara uyularak, Akdeniz-Çanakkale ve Karadeniz-İstanbul Boğazlarının dünyâ ticâretiyle ulaşımına açık tutulması için bizim de, ilgili devletlerle birlikte vereceğimiz karar, geçerli sayılır.

5. Azınlıkların hakları, İtilâf Devletleriyle hasımları ve bir takım ortakları arasında kararlaştırılan anlaşma esaslarına göre (komşu ülkelerdeki Müslümanların da bu haklardan istifâdeleri güveniyle) tarafımızdan sağlanacaktır.

6. Millî ve iktisâdî gelişmemize imkân vermek ve daha çağdaş, muntazam idâre ile işleri yürütmek için, her devlet gibi, bizim de gelişmemizi sağlamak üzere tam bir serbestliğe ulaşmamız, hayat varlığımızın temelidir. Bu sebeple, siyâsî, adlî, mâlî ve diğerleri gibi gelişmemize engel olan bağların karşısındayız. Ortaya çıkacak devlet borçlarımızın ödeme şartları da, bu esaslara aykırı olmayacaktır.

Türk Millî Mücâdelesinin ana programını, hem de Türkiye’nin millî ve etnik hudutlarını belirten bu Mîsâk-ı Millî; 28 Ocak 1920 Çarşamba günü kabûl edilip, 17 Şubat 1920’de gazete ve ajanslar yoluyla bütün dünyâya îlân edildi. Anadolu’da başlatılan Millî Mücâdelenin İstanbul’da Osmanlı Mebuslar Meclisince kabulü, meselenin Devletler Hukûkunca sağlanmasını ortaya koyması bakımından önemlidir. Osmanlı Devletinin varlığına ve istiklâline tahammül edemeyen işgalci İtilâf Devletleri, Türk Kurtuluş Mücâdelesine karşı harekete geçti. 16 mart 1920’de İstanbul, İngilizler tarafından işgâl edildi. Anadolu, Trakya ve Adalar’daki işgâl ve hareketler hızlandı. Buna tepki olarak da Türk Milleti, bütün imkânlarını seferber ederek, başlatılan Millî Mücâdeleye katıldı. (Bkz. İstiklâl Harbi)

MİSK;

Alm. *Moschus (m.),* **Fr.** *Musc (m.),* **İng.** *Musk.* Erkek miskgeyiğinin vücûdundan çıkan, kokusu hoş ve kuvvetli yağlı bir salgı. Salgı, geyiğin karnının alt tarafında bulunan salgı bezinden gelir. Misk salgısına koku veren ana madde muskon organik bileşiğidir. Misk, parfüm yapımında esans rûhu olarak, koku ve renk vermek için kullanılır. Misk elde etmek için, geyiğin salgı yapan bezleri bulunduğu yerden çıkarılarak kurutulur. Bu bezlerin büyüklüğü, iri bir yumurta büyüklüğünü geçmez. En iyi misk, Tibet’te yaşayan geyiklerde bulunur (Bkz. Geyik). Doğu ve Orta Asya’da yaşayan miskgeyiğinin yüksekliği 55 santimetreyi geçmez. Küçük yapılı bir hayvandır. Etinden ziyâde parfümcülükte kullanıldığından, misk üreten bezlerini almak için avlanır. Sayıları süratle azalmaktadır. Esâsen misk elde etmek için avlamak gerekmez. Normal olarak hayvan misk salgısını kendiliğinden salgılar. Salgının rengi siyahtan ayırt edilmeyecek şekilde koyu kahverengidir. Biriktirilip kurutulduktan sonra işleme tâbi tutularak misk esansı elde edilir.

MİSKFÂRESİ (Fiber zibethicus);

Alm. *Bizamratte,* **Fr.** *Rat musqué,* **İng.** *Muskrat.* **Familyası:** Sıçangiller (Muridae). **Yaşadığı yerler:** Kuzey Amerika ve Orta Avrupa'da bataklık ve su kenarlarında toplu hâlde yaşar. **Özellikleri:** Vücut uzunluğu 30, kuyruğu 25 cm'dir. Ağırlığı 1,5 kg kadardır. Yassı kuyruğunu yüzerken dümen olarak kullanır. Postu kürkçülükte kıymetlidir. **Çeşitleri:** En çok Ondatra cinsine rastlanır. O. obscura ve F. zibethicus meşhurlarıdır.

Sıçangiller âilesinden, Kuzey Amerika'nın su kıyılarında yaşayan bir kemirgen. Ondatra, Maskarat veya Bizam sıçanı olarak da bilinir. Boyu 30 cm kadardır, 25 cm'lik yassı kuyruğu pulludur. Vücut ağırlığı 1,5 kg kadardır. Kahverengi kadife gibi yumuşak ve sık tüylü postu kürk sanâyiinde kıymetlidir.

Bataklık, göl ve nehir kıyılarında kapan kurularak avlanır. Yuvasını su kenarlarına yığdığı saz ve kamışların altında yapar. Yuvanın girişi su altındadır. Ayrıca karaya açılan gizli bir emniyet kapısı vardır. Sürüler hâlinde yaşar. Su kenarlarındaki bitki ve ağaç kökleriyle beslenir. Nâdiren balık ve kabukluları da avlar. Ağzı küttür. Arka ayakları geniş ve kısmen perdelidir. Çok iyi yüzücüdür. Tehlike ânında suya dalar. Gerektiğinde kulaklarını kapatıp, su altında 12 dakika kalabilir. Gece faaldir. Gazla dolan kör barsağının yüzmesinde etkili olduğu sanılır. Tüyleri su geçirmez.

Postundan yapılan kürkler piyasada "Hudson samuru" adıyla satılır. Üretilmek için 1909 yılında Avrupa'ya getirilmiştir. Bugün Doğu ve Batı Almanya, Finlandiya ve Rusya'da çok üreğiğinden bahçelere zarar vermeye başlamıştır. Kokusu misk keselerinden gelir. Misk bezinden elde edilen salgısı lavantacılıkta kullanılır. Kış uykusuna yatmaz. Besin bulamadığında yuvasının bitkisel duvarlarını kemirir.

Yılda iki-dört defâ yavrular. 30 günlük bir gebelikten sonra beş-yedi yavru doğurur. Yavrular yıl sonunda erginleşerek üremeye başlar. Aşınan kesici dişleri diğer kemiriciler gibi yenilenir.

MİSKGEYİĞİ (Bkz. Geyik)

MİSKİNHÂNE;

Alm. *Leprosorium (n.),* **Fr.** *Léproserie (f.),* **İng.** *Leper hospital.* Cüzzamlı hastaların halkla temâsına mâni olmak için yaptırılan özel binâlara verilen ad. Halk arasında Miskinler dergâhı ve Miskinler tekkesi denilmektedir.

Sosyal devlet anlayışının en iyi örneklerinin müşâhade edildiği Osmanlı Devletinde düşkünler, hastalar, hattâ hayvanlar için vakıflar kurulmuş, onlara insanca muâmele edilmişti. Sultan Üçüncü Selim Han (1789-1807) zamanında, Karacaahmed'in ortasında cüzzamlılar için dokuz hânelik binâlar yapıldı. Sultan İkinci Mahmûd Han (1808-1839) zamânında bunlara ilâve on bir ev daha eklenerek genişletildi. Miskinhâne denilen bu yerdeki hastalara, Evkaf (Vakıflar) Nezâreti tarafından ayrıca istihkak verildiğinden geçimleri garanti altına alındı. Her miskine Üsküdar imâretinden günde iki ekmek, sabahları çorba, akşamları çorba, et, pilav ve haftada iki gün tatlı verilirdi.

Miskinhâneler 1908 inkılâbından sonra kapatıldı. Halk arasında çalışmayan tembellerin toplandıkları yerlere de miskinhâne denmektedir.

MİSKKEDİLERİ (Viverridae);

Alm. *Schleichkatzen,* **Fr.** *Civettes,* **İng.** *Civet cats.* **Familyası:** Miskkedisigiller (Viverridae). **Yaşadığı yerler:** Avrupa, Asya, Afrika ve Madagaskar'ın tropikal bölgelerinde. **Özellikleri:** Gövdeleri uzun olup, kedi ve sansara benzerler. Burunları sivri ve kuyrukları uzundur. İyi tırmanıcı ve yüzücüdürler. **Çeşitleri:** Afrika miskkedisi, Asya miskkedisi, Madagaskar miskkedisi, Palmiye miskkedisi, Firavun fâresi, Jenet en meşhur türleridir.

Eski dünyânın tropikal bölgelerinde yaşayan misk gibi koku salgılayan etçil memelilerin bir familyasına verilen genel ad. 75 türü bilinmektedir. İnce uzun gövdeli, ağız kısımları sivri, kuyrukları uzundur. Toprak rengindeki postları çizgili veya beneklidir. Genellikle 70-80 cm boyundadırlar. Palmiye miskkedisi 120 cm'ye ulaşır. Mungos ve Jenet de bu familyadandır. Suda, toprakta ve ağaçta yaşayabilirler. Ormanlık, çalılık ve bozkırlarda rastlanırlar. İyi tırmanırlar ve yüzücüdürler. Çoğunlukla yalnız dolaşırlar. Gündüzleri toprakaltı inlerinde çalılıklar arasında, ağaçlarda veya terkedilmiş, yapılarda barınır, gece ortaya çıkarlar. Böcek, kurbağa, yılan, kuş ve bunların yumurtalarını yiyerek beslenirler. Balık avlayanları da vardır. Afrika miskkedisi etçil olmasına rağmen sulu meyve de yer. Sindiremediği çekirdekleri dışkıyla dışarı atarak bitkilerin geniş alanlara yayılmasında rol oynar.

Yerliler palmiye bitkilerinin öz suyunu elde etmek için gövdesinde yaralar açar ve buradan sızacak sıvıyı biriktirmek için altına kaplar koyarlar. Palmiye miskkedisi kaplarda biriken bu sıvıya düşkünlüğünden bu adla anılır. Miskkedilerinin anüs çevresinde misk salgılayan birer bezleri vardır. Gece dolaştıkları bölgenin ağaçlarına kokulu sıvılarını sürerek türler birbirleriyle haberleşirler. Bundan

elde edilen misk, parfüm sanâyiinde ve bâzı ilâçların yapımında kullanılır. Hindistan miskkedisi tehlike zamânında anüs salgı bezinden kokarca gibi pis kokulu bir sıvı fışkırtır.

Miskkedileri arka aykalarında beşer parmak bulunmasıyla, kedilerden ayrılırlar. Kedilerde ön ayaklarda beş arka ayaklarda dörder parmak vardır. Miskkedilerinin bir kısmı kanca tırnaklarını içeri çekebilirler. Büyük Sahra'nın güneyinde bol rastlanan Afrika miskkedisinin kuyruğu siyah-beyaz halkalıdır. Vücut uzunluğu 70, kuyruğu 40 cm'dir. Sarımtrak kürkü siyah lekelidir. Gece faaldir. Küçük hayvan ve bitkisel besinlerle geçinir. Yerin altındaki bir inde veya kovukta 2-5 yavru doğurur. Güney Asya ve Çin'de yaşayan Asya miskkedisinin iriliği hemen hemen Afrika miskkedisi kadardır. Boğazında siyah beyaz lekeler ve omurgası boyunca uzanan dik tüyleriyle tanınır.

İlkbaharda 3-4 yavru doğurur. Miskkedileri kürkleri ve misk bezleri için avlanır. Veya özel kafeslerde beslenerek 2-3 haftada bir misk sıvısı alınır.

MİSKOTU (Mimulus moshatus);

Alm. *Gelbblütiges Moschuskraut,* **Fr.** *Armoise,* **İng.** *Musk Plant.* **Familyası:** Ballıbabagiller (Labiatae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Karadeniz bölgesi.

Temmuz-ekim ayları arasında, pembe renkli çiçekler açan, 20-60 cm boyunda, çok yıllık, otsu bir bitki. Gövdeleri dik, köşeli, tüylü ve dallanmıştır. Yapraklar karşılıklı, uzunca saplı ve tüylüdür. Çiçekler saplı üst yaprakların koltuğunda gruplar hâlinde toplanmıştır. Taç yaprakları tüp şeklinde ve iki dudaklıdır. Meyveleri açık kahverengindedir.

Kullanıldığı yerler: Çiçekli dallar toplanır ve gölgede kurutulur. Yapraklarında uçucu yağ vardır. Uyarıcı, hazmettirici ve antiseptiktir.

Ayrıca erkek pelin otuna (Artemisia abrotonum) ve yabânî oğul otuna (Calamintha officinalis) da miskotu adı verilmektedir.

MİSKÖKÜZÜ (Ovibus moschatus);

Alm. *Öftlicher Moschusochse,* **Fr.** *Boeuf musqué,* **İng.** *Musk ox.* **Familyası:** Boynuzlugiller (Bovidae). **Yaşadığı yerler:** Arktik Kuzey Amerika veGrönland'da bulunur. **Özellikleri:** Büyüklüğü öküzle koyun arasıdır. Erkek ve dişiler boynuzlu ve uzun kahverengi tüylüdür. Kurtlara karşı çember meydana getirerek kendilerini savunurlar. **Çeşitleri:** Üç türü vardır. Bunlar: Karayüzlü misksığırı, Beyaz yüzlü misksığırı, Hudson Körfezi misksığırıdır.

Boynuzlugiller âilesinden, Arktik Kuzey Amerika ve Grönland'da yaşayan boynuzlu bir memeli türü olup misksığırı da denir. Uzun ve alçak vücudu uzun tüylerle örtülüdür. Sırtında kamburumsu bir çıkıntı vardır. Gerçek bir sığır değildir. Daha çok koyun ve keçiye benzer. Bacaklarının kısalığına rağmen hızlı koşar. Tırnaklarının arasında bulunan tüyler sâyesinde kar ve buzların üzerinde rahatça hareket eder. Kısa kuyruğu uzun tüylerle örtülmüştür. Büyüklüğü ve yapısı öküzle koyun arasıdır. Yerden yüksekliği 120-130 cm, ağırlığı 300-450 kg'dır. İri başlı ve küçük gözlüdür. Kulakları büyük ve uçları sivridir. 60 cm uzunluğa varan boynuzları, önce aşağı sonra yukarı doğru kıvrılır. Dişilerin gövde ve boynuzları daha kısadır. Yabânî hayvanların en uzun tüylüsüdür. Tüyler 90 cm'yi bulur. Düzensiz olan dıştaki kalın tüyler koyu kahverengidir. Yumuşak alt tüyler sık ve açık kahverengidir. Kalın bacakları beyazdır. Çok kuvvetli ve saldırgan mizaçlıdır. Kızılderililer ve eskimolar tarafından eti ve yünü için avlanır. Av sporlarında çok tüketildiklerinden Kanada'da kânunla koruma altına alınmıştır.

30-40 bireylik gruplar hâlinde dolaşırlar. Ot, yosun, yaprak vs. ile beslenirler. Saldırıya uğradıkları zaman, yavruları ortaya alarak kapalı bir çember meydana getirirler. Ortaya çıkan kesintisiz boynuz duvarı kurtların cesaretini kırar. Kuşatma uzun sürdüğünden üç-dört erkek misksığırı, kurt sürüsünü püskürtmek için sivri boynuzlarıyla saldırıya geçer. Fakat bu çember savunma sistemi tüfekle kolayca avlanmalarını sağlar.

Çiftleşme temmuz-eylül arasında olur. Nisan veya mayısta genellikle tek yavru doğar. Dokuz ay kadar anne sütüyle beslenir. Dişi miskökü dört yılda, erkekleri beş-altı yılda eşeysel erginliğe erişir. Misk bezleri sâyesinde erkekler kızgınlık devresinde 90 metreden duyulan bir misk kokusu yayarak dişileri cezbederler. Göç ederek kayalıklı dağlara tırmanır. Rahatça evcilleşebilir. Derisi ve postu işe yarar. Eti kokulu olduğundan pek makbul değildir.

MİSSİSSİPPİ;

Amerika Birleşik Devletlerinin en uzun nehri. Kollarının uzunluğu ve suladığı alan îtibâriyle dünyânın en büyük nehir sistemidir. Nehrin ismi Ojibya yerlileri tarafından konmuştur. "Missi" ve "Sippi" kelimeleri, bu kabîlenin dilinde, "Büyük Nehir" anlamına gelir. Taştığı zaman milyonlarca dekar arâziyi kaplaması sebebiyle bâzı yerlilerce de "Suların Babası" olarak adlandırılan Mississippi, Minnesota

eyâletinin kuzeyindeki Hasca Gölünden doğar. Ancak, Missuri'yi meydana getiren üç ayrı ırmağın birleştiği Montana, nehrin asıl kaynağı olarak kabûl edilir.

Nil Nehrinden biraz kısa olan Mississippi yaklaşık 3.220.000 km2lik bir alanı sular. Nehrin 250 civârında kolu vardır. Bu kolların 45'inde ulaşım yapılmaktadır. Nehrin en önemli kolları Missouri, Ohio, Arkansas, Red River ve Des Moines'tir. Nehrin uzunluğu ile ilgili olarak değişik rakamlar verilmiştir. Bunlardan Mississippi Nehri Komisyonunun bildirdiği rakkam 6415 km'dir. Kaynağından denize döküldüğü yer arası 3779 km'dir.

Mississippi Nehrinin ülke ulaşımında ve zirâatta ve diğer alanlarda sağladığı sayısız faydalı yönünün yanında, bir de zararlı tarafı bulunmaktadır. Her yıl 400 milyon ton verimli toprağı Meksika Körfezi ağzındaki deltaya yığar. Mississippi birkaç defâ taşmıştır. 1929 ve 1937 yılında meydana gelen taşkınlarda büyük hasar meydana gelmiştir. Taşkınları önlemek için nehir üzerinde barajlar, pompalama istasyonları ve tâli kanallar yapılmıştır.

Mississippi Nehri dünyânın en işlek ticâri su yollarındandır. Nehirde petrol, petrol ürünleri, demir, çelik, kömür, kum ve çakıl başlıca taşınan yüklerdir.

MİSSOURİ;

ABD'de bir ırmak. Mississippi Nehrinin bir koludur. 4370 km uzunluğundadır. Kayalık dağlardan doğar. Yellowstone Millî Parkından çıkan üç su kaynağı birleşerek Missouri'ye katılır ve ırmağı kuvvetlendirir. Kaynaklandığı yerden îtibâren hızlı bir akımla ve yer yer çağlayanlar meydana getirerek bir seri geçitler dizisinden geçer. Batıdan doğuya doğru olan akış istikâmeti. Yellowstone Nehri ile birleştikten sonra güneydoğuya yönelir. Güneye doğru akmaya devâm ederek Omaha kenarında, Platte Nehriyle ve arkasından Kansas Nehriyle birleşir. Missouri eyâletini batıdan doğuya doğru geçerek, Saint-Louis de Mississippi Nehriyle birleşir.

Yatağı dar ve düzensizdir. Kolları, toprağı büyük ölçüde aşındırarak, özellikle kışın çamurlu akarlar. Akımını düzenlemek, ovaları sulamak ve enerji elde etmek gâyesiyle üzerinde hidroelektrik santrali ve barajlar kurulmuştur. Irmak, Montana, Dakota ve Missouri ovalarını sular. Nehir, aşağı kısımları hâriç, ulaşıma elverişli değildir.

MİSVAK;

diş temizliğinde kullanılan bir çeşit tabiî fırça. Arabistan'da bulunan erâk ağacının dalından, bir karış uzunlukta kesilen parçadır. Erâk dalı bulunmazsa, zeytin veya başka dallardan da olabilir. Nar ve fesleğen dalından misvak olmaz.

Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem abdestte, ağzı yıkarken, dişleri misvak ile temizlerdi. Âdem aleyhisselâmdan beri bütün peygamberler, misvak kullanmışlardır. Hadîs-i şerîfte: **"Dört şey, peygamberler tarafından hep yapılmıştır: Sünnet olmak, güzel koku sürünmek, misvak kullanmak ve evlenmek."** buyuruldu. İslâmiyet, her türlü beden ve kalp (mânevî, iç) temizliğini, ehemmiyetle emretmektedir. Allahü teâlâ; **"Temiz olanları severim."** ve Peygamberimiz de; **"Din, temizlik üzerine kurulmuştur."** buyurdu. Yine Peygamber efendimiz; **"Namazın anahtarı temizliktir."** ve **"Temizlik, îmândandır"** buyurmaktadır. Diş temizliğinin, insan sağlığının korunmasında mühim yeri vardır. Beden sıhhatinin korunması üzerinde titizlikle duran Peygamberimiz, dişlerin sağlığının nasıl korunacağını bizzât kendisi yaparak öğretmiştir. Hadîs-i şerîflerinde; **"Ey ümmetim, misvak kullanınız. Muhakkak ki onda, on haslet** (faydalı özellik) **vardır. Misvak kullanmak, ağzı temizler, Allahü teâlâyı hoşnûd, râzı eder, melekleri sevindirir, gözün görmesini keskinleştirir, dişleri beyazlaştırır, çürümeleri önler ve diş paslarını yok eder, yemeğin hazmını kolaylaştırır, balgamı keser. Misvak kullanarak kılınan namazlar, sevap bakımından kat kat olur. Ayrıca ağızdaki çirkin kokuyu giderip, güzel kokmasını sağlar. O ağız ki, Kur'an yoludur."** buyurmuşlardır.

Misvak kullanmanın, hem insan sağlığı bakımından dünyevî ve hem de Allahü teâlânın rızâsını kazanmak ve bütün Peygamberlerin sünnetine uymak bakımından uhrevî (dînî) faydaları vardır. Peygamberimiz abdest alırken, her namaza başlarken, yatmadan önce ve yataktan kalkınca, eve girince evden ayrılırken, yemekten önce ve yemekten sonra, **Kur'ân-ı kerîm** okumaya başlarken dâimâ misvak kullanırdı. Oruçlu iken de kuru ve ıslak olduğu hâlde misvak kullandığı görülmüştür. Misvağını yanından ayırmazdı. Peygamberimiz ve Eshâb-ı kirâm, savaşlarda bile misvaklarını yanlarına alırlar ve kılıçlarının kınında saklarlardı.

Bugün, modern tıbbın diş sağlığı konusunda ortaya koymaya yeni başladığı tedâvi usûllerini, İslâmiyet on dört asır, yâni bin dört yüz sene önce haber vermiş, öğretmiştir. İnsanın diş sağlığına büyük bir fayda temin eden misvak, basit bir usûl olmakla berâber, en iyi diş temizleme vâsıtasıdır. Dişlerin

çürümesini önlemek için misvak kullanmak, bütün diş macunlarından daha faydalıdır. **Larousse İllustre Medical** ismindeki Fransa'nın kıymetli tıp kitabı, ağız temizliği husûsunda diyor ki: "Bütün diş mâcunları ve tozları ve suları, dişlere zarar verir. En iyi diş temizleme vâsıtası, sert bir fırçadır. Önce, dişleri kanatırsa da, korkmamalıdır. Diş etlerini kuvvetlendirir ve artık kanamaz." Bu şekildeki diş temizliğini sağlayan en iyi vâsıta misvaktır.

Abdest alırken, misvak kullanmak sünnet-i müekkededir. Hadîs-i şerîfte buyruldu ki: **"Misvak kullanarak kılınan namaz, misvaksız kılınan namazdan yetmiş kat üstündür".** Misvağın sağladığı faydalarından tam olarak istifâde edilebilmesi için Peygamberimizin misvak kullanmada riâyet ettiği bütün edeplere, sünnetlere riâyet etmelidir. O'nun yaptıklarına aynen uymalıdır. Edeplerdeki noksanlıklar, faydalarından mahrûm kalmaya sebep olur. Ağzı yıkarken, dişleri misvak ile temizlemek, abdestin edeplerindendir.

Misvak kullanmanın diğer faydaları fıkıh kitaplarında yazılıdır.

Misvak kullanmanın önemi hakkında hadîs-i şerîflerde buyruldu ki:

Devamlı misvak kullanın. O ağzı temizler. Allah'ın sevgisi ondadır. Misvak kullanma üzerine Cebrâil aleyhisselâm bana o kadar ısrar etti ki, misvağın bana ve ümmetime mecburî (farz) **olacağından korktum.**

Misvak kullanmakla o kadar çok emir olundum ki, bir ara bu konuda vahy geldiğini zannettim.

Kur'ân-ı kerîmin yolu olan (Kur'ân-ı kerîm okunan) **ağzınızı misvakla temizleyiniz.**

Bir kimse namaza, abdeste ve Kur'ân-ı kerime başlamadan önce misvak kullanmaya önem versin.

Ey Eshâbım! Allah Cumâ gününü Müslümanlara bayram kıldı. O hâlde, o gün gusül abdesti almayı, koku sürünmeyi ve misvak kullanmayı kendinize vazîfe edininiz!

Zeytin dalından da misvak kullanın! O mübârek bir ağaç misvağıdır. Ağzı temizler. Dişlerdeki, sarı rengi giderir. O benim ve benden önce gelen peygamberlerin misvağıdır.

Beş şey insanın fıtratındandır (yaratılışındandır)**. Bıyıkların uzayan kısmını traş etmek, tırnakları kesmek, etek (**kasık) **traşı yapmak, koltukaltlarını traş etmek ve misvak kullanmak.**

Ağız kokularını güzelleştiriniz! Şüphesiz ki, ağızlarınız Kur'ân'ın yollarıdır. O ağızlar, Kur'ân okur.

MİSVAK AĞACI (Salvadora persica);

Alm. *Zahnbürstenbaum (m),* **Fr.** *Salvadora,* **İng.** *Toothbrush tree.* **Familyası:** Misvakgiller (Salvadoraceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Yetişmez.

Afrika ve Asya'nın steplerinde yetişen, tuzlu toprakları seven, dikensiz çalı ve küçük ağaçlar. Arabistan'da bu ağaca "erâk ağacı" denir. Yaprakları karşılıklı, tam ve derimsidir. Çiçek halkaları dört parçalıdır. Meyveleri küçük bir kiraz gibidir, yenilebilir. Misvak ağacının odunu liflidir.

Kullanıldığı yerler: Dalların ucundan tiftiklenebilen lifleri dolayısıyle diş fırçası olarak kullanılır. Misvak, parmak kalınlığında, 20 cm kadar boyda, esmer renkli çubuklar hâlinde olup, bitkinin kurutulmuş gövde ve dal parçalarıdır (Bkz. Misvak). Misvak bitkisinin yaprakları kuvvet verici, ateş düşürücü ve yatıştırıcı, meyveleri ise gaz söktürücü ve idrar arttırıcı olarak kullanılır. Misvak su ile birleşince kimyasal olarak meydana gelen madde, mikropları öldürür. Bu bakımdan diş temizliğinde kullanılır.

MİSYONER;

Alm. *Missionor (m),* **Fr**. *Missionaire (m),* **İng**. *Missionary*. Hıristiyanlık dînini yayma gayreti içinde olan kişi. Henüz Hıristiyanlığı kabul etmemiş ülkelerde, çeşitli faaliyetler adı altında yürütülen Hıristiyanlık propagandasının her türüne "misyonerlik" denir. Hıristiyan batı kültüründe "misyonerlik" adı verilen faaliyetin târihi, Hıristiyanlık dîni kadar eskidir. Bu faaliyette bulunan, papaz, râhip ve çeşitli Hıristiyan din adamlarına "misyoner" denilmiştir.

Hıristiyanlık, Allahü teâlâ tarafından Îsâ aleyhisselâma gönderilen hak bir dindir. Hazret-i Îsâ otuz yaşında Yahûdî kavmine peygamber oldu. Kendisine on iki kişi inandı. Bunlara Havâriyyûn (veya Havârîler) denir (Bkz. Havârî). Îsâ aleyhisselâm, üç sene bu dîni kendisi yaymaya çalıştı. Havârîlerin dışında çok az kimse inandı. Yahûdîler, bu peygamberi beğenmediler. Çok yumuşak huylu olduğunu ileri sürdüler. Kudüs'teki Roma vâlisine şikâyet edip ortadan kaldırılmasını teklif ettiler. Vâli, askerlerine emir verip yakalanmasını ve çarmıha gerilmesini istedi. Hazret-i Îsâ'nın saklandığı mağarayı, daha

önce kendisine inanan ve az bir menfaat karşılığında dîninden dönen Yehuda adında biri, Romalı askerlere haber verdi. Allahü teâlâ, bir mûcize olarak, o anda Yehuda'yı Îsâ aleyhisselâm şekline çevirdi. Romalı askerler, Îsâ olmadığını söylediği hâlde, Yehuda'yı çarmıha gererek öldürdüler. Îsâ aleyhisselâm ise göğe kaldırıldı. (Bkz. Îsâ Aleyhisselâm-Hıristiyanlık)

Hazret-i Îsâ, otuz üç yaşında göke kaldırılınca, Havârîler dağılıp, bu yeni dînî yaymağa çalıştılar. Îsâ aleyhisselâmın hak olan dîni, az zaman sonra Yahûdîler tarafından sinsice değiştirilmişti. Bolüs (Pavlos) adındaki bir Yahûdî, hazret-i Îsâ'ya inandığını söyleyerek ve Îsevîliği yaymaya çalışıyor görünerek, gökten inen **İncil'**i yok etti. Dört kişi ortaya çıkıp, on iki Havârîden işittiklerini yazarak, **İncil** adında dört kitap meydana geldi. Fakat Bolüs'ün yalanları, bunlara da karıştı. **Uydurma İnciller** zamanla çoğalarak, her yerde başka bir **İncil** okunur oldu. (Bkz. İncil)

Îsâ aleyhisselâmın dîni üç yüz sene gizli tutuldu. Çünkü bu dîne girdiği duyulanlara işkence ediliyordu. Roma İmparatoru Konstantin üç yüz on senesinde, bu dîne izin verdi. Kendi de Îsevî oldu. İstanbul şehrini yaptı. Roma'dan İstanbul'a taşındı. Fakat bu dînin esasları bozulmuş olduğundan, papazların elinde oyuncak oldu.

Misyonerliğin târihçesi: Târihte ilk defâ misyonerlik faaliyetinde bulunan havârîlerdi. Ancak bunlar aslı bozulmamış olan Hıristiyanlık dînini yaydılar. Münâfık Pavlos (Bolüs) ise Küçük Asya'da, Makedonya'da ve Yunanistan'da değiştirilmiş, bozulmuş Hıristiyanlığı yaymak için birçok kilise kurdu ve bunları teşkilâtlandırdı. Pavlos'un yetiştirdiği papazlar bütün Roma dünyasına yayıldılar. Bu arada Bizans İmparatoru Constantinus'un Hıristiyanlığı kabul etmesi, misyonerlik faaliyetlerine yeni bir hız verdi. Bundan kuvvet alan misyonerler, kısa zamanda İran ve Arabistan içlerine kadar yayıldılar. Altıncı yüzyılda Aziz Augustinus, Anglosaksonlara nasihatler verdi. Aziz Bonifacius, 8. yüzyılda Ren kıyıları boyunca Hıristiyanlığı yaydı. Ayrıca Charlemagne'in zaferleri de Saksonları Hıristiyanlığı kabul etmeğe zorladı. Dokuzuncu yüzyılda Germen kavimleri Hıristiyan oldu. Aynı yüzyılda Hıristiyanlık İsveç ve Bohemya'ya girdi. Daha sonra Rusya, Prusya ve Macaristan Hıristiyan oldular.

Roma Katolik Kilisesi Avrupa'ya tamâmen hâkim olduktan sonra dünyânın her tarafında yaşayan milletleri Hıristiyan yapmak üzere harekete geçti. Kilise, bu emeline kavuşmayı önce kılıç vâsıtasıyla denedi. Bu sebeple Haçlı Seferleri tertip edildi. Haçlı orduları muazzam dalgalar hâlinde Müslüman ülkelerine saldırdılar. Asırlarca süren kanlı savaşlar oldu. Bu savaşlarda Hıristiyanlar, gâyelerine erişemedikleri gibi Müslümanların ilerlemesine de mâni olamadılar. Endülüs, Müslümanların elinde kaldı. Hatta Türkler, on yedinci asrın ortalarında Avrupa'nın göbeğine kadar ilerlediler. bu durum karşısında kılıç kuvvetiyle Hıristiyanlığı yaymak fikri iflâs etti.

Artık 13. asırdan îtibâren savaşlar vâsıtasıyla başka milletleri Hıristiyanlaştırmaktan ümit kesilmişti. Bunun üzerine papa ve Hıristiyan hükümdârlar bu işi sulh yoluyla ve tatlılıkla yapmağa karar verdiler. İşte, bugünkü Hıristiyan misyonerliğinin kökü bu düşünceden başlar.

On üçüncü asırda Avrupa'da Dominiken ve Fransisken tarikatleri olmak üzere iki büyük Hıristiyan tarikatı vardı. Dominiken tarikatının kurucusu "Aziz Dominik" evvelce Tunus'a giderek Müslümanları Hıristiyanlığa dâvet yolunda çok uğraşmıştı. Ama tarikatını kurduktan sonra ilk işi Avrupa'daki "sapık" Hıristiyanlar arasında bir temizlik yapmak istedi. Böylece kendisi ve halefleri meşhur "Engizisyon" mahkemelerini kurdular. Bundan sonra bir asır müddetle Avrupa'da yaptıkları mezalimin dehşetinden herkesi korkuya düşürdüler.

"Aziz Fransuva"ya gelince, onun tabiatı daha yumuşak olduğundan, o, sapık Hıristiyanları yola getirmek için müritlerini Fransa, Almanya ve Macaristan'a yolladı. Fakat bu acemi misyonerler gittikleri memleketin dilini bile bilmedikleri için oraların Hıristiyan halkı tarafından evvela soyuldular. Sonra da "Bunlar sapıktır." denilerek zindana atıldılar. Bu arada Tunus'a ve Fas'a gönderilen misyonerler de Arapça bilmediklerinden, bir de Müslümanların bunlara değer vermemeleri sebebiyle istedikleri gibi faaliyette bulunamadan memleketlerine elleri boş olarak döndüler.

Bu ilk teşebbüslerin toptan muvaffakiyetsizliğe uğraması karşısında, Müslümanları Hıristiyan yapmak ümidi kesilmeye başlanmıştı. Tam bu sıralarda Mayorkalı Ramon de Lulle adındaki şahıs ortaya çıktı.

Ramon de Lulle, Milâdî 1235 yılında İspanya'da doğdu. Babası bir asilzâde idi. Yetiştiği muhitte İslâm tesir ve nüfuzu hâlâ kuvvetini hissettiriyordu. Ramon de Lulle, gençliğinde dünya zevklerine düşkün bir asilzâde idi. Birtakım vehim ve boş hayallere kapılarak papaz olmaya ve Müslümanları Hıristiyan yapmak için faaliyete girişmeğe karar verdi. O sırada Mayorka Adasına yerleşmiş bulunuyordu. Evvelâ bir Müslüman esir satın alarak ondan dokuz yılda Arapçayı öğrendi. Bütün emeli Arapça öğreten bir papaz mektebi açarak misyoner yetiştirmekti. Bunun için Avrupa krallarına, papalara ve Viyana konsiline mürâcaat etti. Fakat her defâsında derdini anlatamadı. Bütün ömrü eserler yazmak ve Avrupa'nın başlıca merkezlerinde dolaşmakla geçti. İrili ufaklı iki bin kadar risâle yazdı. Hepsi yüz cilt ediyordu. Ramon de Lulle, misyonerlik faaliyetinde bulunmak üzere Mîlâdî 1291'de Tunus'a gitti.

Orada Hıristiyanlığı yaymağa çalıştı. Fakat 1292'de sınırdışı edildi. 1305'te Buji şehrine gitti. Faaliyetlerinden dolayı yakalandı ve hapsedildi. Hapisten çıkarılmasına yardım eden bir Müslüman âlimi ile dînî konularda altı ay münâkaşa etti. Fakat iknâ olmadı. Buji Sultanı onu tekrar sınırdışı etti. 1311'de bütün ömrünce tahakkuku için çalıştığı şark (doğu) dilleri kürsilerinin (müsteşrik yetiştirme okullarının) papanın emriyle kurulduğunu gördü. 1315'te tekrar Tunus'a gitti. Sokaklarda İslâmiyet aleyhine vâzlar vermeye ve konuşmalar yapmaya başladı. Kendisinin bu hâline tahammül edemeyen halk tarafından katledildi. Modern misyoner teşkilatının ve şarkiyatçılığın (müsteşrikliğin) kurucusu bu Ramon de Lulle'dir. (Bkz. Müsteşriklik)

Reform hareketi neticesinde Katolik kilisesinin hâkimiyeti parçalanıp ortaya çeşitli Hıristiyanlık mezhepleri çıktıktan sonra çeşit çeşit misyonerlik hareketleri görüldü ve bu hareketler gittikçe çoğaldı. Her mezhep kendine mahsus bir misyoner teşkilatı kurdu. Yurdumuzda faaliyet gösteren başlıca teşkilatlar Katolik, Anglikan ve Protestan kiliseleridir.

Misyonerlerin çalışma metodları: Tarih göstermiştir ki, misyonerler gâyelerine erişmek için her türlü vâsıtayı mubah gören bir zihniyete sâhip olmuşlardır. Bu yüzden, Afrika ve Asya milletlerini yıllar boyunca sömüren müstemlekecilerin ve emperyalistlerin en büyük yardımcıları Hıristiyan papazları olmuştur. Yerli halkı kendi dinlerine sokabilmek için, kanlı ve vahşi müstevlî ordularından meded ummuşlar ve bu uğurda en gayri insânî usullere başvurmaktan çekinmemişlerdir.

Misyonerler, girdikleri memlekette sâdece kendi dinlerini yaymakla meşgul olmazlardı. Çünkü bilirler ki, mahallî kültürleri yıkmadıkça, hiçbir yerli Hıristiyanlığı kabul etmez. Onun için misyonerler evvelâ oradaki milleti meydana getiren maddî ve manevî kıymetler manzumesini soysuzlaştırmakla işe başlarlar. Tahrip ettikleri millî duyguların enkazı üzerine kendi inançlarının binâsını yükselteceklerini sanırlar. Ellerinde var olan bütün imkânlarını bu yolda kullanırlar. Bir de zamanımızdaki misyonerlerin amaçları arasında kültür emperyalizmiyle iktisâdî emperyalizmi gerçekleştirme ve diğer milletleri sömürme, başka milletlerin politik ve ticârî hayatlarına hâkim olma emelleri de vardır. İngiliz misyonerlerinden birisine ihtiyar bir Afrikalının verdiği şu cevap bu durumu çok açık ifâde etmektedir: "Siz buraya geldiğinizde bizim toprağımız vardı. Şimdi sizin toprağınız, bizim de "Kutsal kitab"ımız var!"

İslâm memleketlerindeki misyoner teşkilâtı faaliyetlerinin yapıcı ve yıkıcı olmak üzere iki cephesi vardır. Buna bir başka deyişle eritici, yeniden şekil verici denebilir. Bunun için milleti bölücü ve yıkıcı kamplara ayırmaya çalışırlar.

Osmanlı Devletinin yıkılmasında misyonerlerin rolü: Osmanlı Devletinin yıkılış devrinde, misyonerler, faaliyetlerini iki noktada toplamışlardır:

a) Devletin çeşitli bölgelerinde yaşayan Ermeni, Rum, Bulgar vs. gibi Hıristiyan unsurların çocuklarını, açtıkları mekteplerde okutmuşlar ve onlara kendi milliyetçiliklerini aşılayarak, Osmanlı Devletine karşı isyanlar hazırlamalarına sebep olmuşlardı. Bir taraftan memleket içindeki çeşitli unsurların arasına tefrika ve nifak tohumları ekerken; öte yandan Avrupa ve Amerika kamuoyunu, Türkiye'nin aleyhine kışkırtıyor; kendi tahrikleriyle kopan isyanların bastırılmasını, "Türkler Hıristiyan ahâliyi kesiyor!" şeklinde propaganda yaparak, batı âlemini aleyhimize karar almak üzere harekete getirmeye çalışıyorlardı. Bundan bir asır öncesine kadar, Türk nüfûsunun ekseriyette bulunduğu Tuna vilâyetimizde, sâkin bir hayat süren Bulgarların isyan etmelerine ve Avrupa devletlerinin yardımıyla muhtariyet ve bilâhare istiklâl kazanmalarına en fazla hizmet eden müessese, İstanbul'da Protestan misyonerleri tarafından işletilen Robert Kollej isimli mektepti. Tuna Türklüğünün mahvına, Müslüman Rumeli'nin elimizden çıkmasına ve oradaki milyonlarca Müslümanın barbarca katledilmesine, geride kalanlarına ise, bugün bile zulüm edilmesine, Bulgar yapılmak için zorlanmalarına, hep misyonerlerin ektikleri zehirli nifak tohumları sebep olmuştur.

Osmanlı Devletine bağlı Arap ülkelerinde yaşayan Hıristiyan Arap azınlıklara da, Beyrut'taki Katolik-Fransız ve Protestan-Amerikan üniversitelerindeki misyonerler, Arap milliyetçiliği aşılayarak, Arap tebea arasında da ayrılma ve parçalanma temâyüllerini körüklemişlerdi. Yemen'de 1905'te ve daha sonra çıkan isyan hareketlerinde önemli bir rol oynamışlardı.

b) Misyonerler ilk hamlede Müslüman Türkleri doğrudan doğruya Hıristiyan yapamıyacaklarını bildiklerinden, onların genç nesillerini dinsiz olarak yetiştirmek, bu durumdan doğan maneviyât buhranına çâre olarak Hıristiyanlığı takdim etmek istiyorlardı. Misyonerlerin bu siyâsetini şu tâbirle açıklamak yerinde olur: "Ağaç, sapı kendi dallarından yapılan bir baltayla kesilir." Onların nazarında ideal Türk münevveri, Tevfik Fikret'in oğlu Halûk'tur. Bilindiği üzere, babasının fikirleriyle yetişen ve tahsilini bir misyoner mektebinde yapan Halûk, dînini ve tâbiyetini değiştirerek bir Protestan papazı olmuş Amerika'ya yerleşerek milletini ve vatanını inkâr etmiştir.

İlim ve mantık karşısında misyonerlerin durumu: Misyonerler dinlerini yaymak için ilmî ve nazarî yollardan faydalanmazlar. Zîra ilim ve akıl vâsıtasıyla Hıristiyanlığın Müslümanlığa üstün olduğunu

ispat etmeye imkân ve ihtimal olmadığını bilirler. Bu yüzdendir ki, dolambaçlı ve sinsi yollara baş vururlar. On dokuzuncu asırda Hindistan'da cereyân eden bir hâdise, mevzuumuz itibariyle üzerinde ehemmiyetle durulması gerekir. Kısaca hâdise şudur:

İngilizler, Hindistan'ı işgal ettikten sonra Protestan misyonerleri bu ülkeye akın etmişler, yerli halkın lisanında risaleler (kitapçıklar) yazıp dağıtmak, meydanlarda nutuklar çekmek sûretiyle halkı Hıristiyanlığa dâvet etmeğe başlamışlardır. Bunun üzerine Müslüman din âlimleri, halkı uyandırmak için karşı faaliyete geçmişler ve bu arada ulemanın ileri gelenlerinden **Halilürrahman Rahmetullah Dehlevî** de, Hindistan'daki misyonerlerin en bilgilisi ve rütbece en büyüğü olan **Papaz Pfander'**i herkesin huzurunda yapılacak bir münazaraya dâvet etmişti. Papazın münâzarayı kabul etmesi üzerine bu münâzara Milâdî 1853 yılında Ekberâbâd şehrinde yapıldı. Toplantıda yüksek İngiliz memurları, ileri gelen Müslümanlar ve kalabalık bir halk kitlesi hazır bulundu. Rahmetullah Efendinin ve Pfander'in yanlarında yardımcıları vardı.

Münâzaranın programını Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında anlaşmazlık mevzuu olan şu beş ana mesele teşkil ediyordu: 1) **Tahrif** (Hıristiyanların kutsal kitaplarının muharref olup olmadığı meselesi). 2) **Nesh** (Hıristiyanların kutsal kitaplarının hükümden kaldırılıp kaldırılmamış olması meselesi). 3) **Teslis** (Hıristiyan inancına göre Allah'ın hem bir, hem üç; hazret-i Îsâ'nın hem Allah, hem insan, hem de Allah'ın oğlu oluşu iddiası. 4) **Kur'ân-ı kerîm'**in Allah tarafından gönderilmiş hak kitap oluşu meselesi). 5) **Muhammed aleyhisselâm**ın Peygamberliğinin hak oluşu meselesi.

Münâzaranın ilk iki maddesinde Rahmetullah Efendi gâlip geldiğinden, misyonerler diğer maddeleri görüşmeden kaçmak mecburiyetinde kaldılar. Bu hâdise, İslâmiyetin Hıristiyanlığa karşı ilim ve akıl yoluyla kazandığı parlak bir zafer olarak tarihe yazıldı. Rahmetullah Efendi daha sonra bu konuyu genişleterek **İzhârul-Hak** ismiyle, Arapça büyük bir eser yazdı. Bu eser, Türkçe, Fransızca ve İngilizce ile başka dillere tercüme edilmiştir. İngilizce tercümesi neşrolunduğu zaman meşhur **Times** gazetesinin edebiyat ilâvesinde, "Bu kitap batıda yayıldığı takdirde Hıristiyanlığın tutar tarafı kalmayacağını" ifâde eden bir yazı çıkmıştır.

Kültür emperyalizmi ve sömürgecilik bakımından misyonerler: Asrımızdaki eski sömürgecilik usulleri târihe karışmakta, yerine daha sinsi ve gizli bir sömürgecilik ikâme edilmektedir. Batı âlemi, Asya ve Afrika devletlerini eskisi gibi silah ve ordu kuvvetiyle ele geçirememektedir. Ancak, kültür, iktisat, ticâret sahalarında bu milletleri kendi hizmetinde kullanmağa devam etmektedir. Bu yeni sömürgecilikte misyonerler ve onların açtıkları okullar mühim rol oynamaktadır. Bu okullarda zehirlenerek yetişen ve bulundukları memleketlerde idareci mevkilerine geçen kimseler, sinsi sömürücülerin emellerine âlet olmaktadırlar. Öyle ki, misyoner mekteplerinde yetişip, sonra da mühim mevkilere gelen bu tür devlet adamları, kendi öz milletlerine, müstemlekecilerden daha fazla zarar yapmaktadırlar. Onlar kendi vatanlarını bir "autocolonie" olarak idâre etmekte, içinden çıktıkları milleti ezip soymaktadırlar. **Misyoner okulları,** Müslüman devletlerin milli istiklâllerini ihlâl eden zararlı müesseselerdir.

MİT (Bkz. Millî İstihbârât Teşkilâtı)

MİTİNG;

Alm. *Versammlung (f), Tagung (f),* **Fr.** *Meeting (m),* **İng.** *(Public) meeting, demonstration.* Belli siyâsî ve sosyal gâyelerle veya bir olay üzerine dikkati çekmek için geniş cadde ve alanlarda yapılan, silâhsız, saldırısız, teşkilâtlı gösteri toplantılarına verilen isim.

Miting, demokrasiyle idâre edilen ülkelerdeki insanların, çeşitli konular üzerindeki düşüncelerini topluca dile getirme hürriyetidir. Siyâsî partiler, öğrenci grupları, işçi sendikaları; bünyesindeki insanlara kendi konu ve gâyesinin propagandasını yapmak, fikirlerini aşılamak gâyesiyle mitingler düzenlerler. Ayrıca bâzı olayları da protesto etmek için bu yola başvurulmaktadır. Bâzan ekonomik gâyeler için de mitinglerin yapıldığı görülmektedir.

Mitingler için, genellikle açık yerler ve meydanlar kullanılır. Çünkü herhangi bir konunun ve düşüncenin îzah edilerek toplantıdakilere kabûl ettirilmesinden çok; belli bir insan grubu topluluğunun, belli konu ve olaylardaki düşünce ve tutumunu, siyâsî iktidara, çevre halkına, kamuoyuna duyurma ve onları etkileme gâyesi güder.

Mitinglere çok sayıda insan katılır. Katılanların ellerinde görüş ve düşüncelerini açıklayan pankartlar bulunur. Bâzan pankartsız ve sessiz mitingler de görülmektedir.

Ülkemizde yapılacak olan mitingler 1983 yılında çıkarılan 2911 sayılı **Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kânunu'**na tâbidir. Kânun; toplantı, gösteri ve yürüyüş düzenleme haklarını, şekil, şart ve usûllerini, toplantının yeri ve zamânını usul ve şartlarını, düzenleme kurulunun görev ve sorumluluklarını, yetkili

merciin (mülkî âmir) yasaklama ve erteleme hâllerini, güvenlik kuvvetlerinin görev, yetki ve yasaklarını ve cezâ hükümlerini düzenler.

MİTOZ BÖLÜNME;

Alm. *Mitose (f); mitosische Zellteilung (f),* **Fr.** *Mitose (f),* **İng.** *Mitosis.* Hücrenin bütün elemanlarını eşleyerek iki eşit hücreye bölünmesi olayı. Çok hücreli bitki, hayvan ve bir kısım bir hücrelilerde görülen bölünme şeklidir. Çok hücrelilerde büyüme ve yıpranan kısımların onarılmasını, bir hücrelilerde üremeyi sağlar. Önce belli düzenler içinde çekirdek bölünür. Buna "karyokinez" denir. Çekirdek bölünmesini tâkip eden sitoplazma bölünmesine de "sitokinez" adı verilir. Mitoza, çekirdek bölünmesi mânâsında "karyokinez" adı da verilir. Mitoz sonucu, bir hücreden iki hücre meydana gelir. Meydana gelen hücrelerin yapısı ve kromozom sayısı ana hücreye benzer.

Mitoz, hücrelerde kromozom sayısını sabit tutarak hücre sayısını arttıran bir bölünme şeklidir. Genellikle vücut hücrelerinde görülür. Bölünecek hücrenin hazırlık safhasında (interfaz) kromozomların kimyâsal bileşimi olan DNA'lar kendilerini eşleyerek iki katına çıkar. Böylece kromozomun maddesi iki kat arttırılmış olur. Hücre bölünmesinde enerjiye ihtiyaç duyulacağından bu safhada hücrede ATP de depolanır.

Hayvanların çoğunda mitozu sentrozom başlatır; sentrozom ikiye bölünerek her biri bir kutba gider ve iğ ipliklerini meydana getirir.

Bölünme zamanı dışında bütün kromozomlar, çözülmez bir yumak hâlindedir, teker teker fark edilmezler. Bununla berâber, kromonema denilen ipliksi bâzı yapılar göze çarpar. Çekirdek bölünmeğe başladığında kromonemalar daha iyi görülebilir, kromozomlar da bazofil iplikler hâlinde tesbit edilebilir.

Mitoz sonucu meydana gelen hücrelerdeki DNA'ların nitelik ve niceliği birbirinin aynıdır. Mitoz muntazam bir şekilde ardarda meydana gelen bir dizi olaylar hâlindedir. İnterfaz dışında çoğunlukla (ortomitoz'da görüldüğü gibi) dört safhada incelenir. Mitozun bu safhaları: a) Profaz, b) Metafaz, c) Anafaz, d) Telofaz adlarını alırlar.

Mitoz iki ana tipe ayrılır; çekirdeğin mecbûri olarak metafazdan geçtiği ortomitoz (düz mitoz) ve kromozomların dağılışının farklı olduğu plöromitoz (eğri mitoz)dur. Plöromitoz, bir hücreli hayvanların çoğunda görülür. Bu mitoz tipinde, kromozomlar doğrudan doğruya iğ ipliğine yapışmaz ve metafaz devresi bulunmaz.

Ortomitoz bütün çok hücreli hayvanlarla; çok hücreli bitkilerin ve bir kısım bir hücrelilerin bölünme tarzıdır. Ardarda dört safhadan (evreden) meydana gelir.

a) Profaz: Çekirdek içinde bulunan kromatin iplikler kısalıp kalınlaşır ve kromozom hâline dönüşür. Çekirdek zarı erimeye, çekirdekçik kaybolmağa başlar. Sentrioller, sayılarını iki katına çıkararak (dörde çıkar) kutuplara hareket eder, aralarında iğ iplikleri (ışınsal uzantılar) meydana gelir. Her kromozom, dikine bölünerek kromatit denen iki yavru kromozom meydana getirir. Kromatitler, sentromerlerinden birbirine yapışık durumda ekvator bölgesinde dizilmeye başlar.

b) Metafaz: Kromozomların eşlenmesi biter. Kromatitler sentromerlerinden ayrılarak, ekvator bölgesinde karşılıklı dizilirler (kardeş kromatitler birbirinin karşısına geçer). Kromozomlar kutuplara çekilmek için sentromerlerinden iğ ipliklerine tutunur. Kromozomlar en belirgin bu safhada gözlenir ve sayılır.

c) Anafaz: Kromozomlar iğ iplikleri yardımıyla kutuplara çekilir. Eş kromozomlar farklı kutuplara giderler. Kromozomların kutuplara hareketi bu safhada net olarak görülür. Sitoplazma hafifçe içeriye çöker.

d) Telofaz: Profazın tersi olur. Çekirdekçik ve çekirdek zarı meydana gelir. Sitoplazma ortadan boğumlanarak ana hücre kadar kromozom taşıyan iki hücre meydana gelir. Bâzı hâllerde sitoplazma bölünmesi gerçekleşmez. Bu durumda çok çekirdekli bir hücre oluşur. Bu olaya "endomitoz" denir.

Bitki hücrelerinde de mitoz, aynı safhalarla devam eder. Yüksek yapılı bitki hücrelerinde sentrozom bulunmaz. Bunlarda iğ iplikleri kutuplardaki sitoplazmadan oluşur. Bitki hücrelerinde selüloz çeper bulunduğundan mitoz sonunda sitoplazma boğumlanamaz. Ekvator düzleminde "hücre plağı" denen bir yapı ile ikiye bölünür. Hücre plağına "orta lamel"de denilir. Daha sonra hücre çeperi oluşumunu tamamlar.

Mitozun süresi birkaç saatten birkaç güne kadar sürebilir. En uzun devre profazdır. Kanser hücreleri mitoz bölünmeyle süratle çoğalmak istidadındadır. Birçok kanser ilâcı bu hücre bölünmesini önlemek sûretiyle tesirli olmaktadır. Gut hastalığı (nikris) krizlerinde kullanılan ve çiğdemden elde edilen kolşisin adlı madde de mitoz bölünmeyi durdurur. Mitoz bölünme yolu ile en süratli bölünmeyi ana rahmindeki

cenin göstermektedir. Hücreler yirmi dakikada bir mitoz bölünme geçirirler. En korkunç kanser türünde bile bu kadar çabuk bölünme kabiliyeti mevcut değildir. Dokuz ay gibi kısa bir süre içinde, toplu iğne başı büyüklüğündeki döllenmiş bir hücreden 3-4 kg'lık bir canlıyı yaratan Allahü teâlâ her şeye kâdirdir.

Gizli Mitoz (Amitoz=Basit bölünme): Amiplerde, kanın akyuvar hücrelerinde (lökositler) ve bâzı bakterilerde rastlanır. Bir hücrelilerde üremeyi sağlar. Sitoplazma ve çekirdek orta kısımlarından boğumlanarak her iki kutba doğru uzamaya başlar. Önce çekirdek ikiye ayrılır. Sitoplazma da bunu tâkip eder ve iki yeni hücre meydana gelir.

Son araştırmalar bunun görüldüğü kadar basit olmadığını, gizli mitoz şeklinde cereyan ettiğini, ancak safhalarının mitozda olduğu gibi gözlenemediğini ortaya koymuştur. Bu bölünmeye gizli mitoz anlamında "kripto mitoz" adı da verilir.

MİZAH;

Alm. *Humor (m),* **Fr.** *Humour (m),* **İng.** *Humor; joke.* Hayâtın güldürücü yanlarını ortaya koyan sanat türü. İnsanı gülmeye sevk eden resim, karikatür, konuşma ve yazı sanatıdır. Mizah eserleri sâdece şaka, güldürme maksadıyla söylenip, yazılıp, çizildiği gibi belli fikirleri ifâde etmek için de ortaya konulabilir. Karikatür, hikâye, roman, komedi, nükte, fıkra, hiciv, taşlama gibi şekillerde karşımıza çıkan bu eserlerin en ehemmiyetli vasfı "espri" dediğimiz asıl can alıcı noktanın, eserin teferruatı arasında büyük bir maharetle gizlenmesi, tam sırası gelince de beklenmedik bir anda söylenmesidir.

Mizah, hayal ve hislerden daha çok zekâ mahsülüdür. Bir mizahçı, hayal gücünden, olup bitenlerden, târihten ve çeşitli bilgilerden faydalanabilir. Mizah, aynı zamanda sosyal ihtiyaçtır. Zaman zaman öfke ve sıkıntıların dağıtılmasında, emniyet supabı gibi tesirli olur.

Milletlerin ve cemiyetlerin mizah anlayışı birbirine benzemez. Millî karakter, yaşama tarzı gibi şahsa ve topluluğa âit özellikler mizah anlayışına tesir eder.

Türk mizahı: Türkiye'de ilk mizah, dünyânın başka taraflarında olduğu gibi sözlü olarak başlamıştır. **Sözlü Türk Mizahı'**nın en yaygın misâli fıkralardır. Fıkralar, şahıslara ve bölgelere göre çeşitli isimler altında toplanır. Bunlardan bir kısmı Türklüğün zekâ inceliğini, nükte gücünü ve hayat görüşünü en güzel yansıtan, Nasreddin Hoca fıkraları gibi, belli bir şahsa âittir veya o şahsa mâl edilerek anlatılır.

Mahallî fıkralar, bâzı bölge halkını ve ırk zümrelerini karakterize eder. Karadeniz, Doğu Anadolu, Rumeli, İstanbul insanlarına, Yahûdîlere, İskoçlara dâir anlatılan birçok fıkra, bu bölgelerde yaşayan kişilerin mizaçlarını, olaylar karşısındaki tepkilerini, bâzan da şivelerini mübalağalı bir tarzda işler.

Ayrıca büyük şehir fıkraları, karı-koca fıkraları, halk bilmecelerinin bir kısmı, tekerlemeler, Karagöz, ortaoyunu, meddah konuşmaları Türklere mahsus sözlü mizah çeşitleridir.

Bir kısım destanlar (Sivrisinek Destanı, Züğürtlük Destanı) ve bâzı halk mânileri de sözlü ve yazılı mizaha misal gösterilebilir.

Yazılı Türk Mizahı'nın kökü divan edebiyatının başlangıcına kadar iner. Eski mizah yazılarının büyük kısmı, güldürücü, hikmetli veya eğlenceli fıkraları içine alan, **Letâif** denilen kitaplarda toplanırdı. Divan edebiyatında mizahî eserlerin, hiciv, hezl, latîfe olmak üzere üç çeşidi vardı. Fuzûlî'nin **Şikâyetnâme'**si, Şeyhî'nin **Harname'**si (Merkep Hikâyesi), Kânî'nin **Hirrenâme'**si (Kedi Hikâyesi), Nef'î'nin **Sihâm-ı Kaza'**sı (Kaza Okları), İzzed Molla'nın **Mihnet-i Keşan'**ı (Keşan'da Çekilen Sıkıntılar), Edirneli Güftî'nin **Tezkire'**si, Sürûrî'nin **Hezeliyât'**ı (Hicivler) divan edebiyatının en önemli mizah eserleri arasındadır.

Halk edebiyatında taşlama, mâni, destan türünde birçok yazılı mizah eserine rastlanır. Anonim mâni, bilmece ve tekerlemeler arasında da mizahî olanlar çoktur. Halk edebiyatında mizah; topluma, zamâna bâzı meslek zümrelerine, ünlü kişilere dönük olması bakımından, divan edebiyatından ayrılır. Fakat halk edebiyatında da belli kişilere ve kavramlara sataşmalar oldukça çok görülür.

Tanzimattan sonra yazılı mizah daha çok cemiyet konularını işlemiştir. Ziya Paşanın 1870'te neşredilen **Zafernâme'**si, bu devrin en önemli mizah eseri kabul edilmektedir. Yirminci yüzyıl başlarında Hüseyin Rahmi Gürpınar, Rıza Tevfik Bölükbaşı, Ahmed Râsim; millî edebiyat döneminden günümüze kadar da Neyzen Tevfik, Refik Halit Karay, Orhan Seyfi Orhon, Fazlı Ahmed Aykaç, Yusuf Ziya Ortaç (**Akbaba Dergisi**) gibi yazarlar mizah alanında isim yapan kimseler oldular.

MİZAN;

Alm. *Balance (m),* **Fr.** *Balance (f),* **İng.** *Balance.* Maddî ve manevî ağırlıkları tartan terazi. Mizan, Arapça bir kelime olup, lügatta, "terâzi, ölçü, tartı, akıl, muhakeme ve idrak" mânâlarına gelir. Bu kelime çeşitli ilim dallarında kullanılagelmiştir.

Terâzi ve tartı âleti olarak mizan: İki kolu birbirine eşit olan hassas bir âlet olup, eski zamanda doğu ve batı memleketlerinde kullanıldığı gibi bugün de Anadolu'nun bâzı bölgelerinde pratik olarak kullanılan bir tartı âletidir. Buna "kabban" veya "kantar" da denir. Bilhassa Müslüman ülkelerinde, mizan (terâzi) kullanmaya çok ehemmiyet verilmiştir. Ticârî münâsebetlerde birbirlerinin hakkını yemek ve böylece kul hakkı günâhına düşmek endişesiyle Müslümanlar, hassas mizanlar yapımına çok gayret etmişler ve bunda başarılı da olmuşlardır. Sind bin Ali (vefâtı 864-H.250), Muhammed bin Zekeriyya Er-Râzî (v. 925-H. 313) bu konuda ismini dünyâya duyuran İslâm âlimlerinin ileri gelenlerindendirler.

Eski dilimizde kimyâ ilmi, konuları içinde yer alan maddelerin çeşitli ağırlıklarının ölçülmesinden bahsettiği için, bu ilme "İlmül-mîzan (terâzi ilmi)" denildi. Müslümanlar "Pappus mizanı" ile, hacimleri eşit sıvıların ağırlığı ile aynı ağırlıktaki sıvıların hacimlerindeki farklılıkları belirlemişlerdir. Ayrıca mîmârî eserlerde ve su yolları yapımında "mîmar mîzanı"nı ustalıkla kullanmışlardır. Yine eski dilimizde fizik ilminin konuları arasında yer alan ve mizan kelimesiyle ifâde edilen birçok âlet vardır. Meselâ, mizanül-harâre (termometre), mizanür-rîh (rüzgârın hızını ölçen âlet), mizanül-hevâ (barometre), mizanür-rutûbe (hidrometre) gibi. Matematik ilminde, yapılan hesabın doğruluğunu anlatmak için yapılan hesaba da "mizan" denirdi. Şimdi buna "sağlama" veya "sağlay" denilmektedir.

İslâm dîninde mizan: İslâm dîninde, âhiret gününe inanmak îmânın şartlarındandır. Dünyânın sonu gelip, kıyâmet kopunca, bütün canlılar yok edilecektir (Bkz. Kıyâmet). Allahü teâlânın dilediği bir zaman sonra bütün insanlar kabirlerinden diriltilip dünyâda yaptıklarının hesâbını vermek üzere, mahşer denilen yerde toplanacaklardır (Bkz. Mahşer). Dünyâda yapılan iyiliklerle (sevaplarla), kötülükleri (günâhları) tartmak için yüce bir mizan (terâzi) kurulacaktır. Bu mizan bilmediğimiz ve bildiklerimize benzemeyen bir âlettir. Yer ve gök bir kefesine sığar. Sevap gözü parlak olup, Arşın sağında Cennet tarafındadır. Günâh tarafı Arşın solunda Cehennem tarafında olup, karanlıktır. Dünyâda yapılan işler, sözler, düşünceler, bakışlar, orada şekil alacaktır. İyilikler (sevaplar) parlak, kötülükler (günâhlar) karanlık ve iğrenç görünüp, bu terâzide tartılacaktır. Bu terâzi, dünyâ terâzilerine benzemez. Ağır tarafı yukarı kalkar, hafif tarafı aşağı iner, diye bildirildi. Âhiret bilgileri aklın üstünde olduğu için akıl bu konuyu kavramaktan uzaktır, anlayamaz.

Mizanın hak, gerçek olduğunu bildiren âyet-i kerîmelerde buyruldu ki:

Kıyâmet gününde amellerin tartılması haktır. Mizanı ağır gelenler, işte onlar kurtulmuştur. Mizanı hafif gelenler, işte bunlar da âyetlerimize zulmettikleri sebebiyle kendilerine yazık edenlerdir. (Âraf sûresi: 8-9)

Kıyamet günü için adâlet mizanlarını kurarız. (Enbiya sûresi: 47)

MOBİLYA;

Alm. *Möbel (-einrichtung f) pl., Mobiliar (n),* **Fr.** *Meuble, mobilier (m),* **İng.** *Furniture.* Çalışılan ve oturulan yerlerin, günün şartlarına, insanların zevklerine göre süslenmesine, değişik gâyelerle donatılmasına yarayan, portatif ve taşınabilir eşyâlar. Dilimizde bu gibi yerlerde kullanılan masa, iskemle, koltuk, kanape, divan, dolap, kitaplık, büfe, karyola vb. eşyaları "mobilya", bu eşyaları yapıp satanlara da "mobilyacı" denmektedir.

Mobilya ve mobilyacılığın târihçesi, Mîlâddan binlerce sene öncesine kadar uzanmaktadır. M.Ö. yaşayan Asurlulara ait saray kalıntılarının duvarlarındaki süslü kabartmalar, tezyinatlı kapı kanatları, iskemleler, aslan ayaklı ve diğer motiflerle süslü masaların bulunması; eski Mısır mezarlarında (odalarında) süslü sehpaların, kabartmalı duvar taşlarının görülmesi, yaşadıkları asırların "mobilya" örnekleri hakkında bilgi vermektedir. Bunun yanında eski Mısırlıların oturdukları iskemlelerin, yattıkları kerevitlerin üstlerini hasırla döşeyerek şilteler serdikleri bilinmektedir. Yapılan arkeolojik kazılarda, kullandıkları eşyâların pekçoğunun bugünkülere benzemekte olduğu anlaşılmıştır. Eski Mısır mobilyalarının pek çoğuna bugün dünyâ müzelerinde rastlanmaktadır.

M.Ö. 8. ve 7. asırlarda Asurlular zamânında mobilya yapımında değişiklikler görülmeye başlandı. Bu mobilyalar çok süslü ve işlemeliydi ve tunç, bakır gibi metallerin de mobilya işlemeciliğinde ve yapımında kullanılmaya başlaması yine bu devirde olmuştu. Hükümdârların tahtları, koltukları, karyolaları bu stil yeniliklerle süslenirdi. Hatta bâzı hükümdar tahtlarının som altından yapıldığı da târih kitaplarında yazılıdır.

M.Ö. 5. yüzyıl sonlarına doğru mobilyacılık daha da gelişti. Bu değişiklik eski Yunan ve Roma medeniyetinde de kendini gösterdi. Pompei Harâbelerinde yapılan arkeolojik araştırmalarda, dağılmadan ve kırılmadan kalmış ev eşyâları, Romalıların mobilyacılığı hakkında yeterli bilgi vermektedir.

İlk ve Ortaçağ Avrupası, doğuda gelişen diğer medeniyetlerin tesirinde kaldığı gibi, mobilya sanat

biçimlerinin de etkisine girdi. Mobilya süslemeleri büyük ölçüde değişti. On ikinci yüzyıldan sonra yapı biçiminde mobilyalar kendini göstermeye başladı. Rönesanstan sonra sanatın değişik kolları meydana çıktığı gibi, mobilyacılıkta da bu akım kendini gösterdi. Fransa, İngiltere, Almanya, İspanya gibi memleketlerde çeşitli mobilya şekilleri uygulandı. On dört, on beş ve on altıncı asırlarda ise Fransızlar dünyâ mobilyacılığına hâkim oldular. Louis tipi mobilya örnekleri bugün bile hâkimiyetini sürdürmektedir. On dokuzuncu yüzyılda ulaşımın ilerlemesi, devletlerarası münâsebetlerin artması sonucu, mobilyacılık daha da gelişerek, ayrı bir ticâret kolu hâlini aldı.

Orta Asya'da ve diğer yerlerde Türklerin göçebe hayâtı yaşadıkları dönemlerde mobilya kullanılmazdı. Çadırda kullanılan eşyâlar, kolay taşınabilir ve basitti. Bu zamanlarda kullanılan eşyâlarda dokumalar (halı, kilim vb.) hâkimdi. Yalnız hükümdâr ve oba beylerinin çadırlarında bâzı ağaç eşyâlar bulunurdu.

Türklerin İslâmiyeti kabulü ve bununla beraber yerleşik hayâta geçişi, mobilyanın günlük hayata girmesine vesile olmuştur. Türklerde, Avrupalılarda olduğu gibi evler, bir mobilya deposu şekline getirilmemiştir. Türk evlerinin dışardan çok sâde gözükmesine rağmen iç kısımları, insana rahatlık verecek bir şekilde ferah döşenmiştir. Döşemesi sâde ve kibardır. Yerler parke, boyalı, cilalı veya âdî beyaz tahtadır. Zenginliğe göre hasır, bâzan kilim, umûmiyetle halı döşenir, sokak ayakkabısı ile eve girilmezdi. Oturmak için koltuk yerine, pencere kenarlarında rahatlık ve zerâfeti temin edici sedir bulunurdu. Duvarlara, yerli dolaplar, yükler ve hücreler yapılırdı. Bunların kapakları kakma ve oyma işlemeleriyle zarîf bir şekilde süslenir, böylelikle oda, kapı dizisi gibi görünmekten kurtarılırdı. Oda içerisinde görünen zenginlik, umûmiyetle halı ve kumaşlarda idi. Önemli mobilyalar, sandık, rahle, sofra iskemlesi, beşik, çekmece, kutu, çubukluk, kavukluk, ayaklı saatlerdi. Osmanlılarda sandıklar, genellikle selvi veya ceviz ağacından yapılır, nakışlar ve oymalarla süslenirdi. Bilhassa gelinlerin çeyiz sandıkları ihtimamla hazırlanır, altın ve gümüşle süslendiği olurdu. Üzerinde **Kur'ân-ı kerîm** okumak için yapılan rahleler ve **Kur'ân-ı kerîm'**leri muhâfaza etmek için yapılan kutular, her evin en zarif ve en güzel mobilyası idi. Bu mobilyalara gösterilen ihtimam, **Kur'ân-ı kerîm**'e duyulan hürmetten ileri gelmekteydi. Bunlar, ekseriyâ ceviz ağacından yapılır, üzerleri fildişi ve sedef kakma ile tezyin olunurdu. Bu mobilya çeşidinin en güzel nümuneleri câmilerde bulunan sedef işlemeli büyük rahle ve kürsülerdir.

Üzerine yemek sinisi koymak için yapılan, açılır kapanır iskemleler her evde bulunurdu. Bunlar, nakışlarla işlenir, cilalanır veya boyanırdı. Ayaklı saatlerin muhafâzaları ile, bugünkü vitrin yerine kullanılan hücreler, umûmiyetle oymalı yapılırdı. Nakış işlemelilerin içerisinde "Edirnekârî" denileni en meşhurlarındandır. Isıtmada kullanılan şamdanlar ve ince zevkin, büyük emeğin mahsülü olan çini vazolar, günümüzde paha biçilemeyen eserlerdir.

Tanzimatın îlânıyla Batı'nın sosyal ve kültürel hayâtını esas alan Batılılaşma taraftarları, kendi örf, adet ve an'anelerine sırt çevirerek Avrupa'nın günlük hayâtını Osmanlı halkına adapte etmeye çalıştılar. Bu gâyenin bir neticesi olarak, Osmanlılarda kullanılan mobilyaların yerine, Avrupaî tarzda mobilyaların kullanılmasına ve bunların zamanla yerleşmesine önayak oldular. Böylece Tanzimatla birlikte an'anevî Osmanlı mobilyaları yerine Avrupaî mobilyalar yurdumuza girmiş oldu. Bu durum Türk evlerinde çok fonksiyonlu olarak kullanılan odaların tek maksat için kullanılmaları neticesini doğurdu.

Meşrutiyetten sonra başlayan millî hareket tesiriyle bâzı kimseler evlerini eski Osmanlı tarzında döşemek hevesine düşmüşlerse de, bu teşebbüsler bir kolleksiyonculuk mâhiyetini geçmedi ve Avrupa'yı taklit oldu. Çünkü Avrupa 18. yüzyıldan daha önce Turqueri'e (Türköri) cereyanı ile Osmanlı yaşayışını taklit ediyordu. İçine saksılar konan eski sedefli beşikler ve pirinç mangallar, kısa iskemleler üstüne sıralanmış sahanlar ve bardaklar, raflarına çeşm-i bülbüller oturtulmuş kavukluklar, nargile şişesinden yapılmış abajurlu lambalar vesaire ile bir Osmanlı odası yapmak cihetine gidildi. Bedestenden toplanan eski eşyâları Louis X üslubunda vitrinlere doldurarak bunları ecnebilere Osmanlı odası, diye göstermekle iftihar edenler oldu. Bâzıları da Şam işi sedef kakmalarla süslü sandalyeler veya Türk sütun başlıklarına benzeyen karnaslı (stalaktitli) oymalarla müzeyyen ve Hereke kumaşı kaplı dörtköşe koltuklar, üstü çini kaplı ve sedefli iskemle gibi şeyler yaptırarak mobilyalara bir Osmanlı üslûbu vermek istediler. Fakat, eski eşyâları toplayıp bir odaya koymakla modern bir Türk odası yapacaklarını zannedenlerin ortaya çıkardıkları şeyler, bir ucûbeden öteye geçmedi.

Mobilyalar, çevrenin ve günün ihtiyaçlarına göre şekil değiştirdiği gibi, her çağın zevkine, sanat anlayışına, göz zevkine göre de çeşitli biçim ve isimler almıştır. Bunların bir çoğu müzelik olduğu hâlde, bâzıları da antika eşyâ adı ile asıllarını veya bu tarzı taklit ederek yapılmış yeni kopyaları ile de günümüzde kendilerini göstermektedir.

Mobilyalar, kullanıldıkları yerlere göre ad alırlar. Yatak odası, yemek odası, salon takımı vs. gibi isimler altında satılırlar.

Mobilyaların bakımı ve konulduğu yer çok önemlidir. Ağaç eşyâlardan yapılan mobilyalar sıcaktan çok zarar görür. Hele fırınlanmamış mobilyalar hemen çatlar, sağa sola eğilip bükülürler. Bunun için

mobilyaları, kışın soba yanında bulundurmamalı, yazın da sıcaktan korumalıdır. Zaman zaman mobilyaların cilaları kontrol edilerek, ömürlerinin uzun olması sağlanmalıdır.

MODA;

Alm. *Mode (f),* **Fr**. *Mode, nouveadutè (f),* **İng**. *Fashion*. Toplum hayâtına, değişiklik ihtiyacı veya süslenme arzusuyla giren, geçici yenilik. Moda, genel bir tâbirdir. Günlük hayâtın, çeşitli kısımlarında geçici bir süre hâkim olan zevk anlayışına denir. İnsanların umûmiyetle kullandığı hemen her şeyde zaman zaman moda akımları olmuştur. Fakat moda bütün dünyâda en çok ve en yaygın olarak giyim-kuşam konusunda görülür. Bilhassa kadınlara âit her türlü giyecek eşyâsı ve süslenme şekillerinin mevsimlere ve yıllara göre modası değiştirilmektedir.

Ev hanımlarına yardım olunması bakımından, yeni buluş ve modelleri, ilâve patronlarıyla beraber yayınlayan dergilere de “moda” ismi verilmektedir. Üçgen biçiminde, serenleri direğin gerisinde bulunan yelkenlere de moda adı verilmiştir.

Modanın târihçesi mîlâddan binlerce sene öncesine uzanmaktadır. Çinlilerin, ayaklarını küçültmeleri için sıkıntılara girmesi, Bâbilli ve Asurlu erkeklerin genellikle kaba, saçaklı ve yün elbise giymeleri asırlarına göre birer moda hareketleridir.

Kırım civarında yapılan arkeolojik kazılar sırasında M.Ö 3. ve 5. yüzyıllara âit renkli, çizgili ve değişik desende kumaşların bulunması o zamanda da modanın olduğunu ortaya koymaktadır.

On dört ve on beşinci yüzyıllara kadar, biçilerek dikilmiş elbiselere çok az rastlanmaktaydı. Bu tarihlerden sonra elbiselerde, işleme tarzında şahsî işâretler kendini göstermeye başladı. On beşinci yüzyıldan sonra terzilik alanında yeni bir gelişme ortaya çıktı. Bununla berâber, kişilerin kendi zevklerini ortaya döken moda örnekleri de görülür. On dokuz ve yirminci yüzyılda ise bu işlerle uğraşmak özel ihtisas sâhaları hâline gelip, “moda evleri” adı altında çeşitli elbise-dikim yerleri ortaya çıktı.

Moda, toplumların geçmiş dönemlerine âit örf-âdet ve sanat yönünde meydana getirdikleri yenilikler yanında, zevkleri, nâmus ve ahlâk anlayışları, ekonomik durumları hakkında da geleceğe bilgi vermektedir. Yirminci yüzyılın yarılarından sonra moda, birçok konularda insanlara öncülük eden, hattâ onları yönlendirip çeşitli davranışlara sevk eden en müessir faktörlerden oldu. Bu bakımdan giyim-kuşamda veya süslenmede görülebildiği gibi, düşünce alanında, kişilerin davranışlarında bu gibi akımlar etkili olmaya başladı. Meselâ, gençler arasında “Hippy”, “Pop”, “Punk”, “Heavy Metal” gibi isimlerle anılan akımlar bunlardandır. Özellikle mânevî boşluk ve tatminsizlik içinde bulunan insanlar arasında ve Avrupa gençliğinde ortaya çıkıp yaygınlaşan bu akımlar, bir süre devam eden çılgınlıklardan sonra kaybolup gitmektedir.

Moda, ayrıca sosyal ve ekonomik bir olaydır. Ekonomik değişiklikler, âile çevresi, toplumun ahlâk anlayışı, içinde yaşadığımız tabiat şartları, iklimler, mevsimler, mensubu olunan milletin kültür değerleri, dinler, töreler, çalışılan iş ve meslekler, yaş, cinsiyet, zevkler daha bunun gibi pekçok şeyin hepsi, moda akımlarına hem zemin hazırlar hem de müessir olur. Moda, bir anlamda kişilerin iç dünyasını dışarıya vurmasına yardımcı olan, psikolojik tatmin vâsıtası olarak görülen bir fenomendir, vak’adır.

Moda, kimi zaman sanat ölçüleri içinde, aşırıya kaçmadan bir yol tâkip edebildiği gibi, bâzı zaman da kişiyi kendine esir eder, onu aşırılığa sevk eden itici güç hâlini alır. Hattâ bâzı durumlarda, âilelerin yıkılmasına, baba-oğul, anne-kız arasında zıtlaşmaya kadar ulaşmakta, çok insanın da rûhî bunalıma düşmesine sebep olmaktadır.

İslâm dîninde çirkinliği gidermek, vakâr sâhibi olmak ve şükretmek, Allahü teâlânın nîmetini üzerinde göstermek için, mümkünse elbiselerin en iyisini giyinmek tavsiye edilmiştir. Gösteriş, öğünmek için veya bir başka menfaat için bunlar yapılırsa büyüklenme ve kibir olur ve bu dînimizin emrettiği bir şey değildir.

Ayrıca modanın getirdiği bir israf da vardır. Moda merkezlerinin milletlerin ahlâkî çöküntüye gitmeleri göz önünde tutulduğu bir yönlendirme içinde çalıştıkları ifâde edilmektedir.

Moda akımları, umûmî olarak moda merkezlerinden idâre edildiği gibi bâzen de ictimâî veya ekonomik faktörlerden etkilenerek kendiliğinden ortaya çıkar. Giyimde moda akımlarını yönlendiren merkezler de çeşitlidir. Erkek giyiminde “Londra”, kadın giyiminde ise “Paris” moda merkezi olarak ün yapmışlardır.

MODEL;

Alm. *1. Modell (n), Muster (n) 2. Schnitt (m),* **Fr.** *Modèle (m); type (m),* **İng.** *model, pattern; example.* Bir konunun temsilen yapılan, bâzı özelliklerini anlatan, üç boyutlu tipik ve küçük mâmûl parçalarına

verilen isim. Benzer örnek. Model cinsleri o kadar çoktur ki, birbirini içine alan ortak bir model târifi yapmak oldukça güçtür. İlimde, eğitimde, mühendislikte ve endüstride kullanılan modeller vardır. Model geleceğe açık olarak ihtimal ve düşüncelerin maddeye aksi ve yığılışıdır.

Model, umûmiyetle aslından küçük olur. Meselâ güneş sistemini sembolize eden model oldukça küçüktür. Bunun tam tersine, maddenin moleküler yapısını temsil eden model ise çok büyüktür. Topografik modeller, aslın dıştan görülen özellikleri, belli bir ölçekle küçültülerek yapılır. Târih ve tabiatla ilgili bu tür modeller bâzan çok karmaşıktır.

Uçak, otomobil ve gemi yapımında modelcilik başlıbaşına bir konudur. Önce tasarlanan resimler çizilir. İkinci kademe olarak bu resimlerden istifâde edilerek belli ölçekte model yapılır. Model, yapımcıya üç boyutlu düşünme imkânı tanır. Uçaklar ve otomobiller hava tünelinde, gemiler su havuzlarında akış testlerine tâbi tutularak aerodinamik yapıya tesir eden rüzgâr, dalgalar ve diğer değişken şartları incelenerek, yapı formunda değişiklikler yapılır. Gemi ve uçak montajında model, bilhassa cihazların yerli yerine montesi, boruların birbirini engellemeden bükülerek yerleştirilmesi yönünden plân kadar önem taşır.

Şehircilikte model, karmaşıklığı ortadan kaldırmaya yardımcıdır. Şehir trafik akışı, fabrikaların yerleşme sahası, okullar, hastahâneler ve evler, şehirde daha faaliyet başlamadan model üzerinde yerleştirilerek, doğabilecek problemler önceden çözümlenir.

Model, askerî sâhada eğitim maksadı ile kullanılır. Askerî taktik ve strateji oyunları, bölgenin topografik modelinin yapılması ile kara, hava ve denizdeki harekat gözle tâkib edilir.

İkinci Dünyâ Savaşında, topografik model kullanılarak, adım adım Avrupa'nın işgali gerçekleştirildi. Bu model, binâların konumlarını bile içine alacak kadar teferruatlı idi.

MODÜLASYON;

Alm. *Modulation (f),* **Fr.** *Modulation (f),* **İng.** *Modulation.* Bir bilginin (ses, resim gibi) uzayda uzak mesâfelere iletilebilmesi için yüksek frekanslı elektromanyetik dalgaya bindirilme işlemi. Bu bindirilme işlemi, elektromanyetik dalganın frekansının veya başka bir karakteristiğinin, diğer bir dalganın karakteristiğine bağlı olarak değiştirilmesidir. Ayrıca, birkaç bilginin bir telden aynı anda iletilmesi de modülasyon yardımıyla gerçekleştirilir.

Modülasyon dörde ayrılır: 1) Genlik modülasyonu, 2) Frekans modülasyonu, 3) Faz modülasyonu, 4) Darbe modülasyonu.

1. Genlik modülasyonu (GM) veya **amplitöd modülasyonu(AM):** Taşınacak bilginin genliğine (büyüklüğüne, voltajına) göre taşıyan dalganın genliği değişir. Bu tip modülasyon, çok geniş olarak radyo ve televizyon yayınlarında kullanılır. En önemli mahsuru, hâricî parazitlerden etkilenmesidir.

2. Frekans modülasyonu(FM): Taşınacak bilginin genliğine göre taşıyıcı dalganın frekansı değişir. Frekans modülasyonunun en büyük özelliği, modüle edilmiş (bilgi yüklenmiş) sinyalin genliğinin dâima sâbit olmasıdır. Böylece yüklenen bilgi; şimşek, araba paraziti, motor paraziti gibi hârici (dış) tesirlerden etkilenmediği için özellikle kaliteli ses ve görüntü nakli için kullanılır. Yalnız yayın mesâfesi kısadır.

Nisbeten dar bantlı bir FM, çok kanallı telefon, TV yayınlarının mikrodalga riley sistemi üzerinde aktarılmasında ve uydularla olan haberleşme bağlantılarında kullanılır. Geniş bantlı FM ise, telgraf, telefon, radyo, yayın, telemetri, hareket hâlindeki haberleşmede, rota tesbitinde, meteorolojik yardımcı olarak ve tıbbî teşhis aracı olarak kullanılır.

FM az gürültülü ve çok sahayı kaplayan bir telekomunikasyonu sağlar. Ancak bu, her bir kanal için geniş bant kullanmakla elde edilir. AyrıcaFM'in özelliği, eğer iki yayın mevcutsa, bunlardan kuvvetli olan alınır, zayıf olan tamâmen saf dışı bırakılır. Bu da düşük güçlü radyo istasyonlarının birbirine yakın aynı frekans üzerinde faaliyet göstermesini mümkün kılar.

3) Faz modülasyonu: Taşıyıcı dalganın fazı, taşınacak bilginin fazına göre değişir. Bu şekilde modülasyon en çok renkli televizyonlarda, renk bilgisinin taşınmasında kullanılır.

4) Darbe (puls) modülasyonu: Bu tip modülasyonda taşıyıcı dalga kesik kesik uzaya yayılır. Genellikle radarlarda kullanılır. Dalga gönderilmediği sürede radar, alıcı olarak çalışır ve cisimden yansıyan dalgayı alır.

Bütün bu modülasyon çeşitlerinde bahsedilen düşük frekanslı elektrik işâretini yüksek frekanslı dalgaya bindirme işini "modülator" denen elektronik cihazlar gerçekleştirir. Verici cihazı da bu elektromanyetik enerjiyi uzaya yayar. Alıcıda ise alınan bu enerjiyi tersine işlemler yapılarak "demodülator" denen devrelerde esas bilgi alınır, gerekli yerlerde kullanılır. Meselâ; radyoda ses

olarak, televizyonda görüntü olarak, telekste yazı olarak.

Frekans modülasyonda bir sinüs, taşıyıcı dalgasının âni frekansı, modüle eden dalganın büyüklüğü ile orantılıdır. Genlik modülasyonunda ise, bir sinüs taşıyıcı dalgasının genliği modüle eden dalga ile orantılıdır.

1922'de Amerikalı Matematikçi R.Carson, ilk defa "ânî frekans" deyimini kullanmıştır. Argüman'ı, zamânın fonksiyonu olan sinüs dalgasının açısında, zamanla olan değişim olarak târif etmiştir. Matematik formülüyle ilk defâ bütün FM işlemi açıklamıştır. 1936'da da Amerikalı Edwin H. Armstrong FM'in gürültü azaltıcı özelliğini fark etmiştir. Bu buluşu FM'in çok daha pratik kullanılışına yol açmıştır.

MOGAN GÖLÜ;

Ankara'nın 15 km güneyinde bulunan göl. Elmadağı kitlesinin güneybatısındaki etrâfı faylı 30 km uzunluğundaki bir oluğun, kuzeybatısında bulunur. Alüvyon seddinin arkasında suların toplanması ile meydana gelmiştir. Mogan Gölünün uzunluğu 4 km, en geniş yeri 1250 m, yüzölçümü ise 2,5 km^{2}dir. İlkbaharda su seviyesi beş metreye kadar yükselirse de genelde sığ ve az tuzlu bir göldür. Bu tuzluluk, buharlaşmanın fazlalığından meydana gelen bir özelliktir.

Göl kıyısında bâzı kamu kuruluşlarına âit dinlenme tesisleri ve halka açık plajlar vardır.

MOĞOLİSTAN

DEVLETİN ADI ..... Moğolistan

BAŞŞEHRİ ..... Ulan-Bator

NÜFUSU 2.182.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 1.565.000 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Moğolca

DÎNİ ..... Budizm

PARA BİRİMİ..... Tugrik

Asya kıtasının doğusundaki memleketlerden. Kuzeyinde Sibirya (Rusya), batısında Doğu Türkistan (Çin), güneyinde Kıta Çini, doğusunda Mançurya (Çin) vardır. Moğolistan, Rusya Cumhûriyeti ve Çin Halk Cumhûriyeti ile çevrili olduğu gibi, siyâsî bakımdan da bu iki devletin hâkimiyetindedir. Dış Moğolistan'da Rusya'ya bağlı, Moğolistan Halk Cumhûriyeti; İç Moğolistan'da Çin'e bağlı, İç Moğolistan Muhtar idâresi olup, siyâsî istiklâle sâhip değildirler.

Târihi

Moğolistan'da yaşayan Proto-Moğolları ve Tunguzları; Türklerin kurduğu büyük Hun İmparatorluğu birleştirdi. Mîladdan önce 3. yüzyıldan îtibâren bölge Türklerin hâkimiyetine geçti. On üçüncü yüzyılın başına kadar; Büyük Hun İmparatorluğu, Göktürk, Uygur, Karakutay devletleri hâkim oldu. Cengiz Hanın birleştirip teşkilâtlandırdığı kabîlelerle, 1205'te Moğolistan'da ilk Moğol Devleti kuruldu (Bkz. Moğollar). Cengiz Han, 1227'de ölünce Moğol İmparatorluğu oğulları arasında bölüşüldü. Moğolistan'a Ögedey ve Toluy'un neslinden hanlar, 1634yılına kadar hâkim oldu. 1634'te Mançu Hânedanının hâkimiyetine geçti. On yedinci yüzyılda Çarlık Rusyası, bölgeyi kontrolüne almak için teşebbüslere başladı. On sekizinci yüzyılda Moğolistan'da Rus ve Çin yanlılarının mücâdelesi başladı. Moğol prenseslerinin Çinliler gibi yaşaması Moğolistan'da milliyetçilik akımının başlamasına sebep oldu. Katolik misyonerlerinin faaliyetleriyle Moğolistan'da Hıristiyanlaşma başladı. Misyonerler Uzak Doğu'da dayanak noktası elde etmek ümidiyle Moğolistan'ın istiklâlini müdâfaa ettiler. İstiklâl fikri yayıldı. Yirminci yüzyılda. 1912'de Çin'de Mançu hânedanının yıkılmasıyla Moğol prensleri Rusların da yardımıyla Moğolistan'ın istiklâlini îlân ettiler. Çinlilerle mücâdeleye girişen Moğolistanlılar, 1915'te Çin'e de istiklâllerini tanıttılar. Çin-Japon Harbinde Moğolistan'da yeraltı faaliyetiyle komünist hareket başlatıldı. Japonya'nın Kuzey Çin'e girmesiyle 1935-1937'de Moğolistan da işgâle uğrayarak, mahallî muhtar bölgeler kuruldu. 1945'te İkinci Dünyâ Harbinin bitmesiyle ülkedeki istiklâl yanlısı teşkilâtlar faaliyetlerini komünizm paralelinde devam ettirdiler. Komünizme karşı mücâdele eden teşkilâtların zayıflatılmasıyla İç Moğolistan, Çin'in hâkimiyetinde muhtar hâle getirildi. İkinci Dünyâ Harbinden sonra dış Moğolistan'da, ABD ve İngiltere'nin tavsiyesiyle, Moğolistan Halk Cumhûriyeti kuruldu. 20 Ekim 1945'te referandumla istiklâlini îlân eden Moğolistan, önce Milliyetçi Çin tarafından tanındı. 1946'da Moğolistan Halk Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhûriyetler Birliği aralarında ittifak imzâlandı. 1961'de Birleşmiş Milletler Teşkilâtına kabul edildi. Sovyetler Birliğindeki ve Doğu Avrupa'daki komünist yönetimlerinin çöküşü komünizmle idâre edilen Moğolistan'ı da etkiledi. 1990'da çok partili sisteme geçilerek; ekonomik, sosyal ve siyâsal reformlar yapıldı. Temmuz 1990 ilk çok partili seçimler

yapıldı. Moğolistan'da bulunan Rus birlikleri yapılan anlaşma sonucu geri çekildi.

Fizikî Yapı

Moğolistan Halk Cumhûriyetinin arâzisinin büyük bölümü yayla görünümündedir. Yalnız ülkenin güneydoğusunda Gobi Çölü yer alır. Devletin doğudan batıya uzunluğu 2367 km, kuzeyden güneye ise 1258 kilometredir. Ortalama yüksekliği 1580 m olan bu dağlık ülkenin kuzey batısı güneydoğuya nazaran daha yüksektir.

Ülkenin içinde ve sınırlarında birçok dağ silsilesi yer alır. Rusya ile kuzeybatı sınırı boyunca Tanno-Ola Sıradağları yükselir. Kuzeydoğuda Kentei Dağları vardır. Ülkenin batı iç kısmında Hangay Dağları yer alır. Moğolistan ve Gobi Altayları batıdan güneydoğuya doğru Çin sınırı yakınlarına kadar uzanır. Altayların en yüksek zirvesi olan 4653 m yüksekliğindeki Tabun Boğdo, kuzeybatıda ilk silsile üzerinde bulunur.

Kuzeydeki nehir vâdileri, bilhassa Selenga ve Orhon verimlidir. Kerulen Vâdisi, Doğu Moğolistan'a doğru geniş bir anayol meydana getirir. Çok sayıda tuz gölleri ve denize çıkışı olmayan nehirleriyle ülke topraklarının üçte ikisi, İç Asya'da suyunu dışarı akıtmayan havzada yer alır. Sâdece Kerulen ve Onon nehirleri Pasifik Okyanusuna dökülür. Ülkenin belli başlı gölleri: Ubas Nor, Hara Usu, Airik Nor, Kirgis Nor ve Hubsugul'dur.

İklim

Moğolistan'ın büyük bölümünde, az yağış ve büyük sıcaklık değişikliklerine sâhip, sert bir kara iklimi hüküm sürer. Ekseriya yaz yağmurları şeklinde olan yağış, ülkenin değişik kısımlarında yılda 100 ilâ 300 mm arasında değişir. Aşırı soğukla gelen hafif kar, ülkenin kuzey kısmında devamlı donmuş olarak kalan, önemli bir kuşağı meydana getirir. Sıcaklık farkı oldukça büyüktür. Ulan Bator'da ocak ayındaki sıcaklık ortalaması -28°C, temmuz ayındaki ise 18°C'dir. En yüksek ve en düşük sıcaklıklar daha da büyüktür. Kışın ırmaklar ve göller donar. Kuvvetli toz ve kum fırtınaları görülür.

Tabiî Kaynakları

Gobi hâriç, Moğolistan'ın büyük bölümü hayvancılığa imkân veren çimenlik ve çayır hâlindedir. Dağlar, kuzey batıdaki hâriç, genellikle çıplaktır (ağaçsızdır). Ülkenin çoğu bölgelerinde vahşî hayvanlar bulunur. Bunlardan bol miktarda bulunan büyük memeli hayvanlar arasında koyun, geyik, ren geyiği (bilhassa Hubsugul Gölü çevresinde) bâzı vahşî deve ve atlar sayılabilir. Her yerde bulunan dağ sıçanı (marmota) sistemli olarak kürkü için avlanır. Moğol Paleontolojistlerinin yaptığı keşifler, ülkede bol miktarda dinazor fosilleri bulunduğunu göstermektedir. Mâden kömürü, tungsten, bakır, molibden, altın, kalay ülkenin yeraltı zenginliklerini teşkil eder. Moğolistan bakır bakımından Asya'da birinci, dünyâda ilk on sırada yer alır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

2.182.000'lik Moğolistan nüfûsunun % 76'sını Halha Moğolları, % 8'ini diğer Moğollar, % 5'ini Kazak Türkleri, kalanını diğer Türkler, Ruslar ve Çinliler meydana getirir.

Moğollar sarı ırkın klasik tiplerindendir. Bacakları kısa olup, boyları nâdiren 168 cm'yi aşar. Bunların belirgin özellikleri, yuvarlak baş (brekasefalik), kalın koyu saç, seyrek sakal, düz burun, çekik gözlerdir.

En kalabalık Moğol azınlık grupları, batı eyâletlerinde yaşayan Oryatlar ve Ulan Bator'un kuzeyinden îtibâren Sovyet sınırına kadar, esas olarak Selenga Vâdisinde oturan Buryatlardır. Güneydoğuda Dariganga Moğolları, kuzeybatıda Hubsugul Gölü yakınında Darhat Moğolları vardır.

Müslüman Kazak Türkleri, Moğol olmayan en kalabalık azınlık grubu olup ülkenin batı kesiminde muhtar bir arâziye sâhiptirler. Sınırlı sayıdaki Ruslar, Ulan Bator ve diğer yerleşim merkezlerinde bulunur. 10.000 civârındaki Çinli nüfus, ülkenin inşâat sektöründe önemli rol oynar.

Hızla şehirleşmekte olan Moğolistan'ın nüfûsunun günümüzde % 51,2'si şehirlerde yaşar. Geri kalanın çoğunluğu, sürüleri için otlak arayarak mevsimden mevsime göç eden göçebeler hâlindedirler. Göçebelerin yurt adı verilen çadırları bulunur.

Moğollar arasında en yaygın spor güreştir. Okçuluk ve at yarışlarının da yaygın olduğu ülkede, çocuklara küçük yaşta ata binmesini öğretirler.

Moğolların çoğunluğu Lama Budistdir. Türklerin çoğunluğu ise Müslümandır.

Moğolca çeşitli lehçelere ayrılır. En önemlisi Halhaların konuştuğu ve diğer bütün Moğollar tarafından anlaşılan lehçedir. Bu lehçe resmî lisan olarak kullanılır ve Rus alfâbesiyle yazılır. Okullarda Rusça öğretilir ve iki ülke arasında yüksek hükûmet çevrelerinde haberleşme vâsıtası olarak kullanılır. Okuma-yazma oranı % 95'tir.

Siyâsî Hayat

Ülke yönetiminde komünizm hâkim ise de Sovyetler Birliğinde başlayan Glasnost hareketi bu ülkeye de yansıdı. Tek partili düzene son verilmesi için Aralık 1988'de başlayan mitingler Ocak 1990'a kadar sürdü. Birçok siyasi parti kuruldu. Şimdiye kadar iktidarda olan Moğolistan Devrimci Halk Partisi, kendi bünyesinde büyük değişiklikler yaptı. Anayasa değiştirilerek başkanlık sistemi kabul edildi ve bir bölümü nispî temsille seçilen 50 üyeli sürekli yasama organı niteliğindeki Küçük Hural kuruldu. Büyük Hural ise 430 sandalyeden meydana geliyordu. Temmuz 1990'da yapılan seçimleri iç bünyesinde büyük değişiklik yapan MDHP, büyük çoğunlukla kazandı. Devlet Başkanı Büyük Hural üyeleri tarafından seçilir.

Moğolistan 18 eyâlete ve iki muhtar belediyeye ayrılır. Seçimler üç senede bir yapılır. Seçmen yaşı 18'dir. Adlî işler, üyeleri dört yıllık süreyle Büyük Halk Meclisince seçilen, Anayasa Mahkemesince yürütülür.

Bütün erkek vatandaşlar, günümüzde 90.000 kişilik kuvvete ulaşan İhtilalci Halk Ordusunda askerlik yapmaya mecburdur.

Ekonomi

Eski Sovyetler Birliğine bağlı bir ekonomik yapı gösteren Moğolistan'da 1990'dan sonra ekonomik yapıda büyük değişiklik yapılan Moğolistan'da devlet işletmeleri aşamalı olarak özelleştirilmeye başlandı ve serbest pazar ekonomisine geçildi.

Moğolistan ekonomisi esas îtibâriyle hayvancılığa dayanır. Sayısız kampanya ve teşviklere rağmen, çiftlik hayvanlarının toplam sayısı 40 yıldır artırılamamıştır. 1931'de başarısız olarak kolektivizasyona girişilmiş ancak, 1950'de tamamlanmıştır. Bununla berâber çiftlik hayvanlarının % 20'si hâlâ özel teşebbüsün elindedir. Buğdayın çoğu kolkhoz adı verilen devlet çiftliklerinde yetiştirilmekte, fakat hayvan yemi, şimdi solhoz adı verilen kollektif çiftliklerde üretilmektedir.

Moğolistan'da hafif sanâyi, ülkenin her tarafında mevcuttur. Sanâyisi esas îtibâriyle gıda, tekstil, kimyâ ve çimentoya dayanır. Yeni kurulan Darhan şehri, un fabrikası, depolama ve önemli ölçüde hafif sanâyiye sâhiptir. Ulan Bator'da, et paketleme ve hafif îmâlât sanâyi mevcuttur. Erdenet şehrinde Asya'da birinci, dünyâda ilk on sırada yer alan bakır mâdenleri işletilmektedir. Mâden kömürü ülke ihtiyaçlarını karşılamada kullanılmaktadır.

Et ürünleri ve yün, esas îtibâriyle Rusya'ya giden önemli ihraç ürünleridir. Erdenet şehrindeki bütün bakır ve molibden üretimi Moğol-Rus ticâretini dengelemeyi amaçlamıştır. Moğolistan Rusya'ya ayrıca kalsiyum flörür satmaktadır. İthâlatın büyük çoğunluğu (% 91) Rusya'dan yapılmaktadır. İhraç ürünlerinin % 75'i de Rusya'ya gitmektedir.

1956'da açılan ve Moğolistan ötesine giden demiryolu, ülkenin modern nakliyat anayoludur. Ulan Bator'u Sibirya ötesine giden anahatta bağlayan kuzey kısmı, yükün büyük kısmını taşır. Doğu Moğolistan'da 1930'larda askerî maksatlarla inşâ edilmiş kısa demiryolları vardır. Az miktarda karayolları mevcuttur. Fakat Moğolistan arâzisi ulaşıma imkân vermemektedir.

Rusya Cumhûriyeti Havayolları Moskova ile Ulan Bator arasında direk uçuşlar yapmaktadır. Ülkenin iç havayolları başşehirle bütün eyaletler arasında bağlantı sağlar. Selenga Nehri ile Hubsugul Gölünde gemi ve mavnalar işlemektedir.

MOĞOLLAR;

Alm. *Mongole,* **Fr.** *Mongoles,* **İng.** *Mongols.* Doğu Asya kavimlerinden. Asıl yurtları Moğolistan'dır. Kısa zamanda Asya kıtasının büyük bir kısmına sâhip olup, yayıldılar.

Memleketlerinden çıkıp da geri dönmeyenler, medenî milletler arasında eridiler. Bugün Moğollar, sâdece Çin ile Rusya arasındaki Moğolistan'da yaşarlar. Doğu Asya'daki sarı ırkın, mongaloit tipindendirler. Dilleri Moğolcadır.

Moğolların hakkında ilk bilgilere komşuları Çinlilerin târihlerinde rastlanır. Verilen bilgilere göre bu câhil ve vahşî kavim küçük kabîleler hâlinde ve göçebe şeklinde Gobi Çölünde yaşardı. Avcılık ve yağmacılıkla geçinirler, kan dökmeyi, kötülük yapmayı severlerdi. Baskınlarda ok kullanırlardı. Kadınları da harp ederdi. Güneşe taparlardı. Her kötülüğü işlerler ve yasak tanımazlardı. Şehirleri yakar, yıkarlardı. Çoluk-çocuk kadın-ihtiyâr demeyip, kendilerinden olmayan her insanı öldürürlerdi. Yiyeceklerini hayvânî gıdâlar teşkil ederdi. İnsan eti yiyenleri de vardı. Koyun, sığır, deve, at, merkep, katır, domuz yetiştirirlerdi. Nikâh ve âile bağı olmayıp, bir kadına sayısız erkek sâhip olabilirdi. Dağınık, teşkilâtsız, başsız ve vahşi Moğol kabîleleri 13. asrın başına kadar bu hâlde kaldı.

On üçüncü yüzyılın başlarında Cengiz'in halasının kocası Duş Han, Moğol Hanı idi. Duş ölünce, oğlu

olmadığı için yerine Cengiz geçti. Cengiz, çetin mücâdelelerden sonra dağınık kabîleleri toplayarak itaat altına aldı. Karakurum'da 1205 senesinde İlk Moğol Devletini kurdu. Moğol ve Tatar hanlarının başı oldu. Câhil ve vahşi Moğol ve Tatarlardan, işi gücü yağmacılık olan büyük bir ordu topladı. Moğolistan'ın etrâfındaki ülkelere sefer açtı. On birinci yüzyıldan îtibâren bâzı Türk boylarının Hindistan'a Anadolu'ya ve Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara göç etmesi Moğollara kolayca yayılma imkânı sağladı. Cengiz Han, 1218 yılına kadar Doğu Türkistan ve Çin'i aldı. Pekçok Türk öldürttü. 1219'da Harezmşâh Devletine saldırdı.

Moğol ordusu; Batı Türkistan, Horasan, Kandehar, Mültan gibi devrin medeniyet merkezlerini tahrip etti. Buhârâ, Semerkand, Herat gibi hepsi birer kültür, sanat ve medeniyet âbidesi olan şehirleri yağmalayıp yıktılar. Bunlardan Merv, Rey ve daha pekçok şehir, uğradıkları bu tahribât sonunda bir daha kalkınamadı. Şehir olma vasfını kaybederek, yirminci asra kadar birer harâbe hâlinde kaldı. Bölgedeki şehirlerde yaşayan milyonlarca Müslüman öldürüldü. Akla gelmedik işler yapan bu kavmin mensupları, suçsuz insanların, kadın ve çocukların kanlarını, zevk ve eğlence için döktüler. İslâm medeniyetine telâfî edilemeyecek darbeler indirdiler. Kafkasya'ya, Rusya'ya ve Anadolu'ya yayıldılar. 1224 senesinde Kara Kurum'a çekildiler. Cengiz Hanın kurup güçlendirdiği Moğol Devletinin idâresinde; Çinli, Tunguz, Tibetli, Türk, İranlı, Afganlı, Arap, Ermeni, Rus ve Alanlara mensup çeşitli boylar vardı.

1227 senesinde Kansu'da ölen Cengiz Han, Moğolları birleştirip, teşkilâtlandırmış ve kendi adıyla anılan meşhûr Cengiz Yasasını çıkarmıştı. Boy beyleri ve kumandanların meydana getirdiği kurultayı vardı. Cengiz'in ölümüyle işgâl ettiği ülkeler, oğulları arasında paylaşıldı. Büyük oğlu Cuci'ye; Batı Sibirya ve Kıpçak bozkırlarından, Harezm'i de içine alan Kuzey Karadeniz kıyılarına kadar olan bölge düştü. Cuci'nin mirâsı, oğlu Batu'ya verildi. İkinci oğlu Çağatay'a Mâverâünnehr'den Doğu Türkistan'a kadar uzanan topraklar verildi. Üçüncü oğlu Ögedey; kurultay karârıyla Büyük Moğol Hanı seçildi. En küçük oğlu Tuluy'a Moğol İmparatorluğunun merkez toprakları olan Moğolistan verildi.

Cengiz Hanın teşkilâtlandırdığı Moğollarda, ahâliye ivgen, boya; obop, âile ve en küçük birliklere de Aymuğ ve Yasun denirdi. Ordu da bu usûle göre teşkilâtlanmıştı. Ulus denilen Moğol kâbile birliklerinin hepsi asker sayılırdı. Kabîleler sefere, kendi çadırları, hayvanları ve kadınları ile bir ordu gibi giderdi. Her kabîle kendini idâre ederdi. Sanat bölükleri, idârî kumanda teşkilâtları yoktu. Silâhlarını kendileri yaparlardı. Sonradan işgâl ettikleri bölgelerde az çok bir şeyler öğrendiler. İşgâl ettikleri ülkeler, merkezî bir devletten idâre edilemeyecek kadar genişledi. Siyâsî ve idârî bakımdan tecrübesiz olan Moğollar, bu yüzden çok zor duruma düştüler. Devlet kadrosunda idâreci ve vergi tolayacak memurları yok denecek kadar azdı.

Cengiz Hanın soyundan olanlar, Çağatay Hanlığı(1227-1370), İlhanlılar (1256-1353), Altınordu (1226-1502), Şeybânîler (1500-1598) ve Giray Hanlar devletlerini kurdular. Cengiz Hanın oğulları ve torunlarının hâkimiyeti çok kısa sürdü. Ancak İslâm âlemine ve medeniyetine çok zarar verdiler. On üçüncü asırda yapılan tahribâtla, altı yüz senede nice emeklerle elde edilmiş, hattâ İslâmiyetten önce de yapılmış pekçok mîmârî eserleri, kütüphâneleri, târihin kıymetli vesikalarını, mektepleri, rasathâneleri yok ettiler. Abbâsî halîfeliğinin merkezi Bağdat'ı 1257'de yakıp yıktılar. Yüz binlerce Müslümanı kılıçtan geçirdiler. Sûriye dâhil Doğu Akdeniz, Batı Anadolu kıyılarına Avrupa'da Viyana şehri civârına kadar hâkim oldular. Moğolların yenilmezliğini, Mısır Memlûkleri yıktı. Hülâgu Hânın ordusunu, Memlûk Sultânı Baybars, 1260'da Ayn Calut'ta büyük bir bozguna uğrattı. Mısır'a giremiyen Moğollar, İslâm ülkelerine Haçlı seferleri düzenleyenAvrupalı Hıristiyan devletlerle ittifâk kurdular. Doğu Karadeniz'deki Haçlı kralları ve Kilikya Ermenileri ile de Müslümanlara karşı anlaştılar. Türkiye Selçuklu Devletinde ve beyliklerinde on üçüncü asrın ortalarından sonra Moğol vâliler söz sâhibi oldu. Hindistan'daki Türk-İslâm devletlerine yaptıkları akınlar, Müslümanları zor duruma düşürdüyse de, zamanla bölgeden atıldılar.

On dördüncü asrın başlarında Orta ve Güneybatı Asya'da İslâm ülkelerinde yaşayan Moğollar medenîleşmeye başladılar. İlhanlı hükümdârı Gazan Mahmud Hanın İslâmiyeti kabûl etmesiyle, kumandan, vezir ve askerlerinden pek çoğu Müslüman oldu. İslâmiyeti kabûl eden İlhanlı devlet adamları, bölgedeki ahâliyle kaynaşmayı sağladılar (Bkz. İlhanlılar). Mâverâünnehr, Yedisu ve Doğu Türkistan'a hâkim olan Çağatay Hanlığı, on dördüncü asrın sonunda Tîmûrluların hâkimiyetine girdi (Bkz. Çağatay Hanlığı). Güney Rusya ve Batı Sibirya'daki Cuci Sülâlesinden Altınordu Devleti Berke Hanın Müslüman olmasıyla medenîleşmeğe başladı. On beşinci asrın sonuna kadar bölgeye hâkim olan Altınordu Devleti, Tîmûrlular tarafından yıkıldı (Bkz. Altınordu Devleti). Bir kısım toprakları üzerinde Kazan Hanlığı kuruldu (Bkz. Kazan Hanlığı). Cuci Sülâlesinden sünnî bir İslâm devleti olan Şeybânîler, on altıncı asırda Mâverâünnehr'e hâkim olup, İran'daki bozuk îtikâd sâhibi Safevîlerle mücâdele ettiler (Bkz. Şeybânîler). Kırım'daki Cuci Sülâlesinden Giray Hânlar, en uzun ömürlü hânedân oldu. Osmanlı Devletine tâbi idiler. Ülkede Osmanlı kültürü hâkimdi. On beşinci asırdan on sekizinci asrın sonuna kadar iktidârda kaldılar (Bkz. Kırım Hanlığı). Dış Moğolistan'daki Moğolistan bağımsız, Rusya'ya; İç Moğolistan'daki muhtar idâre de Çin'e bağlıdır. Moğolistan'da yaşayan

Moğollar, Buda inancının Lamaizm mezhebine mensuptur. Din adamlarına “lama” adını verirler. Lamalar, tabiblik ve büyücülük de yaparlar. Din merkezleri Tibet’teki Lhasa şehri olup ikinci derecedeki dînî merkezleri Urga’dır. Moğolistan’da, putperest ve Hıristiyanların yanında, çok az da İslâm dînine mensup olanlar vardır.

Târih, ırk, tip, din, dil, edebiyât, kültür bakımından Moğollar, bugün Türklerden ayrı bir millettir. Ural-Altay dil birliği içinde yer almaları sebebiyle târih öncesi bir aksaklıktan bahsedilebilir. Altay dilleri âilesi içinde yer alan, Mançu Tunguz, Kore, Japon, Türk ve Moğol dilleri arasında en çok yakınlık Türkçe ile Moğolca arasında görülmektedir. Hatta Türkçenin bir lehçesi olan Çuvaşça her iki dilin yapı ve unsurlarına yer veren köprü bir dil durumundadır. Türk çoğunluğunun içinde İslâm kültürünü benimseyenler de vardır. Dünyânın en büyük hükümdârlarından olan Tîmûr Han, aslen Moğol soyundan olmasına rağmen, Moğolca bilmezdi. Türkçe konuşurdu. Müslüman bir âileden gelip kültür bakımından da Cengiz Handan ayrıdır. Yine Tîmûr Hanın torunlarından Bâbür Şah da, Hindistan’da Gürgâniye Devletini kurdu. Bâbür Şah ve soyundan gelenler de Türkleşmişlerdi.

Moğol Büyük Hanları	**Tahta Geçişleri**
Cengiz Han	1205-1227
Ögedey Han	1227-1241
Töregene (Nâib olarak)	1241-1246
Küyük Han	1246-1249
Oğul Keymiş (Nâib olarak)	1249-1251
Möngke Han	1251-1260
Kubilay Han	1260-1294
Temûr Olcaytu Han	1294-1307
Kaysan Külük Han	1307-1311
Buyantu Han	1311-1320
Kegen Han	1320-1323
Yesün Temür Han	1323-1328
Arigaba Han	1328-1328
Tok-Temür	1328-1329
Kutugtu Han	1329-1332
R.İnçendpar Han	1332-1332
Toğan Temür	1332-1370

MOHAÇ MEYDAN MUHÂREBESİ;

Kânûnî Sultan Süleymân Hanın 29 Ağustos 1526 târihinde Mohaç Ovasında Haçlılara karşı kazandığı zafer.

Genç Osmanlı Sultanı Süleymân Hanın Avrupa kıtasındaki fetihleri, başta Papalık olmak üzere, Hıristiyan devletlerini telâşa düşürdü. Kendi aralarında olduğu gibi doğuda İran Safevî Devletiyle de ittifak kurdular. Macar Kralı İkinci Layoş, Alman İmparatoru Şarlken’le akrabâlık kurduktan sonra, Osmanlı hâkimiyetindeki Eflâk ve Boğdan prensliklerini de kışkırttı. Bu durum üzerine Macarlara kesin bir darbe vurmak isteyen Kânûnî SultanSüleymân Han, Rumeli’ndeki ordu kumandanı ve devlet adamlarına gönderdiği fermanda ilkbaharda Sofya’da toplanmalarını bildirdi.

Anadolu Beylerbeyi Behrâm Paşa, Bosna Sancakbeyi, Kırım Hanı Saâdet Giray ile diğer kumandan ve devlet adamlarının da sefere hazırlanmasını istedi.

1526 baharında bütün hazırlıklarını tamamlayan Kânûnî Sultan Süleymân Han, 23 Nisanda yüz bin kişilik ordu ve üç yüz top ile İstanbul’dan hareket etti. Büyük bir nizam ve disiplin içinde yürüyen ordunun; yol boyunca ahâlinin canına, malına, ırzına dokunmaması bölgedekiOsmanlı hâkimiyetini daha da kuvvetlendirdi. Ramazan Bayramını 30 Haziranda Belgrad’da geçiren Sultan Süleymân Han, bölgede fetihlerde bulunarak hâkimiyetini genişletti. Bu sıradaOsmanlıların üzerlerine yürüyeceğini haber alan Macar Kralı bir taraftan savaş hazırlıklarına başlamış öte yandan Avrupa’nın bütün devletlerine başvurarak yardım istemişti. Ancak, Kânûnî’nin hedefinin Budin olduğunu bilen Macar

Meclisi, Kralı bizzat ordunun başında görevlendirdi. Budin istikâmetinde ilerleyen Osmanlı ordusu, Macar ordusunun Mohaç Ovasında karargâh kurduğunu haber aldı ve süratle o tarafa yürüdü.

Mohaç Ovasına gelindiğinde derhal harp nizâmına girildi. Buna göre merkezde Sultan Süleymân Han, Yeniçeri Ağası ve Kapıkulu Askerleri; sağ kolda Vezir-i âzam ve Rumeli Beylerbeyi İbrâhim Paşa; sol kolda Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa bulunuyordu. Düşman kuvvetlerinden, yetmiş bin zırhlı süvârinin birbirlerine zincirle bağlı ve tâlimli atlarına karşılık, akınlarda tecrübe sâhibi olmuş, Akıncı Beylerinin tavsiyesiyle Osmanlılar yeni bir harp nizâmı aldı. Semendire Beyi Yahya Paşazâde Bâli Beyin tavsiyesiyle; Osmanlı ordusunun ağırlıkları ve Yeniçeriler geriye alındı. Yeniçerilerin önüne ateşli silahlardan toplar birbirine zincirle bağlı olarak yerleştirildi. Kapıkulu Süvârileri ve Bosna Beyi Hüsrev Beyin Delibalta Kuvvetleri ihtiyata kalıp, ihtiyaç olmadan muhârebeye katılmayacaklardı. Muhârebede taktik; Osmanlı ordusunun taarruzla berâber sağ ve sola açılarak, Macar süvârilerini araya alıp topların önüne çekerek, geriden ve yanlardan vurulmasıydı.

Mohaç Meydan Muhârebesi, 29 Ağustos 1526, Çarşamba günü ikindi vakti Macar hücumu ile başladı. Macarlar yetmiş bin kişilik zırhlı süvârileriyle taarruza geçip, Osmanlı merkezini imhâ etmek azmindeydi. Vezîr-i âzam İbrâhim Paşa kumandasındaki Rumeli askeri üzerine gelen hücumda, yeni harp plânı gereğince, Osmanlı kuvvetleri geri çekilip, düşmanı içeriye aldılar. Yandan Anadolu kuvvetlerinin de tazyikiyle Macar Kuvvetleri daha içeri alınıp, toplar önüne getiriliyordu. Bâli Bey kuvvetleri, süratle düşmanın arkasını çevirerek Macar süvârilerini ikiye ayırdı. Kral İkinci Layoş kumandasındaki kuvvetler de Anadolu kuvvetleri üzerine yüklendi. Anadolu kuvvetleri mukâvemet edememiş gibi hareket ederek, sahte ric'atle geri çekildi. Kral İkinci Layoş, muvaffakiyet hissiyle Osmanlı ordusunun merkezine hücum etti. Bu arada Pâdişâhı esir etmeye veya öldürmeye yemin eden Markzali ismindeki şövalyenin kumandasındaki kırk kişilik fedâi müfreze tarafından Pâdişâhın üzerine ok yağdırıldığı, hattâ, zırhına birkaç isâbet olduğu halde Sultan Süleymân yerinden kımıldamıyordu. Markzali ve iki arkadaşı Pâdişâhın yanına kadar gelmeye muvaffak oldu ise de kılıcını çeken Kânûnî, bu namlı üç Macar şövalyesini öldürdü. Nihâyet Macarların Kral kumandasındaki kuvvetleri de içeriye alınıp topların önüne çekildikten ve gerileri de akıncı ve deli kuvvetleri tarafından çevrildikten sonra, üç yüz top birden ateşe başladı.

Top ateşiyle düşman ordusu karmakarışık hâle geldi. Panik başladı. Macar Kralı İkinci Layoş öldü. Gerilerden Bâli Bey tarafından sıkıştırılan düşman ordusu da darmadağınık oldu. Kalanlar bataklığa düşüp boğuldular. İki saat süren muhârebede; yüz elli bin kişilik Macar, Alman, Çek, İspanyol, İtalyan, Leh kuvvetleri imhâ edildi.

Mohaç Zaferiyle, müstakil Macar Krallığı yıkıldı. Macaristan'ın içine akınlar tertiplendi. Macaristan'ın başşehri Budin dâhil, Segedin ve diğer bâzı şehirler fethedildi.

MOLDOVA

DEVLETİN ADI ..... Moldova Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Kişinev

NÜFÛSU 4.394.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 33.700 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Romence

DÎNİ .....Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ..... Ruble

Doğu Avrupa'da yer alan bir devlet. Kuzey, güney ve doğusunda Ukrayna, batısında Romanya yer alır.

Târihi

Mîlattan önce yedinci asırdan îtibâren İskitler, Sarmatlar, Galatlar, Traklar, Daklar ve Slavların yerleşim merkezi olan bölge, 12. asırda Macarların hâkimiyetindeydi. Karpat Dağlarında yaşayan Ulahlar, 1349'da Macarlara karşı ayaklandılar ve Moldovya'ya yerleşerek bağımsızlıklarını îlân ettiler. Bu devlet, kuruluşundan îtibâren çeşitli hücumlara mâruz kaldı. Leh, Macar ve Altınordu devletleri tarafından yapılan bu saldırılara karşı, Moldovya Devleti savunmada çok zorluk çekti.

On beşinci asrın başlarında Osmanlı akıncıları Moldovya topraklarına girdiler. 1455'te Fâtih Sultan Mehmed Hanın İkinci Sırbistan Seferi dönüşünde Moldovya Prensliği Osmanlı Devletine tâbi olmayı kabul etti. Osmanlı Devletinin hâkimiyeti altına giren bölgeye Boğdan ismi verildi. Üç asır boyunca Osmanlı hâkimiyeti altında kalan Moldovya'da 18. asırdan îtibâren Rus etkisi arttı. Osmanlı-Rus devletleri arasında önemli bir problem hâlini aldı. 1812 Bükreş Antlaşmasıyla bölge Rusya

hâkimiyetine girdi. Moldovya, Birinci Dünyâ Harbinden sonra Romanya'ya bağlandı. 1924'te bölgeyi işgâl eden Rusya, Ukrayna'ya bağlı özerk bir cumhûriyet kurdu. İkinci Dünyâ Savaşında bölge yeniden Rumenlerin eline geçtiyse de savaşın sonunda Rusların geri aldığı topraklarda Moldovya Sovyet Sosyalist Cumhûriyeti kuruldu. Sovyet Sosyalist Cumhûriyetler Birliğinin dağılması üzerine 24 Ağustos 1991 bağımsızlığını îlân etti ve Moldovya olan adını Moldova olarak değiştirdi. Yeni cumhûriyet 1991 Aralık ayında Bağımsız Devletler Topluluğuna katıldı. Ruslar ve Ukraynalıların nüfus bakımından fazla olduğu Dinyester Irmağının doğusunda kalan bölgenin Rusya'ya bağlanmasını isteyen isyancılarla hükümet kuvvetleri arasında çatışmalar 1992 sonuna kadar devam etti. Ülkede hâlihazırda iç huzur sağlanmış değildir.

Fizikî Yapı

Aşağı Dinyester ve Prut ırmakları arasında kalan Moldova toprakları alçak tepeler ve alüvyonlu ovalarla kaplıdır. Ovalar kuzeye doğru yükselirken plato görünümünü alır. En önemli dağ silsilesi 300-400 m yüksekliğindeki Kadri Dağlarıdır.

İklim ve Bitki Örtüsü

Moldova oldukça ılıman ve yağışlı bir kara iklimine sâhiptir. Kışları ılık, yazları sıcak geçer. Ülkenin kuzey ve orta kısımları ormanlarla kaplıdır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

4.5 milyon civârındaki nüfûsunun % 64'ünü Moldavyalılar, % 14'ünü Ukraynalılar, % 13'ünü Ruslar, % 4'ünü Türk asıllı Gagavuzlar meydana getirir. Ülkenin resmî dili olan Moldavca, Romencenin lehçelerindendir. Gagavuzlar kendi dilleri olan Gagavuzcayı kullanırlar. Başşehir Kişinev dışında önemli şehirleri Tiraspol, Beltiy ve Bender'dir. Ülkede okuma yazma bilmeyen yoktur. On yıllık bir temel eğitim programı uygulanır.

Ekonomi

Ülke ekonomisi tarıma ve gıdâ sanâyiine bağlıdır. Çalışan nüfûsun % 35'i tarımda, % 28'i sanâyide, geri kalan kısmı diğer işlerde çalışır. Verimli topraklarda bağcılık, meyve ve sebzecilik yapılır. En önemli tarım ürünleri buğday, mısır, ayçiçeği, şekerpancarı ve tütündür.

Gıdâ sanâyiinin yanında tüketim maddeleri, elektrikli âletler ve inşâat malzemesi sanâyileri de gelişmektedir. Ülkede termik santrallerin dışında, Dinyester Irmağı üzerinde bir hidroelektrik santrali vardır. Moldova'da ulaşım demiryolu ve Dinyester Irmağı yoluyla sağlanır. Tek havaalanı başşehir Kişinev'dedir.

MOLEKÜL;

Alm. *Molekül (n),* **Fr.** *Molécule (m),* **İng.** *Molecule.* Bir kimyâsal maddenin bağımsız olarak bulunabilen en küçük parçası. Moleküller bir veya birden fazla atomdan müteşekkildirler. Bir veya daha fazla türden atomu ihtivâ ederler. Asil (veya nâdir) gazların molekülleri tek atomdan meydana gelmiştir. Bu elemanlar, atomlarının birbirleriyle birleşme yönünden az eğilim göstermesi yönünden değişik bir özelliğe sâhiptirler. Asil gazların, molekülleri ve atomları aynıdır. Diğer bütün moleküller birden fazla atomdan meydana gelmiştir. Hidrojen H_2, oksijen O_2, azot N_2 ve klor Cl_2 gibi sık rastlanan gazların molekülleri, aynı elemanın iki atomundan ibârettir. Su H_2O, hidrojen peroksit H_2O_2, karbon monoksit CO, karbon dioksit CO_2 ve amonyak NH_3 gibi çevremizde sık rastlanan bileşiklerin moleküllerinde farklı atomlar bulunur.

En küçük molekül, hidrojen molekülü (H_2) olup, çapı 2,3-2,4 angstron (1 angstron= 10^{-8}cm) ve ağırlığı $3{,}3x10^{-24}$ gramdır. Meselâ bir çay kaşığında bulunan su moleküllerinin sayısı, Atlas (Atlantik) Okyanusunda bulunan suyun, çay kaşığı sayısına eşittir. En büyük moleküller, protein ve DNA gibi karmaşık organik moleküllerdir. Bunlar binlerce tek atomdan müteşekkildir ve molekül ağırlıkları hidrojeninkinin birkaç milyon katıdır.

Moleküller gaz, sıvı ve katı olarak bulunurlar. Genel olarak, diğer özellikleri aynı olmak şartıyla, moleküller, büyük ve ağır oldukça daha zor buharlaşırlar. Meselâ, metan (CH_4)dan butan (C_4H_{10})a kadar olan moleküller normal sıcaklıkta gazdırlar. Ancak pentan (C_5H_{12})'dan pentadekan ($C_{15}H_{32}$) a kadar olanlar ise sıvıdırlar. Heksadekan ($C_{16}H_{32}$) ve daha ağır olanlar ise katıdır. Bu durum ayrıca sıcaklığa ve moleküller arası çekim kuvvetine bağlıdır. Molekül yığınlarında moleküller, oldukça zayıf moleküller arası kuvvetle tutulurken; moleküllerin elektrik yüklü olması hâlinde kuvvetli bir elektrostatik kuvvetle bir arada tutulurlar. Böyle bir katı kristali eritmek için bu kuvvetli bağların çözülmesi gerekir. Bu ise erime noktasının yüksek olması ve daha fazla enerjiye ihtiyaç olunması sonucunu getirir.

Molekül içi kuvvetler: Bir kimyâsal maddede moleküller elektronların etkili olduğu iki tür kimyasal

kuvvetle bir arada tutulurlar. Moleküllerden meydana gelmeyen bileşikler iyon bağı ile bir arada bulunurlar. Böyle durum bir veya daha fazla elektronun bir elektropozitif elementten (genellikle metaldan) bir elektronegatif elemente (genellikle metal olmayan) geçişi şeklinde meydana gelir. Bir atomun elektronegatifliği, elektronların cezbedilmesinin bir ölçüsüdür. Bu ölçünün büyüklüğü oranında iyon bağı teşkil etme eğilimi fazladır. Meselâ, yüksek elektropozitif olan sodyum metali, yüksek elektronegatif olan klor gazı içinde yanarsa, her bir sodyum atomu bir elektron kaybederek tek yüklü bir pozitif iyon meydana getirirken, her bir klor atomu bir elektronu alarak tek yüklü bir negatif iyon meydana getirirler. Böyle bir değişimin sonucu olarak her bir atom, dış halkalarında sekiz elektrona sâhip olarak kararlı bir yapı kazanırlar. Sonuç olarak sodyum klorür (NaCl) normal yemek tuzu ortaya çıkar. Yemek tuzunda sodyum ve klorlar üç boyutlu yerleşmiş olarak bulunurlar. Hiçbir sodyum, belirli bir klora âit değildir.

İyonik bileşiklerin tanınmış özelliklerinden biri de sıvı hâlde ve bir sıvıda çözüldükleri zaman elektrik iletmeleri, oldukça yüksek erime ve kaynama noktasına sâhip olmaları ve su gibi sıvılarda çözülebilmeleridir.

Diğer taraftan molekülün meydana gelmesinde etkili olan kovalent bağı, iki atom arasında elektronun geçişi şeklinde değil de, elektronun ortaklaşılması sûretiyle ortaya çıkar. Bu genellikle metal olmayan elementlerde görülür. Atomların tamâmen aynı olması durumunda her ikisi de, aynı elektronegatifliğe sâhiptir. Birbirlerine elektron vererek kararlı duruma gelemezler. Bunun yerine her bir atomun dış kabuğunda bulunan elektronlar, diğer atom tarafından karşılıklı paylaşılır. Böylece her biri kararlı duruma gelir. Meselâ, iki flor atomu bir araya gelerek, bir elektronlarını karşılıklı paylaşırlar. Azotta ise, karşılıklı üç elektronun paylaşılması sûretiyle molekül meydana gelir. Bu tür moleküller genellikle elektrik akımı iletmezler. Erime ve buharlaşma noktaları düşüktür. Sadece kovalent bağı ile aynı cins atomların birleşmesiyle meydana gelen Cl_2 gibi olan moleküllerde, atomlar aynı elektronegatifliğe sâhiptir. Ortaklaşa kullanılan elektronlar arada bulunur.

Bu şekilde açıklamalar yanında moleküler yapı, kuvantum mekanik teorisi yönünden de açıklamalara sahiptir. Kuvantum mekanik, kimyâsal bağları ve değişiklikler için bir teori verirken, moleküllerin üç boyutlu yapıda nasıl titreştiğini açıklar. Bu yaklaşımda elektron, artık, ayrık parçalar olarak düşünülmez. Burada önemli kabul, Heisenberg'in belirsizlik prensibidir. Buna göre bir elektronun hem yerini ve hem de hızını kesin olarak aynı zamanda ölçmek mümkün değildir. Bu hâlde elektron bulutları söz konusu olur. Bu tür bulutların yoğunluğu, verilen bir noktada elektron bulunma ihtimaliyle orantılıdır. Ancak bu tür yaklaşımda basit atomların dışında çözümü zor denklemlerle karşılaşılır. Bu sebepten tekrar ayrık elektron kabulüne gerek duyulur.

Moleküller arası çekim:

Moleküller arasında çekici ve itici olmak üzere iki tür kuvvet mevcuttur. Bir maddenin molekülleri, birbirine birkaç angstrom mertebesinde yaklaştıkları zaman, negatif yüklü iki elektron bulutu birbirini kuvvetli bir şekilde iter. Ancak biraz büyük mesâfelerde, çekici kuvvetler daha önemli olabilir. Basınç ve sıcaklığa bağlı olarak bu kuvvetler, molekülleri sıvı veya katı hâlde bir arada tutacak kadar kuvvetli olabilirler.

Moleküllerin hareketi: Genel olarak bir madde ısındıkça, yâni ısı enerjisi arttıkça, moleküllerinin de hareketi artar. Ötelenme, dönme ve titreşim olarak üç türlü molekül hareketi vardır. Ötelemede molekül, atılan bir top gibi hareket ederken, dönmede karmaşık bir molekülün bir parçası, diğer bir parçası etrafında döner. Titreşim hareketinde ise moleküller birbirine yaylarla bağlanmış gibi ileri geri hareket ederler. Bu tür harekette moleküller arası mesâfe onda bir oranında azalır veya artar. Titreşimleri çok hızlı olup, sâniyede 10 trilyon (10^{13}) mertebesinde iken, dönme yaklaşık bunun yüzde biri hızında, sâniyede 100 milyar (10^{11}) civarındadır. Moleküllerin öteleme hızları ise, saatte birkaç kilometre mertebesindedir.

Molekülün hareketinin tür ve derecesi, maddenin sâhip olduğu ısı enerjisine bağlıdır. Eğer sıcaklık çok düşükse, moleküller sıkı olarak yerleşmiş olur ve sâdece titreşim hareketi yaparlar ve madde katı hâlde bulunur. Sıcaklık yükseldikçe molekül, titreşim yanında dönme de yapar. Ancak yerleri sâbit kaldığı müddetçe madde katı kalır. Sıcaklık daha da yükselirse moleküller sıkı yerleşmiş olmakla beraber öteleme hareketi, kayma, birbiri üzerinde atlama yaparlar. Bu hâlde de sıvı durumdadır. Daha yüksek sıcaklıklarda ise moleküller birbirlerine daha az bağlıdırlar. Uzayda serbestçe hareket ederler. Bir gaz olarak, bir kap içinde değilseler, sınırsız bir şekilde hareket ederler.

Karmaşık moleküler yapılar:

Düz zincirler: Düz zincir moleküllerine tipik misal olarak, hidrokarbon serilerini gösterebiliriz. Metan (CH_4) en basit hidrokarbon bileşiği, tetraedral yapıya sâhiptir. Tetraedrin her köşesinde bir hidrojen atomu bulunur. Karbon atomu ise tetraedrin tam merkezindedir. Bu, karbon atomunun bağlarının

köşelere doğru yöneldiği sonucunu verir. Metan genellikle

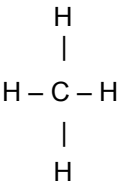

şeklinde gösterilir. Metanın hidrojen atomlarından birinin yerine metil gurubu (CH_3-) konulursa, hidrokarbonların bir üst üyesi olan etan meydana gelir. Buna benzer olarak bundan sonra gelen üye propandır. Hidrokarbon serisinde birbirini tâkip edenler arasında (CH_2) kadar bir fark vardır. Bu tür hidrokarbon zincirleri aslında dosdoğru değildir. Komşu karbon atomları arasındaki açı, tedraedral (109°28') olduğu için zincir zikzak şekle sahiptir. Kapalı zincirlere karşılık olarak "düz" ismilendirilirler.

Halkalar: Karbon atomunun bağlanma açısı tedraedral olduğundan, halka yapısı, zincirin sonlarının birbirlerine bağlanmasıyla meydana gelir. Bu yapıya aromatik bileşikler, siklohegzan ve steroitler misâl olarak verilebilir.

Halkalı bileşiklerin en önemli sınıfı aromatik bileşiklerdir. Bu bileşiklerin en basit üyesi benzen (C_6H_6)dir. Benzende karbonlar arasında sırayla bir tek ve bir çift bağ bulunmaktadır. Karbonlar arasında çift bağ olduğu hâlde, doymamış hidrokarbonların özelliğini göstermez. Bu çift bağlar belirli bir yerde değildir. Titreşim hâlinde karbonlar arasında değişir. Halka yapı, organik bileşiklere has bir yapı olmayıp, bâzı anorganik bileşiklerde de görülür. Bor elementinin meydana getirdiği borazin bileşiği, elektronik yapı bakımından benzene benzer ve buna bâzan "anorganik benzen" de denir.

Kafes yapısı: En basit kafes yapı, beyaz fosforda (P_4) bulunur. Bu, fosfor atomlarının bir tedrahedrin köşelerine yerleşmesinden meydana gelir. Fosforun oksitlerinden P_4O_6 ve P_4O_{10} kafes yapısına sâhiptirler. P_4O_6 ile aynı sayıda elektron sayısına ve aynı yapıya sâhip olan fosfor imid $P_4(NCH_3)_6$ de kafes yapısına sâhiptir.

Sandaviç bileşimler: Metal atomun iki hidrokarbon halkasının arasında bulunduğu oldukça büyük bir organometalik bileşiklerdir. İlk sandaviç bileşim ferosende bulundu. Benzene olan benzerliğinden (aromatik reaktivitesinde) bu isim verildi.

İzomerler: İzomerler aynı kimyasal bileşime ve moleküler ağırlığa sahip, fakat farklı özellik gösteren moleküllerdir. Çeşitli türde sınıflandırıldığı hâlde, yapısal izomerler ve stereoizomerler esas grubu teşkil eder.

İzomerler, aynı tür ve sayıda atomlara sahip olmakla beraber, atomlar arası bağlar farklıdır. Atomların ve bağlarının uzayda yerleşmesi farklıdır.

Makromoleküller: Makromoleküller veya polimerler, kovalent bağlar yardımıyla aynı küçük moleküllerin biraraya gelmesi sûretiyle meydana gelirler. Meselâ, formaldehit (HCHO) simetrik trioksan olarak isimlendirilen bir trimer $(HCHO)_3$ ve uzun bir zincir polimer olan paraformaldehit HO $(HCHO)_nH$'i teşkil eder. Burada n, 8 ile 100 arasında değişir.

Makromoleküller bir boyutlu polimerler olabilir. Bunlar tabii olarak ortaya çıkan lastik, ipek, aspest ile sunî madde olan polietilen ve sıvı silikonlardır. Kezâ, bunlar mika, grafit veya volkanize (çapraz bağlı) lastikte olduğu gibi iki boyutlu ve kuars veya elmasda olduğu gibi üç boyutlu da olabilirler.

Polimerlerin özelliklerini bunu meydana getiren dev moleküllerin özellikleri belirler. Silikon sıvılar, mika ve kuarsın hepsi silikooksijen bağlara sâhiptir. Fakat birbirine olan bağlantı sıra ile bir, iki ve üç boyutludur. Diğer bir misal de grafit ve elmas olup, tamamen karbondan ibâret olmalarına rağmen, çok değişik yapıya sâhiptirler. Grafitte karbon atomları iki boyutlu levhalarda bağlı olup, levhalar arasındaki bağ oldukça zayıftır. Levhalar birbiri üzerinde kolayca kayarak grafiti yumuşak ve mükemmel bir yağlayıcı yaparlar. Elmasta ise karbon atomları birbirine üç boyutlu bağlı olup, üç boyutlu bir yapı ortaya çıkar. Elmas, kuvvetli kovalent bağlardan dolayı en sert maddedir.

Canlılardaki glikojen, nişasta, selüloz ve protein, polimerdirler.

MOLEKÜLER BİYOLOJİ;

Alm. *Molekularbiologie,* **Fr.** *Biologie molèculaire,* **İng.** *Molecular biology.* Canlılardaki olayları moleküler seviyede tetkik eden biyoloji dalı. Moleküler biyoloji son yıllarda ehemmiyet kazanan genetik, biyokimyâ ve biyofizik gibi dalların gelişmesiyle ortaya çıktı. Canlı organizmada hayâtî ehemmiyetleri fevkalâde çok olan nükleik asitler, proteinler ve enzimlerin yapılarının tamâmen

aydınlatılması moleküler biyolojinin ilgi alanıdır. Bu maksatla X ışınları difraksiyonu ve elektron mikroskobu gibi ileri tekniklerden faydalanılır. Moleküler biyoloji ayrıca genlerle ilgili hâdiselerin moleküler seviyedeki incelemesini de yapar. Bu maksatla araştırmacılar genlerin kromozomlar üzerindeki yerini ve bu genlerin canlılardaki rolünü inceler. Netice olarak farklı genler elde etmek için tecrübî çalışmalar yaparlar.

MOLİBDEN;

Alm. *Molybdän (n),* **Fr.** *Molybdène,* **İng.** *Molybdenum.* Sert, kırılgan, gümüş beyazı metalik bir element. İlk olarak İsveçli kimyâger Carl Wilhelm Scheele tarafından 1778 senesinde molibdenit mineralinin sülfür minerallerinden ayrılması esnâsında bulunmuştur.

Sembolü Mo, atom numarası 42 ve atom ağırlığı 95,94'tür. Peryodik tabloda krom ve tungstenin de bulunduğu VI B grubundadır. Kimyâsal özellikleri bu iki elementinkine benzer.

Özellikleri: Yüksek ergime noktası, yüksek harârete mukâvemeti, ısıyı iyi iletmesi ve ısı ile az genleşmesi gibi üstün özelliklere sâhiptir. Bu özellikleri sebebiyle 1100°C üstündeki demir ve çelik sanâyiinde kullanılır. Molibden 2617°C'de erir. Bu özelliği ile metaller arasında altıncı sırayı alır. 4639°C'de kaynar. Özgül ağırlığı 10,2 g/cm^{3}tür. Canlı hücrelerinde eser miktarda bulunur.

Bulunuşu: Molibden yerkabuğunda tunsgten kadar bol, fakat dağınık olarak bulunur. Serbest hâlde bulunmaz. En çok bulunduğu mineral molibdenit (molibden disülfür, MoS_2) tir. Molibden'in tabiatta bulunan yedi izotopu Mo-92, Mo-94, Mo-95, Mo-96, Mo-97, Mo-98 ve Mo-100'dür.

ABD'nin Kolorado eyâleti, molibden üretiminde başta gelir. Diğer üreticiler, Kanada, Rusya, Çin ve Şili'dir. Senelik üretim miktarı 90.000 tondur.

Bileşikleri: Molibden bileşikleri ekseriyâ oksitler hâlindedir. En önemli bileşikleri molibden dioksit (MoO_2), molibden trioksit (MoO_3)tir. Molibden kükürtle de sülfür bileşikleri meydana getirir. Meselâ molibdenit olarak bilinen molibden disülfür (MoS_2) en önemli molibden cevheridir. Bundan başka halojenürler tellür ve selenür bileşikleri de vardır. Bileşiklerinde 2+, 3+, 4+, 5+ ve 6+ değerliklerini alabilir. En kararlı hâli 6+ değerlikli hâlidir.

MOLİERE (Molyer);

Fransız komedi yazarı. 1622 yılında Paris'te doğdu ve 1673'te orada öldü. Tiyatroculuk yaptı. Yazdığı komedileri oynardı. İlk öğrenimini bitirdikten sonra Paris'te Cizvit Papazlarının idâre ettiği Clermont Kolejine gitti. Burada kuvvetli bir klasik eğitim gördü. Yunanca ile birlikte Lâtinceyi de öğrenerek Yunan ve Roma kültürüne vâkıf oldu. Bu arada Descartes'in muhâlifi ve rakîbi Grassendi'nin (1592-1655) husûsî felsefe derslerine devam etti. Molière'in gördüğü eğitim ve içinde yaşadığı fizikî çevre, onun tiyatrocu olmasında mühim bir rol oynadı.

Hukuk tahsili de gören Molière bu sâhaya ilgi duymadı ve kendisini tamamen tiyatroya verdi. Tiyatroya meraklı birkaç arkadaşı ile berâber 1643 yılında İllustre Théâtre'yi kurdu. Ancak grubu çeşitli sebeplerle Paris tiyatro câmiasında tutunamadı. Sonunda kapandı, Molière de borçları sebebiyle hapse girdi.

Sahnelerde âile ismi yerine Molière müstear ismini kullanmış, fakat bu müstear isim zamanla esas âile ismini unutturmuştur.

İllustre Théâtre kapandıktan iki sene sonra grubuyla berâber Fransa turuna çıkan Molière, bunda başarılı oldu. 12 senelik turunda tecrübe ile berâber epey de para kazandı ve 1658 yılında Paris'e geri döndü. Paris o zamanlarda, Fransa'nın başşehri, Avrupa'nın da sayılı kültür ve sanat merkezlerinden birisiydi.

Paris'e döndükten sonra bir vesileyle saraya girip, Fransa Kralı Onbeşinci Louis'nin takdirlerini kazanan Molière, kralın himâyesi altında çalışmalarına devam etti. Kısa zaman sonra Paris'in en mümtaz tiyatrocusu oldu. Peşpeşe sahnelediği komedi eserleriyle çevresinde rakipsiz kaldı ve şöhretin zirvesine ulaştı.

Eserlerinin mevzûlarını ve mizah anlayışınıİtalya'dan alan Molière'in ilk orijinal eseri **Gülünç Kibarlar** (Les Précieuses Ridicules, 1659)dır. Bu eser sahneye konduğu zaman büyük alâka gördü.

Tiyatro yazarlığı, oyunculuğu ve grubun idareciliği gibi üç işi berâberce yürüten Molière, önceleri Fars tarzında ve hayâli unsurlara dayalı eserler veriyordu. Sonradan, müşâhadelerine dayanarak ve komediyi doğrudan doğruya hayâtın içine sokan eserler yazmaya başladı. Bu eserlerinde belli kesimleri, karakterleri ele alıp, onların gülünç taraflarını düşündürücü bir şekilde sahnelemeye başlayınca, muhâlifleri de kralın huzûrunda oynadığı **Kocalar Okulu** (L'école des Maris) ve onun

devamı mâhiyetindeki **Kadınlar Okulu** (L'école des Femmes) isimli komedileri; hallerinde, sözlerinde ve düşünüşlerinde yapmacığa kaçan kibar çevre kadınları ve sonradan görme kadınlar arasında tepki doğurdu. Molière, muhaliflerinin yaptığı hücumlarına karşılık **Kadınlar Okulu'nun Tenkidi'**ni (La Critique de L'école des Femmes) yazarak cevap verdi. Yine, eserin kahramanı olarak iki yüzlü bir papazın gösterildiği **Tartuffe** (1664) ile de kilisenin düşmanlığını kazandı. Eser, üzerinde beş sene süren tartışmalardan sonra sahneye konulunca(1669) büyük bir alâka gördü ve üst üste 44 kere temsil edildi. Yazıldıktan beş yıl sonra kilisenin büyük muhâlefetine rağmen sahneye gelebilmesi kralın sâyesinde mümkün olmuştur.

Molière, aradan geçen beş yıl içinde **Don Juan** (1665), **İnsandan Kaçan** (Le Misonthrope, 1666)**, George Dandin** (1668) ve **Cimri** (L'avare, 1668) isimli komedilerini yazdı.

Kralın kendisini kiliseye, asilzâdelere ve meslektaşlarına karşı himâye etmesi üzerine onun hoşuna gidecek eserler sergiledi. Rakslı, esprili, eğlenceli bu eserlerinin müziği, Fransa'da opera müziğinin kurucusu Lulli (1632-1687)ye âittir. **Monsieur de Porceaugnac** (1669), **Şahane Âşıklar, Kibarlık Budalası** (Le Bourgeois Gentilhomme, 1670) **Psyché** (1671) bu maksatla yazıldı.

Molière, son komedisi **Hastalık Hastası** (Le Malade İmaginaire)nı 1673'te yazdı. Bunun dördüncü temsilinde oynarken geçirdiği kriz sebebiyle birkaç saat sonra öldü. Hayattayken papazlara cephe aldığından cenâzesi ortada kaldı. Kralın müdâhalesiyle ölümünden dört gün sonra merâsimsiz gömülebildi. Mezarının kısa kitabesi, Lafontaine'e âittir.

İnsan unsurunun değişmez yönlerini çok iyi ifâde edebilmesi, karakter tasvir ve tahlilleri, bâzı insanların anormal hareketlerini, zihniyetlerini, davranışlarını ve hâllerini ince ve canlı bir şekilde verebilmesi Molière'in eserlerinin en bâriz vasıflarındandır.

Eserleri Fransız kültürünün zengin hazinelerinden birisidir. Fransız edebiyatının ve kültürünün ülkemizde yeni yeni teessüs ettiği zamanlarda Ahmed Vefik Paşa tarafından bütün eserleri dilimize tercüme edilmiştir.

Eserlerinden bazıları: Gülünç Kibarlar (Le Precieuses ridicules, 1659), **Kocalar Okulu** (L'école des Maris, 1661), **Kadınlar Okulu**(L'école des Femmes), **Tartuffe** (1664), **Cimri** (L'Avare, 1668), **Kibarlık Budalası** (Borugeois Gentilhomme) **(Kibar Burjuva), Bilgiç Kadınlar** (Les Femmes Savantes, 1672), **Hastalık Hastası**(Le Malade İmaginaire, 1673).

MOLLA ARAB;

Osmanlılar zamânında yetişenİslâm âlimlerinin büyüklerinden. İsmi, Vâiz Muhammed bin Ömer bin Hamzâ Antakî, lakabı Muhyiddîn'dir. Haleb'den Bursa'ya geldiği için Molla Arab diye meşhur oldu. Antakya'da doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir. 1532 (H.938) senesinde Bursa'da vefât etti. Molla Arab'ın dedesi büyük âlim Taftâzânî'nin talebelerinden olup, Mâverâünnehr'denAntakya'ya gelip yerleşmişti. Babası da âlim ve sâlih bir zâttı.

Küçük yaştan îtibâren ilim öğrenmeye başlayan Molla Arab babasından, amcaları Şeyh Hasan ve Şeyh Ahmed gibi âlimlerden fıkıh, usûlü fıkıh, kırâat ve Arabî ilimlerde tahsil gördü. Tebriz'e gidip, Tebrizli Mevlânâ Mürid'den ilim öğrendi. Antakya'ya döndü. Haleb ve Kudüs'e giderek oradaki âlimlerin ilim meclislerinde bulundu. İlimde üstün derecelere yükselip, şöhreti etrâfa yayıldı. Hacca gittikten sonra Mısır'a gelip İmâm-ı Süyûtî ve Şa'bî'nin derslerine devâm etti. Hadîs ilminde icâzet aldı. Mısır'daki Memlûk Sultanlarından Kayıtbay ile görüşüp iltifâtlarına kavuştu. Sultan Kayıtbay vefâtı üzerine 1495 yılında Mısır'dan ayrılarak Bursa'ya geldi. Halktan ve şehrin ileri gelenlerinden çok hürmet gördü. Vâz ve nasîhat ederek, insanlara Allahü teâlânın emir ve yasaklarını anlattı. Sonra İstanbul'a gelip Sultan İkinci Bâyezid Hanın iltifât ve ihsânlarına kavuştu. İstanbul halkına senelerce vâz ve nasîhat eden Molla Arab bâzı fetihlere katıldı. Daha sonra âilesiyle birlikte Haleb'e döndü. Haleb'de üç yıl kadar vâz, hadîs ve tefsîrle meşgûl olduktan sonra İstanbul'a döndü.

Yavuz Sultan Selim Hanı cihâda teşvik etti. Çaldıran Seferine katılıp, askeri vâzlarıyla cesâretlendirdi. Daha sonra Sarayköy ve Üsküdar'a giderek on sene vâz ve nasîhat ederek, Müslüman olmayan pekçok kimsenin Müslüman olmasına sebep oldu. Kânûnî Sultan Süleymân Han ile Engürüs Seferine katıldı. Daha sonra Bursa'ya gelip çeşitli kitaplar yazdı. İki mescit, iki câmi yaptırdı. 1532 (H.938) senesinde Bursa'da vefât etti. Bursa'nın kıble tarafında şimdi kendi adıyla anılan mahallede defnedildi. Kabrin bulunduğu yerden bir sokak sonra Molla Arab Câmii vardır. Şimdi iki kubbeli ve tek minâreli olan bu câmi, eskiden dokuz kubbeli ve üstü kurşun kaplı idi.

Eserleri:

1. **Nihâyet-ül-Fürû;** fıkıh ilmine dâir **Müstasfâ** ve **Dürer Gurer** kitâblarındaki meseleleri toplamıştır.

2. **Tehzîb-üş-Şemâil;** Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) hayatıyla ilgilidir.

3. **Hidâyetü'l-İbâd ilâ Sebîl-ir-Reşâd.**

4. **Es-Sedâd fî Fedâil-il-Cihâd;** Yavuz Sultan Selîm Hanı cihâda teşvik için yazdığı eserdir.

5. **El-Mekâsıd fî Fedâil-il-Mesâcid.**

MOLLA CÂMÎ;

din ve fen bilgilerinde âlim, velî, şâir. İsmi, Abdurrahmân bin Nizâmeddîn Ahmed, lakabı Nûreddîn'dir. Câmî ve Mevlânâ nisbetleriyle meşhûr oldu. Anadolu'da Molla Câmî diye tanındı. 1414 (H.817) senesinde İran'ın Câm kasabasında doğdu. İmâm-ı Muhammed Şeybânî hazretlerinin neslindendir. Beş yaşında Muhammed Pârisâ hazretlerinin huzûruna götürülüp, teveccühüne mazhâr oldu.

İlim ve takvâ sâhibi olan babası Nizâmeddîn Ahmed, oğlunun ilim ehli olmasını istiyordu. Daha bülûğ çağına gelmeden onu Semerkand'daki Nizâmiyye Medresesine götürdü. Câmî, henüz küçük olmasına rağmen; zekâsı, meseleleri anlamaktaki fevkalâde kavrayışı ile dikkat çekti. Böylece hocaları ve arkadaşları üzerinde büyük bir tesir uyandırdı. Kısa zamanda okuması gereken kitapları bitirip, mezuniyet derecesine gelmiş talebelerin okuduğu kitapları okumaya başladı. Hocaları; "Semerkand, Semerkand olalıdan beri, Molla Câmî'den daha zekî ve kâbiliyetli bir kimse görmedi." demekten kendilerini alamadılar. Burada Hâce Ali Semerkandî'nin, Şehâbüddîn Câcermî'nin ve Mevlânâ Cüneyd-i Usûlî'nin derslerine devâm etti. Din ilimlerinin yanında fen ilimlerine de ilgi duyan Molla Câmî, Uluğ Bey gibi bir ilim âşığı sultanın devrinde, hem de Semerkand'da ilim öğrenmeye çalışıyordu. Uluğ Beyin de hocası olan Kâdızâde Rûmî'nin matematik derslerine devâm etti. Herat'ta meşhûr astronomi âlimi Ali Kuşçu ile görüştü. Ali Kuşçu ona astronomi ilmiyle alâkalı, içinden çıkılması zor birkaç mesele sordu. Molla Câmî hepsini en ince ayrıntılarına kadar ayrı ayrı cevaplandırınca, Ali Kuşçu bu cevaplar karşısında hayran kaldı.

Kısa zamanda aklî ve naklî ilimleri tamamlayan Molla Câmî, Herat'taki meşhûr beş âlimden biri oldu.

Herat'ta Sâ'düddîn-i Kaşgârî'den tasavvuf ilmini öğrenen Molla Câmî, yüksek derecelere kavuştu. Bu hocası ile tanışmadan önce, onu rüyâsında görmüş, Sâdüddîn-i Kaşgârî rahmetullahi aleyh, rüyâsında kendisine; "Git kardeşim, bir dost bul ki, terki imkânsız olsun." mısra'ını söylemişti. Bu işâreti alan Molla Câmî, Sâdüddîn-i Kaşgârî'nin sohbet ve derslerine devâm edip, feyz alarak kemâle geldi ve irşâdla (insanlara doğru yolu göstermekle) vazifelendirildi. Ayrıca Muhammed Pârisâ, Fahrüddîn Luristânî, Hâce Burhâneddîn Ebû Nasr Pârisâ, Şeyh Behâüddîn Ömer, Hâce Şemsüddîn Muhammed Kûsevî, Mevlânâ Şemsüddîn Muhammed Esed ve Ubeydullah-ı Ahrâr gibi büyük velîlerle görüşüp onlardan feyz aldı. 1469 senesinde Herat'ı alan Tîmûroğulları hükümdârlarından Hüseyin Baykara ve onun yakın arkadaşları olan Ali Şîr Nevâî ve Ahmed-i Süleyhî gibi ileri gelen zâtlarla dost oldu.

1472 senesinde Hicaz'a gitmek için yola çıkan Molla Câmî'ye, Bağdat'ta Akkoyunlu beylerinden Maksud Bey; hacdan dönerken Diyarbakır'da Mehmed Bey; Tebriz'de Yâkûb Bey fevkalâde hürmet ve ikrâmda bulundular. Geçtiği her şehrin âlimleri, onu karşılayarak, ziyâret edip, hayr duâsını aldılar. Bağdat'ta Eshâb-ı kirâm düşmanları ile yaptığı münâzaralarda dâimâ gâlip geldi. Fâtih Sultan Mehmed Han, Molla Câmî'nin Haleb'de bulunduğunu tahmin ettiği sırada, kendisini çok iyi tanıyan Hâce Atâullah-ı Kirmânî ile beş bin altın hediye gönderdi. Ancak Molla Câmî Haleb'den ayrıldığı için görüşemediler. Bu yolculuğu sırasında daha önce vefât etmiş büyüklerin kabirlerini ziyâret etti. Medîne-i münevvereye geldiği zaman, Peygamber efendimize olan muhabbetini dile getiren kasîdeler söyledi.

Molla Câmî, hacdan dönünce, Hüseyin Baykara'nın kendisine tahsîs ettiği bir medresede ders vermeye başladı. Bu arada Fâtih Sultan Mehmed Hanın arzusu üzerine İslâmî tâbir ve terimleri içine alan iki risâle yazıp, İstanbul'a gönderdi. Dâvet üzerine kendisi de yola çıktı. Konya'ya varıncaFâtih Sultan Mehmed Hanın vefât haberini duyup, geri döndü. Daha sonra, Sultan İkinci Bâyezîd Han tarafından İstanbul'a dâvet edildiyse de, gelmesi mümkün olmadı.

Molla Câmî, 1492 senesi Muharrem ayının on sekizine rastlayan Cumâ günü dostlarının okuduğu **Kur'ân-ı kerîm**'i dinledi ve son nefesinde Kelime-i şehâdet söyleyerek Herat'ta vefât etti. Cenâze namazında Hüseyin Baykara, Ali Şîr Nevâî ve bütün Heratlılar hazır bulundu. Hocası Sâdüddîn-i Kaşgârî'nin kabrinin yakınlarına defnedildi. Mübârek kabri ziyârete açıktır. Dünyânın dört bucağından gelen âşıkları, kendisini ziyâret ederek, mübârek rûhundan saçılan feyzlerden istifâde etmektedirler.

Molla Câmî'nin sohbetinde bulunanlar, gam ve kederlerini unuturlar, neş'e ve ferahlık duyarlardı. Halkın övmesine ve yermesine ehemmiyet vermezdi. Şöhretten kaçardı. İhtiyâcından fazla malını sadaka olarak muhtaçlara dağıtırdı.

Molla Câmî buyurdu ki: "Üç zümreye, üç şey çirkin düşer. Pâdişâhlara sertlik, âlimlere mal sevdâsı,

zenginlere cimrilik.”

“Kötü kimse, başkalarının ayıplarını saymak isterken, kendini dile getirir.”

“Bir kimse bütün ilimleri kendinde toplasa, Allahü teâlânın rızâsına uygun hareket etmedikçe kurtulamaz.”

“Akıl dışında olan şeyler, keşif ve müşâhadeyle kalp gözü ile anlaşılır. Akıl bunları anlayamaz. Nitekim, his uzuvları da aklın anladığı şeyleri anlamıyor.”

“Huzur ve âfiyet, bir köşede oturmak değildir. Âfiyet nefsinden kurtulmaktır. Kurtul da ondan sonra dilersen bir köşede otur, dilersen halk içine karış!”

“Seven o kimselerdir ki, sevgilisinden ne kadar düşmanlık görse yine dostluğunu artırır. Sevgilisinden başına binlerce sitem taşı gelse, onlardan ancak aşk binâsını sağlamlaştırır.”

“Her kime şu beş seâdet verilmişse, tatlı yaşayışın dizgini onun eline bırakılmıştır: 1) Vücut sağlığı, 2) Güven, 3) Rızık genişliği, 4) Şefkatli ve vefâlı arkadaş, 5) Ferâgat duygusu.”

“Akıllılar, ölümle sona eren her nîmeti, nîmet olarak hesâba katmazlar. Ömür, ne kadar uzun olursa olsun ölüm yüz gösterince o uzunluğun ne faydası olur?Nîmetin değeri sonsuz olmasında ve yok olmak tehlikesinden uzak bulunmasındandır.”

Fars edebiyâtının en büyük şâirlerinden olan Molla Câmî, kendisinden sonra gelen birçok şâiri etkisi altına almıştır. ŞiirlerindeFarsça’yı çok ustaca, anlaşılır ve etkileyici bir şekilde kullanmıştır. Şiirlerinde Sâ’dî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Hâfız gibi şâirlerin tesiri görülür. Manzum ve mensur yazılarında, dînî konular ve Allah aşkı çok güzel bir şekilde işlenmiştir. Gazel ve mesnevî türlerinde eserleri vardır. Eserlerinde, onun ilim öğrenmek arzusunun sonsuzluğu görülmektedir. Eserlerinin hemen hepsinde alçak gönüllülük, ferâgat ve îmân hâkimdir. Câmî’nin şiirleri, Fars lirik edebiyâtının en değerli örneklerinden sayılır. Yazdığı eserlere yemeğe tuz atma kâbilinden birçok mîzâhî fıkralar ve kıt’alar da karıştırmıştır. Bu mîzâhî çeşni onun derin fikirleriyle yüksek ifâdesini daha latîf ve çekici hâle getirmiştir.

Câmî, eserlerinde dâimâ şiirin ve şâirliğin mertebesinden bahsetmiştir. Kasîde ve gazellerini topladığı dîvânın baş tarafına gâyet güzel bir mukaddime yazmış, kendi hâllerini ve şâirlik vasfını nasıl kazandığını anlatmıştır. Bu mukaddimede; “Yüce Mevlâ, ilk yaratılışımda şiir istidâdını benim mayama karıştırmış, gönlümü tamâmiyle bu mesleğe bağlamış, Kendimi bu sanattan kurtarmaya bir türlü muvaffak olamadım.” demektedir.”

Molla Câmî’nin yüksek fazîlet ve kemâlinin bir cephesi de Arap dili ve edebiyâtında son derece derinleşmiş olmasıdır. Onun, tefsîr, lügat, târih, hadîs ve edebiyâttaki yüksek ilmi, Farsça eserlerinde bir olgunluk ve topluluk gösterdiği gibi, Arap edebiyâtı da ona parlak inciler ve renk renk mücevherler saçabilmesi için zengin bir hazîne olmuştur. Câmî, bugün bile değerini muhâfaza eden eserleriyle, Arap dili ve edebiyâtına hizmet eden birçok üstâdlardan daha ileri bir mertebeye yükselmiştir. Onun Arapça beyt ve mısralarıyla karışık mülemmâ gazelleri, Arab ve Fars dillerini birbiriyle karıştırmak husûsunda en güzel birer örnektir.

Bahâristan adlı eseriyle Fars edebiyatında tezkire yazmıştır. Bu yönüyle 16. asırdaki başta Ahdî ve Latîfi olmak üzere Osmanlı tezkirecilerine tesir etmiştir. Ayrıca, Fuzûlî ve Lâmiî Çelebi eserlerinden çok etkilenmiştir. Hüseyin Baykara’nın meclislerinde de bulunan Molla Câmî, muâsırı ve meclis arkadaşı Ali Şîr Nevâî ile birlikte içinden yetiştikleri toplulukların ilim ve irfan yönünden yetişmesine büyük hizmet etmişlerdir. O devir sünnî İran’ında, sonradan ortaya çıkacak bozuklukları önceden sezerek Ali Şîr Türkçe; Câmî de Farsça eserler vererek, gerçek gâyede İslâmiyete hizmetten geri kalmamışlar ve mensup oldukları cemiyetleri bu yönleriyle aydınlatmaya çalışmışlardır. Nitekim hemen sonra İran’da, dedelerinin sünnî olmasına rağmen Şah İsmâil’le birlikte ortaya çıkan şiîlik, devletin resmî mezhebi olmuş ve İslâm inanç birliği yanında Türk inanç birliği de bu hükümdarla parçalanmıştır. Câmî bu sebeple sanatını doğru yol için vâsıta kılmıştır.

Arap diline ve edebiyâtına büyük ilgi duyan Câmî, bu dilde birçok eser yazdı. Oğlu Ziyâüddîn Yûsuf için yazdığı **El-Fevâid-üd-Diyâiyye fî Şerh-il-Kâfiye** adlı Arapça gramer kitabı, Müslüman Türkler arasında Molla Câmî adıyla çok tanınmış ve medreselerde asırlarca ders kitabı olarak okutulmuştur.

Molla Câmî’nin manzûm ve mensûr pekçok eseri vardır. Bunlardan bâzıları:

1) **Nefehât-ül-Üns min Hadarât-il-Kuds:** Bu eserini, Abdullah-ı Ensârî’nin **Tabakât-ı Sûfiyye** adlı kitabına ilâveler yapmak sûretiyle meydana getirmiştir. Farsça olan eserde, altı yüz dört velînin hayâtı ve menkıbeleri anlatılmaktadır.

2) Ş**evâhid-ün-Nübüvve:** Siyere dâir bir eserdir. Peygamberimizin hayâtını ve mûcizelerini uzun

anlatmaktadır. Peygamberlik Mûcizeleri adıyla günümüz Türkçesine çevrilmiştir.

3) **Levâih:** Tasavvufî bir eserdir. 4) F**âtihât-üs-Sebâb** (Dîvân). 5) **Vâsıtat-ül-Ikd** (Dîvân). 6) **Hatîmet-ül-Hayât** (Dîvân). 7) **Bahâristân.** 8) **Heft Evrenk** adı altında topladığı yedi mesnevîsi. 9) **Mir'at-ül-Akâid.**

Bunlardan başka meşhur şâir İbn-i Fârid'in tasavvufî kasîdesini şerh etmiştir. Vahdet-i vücûd hakkındaki kendi rubâîlerinin şerhini de yapmıştır. Ayrıca, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin **Mesnevî'**sinden bâzı beytleri de şerh etmiştir.

Mevlânâ Abdurrahmân Câmî, **Mir'ât-ül-Akâid** isimli manzûm eserini mesnevî vezninde yazmıştır.

MOLLA FENÂRÎ;

Osmanlı Devletinin ilk şeyhülislâmı. Adı Muhammed, lakabı Şemseddîn olup, babasının ismi Hamza'dır. 1350 (H. 751) senesi Safer ayında Fenâr köyünde dünyâya geldi. Bu köyde doğduğundan veya babasının fenercilik sanatıyla meşgûl olmasından fenârî nisbesiyle meşhûr oldu. Ömrünü dînine ve devletine hizmetle geçirip, 1431 (H.834) senesi Receb ayında Bursa'da vefât etti. Kabr-i şerîfi Bursa'da, Keşiş Dağı eteğindeki Maksem adı verilen semtte yaptırdığı mescidin yanındadır. Câminin yanında bir medresesi ve pekçok hayır eseri vardır.

Molla Fenârî, aklî ve naklî ilimlerde zamânın bir tânesiydi. Alâeddîn-i Esved'den, Cemâleddin Aksarâyî'den ve Mısır'da Ekmeleddîn-i Bâbertî'den ilim tahsîl etti. Babasından ve Somuncu Baba diye meşhûr, büyük evliyâ Şeyh Hamîdeddîn-i Kayserî'den de tasavvuf mârifetlerini elde etti. Din ilimleri yanında, fizik, matematik, astronomi ve diğer fen ilimlerinde de üstün bir dereceye yükseldi. Tahsîlini tamamladıktan sonra Anadolu'ya dönerek, Bursa'ya yerleşti.

Sultan Yıldırım Bâyezîd ve Çelebi Sultan Mehmed Han zamânında Bursa'da çok talebe okutup binlerce âlim yetşitirdi. Adı ve şöhreti her tarafa yayıldı. Sultanlar, kumandanlar ve büyük âlimler kendisine hürmet ve îtibâr gösterdiler. İlim ve irfân talep edenler, her taraftan koşarak gelip, onun derslerine devâm ettiler. Molla Fenârî rahmetullahi aleyh ders okutma yanında fetvâ işlerini ve Bursa Kâdılığını da yürüttü.

Molla Fenârî bir ara Bursa'dan Konya'ya gitti. Karaman Beyi ona çok ihsân ve iltifâtlarda bulundu. Ders okutması için ricâda bulundu. Bir müddet orada ders verip, Yâkûb-i Asfâr ve Yâkûb-i Esved gibi, ilimde yüksek derecelere ulaşan talebeler yetiştirdi.

Molla Fenârî 1419 (H. 822) yılında bir defâ Hicaz'a gidip hac yaptı. Hacdan dönerken Mısır Sultânı Melik Müeyyed, memleketinde kalarak ders vermesini ricâ etti. Bir müddet kalıp birçok ulemâ ve evliyâ ile sohbet, ilmî müzâkere ve fikir alış verişinde bulundu. Bu yolculuğu esnâsında Kudüs-i şerîfi ziyâret etti; daha sonra Çelebi Sultan Mehmed Hanın dâveti üzerine Bursa'ya geldi. Bu haccında Medîne-i münevveredeyken orada vefât eden büyük velî Şâh-ı Nakşibend'in halîfesi Muhammed Pârisâ'nın cenâze namazında bulundu.

Sultan İkinci Murâd Hanın iltifat ve teveccühlerine kavuştu. Sultan onu, müftîlik ve kâdılık makâmının en yüksek derecesi olan Şeyhülislâmlık vazîfesine tâyin etti. Pâdişâh'ın her hususta en has müşâviri oldu. Herkesin hürmet ve takdirini kazandı.

Molla Fenârî hazretleri Bursa'da ilim öğretme yanında kazzâzlık (ipekçilik) yaparak nafakasını temin etmeye çalıştı ve kazancı ile çok hayrât ve hasenâtta bulundu. Kale'de, Manastır Mahallesinde ve Debbağlar semtindeki mescitler yanında, Pınarbaşı'ndaki Dârülhadîs onun yaptırdığı eserlerdendir. Kudüs'te bir medrese satın alıp masraflarını Anadolu'da yaptığı vakıfların gelirinden karşılamıştır.

Molla Fenârî, Bursa'da inşâ ettirilen Ulu Câminin açılışında bulundu. Câminin açılışında ilk Cumâ hutbesini okuyan hocası Hamîdüddîn-i Kayserî'nin duâ ve iltifâtına kavuştu.

Molla Fenârî, **İskendernâme'**yi nazm eden Mevlânâ Ahmedî ve tıp ilminde **Şifâ** kitabının sâhibi tabîb Hacı Paşa ile birlikte Mısır'da Ekmeleddîn-i Bâbertî'nin huzûrunda ders arkadaşıydılar. Birgün evliyâdan birini ziyârete gitmişlerdi. O zât onlara bakıp, Mevlânâ Ahmedî'ye; "Sen vaktini şiire harcarsın." Hacı Paşaya; "Sen ömrünü tıpta harcarsın." Molla Fenârî'ye de; "Sen de ömrünü din yolunda harcar ilim ve takvâyı birlikte bulundurursun." buyurdu. Gerçekten buyurduğu gibi oldu.

Molla Fenârî, Karaman beyinin kızı Gül Hâtunla evlenmiş olup, iki oğlu iki kızı olmuştur. İki oğlu da kendisi gibi âlim olarak yetişmişler, onlar da Bursa'da kâdılık yapmışlardır. Onun soyundan gelen Ali bin Yûsuf İstanbul-Aksaray'da Vatan Caddesindeki kiliseyi câmi yapmıştır. Îsâ Efendi câmiye çok vakıf yaptığından,Fenârî Îsâ Mescidi denilmiştir. Bu zât Bursa'da kâdı iken 1497 yılında vefât etmiştir. Ahfâdından (torunlarından) Muhyiddîn bin Muhammed Fenârî, Osmanlı Devletinin on üçüncü şeyhülislâmı olmuştur. O da Beykoz'a bağlı Dereseki köyünde ve Rumeli Hisârında birer mescit

yaptırmış, 1547 yılında vefât etmiştir. Kabri Eyyüpsultan'dadır.

Büyük âlim Şemseddîn-i Fenârî'nin gözlerine ömrünün sonuna doğru perde gelip görmez oldu. Bir gece Peygamber efendimizi rüyâsında gördüğünde, Resûlullah efendimiz; **"Tâhâ sûresini tefsir eyle."** buyurunca; "Yüksek huzûrunuzda **Kur'ân-ı kerîm**'i tefsir etmeye gücüm olmadığı gibi, gözüm de görmüyor." diye cevap verdi. Peygamber efendimiz bir parça kumaşı gözlerinin üzerine koymuş, uyanınca Fenârî'nin gözleri açılmış ve kumaş parçasını gözlerinin üzerinde bulmuştu. Bu hâlin şükrünü yapabilmek için ikinci defâ çok yaşlı olmasına rağmen hacca gitti. Dönüşünde 1431 yılında vefât etti. Vefâtında çok mal, para ve on bin ciltten fazla, kıymetli kitap bırakmıştı.

Molla Fenârî hazretlerinin eserleri pekçok olup bunlardan bâzıları şunlardır:

1) **Ayn-ül-Âyân:** Fâtihâ sûresinin tefsiridir. 2) **Füsûl-ül Bedâyî' fî Usûl-is-Şerâyî':** Fıkıh usûlüne dâir olup, otuz senede tamamlanmıştır. 3) **Îsâgûcî Şerhi:** Mantık ilmine dâir çok kıymetli şerhtir. Bu mantık kitâbını; birgün sabahleyin başlamış güneş batarken bir günde bitirmiştir. Eser Osmanlı medreselerinde uzun zaman ders kitabı olarak okutulmuştur. 4) **Enmûzec-ül-Ulûm:** Yüze yakın ilme âit meseleleri ihtivâ eden ansiklopedik bir eserdir. Bu eser oğlu Muhammed Şâh tarafından şerhedilmiştir. 5) F**erâiz-i Sirâciyye Şerhi.** 6) **Şerh-i Mevâkıf** üzerine **Ta'lîkât.** 7) **Esâs-üt-Tasrîf.** 8) **Risâletün fî Menâkıb-iş-Şeyh Behâüddîn-i Nakşibend.** 9) **Şerhu Fevâid-il-Gıyâsiyye.** 10) **Şerh-ul-Misbâh.** 11) **Hâşiyetün alâ Şerhây-is-Seyyid ves-Sa'd lil Miftâh.** 12) **Uveysât-ül-Efkâr fî İhtiyâri ülil-Ebsâr:** Aklî ilimlere dâir olup, fen ilimlerinde zor problemlerin çözüm şekillerine karşı îtirâzları inceler. 13) **Mukaddimet-üs-Salât.**

MOLLA GÜRÂNÎ;

Osmanlı Devletinin dördüncü şeyhülislâmı ve Fâtih Sultan Mehmed Hanın hocalarından. İsmi, Ahmed bin İsmâil bin Osman Gürânî olup, lakabı Şerefeddîn ve Şihâbeddîn'dir. 1410 (H.813) yılında Sûriye'nin Gürân kasabasına bağlı bir köyde doğdu. Doğduğu yere nisbetle Gürânî denildi. 1488 (H. 893) yılında İstanbul'da vefât etti. Kabr-i şerîfi Aksaray-Topkapı arasındaki kendi yaptırdığı câminin önündedir.

Molla Gürânî, daha küçük yaşta kendi memleketinde ilk tahsîlini yaptı. Bundan sonra Bağdat, Diyârbakır, Hıms ve Hayfa şehirlerine ve on yedi yaşında da Şam'a gidip, tanınmış âlimlerin derslerine devâm ederek ilmini arttırdı. Şam'dan Kâhire'ye gitti ve o devrin en meşhûr âlimi İbn-i Hacer Askalânî'den hadîs ve fıkıh ilmine dâir eserler okudu. Bu hocasından okuduğu eserler arasında **Sahîh-i Buhârî** ve fıkıh ilminde meşhûr eserler vardı. Molla Gürânî bu minval üzere tahsilini tamamladıktan sonra; tefsir, kırâat, hadis ve fıkıh ilimlerinde değerli bir âlim olarak yetişti. Yavaş yavaş tanınmaya ve Kâhire'deki medreselerde ders vermeye başladı. Memlûk Devleti hükümdâr ve devlet ileri gelenlerinin kurdukları ilim meclislerine katılıp, münâzaralara girdi. İlmi ve fesâhati, güzel konuşmasıyla dikkat çekip tanındı. Hattâ Kâhire'de herkese açık bir ders de verdi. Dersini dinleyen âlimler, onun ilimdeki üstünlüğünü taktir ettiler. **Sahîh-i Buhârî'**yi gâyet güzel bir mahâretle okuttuğunu bizzât görüp şâhit olan hocası İbn-i Hacer Askalânî ona icâzet verdi. Bundan sonra hayâtının bir bölümünü Kâhire ve Şam taraflarında geçirip Anadolu'ya geldi. Anadolu'ya gelişi, hayâtında başka bir safha olmuştur.

Molla Gürânî'nin Anadolu'ya gelişi şu şekildedir: O devrin meşhur Osmanlı âlimlerinden Molla Yegân, hacca gittiğinde, Kâhire'ye uğradı. Orada Molla Gürânî'yi tanıyıp, onun dîne bağlılığını ve ilimdeki yüksek derecesini görünce, Anadolu'ya getirmek istedi. Lütuf ve iltifât göstererek berâber gelmesini söyledi. O da bu teklifi kabûl ederek, Molla Yegân ile birlikte geldi. Meşhur âlim Molla Yegân, hacdan döndüğünde Sultan İkinci Murâd Hanın otağına gidip, bir sohbet yaptı. Sohbet sırasında Pâdişâh; "Gezip gördüğün yerlerden bize ne armağan getirdin." diye sordu. Bunun üzerine Molla Yegân; "Tefsir, hadis ve fıkıh ilminde iyi yetişmiş bir âlim getirdim." diyerek, hiçbir milletin kültür târihinde görülmeyen durumu bildirdi. Sultan; "Şimdi nerededir?" deyince, "Dışarıda beklemektedir" cevâbını verdi. Bunun üzerine Pâdişâh, onu içeri getirmelerini söyledi. Molla Gürânî içeri girip selâm verdi. Sohbet sırasında Molla Gürânî'nin konuşması ve hâli, Pâdişâh'ın hoşuna gitti. Onu hemen dedesi Murâd-ı Hüdâvendigâr Gâzinin eski kaplıcadaki medresesine müderris tâyin etti. Daha sonra Yıldırım Medresesine müderrislikle vazîfelendirildi. Bir müddet bu vazîfede kalan Molla Gürânî, Sultan İkinci Murâd Hanın oğlu Şehzâde Mehmed'in, yâni Fâtih'in yetiştirilmesiyle görevlendirildi.

Fâtih Sultan Mehmed Hanın yetişmesinde, Molla Gürânî'nin büyük emeği geçti. Bu bakımdan Fâtih, şehzâdeliğinden beri hocasını çok sever, saygı ve hürmette kusûr etmezdi.

Babası İkinci Murâd'dan sonra tahta geçen Fâtih Sultan Mehmed Han, Molla Gürânî'yi vezir yapmak istedi. Molla Gürânî bu teklifi kabul etmeyip; "Huzûrunuzda, size devlet işlerinde çok hizmet edenler vardır. Onların ciddî çalışmaları; vezirliğe, sadrâzamlığa kavuşmak ideallerine bağlıdır. Vezîriniz onlardan başkası olursa, kalbleri muğber olur ve sultânımıza zarar gelir." dedi. Sultan bu sözü beğendi

ve onu Kazasker yapmak istediğini bildirince, bunu kabul etti. Ayrıca müderrislik vazifesini de yürüttü. Daha sonra, evkâf idâresi ve kâdılık vazîfesi ile Bursa'ya gönderildi. Bursa'da bir müddet hizmet etti. Ancak bâzı sebeplerle Anadolu'dan ayrılıp, Mısır'a gitti.

MollaGürânî Mısır'a vardığında, Mısır Sultânı Kayıtbay'dan tam bir kabûl ve pekçok ikrâm, hürmet gördü. Bir müddet sonra Fâtih Sultan Mehmed Han, Mısır Sultânı Kayıtbay'a, Molla Gürânî'yi göndermesini ricâ etti. Kayıtbay, Fâtih Sultan Mehmed Hanın bu ricâsını Molla Gürânî'ye bildirerek; "Gitme, ben sana onunkinden daha çok ikrâm ve ihtirâm ederim." dedi. Molla Gürânî; "Evet inanıyorum, sizden çok fazla ikrâm gördüm. Ancak, benimle onun arasında baba ile oğul arasındaki gibi büyük bir sevgi vardır. Aramızdaki bu hâdise ise, bir başka şeydir. Bu sebepten tabiî olarak ona meyledeceğimi bilir. Eğer ona gitmezsem sizin tarafınızdan gönderilmediğimi zanneder ve aranıza düşmanlık girebilir." cevâbını verdi. Bu cevâbı çok beğenen Sultan Kayıtbay kendisine çok para ve yolda lâzım olabilecek eşyâları verip, büyük hediyelerle Fâtih Sultan Mehmed Hana gönderdi.

Molla Gürânî İstanbul'a gelince, Sultan ona çok hürmet gösterip, ikinci defâ Bursa Kâdılığına, sonra yeniden Kazaskerliğe tâyin etti. Müderrislik ve eser yazmakla meşgûl olan Molla Gürânî, 1480 (H. 885) senesinde Şeyhülislâmlık makâmına getirildi. Fâtih Sultan Mehmed Han ona; maaş, hizmetçi ve diğer yardımları yanında pekçok hediye vererek, ikrâm ve hürmet gösterdi. Sekiz sene Şeyhülislâmlık yaptı ve hakka, adâlete uymakta titizlik göstererek, gâyet güzel bir şekilde vazîfesini yerine getirdi.

Fâtih Sultan Mehmed Hana çok nasîhat eder, işlerinde yardımcı olurdu. Ona karşı duyduğu samîmi sevgi ve alâka sebebiyle, yeri geldikçe tenkit etmekten, uyarmaktan çekinmezdi. Hattâ giydiği ve yediği şeylere dikkat etmesinde, dâimâ dînin emirlerine uygunluk isterdi. Nasîhatlerini sert sözlerle söylemekten çekinmezdi.

Molla Gürânî; heybetli, vakûr, sarsılmaz bir ilim, haysiyet ve ahlâka sâhipti. Uzun boylu, doğru ve açık sözlüydü. Vezirleri adlarıyla çağırır, Sultan'ın huzûruna girince, yüksek sesle selâm verip müsâfeha yapardı. Dâvet edilmedikçe ve bayram günlerinden başka zamanlarda saraya gitmezdi.

Müderrislikten resmen ayrıldıktan sonra da ilim öğretmeye devâm etti. Pekçok âlim yetiştirdi. Günlerini ders vermek, kitap yazmak ve ibâdetle geçirirdi. Çok hayır ve hasenâtta bulundu. Vakıf olarak; dört câmi, bir dârülhadîs medresesiyle bir hamam ve binâlar yaptırmıştır.

Molla Gürânî, vefât ettiği senenin bahar mevsiminde bir bahçe satın aldı. Kışa kadar o bahçede kaldı. Vezirler haftada bir bu bahçeye ziyâretine gelirlerdi. Kış geldiğinde iyice hâlsizleşti. İstanbul'daki konağına göçtü. O günlerde sabah namazını kıldıktan sonra, kendisine bir yatak hazırlanmasını istedi. Yatak hazırlandı. Kuşluk namazını kıldıktan sonra kıbleye dönerek, sağ yanı üzerine yattı. O gün, kendisinden **Kur'ân-ı kerîm** ve kırâat ilmini öğrenen hâfızların, yanında toplanmasını istedi. Bu arzusu yerine getirildi. Yanına toplanan talebelerine; "Üstünüzde olan hakkımı ödeme zamânı bu gündür. İkindi vaktine kadar benim üzerime **Kur'ân-ı kerîm** okumaya devâm ediniz, ikindiden fazla uzamaz." dedi. Talebeleri, **Kur'ân-ı kerîm** okumaya başladılar. Durumu öğrenen vezirler de yanına geldi. Bunlar arasında bulunan Dâvûd Paşa, Molla Gürânî hazretlerini çok sevdiği için hâlini görünce dayanamayıp, ağlamaya başladı. Molla Gürânî bu hâli görünce; "Niye ağlar dursun ey Dâvûd!" dedi. Dâvûd Paşa; "Sizi böyle zayıf görünce kendimi tutamadım" cevâbını verdi. Bunun üzerine; "Ey Dâvûd! Kendi hâline ağla! Ben dünyâda râhat ve huzûr içinde yaşadım. Allahü teâlâdan ümîdim odur ki, ömrümün sonunda ve son nefesimde de selâmet üzere olurum." dedi. Sonra vezire dönüp; "Benden Bâyezîd'e (İkinci Bâyezîd Han) selâm söyleyin, namazımı bizzât kendisi kıldırsın ve borçlarımı, defnimden önce ödesin." dedi. Sonra; "Size vasiyetim olsun! Beni kabrin yanına koyunca, ayağımı tutun ve beni kabrin başına çekin, sonra kabre koyun." buyurdu. Öğle namazını îmâ ile kıldı. Sonra; "İkindi ezânı ne zaman okunacak?" dedi. İkindi vakti gelince, müezzinin ezân okumasını bekledi. Müezzin, Allahü ekber, diye ezân okumaya başlayınca, Molla Gürânî hazretleri; "Lâilâhe illallah..." diyerek vefât etti.

Sultan İkinci Bâyezîd Han, namazında bulundu ve borçlarını ödedi. Cenâze namazı çok kalabalık olup, İstanbul ahâlisi bu büyük âlimin vefâtına ziyâdesiyle üzüldü. Cenâzesi kabrin başına getirilince vasiyetine rağmen kimse ayağından tutup çekmeye cesâret edemedi. Cenâzesini bir hasırla kabrin yanına çektiler ve kabre indirip defnettiler.

Arapça kaynaklarda, Diyâr-ı Rum yâni Anadolu'nun âlimi olarak zikredilen Molla Gürânî, kıymetli eserler yazmış olup, eserleri şunlardır: 1) **Gâyet-ül-Emânî fî Tefsîr-i Seb'il-Mesânî,** 2) **El-Kevser-ül-Cârî alâ Rıyâd-il-Buhârî:** Hadîs-i şerîf kitaplarının en kıymetlisi olan **Sahîh-i Buhârî'**ye yazdığı şerhtir. 3) **Keşf-ül-Esrâr an Kırâat-il-Eimmet-il-Ahyâr,** 4) **Şerh-i Cem'ul-Cevâmî':** Usûl-i fıkha dâirdir. 6) Arûz ilmiyle ilgili bir kasîde.

MOLLA HALİL Sİ'RİDÎ;

on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Doğu Anadolu'da yetişmiş olan Şâfiî mezhebinin fıkıh, tefsir,

hadis âlimlerinden ve evliyâdan. İsmi, Halil bin Hüseyin Es-Si'ridî'dir. 1754 (H.1167) senesinde Bitlis yakınlarındaki Hizan'da doğdu. 1843 (H.1259) senesinde Siirt'te vefât etti.

Babası Molla Hüseyin tarafından, küçük yaşta büyük âlim ve velî Erzurumlu İbrâhim Hakkı hazretlerinin huzûruna götürüldü. Onun duâ ve teveccühlerine kavuşan Halil Si'ridî, yaşadığı bölgenin âlimlerinden ilim öğrendi. En meşhur hocası Molla Mahmûd Behdînî'dir. Babasının ilminden de istifâde etti. Âlim ve velîlerin ilim meclislerinde ve sohbetlerinde bulunarak ilimde ve tasavvufî derecelerde ilerledi. Pekçok kerâmetleri görüldü. Siirt'te talebe yetiştirip, kıymetli eserler yazmak ve insanlara Allahü teâlânın emir ve yasaklarını anlatmakla meşgûl oldu. Onun yetiştirdiği âlimlerin en büyüğü Seyyid Fehim-i Arvâsî gibi büyük bir âlimi yetiştiren Muş Müftîsi Ebû Abdullah Molla Hasan Ehvedî Ensârî hazretleriydi. Pekçok kıymetli eserler de yazmış olan Molla Halil Si'ridî 1843 (H.1259) senesinde Siirt'te vefât etti. Kabri Siirt'te olup ziyâret edilmektedir.

Eserlerinden bâzıları şunlardır:

1) **Tefsîrü Tabsırat-il-Kulûb fî Kelâmi Allâm-il-Guyûb,** 2) **Dıya-ül-Kalb-il-Arûf fit-Tecvîd ver-Resm ve Ferş-il-Hurûf,** 3) **Şerhun alâ Manzûmet-iş-Şâtibî fit-Tecvîd,** 4) **Kitâbün fî Usûl-il-Fıkh-iş-Şâfiî,** 5) **Kitâbün fî Usûl-il-Hadîs,** 6) **Muhtasaru Şerh-is-Sudûr fî Şerh-il-Mevti ve Ahvâl-il-Kubûr,** 7) **Minhâc-üs-Sünne fî Âdâb-is-Sûfiyye,** 8) **Şerhun alâ Kasîdet-il-Hemziyye,** 9) **El-Kâmûs-üs-Sânî fin-Nahvî ves-Sarfî vel-Meânî,** 10) **Risâletün fî ilm-il-Mantık,** 11) **Risâletün fî Adâb-il-Bahs vel-Münâzara,** 12) **Manzûme fî Mevlîd-in-Nebiyyi,** 13) **Ma'fûvât.**

MOLLA HÜSREV;

Osmanlı Devletinin üçüncü şeyhülislâmı ve Fâtih Sultan Mehmed Hanın hocası. İsmi, Muhammed bin Ferâmuz bin Ali Rûmî'dir. Sivas ile Tokat arasındaki Kargın köyünde doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir. Babası bir Fransız subayı iken Müslüman olmuş, kızını Osmanlı emîrlerinden Hüsrev adında bir zâta vermiştir. Babasının vefâtı üzerine eniştesi Hüsrev Beyin yanında yetişti ve Hüsrev Kaynı diye çağırıldı. Daha sonra kayını kelimesi de kaldırılıp Molla Hüsrev adıyla meşhûr oldu. 1480 (H.885) yılında İstanbul'da vefât etti. Cenâze namazı, Fâtih Câmiinde kılındıktan sonra Bursa'ya götürülüp Emir Sultan'ın doğusunda kendi yaptırdığı medresenin bahçesine defnedildi. Mezar taşında; "Menbâ-ı ilm ü hüner, Vâris-i ulûm-i Hayr-ul-beşer, Fâzıl-ı hurşîd-i eser sâhib-üd-**Dürer vel Gurer** Mevlânâ Muhammed Hüsrev" yazılıdır.

Molla Hüsrev, Burhâneddîn Haydar Hirevî ve zamânın diğer âlimlerinden ilim tahsil ettiÊTahsilini tamamladıktan sonra, Edirne'de Şah Melik Medresesinde sonra da kardeşinin vefâtıyla boşalan Çelebi Medresesinde müderrislik yaptı. Sultan İkinci Murâd Han devrinde Varna Savaşından önce 1429 yılında Kazaskerliğe tâyin edildi. Molla Hüsrev, Fâtih Sultan Mehmed Han tahta geçince de bu vazîfeye devâm etti.

Sultan İkinci Murâd Han memleketi iç ve dış huzûra kavuşturduktan sona tahttan çekilmiş, yerine oğlu Fâtih Sultan Mehmed'i oturtmuştu. Ancak düşmanlar, sultanı çocuk yaşta görüp sefer hazırlıklarına başladılar. Bunun üzerine İkinciMurâd Han tekrar tahta geçti ve Fâtih Sultan Mehmed'i Manisa'ya gönderdi. İlim adamlarının çoğu birer bahâne ile Manisa'ya gitmek istemedi. Molla Hüsrev kazaskerlikten istifâ ederek şehzâde ile birlikte Manisa'ya gitmeye karar verdi. Fâtih onun bu karârını duyunca; "Vazîfenize devâm edin, zîrâ memleketin size ihtiyâcı var." dediyse de Molla Hüsrev; "Tahttan ayrılıp Manisa'ya giderken, sizi yalnız bırakmam uygun olmaz. Müsâde buyurun geleyim." diyerek samîmiyetini bildirdi ve birlikte Manisa'ya gitti. Fâtih Sultan Mehmed bu muhterem âlimden çok istifâde etti.

Daha sonra Fâtih, tahta geçince, Molla Hüsrev de Sultan'ın yanına geldi. İstanbul'un fethinden sonra Galata ve Üsküdar kâdılıklarına tâyin edildi; Ayasofya Müderrisliğini de yürüttü. Bir ara Bursa'ya gidip medrese kurdu ve ilim öğretmekle meşgûl oldu. Bu sırada Fâtih Sultan Mehmed Han tarafından İstanbul'a dâvet edilen Molla Hüsrev, İkinci Osmanlı Şeyhülislâmı Fahreddîn-i Acemî'nin vefâtı üzerine 1460 yılında Şeyhülislâmlığa tâyin edildi. Molla Hüsrev, devletin bu en üstün ve en şerefli fetvâ makamında yirmi sene adâlet ve hakkaniyetle vazîfe yaptı.

Fâtih, Molla Hüsrev'den söz ettiği zaman; "Zamânımızın Ebû Hanîfesi'dir." diyerek takdir, teveccüh ve sevgisini belirtti. Bir düğün yemeğinde hocası Molla Gürânî'yi sağ yanına Molla Hüsrev'i sol yanına alarak, iltifâtta bulunmuştu.

Orta boylu, gür sakallı, kıymetli elbise giyen, heybetli, tevâzu sâhibi bir zât olan Molla Hüsrev; güzel ahlâk, vakûr, yüksek ilim ve İslâm dînine uymaktaki titizliğiyle halkın ve devlet adamlarının sevgisini kazandı. Bu büyük âlim yalnızlığı ve kendi işini kendisi görmeyi severdi. Konağında hizmetçileri olduğu hâlde hiç birini kendi hizmetinde kullanmaz odasını kendi süpürür, lambasını kendi yakardı.

Molla Hüsrev birçok talebe yetiştirdi. Fıkıh âlimi ve şâir olarak şöhret yaptı. Önceki âlimlerin

kitaplarından hergün iki yaprak yazmayı âdet hâline getirmişti. Vefât ettiğinde kendi el yazılarıyla yazılmış pekçok nefis eserler görüldü.

Ömrünü ilim öğretmek ve yazmakla geçiren Molla Hüsrev'in kıymetli eserlerinden bâzıları şunlardır:

1) **Ed-Dürer-ül-Hükkâm fî Şerhi Gurer-il-Ahkâm:** Fıkıh ilmine dâir olan ve sık sık mürâcaat edilen bu en önemli eseri, asırlardır. Osmanlı medreselerinde şerhleriyle berâber ders kitabı olarak tâkip edilmiştir. Molla Hüsrev'in 1477 yılında FâtihSultan Mehmed Hana takdim ettiği bu eserin asıl nüshası İstanbul Köprülü Kütüphânesinde mevcuttur. 2) **Şerh-ul-Miftâh,** 3) **Şerh-ut-Telvih,** 4) **Şerh-i Usûl-ül-Pezdevî,** 5) **Hâşiyetü Evâil-i Tefsîr-i Kâdı Beydâvî,** 6) **Hâşiyet-ü Mutavvel li-Teftâzânî,** 7) **Mir'ât-ül-Usûl fî Şerh-i Mirkât-il-Vüsûl,** 8) **Nakîd-ül-Efkâr fî Redd-il-Enzâr,** 9) **Şerh-u Telhis-i-Miftâh lil-Kazvînî.**

MOLLA MİSKÎN;

on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda İran'da yetişmiş hadis âlimlerinden. İsmi; Muhammed Emin bin Hâc Muhammed-i Ferâhî Hirevî olup, lakabı Muînüddîn'dir. Molla Miskîn diye meşhur olmuştur. Doğum târihi belli değildir. 1547 (H.954) senesinde vefât etti.

Zamânının âlimlerinden çeşitli ilimleri tahsil eden Molla Miskîn otuz bir sene müddetle hadis ilmini öğrendi. Bu zaman zarfında her Cumâ günü Herat'taki Ulu Câmide vâz edip, insanlara Allahü teâlânın emir ve yasaklarını anlattı. Bir müddet Herat'ta kâdılık yaptı. Daha sonra kendi isteğiyle bu vazîfeden ayrıldı. Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) hayâtı hakkında bir eser yazdı. Zamanla genişletilen ve fevkalâde rağbet gören bu eser, **Meâric-ün-Nübüvve fî Medâric-ül-Fütüvve** adıyla son şeklini aldı.

Buyurdu ki: "Bütün İslâm âlimleri ve evliyânın büyükleri, müminlere yakışan hallerin en iyisi ve sözlerin en yükseği Allahü teâlâya duâ etmek ve O'na karşı aşağılığını göstererek ağlamak olduğunda söz birliğine varmışlardır. Tâlip olan mahrum kalmaz, yâni isteyen istediğine kavuşur. Herkes niyetine göre bir şeye rağbet eder. Akıllı olan fâni ve geçici olanı bâkî olana tercih etmez."

Eserleri:

1) **Meâric-ün-Nübüvve fî Medâric-ül-Fütüvve:** Peygamber efendimizin hayâtını son derece etraflı anlatan bu eserin baş tarafında diğer peygamberler hakkında da geniş bilgi verilmiştir.

2) B**ahr-üd-Dürer fit-Tefsîr,** 3) T**ârih-i Mûsevî:** Mûsâ aleyhisselâmın hayâtını ve mûcizelerini anlatmıştır. 4) **Ravdat-ül-Cenneti fî Târih-i Herat,** 5) **Ravdat-ül-Vâizîn fî Ehâdis-i Seyyid-il-Mürselîn,** 6) **Şerhu Kenz-id-Dekâik fil-Fürû,** 7) **Ahsen-ül-Kasas.**

MOLLA OSMAN EFENDİ;

on yedinci yüzyılın sonunda, on sekizinci yüzyılın başında Anadolu'da yetişmiş olan evliyâdan. İsmi Osman'dır. Molla Osman veya Derviş Osman Efendi diye meşhûr olmuştur. Babası, Dursun Mehmed oğlu Molla Bekir'dir. Erzurumlu İbrâhim Hakkı hazretlerinin babasıdır.

Âlim, varlıklı, yardımsever ve cömert bir âileye mensup olan Osman Efendi 1670 (H. 1081) senesi Rebîulevvel ayının dördüncü Pazartesi günü Erzurum'un Hasankale kazasında doğdu. Onun doğumuna sevinen babası Hasankale halkına ziyâfetler verdi. Tahsil çağına geldiği zaman Hasankale halkından kerâmetler sâhibi Karaşeyhoğlu Seyyid İbrâhim Efendiye gönderdi. Yirmi yaşına kadar Seyid İbrâhim Efendiden fıkıh, tefsir ve hadis ilimlerini öğrenen Osman Efendi herkesin takdir ettiği bir âlim oldu. Güzel ahlâkı sebebiyle ona Derviş Efendi lakabını taktılar. Derviş Osman Efendi Hasankale yakınlarında Fendiği köyünden Seyyid Dede Mahmûd'un kızı Seyyide Hanife Hanımla evlendi.

Cömert ve misâfirperver bir zât olan babası Molla Bekir Efendi bir sonbahar akşamı Zekeriyyâ isminde Özbekli bir zâtı evinde misâfir etti. Zamânın velîlerinden olan Zekeriyyâ Efendi Molla Bekir Efendinin evinde hastalandı. Molla Bekir Efendi sâlih bir Müslümanın dertleriyle uğraşmaktan kazanacağı sevapları düşünerek oğlu Osman Efendiyi onun hizmetine verdi. Osman Efendi altı ay kadar Zekeriyyâ Efendiye hizmet etti. Birgün Zekeriyyâ Efendi Derviş Osman Efendiye; "Bize altı aydır hizmet edip, çok ikramlarda bulundunuz. Bu hizmetiniz çok makbûle geçti. Şimdi sıra bizde. Şu anda hâcet kapıları açıktır. Dileyiniz. Her ne dilerseniz Cenâb-ı Hak ihsân eder." buyurdu. Derviş Osman Efendi bu söze çok heyecanlandı ve; "Murâdım îmân ile ölerek, âhirete gitmek ve Cennet-i a'lâya kavuşmaktır." dedi. Zekeriyyâ Efendi; "Daha çok daha kıymetli şeyler iste. Allahü teâlâ büyük dereceler isteyeni sever." deyince, Osman Efendi ağlayarak; "Cennette Allahü teâlânın cemâliyle müşerref olmak isterim." dedi. O da; "Allahü teâlâ kalp gözünü açsın ve o arzuna kavuştursun." buyurdu. O anda Derviş Osman Efendinin kalp gözü açılarak melekler âlemini seyretmeye başladı. Zekeriyyâ Efendi Derviş Osman Efendiye günde on bin defâ Kelime-i tevhîd söylemesini tavsiye etti ve oradan ayrıldı. Derviş Osman

büyük bir aşkla hergün on bin defâ Kelime-i tevhîdi söyleyerek kalp aynasını cilâlamaya başladı. Bu sırada Derviş Osman Efendinin babası Molla Bekir Efendi çıkan Osmanlı-Rus Savaşında Kırım'a gitti. Kefe'ye geldiklerinde de şehit oldu. Ondan sonra evin bütün işlerini yürüten Derviş Osman Efendi, meşgûliyet sebebiyle kalbinin dağıldığını düşünerek üzüldü. Bir gece, bu gönül dağınıklığından kurtulmak düşüncesiyle istihâre namazı kılıp uzun uzun ağlayarak kendisine bir yol gösterici göndermesi için Allahü teâlâya duâ etti. O gece rüyâsında dünyâyı terk etmek ve kendini Allahü teâlâya kavuşturacak bir evliyâyı arayıp bulmak lâzım geldiği bildirildi. Uyanınca bu emri yerine getirmeye karar verdi. O sabah güneş doğarken bir oğlu dünyâya geldi. İsmini, İbrâhim Hakkı koydu. Oğlunun doğumundan sonra rüyâda emredilen vazîfeyi yapmak üzere Erzurum'a geldi. Habîb Efendi isminde tasavvuf ehli muhterem bir zâtın yanına gitti. Habîb Efendi ona iltifat ve ikramlarda bulundu, Mehdî mahallesinde yaptırdığı câmiye imâm yapmak istedi.

Kendini yetiştirecek bir zâta kavuşmanın hasretiyle kavrulan Osman Efendi, bu sırada Lala Paşa Câmiine vâiz olarak gelen Özbekli Zekeriyyâ Efendiye gitti. Durumu arz edip kendisini yetiştirmesi için yalvardı. Zekeriyyâ Efendi onu güler yüzle karşılayıp iltifatlarda bulundu. O gece istihâre namazı kılıp, Allahü teâlâya yalvardı. Ertesi sabah da; "Ey kardeşim! Biz seni kabûl ederdik. Lâkin bizden önce seni sultanımız almıştır. Sana müjdeler olsun ki, senin sâhibin çok büyüktür. O öyle bir yetiştiricidir ki, bu zamanda pek nâdir bulunur. Altı senedir senin gelmeni beklemektedir. Her halde iki seneye varmaz görüşürsünüz. Sen onun hasretiyle yanmaya devâm et ve bunun kıymetini bil. Allahü teâlâya tevekkül eyle sonun selâmettir." buyurdu. Bu müjdeyi işiten Derviş Osman Efendi Hasankale'ye döndü. Dönüşünün ikinci senesinde hanımı Hanife Hâtun vefât etti. Küçük yaştaki oğlu İbrâhim Hakkı'yı amcalarına emânet edip, tekrar bir rehber bulmak üzere yola çıktı. Eyyûb Efendi isminde bir zâtla arkadaş olup, diyâr diyâr dolaşarak vâd olunan zâtı aramaya başladılar. Önce Bitlis'e gittiler. Oradan Eyyûb Efendinin daha önce sohbetlerinde ve hizmetinde bulunduğu Molla Muhammed Arvâsî hazretlerinin Müküs (Bahçesaray)deki kabrini ziyârete gittiler. Burada bir hafta kaldılar. Hicâz'a gitmek niyetiyle Siirt'e doğru yola çıktılar. Yolculuk esnâsında karşılaştıkları ihtiyar bir kimse, onlara Siirt'in Tillo kasabasında Şeyh İsmâil Fakîrullah hazretlerine gitmelerini tavsiye etti. Derviş Osman Efendi İsmâil Fakîrullah'ın hizmetinde kaldı, arkadaşı Eyyûb Efendi ise Erzurum'a döndü. Derviş Osman Efendi sekiz seneden beri aradığı rehberini bulmanın verdiği zevkle hocasının hizmetine başladı. Pekçok imtihandan geçti. Tasavvuf yolunda ilerleyip evliyâlık derecelerine kavuştu.

Derviş Osman Tillo'da hocasının hizmetindeyken Hasankale'de bıraktığı dokuz yaşındaki oğlu İbrâhim Hakkı da amcası Ali Efendiyle birlikte Tillo'ya geldi. İsmâil Fakîrullah hazretleri İbrâhim Hakkı'yı da talebeliğe kabûl etti.

Derviş Osman Efendi senelerce İsmâil Fakîrullah hazretlerinin hizmet ve sohbetlerinde bulunup ilim ve mârifet deryâsından inciler topladı. Pekçok kerâmetleri görüldü. Elli iki yaşında bulunduğu sırada bu fânî dünyânın fenâlığından kurtulmak ve bir an önce Allahü teâlâya kavuşmak arzusuyla yanmağa başladı. Birgün dostlarından Molla Ziyâd ismindeki bir imâm; "Osman Efendi kardeşim! Yıllardır İsmâil Fakîrullah hazretlerinin yanında hizmet etmekle şerefleniyorsun. Öyle ki, seni oğlundan daha üstün tutuyor. Hal böyleyken, hâlâ maksadına kavuşmadın mı?" diye sordu Derviş Osman Efendi de; "Henüz murâdımın nihâyetine kavuşmadım. Sana söz veriyorum ki, maksadıma kavuştuğum zaman haber veririm. Yatakta olsan dâhi kaldırırım." dedi. Bu sözünün üzerinden on gün geçmeden, Osman Efendi rahatsızlandı. Bu imâm, Osman Efendiye beş gün beş gece hizmet etti. Osman Efendi beş gün yemeden, içmeden yattı. 1719 (H. 1132) senesi Receb ayının ortalarında bir Cumâ gecesi elli iki yaşındayken vefât etti. Cenâze namazına üç kasaba, çevre köyler ve bütün Siirt halkı geldi. Cenâze namazını hocası İsmâil Fakîrullah hazretleri kıldırdı. Tillo'da defn edildi.

Hastalığı sırasında Osman Efendiye hizmet eden imâm, definden ve telkînden sonra evine gidip uykuya vardığı sırada, uykudan neşeyle fırlayıp kalktı. Âilesi ve çocukları onun bu hâline şaşırdılar. Bu hâlinin sebebini sordular. O da; On beş gün önce merhûm Osman Efendiyle sözleşmiştik. Maksadına kavuştuğunu bana bildirecekti. "Uykuda olsan da seni kaldırırım." diye söz vermişti. Şimdi sözünü tutmak için neşeyle geldi. Beni kuşağımdan tutup; "Ne yatarsın! Kalk, ben murâdıma erdim." deyip beni sevindirdi." dedi. İmâm Molla Ziyâd bu rüyâyı gidip hocası İsmâil Fakîrullah hazretlerine anlattı. Hocası; "Ey Molla Ziyâd! merhûm oğlum Osman Efendi halîm, selîm, kendi hâlinde olup, sıdk ile Cenâb-ı Hakk'a teslim olmuştu. Hayattayken kemâle gelip, evliyânın seçilmişleri arasına girdi. Himmetinin yüksekliğinden ehass-ı havas ismi verilen daha seçilmiş evliyâ ile berâber olmağı istemişti. İnşâallahü teâlâ onların zümresine varmıştır." buyurdu.

MOLTKE, Helmuth Karl Bernhard Von;

Alman mareşali askerî strateji uzmanı.

Moltke, 26 Ekim 1800'de doğdu. Fakir bir aristokratın oğludur. Kopenhag Kraliyet Askerî Okulundan mezun oldu. Bir müddet Danimarka ordusunda çalıştı. 1822 senesinde Prusya ordusuna geçti. Burada

Harp Akademisine devâm etti. Sıhhati yerinde olmadığı için bir müddet yazı ve tercüme işleriyle uğraşarak geçimini temin etti.

Moltke, 1832 senesinde tekrar Prusya ordusuna Kurmay Subay olarak girdi. 1835 ilâ 1839 seneleri arasındaOsmanlı ordusunda Müşâvir olarak çalıştı. 24 Haziran 1839 Nizip Savaşında Osmanlı Başkumandanı Hâfız Mehmed Paşanın maiyetinde Kurmay Subay olarak görev yaptı. Bu görevinden sonra 1845-1846 senelerinde Roma'da Prusya Prensi Henr'nin Yâverliğinde bulundu. 1855 senesinde Prens Frederick Wilhelm'in Yâverliğine getirildi. Frederick Wilhelm İmparator olunca Moltke'yi Genelkurmay Başkanlığına getirdi.

Genelkurmay Başkanlığı yaptığı dönemde askerî teşkilâtlarda köklü değişiklikler yaparak savaş taktiklerine yenilikler getiren Moltke; askerî birliklerin süratle bir yerden diğer bir yere naklinin demiryolları ile yapılabileceğini, geniş cephe savaşında böyle büyük bir ordunun ikmal işlerinin nasıl koordine edileceğini, Prusya ordusuna öğretti. Bu taktikler diğer Avrupa ordularınca da benimsendi. Ordunun her türlü teknik imkânlarla donatılması gerektiğine inandığı için, Prusya ordusunda bu eksiklikleri gidermeye çalıştı. Moltke; bir kurmay subayın, değişen hâl ve şartlara göre en karmaşık harp durumlarına uyum sağlaması gerektiğini ileri sürerek, orduların başına iyi eğitilmiş kumandanlar geçmesini prensip olarak yerleştirdi.

Prusya'nın 1864 senesinde Danimarka'ya karşı, 1869'da Avusturya'ya karşı kazandığı zaferlerde tecrübesi artarak, hatâlarını düzeltmek sûretiyle daha mükemmel harb stratejileri meydana getirdi. 1871 Fransız-Prusya Savaşında Mareşal ünvânını kazandı. Askerî fabrikaları faaliyete geçirdiği için, ordusu hem doğuda hem batıda rahatlıkla savaşabiliyordu. Moltke, 1891 yılında öldü.

Moltke'nin Türkiye ile ilgili eserleri şunlardır: 1835-1839 arasında **Türkiye'deki Durum veOlaylar Üstüne Mektuplar, Rumeli'de 1828-1829 Türk-Rus Savaşı.**

1906-1914 seneleri arasında Alman Genelkurmay Başkanlığı yapan mareşal Moltke, Helmut Von Moltke'nin yeğenidir.

MOLUK ADALARI;

Endonezya'nın doğusundaki târihî baharat adaları. İsmi, bölgede hindistancevizi ve diğer bitkilerden üretilen baharatlardan kaynaklanmaktadır. Ekvator üzerinde bir bölgedir. Batıda Celebes (Sulawesi), doğuda Yeni Guyana, güneyde Timor ve kuzeyde Filipinler'e kadar uzanan Pasifik Okyanusu ile sınırlanır. Toplam alanı 90.000 km2, nüfûsu ise bir milyondan fazladır.

Avrupalılar buraları sömürge yapmadan önce, kuzey Moluklar, karanfil ve cevizyle uzun müddet Asya ticâretinde önemli rol oynadılar. On altıncı yüzyılda Molukların içinde iki küçük ada olan Tidare ile Ternate'de sultanlıklar kuruldu ve bunlar kendi bölgelerinin ticâretini idâreye başladılar. 1512'de gelen Portekizliler, Ternale Sultanı ile ticârî bir anlaşma yaptılar. Ancak bu sırada İspanyollarla Portekizliler arasında adaların kontrolü üzerinde anlaşmazlıklar başgösterdi. 1599'da Hollandalılar güneydeki Amboina, Banda Adalarını hâkimiyetleri altına aldılar. On sekizinci asrın sonlarına doğru ise Moluk Adalarının ticârî gücü hızlı bir kayba uğrayarak, ekonomik bir durgunluğa girdi. İkinci Dünyâ Savaşından sonra doğu Endonezya Eyâletinin bir ili olan Moluk Adaları, 1949'da Endonezya Birleşik Devletlerinin özerk bir eyâleti oldu.

Bölgenin en önemli fizikî özelliği, SeramDenizi ile ikiye ayrılan, irili ufaklı yüzlerce adadan müteşekkil olmasıdır. Tektonik, gayri sâbit bir bölgedir. Sık sık depremler meydana gelir. Moluk Adalarında, en önemlileri Ternate ve Banda adalarında bulunan, birkaç faal volkan vardır. Büyük bir bölümü dağlık olan adaların en yüksek noktası, Seram Adasındaki Binaji (3027) Tepesidir. Tanimbar ve Aru adaları ise deniz seviyesine çok yakın ve bataklıktır. Hâkim iklim tipi, tropikal iklimdir. Ekvator üzerinde olan bölgede Asya'nın Muson ikliminin tesiri de hissedilmektedir. Sıcaklık, en soğuk-en sıcak ay arasında 25°C ilâ 29°C olarak değişir.

Yıllık yağış ortalaması ise 250 mm civârındadır. Adaların çoğunda, ormanlar kesilerek tarım arazisi hâline getirilmiş, çok az ada, olduğu gibi kalmıştır. Bitki, hayvan çeşitleri bakımından, Moluk Adaları, Asya ve Avustralya bölgeleri arasında, garip görünüşlü memeliler ve özel papağanlar gibi bölgesel türlere sâhip bir transisyon (geçiş) alanıdır. Bu yüzden bölge, bilim adamları için geniş araştırma imkânları olan bir yerdir.

Moluk Adalarında üretilen en önemli baharatlar; hindistancevizi, bunun tozu ve biberdir. Bunlardan başka pirinç, hindistancevizi yağı ve karanfil üretilir. Bölgede önemli bir endüstri teşekkülü bulunmamaktadır. Halkın en önemli geçim kaynağı olan tarım, hem eyâlete hem de Endonezya'ya ekonomik bakımdan büyük faydalar sağlar. Moluk Adalarında önemli miktarda balık da avlanmaktadır.

Bölgeye on altıncı yüzyılda Portekizlilerle gelen Hıristiyanlık, üç asır zarfında, sâdece ticârî münâsebette bulundukları kimseler arasında yayıldı, yerli halka nüfuz edemedi. Moluka Adalarında,

bilhassa 19. asrın ikinci yarısında İslâmiyet hızla yayılmaya başladı ve günümüzde adalardaki Müslüman nüfus % 95'e kadar çıktı.

Siyâsî bakımdan adalar, Endonezya'nın başşehri Ambon olan Maluku eyâletini meydana getirirler. Bu eyâlet de, Maluku Utara (Kuzey Moluklar) Maluku Tengah (Orta Maluklar), Amboina (Ambon ve Maluku), Tenggara (Güney Doğu Maluklar) olmak üzere dört alt idârî bölüme ayrılır. Moluk Adaları iç işlerinde özerktir. Başşehir Ambon'da, halk temsilcilerinin toplandığı bir mahallî meclis vardır.

MOMENT;

Alm. *Moment (n),* **Fr.** *Moment (m),* **İng.** *Momentum.* Fizikte (mekanikte), kuvvetin döndürme etkisi. Bir kuvvetin bir noktaya veya eksene göre momenti; kuvvet ile kuvvetin noktaya veya eksene olan dik uzaklığının çarpımına eşittir. F, kuvveti; d, kuvvetin noktaya olan dik uzaklığını ve M, momenti göstermek üzere; M= F.d şeklinde ifâde edilir.

F kuvvetinin A noktasına göre momenti saat ibrelerinin yönünde olmaktadır.

Kuvvet vektörel bir büyüklük olduğu için moment de vektörel bir büyüklüktür. Yâni momentin yönü ve şiddeti mevcuttur. Yönü, saat ibrelerinin dönme yönünün aynı veya tersidir.

Bir sistemin dengede olabilmesi, yâni hareketsiz kalabilmesi için iki şart gerekir:

1. Sisteme tesir eden kuvvetlerin vektörel toplamı (bileşkesi) sıfır olmalıdır:

FORMÜL VAR-1!!!!!!!!!!!!!!!!!!

2. Sisteme tesir eden kuvvetlerin herhangi bir noktaya göre momentlerinin vektörel toplamı sıfıra eşit olmalıdır.

FORMÜL VAR-2!!!!!!!!!!!!!!!!!!

Bir kuvvet çiftinin toplam momenti, bu kuvvetlerden biriyle aralarındaki mesâfenin çarpımına eşittir.

Dönen cisimlerde ise eylemsizlik (atalet) momenti söz konusudur.

Eylemsizlik (atalet) momenti: Bir eksen etrafında dönen cismin eylemsizlik momenti, cismin kütlesi(m) ile dönme mesâfesi yarıçapı (r) karesinin çarpımına eşittir. ($I= m.r_2$)

Bir sistemin herhangi bir eksene göre eylemsizlik momenti, o sistemi teşkil eden bütün kütleciklerle bunların eksene olan uzaklıkları kareleri çarpımlarının toplamına eşittir.

FORMÜL VAR-3!!!!!!!!!!!!!!!!!!

Bâzı geometrik cisimlerin eylemsizlik momentleri:

1. Kütlesi m olan ince bir çemberin merkezinden geçen eksene göre Eylemsizlik momenti (E.MO)

$I=m.r^2$

2. Çember kalın ise iç ve dış yarıçapların karelerinin toplamı hesaba girer.

FORMÜL VAR-4!!!!!!!!!!!!!!!!!!

3. Merkezinden geçen bir eksen etrafında dönen kürenin eylemsizlik momenti:

FORMÜL VAR-5!!!!!!!!!!!!!!!!!!

MOMENTUM (Bkz. İmpuls)

MONAKO

DEVLETİN ADI ..... Monako Prensliği

BAŞŞEHRİ ..... Monako-Ville

NÜFÛSU 31.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 1.81 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Fransızca ve Monakoca

DÎNİ ..... Katolik

PARA BİRİMİ..... Fransız frankı

Akdeniz kıyısında veFransa'nın güneydoğusunda yer alan küçük bir prenslik.

Târihi

Bilinen ilk târihi, Fenikelilerle başlamaktadır. Fenikelilerden sonra ülke Romalılar tarafından işgâl edildi, kısa bir süre tekrar Fenikelilerin eline geçtiyse de bundan sonra 9. yüzyıla kadar Romalıların işgâlinde kaldı.

Onuncu yüzyıl başlarında prenslik hâline geldi ve Rainer I, Monako'nun ilk prensi oldu. Fakat Monako, 1848 yılına kadar, çoğunlukla İspanya ve Fransa entrikalarıyla dolu, kargaşalıklara şâhit oldu. Nihâyet 1861'de Fransa tarafından himâye altına alındı. 1922 yılında Prens Louis tahta geçti. Bunu, torunu Rainer tâkip etti. Bunun zamânı, Monako'nun gelişme ile kalkınma için başlangıç dönemi oldu. 1956 yılında Amerikan sinema artisti Grace Kelly ile evlenen Rainer III tahtını 1958'de oğlu Albert'e bıraktı. Uzun yıllar bağımsızlıktan mahrum yaşayan Monako, Grimaldi Sülâlesinin mücâdelesi sonucu Fransa'ya katılmaktan kurtulmuş ve bağımsız bir prenslik olarak günümüze kadar gelmiştir.

Fizikî Yapı

Akdeniz kıyısında yer alan bu küçük prensliğin sınırları, üç taraftan Fransa topraklarıyla çevrilidir. Yüzölçümü 1,81 km^2 olup, dünyânın, Vatikan ve Maldiv'den sonra toprak bakımından en küçük ülkesidir.

Monako başlıca üç bölgeye ayrılır: Monako Ville, La Condamine ve Monte Carlo. Genellikle orta seviyede yükseklikte topraklara sâhip olup, çoğunlukta yayla görünümündedir. Ayrıca bir dördüncü bölge olarak kabûl edilen Fourthville bölgesinin bir kısım toprakları denizden kazanılmıştır.

İklim

Monako, diğer Akdeniz kıyısı ülkesi gibi Akdeniz iklimi tesiri altındadır. İklim genellikle bütün yıl hemen hemen aynı mevsimde geçer. Bol yağışlar ülkeyi yeşil bir örtüyle kaplamıştır. Yazları sıcak, kış ise oldukça ılık geçmektedir. Monako, sâhip olduğu bu mûtedil iklimi sebebiyle önemli bir turizm ülkesidir.

Tabiî Kaynakları

Monako tabiî kaynakları bakımından fazla zengin bir ülke değildir. İklimin bir özelliği olarak bütün yıl boyunca devâm eden yağışlar sebebiyle ormanlık alanlar oldukça fazladır. Bundan başka önemli sayılabilecek tabiî kaynakları mevcut değildir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Monako nüfûsu yaklaşık 31.000 civârında olup, bunun sâdece 1/6'sı ülkenin asıl yerlileri olan Monegoskilerden meydana gelir. Nüfusun çoğunluğunu ise Fransız asıllı Monakolular teşkil eder. Bunun yanı sıra İngiliz, İtalyan, İsveç ve Belçikalı küçük gruplar da mevcuttur.

Monako her ne kadar Akdeniz kıyısı ülkelerinden ise de, insanları Akdeniz insanlarının özelliklerini pek taşımazlar. Halk, hayâtı bir takım zevkler ve eğlenceler peşinde geçirme meylindedir. Kumar salgın bir hastalık olup, bundan kurtulan pek az Monakolu vardır. Erkeklerin gayri meşrû âile hayâtı yaşamaları, âile bağlarının çok zayıf olması, Monako'nun geleceğini tehlikeye düşürmektedir. İstatistikî rakamlara göre ülkede doğum oranı binde 8,2 iken, ölüm oranı binde 12,3'tür. Bu sonuç nüfûsun giderek azalmasıyla tehlikenin yaklaşacağını göstermektedir.

Monako yerleşme merkezleri son derece lüks olup, hepsi birer kumarhâne yuvasıdır. Bunlardan Monte Carlo, dünyada kumarın en çok oynandığı bölgedir.

Monako'da halktan vergi alınmamakta ve askerlik hizmeti mecbûri değildir. Çünkü Monako'nun ordusu yoktur. Her türlü sosyal hakların tanındığı bu ülkede okuma-yazma oranı % 99'dur. Her ne kadar resmî

dil Fransızca ile de, halk çoğunlukla İtalyanca-Fransızca karışımı olan Monako yerli dilini konuşur.

Siyâsî Hayat

Fransızlarla 1918'de imzâladığı Versaille Antlaşması ile bağımsızlığını garanti altına alan Monako, meşrûti bir hükümdarlıkla yönetilir. Âileden verâset yoluyla intikal eden hükümdarlık Monako Devletinin en yüksek organıdır. Ülkenin Devlet Başkanı olan Prense, Fransız vatandaşı olmak şartı ile bir Devlet Bakanı yardım eder. Ülkenin yönetiminde önemli ölçüde söz sâhibi olan, Millî Konsey 18 üyeli olup, 5 yılda bir seçilir. Ayrıca Prensin tâyin ettiği 7 üyeli Hükûmet Konseyi, kendisine yönetimde yardım eder. Kânunlar Millî Konseyin onayından sonra geçerli olabilir. Anayasayı değiştirme yetkisiyse yine Millî Konseye ve Prense verilmiştir.

Ekonomi

Monako'nun parfüm, süs eşyâsı, kozmetikler ve keyif verici tüketim maddeleri hâricinde gelir sağlayacak başka bir sahası mevcut değildir. Ülkenin en önemli gelir kaynakları ise bütün yıl boyunca eksilmeyen turistler, eğlence yerleri ve kumarhânelerdir. Monako'nun her mevsim mûtedil olan iklimi, yemyeşil bitki örtüsü ve güzel tabiat manzarasının yanında spor karşılaşmaları, araba yarışları, sosyal ve kültürel faâliyetlerin yaygınlığı turistleri kendisine çekmektedir.

Monako, kozmetikler, kimyevî maddeler, cam ve seramik eşyâ, hassas âletler ve plastik eşyâ dışındaki ihtiyaçlarını Fransa ve diğer komşu ülkelerden temin eder.

Ulaşım imkânlarının büyük bir bölümü Fransız demiryollarınca karşılanmaktadır. Ülkeden geçen ticârî vâsıtalardan alınan transit vergisi (aktarma vergisi), devlet hazînesi için önemli bir gelir kaynağıdır. Monako Fransız para sistemini kullanmaktadır.

MONARŞİ (Bkz. Devlet)

MONDROS MÜTÂREKESİ;

Birinci Dünyâ Savaşı sonunda Osmanlı Devletiyle İtilâf Devletleri arasında imzâlanan mütâreke (30 Ekim 1918). Eylül 1918'e gelindiğinde savaşın Türkiye ve müttefikleri için kaybedildiği kesin olarak anlaşılmıştı. Nitekim Bulgaristan 29 Eylülde ve Almanya da 4 Ekimde ABD'ye başvurarak barış istediler. Bu durumdaOsmanlı Devletinin de yapacağı başka birşey kalmamıştı. Güneyde İngiliz kuvvetleri Anadolu sınırına dayanmış, batıda Bulgaristan'ın çekilmesiyle Makedonya cephesi çökmüş ve İstanbul doğrudan İtilaf Devletlerinin tehdidi altına girmişti. Bu şartlar altında Türkiye de 5 Ekimde mütâreke için ABD Başkanı Wilson'a başvurdu. Türkleri tarihinin en büyük felâketine götüren Talat Paşa başkanlığındaki İttihat ve Terakki Hükümeti istifâ etti (8 Ekim). 14 Ekimde İzzed Paşa başkanlığında yeni bir hükümetin kurulmasından sonra Osmanlı Devleti ile İtilâf Devletlerini temsil eden İngiliz Amiral Calthorpe arasındaki barış görüşmeleri Limni Adasının Mondros Limanında başladı (27 Ekim 1918). Görüşmelerde Türkiye'yi, Bahriye Nâzırı Rauf (Orbay) Bey başkanlığında Hâriciye Nezâreti Müsteşarı Reşat Hikmet ve Miralay Sadullah Bey temsil etti.

Görüşmelerin başlamasıyla birlikte Calthorpe önceden hazırlamış oldukları bir metni Osmanlı delegelerine okudu. Calthorpe, Osmanlı Hükümetinin bu metni imzâlamaktan başka çâresinin bulunmadığını, aksi takdirde İtilâf Devletlerinin askerî harekâtı sürdürerek daha ağır barış şartları ileri sürebileceğini söyledi. Türk delegelerinin çabalarına rağmen mütâreke şartları İngilizlerin istediği şekilde gerçekleşti ve 30 Ekim 1918'de imzâlandı. Yirmi beş maddelik bu mütâreke ile Türkiye her bakımdan tesirsiz ve etkisiz bir hâle getirildi. Mütârekenin en ağır şartları şunlardı:

1. Karadeniz'e geçişi sağlamak için Boğazlar açılacak ve geçiş güvenliğini sağlamak üzere Çanakkale ve İstanbul boğazlarındaki istihkâmlar müttefiklerce işgal edilecektir.

2. Osmanlı sınırındaki bütün mayın tarlaları taranacak ve bunların kaldırılmasına yardım edilecektir.

3. Sınırların korunması ve âsâyişin sağlanması için gerekli sayıda askerî kuvvetin fazlası terhis edilecek ve bunların techizatı İtilâf Devletlerine teslim edilecektir.

4. Güvenlik görevlisi küçük gemiler dışında bütün Osmanlı donanması teslim edilecek ve donanma Osmanlı limanlarından dışarıya çıkmayacaktır.

7. İtilâf Devletleri güvenliklerini tehlikeye düşürecek olayların patlak vermesi durumunda başka stratejik nokta ve bölgeleri işgâl etme hakkına sâhip olacaktır.

10. Hükümet haberleşmeleri dışındaki bütün telsiz, telgraf ve kablo istasyonları da İtilâf Devletlerince denetlenecektir.

16. Suriye, Irak, Hicaz, Yemen, Trablus ve Bingazi'deki Osmanlı orduları en yakın İtilâf kuvvetlerine

teslim edilecektir.

24. Vilayât-ı Sitte'de (Altı vilayet: Erzurum, Van, Elazığ, Diyarbekir, Sivas, Bitlis) karışıklık çıkarsa, Müttefikler bu illerin herhangi bir bölümünü işgal edebileceklerdir.

Mondros Mütârekesinin uygulanışı, şartlarından daha sert bir biçimde cereyan etti. İtilâf Devletleri mütârekenin 7. maddesine dayanarak keyfi hareketlerle Osmanlı Devletini parçaladılar. Antlaşma şartlarını çoğu zaman kendi istekleri doğrultusunda yorumlayarak hareket ettiler. Bu durumda Türk milleti istiklal ve bağımsızlığını korumak üzere harekete geçti.(Bkz. İstiklâl Harbi)

MONGO (Bkz. Firavunfâresi)

MONGOLİZM;

Alm. *Mongolismus (m),* **Fr.** *Mongolisme (m),* **İng.** *Mongolism.* Zekâ geriliği ve bâzı bedenî kusurların berâber görüldüğü bir hastalık. Down sendromu veya trizomi 21 gibi isimleri de vardır. Bir kromozom sapmasından yâni, yirmi birinci kromozom çiftinde fazladan bir kromozom bulunmasından ileri gelir. Bu yüzden mongoliyenler 47 kromozoma sâhiptirler. 600 doğumda bir görülebilir. Genellikle yaşlı annelerin çocuklarında ortaya çıkmaktadır. Yakın akrabâ evlilikleri de bu hastalıkta önemli rol oynar.

Bu hastaların boyları kısadır, enseleri düz ve kalındır, gözleri çekik ve birbirinden uzaktır, gözün burundan yana tarafında epikantus veya üçüncü göz kapağı denen bir deri kıvrımı bulunur. Dil, kalın ve pürtüklüdür; bâzan aralıklı duran dudakların arasından dışarı sarkar. Burun küçük ve yukarı kalkıktır. Zayıf bünyelidirler, çabuk hastalanırlar, çoğu zaman kalplerinde de bir kusur vardır. Çocuk ancak 3-5 yaşında konuşur. Ergenlik çağında ses bozuklaşır, çatlak çıkar, cümleler zor kurulur. Elleri kısa, toplu ve yumuşaktır, el ayasında bir tek bükme çizgisi vardır. Bunlarda "Kronik Myeloid Lösemi" denilen bir kan kanseri çeşidi beyin küçüklüğü, göz mercek kusurları ve katarakt, sinir bozuklukları, zekâ gerilikleri, bağışıklık sisteminde aksaklıklar, beyinde Alzheimer hastalığındaki gibi dejenerasyon belirtileri ve bunama çok görülür.

Eğitimin rolü çok mühimdir. Elverişli olanlara okuma, hattâ yazma öğretilebilir. Doğuştan bir hastalık olduğu için tedâvisi mümkün değildir.

MONİLİYAZİS;

Alm. *Monilia (f),* **Fr.** *Candidose (f),* **İng.** *Candidosis.* Candida türü mantarlar tarafından yapılan, insan vücudunda çok çeşitli yerlere yerleşebilen bir mantar hastalığı. Hastalık yapan çeşitli candida türleri içinde en çok rastlanılanı, Candida Albicans'tır. Mantar, yerleştiği vücut bölgesine göre değişen iltihabî belirtilere sebep olur.

İltihabın başlangıcında, epitelde şişme meydana gelir. Bunu, epitel hücreleri arasında mantar sporcuklarının toplanması ve mantar misellerinin (dallanmış şekillerinin) ortaya çıkması takip eder. İlerleyen zamanla birlikte yaralar belirir ve iltihap giderek derinleşir.

Moniliyazis, hayâtın ilk aylarından beri insanın karşılaşabildiği bir enfeksiyondur. Süt çocuklarında rastlanan şekline **pamukçuk** denir ve ağızda beyaz lekelere sebep olur. Bu lekemsi zarlar kolayca kalkar ve altlarının kırmızı olduğu görülür. Yine küçük çocuklarda ve daha büyük yaşlarda görülen bir şekli de dudak köşelerine yerleşir ve **yalama** (perlèche) adını alır. Özellikle yaşlı ve şeker hastası kadınların edep yerlerinde yerleşen moniliyazis, kaşıntı ve akıntıyla çok rahatsız edici bir hastalıktır.

Deri moniliyazisi birkaç şekildedir. Deri kıvrımlarında, tırnaklarda ve saçlı deride yerleşebildiği gibi nâdir vakalarda mantar, bütün deriyi hastalandırabilir. Yaptığı bozukluk kızarık bir lekeden su toplamış şekillere ve akıntılı sivilcelere kadar değişir.

Moniliyazis, bunlardan başka fazla sık olmamak şartıyla vücudun diğer sistemlerini de tutabilir. Solunum sisteminde bronşit ve zatürrelere, bâzan zatülcenpe (akciğer zarı iltihabı), sindirim sisteminde daha çok ishallere sebep olur. İdrar yollarında ve böbrekte iltihap, özellikle mesane iltihabı yapabilir, ancak bunlar çok nâdirdir ve daha çok ağır antibiyotik tedâvilerinden sonra görülür. Candidalar bundan başka kalbe yerleşip endokard denilen iç zarı iltihaplandırabilirler. Bu, daha çok kalp kapaklarını döşeyen zarda rastlanan bir olaydır.

Moniliyazisin tedâvisi, günümüzde etkili mantar ilâçları sâyesinde kesin, fakat sabır isteyen bir iştir. Clotrimazole (canesten) ve nystatin (mycostatin) gibi ilâçlar hekim kontrolünde uygulanır. Tedâvi sonucu çoğu zaman yüz güldürücüdür. Sistem moniliyazislerinde, ağızdan alınan antimantar ilâçlar kullanılır.

MONT BLANC;

Kafkaslardan sonra Avrupa'nın en yüksek noktasının bulunduğu dağ. Devamlı karlı olması sebebiyle "Akdağ" anlamına gelen Mont Blanc denilmiştir. Alp sıradağlarının üzerinde, Fransa-İtalya ve İsviçre'nin sınır noktasında bulunur.

Mont Blanc'ın en yüksek zirvesi 4810 metredir. 4000 metrenin üzerinde dokuz zirvesi daha vardır. Güneydoğu etekleri İtalya'da, kuzeydoğu etekleriyse Fransa'da bulunmaktadır. 1965'te Fransa ile İtalya arasında, Mont Blanc Dağlarının altından bir karayolu tüneli açılmıştır. Bu tünel, Fransa ile İtalya arasında bütün sene açık kalan tek yol olmaktadır. Fransa'nın Haute Savoie eyâletinde Ghononiy Vâdisinin güneyine düşer. Dağ üzerinde İtalya'nın Valveni ile Vol feret akarsularının kaynağı ve Fransa'daki Arue Irmağının kaynağı bulunur. Mont Blanc, granitli bir dağ kütlesidir. Bâzı bölgelerinden nâdir olarak geçit verir. Bu bölgelerden biri Col Du Géant (3359 m) denilen yerdir. Dağın yüksek bölümleri buzullarla kaplıdır. Fransa'ya âit kısımda Mer de Glace 55 km^2, İtalya'ya âit kısımda Miage 8 km^2, Brenva 7 km^2 kadardır. İsviçre'ye âit kısımdaki buzullar çok küçüktür. Bu buzulların zamanla çözülmesi veya parçalanması tabiata ayrı bir güzellik kattığından, kış sporları ve turistler açısından çok önemli bir bölgedir. Mont Blanc Dağındaki tepelerden Grander Jorasa 4205 m, Dent Du Géant 4014 m, Aiguille Du Midi 3843 m, Aiguille Naire Du Peferet 3775 m'dir.

Dağın zirvesine ilk olarak 1786 senesindeFransız dağcıları Jacques Balmat ve Michel Parçar çıkmışlardır.

MONTAJ;

Alm. *1. Montage, Aufstellung (f), 2. (Film) Schnitt (m) und Zusammenstellung (f),* **Fr.** *Montage (m),* **İng.** *Mounting, fitting, setting, assembly.* Ayrı ayrı parça, kayıt veya görüntüleri birleştirerek kullanılacağı işe uygun duruma getirme. Kelime, bir işin bitirilmesi yerine de kullanılabilir.

Fotoğraf tekniğinde ise montaj veya foto-montaj, farklı görüntü kısımlarının negatifleri birleştirilerek tekrar basılması veya bir film üzerine çok sayıda sıralanmasıdır.

Sinemacılıkta, ayrı film parçalarının birleştirilerek kesiksiz görüntü sağlanması için yapılan işlem.

Resim sanatında montaj, basılı resim parçalarını bir araya getirerek yeni bir resim meydana getirmektir. Parçaların konusundan çok sembolik ve estetik değerine önem veren kolajdan farklıdır. Yirminci asır ressamlarından Amerikalı Robert Rauschenberg montaj, kolaj ve resim tekniklerini bir arada kullanmıştır. Montaj resimler genellikle reklâmcılıkta kullanılmaktadır.

Matbaacılıkta, ofset baskı tekniğinde formayı meydana getiren resim ve yazıları cam levha veya plastik üzerinde uygun biçimde bir araya getirme işlemidir. Bu işlem, aydınlatılmış ve üzeri camla kaplı montaj masasında yapılır.

Montaj sanâyi ise tamâmen yerli malzeme kullanarak îmâli ekonomik olmayan malları, ithal edilen parçalarla yerlileri birleştirerek îmâl eden bir sanâyi çeşididir. Memleketimizde otomobil, kamyonet, traktör, otobüs, kamyon minibüs, radyo, teyp, telefon, televizyon, elektrikli traş makinası, hesap makinası îmâlinde montaj tekniği kullanılmaktadır. Zamanla montaj sanâyii yerli üretim hâline gelmektedir.

MONTESQUIEU, Baron de;

Fransız, yazar ve düşünürü. 18 Ocak 1689'da Château de Brède'de doğdu. Asıl adı Charles de Secondat olan Montesquieu, hukuk öğrenimi yaptı. 1716'da ölen amcasının servetini, Montesquieu Baronu ünvanını ve Bordeaux Parlament'indeki Başkan Yardımcılığını devraldı. Araştırmalarını bilimsel açıdan yapan Montesquieu 1721'de Fars Mektupları mânâsına gelen **Lettres Persanes** adlı eserini kaleme aldı. 1728-1731 yılları arasında bir Avrupa gezisi yaptı ve intibalarının ışığında kânunları inceleyen geniş bir araştırmaya başladı. Neticesinde Romalıların Hıristiyanlık dînini nasıl siyâsete âlet ederek kullandıklarını yazıları ile anlattı. 1719'da dünyâ târihiyle ilgilendi. Descartes ve Newton ile tanışarak siyâsî ve ilmî konuları birlikte yürüttü.

Zamânının idarî ve siyâsî sistemine karşı olan Montesquieu, eserlerinde sık sık tenkitler ve yorumlar yapmıştır. Fars Mektupları adlı eserinde iki İranlının ağzından Fransız idârî sistemini, mutlâkiyet idâresini ve Fransız toplumunu eleştirdi. Ayrıca yorumlar da yapan Montesquieu asıl ününü **Kânunların Rûhu** adını taşıyan Esprit des Lois adlı kitabıyla yapmıştır. Bu eserinde modern bir anlayış ve demokratik bir görüşle kânunları incelemiştir. Mutlâkiyet sistemine karşı olan Montesquieu, kendisine İngiliz idârî sistemini örnek almıştır. Kânunların; toplumların örf ve âdetleri, dîni, tabiatı, maddî-mânevî değerleriyle dengeli yapılması gerektiğini savunan Montesquieu, ayrıca kuvvetlerin ayrılması gerektiğini belirtmiştir. Buna göre yasama, yürütme, yargı kuvvetleri birbirlerinden ayrılmalıdır. **Kânunların Rûhu** adlı eser, bir bakıma liberal anayasaların hazırlanmasında mühim rol oynamıştır. Bu kitabı yayınlandığında çok büyük başarı sağladı ve Cizvitlerle Janseniusçuların

şimşeklerini üstüne çekti. Kilise tarafından okunmaması gereken yasak kitaplar listesine alındı(1751).

Bütün eserlerinde akıcı, fakat dolaylı bir üslup kullanan Montesquieu, birçok bakımdan günümüz fikir ve anlayışlarıyle uyuşan eserler vermiş, modern Avrupa hukukunun babası sayılmıştır. Liberalizmin savunacağı temel hürriyetleri târif etmiştir.

MONTGOMERY, Bernard Law;

ünlü İngiliz mareşali. 1887-1976 yılları arasında yaşadı ve İkinci Dünyâ Savaşında İngiliz birliklerine komutanlık yaptı.

Montgomery, 1908'de Kraliyet Askerî Akademisinden mezun oldu ve Birinci Dünyâ Savaşında Fransa ve Belçika'da vazîfe yaptı. 1938-1939 târihleri arasında Filistin ve Ürdün'de birlik kumandanı olarak bulundu. İkinci Dünyâ Savaşının başlarında Fransa'da bir tümene komuta etti. Müttefik kuvvetlerin Dunkarguve'ü boşaltmasından sonra, Almanların saldırı ihtimâline karşı İngiltere'nin güneydoğu bölgesine komutan tâyin edildi.

1942'de Mısır'daki Sekizinci Ordunun başına getirildi. Aynı yılın Ekim-Kasım aylarında Almanların ünlü mareşali Erwin Rommel'i El-Alameyn'de yenerek sonunda Tunus'ta teslim olmaya zorladı.

Daha sonra 1943'teki Sicilya çıkartmasına katıldı ve iki ay sonra İtalya'yı işgâl etti. 1944'te Normandiya Çıkartmasından sonra bütün kara harekâtını idâre edip daha sonra İngiliz ve Kanada ordularının başına getirildi.

Eylül 1944'te Hollanda'nın Arnhem şehrinde Ren Nehrini geçmeyi plânlayan Montgomery, 6000 kişilik bir kayıpla geri dönmek mecburiyetinde kaldı. Bu, onun en büyük mağlûbiyeti oldu. 1945'te Hollanda ve Kuzeybatı Almanya'daki Alman birliklerinin teslim olmasında bulunan Montgomery daha sonra Almanya'yı işgâl eden İngiliz kuvvetlerinin komutanlığına getirildi.

1948-1951 arasında Batı Avrupa'nın Savunması Dâimî Heyetinde görev aldı ve 1951'den emeklilik yılı 1958'e kadar NATO'da Komutan Yardımcılığında bulundu. Askerî faal görevi sırasında giydiği ceket türü montla, sivil ve askerî giyim hayâtına etkili olmuştur.

MONTREUX SÖZLEŞMESİ;

İsviçre'nin Montreux şehrinde, 20 Temmuz 1936 yılında Boğazlarla ilgili olarak yapılan antlaşma. Lozan Antlaşmasının imzâlandığı gün (24 Temmuz 1923) Boğazlar Sözleşmesi de yapıldı. Buna göre; Boğazların her iki kıyısı, Marmara Denizindeki adalar askersiz hâle getirilerek, bu bölgelerde tahkimât yapmak ve asker bulundurmak yasaklandı. Bölgenin emniyeti, Milletler Cemiyetinin garantisi altına alındı. Bu antlaşmanın yürütülmesi için Türk temsilcisinin başkanlığında, sözleşmeye imzâ koyan devletlerin temsilcilerinden meydana gelen bir Boğazlar Komisyonu kuruldu.

Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki hâkimiyetinin sınırlandırılması şeklinde olan bu sözleşme, silâhsızlaşmanın Milletler Cemiyeti tarafından gerçekleşebileceği düşünülerek o günün şartlarına göre imzâlanmıştı. Fakat geçen zaman bu cemiyetin etkili olamıyacağını, silahsızlanmanın da gerçekleşemiyeceğini ortaya çıkardı. Bu durum karşısında Türkiye, 1933 yılından îtibâren hükümranlık hakkı ile bağdaşmayan Boğazlar Sözleşmesinin kaldırılması çalışmalarına başladı. Almanya'nın silahlanması karşısında 17 Nisan 1935'te toplanan Milletler Cemiyeti Konseyinde, Türk Dışişleri Bakanı bu konu üzerinde ısrarla durdu. Bundan sonra yapılan toplantıların hepsinde konuyu gündeme getirerek diplomatik olgunlaşma sağlandı.

İtalya'nın Habeşistan'a saldırması, Almanya'nın Ren bölgesindeki faaliyetleri üzerine Türkiye de 10 Nisan 1936'da Boğazlar Sözleşmesini imzâlamış olan devletlere nota vererek eski statünün değiştirilmesini istedi. İtalya hâriç, diğer devletler Türkiye'nin isteğini kabul ettiler. 1923'te kabul edilen Boğazlar sözleşmesini değiştirecek konferans, 22 Haziran 1936'da Montreux'de toplandı ve sözleşme 20 Temmuz 1936'da Türkiye, Fransa, Japonya, Romanya, Yunanistan, Yugoslavya, İngiltere, Sovyetler Birliği tarafından ve 2 Mayıs 1938'de İtalya tarafından imzâlandı.

Tamamı yirmi dokuz madde, üç ek protokoldan meydana gelen sözleşmeye göre:

1. Boğazlardan serbest geçiş esâsı kabul ediliyordu. Ancak ticâret ve savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi, barış ve savaş hâline göre, ayrı statüye bağlanıyordu. Savaş durumu da Türkiye'nin girdiği, girmediği ve savaş tehlikesi olma durumlarında uygulanacak esaslara ayrılıyordu.

2. Boğazların askerî kontrolü ve savunma tedbirleri tamâmen Türkiye'ye âitti.

3. Boğazlardan geçişi denetleyen Milletlerarası Boğazlar Komisyonu kaldırıldı.

Bu ana maddelerle Türkiye'nin boğazlar üzerindeki genel hâkimiyeti sağlandı. Diğer maddelerin

bâzıları ise;

Barış zamânında:

a. Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin ticâret gemileri serbestçe geçerler. Savaş gemileri 8-15 gün önceden haber verilmek ve bir arada dokuz gemiyi ve belli tonajı aşmamak üzere geçebilir. Denizaltılar, uçak gemileri ve 10.000 tondan büyük savaş gemileri hiç geçemez. Sözleşmeye uygun şekilde geçen savaş gemileri Karadeniz'de yirmi bir günden fazla kalamaz.

b. Karadeniz'de kıyısı bulunan devletlerin ticâret gemileri serbestçe geçerler. Savaş gemileri geçmeden sekiz gün önce Türkiye'ye haber verecekler, bir arada geçen gemilerin tonajı 15.000'den fazla olmayacaktır. Karadeniz'de kalışları için belli bir süre yoktur.

Savaş zamânında:

a. Türkiye savaşa katılmışsa; her cins gemiyi geçirip geçirmemekte serbesttir. İsterse Boğazları kapayabilir.

b. Türkiye tarafsızsa; ticâret gemileri serbestçe geçmesine rağmen savaşan tarafların savaş gemileri geçemez.

c. Savaş tehlikesinin çok olduğu zamanlarda; Türkiye yine karar serbestisine sâhip olarak Boğazları kapayabilir.

Bunların yanında pekçok teknik hususun hükme bağlandığı sözleşmenin süresi yirmi yıl olacaktı. Bu sürenin bitiminden iki yıl önce taraflardan hiçbiri sözleşmenin feshini istemezse, böyle bir istekten iki yıl sonraya kadar yürürlükte kalacaktı.

MOR SALKIM (Wistaria sinensis);

Alm. *Wistarie Glyzinie (f),* **Fr.** *Glycine (f),* **İng.** *Wistaria.* **Familyası:** Baklagiller (Leguminosae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Kültür bitkisi olarak yetiştirilir.

Boyları 20 m'ye varan odunsu sarılıcı bitkiler. Genç sürgünler ve yapraklar önceleri tüylü, sonra çıplaktır. Yaprakçıkları 7-13 kadar olup, yumurtamsı-elipsi şeklindedir.

Hafif güzel kokulu ve baharın müjdecisi olan çiçekler, mavimsi mor renklerdedir. Uzun bir eksen üzerinde sık salkım hâlinde yerleşmiş olan çiçek toplulukları aşağıya sarkar. İçlerinde 1-3 tohum bulunan meyveleri bakla şeklindedir. Üretilmeleri tohum veya çelikledir. Mor salkım gevşek, kireççe fakir, nemli fakat sıcak toprakları sever. Güneye bakan nemli kumlar üzerinde iyi yetişir. 65-70 yaşında olanlar 40-50 m2lik bir çardağı örtebilir.

Vatanı Çin'dir. Fakat dünyânın çeşitli yerlerine dağılmıştır. Beyaz çiçekli formları da bulunur.

Kullanıldığı yerler: Bitki, glikozitler taşımaktadır. Bütün bitki ve bilhassa dal ve gövde kabuğu zehirleme yapabilir.

MORA;

Güney Yunanistan'ın büyük bir kısmını içine alan, dut yaprağı biçimindeki denize uzanan kara parçası. Morea, Lâtince "dut" mânâsına gelir. Eski Yunan devirlerinde bu kara parçasına Peloponese denirdi. Mora, Ege Denizine uzanan çok dağlık bir yarımadadır.

Mora, ana karaya Korent Kanalı ile birleşir. Eski devirlerde Mora, ortada Arcadia, kuzeyde Achaia, batıda Elis, güneybatıda Messenia, güneydoğuda Loconia ve kuzeydoğuda Argolis olmak üzere altı bölgeye ayrılmıştı.

Türk beylikleri Mora Yarımadasına on dördüncü yüzyıl başlarında akınlar yapmaya başladılar. İlk önemli akını yapan 1340 senesinde Umur Beydir. Yıldırım Bâyezid Han, Mora'yı vergi ödemeye mecbur etmişti. İkinci Murâd Han zamanında hem denizden hem karadan seferler yapıldı. Mora'nın kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine geçişi, 1458 senesinde Fâtih Sultan Mehmed Han tarafından sağlandı. Bu târihten 1830 senesine kadar Mora, Osmanlı toprakları içinde kaldı. Bu târihte Yunanistan bağımsızlık kazanınca buralarda bulunan Müslüman Türk ahâli Anadolu'ya göç etmek zorunda kaldı. (Bkz. Yunanistan)

MORARMA;

Alm. *Blauer Fleck,* **Fr.** *Meurtrissure,* **İng.** *Bruise, purpleness.* Özellikle el, ayak, çene, burun, dudak gibi vücudun uç kısımlarında ortaya çıkan renk değişimi, tıp lisanındaki ismi **siyanoz**dur.

Siyanozda; deri ve mukoza kılcaldamarlarında indirgenmiş hemoglobinin artması sonucu deri ve

mukozaların mavimsi-mor bir renk alması söz konusudur. Hakikî siyanozu; anilin türevleri, nitratlar ve bâzı ilâçların alınmasıyla kanda methemoglobin ve sulfhemoglobin teşekkül etmesinden ileri gelen ve kurşunî bir nüans gösteren mor renkle karıştırılmamalıdır.

Siyanozun şiddeti, deri kılcaldamarlarının durumuna, derinin kalınlık ve inceliğine, pigmentasyon derecesine bağlıdır. Siyanoz; el, ayak gibi uç kısımlarda, yanak, kulak, tırnak dibi gibi kılcaldamarlarca zengin az pigmentli olan bölgelerde, ağız ve dil mukozasında daha bâriz olarak görülür.

Siyanozun meydana çıkması için, deri ve mukoza kılcaldamarlarında indirgenmiş hemoglobin miktarının 100 ml kanda 5 gramı geçmesi lâzımdır. Anemilerde (kansızlıkta) kandaki hemoglobin miktarı düşük olduğu için, indirgenmiş hemoglobin miktarı kolay kolay 5 grama erişemiyeceğinden siyanoz görülmeyecektir.

Şoktan ileri gelen siyanozda, kılcaldamarlar iyi dolmadığından ve çevresel kan dolaşımı yavaşladığından deri soluk, grimsi-mor bir renk alır.

Siyanoz, merkezî ve çevresel olmak üzere ikiye ayrılır:

1. **Merkezî siyanoz:** Atardamar kanının oksijen saturasyon (doygunluk) kesikliği, % 1 volüm olacak yerde 4.5 volüm olursa, vücûdun çevresel dokularında da 5 volüm (hacim) oksijen dokulara geçeceğine göre kılcaldamar kanındaki oksijen saturasyon eksikliği 7 volüm olur ve böylece siyanoz meydana çıkar. Atardamarlarda oksijen saturasyon eksikliği şu durumlarda ortaya çıkar: Sol kalp yetmezliklerinde, soluk borusu ve bronşları tıkayan durumlarda, astma ve amfizemde, yüksek irtifalarda, bâzı doğuştan olan kalp anomalilerinde (fallot etralojisi, truncus ar teriosus, büyük damarların yer değişikliği gibi). Merkezî siyanozda, özellikle dudak ve dil morarmıştır.

2. **Çevresel siyanoz:** Atardamar kanındaki oksijen saturasyon eksikliği, % 1 volüm etrafında yâni normal sınırlar içinde kaldığı hâlde dokulardaki kan akımı durgunluğu veya diğer sebepler yönünden oksijen saturasyon eksikliği % 13 volümün üstüne çıkarsa, kılcaldamar kanının saturasyon eksikliği 6,5 volümün üstüne yükselir ve böylece siyanoz husule gelir. Soğuk, sağ kalp yetmezliği, triküspit darlığı, konstriktif perikardit, bir uzvun turnike ile sıkıştırılması durumunda ve şokta siyanoz husule gelir. Çevresel siyanozda; özellikle el, ayak gibi uzuvlarda morarma söz konusudur.

Siyanoz bir hastalık değil, bir hastalık belirtisidir. Siyanoza yol açan sebebin bulunup, tedâvinin ona göre yapılması lâzımdır.

MORATORYUM;

Alm. *Moratorium (n),* **Fr.** *Moratorium (m),* **İng.** *Moratorium.* Vâdesi gelmiş borçların tamâmının veya bir bölümünün, belirli bir süre için ödenemeyeceğini bildiren resmî duyuru veya hükümet kararı. Lâtincede “geciktirme” anlamına gelen mora ve moratorius kelimelerinden alınmış bir terimdir.

Moratoryum çoğunlukla dış devlet borçlarını ödemeye yeterli altın ve döviz kaynaklarının olmaması hâlinde ilân edilir. Moratoryum sonucu, mevcut borçlar ertelenir ve uzun vâdeli bir ödeme plânına bağlanır.

Kânun ile ve hükümet kararı ile kollektif karakterli borçların ertelendiği vâkidir. Kuraklık sel baskını ve zelzele gibi felaketlere uğrayanların borçları genellikle yeni vâdelere bağlanmaktadır.

Harp zamanında devletin kamu kuruluşları, özel firmalar, kişiler, kendi faydasına moratoryum uygulaması mümkündür. İngiltere’de, 2 Ağustos 1914 târihli Royal Proclamation, bu tür moratoryumların bir örneğidir.

Türkiye, 1881 Muharrem Kararnâmesi, 1958 ve 1978 istikrar programları çerçevesinde moratoryum îlân etmiş ve dış borçların bir bölümü tenzil edilerek kalan kısım ertelenmiştir.

MORFİN;

Alm. *Morphium (n),* **Fr.** *Morphine (f),* **İng.** *Morphine.* Afyonda yüzde on oranında bulunan, kuvvetli ağrı kesici özelliği olan bir alkaloid. Saf morfin; beyaz, billûrî bir tozdur, suda çözünmez. Solunum ve öksürük merkezini uyuşturur. Kusma merkezini uyarır, göz bebeklerini ileri derecede daraltır, kabızlık yapar, en büyük etkisi merkezî sinir sisteminde görülür. Geçici bir uyarılma devresinden sonra, sinir merkezleri felce uğrar ve kişi acıyı duymaz hâle gelir. Morfin, kolaylıkla alışkanlık yapabilen bir maddedir. Bu yüzden alışanlar tarafından devamlı kullanılmaktadır.

Morfinin en çok kullanıldığı yer tıp alanıdır. Özellikle (0,01-0,02) gr dozda ameliyatlardan sonraki şiddetli ağrıyı azaltmada, âni ve şiddetli ağrı ile beraber olan durumlarda (yanık, kırık vs.) ve kanserli hastaların ızdırabını dindirmede işe yaramaktadır. Ayrıca şaşkınlık ve korkuyu da ortadan kaldırır, uykuya sebep olur. Akut morfin zehirlenmesi: 0,05 gramda toksik tesir başlar, cilt altından 0,10-0,20 gr

ağızdan ise 0,20-0,40 gr alınan morfin öldürücü olabilir. Akut zehirlenmede; komaya meyil ve koma, solunum yavaşlaması, göz bebeklerinin küçülmesi, idrar etmekte güçlük görülür.

Morfinomani: Hastalık hâline gelmiş, morfin kullanma alışkanlığıdır. Başlangıçta ferahlık ve rahatlık verir, aynı durumu elde etmek için gittikçe daha yüksek dozda alınmağa başlanır, ama kısa sürede bedenî ve zihnî yorgunluklar ve bozukluklar ortaya çıkar, irâde ve ahlâk duyguları yok olur. Morfin bulamayınca kriz geçirir.

Morfinmanlara daha çok, ahlâk yapısı bozuk ve mânevî eğitimi zayıf olan batı toplumunda rastlanmaktadır.

Morfini zevk için kullanma ve buna alışma hâline "morfinomani", bu hâle gelen tutsak kişilere de **morfinman** adı verilir. Tedâvide morfin 0,01-0,02 gramlık dozlarda kullanılmasına karşı, morfine alışanlarda bu doz kısa sürede 0,1-0,2 gr gibi çok yüksek seviyelere çıkar. Morfine ilk alışma günlerinde kişi küçük dozlarla kendini mutlu, rahat ve güçlü hisseder. Bu döneme "morfin ile balayı dönemi" denir. Günleri ilerleyip, dozlar arttıkça bu rahatlık ve güçlükleri kaybolur. Artık kişi morfine tutsak hâle gelmiştir. Morfin bulamadığı zaman korkunç belirtiler ortaya çıkacağını bilir ve kullanmayı sürdürür.

Eksiklik belirtileri; günde birkaç defâ gerekli dozu alan morfinman, vakti geldiğinde âni bir içgüdüyle morfini bulmaya çalışır, elbiselerini çıkarmaya bile fırsat bulamadan enjeksiyonu yapar. Bu doz bulunamazsa, esneme, salya artması, aksırma, titreme, kramplar, kusma, terleme, tüylerin diken diken olması, ishal, kalbde atım bozuklukları, şiddetli sıkıntı, şuur bulanıklığı hâli, hattâ kalp durması olabilir. Günümüzde morfinmanların tedâvisi modern kliniklerde psikiyatrik tedâvi ile ilâç tedâvisi birlikte yürütülerek yapılmaktadır.

MORFOLOJİ;

Alm. *Morphologie, Formenlehre (f),* **Fr.** *Morphologie(f),* **İng.** *Morphology.* Biyolojinin, mikro canlılar da dâhil olmak üzere, bitki ve hayvanların şekil ve yapılarıyla meşgul olan bir dalı. Canlıların gelişmelerini ayrı ayrı incelediği gibi, bütün olarak birbirlerine benzerliklerini ve farklılıklarını da araştırır.

Morfoloji ile meşgul olanlar, bitki ve hayvanların hassas bir şekilde sınıflandırılmaları için, çeşitli yollar takip ederler. Bunlardan birinde, vücuttaki uzvî simetri analiz edilir. Böyle bir çalışma pekçok bitki ve hayvanın küresel, ışınsal veya iki yönlü simetrilerden birine sâhip olduğu esasına dayanır. Meselâ basit bitki ve hayvanlardan bâzıları küresel simetriye sâhipken, mantar ve deniz yıldızları ışınsal simetri gösterirler. Bunların parçaları bir merkezsel eksenden çıkarlar. İnsan ve bâzı diğer yüksek hayvanlar iki yönlü simetriye sâhip olup, simetrik olan yarılardan meydana gelmiştir.

Morfolojik araştırmalar, en basitinden en mükemmeline kadar bütün canlılarda mevcut olan muntazamlığı, en ince teferruatına kadar göstererek, tesâdüf ve evrimin olamayacağını ispat etmektedir.

MORG;

Alm. *Leichenschauhaus (n),* **Fr.** *Morgue (f),* **İng.** *Morgue, mortuary.* İçinde otopsi salonu, teşrih odası, cesetleri muhâfaza etmeye yarayan soğuk hava odası veya soğuk hava dolapları bulunan binâ veya binâ kısımları.

Her hastânede bu bölüm bulunur. Adlî tıp müesseselerinde çok geniş ve teşkilâtlıdır. Otopsi salonunda bir veya daha fazla, genellikle mermerden yapılan otopsi masaları vardır. Masanın bir kenarına yakın yerde su çıkış deliği bulunur. Otopsi için lâzım olan bistüri, makas, küvetler, formüllü nümune şişeleri gibi teçhizat ve lavabolar bu salonda bulunur. Gözle incelenen parçalar, gerektiğinde mikroskop altında da incelenir. Ayrıca doku parçaları nümuneleri, gerekli merkezlere formol içinde gönderilebilir.

Adlî olaylarda, şüpheli ölümlerde, bâzı bulaşıcı hastalıklarda otopsi yapılmaktadır. Patoloji mütehassısı, adlî makam temsilcileriyle birlikte ceset üzerinde yapılan otopsi ile ölüm sebebini araştırır.

MORİNA (Gadus callarias);

Alm. *Kabeljau (m.),* **Fr.** *Morue (f.),* **İng.** *Cod.* **Familyası:** Mezgitgiller (Gadidae). **Yaşadığı yerler:** Soğuk denizlerde yaşar. Atlantik ve Kuzey Denizinde boldur. **Özellikleri:** Sivri başlı, yumuşak yüzgeçli yırtıcı bir balık. Alt çenesinde sarkan bir bıyığı vardır. 1,5 metre boyunda, 40 kg ağırlıkta olanlara rastlanır. Eti yenir ve karaciğerinden balık yağı çıkarılır. **Çeşitleri:** Birçok ırkı vardır. Küçük morina, mavi morina, yeşil morina meşhurlarıdır.

Soğuk denizlerde sürüler hâlinde dolaşan gezici balıklar. Çoğunlukla 1,5 metre boyunda 40 kg

ağırlıktadır. 500 metre derinlere iner. Kumlu diplerde ve kayalar arasında sürü hâlinde dolaşarak avlanır. Balık, kurtçuk ve yumuşakçalarla beslenir. Yalnız üremek için kış aylarında sâhillere sokulurlar. Türkiye denizlerinde morina balığı yoktur. Atlantik ve Kuzey denizinde boldur.

Morina, ortaboy balıklardandır. Başı ve karnı büyük, kuyruk yüzgeci kısa ve çenesinin altında da uzun bir bıyığı vardır. Erginleri mavi veya yeşil renklidir. Üzeri kahverengi benekli, karın kısmı beyaz, iri bir balıktır. Çeşitli ırkları bulunur. Norveç ve İzlanda sularında avlanan küçük morina bunların önemlilerindendir.

Morina balıkları kış aylarında ürer. Yumurta verimleri fazla olup, bir metre boyuna erişmiş bir morinadan 9 milyon civarında yumurta çıktığı tesbit edilmiştir.

Dünyâda en çok Batı Avrupa denizlerinde eti, yağı ve yumurtası için büyük balıkçı gemileriyle yılda 30-40 milyon civarında morina balığı avlanılmaktadır. Dünyâca meşhur balıkyağı, morina balıklarının karaciğerinden elde edilir. Ayrıca eti kurutulduğu veya tâze olarak yenildiği gibi konserve olarak da değerlendirilir.

MORİTANYA

DEVLETİN ADI ..... Moritanya İslâm Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ .....Nouakchott

NÜFÛSU 2.108.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 1.030.700 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Arapça, Fransızca

DÎNÎ .....İslâm

PARA BİRİMİ..... Ouguiyya

Afrika'nın kuzey batısında, Afrika Sahrasının batısından Atlas Okyanusuna kadar uzanan, çöllerle kaplı bir ülke.

Târihi

Moritanya târihinin, 4. yüzyılda kuzeyden gelen ve bugünkü Moritanya topraklarına yerleşen Berberîlerle başladığı kabul edilir. Zenet ve Şanhaca kabîlelerinin de bu topraklara gelerek Berberîlerle birleşmesi ile Moritanya güçlenmeye başladı. Gana İmparatorluğuna son verildi ve Fas işgâl edildi. Bu arada bölgeye gelen Müslüman Araplar, Moritanya idâresini ele geçirdiler. Böylece 11. yüzyıl başlarından îtibâren Moritanya halkı İslâmiyetle şereflenmiş ve İslâmiyetin yayılmasına çalışmışlardır.

Daha sonra Portekizliler, İspanyollar, Hollandalılar, İngilizler ve Fransızlar sırasıyla buraya saldırarak talan ettiler. En son olarak 1904 yılında Fransız emperyalizmi Moritanya'yı sömürge îlân etmiş ve Müslüman halkı 1958 yılına kadar ezmiştir. Bu târihte Müslümanlar Moritanya İslâm Cumhuriyetini kurdular. Fransa, iki yıl daha zulmüne devâm etti. Moritanya halkı, nihâyet 1960 yılında tam bağımsızlığını elde ederek, Fransızları memleketlerinden kovdular. Devlet Başkanlığına getirilen Maktar Ould Daddah, Batı Sahra'nın bağımsızlığı için mücâdele eden gerillalara karşı başarılı olamayınca 1978'de Albay Mustafa Ould Salek askerî darbe ile başa geçti. Ertesi sene yerine Yarbay Muhammed Mahmud Ould Louly geçti. Aynı sene Polisario gerillaları ile anlaşma imzâlandı. 1980'de Moritanya, Taris el-Gharbia bölgesindeki haklarından vaz geçince bölge Fas'a bağlandı. 1980'de Devlet Başkanlığını üstlenen Yarbay Muhammed Khovna Ould'un yönetimi sırasında, İslâmiyete dayalı hukuk sistemi benimsendi ve kölelik kaldırıldı. 1984'te Albay Muaouya Old Sidi Ahmed, kansız bir darbe ile yönetimi ele geçirdi. Sidi Ahmed'e karşı 1987'de darbe girişimi başarısızlıkla netîcelendi. 1989'da siyah-beyaz mücâdelesi şiddet hareketlerine dönüştü. Bu mücâdele Senegal'e sıçrayınca iki ülke arasında sınır savaşı oldu ve diplomatik ilişkiler kesildi. 1991'de Başkan Sidi Ahmed 13 senedir devam eden askerî yönetime son veren bir kânun çıkardı. 1992'de ilk çok partili seçimler yapıldı. Aynı yıl Moritanya ile Senegal arasında yeniden diplomatik ilişki kuruldu.

Fizikî Yapı

Afrika'nın batısındaki büyük çıkıntıda yer alır. Kuzeyinde Fas, kuzeydoğusunda Cezayir, güneyinde Senegal, doğu ve güneyinde Mali ile komşudur. Batısı Atlas Okyanusu ile örtülüdür. Yüzölçümü 1.030.700 km^2dir. Bu toprakların % 70'i çöldür. Kuzeydoğu ve güneybatı istikâmetinde geniş bir düzlük hâlinde uzanan Moritanya toprakları, dört büyük yayladan meydana gelir. Bunlar; Adrar, Tagant, Afollé ve Assaba yaylalarıdır. Doğu bölgesi, Affolé Yaylası dâhil genellikle düzlüktür. Yer yer kum tepelerine rastlanır. Güneyde Assaba bölgesi yarı çöldür. Batıda Adrar Yaylasında en yüksek yer ancak 5000 metreye ulaşır. Ülkenin tek nehri adını aldığı Senegal Devletiyle olan sınırı çizer. Kıyılar umûmiyetle

düz ve girintisiz çıkıntısızdır.

İklim

Ülkenin doğusu Büyük Sahra Çölünün bir bölümü ile kaplı olduğu için çöl ikliminin, batısı ise umûmiyetle Atlas Okyanusunun tesiri altındadır. Kıyı bölgeleri ve Assaba Yaylası yumuşak Okyanus iklimine ve verimli topraklara sâhiptir. Kuzeyde Adrar Yaylasında yıllık yağış ortalaması ancak 110 mm iken güneyde bu rakam 640 mm'ye ulaşır. Sıcaklık ortalaması yaklaşık olarak bölgelere göre kış aylarında O°C ilâ 38°C ve yaz aylarında 16°C-50°C arasındadır. Gece ve gündüz arasındaki sıcaklık farkı çok yüksektir. Gece O°C olan sıcaklık gündüz 38°C'ye kadar çıkabilmektedir. Senegal Nehri boyunca uzanan nemli bölgede ise sıcaklık ortalaması 24 ilâ 35°C'dir.

Tabiî Kaynakları

Sıcak ve kurak bir ülke olan Moritanya'nın bitki örtüsü çok zayıftır. Yarı çöl olan güney bölgeler cılız bitki ve çalılıklarla örtülüdür. Tamâmen çöl olan kuzey ve doğu bölgelerinde ise ancak seyrek akasya ve dikenlere rastlanır.

Yeraltı kaynakları, özellikle demir, bakır iridyum ve titan mâdenleri bakımından zengindir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Moritanya nüfûsu 2.108.000'dir. Bunun % 42'ye yakın bölümü çok genç olup, 15 yaşın altındadır. Toplam nüfusun % 70'lik büyük bir bölümünü Moors (Berberîler), % 15'ini Halphoolloren ve % 15'ini ise Fulbe, Wolof ve Bombarlar gibi çeşitli yerli kabileler teşkil eder. Nüfus yoğunluğu kilometre kareye 1.6 kişidir. Daha çok başşehir Nouakchatt ile Senegal Nehri arası bölgeler kalabalıktır. Halkın çoğu tarım, hayvancılık ve çiftçilikle uğraşır.

Coğrafî açıdan hem kuzey hem de alt Sahra Afrikasına bağlı olurken, kültür bakımından da hem beyaz Ortadoğu'ya hem de siyah Afrika'ya dâhildir. Bir yandan Arap Zirvesi üyesi, diğer yandan da Afrika Birliği Teşkilâtı üyesidir. Etnik yapısı karışık olduğu gibi dil açısından da zenginliğe sâhiptir. Resmî dil Arapçadan başka Fransızca da konuşulur. Arapçanın değişik Hassani lehçesi yaygındır. Ayrıca her kabilenin kendilerine âit yerli dilleri mevcuttur. İnsanları kuvvetli bir hâfıza ve iz sürme kâbiliyetine sâhiptir.

Hemen hemen tamâmı Müslüman olan halkın büyük bir bölümü Mâlikî mezhebindendir. İslâmiyet, Moritanya sosyal hayatında çok tesirli olup, halkın birlik ve berâberliğini sağlamaktadır.

Halkın büyük bir bölümü göçebe olduğundan dolayı okuma yazma oranı düşüktür. Yetişkin nüfus gözönünde tutulursa, okuma yazma oranı % 20'dir. Eğitim ve Öğretim dili Arapça ve Fransızca'dır. Ülkede 3 Yüksek okul vardır. Ayrıca dış üniversitelere öğrenci gönderilmektedir.

Siyâsi Hayat

Moritanya 1960 yılında bağımsızlığını kazandı. İdâre şekli İslâm Cumhûriyetidir. Moritanya yedi idâri bölgeye ayrılır. Devlet Başkanı ve 70 üyeli Millet Meclisi beş yıllığına seçilir. 19 Aralık 1980'de îlân edilen anayasa taslağına göre, çok partili demokratik düzene geçmiştir. Fakat, seçimlere hâlen tek parti listesiyle, Moritanya Halk Partisi girmektedir. Aynı anayasa Cumhurbaşkanlığı süresini altı yıla çıkarmış milletvekili süresini dört yıla düşürmüştür. Cumhurbaşkanı, meclis çoğunluğu içerisinden bir başbakan seçer ve bunu meclis onaylar.

Ekonomi

Nüfûsun % 87'si tarım, hayvancılık ve balıkçılıkla geçinir. Bununla beraber bu alanlardan elde edilen toplam millî hâsıla payı son yıllarda % 33'e düşmüştür. Darı ve sorgrum en önemli ürünlerdir. Tarım, güneyde özellikle Segenal Nehri Vâdisinde yapılmaktadır. Hurma, patates, mısır, pirinç ve kauçuk diğer ürünlerdir. Ayrıca hayvancılık ve balıkçılık çok önemlidir.

Mineral kaynaklarının gelişmesi ile, kişi başına gelirde Batı Afrika ülkeleri içerisinde önde gelmeye başladı. Bunlardan en önemlisi demirdir. Ayrıca tungusten, petrol, uranyum, fosfat, fypsum ve bakır diğer önemli mâdenleridir.

Son yıllarda çelik endüstrisi, petrol rafinerileri ve elektrik enerji üretimi önemli ölçüde artış göstermiştir.

Moritanya'daki mevcut demir-rezervlerinin işletilmesi ile 1960 ve 1976 yılları arasında, Moritanya ihrâcâtı, sekiz kat artış gösteren ithâlâta mukâbil, on bir katlık bir artış göstermiştir. Fakat daha sonraları yıllık ihrâcâtı düşmüş ve ithâlâtı ise yükselmiştir. Daha çok Fransa, Belçika, İspanya, İtalya, Japonya ve İngiltere ile ticârî münâsebetleri vardır. En önemli ihraç ürünleri arasında demir, bakır, balık ürünleri, hayvan ürünleri, canlı hayvan, tuz ve hurma yer alır. Kişi başına yıllık millî gelir 490 dolar civârındadır (1993).

Ülkede ulaşım çok ilkel karayolu ve 675 km'lik demiryolu ile sağlanır.

MORMONLAR;

Alm. *Mormone (m), Mormonin (f),* **Fr.** *Mormon (e) (m,f),* **İng.** *Mormon.* Hıristiyanlığın, âhir zaman azizleri kilisesine bağlı mezhep mensupları. Jon Smith tarafından 1831 yılında Amerika'da kuruldu. Temel felsefelerini **Mormon Kitabı** ile yayarlar. **İncil'**in, Allahü teâlânın kitabı olduğuna ve "Allah, Îsâ ve Rûhül-Kudüs" teslisine inanırlar. Ruhbanlık yoktur. Çok evliliğe taraftardırlar. Evliliğin ölümle bitmeyip, devâm ettiğine inanırlar. Amerika'nın her eyâletinde ve yabancı ülkelerde teşkilâtları vardır. (Bkz. Hıristiyanlık)

MORS (Odobenus rosmarus);

Alm. *Walross,* **Fr.** *Mors,* **İng.** *Walrus.* **Familyası:** Morsgiller (Odobenidae). **Yaşadığı yerler:** Kutup denizlerinde ve Kuzey Atlantik Okyanusunda. **Özellikleri:** İri gövdeli bir memeli. Boyu 3-4 m, ağırlığı 1000-1500 kg kadardır. Üst köpek dişleri aşırı uzamıştır. **Çeşitleri:** İki türü kalmıştır. Atlantik morsu (O. rosmarus), Pasifik morsu (O. obesus)

Soğuk denizlerde yaşayan iri gövdeli, yüzgeç ayaklı bir memeli. En çok Kuzey Buz Denizinin yüzen buzları ile kayalık kıyılarında barınır. Boyu 4,5 m, ağırlığı 1000-1500 kg kadardır. Karada, yüzgeç ayakları ile güçlükle sürünür. Çok iyi yüzer, 30 metreden daha derinlere dalabilir. Soğuk ve fırtınalı zamanlarda yüzen buzlara çıkar. Karaya çıktıklarında güneşin sıcaklığı ile kan damarları genişlediğinden pas kırmızı renkte görünürler.

Gerçek foklar gibi bunlarda da dış kulak görülmez. Küçük kanlı gözleri vardır. Hem erkek hem de dişi bireylerin üst çenelerindeki köpek dişlerinin uzamasından oluşan birer çift tos dişi bulunur. Dişler, yavru dört aylıkken çıkmaya başlar. Uzunlukları erginlerde bâzan bir metreyi aşar. Bu dişlerden biblo gibi süs eşyâları yapılır. Gelişmemiş olan diğer küçük dişler ise, kabuklu yumuşakçaları ezmeye yarar. Her iki eşeyde fırça gibi sert bıyıklar bulunur. Vücut gri renkte sert ve kırışık bir deriyle örtülüdür.

Uzun ön dişleriyle diplerden kopardıkları midye, tarak gibi yumuşakçalarla beslenirler. Yumuşakça kabuklarını arka dişleriyle kırar ve etle beraber yutarlar. Yiyecek bulamadıkları zaman fok yavrularını ve diğer mors yavrularını da yerler.

Morsların koku alma duyuları keskindir. Arka yüzgeç ayaklarını öne getirebilirler. Erkekler binlerce fertten hâsıl olan gruplar hâlinde yaşarlar. Dişi ve yavrular ayrı gruplar hâlindedir. Kışın daha güneylere göç ederler. Sâkin yaratılışlı olmalarına rağmen kızdırıldıklarında veya tehlike karşısında gürültülü sesler çıkarır, kutup ayısı ve kâtil balinaya karşı uzun dişleriyle kendilerini savunurlar. Toplu böğürtüleri birkaç kilometreden duyulur. Dişi, on bir aylık bir gebelik sonucu nisan veya mayısta bir yavru doğurur. Yavrusunu bir yıl kadar sütle besler. İki yaşında yavru yalnız yaşamaya başlar.

Derileri, yağları, etleri ve dişleri için avlanırlar. Eskimolar morsun yağ ve etlerini yer, derisinden elbise, kemiklerinden çeşitli âletler yaparlar. Yavru ve anne birbirine çok düşkündür. Anası öldürülen yavru anasının ölüsünü terk etmez. Yavru öldürüldüğü taktirde, ana, yavrusu için gözyaşı döker. Ölü yavruyu ön yüzgeçleri ile kaparak suyun derinlerine dalar. Morsun en büyük düşmanı kutup ayısı, kâtil balina ve insandır. Kıymetli dişleri için bol avlandığından soyları tükenme tehlikesi içindedir.

MORS ALFABESİ;

Alm. *Morseealphabet (n),* **Fr.** *Alphabet (m) Morse,* **İng.** *Morse alphabet, Morse code.* Harf, sayı ve noktalama işâretlerinin gönderilmesinde ve alınmasında kullanılan çizgi ve noktalardan ibâret olan alfabe şekli. 1840'ta Amerikalı Samuel F. B. Morse ve yardımcısı Alfred Vail tarafından elektrikli telgraf haberleşmesinde kullanılmak üzere geliştirilmiştir. Başarılı olarak 1920'ye kadar kullanılmıştır. Daha sonra aynı maksatla değişik alfabeler de ortaya atılmıştır. İlk defâ ABD'de Baltimore ve Washington arasında 1844 Mayısında kullanılmış ve ilk iletilen mesaj, **İncil'**den yaratıcının büyüklüğünü bildiren bir cümle olmuştur.

1851'de Mors alfabesi standartlaştırılarak milletlerarası şekle getirilmiştir. Mors alfabesi özellikle, deniz ulaşımında, radyo, telgrafta, hareketli vâsıtaların haberleşmesinde ve ışıkla karşılıklı haberleşmede kullanılır. Ancak, uyduların uzak mesafeler için bile ses haberleşmesini mümkün kılması, alfabenin eski önemini zayıflatmıştır.

MORSE, Samuel Finley Breese;

Amerikan sanatkâr ve kâşifi. İyi bir ressam olup, ilmî araştırmalar da yapardı. Kendi ismiyle bilinen Mors alfabesinin bulucusudur. 27 Nisan 1791 senesinde Charlestown'de doğup, 1872'de New York'ta öldü.

On dokuz yaşında Yale Üniversitesinden mezun oldu. Londra'ya gidip döndükten sonra portre çizimi revaçta olduğu için ağırlığını portreye verdi. Eski Millet Meclisi (The Old House of Represantatives), Louvre Galerisi (The Gallery of The Louvre), Herkülün Sonu (The Dying Hercules) en meşhur tablolarıdır.

1826 senesinde Millî GüzelSanatlar Akademisinin kurulmasında rol oynadı ve ilk başkanı oldu. 1832 senesinde New York Üniversitesi Resim ve Heykel Bölümü Profesörlüğüne getirildi. Telgraf çalışmalarına başlayınca portre çizimine ara verdi.

Morse'un mekanik araştırmalara merakı genç yaşlarında başlamıştır. 1832 senesinde yaptığı okyanus seyâhatinde, Charles Thomas Jackson'un elektrikle ilgili son gelişmeleri anlatması üzerine, New York Üniversitesinde elektromanyetik konularında öğrendikleri konular, kafasında elektrikli telgraf fikrini doğurdu. Morse'un elektrikli telgrafı, bir elektrik devresinde bobinin bir kolu çekmesi ile rulo kâğıdı üzerine izler bırakması esasına dayanıyordu. Kısa ve uzun çekmeler, kısa ve uzun izler bırakıyordu. 1835 senesinde başlayan bu çalışmalarına destek bulmak için Avrupa devletlerine başvurularda bulundu. Ancak bir netice elde edemedi. Bunun üzerine arkadaşı Chamberlain'i İstanbul'a gönderdi. Onlar ilme ve ilim adamlarına fevkalade destek veren Osmanlı ülkesinden çok ümitliydiler. Nitekim Chamberlain İstanbul'da büyük bir ilgi ve destek gördü. Fakat elindeki âlet henüz pek ilkel bir vaziyetteydi. Bu sebeple âleti Viyana'da iyi bir işçilikle tekrar yapmak ve ondan sonra pâdişâha takdim etmek üzere geri döndü. Ancak Tuna Nehri yoluyla Viyana'ya hareket eden Chamberlain'in gemisi yolda batarak beş arkadaşı ile birlikte öldü. BöyleceOsmanlı Devletinde telgraf kurulması için yapılmak istenen birinci teşebbüs sonuçsuz kalırken, Sultan Abdülmecîd Han, bu yoldaki ilerlemeleri yakından tâkip etmeye devam etti. Nitekim, âlet üzerinde çalışan Morse'u tebrik ederek bir de murassâ nişan gönderdi. Bu konuda Morse:

"Sultan Abdülmecîd, bu nişanı ve tebrikiyle keşfimin değerini anlayan Avrupalı ilk büyük insan oldu." demiştir.

Morse, ilk elektrikli telgraf denemesini 1844 senesinde Washington ile Baltimore arasına 65 kilometrelik bir hat çekimiyle yaptı. Osmanlı Devleti ilk defâ 1855 senesinde Kırım Savaşı esnâsında Morse telgraf sistemini kullanmıştır. (Bkz. Telgraf)

MOSKOVA;

Rusya Federasyonu'nun başşehri. Rusya'nın batı kesiminde yer alır. Dış sınırlarını kabaca Moskova Çevreyolu'nun çizdiği yaklaşık 1000 km^2lik bir alanı kaplar. Siyâsal konumuyla târih boyunca önemli bir rol oynayan Moskova halen ülkenin en büyük şehri ve önde gelen sanâyi, kültür, bilim ve eğitim merkezidir. Nüfûsu 9 milyon civârındadır.

Avrupa Rusyası'ndaki geniş ovanın ortasında yer alan Moskova, Volga'ya dökülen Oka'nın bir kolu olan Moskova Irmağının geçtiği sığ bir vâdide kuruludur.

Moskova'da Atlas Okyanusundan gelen ılıman batı rüzgârlarının bir ölçüde yumuşattığı bir kara iklimi hâkimdir. Kışlar uzun ve soğuk, yazlar ise kısa ve serin geçer. Ocak ve Temmuz ortalama sıcaklıkları sırasıyla -10 ilâ 18°C dir.

Ülkenin en gelişmiş ve en yoğun nüfuslu kesimini meydana getiren Merkezî Ekonomik Bölgenin merkezi olarak sanâyide birinci sırada yer alır. Başşehir olarak taşıdığı idârî öneme rağmen, şehrin hizmet sektörünün istihdam içindeki payı oldukça düşüktür. Toplam işgücünün yarıdan fazlasını genellikle dokuma ve gıdâ sanâyilerinde çalışan kadınlar meydana getirir.

Şehrin önde gelen sanâyi dalları metal işleme ve makine yapımıdır. Diğer önemli sanâyi ürünleri arasında dokuma ve giyim eşyâsı, kimyevî maddeler, gıdâ, ayakkabı ve ağaç işleri sayılabilir.

Şehiriçi ulaşım metro, otobüs, tramvay ve troleybüs gibi toplu taşıma araçlarına dayanır. Banliyölere ulaşımı Moskova Küçük Çevre Demiryolu ile Moskova Metropoliten Alanı Çevre Demiryolu sağlar.

Çok sayıda eğitim kurumu toplanmıştır. En önde gelen yüksek öğretim kurumu Moskova Devlet Üniversitesidir. Şehirde ayrıca belirli sahalarda uzmanlaşmış birçok eğitim kurumu da vardır. Bunların en tanınmışları Moskova Tmiryazev Tarım Akademisiyle Çaykovski Devlet Konservatuvarıdır.

Moskova adının geçtiği ilk târihî kayıt 1147'den kalmadır. Bugün Kremlin'in bulunduğu yerde 1156'da savunmaya yönelik ilk toprak ve ahşap tahkimatın inşâ edilmesinden sonra Vladimir-Suzdal Prensliğinin en önemli şehirleri arasına giren Moskova, büyük Moğol istilâsı (1236-1240) sırasında yakıldı. Rus Ortodoks Kilisesi metropoliti 1326'da merkezini Vladimir'den Moskova'ya taşıdı. Moskova büyük prensleri zamanla çevredeki Rus prensliklerini de kendilerine bağladılar.

Moskova 15. yüzyılın ikinci yarısında, birleşik bir Rus Devletinin kurulması döneminde tartışmasız

siyâsal merkez durumuna geldi.

1712'de I. Petro'nun başşehri Petersburg'a taşımasının Moskova üzerindeki olumsuz etkisi fazla sürmedi. Napoleon'un 1812'deki Rusya Seferi sırasında şehir Fransız kuvvetlerinin işgâline girdi ve binâların üçte ikisinden fazlası harap oldu. Savaştan sonra şehir yeniden îmâr edildi. 1917'de Şubat Devrimiyle birlikte şehirde işçi ve asker sovyetleri kuruldu. Ekim Devriminde, kısa bir çarpışmanın ardından Moskova Bolşeviklerin denetimine girdi. Lenin 1918 Mart'ında Sovyet hükümetini Moskova'ya taşıdı. Moskova'nın başşehir oluşu 30 Aralık 1922'de resmen onaylandı.

Sovyet iktidarının pekişmesini tâkip eden yıllarda Moskova geniş çaplı yatırımlarla ülke sanâyisine öncülük etti. İkinci Dünyâ Savaşı sırasında Rusya'ya giren Alman kuvvetleri 1941 sonlarında Moskova'nın dış mahallerine kadar ilerledi. Savaş sonrasında şehrin onarımı kısa sürede tamamlandı.

1991'de Sovyetler Birliği dağılınca Moskova Rusya Federasyonu'nun başşehri oldu.

MOSKOVA ANTLAŞMASI;

İstiklâl Harbi esnâsında TBMM hükûmeti ile SSCB hükûmeti arasında 16 Mart 1921 târihinde yapılan antlaşma.

Rus Çarlığı, 1917 İhtilâliyle yıkılınca, 7 Kasım 1917'de komünistler idâreyi ele almışlar, fakat dünyâ kamuoyunda yalnız kalmışlardı. Sovyet Sosyalist Cumhûriyetler Birliği, siyâsî müttefik arıyordu. Yeni idâreyi dış dünyâya tanıtıp, taraftar toplamak istiyordu, İstanbul ve Ankara'ya da temsilci gönderip propaganda yaptırıyordu.

Dünyâ kamuoyundaki siyâsî yalnızlıkları TBMM ile SSCB'yi birbirine yaklaştırdı. TBMM, Batı Anadolu'da Yunanlılara karşı muhârebe cepheleri açabilmek için, doğu cephesinde barışı temin ederek, buradaki komuta kademesini; asker, teçhizât, silah ve mühimmâtı batıya sevketmek istiyordu. Doğu Anadolu'dan Ermeniler atılıp, 2 Aralık 1920'de imzâlanan Gümrü Antlaşması ile Sürmeli Sancağı(Tuzluca, Iğdır, Ardahan) kurtarıldı. İran ve Çıldır arasındaki bugünkü Kars ili hudut kesildi.

Sovyet Dışişleri Bakanı ve Komiseri Çiçerin'in verdiği nota ve bunu tâkibeden devrede Sovyet Devlet Başkanı V. Lenin'in TBMM Başkanı Mustafa Kemâl Paşaya gönderdiği mektup, iki yeni hükümetin arasındaki anlaşmazlıkları kaldırdı.

TBMM adına Yusuf Kemâl ile Dr. Rızâ Nur beyler ve Moskova Büyükelçisi Ali Fuad Paşa; SSCB hükûmetinden de Dışişleri Bakanı ve Halk Komiseri Çiçerin, Karahan ve Celâl Korkmazof, Moskova'da bir araya gelerek on altı asıl, üç ek madde olarak hazırlanan antlaşmayı imzâladılar (16 Mart 1921).

Buna göre; Ruslar, **Misâk-ı Millî**yi tanıyacaklardı. Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya arasındaki antlaşmaların ve kapitülasyonların kaldırılması kararlaştırıldı. Kars ve Ardahan Türkiye'ye bırakıldı. Türkçe okuyup yazmaları, mektep, basın-yayın ile Türk kültürüne bağlı kalmaları şartıyla, Batum Gürcistan'a Nahçivan Âzerbaycan'a bırakıldı. Antlaşma 22 Eylül 1921'de yürürlüğe girdi.

Moskova Antlaşmasıyla TBMM ve SSCB arasındaki birçok siyâsî ve hukûkî meselenin halledilmesi hedef tutuldu. İstiklâl Harbi esnâsında bu durumdan sonra, Doğu hudutları emniyet altına alınarak, bütünüyle Batı Cephesine dönüldü.

MOSSAD;

İsrâil Devletinin beş istihbârat teşkilâtından biri. İbrânice tam adı Mossad Merkazi Le-Modiin U-Letafkidim Meyuhadim (Merkezî İstihbârât ve Güvenlik Enstitüsü)dir. Mosad olarak da yazılır.

1951 senesinde câsusluk, istihbârât toplamak ve yabancı ülkelerde gizli operasyonlar düzenlemek gibi faaliyetler için kurulan Mossad, başta Arap ülkeleri olmak üzere yabancı ülkelere pekçok gizli ajan gönderdi.Yahûdî ırkının ikbâli için her türlü yollara başvurdu. Gizli ajanlar vâsıtasıyla İsrâil'in düşmanlarına ve başka ülkelerde yaşayan Nazi Savaş Suçlularına gizli operasyonlar düzenledi. Avrupa, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da çok sayıda Filistinli liderin öldürülmesi Mossad Teşkilâtı tarafından yürütüldü.

Mossad Teşkilâtının kurucusu ve 1963'e kadar başkanı olan İsserHarel, teşkilâtın profesyonelleşmesinde büyük rol oynadı. İsrâil'in en önemli istihbârât teşkilâtı olan ve doğrudan başbakana bağlı olan MOSSAD ABD ve İsrâil ortak çıkarlarını korumak için ABD gizli haber alma teşkilâtı CİA ile işbirliği yapmaktadır. Bilhassa İslâm ülkelerinde düzenledikleri ortak çalışmalarla iç kargaşalıklara ve kardeşin kardeşe vurdurulmasına sebep olmaktadırlar. Müslümanların bu çalışmalar karşısında uyanık ve akıllı hareket etmeleri, her türlü tertip ve tahrikten uzak olmaları gerekmektedir.

MOSTAR KÖPRÜSÜ;

Bosna-Hersek Cumhûriyetinin Mostar şehrinde Neretva Nehrinin üzerinde 1566 senelerinde Osmanlılar zamânında Mîmar Sinân tarafından yapılan dünyânın sanat bakımından en müstesnâ taşköprüsü.

Kânûnî Sultan Süleyman zamânında Osmanlı Devleti sınırları içine giren Bosna-Hersek'te câmi, medrese, kervansaray ve köprü gibi mîmârî değeri yüksek pekçok eser yapılmıştır. Kânûnî Sultan Süleyman tarafından Mîmar Sinan'a Neretva Nehri üzerine yaptırılan "Mostar Köprüsü" de bunlardan biridir. Yapım harcında yumurta ve keçi kılı kullanılan köprü, tek kemerli iki ayak arası 28.59 metre genişliğinde olan hilâl şeklindeki köprünün yüksekliği 20 metredir. Taş korkulukları arasındaki genişlik 4.05 metredir. Üst döşemesi düz olmayıp kademelidir. Bu özelliğiyle köprüden yayalar ve arabalar rahatlıkla geçebilmektedir. Zamanla köprünün üst ve diğer kısımlarında bâzı değişiklikler yapılmıştır. Mostar Köprüsü, "Büyük Köprü" ismiyle de bilinmektedir.

427 yıl boyunca depremlere, sellere ve İkinci Dünyâ Savaşına direnerek İslâm dîninin ve Osmanlının sembolü olan hilâli, beş asırdır Avrupa'nın ortasında bütün mîmârî zarâfet ve güzelliğiyle koruyabilen köprü, iç savaşa yenik düştü. Hırvatlar'ın Bosna'ya yardım götüren bütün yolları ve köprüleri devreden çıkarma plânı gerekçesiyle Mostar Köprüsü de 9 Kasım 1993'te bombalandı ve Neretva Nehri sularına gömüldü. Böylece Hırvatlar burada sâdece taştan yapılmış bir köprüyü değil, asırlardan beri buradan geçen milyonlarca insandan geriye kalan hâtıralarla, pekçok mîmâra ilhâm kaynağı olan bir sanat eserini de yok ettiler. Avrupa topraklarında Müslümanlara ve İslâmî eserlere tahammül edemeyenler Haçlı zihniyetiyle her şeyi ortadan kaldırma gayretindedirler. Kendi târihî eserlerinin korunmasında gâyet insânî davrananlar, İslâmî eserlere karşı gaddar, barbar ve hâin olmaktadırlar.

Mostar Köprüsünün yıkılışı Bosna'daki savaşın hiçbir sınır ve kural tanımayışını ortaya koymaktadır. Fakat asıl önemli olan sanat için çırpındığını îlân eden milletlerin susması ve bunu yıkan bir kavmin kendi memleketini bile düşünmekten âciz oluşudur. Bunlar uygarlık adına barbarlık yapan, geleceği olmayan, hissiz, sanat zevkinden mahrum milletlerdir. Bundan sonra eski kartpostallarda kalacak olan Mostar Köprüsü günün birinde yeniden inşâ edilse bile, köprüyü yıkanlar târih karşısında barbarlıklarını gizleyemeyeceklerdir (1993).

MOTİF;

Alm. *(künstlerisches) Motiv (n),* **Fr.** *Motif (m),* **İng.** *Pattern, motif.* Sanat eserleriyle süsleme işlerinde tekrar eden veya kendi başlarına ayrı ayrı bir grup meydana getiren şekillerin her biri.

Herhangi bir eserin temel fikri ile müzik parçalarında bestekârların kullandığı nağmeler topluluğu da bu isimle anılmaktadır.

Güzel sanatlar dalında, bir biçimin, bir grubun, genellikle bir manzaranın konusunun tekrar ve devam etmesi motif bilgisiyle mümkündür. Resimcilik ve süslemecilik sanatında bir bütünün değişik yönlerinin çizilmesi o bütünün motiflerini meydana getirir. Bu motiflerin değişik tarzda ve yönde birleşmesiyle de çizilmek istenen eserin bütünü ortaya çıkar.

İlk asırlardan beri bu şekilde var olan motifçilik sanatı, Osmanlılar zamânında süslemecilikle birleşerek zirveye ulaşmıştır. Câmilerin kubbe ve tavanlarında; saray, kasr ve köşklerin salon ve odalarının süslenmesinde motif sanatının ulaştığı ileri seviye açık olarak görülmektedir.

MOTOKROS;

Alm. *Moto-Cross (n),* **Fr.** *Moto-cross (m),* **İng.** *Moto-cross.* Normal yolların dışında, engebeli, son derece iniş-çıkışların bulunduğu yörelerde, motosikletle yapılan yarış. İlk defâ 20. asrın başlarında İngiltere'de başlayan yarışlar, günümüzde Avrupa'da çok yaygın bir hâldedir. Motokros yarışları 40 dakika veya daha kısa süreli olmak üzere iki devrede yapılır. Motokros yarışları milletlerarası Motosiklet Federasyonunun (FIM) denetim ve gözetiminde yapılmaktadır.

Yarış yapılacak yerler bayraklar ve özel işaretlerle belirlenir. Bu güzergâh pekçok tehlikelerle doludur. Bir ilâ üç mil uzunluğunda olan yol boyunca son derece pürüzlü inişli-çıkışlı, tümsekli bataklık engeller vardır. Çıkış yerinde toplanan yarışçılar çok kalabalık ise ayrı gruplar hâlinde yarışırlar. Başlangıç bayrak sallama veya ışıklı sinyalle olur. Yarışçı tâkip edeceği güzergâhtan ayrılırsa, ayrıldığı noktaya gelip, yarışa devâm edebilir. Yarış esnâsında müsâbıklar birbirlerini tehlikeye düşürecek davranışlarda bulunamazlar. Bitiş çizgisine ilk gelen müsâbakayı kazanmış olur. Müsâbakalara katılan tekli motorlar 125 cc, 250 cc, 500 cc olmak üzere üç cinstir. Motorun önüne ve yanına yarış numaraları konur.

Motor sürücüleri, başa koruyucu başlık, ceket ve pantalon, uzun çizme, beli ve dizi koruyucularla eldiven giyerler.

MOTOR;

Alm. *Motor (m),* **Fr.** *Moteur (m),* **İng.** *Motor, engine.* Herhangi bir enerjiyi, mekanik enerjiye çeviren makina. Kullandığı enerjiye göre değişik isimler alırlar: Su ile çalışan hidrolik motorlar, hava ile çalışan hava motorları, elektrik enerjisiyle çalışan elektrik motorları, ısı enerjisiyle çalışan içten yanmalı ve dıştan yanmalı motorlar gibi. Fakat, bunların içinde, motor deyince akla gelen, elektrik motorları ile içten yanmalı motorlardır. (Bkz. Elektrik Motoru)

İçten yanmalı motorlar: Yanmanın, makinanın içinde vukû bulduğu motorlardır. Buhar türbini gibi makinalarda ise yanma dışarda olmaktadır. Bugün kullanılan başlıca içten yanmalı motorlar, benzin motorları, dizel motorları ve gaz türbinleridir.

Benzin motorları: Otto çevrimi diye anılan termodinamik bir çevrime göre çalışırlar. Aynı güçteki dizel motorlarına göre daha hafif ve daha küçük hacimlidir. On dokuzuncu asrın ikinci yarısında Otto, Langer ve Beau de Rochas tarafından bulunup geliştirilmiştir. Çok değişik kullanma yerleri olmakla beraber daha ziyâde otomobiller için îmâl edilmektedir.

Benzin motorunun çalışma prensibi, bir silindir içinde yakılan gazların genişleyerek, yine silindir içindeki bir pistonu itmesi ve pistonun bu hareketinin, bir krank-biyel mekanizması ile dönme hareketine çevrilmesidir. Silindir sayısı, kullanma yerine göre değişmektedir. Çimen biçme makinalarında tek silindirli motorlar kullanılırken, silindir sayısı, otomobillerde genellikle 4 veya 6, uçaklarda 28 olmaktadır. Benzin motorları iki zamanlı veya dört zamanlı olabilir. Tam bir çevrim için krank mili, iki zamanlı motorlarda 360°, dört zamanlı motorlarda 720°döner.

İki zamanlı motorlar: Bu motorlarda piston, silindir içinde en üst noktada (üst ölü noktada) iken birinci zaman başlar. Bu anda silindir içinde sıkıştırılmış gazlar ateşlenmiştir. Yanma neticesinde, bir ısı enerjisi ortaya çıkar. Bu ısı ile sıcaklığı yükselen gazlar hızla genişler ve pistonu alt ölü noktaya doğru iterler. Piston, alt ölü noktaya doğru giderken, silindirin yan yüzlerine açılmış olan eksoz ve emme kanallarının önünden geçer ve bunları açar. Piston önce eksoz kanalının üst noktası hizasına gelir. Bu noktadan sonra, silindir içindeki yanmış gazlar eksoz kanalından dışarı çıkmaya başlar. Daha sonra emme kanalının üst noktası hizasına gelen piston, içeriye benzinle hava karışımı olan tâze gazların girmesini sağlar. Tâze gazlar, silindir içine girerek, yanmış gazları süpürür ve hâlâ açık olan eksoz kanalından dışarı atarlar. Bu arada piston alt ölü noktaya ulaşır ve birinci zaman (strok) sona erer. İkinci zamanda piston, alt ölü noktadan geri gelmeye başlar. Önce emme kanalını kapatır. Silindir içine tâze gaz girişi durur. Fakat eksoz kanalı da kapanıncaya kadar geçen müddet zarfında bir miktar tâze gaz da dışarı atılmış olur. Eksoz kanalı da kapandıktan sonra sıkıştırma başlar. Piston gazları sıkıştırarak üst ölü noktaya yaklaşırken bujiler vasıtası ile ateşleme yapılır. Tekrar birinci zaman başlar. Birinci zaman genişleme, eksoz ve süpürme; ikinci zaman ise süpürme, eksoz ve sıkıştırma zamanıdır. Böylece bir iş çevriminde piston, üst ölü noktadan alt ölü noktaya bir kere gidip geri gelmiştir. Teorik olarak aynı büyüklük ve ağırlıktaki iki zamanlı motorlar, dört zamanlı motorlardan iki kat daha güçlüdürler. Fakat yanmış gazlarla tâze gazların yer değiştirmesi istendiği gibi sağlanamadığından pratikte bu kadar güç farkı görülmemektedir.

Dört zamanlı motorlar: Bu motorlarda bir iş çevrimi için piston, üst ölü noktadan alt ölü noktaya iki defâ gidip gelir. Bu motorlarda, iki zamanlı motorlarda piston tarafından açılıp kapanan emme ve eksoz kanallarının yerini, silindirin üst kısmındaki emme ve eksoz süpapları almıştır. Bu süpaplar, hareketlerini eksantrik milden (kam milinden) alırlar.

Yine piston üst ölü noktadayken **birinci zaman** başlar. Birinci zaman boyunca emme süpabı açık, eksoz süpabı kapalıdır. Piston alt ölü noktaya inînceye kadar silindir içine, benzinle havanın karışımı olan tâze gazlar girer. Piston alt ölü noktaya indiğinde emme süpabı da kapanır.

Bundan sonra başlayan **ikinci zaman**da piston alt ölü noktadan üst ölü noktaya kadar giderek silindir içindeki gazları sıkıştırır. Piston, üst ölü noktaya yaklaşırken, termodinamik bakımdan en elverişli bir zamanda ateşleme başlar. Ateşleme, elektrikî bir şerâre ile benzin-hava karışımının yakılması şeklinde cereyan eder. Piston üst ölü noktaya gelince ikinci zaman da bitip üçüncü zaman başlar.

Üçüncü zamanda ısınarak basıncı yükselen gazlar, pistonu kuvvetle iterler. Bu zaman, gazlardaki enerjinin mekanik enerjiye çevrildiği zamandır. Piston, alt ölü noktaya indiğinde, gazların enerjisi de minimuma iner ve eksoz süpapı açılır.

Böylece başlayan d**ördüncü zaman,** yanmış gazların eksoz süpabından atılma zamanıdır. Piston, üst ölü noktaya geldiğinde tekrar birinci zaman başlar.

Demek ki dört zamanlı bir motorda sırasıyle emme, sıkıştırma, genişleme (iş) ve eksoz strokları (zamanları) birbirini tâkip eder.

Benzin motorlarında akaryakıt techizatı, depo, yakıt pompası, karbüratör veya püskürtme pompasından müteşekkildir. Benzin motorlarında silindire gönderilen benzin-hava karışımı genellikle

bir karbüratörle sağlanır. Sâdece uçak motorlarında yakıt enjeksiyonu (püskürtülmesi) usülü kullanılmaktadır.

Karbüratörün başlıca kısımları hava kelebeği, venturi lülesi, ana ve yardımcı yakıt memeleri, gaz kelebeği ve şamandıra kabıdır. Karbüratörün çalışma prensibi, silindir içine giden havanın, beraberinde, şamandıra kabından benzini de emerek götürmesidir. Motorun, her türlü şart altında daha emniyetli çalışması için karbüratöre bâzı ilâveler yapılır. Bunlar, yol verme, rölânti, ekonomi, azâmî güç ve ivme tertibatlarıdır.

Benzin motorlarında ateşleme genellikle bataryalı sistemle yapılmaktadır. Bataryalı ateşleme sistemi, batarya, kontak anahtarı, endüksiyon bobini, devre kesici, kondansatör, distribütör ve bujiden teşekkül eder. Otomobil motorlarındaki bataryalar daha çok 6 ve 12 voltluk, tayyare motorlarındaki bataryalar ise 24 voltluktur. İndüksiyon bobini bataryadan gelen akımın 6, 12 veya 24 voltluk gerilimini 10.000 ilâ 20.000 volta yükseltir. Bu akımı, ateşleme sırasına göre silindirlere taksim etmek, **distribütör**ün vazifesidir. Distribütörde, elektrik akımını düzenlemek için bir de kondenser bulunur. Elektrik şerâresinin (arkının) meydana geldiği **bujiler** ise ortada bir elektrot ve bunun dışında bir çelik döküm parçadan meydana gelir. İkisi arası porselenle izole edilmiştir.

Benzin motorlarında ateşleme için **manyetolu sistem** de kullanılabilir. Bu sistemin prensibi de aynıdır. Yalnız burada batarya yerine bir jeneratör bulunur. Manyetolu ateşleme sistemleri daha emniyetli bir ateşleme temin ettiği için, çok silindirli ve yüksek devirli motorlarda bakımı daha kolay olduğu için de ziraat makinalarının motorlarında kullanılır.

Dizel motorları: Diesel çevrimi diye anılan termodinamik bir çevrime göre çalışırlar. 1895 yılında Alman Rudolf Diesel tarafından bulundu. Benzin motorlarına göre daha ağır ve büyük hacimlidirler. Daha çok kamyon, lokomotif, gemi gibi ağır vasıtalarda ve traktör gibi hızdan çok bakım kolaylığı ve emniyetin önemli olduğu hâllerde tercih edilirler. Fakat, dizel yakıtının, benzine göre daha ucuz olması sebebiyle son senelerde bütün dünyâda otomobiller için de tercih edilir duruma gelmişlerdir.

Dizel motorlarının çalışma prensibi de benzin motorlarının aynıdır. Aradaki başlıca fark; benzin motorlarında sıkıştırılan benzin-hava karışımı buji ile ateşlenirken dizel motorlarında silindir içinde sıkıştırılıp, sıcaklığı yükselen hava içine yakıt püskürtülür. Ayrıca bir ateşleme yapılmaz. **Sıkıştırılan hava**nın sıcaklığı o derece yükselmiştir ki, içerisine püskürtülen yakıt kendiliğinden yanmaya başlar.

Dizel motorları da benzin motorları gibi iki veya dört zamanlı olabilir.

Dizel motorlarında yakıt-hava karışımı, silindir içinde teşekkül etmektedir. Yâni, benzin motorlarında olduğu gibi silindirden evvel yakıt-hava karışımını sağlıyacak bir karbüratöre ihtiyaç yoktur. Silindir içine alınıp sıkıştırılarak sıcaklığı 450-600°C'ye kadar yükselen hava içine, takriben 0,1-0,5 mm çapında ince bir delikten, 1400 kg/cm^{2}ye kadar çıkabilen basınç altında yakıt püskürtülür. Püskürtülen yakıt, silindir içindeki hava akımları sebebiyle sıcak havaya iyice karışır ve buharlaşır. Havaya karışan yakıt, bu yüksek sıcaklıkta kendiliğinden tutuşup yanmaya başlar. Her püskürtmede silindire verilen yakıt miktarı, motor gücüne tesiri dolayısıyla önemlidir. Dizel motorlarında yakıt, silindir içine, çeşitli tiplerde püskürtme pompaları vasıtası ile gönderilmektedir.

Wankel motoru: 1954'te Alman Felix Wankel'in geliştirdiği bu motorun özelliği benzin ve dizel motorlarında olduğu gibi gidip-gelme hareketi değil de doğrudan doğruya bir dönme hareketi yapan pistonundadır. Böylece bir gidip-gelme hareketinin dönme hareketine çevrilmesi problemi ortadan kaldırılmıştır. Diğer bir fark ise, üçgen şeklindeki piston 360° dönerken üç defâ ateşleme yapılabilmektedir. Wankel motoru da Otto çevrimine göre çalışır. Motor hacmi, diğer benzin motorlarına göre daha küçüktür.

Gaz türbini: İkinci Dünyâ Harbinde jet uçakları için geliştirilen gaz türbini, 1960'lı yılların sonlarında, küçük pervaneliler dışında bütün uçaklarda kullanılmaya başlandı. Gaz türbini, uçak pervanesini çeviriyorsa buna turbaprop, hızla püskürtülen bir gaz akımı sağlayarak ortaya çıkan itme kuvvetiyle uçağı hareket ettiriyorsa, turbojet ismi verilmektedir. Gaz türbinleri uçaklar ve bâzı harp gemileri dışında henüz yaygın olarak kullanılmamakla birlikte, yakın gelecekte kamyon, otobüs ve otomobillerde de geniş bir tatbikat sahası bulması beklenmektedir. Bu gelişmeyi zorlaştıran tek sebep mâliyetinin yüksekliğidir. (Bkz. Gaz Türbini)

MOTOSİKLET;

Alm. *Motorrad, Kraftrad, Krad (n),* **Fr.** *Motocyclette (f),* **İng.** *Motorcycle.* İki tekerlekli motorlu taşıt. Motor gücü ve yapısına göre mobilet (motorlu bisiklet) ve motosiklet olarak iki ana tipi vardır. Mobilet veya motorlu bisiklet, bilinen bisiklet yapısına düşük güçlü bir motor takılmasıyla elde edilen taşıttır. Genellikle motor hacimleri 50-60 cm3 ve maksimum hızları saatte 50-60 km arasındadır. İkinci Dünyâ Savaşı öncesi Avrupa'da halkın bisikletlere küçük motorlar takmasına kadar dayanır. İlk motosikletler

de bu yapıdaydı. Düşük mâliyetleri ve hafif olmaları sebebiyle ilgi gördü.

Motosiklet hem motor hem de konstrüksiyon bakımından mobiletlerden daha güçlü bir yapıya sahiptir. Kullanılış yerlerine göre, şehir içi ve şehir dışı maksatlı olarak ikiye ayrılabilirler. Şehir içinde ve köy yollarında kullanılan tipleri 80-400 cm^3 hacminde, tek silindirli, hafif yapılı taşıtlardır. Maksimum hızları saatte 140 km'yi geçmez. Bunların skuter denilen küçük tekerlekli ve kaynaklı sacdan yapılan gövdeleri olan tipleri de vardır. Ulaşımda kullanılan tipleri 400-1000 cm^3 hacminde güçlü vasıtalardır. Bunların orta güçlü olanları 400-500 cm^3 hacminde, 2-3 silindirli, saatte 150-160 km hız yapabilen, 200-250 kg ağırlıkta vasıtalardır. Profesyonel maksatla kullanılanlar ise 500-1200 cm^3 hacminde, 4-6 silindirli, saatte 200-220 km hız yapabilen güçlü vâsıtalardır. Bunlar, normal otomobillerden bile daha hızlı ve hareket kabiliyeti yüksek vâsıtalardır.

Ayrıca özel maksatlı olarak kullanılan yarış motosikletlerinin çeşitli tipleri vardır. Engebeli arazide yapılan motokros yarışmaları için kros motosikletleri geliştirilmiştir. Bunlarda yükseklik arttırılmış, vites oranları düşürülmüş, derin çivili lastikler kullanılmıştır. Çok iyi süspansiyonlarla donatılmış, hafif ve her türlü şartlarda gidebilen motosikletlerdir. Yol ve pist yarışlarında kullanılanlar ise en güçlü motosiklet tiplerindendir. Bunlar 150BG gücünde saatte 300 km hız yapabilen, rüzgâr direncini azaltabilmek için kısmî kaporta kullanılan vâsıtalardır. İki motorlu kapalı kaportalı 400 km/saat hıza ulaşan bâzı sürat motosikletleri, iki tekerlekli olmaları dışında motosiklete pek benzemez.

Târihi: Kaynaklarda motosikletin keşfi olarak aynı târihte gerçekleştirilen iki teşebbüs vardır. 1885 târihinde Alman G. Daimler kendiliğinden tahrikli bir motor yapmak için, ön model olarak, iki zamanlı bir benzin motorunu bisiklette deneyerek, motosikleti gerçekleştirmiştir.

Aynı târihte yine bir Alman, Haury Hildebrand, bisikletin üzerine buhar motoru takarak kendi motosikletini yapmıştı. 1892'de Hildebrand Alois Wolfmüller ile birlikte iki zamanlı sonra da 4 zamanlı motora sâhip motosikletler yaptılar. Bu ilk motosikletlerde arka tekerlek motor volanı olarak kullanılıyor, kayışla tahrik ediliyordu. Bütün bu tiplerde birinci motora ilk hareketi pedallarla veriliyordu.

Birinci Dünyâ Savaşı sonunda daha hızlı ve dayanıklı araçlar yapıldı. Yapıları ağırlaştı, oturma yerleri alçaltıldı. Ön çatala, biniciyi yol şartlarından korumak için süspansiyon takıldı. Motosikletin motor ile arka tekerlek arasına iki-üç vitesli bir dişli kutusu, bir sürtünmeli debriyaj ve rulolu zincirlerle sağlanan bir güç aktarma (zincirle tahrik) sistemiyle donatılmaları en önemli gelişmelerinden biri sayılır. Motor, eski modellerde pedalın bulunduğu yerdeydi. Motosikleti itme mecburiyeti, ayak marşı takılmasıyla son buldu.

Başlangıçta düşük motor gücüyle motosikletler motorlu bisiklet yapısındaydı. Daha sonraları yapılan yüksek güçlü modeller, hem iyi dengelenmemiş olduklarından, hem de motosikletin konstrüksiyon yapısının yeteri kadar güçlü olmamasından problemler çıkardılar. Lehimli, kaynaklı boru kadrolarla yapılan gövde çabuk kırılıyordu. Buna çözüm olarak 1945'ten îtibâren kaynaklı sacdan yapılmış gövdeleri olan skuterler geliştirildi. Skuterlerde araca küçük tekerlekler takılarak, motoru daha aşağı, eğik konuma yerleştirerek ağırlık merkezi aşağıya kaydırılıp, aracın dengesi iyileştirildi.

Günümüzdeki motosikletlerde kullanılan çelik alaşımları, en güçlü motorlara bile dayanabilecek yapıdadırlar. Daha alçak yapılı ve daha ağır olduklarından araçların ağırlık merkezi alçaltılarak gâyet iyi bir denge kazandırılmışlardır. Bu sebeplerden günümüzde skuterler azalıp kaybolmaya yüz tutmuşlardır.

Yapıları ve dizayn: Tek ana parçadan meydana gelen bir yapıları vardır. Ön tekerlek, teleskopik bir çatal bağlantı ile sarmal (helisel) yaylar ve hafif yağ kullanarak, süspansiyonu sağlanmış ve desteklenmiştir. Arka tekerler "U" şeklinde bir eleman tarafından, otomobil tipinde amortisörlerle desteklenmiştir. Amortisörler tekerlekle ana gövde yapısının arka tarafına hafif eğik olarak bağlanmıştır. Ana yapı çelik boru eleman ve çok yük taşıyan kısımlarda çelik levha-köşebentlerle desteklenmiştir.

Hidrolik disk frenler 1970'lerde kullanılmaya başlandı. Bütün hafif modellerde bu istenilir. Ön tekerleklerde standart olarak kullanılır. Yalnızca mobiletlerde ön tekerleklerde papuçlu tel frenler bulunur. Çoğu motosiklette arka tekerleklerde tanbur frenlere rağmen, gün geçtikçe disk frenlerin kullanılması artmaktadır. Tekerlekler tel yapılı ve tek döküm parça şeklindedir.

Motorlar çok çeşitlidir: 1-6 silindir arasında 50-1200 cm^3 hacminde tek sıra, V, ters konumlarda yerleştirilen çeşitli tipleri vardır. İki veya dört zamanlı modelleri en çok kullanılanıdır. Su ve hava ile soğutmalı olabilirler. Dört zamanlılarda otomobile benzeyen bir yağlama sistemi vardır. İki zamanlılarda yağlama, yağ-benzin karışımıyla gerçekleştirilir. Ama bu motorlar, artık yalnızca ucuz modellere takılmaktadır. İki zamanlılarda süpab sistemi döner ve titreşimli, dört zamanlılarda ise üstten kam tahrikli süpab sistemi kullanılmaktadır.

Motosiklet motorları normal otomobil motorlarına göre daha gelişmiştir. Otomobillerin 16 cm^3 motor hacmi için 1 BG güç vermelerine karşılık, motosikletlerde iki zamanlılarda 2 BG ve dört zamanlılarda 1,4 BG güç elde edilerek daha yüksek performans göstermektedirler. Bunu sağlamak için her silindire ayrı karbüratörlü ve ön yanma odalı motor tipleri kullanılır. Motosiklet motorları yarış arabalarının güç/hız oranlarına yaklaşan bir performans gösterirler. Aynı zamanda otomobillerden daha ekonomiktirler.

Vites kutuları mobiletlerde üç, motosikletlerde ise genellikle dört viteslidir. Özel hâllerde, güçlü tiplerde 5-6 kademeli vites kullanılabilir. Elle veya ayak pedalıyla kontrollu, çok diskli yağ banyolu, sürtünmeli, kavramalı vitesler kullanılır. Vites değişikliği otomobillerdeki gibi dişlileri aynı hıza getirip vites değiştiren bir senktromeş tertibatıyla değil kastonyola mekanizmasının vites pedalına yaptığı basınçla gerçekleştirilir. Bu yüzden vites değiştirme otomobillerden daha hızlıdır. Bâzı küçük modellerde otomatik vites vardır.

Bilhassa güçlü motosikletlerde göstergeler otomobile benzer şekildedir. Mobiletlerde yalnızca hız ve motor devir (takometre) göstergeleri bulunmasına karşılık, bunlarda yağlama ve benzin göstergeleri, elektrik sistemleri için uyarıcı ışıklar bulunur. Pahalı modellerde elektrikli marş motorları, dönüş sinyal lambaları da vardır. Gaz kumandası, sağ gidon sapı çevrilerek yapılır. Sağ gidonda ön fren, soldakinde debriyajı çalıştıran kollar vardır.

Motosiklet yarışı: Belirli bir pistte veya açık arâzide motosikletle yapılan heyecanlı fakat tehlikesi çok olan spordur. Yarışlar hıza ya da puana dayalı olarak yapılmaktadır.

Motosiklet yarışı, otomobil yarışlarından sonra 1897'de İngiltere'de Londra yakınlarında Richmond'da ilk olarak yapıldığı tahmin edilmektedir. İlk milletlerarası motosiklet yarışları Avusturya, İngiltere, Almanya ve Fransa'nın katılmalarıyla 1904'te Fransa'da düzenlendi. Aynı yıl içersinde günümüzde milletlerarası motosiklet pist yarışlarını düzenleyen FIM (Uluslararası Motosiklet Federasyonu) kuruldu. İlk pist yarışı 1907'de İngiltere'de yapıldı. Aynı yıl içersinde Man Adasında düzenlenen Otomobil Birliği Turist Kupası (TT) yarışı İngiltere'de yapıldı. Bu yarış 1911'den beri dünyânın en uzun ve en ünlü yarışlarındandır. Yarışın yapıldığı parkur uzunluğu (60.72 km), 264 dönemeçli olmasıyla da meşhurdur.

Başlıca milletlerarası motosiklet yarışları, **Grand Prix** (Büyük Ödül) yarışları olarak isimlendirilir. İlk Grand Prix yarışmaları 1920'de Fransa'da, 1921'de Belçika ve İtalya'da, 1922'de İsveç'te, 1923'te Almanya'da düzenlenmeye başlanmıştır. 1969'a kadar yapılan motosiklet yarışı şampiyonalarında motor silindiri hacimleri 125, 250, 350 ve 500 cm3 olarak 4 grupta yapılıyordu. Daha sonraları 50 cm3 hacimli motorlarla sepetli motosikletlerde yarışlara katılmaya başladı. Bir Grand Prix yarışını birinci olarak bitiren 15 puan, ikinci bitiren 12 puan, üçüncü bitirene 10 puan alır. Puanlama bu şekilde devam eder. Onuncu ise bir puan alır.

Bundan başka Amerika-İngiltere ikili yarışlarıyla ünlü yol yarışı olan **Daytona 500** motosiklet yarışları da dünyâca meşhurdur.

Motosiklet yarışları bir bitiş çizgisine ulaşmak için yapıldığı gibi puan sistemine dayalı olarak da yapılmaktadır. FIM'ın düzenlediği Dünyâ Kupası şampiyonaları 1949'da başlamıştır.

MOTOSİKLET YARIŞI (Bkz. Motosiklet)

MOZAİK;

Alm. *Mosaik (n),* **Fr.** *Mosaigue (f),* **İng.** *Mosaic.* Değişik renklerde pişirilmiş sert toprak, taş, cam ve mermer parçalarının harçla duvar, taban gibi yerlere belirli bir desen veya şekil hâlinde tesbit edilmesiyle elde edilen yüzey işleme usûlü. Önceleri çizgiler hâlinde işlenen mozaik, sonradan insan ve hayvan resimlerini çizmede bir usûl olarak kullanıldı. Günümüzde pekçok insan, hayvan ve ağaç resimleri yapılmış târihî mozaik işlemeler vardır.

Bilinen en eski mozaik M.Ö. 8. yüzyıldan kalma olup çakıl taşlarından yapılmıştır. Yunanlılar, M.Ö. 5. yüzyılda bu tekniği daha da geliştirip, siyah, beyaz ve grinin tonlarındaki çakıl taşlarıyla zemin ve yol döşemeleri yaptılar. M.Ö. 4. yüzyılda ise, daha değişik desenler yapabilmek için kırmızı ve yeşile boyanmış çakıl taşlarını kullandılar.

Mozaik sanatında cam eski Yunan döneminde kullanılmaya başlandı ve bütün Bizans dönemi boyunca bu tekniğin en önemli malzemesi oldu. Camı her renkte îmâl etmek mümkün olduğundan sanatçının kullanabileceği renk çeşidi de boldu. Hıristiyanlığın ilk zamanlarında camın üstüne metal varak kaplanarak altın ve gümüş tessera yapılması keşfedildi. Bu ayna cam, ışığın çok daha kesif şekilde yansıtılmasını sağladı. Özellikle altın, Bizans döneminin titrek ışıklı mozaiklerinin en tipik özelliklerinden biri oldu.

Romalılar mozaikleri özellikle evlerinin yer döşemesinde yaygın olarak kullandılar. Bugün bu yer döşemelerinin; İtalya'da Pompei, Herculaneum ve Ostia'da, Napoli Ulusal Arkeoloji Müzesinde ve Türkiye'de Hatay Arkeoloji Müzesinde değerli örnekleri vardır. Roma mozaik sanatının en üstün örnekleri ise İtalya Ravenna'daki S. Apollinare Nuova Kilisesi ve San Vitale Bazilikasında, İstanbul'da Ayasofya, Fethiye ve Kariye camilerindedir.

İslâm âleminde pekçok câminin duvarlarında çeşitli çini işlemeleri vardır. İslâm dünyâsındaki çinicilik mozaik sanatının en ideal hâlidir. Güzel çinilerle süslenen parçalar duvarların süslenmesinde kullanılır. Bu akım İstanbul'dan Hindistan'a kadar yayıldı.

Orta Amerika'daki bâzı ülkelerde de mozaik hayli gelişti. Hatta Meksikalı mücevherciler değerli taşlarla mozaik işlemeleri ağaç, taş, deri gibi malzemeler üzerine kakmalar yaptılar. Bunları bıçak sapı, kalkan, madalyon gibi yerlerde kullandılar. On dokuzuncu yüzyılda Avrupa'da mozaik sanatı yeniden canlandı ve çok sayıda konut, serî üretimle elde edilen mozaik malzemeyle bezendi.

Günümüzde de banyolarda, binâların iç ve dışını kaplamada serî üretilen mozaikten faydalanılmaktadır.

MOZAMBİK

DEVLETİN ADI ..... Mozambik Halk Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Maputo

NÜFÛSU 14.842.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 799.380 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Portekizce

DÎNİ ..... Putperest, İslâmiyet, Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ..... Mozambik esküdosu

Güneydoğu Afrika'da bağımsız bir devlet. Mozambik'in kuzeyinde Tanzanya, kuzeybatısında Malawi, Zambiya, batısında ve güneybatısında Güney Afrika Cumhûriyeti, Swaziland, doğusunda Hind Okyanusu yer alır. Önceden Portekiz'in denizaşırı bir eyâleti olarak bilinen Mozambik, 25 Haziran 1975'te bağımsızlığını kazanmıştır.

Târihi

Portekiz, 15. yüzyıl sonlarında Hind Okyanusuna açıldığında, ticâretin kontrolü Arapların elindeydi. Doğu Afrika'da Portekiz'in hedefi, Araplardan kıyı limanlarını elde ederek, altın ve gümüş mâdenlerini eline geçirmekti.

Mozambik 1520'lere doğru Portekiz'in eline geçti. Portekiz her sene buradan tonlarca fildişi satın alıp götürdü. Güney Amerika'daki kolonisi Brezilya'nın işçi ihtiyâcını karşılamak için köle ticâretini başlattı. Bununla berâber doğu kesimin çoğu İngiltere ve Hollanda'nın eline geçince, Mozambik'in limanlarındaki ticâret âniden düştü. Böylece Mozambik 200 yıl süren gerileme dönemine girdi.

Ülkenin şimdiki sınırları 1884-1885 Berlin Konferansında tesbit edildi. Avrupalı güçler Afrika'yı sömürge olarak paylaştığında, Mozambik, Portekiz tarafından denizaşırı bir eyâlet olarak kabul ediliyordu. Ülke Lizbon'dan tâyin edilen bir genel Vâli tarafından yönetiliyordu. 1961 yılında Tanganyika'nın (sonra bu devlet Zengibar ile birleşerek Tanzanya'nın bir parçasını meydana getirmiştir), bağımsızlığını kazanmasından sonra Mozambik'in bağımsızlığını hedef alan milliyetçi bir hareket başladı. 1962'de dağınık gruplar Frente de Libertacao de Mozambique (Frelimo) veyaMozambik Hürriyet Cephesi adı altında birleştiler. Frelimo büyük ölçüde dış destek sağladı. Bilhassa silahlar ve diğer askerî techizat Doğu Avrupa'dan ve komünist Çin'den, mâlî yardım ise Afrika Birliği Teşkilâtından geldi.

Gerillalar 25 Eylül 1964'te Tanzanya sınırından Mozambik'e girip Portekiz askerî tesislerine saldırınca isyan hareketi başlamış oldu. Uzun süre devâm eden mücâdele sonrasında 1974 başlarında Portekiz'deki yeni ihtilal hükûmeti Afrika'daki sömürgelerine bağımsızlık verme niyetini açıkladı. Böylece 25 Haziran 1975'te 470 yıl devâm eden sömürge idâresi ve 10 yıllık gerilla savaşı sona erdi. Frelimo'nun siyâsî kontrolünde Mozambik Halk Cumhûriyeti kuruldu. Günümüzde hâlâ Marksist-Leninist bir idâre ile yönetilmektedir.

Fizikî Yapı

Kıyı Ovası Mozambik topraklarının beşte ikisini ihtivâ eder. Bu bölgenin batısında, deniz seviyesinden yaklaşık 150 ilâ 200 metre yüksekliğe sâhip alçak yaylalardan ve tepelerden meydana gelen bir geçiş

bölgesi bulunur. Ülkenin batı kısımları ortalama 1050 metre yüksekliğiyle üçüncü bir bölge teşkil eder. Bu bölge Rodezya dağlık arâzilerinin bir uzantısıdır. Tete'nin kuzeybatı eyâletindeki 2000 metre yüksekliğindeki Namuli Dağları, merkezi Mozambik'teki Gorongossa Dağları ve güneybatı sınırı boyunca uzanan Lebombo Dağları bu bölgede yer alır.

Mozambik'in bütün nehirleri Hint Okyanusuna dökülmekte olup, ülkede yoğun bir ağ meydana getirir. Kuzeyden güneye büyük nehirler Ruvuma, Ligonha, Lurio, Zambezi ve Limpopo'dur. Yağış miktarı değişiklikleri, nehirlerin akışını düzensiz hâle getirir. Dolayısıyla düzenli olarak nehirlerde ulaşım yapılması mümkün olmaz.

İklimi

Mozambik'te tropikal iklim hüküm sürer. Yılda, bir kurak ve bir yağışlı mevsim olmak üzere iki mevsim vardır. Hemen hemen yıllık yağışın hepsi, ekimden marta kadar devâm eden yağışlı mevsimde görülür. Bu dönemde yağmur getiren kuzeydoğu muson rüzgârları ile değişen sıcaklıklar yüksektir. Kıyıda sıcaklık, yağışlı mevsimde % 80 civârında nisbî bir nemlilikle, 27°C ilâ 29°C arasında değişir.Yağış miktarı Quelimane veBeira arasındaki merkezi kıyıda oldukça fazla olup, yılda ortalama 760 mm'dir. Kıyıdan içeriye uzanan ovanın bu kısmında yağış ve nem azalır. Fakat iç kesimdeki yaylada tekrar yükselir. Mozambik'te en yüksek yıllık yağış miktarı 1650 mm ile kuzey dağlarında ve Rodezya sınırı boyunca vukû bulur. İç kesimin iki büyük kısmı oldukça kuraktır. Bunlar yılda 300 mm yağış alan Gaza'nın güneybatı eyâleti ve Tete etrâfındaki Zambezi Vâdisidir.

Hafif kurak mevsim, nisan ayından eylüle kadar devâm eder. Bu dönemde, ekvatordan güneye doğru akan Mozambik sıcak su akıntısı, kıyıya 19°C'lik sıcaklık ortalaması kazandırır.

Tabiî Kaynakları

Kıyıdan îtibâren kuzeyde ve güneyde, iç kesimde yabânî mahuncevizi ağaçları bulunur. Kıyı hattı boyunca, bilhassa nehir yolları dışında, mangrar (tropik deniz sâhillerinde bataklıklarda mevcut olan karakteristik bir bitki) bataklıkları ve hindistancevizi ile hurma ağaçları mevcuttur. Diğer ağaçlar sedir, abanoz, demirağacı ve sandal ağacıdır. Nehir kıyılarında bamba ve mızrakotu, ormanlarda kauçuk asmaları yetişir.

Mozambik'te çok çeşitli hayvanlara rastlamak mümkündür. Zebra ve ceylanların çoğu türleri, manda, aslan ve leoparlar ülkenin her tarafında bulunur. Timsah ve suaygırları nehirlerde ve göllerde mevcuttur. Kuzey ve kuzeydoğuda gergedanlar, Güney Afrika sınırında zürafalar bulunur.

Ülkenin yeraltı zenginlikleri mâden kömürü ve boksitten ibârettir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Mozambik nüfûsunun % 98'den fazlasınıAfrikalılar meydana getirir. Kalanı Avrupalılar, Hintliler, Doğu Asyalılar ve melezlerden (Afrikalı-Avrupalı karışımı) ibârettir. Nüfûsun % 90'ı tarım işçisidir. Hintliler ve Doğu Asyalılar önceden beri ticâretle meşgul olurlar. 1974'lerde 120.000 Portekizlinin göçü, ülkeyi, modern ekonominin iyi işlemesi için gerekli eğitimli personelden mahrum bırakmıştır.

Mozambik'le Afrikalı toplumlar ve komşu devletlerdeki kabîleler arasında büyük bir benzerlik vardır. Hepsi Bantu dillerini konuşur. En çok kullanılan diller güneyde Thonga, Zambezi Vâdisinde Nyanja, kuzeyde Maksa ve Yao, kuzeydoğuda ve kıyıda Swahili'dir. Resmî dil Portekizcedir.

Zambezi Nehrinin kuzeyinde Moravi, Yao, Makoe ve Lomue kabîleleri bulunur. Güney Mozambik'te ise Shona, Thoaga, Chopi ve Ngoni kabîleleri vardır.

Nüfûsun % 58'i putperest olup, kalanını Müslümanlar ve Hıristiyanlar meydana getirir.

Bütün eğitim kuruluşları devletin elindedir. Okullarda ülkenin tek partisi olan Frelimo'nun ideolojisi öğretilmektedir. Okuma-yazma oranı % 15 civârındadır.

Siyâsî Hayat

Ülkenin siyâsî hayâtına marksist bir parti olan Frelimo hâkimdir. Anayasa, bütün hükûmet kuruluşlarının Frelimo'ya tâbi olduğunu belirtir. Bunun başkanı otomatik olarak cumhurbaşkanıdır. Halk Meclisi, Frelimo'nun merkezî ve yürütme komitelerinden ve kabînedeki yardımcı bakanlardan ve eyâlet yöneticilerinden meydana gelir. İlâve olarak Frelimo her eyâletten iki temsilci ve ordudan üyeler seçer. Merkezî Komite de nüfûsun büyük çoğunluğunu temsil etmek üzere 10 vatandaş seçer. Mozambik en çok Tanzanya ile sıkı siyâsi bağlar kurmuştur.

Ekonomi

Mozambik ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanır. İşlemeye elverişli toprakların % 5'i ekilidir. Mahuncevizi, şeker ve pamuk başlıca ihraç ürünleridir. Ayrıca, çay; kurutulmuş hindistancevizi içi ve

sisal de (bir çeşit elyaf) önemlidir. Bu altı mahsul Mozambik ihrâcatının % 60'ını teşkil eder. Büyük hindistancevizi, pirinç, buğday, mısır, yerfıstığı ve muz esas îtibâriyle iç tüketimde kullanılmak üzere yetiştirilir. Mozambik, dünyânın en çok mahuncevizi üreten ülkelerinden biridir. Bunun en büyük müşterisi Hindistan ve ABD'dir.

Sanâyi ürünleri her ne kadar millî gelirin % 10'unu meydana getiriyorsa da, 1960'tan beri arttırılmaktadır. Sanâyi esas îtibâriyle şeker, hindistancevizi, buğday ve pamuk gibi temel ürünlerin işlemesine tahsis edilmiştir. Çimento ve sun'î gübre fabrikaları iç ihtiyaçları karşılar. Komşu ülkelere ihraç için; demiryolu, araba ve makinaları îmâl eder. Başşehir Maputo'daki bir petrol rafinerisi, Güney Afrika Cumhûriyetine ve Swaziland'a petrol ihraç etmektedir.

Zembezi Nehri üzerindeki Cabora Bassa Barajı Afrika'nın en büyük hidroelektrik projesidir. 1969'da yapımına başlanan baraj 1974'de tamamlanarak bir milyar dolara mal olmuştur. Üretilen elektriğin çoğu, Güney Afrika'ya satılmaktadır.

Ülkenin demiryolu şebekesi, öncelikle kıyı ile iç kesim arasında yük taşımaya tahsis edilmiştir. Ana limanların herbiri (Maputo, Beria ve Nacola) komşu ülkelere uzanan demiryollarının uç noktasıdır. Esas îtibârıyla bu yollarda yapılan transit ticâret, Mozambik döviz gelirlerinin % 30'unu sağlar. Ülkeyi kaplayan demiryolu ağı, Mozambik'i iyi karayollarından mahrum bırakmıştır. Yolların yaklaşık % 10'u asfalttır. Bütün ana yollar, iç kesimi limanlara bağlar ve Beira-Maputo karayolu hâriç pek az iyi tali yol vardır.

MOZART, Wolfgang Amadeus;

Avusturyalı besteci. Salzburg şehrinde 1756'da doğan Mozart, dört yaşındayken babasından müzik dersleri almaya başladı. Beş yaşında beste yaptı. Daha sonra babası ile birlikte Avrupa'nın bâzı şehirlerini dolaşarak konserler verdi. Avusturya'ya döndükten sonra besteci Weber ile karşılaştı. Weber'in kızı Constanze ile evlendi. Hayâtının bundan sonraki bölümü fakirlik içinde geçti. Nihâyet 1791'de 35 yaşındayken öldü. Hayâtı boyunca 20 opera, 52 senfoni, 40 lied, 50'den fazla konçerto, 70'ten fazla arya ve şarkı besteledi. Eserlerinden bâzıları: **Saraydan Kız Kaçırma** (1782), **Don Giovanni** (1787), **Cosi fan Tutte** (1790), **Sihirli Flüt** (1791).

MTA (Bkz. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü)

MUALLİM CEVDET (İnançalp);

eğitimci, yazar, kütüphâneci. 1883'te Bolu'da doğdu. Evkâf memuru Mehmed Said Efendinin oğludur. Dedesi Said Efendi, Niş'te bir tekke şeyhiydi. Âilesi 1877 Harbinden sonra Bolu'ya göçmüş ve Cevdet orada doğmuştu.

Muallim Cevdet, ilk ve ortaokulu Bolu'da, liseyi Kastamonu'da bitirdi. Bilâhare İstanbul'a gelerek Dârulmuallimîn-i Âliye Edebiyat Şûbesini birincilikle bitirdi. Bir müddet İstanbul Hukuk Mektebine gitti; daha sonra yatılı olarak İstanbul Erkek Muallim Mektebine girdi. Dârüşşafaka, Robert Koleji ve Şemsülmekâtib gibi özel okullarda öğretmenlik yaptı. Arapça, Farsça, Fransızca ve Almancayı kendi gayretiyle öğrendi. Arkadaşlarıyla Bakü'de bulunduğu sırada, bir öğretmen okulu açarak, Türk-İslâm maârifinin gelişmesine hizmet etti (1907). Burada Rusça ve Latinceyi öğrendi. Ahmed Ağaoğlu'nun gazetesinde, Türk milliyetçiliği konusunda yazılar yazdı. Pedagoji ve târih araştırmaları yaptığı sırada, Rus hükümeti tarafından sınırdışı edilince İstanbul'a döndü (1908). İkinci Meşrutiyet döneminde çeşitli okullarda ders verdi. Dârülmuallimîn'de pedagoji hocalığına başladı. Robert Kolejinde Türk dili ve târihi, İstanbul Erkek Lisesinde din dersleri öğretmenliğine getirildi (1925). Erenköy Kız Lisesinde Farsça, İstanbul Erkek Muallim Mektebi ve Gelenbevi Ortaokulunda târih ve coğrafya öğretmenliği yaptı. Sebepsiz sık sık görev değişikliği sağlığının bozulmasına yol açtı. Üzüntüsünden hastalandı ve iki yıl derslere devam edemedi. Raporunun bitiminde Başbakanlık Târih Evrâkı İnceleme Kurulu ile İstanbul Kütüphâneleri Tasnif Heyeti reisliğinde bulundu. Üç ay hasta yürüttüğü görevine daha sonra gidemedi. Maaşı kesildi ve işten çıkarıldı. Hastalığı arttı. 1935 senesinde 52 yaşındayken İstanbul'da vefât etti.

Muallim Cevdet hiç evlenmedi; kazancını kitaplarına ve ömrünü mesleğine verdi. Her hâliyle tam bir medenî şarklı idi. Doğu ve batı kültürüne âşinâ idi. Birçok fikir adamının eserlerini incelemiş, istifâde etmiştir. Cevdet'in millî ve dînî yönü ağır basardı. Milliyetin teşekkülünde dînin en büyük unsur olduğuna inanırdı. Robert Kolejinde öğretmenlik yaptığı sırada, Türk ve Müslüman öğrencilerin kiliseye götürülerek dînî âyinlerin ve duâların öğretilmesine karşı çıktı. Müslüman öğrencilerin kiliseye gitmesine mâni oldu. Onlara dînî, âhlakî ve târihî dersler verdi.

Muallim Cevdet'in Türk kültür hayâtına büyük katkıları oldu. Bunlardan en önemlisi Türk arşivciliğinin temellerini atmasıdır. Hayâtı boyunca târihî evrakların ve vesikaların kıymetini savundu. İstanbul

Defterdarlığı Hazine Dairesindeki 400 sandık tutarındaki evrakın Bulgaristan'a satıldığını duyması üzerine derhal harekete geçerek Başvekil İsmet İnönü'ye, Türk Târih Cemiyetine ve Bulgaristan Türk Cemiyetine yazılar yazarak satışı durdurtmak istedi. Ancak 200 balyadan, 51 çuvalını iâde ettirebildi. Cevdet'in bu büyük azmi, kararlılığı ve medenî cesâreti; resmî evrakların korunmasını emreden bir nizamnâmenin hazırlanmasına sebep oldu (1934).

Muallim Cevdet'in diğer bir hizmeti; zengin kütüphânesini vakfetmesidir. El yazması dâhil, çeşitli dillerde 11.000 cilt kitap bıraktı. Bu kitaplar, bugün İstanbul Belediye Kütüphânesinin en zengin bölümlerinden birini meydana getirmektedir.

Eserleri:

Zamanımızda Usûl-i İnşâ ve Muhâbere (1925), **Şehnâme** (1928), **Askerî Din Dersleri** (1928), **Spor Kuhu** (1928), İ**bn-i Batuta'ya Zeyl** (1932), M**üderris Ahmed Naim** (1935), **Târihî Sözlük** (ancak altı forması basılabildi).

Makalelerinden bir kısmı, **Mektep ve Medrese** adıyla kitap hâline getirildi (1978).

MUALLİM NÂCİ;

Tanzimat devri şâir ve edebiyatçılarından. Dil, edebiyat, edebiyat târihi çalışmaları, tenkit ve tercüme sâhalarında Tanzimat döneminin şöhret kazanmış yazarlarından birisidir. Annesi, 1829 Türk-Rus Savaşı sırasında göç ederek İstanbul'a yerleşen Fatma Zehra Hanım, babasıAli Beydir. Nâci, ailesinin üçüncü çocuğu olarak 1850 senesinde dünyâya geldi. Tahsiline Fevziye Mektebinde başladı, **Kur'ân-ı kerîm**'i ezberledi, kardeşiyle birlikte din bilgilerini öğrendi. Varna'da kalaycılık yapan dayısı Ahmed Ağa, bir sene sonra babasının vefât etmesiyle Nâci ve annesinin oraya yerleşmelerini temin etti. O târihlerde daha Varna sancağında rüşdiyelerin açılmamış olmasına rağmen, Nâci, yarım kalan tahsilini, Hâfız Mahmûd Efendiyle okuduğu **Gülistan, Hâfız Dîvânı** kitapları, Kavalalı Hüseyin Hocadan aldığı **Telhis,** Arapça, Komyono Efendiden aldığı Fransızca, Abdülhakim Efendiden aldığı hat dersleriyle devam ettirdi.

Varna Rüşdiyesinin açılmasından sonra muallim-i sâniliğe tâyin edilen Muallim Nâci, böylece edebiyat hayâtına atıldı. Bundan birkaç sene öncesine âit şiirleri de bulunmasına rağmen, yayınlanan ilk yazıları Rusçuk **Tuna** Gazetesi'nde basılan, okumanın faydalarını anlatan fıkralarıdır. Bunlardan birisi aynı zamanda İstanbul'da çıkan **Basiret** Gazetesi'nde de yayınlandı. Yine bu yıllarda gelişen bir özelliği de her fırsatta, târih düşen mısralar yazmasıdır.

Nâci, Varna mutasarrıflığından ayrılarak Tulçı'ya tâyin edilen Kürt Said Paşaya kâtiplik yapmak üzere buraya gitti. 1877-1878 Türk-Rus savaşı sonrasında yine bu paşayla birlikte Osmanlı Pazarı ve daha sonra da Tırnova'ya geçti. Saîd Paşanın İstanbul'a taşınması üzerine Nâci de annesiyle buraya gelerek Cibali'ye yerleşti. Bundan birkaç yıl sonra yine Said Paşayla Yenişehir'e gitti. Yenişehir'de yazdığı güzellik şiirleri ve diğer eserleri ile Mehmed Kemaleddin ve Avni Beyin takdirlerini kazandı. Aynı zamanda Cinayet Mahkemesi Kâtipliği de yaptı, ancak bu meslekten hoşlanmayarak İstanbul'a döndü. Yenişehir'de bulunurken Siirt mutasarrıflığı yapan Said Paşanın Anadolu müfettişi olmasıyla, Nâci de tekrar onunla seyahat etmeye başladı. Yolculuğu sırasında "Dicle", "Şam-ı gariban", "Nusaybin civârında bir vâdi" şiirlerini yazdı. 1881'de, yine Said Paşa ile Sakız'a gitti, burada gördüğü büyük bir zelzeleden ilham alarak "Feryad", "Mehtab", "Sakız'da Bir Harâbede Bir Sevdâ-zede", "Kebister" ve "Serzeniş" şiirlerini kaleme aldı. Bu şiirler ve T**ercümân-ı Hakikat'**de imzasız veya çeşitli müstear isimlerle yayınlanan şiirleriyle bir noktada edebî şahsiyetini kazandı. Kişiliğini en çok etkileyen Celâleddîn-i Rûmî ve onun **Mesnevi'**sidir. Nâci'nin Sakız'daki seneleri hayâtının en sıkıcı ve bezgin noktalarından biridir. Burada yazdığı ve hayâtının mânâsızlığını, basitliğini anlatmış olduğu, başlıksız, "Nedir o nevha şu vîrânenin civârında" mısraıyla başlayan şiiri bunun en güzel ifâdesidir. Bir süre sonra **Tercüman-ı Hakikat'**ten ayrılan Nâci, **Saadet** ve **Mürüvvet** gazeteleri ile **İmdad-ül-Midad** mecmuasında çalıştı. Mekteb-i Sultânî ile Mülkiye ve Mekteb-i Hukukta hocalık da yaptı. Bir ara Recâizâde Ekrem ve Abdülhâk Hâmid ile gazete sütunlarında karşılıklı tartıştılar. 1887'den îtibâren edebiyat ve edebiyat târihi üzerindeki çalışmaları **Mehmed Muzaffer** mecmuasında yayınlandı. Nâci'nin en verimli çağı bu yıllardır. 1893'te İstanbul'da vefât eden Nâci, Sultan Mahmûd Türbesine defnolundu.

Sanatı ve şahsiyeti: Nâci edebiyatta eskiye bağlı, ancak yeniye karşı olmayan bir simadır. Şiir dışındaki eserleri lisan, edebiyat, edebiyat târihi, tenkid ve tercüme alanlarındadır. Gerçek şahsiyetini 35 yaşlarındayken bulmuştur. Nâci, Tanzimat devrindeki arayışların içinde edebî, resmî nesrin en açık, sâde, düzgün örneklerini ortaya koymuştur. Nesir dalında çok fazla eser vermiştir. Bunların önemlileri **Sünbüle'**nin üçüncü bölümü olan **Ömer'in Çocukluğu** isminin verildiği bir kitapta toplanmıştır. Nâci'nin çok kitap yayınlamasının sebebi, fakir olması ve geçimini bu yolla temin etmek zorunda kalmasıdır. Şiirde ise hakikat ve tabiîliğe bağlı, hayal ve mübalağaya açık, divan edebiyatı şâirlerinin

şiire hâkimliğinden örnek alınan, garp edebiyatından da faydalanılan bir yol tâkip etmiştir. Ancak bilinen 440 manzumesinin sadece 35'i garp nazım şekilleriyledir. Diğerlerinde divan edebiyatı şekillerini kullanan Nâci, bu edebiyatı hakkıyla tatbik edebilen, mazmunları ustalıkla kullanabilen ve bu alanda düzgün eserler verebilen tek tanzimat şâiridir.

Nâci, zamânındaki şâirler gibi yeni şiirin rüzgarına kapılmayıp, daha çok eski şiirle ilgilenmiştir. Bu tutumu Recaizâde Mahmûd Ekrem'in şiddetli tenkitlerine yol açmıştı. Nâci bu tenkitlere **Demdeme** başlığını verdiği yazılarıyla karşılık verdi. Böylece aralarında şiddetli bir edebî tartışma başladı. Her iki şâir de daha çok bu yönleriyle tanınırlar. Aruzu ustaca kullanabilen Nâci, eski şiir tarafında görülürse de, yeni şiire karşı olduğu söylenemez. O yeni şiire değil, eski şiir muhalifliğine karşıdır.

Tercümeleriyse eserin aslını, aynen tercümesini ve açıklamalarını ihtivâ eden üçer bölümden müteşekkildir. Nâci'nin Hugo, Prodhomme ve Parny'den yaptığı manzum tercümeler, kendilerinin yeni akımlar ortaya koyduklarını iddia eden bâzı Tanzimat yazar ve şâirlerinin ona karşı cephe almalarına yol açmıştır. Bunun sebebi Nâci'nin onların birer kopyeci olduklarını söylemesi, vezin, edebî kâideler, üslup ve lisanda yaptıkları hatâları ortaya çıkarmasıdır.

Eserleri:

Âteşpâre (1883), **Şerâre** (1884), S**ünbüle** (1890), **Yâdigar-ı Nâci** (1896), **Demdeme** (1887), **Yazmış Bulundum** (1883), **Muallim** (1886), **Ömer'in Çocukluğu, Tâlim-i Kıraat** (Ders Kitabı), **Osmanlı Şiirleri** (On üç şâirin hayâtı ve şiirleri), **Esâmî** (850 İslâm büyüğünün ansiklopedik olarak anlatılışı).

İkinci Abdülhamîd Hana takdim ettiği **Ertuğrul Bey Gâzi** eserinin beğenilmesi üzerine Osmanlı Târihini yazmakla vazifelendirilmiş ancak ömrü buna yetmemiştir. Aynı zamanda usta bir hattât olan Nâci'nin bu alanda birçok eseri ve bir **Kur'ân-ı kerîm** yazması vardır.

MUAMMER KADDAFİ;

Libya devlet başkanı. Liman şehri Site'ye yakın bir çölde 1942'de doğdu. Göçebe bir Berberî âilesine mensuptu. Babası ve amcası sömürgeciliğe karşı mücadeleden dolayı uzun süre hapiste kaldılar. İlk ve orta öğrenimini Sebra'da tamamladı. 1963'te Bingazi'deki Libya Üniversitesinden mezun oldu. Daha sonra Libya Askerî Akademisini bitirdi (1965). Ertesi yıl İngiltere'de altı ay Zırhlı Savaş Kursuna katıldı. 1969'da Libya Kara Kuvvetlerinde Yüzbaşılığa yükseldi.

Kaddafi, öğrencilik yıllarından îtibâren siyâsetle uğraştı. 1969 eylülünde "Özgür Subaylar Hareketi" adlı gizli örgütle birlikte askerî bir darbe sonucu kral İdris'in tahttan indirilmesinde büyük rol oynadı. Darbeden hemen sonra Albay rütbesi ile Libya Silahlı Kuvvetler Komutanlığı Devrim Komuta Konseyi başkanlığına getirildi. Kaddafi devrimden sonra ülkesinde Sosyalist bir rejim uygulamaya başladı. Dış politikada Arap ırkçılığına dayalı batı karşıtı bir rejimi benimsedi. İngiltere ve ABD'nin Libya'daki üslerini 1970'te kapattı. 1973'te Kültür Devrimi olarak nitelendirdiği bir hareket başlattı. Toplumsal ve siyâsî hayâtın bütün alanlarında yeni bir örgütlenmeye gidildi. 1977'de ülkenin resmî adı "Libya Arap Halk Cemâhiriyesi" olarak değiştirildi ve Devrim Komuta Konseyinin görevine son verildi. Genel Halk Kongresi Sekreterliğini üstlenen Kaddafi, 1979'da bu görevden çekildiyse de Devlet Başkanı olarak yönetimdeki etkisini devam ettirdi.

Kaddafi, İsrâil ile barış görüşmelerine karşı çıkarak, Red Cephesi diye bilinen sertlik yanlısı ülkelerle işbirliği yaptı. Diğer taraftan komşu ülkelerin iç işlerine karışarak, bâzı müdâhalelerde bulundu. Dünyânın çeşitli yerlerindeki şiddet yanlısı örgütlere destek sağladığını öne süren Reagan başkanlığındaki ABD yönetiminin baş hedeflerinden biri oldu. Halep, Libya Devlet Başkanlığını sürdüren Kaddafi'nin **Yeşil Kitap** adıyla yayınlanan üç ciltlik bir eseri vardır.

Kaddafî dînî bir tahsil görmedi. **Yeşil Kitap'**ta, konferans ve konuşmalarında dinde reform fikrini savundu. Kur'ân-ı kerîmden başka kaynak kabûl etmediğini söyleyerek bütün hadîs-i şerîfleri ve Müslümanların icmâlarını inkâr etti. "Buhârî, Müslim gibileri Arap değildir. Onların bize dînimizi öğretmeye hakları yoktur." diyerek adı geçen ilim adamlarını münâfıklık ve zındıklıkla itham etti. Ülkesinde başörtülü hanımların sayısının gittikçe arttığını görünce kadın-erkek eşitliği dâvâsından hareketle kadınlara da askerlik yapma mükellefiyeti getirdi. Askere alınan hanımların askerî forma giymeleri ve başlarını açmalarını mecbur tuttu. Dünyâdaki bütün Ehl-i sünnet âlimleri ve sapık bir fırka olan Vehhâbî mensubu olanlar bile bu fikirlerine karşı çıkarak reddiyeler yazdılar. İslâm sosyalizmi sloganı ile uydurma bir yol tuttu ve komünist bir rejim uyguladı. Uyguladığı bu politikalar yüzünden ülkesinin milletlerarası siyâset sahnesinde yalnız bırakılmasına sebep oldu.

MUÂVİYE BİN EBÛ SÜFYÂN;

Eshâb-ı kirâmın büyüklerinden. Emevî Devletinin kurucusudur. Hicretten 19 yıl evvel (M. 604) Mekke'de doğdu. Babası, Ebû Süfyân bin Harb bin Ümeyye, annesi Hind'dir. Peygamberimizin kayın

birâderi olup, Mekke fethedildiği gün babası ile berâber müslüman oldu. Sonra Medîne'ye yerleşerek, Peygamberimizin; **"Yâ Rabbî! Onu doğru yolda bulundur ve başkalarını da doğru yola götürücü kıl", "Yâ Rabbî! Muâviye'ye yazı ve kitâb öğret! Onu azâbından koru!", "Yâ Rabbî! Onu memleketlere hâkim kıl!"** duâlarıyla şereflendi. Vahy kâtibliğine alınması, Cebrâil aleyhisselâmın bildirmesiyle olmuştur. Cebrâil'in getirdiği **Kur'ân-ı kerîm**'i ve Peygamberimizin mektuplarını yazardı. Peygamber efendimiz namazda rükûdan kalkarken; **"Semiallahü limen hamideh"** okuduklarında, ön safta bulunan hazret-i Muâviye; "Rabbenâ lekelhamd" derdi. Resûlullah efendimiz bu hareketi beğenip tasvip ettiği için, bunu söylemek, bütün Müslümanlara sünnet olarak kaldı. Hazret-i Muâviye, Huneyn Gazâsında Resûlullah'ın önünde babası ile birlikte kahramanca çarpıştı. Tebük Gazvesine katıldı. Vedâ Haccında bulundu.

Hazret-i Ebû Bekr ve hazret-i Ömer zamanlarında Sûriye taraflarındaki muhârebelere katıldı. Hazret-i Ömer, onu Şam vâlisi yaptı. Hazret-i Osman, halîfeliği sırasında bütün Sûriye'yi onun emrine verdi. Hazret-i Ömer zamânında dört yıl, hazret-i Osman devrinde on iki yıl, hazret-i Ali'nin hilâfeti esnâsında beş yıl, İmâm-ı Hasan zamânında altı ay Şam vâliliği yaptı.

Hazret-i Muâviye, Milâdî 661 yılında Kûfe'de halîfe seçildi. Hazret-i Hasan hilâfeti bıraktıktan sonra, bütün İslâm memleketlerinde meşrû halîfe oldu. On dokuz buçuk sene hilâfet ve saltanat sürdü. İslâmiyetin yayılmasında kıymetli ve pekçok hizmetlerde bulunmuştur. Milâdî 662 senesinde Sicistan'ı, 663'de Sûdan'ı, bir sene sonra Afganistan'ı, Kâbil şehrini ve Hindistan'ın kuzey kısmını, 665'te Tunus'u (Afrikiyye'yi) aldı. 668 senesinde gemilerle gittiğiKıbrıs'ı ve iki sene sonra da İran'daki büyük Kuhistan eyâletini fethetti. Yine aynı sene Bizans İmparatoru Dördüncü Konstantin zamânında, oğlu Yezid'i büyük bir ordu ile İstanbul'un fethi için gönderdi ve şehir kuşatıldı. Konstantin, her sene büyük miktarda vergi vermek şartıyla barış yapmak zorunda kaldı. 673 senesinde Ubeydullah bin Ziyâd'ı Horasan'daki orduya kumandan yapıp, Ceyhun Nehrini develerle geçerek Buhârâ'yı aldı. Hazret-i Ömer tarafından fethedilen Kudüs Hıristiyanlara geçince, hazret-i Muâviye şehri tekrar ele geçirdi. Yemen, Mısır, Kayrevan, Irak, Âzerbaycan, Anadolu, Horasan ve Mâverâünnehr'e hâkim olup, büyük bir saltanata kavuştu ve çok sevildi. Peygamber efendimiz, hazret-i Muâviye'ye; "**Ey Muâviye! Memleketlere hâkim olduğun zaman, iyilik et!"** buyurmuştur. Resûlullah'ın sohbeti ve hayır duâlarının bereketiyle, İslâmiyetin tesir sahasını çok genişletti. 680 senesinin Receb ayında Şam'da vefât etti. KabriŞam'dadır. Bugün kabrinin taşları bile olmayıp bakıma muhtaçtır.

Hazret-i Muâviye, uzun boylu, beyaz tenli, heybetliydi. Güzel konuşur, adâletli davranırdı. Çalışkan, gayretli, azimliydi. Arabistan'da meşhur olmuş dört dâhî Sahâbîden birisidir. Sanki her bakımdan devlet başkanı olmak için yaratılmıştı. Hattâ hazret-i Ömer, hazret-i Muâviye'ye her bakışta; "Bu, ne güzel bir Arap sultânıdır." derdi. Cins atlara biner, kıymetli elbiseler giyerdi. Resûlullah'ın sohbetinin bereketiyle şerîatten hiç ayrılmazdı. Hazret-i Ali onun hakkında; "Muâviye'nin hâkimliğini kötülemeyiniz! O giderse başların koptuğunu görürsünüz." buyurmuştur.

Ali bin Ahmed hazretleri, **Fedâil-üs-Sahâbe** adlı risâlesinde, Muâviye bin Ebû Süfyân'ın üstünlüklerini şöyle anlatıyor: "İbn-i Abbâs radıyallahü anh şöyle anlatır: "Peygamber efendimizin mescidinde bir grup Sahâbeyle oturmuş, birbirimizin, Resûlullah zamânındaki üstünlüklerini konuşuyorduk. Bu arada içeriye Muâviye radıyallahü anh girerek bize selâm verdi.Selâmını aldık. Yanımıza oturdu ve; "Ey Eshâb-ı Resûlullah! Görüyorum ki, Allahü teâlâ sizi hayır için bir araya getirmiş bulunuyor" dedi. Biz de ona; "Sen de bizimlesin" dedik. Bize; "Niçin toplandınız?" diye sorunca, biz de; "Resûlullah zamânındaki fazîletlerimizi konuşuyoruz." diye cevap verdik. "Senin de tesbit ettiğin fazîletin var mı?" diye ona sorduğumuzda; "Evet! Ben sizin hiçbirinizde bulunmayan altı hasletle fazîletli kılındım." dedi. "Bu üstünlüklerini bize anlat. Belki içimizden bunları bilen vardır." dedik. Muâviye bin Ebû Süfyân radıyallahü anh bunun üzerine anlatmaya başladı: "Ben altı hasletle sizden fazîletli oldum. Birincisi; Bir gün Resûlullah'ın hanımı olan kız kardeşim Ümmü Habîbe'nin evindeydim. Saçımı taramış, gözlerime sürme çekmiş bir hâldeyken uyku bastırdı ve kızkardeşimin dizine başımı koyup uyudum. Bu arada Peygamber efendimiz içeri girince, kardeşim başımı dizlerinin üzerinden kaldırıp, yastığa koymak istediğinde, Resûl-i ekrem; **"Dizlerinin üzerinde kalsın, yâ Ümmü Habîbe!"** dedikten sonra; **"Ey Ümmü Habîbe! Onu çok mu seviyorsun?"** buyurmuş. Kızkardeşim de; "Evet yâ Resûlallah! Nasıl sevmiyeyim? O kardeşimdir." dediğinde, Resûlullah; **"Ey Ümmü Habîbe, onu sev! Çünkü onu Allah seviyor, melekleri ve Resûlü seviyor."** buyurmuştur." dedi. Anlattıklarını dinledikten sonra, biz de ona, doğru söyledin dedik.

"İkincisi; bir gün Resûlullah efendimizle birlikte bir sefere çıkmıştık. Resûl-i ekrem bir hayvana binmiş, ben de arkalarından yürüyordum. Çok şiddetli bir sıcak vardı. Resûlullah bana doğru baktı. Sıcağın şiddetinden iki gözüm ve yanaklarım kızarmıştı. Yanaklarımdan ter dökülüyordu. Resûl-i ekrem bana; **"Yâ Muâviye, yanıma yaklaş!"** buyurdu. Yanına yaklaşınca beni hayvanın terkisine aldı. Sonra; **"Neren bana temas ediyor?"** diye sordu. Ben de; "Karnım, yâ Resûlallah!" dedim. O zaman; **"Allahü teâlâ karnını ilim ve yumuşak huyla doldursun."** buyurdu." deyince, biz de ona; "Doğru söyledin."

dedik.

“Üçüncüsü; Resûlullah’a bir tabak ayva hediye edilmişti. Herkese bir tâne verdi. En sonunda bir ayva kalmıştı. Sâdece Resûl-i ekrem ve ben almamıştık. Kalan bu ayva, Resûlullah efendimizin elinden düştü. Yerden alıp kendisine vermek istediğimde; **“Onu al yâ Muâviye! Yarın kıyâmet gününde, o ayva elinde olarak bana kavuşursun.”** buyurdu.” deyince, biz de; “Doğru söyledin.” dedik.

“Dördüncüsü ise; Resûl-i ekrem, Sahâbe-i kirâm ile birlikte Tebük Gazvesinden dönerken, Hudeybiye mevkiine geldik. Şiddetli bir sıcak vardı ve çok susamıştık. Neredeyse susuzluktan helâk olacaktık. Resûl-i ekremin yanına giderek; “Yâ Resûlallah! Mûsâ aleyhisselâmın kavmine istediği gibi, sen de Rabbinden su talep etmez misin!” dedim. Bana; **“Yâ Muâviye! Bak şurada bir kaya görüyorsun.”** buyurduklarında, güneş ışınlarıyla parlayan beyaz bir kaya gördüm. Peygamber efendimiz elime, ortadan yarılmış bir çubuk verdi ve; **“Ey Muâviye! O kayanın yanına git ve ona bu çubukla vur. Mûsâ bin İmrân, senin Peygamberinden daha cömert değildir.”** buyurdu. Gösterdikleri yere gidip taşa vurunca, baldan tatlı, buz gibi bir su fışkırdı. Hemen içmeye teşebbüs ettim. Bu sırada Sevgili Peygamberimizi ve Eshâbını hatırladım ve geri çekildim. Arkama bakınca, onları arkamda bekler gördüm. Resûl-i ekrem bana; **“Ey Muâviye, iç! Allahü teâlâ bu suyu senin için yarattı.”** buyurdu.” deyince, biz yine; “Doğru söyledin.” dedik.

“Beşincisi de; Resûlullah, mescid-i saâdetlerinde bulundukları bir sırada Cebrâil aleyhisselâm geldi. Havada durup; “Esselâmü aleyke yâ Ahmed! Allahü teâlâ size selâm ediyor. Bugün de sana ve ümmetine ikram olarak bir fazîlet verildi.” deyince, Resûl-i ekrem; **“Ey Kardeşim Cebrâil! Bu fazîlet nedir?”** diye suâl etti. Cebrâil de cevap olarak; “Sana, Âyet-el-kürsî’yi ihsân etti.” deyince, Resûlullah; **“Bu âyeti kim yazacaktır?”** buyurdu. Cebrâil aleyhisselâm; “Şu kapıdan içeriye ilk giren kişi.” dedi. O kapıdan Resûl-i ekremin yanına giren ilk şahıs ben oldum. Resûlullah bana; **“Yâ Muâviye! Cenâb-ı Hak bugünkü fazîleti sana nasîb etti.”** buyurunca; “Nedir o, yâ Resûlallah?” dedim. Bunun üzerine; **“Sana, âyet-el-kürsî’yi tahsis kıldı.”** buyurdu. Sonra beyaz bir kâğıt ve kırmızı yâkuttan bir kalemi bana uzatarak; “**Ey Muâviye! Âyet-el-kürsî’yi yaz!”** buyurdu. Ben de; “Yâ Resûlallah! Eve gidip hokka ve mürekkep getireyim mi?” diye sorunca, Resûl-i ekrem; **“Yâ Muâviye yaz! Zîrâ Allahü teâlâ kalemi de Âyet-el-kürsî’den yaratmıştır.”** buyurdu. Bunun üzerine yazmaya başladım. Yazma işini bitirince, Resûl-i ekrem elimde bulunan kâğıtları aldı. Sonra, Resûlullah efendimiz âyet-el-kürsîyi okumaya başladı. Her harf üzerinde duruyor ve onları çok güzel telaffuz ediyordu. Ben de kendilerini dinledim.” deyince, biz yine; “Doğru söyledin.” dedik.

“Altıncısı ise; bir gün Peygamber efendimizin arkasında namaz kılıyorduk. Resûl-i ekrem, Fâtiha sûresini okuyup **“Veleddâllîn”** dediklerinde, peşinden; “Âmîn” dedim. Namazdan sonra mihrâbtan Eshâb-ı kirâma; “**Ey Müslümanlar! Hanginiz “Âmîn” dedi?”** buyurunca, hiç kimse cevap vermedi. Ben de cevap vermekten korktum. Resûl-i ekrem aynı soruyu iki üç defâ tekrarladılar. Fakat yine kimseden bir ses çıkmadı. Bunun üzerine ben; “Yâ Resûlallah! Ondan ne istiyorsunuz?” dediğimde; **“Onu ve ona tâbi olanları Cennetle müjdelemek istiyorum.”** buyurdu. O zaman; “Yâ Resûlallah! Ben söyledim.” deyince; **“Yâ Muâviye müjdeler olsun!Onun ve kıyâmete kadar onu söyleyenlerin sevâbı sanadır.”** buyurdu.” deyince, biz de ona; “Doğru söyledin.” dedik.”

Hazret-i Muâviye buyurdu ki:

Herkesi memnun etmek, mümkündür; yalnız hasetçi olanı memnun etmek zordur. Çünkü o ancak haset ettiği şeyin yok olmasıyla sevinir.

Yumuşaklık gösterip tahammül ediniz ki, fırsat dâimâ elinizde olsun. Fırsatı ele geçirdikten sonra dilerseniz hakkınızı alırsınız, dilerseniz affedersiniz.

Büyük İslâm âlimi Abdullah ibni Mübârek’e; “Hazret-i Muâviye ile Ömer bin Abdülazîz’den hangisi efdaldir?” diye soruldukta; “Resûlullah’ın yanında giderken, hazret-i Muâviye’nin bindiği atın burnuna giren toz, Ömer bin Abdülazîz’den yüzlerce defâ daha kıymetlidir.” buyurmuştur. Hazret-i Muâviye, Peygamberimizden çok hadîs rivâyet etmiştir. Bu hadîs-i şerîflerden birkaçı şöyledir:

Allahü teâlâ kime iyilik murâd ederse, onu din âlimi yapar ve dînine zarar verecek şeyleri ona bildirir. Ona doğruyu gösterir.

Ahmed, Nesâî ve Ebû Dâvûd’un, hazret-i Muâviye’den alarak bildirdiklerine göre; **“Bütün günahları Allah’ın bağışlaması umulur, yalnız müşrik olarak ölen ve kasten bir mümini öldüren müstesnâ.”**

MUÂVİYE BİN YEZÎD;

üçüncü Emevi halîfesi. Eshâbı kirâmdan hazret-i Muâviye’nin torunudur. 662 (H. 42)de doğdu. 683 (H. 64) senesinde babası Yezîd’in vefâtı üzerine Şam’da halîfe oldu. Son derece takvâlı ve insaflı, dîne

tam uyan bir zattı. Halîfeliğe geçtikten kırk gün sonra halkı câmide toplayıp minbere çıkarak bir hutbe okudu. Hutbesinde "Ey insanlar ben sizin işlerinizi yürütmekten çekiniyorum. Size hazret-i Ömer gibi bir halîfe aradım bulamadım. Meşveret için ehl-i şûra gibi altı kişi aradım bulamadım. Siz hilâfete beğendiğinizi seçiniz, ben ayrılıyorum." diyerek minberden indi. Bundan sonra evine çekilip, ibâdetle meşgul oldu. Kısa bir zaman sonra vefât etti. Halîfelik müddeti üç ay sürmüştür. Bundan sonra yerine Mervan bin Hakem seçildi.

MUÂYEDE;

bayramlaşmak, bayramda birbirini tebrik etmek. Eskiden, dînî bayramlara çok ehemmiyet verilirdi. Bayramlar sâdece dînî idi ve millî olanların kabul edilmesiyse çok yenidir. Dinlerine bağlı milletler, bayram günlerini büyük şenliklerle kutlarlardı. Osmanlılarda Ramazan ve Kurban bayramlarının muâyedeleri parlak bir merasimle yerine getirilirdi. Devlet erkânı topluca padişaha bayram tebrikine gittikleri gibi, kendi aralarında da ziyâretlerde bulunurlardı.

Osmanlı Sarayında bu işe verilen önemden dolayı muâyedenin nasıl yapılacağı kânunnâmelerle tesbit edilmişti. Fâtih Sultan Mehmed Hanın çıkardığı **Kânunnâme-i Âl-i Osman'**ın yirmi beşinci sahifesi bundan bahsetmektedir. Bayramlarda, sarayda divan meydanında taht kurulur ve pâdişah burada oturarak tebrikleri kabul ederdi. Bu iş özel merâsimle yapılırdı. Önce Taht-ı Hümâyûnun etrafında bulunması îcâp eden erkân yerini alır, her şey hazırlandıktan sonra Sultan gelirdi. Bu sırada alkışda vazifeli olanlar tarafından "Uğurun açık olsun", "Pâdişahım devletinle bin yaşa", "Mağrûr olma pâdişahım, senden büyük Allah var" cümleleri yüksek sesle söylenir ve mehterhâne marşlar çalardı. Daha sonra Nakîbüleşraf Efendi Pâdişahın huzuruna gelir, duâ eder ve ayrılırdı. Bundan sonra sıraya göre bayramlaşacak olanlar Pâdişahın elini öperek ayrılırlardı. Bu iş büyük bir nezâket ve terbiye kuralları içinde olurdu. Tebrik merâsimi bittikten sonra Pâdişah, yine saray âdet ve törelerine göre uğurlanırdı.

Bayramlaşma bayram günü sabah namazından sonra ve bayram namazından önce yapılır, sonra alayla câmiye gidilip bayram namazı kılınırdı.

MUÂZ BİN CEBEL;

Eshâb-ı kirâmın büyüklerinden. Ensârdan olup, helâl ve haram ilmini en iyi bilenlerdendir. Adı, Muâz bin Cebel bin Amr bin Evs bin Âbid bin Adiy bin Ka'b el-Ensârî'dir. Künyesi, Ebû Abdullah'dır. Mîlâdî 605 senesinde Medîne'de doğdu. 640 (H. 18) yılında Kudüs ile Remle arasındaki Amvas köyünde vefât etti. İkinci Akabe bîatında, kendi canlarını ve mallarını korudukları gibi, Peygamberimize yardım ederek İslâmiyete hizmet edeceklerine söz veren ve Müslüman olan yetmiş Medineliden birisi de Muâz bin Cebel radıyallahü anh idi. On sekiz yaşında Müslüman oldu. Peygamberimiz ve Eshâb-ı kirâm, Mekke'den Medîne'ye hicret ettiklerinde, bütün malları ve mülkleri Mekke'de kalmıştı. Peygamberimizin emirleriyle Medîne'deki Müslümanlar, Mekke'den hicret eden Müslümanlarla kardeşlik kurarak evlerini, mallarını ve eşyâlarını paylaştılar. Muâz bin Cebel de radıyallahü anh, Abdullah bin Mes'ûd ve Ca'fer-i Tayyâr ile kardeşlik kurmuştu. Bedr, Uhud, Hendek, Benî Kureyza savaşlarına ve Hayber'in Fethine katıldı ve Mekke'nin Fethinde bulundu. Huneyn Savaşı sırasında Peygamberimiz onu Mekke'de emîr bıraktı. Halka, **Kur'ân-ı kerîm** öğretmesini ve dînî esasları anlatmasını emretti. Bu vazîfesini yapıp Medîne'ye döndükten sonra, **Kur'ân-ı kerîm**'i ve din bilgilerini öğretmeye devâm etti.

Peygamber efendimiz Müslüman beldelerine vâli ve zekât tahsîl memurları gönderdiği sıralarda onu Yemen'e gönderdi.

Muâz bin Cebel radıyallahü anh Yemen'e doğru yola çıkınca, Peygamberimiz yanında bir miktar yürüdü. Vedâlaşırken; **"Yâ Muâz! Sen belki bu seneden sonra beni bir daha göremezsin. Belki dönüşünde burada benim mescidime ve kabrime ziyârete gelirsin"** buyurdu. Bunu işiten Muâz bin Cebel radıyallahü anh, hüzünle gözyaşı dökmeye başlayınca, Peygamberimiz; **"Ağlama, yâ Muâz!.. Bana yakın olanlar** (tam bağlı olanlar), n**erede olursa olsunlar, Allah'a hakkıyla kulluk edenlerdir"** buyurdu ve; "**Sana bir dâvâ getirilip insanlar arasında hüküm verirken ne ile hüküm vereceksin?"** diye sordu. Hazret-i Muâz bin Cebel; "Allah'ın kitâbı (**Kur'ân-ı kerîm)** ile hüküm veririm." dedi. **"Ya O'nda açıkça bulamazsan?"** buyurunca; "Peygamberin sünneti ile hükmederim" dedi. "**Ya onda da açıkça bulamazsan?"** buyurunca; "İctihâd ederek anladığımla hükmederim" dedi.

Pegamberimiz, bu cevâba çok memnun kalarak, mübârek elini onun göğsüne koyup; "**Elhamdülillah! Allahü teâlâ, Resûlünün elçisini, Resûlullah'ın rızâsına uygun eyledi"** buyurdu. Sonra hazret-i Muâz bin Cebel'e şöyle duâ etti: "**Cenâb-ı hak seni her taraftan gelecek musîbetlerden muhâfaza buyursun, insanların ve cinlerin şerrini senden uzaklaştırsın"** ve; **"Senin sebebinle, Allahü teâlânın bir kişiyi hidâyete erdirmesi, senin için dünyâdan hayırlıdır"** buyurdu.

Hazret-i Muâz bin Cebel, Yemen'de uzun müddet kaldı. Kendisine verilen vazîfeyi yerine getirdi. Peygamberimizin vefâtını da orada öğrendi. Daha sonra Yemen'deki hizmetini tamamlayıp, Medîne'ye döndü. Muâz bin Cebel radıyallahü anh, hazret-i Ebû Bekr'in halîfeliği sırasında Medîne'de kaldığı müddetçe, onun seçtiği müşâvere (danışma) heyetinde bulundu. Bu sırada Sûriye taraflarına giderek hem oralardaki savaşlara katıldı, hem de insanlara din bilgilerini ve **Kur'ân-ı kerîm**'i öğretti.

Hazret-i Ömer'in halîfeliği sırasında, Kilâboğulları beldesine zekât memuru olarak, sonra da Sûriye taraflarında din bilgilerini ve **Kur'ân-ı kerîm**'i öğretmekle vazîfelendirildi. Filistin bölgesindeki bu vazîfe sırasında çıkan salgın tâûn (vebâ) hastalığına yakalanarak genç yaşında vefât etti.

Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem; **Muâz bin Cebel** (radıyallahü anh) **ümmetimin âlimlerindendir ve çok yüksektir.**

İnsanlar arasında, Allahü teâlânın helâl ve harâm ettiklerini en iyi bilen Muâz bin Cebel'dir.

Kur'ân-ı kerîmi şu dört kimseden alınız (öğreniniz)**: Muâz bin Cebel, Übey bin Kâ'b, Abdullah bin Mes'ûd veSâlim Mevlâ Huzeyfe** (radıyallahü anhüm).

Muâz, kıyâmette ümmetimin âlimlerinin bir adım önlerinde mahşer yerine gelecektir. buyurarak onu medh etmiştir.

Muâz bin Cebel radıyallahü anh, Peygamberimizden pekçok hadîs-i şerîf rivâyet etmiştir. Onun rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerin çoğu **Sahîh-i Buhârî** ile **Sahîh-i Müslim'**de, bir kısmı da diğer hadîs kitaplarında yer almıştır.

Muâz bin Cebel'in (radıyallahü anh), bizzat Peygamber efendimizden işitirek rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bâzıları şunlardır:

Bir kimse, gıdâ maddelerini alıp, pahalı olup da satmak için kırk gün saklarsa, hepsini fakirlere parasız dağıtsa, günahını ödeyemez.

İnsan, kıyâmet günü şu dört şeyden sorulmadıkça, hiçbir yere adım atamaz: Ömrünü nerede tükettiği, gençliğini nerede harcadığı, ilmiyle ne gibi amel işlediği, malını nereden kazanıp nereye harcadığı.

Muâz bin Cebel, çok ilim sâhibi olup, Eshâb-ı kirâmın sevdiği ve müşkil meselelerini sordukları kıymetli bir zâttı. Çok cömert olup, az konuşur ve hikmetli sözler söylerdi. Buyurdu ki:

"Üç şey, Allahü teâlânın gazâbına sebep olur. Bunlar; hikmetsiz gülmek, uyumadığı hâlde sabaha kadar ibâdetsiz vakit geçirmek ve karnı acıkmadığı hâlde yemek yemek."

Hazret-i Muâz bin Cebel, oğluna şöyle vasiyet etmişti:

Ey oğlum! Bir namazını kıldığın vakit, onun kıldığın son namaz olacağını düşün! Bir daha böyle bir namaz vaktine yetişeceğini ümid etme!

Bir din kardeşini sevdiğin zaman onunla münâkaşa etme! Ona fenâ harekette bulunma ve onun hakkında, başkasına; "Bu nasıl adamdır?" diye sorma! Olur ki, onun bir düşmanı ile karşılaşırsın da, onda olmayan bir şeyi söyler ve aranızı açar."

MÛCİZE;

Alm. *Wunder (f),* **Fr.** *Miracle (m),* **İng.** *Miracle.* Peygamberlerden hâsıl olan hârikulâde şey, hâdise. Peygamber olduğunu söyleyen kimsenin, doğru söylediğini ispat etmesi için, Allahü teâlânın âdetini değiştirerek, bozarak, ilâhî kudretle Peygamberlerine ihsan ettiği hârikulâde şeylerdir. Bir Peygamberin elinde, peygamberliği zamânında peygamberlik iddiası sebebiyle görülen âdet dışı şeylere ve hâdiselere mûcize denir. Diğer insanlar onun benzerini getirmekten âciz oldukları için böyle denmiştir. Mûcize, lügatte "acze düşüren âciz bırakan hârikulâde hal" mânâlarına gelir. hârikulâde; âdet olmayan, sık rastlanmayan şeyler demektir.

Allahü teâlânın yarattığı şeylerin hepsi, O'nun ezelde tâyin ettiği âdet-i ilâhiyesi içinde meydana gelmektedir. Yâni Allahü teâlâ her şeyi bir sebep altında yaratmaktadır. Bu sebeplere, iş yapabilecek tesir, kuvvet vermiştir. Bu kuvvetlere, tabiat kuvvetleri, fizik, kimyâ kânunları denir. Bir işi yapmak, bir şeyi elde etmek için, bu işin sebeplerine yapışmak lâzımdır. Meselâ, buğday hâsıl olması için, tarlayı sürmek, ekmek, ekini biçmek lâzımdır. İnsanların bütün hareketleri, işleri Allahü teâlânın bu âdeti içinde meydana gelmektedir. Allahü teâlâ sevdiği insanlara iyilik, ikrâm olmak için ve azılı düşmanlarını aldatmak için, bunlara âdetini bozarak sebepsiz şeyler yaratıyor. Mesela, peygamberlerden âdet dışı olarak kudret-i ilâhiye ile meydana gelen bu şeylere **mûcize** denir. Peygamberlerin mûcize göstermesi lâzımdır. Evliyâda meydana gelen âdet dışı şeylere **kerâmet** denir (Bkz. Kerâmet). Sâlih, îtikâdı ve

ameli temiz Müslümanlarda olanına da **firâset** denir. (Bkz. Firâset)

Mûcize, Peygamber olduğunu ileri süren kimsenin, bu iddiasını kabul etmeyen kimselere karşı meydan okumak üzere elinde bulunan ve eşyânın alışılmış düzeninden ayrılan öyle bir şeydir ki, bu kimselerin bir benzerini yapmalarını imkânsız kılan bir mâhiyet taşımaktadır. Mûcize, peygamberlerin doğruluğunu göstermek husûsunda, Allahü teâlânın bir şehâdetidir. Mûcize ile, Allah'ın peygamberi olduğunu iddiâ eden kimsenin doğruluğunu ispat etmesi kasdedilmiştir. Mûcizenin şartları, vardır:

1. Allah'ın alışılmış sebepler olmadan yapmasıdır. Çünkü O'nun peygamberini tasdik ettirecektir.

2. Hârikulâde olmalıdır. Âdet olan şeyler, meselâ güneşin hergün şarktan doğması, ilkbaharda çiçeklerin açması, mûcize olmaz.

3. Bunu, başkalarının yapamaması lâzımdır.

4. Peygamber olduğunu bildiren kimsenin istediği zaman hâsıl olmalıdır.

5. İstediğine uygun olmalıdır. Meselâ şu ölüyü dirilteceğim deyince, başka harika hâsıl olursa, meselâ dağ ikiye ayrılırsa mûcize olmaz.

6. İsteyip de hâsıl olan mûcize, kendisini yalanlamamalıdır. Meselâ, şu hayvan ile konuşacağım deyince, hayvan bu yalancıdır derse, mûcize olmaz.

7. Mûcize, peygamber olduğunu söylemeden önce hâsıl olmamalıdır. Îsâ aleyhisselâmın beşikte konuşması, kuru ağaçtan tâze hurma isteyince eline hurma gelmesi, Muhammed aleyhisselâm çocukken göğsünün yarılıp, kalbinin yıkanıp temizlenmesi, başının üstünde bulut bulunması, ağaçların, taşların kendisine selâm vermeleri gibi önceden hâsıl olan hârikalar mûcize değildi. Kerâmet idiler. Bunlara **irhâs** denir. Peygamberliği kuvvetlendirmek içindir. Bu kerâmetlerin evliyâda da hâsıl olmaları câizdir. Peygamberler, peygamberlikleri kendilerine bildirilmeden önce evliyâ derecesinden aşağıda değildirler. Kerâmetleri görülür. Mûcize, peygamber olduğunu bildirdikten az zaman sonra hâsıl olabilir. Meselâ, bir ay sonra şöyle olur deyince, hâsıl olduğu zaman mûcize olur. Fakat, hâsıl olmadan önce, bunun peygamber olduğuna inanmak lâzım olmaz.

Mûcize gösterirken, açıkça tehaddî etmek, yâni; "Siz de yapınız! Yapamazsınız!" demek şart değilse de, mûcizenin mânâsında tehaddî vardır. Kıyâmet hallerinden ve ileride olacak şeylerden haber vermekte tehaddî olamıyacağı için, bunlar kâfirlere karşı mûcize değildir. Müminler bu haberlerin mûcize olduklarına inanırlar. Evliyânın kerâmetleri de, peygamberlik iddiâ etmedikleri için ve tehaddî bulunmadığı için, mûcize olmazlar. Mûcizenin peygamberlik iddiasının doğru olduğunu ispat etmesi, başkaları bunu yapamadıkları içindir. Bu da, mûcizenin husûsi tesiri var demektir. Hattâ asıl ispat eden budur.

Sihir ve benzeri şeyler, bâzı şeylerin sebeplerini yaparak, o şeylerin meydana gelmelerini sağlamaktır. Bâzan da mevcut olmayan şeyi, varmış gibi göstermektir ki, dışarda yok olduğu halde, vehimde ve hayalde var görünür. Bunlar, hârika değildir.

Her peygamber mûcize göstermiştir. **Kur'ân-ı kerîm**'de bâzı peygamberlerin gösterdiği mûcizeler haber verilmektedir. Meselâ, Nuh aleyhisselâmın gemisinin tufandan kurtulması, Mûsâ aleyhisselâmın asâsının ejderha olup sihirbazların yılanlarını yutması, elinin nur (ışık) gibi parlaması, Kızıldeniz'in yarılıp Firavun'dan kurtulması, İbrâhim aleyhisselâmın Nemrud'un ateşinde yanmaması, Îsâ aleyhisselâmın, babasız doğması, ölüleri diriltmesi, âmâların (körlerin) gözünü açması, tıbbın tedâvisini temin edemediği baras hastalarını iyileştirmesi ve diriyken göğe kaldırılması bunlardan bâzılarıdır. Allahü teâlâ her peygambere, o zamanda yayılmış olup kıymet verilen şeylere benzer mûcizeler ihsân etmiştir. Son peygamber Muhammed aleyhisselâmın gösterdiği mûcizeler ise sayılamayacak kadar çoktur. Her peygamberin mûcizesinden O'na da verilmiştir. Bunlardan bin kadarı kitaplarda yazılmıştır. Bu kadar mûcizenin en kıymetlisi, edepli olması ve güzel huyları idi. **Kur'ân-ı kerîm'**de, O'nun hakkında; **"Sen, güzel huylu olarak yaratıldın."** buyrulmaktadır.

Hazret-i Muhammed'in (sallallahü aleyhi vesellem) mûcizelerinden bâzıları şunlardır:

1. Muhammed aleyhisselâmın mûcizelerinin en büyüğü **Kur'ân-ı kerîm'**dir. Bugüne kadar gelen bütün şâirler, edebiyatçılar, **Kur'ân-ı kerîm'**in nazmında ve mânâsında âciz ve hayrân kalmışlardır. Bir âyetin benzerini söyleyememişlerdir. Îcâzı ve belâgati insan sözüne benzemiyor. Yâni, bir kelimesi çıkarılsa veya bir kelime eklense, lafzındaki ve mânâsındaki güzellik bozuluyor. Bir kelimesinin yerine koymak için, başka kelimeler arayanlar bulamamışlardır. Nazmı Arap şâirlerinin şiirlerine benzemiyor. Geçmişte olmuş ve gelecekte olacak nice gizli şeyleri haber vermektedir. İşitenler ve okuyanlar, tadına doyamıyorlar. Yorulsalar da, usanmıyorlar. Okumak ve işitmenin sıkıntıları giderdiği sayısız tecrübelerle anlaşılmıştır. İşitenlerden kalplerine dehşet ve korku çökenler, bu sebepten ölenler görülmüştür. Nice azılı İslâm düşmanları, **Kur'ân-ı kerîm**'i dinlemekle kalpleri yumuşamış, îmâna

gelmişlerdir. İslâm düşmanlarından ve muattala, melahide ve karamita denilen, Müslüman ismini taşıyan zındıklardan **Kur'ân-ı kerîm**'i değiştirmeye, bozmaya ve benzerini söylemeye çalışanlar olmuş ise de, hiçbir arzularına kavuşamamıştır. **Tevrat, İncil** ise, insanlar tarafından her zaman değiştirilmiş ve yine değiştirilmektedir. Bütün ilimler ve tecrübe ile bulunamayacak güzel şeyler ve iyi ahlâk ve insanlara üstünlük sağlayan meziyetler ve dünyâ ve âhiret saâdetine kavuşturacak iyilikler ve varlıkların başlangıcı ve sonu hakkında bilgiler ve insanlara faydalı ve zararlı olan şeylerin hepsi **Kur'ân-ı kerîm'**de açıkça veya kapalı olarak bildirilmiştir. Kapalı olanlarını, erbâbı anlayabilmektedir. Semâvî kitapların hepsinde, **Tevrat'**ta, **Zebur'**da ve **İncil'**de bulunan ilimlerin ve esrârın hepsi **Kur'ân-ı kerîm'**de bildirilmiştir. Hazret-i Ali ve hazret-i Hüseyin bu ilimlerden çoğunu bildiklerini haber vermişlerdir. **Kur'ân-ı kerîm**'i okumak çok büyük bir nîmettir. Allahü teâlâ, bu nîmeti Habîbinin (sevgili Peygamberinin) ümmetine ihsân etmiştir. Melekler bu nîmetten mahrûmdur. Bunun için **Kur'ân** okunan yere toplanıp dinlerler. Bütün tefsirler, **Kur'ân-ı kerîm'**deki ilimlerden çok azını bildirmektedirler. Kıyâmet günü, Muhammed aleyhisselâm minbere çıkıp Kur'ân okuyunca dinleyenler bütün ilimlerini ve sırlarını anlayacaklar. (Bkz. Kur'ân-ı kerîm)

2. Muhammed aleyhisselâmın meşhur mûcizelerinin en büyüklerinden birisi de, ayın ikiye ayrılmasıdır. Bu mûcize, başka hiçbir peygambere nasib olmamıştır. Muhammed aleyhisselâm elli iki yaşındayken, Mekke'de Kureyş kâfirlerinin elebaşıları yanına gelip; "Peygambersen ayı ikiye ayır." dediler. Muhammed aleyhisselâm, herkesin ve hele tanıdıklarının, akrabâsının îmân etmelerini çok istiyordu. Ellerini kaldırıp duâ etti. Allahü teâlâ kabul edip, ayı ikiye böldü.Yarısı dağın üzerinde göründü. Kâfirler; "Muhammed bize sihir yaptı." dediler. Îmân etmediler.

3. Bir gün bir köylüyü îmâna dâvet etti. "Vefât etmiş kızımı diriltirsen îmân ederim." dedi. Mezarına gittiler. İsmini söyleyerek kızı çağırdı. Kabir içinden ses işitildi. **"Dünyâya gelmek ister misin?"** buyurdu. "Yâ Resûlallah! Dünyâya gelmek istemem. Burada babamın evinden daha rahatım. Âhiret, dünyâdan daha iyi." sesi işitildi. Köylü bunu duyunca hemen îmâna geldi.

4. Resûlullah, Süleyman aleyhisselâm gibi bütün hayvanların dilinden anlardı. O'na gelerek sâhibinden veya başkasından şikâyet eden hayvanlar çok görüldü. Huneyn Gazâsında, bindiği Düldül ismindeki ak katıra; "**Yere çök!"** dedi. Düldül, hemen çökünce, yerden bir avuç kum alıp, kâfirlerin üzerine saçtı.

5. Resûlullah'ın zevcelerinden Ümmü Seleme vâlidemizin âzâd ettiği Sefine ismindeki sahâbî, Resûlullah'ın hizmetinden hiç ayrılmazdı. Rumlara karşı yapılan gazâda askerden ayrılıp kâfire esir düştü. Kaçıp gelirken karşısına korkunç bir arslan çıktı. Ben Resûlullah'ın hizmetçisiyim deyip başından geçenleri anlattı. Arslan buna yüzünü gözünü sürüp, "Yanımda yürü." dedi. Düşmandan bir zarar gelmesin diye yanından ayrılmadı. İslâm askeri görülünce dönüp gitti. (Bkz. Muhammed aleyhisselam)

6. Peygamber efendimiz, bâzı savaşlarda, susuz kalındığı zaman, mübârek elini bir kaptaki suya sokmuş, parmakları arasından su akarak, suyun bulunduğu kap taşmıştır. Bâzan seksen, bâzan üçyüz, bâzan bin beş yüz, Tebük Gazâsında ise yetmiş bin kimsenin hepsi ve hayvanları, bu sudan içip kanmışlardır. Mübârek elini sudan çıkarınca kaynama durmuştur.

MUDANYA MÜTÂREKESİ;

İstiklâl Savaşı sonunda, 11 Ekim 1922 târihinde TBMM Hükümeti ile İtilâf Devletleri arasında Mudanya'da imzâlanan ateşkes antlaşması.

30 Ağustos 1922'de zaferle neticelenen Büyük Taarruzdan ve Türk ordusunun İzmir'e girmesinden hemen sonra,Türk ordusunun Trakya'ya geçmesinden endişe eden İngiltere'nin kışkırtmasıyla İtilâf Devletleri Çanakkale Boğazının Anadolu yakasına bir miktar asker çıkardılar. İngiltere Türklerin Trakya'ya geçmesi hâlinde yeni bir savaştan çekinmeyeceğini açıkladı. Fakat Fransa ve İtalya bu görüşe karşı tepki gösterdiler. Hattâ Fransız Başbakanı Henri Poincaré Fransız birliğinin Çanakkale'den çekilmesi emrini verdi ve Türklerin Millî Kurtuluş hareketine saygı duyduklarını ve barışçı bir tutum tâkip edeceklerini duyurdu. İtalya da bu politikayı benimsedi. İzmir'de Mustafa Kemâl Paşa ile Fransız Generalı Pellé ve Diplomat Franklin arasında bir öngörüşme yapıldı. Bu öngörüşmeden sonra detaylı görüşmelere geçilmesi kararlaştırıldı. Türkiye'den İsmet (İnönü) Paşa başkanlığındaki bir heyetin katıldığı ateşkes antlaşması görüşmeleri 3 Ekim 1922'de Mudanya'da başladı. İngiltere'den General Harrington, Fransa'dan General Charpy ve İtalya'dan General Mombelli'nin katıldığı görüşmeler neticesinde 11 Ekim 1922'de ateşkes antlaşması imzâlandı. Yunanistan görüşmelere katılmadı. Fakat 14 Eylül 1922'de yayımladığı bir bildiriyle mütâreke şartlarını aynen kabul ettiğini açıkladı. Mudanya Mütârekesi 14-15 Ekim gecesinde yürürlüğe girdi. Böylece Türk-Yunan Savaşı da son buldu.

Altı maddeden meydana gelen Mudanya Mütârekesinin şartları özetle şöyledir: Ateşkes 14-15 Ekim gecesi yürürlüğe girecektir. Yunan birlikleri Doğu Trakya'dan hemen çekilmeye başlayacak ve bölgeyi

on beş gün içinde tamâmen boşaltacaklardır. Yunanlıların boşalttığı bölgeye emniyeti sağlamak için 8000 kişiyi geçmeyen bir Türk jandarma birliği gönderilecektir. Boşaltmanın tamamlanmasından sonra, otuz gün içinde idâre, İtilâf Devletleri aracılığıyla Türklere devredilecektir. Bu devir teslim sırasında çıkabilecek olaylara karşı İtilâf Devletlerinin Doğu Trakya bölgesinde bulunduracağı yedi tabur, devir teslim işlemlerinin tamamlanmasından sonraki otuz gün içinde Trakya'dan çekilecektir. Barış antlaşması imzâlanıncaya kadar Türk kuvvetleri Kocaeli ve Çanakkale bölgelerinde tesbit edilmiş olan sınırları aşıp Trakya'ya geçemeyecektir.

Zafer kazanılmış olmasına ve Mudanya Mütârekesi uygun şartlarda imzâlanmış olmasına rağmen, mütârekenin uzantısı olarak imzâlanan Lozan Barış Antlaşmasında istenen neticeye ulaşılamamıştır.

MUGÎRE BİN ŞU'BE;

Eshâb-ı kirâmın meşhûr dâhi ve vâlilerinden. İsmi, Mugîre olup, künyesi; Ebû Îsâ ve Ebû Abdullah'dır. İsmi ve nesebi, Mugîre bin Şu'be bin Ebî Âmir bin Mes'ûd bin Mu'eb bin Mâlik bin Ka'b bin Amr bin Avf bin Kays'dır. Tâif'in, Sakîf Kabîlesine mensuptur. Bi'setten (Peygamber efendimize peygamberlik bildirilmeden) önce muhtemelen 600 senesinde Tâif'te doğdu. 670 (H.50) senesinde Kûfe'de tâûn (vebâ) hastalığından vefât etti.

Mîlâdî 627 senesinde; Tâif puthânesindeki Lât râhipleriyle anlaşamayıp, Medîne-i münevvereye geldi. Hendek Gazvesi esnâsında îmânla şereflenip Müslüman oldu. İslâmiyetin müdâfaası için, Resûlullah'ın yanında gazâlara katıldı. Peygamberimizin yanında bulunup, O'na hizmet etti. Seriyyelerde kumandanlık ve mücâhidlik yaptı. Bî'at-ı Rıdvân'da bulundu. Hudeybiye Antlaşmasında Peygamberimizin yanında olup, hizmetindeydi. Kureyşli müşrikler, Benî Sakîf Kabîlesi reîsi ve Mugîre'nin (radıyallahü anh) amcası olan Urve bin Mes'ûd'u elçi olarak gönderdi. Urve, konuşma esnâsında câhiliyye âdetinde olduğu gibi Peygamberimizin sakalını tutup okşamak istedi. Mugîre radıyallahü anh, amcası Urve'ye kılıcının ucuyla müdâhale ederek, Resûlullah'ın mübârek sakalına dokunmaktan men etti. Amcası, onun Resûlullah'a karşı olan sevgisi, muhabbeti ve bağlılığı karşısında hayrete düştü. Mugîre bin Şu'be; Mekke'nin fethine, Huneyn Gazâsına, Tâif ve Tebük Seferine katıldı. Mugîre radıyallahü anh, Tâif'i küfür karanlığından nûra kavuşturup Mekke'ye Resûlullah'ın yanına döndü. Vedâ haccına katıldı. Resûlullah'ın âhirete teşriflerinde techiz ve tekfîninde vazîfe aldı. Peygamberimiz kabre indirildikten sonra, üzerine toprak atılırken yüzüğünü düşürdü. Hazret-i Ali'ye durumu arz edip, kabirden yüzüğünü almak istedi. Müsâade edilince kabre inip, yüzüğünü alırken, Peygamberimizin ayaklarını sıvazladı. Böylece Resûlullah'ın mübârek bedenine son defâ elini süren kişi oldu. Bundan dolayı; "Resûlullah'tan son ayrılan insan benim." derdi.

Hazret-i Ebû Bekr'in hilâfetinde, yalancı peygamberlik iddiâsında bulunan Müseylemetü'l-Kezzâb ve dinden dönen mürtedler üzerine gönderilen orduda vazife aldı. Yemâme Harbinde mürtedlere, Şam ve Yermük'te de Rumlara karşı savaştı. Yermük'te bir gözü yaralandı. Hazret-i Ömer zamânında Irak'taki fetihlere katıldı. Kadisiye Meydan Muhârebesi öncesinde Müslümanların sefirliğini yaptı. İslâm ordusunun zaferiyle sonuçlanan bu muhârebede büyük bir kahramanlık gösterdi.

Hazret-i Ömer, 638 senesinde onu önce Basra, sonra da Kûfe Vâliliğine tâyin etti. Basra vâliliği esnâsında gelir ve giderin hesâbını tutup, her husûsu yazılı olarak tesbit etme usûlünü getirdi. Bu usûl, hazret-i Ömer tarafından beğenilip, tatbikâtın devâmına müsâde edildi. Nihâvend ve Hemedan zaferlerinde bulundu. Hazret-i Osman'ın hilâfetinde, Medîne'ye çağrılıp, çeşitli vazîfelerde bulundu.

661 senesinde Kûfe Vâliliğine tâyin edildi. Kûfe'de hâricîler türeyince, onların reîslerini öldürüp, taraftarlarını cezâlandırdı ve hâricî isyânını bastırdı. Halîfe Muâviye'nin (radıyallahü anh) takdirini kazandı. Vefâtına kadar Kûfe Vâlisi kaldı. Kûfe'de 670 senesinin Şâban ayında yetmiş yaşındayken tâûndan vefât etti.

Dehâ sâhibi olan Mugîre bin Şu'be radıyallahü anh, teşkilâtçı bir Sahâbiydi. Onun zekâ ve kâbiliyetini, zamânın meşhur dâhilerinden hazret-i Muâviye de takdir ederdi. Büyük meseleleri üstün görüşüyle hemen hâlledip, en sıkışık durumlarda bile çıkış yolu bulurdu. Dînî ilimlere vâkıf, tedbir sâhibiydi. Pekçok talebe yetiştirdi. Bunlara dînî ilimleri öğretip, hadîs-i şerîf rivâyet etti. Oğulları Urve ve Hamza, Urve bin Zübeyr, Hubeyre bin Vahye, Misver bin Mahzene, Kays bin Ebî Hâzim, Mesruk bin Ezda, Nâfi bin Cübeyre, İbn-i Mutem, Amr bin Vehb talebeleriydi. Yüz otuz üç hadîs-i şerîf rivâyet etti. Rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bâzıları şunlardır.

Arkasından saçı başı dağıtarak ağlanılan, feryâd edilen ölü, feryâd ve figân sebebiyle azâb görür.

Ölülere kötü söylemeyiniz, zîrâ bu sebeple hayâttaki yakınlarını incitmiş olursunuz.

Mugîre bin Şu'be hazretleri bir kadınla evlenmek istemişti. Peygamber efendimiz, Mugîre'ye (radıyallahü anh); "**O'nu gördün mü?"** buyurdular. Mugîre; "Hayır yâ Resûlallah!" deyince, Resûlullah

efendimiz; **"O'nu gör. Zîrâ birbirinizi görmeniz, aranızdaki muhabbeti arttırır."** buyurdu.

Mugîre bin Şu'be, Resûlullah'ın namaz kıldıktan sonra şu duâyı okuduğunu rivâyet etmiştir:

Allahü teâlâdan başka hiçbir îlâh yoktur. O'nun ortağı da yoktur. Mülk O'nundur. Hamd O'na mahsustur. O, her şeye gücü yetendir. Allah'ın verdiğine mâni olacak, engellediğini verebilecek yoktur. Allah'ım, senin lütfun olmazsa, mal sâhibine mülkü fayda vermez.

MUĞLA;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 13.338 km^2

Nüfûsu : 562.809

İlçeleri : Merkez, Bodrum, Dalaman, Datça, Fethiye, Kavaklıdere, Köyceğiz, Marmaris, Milas, Ortaca, Ula, Yatağan.

birçok tabiî güzellikleri kendinde toplayan ilimiz. Deniz, göl, dağ ve ormanın içiçe bulunduğu; balı, balığı, kumsalları ve târihî zenginliğiyle şöhret yapan; ülkemizde en uzun deniz kıyısına sâhip olan Muğla; 36° 17' ve 37° 33' kuzey enlemleri ile 27° 13' ve 29° 46' doğu boylamları arasında yer alır. Doğudan Antalya, kuzeydoğudan Burdur ve Denizli, kuzeyden Aydın, güney ve batıdan Ege Denizi ile çevrilidir. Muğla'nın batısı Ege bölgesinde, doğusu Akdeniz bölgesinin Antalya bölümünde bulunur. Trafik numarası 48'dir.

İsminin Menşei

Muğla bölgesini Selçuklu Türklerinin meşhur komutanlarından "Muğul Bey" Bizans'tan alarak fethetti. Bu kahraman ve yiğit komutanın hâtırası için bu bölgeye "Muğul İli" denildi. Zamanla bu kelime konuşulan halk dilinde "Muğla" olarak yerleşti. Türkiye'deki her şehrin ismini Lâtince ve Yunanca bir kelimeye dayandırmayı değişmeyen bir kaide olarak benimseyen Hıristiyan batılılar, Muğla isminin "Mobolla", "Menos" ve "Myndus" kelimelerinden geldiğini iddiâ ederler. Muğla'nın Türkler tarafından fethinden önceki ismi "Alinda" idi.

Târihi

Muğla ve çevresinin târihi çok eskilere dayanır. M.Ö. 3000 senelerinde Kargalıların bu bölgeye hâkim oldukları, M.Ö. 2500 senelerinde Luvilerin yerleştiği ifâde edilir. Fakat bu hususta târihî kesin deliller henüz ele geçmiş değildir. Eldeki bilgiler, bu bölgeye Hititlerin hâkim olduğunu ve Lugga ismini verdiklerini göstermektedir. Hitit İmparatorluğunun iç savaş ve iktidar kavgaları ile zayıflayıp yıkılması üzerine bölgeye Frikya Krallığı hâkim oldu. Frikya Devletinin yıkılışı ile bölge Lidya Krallığının eline geçti. Ege adalarında oturanlar bu bölgenin kıyılarında Dor Siteleri kurdular. Pers Kralı Kiros, M.Ö. 6. asırda Lidya Devletini yıkınca bu bölgeyi de işgal etti.

M.Ö. 6. asırda Makedonya Kralı İskender, Asya seferine çıktığında bu bölgeden geçti ve Pers Devletini ortadan kaldırarak Anadolu ve İran'ı Makedonya topraklarına kattı. Makedonya Kralı İskender'in ölümü üzerine imparatorluk parçalandı ve Anadolu'nun diğer bölgeleri gibi bu bölge de Selevkos Hânedanının payına düştü. Bilahare Bergama Krallığı, Mısır Ptolemaiosları, Rodos Krallığı arasında el değiştirdi.

Karya ismi verilen bu bölge M.Ö. 130 senesinde Bergama Krallığı ile birlikte Roma İmparatorluğuna katıldı ve M.S. 395'te Roma İmparatorluğu bölününce bu bölge Anadolu gibi Doğu Roma'nın (Bizans) payına düştü. Bu devirde, Bodrum'dan başka Milas (Mylsaa) gelişti ve Muğla (Alinda) ikinci plânda bir şehir olarak kaldı.

1071 Malazgirt Zaferinden sonra Anadolu Fatihi ve Anadolu'da Türk Devletinin kurucusu Selçuklu Kutalmışoğlu Süleyman Şahın komutanlarından Muğul Beye bağlı Türk kuvvetleri Muğla ve çevresini fethetti.

On birinci asrın sonunda Bizanslıların teşviki ile Türkleri Anadolu'dan söküp atmak için birbirini tâkip eden ve bugüne kadar sâdece strateji, taktik ve şekil değiştirerek devam eden Haçlı Seferleri başladı. Bizanslı Komnenoslar, Birinci Haçlı Seferinden istifâde ederek sâhildeki diğer Türk şehirleriyle birlikte Muğla ve çevresini de istilâ ettiler. On üçüncü asır boyunca Türk akıncıları, bu bölgeye akınlar yaptılar. 1280'de Selçuklu uç beylerinden Menteşe Bey, bu bölgeyi ikinci defâ fethetti. Bu yüzden bölgeye Cumhûriyet devrine kadar, Menteşe Beye izâfeten MenteşeİIi dendi.

Oğuzların Türkmen kolundan olan Menteşe Beyin kurduğu Menteşe Beyliği, 1308'e kadar Konya'ya (Türkiye Selçuklu Devletine) 1308-1335 arasında Tebriz'deki İlhanlı Devletine tâbi oldu. 1335'te ise bağımsız oldular. 1284-1390 arasında saltanat süren Menteşe Beyliği, 1390'da Yıldırım Bâyezîd Han

tarafından Osmanlı Türk Birliğine (Devletine) katıldı. 1402 Ankara Savaşından sonra bâzı beylikler gibi Menteşe Beyliği de, yeniden bağımsızlığını îlân ederek, Osmanlı Devletinden ayrıldı. Sultan İkinci Murâd Han, saltanatının ilk yıllarında Menteşe Beyliğini yeniden Osmanlı Birliğine bağladı. Menteşe Beyliğinin başşehri Milas idi. Osmanlı Devleti, Menteşe Beyliğini birlik içine katınca sancak merkezini Muğla'ya nakletti. Osmanlı Devrinde Fethiye(Mekri) gelişmeye başladı. Menteşe beyleri Milâs'ın yakınında Beçin'de otururlardı. Burada mühim eserler yaptılar.

Menteşe Beyliği kudretli donanması ile Ege Adalarına, Yunanistan'a seferler yaparak Osmanlıların Ege ve Akdeniz'e açılmaları için ilk yolu açtılar. Hatta Menteşe Beyliği, bir ara Rodos Adasının bir kısmına sâhip oldu. Anadolu'nun savunması Ege Adalarından başlar görüşü, ilk çağlardan bu yana değişmemiştir.

Kânûnî Sultan Süleyman Han, 1522'de Rodos'u ve Bodrum'u fethederek Osmanlı Devletine kattı ve buradaki şövalyelerMalta'ya kaçtılar. Osmanlı devrinde Muğla, merkezi Kütahya'da bulunan Anadolu Beylerbeyliğinin (eyâletinin) 14 sancağından (vilâyetinden) biri. Tanzimattan sonra merkezi İzmir olan Aydın vilâyetinin (eyâletinin) 5 sancağından biri oldu. 6 kazası vardı. 1867'de bağımsız sancak oldu. Muğla, yalnız şehrin adı olarak kullanıldı, il'e Menteşe denildi.

Birinci Dünyâ Harbinden sonra, sembolik sayıda İtalyan askerinden ibâret bir işgal kuvveti, (1920-1921) yıllarında kısa bir müddet kaldıktan sonra, Muğla'yı Millî Kuvvetlere çarpışmadan devretti. Cumhûriyet devrinde bütün mutasarrıflıklar (sancaklar) il olunca Muğla da il oldu.

Lozan'dan önce Muğla'nın % 92'si Türk, % 7'si Rum idi. Lozan Antlaşması ile Rumlar Yunanistan'a gönderildiler.

Fizikî Yapı

Muğla ilinin % 77'si dağlar, % 12'si platolar ve % 11'i ovalarla kaplıdır. Akdeniz ve Ege Denizinde sâhilleri bulunan Muğla'nın kıyıları dünyânın en girintili ve çıkıntılı yerlerinden biridir. Bu kıyılarda pekçok körfez, koy, yarımada ve irili ufaklı ada vardır.

Dağlar: Muğla ili dağlık bir bölgedir. Dağ ve platolar ilin % 89'unu kaplar. Dağ ve platoların yapısı kalkerdir. Başlıca dağları Göktepe (2234 m), Marçal Dağları (1368 m), Akdağlar (3014 m), Çiçekbağı Dağı (2295 m), Bozdağ (1175 m), Laba Dağı (1073 m), Oyluk Dağı (1892 m), Menteşe ve Beşparmak dağlarıdır.

Ovalar: İlin % 11'ini teşkil eden ovaların çoğu akarsuların dağlık araziyi aşındırarak meydana getirdiği ovalardır. Başlıca ovalar şunlardır:

Yatağan, Bozöyük, Leyne, Dalaman, Ortaça, Dalyan, Kumlu, Bayat, Pisiköy, Yaşyer, Tekfuranbarı, Bitez, Akçaalan, Kara, Milas, Ören, Varvil, Kızılkaya, Gök, Muğla, Dirgene, Gülağzı, Yerkesik ve Ula.

Akarsular: Dalaman Çayı; Burdur ilinden çıkar, Denizli iline geçer. Acıpayam yakınında Sandras Dağlarından birçok dereyi alarak Muğla'ya girer. Dalaman Ovasını sular. Sarısu yakınlarında sığ bir bataklık yaparak denize dökülür. Suyu boldur. Muğla içindeki uzunluğu 60 km'dir. Eşen Çayı: Akdağlar'dan çıkar ve Seki Yaylasından sonra güneye akar. Antalya sınırına yakın bir yerde Akdeniz'e dökülür. Namman Çayı; Ula ilçesinden çıkar, uzunluğu 30 km'dir. Köyceğiz Gölüne dökülür. Ayrıca Sarıçay, Varvil Çayı, Çine Suyu (Büyük Menderes'e karışır) veAkçay'ın yukarı kolları diğer akarsulardır.

Göller: Muğla'nın 4 tabiî gölü vardır. Köyceğiz Gölü: Kıyıya yakın olan bu göl tabiî güzellikleriyle meşhurdur. Yüzölçümü 65 km^2, derinliği 1,5-5 m arasında değişir. Dar bir boğazla Akdeniz'e bağlıdır. Denizde sular kabarınca deniz suyu bu göle gelir. Fazla sular kanalla denize dökülür. Eski çağlarda zelzele ile çöken binâlar hâlen gölün dibinde olup, damları su yüzeyinden görünmektedir. Gölde başta kefal olmak üzere bol balık bulunur. Bafa Gölü: Muğla-Aydın sınırı üzerindedir. Yüzölçümü 65 km^2dir. 28 km^2si Muğla'ya âittir. Balık bakımından çok zengin bir göldür. Denizcik Gölü: Krater gölüdür. Yüzölçümü 4 km^2 ve derinliği 18-24 m'dir. Milas yakınındadır. Hacat Gölü; Milas yakınında Sarıçay ağzında eski bir koyun bu çay tarafından ağzının kapatılması ile meydana gelmiştir. Denize dar bir boğazla bağlıdır. Kışın artan sular boğaz vâsıtasıyla denize dökülür. Derinliği 1,5 m'dir.

İklim ve Bitki Örtüsü

Muğla ilinde Akdeniz iklimi hüküm sürer. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlıdır. Kıyıdan içeriye gidildikçe kara ikliminin tesiri görülür ve ısı düşer. Kıyılarda kar yağışı görülmez. İç kısımlarda ise senede 1-2 gün kar görülebilir. Sıcaklık +43,7°C ile -12,6°C arasında seyreder. Yağış miktarı 1180 mm ile 775 mm arasında bölgelere göre değişir.

Muğla il topraklarının % 75'e yakını orman ve fundalıklarla kaplıdır. Ormanlar gür ve verimlidir. dağların büyük kısmı ormanlarla, kıyılardaki yamaçlar makilerle örtülüdür. Ormanlarda çoğunlukla

kızılçam, karaçam, fıstıkçamı, sedir, ardıç ve dünyâda ender bulunan kokulu "günlük" ağaçlar bulunur. Vâdi ve su kıyılarında çınar, söğüt ve selvi ağaçları çoktur. İl topraklarının % 4,5'i çayır ve mer'alarla % 16'sı ekili dikili alanlarla kaplıdır.

Ekonomi

Muğla'nın ekonomisi çok yönlü olup, tarıma, turizme, sanâyi ve ticârete dayanır. En çok turist gelen illerden biridir. Turistik tesisler giderek artmaktadır. Orman, turunçgiller ve sanâyi ürünleri bakımından zengindir.

Tarım: Muğla ili dağlık bir arâzi olduğu için ekime müsâit arâzisi azdır. Buna rağmen ülkenin önemli tarım üretim merkezlerinden biridir. Tarımda; gübreleme, sulama, ilâçlama ve modern tarım araçları kullanılmaktadır. Tahıl, turunçgiller ve sanâyi ürünleri (pamuk, tütün) başta gelir. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, mısır, bakla, pamuk, tütün, susam ve anasondur.

Sebzecilik gittikçe gelişmekte, seracılık ve turfanda sebzecilik yaygınlaşmaktadır. Türkiye'de kuşkonmazın tamâmı Muğla'da yetişir. Ayrıca yetiştirilen lahana, pırasa, ıspanak, patlıcan, hıyar, domates, fasulye, biber, soğan, bakla ve karnıbahar başta İzmir ve İstanbul olmak üzere diğer illere sevk edilir.

Meyvecilikte Muğla önde gelen illerimizden biridir. Senede 100 bin tona yakın zeytin, 15 milyona yakın zeytin ağacından toplanır. Zeytin üretiminin yüzde 80'i Milas'ta yapılır. Turunçgiller ağaç sayısı 2 milyonu aşar. Mandalina, portakal ve limon yetişir. Turunçgiller başta Köyceğiz olmak üzere kıyı şeridindedir.

Muğla'da yaklaşık 200 bin adet antepfıstığı ağacı bulunmaktadır. Ayrıca bol miktarda üzüm, elma, armut, şeftali, erik, incir, bâdem, turunç ve altıntop yetişir. Muğla susam ekiminde ikinci, tütünde dördüncü sırada yer alır (İzmir, Manisa ve Samsun'dan sonra).

Hayvancılık: Muğla ilinde hayvancılık ikinci derecede bir gelir kaynağıdır. Küçükbaş hayvan sayısı azalırken kümes hayvanları miktarı artmaktadır.

Türkiye'de en çok bal Muğla'da elde edilir. İl sınırları içinde 200 bin arı kovanı vardır. Marmaris balı ve arı sütü meşhurdur. Balıkçılık ve sünger çıkarma çok ileridir. Balı gibi balığı da meşhurdur. Kefal, barbunya ve mercanbalığı bol miktarda yakalanır. Türkiye'de süngerin tamâmı buradan çıkarılır.

Ormancılık: Muğla ili orman bakımından çok zengindir. Ormanları gür ve verimlidir. İl yüzölçümünün % 70'i orman ve fundalıktır. 800 bin hektar orman ve 200 bin hektar fundalıkla 1 milyon hektarlık orman varlığı vardır. Ormanlarda çam türü ağaçlar çoğunluktadır. Dünyâda çok az yerde rastlanan "günlük" ağaçları Muğla ormanlarında bulunur. Bu ağaçların gövdelerine çentikler açılarak kap bağlanır. Bu çentikten akan sığla yağı toplanarak sanâyide kullanılır. Senelik sığla yağı üretimi 15 bin tona yakındır. Ormanlardan defne yaprağı ile reçine elde edilir.

Mâdenler: Muğla mâden varlığı bakımından da çok zengin bir ildir. İşletilen başlıca mâdenleri linyit, krom, zımpara, giofrik, boksit, kuvarsit, mika ve panzadır.

Türkiye'nin en zengin linyit yatakları Muğla'nın Yatağan ilçesindedir. Ponza Bodrum'da ve Giofrik merkez ilçe ile Yatağan'da bulunur. Yatağan linyitlerinin küllerinde uranyum vardır.

Sanâyi: Muğla ilinde sanâyi tarıma dayalıdır ve sanâyi kuruluşlarının % 80'ni devlet kuruluşudur. İmâlât sanâyii gelişme hâlindedir. Küçük sanâyi iş yeri 1500 civarındadır. Başlıca büyük sanâyi kuruluşları SEKA'nın Dalaman Kâğıt Fabrikası, TARİŞ Çırçır ve Prese Atelyeleri, Yatağan Yem Fabrikası, Anadolu Sabun ve Yağ Sanâyii T. A.Ş., İnal Gözlük Sanâyii, Peynir ve Tereyağ Fabrikası, Koytaş Tarım ve Sanâyi Makinaları A.Ş., Mehmet Altaş Traktör Römork Sanâyii, Kireç Sanâyii A.Ş., Aslan Teneke Kutu Sanâyii, Yatağan Termik Santralı'dır. Tekne, yat ve ağaç balıkçı motoru îmâlâtı gelişmektedir.

Enerji: Yatağan Termik Santrali üç ünitelidir. Milâs ve Yeniköy'de de enerji santralları vardır.

Ulaşım: Muğla ili kara, hava ve deniz yolları bakımından zengin sayılır. İzmir-Aydın-Denizli-Isparta-Antalya yönünde uzanan E-24 karayolundan Aydın'dan ayrılan 6 numaralı karayolu Muğla'ya bağlanır.

İzmir-Selçuk-Kuşadası-Söke yolu Bodrum-Yatağan-Muğla'ya bağlanır. İl sınırları içinde 626 km devlet yolu ve 380 km il yolları vardır.

Muğla il kıyılarında çok sayıda tabiî liman vardır. Başlıca liman ve iskeleleri Bodrum, Marmaris, Güllük, Fethiye, Günlükbaşı ve Göcek'tir. İstanbul-İskenderun arasında sefer yapan Denizcilik Bankasına âit gemiler Bodrum, Marmaris ve Fethiye'ye uğrarlar. Marmaris ve Bodrum'da yat limanları vardır.

1982'de işletmeye açılan Dalaman Havaalanına yurtiçi ve yurtdışından turist taşıyan uçaklar inmektedir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfûsu: 1980 sayımına göre toplam nüfûsu 562.809 olup, 186.397'si il ve ilçelerde, 376.412'si köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 13.338 km^2 ve nüfus yoğunluğu 42'dir.

Örf ve Âdetleri: Muğla ili çok eski çağlardan beri önemli yerleşme merkezi olup, 5 bin senelik bir târihe sâhiptir. Bu târihî seyir içinde birçok millet ve kültürler gelip geçmiştir. 1071'de Türkler tarafından fethedilmesinden sonra bölgeye Türk-İslâm kültürü hâkim olmuştur. Diğer kültürler unutulmuş sadece bâzı târihî yapılar günümüze intikal etmiştir. Muğla halkı asırlardır geleneklerine çok bağlı kalarak örf ve âdetlerini devam ettirmişlerdir.

Mahallî Kıyâfet: Millî ve dînî günlerde, düğün ve törenlerde mahallî kıyâfetlere rastlanır. Mahallî erkek kıyâfetleri: Hoca, ağa ve zeybek kıyâfeti olarak üçe ayrılır. Hoca kıyâfeti. Cübbe ve sarıktan ibârettir. Ağa kıyâfeti: Fes üzerine Şam kumaşından abani sarık sararlar, üzerlerine cübbe yerine ceket, elifli veya alelâde pantolon giyilir. Zeybek kıyâfeti: Zeybekler kendi aralarında efe, zeybek ve kızan olarak ayrılır ve herbirinin kıyafeti ayrıdır. Efeler başlarına narçiçeği renginde fes giyerler. Feslere püskül veya oyalı yazma sarılır. Püsküle koza ismi verilir. Siyah renklidir ve 100 dirhemdir. Giyilen şalvar diz kapakları üzerinde ise de dizlik giyilerek açık yerler örtülür. Üzerlerine giyilen kısa ceketin kolları varsa "cepken" yoksa "camedan" denir. Çuhadan yapılırlar. Üzerleri sırma ile işlenir. Cepkenlerin altına pullu mintan giyilir. Bele "acemşalı" denilen kuşak sarılır. Kuşağın üzerinde silahlık vardır. Arasına bir yatağan, gümüş tütün tabakası, kehribar ağızlık, mendil ve yara sarmak, kesici silahlardan korunmak için 2 hokka temiz yapağı konur. Giyilen çizmeye "kayılık" denir. Üzeri işlemelidir. Baldır kısmına gelen yerinden püsküller sarkar. Çizme giyilmediği zaman dizlik giyilir. Buna "kepmen" denir. Kepmen içine kama sokulur.

Kadın kıyâfetleri: Başa"şamı" denilen ince bir bez sarılır. Şamı sarılmadan kenarları kesilmiş sadece üstü bulunan fes giyilir. Fes çene altından geçen iki şeritle tutturulur. Boyuna gerdanlık takılır. İç gömleğin yakası ve bağrı renkli ipliklerle işlenir. Üçetek topuklara kadar iner. Üçetek üzerine sim ve kaytandan işlemeli kadife cepken giyilir. Cepkenin altına kuşak bağlanır. Parlak ve satenden yapılmış şalvar ile kıyafet tamamlanır. Ayağa renkli veya beyaz yün çorap, yemeni şeklinde burnu sivri ve yukarı kalkık arka kısmından yukarı çıkıntısı olan ayakkabı giyilir.

Muğla; oyun, müzik ve türkü folkloru bakımından çok zengindir. Zeybek havaları, teke oyunları ve kaşık oyunları yaygındır. Teke oyunları Fethiye'de; Zeybek oyunları ise Bodrum, Milas, Köyceğiz ve Muğla'da yaygındır. Kına gecelerinde "Temel devren" adıyla söylenen türküler çok ve meşhurdur. Türkülerde gurbet havaları, Avşar beyleri, uzun yol havaları, semahlar, gemici türküleri, gelin ağlatma ağıtları ve zotlatmalar ağır basar. Bölgenin meşhur oyunları Bilalin Zeybeği, Satı Zeybeği, Ferayı, Bıçak Oyunu, Kalkan Oyunu, Kuruoğlu, Zapbak, Buhurcular Zeybeği, Çıktım Tepe, Gidene Bak Gidene, Demirciler, Eydim Kavak Dalını ve Kadıoğlu Zeybeğidir.

Mahallî Yemekler: Kuzu ve oğlak etinden yapılan Püryan Kebabı, Milas'ın Keşkeşi, Bodrum'un Paşa Makarnası ve Saraylısı, Datça'nın Mürdümerik Çorbası ve Hernep Pekmezi meşhurdur.

1881-1894 arasında 2 Alman profesörü bu bölgede tetkik yaparak örf ve âdetler hakkında 2 ciltlik eser hazırlamışlardır.

Eğitim: Muğla'da okulsuz köy yoktur. Okur-yazar nisbeti % 90'a ulaşmıştır. İlde 55 anaokulu, 600 ilkokul, 61 ortaokul, 9 meslekî ve teknik ortaokul, 12 lise, 20 meslekî ve teknik lise vardır. İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesine bağlı İşletmecilik Yüksek Okulu da Muğla'dadır.

İlçeleri

Muğla'nın biri merkez olmak üzere on iki ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 71.155 olup, 35.605'i ilçe merkezinde, 35.550'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 24, Göktepe bucağına ağlı 10, Yenkesik bucağına bağlı 14, Yeşilyurt bucağına bağlı 3 köyü vardır. Yüzölçümü 1649 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 43'tür. İlçe toprakları genelde düzdür. Doğu ve kuzeydoğusunda Oyluklu Dağları yer alır. Dağlardan denize kadar Muğla Ovası uzanır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, tütün ve zeytindir. Sanâyisi gelişmemiştir. İlçe topraklarında asbest, zımpara taşı ve linyit yatakları vardır. İlçe merkezi Oyluklu Dağının eteklerinde Muğla Ovasının kuzeyinde kurulmuştur. İlçe merkezinin içinden Karamuğla, Basmalı ve Değirmendere çayları geçer. Belediyesi 1871'de kurulmuştur.

Bodrum: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 56.821 olup, 20.931'i ilçe merkezinde, 35.890'ı köylerde

yaşamaktadır. İlçe toprakları Güllük Körfezi ile Gökova Körfezi arasında kalan bir yarımadadan meydana gelir. Yaran ve Pazar dağları topraklarını engebelendirir. Dağlar iğne yapraklı ağaçlarla kaplıdır. İlçe sınırları içinde irili ufaklı birçok ada vardır.

Ekonomisi tarım ve turizme dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri Tütün, zeytin, mandalinadır. Turfanda sebze yetiştiriciliği gelişmiştir. Tavukçuluk halkın önemli geçim kaynaklarındandır. Orman yönünden zengin olduğundan ormancılık gelişmiştir. Köylerde halı ve kilim dokumacılığı yaygındır. Yaz aylarında çok sayıda yerli ve yabancı turist ilçeye gider. Turistik tesis ve konaklama yerleri gün geçtikçe artmaktadır.

İlçe merkezi yarımadanın Gökova Körfezine bakan güney kıyısında kurulmuştur. Şarkılara, şiirlere ve romanlara konu olan Bodrum, beyaz badanalı evleri, Rodos çiçekleriyle süslü sokakları, güzel sâhilleri ve denizi ile efsâne bir şehirdir. İlçe merkezine 108 km mesâfededir. Belediyesi 1905'te kurulmuştur.

Dalaman: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 26.408 olup, 15.025'i ilçe merkezinde, 11.383'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 13 köyü vardır. İlçe toprakları üç tarafı dağlarla çevrili düzlük alandan meydana gelir. Gölgeli Dağlar ve Boncuk Dağı ilçe topraklarını engebelendiren başlıca yükseltilerdir. Başlıca akarsuyu Dalaman Çayıdır. Dağlar iğne yapraklı ağaçlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarıma ve sanâyiye dayalıdır. Verimli Dalaman Ovasında yetiştirilen başlıca tarım ürünleri, nârenciye, sebze ve pamuktur. Fethiye-Köyceğiz yolu üzerinde bir Devlet Üretme Çiftliği vardır. SEKA Kâğıt Fabrikası başlıca sanâyi kuruluşudur. Ormancılık gelişmiştir. Başta günlük yağı olmak üzere çeşitli orman ürünleri elde edilir.

İlçe merkezi, Dalaman Ovasında Fethiye-Köyceğiz karayolu kıyısında kurulmuştur. Köyceğiz ilçesine bağlı bir köyken 1 Aralık 1983'te ilçe olmuştur. Dalaman Havaalanı 1982'de işletmeye açılmıştır. İlçenin gelişmesinde havaalanı ve kâğıt fabrikasının rolü büyüktür. İlçe belediyesi 1967'de kurulmuştur.

Datça: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 10.741 olup, 5022'si ilçe merkezinde, 5719'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 9 köyü vardır. Yüzölçümü 439 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 24'tür. İlçe toprakları Datça Yarımadasında yer alır. Başlıca yükseltisi Balaban Dağlarıdır. Dağlık kesim gür ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi turizme dayalıdır. Denizinin temizliği, güzel kumu, tabiî koyları çok sayıda turisti ilçeye çeker. İlçe kıyılarında çok sayıda hotel, tâtil sitesi ve konaklama tesisleri vardır. Tarıma müsâit yerlerde yetiştirilen başlıca tarım ürünleri zeytin, turunçgiller ve tütün olup, turfanda tarla sebzeciliği yapılır. Balıkçılık küçük çapta geçim kaynağıdır. İlçe merkezi Hisarönü Körfezinde, Balaban Dağı eteklerinde kurulmuştur. Taştan yapılmış, düz damlı, yüksek tavanlı beyaz badanalı evleriyle güzel bir yerleşim merkezidir. İl merkezine 129 km mesâfededir. Belediyesi 1928'de kurulmuştur.

Fethiye: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 127.620 olup, 25.783'ü ilçe merkezinde, 101.837'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 22, Eşen bucağına bağlı 15, Kemer bucağına bağlı 25, Seki bucağına bağlı 9, Üzümlü bucağına bağlı 8 köyü vardır. Yüzölçümü 3059 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 42'dir. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Güneyinde Baba Dağı, kuzeyinde Boncuk Dağı güney doğusunda Akdağ yer alır. Dağlar gür ormanlarla kaplıdır. Başlıca akarsuyu Eşen Çayıdır.

Ekonomisi tarım, mâdencilik, ormancılık ve turizme dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri tütün, şekerpancarı, pamuk, anason, zeytin, turunçgiller, susam ve yerfıstığıdır. Turfanda tarla sebzeciliği ve seracılık yaygın olarak yapılır. İlçe ormanlarında meşe palamudu, çam reçinesi ve günlük ağaçlarından sığla yağı elde edilir. Köylerde ev tezgahlarında kilim ve destar dokumacılığı yapılır. İlçe topraklarındaki zengin krom yatakları Etibank tarafından işletilmektedir. Zengin târihî eserleri ve tabiî güzellikleri sebebiyle çok sayıda turist çeker. Türkiye'nin önde gelen turizm merkezlerinden biridir. Belediyesi 1874'te kurulmuştur. Mekri Megri olan ismi, 1914 senesinde şehit düşen Pilot Fethi Beyin ismine izâfeten Fethiye olarak değiştirilmiştir.

İlçe merkezi, Fethiye Körfezinin doğusunda, ovanın güneybatısında yer alır. İzmir-Muğla-Antalya karayolu doğusundan geçer. İl merkezine 130 km mesâfededir. İlin en büyük ilçesidir. Koyları, plajları, vâdileri, yaylaları ve ormanları çok güzeldir. Belediyesi 1875'te kurulmuştur.

Kavaklıdere: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 12.037 olup, bunun 3339'u ilçe merkezinde, 8698'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 9 köyü vardır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Doğu Menteşe Dağları topraklarını engebelendirir. Dağlar gür ormanlarla kaplıdır. Ekonomisi tarım ve ormancılığa dayalıdır. İlçe merkezi Dipsiz Çayının başlangıç kollarından olan bir derenin vâdisinde yer alır. Yatağan ilçesine bağlı bir bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1955'te kurulmuştur.

Köyceğiz: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 25.836 olup, 6406'sı ilçe merkezinde, 19.430'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 28 köyü vardır. İlçe toprakları kuzeyinde yer alan Sandras Dağı

ve Köyceğiz Ovası ile Dalaman Ovasının bir kısmından meydana gelir. Başlıca akarsuları Namnam ve Yuvarlak çayları olup Köyceğiz Gölüne dökülürler.

Ekonomisi tarım ve turizme dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri portakal, mandalina, pamuk, mısır, buğday, susam ve zeytin olup, ayrıca az miktarda arpa, baklagiller ve yerfıstığı yetiştirilir. Balıkçılık ve arıcılık ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. Günlük ağaçlarından elde edilen Sığla yağı ihraç edilir. İlçe topraklarında krom ve magnezit yatakları vardır. Tarım makinaları üreten fabrika başlıca sanâyi kuruluşudur.

İlçe merkezi Köyceğiz Gölünün kıyısında kurulmuştur. Muğla-Fethiye karayolu ilçenin güneybatı kıyısından geçer. İl merkezine 58 km mesâfededir. Belediyesi 1885'te kurulmuştur.

Marmaris: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 41.840 olup, 16.361'i ilçe merkezinde, 25.479'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 19, Bozburun bucağına bağlı 5 köyü vardır. Yüzölçümü 866 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 48'dir. İlçe toprakları orta yükseklikte engebeli arâziden meydana gelir. Üç tarafı denizlerle çevrilidir. Sâhillerinde irili ufaklı birçok ada vardır. Dağlar kızılçam ormanları ile kaplıdır.

Ekonomisi turizm ve tarıma dayalıdır. Uzun süren yaz mevsimi, uygun iklimi, zengin tabiî güzellikleri, yat limanları ile ülkemizin en önemli turizm merkezlerindendir. İlçede yetiştirilen başlıca tarım ürünleri turunçgiller, tahıl, zeytin, yerfıstığı, susam sebze ve meyvedir. Arıcılık gelişmiştir. Marmaris'in çam balı meşhurdur. Günlük ağaçlarından elde edilen sığla yağı ihraç edilir.

İlçe merkezi Cennet Adası ile Keçi ve Bedir adaları yanında bulunan bir koy'un kuzey kıyısında kurulmuştur. Yat turizmi açısından önem taşıyan bir limanı vardır. Limanından Rodos Adasına düzenli küçük feribot seferleri yapılır. Muğla-Datça karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 56 km mesâfededir. Kıyılarında birçok tâtil köyü ve sitesi, otel, motel, pansiyon ve yazlık ev vardır. Belediyesi 1879'da kurulmuştur.

Milas: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 98.710 olup, 28.741'i ilçe merkezinde, 69.969'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 60, Günlük bucağına bağlı 5, Ören bucağına bağlı 17, Selimiye bucağına bağlı 24 köyü vardır. Yüzölçümü 2.167 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 46'dır. İlçe toprakları üç tarafı dağlarla kaplı düz bir arâziden meydana gelir. Kuzeyinde Beşparmak Dağları, batısında İlbir, güneydoğusunda Bencik ve Kavak dağları yer alır. Dağlardan kaynaklanan akarsular genelde yazın kurur. Bafa Gölünün doğu bölümü ilçe sınırları içinde kalır. Dağlar ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarım, ormancılık, turizm ve mâdenciliğe dayanır. Başlıca tarım ürünleri zeytin, buğday, çiğit, pamuk, arpa, mısır ve turunçgillerdir. Orman kıyısı köylerinde yaşayan halk, ormanlarda yapılan bakım ve kesim işlerinde çalışır. İlçe topraklarında demir, dolomit, diyasporit, linyit ve zımpara taşı yatakları vardır. Zımpara taşı ihraç edilir. Zeytinyağı, sabun, çırçır atölyeleri başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. Tabiî güzellikleri ve târihî eserleri yönünden zengin olan ilçe kıyılarında çeşitli turistik tesisler vardır. Köylerde ev tezgahlarında halı ve kilim dokumacılığı yapılır.

İlçe merkezi Beşparmak Dağları eteklerinde kurulmuştur. İzmir-Muğla karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 67 km mesâfededir. Çok eski bir târihe sâhiptir. İlçe belediyesi 1870'te kurulmuştur.

Ortaca: 1990 sayımına göre toplam nüfuûsu 29.287 olup, 12.109'u ilçe merkezinde, 17.178'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 19 köyü vardır. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Doğusunda Boncuk Dağı yer alır. Başlıca akarsuyu Dalaman Çayıdır.

Ekonomisi tarım ve turizme dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri portakal, mandalina, pamuk, mısır, buğday, susam ve zeytindir. Arıcılık gelişmiştir. Günlük ağacından elde edilen sığla yağı ihraç edilir.

İlçe merkezi, Dalaman Çayı kıyısında kurulmuştur. Köyceğiz'e bağlı bir bucakken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1960'da kurulmuştur.

Ula: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 19.978 olup, 5185'i ilçe merkezinde, 14.793'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 15 köyü vardır. Yüzölçümü 407 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 49'dur. İlçe toprakları, orta yükseklikteki dağlarla engebelenmiş arâziden meydana gelir. Kuzey ve doğusunda Oyuklu Dağı, batısında Kıran Dağları yer alır. Başlıca akarsuyu Namnam Çayıdır. İlçe topraklarının bir bölümü kızılçam ormanları ile kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, buğday, mısır, portakal olup ayrıca az miktarda mandalina, zeytin, susam, pamuk, yerfıstığı, sebze ve meyve yetiştirilir. Hayvancılık ve arıcılık gelişmiştir. En çok sığır ve koyun beslenir. Kıyılarında kamu ve özel kesime âit birçok dinlenme tesisleri vardır.

"İlçe merkezi, Muğla Ovasında, kıyıdan iç kısımda kurulmuştur. Muğla-Fethiye karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 15 km mesâfededir. Ahşap ve taş karışımı çok orijinal evleri meşhurdur. Belediyesi

1895'te kurulmuştur.

Yatağan: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 42.376 olup, 11.890'ı ilçe merkezinde, 30.486'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 29, Turgut bucağına bağlı 10 köyü vardır. İlçe toprakları dağlık kesimde yer alır. Dağlar akarsu vâdileriyle derin bir şekilde parçalanmıştır. Doğusunda oyluk Dağı, batısında Bencik Dağı, yer alır. Başlıca akarsuyu Dipsiz Çayıdır. İlçe topraklarının büyük kesimi kızıl çam ormanları ile kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, buğday, mısır, zeytin, tütün ve arpa olup, ayrıca az miktarda sebze, meyve, susam ve yerfıstığı yetiştirilir. Sığır besiciliği, tavukçuluk ve arıcılık yapılır. Orman kıyısındaki köylerde yaşıyanlar ormancılık işlerinde çalışırlar. Kızılçam ormanlarında bir miktar reçine üretilir. İlçe topraklarında alüminyum, linyit ve zımpara taşı yatakları vardır. Çıkarılan linyit, Yatağan Termik Santralinde kullanılır. Süt ürünleri, zeytinyağı ve yem fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. Köylerde ev tezgahlarında kilim ve halı dokumacılığı yapılır.

İlçe merkezi Dipsiz Çayı Vâdisinde kurulmuştur. Eski ismi Ahi Köyüdür. Aydın-Muğla karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 29 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1944'te kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Muğla Türkiye'nin en güzel, yabancı ve yerli turistlerin en çok rağbet ettiği gelişmiş turizm merkezlerinden biridir. Târihin en eski şehirlerinden biri olan Muğla'da eski devirlerden, Selçuklu ve Osmanlılardan kalan pekçok eser vardır.

Ulu Câmi: Menteşeoğullarından İbrâhim Bey tarafından 1344'de yaptırılmış olup, en eski Türk eserlerindendir. Çeşitli zamanlarda yapılan tâmirler yüzünden orijinalliğini kaybetmiştir. Muğla'nın en büyük câmisidir.

Kurşunlu Câmii: Esseyyid Şucâeddîn tarafından 1494'te yaptırılmıştır. 1853'te gördüğü tâmir sırasında kubbesi kurşunla kaplanınca, Kurşunlu Câmi diye meşhur oldu.

Şeyh Câmii: Şeyh Bedreddîn tarafından 1565'te yaptırılmıştır. Minâresi 1806'da eklenmiştir. Çeşitli zamanlarda tâmir görmüştür. Şeyh Bedreddîn mezarı câminin hazîresindedir.

Pazaryeri Câmii: Bartıkoğlu Hacı Ahmed Ağa tarafından 1843'te yaptırılmıştır. Minâresiz olarak yapılan câmiye, minâre 1866'da Köseoğlu Hacı Mehmed Ağa tarafından eklenmiştir.

Saburhâne Câmii: Saburhâne Dergâhının yerine Tavaslıoğlu Hacı Osman Ağa tarafından 1848'de yaptırılmıştır.

Şâhidî Câmii: Şeyh Seyyid Kemâleddîn adına 1390 senesinde yaptırılmıştır. Yanında bir tekkesi vardır. Çeşetli zamanlarda tâmir görmüştür. Bahçesinde, câmiye adını veren Mevlevî şeyhi Şâhidî'nin ve başka din büyüklerinin mezarları vardır.

Mustafa Paşa Câmii: Bodrum ilçesinde kalenin karşısındadır. Kızılhisarlı Mustafa Paşa tarafından 1723'te yaptırılmıştır.

Tepecik Câmii: Bodrum ilçesinde 1735'te Hasan Ağa tarafından yaptırılmıştır. Birinci Dünyâ Savaşında yıkılan kubbe daha sonra tâmir ettirilmiştir.

Hacı İlyas Câmii: Milas'ta Orhan Bey tarafından 1330'da yaptırılmıştır. İlyas mahallesindedir. Dikdörtgen plânlı olup çatısı kiremitle kaplıdır.

Ulu Câmi: Milas ilçesinin en büyük câmisidir. Ahmed Gâzi tarafından 1378'de yaptırılmıştır. Minâresi sonradan eklenmiş olup 33 basamaklı açık merdiven şeklindedir.

Firuz Bey Câmii: Milas ilçesinde Menteşe vâlisi Hoca Firuz Bey tarafından 1394'te yaptırılmıştır. İlk devir Osmanlı mîmârisinin güzel örneklerinden biridir. Gök Câmii de denir. Kapısı oymalı ve taş kakmalıdır. Beş kubbelidir. Minâresi, açık minâre türündendir.

Ağa Câmii: Milas'ın, Toptaşı Tepesinin batısındadır. Hacı Abdülazîz Ağa tarafından 1737'de yaptırılmıştır. Dikdörtgen plânlıdır. Minâresi 1886'da yapılmıştır.

Ahmed Gâzi Medresesi: Milas ilçesinde 1375'te Ahmed Gâzi tarafından yaptırılmıştır. Yanında Ahmed Gâzinin türbesi vardır. Avlu çevresinde dizilmiş olan medrese odaları küçük ve boştur.

Şemsiana Türbesi: Muğla'nın Saburhâne mahallesindedir. Birkaç kere kaldırılmak istendiyse de muvaffak olunamadı. Şemsiana, Muğla ilinin içme suyunu getirmiş olmasıyla meşhur olmuştur.

Hamursuz Dede Türbesi: Türbede 1380-1450 senelerinde yaşayan Hamursuz Dede isimli bir zât medfundur. Aynı isimle anılan bir tepenin üzerindedir.Rivâyete göre Kurbazâde Medresesi mutfağında

hamur işlerine baktığı ve hamura maya katmadığı için Hamursuz lakabıyla meşhur olmuştur.

Sarıana Türbesi: Marmaris'te Güllük'e giden yol üzerindedir. Sarıana kerâmet göstererek Kânûnî Sultan Süleymân Hana Rodos'un feth edileceğini müjdelemiş; ineğiyle de ordunun süt ihtiyacını karşılamıştır.

Beçin Kalesi: Muğla yakınlarında olup, Bizans kalıntıları üzerine Menteşeoğulları tarafından yaptırılmıştır. Önemli bir merkez olup, Menteşeoğulları beyleri Beçin'de otururlardı. Kalede Medrese, Menteşeoğlu Gâzi Ahmed Beyin türbesi ve hamamı vardır.

Bodrum Kalesi: Roma katolik kilisesine bağlı Rodos şövalyeleri tarafından on beşinci asırda havari Petrus adına yapılmıştır. Kalenin dört burcu ayrı ülkelerce inşâ edilmiştir. En büyük (aslanlı) kuleyi İngilizler, en yüksek yerdekini İspanyollar yaptırmıştır. Kale duvarları Hıristiyanlarca kutsal sayılan kişilerin kabartmaları ile Lâtince ve Yunanca yazılarla ve Rodos şövalyeleri armaları ile süslenmiştir. Kale daha önce zelzelede yıkılan Bodrum (Halikarnas) mozalesinin taşları ile yapılmıştır. Bu kale Cumhûriyet döneminde onarılmış ve bir kısmı müze haline getirilmiştir. Asma köprülü 5 kapısı, 3 kulesi ve 3 kat suru vardır. Osmanlılar kaleyi hapishâne olarak kullanmışlardır. Bodrum açıklarında Yassıada civârında deniz altından özellikle Fenike gemisinden çıkarılan eserler bu kalede toplanmıştır.

Kalenin Osmanlı döneminde câmiye çevrilen kilisesi 1965'te su altı müzesine çevrilmiştir. Bodrum Limanında 40 m derinlikle 400 sene önce batan Osmanlı ticâret gemisi çıkarılma çalışmaları devam etmektedir.

Keramos Kalesi: Muğla'nın 64 km güneydoğusunda Keramos'ta eski çağlardan kalma bir kaledir.

Marmaris Kalesi: On altıncı asırda Kânûnî Sultan Süleyman Han koydaki yarımada üzerine yaptırmıştır.

Mozule Anıtı (Mausoleum): Dünyânın yedi harikasından biri sayılan bu anıt Bodrum'dadır. M.S. 353 senesinde Karia Kralı Mausales adına yaptırılmıştır. Anıtkabirdir. Burada 19. asırda kazı yapan İngilizler, bulunan heykelleri British Museum'a götürmüşlerdir. Anıtın yalnız yeri, temelleri ve bâzı kabartmalı sütunlar kalmıştır. Londra'daki müzede bulunan bu anıt 44 metre yükseklikte, beyaz mermerden 24 ayak merdivenle çıkılan yuvarlak bir kaideye oturmuş ve zamanla zelzeleden yıkılmıştı.

Tiyatro: Mozulenin karşısında Göktepe denilen yerdedir.

Ayrıca Agora, Mars Tapınağı ve Kilise Bodrum'daki eski eserlerden başlıcalarıdır.

Myndos Şehri Harâbeleri: Bodrum'a 23 km uzaklıkta bulunan Gümüşlik'tedir.

Knidos Şehri Harâbeleri: Datça'nın batısında M.Ö. 7. asırda Dorlar tarafından kurulmuştur. Burada bulunan Démeter Tapınağının mühim kısmı Londra'da British Museum'dadır. Bu harâbelerde tiyatro, surlar ve çeşitli yıkıntılar vardır. Cumal ve Kargı kiliseleri Bizanslılardan kalmadır. Tekir burnundadır. Birbirine bağlı iki şehirden meydana gelmiştir. Miken, İskender, Roma ve Bizans devrinde Afrodisias mezhebinin merkezi olmuştur. Altıncı asırda İslâm levendleri şehri bir ara ele geçirmiştir. 1856-1858'de İngiliz arkeologları kazılarda bulduğu heykel, kandil ve paraları Londra'daki British Museum'a kaçırmışlardır. Büyük tiyatronun mermer taşlarını ise Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa; Kahire'deki sarayının inşâatında kullanmıştır. Dolmabahçe Sarayındaki bâzı mermerler buradan gelmiştir. Aslanlı anıt Londra'daki müzeye kaçırılmıştır. Bu şehirde yirmi bin ve on bin kişilik tiyatro, pembe tapınak, kâinat tapınağı, Akropol, Nekropol (mezar odaları) başlıca eserlerdir.

Amos Şehri Harâbeleri: Marmaris yakınlarında M.Ö. 5. asırda kurulan ve korsanların barındığı bir şehirdi.

Telmessos Şehri Harâbeleri: Fethiye yakınlarında Lidyalıların kurduğu bir liman şehridir. Kakasbos Tapınağı, Aminta, Anıt kabri, kayalara oyulmuş Lidya mezarları, su kemerleri, sarnıçlar ve kale başlıca kalıntılardır. Amintas Kuyu Mezarı Makedonya Kralı İskender'in komutanlarından Amintas için M.Ö. 4. asırda yapılmıştır.

Caunus Şehri Harâbeleri: Köyceğiz'in güneyinde Dalyan köyünde eski bir şehir kalıntılarıdır. Yirmi bin kişilik tiyatro, su kemerleri, kayalara oyulmuş mezarlar, saray ve surların harâbeleri bulunmaktadır. M.Ö. 4. asırda Giritliler tarafından yapılmış, Karia liman şehridir. İskender, Pers, Roma ve Bizans devirlerini yaşamıştır.

Ören Harâbeleri: Eski çağlara âit bir şehir harâbeleridir. Milas yakınında deniz kenarındadır. Eski Keranos şehri kalıntılarıdır.

Patara Harâbeleri: Eski çağlara âit bir şehir harabeleridir. Lidya şehridir.

Labranda Harâbeleri: Eski çağlara âit bir şehrin kalıntılarıdır. Milas'a 10 km mesâfede Kargacık köyü

yakınındadır. Karia'nın en eski şehirlerindendir. M.Ö. 4. asırda kurulmuştur. İki giriş kapısı, tapınak, tepede kale ve oda mezarlar başlıca kalıntılardır.

Pınara (Minare Köyü) Harâbeleri: Eski çağlara âit bir şehir kalıntısıdır. Lidya şehirlerinin en önemlisiydi. Tiyatrosu ve 2500 kaya mezarı ile mağaralar vardır.

Kınık (Ksantos) Harâbeleri: Eski çağlara âit bir şehir kalıntısıdır. Lidya medeniyetinin önemli şehirlerindendi.

Ayaklı Köyü Harâbeleri: Milas-Selimiye yolu üzerindeki Ayaklı köyü eski çağlarda bir Karya şehriydi. Romalılara âit Evromos Tapınağı buradadır.

Kapıkırık Köyü Harâbeleri: Milas civârındaki bu köyde Heraklea şehri bulunuyordu. Bizans'tan kalma manastır, eski çağlara âit tiyatro ve şehir kalıntıları mevcuttur. Bafa Gölü kuzeydoğusundadır. M.Ö. 5. asırda Lamos Körfezinde kurulu bir liman şehridir. Piskoposluk merkezi idi. Menderes'in getirdiği alüvyonlarla denizden uzakta kalmıştır. Şehri kuşatan yüksek surlar, Dor üslûbu Athena Tapınağı, Agora (çarşı), konsey binâsı(buleutrion), Roma Hamamı, Endymior Tapınağı, kale ve kale kalıntıları vardır.

Kedreia Harâbeleri: Marmaris'in 18 km kuzeyinde Kerme Körfezinde Sedre Adası üzerindedir. Karia bölgesinin küçük bir şehriydi. Kıyı surları. Roma Tapınağı (Bizanslılar kiliseye çevirmiştir), at nalı şeklinde tiyatro, sarnıçlar, tersâne, Roma Metropolü günümüze gelen kalıntılardır.

Bargylia Harâbeleri: Günlük'ün 6 km güneydoğusunda Kemikler köyü yakınındadır. İkitepe üzerinde kurulan bir Karia şehridir. Tapınak, tiyatro, surlar, odeon, kapaklı uzuntaş, lahitler vardır.

Uydai Harâbeleri: Karaoğlan Dağı eteğinde Milas'a 7 km mesâfede Damlıboğaz köyündedir. Karia şehridir. M.Ö. 6. asırda kurulmuştur. 2,5 m yükseklikte surlar, Apollon ve Artemis tapınakları, lahitle, 41 kalker mezar vardır.

İasos: Güllük Koyunda Asun Kurin köyündedir. M.Ö. beşinci asırda kurulmuştur. Karia şehridir. Piskoposluk merkeziydi. Sarnıçlı kale, 21 basamaklı tiyatro, kabartmalı sütunlar, mezar odalar, agora ve ana kapı günümüze gelen kalıntılardır.

Strantonikeia Harâbeleri: Yatağan'a 8 km mesâfede Eskihisar köyündedir. M.Ö. 218'de Suriye KralıAntiokos karısının ismini vermiştir. Açık hava müzesinde kale, saray kapısı, çiçekli sütunlar, tiyatro sergilenir.

Tios-Doger Harâbeleri: Fethiye'ye 25 km mesâfede Döğer bucağındadır. Kabartmalı mezarlar ve sur kalıntıları vardır.

Üzümlü Harâbeleri: Kadyanda şehrinin harâbelerinden kabartma resimlerle süslü mağaralar, tiyatro, büyük ev sarnıçları, Lidya dilinde yazılmış anıt vardır.

Sidima (Dodurga) Harâbeleri: Eski Sidima şehri harâbeleri, Dodurga köyündedir. Beyaz mermerden yapılmış kitâbeli mezarlar vardır.

Lidya Kaya Mezarları(Amintas Anıtı): Fethiye civarında kayalara oyulmuş mezarlardır. Dördüncü asırda yapılmıştır. Ayrıca Roma ve Bizans devrine âit kaya mezarlar da vardır.

Leton Tapınağı: Fethiye yakınlarında Lidya Kralı Sarpedor adına M.Ö. 4. asırda yapılmıştır. **Zeus Tapınağı:** Milâs'ta M.S. 2. asırda yapılmıştır. **Augustos Tapınağı:** Milas'ta M.S. 1. asırda yapılmıştır.

Gümüşkesen Anıtı (mezarı): Milas'tadır. Korent başlıklı sütunlarla süslü Roma mezarıdır. M.Ö. 1. asırda yapılmıştır. Piramit biçimli bir çatıyla örtülüdür. Tavanı geometrik şekiller ve çiçek motifleriyle süslüdür. Çatıyı tutan 12 sütun korent başlıklıdır. **Baltalıkapı:** Milas'tadır. Karyalılardan kalmadır. **Sinuri Tapınağı:** Milas yakınlarında Kalınağıl'dadır. M.Ö. 6. asırda yapılmıştır. Karyalıların taptıklarıSinuri için yapılmıştır. Aynı yerde bir kulenin yıkıntısı vardır. Bizanslılar bu tapınağı kiliseye çevirmişlerdir.

Akköprü: M.S. 3. asırda Romalılar tarafından yapılmıştır. Köyceğiz'e 33 km mesâfede 30 m yükseklikte 50 m uzunlukta târihî bir köprüdür. Ege'yi Akdeniz'e bağlayan tek köprüdür.

Müzeler:

Bodrum Müzesi: Dünyânın en zengin sualtı eserleri bulunan bu müzede. Karyalılara âit zengin eserler de vardır. Müze Miken Salonu, Sualtı eserleri Bölümü ve Karya Salonu olarak üç bölümden ibârettir. **Fethiye Arkeolojik Müzesi:** Bu müzede Lidya, Roma Bizans ve Osmanlı devrine âit eserler sergilenir. **Milas Müzesi:** Eski eserler sergilenir. **Letoun Müzesi.**

Mesire yerleri:

Muğla ilinin Akdeniz ve Ege denizlerinde 1114 km uzunlukta kıyısı vardır.ÊBu kıyılar dünyânın en girintili ve çıkıntılı kıyıları olup, dantel veya oya gibi işlenmiş olan bu kıyılarda irili ufaklı yüzlerce koy, körfez, burun, adacık ve Bodrum, Fethiye, Marmaris ve Güllük limanları bulunur. Muğla tabiî güzellikler bakımından en güzel illerimizden biridir. Sayılamayacak kadar tabiî güzelliklerinden bâzıları şunlardır:

Günlük Ormanları: Fethiye ileMarmaris arasında "günlük" ağaçlarından meyana gelen bu ormanın dünyada diğer bir eşi Kaliforniya'da olup, Türkiye'dekiler dünyânın en güzelidir. Bu ormanlarda dolaşmak zevkli ve sıhhata faydalıdır. Çok güzel kokan "günlük" ağaçlarından elde edilen sığla yağı ilâç ve parfüm sanâyiinde kullanılır.

Ula Kapuzu: Ula ilçesinin 2 km yakınında 500 m yükseklikte bir tepedir. Buradan deniz ufkunun ve bilhassa akşam güneşinin batışının (gurubun) seyrine doyum olmaz.

Sakar Tepesi: Muğla-Marmaris yolu üzerinde Muğla'ya 18 km mesâfededir. 550 m yükseklikteki bu tepeden Gökova Körfezinin, yemyeşil ormanın, masmavi denizin, kenarları okaliptüs ağaçları ile süslü kıvrım kıvrım akan derelerin, çiçek dolu yamaçların, çayırların ve köylerin manzarası târif edilemeyecek kadar güzeldir. Bu manzaraları seyredenler hayran kalmaktadır.

Gökova Körfezi: Dünyâda bir eşi bulunmayan bu körfezin kıyıları orman ve meyve bahçeleri ile sanki dantel gibi örülmüştür. Kıyıları, yusyuvarlak ve pembe kumlarla kaplı kumsalları, güzel adacıkları ve fevkalâde güzel manzarası ile Muğla'nın ve dünyânın en güzel köşelerinden biridir. Kadral Adası ayrıca kendine has güzelliğe sâhiptir.

Ölü Deniz Belceğiz: Fethiye'ye 12 km mesâfede kuytu ve gizli bir liman özelliğindedir. Gemiler için emin bir sığınaktır. Kenarları şahane bir dinlenme yeridir. Deniz berraktır. 45 metre derinlikteki dip çok net olarak görülür. Deniz avcılığı için müsâittir. Yatların ölü denize girmesi yasaktır. Bu tedbir burasının kirlenmesini önlemek içindir. Ölü Denizin güzelliğini anlatacak kelime bulmak zordur. Bu kapalı koyda mavinin yeşile, yeşilin kum beyazına dönüştüğü sular, denizin içine kadar inen çamlar insanda garip hisler meydana getirir.

Kelebekler Vâdisi: Kıdırak Plaj Parkının güneyinde, Kötürümsu Koyunun iç kısmındadır. Vâdide bahar aylarında rengârenk binlerce kelebek görülür.

Gedova Adası: Köyceğiz Gölünün ortasında ormanlarla kaplı bir adadır. Küçük iskelesi, plaj ve bungalov tipi evleriyle güzel bir dinlenme yeridir.

Dalyan: Köyceğiz Gölünü denize bağlayan tabiî kanalın orta kısmındadır. İskele, gazino ve lokantası vardır. Yakınında târihî harâbeler, kanalın denize döküldüğü yerde Gökbeli ismi verilen yerde 100 m genişliğinde kumsal vardır. Kumsalın yanından yükselen dağların ve kıyıların manzarası çok güzeldir.

Gümbet: Bodrum'a 2 km mesâfededir. Plajın kumu çok incedir. Su sığdır.

Karaağa: Bodrum Limanına 5 km mesâfededir. Fok Mağarası ve Güzellik Ilıcası meşhurdur. Fok Mağarası romatizma hastalığına iyi gelir.

Bardakçı Köyü: Bodrum yakınındadır. Küçük bir plajı tatlı bir su kaynağı vardır. Mitolojilerde geçen Salmakis Çeşmesinden akan su budur.

Kara Toprak: Turgut Reis veya Karabağ diye de bilinir. Bodrum'a 22 km mesâfededir. Plajı ince kumludur. Kamp ve mesire yeridir. Turgut Reis'in doğduğu yerdir. Anıtı vardır.

Gümüşlük: Bodrum'a 24 km mesâfededir.

Demir: Torba kıyılarının yanında İkiz Adaların karşısında deniz ve kumu nefis bir koydur.

Torba Kıyıları: Bodrum'a 9 km mesâfededir. Balçık Koyu adı verilen bu yer balık avcılığı için çok uygundur.

Paşalimanı: Volkanik bir bölge olan bu yerden limana bakılınca, çevredeki adalarla burasının sulara gömülmüş bir krater ağzını andırdığı görülür.

Bodrum: Sayısız tabiî güzellikleri bünyesinde taşıyan bir ilçedir. Her yeri eşsiz güzelliklerle oya gibi işlenmiş kıyıları tabiî kumsallarla doludur.

Marmaris: Âdeta bir dantel gibi işlenmiş koyların süslediği Marmaris çok güzel bir ilçedir. Dünyâda eşi sâdece Kaliforniya'da bulunan "Günlük Ormanı" bu ilçededir. Denizaltı avcılığı, balıkçılık ve kara avcılığı çok zengindir. Sâhillerinde laos, mercan, barbunya, lüfer ve tırançabalığı avlanır. Kara avcılığı ise tavşan, dağkeçisi, ayı, keklik ve çeşitli kuşlar bakımından zengindir. Ege'nin Akdeniz adalarından turist gelen (uğrak kapısı) olan Marmaris'in her yanı deniz, yeşillik ve kumsallarla örtülüdür. **Amos**

Bahçealtı: Marmaris'e 7 deniz mili mesâfededir. Karadan gitmek zordur. Rodos Şövalyelerinden kalma kale kalıntısı vardır. **Günnücek Piknik yeri:** Marmaris'e 2 km mesâfededir. Millî parktır. Günlük ağaçları ile süslüdür. **Turunç:** Marmaris'e 5 km mesâfede bir mesire ve deniz sporlarının yapıldığı yerdir. **Aktaş:** Piknik ve kamp yeridir. Marmaris'e 3 km mesâfededir. **Gölenye Piknik Yeri:** Marmaris'e 7 km mesâfededir. Yolu düzgündür. **Ordugâh:** Marmaris'e 4 km mesâfede güzel bir yerdir. **Alkaya Mağarası:** Marmaris yakınındadır. Görülmeye değer bir yerdir.

Milas: Bafa Gölü krater ve göller ile Güllük Plajı sakin ve şahane manzaralı bir yerdir. Turistik tesisleri vardır. Ören Plajı balıkçılığı ile meşhurdur.

Datça: İlçe bir yarımadanın ortasındadır. İlçede 5 dönümlük belediye parkı, parkın etrafında Roma devri eserleri vardır. Burgaz, Gebekum, Karaincir, Palamut, Tekir ve Kargı dinlenme yerleridir.

Gökova: Muğla-Marmaris yolu üzerinde Muğla'ya 30 km, Ula'ya 19 km, Marmaris'e 25 km mesâfededir. Gökova ve Sakar virajının manzarası çok şahanedir. Ayrıca Sedir Adası, Turnalı Koyu, Akbük Mal Deresi, Gelibolu Bük mesire yerleridir. Denizi ve kumu güzel olan bu koylar deniz avcılığına çok müsâittir.

Fethiye: Dağların denize kadar sokulduğu, çok güzel manzaralı kumsalların uzadığı Fethiye civarında 19 antik şehir harâbesi vardır.

Dağ, deniz, orman ve kumsalların kucaklaştığı Fethiye her yanı eşsiz tabiî güzelliklerle doludur. Körfezde irili ufaklı 14 ada vardır.

Şövalye Adası: İç körfezin ortasındadır. Turistik tesisleri vardır. Tersane ve Kızılada kamp piknik ve dinlenme yerleridir. **Çalış Burnu:** Fethiye'ye 6 km mesâfededir. Tabiî plajı 10 km'dir. **Dirlik:** Güzel bir kamp yeridir. K**adyanda (Üzümlü):** Fethiye'ye 22 km mesâfede dinlenme ve mesire yeridir. **Küçük Kargı:** Fethiye-Muğla yolu üzerindedir. Tatlı içme suyu vardır. Fethiye'ye 21 km mesâfededir. **Göçek Körfezi:** Birçok adayla süslü olan bu körfez aynı zamanda krom ve manganez ihraç edilen bir limandır. **Katrancı Koyu-Çamlıköy:** Fethiye'ye 19 km uzaklıktadır. Kamp kurmak isteyen turistlerin tercih ettiği yerdir. **Kumluova-Karadere:** Fethiye'ye 75 km mesâfededir. Suyu ılık ve sığdır. Başlıca mesire yerleri; Dont ve Seki yaylaları, Değirmenbaşı, Karapınar, Çırpı (Aksızlar), Samanlık, Boncuklu, Deliktaş Koyu, Karaçulha, Eldirek, Patlangıç, Zorlar, Kayabaşı, Doğanlar, Bekçiler, Çaltılar, Çobanisa, Ceylan, Temel köydür.

Köyceğiz: 20-35 km'lik bir çevre içinde denizi, gölü, ormanları, dağları ve yaylaları iç içedir. Her çeşit spora ve dinlenmeye müsâittir. Dalyanı, gölüyle Köyceğiz eşsiz, bir sayfiye yeridir. Gölle deniz arasındaki dere (boğaz) balık bakımından çok zengindir. Türkiye'nin en iyi balık yumurtaları buradan elde edilir.

Sultaniye Köyü: Köyceğiz yakınındadır. Fevkalade göl plajları, şifâlı kaplıcaları ile tanınmıştır. **Ağa Köyü:** 800 m yüksekte ormanlarla çevrili güzel bir yerdir. **Köyceğiz Gölü:** 55 km2lik bir yüzölçümü vardır. Denizden 10 m yüksektedir. Çok dar bir boğazla Akdeniz'e bağlanır. Med ve cezirden faydalanarak balık avlanır. Kefal, levrek, çipura, pisi ve sazanbalığı yakalanır.

Befa Gölü: Balık bakımından zengin olduğu gibi güzel bir mesire yeridir. Yamaçları zeytin ağaçları, eflatun ve pembe renkli zakkum çiçekleri ve katır tırnakları etrafını süsler.

Kaplıca ve içmeler:

Muğla ili, şifâlı su kaynakları bakımından zengin sayılır. Fakat bu suların bir bölümünde yeterli kaynak yoktur. Bâzıları şunlardır:

Karaada Mâden Suyu: Bodrum sâhilinin sol tarafında Karaada'nın karşısındadır. Tedâvi ve konaklama tesisleri vardır. Kaplıcanın suyu banyo olarak; romatizmal hastalıklara, kırık-çıkıklardan sonraki mafsal yapışıklıklarına, kronik iltihaplı hastalıklara, kadın hastalıklarına, nefrit hastalıklarına faydalıdır.

Gebeler Ilıcası: Fethiye ilçesine 35 km uzaklıkta Gebeler köyündedir. Tedâvi ve konaklama tesisleri iptidai olup, gelenler çadır ve çardaklarda kalırlar. Kaplıcanın suyu içme olarak mîde-barsak, karaciğer ve safra kesesi hastalıklarına; banyosu ise her türlü romatizmal ağrılara, nefrit ve deri hastalıklarına iyi gelir.

Sultaniye Kaplıcası: Köyceğiz Gölü kıyısındadır. Tedâvi ve konaklama tesisleri mevcut olan kaplıcanın suyu, içme olarak karaciğer, safra yolları ve barsak hastalıklarına, rûhî ve bedenî yorgunlukların giderilmesinde faydalıdır.

Bozhöyük Kaplıcası: Yatağan'a 6 km uzaklıkta Bozyakası köyündedir. Tesisleri mevcuttur.

Kaplıcanın suyu; mîde, karaciğer, safra kesesi hastalıklarına, taşlı taşsız kronik kolesistike faydalıdır.

MUHABBETKUŞU (Melopsittacus undulatus);

Alm. *Wellensittich (m),* **Fr.** *Perruche (f),* **İng.** *Love bird.* **Familyası:** Papağangiller (Psittacidae) **Yaşadığı yerler:** Anavatanı Avustralya'da, Madagaskar ve Afrika'da ağaç yaprakları arasında, yüzlercesi bir arada koloni hâlde yaşarlar. Kafeste de beslenirler. **Özellikleri:** 16-22 cm boyunda papağana benzer ufak kuşlar. Yeşil, mavi, sarı tüylerinin üzeri siyah çizgilidir. Tohumla beslenirler. **Çeşitleri:** Birçok türü vardır. Avustralya muhabbetkuşu (M. undulatus), Afrika muhabbetkuşu (Agapornis roseicollis) meşhurlarıdır.

Guguksular (Cuculiformes) takımının Papağangiller familyasından, kıvrık gagalı, uzun kuyruklu, güzel renkli bir kuş. 16 cm kadar boyundadır. Küçük bir papağana benzer. Kafes kuşu olarak da beslenir. Anavatanı Avustralya'dır. Tüyleri genel olarak yeşildir. Üzeri kırmızı, mavi, sarı ve diğer tüylerle de süslenmiştir. Çoğunun baş ve sırtında siyah çizgiler bulunur. Yabanileri ormanlarda, savanalarda ve ekili arâzilerde bulunurlar. Tohumla beslendiklerinden bâzan ekinlere büyük zararlar verirler. Ağaç yaprakları arasında binlercesi bir arada toplanırlar. Çiftler hâlinde ayrı ayrı yaşayanlar da vardır. Kuşçular, kafeste yaşayanlardan ayıklama yoluyla sarı, yeşil, mavi, gri ve beyaz renkli soylar üretmişlerdir. Eşler, başbaşa vererek cıvıldaşırlar. Kısa ve tiz seslidirler. Eşlerin birbirine olan sevgi ve bağlılığından "muhabbetkuşu" adı verilmiştir. Kafeslerde de çiftler hâlinde süs kuşu olarak beslenirler.

Muhabbetkuşları yuvalarını ağaç kovuklarına, bir türü de ağaç karıncalarının topraktaki yuvalarını genişleterek yuva yaparlar. Gagalarını bir âlet gibi kullanarak ince odun parçaları ve yapraklarla yuvayı döşerler. Yuva malzemelerini sırtlarındaki tüyler arasında taşıyanları da vardır. İki veya dört aylık olunca üremeye başlarlar. İki ilâ beş beyaz yumurta yaparlar. Yılda bir ilâ üç defa yumurtlarlar. Üç hafta içinde yumurtalar açılır. Yavrular erkek ve dişi tarafından sindirimi kolay bitkilerle beslenir. Sağlam yapılı olan muhabbet kuşları, bakım altında 5-10 sene yaşarlar. Göçmen olanları da vardır.

MUHÂBERE;

Alm. *1. Korrespondenz (f), Nachrichtenverkehr (m) 2. Kommunikation (f),* **Fr.** *1. Correspondance (f), 2. Communication (f),* **İng.** *1 Correspondence 2. Communication.* Bilgi aktarması. İletişim, karşılıklı haberleşme (Bkz. Haberleşme). Muhâbere işlemi; üretme, gönderme ve alma şeklindedir. İnsan; konuşmaları, neyin doğru neyin yanlış olduğunu anlar; nelerin nelerle ilgili olduğuna karar verir; sonra buna cevap verir.

Muhâberede bâzı hâdiseler bâzı işâretlere mesajla tekâbül eder. Bâzan aynı hâdise değişik mânâda mesaj olabilir. Kodlanmış, şekillendirilmiş duman, çeşitli mânâlar ifâde edebilir. Muhâberenin insan hayâtında büyük ve apayrı bir yeri vardır.

İnsanın beyni, eli, gözleri, kulakları, ağzı muhâberede en önemli organlarıdır. Diğer canlılarda da aynı organların bulunmasına rağmen muhâbere yaparken konuşma, yazı, resim yapamamaları Allah'ın insanlara ne kadar çok ihsanda bulunduğunu gösterir. İnsan beyni muhâberede kullanılmak üzere milyonlarca sinir hücresinde bilgiler muhâfaza eder. İnsan, çevreyle alâka kurar ve beynindeki bilgileri yerli yerinde kullanarak muhâberenin en mükemmelini yapar.

Muhâberenin en yaygın şekli yazı iledir. Mîladdan önce 3000 senelerinde Mezopotamya'da taşlar üzerine, daha sonra deri üzerine yazı yazılmıştır. Yazının bugünkü anlamda muhâbere aracı oluşu on beşinci yüzyılda matbaanın keşfiyle başlamıştır. Muhâbere 19. yüzyılda bir adım daha gelişerek sürat kazanmıştır. 1837 senesinde telgrafın, 1876 senesinde telefonun keşfiyle yazı ve konuşma şeklindeki muhâbere çok gelişmiştir. 1895 senesinde ise telsiz radyo ile mors kodunun yayınlanması muhâberenin en büyük adımıdır. Bugün muhâbere vâsıtaları o kadar genişlemiş ve gelişmiştir ki, uçakla giden birisi rahatlıkla eviyle konuşabilmekte hattâ resim gönderebilmektedir.

Askerî alanda muhâberenin özel bir yeri vardır. Muhâbere ya açık veya kodlanmış olarak yapılır. Kodlu muhâbereleri kripto görevlileri çözerler. Türk Silahlı Kuvvetlerinin muhâbere cihazlarının birçoğu Askerî Elektronik Sanayi (ASELSAN) tarafından îmâl edilmektedir.

Barışta ve savaşta, askerî birliklerin ast, üst ve yan irtibâtlarını tesis edip devam ettirmek, düşmanın yapacağı elektronik sabotajlara mâni olmak ve düşman muhâberesini karıştırmak, muhâbere malzemesinin ikmâlini sağlamak maksadıyla Silâhlı Kuvvetler bünyesinde "muhâbere sınıfı" kurulmuştur. Muhâbere sınıf ve vâsıtalarının ordumuzda temeli 1888 yılında Selimiye Kışlasında Telgraf Bölüğünün kurulmasıyla atılmıştır. Bu bölükle pırıldak ve güvercinler de muhâbere vâsıtası olarak kullanılmıştır. 926 sayılı **Türk Silâhlı KuvvetleriPersonel Kânunu**'nda, muhâbere sınıfı, muhârip sınıflar içerisinde yer almıştır. Türk Silâhlı Kuvvetlerinde yalnız muhâbere subay, astsubay, erbaş ve erlerini yetiştiren muhâbere okulu Ankara (Mamak)da faaliyetlerini sürdürmektedir.

Muhâbere birlikleri, tugaylarda bölük, tümen kolordu ve ordularda tabur seviyesinde bulunmakta olup; haber merkezi, telli, telsiz, telsiz role ve kramportör ihtisas bölümlerine ayrılmaktadır. Ayrıca, elektronik harp birlikleri de mevcuttur.

Askerî birliklerin haberleşmesinde, önce emniyet ve gizlilik sonra sürat esastır. Haberler ya açık veya kriptolanmış olarak gönderilir. Kriptolamada, kelimeler kodlanmakta, telli veya telsiz devrelerden bu kodlanmış kelimeler gönderilmekte ve karşı terminalde tekrar açıklanmaktadır.

Açık veya kapalı haberler, telli, telsiz, telem, telsiz telem, faksimile, telli, telsiz tamamlama sistemi ve haberci yoluyla gönderilmektedir.

Teknolojik seviyesi ilerde olan ülkeler, askerî birliklerin haberleşmesinde uydulardan büyük çapta faydalanmaktadır.

MUHÂCİR;

göç eden, kendi memleketinden ayrılıp, başka bir beldeye yerleşen ve vatan tutan kimse, göçmen. Hicret kelimesinden gelen ve Arapça olan “Muhâcir” kelimesi genel olarak bu anlamda kullanılır. Ancak terim olarak; Allahü teâlânın izniyle, Peygamber efendimizden önce, Peygamber efendimizle birlikte ve Peygamber efendimizden sonra Mekke fethine kadarMekke’denMedîne’ye hicret (göç) eden Müslümanlar için kullanılır. Muhâcir kelimesinin çoğulu “Muhâcirûn” veya “Muhâcirîn”dir.

Mekkeli müşrikler Peygamber efendimize ve Müslümanlara akla gelmedik baskı ve işkence yapıyorlardı. Allahü teâlânın izni ve emriyle Müslümanlar evlerini, mallarını, âile fertlerini terk ederek İslâmiyetin yayılması için Mekke’den iki defa Habeşistan’a sonra da Medîne’ye hicret ettiler. Medîne’de bulundukları zaman da canlarını Allah yolunda fedâ etmekten çekinmediler. İslâm dîninin yayılması için yapılan harplerde büyük kahramanlıklar gösterdiler. Birçoğu bu harplerde şehit düştü. Peygamber efendimiz Muhâcirlerin maddî durumlarını iyileştirmek için Medîneli Müslümanlar (Ensar)la onları kardeş yaptı, harplerde alınan ganîmetlerin bir kısmını muhâcirlere verdi.

Mekkeli Müslümanların hicreti Mekke’nin fethine kadar peyderpey devam etti. Son Muhâcir Peygamberimizin amcası hazret-i Abbâs oldu. Abbâs radıyallahü anh Mekke fethi için hazırlıklar yapılırken Medîne’ye hicret etti. Peygamber efendimiz yolda karşılaştıklarında kendisine; **“Ey Abbas, ben peygamberlerin sonuncusu olduğum gibi, sen de muhâcirlerin sonuncususun.”** buyurdu.

Hicretten sonra Medîne nüfûsunun önemli bir kısmını teşkil eden, gerek Mekke’de gerekse Medine’deyken her türlü fedâkârlığı gösteren Muhâcirûn (Muhâcirler) Kur’ân-ı kerîmde medhedildiler.

Allahü teâlâ Bakara sûresi 218. âyetinde meâlen; **“Allah ve Resûlüne îmân edenler ve vatanlarından hicret edip Allah yolunda cihâd edenler** (var ya!) **İşte onlar Allah’ın rahmetini umarlar. Allah pekçok mağfiret ve rahmet edicidir”** ve Âl-i İmrân sûresi 195. âyetinde meâlen; **“... Dinlerini korumak için vatanlarından** (Mekke’den Medîne’ye) **hicret edenlerin, yurtlarından çıkarılanların, benim dînim uğrunda işkenceye uğrayanların** (eziyet görenlerin), **savaşanların ve bu yolda öldürülenlerin günahlarını elbette örteceğim. Onları altından nehirler akan Cennetlere koyacağım. Bu lütuflar onlara Allah tarafından mükâfattır. Allah indinde onlara sevabın da en güzeli vardır.”** ve Tevbe sûresi 20. âyetinde meâlen; **“Îmân edenler,** (Mekke’den Medîne’ye) **hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihâd edenler, Allah indinde daha yüksek dereceye sâhiptirler. Onlar dünyâ ve âhiret seâdetine kavuşanlardır.”** ve Tevbe sûresi 100. âyetinde meâlen; **“Önce Müslüman olanlardan, Muhâcirlerin ve Ensârın önde gelenlerinden ve bunların yolunda gidenlerden Allahü teâlâ râzıdır ve bunlar da Allahü teâlâdan râzıdırlar. Allahü teâlâ bunlar için Cennetler hazırladı. Bu Cennetlerin altından nehirler akmaktadır. Bunlar Cennette sonsuz kalacaklardır.”** buyurmuştur.

Mekke fethiyle Muhâcirlik durduysa da, Muhâcirûn şerefli bir topluluk olarak devam etti. Gerek Peygamber efendimizin sağlığında, gerekse vefâtından sonra büyük vazife ve hizmetler yüklendiler. Peygamberimizin dört halifesinin Muhâcirûndan olması onların derece ve hizmetlerinin yüksekliğini göstermektedir.

Bugün muhâcir kelimesiyle başka dindeki milletler tarafından işgal edilen eski Osmanlı topraklarından Türkiye’ye göç eden Müslüman ahâli kastedilmektedir. Doksanüç Harbi (1877-78 Osmanlı-Rus Harbi), Rusların, Bulgarların, Yunanlıların ve diğer Hıristiyan milletlerin akıl almaz zulüm, işkence ve katliâmlarından kurtularak Türkiye’ye iltica eden Müslüman ahâli, ülkemizin çeşitli yerlerine yerleştirilmişlerdir.

Doksanüç Harbinden sonra, ardı arkası kesilmeyen muhâcir kâfileleri Türk târihinde ayrı bir yer tutar. Bu zamanda bir milyondan fazla muhâcir Bulgaristan topraklarından İstanbul’a geldi. Pek büyük bir kısmı yollarda açlık ve soğuk sebebiyle telef oldu. Türkleri göçe, topraklarını ve servetlerini bırakarak

gitmeye zorlamak için Rus işgalcilerle Balkanlarda bağımsızlık kazanan milletler pekçok zulüm ve baskı yaptılar. General Gurko bir Türk şehri olan EskiZağra'daki Müslüman-Türkleri topluca kılıçtan geçirdi. Plevne Savunmasından sonra Ruslar tarafından esir edilen 43.000 Türk askeri dondurucu soğuk altında bekletilirken, Plevne'de ağır yaralı ve hasta oldukları için bırakılan 4000 Türkten 3000'i hayatlarına dokunmayacaklarına dâir söz vermelerine rağmen boğazları kesilerek, gözleri oyularak Bulgarlar tarafından hunharca öldürüldüler.

Mahmûd Celâleddîn Paşanın yazdığı **Mir'ât-ı Hakikat** adlı târih kitabında Doksanüç Harbi sonrasındaki göç hâdisesi şöyle anlatılıyor: "İşte o elem ve ızdırap dolu günlerde, artık devletin Sofya için yapacak birşeyi kalmamıştı. "Düşman geliyor!" sadâları Sofya'da toplanmış yüzbinlerce Müslüman âile fertlerinin kulaklarını çınlatıyordu. Bu durum karşısında mâneviyatları tamâmen sarsıldığından varlarını yoklarını yollara atıp, çocuklarını da önlerine katıp, feryâd ederek göç etmeye başladılar. Kışın olanca şiddetiyle hüküm sürdüğü ve her tarafın karlar ve buzlarla kaplı olduğu bir zamandı. Nereye gideceğini bilemeyen muhâcirler, Sofya'yı Köstendil üzerinden Üsküb'e bağlayan anayolda toplandılar. O kadar kalabalık olmuştu ki, cadde üzerinde dört sıra hâlinde bir konvoy teşkil eden arabaların hareket etme imkânı kalmamıştı. Bu îtibarla bir arabanın dışarıdan konvoya girmek için on iki gün beklendiği ve bu yüzden yüzlerce insanın arabaların altında donup kaldığı görülmüştü.

Sözüne îtimad edilir birisi, bizzat şâhit olduğu şöyle hüzün verici bir hâdise anlatır: "Sofya dışındaki kabristanda, bir muhâcir kadın gördüm. Yanında iki kızı ve yedi-sekiz yaşlarında bir oğlu vardı. Kadın etrâfa seslenip; "Ben şu kızlarla başımın çâresine bakayım, bu oğlanı benden alacak bir hayır sâhibi yok mu?" dedi. O esnâda biri; "Ben kabul ederim!" diye cevap verdi. Zavallı kadın oğlanı ona gönderirken ensesine şiddetli bir tokat indirdi. Orada bulunanlar; "Be kadın niçin çocuğu dövüyorsun?" dediklerinde; "Ben onu artık bir daha öbür dünyâda göreceğim. Acısı yüreğinde kalsın da, yaşadığı müddetçe anasını unutmasın diye bu tokadı vurdum." cevabını verince, işitenlerin yüreği sızlamıştı." İşte bunu okuyacak olan bizden sonraki nesiller, Sofya muhâcereti sırasında Müslümanların neler çektiğini düşünsünler." (**Mir'ât-ı Hakikat** s.508).

Balkan Harbi, Birinci Dünyâ Harbi sırasında da büyük muhâcir kalabalıkları gelerek Türkiye'ye yerleştirilmişlerdir. Bulgaristan, Bosna-Hersek, Romanya gibi Balkan ülkelerinde ve Afganistan'da baskı ve zulme uğrayarak Türkiye'ye göç eden büyük kitlelerCumhûriyet döneminde de gelerek memleketimize yerleşmişlerdir. Bugün muhâcir yerine "göçmen" kelimesi kullanılmaktadır.

MUHAMMED (Alexander Russel Webb);

yazar ve diplomat. 1846 yılında Amerika'da Hudson şehrinde doğdu. New York Üniversitesinde okudu. Kısa zamanda sevilen ve çok beğenilen bir fıkra yazarı oldu. **St. Joseph Gazett** ve **Missouri Republican** adlı mecmuaları neşretti. 1887 yılında Filipinlerde Amerika konsolosu oldu. Yaptığı araştırma ve tetkiklerin sonunda İslâmiyeti kabul etti. Bundan sonra kendini tamâmıyla İslâmiyeti anlatmaya, insanları doğru yola çağırmaya vakfetti. Amerika'daki İslâmî teşkilâtın başına geçti. 1916 yılında vefât etti.

İslâmiyeti kabul etmesini kendisi şöyle anlatır: "Bana, ahâlisinin pekçoğu Hıristiyan olan Amerika'da doğan, büyüyünceye kadar mütemâdiyen Hıristiyan papazların minberden yaptıkları vaazları, daha doğrusu saçmaları dinleyen benim gibi bir insanın niçin dînini değiştirerek Müslüman olduğunu soranlar çok oldu. Ben de onlara Müslümanlığı niçin hayat rehberi olarak seçtiğimi kısaca şöyle anlattım:

Müslüman oldum! Çünkü yaptığım incelemeler, araştırmalar, insanların rûhî ihtiyaçlarının ancak Müslümanlığın koyduğu sağlam esaslarla giderileceğini gösterdi. Ben daha çocukken bile, Hıristiyanlığa bir türlü iki elle sarılamamıştım. Yirmi yaşıma geldiğimde ve artık reşid olduğum zaman kilisenin her şeyi günah sayan, mistik ve can sıkıcı terbiyesine tamâmen isyan etmiştim. Bir daha dönmemek üzere yavaş yavaş kiliseden ayrıldım. Benim araştırıcı ve mütecessis bir karakterim vardı. Her şeyin sebebini ve maksadını arıyordum. Bunlar için mantıkî cevaplar bekliyordum. Halbuki râhiplerin ve sâir Hıristiyan din adamlarının bana verdiği cevaplar, beni tatmin etmiyordu. Onlar çok kerreler suallerime inandırıcı cevaplar verecekleri yerde; "Bunları biz anlayamayız. Bunlar ilâhî sırlardır." diyorlar veya; "Bunu bizim aklımız kavramaz." gibi kaçamaklı cevaplar veriyorlardı.

Bunun üzerine, bir yandan şark dinlerini, öbür taraftan büyük filozoflardan Mill, Locke, Kant, Hegel, Fichte, Huxley'in ve diğerlerinin eserlerini okudum. Bu filozofların eserlerinde hep protoplazmadan, atomlardan, moleküllerden, tâneciklerden bahsolunuyor, fakat "İnsanın rûhu ne oluyor, öldükten sonra nereye gidiliyor, bu dünyâda ruh nasıl terbiye ediliyor" suâlleri hakkında yeterli bir fikir bulunmuyordu. Halbuki İslâm dîni, insanın bedeni yanında rûhu ile de meşgûl oluyor, bu hususlarda bizi aydınlatıyordu. İşte bunun içindir ki, ben, ne yolumu şaşırdığımdan, ne de Hıristiyanlara kızdığımdan veya âni bir karara kapıldığımdan dolayı değil, tam aksine, inceden inceye inceledikten, büyüklüğünü,

dürüstlüğünü, ciddiyetini, mükemmelliğini iyice anladıktan sonra Müslüman oldum.

İslâmda esas, tek Allah'a inanmak, O'na kendini teslim etmek ve O'na ibâdet ederek lütuflarına şükretmektir. İslâm, bütün insanlara kardeşliği, iyiliği, sevgiyi ve hoşgörüyü emreder. Onlardan ruh, beden, dil, iş ve davranış temizliği ister. İslâm dîni, şimdiye kadar insanların bildiği dinlerin muhakkak en mükemmeli, en üstünü ve sonuncusudur."

MUHAMMED ABDUH (Bkz. Abduh)

MUHAMMED ALEYHİSSELÂM;

Peygamberlerin en üstünü ve sonuncusu. Allahü teâlânın yarattığı varlıkların en şereflisi Muhammed aleyhisselâmdır. Her şey O'nun hürmetine yaratıldı. O, Allahü teâlânın resûlü, son peygamberidir. Allahü teâlâ bütün peygamberlerine ismiyle hitâb ettiği hâlde, O'na "Habîbim" (sevgilim) diyerek hitâb etmiştir. Nitekim Allahü teâlâ bir hadîs-i kudsîde: **"Sen olmasaydın, sen olmasaydın, hiçbir şeyi yaratmazdım!"** buyurdu. Bütün mahlûkâtı O'nun şerefine yaratmıştır. Allahü teâlâ kullarına râzı olduğu ve beğendiği yolu göstermek için çeşitli kavimlere zaman zaman peygamberler göndermiştir. Muhammed aleyhisselâmı ise son Peygamber olarak bütün insanlara ve cinlere gönderdi. Bunun için Peygamberimize "Hâtem-ün-nebiyyîn" ve "Hâtem-ül-Enbiyâ" denilmiştir.

Her peygamber, kendi zamânında, kendi mekânında, kendi kavminin hepsinden her bakımdan üstündür. Muhammed aleyhisselâm ise, her zamanda, her memlekette, yâni dünyâ yaratıldığı günden kıyâmet kopuncaya kadar, gelmiş ve gelecek bütün varlıkların, her bakımdan en üstünüdür. Hiçbir kimse hiçbir bakımdan O'nun üstünde değildir. Allahü teâlâ her şeyden önce Muhammed aleyhisselâmın nûrunu yarattı. Eshâb-ı kirâmdan Abdullah bin Câbir radıyallahü anh; "Yâ Resûlallah! Allahü teâlâ her şeyden evvel neyi yaratmıştır, bana söyler misin?" deyince, Sevgili Peygamberimiz şöyle buyurdu: **"Her şeyden evvel senin peygamberinin yâni benim nûrumu kendi nûrundan yarattı. O zaman ne Levh, ne Kalem, ne Cennet, ne Cehennem, ne melek, ne semâ'** (gökyüzü)**, ne arz** (yeryüzü)**, ne güneş, ne ay, ne insan, ne de cin vardı."** Âdem aleyhisselâm yaratılınca Arş-ı a'lâda nûr ile yazılmış "Ahmed" ismini gördü. "Yâ Rabbi! Bu nûr nedir?" diye sorunca Allahü teâlâ; **"Bu, ismi göklerde Ahmed ve yerlerde Muhammed olan senin zürriyetinden bir peygamberin nûrûdur. Eğer O olmasaydı, seni yaratmazdım."** buyurdu. Âdem aleyhisselâm yaratılınca alnına Muhammed aleyhisselâmın nûru kondu ve o nûr onun alnında parlamaya başladı. Âdem aleyhisselâmdan îtibâren babadan oğula intikal ederek asıl sâhibi Muhammed aleyhisselâma ulaştı.

Muhammed aleyhisselâm hicretten 53 sene evvel Rebîülevvel ayının on ikinci pazartesi gecesi, sabaha karşı, Mekke'de doğdu. Târihçiler, bu günün Mîlâdi sene ile 571 senesinin nisan ayının yirmisine rastladığını söylüyor. Doğmadan birkaç ay önce babası, altı yaşındayken de annesi vefât etti. Bu sebepten Peygamber efendimize Dürr-i Yetîm (yetimlerin incisi) lâkâbı da verilmiştir. Sekiz yaşına kadar dedesi Abdülmuttalib'in yanında kaldı. Dedesi de vefât edince, amcası Ebû Tâlib O'nu yanına aldı. Yirmi beş yaşındayken Hadîcet-ül Kübrâ ile evlendi. Bu hanımından doğan ilk oğlunun adı Kâsım idi. Bundan dolayı Peygamberimize Ebü'l-Kâsım yâni Kâsım'ın babası da denildi. Araplarda böyle künye ile anılmak âdetti. Kırk yaşında, bütün insanlara ve cinne peygamber olduğu Allahü teâlâ tarafından bildirildi. Üç sene sonra herkesi îmâna çağırmağa başladı. Elli iki yaşında mîrac vukû buldu. 622 yılında 53 yaşında olduğu hâlde, Mekke'den Medîne'ye hicret etti. Yirmi yedi defâ muhârebe yaptı. 632 (H. 11) senesinde rebîülevvel ayının on ikinci pazartesi günü öğleden evvel 63 yaşında vefât etti.

Soyu:

Muhammed aleyhisselâmın nûru, Âdem aleyhisselâmdan itibâren temiz babalardan ve temiz analardan geçerek gelmiştir. **Kur'ân-ı kerîmde Ş**u'ârâ sûresi 219. âyetinde meâlen; **"Sen, yâni senin nûrun, hep secde edenlerden dolaştırılıp, sana ulaşmıştır."** buyrulmaktadır. Nitekim Peygamber efendimiz hadîs-i şerîfte; **"Allahü teâlâ insanları yarattı. Beni insanların en iyi kısmından vücûda getirdi. Sonra, bu kısımlarından en iyisini** (Arabistan'da) **seçti. Beni bunlardan vücûda getirdi. Sonra evlerden, âilelerden en iyisini seçip, beni bunlardan meydana getirdi. O hâlde, benim rûhum ve cesedim mahlûkların en iyisidir. Benim silsilem, ecdâdım en iyi insanlardır."** buyurmuşlardır.

Yaratılan ilk insan olan Âdem aleyhisselâm, Muhammed aleyhisselâmın zerresini taşıdığı için alnında O'nun nûru parlıyordu. Bu zerre hazret-i Havvâ'ya, ondan Şît aleyhisselâma ve böylece, temiz erkeklerden temiz kadınlara ve temiz kadınlardan temiz erkeklere geçti. Muhammed aleyhisselâmın nûru da, zerre ile birlikte alınlardan alınlara geçti. Melekler ne zaman Âdem aleyhisselâmın yüzüne baksalar, alnında Muhammed aleyhisselâmın nûrunu görürler ve ona salevât okurlardı. Yâni; **"Allahümme salli alâ seyyidinâ Muhammed."** derlerdi. Âdem aleyhisselâm vefât edeceği zaman oğlu Şît aleyhisselâma dedi ki: "Yavrum! Bu alnında parlayan nûr, son peygamber Muhammed

aleyhisselâmın nûrudur. Bu nûru, mü'min, temiz ve afif hanımlara teslim et ve oğluna da böyle vasiyet et! Muhammed aleyhisselâma gelinceye kadar, bütün babalar, oğullarına böyle vasiyet etti. Hepsi bu vasiyeti yerine getirip, en asîl, en kibâr kız ile evlendi. Nûr, temiz alınlardan, temiz kadınlardan geçerek sâhibine ulaştı. Resûlullah'ın sallallahü aleyhi ve sellem dedelerinden birinin iki oğlu olsa, yahut bir kabîle iki kola ayrılsa Muhammed aleyhisselâmın soyu, en şerefli ve hayırlı olan tarafta bulunurdu. Her asırda onun dedesi olan zât, yüzündeki nûrdan belli olurdu. O'nun nûrunu taşıyan seçilmiş bir soy vardı ki, her asırda bu soydan olan zâtın yüzü pek güzel ve nûrlu olurdu. Bu nûr ile kardeşleri arasında belli olur, içinde bulunduğu kabîle başka kabîlelerden daha üstün, daha şerefli olurdu. Âdem aleyhisselâmdan beri evlâttan evlâda geçerek gelen bu nûr İbrâhim'e ondan da oğlu İsmâil'e aleyhimüsselâm geçmiştir. Onun da alnında sabâh yıldızı gibi parlayan nûr, evlâdlarından Adnan'a, ondan Me'ad ondan Nizâr'a intikal etmiştir. Nizâr doğunca babası Me'ad, oğlunun alnındaki nûru görüp sevinmiş, büyük ziyâfet vermiştir. "Böyle oğul için, bu kadar ziyâfet az bir şey." dediği için de oğlunun adı Nizâr (az bir şey) kalmıştır. Bundan sonra da nûr sıra ile intikal ederek asıl sâhibi olan sevgili Peygamberimize ulaşmıştır.

Sevgili Peygamberimiz; **"Ben, Abdullah, Abdülmuttalib, Hâşim, Abdü Menaf, Kuseyy, Kilâb, Mürre, Ka'b, Lüveyy, Gâlib, Fihr, Mâlik, Nadr, Kinâne, Huzeyme, Mudrike, İlyâs, Mudar, Nizâr, Me'ad, Adnân oğlu Muhammed'im. Mensup olduğum topluluk, ne zaman ikiye ayrılmış ise, Allah beni muhakkak onların en hayırlı olan tarafında bulundurmuştur. Ben, câhiliyyet ahlâksızlıklarından hiçbir şey bulaşmaksızın, ana ve babamdan meydana geldim. Ben, Âdem'den babama ve anneme gelinceye kadar, hep nikâhlı anne babadan geldim. Ben ana ve baba îtibâriyle en hayırlınızım."** Başka bir hadîs-i şerîfte de; **"Allahü teâlâ, İbrâhim oğullarından İsmâil'i seçti. İsmâil oğullarından Kinâne oğullarını seçti. Kinâne oğullarından Kureyş'i seçti. Kureyş'ten Hâşim oğullarını seçti. Hâşim oğullarından Abdülmuttalib oğullarını eçti. Abdülmuttalib oğullarından da beni seçti."** buyurdu.

Peygamberimiz Kureyş kabîlesinin Hâşim oğulları kolundandır. Babası Abdullah'dır. Abdullah'ın babası Abdülmuttalib, annesi de Fâtımâ binti Amr'dır. Dedesi Abdülmuttalib, Mekke'nin hâkimi ve Arapların şeref îtibâriyle en üstün kabilesi olan Kureyş kabîlesine mensuptu. Abdülmuttalib'in alnında Muhammed aleyhisselâmın nûru parladığından Kureyş kavmi onunla bereketlenirdi. Peygamberimizin dedesi Abdülmuttalib, oğulları arasında en çok Abdullah'ı severdi. Çünkü onun alnında Muhammed aleyhisselâmın nûru parlıyordu. Abdullah'ın güzelliği Mısır'a kadar şöhret bulmuştu. Alnındaki nûr yüzünden iki yüze yakın kız, onunla evlenmek arzusu ile Mekke'ye gelmişti. Abdülmuttalib ise, O'nu her yönüyle O'na denk olan bir kız ile evlendirmek istiyordu. Bunun için Benî Zühre kabîlesinin büyüğü Vehb bin Abd-i Menâf'ın kızı Âmine'yi oğlu Abdullah'a istedi. Vehb'in kızı Âmine; güzellik, ahlâk ve neseb îtibâriyle Kureyş kızlarının en üstünü idi. Ayrıca soy bakımından Abdullah ile birkaç batın yukarıda birleşmekte idi. Abdülmuttalib, Vehb'in kızını oğlu Abdullah'a isteyince Vehb şöyle dedi: "Ey amcam oğlu, biz bu teklifi sizden önce aldık. Âmine'nin annesi bir rüyâ gördü. Anlattığına göre evimize bir nûr girmiş, aydınlığı yeri ve gökleri tutmuş. Ben de bu gece rüyâmda dedemiz İbrahim'i gördüm. Bana; "Abdülmuttalib'in oğlu Abdullah'la kızın Âmine'nin nikâhlarını ben kıydım. Onu sen de kabûl et." dedi. Bugün sabahtan beri bu rüyânın tesiri altındayım. Acaba ne zaman gelecekler, diye merak ediyordum." Bu sözleri duyan Abdülmuttalib sevincinden"Allahü Ekber! Allahü Ekber!" diyerek tekbir getirdi. Nihâyet oğlu Abdullah'ı Vehb'in kızı Âmine ile evlendirdi. Bu konuda başka rivâyetler de vardır.

Abdullah, Âmine ile evlenince alnında parlayan nûr, hanımına intikal etti. Abdullah'ın evlendiği geceye Türkiye'de ve birçok İslâm memleketlerinde bir asırdan beri Regâib kandili ismi verilmekte ise de bu yanlıştır. Regâib gecesi, Receb ayının ilk cumâ gecesidir. Muhammed aleyhisselâmın nûru ise hazret-i Âmine'ye Cemâzilahir ayında intikal etmiştir. Câhiliyye devrinde Arapların harbi haram saydıkları aylarda harp etmek istedikleri zaman ayların ismini ve sırasını değiştirmeleri yâni Cemâzilahir ayına o sene Recep demeleri sebebiyle halk içinde bu yanlışlık yayılmıştır. Gerçekte bunun dînen ve ilmen bir kıymeti yoktur. O halde Nübüvvet yâni peygamberlik nûrunun Âmine vâlidemize intikali, şimdiki Cemâzilahir ayındadır, Regâib gecesinde değildir. Âmine'nin Muhammed aleyhisselâma hâmile olduğu sırada Kureyş kabilesinde büyük bir darlık, kıtlık ve pahalılık olmuştu. Kureyş çok sıkıntı içinde idi. Muhammed aleyhisselâmın ana rahmine düşmesiyle birlikte, O'nun hürmetine Allahü teâlâ Kureyş kabîlesinin bağ ve bahçelerine, mahsûllerine öyle bereket verdi ki, hepsi zengin oldular. Araplar o seneye "Senet-ül feth ve'l ibtihac" yâni sevinç ve bolluk yılı dediler. Âmine Hâtun Sevgili Peygamberimize hâmile iken kocası Abdullah ticâret için Şam'a gitmişti. Dönüşünde hastalanıp Medîne'ye geldiği sırada dayılarının yanında vefât etti. Bu haber Mekke'de duyulunca çok büyük bir üzüntüye sebep oldu (Bkz. Abdullah bin Abdülmuttalib). Eshâb-ı kirâmdan Abdullah ibni Abbas radıyallahü anh şöyle bildirmiştir: "Peygamberimizin babası Abdullah, oğlu doğmadan önce vefât edince melekler; "Ey Rabbimiz, Resûlün yetim kaldı." dediler. Allahü teâlâ da; "O'nun koruyucusu ve yardımcısı benim." buyurdu."

Âmine Hâtun şöyle anlatmıştır: "Ben altı aylık hâmile iken, bir gece rüyâmda karşıma bir zât çıkıp dedi

ki: “Ey Âmine, bilmiş ol ki, sen âlemlerin en hayırlısı olan kimseye hâmile oldun. Doğurunca ismini **Muhammed** koy ve hâlini hiç kimseye açmayıp, gizli tut!” Başka bir rivâyette de; “İsmini Ahmed koy.” şeklinde bildirilmiştir.

Muhammed aleyhisselâmın doğmasına iki ay kadar zaman varken Fil vak’ası meydana geldi. İnsanların her taraftan akın akın gelip Kâbe’yi ziyâret etmesine engel olmak isteyen Yemen vâlisi Ebrehe, Bizans İmparatorunun da yardımıylaSan’a’da büyük bir kilise yaptırdı ve insanların burayı ziyâret etmelerini istedi. Araplar ise eskiden beri Kâbe’yi ziyâret etmekte olup, Ebrehe’nin yaptırdığı kiliseye hiç îtibar etmediler. Hattâ hakâret gözüyle baktılar. İçlerinden biri kiliseyi kirletti. Bu hâdiseye kızan Ebrehe, Kâbe’yi yıkmaya karar verdi ve bu maksatla bir ordu hazırlayıp Mekke üzerine yürüdü. Ebrehe’nin ordusunda önde yürütülen, zaferin kazanılmasında en büyük payı alacağı tahmin edilen Mahmud adında bir fil vardı. Ebrehe Kâbe’ye saldırmaya başlayınca bu fil yere çöktü ve Kâbe yönünde yürümedi. Yönü Yemen’e çevrilince koşarak geri dönüyordu. Böylece Mekke’ye yaklaşıp hücum etmek istediği halde hücum edemeyen Ebrehe ve ordusu üzerine Allahü teâlâ ebâbil (dağ kırlangıcı) denilen kuşlardan bir sürü gönderdi. Ebâbil kuşlarının herbiri, biri ağzında ikisi de ayaklarında olmak üzere, nohut veya mercimek büyüklüğünde üçer taş taşıyorlardı. Bu taşları Ebrehe’nin ordusu üzerine bıraktılar. Taş isâbet eden her asker, ânında yere düşüp öldü. Ebrehe kaçmak istedi. Taşlardan ona da isâbet edip, kaçtıkça etleri parça parça dökülerek öldü. Bu husus **Kur’ân-ı kerîm’**de Fil sûresinde bildirilmektedir. Böylece Kureyş kabîlesi doğmak üzere olan Muhammed aleyhisselâmın hürmetine büyük bir düşmanın şerrinden kurtuldu. Muhammed aleyhisselâmın geleceği Âdem aleyhisselâmdan îtibâren her peygambere ve ümmetlerine müjdelene gelmiş, doğması yaklaşınca da birçok haber ve müjdeler verilip alâmetler ortaya çıkmış, çeşitli hadiseler meydana gelmiştir.

Doğumu:

Muhammed aleyhisselâm Hicret’ten 53 sene evvel Rebîulevvel ayının on ikinci Pazartesi gecesi sabaha karşı Mekke’nin Haşimoğulları mahallesinde, Safâ Tepesi yakınında bir evde doğdu. Bu gün, Mîlâdî 571 yılına ve Nisan ayının yirmisine rastlamaktadır. O gün henüz güneş doğmadan âlem nûr ile doldu. Âdem aleyhisselâmdan beri babadan evlâda intikal edegelen nûr asıl sâhibine ulaştı.

O’nun doğumunu annesi hazret-i Âmine şöyle anlatıyor: “Doğum ânı geldiğinde heybetli bir ses işittim. Ürpermeye başladım. Sonra beyaz bir kuş gördüm, gelip kanadı ile beni sığadı. O andan sonra bendeki korku ve ürpertiden eser kalmadı. Yanımda süt gibi beyaz bir kâse şerbet gördüm. O şerbeti bana verdiler. O anda çok susamış idim. Verilen şerbeti içtim. Baldan tatlı ve soğuk idi. İçer içmez susuzluğum gitti. Sonra büyük bir nûr gördüm, Evim o kadar nûrlandı ki, o nûrdan başka bir şey görmüyordum. O sırada çok hâtun gördüm. Boyları uzun, yüzleri güneş gibi parlıyordu. Etrafımı sarıp, bana hizmet eden bu hâtunlar, Abdü Menâf kabîlesinin kızlarına benzerlerdi. Yine o sırada beyaz, uzun ve gökten yere uzanmış ipek bir kumaş gördüm. Dediler ki: O’nu insanların gözünden örtün. O anda bir grup kuş peydâ oldu. Ağızları zümrütten, kanatları yâkuttandı. Gümüş ibrikler tutarak havada duruyorlardı. Bana korku gelip terlemiştim, ter damlalarından misk kokusu yayılıyordu. O halde iken gözümden perdeyi kaldırdılar. Doğudan batıya kadar bütün yeryüzünü gördüm. Üç alem (bayrak) dikildi. Onların biri meşrik (doğu), biri mağrip (batı) biri de Kâbe’nin üstünde idi. Etrafımda çok sayıda melekler toplandı. Muhammed doğar doğmaz, mübârek başını secdeye koydu ve şehâdet parmağını kaldırdı. O anda gökten bir parça beyaz bulut indi. O’nu kapladı. Bir ses işittim; “Onu mağripden meşrıka kadar her yerde gezdirin. Tâ ki cümle âlem onu, ismiyle, cismiyle ve sıfatıyla görsünler.” diyordu. Sonra o bulut gözden kayboldu ve Muhammed’i bir beyaz yünlü kumaş içinde sarılı gördüm. Yine o sırada yüzleri güneş gibi parlayan üç kişi gördüm. Birinin elinde gümüşten bir ibrik, birinin elinde zümrütten bir leğen, birinin elinde de bir ipek vardı. İbrikten sanki misk damlıyordu. Muhammed’i o leğenin içine koydular. Mübarek başını ve ayağını yıkadılar ve ipeğe sardılar. Sonra mübârek başına güzel koku sürüp, mübârek gözlerine sürme çektiler ve gözden kayboldular.”

Muhammed aleyhisselâmın doğduğu sırada hazret-i Âmine’nin yanında Abdurrahman bin Avf’ın annesi Şifâ Hâtun, Osman bin Ebü’l-Âs’ın annesi Fâtımâ Hâtun ve Peygamberimizin halası Safiyye Hâtun vardı. Bunlar da gördükleri nûru ve diğer hâdiseleri haber verdiler. Şifâ Hâtun şöyle anlatıyor: “Ben, o gece Âmine’nin yanında idim. Muhammed aleyhisselâmın doğar doğmaz duâ ve niyâz ettiğini işittim. Gâibden; “Yerhamüke Rabbüke” diye söylendi. Sonra bir nûr çıkıp o kadar ışık verdi ki, doğudan batıya kadar her yer göründü...” Bundan başka birçok hâdiseye şâhit olan Şifâ Hâtun; “Ne zaman ki, O’na peygamberlik verildi; hiç tereddüt etmeden ilk îmân edenlerden biri de ben oldum.” dedi.

Safiyye Hâtun da şöyle anlatmıştır: “Muhammed aleyhisselâm doğduğu sırada her tarafı bir nûr kapladı. Doğar doğmaz secde etti, mübârek başını kaldırıp açık bir dille “**Lâ ilâhe illallah, innî resûlullah”** dedi. O’nu yıkamak istediğimde, biz O’nu yıkanmış olarak gönderdik.” denildi. O sünnet olmuş ve göbeği kesilmiş görüldü. O’nu kundağa sarmak istediğimde sırtında bir mühür gördüm, mührün üzerinde **(Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah)** yazılı idi. Doğar doğmaz secde ettiği

sırada hafif sesle bir şeyler söylüyordu, kulağımı mübârek ağzına yaklaştırdım; **"Ümmetî, Ümmetî" (Ümmetim, ümmetim)** diyordu..."

Resûl-i ekrem efendimizin doğduğunu dedesi Abdülmuttalib'e Kâbe'de Allah'a yalvarıp duâ etmekteyken müjdelediler. Abdülmuttalib bu müjdeyi alınca çok sevinip O'nu görmeye giti ve; "Bu oğlumun şânı, şerefi çok yüce olacaktır" dedi. Sonra da O'nun doğumunu kutlamak için doğumun yedinci gününde Mekke halkına üç gün ziyâfet verdi. Ayrıca şehrin her mahallesinde develer keserek insan ve hayvanların istifâde etmesi için bıraktı. Ziyâfet sırasında çocuğa hangi ismi koydun diyenlere **Muhammed** ismini verdim dedi. Neden atalarından birinin ismini vermedin diyenlere; "Allah'ın ve insanların O'nu medh etmelerini, övmelerini istediğim için." cevabını verdi. Annesi de **Ahmed** ismini koydu.

Muhammed aleyhisselâm doğduğu sırada ve doğduktan sonra pekçok hâdise meydana geldi.

Muhammed aleyhisselâmın dünyâya geldiği gece bir yıldız doğdu. Bunu gören Yahûdî bilginleri Muhammed aleyhisselâmın doğduğunu anladılar. Eshâb-ı kirâmdan Hassân bin Sâbit anlatır: "Ben sekiz yaşında idim. Bir sabah vakti Yahûdînin biri, hey Yahûdîler! diye çığlık atarak koşuyordu. Yahûdîler ne var, ne yırtınıyorsun diyerek yanına toplanınca şöyle söyledi: "Haberiniz olsun Ahmed'in yıldızı bu gece doğdu! Ahmed bu gece dünyâya geldi..."

Muhammed aleyhisselâm doğduğu gece Kâbe'deki putlar yüz üstü yere yıkıldı. Urvetübni Zübeyr rivâyet eder: "Kureyşten bir cemâatin bir putu vardı. Yılda bir defâ onu tavâf ederler, develer kesip şarap içerlerdi. Yine öyle bir günde putun yanına vardıklarında onu yüzüstü yere yıkılmış buldular. Kaldırdılar, yine kapandı. Bu hal üç defâ tekrarlandı. Bunun üzerine etrâfına iyice destek verip diktikleri sırada şöyle bir ses işitildi: "Bir kimse doğdu yer yüzünde her yer harekete geldi. Ne kadar put varsa hepsi yıkıldı. Kralların korkudan kalbleri titredi." Bu hâdise tam Muhammed aleyhisselâmın doğduğu geceye rastlıyordu.

Medâyin şehrindeki İran Kisrâsının sarayının on dört kulesi (burcu) yıkıldı. O gece gürültüyle ve dehşetle uyanan Kisrâ ve halkı yine kendilerinden bâzı ileri gelenlerin gördükleri korkunç rüyaları tâbir ettirdiklerinde bunun büyük bir şeye alâmet olduğunu anladılar.

Yine o gece Mecûsîlerin yâni ateşe tapanların bin yıldan beri yanmakta olan kocaman ateş yığınları âniden söndü. Ateşin söndüğü târihi not ettiler. Kisrânın sarayından burçların yıkıldığı geceye isâbet ediyordu.

O zaman insanların mukaddes saydıkları Sâve Gölü de yine o gece bir anda suyu çekilip, kuruyuverdi.

Şam tarafında bin yıldan beri suyu akmayan ve kurumuş olan Semave Nehrinin vâdisi de, o gece, su ile dolup taşarak akmaya başladı.

Muhammed aleyhisselâmın doğduğu geceden îtibâren şeytan artık Kureyş kâhinlerine vukû bulacak hâdiselerden haber veremez oldu. Kehânet sona erdi...

Muhammed aleyhisselâmın doğduğu gece ve daha sonra o zamâna kadar görülmemiş bu hâdiselerden başka pekçok hâdise vukû buldu, bunların hepsi son Peygamber Muhammed aleyhisselâmın dünyâyı teşrif ettiğine işâret olmuştur.

İsimleri ve Künyeleri:

Peygamber efendimizin en çok söylenilen ismi "Muhammed"dir. Bu isim, **Kur'ân-ı kerîm'**de Âl-i İmrân sûresi 144. âyette, Ahzab sûresi 40. âyette, Fetih sûresi 29. âyette ve Muhammed sûresi 22. âyetinde olmak üzere dört defâ geçmektedir. Saf sûresi 6. âyetinde ise Îsâ aleyhisselâmın ümmetine Ahmed ismiyle haber verdiği bildirilmektedir. **Kur'ân-ı kerîm**'de Muhammed ve Ahmed isminden başka, Resûl, Nebî, Şâhid, Beşîr, Nezîr, Mübeşşir, Münzîr, Dâ'i-i ilallah, Sirâcen Münîr, Raûf, Rahîm, Musaddık, Müzekkir, Müdessir, Abdullah, Kerîm, Hak, Mübîn, Nûr, Hâtemün-Nebiyyîn, Rahmet, Ni'met, Hâdi, Tâhâ, Yâsîn... diye anılmıştır. Bundan başka yine bâzıları **Kur'ân-ı kerîm**'de ve bâzıları da hadîs-i şerîflerde bir kısmı da daha önceki peygamberlere gönderilen mukaddes kitaplarda geçmiştir. Daha önceki peygamberlere indirilen kitaplarda geçen isimlerin çoğu, sıfat olup, mecâzen isim sayılan kelimelerdendir. Bunlardan bâzıları da şöyledir. Dahûk, Hamyata, Ahid, Paraklit, Mazmaz, Müşaffah, Münhamennâ, Muhtar, Rûhûl-Hak, Mukimüssünneh, Mukaddes, Hırz-ul-Ümmiyyîn, Mâlum... Peygamberimizin ismi **İncîl'**de **"Ahmed" (Paraklit), Tevrât'**ta ise "Münhamenna" olarak geçmiş olup, Süryanicede Muhammed ismi karşılığıdır. **İncîl'**de Peygamberimizin geleceği müjdelenip Paraklit kelimesiyle de ifâde edilmiştir ki, Ahmed ve Muhammed mânâsınadır. İncîl tahrif edilince bu kelimeler kasten değiştirilmiştir.

Peygamberimizin hadîs-i şerîflerinde ise Mâhi, Hâşir, Âkıb, Mükaffi, Nebüyyür-rahme, Nebiyyüt-Tevbe, Nebüyy-ü Melâhim, Kattâl, Mütevekkil, Fâtih, Hâtem, Mustafa, Ümmî, Kusem (her hayrı kendinde

toplayan) isimleri geçmektedir. Bir hadîs-i şerîfte Sevgili Peygamberimiz; **"Bana mahsus beş isim vardır: "Ben Muhammed'im. Ben Ahmed'im, ben Mâhi'yim ki, Allah benimle küfrü yok eder. Ben, Hâşir'im ki halk, kıyâmet günü benim izimce haşrolunacaktır. Ben, Âkıb'ım ki benden sonra peygamber yoktur."** buyurdu.

Peygamberimizin hazret-i Hadîce'den doğan ve küçük yaşta vefât eden oğlu Kâsım'dan dolayı kendisine Ebü'l-Kâsım künyesi verilmiştir. Yine peygamberliğinden önce O'ndaki doğruluk, îtimâd, emîn, güvenilir olması gibi sayılamayacak kadar üstün meziyetlerden dolayı Kureyş kabîlesi ona "El-Emîn" ismini vermiştir.

Kur'ân-ı kerîm'de meâlen; **"Gerçekten Allah ve melekleri, Peygambere salât ederler. Ey îmân edenler! Siz de O'na salât edin** (Allahümme salli alâ Muhammed, deyin) **ve gönülden teslim olun."** (Ahzâb sûresi: 56) buyrulmaktadır.

Resûl-i ekrem efendimizin ismini söyleyince, işitince, yazarken ve okurken O'na salevât getirmek hürmete ve sevap kazanmaya sebep olmaktadır. Salevât getirmek; **"Aleyhisselâm", "Sallallahü aleyhi ve sellem", "Allahümme salli alâ seyyidinâ Muhammed", "Esselâtü ves-selâmü aleyke yâ Resûlallah", "Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed, Kemâ salleyte alâ İbrâhîme ve alâ âli İbrâhim, inneke hamidün mecîd", "Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âlihi ve sahbihi ecmaîn", "Aleyhisselâtü vesselâmü vettehıyye", "Aleyhi ve alâ cemî'i minessalevâti etemmühâ ve minnettehiyyâti eymenühâ" g**ibi duâları söylemekle olur. Bunlardan başka salevât getirmek için okunacak duâlar "**Delâil-i Hayrât" v**e "**Câliyet-ül Ekdâr"** kitaplarında geniş olarak bildirilmektedir.

Hadîs-i şerîflerde buyruldu ki:

Vefâtımdan sonra, kim bana salâtü selâm gönderirse, Cebrâil (aleyhisselâm) **bana der ki: "Yâ Resûlallah! Ümmetinden falan kimsenin sana selâmı var! Cevap olarak derim ki: "Benden de ona selâm olsun! Allahü teâlânın rahmet ve bereketi onun üzerine olsun!**

Cebrâil (aleyhisselâm) **gelip; "Zelîl olsun, yanında hazret-i Nebiyyi ekremin ism-i şerîfi söylendiğinde salevât getirmeyen, zelîl olsun!" dedi. Ben de; "amin." dedim.**

Bir kimse yazdığı bir şeyde, bana da salevât yazarsa, benim ismim o kitapta (yazılan yerde) **kaldığı müddetçe, melekler onun için istiğfâr ederler.** (İstiğfâr, günahların bağışlanmasını Allahü teâlâdan istemektir.)

Yer yüzünde dolaşan (seyâhat eden) **melekler, ümmetimin selâmını bana tebliğ ederler.**

Ümmetimin salevâtı bana hediyedir. Benim ümmetime hediyem, kıyâmet günü onlara şefâatimdir.

Çocukluğu:

Sevgili Peygamberimiz doğduktan sonra dokuz gün kadar annesi Âmine Hâtun tarafından emzirildi. Sonra Ebû Leheb'in câriyesi Süveybe Hâtun onu günlerce emzirdi. O zaman Mekke halkının çocuklarını bir süt annesine vermeleri âdetti.

Mekke'nin havası çok sıcak olduğundan, çocukları havası iyi, suyu tatlı olan civar yerlerdeki yaylalara gönderirler, çocuklar bir müddet oralarda, verildikleri süt annelerinin yanında kalırlardı. Her sene bu maksatla Mekke'ye birçok süt anaları gelir, birer çocuk alıp giderlerdi. Çocukları büyütüp teslim edince de çok ücret ve hediyeler alırlardı.

Peygamberimizin doğduğu sene de yaylalarda yaşayan Benî Sa'd kabilesinden bir çok süt anne Mekke'ye gelip herbiri emzirmek üzere birer çocuk almıştı. Benî Sa'd kabilesi Mekke civârındaki kabileler arasında şerefte, cömertlikte mertlik ve tevâzuda ve Arapçayı düzgün konuşmakta meşhur olduğundan Kureyş kabîlesinin ileri gelenleri çocuklarını, daha çok, bu kabîleye vermek isterlerdi. O sene Benî Sa'd kabîlesinin yurdunda şiddetli bir kuraklık ve kıtlık olduğundan ücretle çocuk emzirip sıkıntılarını gidermek üzere, her senekinden daha çok süt annesi Mekke'ye gelmişti. Bilhassa zengin âilelerin çocuklarını alıyorlardı. Gelen kadınların herbiri birer çocuk almışlardı. Peygamber efendimiz yetim olduğu için fazla ücret alamama düşüncesiyle, henüz O'na tâlib olan çıkmamıştı. Gelen kadınlar içinde iffeti, temizliği, hilmi (yumuşaklığı), hayâsı ve yüksek ahlâkıyla tanınmış Halîme Hâtun da vardı. Binek hayvanları zayıf olduğu için Mekke'ye ötekilerden geç gelmişti. Kocası ile Mekke'de dolaşarak zengin âilelerin çocuklarının alınmış olduğunu görmüşler, eli boş dönmemek için bir çocuk aramaya başlamışlardı. Nihâyet görünüşü ile hürmet celbeden, sîması çok sevimli bir zat ile karşılaştılar. Bu, Peygamberimizin dedesi Abdülmuttalib idi. Onunla torununu almak üzere anlaştılar. Abdülmuttalib, Halîme Hâtunu Âmine'nin evine götürdü. Halîme Hâtun şöyle anlatır: "Çocuğun baş ucuna vardığımda O'nu, yünden beyaz bir kundağa sarılı, yeşil ipekten bir örtünün üstünde mışıl mışıl uyur gördüm.

Etrafa misk kokusu yayılıyordu. Hayret içinde kalıp bir anda O'na öylesine ısındım ki uyandırmaya kıyamadım. Elimi göğsüne koyduğumda uyandı ve bana bakıp öyle bir tebessüm etti ki, kendimden geçtim. Annesi, böylesine güzel ve mübârek çocuğu bana vermez korkusuyla derhal yüzünü örtüp kucağıma aldım. Sağ mememi verdim, emmeye başladı. Sol mememi verdim, emmedi. Abdülmuttalib bana dedi ki: "Sana müjdeler olsun ki, hanımlar içinde senin gibi nîmete kavuşan olmadı." Âmine Hâtun da bana çocuğunu verdikten sonra şöyle dedi. "Ey Halîme, üç gün evvel bir nidâ işittim ki: "Senin oğluna süt verecek kadın Benî Sa'd kabîlesinden Ebû Züeyb soyundandır." diyordu." Ben de dedim ki; "Ben, Benî Sa'd kabîlesindenim ve babamın künyesi Ebû Züeyb'dir."

Halîme Hâtun yine şöyle anlatmıştır: "Âmine Hâtun bana daha nice vakaları anlattı ve vasiyette bulundu. Ben de Mekke'ye gelmeden önce bir rüyâ görmüştüm. Rüyâmda bana; "Ey Halîme! Mekke'ye var, orada çok faydalanırsın. Sana bir nûr, arkadaş olur. Bu rüyâyı kimseye anlatma, gizle!" denildi. Mekke'ye gelirken de sağımdan solumdan sesler duyardım ve bana gâibden; "Sana müjdeler olsun ey Halîme, o parlak nûru emzirmek sana nasip olacak" diye seslenilirdi." Halîme Hâtun şâhit olduğu daha nice hâdiseleri anlatmıştır.

Halime Hâtun der ki: "Muhammed'i alıp Âmine'nin evinden ayrıldım. Kocamın yanına gelince kocam O'nun yüzüne bakıp kendinden geçti: "Ey Halîme! Bugüne kadar böyle güzel yüz görmedim" dedi. O'nu yanımıza alır almaz kavuştuğumuz bereketleri görünce de; "Ey Halîme, bilmiş ol ki, sen çok mübârek bir çocuk almışsın." dedi. Ben de; "Vallahi, ben de zâten böyle dilerdim" dedim."

Halîme Hâtun, kocası ile birlikte Muhammed aleyhisselâmı alıp Mekke'den ayrıldıkları andan îtibâren O'nun bereketine kavuşmaya başladılar. Çelimsiz ve hızlı gidemeyen merkebleri öylesine hızlı yürüyordu ki, beraber geldikleri kâfile, onlardan önce yola çıkıp çok uzaklaşmış olmasına rağmen, onlara yetişip geçmişti. Benî Sa'd yurduna vardıktan sonra görülmemiş bir bolluğa ve berekete kavuştular. Sütü az olan hayvanları bol bol süt veriyordu. Bunu gören komşuları hayret edip, bunun emzirmek için aldıkları çocuk sebebiyle olduğunu açıkça anladılar.

Kuraklık sebebiyle çok sıkıntıya düştüklerinde yağmur duâsına giderken O'nu yanlarında götürüp duâ ederek O'nun hürmetine bol yağmura ve berekete kavuştular.

Sevgili Peygamberimiz süt annesi Halîme Hâtunun sağ memesini emer, sol memesini emmezdi. Onu da süt kardeşine bırakırdı. İki aylıkken emekledi. Üç aylık olunca ayakta durur, dört aylıkken duvara tutunarak yürürdü. Beş aylıkken yürüdü, altı aylıkken çabuk yürümeye başladı. Yedi aylıkken her tarafa gider oldu. Sekiz aylıkken anlaşılacak şekilde, dokuz aylıkken gâyet açık konuşmaya başladı. On aylıkken ok atmaya başladı. Halîme Hâtun şöyle anlatmıştır: "İlk konuşmaya başladığında, "Lâ ilâhe illallahü vallahü ekber. Velhamdülillahi rabbil âlemîn." dedi. O günden sonra "Bismillâh" demeden hiçbir şeye elini uzatmazdı. Sol eliyle bir şey yemezdi. Yürümeye başladığında çocukların oynadıkları yerden uzak dururdu ve onlara "Biz, bunun için yaratılmadık." derdi. Her gün O'nu güneş ışığı gibi bir nûr kaplar ve yine açılırdı. İki yaşına girdiğinde gelişmiş, gösterişli bir çocuk olmuştu. Üzerinde beyaz bir bulut dâimâ birlikte hareket eder ve O'nu gölgelerdi. Bir gün Halîme Hâtun farkında olmadan süt kardeşi Şeymâ ile öğlenin yakıcı sıcağında kuzuların yanına gitmişti. Halîme Hâtun, onu yanında göremeyince hemen arayıp buldu. Şeymâ'ya, "Niçin sıcakta dışarı çıktınız?" dedi. Şeymâ; "Anneciğim! Kardeşimin başı üzerinde bir bulut O'nu dâimâ gölgeliyor." dedi.

Yine bir gün süt kardeşi Abdullah ile evlerinin yakınında bulunan kuzuların arasına gitmişlerdi. Süt kardeşi koşarak eve gelip; "Beyaz elbiseli iki kişi, Kureyşli kardeşimi yere yatırıp karnını yardılar, ellerini karnına soktular!" dedi. Halîme Hâtun ile kocası Hâris, süratle koşup yanına geldiler. Baktılar ki rengi değişmiş, semâya bakıyor ve tebessüm ediyor."Sana ne oldu yavrucuğum?" diye sorduklarında şöyle anlattı: "Yanıma beyaz elbiseli iki kişi geldi. Birinin elinde içi kar dolu bir tas vardı. Beni tutup, göğsümü yardılar. Kalbimi de çıkarıp yardılar. Ondan siyah bir kan pıhtısı çıkardılar. Göğsümü ve kalbimi o karla temizlediler ve kapatıp kayboldular." dedi. Bu hâdiseye "Şakk-ı sadr" (göğsünün yarılması) denir. Bu, **Kur'ân-ı kerîm**'de İnşirah sûresi ilk âyetinde bildirilmektedir.

Muhammed aleyhisselâma peygamberlik verildikten sonra Eshâb-ı kirâmdan bâzıları; "Yâ Resûlallah, bize kendinizden bahseder misiniz?" deyince; **"Ben ceddim İbrahim'in duâsıyım. Kardeşim Îsâ'nın müjdesiyim! Annemin ise rüyâsıyım. O bana hâmileyken Şam saraylarını aydınlatan bir nûrun kendisinden çıktığını görmüştü. Ben Sa'd bin Bekr oğulları yanında emzirilip büyütüldüm. Bir gün süt kardeşimle birlikte evimizin arkasında kuzuları otlatıyorduk. O sırada yanıma beyaz elbiseli iki kişi geldi. Birinin elinde içi karla dolu bir altın tas vardı. Beni tuttular, göğsümü yardılar, kalbimi de çıkarıp yardılar. Ondan siyah bir kan parçası çıkarıp bir yana attılar. Göğsümü ve kalbimi o karla temizlediler."** buyurdu.

Halîme Hâtun, dört yaşından sonra O'nu Mekke'ye götürüp annesine verdi. Dedesi Abdülmuttalib, Halîme Hâtuna çok büyük hediyeler verip ihsânda bulundu. Halîme Hâtun O'nu Mekke'ye bırakınca;

“Sanki canım ve gönlüm de O’nunla birlikte kaldı.” demiştir. (Bkz. Halîme Hâtun)

Muhammed aleyhisselâm altı yaşına kadar da annesinin yanında büyüdü. Altı yaşındayken annesi, Ümmü Eymen adındaki câriye (hizmetçi) ile birlikte akrabâlarını ve babası Abdullah’ın mezârını ziyâret için Medîne’ye gittiler. Medîne’de bir ay kaldılar. Bu sırada Muhammed aleyhisselâm Benî Neccar kuyusu denilen havuzda yüzmeyi öğrendi. Sırtındaki nübüvvet mührünü ve diğer bâzı alâmetlerini gören Yahûdî âlimlerinden bir kısmı; “Bu çocuk âhir zaman Peygamberi olacak!” demişlerdir. Onların bu sözlerini duyan Ümmü Eymen, durumu Âmine’ye haber verince Âmine Hâtun O’na bir zarar gelmesinden çekinerek, Mekke’ye dönmek üzere yola çıktı. Ebvâ denilen yere geldiklerinde hazret-i Âmine hastalandı. Hastalığı artıp sık sık kendinden geçiyordu. Başında duran oğlu Muhammed aleyhisselâma bakarak şu beyitleri söyledi:

Eskir yeni olan, ölür yaşayan,
Tükenir çok olan, var mı genç kalan.

Ben de öleceğim tek farkım şudur:
Seni ben doğurdum şerefim budur.

Geride bıraktım hayırlı evlad,
Gözümü kapadım, içim pek rahat.

Benim nâmım kalır dâim dillerde,
Senin sevgin yaşar hep gönüllerde.

Biraz sonra vefât etti. Orada defnedildi (Bkz. Âmine). Ümmü Eymen, Muhammed aleyhisselâmı Mekke’ye getirip dedesi Abdülmuttalib’in yanına bıraktı. (Bkz. Ümmü Eymen)

Muhammed aleyhisselâmın babası ve annesi İbrâhim aleyhisselâmın dîninde idi. Yâni mümin idiler. İslâm âlimleri; onların İbrâhim aleyhisselâmın dîninde olduklarını ve Muhammed aleyhisselâm peygamber olduktan sonra da O’nun ümmetinden olmaları için diriltilip, Kelime-i şehâdeti işittiklerini ve söylediklerini, böylece O’nun ümmetinden olduklarını bildirmişlerdir.

Muhammed aleyhisselâm sekiz yaşına kadar da dedesinin yanında büyüdü. Dedesi Abdülmuttalib Mekke’de sevilen ve çeşitli işleri idâre eden bir zât olup, heybetli, sabırlı, ahlâkı dürüst, mert ve cömertti. Fakirleri doyurur, hattâ aç, susuz kalan hayvanlara bile su ve yiyecek verirdi. Allah’a ve âhirete inanan, kötülüklerden sakınan, câhiliyye devrinin çirkin âdetlerinden uzak duran bir zâttı. Mekke’de zulme, haksızlığa engel olur, oraya gelen misâfirleri ağırlardı. Ramazan ayında Hira Dağında inzivâya çekilmeyi âdet edinmişti. Çocukları seven ve şefkat sahibi olan Abdülmuttalib, Muhammed aleyhisselâmı bağrına basıp gece gündüz yanından ayırmadı. O’na büyük bir sevgi ve şefkat gösterirdi. Kâbe’nin gölgesinde kendisine mahsus olan minderinde O’nunla beraber oturur, mâni olmak isteyenlere; “Bırakın oğlumu, O’nun şânı yücedir!” derdi. Sevgili Peygamberimizin dadısı Ümmü Eymen’e, O’na iyi bakmasını önemle tembih eder; “Oğluma iyi bak! Ehl-i kitab, benim oğlum hakkında, bu ümmetin peygamberi olacak, diyorlar.” derdi. Ümmü Eymen demiştir ki: “O’nun çocukluğunda açlıktan ve susuzluktan şikâyet ettiğini görmedim. Sabahleyin bir yudum zemzem içerdi. Kendisine yemek yedirmek istediğimizde; “İstemem, tokum.” derdi.“Abdülmuttalib uyurken ve odasında yalnızken, O’ndan başkasının yanına girmesine müsâade etmezdi. O’nu dâimâ öper, okşar, sözlerinden ve hareketlerinden son derece hoşlanırdı. Sofrada onu yanına alır, dizine oturtur; yemeğin en iyisini ve en lezzetlisini O’na yedirir ve O gelmeden sofraya oturmazdı. O’nun hakkında nice rüyâlar görüp birçok hâdiseye şâhit oldu. Bir defâsında, Mekke’de kuraklık ve kıtlık olmuştu. Abdülmuttalib, gördüğü bir rüyâ üzerine Muhammed aleyhisselâmın elinden tutup Ebû Kubeys Dağına çıktı ve; “Allah’ım, bu çocuk hakkı için, bizi bereketli bir yağmur ile sevindir.” diyerek duâ etti. Duâsı kabul olundu ve bol yağmur yağdı. O zamanki şâirler bu hâdiseyi şiirler yazarak dile getirmişlerdir.

Abdülmuttalib, bir gün Kâbe’nin yanında otururken, Necranlı bir râhip yanına gelip onunla konuşmaya başladı. Bir ara; “Biz İsmâiloğullarından en son gelecek olan peygamberin sıfatlarını kitaplarda buldu. Burası (Mekke) O’nun doğum yeridir. Sıfatları şöyle, şöyledir!” diyerek birer birer saymağa başladığı sırada, Peygamberimiz yanlarına geldi. Necranlı râhip, O’nu dikkatle seyretmeye başladı, sonra da yaklaşıp gözlerine, sırtına, ayaklarına baktı ve heyecanla; “İşte, O budur. Bu çocuk senin neslinden midir?” dedi. Abdülmuttalib; “Oğlumdur!” deyince, Necranlı râhip; “Kitaplarda okuduğumuza göre O’nun babasının sağ olmaması lazım!” dedi. Abdülmuttalib; “O, oğlumun oğludur. Babası daha O doğmadan, annesi hâmile iken ölmüştü” deyince, râhip; “Şimdi doğru söyledin.” dedi. Bunun üzerine Abdülmuttalib oğullarına; “Kardeşinizin oğlu hakkında söylenileni işitin de, O’nu iyi koruyun!” dedi.

Abdülmuttalib vefâtı yaklaşınca oğullarını toplayıp Sevgili Peygamberimize; “Yavrum, bu amcalarından hangisinin yanında kalmak istersin” diye sordu, Resûl-i ekrem efendimiz koşup amcası Ebû Tâlib’in kucağına oturdu. Onun yanında kalmak istediğini söyledi. Abdülmuttalib de O’nu oğlu Ebû Talib’e

bıraktı ve O'na iyi bakmasını önemle vasiyet etti. Bundan sonra da vefât etti.

Peygamberimiz sekiz yaşından sonra amcası Ebû Tâlib'in yanında kalmaya başladı ve onun himâyesinde büyüdü. O zaman Mekke'de Ebû Tâlib de babası Abdülmuttalib gibi Kureyş'in ileri gelenlerinden, sevilen, saygı gösterilen ve sözü dinlenilen bir zât idi. O da Peygamberimize büyük bir sevgi ve şefkat gösterdi. O'nu kendi çocuklarından çok sever, yanına almadan uyuyamaz, bir yere gitmez ve; "Sen çok hayırlısın, çok mübâreksin!" derdi. O elini uzatmadan yemeğe başlamaz, önce O'nun başlamasını isterdi. Bâzan da ona ayrı sofra kurdururdu. Sabahları uyandığında yüzünden nur saçıldığını, saçlarının taranmış olduğunu görürlerdi. Ebû Tâlib'in fazla malı yoktu ve âilesi de kalabalıktı. Muhammed aleyhisselâmı himâyesine aldıktan sonra bolluğa ve berekete kavuştu. Mekke'de vukû bulan kuraklık sebebiyle halk sıkıntıya düştüklerinde Ebû Tâlib O'nu Kâbe'nin yanına götürüp duâ etti. O'nun bereketiyle bol yağmur yağdı. Kuraklıktan ve kıtlıktan kurtuldular.

Ebû Tâlib bir defâsında Şam'a ticâret için giderken Muhammed aleyhisselâmı da dokuz veya on iki yaşında bulunduğu sırada yanında götürdü. Ticâret kervanı uzun bir yolculuktan sonra Busra'da Hıristiyanlara mahsus bir manastırın yakınında konakladı. Bu manastırda Bahîra adında bir râhip vardı. Önceden Yahûdî âlimlerindenken sonradan Hıristiyan olan bu bilgili râhibin yanında elden ele geçerek saklanan bir kitap bulunmakta ve birçok şey ondan sorulmakta idi. Kureyş kervanı daha önceki yıllarda buradan defâlarca gelip geçmesine rağmen hiç ilgilenmeyen ve her sabah manastırın damına çıkıp kâfilelerin geldiği yöne bakarak merakla bir şey bekleyen râhib Bahîra'ya bu defa bir hâl olmuş ve heycanla irkilip yerinden fırlamıştı. Çünkü o, Kureyş kervanı uzaktan göründüğü sırada kervanın üstünde beyaz bir bulutun da onlarla birlikte akıp geldiği ve onların yanına oturduğu ağacın üstünde durduğunu görmüştü. Bu bulut Muhammed aleyhisselâmı gölgelemekte idi. Kervan konunca Muhammed aleyhisselâmın altına oturduğu ağacın dallarının üzerine doğru eğildiğini görerek iyice heyecanlanan râhip, hemen bir sofra hazırlatıp, acele ile bir de dâvetçi göndererek Kureyş kervanında bulunanların hepsini yemeğe dâvet etti. Kervanda bulunanlar Muhammed aleyhisselâmı mallarının yanında gözcü olarak bırakıp râhip Bahîra'nın yanına gittiler. Ona defâlarca buradan gelip geçtikleri hâlde şimdiye kadar kendilerini dâvet etmeyip de bugün dâvet etmesinin sebebini sorarlarken, Bahîra gelenlere dikkatle bakıp; "Ey Kureyş topluluğu, içinizden yemeğe gelmeyen var mı?" diye sordu. "Evet, bir kişi var." dediler. Râhip Bahîra ısrarla, O'nun da çağrılmasını isteyince gidip çağırdılar. Gelir gelmez dikkatle O'na bakmaya, incelemeye başlayan Bahîra, yemekten sonra hallerine, işlerine dâir birçok soru sordu. Muhammed aleyhisselâm da cevap verdi. Bahîra gördüğü alâmetlerin ve aldığı cevapların hepsinin, âhir zamanda gelecek peygamberin sıfatları hakkında bildiklerine tam uyduğunu gördü. Sonra sırtını açıp nübüvvet mührüne baktı ve Ebû Tâlib'e; "Bu çocuk senin neslinden midir?" dedi. Ebû Tâlib; "Oğlum" deyince Bahîra; "Kitaplarda bu çocuğun babasının sağ olmayacağı yazılı, O senin oğlun değildir." dedi. Bu sefer Ebû Tâlib; "O benim kardeşimin oğludur." dedi. "Babası ne oldu?" deyince de, O'nun doğumuna yakın öldüğü cevâbını alan Bahîra; "Doğru söyledin, annesi ne oldu?" dedi. Ebû Tâlib; "O da öldü." deyince yine; "Doğru söyledin." dedi. Sonra da ısrarla şöyle dedi: "Kardeşinin oğlunu hemen memleketine geri götür. O'nu, hasetçi Yahûdîlerden koru! Vallahi Yahûdîler bu çocuğu görüp, benim fark ettiklerimi fark ederlerse, O'na bir zarar vermeye kalkışırlar. Çünkü kardeşinin oğlunda büyük bir hâl ve şan vardır. Bu, peygamberlerin sonuncusu olacaktır. Getireceği din bütün yeryüzüne yayılsa gerektir. Sakın bu çocuğu Şam'a götürme, mübârek bedenine bir zarar verirler. Bunun hakkında çok ahd ve misak olmuştur."

Ebû Tâlib "Mîsak nedir?" diye sorunca, Bahîra; "Allahü teâlâ bütün peygamberlerden ve en son da Îsâ aleyhisselâmdan ümmetlerine âhir zaman peygamberinin geleceğini bildirmeleri üzerine söz almıştır." dedi. Ebû Tâlib, Bahîra'nın bu sözleri üzerine Şam'a gitmekten vazgeçti ve mallarını Busra'da ucuz fiyata satıp Mekke'ye döndü. Ebû Tâlib, Bahîra'dan işittikleri şeylerden sonra, Muhammed aleyhisselâmı daha da çok sevip ömrü boyunca O'nu korudu ve her işinde O'na yardımcı oldu. Her hâliyle fazîletler ve güzellikler sâhibi müstesnâ bir insan olarak büyüyen Muhammed aleyhisselâm, on yedi yaşına ulaştığı sırada Yemen'e ticâret için giden amcası Zübeyr, ticâretinin bereketli olması için O'nu da yanında götürdü. Bu seferde de nice hârikulade (olağanüstü) halleri görüldü. Mekke'ye döndüklerinde O'nun bu halleri anlatıldı ve Kureyş kabîlesi arasında; "Bunun şânı pek yüce olacak" diye söylenmeye başlandı.

Gençliği:

Her bakımdan insanların en üstünü olan Muhammed aleyhisselâm, daha gençliğinde Mekke halkı arasında, diğerlerinden farklı olarak, çok sevilmiştir. Güzel ahlâkı, insanlara görülmemiş bir şekilde iyi davranması, sâkinliği, yumuşaklığı ve diğer üstün halleri, insanlar arasında fevkalâde farklılığı ile herkes O'na hayran olmuştur. Mekke halkı, O'nda gördükleri şaşılacak derecedeki doğru sözlülük ve güvenilirlikten dolayı da O'na El-Emîn (her zaman kendisine güvenilen) dediler ve gençliğinde bu isimle meşhur oldu.

Peygamberimizin gençliği sırasında, Araplar koyu bir câhiliyyet devri yaşamakta olup, aralarında puta

tapmak, içki, kumar, zinâ, fâiz ve daha birçok çirkin iş yaygınlaşmıştı. Muhammed aleyhisselâm onların bu bozuk hallerinden son derece nefret eder, her kötülüklerinden dâimâ uzak dururdu. Bütün Mekke halkı O'nun bu hâlini bilirler ve hayret ederlerdi. Daha çocukluğunda O'nunla birlikte Kâbe'yi tavâf eden dedesi Abdülmuttalib ve amcası Ebû Tâlib, O'nun putlardan nefret ettiğini iyi bildikleri için tavâf sırasında O'nu Kâbe'nin çevresindeki putlara yaklaştırmazlar ve bozuk işlerin yapıldığı mahallerden uzak tutarlardı. Nitekim amcası Ebû Tâlib ile ticâret için Şam'a gitmek üzere yola çıkıp Busra denilen yerde konakladıklarında, kendisinde peygamberlik alâmetleri görerek Lât ve Uzzâ putları adına yemin verip, bâzı şeyler soran râhip Bahîra'ya; "Bana Lât ve Uzzâ adına yemin vererek bir şey sorma! Vallahi, ben, o putlardan duyduğum nefreti hiçbir şeyden duymam." demiştir. Putlardan şiddetle nefret ettiği için aslâ yanlarına yaklaşmazdı.

Çocukluğunda ve gençliğinde kendine âit koyunları güder geçimini böyle sağlardı. Bir taraftan da çok bozulmuş olan cemiyetten bu münâsebetle uzak dururdu. Bir defâsında Eshâb-ı kirâma; **"Koyun gütmeyen hiçbir peygamber yoktur."** buyurmuştur. "Yâ Resûlallah, sen de güttün mü?" denince; **"Evet ben de güttüm."** buyurdu.

Muhammed aleyhisselâm yirmi yaşlarında bulunduğu sıralarda Mekke'de âsâyiş tamâmen bozularak zulüm son derece yaygınlaşıp mal, can ve nâmus emniyeti kalmamıştı. Mekke'nin yerli halkından fakir olanların yanında ticâret için ve Kâbe'yi ziyâret maksadıyla gelen yabancılar da haksızlığa ve zulme uğruyorlar, haklarını almak için mürâcaat edecek bir merci bulamıyorlardı. Bu sırada ticâret maksadıyla Mekke'ye gelen Yemenli bir tüccarın malları, Âs bin Vâil adında bir Mekkeli tarafından zorla elinden alınıp gasb edilmişti. Bu hâdise üzerine Yemenli, Ebû Kubeys Dağına çıkıp feryâd ederek hakkının alınması için kabîlelerden yardım istedi. Artık zulmün had safhaya ulaştığını dile getiren bu tip hâdiseler üzerine Hâşim ve Zühre oğulları ve diğer kabîlelerin ileri gelenleri Abdullah bin Cedân'ın evinde toplandılar. Yerli yabancı hiç kimseye zulüm ve haksızlık yapılmamasına, zulme mâni olmaya ve haksızlığa uğrayanların haklarını almaya karar verdiler. Bu maksatla bir de adâlet cemiyeti kurdular. Muhammed aleyhisselâmın genç yaşta katıldığı ve kuruluşunda çok tesirli olduğu bu cemiyete, daha önceden Fadl adındaki iki kişi ile Fudayl adında biri tarafından kurulup zamanla unutulan böyle bir cemiyeti de hatırlatmak bakımından, Fâdılların yemini mânâsında Hilf-ul Fudûl Cemiyeti denildi. Bu cemiyet, zulmü önleyip Mekke'de bozulan âsâyişi yeniden kurdu. Tesiri uzun müddet devâm etti. Muhammed aleyhisselâm kendisine peygamberlik verildikten sonra bu olayı Eshâb-ı kirâma anlatıp: **"Abdullah bin Cedân'ın evinde yapılan yeminleşmede ben de bulundum. Bence o yeminleşme kırmızı tüylü develere** (servete) **sâhip olmaktan daha sevimlidir. Şimdi de böyle bir meclise çağrılsam icâbet ederim."** buyurdu.

Mekkeliler öteden beri ticâretle uğraşarak geçimlerini sağlarlardı. Muhammed aleyhisselâmın amcası Ebû Tâlib de ticâretle uğraşıyordu. Muhammed aleyhisselâm yirmi beş yaşında bulunduğu sıralarda Mekke'de geçim sıkıntısının iyice artması üzerine Mekkeliler Şam'a gitmek üzere büyük bir ticâret kervanı hazırlamıştı. Ebû Tâlib yeğeni Muhammed aleyhisselâma bu kervana katılmasını tavsiye etti. Amcası Ebû Tâlib'in bu tavsiyesi üzerine Mekke'de üstün ahlâkı ve meziyetleriyle tanınan ve Tâhire (çok temiz) lakabıyla anılan hazret-i Hadîce'nin mallarını götürüp satmak üzere bu ticâret kâfilesine katıldı. Bu işe büyük bir memnuniyet gösteren hazret-i Hadîce kölesi Meysere'yi de O'nun yanına yardımcı olarak vermişti. Bu sefer sırasında bir bulut devamlı üzerinde dolaşarak Muhammed aleyhisselâmı gölgeledi. Kuş şekline giren iki melek sefer bitinceye kadar O'nunla birlikte hareket etti. Yolda yürüyemeyecek derecede yorulup kervandan geri kalan iki deve Muhammed aleyhisselâmın ayaklarını eliyle sığamasından sonra, birden süratlenerek yola devâm ettiler. Üç ay süren bu sefer boyunca Muhammed aleyhisselâmın daha nice hârikulâde hallerine şâhit olan kervandakiler, O'nu son derece sevip şânının çok yüce olacağını anlamışlardı. Busra denilen yere vardıklarında, daha önce amcası Ebû Tâlib'le ticâret için geldiklerinde konakladıkları manastırın yakınında bir yerde bu seferde de konakladılar. Gördüğü birçok alâmetten O'nun son peygamber olacağını anlayıp söyleyen râhip Bahîra ölmüş, O'nun yerine Nastura adında başka bir râhip geçmişti. Manastırın yakınına gelip konan Kureyş kervanını seyreden râhip Nastura manastırın yakınında bulunan kuru ağacın altına birinin oturmasıyla birlikte yeşermesini görerek koşup geldi. Bir elinde bulunan sahifede yazılı olanlara, bir de Muhammed aleyhisselâmın yüzüne bakıyor, baktıkça da hayrete düşüyordu. Nastura bildiği, duyduğu ve okuduğu alâmetleri aynen görüp, Muhammed aleyhisselâmı göstererek; "Îsâ aleyhisselâma **İncîl**'i indiren Allah hakkı için bu zât son peygamber olacaktır. Ne olaydı ben O'nun peygamber gönderilerek emrolunduğu zamâna ulaşsaydım!" dedi. Muhammed aleyhisselâm Busra pazarında Hadîce Hâtunun mallarını satarken de O'nunla pazarlık yapan bir Yahûdî inanmadığı için; "Lât ve Uzzâya(iki put ismi) yemin et ki inanayım." deyince Muhammed aleyhisselâmın; "Ben o putlar adına aslâ yemin etmem! Onların yanından geçerken yüzümü başka tarafa çevirerek geçerim." demişti. O'ndaki diğer alâmetleri de gören Yahûdî; "Söz senin sözündür. Vallahi bu zât peygamber olacak bir kimsedir ki, âlimlerimiz kitaplarda bunun vasfını bulmuşlardır." diyerek hayranlığını açıklamıştı.

Kureyş kervanı ticâretini tamamlayıp Mekke'ye dönünce, kervanda bulunan Hadîce Hâtunun kölesi

Meysere Muhammed aleyhisselâm hakkında işittiklerini ve gördüklerini Hadîce Hâtuna bir bir anlattı. Hadîce Hâtun mallarını satmak üzere teslim ettiği Muhammed aleyhisselâmın iyi kâr getirdiğini görerek çok memnun olmuştu. Fakat o bundan ziyâde kervanı karşıladığı sırada Muhammed aleyhisselâmı gölgeleyen iki meleği görmesi ve sefer sırasında vukû bulan hârikulâde hallerin, kölesi Meysere tarafından teker teker anlatılması üzerine hemen amcasının oğlu Varaka bin Nevfel'e gitti. Varaka bin Nevfel putlara tapmayan, okumuş ve çok bilgili, yaşlı bir Hıristiyandı. Daha önceden rüyâsında; gökten ayın inerek koynuna girip, koltuğundan çıktığını ve bütün âlemi aydınlattığını anlatan Hadîce Hâtuna Varaka bin Nevfel; "Âhir zaman peygamberi vücûda gelmiştir. Sen O'nun hanımı olursun. Senin zamânında O'na vahiy gelir. O'nun dîni bütün âlemi doldurur. Sen O'na en önce îmân eden olursun. O peygamber Kureyş kabîlesinin Hâşimoğulları kolundan olacak..." demişti. Hadîce Hâtun bu defâ kölesi Meysere'nin anlattıklarını Varaka bin Nevfel'e söyleyince, hayrete düşüp; "Bu söylediklerinden anlaşılıyor ki, şüphesiz Muhammed bu ümmetin peygamberi olacak. Ben zâten bu ümmetten bir peygamberin çıkacağını biliyor ve O'nu bekliyordum. Bu zaman O'nun tam zamandır." dedi. Böylece hazret-i Hadîce'nin sevgisi ve îtimâdı daha da arttı.

Muhammed aleyhisselâm 12 yaşındayken amcası Ebû Tâlib ile ticâret için Busra'ya kadar, 17 yaşındayken amcası Zübeyr ile Yemen'e ve 25 yaşındayken hazret-i Hadîce'nin mallarını satmak üzere Şam'a olmak üzere üç defâ seyâhate çıktı. Bunların dışında hiçbir yere seyahat yapmadı.

Evlenmesi:

Muhammed aleyhisselâm yirmi beş yaşındayken ilk olarak hazret-i Hadîce ile evlendi. Hazret-i Hadîce, Kureyş kabîlesinin Esedoğulları kolundan kırk yaşında ve dul bir hanım idi. Fakat, malı, cemâli, aklı, ilmi, şerefi, nesebi, iffet ve edebi pek fazla idi. Yüksek ahlâkı ve üstün vasıfları sebebiyle Kureyş arasında "Tâhire" (çok temiz) İslâmiyet geldikten sonra da "Hadîce-tül-Kübra" ismiyle meşhur olmuştu. Hadîce Hâtun mallarını Şam tarafına götürüp Busra'da satan Muhammed aleyhisselâmı; adâleti, üstün ahlâkı ve hakkında duyup şâhit olduğu hadiseler sebebiyle son derece takdir etti. Bu hâdiseden kısa bir süre sonra, yakınlarının da kabul etmesiyle evlenmeleri kararlaştırıldı. Nikâh meclisi hazret-i Hadîce'nin evinde kuruldu. Ebu Tâlib ve Varaka bin Nevfel tarafından takdim konuşmaları yapıldı. Nikâhı Varaka bin Nevfel kıydı. Kureyş kabîlesinin ileri gelenleri de nikâh şâhidi olarak bulundular. Zamânının emsalsiz bir kadını olan Hadîce vâlidemiz evlilik hayâtı boyunca Muhammed aleyhisselâma dâimâ hizmet edip yardımcısı oldu. Muhammed aleyhisselâmın bu evliliği, onun vefâtına kadar on beş senesi peygamberlikten önce onu da Peygamberlikten sonra olmak üzere yirmi beş sene sürdü. Muhammed aleyhisselâm, ilk zevcesi hazret-i Hadîce hayattayken başkası ile evlenmedi. Muhammed aleyhisselâmın hazret-i Hadîce'den ikisi erkek, dördü kız olmak üzere Kâsım, Zeyneb, Rukayye, Ümmü Gülsüm, Fâtıma ve Abdullah (Tayyib) adlarında altı çocuğu oldu. Peygamberliği sırasında evlendiği hazret-i Mâriye'den de İbrâhim adlı oğlu olmuştu. Diğer zevcelerinden çocuğu olmadı. Zeyneb, kızlarının en büyüğü idi. En küçük kızı Fâtımâ babasının en sevgilisiydi. Hazret-i Fâtımâ Peygamber efendimiz kırk yaşındayken doğdu. Erkek evlatları küçük yaşta vefât ettikleri gibi hazret-i Fâtımâ'dan başka bütün kızları da O'ndan önce vefât ettiler. Hazret-i Fâtımâ da Muhammed aleyhisselâmdan altı ay sonra vefat etti. Hazret-i Ali ile evlenmişti. Muhammed aleyhisselâmın soyu hazret-i Fâtımâ evlâdı, hazret-i Hasan ve hazret-i Hüseyin ile devâm etti.

Resûl-i ekrem efendimiz ikinci defâ olarak, elli beş yaşında iken, Ebû Bekr'in (radıyallahü anh) kızı Âişe radıyallahü anhâ ile evlendi. Bunu, Hadîce-tül-Kübrâ'nın vefâtından bir yıl sonra, Allahü teâlânın emri ile nikâh eylemişti. Ölünceye kadar, sekiz sene onunla yaşadı.

Diğerlerini, hep hazret-i Âişe'den sonra, dînî, siyâsî sebeplerle veya merhamet ve ihsân ederek Allahü teâlânın izniyle nikâh etti. Bunların hepsi dul olup, çoğu yaşlı idi. Meselâ, Mekke'deki kâfirlerin, Müslümanlara eziyet ve zararları dayanılamayacak bir dereceye gelince Eshâb-ı kirâmın bir kısmı Habeşistan'a hicret etmişti. Habeş Pâdişâhı Necâşi Hıristiyan idi. Müslümanlara çeşitli sorular sorup, aldığı cevaplara hayran kalarak îmâna geldi. Müslümanlara çok iyilik yaptı. İmânı zayıf olan Ubeydullah bin Cahş, fakirlikten kurtulmak için, papazlara aldanıp mürted olmuş, dînini dünyâya değişmişti. Resûlullah efendimizin halasının oğlu olan bu mel'un, karısı Ümmü Habîbe'yi de (radıyallahü anhâ) dinden çıkıp zengin olmaya cebr ve teşvik etti ise de, o, fakirliğe ve ölüme râzı olacağını fakat Muhammed aleyhisselâmın dîninden çıkmayacağını söyleyince, bunu boşadı. Sürünerek, sefâletten ölmesini bekliyordu. Fakat, az zamanda kendi öldü. Ümmü Habîbe, Kureyş'in (Mekke'nin) o zamanki başkumandanı Ebû Süfyân'ın kızı idi. Peygamber efendimiz o zamanlarda, Kureyş orduları ile, çok çetin muhârebelerde bulunuyordu ve Ebû Süfyân, İslâmiyeti yok etmek için son gayretiyle çarpışıyordu. Peygamber efendimiz ÜmmüHabîbe'nin dîninin kuvvetini ve başına gelen bu acı hâli işitti. Necâşi'ye mektup yazıp; **"Oradaki Ümmü Habîbe ile evleneceğim. Nikâhımı yap! Sonra kendisini buraya gönder!"ş**eklinde talepte bulundu. Necâşî daha önce Müslüman olmuştu. Mektuba çok hürmet edip, oradaki Müslümanları sarayına dâvet ederek, ziyâfet verdi. Hicretin yedinci yılında nikâh yapılıp, hediye ve ihsanlarda bulundu. Bu sûretle, Ümmü Habîbe, îmânının mükâfâtına

kavuşarak, orada zengin ve râhat oldu. Onun sâyesinde, oradaki Müslümanlar da rahat etti. Cennet'te, kadınlar kocalarının yanında bulunacakları için, Cennet'in en yüksek derecesiyle müjdelenmiş oldu ki, dünyânın bütün zevk ve nîmetleri, bu müjde yanında pek küçük kalır. Bu nikâh, Ebû Süfyân'ın ilerde Müslüman olmakla şereflenmesini hazırlayan sebeplerden biri oldu. Görülüyor ki, bu nikâh, kâfirlerin iftirâlarının ne kadar yanlış ve çürük olduğunu bildirdiği gibi, Resûlullah'ın aklının, zekâsının, dehâsının, ihsânının ve merhametinin derecesini de göstermektedir.

İkinci misal; hazret-i Ömer'in kızı Hafsa radıyallahü anhâ dul kalmıştı. Hicretin üçüncü yılında; Ömer radıyallahü anh, Ebû Bekire ve Osman'a (radıyallahü anhümâ) kızımı alır mısın dedikte, düşüneyim, demişlerdi. Bir gün, Resûlullah efendimiz, her üçü ve başkaları yanında iken; **"Yâ Ömer! Seni üzüntülü görüyorum, sebebi nedir?"** diye sordu. Bir şişedeki mürekkebin rengi kolay görüldüğü gibi, Resûlullah efendimiz de, herkesin düşüncesini, bir bakışta anlardı. Lüzum görürse sorardı. O'na, hattâ herkese doğru söylememiz farz olduğundan hazret-i Ömer de; "Yâ Resûlallah, kızımı Ebû Bekr'e ve Osman'a teklif ettim, almadılar." cevâbını verdi. Resûlullah efendimiz en çok sevdiği üç eshâbının üzülmesini hiç istemediğinden, onları sevindirmek için, hemen buyurdu ki: **"Yâ Ömer! Kızını, Ebû Bekr'den ve Osman'dan daha iyi birisine versem ister misin?"** Hazret-i Ömer şaşırdı. Çünkü, Ebû Bekr'den ve Osman'dan daha yüksek ve daha iyi kimse olmadığını biliyordu. "Evet, yâ Resûlallah!" dedi. **"Yâ Ömer, kızını bana ver!"** buyurdu. Bu sûretle, Hafsa radıyallahü anhâ, Ebû Bekr'in ve Osman'ın ve bütün müminlerin anneleri oldu ve bunlar, ona hizmetçi oldu ve Ebû Bekr ve Ömer ve Osmân radıyallahü anhüm birbirlerine daha yakın ve daha sevgili oldular.

Üçüncü bir misal, hicretin beş veya altıncı senesinde, Benî Mustalak kabîlesinden alınan yüzlerce esir arasındaki Cüveyriye radıyallahü anhâ kabîlenin reisi olan Hâris'in kızı idi. Bunu satın alıp âzâd ederek, kendilerine nikâh edince, Eshâb-ı kirâmın (aleyhimürrıdvân) hepsi, biz, Resûlullah'ın âilesinin, annemizin akrabâsını câriye ve hizmetçi olarak kullanmaktan hayâ ederiz dedi. Hepsi, esirlerini âzâd etti. Bu nikâh, yüzlerce esirin âzâd olmasına yol açtı. Cüveyriyye radıyallahü anhâ bu hâli her zaman söyleyerek öğünürdü. Âişe radıyallahü anhâ Cüveyriyye'den daha hayırlı, daha bereketli bir kadın görmedim." derdi. (Bkz. Cüveyriyye)

Resûlullah efendimizin çok evlenmesinin mühim bir sebebi de, şeriati yâni İslâm dîninin emir ve yasaklarını bildirmek içindi. Hicab âyeti gelmeden, yâni kadınların örtünmeleri emrolunmadan önce, kadınlar da Resûlullah efendimize gelip, bilmediklerini sorar, öğrenirlerdi. Resûlullah efendimiz birinin evine gitse, kadınlar da gelir, oturur, dinler, istifâde ederlerdi. Hicâb âyeti gelip, kadınların yabancı erkeklerle oturmaları, konuşmaları yasak edilince, yabancı kadınları kabul etmedi, onların bilmediklerini, mübârek zevcesi hazret-i Âişe'den sorup öğrenmelerini emir eyledi. Gelip soranların çokluğundan, hazret-i Âişe, hepsine cevap yetiştirmeğe vakit bulamıyordu. Bu mühim hizmeti kolaylaştırmak ve onun yükünü hafifletmek için lâzım olduğu kadar hanımı nikâh etti. Kadınlara âit yüzlerce nâzik bilgileri, Müslüman kadınlarına, mübârek zevceleri yolu ile bildirdi. Zevceleri bir olsaydı, bütün kadınların ondan sorması güç ve hattâ imkânsız olurdu. Allahü teâlânın dînini tam olarak bildirmek için, çok evlenmek yükünü de omuzlarına aldı.

Muhammed aleyhisselâm hazret-i Hadîce ile evlendikten sonra da Mekke'de ticâretle meşgûl oldu. Ticâreti Saib bin Abdullah ile ortaklık şeklinde yürütürdü. Kazançlarıyla misâfirleri ağırlarlar, yetimlere ve fakirlere yardım ederlerdi. Muhammed aleyhisselâm yine bu sıralarda hazret-i Hadîce'nin kölesi Zeyd'i himâyesine alıp onu kölelikten âzâd etti (Bkz. Zeyd bin Hârise). O zaman küçük yaşta bulunan hazret-i Ali'yi de yanına alıp evladı gibi yetiştirdi.

Otuz beş yaşındayken Kâbe hakemliği yaptı. O zaman yağmur ve seller sebebiyle Kâbe'nin duvarları iyice yıpranmış, bir yangın sebebiyle de tahribâta uğramıştı. Bu durum üzerine Kureyş kabîlesi Kâbe'yi İbrâhim aleyhisselâmın yaptığı temele kadar yıkıp yeniden yapmaya başlamıştı. Her kabîleye bir bölümünü vererek duvarları yükselttiler. Bu işin büyük bir şeref olduğunu bilen kabîleler, Hacer-ül-esved taşını yerine koyma husûsunda anlaşamadılar. Her kabîle böyle bir şerefe sâhip olmak istediğinden aralarında gittikçe artan büyük bir anlaşmazlık çıktı. Dört beş gün süren bu anlaşmazlık sebebiyle neredeyse kan dökülecekti. Bu sırada Abdülmuttalib'in dayısı ve yaşlı bir zat olan Huzeyfe'nin; "Ey Kureyş topluluğu! Anlaşamadığınız iş hakkında hüküm vermek üzere şu kapıdan ilk girecek zâtı aranızda hakem yapın." diyerek Benî Şeybe kapısını işâret etti. Oradakiler bu teklifi kabûl edip, Benî Şeybe kapısına bakarak ilk girecek ve işin en nâzik ânında bu işi halledecek kimseyi beklemeye başladılar. Nihâyet kapıdan, doğruluğunu, üstün ahlâkını son derece takdir ettikleri ve El-Emîn (her zaman güvenilir) dedikleri Muhammed aleyhisselâmın geldiğini gördüler. "İşte El-Emîn! O'nun hükmüne râzıyız." dediler. Durum Muhammed aleyhisselâma anlatılınca bir örtü istedi. Hacer-ül-esved'i örtü üzerine koyup "Her kabîleden bir kişi bir ucundan tutsun." dedi. Taşı konulacağı yere kadar kaldırttı. Sonra da kendisi taşı kucaklayıp yerine koydu (Bkz. Hacer-ül-esved). Mekke'de çıkmak üzere olan büyük bir harbin böylece önlendiğini gören kabîleler, O'nun bu hareketinden çok memnun oldular. Sonra da yarım kalan duvarları yapıp tamamladılar. (Bkz. Kâbe)

Peygamberliği:

Muhammed aleyhisselâm daha otuz yedi yaşında iken gâibden "Yâ Muhammed" diye nidâ olunduğunu duyardı. Otuz sekiz yaşında iken de bir takım nûrlar görmeye başladı. Bu hâlini sâdece hazret-i Hadîce'ye anlatırdı. Muhammed aleyhisselâma peygamberliğin verilmesinin yaklaştığı bu sırada, o zamânın meşhur ediblerinden Kus bin Sâide, Ukaz Panayırında deve üzerinde büyük bir kalabalığa karşı okuduğu hutbede O'nun geleceğini müjdelemişti. Bu hutbeyi dinleyenler arasında Muhammed aleyhisselâm da bulunmuştu. Kus bin Sâide bu meşhur hutbesinin bir bölümünde şöyle demiştir: **"Ey insanlar! Geliniz, dinleyiniz, belleyiniz, ibret alınız, yaşayan ölür, ölen fenâ bulur, olacak olur... Kulak veriniz iyi dinleyiniz? Gökte haber var, yerde ibret alacak şeyler var... Allah'ın indinde bir din... Ve Allah'ın gelecek olan bir peygamberi vardır ki, gelmesi pek yakın oldu. Gölgesi başınızın üstüne düştü. Ne mutlu o kimseye ki, O'na îmân edip de O dahi ona hidâyet eyleye. Vay O'na isyân ve muhâlefet eden bedbahta! Yazıklar olsun ömürleri gafletle geçen ümmetlere!.."** (Bkz. Kus bin Sâide)

Muhammed aleyhisselâm otuz dokuz yaşında iken sâdık rüyalar görmeye başladı. Rüyâsında ne görürse aynen çıkardı. Bu hal altı ay devam etti. Bundan sonra yalnızlığı sevip insanlardan uzaklaşarak Hira Dağında bir mağarada tefekküre dalardı. Bâzan Mekke'ye gelir Kâbe'yi tavâf ettikten sonra evine giderdi. Evinde bir müddet kalıp yanına biraz yiyecek alarak yine Hira Dağındaki mağaraya gidip tefekkür ve ibâdetle meşgul olurdu. Bu hâlini gören Mekkeliler; "Muhammed Rabbine âşık oldu." demişlerdi.

Muhammed aleyhisselâm kırk yaşında iken yine bir Ramazan ayında Hira Dağındaki mağaraya çekilmiş ve tefekküre dalmıştı. Ramazanın 17. Pazartesi gecesi, gece yarısından sonra kendisini adıyla çağıran bir ses işitti. Başını kaldırıp etrafa baktığı sırada ikinci defâ bir ses işitti ve her tarafı birden bire bir nûr kapladığını gördü. Sonra Cebrâil aleyhisselâm karşısına geldi. **"Oku!"** dedi. **"Ben okumuş değilim."** dedi. O zaman melek Muhammed aleyhisselâmı tutup tâkatı kesilinceye kadar sıktı ve; **"Oku!"** dedi. Yine; **"Ben okuma bilmem."** cevâbını verdi. İkinci defâ sıktı ve; **"Oku!"** dedi. **"Ben okuma bilmem."** dedi. Cebrâil aleyhisselâm üçüncü defâ tutup sıktı ve sonra bıraktı ve; **"Oku! Her şeyi yaratan Rabbinin ismiyle ki O, insanı pıhtılaşmış kandan yarattı! Oku, Allahü teâlâ büyük kerem sâhibidir. O, kalemle öğretir, bilmediklerini öğretir."** meâlindeki Alak sûresinin ilk beş âyetini getirdi. Muhammed aleyhisselâm da onunla berâber okudu. İlk vahiy bu sûretle başladı ve bütün cihânı aydınlatan İslâm güneşi doğdu.

Muhammed aleyhisselâm Peygamberlik vazîfesinin mesuliyetini düşünerek büyük bir ürperti ve heyecanla Hira Dağındaki mağaradan çıkıp aşağıya inmeye başladı. Dağın ortasına geldiği sırada bir ses duydu. Cebrâil aleyhisselâm; "Yâ Muhammed, Sen Allah'ın resûlüsün; ben de Cibril'im." diyordu. Cebrâil'in sesini duyduğu gibi kendisini de gördü. Cebrâil aleyhisselâm burada Peygamberimize abdest almasını gösterdi. Peygamber efendimiz evine dönünceye kadar yanından geçtiği her taşın, her ağacın «Esselâmü Aleyke Yâ Resûlallah» dediğini işitiyordu. Bundan sonra evine gelip; **"Beni örtünüz."** buyurarak ürpermesi geçinceye kadar bir miktar yattı. Biraz istirâhat ettikten sonra gördüklerini hazret-i Hadîce'ye anlattı. O da; "Biliyorum ki sen doğru sözlüsün... Emânete riâyet edersin... Güzel huylu ve iyi ahlâklısın... Senin bu ümmetin peygamberi olacağını umarım..." dedi. Sonra bu durumu sormak üzere Varaka bin Nevfel'e gittiler. İbraniceyi bilen, çok kitap okumuş ve dinler hakkında bilgi sâhibi olan Varaka bin Nevfel'e durumu anlattılar. Varaka Muhammed aleyhisselâmın anlattıklarını dinledikten sonra; «Müjde yâ Muhammed! Allah'a yemin ederim ki sen Îsâ'nın (aleyhisselâm) haber verdiği son peygambersin!Sana görünen melek, senden evvel Mûsâ'ya (aleyhisselâm) gelen Cebrail'dir. Ah! ne olurdu!Genç olaydım. Seni Mekke'den çıkardıkları zamâna yetişeydim de sana yardım etseydim.» dedi.

Muhammed aleyhisselâma ilk vahiy geldikten sonra üç sene vahiy gelmedi. Bu arada Mikâil aleyhisselâm adındaki melek gelip bâzı şeyler öğretti. Fakat vahiy getirmedi. Bu sırada Peygamber efendimiz üzüldükçe Cebrâil aleyhisselâm gözüküp; "Ey Muhammed! Sen Allah'ın peygamberisin!" der, üzüntüsünü giderirdi.

İlk vahyin gelmesiyle peygamberliği başlayan Muhammed aleyhisselâmın tebliğinin 13 senesi Mekke, 10 senesi de Medîne'de geçti.

Mekke devri:

Muhammed aleyhisselâm vahyin bir müddet kesilmesinden sonra yine Hira Dağına çıkmıştı. Dağdan aşağı inerken bir ses duydu. Başını kaldırıp baktığında Cebrâil aleyhisselâmı gördü. Mübârek kalbi çarparak ve ürpererek evine dönüp; **"Beni örtünüz."** dedi ve örtündü. Bu sırada Cebrâil aleyhisselâm Müddessir sûresinin; **"Ey örtüye bürünen** (Muhammed aleyhisselâm)! **Kalk da** (kâfirleri Allahü teâlânın azâbı ile) **korkut. Rabbini tekbir et, tâzim et!Giydiklerini temiz tut! Haram edeceğim şeylerden sakın! Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma! Rabin için sabret! Sûra üfürüldüğü**

zaman kâfirlere çok sıkıntılı bir gündür. Onlara kolaylık yoktur...” meâlindeki ilk âyetlerini getirdi. Bundan sonra vahiy aralıksız devâm etti. **Kur’ân-ı kerîm** âyetleri, 22 sene 2 ay 22 gün süren bir müddet içerisinde vahyedilip tamamlandı.

Muhammed aleyhisselâm, “ümmî” idi. Yâni kitap okumamış, yazı yazmamış, kimseden ders görmemişti. Mekke’de doğup büyüyüp, belli kimseler arasında yetişip, seyâhat etmemişken, **Tevrat**’ta ve **İncil**’de, Yunan ve Roma devirlerinde yazılmış kitaplarda bulunan bilgilerden, hâdiselerden haber verdi. İslâmiyeti bildirmek için, hicretin altıncı senesinde Rum, İran ve Habeş hükümdârlarına ve diğer Arap pâdişahlarına mektuplar gönderdi. Hizmetine altmıştan ziyâde yabancı elçi gelmiştir. Bu husûsu Allahü teâlâ **Kur’ân-ı kerîm**’de meâlen şöyle bildiriyor: **“Sen bu Kur’ân-ı kerîm gelmeden önce, bir kitap okumadın. Yazı yazmadın. Okur yazar olsaydın, başkalarından öğrendin diyebilirlerdi.” (**Ankebut sûresi: 48). Hadîs-i şerîfte de; “**Ben ümmî peygamber Muhammed’im... Benden sonra peygamber yoktur.”** buyruldu. Yine **Kur’ân-ı kerîm**’de şöyle buyrulmaktadır:

O (Muhammed aleyhisselâm) **kendiliğinden konuşmamaktadır. O’nun sözleri, O’na bir vahy ile bildirilmekte, öğretilmektedir. (**Necm sûresi: 3-4)

Peygamber efendimize vahyin gelmesinden sonra ilk îmân eden hazret-i Hadîce oldu. Cebrâil aleyhisselâm ilk vahyi getirdiği sıralarda Peygamberimize abdestin nasıl alınacağını öğretti. Sonra da O’nunla birlikte iki rekat namaz kıldı. Muhammed aleyhisselâm Cebrâil aleyhisselâmdan öğrendiği gibi abdest almayı ve kıldıkları iki rekat namazı hazret-i Hadîce’ye de öğretti. Ona imam olup bu iki rekat namazı kıldırdı. Bu sırada henüz beş vakit namaz emredilmemişti. Sâdece sabah ve ikindide iki vakit namaz kılınıyordu. Onları bu şekilde namaz kılarken gören hazret-i Ali de Müslüman oldu. Peygamber efendimiz insanları İslâma dâvet işine önce yakınlarından ve samîmî dostlarından başladı. Hazret-i Hadîce’den ve hazret-i Ali’den sonra âzâtlı kölesi Zeyd bin Hârise, eski dostu ve yakın arkadaşı hazret-i Ebû Bekr, hazret-i Osman, Abdurrahmân bin Avf, Sa’d bin Ebi Vakkâs, Zübeyr bin Avvâm, Talha bin Ubeydullah Müslüman oldular. Hazret-i Hadîce’den sonra Müslüman olan bu sekiz kişiye “Sâbıkûn-i İslâm”, yâni ilk Müslümanlar denir.

Muhammed aleyhisselâm, insanları İslâma dâvet et emrinden sonra halkı gizlice İslâma dâvet etti. İnsanlar birer ikişer Müslüman oluyordu. Bu ilk yıllarda Müslümanların sayısı ancak otuza ulaşmıştı.

Bir müddet sonra; **“Yakın akrabânı Allah’ın azâbı ile korkutarak, onları hak dîne çağır.”** âyet-i kerîmesi gelince, Muhammed aleyhisselâm akrabâsını dîne dâvet etmek üzere hazret-i Ali vâsıtasıyla onları Ebû Tâlib’in evine çağırdı. Önlerine, bir kişiye yetecek kadar bir tabak yemek ve bir tas süt koydu. Önce kendisi besmele ile başlayıp, gelen akrabâsını buyur etti. Gelenler kırk kişi kadar olmasına rağmen o yemek ve süt Muhammed aleyhisselâmın mûcizesi olarak hepsini doyurdu ve hiç eksilmedi. Gelenler bu mûcize karşısında şaşıp kalmışlardı. Yemekten sonra Muhammed aleyhisselâm, akrabâlarınıİslâma dâvet etmek için söze başlamak üzereyken amcası Ebû Leheb düşmanlık ederek; “Biz bugünkü gibi bir sihir görmedik. Akrabânız sizi bir sihirle büyüledi.” dedi. Sözlerine hakâretle devâm edince, dâvetliler dağıldılar.

Bu hâdiseden kısa bir müddet sonra akrabâsını tekrar dâvet etti. Ali radıyallahü anh yine hepsini çağırdı. Önceki gibi yine önlerine yemek kondu. Muhammed aleyhisselâm yemekten sonra ayağa kalkıp; **“Hamd, yalnız Allah’a mahsustur. Yardımı ancak O’ndan isterim. O’na inanır, O’na dayanarım. Şüphesiz bilir ve bildiririm ki Allah’tan başka tanrı yoktur. O birdir, O’nun eşi ve ortağı yoktur.”** dedikten sonra sözlerine şöyle devâm etti: “**Size aslâ yalan söylemiyorum ve doğruyu bildiriyorum... Sizi bir olan ve O’ndan başka ilâh olmayan Allah’a îmân etmeye dâvet ediyorum. Ben O’nun size ve bütün insanlığa gönderdiği peygamberiyim. Vallahi siz, uykuya daldığınız gibi, öleceksiniz. Uykudan uyandığınız gibi de diriltileceksiniz ve bütün yaptıklarınızdan hesâba çekileceksiniz. İyiliklerinizin karşılığında mükâfât, kötülüklerinizin karşılığında da cezâ göreceksiniz. Bunlar da ya Cennet’te ebedî kalmak veya Cehennem’de ebedî kalmaktır. İnsanlardan, âhiret azâbı ile ilk korkuttuğum kimseler sizlersiniz.”**

Ebû Tâlib bu sözleri dinledikten sonra; “Sen emrolunduğun şeye devâm et! Seni korumaktan geri durmayacağım. Fakat eski dînimden ayrılmak husûsunda nefsimi bana boyun eğer bulmadım.” dedi. Ebû Leheb hâriç, orada bulunan diğer amcaları ve akrabâsının hepsi yumuşak konuştular. Fakat Ebû Leheb; “Ey Abdülmuttaliboğulları, başkaları O’nun elini tutup mâni olmadan önce siz O’na mâni olun!” gibi daha birçok çirkin sözler söyledi. Onun bu sözleri üzerine Muhammed aleyhisselâmın halası, Ebû Leheb’e; “Ey kardeşim! Kardeşimin oğlunu ve O’nun dînini yardımsız bırakmak sana yakışır mı? Vallahi bugün yaşayan bilginler, Abdülmuttalib’in soyundan bir peygamberin geleceğini bildiriyorlar. İşte O peygamber, budur!” dedi. Ebû Leheb, bu sözler karşısında çirkin konuşmalarına devâm edince, Ebû Tâlib, kızarak; “Ey korkak!Vallahi biz sağ oldukça, O’na yardımcı ve koruyucuyuz!” dedi. Muhammed aleyhisselâma da; “Ey kardeşimin oğlu! İnsanları Rabbine îmâna dâvet etmek istediğin zamânı bilelim, silâhlanıp seninle birlikte ortaya çıkarız!” dedi. Sonra Muhammed aleyhisselâm tekrar

söze başlayıp; **“Ey Abdülmuttaliboğulları! Vallahi, Araplar içinde, benim size getirdiğim, dünyâ ve âhiretiniz için hayırlı olan şeyden (**yâni bu dinden) **daha üstününü ve daha hayırlısını kavmine getirmiş bir kimse yoktur. Ben sizi dile kolay gelen, mîzanda ağır basan iki kelimeyi söylemeye dâvet ediyorum ki o da: Allah’tan başka ilâh olmadığına ve benim O’nun kulu ve resûlü olduğuma şehâdet etmenizdir. Allahü teâlâ sizi buna dâvet etmemi emretti.”** buyurup; **“O halde hanginiz benim bu dâvetimi kabul eder ve bu yolda yardımcım olur?”** dedi.

Kimseden ses çıkmadı, başlarını önlerine eğdiler. Muhammed aleyhisselâm bu sözlerini üç defâ tekrarladı. Her söyleyişinde hazret-i Ali ayağa kalkıp; “Yâ Resûlallah, her ne kadar bunların yaşça en küçüğü isem de sana ben yardımcı olurum!” dedi. Bunun üzerine Muhammed aleyhisselâm hazret-i Ali’nin elinden tuttu. Diğerleriyse hayret içinde ve alaylı alaylı gülerek dağıldılar.

Peygamberliğin dördüncü yılında: **“Sana emrolunan şeyi açıkla, baş ağrıtırcasına anlat, müşriklere aldırma.”** (Hicr sûresi: 4) meâlindeki ilâhî emir gelince, Mekkelileri açıktan açığa İslâma dâvet etmeye başladı. Vahyolunan âyetleri açıkça okuyor ve herkese, hak din olan İslâmı kabul etmelerini söylüyordu. İlk sıralarda îmân edenler az oldu. Îmân etmeyenler de önce O’ndan alâkalarını kesmediler. Allahü teâlâya ibâdet edilmesini emreden âyetler gelince, bunları işiten Kureyş kavmi Muhammed aleyhisselâmın doğru sözlü ve yüksek ahlâk sâhibi olduğunu bildikleri halde O’ndan yüz çevirdiler ve düşman kesildiler.

Muhammed aleyhisselâm insanların bu inkarcı tutumu karşısında onları dâimâ îmâna dâvet ediyordu ve Mekkelilerden bir kısmı îmânla şerefleniyordu. Yine bir gün Safâ Tepesi üzerine çıktı. Yüksek ve gür bir sedâ ile; **“Ey Kureyş topluluğu buraya geliniz, toplanınız, size mühim bir haberim var.”** diye seslendi. Bunun üzerine kabîleler merakla koşup orada toplandılar. Hayretle bakmaya, merakla beklemeye başladılar. “Ey Muhammed-ül emîn! Bizi buraya niçin topladın, neyi haber vereceksin?” diye sordular. Muhammed aleyhisselâm; **“Ey Kureyş kabîleleri!”** hitâbıyla konuşmaya başlayınca herkes büyük bir dikkatle dinlemeye başladı. Onlara; **“Benimle sizin hâliniz, düşmanı görünce, âilesine haber vermek üzere koşan ve düşmanın kendisinden önce âilesine ulaşıp zarar vermesinden korkarak; “Yâ sabâhâh** (ey topluluklar)**.” diye haykıran bir kimsenin hâline benzer. Ey Kureyş topluluğu ben size şu dağın ardında bir düşman ordusu var, üzerinize hücûm etmek üzeredir desem bana inanır mısınız?”** dedi. “Evet inanırız, çünkü sende şimdiye kadar doğruluktan başka bir şey görmedik. Senin yalan söylediğini hiç görmedik!” dediler.

Muhammed aleyhisselâm bu umûmî hitaptan sonra, bütün Kureyş kabîlelerinin ismini; **“Ey Haşimoğulları! Ey Abdümenâfoğulları! Ey Abdülmuttaliboğulları!...”** şeklinde sayarak; **“Ben size önümüzdeki şiddetli azâbın bildiricisiyim. Allahü teâlâ bana; “En yakın akrabâlarını âhiret azâbı ile korkut!” emrini verdi. Sizi Lâ ilâhe illallah vahdehû lâ şerike leh (**Allah birdir, O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur) **diyerek îmân etmeye dâvet ediyorum. Ben de O’nun kulu ve resûlüyüm. Eğer buna îmân ederseniz Cennet’e gideceksiniz. Siz Lâ ilâhe illallah demedikçe ben size ne dünyâda bir fâide, ne de âhirette bir nasip sağlayabilirim!”** dedi. Dinleyen kabîleler arasından Ebû Leheb; “Bizi buraya bunun için mi topladın?” diyerek, yerden aldığı taşı Muhammed aleyhisselâma attı. Diğerlerinden o anda böyle bir muhâlefet gelmedi. Aralarında konuşarak dağıldılar. Ebû Leheb’in gösterdiği inkâr ve düşmanlık üzerine daha sonra; **“Ebû Leheb’in elleri kurusun, zâten kurudu...”** diye başlayan Tebbet sûresi nâzil oldu.

Muhammed aleyhisselâm bütün insanlara ve cinlere peygamber olarak gönderilip, insanları açıkça İslâma dâvet etmesi emredildiği zaman, bütün insanlık âlemi dînî, rûhî, içtimâî ve siyâsî bakımlardan yaygın bir karanlık, tam bir câhiliyyet, taşkınlık, azgınlık ve sapıklık içerisinde bulunmakta idi. O zaman dünyâ üzerinde göze çarpan belli başlı devletlerden Bizans, İran, Mısır, Hindistan, İskenderiye, Mezopotamya, Çin ve benzerlerinde yaşayan insanlar inançsızlığın veya bâtıl inançların içinde çırpınan ve ne yaptığını bilmeyen azgınlar hâline gelmişti. Âlem öylesine kararmış ve zulmet öyle kesifleşmişti ki insanlar; her şeyin yaratıcısı olan Allah’a îmân ve ibâdet etmek yerine, kâinatta cereyan eden hâdiselere veAllahü teâlânın yarattığı eşyâya tapıyorlardı. Zavallı insanlık yıldızlara, ateşe, elleriyle yonttukları taştan ve tahtadan putlara “ilâh” diye secde ediyordu... Sınıflara ayrılan insanlardan kuvvetliler zayıfları korkunç bir tahakkümle eziyordu.

Dünyâ üzerinde siyasî, coğrafî ve ticârî bakımdan mühim bir yer tutan Arabistan’da da durum diğer yerlerden farksızdı. O zaman Arabistan’da insanlar inanç bakımından bâzı değişiklikler gösteriyordu. Bir kısmı tamâmen inançsız ve dünyâ hayâtından başka bir şey kabul etmiyordu. Bir kısmı ise Allah’a ve âhiret gününe inanıyor, fakat insandan bir peygamberin geleceğini kabul etmiyordu. Bir kısmı da Allah’a inanıyor âhirete inanmıyordu. Diğer büyük bir kısmı da Allah’a şirk koşarak putlara tapıyordu. Müşriklerin herbirinin evinde bir put bulunuyordu. Kâbe’ye de 360 put konulmuştu. Bütün bunlardan başka İbrâhim’in (aleyhisselâm) bildirdiği din üzere olan ve “Hanîfler” denilen ve putlardan uzak duran kimseler de vardı.

Cahiliyye devri denilen bu zamanda Arabistan'da insanlar genellikle göçebe hayâtı yaşıyorlardı ve kabîlelere bölünmüşlerdi. Devamlı çekişme hâlinde bulunan bu kabîleler, baskın ve yağmacılığı âdetâ kendileri için bir geçim vâsıtası kabul etmişlerdi. Aralarında zulmün ve yağmacılığın yaygınlaştığı kabîlelerden meydana gelen Arabistan'da siyâsî bir nizam, içtimâî bir düzen de yoktu. Yine bu sırada, dünyânın diğer yerlerinde olduğu gibi, Arabistan'da da ahlâksızlık son haddine ulaşmıştı. İçki, kumar, zinâ, hırsızlık, zulüm, yalan ve ahlâksızlık nâmına ne varsa alabildiğine yaygınlaşmıştı. Zulme, güçlünün güçsüze karşı kullandığı en amansız ve tüyler ürpertici bir vâsıta olarak başvuruluyor, kadın basit bir mal gibi alınıp satılıyordu. Bir kısmı da kız çocuklarının doğmasını bir felâket ve yüz karası sayıyorlardı. Bu korkunç telakkî o dereceye çıkmıştı ki, küçük kız çocuklarını, kumlar üzerinde açtıkları çukurlara diri diri yatırıp; "Babacığım! Babacığım!" diyerek boyunlarına sarılmalarına ve acı acı feryâd etmelerine hiç kulak asmadan üzerlerini toprakla kapatarak ölüme terk etmekte en ufak bir vicdan azâbı duymuyorlardı. Netîce îtibâriyle o zamânın insanları arasında şefkat, merhamet, iyilik ve adâlet gibi güzel hasletler yok olmuş gibiydi.

Korkunç bir câhiliyye devri yaşayan Araplar arasında dikkate değer bir husus vardı. O da; edebiyâtın, belâgatın ve fesâhatın yaygınlaşarak zirveye ulaşmış olmasıydı. Şâire ve şiire çok önem verirler, bunu büyük bir iftihâr vesilesi sayarlardı. Güçlü bir şâir kendisi ve kabîlesi için îtibâr sağlardı. Belirli zamanlarda panayırlar kurulur. Şiir ve hitâbet yarışmaları açılırdı. Birinci gelenlerin şiirleri veya hitâbeleri Kâbe duvarına asılırdı. Câhiliyye devrindeki Kâbe duvarına asılan en meşhur şiirlere «Muallakat-ı Seb'a» (yedi askı) denilmiştir. **Kur'ân-ı kerîm** âyetleri inmeye başlayınca O'ndaki eşsiz belâgatı gören nice kimseler de bu sebeple Müslüman oldu.

Muhammed aleyhisselâmın insanlara ebedî saâdeti, sonsuz kurtuluşu bildirmek, onları dalâletten hidâyete kavuşturmak üzere peygamber olarak gönderildiği sırada câhiliyye devri yaşayan Mekkeliler, îmân etmeye dâvet edilince, önceleri ilgisiz davrandı. Sonra açıkça düşmanlık göstermeye başladılar. Müşriklerin bu düşmanlıkları önce alay tarzında olup, sonra hakâret şekline, daha sonra işkence safhasına girdi. Bunlardan sonra ticârî ve diğer bütün münâsebetleri kesme ve şiddet gösterme devresi başladı.

Müşriklerden bilhassa azılı beş kişi, SevgiliPeygamberimiz Muhammed aleyhisselâmı çok üzüp alay ediyorlardı. Bunlar arasında, Âs bin Vâil, Esved bin Muttalib, Esved bin Abdi Yagves, Velîd bin Mugîre ve Hâris bin Kays vardı. Bir defâsında Peygamber efendimiz Kâbe'nin yanında otururken, Cebrâil aleyhisselâm da gelmişti. Müşriklerden bu beş kişi önlerinden geçerken Cebrâil aleyhisselâm, Âs bin Vâil'in ayağının tabanına, Esved bin Muttalib'in gözüne, Esved bin Abdi Yagves'in başına, Velîd bin Mugîre'nin inciğine, Hâris'in karnına birer işâret koydu ve; "Yâ Muhammed! Allahü teâlâ bunların şerrinden seni halâs eyledi. Yakında bunların her biri bir belâya uğrayıp helâk olacaklardır." dedi. Bu beş müşrikten Âs bin Vâil bir gün merkebe binmişti. Mekke'nin dışında bir yerde merkebinden inince ayağına diken battı. Dikenin battığı yer şişti ne kadar ilâç yapıldı ise çâre bulamadılar. Nihâyet ayağı deve boynu gibi şişip; "Muhammed'in Allah'ı beni öldürdü." diye feryâd ede ede öldü. Esved bin Muttalib, Mekke'nin dışında bir ağaç altında otururken birden bire gözleri kör oldu. Cebrâil aleyhisselâm da başını tutup altına oturduğu ağaca çarparak helâk etti. Esved bin AbdiYagves de Mekke'den çıkıp Bad-ı Semûm denilen yere gitmişti. Buradayken yüzü ve gövdesi simsiyah oldu. Evine gelip kapısını çalınca âilesi onu tanıyamadı ve içeri almadı. Kahrından başını evinin kapısına vura vura öldü. Hâris bin Kays da tuzlu balık yemişti. Öyle bir harârete tutuldu ki ne kadar su içtiyse kanmadı. Su içe içe çatladı. Velîd bin Mugîre'nin ise baldırına bir okçu dükkânı önünde demir parçası battı. Yarasından çok kan aktı ve; "Muhammed'in Allah'ı beni öldürdü." diye feryâd ederek öldü.

Müşriklerin zulüm ve baskıyı arttırması üzerine Muhammed aleyhisselâm, Eshâb-ı kirâmdan Erkam bin Ebil Erkam'ın evini emniyetli bir yer olarak seçti. Dar bir sokak içinde, Safâ Tepesinin doğusunda bulunan bu ev giriş çıkış için ve gelip gidenleri kontrol etmeye elverişli bir yerdi. Peygamber efendimiz İslâmiyeti burada anlatıyor ve Müslümanlar oraya toplanıyordu. Birçok Mekkeli bu evde Müslüman oldu. Bir merkez olarak seçilen bu eve "Darü'l-İslâm" adı verildi.

İnsanları ebedî saâdete kavuşturmak için ve rahmet olarak gönderilen Muhammed aleyhisselâm, Mekke'de câhiliyye devri yaşamakta olan insanları açıkça İslâma çağırdı. Hakîkî kurtuluşun Allahü teâlâya îmân etmekte, nefse uymaktan, zulümden, haksızlıktan ve bütün çirkin işlerden uzaklaşmakta olduğunu bildirince, nefslerinin isteklerine, şehvetlerine uyanlar, zayıfları ezenler ve iyice azgınlaşmış olanlar bütün bu bozuk işlerine son verileceğini görerek Muhammed aleyhisselâmın bildirdiklerini inkâr ettiler ve O'na düşman kesildiler. Bir kısmı da kendileri gibi âciz ve fânî insanların ayıplamalarından sakınarak îmân etmediler. Nefislerine, şeytana ve şehvetlerine uyarak saâdetten mahrum kaldılar.

Muhammed aleyhisselâmın bildirdiklerine îmân etmeyen ve O'na düşmanlık gösteren müşrikler, önce alay etmeye başladılar. Bir araya toplanıp O'na; kâhin, mecnûn, şâir, deli, sihirbâz diyelim şeklinde karar almak istediklerinde, bunların hiçbirinin Muhammed, aleyhisselâmda bulunmadığını yine kendileri îtirâf ediyorlardı. O'na bir şeyler söylemek için toplandıklarında müşriklerden Velid bin Mugîre

şöyle diyordu: “Hayır o kâhin değildir. Biz, kâhinleri gördük. O’nun okuduğu ne kâhin fısıltısı, ne de uydurma şeylerdir. Kâhinler hem doğru hem yalan söyler. Biz Muhammed’de hiçbir yalan görmedik. O mecnun, deli de değildir. Deliliğin ne olduğunu biliriz, O’nda böyle bir hal yoktur. O şâir de değildir. Biz şiirin her çeşidini iyi biliriz. O’nun okudukları bunlardan hiçbirine benzemez. O, sihirbâz da değil! Biz sihirbâzları gördük. O’nun okudukları sihirbâzların okuyup üfürmelerine ve düğümleyip bağlamalarına hiç benzemiyor.”

Çeşitli hilelerle ve zulümle insanların îmân etmesine mâni olmaya kalkışan müşriklerin ileri gelenleri, insanları Muhammed aleyhisselâmın okuduğu âyetleri dinlemekten men ederlerdi. Kendileriyse geceleri gizlice Muhammed aleyhisselâmın bulunduğu evin yanına gelerek bir köşeye saklanıp dinlerlerdi. Sabah olup ortalık aydınlanmaya başlayınca, birbirinden habersiz gece **Kur’ân-ı kerîm**’i dinlemeye geldiklerini gören müşriklerin ileri gelenleri birbirlerini ayıplarlar bir daha böyle yapmayalım derlerdi. Ancak ertesi gece yine birbirinden habersiz gidip bir köşeye saklanarak tekrar dinlerlerdi. Sabah olunca da birbirlerini görüp şaşırırlardı. Bir daha böyle yapmamak üzere yemin ederek ayrılırlar, fakat bundan vazgeçemezlerdi. Ancak nefislerine uyup, üstünlük taslayarak ve diğer müşriklerin kendilerini ayıplamalarından çekinerek ve daha birçok boş düşüncelere kapılarak îmân etmediler. Üstelik başkalarına da mâni oldular. Sokaklarda, “Muhammed sihirbâz.” diye bağırdılar.

İslâm nûrunun günden güne yayılması üzerine iyice azgınlaşan müşrikler, artık alay etmekten de öteye, Müslümanlara işkence yapmaya başladılar. Muhammed aleyhisselâmın kapısının önüne pislik dökmeye, kapısına kan sürmeye, geçeceği yollara diken dökmeye başladılar. Sevgili Peygamberimiz, Mekke’ye dışardan gelenlere İslâmı anlatarak dâvet ederken, peşinde dolaşıp; “Yalan söylüyor, inanmayın.” diyerek taşkınlık gösterirlerdi. İlk Müslüman olanlardan, önce zayıf ve kimsesizlere sonra da hepsine ağır işkenceler yapmaya başladılar. Bütün bunlarla insanların îmân etmelerine engel olamadıklarını aksine, İslâmın günden güne yayıldığını gören müşrikler her yola başvurdular.

Menfaatleri sebebiyle putlara tapan ve İslâmiyetin, zulümlerine, haksızlık ve ahlâksızlıklarına kesinlikle son vereceğini gören müşrikler, buna mâni olmak için ilk safhada başvurdukları şeylerin sonuç vermediğini gördüler. Hattâ ileri gelenleri toplanıp Peygamber efendimizin amcası Ebû Tâlib’e giderek; “Ey Ebû Tâlib! Biz senden kardeşinin oğlunu susturmanı, O’na engel olmanı istiyoruz. Ya O’nu bildirdiği şeylerden vazgeçirirsin veya iki taraftan birisi yok oluncaya kadar O’nunla da seninle de çarpışırız... Bundan vazgeçsin ne isterse vereceğiz...” dediler. Ebû Tâlib, müşriklerin söylediklerini Muhammed aleyhisselâma nakletti. Bunun üzerine Muhammed aleyhisselâm; **“Ey amca! Şunu bil ki, güneşi sağ, ay’ı da sol elime verseler** (her ne vâd ederlerse etsinler) **ben aslâ bu dinden ve onu insanlara tebliğ etmekten, bildirmekten vazgeçmem. Ya Allahü teâlâ bu dîni bütün cihâna yayar, vazifem biter veya bu yolda cânımı fedâ ederim.”** dedi. Bu sözleri dinleyen Ebû Tâlib Sevgili Peygamberimizin boynuna sarılarak; “İşine devam et, istediğini yap! Vallahi, seni aslâ herhangi bir şeyden dolayı kimseye teslim etmeyeceğim...” dedi. Ebû Tâlib’in yeğenini her şeye rağmen koruyacağını ve aslâ yalnız bırakmayacağını anlayan müşrikler, bundan da bir netice alamadıklarını görerek bizzat Muhammed aleyhisselâmı çağırıp şöyle dediler: “Eğer mal toplamak istiyorsan sana istediğin kadar verelim. Hükümdâr olmak istiyorsan seni kendimize hükümdâr yapalım. Daha her ne istiyorsan yapalım, verelim. Yeter ki bu dâvâdan vazgeç.” Peygamber efendimiz müşriklere şöyle cevap verdi: **“Sizin söylediğiniz şeylerin hiçbirisi bende yoktur. Ben, size mallarınızı istemek, içinizde şeref ve şan kazanmak, üzerinize hükümdâr olmak için gelmedim. Fakat Allah, beni size peygamber olarak gönderdi. Bana bir kitap da indirdi. Îmân ederseniz Cennet’le müjdeleyici, isyânınızdan dolayı da azâbla korkutucu olmamı Allah bana emretti. Ben de Rabbimin bana vahyettiklerini size tebliğ ettim. Size öğüt de verdim. Size getirip tebliğ ettiğim şeyi alır, kabul ederseniz o, dünyâda ve âhirette nasîbiniz ve saâdetiniz olur. Onu reddederseniz Yüce Allah aramızda hükmü verinceye kadar tebliğ etmek, sabretmek ve buna katlanmak benim vazîfemdir.”**

İnkârlarında ısrâr eden müşrikler bu teşebbüslerinden de netice alamayınca işi zulüm ve işkence safhasına döktüler. Muhammed aleyhisselâma kastetmeye karar verdiler. Başları Ebû Cehil şöyle dedi: “Yarın kaldırabileceğim kadar kocaman bir taşı alıp, O secdeye kapandığı zaman başının üzerine bırakacağım.” Diğer müşrikler de; “Sen istediğini yap seni destekleyeceğiz” dediler. Ertesi günü beklediler ve Muhammed aleyhisselâm Kâbe’ye gelerek namaza durdu. Secdeye vardığı sırada Ebû Cehil kocaman bir taşı alıp yanına yaklaştı. Fakat yaklaşır yaklaşmaz, büyük bir korkuyla, perişân bir halde, geri kaçtı. Ellerinin canı kesildi ve taş yere düştü. Bu hâli gören ve merakla seyreden müşrikler; “Ne oldu sana?” dediklerinde Ebû Cehil; “Bir benzerini görmediğim zaptedilmez bir arslan beni parçalamak üzere üstüme yürüdü.” dedi. Ebû Cehil birkaç kere böyle yapmak istemişse de aynı durumla karşılaşmıştı.

Bu ve buna benzer mûcizeleri görenlerden bir kısmı îmân ediyor, bir kısmı da düşmanlıkta ısrar ediyordu. Bundan başka müşriklerin Muhammed aleyhisselâma saldırdıkları, bâzan da mübârek

yüzünü, başını yaraladıkları oluyordu. Diğer taraftan Müslüman olanlara yaptıkları işkenceler görülmemiş bir vahşet hâlini almıştı. Yapılan işkencelere dayanamayarak vefât eden Yâsir radıyallahü anh ve Ebû Cehil tarafından karnına mızrak saplanarak şehit edilen Yâsir'in (radıyallahü anh) hanımı Sümeyye Hâtun İslâmda ilk şehitler oldular.

Peygamber efendimiz ilk Müslümanların ağır işkencelere uğramaları ve zulüm altında zor duruma düşmeleri üzerine **"Siz Habeş ülkesine gidiniz, Allah sizi orada ferahlığa kavuşturur ve sizi yine toplar."** buyurdu. Bi'setin (Peygamberliğin) beşinci yılında (M. 615) Eshâb-ı kirâmdan 10'u erkek, 5'i kadın olmak üzere 15 kişilik bir kâfile Mekke'den Habeşistan'a hicret ettiler. Bi'setin altıncı yılında Hamza'nın, sonra da hazret-i Ömer'in îmân etmesi üzerine Müslümanların durumu bir miktar kuvvetlendi.

Habeşistan'a hicret eden ilk kâfilenin, hükümdâr Necâşî tarafından iyi karşılanması üzerine, Peygamberimiz, müşriklerin baskı ve işkencelerine mâruz kalan Müslümanlardan ikinci bir kâfileyi de bi'setin yedinci yılında (M.617) Habeşistan'a gönderdi. 80'i erkek, 10'u kadından meydana gelen bu kâfile de Habeşistan'a hicret etti. Bu arada İslâmiyetin yayılmasına mâni olmak için her yola başvuran müşrikler, Peygamber efendimize çeşitli şeyler soruyorlar, nâzil olan âyetler okundukça aldıkları cevaplar ve gördükleri mûcizeler karşısında şaşırıyorlardı.

Her şeye rağmen Müslümanların sayısı artıyordu. Bunu engellemek için çeşitli yollar deneyen müşrikler, Müslümanları muhâsara altına almaya, başta ticârî olmak üzere onlarla olan bütün münâsebetlerini kesmek üzere karar aldılar. Müslümanlara hiçbir şey satmamaya ve onlardan hiçbir şey satın almamaya yemin ettiler. Bu anlaşmalarını bir kâğıda da yazarak Kâbe içine astılar. Müslümanlar ise Şi'b-i Ebî Tâlib (Ebû Tâlib mahallesi) denilen yerde toplanmışlardı. Müşrikler bu mahalleye yiyecek, içecek dâhil hiçbir şey sokmuyorlardı. Oradan, birşey satın almak üzere çıkmak isteyene ve oraya yiyecek içecek satmak için gitmek isteyen hiçbir satıcıya fırsat vermiyorlardı. Bu mahallede muhâsara altına alınan Müslümanlar ise dışardan fazla bir şey satın alamadıkları için şiddetli kıtlıkla karşı karşıya kalmışlardı. Sâdece hac mevsiminde dışarı çıkabiliyorlardı. Ancak Mekke'ye gelen tüccarlardan bir şey satın almak istediklerinde müşrikler, tüccarlardan, fiyatlarını çok yüksek tutmalarını istiyorlardı. Bu sebeple Müslümanlar fazla bir şey satın alamıyorlardı. Bâzıları yiyecek bulamadıkları için ağaç yaprakları ile açlıklarını gidermeye çalışıyor, küçük çocuklar açlıktan feryad ediyordu. Müslümanlar içinde zengin olanlar sıkıntıya düşenlerin ihtiyâcını karşılamak için bütün mallarını harcamışlardı. Ancak bu da kâfi gelmemişti.

Üç sene boyunca devâm ettirdikleri bu zulümle Müslümanlara iyi bir ders verdiklerini zannedip İslâmiyetin yayılmasının duracağını ümid eden müşrikler, İslâmın hızla yayıldığını görerek iyice çıldırdılar. Allahü teâlâ, müşriklerin anlaşmalarını yazarak Kâbe içine astıkları sahîfeye bir güve kurdu musallat etti. Güve, o sahîfede bulunan; "Bismike Allahümme" ibâresi hâriç diğer kısmını tamâmen yiyip bitirdi. Bu husus Peygamberimize (sallallahü aleyhi ve sellem) vahiyle bildirildi. Muhammed aleyhisselâm bu durumu amcası Ebû Tâlib'e bildirince, Ebû Tâlib müşriklere gidip; "Kardeşimin oğlunun bana haber verdiğine göre, Allah sizin Kâbe'de astığınız sahîfeye bir kurt musallat etmiş ve (Allah) lafzı hâriç o sahîfede zulüm, akrabâlarla münâsebeti kesme ve iftirâ olarak yazılı diğer kısmı yiyip bitirmiştir. Kâbe'ye gidip bakınız. Bu zulüm ve kötü davranışınızdan vazgeçiniz." dedi. Kâbe'ye gidip astıkları sahifeyi gerçekten bir güve kurdunun yiyip bitirdiğini gördüler. Bu hâdise karşısında şaşıran müşrikler bâzı ileri gelen kimselerin de böyle bir uygulamadan vaz geçtiklerini bildirmeleri üzerine bi'setin onuncu yılında bundan tamâmen vazgeçmek zorunda kaldılar. Fakat düşmanlıklarını günden güne şiddetlendirip, İslâmiyetin yayılmasına mâni olmak için her türlü yola başvurdular. Halbuki İslâmiyet süratle yayılıyor, Sevgili Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâm câhiliyye devrinin zulmetinde bunalan insanları hakîkî saâdete kavuşturuyordu. Bu saâdetle şereflenen insanlar da kavuştukları büyük nimete şükrediyorlar, müşriklerin hakâret ve işkenceleri karşısında aslâ yılmıyorlardı. Muhammed aleyhisselâmın mûcizelerini ve Müslümanların dinlerindeki sebâtını gören nice gönüller İslâm nûru ile aydınlanıyordu.

Müşriklerin Müslümanlara uyguladıkları üç senelik abluka sona erince Habeşistan'dan yirmi kişi kadar Hıristiyan Ruhban Mekke'ye geldi. Bunlar daha önce Habeşistan'a hicret eden Müslümanlardan İslâmiyetle ilgili duydukları şeyleri bizzât mahallinde görmek ve araştırmak üzere Mekke'ye gelmişlerdi. Kâbe yanında Peygamber efendimizle görüşen bu Hıristiyan kâfilesi, **Kur'ân** âyetlerini dinleyip çok ağladılar. Öyle ki, sakalları gözyaşları ile ıslandı. Sordukları her soruya verilen cevaplar karşısında son derece memnûn kalıp, Sevgili Peygamberimizin kendilerini İslâma dâvet etmesi üzerine büyük bir şevkle sevinç gözyaşları dökerek Müslüman oldular. Bu hâllerini görerek kendilerine çeşitli hakârette bulunan Ebû Cehil'e ve diğer müşriklere aslâ aldırış etmediler; "Bize yaptığınız câhilliği biz size yapamayız ve bize nasîb olan hak dinden aslâ dönmeyiz." dediler.

Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğinin onuncu yılında büyük oğlu Kâsım ve bir müddet sonra da diğer oğlu Abdullah, küçük yaşta, vefât ettiler. Yine bi'setin onuncu yılında Peygamber efendimizin

amcası Ebû Tâlib ve ondan birkaç gün sonra da hanımı hazret-i Hadîce vefât etti. Ard arda ortaya çıkan bu ölüm hâdiselerinden dolayı bu seneye **Senet-ül hüzün (hüzün yılı)** denildi. Bu vefât hâdiselerine çok sevinen müşrikler, sevgili Peygamberimiz ve Müslümanlara karşı öncekinden daha şiddetli davranmaya başladılar. Ebû Tâlib hayattayken onun himâyesinden çekinen müşrikler, o vefât edince, Muhammed aleyhisselâma ve Müslümanlara yaptıkları tecâvüzleri kat kat arttırdılar.

Mekke ahâlisi îmân etmiyor ve Müslümanlara çok sıkıntı veriyordu. İşkenceyi arttırıp, işi azdırmışlardı. Resûlullah çok üzüldü. Hicretten bir yıl önce, elli iki yaşında idi. Zeyd bin Hârise'yi alarak Tâif'e gitti. Tâif halkına bir ay nasîhat eyledi. Kimse îmân etmediği gibi alay ettiler, işkence yaptılar, yuhaladılar. Çocuklar taşa tuttular. Üzüntülü ve yorgun bir şekilde geri dönerken mübârek bacakları yaralandı. Zeyd'in başı kan içinde kaldı. Çok sıcak bir saatte, yol kenarında, bitkin hâlde istirâhat edip yaralarını, kanlarını sildiler. Muhammed aleyhisselâm daha sonra Mekke'ye doğru gitmekte iken, başının üzerinde kendisini gölgeleyen bir bulutu ve biraz sonra da Cebrâil aleyhisselamı gördü. Cebrâil aleyhisselâm; "Yâ Muhammed, şüphesiz ki, Allahü teâlâ kavminin sana ne söylediklerini işitti. (Bir melek göstererek) Şu melek, Allahü teâlânın dağları emrine verdiği melektir. Kavmin hakkında ne dilersen ona emredebilirsin." dedi. Dağlara müvekkil melek (Mekke'nin iki tarafında bulunan Ebû Kubeys ve Kuaykıan dağlarını göstererek); "Yâ Muhammed! Eğer şu iki yalçın dağın Mekkeliler üzerine kapanıp birbirine kavuşmasını istersen, emret, kavuşturayım!" dedi. Âlemlere rahmet olarak gönderilen Peygamber efendimiz; **"Hayır! Ben insanlara rahmet olarak gönderildim. Allahü teâlânın, bu müşriklerin sulbünden, îmân edecek, Allah'a şirk koşmayacak bir nesil çıkarması için duâ ederim."** buyurdu.

Peygamber efendimiz Tâif'ten Mekke'ye döndüğü sırada Mekke'ye varmadan Nahle adındaki bir yerde bir müddet istirâhat etti. Bu sırada namaza durmuştu. Nusaybin cinlerinden bir grup oradan geçerken O'nun okuduğu Kur'ân âyetlerini duydular ve durup dinlediler. Sonra Peygamber efendimizle görüşüp Müslüman oldular. Muhammed aleyhisselâm onlara; **"Kavminize varınca benim îmâna dâvetimi onlara da söyleyin, onları îmânâ dâvet edin."** buyurdu. O cinnîler kavimlerine gidip bunu bildirince, işiten cinnîlerin hepsi îmân ettiler. Bu husus **Kur'ân-ı kerîm**de Cin sûresinde bildirilmektedir.

Resûl-i ekrem efendimizle Zeyd bin Hârise bu hâdiseden sonra Mekke'ye yürüdüler. Karanlıkta şehre girdiler. Birkaç ay Mekke'de çok sıkıntılı geçti. Her taraf düşman idi. Gidecek bir yer yoktu. Doğruca amcası Ebû Tâlib'in kızıümmü Hâni'nin Ebû Tâlib mahallesinde bulunan evine geldi. Ümmü Hâni, o zaman îmân etmemişti.

Resûlullah, o gün çok incinmişti. Abdest alıp, Rabbine yalvarmağa, af dilemeğe, kulların îmâna gelmesi, saadete kavuşmaları için duâya başladı. Çok yorgun, aç, üzüntülü idi. Hasır üzerine uzanıp uyuyuverdi.

O anda, Cebrâil aleyhisselâm gelip, Allahü teâlânın dâveti üzerine Muhammed aleyhisselâmı Mirac'a götürdü. Gökleri aştı, bilinmeyen, anlaşılmayan, anlatılamayan şekilde Cennet'i, Cehennem'i, Arş'ı, Kürsî'yi gördü. Mekansız, zamansız, cihetsiz, sıfatsız olarak Allahü teâlâyı görüp konuştu.

Hicretten bir sene önce 13 Temmuzda Cumâ gecesi vukû bulan bu mûcizeye "Peygamberimizin "Mîrâcı" denir. Resûlullah Mîrâca rûh ve bedeniyle uyanıkken çıktı. **"Beden ile gittim."** buyurdu. Peygamber efendimize Mîrâc gecesinde nice ilâhî hakikatler gösterildi ve beş vakit namaz bu gecede farz kılındı. Mîrâc **Kur'ân-ı kerîm'**de İsrâ sûresinde ve hadîs-i şerîflerde bildirilmektedir. (Bkz. Mirâc)

Peygamber efendimiz, müşriklerin şiddetle karşı çıkmalarına ve istememelerine rağmen, bütün güçlüklere ve sıkıntılara katlanarak insanları İslâma dâvet etti. Mekke her yıl hac mevsiminde uzaktan, yakından gelenlerle dolup taşardı. Peygamberimiz bu mevsimde kurulan panayırlara gider, Mekke'ye gelen Arap kabîlelerine İslâmı anlatır ve onları îmâna dâvet ederdi. Müşrikler ise hep mâni olmak için uğraşırlardı.

Peygamber efendimiz bi'setin (peygamberliğin) on birinci yılında hac mevsiminde Mekke'nin yakınında bulunan Akabe'de Medîne'den gelen altı kişiyle karşılaştı, onlarla görüştü. Onlara **Kur'ân-ı kerîm** okudu ve İslâma dâvet etti. Medîne'deki Hazrec kabîlesinden olan bu altı kişi Peygamberimizi dinledikten sonra hemen îmân ettiler. Bu altı kişi ilk Medîneli Müslümanlardır. Bundan bir sene sonra bi'setin on ikinci yılında yine hac mevsiminde 12 Medîneli, Peygamber efendimizin dâvetini kabûl ederek Müslüman oldular. Allah'a şirk koşmayacaklarına, zinâdan, hırsızlıktan sakınacaklarına, kimseye iftirâ etmeyeceklerine, kız çocuklarını öldürmeyeceklerine, Allah'a ve Resûlüne itâat edeceklerine dâir kesinlikle söz verdiler. Bu hâdiselere ilk Akabe bîatları denilmiştir. Medînelilerin yaptıkları bu bîat büyük bir önem taşıyordu. Peygamberimiz bu bîatlerde bulunanlara İslâmı anlatmak ve **Kur'ân-ı kerîm**'i öğretmek üzere Eshâb-ı kirâmdan Mus'ab bin Umeyr'i, muallim olarak onlarla birlikte Medîne'ye gönderdi. Bu sıralarda Medîne'deki Müslümanların sayısı kırka ulaşmıştı. Mus'ab bin Umeyr'in üstün gayretleriyle Medîne'de bulunan Evs ve Hazrec kabîlelerinden hemen hemen Müslüman olmayan kalmamıştı. Az zamanda İslâmiyetMedîne'de yayıldı. Peygamber efendimiz

Medîne'deİslâmın bu şekilde süratle yayıldığını haber alınca çok sevinip bu seneye **Sevinç Yılı** denildi (Bkz. Mus'ab bin Umeyr). Bu seneden sonra peygamberliğin on üçüncü senesinde yine hac mevsiminde Medîne'den 73 erkek 2 kadın olmak üzere 75 kişi Akabe'de gece yarısı Sevgili Peygamberimizle görüştüler. Resûlullah efendimiz onlara; **"Allah'tan başka ilâh olmadığına, benim O'nun Resûlü olduğuma îmân ederek dînin emirlerini yerine getireceğinize, bana itâat edeceğinize, hiçbir şeyden çekinmeden Allah yolunda Allah için hakkı söyleyeceğinize, kendi nefsinizi ve nâmusunuzu koruduğunuz gibi bana yardımcı olacağınıza söz veriyor musunuz?"** buyurdu. Bunu seve seve kabûl ettiklerini bildiren Medîneliler; "Yâ Resûlallah, senin uğrunda ölürsek bize ne var?" diye sordular. **"Cennet var."** buyurunca, Resûlullah efendimizin elini tutarak bîat ettiler. Peygamberimiz bunların içinden Medîne'nin ileri gelenlerinden, okuma yazma bilen 12 kişiyi temsilci olarak seçti. Bu temsilciler; "Allah'a hamd olsun ki; bizi Muhammed aleyhisselamın sevgisiyle ve O'na îmân etmekle şereflendirdi. Allah'ın ve Resûlünün dâvetini kabul ettik, dinledik ve boyun eğdik." diyerek sevinçlerini ve teslimiyetlerini ifâde ettiler.

İkinci Akabe bîatıyla Medîne, Müslümanların rahat edecekleri ve sığınacakları bir yer olmuştu. İkinci Akabe bîatını duyan Mekkeli müşriklerin Müslümanlara tutumları çok şiddetli ve pek tehlikeli bir hal aldı. Müslümanlar durumlarını arzedip hicret için izin istediler. Peygamber efendimizin; **"Sizin hicret edeceğiniz yurdun, iki kara taşlık arasında hurmalık bir şehir olduğu bana gösterildi ve bildirildi. Orası Yesrib** (Medîne)**dir. Oraya hicret ediniz. Orada Müslüman kardeşlerinizle birleşin. Yüce Allah onları size kardeş yaptı ve Medîne'yi size emniyet ve huzur bulacağınız bir yurt yaptı."** buyurarak Mekke'deki Müslümanların Medîne'ye hicret etmelerine izin vermesi üzerine, bölük bölük Medîne'ye hicret ettiler.

Mekke'de hapsedilen veya işkence altında bulundurulan yâhut da hastalık gibi sebeplerden dolayı yola çıkamayanlar, sevgili Peygamberimiz, hazret-i Ebû Bekr ve hazret-i Ali'den başka Müslümanlardan kimse kalmayıp Medîne'ye hicret ettiler.

Müslümanların Mekke'den hicret etmesi üzerine müşrikler harekete geçip ne yapacaklarını kararlaştırmak üzere, kendilerince önemli saydıkları işleri görüştükleri Dar'ün-Nedve denilen yerde toplandılar. Bu sırada şeytan Necdli bir ihtiyar kılığında yanlarına geldi. Ebû Cehil; "Muhammed'i öldürelim" deyince; "İşte bu adamın dediğini yapınız" dedi. Bunun üzerine müşrikler bu kararda birleştiler. Her kabîleden birer kişi olmak üzere 40 kişi seçtiler. Bunlar gece vakti evini sarıp sabahleyin evden çıkarken Sevgili Peygamberimizi öldürmek üzere harekete geçtiler. Cebrâil aleyhisselâm gelip Sevgili Peygamberimize bu durumu ve hicret etmesi için izin verildiğini bildirdi. Resûlullah efendimiz o gece hazret-i Ali'ye yatağına yatmasını ve kendisine bırakılan emânetleri sâhiplerine vermek için Mekke'de kalmasını söyledi.

Resûlullah, müşriklerin ellerinde kılıçlarla gece evinin etrâfını sardığı sırada, üzerlerine bir avuç toprak serpti ve Yâsîn sûresinin ilk âyetlerini okuyarak evden çıkıp müşriklerin arasından geçti. Bekleyenlerin hiçbirisi onu göremedi. Ebû Bekr ile Sevr Dağına çıkıp üç gün orada bir mağarada gizlenip sonra Medîne'ye hicret ettiler. O gece evinin etrafında bekleyen müşrikler sabaha doğru eve girince Ali radıyallahü anh ile karşılaştılar. Muhammed aleyhisselâmın Mekke'den ayrıldığını anlayarak tâkibe koyuldular. Ancak Resûlullah'ın mûcizeleri karşısında âciz kalıp bulamadılar. (Bkz. Hicret)

Peygamber efendimizin bi'setin on üçüncü yılında 12 Rebîulevvel de, Mîlâdi 622 senesinde Medîne'ye hicretiyle on sene süren Medîne devri başladı.

Medîne devri:

Muhammed aleyhisselâmın ve Eshâb-ı kirâmın Medîne'ye hicretiyle Müslümanlar için yeni bir devir başlamış oldu. Resûlullah efendimizin Mekke'den Medîne'ye hicret etmekte olduğu işitilince, hâdise Medîne'de büyük bir sevinçle karşılandı. Müslümanlar onu karşılamak için yollara düştüler. Sevgili Peygamberimiz Kubâ'ya gelince orada ilk mescidi yaptırdı. Kubâ'da 10 gün kaldıktan sonra Medîne'ye hareket ettiler. Cumâ günü Rânuna Vâdisinden geçerken öğle olmuştu. Peygamberimiz cumâ namazının farz olduğunu bildirdi ve orada ilk cumâ namazını kıldırdı. Medîne'ye varınca görülmemiş bir sevgi ve tezâhüratla karşılandı.

Bu sırada Medîne'de Yemen'den gelip yerleşmiş olan Evs ve Hazrec kabîleleri ve Benî Kaynuka, Benî Nâdir, Benî Kureyzâ adında üç Yahûdî kabîlesi bulunuyordu. Mekkeli Müslümanların gelip Medîne'de bulunan Müslümanlarla her bakımdan yardımlaşmak üzere kardeşlik kurmaları ile Medîne'nin havası değişmişti.

İlk zamanlarda, Medîne'de bir mescid olmadığı için Sevgili Peygamberimizin bulunduğu her yerde cemâatle namaz kılınıyordu. Daha sonra Resûlullah efendimizin Medîne'ye ilk geldikleri gün devesinin çöktüğü arsa satın alınarak oraya bir mescid inşâ edildi (Bkz. Mescid-i Nebî). Resûlullah için de, bu mescide bitişik odalar yapıldı.

Peygamber efendimiz kalmakta olduğu, Eshâb-ı kirâmdan Ebû Eyyûb-i Ensârî Hâlid bin Zeyd'in evinden mescidin bitişiğinde yapılan bu odalara taşındı (Bkz. Ebû Eyyûb-i Ensârî). Ayrıca mallarını, mülklerini Mekke'de bırakarak hicret eden Müslümanlarla Medîneli Müslümanlar arasında kardeşlik kurdu. Her Medîneli Müslüman, Mekke'den gelen Müslümanlardan birini evine aldı, malına ortak etti. Evi, âilesi olmayan yetmişten fazla fakir Müslüman da mescidin avlusunda yapılan sofada ikâmet ettiler, bütün ihtiyaçları burada karşılandı. Bunlara "Eshâb-ı Suffe" denildi. BunlarPeygamber efendimizin yanından ayrılmaz, söylediklerini ezberler, İslâmiyeti iyice öğrenirlerdi. Medîne dışındaki yerlere İslâmiyeti öğretmek üzere bunlardan öğretici muallimler gönderilirdi.

Hicretin birinci yılında Medîne'de mescid yapıldıktan sonra günde beş vakit ezân okunmaya başlandı. Yine bu sene Peygamber efendimiz hazret-i Ebû Bekr'in kızı hazret-i Âişe ile evlendi.

Her sene hac mevsiminde çevreden Kâbe'deki putlara tapmak için gelen Arap kabîlelerinden kazanç sağlayan müşrikler bu kazancın ellerinden kaçması endişesine kapıldılar. Ayrıca Mekkeli müşriklerin Şam ticâret yolu da Medîne yakınından geçiyordu. Müslümanların bu yolu da kapamasından korkan müşrikler, yeni çâreler arıyorlardı.

Hicretten sonra Medîne'de birleşen Müslümanların karşısında; Mekkeli müşrikler, Medîne'de ve çevresinde bulunan Yahûdîler ve münâfıklar olmak üzere üç çeşit düşmanları vardı. Bu bakımdan tehlike daha çok artmıştı. Böylesine mühim ve tehlikeli bir durum karşısında Peygamber efendimiz tarafından yeni tedbirler alındı. Medîne'de bulunan Evs ve Hazrec kabîleleri arasındaki anlaşmazlıkları düzeltip, onları birbirine dost yaptı. Yahûdî kabîleleriyle de bir antlaşma yapıldı. Bu antlaşmaya göre; Yahûdîler kendi dinlerinde serbest kalacak, ancak Medîne'ye dışardan yapılacak her türlü düşman saldırısına karşı Müslümanlarla birlikte vatanlarını müdâfaa edeceklerdi. Yahûdîlerle Müslümanlar arasında bir anlaşmazlık çıkarsa, Resûlullah'ın hakemliğini kabul edeceklerdi. Bundan başka Mekke civârındaki diğer kabîlelerle de sulh antlaşması yapıldı. Mekkelilerin Şam ticâret yolu kapatıldı. Medîne'de bulunan Müslümanların ilk nüfus sayımı yapıldı. Bin beş yüz civârında bulunan Müslümanlar için nüfus defteri tutuldu.

Sevgili Peygamberimiz Medîne'nin âsâyişini korumak, düşmanların durumunu kontrol etmek için de devriyeler tertipledi. Muhtemel düşman saldırılarına karşı nöbet tutuluyordu. Hazret-i Hamza'nın, hazret-i Ubeyde ibni Hâris'in ve hazret-i Sa'd bin Ebî Vakkâs'ın komutasında olmak üzere, beş ve dört yüz kişi arasında değişen üç seriyye hazırlanmıştı. Hicretin ikinci yılında cihâda, düşmanla harbe izin verildi (Bkz. Cihâd). Önce yalnız müdâfaa etmek sûretiyle izin verilmesi üzerine ilk gazâlar yapılmaya başlandı. Medîne devrinde yapılan gazâların sayısı yirmidir. Seriyyeler ise daha fazladır. Cihâda izin verilmesi **Kur'ân-ı kerîm**'de Hicr sûresi 39-41. âyetlerinde, Hac sûresi 39. âyetinde, Bakara sûresi 190, 192 ve 193. âyetlerinde bildirilmektedir. Hicretin ikinci yılı olaylarından bir diğer önemli hâdise de, daha önce Kudüs'e karşı namaz kılınmaktayken Allahü teâlânın Kâbe'ye yönelerek namaz kılmayı emretmesiyle kıblenin değişmesidir. (Bkz. Kıble)

Kıblenin Kâbe olmasından bir ay ve hicretten 18 ay sonra Şâban ayının onuncu günü Bedir Gazâsından bir ay önce oruç farz oldu. Yine bu sene Ramazan ayında terâvih namazı kılınmaya başlandı ve sadaka-yı fıtr vermek vâcib oldu (Bkz. Oruç). Hicretin ikinci senesinde Ramazan ayında zekât vermek de farz oldu (Bkz. Zekat). Hicretin ikinci yılında zilhicce ayında da Kurbân kesmek ve bayram namazı kılmak vâcib oldu. (Bkz. Kurbân)

Muhammed aleyhisselâm Medîne'ye hicret ettikten sonra, Medîne'de bütün işleri ve münâsebetleri tertibe koyup Müslümanları güçlü bir duruma getirdi. Böylece İslâmiyet her geçen gün yayılıyor ve Müslümanlar git-gide kuvvetleniyordu. Hicretin ikinci yılında Mekkeli müşrikler, her âileden sermâye alıp bir kervanı Şam'a gönderdiler. Başlarında Ebû Süfyân vardı. Kervan, mallarını sattıktan sonra kâr ile silah satın aldı. Peygamber efendimiz silahların Mekkeli müşriklerin eline geçmesini önlemek için üç yüz on üç Eshâb-ı kirâm ile kervanın yolunu kesmek için Medîne'den çıktı. Kervan başka yoldan Mekke'ye giderken Mekkeli müşrikler de bin kişilik bir ordu hazırlayıp gönderdiler. Medîne dışında Bedir denilen yerde iki ordu karşılaştı ve Bedir Savaşı yapıldı. Bu savaşta Müslümanların sayısı 313 kişiydi. Müşriklerle yapılan bu ilk savaşta Müslümanlar ilk parlak zaferi kazandılar. Başta Ebû Cehil olmak üzere müşriklerin ileri gelenleri bu savaşta öldürüldü. Yine bir kısmı ileri gelenleri olmak üzere 70'i esir alındı. Peygamber efendimiz bu esirlerin bir kısmını fidye karşılığı, okuma yazma bilenleri de Medîneli 10 çocuğa okuma yazma öğretmek şartıyla serbest bıraktı. Bu hâdise Mekke ve Medîne'den birçok kimsenin Müslüman olmasına sebep oldu. (Bkz. Bedir Savaşı)

Bedir Savaşında Müslümanların gâlip gelmesi, Medîne'deki Yahûdîleri endişelendirdi. Münâfıklarla birleşen Benî Kaynuka Yahûdîleri, Sevgili Peygamberimizle yaptıkları vatandaşlık antlaşmasını bozarak harbe karar verdiler. Bunun üzerine yapılan Benî Kaynuka Gazâsında yenilip teslim olan Yahûdiler Medîne'den çıkarıldı.

Hicretin üçüncü yılında Sevik Gazvesi, Necd Gazvesi, Zeyd bin Hârise Seriyyesi, Muhammed bin

Mesleme Seriyyesi yapıldı. Peygamberimiz kızı Ümmü Gülsüm'ü, hazret-i Osman ile evlendirdi. Hazret-i Ömer'in kızı Hafsa'yı kendi nikâhlarına aldılar. Hazret-i Ali'nin oğlu, hazret-i Hasan dünyâya geldi. Şevval ayında Uhud Gazvesi yapıldı. Bedir Savaşında yenilen müşrikler, bir yıl sonra da 3000 kişilik bir kuvvetle Medîne üzerine yürüdüler. Peygamberimiz müşriklerin bu saldırısına karşı 1000 kişilik bir ordu ile düşmanı Uhud Dağında karşıladı. Bir müdâfaa savaşı olan Uhud Savaşında, Sevgili Peygamberimizin mübârek dişi kırıldı, mübârek yüzü kanadı ve mübârek dudağı yaralandı. Hazret-i Hamza şehit edildi. Bundan başka Muhâcir ve Ensar'dan yetmiş sahâbi şehit oldu. (Bkz. Uhud Savaşı)

Uhud Savaşından sonra hicretin dördüncü yılında Benî Nâdir Gazâsı yapıldı. Önceden Peygamber efendimizle antlaşma yapan Yahûdî kabîlelerinden biri olan Benî Nâdir, Uhud Savaşından sonra sevgili Peygamberimize sûikast yapmaya kalkışarak antlaşmayı bozdular. Münâfıkların kendilerini destekleyeceklerini söylemeleri üzerine de anlaşmayı yenilemeye yanaşmadılar. Bu sebeple yapılan savaşta Benî Nâdir kabîlesi Medîne'den çıkarıldı. Böylece Müslümanların Medîne'deki durumu biraz daha kuvvetlendi.

Medîne civârında bulunan iki kabîle Peygamber efendimize elçi göndererek kendilerine İslâmiyeti öğretmek üzere muallim (öğretmen) istediler. Bu istek üzerine Eshâb-ı kirâmdan on kişi gönderildi. Recî' denilen yere vardıklarında 200 kişilik bir düşman hücûmuna uğrayan bu heyetten 8 kişi şehit oldu. Bu hâdiseye **Recî Vak'ası** denir. Yine Necid Şeyhi Ebû Berâ'nın Medîne'ye gelip kendilerini irşâd için muallimler istemesi üzerine irşâd için, Eshâb-ı kirâmdan 70 kişilik bir heyet gönderildi. Eshâb-ı Suffadan olan bu irşad heyeti Bir-i Mâûne denilen yere vardıklarında, Necidliler, verdikleri teminâta rağmen, ihânet ettiler. Üzerlerine gönderdikleri bir ordu ile bu yetmiş sahabenin hepsini şehit ettiler. Bu hâdise de **Bi'r-i Mâûne Faciası** adı ile bilinmektedir.

Şarap (içki) içmeyi haram kılan âyet-i kerîme de hicretin dördüncü yılında indi. Peygamberimiz bu yılda Ümmü Seleme ile evlendi. Ümmü Seleme'nin kocası Uhud Savaşında yaralanmış, sonra da vefât etmişti. Sevgili Peygamberimiz, ihtiyar ve çocukları olan Ümmü Seleme'yi radıyallahü anhâ kendisine nikâhlayarak zor durumdan kurtarıp himâyelerine aldılar.

Hicretin beşinci yılında Hendek Savaşı yapıldı. Müşriklerin Medîne üzerine yaptıkları üçüncü ve son saldırı olan bu savaşta, Benî Nâdir Yahûdîleri ve müşriklerin berâberce hazırladıkları on bin kişilik bir ordusu vardı. Peygamber efendimiz Medîne'nin etrâfına geniş ve derin bir hendek kazdırıp üç bin kişilik bir ordu ile düşmana karşı durdu. Bir ay süren kuşatmada Medîne'de bulunan Benî Kureyzâ Yahûdîleri de Peygamber efendimizle yaptıkları antlaşmayı bozarak Müslümanları arkadan vurmaya kalkıştı. Netîcede kuvvetli bir fırtınaya ve şiddetli yağmura tutularak darmadağın olan düşman ordusu perişân bir hâlde paniğe kapılarak Mekke'ye döndü (Bkz. Hendek Savaşı). Bu hâdise **Kur'ân-ı kerîm**de Ahzâb sûresi 9. âyetinde meâlen şöyle bildirilmektedir: **"Ey îmân edenler! Allah'ın size olan nîmetlerini hatırlayınız. Hani ordular saldırmıştı da, biz onların üzerine bir rüzgâr ve sizin görmediğiniz** (meleklerden) **ordular göndermiştik."** Bu savaştan sonra Sevgili Peygamberimiz; **"Artık nöbet sizindir. Bundan sonra Kureyş sizin üzerinize gelmez."** buyurdu.

Şanlı Peygamberimiz Hendek Savaşından Medîne'ye dönünce Eshâb-ı kirâma, silâhlarını çıkarmadan, Hendek Savaşı sırasında ihânet ederek müşriklerle birleşip Müslümanları arkadan vurmak isteyen Benî Kureyzâ Yahûdîleri üzerine hareket emri verdi. Netîcede teslim olan bu kabîleye haklarında kendi kitapları Tevrât'ın hükmü uygulandı.

Teyemmüm âyeti ile haccın farz olduğunu bildiren âyet hicretin beşinci yılında nâzil oldu.

Hicretin altıncı yılında Mekke dışındaki müşriklerleMüreysi Gazâsı yapıldı. Mekkeli müşriklerin İslâmiyeti resmen bir devlet olarak tanımak zorunda kaldıkları Hudeybiye Antlaşması da bu yılda yapıldı (Bkz. Hudeybiye Antlaşması). Yine bu yılda Şanlı Peygamberimiz bütün insanlara peygamber olarak gönderildiğini bildirmek ve İslâmiyeti her tarafa yaymak için Bizans, İran, Habeş, Mısır, Gassan ve Yemâme hükümdarlarına elçilerle mektuplar göndererek onları İslâma dâvet etti. Peygamber efendimizin bu dâveti karşısında Habeş hükümdarı Müslüman oldu. Bizans İmparatoru elçiye iyi muâmele yaptı. Mısır hâkimi Peygamberimize hediyeler gönderdi. İran şâhı ve Gassan beyi ise elçilere hakâret ederek sert davrandılar. Yemâme beyi ise boş ve mânâsız tekliflerde bulundu.

Hicretin yedinci senesinde, İslâmiyet Arap Yarımadasında süratle yayılmaya başladı ve düşmanlar oldukça tesirsiz hâle getirildi. Bu yılda vukû bulan mühim hâdiselerden biri de Hayber'in fethidir. Peygamber efendimizin Medîne'ye hicret etmesinden sonra Yahûdî kabîleleri ile antlaşma yapıldı. Fakat bu kabîleler sözlerinde durmadılar. Mekkeli müşriklerle birleşerek Müslümanlara ihânet ettiler. Bu sebeple de Medîne'den çıkarıldılar. Bunlardan Benî Nâdir kabîlesi Hayber'e yerleşmişti. Şanlı Peygamberimiz bin altı yüz kişilik bir ordu ile Hayber üzerine gitti ve bir hafta süren kuşatmadan sonra Hayber fethedildi. Böylece Yahûdî tehlikesi ve fitnesi ortadan kaldırıldı (Bkz. Hayber'in Fethi). Yine bu yılda Peygamber efendimiz Eshâb-ı kirâmdan iki bin kişiyle Mekke'ye gidip Kâbeyi tavâf etti. Mekkeliler üzerinde büyük bir tesir bırakan bu ziyâret üzerine önde gelen birçok kimse Müslüman oldu. İslâmın ilk

yıllarında Mekke'den Habeşistan'a hicret eden Müslümanlar da bu yılda Medîne'ye geldiler.

Hicretin sekizinci yılında Mûte Savaşı yapıldı. Şanlı Peygamberimizin gönderdiği bir elçinin şehit edilmesi üzerine yapılan bu savaş, yüz bin kişilik Rum ordusuna karşı üç bin İslâm mücâhidinin çok büyük kahramanlıklar gösterdiği bir savaştı. Bu savaşta geri çekilmek zorunda kalan Rumların güçleri kırıldı. (Bkz. Mûte Harbi)

Bu yılda vukû bulan hâdiselerin en önemlisi Mekke'nin Fethidir. Peygamber efendimizle on senelik bir zaman için Hudeybiye Antlaşmasını imzâlayan Kureyşliler, aradan iki yıl geçmeden antlaşmayı bozdular. Peygamber efendimiz Kureyşlilerden, yapılan antlaşmaya uymalarını istedi. Müşrikler buna yanaşmayınca on bin kişilik bir kuvvetle Mekke üzerine yürüdü ve Arap Yarımadasında puta tapıcılığın merkezi olan Mekke fethedildi. Bütün putlar kırılıp, Kâbe putlardan temizlendi. Yirmi yıldan beri Müslümanlara amansız düşmanlık yapan müşriklerin gücü tamâmen kırıldı. Şanlı Peygamberimizin affına kavuşup, çoğu Müslüman oldu. (Bkz. Mekke'nin Fethi)

Mekke'nin Fethinden sonra Hevâzin veSakif kabîleleri, Sa'd oğulları gibi bâzı küçük kabîleleri de yanlarına alarak 20 bin kişilik bir ordu ile harekete geçtiler. Sevgili Peygamberimiz de 12 bin kişilik bir ordu ile üzerlerine gidip bu müttefik müşrik ordusunu mağlup etti. Bu düşman kabîleler Tâif'e sığınarak yeniden savaşa hazırlanmaya başladılar. Peygamber efendimiz Tâif'i 20 gün kuşatma altında tuttuktan sonra muhâsarayı kaldırdı. Bir sene sonra da Tâifliler kendi istekleriyle Müslüman oldular.

Hicretin dokuzuncu yılı İslâmiyetin Arap Yarımadasında büyük bir süratle yayıldığı bir yıl oldu. Bir taraftan bölük bölük insanlar Medîne'ye gelip Müslüman oluyor, bir taraftan da İslâmiyeti kabul eden kabîlelerin dînî ve idârî işlerini yürütmek için çevreye memurlar ve vâliler gönderiliyordu. Bu sırada çevredeİslâmın yayılmasını engellemek isteyen devletler vardı. Bunlardan biri de o zamânın en güçlü devletleri arasında yer alan Bizans'tı. Bizans Kayseri Heraklius Mûte Savaşından beri Arap Yarımadasını istilâ ederek İslâmiyetin yayılmasına son vermek istiyordu.Heraklius Hıristiyan Arapların ve diğer bir takım kabîlelerin desteğini alıp, kendisi de 40 bin kişilik bir ordu toplayarak Medîne üzerine yürümeye hazırlanmıştı. Peygamber efendimiz bu durumu haber alınca 30 bin kişilik bir ordu hazırladı. Bu hazırlıkta Eshâb-ı kirâm mallarını da vererek fiilen büyük bir fedâkârlık gösterdi. İslâm ordusu Tebük'e geldiği sırada, Müslümanların bu hazırlığını işiten Bizanslılar savaşmaktan çekinip, geri döndüler. Sevgili Peygamberimiz ordusuyla Tebük'te 20 gün kaldı. Şam'da bulaşıcı bir hastalık olan tâûn (vebâ) salgını olduğunu duyunca Medîne'ye döndü. Böylece Bizans'ın mâneviyâtı iyice kırıldı ve İslâmiyetin şanı, şerefi her tarafta duyuldu.

Peygamber efendimiz Mekke devrinde sâdece müşrikler ve Medîne devrinde ise müşrikler, Yahûdîler ve münâfıklar olmak üzere üç çeşit düşmanla karşılaştı. Bunlardan müşrikler ve Yahûdîlerle yaptığı savaşlarda düşmanı mağlup ederek onları tesirsiz hâle getirdi. Lâkin münâfıkların düşmanlıkları sinsice, devam etti. Bunların yaptığı düşmanlıklardan biri de Müslümanlar arasına fitne sokmak maksadıyla Peygamber efendimizin Medine'ye hicreti sırasında yaptırdığı meâlen; **"Temeli takvâ üzerine atıldı."** (Tevbe sûresi: 108) buyrulan Kubâ Mescidi karşısında Mescid-i Dırâr'ı yapmalarıdır. Münâfıkların Kubâ Mescidinin cemâatini bölmek gibi bozuk düşüncelerle yaptıkları bu mescit, Tevbe sûresi 107 ve 108. âyetlerinin nâzil olması üzerine Peygamber efendimiz tarafından yıktırıldı. Bu hâdiseden iki ay sonra başları Abdullah bin Übey'in ölmesi ile münâfıklar dağılıp düşmanlık faaliyetleri sona erdi. Böylece hicretin dokuzuncu yılında İslâmın belli başlı düşmanlarının karşı durma ve engelleme güçleri büyük ölçüde sona erdirildi.

Bu yılın mühim bir hâdisesi de çevreden Medîne'ye akın akın heyetlerin gelmesidir. Bu bakımdan bu yıla "Senet-ül Vüfûd" (elçiler yılı) denildi. Peygamber efendimize gelen bu heyetler; ya Müslüman olmak veya Müslüman olduklarını bildirmek üzere, yâhut da kabul ettikleri İslâmiyetin esaslarını öğrenmek için geliyorlardı. Peygamberimiz müslüman olan bu kabîlelere İslâmiyeti öğretmek, işlerini yürütmek üzere muallimler ve vâliler gönderdi.

Hicretten önce îmân etmemiş olan ve hicretin sekizinci yılında Taif Muhâsarası sırasında Sevgili Peygamberimize karşı çıkan Taifliler de hicretin dokuzuncu yılında, Tebük Seferinden sonra, heyet göndererek Müslüman oldular.

İslâmın beş şartından biri olan hac da hicretin dokuzuncu yılında farz kılındı. Âl-i İmrân sûresinin 96 ve 97. âyetleri nâzil olunca, Peygamber efendimiz bunu Eshâb-ı kirâma bildirdi. O sene hazret-i Ebû Bekr'i üç yüz kişilik bir kâfileye hac emiri tâyin etti. Bu kâfilede bulunan Eshâb-ı kirâm hazret-i Ebû Bekr'in emirliğinde Mekke'ye gitti. Bu sırada Berâe sûresinin ilk âyetleri nâzil oldu. Bu âyetlerde muâhede hakkındaki bâzı hükümler bildirildi. Peygamber efendimiz bunu bildirmek üzere hazret-i Ali'yi Mekke'ye gönderdi. O zaman Araplar arasında yaygın olan bir geleneğe göre bir antlaşma yapılır veya yapılmış bir antlaşma bozulursa, bu antlaşmayı bizzat yapan veya onun tâyin ettiği bir akrabâsı tarafından îlân olunurdu. Peygamber efendimiz bu iş için hazret-i Ali'yi hac kâfilesinin arkasından Mekke'ye gönderdi. Hazret-i Ali kâfileye yetişip Mekke'ye birlikte girdiler. Ebû Bekr radıyallahü anh bir

hutbe okudu. Hac ibâdetini anlattı. Eshâb-ı kirâm öğretilen esaslara göre hac yaptılar. Hac ibâdeti edâ edilirken hazret-i Ali de Mina'da Cemre-i Akabe denilen yerde bir hutbe okudu. Bu hutbesinde; "Ey insanlar beni size Resûlullah gönderdi." diyerek söze başladı ve Berâe sûresinin ilk âyetlerini okudu. Bundan sonra; "Ben size dört şeyi bildirmeye memurum." dedi. Bu dört hususu şöyle bildirdi:

1. Müminlerden başka hiç kimse Cennete giremez.

2. Bu seneden sonra hiçbir müşrik Kâbe'ye yaklaşamayacak.

3. Hiçbir kimse Kâbe'yi çıplak tavâf etmeyecek (O zaman müşrikler Kâbe'yi çıplak olarak tavaf ederlerdi.)

4. Her kimin Resûlullah ile antlaşması varsa, müddeti bitinceye kadar mûteber olacak. Bunlar dışındakilere dört ay mühlet tanınmıştır. Bundan sonra hiçbir müşrik için ahd (antlaşma) ve himâye yoktur.

O günden sonra hiçbir müşrik Kâbe'yi tavâf etmeye gelmedi ve hiç kimse çıplak olarak Kâbe'yi tavâf etmedi. Bu hususlar bildirildikten sonra müşriklerden çoğu Müslüman oldu. Hac farizâsı yerine getirildikten sonra hazret-i Ebû Bekr ile Ali radıyallahü anh yanlarındaki Eshâb-ı kirâmla Medîne'ye döndüler.

Hicretin onuncu yılında İslâmiyet bütün Arap Yarımadasına yayıldı. Arabistan'ın her tarafından insanlar Medîne'ye geliyor, Müslüman olmakla şereflenmek, ebedî saâdete kavuşmak için birbirleriyle yarış ediyorlardı. Artık Arabistan'da Müslümanlara karşı duracak hiçbir kuvvet kalmamış, İslâmiyet her tarafa hâkim olmuştu. Sâdece bâzı Yahûdî ve Hıristiyan kabîleleri Müslüman olmamıştı.

Peygamber efendimiz hicretin onuncu yılında Hâlid bin Velîd hazretlerini dört yüz mücâhid ile Yemen civârında bulunan Hâris bin Ka'b oğullarını İslâma dâvet için gönderdi. Hâlid bin Velîd, Resûlullah'ın emri üzerine bu kabîleyi İslâma dâvet etti. Onlar da dâvete icâbet ederek Müslüman oldular. Yine bu yılda Peygamber efendimiz Necranlı Hıristiyanlarla sulh antlaşması yaptı. Bunlardan bir kısmı sonra kendiliklerinden Müslüman oldu. Bu sene hazret-i Ali Eshâb-ı kirâmdan üç yüz kişiyle birlikte Yemen'de bulunan Medlec kabîlesini İslâma dâvet etmek için gönderildi. Önce karşı durdu ise de netîcede bu kabîle de Müslüman oldu. Peygamber efendimiz bu sene İslâmiyetin yayıldığı bütün beldelere, vâliler ve zekât toplamak üzere görevliler (âmil, sâi) gönderdi ve Vedâ Haccını yaptı.

Vedâ Haccı

Hicretin onuncu senesinde Sevgili Peygamberimiz hac için hazırlanıp, Medîne'deki Müslümanların da hazırlanmalarını emir buyurdu. Medîne dışında bulunan Müslümanlara da haber gönderdi. Bu haber üzerine binlerce Müslüman Medîne'de toplandı. Hazırlıklar tamamlanınca Peygamberimiz Zilka'de ayının 25. günü 40 bin kişilik bir kâfile ile öğle namazından sonra Medîne'den hareket etti. 100 kurbanlık deve götürdü. 10 gün süren yolculuktan sonra Zilhicce ayının 4. günü Mekke'ye vardılar. Yemen'den ve diğer beldelerden hac yapmak üzere gelenlerin de katılmasıyla Müslümanların sayısı 124 bine ulaştı. Peygamberimiz zilhiccenin 8. günü Mina'ya, 9. günü (arefe günü) Arafat'a gitti. Arafat Vâdisinin ortasında öğleden sonra Kusvâ adlı devesinin üstünde **Vedâ Hutbesi'**ni okudu.

Sevgili Peygamberimiz bu hutbesinde kan dâvâları, fâiz, kumar, her türlü zulüm gibi câhiliyye devrine âit bütün kötülüklerin kaldırıldığını bildirdi ve insan haklarını anlattı. Allahü teâlânın emirlerini ve yasaklarını, erkeklerin kadınlar ve kadınların da erkekler üzerindeki haklarını, Müslümanların kardeş olduğunu ve daha birçok husûsu bildirdi. Eshâb-ı kirâmla vedâlaştı.(Bkz. Veda Hutbesi)

Peygamber efendimiz **Vedâ Hutbesi**'ni okuduğu gün; **"Bu gün sizin dîninizi kemâle erdirdim. Üzerinize nîmetimi tamamladım. Size din olarak İslâm dînini seçtim."** (Mâide sûresi: 3) meâlindeki âyet nâzil oldu. Peygamberimiz bu âyet-i kerîmeyi Eshâb-ı kirâma okuyunca hazret-i Ebû Bekr ağlamaya başladı. Eshâb-ı kirâm ağlamasının sebebini sorunca; "Bu âyet, Resûlullah'ın vefâtının yakın olduğuna delâlet ediyor, onun için ağlıyorum." buyurdu.

Peygamber efendimiz Mekke'de 10 gün kalıp Vedâ Haccını yaptı ve vedâ tavâfı yaparak Medîne'ye döndü. Vedâ Haccından sonra Eshâb-ı kirâm Resûlullah efendimizin bildirdiği ve emrettiği şeyleri gittikleri yerlerde anlattılar.

Hicretin onuncu yılında vukû bulan bir hâdise de Peygamberlik iddiasında bulunan yalancıların ortaya çıkmasıdır. Bunlardan birisi Yemen'de ortaya çıkan Esved-i Ansî'dir. Şanlı Peygamberimizin emri üzerine Esved-i Ansî Yemen'deki Müslümanlar tarafından evinde öldürüldü. Diğeri de Müseylemet-ül Kezzâb'dır. Peygamber efendimizin vefâtından sonra Ebû Bekr radıyallahü anh Müseyleme üzerine Hâlid bin Velîd kumandasında bir ordu gönderdi. Müseyleme de öldürüldü.

Peygamberimiz hicretin on birinci yılında hastalanıp, vefâtından kısa bir zaman önce Müslümanlar için büyük bir tehlike olan Bizans üzerine gönderilmek üzere Üsâme bin Zeyd komutasında bir ordu

hazırladı. Ordu hareket etmek üzereydi, fakat Resûlullah'ın hastalığı ağırlaşınca hareket etmedi. Bu ordu daha sonra hazret-i Ebû Bekr'in halîfeliğinin ilk günlerinde Bizans üzerine gidip parlak zaferler kazandı. Sevgili Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâmın vefâtı da bu yılda oldu.

Vefâtı:

Peygamberimiz Vedâ Haccında Mina'da bulunduğu sırada; **"Allah'ın yardımı ve zafer günü gelip insanların Allah'ın dînine akın akın girdiklerini görünce, Rabbini överek, tesbîh et! O'ndan af dile! Çünkü O, tövbeleri dâimâ kabul eder."** meâlindeki en son nâzil olan Nasr sûresi indiğinde Peygamber efendimiz kızı hazret-i Fâtımâ'yı çağırıp; **"Bana kendi vefâtım haber verildi."** buyurdu. Bunun üzerine ağlamaya başlayan Fâtımâ'ya; **"Ağlama, zîrâ benim ehlimden bana ilk kavuşan sen olacaksın."** buyurdu.

Cebrâil aleyhisselâm Peygamber efendimize her sene o zamâna kadar nâzil olan âyetleri okumak üzere senede bir kere gelirdi. Vefât edeceği sene iki kere gelip **Kur'ân-ı kerîm**'i iki defâ baştan sona okudu.

Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem vefât etmeden bir müddet önce Bakî mezarlığında ve Uhud'da bulunan Müslümanların kabrini ziyâret ederek onlar için duâ ve istiğfâr etti.

Bakî mezarlığındayken yanında bulunan Ebû Müveyhib'e dönerek; **"Ey Ebû Müveyhib! Ben dünyâ hazîneleriyle âhiret nîmetlerini seçmede serbest bırakıldım. İstersen dünyâda bakî ol, sonra Cennet'e git, istersen likaullah** (Allah'a kavuşmak) **hâsıl olup Cennet'e gir dediler. Ben likaullahı ve sonra Cennet'i seçtim."** buyurdu.

Sevgili Peygamberimiz vefâtından önce humma hastalığına tutuldu. Bu hastalık 13 gün sürdü. Bu müddetin son 8 gününü hazret-i Âişe'nin odasında geçirdi. Hastalığının ilk günlerinde ve ateşi düştüğü sıralarda mescide çıkıp Eshâbına namaz kıldırıyordu.

Hastalığının ikinci günü hazret-i Ali ve Fazl bin Abbâs kollarına girerek mescidi teşrif etti. Minbere oturup hamd ve senâdan sonra; **"Ey Eshâbım, bilmiş olunuz ki aranızdan ayrılmam yaklaştı. Kimin bende hakkı varsa benden istesin. Benim yanımda sevgili olan benden hakkını istesin veya helâl etsin ki Rabbime ve rahmetine bunları ödemiş olarak kavuşayım."** buyurdu. Sonra minberden inip öğle namazını kıldırdı. Namazdan sonra tekrar minbere çıkıp namazdan önce buyurduğunu tekrar etti. Bunun üzerine Eshâbdan biri kalkıp üç dirhem alacağı olduğunu söyleyince hemen ödedi.

Peygamber efendimizin hastalığının arttığı günlerde Eshâb-ı kirâma yaptığı vasiyetlerden biri de şöyledir: **"Müşrikleri Arabistan'dan çıkarınız. Size gelen elçilere benim yaptığım gibi ikrâm ve ihsânda bulununuz."**

Vefâtından beş gün önce hastalığı biraz hafifledi ve mescidi teşrif edip, minbere çıkarak Eshâb-ı kirâma; **"Ey Eshâbım, hiçbir peygamber ümmeti içinde ebedî olarak yaşamadı. Biliniz ki, ben de Rabbime kavuşacağım. Muhakkak ki siz de Rabbinize kavuşacaksınız. Dünyâda hiç kimse kalmaz. Her şey Allah'ın irâdesine bağlıdır. Allah'ın takdir buyurduğu zaman ne öne alınır, ne de o zamandan kaçılır. Sizinle buluşacağımız yer, Kevser Havzının başıdır. Her kim benimle Kevser Havzı kenârında buluşmak isterse elini ve dilini korusun, günahlardan sakınsın. Ey Eshâbım! Allah kullarından birini dünyâ hayâtıyla âhiret hayâtını seçmekte serbest bıraktı. Fakat bu kul âhiret hayâtını seçti."** buyurdu. Hazret-i Ebû Bekr Resûlullah efendimizin bu sözleriyle vefâtına işâret buyurduğunu anlayarak ağlamaya başladı. Peygamber efendimiz; **"Ağlama yâ Ebâ Bekr!"** buyurarak onu teselli etti ve; **"Bana her bakımdan en faydalı olanınız Ebû Bekr'dir."** ve **"Mescide açılan kapılardan Ebû Bekr'inki hâriç hepsini kapatınız."** buyurdu. Sonra minberden inerek hazret-i Âişe'nin odasına döndü. Biraz sonra Eshâb-ı kirâmın çok üzülmesi ve endişeleri üzerine hazret-i Ali ve Fazl bin Abbâs'ın koltuğuna girdiği halde tekrar mescide geldi. Minberin alt basamağına durup Eshâb-ı kirâma son hutbesini okudu ve vasiyetini yaparak şöyle buyurdu: **"Ey Muhâcirler, size Ensar hakkında hayırlı olmanızı vasiyet ederim. Onlar benim has cemâatimdir. Onlar sizi evlerinde misâfir edip, her hususta sizi nefslerine tercih ettiler. Eshâbım! İlk Muhâcirlere de hürmet etmenizi vasiyet ederim. Bütün Muhâcirler birbirlerine hayırlı olsunlar. Her iş Allahü teâlânın izniyle olur. Allahü teâlânın irâdesine karşı çıkanlar sonunda mağlup olurlar. Allahü teâlânın emrine uymak istemeyenler, muhakkak aldanırlar."** Daha önce hazret-i Ebû Bekr'den memnûniyetini belirttiği gibi bu hutbede de hazret-i Ömer'den memnuniyetini belirtti ve; **"Ömer benimledir, ben de onunlayım. Benden sonra hak Ömer'le berâberdir."** buyurdu. Resûlullah efendimiz bu hutbeden sonra minberden indi ve Eshâbdan ayrılıp odasına çekildi. Vefâtına üç gün kala bir yatsı vaktinde namaz için ezân okunmuştu. Peygamber efendimiz namazın kılınıp kılınmadığını sorunca; "Cemâat sizi bekliyor yâ Resûlallah!" denildi. Resûlullah cemâate gitmek istedi. Cemâate gidecek takat bulamayınca; **"Ebû Bekr'e söyleyin namazı kıldırsın."** buyurdu. Resûlullah efendimiz

bu emrini üç defâ tekrarladı. Hazret-i Ebû Bekr üç gün cemâate namaz kıldırdı.

Sevgili Peygamberimiz vefât ettiği günün sabah namazı vaktinde mescide açılan odanın kapısındaki perdeyi kaldırdı. Hazret-i Ebû Bekr cemâate sabah namazını kıldırıyordu. Eshâbına bakıp onların namazda saf tutup durduklarını görünce sevinerek tebessüm etti. Sonra da mescide girdi. Resûlullah'ın teşrifini fark eden hazret-i Ebû Bekr mihrabdan çekilmek üzereyken Resûlullah eliyle yerinde durması için işâret edip, oturduğu yerde Ebû Bekr'e radıyallahü anh uyarak sabah namazını kıldı. O gün hastalığı hafiflemişti. Namazdan sonra Eshâb-ı kirâma dönüp; **"Ey insanlar! Siz Allahü teâlânın hıfzındasınız ve sizi Allahü teâlâya emânet ettim. Takvâ üzere olun. Allahü teâlâdan korkun. Allahü teâlânın emrini tutun ve itâat edin. Ben bu dâr-ı dünyâdan ayrılırım."** buyurdu. Sonra mescitten odasına geçti. Bu Eshâb-ı kirâmın Resûlullah efendimizi son görüşü oldu.

Resûl-i ekrem efendimiz hazret-i Âişe'nin hücresine girip yattığı sırada, Üsâme bin Zeyd huzûruna geldi. Resûlullah efendimiz 23 senelik peygamberlik müddetinde son olarak Suriye tarafında Bizans üzerine gidecek bir ordu hazırlamıştı. Bu orduya kumandan tâyin ettiği Üsâme bin Zeyd'e hareket etmesini buyurdu. Bu sırada hastalığı şiddetlenen Peygamber efendimiz kızı hazret-i Fâtımâ'yı çağırıp kulağına birşeyler söyledi. Hazret-i Fâtımâ ağlamaya başladı. Sonra bir şeyler daha söyleyince hazret-i Fâtımâ güldü. Resûlullah efendimiz hazret-i Fâtımâ'ya vefât edeceğini söyleyince hazret-i Fâtıma ağladı. Sonra da; **"Sana müjde olsun ki bütün ehlimden önce sen bana kavuşursun."** buyurdu. Bunun üzerine hazret-i Fâtıma sevinip güldü.

Resûl-i ekrem efendimiz vefât edeceği sırada hazret-i Ali'ye, hazret-i Âişe'ye vasiyette ve nasîhatta bulundu. Bu sırada ağlayıp gözyaşı döken hazret-i Fâtımâ'ya; **"Kızım bir miktar sabreyle, ağlama. Zîrâ Hamele-i Arş** (melekler) **senin ağlaman üzerine ağlaşırlar."** buyurdu. Hazret-i Fâtımâ'nın göz yaşını sildi. Teselli verip Allahü teâlâdan sabır vermesini diledi ve; **"Ey kızım, benim rûhum kabz olacak. (İnnâ lillahi ve innâ ileyhi râci'ûn) diyesin. Ey Fâtımâ, gelen her musibete bir karşılık verilir."** buyurdu. Bir müddet mübârek gözlerini kapayıp sonra; "**Bundan sonra babana üzüntü ve gussa** (keder, tasa) o**lmaz. Zîrâ fânî âlemden ve mihnet yerinden kurtuluyor."** buyurdu. Sonra hanımlarına nasîhat buyurdu. Torunları hazret-i Hasan ve hazret-i Hüseyin'i yanına alıp, onlara şefkatle bakarak alınlarından öptü. Sonra da hazret-i Ali'yi yanına çağırıp mübârek başını onun koluna dayayarak oturup; **"Yâ Ali, zimmetimde filan Yahûdînin şu kadar malı vardır. Asker hazırlamak için almıştım. Sakın onu ödemeyi unutma. Elbette zimmetimi kurtarırsın ve Kevser Havzı başında benimle görüşeceklerin birincisi sensin. Benden sonra sana çok zarar gelir, sabır edesin. İnsanlar dünyâyı istedikleri vakit sen âhireti seçesin."** buyurdu. Resûlullah efendimiz vasiyetini tamamladıktan sonra hâli değişti, yatağına yatırdılar.

Rebiülevvel ayının on ikisinde Pazartesi günü öğleden evvel Cebrâil aleyhisselâm gelip; "Yâ Resûlallah! Cennetleri süslediler, Hûri veRıdvan donandı. Allahü teâlâ sana hiç kimseye verilmeyen çok şeyler ihsân etti. Kevser Havzı, Makam-ı Mahmûd ve Şefâat-i ümmet verdi. Kıyâmet günü sen râzı oluncaya kadar ümmetini bağışlar. Yâ Resûlallah; Melek-ül Mevt kapıda beklemektedir. İçeri girmeye izin ister. Şimdiye kadar kimseden izin istememiştir. Bundan sonra da istemez." dedi.

Sevgili Peygamberimizin izni üzerine Azrâil aleyhisselâm içeri girip selâm verdi ve sonra; "Yâ Resûlallah! Allahü teâlâ beni senin huzûruna gönderdi. Senin emrinden dışarı çıkmamamı buyurdu. Dilersen şerefli rûhunu kabz edip ulvî âleme yükselteyim, yoksa dönüp gideyim." dedi. Cebrâil aleyhisselâm; "Ey Habîbullah! Allahü teâlâ sana müştâktır (âşıktır)." dedi. Sonra selâm verip vedâ ederken; "Ey Muhammed; Ey Ahmed! Bundan sonra vahiy için bir daha gelmem ve Hak teâlânın haberini yer yüzüne getirmem. Benim maksûdum ve matlûbum sen idin yâ Resûlallah." dedi. Bundan sonra Peygamber efendimizin; **"Ey Azrâil vazîfeni yap."** buyurması üzerine, mübârek rûhunu kabz etti. Böylece Resûl-i ekrem efendimiz Hicretin on birinci yılında (Mîlâdî 632) Rebiülevvel ayının 12'sinde Pazartesi günü öğleden evvel vefât etti. Vefât ettiğinde Kamerî seneye göre 63, şemsî seneye göre 61 yaşında idi.

Eshâb-ı kirâm, Resûlullah efendimizin vefâtı üzerine pekçok üzülüp gözyaşı döktüler. Çoğunun dili tutulup bir müddet konuşamaz oldu. Ebû Bekr radıyallahü anh Resûlullah'ın yanına girip mübârek yüzünden örtüyü kaldırarak mübârek alnından öptü. Sonra başını kaldırıp, mübârek alnından tekrâr öpüp; "Âh Sâfi" dedi. Bir daha öpüp, "Âh dost" dedi. Sonra mübârek pazusunu öpüp ağladı. "Anam babam sana fedâ olsun! Dirin ve ölün tayyib, temiz ve ne güzeldir!" dedi. Ve; "Eğer ihtiyârımız elimizde olsaydı canlarımızı yoluna fedâ ederdik. Eğer sen bizi men etmeseydin, gözlerimizden pınarları akıtırdık." Sonra salâtü selâm okuyup; "Yâ Resûlallah, bizi Rabbinin katında hatırla." dedi. Sonra dışarı çıktı. Mescitte minbere çıkarak Eshâb-ı kirâma bir hutbe okudu. Allahü teâlâya hamd ve senâ etti. Resûl-i ekrem efendimize sallallahü aleyhi ve sellem salât okudu. Sonra şöyle dedi: "Her kim Muhammed'e îmân etmişse bilsin ki, Muhammed aleyhisselâm vefât etti. Her kim Allahü teâlâya tapıyorsa O, Hayy, diri ve Bâkî'dir, ölmez, ebedîdir." buyurdu ve sonra; **"Muhammed de kendinden önce geçen Resûller gibi Resûldür. Eğer O vefât eder, yâhut öldürülürse, siz dîninizden, yâhut**

cihaddan, eski hâlinize dönecek misiniz? Böyle değişen, Allahü teâlâya zarar vermez, kendine zarar eder. İslâm ve sebatta şükredenlere muhakkak mükâfat verecektir." (Âl-i İmrân sûresi: 144) meâlindeki âyet-i kerîmeyi okudu.

Hazret-i Ebû Bekr Eshâb-ı kirâmı ve Ehl-i beyti teselli etti. İlk anda acı haber üzerine çok şaşıran Ömer radıyallahü anh, Ebû Bekr'i radıyallahü anh dinleyince kendine geldi. Peygamberimizin vefât ettiği gün Eshâb-ı kirâm yapılan umûmî bir bîatle hazret-i Ebû Bekr'i halîfe seçtiler.

Resûlullah efendimizin cenâzesi vefât ettiği günden sonra, salı günü yıkandı ve kefenlendi. Gasl (yıkama) işine bizzat hazret-i Ali, hazret-i Abbâs ve hazret-i Abbâs'ın oğulları Fazl ve Kusem de yardım ettiler. Üsâme ile Şukran Sâlih radıyallahü anhümâ da su döktüler.

Peygamber efendimiz gömleği üzerinde olduğu halde üç kere yıkanıp üç kat yeni beyaz kefene sarıldı. Bundan sonra mübârek cesedi sedir üstüne konulup bulunduğu odanın kapısıEshâb-ı kirâma açıldı. Eshâb-ı kirâm grup grup odaya girip cenâze namazı kıldılar. Salıyı çarşambaya bağlayan gece (çarşamba gecesi) yarısı mübârek rûhu alındığı yerde defn olundu. Mübârek cesedini kabre Ali, Fadl, Üsâme ve Abdurrahmân bin Avf radıyallahü anhüm indirdi. Kıyâmet günü kabirden en önce O kalkacaktır. En önce O şefâat edecektir. En önce O'nun şefâati kabul olunacaktır. Cennet kapısını önce O açacaktır.

Resûl-i ekrem efendimizin vefâtı üzerine bütün Müslümanların kalpleri yandı, çok üzüldüler. Peygamber efendimiz bizim bilmediğimiz bir hayat ile, şimdi kabrinde hayattadır. Cesed-i şerîfi aslâ çürümez. Kabrinde bir melek durup, ümmetinin söyledikleri salevâtı kendisine haber verir. Minberi ile kabr-i şerîfi arası Cennet bahçesi gibi kıymetlidir.

Kabr-i şerîfini ziyâret etmek, tâatların büyüğü ve ibâdetlerin en kıymetlisidir: **"Beni ziyâret edene şefâatim vâcib olur."** buyurmuştur.

Hazret-i Fâtıma, babasının vefâtından duyduğu üzüntüyü şu mersiye ile dile getirdi: "Benim üzerime öyle musibetler döküldü ki, eğer onlar gündüzlerin üzerine dökülseydi gece olurdu."

Peygamber efendimizin görünüşünün anlatılmasına İslâm terminolojisinde "Hilye-i Saâdet" denilmiştir. Peygamberimizin mübârek bedeninin dış görünüşü bütün incelikleriyle bu Hilye-i Saâdet yazılarında bildirilmiştir. Bunları okuyanlar, Peygamber efendimizin rûhen olduğu gibi bedenen de hiç eksiksiz ve kusursuz, insanların en güzeli ve her bakımdan en üstünü olduğunu anlarlar. İslâm dünyâsında bu konuda pekçok eser yazılmıştır. (Bkz. Hilye-i Saâdet)

Peygamber efendimizi medheden on binlerce kitap, kasîde ve diğer eserler yazılmıştır. Bunları yazanlar içinde şöhretleri ve sanatları bütün dünyâyı ve asırları kaplamış olanları dahi, O'nu methetmekten âciz olduklarını beyan etmişlerdir.

Arap, Fars ve Türk edebiyâtında görülen Nâtlar hep O'nun için yazılmıştır.

Resûlullah efendimiz günümüzde de bütün dünyâ milletlerinin, ilim adamlarının, devlet, siyâset ve fikir adamlarının, ediplerin, târihçi ve askerî şahsiyetlerin alâkasını çekmekte, bunların herbiri O'nu biraz inceledikten sonra hayranlık ve şaşkınlıklarını, dile getirmektedirler. Müslüman olmayanlar, Habîb-i ekrem efendimizin sâdece idâreciliği, dehâsı, askerî, sosyal ve diğer taraflarını görmekte, yalnız bunlara bakarak O'nu tanımaya çalışmaktadırlar. Gördükleri fevkalâde ve hiçbir insanda görülmemiş üstünlükler karşısında acze düşmekle berâber, O'na peygamber gözüyle bakmadıkları için, O'nu tanımaktan ve anlamaktan çok uzak kalmaktadırlar. Müslümanlar da Peygamber efendimizin güzellik ve üstünlüklerini ilimleri, ihlâsları ve O'na olan muhabbetleri kadar derece derece görmekte ve anlayabilmektediler. Bunlardan zâhir âlimleri O'nun zâhirî vasıflarını, bâtın âlimleri de bâtınî güzelliklerini görebildikleri kadar dile getirmişlerdir. Ulemâ-i râsihîn denilen hem zâhir ve hem de bâtın bilgilerinde üstâd ve Peygamber efendimize vâris olan yüksek İslâm âlimleri ise O'nu bütün güzellikleriyle görmüş ve âşık olmuşlardır. Bunların en başında Ebû Bekr-i Sıddîk radıyallahü anh gelmektedir. O, Resûlullah efendimizdeki nübüvvet nûrunu görmekte, O'nun üstünlük, güzellik ve yüksekliklerini idrâk ederek, O'na âşık olmakta öyle ileri gitmiştir ki, başka hiçbir kimse Ebû Bekr-i Sıddîk radıyallahü anh gibi olamamıştır. Ebû Bekr-i Sıddîk radıyallahü anh her an, her baktığı yerde Resûlullah'ı görürdü. Bir keresinde hâlini; "Yâ Resûlallah! Nereye baksam sizi görüyorum. Helâda bile, karşımdasınız, utanıyorum." diye arzetmişti. Bir keresinde de; "Bütün iyiliklerimi, sizin bir sehvinize (yanılmanıza) değişirim." demişti. Resûlullah efendimizin güzelliğini en iyi görüp anlayan ve anlatanlardan biri de zevcât-ı mutahheradan, müminlerin annesi hazret-i Âişe idi. Âişe radıyallahü anhâ âlime, müctehide, akıllı, zekî ve edibe idi. Gâyet beliğ ve fasih konuşurdu. **Kur'ân-ı kerîm**'in mânâlarını, helâl ve harâmları, Arap şiirlerini ve hesap ilmini çok iyi bilirdi. Resûlullah'ı metheden şu iki beyti Âişe radıyallahü anhâ söylemiştir:

Ve lev semia ehlü Mısra evsâfe haddihî.

Lemâ bezelû fî sevmi Yûsüf'e min nakdin.
Levîmâ Zelîhâ lev reeyne cebînehû
Le âserne bilkatil kulûbi alel eydi.

"Eğer Mısır'dakiler, Peygamber efendimizin yanaklarının güzelliğini işitmiş olsalardı. Güzelliği dillere destan olan Yûsüf aleyhisselâmın pazarlığında hiç para vermezlerdi. Bütün mallarını, onun yanaklarını görebilmek için saklarlardı. Zelîhâ'yı Yûsuf aleyhisselâma âşık oldu diyerek kötüleyen kadınlar Resûlullah'ın parlak alnını görselerdi ellerinin yerine kalplerini keserlerdi de acısını duymazlardı."

Yine hazret-i Âişe buyuruyor ki: "Bir gün Resûlullah mübârek nalınlarının kayışlarını çakıyordu. Ben de iplik eğiriyordum. Mübârek yüzüne baktım. Parlak alnından ter damlıyordu. Ter damlası, her tarafa nûr saçıyordu. Gözlerimi kamaştırıyordu. Şaşakaldım. Bana doğru bakıp; **"Sana ne oldu ki böyle dalgın duruyorsun?"** buyurdu. "Yâ Resûlallah! Mübârek yüzündeki nûrların parlaklığına ve mübârek alnındaki ter tânelerinin saçtıkları ışıklara bakarak kendimden geçtim." dedim. Resûlullah kalkıp yanıma geldi. Gözlerimin arasını(alnımı) öptü ve; **"Yâ Âişe! Allahü teâlâ sana iyilikler versin! Beni sevindirdiğin gibi, seni sevindiremedim."** buyurdu. Yâni, senin beni sevindirmen, benim seni sevindirmemden çoktur, dedi." Hazret-i Âişe'nin mübârek gözlerinin arasını öpmesi, Resûlullah efendimizi severek, O'nun cemâlini anlayarak gördüğü için âferin ve takdir olmaktadır.

Resûlullah efendimizin **Kur'ân-ı kerîm'**de geçen isimlerinden biri de **Kur'ân-ı kerîm'**in kalbi olan Yâsîn sûresindeki "Yâsîn" kelimesidir. Ulemâ-i rasihînin büyüklerinden olan Seyyid Abdülhakîm-i Arvâsî hazretleri; "Yâsîn, ey benim muhabbet deryamın dalgıcı olan habîbim, demektir." buyurmuştur. Bu deryânın ismini duyanlar, uzaktan görenler, yakınına gelenler, içine girip nasîbi kadar derine inenlerin hepsi, ömürlerinin her safhasında Resûlullah efendimizin aşkı ile yanıp tutuşmuşlar, yanık feryâdlar, içli gözyaşları ve yakıcı mısralarla bu aşklarını dile getirmişlerdir. Bunların içinde en büyük ve meşhurlarından olan ve bu muhabbet deryasından büyük pay sâhibi olan Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretleri de Sevgili Peygamberimize olan muhabet ve aşkını dile getirdiği kasîdelerinden birinde şöyle demektedir:

Server-i âlem, sana âşık olup da, yanarım!
Her nerede olsam, o güzel cemâlin ararım.

Kâbe kavseyn tahtının sultânı sen, ben hiçim.
Misafirinim dersem saygısızlık sayarım.

Her şey cihanda senin şerefine bilirim.
Rahmetin yağsa bana hergün olur bahârım.

Herkes Kâbe'yi tavâf için gelir Hicâz'a,
Sana kavuşmak için ben dağları aşarım.

Seadet tâcına kavuştum ben rüyâda.
Ayağın toprağı serpildi yüzüme sanarım.

Dostunu öven âşıkların bülbülü, ey Câmî!
Dîvânında şu yazılar, oluyor, tercümânım.

Dili sarkmış, susuz kalmış, uyuz bir köpek gibi,
Senin ihsân denizinden bir damla arzularım.

Resûlullah'ı sevmek, bütün Müslümanlara farz-ı ayndır. O'nun sevgisi bir gönüle yerleşirse, İslâmiyeti yaşama, îmânın ve islâmın tadına doyulmaz zevkine ermek ne kadar kolay olur. Bu sevgi, iki cihânın efendisine tam uymaya sebeptir. Bu sevgiyle Allahü teâlânın Habîbine ikrâm ettiği sonsuz ve târife sığmaz nîmetlere ve bereketlere kavuşmakla şereflenilir. Küçük, büyük her Müslümanı doğrudan doğruya Resûlullah'ın sevgisine götüren Ehl-i sünnet âlimleri ve kitapları bu bereketlerin senetleridir.

Muhammed aleyhisselâmın yüksek ahlâkı:

Allahü teâlâ, Sevgili Peygamberine verdiği iyilikleri, ihsanları sayarak O'nun mübârek kalbini okşarken, kendisine güzel huylar verdiğini de saymakta; **"Sen güzel huylu olarak yaratıldın."** buyurmaktadır. İkrime radıyallahü anh buyurdu ki: "Abdullah ibni Abbâs'tan işittim; bu âyet-i kerîmedeki, **"Huluk-ı azîm"** yâni güzel huylar, Kur'ân-ı kerîmin bildirdiği ahlâktır. Âyet-i kerîmede; **"Sen huluk-ı azîm üzeresin."** buyruldu. Huluk-ı azîm demek; Allahü teâlâ ile sır, gizli şeyleri bulunmak, insanlar ile de güzel huylu olmak demektir. Çok kimselerin İslâm dînine girmesine, Resûlullah'ın güzel ahlâkı sebep oldu."

Muhammed aleyhisselâmın bin mûcizesi göründü, dost düşman herkes de bunu söyledi. Bu kadar mûcizelerinin en kıymetlisi, edebli olması ve güzel huyları idi. Ebû Saîd-i Hudrî hazretleri buyurdu ki: "Resûlullah efendimiz, hayvana ot verirdi. Deveyi bağlardı. Evini süpürürdü. Koyunun sütünü sağardı.

Ayakkabısının söküğünü dikerdi. Çamaşırını yamardı. Hizmetçisi ile birlikte yerdi. Hizmetçisi el değirmeni çekerken yorulunca ona yardım ederdi. Pazardan öte-beri alıp, torba içinde eve getirirdi. Fakirle, zenginle, büyükle, küçükle karşılaşınca, önce selâm verirdi. Bunlarla müsâfeha etmek için, mübârek elini önce uzatırdı. Köleyi, efendiyi, beyi, siyahı ve beyazı bir tutardı. Her kim olursa olsun, çağrılan yere giderdi. Önüne konulan şeyi, az olsa da, hafif, aşağı görmezdi. Akşamdan sabaha ve sabahtan akşama yemek bırakmazdı. Güzel huylu idi. İyilik etmesini severdi. Herkesle iyi geçinirdi. Güler yüzlü, tatlı sözlü idi. Söylerken gülmezdi. Üzüntülü görünürdü. Fakat, çatık kaşlı değildi. Aşağı gönüllü idi. Fakat, alçak tabîatli değildi. Heybetli idi. Yâni saygı ve korku hâsıl ederdi. Fakat, kaba değildi. Nâzik ve cömert idi. Fakat, israf etmez, faydasız yere bir şey vermezdi. Herkese acırdı. Mübârek başı hep önüne eğik idi. Kimseden bir şey beklemezdi. Saâdet, huzur isteyen, O'nun gibi olmalıdır."

Enes bin Mâlik radıyallahü anh buyuruyor ki: "Resûlullah'a on sene hizmetçilik ettim. Bana bir kerre üf demedi. Şunu niçin böyle yaptın, bunu niçin yapmadın buyurmadı". Yine M**esâbih'**de, Enes bin Mâlik diyor ki: "Resûlullah insanların en güzel huylusu idi. Beni bir gün, bir yere gönderdi. "Vallahi gitmem" dedim. Fakat, gidecektim. Emrini yapmak için dışarı çıktım. Çocuklar sokakta oynuyordu. Onların yanından geçerken arkama baktım. Resûlullah arkamdan geliyordu. Mübârek yüzü gülüyordu; **"Yâ Enes! Dediğim yere gittin mi?"** buyurdu. "Evet gidiyorum yâ Resûlullah." dedim."

Ebû Hüreyre diyor ki: "Bir gazâda, kâfirlerin yok olması için duâ buyurmasını söyledik: "**Ben, lânet etmek için, insanların azâp çekmesi için gönderilmedim. Ben, herkese iyilik etmek için, insanların huzura kavuşması için gönderildim."** buyurdu." Allahü teâlâ, Enbiyâ sûresinin 107. âyetinde; **"Seni, âlemlere rahmet, iyilik için gönderdik."** buyuruyor.

Ebû Saîd-i Hudrî; "Resûlullah'ın hayâsı, bâkire İslâm kızlarının hayâlarından daha çoktu." buyurdu. Enes bin Mâlik radıyallahü anh diyor ki: "Resûlullah bir kimse ile müsâfeha edince, o kimse elini çekmedikçe, mübârek elini ondan ayırmazdı. O kimse, yüzünü çevirmedikçe, mübârek yüzünü ondan çevirmezdi. Bir kimsenin yanında otururken iki diz üzerinde oturur, ona saygılı olmak için mübârek bacağını dikip oturmazdı."

Câbir bin Sümre radıyallahü anh diyor ki; "Resûlullah az konuşurdu. Lüzumlu olduğu zaman veya birşey sorulunca söylerdi." Bundan anlaşılıyor ki, her Müslümanın faydasız şeyi söylememesi, susması lâzımdır. Peygamber efendimiz gâyet açık ve metodlu konuşur ve kolay anlaşılırdı.

Enes bin Mâlik buyuruyor ki: "Resûl aleyhisselâm hastayı ziyârete gider, cenâze arkasında yürür, çağrılan yere giderdi. Eşeğe de binerdi. Resûl aleyhisselâmı Hayber Gazâsında gördüm. Yuları bir ip olan eşek üzerinde idi. Resûl aleyhisselâm sabah namazından çıkınca, Medîne çocukları ve işçileri su dolu kablarını önüne getirirler, mübârek parmağını içine sokmasını dilerlerdi. Kış ve soğuk su olsa da, herbirine mübârek parmağını sokar, gönüllerini yapardı." Yine Enes hazretleri diyor ki: "Bir küçük kız, Resûl aleyhisselâmın elini tutup bir iş için götürseydi, birlikte gider, müşkülünü hallederdi."

Câbir radıyallahü anh diyor ki: "Resûl aleyhisselâmdan bir şey istenip de yok dediği işitilmedi."

Enes bin Mâlik radıyallahü anh buyuruyor ki: "Resûl aleyhisselâm ile birlikte gidiyordum. Üzerinde Yemen kumaşından bir palto vardı. Arkadan bir köylü gelip, yakasından öyle çekti ki, paltonun yakası mübârek boynunu çizdi, yeri kaldı. Resûl aleyhisselâm, onun bu hâline güldü. Ona bir şey verilmesi için emir buyurdu."

Resûl aleyhisselâmın komşusu bir ihtiyâr kadın vardı. Kızını Resûl aleyhisselâma gönderdi. Namaz kılmak için örtünecek bir elbisem yok. Bana, namazda örtünecek bir elbise gönder, diye yalvardı. Resûl aleyhisselâmın o ânda başka elbisesi yoktu. Mübârek arkasındaki antâriyi çıkarıp, o kadına gönderdi. Namaz vakti gelince, elbisesiz mescide gidemedi. Eshâb-ı kirâm, bu hâli işitince; "Resûl aleyhisselâm o kadar cömertlik yapıyor ki, gömleksiz kalıp, mescide cemâate gelemiyor. Biz de her şeyimizi fakirlere dağıtalım." dediler. Allahü teâlâ, hemen İsrâ sûresinin yirmi dokuzuncu âyetini gönderdi. Habîbine, önce meâlen; **"Hasîslik etme, bir şey vermemezlik yapma."** buyurup, sonra da; **"Sıkıntıya düşecek ve namazı kaçırarak, üzülecek kadar da dağıtma! Sadakada ortalama davran."** buyurdu. O gün, namazdan sonra hazret-i Ali Resûlullah'ın yanına gelip; "Yâ Resûlallah! Bugün, çoluk çocuğuma nafaka yapmak için sekiz dirhem gümüş ödünç almıştım. Bunun yarısını size vereyim. Kendinize entâri alınız." dedi. Resûl aleyhisselâm çarşıya çıkıp, iki dirhem ile bir entâri satın aldı. Geri kalan iki dirhem ile yiyecek almaya giderken gördü ki, bir âmâ oturmuş; "Allah rızâsı için ve Cennet elbiselerine kavuşmak için, bana kim bir gömlek verir." diyordu. Almış olduğu entâriyi bu âmâya verdi. Âmâ, entâriyi eline alınca, misk gibi güzel koku duydu. Bunun, Resûl aleyhisselâmın mübârek elinden geldiğini anladı. Çünkü, Resûl aleyhisselâmın bir kere giydiği her şey, eskiyip dağılsa bile, parçaları da misk gibi güzel kokardı. Âmâ duâ ederek; "Yâ Rabbî! Bu gömlek hürmetine, benim gözlerimi aç." dedi. İki gözü hemen açıldı. Resûl aleyhisselâmın ayaklarına kapandı. Resûl aleyhisselâm oradan ayrıldı. Bir dirhem ile bir entâri satın aldı. Bir dirhem ile yiyecek satın almaya

giderken, bir hizmetçi kızın ağladığını gördü. **"Kızım, niçin böyle ağlıyorsun?"** buyurdu. "Bir Yahûdînin hizmetçisiyim. Bana bir dirhem verdi. Yarım dirhem ile bir şişe ve yarım dirhem ile de yağ satın al, dedi. Bunları alıp gidiyordum. Elimden düştü. Hem şişe, hem de yağ gitti. Şimdi ne yapacağımı şaşırdım." dedi. Resûl aleyhisselâm, son dirhemini kıza verdi; **"Bununla şişe ve yağ al, evine götür."** buyurdu. Kızcağız, eve geç kaldığım için Yahûdînin beni döğeceğinden korkuyorum dedi. Resûl aleyhisselâm; **"Korkma! Seninle birlikte gelir, sana bir şey yapmamasını söylerim."** buyurdu. Eve gelip, kapıyı çaldılar. Yahûdî kapıyı açıp, Resûlullah'ı karşısında görünce şaşırıp kaldı. Yahûdîye, olanı biteni anlatıp, kıza bir şey yapmaması için şefâat buyurdu. Yahûdî, Resûlullah'ın ayaklarına kapanıp; "Binlerce insanın baş tâcı olan, binlerce arslanın, emrini yapmak için beklediği ey koca Peygamber! Bir hizmetçi kız için, benim gibi bir miskinin kapısını şereflendirdin. Yâ Resûlallah! Bu kızı senin şerefine âzâd ettim. Bana îmânı, İslâmı öğret. Huzûrunda Müslüman olayım." dedi. Resûl aleyhisselâm, ona Müslümanlığı öğretti. Müslüman oldu. Evine girdi. Çoluğuna çocuğuna anlattı. Hepsi Müslüman oldu. Bunlar, hep Resûlullah'ın güzel huylarının bereketiyle oldu.

Resûl aleyhisselâmın güzel huyları pekçoktur. Her Müslümanın bunları öğrenmesi ve bunlar gibi ahlâklanması lâzımdır. Böylece, dünyâ ve âhirette felâketlerden, sıkıntılardan kurtulmak ve o iki cihân efendisinin şefâatine kavuşmak nasip olur.

Resûlullah efendimiz şu duâyı çok okurdu: **"Allahümme innî es'elükes-sıhhate vel-âfiyete vel-emânete ve hüsnel-hulkı verridâe bilkaderi birahmetike yâ erhamerrâhimîn."** Bunun mânâsı; "Yâ Rabbî! Senden, sıhhat, âfiyet ve emânete hıyânet etmemek ve güzel ahlâk ve kaderden râzı olmak istiyorum. Ey merhamet sâhiplerinin en merhametlisi! Merhametin hakkı için, bunları bana ver!"dir. Biz zavallılar da, ulu ve şanlı Peygamberimiz gibi duâ etmeliyiz!

Resûl-i ekremin güzel ahlâkından ve âdetlerinden bâzıları:

1. Resûlullah'ın ilmi, irfânı, fehmi, yakînî, aklı, zekâsı, cömertliği, tevâzuu, şefkati, sabrı, gayreti, hamiyyeti, sadâkatı, emâneti, şecâati, belâgati, fesâhati, fetâneti, melâheti, (güzelliği) verâı, iffeti, keremi, insâfı, hayâsı, zühdü, takvâsı bütün peygamberlerden daha çoktu. Dostundan ve düşmanından gördüğü zararları, eziyyetleri affederdi. Hiçbirine karşılık vermezdi. Uhûd gazâsında kâfirler yanağını kanatıp, dişlerini kırdıkları zaman, bunu yapanlar için; **"Yâ Rabbî! Bunları affet! Câhilliklerine bağışla."** buyurmuştur.

2. Şefkati pekçoktu. Hayvanlara su verir. Su kabını eliyle tutarak doymalarını beklerdi. Bindiği atın yüzünü ve gözünü silerdi.

3. Her çağırana lebbeyk (efendim) diyerek cevap verirdi. Kimsenin yanında ayaklarını uzatmazdı. Diz çöküp otururdu. Hayvan üzerinde giderken, bir yaya görünce, arkasına bindirirdi.

4. Kendisini kimseden üstün tutmazdı. Bir yolculukta, bir koyun kebabı yapılacağı zaman, biri; "Ben keserim" dedi. Bir başkası; "Ben derisini yüzerim." dedi. Diğeri; "Ben pişiririm." dedi. Resûlullah da; **"Ben odun toplarım."** deyince; "Yâ Resûlallah! Sen istirahat buyur! Biz toplarız." dediler; **"Evet! Sizin her şeyi yapacağınızı biliyorum. Fakat, iş görenlerden ayrılarak oturmak istemem. Allahü teâlâ, arkadaşlarından ayrılıp oturanı sevmez."** buyurdu. Kalkıp odun toplamaya gitti.

5. Eshâbının oturdukları yere gelince, baş tarafa geçmezdi. Gördüğü aralığa otururdu. Elinde bastonu olarak, bir gün sokağa çıktıkta, görenler ayağa kalktılar; **"Başkalarının birbirlerine saygı duruşu yaptıkları gibi, benim için ayağa kalkmayınız! Ben de, sizin gibi bir insanım. Herkes gibi yerim. Yorulunca, otururum."** buyurdu.

6. Çok zaman diz çökerek otururdu. Dizlerini dikip, etrâfına kollarını sararak oturduğu da görülmüştür. Yemekte, giymekte ve her şeyde hizmetçilerini kendinden ayırmazdı. Onların işlerine yardım ederdi. Kimseyi dövdüğü, sövdüğü hiç görülmedi. Her zaman hizmetinde bulunan Enes bin Mâlik hazretleri diyor ki: "Resûlullah'a on sene hizmet ettim. O'nun bana yaptığı hizmet, benim O'na yaptığımdan çoktu. Bana incindiğini, sert söylediğini hiç görmedim."

7. Söküklerini, yırtıklarını kendi de yamar, koyunlarını kendi de sağar, hayvanlarına kendi de yem verirdi. Çarşıdan satın aldığını eve kendisi götürürdü. Yolculukta hayvanlarına yem verir, bâzan tımar da ederdi. Bunları bâzan yalnız yapar, bâzan da, hizmetçilerine yardım ederdi.

8. Bâzı kimselerin hizmetçileri gelip kendisini çağırdıklarında, Medîne'nin âdetine uyarak, onlarla elele verip yürürdü.

9. Hastaları ziyâret eder, cenâzelerde bulunurdu. Gönül almak için, kâfirlerin ve münâfıkların hastalarını da ziyâret ederdi.

10. Sabah namazlarını kıldırdıktan sonra, cemâate karşı oturup; "**Hasta olan kardeşimiz var mı? Ziyâretine gidelim!"** derdi. Hasta yoksa; "**Cenâzesi olan var mı? Yardıma gidelim!"** derdi. Cenâze

olursa, yıkanmasında, kefenlenmesinde yardım eder, namazını kıldırır, kabrine kadar giderdi. Cenâze yoksa; **"Rüyâ gören varsa anlatsın! Dinleyelim, tâbir edelim!"** derdi.

11. Eshâbından birini üç gün görmese, onu sorardı. Yolculuğa gitmiş ise, hayır duâ eder, şehirde ise, ziyâretine giderdi.

12. Yolda karşılaştığı Müslümana önce kendi selâm verirdi.

13. Misafirlerine, Eshâbına hizmet eder; **"Bir topluluğun en üstünü, hizmet edenidir."** buyururdu.

14. Kahkaha ile güldüğü hiç görülmedi. Sessizce tebessüm ederdi. Bâzan gülerken mübârek ön dişleri görünürdü.

15. Hep düşünceli, üzüntülü görünür, az söylerdi. Konuşmağa tebessüm ederek başlardı.

16. Lüzumsuz ve faydasız bir şey söylemezdi. Lâzım olunca, kısa, faydalı ve mânâsı açık olarak söylerdi. İyi anlaşılması için bâzan üç kere tekrar ederdi.

17. Yabancı ve tanıdıklarla, çocuklarla, ihtiyâr kadınlarla ve mahrem kadınlarıyla latife, şaka yapardı. Fakat bunlar, Allahü teâlâyı bir an unutmasına sebep olmazdı.

18. Heybetinden kimse yüzüne bakamazdı. Birisi gelip mübârek yüzüne bakınca terlerdi; **"Sıkılma! Ben melik değilim, zâlim değilim. Kurumuş et yiyen bir kadıncağızın oğluyum."** derdi. Adamın korkusu gidip, derdini söylemeye başlardı.

19. Bekçileri, kapıcıları yoktu. Herkes kolayca yanına gelip derdini söylerdi.

20. Hayâsı çoktu. Konuştuğu kimsenin yüzüne bakmaya utanırdı.

21. Kimsenin ayıbını yüzüne vurmazdı. Kimseden şikâyet etmez, arkasından söylemezdi. Bir kimsenin sözünü veya işini beğenmediği zaman; **"Bâzı kimseler, acabâ neden böyle yapıyorlar?"** derdi.

22. **"İçinizde Allahü teâlâyı en iyi anlayan ve O'ndan en çok korkan benim."** derdi. **"Benim gördüğümü görseydiniz, az güler, çok ağlardınız."** der, havada bulut görünce; **"Ya Rabbî! Bu bulutla bize azâb gönderme!"**derdi. Rüzgâr esince; **"Yâ Rabbî! Bize hayırlı rüzgâr gönder!"** derdi. Gök gürleyince; **"Yâ Rabbî! Bizi gadabınla öldürme. Azâbınla helâk etme ve bundan önce bize âfiyet ihsân eyle!"** derdi. Namaza dururken, ağlayan kimsenin içini çektiği gibi, göğsünden ses işitilirdi. **Kur'ân-ı kerîm** okurken de böyle olurdu.

23. Kalbinin kuvveti, şecâati şaşılacak kadar çoktu. Huneyn Gazâsında, Müslümanlar, ganîmet toplamak için dağılıp, üç dört kimse ile kalmıştı. Kâfirler, hemen hücûm ettiler. Resûlullah onlara karşı durup geri kaçırdı. Birkaç defâ oldu. Aslâ gerilemedi.

24. Kâfirlerden Rügâne isminde bir çoban çok kuvvetliydi. Resûlullah'a; "Güreş edelim, beni yatırırsan, îmâna gelirim" dedi. İlk karşılaşmada Rügâne sırt üstü yıkıldı. "Yanlışlık oldu, tekrar güreşelim." dedi. İkinci karşılaşmada yine yıkıldı. Üçüncüde de sırtı yere gelince; "Ben îmân etmem. Seninle alay etmiştim. Sırtımın yere geleceği hâtırımdan bile geçmemişti. Fakat senin kuvvetinin çokluğunu pek beğendim." diyerek sürüsünü Resûlullah'a hediye etti. Resûlullah, sürü ile Mekke'ye doğru giderken, Rügâne koşarak geldi ve; "Yâ Muhammed! Mekkeliler bu sürüyü nerden buldun? derlerse ne cevap verirsin?" dedi. Resûlullah; **"Rügâne hediye etti derim."** buyurdu. Rügâne; "Ne için hediye etti derlerse?" diye tekrar sordu. Resûlullah efendimiz; **"Onunla güreş ettik. Sırtını yere getirdim.Kuvvetimi beğendi de verdi derim."** buyurdu. Bunun üzerine telâşa kapılan Rügâne; "Aman öyle söyleme! Şânım, şerefim yok olur. Sözlerim hoşuna gitti de verdi desen iyi olur." dedi. Bunun üzerine Resûlullah efendimiz; **"Hiç yalan söylememek için Rabbime söz verdim."** buyurdu. Bunun üzerine Rügâne; "Öyle ise, sürüyü geri alırım." dedi. Resûlullah efendimiz de; **"Alırsan al! Rabbimin rızâsı için bin sürü fedâ olsun."** buyurdu. Rügâne, Resûlullah'ın bu îmânına, doğruluğuna âşık olup hemen kelime-i şehâdet söyleyerek Müslüman oldu.

25. Çok cömert idi. Yüzlerle deve ve koyun bağışlar, kendisine bir şey bırakmazdı. Nice katı kalpli kâfirler, bu ihsânlarını görerek îmâna gelmişlerdir.

26. Kendisinden bir şey istenince yok dediği hiç işitilmedi. Var ise verir, yok ise sükût ederdi.

27. Allahü teâlâ; **"İste vereyim!"** buyurmuşken, dünyâ servetini istemedi. Elenmiş buğday unu ekmeğini hiç yemedi. Hep elenmemiş arpa unu ekmeğini yerdi. Doyuncaya kadar yediği görülmedi. Ekmeği katıksız olarak veya hurma ile, sirke ile, meyve ile, çorba ile veya zeytinyağına batırıp yerdi. Tavuk, tavşan, deve, ceylân, balık ve pastırma etleri ve peynir de yerdi. Etin kol tarafını severdi. Elleri ile tutup ısırarak yerdi. Ekseriyâ süt veya hurma yerdi. Evde iki üç ay yemek pişmeyip, ekmek yapılmayıp, yalnız hurma yediği aylar da olmuştur. İki üç gün bir şey yemediği de olurdu. Vefât ettiği

zaman, bir demir zırh ceketi, otuz kilo arpa için bir yahûdîde rehin bırakılmış bulundu.

28. Bir yemeği beğenmediği işitilmedi. Beğendiğini yer, beğenmediğini yemez ve bir şey söylemezdi.

29. Günde bir kere yerdi. Bâzan sabah, bâzan akşam yerdi. Eve gelince; **"Yiyecek var mı?"** der, yok denirse, oruç tutardı. Yemek yerken, diz çöker, bir şeye dayanmadan yerdi. Yemeğe besmele okuyarak başlardı. Sağ eli ile yerdi.

30. Zevcelerine ve birkaç hizmetçisine bâzan bir senelik arpa ve hurma ayırır, bundan fakirlere de sadaka verirdi.

31. Yemekler arasında koyun etini, et suyunu, kabağı, tatlıları, balı, hurmayı, sütü, kaymağı, karpuzu, kavunu, üzümü ve hıyarı severdi.

32. Suyu yavaş yavaş, besmele ile başlayarak üç yudumda içer, sonunda "**Elhamdülillah"** der ve duâ ederdi.

33. Her peygamber gibi, zekât malı ve sadaka almazdı. Hediyeyi kabul ederdi. Ekseriyâ karşılığını verirdi.

34. Giymesi câiz olanlardan her bulduğunu giyerdi. Kalın kumaştan, dikilmemiş şeylerle örtünür, peştamal sarınır, gömlek ve cübbe de giyerdi. Bunlar pamuktan, yünden veya kıldan dokunmuştu. Ekseriyâ beyaz, bâzan yeşil giyerdi. Dikilmiş elbise giydiği de olurdu. Cumâ ve bayramlarda ve yabancı elçiler geldiğinde ve cenk zamanlarında kıymetli gömlekler, cübbeler, yeşil, kırmızı, siyah da giyerdi. Kollarını bileklerine kadar, mübârek ayaklarını baldırının yarısına kadar örterdi.

35. Ekseriyâ, beyaz, bâzan siyah tülbent başına sarıp, ucunu bir karış kadar arkasına, iki omuzunun arasına sarkıtırdı. Sarığı çok büyük ve pek küçük olmayıp, üç buçuk metre kadar uzundu. Bâzan ak fitilli takke giyerdi.

36. Arabistan'daki âdete uyarak saçlarını kulaklarının yarısına kadar uzatır, fazlasını kestirirdi. Saçlarına özel olarak hazırlanmış güzel kokulu yağ sürerdi.

37. Ellerine, başına, yüzüne misk veya başka kokular sürer, ud ağacı, kâfurî ile buhurlanırdı.

38. Yatağı, içi hurma iplikleri ile dolu, dabağlanmış deriden idi. İçi yünle dolmuş bir yatak getirdiklerinde, kabul etmedi ve; **"Yâ Âişe! Allah'a yemîn ederim ki, eğer istesem, Allahü teâlâ her yerde altın ve gümüş yığınları yanımda bulundurur."** buyurdu. Bâzan hasır, tahta, döşek, yünden dokunmuş keçe veya kuru toprak üzerinde yatardı.

39. Her gece gözlerine üç kerre sürme çekerdi.

40. Evinde ayna, tarak, sürme kabı, misvak, makas iğne iplik eksik olmazdı. Yolculukta bunları berâberinde götürürdü.

41. Her işinde sağdan başlamayı, sağ eliyle yapmayı severdi. Yalnız, sol eliyle tahâretlenirdi.

42. Mümkün olduğu kadar her işini tek sayıda yapardı.

43. Yatsıdan sonra gece yarısına kadar uyuyup, sonra sabah namazına kadar ibâdet yapardı. Sağ yanına yatar, sağ elini yanağı altına kor, bâzı sûreler okuyup uyurdu.

44. Tefe'ül ederdi. Yâni, ilk gördüğü, birden bire gördüğü şeyleri hayra yorardı. Hiçbir şeyi uğursuz saymazdı.

45. Üzüntülü zamanlarında sakalını tutar, düşünürdü.

46. Üzüldüğü zaman, hemen namaza başlardı. Namazın lezzeti, safâsı ile gamı giderdi.

47. Gıybet edenin, başkasını çekiştirenin sözünü hiç dinlemezdi.

Muhammed aleyhisselâmın fazîletleri:

Muhammed aleyhisselâmın fazîletlerini bildiren yüzlerce kitap vardır. Fazîlet, üstünlük demektir. Üstünlüklerinden bâzıları aşağıda bildirilmiştir:

1. Mahlûklar içinde ilk olarak Muhammed aleyhisselâmın rûhu yaratılmıştır.

2. Allahü teâlâ, O'nun ismini arşa, cennetlere ve yedi kat göklere yazmıştır.

3. Muhammed aleyhisselâmın ismini söylemekten başka vazîfesi olmayan melekler vardır.

4. Meleklerin hazret-i Âdem'e karşı secde etmeleri için emir olunması, alnında Muhammed aleyhisselâmın nûru bulunduğu için idi.

5. Allahü teâlâ bütün peygamberlere emretti ki, Muhammed aleyhisselâm sizin zamânınızda peygamber olursa, O'na îman etmeleri için ümmetlerinize de emrediniz!

6. **Tevrât, İncîl** ve **Zebûr'**da Muhammed aleyhisselâmın ve dört halîfesinin ve eshâbından ve ümmetinden bâzılarının güzel sıfatları bildirilmiş ve medh olunmuşlardır. Allahü teâlâ, kendinin Mahmûd isminden Muhammed kelimesini çıkararak Habibine isim koymuştur. Allahü teâlâ, kendi isimlerinden Raûf ve Rahîm isimlerini Habîbine de vermiştir.

7. Dünyâya geleceği zaman, çok büyük alâmetler görülmüştür. Bunlar târih ve mevlid kitaplarında yazılıdır.

8. Dünyâya gelince, şeytanlar ve cinler göke çıkamaz, meleklerden haber çalamaz oldular.

9. Dünyâya geldiği zaman, yeryüzündeki bütün putlar, tapınılan heykeller yüzüstü devrildiler.

10. Beşiğini melekler sallardı.

11. Beşikte iken konuşmağa başladı.

12. Çocuk iken, açıklarda gezerken, başı hizâsında bir bulut, birlikte hareket ederek gölge yapardı. Bu hâl, peygamberliği başlayıncaya kadar devam etti.

13. Üç yaşında iken, kırk yaşında peygamberliği bildirildiği zaman ve elli iki yaşında mîrâca götürülürken, melekler göğsünü yardı. Cennet'ten getirdikleri leğen içinde Cennet suyu ile kalbini yıkadılar.

14. Her peygamberin sağ eli üstünde nübüvvet mührü vardı. Muhammed aleyhisselâmın ise, sırtında, sol kürekteki deri üzerinde kalbi hizâsında idi.

15. Önünden gördüğü gibi, arkasından da görürdü.

16. Aydınlıkta gördüğü gibi, karanlıkta da görürdü.

17. Tükürüğü acı suları tatlı yaptı. Hastalara şifâ verdi. Bebeklere süt gibi gıdâ oldu.

18. Gözleri uyurken, kalbi uyanık olurdu. Bütün peygamberler de böyle idi.

19. Ömründe hiç esnemedi. Bütün peygamberler de böyle idi.

20. Teri gül gibi güzel kokardı. Bir fakir kimse, kızını evlendirirken, kendisinden yardım istemişti. O ânda verecek şeyi yoktu. Küçük bir şişeye terinden koyup verdi. O kız, yüzüne, başına sürünce, evi misk gibi kokardı. Evi, güzel kokulu ev adı ile meşhûr oldu.

21. Orta boylu olduğu halde, uzun kimselerin yanında onlardan yüksek görünürdü.

22. Güneş ve ay ışığında yürüyünce, gölgesi yere düşmezdi.

23. Bedenine ve elbisesine sinek, sivri sinek ve başka böcekler konmazdı.

24. Çamaşırlarını ne kadar çok giyse, hiç kirlenmezlerdi.

25. Her yürüdüğü zaman, arkasından melekler gelirdi. Bunun için, Eshâbını önden yürütür; "**Arkamı meleklere bırakın."** derdi.

26. Taş üstüne basınca, taşta ayağının izi kalırdı. Kum üstünde giderken hiç iz bırakmazdı.

27. Büyük bir mûcizesi de, mîrâca götürülmesidir. Burak denilen Cennet hayvanı ile Mekke'den Kudüs'e götürüldü. Oradan göklere ve arşa götürüldü. Kendisine acaip şeyler gösterildi. Allahü teâlâyı baş gözüyle bilinmeyen bir şekilde gördü. (Fakat bu görmesi, madde âleminin dışında yâni âhiret âleminde oldu.) Bir ânda tekrâr evine getirildi. Mîrâc mûcizesi başka hiçbir peygambere verilmedi.

28. İnsanlar ve melekler içinde en çok ilim O'na verildi. Ümmî olduğu halde, yâni kimseden bir şey öğrenmemiş iken, Allahü teâlâ O'na her şeyi bildirmiştir. Âdem aleyhisselâma her şeyin ismi bildirildiği gibi, O'na her şeyin ismi ve ilmi bildirilmiştir.

29. Ümmetinin isimleri, cisimleri ve aralarında olacak şeylerin hepsi kendisine bildirildi.

30. Aklı, bütün insanların aklından daha çoktur.

31. İnsanlarda bulunabilecek bütün iyi huyların hepsi O'na ihsân olundu. Büyük şâir Ömer İbnil Fârıd'a; "Resûlullah'ı niçin medh etmedin?" dediklerinde; "O'nu medh etmeğe gücüm yetmeyeceğini anladım. O'nu medh edecek kelime bulamadım." demiştir.

32. Kelime-i şehâdette, ezânda, ikâmette, namazdaki teşehhüdde, birçok duâlarda, bâzı ibâdetlerde ve hutbelerde, nasîhat etmekte, sıkıntılı zamanlarda, kabirde, mahşerde, Cennet'te ve her mahlûkun

lisanında Allahü teâlâ, O'nun ismini kendi isminin yanına koymuştur.

33. Üstünlüklerinin en üstünü, Habîbullah olmasıdır. Allahü teâlâ, O'nu kendisine sevgili, dost yapmıştır. O'nu herkesten, her melekten daha çok sevmiştir. **"İbrâhim'i Halîl yaptım ise, seni kendime Habîb yaptım"** buyurmuştur.

34. **"Sana, râzı oluncaya kadar,** (yeter deyinceye kadar) h**er dilediğini vereceğim"** (Duhâ sûresi: 5) meâlindeki âyet, Allahü teâlânın O'na bütün ilimleri, bütün üstünlükleri, ahkâm-ı İslâmiyyeyi, düşmanlarına karşı yardım ve galebe ve ümmetine fetihler, zaferler ve kıyâmette her türlü şefâat ve tecellîler ihsân edeceğini vâd etmektedir. Bu âyet geldiği zaman, Cebrâil aleyhisselâma bakarak; **"Ümmetimden birinin Cehennem'de kalmasına râzı olmam."** buyurdu.

35. Gece, gündüz, uyanık olsun, uykuda olsun, yalnız halde başkalarının yanında, yolculukta, evde ve harpte iken, hattâ gülerken, ağlarken, mübârek kalbi hep Allahü teâlâ ile idi. Bâzı zamanlarda ise, yalnız Allah ile idi. Dünyâdaki vazifelerini yapabilmek ve mübârek kalbini beşeriyyet (insanlık) âlemine döndürmek için, zevcesi Âişe'nin yanına gelip; **"Ey Âişe! Biraz benimle konuş."** buyurur, ondan sonra Eshâbına nasihat ve irşâd etmeye giderdi. Sabah namazının sünnetini evinde kalıp, Âişe radıyallahü anhâ ile bir miktar konuştuktan sonra Eshâbına farzı kıldırmak için mescide giderdi. Bu hâl peygamberimizin husûsî hallerindendir. Hazret-i Âişe ile konuşmadan dışarı çıksaydı, ilâhî tecellîlerden ve nûrlardan dolayı, yüzüne kimse bakamazdı.

36. Allahü teâlâ, **Kur'ân-ı kerîm**'de**,** her peygamberi kendi ismi ile bildirmiştir. Muhammed aleyhisselâmı ise, **ey Resûlüm, ey Peygamberim, ey Habîbim** diyerek zikretmiştir.

37. Gâyet açık, kolay anlaşılır olarak ve Arabî lisanının her lehçesiyle konuşurdu. Çeşitli yerlerden gelip soranlara onların diliyle cevap verirdi. İşitenler hayrân olurlardı. **"Allah beni çok güzel yetiştirdi."** buyurdu.

38. Az kelimeyle çok şey anlatırdı. Yüz binden ziyâde hadîs-i şerifi, O'nun (Cevâmi-ul kelîm) olduğunu göstermektedir. Bâzı âlimler dediler ki, Muhammed aleyhisselâm, İslâm dîninin dört temelini, dört hadîsle bildirmiştir: **"Ameller niyete göre değerlendirilir."** ve **"Helâl meydandadır, harâm meydandadır."** ve **"Dâvâcının şâhit göstermesi ve dâvâlının yemin etmesi lâzımdır."** ve **"Bir kimse, kendine istediğini, din kardeşi için de istemedikçe, îmânı kâmil olmaz."** Bu dört hadisten birincisi, ibâdet bilgilerinin, ikincisi, muâmelât bilgilerinin, üçüncüsü, husûmât yâni adâlet işlerinin ve siyâset bilgilerinin, dördüncüsü de âdâb ve ahlâk bilgilerinin temelidir.

39. Muhammed aleyhisselâm mâsûm idi. Bilerek ve bilmeyerek büyük ve küçük, kırk yaşından evvel ve sonra, hiçbir günâh işlememiştir. Çirkin hiçbir hareketi görülmemiştir.

40. Müslümanların namazda otururken; "**Esselâmü aleyke eyyühennebiyyü ve rahmetullâhi."** okuyarak, Muhammed aleyhisselâma selâm vermeleri emrolundu. Namazda başka bir peygambere ve meleklere karşı söylemek câiz olmadı.

41. Rütbeyi, saltanatı istememiş, peygamberliği, fakirliği dilemiştir. Bir sabah Cebrâil aleyhisselâm ile konuşurken; **"Bu gece evimizde yiyecek bir lokmamız yoktu."** buyurdu. O anda, İsrâfil aleyhisselâm gelip; "Allahü teâlâ söylediğini işitti ve beni gönderdi. İstersen her elini sürdüğün taş altın olsun, gümüş olsun, zümrüt olsun. İstersen melek olarak peygamberlik yap." dedi. Resûlullah üç kere; **"Kul olarak peygamberlik istiyorum."** dedi.

42. Başka peygambeler belli bir zamanda, belli bir memlekette peygamberlik yaptı. Muhammed aleyhisselâm ise, yer yüzündeki bütün insanlara ve cinne kıyâmete kadar peygamber olarak gönderilmiştir. Meleklerin, hayvanların, bitkilerin, cansızların, kısaca bütün mahlûkların peygamberi olduğunu bildiren âlimler de vardır.

43. Bütün varlıklara rahmeti, faydası yayılmıştır. Müminlere faydası meydandadır. Başka peygamberlerin zamânındaki kâfirlere, dünyâda azaplar yapılır, yok edilirlerdi. O'na îmân etmeyenlere dünyâda azap yapılmadı. Bir gün Cebrâil aleyhisselâma; **"Allahü teâlâ, benim âlemlere rahmet olduğumu bildirdi. Benim rahmetimden sana da nasîb oldu mu?"** dedi. Cebrâil aleyhisselâm; "Allah'ın büyüklüğü, dehşeti karşısında, sonumun nasıl olacağından hep korku içindeydim. Sana, emin olduğumu bildiren âyeti getirince; (Tekvîr sûresi: 20-21) bu medh ile müthiş korkudan kurtuldum. Bundan büyük rahmet olur mu?" dedi.

44. Allahü teâlâ, Muhammed aleyhisselâmın râzı olmasını istemiştir.

45. Başka peygamberler, kâfirlerin iftirâlarına kendileri cevap vermiştir. Muhammed aleyhisselâma yapılan iftirâlara ise, Allahü teâlâ cevap vererek, O'nun müdâfaasını yapmıştır.

46. Muhammed aleyhisselâmın ümmetinin sayısı, başka peygamberlerin ümmetlerinin sayıları

toplamından daha çoktur. Onlardan daha üstün ve daha şereflidirler. Cennet'e gideceklerin üçte ikisinin bu ümmetten olacağı, hadîs-i şerîflerde bildirilmiştir.

47. "**Ümmetimin dalâlet üzerinde birleşmemelerini Rabbimden diledim. Kabûl eyledi."** hadîsi meşhurdur.

48. Resûlullah'a verilecek sevaplar, diğer peygamberlere verilecek sevaplardan kat kat fazladır.

49. Kendisini ismi ile çağırmak, yanında yüksek sesle konuşmak, uzaktan kendisine seslenmek, yolda önüne geçmek haram edilmiştir. Başka peygamberlerin ümmetleri, kendilerini isimleri ile çağırırlardı.

50. İsrâfil aleyhisselâm da Muhammed aleyhisselâma çok kerre gelmiştir. Başka peygamberlere yalnız Cebrâil aleyhisselâm gelmiştir.

51. Cebrâil aleyhisselâmı melek şeklinde iki kere görmüştür. Başka hiçbir peygambere melek şeklinde görünmemiştir.

52. Kendisine Cebrâil aleyhisselâm yirmi dört bin kerre gelmiştir. Başka Peygamberlerden en çok Mûsa aleyhisselâma, dört yüz kerre gelmiştir.

53. Allahü teâlâya Muhammed aleyhisselâm ile and vermek câiz olup, başka peygamberlerle ve meleklerle câiz değildir.

54. Muhammed aleyhisselâmdan sonra, zevcelerini başkalarının nikâhla almaları harâm edilmiş, bu bakımdan müminlerin anneleri oldukları bildirilmiştir.

Başka peygamberlerin zevceleri kendilerine yâ zararlı olmuş veya faydasız olmuşlardır. Muhammed aleyhisselâmın zevceleriyse, dünyâ ve âhiret işlerinde, kendisine yardımcı olmuşlar, fakirliğe sabretmişler, şükretmişler ve İslâmiyeti yaymakta çok hizmet etmişlerdir.

55. Resûlullah'ın kızları, zevceleri, dünyâ kadınlarının en üstünleridir. Eshâbının hepsi de, peygamberlerden başka, bütün insanların en üstünleridir. Şehirleri olan Mekke-i mükerreme ve sonra Medîne-i münevvere, yer yüzünün en kıymetli yerleridir. Mescid-i şerîfinde kılınan bir rekat namaza, bin rekat sevâbı yazılır. Başka ibâdetler için de böyledir. Kabri ile minberi arası, Cennet bahçesi gibi kıymetlidir. **"Öldükten sonra beniz iyâret eden, diri iken etmiş gibidir. Haremeyn'den** (Mekke-i mükerreme ve Medîne-i münevvere) **birinde ölen bir mümin, kıyâmet günü emin olarak diriltilir."** buyurdu.

56. Herkesin soyu oğlundan ürer. Muhammed aleyhisselâmın soyu ise, kızı Fâtımâ'dandır.

57. O'nun her sözü, her işi doğrudur. Her ictihâdı, Allahü teâlâ tarafından doğrulanır.

58. O'nu sevmek herkese farzdır, **"Allah'ı seven, beni sever."** buyurmuştur. O'nu sevmenin alâmeti, dînine, yoluna, sünnetine ve ahlâkına uymakdır. **Kur'ân-ı kerîm'**de; **"Bana uyarsanız, Allah sizi sever."** demesi emrolundu.

59. O'nun Ehl-i beytini sevmek vâcibdir, **"Ehl-i beytime düşmanlık eden münâfıktır."** buyurmuştur. Ehl-i beyt, zekât alması harâm olan akrabâsıdır. Bunlar, zevceleri ve dedesi Hâşim'in soyundan olan müminlerdir ki, Ali'nin, Ukayl'in, Câfer Tayyar'ın ve Abbâs'ın soyundan olanlardır.

60. Eshâbının hepsini sevmek vâcibdir, "**Benden sonra, Eshâbıma düşmanlık etmeyiniz! Onları sevmek, beni sevmektir. Onlara düşman olmak, bana düşman olmaktır. Onları inciten, beni incitmiş olur. Beni inciten de, Allah'ı incitir. Allahü teâlâ, kendisini incitene azap yapar."** buyurdu.

61. Muhammed aleyhisselâmın hadîs-i şerîflerini okumak ibâdettir. Okuyana sevap verilir.

62. Mübârek rûhunu almak için, Azrâil aleyhisselâm insan şeklinde geldi. İçeri girmek için izin istedi.

63. Kabirde, bilmediğimiz bir hayatla diridir. Kabirde **Kur'ân-ı kerîm** okur, namaz kılar. Bütün peygamberler de böyledir.

64. Dünyânın her yerinde Resûlullah'a salevât okuyan Müslümanların selâmlarını işiten melekler, kabrine gelip haber verirler. Kabrini her gün binlerce melek ziyâret eder.

65. Ümmetinin amelleri ve ibâdetleri her sabah ve akşam kendisine gösterilir. Bunları yapanları da görür, günâh işleyenlerin affı için duâ eder.

66. Kabrini ziyâret etmek, kadınlara da müstehabdır. Başka kabirleriyse, yalnız tenhâ zamanlarda ve örtülü olarak ziyâret etmeleri câizdir.

67. Diriyken olduğu gibi, vefâtından sonra da, dünyânın her yerinde, her zaman O'na tevessül

edenlerin, yâni O'nun hâtırı ve hürmeti için isteyenlerin duâsını Allahü teâlâ kabul eder.

68. Kıyâmet günü kabirden ilk önce Resûlullah kalkacaktır. Üzerinde Cennet elbisesi bulunacaktır. Burak üzerinde mahşer (toplantı) yerine gidecektir. Elinde Livâülhamd denilen bayrak olacaktır. Peygamberler ve bütün insanlar bu bayrağın altında duracaktır. Hepsi, bin sene beklemekten, çok sıkılacaklardır. Sıra ile önce Âdem, Nûh, İbrâhim ve Mûsa ve Îsâ peygamberlere gidip, hesaba başlanması için şefâat etmelerini dileyeceklerdir. Her biri, birer özür bildirerek, Allahü teâlâdan utandıklarını, korktuklarını söyleyecekler, şefâat etmeyeceklerdir. Sonra, Resûlullah'a gelip yalvaracaklardır. Secde edip, duâ edecek ve şefâati kabul olacaktır. Önce, O'nun ümmetinin hesâbı görülecek, en önce sırattan geçecekler ve Cennet'e gireceklerdir. Her gittiği yeri nûrlandıracaklardır. Hazret-iFâtımâ sırattan geçerken; "Herkes gözlerini kapasın! Muhammed aleyhisselâmın kızı geliyor" denecektir.

69. Altı yerde şefâat edecektir. Birincisi; "Makâm-ı Mahmûd" denilen şefâatı ile, bütün insanları mahşerde beklemek azâbından kurtaracaktır. İkincisi, şefâati, çok kimseyi Cennet'e sokacaktır. Üçüncüsü, azap çekmesi lâzım olanları azâptan kurtaracaktır. Dördüncüsü, günâhı çok olan müminleri Cehennem'den çıkaracaktır. Beşincisi, sevâbı ve günâhı müsâvi olup, Ârâf denilen yerde bekleyenlerin Cennet'e gitmelerine şefâat edecektir. Altıncısı, Cennet'te olanların derecelerinin yükselmesine şefâat edecektir.

70. Resûlullah'ın Cennet'te bulunduğu makâmın ismi "Vesîle"dir. Burası Cennet'in en yüksek derecesidir. Cennet'te bulunan herkese birer dalı yetişecek olan sidretülmüntehâ ağacının kökü oradadır. Cennettekilere her nîmet, bu dallardan gelecektir.

Mûcizeleri:

Hazret-i Muhammed'in Allah'ın peygamberi olduğunu açıklayan şâhitler sayılamayacak kadar çoktur. Allahü teâlâ; hadîs-i kudsîde; **"Sen olmasaydın, hiçbir şeyi yaratmazdım."** buyurdu. Bütün varlıklar. Allah'ın varlığını, birliğini gösterdikleri gibi hazret-i Muhammed'in peygamber olduğunu ve üstünlüğünü de göstermektedirler. Ümmetinin evliyâsında hâsıl olan kerâmetler, hep O'nun mûcizeleridir. Çünkü, kerâmetler, O'na tâbi olanlarda, O'nun izinde gidenlerde hâsıl olmaktadır. Hattâ, bütün peygamberler, O'nun ümmetinden olmak istedikleri için, daha doğrusu, hepsi O'nun nûrundan yaratıldıkları için, onların mûcizeleri de Muhammed aleyhisselâmın mûcizelerinden sayılır. Muhammed aleyhisselâmın mûcizeleri, zaman bakımından üçe ayrılmıştır: Birincisi mübârek rûhu yaratıldığından başlayarak, peygamberliğinin bildirildiği (bi'set) zamânına kadar olanlardır. İkincisi, bi'setten vefâtına kadar olan zaman içindekilerdir. Üçüncüsü, vefâtından kıyâmete kadar olmuş ve olacak şeylerdir. Bunlardan birincilere irhâs yâni, başlangıçlar denir. Her biri de ayrıca, görerek veya görmeyip akıl ile anlaşılan mûcizeler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Bütün mûcizeler o kadar çoktur ki, sınırlamak, saymak mümkün olmamıştır. İkinci kısımdaki mûcizelerin üç bin kadar olduğu bildirilmiştir. Bunlardan meşhur olan kırk bir adedi aşağıdadır.

1. Muhammed aleyhisselâmın mûcizelerinin en büyüğü Kur'ân-ı kerîmdir. Bugüne kadar gelen bütün şâirler, edebiyatçılar, **Kur'ân-ı kerîm**'in nazmında ve mânâsında âciz ve hayran kalmışlardır. Bir âyetin benzerini söyleyememişlerdir. İcâzı ve belâgati insan sözüne benzemiyor. Yâni, bir kelimesi çıkarılsa veya bir kelime eklense, lafzındaki ve mânâsındaki güzellik bozuluyor. Bir kelimesinin yerine koymak için, başka kelime arayanlar bulamamışlardır. Nazmı Arap şâirlerinin şiirlerine benzemiyor. Geçmişte olmuş ve gelecekte olacak nice gizli şeyleri haber vermektedir. İşitenler ve okuyanlar, tadına doyamıyorlar. Yorulsalar da, usanmıyorlar. Okuması ve işitmesi, sıkıntıları giderdiği sayısız tecrübelerle anlaşılmıştır. İşitince kalplerine dehşet ve korku çökenler, bu sebepten ölenler bile görülmüştür. Nice azılı İslâm düşmanları **Kur'ân-ı kerîm**'i dinlemekle, kalpleri yumuşamış, İmâna gelmişlerdir. İslâm düşmanlarından ve muattala, melâhide ve karamita denilen Müslüman ismini taşıyan zındıklardan **Kur'ân-ı kerîm**'i değiştirmeye, bozmaya ve benzerini söylemeye çalışanlar olmuş ise de, hiçbiri arzusuna kavuşamamıştır. **Tevrât, İncîl** ise, insanlar tarafından her zaman değiştirilmiş ve yine değiştirilmektedir. Bütün ilimler ve tecrübe ile bulunamıyacak güzel şeyler ve iyi ahlâk ve insanlara üstünlük sağlayan meziyetler ve dünyâ ve âhiret saâdetine kavuşturacak iyilikler ve varlıkların başlangıcı ve sonu hakkında bilgiler ve insanlara faydalı ve zararlı olan şeylerin hepsi **Kur'ân-ı kerîm'**de açıkça veya kapalı olarak bildirilmiştir. Kapalı olanlarını, erbâbı anlayabilmektedir. Semâvî kitapların hepsinde, **Tevrât'**ta, **Zebûr'**da ve **İncîl'**de bulunan ilimlerin ve esrârın hepsi **Kur'ân-ı kerîm'**de bildirilmiştir. Hazret-i Ali ve hazret-i Hüseyin bu ilimlerden çoğunu bildiklerini haber vermişlerdir. **Kur'ân-ı kerîm**'i okumak çok büyük bir nîmettir. Allahü teâlâ, bu nîmeti Habibi'nin (sevgili Peygamberinin) ümmetine ihsân etmiştir. Melekler bu nîmetten mahrûmdur. Bunun için **Kur'ân-ı kerîm** okunan yere toplanıp dinlerler. Bütün tefsîrler, **Kur'ân-ı kerîm'**deki ilimlerden çok azını bildirmektedirler. Kıyâmet günü, Muhammed aleyhisselâm minbere çıkıp **Kur'ân-ı kerîm** okuyunca, dinleyenler bütün ilimlerini ve sırlarını anlayacaklardır. (Bkz. Kur'ân-ı kerîm)

2. Muhammed aleyhisselâmın meşhur mûcizelerinin en büyüklerinden birisi de, ayın ikiye ayrılmasıdır. Bu mûcize, başka hiçbir peygambere nasip olmamıştır. Muhammed aleyhisselâm elli iki yaşında iken, Mekke'de Kureyş kâfirlerinin elebaşıları yanına gelip; "Peygamber isen ayı ikiye ayır." dediler. Muhammed aleyhisselâm herkesin ve hele tanıdıklarının, akrabâsının îmân etmelerini çok istiyordu. Ellerini kaldırıp duâ etti. Allahü teâlâ, kabûl edip, ayı ikiye böldü. Yarısı bir dağın, diğer yarısı da, başka bir dağın üzerinde göründü. Kâfirler; "Muhammed bize sihir yaptı." dediler ve îmân etmediler.

3. Muhammed aleyhisselâm, bâzı gazâlarında, susuz kalındığı zaman elini suya sokmuş, parmakları arasından su akarak, suyun bulunduğu kap devamlı taşmıştır. Bâzan seksen, bâzan üç yüz, bâzan bin beş yüz, Tebük Gazâsında ise, yetmiş bin kimsenin hepsi ve hayvanları bu sudan içmişler ve kullanmışlardır. Mübârek elini sudan çıkarınca akması durmuştur.

4. Bir gün amcası Abbâs'ın evine gidip, onu ve evlâdını yanına oturtup, üzerlerini ihrâmı ile örterek; "**Yâ Rabbi! Bu amcamı ve Ehl-i beytimi örttüğüm gibi, sen de, Cehennem ateşinden kendilerini koru!"** dedi. Duvarlardan üç kerre âmin sesi işitildi.

5. Bir gün, kendisinden mûcize isteyenlere karşı, Êuzaktaki bir ağacı çağırdı. Ağaç, köklerini sürüyerek gelip selâm verip; "Eşhedü en lâilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühû veresûlüh." dedi. Sonra, gidip yerine dikildi.

6. Hayber Gazâsında, önüne zehirlenmiş koyun kebabı koyduklarında; "Yâ Resûlallah! Beni yeme, ben zehirliyim" sesi işitildi.

7. Bir gün elinde put bulunan kimseye; "**Put bana söylerse, îmân eder misin?"** dedi. Adam; "Ben buna elli senedir ibâdet ediyorum. Bana hiçbir şey söylemedi. Sana nasıl söyler?" dedi. Muhammed aleyhisselâm; **"Ey put, ben kimim?"** deyince; "Sen Allah'ın peygamberisin." sesi işitildi. putun sâhibi, hemen îmâna geldi.

8. Medîne'de, mescitte dikili bir odun vardı. Hutbe okurken, bu direğe dayanırdı. Minber yapılınca, direğin yanına gitmedi. Odundan ağlama sesleri geldi ve bunu bütün cemaat işitti. Minberden inip direğe sarıldı. Sesi kesildi. **"Eğer sarılmasaydım, benim ayrılığımdan kıyâmete kadar ağlayacaktı."** buyurdu.

9. Eline aldığı çakıl taşlarının ve tuttuğu yemek parçalarının arı sesi gibi tesbih ettikleri çok görülmüştür.

10. Câbir bin Abdullah bir koyun pişirdi. Resûlullah, Eshâbı ile yediler, "**Kemikleri kırmayınız."** buyurdu. Kemikleri toplayıp, mübârek ellerini üstüne koyup duâ etti. Allahü teâlâ koyunu diriltti.

11. Resûlullah'a, söylemez (konuşmayan) bir çocuk getirdiler. "**Ben kimim"** dedi. "Sen Resûlullah'sın." dedi. Ölünceye kadar konuştu.

12. Bir kadın, bir kel oğlunu getirdi. Resûlullah, mübârek elleri ile başını sıvadı. Saçları uzamaya başladı.

13. Tirmizî ve Nesâî'nin **Sünen** kitaplarında diyor ki: "İki gözü âmâ (kör) bir kimse gelip; "Yâ Resûlallah! Duâ et, gözlerim açılsın". dedi. **"Kusursuz bir abdest al! Sonra yâ Rabbî! Sana yalvarıyorum. Sevgili peygamberin Muhammed aleyhisselâmı araya koyarak, senden istiyorum. Ey çok sevdiğim peygamberim hazret-i Muhammed! Seni vesîle ederek, Rabbime yalvarıyorum. Senin hâtırın için kabul etmesini istiyorum. Yâ Rabbî! Bu yüce Peygamberi bana şefâatçı eyle!O'nun hürmetine duâmı kabul et!"** dâsını okumasını söyledi. Adam, abdest alıp duâ etti. Hemen gözleri açıldı. Bu duâyı Müslümanlar, her zaman okumuşlar ve dileklerine kavuşmuşlardır.

14. Amcası Ebû Tâlib ile bir çölde gidiyordu. Ebû Tâlib, çok susadığını söyledi. Resûlullah, hayvandan yere inip; **"Susadın mı?"** dedi. Evet dedikte, mübârek ayaklarının ökçesini yere vurdu. Su çıktı. **"Amcam, bu sudan iç!"** buyurdu.

15. Hudeybiye Seferinde susuz bir kuyunun yanına kondular. Asker susuzluktan şikâyet etti. Bir kova su istedi, içinden abdest alıp dilini değdirerek, bunu kuyuya döktürdü. Bir ok verip; **"Kuyuya atın."** buyurdu. Kuyunun su ile dolduğunu gördüler.

16. Medîne'de minberde hutbe okurken, bir kimse; "Yâ Resûlallah! Susuzluktan çocuklarımız, hayvanlarımız, tarlalarımız helâk oluyor. İmdâdımıza yetiş" dedi. Ellerini kaldırıp, duâ eyledi. Gökte hiç bulut yokken, mübârek ellerini yüzüne sürmeden, bulutlar toplandı. Hemen yağmur başladı. Birkaç gün devâm etti. Yine minberde okurken o kimse; "Yâ Resûlallah! Yağmurdan helâk olacağız." deyince; Resûl aleyhisselâm tebessüm etti ve; "**Yâ Rabbî! Rahmetini başka kullarına da ihsân eyle!"** dedi. Bulutlar açılıp, güneş göründü.

17. Bir kadın, hediye olarak bal gönderdi. Balı kabûl edip boş kabı geri gönderdi. Allahü teâlânın

kudreti ile, kap bal ile dolu olarak geri geldi. Kadın gelerek; "Yâ Resûlallah! Hediyemi niçin kabul etmediniz? Acaba günâhım nedir?" dedi. **"Senin hediyeni kabul ettik. Gördüğün bal, Allahü teâlânın hediyene verdiği berekettir."** dedi. Kadın sevinerek, balı evine götürdü. Çoluk çocuğu ile aylarca yediler. Hiç eksilmedi. Bir gün yanılarak balı başka kaba koydular. Oradan yiyerek bitirdiler. Bunu Resûlullah'a haber verdiler. **"Gönderdiğim kabda kalsaydı, dünyâ durdukça yerlerdi, hiç eksilmezdi."** buyurdu.

18. Eshâb-ı kirâmdan Ebû Hüreyre diyor ki: "Resûlullah'a birkaç hurma getirdim. Bunlara bereket verilmesi için duâ etmesini söyledim. Bereketli olmaları için duâ buyurdu. Hurmaların bulunduğu çantaları gece gündüz yanımdan ayırmayıp, hazret-i Osman zamânına kadar hep yedim. Yanımdakilere de yedirdim ve avuç doluları sadakalar verdim. Hazret-i Osman'ın şehit olduğu gün zâyi oldular."

19. Acem Pâdişahı Kisrâ'nın ve Rum Pâdişâhı Kayser'in memleketlerinin Müslümanların eline geçeceğini ve hazînelerinin Allah yolunda dağıtılacağını müjdeledi.

20. Ümmetinden çok kimsenin denizden gazâya gideceklerini ve sahâbeden olan Ümmü Hirâm ismindeki kadının, o gazâda bulunacağını haber verdi. Hazret-i Osman halife iken Müslümanlar, gemilerle Kıbrıs Adasına gidip harp ettiler. Bu hanım da berâberdi. Orada şehit oldu.

21. Hazret-i Muâviye'ye; **"Bir gün ümmetimin üzerine hâkim olursan, iyilik yapanları mükâfâtlandır! Kötülük edenleri de affeyle!"** dedi. Hazret-i Muâviye, hazret-i Osman zamânında Şam'da yirmi sene vâlilik, sonra yirmi sene de halîfelik yaptı.

22. Abdullah ibni Abbâs'ın annesine bakıp; **"Senin bir oğlun olacak. Doğduğu zaman bana getir!"** dedi. Çocuğu getirdiklerinde, kulağına ezân ve ikâmet okuyup, mübârek tükürüğünden ağzına sürdü. İsmini Abdullah koyup annesinin kucağına verdi. **"Halîfelerin babasını al, götür!"** dedi. Çocuğun babası olan hazret-i Abbâs, bunu işitip, gelip sorunca; **"Evet, böyle söyledim. Bu çocuk, halîfelerin babasıdır. Onlar arasında Seffah, Mehdi ve Îsâ'yla** (aleyhisselâm) **namaz kılan bir kimse bulunacaktır."** buyurdu. Abbâsiyye Devletinin başına pekçok halîfe geldi. Bunların hepsi Abdullah bin Abbâs'ın soyundan oldu.

23. Eshâbından çok kimseye hayır duâlar etmiş, hepsi kabul olunarak faydalarını görmüşlerdir.

Hazret-i Ali diyor ki: "Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem beni Yemen'e kâdı (hâkim) olarak göndermek istedi. "Yâ Resûlallah! Ben kâdılık yapmasını, mahkemede hüküm vermesini bilmiyorum." dedim. Mübârek elini göğsüme koyup; **"Yâ Rabbî! Bunun kalbine doğru şeyleri bildir. Hep doğru söylemek nasip eyle!"** buyurdu. Allah'a yemin ederim ki, bana gelen şikâyetçilerden doğru olanı hemen anlar, hak üzere hüküm ederdim."

24. Amcasının oğlu Abdullah bin Abbâs'ın alnına mübârek elini koyup; **"Yâ Rabbî! Bunu dinde derin âlim yap, hikmet sâhibi eyle! Kur'ân-ı kerîm'in bilgilerini kendisine ihsân eyle!"** dedi. Bundan sonra bütün ilimlerde ve bilhassa tefsîr, hadîs ve fıkıh bilgilerinde zamânın bir tânesi oldu. Sahâbe ve Tâbiîn her şeyi bundan öğrenirdi. Tercümân-ül-Kur'ân, Bahrül-ilim ve Reîsül-Müfessirîn isimleriyle meşhur oldu. İslâm memleketleri bunun talebeleriyle doldu.

25. Hizmetçilerinden Enes bin Mâlik'e; **"Yâ Rabbî!Bunun malını ve çocuklarını çok eyle. Ömrünü uzun eyle. Günâhlarını affeyle!"** duâsını yaptı. Zaman geçtikçe malları, mülkleri çoğaldı. Ağaçları, bağları her sene meyve verdi. Yüzden ziyâde çocuğu oldu. Yüz on sene yaşadı. Ömrünün sonunda; "Yâ Rabbî! Habîbinin benim için yaptığı duâlardan üçünü kabûl ettin, ihsân ettin! Dördüncüsü olan günahlarımın affedilmesi acabâ nasıl olacak." deyince; "Dördüncüsünü de kabul ettim. Hâtırını hoş tut!" sesini işitti.

26. Nâbiga ismindeki meşhur şâir, şiirlerinden birkaçını okuyunca Peygamberimiz, Araplar arasında meşhur olan; "**Allahü teâlâ dişlerini dökmesin!"** duâsını söyledi. Nâbiga yüz yaşına gelmişti. Dişleri ak, berrak, inci gibi dizilmiş dururdu.

27. Kendi kızı Fâtımâ, bir gün yanına geldi. Açlıktan benzi sararmıştı. Elini onun göğsüne koyup; **"Ey açları doyuran Rabbim! Muhammed'in kızı Fâtımâ'yı aç bırakma!"** dedi. Fâtımâ'nın hemen yüzü kanlandı, canlandı. Ölünceye kadar hiç açlık duymadı.

28. Bir kimse, sol eliyle yemek yiyordu. **"Sağ el ile ye!"** buyurdu. "Sağ kolum hareket etmiyor." diye yalan söyledi. **"Sağ elin artık hareket etmesin!"** buyurdu. Ölünceye kadar, sağ elini ağzına götüremez oldu.

29. Acem Pâdişâhı Hüsrev Pervîz'e, îmân etmesi için mektup gönderdi. Hüsrev mektubu parçaladı ve getiren elçiyi şehit eyledi. Resûl aleyhisselâm bunu işitince çok üzüldü ve; **"Yâ Rabbî! Benim mektûbumu parçaladığı gibi, onun mülkünü parçala!"** dedi. Resûlullah hayattayken Hüsrev'i oğlu

Şiruye hançerle parçaladı. Hazret-i Ömer halîfeyken, Acem memleketinin hepsini Müslümanlar fethedip, Hüsrev'in nesli ve mülkü kalmadı.

30. Resûl aleyhisselâm, çarşıda emr-i mârûf ve nehy-i münker ederken, nasîhat verirken, Mervan'ın babası olan Hakem bin Âs, Resûlullah'ın arkasından gelerek, gözlerini açıp kapar ve yüzünü buruşturur, böylece alay ederdi. Resûl aleyhisselâm, arkaya dönüp, onun bu çirkin hâlini görünce; "**Kendini gösterdiğin şekilde kal"** buyurdu. Ölünceye kadar, yüzü gözü oynak kaldı.

31. Allahü teâlâ habîbini belâlardan korurdu. Ebû Cehil, Resûl-i ekrem efendimizin en büyük düşmanı idi. Büyük bir taşı mübârek başına vurmak için kaldırdığında, Resûlullah'ın iki omuzunda birer yılan görerek taş elinden düştü ve kaçtı.

32. Yine bir gün Kâbe yanında namaz kılarken, Ebû Cehil, tam, zamânıdır diyerek bıçakla üzerine yürümek istedi, fakat hemen geri dönüp kaçtı. Arkadaşları, niçin korktun dediklerinde; "Muhammed ile aramızda ateş dolu bir hendek gördüm. Birçok kimse beni bekliyorlardı. Bir adım atsaydım, yakalayıp ateşe atacaklardı. Çok korktum" dedi. Bunu Müslümanlar işitip, Peygamber efendimize sorduklarında; **"Allah'ın melekleri, onu yakalayıp parçalayacaklardı."** buyurdu.

33. Hicretin üçüncü senesinde, Resûl aleyhisselâm Katfân Gazvesinde bir ağaç dibinde yalnız yatarken, Dâsür isminde kâfir bir pehlivan elinde kılıçla gelip; "Seni benden kim kurtarır?" dedi. Peygamber efendimiz **"Allah kurtarır."** deyince, Cebrâil ismindeki melek, insan şeklinde görünüp, kâfirin göğsüne vurdu. Yıkılıp kılıç elinden düştü. Resûl aleyhisselâm, kılıcı eline alıp; **"Seni benden kim kurtarır?"** dedi. "Beni kurtaracak, senden daha hayırlı kimse yoktur."diye yalvardı. Af buyurup serbest bıraktı. Îmâna gelip, çok kimsenin îmâna gelmesine sebep oldu.

34. Resûl aleyhisselâm, bir gün abdest alıp, mestlerinden birini giyip, ikincisine elini uzatırken, bir kuş geldi. Bu mesti kapıp havada silkti. İçinden bir yılan düştü. Sonra kuş, mesti yere bıraktı. Bugünden sonra, ayakkabı giyerken, önce silkelemek sünnet oldu.

35. Sahâbeden Enes bin Mâlik'te, Resûlullah efendimizin bir mendili vardı. Bununla mübârek yüzünü silerdi. Enes, bununla yüzünü siler, kirlendiği zaman, ateşe bırakırdı. Kirler yanıp mendil yanmaz, tertemiz olurdu.

36. Resûl aleyhisselâm, bir gün namaz kılarken şeytan gelip namazını bozmak istedikte mübârek elleriyle yakaladı. Bir daha gelip namazı bozdurmayacağına dâir söz alınca serbest bıraktı.

37. Dost kabîlesinin reîsi Tufeyl, hicretten önce, Mekke'de îmâna gelmişti. Kavmini îmâna dâvet için Resûlullah efendimizden bir alâmet istedi. **"Yâ Rabbî! Buna bir âyet** (delil) **ihsân eyle!"** buyurdu. Tufeyl kabîlesine gidince, iki kaşı arasında bir nûr parladı. Tufeyl; "Yâ Rabbî! bu alâmeti yüzümden giderip başka yerime koy. Bunu yüzümde görenlerden bâzısı, kendi dinlerinden çıktığım için cezâlandırıldığımı zannederler." dedi. Duâsı kabul olup, nûr yüzünden gitti. Elindeki kamçının ucunda kandil gibi parladı. Kabîlesindekiler zamanla îmâna geldiler.

38. (Bi'r-i Maûne Fâciasında kâfirler verdikleri sözü bozarak yetmiş Sahâbeyi şehit ettiler. Bunlar arasında hazret-i Ebû Bekr'in kölesiyken âzâd ettiği ve ilk îmân edenlerden Âmir bin Füheyre'yi süngülediklerinde, kâfirlerin gözü önünde, melekler göke kaldırdılar. Bunu Resûlullah efendimize haber verdiklerinde; **"Onu Cennet melekleri defn ettiler ve rûhunu Cennet'e götürdüler."** buyurdu.

39. Hicretin yedinci senesinde Resûlullah, habeş Pâdişâhı Necâşi'ye ve Rum İmparatoru Heraklius'a ve Şam'daki vâlisi Hâris'e ve Ummân Sultânı Semâme'ye mektuplar göndererek, hepsini îmâna dâvet etti. Mektupları götüren elçiler, gittikleri yerin dillerini bilmiyorlardı. Ertesi sabah, Allahü teâlânın kudretiyle, o dilleri bilip, anlayıp, söylemeye başladılar.

40. Uhud Gazâsında Ebû Katâde'nin bir gözü çıkıp yanağı üzerine düştü. Resûlullah efendimize getirdiler. Mübârek eli ile gözünü yerine koyup; "**Yâ Rabbî! Gözünü güzel eyle!"**dedi. Bu gözü, diğerinden güzel oldu. Ondan daha kuvvetli görürdü. Ebû Katâde'nin torunlarından biri, Halîfe Ömer bin Abdülazîz'in yanına gelmişti. "Sen kimsin?" dedi. Bir beyt okuyarak Resûlullah efendimizin mübârek eliyle gözünü yerine koymuş olduğu zâtın torunu olduğunu bildirdi. Halîfe bu beytleri işitince, kendisine ziyâde, ikrâm ve ihsânda bulundu.

41. Îyâs bin Seleme diyor ki: "Hayber Gazâsında Resûlullah efendimiz beni gönderip hazret-i Ali'yi istedi. Ali'nin gözleri ağrıyordu. Elinden tutup, güçlükle getirdim. Mübârek parmaklarına tükürüp, hazret-i Ali'nin gözlerine sürdü. Sancağı eline verip, Hayber kapısında cenge gönderdi. Çok zamandır açılamayan kapıyı hazret-i Ali yerinden sökerek, Eshâb-ı kirâmla kaleye girdiler.

Muhammed aleyhisselâma tâbi olmak:

O'na tâbi olmak, yâni O'na uymak, O'nun gittiği yolda yürümektir. O'nun yolu, **Kur'ân-ı kerîmin** gösterdiği yoldur. Bu yola **İslâm Dîni** denir. O'na uymak için, önce îmân etmek, sonra Müslümanlığı

iyice öğrenmek, sonra farzları edâ edip, haramlardan kaçınmak, daha sonra, sünnetleri yapıp mekrûhlardan kaçınmak lâzımdır. Bunlardan sonra, mübâhlarda da O'na uymağa çalışmalıdır.

Resûlullah efendimize tâbi olmak, önce îmân etmek, sonra İslâmın emir ve yasaklarını öğrenmek ve yapmak lâzımdır.

Îmân etmek, O'na tâbi olmaya başlamak ve saâdet kapısından içeri girmek demektir. Allahü teâlâO'nu, dünyâdaki bütün insanları ebedî saâdete dâvet için gönderdi ve meâlen; **"Ey sevgili Peygamberim! Seni, dünyâdaki bütün insanlara ebedî saâdeti müjdelemek ve bu saâdet yolunu göstermek için, beşeriyete gönderiyorum."** (Sebe' sûresi: 28) buyurdu.

Meselâ, O'na uyan bir kimsenin, gün ortasında bir parça uyuması, O'na uymaksızın, birçok geceyi ibâdetle geçirmekten, kat kat daha kıymetlidir. Çünkü, kaylûle etmek, yâni öğleden önce biraz uyumak âdet-i şerîfesi idi. Meselâ O'nun dîni emr ettiği için, bayram günü oruç tutmamak ve yiyip içmek, O'nun dîninde bulunmayıp senelerce tutulan oruçlardan daha kıymetlidir. O'nun dîninin emri ile fakire verilen az bir şey ki, buna zekât denir, kendi arzusu ile, dağ kadar altın sadaka vermekten daha efdaldir. Emir-ül-müminîn Ömer radıyallahü anh bir sabah namazını cemâatle kıldıktan sonra, cemâate bakıp, bir kimseyi göremeyince sordu: Eshâbı; "Geceleri sabaha kadar ibâdet ediyor. Belki şimdi uyku bastırmıştır" deyince, Emir-ül-müminîn; "Keşke bütün gece uyuyup da, sabah namazını cemâatle kılsaydı, daha iyi olurdu" buyurdu. İslâmiyetten sapıtmış olanlar, sıkıntı çekip ve mücâhede edip, nefslerini körletiyor ise de, İslâmiyete uygun yapmadıklarından kıymetsizdir ve hakîrdir. Eğer bu çalışmalarına ücret hâsıl olursa, dünyâda birkaç menfaatten ibâret kalır. Halbuki, dünyânın hepsinin kıymeti ve ehemmiyeti nedir ki, bunun birkaçının itibârı olsun. Bunlar, meselâ çöpçüye benzer ki, çöpçüler herkesten daha çok çalışır ve yorulur. Ücretleri de herkesten aşağıdır. İslâmiyete tâbi olanlar ise, latîf cevâhir ve kıymetli elmaslar ile meşgul olan mücevherciler gibidir. Bunların işi az, kazançları pekçoktur. Bâzan bir saatlik çalışmaları, yüz binlerce senenin kazancını hâsıl eder. Bunun sebebi şudur ki, İslâmiyete uygun olan amel, Hak teâlânın makbûlüdür, çok beğenir.

Böyle olduğunu kendi kitâbının çok yerinde bildirmiştir. Meselâ, Âl-i İmrân sûresi, otuz birinci âyetinde meâlen; **"Ey sevgili Peygamberim! Onlara de ki, eğer Allahü teâlâyı seviyorsanız ve Allahü teâlânın da, sizi sevmesini istiyorsanız, bana tâbi olunuz! Allahü teâlâ bana tâbi olanları sever."** buyuruyor.

İslâmiyete uymayan şeylerin hiçbirisini Hak teâlâ sevmez, beğenmez. Sevilmeyen, beğenilmeyen şeye sevâb verilir mi? Belki cezâya sebep olur.

Cenâb-ı Hak, **Kur'ân-ı kerîm'**de, Nisâ sûresi, yetmiş ikinci âyetinde, Muhammed aleyhisselâma itâat etmenin, kendisine itâat etmek olduğunu bildiriyor. O hâlde, O'nun Resûlüne aleyhisselâm itâat edilmedikçe, O'na itâat edilmiş olmaz. Bunun pek kat'î ve kuvvetli olduğunu bildirmek için, âyet-i kerîmede; **"Elbette muhakkak böyledir."** buyurdu ve bâzı doğru düşünmeyenlerin, bu iki itâati birbirinden ayrı görmelerine meydan bırakmadı. Allahü teâlâ, yine Nisâ sûresinde, yüz kırk dokuzuncu âyet-i kerîmede, bu iki itâati ayrı görenlerden şikâyet buyurarak meâlen; **"Kâfirler, Allahü teâlânın emirleri ile peygamberlerinin emirlerini birbirinden ayırmak istiyor. Yahûdîler diyor ki, biz Mûsâ'ya** (aleyhisselâm) **inanırız. Îsâ ile Muhammed'e** (aleyhimesselâm) **inanmayız. Hıristiyanlar ise, yalnız Îsâ'ya** (aleyhisselâm) **inanıp, ona hâşâ, Allahü teâlânın oğlu diyor. Bu inanışları ve dinleri kıymetsizdir. Hepsi kâfirdir. Bunların hepsine Cehennem azâbını, çok acı azâpları hazırladık."** diye bildirildi.

Bütün insanlara önce lâzım olan şey, Ehl-i sünnet âlimlerinin kitaplarında bildirdikleri gibi bir îmân ve îtikâd edinmektir. Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâmın yolunu bildiren, **Kur'ân-ı kerîm'**den murâd-ı ilâhîyi anlayan, hadîs-i şerîflerden murâd-ı peygamberîyi çıkaran bu büyük âlimlerdir. Kıyâmette kurtuluş yolu, bunların gösterdiği yoldur. Allah'ın Peygamberinin veO'nun Eshâbının yolunu kitaplara geçiren, değiştirilmekten ve bozulmaktan koruyan, Ehl-i sünnet âlimleridir.

Ehl-i sünnetin reisi ve kurucusu, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe Nu'mân bin Sâbit'tir (rahmetullahi aleyh).

Evliyânın büyüklerinden Sehl bin Abdullah Tüsterî rahmetullahi aleyh diyor ki: "Eğer Mûsâ ve Îsâ aleyhimesselâmın ümmetlerinde, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe gibi bir zât bulunsaydı, bunlar Yahûdiliğe ve Hıristiyanlığa dönmezdi."

Muhammed aleyhisselâma tâbi olmak ahkâm-ı İslâmiyyeyi yâni İslâm dîninin emirlerini beğenip, seve seve yapmak ve O'nun emirlerini, İslâmiyetin kıymet verdiği üstün tuttuğu şeyleri ve âlimlerini, sâlihlerini büyük bilip, hürmet etmektir ve O'nun dînini yaymağa uğraşmak demektir ve dînine uymak istemeyenleri, beğenmeyenleri, aldırış etmeyenleri zelîl, hakîr ve aşağı tutmaktır.

İki cihân saâdetine kavuşmak, ancak ve yalnız, dünyâ ve âhiretin efendisi olan, Muhammed aleyhisselâma tâbi olmağa bağlıdır. O'na tâbi olmak için îmân etmek ve ahkâm-ı İslâmiyyeyi öğrenmek

ve yapmak lâzımdır.

Âhirette Cehennem'den kurtulmak, yalnız Muhammed aleyhisselâma tâbi olanlara mahsustur. Dünyâda yapılan bütün iyilikler, bütün keşfler, bütün hâller ve bütün ilimler Resûlullah'ın yolunda bulunmak şartı ile, âhirette işe yarar. Yoksa, Allahü teâlânın Peygamberine tâbi olmayanların yaptığı her iyilik, dünyâda kalır ve âhiretin harâb olmasına sebep olur. Yâni, iyilik şeklinde görünen, birer istidrâctan başka bir şey olamaz.

Muhammed aleyhisselâma tam ve kusursuz tâbi olabilmek için, O'nu tam ve kusursuz sevmek lâzımdır. Tam ve olgun sevginin alâmeti de, O'nun düşmanlarından uzak durmaktır. O'nu beğenmeyenleri sevmemektir. Muhabbete müdâhane, yâni gevşeklik sığmaz. Âşıklar, sevgililerinin dîvânesi olup, onlara aykırı bir şey yapamaz. Aykırı gidenlerle uyuşamaz, İki zıt şeyin muhabbeti bir kalpte, bir arada yerleşemez.

Bu dünyâ nîmetleri geçicidir ve aldatıcıdır. Bugün senin ise, yarın başkasınındır. Âhirette ele girecekler ise sonsuzdur ve dünyâda iken kazanılır. Bu birkaç günlük hayat, eğer dünyâ ve âhiretin en kıymetli insanı olan, Muhammed aleyhisselâma tâbi olarak geçirilirse, sâadet-i ebediyye, sonsuz necât, kurtuluş umulur. YoksaO'na tâbi olmadıkça, her şey hiçtir. O'na uymadıkça, her yapılan hayır, iyilik, burada kalır, âhirette ele bir şey geçmez.

Resûlullah efendimize tâbi olmak yedi derecedir: BirincisiAhkâm-ı İslâmiyyeye inanarak, bunları öğrenmek ve yapmaktır. Bütün Müslümanların ve âlimlerin ve zâhidlerin ve âbidlerin tâbi olması, bu derecededir. Bunların nefsleri îmân etmemiştir. Allahü teâlâ, merhamet ederek, yalnız kalbin îmânını kabul etmektedir.

İkincisi, emirleri yapmakla berâber, Resûlullah efendimizin bütün sözlerini ve âdetlerini yapmak ve kalbi kötü huylardan temizlemektir. Tasavvuf yolunda yürüyenler bu derecededir.

Üçüncüsü, Resûlullah efendimizde bulunan hâllere zevklere ve kalbe doğan şeylere de tâbi olmaktır. Bu derece, tasavvufun "vilâyet-i hâssa" dediği makamda ele geçer. Burada, nefs de îmân ve itâat eder ve bütün ibâdetler, hakîkî ve kusursuz olur.

Dördüncüsü, ibâdetler gibi bütün hayırlı işler hakîkî ve kusursuz olmaktır. Bu derece, ulemâ-i râsihîn denilen büyüklere mahsustur. Bu rasîh ilimli âlimler, **Kur'ân-ı kerîm'**in ve hadîs-i şerîflerin derin mânâlarını ve işâretlerini anlar. Bütün peygamberlerin eshâbı böyle idi. Hepsinin nefsleri îmân etmiş, mutmainne olmuştur. Böyle tâbi olmak, ya tasavvuf ve vilâyet yolundan ilerleyenlere veya bütün sünnetlere yapışarak bütün bid'atlerden kaçanlara nasip olur. Bugün, dünyâyı bid'at kaplamış, sünnetler gayb olmuştur. Bugün, sünnetleri bulup yapışmak ve bid'at deryâsından kurtulmak çok zordur. Bid'atler, âdet hâlini almıştır. Halbuki âdetler ne kadar yerleşmiş ve yayılmış olsalar ve ne kadar güzel görünseler de, din ve sünnet olamaz.

Beşincisi, Resûlullah efendimize mahsus kemâlâta, yüksekliklere tâbi olmaktır. Bu kemâlât, ilim ve ibâdetle ele geçemez. Ancak, Allahü teâlâdan, lütuf ve ihsân ile gelir. Bu derecede olanlar, büyük peygamberler ve bu ümmetin pek az büyükleridir.

Altıncısı, Resûlullah efendimizin mahbûbiyyet ve ma'şûkıyyet denilen kemâlâtına, olgunluklarına tâbi olmaktır ki, Allahü teâlânın çok sevdiklerine mahsustur ve lütuf ile ele geçmez, muhabbet lâzımdır.

Yedinci derece, insan vücûdunun her zerresinin tâbi olmasıdır. Tâbi metbûa o kadar benzer ki, tâbi olmaklık aradan kalkar. Bunlar da, sanki Resûlullah efendimiz gibi, aynı kaynaktan, her şeyi alır.

O'na uymanın ufak bir zerresi bütün dünyâ nîmetlerinden ve âhiret saâdetlerinden kat kat üstündür.

İnsanlık meziyeti ve şerefi O'na tâbi olmaktır.

Resûlullah efendimize uymak için Müslümanların Ehl-i sünnetin dört hak mezhebinden birinde olmaları temel şarttır. (Bkz. Mezhep)

Sevgili Peygamberimizin hadîs-i şerîflerinden bâzıları:

Îmân, Allah'a ve meleklere ve kitaplara ve peygamberlere ve kıyâmet gününe ve hayrın ve şerrin Allah'ın takdiriyle, dilemesiyle olduklarına inanmaktır.

Müslümanlık beş şey üzerine kurulmuştur. Birincisi; Allahü teâlâya ve Muhammed'in (aleyhisselâm) **O'nun peygamberi olduğuna inanmak; ikincisi, her gün beş vakit namaz kılmak; üçüncüsü, senede bir kerre malının kırkta birini Müslüman olan fakirlere zekât vermek; dördüncüsü Ramazân-ı şerîf ayında her gün oruç tutmak; beşincisi, Mekke-i mükerremeye giderek ömründe bir kerre haccetmek.**

Allah'ın kitâbında ve benim sünnetimde bulamadıklarınızı Eshâbımın sözlerinden alınız.

Eshâbım gökteki yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız, hidâyete kavuşursunuz. Eshâbımın birbirinden ayrılıkları rahmettir.

Eshâbımı incitmekte Allahü teâlâdan korkunuz. Benden sonra, onları kötü bilmeyiniz. Onları seven beni sevdiği için sever. Onlara düşmanlık eden, bana düşmanlık etmiş olur. Onları inciten beni incitendir. Beni inciten de Allahü teâlâya eziyyet etmiş olur ki, buna azâb eder.

Benî İsrâil, yetmiş bir fırkaya ayrılmıştı. Bunlardan yetmişi Cehennem'e gidip, ancak bir fırkası kurtulmuştur. Nâsâra da yetmiş iki fırkaya ayrılmıştı. Yetmiş biri Cehennem'e gitmiştir. Bir zaman sonra benim ümmetim de yetmiş üç kısma ayrılır. Bunlardan yetmiş ikisi Cehennem'e gidip, yalnız bir fırkası kurtulur. buyurdular. Eshâb-ı kirâm bu fırkanın kimler olduğunu sorunca da; **"Cehennem'den kurtulan fırka, benim ve Eshâbımın gittiği yolda gidenlerdir."** buyurdu.

Allahü teâlâ size namazı, orucu, zekâtı farz ettiği gibi, Ebû Bekr'i, Ömer'i, Osman'ı ve Ali'yi sevmeyi de farz eyledi.

Ali radıyallahü anh dedi ki; "Resûlullah bana buyurdu ki:

Benden sonra halîfe Ebû Bekr olacaktır. Ondan sonra Ömer, ondan sonra Osman, ondan sonra da sen olacaksın.

Önce inen kitaplar, bir harf, yâni kelime idi ve bir şeyi bildirirlerdi. Kur'ân-ı kerîm yedi harf üzerine nâzil oldu. Yedi şey bildirilmektedir: Zecr, emir, helâl, haram, muhkem, müteşabih ve misâller. Bunlardan helâli helâl biliniz! Haramı haram biliniz! Emir edilenleri yapınız! Yasak edilenlerden sakınınız! Misâl ve kıssa olanlardan ibret alınız. Muhkem olanlara uyunuz! Müteşâbih olanlara inanınız. Bunlara inandık. Hepsini Rabbimiz bildirmiştir, deyiniz.

Sözlerin en iyisi Allahü teâlânın kitabıdır. Yolların en iyisi, Muhammed'in (aleyhisselâm) **gösterdiği yoldur. İşlerin en kötüsü bu yolda yapılan değişikliklerdir. Bid'atlerin hepsi dalâlettir, sapıklıktır.**

Ümmetimin müctehidleri arasındaki ayrılık, rahmet-i ilâhîdir.

Bir müctehid âyet-i kerîmeden ve hadîs-i şerîften bir hüküm çıkarırken, isâbet ederse buna on sevap verilir. Hatâ ederse, bir sevap verilir.

Âdem ve bütün peygamberler benimle öğündüğü gibi ben de ümmetim içinde, soy adı Ebû Hanîfe, ismi Nûmân olan bir kimse ile öğünürüm ki, ümmetimin ışığı olacaktır, onları yoldan çıkmaktan, cehâlet karanlığına düşmekten koruyacaktır.

Kıyâmete yakın ilim azalır, cehâlet artar ve ilmin azalması, âlimlerin azalması ile olur. Câhil din adamları, kendi görüşleriyle fetvâ vererek fitne çıkarırlar. İnsanları doğru yoldan saptırırlar.

İlim Çin'de de olsa alınız.

Namaz dînin direğidir. Namaz kılan kimse dînini kuvvetlendirir. Namaz kılmayan elbette dînini yıkar.

Namaz, müminin mîrâcıdır.

Mümin tüccara benzer. Tüccar sermâyesini kurtaramadıkça kâr edemez. Bunun gibi farzı kılmayıp kazâsı olan kimse, kazâsını kılmadan nâfile kılarsa, boş yere zahmet çekmiş olur. Bu kimse kazâsını ödemedikçe, Allahü teâlâ onun namazlarını kabul etmez.

Amelsiz söz kabul olmaz. Niyetsiz amel kabul olmaz. Sünnete uygun olmazsa hiçbiri kabul olmaz.

Birbirinize Müslümanlığı öğretiniz. Emr-i mârûfu bırakır iseniz, Allahü teâlâ en kötünüzü başınıza musallat eder ve duâlarınızı kabul etmez.

Günâh işleyeni elinizle men ediniz. Buna kuvvetiniz yetmezse sözle mâni olunuz. Bunu da yapamaz iseniz, kalbinizle beğenmeyiniz. Bu ise îmânın en aşağı derecesidir.

Fitne veya bid'at yayıldığı ve Eshâbım kötülendiği zamanda hakkı bilen, bilgisini Müslümanlara duyursun. Hakkı, yâni doğru yolu bildiği hâlde, Müslümanlara duyurmayanlara Allahü teâlâ ve melekler ve bütün insanlar lânet eylesin. Allahü teâlâ bu kimsenin farzlarını ve nâfile ibâdetlerini kabul etmez.

Beş şey gelmeden evvel beş şeyin kıymetini biliniz: Ölmeden önce hayâtın kıymetini, hastalıktan önce sıhhatin kıymetini, dünyâda iken âhireti kazanmanın kıymetini, ihtiyârlamadan önce gençliğin kıymetini, fakirlikten evvel zenginliğin kıymetini.

Acele etmek şeytandandır. Beş şey bundan müstesnâdır. Kızını evlendirmek, borcunu ödemek, cenâze hizmetlerini çabuk yapmak, misâfiri doyurmak, günâh işleyince hemen tövbe etmek.

Müslümanın Müslüman üzerinde beş hakkı vardır: Selâmına cevap vermek, hastasını yoklamak, cenâzesinde bulunmak, dâvetine gitmek ve aksırıp elhamdülillah diyene, yerhamükellâh diyerek cevap vermek.

Müflis kimdir, biliyor musunuz? buyurdu. "Bizim bildiğimiz müflis, parası, malı olmayan kimsedir" dediler. **"Ümmetimden müflis şu kimsedir ki, kıyâmet günü namazları ile, oruçları ile ve zekâtları ile gelir. Fakat kimisine sövmüştür, kiminin malını almıştır, kiminin kanını akıtmıştır, kimini dövmüştür. Hepsine bunun sevaplarından verilir. Haklarını ödemeden önce sevapları biterse, hak sâhiplerinin günâhları alınarak buna yüklenir. Sonra Cehennem'e atılır."** buyurdu.

Yâ Ebâ Hüreyre! Allah'tan başka hiçbir şeye ümit bağlama! Allah'a tevekkül eyle. Bir arzun varsa Allahü teâlâ hazretlerinden iste! Allahü teâlânın âdet-i ilâhiyyesi şöyle cârî olmuştur ki, her şeyi bir sebep altında yaratır. Bir iş için sebebine yapışmak ve sonra Allahü teâlânın yaratmasını beklemek lâzımdır. Tevekkül de bundan ibârettir.

Akıllı şu kimsedir ki, günü dörde ayırıp, birincisinde yaptıklarını ve yapacaklarını hesap eder. İkincisinde, Allahü teâlâya münâcât eder, yalvarır. Üçüncüsünde bir sanatta veya ticârette çalışıp helâl para kazanır. Dördüncüsünde istirahat eder ve mübah olan şeylerle kendisini eğlendirip haram şeyleri yapmaz ve onlara gitmez.

Ticâret yapınız! Rızkın onda dokuzu ticârettedir.

Yarın ölecekmiş gibi âhirete ve hiç ölmeyecekmiş gibi dünyâ işlerine çalışınız.

Dünyâ sizin için yaratıldı. Siz de âhiret için yaratıldınız. Âhirette ise Cennet'ten ve Cehennem ateşinden başka yer yoktur.

İki gün aynı hâlde bulunan, yâni her gün ilerlemeyen, bir şey öğrenmeyen, aldandı ziyan etti."

Hurma ağaçlarını nasıl aşılamalarının uygun olacağını soran Eshâb-ı kirâma; **"Tecrübe edin: Bir kısım ağaçları, babalarınızın usûlü ile, başka ağaçları da Yemen'de öğrendiğiniz usûl ile aşılayın. Hangisi daha iyi hurma verirse, her zaman o usûl ile yapın."** buyurmuştur.

Yabancı dil öğrenin, düşman şerrinden böyle kurtulursunuz.

Beş şeyi yapan kadın Cehennem'den kurtulur: Beş vakit namazını kılar, Ramazan ayında oruç tutar, zevcini, anasını, babasını üzmez. Yüzünü ve saçlarını yabancı erkeklere göstermez. Dünyâ sıkıntılarına sabreder.

Müslümanların en iyisi, en faydalısı, zevcesine karşı iyi ve faydalı olandır.

Hepiniz bir sürünün çobanı gibisiniz. Çoban sürüsünü koruduğu gibi, siz de evlerinizde ve emirleriniz altında olanları Cehennem'den korumalısınız. Onlara Müslümanlığı öğretmelisiniz. Öğretmez iseniz mes'ûl olacaksınız.

Sonra yaparım diyenler helâk oldu.

Günâhına tövbe eden hiç günâh yapmamış gibidir.

Şüphe edilen altını, ateşle muâyene ettikleri gibi, Allahü teâlâ, insanları dertle, belâ ile imtihan eder. Bâzısı belâ ateşinden hâlis olarak çıkar. Bâzısı da bozuk olarak çıkar.

Allahü teâlâ, insanları yaratırken, ecellerini, ömürlerini ve rızıklarını takdir etmiştir.

Eshâbım hasta olmaz. İslâm dîni hasta olmamak yolunu göstermiştir. Eshâbım temizliğe çok dikkat eder, acıkmadıkça bir şey yemez ve sofradan doymadan önce kalkar.

Allahü teâlâ haram şeylerde size şifâ yaratmamıştır.

Vatan sevgisi îmândandır.

Cennet anaların ayağı altındadır.

Baba hakkı için diyerek yemin etmeyiniz. Yemin, Allah ismi ile olur.

Kolaylaştırınız, zorluk çıkarmayınız.

Kader, tedbir ile, sakınmakla değişmez. Fakat kabul olan duâ, o belâ gelirken korur.

Aklın alâmeti nefse gâlip ve hâkim olmak ve öldükten sonra lâzım olanları hazırlamaktır.

Ahmaklık alâmeti, nefse uyup Allah'tan af ve merhamet beklemektir.

Ben, lânet etmek için, insanların azâb çekmesi için gönderilmedim. Ben herkese iyilik etmek için, insanların huzûra kavuşması için gönderildim.

İyi huyları tamamlamak, iyi ahlâkı dünyâya yaymak için gönderildim.

Allah'ı en iyi tanıyanınız ve O'ndan en çok korkanınız benim.

Beni ziyâret için gelip, başka bir iş yapmayarak yalnız ziyâret edene kıyâmette şefâat etmek bende hakkı olur. Bana selâm verene ben de selâm veririm.

Şefâatime inanmayan O'na kavuşamaz.

İnsanın dîni arkadaşının dîni gibidir.

Din bilgisi iki kısımdır: Biri kalpte olan faydalı bilgilerdir. İkincisi dil ile anlatılan zahir bilgilerdir.

Her yüz senede bir müceddid gelir. Bu dîni kuvvetlendirir.

İnsanın bedeninde bir et parçası vardır. Bu iyi olursa, bütün uzuvlar iyi, kötü olursa, bütün organlar kötü olur. Bu kalptir.

Şirkten sakınınız. Şirk karıncanın ayak sesinden daha gizlidir.

Zikrin en kıymetlisi (Lâ ilâhe illallah) demektir.

Sıcak su buzu erittiği gibi, iyi huy da hatâları eritir. Sirke balı bozduğu gibi, kötü huy hayrâtı ve hasenâtı yok eder.

İbâdetlerini ihlâs ile yap. İhlâs ile yapılan az amel kıyâmet günü sana yetişir.

Mü'min vekâr sâhibi olur, yumuşak olur.

Kişi sevdiği ile berâberdir.

Bir kimse Allahü teâlâya kavuşmayı severse, Allahü teâlâ da ona kavuşmayı sever.

Evliyâ ol kimsedir ki, onlar görülünce Allah hatırlanır.

Fitne uykudadır. Bunu uyandırana Allah lânet eylesin!

Üç kimse imânın tadını bulur: Allah'ı ve Resûlünü her şeyden daha çok sever. Yalnız Allah'ın sevdiği kimseleri sever. Îmâna kavuştuktan sonra kâfir olmaktan korkması, ateşte yanmak korkusundan daha çok olur.

Ey eshâbım! Siz öyle bir zamanda geldiniz ki, Allahü teâlânın emirlerinden onda dokuzunu yapıp, birini yapmazsanız, helâk olursunuz. Cehennem'e gidersiniz. Bir zaman gelecek ki, o zamanın müminleri emirlerin birini yapabilip, dokuzunu bıraksalar, Cehennem'den kurtulurlar. O zamanda îmânı olanlara müjdeler olsun.

İslâmiyet garip, kimsesiz olarak başladı. Son zamanlarda başladığı gibi garip olarak geri döner. Garip olan Müslümanlara müjdeler olsun.

Müslümanlık, Allahü teâlânın emirlerini büyük bilmek ve Allahü teâlânın mahlûklarına acımaktır.

Müslüman olmayan bâzı meşhurların Resûl-i ekrem sallallahü aleyhi ve sellem efendimiz ve İslâm dîni hakkındaki sözleri şöyledir:

Napoléon: Târihe dünyânın en büyük askerî dehâlarından biri, aynı zamanda kıymetli bir devlet adamı olarak geçen Fransız İmparatoru Napoléon şöyle diyor:

"Allah'ın varlığını ve birliğini, Mûsâ kendi milletine, Îsâ Romalılara, fakat Muhammed (aleyhisselâm) bütün eski dünyâya bildirdi. Arabistan tamâmiyle putperest olmuştu. Îsâ'dan altı asır sonra Muhammed (aleyhisselâm) kendisinden evvel gelmiş olan İbrâhim, İsmâil, Mûsâ ve Îsâ'nın (aleyhimüsselâm) Allah'ını Araplara tanıttı. Arapların yanına sokulan Aryenler, hakîkî Îsâ dînini bozarak onlara Allah, Allah'ın oğlu, Rûhulkudüs gibi, kimsenin anlayamayacağı akîdeleri yaymaya çalışıyor, şarkın sulh ve huzurunu tamâmen bozuyorlardı. Muhammed onlara doğru yolu gösterdi. Araplara yalnız bir tek Allah olduğunu, O'nun ne babası ne de oğlu bulunmadığını, böyle birkaç Allah'a tapmanın puta tapmaktan kalan saçma bir âdet olduğunu anlattı."

Prof. Carlyle: Dünyânın tanıdığı en büyük ilim adamlarından biri olan İskoçyalı Thomas Carlyle diyor ki:

"Hazret-i Muhammed gelmeden evvel Arapların bulundukları yerlere kocaman bir ateş parçası

sıçramış olsaydı kuru kum üzerinde kaybolup gidecek ve hiç iz bırakmayacaktı. Fakat Muhammed aleyhisselâm gelince bu kuru kum dolu çöl, sanki bir barut fıçısına döndü. Delhi'den Granada'ya kadar her taraf birdenbire semâya yükselen alevler hâline geldi. Bu büyük zât sanki bir şimşekti. O'nun etrâfındaki bütün insanlar, O'ndan ateş alan parlayıcı maddeler hâline dönüştüler."

Mahatma Gandhi: Hindistan'ı İngiliz sömürgesi olmaktan kurtaran Hintli lider, İslâm dînini ve **Kur'ân-ı kerîmi** inceledikten sonra şunları söylemiştir:

"İslâm dîni yalancı bir din değildir. Hintlilerin bu dîni saygı ile incelemelerini isterim. Onlar da İslâmiyeti benim gibi seveceklerdir. Ben, İslâm dîninin Peygamberinin ve O'nun yakınında bulunanların nasıl hayat sürdüklerini bildiren kitapları okudum. Bunlar beni o kadar ilgilendirdi ki, kitaplar bittiği zaman bunlardan daha fazla olmamasına üzüldüm. Ben şu kanâate vardım ki, İslâmiyetin süratle yayılması, kılıç yüzünden olmamıştır. Aksine her şeyden evvel sâdeliği, mantıkî olması ve Peygamberinin büyük tevâzuu (alçak gönüllülüğü), sözünü dâimâ tutması, yakınlarına ve Müslüman olan herkese karşı sonsuz bağlılığı yüzünden İslâm dîni birçok insanlar tarafından seve seve kabul edilmiştir."

Lamartine: Dünyâca tanınmış büyük Fransız edibi ve devlet adamı. **Türkiye Târihi** adlı eserinde Muhammed aleyhisselâm için şöyle diyor:

"Hazret-i Muhammed bir yalancı peygamber miydi? O'nun eserlerini ve târihini inceledikten sonra bunu düşünemeyiz. Çünkü yalancı peygamberlik iki yüzlülüktür. İki yüzlülükte inandırma kuveti yoktur; nasıl ki, yalanda da doğruluğun kudreti bulunmaz.

Mekanikte bir cisim atıldığı zaman onun varabileceği yer, fırlatma gücü ile orantılıdır. Bir mânevî ilhâmın gücü de onun meydana getirdiği eser ile orantılıdır. Bu kadar çok şey taşıyan, bu kadar uzaklara kadar yayılan ve bu kadar uzun zaman aynı kudrette devâm eden bir "fikir" yâni İslâmiyet yalan olamaz. Bunun çok samîmî ve çok inandırıcı olması gerekir. O'nun hayâtı, uğraşmaları, memleketinin hurâfelerine ve putlarına kahramanca saldırıp onları parçalaması, puta tapan çoğunluğun hiddetlerine karşı koymak ataklığı, kendine saldırdıkları hâlde, 13 sene Mekke'de buna dayanması, hemşehrileri arasında türlü hâdiseler çıkartmak ve kendini âdetâ kurbân yerine koymak gibi hâllere tahammül etmesi, Medîne'ye hicreti, durmadan yaptığı teşvikler ve verdiği vaazlar, çok üstün düşman kuvvetleriyle yaptığı savaşlar, kazanacağına olan îtimâdı, en büyük felâket zamânında bile duyduğu insan üstü güvence, zaferde bile gösterdiği sabır ve tevekkül, sözlerini kabul ettirme hırsı, sonsuz ibâdeti, Allah'la mukaddes konuşmaları, ölümü, ölümünden sonra da devâm eden şan ve şerefi, zaferleri O'nun hiçbir zaman bir yalancı peygamber olmadığını, tam aksine büyük bir îmâna sâhip bulunduğunu gösterir.

Filozof, hatip, peygamber, kânun koyucu, cenkçi, insan düşüncelerini etkileyici, yeni îmân esasları koyan ve yirmi büyük dünyâ imparatorluğu ile bir büyük İslâm devleti kuran kişi: İşte Muhammed (sallallahü aleyhi ve sellem) budur!

İnsanların büyüklüğü ölçmek için kullandıkları bütün mikyaslarla ölçülsün; acaba O'ndan daha büyük bir şahıs var mıdır? Olamaz!"

Bu arada son yıllarda Avrupa ve Amerikalı çeşitli araştırmacılar tarafından yapılan, târih boyunca en büyük insan kimdir, en mükemmel insan kimdir, gibi araştırmaların da, gerek insan zihni vâsıtasıyla ve gerekse kompüterlerle yapılsın dâimâ "Hazret-i Muhammed'dir" hükmü ile neticelendiğini unutmamak gerekir.

Canım, kurban olsun senin yoluna,
Adı güzel, kendi güzel Muhammed!

Gel şefâat eyle kemter kuluna,
Adı güzel, kendi güzel Muhammed!

Mümin olanların çoktur cefâsı,
Âhirette olur zevku safâsı.

On sekiz bin âlemin Mustafâ'sı,
Adı güzel, kendi güzel Muhammed!

Yedi kat gökleri seyrân eyleyen,
Kürsînin üstünde cevlân eyleyen,

Mîrâcda, ümmetin Hak'tan dileyen,
Adı güzel, kendi güzel Muhammed!

YÛNUS n'eyler iki cihânı sensiz,
Sen hâk peygambersin şeksiz şüphesiz!

Sana uymıyanlar, gider îmânsız,
Adı güzel, kendi güzel Muhammed!

MUHAMMED ALİ CLAY;

Amerikalı Müslüman zenci boksör. Dünyâ ağır sıklet boks şampiyonlarından. Asıl adı Cassıus Marcellus Clay'dır. 17 Ocak 1942 senesinde Louisville Kentucky'de doğdu.

1960 senesinde Amatör Spor Birliği (AAU) ağır sıklet, Altın Eldiven ağır sıklet ve Olimpiyat Oyunları yarı ağır sıklet şampiyonluğunu elde etti. Kısa bir müddet içinde profesyonel boksör oldu. 25 Şubat 1964'te Miami Beach'te Sonny Liston'u yedinci rauntta nakavtla yenerek dünyâ ağır sıklet boks şampiyonluğunu kazandı. 1965-1967 seneleri arasında ağır sıklet dünyâ şampiyonluğu ünvânını, dokuz defâ başarıyla korudu. 6 Şubat 1967'de Houston'da Dünyâ Boks Birliği (WBA) şampiyonu Ernie Terrell'i on beş raund sonunda sayıyla yendi. Bu sırada İslâmiyete karşı ilgi duyup Müslüman oldu ve ismini Muhammed Ali olarak değiştirdi.

ABD'de zencilere karşı ikinci sınıf vatandaş uygulaması yapıldığı için askerlik vazifesini yapmayı reddetti. Bunun neticesinde Askerlik Yasasını çiğnemekten dolayı mahkûm oldu ve ringe çıkması yasaklanarak dünyâ şampiyonluğu ünvânı elinden alındı. Hakkında verilen mahkûmiyet kararı 1971'de ABD Yüksek Mahkemesince bozuldu.

8 Mart 1971'de 15 rauntluk bir maçtan sonra dünyâ ağır sıklet şampiyonu Joa Frazier'e yenildi. 28 Ocak 1974'te yaptığı maçta Frazier'i yenerek yeni dünyâ şampiyonu George Foreman'la karşılaşmaya hak kazandı. 30 Ekim 1974'te Zaire'nin başkenti Kinşasa'da 8. raundun sonunda Foreman'ı nakavt ederek, dünyâ ağır sıklet şampiyonluğu ünvânını yeniden elde eti. Bu ünvânını altı maçta koruduktan sonra 15 Şubat 1978'de Leon Spinks'e sayıyla yenildi. Fakat 16 Eylül 1978'de yaptığı maçta Spinks'i yenerek dünyâ şampiyonluğu ünvânını geri aldı. Böylece dünyâ ağır sıklet boks şampiyonluğunu üçüncü defâ kazanmış oldu. 1979 senesinde boksu bıraktığında yaptığı 59 maçtan yalnızca üçünde sayıyla yenilmiş, yenildiği üç rakibini de rövanş maçlarında yenmeyi başarmıştı.

Daha sonra tekrar ringe dönen Muhammed Ali Clay, Dünyâ Boks Konseyi (WBC) Şampiyonları Larry Holmes'le 1980'de; Kanadalı Trevor Berbick'le 1981'de dövüştüyse de her iki maçı da kaybetti. 1984'te rahatsızlanarak ringe vedâ etti.

Çok renkli bir kişiliği olan Muhammed Ali Clay, sporculuk yetenekleri yanında, canlı zekâsı, görüşlerindeki kararlılığı ve açıklamalarının uyandırdığı yankılarla döneminde büyük bir ün kazandı. "Kelebek gibi uçar, arı gibi sokarım!" sözü, onun ringler dünyâsına âit orijinal bir özdeyişidir.

MUHAMMED BÂBÂ SEMMÂSÎ;

Türkistan'da yetişen evliyânın büyüklerinden ve silsile-i aliyye denilen İslâm âlimlerinin on üçüncüsü. Râmiten ile Buhârâ arasında Semmas köyünde doğdu. 1354 (H. 755) de orada vefât etti. Tasavvuf ilmini büyük âlim Ali Râmitenî'den öğrendi. Onun derslerinde ve sohbetlerinde yetişip, tasavvufta yüksek dereceye ulaştı. Hocası kendisinden sonra irşâd makâmına Muhammed Bâbâ Semmâsî'yi seçti. Diğer talebelerine de ona tâbi olmalarını emretti.

Hocasının vefâtından sonra irşad makâmına geçen Muhammed Bâbâ Semmâsî çok talebe yetiştirdi ve içlerinden bir kısmını tasavvufta yüksek makâma kavuşturdu. Bu talebelerinin başında, kendisinden sonra yerine geçen Seyyid Emir Külâl gelmektedir. Bir talebesi de Şâh-ı Nakşibend Behâeddîn Buhârî hazretleridir. Behâeddîn Nakşibend hazretleri Kasr-ı Hindüvan'da doğdu. Henüz o doğmadan hocası Muhammed Bâbâ Semmâsî onun doğduğu yerden geçerken; "Bu yerden büyük bir zâtın kokusu geliyor. Pek yakında Kasr-ı Hindüvan Kasr-ı Ârifân olur." dedi. Bir gün yine oradan geçiyordu; "Şimdi o güzel koku daha çok geliyor. Umarım ki o büyük insan dünyâya gelmiştir." buyurdu. Böyle buyurduğu zaman, Behâeddîn Buhârî hazretleri doğalı üç gün olmuştu. Dedesi çocuğun göğsünün üzerine hediye koyup, Muhammed Bâbâ Semmâsî'ye getirince; "Bu bizim oğlumuzdur. Biz bunu kabûl eyledik." buyurup talebelerine; "Kokusunu aldığım işte bu çocuktur. Zamânının rehberi ve bir tânesi olacaktır." dedi. Sonra halîfesi Emir Külâl hazretlerine onun iyi yetiştirilmesini tenbih etti.

Behâeddîn Buhârî hazretleri anlatır: "Evlenmek istediğim zaman büyük babam beni Muhammed Bâbâ Semmâsî hazretlerine gönderdi. Gideceğim günün gecesi, içimde gözyaşı ve duâ isteği kabardı. Muhammed Bâbâ Semmâsî'nin mescidine gidip iki rekat namaz kıldım ve Allahü teâlâya şöyle duâ ettim: "İlâhî bana, belâlarına tahammül için kuvvet ve aşkın yüzünden doğacak mihnetlere karşı tâkat ver." Sabahleyin hocamın huzûruna varınca; "Bir daha duâ ederken şöyle duâ et: "İlâhî senin rızân neredeyse bu kulunu orada bulundur!Eğer Allah dostuna belâ gönderirse, yine inâyetiyle o belâya sabır ve tahammülü de ihsân eder. Fakat Allah'tan ne geleceğini bilmeden belâ ister gibi duâ, doğru değildir." buyurdu. Bâbâ Semmâsî'nin, bir gece evvelki hâlimi keşfetmekteki kerâmetini anladım ve

ona tam bağlandım.

Yine Behhâeddîn Buhârî hazretleri anlatır: Bir defâsında Hocam Muhammed Bâbâ Semmâsî ile yemek yiyorduk. Yemek bitince bana bir ekmek uzatıp; “Al bunu sakla.” buyurdu. Yemek yediğimiz hâlde bana bu ekmeği vermesinin hikmetini düşünmeye başlamıştım. Bu sırada bana; “Faydasız düşüncelerden kalbi muhâfaza etmek lâzımdır.” buyurdu. Daha sonra yolculuğa çıktık ve bir tanıdığımın evinde misâfir olduk. Misâfir olduğumuz evin sâhibinin sıkıntılı bir hâlde olduğu görülüyordu. Hocam ona; “Neye üzülüyorsun?” buyurdu. O da; “Bir kâse sütüm var, fakat ekmeğim yok ki, süte banıp da yiyeyim. Ona üzülüyorum.” dedi. Hocam bana dönüp; “İşte, acabâ ne için ayırıyoruz diye düşündüğün ekmek bu iş içindi. Ver sâhibine yesin.” buyurdu.

Dört halîfesi vardı. Biri Hâce Sofi Suhari, ikincisi kendi oğlu Hâce Mahmûd Semmâsî, üçüncüsü Mevlânâ Danişmend Ali, dördüncüsü de Seyyid Emir Külâl hazretleriydi.

MUHAMMED BÂKIR;

on iki imâmın beşincisi. Hazret-i Hüseyin’in torunu ve İmâm-ı Zeynelâbidîn’in oğlu olup, Tâbiîndendir. 676 (H. 57) senesinde Medîne’de doğdu. 731 (H. 113)’de orada vefât etti. Medîne’deki Bâkî kabristanında babasının yanına defnedildi. Câfer-i Sâdık’ın babasıdır. Künyesi Ebû Câfer’dir.

Eshâb-ı kirâmdan hazret-i Câbir ve hazret-i Enes ile görüşüp onlardan, ayrıca Tâbiînden olan büyük zâtlardan hadîs-i şerîf rivâyet etti. Muhammed Bâkır rahmetullahi aleyh, Medîne’nin büyük fıkıh âlimlerindendir. Zamânında, bütün dünyâdaki evliyânın feyz kaynağı oldu. Evliyâlık yolunda olanlara feyz, onun vâsıtası ile verilirdi. İmâmlığı on dokuz sene sürdü. Bütün ilimlere vâkıf olduğu için kendisine, ilimde ve fazîlette üstün mânâsına **Bâkır** denildi. Ebû İshâk es-Sebîî, Atâ bin Ebî Rebâh, Amr bin Dinâr, İbn-i Şihâb ez-Zührî, Rebî bin Heysem, Haccâc bin Ertad, Mekhûl eş-Şâmî, İmâm-ı Evzâî, İmâm-ı A’meş, Kâsım bin el-Fadl ve İbn-i Cüreyc, İmâm-ı Buhârî ile İmâm-ı Müslim ve başka âlimler kendisinden hadîs-i şerîf rivâyet ettiler.

Muhammed Bâkır’ın (rahmetullahi aleyh) ilim ve hikmet dolu sözleri çoktur. Kerâmetleri meşhûrdur. Bir gün yanındakilere; “Bir kişi, bir sene sonra dört bin askerle Medîne’ye gelecek. Üç gün boyunca, çok kimseleri öldürecek. Bundan büyük zarar göreceksiniz. Ondan sakınınız!” buyurdu. Onun bu sözlerine Medînelilerden pek az kimse ile Hâşimoğulları inandı. Pekçok kimse inanmadı. Bir sene sonra kendisine inananları alarak Medîne’nin dışına çıktı. Nâfi bin Ezrak, ordusu ile geldi. Muhammed Bâkır’ın buyurduğu zararları yaptı. Artık Medîneliler; “Bundan sonraİmâm-ı Bâkır hazretlerinin her sözüne inanırız. Her sözü doğrudur. Çünkü o, Resûlullah efendimizin evlâdındandır.” dediler.

Henüz hiçbir şey yokken kendisinin, Devrekiye vâliliğini ve çok geniş topraklara sâhip olacağını, kerâmet olarak bildirdi. Gerçekten bir müddet sonra aynı yere vâli oldu.

Muhammed Bâkır, Halîfe Hişâm bin Abdülmelik’in evine uğradı; “Bu ev harap olacaktır. Hattâ toprağı başka yere nakledilip taşları açıkta kalacaktır.” buyurdu. Bu söze yanındakiler hayret ettiler. Halîfe Hişâm’ın evini kim yıkabilir ki, diye düşündüler. Nihâyet Hişâm vefât edince, yerine geçen oğlu Velid, bu evin yıkılmasını emretti. Hakîkaten ev yıkıldı, toprağını başka yere naklettiler ve taşları açıkta kaldı.

Talebelerinden biri şöyle anlatıyor: “Mekke’de idim. Muhammed Bâkır hazretlerini görmeyi çok arzu ettim. Medîne’ye vardığım gece, şiddetli yağmur ve soğuk vardı. Gece yarısı evinin kapısına geldim. Kapıyı vurayım mı yoksa sabahı bekliyeyim mi diye düşünürken, onun mübârek sesini işittim. Hizmetçisine; “Kalk dışarıda biri var, kapıyı aç! O bu gece yağmura tutulmuştur ve hava da soğuktur.” buyurdu. Kapı açıldı. İçeri girdim.”

İmâm-ı Muhammed Bâkır rahmetullahi aleyh buyurdu ki:

Bir kimsenin seni ne kadar çok sevdiğini anlamak istersen, senin o kimseyi ne kadar sevdiğine dikkat et. Yâni sen onu ne kadar seviyorsan o da seni o kadar seviyor demektir.

Bir kimsenin kalbinde ne kadar kibir varsa, aklında o kadar noksanlık var demektir.

Mîde ve nâmusunun iffetini korumak kadar fazîletli ibâdet yoktur.

Dünyâda insana en iyi yardımcı, din kardeşlerine iyiliktir.

İlmiyle insanlara faydalı olan bir âlim, bin âbidden daha efdaldir. Böyle bir âlimin vefâtına, şeytan; yetmiş âbidin vefâtına sevindiğinden daha fazla sevinir.

MUHAMMED BÂKÎ-BİLLAH;

evliyânın büyüklerinden. 1563 (H. 971) senesinde Kâbil’de doğdu. İnsanları Hakka dâvet eden, doğru yolu göstererek saâdete kavuşturan ve kendilerine **silsile-i aliyye** denilen büyük âlim ve velîlerin yirmi ikincisidir. İmâm-ı Rabbânî Ahmed-i Fârûkî Serhendî hazretlerinin hocasıdır. Babasının ismi

Abdüsselâm olup, fazîletli bir zât idi. Annesi ise hazret-i Hüseyin'in soyundan olup, seyyide ve mübârek bir hanım idi.

Muhammed Bâkî-billah'ın büyüklük hâli daha çocukluk zamanlarında sîmâsından belli olurdu. Yüksek bir zât olacağının işâretleri ve büyük faydalara sebep olacağının alâmetleri, işlerinden, çalışmalarından ve gayretinden anlaşılırdı. Daha çocukluk zamanlarında, bâzan bütün gün odanın bir köşesinde başını önüne eğip sessizce oturur, tefekküre dalardı. Gençliğinde, ilim tahsili için Kâbil'den Semerkand'a gidip aklî ve naklî ilimleri, zamânının en büyük âlimlerinden olan Mevlânâ Sâdık-ı Hulvânî'den öğrendi. Yüksek yaratılışı ve kâbiliyetiyle kısa zamanda, hocasının talebeleri arasında en yüksek seviyeye ulaştı.

Zâhirî ilimleri öğrenip yetiştikten sonra, tasavvufa, yönelerek bâtınî yâni kalp ilimlerini öğrenmek için, bu yolun büyük âlimlerinin sohbetlerine ve derslerine devâm etti. Zekâsının ve kâbiliyetinin üstünlüğü ile, ilimlerde yüksek bir dereceye ulaştı. Muhammed Bâkî-billah'ın, zâhirî ilimleri tahsil ettiği gençlik yıllarında, Nakşibendiyye yoluna karşı büyük bir muhabbeti vardı. Kendisini bu yolda yetiştirecek bir büyük arıyor, onun derslerinden ve sohbetlerinden feyz alıp faydalanmak istiyordu. Bu büyüklerin bulunduğu Mâverâünnehr'e giderek birçoğu ile görüşüp tanıştı. Sohbetlerinde bulunarak feyz aldı.

Tasavvufa karşı duyduğu aşırı istek ve arzu ile bir büyüğe tâbi olmak için dolaştı. İlk önce Hâce Ubeydullah hazretlerine daha sonra Semerkand'da bulunan Yeseviyye yolu ileri gelenlerinden İftihâr-ı Şeyh'e talebe oldu. Bir müddet sonra da Emir Abdullah Belhî'nin sohbetinde bulundu. Bir gece rüyâsında Şâh-ı Nakşibend Buhârî hazretlerinin huzûrunda tövbe ettiğini görüp tasavvufa karşı olan istek ve arzusu iyice fazlalaştı. Bir ara Keşmir'e gidip Baba Vâlî'nin sohbetine devâm etti. Baba Vâlî'nin vefâtından sonra bir hoca aramaya başladı.

Muhammed Bâkî-billah hazretleri Mâverâünnehr şehirlerinden birine giderken, bir gece rüyâsında Mevlânâ Hâcegî İmkenegî hazretleri ona; "Ey oğul! Senin yolunu gözlüyordum" buyurdu. Mevlânâ Hâcegî İmkenegî'nin huzûruna kavuşup, çok yardım ve ihsânlar gördü. Hocası onun yüksek hâllerini dinledikten sonra, üç gün üç gece birlikte yalnız bir odada sohbet ettiler. Hâcegî İmkenegî hazretleri, Muhammed Bâkî-billah'ı kısa zamanda tasavvufta yetiştirip, yüksek derecelere kavuşturdu.

Muhammed Bâkî-billah hazretleri, hocası Muhammed İmkenegî'nin sohbetinde yetişip icâzet aldıktan sonra, onun emriyle Hindistan'a gidip, bir sene Lâhor'da kaldı. Oradaki âlimler ve fâdıllar sohbetine gelip, istifâde ettiler. Sonra Delhi'ye gidip, vefâtına kadar orada kalarak, insanlara doğru yolu anlattı. İki-üç sene gibi kısa bir müddet irşâd makâmında bulunmasına rağmen, pekçok âlim ve evliyâ yetiştirdi. Yetiştirdiği büyüklerin başında, kendisinden sonra hâlifesi olan, hicrî ikinci bin yılının müceddidi, İslâm âlimlerinin gözbebeği İmâm-ı Rabbânî Ahmed Fârûkî Serhendî gelir. İmâm-ı Rabbânî hazretleri yetişip kemâle gelince, Muhammed Bâkî-billah rahmetullahi aleyh bütün talebesinin yetiştirilmesini ona bıraktı. Bunlar arasında Hâce Ubeydullah ve Hâce Muhammed Abdullah adındaki oğulları da vardı.

Muhammed Bâkî-billah hazretleri, kırk yaşında iken, 1603 (H.1012) yılında Delhi'de vefât etti. Türbesi, Kutabrol denilen yerde bulunmaktadır. Etrâfı ağaç ve çiçeklerle süslü olan kabrini ziyâret edenler, bereket ve şifâ bulmaktadırlar.

Muhammed Bâkî-billâh hazretleri, dâimâ hâllerini gizlerdi. Çok tevâzu sâhibiydi. Suâl soranlara zarûret miktarınca, kısa cevap verirdi. Müslümanlara çok yardım eder, iyi işlerinde onlara faydalı olmaktan aslâ kaçınmazdı. Âlimlere ve büyüklere aşırı hürmetleri vardı.

Bir gün adamın birisi ona karşı haddini bilmeden edepsizlik yapıp, bağırıp çağırmaya başladı. O kimseye acıyıp yüzünden terini sildi ve birkaç altını da ona hediye etti. Adam sâkinleşti. Bu hâli görenler: "İşte o zaman yeryüzünde melek sıfatlı bir insan bulunduğunu gözümüzle gördük" demişlerdir.

Bir kadının üç-dört yaşındaki çocuğu yüksek bir yerden düşüp kulaklarından kan gelmişti. Zor nefes alıyordu. Annesi şaşkın bir hâlde çocuğunu Bâkî-billah hazretlerinin huzûruna getirip durumu anlatınca, bir tıp kitabı isteyip; "Anlıyorum ki bu çocuk ölmeyecek." buyurdu. Orada bulunanlar, hayretler içinde kalıp netîceyi beklediler. Biraz sonra onun duâsı bereketiyle çocuğun eskisi gibi sağlam hâle geldiğini gördüler.

Bir gün talebelerinden birinin bir yorgana ihtiyâcı oldu. Hatırından hocasından istemeyi düşündü. Daha o istemeden; "Falan dervişe ve yorgana ihtiyâcı olanlara yorgan veriniz." buyurdu.

Bâkî-Billâh hazretleri bir gün Yahûdîlerin tarlalarının bulunduğu bir köyden geçiyordu. Oradakiler onu görünce hayran hayran bakıp; "Bu nasıl bir insandır ki onu görünce Allah'ı hatırladık." dediler.

Yemek pişirenin abdestli, hattâ huzur ve safâ sâhibi olmasını, yemek pişirirken çarşı, pazar, dünyâ kelâmı konuşulmamasını söylerdi. "Huzur ve ihtiyat sâhibi olmayanın yemeklerinden bir duman çıkar

ki, feyz kapısını kapatır ve feyzin gelmesine vesîle olan temiz ruhlar, kalp aynasının karşısında durmaz." buyurmuştur.

Muhammed Bâkî-billah hazretlerinin mektuplarından kırk bir tânesi, **Zübdet-ül-Makâmât** kitâbının sonuna ilâve edilmiştir. Mektuplarından altıncısını Şeyh Tâceddîn'e göndermiştir. Bu mektubunda buyuruyor ki:

"Devamlı abdestli bulunmak; helâl yemeye dikkat etmek, bütün günahlardan, gıybetten, söz taşıyıcılıktan, mümini aşağılamaktan, Müslümana düşman olmaktan, kin tutmaktan, eli altında olanlara kızmaktan ve sert davranmaktan sakınmak lâzımdır. Bizim yolumuzun esâsı budur. Bunlarsız iş sağlam olmaz. Ama bu sayılanlarda arada bir gevşeklik olursa, bu işi, yâni büyüklerin verdiği vazîfeleri ve o yolun îcâblarını terk etmemeli, aksine tövbe ve istigfâr etmeli, aldığı ve yapmakta olduğu vazîfelere daha sıkı sarılmalıdır ki; **"Muhakkak ki sevaplar, günahları götürür"** meâlindeki âyet-i kerîmesinin sırrı ortaya çıksın. Doğru yolda bulunanlara selâm olsun!"

Muhammed Bâkî-billah hazretleri buyurdular ki:

Kalbinde mârifet-i ilâhî isteği olmayanla sohbet etme, arkadaşlık yapma. İlmini; mevkî, makâm ve övünmek için vesîle eden âlimlerden, aslandan kaçar gibi kaçın.

Oruç tutmak, Allahü teâlânın sıfatıyla sıfatlanmaktır. Zîrâ Allahü teâlâ, yemekten ve içmekten münezzehtir.

Müslümanlık; yapmak, yaşamak, ahkâm-ı ilâhiyeyi yerine getirmek demektir.

Muhammed Bâki-billah hazretlerinin hayâtı, menkıbeleri ve kerâmetleri **Berekât, Hadarât-ül-Kuds** ve **Külliyat-ı Bâki-billâh** kitaplarında uzun anlatılmaktadır.

Eserleri:

1) **Külliyât-ı Bâkî-billah:** Bir kitap hâlinde toplanmıştır. 2) **Mektupları: Berekât** kitabı içinde yer almaktadır. 3) **Rubâ'iyyât:** Bu eserini İmâm-ı Rabbânî hazretleri, **Şerh-i Rubâ'iyyât** adıyla şerh etmiştir.

MUHAMMED BEDAHŞÎ;

on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda Şam'da yetişen evliyânın büyüklerinden. İsmi, Muhammed Bedahşî'dir. Doğum yeri ve târihi bilinmemektedir. 1517 (H. 923) senesinde Şam'da vefât etti. Kabri Muhyiddîn-i Arâbî hazretlerinin kabrinin ayak ucundadır.

Muhammed Bedahşî Mevlânâ Nizârîzâde ismiyle meşhûr, arif ve fazîlet sâhibi bir zâtın sohbetlerinde bulundu. Hâce Ubeydullah-ı Ahrâr hazretlerinin talebesi olup, tasavvuf yolunda yüksek derecelere kavuştu. İnsanlara İslâm dîninin emir ve yasaklarını anlatmakla vazifelendirildi. Uzun seneler Şam'da insanların doğru yola kavuşmaları için çalıştı. Yavuz Sultan Selim Hana Ridâniye Seferi sırasında Şam'a uğradığı zaman Muhammed Bedahşî'den söz edilince, onun ismini daha önceden de duyduğunu ve hususî ziyâretine gideceğini bildirdi. Gittiği her memlekette, mukaddes makamları, ilim adamlarını ziyâret etmeyi ve tasavvuf büyükleriyle görüşmeyi ihmâl etmeyen Yavuz Sultan Selim Han, Muhammed Bedahşî hazretlerinin evine giderek ziyâret etti. Selim Hanın ilk ziyârete gidişinde aralarında hiçbir konuşma geçmedi. Sultan onun büyük bir evliyâ olduğunu anlayıp huzûrunda edeple oturdu. İkinci defâ ziyâretinde önce Muhammed Bedahşî konuşmaya başladı. Ve buyurdu ki: "Sultânım ikimiz de Allahü teâlânın seçkin kulları arasında bulunuyoruz. Boynumuzda kulluk bağı vardır. Allahü teâlânın huzûrunda sorumluyuz. Ahzâb sûresi yetmiş ikinci âyetinde meâlen; **"Biz emâneti** (Allaha itâat ve ibâdetleri) **göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler. Ondan korktular da onu insan yüklendi. İnsan** (bu emânetin hakkını gözetmediğinden) **cidden çok zâlim, çok câhil bulunuyor."** buyurulduğu üzere gökler ve yer yüklenmekten kaçındıkları halde biz emâneti ve mesûliyeti yüklendik. Omuzlarımıza ağır bir mesûliyet aldık. Siz ise Sultanım yükünüzü biraz daha ağırlaştırdınız. Saltanat yükü üzerine bir de hilâfeti (halîfeliği) yüklenerek taşınması güç bir yük altına girdiniz. Allahü teâlâya şükürler olsun ki, benim yüküm sizinkine nisbetle çok hafiftir. Diyebilirim ki, sizin yüklendiğinizi dağlar ve taşlar yüklenip çekemez. İnsanlar da bu yükü taşıyamaz. Ama sizin de bir mânevî gücünüz vardır. Ondan yeteri kadar faydalanıyorsunuz. Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem); **"Hepiniz bir sürünün çobanı gibisiniz. Çoban sürüsünü koruduğu gibi siz de evlerinizde ve emirleriniz altında olanları Cehennemden korumalısınız. Onlara Müslümanlığı öğretmelisiniz!Öğretmez iseniz, mes'ûl olacaksınız."** mübârek sözleri sizin rehberinizdir. Çok meşakkatli, külfetli bir yolda bulunuyorsunuz. Allahü teâlâ yardımcınız olsun."

Yavuz Sultan Selim Han Muhammed Bedahşî hazretlerini büyük bir dikkatle dinledi ve tek kelime olsun karşılık vermedi. Sukût ve deep ile huzûrundan ayrıldı. Yanında bulunanlardan biri Yavuz Sultan Selim Hana; "Sultânım hiç konuşmadınız, hep dinlediniz?" diye sorunca dedi ki: "Büyük velîlerin meclis

ve mahfelinde, onlar konuşurlarken, başkasının konuşması edep dışı sayılır. Bulunduğumuz makam edep makamı idi, bize sâdece dinlemek düşerdi. Nitekim biz de öyle yaptık. O esrar ve hikmet meclisinde ben sâdece bir zerre sayılırdım. Benim konuşmamı lâyık görmüş olsaydı, elbetteki böyle bir işârette bulunurdu." Bu karşılaşmadan çok zaman geçmemişti ki, Muhammed Bedahşî hazretleri hastalanıp yatağa düştü. Bu hastalığı sırasında Şam'ın ileri gelenlerini toplayıp, Yavuz Sultan Selim Hanın Allahü teâlâ katında övülmüş olduğunu haber vererek Arap diyârının fethiyle Hak teâlâ tarafından vazîfelendirildiğini, bilcümle evliyânın yardımcısı olduğunu bildirdi. Orada hazır olanlara ve olmayanlara sultanın emirlerine saygılı olmalarını tavsiye etti. Ayrıca; "Harameyn-i muhteremeyne (Mekke ve Medîne) hizmetleriyle başlara tâc olan sultana benden duâ ve selamlarımı ve muhabbetlerimi iletirken dünyâdan da sefer ettiğimi bildirin." diye vasiyette bulundu.

MUHAMMED BİN ABDÜLVEHHÂB;

Vehhâbîliğin kurucusu. "Şeyh-i Necdî" diye de bilinir. Bilindiği gibi bu lakab şeytanın da ismidir. Temim kabîlesine mensuptur. 1699 (H.1111) senesinde Necd Çölündeki Hureymile kasabasına bağlı Uyeyne köyünde doğdu. 1791 (H.1206) senesinde öldü.

Gençliğinde önce ticâretle uğraşan Muhammed bin Abdülvehhâb, Basra, Bağdat, İran, Şam ve Hindistan taraflarına gitti. Şam'da tahsil yaptı. Bu sırada Ehl-i sünnet âlimlerinin bildirdikleri doğru bilgilere uymayan bozuk görüşler ileri süren İbn-i Teymiyye'nin kitaplarını okudu ve fikirlerinin tesirinde kaldı. 1730 senesinde Necd'e dönerek, köylüler için küçük din kitapları yazdı. Bu kitaplara mûtezile ile diğer bozuk fırkalardan aldığı kendi düşüncelerini de karıştırdı. Fikirlerini önce kendi çevresinde yaymaya çalıştı. 1744 senesinde Riyâd yakınlarındaki Der'iyye kasabasına yerleşti. Der'iyye ahâlisi ve şeyhleri olan Muhammed bin Suûd buna tâbi oldular. Muhammed bin Suûd'la işbirliği yapan Muhammed bin Abdülvehhâb çevreden güçlü bir destek sağladı. Kendi düşünce ve görüşleri doğrultusunda hareket etmeyen Müslümanları doğru yoldan ayrılmış birer müşrik kabûl edip, bunların kanlarının ve mallarının helâl olduğunu bildirdi. Peygamberimizi sallallahü aleyhi ve sellem, başka peygamberleri ve evliyâyı vesîle ederek Allahü teâlâdan bir şey istemeye ve bunların kabirlerini ziyâret etmeye şirk dedi. Böylece binlerce İslâm âlimine muhâlefet etti. Kendisine kâdı, Muhammed bin Suûd'a hâkim ismini vererek gelecekte çocuklarının bu makâma geçmelerini temin eden bir kânun hazırlattı. Başta kardeşi Süleymân olmak üzere, Ehl-i sünnet âlimleri Muhammed bin Abdülvehhâb'ın fikirlerinin bozuk olduğunu ve Ehl-i sünnet îtikâdından ayrıldığını bildirdiler ve kuvvetli vesîkalarla kitaplar yazarak Müslümanları uyandırmaya çalıştılar. Gâyesi Hicaz ve Irak bölgelerini ele geçirip, ayrı bir devlet kurmak olan Muhammed bin Abdülvehhâb, 1765 senesinde ölen Muhammed bin Suûd'un oğlu Abdülazîz bin Muhammed'le işbirliği yaptı. Abdülazîz bin Muhammed, Muhammed bin Abdülvehhâb'ın uygun görmesiyle hilâfetini îlân etti. 1791 senesinde ölen Muhammed bin Abdülvehhâb'ın İngilizler tarafından da desteklenen bu bozuk fikirleri daha sonra dînî ve siyâsî bir görüş olarak Arabistan yarımadasına hâkim oldu.

Muhammed bin Abdülvehhâb'ın gösterdiği bozuk ve çirkin birçok inanışlar varsa da başlıcaları üç tânedir.

1. Amel îmânın parçasıdır. Namaz kılmak farz olduğuna inandığı hâlde, tenbellikle bir namaz kılmıyanın îmânı gidermiş. Bir sene zekâtını vermiyen hasis bir kimse, kâfir olurmuş. Böyle olan Müslümanları öldürmeli, mallarını kendi görüşünde olanlara dağıtmalı imiş.

2. Peygamberlerin aleyhimüsselâm ve evliyânın rûhlarını vesîle etmek, korktuklarından kurtulup, umduklarına kavuşmak için duâ etmelerini onlardan istemek şirk imiş.

3. Kabirler üzerine türbe yapmak ve türbelerde namaz kılmak, orada hizmet ve ibâdet edenler için kandil yakmak ve ölülerin rûhlarına sadaka adamak caiz değil imiş. Bunların üçü deAllahü teâlâdan başkasına tapınmak imiş.

Muhammed bin Abdülvehhâb'ın görüşlerinin bozuk olduğunu kardeşi Süleymân bin Abdülvehhâb **Es-Sevâik-i İlâhiyye fî Reddi ale'l-Vehhâbiyye,** Mekke müftîsi Ahmed Zeyni Dahlan **Hulâsât-ül-Kelâm,** Dâvûd bin Süleyman Bağdâdî **El-Minhaf-ül-Vehhâbiyye** kitaplarında vesîkalarla isbât etmişlerdir.

MUHAMMED BİN MESLEME;

Eshâb-ı kirâmın meşhurlarından. Yaklaşık olarak 588 yıllarında Medîne'de doğdu. 664 (H. 43) senesinde Medîne'de vefât etti. İslâmın ilk yıllarında Mus'ab bin Umeyr vâsıtasıyla Müslüman olmuştu. İslâmiyeti çok iyi öğrenen ve bilen Muhammed bin Mesleme, şeceatiyle de meşhur olup, Eshâb-ı kirâmın ileri gelenlerindendir. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem savaşlara gittiğinde bâzan onu Medîne'deki günlük işleri yürütmek üzere emir olarak vazîfelendirdi. Bâzı savaşlarda ise öncü kuvvetlerinin kumandanlığına tâyin ettiler.

Muhammed bin Mesleme, Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarına katıldı. Bedir ve Uhud savaşından sonra Mekkeli müşriklerin ölüleri hakkında ağıtlar, şiirler söyleyerek müşrikleri kışkırtan, Peygamberimize ve Müslümanlara dil uzatarak fitne çıkaran, hattâ Peygamberimize suikast tertiplemeye kalkışan Yahûdî zenginlerinden Ka'b bin Eşref'i öldürmek üzere gönderilen fedâilerden biri de Muhammed bin Mesleme'dir. Bedir Savaşından sonra Benî Nâdir Yahûdîleri, Peygamberimizi (sallallahü aleyhi ve sellem) yurtlarına dâvet edip, suikast yapmak istemişlerdi. Bunun üzerine Peygamberimiz (sallallahü aleyhi ve sellem) onların bu tutumunu öğrenip, Muhammed bin Mesleme'yi çağırarak; **"Nâdiroğulları Yahûdîlerine git! Onlara, Resûlullah beni size; yurdumdan çıkıp gidiniz! Burada benimle birlikte oturmayınız! Siz bana bir suikast plânı kurdunuz! Size on gün süre tanıyorum. Bu müddetten sonra buralarda sizden kim görülürse boynu vurulacak, emrini bildirmek üzere gönderdi, de"** buyurdu. Bu emir üzerinde Muhammed bin Mesleme Nâdiroğulları Yahûdîlerinin yurduna varınca onlara; "Mûsâ peygambere **Tevrât'**ı indirmiş olan, Allah aşkına doğru söyleyiniz: Muhammed peygamber olarak gönderilmeden önce, **Tevrât** önünüzde iken, size geldiğim ve şu meclisinizde bana Yahûdîliği teklif ettiğiniz zaman; vallâhi ben aslâ Yahûdî olmam, dediğimi, sizin de buna karşılık; dînimize girmekten seni alıkoyan şey nedir? Yahûdî dîninden başka din yoktur. Senin anladığın, istediğin, duyup işittiğin Hanîf dîninin aynısıdır! Size gelecek peygamber, hem şerîat sâhibidir, hem savaşçıdır.Gözlerinde biraz kırmızılık vardır. Kendisi Yemen tarafından gelecek, deveye binecek, ihrâma bürünecek, bedeni yumuşak ve kuvveti ve kılıcı boynunda asılı bulunacak, konuştuğu zaman hikmet konuşacaktır, dememiş miydiniz?" dedi. Yahûdîler bunu îtirâf etmelerine rağmen İslâmiyeti kabul etmemişlerdi. Muhammed bin Mesleme de Resûlullah'ın sallallahü aleyhi ve sellem emrini onlara bildirdi.

Muhammed bin Mesleme, Hudeybiye'de yapılan ve "Bîat-ı Rıdvan" olarak adlandırılan ve Eshâb-ı kirâmın müşriklerle savaşmaktan aslâ yüz çevirmeyeceklerine Allah ve Resûlü yolunda canlarını fedâ edinceye kadar cihad edeceklerine dâir söz vererek ağaç altında yaptıkları bîatte de bulundu. Bu bîatte bulunanlar hakkında **Kur'ân-ı kerîm**'de Fetih sûresi 19. ayetinde; **"Hakîkaten Allah** (Hudeybiye'de) **ağaç altında sana bîat etmekte oldukları vakit, o müminlerden râzı oldu. Böylece kalblerinde olan sadâkatı bildi de, üzerlerine sekîne** (mânevî huzur) **indirdi. Kendilerine de yakın bir zafer** (Hayber'in fethini) **verdi."** buyrularak methedilenlerdendir. Hudeybiye Antlaşmasında şâhit olarak imzâ atan sahâbeden biri de Muhammed bin Mesleme'dir. Hayber Gazvesinde, Hayber kalelerine yapılan hücumlarda da en önde bulunuyordu.

Hicretin yedinci senesinde Umret-ül kazâda Mekke'ye giden Müslümanların keşif kuvvetlerinin kumandanlığını yapan, Huneyn Savaşında ve Vedâ Haccında bulunan Muhammed bin Mesleme radıyallahü anh hazret-i Ebû Bekr'in halîfeliği sırasında mürtedlerle ve Suriye taraflarında yapılan savaşlara katılıp, fiilen malıyla, canıyla cihad etmiştir.

Hazret-i Ömer'in halîfeliği sırasında da zekât âmirliği ve vâlilerin teftişi gibi hizmetler yapmıştır. Hazret-i Osman ve hazret-i Ali'nin halîfelikleri sırasında artık ihtiyarlamış olduğundan, Medîne'de sâkin bir hayat yaşadı. Hazret-i Muâviye'nin halîfeliği sırasında yetmiş yedi yaşında iken, Medîne'de vefât etti. Bakî Kabristanına defnedildi. Peygamberimizden (sallallahü aleyhi ve sellem) rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden ikisi şöyledir:

Bir kimse, bir Müslümanın bir aybını örterse, Allahü teâlâ da onun dünyâda ve âhirette aybını örter. Bir sıkıntısını giderirse, Allahü teâlâ kıyâmet gününün sıkıntılarını ondan giderir. Kim Müslüman kardeşinin hâcetini görürse, Allahü teâlâ da onun hâcetini görür.

Bir kimse bir Müslümanın günâhını öğrenip de gizlerse Allahü teâlâ da kıyâmet günü onun günâhını örter.

MUHAMMED BUDİAF;

Cezâyir devlet başkanlarından. 23 Haziran 1919 târihinde Cezâyir'in güneydoğusundaki M'sila şehrinde doğdu.

Fransız ordusunda vazifeliyken Cezâyir Halk Partisinin üyesi sıfatıyla Özel Teşkilâta katıldı. Ulusal Kurtuluş Cephesi FLN saflarında Fransa'ya karşı mücâdele verdi. 1950 yılında gıyâben mahkûm edildi. Üç yıl Fransa'da kaldıktan sonra Cezâyir'e döndü. 1954 senesinde Devrimci Birlik ve Eylem Komitesinin ileri gelen kimselerinden oldu. 1956 yılında Ahmed bin Bella ile birlikte yakalanarak Fransa'da hapsedildi. Daha sonra her ikisi de serbest bırakıldılar. 1958 yılında kurulan Cezâyir Geçici Devrim Hükümetinde önce devlet bakanı daha sonra başbakan yardımcısı olarak vazife aldı.

1962 senesinde bağımsızlığın kazanılmasından sonra Ahmed bin Bella arkadaşlarıyla görüş ayrılığına düştü. 1963 senesi Haziranında Cezâyir'in ilk devlet başkanı Ahmed bin Bella'ya darbe teşebbüsünde bulundu. Fakat bu teşebbüsü başarısızlıkla neticelenince tutuklandı. Aynı yılın Kasım ayında serbest bırakılınca, Fas'a sürgüne gönderildi. Fas'ta yirmi yedi sene süren sürgün hayâtı boyunca tuğla

fabrikası idâreciliği yaptı.

Bumedyen'in ölümünden sonra devlet başkanı olan Şadli bin Cedid 1989 yılında tek parti sistemine son vererek yeni anayasayla çok partili demokratik rejimi benimsedi. 26 Aralık 1991 târihinde yapılan genel seçimlerde İslâmî Selâmet Cephesi (FİS) oyların % 85'ine yakınını aldı. Cezâyir ordusunda çoğu Fransız Mason Locasının yüksek dereceli mensubu olan yüksek rütbeli subayların baskısıyla seçim iptal edildi. İkinci tur seçim yapılamadı. Silahlı Kuvvetler örtülü bir darbeyle Devlet Başkanı Şadli bin Cedid'i vazifeden aldı. Bu sırada Cezâyir'e dönen Budiaf 16 Ocak 1992'de Cezâyir Yüksek Devlet Komitesi Başkanlığını üstlendi.

Budiaf ülkede Siyâsî faâliyetleri yasaklayıp, birçok İslâmî Selâmet Cephesi taraftarının îdâm edilmesine ve binlerce kişinin hapsedilmesine karar verdi. Büyük tepkilere sebep oldu. Bir kültür merkezini hizmete açmak için gittiği Annaba şehrinde 29 Haziran 1992 Pazartesi günü açılış konuşmasını yaptığı salonda güvenlik güçleri üniforması giyen bir kişi tarafından otomatik tabancayla vurularak öldürüldü.

Cezâyir Devlet Televizyonu, Budiaf'ın son dakikalarını görüntüledi. Bu görüntülerde Budiaf'ın son sözleri; "Hepimiz bilmeliyiz ki, insan ömrü çok kısadır. Hepimiz bir gün öleceğiz. Neden yetkililer bu kadar iktidar meraklısı. Diğer ülkeler bizi ilim ve teknolojide geçtiler..." oldu.

Budiaf'ın ölümünden sonra devlet başkanlığına, Cezâyir'de Fransa'ya karşı yapılan bağımsızlık savaşında albay olarak vazife yapan Yüksek Devlet Konseyi üyesi Ali Kâfî getirildi.

MUHAMMED CEVÂD TAKÎ;

on iki imâmın dokuzuncusu. Künyesi Ebû Câfer, ismi Muhammed Cevâd bin Ali bin Mûsâ Kâzım bin Câfer-i Sâdık bin Muhammed Bâkır bin Zeynel Âbidîn bin Hüseyin bin Ali bin Ebî Tâlib'dir. İmâm-ı Takî lakabı ile meşhûrdur. 811 (H. 195) yılında, Receb ayının onunda Medîne'de doğdu. 835 (H. 220) yılında Zilhicce ayının altısında Bağdat'ta vefât etti. Kabri, dedesi Mûsâ Kâzım hazretlerinin kabrinin arkasındadır.

Muhammed Cevâd rahmetullahi aleyh, Resûlullah efendimizin torunu olup, hazret-i Ali ile hazret-i Fâtıma'nın evlâtlarındandır. Hazret-i Hüseyin'in torunlarından olduğu için seyyiddir. Muhammed Cevâd rahmetullahi aleyh, daha küçük yaşta, büyük ve derin bir âlim olmuştur. İmâmlığı on altı sene iki ay on dört gündür. Halîfe Me'mûn, kızı Ümmü Fadl'ı Muhammed Cevâd ile evlendirmiş, Medîne'ye yollamış ve her yıl on bin dirhem göndermiştir. Ali Nakî ve Mûsâ isminde iki oğlu, Fâtıma ve Ümâme isminde iki de kızı vardı. Muhammed Cevâd'ın menkıbeleri ve kerâmetleri çoktur.

Sevenleri kerâmetlerini şöyle anlatır:

Bir arkadaşla sefere çıkacaktır. İmâm-ı Takî hazretlerine izin ve vedâ için gittiğimizde; "Bugün gitmeyin, yarın gidiniz" buyurdu. Dışarı çıktığımızda arkadaşım; "Benim işim acele, bugün mutlakâ gitmem lâzım." diyerek yola çıktı. Daha sonra öğrendim ki, o arkadaşı gece konakladığı yerde sel basmış, suda boğulup ölmüş.

Vâli, İmâm-ı Takî hazretlerinin sevdiklerinden birini hapse attırmıştı. Vâliye mektup yazdım. Bu adamın suçsuz ve İmâm-ı Takî hazretlerinin sevdiklerinden olduğunu, isterse bunu oradan kurtarabileceğini belirterek, salıverilmesini istedim. Vâli de aynı mektubun arkasına; "O şahsı bizim elimizden kim kurtaracak ise kurtarsın" diye yazıp geri göndermiş. Mektubu alınca çok üzüldüm. Bu söz bana çok ağır geldi. Ertesi gün o şahsı ziyâret için hapishâneye gittiğimde Vâlinin adamlarında bir telaş olduğunu gördüm. Ne oldu, telâşınız nedir? diye sorduğumda; "Vâlinin hapsettiği kimse, bütün dikkatimize rağmen, bulunduğu odanın kapısı açılmadan ortadan kayboldu. Vâliye şimdi ne cevap vereceğiz diye telâşlıyız" dediler.

Şam'da hazret-i Hüseyin'in başının defnedildiği mescidin bahçesinde namaz kılarken ansızın önümde bir şahıs gördüm. O şahıs beni dışarı çıkardı. Bir müddet yürüdük. Kendimi Resûlullah'ın mescidinde buldum, o şahıs yine namaza durdu. Ben de namaza durdum. Namazdan sonra tekrar yolumuza devâm ettik. Biraz daha yürüdükten sonra bu defâ da kendimi Mekke'de buldum. Kâbe'yi tavaf ettik. Tavaftan sonra dışarı çıktık. O şahıs gözümden kayboldu. Bir anda ben de kendimi Şam'da ibâdet ettiğim mescitte buldum. Bu hâle çok şaşırdım. "Allahü teâlânın hakkı için söyle sen kimsin?" diye sordum. "Ben İmâm-ı Takî, Muhammed bin Ali'yim." dedi.

Halîfe Me'mun yakınları ile ava çıkmıştı. Yanında avı yakalamak için kullanılan doğan kuşları da vardı. Avda önlerine çıkan göle, doğanın birini saldı. Doğan birden kayboldu. Epey zaman sonra havadan geldi. Pençesinde küçük bir balık vardı. Balık yarı canlı idi. Me'mun bu işe çok hayret etti. Balığı avcuna aldı. Sonra da bir kabın içine koydu. Bir müddet sonra avdan geri döndüler. Yolda gelirken İmâm-ı Takî hazretlerine rastladılar. Me'mun, ona; "Kaptaki ne?" diye sordu. İmâm-ı Takî hazretleri; "Allahü teâlâ denizde küçük bir balık yarattı. Senin doğan kuşların da onu yakaladı. Bunu da bana

Resûlullah efendimizin sülâlesi haber verdi" dedi. Me'mun hayret etti. Biraz daha İmâm-ı Takî hazretlerinin yüzüne bakıp; "Sen gerçekten İmâm-ı Ali Rızânın oğlusun." dedi. Ve ona ihsân ve ikrâmda bulundu.

İmâm-ı Takî hazretleri buyurdu ki:

Zulm ile amel eden, zâlime yardım eden, zulme râzı olan, bu zulme ortaktır. Zâlimin, adâletle geçen günü; mazlûma zulm ettiği günden daha ağır gelir."

Câhiller çoğaldığı için, âlimler garîb oldu.

İmâm-ı Takî hazretlerinin rivâyet ettiği bir hadîs-i şerîfte Peygamber efendimiz buyurdular ki: **"İstihâre eden kaybetmedi, istişâre eden pişmân olmadı."**

MUHAMMED CEZÛLİ;

on beşinci yüzyılda Kuzey Afrika'da yetişmiş olan hadîs âlimlerinden. İsmi, Muhammed bin Süleymân'dır. Künyesi Ebû Abdullah olup Cezûlî diye meşhur olmuştur. Peygamber efendimizin torunu hazret-i Hasan'ın soyundan olup, şerîflerdendir. Fas'ın Sûs şehrinde doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir.

Muhammed Cezûlî bir müddet memleketinde tahsil gördükten sonra Fas şehrine giderek Saffârin Medresesinde tahsîline devâm etti. Tahsilini tamamladıktan sonra tekrar memleketine döndü. Fakat mensûb olduğu kabile ile komşu kabile arasında çıkan bir anlaşmazlık sebebiyle memleketinden ayrılıp Hicâz'a gitti. Orada uzun bir müddet kaldı. Mekke, Medîne ve Kudüs şehirlerini dolaşarak pek çok âlimin sohbetlerinde ve ilim meclislerinde bulundu. Bir müddet sonra tekrar memleketine döndü. Tit şehrinde bulunan Ebû Abdullah Muhammed'in sohbetlerine katılıp tasavvufta Şâziliyye yoluna girdi. On dört sene halvete(yalnızlığa) çekildi. Şâziliyye yolunda ilerledikten sonra insanlara İslâmiyetin emir ve yasaklarını anlatıp, talebe yetiştirmeye başladı. Pekçok kimse onun sohbetlerine katılıp talebesi oldu. **Delâil-ul-Hayrât ve Şevâriku'l-Envâr** (Hayırlara Deliller ve Parlayan Nurlar) adlı selevât-ı şerîfe kitabını yazdı. Başka eserler de yazan Muhammed Cezûlî 1465 (H. 870) senesi Rebîul-evel ayının on altısında zehirlenerek şehit edildi. Fas'ın Fugal bölgesinde yaptırdığı câminin bahçesine defnedildi. Şehîd edilişinden yetmiş yedi sene sonra kabrinin bulunduğu yer küffar eline geçince, talebeleri tarafından kabri nakl edilmek üzere açıldı. Kabri açtıklarında bedeninin, nasıl defnedilmişse o halde olduğunu gördüler. Oradan mübârek bedenini alıp, Merrâkûş'a getirip defnettiler. Kabrinin üzerine de bir türbe yaptırdılar. Türbesi günümüzde ziyâret edilmektedir.

Muhammed Cezûlî hazretlerinin **Delâil-ül-Hayrât ve Şevâriku'l-Envâr** adlı salevat-ı şerîfe kitabını Kara Dâvud Muhammed bin Kemâl İzmitîTürkçeye tercüme ve şerh etmiştir. Muhammed Cezûlî'nin bu eserinden başka eserleri de vardır. Bunlardan bir tanesi **Hizbül-Felâh ve Hizbü's-Sübhan Eddâim'**dir.

MUHAMMED ESAD (Leopold Weiss);

araştırmacı, gazete yazarı. Eskiden Avusturya'da, şimdi Polonya'da olan Lwov şehrinde 1900 yılında doğdu. Tahsil hayâtından sonra gazeteciliğe başlayan Esad, çeşitli yerlerde muhabir ve muharrir olarak çalıştı. 22 yaşında iken bir gazete muhabiri olarak, Arap memleketlerini ziyâret etti. Gittiği yerlerdeki Müslümanlarla teması netîcesinde İslâm dînine hayrân olarak, onu kabul ettiğini söyledi. Bütün İslâm devletlerini bu arada Hindistan ve Afganistan'ı da ziyâret ederek, intibâlarını dünyânın en büyük gazetelerinden biri olan **Frankfurter Zeitung'**da neşretti. Bir müddet bu gazetenin neşriyât müdürlüğünde bulunan Esad, Pakistan bağımsızlığa kavuşunca oraya dâvet edildi. Pakistan'da dînî tedrisâtın kurulmasında yardımcı olarak bu ülkeye gitti. Daha sonra da Pakistan'ı temsil için Birleşmiş Milletler merkezine gönderildi. **İslâm Yol Kavşağında, Mekke'ye Giden Yol** adlı iki eseri vardır. Kendisi Müslüman oluşunu şöyle anlatır:

"Ben koyu bir katolik âileden gelmiştim. Çocukluk hayâtım boyunca bana Müslümanların dinsiz oludğu, şeytana taptığı telkin olunmuştu. Müslümanlarla temas edince, bu sözlerin doğru olmadığını görerek, İslâm dînini incelemeye karar verdim. Bu hususta yazılı birçok kitap edindim. Bunları dikkatle incelemeye başlayınca, bu dînin ne kadar temiz, ne kadar derin bir din olduğunu hayretle gördüm. Fakat kendileriyle temas ettiğim bâzı Müslümanların hareket tarzı, benim okuduğum Müslümanlık esaslarına uymuyordu. Müslümanlık, her şeyden evvel temizlik, açık kalplilik, kardeşlik, merhamet, doğruluk, acıma, sulh ve selâmet telkin ediyor ve biz Hıristiyanların inandığı "insanların dâimâ günahkar olduğu" akîdesini reddediyor, bunun aksine, "Hayatta, kimseye zarar vermemek ve günah işlememek şartıyla zekv alınız" diyordu. Halbuki, ben bu kâidelere uymayan pis ve yalancı Müslümanlara da rastladım. Bu işi daha ziyâde kurcalamak için tercübe maksadıyla kendimi bir Müslüman yerine koydum ve kitaplarda okuduğum esaslara ayak uydurarak, İslâm âlemini incelemeye

başladım. Şunun farkına vardım ki, İslâm âleminin gittikçe bozulması, zayıflaması, âdetâ inhitâta (çökmeye) uğramasının en büyük sebebi Müslümanların dinlerine, gittikçe ilgisiz kalmalarıdır. Müslümanlar, tam Müslüman oldukları müddetçe, dâimâ yükselmişler, Müslümanlığı bırakmaya başlayınca, aşağılara düşmüşlerdir. Halbuki bir memleketin, bir milletin, bir kitlenin yükselmesi ve yücelmesi için ne lâzımsa, Müslümanlıkta mevcuttur. Bütün medeniyet esasları onda vardır. İslâm dîni, hem çok derin, hem de çok pratiktir. Koyduğu esaslar, tam mantıkî ve herkes tarafından anlaşılabilen, içinde tabiata uymayan tek bir unsur bile bulunmayan kâidelerdir. İçinde lüzumsuz hiçbir şey yoktur. Diğer din kitaplarında bulunan anlaşılmaz yerler, mugâlatalar (yanıltmacalar), mantığa sığmayan mistik hususlar, İslâm dîninde yoktur. Bu hususları ben bütün Müslümanlarla tartıştım ve onları; "Niçin bu güzel dîninize daha fazla bağlanmıyorsunuz, niçin ona iki elle sarılmıyorsunuz?" diye azarladım. Nihâyet 1926 senesinde Afganistan'da bir vâli ile bu hususlar üzerinde görüşürken, O bana; "Siz Müslüman olmuşsunuz da haberiniz yok. Zîrâ, ancak hakîkî bir Müslüman İslâmiyyeti sizin gibi müdâfaa eder." dedi. Vâlinin bu sözü üzerine beynimde bir şimşek çaktı. Eve döndüğüm zaman derin derin düşünceye daldım ve kendi kendime; "Evet, ben artık Müslüman oldum." dedim. Derhal "Kelime-i Şehâdet" getirdim. O târihten beri Müslümanım."

Muhammed Esad doğru yolun büyük âlimlerini tanıyamadığı onların eserlerinden istifâde etmediği için Peygamber efendimiz ve O'nun şanlı Eshâbının yolundan ayrıldı. Zamânımızdaki mezhepsizler kendisini büyük âlim tanıtmak gayretindedirler.

MUHAMMED ESAD ERBİLÎ;

son devir din adamlarından. İsmi Muhammed Esad, babasının ismi Muhammed Saîd'dir. 1848 senesinde Musul'un Erbil kasabasında doğdu. 1931'de Menemen'de vefât etti.

Bugünkü Irak Devleti sınırları içinde bulunan Mûsul'a bağlı Erbil kasabasında doğan Muhammed Esad Efendi küçük yaştan îtibâren ilim öğrendi. Erbil'deki Hâlidiyye Dergâhı postnişini olan babası Muhammed Saîd Efendinin terbiyesinde yetişti. Erbil ve Deyr'deki âlimlerden ilim öğrendi. 1870 senesinde 23 yaşında iken zâhirî ilimlerle ilgili icâzet (diploma) aldı. Tâhâ-i Harîrî'ye intisâb etti. 1875 senesinde Hicaz'a gitti. Tahâ-i Harîrî'nin ölümünden sonra onun yerine geçti. Zamânın Kâdirî şeyhlerinden olan Abdülhamîd er-Rıfkârnî'den de icâzet aldı. 1883 senesinde İstanbul'a gelerek Şehremini civârında Kelâmî Dergâhı postnişinliğine getirildi. Bir ara Halıcılar'da bulunan Feyzullah Efendi Dergâhına da devâm etti. Yazdığı bir eseri sebebiyle 1900 yılında Abdülhamîd Han tarafından memleketi Erbil'de ikâmete memur edildi. On yıl süreyle Erbil'de kaldı. İkinci Meşrûtiyetin îlânından sonra İstanbul'a döndü. Üsküdar'daki Selîmiye Dergâhı şeyhliği boşalınca, bu görev Muhammed Esad Efendiye verildi. O da buraya vekaleten oğlu Mehmed Efendiyi tâyin ederek kendisi de ara sıra gidip geldi. 1914'te yeni kurulan Meclis-i Meşâyıha âzâ oldu. 1914 Mayısında, tekke ve zâviyelere bakan meclisin reîsliğine getirildi. 1915'te reislik vazifesinden ayrıldı. Kurtuluş Savaşından sonra tekkeler ve zâviyeler kapatılınca Erbil'deki emlâkini satarak İstanbul Erenköy'de bir köşk satın alıp, dostları ile oturdu.

İzmir Menemen'de vukû bulan hâdiselerle ilgisi olduğu iddia edilerek evinden alınıp Menemen'e gönderildi. Bir müddet hücre hapsinde tutuldu. Daha sonra rahatsızlığı sebebiyle askeri hastahâneye kaldırıldı. Rahatsızlığı giderek fazlalaştı. 3-4 Mart 1931'de Menemen'de vefât etti ve orada defn edildi.

Eserleri:

Şâirliği de olan Muhammed Esad Efendi divân edebiyâtını benimsemiş ve aruzu büyük bir ustalıkla kullanmıştır. Muhammed Esad Efendinin, **Kenzü'l-İrfan, Mektûbat, Risâle-i Esadiyye, Dîvan, Tevhid Risâlesi Tercümesi** gibi eserleri vardır. Ayrıca **Tasavvuf** ve **Beyanü'l-Hak** mecmualarında neşr edilmiş yazıları vardır.

MUHAMMED HANEFİYYE;

hazret-i Ali'nin, ilmi ve kahramanlığı ile meşhur oğlu. Annesi, Havle binti Câfer bin Kays-ı Hanefiyye olduğu için, İbn-i Hanefiyye denilir. 641 (H.21) senesinde doğdu. Muhammed Hanif ve Muhammed-ül-Ekber de denir. İsmi Muhammed, künyesi Ebü'l-Kâsım'dır. Hazret-i Hasan ve Hüseyin'den sonra hazret-i Ali'nin oğullarının en üstünü idi.

Muhammed bin Hanefiyye, ilimde üstün derecelere sâhipti. Abdullah ibni Abbâs radıyallahü anh ile berâber, fıkıh, hadis, tefsir gibi ilimleri kitaplara yazdılar. Haramlardan ve şüpheli şeylerden sakınmakta ve güzel huyları kendinde toplamakta çok üstün olup, bu hâliyle mübârek babaları hazret-i Ali'nin husûsî muhabbet ve takdirlerine mazhâr olmuştu.

Muhammed ibni Hanefiyye, Cemel ve Sıffîn muhârebelerine karışmak istemedi ise de, babasının; "Babanın bulunduğu tarafın haklı olduğundan şüphen mi var?" sözü üzerine babasının yanında yer aldı ve onun sancağını taşıdı. Kahramanlık ve şecâatte eşsiz idi. Hazret-i Ali şehit olduktan sonra,

Abdullah ibni Zübeyr ve Abdülmelik bin Mervân arasındaki hâdiselere karışmamak için, Kûfe'ye çekildi. Abdullah ibni Abbâs radıyallahü anh, Tâif'te 684'te vefât edince, cenâze namazını Muhammed bin Hanefiyye kıldırdı. Kûfe'deyken iki defâ hac yapmak istediyse de, siyâsî karışıklıklar sebebiyle yapamadı. Halîfe Abdülmelik bin Mervan'a bîat edip, Medîne-i münevvereye döndü. Bâki mevkiinde bir ev yaptırıp, oraya yerleşmek arzusunda olduğunu Halîfe Abdülmelik'e bildirdi. Halîfe derhal izin verip evi kendisi yaptırdı. Muhammed bin Hanefiyye âilesiyle berâber o eve yerleşti. 690 (H.71)'de Medîne'de vefât etti. Cenâze namazını hazret-i Osman'ın oğlu Eban kıldırdı. Abdullah, Hamza, Câfer, Hasan, İbrâhim, Kâsım, Abdurrahmân ve Rukayye adlarında sekiz çocuğu oldu.

Muhammed bin Hanefiyye rahmetullahi aleyh, babası hazret-i Ali'den şöyle bir hadîs-i şerîf rivâyet etti: Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem buyurdu ki: "**Ümmetime şefâat edeceğim. Hattâ Rabbim; "Yâ Muhammed! Râzı mısın?" diye nidâ edecek. Ben de; "Evet yâ Rabbî, râzıyım!" diyeceğim."**

Muhammed bin Hanefiyye hazretleri buyurdular ki:

Bir kimse seyyidleri ve âlimleri severse, günâhı ne kadar çok olursa olsun, Allahü teâlâ o kimseye sayısız ihsânlarda bulunur.

Kanâatkâr olup, elini ve dilini kötülükten muhâfaza edip, evinde oturan kimseye, Allahü teâlâ merhamet etsin. Allahü teâlânın sevdikleriyle görüşmek, onların sohbetlerine katılmak büyük bir nîmettir. Kim bu nîmete kavuşmuş olarak ölürse, şüphesiz Allahü teâlânın ihsânlarına ve Cennetine kavuşur ve orada sevdikleriyle berâber olur.

Allahü teâlânın rızâsı için olmayan her şey boştur, mânâsızdır.

Kimin nefsi ıslâh olmuş ise, onun nezdinde dünyânın zerre kadar kıymeti yoktur.

Allahü teâlâ, Cenneti nefslerinize karşılık kıldı. Nefsinizi, Cennet dururken, başka şeylere satmayınız.

MUHAMMED HÂŞİM-İ KEŞMÎ;

Hindistan'da yetişen evliyânın büyüklerinden. İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin talebelerindendir. Bedahşân'ın Keşm kasabasındandır. Doğum târihi bilinmemektedir. 1645 (H. 1054) senesinde Burhanpûr'da vefât etti.

Önce Seyyid Mir Muhammed Nûmân hazretlerinin huzûrunda tövbe edip, ona talebe olan Muhammed Hâşim-i Keşmî, daha sonra İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin sohbetine kavuştu. Muhammed Hâşim-i Keşmî, askerde kaldığı iki sene müddetince hep İmâm-ı Rabbânî'nin hizmetinde bulundu. Onun teveccüh ve ihsânlarına kavuştu. Tasavvuftaki yüksek derecelere ulaştı. İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin **Mektûbât**'ının üçüncü cildini topladı. İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin hocalarından ve talebelerinden meşhur olanların hâl tercümelerini ve kerâmetlerini **Berekât** veya **Zübdetü'l Makâmât** adıyla bilinen eserinde kaleme aldı. İmâm-ı Rabbânî tarafından Allahü teâlânın emir ve yasaklarını insanlara anlatmakla vazîfelendirilerek ve hilâfet verilerek Burhanpûr'a gönderildi. Vefâtına kadar orada talebe yetiştirip, vâz ve nasîhatle meşgûl oldu.

Eserleri:

Berekât-ı Ahmediyye: Bu kitâbın bir ismi de **Zübdet-ül-Makâmât'**tır. Belâgât, fesâhat yönünden çok yüksek olduğu gibi, ihlâs ve muhabbetle kaleme aldığı bu eseri, İmâm-ı Rabbânî hazretleri vefât etmeden bir sene önce yazmağa başlamış, 1627 (H.1037) senesinde tamamlamıştır. İmâm-ı Rabbânî'nin hocalarını, kendini ve onun talebelerinin meşhurlarını anlatan eser, İhlâs Holding A.Ş. tarafından Fârisî olarak İstanbul'da neşr edilmiştir.

MUHAMMED HUCCETULLAH;

on yedinci yüzyılda Hindistan'da yetişen evliyâdan. İsmi, Muhammed Nakşibend, lakabı ise, Huccetullah'tır. İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin torunu ve Urvetü'l-Vüskâ Muhammed Ma'sûm Fârûkî hazretlerinin ikinci oğludur. Tasavvufta Huccet ismi verilen pek yüksek makamların sâhibi idi. 1625 (H.1034) senesinde Serhend'de doğdu. 1703 (H. 1115)'de vefât etti.

İmâm-ı Rabbânî hazretleri Muhammed Huccetullah'ın doğumundan bir süre önce Muhammed Ma'sûm'a; "Bu yakınlarda doğacak oğlun yüksek ma'rifetlere ve sırlara kavuşacak, Zamânındaki insanlarının anlamaktan âciz olacakları bir insân-ı Kâmil olacaktır." dedi. Hakîkaten kısa bir müddet sonra doğan çocuğa Şâh-ı Nakşibend Muhammed Behâeddîn-i Buhârî hazretlerinin ismini verdiler.

Babası Muhammed Ma'sûm Fârûkî, Muhammed Nakşibend'i küçük yaştan îtibâren iyi bir tahsile tâbi tuttu. Tefsir, hadis, fıkıh, bunların yanısıra zamânın fen ilimlerini en mükemmel şekliyle öğretti. Genç yaşta büyük âlim olan Muhammed Nakşibend, babasının kıymetli sohbetleri ve bereketli teveccühleriyle tasavvufta da yüksek mârifet sâhibi oldu. Evliyâlıkta en büyük derecelere kavuştu.

Huccet ismi verilen makâmın sâhibi olup, lakâbına Huccetullah denildi.

Zamânın devlet reislerine, beylere, vâlilere, âlimlere ve sâlihlere nasîhatlerde bulunurdu. Bereketli sohbetlerinde pekçok âlim ve evliyâ yetişti. Uzak yerde olanlara da mektuplar yazarak İslâmiyetin emir ve yasaklarını anlattı. Bu yazdığı mektuplar iki ciltlik kitap hâline getirildi. Birinci ciltte yüz yirmi sekiz, ikinci ciltte altmış sekiz mektup vardır. İki cilt bir arada 1963 senesinde Pakistan'ın Haydarâbâd şehrinde basıldı.

Muhammed Nakşibend hazretleri ömrünü İslâmiyeti öğrenmek, öğretmek ve yaşamakla geçirdi. Seksen bir yaşında 1703 senesinde Muharrem ayının yirmi dokuzuncu gecesi vefât etti. Serhend'de defn edildi. Üç oğlu vardı. Her biri de evliyâlıkta yüksek dereceler sâhibiydi. Bunlar; Ebû Ali, Muhammed ve Mûsâ Kâzım'dır.

Muhammed Nakşibend Huccetullah sevdiklerine yazdığı mektuplardan birinde buyurdu ki: "Azîz efendim! Çok zamandan beri sizden haber alamadım. Allahü teâlâ selâmet versin. Selâmeti, kurtuluşu ve tâatı Cenâb-ı Hakkı anmada biliniz. İş zamânı bugündür. Yarın, hesaplaşma, Cebbâr olan Allahü teâlâ iledir. Kulluk zamânı şimdidir. Yârın mahcûbiyet zamânıdır. Çeşit çeşit azaplar öndedir. Buna inanan nasıl râhat ve korkusuz durur. Râhatlık Rahmânı anmadadır. Cennete girmenin sebebi budur. Allahü teâlâyı zikretmek devâ ve şifâdır. Dünyâ bir saattir. Bizden istenen onda tâattir. Dünyâ bir gündür, bizden istenen onda oruçlu olmaktır. Tevfik Allah'tandır. Bizim nefsimiz belâmızdır. Allahü teâlâyı anmak ise en iyi ve en tatlıdır."

Muhammed Huccetullah hazretleri bir başka mektubunda da buyurdu ki: "Allahü teâlâya hamd olsun. Seçtiği kullara selâm olsun. Mektubunuzla şereflendik. İhsânlarınız da geldi. Duâ etmemize sebep oldu. Hadîs-i şerîfte; **"Duâ kapılarının kendisine açıldığı kimseye** (yâni duâ nasîb olan kimseye) **kabul kapıları ve Cennet yâhut rahmet kapıları da açılır."** buyuruldu. O halde duâda kusur etmemelidir. Kapalı kapıları duâ anahtarı ile açmalıdır. İhtiyaçlarını Allahü teâlâdan yalvararak ve O'na sığınarak istemeli, âhiret kurtuluşunu onlarda görmelidir. Hadîs-i şerîfte buyuruldu ki: **"Allahü teâlâdan istemeyene Allahü teâlâ kızar."** Yine buyuruldu ki: **"Kazâyı ancak duâ geri çevirir, ömrü ancak iyilik uzatır. Allah katında âfiyet istemekten daha sevgili bir istek yoktur."** O halde çok istemeli, rahmet-i Rahmâna kavuşmak için çok dâ etmelidir. Hadîs-i şerîfte buyuruldu ki: **"Duâ müminin silâhıdır. Dînin direğidir. Göklerin ve yerin nûrudur. Her şeyi Hak teâlâdan istemelidir. Ayakkabının bağı, yemeğin tuzu bile olsa."**

Duânın kabul olması için şart ve edepler vardır. Yemekte ve giymekte haramdan sakınmak, Allah'a karşı ihlâslı olmak, duâdan önce namaz veya benzeri sâlih bir amel işlemek, abdestli olmak, temiz olmak, kıbleye karşı diz çöküp oturmak, duâ ederken Allahü teâlâya hamd-ü senâ etmek, Resûlullah'a (sallallahü aleyhi ve sellem) salevât-ı şerîfe getirmek, iki elini uzatıp omuzları hizâsına kaldırmak, elinde eldiven olmamak, isterken Allahü teâlânın isimleri ve sıfatları ile istemek, meselâ Yâ Rabbel-alemîn, Yâ Ekram-el-ekramîn, Yâ Erhamerrâhimîn gibi, Avuç içleri açık olmak, edep üzere bulunmak, hudû ve huşû hâlinde olmak, kendini eksik, kusurlu, zavallı ve kırık bilmektir..." "... Allahü teâlâya duâ ederken Peygamberlerini ve sâlih kullarını da vesîle etmelidir. Duâ ederken sesini yükseltmemeli, kendisinin günâhkâr, kusurlu olduğunu îtirâf etmeli, samîmî kalple ciddi olarak istiyerek ve gönül huzûru ile duâ etmelidir. Ettiği duânın mânâsını bilmelidir. Yakınlarına, komşularına da duâ etmelidir. Duâyı tekrar tekrar etmeli. Duâ ederken ve dinlerken sık sık âmin demelidir. Olmayacak şey için duâ etmemelidir. Duâdan sonra iki elini yüzüne sürmelidir. Duânın kabulünde acele etmemelidir. Duâ ettim kabul edilmedi dememelidir. Sonra kabul edilebilir. Yâhut kabulü bir şeye bağlanır. Yâhut bir belâyı gidermiş olur. Bu sayılanlar duânın kabul kısımlarıdır.

Ana-babanın çocukları hakkında duâları, misâfirin duâsı, oruçlunun iftâr vaktindeki duâsı, Müslümanın Müslümana gıyâbında, yâni arkasından yaptığı duâ makbuldür. Allahü teâlânın ism-i a'zamı ile yapılan duâ kabul olunur..."

Muhammed Huccetullah'ın küçük ve büyük günahlar hakkında ve bir takım nasihatleri bildiren bir de risâlesi vardır.

MUHAMMED İKBAL;

Pakistan'ın millî şâiri. 1877'de Pencap bölgesinin doğusundaki Siyalkut'ta doğdu. Dindar bir âilenin çocuğudur. Siyalkut ve Lahor'daki ilk, orta ve lisans öğretimleri esnâsında Arapça ve Farsça da öğrendi. 1905 yılında öğrenim için gittiği Avrupa'da üç yıl kaldı ve düşüncelerinde büyük değişiklikler oldu. Münih Üniversitesinde doktora yaptı. 1908'de Lahor'a dönerek Felsefe ve İngiliz Edebiyatı öğretmenliği yaptı. Bu arada hukuk üstüne çalışmalarda bulundu. 1923 yılında İngilizler tarafından kendisine "Sir" lük ünvanı verildi. Bir müddet sonra öğretmenliği bırakarak yalnız hukuk üstüne sürdürdüğü çalışmaları, 1934 yılına kadar devam etti. Bu yıllarda ses kesikliği ile başlayan rahatsızlığı,

1937'de gözlerine perde inmesiyle devam etti ve 21 Nisan 1938 de öldü.

Muhammed İkbal, doğunun yetiştirdiği bir şâir ve edebiyatçıdır. Âilesinden aldığı dînî bilgiler yanında Arapça ve Farsçayı da öğrendi. Ayrıca Pencap Üniversitesinde felsefede lisans üstü derecesini aldı. Bu dönemlerde meşhur şarkiyâtçı İngiliz Sir Thomas Arnold ile tanışmış, kurduğu yakın dostluk İkbal'in öğrenim hayâtını ve eserlerini etkilemiştir. Onun tavsiyesi üzerine Avrupa'ya gitmiş, burada meşhur felsefe profesörlerinden ders görmüştür. Bütün bunlar İkbal'in üzerinde büyük tesirler yaparak onun İslâmiyeti öğrenmek, anlamak ve anlatmakta asırlar boyunca Ehl-i sünnet âlimlerinin tuttuğu doğru yolu bırakıp batılı müsteşriklerin metod ve usûllerine kaymasına sebep olmuştur. İslâmiyet karşısında felsefe ve aklı ön plânda tutan bu metodlar, İkbal'in düşünce ve fikirlerini de şekillendirerek din konusunda kendine mahsus ve İslâm âlimleri tarafından reddedilen görüşler öne sürmesi neticesini de berâberinde getirmiştir. Nitekim İkbal'in **İslâm'da Dînî Düşüncenin Yeniden Kuruluşu** adı ile tanınan 1928 yılında Madras İslâm Derneğinin kurslarında yaptığı konuşmalar, sâhip olduğu reformcu anlayışın ifâdeleriyle doludur. Onun bu reformcu görüşleri, İslâmiyetin nakil yoluna ters oluşu sebebiyle kabul görmemiştir. Eserlerinde meşhur dinde reformculardan Mısırlı Muhammed Abduh ve Cemâleddîn Efgânî'nin fikirlerine genişçe yer verir.

Muhammed İkbal'in şahsiyetinin en önemli taraflarından biri de, bağımsız Pakistan'ın kuruluşu için yaptığı çalışmalardır. İkbal 1930 Aralık ayında bütün Hindistan Müslümanları Birliğinin Allahâbâd oturumuna başkanlık ederek Pakistan fikrini ilk defâ ortaya attı. 1931 ve 1932 yıllarında Londra'da yapılan yuvarlak masa toplantılarına delege olarak çağrıldı ve burada da aynı fikri destekler konuşmalar yaptı. Daha sonra çeşitli toplantılarda yaptığı konuşmalarda, yazdığı makâle ve mektuplarda da ısrarla aynı fikri işledi. 21 Haziran 1937 târihinde Kaid-i A'zam Cinnah'a yazdığı bir mektupta; İngiliz hükümetinin de Hindistan'daki Müslümanların Pakistan adı altında ayrı bir devlet olarak ayrılmalarını istediğini, Lord Lathian'ın hazırladığı bir plânın tatbik edilerek 25 yılda bunun sağlanacağını belirtmiştir. Onun bu çalışmaları, aynı şeyleri düşünen Pakistanlılar tarafından büyük bir takdirle karşılanmış, daha sonraları bağımsızlığın sembol şahsiyetlerinden biri sayılmıştır. İkbal'in ölümünden 9 yıl sonra 1947'de Pakistan bağımsızlığına kavuşmuş, böylece İkbal'in rüyâsı gerçekleşmiştir. Ancak bunun Hindistan'da bir türlü tam hâkimiyet kuramayan İngilizlerin, Müslümanları ayırarak hem Pakistan'a hem de Hindistan'a daha kolay hâkim olmak için tâkip ettikleri bir siyâset neticesinde vukû bulduğunun da unutulmamasını isteyen siyasî târihçiler vardır.

İkbal; edebiyat, felsefe, din, hukuk, iktisat ve diğer konularda pekçok eser yazmıştır. Bâzıları şunlardır: **İlmül İktisat, İran'da Metafiziğin Gelişmesi, İslâm'da Dînî Düşüncenin Yeniden Kuruluşu, Müsâfir.**

MUHAMMED KUDSÎ EFENDİ (Bozkırlı Hacı Memiş Efendi);

on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Anadolu'da yetişmiş âlim ve velîlerden. İsmi, Muhammed bin Mustafa'dır. Konya'nın Bozkır kazâsının Aliçerçi köyünde doğduğu için Bozkırî nisbesiyle, hocası Ödemişli Hasan Kudsî Efendiye nisbetle Kudsî lakâbıyla meşhûr oldu. 1784 (H.1198) senesinde doğdu. 1852 (H.1269) senesinde Muharrem ayının on üçüncü Salı günü Seydişehir yakınlarındaki Çavuş köyünde vefât etti.

Küçük yaştan îtibâren ilim öğrenmeye başlayan Muhammed Kudsî Bozkırî, önce yakın çevredeki âlimlerden ders aldı. Daha sonra Kayseri, İstanbul, Tırhala, Hâdim ve Antalya'ya giderek ilim öğrendi ve tahsilini tamamladı. Memleketine dönüp ilim öğretmekle meşgûl oldu. Bu sırada Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretlerinin halîfelerinden Ödemişli Hasan Kudsî Efendi Konya ve havâlisini ziyâret ederken Bozkır'a da uğradı. Muhammed Kudsî Bozkırî, Hasan Kudsî Efendiyi misâfir ederek, hürmet ve iltifât gösterdi. Hasan Kudsî Efendiye talebe oldu. Onun sohbetlerinden istifâde etmek içinKonya'ya gitti. Beş ay müddetle sohbet ve hizmetinde bulunup, tasavvufta ve evliyâlık derecelerinde yükseldi. Hasan Kudsî Efendinin; "Memleketine git, irşâd ile halkı, Hakka dâvet et." emri üzerine, memleketine döndü. İnsanlara Allahü teâlânın emir ve yasaklarını anlatmakla meşgûl oldu. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretlerinin sohbetine kavuşmak için Şam'a gitti. Kırk gün sohbetlerinde bulunup, bizzat Hâlid-i Bağdâdî hazretlerinin icâzetiyle şereflendi. Memleketine dönerek, insanları Hakk'ın rızâsına kavuşturmakla vazîfelendirildi. Bir müddet irşâda devâm etti. Onu çekemeyenlerin çıkardıkları dedikodular üzerine fitneye sebep olmamak için Seydişehir'e gitti ve Çavuş köyüne yerleşti. Bir süre sonra vefât etti ve buraya defnedildi. Kabri, onun büyüklüğünü bilenler ve sevenler tarafından ziyâret edilmektedir.

İlim, fazîlet ve kerâmetler sâhibi olan Muhammed Kudsî Bozkırî'nin yetiştirdiği pekçok halîfesi ve talebesi Doksanüç ve Balkan harbleri ile Çanakkale, Birinci Cihân ve İstiklâl savaşlarına katılıp, vatan din ve devlet için büyük kahramanlıklar gösterdiler. Birçokları bu uğurda canlarını fedâ edip, şehitlik derecesine kavuştular.

MUHAMMED MEHDÎ;

on iki imâmın sonuncusu. İsmi Muhammed bin Hasan-ı Askerî bin Ali'dir. Künyesi Ebü'l-Kâsım, lakabı Mehdî, Kâim ve Muntazır'dır. 870 (H.257) senesi Ramazan ayının yirmi üçüncü günü Samarra'da doğdu. İlim, fazîlet ve güzel ahlâk sâhibi bir zât olan Muhammed Mehdî, insanlardan uzaklaşıp, uzlete çekilince, ebdâl zümresine girdi. O zamânın kutbu Ali bin Hüseyin Bağdâdî vefât edince, İmâm-ı Muhammed Mehdî onun namazını kıldı ve onun yerine kutupluk makâmı ihsân edildi. 888 (H.275) senesinde vefât edip, Medîne-i münevverede defn olundu.

MUHAMMED MA'SÛM FÂRÛKÎ;

evliyânın meşhurlarından, büyük İslâm âlimi. Hicrî ikinci bin yılının müceddidi İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin üçüncü oğlu. İnsanları Hakk'a dâvet eden, doğru yolu göstererek saâdete kavuşturan ve kendilerine silsile-i aliyye denilen büyük âlim ve velîlerin yirmi dördüncüsüdür. Lakabı Mecdüddîn olup, Urvet-ül-vüskâ ismiyle meşhurdur. **Urvet-ül-vüskâ;** sağlam ip, kendisine uyulan büyük âlim demektir. 1599 (H.1007) senesinde Hindistan'ın Serhend şehrine iki mil uzakta bulunan Mülk-i Haydar mevkiinde doğdu. 1668 (H.1079) senesinde Rebîul-evvel ayının dokuzuncu günü öğle vakti Serhend'de vefât etti.

Muhammed Ma'sûm hazretleri, bu ümmette gelmiş olan en yüksek evliyâdandır. O doğduğu zaman babası; "Muhammed Ma'sûm'un dünyâya gelişi, bizim için çok bereketli ve pek mübârek oldu. Onun doğmasından birkaç ay sonra yüksek hocamın (Muhammed Bâkî-billah'ın) huzûruna kavuştum. Ona talebe oldum. Gördüklerimi orada gördüm." buyurmuştur. **Kur'ân-ı kerîm**'i üç ayda ezberledi. Küçük yaşta ilim tahsiline başladı. On bir yaşında iken; zikr ve murâkabe yolunu babasından aldı. Tasavvufta yetişmesi ve makâmları aşması pek süratli oldu. Hâllere, yüksek makamlara, eşsiz vâridâta ve kemâllere kavuşunca, mübârek babası kendisine mutlak icâzet verdi. Babasını, zâhir ve bâtın ilimlerinde adım adım tâkip etti. Keşfleri çok doğru ve çok kuvvetli olup, uzak memleketlerdeki talebesinin vilâyetin hangi mertebesinde olduğunu ve meşreblerinin ne hâlde bulunduğunu haber verirdi. Babası İmâm-ı Rabbânî hazretleri onun için; "Bu oğlum sâbıkûndan (bu ümmetin büyüklerinden) dır" buyurdu.

Daha küçük iken, babası kendisinde tam bir olgunluk ve irşâd eserleri gördü. İstidâdının yüksekliğini anlayınca teveccüh ve nazarı ile ona yönelip, istidâdı altındaki gizli kemâlâtın açığa çıkmasını bekledi. Buyurdu ki: "Hâl, ilimden sonra olduğundan, ilim okumaktan başka çâre yoktur." Bu sebeple oğluna aklî ve naklî ilimleri okutmağa başladı. En zor ve en derin kitapları satır satır okumasını emretti. Böylece Muhammed Ma'sûm hazretleri, ilim tahsilinde bulundu. İmâm-ı Rabbânî hazretleri ona; "Tahsilini çabuk bitir ki, seninle büyük işlerimiz vardır." buyurdu. Daha on dört yaşında babasına; "Ben kendimde bütün âlemi güneş gibi aydınlatan bir nûr görüyorum. Eğer o sönerse dünyâ karanlık ve zulmetli olur." diye arzedince, babası; "Sen zamânının kutbu olursun." buyurarak müjde vermiştir. Nitekim daha sonra bunu kendisi; "Allahü teâlâya hamd ü senâlar olsun. Vâd edilen ele geçti. Babamın müjdelediklerine kavuştum." diye haber vermiştir.

Muhammed Ma'sûm rahmetullahi aleyh, ilminin çoğunu babasının huzûrunda öğrendi. Bu tahsili sırasında İmâm-ı Rabbânî hazretleri bir mektubunda şunları yazmıştır: "Bu günlerde oğlum Muhammed Ma'sûm, **Şerh-i Mevâkıf'**ı bitirdi. Bu arada Yunan felsefecilerinin kusûr ve hatâlarını iyi anladı. Faydası ve kârı çok oldu. Allahü teâlâya bu ihsânından dolayı hamd ve senâlar olsun." Ayrıca büyük ağabeyi Muhammed Sâdık'tan ve babasının halîfelerinden olan büyük âlim Muhammed Tâhir-i Lâhorî'den ve başka âlimlerden de ilim tahsil etti. Hadîs ilminde babasından icâzet (diploma) aldı.

On altı yaşında, bütün ilimlerin tahsilini bitirdi. Sonra tamâmen tasavvufa yönelip, babasının feyzlerine, üstün makamlara, büyük derecelere ve yüksek kemâlâta kavuştu.

Muhammed Ma'sûm, babası İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin vefâtından sonra, vâz ve irşâd makâmına geçip talebe yetiştirmeye başladı; ilim ve feyz saçarak insanları doğru yola dâvet etti. İslâm târihinde rüşd ve hidâyeti onunki kadar yaygın bir âlim ve mürşid görülmemiştir. Dokuz yüz bin kişi ona talebe olup huzûrunda tövbe etmiş, talebelerinden yüz kırk bini velîlik mertebelerine kavuşmuş, yedi bini de mürşid-i kâmil (tam ve olgun bir âlim) olarak yetişip, irşâd ile emrolunmuştur. Talebeleri onun huzûrunda bâzan bir ayda, bâzan bir haftada evliyâlık kemâlâtına ererlerdi. Bâzılarını bir teveccühde, makâmların hepsine ulaştırırdı.

Başta kendi altı oğlu olmak üzere; Muhammed Sıbgatullah, Muhammed Nakşibend (hazret-i Huccetullah ismi ile meşhûrdur), Muhammed Ubeydullah (İslâmiyeti kuvvetlendiren mânâsında; "Mürevvic-üş-şerîat" lakabı ile meşhûrdur), Muhammed Eşref, Muhammed Seyfeddîn, Muhammed Sıddîk yetiştirdiği büyük âlim ve velîlerdendir.

Altı oğlu, kemâl mertebelerinin en yüksek derecelerine çıkmışlar ve yüksek babalarına mahsûs

nisbetten pay almışlardır. Altısı da kutb-i zaman idiler. Her biri en yüksek halîfelerinden ve sır mahremlerinden idi. En önde gelen talebelerinden biri de torunu Şeyh Ebü'l-Kâsım olup, bunu da oğullarından saymıştır. Kardeşi Muhammed Saîd'in oğlu "Hazret-i Vahdet" ismiyle bilinen Abdülehad da meşhûr talebelerinden olup, çok sırlara ve yüksek derecelere mazhar olmuştur. Hâce Muhammed Hanîf Kâbilî de rahmetullahi aleyh, Muhammed Ma'sûm hazretlerinin oğullarından sonra gelen en meşhûr talebelerinden olup, icâzet verilen halîfelerindendir. Bundan sonra, Hâce Muhammed Sıddîk Peşâverî rahmetullahi aleyh seçilmiş talebelerindendir. Bu on halîfesi, talebelerinin en seçkinleridir. Bunlarla berâber yedi bin halîfesi vardı. Halîfelerinden Ahmed-i Yekdest rahmetullahi aleyh, Hicaz'a gönderilmiş ve orada İstanbul'un Eshâb-ı kirâmdan sonra üç büyük evliyâsından biri olan Muhammed Emîn Tokâdî'yi (rahmetullahi aleyh) irşâd etmiştir. Diğer bir halîfesi Murâd-ı Münzavî rahmetullahi aleyh de, İstanbul'da yıllarca feyz saçmış, sohbetleriyle İstanbul halkını aydınlatmıştır. Eyüp Nişancası'nda medfundur. Hindistan'daki Bâbürlü Devletine elli sene hükümdârlık yapmış olan Âlemgîr Şâh da, Muhammed Ma'sûm hazretlerinin halîfelerinden idi. Muhammed Ma'sûm hazretlerinin yetiştirdiği mürşid-i kâmillerden her biri, bulundukları yerlerde insanlara feyz vererek, onları irşâd ettiler, hak yolu anlattılar. Böylece onun feyz ve mârifeti her tarafa yayıldı. Yapılan bu mükemmel hizmetler, îzâh edilemeyecek kadar umûmîleşti, yaygınlaştı ve asırlar sonrasına aksetti.

Muhammed Ma'sûm hazretleri vefât edince cenâzesini Ahmed Sücâdil yıkadı. Namazını en küçük kardeşi Şeyh Yahyâ kıldırdı. Mezârı, hayâtta iken; "Burada kemâl mertebelerine kavuşan bir fakîrin mezârı bulunur" buyurduğu yer oldu. Halîfesi ve Bâbür sultânı olan Âlemgîr Şâh, kabri üzerine yüksek kubbeli bir türbe yaptırdı. Türbesi, Serhend'de, babası İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin türbesinin birkaç yüz metre kuzeyindedir.

Muhammed Ma'sûm hazretlerinin makâmlarını, keşiflerini ve kerâmetlerini anlatan pekçok menkıbe vardır. Bunlardan bâzıları şöyledir:

Sa'dullah Hân, Şâh Cihân'ın yanındayken, Muhammed Ma'sûm hazretlerinin büyük bir mürşid-i kâmil olduğunu inkâr ederek, dil uzatıp hâllerini yalanlamıştı. O anda kulunç hastalığına tutuldu. Birden bire hastalanmasının, Muhammed Ma'sûm hazretleri hakkında söylediği kötü sözler sebebiyle olduğunun farkına vardı. Pişmân oldu ve Muhammed Ma'sûm hazretlerine beş yüz rupiyye (o zamânın parası) ve bâzı hediyeler göndererek; "Benim kusur ve anlayışsızlığımı affetsin." diye haber yolladı. Bir bardak içerisinde de su gönderip şifâ bulması için suya okumasını istedi. Fakat Muhammed Ma'sûm hazretleri bunları kabûl etmedi. Oğulları o kimseyi kurtarmak için çok yalvarınca; "Yalan söyleyenlerin nefesinde bereket ve şifâ olmaz. Bize yalancı dedi." buyurdu. Sa'dullah Hanın adamlarına da; "Çabuk gidiniz. Onun rûhu, bu cevâbı bekliyor." buyurdu. Sa'dullah'ın adamları, utanarak geri döndüler. Sa'dullah Hana duyduklarını söylediler. Sa'dullah Han bu sözleri işittiği anda öldü.

Berekât-ı Ma'sûmî kitabının müellifi şöyle anlatmıştır: "Bir gün Bâbürlü hükümdârı Âlemgîr Şâhın oğlu, zamânın pâdişâhı, Muhammed Muazzam Şâhın meclisinde idim. Muhammed Ma'sûm hazretlerinin tasarruflarından bahsediliyordu. Muhammed Muazzam Şâh dedi ki: "Babam Âlemgîr Şah, Keşmîr'e giderken, irşâd diyârı olan Serhend'den geçiyordu. Urvet-ül-vüskâ Muhammed Ma'sûm hazretlerini ziyâret ile şereflendi. O sene, pâdişâhlığının beşinci yılı idi. Ben de babamın yanında idim. Muhammed Ma'sûm hazretleri, "Baban vefât ettikten sonra, pâdişâhlık sana geçecektir." buyurdu. Kırk beş sene sonra bu müjdesi çıktı." Âlemgîr Şahın pâdişâhlık müddeti elli sene idi."

Birgün abdest alırken, ibriği kuvvetle duvara fırlattı. Talebesi, verdiği ibriğin böyle atılıp kırılmasına üzüldü fakat gidip başka bir ibrik getirdi. "Acaba ne kusur etim" diye de düşünüp, Muhammed Ma'sûm hazretlerinin hanımına gidip, durumu anlattı. O da, talebesinin bu üzüntülü ve korkulu hâlini Muhammed Ma'sûm Fârûkî hazretlerine bildirdi. Muhammed Ma'sûm hazretleri buyurdu ki: "Ona söyleyiniz korkmasın. O ibriği attığım sırada, bizi sevenlerden birisi sahrâda, kana susamış bir arslana rastladı. O anda onu orada öldürecek, parça parça edecekti. O talebemiz ise tam bir âcizlik içinde bizden yardım istedi. Benim o anda elimde ve yanımda o ibrikten başka bir silahım yok idi. Bunun için ibriği o arslana fırlattım, o zavallıyı kurtardım.

Bu hâdiseyi arslandan kurtulan talebesi sonra şöyle anlattı:

"Âniden bir kızgın arslan gördüm. O anda hocam, İmâm-ı Muhammed Ma'sûm hazretlerini hatırladım. Hemen baş gözüm ile gördüm ki, İmâm-ı Ma'sûm hazretleri geldi, elinde olan ibriği o arslana fırlattı. Arslanda hareket edecek kuvvet kalmadı. Sonra hocam gözümden kayboldu. Beni o arslandan kurtardılar. Bundan sonra, o ibriğin kırılmış parçalarını yerden topladım. Hattâ hâlâ yanımda saklıyorum.

Muhammed Ma'sûm hazretlerinin menkıbelerini, makâmlarını, keşflerini, kerâmetlerini ve yüksek hâllerini anlatan pekçok kitap yazılmış olup, bunlardan altısı her memlekette yayılmıştır. Bu eserler şunlardır:

1) Zübdet-ül-Makâmât, 2) Hadarât-ül-Kuds, 3) Hadâik-ul-Verdiyye fî Hakâik-i Ecillâ-in-Nakşibendiyye, 4) Hadîkat-ül-Evliyâ, 5) Umdet-ül-Makâmât, 6) Yevâkît-ül-Haremeyn.

Bunlardan başka Muhammed Ma'sûm hazretlerinin üç ciltlik **Mektûbât-ı Ma'sûmiyye** adlı eseri vardır. Bu üç ciltte toplam altı yüz elli iki mektup bulunmaktadır. Son olarak 1976 (H.1396) senesinde Pakistan'ın Karaçi şehrinde bastırılmıştır. Fârisî olan bu mektuplar arasından yüz kırk bir adedi seçilerek; **Müntehâbât-ı Ma'sûmiyye** adıyla İhlâs A.Ş. tarafından İstanbul'da bastırılmıştır.

Buyurdu ki:

İnsanın ömrü çok azdır. Sonsuz olan âhiret hayâtında, insanın karşılaşacağı şeyler dünyâda yaşadığı hâle bağlıdır. Aklı başında olan, ileriyi görebilen bir kimse, dünyâdaki kısa hayâtında hep âhirette iyi ve rahat yaşamağa sebep olan şeyleri yapar. Âhiret yolcusuna lâzım olan şeyleri hazırlar.

Muhammed Ma'sûm hazretleri, ikinci cilt 105. mektubunda buyuruyor ki:

"Resûlullah efendimize uymak nasıl olur? Bunlardan mühim olan birkaçını bildiriyorum. Günah işleyince hemen tövbe etmelidir. Gizli işlenen günahların tövbesi gizli, açık işlenen günahların tövbesi açık olur. Tövbeyi geciktirmemelidir. Rızkını helâldan kazanmalı, kendinin ve çoluk çocuğunun nafakasını helâldan kazanmak için çalışmalıdır. Bunun için ticâret, sanat yapmak lâzımdır. Helâl kazanmanın sevaplarını bildiren birçok hadîs-i şerîf vardır.

Yemekte, içmekte orta halli olmayı gözetmelidir. Gevşeklik verecek kadar çok yememeli, ibâdet yapamayacak kadar da perhiz etmemelidir. İbâdet, iyilik yapmaya yardımcı olan her şey iyi, mübârektir. Her işte niyete dikkat etmelidir. İyi niyet olmadıkça o işi yapmamalıdır. İyi kötü herkese güler yüz göstermeli, af dileyenleri affetmeli, herkese karşı iyi huylu olmalıdır. Münâkaşa etmemelidir. Herkese yumuşak söylemeli, sert söylememelidir. Evliyânın başka insanlardan nasıl ayırt edileceğini Muhammed bin Sâlim hazretlerinden sorduklarında; "Sözlerinin yumuşak olması, konuşurken îtiraz etmemesi, özür dileyenleri affetmesi ve herkese merhametli olması ile anlaşılır" buyurdu.

Az konuşmalı, az uyumalı, az gülmelidir. Çok gülmek kalbi karartır. Çalışmalı, fakat karşılığını yalnız Allahü teâlâdan dilemelidir. O'nun emirlerini yapmaktan zevk duymalıdır. Yalnız O'na güvenmelidir.

Yahyâ Mu'az-ı Râzî buyuruyor ki: "Allahü teâlâyı sevdiğin kadar, herkes seni sever. Allahü teâlâdan korktuğun kadar da herkes senden korkar. Allahü teâlâya kulluk ettiğin miktarda herkes sana yardımcı olur."

Dünyâya düşkün olanlarla birlikte bulunmamalıdır. Her işinde sünnete uymalı, neşeli zamanlarında İslâmiyetin dışına taşmamalıdır. Sıkıntılı anlarda Allahü teâlâdan ümîdini kesmemelidir. Her güçlük yanında kolaylık bulunduğunu unutmamalıdır. Neşede ve sıkıntıda hâli değişmemeli, varlıkta ve yoklukta aynı hâlde olmalıdır. Hattâ yokluktan rahatlık duymalıdır, varlıkta sıkılmalıdır. Hâdiselerin değişmesi insanda değişiklik yapmamalıdır."

Buyurdu ki:

Günah işleyince, hemen tövbe etmelidir. Gizli işlenen günahın tövbesi gizli, açık işlenen günahın tövbesi de açık olur. Tövbeyi geciktirmemelidir. Kirâmen kâtibîn melekleri, günâhı hemen yazmaz. Tövbe edilmezse yazarlar. Câfer bin Sinan buyurdu ki: "Günâha tövbe etmemek, bu günahı yapmaktan daha fenâdır." Hemen tövbe etmeyen de, ölmeden önce tövbe etmelidir. Verâ ve takvâyı elden bırakmamalıdır. Takvâ açıkça yasak edilmiş olan şeyleri, Verâ şüpheli şeyleri yapmamaktadır. Yasak edilenlerden sakınmak, emir olunanları yapmaktan daha faydalıdır. Büyüklerimiz buyurdu ki: "İyiler de, kötüler de iyilik yapar. Fakat, yalnız sıddîklar, iyiler, günahtan sakınır."

Âdet olarak, riyâ, gösteriş olarak değil de Allah rızâsı için, fakirlere yemek, sadaka verip, sevaplarını meyyitin rûhuna göndermek iyi olur ve büyük ibâdet olur."

Muhammed Ma'sûm hazretlerinin **Mektubat'**ından birinci cilt dördüncü mektubu şöyledir:

"Bu bir köşede unutulmuşu hatırlayarak, kardeşim Mevlânâ Muhammed Hanîf ile gönderdiğiniz mektup geldi. Okuyunca, çok sevindirdi. Ortağı, benzeri olmayan cenâb-ı Hakk'a bağlılığınızı ve O'nun muhabbetinin ateşi ile yandığınızı okuyunca, sevincimiz kat kat arttı. Bu âhir zaman fitne ve zulmeti içinde, Allahü teâlâ, bir kulunun kalbine, kendi sevgisini yerleştirir ve kendi hicranı, ayrılığı ile onu yakarsa ne büyük nîmettir. Bu nîmetin kıymetini bilip, şükrünü yapmak lâzımdır. Durmayıp, bunun artmasına çalışarak, aşkı ilâhînin en son derecesine yükselmesini beklemelidir. Hakîkî matlubdan (sevgiliden) başka hiçbir şeye gönül bağlamamalıdır. Muhabbet ateşi nefs-i emmârenin azgınlığından, yükselmesinden meydana gelen, benlik, izzet-i nefs perdesini tamâmen yakarak ezelî ve ebedî kemâlâtın nurları, kalbi aydınlatmalıdır. **Kur'ân-ı kerîm**'de; **"Nîmetlerime şükr ederseniz, onları arttırırım"** buyrulmuştur.

Ey mes'ûd ve bahtiyar kardeşim! Mâdem ki, Allahü teâlânın sevdiği kullarının yolunda yürümek arzusundasın, bu yolun şartlarını ve edeplerini gözetmelisin. En önce sünnet-i seniyyeye yapışmak ve bid'atlerden sakınmak lâzımdır. Çünkü Allahü teâlanın sevgisine ulaştıran yolun esâsı bu ikisidir. İşlerinizi, sözlerinizi, ahlâkınızı, dînini bilen ve seven, dindâr âlimlerin sözlerine ve kitaplarına uydurmalısınız. Sâlih kullar gibi olmalısınız ve onları sevmelisiniz. Uykuda, yemekte ve söylemekte aşırı gitmeyip, orta derecede olmalısınız. Seher vakti, (yâni gecelerin sonunda) kalkmağa gayret etmelisiniz. Bu vakitlerde istiğfâr etmeyi, ağlamayı, Allahü teâlâya yalvarmayı ganîmet bilmelisiniz. Sâlihlerle düşüp kalkmayı aramalısınız. **"İnsanın dîni, arkadaşının dîni gibidir."** sözünü unutmayınız! Şunu, iyi biliniz ki, âhireti (seâdet-i ebediyyeyi) istiyenlerin dünyâ lezzetlerine düşkün olmaması lâzımdır.

Zekâtı ve fıtraları, şerîatin emrettiği kimselere seve seve vermelidir. Akrabâyı ziyâret etmeli, mektupla gönüllerini almalıdır. Komşuların haklarını gözetmelidir. Fakirlere ve borç isteyenlere merhamet etmelidir. Malı, parayı, şerîatin izin vermediği yerlere harcetmemeli, izin verilen yere de, israf etmemelidir. Bunlara dikkat edince, mal, zarardan kurtulur ve dünyâlıklar, âhiretlik hâlini alır. Belki de bunlara dünyâ denmez.

İyi biliniz ki, namaz, dînin direğidir. Namaz kılan bir insan dînini doğrultmuş olur. Namaz kılmayanın, dîni yıkılır. Namazları, müstehap zamanlarında ve şartlarına ve edeplerine uygun olarak kılmalıdır. Bunlar, fıkıh kitaplarında bildirilmiştir. Namazları cemâatle kılmalı ve birinci tekbiri imâmla birlikte almaya çalışmalıdır. Birinci safta yer bulmalıdır. Bunlardan biri yapılmazsa, matem tutmalıdır. Kâmil bir Müslüman, namaza durunca, sanki dünyâdan çıkıp âhirete girer. Çünkü dünyâda Allahü teâlâya yaklaşmak, çok az nasip olur. Eğer nasip olursa, o da zılle, gölgeye, sûrete yakınlıktır. Âhiret ise, asla yakınlık yeridir. İşte namazda, âhirete girerek, burada nasip olan devletten hisse alır. Bu dünyâda hasret ve firak ateşiyle yanan susuzlar, ancak namaz çeşmesinin hayat suyu ile serinleyip rahat bulur. Büyüklük ve mâbudluk sahrâsında şaşırmış kalmış olanlar, namaz gelininin çadır etekleri altında vuslatın (sevgiliye kavuşmanın) kokusunu duyarak hayrân olurlar. Allahü teâlânın Peygamberi (sallallahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **"Bir mümin namaz kılmağa başlayınca, Cennet kapıları onun için açılır. Rabbi ile onun arasında bulunan perdeler kalkar. Cennette olan hûr-ı în onu karşılar. Bu hâl, namaz bitinceye kadar devâm eder."**

MUHAMMED MAZHAR;

on dokuzuncu yüzyılda Hindistan'da yetişen evliyânın büyüklerinden. İsmi, Muhammed Mazhar olup, Ahmed Saîd-i Fârûkî hazretlerinin üçüncü oğludur. Hazret-i Ömer'in soyundandır. 1832 (H.1248) senesinde Hindistan'ın Delhi şehrinde doğdu. 1883 (H. 1301) senesinde Muharrem ayının on ikinci Pazartesi gecesi Medîne-i münevverede vefât etti. Babası Ahmed Saîd-i Fârûkî'nin kabri yanında medfûndur.

Muhammed Mazhar doğduğu zaman dedesi Mevlânâ Ebû Saîd hazretleri ona Mazhar-ı Muhammed adını verdi. Çok sevdiği bu torunu için; "Bu çocukta yüksek ilmin kokusu var. Yakın zamanda şânı her tarafta duyulacak ve herkes feyzinden istifâde edecektir" buyurarak onun büyük bir zât olacağını müjdeledi. Küçük yaştayken ilim öğrenmeğe başlayan Muhammed Mazhar, dokuz yaşında iken Kur'ân-ı kerîmi ezberledi. Babası, Ahmed Saîd-i Fârûkî'den tasavvufu öğrendi. Zâhirî ve tasavvufî ilimlere dâir eserleri okudu. Kısa zamanda tahsilini tamamlayıp, kemâle geldi. Babasının emriyle, talebelere ders vermeye başladı. Hac ibâdetini îfâ etmek üzere Haremeyn'e (Mekke ve Medîne) gitti. Hac ibâdetini yapıp, Peygamber efendimizin kabr-i şerîfini ziyâret etti. Peygamber efendimizin mânevî iltifâtlarına kavuştuktan sonra sevinerek Delhi'ye döndü. Delhi'de bir müddet babasının hizmetinde bulunduktan sonra, babası ve diğer yakın akrabâlarıyla birlikte İngiliz fitnesinden korunmak için Hicâz'a hicret ettiler. Babası Ahmed Saîd-i Fârûkî vefât edince onun yerine geçen Muhammed Mazhar, Medîne-i münevverede talebe yetiştirmeye başladı. Vefâtına kadar feyz ve irşad kaynağı olarak vazîfesine devam etti. Bu hizmet yıllarında bir hac mevsiminde İslâm âlimlerinin ve evliyânın büyüklerinden asrının bir tânesi Silsile-i aliyye adı verilen büyük İslâm âlimlerinin otuz üçüncüsü olan Seyyid Fehim-i Arvâsî hazretleriyle Mekke-i mükerremede görüştü. Aynı yolun bağlıları olan bu iki büyük velî, muhabbetle birbirlerine sarılıp, kucaklaştılar ve sohbet ettiler.

Zamânındaki evliyânın büyüklerinden olan Muhammed Mazhar hazretleri aklî ve naklî ilimleri kendinde toplamış idi. Tevekkül sâhibi, kanâatkar ve cömertti. Dünyâ ile alâkalı her şeyle meşgûl olmaktan uzak idi. Eline geçen dünyâlıkları da o beldede bulunan fakir ve muhtaçlara tasadduk ederdi. Medîne-i münevverede Bâb-ü-Bakî denilen yerde sırf kendi gayretleriyle, gâyet büyük bir medrese yaptırmıştı. Birinci katı kütüphâne, ikinci katı dershâne ve üçüncü katı da sohbethâne olarak kullanılan bu medrese uzun müddet ilim ve edebe hizmet etti.

Muhammed Mazhar rahmetullahi aleyh, Peygamber efendimizin sallallahü aleyhi ve sellem tam bir âşığı idi. Kerâmetler ve fazîletler hazinesi olup, çok ibâdet ve tâat yapardı. Kur'ân-ı kerîmi bir haftada

hatmederdi. Belli günlerde oruç tutar. Hadîs, tasavvuf kitapları, bilhassa İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin **Mektûbat-ı şerîf'**ini çok okumak ve okutmak onun güzel âdet ve edeblerinden idi.

MUHAMMED MURÂD KAZANÎ;

on dokuzuncu yüzyılda Kazan'da yetişmiş âlim ve velîlerden. 1855 (H.1272) senesinde Rusya'da Kazan şehrinin Ufa kasabasında doğdu. İlk tahsile memleketinde başladı. İyi bir medrese tahsili gördükten sonra, Buhârâ'ya gidip, orada ve Taşkent'te bulunan meşhûr âlimlerden ders aldı. Daha sonra Hindistan'a ve hac için Hicaz'a gitti. Medîne'de Emin Ağa ve Mahmudiye medreselerine devâm ederek, çeşitli ilimleri öğrenip, icâzet (diploma) aldı. Burada Nakşibendî şeyhlerinden Şeyh Muhammed Mazhar'dan feyz alıp, kısa zamanda tasavvufta yüksek derecelere kavuştu. Mevlânâ Şeyh Allâme Abdülhamîd Dağıstânî ve Mevlânâ Seyyid Muhammed Sâlih Zevâvî gibi büyük zâtlardan da feyz aldı. 1933 (H.1352) senesinde vefât etti.

Muhammed Murâd Kazanî, yüzlerce velînin hayâtını ve menkıbelerini anlatan **Reşahât** kitabını Farsçadan Arapçaya tercüme etti. Kendisine icâzet ve hilâfet vermiş olan hocası Mevlânâ Muhammed Sâlih Zevâvî, yaptığı **Reşehât** tercümesini görüp; "İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin **Mektûbât'**ını Farsçadan Arapçaya tercüme et, bu işte Allahü teâlâ büyük velîlerin hürmetine sana yardım eder." deyince, hocasının emrine uyarak **Mektûbât'**ı Arapçaya tercüme etti. Bu tercümesine **Dürer-ül Meknûnât** adını verdi. Eserin birinci cildinin kenarına İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin hayâtını, ikinci cildinin kenarına da **Mebde ve Me'âd** adlı risâlesini Arapça olarak yazdı. Onun yaptığı bu tercüme, o zaman, Mekke'de Miriyye Matbaasında basıldı.

MUHAMMED ÖMER;

on dokuzuncu yüzyılda Hindistan'da yetişen evliyânın büyüklerinden. İsmi, Muhammed bin Ahmed olup künyesi Ebü's-Seâdet'tir. Ahmed Saîd-i Fârûkî hazretlerinin ikinci oğludur. 1828 (H.1244)de Delhi'de doğdu. 1880 (H.1298) senesi Muharrem ayında Rampûr'da vefât etti. Türbesi Rampûr'da Şah Cemâlullah'ın künbetine bitişik olup, batı tarafındadır.

Ahmed Saîd-i Fârûkî hazretlerinin Abdülhamîd isminde bir oğlu vefât ettikten sonra Muhammed Ömer ismindeki oğlu dünyâya geldi. Küçüklüğünde böbreklerinde taş teşekkül etmesi sebebiyle hastalandı. Bu sebeple çok zahmet çekti. Bir doktor ameliyat yaparak böbreğinden taşı aldı. Fakat bir müddet sonra taş yine meydana geldi. Babasının duâsı bereketiyle taş parçalanarak döküldü. Böylece bu sıkıntıdan kurtuldu.

Muhammed Ömer dokuz yaşındayken Kur'ân-ı kerîmi ezberledi. Sarf, nahiv, mantık ve kelâm ilmini Şeyh Habibullah Mültânî'den, fıkıh, hadis, ahlâk ve tasavvuf ilimlerini amcası ve zamânının büyük âlimlerinden olan Mevlânâ Şâh Abdülganî Ahmedî'den öğrendi. Babasından **Makâmât-ı Ahmediye'**yi okudu. Yirmi iki yaşına geldiği zaman babasından izin alıp, Muînüddîn-i Çeştî hazretlerinin kabrini ziyârete gitti. Onun ruhâniyetinden istifâde etti. Daha sonra İngilizlerin fitnesinden kurtulmak için babası ve diğer akrabâlarıyla berâber Delhi'den Mekke-i mükerremeye gitti. Hac ibâdetini yerine getirdikten sonra Medîne-i münevvereye geçti. Sevgili Peygamberimizin kabrini ziyâret ederek, feyz ve bereketlerine kavuştu. Babasının vefâtından sonra Mekke-i mükerremeye giderek yerleşti. Burada pekçok riyâzetler ve nefs mücâdelesiyle uğraştı. Tasavvuf yolunda yüksek derecelere ulaştı. Pekçok talebe okutup, ders verdi. 1862 senesinde bir gemi ile Cidde'den Mısır'a gitti. Kâhire, İskenderiye, Filistin ve çeşitli beldelerdeki mübârek yerleri ve İslâm âlimlerinin ve evliyânın kabirlerini ziyâret etti. Ömrünün sonlarına doğru Mekke-i mükerremeden Hindistan'a gitmek üzere, çoluk-çocuğu ve talebelerinden bâzıları ile deniz yolculuğuna çıktı. Uzun bir yolculuktan sonra Kalküta şehrine vardı. Herkes onu karşılamaya geldi. Yollar insanlarla doluydu. Karşılayıcılar arasında Kalküta vâlisi de vardı. Vâli, Muhammed Ömer hazretlerine çok hürmet ve iltifatta bulundu. Daha sonra Rampûr'a gitti. Gittiği yerlerde insanlara İslâmiyetin emirlerini ve yasaklarını anlattı. Rampûr'da bulunduğu sırada vefât etti.

Muhammed Ömer hazretleri orta boylu, heybetli bir zâttı. Bütün ibâdetlerini tam bir kalp huzûru ile yapardı. Resûlullah efendimizin sallallahü aleyhi ve sellem güzel ahlâkı ile ahlâklanmıştı. En meşhur talebesi, oğlu Ebü'l-Hayr idi. O da 1922 (H.1341) senesinde Delhi'de vefât etti. Onun oğlu Ebü'l-Hasan Zeyd-i Fârûkî Delhi'deki Abdullah-ı Dehlevî Dergâhında ilim ve feyz vermeğe devâm etmektedir (1993).

Eserleri: **1) Ensâb-üt-Tâhirîn:** İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin kendi zamanına kadar olan oğullarından ve torunlarından bahs eder. **2) El-Cedvel-ül-Müntehabe min-en-Nehri'l-mâd minel-Enhâr-ı Erbea;** Tasavvufa dâir olup, babasının yazdığı **Enhâr-ı Erbea** adlı eser üzerine yazdığı şerhtir. Ayrıca şiirleri de vardır.

MUHAMMED PÂRİSÂ;

evliyânın büyüklerinden. Adı Muhammed bin Muhammed bin Mahmûd'dur. Lakabı Hâfız-ı Buhârî ve Pârisâ'dır. 1355 (H.756) senesinde Buhârâ'da doğdu. 1419 (H.822) senesinde Medîne-i münevverede vefât etti.

Medrese tahsiline başlayıp, hadis ve fıkıh ilminde yetişerek, bu ilimlerde ihtisâs sâhibi oldu. Daha sonra, tasavvuf ilimlerine yönelip, Muhammed Behâeddîn-i Buhârî hazretlerine talebe oldu. Onun sohbetlerine devâm edip, himmet ve teveccühüne kavuştu. Böylece tasavvufta yüksek derecelere ulaştı. Zâhir ve bâtın ilimlerinde zamânının bir tânesi oldu.

Pârisâ lakabını alması şöyle anlatılır: "Hocası Behâeddîn-i Buhârî'nin sohbetlerine devâm ettiği ilk günlerde, bir gün hocasının kapısına gelip, kapının eşiğinde beklerken, içeriye birisi girer. Behâeddîn-i Nakşibend hazretleri içeri girene, kapıda kim var? diye sorar, o da, pârisâ (zâhid) bir genç vardır, der. Dışarı çıkıp bakar ve; "Siz Pârisâ imişsiniz" buyurur." Böylece ismi, Muhammed Pârisâ olarak kalır ve hep böyle söylenir. Hocası Behâeddîn Buhârî hazretleri; "Bizim varlığımızdan murâd, Muhammed Pârisâ'nın yetişip ortaya çıkmasıdır." buyurmuştur. Kendisinden sonra, en yüksek talebesi olduğundan yerine vekîli olmuştur. Pekçok talebe yetiştiren Muhammed Pârisâ, Semerkand'dan ayrılarak Buhârâ'ya gitti. İki defâ hacca gitti. İlk hacca hocası Behâeddîn-i Buhârî hazretleriyle gitmişti. İkinci defâ ise ömrünün son aylarında gitti. Hacca ikinci gidişinde Buhârâ'dan ayrılırken, bu yolculukta vefât edeceğini işâret etti. Yolculuk esnâsında Herat, Tirmiz, Belh ve Câm şehirlerine uğrayarak sohbetlerde bulundu ve büyüklerin kabirlerini ziyâret etti. Bu ziyâret sırasında beş yaşında bulunan Mevlânâ Abdurrahmân Câmî, onu görüp teveccüh ve ihsânlarına kavuştu. Câm'dan ayrıldıktan sonra Nişâbûr'a, oradan da Mekke-i mükerremeye gitti. Hac ibâdetini yaptıktan sonra, Medîne-i münevvereye gitti. Peygamber efendimizin sallallahü aleyhi ve sellem, kabr-i şerîfini ziyâret etti. Zilhicce ayının yirmi üçüncü Çarşamba günü Medîne-i münevverede vefât etti. Cenâze namazını o sırada Medîne-i münevverede bulunan Molla Fenârî kıldırdı. Cennet-ül-Bakî' kabristanında Eshâb-ı kirâmdan hazret-i Abbâs'ın türbesi yanına defn edildi.

İlim, fazîlet ve kerâmet sâhibi olan Muhammed Pârisâ, kerâmetlerini gizlerdi. Yetiştirdiği talebelerinin en meşhûru oğlu Ebû Nasr Pârisâ'dır.

Buyurdu ki:

Üç kimse, **Kur'ân-ı kerîm**'in mânâsını anlayamaz. Birincisi Arabîyi iyi bilmeyen ve tefsir okumamış olan câhil. İkincisi büyük bir günâha devâm eden fâsık. Üçüncüsü îtikâd bilgilerinden birini yanlış anlayıp, anladığına uymadığı için, hak sözü kabul etmeyen bid'at sâhibi. Çünkü bid'atin zulmeti kalbi karartır.

İnsanı Allahü teâlâdan uzaklaştıran perdelerin en zararlısı, dünyâ düşüncelerinin kalbe yerleşmesidir. Bu düşünceler, kötü arkadaşlardan ve lüzumsuz şeyler seyretmekten hâsıl olur. Çok uğraşarak bunları kalpten çıkarmak lâzımdır. Faydasız kitap okumak, lüzumsuz şeyler konuşmak da bu düşünceleri arttırır. Kadın ve kadın resimlerine bakmak, şarkı, çalgı dinlemek bu düşünceleri kalbe yerleştirir. Bunların hepsi, insanı Allahü teâlâdan uzaklaştırır. Kalbin hasta olması, Allahü teâlâyı unutmasıdır. Allahü teâlâya kavuşmak isteyenlerin bunlardan sakınması, hayâli arttıran her şeyden kaçınması, uzaklaşması, lâzımdır. Allahü teâlâ çalışmayan, sıkıntıya katlanmayan, zevklerini, şehvetlerini bırakmayanlara bu nîmeti ihsân etmez.

İnsanlar, ölüleri dirilteni büyük bildiğinden, Allahü teâlâya yakın olanlar, bunu yapmak istemeyip ölü ruhları diriltmişler, talebelerinin ölü kalplerini diriltmeğe çalışmışlardır. Doğrusu da kalpleri, ruhları diriltmek yanında, ölüleri diriltmenin hiç kıymeti yoktur. Hattâ abes, yâni, faydasız şeylerle vakit kaybetmek olur. Çünkü ölüyü diriltmek ona birkaç günlük ömür kazandırır. Kalplerinin dirilmesiyse, sonsuz hayâta (ebedî saâdete) kavuşturur. Zâten Allahü teâlâya yakın olanların vücutları kerâmettir. İnsanları Allahü teâlâya dâvet etmeleri, Hak teâlânın rahmetlerinden bir rahmettir. Ölü kalbleri diriltmesi, hârikaların en büyüğüdür.

Eserleri:

Fusul-i Sitte, Risâle-i Kudsiyye, Tuhfet-üs-Sâlikîn, Tahkikât, Muhyiddîn-i Arabî'nin **Fusus-ül-Hikem** adlı eserine yaptığı Farsça şerh, Tasavvufa dâir, **Fasl-ül Hitab li Vasl-il Ahbâb** adlı eseri, **Menâsik-ül Hac** ve **Menâkıb-ı Şeyh Behâüddîn-i Nakşibendi.**

MUHAMMED REBHÂMÎ;

Hindistan'da yetişen fıkıh âlimlerinden. İsmi, Muhammed bin Muhammed Rebhâmî'dir. Hayâtı hakkında fazla bilgi yoktur. Hicrî dokuzuncu asrın sonlarında vefât ettiği, yazdığı eserinden anlaşılmaktadır.

Muhammed Rebhâmî'nin en meşhur eseri Farsça **Riyâdü'n-Nâsihîn** kitabıdır. Muhammed Rebhâmî

bu eserini, çeşitli tefsirlerden, akâid, usûl, hadis, fıkıh, ferâiz, kırâat, tasavvuf, tıp, nasîhat kitaplarından faydalanarak yazmıştır. Faydalandığı eserlerin sayısının dört yüz kırk dört olduğu eserin ön sözünde bildirilmiştir. Bu kitap, 1895 (H.1313) senesinde Bombay'da; 1981 (H.1402) senesinde de İstanbul'da Hakîkat Kitâbevi tarafından tekrar basılmıştır.

MUHAMMED RÛCÎ;

on beşinci yüzyılda Türkistan'ın Horasan bölgesinde yetişmiş olan evliyâdan. İsmi Muhammed, lakabı, Şemsüddîn'dir. Rûcî nisbesiyle meşhur olmuştur. 1417 (H.820) senesinde Horasan'ın Ruc köyünde doğdu. Muhammed Rûcî baba mesleği olan ticârete hiç rağbet etmedi. Küçük yaşından îtibâren akranlarından ve diğer insanlardan uzak kalmayı tercih etti. Çocuk yaşta iken Sevgili Peygamberimizi rüyâsında görüp, aldığı mânevî işâretle tasavvufa yöneldi. Herât'a giderek Zeynüddîn Hâfî'nin kabrini ziyâret etti. Sa'deddîn Kaşgârî hazretlerinin sohbetinde ve ilim meclisinde bulunup talebelerinden oldu. Ondan çok istifâde etti. Tasavvuf yolunda ilerleyip yüksek derecelere kavuştu. Daha sonra Sa'deddîn Kaşgârî hazretlerinin halîfelerinden Mevlânâ Nûreddîn Abdurrahmân Câmî'ye (Molla Câmî) bağlanıp Allahü teâlânın rızâsına kavuşmak için çalıştı. 1498 (H. 904) senesinde Herat'ta vefât etti. Hocası Sa'deddîn Kaşgârî hazretlerinin kabri yanına defnedildi. Kabri orada olup, ziyâret edilmektedir.

MUHAMMED SÂDIK;

İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin birinci oğlu. 1591 (H.1009) senesinde Hindistan'ın Serhend şehrinde doğdu. 1616 (H. 1025)da yirmi dört yaşındayken, babasından önce, doğduğu yerde tâûn hastalığından vefât etti.

Tasavvuf ilimlerinde çok iyi yetişip, evliyâlığın yüksek derecelerine kavuşmuştur. Tâlim ve terbiyesiyle, önce dedesi Abdül-Ehad hazretleri meşgûl olup, onu yetiştirdi. Daha sonra İmâm-ı Rabbânî'nin hocası Muhammed Bâki-billah'ın sohbetinde bulunup, ondan feyz aldı. Yüksek kâbiliyeti ve yaratılışı sebebiyle henüz yedi-sekiz yaşında iken yüksek hâllere kavuştu. Bâki-billah hazretleri, kendi talebelerinin yetişmesini İmâm-ı Rabbânî'ye bırakması üzerine, o da babasına talebe oldu. Aklî ve naklî ilimlerde de çok kuvvetliydi.

Bir defâsında, Şiraz'dan Hindistan'a aklî ve naklî ilimlerde çok yüksek derecede olan bir âlim gelmişti. Muhammed Sâdık o âlimle derin ilimlere dâir biraz konuştu. Sözlerini bitirince, Şirazlı âlim; "Bu genci görmeyince Hindistan'daki talebelerden birinin aklî ilimlerdeki derin meseleleri böylesine idrâk etme kuvvetini anlayamamıştım" dedi.

Muhammed Sâdık ile görüşüp konuşan zenginler; "Bu genci gördüğümüz zaman dünyâdan soğuyoruz, dünyâya düşkün olmaktan kurtuluyoruz" derlerdi.

Daha küçük yaşta iken yerlerin ve kabirdekilerin hâlleri husûsunda üstün bir keşfe sâhipti. Bâki-billah hazretleri onu, mezarların başına götürür ve o mezarlarda yatanların hâllerinin nasıl olduğunu sorardı. O da hemen herbirinin hâlini gördüğü gibi anlatırdı. Bir defâsında amcası ticâret için bir sefere çıkacaktı. Amcasıyla birlikte dedesi Abdül-Ehad hazretlerinin kabrini ziyâret ettiler. Kabrin başında bir müddet murâkabe ederek oturduktan sonra başını kaldırıp; "Dedem amcamın bu sefere çıkmasını istemiyor." dedi. Amcası sefere çıktı, fakat gittiği yerde vefât edip, bir daha geri dönemedi.

Bulunduğu memlekette vebâ (tâûn) hastalığı yayılmıştı. Bunun üzerine şöyle buyurdu: "Bu tâûn biz gitmedikçe geçmez." Kendisi tâûn hastalığına yakalanıp vefât etti. Oradaki tâûn hastalığı azaldı. Sonra da hiç kalmadı.

Babası İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin **Mektûbât** adlı eserinde bu oğluna ve diğer oğullarına yazdığı birçok mektup toplanmıştır.

MUHAMMED SAÎD-İ FÂRÛKÎ;

Hindistan'da yetişen evliyânın büyüklerinden. İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin ikinci oğludur. 1596 (H. 1005) senesinde Serhend'de doğdu.

Küçük yaşta ilim öğrenmeye başlayıp, önce babasından sonra da ağabeyi Muhammed Sâdık'tan ve Molla Tâhir-i Lâhorî'den ilim tahsil etti. Genç yaşta tahsilini tamamladı. Fen ve din ilimlerinde mütehassıs oldu. Babasının gayretli çalışmaları ve yardımları sâyesinde tasavvufta yetişip, yüksek derecelere kavuştu. Birçok kıymetli kitaba açıklamalar yazdı. Din ve fen ilimlerinde yetişip talebe yetiştirmek için babasından icâzet (diploma) aldı. Talebe yetiştirmekle meşgul oldu. İmâm-ı Rabbânî hazretleri fıkıhla ilgili bir meseleyi araştırmak isteyince, Muhammed Saîd'e sorar, verdiği doğru ve sağlam cevaplardan çok memnun olurdu. İlim, fazîlet sâhibi ve kerâmetler hazînesi olan Muhammed Saîd-i Fârûkî, 1660 (H.1070) senesinin Cemâz-il-âhir ayının yirmi yedinci günü vefât etti.

Eserleri:

1. Mişkât-ül-Mesâbih Hâşiyesi: Hanefî mezhebi imâmlarının delîl olarak kullandıkları sahîh hadîsleri açık delillerle en kıymetli kitaplardan alıp bu kitaba yazmıştır.

2. Mektûbât-ı Saîdiyye: İçerisinde yüz mektup bulunan bu eser, bir cilttir.

3. Namazda otururken parmak kaldırmamak gerektiğini anlatan, Hanefî mezhebine göre bir risâle. Bu eserinde parmak kaldırmamanın daha iyi olduğunu isbat etmiştir.

Muhammed Saîd, babası İmâm-ı Rabbânî hazretleri gibi takva sâhibi, ilmiyle âmil, sünnete tam uyar, azîmetle amel ederdi. Tatlı sözlü, güler yüzlü olup, dünyâya düşkün değildi. Hadis, fıkıh ve tasavvuf ilminde yüksek derece sâhibiydi.

Muhammed Hâşim-i Keşmî, İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin şöyle buyurduğunu nakleder: "Oğlum Muhammed Sâdık vefât edince, kendi kendime zâhir ilimlerde bu kadar fazîletli, kalp hâllerinde bu kadar yüksek oğlu nerede bulurum dedim. Allahü teâlâ ihsân ederek bu mübârek kardeşini (Muhammed Saîd'i) yüksek ağabeyinin vekîli eyledi. Bu ihsânından dolayı, Allahü teâlâya hamd ü senâlar olsun."

Yine babası İmâm-ı Rabbânî hazretleri onun hakkında şöyle buyurmuştur: "Muhammed Saîd, Ulemâ-i Râsihînden ve sâbikûndandır. Allahü teâlânın halîlidir (dostudur). O'nun rahmet hazînesidir. Yarın kıyâmet günü rahmet hazînelerinin taksimi ona verilir. Şefâat makâmından büyük payı vardır." (Bkz. İmâm-ı Rabbânî)

MUHAMMED SIBGATULLAH (Kayyûm-ı Zamân);

on yedinci yüzyılda Hindistan'da yetişen evliyânın büyüklerinden. İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin torunu ve Urvetü'l-Vüskâ Muhammed Ma'sûm-ı Fârûkî'nin büyük oğludur. İsmi, Muhammed Sıbgatullah'tır. Kayyûm-ı Zamân veya Kayyûm-ı Cihan isimleriyle de bilinir. 1624 (H.1033) senesi Rebiül-âhir ayında Serhend'de doğdu. 1710 (H.1122) senesinin Rebîül-âhir ayının dokuzuncu Cumâ günü Serhend'de vefât etti. Kabri babası Muhammed Ma'sûm-ı Fârûkî'nin türbesindedir.

Muhammed Sıbgatullah'ın doğduğu sırada dedesi İmâm-ı Rabbânî hazretleri vaktin sultanı ile birlikte Hindistan'ın büyük şehirlerinden Ecmir'de bulunuyordu. Babası Muhammed Ma'sûm-ı Fârûkî de babasını ziyâret için Ecmir'e gitmişti. İmâm-ı Rabbânî ve oğlu Muhammed Ma'sûm Ecmir'den dönerken oğullarının doğum haberini aldılar. Serhend'e gelince onun ismini Muhammed Sıbgatullah koydular. İmâm-ı Rabbânî hazretleri Muhammed Ma'sûm'a; "Senin bu oğlunda asâletten bir sıfat buldum." diyerek büyük bir evliyâ olacağını müjdeledi.

Muhammed Ma'sûm-i Fârûkî hazretleri oğlu Muhammed Sıbgatullah'ın terbiye ve tahsiline özel önem verdi. Babasının huzûrunda yetişen Muhammed Sıbgatullah zâhirî ve bâtınî ilimlerin ve kalbe âit ince mârifetlerin hepsini ondan öğrendi. Diğer talebeleri, hatta diğer oğulları arasında Muhammed Sıbgatullah'a husûsî iltifatlarda bulunan Muhammed Ma'sûm-i Fârûkî hazretleri birgün oğluna şöyle buyurdu: "Siz benim oğullarım arasında Eshâb-ı kirâma benzersiniz. Yâni siz babam Müceddîd-i elf-i sânîyi gördünüz ve onun zamânında bulundunuz. Diğerleri böyle değildir. Bu farkı az görme."

Muhammed Sıbgatullah hazretleri zâhirî ve bâtınî ilimlerdeki tahsilini ve tasavvuf yolundaki derecelerini tamamlayarak yetiştikten sonra babasının emriyle talebe yetiştirmeye başladı. Urvet-ül-Vüskâ Muhammed Ma'sûm-i Fârûkî hazretlerinin talebelerinin ve halîfelerinin en büyüğü olan Muhammed Sıbgatullah hazretleri insanlara İslâm dîninin emir ve yasaklarını anlatıp pekçok talebe yetiştirdi.

Evliyâlığın en yüksek derecelerine ve üstün makamlara kavuşmuş olan Muhammed Sıbgatullah hazretleri hallerini çok gizlerdi, açıklamayı istemezdi. Hallerini o kadar gizler ve bu hususta o kadar titiz davranırdı ki, yüksek hallere kavuştuğunu kendisine müjdeleyen babasının mektuplarını kimseye göstermezdi. Hallerini bu kadar gizlediği halde kerâmetleri ve menkıbeleri anlatılagelmiştir.

Kayyûm-ı Zaman Muhammed Sıbgatullah hazretlerinin bütün hareketleri sünnet-i seniyyeye yâni dînimizin her emrine uygun idi. Bir sünneti yerine getirememek endişesi, gözünde ve gönlünde dağ gibi büyük görünürdü. Yemekte, içmekte, oturmakta, giyinmede, yolculuk hâlinde, her zaman okunması îcâb eden duâlarda ve diğer duâlarda, dil ile ve kalple yapılan zikirlerde, namaz, oruç, zekât, hac, güzel ahlâk, ihsân, tevekkül, hilm (yumuşaklık) ilim, cömertlik, iyilik yapmak, sabır, tahammül ve diğer güzel huylarda pek ileride idi. Bu güzel huyların îcâblarını yerine getirmekte o kadar dikkatli idi ki, kıl ucu kadar gevşeklik ve ayrılık görülmezdi. Buna rağmen niyetlerini ve amellerini kâmil olmaktan uzak, ayıp ve kusurlu görürdü. Ömrünün sonlarına doğru Kur'ân-ı kerîmi çok yavaş sesle okurdu. Sebebini sorduklarında; "Okurken bütün varlıklar berâber okuyorlar ve bu fakîri yüksek sesle okumaya

bırakmıyorlar.” buyurdu.

Muhammed Sıbgatullah hazretlerinin ömrünün sonlarına doğru Serhendlilerle kâfirler arasında bir harp olmuştu. Kayyûm-ı Zaman Muhammed Sıbgatullah da cihâda gitmek istediyse de yaşı çok ilerlemiş olduğundan gelmemesini ricâ ettiler. Muhârebenin her iki tarafta da şiddetlendiği bir gece idi. Muhammed Sıbgatullah hazretleri muhârebenin yapıldığı yere doğru gitti. Bunu gören hizmetçileri tâkip ettiler. Bir ara ayakları kayıp yere düştü. Yetişip, kendisini kaldırdıkları zaman vücudunda kılıç yarasına benzer bir yara gördüler. Anladılar ki, mâneviyat dünyâsında harp eden Müslümanlar arasına gitmiş ve orada yaralanmıştı. Daha sonra, kendine sorulmuş ise de ses çıkarmadı. Bu yarayı muhârebe meydanında almış olduğu anlaşıldı. Kâfirlerin pek kalabalık oldukları bu harpte, Müslümanların imdâdına yetişmiş ve onların zafer kazanmasında yardımcı olmuştu. Muhammed Sıbgatullah hazretleri bu yara ile altı ay kadar yattı. Acı ve ızdıraplar çekti. Sonra şehitlik mertebesiyle Allahü teâlâya kavuştu.

Muhammed Sıbgatullah’ın Şeyh Ebü’l-Kâsım, Muhammed İsmâil, Şeyhullah, Rahmetullah isimlerinde dört oğlu vardı. Oğullarının her biri babalarından icâzet ve hilâfet almış, olgun ve yüksek velî zâtlardı. Muhammed Sıbgatullah hazretlerinin oğullarından başka birçok halîfeleri de vardı. Bunlardan bâzıları; “Meyân Sefer, Ahmed, Şeyh Zeynel-Âbidîn (Meyân Fakirullah Burhângûrî ismiyle meşhûrdur), Mîr Azîz, Mîr Muhammed Ganî, Ebû Nasr Sultanpûrî, Muhammed Refî’ Kâbilî, Abdüllatîf-i Kâbilî, Şeyh Fakirullah, Hâfız Muhammed Nizâm Kâbilî, Sûfî Elif-i Belhî, Sûfi Muhammed Kâbilî’dir.

MUHAMMED ŞÂZİLÎ;

on beşinci asırda Mısır’da yetişen evliyânın büyüklerinden. İsmi, Muhammed eş-Şâzilî el-Mısrî el-Hanefî, lakabı Şemsüddîn’dir. Hazret-i Ebû Bekr’in soyundandır. Doğum târihi bilinmemektedir. 1443 (H. 847) senesinde Mısır’da vefât etti. Berekât denilen yerdeki kabri ziyâret edilmektedir.

Küçük yaşta öksüz kalan Muhammed Şâzilî teyzesinin yanında büyüdü. Sanata verdiler. Fakat sanata devâm etmek istemeyince medreseye kaçtı. Meşhûr muhaddis ve büyük âlim İbn-i Hacer el-Askalânî ile birlikte ilim tahsil etti. Medresede okuduğu sırada, dersten çıkınca kitap satmakla geçimini temin etti. Ona bâzı kimseler uğrayıp; “Yâ Muhammed! Sen dünyâ için yaratılmadın” dediler. Bu söz üzerine kitap ticâretini terk edip, insanlardan uzak bir yerde halvete, yalnızlığa çekildi. Halvete çekildiği sırada on dört yaşında idi.Yedi sene müddetle insanlar arasına karışmadı. Yedi seneden sonra halvetten çıkıp insanlar arasına katıldı. Şâziliyye yolu büyüklerinden Nâsırüddîn bin Meylak’tan tasavvuf ilmini öğrendi. Halvette kaldığı sırada ve halvetten sonra tasavvuf yolunda ilerledi. Evliyâlıkta bütün makamları geçti. İlim, amel, zühd ve Allahü teâlâya muhabbette pek ileri oldu. Onun sohbetlerinde pekçok kimse hidâyete kavuştu. İslâm dünyâsının her tarafından onun huzûruna gelenler halledemedikleri meseleleri ondan sordular, tatmin edici cevaplar aldılar. Başka ülkelerden gelenlerle onların lisânı ile sohbet etti. Büyüklüğüne inanmıyanlar huzûruna geldiklerinde mahcup olurlar, tövbe edip talebesi olmak isterlerdi.

Muhammed Şâzilî çok pahalı ve kıymetli elbiseler giyerdi. Evliyânın halleri hakkında bilgi sâhibi olmayanlardan birisi, bundan dolayı ona kızdı ve şöyle dedi: “Evliyânın, sultanlara yakışacak böyle elbiseler giymekten uzak durması lâzımdır. Eğer bu zât gerçekten velî ise o elbiseyi bana verir, ben de onu satar, parasını çoluk-çocuğuma harcarım.” Muhammed Şâzilî toplantıdan ayrılınca, elbiseyi çıkardı ve; “Bunu filân kimseye verin. Satsın ve parasını çoluk-çocuğuna harcasın.” buyurdu. Adam onu aldı sattı ve; “Bu, Allah için verilen yardımdır.” dedi. İkinci toplantıya gelişinde o elbiseyi yine Muhammed Şâzilî’nin üzerinde gördü. Elbiseyi onu sevenlerden birisi satın almıştı. O zaman adam şöyle dedi: “Bu elbise Muhammed Şâzilî’den başkasına yakışmaz.” Bunun üzerine Muhammed Şâzilî elbiseyi yine aynı adama hediye etti.

Bir defâsında Mâlikî kâdılarından biri Muhammed Şâzilî hazretlerini imtihan etmek için gelmişti. Durumu kendisine bildirilince; “Ben fakirlerin seccâdesi üzerinde oturuyorum, gücü yeterse istediğini sorsun” buyurdu. Kâdı gelince Muhammed Şâzilî’ye soru sormağa başladı. Fakat bir iki soru sorup cevâbını tam aldıktan sonra sormak istediği soruları unuttu. Sonra sarığı çıkardı. İstiğfâr etti. Evliyâyı inkâr etmiyeceğine ve onlara itirâz etmiyeceğine dâir söz verdi.

Muhammed Şâzilî çok cömert olup, fakirlere tasaddukta bulunurdu. Sadaka verecek birşey bulamadığı zaman, sevenlerinden ödünç alır, sadaka verir, sonra da onlara öderdi. Bu şekilde aldığı borçlar 60 bin dirhem oldu. Bir gün birisi elinde büyük bir keseyle geldi ve; “Muhammed Şâzilî’de kimin alacağı varsa gelsin.” dedi. Bütün borçlarını ödedi. Hazır bulunanlardan hiçbiri bu kimseyi tanımadı. Muhammed Şâzilî’ye sordular. O da; “Kudretin tecellisidir. Allahü teâlâ bizim borcumuzu ödemek üzere gönderdi.” buyurdu.

Pek büyük kerâmetleri görülen Muhammed Şâzilî ömrünün sonuna doğru hastalandı. Yedi sene hastalık çekmesine rağmen “Ah” bile demedi. Ölüm hastalığı sırasında buyurdu ki; “Kimin bir hâceti

olursa kabrime gelsin. Onu yerine getiririm. Çünkü sizinle benim aramda bir karış topraktan başka engel yoktur. Bir karış toprak onunla talebeleri ve dostları arasında engel olan kimse velî değildir."

Muhammed Şâzilî buyurdu ki:

Sakın evliyânın kerâmetini inkâra kalkışmayın. Zîrâ kerâmet, Kur'ân-ı kerîm ve hadîs-i şerîflerle sâbittir. Âdet dışı hallerin olması velîler için câizdir. Ehl-i sünnet vel-Cemâat mezhebinin îtikâdı böyledir.

Velî, "Lâ ilâhe illallah" deyip bunun şartlarını yerine getiren kimsedir. Bunun şartları; Allahü teâlâyı ve O'nun Resûlünü sevmek ve dost edinmektir.

MUHAMMED ŞEYBÂNÎ;

İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin talebelerinin en büyüklerinden ve müctehid âlimlerden. İsmi, Muhammed bin Hasan bin Abdullah bin Tâvûs bin Hürmüz'dür. Künyesi, Ebû Abdullah olup, Benî Şeybân'ın âzâdlısı olduğu için Şeybânî nisbesiyle meşhûrdur. 752 (H.135)'de Vâsıt şehrinde doğdu. 805 (H.189)'da Rey'de vefât etti.

İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe ile aynı soydan gelen Muhammed Şeybânî, küçük yaşta **Kur'ân-ı kerîm** okumayı öğrenip, bir kısmını ezberledi. Zamânının ilim merkezlerinden olan Kûfe'ye giderek Süfyân-ı Sevrî, Abdurrahmân el-Evzâî gibi hadis âlimlerinden ders okudu. Daha sonra İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin ders halkasına katıldı. Ondaki ihlâsı ve samîmiyeti gören hocası, duâ ederek **Kur'ân-ı kerîm**'in hepsini ezberlemesini istedi. Nihâyet çok kısa bir zamanda **Kur'ân-ı kerîm**'i ezberleyerek, İmâm-ı A'zam'ın derslerine devâm etti ve fıkıh ilmini öğrenmeye başladı. İmâm-ı A'zam'ın vefâtına kadar dört sene ondan, vefâtından sonra da aynı usûl üzerine İmâm-ı Ebû Yûsuf'tan ders okudu. Fıkıh ilminde yüksek dereceye ulaştı. Bu hocalarından ve zamânındaki hadis âlimlerinden hadîs-i şerîf öğrendi. Fıkıh ilminde ihtisas sâhibi olup, yirmi yaşında Kûfe Câmiinde ders okutmaya başladı. Sonra Medîne'ye giderek üç yıl müddetle İmâm-ı Mâlik'ten **Muvattâ'**yı okudu; hadis ve fıkıh tahsil ederek Kûfe'ye döndü.

Varını yoğunu ilme sarf eden Muhammed Şeybânî, öğrendiği ilmi yaymaya, ders vermeye ve talebe okutmaya devâm etti. Pekçok kimse ondan ders alıyor ve evinde oturacak yer kalmıyordu. Uzun müddet Kûfe'de kaldıktan sonra Bağdat'a yerleşti. Abbâsî halîfesi Hârûn Reşîd'in iltifâtına kavuşup, bir müddet kâdılık yaptı. Aynı zamanda fıkıh ve diğer ilimleri öğretip kıymetli talebeler yetiştirdi. İmâm-ı Şâfiî başta olmak üzere, Ebû Süleymân Cürcânî, Ebû Hafs-ı Kebîr, Muhammed bin Mukâtil, Şeddâd bin Hâkim, Mûsâ bin Nâsır Râzî, Ebû Ubeyd Kâsım bin Sellâm, İsmâil bin Nevbe, Ali bin Müslim Tûsî gibi pekçok âlim, onun tedris halkasında yetişti. İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin bildirdiği Ehl-i sünnet îtikâdını ve Müslümanların ibâdetlerinde ve günlük hayatlarında uyacakları din bilgilerini yaymaya çalıştı. Hanefî mezhebini, kitaplar yazarak kendinden sonraki nesillere nakl etti. Mezhepte müctehid olup, fıkıh âlimlerinin ikinci tabakasında idi. İmâm-ı A'zam'ın koyduğu usûl kâidelerine göre ictihâdlarda bulundu. Halîfe Hârûn Reşîd, Horasan seyâhatine çıkarken İmâm-ı Muhammed ile, büyük nahiv (dil) âlimi Kisâî'yi de berâberinde götürdü. 805 (H.189)'de Rey'de iken her iki âlim de vefât etti. Cenâze namazlarında hazır bulunan Halîfe Hârûn Reşîd; "Bugün fıkıh ile Arabî'yi toprağa verdim" diyerek üzüntüsünü bildirmişti.

Güzel ahlâk ve yüksek ilim sâhibi olan İmâm-ı Muhammed Şeybânî, bir meclise girdiği zaman, güzel konuşmasıyla dinleyenleri doyurur, keskin zekâsı ve geniş ilmiyle en ince meseleleri çözerdi. Vaktini aslâ boş geçirmez, her gecenin üçte birinde yatar, üçte birinde namaz kılar, diğer üçte birinde de talebesine ilim öğretirdi.

Hanefî fıkhında Ebû Yûsuf ile birlikte **İmâmeyn** (iki imâm) ve **Sâhibeyn** (iki arkadaş) diye anılan İmâm-ı Muhammed Şeybânî, hocası Ebû Hanîfe'nin ictihâd metoduyla hüküm verirdi. Hanefî fıkhına dâir hükümleri kitaplara geçirmek için birçok kitap yazmış; böylece İslâm hukûkuna en büyük hizmeti yapmıştır.

İmâm-ı Muhammed Şeybânî'nin kitapları iki kısma ayrılır:

1. Zâhir-ür-Rivâye kitapları:

a) **El-Mebsût (El-Asl),** b) **El-Câmi-ul-Kebîr,** c) **El-Câmi-us-Sagîr,** d) **Es-Siyer-ul-Kebîr,** e) **Es-Siyer-us-Sâgîr,** f) **Ez-Ziyâdât.**

Bu kitaplar tevâtür yoluyla nakl edilmiş olup, Hâkim-üş-Şehîd tarafından, **El-Kâfî** adı altında birleştirilerek şerh edilmiştir. Şems-ül-Eimme Serahsî de **el-Kafî'**yi şerh ederek **El-Mebsût** adını vermiştir.

2. Nevâdir kitapları:

a) **El-Kîysâniyyât,** b) **El-Hârûniyyât,** c) **El-Cürcâniyyât,** d) **Er-Rukiyyât,** e) **Ez-Ziyâdât-üz-Ziyâdât.**

Bu kitaplar, yukarıdaki altı kitap gibi açıkça ve sağlam gelmediğinden, bu haberlere nevâdir yâni zâhir olmayan haberler denir.

İmâm-ı Muhammed Şeybânî'nin yukarıdaki eserlerinden başka; **el-Hucce, el-Âsâr** ve **el-Emâlî** gibi eserleri de vardır. Ayrıca İmâm-ı Mâlik'in **Muvattâ'**sının şerhi olan bir eseri daha vardır. Bu eserinde kendi mezhebinde delîl olan hadîs-i şerîfleri ve haberleri toplamıştır. Abdullah-ı Dehlevî rahmetullahi aleyh, Hanefî âlimlerinin bu kitabı mutlaka yanında bulundurmalarını tavsiye buyurmuştur.

Muhammed Şeybânî'nin hazretleri buyurdu ki:

Sâdık arkadaş, seni hayra teşvik edendir.

Bir mecliste ilim ve irfân bulunmazsa, onun yerine, o mecliste nefsânî hisler bulunur.

Kendi nefsini beğenmek kadar ahmaklık yoktur.

Affetmek aklın zekâtıdır. Güzel ahlâk, kötü nesebi örter.

Zâhid-ül-Kevserî'nin yazdığı **Bülûğ-ul-Emânî fî Sîret-il-İmâm Muhammed bin Hasan eş-Şeybânî** adlı kitapta İmâm-ı Muhammed'in hayâtı ve menkıbeleri uzun anlatılmaktadır.

MUHAMMED TAPAR;

Büyük Selçuklu Devleti sultanı. Sultan Melikşah'ın oğlu olup, 1082 yılında doğdu. Babasının 1092'de vefâtıyla, Selçuklu sultanı olan ağabeyi Berkyaruk'un yanında yetişti. Sultan Berkyaruk ona Gence havâlisinin idâresini verdi. Muhammed Tapar, Gence'ye gelerek Arran'ı da hâkimiyeti altına aldı. Kumandanlarının kışkırtmaları ile ağabeyine karşı zaman zaman isyân etti. Yapılan andlaşmayla Âzerbaycan, Diyar-ı Bekir ve el-Cezîre kendisine verildi. Sultan Berkyaruk'un vefâtından (1104) sonra Bağdat'a gelerek sSelçuklu tahtına geçti (1105).

Muhammed Tapar önce amcasının oğlu Mengü Bars'ın isyânını bastırdı. Daha sonra ülkede uzun zamandır karışıklık çıkaran, anarşiyi tahrik eden Bâtınîlere karşı mücâdele etti. 1107'de Bâtınîlerin merkezi olan Alamut Kalesi kuşatıldı ve çok sayıda Bâtınî öldürüldü. Birinci Haçlı Seferinden sonra, Haçlı ordularının tam hâkimiyeti altına giren Suriye'de Haçlı devletleri kurulmaya başlanmıştı. Sultan Muhammed Tapar Haçlılar üzerine ordular gönderdi. Ancak, kumandanlar arasında irtibat sağlanamadığından kesin sonuca gidilemedi. Sefer kumandanı Emir Mevdûd, Şam Câmiinde bir Bâtınî tarafından öldürüldü. Sultan Haçlılara karşı Aksungur Porsuki'yi kumandanlığa getirdi. Bu arada ikinci bir orduyu yeniden Alamut üzerine gönderdi. Kalenin kuşatıldığı sırada âniden rahatsızlanarak vefât etti (1118). Sultanın beklenmedik ölümü, Haçlılara ve Bâtınîlere karşı açılan savaşların duraklamasına sebep oldu. Ondan sonra Büyük Selçuklu Devleti dağılmaya yüz tuttu. Sultan Muhammed Tapar, Selçuklu Devletinin son büyük hükümdârı sayılmaktadır. Ebû Şücâ, Gıyâsüddünyâ ved-dîn, Kerîmü Emirü'l-müminîn ünvanlarıyla tanınırdı.

MUHAMMED TEVFİK BOSNAVÎ;

on sekizinci yüzyılın sonu ve on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da yetişen evliyâdan. Fâtih civârında bulunan Zeyrek hamamını işlettiği için Hamâmî, Unkapanı'nda konağı olduğu için Unkapânî, aslen Bosnalı olduğu için Bosnavî nisbeleriyle bilinir. 1785 (H.1200) senesinde Bosna'da doğdu. 1866 (H.1283) senesinde İstanbul'da vefât etti. Kabri Üsküdar'da, İcâdiye semtindeki Nalçacı Halil Dergâhının bahçesindedir.

Çocukluğu ve gençliği hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmayan Muhammed Tevfik Efendi İstanbul'a gelerek Hüsrev Paşanın konağında kethüdâ oldu. Hüsrev Paşanın kethüdâsı iken İstanbul'da birçok zâttan ilim öğrendi. On birinci hocası olduğu söylenen Etyemez Dergâhının şeyhine hizmet ederken, kendisini bir cezbe hâli kapladı. Ona her gördüğü eşya, "Beni Allahü teâlâ yarattı" diyordu. Uzun müddet bu hâli devâm etti. Hüsrev Paşa onu Kuşadalı İbrâhim Halvetî'ye götürdü. Muhammed Tevfik Bosnavî başından geçenleri anlattı ve İbrâhim Halvetî'den kendisini talebeliğe kabûl etmesini istedi. Kuşadalı İbrâhim Halvetî onu talebeliğe kabul etti. Daha sonra tekrar Etyemez Dergâhına dönerek önceki hocasına hizmet etti. Uzun müddet hocasına hizmet eden Muhammed Tevfik Bosnavî, hocası vefât edince yerine geçti. Ömrünün sonuna kadar insanlara İslâm dîninin emir ve yasaklarını anlattı. Talebe yetiştirdi. Onların dünyâ ve âhiret seâdetine kavuşmaları için gayret etti.

Muhammed Tevfik Bosnavî yumuşak huylu çok cömert ve tatlı sözlüydü. Fakirlere ve ihtiyaç sâhiplerine yardım ederdi. Buyurdu ki:

"Kur'ân-ı kerîmi harflerin çıkış yerlerine, tecvîd kâidelerine uyarak ve elden geldiği kadar mânâ üzerinde düşünerek, hergün en az beş sayfa okumalıdır. Daha fazla olursa güzel olur. Kur'ân-ı kerîmi

okurken ağlamalıdır.”

“Mürşid-i kâmil, insanları Allahü teâlâya ulaştıran ve ilimde yüksek mertebelere yükselten kişidir. Ayın parlaması güneşten kaynaklanır. Gerçek ay kalp ve rûhumuzdur. Güneş ise mürşid-i kâmilin kalbidir. Dünyâya çok rağbet ettiğimizden kalbimiz karardığı için mürşid-i kâmili göremez olduk. Onlar bu âlemde her zaman vardır.”

MUHARREM KARARNÂMESİ (Bkz. Düyûn-ı Umûmiye)

MUHÂSEBE;

Alm. *Abrechnung (f), 2. Buchführung (f),* **Fr.** *1. Réglement (m) des comptes 2. Comptabilité (f),* **İng.** *1. Examining (balancing) accounts 2. Accountancy (bookkeeping).* Hesaplaşmak. Hesap işiyle uğraşmak. Hesap işi gören makam. Bir işletmenin belirli bir hesap dönemindeki ekonomik ve finansal olaylara ilişkin para ile ifâde edilebilen bilgilerin toplanması, sınıflandırılması, kaydedilmesi, özetlenmesi, yorumlanması ve ilgililere sunulması görevlerini ifa eden, ilmî ve teknik yönleri olan bir ilim dalıdır.

İşletme faaliyetleri, yalnız bir hesap dönemine âit değildir. Bu faaliyetlerin hep devam edeceği farz ve kabul edilir. Bağımsız dönem olarak, takvim yılı, özel hesap dönemi veya işletme maksatlarına göre tesbit edilen bir hesap dönemi kullanılmaktadır.

Ekonomik olayların muhâsebeleştirilmesi için, her şeyden önce bilgilerin düzenli bir şekilde kaydedilmesi mecburiyeti vardır. Kayıtların, defterlere geçirilen bilgilerin özelliklerine göre sınıflandırılması, kolay anlaşılmasını sağlamak maksadıyla tablolar hâline getirilmesi, faaliyet sonuçlarının ve işletmenin finansal durumunun ilgililere sunulması, muhasebenin temel fonksiyonlarını teşkil eder.

Yıl sonunda para ile ifade edilen bilgilerin özetlenmesi; Gelir Tablosu, Bilanço, Nakit Akım Tablosu, Dağıtılmamış Kârlar Tablosu gibi tablolarla sağlanır.

Özet bilgilerin yorumlanması ile işletmenin ekonomik gücünün iyi veya kötü hangi istikâmete doğru gitmekte olduğu hakkında bilgi ve kanaat elde edilir.

Yorumlanan özet bilgiler; işletme içinde bulunan idârecilere, ortaklara ve çalışanlara; işletme dışında devlete, kredi veren bankalara, ortak olmak isteyenlere ve diğer ilgili kurum ve kuruluşlara sunularak, işletmenin gidişatı hakkında bilgi verilir.

Muhâsebenin sadece geçmiş hâdiselerle uğraştığı anlaşılmamalıdır. Zamânımızda bütçelerin bir mal yönetim aracı olarak kullanıldığı bir gerçektir. Bütçe, gelecekte -genel olarak bir yılda- yatırım ve işletme masrafları dikkate alınarak, gider ve gelir dengelerine göre hazırlanır. Bu bakımdan, işletmelerin muhâsebe servisleri, aynı zamanda bütçeleme faaliyetinin koordinasyonu ve yürütülmesiyle görevli bulunmakta, bütçelenmiş rakamlarla gerçekleşen rakamları mukayese ederek, faaliyetlerin ifasında mâlî bakımdan gâyeden ne derece sapma gösterdiğini tespit etmektedirler. Böylece, işletme yöneticileri, kararların verilmesinde tesirli olan mâliyet, hâsılat ve kârlılık hakkında bilgi sâhibi olmakta, işletmeye kredi vermiş veya verecek olan kişi, firma veya bankalar, verdikleri kredinin geri dönüp dönmeyeceği, gelecekte ödeme kabiliyetinin nasıl olacağı hususlarında endişelerini giderebilmektedirler.

Muhâsebe; kendi içinde iki ana gruba ayrılır: Genel muhâsebe (Finansal muhâsebe) ve Yönetim muhasebesi.

Genel muhâsebe: İşletmeyi etkileyen olay ve işlemlerin, para ile ölçülen sonuçlarını işletme dışındaki üçüncü kişilere bildirmeyi gâye edinen muhâsebe dalıdır. Bu muhâsebe dalında, milletlerarası düzeyde genel kabul görmüş muhâsebe prensip ve kâideleri geçerlidir. Zaman içerisinde çok az değişiklik gösterir.

Yönetim muhâsebesi: İşletme ve yöneticilerin, işletmeyi rasyonel biçimde yönetebilmek ve doğru karar almalarını sağlamak maksadıyla, kendilerinin ihtiyaç duydukları sayısal bilgileri sunma gâyesi güden muhâsebe dalıdır. Bu muhâsebe dalında yöneticilerin bilgi ihtiyaçları önem taşır, yönetim muhâsebesi bakımından bir işletmeden bir işletmeye önemli farklılıklar vardır. Yönetim muhâsebesi, ilmî, iktisâdî ve teknik şartlara uygun gelişme gösterir. Dinamik bir yapıya sâhiptir.

MUHSİN ERTUĞRUL;

tiyatrocu, yazar. 7 Mart 1892’de İstanbul’da doğdu. Öğrenimine Mekteb-i Tefeyyüz ve Dârüledep’te başlayıp, Toptaşı ve Soğukçeşme rüşdiyelerinde devam ettirdi ve Mercan İdâdisinde tamamladı. Tiyatroya Soğukçeşme Rüşdiyesinde iken ilgi duydu. Sahneye ilk defâ 1909’da Burhaneddin

Tiyatrosunda çıktı. Oyuncu arkadaşlarının teklifi üzerine 1911'de tiyatro tahsili için Paris'e gitti. Ertesi sene yurda dönen Muhsin Ertuğrul, **Hamlet'**i Sahne-i Milliye-i Osmani'de sahneye koyarak, baş rolde oynadı. 1913'te bir süre sinema işletti. Tekrar Paris'e giden Muhsin Ertuğrul, Birinci Dünyâ Harbinin çıkması üzerine İstanbul'a döndü ve Ertuğrul Tiyatrosunu kurdu. Açılan imtihanı kazanarak Darülbedâyi'de yardımcı öğretmen oldu. Bu arada başta Fransa ve Almanya olmak üzere zaman zaman yurt dışına gidip geldi. 1927'de Darülbedâyî idareciliğine getirildi ve bu görevini 1949'a kadar sürdürdü. 1949'da Devlet Tiyatrolarının ilk genel müdürü oldu. Demokrat Partinin 1950 seçimlerini kazanmasından sonra bu görevinden ayrıldı. İstanbul'a giderek küçük sahneyi kurdu. 1954'te tekrar Devlet Tiyatroları genel müdürlüğüne tâyin edildi. 1958'de bu görevinden ayrıldı. Ertesi yıl İstanbul Şehir Tiyatrosu yöneticiliğine getirildi ve 1968'e kadar bu vazifede kaldı. 1968'den îtibâren İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsünde ve Özel LCC Tiyatro Okulunda ders verdi. 1974'te tekrar getirildiği İstanbul Şehir tiyatroları genel sanat yönetmenliğinden 1976'da yaş haddinden dolayı emekliye ayrıldı. Sanat hayâtının yetmişinci yılı kutlamalarına katılmak ve Ege Üniversitesinin verdiği onur doktorluk ünvanını almak için gittiği İzmir'de 29 Nisan 1979 günü öldü.

Muhsin Ertuğrul gerek kendi ismiyle, gerek Nabi Zeki ve Servet Moray gibi takma isimlerle Türkçeye birçok oyun çevirdi ve uyarladı. Hatıralarını **İnsan ve Tiyatro Üzerine Gördüklerim** ismiyle yayınladı. Harbiye'de kendi adıyla kurduğu bir tiyatrosu vardır.

MUHSİN YAZICIOĞLU;

Türk siyâset adamı. 1954 senesinde Sivas'ın Şarkışla ilçesine bağlı Elmalı köyünde doğdu. İlk ve orta öğrenimden sonra Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesini bitirdi. 1977-78 yıllarında Ülkü Ocakları Genel Başkanlığı yaptı. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) Genel Başkanı danışmanlığı vazifesini yürüttü. 12 Eylül 1980'de tutuklanarak Mamak Askerî Cezâevine konuldu. Yedi buçuk yıl cezâevinde kaldıktan sonra tahliye edildi. Tekrar siyâsî hayâta atıldı ve 1988'de Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) Genel Sekreter yardımcılığına getirildi. 1991 genel seçimlerinde, milliyetçi ve muhâfazakar partilerin teşkil ettiği ittifaktan Sivas Milletvekili seçildi. 1992 Temmuz'unda beş arkadaşıyla birlikte MÇP'den ayrıldı. 29 Ocak 1993'te, MÇP'den ayrılan arkadaşlarıyla ve kendilerine katılanlarla birlikte Büyük Birlik Partisi (BBP)'ni kurdu. Bir müddet sonra bu partinin Genel Başkanlığına getirildi. Hâlen bu vazifeyi sürdürmektedir.

MUHTAR;

Alm. *Gemeindevorsteher, Vorstand (m),* **Fr.** *Maire (m) de village (de quartier),* **İng.** *Head man, elder.* Davranış ve hareketlerinde serbest olma hâli. Köy veya mahallenin idârî işlerini yürütmekle görevli, seçimle iş başına gelen kimseye "muhtar" denir. Köy veya mahalle halkı tarafından beş yıl görev yapmak üzere seçilen muhtarlık için partiler aday gösteremez. Seçildikten sonra devlet memuru statüsüne tâbi olurlar. Muhtar seçilebilmek için; en az altı aydan beri o mahalle veya köyde oturmak, yirmi beş yaşını bitirmiş olmak, okur-yazar olmak, köy ve mahalle işlerinin müteahhidi, yardımcısı veya ortağı olmamak vasıfları istenir. Muhtarların vazifeleri; devletle ilgili ve muhtar olduğu bölgeyle ilgili olmak üzere ikiye ayrılır.

Mahalle muhtarının görevi daha az ve açık olup, aslî görevi, bölgesinde ikâmet edenlerin kânunlarla gösterilen nüfus, yer değiştirme, seçim gibi çeşitli işlerine bakmaktır.

Köy muhtarının görevleri daha fazla ve farklıdır. Köy muhtarının devletle ilgili görevleri sırasında; kânun ve hükümet emirlerini köylülere duyurmak, köy dâhilinde îtimat, dirlik ve düzeni sağlamak, salgın ve bulaşıcı hastalıkları hükümete haber vermek, köydeki doğum, ölüm ve evlenme gibi hâlleri hükümete haber vermek, köye gelen devlet memurlarına yardım etmek, okul çağına girenleri okula, askerlik çağına girenleri askere yollamak, evleneceklerin kânûnî muamelelerini yapmak vardır.

Mahalle muhtarları, nüfus kâğıdı örneği, ikâmetgâh belgesi verme gibi işler karşılığında il idâre kurulunca tesbit edilen bir ücret alır. 1977'den bu yana köy ve mahalle muhtarlarına genel bütçeden muhtarlık ödeneği verilmektedir.

Köy muhtarlarının 18 Mart 1924 târihli ve 442 sayılı kânun ve mahalle muhtarlarının da 15 Nisan 1944 târihli 454 sayılı kânun ile görev ve yetkileri belirlenmiştir.

Görev ve yetkilerini kötüye kullanan muhtarlar, aynı durumdaki devlet memurları gibi işlem görür ve muhâkeme edilirler (yargılanırlar). Statüleri anayasa ile teminât altına alınmıştır.

MUHTÂRİYET;

Alm. *Selbstverwaltung, Autonomie (f),* **Fr.** *Autonomie (f) (administrative),* **İng.** *Autonomy.* Devletin bir veya birkaç bölgesinin, bâzı alanlarda, idârî bakımdan serbestiyet alması, özerklik. Kişinin kendi kendine serbestçe karar verebilmesi hakkı. Merkezî bir otoritenin içindeki bir kuruluşun, kendi kendini

serbestçe idâre etme hak ve yetkisi.

Bölgesel idâre şekillerinden biri olan muhtariyette, bir ölçüde merkezî devlet otoritesine bağlılık varsa da, bu bağ zayıflamakta olan bir bağdır, uygun zaman ve mekân bulunduğu takdirde istiklâle dönüşebilir. Bilhassa ırk, din veya dil farkları bulunan devletlerde, bunlardan birinin baskısı sebebiyle, muhtar bir idâre şekline başvurulabilir. Muhtariyet, muhtar bölgeler, eyâletler veya kantonlar şeklinde ortaya çıkar.

İdârenin muhtariyetini bağımsızlıkla karıştırmamak gerekir. Misal olarak "mahkemeler bağımsızdır" denir. Buradaki bağımsızlık, "hâkimlere yargı yetkilerini kullanmalarında hiçbir kişi veya makam emir ve direktif veremez" mânâsındadır. Halbuki, muhtar kuruluşların üzerinde bir denetim vardır. Bu denetim, kamuda birlik ve berâberliğin sağlanması, kamu hizmetlerinin eşit şartlar altında yürütülmesini temin gâyesiyle idâre tarafından gerçekleştirilir.

18 Ekim 1982 târih ve 2709 sayılı **T.C. Anayasasının** 130, 131 ve 132 nci maddelerinde, yüksek öğretim kurumları, üniversite ve yüksek öğretim üst kuruluşları düzenlenmiş, bunların kamu tüzel kişiliğine ve ilmî muhtâriyete sâhip oldukları belirtilmiştir. Üniversiteler, kararnâmelerle tâyin edilen öğretim üyeleri tarafından yönetilir. Organları ise kendi aralarından seçilen öğretim üyelerinden teşkil edilmiştir. Üniversite bütçesi, "konsolide bütçe" içinde "katma bütçeli" kuruluşlara dâhildir. Bütçenin hazırlanması, Hükümete sunulması Türkiye Büyük Millet Meclisinde müzâkere edilerek kabulü, "katma bütçe" esaslarına göre yürütülmektedir. Üniversiteler ilmî sâhalarda araştırma geliştirme, diğer ülkelerin üniversite otoriteleriyle karşılıklı bilgi alış verişinde bulunmak, seminer ve sempozyumlar düzenlemek gibi hususlarda tam bir serbestlik içinde bulunmaktadır.

Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu da **1982 Anayasası** ile muhtariyet ve tarafsızlık bakımından yeni bir şekil almıştır. Kurumun yönetim ve denetiminde yönetim organlarının teşekkülünde ve her türlü radyo ve televizyon yayınlarında "tarafsızlık" ilkesinin gözetilmesi esası getirilmiştir. TRT'nin Devletin yanında yer alması, toplumun huzurunu, genel ahlâkı koruyucu yayın yapması düzenlenmiştir.

Gerek üniversiteler ve gerekse TRT, kamu tüzel kişiliği vasfını taşıdıkları için **1982 Anayasasından** önce, kendi görev alanlarını ilgilendiren kânun ve tüzüklerin uygulanması ile ilgili yönetmelikler çıkarabilmekte idi. "Yönetmelik yapma" yetkisi, yönetim kuruluşlarının muhtâriyete sâhip olmalarının başta gelen alâmeti sayılıyordu. Yeni anayasa ile, bu duruma son verilmiş, yönetmelik çıkarılması, sayıştayın vizesini müteakip, kararnâme ile yürürlüğe konulması esası düzenlenmiştir.

Belediyeler, köyler, il özel idâreleri de merkezin ve hükümetin hiyerarşik denetimine tâbi olmadığı, kamu tüzel kişiliğine sâhip bulundukları, müstakil olarak mal varlığı ve karar organları bulunduğu cihetle muhtardırlar. Ancak bu muhtariyet mutlak değildir. Bâzı bakımlardan merkezî idârenin denetimine tâbi bulunmaktadırlar.

MUHTESİB;

fiyatları kontrol etmek, ölçü âletlerini muâyene edip, düzgün tartı yapmıyanları ve satışta hile yapanları cezâlandırmakla vazifeli memur. Lügat mânâsı olarak, bir kişinin yaptığı kötü fiili beğenmemektir. Muhtesiplik, dînî bir hizmet olarak da kabul edildiği için, bu memuriyete o şehrin Müslümanlarının en güvenilir olanı tâyin edilirdi.

Muhtesiplik, İslâmiyette en eski memuriyetlerdendir. Peygamber efendimiz zamanında vardı. Hazret-i Ömer, Saîd bin Saîd'i Medîne'ye, İbnül-Âs'ı ise Mekke'ye muhtesib olarak tâyin etmişti.

Aslında kâdıların (hâkimlerin), kazaî vazifeleri cümlesinden bir vazife gören muhtesibler, dînî hükümlere muhalif hareket edenleri tahkik ederek menetmek vazifesini görürlerdi. Bu cümleden olarak, hamalların ve nakil vasıtalarının aşırı yüklenmelerini önlemek, yıkılma tehlikesi olan binâları yıktırarak insanlara bir zarar vermesini önlemek, mekteplerde talebeyi döven hocaları cezâlandırmak gibi vazifelerinin yanında, yiyeceğe, içeceğe hile karışmaması, noksan tartı âletlerinin kullanılmaması gibi bugün belediye zabıtasının yaptığı vazifeleri yerine getirirlerdi. Bu işler kâdıların vazife sahasında olmasına rağmen, makamlarını bu tarz hadiselerin peşinde dolaşmakla terketmeleri esas görevlerini aksatacağından, ayrıca bir memura ihtiyaç duyulmuştur.

Osmanlı Devletinde, muhtesib yerine "İhtisap Ağası" tabiri kullanılmıştır. Son derece titizlikle yerine getirilen bu vazife, modern belediye teşkilâtının kurulmasıyla şehiremanetine (belediyeye) devredilmiştir.

MUHYİDDÎN İBNİ ARÂBÎ;

evliyânın büyüklerinden ve sofiyye-i aliyyeden. İsmi, Ebû Bekr Muhammed bin Ali'dir. Künyesi, Ebû Abdullah olup, İbn-i Arabî ve Şeyh-i Ekber diye meşhûr olmuştur. Muhyiddîn-i Arabî diye de bilinir.

1165 (H.560)te Endülüs'teki Mürsiyye kasabasında doğdu. 1240 (H.638)ta Şam'da vefât etti.

Küçük yaşından îtibâren ilim tahsil etmeye başlayan İbn-i Arabî, sekiz yaşındayken İşbiliyye'ye gitti ve pekçok âlimin meclislerinde bulunup ilim öğrendi. Zekâsı keskin, hâfızası pek kuvvetli, fesâhat ve belâgat sâhibiydi. Hadîs ilmini ve diğer aklî ve naklî ilimleri; İbn-i Asâkir, Ebü'l-Ferec İbn-ül-Cevzî, İbn-i Sekîne, İbn-i Ülvân, Câbir bin Ebî Eyyûb gibi büyük âlimlerden öğrendi. Tefsîr, fıkıh, hadîs ve kırâat ilimlerinde büyük âlim oldu. Tasavvufa yönelip, Ebû Câfer el-Uryânî, Ebû Midyen Mağribî, Cemâleddîn Yûnus bin Yahyâ, Ebû Abdullah Temîm, Ebü'l-Hasan'dan ve Seyyid Abdülkâdir-i Geylânî hazretlerinin rûhâniyetinden feyz aldı. Tasavvufta yüksek derecelere kavuştu. İlminden ve feyzinden istifâde etmek için, mürâcaat edilen belli başlı büyük âlimlerden oldu. 1194'te Endülüs'ten ayrılarak Tunus'a, 1195'te Fas'a gitti ve karşılaştığı âlimlerle sohbet edip ilim meclislerinde bulundu. 1199'da tekrar Endülüs'e dönüp, Kurtuba'ya geldi. 1201'de tekrar Endülüs'ten Tunus'a geçti.

Hac yolculuğunda Mısır'a, sonra Kudüs'e uğradı, oradan da Mekke-i mükerremeye giderek hac farîzasını yerine getirdi. İki yıl kadar Mekke'de kalıp pekçok tasavvufî mârifetlere kavuştu. 1204'te Mekke'den ayrılarak Mısır, Şam, Irak, Cezîre ve Anadolu taraflarına seyâhat etti. Bir ara Konya'ya geldi ve Selçuklu sultânından çok ikrâm ve hürmet gördü. Sultanlar tarafından kendisine pekçok tahsisat tâyin edildiği hâlde, hepsini fakirlere dağıttı. Sofiyye-i aliyyeden ve kelâm âlimlerinden olan Sadreddîn-i Konevî'nin hocası ve üvey babası oldu. Bu seyâhati sırasında da birçok büyük zâtla karşılaşan İbn-ül Arabî, daha sonra Haleb'e gitti. 1215'te tekrar Konya'ya döndü. Aynı sene içinde Sivas'a, oradan da Malatya'ya gitti ve 1230'da Şam'a yerleşti. Tasavvuftaki yüksek derecesi sebebiyle sekr (şuursuzluk) hâlinde iken vahdet-i vücûd konusunda söylediği bâzı sözleri yanlış anlaşılıp iftirâya uğradı. Fakat zamânının devlet adamları tarafından himâye edildi. Ömrünün sonuna doğru sâkin bir hayât sürmeye başlayıp, **Füsûs-ül-Hikem** ve **Muhtasar** adlı eserlerini yazdı. 1240'ta yetmiş sekiz yaşına gelen İbn-i Arabî, Şam'da Muhyiddîn İbn-üz-Zekî'nin evinde vefât etti. Muhteşem bir şekilde cenâze namazı kılınıp, Kâsiyûn Dağı eteğine defnedildi. Şam halkı, büyüklüğünü anlayamadıklarından kabrini çöplük hâline getirdiler. Osmanlı Sultânı Yavuz Sultan Selim Han, Mısır Seferi sırasında Şam'a gelince bu duruma son verdi ve bu büyük zâtın kabrinin bulunduğu yerde bir câmi ile yanı başında bir dergâh yapılmasını emretti. Câmi ve dergâh ile birlikte İbn-i Arabî hazretlerinin kabri üzerine de bir türbe yaptırdı.

Evliyânın büyüklerinden olan İbn-i Arabî hazretlerinin pekçok kerâmetleri, onu sevenlerce nakl edilerek zamânımıza kadar gelmiştir. Kerâmetlerinden biri şöyledir:

Bir gün sohbetine inkârcı bir felsefeci gelmişti. Bu felsefeci, peygamberlerin mûcizelerini inkâr ediyor, filozof olduğu için her şeyi felsefe ile çözmeye kalkışıyordu. Soğuk bir kış günüydü. Ortada, içinde ateş bulunan büyük bir mangal vardı. Filozof dedi ki: "Avâmdan insanlar, hazret-i İbrâhim'in ateşe atıldığı ve yanmadığı kanâatindedirler. Bu nasıl olur? Zîrâ ateş her şeyi yakar kavurur. Çünkü yakma özelliği vardır." deyip bir takım sözler söyleyince Muhyiddîn-i Arabî hazretleri; "Allahü teâlâ, Enbiyâ sûresinin 69. âyet-i kerîmesinde meâlen; **"Biz de: Ey ateş İbrâhim'e karşı serin ve selâmet ol! dedik."** buyurmaktadır." dedi. Ortada bulunan mangalı alıp, içindeki ateşi filozofun eteğine döktü ve eliyle ateşi iyice karıştırdı. Bu hâli gören filozof donup kaldı. Ateşin, elbisesini ve Muhyiddîn-i Arabî hazretlerinin elini yakmadığını görünce iyice şaşırdı. Muhyiddîn-i Arabî hazretleri ateşi tekrar mangala doldurup, filozofa; "Yaklaş ve ellerini ateşe sok." deyince, filozof ellerini uzatır uzatmaz, ateşin tesirinden hemen geri çekti. Muhyiddîn-i Arabî bunun üzerine; "Ateşin yakıp yakmaması Allahü teâlânın dilemesiyledir." buyurdu. Filozof onun bu kerâmetini görünce, Kelime-i şehâdet getirerek Müslüman oldu.

Kendisinden yüzlerce sene sonra ortaya çıkan telgrafın çalışma tekniğini bildirerek, Edison'u (1847-1931) dahî "Üstâdım" demek mecbûriyetinde bırakan İbn-i Arabî, Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethedeceğini, Yavuz Sultan Selim'in Şam'a geleceğini keşf yoluyla haber vermiştir.

İmâm-ı Süyûtî, **Tenbîh-ül-Gabi** kitabında Muhyiddîn-i Arabî hazretlerinin büyüklüğünü vesîkalarla isbat etmektedir. Ebüssü'ûd Efendinin ve İbn-i Kemâl Paşanın fetvâlarında da ona dil uzatılmayacağı yazılıdır.

Bununla beraber Muhyiddîn-i Arabî hazretlerinin eserlerinde yazdığı vahdet-i vücut bilgilerinin bâzıları ve velîlere mahsus bir hâl olan sekr (şuursuzluk) hâlinde iken söylediği sözleri hem âlimler, hem de ârifler arasında, yaşadığı zamanda ve daha sonra tartışılmış ve onun hakkındaki sözler farklı olmuştur. Tasavvufun kıymetli hâl ve mârifetlerinden olan Vahdet-i vücut (varlığı bir görmek) bilgilerini açıklamakta Muhyiddîn-i Arabî hazretleri çok yüksek derecelere ulaşmış, bu sâhada kendisine mahsus bir sistem kurmuştur. Ancak bu yüksek ve ince bilgiler uzun zaman zâhir âlimlerini ve velîlerin çoğunu tereddüt içinde bırakmış, nihâyet onun hâlini ulemâ-i râsihînin reislerinden ikinci binin müceddidi İmâm-ı Rabbânî (Bkz. İmâm-ı Rabbânî) ile oğlu Muhammed Ma'sûm (Bkz. Muhammed Ma'sûm), âlimlerin ve ârîflerin anlayacağı şekilde Ehl-i sünnet îtikâdına göre îzâh etmişler, bu hususta şaşırmış kalmış olanlara doğru yolu göstermişler ve tereddütlere son vermişlerdir. İmâm-ı Rabbânî

mektuplarında Muhyiddîn-i Arabî'nin, "Allahü teâlânın kudreti, âhirette görülmesi ve daha birçok sözlerinin Ehl-i sünnetin doğru sözlerine uymamasının çok şaşılacak bir şey olduğunu" yazdıktan sonra onun hâlini şöyle îzâh etmektedir:

"Muhyiddîn-i Arabî'nin bu hatâları, keşfinde, yâni kalbe doğan bilgilerde olduğu için, belki kabahat sayılmaz. İctihaddaki hatâlar gibi, bir şey söylenemez. Onun büyük olduğu ve hatâlarının kusur sayılamayacağını, yalnız bu fakîr söylüyorum. Onu büyük bilir ve severim. Ehl-i Sünnet âlimlerinin sözlerine uymayan yazılarını yanlış ve zararlı bilirim. Sofiyyundan bir kısmı, onu beğenmiyor ve çirkin şeyler söylüyor. Bütün ilimlerini yanlış ve bozuk biliyorlar. Bir kısmı da ona uyarak bütün ilimlerini yazılarını olduğu gibi alıyor. Hepsini doğru biliyor ve doğruluklarını isbat etmeye kalkışıyor. Bu iki kısım da, yanılıyor, adâletten ayrılıyor. Bir kısmı haddi aşıyor. Birisi de büsbütün mahrum kalıyor. Evliyânın büyüklerinden olan Muhyiddîn-i Arabî, keşflerindeki hatâsından dolayı büsbütün red olunabilir mi? Fakat, Ehl-i sünnetin doğru bilgilerine uymayan, hatâlı bilgilerine uyulur mu ve her şeyi de kabûl olunur mu? Burada doğru yol, cenâb-ı Hakk'ın bize ihsân ettiği, iki tarafa sapmayan, orta yoldur. Vahdet-i vücut bilgisinde, sofiyyenin çoğunun Muhyiddîn-i Arabî ile berâber olduğu meydandadır. Kendisi burada husûsî bir yol tutmuş ise de, sözün esâsında ortaktırlar. Bu bilgileri de, görünüşte, Ehl-i sünnet îtikâdına uymuyor ise de, uydurulması kolaydır ve ikisini birleştirmek mümkündür. Bu fakîr, cenâb-ı Hakkın yardımı ile, üstâdımın (Muhammed Bâki-billah hazretlerinin) **Rubâiyyât'**ını açıklarken, bu bilgileri, Ehl-i sünnet îtikâdı ile birleştirdim. Aradaki farkın yalnız sözde ve kelimelerde olduğunu göstererek, her iki tarafın şüphe ettikleri yerleri, öyle bir aydınlattım ki, okuyanların hiç şüphesi kalmaz. Görünce anlaşılır."

Muhyiddîn-i Arabî hazreleri buyurdu ki:

Peygamber efendimizin; **"Hesâba çekilmeden evvel hesâbınızı görünüz."** emirlerine uyarak her gece işlediklerimle berâber düşündüklerimin de hesâbını görüyorum.

Belâlardan ve tehlikelerden, gücünüz yettiği kadar sakınınız. Çünkü, tâkat getirilemeyen, dayanılamayan şeylerden uzaklaşmak peygamberlerin âdetidir.

Osmanlı Devletinin yetiştirdiği âlimlerin en büyüklerinden İbn-i Kemâl Paşa, Muhyiddîn ibni Arabî hakkında sorulan bir soruya şu cevabı vermiştir: "Kullarından sâlih âlimler yaratan, bu âlimleri peygamberlerine vâris kılan Allahü teâlâya hamd olsun. Dalâlette olanlara doğru yolu göstermek için gönderilen Muhammed Mustafâ'ya sallallahü aleyhi ve sellem, O'nun ehl-i beytine ve dînimizin emirlerini tatbikte gayretli olan Eshâbına salât ve selâm olsun. Ey insanlar! İyi biliniz ki, Şeyh-i a'zâm, âriflerin kutbu, muvahhidlerin imâmı Muhammed bin Ali ibni Arabî et-Tâî el-Endülüsî, kâmil bir müctehid, fâzıl bir mürşid, hayret verici menkîbeler, garîb hârikalar sâhibi bir âlimdir. Çok talebesi olup, İbn-i Arabî âlimler ve fâzıllar indinde makbûldür. İbn-i Arâbî'yi inkâr eden hatâ etmiştir. Hatâsında isrâr eden sapıtmıştır. Sultânın onu edeplendirmesi ve bu bozuk îtikâttan sakındırması lâzımdır. Zîrâ sultan iyiliği emredip, kötülükten sakındırmakla vazîfelidir."

Aklî ve naklî ilimlerde yüksek derece sâhibi olan, Sadreddîn-i Konevî gibi büyük âlimleri yetiştiren, zamânındaki ve daha sonraki asırlarda yaşayan âlim ve evliyâullah tarafından üstünlüğü bildirilen Muhyiddîn-i Arabî'nin pekçok kıymetli eseri vardır. Bunlar:

Fütûhât-ı Mekkiyye 20 cilt, **Et-Tedbîrât-ül-İlâhiyye, Tenezzülât-ül-Mûsiliyye, El-Ecvibet-ül-Müsekkite an Süâlât-il-Hakîm Tirmizî, Füsûs-ül-Hikem, El-İsrâ ilâ Makâmil Esrâ, Şerhü Hal'in-Na'leyn, Tâc-ür-Resâil, Minhâc-ül-Vesâil, Kitâb-ül-Azamet, Kitâb-ül-Beyân, Kitâb-üt-Tecelliyât, Mefâtîh-ül-Gayb, Kitâb-ül-Hak, Merâtibü Ulûm-il-Vehb, El-İ'lâm bi-İşâreti Ehl-il-İlhâm, El-İbâdet vel-Halvet, El-Medhâl ilâ Ma'rifetil-Esmâ, Künhü mâ lâ Büdde Minh, En-Nükabâ, Hilyet-ül-Ebdâl, Esrâr-ül-Halvet, Akîde-i Ehl-i Sünnet, İşârât-ül-Kavleyn, Kitâb-ül-Hüve vel-Ehâdiyyet, El-Celâlet, El-Ezel, Anka-i Mugrib, Hatm-ül-Evliyâ, Eş-Şavâhid, El-Yakîn, Tâc-üt-Terâcim, El-Kutb, Risâlet-ül-İntisâr, El-Hucb, Tercümân-ül-Eşvâk, Ez-Zehâir, Mevâkı-un-Nücûm, Mevâiz-ül-Hasene, Mübeşşirât, El-Celâl vel-Cemâl, Muhâdarât-ül-Ebrâr ve Müsâmerât-il-Ahyâr, Sırrü Esmâillah-il-Husnâ, Şifâ-ül-Alîl fî Îzâh-üs-Sebîl, Cilâ-ül-Kulûb, Et-Tahkîk fil-Keşfi an Sırr-is-Sıddîk, El-Vahy, El-Ma'rifet, El-Kadr, El-Vücûd, El-Cennet, El-Kasem, En-Nâr, El-A'râf, Mü'min, Müslim ve Muhsin, El-Arş, El-Vesâil, İ'câz-ül-Lisân fî Tercemeti an-il-Kur'ân.**

MUHYİDDÎN İSKİLİBÎ;

on beşinci yüzyılda Anadolu'da yetişmiş olan evliyâdan. Dedeleri Semerkand'dan gelip Anadolu'ya yerleşmişlerdir. İsmi Muhammed'dir. Babası Ali Kuşçu'nun kardeşi Mustafa İmâdî'dir. Şeyhülislâm Ebüssü'ûd Efendinin babasıdır. Şeyh Yavsı Muhyiddîn İskilibî diye meşhûr olmuştur. Doğum yeri ve târihi kesin olarak bilinmemektedir. 1514 (H. 920) senesinde İskilip'de vefât etti. Kabri orada olup,

ziyâret mahallidir.

Ali Kuşçu ve Molla Ali Tûsî'den ilim öğrenen Muhyiddîn İskilibî Şeyh Muslihuddîn'in derslerine de devâm etti. Daha sonra Şeyh İbrâhim Tennûrî Kayserî'nin sohbetlerinde bulundu. Tasavvuf yolunda ilerledi. Hocasından ilimde ve tasavvufda icâzet (diploma) aldı. Hocasının emriyle insanlara İslâm dîninin emir ve yasaklarını anlattı. Çok kerâmetleri görüldü. Hacca giderken Amasya'da Şehzâde Bâyezîd (İkinci Bâyezîd) ile görüşüp sohbette bulundu. Bu görüşmede Ona; "Hacdan dönüşte sizi pâdişâhlık tahtına oturmuş buluruz." buyurdu ve öyle oldu.

Muhyiddîn İskilibî hazretleri hac dönüşünde İstanbul'a giderek ilmi ve âlimleri çok seven pâdişâhın taktir ettiği kimselerden oldu. Sultan İkinci Bâyezîd Hanla aralarında kuvvetli bir muhabbet bağı kuruldu. Bu sebeple kendisine "Hünkâr Şeyhi" lakâbı verildi ve öyle meşhûr oldu. Sultan İkinci Bâyezîd Han, Muhyiddîn İskilibî için İstanbul'da bir dergâh yaptırdı. Bu dergah için pekçok bina ve malı vakf etti. Muhyiddîn İskilibî'nin dergahı gelenlerle dolup taştı. Vezirler, beyler, kazaskerler onun ziyâretine gelip, dergâhında ilim ve edep öğrendiler.

Edirne'ye de giden Muhyiddîn İskilibî ömrü boyunca insanları hak yola dâvet etti. İslâmın güzel ahlâkını öğretti. Ömrünün sonuna doğru İskilib'e döndü.

Yüksek ilim ve güzel ahlâk sâhibi olan Muhyiddîn İskilibî dünyâ mal ve mevkiine önem vermezdi. Pâdişâhın veya devlet adamlarının iltifatlarına kavuşmuş olmasına rağmen hâlinde hiçbir değişiklik olmazdı. Her hâliyle doğruluğu halkın gönlünde yer etmişti. Birçok ilimde üstün derecede idi. Âlimler onun yanında konuşmaktan çekinirlerdi. Muhyiddîn İskilibî'nin en büyük fazileti Şeyhülislâm Ebüssü'ûd Efendi gibi, insanlara ve cinnîlere fetvâ veren bir oğul yetiştirmiş olmasıydı.

MUHYİDDÎN MAĞRİBÎ;

Endülüs'te yetişen astronomi ve matematik âlimi. İsmi, Yahyâ bin Muhammed bin Ebî Şükr el-Mağribî el-Endülüsî olup, lakabı Muhy-il-mille ved-dîn'dir. Endülüs'te doğmuş olup, doğum ve ölüm târihleri belli değildir. On üçüncü asırda yaşadığı bilinmektedir. İlim öğrenmek için Sûriye'ye ve Merâga Rasathânesine gitti. Nasırüddîn Tûsî ile berâber rasatlarda bulundu. Burada Ebü'l-Ferec ile görüştü. Hayâtı hakkında kaynaklarda fazla bir bilgi yoktur.

Muhyiddîn Mağribî, çeşitli ilimlere dâir yazdığı birçok eseriyle tanınır. Bunlardan bâzıları şunlardır:

1) Kitâbu Şekl-il-Kattâ: En önemli eseridir. Nâsırüddîn Tûsî'nin aynı ismi taşıyan eserine izâfe edilmiş olup, kısmen ona dayandırılmıştır. **2) Hulâsat-ül-Macistî; Almagest'**in özetidir. Ebü'l-Ferec'in isteği üzerine Merâga'da yazılmıştır. Muhyiddîn Mağribî, son gözlemlerine dayanarak ilâvelerde bulunmuştur. Eserde ekliptiğin meyli 23 derece 30 dakika olarak verilmektedir. Bugün zamanın son sistem teknolojiyle yapılmış olan ölçümlerde bu değerler 23 derece 32 dakika 19 saniye olarak tesbit edilmiştir. **3) Risâlet-ül-Hitâ' vel-Uygur:** Eserde Çin ve Uygurluların kronolojileri ve takvimleri incelenmektedir. **4) Kitâb-ül-Medhal-il-Müfîd fî Hükm-il-Mevalid, 5) Kitâb-ün-Nücûm:** Yıldızlar hakkındadır. **6) Kitâb-ül-Hükm alâ Kirânât-il-Kevâkib fil-Burûc-ül-İsnâ Aşer, 7) Keyfiyyet-ül-Hükm alâ Tahvîli Sinîn-el-Âlem, 8) Kitâb-ül-Câmi-is-Sagîr, 9) Umdet-ül-Hâsib ve Gunyet-üt-Tâlib:** Astrolojik gâyelere âit hazırlanan tablo ve kâidelerden meydâna gelmiş bir eserdir. **10) Tastîh-ül-Usturlâb.**

MUÎNÜDDÎN SÜLEYMÂN PERVÂNE (Bkz. Pervâneoğulları)

MUÎNÜDDÎN-İ ÇEŞTÎ;

Hindistan evliyâsının büyüklerinden. İsmi, Hasan bin Gıyâsüddîn Hüseyîn el-Hüseynî'dir. Muînüddîn lakabı ile tanınmıştır. Peygamber efendimizin neslinden olup seyyiddir. 1136 (H.531) senesinde Horasan'da doğdu. 1236 (H.634) yılında Ecmîr'de vefât etti. Kabri oradadır.

Horasan'da büyüyüp yetişen Muînüddîn-i Çeştî'nin babası Gıyâsüddîn Hasan, aslen Senceristanlı olup, sâlih ve müttekî bir zât idi. Üç evlâdı vardı. Müînüddîn on bir yaşında iken babası vefât edince, kalan mîrâs üç kardeş arasında taksim edildi. Bu taksimde, Muînüddîn-i Çeştî hazretlerine bir bağ düştü. Bağla meşgûl olduğu bir gün İbrâhim Kandûzî adında bir evliyâ yanından geçiyordu. Ayağa kalkıp ona hürmet gösterdi ve elini öptü. Sonra bağına dâvet edip gölgeye oturttu, üzüm ikrâm etti. Fakat o zât üzüme rağbet etmeyip, koynundan bir parça kuru ekmek çıkardı. Dişi ile biraz koparıp, Muînüddîn-i Çeştî'ye yedirdi. Ekmek parçasını yer yemez, kalbinde birdenbire bir nûr hâsıl oldu. Dünyâya bağlılıklarından tamâmen soğudu. Kalbinde büyük bir zevk ve muhabbet-i ilâhî hâsıl oldu. Bundan sonra, babasından kalan bağı ve diğer malları fakirlere sadaka verdi. İlim öğrenmek için seyâhatlere çıktı. Önce Horasan'a gidip orada Kur'ân-ı kerîmi ezberledi. Aklî ilimleri öğrendi. Buradan Semerkand'a geçti. Irak'a gitmek için yola çıktı. Yolu Hârun kasabasına uğradı. Zamânının en meşhûr

velîsi Osman Hârûnî hazretlerini tanımakla şereflendi ve talebesi oldu.

Senelerce onun derslerine ve sohbetlerine devâm edip, tasavvufta yükseldi ve bu hocasının halîfesi oldu. Bundan sonra Bağdat'a gitmek üzere yola çıktı. Yolculuğu sırasında Sincan kasabasında büyük âlim Necmeddîn Kübrâ ile tanışıp, onunla birlikte Bağdat'a gitti. Bir müddet orada kalıp, Hemedan'a geçti. Hemadan'da âlim ve kâmil Yûsuf Hemadânî'yi tanıyarak sohbetlerinde bulundu ve ondan çok istifâde edip, feyz aldı. Buradan da Herat'a ve Belh'e geçti. İlimde ve tasavvufta çok yükselip, birçok talebe yetiştirdi.

Yetiştirdiği talebeleri; Kutbuddîn Bahtiyâr Ûşî, kendi oğlu Hâce Ferîdüddîn, Hamidüddîn Nâgûri-i Sofi, Şeyh Vecihüddîn Sa'd bin Zeyd, Hace Burhâneddîn, kızı Bibi Hâfıza Cemal, Şeyh Muhammed Türk, Abdullah Beyâbânî gibi çok sayıda kıymetli kimselerdir.

Muînüddîn-i Çeştî, gittiği her beldede kabristanları ziyâret eder, orada bir müddet kalırdı. Vardığı yerde tanınıp meşhur olunca, orada durmaz, kimsenin haberi olmadan, gizlice çıkıp giderdi. Bu seyâhatlerinden biri de Mekke'ye olmuştur. Mekke-i mükerremeye gidip, Kâbe-i muazzamayı ziyâret etti. Bir müddet Mekke'de kalıp, oradan Medîne-i münevvereye gitti.Peygamberimiz server,i âlem Muhammed aleyhisselâmın kabr-i şerîfini ziyâret etti. Bir müddet de Medîne'de kaldı. Bir gün Mescid-i Nebî'deyken, Ravda-i mutahheradan, Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellemin türbesinden; "Muînüddîn-i çağırınız!" diye bir ses işitildi. Bunun üzerine türbedâr; "Muînüddîn!" diye bağırdı. Birkaç yerden "Efendim!" sesi işitildi. Sonra; "Hangi Muînüddîn'i istiyorsunuz?Burada Muînüddîn adında birçok kişi var." dediler. Bunun üzerine türbedâr geri dönüp, Ravda-i mutahheranın kapısında ayakta durdu. İki defâ; "Muînüddîn-i Çeştî'yi çağır!" diye nidâ eden bir ses işitti.Türbedâr bu emir üzerine cemâate karşı; "Muînüddîn-i Çeştî'yi istiyorlar!" diye bağırdı. Muînüddîn-i Çeştî hazretleri bu sözü işitince, bambaşka bir hâle girdi. Ağlayıp, gözlaşları dökerek ve salevât okuyarak Peygamberimizin türmbesine yaklaştı ve edeble ayakta durdu. bu sırada; "Ey Kutb-i meşâyıh içeriye gel!" diye bir ses işitince; kendinden geçmiş bir halde, Resûl-i ekremin türbesine yaklaştı ve Sevgili Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâmı görmekle şereflendi. Peygamberimiz; "Sen benim dînime hizmet edicisin. Senin Hindistan'a gitmen gerekir. hindistan'a git! Hindistan'da Ecmîr denilen bir şehir vardır. Orada benim evlâdımdan (torunlarımdan) Seyyid Hüseyin adında biri var. Oraya cihâd ve gazâ niyetiyle gitmişti. Şu anda şehîd oldu. Orası kâfirlerin eline geçmek üzere, senin oraya gitmen sebep ve bereketiyle, İslâmiyet orada yayılacak ve kâfirler hakîr olacaklar, güçsüz ve tesirsiz kalacaklar." buyurdular.Sonra ona bir nar verip; "Bu nara dikkatle bak ve nereye gitmek gerekiyorsa, görüp anla!" buyurdu. Muînüddîn-i Çeştî hazretleri, Server-i âlemin verdiği narı alıp, emredildiği gibi baktı, şark ve garbı tamâmen gördü. Gideceği Ecmîr şehrini ve dağlarını da görüp dikkatle baktı. Bundan sonra Peygamberimizi göremedi. Fâtiha okuyup duâ etti ve yardım dileyip, Ravda-i mutahheradan (Peygamberimizin türbesinden) ayrıldı ve Ecmîr'e geldi ve yerleşti. Burası Hinduların çok olduğu bir şehirdi. Muînüddîn-i Çeştî insanlara İslâmiyeti anlatmaya başladı. Îmân edenlerin sayısı gün geçtikçe arttı. Sâdece Delhi'de îmân edenlerin sayısı yedi yüze ulaşmıştı. Ömrünün sonuna kadar bu hizmete devâm edip, nice kimselerin Müslüman olmakla şereflenmesine sebep oldu ve Ecmir'de vefât etti. Dergâhının bulunduğu yerde defn edildi. Kabri önce kerpiçten, daha sonra taştan yapıldı. Önce Hâce Hasan Nâgûri tarfından tâmir ettirildi. Daha sonra Şihâbüddîn Muhammed Şâh Cihan tarafından türbesi yanına gâyet güzel bir mescit yaptırıldı.

İmâm-ı Rabbânî hazretleri 1623 senesinde Ecmîr'e gittiğinde Muînüddîn Çeştî hazretlerinin türbesini ziyâret etmiş ve şöyle buyurmuştur: "Hâce hazretleri merhamet eyledi. İhsânda bulundu. Husûsî bereketlerinden ziyâfetler verdi. Çok konuştuk, esrâr (sırlar) açıldı.

İmâm-ı Rabbânî hazretleri onun kabrini ziyâret ettiği sırada türbesine hizmet eden türbedarlar, kabri üzerindeki örtüyü ona hediye ettiler. İmâm-ı Rabbânî hazretleri de kabûl ederek; "Hâce hazretleri en yakın elbisesini bize ihsân etti. Bunu kefenim olması için saklayayım." buyurdu. Bir sene sonra vefât edince o örtüyü kefen yaptılar. (Bkz. İmâm-ı Rabbânî)

Muînüddîn Çeştî'nin bir kerâmeti şöyledir: Bir gün talebelerinden biriyle bir yerden geçiyordu. Yolda yanındaki talebesinde alacağı olan biri gelip, talebesinin yakasına yapışarak alacağını istedi. Muînüddîn Çeştî son derece nezaketle birkaç gün daha mühlet vermesini istedi. Adam diretip; "Mâdem ona yardım etmek istiyorsunuz siz ödeyin." diyerek, edepsizlik yaptı. Bunun üzerine cübbesini çıkarıp yere serdi ve cübbesinin altı altın ve gümüşle doldu. O adama; "Alacağın ne kadarsa onu al fazla alma" diye emretti. Fakat adam altınları ve gümüşleri görünce tamahkarlık ederek alacağı olan miktardan fazla aldı. Bunun üzerine hemen eli kuruyup, tutmaz oldu. Feryâd ederek; "Tövbe ettim, bana duâ ediniz, bu hâlden kurtulayım" deyip yalvardı. Muînüddîn Çeştî adamın bu hâline acıyarak ve lütfederek kuruyan eline, kendi elini sürdü. Adamın eli eski hâline gelip, tekrar sağlamlaştı.

Enîs-ül Ervâh adlı bir eseri vardır. Bu eserinde hocasının sohbetlerini yazmıştır.

Buyurdu ki:

Muhabbetin alâmeti itâat etmektir. Muhabbette gevşeklik olmaz.

Derviş o kimsedir ki, kendisine ihtiyâcını söyleyen hiç kimseyi mahrum etmez, ihtiyaçlarını karşılar.

Kurtuluş; sâlihlerin, büyüklerin sohbetindedir. Bir kimse her ne kadar kötü de olsa, büyüklerin sohbetinde bulunmak onu kurtarır ve yükseltir. Sâlihlerin sohbetine devâm eden kimse iyi bir kişi ise, kısa zamanda olgunlaşıp yükselir.

MUKÂTAA;

hazînenin gelir kaynaklarından biri. Devlete âit bir arâzi veya vâridâtın (gelirin) bir bedel mukâbilinde kirâya verilmesi veya geçici olarak temlikidir.

İslâm devletlerinde mukâtaa usûlü eskiden beri kullanılmakta idi. Osmanlılarda mukâtaalar, devlete âit gelirlerin tahsili veya bir tekel hâline getirilen herhangi bir kuruluşun işletme hakkı veya yeraltı servetlerinden devlet payına düşen kısmı toplamak veya gerektiğinde bu kaynakları işletenlerden çıkardıkları mâdeni satın alma tekeli kurmak şekillerinde işletilen üretim birimleridir. Devlet, uygun gördüğü her türlü zirâî, ticârî ve sınâî kuruluşu, mukâtaa konusu edebilirdi. Kara ve deniz gümrükleri, darphâneler, mâdenler ve şaphâneler buna örnek verilebilir. Gelirleri çoğunlukla devlete âit olmakla birlikte, vakıflara tahsis edilen, ulûfe karşılığı veya ocaklık olarak verilebilen veya has olarak tahsis edilebilen mukâtaalar da vardı. Mukâtaa gelirlerinde ve bunların toplam bütçe gelirlerine oranlarında bâzı dalgalanmalar görülmüştür. Bunların bütçe içerisindeki payı yüzde 24 ile yüzde 37 arasında değişmiştir.

Devlete gelir getiren kaynakları kirâlayanlara ise “mültezim” ismi veriliyordu. Mukâtaanın önemine göre, mültezim, bir şahıs olabileceği gibi, bir ortaklık da olabilmekte veya birkaç mukâtaa topluca bir mültezime verilebilmekteydi.

Mukâtaalar genel olarak üç yıllık süreler içindi. Mukâtaa gelirlerinde fevkalâde bir artış olması durumunda, istendiği taktirde, mukâtaa daha yüksek bedel teklif eden bir başka mültezime verilebilirdi. Böylece devlet, mukâtaaları için daha kârlı bir teklif geldiği zaman, üç yıllık iltizâm süresini istediği yerde keserdi. Mültezim parasını peşin ödemişse, kalan dönem için olan miktârı kendisine iâde edilirdi. Mukâtaanın mültezime taksitle verildiği durumlarda hazîneye ipotekli sayılırdı. Bu durumda mültezimler tahvîl süreleri içinde hiçbir şeylerini satamazlar, başkasına devredemezlerdi. İltizâm bedelini zamânında ödemeyen mültezimlerin, gerekirse kefillerinin mallarına el konurdu.

Osmanlılar mukâtaaları işletmede üç usul kullanırlardı. Bunlar; iltizâm, emânet ve 17. yüzyılın sonlarından îtibâren mâlikânedir.

İltizâm usûlü mukâtaalar: Osmanlı Devletinde iltizâm usûlü kuruluş yıllarından îtibâren görülmüş ve timar sistemiyle bir bütünü tamamlayan unsur olarak varolmuştur. On altıncı yüzyılın ortalarına doğru iltizâm usûlü para ekonomisinin gittikçe değer kazanması sonucunda timar sistemini de içine alarak daha yaygın bir duruma geldi. Önceleri ticâret maddelerine konan resimler ve pâdişâh haslarının gelirleri, hâsılâtı nakit olarak temin etmek amacı ile iltizâma verilirken, sonraları bütün dirlik sâhipleri tasarrufları altındaki gelir kaynaklarını iltizâma vermeye başlamışlardı.

İltizâm usûlünde; mâden ocağı, tuzla, darphâne, gümrük, ispençe, dalyan vb. mukâtaaların yıllık gelirinin asgarî değeri, mâliye tarafından tesbit edilip, hazîne defterlerine kaydedilirdi. Sonra bu mukâtaaların muayyen bir yıl için temin edebileceği âzamî kıymeti de düşünülerek, arttırma usûlü ile peşin veya kısmen peşin, kısmen taksitle belli bir meblağ karşılığında satılacağı (iltizâma verileceği) umûmî efkâra îlân edilirdi. Bu gelirleri satın almak isteyen kişiler (mültezimler) artırma konusu olan mukâtaayı; getireceği gelir, sebeb olacağı masraf ve bırakacağı kâr hakkındaki yaptığı araştırmaların sonucuna göre, kıymetlendirdikten sonra, devlete yıllık olarak ödemeyi kabul edebilecekleri miktârı ihtivâ eden tekliflerini yaparlardı. Hazîne ise; öncelikle âdil, iyi tanınmış ve iyi bir terbiye ile yetişmiş olanları seçer, bunlar arasından da en yüksek teklifi yapan mültezime, genellikle üç senelik bir devre için o mukâtaayı vergilendirme hakkını devrederdi. Verilen bu süre içerisinde mültezim, devletin sağladığı mâlî, idârî ve adlî kolaylıklardan faydalanarak, kânunların çizdiği sınırlar içinde tam bir müteşebbis gibi hareket eder, arttırmada belirlenen miktârı hazîneye ödedikten sonra kalan kısmını kendi şahsî ve meşrû kârı olarak kazanırdı.

Emânet usûlü mukâtaalar: Devletin iktisâdî hayâtının istikrârsız olduğu yıllarda zarar ihtimâli bulunduğundan, mukâtaalar için mültezim bulma zorlaştı. Bu durumda Devlet, mukâtaaları kapatmaktansa emânet yoluyla işletmeyi tercih etti. Çoğu defâ böyle durumlarda işletme başına gelen kimseler, emin kalmak şartıyla belli bir meblağın ödenmesini üzerine alırlardı. Böylelikle iltizâm yoluyla emânet (emânet ber-vech-i iltizâm) adını alan karma bir düzen meydana getirilip, işletme başında

bulunan kişi de kendinde memûriyetle özel teşebbüsü birleştirmiş olurdu. **Emîn** sıfatıyla maaşlı bir memûr, belli bir meblağı ödemeyi üzerine aldığından, işletmenin kâr veya zarârından sorumlu bir kişi olarak görünürdü.

Mâlikâne usûlü mukâtaalar: Muhtelif gelir kaynaklarının bir kimseye vâridâtından hayâtı boyunca istifâde etmek, lâkin satamamak şartıyla verilmesine denilmektedir. On yedinci yüzyılın başlarından îtibâren; mültezimlerin, vergi kaynaklarının korunması ile ilgilenmemeleri sonucunda, mukâtaalar iktisadî bünyeyi tahrib edici bir şekil almıştı. Bu sebeple gelecek yılların mâlî kaynaklarını yıpranmaktan korumak ve reâyânın güvenliğini sağlamak için bâzı mukâtaalar kayd-ı hayat şartıyla iltizâma verilmeye başlandı. Bu sistemde mukâtaa gelirleri bir miktar peşin (muaccele) ve her yıl ödenecek taksitler (müeccele) karşılığında özel kesime satılmaktaydı. Nitekim bu sistemin uygulanması ile reâyânın ve toprağın korunması, zirâî verimin artması sağlandığı gibi, savaş harcamaları için ek bir finansman imkânı da ortaya çıktı.

1695'ten başlayarak yüz-yüz elli yıllık Osmanlı mâlî ve iktisâdî târihinin gelir getiren önemli bir kaynağı olarak hayâtiyetini sürdüren mâlikâne sistemi, ilk olarak, ömür boyu zirâî iltizâmların öteden beri geçerli olduğu Mısır'a yakın Sûriye, Güney ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde uygulamaya kondu, zamanla yaygınlaştı ve eyâletlere mâlikâne verilmesine kadar genişledi. Nitekim 1746 yılında sırasıyla Adana, Trablusşam eyâletleri, Aydın muhâssıllığı (vergi tahsildârlığı), Rakka eyâleti, Kıbrıs ve Mora muhassıllıkları mâlikâne olarak özel şahıslara verilmişti.

Mâlikâne sistemi mâdenlerden esnaf kethüdâlığına, tuzlalardan damga resmine kadar; cizye ve avârız hâriç, devletin vergi aldığı bütün faâliyetlere yayılmıştı. Fakat kısa süreli iltizâm dönemlerinde, taahhüd ettiği iltizâm bedelini kârıyla çıkarmaktan başka şey düşünmeyen mültezimin, işletmesiyle ilgilenmesini, üretimi arttırmak ve çeşitli yatırımlar yapmasını sağlamak için uygulamaya konulan mukâtaa sistemi de istenilen şekilde uygulanamadı. Ömür boyu tasarruf etmek için mukâtaayı alan mâlikâneciler, işletmeleri başına gitmeyerek mâlikânelerini ikinci şahıslara iltizâma verme yoluna gittiler. Böylece mâlikâne sisteminde de bir iltizâm kademelenmesi ortaya çıktı ve mukâtaa sistemiyle düzeltilmesi düşünülen aksaklıklar giderilemedi.

Mukâtaadan hâsıl olan gelirler günü gününe tutulur, mukâtaa kâtipleri bunları mukâtaa defterine işlerler, sonra da rüznâmçe kalemine teslim ederlerdi. Mukâtaa defterleri kubbe altında bitişik binâda saklanırdı. Bunların muhâfazasından sır kâtibi sorumlu idi. İltizâma verilen mukâtaa beratları üzerine ise, kubbe vezirleri tuğra çekerlerdi.

Mukâtaa gelirleri 1826 yılında yeniçeri ocağının kaldırılması üzerine, yerine kurulan Âsâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ocağının giderlerine ayrıldı. Tanzimâttan sonra 1858 yılında çıkarılan arâzî kânûnu ile mîrî arâzinin halka tapu karşılığı satılmasıyla, tımar ve zeâmet sâhipleri, mültezim ve muhâssıllar yerine resmî devlet memurları ikâme edilerek mukâtaa sistemi kaldırıldı.

MUKADDES EMÂNETLER;

Alm. *Heilige reliquen (f.pl.),* **Fr.** *reliques (f.pl.) benies,* **İng.** *Sacred Relics.* İslâm dîni ve târihi bakımından büyük önem taşıyan, Peygamber efendimiz ve diğer din büyüklerine âit bâzı mübârek şahsî eşyâ ile hâtıralara verilen ad. İslâm târihinde, mukaddes emânetlerin toplanması ve muhâfazası Peygamber efendimiz zamânında başladı. Eshâb-ı kirâm ihtimâm ve hürmetle Resûlullah efendimize âit hâtıraları muhâfaza ettiler. Dört büyük halîfe devrinden sonra Emevî, sonra da Abbâsî halîfeleri; Peygamber efendimizden, ümmehât-ı müslimînden (Peygamber efendimizin mübârek hanımlarından) ve Eshâb-ı kirâmdan kalan her çeşit eşyâ ve hâtıraların toplanmasına ve saklanmasına çok îtinâ gösterdiler.

Mukaddes Emanetlerin Osmanlı Devletine intikâli (geçişi) Yavuz Sultan Selim Hanın 1517 târihinde Mısır'ı fethedip halife ünvânını aldığı sırada olmuştur. Yavuz Sultan Selim Han, Kâhire'ye girdiği zaman, halîfe el-Mustansır billah'ın muhâfazasında bulunan ve daha önce Bağdat'tan Hülâgû'nun elinden kaçırılan Mukaddes emânetleri teslim aldı. Ayrıca Mekke-i mükerreme şerîfi Ebü'l-Berekât'ın oğlu Ebû Nümeyyâ ile gönderdiği mukaddes emânetleri de teslim alarak İstanbul'a gönderdi. Mısır'dan getirilen ve Sûriye, Filistin, İran'dan toplanan diğer emânetler ve teberrükât eşyâsı da önce iç hazîneye kondu, sonra hasodaya alındı. Hırka-i seâdet dâiresi kurulunca, bunların saklanması ve bakımları özel usûle bağlandı. Yavuz Sultan Selim Han, Mukaddes Emânetlerin muhâfazasını kırklar diye bilinen Hasodalılara vermişti. Kırk kişiden meydana gelen Hasodalılar, Hırka-i seâdet dâiresinde nöbet tutar, burada devamlı Kur'ân-ı kerîm okurlardı.

Mukaddes emânetler arasında, Peygamber efendimize âit olan hâtıralar şunlardır:

1. Hırka-i Saâdet: Mukaddes emânetlerin en mühimidir. Hâlen Sultan Abdülazîz Hanın yaptırdığı bir sandık içinde kıymetli kumaşlardan yapılı bohçalarla sarılı ayrı bir altın çekmecede muhâfaza

edilmektedir. İçi krem renkli astarlı siyah yünlü bir kumaştan yapılmıştır. Hırka-i saâdet, Resûlullah efendimizin Ka'b bin Züheyr'e hediye ettiği hırka olup, Kasîde-i Bürde adıyla meşhur oldu. (Bkz. Ka'b bin Züheyr)

2. Seyf-i Nebevî (Peygamber efendimizin kılıçları): İki tânesi Topkapı Sarayında bulunmaktadır. Yer yer altın, birisi de kıymetli taşlarla süslüdür. Ayrıca Peygamber efendimize âit kamış cinsinden bir maddeden yapılan bir yay ile altın yaldızlı bir muhâfazası vardır.

3. Nâme-i Saâdet (Peygamber efendimizin mektûb-u şerîfi): Peygamber efendimizin Mısır (Kıpt) hükümdârı Mukavkıs'ı İslâmiyete dâvet için yazdığı mektuptur. Deriden olup, on iki satır yazısı ve altında mühr-i şerîfi vardır.

4. Mühr-i Saâdet.

5. Dendân-ı Saâdet (Peygamber efendimizin mübârek dişi): Uhud Muhârebesinde kırılan mübârek dişinin bir parçasıdır. Sultan Mehmed Reşâd tarafından yaptırılan taşlarla süslü altın bir mahfazada saklanmaktadır.

6. Lihye-i Saâdet (Sakal-ı şerîfleri): Hırka-i seâdet dâiresinde altmışa yakın Sakal-ı şerîf bulunmaktadır. Bunlardan 24 kadarı altın ve kıymetli taşlarla süslü muhâfazalarda veya sedef kakmalı kutularda saklanmaktadır.

7. Nakş-ı Kadem-i Şerîf: Altından yapılmış bir kapak ve çerçeve içinde yer alan, üzerinde Peygamber efendimizin mübârek ayak izi olan taşdır. Eyyûb Sultân, Sultan Üçüncü Mustafa ve Sultan Birinci Abdülhamîd Han türbelerinde de bunlardan birer tâne bulunmaktadır.

8. Sancak-ı Şerîf: Hırka-i Saâdet dâiresinde küçük bir sandıkta saklanan Ukab denilen siyah renkli sancaktır. Sonradan yeşil ipekten bir sancak yapılarak bunun üzerine Sancak-ı şerîften parçalar dikilmiştir.

9. Teyemmüm Taşı: Peygamber efendimizin teyemmüm ettiği yazılı taştır.

Bu mukaddes emânetlerden başka, Mûsâ ve Şuayb aleyhisselâma âit asâlar, Nûh aleyhisselâmın tenceresi, İbrâhim aleyhisselâmın kazanı, Yûsuf aleyhisselâmın gömleği, Dâvûd aleyhisselâmın kılıcı da bulunmaktadır.

Teberrukât eşyâsı arasında da Kâbe-i muazzamanın altın oluğu, Hacer-i esved çerçevesi, bâb-ı tövbenin bir kanadı, Makâm-ı İbrâhim'in gümüş kapağı vs. yer almaktadır. Bunlar, Kâbe-i muazzamadaki mukaddes makamların Osmanlı sultanlarınca zaman zaman tâmir edilmesi sırasında teberrüken gönderilmesi sûretiyle bir araya toplanmıştır. Ayrıca Kâbe'nin anahtar ve kilitleri, hazret-i Osmân, hazret-i Ali ve diğer din büyüklerine âit olan Kur'ân-ı kerîmler, cüzler, oklar, yaylar, kılıçlar, taç, hırka, sarık, tesbih ve bayraklardır.

Osmanlı Devletinde Emânât-ı mukaddese ile ilgili bâzı merâsimler düzenlendi. Hırka-i seâdet ziyâretinden başka sancak-ı şerîf çıkış ve giriş alayları, Miftâh alayları bunlardandır.

Miftâh alayı: Osmanlı Devletinde her sene yenilenen Kâbe örtüleri Mekke'ye gönderilince, eskileri Hırka-i seâdet dâiresine getirilir ve Emânât-ı mukaddese arasına alınırdı. Ayrıca, Kadem-i şerîf, kılıçlar vs. gibi eşyâlar da bunlar arasında yer alır ve bunların İstanbul'a getirilişinde Miftâh alayı denen merâsim yapılırdı. Osmanlı sultanları, **Hâdim-ül-Haremeyn-iş-şerîfeyn** ünvânını aldıkları günden beri, Kâbe örtüsünün hazırlanması, Mısır vâli ve kâdılarına bırakılmışken, iki defâ Sultan Birinci Ahmed Han, 1610 târihinde bu örtülerin İstanbul sanatkârlarınca hazırlanması ve eskilerinin de İstanbul'a getirilmesi için ferman çıkartmıştı. Böylece Osmanlı saray teşrifâtına yeni bir merâsim daha eklenmiş oldu. İstanbul'da ilk Miftâh alayı, 1613 târihinde Kâbe-i muazzamanın tâmiri üzerine gerek Mekke ve gerek Medîne'den getirilen müteberrikât eşyâsı münâsebetiyle yapıldı.

Müteberrikât eşyâsı şehre yaklaştığında, bütün dîvân mensupları, âlimler karşı çıkarak duâ ve tekbirlerle Hırka-i saâdet önüne getirilir; pâdişâhın huzûrunda muhâfazadan çıkartılarak her biri ayrılan yerlere konurdu. Merâsime katılanlara hil'atler giydirilirdi. İlk Miftah alayında getirilen eşyâ arasında; Peygamber efendimizin yayı, hazret-i Ebû Bekr'in kılıcı ile seccâdesi, Çihâr yâr-i güzînin (Dört büyük halifenin) kılıçları, Eshâb-ı kirâmdan Muâz binCebel, Şurahbil bin Hasene ve Ebû Talhâ'nın kılıcı ve Kâbe'nin değiştirilen örtüleri, eskiyen mizâbı (oluğu) ve ayrıca Hasan Paşanın Kâbe kerestesinin sağlam parçalarından, Sultan Ahmed için yaptırdığı bir de asâ vardı. Bu merâsimde, Kâbe mizâbından (oluğundan) su akıtılmış ve bu su ibriklere doldurularak hastalara şifâ olarak dağıtılmıştır. Miftah alaylarından bir diğeri de yine Mekke'den getirilen Kadem-i şerîf için yapılıp, Sultan Birinci Mahmûd Han tarafından Eyüp Câmiinde hazırlatılan yerine konulmuştur.

Alm. *Schleimhaut (f),* **Fr.** *Muqueuse (f),* **İng.** *Mucous membrane.* Vücudun iç kısmındaki kanal ve boşluklarını döşeyen hücrelerden husule gelen zar tabaka. Mukoza döşeli olan iç boşluklar, dışarıya açılan vücut kanalları ile dış ortamla temastadır.

Bu sistemler şunlardır: Sindirim sistemi, solunum sistemi ve boşaltım sistemi. Ayrıca kadın üreme organları da mukoza ile döşelidir.

Sindirim sistemi: Ağızdan, anüse kadar devam eden sindirim borusunun çeşitli bölümlerinde, çeşitli tip mukozalar (epitel dokusu) bulunur. Ağız, yutak ve yemek borusunun sonuna kadar olan kısımda "çok katlı yassı epitel" dokusu, mukozayı yapar. Dildeki mukoza da bu çeşittir. Ancak dilde "papilla" denilen tat almak için özelleşmiş çıkıntılar bulunur. Mide ve barsakların mukozası "tek katlı silindirik" epitelden meydana gelmiştir. Bu hücrelerin arasında ayrıca sümüklü salgı yapan hücreler (kadehsi hücreler, goblet hücreleri) bulunur. Mîde mukozasında bundan başka asit salgılayan hücreler de vardır. Sindirim kanalının son kısmı olan "rektum"da yine çok katlı, yassı epitel dokusuna rastlanır.

Solunum sistemi: Bu sistemin organları olan burun boşlukları, soluk borusu, gırtlak vb. de bulunan mukoza "tek katlı titrek tüylü" epitelden meydana gelmiştir. Bu sistemle hava geçişi dolayısıyla alâkadar olan yutak çok katlı yassı epitel ihtivâ eder.

Ürogenital sistem: Böbrekten îtibâren, idrar boruları (üreterler), mesane ve uretra (idrar kanalı) da bulunan mukoza bu sisteme mahsus hasepitelden meydana gelmiştir. Buna çok katlı değişken epitel denir.

Erkek üreme organlarından olan meni borucukları ve kadın üreme organlarından uterus (rahim) ile yumurta kanalcıklarında "tek katlı titrek tüylü epitel" mukozayı yapar.

Diğer mukozalar: Göz kapaklarının altını ve gözün görünen beyaz kısmını döşeyen, "konjoktiva" adını alan mukoza çok katlı yassı epitelden meydana gelmiştir. Orta kulak döşemesini yapan mukoza tek katlı küçük epiteldendir. Aynı çeşit mukoza, beynin iç boşluklarını da döşer.

MUKTEZA;

mükelleflerin; vergi uygulamaları bakımından karmaşık, ihtilaflı ve tereddüte yol açan hususlarda, Mâliye ve Gümrük Bakanlığından veya Bakanlığın bu konuda yetkili kıldığı makamlardan aldığı yazılı cevaplar. Vergi Usul Kânununun 413. maddesinde düzenlenmiştir. Kendisine tebliğ edilen muktezaya göre işlemde bulunan mükellefe, bu işlem cezâyı gerektirse dahi cezâ kesilmez.

MULTİPL SKLEROZ (MS);

Alm. *Sklerose (f),* **Fr.** *Sclérose (f),* **İng.** *Sclerosis.* Merkezi sinir sisteminin; beyin ve omurilikte dağınık demyelinizasyon (miyelinin harabiyeti) plaklarının husûlü ile ve çok sayıda belirtilerle karakterlenen, alevlenme ve iyileşme dönemleriyle uzunca ve müzmin bir seyir gösteren iltihabî bir hastalığı.

Bu hastalığın sebebi bilinmemektedir. Mikrobik, toksik (zehirleyici), metabolik, vasküler, allerjik, hayvansal yağlara düşkünlük ve benzeri faktörler suçlanmış fakat hiçbirisi isbatlanamamıştır.

Multipl skleroz, bütün dünyâda görülebilen bir hastalıktır. Bununla berâber Avrupa ve Amerika'da daha fazladır. Beyaz ırkta daha çok görülmektedir. Çeşitli istatistiklere göre Avrupa ülkelerinde halkın 1/5000-1/10.000 oranında bu hastalığa yakalandığı bildirilmektedir.

Hastalığın ilk belirtileri, genellikle yirmi ile kırk yaşları arasında ortaya çıkmaktadır. İlk belirtiler çok değişiktir. Görme bozukluğu, idrar yapamama, göz kaslarının felci veya siyatik nevraljisinden dolayı doktora müracaat edenler vardır. Hastalığın birden bire kol ve bacaklarda karıncalanmalarla, dengesizlik ile, kuvvetsizlik ve buna bağlı yürüme zorluğu, yarım vücut felci veya saraya benzer nöbetlerle başlaması da sözkonusudur. Bu şikâyetler genellikle gelip geçicidir, ama birkaç hafta sonra tekrar başgösterir, tekrar iyileşir. Seneler geçtikçe iyileşme dönemleri sırasında belirtiler daha az geriler ve gittikçe daha fazla yerleşirler. Neticede tipik hastalık tablosu ortaya çıkar. Bâzı nâdir vak'alarda ilk belirtilerden sonra hastalık geçer, fakat yıllarca sonra yine nüks edebilir. Bâzı vak'alarda asıl belirtilerin ortaya çıkışından önce senelerce süren sinirsel ve romatizmal şikâyetler dikkati çeker. Bu durumdaki hastalar doktor doktor dolaşırlar, fakat teşhis konamaz.

Hastalık iyice yerleştikten sonra, hastaların yürüyüşleri, maskeli yüz ifadeleri, kesintili ve tutuk ve ezerek konuşmaları oldukça tipiktir. Bir iş yaparken elleri titrer. Görme sinirinin iltihabından dolayı bu hastalar herşeyi gri renkte gördüklerini veya gözlerinin önünde uçuşmalar olduğunu ifâde ederler, göz hareketleri de ağrılıdır.

Vak'aların yarısında nystagmus (göz kürelerinin kesik kesik ve gayri ihtiyari hareketleri) görülür. Gözü hareket ettiren sinirlerin felci neticesinde şaşılık görülür.

Çeşitli hareket bozuklukları, his kusurları, refleks bozuklukları, idrar ve dışkıyı tutamama, bazan inatçı ishal veya kabızlık, bâzı psişik bozukluklar görülebilir. Çabuk yorulurlar, ufak bir heyecanla ağlar ve gülerler. Hastalığın ilerlemesiyle ilginin azalması, unutkanlık ve bir takım bunama belirtileri görülür.

Çeşitli belirtiler görülebildiği multipl skleroz, sinir sisteminin hemen bütün hastalıklarını taklit edebilir.

Hastalığın akıbeti vak'adan vak'aya çok değişir. Elli sene devam eden vak'alar olduğu gibi, birkaç ayda ölümle bitenler de vardır. Fakat hastaların yarısında ilk belirtilerin ortaya çıkışı ile tam maluliyetin yerleşmesine kadar 25-30 senelik bir süre geçmektedir. Ölüm sebebi çok kez araya giren enfeksiyonlardır. Hastalığın özel bir tedâvisi yoktur, bununla berâber belirtilerin tedâvisiyle hastaları oldukça rahatlaştırmak mümkündür. Hastaya, hastalığın her şahısta başka gidişler gösterdiği, bâzı tedâvi tedbirleriyle hastalığın zararsız bir şekilde kalabileceği izah edilmelidir. Hastalığın alevli dönemlerinde yatak istirahati gereklidir. Müsekkinler, kortikosteroitler faydalı olabilir. Vitaminler de faydalıdır. İdrar yolu enfeksiyonları ile de mücadele edilmeli, hastanın morali yüksek tutulmaya çalışılmalı ve çok ilerlemiş vak'alarda bir tekerlekli sandalye tavsiye edilmelidir.

MUM;

Alm. *Wachskerze,* **Fr.** *chandelle (n),* **İng.** *Candle.* Balmumu, yağ, parafin, stearik asit, pallustik asitle meydana getirilen karışımlardan yapılan, ortasında bir fitil bulunan, yandığı zaman parlak alev veren, genellikle silindir, kesik koni ve çeşitli dekoratif biçim verilmiş çubuk.

Parmak boyunda, renkli süslü mumlar olduğu gibi insan boyunda ve kalın olanları da vardır. Kullanılmaya başlandıkları zaman kesin olarak bilinmemekle berâber, yapılan araştırmalar mumların menşeinin çok eski târihlere dayandığını ortaya çıkarmıştır. Bulunan ilk örnekler, eski Mısır medeniyetine âit, koni şekilli, meşâle yerine kullanılan, saz fitil etrâfına balmumu sarılarak yapılmış irice mumlardır. Ortaçağ boyunca Avrupa'da aydınlatmanın en pratik yolu olan saz mumları, yağa batırılmış kalınca saz parçalarından imâl ediliyordu. Gerek balmumundan, gerekse yağlardan yapılan mumların kullanılması yaygınlaşınca arzu edilen incelikte îmâl yoluna gidildi. Ancak mum ortaçağın ilk yarısı boyunca iptidai usüllerle imâl ediliyor ve seri üretim sağlanamıyordu. On üçüncü yüzyılda Paris'te ilk mum imâl evi kuruldu. Bu şehirde balmumu ve yağdan yapılanlar olmak üzere iki ayrı kola ayrılan mum endüstrisi elli yıl kadar sonra Londra'da da aynı gelişmeyi gösterdi. Bu durum 15. asra kadar devam etti. Bu asırdan îtibâren ilk kalıpların kullanılmasına başlanmasına rağmen, elle mum yapma uzun süre ehemmiyetini kaybetmedi.

1820 senesinde Fransız mühendisi M. E. Chevrel, mum îmâlinde yağlarla birlikte yağ asitleri ve gliserini denedi. Bu maddeleri, yağları alkaliler ve sülfürik asit ile muâmeleye sokarak elde etmişti. Bu başlangıçtan îtibâren, mum îmâlinde hızlı bir gelişme görüldü.

Köpek balıklarının yumurtalarından yapılan spermeçet mumlarının üretilmesine ise 1860'ta İngiltere'de başlandı. Bu mumların, mum endüstrisinde standartlaşmaya önayak olması ve fotometrik ölçü kabul edilmesiyle büyük bir gelişme oldu. Bunlar aynı zamanda önceki mumlardan daha parlak bir ışık vermekteydiler.

Aynı senelerde İngilizlerin uzun süren çalışmalardan sonra petrolden parafin imâl etmeye muvaffak olması, 1859'da ABD'de petrol bulunması ile parafin de mum yapımında kullanılmaya başlandı. Parafin rafine edilmiş petrolün destilasyonu ile elde ediliyordu. Parafinin tek dezavantajı erime noktasının düşük olmasıydı. Bu problem parafinin stearik ve palmitik asitlerle birlikte kullanılmasıyla ortadan kaldırılınca, mum endüstrisinin en önemli hammaddesi parafin oldu. Bundan sonra mum yapımındaki gelişmeler, fitilin niteliği ile ilgili olup, mumun hammaddesinde çok az değişiklikler oldu.

İlk önceleri basit sicimlerden yapılan fitiller daha sonra W. Camba Ceréss'in 1825'te bulduğu bir usül ile boraks, potasyum nitrat, amonyum nitrat çözeltilerine batırılarak imâl ediliyor ve bu sayede fitilin daha uzun süre dayanması ve alevin daha parlak olması sağlanıyordu. Günümüzde yapı olarak bunlardan fark göstermeyen mumlar, ileri teknoloji sâyesinde daha hızlı olarak imâl edilebilmektedir.

İslâm kültür ve sanatı incelenirse mumun yerini kandilin aldığı görülür. Mum da kullanılmıştır. Ancak, emniyetli olması sebebiyle kandiller daha yaygınlaşmıştır. Buna karşılık batı, mumu âyin vasıtası olarak kullandığından bunun üzerinde çok çalışmışlardır.

Modern mum üretimi: Günümüzde kullanılan otomatik mum imâl makinaları, Joseph Morgan'ın 1834'te îmâl ettiği kalıp makinalarının gelişmiş şekilleridir. Bunlar, seri halde, standart mum üretmeyi temin ederler. Ticari mum imâlinde üç safha vardır.

1. Fitilin hazırlanması: İyi kalite pamuk veya benzeri bir lif, kıvrımlanarak ucu ilk ateşlemede tutuşacak şekilde hazırlanır. Fitilin kapillaritesi, yâni mum maddesini yanma bölgesine sızdırma kâbiliyeti, alevin hiç sönmemesini sağlayacak şekilde olmalıdır. Fitilin çeşitli metal tuzlarına batırılması hem bunu hem de alevin parlaklığını temin eder. Bu işlem yapılmazsa fitil âni olarak yanar, alev kısa sürede mumun

içine gömülerek söner.

2. Mum maddesinin hazırlanması: Standart ticârî mumlar, dekoratif veya büyük mumların hepsinin bileşimi aynıdır. Bir mumun % 60'ı parafin, % 35 stearik asit, % 5'i de boya, cila ve benzeri maddelerdir. Bu miktarlar mumun kullanılacağı zeminin şartları ile kendi aralarında değişiklik gösterebilmektedir. Balmumundan yapılan mumlar ise saf balmumu ile balmumu parafin karışımına az miktarda stearik asit eklenerek yapılırlar. Balmumundan mâmül mumlar yumuşaktırlar, daha az dayanırlar.

Yapısı ne olursa olsun hazırlanan karışımlar çift dipli büyük kazanlara alınarak su buharı tatbikiyle ısıtılırlar. Bu ısıtma sırasında yapılacak küçük bir hatâ çok kötü sonuçlar alınmasına yol açar. Mum maddesi bu şekilde ısıtıldıktan sonra kristalleşmeye kadar bekleyince kalıplamaya hazır duruma gelir.

3) Kalıplama ve üretimin tamamlanması: Önce kalıpların ortasına fitil yerleştirilir. Kristalleşme durumunda madde üç bölümden meydana gelen kalıplara aktarılır. Genellikle demir döküm olan bu kalıpların ilk bölümü mumun silindir kısmını meydana getiren parça, ikinci bölümü de alttaki pistondur. Bu kalıplar soğuk su ile muâmele edilerek içindeki madde iyice soğutulur. Daha sonra alttaki piston hareket ederek mumlar dışarı çıkarılır. Etraflarındaki artıklar temizlenerek cilalama ve boyama işlemleri yapılır. Bütün bu işlemler tamamlanınca ambalajlanarak pazarlamaya hazır hâle getirilirler.

Daha önce de anlatıldığı gibi, mumların en eski ve genel gâyesi aydınlatmadır. Elektrik ışığının her yere girdiği günümüzde elektrik kesintilerinde aydınlatma vâsıtası olma özelliğini korumaktadır.

Mum, Hıristiyanlık ve Yahûdîlikte ve diğer bâzı bâtıl inançlarda ibâdet vâsıtası olarak da kullanılmaktadır. Meselâ Hıristiyanlar, noel yortularında (yılbaşında) âdetleri olarak çam ağaçlarını mum ile süslemektedirler. İslâmiyette mezarlarda mum yakmak, dinde yeri olmayan bir davranıştır. Eskiden elektriğin olmadığı zamanlarda, türbelerin aydınlatılması için burada vazifeli olan türbedarlara mum hediye edilirdi. Bu davranış, bir ibâdet olmayıp, yardım mâhiyetindeydi. Günümüzde elektrikle aydınlatmanın mümkün olması sebebiyle buna gerek kalmamıştır. Memleketimizin hemen her yerinde bol miktarda bulunan evliyâ, âlim ve diğer büyüklerin türbelerine mum adamak, İslâmiyette yasaktır. Türbelerin pencerelerinde mum yakmanın da türbedeki zâta ve mum yakana hiçbir faydası olmaz. İslâmiyette evliyânın rûhâniyetinden istifâde etmek ve onların yardımlarına kavuşmak için türbelere saygı gösterilerek ziyâret edilir, rûhları için Kur'ân-ı kerîm ve diğer duâlar okunur, Allahü teâlânın rızâsı için hayır ve sadaka yapıp sevabı onun rûhuna gönderilir. Mezarlara mum yakmak, aslında Hıristiyanların âdetidir. Müslümanlar bundan sakınır. Kilise, kullanacağı mumlarda % 30 oranında balmumunun olmasını bugün şart koşmaktadır.

MUM;

Alm. *Kerze (f),* **Fr.** *Chandelle (n),* **İng.** *Candela.* Işık şiddeti birimi. Bir Uluslararası mum saatte 7,8 gramı yanan bir spermecet mumunun yatay doğrultuda 1 m uzaklıkta meydana getirdiği aydınlatmaya eşittir. Bir yeni mum ise platinin erime sıcaklığındaki doğrultuda ve 1 m uzaklıktaki bir cisim üzerinde yaptığı aydınlatmanın 1/60'ı olup, Uluslararası mum'dan çok az farklıdır.

MUMÇİÇEĞİ (Hoya cornosa);

Alm. *Wachsblume (f),* **Fr.** *Cérinthe; mélinet,* **İng.** *Waxflower; honeywort.* **Familyası:** İpekotugiller (Asclepiadaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Salonlarda yetiştirilen bir süs bitkisi. Tabiî olarak yetişmez.

Kalın etli yapraklı ve çiçekli, güzel kokulu, şemsiye biçiminde ve beyaz-pembemsi renkli çiçekler açan sarılıcı bitkiler. Çelikten yetiştirilebilir. Çok suyu sevmediğinden az sulamalıdır. Güneşten korunmuş fakat aydınlık yerlerde iyi yetişir. Vatanı Çin ve Avustralya'dır.

MUMYA;

Alm. *Mumie (f),* **Fr.** *Momie (f),* **İng.** *Mummy.* Çeşitli maddelerle bozulmadan uzun yıllar saklanabilecek duruma getirilmiş cesed.

Sun'î tahnitle veya tabiî metodlarla cesetlerin çürümesini önlemek, çok eski zamanlardan beri uygulanmıştır. M.Ö. 2600 yıllarında Mısır'da zenginlerin ölüleri, kumaş veya deriye sarılarak fazla derin olmayan mezarlara gömülürdü. Ayrıca bunlar ölünün fizîkî hayâta devam ettiğine inanırlardı. Bu sebeple ölünün en sevdiği nesneleri, yiyecekleri, hattâ sevdiği insanları öldürerek veya canlı olarak yanında gömerlerdi. Mezarlara konan bu maddeler çoğaldıkça, mezarı daha büyük yapmak ihtiyâcı doğdu ve netîcede cesetlerin toprakla teması kesildi. Bu durum eski Mısırlıları ölülerini geniş mezarlarda, tabiatın yardımı olmadan muhâfaza etmenin çârelerini aramaya sevketti.

Böyle bir teşebbüsün ilk kesin delilini, Mısır'da birinci sülâle tarafından kalma bir mumya ortaya

koymaktadır. Üçüncü ve dördüncü sülâle zamânından kalma aynı şekilde mumyalara da rastlanmıştır. Beşinci sülâle zamânında ise, mumyalama metodu değiştirilip, geliştirilmiştir. Bu şekliyle mumyalamada; önce ceset düz olarak yatırılıp, gövde sol tarafından yarılarak iç organları çıkartılıyordu. Sonra meydana gelen boşluğa keten ve reçine doldurulmaktaydı. Vücudun dış kısmı vücudun biçimini aynen aksettirecek şekilde reçineli sargılarla sarılmakta, yüz biçiminin teferruatı ise boya ile gösterilmekteydi.

Orta krallık çağında mumyalamada bir gerileme görülür. Bu zamanda reçine daha az kullanılmış, kurutmaya daha fazla önem verilmiştir. Cesetleri tuzlu suda dinlendirme usûlü bu devirde ortaya çıkmıştır.

Yeni krallık çağında birçok yenilikler ortaya çıktı. Bunlardan biri, özel âletlerle burundan beynin çıkartılması oldu. Ayrıca geliştirilen bir kurutma usûlü, dokuların daha fazla korunmasına yardım etti. Mumyalamadaki en önemli gelişme bugün dahi kesin olarak muhteviyatı bilinemeyen reçineli koruyucu maddenin hazırlanışı ve tatbiki olmuştur.

Mezar hırsızlarının bütün tecâvüzlerine rağmen, sağlam kalmış, o devre âit kral ve kral âilesi fertlerinin mumyaları mevcuttur.

Her ne kadar daha az mâliyetli mumyalama teknikleri geliştirilmiş ve bu da mumyalamanın halk arasında yayılmasına sebep olmuşsa da esas îtibâriyle cesetleri mumyalatmak, zenginlere ve kutsal sayılan kedi, köpek, gibi hayvanlara münhasır kalmıştır.

Mumyalanacak ceset, önce özel bir yere alınırdı. Burada özel âletlerle burundan beyni, sol tarafı kesilerek, kalbi hariç, bütün iç organları çıkarılırdı. Cesedin içindeki boşluk yıkandıktan ve ceset minimum yer kaplayacak şekilde katlandıktan sonra, tuz veya soda eriyiği bulunan bir kaba konurdu. Burada su, cesedin ancak ensesine kadar gelirdi. Haftalarca bu eriyiğin içinde bekleyen cesedin yağlı maddeleri erirdi.

Eriyiğe batırılmayan baş kısmı durumunu muhâfaza ederdi. Tırnaklara özellikle dikkat edilir, korumak maksadıyla etrâfındaki etler önceden kesilir, hattâ tellerle bağlanırdı. Tuzlu veya sodalı suda dinlendirmeyi müteâkip, çıkarılıp, uzatılır ve kurumaya sevkedilirdi. Bundan sonra kafatası ve vücudun içindeki boşluklar koruyucu maddelerle doldurulur, geriye kalan vücudun dış kısımları ise reçine ve yağdan yapılmış bir mâcunla sıvanırdı. Bunun da üzerine, vücudun biçimini aynen aksettirecek şekilde, özel olarak hazırlanmış reçineli keten sargılar sarılırdı. Çıkarılan iç organlar ise, hâlen sırrının çözülemediği için, kurutma olmaktan öteye gidilemeyen ayrı bir muameleye tabi tutulurdu. Mumyalama işlemi yetmiş gün sürerdi. Mumyalama işleri Mısırda yirmi ve yirmi ikinci sülâleler zamânında teknik bakımdan en üstün seviyeye ulaştı. Yâni bu dönemde cesetler canlı görünüşüne daha yakın idi. Bu maksatla cesedin çeşitli yerlerinden açılan kesiklerden, deri ile kaslar arasına kum, çamur veya başka maddeler sevkediliyordu. Bu maddeler tamâmıyla vücûdun şeklini alıyor, böylece vücudu hayattaki şekliyle muhâfaza etmeyi sağlıyordu. Ayrıca sun'î gözler takılıyor ve boyanıyordu.

Bu dönemden sonra mumyalama sanatı gerilemiş; cesedin mumyalanmasından çok, dış sargısına önem verilmiştir. Ptolemaioslar döneminde bu şekilde yapılan mumyalar, vücudun dış yapısının bir kalıbı olmaktan öteye gidemedi. Mumyalama işi Hıristiyanlıktan sonra da devâm etti. Yalnız bunlar cesedi alelâde tuza gömüyor ve iyi muhâfaza ediyorlardı.

Mumyaların yapılıp tamamlanmasından sonra, icrâ edilen büyü törenlerinde, sihirli âletle ve büyülü sözlerle, ölüye tekrar hayâtî fonksiyonları kazandırılmaya çalışılırdı. Tören sonunda, fizikî hayâta döndüğü kabûl edilen mumyaya da maddî gıdâ sağlamak maksadıyla ziyâfet verilirdi.

Mısırlılar mumyalamada, günümüzdeki kimyâ tahlillerinden de anlaşıldığı gibi, kesinlikle bitüm (zift) kullanmamışlardır.

Mumyalamanın coğrafî yayılış alanı çok geniş olmakla berâber, Asya'da mumyalama pek bilinmez. Yalnız Tibet ve Birmanya'da ölülerini mumyalayan topluluklar vardır.

MURABBA (Bkz. Nazım Şekilleri)

MURÂBITLAR (Mülessimîn);

Alm. *Almorawiden (pl.),* **Fr.** *Almoravides (pl.),* **İng.** *Almoravides.* Kuzey Afrika, İspanya ve Balear adalarına hâkim olarak, İslâm devleti kuran hânedân. Magrib'de kurulan devletin başşehri Merâkeş'dir. İslâm kaynaklarında "Murâbıtîn" veya "Mülessimîn" olarak geçen hânedâna, Avrupalılar, "Almoravides" derler. Kelimeler, hudut kalelerinde ikâmet edenler, peçeliler, Fransızca'da derviş mânâsındadır.

On birinci yüzyılın ilk yarısında Senhace Berberî Kabîlesi reisi Yahyâ bin İbrâhim, Hac için Arabistan'a gitti. Yahyâ bin İbrâhim, Kayrevân'da Faslı âlimlerden Ebû İmrân el-Fâsî ile görüşüp kabîlesine İslâm

dîninin esaslarını öğretmek için, birini göndermesini istedi. O da talebelerinden Şerîf Ebû Muhammed Abdullah bin Yâsin el-Cezûlî'yi vazifelendirdi. Abdullah bin Yâsin, Senhâce Berberî kabîlesine büyük bir gayretle İslâm dînini öğretip yaymaya başladı. Lemtûne kabîle reislerinden Yahyâ bin Ömer ve kardeşi Ebû Bekir bin Ömer el-Lemtûnî ile ribat kurup, "Murâbıtûn" denilen talebe ve mücâhid yetiştirdiler. Büyük bir talebe grubuna ve bin kişilik mücâhide sâhip olan Şerîf Abdullah bin Yâsîn, Senhâce ve diğer komşu kabîlelere İslâm dînini öğretti. Berberî kabîleleri arasında ve Kuzey Afrika'da büyük bir mânevî otoriteye sâhip oldu.

Kabîle reislerinin idâresine ve askerî işlere karışmayan Şerîf Abdullah bin Yâsîn, onları mevkılerinde bırakarak, cihad yapmalarını istedi. Yahyâ bin İbrâhim, Yahyâ bin Ömer ve Bekr sâyesinde Sahrâ'da İslâmiyet yayılarak, kabîleler itâat altına alındı. Ebû Bekr el-Lemtûnî'nin Kumandanı Yûsuf bin Tafşin kumandasındaki Murâbitînler, Fas'a doğru ilerlediler. Cezâyir'e kadar Kuzey Afrika'yı fethettiler. Ebû Bekr el-Lemtûnî 1056'da Murâbıtînlerin reisi oldu. Şerîf Abdullah bin Yâsîn, Berberîler ile yapılan muhârebede, 1059'da şehit edildi. Emir ünvânını alan Ebû Bekr el-Lemtûni, 1060'ta yeni bir hükûmet merkezi plânlayarak, Merâkeş şehrinin inşâsını başlattı. 1062'de saltanatını, kumandanı ve amcaoğlu Yûsuf bin Tafşin'e bıraktı. Zenciler arasında da İslâm dînini yayan Ebû Bekr el-Lemtûnî, cihâd ederken, 1076'daki bir muhârebede şehit edildi. Merâkeş'i başşehir hâline getiren İbn-i Tafşin şehrin inşâsını tamamlatarak, câmi ile hayır ve sosyal müesseseler yaptırdı. Kuzey Afrika'da fetihlere devâm ederek, hâkimiyetini genişletti. Az zamanda büyük ülkelere sâhip olan İbn-i Tafşin İslâmî müessese ve devlet teşkilâtını Berberîler arasında tesis ederek, onları medenîleştirmeye çalıştı. Fetihlerdeki ganîmetler ve toplanan vergilerle Murâbıtlar Devleti zenginleşti. 1084'te Septe'yi ele geçiren İbn-i Tafşin, Murâbıtîn ülkesini Atlas Okyanusundan Tunus'a kadar genişletti. Endülüs Müslümanlarına yardım için, 1086'da Septe Boğazından İspanya'ya geçti. Batliyos yakınındaki Zallakâ'da Leon ve Kastil Kralı Altıncı Alfonso'ya karşı büyük bir zafer kazandı. Dört defâ İspanya seferine çıkan İbn-i Tafşin Endülüs Müslümanlarını Hıristiyanların saldırılarından korudu. 1103'te bütün Endülüs emirlerini toplayarak, oğlu Ebü'l-Hasan Ali'yi veliahtlığa getirdi. Endülüs'te on yedi bin asker ve hudutların emniyetini sağlamak için de Endülüslüleri vazîfelendirerek, Magrib'e döndü.

Yûsuf bin Tafşin devrinde Murâbıtlar Kuzey Afrika ve İspanya'ya hâkim oldular. Mısır'dan Atlas Okyanusuna Akdeniz'den Nijer Havzasına ve İspanya'da Ebro Nehrine kadar uzanan büyük bir devlet kuruldu. Abbâsî halîfelerinin mânevî nüfûzu altındaki Murâbıtlar Ehl-i sünnet olup, Mâlikî mezhebindeydiler. Murâbıtların İslâmiyete hizmetini takdir eden büyük İslâm âlimi İmâm-ı Gazâlî hazretleri, Yûsuf bin Tafşin'in ülkesini ziyâret etmek istedi. Mısır'a kadar gelen İmâm-ı Gazâlî rahmetullahi aleyh Tafşin'in vefât (1106) haberi üzerine geri döndü. İbn-i Tafşin'den sonra yerine oğlu geçti. Ebü'l-Hasan Ali devrinde, 1108'de Ucles Meydan Muhârebesinde Hıristiyanlara karşı büyük bir zafer kazanıldı (1108). Ebü'l-Hasan Ali'nin Endülüslü felsefeci İbn-i Rüşd'den fetvâ alması ve onun fikirlerinin yayılması, Murâbıtların îmânlarını bozdu. İç harpler başladı.

Devamlı geriledi̇ler. Dinde reformcu İbn-i Tümart'ın fikirleri çok yayıldı. Ebü'l-Hasan Ali (1106-1142) Tafşin bin Ali (1142-1146) İbrâhim Ebû İshak (1146-1147) devrinde gerileme devâm etti. İbrâhim 1146'da vefât edince amcası İshak bin Ali, Kuzey Afrika'da yeni bir güç hâline gelen Muvahhidler tarafından öldürüldü (1147), Murâbıtların başşehri Merâkeş, Muvahhidlerin eline geçti. Endülüs'teki son Murâbıtîn valisi olan Yahyâ bin Gani 1148'de ölünce hâkimiyetleri son buldu. Murâbıtların Benû Ganiye kolu 1115'ten 1228 yılına kadar Majorka'da; buranın Aragon krallarınca işgalinden sonra da Minorka'da Aragon vassalları olarak 1286'ya kadar devam etti.

Kuzey Afrika'nın göçebe ahâlisine dayanan Murâbıtlar İslâm dînine sıkıca bağlanıp, cihad ederek, hâkimiyetlerini genişlettiler. Arapların üstün bir medeniyet kurdukları Endülüs'e hâkim olmalarıyla medenîleştiler. Teşkilâtlı bir devlet kurdular. Sahâbe-i kirâmın, meşhur İslâm kumandanlarının menkıbelerini okuyarak, yükselip meşhur kumandanlar yetiştirdiler. Hıristiyanlara karşı İslâmiyeti korudular. Endülüsteki Müslümanları kuvvetlendirdiler. Zaferlerin getirdiği şöhret, ganîmet ve toplanan vergilerle zenginleşen Murâbıtînlerin yıkılmalarına, felsefeci İbn-i Rüşd ve İbn-i Hazm'ın bozuk fikirlerinin yayılması, iç harplerin başlayıp gerilemeleri sebep oldu.

Murâbıtların başında "Emirü'l-müminîn" ünvanlı hükümdar vardı. Emir, orduların da başkumandanıydı. Emire devlet işlerinde yardımcı bir meclis bulunuyordu. Her hükümdar kendi veliahtını sağken seçip, devlet adamlarının da tasdikiyle meşrûluk kazanma yoluna giderdi. Veliaht, nâib olarak Gırnata, İşbiliye ve Kurtuba'da vazîfe yapardı. Vâliler aynı zamanda askere kumanda ederdi. Çoğu süvarilerden meydana gelen ordunun mevcudu, yüz bin civârında idi.

Murâbıtlar devrinden günümüze pek az eser ulaşabilmiştir. Büyük Cezâyir Câmii, Tlemsen Câmii ve Fas'taki câminin bâzı kısımları da bu döneme âit eserlerdendir. Murâbıtların topluma faydalı diğer çalışmaları arasında, Fas bahçelerini sulamak gâyesiyle açılan kanalları da belirtmek yerinde olur. Ayrıca Merâkeş yakınında Tensift üzerindeki köprü de onlardan bir yâdigârdır.

Murâbitîn sultanları:

Yahyâ bin İbrâhim ..... (?)

Yahyâ bin Ömer ..... (?)

Ebû Bekr el-Lemtûnî ..... (1056-1061)

Yûsuf bin Tafşin) ..... (1061-1106)

Ebü'l-Hasan Ali ..... (1106-1142)

Tafşin bin Ali ..... (1142-1146)

İbrâhim Ebû İshak ..... (1146-1147)

İshâk bin Ali ..... (1147)

MURÂD DAĞI;

Batı Anadolu dağlarından. Kütahya'nın 45 km güney batısındaki bu dağ, Batı Anadolu'daki dağlık eşik bölgenin en yüksek yeridir (2224 m). Bol yağış alan Murâd Dağı, çevresindeki pekçok akarsuyu besler. Batısından Murad Çayı adı ile çıkan su Gediz'in, güneyden çıkan sular ise Banaz Çayının başlangıç kaynağı olur. Kuzeyinde biriken sular da Porsuk Çayına katılırlar.

Kuzeye bakan tarafları çok sarp kayalık olan Murâd Dağının doruk kısmı hâriç her tarafı ormanlarla kaplıdır. Çam ve meşe ağaçları en çok rastlanan ağaç türleridir. Dağ, doğu-batı istikâmetinde 30 km'yi bulur. Eni ise 20 km kadardır. Afyon-Uşak demiryolu ve karayolu dağın güneyinden, Uşak-Kütahya karayolu ise kuzeyinden geçer.

MURÂD HAN-I (Hüdâvendigâr);

üçüncü Osmanlı sultânı. Birinci Murâd adıyla târihe geçti. 1326'da Bursa'nın fethinden sonra doğdu. Babası, Orhan Gâzi, annesi Nilüfer Hâtundur. İyi bir eğitim ve öğretim görüp, terbiye edilerek, yetiştirildi. Lalası Şâhin Paşanın yanında dînî, millî, idârî ve askerî kültürünü arttırdı. Ağabeyi Süleymân Şahın Rumeli fetihleri sırasında vefât etmesi üzerine Osmanlı tahtına veliahd tâyin edildi (1359). Kısa bir müddet sonra da babasının vefâtı üzerine Bursa'ya davet edilip Osmanlı tahtına geçti (1360).

Sultan Murâd Han, ilk iş olarak devletin başşehri Bursa'da lüzumlu tâyin ve icrâatlarda bulundu. Şehzâdeler meselesini halletti. Önce, Karadeniz Ereğlisi ve Ankara fethedildi. Lala Şâhin Paşayı ilk serdar ve sadrazam yaptı. Bursa kâdısı Çandarlı Halil Paşayı da kazasker tâyin etti. Devletin içişlerini hallettikten sonra, Anadolu'dan Rumeli'ye yöneldi. 1361'de Çorlu, Keşan, Dimetoka, Pınarhisar, Babaeski, Lüleburgaz ve 1362'de Edirne fethedildi. Bizans Devletinin İstanbul'dan sonra ikinci önemli şehri olan Edirne'nin fethi, Türkler'in Avrupa'ya kesin olarak yerleşmelerini temin etti. Trakya'da stratejik bir mevkide bulunan Edirne, Osmanlı Devletinin Rumeli'ndeki fetihlerinde bir askerî harekât noktası oldu. Her geçen gün şehrin îmar faâliyetleri artarak; genişledi. Ardından sıra ile; Gümülcine, Zağra, Yenice ve Filibe fethedildi. Rumeli'nde fethedilen Avrupa topraklarına, Osmanlı iskân siyâsetince, Türk-İslâm ahâlisi yerleştirildi. Bu arada Osmanlının âdil idâresinden memnun kalan Hıristiyan ahâli de seve seve Türklerin hâkimiyeti altına girdiler.

Ancak Haçlılar papalığın teşviki ile Osmanlılar aleyhine ittifâk kurdular. Haçlı ittifakını haber alan Sultan Murâd Han da yerinde ve zamânında tedbirler alarak, hazırlıklarını tamamladı. Fetihlerin genişlemesiyle asker ihtiyâcı arttığından, yaya ve müsellem teşkilâtlarına ilâveten, devrin âlimlerinden Karamanlı Molla Rüstem'in teklifi ve Kazasker Çandarlı Kara Halil'in fetvâsı ile, harpte esir alınan gayri müslim çocuklarından beşte birinden istifâde edilmek sûretiyle "Yeniçeri" adıyla bir asker ocağı kuruldu. (Bkz. Yeniçeri Ocağı)

Alınan esirler Anadolu'da Türk çiftçi âilelerinin yanında Türk-İslâm terbiyesiyle yetiştirilerek, Yeniçeri Ocağına kaynak temin edildi. Ayrıca mâlî teşkilâtta düzenlemelere gidilip, gelirler arttırıldı.

Bu durum Bizans İmparatorunu Osmanlılarla antlaşma yapmaya mecbur bıraktı. Yapılan antlaşmaya göre İmparator Yuannis, Rumeli'ndeki Osmanlı fütuhâtını kabul ve tasdik etti. Bunları almak için hiçbir zaman Türk düşmanlarıyla birleşmeyeceğini ve Anadolu Beyliklerinden gelebilecek taarruzlara karşı Birinci Murâd Han yardımcı kuvvet isterse asker vereceğini bildirdi. Bu antlaşmanın, Bizans'ın Osmanlı Devletine tâbiliğini arz etmesi mâhiyetinde olduğu kabûl edilir.

Öte yandan Filibe'nin fethi üzerine Osmanlıların Balkanlarda ilerlemesini durdurmak için Papa Urban'ın çabaları ile meydana getirilen, Sırp, Macar, Bulgar, Ulah ve Bosnalılardan meydana gelen Haçlı ordusu, Edirne'ye doğru yürüdü (1364). Ancak Hacı İlbeyi komutasındaki Osmanlı öncü

kuvvetleri, Haçlıları büyük bir bozguna uğrattılar. Düşmanın büyük kısmı Meriç sularında boğuldu. (Bkz. Sırpsındığı Muhârebesi)

Sultan Murâd Han, Rumeli'ne geçmeden önce Katalanların elindeki Biga'yı fethetti. Sırpsındığı Muhârebesinden sonra, Osmanlı başşehrini Bursa'dan Edirne'ye naklettirdi. Şehri kısa zamanda mescitler, câmiler, medreseler, saray dâhil bütün kültür ve sosyal müesseselerle îmâr etti. Türk-İslâm ilim ve sanat eserleriyle süslenen Edirne, İstanbul'un fethi sonrasına kadar Osmanlıya başşehirlik yaptı. Balkanlarda Osmanlı idâresi ve müesseseleri tesis edilerek, ticâret canlandırıldı. Adriyatik kıyısında küçük bir devlet olan Raguza Cumhûriyetiyle ticâret antlaşması yapılarak Osmanlı himâyesi altına alındı.

1366 târihinde Gelibolu, Bizans İmparatorunun dayısı Savua Kontu İtalyan Amedeo tarafından işgâl edilmişse de, bir yıl sonra tekrar Osmanlıların eline geçti. 1366'da Sultan Birinci Murâd Han, başlattığı Balkan fütuhâtıyla; Kırkkilise (Kırklareli) Vize, Aydos, Burgaz ve Tirebolu mevkılerini zaptedip, Karadeniz'e dayanmak istiyordu. Bu gâyesini gerçekleştirmek için, çok muntazam bir plân tatbik etti. Batı cephesi kumandanlığına Evrenos Paşayı tâyin ederek, Makedonya'nın fütuhâtıyla vazîfelendirdi. Kuzey cephesi kumandanlığını Kara Timurtaş Paşaya vererek, Tunca boyunun fethiyle vazîfelendirdi. Kuzeybatı cephesi kumandanlığını da Rumeli Beylerbeyi Lala Şâhin Paşaya verdi. Kara Timurtaş Paşa 1366'da Bizanslılardan Kızılağaç Yenicesi'ni, Bulgarlardan Yanbolu ve İslimyeli'yi aldı. Lala Şâhin Paşa Samaku ve İhtiman'a akın tertip etti. Sultan Murâd Han 1367'de başlattığı harekâtla Bulgarlardan Aydos, Karinâbad ve Tirebolu'yu, 1368'de de Bizanslılardan Hayrabolu, Pınarhisar ve Vize'yi alıp, elden çıkmış olan Kırkkilise'yi tekrar fethetti. Bulgaristan Kralı Yuvan Şişman, Osmanlılara karşı duramayacağını anladığından sulh yaparak kızkardeşi Prenses Marya'yı Sultan Murâd'a verdi. Buna rağmen daha sonra Bizans İmparatoru Beşinci Yuannis Paleoloğ'un teşvikiyle Sırp Kralı ile Osmanlılara karşı birleşti. 26 Eylül 1371 Cumâ günü Çirmen'de yapılan muhârebede müttefikler büyük bir bozguna uğradı. Bu savaşla Balkanlardaki mukâvemet kırılarak, Osmanlılara Makedonya kapıları açıldı.

Çirmen Zaferi sonunda ilk Makedonya fütuhâtı başlatılarak, Vezîriâzam Çandarlı Kara Hayreddîn Halil Paşa, Rumeli Beylerbeyi Lala Şâhin Paşa, Gâzi Evrenos ve Deli Balaban Beyler komutasındaki Osmanlı ordusu, İskeçe, Drama, Kavala, Zihne, Serez, Avrethisar-Vardar Yenicesi ve Karaferye mevkilerini fethetti. Osmanlıların Makedonya'yı zaptederek Köstendil'e gelmeleri üzerine, Yukarı Sırbistan Hükümdârı Lazar Grebliyanoviç, Sultan Murâd Han ile anlaşmak istedi. Vergi vermek ve gerektiğinde Osmanlı Devletine asker göndermek şartı ile antlaşma sağlandı.

Rumeli ve Anadolu'da fetihler devâm ederken bâzı mâlî, idârî ve askerî ihtiyaçları karşılamak için teşkilât yapılmıştı. Kara Timurtaş Paşanın tavsiyesiyle, tımarlı teşkilât, tâdil ve ihtiyâca göre ıslâh edildi. Yaya, müsellem ve yeniçerilere ilâveten Kara Timurtaş Paşanın tavsiyesiyle kapıkulu askerlerinden olarak maaşlı Süvâri ocağı kurulduğu gibi, seferlerde levâzımın muhâfazası ve süvârilerin hayvanlarına bakmak üzere Voynuk sınıfı teşkil olundu. (Bkz. Voynuk)

Sultan Murâd Han 1378'de oğlu Şehzâde Bâyezîd'i Germiyan Beyi Süleymân Şahın kızı Devletşah Hâtun ile muhteşem bir düğün yaparak evlendirdi. Süleymân Şah, Kütahya, Tavşanlı Emed ve Simav'ı, kızının çeyizi olarak verdi. Hamidoğlu Hüseyin Beyden seksen bin altın karşılığı; Akşehir, Yalvaç, Beyşehir, Seydişehir ve Karaağaç alındı.

Birinci Murâd Han 1380'de Makedonya'da harekâta geçilmesini emretti. Rumeli Beylerbeyliğine tâyin edilen Kara Timurtaş Paşa, Vardar Nehri sâhilindeki İştip'i fethetti. 1382'de Vardar'ı geçerek Manastır ve Pirlepe'yi aldı. Manastır, Arnavutluk ve Kuzey Epir mıntıkalarına yapılacak harekât için üss oldu. 1384 bahârında Osmanlı akıncıları Bosna-Hersek akınını gerçekleştirerek, pekçok esir ve ganimet aldılar.1385'te Vezîriâzam Çandarlı Hayreddin Paşanın Ohri'yi fethi ile Osmanlılar, Arnavutluk hududuna yerleştiler. Kuzey Arnavutluk Prensi Balşa ile Drac ve Orta Arnavutluk Dükası Şarl Topia arasında meydana gelen muhârebede Drac Dükası, Hayreddin Paşadan yardım istedi. Çağrı üzerine Hayreddin Paşa Drac Prensine yardım ederek, Savra'da onun gâlibiyetini temin ettiği gibi bu muhârebede Prens Balşa da öldürüldü.

Osmanlı ordusunun Rumeli'nde bulunmasından istifâde eden Karamanlı Alaeddîn Bey, 1386'da Osmanlı hududuna taarruz ederek, Beyşehir ve havalisini zaptetti. Hudud tecâvüzünü haber alan Sultan Murâd Han, Rumeli'de Vezîriâzam Çandarlı Hayreddin Paşayı bırakarak, Karaman hududunu aştı. Karaman Ovasına gelen Osmanlı ordusu, Alaeddin Beyin kuvvetlerini mağlup ederek, sulh istemeye mecbur bıraktı. Sultan Murâd Hanın dâmâdı olan Alaeddin Bey, zaptettiği toprakları geri vermesi ve Osmanlı sultanının elini öperek özür dilemesiyle affedildi. Karamanoğullarının da Osmanlı hâkimiyetini tanıması, batıda olduğu gibi doğuda da, Sultan Murâd Hanın nüfûz ve itibârını arttırdı.

Sultan Murâd Hanın ve Osmanlı ordusunun Anadolu'da bulunmasından istifâde eden Balkan kral ve prensleri Türklere karşı ittifak kurup, taarruz planlıyorlardı. Bosna hududunda Lala Şâhin Paşa

kumandasındaki akıncıların harekâtı, Bosna Kralı ve Sırp Despotu Lazar'ın otuz bin kişilik müttefik kuvvetlerle yaptığı karşı taarruzla karşılandı. 1378'de Ploşnik mevkiinde meydana gelen muhârebede, Lala Şâhin Paşanın yirmi bin kişilik kuvveti bozularak, çoğu şehit oldu. Ploşnik bozgunu, gizlice hazırlanmakta olan Hırvat, Leh, Macar ve bütün Balkan kral ve prenslerini Osmanlılar aleyhine harekete sevk etti. Denizci bir kavim ve devlet olan Venedikliler, Osmanlıları iyi tanıyıp, menfaatlendiklerinden, Haçlı ittifakına katılacaklarını beyan ettilerse de, tarafsız kaldılar. Lazar, Tvartko ve Arnavut Prensi Kastriyota'nın öncülüğünde, Hırvat, Leh, Macar, Bulgar, Sırp ve Arnavutların ittifakını haber alan Sultan Murad Han, vakârını muhafaza ederek, muvâzeneli ve plânlı bir şekilde hazırlıklarını tamamlamaya başladı. Balkan ittifâkına karşı Anadolu beylerinden yardım istendi. İttifâka dâhil olan Bulgarları büyük harpten önce saf dışı etmek gâyesiyle, Vezîriâzam Çandarlı Ali Paşayı vazifelendirdi. Osmanlı ordusu, Balkan dağlarını aşarak Pravadi, Şumnu ve Bulgar Krallığının merkezi Tırnova'yı aldı. Ali Paşa, Tuna boyu istikâmetinde harekâtı devam ettirerek, Ulah hâkimiyetindeki Silistre ve Niğbolu'yu zaptetti. Bulgar Kralı Şişman, Osmanlılar ile antlaşmaya mecbur oldu. Böylece Haçlı ittifakına katılmasına mâni olundu. Osmanlı beylerinin Balkanlardaki ileri harekâtı muhtemel büyük harp öncesi durdurularak, bütün kuvvetler Sultan Murâd Hânın kumandasında toplandı.

Bulgaristan harekâtını muvaffakiyetle tamamlayan Vezîriâzam Ali Paşa, Yanbolu'ya gelen Sultan Murâd Han ile görüşerek, durumu arz etti. Durum değerlendirmesi yapılıp ordu süratle Priştine'ye doğru harekete geçti. Yollarda yerli ahâlinin mal, mülk, can ve ırzına karşı hiç bir tecâvüz yapılmadan Kosova'ya gelindi. Yağma ve tahribâtın yapılmaması, Balkan milletlerini Osmanlının güzel ahlâkına ve adâletine hayran bıraktı. Üsküp ile Priştine arasındaki Kosova'da müttefik Haçlı ordusuyla karşılaşılıp muhârebe nizâmı alındı. 8 Ağustos 1389 muhârebe öncesi Kosova'da şiddetli fırtına vardı ve o gün Berât Gecesiydi. Akşam çadırına çekilen Sultan Murâd Han, Berât Gecesini ihyâ edip namaz kıldı. **Kur'ân-ı kerîm** kıraât ettikten sonra, seccâdesinin üzerinden kalkmadan târihe geçen şu duâyı okudu: "Ey Rabbim! Bu fırtına, şu âciz Murâd kulunun günahları yüzünden çıktıysa, mâsum askerlerimi cezâlandırma. Onları bağışla... Allahım... Onlar ki, buraya kadar, sâdece senin adını yüceltmek, İslâm dînini kâfirlere duyurmak için geldiler. Bu fırtına âfetini, onların üzerinden def eyle... Senin şânına lâyık bir zafer kazanmalarını nasip eyle. Onlara öyle bir zafer kazandır ki, bütün Müslümanlar bayram ede... Müslümanları mansûr ve muzaffer eyle. Ve dilersen o bayram gününde şu Murâd kulun sana kurbân olsun... Önce beni gâzi kıldın, sonra şehit et..."

Fırtına dinip, 9 Ağustos 1389 günü yapılan Kosova Meydan Muhârebesinde Birinci Murâd Han büyük bir zafer kazandı. (Bkz. Kosova Meydan Muhârebeleri)

Sırp Devletinin yıkılıp, Balkanların Türk hâkimiyetine geçişini sağlayan Kosova Zaferinden sonra, Sultan Murâd Han, devrin anânesince muhârebe meydanını dolaşmaya başladı. Bu sırada Miloş Obiliç adında yaralı bir Sırp âsilzadesi tarafından hançerlenerek şehit edildi. Kaçan düşmanı tâkip etmekte olan oğlu Şehzâde Yıldırım Bâyezîd, devlet adamlarının da ittifakıyla hükümdâr seçildi. Sultan Murâd Hanın cenâzesi Bursa Çekirge'de yaptırdığı türbesine gönderilip, defnedildi. Şehit edildiği yere de türbe yapılıp, "Meşhed-i Hüdâvendigâr" denildi.

Osmanlı Sultanı Murâd-ı Hüdâvendigâr Han, zaferden zafere koşmuş, Anadolu'da ve bilhassa Avrupa'da devletin hudutlarını çok genişletmiş ve babasından bir beylik olarak aldığı ülkeyi büyük bir devlet hâlinde oğluna bırakmıştır. İslâmın cihâd emrini yerine getirmek ve Osmanlının şânını yükseltmek için, târihî kaynaklarda otuz yedi gâza yaptığı yazılıdır.

Sultan Murâd Han; dindâr, âdil, merhametli, fazîletliydi. Azim ve irâde kudreti, vakar ve ciddiyeti, ahâlisine karşı şefkâtli oluşu, açık ve samîmi siyâsetiyle içte ve dışta istikrârıyla ve mühim askerî, adlî, mâlî ve idârî teşkilâtıyla Osmanlı Devletini sağlam temeller üzerine oturtmuştur. Güneydoğu Avrupa'ya Anadolu'dan Türk-İslâm nüfûsunun naklinde tatbik ettiği şuurlu sistem, Sultan Murâd Hanın dâhiyâne bir siyâsetidir. Fütuhâtla alınan Rumeli topraklarına iskân edilen Türk ve İslâm nüfûsu, Avrupa'da kalıcı bir hâkimiyetin ve emniyetin başlangıcı olmuştur. Anadolu'da, Rumeli'nde pekçok hayır müesseseleri, dînî, askerî ve idârî teşkilâtları kuran Sultan Murâd Han, târihte kazandığı zaferlerle olduğu gibi, yaptırdığı eserlerle de milletin kalbinde taht kurmuştur. Sultan Murâd Han, ihtiyaç ve lüzumunda eserler yaptırdığı gibi zaferlerin ardından da şükran ifâdesi olarak, mescit, câmi, medrese, mektep, imâret, han ve sosyal müesseseler inşâ ettirmiştir. 1364 Sırpsındığı Zaferi sonunda şükrân olarak; Bursa ve Bilecik'te birer câmi, Yenişehir'de bir imâret, Çekirge'de bir imâret, medrese ile kaplıca ve han yaptırmıştır.

MURÂD HAN-II;

altıncı Osmanlı sultanı. Babası Çelebi SultanMehmed, annesi Dulkâdir âilesinden Emine Hâtun olup, 1404'teAmasya'da doğdu. Çocukluğu Amasya, Bursa ve Edirne'de geçti. Küçüklüğünden îtibâren devrin büyük âlimlerinden okuyarak yetişti. 1415'te on iki yaşındayken idârî ve askerî bilgileri öğrenip,

tecrübe sâhibi olması için, lalası Yörgüç Paşanın yanında Amasya Vâliliğine tâyin edildi.

Şehzâde Murâd, ilk vazîfe yeri Amasya'dayken, 1416'da âsi Börklüce Mustafa isyânını bastırdı. 1421'de Anadolu Beylerbeyi Hamza Bey ile İsfendiyaroğullarından Samsun'u aldı. Babasının vefâtıyla 25 Haziran 1421'de Bursa'da tahta çıktı.

Sultan İkinci Murâd Han 1422'de Osmanlı Devleti için büyük tehlike arz eden Bizans'ın entrikalarına son vermek ve hazret-i Muhammed sallallahü aleyhi ve sellem tarafından vaad edilen mânevî müjdelere kavuşmak için İstanbul'u kuşattı. Bunun üzerine Bizans İmparatoru, Anadolu Beyliklerini Osmanlı Devleti aleyhine kışkırttı. Sultan İkinci Murâd Hanın kardeşi Küçük Mustafa isyan ederek Karaman ve Germiyan beylik kuvvetleriyle Bursa'yı kuşatınca, İstanbul'da kâfi miktarda kuvet bırakıp, Edirne'ye gitti. Edirne'den Bursa'ya geçti. Küçük Mustafa yakalanıp, cezâlandırıldı. Karaman, Eflak beyleri ve Venedikliler ile antlaşma yapıldı. Candarlı İsfendiyar Bey itâat altına alındı. İstanbul kuşatmasını hızlandıran Murâd Han İmparatorun şehri Venedik hâkimiyetine teslim edebileceği ihtimâliyle 22 Şubat 1424'te Bizanslılarla antlaşma yaptı. Bu antlaşma ile Ege ve Karadeniz kıyılarınıOsmanlılara terkeden Bizanslılar, yıllık otuz bin düka altın haraç vermeyi kabûl ettiler. Anadolu'da İzmir, Menteşe ve Teke beylikleri Osmanlı hâkimiyetine geçti. Germiyan Beyliği, Osmanlı Devletine katıldı. 1425'teSelânik'i ele geçiren Venedikliler Osmanlılara karşı Macarlar ile ittifâk kurdular. 1426'da Batı Anadolu'dan hareket eden Türk denizcileri, Venediklilere âitEğriboz, Modon ve Koron'a sefer yaptılar. Osmanlı-Venedik Harbi 1425-1430 yılları arasında devâm etti. Venediklilerin batı ve doğu devletleriyle ittifâk kurmasına rağmen, Sultan İkinci Murâd Han Şubat 1430'da Selânik'i fethetti. Venedik donanması Gelibolu'da Türk donanmasına taarruz ettiyse de müthiş bir bozguna uğradı. Temmuz 1430'da Osmanlı-Venedik Harbine son veren Lapseki Antlaşması imzâlandı. Selânik Osmanlılarda kaldı. Venedikliler yıllık vergiye bağlandı.

İtalyanların hâkimiyetindeki Yanya'da ahâli despot kavgalarından bıkmıştı. Yanyalılar Selânik'te bulunan Osmanlı Sultanı İkinci Murâd Hana mürâcaat edip, Türk adâletine sığınarak hürriyet istediler. Rumeli Beylerbeyi Sinân Paşa, ahâlinin hürriyetine dâir Sultan Murâd Hanın fermânını getirince, şehrin anahtarı Osmanlılara teslim edildi. Böylece 1431'de Yanya ve çevresi de Osmanlı hâkimiyetine girmiş oldu.

Balkanlarda ahâlinin Osmanlı adâletini, kendi ırk, din, dil ve kültüründen olan idâreye tercihi, başta Papalık olmak üzere Hıristiyan kral, despot ve prenslerini telaşâ düşürdü. Balkan milletlerinin Osmanlı idâresini tercih etmelerinin önüne geçmek için, içeride ahâliye zulüm, dışarda da diğer devletlerle ittifak kurdular. Türkü Türke düşürmek için, hâkimiyet mücâdelesindeki Anadolu beyliklerini Osmanlılar üzerine saldırtırken, Papanın da teşvikiyle büyük bir Haçlı ordusu kurmak için hazırlıklara başladılar.

1435'te Karamanoğlu İbrâhim Bey yola getirildikten sonra İkinci Murâd Han Rumeli'ye geçti. Akıncı Beyi Ali Bey'e Macaristan'ı vurma emri verildi. 1437'de Ali Bey'in kırk beş gün süren Macaristan akınında, Demirkapı geçilerekErdel'e girildi. Akıncılar Macar şehirlerinin askerî mevkilerini tahrip edip, yetmiş bin esir alarak, pekçok ganîmetle döndüler. Osmanlılara karşı düşmanca tavır alan Sırp Kralı Brankoviç'ten, 1439'da ülkesinin başşehri Semendire'nin anahtarı istendi. Brankoviç, Osmanlı teklifini kabul etmediği gibi ayrıca ordu hazırlattı. Osmanlıların taarruz harekâtını haber alan Brankoviç, Semendire'nin müdâfaasını oğluna bırakıp, Macar Kralına sığındı. Üç ay kuşatmadan sonra Semendire kalesi 27 Ağustos 1439'da fethedildi. Almanya İmparatoru ve Macaristan KralıİkinciAlbert, Semendire'yi kurtarmak için sefere çıktı. Macaristan Seferi kumandanlarından İshak Bey ve Osman Çelebi kumandasındaki Osmanlı ordusuyla karşılaşan İkinci Albert, muhârebe başlamadan ordusuyla kaçmaya başladı. Macar ordusunun müthiş bir bozgun havasıyla kaçışı, İkinci Albert'i de korkuttu. Albert bu telaş içinde canını zor kurtardı. Bu seferden ürken Bosna Kralı Tvartko yıllık yirmi bin düka altın vergisini, yirmi beş bin düka altına çıkardı. 1441'de Belgrad Kuşatmasının netîcesiz kalışı Avrupalıları ümitlendirip, yeni bir ittifaka heveslenmelerine sebep oldu. Macarların millî kahramanı Hunyadi Yanoş'un Bosna'ya girişi, Balkan hükümdârlarının ve Anadolu beyliklerinin Osmanlılara karşı birleşmesine yol açtı. Bu sırada İkinci Murâd Hanın Karamanoğulları meselesiyle meşgul olmasından istifâde eden Haçlı ordusu, 1443'te Tuna'yı aşarak Sofya ve Niş'i aldı. 1444'te Yalvaç Muhârebesinde iki taraf da kesin bir üstünlük kuramadı. Haçlılar, geri çekildiler. Neticede 12 Temmuz 1444'te Macarlarla on yıl süreli Segedin Sulh Antlaşması imzâlandı.

Sultan İkinci Murâd Han, Segedin Antlaşmasından sonra; Hacı Bayram-ı Velî'nin İstanbul'u fethedeceğini işâret buyurduğu oğlu Mehmed (Fâtih) lehine; "Sağlığımda oğlumun pâdişâhlığını göreyim." diyerek saltanattan çekildi. Osmanlı tahtına on iki yaşındaki İkinci Mehmed Hanın geçirilmesi on yıllık Segedin Sulh Antlaşmasına rağmen, başta Papalık ve Macarlar olmak üzere Avrupa devletlerini ümitlendirdi. Osmanlılara karşı birleşerek hazırlıklarını süratle tamamladılar. Hunyadi Yanoş Segedin Antlaşmasını bozarak, yanında Papalık kuvvetleri de olduğu hâlde, büyük bir Haçlı ordusuyla hareket etti. On iki yaşındaki Sultan Mehmed Han, ömrünün yirmi sekiz yılını muhârebe meydanlarında geçiren babası İkinci Murâd Hanı yaşından ümid edilmeyecek ifâdelerin bulunduğu

târihî dâvet mektubu ile tahta geçmeye çağırdı. İkinci Murâd Han, Manisa'dan Edirne'ye geldi. Murâd Hanın kumandayı ele almasından sonra, tecrübe, dirâyet ve askerlerin içten bağlılığının da verdiği kuvvetle, Varna'da Haçlılara karşı İslâm-Türk târihinin en muhteşem zaferlerinden biri daha kazanıldı. (Bkz. Varna Muhârebesi)

Tekrar tahta çıkan Murâd Han, ilk seferini Bizans İmparatorunun kardeşi, Mora despotu Konstantin'in tecâvüzkârâne faâliyeti üzerine yaptı. Despot Konstantin'den, Mora'da tecâvüzleri durdurması ve işgâl ettiği arâziden çekilmesi istendiyse de reddedildi. Elde edilen bilgiler neticesinde Turahan Bey kumandasında öncü akıncı kuvvetleri gönderildi. Sultan Murâd kumandasındaki asıl Osmanlı ordusu 1446'da Korent ve Balyabadra'yı zaptetti. 1447'de Arnavutluk isyânı bastırıldı.

Macarların millî kahramanı Hunyadi Yanoş, Varna Muhârebesi mağlûbiyetinin lekesini silmek için Macarlardan başka Eflak, Bohemya ve Almanya'dan kuvvet toplamıştı. Âsi Arnavutluk Beyi dönme İskender ile de ittifak kuran Hunyadi Yanoş kendisiyle berâber olmayan Sırbistan'ı işgâl edip, Tuna'yı geçti. Osmanlı Sultanı Murâd Han, Haçlı ittifakına karşı lüzumlu hazırlıkları tamamlayıp, Anadolu Beyliklerinden de yardımcı kuvvetler aldı. Kosova'da düşmana karşı cephe alan Murâd Han, Türk-İslâm anânesince Muhârebeden önce antlaşma teklif ettiyse de Haçlılar kabul etmedi. 17 Ekim 1448'de başlayan ve üç gün devam eden meydan muhârebesi Haçlıların bozgunu ile neticelendi (Bkz. Kosova Meydan Muhârebesi). Hunyadi Yanoş canını güçlükle kurtarabildi. Murâd Han, 1450'de Arnavutluk Seferine çıktıysa da tamamlayamadı. 3 Şubat 1451 târihinde vefât etti. Vasiyetnâmesini tanzim edip vezirlere şâhitlik ettirdi. Bursa'ya defnedildi. Türbesi, Bursa'da Murâdiye mahallesinde yaptırmış olduğu câmi yanındadır.

Sultan Murâd, büyük bir sarsıntıdan yeni çıkmış olan devletin hükümdârı olduğu zaman çok gençti. Anadolu'da Tîmûr Hanla yeniden ortaya çıkan Türk Beyliklerinin; Rumeli'de ise devletin zaafından istifâde etmek için fırsat gözleyen Balkan ve Avrupa devletlerinin korkunç ihtiraslarıyla karşı karşıya idi. Bizans, devletin başına her gün yeni bir gâile, bir iç buhran açmak için sinsi sinsi çalışıyordu. Böyle buhranlı bir devirde devlet idâresini eline alan Sultan Murâd Han, hayâtı boyunca, Anadolu'da Türk birliğinin kökleşmesi için çalıştı. Rumeli'de tabiî hudutlar içinde yaşamayı tercih etmesine rağmen, memleket menfaatı îcâb ettiği vakit aslâ vazîfeden kaçmayacak ve hayâtını bu uğurda fedâdan çekinmeyecek kadar cesur, metin, irâdeli, azimkâr idi. İç ve dış gâilelerle geçen hükümdârlık hayâtı sonunda, sâdece siyâsî ve askerî bakımdan değil, medeniyet bakımından da yeni çağı açacak olan oğlu Sultan Mehmed'e mâmur ve her türlü ilmî gelişmeye hazır bir ülke bıraktı.

Murâd Han, ince rûhlu, hassas, lütûfkâr âdil, merhametli olup sözüne sâdık, cesur ve tedbir sâhibi, kumanda kâbiliyeti yüksek bir devlet adamıydı. On iki yaşında şehzâde iken başlayan muhârebe hayâtı, vefâtına kadar devâm etti.

İlmî sohbetleri sever, âlimleri himâye eder ve onların ihtiyâçlarını karşılardı. Haftanın iki gününü ilim meclisinde sohbetle geçirirdi. Kendisinin de ilmi ve ibâdeti çok; zühd, verâ ve takvâsı pek fazlaydı. Oğlunu ve kızlarını evlendirdikten sonra, bir gün vezîri Çandarlı İbrâhim Paşaya dönmüş; "Koca Çandarlı! Bu dünyâda arzûlanan nedir ki? Oğul evermek, kız çıkarmak... Bunları Allahü teâlânın izniyle yerine getirdik. Geriye îmân ile gitmek kaldı." demişti.

Hemen bütün ömrünü gazâ meydanlarında geçirdiği hâlde, îmâr işlerine ehemmiyet verip çok eser bıraktığı için Ebü'l-Hayrât diye anıldı. Bursa, Edirne ve başka şehirlerde, yoksullar için imâret ve ulemâ için medrese yaptırdı. Edirne'de dârülhadîs ve buna gelir olarak Tahtakale Hamamı, Alacahamam ve Üç Şerefli Câmiini yaptırıp, bunları bir çok vakıflarla destekledi. Bursa'da Murâdiye semtinde câmi, medrese ve imâret yaptırdı. Edirne'de Ergene civârında bir köprü yaptırıp, Uzunköprü kasabasını kurdu. Selânik ve İpsala'da da câmiler inşâ ettirdi. Her yıl Kudüs, Halîl-ür-Rahmân, Mekke-i mükerreme ve Medîne-i münevvere yoksulları için otuz beş bin altın gönderirdi. Ankara bölgesinde Balıkhisarı adlı büyük bir subaşılığın köylerini Mekke yoksullarına vakfetmişti. Bulunduğu şehirde her yıl on bin altını kendi eliyle seyyidlere paylaştırırdı. Tebeasının hakkına ziyâdesiyle riâyet eder, kul hakkından pek sakınırdı. Babası Çelebi Sultan Mehmed Handan kalma, Mekke-i mükerreme ve Medîne-i münevvere fakîrlerine, Resûl-i ekrem efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) komşularına hediye gönderme âdetini devâm ettirdi.

Tezkirelerin kendisini şiir söyleyen ilk Osmanlı sultânı olarak zikrettikleri İkinci Murâd Han;

Gerçi-kim haddim değüldür bûseni kılmak dilek,
Ârif olan çün bilür ânı ne lâzım söylemek.

gibi ustaca şiirler yazabilecek kadar kuvvetli bir şâirdi. İlme ve âlimlere çok hürmet edip evliyâya izzet ve ikrâmda kusur etmediği için memleketi âlim ve evliyâ yurdu oldu. Herkesin duâsını aldı, pek kıymetli eserlerin yazılmasına, tercüme edilip Türkçeye kazandırılmasına ve kıymetli ilim müesseselerinin inşâsına vesîle oldu.

Yazılan eserlerde açık bir dil kullanılmasını emrederek Türkçe yazmak husûsunda titizlik gösterdi. Devrinde Osmanlı sarayı, âlim ve şâirlerin buluştuğu bir yer oldu. Büyük âlim Molla Yegân bile ona hac dönüşünde hediye olarak, Fâtih'in hocası âlim Molla Gürânî'yi getirmişti. Bu husus hiç bir milletin kültür târihinde rastlanılmayan eşsiz bir hâdise olup, İkinci Murâd Hanın ilme verdiği değeri de gösterir. Osmanlı Devletinde devrinde en çok eser yazılan pâdişâh olması bakımından dikkat çeker. Gerçekten onun devrinde manzûm, mensur pekçok eser yazılmış ve Osmanlı sarayı eserler hazînesi durumuna gelmiştir.

Yine tezkirelerin kaydettiğine göre, Osmanlı pâdişâhları içinde şiirleri ilk defâ kaydedilen pâdişâhtır. Devrinde şuarâ tezkirelerinde temel teşkil eden bâzı nazîre mecmûaları da onun adına ithâf edilmiştir. Ayrıca adına ithâf edilen pekçok eser vardır ve hemen hepsinde **İrşâdü'l-Murâd ile'l-Murâd, Mesnevî-i Murâdiyye** ve **Murâdnâme** gibi bu pâdişâhın ismi geçer.

Devrinde görülen geniş tabanlı bu kültür faaliyeti sonraki asırlara da temel teşkil etmiştir.

MURÂD HAN-III;

Osmanlı sultanlarının on ikincisi ve İslâm halîfelerinin yetmiş yedincisi. Babası on birinci Osmanlı sultanı İkinci Selim Han, annesi Nûr Bânû Sultandır. 4 Temmuz 1546'da Manisa'nın Bozdağ Yaylağı'nda doğdu. 1558 târihine kadar Saruhan (Manisa)'da kaldı. Babasının Saruhan Sancakbeyliğinden Karaman Beylerbeyliğine tâyiniyle, Şehzâde Murâd'a da Alaşehir Sancakbeyliği verildi. 1526'da Manisa Sancakbeyliğine tâyin edildi. 22 Aralık 1574 târihinde tahta çıkıncaya kadar bu vazîfede kaldı. Sancağa çıkarılan en son Osmanlı hükümdârıdır.

Osmanlı Devletinin zirvede olduğu bir devirde sultan olan Üçüncü Murâd Han, dünyâ siyâsetinde faal bir rol oynadı. Osmanlı hâkimiyeti en geniş sâhasına ulaştırıldı. Akdeniz'de denizci bir kavim olan Venedikliler ve kara Avrupa'sında Avusturya ile antlaşmalar yenilendi. Lehistan (Polonya) ile Osmanlı Devletinin kuzey siyâsetini belirleyen antlaşma, 30 Temmuz 1577'de imzâlandı. Rus Çarlığının yayılma siyâsetine karşı, Lehistan ile Kırım Hanlığının münâsebetleri tanzim edildi. Şiî ideolojisinin temsilcisi İran Safevî Devletinin Osmanlı ülkesindeki yıkıcı ve bölücü faaliyetlerine karşı 1578'den îtibâren her türlü tedbire başvuruldu. Ahâlisi sünnî olan Şirvan ve Dağıstanlıları Safevî taarruzlarına karşı korumak ve hudûdu emniyet altına almak için 5 Nisan 1578'de başlatılan harekât 21 Mart 1590 târihinde imzâlanan İstanbul Antlaşması ile tamamlandı. Antlaşmaya göre;

1. Tebriz şehri ile Âzerbaycan'ın Tebriz mıntıkası, Karabağ, Gence, Kars, Tiflis, Şehrizûr, Nihâvend, Lûristan tarafları Osmanlılara kalacaktı.

2. Şiîler hazret-i Ebû Bekir, Ömer ve Osman (radıyallahü anhüm) ile hazret-i Âişe'ye iftirâ ve küfür etmeyeceklerdi. İran'daki Ehl-i sünnet Müslümanlara kötü muâmele yapılması Şah tarafından yasaklanacaktı. Üçüncü Murâd Han devrinde on iki yıl süren Şark seferleri sonunda Kafkasya ve Âzerbaycan Osmanlı Devletine bağlandı. Hazar Denizine hâkim olan Osmanlı donanması, Safevîlere karşı Sünnî Özbek Hanlarınca topçu ve yeniçeri askeri yardımı götürdü.

Avrupa kıtasında Osmanlı Devletine tâbi Erdel (Transilvanya) Beyi İstefan Batori, 1577'de Lehistan (Polonya) Kralı seçtirildi. Böylece Baltık'taki bu ülke de Osmanlı himâyesine alınarak, yıllık haraca bağlandı. İşgal ve tecâvüzlerden muhâfaza altına alınıp, Rus yayılmasının önüne geçildi. Avusturya ile münâsebetler hudut tecâvüzleri sebebiyle, 1592'de bozuldu. Yıllık otuz bin düka altın haracın gönderilmemesi üzerine, Vezîriâzam koca Sinan Paşa, Avusturya seferi için vazifelendirildi. 1592'de başlayan Avusturya harbi, 1606 yılına kadar devâm etti.

Fas'taki Sâdi Şerîfleri, Osmanlı sultanından İspanyollara karşı yardım istediler. Fas Şerîflerine yardım etmek için Cezâyir Beylerbeyi Ramazan Paşa vazîfelendirildi. Osmanlı kuvvetleriyle Fas Şerîfleri İspanyollarla Portekizlileri bölgeden attılar. Fas'tan Hıristiyanların atılması, başta Papalık olmak üzere Güney ve Batı Avrupa devletlerini harekete geçirdi. Osmanlı taraftarı Fas Şerîfi Abdülmelik aleyhine tertiplenen Akdeniz Hıristiyanlığının son Haçlı seferine Papalık, Fransa, Portekiz ve İspanya katıldılar. 4 Ağustos 1578'de Tanca yakınlarındaki Vâdi-yüs-Seyl (el-Kasr-ul-Kebir, Alkazar)de yapılan muhârebede Haçlılar büyük bir hezîmete uğradı. Portekiz Kralı öldürülüp, ordusu imhâ edildi. Fas, Osmanlı hâkimiyetini tanıyarak, Şerîf Ahmed Mansur, emir tâyin edildi. Sultan Üçüncü Murâd Han devrinde Kuzey Afrika Osmanlı hâkimiyetine girdiği gibi, Orta Afrika ülkesi olan Bornu da Osmanlı sultanına itâatini arz etti. Bu devirde bütün Kuzey Afrika'nın ve Bornu'nun tâbiiyete girmesiyle, Osmanlı Devleti en geniş ve tabiî hudutlarına kavuştu.

Sultan Üçüncü Murâd Han devrinde, ordunun seferde olmasından istifâde eden Dürzîler Lübnan'da, Zeydîler Yemen'de, Hâricîler Trablusgarp'ta, Şah İsmâil Safevî taraftarı âsiler Kığı'da isyân etmişlerse de, hepsi de itaate getirilmişlerdir.

Sultan Üçüncü Murâd Han devrinde Osmanlı ülkesinde pekçok ilim, kültür ve sanat eserleri inşâ

edilmiştir. Bu hususta ilk icrâat, Kâbe-i şerîf duvarlarının mermerden yaptırılıp, Harem-i şerîfin su yollarının temizletilmesi oldu. Medîne'de bir medrese, mektep, zâviye ve büyük bir imâret yaptırıldı. Üçüncü Murâd Han bununla da kalmayarak, Harem-i şerîfi tâmir ettirip, kubbelerini kargir yaptırdı. Manisa'da daha şehzâdelik devrinde câmi, medrese, imâret, tabhâneden meydana gelen Murâdiye Külliyesini, İstanbul'da Toptaşı, Tımarhânesini yaptırdı. İyi bir tahsil gördüğünden ilme meraklı olan, İkinci Murâd; âlimleri çok severdi. Nakşibendî meşâyihinden Hâce AhmedSadık Kâbilî'den feyz alarak kemâle geldi. Tasavvufa âit **Fütûhât-ı Sıyâm** adlı kitabı yazdı. "Murâdî" mahlasıyla tasavvufa âit kıymetli şiirleri vardır. Dîvânında Türkçe gazellerinin yanında Arapça ve Farsça gazelleri de vardır. Türkçe dîvânını Şemseddîn Sivâsî açıklamıştır. Ayrıca Gelibolulu Âli, hoş görünmek maksadıyla, bâzı gazellerini şerh etmiştir. Ocak 1595'te İstanbul'da vefât eden Sultan Üçüncü Murâd Han, babası İkinci Selim Hanın Ayasofya Câmii yanındaki türbesine defnedildi.

MURÂD HAN-IV;

Osmanlı pâdişâhlarının on yedincisi veİslâm halîfelerinin seksen ikincisi. Babası Birinci Ahmed Han, annesi Mâhpeyker (Kösem) Sultandır. 27 Temmuz 1612'de İstanbul'da doğdu. Tam bir İslâm terbiyesi ve ahlâkı ile yetiştirildi. Enderun mektebindeki hocalarından husûsî dersler aldı. Genç Osman'ın başına gelen acı felâket ve yerine geçen amcası Mustafa Hanın kısa bir süre sonra tahttan indirilmesi üzerine henüz on bir yaşında iken 10 Eylül 1623'te Osmanlı tahtına çıktı. Eyyûb Sultan hazretlerinin türbesinde hocası Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin elinden kılıç kuşandı. Yaşı küçük olduğu için, devleti bilfiil idâre edemeyeceği görüşü hâkim olarak annesi Mâhpeyker Kösem Sultan, saltanat nâibesi tâyin edildi.

Tahta geçtiğinde, iç ve dış işlerdeki karışıklıklar devam ediyordu. İdârî işler karışık olduğundan, Yeniçeri ve Sipâhi askerleri zorbalığa baş vuruyorlardı. Vasî durumunda olan annesi Mâhpeyker Kösem Sultanın yardımı ile iş başına kıymetli devlet adamları ve kumandanlar getirerek, ortalığı düzeltti. İran Şâhı Birinci Abbâs (1588-1629), Osmanlı hudûdunu geçip, Bağdat'ı işgâl ederek, otuz bin Ehl-i sünnet Müslümânı kadın, çoluk çocuk demeden kılıçtan geçirdi. Rus Kazakları ise kayıklarla Karadeniz sâhilindeki bâzı köyleri yaktılar. 1625'te sadrâzamlığa getirilen Hâfız Ahmed Paşa, Kazak korsanlarına ve Safevîlere karşı harekete geçti. 1625'te Köstence'de Kazakların iki yüz elli kayığı batırılarak, dört bin kadarı öldürüldü. Şah Abbâs'ın Bağdat'taki zulmünün önüne geçmek için 1625'te ordu sevk edildi. 11 Kasım 1625'te Bağdat yakınlarındaki Azamiyye kurtarılarak, Bağdat kuşatıldı. Ancak yeniçerilerin isyânıyla Bağdat kuşatmasını kaldıran Sadrâzam Hâfız Paşa, Irak'ın kuzey ve güneyini işgalden kurtardı.

1 Aralık 1626'da Sadrâzamlığa getirilen Kayserili Halil Paşa, tekrar başlayan Safevî saldırılarının önüne geçmek ve Abaza Mehmed Paşanın isyanlarını bastırmak için 4 Aralık 1626'da sefere çıktı. Serdar Halil Paşanın muvaffakiyetsizliği üzerine 6 Nisan 1628'de Sadrâzamlığa Hüsrev Paşa getirildi. 22 Eylül 1628'de Abaza Mehmed Paşayı yola getiren yeni sadrâzam Safevîlere karşı 5 Mayıs 1630'da Mihribân'da, 14 Temmuz 1630'da Cemhâl'da zafer kazandı. İranlılar mağlup olunca, Anadolu'da asâyiş temin edildi.

Dördüncü Murâd Hanın yaşının küçüklüğünden istifâde eden yeniçeriler, İstanbul'da zorbalıklarını ve ahâliye kötü muâmeleyi artırdılar. Sadrâzam Hüsrev Paşanın azlini bahâne eden yeniçeriler ve sipâhiler ayaklanarak saraya yürüdüler. Yeni sadrâzam Müezzinzâde Hâfız Ahmed Paşayı öldürdüler (1632). Bundan sonra zorbaların zoru ile sadrazâm olan Receb Paşa döneminde İstanbul'da karışıklıklar günlerce sürdü. En küçük bir olayda Receb Paşanın tahrîkiyle harekete geçen zorbalar yeni kelleler istiyorlardı. Diğer taraftan tahta geçtiği günden îtibâren bütün hâdiseleri dikkatle tâkip ederek, eşkiyanın elebaşılarını tesbit eden Sultan Murâd Han, 8 Haziran 1632'de devlet idâresini bizzât eline aldı. İsyancıların elebaşısı olan Topal Receb Paşayı öldürttü. Yeniçeri ve sipâhî ocaklarını sindirerek, zorbalıkların önüne geçti. Kahvehâneleri ve meyhâneleri kapatarak tütünü ve alkollü içkileri yasakladı. Emri dinlemeyenlere şiddetli cezâlar verileceğini îlân edip, sıkı kontroller yaptı ve yaptırdı.

Lehistan Kazaklarının Karadeniz'de Osmanlı sâhillerine ve Rumeli'de Tuna yalılarına yaptıkları saldırının önüne geçmek için 1633 Nisanında Lehistan Seferine çıktı. Osmanlı ordusu Edirne'ye geldiğinde, Lehistan hükûmeti sulh istedi. 1634'te imzâlanan Osmanlı-Lehistan Antlaşmasına göre; Kazak akınlarına son verilmesi, Leh krallarının Kırım hanlarına ve Osmanlı sultanına vergi vermesi, esirlerin karşılıklı değiştirilmesi kabul edildi.

Sultan Dördüncü Murâd Han, Safevî saldırılarının önüne geçmek için ordunun başında sefere karar verip, hazırlıkları tamamladı. 18 Mart 1635'te Revan Seferine çıkan Dördüncü Murâd Han, önceden tesbit ettirdiği zorbalardan yolu üzerindekileri cezâlandırdı. 27 Temmuz 1635'te Revan önlerine ulaştı. Sefer boyunca ordunun başında bulunup, askerlerle alâkadar olan, kuvvet, heybet ve dehşetinden ürkülen Sultan Murâd Hana ordu içinde büyük bir emniyet ve hürmet hissi uyandı. 28 Temmuz 1635 gecesi başlatılan Revan kuşatmasında bütün muhârebe plânları tatbik edildi. Sultan Murâd Hanın

kuşatmanın ilk gecesi yaralanan askerleri ateş hattından geriye çektirerek hastahâne çadırlarında, cerrahlar tarafından tedâvi ettirip, ilâçlarının verilmesini emretmesi ve top atışlarında bulunması askerleri coşturdu. Revan kalesini düşürmek için yapılacak umûmî taarruz öncesinde Safevîler vire ile teslim olmak istediklerini bildirdiler. 8 Ağustos 1635'te Revan kale muhâfızı Emirgûneoğlu Tahmasp Kulu Han, Sultan Murâd Hana kaleyi teslim etti. Revan Kalesi tâmir edilip, içine on iki bin asker ve yeteri kadar cephâne konularak muhâfızlığına Vezir Murtaza Paşa bırakıldı. 11 Eylül 1635'te Tebriz şehri tekrar zaptedildi. Safevî ordusu, Osmanlılarla meydan muhârebesine cesâret edemediğinden karşılaşılmadı. Aras Nehri taraflarındaki Zeynelli aşîretinden bin kadar nüfûsun, Pasin-Erzurum, Tercan-Erzincan taraflarındaki boş arâzilere iskân edilmesi emrolundu. Van ve Diyarbakır'da kalan Sultan Murâd Han, Revan Seferine çıkışından on ay sonra 27 Aralık 1635'te İstanbul'a döndü. Osmanlı ordusunun doğudan ayrılmasıyla; Safevîler, hududa tecâvüz ederek 1 Nisan 1636'da Revan'ı işgâl ettiler. 2 Şubat 1637'de sadrâzamlığa getirdiği Bayram Paşayı Doğu Seferi serdarlığına tâyin eden Sultan Murâd Hanın kendisi de hazırlıklara başladı ve 8 Mayıs 1637'de Bağdat Seferine çıktı. 16 Kasım 1638'de kuşatmanın başladığı sırada Pâdişâhtan, daha önce ele geçirilmiş bulunan İmâm-ı A'zam türbesini ziyâret etmesi istendi. Ancak Sultan; "Bağdat, sapıkların pis ayaklarıyla kirlenirken, gidip o yüce İmâmı ziyâretten hayâ ederim." cevâbını verdi. Derhâl tertibât alarak muhâsaraya başladı. Şehirde Bektaş Han Türkmen'in kumandasında 40.000 kişilik bir Safevî garnizonu bulunuyordu. Şâh Sâfî ise, atlı kuvvetleriyle Kasr-ı Şîrîn'de olup Osmanlı muhâsarasını gün gün tâkip etmesine rağmen müdâhaleye cesâret edemiyordu. Sultan Murâd Han, 12.000 sipâhiyi İran içlerine sokup Şehriban bölgesini çiğnettiği hâlde, Şâhı savaş meydanına çekemedi. Şâh, Bağdat'taki büyük kuvvetlerine güveniyor, Pâdişâhın muhâsaradan bıkınca çekilip gideceğini zannediyordu.

Pâdişâhın ve seksen altı yaşındaki şeyhülislâm Yahyâ Efendinin de ön safta olduğu bu kuşatmada dehşetli vuruşmalar oldu. Muhâsaranın otuz yedinci gününde ön saflarda yalın kılıç kahramanca çarpışarak askeri coşturan Sadrâzam Tayyar Mehmed Paşa, birkaç kuleyi ele geçirdiği sırada alnından vurularak şehit oldu. Yerine sadârete getirilen Kemankeş Mustafa Paşa, selefi gibi gayret edip birkaç kuleyi daha ele geçirdi. Bu muvaffakiyetler üzerine muhâsaranın otuz dokuzuncu günü umûmî taarruza karar verildi. Sabah erkenden başlayan şiddetli hücum karşısında kale teslim oldu.

Böylece on dört sene on bir ay önce bir ihânet sebebiyle Safevîlerin eline düşen Bağdat artık kesin olarak Osmanlı idâresine geçti.

Sultan Dördüncü Murâd Han, ilk iş olarak İmâm-ı A'zam ve Seyyid Abdülkâdir-i Geylânî hazretlerinin kabr-i şerîflerini ziyâret etti. Bu büyük zâtların türbeleri, sapık düşünceli Safevîler tarafından tahrip edilmiş ve eşyâları yağmalanmıştı. Pâdişâh emir verip bütün kabirlerin ve eserlerin tâmirini bildirdi. Şeyhülislâm Yahyâ Efendiyi de, bu işlere nezâret etmekle vazîfelendirdi. Bu zaferden sonra Bağdat fâtihi diye anılan Dördüncü Murâd Han ordu ile Sadrâzam Mustafa Paşayı Bağdat'ta bırakarak İstanbul'a döndü. Sadrâzam Kemankeş Mustafa Paşa, büyük bir kuvvetle İran içlerine doğru harekete geçtiği sırada Şâhın barış isteği ile gönderdiği elçiler geldi.SadrâzamKemankeş Mustafa Paşayla İran murahhasları Saru Han ve Muhammed Kuli Han arasında yapılan görüşmeler sonrasında, aşağı yukarı bugünkü Türk-İran sınırının tesbit edildiği Kasr-ı Şîrîn Antlaşması imzâlandı (17 Mayıs 1639). Bu antlaşmaya göre; Bağdat, Basra ve Şehr-i zûr havâlisinden mürekkep Irak-ı Arap Osmanlılarda, Erivan Safevîlerde kaldı. Ayrıca Safevîlerin gerek Irak, gerekse Kars, Ahıska ve Van taraflarına saldırmayacakları, Eshâb-ı kirâmı kötülemeyecekleri de antlaşma şartları içinde yer almıştı. (Bkz. Kasr-ı Şîrin Antlaşması)

Sultan Murâd Han, doğuda İran'la meşgulken, batıdaki hâdiselerden de günü gününe haber alıyordu. Bilhassa Venediklilerin hudut tecâvüzlerine karşı bu Cumhûriyetle bütün ticârî münâsebetlerin kesilmesini ve hemen savaş açılmasını emretti. Ancak bu sırada damla hastalığından muzdarip bulunan Sultanın durumu ağırlaştı. Bunun üzerine Dîvân, emri çeşitli bahânelerle on üç gün geciktirdi. Bu arada Venedik elçisi gelip, dîvânın bütün şartlarını kabûl etti ve savaş durduruldu.Nitekim çok geçmeden pâdişahın hastalığı daha da artarak 8/9 Şubat 1640 günü, güneş battıktan sonra İmâm Yûsuf Efendi Yâsîn-i şerîf okurken vefât etti. Sultanahmed Câmii avlusunda Şeyhülislâm Yâhya Efendinin imâmlığında müezzinlerin "Er kişi niyyetine!" nidâları ve Müslümanların gözyaşları arasında kılınan cenâze namazından sonra babası Birinci Ahmed Hanın türbesine defnedildi.

Dördüncü Murâd Han Arapça ve batı dillerine hâkim olup her türlü memleket meselesine vâkıftı. İlmi ve ilim adamlarını çok sever, fırsat buldukça ilim meclislerine gider, onları teşvik ederdi. Evliyâ Çelebi ve Kâtib Çelebi gibi âlimler, teşvik ettiği kimseler arasında idi. **Kur'ân-ı kerîm** okumayı ve ibâdetlerini hiç ihmâl etmezdi. Dedesi Yavuz Sultan Selim Han gibi o da Hırka-i saâdet dâiresinde **Kur'ân-ı kerîm** okurdu.

Ömrünü devlete hizmet ve Allahü teâlânın emir ve yasaklarına itâatle geçiren bu Türk Hakânı, Ehl-i sünnet düşmanı Acemlerin pekçok iftirâlarına mârûz kaldı. Bunlar kendilerinde bulunan zilletleri bu büyük pâdişâha da bulaştırmaya kalkıştılar. İnsanlara zulüm ettiğini ve içki içtiğini söylediler. Halbuki

devrin kaynaklarında Murâd Hanın içki içtiğine dâir en küçük bir bilgi yoktur.

Birçok târihçinin Kânûnî sonrası en büyük Osmanlı pâdişâhı olarak kabûl ettikleri Dördüncü Murâd Han, hep dedesi Yavuz Sultan Selim Hana benzemeye çalışırdı. Gerçekten de birçok vasıfları onunla uyuşurdu. Fakat Yavuz'un sâhip olduğu kıymetli devlet adamlarına ve tecrübeye mâlik değildi. Tahta geçtiğinde hazine bomboştu. Vefâtında ise, on beş milyon altın olup, gümüş paranın haddi hesâbı belli değildi. Avrupa baştan başa istihbârat ağı ile örülmüştü. Avrupalıların en gizli sırları, Osmanlı Sarayına gününde ulaşıyor ve ona göre vaziyet alınıyordu. Tahta çıktığında neye yaradığı belli olmayan yüz bin yeniçeri varken, vefâtında itâat altına alınmış otuz beş bin yeniçeri bulunuyordu. Dördüncü Murâd Han, bozulmuş devlet nizâmını yoluna koymak için mülâzimlikleri kaldırdı. Timar sistemini yeniden düzene koydu. İsrâfın önüne geçmek için kânunlar çıkarttı. Sipâhilerden zorbalıkla ele geçirdikleri evkâf idâresini ve diğer hükûmet hizmetlerini aldı. Sipâhileri intizam ve itâat altına alarak, bunların ve bir takım bozguncuların toplandığı yerler olan kahvehâneleri kapatarak âsâyişi temin etti. Yeniçerilik tahsisâtının şuna buna yemlik olması sûistimâlini kaldırarak, yeniçeriliği ıslhah etti. Vefâtında içte ve dışta huzurlu ve îtibârlı bir devlet bıraktı.

Sultan Murâd Hanın cesâreti, her türlü zorluğa tahammülü, keskin zekâsı, hünerleri, askerî dehâsı, atıcılık, binicilik, silâhşörlükteki başarısı, askerleri ve tebeası tarafından çok takdir ediliyordu. İki yüz okkalık gürzleri kolayca kaldırır, hızla giden iki atın birinden diğerine atlar, attığı ok, tüfek mermisinden uzağa düşerdi. Devrinin bütün silâhlarını en iyi şekilde kullanırdı.

En küçük suçları bile memleketin selâmeti için cezâlandırmaktan çekinmeyen SultanDördüncü Murâd Hanın merhameti de çoktu. Savaş esnâsında otağının yanına kurdurduğu seyyar hastahânelerdeki yaralı ve hastaları ziyâret eder, onlarla yakından ilgilenirdi.Memleketin her tarafındaki imârethânelerin vakıf şartlarına uygun şekilde çalışması, fakir ve yetimlerin aç ve açıkta kalmaması için gayret gösterirdi.

Din ve devlet menfaatine iş yapanı hemen mükâfatlandıran Sultan Murâd Han, pekçok hayırlı işin yanında, Topkapı Sarayında Revan ve Bağdat köşkü gibi nâdide eserler, köprüler, kervansaraylar, hanlar ve benzeri hayır eserleri de inşâ ettirdi.

Boğazda yaptırdığı sarayda, oğlu Muhammed'in doğumunda yedi gece kandiller astırıp şenlikler yapıldığından, buraya Kandilli denildi. Kavaklar'daki kaleleri yaptırdığı gibi, pekçok şehrin de surlarını tâmir ettirdi. Bağdat'ı feth edince, İmâm-ı A'zam ve Abdülkâdir-i Geylânî hazretlerinin türbelerinin tâmirini yaptırdı. Kâbe-i muazzamayı su basması üzerine; Ankaralı Mehmed ile Rıdvan Ağayı Kâbe-i muazzamayı tâmirle vazîfelendirdi.

Sultan Dördüncü Murâd Han devrinde kazanılan zaferlerin yanında pekçok âlim, şâir, târihçi ve sanatkâr yetişerek kıymetli eserler meydana getirmişlerdir. Bunlardan bibliyografya, târih, coğrafya sâhasında Kâtip Çelebi ve **Vekâyi-nâme** sâhibi Topçular kâtibi Abdülkâdir, **Ravdat-ül-Ebrâr** ve **Zafernâme** sâhibi Karaçelebizâde Abdülazîz, **Târih-i Gılmânî** sâhibi MehmedHalîfe, teşkilât ve idâre sahasında Koçi Bey vardır. Yine Erzurumlu Ömer, Nef'i, Azmizâde Mustafa Hâleti, Nâibî, Yahya, Bahâî, Cevrî ve Fehim-i Kadîm, devrinde önde gelen şâirlerdir. Yine süslü nesrin on yedinci yüzyıldaki temsilcilerinden Nergîsî de Dördüncü Murâd devrinin meşhûrlarındandır.

Bundan başka şâir olan bu pâdişâhın devrinde halk edebiyâtı sarayca desteklenmiş, zaferlerine destanlar, ölümüne halk şâirlerince şiirler yazılmıştır. Bu şâirlerden bâzıları saraya intisap etmişlerdir. Bunların belli başlıları Kuloğlu, Kâtibî, Kayıkçı Kul Mustafa gibi halk şâirleridir.

Yine devrin tekke edebiyatındaki büyük temsilcisi Aziz Mahmûd Hüdâyî de, bu devrin sahasında önde gelen şâirlerindendir.

15. Cild
Murâd Han-V - Oruç Reis

MURÂD HAN-V;

otuz üçüncü Osmanlı sultanı. İslâm hâlîfelerinin doksan sekizincisidir. Babası, Osmanlı sultanlarından Abdülmecîd Han, annesi Şevkefzâ Kadınefendidir. 21 Eylül 1840 târihinde İstanbul'da doğdu. İyi bir eğitim ve öğretim gördü. Devrin büyük âlimlerinden ders görerek yetiştirildi. Devlet idâresi, fen ilimleri ve Arapça, Farsça, Fransızca öğrendi. Okumayı çok sevdiğinden veliahtlığı devrinde yabancı ülkelerden de kitap getirtirdi.

Babasının 25 Haziran 1861'de vefâtından sonra Abdülazîz Han pâdişâh olunca, veliaht oldu. Nezâketi, kibârlığı, çağına göre bilgisi ve yumuşak huyluluğu ile sevildi. Amcası Abdülazîz Hanın 1863 Mısır ve 1867 Avrupa seyâhatlerine katıldı. Bu gezilerde davranışları ile Osmanlı hânedânının asâletini temsil

ederek takdir topladı. Veliaht Murâd, 30 Mayıs 1876 târihinde Sultan Abdülazîz Hanın hal' edilmesiyle Osmanlı Sultanı îlân edildi. 4 Haziran 1876'da Abdülazîz Hanın fecî şekilde şehit edildiğini ve annesi Pertevniyâl Sultana çok çirkin işkenceler yapıldığını işiten Sultan Murâd Hanın üzüntüden ve bu felâket yolunun sonunu düşünmekten aklı bozuldu. Üzüntüden hastalığının artmasında doktor Capoleone'nin câhilâne ve yanlış teşhis ve tedâvisinin mühim rolü oldu. Beşinci Murâd Han bu hasta hâliyle ihtilâlcilerin kuklası hâline getirilip, Avrupa'da belirli odakların devleti ve İslâmiyeti yok etmek için hazırladıkları yıkıcı plânları tatbik edilmek istendiyse de kardeşi İkinci Abdülhamîd Han bunların önüne geçti. 31 Ağustos 1876'da hal' edilen ve doksan üç gün saltanat süren Beşinci Murâd Han, Osmanlı sultanlarının en az pâdişâhlık yapanıdır.

Saltanattan hal'inden sonra, âilesiyle Çırağan Sarayına yerleştirilen Beşinci Murâd Hanın hastalığı sonradan iyileşti.Vaktini okumak ve torunlarını okutmakla geçiren Murâd Han, kardeşi Sultan Abdülhamîd Hanın nâzikâne hatır sormasını, dâimâ teşekkürle cevaplandırırdı. 29 Ağustos 1904 târihinde vefât eden Beşinci Murâd Han, İstanbul'da Yeni Câmideki türbeye defnedildi.

MURÂD-I MÜNZÂVÎ;

İstanbul'da medfun en büyük üç evliyâdan biri. İsmi, Muhammed Murâd bin Ali bin Dâvûd Hüseynî Özbekî Buhârî Keşmirî'dir. 1644 (H. 1054) yılında Buhârâ'da doğdu. 1719 (H. 1132)'da İstanbul'da vefât etti.

Murâd-ı Münzâvî'nin babası Semerkand beldesinin nakîb-ül-eşrâfı (seyyid ve şerîflerin işleriyle ilgilenen makamda bulunan kişi) idi. Üç yaşında ayakları felç oldu. Kötürüm bir hâlde kaldı. Fakat ayakları sağlam olanlardan daha çok dünyâyı dolaştı. Tahsil yaşına gelince, ilim, fazîlet ve kemâl (olgunluk) elde etmek için Keşmir'e gitti. Din ve fen ilimlerini tahsil etti. Sevenlerinin yardımıyla Kâbe-i muazzamayı ve Resûlullah efendimizin kabr-i şerîfini ziyâret etti.Sonra Hindistan'a gitti. Aklî ve naklî ilimleri maddî ve mânevî kemâlâtı kendisinde toplayan silsile-i aliyye büyüklerinden evliyânın gözbebeği Muhammed Ma'sûm Fârûkî hazretlerine talebe oldu. Sohbetleri ve bereketli nazarları ile kemâle geldi (olgunlaştı). İcâzet (diploma) aldı. Mürşîd-i kâmil (yetişmiş ve insanları yetiştirebilen) bir zât olarak tekrar Hicaz'a geldi. Daha sonra Bağdat, İsfehan, Buhârâ, Belh ve Semerkand'ı ziyâret edip hacca gitti. Hacdan sonra sıra ile, Mısır, Kâhire ve Şam'a geçti. Şam'da ikâmet edip evlendi. Osmanlı sultanlarından İkinci Mustafa Han kendisine Şam'da bir köy verdi. Bu köy hâlâ onun adıyla meşhûrdur. Şam ve civârı Murâd-ı Münzâvî'nin bereketiyle mâmûr oldu. Zâlimler ıslâh olup zulmü terketti.

Murâd-ı Münzâvî, 1681 yılında otuz yaşındayken İstanbul'u teşrif etti. Eyüpsultan semtinde, Eyyûb Sultan hazretlerinin kabr-i şerîfi civârında ikâmet etti. Bu arada tekrar dördüncü defâ hacca gitti. Hac dönüşü Şam'a gelip beşinci defâ Hicaz'a gitti. Bir müddet Mekke-i mükerremede tâliplere ilim ve edep öğretti. 1708 (H.1120) yılında ikinci defâ İstanbul'u şereflendirdi. Bu defâ, Yavuzselim'de Bıçaklı Efendi menzilinde ikâmet etti. Halk akın akın sohbetine koştu. Murâd-ı Münzâvî bir ara Bursa'ya gitti. Dönüşünde Eyüp'te Reîsületibbâ Nuh Efendi yalısında kaldı. Eyüpsultan ile Edirnekapı arasında Nişancı Mustafa Paşa caddesindeki Şeyh Murâd Dergâhında İstanbul halkına yıllarca ilim ve edep öğretip feyz saçtı. Kerâmetleri her yere yayıldı. Huzûruna gelenler her ne kadar inkarcı da olsalar, mutlaka onun feyz ve bereketine kavuşur, başka bir hâl kazanırlardı.

1719 (H.1132) senesi Rebî'ul-evvel ayının on ikinci günü İstanbul'da vefât eden Murâd-ı Münzâvî'nin cenâze namazı büyük bir kalabalık tarafından kılınıp, Edirnekapı dışındaki, Münzâvî Câmii karşısında Sultan Birinci Mahmûd Hanın şeyhülislâmlarından Ahmed Ebü'l-Hayr Efendi tarafından yaptırılan medresenin dershânesine defnedildi.

Murâd-ı Münzâvî'nin (rahmetullahi aleyh) kabrini ziyâret edenler, orada rûhânî bir zevk ve lezzet duyarlar.

Murâd-ı Münzâvî hazretleri buyuruyor ki:

Allahü teâlâ insanın yüreğine rûh âleminden bir gönül yâni kalp yerleştirmiştir. Bu gönlün; bilmek, tanımak, istemek, sevmek gibi husûsiyetleri vardır. Meselâ bu gönüle birbirine zıt iki şeyin sevgisi sığmaz. Bu gönüle; kendisini yaratanı bilmek, O'nu sevmek, rızâsına kavuşmayı arzu etmek, Allahü teâlânın rızâsına kavuşmanın yolu olan Resûlullah'a (sallallahü aleyhi ve sellem) her bakımdan tâbi olmak, O'ndan başka her şeyden alâkayı kesmek, bu geçici dünyâda kalp huzûru içinde vakti Allahü teâlâya ibâdetle geçirmek ve Allahü teâlânın rızâsına muvâfık şekilde konuşmak lâyıktır.

Murâd-ı Münzâvî'nin eserlerinden bâzıları şunlardır: 1) **El-Müfredât-ül Kur'âniyye Tefsîri,** 2) **Silsilet-üz-Zeheb fis-Sülûkî vel-Edeb,** 3) **Risâle fit-Tasavvuf.**

MURÂD KARAYALÇIN;

Türk siyâset ve devlet adamı. 1943'te Samsun'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Ankara'da gördü.

Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) nde bir yıl İngilizce hazırlık öğrenimi gördü. Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat ve Mâliye bölümünü 1968 yılında bitirdi. İngiltere'de kalkınma ekonomisi üzerine master yaptı. Devlet Plânlama Teşkilâtında (DPT) çalıştı. Köy İşleri Bakanlığında Müsteşar Yardımcısı olarak vazife yaptı. TopluKonut sahasındaki çalışmalarıyla dikkat çekerek Kent-Koop Genel Başkanlığına seçildi. 1986'da İngiltere Veliaht Prensi Charles'ten Dünyâ Konut Yılı ödülünü aldı. 1986-87 yıllarında İskan Konseyi Yönetim Kurulu üyeliği yaptı. 26 Mart 1989 mahalli seçimlerinde Sosyal DemokratHalkçı Parti (SHP) den Ankara belediye başkanlığına seçildi.

Belediye başkanlığı sırasında Ankara'nın belli başlı toplu konut projelerine imzâsını atan Murâd Karayalçın, 12 Eylül 1993 târihinde toplanan SHP Kurultayında parti genel başkanlığına seçildi. Tansu Çiller başkanlığındaki Doğru Yol Partisi (DYP) Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) koalisyon hükümetinde Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak vazife alan Murâd Karayalçın hâlen Uluslararası Kooperatifler Birliğinin Yönetim Kurulu üyeliğini ve kısa adı Türk Kent olan Türkiye Kent Kooperatifleri Merkez Birliğinin Başkanlığını da yürütmektedir.

MURÂD NEHRİ;

Fırat Nehrinin en büyük kolu. Van Gölü kuzeyindeki Muratbaşı olarak bilinen bölgedeki Kırkmenba kaynağı, ilk doğuş yeridir. Burada doğduktan sonra Karaköse'ye kadar Şirvan Çayı ve başka kolları da alarak beslenir. Göynük, Peri, Manzur sularını da alınca iyice büyüyüp, genişliği yer yer yüz metreyi bulur. Karasu ile birleşerek Fırat Nehrini meydana getirir. Bu noktaya kadar uzunluğu 722 km'dir. En kabarık zamânı yağmurlarla karların eridiği ilkbahar olmaktadır. Yaz sonundan güz ortalarına kadar azaldığında bile çok yerlerde geçit vermeyen Murâd Nehri, suyunun bolluğu ile bilinir.

Nehrin bulunduğu bölgede kışlar sert ve bilhassa kar yağışlıdır. Alçak bölgelerdeki karlar yağdıktan hemen sonra, yükseklerdeki kar ise yavaş yavaş eriyerek Murâd Nehrini devamlı besler. Nehrin bulunduğu bölgede çok yüksek dağların olması, çok kar yağması, ayrıca yağmurun bölgeye fazla düşmesi birçok gür su kaynaklarının çıkmasının bilinen sebepleridir. Bu gür kaynaklardan doğan çeşitli kollar, Murâd Nehrini besleyerek onun devamlı, güçlü bir akarsu olmasını sağlarlar.

Aktığı yol boyunca derin vâdilerden, dar boğazlardan geçen Murâd Nehri, Muş Ovasında düzlüğe ulaşır. Elazığ yakınlarında bu nehir üzerinde kurulan Keban barajı Murâd Nehrinin suyunu toplayarak Türkiye'nin en büyük sun'î gölünün meydana gelmesine sebep olmuştur.

MURÂD PAŞA (KARA);

on yedinci yüzyıl Osmanlı sadrâzamlarından. Arnavut asıllıdır. Devşirme olarak yeniçeri ocağına alındı. Saksoncubaşı olarak Sultan Dördüncü Murâd'ın Bağdat Seferine katıldı. Şehrin 1638'de fethinden sonra zağarcıbaşı olarak orada kaldı. Daha sonra İstanbul'a dönerek 1645'te kul kethüdâsı oldu. 1646'da çıkılan Girit Seferinde Kisamo Kalesini fethetti. Sekbanbaşı rütbesiyle Hanya muhâfızı oldu. Nüfuzlu bir Yeniçeri ağası olarak İstanbul'a döndü. 1648'de Sultan İbrâhim'in tahttan indirilmesiyle sonuçlanan yeniçeri ayaklanmasını başlattı. Tahta geçen Sultan Dördüncü Mehmed tarafından yeniçeri ağalığına tâyin edildi. Çıkan sipâhi ayaklanmasını bastırdı. 1649'da Sofu Mehmed Paşanın yerine sadrâzam oldu. Kendi başlattığı anarşinin kendisine karşı da devamına tahammül edemeyip 1650'de sadrâzamlıktan çekildi ve Budin Beylerbeyliğine tâyin edildi. 1653'te kaptan-ı deryâ oldu. Venedik donanmasını Çanakkale'de bozguna uğrattı. Yeniçeri ayaklanması sonunda 1655'te tekrar sadrâzamlığa getirildiyse de Ocak ağaları ile anlaşmazlığın devam etmesi mâlî kriz ve Abaza Hasan Paşanın Anadolu'da isyân etmesi gibi sebeplerle hacca gideceği bahânesiyle sadrâzamlıktan çekildi. Beylerbeylikle vazîfeli olarak Şam'a giderken 1655'te Hama'da öldü.

MURÂD REİS;

meşhur Osmanlı amirallerinden. Rodos'ta doğan Murâd Reis'in doğum târihi kesin olarak bilinmemektedir. Genç yaşında Garp Ocağına dâhil olup, Barbaros'un emrine girdi. Barbaros'la çeşitli sefer ve akınlara katıldı. Gemi kaptanlığındaki sevk ve idâresi, cesâreti, yiğitliği onu Barbaros'la berâber İstanbul'a götürdü. Barbaros Hayreddin Paşa 1534'te Osmanlı donanmasının başına getirilince, Murâd Reis Haliç'te gemilerin hazırlanmasında büyük yardımlarda bulundu. Barbaros Hayreddin Paşanın Osmanlı Kaptan-ı Deryası olarak katıldığı bütün seferlere iştirâk etti.

25-26 Eylül 1538 gecesi Preveze'ye çıkarma teşebbüsünde bulunan Haçlı donanması üzerine kahramanca saldıran Murâd Reis, onların bu teşebbüsüne mâni oldu. Târihin sahifelerindeki altın zaferlerden biri olan 28 Eylül 1538 Preveze Deniz Savaşında kahramanca döğüştü.

1552 yılında Hint Kaptanlığına getirildi. Avrupa-Hindistan deniz yolunu ellerine geçirmek için uğraşan Portekizlilerle amansızca mücâdele etti. Hürmüz Savaşında kendisinden sayıca fazla, kuvvetli Portekiz donanmasına saldırdı. Gece karanlığına kadar cesâretle savaşan Murâd Reis, kalan gemileriyle

Basra'ya çekildi. 1553 yılında Hint Kaptanlığından alındıktan sonra, Kıbrıs'ın fethi sırasında keşif ve emniyet filosu komutanlığına getirildi. 1570 Martında yirmi beş kadar gemiden ibâret filosu ile İstanbul'dan hareket ederek Girit-Rodos-Kıbrıs arasında karakol görevine başladı. Savaş ve nakliye gemileri Rodos yakınlarına varıncaya kadar bu görevine devam eden Murâd Reis, ana donanmaya katıldı. Kıbrıs'a yapılacak çıkartmada Murâd Reis'e Güney Ege'de karakol görevi verildi. Kıbrıs fethedilip, donanma İstanbul'a dönünceye ve alınamayan tek kale Magosa ele geçinceye kadar, Girit Adasındaki Venedik donanmasının yapması muhtemel bir harekâtına karşı görevine devam etti. Daha sonra da Osmanlı donanmasındaki hizmetlerine devam eden Murâd Reis, Anadolu-Mısır ticâret yolunu kesmeye uğraşan korsan gemilerle mücâdele etti. 1609'da Ege Denizine açıldığı sırada Türk ticâret gemilerinin yollarını kesmek için on gemiden müteşekkil bir Malta filosunun Kıbrıs açıklarında görüldüğünü haber aldı. Süratle gemilerin bulunduğu tahmin edilen yere doğru yol alan Murâd Reis onları yakaladı. Fresine adlı bir şövalyenin komuta ettiği filoya önce uzaktan, sonra da yakından isâbetli top atışları ile hücum etti. Maltalıların meşhur gemileri "Kızıl Cehennemi" armasından başlamak üzere âdetâ budadı. Sonunda yol alamıyan gemi teslim alındı. Maltalıların on gemisinden altısı Türkler tarafından zaptedildi ve esirler kurtarıldı. Bu savaşta yüz yaşında olmasına rağmen düşman gemilerine rampa edildiği zaman korsanlarla gemi güvertesinde çarpışan Murâd Reis ağır yaralandı. Bütün ömrünü devletine hizmet için denizlerde geçiren usta denizci, tecrübeli kaptan Murâd Reis'i, Kaptan-ı Derya Halil Paşa tedâvi için Kıbrıs Adasına çıkarttı. Fakat yarası çok ağır olan Murâd Reis kurtarılamayarak 1609'da şehit oldu. Vasiyeti üzerine Rodos Adasına defnedildi.

MÛSÂ ALEYHİSSELÂM;

İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerden. Peygamberler içinde üstünlükleri olan ve kendilerine "ulü'l-azm" denilen altı peygamberin üçüncüsüdür. Allahü teâlâ ile konuştuğu için, "Kelîmullah" denilmiştir. Benî İsrâil'e gelmiştir. Yâkûb aleyhisselâmın soyundandır. Hârûn aleyhisselâmın kardeşidir. Babasının ismi İmrân'dır. Annesinin ismi Nüceyb veya Nâciye veya Yuhâbil'dir.

Hazret-i Yûsuf'tan sonra, Mısır'da, İsrâiloğulları iyice artıp çoğaldı. Bunlar hazret-i Yâkûb ve hazret-i Yûsuf'un bildirdikleri dîne inanıyorlar ve emirlerini yerine getiriyorlardı. Mısır'ın eski yerlisi Kıbtî kavmiyse yıldızlara ve putlara taparlardı ve İsrâiloğullarına hakâret gözüyle bakar, başlarında bulunan firavunlar onları esir gibi ağır işlerde kullanırlardı. Onların çoğalmasından endişe ederlerdi. Benî İsrâil, Kıbtî kavminin kötü muâmelelerinden ve firavunların ağır tekliflerinden bezmiş, usanmışlardı. Bu bakımdan dedelerinin eski yurtları olan Ken'ân diyârına gitmek isterlerdi. Fakat firavunlar onların Mısır'dan çıkmasına izin vermeyip, eziyetlerini artırırlardı. Mısır'ın idâresini elinde bulunduran ve firavun denilen krallar, kendilerine mezar olarak dağ gibi piramitler yaptırıyorlar ve bu piramitlerin yapımında binlerce insanı zorla çalıştırıyorlardı. Allahü teâlâyı inkâr edip, ilâhlık dâvâsında bulunuyorlardı. Bu zamanda falcılık, sihirbâzlık meslek hâline getirilmiş ve ülkenin her tarafında kâhinler, sihirbâzlar türemişti. Bu sırada Mısır halkının başında bulunan Firavun bir gece rüyâsında Kudüs tarafından çıkan bir ateşin Mısır'ın yerli halkı Kıbtîleri yaktığını, İsrâiloğullarına ise hiç zarar vermediğini gördü. Bu rüyâyı yorumlayan kâhinler, İsrâiloğullarından bir erkek çocuk dünyâya gelecek, senin saltanatını yıkacak ve sen helâk olacaksın, dediler. Bunun üzerine Firavun on iki kabîle hâlinde olan ve her bir kabîlenin başında bir idârecisi bulunan İsrâiloğullarının birleşmesinden de iyice endişelendi. İsrâiloğullarından doğacak erkek çocukların öldürülmeleri için kânun çıkardı. Bu hâdise karşısında İsrâiloğullarının sıkıntıları iyice arttı. Firavun'un emrine karşı gelenler topluca öldürülmeye başlandı. Bu sırada doğan Mûsâ aleyhisselâmın annesi onun da öldürülmesinden korkmuş ve çok endişelenmişti. **Kur'an-ı kerîm'**de onun kalbine meâlen şöyle ilhâm edildiği bildirilmektedir: **"Mûsâ'nın annesine şöyle ilhâm ettik: Bu çocuğu** (Mûsâ'yı) **emzir; sonra öldürülmesinden korktuğun zaman onu suya** (Nil Nehrine) **bırakıver, boğulmasından korkma, ayrılmasından kederlenme. Çünkü biz, muhakkak onu sana geri vereceğiz ve kendisini peygamberlerden yapacağız."** (Kasas sûresi: 7)

Mûsâ aleyhisselâmın annesi onu bir sandığın içine koyup Nil Nehrine bıraktı. Nehir üzerinde akıp giderken akıntı onu Firavun'un sarayına doğru sürükledi. Firavun'un hanımı Âsiye, sandığı görerek yakalayıp saraya götürdü. Sandığı açıp içinde nûr topu gibi bir çocuk görünce onu cân u gönülden sevip; "Aman bunu öldürmeyiniz. Belki büyür de işimize yarar, yâhut onu oğul ediniriz..." dedi. Onu emzirmek için pekçok süt analar getirtti. Mûsâ aleyhisselâm hiçbirisinin memesini almadı. Annesi, çocuğunun Firavun'un sarayına alındığını ve süt annesi arandığını öğrendi. Süt annesi olabileceğini söylemesi için kızını yâni hazret-i Mûsâ'nın kardeşini gönderdi. Kardeşi saraya gidip; "Size bu çocuğu emzirecek, onu güzel yetiştirecek bir hanımı haber vereyim mi?" dedi. Bunun üzerine Mûsâ aleyhisselâmın annesini getirttiler. Mûsâ aleyhisselâm onun memesini aldı ve bunun üzerine Firavun'un hanımı Âsiye onu süt anneliğine kabûl etti. Böylece kimsenin haberi olmaksızın kendi oğlunu Firavun'un sarayında emzirip büyüttü...

Mûsâ aleyhisselâm Firavun'un sarayında büyüdükten sonra sarayı terkedip akrabâsının ve büyük

kardeşi Hârûn'un yanına gitti. Bir gün gördü ki; İsrâiloğullarından biriyle bir Kıbtî kavga ediyor. Hazret-i Mûsâ aralarına girip ayırmak için Kıbtîyi itip hafifçe göğsüne vurdu. Kıbtî yere düşüp öldü. Hazret-i Mûsâ elinden böyle bir kazâ çıkmasına üzüldü. Firavun'un şerrinden çekinip, Mısır'dan ayrılarak Medyen'e gitti. Orada peygamber olan Şuayb aleyhisselâmla buluşup, on sene Medyen'de kaldı ve Şuayb aleyhisselâmın kızıyla evlendi. Daha sonra Mısır'a gitmek üzere Medyen'den ayrıldı. Tur Dağına geldiği sırada mekânsız olarak Allahü teâlâ ile konuştu. Kendisine ve kardeşi Hârûn aleyhisselâma peygamberlik verildi. Elindeki asânın yılan olması mûcizesi ve elini koynuna sokup çıkarınca bembeyaz olup, ışık yayması mûcizeleri verildi. Sonra da **Kur'ân-ı kerîm'**de meâlen şöyle vahyedildiği bildirilmektedir: **"Bu iki mûcize Firavun ve adamlarına karşı Rabbinin iki delîlidir. Doğrusu onlar yoldan çıkmış bir millettir. Firavun'a git, doğrusu o azmıştır."** (Kasas sûresi: 32-33)

Hazret-i Mûsâ Mısır'a varıp, kardeşi Hârûn aleyhisselâm ile görüşüp, durumu anlattı. Firavun'a gidip onu dîne dâvet ettiler. İsrâiloğullarını serbest bırakmasını istediler. Firavun ilâhlık dâvâsında bulunarak kabûl etmedi. Bunun üzerine Mûsâ aleyhisselâm elindeki asâsını yere bıraktı. Kocaman bir ejderhâ olup, hareket etmeye başladı. Elini koynuna sokup çıkardı, eli bembeyaz göründü. Bu mûcize karşısında şaşırıp kalan Firavun, durumu vezirlerine anlatınca, o sihirbâzdır dediler. Hazret-i Mûsâ; "Size gelen gerçeğe dil mi uzatıyorsunuz. Bu, sihir değildir. Bu, her şeyin yaratıcısı olan Allahü teâlânın verdiği bir mûcizesidir." diyerek onları îmâna çağırdı. Firavun ve adamları hazret-i Mûsâ'nın sözlerini dinlemediler. Gösterdiği mûcizelere inanmayıp, sihirdir diye ısrâr ettiler. Firavun; "Ey Mûsâ! Sihirbâzlığın ile bizi yurdumuzdan çıkarmaya mı geldin? Biz de sana sihir göstereceğiz. Bir vakit ve yer tâyin et." diyerek ülkesindeki bütün sihirbâzları topladı. Mûsâ aleyhisselâm Allahü teâlâya duâ ederek, sihirbazlarla karşılaşmayı kabûl etti. Mısır halkı önünde sihirbazlarla karşı karşıya geldiler. Sihirbazlar ellerindeki ip ve sopaları yere attılar, göz bağcılık ile bir takım yılanlar geziyor gibi gösterdiler. Bu sırada Mûsâ aleyhisselâm elindeki asâsını yere bırakıverdi. Mûcize olarak dehşetli ve çevik bir ejderhâ olup, sihirbazların yere attıkları ve yılan gibi gösterdikleri şeyleri yuttu. Bunu gören sihirbazlar; "Bu mutlaka insan gücünün dışında bir mûcizedir." dediler ve hazret-i Mûsâ'ya îmân ettiler. Bu hâdise karşısında Firavun iyice azgınlaşıp, baskı ve zulmünü arttırdı. Mûsâ aleyhisselâma inananları şehit ettirdi. Hazret-i Mûsâ'ya îmân etmiş olan kendi hanımı Âsiye'yi de şehit etti.

Firavun ve kavmi küfürde ve imansızlıkta ısrâr edince, Allahü teâlâ onlara çeşitli belâlar verdi. Önce şiddetli bir kuraklık oldu ve çetin bir kıtlığa tutuldular. Sonra su baskını, çekirge, haşarât ve kurbağa istilâsına uğradılar. Başlarına belâ geldikçe hazret-i Mûsâ'ya gidip belânın kaldırılmasını ve îmân edeceklerini söylediler. Fakat belâ kalkınca azgınlıklarına devâm ederek îmân etmediler. Tekrar belâlar başlarına geldi. Buna rağmen îmân etmediler. Firavun ve kavmine gönderilen bu belâlar **Kur'ân-ı kerîm'**in A'raf sûresinde bildirilmektedir.

Firavun ve kavmi, Mûsâ aleyhisselâmın gösterdiği mûcizeler karşısında İsrâiloğullarının Mısır'dan gitmelerine izin verdi. Mûsâ aleyhisselâm bir vakit tâyin ederek bir gece vakti bütün İsrâiloğullarını toplayıp Mısır'dan çıktı. Bunun üzerine Firavun izin verdiğine pişmân oldu. Derhâl askerini toplayıp, peşlerine düştü ve sabaha doğru onlara Kızıldeniz kenarında yetişti. Önlerinde denizi arkalarında düşmanı gören İsrâiloğulları endişeye kapıldılar. Bu sırada Allahü teâlâ Mûsâ aleyhisselâma meâlen; **"Asân ile denize vur."** (Şuarâ sûresi: 63) diye vahyetti. Hazret-i Mûsâ bu emir üzerine asâsını denize vurdu. Deniz hemen ikiye ayrıldı her bir tarafı yüksek bir dağ gibiydi. Önlerine çok geniş ve kupkuru on iki tâne yol açıldı. On iki sülâle olan İsrâiloğulları bu yollardan yürüyüp karşıya geçtiler. Firavun, askerleriyle birlikte peşlerine düşüp denizde açılan yola dalınca, açılan yol kapanıp sular kavuştu. Firavun, askerleriyle birlikte boğuldu. Firavun boğulmak üzere iken "inandım" demişse de onun ye'se kapılarak söylediği bu sözü kabul olunmadı. Bu hususta **Kur'ân-ı kerîm'**de meâlen şöyle buyrulmaktadır: **"İsrâiloğullarını denizden geçirdik. Firavun ve askerleri haksızlık ve düşmanlıkla arkalarına düştüler. Firavun boğulacağı anda, "İsrâiloğullarının îmân ettiğinden** (Allah'tan) **başka bir ilâh olmadığına inandım, artık ben de Müslümanlardanım." dedi."** (Yûnus sûresi: 90) Ancak Allahü teâlâ Firavun'un îmânını kabul etmedi ve ona Cebrâil aleyhisselâm vâsıtasıyla şöyle hitap buyurdu: **"Şimdi mi inandın daha önce baş kaldırmış ve bozgunculuk etmiştin."** (Yûnus sûresi: 91) **"Biz de bugün seni cansız bedeninle denizden yüksek bir yere atacağız ki, arkadan geleceklere bir ibret olasın. Bununla berâber doğrusu insanlardan birçok kimseler âyetlerimizden** (ibret verici mûcizelerimizden) **gâfildirler."** (Yûnus sûresi: 92) Tefsîr âlimlerinden Zemahşerî bu âyeti şöyle tefsir etmiştir.

"... Seni deniz kenarında bir köşeye atacağız... Cesedini tam, noksansız ve bozulmamış hâlde çıplak ve elbisesiz olarak, senden asırlar sonra geleceklere bir ibret olmak üzere koruyacağız."

Firavun'un cesedi bir İngiliz araştırma ekibi tarafından Kızıldeniz kenârında kumlar arasında bulunarak İngiltere'ye götürülmüştür. Hâdisenin olduğu zamandan bugüne kadar üç bin yıl geçmiş olmasına rağmen, Firavun'un vücudu bozulmamış, etleri dökülmemiş, tüyleri kaybolmamış hâliyle secde eder

vaziyette Londra'daki meşhur British Museum'da sergilenmektedir. (Bkz. Firavun)

Mûsâ aleyhisselâm Kızıldeniz'i geçtikten sonra, İsrâiloğullarını Ken'an diyârına doğru götürdü. Yolda putperest bir kavmin yurduna uğradılar. Bu kavim öküz sûretinde yapılmış bir puta tapıyorlardı. Onların bu hâlini gören İsrâiloğulları onlara meyl ettiler. Hazret-i Mûsâ'ya; "Yâ Mûsâ! Onların tanrıları gibi bize de bir tanrı yap." dediler. Hazret-i Mûsâ onlara; "Siz câhil bir kavimsiniz. Allahü teâlâ size nîmet ve kurtuluş verdi. Allahü teâlâya îmân ediniz, şirkten ve putlardan kaçınınız..." diye nasîhat etti.

Allahü teâlâ Mûsâ aleyhisselâma bir kitap indireceğini vâdetmişti. Tûr Dağına çıkması bildirildi. Mûsâ aleyhisselâm, kardeşi Hârûn'u (aleyhisselâm) yerine vekil bırakıp, kendisi Tûr Dağına gitti. Kırk gün Tûr Dağında kalıp, ibâdet etti. Vâsıtasız olarak Allahü teâlânın kelâmını işitti. Bu sırada **Tevrât** kitâbı nâzil oldu.

Mûsâ aleyhisselâm Tûr'da iken, Sâmirî adında bir münâfık İsrâiloğullarının ellerindeki altınları topladı. Eriterek bir buzağı heykeli yapıp işte sizin ilâhınız budur diyerek İsrâiloğullarını aldatınca, buzağıya tapmaya başladılar. Hârûn aleyhisselâm her ne kadar nasîhat ettiyse de dinlemeyip, ona karşı çıktılar. Mûsâ aleyhisselâm Tûr'dan dönünce, bu hâle çok gadaplanıp Sâmirî'yi reddetti ve yaptığı buzağı heykelini yakıp denize attı. Sâmirî de insanlardan ayrı ve uzak, vahşî bir şekilde, başkaları ona yaklaşamadığı gibi, o da başkalarına yaklaşamaz hâlde yaşadı. Bu hâlde bulunan Sâmirî sahrâda perişan bir hâlde helâk oldu. Hârûn aleyhisselâma bu durumu sorunca; "Nasîhat ettim dinlemediler. Az kaldı beni öldüreceklerdi." dedi. Böylece hazret-i Mûsâ'nın gadabı geçti. Onlara, kendisine **Tevrât'**ın indirildiğini bildirdi. İsrâiloğulları da **Tevrât'**ta bildirilen hükümlerle amel etmeye başladılar. Putlara tapmaktan vazgeçtiler. Şirkten kurtulup, Allahü teâlâya îmân ve ibâdet ettiler.

İsrâiloğulları Tih Sahrasında kaldıkları sırada Mûsâ aleyhisselâmın bildirdiklerine uymayıp yine taşkınlık gösterdiler. Mûsâ aleyhisselâmdan çeşitli isteklerde bulundular. Allahü teâlâ Mûsâ aleyhisselâmın duâsı üzerine, Tîh Sahrasında susuz kalan İsrâiloğullarına su ihsân etti. Allahü teâlânın emriyle Mûsâ aleyhisselâm asâsını yere vurup, on iki tâne pınar fışkırıp İsrâiloğulları içtiler. Allahü teâlâ onlara "selva" denilen bıldırcın eti ve "men" denilen kudret helvası ihsân etti. Nihâyet; "Biz bunları yemekten usandık, bakla, soğan gibi hubûbat ve sebze isteriz" dediler. Bu nîmetlere karşı nankörlük yapan İsrâiloğulları, Mûsâ aleyhisselâmın Ken'an diyârında bulunan Cebbâr (zâlim) kavimlerle harp etmeleri isteğini de kabul etmediler. Mûsâ aleyhisselâma; "Sen ve Rabbin cebbârlara karşı gidip savaş edin." dediler. Mûsâ aleyhisselâmın akrabâlarından olan Kârûn, Mûsâ aleyhisselâma karşı iftirâda bulunduğu için malları ve servetiyle yerin dibine battı. İsrâiloğulları böyle taşkınlıklar gösterdikleri için Allahü teâlâ onları kırk sene müddetle Tîh Sahrâsında kalmakla cezâlandırdı. Kırk sene müddetle Tîh Sahrâsında şaşkın ve perişan bir hâlde dolaşan İsrâiloğulları, perişan hâlde telef oldular.

Nihâyet aradan epey bir zaman geçip İsrâiloğullarının çocukları itâatkâr ve savaşacak bir tarzda yetiştiler. Bu sırada Hârûn aleyhisselâm da vefât etti.

Mûsâ aleyhisselâm, İsrâiloğullarını alıp, Lût Gölünün güney tarafına getirdi. Buradan da hareket ederek Üç bin Unk adında zâlim bir kralın ordusu ile savaş yapıp gâlip geldiler. Böylece Şeria Nehrinin doğusuna sâhip oldular. Eriha şehrinin karşısındaki dağa çıktılar. Buradan Ken'an diyârı gözüküyordu. Bu sırada yüz yirmi yaşında bulunan Mûsâ aleyhisselâm vefât etti. Mûsâ aleyhisselâmın nerede vefât ettiği ve kabrinin nerede olduğu husûsunda muhtelif rivâyetler vardır. Kudüs civârında veya Nebû Dağında olduğu bu rivâyetlerdendir. Hazret-i Mûsâ'nın şerîati (bildirdiği dîni) hazret-i Îsâ'nın gönderilmesine kadar devâm etti. İkisi arasında gelen peygamberler hep Mûsâ aleyhisselâmın şerîatı ile amel etmekle mükellef oldular. İsrâiloğulları daha sonra **Tevrât'ı** değiştirip hak dinden uzaklaşıp yetmiş bir fırkaya ayrıldılar. Bunlara Yahûdîler denilmiştir.

Mûsâ aleyhisselâmın mûcizeleri:

1. Asâsının ejderhâ (büyük yılan) olması.

2. Yed-i Beydâ: Sağ elini koynuna sokup çıkarınca, güneş gibi parlaması. Bu nûru gören düşmanları kaçışırlardı.

3. Kavmiyle Kızıldeniz'in kenarına gelince aasâsını vurup denizde yol açması.

4. Tîh Sahrâsında kavminin susuz kalıp, su istemeleri üzerine asâsını bir taşa vurup Benî İsrâil'in kabîleleri adedince, on iki pınar akıtması.

5. Firavun ve Kıbtî kavmi İsrâiloğullarına zulüm ettiği ve Mûsâ aleyhisselâma inanmayıp isyân ettiklerinde, Allahü teâlâ hazret-i Mûsâ'ya tûfân mûcizesini vermiştir. Çok şiddetli yağmur yağdı. Öyle bir karanlık ve fırtına oldu ki, kimse evinden dışarı çıkamadı. Ayın ve güneşin ışığı görünmez oldu. Kıbtîlerin evlerini su bastı. Ayakta durur oldular. Su boğazlarına kadar yükseldi. İsrâiloğullarının evlerine ise bir damla su girmedi. Firavun ve Kıbtî kavmi, bu belânın kaldırılmasını ve îmân

edeceklerini söylediler. Kaldırıldı fakat yine îmân etmediler ve başka belâlara dûçâr oldular.

6. Kıbtî kavminin ekinlerini, meyvelerini ve giydikleri elbiselerini, evlerinin tavanlarını yiyen çekirge sürülerinin istilâsına uğramaları mûcizesi. Bu çekirgeler İsrâiloğullarına hiç dokunmayıp, Firavun'un kavmi Kıbtîlere musallat olmuştur.

7. Kumnel yâni bit ve ekin böceği denen haşeratın Mûsâ aleyhisselâmın mûcizesi olarak Kıbtî kavmine musallat olması.

8. Kurbağa mûcizesi. Kıbtî kavmi her belâya tutuldukça, belâ kaldırıldığında îmân edeceklerini söylemelerine rağmen, sözlerinden vazgeçmeleri üzerine üst üstüne belâya tutuldular. Kurbağaların istilâsına uğramaları da bu şiddetli belâlardan biridir. Kurbağalar, yiyeceklerine, içeceklerine düşer, kalırdı. Bir söz söylemek isteseler ağızlarını açarken birkaç küçük kurbağa ağızlarından mîdelerine girerdi. Geceleri üzerlerinde toplanan kurbağaların seslerinden uyuyamazlardı. Firavun, bu belâ kaldırıldığı taktirde, îmân edeceğini söylemesine rağmen, belâ kalkınca yine îmân etmedi.

9. Kan belâsı. Mısır'da bulunan bütün sular, Kıbtîlerin kaplarına doldurulurken kan hâlini alırdı. Böylece susuzluktan çâresiz kalmışlardı. İsrâiloğullarına ise böyle bir şey olmazdı.

10. İsrâiloğullarından biri öldürüldüğü vakit kimin öldürdüğü bilinemeyince, Mûsâ aleyhisselâmın duâsı ile dirilip, kendisini öldüreni haber vermiştir.

11. Mûsâ aleyhisselâm kavmiyle Tîh Çölüne geldiği zaman, kavminin yiyeceği kalmadığı için, Mûsâ aleyhisselâma gelerek çoluk-çocuğumuzla açlığa dayanamıyoruz, dediklerinde Mûsâ aleyhisselâm Allahü teâlâya duâ etti. Kudret helvâsı ve bıldırcın kebabı indi. Her ne zaman isteseler önlerinde hazır olurdu.

12. Hazret-i Mûsâ'nın duâsı ile kuraklıktan kavrulup kuruyan ekinler, otlaklar ve meyveler eski hâlini almıştır.

13. Hazret-i Mûsâ Tîh Sahrâsında bulunan İsrâiloğullarının durumunu merak edince bir kurt gelip onların hâllerini haber vermiştir.

14. Hazret-i Mûsâ'nın duâsıyla sarı dikenler altın olmuştur. Malı ve zenginliğiyle gururlanıp isyân etmesinden dolayı malı ve mülkü ile birlikte yere batırılan Kârun, bu mûcize karşısında âciz kalıp, hased ederdi.

15. Yolculukta hazret-i Mûsâ'ya uzun mesâfeler kısalır, kısa zamanda çok uzak mesâfeleri katederdi.

Kur'ân-ı kerîm'de Mûsâ aleyhisselâmdan 136 yerde bahsedilmektedir. Hakkında çok hadîs-i şerîf vardır. Yine **Kur'ân-ı kerîm** ve hadîs-i şerîflerde Hızır aleyhisselâm ile yaptıkları seyâhat bildirilmektedir. Vahyi tebliğ için Cebrâil aleyhisselâm ona dört yüz kere gelmiştir.

Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem buyuruyorlar ki:

Kendimi, peygamberler arasında gördüm. Mûsâ aleyhisselâm ayakta namaz kılıyordu. Esmerdi, saçları dağınık ve sarkık değildi. Zât kabilesinden bir yiğit gibiydi.

... Sonra bizi altıncı semâya doğru yükseltti. Cibrîl (aleyhisselâm) **onun kapısını çaldı. Kim o! denildi. Cibrîl'dir dedi. Yanındaki kimdir? denildi. Muhammed'dir dedi. O'na "dâvet" gönderilmiş midir? denildi. Cibrîl O'na "dâvet"gönderilmiştir dedi. Onun üzerine bize açıldı. Ben orada Mûsâ** (aleyhisselâm) **ile karşılaştım. Bana merhabâ dedi ve hayır duâ eyledi.**

MÛSÂ BİN NUSAYR;

Kuzey-Batı Afrika ve İspanya'yı fetheden İslâm kumandanı. 640 yılında Şam'da doğdu. Babası Nusayr, hazret-i Mâviye'nin yakınlarındandı. İyi bir tahsil gören Mûsâ bin Nusayr, Tâbiînden olmakla şereflendi. Eshâb-ı kirâmdan Temîm-i Dârî'den (radıyallahü anh) hadîs-i şerîf rivâyet etti. Kendisinden de Yezîd bin Mesruk el-Yahsubî hadîs-i şerîf rivâyet etti.

Hazret-i Muâviye zamânında yapılan Kıbrıs Seferine komutan olarak katıldı. Basra âmilliğinde bulundu. Mısır'a gitti. Halîfenin kardeşi ve Mısır Vâlisi Abdülazîz bin Mervan tarafından Kuzey-Batı Afrika Vâliliğine tâyin edildi. 705 yılında Afrikiyye'ye doğru yola çıktı. Kayrevân şehrini merkez yaptı. Berberîleri itâata alıp onlar arasında İslâmiyeti yaydı. Berberî gençlerinden otuz bin kişilik bir ordu teşkil etti. Sicilya'ya donanma gönderip ganîmet aldı. Bizanslı Julianus'un idâresindeki Sebte Kalesini itâata aldı. Atlas Okyanusu kıyısına kadar gitti. İspanya'dan giren güçlü bir ordunun İstanbul'dan Şam'a dönebileceğini anladı. Durumu halîfe Velîd'e bir mektupla bildirdi ve İspanya'nın fethi için izin aldı. Âzâdlı kölesi Târık bin Ziyâd'ı İspanya'nın fethiyle vazîfelendirdi. İspanya'ya çıkan İslâm ordusu ile İspanyol Kralı Roderich arasında 711'de yapılan savaş, Müslümanların zaferiyle netîcelendi. Zafer haberi üzerine Mûsâ bin Nusayr da 712'de İspanya'ya girdi. Târık bin Ziyâd ile birlikte Yarımadayı iki

koldan fethettiler.

İspanya'nın Şuzûne, Karmûne, İşbiliyye, Marida, Reyyo, Gırnata, Tuleytula, Maide ve Mursiya gibi meşhur şehirleri fethedildi. Tulaytula'da birleşen İslâm ordusu Saragossa, Galiçya, Beşkens, Barselona, Arbune, Abinyün ve Ludun bölge ve kalelerini fethetti. İstanbul üzerinden Şam'a ulaşmaya kararlı olan Mûsâ bin Nusayr, askerin isteksizliği ve halîfe Velîd'in Şam'a dâveti karşısında geri dönmek mecbûriyetinde kaldı. İşbiliyye'yi merkez yapıp oğlu Abdülazîz'i vekil bırakarak Târık bin Ziyâd'la birlikte 714'te Afrika'ya geçti. Büyük oğlu Abdullah'ı Afrikiyye, diğer oğlu Abdülazîz'i Taner ve çevresi vâliliğine tâyin etti. Kendisi de yanında geri dönmek isteyenlerden başka esir ve ganîmetlerle birlikte yola çıktı. Mısır yoluyla 715'te Şam'a döndü. Halîfe Velîd'in iltifatlarına mazhâr oldu. Fakat kırk gün sonra Velîd vefât etti. Yerine geçen halîfe Süleymân, Mûsâ bin Nusayr'a gereken îtibârı göstermedi. 717 yılında Vâdil-Kura veya Medîne'de vefât eden Mûsâ bin Nusayr çok cesur, akıllı, cömert ve takvâ sâhibi idi. Kumanda ettiği ordusu hiç yenilmedi. Fethettiği yerlerde İslâm adâletini tatbik eder, herkesi dîninde serbest bırakır, kimseye zulüm edilmesine müsâade etmezdi. Ele geçirilen arâziyi sâhiplerinin ellerinde bırakır, İslâmiyetin emrettiği şekilde onlardan cizye ve harâc alırdı.

MÛSÂ KÂZIM;

on iki imâmın yedincisi. Eshâb-ı kirâmın sohbetinde bulunmakla şereflenen Tâbiîn devrinin yüksek âlimlerinden ve evliyânın büyüklerindendir. Câfer-i Sâdık'ın oğlu, İmâm-ı Ali Rızâ'nın babasıdır. Annesinin ismi Humeyde-i Berberiyye'dir. Resûlullah efendimizin torunu olup, hazret-i Ali ile hazret-i Fâtıma'nın neslindendir. Hazret-i Hüseyin'in çocuklarından olduğu için **seyyid**dir. Asıl adı, Mûsâ bin Câfer-i Sâdık bin Muhammed Bâkır bin Ali Zeynelâbidîn bin Hüseyin bin Ali bin Ebî Tâlib'dir. Künyesi, "Ebü'l-Hasan" ve "Ebû İbrâhim"dir. Kâzım, Sâbır, Sâlih, Emîn gibi lakapları da vardır. En meşhuru **Kâzım'**dır. Hilminin (yumuşaklığının) çokluğundan, kötülük yapanlara kızmayıp bağışladığından ve gazabına hâkim olduğundan kendisine bu lakap verilmiştir. Mûsâ Kâzım, Mekke ile Medîne arasında Ebvâ denilen yerde 745 (H. 128) senesi Safer ayında doğdu. 802 (H. 186) senesinde Bağdat'ta hapishânede vefât etti. Bağdat'ın on km kuzey batısında Dicle Nehrinden beş km içerde olan Kâzımiyye mahallesine defnolundu. Büyük ve çok süslü bir türbesiyle yanında büyük bir câmi vardır. Müslümanların en çok ziyâret ettiği türbelerden biridir. İmâm-ı A'zam hazretlerinin türbesi de Dicle kenarındadır.

İmâmlığı yirmi beş sene üç ay süren Mûsâ Kâzım hazretleri, derin bir âlim ve büyük bir velîdir. Din bilgilerinde ictihâd derecesine yükselmişti. Her ilimde imâm, üstâd, büyük bir rehberdi. Çok ibâdet ederdi. Gecelerini hep namazla geçirirdi. Bu hâllerinden dolayı, kendisine **Sâlih kul** adını vermişlerdir. Tasavvuf ilminde, Ehl-i sünnetin gözbebeğidir.

Mûsâ Kâzım hazretleri, hadîs-i şerîf ilminde sikâ yâni güvenilir bir râvîdir. Büyük bir hadis imâmıdır. Oğulları Ali Rızâ ve İbrâhim, İsmâil, Hüseyin ile kardeşleri Ali ve Muhammed, ondan hadîs-i şerîf rivâyet etmişlerdir. Resûlullah'a kadar varan bir rivâyet ile bildirdiği bir hadîs-i şerîfte buyruldu ki: "**Yemekten önce el yıkamak, fakirliği yok eder. Yemekten sonra yıkamak da, üzüntüyü giderir...**"

Mûsâ Kâzım hazretlerinin yaşadığı devirde, Ehl-i beytten olanlara maalesef pekçok haksızlık yapılmıştır. Zamânın sultanları tarafından birkaç defâ hapse atılmış ve hapiste iken vefât etmiştir.

Mûsâ Kâzım'ın (rahmetullahi aleyh) hayâtı, fazîletler ve üstünlüklerle doludur. Sevdiklerine ibret veren ve yol gösteren kerâmet ve menkıbeleri ile rûhlara gıdâ olan sözleri çoktur. Menkıbeleri meşhurdur. Bâzı söz ve kerâmetleri kitaplarda yazılmış, bâzıları da şifâhî olarak dilden dile, gönülden gönüle akıp gelmiştir.

Mûsâ Kâzım hazretleri çok cömertti. Birisi ona devâmlı içinde dînâr bulunan keseler gönderiyordu. Bu keselerin içinde; bâzan üç yüz, bâzan dört yüz, bâzan da iki yüz dînâr bulunuyordu. Mûsâ Kâzım hazretleri, eline geçen bu dînâr keselerini yanında biriktirmez, onları Medîne-i münevvere fakirlerine dağıtırdı.

Hikmetli sözlerinden birinde buyurdular ki:

Arkadaşlık ettiğin biri, önceleri hâli hâline uyar, sonraları kalbine sıkıntı verirse, hemen kendine bak! Kendi eğriliğini anlarsan, hemen tövbe et. Doğru olduğunu anlarsan, bilesin ki, o arkadaşın yoldan sapmıştır. Bu durumda dur, biraz düşün. Hemen ondan ayrılma! Onu yalnız başına bırakma. Cenâb-ı Hak tarafından bir düzelme gelinceye kadar bekle.

MÛSÂ SAFVETÎ PAŞA;

Osmanlı devlet adamı. Münşeât ve divan sâhibi bir şâir olan Kırımlı Ebû Bekr Efendinin oğludur. İlk tahsili sonunda mâliye kalemlerine devam ederek yetişti. Hasib Paşaya kâtiplik yaptı. 1834'te Divân Hocalığına tâyin edildi. Hasib Paşanın yerine Bağdat ve Musul Kapıkethüdâsı oldu (1834). Cizye

Muhassıllığı verildi. 1836'da evkâf-ı Hümâyun Nazırlığına tâyin edildi. 1839'da Hazain-i Amire Defterdarlığına 1840'ta Meclis-i Vâlâ âzalığına atandı. Aynı yıl Şam Defterdarlığına tâyin edildiyse de henüz görevine başlamadan, müşirlik ve vezirlik rütbesiyle Mâliye Nâzırlığına getirildi. Şam (1845), Cezâyir-i Bahr-i sefîd (1848), Kastamonu(1848), Ankara(1850), Cezâyir-i Bahr-i Sefîd (1851) vâliliklerinde bulundu. 1853'te Mâliye Nâzırı, 1854'te TicâretNâzırı, 1857'de tekrar Mâliye Nâzırı oldu. 1858'de Evkâf-ı Hümâyun Nâzırlığına tâyin edildi.

1859'da Meclis-i Vâlâ Başkanlığına tâyin olundu. 1861 yılında bu görevden ayrıldı. 1864 yılında vefât ederek Eyüpsultan Kabristanında defnedildi.

Adaletli ve hayırseverliğiyle tanınan Mûsâ Safvetî Paşa, Karaköy Hüseyinağa mahallesinde bir Nakşibendi dergâhı, câmi ve kütüphâne, Yenikapı'da Osman Reis Câmii bitişiğinde bir çeşme yaptırdı. Şam vâliliği esnâsında tanışıp görüştüğü Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretlerinin halîfesi Muhammed bin Abdullah el-Hanî'yi (v. 1862) İstanbul'a dâvet ederek evinde misâfir etmiş, Sultan Abdülmecîd Hanla tanıştırıp çeşitli devlet adamları ile görüştürmüştür. Mûsâ Safvetî Paşa ayrıca Sirkeci Ebüssü'ûd caddesinde kendi adıyla yaptırdığı mescit ve tekkeyle İstanbul'da Üçüncü Hâlidiye Dergâhının kurulmasını sağlamıştır. Bu mescit ve tekke, bugün ilkokul olarak kullanılmaktadır.

MUS'AB BİN UMEYR;

Eshâb-ı kirâmın büyüklerinden. Künyesi Ebû Muhammed olup, annesi ve babası tarafından Kureyş'in asil ve zengin bir âilesine mensuptu.

Mus'ab bin Umeyr hazretleri İslâmiyetin ilk yıllarında Müslüman oldu. Zengin bir âileden olduğu için gâyet rahat bir hayat süren Mus'ab bin Umeyr, çocukluğunda putlardan nefret ederdi. Annesi tarafından en iyi şartlar altında refah ve bolluk içinde yetiştirilmişti. Güzel yüzlü ve zengin olduğundan Mekke halkı ona gıpta ile bakardı. Peygamber efendimiz; **"Mekke'de Mus'ab'dan daha zarîf, daha nârin, daha güzel kimse yok idi. Saçları kıvrım kıvrım idi."** buyurmuştur.

Bütün bunlara rağmen kalbinde büyük bir boşluk hisseden Mus'ab bin Umeyr, Peygamberimizin bir merkez olarak seçtiği, İslâmı anlattığı ve o zaman Mekke'de Müslümanların toplandığı Erkam bin Ebi'l-Erkam'ın evine giderek Müslüman oldu. Mus'ab bin Umeyr'in âilesi durumu öğrenince, onu dîninden döndürmek için evlerindeki bir mahzene hapsederek günlerce aç ve susuz bıraktılar. Arabistan'ın yakıcı güneşi altında uzun müddet bırakarak ağır ve tahammülü zor işkenceler yaptılar. Fakat Mus'ab bin Umeyr, bu ağır ve acımasız işkenceler karşısında sabır ve sebât göstererek aslâ İslâmiyetten dönmedi. İslâmiyeti kabul ettikten sonra Mekke'de sıkıntı ve işkencelere mâruz kalan Mus'ab bin Umeyr, müşriklerin ağır işkenceleri ve zulümleri sebebiyle Habeşistan'a hicret etti. Bir müddet orada kaldı. Daha sonra dönüp, Peygamberimizin yanına geldi. Onun bu gelişini hazret-i Ali şöyle anlatmıştır: "Resûlullah ile oturuyordum. Bu sırada Mus'ab bin Umeyr geldi. Üzerinde yamalı bir elbiseden başka giyeceği yoktu. Resûlullah onun bu hâlini görünce, mübârek gözleri yaşla doldu. Çünkü o Müslüman olmadan önce servet içinde idi. Dîni uğruna bunların hepsini terketti." Peygamberimiz onun hakkında; **"Kalbini Allahü teâlânın nûrlandırdığı şu kimseye bakın. Anne ve babasının onu en iyi yiyecek ve içeceklerle beslediklerini gördüm. Allah ve Resûlünün sevgisi, onu gördüğünüz hâle getirmiştir."** buyurdu.

Birinci Akabe bîatında Müslüman olan Medîneliler, kendilerine dîni öğretecek bir öğretmen istediler. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem bu iş için Mus'ab bin Umeyr'i görevlendirdi. Bunun üzerine Medîne'ye gidip onların reisleri olan Es'ad bin Zürâre'nin evine yerleşti. Burada hem **Kur'ân-ı kerîm** öğretiyor hem de İslâmiyeti anlatıyordu. Onun bu hizmetiyle Medîne'de çok kimse Müslüman oldu. Medîne'de bulunan kabîle reislerinden Sa'd bin Muâz, Üseyd bin Hudayr henüz Müslüman olmamışlardı. Bunların durumu çevreyi etkiliyor, İslâmiyetin hızla yayılmasını engelliyordu. Bir gün Mus'ab bin Umeyr, bir bahçede, etrâfında bulunan Müslümanlara dîni anlatıyor, sohbet ediyordu. Bu sırada Evs kabîlesinin reislerinden olan Üseyd elinde mızrağı olduğu hâlde gelip, hiddetle konuşmaya başladı; "Siz bize niçin geldiniz, insanları aldatıyorsunuz! Hayâtınızdan olmak istemiyorsanız buradan derhal ayrılın!" dedi. Onun bu taşkın hâlini gören Mus'ab bin Umeyr; "Hele biraz dur, otur! Sözümüzü dinle. Maksadımızı anla, beğenirsen kabul edersin. Yoksa engel olursun..." diyerek gâyet yumuşak ve nâzik bir konuşmayla karşılık verdi. Üseyd sâkinleşip; "Doğru söyledin." dedi ve mızrağını yere saplayarak oturdu. Mus'ab bin Umeyr onaİslâmiyeti anlattı ve **Kur'ân-ı kerîm** okudu. **Kur'ân-ı kerîm**'in eşsiz belâgatı ve tatlı üslûbunu işiten Üseyd kendini tutamayıp; "Bu ne kadar güzel, ne kadar iyi bir sözdür. Bu dîne girmek için ne yapmalı?" diye sordu. Mus'ab bin Umeyr, ona kelime-i şehâdeti öğretti ve o da Müslüman oldu. Sevincinden yerinde duramayan Üseyd; "Ben gidip size birini göndereyim. Eğer o da îmâna gelirse bu beldede îmân etmedik kimse kalmaz." diyerek oradan ayrıldı. Evs kabîlesinin reîsi Sa'd bin Muâz'ın ve kabîlesinin yanına varınca Müslüman olduğunu söyledi. Bunu gören Sa'd şaşırarak hiddetlendi ve Mus'ab bin Umeyr'in yanına koştu. Yanına varınca sert ve kızgın bir tavırla konuşmaya başladı. Mus'ab bin Umeyr ona da gâyet yumuşak konuştu ve oturup biraz

dinlenmesini söyledi. Sa'd bu nâzik konuşma karşısında yumuşayıp oturdu ve konuşulanları dinlemeye başladı. Mus'ab bin Umeyr ona da İslâmiyeti anlattı ve **Kur'ân-ı kerîm**'den bir miktar okudu. Kur'ân okunurken Sa'd'ın yüzü birden bire değişiverdi. O da orada Müslüman oldu. Kendinde duyduğu üstün bir hâlin ve rahatlığın şevkiyle derhal kavminin yanına gidip onlara; "Ey kavmim beni nasıl biliyorsunuz?" dedi. "Sen bizim büyüğümüz ve üstünümüzsün" cevâbını alınca; "Öyle ise Allah'a ve Resûlüne îmân etmelisiniz... Îmân etmedikçe sizin erkek ve kadınlarınızla konuşmak bana haram olsun!" dedi. Onun bu sözü üzerine kavminin hepsi İslâmiyeti kabul etti. O gün kavminden îmân etmedik kimse kalmadı. Mus'ab bin Umeyr'in büyük gayretleri ve üstün çalışmaları netîcesinde İslâmiyet Medîne'de süratle yayıldı. Öyle ki, İslâmiyet her eve girmiş îmân etmeyen kalmamıştı.

Mus'ab bin Umeyr Bedir Savaşına katılıp sancağı taşıdı, büyük gayret ve kahramanlık gösterdi. Uhud Savaşında da sancağı taşıdı. Bu savaşta Sevgili Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) yanından ayrılmayarak saldıranlara karşı koyuyordu. İki zırh giyinmişti, bu hâliyle Peygamber efendimize(sallallahü aleyhi ve sellem) benziyordu. Müşrik ordusundan İbn-i Kamia adında biri Resûl-i ekrem efendimize saldırırken Mus'ab bin Umeyr onun karşısına çıktı. Bu müşrik bir kılıç darbesiyle Mus'ab bin Umeyr'in sağ kolunu kesti. O da sancağı derhal sol eline aldı. İkinci bir darbeyle sol kolu da kesilince sancağı kesik kollarıyla tutup göğsüne bastırdı. Bu hâliyle kendini Peygamber efendimize siper yapan Mus'ab bin Umeyr'in üzerine hücum eden İbn-i Kamia, vücuduna bir mızrak sapladı ve Mus'ab bin Umeyr yere yıkılıp şehit oldu.

Hazret-i Mus'ab şehit olunca; onun sûretinde bir melek sancağı aldı. Mus'ab'ın (radıyallahü anh) şehit düştüğünden Resûlullah efendimizin henüz haberi olmamıştı. "**İleri ey Mus'ab ileri!"** diye sesleniyordu. Bunun üzerine bayrağı elinde tutan melek, geri dönüp Resûlullah efendimize; "Ben Mus'ab değilim." diye cevap verince, Resûlullah, sancağı elinde tutanın melek olduğunu anladı. Bundan sonra Peygamberimiz sancağı hazret-i Ali'ye verdi.

Eshâbı kirâmdan Ubeyd bin Umeyr anlatır: Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem Mus'ab bin Umeyr'i şehit olmuş görünce başı ucuna dikilerek Ahzab sûresinden, **"Müminlerden öyle yiğitler vardır ki, onlar Allah'a verdikleri sözde sadâkat gösterdiler. Onlardan bâzıları şehit oluncaya kadar çarpışacağına dâir yaptığı adağını yerine getirdi. Kimisi de şehit olmayı bekliyor. Onlar verdikleri sözü aslâ değiştirmediler."** meâlindeki âyet-i kerîmeyi okudu ve sonra şöyle buyurdu: **"Allah'ın Resûlü de şâhittir ki, siz kıyâmet günü Allah'ın huzûrunda şehit olarak haşrolunacaksınız."** Sonra yanındakilere dönüp; "**Bunları ziyâret ediniz. Kendilerine selâm veriniz. Hayâtın kudreti ile kâim olan Allahü teâlâya yemin ederim ki, kim bunlara bu dünyâda selâm verirse, kıyâmette bu aziz şehitler kendilerine mukâbil selâm vereceklerdir."** buyurdu. Daha sonra şehitler defnedildi. Mus'ab bin Umeyr'e kefen olarak bir şey bulunamamıştı. Vücûdu kaftanı ile ve ayak tarafı da otlarla örtülmek sûretiyle defnedildi.

MUSÂHİPZÂDE CELÂL;

Türk tiyatro ve oyun yazarı. Asıl adı Mahmûd Celâleddîn'dir. 1935'te çıkarılan Soyadı Kânunu gereğince Musâhipoğlu soyadını aldıysa da Musâhipzâde Celâl diye meşhur oldu. Babası Gazhâne Başkâtibi Musâhipzâde Ali Bey, annesi Fıtnat Ecibe Hanımdır. 31 Ağustos 1868'de İstanbul'da doğdu. İlk tahsilini Firûzağa Sıbyan Mektebinde gördü. Sonra Tophane'deki Feyziye Rüşdiyesini ve Süleymâniye Nümûne-i Terakkî İdâdîsini bitirdi. 1889'da Bâbıâli Tercüme Odasında kâtip olarak vazife aldı. Bu arada Hukuk Mektebine devam ettiyse de bitiremedi.

Tercüme Odasındaki memuriyeti sırasında tiyatroyla ilgilenmeye başladı. Çeşitli konaklarda çok defâ kendi aralarında arkadaşlarıyla ortaoyunları tertip etti. Pekçoğunda bizzat oynadı. Ermeni Mınakyan Tiyatrosunun temsillerini devamlı olarak tâkip edince oyun yazmaya karşı merakı arttı. Ahmed Vefik Paşanın Moliére çevirilerini inceledi. Sahne tekniği meseleleriyle derinlemesine ilgilendi. İlk eseri olan **Köprülüler'**i İkinci Meşrutiyetten sonra 1912 yılında 44 yaşındayken yazdı ve aynı yıl Mınakyan Tiyatrosunda sahnelendi. Bu piyesini, 1913'te **İstanbul Efendisi,** 1917'de **Macun Hokkası,** 1919'da **Yedekçi,** 1920'de **Kaşıkçılar** ve başka oyunları tâkip etti.

Çeşitli vazifelerde bulunduktan sonra Üsküdar Defterdarlığındaki vazifesinden 1923'te emekli oldu. Evkâf Müzesine girdi.Cumhûriyetin îlânından sonra daha çok imkanlara kavuşan Musâhipzâde Celâl tiyatro yazmaya devam etti. Arka arkaya târihî hiciv özelliğinde eserler kaleme aldı.

Hemen hemen bütün tiyatroları Dârülbedâyî'de ve İstanbul Şehir Tiyatrolarında oynandı. Ayrıca çoğu bestelenip operet veya şarkılı komedi olarak sahneye konuldu. İstanbul Şehir Tiyatrolarında vazife alması ve oyunlarının basitliği, eserlerinin devamlı oynanmasına yol açtı. Böylece yaygın bir şöhret kazandı.

Musâhipzâde Celâl, güldürme gücünün ötesinde bir sanat değeri taşımayan eserlerinde, umûmî çizgisi îtibâriyle Şinâsî'nin açtığı yerli komedi çığırını devam ettirdi. Osmanlı Sarayının, bürokrasisinin, âile

hayâtının, dînî müesseselerin, örf ve âdetlerin karikatürize edilmiş olan sahneleri, tiyatrolarının hemen hemen değişmez temasını teşkil etti. Osmanlı cemiyet hayâtını, temel dînî, târihî değerleri ve şahsiyetleri, hemen hemen hepsini yanlış ve münferit hâdiselere dayandırarak gülünç tavır, jest, kıyafet ve tiplerle sahneledi ve alay etti. Musâhipzâde Celâl, 18. yüzyıldaki bâzı idârî bozuklukları ve din sömürücülüğünü malzeme olarak kullandı. Bunları temelden bozuk göstererek Avrupa'nın töre komedisi geleneğine bağlı taşlama, yergi ve komedi unsurlarını kullanarak seyirci üzerinde duygu sömürüsünde bulundu. Dînî ve geleneksel değerlerle alay etmesi yüzünden, halkın tiyatroya karşı nefretini uyandırdı. Musâhipzâde Celâl'in tuttuğu bu yol; Türk tiyatro-sinema sahasında ve toplum hayâtımız üzerinde kapanması güç yaralar açtı. Kendi târihine, kültürüne, dînine ve geleneklerine düşman ve yabancı bir neslin yetişmesine sebep oldu.

Dil ve üslûp bakımından da edebî bir değeri olmayan Musâhipzâde Celâl'in eserleri dikkatsiz, aceleyle ve itinasız olarak kaleme alınmıştır. Bu eserlerde dilbilgisi hatâları ve cümle düşüklükleri pekçoktur.

Hayâtının son döneminde İstanbul Şehir Tiyatrosunun Kütüphânesinde vazife yapan Musâhipzâde Celâl'in (Son yıllarda yazdığı tiyatronun dışında) bir kitabı, önceki çalışmalarıyla kıyas edilirse, Osmanlı târihine daha objektif, hattâ daha bir sempatiyle yaklaştığını gösterir. Meselâ, 1946 senesinde yazdığı **Eski İstanbul Hayâtı** adlı hâtıra mâhiyetindeki kitabında Osmanlı örf ve âdetlerini kinden ve istihzâdan (alaydan) uzak bir kalemle dile getirmiştir. Üzerinde pek durulmamış ve unutulmaya bırakılmış bâzı Osmanlı örf ve âdetlerinin repertuvarı olan kitapta, Musahipzâde Celâl, bizzat yaşadığı veya büyüklerinden dinlediği son iki yüz yıllık Osmanlı âile, hayat, mektep, esnaf teşkilâtı ve âdetlerini günlük hayatın çeşitli tezâhürleri biçiminde işlemiştir.

13 Şubat 1952'de 40. sanat yılı jübilesi yapılan Musâhipzâde Celâl, 20 Ağustos 1959'da İstanbul'da öldü.

Eserleri:

Tiyatro türündeki eserleri şunlardır: **Türk Kızı, Köprülüler, İstanbul Efendisi, Lâle Devri, Macun Hokkası, Yedekçi, Kaşıkçılar, Atlı Ases, Demirbaş Şarl, İtâat İlâmı, Moda Çılgınlıkları, Fermanlı Deli Hazretleri, Aynaroz Kadısı, Kafes Arkasında, Bir Kavuk Devrildi, Mum Söndü, Pazartesi... Perşembe, Gül ve Gönül, Balaban Ağa, Selmâ, Genç Osman.**

1936'da iki ciltte toplanan 18 oyunundan geniş bölümler, Orhan Hançerlioğlu'nun incelemesiyle birlikte 1970'te **Musahipzâde Celâl-Bütün Oyunları** adıyla yayınlandı. **Aynaroz Kadısı** ve **Bir Kavuk Devrildi** oyunları İpek Film Şirketi tarafından sinemaya aktarıldı. 1958'de çıkan bir yangında **Bir Kavuk Devrildi'**nin filmi yandı. Hâtıra türündeki eseri ise **"Eski İstanbul Hayâtı"** adıyla neşredildi.

MUSAMMATLAR (Bkz. Nazım Şekilleri)

MÛSEVÎLİK;

Allahü teâlânın Mûsâ aleyhisselâm vâsıtasıyla İsrâiloğullarına ve Kıbtîlere gönderdiği din. Bu dînin mukaddes (ilâhî) kitabı **Tevrat'**tır. Mûsâ aleyhisselâmdan Îsâ aleyhisselâma kadar gelen peygamberler Mûsevîlik dînini insanlara tebliğ ettiler. Îsâ aleyhisselâmın gelmesiyle Mûsevîlik dîninin hükmü nesh oldu, yâni yürürlükten kaldırıldı.

Allahü teâlâ, Mûsâ aleyhisselâma peygamberlik vazifesini bildirip, İsrâiloğullarını ve Mısır'ın yerli halkı olan Kıbtîleri hak dîne inanmaya ve Allahü teâlâya ibâdete dâvet etmesini emretti. Mûsâ aleyhisselâm mensûbu bulunduğu İsrâiloğullarını ve Kıptîleri hak dîne dâvet etti. İsrâiloğulları, Mûsâ aleyhisselâmın dâvetini kabûl ettiler. Fakat Mısır'a hâkim olup insanları kendine taptıran ve Kıbtîlerin reisi olan Firavun ve ona tâbi olanlar Mûsevîliği kabul etmediler. Kıbtîler Mûsevîlik dînini kabûl etmedikleri gibi kabûl eden İsrâiloğullarına da zulüm ve işkence yaptılar. Mûsâ aleyhisselâm Allahü teâlânın emriyle Mûsevîleri alarak Mısır'dan çıkardı. Böylece Firavun'un ve Kıbtîlerin zulmünden kurtardı.

Mûsâ aleyhisselâm İsrâiloğullarına Allahü teâlânın emir ve yasaklarını anlatmaya devâm etti. İsrâiloğullarından bir kısmı hazret-i Mûsâ'nın İlâhî vahye dayanan bildirdiklerini bir türlü kavrayamadılar. Öküze tapanları görüp Mûsâ aleyhisselâma; "Biz de böyle tanrı isteriz!" dediler. Mûsa aleyhisselâm; "Allahü teâlâdan başka ilah yoktur. Allahü teâlâ sizi kurtardı!" dedi. Sonra Tih Çölüne düştüler. Yolu şaşırdılar. Aç ve susuz kaldılar. Mûsâ aleyhisselâma gelip pişman olduklarını bildirdiler ve Allahü teâlânın kendilerine nîmetler vermesi için duâ etmesini istediler. Mûsâ aleyhisselâmın duâsı üzerine Allahü teâlâ onlara gökten men (bıldırcın eti) ve selvâ (helva) indirdi. Mûsâ aleyhisselâm asâsıyla yere vurunca su çıktı. Men ve selvâyı yiyip, sudan içtiler. Bir müddet sonra hazret-i Mûsâ'ya gelip; "Biz helva ile etten bıktık. Bakla, soğan gibi şeyler isteriz!" dediler. Mûsâ aleyhisselâmı gücendirdiler. Bunun için kırk sene çölde kaldılar. Mûsâ aleyhisselâm kardeşi Hârûn aleyhisselâmı vekil bırakıp Tur Dağına gitti. Orada kırk gün ibâdet etti. Allahü teâlânın kelâmını işitti. Allahü teâlâ

Tevrat kitâbını ve On Emr'in yazılı olduğu levhaları indirdi.

Mûsâ aleyhisselâm Tûr Dağındayken Sâmirî adında bir münâfık, herkesteki altınları, süs eşyâlarını toplayıp eriterek bunlardan bir buzağı heykeli yaptı; "Mûsâ'nın ilâhı budur. Buna tapınız!" dedi. Buzağı heykeline tapmaya başladılar. Hârun aleyhisselâmı dinlemediler. Mûsâ aleyhisselâm gelip onları bu halde görünce çok kızdı. Sâmirî'ye lânet etti. İsrâiloğullarından bir kısmı pişman olarak hazret-i Mûsâ'ya yalvardılar. Mûsâ aleyhisselâm **Tevrât'**ı ve On Emri tebliğ etti. **Tevrât'**a göre ibâdet etmeye başladılar. Sonra yine bozuldular.

Mûsâ aleyhisselâmın vefâtından sonra İsrâiloğullarına gönderilen peygamberler Mûsevîlik dîninin esaslarını anlattılar. Dâvûd aleyhisselâma gönderilen **Zebûr** kitabı Mûsevîlik dîninin hükmünü kaldırmadı. Hatta onu kuvvetlendirdi. Mûsâ aleyhisselâmın ve diğer peygamberlerin bildirdiği yoldan ayrılan İsrâiloğulları **Tevrât'**ı değiştirdiler. Mûsevîlik dîninin aslını bozdular. Allahü teâlâ onları cezâlandırmak için çeşitli azaplar gönderdi. Yaşadıkları beldeler düşman işgâline uğradı. İsrâiloğulları dağılıp perişan oldular. Kısmen bozulmuş olan Mûsevîlik zamanla asıl hüviyetini tamâmen kaybetti. İsrâiloğulları bozulmuş olan bu dîne Yahûdîlik adını verdiler. Daha sonra **Talmud** denilen din kitabı yazdılar.

Mûsevîlik dîninin hükmü Îsâ aleyhisselâm zamânına kadar devam etti. Îsâ aleyhisselâmın dîni Mûsevîliği nesh etti, yâni hükmünü kaldırdı. Bundan sonra Mûsevîlik dînine uymak câiz olmayıp Muhammed aleyhisselâmın dîni olan İslâmiyet gelinceye kadar Îsâ aleyhisselâmın dînine uymak lâzım oldu. Fakat İsrâiloğullarının çoğu Îsâ aleyhisselama îmân etmeyip, Mûsevîliğin bozulmuş şekli olan Yahûdîliğe uymakta inat ve israr ettiler. Hazret-i Muhammed'in getirdiği İslâm dîni de Îsâ aleyhisselâma bildirilen İsevîlik dîninin veİbrâhim aleyhisselâma bildirilen Hanîf dîninin hükümlerini kaldırdı. Bugün Allahü teâlânın rızâsına kavuşabilmek için bütün insanların İslâm dînine uymaları gerekmektedir. İslâm dîninin hükmü ise kıyâmete kadar sürecektir.

Bugün dünyâda Yahûdî olarak kalmış 15 milyon kadar insan olduğu, bunlar içinde hakikî **Tevrât'**a tâbi olan hiç kimse bulunmadığı milletlerarası bir istatistik olan **"Britannica of the Year"** almanağına göre bunların hepsinin dinlerinin müşterek olduğundan şüphe edildiği bildirilmiştir.

Mûsevîliğin hak kitabı olan **Tevrât'**ta Allahü teâlânın emir ve yasakları bildirilmiştir. Ayrıca Levhalar üzerinde yazılı olarak Mûsâ aleyhisselâma indirilen emirler kaynaklarda şöyle bildirilmiştir. Allahü teâlâ Mûsâ aleyhisselâma hitâben buyurdu ki:

"Rahmân ve Rahîm olan Allahın ismiyle. Bu Melik ve Cebbar, Azîz ve Kahhâr olan Allah'tan, kulu ve resûlü Mûsâ bin İmran'a yazılmıştır. Beni tesbih ve takdîs et! Benden başka ibâdete lâyık olan ma'bûd yoktur. Yalnız bana ibâdet et! Bana hiçbir şeyi şerîk (ortak) koşma! Bana ve ana-babana şükret. Dönüş banadır. Âkıbet dönüp varılacak yer benim huzûrumdur. Sana temiz bir hayat veririm. Allah'ın sana haram ettiği hiç kimseyi öldürme. Yoksa göğü ve yeri sana dar ederim. İsmimle yalan yere yemin etme. Çünkü ben, ismimi tâzim etmeyeni temiz ve pâk etmem. Kulağınla duymadığın, gözünle görmediğin ve kalbinin vâkıf olmadığı şeye şâhitlik etme, çünkü ben, şâhitleri, kıyâmet günü, şâhitlikleri üzere durdururum ve yaptıklarından sorarım. İnsanlara verdiğim rızık ve nîmetlere haset etme. Çünkü hasetçi nîmetime düşmandır ve taksîmime râzı değildir. Zinâ ve hırsızlık etme. Yoksa vechimi (cemâlimi) senden perdelerim. Ettiğin duâlar makbul olmaz. Benden başkası için kurban kesme! Çünkü yeryüzünde kesilen kurbanlardan benim ismime kesilmiyenler, benim katıma çıkarılmaz. Bana inanan kullarım, komşunun hanımı ile zinâ etmesinler, çünkü katımda en kızdığım şey budur. Kendin için sevdiğini insanlar için de sev; sevmediğini, kendin için istemediğini onlar için de isteme.

Evâmir-i Aşere (On Emir) olarak meşhûr olan bu hususlar bugünkü Yahûdî kitaplarında şöyle yazılıdır:

1. Puta tapmayacaksın, tek Allah'ın varlığına inanacaksın.

2. Allah ismini hurmet ve muhabbetle zikredeceksin.

3. Altı gün çalışıp, yedinci gün dinleneceksin.

4. Kimsenin malını çalmayacaksın.

5. Adam öldürmeyeceksin.

6. Zinâ yapmayacaksın.

7. Anne ve babana hürmet, itâat edeceksin.

8. Yalan söylemeyeceksin.

9. Helâl yollardan olmayan, kazanmadığın parayı almayacaksın.

10. Haram olan kurbanı kesmeyeceksin.

Allahü teâlâ bu hususların hepsini İsrâ sûresinin 22-38. âyet-i kerîmelerinde ve Peygamber efendimiz de hadîs-i şerîfleriyle bildirmiştir.

MUSHAF (Bkz. Kur'ân-ı kerîm)

MUSKA;

bâzı sıkıntı ve hastalıkları tedâvi etmek ve nazara karşı korunmak için, Kur'ân-ı kerîmde ve hadîs-i şerîflerde bildirilen âyetleri, duâları okumak, taşımak. Kur'ân-ı kerîmdeki ve hadîs-i şerîflerdeki duâlar yazılıp muska şeklinde de taşınabilir. Muska, Arapça bir kelime olup, aslı "mıska"dır. Doğru şekli "Nüsha"dır. Nüsha, lügatta yazılı şey mânâsınadır. Muska, âyet ve duâların bir kâğıda veya beze yazılıp, katlanarak, muşambaya veya buna benzer bir şeye sarılıp ve boyuna veya elbisenin uygun bir yerine asılır.

Peygamberimiz hastalıklardan tedâvi için, doktora gider, ilâç kullanırdı. Hadîs-i şerîfte buyruldu ki: **"Hastalığınızı tedâvi ediniz! Çünkü Allahü teâlâ, ölümden başka her hastalık için devâ, ilâç yaratmıştır."**

Peygamberimiz hastalıklar için Kur'an-ı kerîm veya duâ okur, fen ile bulunan ilâçları kullanırdı. **"Kur'ân-ı kerîmden şifâ beklemeyene şifâ nasip olmaz."** buyururdu.

Fâtiha sûresini okumanın, hastalıklara şifâ olduğunu bildiren hadîs-i şerîfler, tefsir kitaplarında yazılıdır. Âyet-i kerîme ve duâ okumanın şifâ vermesi için şartlar vardır. Bu şartların gözetilmesi de lâzımdır. Okuyanın veya yazanın ve hastanın buna inanması şarttır. Hastanın, zararlı olan gıdâlardan, şüpheli ilâçlardan perhiz etmesi, sıcaktan veya soğuktan sakınması, lüzumlu şeyleri yapması, haramdan, zulümden sakınması lâzımdır. Hadîs-i şerîfte; **"Allahü teâlâyı unutarak, gafletle edilen duâ kabul olmaz."** buyruldu. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem efendimiz hasta olunca, Kur'ân-ı kerîmdeki Kul eûzüleri okuyup kendi üzerine üflerdi.

Âyet-i kerîme ile ve Resûlullah efendimizden gelen duâlarla muska yazmaya ve taşımaya **Ta'viz** denir. İslâm dîninde buna izin verilmiştir. İnanan, güvenen kimseye fayda verdiği tecrübe ile sâbittir. Hattâ böyle âyet ve duâların yazıldığı muskayı muşamba, naylon gibi su geçirmez şeylere sarılı olarak her zaman taşımaya izin verilmiştir. Mânâsı bilinmeyen veya dinden ayrılmaya sebep olan muskayı okumaya **Efsûn** denir. Bunu ve nazarlık denilen şeyleri kendi üzerinde taşımaya T**emîme** denir. Muhabbet (sevgi) hâsıl etmek için yapılan muskalara T**ivele** denir. Bir hadîs-i şerîfte; **"Temîme ve Tivele şirktir** (Allah'a ortak koşmaktır)**."** buyruldu.

Hakîkî Müslüman bâtıl inançlara inanmaz. Sihir, uğursuzluk, fal, efsun, Kur'ândan başka şeyler yazılı muska, kehânet ve benzeri şeylere, bunların muhakkak iş yapacaklarına, mezarlara mum dikmeye, tel ve iplik bağlamaya ve kerâmet sâhibi olduğunu söyleyene ehemmiyet vermez. Bunların çoğu esâsen başka dinlerden bize aktarılmıştır. Bâzı din adamlarından kerâmet bekleyenlere büyük İslâm âlimi İmâm-ı Rabbânî rahmetullahi aleyh şöyle demektedir: "İnsanlar din adamlarından kerâmet beklerler. Bunların bâzılarının kerâmeti yoktur, ama diğerlerinden daha ziyâde Allah'a yakındır. Asıl kerâmet, İslâmiyeti iyi öğrenmek ve ona uygun yaşayabilmektir."

Kur'ân-ı kerîmin hastalıklara şifâ olduğu İsrâ sûresi 82'nci âyetinde meâlen; **"Biz Kur'ândan öyle âyetler indiriyoruz ki, müminler için bir şifâ ve rahmettir. Zâlimlerin ise** (küfür ve yalanları sebebiyle) **ancak hasârını, zarar-ziyânını arttırır."** buyurularak bildirilmiştir.

Hadîs-i şerîflerde de buyuruldu ki:

Ey Allah'ın kulları! İlâç kullanın!

Her hastalığın ilâcı vardır. Yalnız ölüme çâre yoktur.

İlâçların en iyisi Kur'ân-ı kerîmdir.

Allahü teâlânın bir nîmet vermesini ve bunun devamlı olmasını isteyen Lâ havle velâ kuvvete illâ billâhı çok okusun!

MUSLİHUDDÎN EFENDİ (Dimitrofçalı);

on altıncı yüzyılda Rumeli'de yetişen evliyânın büyüklerinden. Sınır boylarında yaşıyarak Rumeli'de İslâmiyetin yayılması için gayret gösteren gâzî dervişlerdendir. Doğum yeri ve doğum târihi bilinmemektedir. 1575 (H.982) senesi Zilhicce ayının dokuzuncu, arefe günü Dimitrofça'da vefât etti. Kabri oradadır.

Küçük yaştan îtibâren ilim tahsil eden Muslihuddîn Efendi, ilim tahsilinden sonra memleketinde sanatla meşgul oldu. Bildiklerini insanlara anlatıp, yanlışlıkları düzeltmeye çalıştı. Garip ve kimsesizlere yardımda bulunup, herkese iyilik etti. Soğuk bir kış gününde kocası ölmüş olan bir kadınla yetim olan iki çocuğunun bir sıkıntısını gidermede yardımcı olduğu gece Resûlullah efendimizi (sallallahü aleyhi ve sellem) rüyâsında gördü. Peygamber efendimiz tasavvuf yoluna yönelmesini işâret ettiler. Ertesi sabah gerekli yol hazırlığını yapıp, yanına bir arkadaş alarak Sünbül Sinân Efendinin halîfesi olan Saraylı Aynî Dede'nin yanına gitti. Yıllarca onun hizmetinde bulunup ilminden ve feyzinden istifâde etti. Tasavvuf yolunda yüksek derecelere kavuştu. Sofyalı Bâlî Efendiyi görmek için hocasından izin istedi. Ancak başka bir zâta gitmesine müsâde edildi. Hocasının bildirdiği zâta gitmek husûsunda istihâreye yattı. Rüyâda kendisine verilen mânevî işârete uyarak, arkadaşı ile birlikte gitmesi emr edilen zâtın bulunduğu Dimitrofça kasabasına gitti. Orada aradığı zâtı buldu fakat, o zat kısa bir müddet sonra Dimitrofça'dan ayrıldı. Bunun üzerine Dimitrofça'yı vatan edinip yerleşen Muslihuddîn Efendi, yıllarca orada kalıp insanlara İslâm dîninin emir ve yasaklarını anlattı. Onların dünyâ ve âhiret saâdetine kavuşması için çalıştı.

Çevre kasaba ve köylerden gelen pekçok kimse onun hizmet ve sohbetiyle şereflendi. Onu sevenler Velî Bey Câmii yakınında bir dergah inşa ettiler. Orada yüzlerce insan Muslihuddîn Efendinin ilim ve feyzinden istifâde etti. Kerâmetler sâhibi olan Muslihuddîn Efendinin duâları bereketiyle nice garibler ve dertliler dertlerinden kurtulup sıhhat ve âfiyete kavuştular. Yedilerin reisi olduğu da söylenen Muslihuddîn Efendiden pâdişahlar, paşalar, uç beyleri yardım isterler, o da gönlü cihâd aşkıyla yanan gâzilerin yardımına koşardı.

Kânûnî Sultan Süleymân Han Zigetvar Seferi esnâsında kaleyi kuşatınca Pertev Paşa da Küle Kalesini kuşatmıştı. Kaleyi top ateşine tuttuğu halde zafer müyesser olmamıştı. Muslihuddîn Efendi Dimitrofça'dan talebelerini toplayıp Küle'ye geldi. Onun yardımıyla kale fethedildi. Küle'nin fethinden sonra sevdikleriyle berâber pâdişâhla birlikte cihâd etmek üzere Zigetvar'a gitti. Kalenin feth edileceği müjdesini verip askeri coşturdu. Muslihuddîn Efendi Zigetvar'a vardıktan kısa bir müddet sonra hisar yanmaya başladı. Zigetvar kalesi feth olunup, İslâm sancağı kalenin burçlarında dalgalanmaya başladı.

Muslihuddîn Efendinin icâzet (diploma) verdiği talebelerin en meşhurları Temeşvarlı Veli Dede, Muslihuddîn Dede, Bâlî Dede, Hasan Hoca, Hüseyin Dede ve başka bir Hasan Hoca idi. Bu mübârek kimseler Temeşvar ve Belgrad gibi serhad boylarında gâzilere yardım ederler, ahâlinin Müslüman olması için gayret ederlerdi. Onlardan birinin varlığının asker tarafından hissedilmesi askerin cesâret ve mâneviyatının yükselmesine sebep olurdu.

Gazâlardan sonra ganîmet mallarından Muslihuddîn Efendiye ve talebelerine de gönderilir duâsı alınırdı. Vefâtından sonra da İslâm mücâhidlerinin imdâdına yetişip onlara yardım ettiği çok görülmüştür.

MUSSOLİNİ, Benito;

İtalyan devlet ve siyâset adamı. Avrupa'nın ilk faşist diktatörü. 29 Temmuz 1883'te doğdu ve 28 Nisan 1945'te öldürülürdü. Babası sosyalist fikirli bir demirci, annesi de köy öğretmeniydi. Ona Meksikalı siyâsetçi Benito Juares'in ismini verdiler. On sekiz yaşında öğretmen olup, bir sene sonra yüksek tahsil için İsviçre'ye gitti. Burada ihtilalci sosyalistlerle giriştiği faaliyetler netîcesinde devâm ettiği Lozan Üniversitesinden kovuldu. İtalya'ya geri dönerek askerliğini yaptıktan sonra Avusturya İmparatorluğunun elinde bulunan Trento'ya giderek çeşitli sosyalist gazetelerde çalıştı. Bir süre sonra faaliyetleri sebebiyle Avusturya polisi tarafından sınırdışı edilince İtalya'ya döndü. **Lotta di Classe** (Sınıf Mücâdelesi) adlı gazetesini kurdu. 1911'de Grovanni Giolilti hükûmetinin Trablusgarb'ı işgâlini, sınıf savaşı teorisine inandığı için emperyalistlikle vasıflandırıp karşı çıktı. 1912'de İtalyan Sosyalist Parti'sinin (PSI) resmî yayın organı A**vanti'**nin (İleri) yayın yönetmenliğine getirildi. Burada savaş aleyhtârı bir tutum tâkip ederek gazetenin satışını iki katına çıkardı. Ama çok geçmeden savaş lehinde propagandaya girişince görevinden alındı. Avusturya'ya karşı savaşa girilmesini savunan bir yayımcının mâlî desteğiyle çıkan **İl Popolo d'İtalia** (İtalya Halkı) gazetesinin yayın yönetmenliğini üstlendi. Gazetedeki yazılarında faşist görüşlerini ortaya koyunca Sosyalist Partiden ihraç edildi. 1915'te İtalya savaşa girince orduya katıldı ve yaralanıp geri döndü.

Büyük ümitlerle Birinci Dünyâ savaşına katılan İtalya, savaştan sonra beklediğini bulamamanın hayal kırıklığı ve tatminsizliğiyle karşılaştı. Sömürge dağıtımından pay alamadığı gibi, ekonomik hayâtı da felce uğradı. Sosyalizm, komünizm ve sendikalizm gibi fikir cereyanları, liberal demokrasinin yanında güçlenmeye başladı. Bu sırada Mussolini, 23 Mart 1919'da Milano'daFasci di Combattimento ismiyle ilk faşist hareketleri başlattı. Paris Barış Konferansında küçük düşürülen İtalyan milletine parlak bir gelecek vaadiyle komünist ve sosyalistleri de hedef alan kesif bir propaganda faaliyetine girişti. Akdeniz'e "bizim deniz" (mare nostrum) diyerek, eski Roma İmparatorluğunu yeniden canlandırmaya

çalıştı. 1921 seçimlerinde parlamentoya otuz beş milletvekili soktu ve faşizm giderek cemiyetin bütün kesimlerinde taraftar topladı. Birinci Dünyâ Savaşının ülkelerde doğurduğu düzensizlik ve istikrarsızlık, disiplin taraftarı rejimlerin modasını kuvvetlendirirken İtalyan halkı da, Faşizmin otoriter rûhuna sarıldı. "Kara gömlekliler" askerî birlikler şeklinde teşkilâtlanmaya başladılar. Mussolini, 30 Ekim 1922'de Napoli'den Roma'ya yürüyüşe geçerek hükûmet darbesine hazırlandı. Bunun üzerine İtalya Kralı tarafından başbakanlığa getirildi.

Mussolini iktidâra geçince bütün yetkileri kendisinde toplamak maksadıyla yavaş yavaş demokratik müesseseleri işlemez hâle getirdi. Uygulamaya koyduğu yeni seçim sistemiyle gösterdiği adaylardan başkası, seçime giremez oldu. İçişleri, Dışişleri ve Savunma Bakanlıklarını üstlenerek, çevresine zayıf kimseleri topladı. Böylece düşüncelerini tatbikâta daha rahat koyarak İtalya'da diktatörlüğünü tesis etti. Faşizm, gizli polis ve askerî birliklerce korundu.

Ateist (Allah'a inanmayan) mağrûr, son derece ihtiraslı ve kalabalıklar karşısında gösteriş meraklısı olan Mussolini, milletlerarası her sâhada, her imkânı kullanarak emperyalist bir politika tâkip etmeye başladı. 1924'te Yugoslavya'ya baskı yaparak Fiume'yi aldı. Kral Zogo'nun iktidara geçmesini sağlayarak Arnavutluk'ta himâye rejimini kurdu. Akdeniz'de, Kuzey-Doğu Afrika'da ve Arnavutluk vâsıtasıyla Balkan ülkelerinde varlığını hissettirmeye başladı. İtalyan donanmasını güçlendirdi, ancak İkinci Dünyâ Savaşında Almanlar Akdeniz'e ağırlıklarını koydular. Mussolini'nin Doğu Akdeniz ve Anadolu'yu yayılma sâhası olarak görmesi, Bulgaristan ile Macaristan'ın bâzı vaadlerle İtalya'ya yaklaşması, 1934 yılında Balkan Paktının kurulmasında mühim rol oynadı. Avusturya Cumhûriyeti de İtalya'nın himâyesini kabul etti, ancak Hitler, savaş başlamadan Avusturya'yı işgal ettiği gibi, Bulgaristan ve Macaristan'ı da kontrol altına aldı. Mussolini sâdece Slovenya ve Dalmaçya'nın bir bölümüne sâhip olabildi.

Mussolini, İtalya'nın tabiî kaynakları zayıf olması sebebiyle endüstrisi için gereken ham maddenin temini ve kırk milyon nüfusluk İtalya'da hızlı nüfus artışına çâre bulmak için el değmemiş zenginliklere sâhip Habeşistan'ı 1936 yılında işgal etti. Uluslararası platformda İtalya'nın prestijini arttıran bu durum, Türk-İtalyan münâsebetlerinde güvensizliği arttırarak Türk-İngiliz yakınlaşmasına sebep oldu.

1936 yılından îtibâren İspanya İç Savaşında General Franko'yu destekledi. Gönüllü asker silâh ve malzeme gönderdi. 1939 Mayısında Almanya ile askerî işbirliği antlaşmasını imzâladı ve bu durum İkinci Dünyâ Savaşının sonlarına kadar devâm etti.

İkinci Dünyâ Harbinin başlarında tarafsız kalacağını îlân eden Mussolini, Almanların kazandığı ilk başarılar üzerine parsa toplamak niyetiyle 10 Haziran 1940'ta Fransa ve İngiltere'ye savaş îlân ederek tarafsızlığını bozdu. Ancak idâredeki bozukluklar, savaşın başından beri uğradığı başarısızlıklar sebebiyle 1943'te İtalya işgâl edilme tehlikesine mâruz kaldı. Mussolini 24 Temmuz'da Büyük Faşist Konseyinin on saatlik bir toplantısı netîcesinde görevden alınıp tevkif olundu. Ponza'ya sürüldü. Oradan da Abruzzes Dağlarında bir otele hapsedildi. Buradan Alman paraşütçüleri tarafından kaçırılarak Almanya'ya götürüldü ve Hitlerle görüştü. Bu görüşmeden sonra Hitler'in desteğiyle Kuzey İtalya'da (Salo) kurduğu kukla İtalyan Sosyal Cumhûriyetinin başına geçtiyse de teşebbüsleri başarısızlıkla netîcelendi. Alman askeri kılığında İsviçre'ye kaçmaya çalışırken yakalanarak metresi Clara Petacci ile berâber 28 Nisan 1945'te kurşuna dizildi.

MUSTAFA ABDÜLCEMİL KIRIMOĞLU;

Kırım Tatar Millî Meclisi başkanı. Türk kamuoyunda Mustafa Cemiloğlu veya Mustafa Cemil Kırımoğlu diye de tanınan Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun babasının ismi, Abdülcemil, annesinin ismi Mahfüre'dir.

Stalin döneminde zengin âile çocuğu oldukları gerekçesiyle Urallar'a sürülen anne ve babası İkinci Dünyâ Savaşı sırasında gizlice Kırım'a dönerek Çöl bölgesinde Bozköy'de yerleştiler. Bu sırada 13 Kasım 1943'te Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu dünyâya geldi. Altı aylık bebekken âilesiyle birlikte vatan hâini damgasıyle Mayıs 1944'te Kırım'dan sürgün edildiler. Özbekistan'ın Andican bölgesine sürgün edilen Mustafa'nın çocukluğu burada geçti. 1955'te Taşkent yakınlarında bir kasabaya göç ettiler. Bu arada Rus dilinde orta öğrenimini tamamlayan Mustafa, Taşkent Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı bölümüne girmek için mürâcaat etti. Ancak; "Sovyetlere sâdık olmayan bir milletin mensuplarını bu fakülteye almıyoruz." diyerek reddetmeleri üzerine bir fabrikaya işçi olarak girdi. 1961 yılında Kırım Tatar Millî Gençlik Teşkilâtını arkadaşlarıyla birlikte kurdular. Birkaç hafta sonra teşkilâtın liderleri tutuklandığı gibi Mustafa işten çıkartıldı. 1962 yılında Taşkent Zirâat Mekanizasyon ve Sulama Enstitüsüne girdi. Üç yıl sonra Sovyet gizli haber alma teşkilâtı KGB'nin isteği üzerine, Komünist Parti ve Sovyet Devleti aleyhinde propaganda yaptığı gerekçesiyle okuldan atıldı.

Enstitüden atıldıktan sonra askere çağrıldı. Fakat o; "Mâdem ki bu ülkede Kırım Tatarlarının hiçbir vatandaşlık hakları yok, öyleyse askerlik borcumuz da yoktur. Vatanından vahşice sürülmüş ve vatanı

olmayan bir insan, bu devlette neyi müdâfaa edecek? Bana güvenmeyen bir devlete sâdık kalacağıma dâir askerlik yemini edemem." diyerek askere gitmeyi reddetti. Bunun üzerine bir buçuk yıl hapse mahkûm edildi. Kırım Tatarlarının durumu ve onların hakları hakkında mektuplar ve makaleler yazarak Sovyetler Birliği'nin siyâsetini lekelediği, Sovyet Kızıl Ordusunun 1968 yılında Çekoslovakya'yı işgalini bir grup aydınla birlikte protesto ederek Sovyet Devletinin aleyhinde faaliyette bulunduğu iddiasıyla 1969 yılında ikinci defâ tutuklandı ve üç yıl hapse mahkum edildi. 1974 yılında üçüncü defâ tutuklanan Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu, 1 yıl müddetle Sibirya'da ağır şartlı çalışma kampına sürgün edildi. Cezâsının bitimine üç gün kala kamp arkadaşlarına ve akrabâlarına yazdığı mektuplarla Sovyetlere karşı propaganda yapmak, iftirâ etmek gibi suçlamalarla hakkında yeni bir dâvâ açıldı. Bunun üzerine açlık grevine başlayan Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu 303 gün müddetle grevi sürdürdü. Bu açlık grevi esnâsında ünlü fizikçi Andrey Saharov, General Pyotr Grigorenko gibi Sovyet aydınları ve insan hakları savunucuları, onun serbest bırakılmasını istediler. Bu maksatla Birleşmiş Milletlere, Dünyâ Kamuoyuna, İslâm Dünyâsına, İnsan hakları kuruluşlarına yazdıkları mektuplarla, Mustafa Cemil Kırımoğlu'nun adı ve uğrunda mücâdele verdiği Kırım Türklerinin millî meselesi dünyâ ve Türkiye kamuoyuna duyuruldu. O yıllarda Türkiye'de Mustafa Cemiloğlu'nun öldüğüne dâir duyulan bir haber üzerine yürüyüşler, gösteriler ve toplantılar tertip edildi.

Açlık grevine ve Dünyâ kamuoyunun tepkilerine rağmen Sovyet makamları onu 2,5 yıl ağır şartlı çalışma kampı cezâsına çarptırdılar. Kırımoğlu cezâsını çekmek üzere Çin sınırı yakınlarındaki Primorski çalışma kampına gönderildi. Mahkûmiyet müddetini tamamladıktan sonra Taşkent'e getirilerek göz altında tutuldu. Taşkent şehrini terk etmesi yasak edildiği gibi, akşam saat 20.00'den sabah 06.00'ya kadar evden çıkması, halkın toplu halde bulunabileceği yerlere gitmesi de yasak edildi. Açık nezâret şartlarını ihlâl ettiği gerekçesiyle beşinci defâ tutuklandı. Dört yıl müddetle mahkûm edilerek Yakutistan'da Ziryanka kasabasına sürgün edildi.

Cezâsı bitip Yakutistan'dan döndükten sonra âilesiyle birlikte yerleşme gâyesiyle Kırım'a geldi. Fakat üç gün sonra tekrar Özbekistan'a sürgün edildi. 1983 yılı Kasım ayında altıncı defâ tutuklanarak, üç yıl ağır şartlı çalışma kampı cezâsına mahkûm edildi ve Magadan şehrine 45 km uzaklıktaki kampta cezâsını tamamlamasına az bir zaman kala aleyhinde yeni bir dâvâ açıldı. 1986 yılı Aralık ayında Magadan'da yargılanarak üç yıl hapse mahkûm edildi. Ancak bâzı diplomatik temaslar neticesinde beş tâne insan hakları savunucusuyla birlikte serbest bırakıldı. 1987 senesi yazında arkadaşlarıyla birlikte Moskova Kızıl Meydan'da Kırım Tatarlarının dünyâda büyük yankılar uyandıran gösterilerini organize etti.

Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu, 1989 Mayısında Taşkent'te toplanan Kırım Tatar Millî Hareketi teşebbüs grupları genel toplantısı neticesinde kurulan Kırım Tatar Millî Hareketi Teşkilâtının başkanlığına seçildi. Bu teşkilâtın teşebbüsleri neticesinde 1991 yılında yapılan seçimlerle 26 Haziran 1991'de Kırım'ın Akmescid şehrinde Kırım Türklerinin İkinci Millî Kurultayları toplandı. Bu kurultay, Kırım Türklerinin bağımsızlığını îlân etti. Kırım Türklerinin en üst yetkili organı olarak 33 kişilik Kırım Tatar Millî Meclisini seçti. Meclis başkanlığına da Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu seçildi. Defâlarca Türkiye'yi ziyâret eden Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu evli ve üç çocuk babası olup halen Kırım'ın Bahçesaray şehrinde yaşamaktadır.

MUSTAFA BEHÇET EFENDİ;

Osmanlı Devletinde modern tıbbın kurucularından. 1774'te İstanbul'da Eyüpsultan'da doğdu. Hâcegândan Mehmed Emîn Şükûhî Efendinin oğlu olup, Üçüncü Mustafa Han devri hekimbaşılarından Büyük Hayrullah Efendinin kızı tarafından torunudur. Yine hekimbaşı Abdülhak Mollanın ağabeyi, şâir Abdülhak Hâmid'in amcasıdır.

Süleymâniye Tıp Medresesini bitiren ve hekim olan Mustafa Behçet Efendi, birkaç yabancı dil öğrenerek bu dillerdeki tıp kitaplarından tercümeler yaptı. 1800'lerde bir fizyoloji kitabı ile Bouffon'un **Histoire Naturelle** adlı eseriniTürkçe'ye tercüme etti. Bu faaliyetleri o devir Osmanlılarında hâkim olan tıp ve biyoloji anlayışı dışına çıkma temâyülü gösteren ilk çalışmalar oldu. 1803'te Mes'ûd Efendinin yerine hekimbaşı tâyin edildi. Hacca giden Müslümanlar için sağlık rehberi niteliğindeki **Tertîb-i Eczâ** adlı esere bir bölüm ekleyerek, 1817 yılında Türkçe basılan ilk tıp kitabını ortaya koydu. Mustafa Behçet Efendi, 22 Aralık 1826'da Sultan Birinci Mahmûd Hana, yeni kurulan ordunun hekim ve cerrah ihtiyâçlarının karşılanması için, bir tıp okulu açılmasını teklif etti. Teklifinin uygun bulunması üzerine, 14 Mart 1827'de Şehzâdebaşı'nda yeniçerilerden boşalan Tulumbacıbaşı konağında Tıphâne-i Âmire ve Cerrahhâne-i Âmire adlı iki bölümü bulunan bir tıp okulu açıldı. Okulun Tıphâne bölümünde İtalyanca, Cerrahhâne bölümünde Türkçe öğretim yapılıyordu. Mustafa Behçet Efendi, bu okulun nâzırlığına tâyin edildi. O sıralarda mikrobu henüz keşfedilmemiş olan kolera hakkındaki epidemiyolojik müşâhadelerini 1831 yılında yayınladı. Bilhassa epidemilerin çıkış noktası hakkındaki gözlemleri dikkati çektiğinden, bu risâlesi Almanca'ya tercüme edildi.

Jenner'in **Aşı Risâlesi'**ni, Yukan'ın **Ameliyât-ı Tıbbiye'**sini, Burne'nin H**ikmet-i Tabiiyye'**sini Türkçe'ye tercüme eden Mustafa Behçet Efendi, **Risâle-i Rûhiye'**yi yazmış ve Bouffon'un **Mârifet-i Arz ve Tercüme-i Hayvânât** adlı eserlerini dilimize kazandırmıştır. Yine **Risâle-i İllet-i Efrenc** de tıpla ilgili tercüme eserlerindendir. Avrupa dillerinin yanında Arapçayı da çok iyi bilen Mustafa Behçet Efendi, Mısır ulemâsından Şeyh Abdurrahmân Cebertî'nin **Mazhar-üt-Takdîs bi-Hurûc-i Tâifet-il-Fransis** adlı, Fransızların Mısır'ı işgâlini anlatan eserini de Türkçe'ye tercüme etti.

Üçüncü Selim ve İkinci Mahmûd Han zamânında iki defâ hekimbaşılık yapan Mustafa Behçet Efendi, 1832 yılında vefât ederek Üsküdar'daki Nasûhî dergâhına defnedilmiştir.

MUSTAFA DAĞISTANLI;

Dünyâ ve Olimpiyat şampiyonlukları kazanmış olan Türk güreşçi. 3 Kasım 1932'de Samsun'un Çarşamba ilçesinde doğdu. Küçük yaşta güreşe başladı. Karakucak güreşte kendini yetiştirdi. Askerliği sırasında ise minder güreşine başladı. 1951 senesinde 57 kiloda yaptığı güreşte Nasûh Akar'ı yenerek Türkiye Şampiyonu oldu. 1953 senesinde ilk olarak millî mayoyu giydi. Milletlerarası ilk başarısını 1954 senesinde Tokyo'da yapılan Dünyâ Şampiyonasında elde etti. Serbest stilde kilosunda Dünyâ Şampiyonu oldu. 1955'te Barselona'da yapılan Akdeniz Oyunlarında grekoromen stilde birincilik kazandı. 1956 Olimpiyat Oyunları birincisi ve İstanbul'da Dünyâ Kupası birincisi oldu. 1957'de 62 kilo Dünyâ Şampiyonu oldu. 1958'de Sofya'da hiç yenilgi almadan Dünyâ ikincisi oldu. 1959 senesinde Serbest Stil Dünyâ Kupası ve Melbourne Olimpiyat Oyunları Şampiyonu oldu. 1960 senesinde RomaOlimpiyat Oyunlarında altın madalyayı, arkasından Balkan Şampiyonluğunu kazandı. Aynı yıl güreşi bıraktı. Güreşi bıraktıktan sonra antrenörlük ve Güreş Federasyonu üyeliğinde bulundu. Ayrıca otobüs işletmeciliğiyle uğraştı. AP'den Samsun milletvekili seçilerek 1973-1980 yılları arasında iki dönem TBMM'de vazife yaptı.

Hâlen (1993) hayatta olan Mustafa Dağıstanlı kısa dönem içinde en fazla milletlerarası şampiyonluk kazanan en teknik güreşçilerden biri olarak kabul edilir. Güreş hayâtı boyunca yurt içinde ve yurt dışında yaptığı toplam 393 karşılaşmadan 389'unu kazandı. Türkiye'de yaptığı 320 güreşten 319'unu milletlerarası karşılaşmalarda yaptığı 73 güreşten 70'ini kazandı. Serbest stilde hiç yenilgi almayan Mustafa Dağıstanlı, güreştiği dönemde dünyânın en iyi güreşçilerinden biri olarak kabul edildi.

MUSTAFA HAN-I;

Osmanlı pâdişâhlarının on beşincisi ve İslâm halîfelerinin seksenincisi. 1591 senesinde Manisa'da doğdu. Her şehzâde gibi iyi bir eğitim gördü. Ağabeyi Birinci Ahmed Hanın vefâtı üzerine 22 Kasım 1617'de ilk defâ ekberiyet kâidesine göre, yâni hânedânın en yaşlı mensûbu olarak zorla tahta çıkarıldı.

Sultan Mustafa Han, devlet meseleleriyle ilgilenmediğini ifâde ederek saltanatı kabul etmediyse de bu hâl devlet erkânınca göz önüne alınmadı. Ancak çok geçmeden devlet işlerinde Sultânın yabancı kalması ve işlerin karışması üzerine, durumun böyle devâm edemeyeceğini anlayan devlet adamları hal'ine fetvâ aldılar ve 26 Şubat 1618 günü Sultan Mustafa'yı tahttan indirerek yerine Genç Osman'ı çıkardılar.

Ancak yenilik taraftarı olmayanların tahrikleri netîcesinde isyân eden yeniçeriler 19 Mayıs 1622'de Genç Osman'ı tahttan indirdiler. Bu durum Sultan Mustafa'nın ikinci defâ tahta geçirilmesine yol açtı. Bu sırada Sultan Osman Hanın vezîriâzam Kara Dâvûd Paşa tarafından şehit ettirilmesi büyük karışıklıklara sebep oldu. Sultan Mustafa Han, Dâvûd Paşayı azlederek yerine Mere HüseyinPaşayı getirdiyse de, isyanlar son bulmadı. Erzurum Beylerbeyi Abaza Mehmed Paşa başkaldırarak, bölgesindeki yeniçerilerin bir kısmını öldürttü. "Genç Osman'ın intikâmını alacağım" diye and içen Abaza, İstanbul'a gelmek için yola çıktı. Bursa'yı muhâsara ettiyse de alamadı. Kış geldiği için Niğde'ye çekildi.

Anadolu'daki isyanlar ve Genç Osman'ın şehit edilmesi olayına adı karışan sipâhiler, halk nezdinde kazandıkları nefreti silmek için bir dîvân toplantısı sırasında ayaklanarak Sultan Osman Hanın kâtillerinin bulunmasını istediler. Bunun üzerine Kara Dâvûd Paşa ve Kalenderoğlu denilen kişiler yakalanarak îdâm edildiler.

Diğer taraftan Osmanlı Devletinin iç karışıklıklarından istifâde etmek isteyen Lehistan kazakları, daha önce imzâlanan antlaşma şartlarına uymayarak, şayka adı verilen yüz elli civârında küçük gemiyle Osmanlı kıyılarına saldırdılar. Kazakların üzerine gönderilen Karadeniz serdârı Dâmâd Receb Paşa, kazakları tâkip ederek Kilgra önünde bir çok gemilerini batırdı ve 21 gemiyi zabt ederek beş bin esirle İstanbul'a döndü.

İstanbul'da vukûbulan karışıklıklar ve Anadolu'da meydana gelen isyanlar, Osmanlı Devletinin başında daha kudretli, azimkâr ve zekî bir pâdişâhın bulunmasını gerekli kılıyordu. Bu sebeple 1623'te

sadârete getirilen Kemankeş AliPaşa, Şeyhülislâm Yahyâ Efendi ve diğer devlet erkânı toplanarak Sultan Mustafa'nın artık makâm-ı saltanatta kalmaması gerektiği husûsunda karara vardılar. Nitekim verilen fetvâ ile 10 Eylül 1623 günü Sultan Mustafa, ikinci defâ tahttan indirildi ve yerine Dördüncü Murâd Han geçti.

Sultan Mustafa Han, zayıf ve nârin vücutlu idi. Yüzü her zaman solgun olup, üzüntülü bir görünüşü vardı. Son derece dindârdı. Sık sık türbeleri ziyâret eder ve çokça sadaka dağıtırdı. Saraydaki hayâtını ibâdet içinde, dînî eserler ve **Kur'ân-ı kerîm** okuyarak geçirirdi. Saltanatta gözü olmadığı için her iki hal'inde de en küçük bir memnûniyetsizlik göstermemiş, tahttan sevinçle inmiştir.

20 Ocak 1639 günü Topkapı Sarayında vefât eden Sultan Mustafa Han, Ayasofya Câmii karşısındaki türbesinde medfundur.

MUSTAFA HAN-II;

Osmanlı pâdişâhlarının yirmi ikincisi ve İslâm halîfelerinin seksen yedincisi. Sultan Dördüncü Mehmed'in Râbia Gülnûş Sultandan oğlu olup 5 Haziran 1664'te İstanbul'da doğdu. Devrin âlimlerinden iyi bir tahsil gördü. Devlet idâresi ve harp oyunlarını öğrendi. Mahâretli bir okçu ve silahşördü.

İkinci Ahmed Hanın 6 Şubat 1695'te vefâtıyla tahta çıktı. Pâdişâh olduğunda, Osmanlı Devleti on iki yıldan beri Avusturya, Lehistan, Rusya ve Venediklilerle harp ediyordu. Gayretli ve kahraman ruhlu bir hükümdar olan Sultan Mustafa Hân, tahta çıkışının üçüncü günü sadrâzama gönderdiği fermânda;

"Cenâb-ı Hak, bu âciz, bu günahkâr kuluna bir cihân pâdişâhlığı ihsân etti. Pâdişâhların hangisi zevk ve sefâya; kendi nefsinin râhatına düşmüş ise, eli altındaki memleketlerinin ve tebeasının huzûru ve râhatı kaçmıştır. Biz, bugünden zevki ve sefâyı kendimize haram kıldık. Düşmana karşı ceddim (Kânûnî) Sultan Süleymân gibi kendim sefere çıkmaya kat'î niyet ettim. Sizler ki vezîriâzamım, vüzerâ, ulemâ, vükelâ ve ocak ağalarısınız, cümleniz bir yere gelip, bu hatt-ı hümâyûnumu okuyup düşününüz, gazâya gitmem mi makbul, yoksa Edirne'de oturup, kalmamız mı münâsip? Din ve devlet ve halka hangisi faydalı, Allah için söyleşüp, doğruyu bana bildiriniz vesselâm..." buyurarak vazîfeye başladı. Bu Hatt-ı Hümâyûn devlet adamlarını, âlimleri, kumandanları, askerleri ve ahâliyi çok memnun edip coşturdu. Hocası Seyyid Feyzullah Efendiyi yanından ayırmayıp, sultanlığında da çok istifâde etti. Ordunun başında sefere karar verip, saltanatının ilk günlerinde sevindirici zaferler kazanıldı. 18 Şubat 1695'te Sakız Adasının Venedik İşgâlinden kurtarılmasını temin eden Koyun AdalarıZaferi kazanıldı.

Venediklilerin sekiz harp gemisi ve bir cephânesini zapt eden Koyun AdalarıZaferi kumandanlarından kalyonlar kaptanı Mezemorta Hüseyin Paşa, Kaptan-ı deryâlığa yükseltildi. Venediklilerin Sakız'a tekrar saldırmasıyla Mezemorta Hüseyin Paşa 15 Eylül 1695'te düşmanı çekilmeye mecbûr etti. Venedik, donanmasını tâkip edenHüseyin Paşa 18 Eylül 1695'te Midilli'nin Zeytinburnu açıklarındaki deniz muhârebesinde de parlak bir zafer kazanarak düşmanın on üç gemisini tahrip etti.

Sultan İkinci Mustafa Han, 30 Haziran 1695 târihinde Avusturyalıların işgâlindeki Macaristan'ı kurtarmak için ilk Avusturya seferine çıktı. Belgrad'da 9 Ağustos'ta topladığı Harp Divanında Janova-Lippa, Lugos ve havâlisinin işgalden kurtarılmasına karar verildi. 9 Eylül'de Lippa Kalesi feth edildi. 22 Eylül 1695'te Kırım Hanı Selim Giray'ın da iştirâk ettiği Lugos Muhârebesinde Osmanlı ordusu gâlip geldi. Lugos Zaferinden sonra Sultan Mustafa Han, sefer mevsimi geçtiğinden, 18 Kasım 1695'te İstanbul'a döndü.

Rus Çarı Deli Petro, Karadeniz'e inmek için Azak Kalesini üç aydan fazla kuşatmışsa da, muvaffak olamamıştı. 13 Ekim 1695'te elli bin ölü vererek Azak'tan çekilen Deli Petro, Kefe Beylerbeyi Mustafa Paşa ve Kırım Kalgayı Kaplan Giray'ın tâkibi sonucu daha da kayıp verdirilerek ateşli silahları zapt edildi. Azak yenilgisinin öcünü almak isteyen Deli Petro, Venedik, Avusturya, Hollanda ve Prusya'dan teknik eleman ve yardım olarak 1696'da kaleyi tekrar kuşattı. Azak Kalesini müdâfaa için bırakılan beş yüz kadar asker, Deli Petro'nun yüz binlik ordusuna karşı altmış dört gün dayanabildi. Yardıma gönderilen kuvetlerin zamânında yetişememesi üzerine Azak Kalesi 6 Ağustos 1696'da vire ile teslime mecbur oldu. Bu hal Sultan Mustafa Hanın ve bütün ülkenin büyük üzüntüsüne sebep oldu. Azak Kalesinin ikmâlini ihmâl eden ve yardıma memur edilip, zamânında yetişmeyen kumandanlar cezâlandırıldı. Kuban Nehri ağzına Açu'ya kale yaptırılarak, Moskof yayılmasını durdurma çâresi düşünüldü.

İkinci Avusturya Seferine 1696 baharında çıkan Sultan Mustafa Hân kumandasındaki Osmanlı ordusu, Saksonya Kralı Nalkıran Friedric ile General Heisler kumandasındaki düşman kuvvetleriyle 1696 yazında karşılaştı. 27 Ağustos 1696'da Olasch yakınlarında meydana gelen muhârebede şiddetli taarruzlar oldu. Düşman ordusu fazla dayanamayarak, yenildi. Tameşvar tekrar zaptolundu.

Muzaffer pâdişâh Avusturya'ya son ve kesin bir darbenin vurulması için yeni bir seferin lüzumuna

inanıyordu. Ancak 17 Haziran 1697'de bu maksatla çıkılan sefer, sadrâzam Elmas Mehmed Paşa ile Tameşvar Muhâfızı Koca Câfer Paşanın Pâdişâh'ı yanlış yola sevketmeleri sonucu Zenta bozgununa sebep oldu. Savaşta Sadrâzam Elmas Mehmed Paşa ile on üç beylerbeyi ve binlerce asker şehit oldu. Sultan Mustafa Han süvâri kuvvetleriyle Tameşvar'a çekildi. Sadrazamlığa Amcazâde Hüseyin Paşayı getirdi.

Zenta bozgununun tesiriyle Osmanlı ordusunda disiplin kalmamıştı. Bundan faydalanan Avusturya kuvvetleri Sava Nehrini geçerek Bosna eyâletine kadar girdiler. Saray Bosna şehrine kadar olan sahalar tahrip edildi. Ancak Bosna beylerbeyliğine getirilen Daltaban Mustafa Paşa Bosna'da bulunan Avusturyalılara taarruz ederek onları memleketlerine kadar sürmeye muvaffak oldu.

Zenta Vak'ası Osmanlı devlet adamlarını sulha taraftar hâle getirdi. Avusturya da harbe taraftar olmadığı için İngiliz ve Flemenk (Hollanda) elçilerinin tavassut teklifi her iki devletçe de kabul edildi. Karlofça'da antlaşma görüşmeleri devâm ederken, Sultan Mustafa Han, hudut tecâvüzlerine karşı serdar tâyin edilen Sadrâzam Amcazâde Hüseyin Paşa kumandasındaki yüz bin Osmanlı ve otuz bin Kırım askerini Belgrad'a gönderdi. Akdeniz, Karadeniz ve Tuna donanmaları yeni gemilerle takviye edilerek, harekete hazır hâle getirildi. Semendre ve Belgrad önlerinde bekleyen Osmanlı ordusu, uzun süren görüşmeler üzerine Kasım 1698'de geri döndü. Uzun görüşmelerden sona Avusturya, Venedik ve Lehistan, 26 Aralık 1699'da Karlofça Antlaşmasını imzâladı. (Bkz. Karlofça Antlaşması)

Buna göre; Macaristan'la Erdel Avusturya'ya terk edilerek, Sava ve Unna nehirleri hudut kesildi. Mora, Dalmaçya ve Aya Mavri Adası Venediklilere Ukrayna ve Podolya Lehistan'a verildi. Rusya ile antlaşma 14 Temmuz 1700'de yapıldı. Azak Kalesi Ruslara bırakıldı.

Sultan Mustafa Han, Karlofça Antlaşmasından sonra askerî ve mâlî teşkilâtlarda ıslâhat hareketlerine girişti. Donanmada çektiri usûlünün kullanılması terk edilerek kalyon sistemine geçildi. Bahriyenin ıslahı ve ihtiyaçlarının giderilmesi için bir kânunnâme îlân edildi. Ancak bilhassa kapıkulu ocakları arasında yapılan ıslâhâtlar yeniçeri ve sipâhilerin hoşuna gitmedi. Bâzı devlet adamlarının tahrikiyle başlayan ayaklanma sonunda Sultan Mustafa Han 22 Ağustos 1703'te tahttan indirildi. Saraya geldiğinde kapıda kendisini feryâd ederek karşılayan Vâlide Sultanın elini öptükten sonra; "Kul beni tahttan indirmişler, yerime karındaşım Sultan Ahmed'i pâdişâh eylemişler. Allah mübârek eyleye, evlâtlarım kendisine Allah emâneti olsun." sözleriyle kendisine ayrılan özel dâireye çekildi. Mustafa Han, hizmetleri ortadayken karşılaştığı bu durumdan dolayı çok müteessir oldu. İstiskâ hastalığından da muzdarip bulunan Sultan, nihâyet 20 Aralık 1703'te vefât etti. YeniCâmi yanında Vâlide Sultan Türbesine defnedildi. Babası Dördüncü Mehmed Han da bu türbededir.

Dokuz yıla yakın Osmanlı sultanlığı yapan İkinci Mustafa Han muktedir ve değerli bir pâdişâhtı. Orduların başında sefere giden son Osmanlı sultanıdır. Âlimlere ve hocasına karşı hürmeti çok fazlaydı. Edebiyâta meraklı olup Meftûnî velkbâli mahlasıyla şiirler yazardı.

İkinci Mustafa Hanın devrinde devlet adamları ve âlimler kıymetli ilmî ve sosyal müesseseler yaptırmışlardır. Hocası Seyyid Feyzullah Efendi, Fâtih'te yaptırdığı medrese ile değerli ve nâdide kitapların toplandığı bir kütüphâne, Sadrâzam Amcazâde Hüseyin Paşa Saraçhâne'de bir medrese, kütüphâne ve çeşme, Sadrâzam Rami Mehmed Paşa Eyüp'te bir mektep ile çeşme, Dâmâd Ali Paşa bir kütüphâne yaptırmışlardır. Sultan Mustafa Hânın silâhtârı olan Çorlulu Ali Paşa tarafından tersâne içinde iki katlı câmi yapılmıştır. Mihrabı üstüne Kâbe taşı yerleştirilmiştir. İkinci Mustafa Hanın hanımı Sâliha Sultan, oğlu birinci Mahmûd Han zamânında Azapkapısı'nda sebil, çeşme, hamam ve mektep yaptırıp Arap Câmiini tâmir ettirerek genişletti. Câmide mevlid ve **Kur'ân-ı kerîm** okunmasını vakfiyesinde belirtmiştir.

MUSTAFA HAN-III;

yirmi altıncı Osmanlı sultanı. İslâm halîfelerinin doksan birincisidir. 28 Şubat 1717'de İstanbul'da doğdu. BabasıÜçüncü Ahmed Han, annesi Mihrişâh Sultandır. Şehzâdeliğinde iyi bir eğitim ve öğretim gördü. Yüksek din ilimleri, edebiyât, târih, coğrafya, askerî bilgileri devrin meşhur âlimlerinden tahsil etti.

Üçüncü Mustafa Han, Üçüncü Osman Hanın vefâtıyla, 30 Ekim 1757'de hükümdâr oldu. Çalışkan ve azim sâhibiydi. Devlet işlerini iyi tâkip ederek, mâlî ve askerî sâhalarda ıslâhatlar yapmak istedi. Saltanatının ilk yılları sulh ve sükûn içinde geçti. İlk sadrâzamı Koca Râgıb Paşayı tahta çıkışından vefâtına kadar vazîfesinde tuttu. Avrupa devletleri arasında cereyân eden (1756-1763) "YediYıl Harbleri"nde müttefiklerden her biri Osmanlı Devletinin kendi safına katılmasını teklif etti. Prusya veFransa ittifaklarına katılmaları hâlinde, siyâsî, askerî ve mâlî vaadlerde bulundular. Teklifleri dikkatle tâkip eden Mustafa Han ve devlet adamları, ittifak sâhiplerinin menfaatkâr ve plânlı hareketlerini yerinde teşhis edip, onları ustalıkla oyaladılar. Süratle ordunun, donanmanın techizine ve yenilenmesine, mâliyenin iyice düzeltilip, takviyesine başlanıldı. Huduttaki Hotin, Bender ve Özü

kaleleri ihtiyaten takviye kuvvetlerle tahkim edildi. İstanbul'da bulunan Baron de Tott, Tophâneyi tanzim etmekle vazifelendirildi. Baron de Tott, Tophâneyi ıslah ederek yeni toplar döktürdü. İstanbul ve Çanakkale boğazlarının tahkim ve müdâfaası için boğaz içindeki kalelerin plânlarının tanzimiyle Hasköy'de yeni bir top dökümhânesi yapılması, orduda kullanılan kayık köprü sisteminin tâdili ve top arabalarının yeni tertip üzere düzenlenmesi gibi yenilikler yapıldı. Üçüncü Mustafa Han yapılan işleri bizzat kontrol eder ve görürdü.

Avrupa'da Yedi Yıl Harpleri bitip, iki ayrı ittifaktan olmalarına rağmen, Prusya ve Rusya'nın anlaşmasıyla, Lehistan paylaşıldı. Rus işgâl ve zulmüne karşı hürriyet ve istiklâlin vazgeçilmez savunucusu Osmanlı Devletinden yardım isteyen Leh milliyetçileri (Polonezk) Osmanlı hudûdundan geçerek Balta'ya sığındılar. Bunları, Rus ordusunun tâkip etmesi ve tecâvüz ettikleri topraklarda Lehlilerle berâber Osmanlı ahâlisini de kılıçtan geçirip, kasabayı yakıp yıkmaları 18 Eylül 1739'da Belgrad'da kabul edilen süresiz Osmanlı-Avusturya-Rusya Antlaşmasının bozulmasına sebep oldu. Osmanlı Devletinin hükümranlık hakkını korumak, Rusya'nın Lehistan'a yerleşmesine engel olmak ve sahte beyânatlarla Lehistan işgâlini dünyâ kamu oyunda geçiştirmeye çalışıp dostu Kont Stanislaw Doniatowski vâsıtasıyla Balta da zulüm yaptıran Rus Çariçesi İkinci Katerina'ya haddini bildirmek için toplanan dîvanda Rusya'ya sefer için karar verildi. 8 Ekim 1768'de Rusya'ya savaş açıldı. Rusya'da bulunan Osmanlı ticâret heyetinin iâdesi için İstanbul'daki Rus sefiri Obreskoff Yedikule'de hapsedildi. Osmanlı Devletine tâbi Kırım Hanı Kırım-Giray'ın orduları 1769 Şubatında Güney Rusya'ya girerek Rusları yendi ve yüz binden çok esir alarak, döndü. Târihte ahlâksızlığı ile meşhur olan Çariçe Katerina Kırım-Giray Hanı, Bağçesaray şehrinde saray hekimi olan bir Rum doktoru vâsıtası ile zehirleterek öldürttü. 27 Mart 1769'da Serdar-ı ekrem vazîfesiyle Rus Seferine çıkan Sadrâzam Yağlıkçızâde Mehmed Emin Paşa, 1 Mayıs 1769'da ilk Hotin Zaferini kazandı.

Lehistan'ı himâye için girişilen savaşta Birinci Hotin Zaferinin ardından tekrar saldıran Ruslara karşı 12 Ağustos 1769'da Hotin'de ikinci bir zafer daha kazanıldı. Yağlıkçızâde'den sonra sadrâzamlığa getirilen Moldovanlı Ali Paşa, Rus Seferine serdar tâyin edildi. Ali Paşa, Turla Nehrinden orduyu geçirirken köprünün yıkılmasıyla büyük bir fâcia meydana geldi. Ayrıca Yeniçerilerin artan itâatsizliği ve muhârebelerden kaçması, ateşli silahların gereği gibi kullanılmamasından, Rus orduları Kırım Hanlığı topraklarına veRomanya'ya girdi. 21 Eylül 1769'da Hotin Rusların işgâline uğradı. İngiltere ve Fransa'nın askerî yardım ve siyâsî desteğiyle, Baltık Denizinden gönderilen Rus Donanması Cebelitârık Boğazını geçerek Akdeniz'e girdi. Bununla, Çar Deli Petro(1682-1725) tarafından sistemleştirilen sıcak denizlere inme projesi Batıdan da destek ve yardım görmüş oldu. Bir Osmanlı Ülkesi olan Mora Yarımadasında ortodoksluğun hâmisi rolüyle slavlık propagandası yapan Rus donanmasındaki subaylar, Koron, Modon, Navarin, Patras, Anabolu, Tripoliçe, Kalamota ve Isparta'da âsi Rumlar ile işbirliğine girerek, buradaki Müslüman ahâliye müttefikleri Avrupa devletlerince de tepki gören vahşîce katliamlar yaptırdılar. Bunun üzerine Mora Serdarlığına tâyin edilen Kaptan-ı Deryâ Mandalzâde Hüsâmeddîn Paşanın Mora Çıkartmasıyla Rumlar geri çekilip, yetmiş bin kişilik Maynot-Rum ordusu, Tripoliçe'de 9 Nisan 1770'te bozuldu. Hüsâmeddîn Paşaya "Mora Fâtihi" ünvânı verilip, bölgedeki âsiler temizlendi. Ruslar geri çekildi.

Akdeniz'deki Rus donanması, Osmanlılar tarafından devamlı tâciz edildiyse de fırsatlardan istifâde eden Ruslar, İngiliz subaylarının da yardımı ile Çeşme limanındaki Osmanlı donanmasını yaktılar.

Osmanlı donanması yanarak imhâ olunca İngiliz amirali ve Rus donanma komutanı, Boğazları tehdit etmek istediler. Fakat tahkim ve müdâfaadan ürküp, cesâret edemediler. Çeşme fâciasından sonra, Tuna boyundaki Kartal Ovasında bulunan Osmanlı ordusu Yeniçerilerin itaatsizliği yüzünden 1 Ağustos 1770'te bozguna uğradı. 1771 yazında Kırım'ın işgâlinden başka General Tatloben idâresindeki Rus ordusu Ahıska bölgesinde bozguna uğrayıp, geri çekildi.

2 Ağustos 1771'de Özü (Kırım) 12 Eylül 1771'de Yerköyü (Romanya), 29 Haziran 1773'te Silistre (Romanya), 20 Ekim 1773'te Varna (Bulgaristan), zaferleri kazanıldı. Sultan Üçüncü Mustafa Han, beş yıldan beri devâm eden Rus Seferini netîcelendirmek için hazırlanırken, 21 Ocak 1774'te vefât etti. 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi, Birinci Abdülhamîd Han devrinde, zafer kazanılmasına bakılmaksızın, 21 Temmuz 1774'te imzâlanan Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla aleyhte netîcelendi. (Bkz. Küçük Kaynarca Antlaşması)

Üçüncü Mustafa Han devrinde, Osmanlı ülkesi içeride sulh ve sükûn içindeydi. 22 Mayıs 1766 İstanbul zelzelesinden başka tabiî âfet olmadı. Osmanlı Rus Harbi esnâsında, Mısır'daKölemenli Cin Ali Beyin Suriye, Filistin ve Arabistan'daki isyânı, 1 Mayıs 1773'te Sâlihiyye'de mağlûbiyetiyle bastırıldı. Balkanlarda Rus yayılma siyâsetinde ortodoksluğun hâmisi rolüyle Mora'da Slavlık propagandası yapılıp, isyân çıkarıldı. Kısa zamanda bastırılıp, Osmanlı ordusunun 9 Nisan 1770 zaferiyle netîcelendirilerek, bölgede sulh ve sükûn sağlandı. Dış politikada, devletlerin büyük menfaatları karşılığı teklif ettikleri siyâsî ve askerî ittifaklar kabûl edilmedi. Osmanlı-Rus Harbinde de görüldüğü gibi ittifak tekliflerinin samîmiyetsizce ve menfaatkâr olduğu meydana çıktı. Lehistan (Polonya)

milliyetçilerinin “Türk atları Vistül’de” sulanmadıkça Polonyalılara hürriyet yok.” sözü Osmanlılardan yardım istemelerinden kalmıştır.

Bütün Osmanlı sultanları gibi yüksek din ve fen ilimlerinde devrin en iyi hocalarından ders görerek yetiştirilen Üçüncü Mustafa Han, dindâr, âdil, çalışkan, azimli hamiyetli, metin, hassas ve ilme, âlimlere hürmetkârdı. Devrin âlimleri seviyesinde ilmi vardı. Güzel konuşur ve yazardı. “Cihângir” mahlasıyla yazdığı şiirleri vardır. Çok kitap okurdu. Dış ülkelerden yazılmış kitapları da getirtir, incelerdi. Doğu ve Batı kültürüne vâkıftı.

Yapılan icraatları bizzât yerinde kontrol ederdi. Askeri ve donanmayı teftiş etmeyi, tebdil gezmek, ata binmek, avlanmak ve gezi yapmayı severdi. Askerî, idarî ve mâlî birçok ıslahatlarda bulundu. Çok hayırseverdi. Âlimlere ve ahâliye cömertçe ihsânlarda bulunurdu. Süveyş’te kanal açmak, Sakarya Nehrini, Sapanca Gölü üzerinden İzmit Körfezine bağlamak gibi düşünceleri vardı.

Birçok hayır müessesesi, askerî ve sivil eser yaptırdı. Lâleli Câmii ve yanındaki türbesi, Çakmakçılar’da kendi adıyla bir câmi, Kadıköy’de İskele Câmii Paşabahçe’de İncirliköy Câmii, Üsküdar’da Ayazma Câmii ve zelzelelerde hasara uğraması üzerine yenilediği Fâtih Câmii, yaptırdığı eserlerden bâzılarıdır. 1773’te Deniz Harb Okulunun temelini teşkil eden Mühendishâne-i Bahr-i Hümâyûn ve teknik üniversite mâhiyetindeki Mühendishâne-i Berr-i Hümâyûn açıldı. Zamânında Tüfeklere süngü takıldı. Islahatçı bir hükümdâr olan Üçüncü Mustafa Hanın icraatlarını oğlu Üçüncü Selim Han (1789-1807) devâm ettirdi.

MUSTAFA HAN-IV;

yirmi dokuzuncu Osmanlı Sultanı. İslâm halîfelerinin doksan dördüncüsüdür. Babası Birinci Abdülhamîd Han, annesi Âişe Sîneperver Vâlide Sultandır. İstanbul’da 8 Eylül 1779’da doğdu. Şehzâdeliğinde yüksek din ve fen bilgileri öğretilerek yetiştirildi. Amcası Sultan Selim Hanın ıslahat fikirlerine karşı çıkan bâzı devlet adamları yeniçerileri tahrik ettiler. Netîcede Kabakçı Mustafa’nın sevk ve idâresinde ayaklanan yamaklar Selim Hanı tahttan indirerek Şehzâde Mustafa’yı sultan îlân ettiler (29 Mayıs 1807).

Devlet idâresini ele geçiren âsiler, Nizâm-ı cedîd kuvvetlerini dağıttılar. İsyânın teşvikçisi Köse Mûsâ Paşa, Sultan Selim taraftarlarını birer birer ortadan kaldırdı. İstanbul’daki isyan, Rus cephesindeki ordunun disiplinini de bozdu. Orduda bulunan Selim Han taraftarları Ruscuk âyânı Alemdâr Mustafa Paşanın yanına sığındılar. Bu hâdiseler üzerine Mustafa Han, Sadrâzam Hilmi Paşayı azlederek yerine ÇelebiMustafa Paşayı sadârete getirdi. Osmanlı ordusundaki bu karışıklıktan faydalanan Ruslar, Eflak ve Boğdan’da bâzı kaleleri ele geçirdiler. Ancak bu sırada Fransa İmparatoru Napoleon karşısında zor durumda kalmaları barış istemelerine sebep oldu. Rusya’nın Eflak, Boğdan ve diğer zaptettiği yerleri tahliye ederek çekilmesi şartıyla 20 Ağustos 1807’de mütâreke imzâlandı.

Dördüncü Mustafa Han, Rusya ile yapılan mütârekeden sonra İstanbul’da âsâyişi sağlayabilmek için harekete geçti. Bu sırada âsiler işi çığırından çıkararak halkın mallarını yağmalamaya, yeniçeriler de her işe karışmaya başlamışlardı. Mustafa Han, öncelikle âsilerin bir kısmını çeşitli bahâne ve vazîfelerle saraydan uzaklaştırdı. Ancak, zorbaları tamâmen sindirebilmek için büyük bir güce ihtiyâcı vardı. Bunun için Alemdâr Mustafa Paşanın İstanbul’a gelmesini istedi. Kendisine sâdık 16 bin kişilik kuvvetle harekete geçen Alemdâr, öncelikle Boğaz nâzırlığı yapmakta olan Kabakçı Mustafa’yı öldürttü. Kabakçı’nın öldürülmesi saray erkânı ve yeniçeriler arasında büyük telâşa sebep oldu. Daha sonra İstanbul’a giren Alemdâr, zorbaları ortadan kaldırmaya ve fesatçıları sürmeye başladı. Bu sırada Alemdâr’ın taraftarları Sultan Selim Hanı tekrar tahta çıkarmaları için tahrike başladılar. Onun bu niyetini sezen Sadrâzam Çelebi Mustafa Paşa kendisinden İstanbul’u terk etmesini istedi. Alemdâr Mustafa Paşa da bunun üzerine 28 Temmuz günü on beş bin kişiden fazla askeriyle Bâb-ı âliyi bastı. Sadrâzamdan mührünü aldı. Ancak Üçüncü Selim’in yeniden tahta çıkması hâlinde kendilerini öldürteceğinden korkan âsiler ve bâzı devlet adamları pâdişâhtan Üçüncü Selim ve Şehzâde Mahmûd’un öldürülmeleri için ferman çıkarttırdılar. Nitekim zorla saraya giren Alemdâr, Selim Hanın hançer darbeleriyle şehit edilmiş cesediyle karşılaştı. Hizmetkârlarının yardımı ile hayâtını kurtaran Şehzâde Mahmûd’u pâdişâh îlân etti (28 Temmuz 1808). Mustafa Han ise Topkapı Sarayına yerleştirildi.

Dördüncü Mustafa Han, 14/15 Kasım gecesi meydana gelen Alemdâr Mustafa Paşa Vak’ası sırasında yeniçerilerin saraya saldırmaları ve kendisini tekrar başa geçirmeye teşebbüs etmeleri üzerine İkinci Mahmûd Han taraftarlarınca öldürüldü (1808).

Mustafa Han, zekî ve tedbirli olmasına rağmen Üçüncü Selim Hanın tahttan indirilmesi netîcesinde tahta çıkarılmış olmasından dolayı isyancıların elinde kaldı. Yeniçerilerin tamâmının zorba bir güruh hâline gelmeleri sebebiyle eşkiyâyı bertaraf edecek bir kuvveti yanında bulamadı. Bu sebeple onların isteklerine boyun eğmek zorunda kaldı. Daha sonra âsileri sindirmek üzere çağırdığı Alemdâr Mustafa

Paşanın Selim Hanı tekrar tahta geçirme teşebbüsü Mustafa Hanın aleyhte hareketine yol açtı. İkinci Mahmûd Hanın saltanatı döneminden ve ıslâhâtlarından memnun olmayan bâzı devlet adamları, yeniçerileri tahrik etmek sûretiyle kendilerine yakın gördükleri Dördüncü Mustafa'yı tekrar tahta geçirmek üzere harekete geçtiler. Bu durum netîcede Mustafa Hanın öldürülmesine yol açtı. Mustafa Hanın cenâzesi merâsimle kaldırılarak, Bahçe Kapısında babası Birinci Abdülhamîd'in türbesine defnedildi. Saltanat müddeti bir sene iki ay olup, vefât ettiğinde otuz yaşında idi.

MUSTAFA NÛRİ PAŞA;

Osmanlı devlet adamı ve târihçisi. 1824 yılında İzmir'de doğan Mustafa Nûri Paşa, MüderrisMansûrizâdeMehmed Efendinin oğludur. Özel olarak yetiştirilerek Arapça ve Farsçayı çok iyi öğrendi. 1845'te Bursa vilâyet tahrîrât kâtipliğine girerek devlet hizmetlerinde çalışmaya başladı. Bir sene sonraİstanbul'a naklini yaptırarak memuriyet kademelerinde yükselmeye başladı. Dîvân-ı hümâyun büyükelçiliğiyle Deâvî Nezâretinde bulunduktan sonra, 1872'de SadâretMüsteşârlığına getirildi. Daha sonra Defteri Hâkanî Emîni ve Vezir pâyesiyle 1882'de Maârif Nâzırı oldu. 1886'da Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı olunca, İstanbul'daki harap olmuş pekçok câmi, mescit, türbe, medrese, sebil, çeşme ve su yollarını tâmir ettirdi.

17 Ocak 1890 yılında vefât edince cenâzesi Süleymaniye Câmii haziresine defnedildi.

Mustafa Nûrî Paşa, **Netâ'ic ül-Vukû'ât** adlı dört ciltlik Osmanlı târihi ile tanınır. Zamânındaki târihlerin en kıymetlilerinden kabul edilen eserinin muhtelif târihlerde baskıları yapılmıştır.

MUSTAFA PAŞA (Kıbrıs Fâtihi) (Bkz. Lala Mustafa Paşa)

MUSTAFA RÂKIM EFENDİ;

Osmanlılar devrinde yetişen meşhur hattatlardan. Hattat Rakım Efendi diye de bilinir. Babası, Mustafa Kaptan'dır. 1757 (H.1171) senesinde Ünye'de doğdu. 1826 (H. 1241) senesinde İstanbul'da vefât etti.

Küçük yaştan îtibâren ilim tahsiline başlayan ve medrese tahsili gören Mustafa Râkım Efendi, hattât (güzel yazı üstadı) olan ağabeyi İsmâil Zühdî Efendi gibi İstanbul'a geldi. Hüsn-i hat ve resme çalıştı. Hüsn-i hat tâlimlerini zamanın hat ustası Mehmed Râsim Efendinin talebelerinden Ahmed Hıfzı Efendi, Derviş Ali Efendi ve ağabeyi İsmâil Zühdî Efendiden aldı. Yazının her nev'inde, bilhassa celî sülüste mahâret kazandı. Genç yaşta hat icâzetini(diplomasını) aldı. Yine zamânın meşhur hat üstâdlarından Râtib Efendi, Mehmed Efendi ve Reşîd Efendide tâlim görerek hat sanatını ilerletti.

Reîsülküttâb Râtib Efendi aracılığı ile Sultan Üçüncü Selim Hana takdim edildi. Sultan Üçüncü Selim Han tarafından önce tasvîr-i hümâyûnun yapılması için, daha sonra da sikke-i hümâyûnun ressâmlığına ve tuğrây-ı hümâyûnun tanzimine memur edildi. Sultan Mahmûd'a şehzâdeliğinde hat hocalığı yaptı. Onun hocalığı sâyesinde Sultan İkinci Mahmûd Han hat sanatını çok güzel öğrendi ve pâdişahlar arasında önde gelen hattatlardan sayıldı.

Kendisine sırasıyla; müderrislik, İzmir, Edirne, Mekke-i mükerreme kâdılığı, 1233'te İstanbul, 1235'te Anadolu kazaskerliği pâyeleri verildi. 1238 yılında da Anadolu kazaskerliğine tâyin edildi. Hayâtının sonuna kadar himâye ve hüsn-i kabûl gördü.

Mustafa Râkım Efendi, hat sanatında önceleri hocası ve ağabeyi İsmâil Zühdî Efendinin yolunda yürüdü. Onun vefâtından sonra kendisine mahsus olan yazı üslûbu ile eser vermeye başladı. Târihler onun için "Celî hatta asrının yegânesiydi" ifâdesini kullanırlar.

Mustafa Râkım Efendi, gâyet güzel sülüs ve nesih yazılar yazdığı gibi, ta'lik hattıyla da yazmıştır. Uzun zaman yazdığı sülüs hattı varlığını; bir ekol olarak devâm ettirmiştir.

Mustafa Râkım Efendinin bıraktığı eserler arasında birçok mîmârî âbidelerle mezartaşı kitâbeleri, kıtalar ve türlü levhâlar vardır. Türk İslâm Eserleri Müzesinde çok latîf, hoş bir hilyesi (Hilye-i seâdet) vardır. Topkapı Sarayında SultanDördüncü Mustafa Han ve Sultan İkinci Mahmûd Han tuğraları devrinin süslemesiyle görülmektedir. Sultan İkinci Mahmûd Hanın annesi Nakş-ı Dil Sultan Türbesi kapılarında ve içinde bulunan kuşak yazılar Râkım Efendinin eserleridir. Ayrıca Tophâne'deki Nusretiye Câmiinin kuşak yazılarını, Fâtih Sultan Mehmed Hanın türbesindeki kitâbeyi ve içindeki yazıları, Gülhâne Parkı karşısındaki sokak içinde bulunan çeşmenin kitâbesini de o yazmıştır.

Mustafa Râkım Efendinin yazdığı yazılar âhenk içerisindeki harflerinin güzelliği ile gözlerden gönüllere ulvî ve tabiî bir zevk vermektedir. büyük hat üstâdı kazasker Mustafa İzzet Efendi, Mustafa Râkım Efendi hakkında; "Ne kadar cehd olunsa(uğraşılsa) da yazıda Râkım'ın derecesine varmak mümkin olmayacaktır" demekten kendini alamamıştır.

Hat sanatında erişilemeyecek bir dereceye ulaşan Hattat Mustafa Râkım Efendi, 23 Mart 1826 (H.

1241) târihinde İstanbul'da vefât etti. Vasiyeti üzerine FâtihKaragümrük'te Zincirlikuyu adı verilen yerde defnedildi. Sonradan hanımı Emine Hanım kabrinin üzerine bir türbe ve yanında da bir medrese yaptırdı. Mezar taşında kendi yazısıyla "1241 Ketebehü Mustafa Râkım" yazılıdır.

MUSTAFA SABRİ EFENDİ;

son devir Osmanlı âlimlerinden. Yüz yirmi yedinciOsmanlı şeyhülislâmı olan Mustafa Sabri Efendi. 1869 senesinde Tokat'ta doğdu. 1954'te Mısır'da vefât etti.

İlk tahsilini memleketinde yaptıktan sonra Kayseri'ye gidip, Kayseri Medresesinde Divrikli Hacı Emin Efendiden ilim öğrendi. Daha sonra İstanbul'a gelerek huzur dersleri mukarriri (pâdişâhın huzûrunda bir konuyu etraflıca anlatan) Ahmed Âsım Efendiden de ilim öğrenip icâzet (diploma) aldı.

1890 senesinde yapılan rüûs (dînî ilimlerde bir derece) imtihanını kazanarak, yirmi iki yaşında Fâtih Câmiinde ders vermeye başladı. Elliden fazla talebeye icâzet verdi. Beşiktaş Âsariye Câmii imâmlığı da yapan Mustafa Sabri Efendi, dördüncü rütbeden Osmânî ve Mecidî ilim nişanlarını aldı. 1900 yılında İkinci Abdülhamîd Hanın kitapçılığına getirildi, bir adet altın liyâkat madalyası ve dördüncü rütbeden Osmânî nişanı verildi. 1908'de Tokat mebusu seçildi. Bu aradaFâtih Câmii müderrisliği görevini de yürüttü.

İttihat ve Terakki Partisine karşı çıkıp, o zaman yayınlanan **Beyân-ül Hak** dergisinde baş yazar olarak yazılar yazdı. İttihat ve Terakki Partisine mensup olanların kendisini öldürme teşebbüsleri üzerine Romanya'ya giderek bir müddet orada kaldı. Daha sonra İstanbul'a dönüp Süleymâniye Medresesinde hadîs-i şerîf müderrisliği yaptı. 4 Mart 1919 târihinde şeyhülislâm oldu. Yedi ay süren bu vazîfesinden sonra görevden alındı. 1920 de yeniden şeyhülislâm olup iki ay daha bu vazîfede kaldı. 1922 yılında İstanbul'dan Kahire'ye giderek orada yerleşti ve Ezher Üniversitesinde müderrislik yaptı. Türkçe ve Arapça çeşitli eserler yazmıştır.

İlimde çok kuvvetli bir derecede olan Mustafa Sabri Efendi, Mısır'da Ezher Medresesinde bulunduğu sırada verdiği derslerde talebelere son derece faydalı oldu. Doğru yoldan ayrılarak kendi görüşüne göre sapık bir yol tutan Abduh ve ona aldananlarla yaptığı ilmi münâzaralarda, onların bozuk fikirlerini çürütürek sapıklıklarını ortaya koydu. Böylece birçok kimsenin bunlara aldanmasını önledi. Ehl-i sünnet îtikâdına saldıranların maskelerini indirdi. Mezhepsizlere karşı sağladığı başarıyı şöyle ifâde etmiştir: "Benim bu başarım hakkı müdâfaa etmiş olmamdandır."

Mustafa Sabri Efendi **Mevkıf-ul Akli vel İlmi** adlı eserinde Abduh için şöyle demektedir: "Abduh'un tuttuğu bozuk yolun hülâsası şudur: Ehl-i sünnet îtikâdı üzere tedrisât yapmasıyla tanınmış olan Ezher Üniversitesini karıştırıp Ezherlilerin çoğunu adım adım dinsizlere yaklaştırmış, ama dinsizleri bir adım bile dîne, yaklaştırmamıştır. Hocası Cemâleddîn Efgânî vâsıtasıyla Ezher'e masonluğu sokan odur. Nitekim bir takım yanlış işlerin revaç bulması husûsunda Kasım Emînî'yi teşvik eden de odur..." (Bkz. Abduh)

Mes'eletü Tercemet-il-Kur'ân, Savm Risâlesi, El-Kavl-ül Fasl gibi birçok eseri vardır.

MUSTAFA SUBHİ;

Türkiye Komünist Partisi (TKP) nin kurucusu ve ilk genel başkanı. 1883 senesinde Giresun'da doğdu. İlk öğrenimini Kudüs ve Şam'da, ortaöğrenimini Erzurum'da gördü. İstanbul Hukuk Mektebini bitirdikten sonra Fransa'ya gitti. Paris'teSiyasal Bilgiler Yüksek Okulunda toplumbilim ve ekonomi öğrenimi gördü. İstanbul'a döndükten sonra gazetecilik ve öğretmenlik yaptı. Önce İttihat ve Terakkiye girdi. Sonra, baskıcı tutumu yüzünden İttihât ve Terakki'ye muhâlefet etti. Ahmed Ferid (Tek) ve Yusuf Akçura'nın kurdukları Millî Meşrûtiyet Fırkasına girdi. Fırkanın yayın organı olan **İfham Gazetesi**'nde yazı yazdı ve yazı işleri müdürü olarak çalıştı. Mahmûd Şevket Paşanın suikasd neticesinde öldürülmesinden sonra Sinop'a sürüldü. 1914'te birkaç arkadaşıyla birlikte Rusya'ya kaçtı. Siyâsî mültecî olarak bulunduğu Bakü'de Birinci Dünyâ Savaşına karşı çıkan yazılar yazdığı için, Çarlık idâresi tarafından Kaluga'daki esir kampına gönderildi, arkasından da Urallar'a sürüldü. Orada fikirlerini benimsediği Bolşevikler (Komünistler)le işbirliği yaptı. Ekim 1917 Bolşevik ihtilâlinden sonra Moskova'ya gitti. Tatar-Başkırt devrimcileriyle birlikte **Yeni Dünya Gazetesi**'ni çıkardı. Milliyetler Komiserliğine bağlı olarak kurulan Doğu Halkları Merkezi Bürosunun Türk Seksiyonu başkanlığını yaptı. Kırım'da, Türkistan'da, İdil-Ural bölgesinde, Odessa'da ve Âzerbaycan'da komünizmin yayılması için teşkilatçılık faâliyetlerini yürüttü. Âzerbaycan'ın Sovyetleştirilmesinden sonra Bakü'ye taşındı. Eylül 1920'de Üçüncü Enternasyonal'in Bakü'de düzenlediği Birinci Doğu Halkları Kurultayına katıldı. Burada yaptığı konuşmada; "Ayasofya Kubbesinde yükselen hilâlin bir gün yerinden koparılacağı ve orada bir daha hiç değişmemek üzere Kızıl Yıldızın parlayacağı"na dâir sözleri Rusya'daki Müslümanların infiâline sebep olmuştur.

10 Eylül 1920'de Bakü'de toplanan Türkiye Komünist Partisi (TKP) Birinci Kongresinde, sosyalistlerin

birliğini sağlamaya yönelik faâliyetlerde bulundu. İstanbul'dan ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden gelen delegelerin de katıldığı kongrede TKP'nin başkanlığına seçildi. Mustafa Kemâl Paşa ile bir müddet mektuplaştı. 1920 yılı sonlarında, Türkiye Komünist Partisinin Anadolu'daki teşkilâtlanma çalışmalarını yürütmek için Ankara'ya gitmek üzere Bakü'den ayrıldı. 28 Aralık1920'de Kars'a geldi. Ankara'ya giderek Mustafa Kemal'le görüşmek istiyordu. Kars'tan Erzurum'a doğru yola çıkan Mustafa Subhi ve arkadaşları komünizme karşı olan Müslüman-Türk halkının protesto gösterileriyle karşılaştı. Erzurum'a giremeyen Mustafa Subhi ve arkadaşları Trabzon'a geçtiler. Gittikleri yerlerde muhâlefetle karşılaştıkları için motorla Batum'a oradan da Bakü'ye dönmek üzere Karadeniz'e açıldılar. Başka bir motorla arkalarından yetişen kayıkçılar kahyâsı Yahya'nın adamları tarafından 28/29 Ocak 1921'deon dört arkadaşıyla birlikte öldürülerek denize atıldı.

MUSUL MESELESİ;

İstiklâl Savaşından sonra toplanan Lozan Konferansı sırasında Musul'un geleceğinin belirlenmesi husûsunda Türkiye ile İngiltere arasında ortaya çıkan ve üç yıl süren anlaşmazlık.

11 Ekim 1922'de imzâlanan Mudanya Mütârekesi sırasında İngiliz işgâli altında bulunan Musul'un durumu, Ocak 1923'te toplanan Lozan Konferansı sırasında önemli gündem maddelerinden biri olarak ele alındı. İsmet (İnönü) Paşa başkanlığındaki Türk heyeti Musul'un Türkiye'ye bırakılmasını, Lord Gürzon başkanlığındaki İngiliz heyetiyse var olan durumun korunarak Musul ve civârının İngiltere denetimindeki Irak sınırları içinde kalmasını ısrarla istediler. Türkiye ve İngiltere arasında meydana gelen bu anlaşmazlık sebebiyle Musul konusu Lozan Konferansı gündeminden çıkarıldı. Bu meselenin Türkiye ile İngiltere arasında yapılacak ikili görüşmelerle dokuz ay içinde çözüme bağlanması kararlaştırıldı. Lozan Antlaşmasının ilgili maddesi gereğince Türk-İngiliz görüşmeleri 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da başladı. Türk heyetinin bâzı tâvizleri kabul etmesi üzerine İngiliz heyeti Musul dışında başka yerlerin de İngiltere'ye bırakılmasını teklif etti. Bu teklifler sebebiyle anlaşmaya varılamadığı için İstanbul Konferansı 5 Haziran 1924'te dağıldı. Lozan Antlaşması hükümlerine göre ikili görüşmelerle halledilemeyen Musul Meselesi, Milletler Cemiyetine gönderildi. Milletler Cemiyetinde MusulMeselesiyle ilgili görüşmeler 20 Eylül 1924'te başladı.

Buradaki görüşmelerde Türk görüşlerini Fethi Bey (Okyar)açıkladı. Türkiye'nin Musul'da plebisit (halk oylaması) yapılmasından yana olduğunu belirtti. İngiltere ise bölge halkının oy vermeyle ilgili meseleleri bilmediğini ileri sürerek buna karşı çıktı. Cenevre'de görüşmeler devam ederken Musul bölgesinde İngiliz ve Türk askerî güçleri arasında yer yer çarpışmalar oldu. İngiltere 9 Ekim 1924'te bir ültimatom vererek Türk birliklerinin 48 saat içinde ültimatomda belirtilen sınırın gerisine çekilmesini istedi. Bunun üzerine Türkiye, Milletler Cemiyeti Meclisine başvurarak geçici bir sınır tesbitini istedi. Brüksel'de olağanüstü bir toplantı yapan Milletler Cemiyeti Meclisi geçici bir sınır tesbit etti. Teşkil edilen İnceleme Komisyonu Eylül 1925'te hazırladığı raporu Milletler Cemiyeti Meclisine sundu. Hiçbir araştırma yapılmadan peşin hükümle hazırlanan ve Musul halkının hiçbir tarafa katılmaksızın bağımsız kalmak istediği belirtilen raporda, Musul'un Irak'ın bir parçası sayılması ve 25 yıl süreyle İngiliz mandası altında kalması, Türkiye ile Irak arasındaki sınırın Brüksel'de tesbit edilen çizgi olması teklif edildi. Milletler Cemiyeti Meclisi 16 Aralık 1925'te İnceleme Komisyonunun tekliflerini tasdik eden bağlayıcı bir karar aldı. Daha sonra bu kararı temel kabul eden Türkiye, İngiltere ve Irak'la görüşmelere başladı. 5 Haziran 1926'da imzâlanan Ankara Antlaşması ile Musul Meselesi neticeye bağlandı. Antlaşmaya göre:Türkiye ile Irak arasındaki sınır Brüksel'de tesbit edilen sınır olacak, fakat Türkiye lehine bâzı küçük değişiklikler yapılacaktı. Musul üzerindeki haklarından vazgeçen Türkiye'ye 25 yıl süreyle Musul petrollerinden yüzde on pay verilecekti. Türkiye daha sonra 500.000 İngiliz sterlini karşılığında bu paydan da vaz geçti.

Birinci Dünyâ Savaşı ve İstiklâl Savaşı sonrasında savaşma gücünü büyük ölçüde kaybetmiş olan İngiltere'ye karşı tâvizkar bir tutum tâkip edilmiş, LozanKonferansı sırasında Musul Meselesi milletlerarası platformdan çıkarılmış, daha sonraki ikili görüşmeler sırasında İngiltere yeni tâvizler isteyerek görüşmeleri anlaşma zemininden uzaklaştırmış, Milletler Cemiyetine gönderilen Musul Meselesi oldu bittiye getirilmiş, tecrübesiz diplomatlarla sürdürülen temaslar sebebiyle cephede kazanılanların masada kaybedilmesi neticesinde, Musul Türkiye sınırları dışında kalmıştır.

MUSÛLÎ (Bkz. Ammâr Mûsulî)

MUŞ;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 8196 km^2

Nüfûsu : 376.543

İlçeleri **:** Merkez, Bulanık, Hasköy, Korkut, Malazgirt, Varto.

Türklere Anadolu'nun kapısını açan Malazgirt Zaferinin kazanıldığı, her tarafı târihî ve tabiî güzelliklerle dolu olan ilimiz. Doğu Anadolu bölgesinin Yukarı Murat,Van bölümünde kalan il toprakları 39°29' ve 38°29' kuzey enlemleri ile 41°06' ve 41°47' doğu boylamları arasında yer alır. Doğudan Ağrı, kuzeyden Erzurum, batıdan Bingöl, Güneyden Bitlis, güney batıdan Batman ve Diyarbakır illeriyle çevrilidir. Trafik numarası 49'dur.

İsminin Menşei

Su ve nehirlerin bolluğu sebebiyle şehre "bol su" mânâsına gelen "Muşa" denmiştir. Evliyâ Çelebi ise; "Muş kelimesi Farsça "Fâre" demektir. Allahü teâlâ Nemrud'un kavmini cezalandırmak için mağaralardan kedi büyüklüğünde fâre göndermiş, bu fâre sürüleri de Nemrud'un şehirlerini yok etmişti. Bu fârelerin soyunu Makedonya Kralının bilgini Filikos bir ilâçla kurutmuştur. O günden beri Muş bölgesinde fâreye rastlanmaz." demektedir.

İlk çağlarda bu bölgeye "Taran" veİslâm kaynaklarında "Tarun" denilmektedir. Türkiye'deki her şehrin ismini Türklük öncesine bağlayan Hıristiyan emperyalizmi, Muş şehrini Urartu Kralı Muşet'in M.S. 4. asırda kurduğunu ifâde ederek, bu ismi Muşet'e izâfe ederler. Türkler bu şehri fethettikten sonra ismini "Muş" olarak söylediler.

Târihi

Anadolu'da bilinen târih devrini açan ve yine Anadolu'da ilk defâ siyasî birlik kuran Hititler, Muş bölgesine erişemediler. Sâmi Asurlular bu bölgeye ulaşmışsa da uzun müddet ve tam olarak bu bölgede hâkimiyet kuramadılar.

Hurri-Mitanni Krallığı ve bölgede bulunan Urartu kitabelerinden Urartu Krallığının bu bölgeye hâkim olduğu anlaşılmaktadır. M.Ö. 7. asırdan îtibâren Medler ve bilâhare Persler bölgeyi ele geçirdiler. Babilliler bu bölgeye gelmişlerse de, tamâmen ele geçiremediler. M.Ö. 4. asırda Makedonya Kralı İskender, Anadolu ve İran'ı istila ederek Pers Devletini ortadan kaldırarak bölgeyi Makedonya Krallığına bağladı. İskender'in ölümünden sonra Makedonya Krallığı, bu topraklarda hâkimiyetini devam ettiremedi.

Partlar yeniden İran Devletini kurunca, İran asıllı Ermeni derebeyleri bu bölgeyi Partlar adına idâre ettiler. Bölge, M.S. 1 ve 2. asırda Roma İmparatorluğu ile Partlar arasında; sonra da Partların yerine geçen Sasaniler ile Doğu Roma (Bizans) arasında defâlarca el değiştirdi. Yedinci asır ortalarında hazret-i Osman zamânında İslâm orduları Muş ve çevresini fethettikten sonraki devirlerde İslâm devleti zayıflayınca Ermeni Derebeyleri Bağdat'taki Abbâsî halifelerine tâbi olarak Muş'u idâre ettiler. İslâm Devleti iç karışıklıklar ve bölücü faaliyetlerle zayıflayınca, Bizans; Muş ve Doğu Anadolu'daki birçok şehri ve Malazgirt kalesini de fevkalâde bir şekilde tahkim ettiler.

Selçuklu Hakanı Sultan Tuğrul Bey, Malazgirt Kalesini kuşattıysa da alamadı. Tuğrul Beyin halefi ve yeğeni Sultan Alparslan, Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in emrindeki çok kalabalık Bizans ordusunu Malazgirt sahrasında 26 Ağustos 1071'de yenerek Anadolu'nun kapısını Türklere açtı ve bu zafer Türkler için târihî bir dönüm noktası oldu. Alparslan'ın yeğeni Kutalmışoğlu Süleyman Şah, yedi yıl içinde bütün Anadolu'yu feth etti. 1077'de Türkiye Selçukluları Devletini kurdu.

On ikinci asırda Erman Şahlar ve Artukoğulları gibi Türk Atabeyleri, Selçuklulara tâbi olarak Muş ve civârını idâre ettiler. On ikinci asır sonlarında bir müddet Eyyûbîlerin elinde kalan bölgede Türkiye Selçukluları Devleti Hükümdarı Sultan AlâeddinKeykubâd, Selçuklu hakimiyetini yeniden tesis etti. Devletinin 1243 yılında Kösedağında Türkleşmiş Moğolların kurduğu İlhanlı Devletine yenilmesi üzerine Türkiye Selçukluları Devleti yıkıldı. Bundan sonra sırasıyla İlhanlılar, Celâyirliler ve Tîmûr Han Muş'u zaptederek kendi devletlerine bağladılar. Tîmûr'dan sonra Karakoyunlular ve bilâhare Akkoyunlular Muş'a hâkim oldular.

On altıncı asır başlarında Akkoyunlu Devletini yıkan Şah İsmail Safevî İran'da yeni bir Türk Devleti kurdu ve Muş gibi Doğu Anadolu'daki bazı şehirleri Tebriz'e bağladı.

Şah İsmail'in Anadolu'da Şiîliği yayarak Osmanlı Devletini yıkmak ve Anadolu'yu kendi devletine ilhak için emperyalist bir siyâset tâkibini şehzâdeliği zamânından beri endişeyle tâkip eden Yavuz Sultan Selim Han, 1514 Çaldıran Savaşında Şah İsmâil'i yendi ve Tebriz'e kadar bu bölgeyi Osmanlı Devletine yeniden kattı. Osmanlı devrinde Muş Sancağı, Van Beylerbeyliğinin (eyâletinin) 14 sancağından biri oldu. Malazgirt Sancağı ise, Erzurum Beylerbeyliğinin 12 sancağından biri oldu. Tanzimat'tan sonra Muş sancağı, Bitlis vilâyetinin 4 sancağından biri oldu. 5 kazası vardı.

1901'den îtibâren Rusya'nın yardımı ve İngiltere'nin teşvikiyle Ermeni Taşnak Komitesi, Muş çevresinde Müslüman-Türk köylerini basarak çok büyük katliamlar yaptılar. Osmanlı Devleti bu

isyanları şiddetle bastırdı. Birinci Dünyâ Harbinde Rusların teşvik ve yardımı ile yine Ermeniler, Ermeni Devleti kurma hayâliyle büyük katliamlar yaptılar. Müslümanlara âit binâlar, ağaçlar, hattâ mukaddes kitabımız Kur'ân-ı kerîm dahil her türlü dinî eserleri yaktılar. 18 Şubat 1916'da Ruslar, Muş'u işgal etti. 26 Temmuz 1916'da Türkler Muş'u yeniden ele geçirmesine rağmen, takviye alan Rus birlikleri, 9 Ağustos 1916'da yeniden Muş'u işgal ettiler. Böylece 5 ay 6 gün ve 8 ay 23 gün olmak üzere toplam; 1 sene 1 ay 29 gün devam eden işgal esnâsında Ruslar ve Ermeniler çok büyük katliamlar yaptılar. Muş ve çevresini tamâmen tahrip ettiler. Câmi, türbe, medrese, mezarlık ve nice târihî eserleri yakıp yıktılar. Mayıs 1917'de Türk ordusu Muş'u düşman (Rus) işgalinden kurtardı. Ruslar geri çekilirken Ermeniler de Ruslarla berâber geri çekildiler. Cumhûriyet devrinde bütün sancaklara (mutasarrıflıklara) vilâyet (il) denilince Muş da vilâyet merkezi oldu. 1929-1935 arasında Bitlis bu vilâyete bağlandı.

Fizikî Yapı

Muş yüksek ve dağlık bir bölgede bulunur. İl topraklarının % 35'i dağlardan, % 38'i platolar ve % 27'si ovalardan ibârettir. Ovalar 1300-1500 m, platolar ise 1500-1700 m yükseklikte bulunur.

Dağlar: İl topraklarının % 35'ini kaplayan, başlıca dağları şunlardır: Bingöl Dağlarının uzantısı Akdoğan Dağı (2878 m), Şerafettin Dağları (2544 m), Bilican Dağları, Bilicantepe (Ziyarettepe, Vangesan Tepesi (2959 m) ilin en yüksek noktasıdır. Haçres Dağları ve Büyük Kurtik (2648 m)'dir. İl topraklarının % 38'i platolar olup, daha çok Murat Vâdisi ile dağların dorukları arasındaki sırtlarda yer alırlar. Murat Vâdisinden Van Gölüne doğru yükseklik artar. Bu bölge yayla şeklindedir. Kuzey ve kuzeybatı platolarda su çoktur. Buralarda küçükbaş hayvan beslenir. Muş'un bütün yaylaları hayvancılığa elverişlidir.

Ovalar: En genişi Muş Ovasıdır. Iğdır Ovasından sonra doğunun en geniş ovasıdır. Uzunluğu 80, genişliği 25 km'dir. Yüzölçümü 1650 km^2'dir. Murat Irmağı çevresinde sulak bir ovadır. Deniz seviyesinden yüksekliği 1250-1400 m'dir. Çok eski devirlerde deniz olan bu bölgede deniz dibi mâdenleri volkanik kayaların kırpıntıları ile birleşerek bereketli bir ova meydana gelmiştir. Elips şeklinde olan ovanın etrafı yüksek dağlarla çevrilidir. Diğer ovalar ise: Bulanık Ovası 525 km^2 Liz Ovası 160 km^2, Malazgirt Ovası 450 km^2 olup, geniş bir bozkır şeklindedir.

Akarsular: İlin en büyük akarsuyu Murâd Irmağıdır. Bu ırmak Fırat Nehrinin en önemli koludur. Murâd Irmağı Ağrı Aladağlardan doğar. Gökşer ve Hınıs sularını alır, Muş Ovasının ortasında 68 km uzunluğundaki Karasu Çayı ile birleşir. Batıya akarak Bingöl sınırları içine girer. Murâd Irmağının Muş il sınırları içindeki uzunluğu 206 km'dir. Murâd Suyu çok yerde göl manzarası arzeder. Karasu da Muş ilinin doğusunda bataklık yapar. Kış aylarında donan bu yerlerin bataklık olmayan yerlerinin buzları çözüldüğünde balık avlanır.

Göller: Tabii gölleri büyük değildir. Bulanık Göl, yüzölçümü 10 km^2, en derin yeri 7 m, kışın donar, üzerinde yürünebilir. Yazın suyu fazla eksilmez. Gölün büyük kısmı sazlık ve bataklıklarla kaplıdır. Yaban ördeği sürülerle dolaşır. Avcılık bakımından önemlidir. Seki Gölü (Hamurpet Gölü), yüzölçümü 3 km^2dir. Alabalık çoktur.

İklim ve Bitki Örtüsü

İklim: Muş ilinde sert kara iklimi hüküm sürer. Sıcaklık -29°C ile +37°C arasında seyreder. Senenin 120 gününde sıcaklık +30°C'nin üzerinde, 120 gün O°C'nin altında olur. Kışın fazla kar yağar. Senelik yağış miktarı 1000 mm ile 350 mm arasındadır. Kışlar çok soğuk ve uzun, yazlar kısa, sıcak ve kurak geçer.

Bitki örtüsü: İl topraklarının % 53'ü çayır ve mer'alarla, % 11'i orman ve fundalıklarla ve % 33'ü ekili ve dikili alanlarla kaplıdır. Ovalar bozkır (step) görünümündedir. Yaylalar ve platolar uzun müddet karla örtülü kaldığı için yeşilliğini uzun müddet muhâfaza eder. Ormanlarda meşe çoğunluktadır. Tarıma elverişsiz arâzi % 3'tür.

Ekonomi

Muş ekonomisi tarıma dayanır. Sanâyi gelişmemiştir. 10 kişiden fazla işçi çalıştıran sanayi iş yeri sayısı 5'i geçmez. Faal nüfûsun % 85'i tarımla uğraşır. Tarla tarımı hayvancılıktan sonra gelir. "Velikanı" peyniri ve kilimi (geometrik şekilli) meşhurdur.

Tarım: En çok tahıl ekimi yapılır. Ekim alanı az ve iklim şartları elverişsiz olduğundan tarım ürünü çeşidi ve verim azdır. Sebzecilik ve meyvecilik gelişmemiştir. Az miktarda kavun, karpuz, üzüm ve lahana yetişir. Başlıca ürünleri buğday, arpa, mısır, nohut, tütün ve şekerpancarıdır.

Hayvancılık: Muş ili ekonomisinin temeli hayvancılıktır. Besi hayvancılığı henüz başlangıç safhasında olup, mer'a hayvancılığı en geniş olanıdır. Yayla ve platolar hayvancılık için çok müsaittir. İlde sığır, koyun, kılkeçisi ve kümes hayvanları beslenir. Arıcılık gelişmiştir.

Ormancılık: Muş ilinin orman varlığı oldukça azdır. 80 bin hektara yakın ormanlık ve 20 bin hektara yakın fundalık alanı vardır. Bu ormanlardan 50 bin ster yakacak odun elde edilir.

Mâdenler: Merkez ilçe yakınlarında barit mâdeni çıkarılmakta olup (EMAŞ) tarafından işlenmektedir.

Sanâyi: Muş ilinde sanâyi gelişmemiştir. Son senelerde sanâyi sektörünün gelişmesi için çalışmalar yapılmaktadır. Başlıca sanâyi kuruluşları Muş Süt Fabrikası, barit yataklarından çıkarılan mâdeni işleyen EMAŞ Endüstri Minarelleri A.Ş., Muş Şeker Fabrikası ile yem fabrikası ve meyan kökü çıkarma ve işleme fabrikalarıdır.

Ulaşım: Muş'a 1955'te demiryolunun gelmesi ili, ulaşım ve ekonomik bakımdan güçlendirmiştir. Son senelerde İran ile ticarî münasebetlerin gelişmesi ise Muş, Bitlis ve Van'a büyük faydalar sağlamıştır. Elazığ-Bingöl'den gelen demiryolu Muş'a ulaşır. Demiryolu ile Bitlis, Van ve İran'a bağlanmış olur. Malatya-Elazığ-Bingöl'den gelen karayolu Muş'tan geçerek Bitlis ve Van'a ulaşır. İl dâhilinde 280 km devlet yolu ve 300 km il yolu vardır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfus: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 376.543 olup, 101.154'ü il ve ilçe merkezlerinde, 275.389'u köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 8.196 km^2 ve nüfus yoğunluğu 46'dır.

Örf ve âdetler: Muş ilinde eski çağlardan bu yana birçok millet ve medeniyetler gelip geçmiştir. Anadolu'yu Türk vatanı yapan 1071 Malazgirt Zaferinden bu yana Türk-İslâm kültürü bölgeye yerleşmiş ve diğer kültürler unutulmuştur. Mahallî oyunlar: Muş ilinde, Doğu Anadolu'nun folkloru hâkimdir. Halk türküleri içli ve hüzünlüdür. Davul ve zurna ile "Halay" ve "Bar" oynanır. Erkek ve kadın oyunları ayrı olup, erkek ve kadın bir arada oyun oynamazlar. Erkek oyunları üç gruba ayrılır, bunlar kılıçlı, kenetli ve çepkilidir. Başlıca oyunlar ise: Yarha Meyrem, Ha Zırave Zırave, Teşiye Delilo, Ayşake, Cergibes, Koçerli, Ahle Gule Grani, Mendilli Deliloy Deliloy, Çepki ve Avsirmedir. Mahallî kıyâfet: kadınlar kalın kadife ve ipekten yapılan uzun fistan ve entari giyerler. Başta fes şeklinde "kofi" bulunur. Kofinin etrafına altınlar dizilir. Yanları püsküllüdür.

Gövdeye birden fazla fistan giyilir ve en üstteki fistanın önü açıktır. Fistanların rengi umumiyetle kırmızı olur. Ziynet eşyası çok kullanılır. Kışın tiftikten örülen desenli çorap ve çarık veya kundura giyilir. Erkek kıyafeti başta fes, gövdede şal-sepik, belde dokuma kuşak, ayaklara "gark" denilen kundura veya "kaloş potin" giyilir.

Mahallî yemekler: Muş köftesi, hazüt dolması, kırçıklı kalem dolması, teter helvası, kurçık, keşkek, herse, murtoge, cevbelek, helimaşi, jag, gülük, kenger, sepidak, uçkun ve kak'tır.

Eğitim: Muş ili eğitim ve okur-yazar bakımından son sıralarda yer alan bir ildir. Okur-yazar nisbeti yüzde 50'nin altındadır. Okulsuz köy sayısı gittikçe azalmaktadır. İlde 44 anaokulu, 440 ilkokul, 23 Ortaokul, 3 mesleki ve teknik ortaokul, 6 lise, 7 mesleki ve teknik lise vardır (1993).

İlçeleri

Muş'un biri Merkez olmak üzere altı ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 140.953 olup, 44.019'u ilçe merkezinde, 96.934'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 30, Kızılağaç bucağına bağlı 15, Mercimekkale bucağına bağlı 31, Yaygın (Ziyaret) bucağına ağlı 20 köyü vardır. İlçe toprakları genelde düz olup, Muş Ovasında yer alır. Güneyinde Muş Güneyi Dağları ve Karaçavuşdağları, Kuzeybatısını Şerafettin Dağı, Kuzeydoğusunu ise Otluk Dağları engebelendirir. Başlıca akarsuları; Murâd Irmağı ve Karasu'dur.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı, nohut, arpa ve tütündür. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. En çok küçükbaş hayvan beslenir. Şeker Fabrikası, Muş Meyan Kökü Sanâyi AŞ. SEK Süt Fabrikası, Yem Fabrikası başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. İlçe topraklarındaki barit mâdeni işletilmektedir.

Çavuş Dağının kuzeydoğu eteklerinde yer alan İlçe merkezi, ovaya doğru yayılmıştır. İlçe merkezinden Elazığ-Tatvan demiryolu ve Bingöl-Tatvan karayolu geçer. İlçe belediyesi Cumhûriyetten önce kurulmuştur.

Bulanık: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 78.995 olup, 13.332'si ilçe merkezinde, 65.663'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 22, Esentepe bucağına bağlı 19, Karaağıl bucağına bağlı 21 köyü vardır. Yüzölçümü 1706 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 46'dır. İlçe toprakları yüksek dağlarla çevrili ovadan meydana gelir. Kuzeybatısında Akdoğan Dağı, güneyindeBilican Dağları, güneybatısında OtlukDağları yer alır. Başlıca akarsuyu Murâd Irmağıdır. İlçe merkezinin güneyinde Haçlı Gölü vardır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, arpa, buğday ve şeker pancarıdır. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. En çok koyun ve sığır beslenir. İlçe merkezi

Murâd Suyunun kollarından birisinin kenarında Bulanık Ovasında kurulmuştur.

Denizden yüksekliği 1480 metredir. İl merkezine 113 km mesâfededir. Muş-Malazgirt karayolu ilçeden geçer. Belediyesi 1929'da kurulmuştur.

Hasköy: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 23.662 olup, 10.532'si ilçe merkezinde, 13.130'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 12 köyü vardır. İlçe toprakları genelde düzdür. Güneyinde Muş Güneyi Dağları, orta kesiminde ise Muş Ovasının bir bölümü yer alır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri arpa, buğday ve şekerpancarıdır. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. En çok koyun ve sığır beslenir. İl merkezi Muş Tohan karayolunun yakınında Muş Ovasında kurulmuştur. Merkez bucağına bağlı belediyelik bir köy iken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu.

Korkut: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 27.441 olup, 3212'si ilçe merkezinde, 24.229'u köylerde yaşamaktadır. Merkez'e bağlı 37 köyü vardır. İlçe toprakları Muş Ovasında yer alır. Kuzeyini Otluk Dağları engebelendirir. Başlıca akarsuyu Murâd Irmağıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve şekerpancarıdır. En çok koyun ve sığır beslenir. İlçe merkezi Muş-Bulanık karayolu üzerinde yer alır. Merkez ilçeye bağlı bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Malazgirt: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 62.851 olup, 19.079'u ilçe merkezinde, 43.772'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 17, Karakaçan bucağına bağlı 14, Nurettin bucağına bağlı 14, Aktuzla bucağına bağlı 22 köyü vardır. Yüzölçümü 1534 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 41'dir. İlçe topraklarının büyük bölümü 1500 m yükseklikte düzlüklerden meydana gelir. Doğusunda Top, güney ve güneydoğusunda Süphan Dağı yer alır. Murâd Suyu ve kolları ilçe topraklarını sular. Murâd Irmağı Vâdisindeki düzlükler Malazgirt Ovası olarak isimlendirilir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı ve baklagiller olup, ayrıca az miktarda ayçiçeği, elma, armut yetiştirilir. Yaylacılık metoduyla yapılan hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. Evlerdeki tezgahlarda halı ve kilim dokumacılığı yapılır.

İlçe merkezi Malazgirt Ovasında yer alır.İl merkezine 135 km mesâfededir. Türk târihinin en büyük zaferlerinden birinin kazanıldığı Malazgirt Ovasında bulunan ilçenin, Türk târihinde önemli bir yeri vardır. Belediyesi 1929'da kurulmuştur.

Varto: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 42.641 olup, 10.980'i ilçe merkezinde, 31.661'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 47, Çaylar bucağına bağlı 21 ve Karaköy bucağına bağlı 18 köyü vardır. Yüzölçümü 1418 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 30'dur. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Kuzeyinde Bingöl Dağları, doğusunda Akdoğan Dağı, güneyinde Otluk Dağları, güneybatısında Şerafettin Dağı yer alır. Dağlarda gür çayırlarla kaplı yaylalar vardır. Dağlardan kaynaklanan suları Murâd Irmağı toplar. Akdoğan Gölü veSeki Gölü ilçe sınırları içindedir.

Ekonomisi hayvancılığa dayanır. En çok küçükbaş hayvan beslenir. Tarıma müsâit alanlar azdır. Başlıca tarım ürünü buğdaydır. Evlerde kilim dokumacılığı yapılır. İlçe merkezi Bingöl Dağları eteklerinde kurulmuştur. İlçe toprakları Türkiye'nin en etkili zelzele bölgesindedir. Son Varto zelzelesinden sonra yeniden inşâ edilen ilçe gelişmemiştir. Muş'u, Hınıs üzerinden Erzurum'a bağlayan karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 56 km mesâfededir.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri:

Muş ili tabiî güzellikler ve târihî eserler bakımından zengin sayılır. Fakat ulaşım zorluğu, mevsim şartları, modern konaklama tesislerinin yokluğu yüzünden turizm sektörü gelişmemiştir. Kış sporlarına çok müsâittir. Târihî eserlerin birçoğu Rus işgâli sırasındaErmeni ve Ruslar tarafından yakılıp yıkılmıştır.

Ulu Câmi: On dördüncü asırda yapıldığı tahmin edilmektedir. Ruslar, bu câmiyi tahrip etmişlerdir. Yapılan tâmirler yüzünden ilk hâlinin orijinalliğini kaybetmiştir. Minâresi 1968'de yapılmıştır.

Alâaddîn Câmii: On sekizinci asırda Muş Vâlisi Alâaddîn Bey tarafından yaptırılmıştır. Câmi, medrese ve aşhâneden meydana gelen külliyeden sâdece câmi günümüze kadar gelmiştir.

Hacı Şeref Câmii: Çok yıkık olan Aslanlı Hanın içindedir. On yedinci asırda yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Minâresi renkli taşlarla süslüdür. Gördüğü tâmirler yüzünden orijinalliğini kaybetmiştir.

Muş Kalesi: Altıncı asırdan kalma bu kale pekçok tâmir görmüşse de bugün yıkıntı hâlindedir.

Murâd Irmağı Köprüsü: Ne zaman ve kimin tarafından yaptırıldığı belli değildir. Muş-Varto yolundadır. 143 m uzunluğundaki köprü on iki gözlüdür. Çeşitli zamanlarda tâmir görmüştür.

Malazgirt Sahrası: Malazgirt ilçesinin kuzeyinde Anadolu'yu Türklere açan 1071 Malazgirt Zaferinin kazanıldığı yerdir. 1990'da buraya bir anıt dikilmiştir. Her sene 26 Ağustosta burada törenler yapılır.

Mesire yerleri:

Muş tabiî güzellikleri bakımından zengin sayılabilir. Bâzı mesire yerleri şunlardır:

Kale Tepe: Târihî Muş Kalesinde yemyeşil bir alandır. Buradan Muş Ovası seyredilir. Suyu boldur.

Kızıl Ziyâret Tepe: İl merkezinin güneyinde yer alan bir düzlüktür. Havası, suyu ve manzarası meşhurdur. Mesire yeri, adını bir efsâneden almaktadır.

Bulanık Gölü: Liz Ovasının güneyinde bulunan bulanık Gölünün çevresi tabiî güzelliklerle doludur. Balığı boldur.

İçme ve kaplıcalar:

İlde tesisleri bulunmayan bâzı su kaynakları vardır.

Barikon Kaplıcası: Varto ilçesine 27 km uzaklıkta Kaynarca köyündedir. Kaplıcanın suları içme ile mîde, barsak, karaciğer ve safra kesesi ile metabolizma hastalıklarına, banyo ile romatizma, nevralji gibi kronik bronşitlere faydalı olur.

Tedâvi ve konaklama tesisleri yetersiz olan kaplıcaları ise Bulanık Şar Gölü Mâdensuyu, Malazgirt Karahasan Mâdensuyu,Varto Derik Mâdensuyu, Varto Kayalıdere Mâdensuyu, Varto SafiyanMâdensuyu, Varto Yukarı Alagöz Kaplıcasıdır.

MUŞAMBA;

Alm. *Washstuch (n), Ölleinwand (f),* **Fr.** *Toile (f) ciré,* **İng.** *oilcloth.* Mukavim bir döşeme kaplaması muşamma. Okside olmuş kurutucu yağlar, çeşitli reçine ve ana malzemesi kullanılarak yapılır. Alt tarafına kullanılan pulcuklarla lifli bir görünüş verilir. Aşınmaya karşı oldukça dayanıklıdır. Organik veya organik olmayan pek çok çözelti, muşambada önemli bir tahribât bırakmaz. Boyutlarında zamanla veya sıcaklıkla bir değişiklik meydana gelmez. Ancak nem ve alkalik şartlarda bırakılan muşambada zamanla bozulma görülür. Bu sebeple nemli döşemeler üzerinde kullanılması uygun değilddir.

İlk defâ İngiliz Frederick Walton tarafından imâl edildi. İlk bileşeni, günümüzdeki bileşimine oldukça yakındır. Bir kumaşa muşamba malzemesinin ince bir şekilde sürülüp kurutulmaya bırakılmasıyla elde edilir. Yeni tabakalar birbiri ardınca tatbik edilir. Bu tür bir îmalât birkaç ay devam eder. Daha sonra presten geçirilerek son şekli kazandırılır.

İmâlâtı: Modern muşamba îmâlatında, keten tohumu yağı bâzen soya, tung boya yağı veya donyağı içine hava üflenerek 120°C'de bir mikserde kaynatılır. Elde edilen mâcunun kıvamının kalınlaşması ve oksitlendirilmesi için içine katalizör olarak; kurşun, kobalt veya manganez katılır. Uygun kıvam elde edilince muşamba çimentosu olarak târif edilen karışım yayvan tavalarda soğumaya bırakılır.

Muşamba mâcunu; yüzde 40 muşamba çimentosu, yüzde 30 odun talaş, yüzde 30 kireçtaşı ve boya karışımının çok güçlü mikserlerde karıştırılması ile elde edilir. Bu mâcun daha sonra silindirlerden geçirilerek levha hâline getirilir. Silindir preslerden geçirilirken çeşitli desenler verilebilir. Presten geçerken macunun altına asfaltlı veya oleit reçineli tabii veya sentetik çuval kumaşı serilerek muşamba uzun bir kumaş şeridi şeklinde elde edilir. En son olarak bu muşambalar 65-82°C hararetlerde büyük fırınlarda kurutulur. Muşambaya parlaklık vermek üzere yüzeyine sentetik koruyucu vernik sürülür.

MUŞMULA (Mespilus germanica);

Alm. *Nispel (f),* **Fr.** *Nèfle (f),* **İng.** *Medlar.* **Familyası:** Gülgiller (Rosaceae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Kuzey Anadolu ve Marmara bölgesinde yetişir.

2-3 m yüksekliğinde bodur boylu dikenli ağaççıklar. Yalnız yetiştirilenleri dikensizdir ve boyları altı metreye kadar yükselebilir. Kışın yapraklarını döker. Yapraklar basit, alt yüzü tüylü, tam veya dişli kenarlıdır. Çiçekler erdişidir, beş parçalı ve beyazdır. Yabancı döllenmeye ihtiyaç göstermez. Meyveleri yuvarlak veya oval şekillerde esmer renkli olup, dip tarafında beş çanak yaprağı taşır. Meyveleri genellikle beş çekirdekli, ağaçtan koparıldığında sert ve buruk lezzetlidir. Toplanan meyveler bir süre bekletildikten sonra yumuşar ve yenecek olgunluğa erişir. Döngel ve beşbıyık isimleriyle de bilinir.

Muşmula ağacı serin ve nemli yerleri sever. Killi tınlı, yeteri kadar kireçli, derin olmayan, fakat geçirgen topraklarda yetişebilir. Organik maddelerce zengin tınlı topraklarda iyi yetişir.

Memleketimizde en çok Bursa ve Armudiye çeşitleri yetiştirilir. Muşmula, ayva ağaçlarına aşılanarak

yetiştirilebildiği gibi, çekirdekten de yetiştirilebilir.

Kullanıldığı yerler: Meyvenin bileşimi şekerler, organik asitler ve tanen ihtivâ eder. Barsak hastalıklarında iyi bir kabız düzenleyicidir. Muşmula çekirdeği idrar arttırıcıdır. Böbrek ve mesane taşlarının düşürülmesinde kullanılır.

MUT'A NİKAHI (Bkz. Müt'a Nikahı)

MUTASYON;

Alm. *Mutationen,* **Fr.** *Mutation,* **İng.** *Mutation.* Canlıların karakterlerini nesilden nesile aktaran genetik materyalde, yâni kromozom veya genlerde meydana gelen ve kalıcı olabilen ani değişikler. Mutasyonlar, çeşitli sebeplerle organizmalarda zaman zaman ortaya çıkan ve tabiatta çok az rastlanan genetik mesajdaki sapmalardır. Birçoklarının sebebi bilinememekle berâber aşırı ısı, x-ışınları, beta ve gamma ışınları, çeşitli madde ve zehirler mutasyonlara sebep olan etkenlerdir. Laboratuvar şartlarında sun'î mutasyonlar meydana getirmek için en çok "x-ışınları" kullanılmaktadır.

Üzerinde genetik çalışma yapılan bütün canlılarda mutasyona rastlanmıştır. Normalde genetik materyal bir değişikliğe uğramadan kendini eşlemeye meyillidir. Fakat bilinen ve bilinmeyen pekçok sebeple bu düzen bozulabilmekte ve mutasyonlar meydana gelmektedir. Bunun sonucunda ana ve babadan bir veya birkaç karakter bakımından değişik yavrular doğabilir. Meselâ; Drosophila'nın (sirke sineği) normal göz rengi koyu kırmızıdır. Fakat göz rengini kontrol eden genlerin mutasyona uğraması sonucu göz rengi beyaz, pembe, turuncu veya kahverengi, hatta bu renklerin değişik tonlarında olan yavrular ortaya çıkabilir. Laboratuvarlarda "x-ışınlarına" mâruz bırakılmış gri vücutlu, kırmızı gözlü ve normal kanatlı sirke sineklerinden; sarı vücutlu, beyaz gözlü, kesik veya kıvrık kanatlı mutantlar (mutasyona uğramış bireyler) elde edilmiştir. Fakat bunlar hep organlardaki karakter değişimleridir. Mutasyonlar sonucunda, yeni bir tür olarak vasıflandırılabilecek fertler ortaya çıkmaz.

Mutasyonun tesirlerinin nesilden nesile geçebilmesi için üreme hücrelerinde meydana gelmesi gerekir. Üreme hücreleri dışındaki vücut hücrelerinde meydana gelen mutasyonlar "Somatik Mutasyonlar" olarak adlandırılırlar. Bunlar ebeveynde kalıcı olup, doğacak nesillere aktarılamaz. Esas önemli olan üreme hücrelerinde meydana gelen mutasyonlardır. Hayatla bağdaşabilen gen mutasyonlarıyla albinizm, orak hücreli anemi (kansızlık) gibi irsî hastalıklar meydana gelir. Öldürücü mutasyonlarda ise, döllenmiş yumurta ergin evreye kadar gelişmeden ölür.

Mutasyonların Sınıflandırılması

A) Genişliğine göre mutasyonlar:

1. Kromozom mutasyonları: Kromozomların yapılarında meydana gelen değişiklikler sonucu ortaya çıkarlar ve mikroskopta gözlenebilirler. Dört grup altında incelenirler:

a. Translokasyon: Bir kromozom parçasının veya tamâmının başka bir kromozoma eklenmesidir.

b. İnversiyon: Bir kromozomun bir bölgesinden kopan parçasının 180 derece dönmesi ve yine koptuğu yere yerleşmesidir. Böylece genlerin sırası değişir.

c. Delasyon: Bir kromozom parçasının koparak dağılması ve böylece bir grup genin eksilmesidir.

d. Ayrılmama: Mayoz bölünme esnasında bir homolog kromozom çiftinin birbirinden ayrılmayıp aynı gamete geçmesi, böylece bir gamette kromozom sayısının artması, bir diğerinde eksilmesidir.

Bu mutasyonlarda etkilenen gen miktarı çok sayıda olduğundan etkileri de şiddetli olur ve ekseri öldürücüdür.

2. Nokta mutasyonları: Mikroskopta gözlenemeyen DNA'daki organik bazların (adenin, guanin, timin sitozin) değişimiyle meydana gelen mutasyonlardır. Genlerin yapısını değiştirirler ve hangi gende yer aldığı genetik çaprazlamalar sonucu anlaşılabilir. Nokta mutasyonları da üç grupta incelenebilir:

a. Transisyon: Bir pürin bazı başka bir pürin bazı ve bir pirimidin bazı da başka bir pirimidin bazı ile yer değiştirmiştir. (A ve G pürin, T veC pirimidin bazlarıdır). Bir gendeki AT (Adenin-Timin) baz çifti yerine GC(Guanin-Sitozin) çiftinin geçmesi gibi.

b. Transversiyon: Bir pürin bazının yerini bir pirimidin bazı veya bir pirimidin bazının yerini bir pürin bazı almıştır. AT veya GC çifti yerine TA veya CG çiftinin geçmesi gibi.

c. Delasyon: Bir veya daha fazla nükleotit çiftinin DNA molekülünden koparak eksilmesidir.

B) Oluş mekanizmasına göre mutasyonlar:

1. Kendiliğinden Mutasyonlar: Normal şartlarda bunların meydana gelme nispeti çok çok düşüktür.

Meselâ bir bakteri hücresinin bir tek geninin bir hücre bölünmesinde kendiliğinden mutasyona uğrama ihtimali (10^{-10}) kadardır. Bu ihtimal iki genin beraber mutasyona uğraması için (10^{-14}) kadardır.

2. Uyarılmış Mutasyonlar: Çeşitli etkenler (ajanlar) genetik materyali etkileyerek mutasyona sebep olabilirler. Bu âmillere mutajen denir.

Başlıcaları:

a. Kimyâsal Mutajenler:

1) Baz analogları:

+ 5- Bromourasil

+ 2- Aminopürin

2) Deaminasyon yapan ajanlar:

+ Nitröz asit (HNO_2)

3) Hidroksilamin (NH_2OH)

4) Alkilleyici ajanlar:

+ Nitrojen mustard

+ Etilen oksitler

+ Etil-metan-sulfonat

5) İnterkalasyon yapan ajanlar:

+ Akridinler (Protlavunç, Acriflavine, Acridin Orange)

b. Fizikî Mutajenler:

1) Sıcaklık derecesi ve PH,

2) Işınlar (X, Gamma veUltraviyole ışınları)

C) Fenotie etkisine göre mutasyonlar:

1. İleri Mutasyonlar: DNA yapısının bozulduğu ve geri dönmediği mutasyonlardır.

2. Geri Mutasyonlar: Zararlı mutasyonların etkilerinin ikinci bir değişiklikle giderilmesidir.

3. Baskılayıcı Mutasyonlar: Bir gendeki bu mutasyonun etkisinin ikinci bir yerdeki mutasyonlar tarafından düzeltilmesi ve baskılanmasıdır.

4. Şarta Bağlı Mutasyonlar: Bâzı şartlarda organizmaya tesir eden mutasyonlardır. Bir bakteri üremesine 30°C'de tesir etmediği halde 40°C'de üremeyi tahdit eden mutasyonlar gibi.

Evrim nazariyesinde, bir hücrenin milyonlarca yıl içinde rastgele mutasyonlarla dâima yüksek yapılara yöneldiği ve çevresiyle uyum sağlayamayan bireylerin hayat çarkında elenmesi sonucunda, bugünkü ileri hayat sistemlerine sâhip canlıların ortaya çıktığı iddia edilir. Başka bir ifâdeyle, evrimciler türlerin sâbit olmadığına, eski türlerin zaman içinde değişmesiyle günümüzdeki türlerin meydana geldiğine ve bu değişimin günümüzde de devam ettiğine inanırlar. Yeni türlerin meydana gelişinde tesâdüflerin ortaya çıkardığı âni değişimlerin (mutasyonların) asıl rolü oynadığını söylerler. Halbuki mutasyonlar, organlarda meydana gelen karakter değişimleridir. Hiçbir zaman tür sınırlarını aşmazlar. Bütün gayretlere rağmen tecrübî mutasyonlarla yeni organlar veya türler meydana getirilememiştir. Laboratuvar şartlarında Drosophila'da 500'den fazla, Mısır bitkisinde 400 civârında mutasyon gerçekleştirildiği hâlde, yeni bir tür olarak vasıflandırılabilecek bir fert elde etmek mümkün olmamıştır. Serbest tabiatta ise bu kadar sık mutasyonun oluşması zâten imkânsızdır. Tabiatta mutasyonların meydana gelme ihtimâli çok azdır (milyonda bir ihtimal). Bir milyon fertten ancak birisinde görülebilmektedir. Kaldı ki, mutasyonların çoğu zararlı ve öldürücüdür. Yeni türlerin oluşumunu, göz ve beyin gibi karmaşık yapılı organların meydana gelişini, tamâmen tesâdüflere bağlı olan ve milyonda bir ihtimalle meydana gelebilen, çoğu sakatlayıcı, kısırlaştırıcı, embriyo düşürücü ve öldürücü olan mutasyon olaylarına bağlamak mümkün değildir.

Evrimcilerin fikir babalarından California Üniversitesi Zooloji Profesörü Rus asıllı T. Dobzshansky bile, **Genetics and the Origin of Species** adlı kitabında; "Laboratuvarlarda olsun, tabiî olsun meydana gelen mutasyonlar, organizmanın tabiî inkişâfına zarar verir. Düşüklere ve sakatlıklara yol açar. Bu gibi değişiklikler tekâmül nazariyesinin (evrim teorisi) temeli olamaz" îtirâfında bulunmaktadır. Mutasyonlar sonucunda canlıların birbirine dönüşerek çeşitli türleri meydana getirdiğini iddia etmekle uzun ömürlü

bir maymunun ömrü boyunca bir daktilonun tuşlarına rastgele vurarak yazdıkları arasından kütüphâneler dolusu ilmî kitap çıkabileceğini iddia etmek arasında pek fark yoktur.

MÛTE HARBİ;

İslâm ordusu ile Bizanslılar arasında Hicret'in sekizinci (M.629) yılında yapılan savaş.

Mûte; Kudüs'ün güneyinde bir kasabanın adıdır. Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem etraftaki kabîlelere ve dünyâ hükümdârlarına İslâm dînine dâvet için elçiler gönderiyor, bununla ilgili bir de mektup veriyordu. Bu elçilerden biri de Eshâb-ı kirâmdan Hâris bin Umeyr Ezdî radıyallahü anh olup, Busra vâlisine gönderilmişti. Busra vâlisi Şurahbil bin Amrü'l-Gassânî Bizans'ın himâyesinde Hıristiyanlığı kabul etmişti. Şurahbil Mûte'de bulunduğundan, Peygamberimizin elçisi Hâris bin Umeyr'i radıyallahü anh Mûte'den geçerken yakalattı. Peygamberimizin elçisi olduğunu öğrenince öldürttü. Bu hâdise, Arabistan'da kabîleler arasındaki örf ve âdetlere, devletler arasındaki hukûkî prensiplere tamâmen aykırı idi. Peygamberimizin elçisinin öldürülmesiyle "Elçiye zevâl olmaz." ilkesi açıkça ihlâl edilmişti.

Peygamberimizin elçilerinden şimdiye kadar hiçbiri öldürülmemişti. Peygamberimiz, Hâris bin Umeyr'in şehit edildiğini öğrenince çok üzüldü. Bunun üzerine hemen, Zeyd bin Hârise radıyallahü anh kumandasında bir ordu hazırlanmasını emrettiler. Hazırlanan üç bin kişilik ordu hareket etmeden önce Peygamber efendimiz; **"Eğer savaşta Zeyd bin Hârise şehit olursa, kumandayı Câfer ibni Ebî Tâlib alsın, şâyet, Câfer de şehit olursa, kumandayı Abdullah bin Revâhâ alsın, şâyet o da şehit olursa aranızda birini seçin."** buyurarak sancağı Zeyd bin Harise'ye (radıyallahü anh) verdi. Orduyla birlikte Medîne'nin dışında Seniyyetü'l-Vedâ denilen bir tepenin yanına kadar gidip; **"Hâris'in şehit olduğu yere kadar gidin. Orada kâfirlerden kim varsa onları ilk önce İslâm dînine dâvet edin, eğer kabul ederlerse İslâm dînini onlara anlatarak öğretin, yok; karşı gelirlerse Allahü teâlânın yardımını isteyerek onlarla savaşın."** buyurdu ve orduyu uğurladı.

İslâm ordusunun Medîne'den hareket ettiğini duyan Şurahbil bin Amrü'l-Gassânî harekete geçti. Kardeşi Sedûd bin Amr'ı elli bin kişilik kuvvetle öncü olarak gönderdi. Vâdi'l-Kura denilen yerdeİslâm ordusu ile karşılaştı. Burada yapılan kısa muhârebede Sedûd öldürüldü, askeri bozuldu. Şurahbil bunu duyunca çok korktu. Hemen yardım etmesi için Bizans İmparatoruna haber gönderdi. İmparatorun yardımıyla yüz bin kişilik kuvvetli bir ordu topladı.

İslâm askerleri Maan mevkiine geldiklerinde, Bizans ordusunun yüz bin kişilik kuvvetle üzerlerine doğru geldiğini haber aldılar. Bunun üzerine Maan mevkiinde iki gün kalıp istişâre ettiler. Düşman ordusunun 100.000 kişi olmasına karşılık, İslâm ordusu üç bin kişi olup sayıca çok az idi. Bu durum Eshâb-ı kirâma korku vermedi, ancak tedbir için Peygamber efendimize durumun bildirilmesi istendi. Zeyd bin Hârise ve Câfer bin Ebî Tâlib istişârede; "Peygamber efendimize durumu haber verelim ne buyurulursa o şekilde hareket ederiz." dediler. Abdullah ibni Revâha radıyallahü anh ise orada şöyle bir konuşma yaptı:

"Ey cemâat! Biz buraya niçin geldik bilmez misiniz? Şüphesiz düşmanla harbetmek ve şehit olmak için geldik. Biz aslâ çoklukla zafer kazanmadık. Bedr günü askerimiz ve silahımız yoktu. Hak teâlâ bize nusretini (yardımını) müyesser etti. Şimdi harbe hepimiz ittifak hâlinde yürüyelim. Ya şehit oluruz veya zaferi kazanırız. Eğer şehit olursak doğruca Cennete gidip, bizden önce şehit olan arkadaşlarımıza kavuşuruz." Bu konuşma üzerine Müslümanlar, hep bir ağızdan; "İbn-i Revâha doğru söylüyor, diyerek düşman üzerine hücum ettiler....

İslâm ordusunun kumandanı olan Zeyd bin Hârise radıyallahü anh bir elinde sancak, diğer elinde kılıçla düşmana hücum etti. Pekçok kahramanlıklar gösterdi. Sonunda bir mızrak darbesiyle şehit düştü. Sonra, sancağı Câfer bin Ebî Tâlib aldı. Elinde sancak düşman arasında savaşıyor ve devamlı ilerliyordu. Bu esnâda vücûdu birçok yerinden yara aldı. Asla yılgınlık göstermedi. Sağ kolu kesildi, sancağı sol eline aldı, sol kolu da kesilince sancağı iki pazusu arasına, bir rivâyette dişleri arasında sıkıştırarak tuttu. Daha sonra mübârek bedeni belinden ikiye biçilerek şehit edildi. Hazret-i Cafer'in şehit olduğu haberi, vücûdunda doksandan fazla yara olan Abdullah bin Revâhâ'ya üç günden beri ilk defâ yemek yerken geldi. Derhal yemeyi bırakıp; "Ey nefs, Câfer gitti sen hâlâ dünyâlık peşindesin." diyerek koştu, sancağı eline aldı. Düşmana hücum etti, çok kahramanlıklar gösterdi. Harp esnâsında, parmağına kılıç darbesi isâbet etti. Deride sallanan parmağını basıp kopardı. Sonra; "Ey nefs, eğer hâtununa meylin varsa ben ona talak verdim (onu boşadım). Eğer kölelerine meylin varsa, ben onların hepsini âzâd ettim (serbest bıraktım). Eğer bağlarını bahçelerini özledinse, ben onları Resûl-i ekreme bağışladım. Bu dünyâda hiçbir şeyin kalmadı, ancak şehâdet kaldı." deyip tekrar hücum etti ve şehit oldu. Sancak yere düşmesin diye Yüsrü'l Ensârî radıyallahü anh aldı ve Ehl-i İslâmdan kim komutan olursa ona verilmek üzere Sâbit bin Ekrem Aclânî'ye (radıyallahü anh) verdi. Sâbit hazretleri bir konuşma yaparak; "Aranızda bir emir seçin!" dedi. Onlar da; "Seni seçtik." dediler. Sâbit binEkrem

kabul etmedi. Abdullah ibni Revâha şehit olunca kumandasız kalan İslâm ordusunda bir an şaşkınlık oldu. Bu sırada Sâbit bin Ekrem, sancağı Hâlid bin Velîd'e (radıyallahü anh) verdi. Hâlid bin Velîd önce; "Sen buna daha lâyıksın. Sen Bedr Harbinde bulundun benden daha yaşlısın." diyerek kabul etmediyse de; Sâbit; "Doğrudur, ancak, sen harp sanatını benden daha iyi bilirsin, şecâatta benden üstünsün." dedi. Bütün İslâm askeri onun komutanlığını isteyince kabul etti. Bunun üzerine düşman üzerine şiddetli hücumlar yapılarak akşama kadar çarpışıldı. Bu çarpışma esnâsında Hâlid bin Velîd radıyallahü anh büyük kahramanlıklar gösterdi. O gün elinde dokuz kılıç kırıldı. Akşam olunca iki ordu ayrıldı.

Yüz bin kişilik bir ordu karşısında üç bin kişilik İslâm askerlerinin gösterdikleri mahâret ve kahramanlıklarına düşman askerleri hayret içinde kalarak gözleri yıldı.

Hazret-i Hâlid, sabah olunca İslâm ordusuna yeni bir nizam verdi. Öndekileri arkaya arkadakileri öne, sağdakileri sola soldakileri sağa geçirdi. Düşman askerleri sabahleyin karşılarında yeni simâlar görünce İslâm ordusuna takviye asker geldiğini zannettiler ve korkup kaçmaya başladılar. Bu şaşkınlık üzerine hazret-i Hâlid, Bizans ordusu üzerine şiddetli bir hücum yaptı. Birçok Bizans askeri öldürüldü. On beş Müslüman da şehit oldu. kâfir ordusunun çokluğu karşısında İslâm ordusunu büyük bir tehlikeden mükemmel bir harp tekniğiyle kurtaran Hâlid bin Velîd, ordusunu yavaş yavaş geri çekti. Böylece İslâm ordusu Medîne-i münevvereye muzaffer olarak döndü. İslâm ordusu Medîne-i münevvereye gelmeden harp esnâsında meydana gelen olayları Peygamber efendimiz mescitte minberdeyken eshâbına bir mûcize olarak haber verdi. Harbin en kanlı olduğu zamanda Peygamberimiz; **"Zeyd sancağı eline aldı, şimdi vuruldu şehit düştü. Sonra sancağı Câfer aldı, sağ kolu kesildi, sancağı sol eline aldı. Sol kolu da kesildi sonra şehit edildi. Allahü teâlâ kesilen iki kolunun yerine iki kanat vererek Cennete meleklerle berâber uçtu. Onu Cennette uçuyor gördüm."** buyurdu. Bunun üzerine ona Tayyar (uçan) lakabı verildi. **"Câfer-i Tayyar şehit oldu. Câfer'den sonra sancağı Abdullah ibni Revâha aldı. O da şehit oldu."** (Resûlullah efendimiz bunları anlatırken dura dura anlatıyor gözlerinden yaşlar akıyordu.)

Daha sonra, Peygamber efendimiz **"Sancağı Allah'ın kılıcı eline aldı ve zafer onun elinde müyesser oldu."** buyurdu. Bundan sonra Hâlid bin Velîd'e Allah'ın kılıcı anlamında "Seyfullah" dendi.

İslâm ordusu, Medîne'ye gelişinde başta Resûlullah efendimiz sallallahü âleyhi ve sellem olmak üzere şehirde bulunan Müslümanlar tarafından yolda karşılandı.

Mûte Savaşı, Bizansla yapılan siyâsî münâsebetler arasında, İslâma dâvet için elçi ve mektup gönderilmesinden sonra ikinci safhada yer almaktadır. Üçüncü safha ise Tebük Seferidir. (Bkz. Tebük Seferi)

MUTFAK;

Alm. *Küche (f),* **Fr.** *Cuisine (f),* **İng.** *Kitchen.* Lokantalarda, otellerde, evlerde, yiyecek ve içeceklerin saklanıp, hazırlandığı özel bir bölüm. Yemek pişirme yeri, matbah.

Çok eski zamanlardan beri var olan mutfak, bugün de evlerin ayrı bir önem taşıyan yeridir. Eskiden evlerin ve diğer yerleşim yerlerinin dışında veya zemin katında bulunan mutfaklar, bugün yerlerini geniş pencereli, bol ışıklı ve güneş alan, modern yemek odası ve salonlarına bırakmaktadır. Modern mîmârîde mutfağa büyük önem verilmektedir. Daracık pencereli, küçük mutfaklar yerine, ferah bol güneş alan geniş mutfaklar yapılmaktadır. Bu sistemde yapılan mutfaklar aynı zamanda yemek odası vazifesini de üstlenmektedir. Toplu meskenlerin yapımlarında ise mutfaklar genelde ev planlarının az güneş alan, kuzeye bakan, yani rüzgarlara karşı gelen tarafına yapılır. Bu durum mutfağın serin olmasını temin eder ve yemeklerin kısa zamanda bozulmasını önler.

Selçuklular ve Anadolu beyliklerinde, yemek çeşitleri az olmakla birlikte, mutfakları gâyet düzenli ve her türlü ihtiyaca cevap verebilecek bir şekilde idi. On beşinci yüzyıldan sonra, Osmanlı mutfaklarında yemek çeşitlerinin arttığı gibi, mutfak düzeni de değişmiştir. Topkapı Sarayında ikinci avlunun sağ tarafında boydan boya uzanan ve her türlü ihtiyâca cevap verecek şekilde yapılan saray mutfağı, bunun bir ispatıdır. Bu mutfak daha sonra Kânûnî Sultan Süleyman Han zamânında tâmir edilerek genişletildi. İkinci SelimHan zamânında meydana gelen bir yangından sonra da Mimar Sinan tarafından tâmir edilen mutfak, bugün hâlâ mevcuttur. (Bkz. Matbah-ı Âmire).

Günümüzde Anadolu'nun çoğu yerlerinde eski tarzda yapılan mutfaklar kullanılmaktadır. Bu tip mutfaklar, evlerden ayrı olup, yemek ve yufka ekmek pişirmek için ağzı yarım dâire şeklinde olan ocak, fırın, tandır gibi bölümleri mevcuttur. Bu tarz ocaklarda odun, çalı-çırpı yakılır. Elde edilen ateşle yemek ve diğer yiyecekler pişirilir. Ayrıca mutfakta kullanılan kapları koymak için, ocakların sağında ve solunda raflar ile, yemeklerin ve diğer kahvaltılıkların saklandığı tel dolaplar vardır.

Günümüzde yapılan bütün otel, lokanta ve evlerde mutfaklar, binanın içindedir. Her dâirenin bir

mutfağı vardır. Bu tip mutfakların önemli kısımları şunlardır:

1. Yiyeceklerin temizlenip hazırlandığı lavoba ve musluk.

2. Yemek pişirmek için ocak ve fırınların konulduğu kısım.

3. Çiğ ve pişmiş bâzı yemeklerle araç ve gereçlerin konulduğu kapalı dolaplar.

4. Buzdolabı ve diğer eşyâların konulduğu bölüm.

Bunun yanında mutfaklar, yemeklerin rahat bir şekilde pişirilebileceği, sofra ve yemek takımlarının rahatça yıkanıp temizlenebileceği normal standartlara uygun küçük oda şeklinde yapılmaktadır. Bu tip mutfaklarda yukarda sayılan kısımlardan başka, ocağın üzerinde ve yemeklerden çıkan buhar ve yemek kokularının mutfak içerisine yayılmasını önleyecek davlumbaz, vantilatör, yiyeceklerin pişirilmeye hazırlanması için kullanılan küçük masa ile, mutfağı devamlı havalandırmaya yarayan küçük pencereler bulunur.

Mutfak, ev hanımlarının hayâtının önemli bir bölümünün geçtiği yerdir. Bu bakımdan evlerdeki mutfakların diğer odaları gibi temiz düzenli ve zevke göre döşenmesi, evin güzelliğini arttırır. Ev hanımının zevkle yemek yapmasını sağlar ve zaman kaybını önler.

Düzenli mutfak nasıl olmalı? Kullanılan günlük mutfak eşyâlarının açıkta durmaları doğru olmadığı gibi, sağlık bakımından da zararlıdır. Bu kaplar duvarlara sâbit bir şekilde yerleştirilmiş ağzı kapalı dolaplara muntazam bir şekilde konmalı ve dizilmelidir. Dolaplar devamlı temiz tutulmalı, havalandırılması ihmâl edilmemelidir. Mutfak çiçekli ve güzel resimlerle süslenmeli, zemini taş olan mutfaklar kilim veya hasırla döşenmeli, çöp tenekelerinin kapalı yerlerde ve ağzı açık olmamasına dikkat edilmelidir.

Mutfağın ferah, temiz ve aydınlıklı olduğu kadar duvarların boyası da çok önemlidir. Güneş gören mutfaklar, limon sarısı, açık mavi, açık kurşuni veya yeşil badana ve boyayla, Kuzeye bakan ve güneşi az olan mutfaklarda beyaz badana, kahverengi ile sarı karışım renklerin kullanılması idealdir. Mutfaklarda genelde beyaz ve kireç badana kullanılması tercih edilir.

Mutfağın ışıklandırılması da çok önemlidir. Orada çalışırken ışık yandan gelmeli, önden gelen ışıklar ve çıplak elektrik ışığı gözleri bozduğu gibi, yapılan işlerin de iyi görülmesini zorlaştırır.

Mutfağın temizlik yönünden düzenli olması gereklidir. Fırın ve ocaklar her yemekten sonra muntazam olarak temizlenmelidir.

MUTLULUK (Bkz. Saâdet)

MUVAHHİDLER;

Alm. *Almohaden (pl),* **Fr.** *Almohades (pl.),* **İng.** *Almohades.* On ikinci ve on üçüncü asırlarda, Endülüs, Fas ve Tunus'a kadar bütün batı Müslüman ülkelerine hâkim olan hânedân. Muvahhidîn hânedânının kurulmasını Mesmuda Berberî kabîlesinden İbn-i Tûmart sağladı. İbn-i Tûmart, doğudaki İslâm ülkelerini gezerek, tahsil gördü. Bâzı hâl ve hareketlerinde ifrâd sâhibi idi. Ehl-i sünnet âlimlerini reddetti. Murâbıtlar sultânı Ebü'l-Hasan Ali bin Tafşin, İbn-i Tûmart'ı Merrakeş'ten uzaklaştırdı. İbn-i Tûmart, çok sarp bir mevkî olan Tinmel'e kaçıp, burasını merkez üssü hâline getirerek taraftar topladı. İslâmın temel kaynaklarının bir kısmını kabul etmeyip, Abbâsî halîfeliği aleyhinde propaganda yaptı. Kendi sapık fikirlerine inananların ileri gelenlerinden idârede söz sâhibi meclisler teşkil etti. Bunlara; Onlar, elliler, ve yetmişler meclisi dedi. Bunlardan sonra ulemâya, devletin kuruluşunda müessir olan kabîle reisleri ve halkın ileri gelenlerine yetkiler verdi. Makâm, mevki dağıtarak çevresini kandırdı. Bir şecere uydurup hazret-i Ali soyundan olduğunu iddiâ etti. Hazret-i Mehdî'nin yakın bir zamanda geleceğinden bahsedip sonraki plânları için hazırlıklar yaptı. Bir müddet sonra vaziyeti müsâit bulup beklenen Mehdî'nin kendisi olduğunu iddiâ etti.şeytânî zekâsı ve güçlü çenesi ile çevresindeki câhil Berberîleri kandırdı ve tesiri altına aldı. Zekî ve gayretli bir genç olduğunu keşfettiği Abdülmü'min'i ilim için doğuya gitmekten vazgeçirip kendi sapık fikirleriyle yetiştirdi. Onu, topladığı fedâilere kumandan tâyin etti. İlme ve ilim sâhiplerine karşı savaş açtı. Kuzeybatı Afrika ve Endülüs'te yaygın olan Mâlikî mezhebi ve mensuplarına saldırdı. Taraftarlarına Muvahhidîn dedi. Kuzey-batı Afrika ve Endülüs'e hâkim olan Murâbıtlara karşı silâhlı mücâdeleye başladı (1123). Abdülmü'min kumandasındaki ordusunu Murâbıtların başşehri Merrakeş üzerine gönderdi. 1130'da İbn-i Tûmart ölünce, halîfesi ve kumandanı Abdülmü'min, Muvahhidlerin reîsi oldu. Emîr-ül-müminîn ünvânını aldı. Saltanatı âilesine mirâs bıraktı.

Abdülmü'min'in reisliğindeki Muvahhidler, Tunus ve Fas'ı zaptedip, 1161 senesinde İspanya'ya geçtiler. İşbiliyye'yi başşehir yaptılar. Endülüs'deki sünnî Müslümanların tepkisini, Şiî Fâtımîler ve Hıristiyanlarla ittifâk kurarak bastırdılar. Abdülmü'min, 1163 senesinde, İspanya'ya sefer hazırlığı

yaparken hastalanarak ölünce, tahta, oğlu Muhammed geçti. Ancak kırk beş gün sonra indirilerek yerine kardeşi Ebû Yâkub Yûsuf geçti. İbn-i Rüşd ve İbn-i Tufeyl gibi felsefecilerin bozuk fikirlerini ve İbn-i Tûmart'ın sapıklıklarını benimsemiş olan Ebû Yâkub zamânında, Belensiya emîri Muhammed bin Sa'd yeniden ayaklandı. Bunun üzerine Ebû Yâkub, İspanya'ya sefere çıktı. Muhammed bin Sa'd donanması ile Majorka Adasına kaçtı. İbn-i Sa'd'ın oğulları, Muvahhidlerle anlaşarak ellerindeki bölgeleri teslim ettiler. Böylece 1172 senesinde Muvahhidler, bütün Endülüs'e hâkim oldular. Bundan sonra Hıristiyanlarla harp, zaman zaman yapılan saldırılarla devâm etti. Ebû Yâkub, otuz yedi vâlinin komutan olarak katıldığı büyük bir ordu hazırlayarak 1184 senesinde Portekiz'e sefer düzenledi fakat, Portekiz'in Santarem şehri önünde ölünce, yerine Ebû Yûsuf geçti. Ebû Yûsuf, ordusu ile derhâl Merrakeş'e döndü.

Muvahhidlerin idâresinden memnun olmayanlar, Ali bin Raniye'nin etrâfında toplandılar. Ali bin Raniye, birbirini tâkip eden akınlarla Muvahhidlerin gücünü zayıflattı. Bu hareketler, 1188 senesine kadar sürdü. Şiî Fâtımîlerden de yardım alan Ebû Yûsuf, 1189 senesinde Murâbıtları kesin bir mağlûbiyete uğratarak, ortadan kaldırdı. Bütün Muvahhidîn hükümdârları gibi Ehl-i sünnet düşmanı olan Ebû Yûsuf, yaptığı bütün çalışmalara rağmen, Mâlikî mezhebinin halk arasında yaygın olarak tatbik edilmesini bir türlü hazmedemiyordu. Bu yüzden fırsat buldukça Ehl-i sünnet kitaplarını toplatıp meydanlarda yaktırırdı. Murâbıtları ortadan kaldırdıktan sonra 1190 senesinde, İspanya'da yeni saldırılar başlatan Hıristiyan krallıklara karşı sefer düzenledi. Birçok müstahkem mevkii ele geçirdi.Kastilyalı Sekizinci Alfonso'nun isteği üzerine antlaşma imzâlandı. Ebû Yûsuf, 1199 senesinde Merrakeş'te öldüğü zaman, devletin iç ve dış işleri henüz tam olarak hâlledilmemişti. Ebû Yûsuf'un yerine Muhammed Nâsır geçti. Müslümanların birliğini bozan, Ehl-i sünnet Müslümanlara hak tanımayıp, onlara her tarafta zulmeden Muvahhidler bu dönemden sonra İspanya'daki Hıristiyan hücumlarına karşı dayanamıyarak, devamlı gerilediler. 1212'de Avrupa Hıristiyanlarının müttefik ordusuna karşı Las Navas de Tolas'da uğradıkları mağlûbiyet, Endülüs'ten büsbütün çekilmelerine sebep oldu. Kuzey Afrika'daki hâkimiyetleri de; Abdülvâdiler, Hafsîler ve Merînîler tarafından sarsılmaya başladı. Tlemsan'da 1236 senesinde Abdülvâdi hânedânlığı kuruldu. Tunus ve Cezâyir de Hafsîler hânedânının eline geçti. Merrakeş'in 1269'da Merînîlerin eline geçmesinden sonra Muvahhidîn şeyh ve müridlerinin ortadan kaldırılmasıyla hânedâna son verildi.

Muvahhidler Devleti, kuruluşu îtibâriyle sapık bir ideoloji sâhibi olan İbn-i Hazm, İbn-i Rüşd ve İbn-i Tufeyl'in bozuk fikirlerini yaydıklarından, yıkılmaları, İslâm âleminin lehine oldu. Yoksa, sapık ideolojileri belki de din ve îmân hâlini alıp, insanlığın felâketine sebep olacaktı.

Kuzey Afrika'daki Berberî kabîlelerine dayanan Muvahhidler, hutbeyi halîfe adına değil, hükümdârları adına okurlardı. Devlet teşkilâtı ve idârede söz sâhibi; onlar, elliler, yetmişler meclisleriydi. Hükümdâra, en büyüğüne **Hâcib** denen on vezir yardımcı olurdu. Ordu umûmiyetle piyâde birliklerinden meydana gelirdi. Ordunun esâsı hassa kıt'alarına dayanırdı. Asker ihtiyâcı, Berberî kabîlelerinden seçilen gençlerden karşılanırdı. Kuvvetli bir donanmaya sâhiptiler. Sâhil şehirlerini kuşatmada, donanmalarından faydalanırlardı. Devletin gelirleri, harp ganîmetleri, haraç ile Afrika ve İspanya'da işletilen altın, gümüş mâdenlerinden sağlanırdı. Su kanallarına ve zirâate önem verip, yeni usûller uyguladılar. Zirâat, tabiî ilimler, tıp ve kimyâ ile sanat alanlarında ilerlediler. Muvahhid hükümdârları, Murâbıtlara düşman olduklarından, onların yaptırdığı eserleri yıktırarak, yeniden câmi, mektep, medrese ile idârî ve sosyal müesseseler inşâ ettirdiler. Stratejik mevkilere kaleler yaptırdılar. Bilhassa Abdülmü'min zamânında Merrakeş'te kurulan ve üç bin talebenin okuduğu medresede, İbn-i Tûmart'ın fikirleri doğrultusunda her sâhada hizmet gören memurlar yetiştirildi. İleri gelenlerin çocukları da, burada tahsil görürlerdi.

MUVAHHİDLER HÜKÜMDÂRLARI

Saltanatı

İbn-i Tûmart el-Mehdî ..... ?

Abdülmü'min 1130-1163

Birinci Ebû Yâkub Yûsuf 1163-1184

Ebû Yûsuf Yâkub el-Mansûr 1184-1199

Muhammed en-Nâsır.....1199-1214

İkinci Ebû Yâkub Yûsuf 1214-1222

Birinci Abdülvâhid el-Mahlû.....1222-1224

Abdullah el-Âdil 1224-1227

Yahyâ el-Mu'tasım..... 1227-1229

Ebü'l-Alâ İdris el-Me'mûn 1229-1232

İkinci Abdülvâhid er-Reşîd..... 1232-1242

Ali es-Sa'îd el-Mu'tedid 1242-1248

Ebû Hafs Ömer el-Murtaza 1248-1266

Ebü'l-Ulâ el-Vâsık 1266-1269

MUVAKKİT;

namaz vakitlerini hesaplayan ve bunlarla ilgili âletleri kullanıp tâmir ve ayarını yapan kimse. Câmi ve mescitler, İslâmiyetin ilk zamanlarından beri ilim merkeziydiler. Burada namaz vakitleri dışında, bilenler tarafından halka çeşitli ilimler öğretilirdi. Medreselerin açılması ile ilim merkezleri buralara kaydıysa da önemini kaybettirmedi. Muvakkıt adı verilen memurlar, câminin hemen yanındaki muvakkithâne denilen yerlerde kalırlardı. Muvakkithâneler, küçük fakat buna mukâbil vaktin tâyini ve bulara âit âletlerin ayarı ile uğraştıkları için rasathâne gibi vazîfe yaparlardı. Bunlar, zamanlarında tatbikî olarak astronomi eğitimi yapılan birer okuldular. Astronomi ilminin ilerlemesine yardımcı olmuşlardır.

Muvakkit, inceleme, tetkik ve hesaplamada kullandığı usturlap, güneş saati, rubu' tahtası, kıblenûma ve saat gibi âletleri kullanır, ayar ve tâmirlerini de çok iyi bilirlerdi.

Bugün radyo ve televizyonla belli zamanlarda saat ayarı verilerek bütün halkın saatlerinde berâberlik sağlanmaktadır. Zamanlardaki bu berâberliği, eskiden muvakkitler hesaplayıp îlân ederek sağlıyorlardı. Büyük şehirlerde herkesin görebileceği şekilde meydanlara konan saat kuleleri bu sebepten yapılmıştı. Ayrıca her gün gerekli hesaplamaların muvakkitler tarafından yapılarak akşam ezânının tam ezânî saate göre on iki de okunması, herkesin saatini ayarlamasına yardımcı olmaktaydı.

MUZ (Musa sapientum);

Alm. *Banane (f),* **Fr.** *Banane (f),* **İng.** *Banana.* **Familyası:** Muzgiller (Musaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Akdeniz bölgesi(Bilhassa Anamur, Alanya). Tropik ve subtropik bölgelerde yetişen veya yetiştirilen, ağaca benzeyen, 2-3 m boyunda, mor çiçekler açan, meyveleri lezzetli ve nişastaca zengin olan otsu bitkiler. Bitkinin yalancı gövdeleri, yapraklar kâidelerinden meydana gelmiştir. Gençken kapalı ve kıvrık olan yapraklar açılınca uzarlar ve yırtılırlar. Çiçek durumları büyüktür. Taban kısmında dişi çiçekler, daha üstte erdişi çiçekler, tepede erkek çiçekler bulunur. Ancak tabandaki çiçekler meyve verir. Muz meyveleri çekirdeksiz üzümde olduğu gibi dişi çiçeklerden döllenmeksizin meydana gelir. Meyveleri "hevenk" adını alan büyük salkımlar halindedir. Ağaçlarda bir hevenk üzerinde 50-100 kadar meyve bulunabilir. Muzlar olgunlaşmadan koparılır. Böylece bir müddet saklanabilmesi mümkün olur.

Muz ağaçları, tropikal bölgelerde serin ve rutubetli olan gölgeli yerleri severler. Muzun tropik bölgelerde yetiştirilen çeşitli türleri vardır. Bunlardan Musa paradisiaca ve Musa textilis en meşhurlarındandır.

Kullanıldığı yerler: Nişasta bakımından zengin olan meyveleri olgunlaştıktan (sarardıktan) sonra çiğ olarak yenir. Hindistan'da, muz yaprakları, kulübelerin üzerlerinin örtülmesinde, muz ağacının gövdesinden elde edilen lifler ise kâğıt yapımında ve dokumacılıkta ip imâlinde kullanılır. Fakat bu hususdaki kullanış, pek fazla ticârî ehemmiyet taşımaz. Daha ziyade Filipinler'de yetişen Musa textilis türü, liflerinden en çok istifâde edilenidir. Bundan elde edilen lifler, "Manila keneviri" adıyla bilinir. Musa textilis'in yaprak kınlarından elde edilen lifler ince ve uzun olup, paketlemede kullanılır. Musa paradisiaca türünün meyveleri nişastaca çok zengindir. Çiğ olarak yenmeyen meyveleri, un imâlinde kullanılır.

MUZGİLLER (Musaceae);

Alm. *musazeen, Bananengewächse (pl),* **Fr.** *Musacés (pl),* **İng.** *musaceae.* Tropik ve suptropik bölgelerde yetişen, çoğunluk ağaca benzeyen büyük otsu bitkiler. Yaprakları saplı ve büyük, gövde yalancıdır. Gövde yaprak kınlarının sık bir şekilde birbirini tâkip etmesiyle meydana gelmiştir. Çiçekler erdişi veya tek eşeylidir, başak şeklinde durumlar teşkil ederler. Familyada 5 (beş) cins, 150 (yüz elli) kadar tür bulunur.

MUZAFFERÎLER;

on dördüncü asırda, Güney İran'da hüküm süren hânedân. Şerâfeddîn Muzaffer tarafından kurulan hânedânın aslı, İslâm dînini yaymak için Arabistan Yarımadasından gelip Horasan'a yerleşenlere dayanır. Şerâfeddîn Muzaffer'in cesâreti ve muhâripliği, İlhanlı Sultanı Gazan Hanın dikkatini çekti ve

kendisine, Emîr-i Hezârâ rütbesini verdi. 1294 senesinde Yezd civârındaki Meymûd şehri vâliliğine getirildi. 1303'te Kirmanşâh ve Herat ileMerv'den Abaşkuh'a kadar olan yolların emniyetini sağlamakla vazîfelendirildi. Bu görevi sırasında bölgeyi râfızîlerden temizledi.

Şerâfeddîn Muzaffer 1314 senesinde vefât edince on üç yaşındaki oğlu Mübârizüddîn Muhammed, İlhanlı sarayına alındı. İyi bir eğitim gördükten sonra Meymûd'a döndü. İki sene sonra Yezd şehrini ele geçirdi. Bir süre sonra Sîstân ahâlisi ayaklandı. Muhammed, ayaklananların başı Nevrûz'u mağlûp edip öldürdü. Âsiler tekrâr toplanarak Mübârizüddîn Muhammed'e saldırdılar. Mübârizüddîn âsilerin mukâvemetini kırabilmek için yirmi bir sefer yapmak mecbûriyetinde kaldı. İlhanlı Sultânı Ebû Saîd'in ölümünden sonra, ülke topraklarında büyük karışıklıklar çıktı. Mübârizüddîn, uzun mücâdeleden sonra, Kirmanşâh'ı fethederek hudutlarını genişletti. Mısır'daki Abbâsî halîfesine sadâkatini arz etti. İsfehan'ı aldı 1356 senesine kadar bütün Irak ve Fars'ın hâkimi oldu. Kâdı Adûdüddîn Îcî gibi büyük âlimler onun zamânında yaşadı. Oğlu Şâh Şücâ'ın, Kâdı Adûdüddîn Îcî'nin ilminden istifâde etmesini temin etti. İdâreciliği, kahramanlığı ve Ehl-i sünnete hizmetleriyle tanınan Mübârizüddîn, 1358 senesinde vefât etti.

Mübârizüddîn'in yerine oğlu Şâh Şücâ' geçti. Şâh Şücâ', tahta geçer geçmez, İsfehan vâlisi olan kardeşi Mahmûd ile mücâdeleye girdi. Bu mücâdele Mahmûd'un ölümüne kadar sürdü. Mahmûd, tahtı ele geçirmek için Muzafferîlerin eskiden beri düşmanı olan Celâyirlilerin yardımını sağlamaya çalıştı. İsfehan'ı ele geçiren Şâh Şüca', Celâyirliler'den Hüseyin bin Üveys'e karşı Âzerbaycan'a bir sefer düzenledi. Tîmûr Hanın İran bölgesine ulaşması üzerine itâatini arzetti. Şah Şücâ'ın vefâtından sonra yerine geçenler devletin birliğini bozdular. Ülke toprakları 1393'te Tîmûr Hanın eline geçti.

MÜBAH (Bkz. Ef'al-i Mükellefîn)

MÜBÂREK GECELER;

İslâm dîninin kıymet verdiği geceler. Bütün insanların ve âlemin yaratıcısı Allahü teâlâ kullarına çok acıdığı için, bâzı gecelere kıymet vermiş, bu gecelerdeki duâ ve tövbeleri kabul edeceğini bildirmiştir. Kullarının çok ibâdet yapması, duâ ve tövbe etmeleri için bu geceleri sebep kılmıştır. Kıymetli geceye, kendinden sonra gelen günün ismi verilir. Önceki günü öğle namazı vaktinden, o gecenin fecrine yâni imsak vaktine kadar olan zamandır. Yalnız Arefe ve üç kurban günlerinin geceleri böyle değildir. Bu dört gece bu günleri tâkip eden gecelerdir. Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem zamânından beri Müslümanlar, kandil gecelerinde kazâ namazları kılarlar, **Kur'ân-ı kerîm** okurlar, duâ ve tövbe ederler, büyükleri ziyâret ederler, fakir fukarâya sadaka vererek onları sevindirirlerdi. Hiçbir zaman bu geceler, eğlencelerin yapıldığı, İslâm dîninde bulunmayan şeylerin âdet hâline getirildiği geceler olmamıştır. Günümüzde de kandil denince Allahü teâlâya boyun büküp ibâdetlerin ve duâların yapıldığı, Müslümanların birbirlerini tebrik ettikleri, hâli vakti yerinde olanların sadaka dağıttıkları günler ve geceler akla gelir.

Mevlid gecesi: Arabî aylardan olan Rebîulevvel ayının on birinci ve on ikinci günleri arasındaki gecedir. Dünyâdaki bütün insanlara peygamber olarak gönderilen Peygamberlerin sonuncusu ve en üstünü Muhammed Mustafâ sallallahü aleyhi ve sellemin doğduğu gecedir. (Bkz. Mevlid Gecesi)

Berât gecesi: Şâban ayının on dördüncü günü ile on beşinci günü arasındaki gecedir. Peygamberimiz bu gece çok ibâdet ve duâ ederdi. (Bkz. Berât Gecesi)

Mîrac gecesi: Receb ayının yirmi yedinci gecesidir. Peygamber efendimizin sallallahü aleyhi ve sellem beden ile göklere çıkarıldığı, bilinmeyen yerlere götürüldüğü, bilinmeyen, anlaşılamayan, anlatılamayan bir şekilde Allahü teâlâ ile görüştüğü bir gecedir. Bunun böyle olduğu âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflerle sâbittir. (Bkz. Mîrâc Gecesi)

Regâib gecesi: Receb ayının ilk Cumâ gecesine Regâib gecesi denir. Regâib, ihsanlar, ikrâmlar demektir. Çeşidli hadîs-i şerîflerle Peygamberimizin övdüğü mübârek bir gecedir. (Bkz. Regâib Gecesi)

Kadir gecesi: Ramazân-ı şerîf ayı içinde bulunan bir gecedir. İmâm-ı Şâfiî, on yedinci, İmâm-ı Azam yirmi yedinci gecesi olması çok vâki olur dedi. Kur'ân-ı kerîmde medh edilen en kıymetli gecedir. Kur'ân-ı kerîm Resûlullah efendimize bu gece gelmeye başladı.

Arefe gecesi: Kurban bayramının birinci günü ile Arefe arasındaki gecedir. Zilhicce ayının dokuzuncu ve onuncu günleri arasındaki gecedir.

Kurban geceleri: Kurban bayramının birinci, ikinci ve üçüncü günlerinden sonraki gecelerdir. Bu üç güne "eyyâm-ı nahr" denir.

Muharrem gecesi: Muharrem ayının birinci gecesi Müslümanların yılbaşı gecesidir. Muharrem ayı,

İslâm takviminin birinci ayıdır. Bu ayın birinci günü Müslümanların yeni yılının, yâni hicri yılın birinci günüdür. Hıristiyanlar bozulmuş olan kendi dinlerinin îcâbı, kendi yılbaşılarının birinci gününde akla gelmedik rezâletleri işleyerek eğlendiklerini ifâde etmektedirler. Müslümanlar ise kendi yılbaşıları olan bir Muharremde bayram gibi temiz giyinerek âlimleri, büyükleri, akrabâyı evlerinde ziyâret edip duâlarını alırlar. Fakirlere sadaka verirler yeni yılın bütün insanlara hayırlı ve bereketli olması için duâ ederler.

Aşûre gecesi: Muharrem ayının onuncu gecesidir. Muharrem ayı Kur'ân-ı kerîmde kıymet verilen dört aydan biridir. Aşûre, bu ayın en kıymetli gecesidir. (Bkz. Aşûre Gecesi)

Mübârek gecelerden Mevlid, Berat, Mîrac, Regâib gecelerine kandil geceleri adı verilir. Mübârek gecelerle ilgili olarak Peygamber efendimiz buyurdular ki:

Berât gecesini ganîmet, fırsat biliniz! Çünkü, belli bir gecedir. Şâbanın on beşinci gecesidir. Kadir gecesi, çok büyük ise de hangi gece olduğu belli değildir. Bu gece, çok ibâdet yapınız. Yoksa, kıyâmet günü pişman olursunuz!

Recebin ilk Cumâ gecesini ihyâ edene Allahü teâlâ kabir azâbı yapmaz. Duâlarını kabûl eder. Yalnız yedi kimseyi affetmez ve duâlarını kabûl etmez: Fâiz alan veya veren, Müslümanları aşağı gören, anasına babasına eziyet eden, karşı gelen çocuk, Müslüman olan ve dîne uyan kocasını dinlemeyen kadın, şarkı ve çalgıcılığı sanat edinenler, livâta ve zinâ edenler, beş vakit namazı kılmayanlar.

Rahmet kapıları dört gece açılır. O gecelerde yapılan duâ, tövbe, red olmaz. Fıtr ve kurban bayramının birinci geceleri, Şâbanın on beşinci (Berât) **gecesi ve Arefe gecesi.**

Allahü teâlâ ibâdetler içinde, Zilhicce'nin ilk on gününde yapılanları daha çok sever. Bu günlerde tutulan bir gün oruca, bir senelik oruç (nâfile oruç) **sevâbı verilir. Gecelerinde kılınan namaz Kadir gecesinde kılınan namaz gibidir. Bu günlerde çok tesbih, tehlil ve tekbir ediniz!**

Arefe gününe hürmet ediniz! Çünkü Arefe Allahü teâlânın kıymet verdiği bir gündür.

Arefe gecesi ibâdet edenler, Cehennemden âzâd olur.

Arefe günü oruç tutanların, iki senelik günahları affolur. Biri, geçmiş senenin, diğeri gelecek senenin günahıdır. (Arefe Zilhicce ayının dokuzuncu günüdür. Başka günlere Arefe denmez!)

Arefe günü bin İhlâs okuyanın bütün günahları affolur ve her duâsı kabul olur. Hepsini besmele ile okumalıdır.

MÜBÂREKDİKENİ (Cnicus benedictus);

Alm. *Benediktenkraut (n),* F**r.** *Chardon (m) benit,* **İng.** B*lessed Thistle.* **Familyası:** Bileşikgiller (Compositae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Bütün Anadolu'da yetişmektedir. 50 cm boylarında, sarı çiçekli, tüylü, bir yıllık otsu bir bitki. Bitkinin gövdesindeki yapraklar sapsız, kenarları dişli ve dikenli, damarları belirgin, beyaz, yumuşak ve soluk yeşil renktedir. Şevketotu, Bostanotu gibi isimlerle de bilinir.

Kullanıldığı yerler: Bitki, tanen, acı maddeler ve uçucu yağ ihtivâ eder. İdrar arttırıcı, yatıştırıcı, tansiyon ve ateş düşürücü, iştah açıcıdır. Bitkinin çiçekli dallarından yapılan çay (% 5'lik) günde 1-2 bardak içilebilir.

MÜCÂHİD BİN CEBR;

Tâbîinin yâni Eshâb-ı kirâmı gören büyüklerin en meşhûr âlimlerinden. İsmi, Mücâhid bin Cebr, künyesi Ebü'l-Haccac'dır. Mahzûm kabilesine mensup olduğu için Mahzûmî nisbesiyle bilinir. 645 (H. 24) senesinde doğdu. 723 (H.104) senesinde namaz kıldığı bir sırada secdede iken Mekke'de vefât etti. Oraya defnedildi.

Tefsir, hadis, fıkıh ve kırâat ilimlerinde zamânının ileri gelen âlimlerinden olan Mücâhid bin Cebr'in en başta gelen hocası Eshâb-ı kirâmdan Abdullah bin Abbâs'tır. Tefsir İlminde yüksek derece sâhibi olan ve tefsirde imâm olarak bilinen Mücâhid bin Cebr; Abdullah bin Abbas'tan tefsir, kırâat ve hadis ilmini öğrendi. Kırâat ilmini öğrenmek için İbn-i Abbâs'ın huzûrunda Kur'ân-ı kerîmi defâlarca hatmetti. Kur'ân-ı kerîmin her âyetinin tefsiri ve nüzûl (geliş) sebebi hakkında ayrı ayrı üçer defâ sorup îzâh etmek sûretiyle cevap aldı. Bu hususta kendisi şöyle buyurmuştur: "Ben Kur'ân-ı kerîmi otuz defâ İbn-i Abbâs hazretlerinin huzûrunda okudum. Her âyet-i okudukça, üzerinde durup îzâhını ve nüzûl sebebini sorup inceledim."

Rivâyete dayanan ilk tefsir kitabını Mücâhid bin Cebr yazdı. Başta İbn-i Abbâs olmak üzere Abdullah

bin Ömer, Ebû Hüreyre, Câbir bin Abdullah, hazret-i Ali, Sa'd bin Ebî Vakkas, Abdullah bin Zübeyr, Abdullah bin Amr, Rafî bin Hadic, Üseyd bin Zübeyr, Ebû Saîd-i Hudrî, Ümmü Seleme, Cüveyriye binti Hâris, hazret-i Âişe ve Ümmü Hânî'den (radıyallahü anhüm) hadîs-i şerîf rivâyet etti. Onun tefsire dâir rivâyetlerini kaleme alan Kâsım bin Ebi'l-Bez'dir. İbn-i Nüceyh, İbn-i Cerîr gibi âlimler de onun tefsirini rivâyet ettiler. Ayrıca kendisinden, Katâde bin Diâme, Hakem bin Uteybe, Amr bin Dinâr, Mansur el A'meş, Hammad binSüleymân ve daha çok sayıda âlim ondan ilim öğrendiler ve hadîs-i şerîf rivâyetinde bulundular.

İmâm-ı A'zâm veİmâm-ı Şafiî onun güvenilir bir âlim olduğunu belirttiler. Hadîs-i şerîf kitaplarının en başta geleni ve en kıymetlisi olan **Sahîh-i Buhârî'**de onun tefsirinden ve bildirdiği hadîs-i şerîflerden, çok sayıda rivâyetleri vardır. İbrâhim aleyhisselâmın öz babasının Târûh olup, putperest olan Azer'in ise üvey babası ve amcası olduğunu Abdullah İbn-i Abbâs'tan naklen senetleriyle bildirdi.

Mücâhid bin Cebr'in rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bâzıları şunlardır:

Dünyâda garip veya bir yolcu gibi ol. Kendini de ölmüş kabûl edip kabir ehlinden say.

Cebrâil aleyhisselâm bana komşuluk hakkıyla ilgili o kadar bahsetti ki, komşunun komşuya varis (mîrasçı) **olacağını zannettim.**

Dünyâ metâının (nîmetlerinin) **en hayırlısı sâlihâ bir hanımdır.**

Kıyâmet gününde insana dört şey sorulacaktır. Ömrünü nerede tükettiğinden, ilmiyle nasıl amel ettiğinden, bedenini nerede yıprattığından ve malını nereden kazanıp nereye harcadığından.

Mücâhid bin Cebr rahmetullahi aleyh buyurdu ki:

Allah için birbirlerini seven Müslümanlar bir araya gelip güler yüz ve tatlı sözle konuştukları zaman, ağaçların kuruyan yapraklarının rüzgârda döküldüğü gibi günahları dökülür.

Bir mümin kalbini Allahü teâlâya bağlarsa, Allahü teâlâ insanları ona yardımcı kılar.

Ağzından çıkan her söz yazılır. Âhirette ona göre cezâ veya mükâfât görürsün.

Din kardeşinin gıybetini yapmanın keffareti, onu övmek ve ona hayır duâ etmektir.

Nefsini azîz eden dînini yıkar, nefsini zelîl eden kimse dînini aziz eder.

Asıl sabır musîbetin geldiği ilk anda yapılan sabırdır.

MÜCEDDİD;

unutulmuş olan din bilgilerini meydana çıkaran, dîni bid'at ve hurâfelerden (dinde sonradan ortaya çıkarılan şeylerden) temizleyen, dîni kuvvetlendiren. Müceddid lügatte yenileyici demektir.

İlk Peygamber hazret-i Âdem'den sonra, insanlara her bin senede yeni din getiren bir resûl (peygamber) gelir, evvelki dinde yapılan değişiklikleri bildirirdi. Her yüz senede ise bir nebî (peygamber) gelir, din sâhibi peygamberin getirdiği dîni değiştirmez, kuvvetlendirirdi. Son peygamber Muhammed aleyhisselâm gelinceye kadar böyle devâm etti. O'nun getirdiği İslâmiyet son din oldu. K**ur'ân-ı kerîm**de Âl-i İmrân sûresi seksen beşinci âyetinde meâlen; "**Muhammed'in** (aleyhisselâm) g**etirdiğiİslâm dîninden başka din isteyenlerin dinlerini Allahü teâlâ sevmez ve kabûl etmez. İslâm dînine arka çeviren, âhirette ziyan edecek, Cehenneme girecektir."** buyruldu.

İslâm dîni, kıyâmete kadar değiştirilmeyecektir ve yeni bir din de gönderilmeyecektir. Eski ümmetler zamânında, peygamberlerin yaptığı dîni kuvvetlendirme işini Ehl-i sünnet mezhebindeki derin âlimler yapacaklardır. Bu yüksek âlimler câhil halk tarafından Müslümanlar arasına sokulan hurâfeleri, bid'âtleri (dinde sonradan meydana çıkarılan, uydurulan söz, yazı, usül ve işler), yanlış inançları ve işleri düzeltirler. Ehl-i sünnet inancına bağlı olan müctehidlerin, mezhep imâmlarının Eshâb-ı kirâmdan işiterek bildirmiş oldukları doğru bilgileri meydana çıkarırlar. Kendilerinden bir şey söylemezler. Bunların geleceğini ve İslâmiyete hizmet edeceklerini, hadîs-i şerîfler haber vermekte ve övmektedir.

Müceddid yeni bir din, inanç, ibâdet vs. getirmez. Dinde zamâna göre değişiklik, ekleme ve çıkarma yapmaz. Böyle yapanlar müceddid değil, reformcu veya felsefecidirler. Müceddid dîni aslı üzere anlatır, yayar.

İslâm dînini her asırda aslı üzere insanlara yeniden duyuran ve yayan çok müceddid gelmiştir. Peygamber efendimizin; **"Benden sonra, her yüz senede bir âlim çıkar. Dinimi kuvvetlendirir."** ve **"Ümmetimin âlimleri, İsrailoğullarının peygamberleri gibidir."** hadîs-i şerîfleriyle bu müceddidler övüldü. İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe, İmâm-ı Şâfiî ve bunlar gibi mezhep imâmı olan mutlak müctehidler ve İmâm-ı Rabbânî Ahmed Fâruk-i Serhendî ve her asırda gelen dört mezhepten birinde olan büyük

âlimler ve ileride gelecek olan hazret-i Mehdî bu müceddidlerdendir.

Her asırda, yâni her yüz senenin başında gelen müceddidin alâmeti hadîs-i şerîfle açıklanmıştır. **Kur'ân-ı kerîm**'i ve hadîs-i şerîfleri kendi akılları, görüş ve düşünceleriyle açıklayıp, İslâm âlimlerinin kitaplarında bildirilen mânâları, doğru bilgileri kabûl etmeyen ve böylece Ehl-i sünnet mezhebinden ayrılanlara müceddid denmez. Bunlar bid'at ehli olup dalâlet fırkalarındandır, sapık yoldadır.

Müslüman görünerek, dîni islâh ediyoruz, ana kaynaklarını meydana çıkarıyoruz, ilk hâline getiriyoruz, gibi yaldızlı sözler söyleyerek, **Kur'ân-ı kerîm'**in ve hadîs-i şerîflerin doğru mânâlarını değiştirmeye, bozmaya çalışan kimselerin kendilerine müceddid demesi, İslâmiyeti yıkmak, hakîkî Müslümanları aldatmak, kandırmak içindir. Bunlar hakîkî İslâm âlimlerinin kıymetli kitaplarına bağlı olmayıp, Kur'ân-ı kerîm ve hadîs-i şerîfleri işlerine geldiği gibi yorumlar. Bunlar müceddid değil, felsefeci ve dinde reformcudurlar. Yaptıkları iş toplumun düzenini bozmak ve millet birliğini parçalamaktır. Nitekim İngilizler Müslümanlardaki sünnî inanç birliğini yıkmak için Kâdıyânîlikten, Bahaîliğe kadar pekçok İslâm dışı yolların çıkmasında büyük rol oynamışlar ve gâyelerine ulaşmışlardır. Bugün bu durum yine batılı devletler ve Kilise tarafından desteklenmektedir.

İslâm âlimlerinin ve târihçilerin sözbirliğiyle bildirdiğine göre, ilk müceddid, hazret-i Ebû Bekr-i Sıddîk'tır (Bkz. Ebû Bekr-i Sıddîk). Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) vefâtlarından sonra, Arabistan Yarımadasında, mürted olanlara (İslâm dîninden ayrılanlara) büyük bir darbe vuran, yeni Müslümanlar arasında yayılmaya başlayan fitne ve fesâdı kaldıran ve İslâm birliğini sağlayan odur. Hicrî beşinci asrın müceddidi de Muhammed bin Muhammed Gazâli'dir (rahmetullahi aleyh). Yaşadığı asırda İslâm dînine yaptığı hizmeti ve yazdığı eserleri buna şâhittir. (Bkz. Gazâli)

Peygamber efendimizden bin sene sonra, İslâm dînini her bakımdan ihyâ edecek, bid'atlerden temizleyip asr-ı seâdetteki temiz hâline getirecek, İslâmiyetin zâhirî hükümleriyle tasavvuf bilgilerinde Peygamberimize tam vâris olan, âlim ve ârif bir zâtın gelmesi lâzım olmuştu. Çünkü insanların hallerinde çok değişiklikler meydana geldi. Birçok bid'atler ortaya çıktı. Peygamber efendimizden tam bin sene sonra İslâmiyeti ihyâ eden, bu zâtın İmâm-ı Rabbânî (kuddise sirruh) olduğunda bütün âlimler ittifak ettiler (Bkz. İmâm-ı Rabbânî). En büyük âlim ve ârifler, onun hakkında"Müceddid-i elf-i sânî" yâni İkinci Bin Yılının Müceddidi ünvânını kullandılar. **Mektûbât** ve diğer eserleri bunu isbat etmektedir.

Bin yılda bir gelen müceddidler, yüz yılda gelenlerden üstündürler. Her asırda gelen müceddidin kim olduğunu, kendinden sonra gelen Ehl-i sünnet âlimleri açıklamışlardır ve tasdik etmişlerdir. Hicretin dört yüz senesinden sonra, mutlak müctehid gelmediği gibi, bin dört yüz senesinden sonra da mürşid-i kâmil görülmez oldu. Mürşid-i kâmil olmayan evliyâ ve mutlak müctehid olmayan müceddidler, kıyâmete kadar yeryüzünde bulunacaktır. Bu müceddidler mürşid-i kâmillerin ve müctehidlerin kitaplarını her tarafa yayacaklar, unutulmuş olan hak yolunu, Ehl-i sünnet bilgilerini insanlara bildireceklerdir. Dünyâya yayılmış olan, bid'at sâhiplerinin, sahte tarîkatçıların, yollarını şaşırmışların ve fen ve din yobazlarının, yalanlarına, iftirâlarına cevap vereceklerdir. Bunların yazdıkları doğru kitapları bulup okuyanlar dünyâda ve âhirette saâdete kavuşacaklardır.

MÜCEVHER;

Alm. *Kleinod, Juwel (n),* **Fr.** *Bijou (m), joaillerie (f),* **İng.** *Jewel.* Değerli taş ve mâdenlerden yapılan süs eşyâlarının genel adı. Elmas, yakut, zümrüt, pırlanta gibi kıymetli taşlar ve altın, gümüş gibi değeri yüksek mâdenlerle yapılan, yüzük, küpe, iğne, kolye gibi süs eşyâlarına "mücevher" denir. Kullanılan kıymetli taşların yirmi beşten fazla türü olup, en çok bilinenleri; zümrüt, yâkut, zebercet, benefş, berdahi, elmas, akik, mercan, senç, yeşim, nur ve talktır. Fakat bunların içinde en kıymetlileri; yâkut, zümrüt, elmas ve gök yakuttur. Bunlardan da lekesiz yeşil renkli zümrüt, al ve gök yakut en değerlileridir. Elmasın siyahı, mâvisi, pembe filizlisi olursa da tek renkli olanı çok bilinen ve kullanılanıdır. Büyük bir elmas, işlemek sûretiyle pırlanta elde edilir. Yalnız her elmastan pırlanta elde edilemez. Pırlantanın en büyük ve kıymetlisi İngiltere'dedir. Bizdeki Topkapı Sarayında bulunan kaşıkçı elması ise; dünyâdaki sayılı elmaslardandır.

İnsanlar tarafından çok eski zamanlardan beri süs eşyâsı olarak kullanılan mücevherler, zamânımızda ince bir sanat hâlini almıştır. Küçük makina ve çeşitli el âletlerinden istifâde edilerek yapılan hakîkî mücevherlerin yanında, görünüşte kıymetlisine benzeyen sahteleri de yapılmaktadır. Çeşitli mâdenlerden istifâde edildiği gibi, cam, seramik, tahta, plâstik, mantar da sahte mücevher yapımında kullanılmaktadır.

MÜCTEHİD;

Kur'ân-ı kerîmin ve hadîs-i şerîflerin yüksek mânâsını anlayan ve anlamak için bütün gücüyle çalışan büyük İslâm âlimi. Müctehid, ictihad eden kimse demektir. İctihad, sözlükte gücü, kuvveti yettiği kadar zahmet çekerek, uğraşarak çalışmak demektir. Dinde ictihaddan maksat, âyet-i kerîmelerden ve

hadîs-i şerîflerden, mânâları açıkça anlaşılamayanları açıkça bildirilen diğer dînî hükümlere kıyas ederek, benzeterek, bunlardan yeni hükümler çıkarmaya, uğraşmak, çalışmak demektir (Bkz. İctihad). Müctehid âlimlerin her birisi, mezhep imâmıydı. Kur'ân-ı kerîmde ve hadîs-i şerîflerde açıkça bildirilmiş işleri yapmakta da, birbirlerine uygundular. **Kur'ân-ı kerîm**'de ve hadîs-i şerîflerde açık bildirilmemiş bir şeye inanmayı dînimiz emretmiştir. Fen bilgilerinin çoğu böyledir. Bunlardan akla uygun olanlara inanınılır. Açıkça emir ve yasak edilmemiş işlerse böyle değildir. Böyle işleri yapıp yapmamakta, açıkça bildirilenlere benzetilmelerini, Allahü teâlâ derin âlimlere emretmektedir. Bu benzetmeyi yapabilecek derin âlimlere "Müctehid" denir. Bu benzetme işine "İctihad" denir. Bir müctehidin ictihad ederek elde ettiği bilgilerin hepsine, o müctehidin mezhebi denir. Bunlardan dört tânesi, Peygamberimizin Kur'ân-ı kerîmden çıkardığı mânâları, bilgileri, Eshâb-ı kirâmdan işiterek toplamışlar, kitaplara geçirmişlerdir. Müctehid, olmayan Müslümanlar da bunların mezhebine uyarak doğru yolu bulmuşlar ve böylece İslâmiyete tâbi olmuşlardır (Bkz. Mezhep). Müctehid din imâmlarına (âlimlerine) uymak, onların ictihadları ile amel etmek Kur'ân-ı kerîme ve hadîs-i şerîflere uymanın aynısı sayılır. Büyük tefsir âlimi Kâdı Beydâvî buyuruyor ki: "Dînî hükümlerde, Peygamberlere ve müctehidlerin doğru, sağlam delilleriyle bilinenlere uymak, hakîkatte onları taklid değil, Allahü teâlânın indirdiğine, yâni Kur'ân-ı kerîme uymaktır. Çünkü **"Bilmiyorsanız, ilim ehline** (müctehid âlime) **sorunuz."** meâlindeki âyet-i kerîme buna işâret etmektedir."

Müctehidde bulunması gereken şartlar: Bir kimsenin müctehid olabilmesi için Arab dilini bilmesi ve kelime mânâlarını ezberlemiş olması, lehçe farklarını, kelimelerin, hakîki ve mecaz mânâlarını bilmesi, fıkıh âlimi olması, hükümlerin delillerini bilmesi, Kur'ân-ı kerîmi ezberlemiş olması, kıraat şekillerini bilmesi, Kur'ân-ı kerîmin bütün âyetlerinin tefsirlerini bilmesi, âyet-i kerîmelerin hüküm bildirenlerini, geçmişten haber verenlerini, nüzûl sebebini yâni hangi hâdise üzerine ve ne için indiğini, hükmünün kaldırılıp, kaldırılmadığını bilmesi lâzımdır. Hadîs-i şerîflerin sahihlerini, uydurmalarını, çeşitlerini, râvîlerini, yâni kim nakl etmişse onu bilmesi ve tanıması, hadîs-i şerîfin niçin, nerede ve ne zaman söylendiğini bilmesi, **Kütüb-i Sitte** ve diğer hadis kitaplarında geçen yüzbinlerce hadîs-i şerîfi, rivâyet edenlerle birlikte ezberlemesi lâzımdır. Ayrıca verâ sâhibi, nefsi tezkiye bulmuş, sâdık, emin olması lâzımdır. Bunun yanında, zamânın fen bilgilerinden de yeteri kadar bilmesi şarttır. Bütün bu üstünlükleri bulunan bir zât taklit olunabilir. Fetvâ verebilir. Bunlardan biri bulunmazsa, müctehid olamaz. Dinde söz sâhibi olamaz. Onu taklit etmek câiz olmaz. Bunun bir müctehidi taklit etmesi lâzım olur. Bundan anlaşılıyor ki, Müslümanlar ya müctehiddir yâhut mukalliddir. Bunun bir üçüncüsü yoktur. Müctehid olmayanların hepsi, mukalliddir.Mukallidlerin, bir müctehidi taklit etmeleri farzdır. Böyle olduğu sözbirliğiyle bildirilmiştir.

Bir müctehid, Kur'ân-ı kerîmden ve hadîs-i şerîflerden kendi ictihadı ile çıkardığı hükümlere tâbi olur. Başka bir müctehidi taklit edemez. Müctehidin ictihadında yanılması affedilir. İctihadındaki hatâsına bile sevap verilir. İctihadlarındaki ayrılıkları Müslümanlara rahmettir. Bu hususta Peygamber efendimiz buyurdular ki:

Ümmetimin müctehidleri arasındaki ayrılık rahmettir.

İctihad edip doğruyu bulan müctehide iki veya on sevap, hatâ ederek yanılana bir sevap verilir.

Büyük müctehidler: İslâm âleminde sayısız müctehid âlimler yetişmiştir. Resûlullah'ı hayattayken görmekle şereflenen ve O'na îmân eden Müslümanların, yâni Eshâb-ı kirâmın hepsi derin âlim, birer müctehid idiler. Din bilgilerinde, siyâset, idârecilik ve zamanlarının fen bilgilerinde ve tasavvuf mârifetlerinde birer deryâ idiler. Bu bilgilerinin hepsini, Resûlullah'ın mübârek cemâlini görmekle ve kalplere işleyen, ruhları çeken sözlerini işitmekle, az zamanda edindiler. Çünkü hepsi Resûlullah'ın sohbetinde yetişip mezhep imâmlarından da üstün oldular. **"Eshâbımın hepsi gökteki yıldızlar gibidir.Hangisini taklit ederseniz, hidâyete kavuşursunuz!"** hadîs-i şerîfiyle medh ve senâ olundular. Hepsi murâd-ı ilâhiyi anlardı. Kitapta ve sünnette açık bildirilmemiş olan mesele için de âyet veya hadisten delil arayıp, bulup ictihad ederek, hükmünü çıkarırlardı. Birbirini taklit etmeleri lâzım ve câiz değildi. Eshâb-ı kirâmın herbirinin mezhebi vardı. Mezhepleri az veya farklıydı. Eshâb-ı kirâmı görüp, Peygamberimizin kendilerine bildirdiği dînî hükümleri, onlardan öğrenen Tâbiînin de birçoğu müctehid idi. Üçüncü asırda gelen ve kendilerine "Tebe-i Tâbiîn" adı verilen Müslümanlar arasında da müctehidler yetişti. Bu müctehidlerin ve Eshâb-ı kirâmın mezheplerinden yalnız dördü kitaplara geçip, dünyânın her yerine yayıldı. Diğerlerinin mezhepleri unutuldu. Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiîn devrinde yetişen mezhep imâmları da, Eshâb-ı kirâmın yaptıklarını yaptılar. Onlar gibi delil arayıp buldular. Bundan hüküm çıkardılar. Böylece, amelde mezheplere ayrıldılar. bu sûretle, Resûlullah'ın emrini yapmış oldular. Çünkü Resûlullah; **"Eshâbıma tâbi olunuz."** buyurmuştu.

Dört mezhep imâmından olan İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe Tâbiîndendir. İmâm-ı Mâlik ile İmâm-ı Şâfiî Tebe-i Tâbiîndendirler. İmâm-ı Ahmed bin Hanbel ise Etbau Tebe-i Tâbiîndendir. Yine bunların asrında yaşamakla berâber mezhepleri kitaplara geçirilmediği için unutulan müctehidler de vardı. Abdurrahmân-ı Evzâî, Süfyân-ı Sevrî, Dâvûd-i Zâhirî, İbn-i Ebi Leylâ, İbrâhim Nehâî, İbn-i Şübrüme,

Hasan ibni Sâlih, Amr ibni Hâris, Abdullah ibni Ebi Câfer, İshak bin Râheveyh, Ebû Ubeyd Kâsım ibni Sellâm, Ebû Sevrî Bağdâdî, İbn-i Huzeyme... bunlardan başlıcalarıdır.

Fıkıh ilminde ictihad derecesine yükselmiş olan müctehidler, ilimlerdeki anlayışlarına göre çeşitli tabakalara, derecelere ayrılmışlardır. Dînî hükümleri, Kur'ân-ı kerîmden ve hadîs-i şerîflerden istinbat ederken (ortaya koyarken, çıkarırken) kendine mahsus kâide ve usul koyan ve bir mezhebi olan müctehide "Mutlak müctehid" veya "Müctehid fiş-şer" denir. Dört mezhebin imâmları böyledir. Diğerleri de mezhepte müctehid, meselede müctehid, Eshâb-ı tahric, erbab-ı tercih ve mukallid olan âlimlerdir. (Bkz. Fıkıh)

MÜDÂFAA-İ HUKUK CEMİYETİ (Bkz. Cemiyetler)

MÜDERRİS;

medreselerde ders veren öğretim üyesi, profesör. Arapçada "ders" masdarından gelen müderris kelimesi, ders veren öğretmen ve ders vermeye yetkili ilim sâhibi kimse mânâsındadır. Târihte, devrin mektep ve medreselerinde eğitim ve öğrenimini tamamlayıp, icâzet (diploma) aldıktan sonra, medreselerde ve câmilerde din ve fen ilimlerini ders vererek öğretenlere müderris adı verilmiş; makâmlarına da müderrislik denilmiştir. Müderris tâbiri daha ziyâde onuncu asırdan sonra yaygınlaşmıştır.

Kur'ân-ı kerîm'in öğretilmesi, İslâm eğitimi ve öğretimi bakımından ilk sırayı teşkil eder. Bu sebeple **Kur'ân-ı kerîm**'i ilk öğreten Peygamberimiz hazret-i Muhammed olduğuna göre, İslâm dünyâsında ilk muallim ve müderris de O'dur.

Zamanla İslâmiyetin yayılması ile Eshâb-ı kirâm radıyallahü anhüm arasından seçilenler, diğer beldelere İslâmiyeti yaymak ve öğretmek için gönderildiler. Peygamber efendimiz ve dört büyük halîfe devrinde bu faaliyet artarak devâm etti.

Kısa zamanda Medîne, Basra ve Kûfe birer ilim merkezi hâline geldi. Her biri bir deryâ gibi olan âlimler yetişti. Üç yüz binden fazla hadîs-i şerîfi râvîleriyle birlikte ezberden bilip, sahih olup olmadığına vâkıf bulunanların sayısı çok fazla idi. İspanya'dan Hindistan'a, Yemen'den Kafkaslar'a kadar dağılan ilim sâhipleri, gittikleri yerlerde ilim öğrettiler. İmâm-ı A'zam, İmâm-ı Şâfiî, İmâm-ı Ahmed bin Hanbel, İmâm-ı Mâlik gibi mezhep imâmları; İmâm-ı Buhârî veMüslim gibi hadîs imâmları yetişti.

Bu din büyüklerinin yetiştirdiği talebeler, hocalarından öğrendikleri bilgileri câmilerde, evlerinde, kütüphâne ve mektep gibi yerlerde insanlara öğretmeye gayret ettiler. Ancak zamanla Büveyhîler ve Mısır'daki Müslümanlara yıllarca zulmeden Fâtımîler gibi Eshâb-ı kirâm düşmanlığı üzerine kurulan devletler, İslâm ülkelerine çenesi kuvvetli propagandacılar göndererek, Müslümanların zihinlerini karıştırmaya kalkıştılar. Bu propagandacılar, tek tek veya toplu olarak her yerde insanlara sapık fikirler aşılamaya çalıştılar. Memleketlerde anarşi çıkardılar, insanları ve zaman zaman devlet adamlarını öldürdüler. İslâm âlimlerinin İslâmiyeti doğru öğretmelerine mâni olmaya kalkıştılar. Bu sapıklara karşı tedbir olmak üzere ve sistemli bir eğitim ortaya koymak gâyesiyle bâzı İslâm devletleri medreseler açtılar. Bilhassa Büveyhîleri yıkarak Bağdat'ı kurtaran Selçuklular, daha önce yapılan propagandanın halk üzerindeki tesirini kaldırmak ve Ehl-i sünnet îtikâdını yerleştirmek için medrese adını verdikleri yeni eğitim kurumlarını vücûda getirdiler. (Bkz. Medrese)

Medreselerin gelir ve giderini karşılamak için vakıflar kurdular. Devlet adamları yanında, halktan da medrese kuranlar oldu. Onuncu asırdan îtibâren Mâverâünnehr ve Bağdat başta olmak üzere bütün İslâm âlemine yayılan medreselerde muhtaç talebenin geçimi sağlandı ve hocalara ücret verildi. Medreselerde ehil olmayan kimselerin ders vermesine mâni olmak için, hoca silsilesi Resûlullah efendimize kadar ulaşan ve hocasından ders verebileceğine dâir icâzet alanlar seçildi. Büyük Selçukluları tâkiben medreselerin kurulması Türkiye Selçukluları, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Devletinde de artarak devâm etti.

Osmanlı Devletinde medreseyi bitiren talebe için ilmiye sınıfı dâhilinde iki meslek vardı. Bir kimse ya kâdılık mesleğini seçer veya müderrislik için mülâzemete başlardı. Kâdılık mesleğini seçen, en küçük kazâ merkezlerinden birinde görev alırken, müderrislik yoluna giren de en düşük gündelikli medreseye tâyin olunurdu. Tabiî ki, kâdılığın "nâiblik" devresi olduğu gibi, müderrisliğin de "mülâzemet" dönemi vardı. Her iki dalda da ilmiye mensupları gayret ve başarılarına göre yükselerek daha üst pâyeler elde ederlerdi.

Medreseler, okutulan kitaplara ve bahsedilen ilim dallarına göre kendi aralarında sıralanırken, kazâ merkezleri de nüfuslarına göre, sınıflandırılırdı. En yüksek pâyeli medreseler, sahn-ı semân medreseleriydi. Bu medrese müderrislerinin dereceleri de en yüksek dereceydi. "Mevleviyet kâdılıkları" denilen İstanbul, Bursa, Kahire gibi kâdılıklara da en üst pâyeye sâhip kâdılar tâyin edilirdi. Müderrisler ve kâdılar bu seviyede eşit pâyelere sâhip olurlardı. Bunların ikisinden en bilgili ve kâbiliyetlisi Anadolu

kazaskeri olurdu.

Müderrisler, okuttukları derslerden herhangi bir konu üzerinde öğrencilerine münâzara yaptırırlar, sonunda iki taraf arasında hakem olup, görüşlerini söylerlerdi. Dânişmendler arasından ve en liyâkatli olanlardan seçilen yardımcılarına "Muîd" denirdi. Muîdler hem müderrisin derslerini tekrarlar, hem de danişmendlerin disipliniyle meşgul olurlardı. Sahn-ı Semân muîdleri ayrıca Tetimme medreselerinde ders verirlerdi.

Müderris tâyininde, vücud, zihin ve karakter özelliklerine bakılır; sîmâsının sempatik, akıllı, kültürlü, anlayışlı, adâletli, iffetli, cömert ve gözü gönlü tok olmasına dikkat edilirdi. Bunun yanında, hâl hareket ve huy güzelliğiyle talebelerine örnek olması arzu edilirdi.

Zamânın en ehil kimseleri arasından seçilen müderrisler, dersi talebelerinin anlayacakları seviyede tutarlardı. Bilmediği şeyler hakkında soru sorulduğu zaman, tereddütsüz "Bilmiyorum" demekten çekinmezlerdi. Talebesinin kendi kendine iş yapabilecek bir şahsiyet olarak yetişmesine çalışırlardı. Aç ve susuzken, tasalı, öfkeli, üzüntülü veya sıkıntılı zamanlarda ders vermezlerdi. Talebelerine eşit muâmele ederler iltimas ve ayırım yapmazlardı.

Müderrislerin, idâreciler ve halk arasında yüksek îtibârları vardı. Başlarına tülbentle sarılmış büyük sarıklar giyerler, ucunu iki omuzları arasından aşağı sarkıtırlardı. Daha çok beyaz cübbe giyerler, elbiselerinin temiz ve düzgün olmasına çok dikkat ederlerdi.

Müderrislerin derecelerinin ilerlemesi Fâtih devrinde beşer akçe ile sağlanırken, On altıncı asırda otuzlu pâyesine kadar beşer akçe, ondan sonra onar akçe ile olurdu. Bir müderris bâzan sâhip olduğu akçe ile yine o seviyedeki diğer bir medreseye tâyin edilirdi. Bir müderrisin bulunduğu seviyeden üst pâyedeki bir medreseye terakki etmesinde (ilerlemesinde) birden fazla istekli bulunursa aralarında imtihan açılırdı. İmtihanlar, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri huzûrunda ve çoğunlukla İstanbul'da Zeyrek, Ayasofya ve Vefâ câmilerinde yazılı ve sözlü olarak yapılırdı. Yazılı imtihan için bir risâle (tez) hazırlanır, mülâkatta umûmiyetle mûteber bir fıkıh kitabı olan **Hidâye'**nin bölümlerinden okutulup sorular sorulur ve üstün görülen seçilirdi. Fâtih'in Sahn-ı Semânına tâlip olanlar ise "Üç fenden" yâni fıkıhtan Sâdeddîn Teftâzânî'nin **Telvîh** adlı eserinden ve kelâmdan Kâdı Adûdüddîn-i Îcî'nin **(Mekâvıf),** belâgatta Sekkâkî'nin **Miftâh'ul-Ulûm** adlı eserinden imtihan olurlardı.

Hiçbir müderris, şart-ı vâkıf hilâfına, (işin ehli olmadan) medreseye tâyin edilmezdi ve vakfiyede müderrise yevmiye kaç akçe tesbit edilmişse ondan aşağısı verilmezdi. Ancak medresenin pâyesi yükseltilerek müderrise daha yüksek bir yevmiye verilebilirdi. Bu durumda yükselen yevmiye, vakfın geliri müsâitse ondan, değilse başka vakıfların zevâidinden veya devlet hazînesinden sağlanırdı.

Osmanlı medreselerindeki görevli müderrisler, aldıkları son akçe üzerinden tekâüde (emekliye) ayrılırlardı.

Osmanlı Devletinde başta pâdişâh ve devlet adamları, ilim sâhiplerine (âlimlere, sâlihlere velîlere) karşı büyük bir saygı ve hürmet duyuyordu. Çünkü âlimler Kur'ân-ı kerîmde ve Hadîs-i şerîflerde medh ü senâ edilmişlerdi. Bu saygı ve anlayış devâm ettiği müddetçe, devlet ve millet gelişip güçlendi, yükselmeye devâm etti. İlim adamları da âlimliğin şeref ve haysiyetini ayağa düşürecek hareketlerden sakındılar ve devlet adamlarına gereğinden fazla ve yersiz iltifâtlarda bulunmadılar. Ancak vazîfeleri îcâbı ihtiyaç kadar onlarla birlikte oldular. Diğer zamanlarda onlardan uzak durmayı ve ilimle meşgûl olmayı tercih ettiler.

Medrese ve müderrisler, insanı dünyânın esiri yapmadan onun fâtihi ve sâhibi yapma vazîfesini gördüler. Osmanlı da bu temeller üzerinde din ve devlet adamlarını en mükemmel bir şekilde yetiştirdi. Ferdî kâbiliyete göre ferdî öğretim yapmayı hedef alan plân ve programlardan daha mükemmel bir metod geliştirerek tatbik etti. Bugünkü modern pedegojinin de tavsiye ettiği bir tarzda, sınıf geçme yerine ders geçme yolunun seçilerek, mezuniyeti yıllara değil, kâbiliyet ve çalışkanlığa bağladı. Dolayısıyla medreselerde okuma süresi hoca(müderris) ve talebelerinin gayretine bağlı olarak uzayıp kısaldı. Zekî ve çalışkan bir talebe, tahsilini çabuk tamamlayıp kısa zamanda mezun olmuş, ancak devlet memuru olabilmesi için, belli bir yaş aranmıştır. Medreselerde umûmî derslerin yapıldığı sınıflarda talebe sayısı yirmiyi geçmemiştir. Bu durum, derslerin tekrarlarla karşılıklı soru ve cevaplarla daha iyi anlaşılma imkânını hazırlamış ve talebeye ufuklar açmıştır.

1924'te medreselerin kapatılmasıyla müderrislik, 1933'te yapılan üniversite reformu ile de müderris ünvânı kaldırıldı.

MÜEYYEDZÂDELER;

Osmanlı Devletinde yetiştirdiği âlimlerle meşhûr bir âile. Müeyyedzâdeler âilesinden yetişen âlimlerin en meşhûrları şunlardır:

1. Müeyyedzâde Abdurrahmân Efendi: İsmi Abdurrahmân olup, aslen Amasyalıdır. Ebû İshak Kâzerûnî neslindendir. Babası Ali Çelebi olup, bu âile daha sonra Müeyyedzâde lakabıyla tanındı. Abdurrahmân Çelebi'nin babası Ali Çelebi, Amasya'da Yâkut Paşa zâviyesinde vazîfeliydi. Abdurrahmân Efendi, İstanbul'un fethinden üç sene sonra 1456 senesinde dünyâya geldi. 1516 senesi Berat gecesinde vefât etti. Kabri, İstanbul'da Eyyûb Sultan hazretlerinin türbesinin başucu tarafındadır.

Şehzâde Bâyezîd Amasya'ya sancak beyi tâyin edildiğinde babası Ali Çelebi, Şehzâde'nin nişancısı oldu. Bu sırada çocuk yaşta olan Adurrahmân Efendi babasının şehzâde Bâyezîd ile alâkası sebebiyle Bâyezîd'in yakın çevresine girdi. Babasından ve o zamanki Amasya âlimlerinden ilim tahsil etti. Nihâyet şehzâde Bâyezîd'in sohbet arkadaşı oldu.

Abdurrahmân Efendi yirmi iki yaşındayken Meklûk Devleti sınırları içinde olan Haleb şehrine gitti. Buradaki âlimlerle görüştü. İlmî toplantı ve derslerde bulundu. Büyük âlim Celâleddîn-i Devânî'ye talebe oldu. Yedi sene müddetle zamânın aklî ilimlerini tahsil etti, din ilimlerini de öğrendi. Büyük âlim Celâlüddîn-i Devânî ona icâzetnâme verip (ders okutması için) izin verdi.

Müeyyedzâde Abdurrahmân Efendi, Sultan İkinci Bâyezîd Hanın tahta geçmesiyle memleketi olan Amasya'ya geldi. Daha sonra İstanbul'a gidip oradaki âlimlerle tanıştı. Âlimlerin hepsi Abdurrahmân Efendideki ilim ve fazîlete hayran kaldılar. Zamânın âlimlerinden Hatîbzâde, Müeyyedzâde hakkında Sultana haber gönderdi. Bunun üzerine Müeyyedzâde Abdurrahmân Efendi İstanbul'daki Kalenderhâne Medresesine müderris tâyin edildi. Daha sonra da Fâtih Semâniye Medreselerine girdi. Burada sekiz sene ders okutup talebe yetiştirdi. 1493 senesinde Edirne kâdılığına getirildi. 1501'de Anadolu kazaskeri oldu. 1505 senesinde de Rumeli kazaskerliğine tâyin edildi. Altı sene kadar bu vazîfeyi yürüttükten sonra, 1511 senesinde ilmî ve hukûkî meselelere vukûfiyeti sebebiyle şeyhülulemâ (âlimlerin reisi) kabul edildi. 1511 senesinde emekli oldu.

Müeyyedzâde Abdurrahmân Efendi; Yavuz Sultan Selim Han devrinde 1513 senesinde tekrar Rumeli kazaskeri yapıldı. Çaldıran Savaşına katıldı. 1514 senesinde tekrar emekli oldu.

Müeyyedzâde Abdurrahmân Efendi, ilme ve kitaplara çok düşkün idi. Kütüphânesinde yedi bin cilt kitabı vardı. Arapça, Farsça, Türkçe şiirler yazdı. Şiirlerinde Hâtimî mahlasını kullandı. Hüsn-i hatta da çok mâhirdi. Amasya'dayken meşhûr hattat Şeyh Hamdullah Efendiden hat dersleri almıştı. İslâm âlimlerinin en büyüklerinden olan İbn-i Kemâl ve Ebüssü'ûd Efendi gibi âlimleri yetiştirdi.

Abdurrahmân Efendinin yazdığı eserlerden bâzıları şunlardır: 1) **Kadr Sûresinin Tefsîri,** 2) **Risâle fî Eşhüri Ma'lûmât,** 3) **Şerhi Miftâh Hâşiyesi,** 4) **Risâle fî Tahkîki Cüz'ü Lâ Yetecezzâ,** 5) **Şerh-i Mevâkıf Hâşiyesi,** 6) **Fetevâ,** 7) **Risâle fî Kurret-il-Müdahrece,** 8) Kelâm ilmine dâir bir risâle: Bu eserinde kelâm ilminin zor anlaşılan meselelerini anlaşılır şekilde yazdı.

2. Müeyyedzâde Abdülhay bin Abdülkerîm Efendi: Doğum târihi kesin olarak bilinmemektedir. 1543 (H.950) senesinde Amasya'da vefât etti.

Abdülhay Efendi, küçük yaşta ilim tahsiline başladı. İstidâdının (kâbiliyetinin) fazla olması sebebiyle ilmî mertebesi günden güne artarak yetişti. Amasya Medresesinde müderris oldu. Daha sonra İstanbul'da bulunan Mustafa Paşa Medresesine naklolundu. Orada bir müddet vazîfe yaptıktan sonra müderrislikten ayrılıp, kâdılığa geçti. Çeşitli beldelerde kâdılık yaptı. Daha sonra bu vazîfeden de ayrılıp amcası Hacı Efendinin zâviyesine yerleşti. Yalnız kalmayı, dâimâ ibâdet ve tâat ile meşgûl olmayı tercih etti. Bir zaman sonra kendisine yapılan ısrarlâr sebebiyle önce Emed daha sonra Amasya vilâyeti baş kâdılığına tâyin edildi. Bir müddet hizmetten sonra kendi hânesine çekilip ibâdet ve tâat ile meşgûl oldu. Bu esnâda vefât etti.

Müeyyedzâde Abdülhay Efendi, ârif, fazîletler sâhibi üstün bir zât idi. Yaptığı işlerin Allahü teâlânın rızâsına uygun olmasına çok gayret ederdi. Her işinde tedbirli ve ihtiyatlı idi. Güzel ahlâk sâhibi olup, ihtiyaç sâhiplerine gâyet müsâmahakârdı. Kimseye sıkıntı vermez, hayır hasenât yapmaya can atardı.

Müeyyedzâde Abdülhay Efendi, Arabî ilimlerde tefsir, hadis ve fıkıhta mütehassıs idi. İlminin yüksekliğiyle birlikte hattatlıkta da mâhir olup, çok güzel yazı yazardı.Ömrünü dînine, devletine milletine hizmetle geçirip, çok talebe yetiştirdi.

3. Müeyyedzâde Abdülvehhâb Efendi: Babası Abdurrahmân Efendidir. 1514 (H.920) senesinde doğdu. Doğum yeri kesin olarak bilinmemektedir. 1573 (H. 970) senesinde vefât etti.

Abdülvehhâb Efendi, Yavuz Sultan Selim ve Kânûnî Sultan Süleymân Han zamanlarında yaşadı. Asrının âlimlerinden Molla Süleymân Rûmî, Abdüllatîf Efendi ve Pîrîzâde Muhammed Çelebi'nin hizmet ve sohbetlerinde yetişti. Ebüssü'ûd Efendiden ve Kemalpaşazâde hazretlerinden ilim öğrendi. 1532 senesinde tahsilini tamamlayıp, mülâzım stajyer) olmaksızın İstanbul'da İbrâhim Paşa Medresesine asâleten müderris tâyin edildi. 1533'te Dâvûd Paşa Medresesine, 1534'te Edirne Halebiye Medresesine nakledildi. Daha sonra Mekke-i mükerremeye gidip hac farîzasını edâ etti. Hac

dönüşü İznik'te Orhan Gâzi Medresesinde ders okutmaya başladı. 1548'de Edirne Dârülhadîsine müderris oldu. 1558'de Bursa'da Murâdiye Medresesine tâyin edildi. Bu vazîfedeyken vefât etti. **Şerh-i Tehâfüt-ül-Felâsife** adlı eseri vardır.

4. Müeyyedzâde Abdürrahîm Çelebi: Müeyyedzâde Ali Efendinin oğludur. Doğum târihi bilinmemektedir. Kendisine Hacı da denilmiştir. 1537 senesinde İstanbul'da vefât etti. Kardeşi Müeyyedzâde'nin yanına, Eyüpsultan civârına defnedildi.

Abdürrahîm Efendi Kânûnî Sultan Süleymân Han devri âlimlerinden olup, Molla Sinan Paşa ve Hocazâde'nin yanında ilim öğrendi. Çok zekî ve gayretliydi. Din ve fen bilgilerinde mütehassıs oldu. Zâhirî ilimleri tamamladıktan sonra tasavvuf yoluna girdi. Büyük velî İskilipli Şeyh Muhyiddîn Efendinin hizmet ve sohbetinde bulundu. Abdürrahîm Efendi Sultan İkinci Bâyezîd Hanın Muhyiddîn Efendi için yaptırdığı zâviyede uzun seneler hizmet etti.Yüksek hâllere ve mânevî makamlara kavuştu.Hocasının kızıyla evlendi. Muhyiddîn ve Muslihiddîn Şîrâzî efendilerin vefâtlarından sonra Abdürrahîm Çelebi onların yerine geçip burada insanlara doğru yolu gösterdi. İslâmiyetin gösterdiği güzel ahlâkı öğretti.

Abdurrahîm Çelebi güzel ahlâk sâhibi olup, kerâmetleri görüldü. Meşhur vasiyetnâmesi şöyledir:

"Bismillâhirrahmânirrahîm. Yanımda bulunan kişiler şâhit olsunlar. Fakîr Abdürrahîm bin Ali bin Müeyyed el-Kâtib'in vasiyeti:

Allahü teâlânın bir ve noksansız olduğuna, eşi, ortağı, benzeri olmadığına, hiçbir varlığa muhtâc olmadığına, doğurmadığına ve doğurulmadığına (ana, baba ve oğul olmadığına) kesin olarak inandım. Allahü teâlâ, Muhammed aleyhisselâmı bütün insanlığa, diğer peygamberleri de bâzı kavimlere gönderdi. Hepsinin bildirdikleri haktır ve gerçektir. Onların hepsi, kıyâmet gününün, Cennet ve Cehennemin, Mîzân ve Sırâtın, nîmet, azâb ve affın, kabir hayâtının hak olduğunu bildirdiler. Bu îmânla yaşadım ve bu îmânla vefât ediyorum.

Dostlarıma ve talebelerime şunları vasiyet ediyorum: Ben vefât ettikten snora, ilk gecede yetmiş bin defâ "Lâ ilâhe illallah" okusunlar. Sonra hepsi, Allahü teâlânın azâbından mutlak kurtuluşum için duâ etsinler. Allahü teâlânın her türlü azâbından, Muhammed aleyhisselâmın tebliğ ettiklerini tasdik etmemiz sebebiyle, duâlarının kabûl olacağı ümîdiyle kurtulabilirm.

Yine dostlarıma ve talebelerime, gerekli şekilde techiz, tekfin ve defn etmelerini, kabrim üzerine türbe ve ziyâretgâh yapmamalarını, cenâze namazımda bid'at işlenmemesini ve bid'at ehli kimseleri bulundurmamalarını, elbiselerimden derecelerine göre dostlarıma ve sâlih kimselere verilmesini vasiyet ediyorum. Beni böylece duâlarıyla, kardeş ve dost olarak hatırlamalarını istiyorum. Dînen kendilerine düşen vazifelerin yapılmasını sağlamaları böylece mümkün olur. Size söylediğimi hatırlayacaksınız. İşlerimi Allahü teâlâya havâle ediyorum. Muhakkak O, kullarını görür. Kendim ve sizin için Allahü teâlâdan magfiret diliyorum. Vasıyetimi, "Sübhâneke Allahümme ve bi-hamdike lâ ilâhe illâ ente estagfiruke ve etûbü ileyke fagfirlî verhamnî inneke entel gafûrurrahîm" diyerek bitiriyorum.

Yine dostlarıma ve talebelerime, namaz iskâtı, yemin ve oruç keffâreti için terekemden bin dirhem vermelerini ve borçlarımı ödemelerini vasiyet ediyorum."

MÜEZZİN;

Alm. *Müezzin (m),* F**r.** *Müezzin (m),* **İng.** *Müezzin.* Ezân okuyan, dâvet eden, çağıran, îlân eden kimse. Arapça ezân kelimesinden türemiştir. Ezân, lügatte herkese bildirmek, haber vermek, îlân etmek, çağırmak mânâlarına geldiği gibi müezzin de, bildiren îlân eden, çağıran kimse mânâlarına gelir. Dînî bir terim olarak, namaz vakitlerinin girdiğini ve namazın başladığını bildirmek için ezân ve kâmet okuyan kimseye denir. (Bkz. Ezân)

İslâm dîninde namaz için ezân okumak, sevabı çok ve mühim bir ibâdettir. Müzzin, insanları, Hayye alessalâh (haydin namaza) ve Hayya alel-felâh (haydin kurtuluşa) diyerek namaza ve bunun netîcesi olan saâdete, sonsuz kurtuluşa dâvet etmektedir. Günde beş kere tekrarlanan bu mühim dâvet, ilâhî bir tebligattır, Allahü teâlânın kullarını kendisine ibâdet etmeye çağırmasıdır. Dindeki bu mühim emri yerine getiren müezzin de çok sevap kazanmaktadır. Birçok feyizlere, üstünlüklere eriştiği Peygamber efendimiz tarafından bildirilen ve daha hayatta iken Cennetle müjdelenen dört halîfenin ikincisi olan hazret-i Ömer müezzinin ezân okurken kazandığı sevâbın çokluğunu ve bunun fazîletini, kıymetini anladığı için, "Halîfe olmasaydım, müezzin olmak isterdim" buyurdu. Çünkü Peygamber efendimiz sallalahü aleyhi ve sellem birçok hadîs-i şerîfinde, müezzinlik yapan kimseler için müjdeler bildirmişti.

Kıyâmet günü, insanların hesâbı bitinceye kadar üç kimse siyah miskten yapılmış bir tepe üzerinde oturur. Onlar için ne korku ve ne de hesap endişesi vardır. Bunlar;

1. Kur'ân-ı kerîmi yalnız Allah rızâsı için okuyan ve kendisinden râzı oldukları hâlde bir cemâate

imâmlık yapan kimsedir.

2. Allah rızâsı için bir mescidde (câmide) **müezzinlik edip, insanları ibâdete dâvet eden kimsedir.**

3. Dünyâda mal ve servete sâhip olup, bu servet kendisini Allah'a kulluktan ve âhiret için çalışmaktan alıkoymayan kimsedir.

Müezzinin ezânını duyan cinler, insanlar ve her şey, kıyâmet günü onun lehine şehâdet edecektir.

Allahım, imâmları irşâd et (doğru yolda bulundur)**. Müezzinleri de mağfiret et** (bağışla)**.**

İmâm kefil, müezzin ise kendisine güvenilen bir emindir.

İslâmiyette mühim bir ibâdet olan ezân okumak, bir ehliyete sâhip olmayı gerektirir. Herkesin ezân okuması câiz ve uygun değildir. Müezzinde bulunması lâzım gelen bir takım şartlar vardır. Ezânı, sâlih, dînine bağlı bir Müslümanın, yüksek bir yere çıkarak, Peygamber efendimizin okuttuğu gibi okuması lâzımdır. Müezzin, Müslüman ve akıllı olmalı, namaz vakitlerini bilmeli ve sözüne inanılan, âdil (açıkça haram, günâh işlemeyen) bir kimse olmalıdır. İslâmiyetin yasak ettiği şeyleri devamlı ve açıkça işleyenin ezân okumasının sahîh (uygun, doğru) olmaması, ibâdetlerde bunun sözü kabûl edilmediği içindir. Cünüp kimsenin ezân ve ikâmet (kâmet) okuması ve abdestsiz ikâmet okumak ve kadının, fâsıkın (açıkça günah işleyenin), sarhoşun akılsız çocuğun müezzinlik yapması, tahrimen mekruhtur, harama yakın günahtır. Akıllı çocuğun, âma yâni körün, vakitleri ve ezân okumasını bilen, fakat başka bilgisi olmayan sâlih, temiz bir kimsenin ezân okumasında dînen bir mahzur yoktur.

Müezzin olan kimsenin namazda, iki mühim vazîfesi vardır. Biri, namaz vakti girince ezân, ikincisiyse, farzı cemâatle kılarken ikâmeti (kâmeti) okumaktır. Bir de Cumâ günü hutbe okunmadan önce hatîbin yüzüne karşı câmi içinde ezân okumaktır. Bunun dışında, farzdan önce üç ihlâs okumak veya başka duâlar ile tesbih dualarını yüksek sesle bağırarak söylemeleri bid'at olup dinde önceleri olmadığı hâlde sonradan yapılmaya başlanmış şeylerdir. İslâm dînninde emîn kimseler denilerek târif edilen müezzinlerin, vazîfelerini sünnete uygun yapmamaları hâlinde uğrayacakları azâbın da çok şiddetli olacağı bildirilmiştir...

MÜFESSİR;

Kur'ân-ı kerîmi tefsir eden yüksek din âlimi. Tefsir, beyân etmek ve keşf etmek demektir; bildirmek ve açıklamaktır (Bkz. Tefsir). Kur'ân-ı kerîmin mânâsını anlayap, beyân eden, açıklayan din âlimine "müfessir" (tefsir âlimi) denir. Müfessir denilen din âlimi, Kur'ân-ı kerîmin tercümesini yapan, tefsir kitabı yazan demek değildir. Müfessir, kelâm-ı ilâhîden, murâd-ı ilâhîyi anlayandır. Yâni Allahü teâlânın sözünden, muradının maksadının ne demek olduğunu anlayıp açıklayandır.

Müfessir olabilmek için yirmi ana ilmi iyi öğrenmek lâzımdır. Bunların sekizi yüksek din ilimleridir ki, bunlar; tefsir, kelâm ve usûl-i kelâm, hadis, usûl-i hadis, fıkıh, usûl-i fıkıh, tasavvuf yâni ahlâk ilimleridir. Bu sekiz yüksek din bilgisini öğrenebilmek için lâzım olan âlet ilimleri on ikidir. Bunlar; sarf, iştikâk, nahv, kitâbet, iştikâk-ı kebîr, lügat, metn-i lügat, beyân, me'ânî, bedî', belâgat ve inşâ ilimleridir. Din bilgileri, böylece yirmi olmaktadır. Bu ilimler, kolları ile beraber sekseni bulmaktadır.

Resûlullah efendimizin vefâtından sonra, Eshâb-ı kirâmın her biri, Kur'ân-ı kerîmin mânâsını kendilerinden sonrakilere anlatmışlar, açıklamışlardır. Eshâbın hepsi müfessirdir. Fakat Peygamberimizin amcası hazret-i Abbas'ın oğlu Abdullah, hazret-i Ebû Bekr, hazret-i Ömer, hazret-i Osman, hazret-i Ali, Übey bin Ka'b, Abdullah ibni Mes'ûd, Ebû Hüreyre, Abdullah bin Amr ibni Âs, Abdullah ibni Ömer, Abdullah ibni Zübeyr radıyallahü anhüm, Eshâbın tefsir konusunda önde gelenleridir.

Eshâb-ı kirâmın bildirdiği ve nakil yolu ile rivâyet edilerek nesilden nesile ulaşan tefsir bilgileri, hiç değiştirilmeden, bozulmadan müfessirler vâsıtasıyla zamanımıza kadar ulaşmıştır. Çeşitli İslâm ülkelerinde yetişen müfessirler sayılamayacak kadar çoktur. Bunların en meşhurlarından bazıları; İmâm-ı A'zam, İmâm-ı Şâfiî, İmâm-ı Mâlik ve İmâm-ı Ahmed bin Hanbel... gibi mezhep sâhipleri, İmâm-ı Gazâlî, İmâm-ı Süyûtî, Necmeddin Ömer-i Neseffî, Fahreddîn-i Râzî, Kâdı Beydâvî, Seyyid Şerîf Cürcânî, Osmanlı şeyhülislâmlarından Ahmed ibni Kemâl Paşa, Ebüssü'ûd Efendi, Senâullah-ı Dehlevî, Molla Hüsrev, Molla Gürânî gibi müfessirlerdir.

MÜFETTİŞ;

Alm. *Inspektor, Inspekteur (m),* F**r.** *Inspecteur (m), inspectrice (f),* **İng.** *Inspector.* Mensubu bulunduğu müessesenin, yetki alanı içindeki birimlerinde, en yetkili âmir adına (Bakan, Genel Müdür, Bölge Müdürü gibi) teftiş, tetkik ve soruşturma (tahkîkât) yapmakla görevli kimse.

Teftiş; Teşkilâtın, bütün faaliyetlerinin, personelin, idârenin öngördüğü hedeflere ve mevzûata uygunluk veya aykırılık derecelerinin tesbitiyle ilgili bir hizmettir. Teftişler tarama, yoklama(sondaj) veya konu incelemesi şeklinde yapılabilir.

Tetkik (inceleme): İdârenin yetki alanı içindeki faaliyet konuları üzerinde, araştırma niteliğinde, kuruluşun amaç ve hedefleri esas alınmak sûretiyle yapılan meslekî faaliyetlerdir.

Tahkîkat (soruşturma): Kânunların suç saydığı veya müesseselerin dâhilî mevzûatlarının disiplin cezâsı verdiği fiil ve muâmelelerin olup olmadığı, fâillerin tesbiti, ilgililerin kusur dereceleriyle sebebiyet verilen zararın tâyiniyle ilgili çalışmadır.

Genel olarak, müfettişliğe tâyin olabilmek için müfettiş yardımcılığı giriş imtihanını (yazılı-sözlü) kazanmak, üç yıllık yetişme süresi içinde refakatinde bulunduğu müfettişlerden (hepsi veya bir kısmından) ve teftiş kurulu başkanından müsbet olumlu sicil almak, bu sürenin sonunda yapılacak ehliyet (yeterlilik) imtihânını (yazılı-sözlü) kazanmış olmak şarttır.

Bâzı kuruluşlar, bu prosedüre tâbi tutmadan, doğrudan veya mülâkat sonucu, mesleklerinde yetişmiş yâhut idârecilikte temayüz etmiş personelini veya kuruluş dışında bu nitelikteki şahısları müfettiş veya teknik müfettiş olarak tâyin edebilmektedirler.

Müfettiş yardımcılığı seçme imtihanlarına girebilmek için, **Devlet Memurları Kânunu'**nun 48. maddesinde yazılı nitelikte, görevleriyle ilgili fakültelerden mezun, belirlenen yaş sınırını aşmamış (umumiyetle 30 yaş), sağlık durumları her mevsim ve durum içinde gezici hizmete müsâit olmak gibi şartlar aranmaktadır.

Müfettiş, âmir veya memur değildir, hiyerarşinin dışında bir personeldir. Müfettişler, adına teftiş, tahkikât ve tetkik yaptıkları makam ve teftiş kurulu başkanının dışında hiçbir makam ve merciden emir almazlar.

Müfettişler vazifelerini yaparken, görevlilerin yanlarındaki ve emirleri altındaki bütün evrak ve defterlerle, para ve para yerine geçen kâğıt ve senetlerle eşyâyı gizli de olsa, görmeye ve incelemeye yetkilidir.

Herhangi bir işin yapılması veya yapılmaması hakkında, teftiş ve denetime tâbi personele emir veremezler, inceledikleri evrak ve defterler üzerinde, târih-imzâ hâricinde, açıklama ve düzeltme yapamazlar.Teftiş ve tahkikata gidecekleri ve yapacakları işleri açıklayamazlar, gizli yazılarını başkalarına yazdıramaz ve gösteremezler.

Doğrudan veya dolayısıyla, teftiş ve soruşturmalarla ilgili personelin yâhut sâir kişilerin özel hizmet ve alışılmış olmayan ikrâmlarını kabul edemezler, bunlarla iş münâsebetlerinden farklı bir münâsebet kuramazlar, borç veremezler, borç alamazlar ve bunlarla alışveriş yapamazlar. Görevin yapılması sırasında ve diğer resmî hâllerde nezaket kurallarına uygun hareket ederler. Giyim davranış ve yaşayışlarında saygı, îtibâr telkin etmek mecbûriyetindedirler. Teftiş ve soruşturmalarda memurlar, iş sahipleri, sanık ve şâhitlerle (tanıklarla), tarafsızlıklarından şüphe uyandıracak ilişkiler kuramazlar. Bunlarla olan münâsebetlerinde ağır başlı ve tarafsız davranmak, vazifelerinin icâbıdır.

MÜFSİD (Bkz. Ef'âl-i Mükellefîn)

MÜFTÎ (müftü);

fetvâ vermek ehliyetine sâhip olan büyük İslâm âlimi. Fetvâ, bir meselenin dindeki hükmünü öğrenmek için sual soran kimseye, müctehid olan bir İslâm âliminin verdiği cevap, bildirdiği dînî hükümdür (Bkz. Fetvâ). Müftî, İslâmiyeti iyi bilen, sorulan dînî bir meselenin hükmünü Kur'ân-ı kerîmden ve hadîs-i şerîflerden anlayıp beyan eden, açıklayan derin din âlimidir. Böyle olan İslâm âlimlerine "müctehid" denir (Bkz. Müctehid). Esasen usul-i fıkıh ilmi ıstılahında (terminolojisinde) müftî demek, müctehid demektir. Müctehid olmayıp, başka bir âlimin ictihâdına uyan ve bunun için mukallid sayılan bir fakihe (âlime) müftî denilmesiyse mecâzidir. Bu, müctehidlerin fetvâlarını nakl edip bildirmesi îtibâriyledir. Böyle olan kimse fetvâ veremez. İslâm ilimlerini öğrenmeden ve bilmeden, âyet-i kerîme veya hadîs-i şerîfleri okuyup da bunlara kafasına, kendi görüşüne göre mânâ verenlere, dînî mevzularda gelişi güzel hüküm verenlere, müftî, İslâm âlimi denmez. Böylelerinin fetvâlarını fıkıh kitaplarına uygun vermesi lâzımdır. Böyle olmayan fetvâları mûteber değildir.

İslâmiyetin tebliğ edilmeye başladığı ilk asırda, herkes müşkülünü Peygamber efendimize sorup hallediyordu. O'nun bildirdiği her dînî hüküm vahye dayanıyordu. "Vahy" bizzat Allahü teâlânın öğretmesi, bildirmesi demektir (Bkz. Vahy). Asr-ı seâdette, her şeyi Resûlullah efendimizden öğrenen Eshâb-ı kirâmın hepsi müctehid idi. Onlar hakkında Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem; **"Eshâbımın hepsi gökteki yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız, hidâyete kavuşursunuz."** buyurdu. Bunlar içinde fetvâları meşhur olanlar çoktu (Bkz. Mezheb). Bu devirden sonra yetişen

âlimler arasında da müctehid olanlar vardı. Dört mezhep imâmı ve onların mezhebinde yetişen müctehid âlimler bunlardandır.

Dört büyük mezhebin, İslâm ülkelerinde yayılmasından sonra, müctehid olan müftî kalmayınca her müftî, bu mezheplerden birine uyarak fetvâ vermeye başladı. Müctehid olmayan bu müftîlerin kendilerine sorulan bir mesele hakkında fetvâ bildirirken uymaları gereken bir takım kâideler ve şartlar konulmuştur. Hanefî mezhebinde olan bir hâkim (kadı), kendisine sorulan bir meselede İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin sözüne uygun olarak fetvâ verir. Aradığını onun sözlerinde açıkça bulamazsa, İmâm-ı Ebû Yûsuf'un sözünü alır. Onun sözlerinde bulamazsa, İmâm-ı Muhammed Şeybânî'nin sözünü alır. Ondan sonra İmâm-ı Züfer'in, daha sonra Hasan bin Ziyâd'ın sözünü alır. Müctehid-i fil-mezhep (mezhepte müctehid) ve eshâb-ı tercîh olan müftîler, ictihâdlar arasında delilleri kuvvetli olanları seçerler. Müctehid olmayanlar, bunların tercih etmiş oldukları söze uyar. Böyle yapmıyan müftîlerin ve hâkimlerin sözü kabul edilmez. Demek ki, tercih ehlinin seçmemiş olduğu şeylerde, İmâm-ı A'zamın sözünü almak lazımdır. Görülüyor ki, müftînin müctehid-i fil-mezheb olması lâzımdır. Böyle olmayana müftî denilmez. Nâkıl yâni nakl edici, fetvâyı iletici denir. Nâkıller fetvâları, meşhur fıkıh kitaplarından alır. Bu kitaplar, meşhur olan mütevâtir haberler gibi kıymetlidirler.

"Müftî" tabiri, İslâmiyette esasen ilmî bir tâbir ve sıfattır. Hicrî birinci ve ikinci asırda yaşayan Müslümanlar arasında din bilgilerinde derinleşmiş, fetvâ makamına ulaşmış pekçok mütfî yetişmiştir. Bunlar devlet memuru değildiler. Çoğu ticâret veya bir meslekle meşgûl olurlardı. İslâmiyet devlet idâresinde ve insanlar arasındaki işlerin hükmünde de belli esas ve kâideler getiren mükemmel bir din olduğu için, târihte kurulmuş çeşitli İslâm devletlerinin idarecileri, işlerini dîne uygun yapabilmek için devlet bünyesinde din adamının bulunacağı bir makama da yer vermişler ve bâzılarında bu makamda bulunan din adamlarına müftî sıfatı verilmiştir. Böylece bu sıfat idârî bir tâbir olarak da kullanılmaya başlanmıştır.

Dinde bir âlimin müftîlik derecesine ulaşabilmesi için; devlet idâresindeki belli makamda bulunması şartı hiç gerekmediği gibi, târihte devlet idârelerinde yer almış müftî lakaplı, din adamlarının çoğu da ilmî bakımdan müftîlik derecesine ulaşabilmiş değillerdi. Bunlar; o derecedeki âlimlerin fetvâlarını naklederlerdi.

Osmanlı Devletinde müftî: Bütün İslâm devletlerinde olduğu gibi Osmanlılarda da, ilmiye sınıfına dâhil olan müftîler vardı. Müftîlere, "Reisül-ulemâ", "Müftil-enâm" veya "Şeyhul-İslâm" gibi ünvanlar da verilmiştir (Bkz. Şeyhülislâm). Devletin merkezinde, vilâyet, sancak ve kazâlarında (ilçelerinde) halkın sordukları şer'î (dînî) suallere cevap veren müftîler tâyin edilmiştir. Osmanlılarda müftîlik ve kâdılık, ayrı ayrı iki sınıftı. Bâzan birleştikleri de olmuştur. İlk Osmanlı müftîsi (şeyhülislâmı) Molla Şemseddîn-i Fenarî idi (Bkz. Molla Fenârî). Osmanlı Devletinde din asıl, devlet fer'ı (ikinci derecede) kabul edilmiştir. Bu sebeple devletin temeli kabul edilen İslâmiyetin en büyük temsilcisi olarak müftî (şeyhülislâm), Osmanlı devlet protokolünde veziriâzamdan (sadrâzamdan) üstün tutulmuştur. Kânûnî SultanSüleyman Han devrinde Şeyhülislâm Ebüssü'ûd Efendiden başlıyarak müftîler bütün ilmiye sınıfının başkanı olmuş, bütün müderrisler ve kâdılar (hâkimler) onun emrine verilmiştir.

Günümüzde müftî: Türkiye Cumhûriyeti Anayasasına göre genel idâre hizmetleri sınıfında yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, il ve ilçe müftüleri mârifetiyle, ilgili kânunun gösterdiği şekilde lâik devlet kuralları çerçevesinde kalarak, İslâmiyetin îtikât, ibâdet ve ahlâkî konularında halkı aydınlatmak görevini yürütmektedir.

Günümüz Türkiyesinde müftü sıfatı, devlet idâresinde belli bir makamın adıdır ve bu makamda bulunan devlet memurlarının ünvanıdır. Zamânımızda diğer İslâm ülkelerinde de durum aynıdır.

MÜHENDİSHÂNE-İ BAHRÎ-İ HÜMÂYÛN;

Osmanlı donanmasına deniz subayı yetiştirmek için kurulan okul. On yedinci yüzyılın başından îtibâren dünyâ denizciliğinde büyük gelişmelerin ve keşiflerin ortaya çıkması ile Avrupalı devletler modern gemilere ve yetişmiş bir presonele sâhip olmaya başladılar. Bu sıralarda Osmanlı Devletinde duraklama devri göze çarpıyordu. 1774 Çeşme deniz mağlubiyetiyle Osmanlı Devletinde deniz muhârebe sanatında mâhir denizciye olan ihtiyaç açık bir şekilde ortaya çıktı. Bu sebeple 1734 yılında Sultan Birinci Mahmûd zamânındaÜsküdar'da kara ve deniz okullarına esas olan bir mühendishâne (askerî mektep) açıldı. Fakat bozulmuş olan yeniçerilerden çekinildiği için hemen kapandı.

Bilâhare 1776'da Kasımpaşa'daki tersânede Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn adıyla bir sınıf açıldı. Deniz Harp Okulunun kuruluş yılı bu târih olarak kabul edilmektedir. (Bkz. Harp Okulları)

MÜHENDİSHÂNE-İ BERRÎ-İ HÜMÂYÛN;

topçu ve istihkâm subayı yetiştiren okul. Osmanlı Devleti yükselme devrinden sonra, bilhassa başta 1683 Viyana bozgunu olmak üzere, birbirini tâkip eden mağlûbiyetlerle karşılaştı. Bu durum, askerî

sâhada yeni bilgilerle mücehhez bir orduya sâhip olma zarûretini ortaya çıkardı. Bu sebeple orduda ilk defâ modern bilgilerle tâlim ve terbiye, 1728'de Sultan Üçüncü Ahmed zamânında humbaracı (topçu) sınıfında başladı. Sonra 1734'te Sultan Birinci Mahmûd, Üsküdar'da bir Mühendishâne (mühendis mektebi) açtı. Mühendishâne 1759'da Kâğıthâne'den Karaağaç'a nakledildi. 1784'te Birinci Abdülhamîd zamânında Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn ve Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn olmak üzere ikiye ayrıldı. Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn, topçu ve istihkâm subayı, askerî mühendis yetiştirmeye devâm etti. 1793'te Kasımpaşa'dan Eyüp'teki Bahâriye Sarayına, sonra Hasköy'e, daha sonra Maçka'ya taşındı. 1796'da Üçüncü Selim zamânında Mühendishâneye kırk talebe alındı. Cebir, trigonometri (ilm-i müsellesât), mekânik, atıcılık, hey'et (astronomi), harp târihi, hendese, coğrafya ve istihkâmcılık okunan dersler arasındaydı.

Mühendishâne, yüksek matematik okutan tek mektep olduğundan ve asker arasında yüksek matematik okuyanlara Erkân-ı Harp denildiğinden, Mühendishânenin ilk mezunları, Sultan İkinciMahmûd zamânında kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ordusunda, Erkân-ı Harplik (kurmaylık) vazîfesine tâyin edildiler.

Mühendishânenin başında nâzır denilen bir yetkili bulunmakla berâber, esas sevk ve idâreyi baş hoca adındaki vazîfeli yapardı. Baş hoca, baş mühendis ve Mühendishânenin en bilgili ve lisan bilen subayı idi. Talebenin tâlim ve terbiyesi (eğitim-öğretim) ve idâresi ile meşgûl olurdu. Mühendishânede başhocalık yapanlar arasında en meşhûru İshak Efendidir. Fen ilimlerinde mütehassıs, lisan bilen bu zâtın koyduğu fennî ıstılahlardan bâzısı, dilimizde hâlâ kullanılmaktadır. 1830 senesinde Sultan Üçüncü Selim'e Mühendishânenin ıslâhı husûsunda bir lâyiha (rapor) vermiştir.

Mühendishânenin (mektebin) iki kat üzerine dört dershânesi, hocalara mahsus odaları, kütüphânesi ve matbaası vardı.

1834'te Harbiye Mektebi açıldığında Harbiyeye ve Mühendishâneye hoca, askerî fabrikalara teknik eleman yetiştirmek üzere Mühendishâne hocalarından iki zâbit (subay) ile on talebe tahsil için Avrupa'ya gönderildi. Dönenler orada öğrendiklerini öğretmeye ve tatbike başladılar.

Avrupa'da tahsilini tamamlayıp dönen tophâne nâzırı Bekir Paşanın teklifiyle bir nizâmnâme çıkarıldı. Buna göre, 64 senelik Mühendishâne, topçu ve mîmar yâni istihkâm mektebine çevrildi. Mevcut mektep idâdî kabul edilip, ayrıca dört senelik Harbiye ve mîmar sınıfları açıldı ve binâya ilâveler yapılarak, Avrupa askerî mekteplerindeki gibi fen dersleri okutulmaya başlandı.

Yine mektebin hoca ihtiyâcını gidermek için çeşitli târihlerde Avrupa'nın muhtelif merkezlerine pekçok zâbit gönderildi. Bununla berâber topçu mektebini daha da geliştirmek için Avrupa'dan mütehassıslar getirildi.

1864'te bütün askerî idâdîlerin Galatasaray'da birleştirilmesi karârı üzerine, topçu mektebi de Galatasaray'a nakledildi. Ancak 1867'de Galatasaray'daki İdâdî-i Umûmî, Kuleli Kışlasına kaldırılarak Galatasaray'da sivil mâhiyette ve Mekteb-i Sultânî adı ile umûmî bir idâdî açıldı.

1871'de ise, harbiye öğrencileri, tatbîkâtlı tâlim yaparak mesleklerinde yetişebilmeleri için Harbiye Mektebine nakledildiler. 1878'de Harbiye'deki topçu ve istihkâm sınıfları tekrar Harbiye'den ayrılıp mekteplerine döndüler.

Mühendishâne-i Berrî-i hümâyûn, Yüksek Mühendis Mektebi adıyla kurulup, 1944'te İstanbul Teknik Üniversitesi adını alan okulun çekirdeğini teşkil etmiştir.

MÜHENDİSHÂNE-İ SULTÂNÎ;

Sultan Üçüncü Selim Han (1789-1807) zamânında, fen bilgileri öğretmek için açılan okul. Pâdişâh olduğu andan îtibâren bir takım ıslâhatlara teşebbüs eden Üçüncü Selim Han, açtığı okullarla dikkat çeken bir pâdişahtır. Okul, Enderun ağalarının kâbiliyetli ve en genç olanlarının seçilip, başlarına fennî ilimleri çok iyi bilen öğretmenlerin tâyin edilmesiyle, 1792-93 senesinde Eyüp Bahariye'deki sarayda öğretime başladı.

Burada iki yıl öğretim gören talebelerden fen dallarında öğrenim yapabilecek seviyeye gelenler Mühendishâne-i Bahri-i hümâyûna gönderilirdi.

MÜHENDİSLİK;

Alm. *Ingenieuwissenschaften (pl); Ingenieurwesen (n); Maschinenbau (m),* **Fr.** *Génie (m) civil; logistique (f) industrielle,* **İng.** *Engineering.* İnşaat, makina ve cihazları, imâl usullerini, bunları yalnız veya birlikte kullanan işlemleri tasarlayan ve geliştiren; inşâ eden veya çalıştıran; özel çalışma şartları altındaki özelliklerini tesbit eden ve bütün bunları iktisâdi ilmini ve iş emniyetini gözeterek yerine getiren fenni prensipler. Mühendislik, tabîatta hazır ve dolaylı yollardan sağlanan malzeme ve enerjiyi,

insanların faydasına, ekonomik olarak kullanma yollarını arayıp bulan ve tatbik eden bir meslek dalı olarak da târif edilebilir. Çalışmalar, matematik formüllerle ve diğer tabiî ilimlerle izah edilir. Pratikte mühendislik; bir takım çalışmasını, iyi bir işbirliğini gerektirir. Sistemler birçok konuları içine aldığı için, takım içindeki her dal kendi ihtisas konusu ile uğraşır. Sistem, meydana gelirken, araştırma, geliştirme, yapım, tecrübe, îmalât programlanması, işletme, satış, bakım, tutum ve idâre safhalarından geçer.

Mühendisleri ilim adamlarından ayıran özellik, mühendisliğin tatbikattaki özel problemlerle uğraşmasıdır. İlim adamları "ne, niçin" ile ilgilenirken, mühendisler "ne, nasıl işe yarar" ile kafa yorarlar.

Mühendislik konuları içine barajlar, yollar, kanallar, binâlar, makinalar ve silahlar girer. Yirminci yüzyılda teknoloji o kadar ilerlemiştir ki, buna paralel olarak mühendislik dalları da artmıştır. Mühendislik dallarında ilk akla gelen İnşâat, Makina, Elektrik, Endüstri, Mâden, jeoloji, Metalurji, Elektronik, Kimyâ, Zirâat, Nükleer, Aeronatik konularıdır.

Mühendislik, çalışılan sahalara göre 50'yi aşkın branşa ayrılır. Aeronotikal (seyir) mühendisliği, atmosfer içi ve dışında seyahatla ilgili problemlerle ilgilenir. Balonlar, uçaklar, roketler, uzay araçları ve denizaltı, hücumbotlarla yapılan seyirler bu araçların araştırması, geliştirilmesi ve dizaynı aeronotikal mühendislik konularıdır. Okyanuslardan daha önce faydalanabilmek için, denizaltı nakliyesi üzerine geniş çalışmalar başlamıştır. Zirâat mühendisliği, zirâat âletleri ve makinaları, binâları ile ilgili araştırma, geliştirme ve dizayn işleri yanında, toprağın işlenmesi, mahsulün tarladan toplanıp saklanması ile ilgili çalışmalar da yapar. Diğer mühendislik dallarından aktarmalar yaparak daha verimli ürün elde etme yollarını araştırır. Biyo-mühendislik, klasik mühendislik branşlarına son zamanlarda eklenen en son mühendislik dallarından biridir. Bu mühendislik branşı insanların sıhhatli ve konforlu yaşamalarıyla ilgili problemlerle uğraşır. Biyo-mühendisliğin dallarından biyokimyâ mühendisliği, çevre sağlığı mühendisliği de, insan çalışma ve yaşama konularıyla ilgilenen mühendislik dalıdır.

Seramik mühendisliği, inorganik malzemeler kullanarak yüksek hararet işlemleriyle üretim konularını içine alır. Cam, çimento, porselen, yarı iletken elektronik malzeme ve uzay araçlarının dış yüzeylerinin koruma kaplaması, seramik mühendisliğiyle ilgilidir. Kimyâ mühendisliği, ham maddelerin kimyâsal bileşimini ve fizikî şeklini değiştirerek, bunları endüstrinin gerektirdiği yerlerde kullanmayı gâye edinen geliştirme ve îmalât çalışmalarını içine alır. Sentetik fiber, yakıtlar, plastikler, ilâçlar, kâğıt gibi malzemeler elde edilen ürünlerden bir kısmıdır. Kimyâsal konularda araştırma yapanlara "kimyâger" denir.

İnşaat mühendisliği, en eski mühendislik branşıdır. Binâlar, yollar, köprüler, barajlar, inşaat mühendisliğiyle ilgili konulardır.

Elektrik mühendisliği, mühendisliğin en büyük branşlarındandır. Elektronik, enerji üretimi ve nakli, bilgi işlem gibi geniş sâhalara etki eden dalları vardır. Elektronik mühendisleri, alçak voltajda çalışan radyo, radar, sonar ve daha birçok cihazın geliştirilmesi ve îmalâtı yanında güç üretimi, dağıtımı ve işletmesiyle ilgilenirler. Bilgi işlem mühendisleriyse, konuşma devreleri (telefon) radyo, televizyon uyduları, kompüterler ve ölçü kontrol sistemleri gibi cihazların geliştirilmesi ve yapılmasıyla ilgilenirler. Diğer mühendislik branşlarına en çok giren ve gelişmelerine yardımcı olan, elektrik mühendisliği branşıdır.

Endüstri mühendisliği, üretilen maddelerin îmâlât ve fiyatları ile ilgilenir. Personel, malzeme, makina faktörlerini dikkate alarak en verimli üretimin nasıl yapılacağını inceler ve tatbik eder. Îmalât sırasında verimi arttırcı iş sırası tâyinini yapar.

Malzeme mühendisliği, endüstride kullanılacak yeni malzemelerin bulunması ve kullanılmasıyla ilgili konuları içine alır. En uygun malzemenin en uygun yerde kullanılmasını tâyin eder.

Makina mühendisliği, güç üretimi ve transferini sağlayan makinaların yapılması ve çalıştırılması ile ilgili branştır. Nükleer reaktörler, türbinler, dişli mekanizmaları, dizel ve benzinli motorlar, klima sistemleri genel makina mühendisliği konularıdır.

Metalurji mühendisliği, doğrudan doğruya malzemenin kendisiyle ilgilenir. Mâdenlerin ayrılması ve saflaştırılması, alaşımlar meydana getirilmesi, ısıl işlem yapılması, bu mühendislik dalının konularıdır. Bütün mühendislik branşlarının da birçok dalları bulunmaktadır.

Mühendislikte ihtisaslaşma: Her yeni teknoloji yeni bir mühendislik dalı meydana çıkarmaktadır. Bir sistem, birkaç mühendislik dalında çalışma gerektirebilmektedir. Bu bakımdan her branşta ihtisaslaşma esastır. Bu mühendislik dallarında ihtisaslaşan mühendislerin tıp, hukuk, idârî ve eğitim dallarında da eğitilmesinde fayda vardır. Çünkü mühendisliğin her konuda yeri vardır.

Mühendislik; okuldan sonra da devamlı teorik konuları ve yeni buluşları inceleme ve çalışmayı gerektiren bir meslektir. Yeni konularla ilgilenmeyen mühendisin, her sene mühendislik konusundaki

bilgisi % 20 zayıflar. Bu bakımdan mühendislerin seminerler, dergiler ve fabrika gezileriyle bilgilerini yenilemeleri lüzumludur.

Türkiye'de mühendisliğin eğitimi ve tatbikâtı: Hacettepe Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Yıldız Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Trakya Üniversitesi, Uludağ Üniversitesi, Anadolu Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi, Karadeniz Üniversitesi ve diğer üniversitelerimizin bünyesinde bulunan mühendislik fakülteleri, Türkiye'de mühendis yetiştiren okulların belli başlılarıdır.

Türkiye'de mühendislik hizmetleri devamlı artmaktadır. Bu hizmetler, devlet, iktisâdî devlet ve özel kuruluşlarla yapılmaktadır. Etibank, Türkiye Elektrik Kurumu, Mâden Tetkik Arama Enstitüsü, Karabük Demir Çelik Fabrikaları ve çoğu fabrikalar mühendislik hizmeti yaparlar. Silahlı kuvvetlerin bünyesindeki fabrikalar ve tersâneler de harp teknolojisinde mühendislik hizmeti yapmaktadır.

MÜHİMMAT (Cephâne);

Alm. *Munıtıon,* **Fr.** *Munıtıon (f),* **İng.** *Ammurıtıon.* Personele, malzemeye veya askerî hedeflere zarar vermek için bir yere yerleştirilen, atılan ve havadan bırakılan, güdümlü olarak veya diğer bir şekilde yönetilen patlayıcı veya kimyevî, biyolojik ve radyolojik bir maddeyi veya maddeleri ihtivâ eden harp malzemeleri.

Târihçesi: Silah, insanoğlunun aralarındaki ilk mücâdelelerinde taş, sopa olarak doğmuştur. Taş; bugünkü merminin atası olup, önceleri silah idi. Silahların geçirdiği safhalarla birlikte mermiler de geliştirilmiş ve bugünkü duruma getirilmiştir.

Eldeki bilgilere göre kara barutun miladdan 400-600 yıl önce bulunmasından sonra ateşli silahlar yapılmaya başlanmıştır. İlk yapılan ateşli silah (top)tur. On beşinci yüzyıla kadar mermiler, taş gülleler hâlinde olup, toplarda çoğunlukla kalelerde ve kalelerin muhasaralarında kullanılırdı.

Türkler, Anadolu'ya geldikten sonra topçuluğa önem verdiler. Osmanlıların muhârebelerdeki başarılarında, topun önemli bir yeri vardır.

Fâtih Sultan Mehmed Han zamânında başlayan Osmanlı topçuluğu; top Mühendisleri Muslihiddin ve Sarıca Sekban ile ustabaşı Macar Urban gibi döküm ustalarının bir araya getirilmeleri ile daha da gelişmiştir. Fâtih Sultan Mehmed Han, topun ve mermilerin balistik hesaplarını bizzât kendisi yapıyor ve topa göre mermiyi tesbit ediyordu. İstanbul'un kuşatılmasında kullanılan ağır toplardan atılan gülleler mermerden olup, 100 kg barut hakkı kullanılıyordu. Bu mermer güllelerin ağırlığı 528 kilogramdı. Ayrıca İstanbul fethinde kullanılan demirden yuvarlak gülleler döküldü.

Fâtih Sultan Mehmed Han topçu tekniğinde bulduğu yeniliğe (Bkz. Top, Topçuluk) paralel olarak mermilerde de değişiklik yaptı. 1450'li yıllarda ilk defâ vuruşta paralanıp etrafa parçalar saçan taş ve metal parçalarıyla dolu içi oyulmuş gülleler kullanması, bu günkü şarapnelin öncüsü olarak topçuluk devrini başlatmıştır.

1858 yılında top namlularına da yiv yapıldı ve gülleler uzun mermi şekline döndürüldü. Fâtih'in İstanbul'un fethinde kullandığı mermilerin biraz değişiği olarak, içinde karabarut ve misket bulunan mermiler Avrupa'da ancak bu târihlerde yapıldı. Güllelerin terkinden sonra, bütün mermilere tapa tatbik edildi. Bu tapalar; hedefe çarpınca mermiyi paralandıran (Desmarets) müsademeli tapalar ile 500-800, 1000 ve 1200 metrelik menzillerde mermileri havada paralandıran ihtiraklı tapalardı.

1880'li yıllara kadar ağızdan dolan toplarda kama tertibâtına yer verildi ve krupp fabrikasında yapılan namlulara uygun mermiler yapıldı.

Hafif silahlardaki gelişmeler, tabanca ve tüfek mermilerinin değişimine sebep oldu. Barutlar kovan içerisine konarak çekirdek ile kovan birleşerek fişek şeklini aldı.

1900'lü yıllardan îtibâren hafif ve ağır silahlardan bilhassa topların yapımında çeşitli mermiler kullanılmaya başlandı. Hedeflerin cinslerine ve mukâvemetlerine göre mermilerin çeşitleri arttı. Zırhlara ve tanklara karşı mermiler yapıldı.

Çukur imlalı mermilerin içindeki, ortası konik şekilde olan boşluğuna infilak maddesi konur, merminin tanka çarpması ile infilak enerjisi yâni ısı ve basınç, hedef yüzeyinde dar bir alanda toplanarak zırhı deler. Birinci Dünyâ Savaşına kadar sadece hafif silahların ve topların mermilerinde gelişmeler oldu. Bu arada el bombaları ve mayınlar yapılıp kullanılmaya başlandı.

İkinci Dünyâ Savaşından îtibâren günümüze kadar olan gelişmeler, atom başlıklı mermiler, roketler ve füzeler şeklinde olmuştur. Mermilerdeki 40-50 senelik çok kısa bir zamanda olan bu son gelişmeler, eski devirlerdeki gelişmelerle hiç bir sûrette kıyas kabul etmez ölçüdedir.

Günümüzde kullanılan mühimmat iki bölümde incelenir:

A. Hafif silâh mühimmatı (cephânesi): Çapları 15,24 mm (0,06 inç) veya daha küçük silahlarda kullanılan cephâneye denir. Hafif silah cephânesinde komple bir atıma "fişek" denir. Bir hafif silâh fişeği mermi, kovan, sevk barutu ve kapsülden ibârettir. Fişeğin çapı, silahın çapı ile söylenir. Amerikan cephânesinde kalibre bizde ise milimetre ile ifâde edilir. Meselâ, 30 kalibrelik bir fişek 7.62 milimetrenin karşılığıdır.

Mermi: Mühimmatın içinde bir eleman olup, doğrudan doğruya veya paçrası ile hedefte tesir meydana getirir. Modern hafif silah mermileri, zırh delmek, yangın çıkarmak veya canlı hedeflere karşı kullanılmak gibi özel maksatlar için gayet hassas olarak yapılmışlardır. Mermi, yer yüzündeki bütün değişik ısı ve hava şartlarında kullanılabilmeli ve her türlü şartlar altında depo edilebilmelidir. Mermilerin gövdesi silindir şeklindedir. Bu kısım bütün uzunluğunca silahın set ve yivleri vâsıtası ile çok az miktarda kesilerek merminin dönmesini sağlar. Baş kısımlar toplu tabanca, yarı otomatik tabanca ve makinalı tabanca fişeklerinde yuvarlak, tüfek ve makinalı tüfek fişeklerinde sivridir. Dip kısmı ise, silindirik veya koniktir. Presle, gömlek içe doğru bükülerek, çekirdek üstüne kapatılmıştır.

Fişek kovanı: Pirinç levhalar, fabrikada evvela zımbalanıp yuvarlak şekilde kesilir. Sonra birçok presten geçerek kovan şekli verilir. Tavlama ameliyesine tâbi tutularak lüzumu kadar sertleştirilen kovan mekanizma tırnak tertibatının çekmesi için, tırnaklı yapılır. Kovan dip tablasının kenarları nisbeten daha kalın yapılıdır ve ortasına da kapsülün geçmesi için bir delik açılmıştır. Kovanın üç vazifesi vardır. Bunlardan birincisi sevk barutu, kapsül ve mermiyi bir araya getirmek, ikincisi sevk barutunu rutubetten korumak, üçüncüsü ise atış anında sevk barutunun basıncı ile boyun kısmının şişerek geriye gaz kaçırmasını önlemektir.

Kapsül: Kapsül, kovanlarının dip kısmına pres edilerek geçirilir. Yumuşak madenden yapılmış bir yüksüktür. Kapsül eczası (Fülmenat dömerkür) bunun içine konur. Ucu kapsül eczâsına doğru uzanmış bir örsten müteşekkildir. İğne kapsüle çarptığı zaman diskle örs arasında sıkışan kapsül eczâsı ateşlenir. Alevi, kapsülün önündeki alev kanalından, kovanın içindeki sevk barutunu tutuşturur. Kapsülün mâdeni fişeğin cinsine göre değişebilir.

Sevk barutu: Hafif silah cephânesinde kullanılan sevk barutu, dumansız baruttur. Barut hakkının ağırlığı; kullanılan silahın tâyin edilmiş limitleri dâhilinde, istenilen mermi hızını sağlayacak hazne basıncını temin maksadı ile, her bir barut kafilesine göre ayarlanır. Bunun için 7.62 milimetrelik cephaneye yaklaşık olarak 3.25 g, 12,7 lik fişeklere de 15,5 g barut konur.

Hafif silah mühimmâtı (cephânesi) kullanıldığı maksatlara göre Muhârebe Fişekleri ve Özel Fişekler şeklinde ikiye ayrılır.

1. Muhârebe fişekleri:

a) Normal (sivri) fişek: Canlı hedeflere ve mukâvemeti az mâdenî hedeflere karşı kullanılır.

b) Çelik çekirdekli fişek: Uçaklara, hafif zırhlı araçlara ve normal mermilere mukâvemet eden diğer hedeflere karşı kullanılır.

c) Yangın fişeği: Yangın çıkarma maksadıyla kullanılır.

d) İzli fişek: Atışı gözle tâkip edebilmek için kullanılır. Yangın çıkarmak ve işâret vermek maksadıyla ikinci derecede kullanılır.

e) Çelik çekirdekli yangın fişeği: Zırh delme ve yangın çıkartmak için kullanılır.

f) İzli çelik çekirdekli yangın fişeği: Çelik çekirdekli yangın fişeği gibidir. Ayrıca iz maddesi vardır.

g) Bomba sevk fişeği: Barutla dolu mermisiz bir fişektir. Tüfek bombalarının atılması için kullanılır.

2. Özel fişekler:

a) Manevra fişeği: İçinde barut bulunan mermisiz kovandan ibarettir. Eğitim, tatbikât, manevralarda ve merâsimlerde kullanılır. Türk tipi manevra fişeklerinde sevk barutu olarak kara barut kullanılır. Tahta çekirdekleri vardır.

b) Talim (eğitim) fişeği: Silahın çalışmasını öğrenmek, tetik düşürmek, dolduruş eğitimlerini yapmak ve öğrenmek için kullanılır.

c) Sistem fişeği: Normal fişeğe benzer. Yalnız silah ve namlusunun mukâvemet tecrübesinde kullanılır.

d) Namlucuk fişeği: Namlucuk atış eğitimi için kullanılır.

e) Dağılır mermili fişek: Uçaklara karşı eğitim atışlarında kullanılır. Hedefe vurunca mermi dağılır.

B. Ağır silâh mühimmâtı (cephânesi): Çapları 15.24 milimetreden daha büyük silahlarda kullanılan mühimmattır. Bomba ve mayınlar da bu gruba dâhildir.

Topçu mermilerinin çeşitleri:

Topçu mermileri, genellikle şekilleri bakımından birbirlerine az çok benzerler. Bunların silindirik gövdelerinin içi maksada göre bâzan boş bâzan da çeşitli infilak (patlayıcı) maddeleriyle doludur. Yahut da kimyevî maddeler konur. Mermi gövdesinin içindeki patlayıcı veya kimyevî maddenin cinsi, mermilerin çeşitlerini meydana getirir. Bu bakımdan mermilerden beklenen tesir ve kullanma maksatları değişir.

1. Geliştirilmiş klasik cephâne (GKC): Dipten fırlatmalı mermilerdir. Bu mermiler ihtiraklı (yanmalı) tapa ile ateşlenirler ve içinde bombacıklar bulunan tali mühimmâtla doldurulmuşlardır. Tâli mühimmat ve bu bombacıklar, merminin dip tarafından dışarıya atılırlar ve hedef bölgesine yayılırlar. Bu mermiler iki çeşittir.

a**) Antipersonel (AP) mermiler:** Açıktaki personele karşı çok etkilidirler. Tapa çalıştığı zaman tutuşan kara barut, mermi gövdesinin içinde bulunan bombacıkları iterek, dip tarafından dışarıya doğru akar. Bombacık dışarı çıkınca, üzerindeki küçük kanatlar yukarıya doğru açılır. Bu kanatlar bombacığı kurar ve onu uçuşta dengeli bir duruma getirir. Bombacığın alt tarafındaki vurucu mâdensel levha yere değince, çelik top şeklindeki bombacık, 1,5-2 m kadar havaya fırlar ve parçalanır.

b) Çift amaçlı (ÇA-DP) GKC: Hafif zırhlı araçlarla diğer malzemeye karşı çok etkili olduğu gibi, aynı zamanda personele karşı da etkilidir. İnce uzun bir şerit, bombacığı kurar ve onu dengeli bir duruma getirir. Araca çarpınca, hafif zırhlı araçları delme kabiliyetinde olan boşluklu imla haklı bombacık parçalanır. Ayrıca bomba parçaları dışarıya doğru fırlar.

Her geliştirilmiş klasik cephânede bulunan bombacıkların sayısı silahların çapı ve mermi cinsine göre değişir. Mesela; 105 milimetrelik M 444 mermisinde (AP) bombacık sayısı 18 adet, 203 milimetrelik M 509 mermisinde (ÇA-DP) bombacık sayısı 195 adettir.

2. XM 836 mermisi: Geliştirilmiş klasik mühimmâtın en yenisi olanlardan biri de XM 836 mermisidir. Milimetrik dalga boylu bir radar cihazı ile ateşlenen ve parçalara ayrılabilen bir harp başlığı vâsıtasıyla, zırhlı araçların tepesine dik olarak atılabilen bir mermidir.

3. M 712 Topla atılan güdümlü mermi: Tanklara ve yüksek öncelikli hedeflere karşı kullanılır. 3 ilâ 16 km mesâfedeki lazer ışını ile tesbit edilen hedeflerden çıkan enerjiyle çalışır. Vuruş ihtimâli çok yüksektir. Mermi namlu içinden çok büyük bir itme gücü ile atılır. Mermi namluyu terk eder etmez, gerideki kontrol yüzeyi açılır. Tapa ve güdüm sistemi faaliyete geçer. Uzun mesâfelerde ve müsâit olmayan hava şartlarında arama ve hedef tesbiti için mermi, normal balistik mermi yolunu tâkip eder; arama ve hedef tesbiti için alçak uçuşa programlanır. Hedefe vuruş sağlanıncaya kadar güdüm devam eder.

MÜHLİYE (Corchorus olitorius);

Alm. *Chorchorus olitorius,* **Fr.** *Coréte,* **İng.** *Jew's-mallow.* **Familyası:** Ihlamurgiller (Tiliaceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Güney Anadolu. Hindistan ve tropik iklimlerde yetiştirilen, 1-2 m yüksekliğinde, bir yıllık bitkiler. Çiçekler yaprakların koltuğunda bir veya iki tânedir. Memleketimizde yabânî olarak yetişen bu türü, sarımtrak ve küçük çiçekli olup, genç sürgünleri sebze olarak kullanılır. Meyveleri silindirik ve uzundur.

Kullanılışı: Genç sürgün ve yaprakları sebze olarak kullanıldığı gibi, gövdelerinden jüt adını taşıyan ve dokumacılıkta kullanılan önemli bir elyaf elde edilir.

MÜHR-İ HÜMÂYÛN;

Alm. *Kaiserliches Siegel (n),* **Fr.** *Sceau (m) impérial,* **İng.** *İmperial seal.* Osmanlı pâdişahlarının kullandıkları mühüre verilen ad. Pâdişahların mühürlerine "Tuğra" denir. Mutlak vekil olduklarını belirtmek için sadrazamlara da verilen bu mühürlere "Mühr-i şerif", "Hâtem-i vekâlet" de denilirdi. Vezirlere mühür vermek Abbasî halifelerinde ve Türk hükümdarlarında da âdetti. Osmanlı pâdişahlarından mühürleri görülenlerin en eskileri, Sultan İkinci Bâyezîd Han ile Yavuz Sultan Selim Handır.

Tahta geçen Osmanlı sultanı dört mühür hazırlattırırdı. Biri zümrüt, üçü altından olan bu mühürlerde sultanın kendi isimleriyle babalarının isimleri ve bunların üzerinde de "El-muzaffer dâimâ" yazılıydı. Hükümdâr değişince tuğra gibi mühürler de değişir, eskileri alınıp saray hazînesine konurdu. Dört köşeli ve diğerlerine göre daha küçük olup, zümrütten yapılanı, pâdişah tarafından yüzük şeklinde kullanılırdı. Diğer üçü beyzi şekilde altından olup, biri sadrâzamda, ikincisi hasodabaşında, üçüncüsü

de harem-i hümâyûn hazinedârı olan kadın efendide bulunurdu.

Mühr-i Hümâyûn ilk önceleri yüzük şeklindeydi. Daha sonraları sadrâzamların zincire bağlı bir kese içinde boyunda taşımaları âdet hâline geldi. Mühr-i Hümâyûn vazifeden alınan sadrâzamdan alınır, saraya çağırılan yeni sadrâzama verilirdi. Vazifeden alınan sadrâzam seferde ise veya herhangi bir sebeple Mühr-i Hümâyûn zâyi olmuş ise, bu durumda has odabaşındaki mühür geçici olarak alınır, yeni sadrâzama verilirdi. Sadrâzam mührü almadıkça pâdişaha vekil sayılmazdı. Sadrâzamların kendi isimleri yazılı mühür ilk defâ Keçecizâde Fuâd Paşa tarafından 1861-1862 senesinde kullanılmıştır. Bundan sonra sadrâzamların daha önce imzâ yerine kullandıkları "Sah" işareti yerine mühür kullanmaları âdet oldu.

Pâdişahlar, parmaklarında yüzük şeklindeki Mühr-i Hümâyûnu mâliye tarafından kendilerine takdim edilen şahsî para ve bâzı muayyen haraç ve sâirenin tesliminde, teslim aldığına dâir imzâladığı makbuzlarda kullanırdı. Mühr-i Hümâyûn Osmanlı saltanatının sonuna kadar kullanıldı.

MÜHRÜSÜLEYMAN (Polygonatum multiflorum);

Alm. *Salomonsiegel (m),* **Fr.** *Sceau (m) de Salomon,* **İng.** *Solonon's seal.* **Familyası:** Zambakgiller (Liliaceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Batı-Güney-Kuzey Anadolu.

20-80 cm boyunda, sarkık beyaz renkli çiçekler açan, kalın köklü, çok yıllık otsu bir bitki. Yapraklar sapsız, elipsoidik ve tüysüzdür. Çiçekler aynı sap üzerinde 2-6'sı bir arada sarkık durumda bulunurlar. Meyveleri mavimsi-siyah renkli ve küre şeklindedir. Daha çok orman altlarında, gölgelik yerlerde yetişirler.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kalın kökleri (rizomları) kullanılır. Rizomlarında şekerler, müsilaj, sapaninler vardır. Kabız edici, romatizmaya karşı, kandaki şekeri azaltıcı etkileri vardır. Köklerinden ezilerek yapılan lapa, yara iyi edici olarak kullanılır.

MÜHÜR;

Alm. *1. (Amts) Siegel (n), 2. Stempel (m),* **Fr.** *Sceau, cachet (m),* **İng.** *Seal, mark.* Bir şahsın veya makâmın alâmeti olarak üzerinde mektuplara, senetlere ve diğer evraka basılmak üzere kabartma bir işâret yâhut da bir yazı bulunan taştan, lastikten veyâhut mâdenlerden yapılmış âlet. İmzâ yerine veya imzânın tevsiki (kime âit olduğunu belirtmek) için kullanılır. Mühür, Farsça bir kelime olup, Lügatte yüzük, damga, alâmet ve bekâret mânâlarına gelir. Devletin resmî makamları şahıslar tarafından kullanılmıştır. Resmî makamların kullandığı mühüre "mühr-i resmî" veya "resmî mühür"; şahısların kullandığına ise "zâtî mühür" denilir. Mühür, bir malın muhâfazası ve emniyeti için, anahtar ve kilit maksadıyla da kullanılmaktadır. Doğu memleketlerinde, bilhassa İslâm ülkelerinde uzun zaman imzâ yerine mühür kullanılmıştır. Resmî devlet adamları, ilmiye sınıflarına mensup kişiler (âlimler de) mühür taşırlar ve kendilerine âit yazıların altına imzâ yerine kullanırlardı.

Mühür ve mühürcülük sanatı, çok eski medeniyetlerin bir damgası olmuştur. Mühür kullanılması, mîlâddan önceki devirlere kadar uzanmaktadır. Mısır, Mezopotamya, Anadolu ve Roma'da mühür kullanılmıştır. Târihî kayıtların verdiği bilgiye göre; mührü ilk defa Mısır'da Yûsuf aleyhisselâm kullanılmıştır. İsrâiloğullarına peygamber olarak gönderilen Süleymân aleyhisselâmın kullandığı mühür de çok meşhurdur. "Mühür kimde ise, Süleyman odur." sözü, onun mührünün meşhurluğundan doğmuştur. İran şahları da mühür kullanmışlardır. Papanın mühür kullandığı da târih kayıtlarında belirtilmektedir. Anahtar ve kilidin ne demek olduğunu bilmeyen Avrupanın eski kavimleri, muhâfaza edecekleri eşyâ üzerine balmumu ile mühür vururlardı.

İslâmiyetten önce, Araplarda mühür kullanmak âdeti vardı. En eski Arap mühürlerine Mısır'da mevcut papirüsler üstünde rastlanmaktadır. Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâmın da hicretin yedinci senesinden îtibâren mühür kullanmaya başladığı hakkında hadîs-i şerîf kitaplarında geniş bilgiler mevcuttur. Onun yaptığı her işi, kendilerine bir hayat düstûru bilen ve O'na gönülden bağlı olan dört halîfesi, Eshâb-ı kirâmın çoğu ile İslâm âlimleri de mühür kullandılar. Bunlar mühürlerini, yüzük şeklinde parmaklarında taşırlardı. Bu yüzükler, gümüşten idi. Çünkü İslâmiyet, erkeklere gümüşten başka altın, bakır, demir ve diğer başka maddelerden yapılmış yüzükleri kullanmayı yasaklamıştı. Altın ve gümüş dışındaki madenleri takmak kadınlara da yasaktır. Peygamber efendimiz, mühür için kullandığı yüzüğünü sağ eline takardı ve helâya gittiği vakit çıkarırdı. O'nun yüzük taşındaki üç satırın birincisinde "Muhammed", ikincisinde "Resûl", üçüncüsünde "Allah" yazılı idi. Vefât edince, bunu Ebû Bekr; sonra Ömer radıyallahü anhüm kullandı. Bundan sonra halîfe olan Osman radıyallahü anh kullanırken Eriş Kuyusuna düşürdü. Çok mal sarfettiyse de bulunamadı. Hazret-i Ebû Bekr'in yüzüğünde "Ni'mel Kâdir Allah" (Allah ne güzel kudret sâhibidir.), hazret-i Ömer'inkinde "Kefâ bil-mevti vâızan yâ Ömer" (Yâ Ömer nasîhatçı olarak ölüm yeter.), hazret-i Osman'ınkinde "Le-nasbirenne" (Elbette sabredeceğiz.), hazret-i Ali'ninkinde "El-mülkü lillah" (Mülk Allahü teâlâya mahsustur.),

hazret-iHasan'ınkinde "El-İzzetü lillah" (İzzet, şan, şeref Allahü teâlâya mahsustur.), hazret-i Muâviye'ninkinde "Rabbiğfir-li"(Ey Rabbim, beni mağfiret eyle), İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe hazretlerininkinde, "Kul-il-hayr ve illâ fes küt" (Ya hayır konuş yoksa sus!", İmâm-ı Yûsuf hazretlerininkinde, "Men amile bi-re'yihi, Nedîme (Kendi görüşüne göre iş yapan pişman olur), İmâm-ı Muhammed hazretlerininkinde "Men sabere zafire" (Sabr eden, zafere kavuşur.) İmâm-ı Şâfiî hazretlerininkinde "El-bereketü fil-kanâati" (Bereket kanaattadır.) yazılıydı.

Daha sonra İslâm devletlerinde, Peygamber efendimizin yüzükte olan mührü misal alındı. Mühürlerde yalnız bir isim bulunur, umûmiyetle bulunulan mevkî ve ünvanı yazılmazdı. Daha sonraki devirlerde Hindistan ve İran'da mühür yazılarına çok şeyler ilâve edilmiş, pek şatafatlı mühür şekilleri ortaya çıkmıştır.

Osmanlılarda mühür ve mühürcülük belli başlı bir sanat hâlini almıştır. Daha çok kese ve küçük kutularda saklanan mühürler; altın, gümüş, pirinç, bakır, kurşun gibi mâdenlerden kazılır ayrıca; akik, yâkut, zümrüt, yıldız taşı, fîrûze, necef, yeşim gibi kıymetli taşlar üzerine de kazıldığı olurdu. Kıymetli taş, mühür olarak kullanıldığında buna kıymetiyle münâsip bir sap yapılırdı. Şekilleri yuvarlak, oval, kare ve dikdörtgen olabilirdi. Osmanlı Pâdişâhlarının mühürleri "Mühr-i Hümâyûn" ve "Mühr-i şerîf" adı ile anılırdı. (Bkz. Mühr-i Hümâyûn)

Osmanlılarda mühür hakkâklığı (kazıma sanatı), çok ileri bir seviyeye ulaştı. Hattâ bu yoldan geçimini temin eden bir esnaf grubu meydana geldi. Bu sanata girip yetişmek isteyenin önce hüsn-i hat (güzel yazma) ve tezyînât (süslemecilik) dersleri alması lâzımdı.

Mühürcü olmak isteyen kâbiliyetli bir genç, ustasının yanında bir iki yıl çalıştıktan sonra, eğer kâbiliyeti ustası tarafından kabûl edilirse, kalfa olur ve kalfalık mertebesini aştıktan sonra bir câmide peştemal kuşanırdı. Hakkâkbaşı başkanlığındaki mühürcülerden teşekkül eden bir heyet tarafından da yeni ustaya imzâ yerine kullanacağı mahlas verilirdi. Aynı mahlasın iki kişiye verilmemesine dikkat edilirdi.

Her mühür ustasının bir kataloğu bulunur, müşteriye bunu gösterir seçilen örneğe göre mühür kazılırdı. Mühür önce bir mengeneye sıkıştırılır, üzeri tesviye edilir. Üstübeçle silindikten sonra kazılacak isim, sağdan sola ters olarak, kurşun kalemle çizilirdi. Sonra çelik bir uçla, yazı sâbit hâle getirilir ve dört köşe çelik kalemle yazı mühüre hakk edilir (kazılır) ve nihâyet mühür tekrar tesfiye edilerek iş biterdi. Mühürlere yapılış târihleri ve ustanın mahlası da kazılırdı. Böylece hayat hikâyeleri bilinmeyen bâzı mühürcülerin yaşadıkları devirler buralardan anlaşılırdı.

Osmanlı pâdişâhlarından Sultan Birinci Mahmûd usta bir hakkâktı. Bu pâdişâhın kendi yaptığı mühürleri el altından sattırıp elde ettiği kazancı, İstanbul'un fakirlerine dağıttığı bilinmektedir.

Mühür kazana "hakkâk" denirdi. Mühür kelimesinden bâzı kelimeler türemiştir. Mühürlenmiş kâğıt veya eşyâ için "memhûr" tâbiri kullanılırdı.

MÜKELLEF;

Alm. *Steurpflichtiger (m),* **Fr.** *Contribuable, tenu,* **İng.** *Taxpayer.* Bir şeyi yapmaya ve yerine getirmeye mecbûr akıllı ve bâliğ kişi. İslâm dîninin emirlerinden sorumlu olan. Vergi kânunlarına göre kendisine vergi borcu terettüb eden (düşen) kişi, yükümlü.

Mükellef gerçek kişi veya kurum olabilir. Vergi mükellefiyetinin başlangıcı, medenî haklardan istifâde ehliyetine bağlıdır. İstifâde ehliyetine sâhip küçük ve mahcurların vergi ile ilgili yükümlülükleri velî veya vâsileri aracılığı ile yerine getirir. Vergi mükellefi olan kurumlarda, mükellefiyeti kurumun kânûnî temsilcileri îfâ ederler.

Vergi kânunları yönünden mükellef kişiler, bu mükellefiyetlerini özel anlaşmalarla başkalarına devredemezler.

Yukarıda açıklanan kânûnî mükellefin yanısıra vergiyi bizzât gelir ve servetinden ödeyen nihâî veya îktisâdî mükelleften söz edilebilir. Ayrıca vergiyi kânuna göre ödedikten sonra, fiyât mekanizması aracılığı ile başkalarına devreden mükellefe "mutavassıt mükellef" denilir. Vergi sorumlusu ile vergi mükellefini de karıştırmamak gerekir. "Vergi sorumlusu", mükellefin vergisinin, idâreye ödenmesinden sorumlu kişidir.

İslâm dîninde mükellef; Allahü teâlânın emir ve yasaklarından sorumlu olan, akıl bâlig olan yâni çocukluktan erginlik çağına ulaşan, faydalı ve zararlı olanı birbirinden ayırabilen Müslüman demektir. Bu durum kızlarda 9 ilâ 12 yaşlarında, erkeklerde 12 ilâ 15 yaşlarında başlar. Mükellefin dînen yapması ve sakınması lâzım olan hususlar vardır. (Bkz. Ef'ali Mükellefîn)

MÜLKİYE;

Siyasal Bilgiler Fakültesinin eski adı. Mekteb-i Mülkiye, Mülkiye de denir. Asker olmayan memur sınıfı.

Osmanlı Devletinde ilk Mekteb-i Mülkiye, kaymakam, müdür gibi devletin idârî kademelerinde görev alacak kimseleri yetiştirmek maksadıyla, 28 Ocak 1859 da kurulmuştur. Öğretim süresi iki yıl olan okula, öğrenciler imtihânla alınırdı. Öğretim programlarında kültür ve meslek dersleri, yâni kânunlar ve iktisat dersleri de konulmuştur. Bir müddet sonra okulun öğretim süresi dört yıla çıkarıldı. Coğrafya, hesap, ekonomi ve politika derslerine ilâve olarak muhâsebe, devletler hukûku ve Fransızca öğretilmeye başlandı. 1891'de okulun öğretim seviyesi biraz daha iyileştirildi.

Sultan İkinci Abdülhamîd Han, talebeleri çalışmaya teşvik etmek için, Mekteb-i Mülkiyeyi birincilikle bitireni saraya kâtip olarak alırdı.

1900 yılında, Mülkiye'nin çatısı altında Dârül-fünûnun İlâhiyat, Edebiyat, Riyâziyât (Matematik), Tabakat (Jeoloji) şûbeleri (fakülteleri) açıldı. Bu düzenleme ile Mülkiye, Dârülfünûnun bir fakültesi durumuna geldi. 1915'e kadar yatılı olan okul, bu târihten 1918'e kadar yatılı olmaktan çıkarıldı ise de, kuruluş gâyesiyle bağdaşmadığından 1918'de tekrar yatılı hâle getirildi.

Cumhûriyet döneminde de tedrisâtına aynı şekilde devam etti. 4 Aralık 1934'te Arapça mânâsız yarım bir kelime köküne Fransızca sal ekinin eklenmesi ile "Siya+sal" kelimesi yapıldı ve mektebin ismi Siyasal Bilgiler Okulu adını aldı.

1950 yılı Mart ayında 5627 sayılı kânunla fakülte hâline getirildi ve Ankara Üniversitesine bağlandı.

Mülkiye'deki iktisat, idâre ve hâriciye şubelerine, 1967 yılında işletme şûbesi de ilâve edildi. 1982 yılında şûbe sayısı iktisat, mâliye, kamu yönetimi, uluslararası ilişkiler, işletme ve çalışma ekonomisi olmak üzere yeniden altıya çıkarıldı.

Mülkiye, kuruluşundan bu yana kaymakam, vâli gibi idârî kademelerde görev alacak kimseleri, hâriciyeci, mâliyeci ve üst seviyede bakanlık görevlilerini yetiştiren bir okul olarak, önemini devamlı korudu. "Önce Türkiye, sonra Mülkiye" sözü bu önemi gösteren meşhur bir sözdür.

MÜLKİYET;

Alm. *Eigentum (-srecht) (n),* F**r.** *(Drait de) propriété (f),* **İng.** *Property (right)* Bir menkul veya gayrimenkul mal üzerinde tasarruf etme, kullanma ve faydalanma hakkı. Mâlik olmaklık, sâhip olma hakkı.

Mülkiyet hakkı, insanların en tabiî haklarından biridir. Târihteki pekçok millet ve devlet, bu hak üstüne çeşitli uygulamalar içinde olmuşlardır. Bu hak, birçok felsefe ile siyâsî rejimlerin de belli başlı konularından olmuştur. Kapitalist sistemler fertlere mülkiyet hakkı tanımakla berâber, mülk edinilen şeyin kazanılmasında kâfi ölçü ve müeyyidelerden mahrumdur. Bu bakımdan bu hak, kapital bakımından güçlü olanlar tarafından alabildiğine kullanılmakla berâber, fakir olanların bu hakkı kullanabilecekleri az şeyleri vardır. Komünizm ise, fertlere özel mülkiyet hakkı tanımaz. Her şeyin devletin olduğunu belirtir. Ancak mevcut varlığın kullanılmasında yalnız komünist partisi mensupları söz sâhibidir. Uygulamada halkın bu konudaki mahrûmiyeti, kapitalist idârelerden çok fenâdır. Liberal ülkelerde, mülkiyet hakkı sosyal adâlet esâslarına daha yakın hükümlerle temin edilmeye çalışılmıştır. İslâmiyet; mülk ve mülkiyet hakkında açık ve kesin hükümler koymuştur. Buna göre "mülk", hakikatte yalnız Allahü teâlânındır. Fertler, cemiyetler ve sosyal müesseseler, bu mülkü Allah rızâsına uygun kullanmakla mükellef olan birer emânetçi gibidirler. İslâmiyetin hükümleri, Allah'ın rızâsını gösterir. Fertler, cemiyetler ve sosyal müesseseler, mülklerini bu hükümlere uygun şekilde edinmeye mecbur ve mülkiyet haklarını da bu hükümlere ters düşmemek şartıyla diledikleri gibi kullanmakta serbesttirler. Târihteki İslâm devletlerinde, tatbik edilen bu mülkiyet hakkı esasları, Müslüman ve gayrimüslim tebeanın râhat ve huzûr içinde, mülk ve haklarından mutlak bir emniyet duyarak yaşamalarını sağlamıştır.

Hukûkî bakımdan mülkiyet, kanun veya diğer düzenleyici hukuk kâideleriyle sınırlanmış olarak, bir mal üstünde en geniş tasarruf imkânı sağlayan aynı haktır. Bir malın mülkiyetine sâhip olan, onu dilediği gibi kullanabilir. Mâlik olan, malını satabilir, bağışlayabilir, dilediği sürece dilediği gibi kullanabilir, maldan veya gelirinden istediği şekilde faydalanabilir. **1982 Anayasası'**nın 35'inci maddesinde; herkesin, mülkiyet ve mîras haklarına sâhip olduğu, bu hakların ancak, kamu yararı gâyesiyle kânunla sınırlanabileceği, mülkiyet hakkının kullanılmasının toplum yararına aykırı olamayacağı hususları hükme bağlanmıştır. Böylece mülkiyet hakkı, Anayasa'da teminât altına alınmıştır.

Mülkiyetin konusu, menkul yâni taşınır ve gayrimenkul yâni taşınmaz maddî mallardır. Alacak hakları ve fikrî haklar üzerinde mülkiyet söz konusu değildir.

Gayrimenkul mülkiyeti; gayrimenkuller üstündeki mülkiyet hakkıdır. Arazî, tapu siciline müstakil ve dâimî olmak üzere kaydedilen haklar, bâzı sınırlayıcı hükümlerle mâdenler, müstakil bir binâ veya bir

binânın kat, dâire, iş ofisi, dükkan, mağaza, depo gibi müstakil bölümleri üzerinde mülkiyet hakkı kurulabilir.

Menkul mülkiyeti; menkul mallar üstündeki mülkiyet hakkıdır. Bir yerden bir yere nakledilebilen eşyâ (mobilya, elbise, buzdolabı... gibi) otomobil, şehir şebekesiyle evlere verilebilen elektrik enerjisi vb. menkul mülkiyetine konu olabilir. Mülkiyet hakkı, o şeyle alâkalı parçalar, yâni mütemmim (tamamlayıcı) cüzlerini, tabiî ürünlerini ve teferruâtını da ihtivâ eder. Mahallî örf ve âdetlere göre, bir şeyin aslî unsurunu teşkil eden ve o şey tahrip, tağyir veya telef olmadıkça ondan ayrılması mümkün olmayan cüzler, o şeyin tamamlayıcı cüzüdür. Meselâ, bir tarlanın ürünü, bir hayvanın sütü, bir evin kapı ve penceresi gibi.

Mülkiyetin sağladığı yetkiler: Kullanma yetkisi; mâlik, kânun sınırları içinde kalmak şartıyla mülkiyetinde olan şeyi dilediği şekilde kullanabilir. Meselâ, bir binâya sâhip olan kimse, bu binâda kendisi veya akrabâlarıyla birlikte oturabilir, kirâya verebilir, boş bırakabilir.

Tasarruf yetkisi; mâlike, mülkiyete konu olan şeyin geleceğini tâyin etme hakkını verir. Meselâ, mâlik, malını bağışlayabilir, satabilir, trampa veya vasiyet edebilir.

Faydalanma yetkisi; mâlik, mülkiyete konu olan şeyden dilediği gibi faydalanabilir. Meselâ, mâlik, tarlasına istediği mahsûlü ekebilir, parasını borç verebilir, harcayabilir veya bir şirketin hisse senedini satın alarak ortak olabilir.

Mülkiyetin sahibine yüklediği sorumluluk ve kısıtlamalar: İyi niyette kâidelerine uygun kullanma; mâlik, mülkiyet hakkını iyi niyet kâidelerine uygun olarak kullanmaya mecburdur. Mülkiyet hakkının başkasına zarar vermek maksadıyla kullanılmasını, kânun himâye etmez. Meselâ kânun, mülk sâhibinin, komşularının deniz manzarasını kapatacak şekilde, bahçe duvarlarını 8-10 m yükseklikte inşâ etmesini, mahalle arasında bir marangoz atölyesinin, aşırı gürültü çıkartarak mahalle sâkinlerini rahatsız etmesini korumaz. Çünkü bu fiiller mülkiyet hakkının kötüye kullanılması sayılmaktadır.

Kânun dâiresinde kullanma; mâlik, mülkiyet hakkını kânunlara uygun olarak kullanmakla mükelleftir. Meselâ, mülkiyete konu olan şeyi kullanırken, kamu yararı için düzenlenmiş îmar, istimlâk ve belediye mevzuâtına; yeraltı mâdenlerini işletmek için mâden ve petrol mevzûâtına, iktisâb ettiği kazançları kullanırken vergi kanunlarına uymak zorundadır.

Mülkiyetin iktisâbı iki şekilde olur:

Aslen iktisâb: Sâhipsiz veya sâhibi belli olmayan bir malın iktisâbıdır. Gayrimenkullerin aslen iktisâbı; sâhipsiz arâziyi işgâl, sâhipsiz yerlerde yeni arâzi teşekkülü, mürûruzaman (zaman aşımı) ile iktisâb, lükata (sokakta bulunup alınan mal), sâhipsiz malı ihrâz, define bulma, hukûkî tağyir veya iki malın karışması ve birleşmesi sûretiyle olabilir.

Devren iktisâb: Sâhipli bir malın, sâhibinin rızâsı yâni satış, vasiyet, bağış, mahkeme ilâmı ile el değiştirmesidir. Bir gayrimenkulün devir işleminin resmî şekilde ve resmî merciler huzurunda yapılması, tapu siciline tescili mecbûrîdir. Yeni mâlik, tapu tescil işlemleri tamamlanmadıkça, o mal üzerinde devredici tasarruflarda bulunamaz..

Menkul malların devren iktisâbı, resmî bir şekle tâbi değildir. Taraflar, yazılı veya sözlü olarak devir yapabilirler. Devir işlemi, devir konusu malın, yeni alıcıya teslimiyle kesinleşir.

Gayrimenkul mülkiyeti, arâzinin yararlı olacak derecedeki altını ve üstünü de ihtivâ eder. Yatay sınırları ise, planda ve yeryüzünde gösterilen işâretlerle tespit edilir.

Mülkiyetin Çeşitleri

Münferid (ferdî) mülkiyet: Bir kimsenin, mülkiyetin konusu, taşınır veya taşınmaz malın bütünü üzerinde tek başına tesis ettiği mülkiyet hakkıdır. Mâlik, mülkiyetin kendisine sağladığı bütün yetkileri yalnız başına kullanabilir.

Müşterek mülkiyet: Birden çok kimsenin, bir malın tamâmı üzerinde, belli miktarda, fakat fiilen taksim edilmemiş hisselere sâhip bulunduğu, birlikte mülkiyet şeklidir. Bir malın, birden fazla kişi tarafından satın alınması veya bir malın birçok kimseye bağışlanması sûretiyle müşterek mülkiyet doğar. Ölenin vârislere bıraktığı mal üzerinde de, terekenin taksiminden önce mirasçıların müşterek mülkiyet hakkı vardır.

İştirâk hâlinde mülkiyet: Kânûnî olarak veya bir akit sebebiyle birden çok kimse arasında ortaya çıkan ortak mülkiyet şeklidir. Âdi şirket ve eşler arasındaki mal ortaklığı, iştirâk hâlinde mülkiyete misâl gösterilebilir. Bir mâlik, kendi hissesi üzerinde tasarrufta bulunamadığı gibi, ortak malın tamamı üzerinde de yalnız başına tasarrufta bulunamaz. Mal üzerindeki tasarruflar, ancak, ortakların oybirliği ile mümkün olabilir.

Mülkiyetin korunması: Mâlik, mülkiyet konusu mala el koyan herhangi bir kimseye karşı istihkâk ve tecâvüzü men (men-i müdâhale) dâvâlarını açmak hakkına sâhiptir.

İstihkak dâvâsı: Mâlikin elinden rızası dışında çıkan malın, tekrar mâlikin eline geçmesini sağlayan dâvâdır. İstihkak dâvâsı, zaman aşımına uğramaz. Tecâvüzün men'i davası; mülkiyete konu olan şeye yapılan tecâvüzün ortadan kaldırılmasını sağlar. Meselâ, tarlasındaki mahsulünü zamânı gelince toplamak istiyen bir çiftçiye mâni olunması hâlinde, çiftçi, tecâvüzün men'i dâvâsını açabilir. Mâlikin, uğradığı zarârı tazmîn ettirmek, mülkî makamlardan tecâvüzün def'ini istemek hakkı mahfûzdur.

İslâm hukûkunda mülkiyet hakkı: İslâmiyet, mülkiyet hakkına büyük önem vermiştir. İslâm âlimleri, fıkıh kitaplarında mülkiyetle ilgili birçok meseleyi bütün teferruâtıyla bildirmişlerdir. İslâm dîni, fertlerin satın almak, mîras, hediye, sadaka yollarından birisi ve birkaçı vâsıtası ile eline geçen malın mülkiyetine sâhip olmasına izin vermiş, bu konuda bir sınırlama da getirmemiştir. Ancak bunların, İslâmiyetin bu konudaki emir ve yasaklarına uyularak elde edilmesi istenmiştir. Mülkiyet hakkına dokunulmamazlık da esastır. Cebren mala el koymak yasaktır. **Türk Medenî Kânunu** ile **Borçlar Kânunu'**nda yer alan hükümlerden bir kısmı **Mecelle'**den alınmıştır. Medenî Hukûkun içinde yer alan konuların toplandığı **Mecelle** adındaki kitap, İslâmiyetin ana kaynağı olan **Kur'ân-ı kerîm** ve **hadîs-i şerîf** hükümlerinin kânun haline getirilmiş şekli olup, bugün dahi bütün milletlerce kıymeti takdir edilmektedir. **Mecelle'**de mülkiyetle ilgili hükümlerden bir kısmı şöyledir:

1192-Herkes mülkünü dilediği gibi kullanır. Fakat, başkasının hakkına dokunursa, bu kullanması sınırlanır. Meselâ İslâmiyette kat mülkiyeti vardır. Fakat, üst kat sâhibinin, apartmanın temelinde ve alt kat sâhibinin de çatıda hakkı vardır. Birisi, ötekinin izni olmadıkça kendi katını yıkamaz.

1914-Bir arsaya sâhip olan, üstündeki boşluğa ve toprağın içine de mâlik olur. İstediği kadar yüksek binâ ve derin kuyu yapabilir.

1200-Bir evin kanalizasyonundan, komşusunun evine sızarak zarar verirse, tâmir etmesi lâzım olur.

1210-Arada müşterek olan duvarı, biri ötekinin izni olmadıkça yükseltemez ve üzerine binâ yapamaz.

1216-Hükümetin emri ile birinin evi satın alınıp yol yapılabilir. Fakat, parası verilmedikçe evi alınamaz.

1248-Mülk sâhibi olmak üç yol iledir. Mal, birinin mülkü iken, bey' (satış) ve hibe gibi bir akit, yâni sözleşme ile başkasının mülkü olur. Mîras ile akd olmaksızın mülke girer. Sâhibi olmayan mubah bir şey, ele geçirmekle mülk olur.

1265-Denizler, büyük göl ve nehirler, şehirlerden uzak sâhipsiz arâzi ve dağlar, herkese mubahtır. Fakat başkasına zarar vermemek şarttır.

1308-Ortak mülkün tâmiri, hisselere göre ortaklaşa yapılır.

1314-Müşterek bir binâ yıkılınca, yeniden ortaklaşa yapılmasını istemeyen olursa, buna cebr olunamaz. Arsa taksim edilir.

1315-Apartman yıkılınca herkes kendi katını yaptırır. Alttaki yaptırmazsa, üsttekiler, hâkimin izniyle hepsini yaptırıp, alttaki hissesini verinceye kadar, katını kullanamaz.

MÜMİN (Bkz. Müslüman)

MÜMTAZ TURHAN;

Türk sosyolog, psikolog ve fikir adamı. 1908 yılında Erzurum'un Pasinler ilçesinde doğdu. İlköğrenimini orada, ortaöğrenimini Kayseri, Bursa ve Ankara'da tamamladı. 1928'de burslu olarak Almanya'ya gitti. Berlin ve Frankfurt üniversitelerinde felsefe ve psikoloji öğrenimi gördü. Frankfurt Üniversitesinde doktorasını tamamladı. 1936'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tecrübî Psikoloji Kürsüsüne asistan oldu. 1939'da doçent oldu. Bu dönemde Gestalt okuluna bağlı kalarak tecrübî (deneysel) psikoloji konuları üzerinde durdu. İngiltere'de Cambridge Üniversitesinde kültür değişmeleri konusunda ikinci doktora çalışmasını yaptı. 1951'de profesör oldu. 1952 de İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tecrübî Psikoloji Kürsüsü başkanlığına, 1960'ta Tecrübî Psikoloji Enstitüsü Müdürlüğüne getirildi. Kültürel antropolojiyle ilgilendiği bu dönemde kültürde değişen ve değişmeye karşı koyan güçleri yerinde gözlem metoduyla inceleyen araştırmalar yaptı. Milliyetçi muhafazakâr görüşlere bağlı kalarak eğitim, batılılaşma, lâiklik ve Atatürkçülük konuları üzerinde durdu. Toplumdaki değişmelerin gerçekte kültür değişmeleri olduğunu, bunun da yabancı kültürlerin tesiriyle ortaya çıktığını savundu. Türkiye'de ilmî mânâda batılılaşma olamadığını, Türkiye'nin aydınların ihânetine uğradığını, ülkenin geri kalmışlığının, aydınların ilmî yönden kendilerini yenileyememelerinden, solcu aydınların yetersizliğinden ve yanlış yönlendiriciliğinden kaynaklandığını savundu.

Türk Kültürü, İstanbul, Ölçü ve **Yol** dergilerinde çeşitli makale ve polemik yazıları yazdı. İ.Ü.

Edebiyat Fakültesi Tecrübî Psikoloji Kürsüsü başkanlığı ve Tecrübî Psikoloji Enstitüsü Müdürlüğü vazifelerini ölümüne kadar sürdürdü. 1 Ocak 1969 da İstanbul'da vefât etti. Türklüğün değerlerine bağlı bir fikir adamı olan Mümtaz Turhan'ın **Kültür Değişmeleri, Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik, Garplılaşmanın Neresindeyiz?, Maarifimizin Ana Davaları, Toprak Reformu ve Köy Kalkınması, Atatürk İlkeleri ve Kalkınma** adlı eserleri vardır.

MÜNÂFIK;

iki yüzlü. İçi dışına uymayan. İnanmadığı hâlde inanmış gibi görünen ve Müslüman olduğunu söyleyen kâfir kimse. Nifak, münâfıkın sıfatı olup, İslâm dînince haram kılınmıştır. Münâfıklık, insanı dinden çıkaran ve çıkarmayan olmak üzere iki kısımdır. Allahü teâlânın dîninde şek ve şüphe etmek veya inanmadığı hâlde Müslüman görünmek, küfür olup, insanı dinden çıkarır. Böylelerinin âhiretteCehennemin en dibindeki Hâviye denilen yerde azap görecekleri âyet-i kerîme ile bildirilmiştir. Münâfıklığın ikinci kısmı gösteriş için iyi ahlâklı görünmek, söylediği şeyi kendisi yapmamak vb. gibi mürüvveti gideren, îtimâdı sarsan işler ve davranışlardır. Böyle olan kimse, günâh olan şeyleri helâl saymadıkça âsî ve günahkâr sayılır.

Münâfık sözü İslâm dîninin başlangıcından beri kullanılmıştır. Peygamber efendimiz münâfıklardan büyük sıkıntı görmüştür. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem zamânında insanlar îmân bakımından üç kısma ayrılmıştı: İnanmayıp Peygamber efendimize karşı gelenlere "kâfir", inanmayıp inanmış gibi görünenlere "münâfık", inananlara da "mü'min" ve "Müslüman" denildi. Medînede'ki münâfıkların başı Abdullah bin Ubey bin Selûl olmuştur. Bunlar Bedir, bilhassa Uhud, Hendek ve Tebük muhârebeleri gibi zor günlerde bir araya gelip, Müslümanlara büyük sıkıntılar vermişlerdir. Yaptıkları mescit bizzat Peygamber efendimizin emriyle yıkılmıştır. Peygamber efendimiz münâfıkların kimler olduğunu Eshâb-ı kirâmdan Huzeyfet-übnü Yemân'a (radıyallahü anh) haber verdiyse de fitne ve karışıklık çıkmaması için onlara dokunulmamış ve münâfıkların topluca düşman saflarına geçmesine meydan verecek bir davranıştan kaçınılmıştır.

Münâfıklar İslâmın başlangıcından, sonraki devirlerde yer yer görülmüş, İslâmiyete ve Müslümanlara büyük zararlar vermişlerdir. **Kur'ân-ı kerîm'**in 43. sûresi "Münâfikûn" adını taşımaktadır. Bu sûrede münâfıklar hakkında ilâhî hükümler açıklanır. Ayrıca münâfıklarla ilgili başka sûreler de vardır.

Kur'ân-ı kerîmde münâfıklarla ilgili âyet-i kerîmelerden bâzılarında meâlen şöyle buyrulmuştur:

Onun için kalplerinde nifâk hastalığı olanlar görürsün ki, kâfirlerle dostluk yapmak husûsunda yarışırlar. (Mâide sûresi: 52)

Muhakkak münâfıklar Cehennemin en aşağı (Hâviye) **tabakasındadırlar** (Cehennemin dibindedirler). **Aslâ onların azâbını kaldıracak bir yardımcı bulamazsın.** (Nisâ sûresi: 145)

Hadîs-i şerîflerde de buyruldu ki:

Münâfık iki sürü arasında bulunan bir koyun gibidir ki, o, bir defâ bu sürüye başka bir defâ öbür sürüye katılır.

Ey Allah'ım! Ben münâfıklıktan, tefrikadan (ayrılık çıkarmaktan) **ve kötü ahlâktan sana sığınırım.**

Müslümanlara, sözleriyle dostluk gösterip, davranışlarıyla düşmanlık edenlere Allahü teâlâ ve melekler lânet eylesin.

Münâfıkların üç alâmeti vardır: Yalan söyler, sözünde durmaz ve emânete hıyânet eder.

MÜNECCİM;

Alm. *Astrolog, Sterndeuter (m),* **Fr.** *Astrologue (m),* **İng.** *Astrologer.* Yıldız ilmiyle uğraşan, gök cisimlerinden olan yıldızların, ayın, güneşin ve diğer seyyârelerin (gezegenlerin) durumlarından, hareketlerinden çeşitli hükümler çıkararak, bunların hayvanlara, insanlara ve yeryüzündeki hâdiselere tesir ettiğine inanan ve soranların durumlarına bakıp, onlar hakkında hüküm veren kimse. Müneccim, Arapçada "yıldız" mânâsına gelen "necm" (çoğulu nücum) kelimesinden türemiştir. Yıldızlarla uğraşanlara da "müneccim" denmiştir.

İnsanlar, çok eski devirlerden beri yıldızlarla ilgilenmişler, hareketlerini ve çeşitli durumlarını incelemişlerdir. Ayrıca yeryüzündeki olaylara ve canlılara tesir ettiklerine de inanmışlardır. Değişik, inanış sâhibi olan Bâbillilerin, Âsurluların, Keldânîlerin ve Eski Mısırlıların bu konudaki çalışmaları kayıtlara geçmiş olup, günümüze ulaşanları vardır. Eski çağlarda İran, Hindistan, Roma, Yunanistan, Fenike, Anadolu ve Bâbil'de yıldızların hareketlerine, durumlarına bakarak, insanların başına geleceklerle ilgili sonuçlar çıkaran ve gelecek hakkında hüküm verenler, falcılık yapanlar olmuştur. İnsanların tabîat olaylarından etkilenmelerini ve gök cisimlerinin kendilerine ve başlarına gelecek

olaylara tesir ettiğine inanmaları, daha çok Allahü teâlâ tarafından gönderilen ilâhî dinleri tanımadıkları ve bu sebeple bâtıl inançlara saplandıkları devirlerde ve böyle topluluklarda olmuştur.

İnsanların yıldızlarla uğraşması sonucunda iki ilim dalı ortaya çıkmıştır. Birincisi ahkâm-ı nücûm ilmidir ki, bugün buna astroloji denilmektedir. Sâdece İlm-i nücûm (nücûm ilmi) denilen diğerine de hey'et veya astronomi ilmi adı verilmiştir. Eskiden her iki ilimle uğraşanlara "Müneccim" deniliyordu. Bugün ayrı ayrı adlandırılmakta olup, birinciyle uğraşana"Astrolog", ikincisiyle uğraşana da "Astronom" denilmektedir. Müneccimler, yıldızların doğup batmaları ve diğer durumları ile ilgili hesaplara âşinâ olup, hâllerini kayd ederek takvimlere geçirirlerdi.

Ahkâm-ı nücûm ilmi, yâni astrolojiyle uğraşan müneccimler, gökyüzündeki cisimlerin sebep olduğu olayları ve bilhassa yıldızların çeşitli durumlarını öne sürüp, bunların yeryüzündeki canlılara ve olaylara tesir ettiği iddiâsına dayanarak, kafalarına göre haber ve hüküm verirlerdi. Meselâ, yıldızların birbirine yaklaşık ve karşı olmak, üçü, altısı veya dördü bir arada bulunmak gibi hâllerinden ayrı ayrı hüküm çıkarırlar ve hattâ daha da ileriye giderek; "Yeryüzündeki her iş, yıldızların tesiriyle olur, şu yıldız şuraya giderse, bu iş şöyle olur." gibi falcılığa benzeyen şeyler söylerler ve böyle inanırlardı. Astrolog olan müneccimler her vakit ve zamânın, iyi ve kötü hâllerinden ve hangi zamanda işe başlamamak gerektiğinden hangi vakitte işe başlamanın iyi veya zararsız olacağından, her vaktin bâzı işlere iyi veya kötü husûsî bir bağlantısı olduğundan bahsederek; "Güneşin, bâzı burçlarda ve ayın bâzı safhalarda bulunması buna sebep olur, yâhut ikisi arasındaki bâzı durumlar ile olur." gibi gerçek dışı sözlerle insanları kandırmaya çalışırlardı. Bundan başka gökyüzünde bulunan on iki burçtan her birini belirli bir harf ve belirli bir şekille gösterirler, kendilerine bir şey sorulduğunda reml atarlardı. Yâni, soran kimseyle ilgili burcun şekline ve harflerine bakarak burçlarındaki şekillerin delâlet ettiği mânâlara dayanarak, o burçların durumlarına uygun husûsî hükümler bildirirlerdi.

İlm-i nücûm, yâni astronomi ise dünyâmızın da içinde bulunduğu kâinâtı, yâni gezegenleri, güneşi, ayı, yıldızları, kuyruklu yıldızları, akan yıldızları, asteroitleri, galaksileri, konu alan ve bu cisimlerin yapılarını, bulundukları yerleri, hareket kânunlarını, meydana gelişlerini, zamânımıza kadar geçirdikleri değişiklikleri, gelecekte meydana gelebilecek olayları ortaya koymaya çalışan ilimdir. (Bkz. Astronomi)

Yıldızların hareketlerinin, özellikle seyyârelerin ölçülerini, herbirinin hareketleri, burçlara giriş-çıkışlarını tahmin ve tesbit etmek bu ilimle olur. Bu ilmin faydası, yıldızlardan özellikle gezegenlerden her birinin yörüngesini ve burcun durumuna göre yerini bilmektir. Geçişlerini, dönüş istikâmetlerini, doğuş ve batışlarını, görünen ve görünmeyen hal ve zamanlarını, nerede ve ne zaman olursa olsun bilmektir. Yıldızlar arasında olan kavuşma ve yaklaşmalar, karşı karşıya gelmeler, dörtlü, üçlü ve altılı kümeleşmeler, güneş ve ay tutulmaları ve buna benzer diğer haller, hesap ve delille tâyin edilir, önceden bilinir. Bu anlatılan hâllerde saat, vakit, mevsimler, yıl, kıble tarafı ve namaz vakitleri bilinir, anlaşılır. Bunlarla, olaylar ve canlılar hakkında hüküm bildirmenin İslâm dîninde bir kıymeti yoktur. Hattâ bâzan tam isâbet etse ve söylenilenler gerçekleşse bile, tesâdüfî kabûl edilir.

Allahü teâlâ yeri, gökleri ve içinde bulunan her şeyi insanların istifâde etmesi için yaratmıştır. Yaratılan her varlığın bir faydası olup, boş, lüzumsuz değildir. Gökyüzündeki varlıkların yaratılmasında, insanların, bâzısını bulabildiği ve çoğunu da henüz anlayamadığı nice hikmetler, faydalar vardır. Allahü teâlâ, insanların bunlara bakıp ibret almasını kendisinin büyüklüğünü düşünmelerini istemektedir. Nitekim Âl-i İmrân sûresi 190-191. âyetlerinde meâlen; **"Gerçekten göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün, birbiri ardınca gelişinde, olgun akıl sâhipleri için, Allah'ın varlığını, kudret ve azametini gösterir kesin deliller vardır. Onlar** (olgun akıl sâhipleri) **ayakta, otururken ve yatarken** (her zaman) **Allahü teâlâyı hatırlarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı hakkında, Allah'ın varlığını isbat için iyice düşünürler ve şöyle derler: "Ey Rabbimiz, sen bunları boşuna yaratmadın. Sen lüzumsuz şeyi yaratmaktan münezzehsin** (çok uzaksın). **Artık bizi Cehennem azâbından koru."** buyrulmaktadır.

Bu sebeple İslâm âlimlerinden çoğu gökyüzünde bulunan güneş, ay, yıldızlar ve diğer gezegenlerin durumlarıyla yakından ilgilenmişler, onlar hakkında çeşitli araştırmalar yapmışlar ve astronomi öğrenmeyi teşvik etmişlerdir. Nitekim İslâm âlimlerinin büyüklerinden İmâm-ı Gazâlî rahmetullahi aleyh; "Astronomi ve anatomi bilmeyen, Allahü teâlânın kudretinin büyüklüğünü kavrayamaz." buyurmuştur. İslâm âlimlerinin, bugünkü modern astronomi bilgilerinin ortaya konmasında çok büyük hisseleri vardır.

Bîrûnî, Bettânî, Endülüslü Zerkâlî, Bağdatlı İbn-i Heysem, Batrûcî, Uluğ Bey, Kâdızâde-i Rûmî ve Ali Kuşçu gibi İslâm dünyâsında yetişen fen âlimleri, fevkalâde başarılı çalışmalar yapmışlardır.

Ortaçağda, Avrupa'da Galileo, İslâm kitaplarından okuyup; "Dünyâ yuvarlaktır ve batıdan doğuya doğru dönmektedir" dediği zaman Hıristiyan papazları kendisini afaroz edip, yakılmasına karar vermişlerdi. İslâm âlimleri, yıldızlar ve diğer gök cisimlerinin çeşitli durumlarını tesbit ederek kitaplara geçirmişlerdir. Hattâ daha önceki devirlerde, yıldızların insanlara ve olaylara tesir ettiği husûsundaki

kesin hüküm bildiren eski müneccimlerin (astrologların) iddialarını da incelemişler ve bu hususta birçok ilmî eserler yazmışlardır. Erzurumlu İbrâhim Hakkı hazretlerinin yazdığı, **Mârifetnâme** kitabında, bu hususta geniş bilgi verilmektedir. Müslümanlar, İslâmiyeti tanımayan eski müneccimlerin söylediği gibi, yıldızların ve diğer gezegenlerin mutlak sûrette, kayıtsız şartsız canlılara ve tabiat olaylarına tesir ettiği inancına sâhip olmamışlardır." "Hakîki müessir Allahü teâlâdır." demişlerdir. Bununla berâber, gökyüzündeki yıldızların ve diğer gök cisimlerinin, yeryüzünde bulunan canlı ve cansızların çeşitli durumlarına ve tabîat olaylarına tesiri olduğunu, tecrübelerine ve tahminlerine dayanarak söylemişlerdir. Fakat bunun kesin ve kat'î olduğunu iddiâ etmemişler ve hele hayatta başa gelecek işlerin yıldızların tesiriyle olduğuna hiç inanmamışlardır. Çünkü İslâmiyet, insanın kaderini takdir edenin yalnız Allahü teâlâ olduğunu bildirmiştir.

İslâm devletlerinde ve bilhassa Osmanlılarda, yıldızlarla uğraşan ve kendilerine "müneccim" denilen kimseler, bugünkü astronomi ilminin meşgul olduğu yıldızların doğuşları, batışları bunlara göre düzenlenen vakit tâyinleri ve diğer durumlarıyle ilgili hesapları yaparak, bunun sonucunda ortaya çıkan durumları kayd edip zaptetmişlerdir. Bütün bu bilgileri namaz vakitlerini bildirmek için hazırlanan takvimlerde kullanmışlardır. Nitekim şimdi hazırlanan takvimlerde o zaman tesbit ve tâyin edilen bu takvim bilgilerinin bir çoğundan faydalanılmaktadır.

Osmanlı saray teşkilâtında görevlendirilmiş memurlardan biri de "müneccimbaşı" idi. Müneccimbaşı, ilmiye sınıfından olup, en mühim vazîfesi takvim tertibiydi.

Osmanlı sarayındaki müneccimbaşılar, tertip ettikleri takvimleri pâdişâh ve sadrâzamlara takdim ederlerdi. Müneccimbaşıların berâberinde talebeleri de bulunurdu. Müneccimbaşıların en meşhûru on yedinci asırda yetişen müneccimbaşı Hüseyin Efendidir. Müneccimbaşılık, Osmanlı Devletinin sonuna kadar devâm etti. Daha sonra kurulan rasathâne memurlukları, müneccimbaşıların görevlerini üstlendiler.

MÜNEVVER AYAŞLI;

son devir hanım yazarlardan. 1906 senesinde Selânik'te doğdu. Babası subay olup, Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli yerlerinde vazife yaptı. Münevver Hanım da babası ile birlikte imparatorluğun pekçok yerini gezdi ve çeşitli tabakadan insanların yaşayışlarını gördü. Bunlar, yazı hayâtının malzemeleri oldu. Alman mektebinde okudu. Fransa'da Collége de France ve Şark Dilleri Okulunda yüksek tahsil yaptı. Arabî ve Fârisî öğrendi. Sâdullah Paşanın oğlu ile evlendikten sonra Ayaşlı soyadını aldı.

Münevver Hanım, 1965'ten sonra **Yeni İstanbul** (1965) ve **Bâb-ı Âlîde Sabah** (1968) gazetelerinde günlük yazılar yazdı.

Münevver Ayaşlı'nın: **Pertev Bey'in Üç Kızı, Pertev Bey'in İki Kızı, Pertev Bey'in Torunları** isminde üç roman denemesi vardır. Ayrıca, **Dersaâdet** kitabında İstanbul hakkında bilgi verir. **Ondokuzuncu Asır** isimli bir târih deneme kitabı bulunan yazar, **İşittiklerim Gördüklerim** isimli kitâbında da tanıdıklarının portrelerini anlatır.

MÜNİF PAŞA;

Tanzimât devri devlet adamı, şâir ve yazarlarından. Babası, Ayıntaplı Abdünnâfî Efendi devrinin ilim adamlarındandı. 1830'da Ayıntap (Gaziantep)ta doğdu. İlk medrese tahsilini doğum yerinde gördü. Âilesiyle birlikte gittiği Mısır'da tahsilini devam ettirdi.

Mısır medreselerinde temel dînî bilgileri öğrendi, Arapça ve Farsçasını ilerletti. 1852'de İstanbul'a gelerek Bâb-ı âlî tercüme odasında vazife aldı. Burada yabancı diller muallimi Mühtedî Emin Efendiden Fransızca öğrendi. 1855'te Berlin sefîri Kemal Paşanın ikinci kâtibi olarak Almanya'ya gitti. Orada kaldığı üç sene içinde üniversite tahsili gördü. Berlin'de kaldığı müddet içinde Avrupa kültür ve yaşayışına hayranlık duyarak, orada gördüklerini Türkiye'ye getirmeye çalıştı. 1859'da döndüğü İstanbul'da Ticâret Mahkemesi İkinci reisliği, **Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis** muharrirliği (yazarlığı), Bâb-ı âli birinci mütercimliği vazifelerinde bulundu. Cemiyet-i İlmiye-i Osmâniye adlı cemiyeti kurdu. **Mecmua-i Fünûn** adlı dergiyi çıkardı. Divan-ı Temyiz ve Meclis-i Maârif reisliklerinde bulundu. 1872'de Tahran Sefiri, 1877'de Maârif Nâzırı oldu. 1879'da kendisine vezirlik ve paşalık ünvanları verildi. Bir ara Ticâret Nâzırı, daha sonra da iki defâ Maârif Nâzırlığına getirildi. 1895'te ikinci defâ Tahran elçiliğine tâyin edildi. Buradan döndükten sonra siyâsi hayattan çekildi. Bir müddet İstanbul Hukuk Fakültesinde siyâsî Târih, Hukuk Târihi ve Ekonomi dersleri verdi. 1910 yılında İstanbul'da öldü. Mezarı Erenköy Kabristanındadır.

Gençlik yıllarından îtibâren ilmî çevrelerde bulunan bir ilim derneğini kuran ve dergi yayınlayan Münif Paşa, gerek kendi yazdığı, gerek batıdan çevirdiği çeşitli mensur ve manzum eserlerle Türk edebiyâtının doğudan kopup batıya yönelmesi hareketinde önemli rol oynadı. Böylece yerli kültürümüz

yerine, yabancı olan Avrupa kültürünün benimsenmesi ve yayılması için çalıştı. Türk toplumuna Avrupâî tarzdaki yeni kavramları göstermek ve tanıtmak hususunda önemli rol oynadı. Bâzı nesirlerinde duru bir dil ve anlatım kullanmasına rağmen genel olarak Tanzimât dönemine has süslü yazma havasından kurtulamadı.

Eserleri:

Mecmua-i Fünûn (Çeşitli bilim, fikir ve sanat konularından bahseden dergi), **Dâsitân-ı Âl-i Osman, Telhis-i Hikmet-i Hukuk, Hikmet-i Hukuk** (Hukuk bilgileri kitapları)**, İlm-i Servet** (Ekonomi bilgileri)**.**

Münif Paşanın, Köse Raif Paşa adlı sakalsız bir kimsenin vezir olması üzerine mizah tarzında yazdığı bir kıtası şöyledir;

Üç tuğlu vezir olurmuş evvel,
Üç tüylüsü şimdi oldu peydâ;
Üç tuğ ile üç tüyü kıyâs et
Devlet ne imiş, ne oldu hâlâ...

MÜNKER VE NEKİR;

kabirde, ölüye suâl soracak iki meleğin adı. Lügatte, nasıl olduğu bilinmeyen mânâsınadır. Münker ve Nekir, bilinmeyen korkunç insan şeklinde mezara gelip suâl soracaktır. Kabir suâli haktır, doğrudur (Bkz. Kabir). Hadîs-i şerîfte, buyruldu ki: **"Ölü kabre konulunca yanına iki siyah ve gök gözlü melek gelir. Birine Münker, diğerine Nekir denir. Peygamber olarak gönderilen Muhammed aleyhisselâm hakkında ne dersin, derler. Eğer mümin ise, Allahü teâlânın kulu ve resûlüdür, şehâdet ederim ki, Allahü teâlâ birdir. Muhammed** (aleyhisselâm) **O'nun Resûlüdür, der. Mezarını enine boyuna yetmiş arşın büyütürler. Nur ile doldururlar. Neşeli uyu, seni en çok sevdiğinden başka hiçbir şey uyandırmaz, derler. Münâfık ise bu suâle bilmiyorum, insanlardan işittim, bir şeyler söylediler, ben de söylerdim, der. Bunun üzerine toprağa, onu sıkıştır, denir. Kaburga kemikleri birbirine geçer, böylece âhirete kadar azâp içinde kalır."**

Ölü, kabre konulduğunda ilk defâ "Rûmân" adındaki melekle karşılaşır. Abdullah ibni Mes'ûd radıyallahü anh haber veriyor ki: "Birgün Peygamber efendimize, (Yâ Resûlallah! Ölü kabre konduğu vakit, ilk karşılaşacağı şey nedir?) diye sual ettim. Resûlullah buyurdu ki: **"Ey İbn-i Mes'ûd! Bunu senden başka kimse, bana sormadı. Ancak sen suâl ettin. Ölü kabre konulduğu vakit, önce bir melek nidâ eder, O meleğin ismi Rûmân'dır. Kabirlerin arasına girer. Der ki: Ey Allah'ın kulu! Amelini** (dünyâda iken yaptıklarını) **yaz! O kimse der ki: Benim burada ne kâğıdım var, ne dividim** (kalemim) **var, ne yazayım? O melek der ki; bu söz kabûl edilmez. Senin kefenin kâğıdındır. Tükürüğün mürekkebindir. Parmakların kalemindir. Melek, kefeninden bir parça kesip verir. O kul, dünyâda her ne kadar yazı yazmak bilmese de, orada sevâbını ve günâhını âdetâ o bir günde işlemiş gibi yazar. Bundan sonra melek, o yazdığı kefen parçasını dürer, o ölünün boynuna asar."** Bundan sonra Resûlullah efendimiz; **"Her insanın yaptığı işleri gösteren sahîfelerini biz boynunda kıldık."** (İsrâ sûresi: 13) âyet-i kerimesini okuyuverdi. Rûmân'dan sonra, güzel sûrette ve güzel kokulu, güzel elbiseli olarak ameli gelir. (Beni bilmez misin?) der. O da der ki: "Sen kimsin ki, Allahü teâlâ seni benim garipliğim zamânında bana ihsân eyledi?" O da der ki: "Ben senin sâlih işlerinim. Korkma, mahzûn olma! Bundan biraz vakit geçtikten sonra, Münker ve Nekir melekleri gelirler ve sana suâl ederler. Onlardan korkma!" der.

Bundan sonra, Münker ve Nekir gelirler. Bu meleklerin şekilleri insanlardan, hayvanlardan, diğer meleklerden ve cinlerden hiçbirine benzemez. Onlarla yakınlık, ahbablık arkadaşlık olmaz. Onları gören korkar. Çok heybetlidirler. İnsan şeklinde görünürler. Yüzleri oldukça siyah, gözleri mâvi, dişleriyle yeri yararlar. Başlarının tüyleri yer üzerine sarkmış sürünür. Sözleri gök gürler gibi, gözleri şimşek çakar gibidir. Solukları da şiddetle esen rüzgâr gibidir. Bütün insanlara suâl ederler. Çünkü Allahü teâlâ onlara öyle kuvvet ve özellik vermiştir ki, aynı anda, birçok yerde, birçok kimseye suâl ederler. Muhâtabı olan ölüler, sözlerini işitip, kendinden başka orada bulunanı anlamayıp, kendi suâliyle meşgûl olur. Bâzı âlimler, suâl meleklerinin sayıları çoktur dediler.

Ölü kabre konulunca, bilinmeyen bir hayatla dirilecek, rahatlık veya azâb içinde kalacaktır. Bu hâl, Münker ve Nekir'in suâllerine göre tâyin edilecektir. Bu iki melek, kabirdeki ölüye, "Rabbin kimdir? Dînin nedir? Peygamberin kimdir? Kitâbın nedir? Kıblen neresidir? Îtikâdda mezhebin nedir? Amelde mezhebin nedir?" suâllerini veya bütün îmân bilgilerini sorarlar. Îmânı, îtikâdı doğru olanlar güzel cevap vereceklerdir. Güzel cevap verenlerin kabri genişleyecek, Cennet'ten bir pencere açılacaktır. Sabah akşam, Cennet'teki yerlerini görüp, melekler tarafından iyilikler yapılacak, müjdeler verilecektir. Cevâbı iyi olmazsa, demir tokmaklarla öyle vurulacak ki, bağırmasını, insandan ve cinden başka her mahlûk işitecektir. Kabir o kadar daralır ki, kemiklerini birbirine geçirecek gibi sıkar. Cehennem'den bir

delik açılır. Sabah akşam oradaki yerini görüp, mezarda, mahşere kadar, acı azaplar çeker.

Mümin, münâfık ve bid'at ehli (sapık inançlı) olan bütün insanlara kabir suâli vardır. Müminlerden dokuz kimseye suâl olmaz: Şehit, düşman karşısında nöbetteyken ölen, vebâ, kolera gibi bulaşıcı hastalıktan ölen, böyle hastalıklar yayıldığı zaman kaçmayıp, sabr ederek başka sebeple ölen sıddıklar, bâliğ olmayan çocuklar, Cumâ günü ve gecesi ölenler, her gece Tebâreke ile Secde sûresini okuyanlar ve ölüm hastalığında İhlâs sûresini okuyanlara kabir suâli olmaz. Peygamberler aleyhimüsselâm da, Sıddîklara dâhildir. Birkaç gün tabutta kalan mevtâya tabuttayken suâl olmaz. Suâl kabirde olur. Kabirde Münker ve Nekir meleklerine cevap olarak şunları ezberlemelidir: Rabbim Allahü teâlâ, Peygamberim Muhammed aleyhisselâm, dînim din-i İslâm, kitâbım Kur'ân-ı azîmüşşân, kıblem Kâ'be-i şerîf, îtikâdda mezhebim Ehl-i sünnet vel-cemâ'at, amelde mezhebim İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'dir. Hadîs-i şerîflerde; **"Kabir, Cennet bahçelerinden bir bahçe yâhut Cehennem çukurlarından bir çukurdur."** ve **"Kabir azâbından Allah'a sığınırız."** ve **"Üzerinize idrâr sıçratmayınız! Çok kimseye kabir azâbı bundan olacaktır."** ve **"Meyyit, ehlinin, evlâdının ağlamalarından azap duyar."** buyruldu. Resûlullah iki kabir yanında durup; **"Bunlardan biri, idrâr sıçramasından sakınmadığı için, diğeri ise, Müslümanlar arasında söz taşıdığı için, kabir azâbı çekiyorlar."** buyurdu. Ölürken kaç yaşında olursa olsun, Cennet'te erkekler de, kadınlar da hep otuz üç yaşında olacaktır.

MÜRDÜMÜK (Lathyrus sativus);

Alm. *Wicke,* **Fr.** *Gese,* **İng.** *Vetch.* **Familyası:** Baklagiller (Leguminosae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Bütün Anadolu'da yetişir.

20-60 cm boylarında, beyazımsı-pembe veya mavimsi renkli çiçekler açan, bir yıllık otsu bitki. Yapraklar uçta sülük şeklinde, iki yaprakçıklı ve tüysüzdür. Çiçekler kelebek şeklinde uzun saplı ve tek tek bulunurlar. Bitki ak burçak olarak da bilinir. Daha çok hayvan yemi olarak yetiştirilir. Tarlalarda yabânî ot olarak da bulunmaktadır.

Kullanıldığı yerler: Bitki, çiçekliyken biçilir ve hayvan yemi olarak kullanılmak üzere kurutulur. Tohumları hayvanlar ve insanlar için zehirlidir. Tohumlarının uzun zaman ve fazla yenmesi insanlarda "lathyrism" hastalığına sebep olur. Bu tip zehirlenmelerin neticesinde felçler meydana gelmektedir.

MÜREKKEP;

Alm. *Tinte (f),* **Fr.** *Encre (f),* **İng.** *Ink.* İki veya daha ziyâde madde parçalarının birbiri üzerine bindirilmesi. Yazı, çizim ve baskı maksadı ile kullanılan, içerisinde kimyevî bir terkip bulunan sıvı. Arapçada "midad veya mismağ", Farsçada"siyahi ve zerkab" kelimeleriyle de ifâde edilir.

Mürekkebin, ilk önce Mısır'da yapıldığı, M.Ö. 1000 ile 2500 yılları arasında kullanıldığı tahmin edilmektedir. Araplar, ilk mürekkebi kömür tozu ile arap zamkından yapmışlardır. İslâmiyetten önce de Araplar arasında mürekkep yapımının bir sanat olarak kendini gösterdiği sanılmaktadır. İslâmiyetin gelmesiyle yazıya verilen önem kadar da mürekkep yapımına önem verilmiştir. Hadîs-i şerîfte; **"Âlimlerin mürekkebi, şehitlerin kanından ağır gelir."** buyrulmuştur. Mürekkep yapımı Osmanlılarda ayrı bir sanat kolu olarak gelişmiş, bu sâhada da eşsiz örnekler verilmiştir. Bugün, insanları hayrette bırakan emsalsiz mürekkep çeşitleri eskiden yapılmışsa da, zamanla hat sanatı ile birlikte mürekkep yapma işi de terk edilmiştir.

Mürekkep, içinde bulunan terkiplere ve kullanıldığı yerlere göre; hat mürekkebi, yazı ve çizim mürekkebi ve matbaa mürekkebi olmak üzere üç ana gruba ayrılır.

1. Hat mürekkebi: Hattatlar tarafından **Kur'ân-ı kerîm** harfleriyle gerek hat sanatı ve gerekse el yazısı olarak yazılan yazılarda kullanılan bir mürekkep çeşididir. Genel olarak bu mürekkebin terkipleri, is ve zamktan meydana gelmektedir. İste kimyevî özellik bakımından bol miktarda karbon bulunması sebebiyle ışıktan ve havadan müteessir olmaz. Osmanlıların, erişilmesi güç maharetleri yanında mânevi bir hava içerisinde yazdıkları hat yazılarının, bugün yazılmış gibi canlılığını muhâfaza etmesi, mürekkebin bu kimyevî özelliğinden kaynaklanmaktadır.

İsi, beziryağı, neftyağı, zeytinyağı, çıra, gazyağı ve lastik gibi çeşitli maddelerden elde etmek mümkündür. En iyi is mürekkebi, keten tohumundan çıkartılan beziryağından elde edilir. Gazyağından ve araba lastiğinden elde edilen isten de iyi mürekkep elde edildiği söylenir. Hat mürekkebinin ikinci ara maddesini meydana getiren zamka, "zamk-ı arabî" denir. Zamk-ı arabî, ağaçların (çam ağacı, erik ağacı gibi) yara almış kabuk kısımlarından tabiî olarak çıkan yapışkan bir mâyinin adıdır. Balın belirli bir kıvamda kullanılması da zamk-ı arabî yerine geçebilir.

Hat sanatında mürekkebin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Yazılan yazıların bozulmadan nesilden nesile intikali, ancak mürekkebin kalitesine bağlıdır. Bu sebepten hattatlar, mürekkep seçimine çok dikkat

ederlerdi. Hat üstadlarından İbn-i Hilâl ve Yâkut; “Mürekkebin temizini kullan. Onu teşkil eden is, gâyet ince, iyi karışmış, iyice ezilmiş, kaleme itâatli ve akıntılı olsun.” demişlerdir. Mürekkebin iyisi, yazarken kalemden kolayca akması, kuruyunca rengini muhâfaza etmesi ve güzel kokması ile kendini belli eder. Osmanlıların zaman geçtikçe canlılığı ve güzelliği artan, yıllandıkça, kendine has letâfette güzellik ve özellik kazanan mürekkepler yaptığı ve bunlarla eşsiz eserler meydana getirdiği bilinmektedir.

Hat mürekkebi yapma usûlü: Gazyağı, çıra, beziryağı yâhut lastikten elde edilen isler bir kapta toplanır. İs elde edilirken yanmamasına, yâni isin elde edilme ânında toplanan kabın çok kızmamasına dikkat edilir. Daha sonra yetecek kadar zamk (zamk-ı arabî) alınarak temiz kap içine konur. Bir miktar damıtılmış veya temiz su ilâve edilir. Zamk suda iyice erimesi için bekletilir. Bal kıvamına gelince, yabancı maddelerden temizlenmesi için süzülür. Zamk belirli bir oranda hazırlanmış is ile birlikte bir havana konur. Ayrıca, mazı, ekşimiş nar kabuğu suyu, bakır sülfat ve demir pası belirli ölçülerde ilâve edilerek ateşte şerbet hâline gelinceye kadar kaynatılır. Daha sonra bu karışım havan içinde, ağır ağır ve döve döve karıştırılır. Bu şekilde dövme işleminin en az beş bin defâ olması gerektiği ifâde edilmektedir. Güzel koku vermek istenirse bir miktar da gülsuyu ilâve edilebilir. Zamk fazla olursa mürekkebin akıcılığı zorlaşır. Mürekkep yapılması hernekadar nazari olarak anlatılırsa da üstaddan bizzat öğrenmek gerekir. Tatbîkî olarak ehlinden öğrenilmezse istenilen özellikte mürekkep yapılması oldukça güçleşir.

Hat mürekkepleri, yapma usullerine göre, lâl (kırmızı), gülgûnî (gülrenkli), lâcivert, âsumânî, altın, zırnık, beyaz ve tashih mürekkebi olarak çeşitlere ayrılır.

Kâfi miktarda mürekkep almaya yarayan mürekkep kabına “hokka” denir. Mürekkep hokkasının içine konan ve kaleme ölçülü mürekkep gelmesini temin eden ham ipeğe“lıka” denir. Hat üstadları, “Yazı, hocanın tâliminde gizliyse de, kalemin, kâğıdın ve mürekkebin içinde de gizli tarafların olduğunu unutmamak gerekir.” demişlerdir.

2. Yazı ve çizim mürekkebi: Bu mürekkebi, günümüzde kullanılan mürekkep çeşitleri ihtivâ etmektedir. Boya maddesi olarak sentetik pigmentler kullanılmaktadır. Bugünkü mürekkeplerde yıkanabilirlik özellik de aranmaktadır. Kalitesinin artması için demirsülfat, gallik ve tannik gibi asitler de katılmaktadır.

1940 senelerinden sonra tükenmez kalem (bilyalı uç), keçe kalem, ince uç fiber kalemler ortaya çıkınca, mürekkep yapımında da değişmeler olmuştur. Mürekkep içine, gropilen glikol, propil alkol, toulen, gliko eter gibi organik maddeler de katılır. Bunlar mürekkebe, akışkanlık ve kuruma özellikleri vermektedir.

Çini mürekkebi: Çini mürekkebi çizim maksadına uygundur. Çini mürekkebi, rafine edilmiş lamba siyahının suda eriyiğidir. Buna “Hind” mürekkebi de denir. Modesu çini mürekkepleri, karbon yerine çeşitli mineral pigmentleri ihtivâ eder.

Matbaa mürekkepleri: On beşinci yüzyılda görülen ilk matbaa mürekkebi, keten tohumu ile tabiî reçinenin karbon karasının karıştırılmasından yapılmıştır. Modern baskı sistemlerinde kullanılan mürekkepler sentetik pigmentler, yapıştırıcılar, solventler ihtivâ eder. Baskı cinsine göre çabuk veya geç kuruyan mürekkepler vardır. Ayrıca kuruma zamanı, baskı makinasında dışardan da kontrol edilir. Kuruma kobalt veya kurşun ile hızlandırılabilir. Bâzı mürekkepler tatbik edildiği şartlarda emilerek kurur. Gazetelerde bu tür mürekkepler kullanılır. Mürekkep içerisine çabuk uçucu solventler konulursa baskı yapıldıktan sonra solvent, normal sıcaklıkta hemen uçarak geride reçineli boya maddesini bırakır. Bu özelliğiyle matbaada daha pratik bir yapıya kavuşmuş olur. Çok hızlı bir gelişme ve değişme içerisinde bulunan matbaacılıkta mürekkebin çok önemli bir yeri vardır.

Baskı sistemlerinde kullanılan mürekkeplerdeki kimyâsal maddeler şunlardır:

1) Pigmentler (inorganik veya organik olabilir), 2) Boyar maddeler, 3) Yağlar, 4) Reçineler (Sentetik veya tabii reçineler), 5) Çözücüler, 6) Plastifiyan malzemeler, 7) Waxlar, 8) Kurutucular, 9) Özel katkı malzemeleri.

Matbaa mürekkebi îmâlâtında iki kademeli teknik uygulanır. Birincisi karıştırma ikincisi ezme olayıdır. Ezmede pigment boyutu mikron mertebesindedir. Karıştırmada özel tip mikserler (Rotor, stator), ezmede bilyalı veya üçlü silindirler kullanılır. Tipik bir ofset mürekkebi formülasyonunda aşağıdaki malzemeler bulunur.

Organik pigmentler ..... % 10

Hidrokarbon ve fenolik reçine ..... % 40

Uzun yağlı alkol ..... % 10

Mineral yağ 260-290°C ..... % 25

Islatıcı ve antioksidan ..... % 5

1) Reçine tankları, 2) Borulama hatları, 3) Dozajlama ünitesi, 4) Günlük şarj tankı, 5) Tartım ve pompalama istasyonu, 6) Pompalar, 7) Pigment yükleme, 8) Toz tutucu filitreler, 9) Pigment tartım ve dozajlama, 10) Pigmentlerin vernik içinde çözülmesi, 11) Pigment pastasının dozajlanması, 12) Dozaj pompaları, 13) Vernik ilâvesi ve karıştırma, 14) Dişli pompalar, 15) Bilyalı eziciler (Per-mill), 16) Olgunlaştırma tankları, 17) Mineral yağ besleme, 18) Pompalama, 19) Katkı maddelerin ilâvesi,

20) Depolama, 21) Dolum tesisleri.

MÜREKKEPBALIĞI (Sepia officinalis);

Alm. *Tintenfisch (m),* **Fr.** *Sèche (f),* **İng.** *Sepia, Cuttlefish Squid.* **Familyası:** Mürekkepbalığıgiller (Sepiidae). **Yaşadığı yerler:** Sıcak ve ılık denizlerde bulunur. Memleketimizde Akdeniz'de avlanır. **Özellikleri:** Tehlike ânında karşısındakine karın boşluğundaki bir keseden siyah bir boya fışkırtır. **Çeşitleri:** Mürekkepbalığı, loligo, dev mürekkepbalığı en meşhur türleridir.

Kafadanayaklılar (Cephalopoda) sınıfının, Onkollular (Dekapoda) grubundan denizlerde yaşayan bir yumuşakça. Hepsi ayrı eşeylidir. Solungaç solunumu yaparlar. Ağız bölgesinden çıkan 10 adet kolları vardır. İki kolu diğerlerinden daha uzundur. Dinlenme hâlinde içe çekilmiş olan bu kollarını avlarını yakalamak veya korunmak maksadıyla ileri doğru fırlatırlar. Kollarının iç yüzeylerinde çok sayıda vantuz (emeç) bulunur. Vantuzların içleri dişli boynuzsu yapılarla bezenmiştir. Ilıman ve sıcak denizlerin kıyı sularında bol rastlanırlar. Boyları 20 cm ile 18 metre arasında değişen türleri vardır. Çoğu 50-60 cm arasındadır. Memleketimizde Akdeniz kıyılarında avlanırlar. Yırtıcı hayvanlardır. Balık, karides, yengeç ve diğer yumuşakçalarla beslenirler. Bâzan balık sürülerine dalar veya ufak mürekkepbalığı kolonilerini tâkip edip karınlarını doyururlar. Mürekkepbalığı, avına arkasından yaklaşıp omuriliğini ısırarak kopartır ve felç etmek sûretiyle öldürür. Bâzan her avdan sâdece bir ısırık alıp dinlenmeye çekilir. Vantuzlu dokunaçlarıyla avlarını yakalar, kollarıyla da ağıza götürürler.

Mürekkepbalıkları olağanüstü bir beyin, heyecan hissi, hassas bir koku alma duyusu, oburluğa varan bir tat alma duyusu ve çok hassas gözlere sâhiptir. İri gözlerinde 70 milyon görme hücresi vardır. Görüş alanları 360 dereceyi bulur. Arkalarını da rahatça görebilirler. Karanlık sularda koku alma duyusuyla avlarını tespit ederler. Sinir sistemleri tarafından kontrol edilen ve "kromotofor" denen renk değiştirme hücreleriyle her ortama kamufle olurlar. İridosist denen deri hücreler de ışığı yansıtarak renk değiştirmeye yardımcı olurlar. Pusuya yattıklarında kuma gömülerek kendilerini gizlerler.

Yanlarından bir av geçtiği zaman, uzun iki dokunacını ileri fırlatarak vantuzlu uçlarıyla avını yakalar, diğer kollarıyla da ağızlarına götürürler. Ağızlarında papağan gagasına benzeyen güçlü öğütücüleriyle bir yengeç kabuğunu veya balık kafasını rahatça öğütürler. Büyük bir mürekkepbalığı, sert ve sağlam gagasıyla kalın çelik telleri bile ısırıp koparabilir. Tükürüğü bâzı hayvanlar için öldürücü zehir tesiri yapar.

Sırt derilerinin altında küçük boynuzsu bir kabuk bulunur. Gözenekli olan bu kabuğun içi hava ile doludur. Özgül ağırlığı sudan azdır. Bunun sâyesinde suda alçalıp yükselirler. Ayrıca vücuda destek ve hafiflik sağlar. Kaslar için de önemli bir bağlanma alanıdır. Kan dolaşım sistemleri kapalıdır. Solungaçları manto boşluğundadır. Bütün gövdeleri tek bir yüzgeçle çevrilidir. Yüzgeçlerinin yardımıyla ağır ağır yüzer ve gövdelerini döndürebilirler. Etki ve tepki sistemiyle de hareket edebilirler. Bunun için, manto boşluğuna alınan suyu, ağzı öne doğru olan karın kısmındaki huniden dışarı doğru fışkırtırlar. Suyun huniden dışarı itilmesiyle meydana gelen tepkiyle, hızla ileri-geri kaçarlar. Su püskürttüklerinde 37 km hıza ulaşırlar.

Mürekkepbalığı saldırıya uğradığı zaman, mürekkep kesesinden suda dağılmayan ve ana hatlarıyla mürekkepbalığının vücut şeklini andıran koyu renkli bir sıvı püskürtür. Aynı zamanda mürekkepbalığının rengi açık bir hal alır. Böylece hayvanın püskürttüğü ve kendi şeklini alan mürekkep bulutu kendisinden daha fazla görünerek hasmını aldatır. O sırada da kendisi jet sistemiyle hızla oradan kaçar.

Mürekkepbalıkları bâzan da suda hızla yayılan ve hiçbir şey görünemeyecek şekilde bir duman bulutu oluşturan bir çeşit mürekkep fışkırtırlar. Askerî tâbirle, kendileriyle hasımları arasında bir sis perdesi oluştururlar. Saldırgan bu durumda hiçbir şey göremez. Aynı zamanda koku duyusunda da kısmî bir felç olur. Mürekkepbalığı bu kargaşada hızla oradan uzaklaşır. Mürekkep kesesi bâzı türlerde, içleri ışık verici bakterilerle dolu keseciklerle berâber çalışır. Böyle olanlarında dışarı püskürtülen mürekkep bir ışık patlaması gibi olacağından hasmının gözü kamaşır. En büyük düşmanları kedibalığı, köpekbalığı ve foklardır.

Mürekkepbalıkları yumurta ile çoğalırlar. Üreme dönemlerinde vücutları zebra gibi koyu çizgilerle süslenir. Eşler birbirlerine sarılarak saatlerce suda sürüklenir. Yumurtaların döllenmesi dişinin manto boşluğunda olur. Döllenmiş kapsüllü yumurtalar, tek tek veya mukusla örtülü kümeler hâlinde dişi tarafından bir yere yapıştırılır. Yaz aylarında kıyılara kadar yaklaşıp, yumurtalarını taşların, yosunların arasına bırakırlar. Bunları, çıkardığı mürekkeple siyaha boyar ve kara üzüm salkımını andırır şekilde çoğunlukla bir araya getirirler. Bu yumurta topluluklarına "deniz üzümü" de denir. Gelişme metamorfozsuzdur. Yumurtadan çıkan 12 mm boyundaki yavrular ergine benzerler. Doğar doğmaz mürekkep salabilirler, kuma gömülüp avlanabilirler.

Derin deniz diplerinin dâimî karanlıklarında ışıldayan mürekkepbalıkları da mevcuttur. Işık üreten organları fener görevi yaparlar.

En küçük yetişkin mürekkepbalığının boyu 20 cm kadardır. Şimdiye kadar ölçülmüş olan en büyük mürekkepbalığı ise 1888'de Yeni Zelanda'da karaya vurmuş olan 18 metre uzunlukta bulunan ve ağırlığı bir tonu aşan bir mürekkepbalığıdır. Boyunun % 90'ını kolları meydana getirmektedir. Dev mürekkepbalıkları tam bilinmeyen yaratıklardır. Çünkü zamanlarının çoğunu derin ve karanlık sularda geçirirler. Derinlerde, Yeni Zelanda'da yakalanandan daha büyüklerinin bulunduğuna dâir bâzı ipuçları mevcuttur. İspermeçet balinaları mürekkepbalıklarına çok düşkündür. Balina gemileriyle avlanan bâzı İspermeçet balinalarının vücutlarında vantuz yaraları görülmüştür. 15 metrelik bir mürekkepbalığı mücâdele ânında 10 cm çapında vantuz yarası bırakır. Halbuki balinalarda 26 cm çapında vantuz yaralarına rastlanmıştır.

Mürekkepbalıklarının mürekkepleri yüzyıllarca sanatkârlar tarafından yazı ve çizimde kullanılmıştır.

MÜRŞİD;

Resûlullah efendimizin izinde giderek kemâle gelen ve bundan sonra insanları irşâd eden (doğru yolu gösteren) İslâm âlimi. İnsanlara doğru yolu gösteren rehber, kılavuz. Allahü teâlâyı seven ve insanları O'nun sevgisine kavuşturan sâlih, iyi bir kul. Mürşid, lügatte "İrşad eden, doğru yolu gösteren, gafletten uyandıran, olgun, üstün bir kimse" mânâlarına gelir. Allahü teâlânın tam, olgun ve insanlara her bakımdan faydalı olan tasavvufta yetişmiş ve yetiştirebilen evliyâ kullarına "Mürşid-i kâmil" denir. (Bkz. Evliya)

Evliyânın çeşitli derecesi vardır. En yüksek derecede olanlara "Sıddîk" veya "Sâdık" denir. Mürşid-i kâmil demek, Sâdık olan, yüksek derecede velî demektir.

Mürşid-i kâmil kendinden önceki bir mürşid-i kâmilden feyiz alarak, onun gibi feyiz verebilecek bir kuvvete kavuşan İslâm âlimi demektir. Mürşidlerin birbirinden feyiz almaları, bir zincirin halkaları gibi eklenerek Resûlullah efendimizden zamanımıza kadar gelmiştir. Yâni bir mürşid-i kâmil, Peygamber efendimizden başlıyarak mürşidleri vâsıtasıyle kendi kalbine kadar akmakta olan feyizleri, halleri, bereketleri başkalarının kalplerine akıtmaktadır. Mürşid-i kâmil, Ehl-i sünnet îtikâdını, fıkıh ve tasavvuf ilmini iyi bilen ve bunlara tam uyan, Allahü teâlâyı mümkün olduğu kadar tanıyan hâlis Müslümandır. Her işinde ve her sözünde Peygamber efendimize tam uyar. Mürşidin alâmetlerinden birincisi, Ehl-i sünnet îtikâdında olması ve İslâmiyetin emir ve yasaklarına tam uymasıdır. Sözleri, hareketleri İslâmiyete uygun olmayan ve haramlardan, günahlardan sakınmayan, havada uçsa ve başka acâyip haller gösterse bile mürşid olamaz.

Mürşid-i kâmilin ikinci alâmetiyse, hadîs-i şerîfte bildirilmiştir ki, onunla konuşmak ve onu görmek, Allahü teâlâyı hatırlamaya sebep olur. Allah'tan başka her şey kalbe soğuk gelir.

Mürşidlerin bâzısı talebelerini (sevenlerini) tasavvuf yolunun yüksek derecelerine kavuşturur. Bunlara "Kâmil ve mükemmil mürşid" denir. Hem kendi olgundur, hem de başkalarını olgunlaştırır. Bunlar kalp meselelerinde tam ehliyet sâhibi olup talebelerini buna göre yetiştirirler.

Şimdi böyle bir mürşid yok gibidir. Bâzı yalancılar ve câhiller, dünyâ menfaatlerine kavuşmak için kendilerine mürşid süsü vermektedirler. (Bu konuda geniş bilgi İhlâs Holding A.Ş. yayınlarından **Tam İlmihal Seâdet-i Ebediyye, Müjdeci Mektuplar** ve **Kıyâmet veAhiret** kitaplarında mevcuttur.)

MÜRŞİDÎ EFENDİ;

Osmanlılar zamânında Anadolu'da yetişen evliyâdan. İsmi Ahmed'dir. Doğum yeri Diyarbakır olup, doğum târihi bilinmemektedir. 1760 (H. 1174)ta Diyarbakır'da vefât etti. Şehre bir saat uzaklıktaki Ali Pınarköyü ile şehir arasında bir yere defnedildi.

Birecikli Ebû Bekr Efendinin talebesi olup, ondan ilim ve feyz alan Ahmed Mürşidî Efendi, tahsilinin sonunda hilâfet aldı, ders vermek ve talebe yetiştirmekle vazîfelendirildi. Yazdığı eserleri ve nasîhatleriyle insanların gönüllerinde yer etti. Kaynaklarda hayâtı hakkında geniş bilgi yoktur.

Buyurdu ki: “Ey İnsanoğlu! Bil ki sakladığın mallar senin değildir ve hepsi emânettir. Bir gün öbür dünyâya göçersin, onlar da burada kalır. Oraya kefenden başka bir şey götüremezsin. Bir gün biriktirdiğin malları mîrâsçılarına bırakıp gidersin. Bütün mal ve mülkün elden gidip, malım dediğin şeyler başkalarının olur. Topladığın her malın hesâbını yarın kıyâmet gününde vereceksin. Bu hâlinle kıyâmet gününde durumun nasıl olacak?”

Eserleri:

Ahmediyye en meşhur eseridir. Samîmi bir Allah aşkı ile yazılmış olan bu eser, gâyet çekicidir. Yer yer fıkhî mevzûları da işleyen **Ahmediyye,** bir nasîhatnâme manzûmesidir. Bu eser, Ahmed Bîcân’a âit olduğu sanılmışsa da, Ahmed Bîcân’la **Ahmediyye’**nin aslında hiç ilgisi yoktur. Ahmed Mürşîdî Efendinin ayrıca **Yûsuf ile Züleyhâ** ve **Mevlid-i Nebî** manzûmeleri vardır.

MÜRTED;

İslâm dîninden ayrılan, dinden dönen, dîni reddeden. Müslüman iken kâfir olan kimse (Bkz. Kâfir). Arapça bir kelime olan “red” (geri çevirmek) kelimesinden türeyen “irtidâd” kelimesi, lügatte “geri dönmek, ayrılmak, bir işten rücû’ etmek” mânâlarında kullanılır. Dînî, bir tâbir olarak irtidâd, “İslâm dîninden dönmek” mânâsındadır. “Riddet” de aynı mânâdadır. Mürted, İslâm dîninden dönen kimse demektir.

İslâm dînine göre, yeryüzünde bulunan bütün insanlar Müslüman veya kâfir olmak üzere ikiye ayrılır. Müslüman, Allahü teâlâyâ îmân edip, her sözünde ve her işinde O’nun gönderdiği Peygamberine uyan kimsedir (Bkz. Müslüman). Kâfir, Allahü teâlânın varlığını ve dînini inkâr eden, Peygamberlerine tâbi olmayan veya O’nların bildirdiklerinden birini veya birkaçını beğenmeyen kimsedir (Bkz. Kâfir). Kâfir olan insanlar, inkârları bakımından birkaç sınıfa ayrılırlar. Mürted de bunlardan biridir. Mürted demek, âkil ve bâliğ olan kimselerin, Müslüman evlâdı oldukları halde, Müslümanlıktan haberleri olmadığından ve hiçbir din âliminin kitabını okuyup anlamadıklarından, yalnız bir lütuf ve ihsâna veya bir dünyâlığa kavuşmak için ve yaşadığı ortamın içindeki bozuk akıntıya kapılmış olmak için, kendi irâdesiye Müslümanlığı beğenmeyenler ve İslâmiyete hakâret edenlerdir.

Müslüman ana ve babanın çocuğu küçükken ana ve babasına tâbi olarak Müslümandır. Âkil ve bâliğ olunca yâni dînin emirlerini yapmakla sorumlu olduğu yaşa ulaşınca ana ve babasına tabi olması devam etmez. İslâmiyetten kendisine lâzım olan esasları öğrenmesi mutlaka lâzımdır. Îmânın şartlarını öğrenip inanmadıkça ve İslâmiyete uymak lâzım olduğuna inanmadıkça Müslümanlığı devam etmez, mürted olur. (Bkz. Îmân)

Allahü teâlâ, mürtedler hakkında Kur’ân-ı kerîmde buyuruyor ki:

Sizden her kim, dinden döner de kâfir olarak ölürse bu gibilerin yaptığı iyi işler, dünyâda da, âhirette de boşa gitmişler ve kendileri de cehennem ehli olup, orada, ebedî (sonsuz) **olarak kalırlar.** (Bakara sûresi: 217)

Kim İslâmiyetin hükümlerini tanımaz, îmânı inkâr ederse, bütün yaptıkları boşa gitmiştir ve âhirette hüsrana uğrayanlardandır. (Mâide sûresi: 5)

Ey îmân edenler! Sizden her kim dîninden dönerse, (biliniz ki) **Allah onun yerine öyle bir kavim getirecek ki, Allah onları sever, onlar da** (Allah’ı) **severler. Müminlere karşı son derece mütevâzi** (alçak gönüllü), **kâfirlere karşı izzetli** (şerefli)**dirler. Allah yolunda cihâd** (harp) e**derler ve kınayanın** (hiçbir) **kınamasından korkmazlar. Bu, Allah’ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, lütfu bol ve ilmi sonsuz olandır.** (Mide sûresi: 54)

Mürted olan kimsenin canı, malı, ibâdetleri ve nikâhı ile ilgili hükümler fıkıh (ilmihal) kitaplarında açık ve geniş olarak bildirilmektedir. Mürted olanın, ömrü boyunca yaptığı bütün ibâdetleri, iyi işleri, yok olur, geçersiz sayılır. Evli ise dînen nikâhı ortadan kalkar. Kazandığı malı kendisinin sayılmaz, fey olur (Bkz. Fey). Müslüman ile mürted birbirine mirasçı olamaz. Hadîs-i şerîfte; **“İki ayrı dinde olanlar, birbirine vâris olamazlar.”** buyruldu. İslâm cezâ hukûkuna göre, mürted olanın İslâm ülkesinde yaşama hakkı yoktur. Tekrar Müslüman olması için zorlanır, yoksa cezâlandırılır.

MÜRÛR-I ZAMAN;

Alm. *Fälligkeit (f); Verjährung (f),* **Fr.** *Prescription (f),* **İng.** *Prescription, limitation.* Zaman aşımı; kânunî şartlar altında belli bir sürenin gelmesiyle bir hakkın kazanılması veya bir borçtan kurtulma yolu. Lügatte, zamanın geçip gitmesi mânâsınadır.

Mürûr-ı zaman, hakkın kendisini değil, sâdece dâvâ açmayı düşürür. Bir dâvâ için kânunda belirtilmiş sürenin geçmesi durumunda, hak sâhibi kişi normal olarak dâvâ hakkını kaybetmiş demektir. Fakat bu sürenin geçip geçmediğini hâkim, re’sen (vazifesi icâbı) dikkate almaz. Dâvâlının zaman aşımı

süresinin geçtiğini ve hakkın mürûr-i zamana uğradığını ileri sürmesi gerekir.

Zaman aşımı sonunda şâyet bir hak kazanılıyorsa buna "İktisabî mürûr-ı zaman" bir külfetten, borçtan kurtulma söz konusu ise "İskatî mürûr-ı zaman" söz konusu demektir.

Borçlar Kânunu'na göre: Borç için kânunda gösterilen sürenin geçirilmesinden sonra yapılan ödeme mûteber bir ödeme sayılmaktadır. Yâni borçlu, borcunun zaman aşımına uğradığını ödedikten sonra farketse alacaklıdan parasını geri alamaz. Halbuki kânunda gösterilen süre bir "Hak düşümü süresi" ise, bu sürenin geçip geçmediği hâkim tarafından da ileri sürülebilir. Bir borç için tesbit edilen süre, hak düşümü süresiyse, yâni hakkı ortadan kaldırıcı bir süre ise, bu sürenin geçtiğinin farkına varamayan borçlu borcunu ödemiş de, sonradan farkına varmışsa verdiği parayı geri alabilir.

Borçlar Kânunu'na göre, başka bir düzenleme yoksa, her dâvâ on yıllık zaman aşımına tâbidir. (Md. 125). **Medenî Kânun** bâzı hakları altı aylık (Md. 119, 129, 130), bâzı hakları da bir senelik (Md. 436, 437, 501, 513, 579) mürûr-ı zamana tâbi tutmuştur.

Medenî Kânun, bir gayri menkulün mülkiyetinin iktisâbı için iki ayrı mürûr-ı zaman şekli tesbit etmiştir. M.K. 638 göre, haklı bir sebep olmaksızın, tapu sicilinde kayıtlı analiz sıfatı ile kayıtlı bulunan bir gayri menkulü fasılasız ve nizasız on sene müddetle ve hüsniyetli olarak elinde bulunduran kimse o yerin mâliki sayılır. Sâhipsiz veya sâhibi adına tapuya tescil edilmemiş bir gayrimenkule nizasız ve fasılasız yirmi sene müddetle ve mâlik sıfatı ile elinde bulundurmuş olan kimse, o gayrimenkulü kendi mülkü olmak üzere, tapuya tescilini talep edebilir (M.K. Md. 639).

Cezâ Hukûku'nda, farklı mürûr-ı zaman süreleri kabul edilmiştir. Suçlu hakkında cezâ dâvâsı açmak için belirtilmiş süreler vardır. Bu süre geçmişse sanık hakkında dâvâ açılamaz. Kezâ, belli bir cezâya çarptırılan mahkûm kişi de belli süre kaçar, yakalanmazsa süre geçtikten sonra mahkûm edilemez.

Şahsa bağlı haklarda, (nafaka hakkı, isim üzerindeki haklar gibi) mürûr-ı zaman yoktur. Bu haklar her zaman tâkip edilebilirler.

Mürûr-ı zaman, bâzı sebeplerle kesintiye uğramışsa, geçen zaman, normal zaman aşımına dâhil değildir. Yâni geçen süre hesaba katılmaz. Buna "Mürûr-ı zamanın kat'ı (kesilmesi) denir. Mürûr-ı zamanın durması durumunda ise, işlemiş müddet (geçen zaman) hesaba katılır. Yani mürûr-ı zaman durduğu andan îtibâren devam eder.

İslâm Hukûku'nda, Mürûr-ı zaman ile hak sâkıt olmaz. Yâni mürûr-ı zaman sebebiyle asıl hak sâhibi, bu hakkından mahrum kalmaz ve bu sürenin geçmesi, başkasına bir hak sağlamaz. Şu kadar var ki mürûr-ı zaman, o hakka âit dâvânın dinlenmesine mâni olur. Yalnız Mürûr-ı zamâna dayanarak başkasının hakkına sâhip olmak iddiasında bulunmak, bir haksızlıktır. Bu yol ile bir hakka, mala sâhip olmak haramdır, yasaktır. Hattâ zamânın geçmiş olmasına rağmen, aleyhinde dâvâ açılan kimse dâvâcının iddiasını tasdik ve îtirâf ederek borcunu ikrâr etse, dâvâ dinlenir ve borçlunun aleyhine verilen hüküm geçerli olur.

İslâm Hukûku'nda iki çeşit mürûr-ı zaman kabul edilmiştir. Birincisi; ictihâd hükmüdür ki, bunun müddeti 36 senedir. Bu kadar müddet terk edilen bir dâvâ artık dinlenemez. Bir dâvâyı ikâmeye (mahkemede açmaya) gücü yeterken ve bu kadar müddet içinde şer'î bir özürü yokken terk edilen dâvâ artık dinlenmez. İkincisi; devlet başkanının tâyin ettiği mürûr-ı zamandır ki müddetleri 10 sene, 15 sene gibi muhtelif olabilir. Bu kadar zaman terk edilen bir hakka âit dâvâyı dinlemekten hâkimler yasaklanmış olur. Bununla berâber böyle bir dâvâyı dinlemekten bir hâkim menedildiği hâlde, diğer bir hâkim menedilmeyebilir. Bir de, bir devlet başkanının mürûr-ı zamandan dolayı bir kısım dâvâları dinlemekten hâkimleri men etmesi, onun vefât etmesiyle sona erer. Onun yerine geçen devlet başkanı tarafından da bu yasak kabul edilmezse, hâkimler bu dâvaları dinleyebilirler. Bu çeşit mürûr-ı zaman için tâyin edilen müddetler, halkın birbirini yalan ve uydurma şikâyet etmesini yasaklamak için, devlet başkanı tarafından uygun görülen zamanlardır.

İslâm Hukuku'nda, mürûr-ı zaman müddetleri olarak, her türlü hukuk davalarında şu beş hâlden birisi kabul edilmiştir:

1. (36) senelik mürûr-ı zaman: Her türlü vakıf dâvâlarında ve arâzi sâhiplerinin, arâziyi tasarruf edenlere (kullananlara) karşı ileri sürdüğü dâvâlarda bu müddet esastır. **Mecelle'**nin 1661 ve 1662. maddelerinin şerhlerinde, bu müddete ilişkin çeşitli meseleler açıklanmıştır.

2. (15) senelik mürûr-ı zaman: Ödünç vermekten veya satıştan ve kirâdan, vedia, âriyet, vergi, mülk âkârı (arâzi gelirleri) ve mîrastan olan şahsî alacaklar için, 15 hicrî sene özürsüz terk edilmiş dâvâlar, borçlu inkâr ederse dinlenmez. Fakat alacaklıların hakkı zâyi olmaz. Yâni borçlu ikrâr edince borcunu ödemesi, her zaman lâzım olur. (**Mecelle'**nin 1660'ıncı maddesinin şerhi). Ayrıca şahısların yol (geçiş), sulama ve su akıtma (mecrâ) haklarına âit dâvâlar, eğer mülk âkârda ise, yine (15) senelik mürûr-ı

zamâna tâbidir. Bu müddet geçince dâvâ dinlenmez. (**Mecelle,** 1662'nci Md.).

3. (10) senelik mürûr-ı zaman: Mîrî arâzi dâvâları ile bu arâziye âit yol (geçiş), su akıtma (mecrâ) ve sulama haklarına âit dâvâlar 10 sene geçince dinlenmez. (**Mecelle,** 1662'nci Md.).

4. (2) senelik mürûr-ı zaman: Eski arâzi kânununun ekinde bildirildiği üzere, boş ve mîrasçısı kalmamış arâzilerden hükümetin emriyle muhâcirlere (göçmenlere) verilen ve onlar tarafından üzerinde zirâat yapılan ve binâ inşâ edilen arâzi hakkında, özürsüz (2) sene geçtikten sonra, başkası tarafından açılacak tasarruf dâvâsı dinlenmez.

5. Bir aylık mürûr-ı zaman: Şuf'a (komşuluk hakkı) dâvâlarında şefî, iki şâhit yanında şuf'a talebinde bulunduktan sonra, eğer başka bir memlekette bulunmak gibi özürü yokken mahkemeye dâvâ açmayı bir ay geciktirmişse şuf'a hakkı düşer. (Bkz. Şuf'a)

İslâm Hukuku'nda, mürûr-ı zamana âit çeşitli meseleler, **Mecelle'**nin 1034, 1660-1675'inci maddelerinde ve bunların şerhlerinde düzenlenmiştir. (Bkz. Mecelle)

MÜRVER (Sambucus nigra);

Alm. *Holunder (m),* **Fr.** *Sureau (m),* **İng.** *Elder tree.* **Familyası:** Hanımeligiller (Caprifoliaceae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Türkiye'nin çoğu yerinde yaygın olarak yetiştirilir.

Haziran-Temmuz ayları arasında, küçük ve sarımsı beyaz renkli, kokulu çiçekler açan, 2-5 metre boyunda ağaççıklar. Rutûbetli yerlerde, gölgelik ve dere kenarlarında rastlanır. Gövdeleri dik, silindir biçiminde, içi yumuşak özlü, grimsi kabukludur. Yapraklar saplı, kenarları dişlidir. Çiçekler saplı, şemsiyeye benzer şekilde bir arada toplanmışlardır. Meyveleri küre şekilli, morumsu siyah renkli ve üzümsüdür.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin çiçekleri, meyveleri ve dalların kabukları kullanılır. Meyveleri, daha çok tâze olarak kullanılır. Çiçeklerde uçucu yağ, müsilaj, rezin, tanen, şekerler vardır. Çiçekleri terletici, idrar söktürücü, müshil etkilidir. Yaprak ve gövde kabukları da aynı şekilde kullanılır.

Sambucus ebulus (cüce mürver veya bodur mürver) Türkiye'de daha çok yaygın olan bir tür olup, tarla veya hendek kenarlarında yetişir. Meyveleri parlak siyah renkli ve küremsidir. Meyvelerinden mor renkli bir boyar madde elde edilmektedir. Aynen diğer tür gibi kullanılır.

MÜSÂDERE;

Cezâ Hukûkunda, bir cezâ çeşidi, şahsın mal varlığına zorla el koyma. Müsâdere, bir kimsenin menkul veya gayrimenkul bir malının kendi rızâsına bakılmaksızın kânûnî sebeplerle devlet tarafından zorla elinden alınmasıdır. Lügatte, zülum, cebir ve baskı mânâlarına gelir. Arapça "Sadr" kelimesinden türemiştir.

İşlenen bir suç karşılığı suçlunun malvarlığının bütün veya bir kısmı üzerindeki mülkiyetinin ortadan kaldırılması veya mülkiyetinin bir kamu kurumuna devredilmesi Cezâ Hukûkunda çok eski zamanlardan beri tatbik edilmiştir.

Müsâdere, ilk defâ Roma Hukukunda yer almış, Fransız İhtilâline kadar başlıca cezâ olarak tatbik edilmiştir. O dönemlerde bilhassa krala isyan suçunda uygulanan bu cezâ ölüm cezasından daha tesirli idi.

Müsâdere cezâsının kaldırılması için Fransa'da bir hayli çalışma yapıldı. Bu müeyyidenin "cezâların şahsiliği" prensibini zedelediği ileri sürüldü. Fakat 1810 târihli **Fransız Cezâ Kânunu,** yapılan çok şiddetli îtirazlara rağmen müsâdereyi muhâfaza etti. Yirminci yüzyılda tamâmiyle târihe karıştığının sanıldığı bir sırada, 1918 senesinde Fransa'da bu cezâ yeniden ortaya çıktı.

Müsâderenin muhtevâsı (kapsamı): Suçluya âit veya suçta kullanılmış eşyânın müsâderesi bir cezâ, bir emniyet tedbiri olarak görülebilir. Cezâ olarak müsâdere, genel ve özel olmak üzere iki tiptir. Genel müsâdere, suçlunun menkul ve gayrimenkul bütün mallarının müsâderesidir. Özel müsâdere ise sâdece belirli mallara âit müsâderedir. Mânevî haklar, yâni henüz mal varlığına dönüşmemiş haklar, meselâ basılmamış bir kitap üzerindeki telif hakları müsâdere dışındadır.

Müsâdere cezâsının eşitlik prensibine aykırı olduğu mal ve mülkü bulunmayan, hattâ borca batmış bulunan suçlu üzerinde hiçbir etsiri bulunmadığı bir fikir olarak ileri sürülmektedir.

Müsâdere edilen mallar üzerinde suçun dışındaki kişilerin hak ve alacakları o hâli ile devlete geçer. Yâni mallar mahkûmiyetten önceki durumundaki hâli ile üzerindeki haklar ve alacaklarla birlikte devlete geçmiş olur. Fakat devlet bir "Halef-i külli" durumuna geçmediğinden suçlunun borçlarından ancak müsâdere edilen mallar nisbetinde mes'uldür.

Çeşitli mevzuatlarda müsâdere: Kânunlarda, genellikle bir cezâ niteliğinde özel müsâdere düzenlenmiştir. Bununla berâber Askerî Cezâ kânunları genel müsâdereyi kabul etmişlerdir. Bâzı ülkelerin cezâ kânunlarında da genel müsâdere kabul edilmiştir. Meselâ **Fransız Cezâ Kânunu'**nun 37. maddesi, devletin dış emniyetine karşı işlenen suçlarda ve savaş durumunda suçlunun mevcut ve ileride eline geçecek bütün mallarının müsâdere edilebileceğini hükme bağlamıştır. **Macar Cezâ Kânunu** da genel müsâdereyi kabul etmiştir.

Bâzı ülkelerin cezâ kânunları ise müsâdereyi bir emniyet tedbiri olarak kabul etmişlerdir. Meselâ **Yeni İtalyan Cezâ Kânunu** (Md. 236) ve **Yunan Cezâ Kânunu** (Md. 76) böyledir.

Türkiye'de gerek **1961 Anayasası** gerekse **1982 Anayasası** genel müsâdere cezâsının konulamayacağını belirtmektedir.

Bugünkü **Türk Cezâ Kânunu'**nun 36. maddesinde müsâdereden bahsetmektedir. Bu hüküm 1274 târihli **Cezâ Kânunu'**nun değişik 12. maddesinde yer alan hükmün hemen hemen aynısıdır.

Türk Cezâ Kânunu özel müsâdereyi kabul ettiği hâlde **Askerî Cezâ Kânunu** 78. maddesinde, düşman tarafına kaçan veya seferberlik hâlinde mükellef olduğu hizmetten uzak kalmak maksadıyla yabancı bir ülkeye sığınan yâhut aynı maksatla yabancı bir ülkede kalan kimsenin Türkiye'de bulunan ve ileride iktisâb edeceği bütün mallarının müsâdere edileceğinden bahsetmiştir.

36.Êmaddede, cürüm ve kabahatte kullanılan veya kullanılmak üzere hazırlanan yâhut fiilin işlenmesinden husûle gelen eşyâ, esas suçtan dolayı mahkûmiyet hâlinde müsâdere olunur. Müsâdereye, asıl dâvâyı görmeye yetkili mahkeme, karar verir. Müsâdere cezâsı, ancak kasten işlenen suçlardan uygulanabilir, hatâ ile, taksirle işlenen suçlarda uygulanmaz. Kullanılması, taşınması, yapılması, satılması suçu işleyen kimseye âit bulunmasa bile kesinlikle müsâdere edilir (Md. 36/2).

Taşınması yasak olmayan silahların, ruhsatsız taşınması hâlinde zapt ve müsâderesine hüküm olunur (Md. 36/3).

Müsâdere kararı mahkumun ölümünden önce verilmiş ve kesinleşmiş ise infâz edilir (Md. 96). Müsâdere karârı verildikten sonra asıl suçun genel veya özel af sonucu af olunması, şikâyetten vazgeçilmesi müsâdere olunan malların geri alınmasını gerektirmez.

Devlete âit eşyânın ve malların müsâdere edilemeyeceği yargıtayın yerleşmiş kararları gereğidir.

İslâm Hukûkunda müsâdere: İslâm Cezâ Hukûkunda suçlunun mal varlığına elkoyma yolu ile bir cezâlandırma şekli yoktur. Mal veya mülke el koymak, cezâlandırma değil, bir başka hukûkî işlem için şartlara bağlı olarak uygulanmıştır.

MÜSÂFEHA;

iki kişi arasında el sıkışma, el ile tokalaşma. İki kişinin sağ elin avuç içlerini birbirine yapıştırıp, iki baş parmağı yanlarını birbirine değdirmesine denir. Parmak uçları ile yapılan tokalaşmaya müsâfeha denmez. Peygamberimizin sünnetine uygun olan müsâfeha, sağ el ayasını ve baş parmak içlerini çıplak olarak (eldivensiz ve örtüsüz) birbirine yapıştırmaktır. Müsâfeha, lügatte el sıkışmak, tokalaşmak, muhabbetini, arkadaşlığını, yakınlığını izhâr etmek (açıklamak) mânâlarına gelir.

İslâm dîninde, iki Müslümanın birbirleriyle karşılaşması hâlinde selâmlaşmaları sünnettir. Yâni Peygamber efendimizin yaptığı güzel bir iş olup sevâbı çoktur. Âdem aleyhisselâmdan İbrâhim aleyhisselâma kadar Müslümanların selâmlaşması, birbirlerine secde etmekle olurdu. Sonra bunun yerine boynuna sarılmakla oldu. Muhammed aleyhisselâm zamânında, el ile müsâfeha etmek ve söz ile selâm vermek, yâni "Selâmün aleyküm" demek sünnet oldu. İki Müslüman karşılaştığı zaman, birbirine selâm verdikten sonra el ile müsâfeha eder. Müsâfeha ederken günahları dökülür. Birbirine karşı muhabbetleri, sevgileri çoğalır Yakınlık duyguları artar. Zîrâ baş parmakta bulunan damardan muhabbet (sevgi yayılır. Müsâfeha ederken birbirine sevgi geçer. Nitekim Eshâb-ı kirâmdan Ebû Zerr-i Gıfârî radıyallahü anh şöyle bildiriyor: "Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem ile her karşılaştığımda, benimle müsâfeha ederdi." Bir Hadîs-i şerîfte de; **"Her kim bir mümin kardeşini ziyâret edip, müsâfeha ederek, üç kere elini sallarsa, ellerini ayırmadan her ikisinden Hak teâlâ râzı olur. Ağaçtan yaprakların dökülmesi gibi, o şahıslardan günahlar öylece dökülür."** buyruldu.

Müsâfehayı terketmemek gerektiğini bildiren bir hadîs-i şerîfte de; **"Her kim, müsâfehayı terk ederse o benden değildir."** buyruldu. Müsâfehayı yaptıktan sonra ölenlerinin, hocalarının ve diğer geçmişlerinin ve bütün îmân ehlinin affı için duâ etmek lâzımdır. Bu arada Resûlullah efendimize salevât (selât ü selâm) getirmek de Peygamberimizin emridir.

Resûlullah efendimiz buyurdu ki: **"Ebû Süfyan'ın evinden ikindi vakti çıkıp câmiye girdim. Boyu ve**

boynu uzun ve kaşları çatık bir kişi gelip, dört rekat namaz kıldı. Ben mihraba yakın giderken o şahsa baktım. Namazı bitirince, ellerini kaldırıp ağlayarak duâ etmeye başladı. Ben de ellerimi kaldırıp âmin dedim. Duâsını bitirdikten sonra, elini bana uzattı ve elimi hafifçe tutup, bana selâm verdi. Ondan sonra, elimi üç kerre salladı, daha sonra câmiden çıkıp gitti. Ben o şahsın bu hareketine teaccüp (hayret) **ettim."** Bundan sonra Resûl-i ekrem, hazret-i Ali'nin evine gitti ve olduğu gibi bu işi ona anlattı. Bu esnâda Cebrâil aleyhisselâm geldi ve dedi ki: "Yâ Muhammed, Hak teâlâ sana selâm eder ve buyurur ki: Câmide elini tutanın kim olduğunu bildin mi?" Resûlullah; **"Hayır bilemedim."** dedi. Cebrâil dedi ki: "Gördüğün yiğit, Hızır idi. Seni ziyâret etmeye gelmişti." Bunun üzerine Peygamber efendimiz buyurdu ki: **"Yâ Ali! Hızır aleyhisselâmın sünneti sana vasiyet olsun."** Yine buyurdu ki: **"Her kim, bir din kardeşi ile karşılaştığı zaman el ayaları birbirine temas etmek üzere, müsâfeha ederse Hak teâlâ ona Hızır sevâbı verir. Ve her parmağına bir yıllık ibâdet sevâbı verilir. Müsâfeha edenler yerlerinden ayrılmadan Hak teâlâ her ikisini af ve mağfiretine nâil kılar** (kavuşturur)**."** Kadınların da müsâfeha yapması sünnettir.

MÜSÂFİRÎLER;

onuncu yüzyılda Deylem veÂzerbaycan'da hüküm süren hânedan, Müsâfirîlere, Sallarîler ve Kengerîler de denir.

Âzerbaycan'daki Sâcoğulları Türk hânedanının çöküşünden sonraki iktidâr boşluğunu dolduran Kengerîlerden Muhammed bin Müsâfir, onuncu yüzyılda Deylem'e hâkim oldu. Deylem'in Târom ve Semîrân'daki önemli kalelerin sâhibi oldu. Muhammed bin Müsâfir 941'de ölünce, hânedân iki oğlu arasında bölündü. Vahsûdan bin Muhammed, Deylem'de kalıp, kardeşi Mervân, Arran ve Hazar Denizi kıyısındaki Derbend'e gitti. Onuncu yüzyılın sonlarında hâkimiyetleri zayıflayan Müsâfirîlerin son temsilcileri, 11. yüzyılda muhtemelen Alamut İsmâilîleri tarafından ortadan kaldırıldı. Bölge, bu devirde kurulup, gelişen Büyük Selçuklu Devletinin hâkimiyetine girdi.

Müsâfirî Hâkimleri:

Muhammed bin Müsâfir..... (916-941)

Birinci Merzubân ..... (941, Âzerbaycan ve Arrân'da)

Vahsûdân ..... (941-957, Târom'da)

Birinci Cüstân ..... (957-960, Âzerbaycan'da)

Birinci İbrâhim binMerzubân ..... (960-966, Târom'da)

İkinci Merzubân bin İsmâil.....(966-997, 984'e kadar Târom'da)

İkinci İbrâhim bin Merzubân ..... (997-1029, Târom'da)

İkinci Cüstan bin İbrâhim..... (?-1045 lerde hâlâ hâkimdi.)

Müsâfir bin İbrâhim .....(?-1067'lerde hâlâ hâkimdi.)

MÜSEYLEMET-ÜL KEZZÂB;

yalancı peygamberlerden biri. Peygamber efendimizin sağlığında Yemâme'de ortaya çıkıp, peygamberlik iddiâsında bulundu. Önce Medîne'ye gelerek Müslüman olmuştu. Sonra peygamberlik iddiâsında bulunarak dinden çıktı, mürted oldu. Müseyleme Peygamberimize (sallallahü aleyhi ve sellem); "Senden sonra yerine beni seçersen sana tâbi olurum." deyince, Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem; elinde bulunan hurma dalını göstererek; **"Bu hurma dalını istesen vermem. Allahü teâlânın takdir ettiği şey, elbette meydana gelir. Benden sonra kalırsan, Hak teâlâ seni helâk eder. Zannederim, bana,** (rüyâda) **gösterdikleri sensin."** buyurdu. Yemâme'de ortaya çıkıp hokkabazlık ve sihirbazlık yaparak, birçok kimseyi aldatarak etrâfında toplamıştı. Müseyleme'ye inananlar ondan bâzı şeyler isterdi. Fakat Müseyleme onların istediğini karşılamak için ne yapmak isterse tersi olurdu. Bir kadın hurma bahçesinin iyi mahsul vermesi için ondan duâ istemişti. O da bir kova su isteyip sudan bir yudum ağzına alıp çalkaladı ve kovaya döktü, su acılaştı. Kadına; "Suyu götür bahçene dök." dedi. Kadın bu suyu bahçesine serpince ağaçları tamâmen kurudu. Müseyleme hangi çocuğun başına elini koysa çocuğun başı kel olurdu. Gözü ağrıyan biri ona gelip duâ istedi. İki elini o şahsın gözlerine sürdü. Bunun üzerine gözleri kör oldu. Müseyleme'nin yüzüğünü çocukların ağzına korlardı. Ağzına Müseyleme'nin yüzüğü konulan çocuklar dilsiz olur, bir daha konuşmazdı. Peygamber efendimize mektup göndererek peygamberlik iddiâsını bildirmişti. Peygamber efendimiz buyurdu ki: **"Bir defâsında uyurken rüyâmda iki kolumda iki altın bilezik gördüm, bunlar kadın zîneti olduğu için bu rüyâm beni kederlendirdi. Sonra rüyâmda bana bu bileziklere üflemem vahyedildi. Ben de bunlara üfledim. Bunların ikisi de uçtu. Ben bu iki bileziği benden sonra**

türeyecek (peygamberlik iddiâsında bulunacak) **iki yalancı ile te'vil ettim** (yorumladım) **ki, bunun biri** (Sanalı) **Ansi** (Esved)**'dir, diğeri de** (Yemâmeli) **Müseyleme'dir."**

Hazret-i Ebû Bekr'in halîfeliğinin ikinci yılında, Hâlid bin Velîd komutasında bir ordu Yemâme'ye gönderildi. Bu ordunun bayrağını Ömer'in (radıyallahü anh) büyük kardeşi Zeyd bin Hattâb taşıyordu. Müseylemet-ül-Kezzâb'ın etrâfına toplanarak dinden dönenlerle büyük bir savaş yapıldı. Mürtedlerden yirmi bin kişi öldürüldü. Müseyleme ile askerleri mağlûp ve perişan oldu. Zeyd bin Hattâb, Sâbit bin Kays-ı Ensârî, Ebû Dücâne, Ebû Huzeyfe ibni Utbe, 360 Muhâcir, 360 Ensar ve binden fazla da Tâbiîn şehit oldu. Müseyleme bu savaşta Eshâb-ı kirâmdan Vahşî radıyallahü anh tarafından öldürüldü. Vahşî radıyallahü anh Müseyleme'yi nasıl öldürdüğünü şöyle anlatmıştır: "Müseylemet-ül Kezzâb üzerineÊgönderilen orduya katıldım. Umarım ki Müseyleme'ye karşı çıkarım, onun cezâsını veririm, dedim. Nihâyet savaş yapıldı ve İslâm ordusu gâlip oldu. Bir de ne göreyim. Müseyleme yıkık bir duvar dibinde sanki esmer bir deve gibi saçı başı dağınık bir halde duruyordu. Hemen harbemi öyle bir attım ki, Müseyleme'nin göğsüne saplanıp iki küreği arasından çıktı. Bunun üzerine Ensâr'dan bir kişi ona doğru koştu ve başını bir kılıç darbesiyle uçurdu."

MÜSHİL;

Alm. *Ablührend, ablührmittel,* **Fr.** *Purgatif,* **İng.** *Purgative, laxative.* Barsakların çalışmasını sağlayarak, dışkının kolayca dışarı atılmasına yarayan ilâçlara verilen isim.

Çok çeşitli müshiller vardır: 1) Mekanik etkili müshiller (agar, keten tohumu, hintyağı, koton yağı), 2) Tuzlu müshiller (sodyum sülfat, magnezyum sülfat vs.), 3) Antrafesli müshiller (sarısabır, sinameki vs.), 4) Şiddetli müshiller (sarısabır, hintyağı, koton yağı), 5) Safra arttırıcı müshiller (podofilin, kalomel), 6) Çocuk hekimliğinde kullanılan müshiller (bal, kudret helvası).

Müshiller; müzmin kabızlığı gidermede, bâzı zehirlenmelerde, ameliyatlardan önce ve bâzı film çekimlerinden önce kullanılır.

MÜSİLAJLAR;

zamklar gibi suda şişerek viskoz, kolloidal çözelti meydana getiren maddeler. Zamklardan farklı olarak yapıştırıcı değildir. Zamklar, çoğunlukla patolojik mahsuller olduğu hâlde, müsilajlar bitkinin normal maddelerindendir ve özel müsilaj hücreleri içinde bulunur. Müsilajlar, zamklar gibi, üronik asitlerle bâzı ozların (glusit) kondansasyonundan teşekkül ederler. Bâzı müsilajlar üronik asit ihtiva etmezler. Meselâ salep yumrularının müsilajı, glikomannan moleküllerinden yapılmıştır. Alglerden (su yosunları) elde edilen diğer bâzı müsilajlar ise ozların sülfürik asit esterlerinin polimerlerini ihtivâ ederler.

Müsilajlar saf olduklarında, beyaz renkli amorf bir kitle hâlindedirler ve suda kolloidal, viskoz bir çözelti verirler. Bu çözelti yapışıcı değildir. Bâzı müsilajlar keten tohumu ve ebegümecinde olduğu gibi çözeltiye amonyum tuzları ilâvesiyle çöktürülebilirler. Müsilaj miktar tâyini gravimetrik veya spektrofotometrik olarak yapılır.

Kullanılışı: Müsilajlar eczâcılık tekniğinde, bakteriyolojide, kültür vasatı olarak kullanılır. İlâç olarak müsilaj ihtivâ edenlerden laksatif ve yumuşatıcı tesirinden faydalanılır.

MÜSLİM;

hadis âlimlerinin en üstünlerinden ve **Kütüb-i Sitte** adıyla bilinen meşhûr altı hadîs kitabından ikincisinin yâni **Sahîh-i Müslim'**in müellifi. İsmi, Müslim bin Haccâc bin Müslim el-Kuşeyrî en-Nişâbûrî, künyesi Ebü'l-Hüseyin'dir. 821 (H.206) senesinde Nişâbûr'da doğdu. 875 (H.261) târihinde burada vefât etti. Nişâbûr'un bir mahallesi olan Nasrâbad'da defnedildi. Büyük hadis imâmlarından olup, Arapların Benî Kuşeyr kabîlesine mensuptur.

İmâm-ı Müslim rahmetullahi aleyh, zamânının büyük hadis âlimlerinden hadîs-i şerîf dinlemek ve öğrenmek için, Hicâz, Irak, Şam ve Mısır'ı dolaştı. Yahyâ bin Yahyâ en-Nişâbûrî, Ahmed bin Hanbel, Kuteybe bin Sa'îd, Ebû Bekr bin Ebî Şeybe, Osman bin Ebî Şeybe, İmâm-ı Şâfiî hazretlerinin talebelerinden Harmele bin Yahyâ gibi büyük âlimlerden hadîs-i şerîf dinleyip, rivâyette bulundu. Ondan da; Ebû Îsâ et-Tirmizî, Yahyâ bin Sa'îd, Muhammed bin Mahled, Mekkî bin Abdan ve daha başka âlimler, hadîs-i şerîf bildirmişlerdir. Bağdat'a birkaç defâ gelen İmâm-ı Müslim hazretlerinden Bağdatâlimleri de hadîs-i şerîf dinleyip rivâyette bulunmuşlardır. En son 872 senesinde Bağdat'a gelmiştir.

İmâm-ı Buhârîrahmetullahi aleyh ile Nişâbûr'da görüşmüş, onun ilim meclisine devâm etmiştir. İmâm-ı Müslim, İmâm-ı Buhârî ile bir hadîs-i şerîfin müzâkeresini yaparken; İmâm-ı Buhârî, hadîs-i şerîfin senedinde, onun bilmediği bir illeti gösterince, İmâm-ı Müslim ayağa kalkarak Buhârî'nin alnından öpmüş ve medihte bulunmuştur. İmâm-ı Buhârî hazretleri için; "Sana buğzedenler, ancak hasedinden

buğzeder. Dünyâda bir benzerin olmadığına şehâdet ederim" demiştir.

Hadîs-i şerîf öğrenmek ve öğretmek için pekçok seyâhat yapan İmâm-ı Müslim hazretleri, ömrünün son yıllarını Nişâbûr'da geçirmiş, orada hadîs-i şerîf dersi vermiş ve ticâretle meşgûl olmuştur.

Eserleri:

1) **Sahîh-i Müslim: Kütüb-i Sitte'**nin ikincisi olup, içinde 7.275 hadîs-i şerîf vardır. Bunları, bizzât kendisinin topladığı, 300.000 hadîs-i şerîf arasından seçmiştir. Kitap 52 kitaba ayrılmış fakat bâblara bölünmemiştir. Buhârî ise, kitapları ayrıca bâblara ayırmıştır. Her bâb için de lüzumlu açıklamalarda bulunmuştur. Müslim'in diğer bir husûsiyeti de, isnâd üzerinde önemle durmuş olmasıdır. Çünkü o, **Sâhîh'**inde biraz farklı metinler için, değişik isnâdlar vermiştir. Bunlar, metinde (hâ) harfiyle gösterilmiştir. Bu (hâ) tahvil veya havâle (hâ)'sıdır. **Sahîh'**inin baş kısmında, hadis ilmiyle alâkalı mühim bir açıklama vardır. Bütün bu özelliklerine rağmen, **Sahîh-i Müslim,** Buhârî'nin **Sahîh'**inden sonra gelir.

İmâm-ı Müslim; "İşbu **Müsned-i Sahîh**'i, dinlediğim üç yüz bin hadîs-i şerîf arasından seçerek tasnif ettim" buyurmuştur. Hadîs ilminde Müslim (M) harfi ile gösterilir.

İmâm-ı Müslim'in bu eseri üzerine çok şerhler yazılmıştır. Abdül Gafûr ibni İsmâil el-Fârisî'nin yaptığı **El-Mefhum fî Şerhi Garibi Müslim** adlı şerhi, Ebü'l-Kâsım İsmâil bin Muhammed'in **Şerhu Müslim** adıyla yaptığı şerh ve Muhyiddin Ebû Zekeriyyâ Yahyâ en-Nevevî'nin **El-Minhâc fî Şerhi Sahîh-i Müslim** adıyla yaptığı şerh gibi daha birçok şerhi vardır.

2) **El-Müsned-ül-Kebîr,** 3) **El-Câmi' Ale'l-Ebvâb,** 4) **El-Esmâ ve'l-Kûnâ,** 5) **El-Efrâd vel-Vuhdân,** 6) **Tesmiyetü Şuyûhu Mâlik ve Süfyân ve Şu'be,** 7) **Kitâb ül-Muhadramîn,** 8) **Kitâbu Evlâd-is-Sahâbe,** 9) **Evhâm-ül-Muhaddirîn,** 10) **Et-Tabakât,** 11) **Efrâd-üş-Şâmiyîn,** 12) **Et-Temyîz,** 13) **El-İlel.**

İmâm-ı Müslim'in rahmetullahi aleyh, **Sahîh-i Müslim'**de bildirdiği hadîs-i şerîflerden bâzıları şunlardır:

Cehennem, nefsin arzu ettiği, Cennet ise, nefsin sevmediği şeylerle kuşatılmıştır.

Kardeşini güler yüzle karşılamaktan ibâret bile olsa, hiçbir iyiliği hor görme.

Bir Müslümanın diktiği ağaçtan veya ektiği ekinden; insan, hayvan ve kuşların yedikleri şeyler, o Müslüman için sadaka olur.

Allahü teâlâ, kulunun yemek yedikten sonra yâhut bir şey içtikten sonra kendisine hamdetmesinden râzı olur.

Müminler birbirini sevmekte, birbirine acımakta, birbirini korumakta bir vücut gibidir. Vücûdun herhangi bir uzvu rahatsız olursa, diğer âzâları da bu yüzden humma ve uykusuzluğa tutulurlar.

İnsanlara merhamet etmeyen kimseye, Allahü teâlâ merhamet etmez!

Ana ve babasının ihtiyârlık zamanlarında, bunlardan birine veya her ikisine yetişip de (bunlara lâyık oldukları hürmet ve saygıda bulunmadıklarından dolayı) **Cennete giremeyen kimsenin burnu yerlerde sürünsün.** diye üç defâ tekrarlamışlardır.

MÜSLÜMAN;

Alm. *Muslim (m),* **Fr.** *Musulman (m),* **İng.** *Muslim.* İslâm dînine inanıp kabul eden. Îmân edip de, ibâdet edene "Müslüman" veya "Müslim" denir. Mümin de, müslim ile aynı mânâdadır. Müslüman, Arapça (müslim) kelimesinin Farsçadaki şeklidir.

Allahü teâlânın, insanların dünyâ ve âhirette saâdete, kurtuluşa kavuşmaları için gönderdiği hak, gerçek olan dinlerde bildirilen îmân esaslarını diliyle söyleyip, kalbiyle tasdik eden ve yapılması emredilen ibâdetleri yerine getiren kimseye mümin veya müslim (Müslüman) denilmiştir. İlk Peygamber Âdem aleyhisselâmdan, son Peygamber Muhammed Mustafa sallallahü aleyhi ve selleme kadar bütün peygamberlerin her sözünün doğru, kıymetli ve faydalı olduğuna inanan kimse Müslümandır. Fakat Muhammed aleyhisselâmın Peygamberliğini bildirdiği zamandan îtibâren, dünyâda bulunan ve kıyâmete kadar gelecek bütün insanların Müslüman olabilmeleri için O'nun peygamberliğini kabûl etmeleri ve bildirdiği her sözüne hiç tereddüt etmeden inanmaları lâzımdır. (Bkz. Din, Îmân)

Son din olan İslâmiyetin gönderilmesinden sonra, Allah bütün insanların bu dîne uymalarını emretmiştir (Bkz. İslâmiyet). Bir insanın hakîkî Müslüman olması, her sözünde ve hareketinde Muhammed aleyhisselâma tâbi olması ile mümkündür.

Hakîkî Müslüman demek; îmân, amel ve ahlâkta yükselmiş, mânevî ve maddî olarak üstün vasıflara

sâhip kimse demektir. İslâm dîni, insanları rûhen ve bedenen yükseltmek için gönderilmiştir. Müslüman, İslâmiyete bağlandığı ve uyduğu nisbette yükselir. Böyle yükselen bir Müslüman, dostlarına ve düşmanlarına hep iyilik, adâlet, cömertlik yapar. Nitekim Peygamberimiz buyurdu ki:

İyi huyları tamamlamak, iyi ahlâkı dünyâya yaymak için gönderildim.

Îmânı yüksek olanınız, ahlâkı güzel olanınızdır.

Müslüman demek, Müslümanlara eli ve diliyle zarar vermeyen kimse demektir.

Kâmil bir Müslümanın yüksek vasıfları saymakla bitirilemez. Çünkü İslâmiyet; içine daldıkça genişleyen, büyüyen bir deryâ gibidir. Ancak her Müslümanda muhakkak bulunması gereken ortak vasıflar şöyle sıralanabilir:

Bir Müslümanın rûhunun temizliği esastır. Yalan söyleyen, hîlekârlık yapan, insanları aldatan, zulüm eden, haksızlık yapan, dindaşlarına yardım etmeyen, azamet satan (büyüklük taslayan), yalnız kendi çıkarını düşünen bir kimse, ne kadar çok ibâdet ederse etsin, kâmil (olgun) Müslüman sayılmaz. Bu gibi kimselerin ibâdetlerine sevap verilmez. İslâm dîninde yasaklardan sakınmak, emirleri yapmaktan daha önce gelmektedir. Kâmil (olgun) bir Müslüman, her şeyden önce tam ve mükemmel bir insandır. Güler yüzlü, tatlı dilli, doğru sözlüdür. Kızmak nedir bilmez. Resûlullah efendimiz buyurdular ki:

Kendisine yumuşaklık verilen kimseye dünyâ ve âhiret iyilikleri verilmiştir.

Allahü teâlâ refiktir. Yumuşaklığı sever. Sertlik edenlere vermediği şeyleri ve başka hiçbir şeye vermediğini, yumuşak davrananlara ihsân eder.

Yumuşak davranmayan hayır yapmamış olur.

İçinizden en sevdiğim kimse, huyu en güzel olanınızdır.

Kızdığı zaman istediğini yapabilecek bir kimse kızmazsa, Allahü teâlâ kıyâmet günü onu herkesin ortasında çağırır. Cennette istediğin hûrinin yanına git der.

Cehennem'e girmesi haram olan ve Cehennem'in de onu yakması haram olan kimseyi bildiriyorum. Dikkat ediniz! Bu kimse, insanlara kolaylık, yumuşaklık gösterendir.

Allah için aşağı gönüllü olanı, Allahü teâlâ yükseltir. Bu, kendini küçük görür. Fakat, insanların gözünde büyüktür. Bir kimse, kendini başkalarından üstün tutarsa, Allahü teâlâ onu alçaltır. Herkesin gözünde küçük olur. Kendini yalnız kendisi büyük görür. Hattâ köpekten, domuzdan daha aşağı görünür.

Müslüman son derece alçak gönüllüdür. Kendisine başvuran herkesi dinler ve imkân buldukça yardım eder.

Müslüman vakûrdur, kibârdır. Âilesini ve vatanını sever. Peygamberimiz **"Vatan sevgisi îmândan gelir"** buyurmuştur. İşte bunun için vatanına saldıranlara karşı canla başla karşı koyar.

1560 târihinde bir Alman râhibi tarafından yazılan eserde şöyle denilmektedir: "Müslüman Türklerin ne için her seferde bizi yendiklerini şimdi anladım. Burada bir gazâ (savaş) olduğu zaman, Müslümanlar derhal silahlarına sarılıp, vatanları ve dinleri uğruna seve seve çarpışmakta ve ölmektedirler. Gazâda ölenlerin Cennet'e gideceklerine inanıyorlar. Halbuki bizde bir harp ihtimâli olunca, herkes askere gitmemek için saklanacak yer arar. Zorla askere alınanlar ise, isteksiz döğüşürler."

Cenab-ı Hak, kullarının nasıl olmasını istediğini Kur'ân-ı kerîmde şöyle açıklamaktadır: Fürkûn sûresinin 63-68. âyetlerinde meâlen; **"Rahmânın** (yâni kullarına acıması çok olan Allah'ın) **kulları, yeryüzünde gönül alçaklığı ile yumuşak yumuşak yürürler. Bilgisizler kendilerine sataştığı zaman onlara; "Sağlık, esenlik size" gibi güzel sözler söylerler. Onlar, yatışlarında ve kalkışlarında hep Allah'ı anar, O'na hamdederler. Onlar; "Rabbim, Cehennem azâbını bizden uzaklaştır. Doğrusu O'nun azâbı sürekli ve acıdır, orası şüphesiz kötü bir yer, kötü bir duraktır" diye Allah'a yalvarırlar. Onlar bir şey sarf ettikleri zaman, ne israf ederler, ne de cimrilik, ikisi ortası bir yol tutarlar ve kimsenin hakkını kesmezler. Onlar Allah'a eş koşmazlar. Allah'ın dokunulmasını haram ettiği canı kıyıp kimseyi öldürmezler. Ancak suçluları cezâlandırırlar. Zinâ etmezler"** ve 72-74. âyetlerinde meâlen; **"Yalan yere şehâdet etmezler. Faydasız ve zararlı işlerden kaçınırlar. Böyle faydasız veya güçle yapılan bir işe tesâdüfen karışacak olurlarsa, yüz çevirip vakarla uzaklaşırlar. Kendilerine Allah'ın âyetleri hatırlatıldığı zaman, körler ve sağırlar gibi görmemezlik, dinlememezlik etmezler. Onlar "Rabbim, bize eş ve çocuk olarak gözümüzü aydınlatacak kişiler ihsân et! Bizi, Allah'a karşı gelmekten, sakınanlara önder yap" diye yalvarırlar."** buyrulmaktadır.

Kâmil Müslüman, anasına, babasına, hocasına, âmirine, memleketinin büyüklerine karşı son derecede

saygılıdır. Lüzumsuz şeylerle uğraşmaz. Ancak faydalı şeylerle meşgul olur, kumar oynamaz. Vaktini boş geçirmez.

Kâmil Müslüman, ibâdetini yapar. Allah'a olan şükran borcunu öder. Bu ibâdet, yalnız laf olsun veya yasak ortadan kalksın diye yapılmaz. Bu ibâdet, büyük bir Allah sevgisiyle yapılmalıdır. Allah'tan korkmak demek, O'nu çok sevmek demektir. İnsan nasıl çok sevdiği bir kimsenin üzülmesini istemez ve onu üzeceğim diye korkarsa, Allah'a ibâdet de, O'na olan sevgimizi ispatlayacak bir şekilde yapılmalıdır. Allah'ın bize verdiği nîmetler o kadar büyüktür ki, O'na olan şükran borcumuzu ancak O'nu çok severek ve O'na candan ibâdet ederek ödeyebiliriz. Bu ibâdet, Allah ile kul arasındadır (Bkz. İbâdet). Allahü teâlâ kendisine ibâdette kusur edenleri belki affeder. Fakat başkasının hakkına tecâvüz ve onlara fenâlık edenlerle üzerinde başkasının hakkı bulunanları, hak sâhipleri affetmedikçe aslâ affetmez.

Allahü teâlanın, kullarının ibâdetlerine ihtiyâcı yoktur. İbâdetler insanlara faydalı olduğu ve Allahü teâlâyı tanımaları için emr edilmiştir. Fakat insanlar, birbirine muhtaç yaratılmışlardır. Peygamber efendimiz birçok Hadîs-i şerîfinde, Müslümanların, diğer din kardeşlerine yardımcı olmalarını, onlara iyilik yapmalarını, ihtiyaçlarını gidermelerini ve onları sevindirmelerini emir ve tavsiye etmektedir. Bu hadîs-i şerîflerden birkaçı şunlardır:

"Müslüman, Müslümanın kardeşidir. Birbirlerini incitmezler, üzmezler. Bir kimse, din kardeşinin bir işine yardım etse, Allah da onun işini kolaylaştırır. Bir kimse, bir Müslümanın sıkıntısını giderir, onu sevindirirse, kıyâmet gününün en sıkıntılı zamanlarında Allah da onu sıkıntıdan kurtarır. Bir kimse bir Müslümanın aybını, kusurunu örterse, Allah, kıyâmet günü onun ayıplarını, kabahatlerini örter.

Bir kimse, din kardeşinin yardımcısı oldukça Allah da onun yardımcısı olur.

Allahü teâlâ, bâzı kullarını başkalarının ihtiyaçlarını karşılamak, onlara yardımcı otmak için yaratmıştır. İhtiyâcı olanlar bunlara başvurur. Bunlar için âhirette azâp korkusu olmayacakdır.

Allahü teâlâ, bâzı kullarına dünyâda çok nîmet vermiştir. Bunları kullarına faydalı olmak için yaratmıştır. Bu nîmetleri Allah'ın kullarına dağıtırlarsa, nîmetleri azalmaz. Bu nîmetleri Allahü teâlânın kullarına ulaştırmazlarsa, Allah nîmetlerini bunlardan alır. Başkalarına verir.

Bir kimsenin, din kardeşinin bir ihtiyâcını karşılaması, on sene îtikaf etmesinden daha kazançlıdır. Allah rızâsı için bir gün îtikaf yapmak ise, insanı Cehennem ateşinden pekçok uzaklaştırır.

Bir kimse, din kardeşinin bir işini yaparsa, onun için binlerce melek duâ eder. O işi yapmaya giderken, her adımı için bir günahı affolur ve kendisine kıyâmette nîmetler verilir.

Bir kimse, din kardeşinin bir işini yapmak için giderse, her adımında birçok günahı affedilir ve yetmiş sevâp verilir. Bu iş bitinceye kadar, böyle devâm eder. İş yapılınca, bütün günahları affedilir. Bu işi yaparken ölürse, sorgusuz, hesabsız Cennet'e girer.

Allah'ın en sevdiği iş, elbise vererek veya doyurarak veya başka bir ihtiyacını karşılayarak, bir mümini sevindirmektir.

Allah'ın farzlardan sonra en çok sevdiği iş bir mümini sevindirmektir.

Bir kimse bir mümine bir iyilik yapınca, Allah bir melek yaratır. Bu melek, hep ibâdet eder. İbâdetlerinin sevapları bu kimseye verilir. Bu kimse, ölünce, kabre konunca, bu melek nurlu ve sevimli olarak bunun kabrine gelir. Meleği görünce ferahlanır, neşelenir. Sen kimsin der. Ben, falanca kimseye yaptığın iyilik ve onun kalbine koyduğun neşeyim. Allahü teâlâ beni bugün seni sevindirmeğe ve kıyâmet günü sana şefâat etmeğe ve Cennet'teki yerini sana göstermek için gönderdi der.

Îmânı en kuvvetli olanınız. Ahlâkı en güzel ve zevcesine karşı en yumuşak olanınızdır.

İbâdetlerin en kolayı ve en hafifi, az konuşmak ve iyi huylu olmaktır. Bu sözüme iyi dikkat ediniz!

Bir kimse, hazret-i Peygamberin karşısına gelip, işlerin en iyisi hangisidir dedi. "**Güzel huylu olmaktır."** buyurdu. Kalkıp, biraz sonra, sağ tarafına gelip, yine sordu. Yine; **"İyi huylu olmaktır."** buyurdu. Gidip, sonra sol tarafına gelip, Allahü teâlânın en sevdiği iş nedir dedi. Yine; "**İyi huylu olmaktır."** buyurdu. Sonra, arkadan gelip, en iyi, en kıymetli iş nedir dedi. Hazret-i Peygamber, ona karşı dönüp; **"İyi huylu olmak ne demektir, anlayamadın mı? Elinden geldiği kadar kimseye kızmamağa çalış."** buyurdu.

Kimse ile münâkaşa etmeyen, haklı olsa bile, dili ile kimseyi incitmeyen Müslümanın Cennet'e gireceğini size söz veriyorum. Şaka yapmak, yanındakileri güldürmek için olsa bile, yalan söylemeyenin Cennet'e gireceğini size söz veriyorum. İyi huylu olanın Cennet'in yüksek derecelerine kavuşacağını size söz veriyorum.

Allahü teâlâ buyuruyor ki: "Size gönderdiğim İslâm dîninden râzıyım." (Yâni, bu dîni kabûl edenlerden, bu dînin emir ve yasaklarına tâbi olanlardan râzı olurum. Onları severim). **Bu dinde olmak, ancak cömertlikle ve iyi huylu olmakla tamam olur. Dîninizin tamam olduğunu hergün, bu ikisi ile belli ediniz!**

Sıcak su buzu erittiği gibi, iyi huylu olmak, insanın günahlarını eritir, yok eder. Sirke balı bozduğu, yenilmez hâle soktuğu gibi, kötü huylu olmak, insanın ibâdetlerini bozar, yok eder.

Allah, yumuşak huylu olanları sever ve onlara yardımcı olur. Sert, öfkeli olanlara yardım etmez.

Cennet'in yüksek derecelerine kavuşmak isteyen, saygısızlık yapana yumuşak davransın! Zulmedeni affetsin! Malını esirgeyene ihsânda bulunsun! Kendisini arayıp sormayan ahbabını, akrabâsını gözetsin!

Kuvvetli olmak, başkasını yenmek demek değildir. Kuvvetli olmak, kahraman olmak, kendi öfkesini yenen demektir.

Selâm verirken güler yüzlü olana, sadaka verenlerin kavuştuğu sevaplar verilir.

Din kardeşlerine karşı güler yüzlü olmak, ona iyi şeyleri öğretmek, kötülük yapmasını önlemek, yabancı kimselere aradığı yeri göstermek, sokaktan, taş, diken, kemik ve benzerleri gibi çirkin, pis ve zararlı şeyleri temizlemek, başkalarına su vermek hep sadakadır.

Cennet'te öyle köşkler vardır ki, içinde bulunan kimse, her dilediği yeri görür ve dilediği her yere kendini gösterir.

Ebû Mâlik-il-Eş'arî, böyle köşkler kimlere verilecektir dedi. **"Tatlı sözlü, eli açık ve herkesin uyuduğu zaman Allahü teâlânın varlığını, büyüklüğünü düşünen ve O'na yalvaranlara verilecektir."** buyurdu.

MÜSTEHAB (Bkz. Ef'âl-i Mükellefîn)

MÜSTAHZARLAR;

Alm. *Präparat, (Arznei-) Mittel (n),* **Fr.** *Préparation (f), Produit (m), pharmaceutique, médicament (m),* **İng.** *Preparation, ready made drug.* "İstihzâr" masdarının mef'ulu olan kelime. "Hazırlanmış" mânâsına gelmektedir. Bu sebeple hazırlanmış ilâçlara verilen isimdir. Türkiye'de hazır ilâçlar 19. yüzyılın sonlarına doğru kullanılmaya başlanmıştır. Bu zamanda bulunan hazır ilâçlar da Batı Avrupa firmalarına âittir. 1900'lü yılların başlarında Türkiye'de kullanılan müstahzarlar yüz civârında bulunmaktadır. Türkiye'de müstahzar yapımı, 1895'te Eczâcı Ethem Pertev (1871-1927)'in İstanbul'da Pertev Müstahzarat Îmâlâthânesini açmasıyla başlamıştır. İlk müstahzar da Pertev şurubudur. Bundan sonra zamânımıza kadar müstahzar îmal eden fabrikalar artmıştır. Meselâ 1967'de 70 kadar kuruluş ve 2150 kadar müstahzar olduğu tesbit edilmiştir. Hâlen Türkiye'de kullanılmakta olan 2500 preparat bulunmaktadır. 1979 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından kurulan "Müstahzar İnceleme Bilimsel Kurulu", müstahzar ilâç yapımı için prensip kararları almış ve bu prensipler altında hazır ilâç ruhsatı almayı bâzı kurulların iznine tâbi kılmıştır.

MÜSTAKÎMZÂDE (Süleymân Sa'deddîn Efendi);

Osmanlı âlimlerinin meşhûrlarından. İsmi, Süleymân Sa'deddîn'dir. Babası Müstakîm Emin Efendinin ismine izâfeten Müstakimzâde diye meşhûr olmuştur. Künyesi, Ebü'l-Mevâhib, lakâbı Ma'sûni ve Emînî'dir. İstanbullu olduğu için İstanbulî nisbesi verilmiştir. 1719 (H. 1131) senesinde İstanbul'da doğdu.

Müstakîmzâde Süleymân Sa'deddîn Efendi küçük yaştan îtibâren ilim tahsiline başlayıp önce babasından ilim öğrendi. Daha sonra devrin âlimlerinden Fâtih Câmii imâmı Seyyid Yûsuf Efendiden kırâat ve fıkıh ilmi tahsil etti. Pâdişâhın has tabiplerinden Baştabip Hayâtîzâde Mustafa Feyzî Efendiden ilim öğrendi. Yine zamânın âlimlerinden Yemliha Hasan Efendi, Hâfız Mehmed Efendi, Babadağlı Süleymân Efendi ve Seyyid Mehmed Efendiden çeşitli ilimleri, Şeyh Abbas Râsim Efendiden, Farsçayı öğrendi. Üsküdar Vâlide Câmii vâizi Îsâzâde Şeyh Mehmed Sâlih Efendiden hadîs-i şerîf ilmini öğrendi. Fındıkzâde İbrâhim Efendi, Edirnekapılı Mehmed Râsim Efendi ve Katibzâde Mehmed Refî Efendiden aldığı derslerle, hat (güzel yazı) sanatında yetişti. Zâhirî ilimleri öğrendikten sonra tasavvuf ilmini öğrenmek için Şeyh Mehmed Sâlih Sahâvî'ye talebe oldu. Daha

sonra büyük âlim ve yüksek bir velî olan Mehmed Emîn Tokâdî hazretlerinin sohbetlerinde ve ilim meclisinde bulundu. Ondan mânevî feyz alıp, tasavvufun yüksek derecelerine ulaştı. Mehmed Emîn Tokâdî hazretleri onu Ahrâriyye yolunda yetiştirip, icâzet ve hilâfet verdi. Müstakîmzâde Süleyman Sa'deddîn Efendi hocası Mehmed Emîn Tokâdî hazretlerinin vefâtından sonra da ilmî çalışmalarına devâm etti. Pekçok eser yazdı. Bâzı kıymetli eserleri Türkçeye tercüme etti. İslâm dünyâsında yazılan eserler arasında benzeri bulunmayacak derecede kıymetli bir eser olan **Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî'**yi ve **Mektûbat-ı Ma'sûmî'**yi altı cilt hâlinde Osmanlı Türkçesine tercüme etti.

Ömrünü ilim öğrenmek ve eser yazmakla geçiren Müstakîmzâde Süleymân Sa'deddîn Efendi 1787 (H.1202) senesinde İstanbul'da vefât etti. İstanbul'da, Unkapanı'na inen cadde ile Zeyrek yokuşunun kesiştiği tepe üzerinde Soğukkuyu-Piripaşa Medresesi kabristanında hocası Emin Tokâdî hazretlerinin ayak ucuna defn edildi. Kabri orada olup, ziyâret edilmektedir.

Eserleri:

Büyüklü küçüklü, çeşitli ilimlere ve değişik mevzûlara dâir yazdığı yüz otuz kadar eserinden bâzıları şunlardır: **1) Dîvân-ı hazret-i Ali, 2) Devhâtü'l-Meşâyih, 3) Tuhfe-i Hattâtîn, 4) Terceme-i Fıkh-ı Ekber, 5) Risâle-i Ebeveyn, 6) Menâkıb-ı Eshâb-ı Bedr, 7) Akide-üs-Süfiyye, 8) Mürşîdü'l-Müteehilîn Tercümesi, 9) Terâcim-i Ahvâl, 10) Risâle-i Ta'c, 11) Risâle-i Selâti'l-Vustâ, 12) Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam, 13) Mecellet-ün-Nisâb.** Bu eserlerin çoğu İstanbul kütüphânelerinde vardır.

Müstekîmzâde Süleymân Sa'deddîn Efendinin şiirleri de vardır.

Bir şiiri şöyledir:

Yâ Rab! Kalemim mûy-i fenâdan sakla
Tahrîrimi ta'n-ı süfehâdan sakla
Tevfikin idüp kanda gidersem rehber
Şâhrâh-ı şerîatte hatâdan sakla!

(Ey Allah'ım! Kalemimi en küçük fenâlıklardan dahî uzak tut ve yazdıklarımı alçakların kınamasına fırsat verme. Nereye gidersem bana tevfikini kılavuz eyle. İslâmiyetin parlak olan ana caddesinde yürüt ve günâha yaklaştırma.)

MÜSTEŞRİK;

Alm. *Orientalist,* **Fr.** *Orientaliste,* **İng.** *Orientalist.* Doğulu milletlerin (İslâm âleminin) târihi, kültürü, örfü, âdetleri, din ve medeniyetleri üzerinde çeşitli maksatlarla araştırma yapan batılı Müslüman olmayan bilim adamı. Şarkıyâtçı veya Oryantalist diye de bilinirler.

Müsteşrikliğin târihçesi: İslâm ilimleri ile ilgilenen ilk batılının kim olduğu ve bu konudaki çalışmaların ne zaman başladığı tam olarak bilinmemektedir. Bununla berâber bâzı batılı râhiplerin, o zamânın ilim merkezi olan Endülüs'e geldikleri, Emevîlerin kurdukları İslâm üniversitelerinde okuyarak, **Kur'ân-ı kerîm** ve Arapça eserleri kendi dillerine çevirdikleri, felsefe tıp ve matematik başta olmak üzere, bütün ilimlerde Müslüman âlimlere tâlebelik yaptıkları târihî bir gerçektir.

Bunların başta geleni, Endülüs üniversitelerinde öğrenim yaptıktan sonra memleketine dönen, daha sonra, Roma kilisesine papaz seçilen Fransız râhip Jerbert'tir.

Endülüs'te tahsil gören bu ve bunun gibi râhipler, memleketlerine dönünce, İslâm kültür ve âlimlerinin eserlerini okumaya ve bu eserleri kendi dillerine çevirerek neşretmeye başladılar. Daha sonra Avrupa'da Padoui Medresesi gibi, Arapça öğrenim yapan okullar kuruldu. Birçok İslâm eseri Lâtinceye çevrilerek, tam altı asır kadar bir zaman, bu eserler batı üniversitelerinde okutuldu.

Zamânımızdan bin yıl öncesinde yaşamış ve bugün geçerli olan birçok kânun ve teoriyi ilim dünyâsına mal etmiş olan Müslüman ilim adamlarından **El-Birûnî'**nin astronomi, fizik, kimyâ, matematik, mekanik, tıp ve coğrafya konularında yazdığı eserler bütün dünyâ üniversitelerinde okutulmuş ve bugünkü ilmin gelişmesine yol açmıştır. El-Birûnî, çeşitli konularda 196 eser yazmıştır. Onun yazdığı eserlerde sâhip olduğu bilgileri, Avrupa ve Hıristiyan âlemi ancak sekiz asır sonra tam olarak anlamış ve bu bilgileri genişletmişlerdir.

İslâm üniversitelerinde yapılan tahsilin dışında, Haçlı Seferleri de Hıristiyanlara Müslümanları tanıttı. Müslümanların ilimde ve savaşta üstün başarıları, Avrupalı târihçilere tesir etti. Bunlar İslâmiyet hakkında araştırma yapıp yazılar yazmaya başladılar. Böylece batıya aktarılan İslâm ilimleri, Avrupa'da hürriyeti ve rönesansı hazırladı.

Müsteşrikliğin sebepleri: Müsteşriklik, önceleri İslâmî ilimleri ve İslâm medeniyetini incelemekle başlamış, batı sömürgeciliğinin doğuda genişlemesinden sonra, dînî, siyâsî ve ekonomik sebeplerle

doğunun bütün dinlerini, âdetlerini, medeniyetlerini, coğrafyasını, geleneklerini ve dillerini araştırma şeklinde genişletilmiştir. Sebepler şöyle sıralanabilir:

1. Dînî sebepler: Batılıları müsteşrikliğe sevkeden başlıca sebebin din olduğu âşikardır. Müsteşriklik, râhiplerle başlamış ve zamânımıza kadar böyle devâm etmiştir. Bunların gâyesi İslâm dîni hakkında şüpheler toplayarak, hakîkatleri değiştirerek, râhiplerin tesirleri altında kalan milletlere, İslâmiyeti üzerinde durmaya değmez bir dinmiş gibi göstermeğe çalışmaktır. Râhipler bir din adamı olarak, ilmî araştırmalarında misyonerliğin hedeflerini de unutmamışlardır. İslâmı batı kültürü almış Müslümanlara kötü göstererek onların îtikâtlarını zaafa uğratmak, İslâmî değerleri, İslâm medeniyetini ve İslâmiyetle ilgili ilim ve edebiyâtı küçük düşürmek istemektedirler.

2. Sömürgecilik: Batılılar, görünüşte dîni, fakat aslında sömürgecilik savaşı olan Haçlı Savaşlarının yenilgiyle sonuçlanmasına rağmen, İslâm memleketlerini işgâl etmekten ümitlerini kesmemişler, bu memleketlerin kuvvet noktalarını bilip, zayıflatmak, zaaf noktalarını öğrenip istifâde etmek için îtikât, ibâdet, örf, âdet, tabiî servetler ve diğer bütün hususları araştırmaya koyulmuşlardır. Askerî istilâ ve siyâsî hâkimiyeti elde ettikten sonra da rûhî ve mânevî mukâvemeti zayıflatmak, mânevî değerlerde şüpheye düşürmek yoluyla korkaklık ve kararsızlık meydana getirmek, böylece ahlâkî ölçüleri ve ideolojiyi batıda arayarak kendilerinin kucağına düşen ve onlara âdetâ kölelik eden nesiller yetiştirmek için, şarkiyat sâhasında (müşteşriklikte) çalışmalarını derinleştirmişlerdir. Hıristiyan âlemi, Haçlı Savaşlarının askerî ve siyâsî yönden hezîmetle netîcelenmesinden bu yana diğer yollardan da İslâmiyetten ve Müslümanlardan intikamlarını almaktan bir an vazgeçmemişlerdir. Bunların ilk işleri İslâmı inceleyerek, İslâm memleketlerinde askerî kuvvetlerle oraları işgal etme yolunu kolaylaştırmak olmuştur.

İslâm âleminin siyâsî, askerî, iktisâdî ve kültürel yönden zayıflaması üzerine batılılar, İslâm ülkelerini teker teker işgâl etmeye başladılar. Birçok ülkeyi işgâl ettikten sonra, İslâm milletine karşı sömürgecilik siyâsetlerinin meşrû bir yol olduğunu göstermek maksadıyla İslâmiyet hakkında batılıların araştırmaları gelişmeye ve yoğunlaşmaya başladı. Bunlar 19. asırda İslâmiyetin fikrî mîrasını, dînî, târihî ve medenî yönlerden incelemiş bulunuyorlardı. Fakat gözlerinin önüne çekilen şu iki perde sebebiyle aslı görmekte başarılı olamamışlardır:

1. Avrupa siyâsetçilerinde ve askerî komutanlarındaki dînî taassup: Birinci Dünyâ Savaşında müttefiklerin ordusu Kudüs'e girerken Lord Allenby; "İşte Haçlı savaşları şimdi sona erdi." demiştir. Hattâ Almanya müttefikimiz olduğu halde bayram yapmıştır.

Hiçbir dîne inanmayan, bu sebeple de İslâmiyeti incelerken tarafsız ve ilmî görünen on dokuzuncu asrın ileri sosyologlarından biri olan Gustaf Le Bone, Avrupa sömürgeciliğinin sembolü olan şu sözleri söylemekten kendini alamamaktadır: "Şark meselesi, Avrupa için her zaman fitne kaynağıdır. Meselenin kökü, gizli veya açık olarak Akdeniz'in anahtarı olan İstanbul'un ele geçirilmesine dayanıyor." Tarafsız görünen bir müsteşrikin bile böyle fikirlere sâhip olması diğer müsteşriklerin nasıl bir zihin ve ruh yapısına sâhip oldukları hakkında son derece düşündürücüdür.

2. Bütün târihî medeniyetlerin esâsının batı târihi olduğuna inanmaları: Aslî târihin, sâlim ve selim mantığın ancak batılılarda olduğuna inanmışlardır. Diğer milletlerse (onlarca bilhassa Müslümanlar) Gibb'in **İslâmın Yönü** adlı kitabında dediği gibi"zerre akıllılardır".

Batılılar sömürgecilk plânlarını rahatlıkla uygulamak için, Müslümanları kültürlerine karşı şüpheye düşürmek için, İslâm medeniyetinin Roma medeniyetinden çalınma bir medeniyet olduğunu, Müslümanların ve Arapların ancak, Roma kültür ve felsefesini nakleden birer millet olduklarını öne sürüyorlar ve İslâm medeniyetini zikrederken birçok uydurma noksanlıkları ileri sürüp, Müslümanların kültür ve medeniyetlerine olan güvenini zayıflatmak, ellerindeki akîde ve yüksek değerlere şüphe getirerek kendi kültürlerini müstemlekelerde yaymak ve mahkûm milletleri devamlı kölelik içinde yaşatmak için çalışmaktadırlar.

Yirminci yüzyılda bu konu bütün müesseselerde işlendiği gibi, iktisâdî ambargolarla da yürütülmek istenmektedir. Hıristiyan taassubu, İslâm ülkelerinde elektronik ve ağır sanâyinin kurulmasını aslâ istemeyip, şâyet böyle bir hamle ve muvaffakiyet seziliyorsa en kısa yollardan harpler çıkarmakla, elde edilen netîceleri ortadan kaldırmak gibi siyâsî cinâyetlere başvurmaktadır.

3. **Ticârî sebepler:** Müsteşrikliğin gelişmesinde önemli derecede rol oynayan sebeplerden biri de batılıların Müslüman devletlerle ticârî anlaşmalar yapıp, kendi mallarını en yüksek fiyatla satmak, hammaddeleri en ucuz fiyatla almak ve İslâm âleminin her köşesinde mevcut olan yerli sanâyii ortadan kaldırmak istemeleridir.

4. **Siyâsî sebepler:** Birçok İslâm memleketi istiklâlini elde ettikten sonra şarkiyatçılığın (müsteşrikliğin) yeni bir sebebi ortaya çıkmıştır. Bu da sefâretleri ve çeşitli basın ve yeraltı teşkilâtlarınca kendi siyâsetlerini Müslüman memleketlere ve onların hükûmetlerine benimsetmektir. İslâm

memleketlerindeki yöneticilerin fikrini tamâmen anladıklarından birçok hallerde, nasîhat ve yardım bahânesiyle aralarında ayrılık çıkararak, batı sefâretleri bu kardeş devletleri birbirine düşman edip, İslâm milletleriyle hükûmetlerinin el ele vererek yabancıların nüfûzunu memleketlerinden söküp atmalarını önlemektedirler.

5. **İlmî sebepler:** Hazret-i Îsâ'nın doğumundan sonra bininci yıla girileceği sırada papalık tahtına çıkan Aurillaclı Gerbers (Papa İkinci Silvester): "Roma'da bekçilik yapabilmeğe bile yeterli derecede bilgi sâhibi bir kimse bulunmadığı herkesçe bilinmektedir. Bizzat hiçbir şey öğrenmemiş olan kimse, hangi yüzle öğretmeğe cesâret edebilir?" diyerek, bu geri durumdan inlercesine şikâyette bulunmaktadır. Halbuki yine bu asır içinde, İslâm dünyâsında Ebü'l-Kâsım, asırlar boyunca cerrâhînin mûteber standart bir kitabını teşkil eden değerli eserini yazmıştır. İslâm âleminin âlemşümûl fikirli büyük bilgini El-Bîrûnî, dünyânın güneş etrâfındaki dönüşünü müzâkere ve münâkaşa mevkiine kor. İbn-ül-Heysem, görme kânunlarını keşfeder, küresel, üstüvâneli ve mahrûtî aynalar, adese ve karanlık odalarda fizik tecrübeleri yapar. Bu asırda İslâm dünyâsı, kendi altın devrinin en yüksek noktasına hızla yükselmektedir.

"Batı ise, endişe ve korku içinde, dünyânın sonu geldiğine inanmaktadır... İslâm âlemi bu hâkim mevkiini îtirâzsız tam sekiz asır boyunca elinde tuttu."

Yukarıdaki satırların yazarı Sigrid Hunke bir Alman müsteşrikidir. Asrımızda bu ve buna benzer bâzı insaf ehline rastlanabilmektedir.

Avrupalılar on yedinci yüzyıla kadar devamlı olarak İslâm kültüründen faydalanarak onu kendilerine adapte etmeye çalıştılar. Tıp, kimyâ, fizik, coğrafya, târih yazıcılığı, astronomi, matematik (cebir, geometri, trigonometri), eczâcılık, ileri zirâat gibi daha birçok ilmî konularda İslâm âleminden büyük ölçüde faydalandılar. Meselâ Sigrid Hunke eserinde, İbn-i Sinâ'nın yedi yüz altmış kadar ilâç terkibinin günümüzde hâlen geçerli olduğunu belirtmektedir.

İslâm âleminin sömürge hâline gelişinin başlangıcı olan on sekizinci asrın başlarında, batının birkaç âlimi şarkiyatçılıkta ilerlemeler kaydediyor, bunlar, İslâm memleketlerindeki Arapça yazma eserleri kıymet bilmiyen sâhiplerinden ucuz fiyatlarla satın almak veya karışıklık içinde bulunan umûmî kütüphânelerden çalmak sûretiyle memleketlerinin kütüphânelerine götürüyorlardı. Kısa zamanda nâdir Arapça yazma kitaplar, Avrupa kütüphânelerine nakledildi. On dokuzuncu asrın başlarında Avrupa kütüphânelerinde 250 bine yakın Arapça eser toplandı. Bunların sayıları hergeçen gün artmaktadır. Şurası muhakkaktır ki batıdan tek bir eser alınmamış, fakat Hıristiyan dünyâsı her geçen gün eserlerimizi çalarak batıya kaçırmıştır.

Böyle olduğu halde İslâm ilminin tamâmı inkâra kalkışıldı. Bu o kadar ileri bir safhaya getirildi ki, kompleks olarak Müslüman nesillerin gönüllerine yerleştirildi.

Müsteşriklerin çalışma metodları: Müsteşrikler, görüşlerini her tarafa yaymak için başvurmadık yol bırakmamışlardır. Bunlardan önemli olanları:

1. İslâmiyetin çeşitli mevzularında incelemeler yapmak ve bunları anlatan kitaplar yazmak. Bu kitapların çoğunda, târihî vak'aları, netîceleri, vesîkaları naklederken kasıtlı tahrifler (değiştirme) yapmaktadırlar. Bu konuda en ileri giden ve bu sebeple en azılı müsteşrik olarak kendini tanıtan Yahûdî müsteşrik Goldzıher gösterilebilir.

2. İslâmiyete, İslâm memleketlerine ve İslâm milletlerine dâir yazılar ihtivâ eden mecmualar yayınlamak.

3. İslâm âlemine misyonerler göndererek, oralarda görünüşte insânî hizmetler yapmak için hastâneler, cemiyetler, okullar, yetimhâneler, Hıristiyan gençlik cemiyetleri misâfirhâneleri gibi yerler kurmak.

4. Üniversite ve ilmî cemiyetlerde konferanslar vermek. Bu müsteşriklerden İslâmiyetin en azılı düşmanı olanlarının Kâhire, Şam, Bağdat, Rabat, Karaçi, Lahor ve diğer memleketlerdeki üniversitelere dâvet edilerek buralarda konferans vermeleri çeşitli yollarla sağlanmaktadır.

5. Yerli basında makâleler neşretmek. Şarkiyatçılar (müsteşrikler) İslâm memleketlerinde ödedikleri büyük ücretlerle gazetelerde makâlelerini neşrettirmektedirler.

6. Şarkiyat kongreleri ve konferanslar düzenlemek. Bu kongreler 1873 târihinden îtibâren düzenli bir şekilde yapılmaktadır.

7. İslâm ansiklopedisi hazırlamak. Bu eserin ilk baskısı bitirilmiş bulunmaktadır. Ansiklopedi yeniden İngilizce, Almanca, Fransızca olmak üzere üç ayrı lisanda neşredilmekte ve İslâmiyetin en büyük düşmanları biraraya gelerek, İslâmiyeti bâtıl fikirlerle dolu bir din gibi anlatmaktadırlar. Ansiklopedinin, İslâm ülkelerinde de kültürlü Müslümanların başucu eseri olması için çalışmaktadırlar. Böylece zararı en yüksek mertebeye çıkarmak istemektedirler. Eser, Arapçaya ve bâzı Müslüman dillerine de

çevrilmiştir.

Müsteşriklerin hedefleri: Aklî bir program olarak şarkiyat (müsteşriklik), kendisine plânını çizen misyonerlik ile onu besleyen sömürgeciliğin ortak meyvesidir. O, mâzideki hedefi uğruna hâlâ çalışmakta devâm etmektedir. Açıkça belli olan bu hedef, İslâm akâidinin (Ehl-i sünnet yolunun) temelini kökünden bozmak, bu akâide karşı olan düşünce ve anlayışı desteklemektir. İslâm akâidini yıkmak için müsteşriklikten kuvvet alan ve onun esaslarını yayan bir fikrî şebeke yüzyıllardır çalışmaktadır. Bu fikrî şebeke, Müslümanların devâm ettikleri ve önem verdikleri yüksek değerleri inkâr eden, konuları sözde İslâmî olarak îzâh etmek, müsteşriklerin yeni bir çalışma tarzıdır. Müsteşrikler, böylece Müslüman milletlerde fikrî bir şaşkınlık, rûhî bir boşluk ve dâimî bir bocalama meydana getirmek istemektedirler.

İçtimâî ilimler sâhasında yapılan araştırmalar içinde, İslâmiyetle ilgili batıdaki tetkikler kadar kin, garaz ve kasıtla dolu olanı yoktur. On dokuz ve yirminci asra gelince, müsteşrikler, İslâm târihi, medeniyeti ve akâidinin temelleri hakkındaki araştırmalarını ihtivâ eden pekçok kitap ve makâle neşrettiler. Bu kitap ve makâle sâhiplerinin herbiri, yaptıkları çalışmalarında, mücerred ilmî araştırma rûhuna dayanarak, dînî taassup ve onun meylettirdiği hissî düşünce ve taraftarlıktan uzak olduklarını iddiâ etmektedirler. Fakat bu araştırmalar iddianın yanlışlığını ve İslâm hakkında ortaya atılan bozuk ve kasıtlı tasavvurun, eserlerinin hepsinde hâlâ devâm etmekte olduğunu tesbit etmeye yetmektedir.

Avrupalı müsteşriklerin ifrat ve garaz üzere olduklarını bildiren yine Avrupalı olan Gustav Diereks'ten öğreniyoruz. O; "Müslümanlar hakkında insaf ve hakkâniyet dâiresinde hareket etmek ve faaliyetini takdir etmek için bu kadar uzun bir zaman geçmesinin sebebi ne olabilir? Bu suâlin cevâbını Hıristiyanların daha eskiden başlayarak hasımlarına karşı besledikleri, sönmek bilmez düşmanlıkta aramak îcâb eder." demektedir.

Müsteşriklerin bugün için en büyük hasmı İslâmiyettir. Bu bakımdan müsteşriklerin ana hedefi İslâmiyeti yıkmak için çalışmaktır. Bu sebeple: Başlıca hedefleri şunlardır.

1. İslâmiyeti temelinden sarsmak;

2. Peygamber (efendimiz Muhammed aleyhisselâm) hakkında çeşitli iftirâlar atmak;

3. Vahy hakkında şüpheler doğurmak;

4. **Kur'ân-ı kerîm** hakkında şüpheler doğurmak;

5. Fıkıh ve mezhep meselelerini karıştırmak;

6. İtikât ve ibâdet meselelerini karıştırmak, Müslümanların îtikâdını bozmak;

7. Müslümanları boş laflarla sun'î övgülere boğarak, esas meselelerden uzaklaştırmak;

8. İslâm âlimlerini kötülemek, onları aşağılamak;

9. Dînini bilmeyen din adamı yetiştirmek;

10. Müslümanlar arasında çeşitli fikirler yayarak onları birbirine düşman etmek ve İslâmiyetin kardeşlik müessesesini yıkmak;

11. Din adamı olarak tanınanlardan bâzılarını elde ederek, arzularına göre yazı yazdırarak, Müslümanlara tesir etmek. Reform gâyesiyle İslâmiyeti, bünyesindeki tabiî aksiyonundan uzaklaştırmak ve uyuşukluğa sevketmek; ele aldıkları ve üzerinde ciddiyetle durdukları meselelerdir.

MÜŞEBBİHE;

Allahü teâlâyı cisim ve varlıklara benzeten, **Kur'ân-ı kerîm'**deki müteşâbih âyetleri zâhir (görünüşteki) mânâsına göre açıklayıp, Allahü teâlânın el, yüz gibi organlarının olduğunu iddiâ eden sapık fırka.

Bid'at fırkalarından biri olan müşebbihe, esasta ikiye ayrılır. Birincisi, Allahü teâlânın zâtını insana benzetenlerdir (Bkz. Mücessime). İkincisi ise, Allahü teâlânın sıfatlarını insanların ve diğer yaratılmışların sıfatlarına benzetenlerdir.

Eshâb-ı kirâm ve Tâbiîn; **Kur'ân-ı kerîm'**deki Allahü teâlânın zâtı ve sıfatlarıyla ilgili âyet-i kerîmelerin ilâhî kelâm olduğuna hükmederek ona îmân etmişler, tevîline, yorumuna girişmemişler, bununla berâber teşbîhi de düşünmemişler; "O âyetleri nasıl geldiyse öyle okuyunuz. Yâni onların Allah katından geldiklerine îmân ediniz. Tevîl ve tefsirine girişmeyiniz. Çünkü bunların imtihan için gelmiş olması mümkün olduğundan, orada durmak ve boyun eğmek gerekir." demişlerdir. Cenâb-ı Hakk'ın kendisine nisbet ettiği sıfatların mâhiyetini, hakîkatini insan aklının idrâkten âciz olduğunu îtirâf etmiş, sıfatların zâhirine îmân etmişler, bu sıfatların aslını karıştıran, sorup soruşturanlara karşı şiddet göstermişlerdir. Hicrî birinci asrın sonundan îtibâren Müslümanları içerden parçalamak isteyen ve

Müslüman gözüken münâfıklar ile **Kur'ân-ı kerîm'**in âyetlerine kendi akıllarına göre mânâ vermeye kalkışanlar oldu. İçlerinden bir kısmı, **Kur'ân-ı kerîm**de geçen; "Yed=el", "Kadem=ayak", "Vech=yüz" gibi kelimelere zâhir mânâlar vererek, Allahü teâlânın zâtı hakkında teşbîhe yâni benzetmeye gittiler. Mutlak tenzih âyetlerine muhâlif olarak açık bir tecsîme (Allahü teâlâya cism isnâd etmeye) kalktılar. Bir başka grup da; "Cihet", "İstivâ", "Nüzûl", "Savt", "Harf" gibi vasıfların zâhirî mânâlarını kabul ederek Allahü teâlânın sıfatlarıyla ilgili teşbîh görüşüne sâhip oldular. Böylece müşebbihe ve mücessime denen sapık bir fırka ortaya çıktı.(Bkz. Bid'at Fırkaları)

Allahü teâlâyı başka varlıklara benzeten teşbîh ve tecsîm fikrini ilk defâ ortaya atan Abdullah ibni Sebe ile, hicrî birinci asrın sonunda ve ikinci asrın başlarında yaşayan Hişâm bin Sâlim-el-Cevâlikî ve Hişâm bin el-Hakem gibi kimselerdir. Bunların iddiâlarına göre; "Mâbûdları cisimdir, sonu ve sınırı vardır. Uzunluk, genşilik ve derinlik sâhibidir. O parlak bir ışıktır. Her tarafına ışık saçan yuvarlak bir inci misâli parlayan saf altın gibidir. Rengi, tadı, kokusu vardır. Rab, giden-gelen bir cisimdir. Bâzan hareket eder, bâzan da hareketsiz durur. O, kendi karışıyla yedi karıştır."

Bu fikirleri hicrî ikinci asır boyunca savunan sapıklar oldu. Bu kimselere cevap veren İmâm-ı Mâlik, bir defâsında teşbîh fikrini savunanlara; "Sizi bid'atlerden ve bid'atçilerden sakındırırım." buyurdu. "Ey Ebû Abdullah! Bid'atçiler kimlerdir?" denilince, o, cevâben; "Bid'atçılar o kimselerdir ki, Allahü teâlânın isimleri, sıfatları, kelâmı, ilmi ve kudreti konusunda söz ederler. Sahâbenin ve iyilikte onlara tâbi olanların sustuğu konularda sükût etmezler." buyurdu.

Ez-Zührî, Süfyân-ı Sevrî gibi Ehl-i sünnet âlimleri de, teşbîh ve tecsîm fikrini savunanlara cevap vermişler, Müslümanları onlara aldanmaktan sakındırmışlardır. Bu akım, üçüncü hicrî asır boyunca devâm etti. İmâm-ı Ahmed bin Hanbel ile Yahyâ bin Maîn, İshâk bin Râheveyh gibi Ehl-i sünnet âlimleri mücessime ve müşebbiheye âit fikirleri reddedip mücâdele yaptılar.

MÜŞRİK;

Allahü teâlâya şirk, ortak koşan. Allahü teâlâdan başka ilâh edinen; ağaçtan, taştan, mâdenden yapılan insan, hayvan ve garip mahlûkât heykellerine, çeşitli cansız maddelere veya mücerret mefhumlara tapınan, bunların fayda ve zarar yapacağına inanan kimseler.

Müşrik, Arapça bir kelime olan **şirk'**ten türemiştir. Şirk, lügatte "ortak koşmak, Allahü teâlâdan başkası için ibâdet etmek, putlara tapınmak" gibi mânâlara gelir. Şirket, şerîk kelimeleri de aynı kökten türemiş olup "ortaklık, ortak" mânâlarına gelmektedir. (Bkz. Şirk)

Müşrikler, ikiye ayrılır: Ulûhiyette müşrik, ibâdette müşrik. Ulûhiyette müşriklerden biri Mecûsîlerdir (Bkz. Mecûsîlik). Bunlar ateşe tapar. "Hâlık ikidir. Biri Yezdân olup, iyilikleri yaratır. Diğeriyse Ehrimen olup kötülükleri yaratır." diye inanırlar. Eski tabiiyyeciler de "her şeyi tabiat yaratıyor" dedikleri için müşriktirler.

İbâdette müşrik olanlar, **putperest**lerdir. Bunlar kendi elleriyle yaptıkları heykellere tapınırlar. Putlar, kıyâmette Allah'a bizim için şefâat edecek derler.

Hıristiyanların çoğu Trinite yâni **teslis** inancındadır. Yâni "üç tanrı" olduğuna inanıyorlar. Çoğu da hazret-i Îsâ'ya tanrı diyor. Yahûdîlerin bir fırkası da peygamberlerden Uzeyr aleyhisselâm için Allah'ın oğludur diyor. Böylece hepsi müşrik olmaktadırlar. Fakat ellerindeki kitabın gökten indiğine inanırlar.

Bütün peygamberler, insanlara Allahü teâlâdan başkasına ibâdet olunmayacağını bildirmişlerdir. İslâm dîninin esasını bildiren tevhid kelimesi: **La ilâhe illallah,** ibâdet olunmaya hakkı olan bir varlığın yalnız Allahü teâlâ olduğunu bildirmektedir (Bkz. Kelime-i Tevhid). Peygamberlere uymayanlar, Allahü teâlânın varlığına inanmakla berâber, tapındıkları putların ibâdete müstehak olduklarına da inanıyorlar. Bunlar, Allahü teâlâdan başka ibâdet olunmaya lâyık kimse olmadığını anlayamamışlar. Başkalarına ve çeşitli putlara tapınmışlardır. Hattâ bunlara tapınmak için kilise, puthâne gibi çeşitli tapınaklar yapmışlardır. Böyle puthâneleri ortadan kaldıran, putlara, heykellere, diri veya ölü bir insana tapınmayı önleyen, yalnız peygamberlerdir. Bunlar, Allahü tâlâdan başkasına tapanların müşrik olduğunu bildirmişlerdir. Müşrikler, Allahü teâlânın varlığının lâzım olduğuna inansalar da, başkalarına tapındıkları için ve Allahü teâlâdan başkasına ibâdet olunmayacağına ehemmiyet vermedikleri için müşrik olmaktan kurtulamıyorlar. İnsanı bundan kurtaran peygamberlerin getirdikleri dinlerdir. Peygamberlerin gönderilmesinden maksat da, insanları bu saâdete kavuşturmaktır.

O halde bir kimse, Peygamberlerin dînine uymadıkça, yâni Allahü teâlâdan başkasının ibâdete lâyık olmadığını bilmedikçe, şirkten, müşrik olmaktan kurtulamaz. **Kur'ân-ı kerîm**'de Nisâ sûresi 48. ve 116. âyetlerinde meâlen; **"Allahü teâlâ müşriki affetmeyecektir."** buyruldu. Burada müşrik kâfir demektir. Şirk, küfrün kısımlarından biridir. (Bkz. Küfür)

Kur'ân-ı kerîm'de, müşrikler hakkında Allahü teâlâ meâlen buyuruyor ki:

Mekke müşrikleri Allah'ı bırakıp da, yalnız putlara (Lât, Uzza ve Menât'a) **tapıyorlar. Onların bu putlara tapmaları da ancak inatçı bir şeytana ibâdet etmektir.** (Nisâ sûresi: 117)

Müşriklerin Cehennemlik oldukları (küfür üzere öldükleri) **müminlere belli olduktan sonra, bunlar akrabâ bile olsalar, artık onlar için ne Peygamberin, ne de mümin olanların mağfiret dilemeleri yoktur.** (Tevbe sûresi: 113)

Allahü teâlâyı bırakıp da kendilerine ne bir zarar ne de bir fayda vermeyecek şeylere (putlara) **tapıyorlar ve bir de: "Bu putlar, Allah katında bizim şefaatçılarımızdır." diyorlar.** (Onlara) **de ki: "Siz Allah'a, göklerde ve yerde bilmediği bir şey mi haber vereceksiniz? Hâşâ Allah, onların ortak koştukları her şeyden çok uzaktır, çok yücedir.** (Yûnus sûresi: 18)

Onların çoğu, ancak Allahü teâlâya ortak koştukları halde, Allah'a îmân etmezler. (Yûsuf sûresi: 106)

Dünyâda Allahü teâlâya ortak koşan müşrikler, âhirette bu ortaklarını (putlarını) **görünce; "Ey Rabbimiz! Bunlar seni bırakıp da kendilerine taptığımız ortaklarımızdır." diyecekler. Tapındıkları putlar da onlara şu cevabı vereceklerdir: "Muhakkak sûrette, siz yalancısınız, biz sizi kendimize çağırmadık."** (Nahl sûresi: 86)

Kur'ân-ı kerîm'de müşrikler hakkında daha birçok âyet-i kerîme bildirilmektedir. Meselâ: Nahl sûresi: 56, İsrâ: 56-57, Kehf: 102, Meryem: 81-82, , Hac: 12-13-73, Furkan: 3, Ankebût: 25-68, Sebe: 21, Fâtır: 13-14-40, Yâsin: 74-75, Necm: 19-25 sûrelerinde de müşrikler anlatılmıştır.

MÜT'A NİKÂHI;

nikâh şâhitleri bulunmaksızın, şâhitsiz olarak bir kadına para verip, belli zaman için berâber yaşamak üzere sözleşmek. Müt'a lugatte (sözlükte) faydalanmak demektir. İki tarafın herhangi bir mal, para karşılığında aralarında anlaşarak yaptıkları dînen uygun olmıyan bir evlenme şeklidir.

Bir de muvakkat nikah vardır ki, şâhitler huzûrunda ve yüz sene bile olsa belli bir zaman sonra boşamayı söyleyerek ve bütün şartlarına uygun yapılan bir nikahdır. Hacca götürecek mahrem bir yakını bulunmayan kadının hacca gidebilmek için, hacca gitmekte olan bir erkekle evlenmesi ve hacdan gelince boşanmayı şart etmesi gibi. Bu da dînimize göre uygun değildir.

İslâmın başlangıcında, harp hâlinin îcap ettirdiği zarûretten dolayı izin verilen müt'a nikâhı, daha sonra haram kılınmıştır. İbn-i Mâce'nin bildirdiği hadîs-i şerîfte Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem; **"Ey insanlar! Müt'a için size ilk önce izin vermiştim.** (Bilmiş olunuz ki), **Allahü teâlâ onu kıyâmet gününe kadar haram kılmıştır."** buyurdu. Hazret-i Ali de; "Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem, müt'ayı emrettikten sonra, onun yasaklandığını ve haram kılındığını (Müslümanlara) nidâ etmemi, duyurmamı bana emreyledi." buyurmuştur.

Müt'a nikâhı câhiliye devrinde Araplar arasında yaygın bir şekilde vardı: Müt'a nikâhı ile evliliği İslâmiyet yasak etmiş, bu şekilde berâber yaşamayı zinâ saymıştır. Ancak bu türlü berâberlik, diğer yasaklamalarda olduğu gibi, tedrîcî olarak (derece derece) yasak edilmiştir. Yâni haram olduğu, hemen bildirilmemiştir. Âdet hâline getirilen alışkanlıklardan, insanların uzaklaştırılması yavaş yavaş olmuştur. Bu usûl, insanlık fıtratına, yaratılışına uygundur. İslâmiyetteki yasaklar, hemen birden bildirilmemiş, bu yasakların zararlarını, çirkinliğini anlayarak kabul edecekleri olgunluğa eriştikten sonra tebliğ edilmiştir.

Dîne uygun bir nikâh sözleşmesi olmaksızın yapılan bütün evlilik şekillerini yasak eden İslâmiyet, müt'a olsun, muvakkat olsun her iki nikâhın da geçersiz olduğunu ve Allahü teâlânın ve Resûlünün râzı olmadığı evlilik sözleşmeleri olduğunu bildirmiş ve zinâ saymıştır.

İslâmiyette erkek ve kadın arasındaki evlenme sözleşmesinin devamlılığı istenmektedir. Geçimsizliğe yol açan bir sebebin zuhur etmesi hâlinde, boşamağa izin verilmiştir. Evlilikte esas olan, erkek ve kadının birbirlerini mesut, mutlu etmeleridir.

Nikâh sırf kadınla berâber yaşamak, ondan faydalanmak için emredilmiş basit bir şey değildir. Nikâh akdinin (evlilik sözleşmesinin) âile yuvasının kurulması, neslin devâmı gibi dînî ve dünyevî pekçok hikmetleri faydaları vardır. Bunun için evliliğin devamlı olması lâzımdır.

Bozuk bir îtikâda sâhip olan ve bâzı inanışları sebebiyle, Peygamberimizin ve Eshâbının gösterdiği doğru yoldan ayrılan sapık fırkalar müt'a ve muvakkat nikâh ile evlilik yapmaktadırlar. Bunlar İslâmiyetin Peygamber efendimiz zamânında yasak ettiği bu haram işi, helal kabul etmektedirler.

MÜTÂREKE;

Alm. *Waffenstilstand (m),* **Fr.** *Armistice (m),* **İng.** *Armistice.* Savaşan iki tarafın karşılıklı istekleri

sonucu, çarpışmalara belli bir süre ara verilmesi. Ateşkesle mütâreke farklı olup, bu kavramlar ekseriyâ birbirine karıştırılır. Ateşkes daha kısa sürelidir ve geniş hükümleri bulunmaz. Süresi bitince çarpışmalar tekrar başlayacağı gibi her an bu anlaşmanın bozulabilmesi de mümkündür. Vietnam Harbindeki Noel için yapılan ateşkes; Irak-İran Savaşında bayramlarda varılan ateşkes antlaşmaları, savaş içinde belli bir müddet için alınan kararlardır. Körfez Savaşında Irak ile ABD ve müttefikleri arasında 28 Şubat 1991'de imzâlanan ateşkes antlaşması da mütâreke değildir. Mütâreke ise daha geniştir ve barış öncesi bir devredir.

Mütâreke, siyâsî-askerî anlaşma türüdür. Mütârekeyi tâkiben barış görüşmelerine başlanır. Sâkin, savaşın kesildiği bu dönemde, taraflar rahatça çalışabilirler. Bu dönem oldukça uzun zaman da olabilir. Birinci Dünyâ Harbinin sonunda Osmanlı Devletinin 1918'de yaptığı Mondros Mütârekesi ile 1922'de Kurtuluş Savaşı sonunda yapılan Mudanya Mütârekesi bu tür antlaşmalardandır.

MÜTERCİM ÂSIM EFENDİ (Bkz. Ahmed Âsım)

MÜZE;

Alm. *Museum (n),* **Fr.** *Musé (m),* **İng.** *Museum.* Sanat eserlerinin saklandığı ve insanların bunları görüp faydalanmaları için özel binâlarda sergilendiği yerler. Müze kelimesi eski Yunancada "bilimler tapınağı" mânâsındaki "Mouseion" kelimesinden gelir.

Dünyâda ilk müze, mîlâddan önce üç yüz yılında İskenderiye'de birinci Ptolemaios zamânında kurulmuştur. Müze adı verilen ilk binâ, aslında bir üniversitedir. Sanata ve bilime değer veren okulların bir araya toplanmasından meydana getirilmiştir. Bu ilk müzede, sanat eserlerinden ziyâde eski kitaplar vardır. Daha sonraki yıllarda zamanla müzeler, sanat eserleriyle doldurulmuştur.

Bugünkü şekliyle müzeler, 1453'te Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetmesinden ve 1492'de Amerika kıtasının keşfedilmesinden sonra, insanların geçmişte yapılan eserlere karşı ilgilerinin artması ve Eski Yunan, Roma, Asur, Babil uygarlıklarının incelenerek devlet adamlarının bu incelenen eserleri satın almaları, ayrıca denizaşırı ülkelere giden seyyahların buralardan getirdikleri antika eşyâları(eski eserleri) toplamaları ile ortaya çıkmıştır.

Eski eşyâ ve eski eser toplama merakı on altıncı yüzyılın başında bütün dünyâda yayılmış, toplanan eşyâlar daha sonra müzeler için malzeme teşkil etmiştir. On yedinci yüzyılda ise, bilim kurulmuş. Bu derneklerin, üyeleri, çalışmak için malzeme aradıklarında müzelerden faydalanmışlardır.

İlk modern mânâda müze, 1683 yılında İngiltere'de Oxford Üniversitesinde kuruldu. Bu müzede eski eser toplama meraklılarından Eliashmole'nin koleksiyonlarından faydalanıldı ve kurulan müzeye "Ashmole Müzesi" adı verildi. Daha sonra on sekizinci yüzyılda müzeler herkesin istifâde edebileceği kurumlar hâline getirildi. Bu devirde Sir Hans Sloane adında tanınmış bir eski eşyâ toplama meraklısı, ölmeden önce bütün kolleksiyonunu İngiliz Parlamentosuna hediye etti ve bu eserler 1759'da kurulan meşhur British Museum'un temelini meydana getirdi.

Amerika'da ise ilk müze, 1773'te Charleston şehrinde kuruldu. Aynı müze bugün de açıktır. Bu müze, Charleston kitaplık kurulunun çalışmalarıyla açıldı. Müzenin salonlarında Güney Carolina'nın eski eserleri de sergilendi.

Müzelerin görevi, sanat ve bilim adamlarına tetkik ettikleri konular üzerinde malzeme sağlamak, halkın kültürünün artmasına yardımcı olmaktır. Nitekim Amerika ve İngiltere'de müzeler, okullara, talep edildiği zaman, malzeme gönderirler. Birtakım ülkelerde de okul çocukları bâzı dersleri müzelerdeki eserleri inceleyerek öğrenirler.

Müzelerin esas görevlerinden biri de, eski eserleri bulmak ve muhâfaza etmektir. Müzeler; genel müzeler, tabiat, sanat, târih ve tatbîkî bilimler gibi çeşitli kollara ayrılırlar. Bunlardan tatbîkî bilimlere ayrılan müzelerde yeni çıkmış makinalar, endüstri âletleri sergilenir. Bâzı ülkelerde ise, daha ziyâde çocukların istifâde edebilecekleri çocuk müzeleri kurulmuştur. Sanat eserlerinin bulunduğu sanat müzeleri, dünyânın her yerinde büyük ilgi görmüştür. Fransa'da bulunan Louvre Müzesi, meşhur ressamların en kıymetli eserlerinin halka gösterildiği büyük bir müzedir. Ayrıca tanınmış kişilerin doğdukları ve yaşadıkları evleri de müze yapılır. Bu tip müzelerde genellikle o kişilere âit eşyâlar, hâtıralar sergilenir. İngiltere'de Shakespear'in doğduğu ev, sonradan müze yapılmış ve halkın istifâdesine sunulmuş bu tip bir müzedir. Türkiye'deki Atatürk Müzelerinin bâzıları da bu cins müzelerdendir.

Son zamanlarda, batı dünyâsının en büyük iki müzesi, Paris'te "Louvre" ile New York "Metropolitan" müzeleri, aralarında işbirliği yapıp, bir dünyâ müzesinin ilk adımlarını atmışlardır. Bu anlayış,

müzeciliğe yeni bir görüş getirmiştir. Buna göre, müzeler arasında eser değişimi yapılarak insanların her ülkenin târihî eserlerinden faydalanması imkânı doğmuştur.

Türkiye'de müze: Türkiye'de müze kurma düşüncesi on dokuzuncu yüzyılın ortalarında doğmuştur. O zamana kadar Topkapı Sarayının bir kısmı müze durumundaydı. Bu sebeple ülkemizdeki eski eserler sarayda "Enderun Hazinesi" adı verilen dört büyük salonda tutularak korunurdu. Bunun yanında "Hırka-i saâdet" dâiresi, Topkapı Sarayında kurulmuştu. Burada Peygamber efendimizin mukaddes emânetleri (Bkz. Mukaddes Emânetler) korunurdu. Ülkemizdeki vakıf eserlerin, câmilerin, sebillerin korunması da dînî sebeplerledir. Fakat eski eserlerin sırf târihe mal olmuş olayları bildirdiği için veya başka milletlere, başka dinlere âit olduğu ve târih değeri taşıdığı gerekçesi düşünülerek saklanması ve korunması yapılmazdı. Çünkü bunlara değer verilmezdi. Nitekim Mısır'daki dikili taşların başka milletler tarafından kendi müzelerine koyulmak üzere alınıp götürülmesi, hattâ yakın zamanlarda "Semâdirek Zaferi, Lelos Venüs'ü" gibi eserlerin Avrupa'ya kaçırılması da bu değer vermeyişin sonucuydu.

Türkiye müzelerinin 1847 yılına kadar uzanan bir geçmişi vardır. İstanbul'un fethinden bu yana eski ve ganimet olarak alınan silahların saklanması ve teşhiri gâyesiyle, Aya İrini Kilisesine konularak, buranın târihi eserler deposu olarak kullanıldığı, târihlerde yazılıdır. Sonradan buraya "Müze-i Hümâyûn" adı verilmiştir. Târihteki çeşitli yer değiştirmelerden sonra bu müzeye, Galatasaray Lisesi öğretmenlerinden Mr. Goold, ilk olarak müdür tâyin edilmiştir. Bu yıllarda Millî Eğitim Bakanı olan Safvet Paşa, bütün vâlilere tamim göndererek, ülke sınırları içindeki eski eserlerin korunmasını istemiştir. Eski eserlerin korunması yolunda bu tamimden sonra birara, müze müdürlüğü kaldırılmıştır. Fakat daha sonra Ahmed Vefik Paşanın başbakanlığı zamânında, müze müdürlüğü yeniden kuruldu. Bu defâ müdürlüğe yine bir yabancı olan B. Dethier getirildi. Alman asıllı olan bu müze müdürü, 1874'te ilk defâ **Âsâr-ı Atika Nizâmnâmesi** (Eski Eserler Tüzüğü)ni çıkartmıştır. Bundan sonra eski eserleri toplama, saklama işi, iyi yürümüş bu devrede bilhassa kayda değer olarak, Fâtih devrine âit Çinili Köşke arkeolojik nitelikte parçalar nakledilerek burası genel karakterde bir müze hâline sokulmuştur. Bu arada Aya İrini Kilisesi ise askerî müze olarak kullanılmıştır.

1881'de Alman asıllı müze müdürü M. Dethier'in ölümüyle Çinili Köşkteki müzenin müdürlüğüne tâyin edilen Osman Hamdi Bey, Türk müzeciliğinin önderi sayılır. Osman Hamdi Bey zamanında ikinci defâ **Âsâr-ı Atika Nizâmnâmesi** hazırlanmış ve zaman içinde çeşitli târihlerde yapılan çalışmalarla bölüm bölüm tamamlanarak bugünkü arkeoloji müzeleri meydana getirilmiştir. Osman Hamdi Bey zamânında çoğu İstanbul'da olmak üzere, yurdun çeşitli yerlerinde birçok müze açılmıştır.

Yakın zamanlarda İstanbul'da Eski Şark Eserleri Müzesi, İstanbul Arkeoloji Müzeleri, târihî değerleri yüksek olan el yazma eserlerin bir araya toplandığı Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, Askerî Müze, Ankara'da Anadolu Medeniyetleri Müzesi gibi yeni yeni müzeler kazandırılmıştır.

Yurdumuzda müzeler, bugün, Kültür Bakanlığına bağlıdır. Bakanlıkta, bir Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü vardır. Bu genel müdürlüğe bağlı olarak, şûbe müdürlükleri, müze müdürlükleri, müze memurlukları ve en son olarak da müze muhâfızları gelir. Büyük müzelerde ayrıca müdür yardımcısı ve yazı işleri büroları da vardır.

Müzelerimizdeki târihî eşyâların, demirbaş kayıt defterlerine kaydı yapılır. Fişleri, sicilleri, bastırılmış katologları vardır. Bilhassa İstanbul Topkapı Müzesi, Resim Heykel Müzesi ve Ankara Etnografya Müzesi bu bakımdan çok gelişmiş durumdadır. Yurdumuzun her ilinde Müzeler Genel Müdürlüğüne bağlı olarak arkeoloji müzeleri bulunur. Bu müzelerde, her çeşit târihî sanat eserleri, teşhir edilir. Yurdumuzun dört bir yanında binlerce yıllık târihî kalıntılar vardır. Bu kalıntılar üzerinde yapılan kazılarla, târih öncesi ve ilkçağ uzmanları, binlerce târihî eser bulmaktadır. Ayrıca yurdumuzda târih çağlarının çeşitli devirlerine âit, anıtlar, yapılar da arkeolojik bakımdan târihî değer taşır. Millî servetimizi meydana getiren bütün bu târihî hazinelerimiz, bugünün dünyâsında devletimiz açısından ve turizm bakımından tükenmez zenginlik kaynaklarımızı meydana getirir.

Yurdumuzun her ilinde kendi çapında, târihî eserleri bünyesinde toplayan, çok çeşitli müzelerimiz de vardır. Bunlardan en önemlileri: Konya'da Mevlânâ Müzesinde, çok zengin el yazmaları, yazı levhaları, halılar, kumaşlar, seccâde ve diğer eserler vardır. Ankara'da Etnoğrafya Müzesi, Arkeoloji Müzesi; İzmir'de, İzmir ve Efes Müzesi, Bergama Müzesi; Bursa'da Bursa Müzesi, bu müze de târihî eser bakımından çok zengindir. Bunlardan başka, Amasya, Antakya, Antalya, Kütahya, Samsun, Sivas müzeleri de zengin târihî esere sâhiptir.

MÜZİK;

Alm. *Musik,* **Fr.** *Music,* **İng.** *Music.* Hisleri ve düşünceleri ses, hareket ve âletle anlatma sanatı, mûsikî. Müzik, düzenlenmiş ses ve hareket demektir. Seslerin melodi, armoni ve polifoni gibi şekillerde düzenlenmesidir. Müzik, nağmelerin esaslarını, seslerin ahengini, düzgünlerin birleştirilmesini ve bunların çeşitli müzik âletleri vâsıtasıyla ortaya konulmasını öğreten bir bilgi dalıdır. Zarûrî olan bâzı

sebeplerle meydana gelen kabalıkların, insan sesini bozması ve böylece nağmedeki ahengin kalmaması sebebiyle müzik âletleri yapılmıştır. Bâzı müzik âletleri, tabiatta bulunmayan sesleri verirler. Bu seslerin hâllerini korumak için, çeşitli müzik âletleri yapılmıştır.

Müzik kelimesi, puta tapan eski Yunanlıların büyük putları olan Zeüs'ün kızları sayılan mausa (müz) denilen dokuz heykelin adından türemiştir. Müzik, milletlerin inanç sistemine, örf ve âdetlerine paralel olarak icra edilmiş bir seslendirme sanatıdır. Müzik âletinin ilk defâ nerede kullanıldığı bilinmemektedir. Ancak dünyânın her yerinde yapılan târih araştırmalarında, çeşitli milletlerin değişik müzik âletleri çaldıkları görülmektedir. Eski Yunanlıların lir denilen âletlerinin yanısıra Eski Mısır, Anadolu, Mezopotamya, Çin ve Hind, diğer Uzakdoğu kavimlerinin de kendilerine mahsus çeşitli müzik âletleri olmuştur. Günümüzde de dünyâ milletleri millî ve mahallî olmak üzere çok çeşitli müzik âletleri kullanmaktadır.

Güzel ve ahenkli sesin, canlılar üzerindeki tesiri, eski çağlardan beri bilinmektedir. Bilhassa insan, bu tesiri bünyesinde en çok hisseden bir mahluktur. İnsan, güzel insan seslerinden başka, yaptığı çeşitli âletlerin ritmik seslerinden de faydalanma ve zevklenme yolunu tutmuştur. Çalgı âletlerinin bütün dünyâda sayılamayacak kadar çeşitleri vardır. Müzik denilince daha çok bu çalgı âletlerinin yalnız başlarına, birkaçı veya birçoğu birarada veya insan sesi iştirakiyle çalınıp dinlenmesi anlaşılmaktadır.

Denilebilir ki, târihin hiçbir devrinde insanlar günümüzdeki kadar müzikle haşır neşir olmamışlardır. Dünyânın her memleketinde müzikle uğraşan, bir çalgı âleti çalan insan sayısı her geçen gün artmaktadır. Eskiden daha çok millî ve mahallî kalan çalgı âletleri de bütün dünyâya yayılarak milletlerarası bir yapıya bürünmektedir. Radyo, teyp, TV, plaklar, video gibi modern haberleşme araçlarının da birinci fonksiyonu, müzik yayınından ibâret gibidir. Öyle ki, günümüz dünyâsını kaplayan sesler analiz edilse, müzik seslerinin birinci sırayı alacağı rahatça söylenebilir. Avrupa ve Amerika ülkelerinde son yıllarda sayıları çoğalan ve bilhassa gençler içinde yaygınlaşan yeni müzik grupları, akımları ve besteleri, her türlü ölçünün dışına taşmakta, ilim adamları, psikologlar ve sosyologlar tarafından çılgınlık olarak vasıflandırılmaktadır. Toplandıkları müzik hollerinde veya meydanlarda garip giyinişler, saçma sapan şarkılar ve ne olduğu anlaşılmayan metal gürültüleri arasında âdetâ sinir, histeri, vahşet krizleri geçirip, çılgınlaşan gençler, müzik kurbanları olmaktadırlar. Bunlar arasında aklî ve ruhî dengeleri bozulan, bir çalgıcı veya şarkıcıya âdetâ tapınırcasına bağlanan, sevdiği bir müzik parçası eşliğinde ırzını, namusunu ortaya serebilen, cinâyetler işleyebilen ve daha akla gelmedik türlü cinnetlere uğrayanların sayısı büyük rakamlara ulaşmış bulunmaktadır.

İslâmiyette müzik: İslâmiyet, her konuda insanlara en doğru ve en sağlam bilgileri ve ölçüleri vermektedir. Müzik, müziğin insana tesiri, bunun fayda veya zararları, çok geniş olarak bildirilmiş ve müzik hakkındaki hükümler dînî temel kitaplarda yer almıştır.

İslâm dîninde bildirildiği üzere, insan, beden ve rûha sâhip bir varlıktır. Bedenin ve rûhun ihtiyaçları ayrı ayrıdır. Bedenin ihtiyaçları bakımından insan ile hayvan ortaktır. Hayvanda, ruh yoktur. İnsanda nefis denilen ayrı bir kuvvet daha vardır. Nefsin arzularının çoğu, Allahü teâlânın istemediği, beğenmediği şeylerdir. Ruh ise Allahü teâlânın râzı olduğu şeyleri ister. Nefislere hoş gelen ve keyiflenmeye, zevklenmeye sebep olan nağmeli sesler, insandaki şehvânî, hayvânî duyguları harekete getirmesine ve böylece rahat bulmasına vâsıta olur. Güzel ve ahenkli ses işitmek, kalp veya gönül denilen gizli kuvveti harekete geçirir. Çünkü kalp, göze, kulağa vs. bağlıdır. Bunun için güzel ses, insanın elinde olmayarak kalbe tesir eder. İnsan, kalbinde hangi varlığa âit sevgiyi bulundurursa, onu hatırlatan sözler ve nağmeli sesler bunlara kavuşmak arzusunu arttırır.

Kalbinde Allah sevgisi, hak dinlerin kutsal saydığı şeylere hürmet ve saygı duygusu bulunan kimseler, **Kur'ân-ı kerîm** okumaktan ve dinlemekten, Allahü teâlâyı ve O'nun sevdiklerini hatırlatan mevlid, ilâhî, kaside gibi güzel sesleri dinlemekten zevk alırlar. Bunlardan ruhları hoşlanır. Bunun gibi hacca gidecek olanların Kâbe, hac, Mekke ve Medine şarkılarını dinlemeleri; askerlerin harp, kahramanlık şarkılarını söylemeleri, dinlemeleri, insanda zararlı olmayan zevkler, lezzetler hâsıl etmektedir. İlâhî dinlerin sonuncusu olan İslâmiyet, rûha zevk, lezzet veren ve insanı Allahü teâlânın sevgisine götüren güzel sesleri dinlemeyi yasak etmemiştir.

Kalbinde kız, oğlan, aşk, şehvet arzusu bulunduran ve bağlılığı olan kimseler, bunları hatırlatan nağmeli sesleri, müzik dinlediği zaman nefsinde bunlara kavuşmak arzusu artar. Hep onları hayal etmeye, onlarla ilgilenmeye başlar. Allahü teâlâdan uzaklaşır. Çeşitli haramları, günah olan şeyleri yapmaya başlar. Nefsinin taşkınlık yapmasına, günah yoluna sapmasına sebep olur. Böylece müzik, nefsin gıdâsı olur. Buna benzer daha birçok zararların doğmasına sebep olduğu için İslâmiyet insanı Allahü teâlâdan uzaklaştıran, rûhunu öldürüp nefsini kabartan bâzı müzik seslerini söylemeyi ve dinlemeyi yasak etmiştir.

Şu kadar var ki, insanların taşkınlık yapmasına sebep olmayan, onları zarara sürüklemeyen onların ruhlarını besleyen ve kalplerinde Allah sevgisinin artmasına yardım eden sesleri dinlemesi ve bu güzel

sesten lezzet alması, kuş sesi dinlemek, yeşillik, akar su, çiçekleri seyretmek gibi olur. Bunları seyir, göze rahatlık verdiği gibi; güzel koku, burna hoş geldiği gibi; lezzetli yemek ağza tatlı geldiği gibi ve lise bilgileri, fennî buluşlar, akla hoş geldiği gibi; güzel ses de, kulağa lezzet vermekte olup, onlar gibi mubâh olur. Yukarıda bahsedilen ve insanlara zarar veren, günah ve kötülük işleten müzik, bütün ilâhî dinlerde yasak edilmişti. Hıristiyanlığın kutsal kitabı olan **İncil'**in yasak ettiği müziği sonradan papazlar, Hıristiyan dînine soktular. Birçok hurafeler karıştırdıkları bu bozuk dinleri, ruhları besleyemediği için, müziğin nefislere hoş gelmesi, "müziğin nefsin gıdâsı olması" meselesi, ruhânî tesir sanıldı ve "Müzik, rûhun gıdasıdır!" denilmeye kalkışıldı.

Bugünkü batı müziği, kilise müziğinden doğdu. Bugün yeryüzünü kaplıyan bozuk dinlerin hemen hepsinde, müzik, ibâdet hâlini almıştır. Müzikle nefisler keyiflenmekte, şehvânî, hayvânî duygular kabarmakta, rûhun hakîkî gıdâsı olan, kalpleri temizleyen ilâhî ibâdetler unutulmaktadır. İnsanları, alkolikler ve morfinmanlar gibi gaflet içinde, uyuşuk yaşatmaktadır. Böylece birçok insanın ebedî saâdetten, mutluluktan, sonsuz kurtuluştan mahrum kalmasına sebep olmaktadır. İslâm dîni, insanları bu âfetten, bu sonsuz felâketten korumak için müziği kısımlara ayırmış, zararlı olanlarını haram kılmıştır. Hazret-i Mevlânâ bile büyük eseri **Mesnevî'**de hazret-iÖmer ile bir çalgıcının hikâyesini anlatmış, sonunda çalgıcının tövbesine yer vermiştir. İslâm dîninin müzik hakkında bildirdiği hükümler, çok geniş ve açık olarak İhlâs Holding A.Ş. tarafından yayınlanan **Seâdet-i Ebediyye** (Tam İlmihâl) kitabının "Teganni ve müzik" bölümünde anlatılmaktadır.

MYANMAR (BİRMANYA)

DEVLETİN ADI ..... Birmanya Birliği Sosyalist Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ .....Rangoon

NÜFÛSU 43.466.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....676.577 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Birmanca

DÎNİ .....Budizm, İslâmiyet, Hıristiyanlık, Animizm

PARA BİRİMİ..... Kyat

Güneydoğu Asya'da bulunan; kuzey ve kuzeydoğusunda Çin, batısında Hindistan ve Bangladeş, doğusunda Laos, güneydoğusunda Tayland ile komşu olup, Bengal Körfezi ve Andaman Denizinde geniş kıyılara sâhip bir ülke. Birmanya ve Burma olarak da bilinir. Uzak Doğu Asya'nın bütün tipik özelliklerine sâhiptir.

Târihi

Birmanya târihi hakkında bilinen bilgiler eskidir. Orta Asya'dan Moğol ve Türk asıllı kavimler buraya göç yapmışlardır. On birinci asırda kurdukları bir devletle târih sahnesinde yer işgâl eden Birmanya, 13. asırda Kubilay Han tarafından işgâl edilmiştir. Daha sonra çeşitli hânedanların idâresi altında 19. asrın ortalarında refah seviyesi yüksek bir ülke hâline gelen Birmanya, 1882'de İngilizlerin istilâsına uğradı. İngilizler önce diğer sömürgesi olan Hindistan'a bağladıkları Birmanya'yı daha sonra direkt bir şekilde kendilerine bağladılar (1886). İkinci Dünyâ Savaşında Japonların işgâline uğrayan ülke, Japonların yenilmesiyle sona eren harbin nihâyetinde (1945'te), İngilizlere karşı bir bağımsızlık savaşı başlatarak, 4 Ocak 1948'de İngilizlerin çekilmesiyle bağımsızlığını îlân etti. 1974'te kabul edilen bir anayasa ile sosyalist bir idâre kuruldu. 1988'de demokrasi yanlısı hareketi bastırarak iktidara el koyan askerî yönetim, bütün partileri dağıttı. Askerî yönetimin başında bulunan General Saw Maung, 1992'de geçirdiği sinirsel bir rahatsızlık yüzünden görevi bırakmak mecburiyetinde kaldı. Yerine General Tan Shwe geçti (1993).

Fizikî Yapı

Fizikî özellikleri bakımından bir sâdeliğe sâhip değildir. Çok yüksek dağlar, yüksek yaylalar, alüvyonlu ovaların hepsi mevcuttur. Dünyânın en yüksek sıradağları olan Himalaya Dağlarının son uzantıları Birmanya'nın batısında bulunur. Bu sıradağlar ülkenin kuzeyinde âniden sarplaşır ve yüksekliği 5000 metreye varan tepeler hâlini alır. Güneye doğru alçalarak gider. Burada Arakan Sıradağları ismini alır. Batıdaki bu sıradağların güneybatıdaki kolu denize dik bir şekilde ulaşırken, bu dağların bir uzantısı olarak denize pekçok küçük adacıklar teşekkül etmesine sebep olurlar. Bu bölgede deniz sığ ve kayalık olduğu için gemiler için ulaşım elverişli değildir.

Batıdaki sıradağların kuzeyi, ülkenin de kuzey kesimini teşkil eder ki, bu yörede dağlar Theing-Wang Razi Tepesinde ülkenin de en yüksek noktası olarak 6024 metreye ulaşır. Bu bölgeden doğan İrrawadi Nehri, doğusunda ülkeyi bir uçtan diğer uca 2200 km olan uzunluğuyla kat ederek, Bengal Körfezine

dökülür. Bu ırmağın kollarıyla berâber meydana getirdiği havza, ülke topraklarının yarısından fazlasını teşkil eder.

Kuzeyde hızlı akmasına rağmen, gittikçe hızı yavaşlayan İrrawadi Irmağının güneyden îtibâren 1450 kilometrelik bir bölümü nehir ulaşımına elverişlidir. Denize döküldüğü yerde geniş bir delta teşkil eder. Ulaşıma elverişli olması sebebiyle bu nehrin ülke hayâtında önemli bir yeri vardır.

Ülkeyi kuzeyden güneye kateden batı sıradağları ve ortada İrrawadi Havzasından sonra, doğuda yine kuzeyden güneye kateden Chan Yaylası yer alır. Bu yaylanın yüksekliği 1000-2000 m arasında değişirken, yaylanın kuzey kısımları kurak, çıplak ve tarıma elverişli olmayan arâzilerle kaplıdır. Güney kesimleriyse zengin tropik bitki örtüsüyle bezenmiştir. Pekçok akarsuyun bulunduğu Chan Yaylasındaki en önemli nehir, bu ülke topraklarındaki uzunluğu 1700 km olan Salven Nehridir. Chan Yaylası güneyde Malaka Yarımadasına kadar uzanarak denize dik yamaçlar hâlinde ulaşır. Bu yaylanın da denize ulaşması batı sıradağlarında olduğu gibi denizde gemilerin seyrine engel teşkil eden kaya adacıkları şeklindedir.

İklim

Bütün Güneydoğu Asya ülkelerinde mevcut olan muson iklimi genel olarak Birmanya'da da hâkimdir. Ülke yengeç dönencesi üzerinde bulunduğundan, kışın karalardan denizlere doğru esen kuru; yazın ise denizlerden karalara doğru esen bol yağışlı muson rüzgârları, ülkenin iklimindeki en önemli unsurdur. Ülkenin doğusundaki yüksek yaylalarla, batısındaki yüksek sıradağlar, yağışların bölgelere göre dağılımına tesir etmektedir. Birmanya'nın en çok yağış alan bölgeleri; Arakan Sıradağlarının batı kesimi ile İrrawadi Nehrinin denize döküldüğü yerde teşkil ettiği Delta Ovası ve Chan Ovasının güney kesimleridir. Bu bölgelerde senelik yağış ortalaması 5000 milimetreyi geçer. İç bölgelerde muson rüzgârlarının tesiri pek fazla olmadığı için yağış da azdır. Ülkenin muson rüzgârlarına mâruz kalan güney bölgeleri bol yağışlı olup, senelik sıcaklık farkları 17-39°C civârında değişir. Kuzey kısımlarında nisbeten daha kurak ve soğuk bir iklim hâkimdir.

Tabiî Kaynaklar

Birmanya, tabiî kaynaklar bakımından çok zengin bir ülkedir. Ülkenin % 60'ı tropikal ormanlarla kaplı olup, bu ormanlarda fil, kaplan, arslan, maymun gibi vahşî hayvanlar bulunur. Yeraltı zenginlikleri de oldukça fazla olan ülkede petrol, tabiî gaz, kalay, çinko, kurşun, tungsten, altın, gümüş, bakır ve yemiştaşı gibi mâden kaynakları vardır. Nehirlerinde ve denizlerde bol miktarda çeşitli balıklar mevcuttur.

Nüfus ve Sosyal Hayat

43.466.000 olan nüfûsu değişik etnik gruplar meydana getirir. Bu etnik gruplardan en önemlileri; Birmanyalılar, Karenler, Şanlar, Şinler, Kaşınlar ve Kayahlardır. Ancak nüfûsun % 74'ünü Birmanyalılar teşkil etmektedir. Bunlardan başka Bangladeş, Hindistan ve Çin'den gelen göçmenler de ülke nüfûsunda az da olsa bir yekün teşkil ederler.

Refah seviyesinin çok düşük olduğu Birmanya'da halk, kazıklar üzerine bambudan yaptığı evlerde yaşar. Evlerini kazıklar üzerine yapmalarının sebebi; muson yağmurları sebebiyle sık sık mâruz kaldıkları sellerden korunmak içindir. Halk, genellikle çiftçilikle uğraşmaktadır. Resmî dilin Birmanca olmasına rağmen, halkın ancak % 65'i bu lisânı konuşmakta, geri kalanlar ise kendi bölgelerine mahsus olan çeşitli dilleri konuşmaktadır. Birmanya halkı genel olarak geleneklerine bağlı, an'anelerinden vaz geçmeyen bir millettir. Âile kavramı; anne, baba, kardeşler, dayı, teyze, amca, hala, dede, nine, yeğenlerden müteşekkil topluluktur. Âilede söz sâhibi olan kimse mutlaka babadır. Halkın ekseriyeti Budizm dînine inanır. İslâmiyetin, halkın genel kültür seviyesinin yükselmesiyle gittikçe yayıldığı Birmanya'da Hıristiyanlık ve Hindu dinleri çok dar sâhalarda kalmıştır. Okur-yazar oranının % 70 gibi yüksek bir rakam olmasına rağmen, bu sâdece okur-yazar olmaktan ileri gitmeyen halkın kültür seviyesinin yüksek olmasını ifâde etmemektedir. Orta öğretim yapan okulların sayısının çok sınırlı olduğu ülkede bir tek üniversite vardır. Sağlık hizmetlerinin de yetersiz olduğu hastahânelerde nüfûsa göre yatak sayısı da çok azdır.

Siyâsî Hayat

1948'de bağımsızlığını îlân ettikten sonra, Birmanya'da parlamenter demokratik bir rejim benimsendi. Meclis ve Senato'nun teşkili, devlet ve hükûmet başkanlarının seçiminden sonra komünist ve bölücülerin meydana getirdikleri kargaşalık netîcesinde ordu yönetime el koydu. Seneler sonra hazırlanan anayasa, 1974'te halk oyuna sunularak kabul edildi. Bu anayasa netîcesinde, Birmanya Sosyalist Federal Cumhûriyeti oldu. İdârî bakımdan 50 vilâyete ayrılmıştır. Bunların çoğunluğu küçük şehirlerdir.

Ekonomi

Dünyânın geri kalmış ülkelerinin başta gelenlerinden olan Birmanya'da ekonomi tarıma dayanmaktadır. Çok bol olan mâdenler, tarımdan sonra ekonominin dayandığı ikinci büyük faktördür. Ülkede üretilen en önemli tarım ürünü, bütün Uzakdoğu ülkelerinde olduğu gibi pirinçtir. Halkın temel gıdâ maddelerinin başında gelen pirincin ülke içerisindeki tüketimden artanı ihrâç edilir. Buğday, mısır, akdarı, susam, baklagiller, pamuk, çay ve şekerkamışı ülkede üretilen diğer tarım ürünleridir. Tarım en ilkel usûllerle yapılmaktadır. Gür tropik ormanlar ekonomiye kereste, kauçuk üretimi şekliyle katkıda bulunurlar.

Mâdenler bol olmasına rağmen işlenememektedir. Ülkedeki petrol üretimi, İkinci Dünyâ Savaşından önceki seviyesine henüz ulaşmış değildir. Sanâyisi yok denilebilecek seviyede olan Birmanya'da, çok az sayıda çimento, kâğıt, dokuma ve şeker fabrikaları vardır. Fildişi ve tahta oymacılığı ile ipekçilik ve mücevherat yapımı yaygındır. Ticâret de, bütün ekonomi kolları gibi çok geri kalmıştır. Balıkçılık mevcut sularda çok az yapılmaktadır. Daha ziyâde nehirlerde yapılan balıkçılığın yanısıra son zamanlarda deniz balıkçılığı da yaygınlaşmaktadır.

N;

Türk alfabesinin on yedinci, Arap alfabesine dayanan Osmanlı elifbasının yirmi sekizinci (nun) harfi.

Göktürk alfabesinde ince ve kalın n ile geniz n'si için ayrı işâretler kullanılmıştır. Osmanlı Türkçesine (nun) harfi normal olarak n sesini, sağır kef (üzerine üç nokta konulan kef) harfi geniz n'sini (n) belirtmiştir. Buna sağır kef veya kaf-ı nûni denmiştir. Başka milletlerde bu ses bulunmadığı için "Kâf-ı Türkî" şeklinde de adlandırılmıştır. Bu sesin günümüz alfabesinde yer almayışı dilimizin okunup yazılması için bir eksiklik gibi görülmektedir.

Latin alfabesine dayanan yeni Türk yazı sisteminde yalnız, bir n harfi vardır. Anadolu ağızlarında hâlen kullanılan geniz n'si için yeni Türk alfabesinde özel bir işaret konulmamıştır. N, ses olarak patlamalı, titreşimli bir diş ve geniz sessizidir.

Türkçenin ana seslerinden olan n sesi, dahaçok kelime içinde sonunda kullanılır. Kelime başında bu sese "ne" soru zamirinde ve bundan türeyen kelimelerde (ne, niçin, nasıl, nerede, neden) rastlanır. Bir de çocuk dilinden gelen "ninni" gibi kelimelerle tabiat taklidi sese yer veren sözlerde n sesi başta bulunabilir. Yabancı dillerden alınan, sonradan Türkçeleşmiş bâzı kelimelerin başında n sesinin kullanıldığı görülür. Namlu, nehir, nişasta, not, nüans gibi.

İstanbul ve Telsiz ağzı dışında bütün Anadolu ağızlarında ve diğer Türk lehçelerinde kelime içinde "kâf-ı Türkî" denen geniz n'si hâlen kullanılmaktadır. Sinir, dünür, deniz, gönül gibi. Bu harfi bugünkü transkripsiyon alfabemizde (n), üstü dalgalı bir n ile yazılmaktadır.

İmlâ: Eskiden Arapça ve Farsçadan dilimize geçmiş kelimelerdeki n sesi yazıda da n olarak belirtilirdi. Lâtin alfabesine dayanan bugünkü yazıda b ve p'den önceki n'ler, m'ye dönüşür. Anbar, çenber, tenbel, çarşanba gibi kelimelerin bugün ambar, çember, tembel, çarşamba, şeklinde yazılması kabul edilmiştir. Yalnız İstanbul kelimesinde bu kaideye uyulmaz.

Dilbilgisi: N, tekil ikinci şahıs iyelik (âitlik) eki: baba-n, kitab-ı-n... (Nazal nun, yâni sağır keften gelir.)

N, fiilden isim yapma eki: ek-i-n, tüt-ü-n, yığ-ı-n...

N, fiillerin dönüşlü şekillerini yapmada kullanılan yapım eki: gör-ü-n, dök-ü-n, taş-ı-n.

Ayrıca fiillerde şart, görülen geçmiş zaman ve emir çekimlerinde gel-se-n, gel-e-siniz, bak-tı-nız, sar-u-n, sar-u-nuz, bak-sa-nıza gibi örneklerde görüldüğü üzere "kâf-ı Türkî" yâni nazal nun sesi ile çekim yapılmaktadır.

N, Astronomi ve Coğrafya'da kuzeyi belirtir. Kimyâda azotun sembolüdür.

NABIZ;

Alm. *Puls (m),* **Fr.** *Pouls (m),* **İng.** *Pulse.* Kalbin kasılması sırasında, kan basıncında meydana gelen değişikliklere uyacak şekilde, arterlerdeki (atardamarlarda) genişleyip daralmanın gözle görülmesi veya elle hissedilmesi. Nabzın alınabilmesi için, atardamarın sert bir yüzeye, meselâ kemiğe yaslanması ve deriye yakın olması gerekir. Nabzın en kolay alındığı yerler bilek, şakak, uyluk ve boyundaki atardamarlardır.

Nabzın sayısı; yaşa, cinse, heyecana, soğuğa ve hareketliliğe bağlı olarak değişir. Birçok hastalıklarda da nabzın sayısında, şeklinde, basıncında değişiklikler olur. Normal nabız sayısı, erişkinler için 60 ilâ 100 arasıdır. Erkeklerde ortalama 70, kadınlarda 80'dir. Yeni doğan bebeklerde 140 ilâ 150 civârında

değişir, yaş ilerledikçe bu sayı azalır.

Ateşli hastalıklarda, tiroit bezinin aşırı çalışmasında, kansızlık durumunda, nefes darlığı yapan akciğer hastalıklarında, heyecan, korku ve aşırı hareketlilik vb. durumlarda nabız sayısı oldukça artar. Tiroit bezinin az çalıştığı hâllerde, soğuğa mâruz kalınca sporcularda istirahat ettikleri zaman, bâzı kalp hastalıklarında (kalp blokları gibi) vb. durumlarda kalp hızı azalır.

Normalde nabız alınırken, her kalp vuruşunun arasının eşit olması gerekir. Eğer bir düzensizlik varsa, kalpte ritm bozukluğu var demektir ki, bu durumda sebebinin araştırılması ve tedâvisi gerekir.

Nabzın çok çeşitli şekilleri vardır. Meselâ alternan nabız (Kalb yetmezliğinde görülür. Bir vurumun kuvvetli, bir vurumun zayıf olması hâlidir), sıçrayıcı nabız (Aort kapağı yetmezliğinde görülür. Vurup kaçan bir nitelik arz eder.), çentikli nabızları vs.

Sfignometre denen küçük âletlerle, nabız kâğıt üzerine kaydedilmekte, şekli, sayısı ve düzeni daha rahat incelenebilmektedir.

Tansiyon ölçülerek öğrenilen, büyük tansiyon ve küçük tansiyon arasındaki fark, nabız basıncı değerine eşittir.

Damar dışına aşırı su veya kan çıkışına bağlı olarak (şiddetli kanamalar veya geniş ve derin yanıklar gibi sebeplerle) meydana gelen şok ve kollops durumlarında; nabız alınamayacak veya çok dikkatli bir muayeneyle ancak alınabilecek kadar hafifler, incelir. Bu gibi nabıza “filiform nabız” denir. Hastanın durumunun ağır olduğuna alâmettir.

NÂBÎ;

on yedinci ve on sekizinci yüzyıl Osmanlı dîvan şâirlerinden. Asıl adı Yûsuf’tur. 1642’de Urfa’da doğdu ve 1712’de İstanbul’da vefât etti. Hacı Gaffarzâdeler isimli bir ulemâ âilesinden olup, iyi bir tahsil gördü. Arabîyi ve Fârisîyi bu dilde şiir yazacak kadar iyi öğrendi. Urfa’da arzuhalcilik yaparken, vâlinin tavsiyesiyle, yirmi beş yaşında İstanbul’a gitti. Vezir, Muhasip Mustafa Paşanın dîvân kâtibi oldu. Bu sıralarda, şâir Nailî ile görüşmek sûretiyle şiir kâbiliyetini geliştirebilmek fırsatını buldu. Arapçada “yok” mânâsına gelen “nâ” ve “bî” eklerini birleştirerek “Nâbî”yi kendine mahlas yaptı.

Dîvân kâtipliği esnâsında Dördüncü Mehmed Hânın da iltifat ve ikramlarına kavuşan Nâbî, pâdişâh ile berâber Lehistan (Polonya) Seferine iştirak etti ve Kamaniçe Kalesinin fethi üzerine târih düşürerek yazdığı “Düşdi Kamençe kısmına nûr-ı Muhammedî” şiiri, kale kapısına işlettirildi. Giderek devlet ricâli ve aydınlar arasında hoş-sohbet, tatlı ve tesirli söz söyleyen, geniş kültürlü birisi olarak tanındı. 1677’de hacca gitmek istediği zaman pâdişâh kendisine Mısır vâlisine hitâben yazılmış olan şu fermânı verdi; “Refah üzre haccettirmek; murâd-ı hümâyunumdur. Nâbî Efendinin, hayırlı haccından teşekküre değen gayretlerinizin bulunmasını isterim.” Nâbî hacdan sonra, **Tuhfet-ül-Haremeyn** (Hicaz Hediyesi) isimli eserini yazarak Dördüncü Mehmed Hana takdim etti.

Musahib Mustafa Efendinin Mora’ya kaptan-ı deryâlık vazifesiyle gönderilmesi üzerine Nâbî de onunla gitti. Çok sevdiği Mustafa Paşanın vefâtı üzerine Haleb’e yerleşti ve orada evlendi.

Nâbî Haleb’deyken pâdişâhlar değiştikçe cülûs yazıp gönderirdi. Altı pâdişâhın saltanatını gördü. Pâdişâhların hepsi de şiirlerini beğenip ikrâmlarda bulundular. Yirmi beş yıl kaldığı Haleb’de fevkalâde güzel gazellerin yer aldığı **Türkçe Dîvân’**ını ve mesnevi türündeki **Hayriyye** ile **Hayrabâd’**ı yazdı. Şiirleri çok sağlam olup, atasözü ve vecize hükmüne geçmiş birçok mısraları vardır. Daha çok öğretici mahiyette, didaktik şiirler yazdı. İstanbul Türkçesini çok iyi kullandı. **Hayriyye,** 1857’de Fransızcaya tercüme edilerek Paris’te yayınlandı. Bu meşhur eserinde, tecrübeleri ve İslâmın esaslarından başlayarak, ilim edinme yollarını, sanat ve kültür merkezi İstanbul’un güzelliklerini, sosyal ve ferdi akıcı bir üslûpla dile getirmektedir. Ahlâkî meseleleri de çok güzel ve etraflıca anlatan **Hayriyye** uzun zaman okullarda ders kitabı olarak okutuldu.

Baltacı Mehmed Paşanın Halep vâlisiyken İkinci defâ sadrâzamlığa tâyini üzerine, Nâbî de, birlikte İstanbul’a geldi. Nâbî bu defâ da Darphâne emîni ve AnadoluMuhâsebeciliği vazifelerinde bulundu. Kendisine zamanın edebiyatçıları tarafından “Şeyh-üş-Şuarâ” ünvânı verildi. Sonra, birçok edebiyatçı üzerinde müessir oldu. Edebiyatımızda “hikemî şiir” ekolünün temsilcisidir. Bunu, Koca Râgıp Paşa başta olmak üzere, diğer şâirler devam ettirmiştir.

Nâbî Efendi, şiirlerinde iyiyi ve doğruyu vermeyi hedef almıştır. O, bir düşünce ve hikmet şâiridir. Şahsi duyguları, gönül arzularını aşmış, hakîkî bir Müslümanın hayâtını hem yaşamış, hem de şiirlerinde yaşatmıştır. Fâni dünyânın ahvâline aldanmamak, kimseye haksızlık, zulm etmemek, hep müşfik, merhametli olmak, gurur ve kibirden sakınmak, şiirlerindeki nasihatlerinden en çok rastlananlarıdır. Dili sâde, söyleyişi düzgün, rahat ve çekicidir. En güçlü şiirlerini gazel tarzında vermekle berâber, rubâî, kıt’a, kasîde, mesnevî de yazmıştır.

Ayrıca dil hakkında görüş sâhibidir. **Tuhfetü'l-Haremeyn** gibi bâzı eserlerinde ağır ve anlaşılması güç bir dil kullanmasına rağmen, şiir dilinin açık ve anlaşılır olmasını ister. Hatta bu hususta;

"Ey şiir meydanında satan lafz-ı garîbi,
Dîvân-ı gazel nüsha-i kamus değildir?"

demekten kendini alamaz.

Nâbî, İstanbul'a geldikten iki sene sonra vefât etti. Kabri Karacaahmed Mezarlığında Miskinler Tekkesine giden yolun sol kenarında olup, İkinci Mahmûd Han ve İkinci Abdülhamîd Han tarafından tâmir ettirildi.

Nâbî Efendinin Fârisî **Dîvançe-i Gazeliyât, Tercüme-i Hadîs-i Erbain, Sûrnâme, Fetihnâme-i Kameniçe** (Kameniçe Târihi ismiyle 1903'te basıldı). **Siyer-i Veysi** ve **Münşaat** isimli eserleri de vardır.

Şiirlerinden örnekler:

Sakın, terk-i edebden kûy-ı mahbûb-ı Hüdâ'dır bu
Nazargâh-ı ilâhidir, Makâm-ı Mustafa'dır bu

Habîb-i Kibriyâ'nın hâb-gâhıdır hakîkatde
Tefevvuk-kerde-i Arş-ı Cenâb-ı Kibriyâ'dır bu

Bu hâkin pertevinden oldu deycûr-ı âdem zâil
İmâdân açtı mevcûdât çeşmin tûtiyâdır bu

Felekte mâh-ı nev Bâb-üs-Selâmın sîne-çâkidir
Anın kandilidir hûr matlai nûr-i ziyâdır bu

Mûrâat-ı edeb şartiyle gir "Nâbî" bu dergâha
Metâf-ı kudsiyândır bûsegâh-ı enbiyâdır bu

GAZEL

Bâğ-ı dehrin hem hazânın hem bahârın görmüşüz
Biz neşâtın da gâmın da rüzgârın görmüşüz

Çok da mağrûr olma kim meyhâne-i ikbâlde
Biz hezerân mest-i mağrûrun humârın görmüşüz

Top-ı hahı inkisâra pây-dâr olmaz yine
Kişver-i câhin nice sengin hisârın görmüşüz

Bir hurûşiyle eder bin hâne-i ikbâli pest
Ehl-i derdin seyl-i eşk-i inkisârın görmüşüz

Bir hadeng-i cân-güdâz-ı âhdin sermâyesi
Biz bu meydânın nice çâbük-süvârın görmüşüz

Kâse-i deryûzeye tebdîl olur câm-ı murâd
Biz bu bezmin Nâbîyâ çok bâde-hârın görmüşüz

NÂDİR ŞAH;

İran'daki Afşarlılar Hânedanının kurucusu. 22 Ekim 1688'de Kübhân'da doğdu. İmâm Kulu bin Nezr Kulu'nun oğludur. Türklerin Afşar boyundandır. Cesâreti ve yiğitliği dikkati çekerek, etrâfında toplanıldı. 1726'da beş bin kadar askeriyle Sâfevî tahtını ele geçirme mücâdelesi veren İkinci Tahmasb'ın hizmetine girdi. Tahmasb Kulu Han ünvânını aldı. Afganlıları 1727'de İran'dan uzaklaştırdı. Aynı yıl Horasan, Kirman, Sîstân ve Mâzenderân bölgelerinin vâliliğiyle mükâfâtlandırıldı. Vâliliğinde bağımsız bir hükümdâr gibi hareket etti. Adına para bastırdı. İç isyânları bastırdı. 1730'da Âzerbaycan ve Hemedan hareketine katıldı. Osmanlıların Patrona Halil İsyânı ile meşgul bulundukları sırada fırsattan istifâde ile bu devletin hudûdunda bâzı muvaffakiyetler kazandı.

Birinci Mahmûd Hanın Osmanlı Sultanı olmasıyla İran hudûdu emniyete alındı. 1732'de Osmanlı-Safevî Antlaşmasıyla Nâdir Han İran'ın batısından çekildi. Sâfevî İkinci Tahmâsb'ı tahttan

indirip, Üçüncü Abbâs'ı geçirdi. 1732'de Şahvekili olunca, Osmanlı-Safevî Antlaşmasını bozdu. Irak'a girdi. 1733'te Osmanlılara yenildi. Bağdat kuşatmasını kaldırdı ve İran'a çekildi. 1734'te Kafkasya Seferine çıktı. Gence'yi kuşattı. Muvaffak olamayıp, Kars'a geldi. Osmanlıların Doğu Seferindeki başkumandanı Köprülüzâde Abdullah Paşaya yenildiyse de, 1735'te Arpaçay Savaşında Türk ordusunu yenerek Gence, Tiflis ve Revan kalelerini ele geçirdi. Osmanlıların Gence Muhâfızı Genç Ali Paşa vâsıtasıyla anlaşma istedi. Bu sırada Rusya Seferine hazırlanan Osmanlılar, anlaşma isteğini kabul etti. Osmanlı Devletiyle anlaşma yaptıktan sonra İran'da siyâsî nüfûzu daha da artan Nâdir Han, Üçüncü Abbâs'ı tahttan indirerek kendisini şâh îlân etti.

Afşarlı Nâdir Şahın İran'da hâkimiyet kurmasıyla Şiî Safevî hânedânı son buldu. Hânedânını kurduğunu ve şahlığını arz etmek üzere, İran'daki Osmanlı heyetine, kendi adamlarını da katarak o devirde dünyânın en büyük devleti ve İslâm âleminin liderlik makâmı olan Hilâfet müessesesine sâhip Osmanlı Devletinin merkezi İstanbul'a gönderdi. İran'daki Şiîlerin Sahâbe-i kirâma küfretmelerini önlemek, bozuk inançlarından vaz geçirmek ve onlara ilim yoluyla inançlarının yanlışlığını ispat etmeleri için, Osmanlı Devletinden yardım istedi. Bağdat Vâlisi Eyyûbî Ahmed Paşa Osmanlı âlimlerinden Bağdatlı Ebülberekât Abdullah Süveydî'yi göndererek, Nâdir Şâhın isteğini yerine getirdi. Nâdir Şah, Şiî Mollaları Necef'e çağırttı. Yetmiş kadarı toplandı. Osmanlı âlimlerinden Süveydî ile Efgan müftisi ve altı Buharalı Sünnî âlim de Necef'e geldi. Nâdir Şâh, Süveydî'yi vekil tâyin edip, hak yolun iki tarafça da tasdikini istedi. Şiî Mollalara, Süveydî hazretleri tarafından sıra ile dört halîfenin üstünlükleri, Eshâb-ı kirâmın hepsine hürmet edilmesi lâzım olduğu, gayr-i meşrû yaşama tarzı olan müt'a nikâhının İslâmiyette yasak edildiği ve İran'daki bu çirkin işleri Şâh İsmâil Safevî ile onun yolunda giden çocuklarının çıkardığı ispatlandı. Sünnî âlimlerin, mollaların ve Nâdir Şahın tasdîkinden geçen antlaşma imzâlanıp, **Ferman-ı Şâhî** îlân edildi. Bu fermanda:

Ferman-Şâhî

Önce Allahü teâlâya sığınırım. Biliniz ki, Şâh İsmâil-i Safevî 1502 yılında ortaya çıktı. Câhil halktan bir kısmını yanında topladı. Bu alçak dünyayı ve nefsinin isteklerini ele geçirmek için, Müslümanlar arasına fitne ve fesat soktu. Eshâb-ı kirâma sövmeyi, Râfızîliği ortaya çıkardı. Böylece Müslümanlar arasına büyük bir düşmanlık soktu. Münâfıklığa ve düşmanlığa sebep oldu. Öyle oldu ki, kâfirler, rahat ve korkusuz yaşıyor. Müslümanlar ise, birbirlerini yiyor. Birbirlerinin kanlarını, nâmuslarını telef ediyor. İşte bunun için Megan Meydanındaki toplantıda; büyük, küçük hepimiz, beni şah yapmak istediğiniz zaman, bu isteğinizi kabûl etmeme karşılık; siz de Şah İsmâil zamânından beri, İran'da yerleşmiş olan bozuk inançlardan ve boş sözlerden vazgeçeceğinizi bildirmiştiniz. Kıymetli dedelerinizin mezhebi olan mübârek âdetlerimiz olan, dört halîfenin hak ve doğru olduğuna kalp ile inanacağınıza ve dil ile de söyleyeceğinize, bunları sövmekten, kötülemekten sakınacağınıza ve dördünü de seveceğinize söz vermiştiniz. İşte bu hayırlı işi kuvvetlendirmek için, seçilmiş âlimlerden, dînine bağlı yüksek zatlardan soruşturdum. Hepsi dedi ki, Peygamberimizin sallallahü aleyhi ve sellem hak yoluna çağırdığı gündenberi, Sahâbe-i râşidîn olan dört halîfenin (radıyallahü anhüm) herbiri, dîn-i mübînin yayılması için canlarını ve mallarını fedâ ettiler ve bu uğurda, çoluk çocuklarından amca ve dayılarından ayrıldılar ve her söze, iftirâya, oka katlandılar. Bundan dolayı, Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem efendimizin, husûsî sohbetleriyle şereflendiler. Böylece **"Muhâcirlerden ve Ensârdan, ileri olanlar."** âyet-i kerimesiyle medh ve senâya kavuştular. İyilerin efendisi vefât ettikten sonra, ümmetin işlerini gören, Eshâb-ı kirâmın büyüklerinin sözbirliğiyle, hilâfete, birinci halîfe, mağara arkadaşı Ebû Bekr-i Sıddık radıyallahü anh getirildi. Bundan sonra, halîfenin tâyin ve Eshâb-ı kirâmın kabul etmesiyle hazret-i Ömer Fâruk radıyallahü anh ve ondan sonra, altı kişi arasından ve sözbirliğiyle Zinnûreyn Osman bin Affân radıyallahü anh ve bundan sonra Allah'ın arslanı, arayanların aranılanı, şaşılacak şeylerin hazînesi, emîr-ül-müminîn Ali ibni Ebî Tâlib radıyallahü anh halîfe oldu.

Bu dört halîfeden, herbiri, kendi hilâfetleri zamanında, birbirleriyle uygun her türlü ayrılık lekesinden temiz idi.

Kardeşlik ve birlik üzere idiler. Herbiri, İslâm memleketlerini şirkten ve müşriklerin kininden korudular. Bu dört halîfeden sonra, Müslümanlar îmân ve îtikâdda birlik idi. Her ne kadar, zaman ve asırlar geçmesiyle, İslâm âlimlerinin oruç, hac, zekât ve başka yapılacak işlerde ayrılıkları oldu ise de, inanılacak şeylerde ve Resûlullah'ı (sallallahü aleyhi ve sellem) ve O'nun Eshâbını sevmekte ve hepsini hâlis olarak tanımakta hiçbir kusur ve noksan, bozukluk ve gevşeklik olmadı. Şah İsmâil'in ortaya çıkmasına kadar bütün İslâm memleketleri, böyle saf ve temiz idi. Sizler selîm aklınızla ve temiz kalplerinizin irşâdı ile, sonradan çıkarılan Eshâb-ı kirâmı sövmek ve Râfızî olmak yolunu, çok şükür bıraktınız. Dîn-i İslâm sarayının dört temel direği olan dört halîfenin sevgisiyle kalplerinizi süslediniz. Bunun için ben de, bu söz verdiğimiz beş kararımızı, gökler gibi yüksek, karaların ve denizlerin hâkânı, haremeyn-i şerîfeynin hizmetçisi, yeryüzünün ikinci Zülkârneyn'i, büyük İslâm Pâdişâhı, kardeşimiz, Rum memleketlerinin sultanına bildirmeyi söz veriyorum. Bu işi arzumuza uygun olarak bitirelim.

Bu yazdıklarımız, Allahü teâlânın yardımı ile, çabuk meydana çıksın! Şimdi bu hayırlı işi

kuvvetlendirmek için, allâme-i ulemâ (Molla Ali Ekber) molla başı ve başka yüksek âlimlerimiz bir tezkire yazdılar. Böylece, bütün şüphe perdelerini yırttılar. İyice anlaşıldı ki, bütün bu Râfızîlik ve bid'atlar ve ayrılıklar, Şâh İsmâil'in çıkardığı fitnelerden doğmuştur. Yoksa ondan önceki zamanların hiçbirinde ve İslâmın başlangıcında, bütün Müslümanların îmânları, düşünceleri tek bir yolda idi. Bunun için, Allahü teâlânın yardımı ile ve O'nun kalplerimize sunması ile, bu şerefli ve yüksek kararı almış bulunuyoruz. İslâmiyetin başlangıcından, tâ Şah İsmâil'in çıkmasına kadar bütün Müslümanlar, Hulefâ-i râşidîni hak bilirlerdi. Bunları sövmekten, kötülemekten çekinirlerdi. Hatîb efendiler ve büyük vâizler, minberlerde ve derslerde, bu halîfelerin iyiliklerini, güzel hallerini, üstünlüklerini söylerlerdi. Mübârek isimlerini söylerken ve yazarlarken radıyallahü anhüm derlerdi. Derin âlim ve üstünlerin özü Mirzâ Muhammed Ali hazretlerine emreyledim ki, bu; "Fermân-ı hümâyûnumuzu, bütün İran şehirlerine yaysın. Milletim de işitsin ve kabul eylesin! Buna uymamak, karşı gelmek Allahü teâlânın azâbına ve Şâhenşâhın gazâbına sebep olacaktır. Böyle bileler."

Nâdir Şâh, Afşarlılar Hânedânının hâkimiyetini genişletmek için 1737'de Afganistan'ın Kandehar bölgesine gitti. Kandehar'da Nâdirâbâd şehrini kurdu. 1738'de Hindistan Seferine çıktı. Gazne, Kâbil, Celâlâbâd şehirlerini zabtederek, Peşaver'den Lahor'a girdi. 1739'da Gürgâniyye Devletinin başşehri Dehli'yi aldı. Gürgâniyye Devleti Sultanlığına Muhammed Şâhı getirtti. Hindistan'ın İndüs Nehri kuzeyindeki eyâletler Afşarlılar Hânedanlığına ilhak edilip, hazînesini doldurdu. İran halkı üç yıl vergi dışı bırakıldı. Afşar askerine fazlasıyla ihsânlar dağıtıldı. 1739 yılı sonunda Kabil'e geldi. Âniden Hindistan Seferine geri dönüp, Hind Hükümdârı Hudâ Yar Han Abbâsî'yi esir alıp, 1740 baharında Kâbil'e döndü. 1740 yazında Türkistan'a girdi. Buhara Hanlığı ile Ceyhun Nehri hudut kesildi.

Karışıklıklar üzerine 1741'de Kafkasya Seferine çıktı. Yolda, Mazenderân yakınlarında suikasta uğrayarak, yaralandı. Suikastla alâkalı görülen, Veliahd Rızâ Kulu cezâlandırıldı. Dağıstan'a girdi. Ruslarla münâsebeti gerginleşti. İran'da Afşarlı Hânedânına karşı cephe alındı. İsyanlar başladı. 1743'te Osmanlı hâkimiyetindeki Musul'dan Irak'a girdi. Bağdat'a kadar geldi. Bağdat Vâlisi Eyyûbî Ahmed Paşayla dostça münâsebetler kurup, geri çekildi. 1743'te Kars'a geldi. Kars başkumandanı Yeğen Mehmed Paşanın hastalanıp vefâtıyla, Nâdir Şâh Kâğâverd'de muvaffakiyet kazandı ise de Osmanlılardan anlaşma istedi. 4 Eylül 1746'da Osmanlı Afşar Antlaşması imzâlandı. Hudut değişikliği olmadı.

Nâdir Şahın sünnîlere tanıdığı haklar, Eshâb-ı kirâma, mübârek makamlara ve âlimlere hürmeti, râfızîlerin çirkin âdetlerini yasaklaması halkının çoğunluğu şiî olan İran'da büyük isyan ve karışıklıkların çıkmasına sebep oldu. Temmuz 1747'de Sîstân İsyanını bastırmak üzere sefere çıktığında, Fethâbâd civârında âsîler tarafından şehit edildi. Âilesi ve yakınları kılıçtan geçirildi. Hazînesi yağma edildi. Nâdir Şâhın şehit edilmesiyle İran'da başlattığı ıslahatlar durdu. Çok kan döküldü. Kurduğu Afşarlılar Hânedânı 1795 yılına kadar İran'a hâkim oldu.

NÂDİR TOPRAK ELEMENTLERİ;

Alm. *Seltene irdische Elemente,* **Fr.** *Les éléments sares de terre,* **İng.** *Rare-Earth Elements.* Lantan'ı tâkip eden 58 atom numaralı Seryum'la başlayan 14 elementin meydana getirdiği dizi. Dizinin son elementi 71 atom numaralı Lutesyum'dur. Bunlara lantanitler de denir. Kimyâsal özellikleri bakımından büyük benzerlikler gösterirler. Bunlardan prometyum tabiatta tabiî halde bulunmaz. Ancak nükleer fizyon ürünleri arasından pekçok izotopu elde edilir.

Bu elementlerin kimyâsal benzerlikleri, ayırmaları zorlaştırmakla beraber, iyon değiştirici ve çözücülerle çekme bunları birbirinden ayırmada kullanılabilen tekniklerdir.

Nâdir toprak elementlerinin alaşım veya bileşik hâlinde çok yaygın kullanım sahaları vardır. Petrolün krakinginde milyonlarca ton nâdir toprak elementi kullanılmıştır. Yine katalizör olarak, ketonların sekonder alkollere, alkenlerin alkanlara hidrojenlendirilmesi, bütanlardan poliester vermek üzere hidrojen giderilmesi gibi tepkimelerde kullanılırlar.

Fotoğraf makinası, gözlük camları ve televizyon ekranlarının parlatılmasında seryum oksit kullanılır. Saf neodim oksit cama mor renk verir. Praseodim ve neodim karışımı, televizyon ekranlarında parlama meydana gelmesini önler.

Nâdir toprak elementleri metalurjide de büyük ehemmiyet taşır. Çok az miktardaki nâdir toprak elementi alaşım veya metalin eriyiğine katıldığında safsızlıkları toplar. Alaşımların yapısına da katılarak alaşımlara iyi özellikler kazandırırlar. Meselâ demir-krom ve çelik alaşımlarında korrozyona karşı direnci arttırırlar. Bundan başka alüminyum, magnezyum ve vanadyum alaşımlarına da sıkça katılırlar. Bâzı nâdir toprak elementleri değişik sıcaklıklarda ferromanyetik, antiferromanyetik ve paramanyetik özellikler gösterebilir. Meselâ holmiyum 20°K nin altında ferromanyetik, 20° ile 133°K arasında antiferromanyetik ve 133°K nin üzerinde de paramanyetik özellikler gösterir. Bu ve benzer özelliklerinden dolayı nâdir toprak elementleri elektronik sanâyiinde de kullanılır.

NADR BİN ŞÜMEYL;

zooloji ve botanik ilminde meşhûr İslâm âlimi. İsmi Nadr bin Şumeyl bin Hûşe et-Temîmî-el-Mâzinî'dir. Mîlâdî dokuzuncu asırda yaşadı. Doğum târihi bilinmemektedir. 820 (H.204) senesinde Merv şehrinde vefât etti. Aslen Basralıdır. Küçük yaşta ilim tahsiline başladı. Büyük âlim Halil bin Ahmed ve başkalarından okudu. Çeşitli ilim dallarında mütehassıs oldu. Fıkıh ve hadis rivâyetinde sika, yâni güvenilir bir âlim idi. Tâbiîn devri âlimlerinden Hişâm bin Urve, İsmâil bin Ebî Hâlid, Hamîd-i Tavîl, Abdullah bin Avn ve Hişâm bin Hassân'dan hadis öğrendi. Yahyâ bin Maîn, Ali bin Medînî ve başkaları kendisinden hadis rivâyetinde bulundular. Şâir olup, şiirleri meşhurdur.

Hârûn Reşîd'in oğlu Halîfe Me'mûn; Nadr bin Şümeyl'i sever, meclisinde bulundurur ve hikmetli sözlerini dinlerdi. Zamânının âlimleri tarafından medh edildi.

Nadr bin Şümeyl, din ilimleri yanında fen ilimlerinde de çalışmalar yapıp, incelemelerde bulundu. Bilhassa zooloji, botanik ve sistematiğe dâir yazdığı eserlerle meşhûr oldu. İslâm medeniyetine hizmet etti. Eserlerinden bâzıları şunlardır:

1) Kitâb-üs-Sıfât: Beş kısımdır: Birinci kısım, insanla çekirgenin yaratılışından ve kadınların sıfatlarından söz eder. İkinci kısım; büyük çadır ve evlerle, dağların, vâdilerin ve eşyânın sıfatlarından, özelliklerinden bahseder. Üçüncü kısımda, ehemmiyetinden dolayı deveden bahseder. Dördüncü kısımda, koyun, kuş, güneş, ay, gece, gündüz ile kuyular ve havuzları anlatır. Beşinci kısım, ekin, üzüm, bakla isimleri; ağaçlar, rüzgârlar bulut ve yağmurlardan bahseder. 2) **Kitâb-ül-Envâ';** 3) **El-Meânî;** 4) **Garâib-ül-Hadîs;** 5) **El-Mesâdır;** 6) **El-Medhal alâ Kitâb-il-Ayn;** 7) **El-Hamîm;** 8) **Eş-Şems vel-Kamer.**

Nadr bin Şümeyl ilim hakkında; "Kişi yemeği, içmeği ve açlığı unutmadıkça ilmin tadını alamaz." buyurdu.

NAFAKA;

Alm. *Lebensunterhalt (m),* **Fr.** *Subsistance (f); entretien (m),* **İng.** *Livelihood.* İnsanların geçimlerini temin için lüzumlu şeyler. İnsanın yaşayabilmesi için lâzım olan yiyecek-içecek, giyecek, yakacak ev ve ev eşyâsı. Bir kimsenin, geçindirmeye mecbur olduğu kimselere, usûl ve fürû'una (anne, baba, dede, çocukları ve torunlarına), hanımına, kardeşlerine mahkeme kararı ile vermesi gereken iâşe, geçim parası, yardım.

İnsanlar birbirine muhtaç olarak yaratılmıştır. Bir kimsenin nafakası, kendinin gücü yetmediği durumlarda başkaları tarafından temin edilmektedir. Başkasının nafakasını temin etmek mecburiyeti, her dinde ve her hukukta ayrı esaslara bağlanmıştır. Genelde, bakılması, yedirilip içirilmesi, giydirilmesi, barındırılması gereken kişiler, anne-baba, çocuklar hanımı (eş) ve yakın akrabalarıdır. Bunlara, zaman zaman köleler de dâhil olmuştur (Bkz. Köle). Bu konuda, insanlık târihi boyunca var olan toplumların her birinde ayrı ayrı uygulamalar göze çarpmaktadır.

Eski milletlerde nafaka: Allahü teâlâ tarafından gönderilen bütün dinlerde, nafaka konusu kesin hükme bağlanmış ve bu konuda insanlara sağlam bir yol çizilmiştir. Yalnız şu kadar var ki, bu ilâhî prensiplerden ayrılan insanlar, her hususta olduğu gibi nafaka konusunda da büyük haksızlıklara, yanlış davranışlara sapmışlardır.

Bugünkü Avrupa'nın hukuk sisteminin temelini teşkil eden Roma Devletinin hukuk nizamına göre bir kadının hayat ve memâtına hükmedecek dâimî hâkim kocaydı. Romalı çocuk, babasının malı gibiydi. Pederinin onu satmak için sokakta teşhir etmeğe hakkı vardı. Karısını boşamak, çocukları atmak, satmak, kendilerine sormadan evlendirmek hakkı âile reisine tanınmıştı. Karısı ne getirmişse, çocuklar ne kazanırsa, hâsılı onlara âit ne varsa âile reisinin hakkı idi. Çünkü kadın ve çocuk hiçbir vakit mal sâhibi olamazlardı. Kadın hiçbir vakit hür değildi. Kadın ve çocuklar, kocasının esiri olup istediği zaman bakar, yedirir, içirir veya evsiz, aç susuz bırakırdı.

Eski Hind Hukûkunda da durum bundan pek farklı değildi. Hele kadının evlenme, mîras ve diğer işlerde hiçbir hakkı yoktu. Nafakasının temini de, kocanın insafına terk edilmişti. İsterse yedirir, istemezse aç, susuz, evsiz-barksız bırakırdı.

Allahü teâlâ tarafından gönderildiği şekli değiştirilmiş olup, kendi düşünce ve fikirlerine göre hareket eden Yahûdî ve Hıristiyan toplumlarında, kadının ve çocukların nafakası sağlam bir esasa bağlı değildi. Baba ve koca dilediğini yapıyordu.

İslâmiyet gelmeden önceki Arap kavimlerinde de durum bundan farksızdı. Kadın kocası, çocuk babası ve köle efendisi elinde herhangi bir mal hükmünde idiler. Araplarda evin reisi olan koca, her şeye mutlak hâkimdi. Kadının hiçbir değeri yoktu. Kız çocukları diri diri toprağa gömülebiliyordu. Nafakalarını temin husûsunda hiçbir zorlayıcı hüküm yoktu. Kölelere bir hayvandan daha aşağı

muâmele ediliyordu.

Milâdî yedinci asırda, İslâmiyetin gönderilmesinden sonra, nafaka konusunda yepyeni ve en mükemmel tarzda hükümler kondu.İslâm Hukuku, eş ve çocuklara bakmakla kocayı, köleye bakmakla efendiyi, anne-babaya bakmakla çocukları, akrabâya bakmakla diğer akrabâyı, kimsesiz kadına bakmakla devleti mecbur tutarken, başka toplumların durumu yürekler acısı bir hâlde idi. Bu sırada diğer toplumlarda, yukarıda sayılan kimseler değil bakmak, bu kimseler koca ve efendi elinde bir mal hükmünde sayılıyordu. İstedikleri gibi davranıyorlardı. Köleler ise, bütün toplumlarda bir mal hükmündeydi, hiçbir hakları yoktu.

Bu durum yalnızca o zamanki Türk kavimlerinde farklı idi. Kadına büyük ehemmiyet verilirdi. Kadın ve çocuklara baba bakmakla mecburdu. Evlilikte kızın rızâsı alınırdı. Târihçi İbn-i Battuta: "Türk kavimlerince kadınlar pek muhterem olup, bir emir-nâme yazıldığı zaman (Sultanın ve Hatunun emri ile) ibâresi konulurdu." demektedir.

Türk Medenî Hukûkunda nafaka: Herkes, yardım etmediği sûrette, zarûrete düşecek olan usûl ve fürû'una erkek ve kız kardeşlerine yardım etmekle mükelleftir. Nafaka dâvâsı, bununla mükellef olanlar hakkında, mîrastaki tertip sırasına göre ittihaz edilir. Dâvâ, dâvâcının geçinmesi için gerekli ve diğer tarafın geliriyle uyumlu bir yardım (muâvenet) talebinden ibârettir. Erkek ve kız kardeşler, refah hâlinde olmadıkça, kendilerinden nafaka istenemez.

Ana ve babası belli olmayan çocuk, belediyelerce nafakalandırılır. Âilesi zuhur ederse belediyece, nafaka ile mükellef olan hısımlardan nafaka için yapılan masrafı istenebilir (M.K. 317. mad.).

Medenî Kânûn'un nafakaya ilişkin hükümlerini iki grupta toplamak mümkündür:

1. Bakım nafakaları: Bu grupta yer alanlar, evlilik hukûkundan doğarlar:

a) Evliliğin sürdüğü sürece kocanın eş ve çocukların bütün zarûrî ihtiyaçlarını karşılama mecburiyetinden doğan nafaka, kocanın bu bakımdan görevi evlilik boyunca sürer.

b) Tedbir nafakası: Boşanma ve ayrılık dâvâsı boyunca veya sıhhat ve işin tehlikeye düşmesi gibi sebeplerle, ortak hayâtın tâtile uğradığı dönemlerde geçici bir tedbir olarak koca tarafından verilen nafakadır (M.K. 137. mad.).

c) İştirak Nafakası: Velâyeti kendisine bırakılmamış olan ana veya babanın çocuğun bakım ve eğitim giderlerine iştirâk ettirilmesinden ibarettir (M.K. 148/2).

d) Yoksulluk nafakası: Kabahatsiz olan karı veya kocanın boşanma yüzünden büyük bir yoksulluğa düşecek olması hâlinde diğerinden bir yıl süreyle aldığı nafakaya denir. (M.K. 144 mad.). Tamâmen sosyal ve ahlâkî düşüncelerle kabul edilmiş bir nafaka çeşididir.

Görülüyor ki, bu grupta yer alan nafaka çeşitlerinde ya evlilik birliğinin kocaya, ana-babaya yüklediği bakım mükellefiyeti veya bu birliğin çözülmesinde hiç kusuru olmayan ve boşanma yüzünden büyük sıkıntıya düşen kabahatsiz eşe vicdânî ve ahlâkî el uzatma durumu söz konusudur.

2. Yardım (muâvenet) nafakaları: İkinci grupta yeralan nafakalar ise, belli kan hısımlarına (ve bir de evlat edinenle evlatlığa) yükletilmiştir. Bu nafakanın gâyesi; yardım edilmediği taktirde, zarûrete düşecekleri kesin olan bu kimseler arasında bir dayanışma borcunu yaşatmaktır. Yardım nafakası, belli kan hısımları arasında söz konusudur. Yardım edilmediği taktirde zarûrete düşmek muhakkak ise yükümlülere başvurulabilir. Miktarı isteklinin zarûretini giderecek ölçü ile sınırlıdır. Bu sebeple yükümlünün mesuliyeti, bakım nafakası yükümlülerinin mesuliyetine nazaran daha azdır.

Yardım nafakasının yükümlüleri şunlardır:

a) Usul (Üstsoy): Ana-baba, büyükana-büyükbaba ve onların da ana ve babaları.

b) Fürû (Altsoy): Erkek veya kız reşit çocuklar, torunlar, torunların çocukları ve devamı.

c) Kardeşler: Ana-baba bir veya ayrı olmasında fark yoktur. Şu şartla ki, kardeşin nafaka yükümlülüğü, onun maddî durumunun iyi olmasına bağlıdır.

d) Evladlık ile evlat edinen arasında.

Sıhrî hısımlar (evlilikten doğan hısımlık) arasında nafaka yükümlülüğü yoktur. Meselâ, gelin, kayınbabasından nafaka isteyemez.

Yardım nafakası istemeğe hakkı olan kimse, bu yardımı, nafaka yükümlüleri arasından kendisinin yapacağı bir seçime göre, dilediğinden isteyemez. Kânun burada bir sıra koymuştur. Hak sâhibi bu sıraya uymağa mecburdur. Ön sıralarda yer alana başvurmadıkça daha sonraki sırada yer alan yükümlüye başvuramaz. Bu sıra mirasçılık sırasına göredir ve şöyledir:

1) Fer'îler (Altsoy), 2) Ana-baba, 3) Erkek veya kız kardeşler (refah hâlinde olmak şartıyla), 4) Büyükanne-büyükbaba, 5) Büyükbabanın babası ve büyükananın anası.

Yardım nafakası alabilmek için; zarûret içinde, istenen miktar geçinmek için zarûrî miktar olmalı, dâvâ nafaka yükümlüsünün ikametgâhı mahkemesinde açılmalıdır. Nafaka haczedilemez, başkasına devredilemez, takas edilemez, mirasçılara intikal etmez.

İslâm Hukûkunda nafaka: Nafaka, insanın yaşayabilmesi için lâzım olan şey demektir. Bu ise, yiyecek, giyecek ve evdir. Yâni mutfak masrafı ve giyim eşyâsı masrafı ve ev kirâsı ile ev eşyâsı masrafıdır. Bu masraflar, şehrin âdetine, piyasaya, akrabâ ve arkadaşlara göre ayarlanır. Zamâna ve hâle göre değişir. Her memlekette başkadır. İslâm Hukûkunda nafakayı veya bunların parasını vermek, beş sebeple olur.

1. Zevcesi (hanımı) zengin bile olsa, bunun nafakasını vermek, zevc (koca) üzerine farzdır. Nafaka, nikahtan sonra hemen farz olur. Zevc ve zevce fakir iseler, fakir nafakası verir. Zengin iseler, zengin nafakası vermesi lâzımdır. Zengin nafakasında, zevceye, ev işlerini yaptırması için hizmetçi de tutması lâzımdır. İkisinden biri zengin olup, öteki fakir ise, orta hâl nafakası verir.

Zevce, zevcinin gücü olup da, nafaka vermediğini şikâyet ederse, hâkim nafaka tâyin edip vermesini emreder. Yine vermezse, zevci hapsedip malını satarak, zevcesinin nafakasına sarf eder. Malını bulamazsa, fakir olduğu anlaşılıncaya kadar hapseder. Boşanmalarına karar vermez. Boşanılan kadının nafakasını vermek, babasına, babası yoksa, zengin akrabâsına farz olur.

2. Fakir çocuğun nafakasını yalnız babası verir. Babası fakirse, babasına ödetmek üzere, zengin olan anası verir. Anası da fakirse, zengin olan dedesi verir. Çocuk zenginse, kendi malından nafakalanır. Babası kayıp, anası fakir, amcası zengin olan çocuğun nafakasını amcası verir. Erkek çocuğa, bâliğ oluncaya kadar nafaka verilir. Kız çocuklara evleninceye ve bâliğ olan hasta oğula iyi oluncaya kadar babası bakar.

(Lakit), geçim sıkıntısı veya nâmus korkusu ile terkedilmiş çocuk demektir. Çocuğu terketmek günah, görünce alıp ölümden kurtarmak şehirde sünnet, tenhâ yerde ise farzdır. Kimsesi yoksa devlet tarafından bakılır, yetiştirilir.

3. Zengin çocukların, fakir ana babalarına nafaka vermesi farzdır. Kız ve oğlan çocuklar eşit miktarda verir. Ana-babaya bakmak, bunlar öldükte daha çok mîrâs alacak olana farz değildir. Bunlara daha yakın olana ve onların bir parçası olana farzdır. Oğlunun oğlu ve kızı bulunan ana-babaya yalnız kızlar bakar. Gücü yettiği hâlde, yukardaki üç cins nafakadan birini vermeyen hapsolunur.

4. Küçük oğlan ve evlenmemiş kız ve hasta veya kör adam fakir olup, babaları yoksa, nafakalarını vermek, zengin olan zî rahm-i mahremleri (yakın kan akrabaları) üzerine, mîras miktarı ile farz olur. Farz olması için, mahkemede dâvâ açmak gerekir. Herbiri, o gün için alması lâzım gelen mîras miktarlarına göre ortaklaşa verirler. Bunlar, soy bakımından nikâhı ebedî haram olan yedi kişidir.

5. Kölenin, câriyenin nafakasını vermek, efendisine farzdır. Efendisi nafaka vermezse, kölesi, çalışıp kazandığından kendisine nafaka yapar.

Çocuğunu ve nafaka vermek lâzım olan akrabâsını aç bırakarak ve İslâm terbiyesinden mahrum ederek zâyi etmek günahtır. Zengin kimsenin fakir ve çalışamıyacak hâlde olan akrabâsına nafaka vermesi lâzımdır. Fakir olan yetim çocukların ve dul kadınların nafakalarını vermek, sağlam olsalar da, zengin akrabâsına lâzım olur.

Ana-baba, nine-dedelerden ve çocuklardan, torunlardan başka olan yakınlara "akrabâ" denir. Zengin kimsenin, fakir ve çalışamayacak hâlde olan akrabâsına nafaka vermesi lazımdır. Çalışabilen erkek büyük akrabâya, fakir olsalar da, nafaka verilmez. Küçük çocukların anneleri ve amcaları bulunsa, yâhut anneleri ve ağabeyleri olsa, zengin iseler, çocukların nafakalarını, mîras oranında, ortaklaşa verirler.

İslâm Hukûkunda nafaka ile ilgili diğer hükümler, fıkıh ve ilmihâl kitaplarında geniş yazılıdır. (Daha geniş bilgi için Bkz. **Tam İlmihâl-Seâdet-i Ebediyye)**

NAFTA;

Alm. *Naphta (n.f.),* **Fr.** *Naphte (m),* **İng.** *Naphtha.* Renksiz, uçucu, alev alabilen ve karbon ihtivâ eden maddelerin destilasyonundan elde edilen herhangi bir hidrokarbon karışımı. Nafta, elde edildiği maddeye göre isimlendirilir. Meselâ, petrolden elde edilmiş ise petrol naftası, odundan elde edilmiş ise odun naftası denir. Çok meşhur olanı petrol naftasıdır. Petrol naftası, kaynama noktası benzinden yüksek, gazyağından düşük bir üründür. Bileşiminde, başlıca alifatik hidrokarbonlar bulunur. Naftalar, kauçuk çözmek için, deri ve metallerin yağını gidermek için, kuru temizleme vâsıtası olarak vernik ve

boyaları inceltmek için kullanılır. Nafta kelimesi Farsçadan gelmektedir.

NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticâret Anlaşması);

Kanada, ABD ve Meksika devletlerinin 1989'da kurdukları ticârî ve ekonomik birlik. NAFTA olarak bilinen ekonomik entegrasyonun kuruluşu aşağıdaki safhalardan sonra gerçekleşmiştir.

ABD ile Kanada arasındaki ticârî engellerin kaldırılmasına yönelik görüşmeler GATT (Gümrük Târifeleri ve Ticâret Genel Anlaşması)ın imzâlanmasından sonra başlatılmıştır. Bu iki ülke arasındaki ticâret, dünyâdaki en büyük ikili ticâret akımını oluşturmaktadır. Bu ülkeler dış ticârette olduğu kadar dış yatırımlarda da âdetâ bütünleşmiş durumdadır.

Uzun süren görüşmelerden sonra oluşturulan ABD-Kanada Serbest Ticâret Anlaşması, 2 Ocak 1988 târihinde imzâlanmıştır. ABD-Kanada Serbest Ticâret Anlaşması ikili bölgesel uygulamalar içinde en kapsamlı bir ticâret anlaşması olarak doğmuştur. Anlaşmada, iki ülke arasındaki ticârette târifelerin kaldırılması, târife dışı engellerin azaltılması ve hizmetler ticâretinin liberalleştirilmesi öngörülmüştür.

Bu arada Meksika'nın 1986 yılında GATT'a üye olmasından sonra ABD, bu ülkeyle ekonomik ve ticârî ilişkileri geliştirmek üzere bir anlaşma imzâlamıştı. ABD'nin bir yandan Kanada, diğer yandan Meksika ile yaptığı anlaşmalar, sonuçta ABD-Kanada-Meksika arasında Kuzey Amerika kıtasını içine alacak şekilde bir Kuzey Amerika Serbest Ticâret Anlaşması (NAFTA) oluşturulmasını ön plâna çıkarmış ve bu yönde hazırlanan anlaşma 12 Ağustos 1992 târihinde imzâlanmıştır.

NAFTA bir serbest ticâret bölgesi anlaşmasıdır. Buna göre, söz konusu üç ülke kendi aralarındaki ticârette engelleri kaldırmayı ve üçüncü ülkelere karşı ticârette millî târifelerini sürdürmeyi kabul etmektedirler. Anlaşmanın içine sanâyi ürünleriyle tarım ürünleri girmektedir. Gümrük vergilerinin prensip olarak on yıllık süre içinde sıfırlanması öngörülmektedir. Bununla birlikte, bâzı tarım ürünleri için daha uzun süreler tanınmıştır. Çevre korunması, fikrî mülkiyet hakları, kara ve hava taşımacılığı gibi hizmetler de anlaşmanın içine girmektedir. Nitekim bu gibi düzenlemeler, anlaşmayı en geniş serbest ticâret anlaşması yapmaktadır.

Öte yandan ABD, çeşitli Orta ve Güney Amerika ülkeleriyle de çok sayıda ticâret ve yatırım çerçeve anlaşmaları imzâlamıştır. Amacı, korumacılık önlemlerine başvuran bu ülkelerin ticâret politikalarının serbestleştirilmesini sağlamak ve Kanada'dan Arjantin'e kadar uzanan bir serbest ticâret bölgesi oluşturmaktır. Dolayısıyla, ilerde NAFTA'nın söz konusu ülkeleri de içine alacak biçimde genişlemesini bekleyebiliriz.

ÖNDE GELEN TİCÂRET BLOKLARI

Bölgesel Blok :	Kuruluş Târihi :	Üyeler :
Avrupa Topluluğu (AT)	1957	Belçika, Danimarka, Fransa, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Portekiz, İspanya, İngiltere, Almanya
Avrupa Serbest Ticâret Bölgesel (EFTA)	1960	Avusturya, Norveç, İsveç, İsviçre
K. Amerika Serbest Ticâret Bölgesi (NAFTA)	1989	Kanada, ABD, Meksika
Lâtin Amerika Entegrasyon Örgütü (LASA)	1960	Ekvador, Meksika, Paraguay, Peru, Uruguay, Venezuela
Orta Amerika Ortak Pazarı (CACM)	1960	Kosta Rika, El Salvador, Guatemala, Honduras, Nikaragua
ANDEAN Grubu	1969	Bolivya, Kolombiya, Ekvador, Peru, Venezuela, Antigua, Bahamalar, Barbados, Blize, Dominik, Grenada, Guyana, Jamaika, Monteserrat, St. Kitts-Neuis-Angulia, St. Lucia, St. Vincent, Trinidad ve Tobago
Güneydoğu Asya Ülkeleri Örgütü (ASEAN)	1967	Brunei, Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur, Tayland

---

NAFTALİN;

Alm. *Naphthalin (n),* **Fr.** *Naphtaline (f),* **İng.** *Naphthalene.* Kızıldereceye kadar ısıtılmış bir tüpten, birçok organik bileşik buharının geçirilmesiyle elde edilen, kendine has bir kokuya sâhip, beyaz kristal yapıda bir hidrokarbon.

1819'da ilk defâ kömür katranından elde edildi. Bugün ise, petrolün katalizör yardımı ile parçalanmasından elde edilmektedir. Kömür katranının fraksiyonlu destilasyonundan elde edilen ve

170-230°C arasında geçen orta yağda naftalin vardır. Orta yağda naftalinden başka fenol ve piridin bazı da bulunur. Bu yağdan kristallendirilerek alınan naftalin, sodyum hidroksit ile muamele edilerek fenolden kurtarılır. Bundan sonra da, erimiş hâlde seyreltik sülfat asidiyle muamele edilir ve böylece diğer safsızlıklardan kurtarılır. Sonra da destilasyona ve sublimasyona tâbi tutularak iyice saflaştırılır.

Özellikleri: Saf naftalinin bileşimi 1826'da tayin edildi. Moleküler formülü $C_{10}H_8$ olup, iki karbonuna hidrojen bağlı değildir.

Açık formülü

formül var

şeklindedir.

Bu karbonlar arasındaki çift bağların yerleri, sâbit olmayıp, titreşim hâlinde yer değiştirirler. Saf naftalin 80,1°C'de erir ve 218°C'de kaynar. Suda, soğuk alkolde çözünmez, fakat sıcak alkolde ve eterde çözünür. Sublime olma özelliği vardır. Pikrik, asitle sağlam bir bileşik meydana getirir. Bu bileşiğin erime noktası 151°C'dir. Bu reaksiyondan faydalanarak naftalin karekterize edilir.

Naftalin kokusu güveleri kaçırıcı özellikte olduğundan, yün eşyâların korunmasında kullanılır. Naftalinin göze etki eden zehir özelliği vardır.

Naftalinin reaksiyonları genelde benzenin reaksiyonlarına benzer. Naftalin, benzenden daha az doymuş olduğu için, kısmi katılma reaksiyonları verir. Naftalin, çoğu boyaların ve reçinelerin elde edilmesinde kullanılır. Meselâ indigo boyasının elde edilmesinde bir ara maddedir. Ayrıca, trifenilmetan boyaları, antrakinon ve bunun türevleri, naftalinden elde edilir.

NAFTOL;

Alm. *Naphthol,* **Fr.** *Naphthole,* **İng.** *Naphtol.* $C_{10}H_7OH$ formülü ile gösterilen bir naftalin türevidir. Renksiz, kristal yapılı fenolik bir bileşiktir. Sınaî önem taşıyan iki izomeri vardır. Bunlardan α- naftol doğrudan veya bir ara madde olarak kullanılarak boya sanâyiinde kullanılır. ß- naftol ise α- naftol gibi boya sanâyiinde kullanılmaktan başka, oksitlenmeyi önleyici maddelerin ve antiseptiklerin üretiminde de kullanılır. ß- naftolun kanserojen olduğu kabul edilmektedir.

NAHIL (NAHL);

düğün veya sünnet alayının önünde taşınan, üzeri çeşitli şekillerle bezeli, ağaç biçimli süs. Edebiyatta divan şiirinde sevgilinin boyunun uzun ve düzgün olduğunu belirtmek için kullanılır. Arapça bir kelime olup "hurma ağacı" mânâsına gelmektedir.

Düğün veya sünnet alaylarında kullanılan nahıllar daha çok servi veya hurma ağacı şeklinde yapılırdı. İskeletleri demirden hazırlanır ve her tarafında çengeller yapılırdı. Bu çengellere balmumundan yapılmış yemiş ve çiçek biçimlerindeki şekiller, değerli taşlar, altın ve gümüş yapraklar ile renkli ve yaldızlı kâğıtlar asılırdı.

Nahılların bir yerden bir yere nakline "Mum alması" denilirdi. Osmanlı sarayında evlenecek sultanların, sünnet olacak şehzâdelerin nahılları çok kere Eski Sarayda hazırlanır, buradan dâmâdın evine yâhut sünnet düğününün yapılacağı yere muhteşem bir alayla getirilirdi. Evliyâ Çelebi nahıllarla ilgili bilgi verirkenİstanbul'da dört dükkanda 55 nahılcı bulunduğunu ve bu dükkânların Koska Fırını yanında, Aksaray'da ve Tahtakale'de olduğunu yazmıştır.

Nahıllar birkaç tâne olursa birisi ve en büyüğü önde giderdi. Onu şeker bohçaları, şekerleme ve tatlı sinileri, şerbet sürahileri, cihaz bohçaları, para keseleri, cevâhir kutuları tâkip ederdi. Bundan sonra sırtlarında kurbanlık koyun taşıyan hamallar ve cihaz (çeyiz) katırları gelirdi. Nahılın ikincisi, gelin arabanın önünde götürülür ve yanlarında iki süvârî bulunurdu.

Bugün Anadolu'daki köy düğünlerinde de böyle nahıllar düzenlenmektedir. Nitekim Ürgüp köylerindeki düğünlerde oğlan evinin hazırlattığı iki metre boyunda külah biçiminde tahtadan bir iskelet üzerine renkli kağıtlar ve mumlarla nahıllar yapılması, nahılların övülmesi, dâmâdın da nahılı övene bahşiş vermesi gelenek hâlinde yaşamaktadır.

Ürgüp'te Bir Nahıl Öğmesi

Acaip bir nesne gördüm.
Dallarına âferin!
Bahçede yeni açılmış güller var;
Kimi sarı kimi pembe.
Allarına âferin!

Şam, Haleb, Mısır, İstanbul'u gezdim;
Görmedim böyle bir telli dırah.
Anca Ürgüplü verir şânı şöhreti,
Bunu yapan ustaların ellerine âferin!
Mahfianın hizmeti var üstâdına, pîrine
Âdet sakin olduysa gayrı kaldır yerine

NÂGÛRÎ;

on dördüncü asrın sonlarında Hindistan'da yetişen tıp âlimi. İsmi, Şihâbüddîn bin Abdülkerîm'dir. Doğum yeri ve târihi bilinmediği gibi vefât yeri ve târihi de belli değildir. 1392 senesine kadar hayatta olduğu anlaşılmaktadır.

Nâgûrî'nin âilesi, Hindistan'da Sultan Şihâbüddîn Gûrî zamânında yerleşti. Dedelerinden Muhammed Melik, Hindistan'ın meşhur şehirlerinden Nâgûr'a vâli tâyin edildi. Bu devirde âilesi varlık içinde yaşadı. Muhammed Melik'in vefâtı ile fakirleştiler. Bundan sonra âilesi hattatlık sanatında isim yaptı. Nâgûrî, ilk tahsiline meşhur âlim Şeyh Hüsâm Ali'nin yanında başladı. Yetişkinlik çağında tıp ilmine merak saran Nâgûrî, Afganistanlı Muhammed isimli bir tabipten tıp ilmini öğrendi. Aynı zamanda, zamânının meşhur Hindu yogileriyle berâber bulunarak tıp bilgileri edindi. Kısa zamanda meşhur olarak, hastaların akınına uğradı.

Nâgûrî'nin en önemli eseri **Tıbb-i Şihâbî'**dir Bu eserini kimseye ithâf etmemiş ve bunun sebebini kitabında; "Sultanların Sultânı Allahü teâlâdır ve herkes O'nun kölesidir. Bu yüzden eserimi O'nun adına topladım ve mükâfâtı O'ndan beklerim." şeklinde açıklamıştır. Eser, 168 sayfa, yâni 84 varaktır. Yazı türü nestaliktir ve her sayfada 21 satır yer almaktadır. 1388 senesinde derlendiği anlaşılan eserin yer yer kaynakları zikredilmiştir. Meselâ istenmeyen kılların temizlenmesini anlatırken; **Tıbb-ı Alâî'**yi; çeşitli ateşli hastalıklardan bahs ederken de **Tıbb-ı Şemsî**'yi referans vermektedir.

Eserde, önce patoloji ve tedâvi bilgisi verilmektedir. Daha sonra, önce hastalığın sebepleri ve belirtileri anlatılmakta, son olarak Farsça şiir hâlinde çeşitli tedâviler bildirilmektedir. Nâgûrî, hastalıkların tedâvisinde, bileşik ilâçlar yerine basit ilâçları tercih etmiştir. Eserde verilen ilâçların kendi tecrübelerine dayandığını ve başarıyla kullanıldığını bildirmektedir. Pekçok ilâç ve hastalıklar Hindçedeki isimleriyle verilmiştir. Bir hastalığın tedâvisi için birkaç ilâçtan söz edilmiştir. Atların önemli olduğu devirlerde yaşadığı için, yüz altmış ikinci bölümde at hastalıkları ve tedâvileri konu edilmektedir. Ayrıca silâhların bilenmesi, parlatılması ve yağlanmasından bahseden bölümler de mevcuttur. Yüz altmış dördüncü bölümde simyâdan bahsedilmektedir. Yazar, bu konuya ahlâkî ve dînî yönden karşı durmuş, okurlarına para ve zamanlarını böyle şeylerle ziyân etmemeleri tavsiyesinde bulunmuştur.

Bundan başka **Ferheng-i Şahâbî** adlı eserini de zikretmek gerekir. Eserleri pekçok defâ yayınlanmış ve Urducaya tercüme edilmiştir.

NAHÎFÎ;

Osmanlı dîvân şâirlerinden. 1640-1645 yılları arasında İstanbul'da doğan Nahîfî'nin asıl ismi Süleyman'dır. Nahîfî, Kâtib Sâlih'in torunu, Vâiz Abdurrahman Şeyh Muhyî'nin oğludur. Müstâkimzâde Süleyman Sa'deddîn Efendinin akrabâsıdır.

Nahîfî'nin gençlik yıllarında iyi bir medrese tahsili yaptığı, Arapça ve Farsçayı çok iyi bildiği, eserlerinde yer verdiği İslâmî bilgilerden anlaşılmaktadır. Zamânın büyük şâirleri olan Nâbî, Nâilî, Nedim vs. gibi üstatların devrinde yaşadığı için onlardan faydalanmasını çok iyi bilmiş ve önde gelen divan şâirleri arasında yer almıştır. Ayrıca, meşhûr hattât Hâfız Osman Efendiden hat dersleri alarak, "sülüs", "nesih" ve "ta'lik" yazı çeşitlerinde üstün başarı ile icâzet (diploma) almıştır.

Güzel yazı yazmadaki mahâreti sebebiyle Yeniçeri Kalemine getirilmiş, 1688'de elçilik göreviyle İran'a gönderilen Kavukçu Mehmed Paşanın yanında kâtip olarak bulunmuştur. Nahîfî, bu görevi esnâsında İran'ın yazar ve şâirleriyle dostluk kurarak, eserlerini inceledi. Arap ve Fars edebiyatı üzerinde kendisini iyice yetiştirdi. İran'da bulunduğu zaman İsfahan'da Tekye-i Saib ve Medrese-i Kâşî'nin duvarlarına râfiziliği hicveden yazılar yazmıştır.

İran dönüşünde önemli devlet işlerinde ve özellikle mâliye kâtipliklerinde çalıştı. Şehid Ali Paşanın emrinde Sadâret Kâtipliği vazifesinde bulundu. Dâmâd İbrahim Paşa ile birlikte Pasarofça Antlaşmasının imzâsı için Viyana'da bulundu. Geri döndüğü zaman Divân-ı Sultânî Başmukatacılığına tâyin edildi. Bu görevini başarı ile yürüttü. Kısa bir müddet sonra da Şıkk-ı Sânî Defterdârı(Mâliye Müsteşarı) oldu. Bu arada Hacca da giden Nahîfî bir hayli yaşlandığı için emekliliğini isteyerek devlet hizmetinden ayrıldı. 1739 yılında, doksan yaşını aşkın olarak vefât etti. Mezarı Topkapı dışında Maltepe Caddesi üzerindeki Fransız Müslüman mezarlığı olarak bilinen mezarlığın yanındaki

köşededir.

Nahîfî'nin şiirlerinde sâde bir dil, çok rahat söyleyiş, ince buluş ve hayaller vardır. Divan şiirinin her dalında eser verdi. Hemen her eserinde dînî ve tasavvufî konuları işledi. Şiirlerinin ekserisinde Yunus Emre ve Mevlânâ'nın etkisi görülmektedir. 18 yıl çalışarak Türkçeye çevirdiği Mevlânâ Celâleddîn-i Rumî'nin **Mesnevî'**si en ünlü eseridir. Bu eseriyle kendini tanıttı. **Manzûm Mesnevî Tercümesi** 1851'de Mısır'da basıldı. **Dîvânları** basılmadı. Dînî meselelerde ve hazret-i Muhammed'le ilgili konularda da çok faydalı eserler yazdı.

Eserleri:

Manzûm Mesnevi Tercümesi, Divan (Türkçe)**, Âdâb-ı Tarikat ve Kavâid-i Hakîkat, Hilyetu'l-Envâr, Mîrâciyye, Mevlidûn-Nebî, Hicretü'n-Nebî, Manzûme-i Âkaid, Fazîletü's-Sıyâm, Nasîhatü'l-Vüzerâ, Kaside-i Bürde, Bânet Suâd** ve **Kasîde-i Mudariyye** tahmisleri, **Kasîde-i Lâmiyye** ve **Kasîde-i Emâliyye** şerhleri.

NÂHİD SIRRI ÖRİK;

1895 yılında İstanbul'da doğdu. Öğrenimine özel dersler alarak başladı. Beşiktaş'taki Âfitab-ı Maarif Rüşdiyesinden mezun oldu. Bir müddet Galatasaray Mekteb-i Sultanîsine devam ettiyse de bitiremedi. Daha çok kendi kendisini yetiştirdi. Birinci Dünyâ Harbi sırasında yurt dışına çıktı (1915) ve Cumhûriyetin îlânından sonra (1928) geriye döndü. Bu yıllar arasında Tiflis, Berlin, Pâris, Viyana, Roma ve Kopenhag gibi Doğu ve Batı şehirlerinde yaşadı. 1928'de yurda geldikten sonra **Cumhûriyet Gazetesi'**nde yazarlık ve Millî Eğitim Bakanlığında tercümanlık yaptı. 18 Ocak 1960 târihinde öldü.

Eserleri:

Kırmızı ve Siyah (hikâye, 1929)**, Sanatkârlar** (hikâye, 1932)**, Eski Resimler** (hikâye, 1933)**, Eve Düşen Yıldırım** (roman, 1934)**, Kıskanmak** (roman, 1946)**, Sultan Hamit Düşerken** (roman, 1957)**.**

Ayrıca, üçü gezi notları olmak üzere dört hâtırâtı, beş oyunu, dört deneme ve inceleme kitabı ile bir de ansiklopedi denemesi vardır. Süreli yayınlarda kalmış pekçok yazısı bulunmaktadır.

NÂİLÎ-İ KADÎM;

on yedinci yüzyıl dîvân edebiyâtının önde gelen şâirlerinden. Asıl ismi Mustafa'dır. Şiirlerinde Nâilî mahlasını kullandığından Nâilî diye tanınmış, on dokuzuncu asırda Manastırlı Sâlih'in de Nâilî mahlası ile şöhret kazanmasından sonra, ondan ayırmak için son zamanlarda Nâilî Kadîm diye anılmıştır. Pîrîzâde diye anılması ise, babası Mâden Kalemi kâtiplerinden Pîrî Halîfe sebebiyledir. Doğum târihi bilinmemekle berâber 17. yüzyılın başları olduğu kesindir.

Nâilî çok iyi bir tahsil görmüştür. Babasından ve özel hocalardan ders alarak yetişti. Arabî ve Fârisî'yi öğrendi. Genç yaşta Halvetî tarîkatine intisâb ederek Saçlı İbrâhim Efendiden feyz aldı. Bu hocasının vefâtından sonra Halvetîliğin bir kolu olan Gülşeniyyeye intisâb ederek, tasavvufta ilerledi. Şiir yazmaya başladıktan sonraİran edebiyâtının derinlik ve inceliklerini, tedkik ederek bu hususta geniş bilgi sâhibi oldu.

Özel hocalardan yaptığı tahsilini tamamladıktan sonra babasının da kâtiplik ettiği Mâliye Kalemlerinden Mâden Kalemine girdi. Bu kalemde yetişerek Baş Halîfe oldu. Şâirin yetişmesinde, bütün hayâtınca çalıştığı ve derece derece yükseldiği bu kalemin de büyük etkisi olduğu muhakkaktır.

Nâilî şiire başladıktan kısa bir süre sonra tanınmaya başladı. Devrinin pâdişâhları Dördüncü Murâd ve Dördüncü Mehmed'e, sadrâzamlardan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa,Sultanzâde Mehmed Paşa, Defterdâr Sâlih Paşa ve Fâzıl Ahmed Paşaya kasîdeler yazdı ve 1661 senesine kadar Mâden Kalemindeki Ser Halîfelik görevinden aldığı maaşla sâde bir hayat sürdü.

1661 senesinde düşmanlarının iftirâları sebebiyle Sadrâzam Fâzıl Ahmed Paşa tarafından Edirne'ye sürüldü. Yaklaşık dört sene kadar burada sıkıntı içinde yaşayan Nâilî, 1665 senesinde, Fâzıl Ahmed Paşanın Avusturya Zaferine sunduğu bir kasîde sonunda affedildi ve İstanbul'a döndü.

İstanbul'a dönmesinden bir yıl sonra vefât eden Nâilî, Fındıklı'daki Sünbül Efendi Dergâhı Hazîresine defnedildi. Bursalı Mehmed Tâhir'in **Osmanlı Müellifleri**'nde belirttiğine göre, sonradan yol genişletme çalışmaları sırasında Beyoğlu Kabristanına nakledilen mezârı, bu kabristanın da kaldırılmasıyla belirsiz hâle geldi.

Nâilî, İran edebiyâtının yanısıra zamânındaki şâirlerden Şeyhülislâm Behâî Efendi ve Neşâtî'den de etkilendi. Hindistan'dan İran'a geçen Molla Câmî hazretlerinden sonra büyük İran şâirleri tarafından işlenen ve divan edebiyâtında en mükemmel şeklini Şeyh Gâlib'de bulan Sebk-i Hindî (Hind Tarzı) denen akımın, kendi asrında en usta temsilcisi oldu. Nâilî, şiirde eski, kalıplaşmış mazmunları

terkederek bunların yerine yeni mazmunlar buldu. Söz sanatlarına ehemmiyet vermedi. Bunun yerine mânâ oyunları ile manzumelerini, gelişen hayâller üzerine kurdu.

Dili ağır olan Nâilî'nin bir kuyumcu elinden çıkmış gibi çok ince ve titizlikle işlemiş, ölçülü, her kelimesi yerinde, kusursuz bir üslûbu vardır. Fikrini en kısa yoldan en veciz bir şekilde ifâde etmeye, her kelimeyi kıymetlendirmeye çalışmıştır. Bu husus, Nâilî'nin beğenilip, taklit edilmesine sebep olmuş, şiirleri dilden dile dolaşmıştır. Tesiri çağdaşlarından îtibâren Yahyâ Kemâl'e kadar devâm etmiş ve yeni bir neo-klâsizim şeklinde kendini göstermiştir.

Nâilî'nin bilinen tek eseri, sağlığında tertip ettiği **Dîvân'**ıdır. Muhtelif kütüphânelerde otuz kadar yazması bulunan **Dîvân**'ında; 2 münâcaat, 6 na't, 3 mersiye, devrin pâdişâhları ve devlet büyüklerine sunulmuş kasîdeler, 388 genel, müseddes, terkib ve terci-i bendler, 6 târih, muhtelif kıt'a ve rubâîlerle 12 şarkı vardır. **Nâilî Dîvânı** bir defâ Bulak Matbaasında 1837'de basılmıştır.

Şiirlerinden bir örnek:

İLÂHÎ

Gönül bigânelerle âşinâdır yâ Resûlallah
Der-i devlet-meabundan cudâdır yâ Resûlallah

Zer-i hurşîd-i mahşer kursadır iksîr-i hâlünden
Reh-i ışkunda ol kim hâk-i pâdır yâ Resûlallah

Sarardır zikrü fikrün çehresün erbâb-ı tevhîdün
Siyeh hâki zer eyler kimyâdır yâ Resûlallah

Dil-i meyyâli de bir şebnem-i nâciz farz eyle
Gül-i bağ-ı cemâlün pür-nemâdır yâ Resûlallah

Sözün makbûl-i dergâh-i Samed dillerde evsâfun
Şefî-i halk u mahbûb-i Hudâdır yâ Resûlallah

Olan hâdî sırat-ı müstekîme şer-i pâkündir
Bu âlem berzâh-ı havf u recâdır yâ Resûlallah

Ne denlü Nâilî şâyân-ı tertîb-i cezâ olsa
Cenâbündan şefâat mültecâdır yâ Resûlallah

NÂİLÎ MUSTAFA PAŞA;

Osmanlı sadrâzamlarından. 1798 yılında Manastır vilâyetinin Polyan köyünde doğdu. Mısır'da görevli olan dayısı Tâhir Paşanın mahiyetinde, çocuk yaşından îtibâren silahşör olarak yetiştirildi. Kavalalı Mehmed Ali Paşanın hizmetinde bulunarak Vehhâbîlere karşı olan harekâtta görev aldı ve beş yıl Mekke'de kaldı. Diğer dayısı Hasan Paşa ile birlikte 1821 Girit İsyânını bastırmak için Kandiye'ye gitti. Genç yaşında Mîrimîrânlık rütbesi verildikten sonra 1826'da Kandiye Muhâfızı oldu. 1838'de Girit İsyânını bastırmak için Kandiye'ye gitti. Lübnan'da kargaşalığı bastırmak için Şam'a geldi ve İbrâhim Paşanın kuvvetlerine askerleriyle birlikte katıldı. Dürzî ve Marûnîlerin çıkardığı ayaklanmanın bastırılmasında yararlılıkları görüldü. Sultan Abdülmecîd'in Adalar Denizi gezisine katılarak pâdişâhı Girit'te konağında misâfir etti. 1851'de Meclis-i vâlâ üyeliğine, sonra da başkanlığına getirildi. 1853'te Vezir-i âzam oldu. Bir sene bu görevde bulunduktan sonra sadâretten ayrıldı ve 1857'de ikinci defâ Sadrâzam oldu. Üç aylık görevinden sonra Girit İsyânını bastırmakla vazifelendirildi. Oradan bir müddet sonra çağrılarak Mecâlis-i âliyeye memur edildi. 29 Aralık 1871'de ölen Nâilî Mustafa Paşa, Fâtih Türbesi civârında defnedildi. Devletine sâdık, sergerdelikten yetişme silahşör meziyetli olan Paşa, yabancı devletlerin Osmanlıyı parçalamak istedikleri Tanzimat devri politikasında kendini hissettiremedi.

NÂİMÂ;

on yedinci yüzyıl Türk târihçisi. 1655 yılında Haleb'de doğdu. Asıl ismi Mustafa Naim'dir. Genç yaşlarda İstanbul'a gelen Mustafa Nâim, Saray-ı Hümâyûnun Baltacı Koğuşuna girdi. Sonra Dîvân Kalemi kâtiplik görevine getirildi. Bu görevinde iken "Nâimâ" mahlasını aldı.

Genç yaşından beri ilmî araştırmalara büyük merakı olan Nâimâ, Saray'da ve İstanbul'da bulduğu çeşitli imkânları değerlendirerek târih, astroloji ve edebiyat konuları hakkında bilgisini geliştirdi. Bu çalışma ve gayretinin neticesi olarak da 1682'de Dîvân-ı Hümâyûn Kâtipleri arasına girdi. Bu sırada Amcazâde Hüseyin Paşanın teşvikiyle târihî konuları araştırmaya başladı. 1702'de Vak'anüvis tâyin edildi. Amcazâde Hüseyin Paşa tarafından kendisine verilen Şârihü'l-Menerzâde Ahmed Efendinin târih konusunda yazdığı müsveddeler esas alınarak, bir Osmanlı Târihi yazması istendi. Bu istekten

sonra çalışmalara başlayan Nâimâ, yazdığı ünlü târihin bir bölümünü Hüseyin Paşaya verdiği zaman, Paşa, Nâimâ'nın çalışmalarını taktir etti ve kendisini mükâfatlandırdı.

Edirne Vak'asına kadar Amcazâde Hüseyin Paşanın yanında çalışan Mustafa Nâim Efendi, bu vak'adan sonra Dâmât Moralı Hasan Paşa ve Dâmât Ali Paşanın yanında çalışmaya başladı. Bu dönemde çalışmalarına daha da hız vererek yanında çalıştığı devlet erkânının güven ve sevgisini kazandı. Dîvân-ı Hümâyûn Kâtipliğinden Defter Emirliğine sonra da Anadolu Muhasipliğine kadar derecesi yükseldi. Kısa zamanda yüksek makamlara çıkan Nâimâ, zamânın devlet idârecileri hakkında ileri geri konuşmalarda bulunduğundan, 1706'da Hanya Kalesine gönderildi. Onu seven Çorlulu Ali Paşanın yardımı ile sürgün yeri Bursa'ya çevrildi. Daha sonra da affedilerek İstanbul'a geri döndü.

1709'da Anadolu Muhâsebecisi oldu. 1712'de tekrar Defter Emirliğine, 1713'te de Başmuhâsebe görevine getirildi. Bu görevlerinde başarı ve bilgisiyle Ali Paşanın güvenilir adamları arasına girdi.

1716 yılında Balyabadra (Patras)da vefât eden Naimâ, Fethiye Câmii yanında defnedildi.

Şehnâmecilerden sonra, Osmanlı Vak'anüvisleri arasında önemli yeri olan Nâimâ, Türk edebiyatında, yazdığı ve Amcazâde Hüseyin Paşaya ithaf ettiği **Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulâsat-ı Ahbâri'l-Hâfikayn** târihiyle kendini gösterdi. **Nâimâ Târihi** diye şöhret bulan bu eserini başlatarak 1651'e kadar getirdi. Amcazâde Hüseyin Paşaya ithâf ettiği eserin başına Karlofça Antlaşmasını koydu. Daha sonra 1591'den başlayarak 1656'ya kadar getirdiği(H. 1070-1115) yeni bir risâle daha yazdı ve Moralı Hasan Paşaya ithaf etti.

Nâimâ, **Târih**'ini yazarken, İbn-i Haldun'un **Mukaddime**'si**,** Alî'nin **Nasîhatü's-Selâtin** ve Kâtib Çelebi'nin **Düstûr-ül-Amel'**inden faydalanarak târihi görüşlerini açıklamıştır.

Nâimâ eserinde, yaşadığı devrin sosyal hayâtını tasvir ederken, olayların iç yüzünü aydınlatmayı ihmal etmemiştir. Dünyâ ve Türk târihçilerinin taktirlerini kazanan **Nâimâ Târihi** çeşitli dillere tercüme edildi ve eser İbrâhim Müteferrika tarafından 1734'te iki cilt hâlinde basıldı. Ayrıca; 1863'te de 6 cilt olarak basıldı. Bugün bu şekliyle kütüphânelerde mevcuttur.

NÂİPLİK;

idârî, dînî ve hukûkî konularda yetki sahibi olan kişilerin yetki ve vazifelerini vekil olarak yürüten kimselere verilen ünvan. Birinin yerini alan, birinin yerini tutan, vekil mânâlarına gelen nâiplik, çeşitli devletlerde bir idârî ünvan ve makam olarak yetkileri bâzan çok genişleyen, bâzan da daralan bir rütbe oldu.

Abbâsî halifeleri zamânında İmâmü'l Müslimîn veya Emîrü'l-Müminîn olan halîfenin câmi ve mescitlerdeki vazîfesini üstlenen, onun vekâletini alan İmam efendilere nâiplik ünvânı verildi.

Memlûklerde, Dehli Sultanlıklarında Sultanın vekili veya temsilcileri ve eyâlet vâlileri bu ünvânı taşıdılar. Sultandan sonra en yüksek mevkilerde işleri sultan nâmına idâre ettiler. Murâbıtlar ve Muvahhidlerde en mühim eyâlet olan Endülüs genel vâlileri nâip ünvânını taşıdılar. Aynı zamanda veliahd olan Endülüs nâipleri Gırnata, İşbiliyye ve Kurtuba'da hüküm sürdüler. Eyyûbîlerde ise nâip ünvânı, eyâlet vâlilerine verildi. Bunların sayısı devletin kuruluşu sırasında altı iken, daha sonra yeni teşkil edilen eyâletlerle arttı. Şam nâibi rütbe bakımından hepsinden üstün sayıldı.

Osmanlı Devleti teşkilâtında şer'î mahkemelerin hâkimlerine nâiplik ünvânı verildi. Kâdı vekili mânâsında kullanıldı. Mevâli denilen büyük kâdılar bâzan hizmetlerinin tamâmını, bâzan da bir kısmını fiilen yapmayarak, yerlerine kâdı vasıflarına hâiz ve ehliyet sâhibi birini vekil tâyin ettiler. Anadolu ve Rumeli kazaskerleri vekilliğini yapan kâdılara nâiplik ünvânı verildi. Esâsen İstanbul'da oturan Kazaskerler taşraya kendilerine vekâlet edecek kadılar gönderdiler, bu kâdılara nâip denildi.Mahkemeler tarafından bir işin araştırılması için vazifelendirilen bilirkişilerin araştırmalarını denetlemek üzere seçilen kimselere de nâip adı verildi. Bâzan, bir kazâ, örfî müddetlerini tamamlayan ilmiye sınıfına mensup ilim sâhiplerine veya vazifede bulunan bir müderrise arpalık nâmı altında verildi. Bu gibi hallerde uhdelerindeki kazalara gitmeyerek yerlerine birer nâip gönderdiler.

Nâipler yaptıkları vazifelere göre şu kısımlara ayrılırlar.

Arpalık nâibi; Şeyhülislamların ve eyâlet kâdılarının (mevâliler) vazifeden alınmalarından sonra, kendilerine verilen arpalıkların gelirini onlar adına idâre eden kimseler olup, tâyinleri Anadolu veya Rumeli kazaskerleri tarafından tasdik edilirdi.

Ayak nâibi: Eyâlet kâdılarının yanında, kâdı adına esnafı denetleyen vazifeliye denirdi.

Bâb nâibi: Eyâlet kâdısının yanında kâdıya yardımcı olan ve onun adına dâvâ dinleyen ve hüküm veren kimseye denirdi.

Kazâ nâibi: Kazâlara bağlı nâhiyelerin şer'î (dînî) işlerine, kaza kâdısı adına bakan kimseye denirdi.

Mevâlî nâibi: Eyâlet kâdılarının tâyin edildikleri eyâlete gitmedikleri durumlarda gönderdikleri vekile denirdi. Nâip kâdıdan vekil olduğuna dâir bir vesika alır, bunu da o kâdılığın kazaskerine tasdik ettirirdi.

Şer'iyye mahkemelerinin kaldırılmasıyla birlikte nâiplik ve nâipler de lağvolunmuştur.

Osmanlılar zamânında sadrâzamlar hakkında saltanat vekîli mânâsında Nâib-i Saltanat tâbiri kullanılırdı. Pâdişâhın vekili demek olan bu tâbir eski Türk ve İslâm devletlerinde de kullanılmıştır.

Nâiplik ünvânı, İspanya, İngiltere gibi ülkelerin sömürgelerindeki idâreciler için de kullanılırdı. Genel vâli durumunda bulunan bu idâreciler yarı resmî biçimde Kral nâibi olarak nitelendirilirdi.

NAKIŞ;

Alm. *1. Sticken (n), Stickerei (f), 2. Wandmalerei, Ornamentik (f),* **Fr.** *1. Broderie (f), peinture (f), décorative,* **İng.** *1. Enbroidery 2. Design; drawing; decoration.* Genelde iğne ve benzeri âletlerle kumaş deri, hasır vb. maddeler üzerine renkli veya renksiz ipliklerle yapılan şekillere, süs, ciltli kitap kapaklarının üzerine basılan oyuk ve kabartma süslere, odaların duvar ve tavanlarına yapılan, değişik şekil ve motiflere de nakış ismi verilmektedir.

Nakış sanatının târihi çok eski olup ilk insan ve ilk peygamber hazret-i Âdem zamânına kadar ulaşmaktadır. O devirlerde de insanların kendilerine has nakışları, yapılan târihî araştırmalar ve kazılar neticesinde ortaya çıkmıştır. M.Ö. 12. yüzyıla âit ve başa sarıldığı tahmin edilen güzel ve süslü bir sargının bulunması, Suriye, İran ve Mısır'da duvarlara çizilmiş şekillere, eski boyalı çömleklere rastlanması bunun delilidir.

Nakış sanatı, Orta Asya Türklerinde de çok gelişmişti. Kabileler birbirlerini, nakış şekillerinden tanırlardı. Her kabilenin kendine has nakış mevzuları vardı. Bu özellikler asırlardan beri kendisini koruyarak, gelinlik genç kızların çeyizlerinin arasına girdi.

On birinci ve on ikinci yüzyıllarda nakış sanatı Türklerde, bilhassa Selçuklularda çok gelişti. İpek zemin üzerine inci ile de değişik motifler ve şekiller çizildi.

Ortaçağda Haçlı Seferlerinin başlaması, doğu-batı ticâretinin artması, doğudaki nakış alanındaki güzel gelişmelerin batı (Avrupa) tarafından tanınıp yayılmasına sebep oldu. Zamanla bilhassa İtalya'da Osmanlı nakış motiflerinin aranması ve son derece rağbet görmesi, târihî bir gerçektir. Hattâ belli bir devre kadar Avrupa'da makbul sayılan Macar nakış motifleri, Osmanlı-Türk nakışçılığının bir taklidinden ibâret olup kökü Rumlara kadar çıkar.

On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda şöhretin zirvesine ulaşan Osmanlı-Türk nakışçılığında ana konu, kalp motifi ve onun diğer unsurlarla kompozisyonudur.

On dokuzuncu yüzyılda nakışçılık eski rağbetini kaybetmeye başladı. Fakat millî giyimde bir sembol şeklinde kendini korudu. Yirminci yüzyılda ise elle nakış işi azaldı ve yerini makinalara bıraktı.

Nakışlar iğne ve kasnakla yapılmaktadır. Bu çeşit nakışlara iğneyle ilgili anlamında, "Sûzenî" ismi verilir. Bundan başka; gözeme, kesme, sarma, müzebbek vb. denilen nakış çeşitleri vardır.

İslâm-Türk nakışçılığında, pirinç, bakır, kalay gibi metallerden çekilerek altın ve gümüş yaldızı vurulup, ipliklerle sarılmış tellerden yapılan nakışlar da vardır. Bunlardan meydana gelen nakışlara "sırma, sim, sarma" gibi isimler verilmektedir.

Nakış, dikiş, tentene ve işleme gibi sanatlar, sabır isteyen işlerdir. Bunların yapıldıkları yerler sağlığa elverişli olmalıdır. Işık, ısınma, havalandırma, temizlik gibi hususlara çok dikkat edilmelidir. Bunlarla berâber, kullanılacak âletlerin (masa, makas vs.) hepsi el altında bulundurulmalıdır.

Nakışta kullanılan kumaş çeşitleri patiska, keten, etamin, kaneviçe, opal, goblen, telâ, çuval, saten, tafta, organza, tül, şifon, jorjet, paten, kadife ve ipektir. Nakışçılıkta kumaş kadar, kullanılan iplik ve kalitesi de çok önemlidir. İpliklerin aynı kalınlıkta, pürüzsüz, az bükümlü, sağlam, esnek, parlak olması, boyasının renk atmaması Aranan önemli özelliklerdir. Nakış işinde; pamuk, keten, ipek ve naylondan yapılmış iplikler kullanılır.

Nakış yapımında kullanılan iğneler ve diğer malzemeler:

İğne, nakış işinin en önemli malzemesidir. Bunların numaralarına, uzunluklarına göre kullanıldıkları yerler de değişiktir. Bir nolu iğne çok kalın, on üç nolu iğne çok incedir. İğneler bu iki (1-13) numara arasında değişmektedir. 8-12 nolu iğne ince ve sık kumaşlar için kullanılır. 5-8 nolu iğne sofra ve yatak takımlarının yapıldığı kumaşlarda kullanılır. Ayrıca yünlü kumaşlarda kullanıldığı da olur.

Bunlardan başka; kor iğnesi, nakış iğnesi, boncuk iğnesi, gözeme iğnesi, moda iğnesi, kanaviçe

iğnesi, makina iğnesi, şerit iğnesi, çuvaldız iğnesi, işâret iğnesi, toplu iğne, çengelli iğne, yorgan ve yastık iğnesi, file iğnesi, kroşe iğnesi, ambalaj iğnesi, kürk iğnesi vb. çeşitleri vardır.

Diğer malzemeler ise, küçük ve büyük makas, yüksük, mezura, teğel ipliği, nakış ipliği, ciğer deldi, dikiş sepeti veya kutusudur.

NAKÎBÜLEŞRÂF;

İslâm devletlerinde seyyidlerin ve şerîflerin doğum ve vefât kayıtlarını tutan ve işleriyle ilgilenen müessesenin idârecisi. Hazret-i Fâtımâ ile hazret-i Ali'nin evlâdından hazret-i Hüseyin'in soyundan gelenlere **seyyid;** hazret-i Hasan'ın soyundan gelenlere **şerîf** denir. Evlâd-ı Resûl olan bu kıymetli insanlara Abbâsîler, Memlûkler gibi İslâm devletlerinde hürmet gösterilirdi. Osmanlı Devletinde de gösterilen hürmetin yanında, onlara âit işleri görmek için vazîfeli memur tâyin edilmiştir. Nakîbüleşrâf adı verilen ve sâdâttan (seyid ve şerîflerden) seçilen bu memûr, Peygamber efendimizin torunlarının işlerine bakar, neseplerini kayd ve zapteder, doğumlarını ve vefâtlarını deftere geçirir, onları âdî işlere ve şânlarına uygun olmayan sanatlara girmekten men ederdi. Fenâ hâllere düşmelerine mâni olur, haklarını korurdu. Fey ve ganîmetten onların hisselerini alıp aralarında dağıtırdı. Bu sülâleden olan kadınların küfvü, dengi olmayanlarla evlenmelerini men eylerdi. Nakîbüleşrâf bütün bu vazîfeleriyle, Peygamber efendimizin torunlarının umûmî bir vasîsi durumunda idi.

Osmanlı sultanları, Osmanlı topraklarına gelen seyyid ve şerîflere, başka memleketlerde misli görülmeyen bir sevgi ve saygı gösterirlerdi. Onların râhat ve huzur içinde yaşamaları için gereken her türlü hizmeti yaparlardı. Onları her çeşit vergiden muâf tutarak, bunları belgeleyen birer berât verirlerdi.

Osmanlı Devletinde Nakîbüleşrâf olarak ilk tâyin edilen zât, Emîr Sultan'ın talebelerinden olan Seyyid Ali Natta bin Muhammed'dir. Seyyid Ali Natta, Yıldırım Bâyezîd Han zamânında, devlet dâhilindeki sâdâtın (seyyidlerin ve şerîflerin) Osmanlı Devletiyle münâsebetlerini temine başlamıştır. Tâyin berâtı ile birlikte bu zâta Bursa'daki İshâkiye Zâviyesi vakfının idâreciliği de verilmiş ve bu vazîfenin evlâtlarına intikâli şart olarak, berâtta belirtilmiştir. Seyyid Ali Natta'nın vefâtından sonra yerine Seyyid Zeynelâbidîn tâyin edildi.

Nakîbüleşrâflık bir ara lağvedildiyse de, seyyid ve şerîf olmadıkları hâlde hürmet görmek için bu iddiâda bulunan bâzı sahtekârların ortaya çıkması üzerine, Sultan İkinci Bâyezîd Han devrinde 1494 yılında yeniden ihdâs edildi. Nakîbüleşrâf ismi de bu târihte verildi. Bu teşkilâtın başına Seyyid Mahmûd tâyin edildi. Zamanla nakîbüleşrâflar yeni tahta çıkan pâdişâha kılıç kuşattılar.

Nakîbüleşrâflık müessesesi ilmiye sınıfından olmakla berâber, tâyinler on yedinci asırda mutlaka yüksek dereceli ulemâdan olmazdı. Bu asırdan îtibâren seyyid ve şerîf olup da, İstanbul kâdısı veya kazasker olanlardan emekliye ayrılan zâtlar, nakîbüleşrâf tâyin edilmeye başlandı. Bu makâmda kalmanın muayyen bir süresi olmadığından, tâyin edilenler uzun müddet vazîfe yaparlardı. Nakîbüleşrâflık vazîfesine yeni tâyin edilecek olan zât, Paşa Kapısına yâni Bâb-ı âlîye dâvet edilir, burada Sadrâzam tarafından ayakta karşılanır, kahve, gülsuyu ve buhûr ikrâm edildikten sonra, samur erkân kürkü giydirilerek, memuriyeti îlân edilir ve berâtı kendisine takdim edilirdi.

Nakîbüleşrâfın resmî kıyâfetleri kazaskerlerin kıyâfetinin aynısı olup, sarıkları farklı idi. Kazaskerler örf denilen sarığı, nakîbüleşrâflar ise küçük tepeli denilen sarığı sararlar, sâdâtta yeşil renkli tülbentle sararlardı. Seyyid ve şerîfler ise, halk arasında belli olmaları ve gerekli hürmetin gösterilmesi için, kıyâfet olarak yeşil sarık sarar ve yeşil cübbe giyerlerdi. Bu usûl ilk defâ Hârun Reşîd ve oğlu halîfe Me'mûn zamânında âdet olmuştu. Zamanla unutulmuşsa da Türk-Memlûk Sultanlarından Melik Eşref Şâban, sâdâtın gerekli hürmeti görmesini temin için yeniden yeşil sarık sarmalarını istemiştir. Yeşil sarık ve cübbe anânesi Osmanlı Devletinde de devâm etti. Osmanlılar seyyidlerin başlarına sardığı yeşil sarığa "emir sarığı" ismini vermişlerdir. Osmanlı Devletinde sâdâttan biri şeyhülislâm olursa, ancak o zaman yeşil sarığını çıkarıp şeyhülislâmlık makâmına mahsûs beyaz sarık sararlardı.

Nakîbüleşrâfların resmî dâireleri, kendi konaklarında bulunur, maiyetinde çalışanlar da bu konaklarda hizmet ederlerdi. Taşrada da yine sâdâttan olmak üzere, nakîbüleşrâf kaymakamları, seyyid ve şerîflerin isimlerini ihtivâ eden defterler tutarlardı. Merkezde ve taşrada tutulan bu defterlere Secere-i Tayyibe defteri denilirdi. Buraya bütün seyyidlerin ve şerîflerin isimleri Peygamber efendimize kadar silsileleri, evlâdı, ahfâdı, ikâmetgâhları kaydedilirdi.

İstanbul'da nakîbüleşrâftan sonra en yüksek rütbe alemdârlık idi. Vazîfeleri, sefere çıkılacağı zaman, pâdişâh tarafından nakîbüleşrâfa teslim edilen sancak-ı şerîfin taşınması idi. Pâdişâh sefere gittiğine, nakîb efendi, berâberinde seyyid ve şerîfleri de götürürdü. Sefer sırasında nakîbüleşrâf Sancak-ı şerîfin dibinde yürürdü. Savaş sırasında seyyid ve şerîfler Sancak-ı şerîf altında tekbîr ve salevât-ı şerîfe getirirlerdi.

Nakîbüleşrâflar, yaptıkları kıymetli hizmet dolayısı ile iltifât görürlerdi. Pâdişâhlar tarafından kendilerine

yazılan ferman ve berâtlarda, makâmlarına ve yaptıkları hizmetlerin üstünlüğüne uygun tâzim ifâdeleri kullanılırdı. Onlara sikâyet, yâni zemzem dağıtma vazîfesi ve dîvân-ı mezâlim, yâni adâlet dîvânı reisliği gibi yüksek memûriyetler verilirdi.

NAKKÂŞ;

Alm. *1. Wandmaler, Dekorationsmaler (m), 2. Miniaturenmaler (m), 3. Kunststicker (m),* **Fr.** *1. Peintre (m) décorateur, 2. Brodeur (m), 3. Miniaturiste (m),* **İng.** *1. Decorator; artist, 2. Sculptor; carver; engraver, 3. Miniaturist.* Bir meslek ismi olup renkli resim ve tezyinât yapan sanatkâra verilen ad. Ressamlara, minyatürcülere, genellikle duvar resmi yapan ustalara, süsleme sanatkârlarına bu ad verilir. Nakkâş, daha çok kitap resimleri yapan sanatkâra sıfat olmuştur. Nakkâş: İpek, ibrişim, renkli tire ve yünlü elişi gibi işlere denildiği için bu işleri yapan sanatkârlara da nakkâş denilirdi.

Kitap resimleri yapmak Yunanlılar ve Romalılar zamânından beri bilinmekteyse de en çok görüldüğü ve rağbet gördüğü devir Ortaçağdır. Kitap resimleri ya kitabın konusuna göre yapılmakta veya yapılan resme göre kitap yazılmaktaydı. Çok eski târihlerden kalma bu kitaplar çok kıymetlidir. Bir kitapta bulunan resimler bâzen aynı nakkâşın eseri olduğu gibi, birden fazla nakkâşın eseri de olabilirdi. Resimler yapıldıkları devrin ve milletin kültür yapısının öğrenilmesinde çok faydalı olduğu gibi, târih ilmine de yardımcı olur.

Nakkâşlık doğuda İranlılar tarafından ilerletilmiş ve Acem sanatkârları tarafından pek çok eser yapılmıştır.

Türklerde nakkâşlık, eskiden beri bilinen bir sanat kolu olup, kökü dokuzuncu yüzyıla kadar iner. Bu yüzyıldan kalma eserlerde Türklerin bu alanda çok ileri gittikleri görülür.

Osmanlı Devrinde görülen kitap resimlerinde (minyatürlerde) daha çok manzara, mîmârî (kale, saray, ev gibi) cansız varlıklar ve tabiat manzaraları nakşedilmiştir. Bunlar da, ordu ile beraber savaşa katılan nakkâşlar tarafından, ordunun geçtiği, konakladığı ve savaştığı yerler olarak resmedilmiştir.

Nakkâşlar, eserlerini sâdece kitaplara yapmakla kalmayıp, sarayların, konakların ve bâzı evlerin çeşitli yerlerine resmetmişlerdir. İlk örneklerini Topkapı Sarayının bâzı bölümlerinde ve duvarlarda gördüğümüz bu tip duvar resimleri, daha sonra evlere, konaklara da yapılmıştır. İstanbul'da yaygın olan duvar resimleri bâzı Anadolu şehirlerinde de görülür. Bunlarda, genellikle İstanbul hasretinin dile geldiği İstanbul manzaraları vardır ve çoğu, İstanbul'dan giden nakkâşlar tarafından yapılmıştır. Fâtih ile Kânûnî devri arasında nakkâşlıkta bir gelişme oldu. Nakkâşlar, Kânûnî devrinde en güzel eserlerini verdiler. İran nakkâşlarından Şah Kulu Nakkâş, bu devirde İstanbul'a getirtilerek sarayda müstakil bir nakışhâne kurdu. Bu nakışhânede yeni eserler yapıldığı gibi nakkâşlar da yetiştiriliyordu. Osmanlının yetiştirdiği; Sinan Bey, Baba Nakkâş, Kara Memi, Nakkâş Osmân, Matrakçı Nasuh, Seyyid Lokman, Levnî gibi nakkâşlar eserleriyle kendilerinden bahsettirirler.

Osmanlı devrinde nakkâşlar da, diğer sanatkârlar gibi esnaf teşkilâtına bağlı idiler.

Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte fotoğrafçılıktaki ve baskı şekillerindeki gelişme sebebiyle değerini kaybeden nakkâşlık günümüzde çok az sanatçı tarafından yapılabilmektedir.

NAKŞ-I KADEM-İ ŞERÎF;

Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâmın mübârek ayak izleri. Peygamber efendimizin bir mûcizesi de yumuşak maddelere meselâ kuma bastığı zaman ayak izlerinin belli olmaması fakat, taşa, sert maddelere bastığında izlerin çıkması idi. Mübârek ayağının bastığı ve iz bıraktığı bâzı taş ve mermerler bir yâdigâr olarak asırlarca saklanmış elden ele emânet edilerek bereketlenilmiştir. Bilhassa Müslüman devlet adamları, pâdişâhlar bu kıymetli yâdigârları önemli yerlerde özel muhâfaza altına alarak, saklayıp, ziyâret etmişler ve ettirmişlerdir.

Nakş-ı kadem-i şerîflerden bilinen ve muhâfaza edilenlerin en meşhûrları şunlardır:

1. Hindistan'da Fîrûz Şâh Tuğluk'un oğlu Feth Hanın türbesinde bulunan nakş-i kadem-i şerîf.

2. Kâhire'de Kayıtbay Türbesinde bulunan mübârek iki ayak izi.

3. Kâhire'de Âsâr-un-Nebî Câmiindeki mübârek iki ayak izleri.

4. İstanbul'da, Hâlid bin Zeyd Ebû Eyyûb-el-Ensârî (Eyyûb Sultan) Türbesinde mübârek sağ ayak izleri. Bu Nakş-i kadem-i Peygamberî, Birinci Mahmûd Hânın emri ile 1734'te Saraydan türbeye getirilmiştir.

5. Birinci Abdülhamîd Hanın türbesinde Yeni Câmi tarafındaki duvarda dolap içinde muhâfaza edilen iki ayak izleri.

6. Lâleli'de Sultan Üçüncü Mustafa Hanın Türbesinde duvarda özel olarak yapılan dolap içinde muhâfaza edilen taş üzerindeki iki mübârek ayak izleri.

7. İstanbul, Topkapı Sarayında Mukaddes Emânetler Dâiresinde bulunan ayak izleri.

Topkapı Sarayı Hırka-ı Seâdet dâiresinde dördü taş, ikisi tuğla nevinden olmak üzere altı Nakş-ı kadem-i şerîf mevcuttur. Bunlardan biri Peygamber efendimizin, Mîrâca çıkarken bastığı kayanın üzerine çıkan mübârek ayak izidir ki, Hırka-i Saâdet odasında bir dolap içinde muhâfaza edilmektedir. Resûlullah efendimizin Mîrâca çıkarken bastıkları bu mübârek kayanın üzerine Kubbet-üs-Sahrâ adıyla bilinen binâ inşâ edilmiştir.

Nakş-ı kadem-i şerîfler, bulundukları yerlere intikâl ettirilmeden önce asırlarca değişik yerlerde muhâfaza edilmiştir. En son bugünkü yerlerine konmuştur. Bu şekilde nakledilerek gelmeyen ve bir taşı yontarak "kadem-i şerîf" adını takıp, Peygamberin ayağının izidir, demek resimlere, putlara tapmak gibidir. Gerçek olan Nakş-ı kadem-i şerîfler ise teberrüken ziyâret edilir.

On üç yaşında tahta çıkan ve yirmi sekiz yaşında vefât eden Osmanlı Pâdişâhı Birinci Sultan Ahmed İslâmiyete ve Resûlullah efendimize gönülden bağlı idi. Bahtî mahlasıyla şiir de yazan Sultan Birinci Ahmed, Nakş-ı kadem-i şerîf şeklinde murassâ bir sorguç yaptırmış, ortasına da mavi mine üzerine altınla kendisine âit şu mısraları yazdırmıştı:

N'ola tâcım gibi başımda götürsem dâim
Kadem-i resmini ol hazret-i şâh-ı Rüsülün
Göl-i gülzâr-ı nübüvvet o kadem sâhibidir.
Ahmedâ durma yüzün sür kademine o gülün.

Sultan Birinci Ahmed, cumâ ve bayram günlerinde ve diğer mübârek günlerde başına bu sorgucu takardı.

Ayıntablı Mehmed Münîb Efendi, Sultan Birinci Abdülhamîd Türbesindeki Nakş-ı kadem-i şerîfin bulunuşunu ve türbeye konulmasını anlatan, **Âsâr-ul-Hikem fî Nakş-il Kadem** adlı bir eser yazmıştır.

NAKŞIDİL VÂLİDE SULTAN;

Sultan Birinci Abdülhamîd Hanın hanımı, Sultan İkinci Mahmûd Hanın annesi. Osmanlı Sarayında Türk-İslâm terbiyesiyle yetiştirildi. Sultan Birinci Abdülhamîd Hanla evlendi. Oğlu Sultan İkinci Mahmûd Hanın tahta çıkması üzerine "Vâlide Sultan" ünvânını aldı (1808). 1816 yılında hastalandı. 1817 yılında Beşiktaş'ta vefât edip, Fâtih Camii bahçesindeki türbesine defnedildi. Genç yaşta veremden ölen Nakşidil Vâlide Sultan; Sultanahmed'de Nakşi Kadın Çeşmesini, Üsküdar'da Alemdağı civarında Sarıkadı köyünde Nakşidil Vâlide Sultan Çeşmesini, Fâtih'te Nakşidil Vâlide Sebili, türbe, sıbyan mektebi, imâret ve imâret çeşmesini yaptırdı. Sultan İkinci Mahmûd Han da annesi adına Fâtih'te Vâlide Sebilini yaptırmıştır.

NAKŞİBENDİYYE;

Ehl-i sünnet tarîkatlerinden (tasavvuf yollarından) biri. Kurucusunun isminden dolayı bu ismi almıştır. Kurucusu Şâh-ı Nakşibend adıyla tanınan Behâeddîn Muhammed bin Muhammed Buhârî'dir (v. 1389) (Bkz. Şâh-ı Nakşibend). Nakşibendiyye, hazret-i Ebû Bekr ve hazret-i Ali vâsıtasıyle Peygamber efendimize ulaşır.

Nakşibendiyye silsilesi, hazret-i Ebû Bekr'den, Bâyezîd-i Bistâmî'ye kadar Sıddîkîyye; Bâyezîd-i Bistâmî'den Abdülhâlık Gocdüvânî'ye kadar Tayfûriyye; Abdülhâlık Gocdüvânî'den Behâeddîn-i Buhârî'ye kadar Hâcegâniyye; Behâeddîn-i Buhârî'den Ubeydullah-ı Ahrâr'a kadar Nakşibendiyye; Ubeydullah-ı Ahrâr'dan İmâm-ı Rabbânî'ye kadar Ahrâriyye; İmâm-ı Rabbânî'den Mazhar-ı Cân-ı Cânân'a kadar Müceddidiyye; Mazhar-ı Cân-ı Cânân'dan Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî'ye kadar Mazhâriyye; Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'den sonra ise Hâlidiyye olarak anılmıştır.

Nakşibendiyye yolu, Ehl-i sünnet îtikâdına bağlılığa, dînin emir ve yasaklarına uymaya öncelikle önem verir. Bunlardan sonra, dünyâ işleriyle uğraşırken, Allahü teâlâyı unutmamayı, her an O'nu hatırlamayı tavsiye eder ve bunun yollarını öğretir. İnsanların rûhen yükselebilmeleri için kendine has usûl ve metodları vardır. İslâm memleketlerinde ferd ve cemiyetin ıslahında iyi insanlar yetişmesinde büyük hizmeti olmuştur.

Nakşibendiyye daha çok Hanefî muhitlerde yayılmıştır. Behâüddîn-i Buhârî'nin halîfelerinden Yûsuf-ı Hemedânî'nin halîfesi Ahmed Yesevî ile Mâverâünnehr'de; Abdülhâlık Gocdüvânî ile Hârezm'de; Ubeydullah-ı Ahrâr'ın halîfesi Abdullah-ı İlâhî(v. 1491), Muhammed Ma'sûm'un halîfeleri Murâd-ı Münzâvî, Ahmed-i Yekdest ve Mehmed Emîn Tokâdî ve Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve halifeleri tarafından Anadolu'da; Muhammed Bâkî-billah ile Hindistan'da yayıldı. Hindistan'da İmâm-ı

Rabbânî'ye nisbetle Müceddidiye adı ile gelişerek Hicaz, Irak ve Suriye'de; bilhassa Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'den (v. 1826) sonra Irak, Suriye ve Anadolu'da daha çok yayıldı. Osmanlı pâdişâhları ve devlet adamları tarafından rağbet gördü.

Yayıldığı yerlerde Ehl-i sünnet dışı îtikâdlar yok olmuş veya yayılmasına imkân bulamamıştır. Nakşibendiye yolu, Osmanlılar tarafından olduğu gibi, Ehl-i sünnet olan Hint, Türk ve Özbek Türk devletlerinden de himâye ve destek görmüştür.

NAL;

Alm. *Hufeisen (n),* **Fr.** *Fer (m) á cheval,* **İng.** *Horseshoe.* İnsanlara hizmette kullanılan at, eşek, öküz gibi hayvanların tırnak (sınnak)larına takılan demir parçası.

Yere tırnakları ile basan bu hayvanların, tırnaklarının bozulması hâlinde yürümeleri aksar veya hiç yürüyemezler. İnsanın ayakları ayakkabı ile korunduğu gibi, hayvanların tırnakları da, nal ile korunur. At ve katırların askerî hizmetlerde kullanıldığı zamanlarda tırnak bakımına çok dikkat edilirdi. Atasözü hâline gelen; "Bir mıh bir atı, bir at bir yiğidi, bir yiğit bir orduyu kurtarır." ifâdesi bu önemi ortaya koymaktadır. İlk önceleri keçe, kösele ve bezden yapılan ayaklıklarla tırnaklar korunmaya çalışılmıştı. Fakat dayanıksız olmaları sebebiyle, bunların yerine zamanla demir levhalar kullanılmaya başlandı. Nal adı verilen, hayvanın tırnağına göre yapılan bu parçalar, mıh denilen özel çivilerle tırnağa çakılır. Nal çakılacak tırnak, önce yontulup düzeltilir. "Kayar" denilen bu iş çok ustalık ister. Kayar ve nal çakmağı, nalbant denilen mesleğinde usta insanlar yapabilir. Osmanlılar zamânında nalbant ustaları yetiştirmek için, İstanbul'da husûsî okul açılmıştı.

Nal, normal olarak üç ayda aşınır ve değiştirilmesi gerekir. Nalbant, önce îtinâlı olarak, özel kerpeteni ile mıhları söker. Sökülen mıhlarda kan lekesi iltihap kokusu olup olmadığına dikkat edilir. Sonra tırnak yontulup, nal çakılabilecek duruma getirilir. Nal, soğuk ve sıcak olmak üzere iki şekilde çakılır. Daha uygun olan sıcak usulde, nal kızdırılıp tırnağa bastırılarak çakılır. Böylece, nalda uygun olmayan taraflar meydana çıkarılmış olur. Gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra, canlı dokuya kaçırmayacak şekilde mıh çakılır. Mıhların uçları perçin haline getirilerek törpülenir.

Yarış atlarında nallamaya çok önem verilir. Zira tırnağın korunması, atın rahatça koşabilmesi, ancak iyi bir nallama ile mümkün olur. Yarış atlarında kullanılan en uygun nal alüminyumdan yapılandır. Hafif olduğu için tercih edilir. Tırnağa zarar verdiği için yarış atlarına sıcak nallama yapılmaz. Büyük bir ustalık isteyen soğuk nallama yapılır.

NALIN;

Alm. *(hölzerne) Stelzenschuhe (m.pl.),* **Fr.** *socques (m. pl.) en bois,* **İng.** *Pattens, clogs.* Zemin kısmı taş, ıslak veya çamurlu yerlerde giyilen, üstten tasmalı bir çeşit tahta ayakkabı.

Nalın, Arapça"nal" ayakkabı, ve "naleyn" bir çift ayakkabı, mânâsına gelen kelimeden türemedir. Türkçede "nâlin" şeklinde söylendiği gibi "nalın" olarak da kullanılmaktadır.

Nalın, Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde, günlük hayatta geniş ölçüde kullanılırdı. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar nalın yapımı, bilhassa İstanbul'da bir meslek ve sanat dalı hâline gelmişti. Husûsî nalıncı ustaları ve pazarları mevcuttu.

Gene bu asırlarda berber çıraklarının, ayakları çıplak olarak, kendilerine has nalınlarını dükkanlarında giyme mecburiyetleri vardı. Osmanlı hamamlarında, müşteri nalınları ile, hamam tellâklarının nalınları ayrı yapıda idi. Hatta nalınların kullanıldıkları hamamları ve buna benzer yerleri belirtmek için nalınlara beyitler bile yazılırdı. Bahçe, fırın, mutfak vb. gibi yerlerin temiz tutulması için de buralarda nalınlar giyilirdi.

Nalınlar, uzun ömürlü olması ve kısa zamanda nemli yerlerde çürümemeleri için, abanoz gibi sert dokulu ağaçlardan yapılırdı.

Nalıncılık, kendi başına ustalık ve ihtisas istiyen bir meslektir. Nalınların tabanları tek parça tahtalardan meydana gelmektedir. Ayaklara rahat giyilebilmesi için üstlerine kayış parçaları takılır.

Eskiden nalınların kullanıldıkları yerlere göre üstlerindeki tasmaların durumu değişirdi. Saraylarda, konaklarda kullanılanlarla, gelinlerin çeyizine konan nalınların kayışları son derece süslü, üst kısmı işlemeli çuhalarla kaplanırdı. Bâzan bunlara sedefli işlemelerin de takıldığı olurdu. Nalınların tasma üzerleri süslendiği gibi, tahta kısımları da çeşitli geometrik şekiller çizilerek ve sedef, gümüş vb. kıymetli şeylerle işlenirdi. Bunlara "sedefli nalın" ismi verilirdi.

Osmanlı Türklerinin sanatı, sanat alanındaki ince zevki her alanda görüldüğü gibi bu sahada da kendini göstermiştir. Bir şâirin bunu anlatmak için sarfettiği; "Batılı, Osmanlının nalınını yerde bulsa,

gerdanlık, diye boynuna takar!" sözü bu bakımdan çok mânidârdır.

Nalınların, ayakları yüksek ve alt kısımları geniş olanlarına "tezgah", "takunya", altı yüksek olmayıp, yere yakın olanlarına da "silme nalın" ismi verilmektedir. Nalınlar görünüşleri bakımından da değişiktirler. Burunları küt, oymalı, kemerli gibi şekilleri de vardır. Eskisi kadar olmasa da günümüzde de değişik tipleri, bilhassa Anadolu'da kullanılmaktadır. Sinop'un sedef ve Afyonkarahisar'ın telle (telli) işlenmiş nalınları da çok ünlüdür.

Peygamber efendimiz zamânında kullanılan nalınlar bugünkülerden farklıydı. Onlar altı deri, üstü açık ve taşmalı ayakkabı şeklindeydi. Hadîs-i şerîfte; **"Yahûdîlere benzememek için namazları nalın ile kalınız."** buyuruldu. Resûlullah ve Eshâb-ı kirâm, sokakta giydikleri nalın ile namaz kılarlardı. Nalınları temiz ve Mescid-i Nebî kum döşeli idi. Kirli nalınla girilmezdi.

NAMAZ;

İslâmın ikinci şartı. Akıllı ve erginlik çağındaki her Müslüman erkek ve kadına emredilen bir ibâdet. Bedenle yapılan ibâdetlerin en üstünü. Allahü teâlâya ve Peygamberine îmândan sonra, dînimizde en kıymetli ibâdetin namaz olduğu bildirilmiştir. İslâmın birinci şartı şehâdet kelimesini diliyle söyleyip kalbiyle tasdik ederek îmân etmektir. İkinci şartı da, dînimizin direği olan, beş vakit namazı vaktinde kılmaktır. İslâmın diğer şartları zekât vermek, oruç tutmak ve hacca gitmektir. Namaz kılmak îmânın şartı değilse de, namazın farz olduğuna inanmak, îmânın şartıdır.

Namaz, lügatta duâ demektir. **Kur'ân-ı kerîm'**de namaza **salât** denilmektedir. Salât, lügatta insanın duâ etmesi, meleklerin istiğfâr etmesi, Allahü teâlânın merhamet etmesi, acıması demektir.

Âdem aleyhisselâmdan beri, ilâhî (semâvî) dinlerin hepsinde, namaz kılmak emredilmiştir. Âdem aleyhisselâm ikindi, Yâkub aleyhisselâm akşam, Yûnus aleyhisselâm yatsı namazlarını kılarlardı. Hazret-i Âdem Cennet'ten çıktığında sabah namazı vaktiydi. İki rekat namaz kılmıştı. Hazret-i İbrâhim öğle vaktinde oğlu İsmâil aleyhisselâmı kurban etme emrinden affedildiğinde dört rekat namaz kılmıştı. Yûnus aleyhisselâm balık karnından kurtulduğu vakit ikindi vaktiydi. Bu zaman dört rekat namaz kılmıştı. Îsâ aleyhisselâm akşam vaktinde cenâb-ı Allah'ın verdiği nîmetlere şükür için üç rekât namaz kılmıştı. Hazret-i Mûsâ'ya yardımcı olarak yatsı vaktinde kardeşi hazret-i Hârûn gönderildiğinde hazret-i Mûsâ dört rekat namaz kılmıştı. Vitir namazı Peygamberimizin Mîrâc'ta kıldığı namazlardandır. Hepsinin kıldığı bir araya toplanarak, Müslümanlara farz edildi.

Akıllı ve erginlik çağına gelen her Müslüman erkeğin ve kadının, özrü yok ise, her gün beş kere namaz kılması, Allahü teâlânın emridir. Farz olduğu, **Kur'ân-ı kerîm'**de, hadîs-i şerîflerde açıkça bildirilmiştir. Beş vakit namaz, Mîrâc gecesinde farz oldu. Mîrâc, hicretten bir yıl önce, Receb ayının yirmi yedinci gecesinde idi (Bkz. Mîrâc). Mîrâcdan önce, sabah ve ikindi namazı kılınıyordu.

Dînimizde namaz, mühim bir emirdir. Dînin direğidir. Namaz, bütün ibâdetleri kendinde toplamıştır. İbâdetlerin en üstünüdür. İslâmın beş temel esâsından biriyse de, bu toplayıcılığından dolayı, yalnız başına, Müslümanlık demek olmuştur. İnsanı Allahü teâlânın sevgisine kavuşturacak yarar işlerin birincisidir. Kusursuz namaz kılanın Cehennem azâbından kurtulması çok umulur. Allahü teâlâ, birçok âyet-i kerîmede, "a'mâl-i sâliha" adı verilen yarar işleri yapanların Cennet'e gireceklerini vâd etmektedir. Namaz bu işlerin başında gelmektedir. Çünkü bunlar, insanı günahlardan ve çirkin şeyleri yapmaktan korur. Nitekim, **Kur'ân-ı kerîm'**de Ankebût sûresi 45. âyetinde meâlen; **"Kusursuz kılınan bir namaz, insanı pis, çirkin işleri işlemekten korur."** buyurulmaktadır. Namazın, bildirilen faydasına kavuşabilmek için farzlarına, vâciblerine, sünnetlerine dikkat ederek ve gönlünü Hakk'a vererek, vakitlerini geçirmeden kılmak lâzım olduğu bildirilmektedir.

Namazın ehemmiyetini bildiren âyet-i kerîmeler ve hadîs-i şerîfler çoktur. **Kur'ân-ı kerîm'**de yüzden fazla yerde, namaz kılmak emri tekrar edilmekte, hadîs-i şerîflerde namazın nasıl kılınacağı öğretilmekte ve teşvik edilmektedir. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem bir hadîs-i şerîfte; **"Benden gördüğünüz gibi namaz kılınız!"** buyurmaktadır. Ayrıca namaz kılanlara Cennet'te mükâfâtlar verileceği, kılmayanların ise büyük azap göreceği bildirilmektedir.

Her gün beş kere namaz kılmak, **Kur'ân-ı kerîm'**de ve hadîs-i şerîflerde emredilmiştir. Rum sûresinin on yedinci ve on sekizinci âyet-i kerîmelerinde Allahü teâlâ meâlen; **"Akşam ve sabah vakitlerinde Allahı tesbih edin. Göklerde ve yeryüzünde olanların yaptıkları ve ikindi ve öğle vakitlerinde yapılan hamdler, Allahü teâlâ içindir."** buyurdu. Akşam yapılan tesbih, akşam ve yatsı namazlarıdır. Sabah yapılan tesbih, sabah namazıdır. İkindi ve öğle vakitlerinde yapılan hamdler, ikindi ve öğle namazlarıdır. Nisâ sûresinin yüz üçüncü âyetinde meâlen; **"Belli zamanlarda namaz kılmak, müminlere farz oldu."** buyruldu.

Hadîs-i şerîfte Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem buyurdu ki: **"Cebrâil aleyhisselâm, Kâbe kapısı yanında bana iki gün namaz kıldırdı. Birinci gün, fecr-i sânî** (tanyeri) **doğarken sabah**

namazını ve güneş tepeden ayrılırken öğle namazını ve her şeyin gölgesi kendi boyu olunca ikindi namazını ve güneş batarken akşam namazını ve şafak kaybolunca yatsı namazını kıldık. İkinci günü de, tanyeri ağarınca sabahı ve her şeyin ölgesi kendi kadar olunca öğleyi ve her şeyin gölgesi kendi boyunun iki katı olunca ikindiyi ve oruç bozarken akşamı ve gecenin üçte biri geçince yatsıyı kıldık. Sonra, ya Muhammed! Senin ve geçmiş peygamberlerin ve ümmetinin namaz vakitleri, işte bunlardır dedi."

Namaz kılmanın faydalarını bildiren hadîs-i şerîflerde buyruldu ki: **"Kapınızın önünden akan bir suda hergün beş kerre yıkanınca, üzerinizde kir kalmıyacağı gibi, beş vakit namaz kılanların hatâlarını da, Allahü teâlâ affeder"; "Namaz dînin direğidir. Namaz kılan dînini sağlamlamış olur. Namaz kılmayan, dînini yıkmış olur."; "İslâmın temeli beştir. Birincisi, şehâdet kelimesini söylemektir. İkincisi, namaz kılmakdır..."; "Allahü teâlâ kullarına, her gün beş kerre namaz kılmayı farz etti. Bir kimse, güzel abdest alıp namazını doğru kılarsa, kıyâmet günü, yüzü on dördüncü ay gibi parlar ve sırat köprüsünü şimşek gibi geçer."; "Kıyâmette, önce namazdan sorulacaktır. Namaz doğru kılındı ise, kurtulacaktır. Namazı bozuk ise, işi kötü olacaktır."; "Kıyâmet günü, îmândan sonra, ilk suâl namazdan olacaktır."; "Gözümün nûru ve lezzeti namazdadır."; "İnsan namaza başlayınca, Allahü teâlâ ile kul arasında olan perde kalkar."; "Namaz müminin mîrâcıdır."**

Namaz kılmanın fazîletini, üstünlüğünü bildiren diğer Hadîs-i şerîflerde buyruldu ki:

Ey ümmet ve Eshâbım! Tamâmiyle edâsına riâyet olunan namaz, Allahü teâlânın hoşnût olduğu bütün amellerin en fazîletlisidir. Peygamberlerin sünnetidir. Meleklerin sevdiğidir. Mârifetin, arzın ve göklerin nûrudur. Bedenin kuvvetidir. Rızkın bereketidir. Duânın kabûlüdür. Melekül-mevt (ölüm meleği) **yanında şefâatçıdır. Kabirde ışıktır. Münker ve Nekir'e cevaptır. Kıyâmet gününde üzerine gölgedir. Cehennem ateşiyle kendi arasında siperdir. Sırat köprüsünü yıldırım gibi geçiricidir. Cennet'in anahtarıdır. Cennet'te başına tâcdır. Allahü teâlâ, müminlere namazdan önemli birşey vermemiştir. Eğer namazdan üstün bir ibâdet olsaydı, en önce onu müminlere verirdi. Zîrâ meleklerin kimi kıyâmda, kimi rükûda, kimi secdede, kimi de teşehhüddedir. Bunların hepsini bir rekât namazda toplayıp müminlere verdi. Zîrâ namaz îmânın başı, direği, İslâmın kavli ve müminlerin mîrâcıdır. Göğün nûru, Cehennem'den kurtarıcıdır.**

Namaz kılmayanlar, kıyâmet günü, Allahü teâlâyı kızgın olarak bulacaklardır.

Allahü teâlâ, her gün beş vakit namaz kılmağı farz etti. Kıymet vererek ve şartlarına uyarak, her gün beş vakit namaz kılanı Cennet'e sokacağını Allahü teâlâ söz verdi.

Bir mümin namaz kılmaya başlayınca Cennet kapıları onun için açılır. Rabbiyle onun arasında bulunan perdeler kalkar. Cennet'te olan (güzel gözlü hûrîler) **hûr-ı în onu karşılar. Bu hâl, namaz bitinceye kadar devâm eder.**

Namaz, ibâdetlerin en kıymetlisidir. Namaz kılmak, Allahü teâlânın büyüklüğünü düşünerek O'nun karşısında kendi küçüklüğünü anlamaktır. Kulun âcizliğini, Rabbine îtirâf etmesidir. Bunu anlayan kimse hep iyilik yapar. Hiç kötülük yapamaz. Her gün beş kerre, Rabbinin huzûrunda olduğuna niyet eden kimsenin kalbi tertemiz olur. Kimseye zarar vermemeye çalışır. Herkese iyilik yapmaya koşar.

Namaz, rûhun gıdâsıdır. Namaz kılarken yapılması emredilen her hareketin, hem bedene ve hem de rûha sağladığı faydalar çoktur. Kusursuz kılınan namaz, insanı pis, çirkin işlerden korur. Faydalı işlere alışkanlık kazandırır. Fakirlerden, muhtaçlardan karşılık beklemeksizin, onlara yardım etmeye alıştırır. Yaptığının karşılığını yalnız Allah'tan bekler.

Namaz için alınan abdest, insanın beden bakımından temiz olmasını sağladığı gibi evinin, iş yerinin, mahallesinin köyünün ve şehrinin de temiz tutulmasını sağlar.

Esas gâyesi, Allah'a kulluk etmek için kılınan namaz içindeki her hareketin, son zamanlarda tıp mütehassıslarınca yapılan araştırma ve tetkiklerde bedene çeşitli faydalar sağladığı ve koruyucu hekimlik yaptığı tesbit edilmiştir.

Namaz, insanı disiplinli bir hayâta alıştırır. Namazın kazandırdığı bu alışkanlık, insanın bütün işlerinde hâkim olmakta ve böylece verimin ve başarının artmasına sebep olmaktadır. Sabahın erken saatlerinde namaza kalkan Müslüman, işine erken başlayacak, gün boyunca Allah'ını hatırlayarak emirlerine uymaya çalışacak ve Rabbine olan bu bağlılığı onu zararlı işleri yapmaktan sakınarak ve günün sonunda yatsı namazını kılıp bir günlük hayat muhâsebesini yapacaktır. Böylece düzenli ve tedbirli bir hayâta kavuşacaktır.

Câmilerde cemâatla kılınan namaz ise, Müslümanların kalplerini birbirine bağlar. Aralarındaki sevgiyi

arttırır. Her vakitte, birbirlerine kardeş olduklarını hatırlar. Büyükler, küçüklere karşı merhametli olur. Küçüklerin de büyüklere saygılı davranması öğretilir. Zenginler fakirlere ve kuvvetliler zayıflara yardımcı olur. Hastalar, câmide görülemeyince, evlerinde aranıp ziyâret edilir.

Namaz çeşitleri: Müslümanlara kılınması emredilen namaz; farz, vâcib ve nâfile olmak üzere üçe ayrılır:

1. Farz namazlar: Beş vakit namaz, cumâ namazı ve cenâze namazıdır. (Bkz. Cumâ ve Cenâze Namazı)

2. Vâcib namazlar: Vitir namazı, bayram namazları, adak olan namaz ve başlanıp yarıda kalan nâfile namazlardır. Kazâya kalan vitiri, kazâ etmek vâcibtir.

3. Nâfile namazlar: Beş vakit namazın sünnetleri, terâvih namazı ve sevap kazanmak niyetiyle kılınan teheccüd, tahıyyetülmescit, işrak, duhâ, evvâbin, istihâre, tesbih namazları gibi namazlardır.

Namazın farzları: Hepsi on iki olup, yedisi dışındadır. Yâni namaza başlamadan önce yapılması lâzımdır. Bunlara **namazın şartları** da denir. İçindeki farzlarına **namazın rükûnları** denir. Bunlar da beş tânedir. Namazın farzlarından birini bilerek veya unutarak yapmamak namazı bozar.

Dışındaki farzlar:

1. Hadesten tahâret: Abdestsiz olanın abdest alması ve cünüp olanın gusül etmesidir. (Bkz. Gusül)

2. Necâsetten tahâret: Namaz kılanın vücudunu, elbisesini ve namaz kılacağı yeri her çeşit pisliklerden temizlemesidir. (Bkz. Necâset)

3. Setr-i avret: Avret yerini örtmektir. Erkeğin avret yeri, göbeğinden dizi altına kadardır. Kadınların ise, yüz ve ellerinden başka her yeri avrettir.

4. İstikbâl-i kıble: Namaza dururken kıbleye dönmektir. Vapurda, trende ve otobüste de kıbleye dönmek farzdır.

5. Vakit: Namazı vaktinde kılmaktır. Namazın vaktini bilmek ve kıldığı namazın vaktini kalbinden geçirmek farzdır. Her namazın bir vakti vardır. Her gün kılınan beş vakit namazın vakitleri güneşin gökyüzündeki hareketine göredir.

6. Niyet: Namaza dururken kalp ile niyet etmektir. Niyette, namazın adını, vaktini, kıbleye döndüğünü ve cemâatla kılınınca imâma uyduğunu bilmek farzdır.

7. İftitah tekbîri: Namaza başlarken “Allahü Ekber” demektir. Buna “tahrime tekbîri” de denir.

İçindeki farzlar:

1. Kıyam: Namaza başlarken ve kılarken ayakta durmaktır. Ayakta durmaya gücü yetmeyen hastalar oturarak kılabilir.

2. Kırâat: Namazda **Kur’ân-ı kerîm** okumaktır.

3. Rükû: Erkek ve kadınların, sûre okumayı tamamladıktan sonra ellerini dizlerine koyup eğilmesidir.

4. Secde: Rükûdan doğrulduktan sonra alnı ve burnu temiz yere koymaktır. İki kere secde yapmak farzdır.

5. Ka’de-i âhire: Son rekâtta tehıyyat okuyacak kadar oturmaktır.

Namazın vâcibleri: Namazın vâciblerinden birini bilerek yapmamak namazı bozmaz. Fakat günah olur. Unutarak yapmayan **secde-i sehv** eder. Bunlar: 1) Fâtiha sûresini okumak, 2) Fâtihadan sonra bir sûre veya âyet okumak, 3) Zammı sûreyi farzların birinci ve ikinci rekâtlarında, sünnetlerin her rekâtında okumak, 4) Secdeleri birbiri ardınca yapmak, 5) İkinci rekâtta oturmak, 6) İkinci rekâtta teşehhütten fazla oturmamak, 7) Son rekâtta otururken (Ettehiyyâtü...) okumak, 8) Namazda tâdil-i erkâna riâyet etmek, 9) Namaz sonunda (Esselâmü... demek, 10) Kunut duâsı okumak. 11) İmâmın sabah, cumâ, bayram, terâvih, vitir namazlarında ve akşam ile yatsının ilk iki rekâtında yüksek sesle okuması, 12) İmâmın ve yalnız kılanın öğle ve ikindi farzlarında ve akşamın üçüncü, yatsının üçüncü dördüncü rekâtlarında sessiz okumalarıdır.

Namazın sünnetleri: Farz ve vâcib olan işlerden başka olarak, namazda Peygamberimizin yaptıklarına, okuduklarına da aynen uymak namazın sevâbını arttırır. Sünnetlerden bâzıları şunlardır: 1) Namazda elleri kulağa kaldırmak, 2) El ayasını kıbleye çevirmek, 3) Tekbir aldıktan sonra, el bağlamak, 4) Sağ eli sol elinin üzerine koymak, 5) Erkeğin ellerini göbeğinden aşağıya koyması, kadının göğsüne koyması, 6) Tekbirden sonra (Sübhâneke) okumak, 7) İmâmın ve yalnız kılanın (eûzü) okuması, 8) Besmele okumak, 9) Rükû’da üç kere (sübhâne rabbiye’l-azîm) demek. 10)

Secdede üç defâ (sübhâne rabbiye'l-a'lâ) demek. 11) Son oturuşta (salevât) duâsını okumak, 12) Selâm verirken iki yanına bakmak, 13) Rükû'dan kalkarken imâmın ve yalnız kılanın (Semiallahü limen hamideh) demesi, 14) Rükû'dan kalkınca (Rabbenâ lekel hamd) demek.

Namazı bozan şeyler: Namazı bozan şeylere **"müfsidleri"** denir. İbâdetlerin fâsid olması, bâtıl olması aynı şeydir ve bozulması demektir. Namazın müfsidlerinden bâzıları şunlardır: 1) Konuşmak, 2) Boğazından özürsüz, öksürür gibi ses çıkarmak, 3) **Kur'ân-ı kerîm'**de ve hadîs-i şerîflerde bulunmayan duâları okumak, 4) Ah, oh gibi inlemek, 5) Uf diye sıkıntıyı bildirmek, 6) Başkasının sözü ile yerini değiştirmek veya yanına gelene yer açmak, 7) Az ve unutarak da olsa namazda yemek, içmek. 8) **Kur'ân-ı kerîm'**e veya kâğıda bakarak okumak, 9) Namazda olmayan fazla hareketler yapmak, 10) Pis yerde durmak ve secde etmek.

Namazın mekrûhları: Namaz içindeki vâcibleri, müekked ve gayri müekked sünnetleri yapmamak mekrûhtur. Namazın sevâbını giderir. Mekrûhlardan bâzıları şunlardır: 1) Elbiseyi giymeyip, omuzlarına alarak kılmak, 2) Secdeye inerken etekleri, pantolon parçalarını kaldırmak, 3) Gömleğin, entârinin etekleri, kolları sığalı olarak namaza durmak, 4) İş elbisesi ile ve büyüklerin yanına çıkamayacak elbise ile kılmak. 5) Başı, kolları, ayakları açık namaz kılmak, 6) Başını yüzünü etrâfa çevirmek, gözleri ile etrâfa bakmak, 7) Küçük ve büyük abdesti sıkıştırırken ve yel zorlarken namaza durmak.

NAMAZGÂH;

Alm. *Freier Gebetsplatz (m),* **Fr.** *Place (f) ou l'on fait la prière,* **İng.** *Place of prayer.* Namaz yeri, Farsça bir kelime olup lügatta, namaz kılınan yer mânâsınadır. Şehir dışında, kırda bir mihrap konulmak sûretiyle, namaz kılınmak için husûsî yapılan yerdir. Kervanlarla yapılan uzun yolculuklarda, Müslümanların konakladıkları yerlerde birer namazgâh bulunurdu. Bu yerlerin etrâfına ve içine gölge vermek için ağaçlar dikilir, yakınlarına da su içmek, abdest almak ve hayvanları sulamak için çeşme yapılırdı. Bâzı namazgâhların üzerleri açık, bâzılarının kapalı olurdu. Hutbe için minberi olan namazgâhlar da vardı. Bâzıları yontma veya kesme taştan duvar örülerek kurulur, bâzıları işlemeli, oymalı, kenarları ağaç parmaklıklı olurdu. Anadolu'nun pekçok yerinde, Arabistan çöllerinde, Kuzey Afrika'da, Mâverâünnehr'de, Pakistan, Hindistan'da ayrı ayrı özellikleri bulunan namazgâhlar vardır.

Bütün Müslümanlar, asırlar boyunca namaz ibâdetine çok kıymet vermişler ve bunu yerine getirmeyi en zor şartlarda bile ihmâl etmemişlerdir. Oturdukları şehirlerde ve köylerde sanat değeri çok yüksek câmiler, mescitler yaptıkları gibi, yolculuk esnâsında da, namazlarını kılabilmek için namazgâhları yapmışlardır. Çünkü yolculukta namaz terk edilmediği gibi sonraya da bırakılmaz. Sâdece misâfirlik, yolculuk niyetiyle 108 kilometrelik yola çıkan bir Müslüman, dört rekatlık farz namazları iki rekat olarak kılar. İki ve üç rekatlık olanları aynen kılar. Sünnetlerini kılmayabilir. (Bkz. Namaz)

Namazgâhlar, namaz kılmak isteyenlere ibâdetlerini yapmakta bir kolaylık sağlamaktadır. Uzun yolculuklarda buraları hem bir ibâdet yeri, hem de yanında çeşmesi, serinlemek için ağacı bulunan dinlenme yeri olurlardı.

NÂME;

Alm. *Brief (m),* **Fr.** *Lettre (f),* **İng.** *Letter.* Mektup, risâle, kitap mânâsına Farsça bir kelime. Osmanlı pâdişâhlarının beylerine, vezirlerine ve yabancı devlet başkanlarına gönderdikleri resmî mektuplara, "nâme-i hümâyûn" denirdi. Nâme-i hümâyun, süslü özel kâğıtlara, "nâme-nüvis" denilen yazıcılar tarafından yazılır, nâme kesesiyle birlikte "kozak" denilen özel kutuya konurdu. Nâme-i hümâyuna altın yaldızlı pâdişah tuğrası çekilir; nâme sadrâzam tarafından yazılmışsa, kenarına iki satır hâlinde pâdişâhın adı yazılırdı. Mekke Şerifi, Fas Hâkimi ve Kırım Hanı ve öteki hükümdarlara gönderilen nâmelere tuğra çekilmez, sâdece ikinci satırın altına altın yaldızlı yazı ile pâdişâhın ismi yazılır, özel olarak yeşil atlas keseyle birlikte altından kozak içine konarak yollanırdı. Osmanlı Devletinde, yeni pâdişâhın tahta çıkışı ile birlikte dost ve komşu devletlere ve beyliklere nâme-i hümâyun gönderilmesi bir devlet geleneği olarak devam ederdi. (Bkz. Hatt-ı Hümâyun)

Nâme, kullanıldığı kelime ile birlikte çeşitli mânâlara gelir. Nâme-i hicrân, ayrılık mektubu; nâme-âver, mektup götüren; nâme okumak, herkesçe bilinen basma kalıp sözleri ulu orta söylemek... İsimlerin sonuna eklenerek bileşik isimler meydana getirir: Beyan-nâme, kânun-nâme, ihbar-nâme, vekâlet-nâme, şehâdet-nâme, kefâlet-nâme gibi.

Bilhassa İran edebiyatında, daha ziyâde kahramanlık ve yiğitlik olaylarını, şahların ve devlet adamlarının başarılarını anlatan ve manzum olarak yazılan edebî eserlere"nâme" denirdi. Meşhur İran şâiri Firdevsi'nin, Sultan Gazneli Mahmûd Hana takdim ettiği **Şehnâme**'si bunların en meşhurudur. Divan edebiyatında nâme eki kullanılarak isimlendirilen manzum ve mensur eserler de vardır:

Harnâme (Şeyhî), **Tazarru'nâme** (Sinan Paşa), **Kâbusnâme** (M. Ahmed), **Şikâyetnâme** (Fuzûlî) vs.

NÂMIK KEMÂL;

Tanzimat edebiyatının meşhur gazeteci, siyâsetçi, şâir ve yazarı. 21 Aralık 1840'ta Tekirdağ'da doğdu. 1889'da mutasarrıflık yaptığı Sakız Adasında öldü. Bolayır'a gömüldü. Yenişehirli Mustafa Âsım Beyin oğlu, Râtib bin Osman Paşanın torunudur. Anası Fatma Zehra hanım, Arnavuddur.

Küçük yaşta anasını kaybetti. Çocukluk ve ilk gençlik çağı, anasının babası Abdüllatif Paşanın yanında geçti. Abdüllatif Paşa, kaymakam ve vâli olarak devamlı dolaştığı için, dedesinin yanında kalan Nâmık Kemâl, düzenli bir öğretim görmedi. Önce husûsî dersler aldı. Daha sonra kendi kendini yetiştirmeye çalıştı. Dedesiyle 12 yaşında, önce Kars'a, bir yıl sonra da Sofya'ya gitti. 18 yaşına kadar burada kaldı. İlk şiirlerini burada yazdı. Tasavvufla ilgilendi. Evlenmesi de burada oldu.

1858'de İstanbul'a geldi. Divan Edebiyatı geleneğini devam ettiren şâirlerle tanıştı. Leskofçalı Gâlib Beyle yakın dostluk kurdu, ondan etkilendi. Bu etki, divan tarzı şiirlerinde, hayâtının sonuna kadar sürdü. 1861'de aynı şâirin başkanlığında kurulmuş olan, Encümen-i şuarâda yer aldı. 1862'de Terceme odasına girdi. Burada, batı hayranı kimselerle tanıştı.

Fransızca öğrenmeye ve **Tasvir-i Efkâr'**da yazılar yazmaya başladı. Şinâsi Paris'e gidince, **Tasvir-i Efkâr'**ı Nâmık Kemâl'e bıraktı. Nâmık Kemâl, gazetecilikle berâber siyâsete de atılmış oldu. Gerek iç ve dış olaylar hakkındaki sert, olumsuz tenkit yazıları; gerekse Jön Türkler veya Genç Osmanlılar diye bilinen gizli ihtilâl cemiyetine üye olması, hükümeti harekete geçirdi. Gazetesi kapatılan yazar, Erzurum vâli muavinliğine tâyin edildiyse de oraya gitmedi.

Mısırlı Prens Mustafa Fâzıl Paşa, Avrupa'da Jön Türkleri destekleyeceğini bildirince Nâmık Kemâl, Ziyâ Paşa, Ali Süâvi ve diğerleriyle berâber Paris'e kaçtı. Bunlar önce Paris'te **Muhbir,** sonra Londra'da **Hürriyet'**i çıkararak yurtdışından hükümete muhâlefete devam ettiler.

1870'te İstanbul'a dönünce, arkadaşlarıyla **İbret** gazetesini çıkarmağa başladı. Az sonra **İbret** kapatıldı ve mutasarrıf olarak Gelibolu'ya gönderildi. Kısa zamanda azledildi. Tekrar İstanbul'a dönerek **İbret'**in başına geçti. Gazete tekrar kapatılınca tiyatro ile ilgilenmeğe başladı. Güllü Agop'un Gedikpaşa'daki tiyatrosunda, 1 Nisan 1873 gecesi oynanan **Vatan Yahut Silistre** piyesinde çıkan siyâsî olaylar neticesi **İbret** gazetesi bir daha çıkmamak üzere kapatıldı.

Nâmık Kemâl, Kıbrıs Magosa'da ikâmete mecbur edildi. Burada 38 ay kaldı. Abdülazîz Hanın tahttan indirilmesi üzerine, siyâsî mahkûmlar için çıkarılan aftan istifâde ederek İstanbul'a döndü. Magosa hayâtı, yazar için rahat ve verimli geçti. Burada serbestçe dolaşabiliyor, dışarısıyla mektuplaşabiliyor, ziyâretçilerini ağırlayabiliyordu. Roman, tiyatro, târih ve tenkide dâir birçok eserini Magosa'da yazdı. Edebî çalışmalara ayıracak en çok zamânı burada bulabildi.

Tahta Beşinci Murâd geçmişti. Yazar 1876'da sürgün dönüşü İstanbul'da bir kahraman gibi karşılandı. İkinci Abdülhamîd Han tahta çıkınca Nâmık Kemâl'i, önce Şurâ-yı devlet üyesi yaptı, sonra **Kânûn-i Esâsî'**yi hazırlayacak komisyona tâyin etti. Nâmık Kemâl, bir sözünden dolayı suçlu bulunarak, önce altı ay hapis, sonra beş bin kuruş maaşla Midilli Adasında ikâmete mecbur edildi. İki buçuk yıl sonra aynı adaya mutasarrıf yapıldı. Buradan Rodos (1884-1887), daha sonra da Sakız mutasarrıflığına tâyin edildi. Bir pazar günü orada öldü. Vasiyeti gereği, mezarı Bolayır'dadır.

Nâmık Kemâl, Osmanlı Devletinin son devresinde yaşadı. Tanzimat prensiplerini Osmanlı Devleti için kurtuluş reçetesi olarak gören batı kültürü hayranı Şinâsi, Ziyâ Paşa gibi yazarlarla beraber bu prensipleri savundu; bunların yerleşmesine ve yayılmasına çalıştı. Heyecanlı, kavgacı mizacı, akıcı, parlak üslûbu ile, diğer tanzimat yazarlarından daha fazla tanındı. Kendinden sonra gelen yazarları etkiledi. Şinâsi ile tanışıncaya kadar divan tarzında şiirler yazdı; tasavvufa meyletti; siyâsetten uzak durdu.

Fransızca öğrenmesi ve Şinâsi ile tanışması hayâtında bir dönüm noktası oldu. Bu devrede Nâmık Kemâl, kaynağını Fransız ihtilâlinden alan yeni düşüncelerin, edebiyat, siyâset ve sosyal hayatta ateşli bir savunucusu olarak hareketli bir hayat yaşadı. Avrupaî düşüncelerin bayraktârlığını yaptı ve batı yanlısı kimselerin gözünde kahramanlaştı.

Nâmık Kemâl bütün tanzîmat yazarları gibi, ne sistemli bir fikir adamı, ne bir fikir çilesi mahsûlü, kendine mahsus düşünceleri olan bir mütefekkir, ne de büyük bir sanatçıdır. Aslında vatan şâiri oluşu bile ikinci plânda kalır. Hizmet için Erzurum'a gitmeyip yurt dışına kaçması bunun açık bir delîlidir.

Her şeyden önce gazeteci ve politikacıdır. Sonradan öğrendiği Fransızcasıyla batı kültürünü tam mânâsıyla öğrenip hazmetmemiştir. Siyâsî, sosyal ve edebî bir ihtilâlci (devrimci), Avrupa hayranı, bir taklitçidir. Görüşlerinin çoğu 18. yüzyıl Fransız filozoflarından ve romantiklerinden aktarmadır. İlim, fen, teknik ve kültürde gelişme modeli İngiltere; siyâsî yönetim modeli ise Fransız meşrûtî teşkilâtıdır.

Siyâsî düşüncelerini gerçekleştirmek için İtalyan Karbonari derneğinin tüzüğü esas alınarak kurulan Jön Türkler veya Genç Osmanlılar isimli gizli ihtilâl cemiyetine girmiş, onun en ileri gelen üyelerinden olmuştur. Zâten, kendisi de tanınmış masonlardandı.

Fransız edebiyatının üstünlüğünü kabul etti. Osmanlı edebiyatı yerine Fransız edebiyatı etkisinde, onun benzeri bir edebiyat kurmağa çalıştı. Bu akımın en şöhretli temsilcisi, öncüsü oldu. Bu yönde bir kadrolaşma hareketine girişti. Genç yazarları bu doğrultuda etkiledi. Fransız edebiyatı tarzında ilk meşhur edebî örnekleri verdi. Bir taraftan yeni fikirleri yaymaya çalışırken, bir taraftan da klâsik (divan) edebiyatına çok şiddetli hücumlarda bulundu. Onu gözden düşürmeğe, yıkmağa çalıştı. Edebiyatı, yeni fikirlerin propaganda aracı olarak kullandı.

"Sanat cemiyet içindir" görüşü eserlerine hâkimdir. Bütün yazılarında gelişme, vatanseverlik, hürriyet, meşrutiyet, siyâsî bağımsızlık, Osmanlıcılık, İslâmcılık, maârif, iktisat, kahramanlık gibi sosyal konular üzerinde durdu. Vatan, millet, milliyet, hürriyet kelimelerini, bugünkü Fransız ihtilâlinden doğmuş mânâlarıyla ilk defâ kullandı. (Eskiden vatan, millet, hürriyet kelimeleri başka manâlarla kullanılırdı. Millet "din, mezhep, bir dine bağlı insan topluluğu", hür kelimesi ise "azad edilmiş köle" mânâsına gelirdi.) Bir taraftan gazetelerde günlük siyâsî ve sosyal konulardaki görüşlerini işlerken, bir taraftan da aynı konu ve temaları, edebî eserlerde dile getirdi. Bu faaliyetlerin geniş halk kitlelerinde etkili olabilmesi için, diğer tanzimat yazarlarıyla berâber dil ve ifadenin sadeleşmesine gayret etti.

Şiirin yanısıra tenkit, biyografi, tiyatro, roman, târih ve makale türlerinde eserler verdi. Eserlerinin sayısı yirmi civarındadır. Eserlerinde, bilhassa şiirlerinde, şekil olarak pek bir yenilik olmamakla berâber muhtevâ (konu ve tema) değişiklikleri yaptı. Genelde aruz veznini, sâdece bir iki şiirinde ise hece veznini kullandı. Fakat genç yazarlara hece veznini ve yeni nazım şekilleri kullanmağı tavsiye etti. Şâir olarak asıl başarısı, divan tarzında yazdığı şiirlerdedir. Bunlar, kendinden sonra kitap şeklinde yayınlandı.

Edebî tenkitlerinde kavgacı bir mizaca sâhiptir. Tenkitleri, yapıcı bir tenkit anlayışından uzaktır. Bunları, eskiyi kötüleme ve yenilik taraftarlarını müdafaa için kaleme almıştır. **Tahrib-i Harâbât** ve **Tâkib,** Ziyâ Paşanın **Harâbât'**ını tenkit için, Magosa'da iken yazılmıştır. **İrfan Paşaya Mektub, Renan Müdafaanâmesi,** Ernest Renan'ın İslâmiyet ve Maarif konulu konferansına reddiyedir.

Nâmık Kemâl, **İntibah** yâhut **Sergüzeşt-i Ali Bey** (Son Pişmanlık) ve **Cezmi** ismiyle iki roman yazdı. Dil, ifâde ve teknik yönden birçok noksanlıklar taşıyan bu eserlerin tek özelliği, o devirde yazılan romanlardan daha başarılı olmasıdır.

Tiyatroyu yeni fikirlerini yaymak için iyi bir vâsıta kabul eden yazar, altı tiyatro eseri yazdı. Bunlardan ençok tutulan **Vatan Yahut Silistre'**de vatanseverlik temasını işledi. Konusunu târihten alan **Celâleddin Harzemşâh** piyesinin yanısıra, âile içi problemlerin işlendiği **Karabela, Âkif Bey** ve **Zavallı Çocuk** piyeslerinde ise sosyal konuları dile getirdi. **Gülnihâl** piyesinin konusu siyâsîdir. Nâmık Kemâl, diğer tanzimat yazarlarıyla birlikte, âile ve evlenme konusunda mevcut bâzı âdetleri eserlerinde tenkit ettiler.

Nâmık Kemâl, Avrupa karşısında düştüğü aşağılık kompleksinin etkisiyle, konusunu eski şanlı devir ve târihî şahıslardan alan, târihî ve biyografik eserler kaleme alarak tesellî bulmaya çalıştı. **Devr-i İstîlâ'**sı, **Selâhaddin Eyyûbî, Fâtih, Sultan Selim** adlı monografilerini topladığı **Evrâk-ı Perişan,** Tiryâki Hasan Paşayı anlatan **Kanije** eseri bunlardandır. Çeşitli makâle ve mektupları da vardır. Bunların bir kısmı toplanarak sonradan yayınlanmıştır.

Edebî mülahazalar bir kenara bırakılırsa, târihî ve siyâsî bir şahsiyet olarak Nâmık Kemâl, dâimâ his ve heyecanlarına mağlûp, çabuk kandırılabilen, neye inanıp bağlanacağını tam kestirememiş şöhret ve kahramanlık arzularıyla dolu bir insandır. Dostluğunda ve düşmanlığında sebatı yoktur. Şiirlerinde, devlet hizmetinde çalışmayı, insafsız bir avcıya köpeklik yapmaya benzeterek, en tantanalı bir dil ve üslûpla kötülemesine rağmen devlet adamlarının, Osmanlı Sultanlarının ufak iltifat ve ihsanları karşısında her şeyi unutur, kendisiyle birlik olanları jurnal eder. İkinci Abdülhamîd Hana yazdığı çok aşırı saygı ve bağlılık ifâdeleriyle dolu mektupları, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde mevcuttur.

Nâmık Kemâl'e Hürriyet şairi adını verenler, Nâmık Kemâl'in yolundan gidilerek elde edilen hürriyetlerle, Osmanlı Devletinin yıkılıp toprakları üzerinde birçok yeni devletler kurulduğunu, Türk Milletine ise yalnızca bir Anadolu kaldığını acı acı görmüşlerdir.

NAMİBİA

DEVLETİN ADI ..... Namibia

BAŞŞEHRİ ..... Windhoek

NÜFÛSU 1.512.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 824.296 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Afrikaan, İngilizce

DÎNİ ..... Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ..... G. Afrika Randı

Güneybatı Afrika'da yer alan ve dünyânın en zengin elmas yataklarına sâhip, idârî yönden Güney Afrika Cumhûriyetine bağlı bir ülke.

Târihi

Bushmenler (Güney Afrikalı Zenciler), Namibia adı verilen bu toprak parçasının, bilinen ilk yerlileridirler. Bundan sonra sırasıyla Nama, Dama, Ovambo ve Herero kavimleri yaşamışlardır. On beşinci yüzyılda Portekizliler, bölgeye giren ilk Avrupalılar olmuşlardır. On dokuzuncu yüzyıla kadar bölgeye gelen Avrupalılar, yalnızca ıssız Namib Çölünde yaşamak zorunda kalmışlardır.

1884'te başlayan Alman himayeciliği, 1907'de 60.000 Afrikalının hayâtını kaybetmesiyle son buldu. 1915 yılında Güney Afrika Cumhûriyetinin kontrolu altına girdi. Yine bu ülkenin ırkçılığa dayalı ayrılıklar çıkarması ve manda görevini yerine getirmemesi üzerine, 1968 yılında Birleşmiş Milletler (BM), Namibia'nın idâresini 11 milletten teşkil eden bir konseye verdi. Milletlerarası Adâlet Divanı, 1971 yılında Güney Afrika'yı, Namibia'yı ilhak etmekle suçladı. Güney Afrika, Namibia üzerinde şiddetli bir baskı uygulamaya başladı. 1977'de yapılan referandumda beyazlar çok ırklı bir hükümet sistemini desteklerken, Marksist Güney Batı Afrika Halk Teşkilâtı (SWAPO), bunu reddederek gerilla harbini başlattı. 1978 yılında Güney Afrika ve SWAPO, BM bağımsızlık plânını kabul ettiler. Fakat Güney Afrika daha sonra bundan vazgeçti.

Birleşmiş Milletler 1982 yılında bir ateşkes çağrısında bulunarak, Namibia'nın, Angola ve Zambia sınırından îtibâren 60 km'lik bir kısmının, barışgücünün kontrolünde kalmasını teklif etti. Prensip olarak bunu kabul etmekle beraber Güney Afrika, Namibia'nın bağımsızlığı için Angola'dan Küba birliklerinin çekilmesini istedi. Güney Afrika, 18 Ocak 1983'te Namibia'nın meclisini dağıtarak, bölgeyi direkt kontrolü altına aldı. 1 Nisan 1989'da resmen ve bir yıl sonra da fiilen bağımsızlığa kavuştu.

Fizikî Yapı

Namibia, Güneybatı Afrika'da, Atlantik Okyanusu kıyılarında yaklaşık 1600 km'lik bir saha boyunca uzanan bir toprak parçasıdır. Yüzölçümü, 1.124 km^2lik Walwis Bay de dahil olmak üzere 824.296 km^2dir. Ülke 16°52' ve 28°58' güney enlemiyle, 11°43' ve 25°16' doğu boylamları arasındadır. Yengeç Dönencesi ülkenin hemen hemen ortasından geçer. Bu yüzölçüme, bölgenin kuzeydoğu köşesinden Afrika içine doğru yaklaşık 500 km kadar uzanmış olan, Caprivi şeridi de dâhildir. Bu şeridin en geniş yeri 97 km'ye kadar ulaşır.

Ülkenin kuzeyinde Angola, kuzeydoğusunda Zambia, doğusunda Botswana, güney ve güneydoğusunda Güney Afrika Cumhûriyeti yer alır. Batısı ise Atlas Okyanusu ile çevrilidir.

Namibia toprakları, umûmiyetle Güney Afrika Yaylasının bir devamı şeklindedir. Oldukça yüksek olup, ortalama 1100 m'ye kadar ulaşır. Bu yayla, başşehir Windhoek'ın kuzeyindeki Kaokoveld Dağları arasında son bulur. Bu bölgede yer alan Brandberg Tepesi 2606 m ile ülkenin en yüksek yeridir.

Bütün kıyı bölgesini içine alan ortalama olarak 100 km genişliğindeki Namib Çölü oldukça kuru ve ıssız bir bölgedir. Ayrıca güneydoğu toprakları da Kalahari Çölüyle kaplıdır.

Ülkenin güney sınırını Orange Nehri ve kuzey sınırının büyük bir bölümünü ise Cunene, Okavango ve Chope nehirleri meydana getirir.

İklim

Namibia genel olarak sıcak ve kuru bir iklime sâhiptir. Yaz ayları çoğunlukla yağışlı geçer. Kıyı bölgelerde yıllık yağış miktarı yaklaşık 50 mm, güneyde 150 mm'dir. Bu rakam, kuzey bölgelerde yaklaşık 570 mm'ye kadar ulaşır. En çok yağışlar, ekim ve nisan ayları arasında olur. Bu yağışlar çoğu zaman sağnak hâlde kısa sürelidir. Namibia'nın kuzey bölgeleri ve Kalahari Çölünün doğu ve kuzeyi, uzun otlardan müteşekkil tropikal savanalarla örtülüdür.

Tabiî Kaynakları

Namibia kıyıları çöllerle kaplıdır. Ülkenin doğu ve kuzeyinde ise tropikal savanalar mevcuttur.

Ülke içindeki ve sınırlardaki nehirler, elektrik üretimi bakımından büyük önem taşırlar. Bunlardan

Cunene Nehri sulama için büyük bir kaynaktır.

Namibia Çölleri, özellikle kıyı boyunca uzanan Namib Çölü, önemli elmas yataklarına sâhiptir. Elmastan başka ayrıca, kurşun, çinko ve bakır ülkenin en önemli mâden kaynaklarıdır.

Tropikal ormanlarda nâdir rastlanan yırtıcı hayvanlar vardır. Sığır ve koyun, ülkenin önemli bir gelir kaynağı olup, halkın çoğunluğunun yetiştirdiği hayvan türleridir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Yaklaşık olarak 1.512.000'lik bir nüfûsa sâhiptir. Nüfus yoğunluğu oldukça düşük olup, kilometrekareye iki kişi düşer. Toplam nüfûsun % 85'ini Afrikalı yerliler, % 12'sini Avrupalılar ve % 3'ünü melezler meydana getirir. Ülkenin en büyük şehri, başşehir Windhoek'tir.

Afrikalı yerli nüfus, birçok farklı dil ve etnik yapıda kabilelerden meydana gelmiştir. Bunlardan Bantu dilini kullanan kabileler en kalabalıktır. Ovambo, Okavango, Herero, Doğu Kaprivianlar, Kaokovelderler ve Tswana kabileleri Bantu dilini; Berg-Dama, Nama ve Bushmenler ise Khoisan dilini kullanırlar.

Yerli halkın çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla uğraşır. Beyaz nüfus ise mâdencilik, çiftçilik ve endüstri sahalarını kontrol etmektedir.

Halkın çoğunluğu putperestir. Az sayıda Hıristiyan da mevcuttur. Resmî dil Afrikaan dilidir. İngilizce de resmî dil olarak kullanılmaktadır. Nüfusun % 70'i Afrikaan, % 22'si Almanca ve % 8'i İngilizce konuşur.

Eğitim seviyesi düşüktür. Afrikaan diliyle öğretim yapan yerli okulların yanısıra melezler ve Avrupalılar için de ayrıca iki değişik cins okul sistemi mevcuttur.

Başşehir Windhoek'tan başka önemli şehirleri Lüderitz, Keetmanshoop ve Swakopmund'dur. Önceleri Namibia'ya âit bir liman şehri olan Walvis Bay, 1922 yılında Güney Afrika Cumhûriyetinin kontrolu altına girdi.

Siyâsî Hayat

Namibia, Güney Afrika Cumhûriyeti tarafından yönetilmeye başlamadan evvel bir Alman kolonisiydi. 1920'de Güney Batı Afrika adı altında Güney Afrika'nın kontrolüne girdi. 1963 yılında ise Birleşmiş Milletler Teşkilâtı tarafından, Güney Afrika'nın kontrolünden alınarak 11 üyeli bir meclisin yönetimine bırakıldı. 1976 yılından sonra BM koruyuculuğu altında müstakil bir ülke hâline geldi. Millet Meclisi kânun yapma görevini üstlendi. 1979 seçimleriyle meclis, 50 üyesiyle ülke idâresini ele aldı. Fakat 18 Ocak 1983'te Angola'daki Küba kuvvetlerini bahane eden Güney Afrika, meclisi dağıtarak ülkeyi kendi kontrolu altına aldı. 1989'da resmen bağımsızlığını kazandı.

Ekonomi

Faal nüfûsun üçte ikisi çobanlık veya hayvancılıkla uğraşır. Fakat ülkenin ekonomisi mâdencilik, balıkçılık ve çiftçilik gelirlerine dayanır. Ülke gelirlerinin % 60'ını elmas üretimi ve % 25'ini ise balıkçılık meydana getirir. İşçi gücünün çoğunluğu ekonomik üretim ünitelerinde kullanılır.

Ülke topraklarının % 30'una yakın bir bölümü ekime müsâittir. Orta bölgeler çiftçiliğin ve koyun yetiştiriciliğinin en çok olduğu alanlardır. Dünyânın en iyi karagül kuzusu, kıvırcık yünü Namibia'da elde edilir. Balıkçılıkta, en çok sardalya balığı tutulur.

Namibia, yeraltı kaynakları bakımından oldukça zengin bir ülkedir. Toplam ihrâcâtın % 65'ini mâdenler meydana getirir. Bu mâden ürünleri içerisinde ise elmas, mâden ihrâcâtının % 70'ini teşkil eder. Namibia, dünyânın en çok elmas üreten ülkelerinden biridir. Ülkenin diğer önemli yeraltı zenginlikleri uranyum, çinko, bakır, kalay, petrol ve pirinç metalidir. İhrâcâtında mâdenler hâricinde, genellikle hayvan ürünleri de vardır. Ülkenin diğer önemli gelir kaynağı da turizmdir. Ülke dışardan daha çok gıdâ maddeleri, imâl edilmiş çeşitli eşyâlar, otomobil ve otomobil parçaları ve petrol ürünleri ithal eder.

Ulaşım: Ulaşım ağı daha çok güneyde gelişmiştir. Önemli şehirler ve mâdencilik merkezleri kara ve demiryolu ile Güney Afrika Cumhûriyetine bağlanır. Karayolunun yapımı çok pahalı olduğu için havayolu ulaşımı ülkede önem kazanmıştır. Windhoek'te milletlerarası bir havaalanı vardır.

NÂNE (Mentha);

Alm. *Minze,* **Fr.** *Menthe,* **İng.** *Mint, Pennroyal.* **Familyası:** Ballıbabagiller (Labiatae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu'nun her yerinde yetişir.

0,5-1 m boylarında, hoş kokulu, otsu çok yıllık bitkiler. Gövdeleri dört köşeli, yeşilimsi veya kırmızımtrak renkli, tüylü veya tüysüzdür. Yaprakları saplı, almaşlı olarak dizilmiş, oval şekilli, kenarları dişli, hafif tüylüdür. Çiçekler genellikle temmuz-ağustos ayları arasında açmakta olup mor, pembe,

beyaz veya leylak rengindedir.

Nâne, tohum veya kök sürgünleriyle yetiştirilir. Tohumlar ilkbaharda bir metre kareye 0,5 gr hesabıyla serpilir. Tohumlar derine ekilmez, biraz bastırmak yeterlidir. Kök sürgünleriyle yetiştirmede, sürgünler şubat-nisan aylarında dikilir. Nâne tavaları sık sulanmalıdır. İki ayda nâne gelişir ve yaprakları koparılabilir. Kışın nâne tavalarına bol yanmış ahır gübresi verilebilir.

Türkiye'de tabiî olarak yetişen nâne türü bulunmaktadır. Bunlardan İngiliz nânesi (M. piperita), su nânesi (M. aquatica), tüylü nâne(M. tomentosa) ve yarpuz (M. pulegium) önemli nâne türledir.

Kullanıldığı yerler: Kullanılan kısımları yaprakları, çiçekli dalları ile yapraklarından elde edilen uçucu yağdır. Yapraklar veya çiçekli dallar bitki çiçek açmaya başladığında toplanır ve demetler hâlinde gölgede kurutulur. Yapraklarda şekerler, reçineli maddeler, tanen ve uçucu yağ vardır. Uçucu yağda menthol, sineo, menthol esterleri, bâzı organik asitler bulunur. Yaprakları çay hâlinde yatıştırıcı, mîdevî, gaz söktürücü, bulantıyı giderici olarak kullanılır. Bunun yanında çeşitli ilâçların terkibinde kullanıldığı gibi, yaprakları çiğ veya kurutulmuş olarak yemeklere konur. Nâne esansı, çok miktarda zehir etkili olmasına karşılık az miktarı mîde ağrılarına ve bulantılara karşı kullanılabilir. Nâne uçucu yağı da oldukça fazla kullanılan bir yağdır.

NANSEN, Fridtjof;

Norveçli bilim adamı, diplomat, hürriyet taraftarı bir siyâsetçi ve Kuzey Kutbu kâşiflerinden. 10 Ekim 1861'de Norveç'in Fröen şehrinde doğdu. Bugünkü adıyla Oslo Üniversitesinde, zooloji tahsili yaptı. Mezuniyetten sonra 1882'de araştırma yapmak üzere, gemiyle Grönland'e gitti. Dönüşte Besgen'de tabiat târihi müzesini (Muscumof Natural History) kurdu. Nansen, 1888'de, Grönland Adasını baştan başa geçmek üzere yola çıktı. Kışı adada geçirdi. Başından geçen olayları **Eskimo Hayâtı** adlı kitabında anlattı. Daha sonra 1893-1896 yıllarında Kuzey Buz Denizini güney kuzey istikâmetinde geçmeye çalıştı. Fram adında özel bir gemi yaptırdı. Geminin okyanus akıntılarıyla kuzey kutbuna taşınacağını ümid ederek Yeni Sibirya Adaları açıklarında denizde donmaya bıraktı. Bu yolla netice alamayacağını anlayınca, kızaklarla kuzey kutbuna ulaşmayı denedi. Fakat fena hava şartlarından dolayı geri dönmek zorunda kaldı. Ama o güne kadar ulaşılmış olandan daha da öteye, 86° lik kuzeye varmayı başardı. Bu hatıralarını **En Uzak Kuzey** adlı kitabında yayınladı.

Nansen, bundan sonra okyanus coğrafyasıyla ilgilenmeye başladı. 1900'de Kuzey Atlantik Denizinde yapılan çalışmalara iştirâk etti. 1901'de Milletlerarası Deniz Araştırması Komisyonu başkanı oldu.

1910-1914 yılları arasında birçok okyanus coğrafyası araştırmalarına katıldı. 1905'te Norveç'in, İsveç'le olan bağlantısının ortadan kaldırılmasında önemli bir rol oynadı.

1906-1908 döneminde Norveç'in İngiltere elçisi oldu.

Birinci Dünyâ Savaşından sonra, Norveç'i milletler cemiyetinde temsil ederek, harp esirlerinin iâdesi anlaşmasına varılması için çalıştı.

1921'den 1923'e kadar Rusya'daki açlıkla mücâdeleye yardım çalışmalarını yönetti. 1922'de şahsî çabalarıyla mültecilere kimlik belgesi verilmesini sağladı. Bu çalışmaları neticesinde 1922'de Nobel barış ödülünü aldı. 13 Mayıs 1930'da Oslo yakınlarında öldü. 1931'de Nansen'in çalışmalarını devam ettirmek üzere Milletlerarası Nansen Mülteci Bürosu kuruldu.

NAPALM;

Alm. *Napalm (n),* **Fr.** *Napalm (m),* **İng.** *Napalm.* Bir çeşit yangın çıkarıcı bomba. Bombanın yakıcı maddesi benzinle dolgu maddesinden meydana gelmiştir. Dolgu maddesi, napalm bombasına ismini veren naftanik asitle alüminyum sülfatın kimyâsal bileşiminden elde edilir. Naftanik asit yerine palmitik asit de kullanılır. Bu yakıcı madde, şurup kıvamındadır. Bombanın çarpması veya bu sıvının herhangi bir şekilde basınçlı bir şekilde püskürtülmesiyle hedefe yapışarak yanmaya sebep olur. Alevler kolay kolay söndürülemez.

Almanlar, Birinci Dünyâ Savaşında alev püskürten silahlar yaparak, bu silahlarda gazyağı kullandılar. Amerikalılar, İkinci Dünyâ Savaşında bu silahı geliştirerek geç sönen napalm bileşimini buldular. Napalm, İkinci Dünyâ Savaşı ile Vietnam Savaşında hem alev püskürtücü hem de bomba olarak, Kore Savaşında ise, çok etkili bir silah olarak kullanılmıştır.

Alev püskürten silahlarda, napalm karışımından % 5 oranında bulunur. Napalm bombalarında ise % 12 nisbetinde napalm karışımı (naftanik asit+alüminyum sülfat) vardır.

NAPOLÉON-I;

Fransız İmparatoru, Bonapart Hânedanının kurucusu. 15 Ağustos 1769'da Korsika Adasının Ajaccio

şehrinde doğdu. İtalyan asıllı hukukçu Charles Bonaparte ile Letizia Rumolino'nun oğludur. Ağabeyi Joseph ile berâber 1778'de, Fransa'nın Auton kasabasındaki Kolejde öğrenime başladı. Korsikalı olduğundan, Fransa'yı sevmedi. Kendini hep yabancı hissetti. Mevkii kumandanının himâye ve tavsiyesiyle 1779'da Brinne'deki Askerî Koleje girdi. Enerjik, inatçı ve ihtirâslı olup, Fransa'nın işgâlindeki Korsika'yı kurtarmak hissiyle okuyup, 1784'te mezun oldu. Burs kazanarak Paris'tekiFransa Kraliyet Askerî Harbiyesine girip, 1785'te Topçu Teğmen rütbesiyle mezun olunca, La Fréré'deki Topçu Alayına tâyin edildi. Çok kitap okuyup, bilgi ve kültürünü devamlı arttırdı. 1791'de Korsika Millî Muhafız Birliğine tâyinini yaptırıp, Jakobinler safında yer aldı. Fransız İhtilâlinden sonra kralcıları destekleyen İngilizlere cephe aldı. Korsika'dan uzaklaştırıldı. Bir müddet Nis ve Marsilya'da kalıp fakir düştü. 1793'te Yüzbaşı rütbesiyle tekrar askerî hizmete alındı. Marsilya'daki âsileri yola getirmekle vazifelendirildi. Muvaffak oldu. Aynı yıl, İngilizlerin elinde bulunan Toulon Kalesinin kuşatmasına gönderildi. Kuşatmadaki muvaffakiyeti üzerine, Tuğgeneralliğe terfi ettirildi. Bütün Fransa'da ünü duyuldu.

1794'te, Topçu Kumandanı olarak İtalya Seferine gönderildi. Robespierre'nin iktidardan düşmesiyle, Paris'e çağrılarak vazifesinden alındı. Bunun üzerine Osmanlı Sultanı Üçüncü Selim Hanın, kurmakta olduğu Nizâm-ı Cedid askerini tâlim ettirmek için vazife istedi. Bu teşebbüsü anlaşılınca tekrar Fransız Ordusunda vazife verildi. Paris'teki kralcıların ayaklanmasını bastırınca, Tümgeneral rütbesiyle Yurtiçi Merkez Kumandanlığına getirildi. 1796'da, İtalya Harbinde bozulan Fransız Ordusu Kumandanlığına tâyin olundu. 1796 İtalya Seferinde,Avusturya ve Müttefiki Sardunya ordularını yendi. Fransa hükümetini dinlemeyerek, Viyana Harekâtını başlattı. Avusturya'yı antlaşmaya mecbur etti. Fransa'ya Belçika'yı kazandırıp; Venedik Devleti, iki devlet arasında paylaşıldı. Paris'e meşhur bir general olarak döndü. İngiltere üzerine gönderilecek ordunun başkumandanlığına tâyin edildi. İngiltere'nin Hindistan ile olan hayatî bağına darbe vurmak üzere Mısır'a asker çıkarılmasını istedi. Büyük bir donanmayla, 1798 Temmuzunda Mısır'a çıktı.

Napoléon Mısır'a çıkmakla, İslâm âlemiyle alâkadâr oldu. Kahire'de ilmî cemiyetler kurdu. İslâm dînini araştırdı. İslâmiyetin büyüklüğüne, doğruluğuna, hayran kaldı.

Napoléon'un ordusunu Mısır'a çıkartan Fransa donanması, meşhur İngiliz Amiralı Nelson tarafından tahrip edildi. Donanmadan mahrum kalan Napoléon, Mısır'da mahsur kaldı. Osmanlı Devletinin Mısır'a sevk edilmek üzere, karadan Suriye'ye, denizden Rodos'a sefere hazırlanması üzerine, Napoléon Suriye Seferine çıktı. 19 Mart 1799 târihinde Akka'yı kuşattı. Osmanlı Kumandanı Cezzâr Ahmed Paşanın müdâfaasıyla karşılaştı. Napoléon, Osmanlılara mukâvemet edemedi. Fransız ordusu açlık tehlikesi ve vebâ salgınına uğradı. Akka Kuşatmasının ikinci ayında ordusunun mevcudu yarıya inince, bozulup; "Akka olmasaydı, Doğu İmparatoru olurdum." diyerek geri çekildi. Fakat cihangirlik ve dünyâyı fethetme dâvâsının sona erdiği Akka Kuşatması hezîmetinin verdiği kızgınlıkla elinde bulunan dört bin Türk esirini hunharca katletti. Fransa'daki iktidar boşluğundan faydalanarak vazife almak ümidiyle, 22 Ağustos 1799 târihinde gizlice Mısır'dan ayrıldı. Fransa'ya dönüp, Paris'e geldi. 9-10 Kasım 1799 darbesiyle Direktuar idâresini dağıtarak, üç konsülden meydana gelen bir hükümet kurdu. Birinci Konsül seçilerek on yıllığına iktidarı teslim aldı.

Napoléon, konsül seçilip, iktidar olunca, siyasî, idârî, kültürel ve askerî alanda reformlar yaptı. İdârenin aslı Cumhûriyet olmasına rağmen Napoléon diktatördü. Hâkimlerin, hükümet tarafından tâyin edilmesini kânun hâline getirdi. Paris emniyet teşkilâtını kuvvetlendirdi. Fransız Bankasını, üniversitesini ve teknik okulunu kurdu. Fransız ordusunu yeniden teşkilatlandırarak, hızla seferî duruma getirdi. Kuzey İtalya'yı işgal eden Avusturya'ya cephe aldı. 1800'de Kuzey İtalya'yı yeniden ele geçirdi. GüneyAlmanya'da Avusturya kuvvetlerini yendi. Avusturya barış istedi. 9 Şubat 1801 Lunéville Antlaşmasıyla Kuzey İtalya'da tekrar cumhûriyet idâresi kuruldu. Fransa ile harp hâlindeki İngiltere de sulh istedi. 27 Mart 1802'de Amiens Antlaşmasıyla sömürgeler meselesini halletti. Hayâtı boyunca olması şartıyla konsüllüğünü tastik ettirdi. 1804'te kendisini imparator îlân etti. 1805'te İtalya Krallık tacını da giydi.

Napoléon imparator olmasıyla, İngiltere'yi istilâya teşebbüs etti. Büyük bir ordu topladı. İngiltere'nin denizlerdeki üstünlüğüne karşı İspanya ile ittifâk kurdu. Fransa-İspanya müttefik donanması 20 Ekim 1805'te Trafalgar'da meşhur İngiliz AmiralıNelson'a yenildi. İngiltere, Napoléon'a karşı, Avusturya, İsveç, Napoli ve Rusya ile birleşti. Napoléon karada başarılı oldu. 13 Kasım 1805'te Viyana'ya girdi. Avusturya ve Rusya ordularını Austerlitz Muhârebesinde 2 Ocak 1805'te mağlup etti.

1806 sonbaharında Prusya'ya karşı harekete geçerek, Berlin'e girdi. Prusya'yı ele geçirdi. Rusya'ya yöneldi. Napoléon, Rus kuvvetlerini 1807 Şubat ayında önce Eylam'da, sonra da 14 Haziran 1807'de Fridlond'da yenerek, Rus Çarı Aleksandr'ı antlaşmaya mecbur etti. İki imparator arasında 9 Temmuz 1807'de Tilsitt Antlaşması yapıldı. Buna göre: Elbe Nehri Prusya'nın batı hududu kesildi, Elbe ile Ren nehirleri arasında Westfalya Krallığı kuruldu ve başına Napoléon'un kardeşlerinden Jérome Bonaparte getirildi. Varşova Büyük Dükalığı adı ile bağımsız bir Polonya Devleti kuruluyordu. Napoléon Rusya'nın

İsveç'e âit Finlandiya'yı ele geçirmesini kabul ediyordu. Gizli maddeye göre de; Fransa'ya İspanya'yı, Rusya'ya da Finlandiya'yı zaptetmek hakkı veriliyordu. Osmanlı Devletinden ve İngiltere'den başka bütün Avrupa kıtası Fransa ile Rusya arasında paylaşılması da kabul edildi. İki imparator arasında anlaşma böyle olmasına rağmen Rusya, Slavlık ve Ortodoksluğun hâmisi rolünden vazgeçmedi. Rusya'nın Balkanlardaki faaliyeti sebebiyle iki imparatorun 1808 Eylülünde Erfurt'ta görüşmesinde, Napoléon Aleksandr'a iltifât etmedi. İki imparator arasında menfaat çatışması meydana geldi.

Napoléon'un Avrupa kıtasında başlattığı nasyonalizm akımı, milliyet ve hürriyet fikrini kuvvetlendirdi. İspanya, İtalya ve Almanya'da istiklâl fikri yaygınlaştı. İberik Yarımadası Napoléon'a karşı cephe aldı. Hürriyet mücâdelesini başlattılar. Napoléon bölgeyi kontrol altında tutabilmek için çok sayıda asker gönderdi. Üç yüz bine yakın Fransız askeri, hâdiseler karşısında çok güç duruma düştü. Çok kayıp verip, askerin altıda biri yaralı vaziyette hastânelik oldu. Almanya ve İtalya da aynı vaziyette olmasına rağmen Napoléon'un sert idâresi, buralarda isyâna dönüşemeyip, gizli teşkilâtlanma yolunda oldu. Napoléon'a açılan bu cepheden, Avusturya faydalanmak istedi. Avusturya asker hazırlıklarını tamamlayıp, kendisine müttefik aradı. Napoléon'a karşı İngiltere'nin yardımını, Rusya'nın tarafsızlığını sağladı. Avusturya ordusu, 1809 muhârebelerinde Napoléon'a yenildiler. 14 Ekim 1809 Viyana Antlaşmasıyla Napoléon üstünlüğünü Avusturya'ya tekrar tasdik ettirdi. Avusturya Prensesi Marie Louise ile evlendi. Rusya, Napoléon'un kara ablukasından vazgeçerek, menfaati îcabı İngiltere ile ticârete başladı. Napoléon ve Aleksandr'ın 1807'de imzâladığı Tilsit Antlaşmasına rağmen, Rusya'nın İngiltere'ye yanaşması Napoléon'u kızdırdı. Hazırlıklarını tamamlayıp, müttefiklerinden topladığı beş yüz bin kişilik büyük bir orduyla 1812 yılında Moskova Seferine çıktı. 24 Haziran 1812'de başlattığı harekâtla, Rusları üst üste mağlup ederek, 14 Eylül 1812'de Moskova'ya girdi. Rusları antlaşmaya mecbur etmek istediyse de, muvaffak olamadı. Moskova'da bir ay kadar bekledi. Kış bastırınca geri dönmek istedi. Çok büyük güçlüklerle karşılaştı. Ağır kış şartları, ikmalsizlik ve Rusların devamlı saldırıları Fransız kuvvetlerini eritti. Napoléon'un geri çekilişi tam bir hezimet oldu. Nasyonalizm, hürriyet, istiklâl fikirlerini yaydığı Avrupa milletleri Napoléon'un hezimetinden faydalanmak istedi. Aleyhinde koalisyon kuruldu. Prusya başta olmak üzere Avrupa devletlerinden meydana gelen kuvvetler 19 Ekim 1813'te yapılan Leipzig Muhârebesinde Napoléon'u mağlup ettiler.

Bundan sonra Fransa, gâlip milletlerin istilâsına uğradı. Fransızlar da Napoléon'a cephe almaya başladılar. Avusturya, İngiltere, İspanya, İsveç, Prusya, Rusya, Napoléon'a karşı müttefik oldular. 1914'te Avusturya, İngiltere, Prusya ve Rusya aralarında anlaşarak, Napoléon'u iktidardan düşürünceye kadar ortak mücadele kararı aldılar. Müttefik kuvvetler, 30 Mart 1814'te Paris'e kadar geldiler. Napoléon, şehirden çıkıp, güneye çekildi. 2 Haziran 1814'te Senato Napoléon'u imparatorluktan indirdi. Napoléon, oğlu lehine tahttan çekilmek istediyse de kabul edilmeyip, 1 Mart 1815 târihine kadar burada kaldı.

Napoléon, 1 Mart 1815'te tekrar Fransa'ya döndü. 20 martta Paris'te bir kahraman gibi karşılandı. Tekrar iktidar oldu. Avrupalılar, aleyhinde ittifaklarını tekrar yenilediler. Fransa hudutlarına askerî yığınak yaptılar. Bunların önüne geçmek için, Napoléon 15 Haziran 1815'te Belçika'ya girdi. Prusyalıları 16 Haziranda Ligny'de mağlûp etti. 18 Haziranda İngilizlerle muhârebeye teşebbüs ettiyse de, Belçika'da Vaterlo Muhârebesinde muvaffak olamayıp, Paris'e çekildi. Tekrar toplanıp, karşı harekete geçmek istediyse de, taraftar bulamadı. 22 Haziran 1815 târihinde oğlu lehine tahtından feragat etti. Amerika'ya sığınmak istedi. Muvaffak olamayınca, 15 Temmuz 1815'te İngilizlere teslim oldu. İngiltere, Sent Helen Adasında ikâmete mecbur tuttu. 15 Ekim 1815'ten ölüm târihi olan 5 Mayıs 1821 yılına kadar Sent Halen Adasında kaldı. Burada hâtırâtını yazıp sonradan beş cilt hâlinde yayınladı. Napoléon, önce Sent Halen Adasına, 1840'ta da kemikleri Fransaya getirilip, Paris'e gömüldü.

Napoléon Bonaparte, Fransız asıllı olmamasına rağmen Fransa târihinde adından en çok bahsedilen şahsiyettir. Fransa'da idârî, siyâsî, iktisâdî ve askerî köklü reformlar yaptı. Târihe dünyânın büyük askerî dehası, aynı zamanda kıymetli bir devlet adamı olarak geçti. Avrupa kıtasında nasyonalizm ve liberalizm fikirlerinin gelişip, yayılmasında hizmeti geçti. Napoléon'un hayâtı pekçok hâdiselerle dolu olup, alâka çekicidir. Bunlardan biri de, 1798'de Mısır'a gelip, İslâmiyetle alâkadar olmasıdır. İncelemesinde; İslâmiyetin büyüklüğüne, doğruluğuna hayran kalıp, bir aralık Müslüman olmayı bile düşünmüştü. İşte **Bonaparte et İslâm** isimli eserden Napoléon'un İslâmiyet hakkında fikirleri:

"Allah'ın varlığını ve birliğini, Mûsâ kendi milletine, Îsâ Romalılara, fakat Muhammed bütün eski dünyâya bildirdi. Arabistan tamâmiyle puta tapar (putperest) olmuştu.Îsâ'dan altı asır sonra Muhammed, kendisinden evvel gelmiş olan İbrâhim, İsmâil, Mûsâ ve Îsâ'nın Allah'ını Araplara tanıttı. Arapların yanına sokulan Aryenler hakikî Îsâ dînini bozarak onlara Allah, Allah'ın oğlu, Rûhulkudüs gibi, kimsenin anlayamayacağı dogmaları yaymaya çalışıyor, şarkın sulh ve huzurunu tamâmen bozuyorlardı. Muhammed onlara doğru yolu gösterdi. Araplara yalnız bir tek Allah olduğunu, onun babası ve oğlu bulunmadığını, böyle birkaç Allah'a tapmanın puta tapmaktan kalan saçma bir âdet

olduğunu anlattı.”

Ve devamında:

“Öyle sanıyorum ki, yakında bütün dünyânın aklı başında kültürlü insanlarını biraraya toplayarak bir hükümet kurmak ve bu hükümeti **“Kur’ân**’da yazılı olan esaslara göre” idâre etmek imkânını bulacağım. Ancak **Kur’an’**da yazılı olan esasların doğruluğuna inanıyorum. Bunlar insanları bahtiyarlığa götürecektir.” diyordu.

NAPOLÉON-II;

Birinci Napoléon’un, daha doğduğunda Roma Kralı ünvânını alan oğlu. Annesi Avusturya Prensesi Marie Louise’dir. 20 Mart 1811’de Paris’te doğdu. Adı, François Joseph Charles Bonaparte’tır. Doğduğu gün Roma kralı îlân edildi. Birinci Napoléon Fransa’yı terke mecbûr olduğunda, bu oğlu adına saltanattan feragat etti. 1815’te senato tarafından İkinci Napoléon ünvanıyla imparatorluğunun îlânı, Bonapartlılar dışında kabul edilmedi. Avusturya’ya gönderilip, Viyana’da büyüdü. 1818’de Reichstadt Dükası ünvaniyle Albaylık rütbesi verildi. 22 Temmuz 1832 tarihinde veremden öldü.

NAPOLÉON-III;

on dokuzuncu yüzyıl Fransa İmparatorlarından. 20 Nisan 1808’de Paris’te doğdu. Birinci Napoléon’un kardeşi Louis Bonaparte’ın oğlu olup, annesi Hortense de Beauharnais’tir. Asıl adı Charles Louis Napoléon’dur.

Çocukluğu amcası Birinci Napoléon’un tahttan el çektirilip, Bonaparte âilesinin Fransa’dan kovulmasıyla çeşitli Avrupa ülkelerinde geçti. Almanya, İsviçre ve İtalya’da yaşadı. Gençliğinde özel bir eğitim gördü. Askerliği bırakıp, siyâsete atıldı. İtalya’da siyâsî hâdiselere katıldı. 1832’de amcası BirinciNapoléon’un dâvâsına sâhip çıkarak, vârisi olduğunu ispatlarcasına faaliyetlere girdi. 1832’de İsviçre’de siyâsî ve askerî kitaplar yazmaya başlayıp, yayınlatarak dağıttırdı. Hükümet darbesiyle iktidar olmak istedi. Bir yüzbaşıyla anlaşıp 30 Ekim 1836’da askerî darbeye teşebbüs etti ancak başaramadı. Fransa Kralı Louis Philippe, onu mahkeme ettirmeden Amerika’ya gönderdi. Amerika’da fazla kalmayıp, İsviçre’ye döndü. Fransa hükümetinin baskısıyla İsviçre’den çıkarılınca Londra’ya gitti. İngiltere’de siyâsî çevrelerle münâsebette bulundu. **Napoléon’un Fikirleri** kitabını yazıp, Fransızca ve İngilizce yayınlattı. 1840’ta amcasının kemikleri St. Halen Adasından Paris’e nakledildiğinde tekrar hükümet darbesine teşebbüs ettiyse de, yine başaramadı. Yakalanıp, ömür boyu hapisle cezâlandırıldı. Hapsedildiği Ham Kalesinde yazmaya devam etti. Küçük kitap, makale ve yazılardan başka **Sefaletin Yok Edilmesi** adlı kitabını yazdı. 1846’da hapishâneden kaçıp, önce Belçika’ya, sonra da İngiltere’ye gitti. Avrupa’da 1848 ihtilalleri başlayınca Fransa’ya döndü. Halkın desteğini sağlama faaliyetlerine başladı. Aday olmadığı halde, Paris ve üç eyaletten Millet Meclisine seçildi. Kabul etmeyip, tâlihin bütünüyle şahsına dönmesini bekledi.

Cumhurbaşkanlığına aday gösterilerek, diğerlerine büyük bir fark yaptı ve 10 Aralık 1848 târihinde Cumhurbaşkanı seçildi. Dört yıl olan Cumhurbaşkanlığını uzatmak için, 2 Aralık 1851’de hükümet darbesi yaptı. 20 Aralık 1851’deki Halk oylamasında büyük bir çoğunlukla Cumhurbaşkanlığı müddetini on yıla çıkarttı. Bir yıl sonra tekrar halk oylaması yaptırarak, Cumhurbaşkanlığını bırakıp, kendisini imparator seçtirdi. 2 Ekim 1852’de Bonaparte Hânedânından Üçüncü Napoléon ünvanıyla Fransa İmparatoru oldu.

Üçüncü Napoléon; 1852’den 1870 yılına kadar on sekiz yıl süren imparatorluk devrinde, Fransa her bakımdan ilerledi. Kara, deniz ordusunu ve ekonomiyi kuvvetlendirdi. Fransa ekonomisini ve ülkesini tanıtmak için büyük sergiler açtı. Avrupa ve Asya hükümdarlarını Fransa’ya dâvet etti. 1867 Paris Milletlerarası Fuarına Osmanlı Sultanı Abdülazîz Hanı da dâvet ederek ülkesini gezdirdi. Çin’de sömürge kurup, Çin ile Avrupa’nın ticârette bulunmasında İngiltere ile ortak hareket etti. Çin’in Avrupa limanlarında ticâret yapmasını ve batıya açılmasını sağladı. Fransa’daki siyâsî faaliyetleri kontrol altına alıp, **sosyalistlere karşı cephe** aldı. **Liberalizm’**e açıldı. 8 Mayıs 1870 halk oylamasıyla Liberalizm’i kabul ettirdi. İktidarının son yıllarında, Liberal İmparatorluk denemesini tatbik edemedi.

Dış politikada barışçı bir siyâset güttü. İngiltere’yle ortak hareket etti. Kırım Harbinde Osmanlı Devleti ile müttefik oldu. İngiltere ve İtalya ile berâber Ruslara karşı Kırım’a donanma gönderdi. Kırım Harbi sonrasında görüşmelerin ülkesinde yapılmasını sağladı. 30 Mart 1856 Paris Antlaşmasıyla dünyâ kamuoyunda Fransa’nın prestijini yükseltti. İtalya meselesinde Avusturya ile anlaşmazlığa düştü. Avusturyalıları İtalya’dan çıkarmak için teşebbüs ettiyse de kazandığı birkaç zaferi devam ettiremedi. İtalya’daki **Nasyonalist** hareketi kontrol altında tutamadı. Nice ve Savoie’yi İtalya’dan alıp, ilhak edince, İngiltere ile münâsebetleri bozuldu. Meksika’da Lâtin İmparatorluğu kurmak istedi. Kuzey Amerika’daki Birleşik Devletleriyle arası açıldı. Meksika’daki Lâtin İmparatorluğunu kurmakla vazifelendirdiği Avusturyalı Arşüdük Maximilian’ın 1862’de îdâm edilmesiyle bu teşebbüsü de

başarısızlığa uğradı. Almanya'nın birleşmesini istedi. Bu teşebbüsü de 1866'da Prusya'nın Avusturya'ya savaş açmasıyla değişik bir hâl aldı. Prusya'nın Avusturya'yı yenmesiyle, Fransa-Prusya münâsebetleri de bozuldu. Fransa Donanmasını güçlendirip, buharlı ve zırhlı gemilerle takviye edip, donatınca Uzak Doğu'da İngiltere ile menfaat çatışması içine girdi. Üçüncü Napoléon Fransız Nasyonalisti olmayıp, idealist olduğundan dış politikada büyük hâdiselerin içine girmekten çekindi ve savaştan devamlı kaçındı.

Üçüncü Napoléon'un sonunu, Avrupa'daki Nasyonalist hareketler hazırladı. İspanya'daki iç hâdiseler, Fransa, Prusya münâsebetlerini savaşa sürükledi. Prusya'nın İspanya tahtına Alman asıllı Hohenzollerin Hânedanından Leopold'u teklifi Üçüncü Napoléon'u kızdırdı. 1870'te hazırlıksız olarak Prusya'ya savaş açtı. Şahsiyetine karşı bir vaziyet olmasına rağmen hasta hâliyle ordusunun başında sefere çıktı. Fransız ordusu Sedan'da çembere alındı. Üçüncü Napoléon 2 Eylül 1870'te teslim oldu. Napoléon'un esir olmasıyla, Fransa'da Cumhûriyet îlân edildi. Almanlar, Üçüncü Napoléon'u serbest bırakınca, İngiltere'ye gitti. Chislehurs'a yerleşip, 9 Ocak 1873 târihinde ölümüne kadar orada yaşadı. Üçüncü Napoléon 1853'te İspanyol Kontesi Eugenie de Montijo ile evlenip, 1856'da Louis adıyla bir oğlu olmuştur. Louis'in 1879'da ölümüyle Bonaparte Hânedanı da sona erdi.

NAR (Punica granatum);

Alm. *Granatapfelbaum (m),* **Fr.** *Granadier (m),* **İng.** *Pomegranate.* **Familyası:** Nargiller (Punicaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Batı ve Güneydoğu Anadolu.

Haziran-temmuz aylarında kırmızı renkli çiçekler açan, iki ile beş metre boylarında ağaççıklar. Gövdeleri gayri muntazamdır. Yapraklar karşılıklı, kısa saplı ve kırmızı kenarlıdır. Çiçekler kısmen sapsız, tek tek ve birkaçı birarada bulunur. Çanak yaprakları kırmızı renkli, dökülmeyen ve etlidir. Meyveleri küre şeklinde ve portakal büyüklüğünde, önceleri yeşil, olgunlukta kırmızımsı renkte, derimsi kabuklu, çok tohumlu ve etlidir. Meyvenin yenen kısmı, tohumlarının etli ve bol usâreli olan kabuğudur.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin tohumları meyve olarak yenildiği gibi, gövde-kök ve dal kabukları ile meyve kabuğu da tıbbî olarak kullanılır. Kök ve gövde kabuğu tanen, nişasta ve alkaloitler (pelletierin) taşır. Nar meyvesi kabuğu tanen, triterpenler ve az alkaloitler ihtivâ eder.

Nar ağacı kabuğu çok eskiden beri bilhassa barsak şeritlerine (tenyalara) karşı kullanılır. Yalnız zehirlenmelere yol açabileceğinden dikkatli olunmalıdır. Nar meyvesi kabuğu, ishale karşı (% 15'lik) çay hâlinde kullanılabilir. Ayrıca yün iplikler, sarımsı renklere boyanabilir. Hadîs-i şerîfte nar meyvesi medhedilmiştir: **"Her narda bir damla cennet suyu vardır."** ve; **"Narı içindeki zarı ile beraber yiyiniz, çünkü mîdeyi temizler."** buyrulmaktadır. Nar, çarpıntıya iyidir. Mîdeyi kuvvetlendirir. Et kısmı ile sıkılıp içilirse, safra söker, pekliği giderir.

NÂRENCİYE (Citrus türleri);

Alm. *Agrumenfrüchte (f.pl.),* **Fr.** *Agrumes (m. pl.),* **İng.** *Ciltrus.* **Familyası:** Turunçgiller (Rutaceae), **Türkiyede yetiştiği yerler:** Güney, Güneybatı ve Kuzeydoğu Karadeniz bölgeleri.

Vatanı Çin ve Hindistan olan, fakat bugün hemen hemen ılıman iklime sâhip bütün memleketlerde kültür şekilleri yetiştirilen, yaprak dökmeyen, uçucu yağ taşıyan küçük ağaçlar. Yaprakları tam, yumurtamsı, parlak ve derimsidir. Çanak ve taç yaprakları beş parçalıdır. Taç yaprakları etli, beyaz veya pembe olup, hoş kokuludur. Meyve sarı ve turuncu renkli, çok gözlü ve etlidir.

Portakal, limon, mandalina, turunç, greyfrut gibi meyvelere de ortak ad olarak nârenciye denir.

Kullanıldığı yerler: Bu bitkilerin meyvelerinden gıdâ olarak faydalanıldığı gibi, meyve kabuklarından, yapraklarından veya çiçeklerden, parfümeride koku ve lezzet vermekte kullanılan uçucu yağlar da elde edilir.

Memleketimizde yetiştirilen önemli nârenciye (Citrus) türleri şunlardır: Turunç ağacı (Citrus aurantium), portakal ağacı (C. Sinensis), limon (C. limon), greyfrut (C. paradisi). bergamot (C. aurantium varyete bergamia), mandalina (C. nobilis).

NARGİLE;

Alm. *Wasserpfeife, Nargileh (f),* F**r.** *Narguilé, narghileh (m),* **İng.** *Water-pipe, narghile.* Tömbeki adı verilen bir cins tütün içmeye yarıyan takım. Tahminen 15. asırda, narcil denilen büyük hindistancevizinin kabuğundan yapılarak kullanılmaya başlandı. Mısırlılar, bu âlete çok rağbet gösterdiler. Adına da "nargil" dediler. Nargile ismi buradan gelmektedir. Keyiflerine düşkün olan İranlılar narçil yerine fayanstan nargile şişesi, bronzdan başlık, marpuçu da ilâve ederek yaygınlaştırdılar. İsfehan, Şiraz, Keşan'da nargilelerde kullanılan kaliteli tömbekiler yetiştirildi.

Her şeyde zerâfete önem veren Türkler billûrdan, beyaz, renkli şişeler, işlemeli başlıklar yaldızlı lüleler ilâve ederek, nargilelerin çok çeşitli tiplerini yaptılar.

Arapların nargil, İranlıların galyan, Türklerin nargile adını verdikleri bu keyif aletinin marpucunun ucuna takılan kehribar ağızlı olanlar, tiryakileri tarafından çok tutuldu.

Genellikle camdan yapılan nargilenin içinde su bulunur. Bunun ağız kısmında çömlekçi çamurundan yapılan, tömbek koymaya yarıyan etrafı delikli lüle vardır. Şişenin üst kısmına marpuç takılır. Marpuçun ucunda, nargile emildiğinde, suyun içine doğru uzanan lüleden gelen tömbekin dumanı, su içinde süzülerek yukarı çıktığından ağza gelir. Eskiden çok kullanılan nargileler günümüz insanı tarafından pek rağbet görmemektedir.

NARH;

Alm. *Amtlich festgesetzter Preis (m),* **Fr.** *Prix (m) fixé officiellement,* **İng.** *Officially fixed pric.* Yiyecek ve diğer tüketim mallarına konulan fiyat sınırı, sınırlandırma ve kontrol altında tutma, sabit fiyat tesbit etme. Devletin piyasadaki eşyâya fiyat koyması. Âzamî satış fiyatını belirleme. Narh, lügatte, kânunun yetkili kılmış olduğu, resmî makamlar tarafından, bir kısım malların, özellikle tüketim ve ihtiyaç maddelerinin satış fiyatları için tesbit edilen ve uyulması kânun gereği mecburî olan âzamî had, sınırdır. Narh koymak, ihtiyaç maddeleri için sâbit, âzamî fiyat tesbit etmektir.

Ayrıca, haksız rekâbeti önlemek ve üreticiyi de korumak gâyesiyle, taban fiyatı tesbit edilerek de, narh işlemi yapılabilir. Nitekim Türkiye'de bilhassa son yıllarda, buğday, arpa, pamuk, tütün, ayçiçeği ve hatta ipek kozası gibi, birçok üretim mallarında, sırf üreticiyi korumak için ve devlet siyâseti olarak, taban fiyatlar tesbit edilmekte ve bu şekilde narh uygulaması yapılmaktadır.

Târihte, birçok ülke ve milletlerde, narh uygulaması ve buna benzer bâzı sınırlamalar getirilerek, ihtiyaç malları alım ve satımları kontrol altında tutulmak istenmiştir. Ancak, Osmanlı Devleti, bugünkü iktisatçıları dahi hayran bırakacak şekilde, iktisâdî düzenleme şekli olarak narhı hakkıyla uygulamıştır. Mal kalitesinin bozulmasını, düşmesini önlemek için, aynı mallardan, kaliteli olanına kalite hakkı tanınmıştır. Osmanlı idaresi, hem üretici ve hem de tüketiciye, icabında narha başvurmak, hak ve yetkisini vermiştir. Bunun asıl sebebi, esnaf ve tüccar arasında doğabilecek haksız rekâbeti önlemekti. Bu konuda kendi arasında anlaşan esnaf, ortak kararını mahkeme vâsıtası ile tecil ettirirdi.

Aynı loncaya bağlı esnaf arasındaki rekâbeti önlemek gâyesi ile taban fiyatlar tesbit edilir ve uygulanırdı(Bkz. Lonca). Hammadde alımlarında kullanılan narhlar ise, üreticiye verilecek en yüksek fiyatı (âzamî fiyat) gösterirdi. Osmanlı Devletinde narh koyma işlemi, normal ve mevsimlere göre ayarlanan bir faaliyet tarzı hâline geldi. Yiyecek maddelerine ve yakacak olarak bilhassa odun ve kömüre, yaz ve kış mevsimi olmak üzere, ortalama iki defâ narh konurdu. Ayrıca meslek kuruluşu olan esnaf loncalarının dışında, devlet de re'sen narh tesbiti yapabilirdi.

Narhın tesbiti işinin katileşmesi, adlî makamlara bırakılmış bir yetkiydi. Devlet adına, yargılama yapan kadılar, hâkimler, narhı koyma, tescil etme ve mahkeme sicillerine kaydetmek yetki ve sorumluluğuna sâhiptiler. Fakat, hiçbir zaman, kendi başına ve keyfi hareket edemezlerdi. Esnaf derneği loncanın teklifi üzerine, devletin yetkili iktisat âmiri olan iktisap ağası olan müktesibe danışarak hareket ederlerdi. Ayrıca, narhın takdiri sırasında şehrin ileri gelenleri, narh konacak malın âmili veya satıcısını temsil eden esnaf loncası, kethüdası ile, yiğitbaşılar ve yaşlılar hazır bulunurdu. Âcil durumlarda, bilgisine güvenilen müktesiblerin, doğrudan doğruya da, narh tesbit ettikleri olabilirdi. Fakat, konulan narh, günün şartlarına ve ihtiyaçlarına göre tesbit edilmemişse, ilgili esnafın kadıya (hâkime) başvurarak tekrar narh isteme hakkı muhâfaza edilmişti. Kadı, meseleyi kendi başına halledemeyeceğini anlayınca, dîvâna başvururdu. Dîvân ise, anlaşmazlığın halli için bir ferman çıkarılmasını sağlar ve işlem yapılmak üzere yeniden kadıya gönderirdi. Kadı gerekeni yaparak, narhın uygulanması için esnaf loncası ile, idareye bildirirdi.

Bugün, ülkeler içindeki üretici birlikleri olduğu gibi, devletler arası üretim birlikleri de vardır. Meselâ OPEC, dünyâ petrol ihrâcatçısı ülkelerinin kurduğu bir birlik olup, ham petrol fiyatlarına koyduğu sâbit fiyatlarla, bu üründe fiyat kontrolunu elinde tutmaktadır. Narh koymanın bir çeşidi olan bu tür işlemlere başka mal ve bilhassa bâzı mâdenlerde de rastlanmaktadır.

Bugünkü Türk hukûkunda narh: Narh, günlük lisanda ve belediye kânun ve mevzuatında, zarurî ihtiyaç maddelerinin âzamî satış fiyatlarının tesbiti mânâsında kullanılır. Narh, idârenin, iktisâdî alandaki zabıta görev ve hizmeti ifâ sırasında başvurduğu bir vâsıtadır. 1580 sayılı **Türkiye Cumhûriyeti Belediye Kânunu,** "âzamî ücret târifesi" ve "narh" terimlerini birlikte ele almıştır. Narh, aslında icraî bir işlemdir. Hükümet veya belediyeler tarafından tesbit edilir. Bununla birlikte bir yasama işlemiyle (bir kânunla), târifeler ve ek narh tesbiti de yapılabilir. Genelde, narh koyma görev ve yetkisi olan hükümet ve belediyelerin, narhın iktisâdî zabıta gâyelerine uygun olarak, ilâve ve tâlî tedbirleri de birlikte almaları gerekir. Bu cümleden olarak, narhın yanında tanzim satışları ve devlet olarak resmî

tanzim alışları da yapılır. Yürürlükteki 1580 sayılı Belediye Kânunu, ihtikara, yâni karaborsaya engel olmak gâyesiyle, zarûrî ihtiyaç maddelerinin alım ve satımını yapmaya ve hayâtı ucuzlatacak tedbirleri almaya, belediye idârelerini vazifeli kılmıştır.

İslâm hukûkunda narh: İslâmiyet, ticâret hayâtında, kâr için bir had, sınır koymamıştır. Piyasa ekonomisinde, herkesin malını dilediği fiyatla satma serbestliği prensibi esas alınmıştır. Ancak, esnafın hepsi fiyatları fâhiş olarak (mâl alış fiyatının iki misline) arttırdığı, millete zarar ve zulüm hâline geldiği zaman, hükümetin tüccarlara danışarak uygun bir narh, kâr haddi koyması uygundur. Yine sıkışık durumda olana meselâ, aç, susuz, çıplak, evsiz kalana bunları piyasadaki en yüksek değerinden daha yüksek fiyatla satmak haramdır. Bu ihtikâra girer. **İhtikâr** demek, insan ve hayvan gıdâ maddelerini piyasadan toplayıp, yığıp, pahalandığı zaman satmaktır. (Bkz. Karaborsa)

Peygamber efendimiz buyurdu ki:

Bir kimse gıdâ maddelerini alıp, pahalı olup satmak için kırk gün saklarsa, hepsini fakirlere parasız dağıtsa, günahını ödeyemez.

Bir kimse gıdâ maddelerini kırk gün saklarsa, Allahü teâlâ ona darılır. O, Allahü teâlâyı saymamış olur.

Bir kimse hâriçten gıdâ maddesi satın alıp, şehre getirir ve piyasaya göre satarsa, sadaka vermiş gibi sevap kazanır veya köle azat etmiş gibi sevap kazanır.

Hazret-i Ali buyurdu ki; “Gıdâ maddelerini kırk gün saklayanın kalbi kararır.” Ona bir muhtekiri (karaborsacılık yapanı) haber verdiklerinde, emredip sakladığı şeyleri yaktırdı. İhtikârın haram olması, Müslümanlara zararlı olduğu içindir. Çünkü, gıdâ maddeleri insanların ve hayvanların yaşayabilmesi için lâzımdır. Satılınca, herkesin alması mübahtır. Bir kişi alıp saklayınca, başkaları alamaz, sanki çeşme suyunu saklayıp, herkesi susuz bırakmağa benzer. Gıdâ maddelerini bu niyetle satın almak günahtır.

İmâm-ı A’zam Ebû Hanîfe rahmetullahi aleyh buyurdu ki; “Köylü, tarlasından aldığı gıdâ maddelerini, istediği zaman satabilir. Acele satması vâcib değildir. Fakat acele etmesi sevaptır. Pahalı olunca satmasını düşünmesi çirkindir.” İnsanlara lâzım olan herşeyde ihtikâr haramdır. Hükümet, ihtikâr edeni haber alınca, evine yetecek kadarı bırakıp, fazlasını halka satmasını emreder. Emre uyulmazsa, yetkili olan hâkim, ortalıkta kıtlık, harp hâli gibi zarûrî bir durum varsa, rey ehliyle istişâre ederek, ilgili eşyâlara kıymet takdir edebilir, yâni (narh koyar). Zarûret olmadığı müddetçe narh almaz. İmâm-ı Mâlik’e (rahmetullahi aleyh) göre, kıtlık yıllarında fiyatları tesbit etmek, vâli bulunan zat üzerine vâcibdir (şarttır, gereklidir).

Önceki İslâm devletlerinde olduğu gibi, Osmanlılarda da fiyatların gelişigüzel artırılmasına müsâade edilmemiş, narh tatbik edilmiştir. Narh işlerine bakan en yüksek devlet yetkilisi sadrâzam idi. Ancak narhın tanzim (düzenlenmesi) ve tesbitiyle daha çok kadılar uğraşırdı.

Narh ile ilgili kaynaklar çoktur. İslâm hukûkunu anlatan fıkıh kitapları narhtan bahseder. Ayrıca Selçuklu Vezirlerinden Nizâmülmülk’ün **Siyâsetnâmesi**’nde, Osmanlı Devletinin hayâtında mühim yeri olan kânunnamelerde, bilhassa ihtisapla ilgili olanlarında narh mevzuuna yer verilmiştir. Tevkîî Abdurrahman Paşa adıyla anılan **Kânunnâme**’de narh ismi altında husûsî bir fasl (bölüm) açılmıştı.

NARKOANALİZ;

Alm. *Narkoanalyse (f),* **Fr.** *Narco-analyse (f),* **İng.** *Narcoanalysis.* Kişinin, şuurlu olarak kendisine, kontrol kâbiliyetini azaltıcı narkotik, uyuşturucu bir madde vererek, şuur altı ve şuur dışını araştırma usûlüdür. 1936’da Horsley tarafından öne sürülen bu teknik, vücuttan kısa sürede atılacak uyuşturucu bir maddeyi ağır ağır damara zerketmekten ibârettir.

Narkoanaliz, teşhis için mühim bilgiler sağlayacağı gibi, tedâviye de bir yol gösterebilir. Psikiyatri ve nöroloji dallarında işe yarar. Narkoanaliz iki şekilde etki yapar: 1) Uyanıkken mevcut olan çeşitli hastalık belirtilerini ortadan kaldırır ki; böyle kişinin kendini yalandan hasta gösterdiği veya histeriden şüphelenildiği hallerinde işe yarar. 2) Kişinin şuur altında bulunan bâzı duygusal eğilimleri ortaya çıkartır ki bunlar; nevrotik bir davranışa yol açan çatışmalı problemler hakkında hekime bilgi verir.

Narkoanalizin tedâvideki faydası, görülen bozuklukların mekanizması hakkında yeni bir görüş getirdiği ölçüde mühimdir. Bu şartlar altında yapılan psikoterapi, çok kere etkili olur.

Narkoanalizin adlî tıpdaki uygulaması, oldukça tartışmalı bir konudur. İkinci Cihan Harbinde, esirleri îtirafa zorlamak için, Almanlar tarafından kullanılmıştır. Fakat bunun etkisi, tartışmalıdır. Hasta telkin altında kalabilir ve muayene eden kimsenin istediği cevapları verebilir.

NARKOLEPSİ;

Alm. *Narkolepsie (f),* **Fr.** *Narcolepsie (f),* **İng.** *Narcolepsy.* Kişinin, zaman zaman sebebsiz olarak dayanılmaz bir uyku ihtiyacı duyması hâli. Ansefalit (beyin iltihabı), beyin urları gibi sebeplere bağlı olabildiği gibi, çok kere belirli bir sebebi bulunamaz. Narkolepsi nöbetleri, genellikle öğleden sonra veya akşam üzeri görülür. Uyumaya elverişli şartların mevcudiyeti, ortaya çıkmasını kolaylaştırır. Fakat buna, bâzan uykuyu engelleyen şartlar da sebep olabilir. Narkoleptik uyku, normal uykudan daha derindir; fakat daha kısa sürelidir. Özellikle uzun yol şoförlerinde ortaya çıkması, trafik kazâlarına yol açmaktadır.

NARKOTİK MADDELER;

Alm. *Narkotikum, Betäubungs mittel (n),* **Fr.** *Narcotique (m),* **İng.** *Opiate, drug, narcotic.* Organizmayı ve sinirleri uyuşturan, şuur bulanıklığı veya kaybına sebep olabilen ilâçların genel adı. Bunların ortak özelliği, devamlı kullanılınca alışkanlık meydana getirmesi ve alışkanlık devam ettikçe mecbûrî bir ihtiyaç hâlini almasıdır. Kişi belirli bir narkotik maddeye alışınca, o maddenin meydana getirdiği aynı etkiyi elde edebilmek için aldığı maddenin miktarını giderek arttırmak zorunda kalır.

Tabiî narkotik maddeler 3 grupta toplanır: Alkaloidi kokain olan **koka;** başlıca alkaloidi morfin olan fakat kodein, papaverin gibi uyuşturucu olmayan alkaloitleri de kapsayan **afyon** ve bir de hindkeneviri veya **esrâr.** Kimyevî olarak, morfin türevi olan eroin, petidin gibi tamâmen sentetik bâzı narkotik maddeler de elde edilmiştir ki bütün bu maddeler güçlü ağrı kesici maddelerdir. Özellikle kanser gibi şiddetli ağrılara yol açan hastalıklarda; ameliyat sonrası şiddetli ağrı durumlarında, anesteziyolojide ve narkoanalizde, bu maddeler faydalı olmaktadırlar. Alınan geniş tedbirlere rağmen, dünyâda narkotik maddelerin kötüye kullanılması önlenememektedir.

Türk Cezâ Kânunu'na göre, uyuşturucu maddeleri ruhsatsız veya ruhsata aykırı olarak yapmak, ithal veya ihrâc etmek veya bu gibi fiillere girişmek suçtur. Uyuşturucu maddeleri kullanan kimsenin alışkanlığı iptilâ derecesindeyse, yâni o maddeye bağımlı bir hâle gelmişse, tıbbî bakımdan iyileştiği ortaya çıkıncaya kadar hastânede muhâfaza ve tedâvisine, yetkili mahkemece karar verilir.

Uyuşturucu müptelâsı kişiler, bu maddeleri bulamazlarsa abstinens sendromu denen şiddetli bir kriz geçirirler. Bu sırada kişi, şuuruna hâkim değildir, etrâfına saldırır, kendini öldürebilir.

Uyuşturucu maddeleri eczâcı, ancak hekim tarafından yazılmış, özel bir reçete ile verebilir.

NARKOZ;

Alm. *Narkose, Betäubung (f),* **Fr.** N*arcose (f),* **İng.** *Narcosis.* Cerrahî ameliyatların ağrısız ve rahatça yapılabilmesi için, çeşitli ilâçlarla gerçekleştirilen sun'î uyku hâli. Buna genel anestezi ismi de verilmektedir. Bu işi yapan kişiye, narkozitör veya anezteziyolog denmektedir.

Narkozun çeşitli devreleri vardır:

1. devre: İlk basamağında hâfıza ve hissiyet normaldir. İkinci basamağında hâfıza kaybı ve kısmî ağrıya karşı duyarsızlık meydana gelir. Üçüncü basamağında ise hâfıza kaybı ve tam olarak ağrıya karşı duyarsızlık görülür.

2. devre: Şuur kaybı ile başlar ve gözkapağı refleksinin kaybı ile sona erer; maksatsız hareketler olabilir ve uyarılara karşı aşırı tepki mevcuttur; gözbebekleri ileri derecede genişlemiştir ve bulantı-kusma olabilir.

3. devre: İlk basamağı: Gözkapağı refleksinin kaybı ile başlar ve gözlerin, öne doğru bakar şekilde istirahat durumuna geçmesiyle sona erer. Hasta hareketsizdir ve sâkin olarak uyur.

İkinci basamağı: Gözlerin istirahat durumuna geçmesiyle başlar ve alt kaburgaların, kasların felç olmasıyla biter, gözbebekleri genişler, iskelet kasları biraz gevşer.

Üçüncü basamağı: Alt kaburgalar arası kasların felci ile başlar ve bütün bu kaburgalar arası kasların felç olması ile biter; iskelet kasları bâriz olarak gevşer; diyafgramda felç başlar.

Dördüncü basamak: Kaburgalar arası kas felcinin tam hâle gelmesiyle başlar ve diyafgrama felcinin tam hâle gelmesiyle biter.

4. devre: Solunum felcinin tam hâle gelmesi ve tam dolaşım yetmezliği ile başlar, ölümle bitebilir.

Cerrâhî müdâhale için ideal olan devre 3. devre olup, hastayı bu devrede tutmak narkozitörün vazifesidir.

En uygun aneztezit maddeler solunum yolu ile verilen maddelerdir. Meselâ, en çok kullanılanı **halotan**

isimli maddedir.

Damar içi verilmek sûretiyle de narkoz sağlanabilmektedir. Meselâ pentothal bu amaçla kullanılmaktadır.

Her vücut, narkozu kaldırmayabilir. Meselâ, kalp yetmezliği, tâze kalp krizi geçirmiş olanlar, karaciğer ve böbrek yetmezliği olan şahısların genel anestezi olması, oldukça tehlike arz eder. Ayrıca narkozun kendisine âit birtakım istenmeyen yan etkileri olabilir. Hastayı tâkip eden hekimin ve narkozitörün, gelen aneztezi olacak hastaları iyice kontrol edip, doğru karar vermeleri gerekmektedir.

NASA;

Alm. *Nasa,* **Fr.** *Nasa,* **İng.** *Nasa.* Amerika Birleşik Devletleri'nde, bütün uzay çalışmalarının koordinatörlüğünü bünyesinde toplayan ve uzayın fethi için, gerekli programları gerçekleştirmeyi gâye edinen devlet kuruluşu.

NASA, kısa adı "National Aeronautics and Space Administration", (Millî Havacılık ve Uzay İdâresi) kelimelerinin baş harflerinden meydana gelmiştir. NASA'nın bütün mâlî ihtiyaçları, devlet tarafından karşılanmaktadır. Harcamalarda, iki metod tâkip edilir: Bunlardan birincisi özel sanâyi kuruluşlarına yaptırılan füzeler, uzay araçları, sun'î peykler ve tesisler için yapılan ödemelerdir. İkincisiyse kendi elemanlarının faydalandığı tesisler için yapılmaktadır. NASA'nın en büyük tesisi, Florida eyâletindeki Kennedy Komuta Merkezidir. En faal dönemlerde 10 bin kişinin çalıştığı bu tesislerde; Ay'ın fethinden, Skylab Uzay Laboratuvarının yörüngeye oturtulmasına kadar, pekçok uzay programı yürütülmüştür.

Cape Canaveral diye bilinen bu dev uzay üssünde fırlatılan rampalar, uzay kontrol merkezleri, telekomünikasyon sistemleri gibi sayısız tesis yer almaktadır.

NASA'nın şimdiye kadar yaptığı uzay çalışmaları, tamâmen başarıyla sonuçlanmış fakat ABD'ye milyarlarca dolara mâl olmuştur. Özellikle Ay'ın fethiyle sonuçlanan Apollo programı, Skylab, uzay mekiği programları çok büyük harcamaları gerektirmiştir. Ancak 21. yüzyıla doğru gerçekleştirilmesi beklenen büyük uzay istasyonları, Ay istasyonu ve Mars seferi programları yanında, önceki harcamalar çok küçük kalacaktır.

NASIR;

Alm. *Schwiele, Hornhaut (f), Hühnerauge (n),* **Fr.** *Cor, durillon (m),* **İng.** *Corn.* Derinin boynuzsu tabakasının, uzun süre devam eden basınç veya sürtünme sonucu, belirli bölgelerde kalınlaşması. Tepesi içeri bakan bir piramit şeklindedir. Geniş bölgede meydana gelen sertleşme koruyucudur, fakat küçük olanları genellikle ağrılıdır. Özellikle ayakta meydana gelen nasırları, kendi kendine evde tedâviye yeltenmek pek bir sonuç vermez, bunları ilgili bir hekime göstermek uygundur. Ayak tabanlarında meydana gelen ağrılı ve mikroplu siğilleri, nasırla karıştırmamalıdır.

İnsanlarda nasır, genellikle yaptığı işin bir belirtisi olarak ortaya çıkar. Meselâ, çiftçilerin, işçilerin elleri nasır tutar. Ayak parmaklarındaki nasırlar, çok dar ayakkabı giymeye bağlıdır. Ağrı veren nasırlardan kurtulmak için en mühim husus, nasırı meydana getiren sebebi gidermektir. Gerekirse çeşitli nasır ilâçları kullanılabilir.

NÂSIRÎLER (Bkz. Benî Ahmer Devleti)

NASİHAT (Bkz. Emr-i Ma'rûf ve Nehy-i Anil Münker)

NÂSİRÜDDÎN TÛSÎ;

on üçüncü asırda İslâm âleminde yetişen meşhûr ilim adamı.İsmi, Muhammed bin Muhammed bin Hasan olup, künyesi Ebû Câfer; lakabı Nâsirüddîn'dir. 1201 senesi Şubatında Horasan bölgesindeki Tûs şehrinde doğdu. Küçük yaşta ilim öğrenmeye başladı. Kemâleddîn bin Yûnus Mûsulî, Muînüddîn Sâlim bin Betrân-ı Mısrî'den ve İbn-i Sînâ'nın talebelerinden Behmen Yâr'dan ve diğer meşhur bilginlerden ilim ve fen öğrendi. İlminin çokluğuna rağmen, Eshâb-ı kirâm düşmanlarının sapık fikirlerine kanarak, Şiîlik yoluna saplandı. Şöhreti her tarafa yayılınca, Moğol Hükümdârı Hülâgu tarafından vezir tâyin edilip, onun tavsiyelerine göre işlerini yürüttü. Hülâgu'nun Bağdat'ı yakıp yıkmasına ve yüz binlerce Müslümanın öldürülmesine sebep olanlardan biri oldu. Hülâgu'nun desteğiyle Meraga'da kütüphâne ve rasathâne kurdu. Nâsirüddîn Tûsî, ömrünün sonuna kadar bu rasathânede çalıştı. 1274 senesinde gittiği Bağdat'ta hastalanarak haziran ayında öldü.

Nâsirüddîn Tûsî, rasathâneyi kurduktan sonra, çeşitli İslâm memleketlerinde tanınmış ilim adamlarını burada topladı. Ayrıca rasathânenin yanında büyük bir kütüphâne yaptırdı. Bağdat, Dımeşk ve diğer şehirlerden birçok kitabı buraya getirtti. Kütüphânedeki kitapların sayısı dört yüz bine ulaşmıştı.

Tûsî, trigonometriyi astronominin bir dalı olmaktan çıkararak, başlı başına bir ilim hâline getirdi ve bu husûsta bir eser yazdı. Geometride söz sâhibi olan Tûsî'den sonra gelenler, onun nazariyeleri ve görüşleri üzerine fazla bir şey ilâve edemediler. Sinüs cedvellerinin yeni hesaplama metodlarını bulan Ebü'l-Vefâ'nın ulaştığı noktaya, Avrupa asırlar sonra ulaşabildi. Ebü'l-Vefâ'nın ulaştığı bu yüksek noktayı daha da geliştiren Nâsirüddîn Tûsî oldu.

Nâsirüddîn Tûsî, çeşitli ilim dallarına âit bir çok eser yazdı. Eserlerin sayısının altmış dörde ulaştığını kaynaklar bildirmektedir. Bunların bâzıları şunlardır:

1. **Ez-Zîc-ül-İlhânî:** Bu eseri Hülâgu'nun isteği üzerine on iki senede hazırlamıştır. Aslı Farsça olan eser dört ciltten meydana gelmektedir. Birinci ciltte, Çin, Yunan, Arap ve Fars takvimleri; ikinci ciltte gezegenlerin hareketi; üçüncü ciltte ise yıldız hareketleri îzâh edilmektedir.

Eser, önce Şihâbüddîn Halebî, sonra da 1527 senesinde Ali bin Rifâî tarafından **Hall-uz-Zîc** adıyla Arapçaya çevrilmiştir.

2. **Tezkire fî İlm-il-Hey'e:** Tûsî'nin en önemli eseridir. Astronomi ilminin kısa ve öz olarak yazılmış bir özeti olup anlaşılması çok zordur. Bunu, yapılan açıklamaların çokluğu göstermektedir. Eser, dört bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümde geometrik ve kinematik bir giriş ve hareketsizliğin, basit ve karmaşık hareketlerin açıklanması; ikinci bölümde: Genel astronomik kavramlar, ekliptikte meydana gelen değişmelerin, İbn-ül-Heysem tarafından ileri sürülen ve çapları farklı kürelerden ibâret olduğu görüşü ele alınmıştır. Bu bölümün diğer kısmında Almagest; özellikle aydaki düzensizlikler, Merkür ve Venüs'ün hareketleri yönünden ilgi çekici bir şekilde tenkit edilmiştir. Karmaşık Batlemyüs sistemi yerine, yeni bir sistem öne sürülmektedir. Üçüncü bölümde: Yer küresi ve diğer gök cisimlerine yaptığı etkiler, bâzı astronomi âlimlerinden nakledilen jeodezi bilgileri, Kusta bin Lûgâ ve Bîrûnî'nin jeodezisi, denizler, deniz rüzgârları hakkında bilgiler; Dördüncü bölümde ise, gezegenlerin büyüklükleri ve mesâfeleri ele alınmıştır.

Tezkire'ye birçok âlim tarafından şerhler yapılmıştır. Ayrıca eser Fransızca ve Farsçaya da tercüme edilmiştir.

3. **Tansûh Nâme-i İlhânî:** Önemli eserlerinden biri olup Farsçadır. Hülâgû'nun isteği üzerine 1256 ile 1259 seneleri arasında yazılmış olup; mineraloji, özellikle kıymetli taşlar hakkındadır. Tûsî, eseri yazarken, hangi kaynaklardan istifâde ettiğini bildirmemekte, sâdece kendinden önceki âlimlerin ve kendisinin müşâhedelerine dayandırıldığını yazmaktadır. Dört bölümden meydana gelen eserin birçok yerinde Bîrûnî'ye atıflar yapılmıştır.

Birinci bölümde kıymetli taşlar, jeolojik incelemenin temelini teşkil eden elementler, minerallerin neden meydana geldiği, kıymetli taşların mâdenlerle kesilmiş biçimleri, bu taşların renklendirilmesinde kullanılan kimyevî maddeler anlatılmıştır.

İkinci bölümde kıymetli taşlardan, bunların menşelerinden, bulunabilirliklerinden, çıkarıldıkları mâdenlerden, kalitelerinden, ilgi çekici yanlarından, hakîkî ve taklit taşlar arasındaki farktan, taşların optik özelliklerinden bahsedilmektedir. Bu bölümde ayrıca taşları kesme ve parlatma teknikleriyle bunlara paha biçmenin yollarını da anlatmıştır.

Üçüncü bölüm, Tûsî'nin, metalurji ilmine önemli katkılar yaptığı kısımdır. Bu bölümde yedi temel mâden olan altın, gümüş, bakır, demir, kurşun, kalay ve camdan bahsedilmektedir. Ayrıca, özellikleri, çıkarıldıkları yerler de geniş olarak anlatılmıştır.

Dördüncü ve son bölümde ise; çeşitli kokular, ilâçlar ve tedâvi edici mâcunlar anlatılmıştır.

Tûsî'ye göre bütün taşlar başlangıçta kil olup, hava şartlarına bağlı olarak, daha sonra taşa dönüşürler. Onun îzâhı, kilin aşırı sıcağa mâruz bırakılmasının toprak meydana gelmesine yol açacağı, aşırı sıcağın bâzan topraklaşmış bir maddeyi taşa çevirebileceği şeklindedir. Onun bu görüşleri zamânımızın jeologları tarafından da kabûl edilmektedir.

Taşların renklerindeki çeşitliliği açıklarken, esas olarak siyah ve beyaz olmak üzere iki rengin olduğunu söyleyen Tûsî, toprağın çeşitli renklerde olabileceğini, bu yüzden taşların da toprak rengine bağlı olarak, değişik renkler alabileceğini anlatır.

Tansûh Nâme'de otuz kadar kıymetli taş, bunların menşeleri, teşekkül etme şekilleri, kullanılışları vb. konuları anlatılmıştır.

Tûsî, yâkutu en kıymetli taş olarak kabûl etmektedir. Yâkut hakkında şu bilgileri vermektedir: "Yâkut, kendine has bir ışık saçar. Ateş bu taşı yakamaz. Isıtıldığı zaman beyazlaşır, sıcaktan ayrılırsa eski rengine döner. İlâç îmâlinde kullanılması için defâlarca ısıtıldıktan sonra suya atılması gerekir. Böylece toz hâle gelecek şekilde yumuşar. Yâkutun şu tıbbî özellikleri vardır: Vebâyı önler, ağızda tutulursa güç verir, sıkıntı ve moral bozukluğunu giderir. Susuzluğa çâredir. Gözün keskinliğini arttırır. Kanı

temizler, hattâ ölü bir kimseye iliştirilirse kanın çabuk soğumasına mâni olur.”

Eserde, zümrüt hakkında çeşitli bilgiler verildikten sonra şöyle denmektedir: “Zümrüt takanlar kötü rüyâ görmez. Zümrüt kalbe iyi gelir. Dizanteri tedâvisinde kullanılır, göz keskinliğini arttırır. Bir yılan zümrüte bakarsa kör olur.” Yılanın kör olmasının doğruluğu, Tifaşı isimli bir ilim adamı tarafından isbât edilmiştir.

4. **Kitâbu Şekl-il-Katta:** Trigonometriyle ilgili bir eserdir. Beş ciltten meydana gelmektedir. Üçüncü ve dördüncü ciltleri düzlem ve küresel geometri hakkındadır. İlk defâ bu eserde trigonometri astronomiden ayrı olarak verilmiştir. Bu yüzden orta çağın en büyük eserlerinden biridir. Sinüs teoremi iki isbâtı ile açıkça verilmiştir. Ayrıca dik açılı küresel üçgenlerin çözümü için altı temel bağıntı açıklanmıştır. Diğer üçgen çeşitlerinin çözümü de bunlara bağlanarak verilmiştir. Eser 1891 senesinde İstanbul’da Alexandre Caratheodory Paşa tarafından **Traife du quadrilatere** ismiyle Fransızcaya tercüme edilmiştir.

5. **Ahlâk-ı Nâsırî:** Ahlâk kitabıdır. Eser, **Risâle fî-Tahkîk-il-İlm** ismiyle Arapçaya tercüme edilmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır. J.Stephenson tarafından 1923’te İngilizceye ve M.Plesener tarafından 1928’de Almancaya tercüme edilmiştir.

6) **Kitâb-ul-Mutevassitât Beynel-Hendese vel-Hey’e, 7) Muhtasar bi-Câm-il-Hisâb bit-Tahti vet-Türâb,** 8) **Kitâb-ül-Cebr vel-Mukâbele,** 9) **Kavâid-ül-Hendese,** 10) **Risâlet-i Bist Bâb der Ma’rifeti Usturlâb,** 11) **Zübdet-ül-Hey’e,** 12) **Kitâb-üt-Teshîl fin-Nücûm,** 13) **Muhtasar fî İlm-it-Tencîm ve Ma’rifet-it-Takvîm,** 14) **Tahrîru Kitâb-il-Menâzir** (optiğe dâirdir), 15) **Mebâhis fî İn’ikas-iş-Şu’â’ât** (Kırılma ve yansıma üzerinde araştırmalar). 16) **Kitâb fî İlm-ül-Mûsikî,** 17) **Kitâbu Sûret-il-Ekâlim,** 18) **Kitâb-üt-Tecrid fî İlm-il-Mantık,** 19) **Tecrîd-ul-Akâid** (Kelâm ilmiyle ilgili bir eserdir.)

Asırlarca Avrupa velislâm âleminde tesirleri görülen Nâsirüddîn Tûsî, bu kadar ilmine rağmen bozuk îtikâd sâhibi olmaktan kurtulamadı. Ehl-i sünnet âlimleri, kendisini îtikâd yönüyle red, ilim yönüyle takdir etmişler ve ilminden faydalanmışlardır.

NASRÂNİ (Bkz. Hıristiyanlık)

NASREDDÎN HOCA;

Anadolu’da yetişen, nükteleriyle meşhûr velî. Hayâtı hakkındaki rivâyetlere göre, 1208 senesinde Eskişehir’in Sivrihisar ilçesine bağlı Hortu köyünde doğmuş, 1284 yılında Akşehir’de vefât etmiştir. Türbesi, Akşehir’dedir.

Küçük yaşta ilim öğrenmeye başlayan Nasreddîn Hoca, ilk öğrenimine doğduğu köyde imâm olan babası Abdullah Efendide başladı. Tahsilinin sonunda babasının yerine köyünde imâmlık yaptı. Ayrıca kâdı yardımcılığı ve medrese hocalığı da yapan Nasreddîn Hoca, Muhammed Hayrânî’den tasavvuf ilmini tahsil etti. Celâleddîn-i Rûmî’nin babası Bahaeddîn Veled’in talebelerinden olan Ahmed Fakih adlı bir âlimden ders aldığı da rivâyet edilmektedir. 1284 yılında vefât ettiği göz önüne alınınca, onun, Selçuklular devrinde yaşadığını ve Tîmûr Han ile görüşmediğini dikkate almak gerekir.

Nasreddîn Hoca, ömrünü insanlara doğru yolu göstermeye hasreden, iyilikleri bildiren, doğruya sevkeden ve kötülüklerden sakındıran bir velî idi. Bu işi yaparken tabîatı îcâbı kendisine has bir yol tutmuştur. Böylece hakkın anlatılması ve cemiyetteki bozuk yönlerin düzeltilmesi için, meseleyi halkın anlayacağı bir dil ve üslûpla, gâyet mânidâr latîfeler hâlinde kısa ve öz olarak nükteli bir şekilde dile getirmiştir. Latîfeleri hikmet ve ibret dolu birer darbımesel, atalar sözü gibidir. Bu bakımdan adına uydurulan edep dışı ve nükteden uzak bir takım fıkraların onunla ilgisi yoktur. Mânidâr latîfeleri, önce yakın çevresinde şifâhî olarak dilden dile dolaşmış, sonraları git-gide yayılmış ve zamanla bir takım değişikliğe uğramıştır. Bu sebeple onun olmayan bir takım bayağı fıkralar da bu büyük velîye mâl edilerek anlatılmıştır.

Yapılan ilmî çalışmalar; onun ilim ve edep sâhibi bir velî olduğunu, söz konusu sıradan basit fıkraları söylemediğini açıkça göstermektedir. Ayrıca, Nasreddîn Hoca’nın efsânevî bir kişi değil, 13. asırda Anadolu Selçukluları zamânında yaşamış sâlih bir Müslüman olduğunu ortaya çıkarmıştır. Çünkü onun nükteleri, bir insanın başından geçen gülünç hâdiselerin ifâdesi değil, görünüşte güldürücü aslında ince hikmetleri dile getiren düşündürücü latîfelerdir. Ayrıca Türk milletinin zekâ inceliğini, nükte gücünü en iyi şekilde yansıtan bu nüktelerin belirli vasfı; Allahü teâlânın emir ve yasaklarını bir latîfe üslûbu ile bildirmesidir.

Bu latîfelerin toplandığı eserlerden biri, Londra’da Britisch Museum’da; **Hâzâ Terceme-i Nasreddîn Efendi Aleyhir-Rahme** başlıklı yazma eserdir. Ancak bu eserdeki latîfelerin bir kısmı, onun üslûbuna ve nükte tekniğine uymamaktadır. Nitekim eserin sonunda bu durum; “İşte Nasreddîn Efendinin kibâr-ı

evliyâdan (evliyânın büyüklerinden) olduğuna şek ve şüphe yoktur. Merhûmun bu kıssalardan haberi var yok böyle yazmışlar. Her kim okuyup tamâmında bu merhûmun rûhu için bir Fâtiha bağışlarsa, Hak sübhâne ve teâlâ ol kimsenin âhir ve âkîbetini hayreyleye." şeklinde belirtilmiştir. Ayrıca, **Letâif-i Nasreddîn Hoca** adlı eserde başka nüktelerine yer verilmiştir.

Nasreddîn Hoca, fert ve toplumu her yönüyle çok iyi tanımış; insanların âile, komşuluk, dostluk, ticârî münâsebetlerine âit cemiyette gördüğü aksak yönleri düzeltmek ve nasîhat etmek maksadıyla nüktelerle dile getirmiş, düşünmeye ve doğruya sevk etmiştir. Sosyologlar ve psikologlar, insanı ve cemiyeti tanıyıp, çeşitli yönlerini incelemek için onun latîfelerinden çok istifâde etmişlerdir.

Nasreddîn Hoca fıkraları, batı dillerine de çevrilmiş ve bu dillerde Hoca hakkında mühim neşriyât yapılmıştır. Bunlar arasında Pierre Mille'in **Nasreddîn et Son Epouse** adlı kitâbı, EdmondeSavussey'in **La Litterature Populaire Turque** adlı eserindeki Nasreddîn Hoca bölümü, Jean Paul Carnier'nin **Nasreddîn Hoca et ses Histoires Turques** adlı eserleri zikretmek yerinde olur.

Nasreddîn Hoca'ya isnâd edilen nüktelerden bâzıları şöyledir:

Nasreddîn Hoca zamânında Akşehir'de silah taşıma yasağı îlân edilmişti. Buna rağmen Hoca kılıç kuşanıp sokağa çıkmıştı. Yasağın kontrolü ile görevli memur, Hoca'yı görünce yanına yaklaşıp; "Neden böyle kılıçla dolaşıyorsun?" der. Hoca; "Bu kılıç medresede kitaplardaki yazı hatalarını düzeltmeye yarar." cevâbını verir. Memur alaylı alaylı; "O iş küçük bir çakı ile yapılır, bu biraz büyük değil mi?" deyince, "Efendi sen ne diyorsun, bâzan öyle büyük hatâlar oluyor ki, bu bile küçük gelir." cevâbını verir. Nasreddin Hoca bu cevâbıyla ilmin ve ilim ehlinin önemini dile getirip, eğer ilim ehli doğruyu öğrenmez ve öğretmezse cemiyetin karışacağını, hattâ bu sebeple savaş bile çıkacağını bildirmiştir.

Bir gün pazarda bir papağanın yüksek fiyatla satıldığını gören Nasreddîn Hoca, evinden bir hindi getirip, aynı fiyatı ister. Buna şaşanlara; "Az önce bunun yarısı kadar kuş, o fiyata satıldı. Niçin bu, aynı parayı etmesin?" der. "O, mârifeti olan, nâdir bir kuş. Senin-benim gibi konuşur." denilince; "O da mârifet mi, o kuş konuşursa bu da düşünür." cevâbını vererek, düşünmenin ve fazla konuşmamanın önemini dile getirir.

Bir kimse Nasreddîn Hoca'yı her gördüğünde iltifât gösterip, diller dökerek, evine dâvet eder. Bir gün adamın gönlünü almak için evine gidip, kapısını çalar. Adam pencereden kafasını uzatıp, baktıktan sonra, hemen geri çekilir. Biraz sonra da hizmetçisi kapıyı açıp; "Teşrîfinize çok memnûn olduk. Fakat, efendim biraz önce dışarı çıktı evde yok! Geldiğinizi duyunca, ne kadar üzülecek." der. Adamın dâvetinde samîmi olmadığını, riyâkârlık yaptığını anlayıp, kapıya gönderdiği hizmetçisine; "Yâ öyle mi? Ne yapalım, hayırlısı olsun! Yalnız efendine selâm söyle, bir daha dışarı çıkarken, başını içerde unutmasın!" der.

Darbımesel hâlini alan sözlerinden bâzıları şunlardır:

"Damdan düşenin hâlini, damdan düşen bilir."

"Parayı veren düdüğü çalar."

"Dostlar alışverişte görsün."

"Umut dağın ardında."

"Yiğidin malı gözü önünde gerek."

"Kör döğüşü, kuşa benzemek, ye kürküm ye" gibi deyimler de onun nükteli sözlerinden alınmıştır.

NASÛH AKAR;

Olimpiyat ve dünyâ şampiyonu Türk güreşçisi. 1925 yılında Yozgat'ta doğdu. Güreşe 1942 senesinde Eskişehir'de başladı. Demirspor Kulübünde kendini yetiştirdi. 1946 senesinde Millî Takıma seçildi. 1946 Stockholm Avrupa Şampiyonasına, 1948 Londra Olimpiyatlarına, 1949 İstanbul Avrupa Şampiyonasına, 1951 senesinde Helsinki Dünyâ Şampiyonasına katılarak serbest stil 57 kiloda dört defâ altın madalya aldı. 1942-1951 seneleri arasında 44 defâ millî oldu. Güreşi bıraktıktan sonra millî takıma, yurtiçinde ve yurtdışında çeşitli kulüplerde antrenörlük yaptı. 1983 senesinde Ankara'da öldü.

NASÛH-I SALÂHÎ EFENDİ;

on altıncı yüzyıl Osmanlı yazar, hattat minyatürcü ve silâhşörü. Babasının adı Abdullah'tır. Doğum yeri, târihi ve hayâtının ilk zamanları ile sonu, bütünüyle bilinmemektedir. Matrâk silâhının ve eskrimi andıran oyunun yetiştiricisi olduğundan, Matrâkçı Nasûh olarak tanınır.

Nasûh-ı Salâhî Efendi, iyi bir eğitim ve öğretim gördüğünden; târih, matematik, coğrafya sâhalarında

eser yazıp, minyatürcülükle hattatlık da yapmıştır. İlk eseri, Osmanlı Sultanlarından Birinci SelimHan (1512-1520) devrinde yazıp, 1517'de takdim ettiği, **Cemâlü'l-Kitâb ve Kemâlü'l-Hisâb** adlı matematik kitabıdır. Bu eserinde; rakamlar, dört işlem, kesirler, ölçeklerle matematiğin diğer konuları ve çeşitli meseleler üzerine bilgi mevcuttur. Bu kitabının genişletilmiş şekli, **Umdetü'l-Hisâb'**tır. Nasûh Efendi, Sultan Selim Han nâmına **Ken'aniyye fî ilm-il-Hisâb** kitabını da yazdı.

Kanûnî Sultan Süleyman Han (1520-1566) devrinde de ilmî faaliyetlerini devam ettirdi. **Taberî Târihi'**ni, Sultan Süleyman Han nâmına 1520'de tercüme edip, ilâveleriyle **Mecmaü't Tevârih** adını verdi. Bu kitaba **Tuhfetü'l-Mülûk** da denir. Hazret-i Muhammed'in doğumundan, İslâm Târihi dahil, Türklerin menşei, Gazneliler, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Osmanlıların menşeinden ilâveleriyle Sultan Süleyman Han devrine kadar olan hâdiseleri ihtivâ eder. Sultan Süleyman Hanın tahta çıkışından, 1537 yılına kadar olan hâdiseleri ve 1538 Boğdan Seferinden bahs eden **Fetihnâme-i Karaboğdan;** 1533-1535 yıllarındaki ilk İran Seferinin durak yerlerini, hâdiselerini anlatan **"Mecmû-i Menazil"** adlı eserlerini yazdı. Sultan Süleyman Han zamânında, 1543-1551 yılları arasındaki hâdiselerden de bahseden kısım **Süleymannâme'**de mevcuttur.

Nasûh Efendi hattat olup, minyatürlü eserleri de vardır. Osmanlı Sultanlarından İkinci Bâyezîd Han (1481-1512) devri hâdiselerine yer verdiği **Târih-i Sultan Bâyezîd** adlı eserinde; **Mecmaü't-Tevârih, Mecmû-i Menâzil** ve **Süleymannâmesi**'nde târihî hâdiselerdeki; sefer açılmış kaleler, askerî mevkiler, şehirlerle Osmanlı donanmasına âit minyatürleri mevcuttur.

Harp oyunlarında, mızrak (matrâk) ve çeşitli silâhları kullanmasındaki mahâretiyle meşhur Nasûh-i Salâhî Efendiye Sultan Süleyman Han tarafından 1530 târihinde verilen Berat mevcuttur. Çeşitli silâh ve mızrak oyunlarındaki mahâreti, Matrakçı Nasûh'un Osmanlı ülkelerinde üstad ve reis tanınması, kendisine verilen bu belgeyle ispatlanmıştır. Silahşörlüğe âit, 1520'de yazdığı **Tuhfetü'l-Guzât** adlı eseri vardır. Silâhî ve Matrâkçı mahlaslarını, bu eserinde de kullanmıştır.

Hayâtı hakkında geniş bilgiye rastlanmayan fakat, çeşitli sâhalardaki eserleriyle tanınan Nasûh Efendi; geniş târih bilgisiyle, dünyânın insanlar için bir misâfirhâne olduğunu yazar. Hâdiseler ve devlet adamları hakkında kısmî yorum ve tavsiyelerde de bulunur. Sultanlığın, âmirliğin, Allahü teâlânın emâneti olduğunu ve hakların, hak ve kâbiliyet sâhiplerine verilmesiyle mümkünlüğünü yazar. Saltanat ve ikbâl gülünün ancak Rabbânî bir inâyet ile açıldığını ve diğer sebeplerin birer vesile olduğunu da ifâde eder.

NASYONAL SOSYALİZM;

Alm. *Nazismus,* **Fr.** *Nazisme,* **İng.** *Nazism.* Birinci Dünyâ Savaşından sonra Almanya'da gelişip, İkinci Dünyâ Savaşından sonra ortadan kalkan bir akım. Hitler'in Alman İşçi Partisinin liderliğini ele geçirip Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi (Nazional Sozialistische Deutsche Arbeiter Partei) olarak ismini değiştirdiği partinin temel programıdır. Almanya'nın 1918'den sonra içine düştüğü sosyal ve ekonomik buhran, Nazizmin yavaş yavaş benimsenmesine yol açtı. 1933'ten 1945 yılına kadar Almanya'da tatbik edildi. Nazizmin kurucusu Adolf Hitler'in 1924'te hapiste yazdığı **Kavgam (Mein Kampf)** ve Alfred Rossenberg'in **Yirminci Yüzyılın Ruhu (Mithus Deszo Sorhhunderts)** isimli eserlerinde, parti programına kaynaklık eden görüşler belirtilmektedir.

Nazizm, Alman ırkının üstünlüğünü iddiâ eder. Hattâ karışık hâle gelerek bozulan bu ırkı, saf hâle getirmeyi hedef alan biolojik ırk tezini savunur. Irkların bozulmasını, insanlık için büyük bir felâket olarak vasıflandıran Nazizme göre; Yâhûdîler, dünyânın en kötü ırkı olarak bütün fenâlıkların da kaynağıdır. Alman ırkını ve diğer ırkları sonsuzlaştırmakta, dejenere etmektedirler. Eski Yunan ve Roma İmparatorluğunun yıkılmasına sebep olan ahlâksızlığı, târih boyunca ortaya çıkan bâzı savaşları, demokrasiyi, parlamentarizmi, liberalizmi, komünizmi, 1789 Fransız İhtilâlini ve 1917 Bolşevik İhtilâlini Yahûdîlerin eseri olarak görmektedir.

Yahûdîler basına, sanat hayâtına ve ticârete hâkim olarak toplumları kendi fikirleri doğrultusunda yönlendirmektedirler. Hitler'e göre; "Beynelmilel sermâyenin tahakkümünü tesis etmek için, millî ekonomileri tahrip etmektedirler." Bu sebeple Nazi Almanyasında Alman ırkını geliştirmeye ve Yahûdîleri yok ederek zararlarını önlemeye yönelik birtakım uygulamalar ortaya çıktı. Alman ırkından olmayanlar ile evlenmek yasaklandı. Yahûdîler kamu görevlerinden uzaklaştırılıp toplama kamplarında imhâ edildiler. Ancak Nazi Almanyasında Yahûdîlerin gördüğü bu zulümler İkinci Dünyâ Savaşından sonra, İsrâil Devletinin kurulmasında büyük rol oynadı.

Faşizmde "devlet ideal ve ebedîdir" esasıyla devlet yüceltilerek, eskiden kurulmuş Roma İmparatorluğunun yeniden canlandırılmak istenmesine karşılık, Nazizmde teorik esasları daha önce belirlenmiş "üstün ırk" kavramı mevcuttur (Bkz. Irk). Devlet vâsıta olup üstünlüğü olan varlık, devlet değil halktır. Halk (Volk) kan birliğine dayanan bir ırktan müteşekkildir. Devletin maksadı; dışarıda yeni hayat sâhası (Lebensraum), içeride de ırka değer veren bir dünyâ görüşünü (Weltanschaung)

gerçekleştirmektir. Devletin ekonomik ve idarî yapısı meslek gruplarının temsil edildiği kooperatif sisteme dayalıdır. Ekonomiyi de ırkın korunmasında bir vâsıta olarak görmektedir. Hitler'in 1920'de yirmi beş madde hâlinde yayınladığı parti programında Nazizmin esaslarını gösteren birçok esas belirtilmiştir. Burada Marksizme, Kapitalizme, Versailles Antlaşmasına ve Parlamenter Sisteme karşı çıkılmaktadır. Çıkarları birbirinden farksız, sınıfsız bir toplum anlayışına sâhip olduğu için partilere, parlamentoya ve muhâlefete karşıdır.

Nazi Almanyasında, toplumun her kesimine "führer" (şef) anlayışı hâkim olmuştur. Buna göre iktidar führerde toplanmakta, kânunları o yapmakta ve tatbik ettirmektedir. Führer, milletin bütün isteklerini benliğinde duyar ve milletin târihini, geleceğini o belirler. Onunla millet arasındaki ilişkiyi sâdece Nazi Partisi sağlar. Hitler, Nietache'nin batı medeniyetini çöküşten kurtaracak "üstün insan" kavramına dayanarak kendisine bir misyon izâfe etmeye çalışmıştır; "...tanrı beni halkıma hizmet etmek ve onu korkunç sefaletinden kurtarmakla vazifelendirdi." diyerek Nazi Almanyasının tek hâkimi olmak istemiştir. Bütün kararları tek başına kendisi vermiştir. Parlamentonun (Reicstag) yetkileri yok edilircesine sınırlandırılmıştır. Bu yer, sadece Hitler'in dünyâ kamuoyu için yapacağı konuşmaları alkışlamak maksadıyla toplanılan ve onun isteklerini "kaydeden" bir müessese hâline gelmiştir. Hitler'e göre "sayı hâkimiyetine dayanan demokrasi, führerin sorumluluklarını yok eder."

Nazizmin sosyalist hüviyeti tedricen kaybolmuş, sosyalizm "liberal demokrasinin hatâları sebebiyle Marksizme ve komünizme kayan işçileri" kazanmak için kullanılmaya çalışılmıştır. Materyalist ve enternasyonalist olan Marksizme irrasyonalist ve şovenist olduğu için karşı çıkılmıştır.

Nazi Almanyasında, Sovyetler Birliğinden, günümüze kadar totoliter rejimlerin en büyüğü kurulmuştur. Savaş ekonomisine dayanan gelişmiş bir teknoloji sâyesinde toplumun her kesimi ve hayâtın her safhası kontrol altına alınmıştır. Propaganda ve şiddet, nazizmin önde gelen husûsiyetlerinden birisi olmuştur. Yüz binlerce kişi disiplinli kalabalıklar hâlinde harekete getirilebilmiştir. Birinci Dünyâ Harbinden sonra Almanların mâruz kaldığı haksız muâmele ile ortaya çıkan buhranlara karşı gösterdiği reaksiyon ve Alman millî gurûrunu okşaması rejimin, milyonlarca taraftar kazanmasına yol açtı. Bu rejim, Hitler'in İkinci Dünyâ Savaşından sonra intihar etmesiyle sona ermiş, önde gelen liderleri de, Nürnberg Mahkemesinde yargılanarak îdâma mahkûm edilmiştir. İkinci Dünyâ Savaşından sonra ise bâzı ülkelerde birçok millî hareketi ve antikomünist müesseseleri nazilik veya faşistlikle suçlamak kızıl faşizm olarak bilinen komünist propagandasının bir metodu olmuştur.

NASYONALİZM (Bkz. Milliyetçilik)

NATO;

Alm. *NATO (f),* **Fr.** *O.T.A.N. (f),* **İng.** *N.A.T.O. (North Atlantic Treaty Organization).* İkinci Dünyâ Harbinden sonra, kendisiyle işbirliği yapan devletlerin yardımları ile harpten güçlü çıkan komünist emperyalizminin muhtemel saldırılarına karşı, hür milletlerin, istiklâl ve toprak bütünlüğünü savunmak niyetiyle dayanışmaları neticesinde, 4 Nisan 1949'da kurulan savunma teşkilâtı. **Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilâtı** anlamına gelen İngilizce (North Atlantic Treaty Organization) kelimelerinin baş harfleridir.

NATO'nun kuruluş gâyesi ve işleyiş şekli, antlaşmanın beşinci maddesinde; "Üyelerden birine yapılan saldırı, bütün üyelere yapılmış kabul edilmektedir. NATO; hürriyetleri ve hukukun üstünlüğünü tanıyan milletlerin, medeniyetlerini, barış ve güvenliğini sağlar ve karşılıklı askerî, sosyal, kültürel yardımı esas alır." şeklinde belirlenmiştir. Antlaşmaya taraf olan ülkeler, **Birleşmiş Milletler Kânunu'**na uygun olarak, barış ve milletlerarası güvenliği korumayı ve Kuzey Atlantik bölgesinde istiklâl ve refahı geliştirmeyi taahhüd etmişlerdir.

NATO'nun doğuşu: İkinci Dünyâ Harbinden sonra, hızla gelişen teknoloji, kitle tahrip silahlarının bâzı devletlerin tekelinde bulunması, edinilen harp tecrübeleri, milletlerin tek başına var olabilme imkânları ve ayrı yaşamalarını çok güçleştirmiş, hatta imkânsız hâle getirmiştir. Bu sebeple, millî menfaatleri aynı istikamette olan milletlerin, her sahada tam işbirliği ve dayanışma içerisinde bulunmaları kaçınılmaz olmuştur.

Bu maksatla biraraya gelen 12 devlet, Birleşmiş Milletler Antlaşmasının 51. maddesine uygun olarak hazırladıkları ve 16 maddeden ibâret olan Antlaşmayı, 4.4.1948 târihinde, Washington'da imzâlayarak Paktı vücuda getirmişler, Millet Meclislerinde onaylanmasını müteakip 24.8.1949'da, yürürlüğe girmesini sağlamışlardır. Başlangıçta İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksenburg, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, İtalya, İzlanda, Danimarka, Norveç ve Portekiz devletlerinin biraraya gelmesiyle meydana gelen bu Pakt'a, 18 Şubat 1952'de Türkiye ve Yunanistan'ın, 9 Mayıs 1955'te Almanya'nın ve 30 Mayıs 1982'de İspanya'nın da katılmasıyla NATO üye sayısı 16 olmuştur. Fransa 1966'da NATO'nun askerî kanadından ayrılmıştır.

NATO üyesi devletler, birleşmek ve karşılıklı yardımlaşmak sûretiyle, komünizm tehdidi karşısında şimdiye kadar geçen süre içerisinde tesirli bir müşterek savunma cephesi kurmuşlardır.

Bu dayanışmayı gören Rusya, bütün gayretlerini, NATO'nun üyeleri arasında nifak sokarak, onu içten yıkmak hedefine yöneltmiştir.

Türkiye'nin NATO'ya girişi ve kazançları: İkinci Dünyâ Savaşının sona erdiği 1945 senesinden îtibâren, Avrupa'daki kuvvet dengesi tamâmen değişmeye başladı. Sovyet Rusya, Komünizm emperyalizmini gerçekleştirmek için harekete geçti. Polonya, Macaristan, Bulgaristan gibi kendi sınırları üzerinde bulunan ülkeleri Almanya'nın hegomonyasından kurtarmak bahânesiyle askerî işgal altına aldı. Buralarda komünist rejimler kurdu. Kezâ Çarlık Rusya'sının da emeli olan, Akdeniz'e inme gâyesini gerçekleştirmek üzere İran, Türkiye, Yunanistan, üzerine ağır baskılar yaptı. Türkiye'den İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına yerleşme hakkı ile Kars, Ardahan gibi Doğu Anadolu topraklarımızın, kendisine terkedilmesini istedi. Hattâ bu toprak istekleri, Trabzon ve Gümüşhane'yi de içine aldı. 1945-1946 yılları, Türkiye ve Türk milleti için en kritik günler oldu. Türkiye her an Sovyet saldırısını beklemeye başladı. 500 senelik bir târih süresinde, Rusların dâimâ Türk topraklarında gözü vardı. Türkiye, bütün bu şartlar altında hem kendi güvenliğini hem de dünyâ barış dengesini sağlamak maksadı ile NATO'ya istekle girdi (1952).

NATO'nun Türkiye'ye sağladığı dolaylı faydaların başında, üst yapı projeleri gelir. Hava meydanları, limanları, ikmal ve muhâbere tesisleri, bu projelerin bir kısmıdır. Bu projelerin gerçekleşmesi için, ödeme kolaylığı olan krediler sağlandı. Türkiye'ye sağlanan askerî imkânların çoğu, ABD ve Almanya'dan gelmektedir. Diğer NATO üye devletlerinin de teknoloji, eğitim açısından Türkiye'ye sağladıkları imkânlar küçümsenmeyecek kadar çoktur.

Silahlar, teknolojinin gelişmesiyle değiştikçe, bunlarla birlikte yeni teknoloji de Türkiye'ye girmektedir. Türkiye, iç imkânlarını zorlayarak, bu yeni teknolojileri her sâhaya yaymak durumunda ve NATO'nun araştırma geliştirme imkânlarından faydalanmaktadır.

NATO'nun başlıca gâyelerinden biri de üyesi bulunan ülkelerin hayat seviyesini yükseltmektir. Çünkü NATO teşkilatı, iktisâdî seviyesi kuvvetli olan ülkelerin, demokrasiye daha çok bağlı bulunduklarına inanmış bulunmaktadır.

NATO'nun organizasyonu: NATO organizasyonu, Kuzey Atlantik konseyi, Genel Sekreter, Askerî Komite ve NATO Komutanlıkları şeklindedir.

Kuzey Atlantik Konseyini, üye devletlerden birer üye temsil eder. Genel Sekreter başkanlığında haftada bir toplanır. Senede bir iki defâ bakanlar seviyesinde toplanır. Her üyenin veto hakkı vardır.

NATO'nun askerî komitesini, üye devletlerin genelkurmay başkanları meydana getirir, senede bir defâ toplanır. NATO stratejisi, Washington'daki askerî teşkilât tarafından tâyin edilir. Bu teşkilâtın askerî teşkilâtları; Avrupa'yı içine alan, Avrupa Müttefik Kuvvetler komutanlığı (SACEUR); Atlantik Okyanusu ve ABD kıyılarını içine alan, Atlantik Müttefik Kuvvetler komutanlığı (SACLANT) ve Manş Denizi ile Kuzey Denizini içine alan Müttefik Manş Komutanlığıdır. ABD ve Kanada'nın ayrıca bir askerî komitesi vardır.

NATO'nun nükleer gücü: Füze teknolojisinin gelişmesiyle gerek Sovyetler, gerekse NATO devletleri, menzili 1000 km üstünde, birkaç hedefe birden atılabilen çok başlıklı füzeleri, topraklarına yerleştirmeye başladılar. Füze yarışı o derece arttı ki, savaş hâlinde dünyânın büyük bir kısmının yerle bir olması mümkündü. ABD ile Sovyetler arasındaki silahların sınırlandırılması görüşmeleri, orta menzilli füzelere herhangi bir sınır getirmemişken, Sovyetlerin 1970'lerde 5000 km menzilli SS-20 füzelerini, Avrupa'ya yönelterek yerleştirmeleri, Sovyetlerin Avrupa için duyduğu arzuları ortaya koymuştur.

Bunun üzerine NATO, 1979'da önemli kararlar aldı. Bu kararların başında, uzun menzilli füzelerin Avrupa'ya yerleştirilmesi geliyordu. Toplam 572 Pershing II ve Cruise füzesinin, 1988'e kadar, muhtelif NATO ülkelerinde yerleştirilmesi kararlaştırıldı. NATO'nun bu kararı üzerine Sovyetler harekete geçerek, silahların sınırlandırma görüşmelerini yeniden istediler.

Sovyetlerin, silahlarını sınırlandırma görüşmelerinde istedikleri, Avrupa kıtasında kendilerinden başka hiçbir devlette nükleer başlıklı füzelerin bulunmaması sebebine dayanır. Sovyetler, Avrupa'daki kuvvet dengesini kendi lehlerine çevirerek, ABD ile Avrupa'nın ilişkisini kesmek istemeleridir. Halbuki NATO'nun temel stratejisi, Avrupa'nın ABD ile birlikte savunma yapmasıdır. Sovyetler, silahların sınırlandırılması görüşmelerini bir yandan engellerken diğer taraftan Hür Dünya'ya yönelen nükleer başlıklı füzelerini yerleştirmeye kesin anlaşma sağlanıncaya kadar devam etmiştir.

NATO'ya yönelen tehdit: NATO'nun kurulduğu 1949'dan bugüne kadar, hiç bir üye devlete, herhangi bir saldırı yapılmamıştır. Bu NATO'nun caydırıcılık gücünün iyi, yâni her zaman savaşa hazırlıklı

olmasının neticesidir. NATO güçlü oldukça, Kuzey Atlantik bölgesinde barışı bozan bir faaliyet beklenmemelidir. Bunun böyle olduğunu gören Sovyetler, Varşova Paktı üyelerini de kullanarak yeni bir tehdit usûlü geliştirdiler. Bütün dünyâda olduğu gibi özellikle NATO üyesi devletlerde doğrudan doğruya savaş metodlarının dışında yeni yıpratma usulleri tatbik ettiler. Basın, üniversite ve işçi hareketleriyle, banka soygunları ile başlıyan terör faaliyetleri, iç savaş tetiklemesini yapacak seri öldürme hareketleriyle zirveye ulaşmıştır. Bu tür savaştan maksat devletin gücünü moral yönünden yıkarak, savaşamaz hâle getirmektir. Sovyetler, Afganistan'da uyguladıkları terör faaliyetlerinde başarılı olmuşlar sonunda Afganistan'ı işgal etmişlerdir. Yalnız her türlü imkânı kullanmalarına rağmen başarı gösteremediler.

NATO- İttifak üyelerine yönelik bir Sovyet ve peykleri saldırısını göğüslemek üzere kurulduğunu iddia eden savunma amaçlı askerî ve siyâsî berâberlik idi. Gorbaçov'un "Glasnost" ve "Prestroika" politikası neticesi ve Malta Zirvesinde Doğu ve Batı arasında soğuk savaşın sona ermesi, Sovyetlerin Doğu Avrupa'dan çekilmeye başlaması ve Varşova Paktının 1 Nisan 1991'de fesh edilmesi ile, Sovyet tehdidi temeli üzerine kurulan NATO'nun varlık sebebi ortadan kalkmıştır.

Bu sebepten yakın zamana kadar "Hür Dünyânın Koruyucusu", "Demokrasilerin ittifakı" ve "Demokratik Hür Dünyânın Güvencesi" olarak isimlendirilen, NATO'nun geleceği belirsizlikler göstermektedir. Yalnız NATO değil AT'ın da geleceği meçhuldür.

Bu değerlendirmelerden sonra NATO'nun günümüzde (1994) karşıkarşıya kaldığı önemli meseleler şunlardır: 1) NATO'nun kuruluş amacı Doğu Bloku dağıldığına göre NATO varlığını korumalı mı? koruyacaksa yeni düşmanı kim olacak? 2)Soğuk savaş sonrası konjoktürde Avrupa istikrârını tehdit eden potansiyel kriz bölgeleri ve istikrarsızlık alanları NATO'nun ilgi ve müdâhale alanları dışında olduğuna göre, NATO "alan dışı bölgelerde" müdâhalede bulunmalı mı?

NATO eğer varlığını devam ettirecekse bu soruların üstesinden gelmek için her şeyden önce yeni bir görev alanı belirlemek zorundadır. Zîra soğuk savaş sonrası Avrupa'nın çıkarlarını ve istikrârını etkileyecek potansiyel kriz bölgeleri ve istikrarsızlık alanları olacaktır.

Bu istikrarsızlıkları önlemek için NATO "alan sınırının":

Türkiye'den başlayıp Balkanlardan Rusya'ya uzanan Doğu Avrupa yayı,

Rusya'dan başlayıp Çin ve Türkiye'ye dayanan Asya ve Kafkasya yayı,

Kuzey Afrika'dan başlayıp Körfez'e uzanan Ortadoğu yayı olmalıdır.

Bütün bu bölgeler NATO'nun "alan kapsamına" girerse, onun varlığını devam ettirmesi hür devletler topluluğunun faydasına görülmektedir (1994).

NATURALİZM (Bkz. Edebî Akımlar)

NAURU

DEVLETİN ADI ..... Nauru (Naoero) Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Yaren District

NÜFÛSU 9600

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 21 km^2

RESMÎ DİLİ .....Nauru Dili ve İngilizce

DÎNİ .....Hıristiyanlık

Para Birimi..... Avustralya Doları

Güneybatı Pasifik Okyanusunda, Avustralya'nın yaklaşık 2150 km kuzeydoğusunda yer alan, küçük bir ada (cumhûriyet) devleti.

Târihi

Bu küçücük ada devletinin târihi, 1798'de İngiltere tarafından bulunmasıyla başlar. 1886 yılında ise Alman İmparatorluğu adayı ele geçirdi. Aynı yıl adaya Nauru adı verildi. 1890 yılında fosfat yataklarının bulunması, adanın önemini arttırdı. Birinci Dünyâ Harbinden sonra ada, BM tarafından Avustralya kontrolüne bırakıldı. 1920 yılında Avustralya, İngiltere ve Yeni Zellanda, üçlü olarak ülkeyi mandaları altına aldılar. İkinci Dünyâ Harbi esnasında, Japonlar tarafından 1942 yılında işgal edildi. Japonlar 1200 Nauruluyu, Truk Adasına esir işçi olarak götürdüler. Bunlardan ancak 737 tânesi, 1945 yılında Avustralya'nın yeniden adayı almasıyla geri dönebildi.

1947 yılında ada, Avustralya kontrolünde BM Hâmilik Toprağı ilân edildi. 1951 yılında ilk seçimler yapıldı ve Mahallî Hükümet Konseyi seçildi. 3 Haziran 1968 yılında bağımsız bir cumhûriyet oldu.

Fizikî Yapı

Nauru, ekvatorun 42 km güneyinde küçük bir adadır. Oval şeklinde olan adanın çevresi yaklaşık 2500 km olup, güney batısında Avustralya vardır. Kumlu plajlar ile mercan kayalıklarının bulunduğu iç kısım arasında 150 ilâ 300 m arasında genişliği değişen verimli bir şerit uzanır. Kayalıkların hemen kuzeyinden îtibâren verimsiz bir yayla uzanır. Bu yaylanın gerilerine doğru boyları hemen hemen 15 m'ye kadar ulaşabilen mercan kule toplulukları yer alır.

Nauru Cumhûriyetinin komşuları; güneybatıda Solomon Adaları, Yeni Gine, güneyde Yeni Caledonya, doğuda Tuvalu Adaları, kuzeyde Marshall Adaları ve kuzeybatıda Caroline Adalarıdır.

İklim

Adanın iklimi oldukça sıcaktır. Bazı zamanlar serin deniz meltemleri bu sıcaklığı azaltır. Nem oranı bâzan çok yüksek ve bâzan de orta seviyededir. Sıcaklık umûmiyetle 25°C ilâ 35°C arasında değişir. Yağışlar genellikle batı musonları dönemindedir. Ortalama yıllık yağış miktarı yaklaşık 2000 mm'dir.

Tabiî Kaynaklar

Küçük bir ada olan Nauru'nun çevresi mercan kayalarıyla doludur. Ormanlık alanlar ve yabânî hayvanlar bakımından çok fakirdir. Ülkenin iç kısımlarında yer alan mercan kuleleri, ülke manzarasına çok değişik bir tarz getirmektedir. Nauru Adasını bir devlet hâline getiren, kıyı bölgelerdeki mercan kayalarının hemen üstündeki verimsiz bir yayladaki yüksek dereceli fosfat yataklarıdır. Ada, fosfat bakımından çok zengindir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nauru yaklaşık 9600 kişilik bir nüfûsa sâhiptir. Nüfus yoğunluğu kilometrekareye 428 kişidir. Nüfûsun % 57'sini adanın yerlileri Naurulular, % 26'sını Pasifik Adaları insanları, % 18'ini Çinliler ve % 8'ini Beyazlar teşkil eder. Yıllık nüfus artış oranı % 1,5'tir.

Siyâsî Hayat

Nauru'nun yönetim şekli cumhûriyettir. Resmî adı Nauru (Naoero) Cumhûriyetidir. Devlet Başkanı aynı zamanda hükümet başkanıdır. Tek meclisten meydana gelen bir parlamentosu mevcuttur. Parlamento 18 üyeli olup, üç yılda bir seçilir. Bakanlar Kurulunu, Cumhurbaşkanı seçer. İdarî olarak 14 ayrı bölgeye bölünmüştür. Nauru önceleri Avustralya idâresi altında Birleşmiş Milletler güvenliği altında bir manda bölgesiydi. 1968 yılında bağımsızlığını kazandı.

Ekonomi

Yeni bir devlet olan Nauru'nun ekonomisi, büyük ölçüde fosfat endüstrisine ve bu işletmelerden sağlanan ortaklık paylarına dayanır. Para birimi olarak Avustralya dolarını kullanır. Yıllık millî üretim yaklaşık 160 milyon dolardır.

Kokanat, ülkede en önemli tarım ürünüdür. Bunun yanında kümes hayvanları da yetiştirilir. En önemli ihraç ürünü fosfat olup, başlıca Avustralya, Yeni Zellanda ve Japonya'ya satmaktadır. Buna karşılık gıdâ maddeleri, makina, motorlu vasıtalar ve mâdenî eşyâ satın alır. Ayrıca gemicilik, milletlerarası ticâret ve sivil havacılık vergileri önemli bir gelir kaynağıdır.

Nauru, kendisine âit deniz taşımacılığı ve havayoluna sâhiptir. Böylece Pasifik Adalarına, Japonya'ya ve Avustralya'ya ulaştırılmasını kendi imkânlarıyla yürütebilmektedir. Ayrıca bir yer uydu istasyonu sâyesinde telefon, telgraf ve telex servisleri imkânına sâhiptir.

NAUTİLUS (Sedefli Deniz Helezonu);

Alm. *Nautilus, Perlboot,* **Fr.** *Nautile (m),* **İng.** *Nautilus.* **Familyası:** Nautilusgiller (Nautilidae). **Yaşadığı yerler:** Pasifik ve Hint Okyanuslarında. **Özellikleri:** Helezon biçimli kalkerli bir kabuk içinde bulunur. Ağız çevresinden kollar uzanır. Yumurtlayarak ürer. **Çeşitleri:** Yaşayan altı türü bilinmektedir.

Güney Pasifiğin derin sularında yaşayan kafadanayaklılar (Cephalopoda) sınıfından bir yumuşakça. Notilus olarak da bilinir. Hint Okyanusunda da birkaç türüne rastlanır. Helezon biçiminde kıvrılmış kalkerli bir dış kabuğu vardır. Salyangoz görünümündedir. Erişkinleri 1,5 kg ağırlığa yaklaşır ve kabuklarının çapı ancak 15-20 cm'yi bulur. Kabuk, enine bölmelerle odacıklara ayrılmıştır. Hayvan kabuğun en son odasını işgal eder. Büyüdükçe ilâve edilen yeni odaya taşınır. Diğer odalar salgıladığı bir gaz ile doludur. Hem yüzebilmekte hem de sürünebilmektedir. Hint Okyanusundaki N. pompilius türünün çapı 15-25 cm'yi bulur. Beyazımsı olan kabuğunun üzerinde kızıl kahverengi çizgiler

mevcuttur.

Nautilusun arkasından uzanan ince bir şerit, çeperlerde bulunan deliklerden geçerek en iç odacığa kadar uzanır. Ağız etrafında 90 kadar tentakül (kol) bulunur. Kollar vantuz (emeç) lardan mahrumdur. Yengeç ve diğer hayvanları bu kollarla avlar. Çoğunlukla gece aktiftirler. Kendi hacmindeki deniz suyu ile aynı ağırlıktadır.

Genellikle tropik suların 400-500 metre derinliklerinde rastlanır. Kabuk bölmelerindeki gazın kontrolü ile hayvanın yüzmesi ve farklı derinliklere inip çıkması sağlanır. Etki-tepki sistemiyle hareket eder. Bunun için başın biraz altında bulunan boşluktan su fışkırtır. Bunun meydana getirdiği tepkiyle suda hızla yol alır. İki çift solungaca sahiptir. Mürekkep kesesi bulunmaz. Ayrı eşeylidir. Ahtapot ve mürekkepbalıkları gibi yumurta ile çoğalır. Yaşayan altı türü bilinmektedir.

NAVARİN FÂCİASI;

20 Ekim 1827 târihinde, Fransa-İngiltere, Rusya müttefik filolarının, Navarin'deki Osmanlı-Mısır donanmasına baskını. On dokuzuncu yüzyılda İslâm âleminin en büyük, dünyânın süper güçlerinden olan Osmanlı Devletinin varlığı, Hıristiyan ve sömürgeci devletleri rahatsız ediyordu. Sömürgeci devletlerin dünyâ hâkimiyetine; sultanları, aynı zamanda İslâm âleminin lideri olan halîfelik sıfatına da sâhip Osmanlı Devleti engel oluyordu. Osmanlı Devletini bölüp, parçalayıp, yıkmak için, tebaadan olan Rumları; Türklere karşı kışkırtıyorlardı. Rumların yaptıkları vahşetleri, sankiOsmanlılar yapmış gibi propaganda yaparak lehlerinde kamuoyu meydana getirdiler. Bütün Hıristiyan ahâliye olduğu gibi, Yunanistan'daki Rumlara da, Kavmiyetçilik ideolojisiyle isyan fikrini aşıladılar.

Masonik esaslara ve şifrelere göre teşkilâtlanan ve faaliyetlerini arttıran fesat cemiyetleri Avrupa'da ve Rusya'da bulunan Rum sermâyedarlar tarafından destekleniyordu. Neticede OsmanlıİmparatorluğU yerine Bizansı diriltmek hayâliyle Yunan isyanları başladı. Osmanlı Devleti içişlerindeki gelişmeleri kontrol etmek için Yunanistan'daki tedbirlerini arttırdı. 1821 yılında Mora'da Rum İsyânı çıktı. Devrin OsmanlıSultanı İkinci Mahmûd Han, Mora İsyânını bastırmakla Mısır Vâlisi Kavalalı Mehmed Ali Paşayı vazifelendirdi. Mehmed Ali Paşanın oğlu İbrâhim Paşa; Mora'daki Rum âsîleri, Rus subay ve askerleriyle Avrupa devletlerinin gönüllü hümanistlerini mağlup edip, bölgeden attı. Bu durum Fransa, İngiltere ile Rusya'nın birlik olarak Osmanlı Devletine karşı cephe almalarına yol açtı. Mora'dan Osmanlı askerinin çekilmesini isteyen notayı, Sultan Mahmûd Han hükümranlık prensibiyle uyuşmadığı için reddetti. Zîrâ bu durum Osmanlıların bir iç meselesiydi.

Baltık Denizine açılan Rus donanmasından bir filo İngilizlerle birleşip, Akdeniz'e girdi. Rus-İngiliz gemilerine Fransız filosu da katıldı. İngiliz amirali Cangrington kumandasındaki Fransa, İngiltere, Rusya müttefik donanması, Mısır'daki Kavalalı İbrâhim Paşa kuvvetlerine karşı deniz harekâtı başlattı. Mora İsyânında, Osmanlı ve Mısır gemileri Navarin limanında bulunuyordu. Müttefik donanması, Navarin Limanını kuşattı. Osmanlılar ile deniz muhârebesi yapmaya cesâret edemediler. Amiral Cangrington, müttefikler adına, Osmanlı ve Mısır askerlerinin Yunanistan'dan çekilmesini istedi. Kabul edilmedi. Navarin'in açıklarındaki müttefik donanması, gâyelerinin savaş olmadığını ileri sürerek, limana girmek istediler. 20 Ekimde dostâne bir havayla Navarin Limanına girdiler. Osmanlı ve Mısır gemileri hilâl şeklinde birbirine rampa etmiş, üç sıra hâlindeydiler. Limana giren müttefik gemileri savaş için bahâne aramaya başladılar. Ateş gemisinin başka yere alınmasını istediler. Kabul edilmeyince, Mısır gemilerinden kendilerine ateş açıldığını ileri sürerek, savaşı başlattılar. Müttefik gemilerinin ânî ateşi üç saat devam etti. Elli yedi Osmanlı-Mısır gemisiyle altı bin asker kaybedildi. Mütefiklerin kaybı ise bin askerdi.

Navarin Fâciasını Osmanlı hükümeti protesto edip, Fransa, İngiltere ve Rusya'dan tazminat istedi. Avrupa basını, fâciayı örtmek için Osmanlı Devleti aleyhine kampanya açtılar. Fransa, İngiltere, Rusya'nın elçileri, İstanbul'u terk ettiler. Faciaya Osmanlı Devletinin sebep olduğunu ileri sürüp, Rusya, Osmanlı Devletine harp îlân etti. İngiltere parlamentosundaki sert tenkitler üzerine, İngiliz Amirali Cangrington vazifesinden alındı. Rusların, Balkanlardan ve Kafkaslardan saldırmaları üzerine iki cephe açıldı. Fransa, Mora'ya asker çıkardı. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı kaldırılıp, ordusu teşkilatlanıp kadrosunu bütünüyle tamamlayamayan Osmanlı Devleti, bütün imkânları seferber ederek, düşmanlarla mücâdele etti. Fransa ve Rusya'nın Orta-Doğu ve Akdeniz'de güçlenmesini, menfaati icâbı istemeyen İngiltere'nin araya girmesiyle anlaşma yapıldı.

Navarin Fâciası neticesinde; Avrupa devletleri Osmanlı Devletini rahat bırakmıyarak, kısa zaman sonra Yunanistanın istiklâl kazanmasını sağladılar.

NAYLON;

Alm. *Nylon (n),* **Fr.** *Nylon (m),* **İng.** N*ylon.* Dikarboksilli asitlerle, diaminlerin polimerizasyonundan meydana gelen poliamitler, ilk sentetik iplik. Naylon, ilk olarak 1938 yılında yapılmış ve naylon çorap

yapımında kullanılmıştır.

Bir naylon ipliği, paralel olarak sıralanmış çizgisel dev moleküllerden meydana gelir. Bu dev moleküllerin her biri, süper poliamitler grubundandır. Bir poliamit, bir diaminle bir diasidin reaksiyonundan üretilen uzun zincir yapıdaki bir polimerdir. Farklı amin ve asitlerden başlamakla farklı naylonlar elde edilir.

Üç ana tip naylon ipliği rakamlarla tanımlanmıştır. Naylon 66, ilk geliştirilen naylon olup, erime sıcaklığı ve gerilme direnci en yüksek olanıdır. Naylon 6, benzer olup daha yumuşaktır. Naylon 610, daha ağır bir malzeme olup, diş ve saç fırçalarında, balık ağlarında, cerrâhîde yara dikişlerinde vs. kullanılır. Naylon 610 suya karşı diğerlerinden daha dirençlidir. Bu üç naylon tipi şimdi başlıca, paraşütlerde ipek yerine, kumaş dokumalarında, ağların yapımında, kilimlerde, tül perdelerde, daktilo şeritlerinde, su ve hava geçirmeyen perde yapımında, tellerin yalıtılmasında, kimyâ sanâyiinde, filtrelerde kullanılmaktadır. Sert ve katı naylon, tarak ve yemek takımı gibi eşyâların üretiminde (toz malzemenin kalıplanmasıyla) kullanılmaktadır.

Üretim: Naylonların en tanınmışı olan naylon 66, adipik asitle hekza metilen diaminden elde edilir. Adipik asit $HOOC-(CH_2)_4-COOH$, hekzametilen diamin ise $H_2N-(CH_2)_6NH_2$ formülleriyle gösterilir. Çok sayıda adipik asit molekülü ile eşit sayıda hekzametilen diamin molekülü arasında su moleküllerinin peşpeşe ayrılmasıyla polimerleşmiş ürün meydana gelir. Polimerde...$NH-(CH_2)_6-NH-CO-(CH_2)_4-CO$... halkası devirli olarak tekrarlanır. Polimerleşme cihazından çıkan ham naylon, yongalar şeklinde kesilir. Naylon ısıtılınca ergir. Ergime işi argon atmosferinde yapılır. Çünkü havadan etkilenebilir.

Ergitilmiş naylon sıvı hâlde iken, ince deliklerden basınçla püskürtülür. Soğuyan naylon iplikleri katılaşır. Sonra bu iplikler soğukta çekilmek sûretiyle uzatılır. Böylece çok esnek ve sağlam iplikler elde edilir. Bu iplikler havaya ve organik maddeleri bozan etkenlere karşı çok dayanıklıdır. Ancak 230°C'ye doğru erir.

Naylon iplikçiklerinin kalınlığı denye (denier) ile ölçülür. Eğer 15 gram naylondan 9000 m, iplik çekilmişse bu iplik 15 denyedir. Böyle iplikler, kadın çorabı yapımında ipek yerine kullanılır. Üstelik naylon iplikler ipek ipliklerden daha esnek, daha sağlam, küçük canlılara ve kimyevî faktörlere karşı daha dayanıklıdır, daha az nem, yağ tutarlar, daha iyi boyanabilirler.

Naylonun ilkel maddeleri olan diamin ve diasitler mâden kömürü, hava, su ve petrol ilkel maddelerinden endüstride sentetik yollarla elde edilirler. Bu ilkel maddeler çok bol ve ucuz olduğu için, elde edilen son ürün naylon da ucuz olur.

NAZAR;

Alm. *Blick,* **Fr.** *Mauvais ceil,* **İng.** *Evil eye.* Göz değmesi. Bir kimsenin canlı veya cansız bir varlığa bakışı esnâsında, gözlerinden çıkan şuâların, ışınların baktığı varlıklara isâbet etmesi, görüş, düşünce. Nazar, lügatta "bakmak, göz atmak, düşünmek, iltifat ve îtibar etmek, yan bakış, kötü bakış vs." mânâlarına gelir.

Nazar değmesi haktır. Yâni göz değmesi doğrudur. Bâzı kimseler, bir şeye bakıp, beğendiği zaman, gözlerinden çıkan şuâ zararlı olup canlı vecansız, her şeyin bozulmasına sebep oluyor. Bunun misalleri çoktur. Fen, belki bir gün, bu şuâları ve tesirlerini anlayabilecektir. Nazarı değen kimse, hattâ herkes, beğendiği bir şeyi görünce"Mâşâallah" demeli, ondan sonra o şeyi söylemelidir. Önce Mâşâallah deyince, nazar değmez. Mâşâallah demek; "Her şey Allahü teâlânın irâdesi, dilemesi ile olur. İnsanların ve diğer varlıkların fayda ve zarar vermesi de, Allahü teâlânın izin vermesi, güç ve kudret vermesiyledir." demektir.

Nazar değmesiyle meydana gelen zararı, hastalığı, bugünkü tıbbın âletleri ve ilâçları ile tedâvi etmek mümkün olamıyor. Belki, günün birinde tedâvi şekli bulunabilir. Yalnız, Peygamber efendimiz (sallallahü aleyhi ve sellem) nazar değen kişinin **Kur'ân-ı kerîm** ve duâ okumak sûretiyle tedâvi edilebileceğini haber vermiştir. Nazar değen kimseye şifâ için (Âyet-el-kürsî), (Fâtiha), (Mu'avvizeteyn) ve (Nûn sûresi) nin sonunu okumak muhakkak iyi geldiği, Fârisî **Medâric-ün-Nübüvve** kitabı ile **Mevâhib-i Ledünniyye** ikinci cilt, yüz yetmiş dokuzuncu sayfasında yazılıdır. Bu iki kitaptaki ve **Teshîl-ül-Menâfi'** kitabının 200. sayfasında yazılı duâları okumak da faydalıdır. Duâların en kıymetlisi ve faydalısı Fâtiha sûresidir. **Tefsir-i Mazhârî** son sayfasında diyor ki, "**İbni Mâce**'de yazılı, Hazret-i Ali'nin bildirdiği hadîs-i şerîfte; **«İlâçların en iyisi Kur'ân-ı kerîmdir.»** buyruldu. Hastaya okunursa, hastalığı hafifler."

NÂZIM HİKMET RAN;

şâir ve yazar. 1902'de Selanik'te doğdu ve 1963'te Moskova'da öldü. Babası Hikmet Bey, Kalem-i Ecnebiyeye bağlı bir memurdu. Anne tarafından büyük dedesi Mustafa Celâleddîn Paşa, Polonya asıllı

olup, sonradan Müslüman olmuştur. Annesi Cemile Hanım ise Ali Fuâd Cebesoy'un kızkardeşidir.

Galatasaray Lisesi ve Nişantaşı Nümûne Mektebinde okuduktan sonra, Heybeliada Bahriye Mektebine girdi. Okulu bitirince Hamidiye Okul Gemisinde stajyer Güverte Subayı olarak görev yaparken sağlık sebepleriyle 1920'de çürüğe çıkarılıp ordudan ayrıldı. Bu sırada yurtseverlik duygularını taşıyan ilk şiirleri yayınlandı. 1921'de Bolu'da öğretmenlik yaptı.

Arkadaşı Vâlâ Nûreddîn ile yaptığı Anadolu seyâhati sırasında, Almanya'da okumuş bâzı Türk komünistleriyle İnebolu'da tanıştı. Onların telkinleriyle komünist olup, Moskova'ya gitti. Moskova'da ekonomi ve sosyoloji tahsili yaptı. Orada Avrupalı psikologların "beyin yıkama" diye tâbir ettikleri sıkı bir komünist eğitiminden geçti. **"19 Yaşım"** başlıklı şiirinde kendisine verilen bu eğitimin yoğunluğunu dile getirmektedir. Târihimizde, Şevket Süreyya Aydemir'den sonra, komünizmi, tatbik edildiği ülkede öğrenen kişilerin başında gelir.

İsyankâr bir rûhun sâhibi olan Nâzım Hikmet 1928 yılında Türkiye'ye geldi. Çeşitli dergi ve gazetelerde çalışmaya başladı. 1938 yılında Harp Okulunda komünizm propagandası yapmak suçundan tevkif edilerek, yirmi sekiz sene hapse mahkum oldu. Çankırı, Üsküdar ve Bursa cezâevlerinde on iki sene yattıktan sonra 1950 yılında çıkarılan genel afla tahliye edildi.

1951 yılında gizlice Sovyetler Birliği'ne kaçtı ve orada Türkiye aleyhine faaliyetlerde bulunduğu için, Türk vatandaşlığından çıkartıldı. Bunun üzerine Sovyet tabiiyetine geçerek, Borzcky soy ismini aldı. Böylece Türk şâiri olmak vasfını tamâmen kaybetti. 3 Haziran 1963'te ölümüne kadar on üç sene Sovyetler Birliği Polonya ve Bulgaristan başşehirlerinde yaşadı.

Şiirlerinde, önceleri hece veznini kullanırken, Sovyetler Birliği'nde tanıdığı, 1930 senesinde Komünist Partinin baskılarına dayanamayarak intihar eden Futurist şâir Mayakousky'nin tesirinde kalıp, serbest vezinle yazmağa başladı. Hapse girinceye kadar yazdığı birçok şiirinde, makina ve sosyalizm temaları büyük bir yer tutar.

Yıllardır, cepheden cepheye koşan bir milletin içinde bulunduğu sefâlet manzaralarına şâhit olduğu Anadolu seyâhati sonrasında kurtuluşu makinalaşmakta görüyordu. Makinaya olan hasreti materyalist bir ideoloji olan Marksizmle birleşerek, büyük bir mukaddesat düşmanlığına döndü. İlmin ve tekniğin ulaşamayacağı birçok gerçekleri göremediği için, teknik ve Marksizm'e aynı zâviyeden bakıp inkâr bataklığına kaydı. **"Makinalaşmak"** şiirinde şekil ve üslupta da makinayı hissettirmekte, makina seslerini taklitte, mânâsı olmayan tamâmen mekanik sesleri kullanmaktadır.

Hapishânedeyken yazdığı şiirlerinde, hapishâne hayâtına uygun olarak şekil ve öz bakımından büyük değişiklikler oldu. Önceki şiirlerinde mevcut olan gürültülü ifâdeden uzaklaşıp Orhan Veli'nin şiirlerindeki üslupla yazmaya başladı. Hapishâneden çıkıp Türkiye'den de kaçtıktan sona, yine eski gürültülü üslûba dönerek kendisini tamâmen Komünist Partinin emrinde ideolojik şiirler yazmağa verdi. 1950'lerin soğuk savaş yıllarında Sovyet Rusya'nın propagandası için çeşitli ülkelere gönderildi.

Nâzım Hikmet, Marksist ideolojiyi dînin; kapitali **Kur'ân-ı kerîm'**in; Stalin'i de Allahü teâlânın yerine koymaya heveslendi. Bunda daha çok Tanzimat devri şâirlerinden Şinâsi'yi örnek almıştır. Şinâsi de dînin yerine medeniyeti, peygamberin yerine de Reşîd Paşayı koymaya çalışır. Nâzım'ın "Hâfız-ı **Kapital** olmak istiyorum!" ve "Beni Stalin yarattı!" gibi sözleri, bunun en açık ifâdesidir. Şiirlerinde Marx, Lenin ve Engels'in isimlerini yazmaya büyük harfle başlarken Allahü teâlânın ismini yazmaya özellikle küçük harfle başlamaktadır.

Nâzım Hikmet modern şiir akımı, mekanik düşünce ve materyalist üslûbun tam aksi bir istikâmet tâkip etmesine rağmen, aşk, ölüm, yalnızlık gibi insan rûhunun girinti ve çıkıntılarını dile getiren kompleks duyguların çok uzağında şiirler yazdı. Materyalist edebiyâtın bile idealist bir muhtevâ kazanmaya çalıştığı günümüzde Nâzım Hikmet'in şiirlerinin heyecanla okunabilmesi, birtakım aşırı duyguları, isyankâr ve ihtilalciye yakışır bir üslupla ifâde edebilmesindendir. Şiirlerinde sığ, basit hitâbet tarzın ile yer yer argoya ve aşırı müstehcenliğe kaçan ifâde tarzından kendisini kurtaramadı.

Nâzım Hikmet, kendisine mahsus bir orjinal üslup ve ifâde tarzı vücûda getirdiyse de bu, Türk şiirine fazla müessir olamadı. Oğlu Mehmed Andaç'ın ifâdesiyle; "Esas şiirlerini Türkiye'de yazmıştır. Sovyetler Birliği'ndeki şiirlerini ruble için yazmıştır."

NAZIM ŞEKİLLERİ;

Alm. *Dichtungsform (f),* **Fr.** *Forme (f) de versification,* **İng.** *Versification forms.* Bir şiiri meydana getiren mısraların kendi aralarında toplanış ve kâfiyeleniş düzeni.

Şiir, belli bir vezin ve kâfiye düzenine bağlı anlatım yoludur. Şiir, Arapça olan "nazm" kelimesiyle birlikte veya birbirlerinin yerine de kullanılır. Nazım, lügatte"dizme, sıralama ve düzene koyma"

anlamındadır. Şiir ise, edebî değeri olan nazımlı sözdür.

Bir şiirin, nazmın ahenkli ve tesirli söylenmesi için vezin, kâfiye ve nazım şekli gibi üç ana dış unsura ihtiyaç vardır. Vezinli (ölçülü) mısraların, belli bir kâfiye düzeni ile kümelendiği (toplandığı, dizildiği, örüldüğü) biçime, şeklî görünüşe **nazım şekli;** bu şekildeki bir şiirin konusuna göre adlandırılmasına **nazım türü** denir. Koşma, gazel nazım şekline; koçaklama, mersiye nazım türüne misaldir.

"Nazımlı söz" de denilen bir şiirde, nazım şeklinde veya nazım türünde mânâ bütünlüğü taşıyan en küçük parçaya **nazım birimi** denir. Bâzan nazım birimi bir **mısra** olabileceği gibi; iki mısradan meydana gelen **beyit** (divan şiirinde); ikiden çok mısra kümelerinden meydana gelen **kıt'a, bend** veya **üçlük, dörtlük** (halk şiirinde), **beşlik... sekizli, onlu** gibi şekiller de birer nazım birimidir.

Şiirle ilgili verilen bu umumî bilgilerden sonra nazım şekillerini ve nazım türlerini şöyle sıralayabiliriz.

Divan Edebiyatı Nazım Şekilleri

Gazel: Beyit birimi üzerine kurulmuş bir divan edebiyatı nazım şeklidir. Aruz vezninin her kalıbıyla yazılabilen, genellikle aşk, tabiat ve toplum temalarının işlendiği, duygularda derinlik ve yakınlık, hayalde genişlik ve nüktede incelik, isteyen bir şiir türüdür. Hafif, hattâ biraz şuh ve neşeli söyleyişler, gazelde hoş karşılanmaz. Türk edebiyatında en büyük şâirler, aynı zamanda gazel üstatlarıdır. Şâirlerin sanat kudreti, gazeldeki başarılarıyla ölçülür.

Gazelin ilk beytine **matla** (doğuş, giriş) son beytine **makta** (kesiliş, bitiş), en güzel beytine de **beyt-ül-gazel** denir. Gazelde her beyit, iyice işlenmiş bağımsız bir bütün sayılır. Bu yüzden gazelin beyitleri arasında anlam birliği aranmaz. Beyitlerin her biri ayrı şeyler anlatabileceği gibi bâzan birkaç beyit, bâzan da gazelin bütün beyitleri tek bir tema üstüne olabilir. Beyitleri arasında mânâ birliği taşıyan gazellere **yek-âvaz** veya **yek-âhenk** gazel denir. Şâir, genellikle son beyitte **mahlas** (isim veya takma isim) ını kullanır. Bu beyte de **Tâç beyit** denir.

Gazel, Arap edebiyatından İran'a, oradan da Türk edebiyatına geçmiştir. Arap şiirinin eski çağında gazel, kasidenin **tegazzül** diye anılan bir parçasıdır. Kasidenin bu kısmında sevgiliye methiyeler söylenirdi. Zamanla ayrı bir nazım şekli oldu. Bilhassa İran ve Türk edebiyatlarında çok sevildi. Divan şiirimizin Fuzûlî, Bâki, Nedim ve Nâilî gibi büyük şâirleri, gazel tarzının üstatlarıdır. Bu kudretli şâirlerin tesiriyle gazel söylemek, edebiyatımızda Tanzimattan sonra da devam etmiş ve bu nazım şekliyle nât, münâcât yanında mersiyeler gibi nazım türleri de yazılmıştır.

Nazım birimi beyit olan gazelin kâfiye dizilişi aa, ba, ca... olup, ilk beytinin iki mısraı kendi aralarında kâfiyeli, sonra gelen beyitlerin birinci mısraları serbest, ikinciler ilk beyitle kâfiyelidir.

Gazel, 5 beyitten 12 (bâzan 15) beyte kadar olabilir.

Gazel

	Kâfiye dizilişi:
Sernâme-i muhabbeti cânâne yazmışem	a
Hasret risalesin varak-ı câne yazmışem	a (Matla)
Nâlişlerini derd ile bîçâre bülbülün	b
Bâd-ı Sâba eliyle gülistâna yazmışem	a
Zülfün hikâyesini gönülde misâl edüb	c
Gam kıssasını levh-i perişâne yazmışem	a
Resm etmişem gözümde hayâlini gûyâ	d (Beyt-ül
Nakş-ı nigârı sâgâr-ı mercâna yazmışem	a (gazel)
Tab-ı rûhunla sûzunu yazarken Ahmed'in	f (Taç
Şevkından odlara tutuşup yane yazmışem	a beyti ve
	Makta

Gazelin çeşitleri: Şekil bakımından özellik taşıyan iki gazel çeşidi vardır: Müstezat gazel ve Musammat gazeldir.

Müstezat gazel: İç içe konulmuş iki gazeli andıran bir gazel çeşididir. Esasen gazel dâimâ (Mefûlü, mefâîlü, mefâîlü, feûlün) vezniyle yazılır. Her uzun mısradan sonra "ziyâde" olarak isimlendirilen (Mef'ûlü, feûlün) vezniyle bir mısra eklenir. Ziyâdeler, anlam îtibâriyle asıl mısralara bağlıdır. Ya kendi aralarında veya asıl gazel ile kafiyelenirler. Müstezat şekli, "yedekli" adı ile Halk Edebiyatımızda da kullanılmıştır.

Ey şûh-ı kerem-pîşe, dil-i zâr senindir a
Yok minnetim aslâ x

Ey kân-ı güher, anda ne kim var senindir a
Pinhân u hüveydâ x

Sen kim gelesin meclise bir yer mi bulunmaz b
Baş üzre yerin var y

Gül goncasısın, gûşe-i destâr senindir a
Gel ey gül-i rânâ x

Musammat gazel: Ortadan ikiye ayrılabilen, eş bölümlü vezinlerle yazılan gazellerdir. Bu tür gazellerde, mısra ortasında da kâfiyeler bulunur. Bu iç kâfiyeler, beyitleri ikiye bölünebilir hâle getirir. Bu durumda matladan sonra gelen beyitler, kendi aralarında kafiyeli olan dörtlük gibi ele alınabilir.

Musammat Gazel

Beni candan usandırdı / cefâdan yâr usanmaz mı
Felekler yandı âhımdan / murâdım şem'i yanmaz mı

Kamu bîmârına cânân / devâ-yı derd eder ihsân
Niçün kılmaz bana derman / beni bîmâr sanmaz mı

Şeb-i hicrân yanar cânım / döker kan çeşm-i giryânım
Uyarır halkı efgânım / kara bahtım uyanmaz mı

Gül-i ruhsârına karşu/ Gözümde kanlu akar su
Habîbim fasl-ı güldür bu / akar sular bulanmaz mı

Gammım pinhân tutardım ben / dediler yâre kıl rûşen
Desem ol bîvefâ bilmem / inanır mı, inanmaz mı

Değildim ben sana mâil / sen ettin aklımı zâil
Bana ta'n eyleyen gâfil / seni görgeç utanmaz mı

Fuzûlî rind ü şeydâdır / hemîşe halka rüsvâdır
Sorun kim bu ne sevdâdır / bu sevdâdan usanmaz mı

Fuzûlî

Kâfiye dizilişi:

x	a
y	a
b	b
b	a
c	c
c	a

Musammat şiirlerin, dört mısralık kıt'alar biçimine kolayca dönüştürülebilmesi için, eş değerli vezinlerle yazılması lâzım olduğundan, yukarıdaki gazel (Mefâîlün-Mefâîlün-Mefâîlün-Mefâîlün) kalıbıyla söylenmiştir.

Gazeller, öteden beri bâzı çevreler tarafından maksatlı olarak, yanlış anlatılmakta, bâzı kimseler tarafından da yanlış anlaşılmaktadır. Bunun sebebi gazellerde geçen zülf, ben, güzellik, aşk, mey ve meyhâne gibi kelimelerdir. Bunları zâhirî mânâda değerlendirmek yanlış anlaşılmalara sebep olmaktadır. Çünkü bunlar, divan edebiyatına mahsus **mazmûn'**lardır. Çoğunun mânâsı, tasavvufî ve çok derindir. Bu bakımdan, divan edebiyatının çoğu gazellerini anlamak için İslâmiyeti iyi bilmek ve yeterli tasavvuf bilgisine sâhip olmak lâzımdır. (Bkz. Divan Edebiyatı)

Kaside: Beyit birimi üzerine kurulmuş bir divan edebiyatı nazım şeklidir. Aruz vezninin her kalıbı ile yazılabilir, ama daha çok uzun vezinler seçilir. Kaside, bir maksat için yazılmış şiir demektir. Yazılış gâyesine göre ayrı ayrı isimler alır. Kasidelerin çoğu övgü maksadıyla yazılmış gibi görünmesine ve bugüne kadar böyle değerlendirilmesine rağmen, aslında bunlar dilekçe mâhiyetindedir. Zâten kelimenin mânâsı da bunu göstermektedir. Şâir bütün yazışma kâbiliyetini kasidede göstermekte ve iş istemekte, dilekte bulunmaktadır. Gerçekte bir mevkie gelenler, sundukları kasideden sonra gelmişlerdir.

Konuları îtibâriyle, nazım türü olarak kasidelere Allahü teâlânın birliğini anlatıyorsa, **Tevhid;** Allahü teâlâya yalvarmak için yazılıyorsa, **Münâcât;** Peygamber efendimizi din vet asavvuf büyüklerini övüyorsa, **Nât;** devrin pâdişâhını veya büyüklerini övüyorsa, **Methiye;** birini yermek için yazılıyorsa, **Hicviye;** ölüm dolayısıyla yazılıyorsa, **Mersiye** ismi verilir.

Kasidelerin ilk kısmına **nesib** veya **teşbih** denir. Bu kısımları oldukça uzun bir gazeli andırır. Tabiat, çevre, önemli günler, bir nesne veya olay üstüne yazılmış olabilir. Nesib, kasidenin en zengin ve en güzel bölümüdür, yaşayan tarafıdır. Beyit sayısı sınırlı değildir.

Tegazzül, bâzı kasidelerde, nesib'den sonra gelen, aynı vezin aynı kâfiye ile yazılan gazeldir. Burada duygular dile getirilir. Her kaside de bulunmaz.

Girizgah, esas maksada geçişi sağlayan tek bir beyittir. **Methiye,** maksadı anlatan övgü kısmıdır. Beyit sayısı sınırlı değildir. Mübâlağalı benzetmeler sebebiyle kasîdenin en yapmacık kısmıdır.

Fahriye, şâirin kendini övdüğü bölümdür. Her kasîdede bulunmayabilir. Birkaç beyitten ibârettir.

Kasîdeler, övülen kimseden dilekte bulunma halka, memlekete, şâirin kendi kendine iyi dilekler, Allahü teâlâya niyazlarla biter; bu bölüm **duâ** adını alır.

Kâfiye dizilişi, gazeldeki gibi aa,ba,ca... olan kasideler 30'dan 99 beyite kadar olabilir. Gazel gibi Araplardan İran edebiyatına ve onlardan da Türk Edebiyatına geçmiştir. Gazelde olduğu gibi, kasidenin de ilk beyitine **matla,** son beytine **makta,** en güzel beytine **beyt-ul kasîd** şâirin adı geçen beyte de **taç beyit** adı verilir.

O rütbe etti bu keskin soğuk zemine eser **(Nesib)**
Kenâr-ı cûyda gömgök kesildi niylüfer.

Başında kar saçağı sarık, arkada sâde
Nice gezer bu soğuklarda bilmezem ar'ar

Şu sırma saçlara birden sarıldı sevdâlar (**Tegazzül)**
Emîn-i sîm-keşâna bu yıl göründü zarar

Süzüldüğünce çakır keyf çeşm-i şehbâzın
Hamâmebeççe gibi dil şakır şakır titrer.

O ebruvânını seyreylesem gelir yâda (**Girizgah)**
Miyân-ı pâdşeh-i dinde bend olan hançer

Cenab-ı hazret-i Sultân Ahmed-i Gâzi **(Medhiye)**
Der'inde mihr ü kamer bende, âsman, çâker

Senin zaman-ı şerifinde Hakk'a şükr olsun
Taakkub etmede her gün peyâm-ı feth ü zafer

Hemân hemîşe olup Hak sana muîn u zahîr (**Duâ)**
Ola merâtib-i ikbâl gün-be-gün berter.

Nedîm benden elinden düşürmeyip kalemi
Dola, hisâb-ı tevârîh-i feth ile defter.

Kâfiye dizilişi

gazeldeki gibidir:

a
a

b
a

c
a

d
a

Mersiye: Divan edebiyatı nazım türlerinden biri olup, kaside nazım şekliyle yazılır. Divan edebiyatı şâirlerinin bir sultan veya sevilen bir kimsenin ölümü üzerine yazdıkları şiirlerdir. Bu şiirler, her ne kadar ölenlerin arkasından yazılan halk edebiyatı nazım türü **ağıt'**a benzemekle birlikte, ağıt mahiyetinde olmayıp, ölenin faziletleri, hizmetleri anlatılarak, dünyâ hayâtının sonuna bakılarak ibret

alınması konu edilir. Son bölümde de, ölenin yerine geçen kimseye hayır duâ edilir. Divan edebiyatında, edebî üstünlükleriyle en meşhur mersiye, Bâkî'nin Kânûnî Sultan Süleyman Hanın ölümü üzerine yazdığı mersiyedir.

Bâkî'nin Kanûnî Sultan Süleyman Mersiyesinden bölümler:

3. Bend

Ey dil bu demde sensin olan bana hem-nefes
Gel ney gibi inleyelim bâri zâr zâr

Aheng-i âh ü nâleleri idelüm bülend
Eshâb-ı derdi cûşa getürsün bu heft bend

4. Bend

Olsun gamında bencileyin zâr ü bî-karâr
Âfâkı gezsün ağlıyarak ebr-i nev-bahâr

Tutsun cihânı nâle-i mürgân subh-dem
Güller yolunsun âh ü figân eylesün hezâr

Sümbüller mâtem edüb çözsün ağlasun
Dâmâne döksün eşk-i firâvân'ı kûhsar

Gül hasretinle yollara dutsun kulağını
Nergis gibi kıyamete dek çeksün intizâr

Deryâlar etse âlemi çeşm-i güher-feşân
Gelmez vücude sencileyin dürr-i şâhvâr

6. Bend

Tîgin içürdi düşmene zahm-i zebânları
Bahsetmez oldu kimse kesildi lisânları

Gördü nihâl-i serv-i ser-efrâz-ı nîzeni
Serkeşlik adın anmadı bir dahi bunları

Her kanda bassa pây-ı semendin nisâr içün
Hanlar yoluna cümle revân etdi kanları

Şemşir gibi ruy-ı zemine taraf taraf
Saldın demür kuşaklı cihân pehlivânları

Aldın hezâr bütgedeyi mescit eyledin
Nâkûs yerlerinde okuddun ezânları

Âhir çalındı kûs-ı râhil etdin irtihâl
Evvel konağın oldu cinân bustanları

Minnet Hüdâ'ya iki cihanda kılup saîd
Nâm-ı şerifin eyledi hem gâzi hem şehîd.

Kıt'a: Gazel gibi kurulmuş, ilk beyti olmayan divan edebiyatı nazım şekli. Kâfiye dizilişi a b a b'dir. İki, üç veya daha çok beyitlik olabilir. Genellikle iki beyit hâlinde yazıldığı için, **dörtlük** anlamına da kullanılır. Kıt'a şekli, daha çok, fikir konularına, nükteye ve hicve elverişlidir. Ebcet hesabı denilen usülle, târih düşürmek için kullanılan kıt'alar da vardır. Misal:

Sen oldun cevrine ey dilşiken sen mahzûn, ben mahzûn
Felek gülsün, sevinsin şimdi sen mahzûn, ben mahzûn
Ölürsem görmeden millette ümmid ettiğim feyzi
Yazılsın seng-i kabrime: Vatan mahzûn, ben mahzûn

Kâfiye dizilişi

aşağıdaki gibidir:

a
b
a
b

Terkib-i Bend: Beş bendden on yedi bende kadar, takım hâlinde şiirlerin özel bir şekil altında toplanmasıdır. Şiirin her bendi kendi içinde hâne ve vâsıta olmak üzere iki bölüme ayrılır.

Bendlerin **hâne** kısmı, tam bir gazel gibi kafiyelenir. Çoğu yedi, sekiz beyit olur. Bütün mısraları birbiriyle kâfiyeli hâneler de vardır.

Vâsıta ise tek bir beyittir. Beytin mısraları kendi arasında kâfiyelenir. Hânelerden sonra gelir ve her bendin sonunda değişir.

Bu nazım şekli, daha çok hikmetli, öğretici ve yerici şiirlere uygun gitmektedir.

Terkib-i bendler, takım hâlinde uzun şiirler olduğu için, çoğu şâirlerin isimleriyle anılırlar. Bunlar arasında Ziyâ Paşanın Terkib-i Bendleri meşhurdur. Misal:

5. Bend

Dehrin ne safa var acabâ sîm ü üzerinde a
İnsan bırakır hepsini hîn-i seferinde a

Yıldız arayı gökte nice turfa müneccim b
Gaflet ile görmez kuyuyu rehgüzerinde a

Âyinesi iştir kişinin lâfa bakılmaz c
Şahsın, görünür rütbe-i aklı eserinde a

İnsana sadâkat yaraşır görsede ikrâh
Yardımcısıdır doğruların hazret-i Allah. **(Vâsıta)**

(Ziya Paşa)

Tercî-i Bend: Divan edebiyatında Terkib-i Bend'e çok benzeyen bir nazım şeklidir. Bu da bendlerden teşekkül etmiş bir takım şiir'dir. Her bendde hâneler gazel gibi; vâsıta beyit ise kendi içinde kâfiyelenir. Terkib-i bendden farkı, vâsıta'nın bir tek ve aynı beyit olup, her bendin sonunda aynen tekrar edilmesidir. Tercî-i bendle daha çok din ve tasavvuf konuları işlenmiştir. Kafiyelenişi Terkib-i bendin aynıdır.

Rubâî: Divan edebiyatında, kâfiye dizilişi bakımından, bir gazelin ilk iki beytini andıran nazım şekli. Bu yüzden rubâiye "dü-beyt" adı da verilmiştir. Ancak, rubâî, beyitler hâlinde değil, dörtlük esasına göre kurulmuştur. Dört mısralık bir şiirdir. Rubâî, kendine mahsus aruz kalıplarıyla, yazılır. İran edebiyatından bize geçmiş bir nazım şeklidir. Rubâî şâiri, dört küçük mısra içinde bir dünyâ görüşünü, bir düşünce teması işleyeceği için, büyük bir üstad ve fikir olgunluğuna erişmiş biri olmalıdır. Başlangıçtan beri, hikmet, tasavvuf, felsefe konularının anlatımı için kullanılmıştır. İranlı şâir Ömer Hayyâm ile Mevlânâ Celâleddîn Rûmî hazretleri en büyük rûbâî şairleri kabul edilir. Yirminci asırda ise Yahya Kemâl ve Ârif Nihad Asya, rubâîleri ile tanınmışlardır.

Rubâî Kafiye dizilişi:

Çık, tayy-ı zaman et, açılır her perde, a
Bir ömr geçir istediğin her yerde. a
Ben hicret edip zamanımızdan, yaşadım, b
İstanbul'u fethettiğimiz günlerde. a

(Yahya Kemâl)

Tuyuk: Rubâî gibi, bir gazelin iki beyti şeklinde kâfiyelenen; dörtlük esasına göre kurulmuş bir divan şiiri nazım şekli. Genellikle (fâilâtün, fâilâtün fâîlün) vezniyle yazılır.

Tuyuk, Türk Halk Edebiyatındaki mâni'nin, aruz veznine uygulanmış şeklidir. Çağatay, Âzerî ve on altıncı asra kadar Anadolu divan şâirleri arasında çok kullanılmıştır. Bizde en çok Kâdı Burhâneddîn tuyuk yazmıştır. Rubâî gibi, hikmetli, tasavvufî, felsefî duyguları işler.

Tuyuk

Hakk'a şükür, kaçların devrânıdur a
Cümle âlem bu demin hayrânıdur a
Gün batardan gün doğan yere değin b
Aşk erinin bir nefes seyrânıdur a

Mesnevî: Divan şiirinde, beyitler hâlinde kurulan ve her beytin iki mısrâı kendi aralarında kâfiyelenen bir nazım şekli. Klasik şark nazım şekillerindendir. İlk defâ, İran edebiyatında görülen nazım şekli

sonradan Arap ve Türk edebiyatlarına geçmiştir.

Mesnevînin beyitleri arasında kâfiye birliği yoktur. Kâfiye dizilişi aa,bb,cc... şeklindedir; yâni her beyit kendi mısraları arasında kafiyelidir. Bu beyitler peşpeşe sıralanarak Mesnevî şeklini meydana getirirler. Kâfiye dizilişi bakımından hemen hemen bütün dünyâ edebiyatlarında olduğu gibi, Tanzimattan sonraki Yeni Türk Edebiyatında da yer almıştır.

Bu nazım şekliyle çok uzun manzumeler yazılır ve sayısı pekçok olan beyitler için aynı kâfiyeyi bulmak zahmeti çekilmez. Firdevsi'nin **Şehnâme**'si 60 bin beyitlik bir mesnevîdir. Yine Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin **Mesnevî'**si 26 bin beyit tutar. Birçok milletin târihi kahramanlık masalları olan destanları, efsâneleri, manzum aşk ve mâcerâ masalları mesnevî şeklinde yazılmıştır.

Daha başka gâyeler için de mesnevîden faydalanılmıştır. Ancak, Divan Edebiyatında mesnevî denince, içinde olay veya hikmetler bulunan manzum eserler akla gelir. Süleyman Çelebi'nin **Vesîletü'n-Necât,** yâni **Mevlid'**i bir Mesnevîdir. Ayrıca Fuzûlî'nin **Leylâ ve Mecnûn** adlı eseri ile Şeyh Gâlib'in **Hüsn ü Aşk'**ı mesnevî türünde yazılmış eserlerdir. Destânî ve tasavvufî mesnevîler, Türk Edebiyatında fazla bir yer tutmaz.

Mesnevîlerde genellikle aruz vezninin kısa kalıpları kullanılmıştır. Divan şâirleri, mesnevîlerini arada bir gazel, murabba, muhammes, kıt'a nazım şekillerinde yazdıkları şiirlerle süsler; eserlerine, bu şiirlerin sesi, çeşidi ve heyecanıyle bir zenginlik verirlerdi. Bu şiirler, mesnevî kahramanlarından birinin diğerine ya şiirler hitâbı olur veya şiir diliyle yazdığı bir mektup diye mesnevîye ilâve edilir.

Bâzı şâirler, beş mesnevîden meydana gelen **Hamse** isimli eser yazmıştır.

Fahriye-i Şâirâne

Kâfiyelenişi

Tarz-ı selefe tekaddüm ettim — a
Bir başka lügat tekellüm ettim — a

Billâh bu özge macerâdır — b
Sen bakma ki defter-i belâdır — b

Feyz erdi Cenab-ı Mevlevî'den — c
Aldım nice ders **Mesnevî'**den — c

(Şeyh Gâlib)

Musammatlar: Divan şiirinde beyit birimi dışında nazım şekli dört (murabba), beş (muhammes) altı (müseddes), yedi (müsebba') ve daha çok mısralı bendlerden kurulan nazım şekillerine topluca "musammat" denir. Başlıca musammatlar şunlardır: Murabba, Şarkı, Muhammes, Müsaddes ve Müsebba.

Murabba: Dört mısralı bendlerden teşekkül eden bir nazım şekli. Bend sayısı, üçten dokuza kadar olabilir. Murabba, divan edebiyatında Türk şâirlerinin kullandıkları, yarı millî bir nazımdır. Çünkü; Türk Halk Şiirlerinde, terennüme elverişli olsun diye, dördüncü mısraları aynen tekrarlanan, koşma ve türkülerin, divan şiirinde aruzla söylenmesi, murabba şekline böyle millî bir özellik vermiştir.

Birinci bendden sonra gelen dörtlüklerin son mısraları ilk dörtlükle kâfiyelidir. Bu son mısra, her bendin sonunda **nakarat** hâlinde aynen tekrarlanırsa, bu tür murabbalara "mütekerrir" murabba; her bendin sonunda değişerek tekrarlanırsa "müzdeviç" murabba denir.

Mütekerrir Murabba

Gül yüzünde göreli zülf-i semen-sây gönül
Kara sevdâda yeler bî-ser ü bî-pây gönül

Demedim mi sana dolaşma ana hây gönül
Vây gönül, vây bu gönül, vây gönül, ey vây gönül

Bizi hâk etti hevâ yoluna sevdâ ni'delüm
Pâymâl eyledi ol zülf-i semen-sâ ni'delüm

Kul edinmezdi güzeller bizi illâ n'idelüm
Vây gönül, vây bu gönül, vây gönül, ey vây gönül

Kâfiye dizilişi:

a b

a b
a b
a a

Şarkı: Esasta murabba'a benzeyen bir nazım şekli. Edebiyatımızda daha çok on yedinci asırdan sonra görülür. Halk Edebiyatımızdaki koşma şeklinin, değiştirilmiş bir şeklidir. Lâle Devrinde en yaygın terennüm edilen ve tamamıyle Türk zevkinin eseri olan şarkı, millî bir nazım şekli hâline girmiştir. Çok defâ şarkılar, bestelenmek için yazılır. Bu yüzden aruzun kısa vezinleri daha çok kullanılır. Oldukça sâde ve canlı bir konuşma diliyle söylenirler. Şarkıda, hafif aşk konuları, günlük konular, günlük mâceralar işlenir. Şarkının en güzellerini Nedim söylemiştir.

Şarkı, iki bendden beş bende kadar olabilir. Her bendin en kuvvetli olması gereken üçüncü mısraına "miyân" denilir. Şarkıların çoğu kafiye dizilişi bakımından muraba'a benzer. Bâzı şarkıların ilk bendleri koşma gibidir. Mütekerrir şarkılarda murabbalar gibi ilk bendin ikinci ve dördüncü mısraları nakarat hâlinde aynen tekrar edilir.

Şarkı

Sevdiğim, cânım yolunda hâke yeksân olduğum
İyddir çık nâz ile seyrâna kurbân olduğum
Ey benim aşkında bülbül gibi nâlân olduğum
İyddir çık nâz ile seyrâna kurbân olduğum

Sen açıl gül gibi zâr ile hezâr olsun, Nedim
Bend bend olsun ham-i zülfün şikâr olsun Nedim
Sen salın cânâ yolunda hâksâr olsun Nedim
İyddir çık nâz ile seyrana kurbân olduğum

Kâfiye dizilişi:

a b
a b
a b
a a

Muhammes: Beş mısralı bendlerle kurulan bir nazım şekli. İlk bendin beş mısraı kendi aralarında kâfiyelidir. Sonra gelen her bendin ise ilk dördü kendi aralarında, son mısraları ise ilk bend ile kafiyelidir.

Her bendin (beşinci) son mısraları, bendlerden ayrı olarak kendi aralarında kâfiyelenen özel bir muhammes çeşidine **tardiye** adı verilir. Tardiye (Mefûlü-mefâilün-feûlün) vezniyle yazılır.

Muhammes

Yâ Rabbi hasret ile benim alma cânımı a
Bir dahi göreyim meh-i nâ-mihribânımı a
Cânânımı cefâ kılıcı nev-civânımı a
Şâhin bakışlı yârımı rûh-ı revânımı a
Sultânımı efendimi şâh-ı cihânımı a

Ben nice medh idemki cemâlini el bilir b
Gün gibi bî-nazîr bilir bî-bedel bilir b
Bu izzete bu devlete gayet mahal bilir b
Yahyâ alelhusus ziyâde güzel bilir b
Sultânımı efendimi şâh-ı cihânımı a

Tardiyye

Hoş geldin eyâ berîd-i cânân a
Bahş-et bana bir nüvîd-i cânân a
Can ola fedâ-yı ıyd-ı cânân a
Bîsûd ola mı ümîd-i cânân a
Yârin bize bir selâmı yok mu b

Ey Hızr-ı fütâdegân söyle c
Bu sırrı edüb iyan söyle c
Ol sen bana tercemân söyle c

Ketm-etme yegân yegân söyle c
Gam defterinin temamı yok mu b

Ya Rabb ne intizârdır bu
Geçmez nice rüzgârdır bu
Hep gussa vü hârhârdır bu
Duysam ki ne şî vekârdır bu
Vuslat gibi bir merâmı yok mu

Kâm aldı bu çehden gedâlar
Ferdâlara kaldı âşinâlar
Durmaz mı o ahdler vefâlar
Geçmez mi bu ettiğim duâlar
Hâl-i dilin intizâmı yok mu

Dil hayret-i gamla lâl kaldı
Gâlib gibi bî-mecâl kaldı
Gönderdiğim arz-ı hâl kaldı
Elân bir ihtimâl kaldı
İnsâfın o yerde nâmı yok mu

Şeyh Gâlib

Tahmis: Başkası tarafından yazılmış bir gazel olup, her beytin baş tarafına o beytin ilk mısraı ile kâfiyeli, üç mısra eklemeğe tahmis yâni beşleme denir. Eklenen beyitlerin vezin, kâfiye ve mânâ bakımlarından esas gazele uyması şarttır.

Yine bir gazelin her beytinin iki mısraı arasına, ilk mısra ile kâfiyeli olarak üçer mısra yerleştirmeğe ise **taştir** denir. Vezin, kâfiye ve mânâ uyumu burada da lâzımdır.

Tahmis

Râyet-i fitne çekip ol kad-i dilcü beyler a
Üştüler yanına her şûh-ı cefâcû beyler a
Bir yere geldi nice gamzesi câdû beyler a
Bir alay oldu perî şiveli âhû beyler **a**
Gözü ahûların alayına yâhû beyler **a**

Kaynatıp nâr-ı gam-ı aşk ile hûn-ı ciğeri b
Gözlerimden akıdır kendi görünmez o peri b
Sanmanız nev-i beşerden ola bu şîveleri b
Bir perî için akar iki gözüm çeşmeleri **b**
Sakının, bilmiş olun ılıdır ol su beyler **a**

Cân yedersen eğer ol husrev-i şîrîn-dehene
Gâlib olsan reh-i aşkında bugün kûh-kene
Ne kadar nakd-i revânın da nisâr olsa yine
Bîvefâlıklar eder yoluna cânlar verene
Acaba böyle mi olur dünyede hep bu beyler

Boynuna hile kemendin biri bağlar nâgâh
Çıkarır doğru yolundan biri eyler gümrâh
Bu belâya bulamaz çâre ve derviş ü ne şâh
Kimseye uymasun ulaşmasun Allah Allah
Zülf-i Bîdin ile ol gamzesi Câdû beyler

Bakiyâ gel olalım kâbe-i dil yoluna peyk
Diyelim sen o nidâ ericek âhir lebbeyk!
Girelim râh-ı Hudâ'ya deyüp ess'yû aleyk!
Ne Necâtî ne güzeller ne selâm ü ne aleyk
Fârigüz, eylemezüz kimseye tapu beyler
Gazel: Necâtî, Tahmis: Bâkî

Taştir

Biz ol âşıklarız kim dağımız merhem kabûl etmez
Gönül hem bir devâ-yı mutlak ister hem kabûl etmez
Felekten Şâh-ı dârû verseler bir dem kabul etmez

Yanar bir çöldür iklim-i muhabbet hem kabul etmez
O gülzârın ki âteştir gülü şebnem kabul etmez.

a
a
a
a
a

Halk Edebiyatı Nazım Şekilleri

Türkü: Sözlü halk edebiyatının nazım şekillerinden birisi ve manzum bir koludur. Konuları daha çok ferdî ve sosyal hâdiselere dayanır. Bir hâdiseyi hikâye etmekten ziyâde, hâdise karşısındaki içli duyguları ve tepkileri dile getirir. Büyük târihi vak'alardan değil, çevreyi ilgilendiren olayları konu alır. Türkü bir folklor ürünü, yâni halkın ortak eseridir. Bu yüzden şâiri belli olan parçalara türkü denemez.

Türkü, acıklı bir olay üstüne yakılır, düzülür. Konuları küçük çevrelerde olup biten ferdî, sosyal çatışmalar veya tabiî olaylardır. Zelzele, su baskını gibi âfetler, düşman işgali, hasret duygusu, aşiret kavgaları, eşkiya baskınları, göçler, askere gidip dönmeyişler, bir delikanlının vurulması vs. gibi.

Nazım şekli bakımından, türküleri belirli bir tip hâlinde göstermek zordur. Halk, besteli ve acıklı olan her şiire türkü adını vermektedir. Ancak, türkü denilebilecek parçaları, mânî ve koşmalardan ayırdedecek en çok rastlanan biçimi aşağıdaki gibidir:

a		c	
a	(Hâne)	c	(Hâne)
a		c	
b		d	
b	(Kavuştak)	d	(Kavuştak)

Bu en çok görülen şekli ile türküler, üç mısralık bentler ve onlara ekli iki mısralık kavuştaklardan meydana gelir. Hâne denilen bend mısraları kendi aralarında kafiyeli olup; **kavuştak'**lar bâzan her bendin sonunda değişir, bâzan da **nakarat** hâlinde olurlar. Bâzı kavuştaklar ise tek mısradan ibâret bulunur. Çoğu türküler, halkımızın sevdiği (yedili, sekizli, on birli gibi) hece kalıpları ile söylenmişlerdir.

Eğin Türküsü

Yeşil kurbağalar öter göllerde,	a	(Hâne)
Kırıldı kanadım kaldım çöllerde	a	
Anasız babasız gurbet ellerde	a	
Ya ben ağlamayım kimler ağlasın	b	
Şu mahzûn gönlümü kimler eğlesin	b	(Kavuştak)
Eğin'in etrafı dağdır, meşedir	c	
İçinde oturan beydir paşadır	c	(Hâne)
Yüz elli mahalle beş yüz köşedir	c	
Tez gel ağam, tez gel, olma yalancı	d	
Benim ahım eder seni dilenci	d	(Kavuştak)

Mâni:Sözlü manzum halk edebiyatı ürünlerinin çok zengin bir koludur. Mâni, halk edebiyatında hem bir tür, hem nazım şeklidir. Mâni nazım şekli üzerine kurulmuş birçok manzumeler de vardır.

İslâmiyet öncesi Türk edebiyatında da görülen mâni, hece vezninin yedili kalıbı ile söylenir. aaba kâfiye dizilişi ile divan edebiyatındaki rubâiye benzer. Yine divan şiirindeki tuyuk'un da mâniden geliştirildiği zannedilmektedir.

Mâniler, bağımsız, yazanı belli olmayan, dört mısralık bir şiirdir. Bu dörtlük içinde bütün bir hasret duygusu, dünyâ görüşü, güzel bir manzara başarıyla ifâde edilebilir. Şâir ilk iki mısrada hazırlık, üçüncü mırada ayak yapar ve asıl nükteyi ise son mısraya denk düşürür. Sırf o son sözün hatırı için ilk üç mısra, doldurma mısralar bile olabilir.

Mânilerde, tabiat, yiğitlik, ölüm, düğün, bayram, ayrılık, gurbet vs. gibi konular işlenebilir. Kısaca her tema üstüne söylenebilen ve anonim halk ürünü olan bir nazım şeklidir.

Hoyrat ismi verilen **cinaslı mâniler** de ayrı bir güzellik ve incelik taşır.

Mâni

Dağlar duman oldu gel a

Gönlüm gümân oldu gel a
Aylara vedâ verdim b
Yılım tamam oldu gel a

Hoyrat

Kara gözler, kara gözler a
Kararmış kara gözler a
Gemim deryâda kaldı b
Yelkenim kara gözler a

Koşma: Halk şiirlerinin çoğu gibi dörtlük birimlerle kurulan bir nazım şekli. Divan edebiyatında gazel neyse, koşma da halk edebiyatında odur. Halk şâirlerinin en çok kullandıkları ve sevdikleri nazım şeklidir. Onbirli hece vezniyle (6+5 veya 4+4+3 duraklı) söylenir. Üç dörtlükten altı dörtlüğe kadar olabilir. Koşmada ana kâfiyeyi taşıyan (ilk dörtlükte: 2. ve 4; sonraki dörtlüklerde: 4.) mısralara bağlama adı verilir. Bağlama mısranın nakarat hâlinde aynen tekrarlandığı da görülür.

En yaygın kâfiye dizilişleri şunlardır:

1. Tip: a**aab, cccb, dddb;** 2. Tip: **abab, cccb, dddb;** 3. Tip: **abcb, dddb, eeeb.**

Koşmanın insan, tabiat, aşk, sevgi konularını işleyen **nazım türüne güzelleme;** yiğitlik, mertlik ve savaş konularında yazılanına **koçaklama;** bir kimsenin veya toplumun eksik taraflarını yermek için söylenenine **taşlama (**"Yergi" ve "hicviye" de denir.); bir ölen kimsenin ardından, duyulan acıyı, iyilikleri dile getirenine **ağıt** (İslamiyet öncesi "sagu", divan edebiyatında "mersiye") isimleri verilir.

Koşma

Hemen Mevlâ ile sana dayandım a
Arkam sensin, kalem sensin dağlar hey! b
Yoktur senden özge kolum kanadım a
Arkam sensin, kalem sensin dağlar hey! b

Sana derim sana, hey ulu yaylam! c
Meğer başım alam ilinden gidem c
Okum senden, yayım sendendir adam c
Arkam sensin, kalem sensin dağlar hey! b

Yüce yüce tepesinden yol aşan d
Gitmez oldu gönlümüzden endişen d
Mürüvvetsiz beyden yeğdir, dört köşen d
Arkam sensin, kalem sensin dağlar hey! b

Köroğlu der, tepelerden bakarım e
Gözlerimden kanlı yaşlar dökerim e
Bunca yıldır hasretini çekerim e
Arkam sensin, kalem sensin dağlar hey! b

Köroğlu

Semaî: Halk edebiyatında çok görülen, kâfiye dizilişlerinin benzerliği sebebiyle bir çeşit koşmadır. Sekizli hece vezni ile söylenir. Tabiat, sevgi, hasret, gurbet vs. gibi konuları işler.

Semaî

Gel dilberim kan eyleme a
Seni kardan sakınırım b
Doğan aydan esen yelden c
Seni gülden sakınırım b

Tabibim hışm ile bakma c
Ben kulun odlara yakma c
Yanağına güller takma c
Seni gülden sakınırım b

Hâlden bilir hâldaşım var d
Yola giden yoldaşım var d
Üç yaşında kardaşım var d

Seni ondan sakınırım b

Ömer'im der ben de geldim e
Tazelendi eski derdim e
Sen bir kuzu ben bir kurdum e
Seni benden sakınırım b

Varsağı: Yine sekizli hece vezniyle söylenen ve kâfiye dizilişlerinin benzerliği yönünden bir koşma çeşididir. Talihten şikayet ve meydan okuma edâsı taşıyan yiğitçe söyleyişler, varsağının, özelliğidir. Kahramanlık, kabadayılık, mertlik duygularını haşmetli, ciddî bir dille belirtir.

"Bre, behey, hey!" gibi yiğitçe söyleyişlerle başlayanlarına çokça rastlanır.

Varsağı

Ulu ulu kervan geçmiş a
Yollar gibi inilerim b
Karlı karlı dağlar aşan c
Seller gibi inilerim b

Canım bir karlığa düşmüş d
Kaynadı ciğerim teşmiş d
Hocasından ayrı düşmüş d
Kullar gibi inilerim b

Yapıdan düşmüş bozulmuş e
Top tüfek vurmuş ezilmiş e
Kiliselerde haç yazılmış e
Taşlar gibi inilerim b

Miskin Âşık bilmez nider f
Evliya gayretin güder f
Subha değin tesbih eder f
Diller gibi inilerim b

Destan: On birli hece vezniyle söylenen bir koşma çeşidi. Şekilce koşmaya benzer, yalnız dörtlük sayısı fazladır. Destanların özelliği savaş, göç gibi halk hâfızasında iz bırakmış ve az çok efsâneleşmiş bir vak'ayı terennüm etmeleridir. Bu çeşit destanların sözlü edebiyat ürünleri olan destanlarla hiçbir ilgisi yoktur. Bunlar, o büyük destanlara malzeme olan bir takım efsâne motifleridir.

Destan

İbtidâ Bağdâd'a sefer olanda a
Atladı hendeği, geçti Genç Osman b
Vuruldu sancakdâr, kaptı sancağı c
İletti, bedene dikti Genç Osman b

Bağdâd'ın kapısını, genç Osman açtı d
Gören kâfirlerin, tedbiri şaştı d
Kelle koltuğunda, üç gün savaştı d
Cenneti âlâya göçtü Genç Osman b

Eğerleyin kır atımın ikisin e
Fethedeyim düşmanların hepisin e
Sabah Namazında Bağdâd kapısın e
Allah Allah deyip açtı Genç Osman b

Sultan Murâd eydür: "Gelsin göreyim, f
Nasıl yiğit imiş ben de bileyim f
Vezirlik isterse üç tuğ vereyim." f
Kılıcından al kan saçtı Genç Osman b

Kul Mustafa Karakolda gezerken g
Gülle kurşun yağmur gibi yağarken g
Yıkılası Bağdad, seni döğerken g
Şehitlere serdâr oldu Genç Osman b

Kayıkçı Kul Mustafa

İlâhî: Dîni konuları işleyen ve tekke şâirleri tarafından başta koşma olmak üzere çeşitli nazım

şekillerinde yazılan ve belli bir makama göre okunan şiirler. İlahîlerde Allah sevgisi, Allah aşkı ve dînî temalar yer alır. Daha çok dînî törenlerde ve dergâhlarda söylenir.

İlâhîler, nazım şekli ve makamla söylenmesi dolayısıyla kolay ezberlenip hâfızalarda yer alır. Bunun için de dilden dile, nesilden nesile aktarılırlar. Yûnus Emre'nin ilâhîleri bu türdendir.

Hece vezniyle yazılan ilâhîlerin genellikle 7-8 hecelileri koşma nazım şeklinde; 11-14 ve 16 hecelileri de beyit birimiyle yazılmışlardır. Aruz vezniyle yazılmış ilâhîler de vardır.

İlâhîler, tesirli olması için meşhur tarikat büyüklerinin şiirlerinden seçilir. Murabba (dörtlük), muhammes (beşlik), müseddes (altılı) olabilir. İlahîler bayram, ramazan, kandil, düğün gibi belirli günlerde daha çok okunur. Koro hâlinde okunursa buna "cumhur ilâhî" adı verilir.

Yûnus Emre, Osman Şems, Eşrefoğlu Rûmî, Azîz Mahmûd Hüdâî, İbrahim Hakkı'nın yazdığı ilâhîler meşhurdur.

İlahî

Vücudûn çünkü fânidir	a
Yürü ey bî-vefâ dünyâ	b
Fenâ yokluk nişânıdır	a
Yürü ey bî-vefâ dünyâ	b
Donanıp düzülüp geldin	c
Bu halkın yüzüne güldün	c
Gör âkibet neler kıldın	c
Yürü ey bî-vefâ dünyâ	b
Hârîr donları soyarlar	e
Nâzik tenleri yuyarlar	e
İletip toprağa koyarlar	e
Yürü ey bî-vefâ dünyâ	b
Yunus, bunda gelen gülmez	f
Hiç kimsede murat almaz	f
Bu fenâ kimseye kalmaz	f
Yürü ey bî-vefâ dünyâ	b

Yunus Emre

Nefes: Biçim ve öz bakımından ilâhîlere benzeyen bir koşma çeşididir. Nefesler daha çok Bektaşî tarikatine mahsus şiirler olarak sınıflandırılırsa da, bu şiirlerin pekçoğunun Hacı Bektâş-ı Velî ve onun yolu ile, ilgisi yoktur.

NAZIM TÜRLERİ;

Dîvan (klâsik Türk), Halk (tekke ve âşık) edebiyatlarının herbirinin kendilerine göre nazım şekilleri olduğu gibi, nazım türleri de vardır. Nazım türleri daha çok konu ile ilgilidir. Bunlar aşağıdaki sıraya göre, şunlardır:

Tevhîd: Allahü teâlânın birliğini, yüceliğini anlatan manzumelere **tevhîd** denir. Genellikle kaside şeklinde yazılmışlardır. Bir de Allah'a yalvaran şiirler görülür. Bunlar da **münâcât** adını alırlar.

Na't: Hazret-i Muhammed'i övmek için yazılan şiirlerdir. Ekseriya kaside şeklinde yazılırlar. Ancak gazel şeklinde de na'tlar yazılmıştır.

Medhiye: Dört halifeyi, din büyüklerini, pâdişahları ve devlet büyüklerini övmek için yazılan manzûmeler **medhiye** adını alırlar. Bunlar daha çok kaside şeklinde yazılırlar.

Hicviye: Bunlar dîvan edebiyatında görülen yergi şiirleridir. Bir kimsenin kusurlarını ortaya koymak, onu yermek için yazılırlar. Bu bakımdan medhiye türünün zıddıdır. Genellikle kaside şeklinde yazılır, kıt'a şeklinde yazılanları da vardır.

Mersiye: Ölen birinin özelliklerini, iyiliklerini anlatan şiirlerdir. Daha çok kaside şeklinde yazılır. Edebiyatımızda hazret-i Hüseyin için yazılanlar olduğu gibi, pâdişâhlar ve şehzâdeler için yazılanlar da vardır. Bâkî'nin Kânûnî mersiyesi bunların başında gelir. Kaside şeklinde yazıldığı gibi bendlerle de yazılmışlardır.

Hezl, tehzil: Mizah, güldürmece tarzındaki manzûmelere bu ad verilir. Çeşitli nazım şekilleri ile yazılan bir türdür.

Fahriye: Övünmek için yazılan manzûmelerdir. Başlı başına olduğu gibi bir şiirin içinde de geçebilir. Kaside içinde şâirlerin övündüğü yâni kendilerini övdükleri kısımlar bunlardandır.

Lügaz ve muammmâ: Lügaz bir çeşit manzum bilmecedir. Bu bilmece bir varlık değil de bir şahıs için olursa **muammâ** adını alır.

Sâkinâme: Sâkiden, içki meclisinden, içki çeşitlerinden bahs eden büyük ve küçük eserlerdir. Genellikle mesnevi şeklinde yazılmışlardır. Meyden maksad eski edebiyatımızda ilâhî aşk, meclisten maksat da tekke olduğundan bunların tasavvufî olduğunu söylemek gerekir.

Sûrnâme: Şehzâdelerin sünnet düğünleri ile hanım sultanların evlenme törenlerini anlatan eserlerdir.

Gazavatnâme: Savaşlardan, savaşlarda gösterilen kahrammanlıklardan, zaferlerden, fetihlerden bahseden eserlere **gazavatnâme** denir. Bunlar bir büyük gâzi ve pâdişâhlar adına da yazılabilirler. Bu durumda, **Selimnâme, Süleymannâme** gibi adlarla da anılırlar. Ayrıca **zafernâme** ve **fetihnâme** adlarını taşırlar.

Şehrengiz: Bir şehri, güzelliklerini ve güzellerini anlatan eserlerdir. Mesnevî şeklinde yazılırlar.

Ta'rifnâme (ta'rifât): Çeşitli makam sahiplerini vazifelerinin hususiyetlerine göre bir kaç beyit içerisinde anlatan eserlerdir. Bunlar mesnevî şeklinde yazılırlar.

Mesnevîler: Çeşitli konularda yazılmış uzun hikâyelerdir. Konuları Yûsuf ile Zeliha gibi dînî menkıbevî olanlar olduğu gibi, Leylâ ve Mecnûn, Süheyl ü Nevbahar, Hüsrev ü Şirin gibi aşk veya efsâne ve târihî tarafı olanlar da vardır. Ayrıca dînî kahramanlık, tasavvufî, ahlâkî, didaktik ve târihî konuları işleyenler de görülmektedir.

Tekke edebiyatı nazım türlerinin belli başlıları ise şunlardır:

İlâhî: Nazım şekli olarak da bilinir. Ancak tür olduğunu iddia edenler de vardır. Bu şiirler Allahü teâlâyı övmek, ona yalvarmak için yazılmışlardır. Bu çeşit şiirler mevlevilikte **âyin,** bektaşilikte **nefes,** gülşenilikte **tapug,** halvetilikte **durak** adını almıştır.

Devriye: "Âdem toprakla su arasında iken ben peygamberdim" hadisinin işâret ettiği şiirlerdir. Ruhtan varlığa bürünüş bu çeşit şiirlerle anlatılmıştır.

Sathiye: Tasavvuf ehlinin mânevî hallerini anlattıkları başkalarınca anlaşılmayan mânâsı kapalı şiirlere bu ad verilmiştir.

Âşık edebiyatına âit nazım türleri ise şunlardır:

Güzelleme: Bir kimseyi, bir güzeli, bir yeri, tabiatı öven şiirlerdir. Divan şiirindeki medhiyeler gibidir.

Koçaklama: Yiğitliği, yiğitleri öven, savaşları konu edinen şiirlerdir.

Taşlama: Yergi şiirleridir. Bunlara Divan edebiyatında **hiciv** denir.

Ağıt: Ölen birinin ardından söylenen şiirlerdir. Bu şiirlerde ölümden duyulan üzüntüler dile getirilir. Bunların daha çok söyleyenleri belli olmadığı için anonim olduğunu söylemek gerekir.

Hikâye, destan: Destan nazım şekli olduğu gibi, nazım türü olarak da mütâlaa edilir. Çeşitli hâdiselerin anlatıldığı uzun şiirlerdir. Bunlar hikâye hüviyeti taşırlar. Savaş ve kahramanlık konusunu işleyenlere **koçaklama** denmektedir.

Muamma: Bilmece mâhiyetinde olan şiirlerdir. Eşyâ ve şahıs isimleriyle ilgilidirler.

Ninni: Çocukları uyutmak ve dindirmek için kadınlar tarafından söylenen dörtlüklerdir. Daha çok anonimdirler.

NAZİZM (Bkz. Nasyonal Sosyalizm)

NBC;

İngilizce Nuclear, Biologic, Chemical kelimelerinin baş harfleridir. Nükleer, biyolojik, kimyâsal silahlara kısaca NBC Silahları denir. Bu üç silah çeşidi toplu imhâ etme özelliğinden dolayı diğer konvensiyonel (alışılagelmiş) tip silahlardan ayrılmakta ve yine ortak özelliklerinden dolayı birlikte değerlendirilmektedir. (Bkz. Nükleer Silahlar, Kimyâsal Silahlar)

NDT (NDI);

metalik bir parçanın yüzeyinde veya iç kısmındaki çatlak, boşluk vb. istenmeyen hataları tesbit etmek için parçaya hasar vermeden yapılan test ve bu teste verilen sembol isim. NDT (NDI), Nondestructi ve

Testing (Inspection) kelimelerinin baş harfleridir.

Hatâlar metalik parçanın îmâli sırasında meydana gelebildiği gibi kullanıldığı yerdeki ısı, yük gibi tesirlerden de kaynaklanabilir. Bunlar ileride parçanın kırılıp veya hasarlanıp görevini yapamaz hâle gelmesine sebep olabilir. Böyle bir durum parçanın kullanıldığı sistemi de devre dışı bırakabilir. Mesela, bir uçağın düşmesine, bir makinanın bozulup çok daha büyük hasarlar meydana gelmesine sebep olabilir. Bu sebeple endüstride bir parçanın hatâlı olup olmadığından emin olmak gerekir. Bunun için parça, kullanılmadan önce çeşitli testlere tâbi tutulur. NDT denen bu testlerin en önemlileri; sıvı penetran, manyetik parçacık, radyografi, ultrasonik ve Eddy Current'tir.

Sıvı penetran testi: Yüzeylerdeki hatâları tespit etmek için kullanılır. Gözle görülmeyen çok küçük kılcal çatlaklara nüfuz etme kâbiliyeti olan renkli bir sıvı madde yüzeye sürülür. Sonra yüzey silindiğinde taşan sıvı temizlenir, fakat çatlaklara sızan sıvı kalır. Bu sıvı kullanılan metoda göre gözle veya siyah ışık altında incelendiğinde çatlaklar tesbit edilir.

Manyetik parçacık testi: Yüzeylerdeki veya yüzeye yakın iç hataları tesbit etmeye yarar. Mıknatıslanabilen metallerde kullanılır. Metale akım verilerek mıknatıslandırılır. Sonra üzerine demir tozu gibi manyetik bir toz dökülür. Tozlar hatânın bulunduğu yerlerde toplanarak hatâyı ortaya çıkarır.

Radyografik test: Parçanın aynen röntgen gibi filmi çekilir. Hem yüzeydeki hem de içteki hatâlar, filmin üzerine düşen görüntülerinden tesbit edilir.

Ultrasonik test: Parçaya gönderilen ses dalgalarının hatâlardan geri yansıma özelliğinden faydalanılarak yapılır. Dalgalar bir ekrandan tâkip edilerek hatâlı bölge tesbit edilir.

Eddy Current testi: Elektrikî girdap (foucault) akımlarından faydalanılır. Parça bir manyetik alana tâbi tutulduğunda parça üzerinde girdap akımları meydana gelir. Hatâlar bu akımlarda sapmalara sebep olur. Bu sapmalar vâsıtasıyla hatâ ortaya çıkarılır.

NEBÎ (Bkz. Peygamber)

NEBULA;

Alm. *Nebel (-fleck) (m),* **Fr.** *Nébuleuse (f),* **İng.** *Nebula.* Bulutsuz, parlak ve yıldızlı gecelerde, gökyüzüne serpilmiş ışık lekelerini ve toz zerrelerini andıran sık yıldız kümeleri, gaz ve toz bulutları. Yıldız kümeleri, uçsuz bucaksız gökyüzünde yaygın ışık lekeleri olarak göze çarparlar. Birbirine çok yakın görülen bu yıldız kümeleri, çıplak gözle ayırdedilemez. Devamlı bir parlaklık olarak görülürler. Bunlara yıldız kümesi nebulası denir. Samanyolu galaksisinin çok uzağında bulunan başka yıldız sistemleri de galaksi dışı nebulalar adını alır.

Diğer bir nebula sınıfı ise hakiki gaz nebulalarıdır. Bunlar yaygın nebula adını alır. Nebulalar pek parlak olmadıkları için ancak büyük objektifli ve büyütme gücü düşük teleskoplarla görülebilirler. Gaz ve ince tozdan meydana gelmiş hakiki ve yaygın nebulalar Samanyolu'nun hemen her yerinde göze çarpar. Fakat daha çok galaksimizin ekvator bölgesinde yıldızların yoğun olarak bulunduğu bir yerde toplanmışlardır. Trifid nebulası bunlardan biridir. Samanyolu'nun kollarında yer alan ve onları dolduran parlak bulutlar, tek yaygın nebulalar olarak kabul edilirse, en büyüklerinin boyutları ışık yıllarıyla ölçülür.

Atbaşı nebulası teleskoplarla bakıldığında gerçek bir atbaşını andırmaktadır. Bu nebula Orion takım yıldızında bulunmaktadır. Crab nebulası ise bir yıldızın süper nova patlaması sonucunda meydana gelmiştir. Bu duruma gelen bir yıldız parlaklık olarak, bir milyar yıldızın parlaklığına eşit hâle gelinceye kadar büyür ve sonra uzaya, bir nebula meydana getirecek parçacıklar dağıtarak infilak eder. Doğuda bulunan astronomlar, Crab nebulasını meydana getiren bu dev patlamaya M.Ö. 1054 yılında şâhit olmuşlardır. Söz konusu nebula o zamandan bugüne devamlı olarak sâniyede 1000 km hızla büyümektedir.

Gaz nebulasının yapısı basittir. Gaz bölümü büyük ölçüde hidrojen, biraz helyum ve oksijenden meydana gelmiştir.

Astronomlar nebulaları "yıldız doğuran kuluçka makineleri" olarak târif etmektedirler. Gerçekten de özellikle gaz nebulasını meydana getiren hidrojen ve helyum, yıldızların ana yapı maddesidir.

Genellikle şekilsiz, karmaşık bir görünüm arz eden nebulaların içinde belki de en ilgi çekeni dünyâmızdan 1400 ışık yılı uzaklıkta bulunan halka şeklindeki Lyre nebulasıdır.

Galaksimiz Samanyolu ve çevresinde bulunan en tanınmış nebulalar; Trifid, Crab (Yengeç), Macetlan bulutları, Lyre, Sagittarius, Orion, Omega ve Lagoon'dur.

NECÂSET;

pislilik, kirlilik, leke, toz veya kirle kaplı olma, murdarlık, necs sayılma. Çeşitli dinler, bâzı canlı ve cansızları necis ve pis kabul ederek bunlara dokunmayı bunları yemeyi, kullanmayı yasak etmiştir. Meselâ bütün ilâhî dinlerde şarap ve domuz necis olup, yemesi, içmesi haramdı.

İslâmiyette necâset; namaza zarar veren pislik, namazın sahih (doğru) olmasına mâni olan pislik. Namaz kılanın bedeninde, elbisesinde ve namaz kılacağı yerde, necâset bulunursa bunu temizlemeden kılınılan namaz sâhih olmaz. Namaz kılacak kimse necâsetten temizlenmiş olmalıdır. İki türlü necâset vardır:

1**. Kaba necâset (necaset-i galîze):** İnsandan çıkınca abdest veya gusle sebep olan her şey, eti yenmeyen hayvanların, (yarasa hâriç) ve yavrularının yüzülmüş, dabağlanmamış derisi, eti, pisliği, bevli, insanın ve bütün hayvanların kanı, şarap, ispirto, leş, domuz eti ve kümes hayvanlarının pisliği, yük hayvanlarının, koyun ve keçinin necâsetleri kaba necâsettir.

Vücutta, elbisede, namaz kılınan yerde, dirhem miktârı kaba necâseti yıkamak vâcib, dirhemden çok ise yıkamak farz, az ise sünnettir. Akıcı necâsetlerde, açık el ayasındaki suyun yüzü genişliği kadar yüzeydir. Dirhem miktarı, 4,8 gramdır.

2. Hafif necâset (necâset-i hafife): Hafif olan necâsetlerden bir uzva ve elbisenin bir kısmına bulaşınca, bu kısım ve uzuvların dörtte biri kadarı namaza zarar vermez. Eti yenen dört ayaklı hayvanların bevli (idrarı) ve eti yenmeyen kuşların pisliği hafif necâsettir.

Necâsetin şekline ve bulaştığı yere göre temizleme çeşidi otuzu aşmaktadır. Bunlar fıkıh ve ilmihal kitaplarında geniş olarak anlatılmaktadır. En meşhur temizleme çeşitleri şunlardır:

a) Yıkamak ile; b) Ovmakla ve silmekle (Katı necâset, kemer, çanta, mest ayakkabı üzerinde olunca ovmakla temizlenir); c) Ateş ile (Kanlı bıçak, kelle ateşe tutulup kanı gidince temiz olur); d) Rüzgâr ve güneşle (Necâset akan toprak rüzgârla kuruyup, üç sıfatı gidince, temiz olup burada namaz kılınır); e) Kimyâsal değişiklikle: Necis yağ, sabun yapılırsa; necis bir leş, tuz hâline dönerse temiz olur.

İslâm dîni, gerek namaz içinde gerekse namaz dışında necâsetten temizlenmeğe çok önem vermiş, bunu namazın farzlarından biri saymıştır (Bkz. Namaz). Allahü teâlâ **Kur'ân-ı kerîm'**de, Müddessir sûresi 4. âyetinde, meâlen; **"Elbiseni de** (dâimâ) **temiz tut."** buyurmaktadır. Peygamber efendimiz bir hadîs-i şerîfte; **"Temizlik îmândandır."** buyurdu.

NECÂTÎ;

on beşinci asır divan şâirlerinden. Doğum târihi belli değildir. Kaynaklardan anlaşıldığına göre Edirne'de doğmuştur. Bâzı kaynaklarda savaş esiri olduğu kayıtlıdır. Küçük yaşta şiir kâbiliyetiyle dikkat çekmiştir. Bir süre Kastamonu'da kaldı. Buradayken hattı öğrendi ve şâirlikte şöhreti etrafa yayıldı.

Necâtî'nin şiirleri Fâtih Sultan Mehmed Han tarafından beğenilince, Divan Kâtibi olarak İstanbul'a çağrıldı. Sultan İkinci Bâyezîd zamânında da korundu. Şehzâde Abdullah'ın Divan Kâtibi olarak bir süre Karaman'da kaldı. Şehzadenin vefâtı üzerine İstanbul'a döndü. Sonra Manisa'da bulunan ŞehzâdeMahmûd'un Nişancısı olarak vazifelendirildi. Bu şehzâdenin de vefâtı üzerine İstanbul'a döndü ve bir daha resmî vazîfe almadı. İstanbul Vefâ semtinde bir ev satın alarak, kendisine bağlanan bin akçe ile geçimini devam ettirdi. 1509'da vefât eden Necâtî. Evinin önüne gömüldü. Fakat günümüzde mezarı kaybolduğundan yeri bilinmemektedir. Mezartaşı Unkapanı'ndaki Manifaturacılar Çarşısındaki avlunun içinde küçük bir bahçededir.

Necâtî, Şeyhî ve Ahmed Paşadan sonra asrının üçüncü şâiridir. Zarîf ve tabiî Türkçesiyle şiirler yazmıştır. Şiirleri, sâde, külfetsiz ve yapmacıktan uzaktır. Devrin sosyal hayâtını, ahlâk, adâlet görüş ve düşünüşlerini, tabiat güzelliklerini, av tasvirlerini anlatan gazeller yazmıştır. O zamanki Müslüman Türk ordularının Rum ülkelerini fethedişlerini şiirlerine konu etmiştir.

Başlıca eseri **Dîvân**'ıdır. **Dîvân**'da 650 Türkçe gazelle, nât, kaside mersiye, murabba, kıt'a, rubâî ve müfred gibi şiirler bulunmaktadır.

Dîvân'ından bir örnek:

Gazel

Dime kim yârda yok cevr ü cefâdan gayrı
Ne dilersen bulunur mihr ü vefâdan gayrı

Beni ağlan beni kim üstüme gelmez ölicek

Bir avuç toprağ atar bâd-ı sabâdan gayrı

Ne belâdur bu ki hâl ü hatun âşüfteleri
Çeke hecr âteşini bunca belâdan gayrı

NECÂTİ CUMÂLİ;

günümüz şâir ve yazarlarından. 1921 yılında bugünkü Yunanistan'ın sınırları içinde kalan Florina'da doğdu. Millî Mücâdeleden sonra âilesinin yerleştirildiği Urla'da liseyi bitirip, Ankara Hukuk Mektebine devam etti. Buradan mezun olduktan sonra, Ankara'da memuriyet hayâtına başladı, daha sonra Urla veİzmir'de avukatlık yaptı. İki yıl Paris'te kaldı, bir süre de İsrail'de bulundu.

Şiir yazmaya 1940'larda başladı. Önceleri aşk ve tabiatı konu edinen şiirler yazarken, sonradan memleketin ve köylünün içinde bulunduğu sosyal meseleleri açık, iyimserce, tahrikten uzak bir üslupla ve fazla çarpıtmadan dile getiren eserler verdi. "Karakolda" şiiri bunun en bâriz misallerinden birisidir. Çok sayıda tiyatro oyunu ve skeç yazmıştır.

Eski Türk Dil Kurumunun üyesi ve idârecilerinden olan Necâti Cumâli'nin; **Denizin İlk Yükselişi, İmbatla Gelen, Güzel Aydınlık, GüneyÇizgisi** isimli şiir kitapları; **Tütün Zamanı** isimli romanı, Y**alnız Kadın, Susuz Yaz, Değişik Gözle** isimli hikâye kitapları ve **Mine, Boş Beşik, Nalınlar, Derya Gülü** isimli tiyatro oyunları vardır.

NECCÂRZÂDE;

on sekizinci asırda İstanbul'da yetişen âlim ve velîlerden. Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) âşıklarından idi. Beşiktaş'ta doğdu. İsmi Mustafa Rızâeddîn'dir. Babası marangoz olduğu için, Neccârzâde veya Dülgerzâde denildi.

Mükemmel bir tahsil gördükten sonra, Celvetî şeyhlerinden Fenâyî Mustafa Efendiye derviş olmuştu. Daha sonra Edirne'ye giderek orada bulunan Nakşibendî şeyhlerinden Arabzâde Muhammed İlmî Efendiye talebe oldu, hizmet ve sohbetlerinde olgunlaşarak diploma aldı. Beşiktaş'taki Sinân Paşa Câmii yanındaki Nakşibendî Tekkesinde şeyh oldu. Otuz sene müddetle burada Hak âşıklarına ilim, feyz ve ışık saçtı. 1746 Muharrem ayında vefât ederek, aynı yerdeki türbesine defnedildi.

Divan edebiyatında Resûlullah efendimizin mübârek evsâfında nât-ı şerîf nazmedenlerin en üstünlerinden ve önde gelenlerindendir. Âşıkâne söylenmiş nât-ı şerîflerle dolu olan **Dîvân'**ı basılmıştır. Yazma nüshâları da çeşitli kütüphânelerimizde bulunmaktadır. Bu şahaserinden başka, Şeyh Muhammed-i Semerkandî hazretlerinin tasavvuf ve tarîkatla ilgili bir eserini tercüme ederek **Muhtasar-ül-Velâye** adını vermiştir. Bu eseri de basılmış olup, kıymetli bilgileri ihtivâ etmektedir. Hayâtı ve menkibeleri, dervişlerinden Ömer Nüzhet Efendi tarafından yazılmış ve **Menkabe-i Evliyâiye fi Ahvâl-i Rızâiye** adı ile basılmıştır. Neccârzâde Şeyh Rızâeddîn Efendi kuddise sirruh zâhir ve bâtın ilimlerinde mütehassıstı. Yâni, İslâmi ilimlerde, tasavvuf bilgilerinde yüksek bir mertebede idi.

Dîvân'ından

Dil bülbül-i şevkın ile nâlân olsun
Sahn-ı emelim tâze gülistân olsun

Kandîl-i Şebîstân-ı hayâlim yâ Rab
Envâr-ı cemâlinle fürûzân olsun

NECİB FÂZIL KISAKÜREK;

son dönem şâir, yazar ve fikir adamlarından. 1904'te İstanbul Çemberlitaş'ta, bir konakta dünyâya geldi. Babası hukukçu Fâzıl Bey, annesi Mediha Hanımdır. Âilesi, baba tarafından Kahramanmaraş'ın köklü âilelerinden Kısakürekzâdelere dayanır. Yazara verilen Ahmed Necib ismi, dedelerinden birinin adıdır.

1912'de Gedikpaşa'da bir Fransız Mektebine yazıldı. Sonra yine, aynı yerde bulunan Amerikan Kolejine, Büyükdere'de Emin Efendinin Mahalle Mektebine devam etti. Annesinin hastalığı dolayısıyla taşındıkları Heybeliada'da (1915) Nümûne Mektebini bitirerek oradaki Bahriye Mektebine girdi. İlk şiirlerini burada yazmağa başladı. Mektepte arkadaşları arasında lakabı "şâir"di. Bahriye Mektebini son sınıftayken terk ederek, 1917'de Dârülfünûnun Felsefe Bölümüne başladı. İlk şiirleri bu yıllarda dergilerde yayınlanmaya başladı. 1924'te Maarif Vekâleti tarafından Paris, Sorbon Üniversitesine tahsilini ilerletmek için gönderildi ise de, bir yıl sonra geri döndü.

Bir müddet Hollanda, Osmanlı ve İş Bankalarında müfettiş ve muhâsebe müdürü olarak çalıştı. Bankacılık mesleğinden 1938 yılında ayrılarak 1941 yılına kadar Fransız Mektebinde, Ankara Devlet Konservatuarında, İstanbul Devlet Güzel SanatlarAkademisinde, Robert Kolejde, Ankara Dil TârihCoğrafya Fakültesinde hocalık yaptı. Bu târihten sonra, yazar ve şâirliğinin yanısıra gazeteci olarak da basın hayâtına girdi ve siyâsetle ilgilendi. Böylece fikir ve aksiyon adamı olarak hayâtının sonuna kadar sürecek olan bir mücâdelenin içine atıldı. Büyük Doğu hareketi ve 1943'te başlayıp 1972'ye kadar süren Anadolu'yu köşe bucak tarayan, Almanya'ya kadar taşan konferansları bu devrededir. Yine, bu devrede sekiz defâda toplam 3 yıl 6 ay 20 gün hapis yattı. Kesif ve yorucu, mücadeleci bir hayattan sonra, 1972'de evine çekilen yazar, eser yazmaya, dergi ve gazetelerde şiirlerini yayınlamaya devam etti. 1980 yılında "Sultan-üşşüara" (Şâirler Sultanı) îlân edildi. 25 Mayıs 1983 günü, çile ve mücâdelerle dolu hayâtı sona erdi.

1922 yılında Yakub Kadri aracılığıyla **Yeni Mecmua'**da ilk şiirini yayınlayan Necib Fâzıl, hayâtının sonuna kadar çeşitli dergi ve gazetelerde şiirlerini yayınlamaya devam etti. İlk şiir kitabı, **Örümcek Ağı** 1925'te, **Kaldırımlar** ise 1928'de yayınlandı. Kaldırımlar şiiri, onu, şöhretin zirvesine çıkardı ve sanat çevrelerine kendini, şâir olarak kabul ettirdi. Bu ilk şiirlerinde koyu ferdiyetçilik ve derbeder (bohem) bir yaşayışın izleri görülür.

1934'e kadar eserlerine ve sanatına hâkim olan bu durumu, büyük âlim Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'yi tanıyıncaya kadar devam etti. Beyoğlu Ağa Câmiinde ilk defâ tanıdığı bu zâtı, 1943 yılında vefâtına kadar, Eyüp'teki dergâhında ziyâret ederek, sohbetlerinde bulundu. Bu olay, Necib Fâzıl'ın şahsiyetine, fikrine, dünyâ görüşüne büyük etki yaptı. Âdetâ her şeyiyle yeniden doğdu.

Bu devreden sonra yazar, kendi tâbiriyle fildişi kulesinden iner, memleketine, insanlarına karşı sorumluluk duyan "Müslüman bir sanatkâr ve münevver" hüviyeti kazanır. Kalemiyle, inandığı, doğru, güzel, iyi bildiği değerleri yaymak, savunmak, tanıtmak gayreti, hayâtının sonuna kadar devam etti. Bu maksatla, şâirliğinin yanısıra, edebiyatın hemen her dalında kalem oynatarak, yüzden fazla eser verir. 1934'e kadar sâdece şâir olarak tanınan ve üç şiir kitabının sâhibi olan Necib Fâzıl, bu olaydan sonra her türde, bilhassa bir fikir ve aksiyon adamı olarak nesir alanında velûd, çok eser veren bir yazar olur.

Gazetecilik ve basın hayâtına atılır. 1936'da, uzun ömürlü olmayan, **Ağaç** isimli dergiyi çıkarır. İkinci Dünyâ Harbinin başında, **Son Telgraf** Gazetesinde, "Çerçeve" başlığı altında fıkralar yazmaya başlar. Fıkra yazarlığını çeşitli gazetelerde uzun müddet sürdürdü. Bu fıkralardan seçtiklerini, daha sonra **Çerçeve** başlığı altında yayınlamıştır. 1 Eylül 1943'te **Büyük Doğu** dergisini çıkarır. Bu dergi 1978'e kadar fasılalarla yayınını sürdürür.

Necib Fâzıl 1935'e kadar daha ziyâde ferdî, beşerî duyguları, kendi iç sıkıntılarını, buhranlarını dile getirir, "sanat için sanat" görüşüne sıkı sıkıya bağlıdır. Yalnız şiirle meşgul olur. 1935 yılından sonra şâirliğinin yanısıra, daha çok nesir eserleri verir. Bunlar tezli eserlerdir. Ya, "mutlak hakikat" dediği tezini işler, yâhut bu uğurda çektiği acıları, zorlukları, anlatır. Yazar artık "sanat Allah içindir" görüşündedir. Konu ve temalardaki bu değişiklik, daha önce kendini şâir olarak göklere çıkaran sanat çevrelerinin ve üst kademenin Necib Fâzıl'dan uzaklaşmasına ve "sâbık şâir" ilân edilmesine sebep olur.

Şiirlerinde dinç ve oturmuş bir dil, mazbut ve sağlam bir teknik bulunan şâir; bütün şiirlerinde hece veznini kullanmış "şekle" ısrarla bağlı kalmıştır. Modern şiir ölçüleriyle, tekke şiiri tarzında yazmıştır. İnsanın kâinattaki yeri, iç âlemin gizli duygu ve ihtirasları, madde ve ruh problemleri, mânevî duyuşlar... şiirlerindeki başlıca temalardır. Şiiri, günümüz şiirini ve zamanındaki bâzı şâirleri etkilemiştir.

Nesir dilinde derinliğe yöneldiği kadar da nükteye, kelime oyunlarına bağlı kalan bir ifâdesi vardır. Öfkeli, polemikçi, tenkitçi bir zekânın fantazi yükleri ve şaşırtıcı nükte buluşları nesrinin başlıca özelliğidir.

Eserleri, telif ve sâdeleştirerek yayına hazırladıklarıyla yüzün üzerindedir. Edebî türlerin hemen hepsinde eser vermiştir. Toplam eseri(8 şiir, 14 piyes, 7 senaryo, 3 hikâye kitabı, 2 roman, 4 hatıra eseri, 17 dînî-tasavvufî eser, 47 siyâsî-târihî inceleme eseri, hitâbe ve konferanslarla, fıkralarının toplandığı kitaplarla berâber) 102'dir. Ayrı kitaplar hâlinde yayınlanan şiirlerini, **Çile** ismiyle tek bir kitapta toplayarak, bunun sonuna şiir sanatı üzerine görüşlerini **Poetika** ismiyle ilâve eder. Şiirleri daha sonrakilerle birlikte **Bütün Şiirleri** adlı bir kitapta toplanmıştır. Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) hayâtını levhalar hâlinde anlattığı 63 bölümlü **Esselâm,** ikinci şiir kitabıdır. "Mutlak hakîkati yaymak için en üstün dokunaklı bir alet" dediği tiyatro sâhasında on dört eser vermiştir. Piyeslerinin bir kısmı filme alınmış ve oynanmıştır. **Bir Adam Yaratmak, Nam-ı Diğer Parmaksız Sâlih; Sabırtaşı** piyesi birincilik kazanmıştır. **Ulu Hakan Abdülhamîd Han, Yunus Emre, Reis Bey,** tiyatro eserlerinden bâzılarıdır. **O ve Ben, Tanrı Kulundan Dinlediklerim, Târih Boyunca Büyük Mazlumlar** isimli eserlerinde, Seyyid Abdülhakîm Arvâsî hazretlerinden hâtıralar nakleder. **Rabıta-i**

Şerif risâlesini ve **Reşehat** kitabını sâdeleştirerek yayına hazırlar. **Nefehat**'tan seçtiği velîler **Halkadan Pırıltılar** adı ile yayınlanmıştır. Ayrıca **Başbuğ Velîler** adlı bir eseri daha vardır. **Çöle İnen Nur, İlim Beldesinin Kapısı Hazret-i Ali, Benim Gözümde Menderes** biyografik eserlerindendir. **Doğru Yolun Sapık Kolları'**nda ise Ehl-i sünnetin dışındaki bozuk mezhepleri anlatır.

Necib Fâzıl bir İslâm âlimi, eserleri de ilmî eserler değildir. Böyle olmadığını, ilmin ve sanatın sahalarının ayrı olduğunu kendisi de eserlerinde ifâde etmektedir. O, "Efendim" diye bahsettiği büyük bir İslâm âliminin sohbetleriyle sanat hayâtımızda zirve noktalara çıkmış, son yüzyılımızda yetişmiş en büyük şâir ve yazarlarımızdan birisidir. Dînî, mukaddes konu ve temaları işleyerek, düşünen, tefekkür eden genç nesillere faydalı olmaya çalışmıştır.

SAKARYA DESTANI

İnsan bu, su misali, kıvrım kıvrım akar ya;
Bir yanda akan benim, öbür yanda Sakarya,
Su iner yokuşlardan, hep basamak basamak;
Benimse alın yazım, yokuşlarda susamak.
Her şey akar, su, târih, yıldız, insan ve fikir;
Oluklar çift; birinden nur akar, birinden kir.
Akışta demetlenmiş, büyük, küçük, kâinât;
Şu çıkan buluta bak, bu inen suya inat!.
Fakat Sakarya başka, yokuş mu çıkıyor ne,
Kurşundan bir yük binmiş, köpükten gövdesine;
Çatlıyor, yırtınıyor yokuşu sökmek için,
Hey Sakarya, kim demiş suya vurulmaz perçin?
Rabbîm isterse, sular büklüm büklüm burulur,
Sırtına Sakarya'nın, Türk târihi vurulur.
Eyvah, eyvah, Sakarya'm, sana mı düştü bu yük?
Bu dâvâ hor, bu dâvâ öksüz, bu dâvâ büyük!..

Ne ağır imtihandır, başındaki Sakarya!
Binbir başlı kartalı nasıl taşır kanarya?

İnsandır sanıyordum mukaddes yüke hamal:
Hamallık ki, sonunda, ne rütbe var, ne de mal,
Yalnız acı bir lokma, zehirle pişmiş aştan;
Ve ayrılık, anneden, vatandan, arkadaştan,
Şimdi dövün Sakarya, dövünmek vakti bu ân;
Kehkeşanlara kaçmış eski güneşleri an!
Hani Yûnus Emre ki, kıyında geziyordu;
Hani ardında çil çil kubbeler serpen ordu?
Nerede kardeşlerin, cömert Nil, yeşil Tuna;
Giden şanlı akıncı, ne gün döner yurduna?
Mermerlerin nabzında hâlâ çarpar mı tekbir?
Bulur mu deli rüzgâr o sedayı: Allah bir!
Bütün bunlar sendedir, bu girift bilmeceler;
Sakarya, kandillere katran döktü geceler.

Vicdan azâbına eş, kayna kayna Sakarya,
Öz yurdunda garipsin, öz vatanında parya!

İnsan üç beş damla kan, ırmak üç beş damla su;
Bir hayâta çattık ki; hayâta kurmuş pusu.
Geldi ölümlü yalan, gitti ölümsüz gerçek;
Siz, hayat süren leşler, sizi kim diriltecek?
Kafdağını assalar, belki çeker de bir kıl!
Bu ifritten sualin, kılını çekmez akıl!
Sakarya, sâf çocuğu, mâsum Anadolu'nun,
Dîvânesi ikimiz kaldık Allah yolunun!
Sen ve ben, göz yaşıyle ıslanmış hamurdanız;
Rengimize baksınlar, kandan ve çamurdanız!
Akrebin kıskacında yoğurmuş bizi kader;
Aldırma, böyle gelmiş, bu dünyâ böyle gider!
Bana kefendir yatak, sana tâbuttur havuz;
Sen kıvrıl, ben gideyim. Son Peygamber Kılavuz!

Yol onun, varlık onun, gerisi hep angarya;
Yüzüstü çok süründün, ayağa kalk, Sakarya...
(1949)

NECMEDDİN ERBAKAN;

Türk siyâset ve devlet adamı. 1926'da Sinop'ta doğdu. Babası, Kozanoğlu Mehmed Sabri Erbakan hâkimdi. İlk öğretimini Kayseri ve Trabzon'da, orta öğretimini İstanbul Erkek Lisesinde tamamladı. İstanbul Teknik Üniversitesi Makina Fakültesini bitirdi. Aynı fakültede asistan oldu. Almanya'da Aacher Teknik Üniversitesinde doktora yaptı. 1954'te İTÜ'de doçent oldu. 1956-63 arasında Gümüş Motor Dizel Motorları Fabrikası Genel Müdürlüğünde bulundu. 1965'te profesörlüğe yükseltildi. Ertesi yıl Türkiye Ticâret ve Sanâyi Odaları Birliğinde görev aldı. 1969 yılında da Odalar Birliği Genel Başkanı oldu. Fakat, AP hükümetinin seçimleri iptal etmesiyle başkanlıktan uzaklaştırıldı. Aynı yıl yapılan genel seçimlere katılarak, Konya'dan bağımsız milletvekili seçildi.

Erbakan, on yedi arkadaşı ile birlikte kurduğu Millî Nizam Partisinin, Anayasa Mahkemesince kapatılmasından sonra, bir süre yurt dışında kaldı. 1972'de Millî Selamet Partisinin kurucuları arasında yer aldı. 1973 genel seçimlerinde MSP'denKonya Milletvekili seçildikten sonra Partinin Genel Başkanlığına getirildi. 1974 Şubat ayında kurulan CHP-MSP koalisyon hükümetinde başbakan yardımcısı oldu. Kıbrıs Barış Harekâtının gerçekleşmesinde mühim rol oynadı. Bu hükümetin Eylül ayında dağılması üzerine kurulup, güven oyu alamayan Sadi Irmak hükümetinden sonra Süleyman Demirel başkanlığında kurulan AP-MSP-MHP-CGP koalisyon hükümetinde başbakandan sonra ikinci şahıs oldu.

1977 genel seçimlerinde yeniden MSP Konya Milletvekili seçilen Necmeddin Erbakan, 1979'da AP azınlık hükümetini dışarıdan destekledi. 12 Eylül 1980 müdâhalesiyle berâber tevkif edilip, Temmuz 1981'de serbest bırakıldı. 1983'te hakkında verilen hüküm Askerî Yargıtayca bozulduktan sonra beraat etti. 1982 Anayasası gereğince 10 yıl siyâset yapma yasağı bulunan Necmeddin Erbakan, bu yasakları kaldıran 6 Eylül 1987'deki halk oylamasından sonra 11 Ekim 1987'de Refah Partisi Genel başkanlığına getirildi.

Necmeddin Erbakan, 20 Ekim 1991 milletvekili erken genel seçimlerine RP Genel Başkanı olarak Konya'dan adaylığını koydu ve kazandı. Genel Başkanı olduğu Refah Partisi (RP) ise ülke genelinde kullanılan seçmen oylarının % 16.90'ını alarak meclise, 62 milletvekili ile dördüncü siyâsî parti olarak girdi.

Erbakan, evli ve 3 çocuk babası olup, Almanca bilmektedir.

NECMEDDÎN-İ KÜBRÂ;

fıkıh, tefsir, hadis âlimlerinden ve evliyânın büyüklerinden. Tasavvufta **Kübreviye** (Zehebiye) diye bilinen yolun mürşidi, rehberidir. İsmi, Ahmed bin Ömer bin Muhammed bin Abdullah-el-Hayvekî, künyesi **Ebü'l-Cennâb'**dır. Bu künyeyi kendisine, rüyâda Peygamber efendimiz vermiştir. Lakapları; Necmeddîn, Şeyh-ül-İmâm, Zâhid-ül-Kebîr ve Şeyh-i Harezm'dir. Necmeddîn-i Kübrâ diye meşhur oldu. Yaptığı bütün münâzaralarda gâlip geldiği için, kendisine **Et-Tâmmet-ül-Kübrâ** lakabı da verilmiştir. 1145 (H.539) senesinde, Harezm köylerinden Hayvek'te doğdu. Buna nisbetle Hayvekî denilmiştir. 1221 (H.618) senesi Rebî'ul-evvel ayında, Harezm'de Cengiz askeri tarafından şehit edildi.

Çocuk yaşta ilim tahsiline başlayan Necmeddîn-i Kübrâ hazretleri, ilim öğrenmek aşkıyla çeşitli beldeleri dolaştı. İskenderiye'de; Ebû Tâhir-es-Sileffî'den, İsfehan'da; Ebü'l-Mekârim, Ahmed bin Muhammed-el-Lebbân'dan, Hemedan'da; Hâfız Ebü'l-A'lâ'dan, Nişâbûr'da; Ebü'l-Meâlî-el-Fürâvî'den, Mısır'da; Baklî'den (Ebû Muhammed-eş-Şîrâzî'den) ve daha birçok âlimden ilim öğrenip, hadîs-i şerîf rivâyet etti.

Tasavvufta, amcası Ebû Necîb-i Sühreverdî hazretlerinden feyz alarak yetişti. İsmâil Kasrî ve Ammâr bin Yâsir'in bereketli sohbetlerinde bulundu. Fahreddîn-i Râzî hazretleriyle görüştü. Böylece birçok ilimde yetişip, tasavvufta yüksek derecelere kavuştu. Sonra memleketi olan Harezm'e gidip insanları irşâd etmeye, yâni onlara doğru yolu göstermeye başladı. Kısa zamanda etrâfına yüzlerce talebe toplandı. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin babası Sultân-ül-Ulemâ Behâeddîn Veled ile Ferîdüddîn-i Attâr'ın hocaları Mecdüddîn-i Bağdâdî ve Bâbâ Kemâl Cündî, Abdülazîz bin Hilâl, Nâsır bin Mensûr, Seyfüddîn-i Baherzî, Necmüddîn-i Râzî, Radıyyeddîn Ali Lâlâ, talebelerinden olup, herbiri zamanlarında insanlara doğru yolu gösteren rehber kimselerdi.

1221 (H.618) yılında Harezm'e, Cengiz askerleri hücûm edince, talebelerine; "Memleketinize gidiniz! Şarktan fitne ateşi geliyor. Her tarafı yakacaktır. İslâmiyette bu kadar fitne görülmemiştir." dedi.

Talebeleri Horasan'a gitti. Kâfirler şehre girince, o da cihâda çıktı. Şehit oldu. Şehit olduğunda bir

kâfirin saçını tutmuş idi. Şehâdetinden sonra, kimse saçı elinden alamadı. Sonunda saçı kesmek mecburiyetinde kaldılar.

Tasavvuf yolunun en tanınmışlarından ve büyüklerinden olan Necmeddîn-i Kübrâ hazretleri, zâhirî ve bâtınî ilimlerde çok derin, İslâmın güzel ahlâkı ile ahlâklanmış çok yüksek bir zât idi. İlim öğretmek yolunda çok gayretliydi. Allahü teâlâya ibâdet ve O'nun dînine hizmet etmekte aslâ gevşeklik göstermez, bu yolda kınayanların kınamalarına aldırmazdı. İstisnâsız bütün insanlara yardım etmeye, faydalı olmaya çalışırdı. Dergâhı, fakirlerin sığınağı idi. Büyüklüğü, üstünlüğü herkes tarafından bilinir, kendisine hürmet edilirdi. Büyüklüğünü bildiren hâlleri ve kerâmetleri her tarafta anlatılmakta, dillerde dolaşmakta idi. Kerâmetlerinin en büyüğü; her birisi, gittiği beldelerde insanları doğru yola sevkeden, etrâfına nûr ve feyz saçan çok kıymetli talebeler yetiştirmesidir. Allah yolunda yürümek isteyen nice kimselere rehber olup, pekçok talebe yetiştirdi. Her birini bir memlekete gönderdiği talebeleri, gittikleri yerlerde hocalarının yolunu yaymaya çalışırdı.

Necmeddîn-i Kübrâ, bir taraftan çok kıymetli talebeler yetiştirirken, diğer taraftan, kendisinden sonra gelenlere faydalı olmak için kıymetli eser ve risâleler yazmıştır. Tefsir, hadis, tasavvuf ve diğer ilimlere dâir yazdığı pek mûteber eserlerinden bâzılarının isimleri şunlardır:

Ayn-ül-Hayât: Kur'ân-ı kerîmin tefsiri olup 12 cilttir. **Usûl-i Aşere:** Tasavvufa dâir olup, çeşitli şerhleri yapılmıştır. Bunlardan başka; **Risâle ilel-Hâim, Fevâih-ul-Cemâl, Âdâb-üs-Sûfiyye, Risâle-i Necmeddîn, Sekînet-üs-Sâlihîn, Risâle-i Sefîne** ve daha başka eserleri ve risâleleri de vardır.

Necmeddîn-i Kübrâ hazretlerinin **Risâle-i Necmüddîn** adlı eserinde, tövbe şöyle târif edilmektedir:

"Tövbe, birkaç mânâyı ifâde eder: 1) Yapılan günaha pişmân olmak, 2) O günaha bir daha dönmemeye kesin olarak karar vermek, 3) Terk edilen farzları, kazâ edip, yerine getirmek, 4) Nefse günâhın lezzetini tattırdığı gibi, ona mücâdele elemini de tattırmak."

NEDBE;

Alm. *Narbe(f),* **Fr.** *Cicatrice (f),* **İng.** *Scar, cicatrice.* Vücudun dışında veya içinde bir yara, doku kaybı, harabiyet gibi durumun vücutça tâmirinden sonra kalan iz ve doku topluluğu.

Skatris ismi de verilen medbe; bir darbenin, deri altı dokusunu da içine alacak şekilde, deride veya bir iç organda meydana getirdiği doku kaybını kapatmak için cereyan eden tâmir olaylarının bir sonucudur. Bu tâmir, bağ dokusu artımı ile olur. Bu durumda deri üzerinde çevreye göre farklı, belirgin ve şekilsiz bir iz ortaya çıkar. Çoğu defâ deri seviyesinde veya az kabarık olarak bulunurlar. Renkleri önceleri pembe-kırmızı iken, sonraları tamâmen açılarak normal deri rengini alır. Genellikle serttirler. Nedbelerin, kendiliklerinden iyileşmeleri söz konusu değildir.

Bâzan oldukça büyük boyutlara ve çirkin bir görünüme erişebilirler ki; buna da **keloid** denir. Yanık ve şua tedâvisine bağlı olarak hâsıl olan nedbelerin, ileride kanserleşme ihtimalleri vardır ki; bunların cerrâhî olarak veya bâzı ilâçların (kortikosteroit) uygulanmasıyla tedâvileri mümkündür.

NEDİM;

Osmanlı şâir ve âlimlerinden. 1681 yılında İstanbul'da doğdu ve 1730 yılında yine İstanbul'da öldü. Esas ismi Ahmed olup, Nedim lâkabını sonradan aldı. Babası mülakkap Mustafa Efendidir. Nedim; hoş sohbet, tatlı dilli ve güzel konuşan demektir. **Dîvân'**ında, ecdâdının saray ve mensupları tarafından himâye edildiğinden bahsetmektedir.

Nedim, iyi bir medrese tahsili yaptıktan sonra müderris oldu ve mahkeme nâipliği görevinde bulundu. Üçüncü Ahmed Han, Dâmât Şehid Ali Paşa ve Nevşehirli İbrâhim Paşa tarafından, büyük destek ve alâka gördü. Şiirlerini beğenen ve kendisini çok seven Nevşehirli Dâmât İbrâhim Paşa tarafından, Şehzadebaşı Kütüphânesinde vazifelendirildi ve bu arada Müneccimbaşı Derviş Ahmed Efendinin, **Müneccimbaşı Târihi** nâmıyle meşhur olan **Sahâif-ül-Ahbâr** isimli, çok kıymetli târihî eserini tercüme eden heyette bulundu. Bu tercüme hâlen Süleymâniye Kütüphânesi Es'ad Efendi kısmında 2283 numarada mevcuttur. Yine Bedreddin-i Aynî'nin umûmî İslâm târihi olup, Kaşgarlı Mahmûd'un **Divânü Lügâti't-Türk'**ünü de mehazları arasına aldığı çok kıymetli eseri **İkd-ül-Cumân'**i tercüme eden heyette de bulundu. 1727'de saraydaki huzur derslerine devam etti ve daha sonra yine müderrislik yapmaya başladı. Bu vazifesini Patrona Halil İsyanına kadar yürüttü ve bu hâdisede öldü (1730). Kabri Üsküdar'da Tunus Bağı Kabristanına yakın yerdeki Çiçekçi mevkiindedir.

Nedim, şiirlerinde İstanbul Türkçesini en güzel şekilde ve bütün husûsiyetleriyle kullanmış, İstanbul'un günlük hayâtına dâir pekçok sahneye, şiirlerinde yer vermiştir. Divan şiirinin çoğunda belirli bir mekân olmamasına karşılık, Nedim'in şiirleri İstanbul'un tabiî ve bedîî güzellikleriyle doludur: "Bu şehr-i Stanbul ki bî misl ü behâdır, bir sengine yekpâre Acem mülkü fedâdır" beyti kadar İstanbul'u anlatan

güçlü ifâdelere başka şairlerde az rastlanır. Nedim'in, İstanbul ile İran'ı bu şekilde mukâyese etmesi, doğuda, her türlü Osmanlı hamlesinin baltalayıcısı ve mezhep farklılığını Osmanlı düşmanlığı şekline dönüştüren İran'a sitem etmek istemesinden kaynaklanmaktadır. "Tecellî dağı" gibi câmiler, "maarif kumaşı satılan sokaklar" gibi benzetmeleri de bol bol kullanarak, İstanbul'un zengin bir dekorunu çizmektedir. Hayâtında, İstanbul'un gelişmiş kültürünü çok güzel temsil etmekte, sâdece şiirlerinin konusu bakımından değil, üslubu açısından da "İstanbul Şâiri" ünvânını hak etmektedir.

Nedim, ileri gelen devlet adamları hakkında pekçok kaside ve gazel yazmış olup, çeşitli vesilelerle târih düşürürdü. Devlet büyüklerinin husûsî ve resmî hayâtı, sünnet ve düğün merâsimleri, insanlar, kışın helva sohbetleri, Üçüncü Ahmed Hanın yazısının güzelliği, câmi, kasır, hamam gibi eserlerin Nevşehir'de de yapılışı, onun için, kaside yazmasına ve kaside yazarken târih düşürmesine vesile teşkil eden birer ilham kaynağı olmaktaydı. Hasret ve ızdırap duygularına fazlaca yer vermeden, ânî heyecanları, aşk ve tabiat hislerini zarif, nükteli, mizahî bir üslupla, seviyeli şekilde dile getirmiştir. Kendi çağının güzelliklerini, onun kadar güzel dile getiren divan şâiri azdır.

Nedim'in nesir türünde bâzı yazıları varsa da ona esas hüviyet ve değerini kazandırıp târihe mal eden eseri Türkçe yazdığı **Dîvân'**dır. Çeşitli lisanlara tercüme edilmiş olup, kaside, gazel ve güfteleri büyük bir yekün tutmaktadır. Daha ziyâde gazel yazmakta çok başarılı olup, otuza yakın şiiri bugün dillerde dolaşmaktadır.

Rûhî muhtevâ bakımından çok zengin olan divan edebiyatı, Nedim ile berâber dışa açılmaya, tabiata da yönelmeğe başlamıştır. Divan edebiyatında idealize edilen sevgili tipinden ayrılarak, güzelleri sâdece kaşı, gözü, saçıyla değil, kıyâfetiyle çevresiyle de ele almaya başlamıştır.

Nedim; huzur, sükun ve refah devri olan, îmar faaliyetlerinin de büyük çapta yürütüldüğü Lâle Devrinde çok meşhur olup, devlet ileri gelenleri tarafından da sevilen, birçok sohbet meclisinin aranılan siması oldu. Nefî'nin büyük ölçüde tesirinde kalmakla beraber, şâir Bâki'yi kendisine üstâd olarak kabul etmekte, rübâide Halefî'yi, mesnevîde Ataî'yi beğenmektedir. Şiirlerinde yer verdiği mahallîlikte de Şâir Bâkî'ye dayanmaktadır. Bu sebeple kendisinden sonra gelen şâirler üzerinde çok mühim tesirler bırakmış, 19. yüzyılın ortalarından îtibâren şöhreti giderek artmıştır. Gerçekte o; 15. asırda Ahmedî'den gelen 16. yüzyılda Bâkî ile kendini bulan, 17. yüzyılda Şeyhülislam Yahyâ ve Bahâî ile devam eden ses ve mânâ uyumunun 18. yüzyılda zirveye ulaşmış temsilcisidir. Şeyh Gâlib, Ragıb Paşa, İzzet Molla, Osman Nevres ve Mahmûd Celaleddin Paşalar, ondan, "benzeri zor yetişir bir şâir" diye bahsederken, şiirlerine hayranlığını belirten Ziyâ Paşa, **Harâbât'**ına ondan pekçok örnek almış, Nâmık Kemâl, Süleyman Nazîf, Nâbizâde Nâzım ona nazire yazmışlar, Yahya Kemal ve Fâruk Nâfiz Çamlıbel sâyesinde, günümüze en fazla hitap eden divan şâiri olmuştur. T. Fikret de kendisine "Aveng-i Tesâvir" içinde yer vermiştir. Ayrıca, 1919'da İstanbul'da çıkan bir mecmuaya **Nedîm** ismi verilmiştir.

Eserleri:

Dîvân, Sahâifü'l-Ahbâr'ın ilk kısmının tercümesi, **Aynî Târihi'**nin tercümesinde yer almış ve bir kısmını bizzat tercüme etmiştir. **Nigârnâme** (manzum) İzzet Ali Paşa ile müşterek.

Nedim'in şiirine örnek:

Gazel'den

(Sâdâbâd'ın yapılışı dolayısıyle)

Bak Stanbul'un şu Sa'd-âbâd-ı nevbünyânına
Âdemin canlar katar âb ü hevâsı cânına
Ey Sabâ, gördün mü mislin bunca demdir âlemin
Püşt-ü-pâ urmaktasın İrân'ına Tûrân'ına
Ey Felek insâf, ey mihr-i cihân-ârâ amân
Bir nazîri var ise söylen konulsun yânına

NEFES (Bkz. Nazım Şekilleri)

NEFES DARLIĞI;

Alm. *Attemot (f), atembeschwerden (pl), Dyspnoe (f),* **Fr.** *Essauflement (m), dyspné (f),* **İng.** *Breathlessness; dyspnoea.* Soluk alıp vermenin güç ve sıkıntılı olması. Buna dispne ismi de verilir. Hızlı nefes alıp vermeyi, nefes darlığı ile karıştırmamalıdır. Genellikle nefes darlığı olmaksızın da sâdece hızlı nefes alıp verme söz konusu olabilir.

Her normal insanda, aşırı çalışma ve yorulma ile nefes darlığı husûle gelir. Asıl önemli olan, istirahatte

veya normal günlük işler sırasında dahi gelen nefes darlığıdır.

Nefes darlığı eşiği, her normal kişi için değişiktir. Antrenmanlarla, nefes darlığı olmaksızın çalışma kâbiliyeti arttırılabilir. Nefes darlıkları, birden husûle gelebildikleri gibi, yavaş yavaş başlayıp, gitgide artan şekillerde de olabilir. Bir kısım nefes darlıkları, atmosferik değişmelerle, tozlarla veya başka allerjik faktörlerle ilgili olarak husûle gelir. Meselâ astımdaki nefes darlığı bu tiptendir.

Birden bire husûle gelen dispnelerde (nefes darlıklarında), şu durumlar düşünülmelidir: Sol kalp yetmezliği, astım krizi, kalp kası ile kalp zarı arasında veya akciğer zarı yaprakları arasında bir darbe neticesinde, sıvı veya kan toplanması, ânî meydana gelen akciğer enfeksiyonları (zâtürre gibi), üst solunum yolunun birden tıkanması(allerjik gırtlak ödemi veya yabancı cisim yutulmasına bağlı) akciğerin bir bölümünün veya tamâmının âniden sönmesi, akciğer damarlarından birinin âniden tıkanması vb.

Yavaş yavaş başlayıp, gitgide artan nefes darlıklarında ise şu durumlar akla gelmelidir: Kalp kası ve zarı arasında veya akciğer zarı yaprakları arasında yetmezlik veya bir hastalığa tüberküloz gibi bağlı olarak sıvı toplanması, sol kalbin, yavaş yavaş gelişen yetmezlik hâlleri, gırtlak ve ana bronş kanserleri, büyük guatrlar, difteri, müzmin bronşit, geniş tüberkülozlar (verem), akciğerin meslekî toz hastalıkları, aşırı şişmanlık, aşırı kansızlık, tiroit bezinin aşırı çalışması vs.

Nefes darlığından şikâyet eden hastalar, bir hekime başvurmalı, bunun sebebi araştırılmalı ve tedâvi ona göre yapılmalıdır.

NEF'Î;

on yedinci yüzyıl Osmanlı şâiri. 1572'de Erzurum'un Hasankale'sinde doğan şâirin asıl adı Ömer'dir. Babası, Kırım Hanlarının hizmetinde bulunmuştur. Nef'î, iyi bir tahsil görmüş, Arapça ve Farsçayı öğrenmiştir. Daha genç yaşta büyük istidadı dikkati çekmiş ve Kırım Hanlarının tavsiyesiyle Kuyucu Murâd Paşa İstanbul'a göndermiştir. Birinci Sultan Ahmed Han zamânında İstanbul'a gelen genç şâir, asıl şöhretine Sultan Dördüncü Murâd Han zamânında ulaşmıştır. Sultan Dördüncü Murâd Han, Nef'î ile övünmüş, onu hâs meclislerine çağırmış, sohbetlere dâhil ederek şiirlerini büyük ihsanlar ve pek değerli hediyelerle mükâfâtlandırmıştır.

Nef'î sarayda memurluklarda bulundu. Ara sıra hicivleri dolayısıyla azledildi. Bir seferinde Edirne'ye sürüldü. Bayram Paşa hakkında yazdığı bir hicvi sebebiyle, 1632'de İstanbul'da boğdurularak öldürüldü. Son memuriyeti, cizye denilen vergi muhâsebeciliğidir.

Nef'î, Osmanlı şiir diline kuvvetli bir ahenk vermeye, onu kulaklarda devamlı yankılar bırakan bir ses sanatı hâline getirmeye çalışmıştır. Şiirlerini birtakım gür sesli mısralarla söylemiş ve bu mısralarda kuvvetli bir ses ve söz anlaşması sağlamıştır. Nef'î'ye göre şiirin, estetik zevki, yükselmiş kimseler tarafından beğenilmesi ve mânâ bakımından olduğu kadar, söz bakımından da kusursuz olması gerekir. Şiirlerinde, İran etkisinde bir söyleyiş, fakat ısrarlı bir açıklık vardır. Yabancı kelimelerle ördüğü mısralarında bile, cümle yapısının sağlam ve doğru bir Türkçe ile kurulduğu görülür. Yabancı kelimeler yerine Türkçe karşılıkları konunca bu şiirler kolaylıkla anlaşılır.

Nef'î, Divan Edebiyatımızda, İran şiirini çok yakından kavramış şâirlerden biridir. Bu sebeple üslûbunda İran çeşnisi görülür. Fakat bu çeşni taklid derecesinde değildir. Nef'î, İran'ın belli başlı kaside ve gazel üstatlarına hayrandır. Fakat, kendisinin de onlar derecesinde, hattâ onlardan üstün olduğuna inanır.

Nef'î'nin asıl sanatkârlığı, kasidelerinde ve bu kasidelerin tasvir bölümlerinde görülür. Kasidelerinde bir harp tasviri yapıyorsa; kelimeler, o çağlardaki savaşların kılıç şakırtılarını duyurur. Bahardan söz ediyorsa şiirinde İstanbul'daki zengin bir bahar âlemlerinin sesini, kokusunu, çiçeklerini ve esen serin rüzgârını yaşatır.

Şâir, Divan Edebiyatımızda kaside üstadı olarak tanınmıştır. Kasidelerinde, yaşanılan âlemden çok, yaşanmak istenen zengin, güzel, iyi bir âlemin hayâli vardır. Bu âlem, bir doğu şâirinin aşırı hayalciliğiyle ve doğu efsâneleriyle süslenmiştir. Kasidelerinde övdüğü insanların parlak şahsiyetleri karşısında, güneşi bir zerre gibi gösteren böyle mübalağalı, dar görüşleri şaşırtacak ölçüdedir. Şâir hemen her methiyesinde, bir devlet adamını, görmek istediği ideal bir büyük adam olarak düşünmüş, yeryüzünde gördüğü insanlardan ziyâde, kendi hayâlinde yaşattığı kahramanları övmüştür. Belki bunda, Yavuz'a benzeyen Pâdişâh Dördüncü Murâd Hanın tesiri vardır. Şâir övdüğü devlet büyükleri yanında övünmeyi de ihmâl etmez. Sultan Dördüncü Murâd'a "Sen ne büyük pâdişâhsın ki benim gibi bir şâir tarafından övülmektesin!" demekten kendini alamaz.

Şâirin kasideciliği, ölçüsünde kuvvetli bir tarafı da, hicviyeciliğidir. Bunda keskin zekâsının ve ânî buluşlarının rolü büyüktür. Şâir îdâm fermânını yazan zenci bir kâtibin elindeki divitten damlayan mürekkebi görünce "Teriniz damladı!" demekten kendini alamaz. Bu da onun şakacı tarafını verir.

Asrının büyüklerinde bir yükseklik görmek isteyerek onları övmüş, hayâlindekini bulamayıp, şahsiyetlerinde hayal kırıklığına uğradığı insanları ise kötülemiştir. Hicviyeleri, bâzan kaba ve çirkin denecek kadar sanattan, hele şâirin kendi sanat anlayışından uzak söyleyişlerdir. Bâzı güzel hicivleri ise, zekî ve kuvvetli birer hiciv örneği olarak zamânımıza kadar glemiştir. Nef'î'nin **Türkçe Dîvân, Farsça Dîvân, Sihâm-ı Kaza** ve **Tuhfet'ül Uşşak** isimli eserleri vardır.

Şâirin en önemli eseri **Türkçe Divan'**ıdır. Bu **Divan'**da şâşaalı kasidelerden başka, güzel gazeller ve daha başka şiirler vardır. Hicivlerini ise, **Siham-ı Kazâ** adını verdiği bir eserde toplamıştır.

KASİDE

(Birinci Sultan Ahmed'e)

Sanman ki felek devr ile şâmı, seher eyler
Her vâkıânın âkibetinden haber eyler

Bir düş gibidir hak bu ki, ma'nide bu âlem
Kim göz yumup açınca zamanı güzer eyler.

Bir yerde ki ârâma bu miktar ola mühlet
Erbâbı nice kesb-i kemâl ü hüner eyler?

Tevfik refik olmayıcak fâide yoktur.
Her kim burada akla uyarsa zarar eyler.

KASİDE

(Sultan Dördüncü Murâd'a)

Esti nesîm-i nevbehâr açıldı güller subh-dem
Açsın bizim de gönlümüz, sâkı meded: sun Câm-ı Cem

Erdi yine ürd-ı behişt, oldu hava anber-sirişt
Âlem behişt-ender-behişt, her gûşe bir bâg-ı İrem.

Gül devri ayş eyyâmıdır zevk u safâ hengâmıdır.
Âşıkların bayramıdır, bu mevsim-i ferhûnde-dem.

Her çevresinde Şâh-ı gül, almış eline câm-ı mül
Lûtfet açıl sen dahz gül, ey serv-kadd ü gonce-fem!

GAZEL

Ne tende can ile sensiz ümid-i sıhhât olur.
Ne cân bedende gam-ı furkatinle râhat olur.

Dil ise, gitti kesilmez hevâ-yı aşkından
Nasihat eylediğimce beter melâmet olur.

Belâ budur ki alıştı belâlarınla gönül
Gamın da gelse dile, bâis-i meserret olur.

Ne şeb ki kûyuna yüz sürmesem o şeb ölürüm
Ne gün ki kâmetini görmesem, kıyâmet olur.

Nedir bu talic ile derdi, Nef'î-i zârın
Ne şûhu sevse mülâyim dedikçe, âfet olur.

NEFİS;

insanda bulunan kalp ve ruh gibi bir cevher. Bunların varlığını ilâhi dinler bildirmektedirler. Bu üç cevher, birbirinin aynı değildir. Herbirinin ayrı ayrı hassaları, özellikleri vardır. Kur'ân-ı kerîm, üçünün de varlığını haber veriyor.

Allahü teâlâ, insanlarda da şehvet ve gadab kuvvetlerini yaratmış ise de, insanların muhtâç oldukları şeylere kavuşmaları, bulduklarını kullanabilmeleri ve korktuklarına karşı savunabilmeleri için, bu kolaylığı ihsân etmiştir. Yalnız, en lüzûmlu olan havayı her yerde yaratmış, ciğerlerine kadar kolayca girmesini insanlara da ihsân etmiş, ikinci derecede lüzûmlu olan suyu, her yerde bulmalarını ve kolayca içmelerini insanlara da ihsân etmiştir. Bu iki nîmetten daha az lüzûmlu olan ihtiyâc maddelerini elde etmeleri ve elde ettiklerini kullanabilecekleri hâle çevirmeleri için, insanları çalışmaya mecbur kılmıştır. İnsanlar çalışmazlarsa, muhtaç oldukları, gıdâ, elbise, mesken, silâh, ilâç gibi şeylere

kavuşamazlar. Yaşamaları, üremeleri çok güç olur. Bir insan, muhtaç olduğu bu çeşitli maddeleri yalnız başına yapamayacağı için, birlikte yaşamaya, iş bölümü yapmağa mecbûr olmuşlardır. Allahü teâlâ, insanlara merhamet ederek, seve seve çalışabilmeleri, çalışmaktan usanmamaları için, insanlarda üçüncü bir kuvvet daha yarattı. Bu kuvvet, nefis kuvvetidir. Bu kuvvet, şehvetlere kavuşmak ve gadap edilenlerle mücâdele etmek için insanı zorlar. Fakat insanın nefsi, bu işinde bir sınır tanımaz. Yaptığı işler, hep aşırı, hep zararlı olur. Meselâ hayvan susayınca, temiz suyu kolayca bulur, içer. Doyunca, artık içmez. İnsanı nefsi zorlayarak doyduktan sonra da içirir. Sığır aç olunca, çayırda otlar. Doyunca, yatar, uyur. İnsan aç olunca, çayırda otlayamaz. Bulduğu otlar arasında seçim yapması, seçtiğini soyup, temizleyip, pişirmesi lâzımdır. Nefis, bu yorucu, usandırıcı işleri seve seve yaptırır. Fakat, hoşuna gideni, doydukdan sonra da yedirir.

İnsanlara verilen akıl nîmeti, nefsin iyi ve kötü isteklerini ayırması, aşırılıklarına mâni olması içindir. Akıl bu işleri elinde bir ölçü olmadan ve mutlak doğru netice veren kâideler bulunmadan yapamayacağından ve insanların nefisleri tarafından felâkete sürüklenmemeleri için Allahü teâlâ ayrıca peygamberler ve dinler göndermiştir. İnsanın aklı, nefsin isteklerinin zararlı olduklarını anlayıp, peygamberlere uymak lâzım olduğunu kalbe bildirir. Kalp de bunu dinleyip, peygamberlere uyunca insan saâdete kavuşur. İlâhi dinlerin bildirdiği emir ve yasaklar hem nefis arzularına uymağı sınırlamakta hem de nefsi temizleyip emmârelikten, yâni aşırı ve taşkın olmaktan kurtarmaktadır. Allahü teâlânın peygamberleri vâsıtasıyla gönderdiği emir ve yasakların tamamına "ilahî dinler" veya "İslâmiyyet" denir. Nefis, şehveti ve gadabı aşırı olarak çalıştırdığı için buna uymak insana tatlı gelir. İslâmiyyete uymak ise bu arzuları frenlediği, tahdit ettiği için insana acı, zor gelmektedir. Bunun için insan İslâmiyyete uymak istemez, nefse uymak ister. İnsan bu hâliyle hakikatte dünyâda ve âhirette sonsuz felaketlere sürüklenmektedir. Saâdeti felaketten, doğruyu eğriden ayırabilecek şekilde yaratılan akıllarını kullanıp İslâm dînine uyarsa, nefsi emmârelikten kurtulup "mutmainne" olur. Bu vakit şehveti ve gadabı da faydalı olarak çalıştırır. Böylece yaratılışta karanlık ve pis olan nefis kalbin emri, idâresi altına girip, İslâmiyyete tam uyarak tezkiye bulur, temizlenir, yaratılışındaki pislikten kurtulur ve saâdete kavuşur.

Nefsin Makamları: Nefsin İslâmiyyetin emir ve yasaklarına uyması ile tezkiyesi, temizlenmesi mümkündür. Nefsin tezkiyesi, doğru bir îmâna sâhip olduktan sonra, İslâmiyetin hükümlerini, yâni farzları, haramları, vacib ve sünnetleri öğrenip, bütün işleri öğrenilenlere göre yaptıktan sonra mümkündür. Nefis tezkiyesi ile kalp de, kötü düşüncelerden, tasfiye olur, pislikleri temizlenir. Nefsin, Allahü teâlâya tam teslimiyeti, evliyâlık makâmının en yüksek derecesidir ki, buna "Nefs-i kâmile" denir. Nefis bu makama kavuşmadan önce altı makamdan geçer.

1- **Nefs-i emmâre:** Buna nefs-i nâtıka da denir. Hep kötülük ve aşağılık ister. Allahü teâlânın gönderdiği dinlere inanmaz, îmân etmez, kâfirdir. Nefs-i emmâre, hiç kimsenin emri altına girmeyip, herkese emir etmek ister. İnsanların nefs-i emmâresi, mevki almak, başa geçmek sevdâsındadır. Onun bütün arzusu şef olması, herkesin kendisine boyun bükmesidir. Kendisinin kimseye muhtaç olmasını, başkasının emri altına girmeyi istemez. Nefsin bu arzuları ilah olmak, mâbud olmak, herkesin kendisine tapmasını istemektir. Hattâ nefs-i emmâre o kadar alçaktır ki, ortaklığa râzı olmayıp âmir, hâkim, yalnız kendi olsun, her şey yalnız onun emriyle olsun ister. Yûsuf sûresi 53. âyetinde meâlen; **"Muhakkak ki nefs hep günâh işlemeyi** (kötülüğü) **emredicidir."** buyruldu.

Nefs-i emmâre, kötülükler deposudur. Yaratılışı günahlara meyillidir. Kendini iyi sanarak câhilliği daha çok artmıştır. Hele gençlik çağı nefs-i emmârenin en azgın olduğu zamandır. Kâfirlik, câhillik, kibir (büyüklük taslamak), hırs, kızgınlık, cimrilik, şehevî arzulara düşkünlük, haset (çekememezlik), boş ve faydasız şeylerle uğraşmak, alay etmek, eziyet ve sıkıntı vermek vb. kötü huylar hep onun sıfatlarındandır. Bir hadîs-i kudsîde Allahü teâlâ buyuruyor ki: "N**efsine düşmanlık et! Çünkü nefis benim düşmanımdır."**

Nefs-i emmâreyi, yıpratmak, azgınlığını önlemek için İslâmiyetin emir ve yasaklarına uymaktan başka çâre yoktur. Nefsin temizlenmesi, onunla cihad etmekle olur.

2**. Nefs-i levvame:** Nefis, kötülükleri emretmekten pişmanlık duyup, kendini çok levm eylediğinden (ayıpladığından) ismi "Levvâme= çok ayıplayan" olmuştur. Nitekim Allahü teâlâ Kıyâme sûresi 2. âyetinde meâlen; "**Ne kadar tâat etse de, yine bunları az görüp dâima kendini kınayan nefse yemin ederim."** buyurmuştur.

Nefs-i levvâme sâhipleri, kötülükleri ayıplamak tâat ve ibâdetlere heves etmek, tefekkür hâlinde bulunmak, hayret ve taaccüpleri çok olmakla berâber, insanlara îtirâzları, kahır ve sıkıntı göstermeleri, onlara minnet etmeleri, gizli riyâya düşmeleri, makam ve şehvet sevgisi gibi kötü huylarla sıfatlanırlar. Fakat bu nefis, bildirilen sıfatları ile hakkı hak, bâtılı bâtıl görür ve bilir ki, bu sıfatlarla huzursuzdur. Ne yapsın ki kurtulmaya gücü yoktur. İslâmiyete sevgisi ve hakîkî İslâm âlimlerine bağlılık isteği dâimî ve kararlıdır. Namaz kılmak, oruç tutmak, zekât, sadaka vermek gibi sâlih amelleri vardır. Fakat kendisini

henüz ucub (ibâdetlerini beğenmek) ve gizli riyâdan (gösterişten) kurtaramamıştır.

3. **Nefs-i mülhime:** Doğrudan doğruya Allahü teâlânın ilhâmına kavuşan nefistir. Şeytan ona musallat olamaz. Onun vesvesesine kulak vermez. Rabbiyle bağlılığı öyle artmıştır ki, melek bile aracı değildir. Nefsin bu makâmı, hakîkî îmâna kavuşma anlarının başlangıcıdır. Allahü teâlâdan başkası ile bağlılığı kalmamıştır. Ruhlar âlemine yükselmiştir. İlim, cömertlik, tevâzu, sabır, tahammül, özürü kabûl, başkaları hakkında hep hüsn-i zan etmek ve onların eziyetlerine katlanmak gibi sıfatlara sâhip olmuştur.

4. **Nefs-i mutmainne:** İslâmiyetin emir ve yasaklarından kıl kadar ayrılmayan ve Resûlullah efendimizin ahlâkı ile ahlâklanmaktan zevk, lezzet alan nefistir. Allahü teâlâ **Kur'ân-ı kerîm'**de Fecr sûresi yirmi yedinci âyet-i kerîmesinde meâlen bu nefse; **"Ey mutmainne olan nefis!"** kelâmıyla hitâp etmektedir. Böyle olan kimsenin her sözü ve hareketi **Kur'ân-ı kerîm'**e uygun, Peygamberimizin hadîs-i şerîflerine mutâbıktır. Cömertlik, yumuşaklık, güler yüzlülük, sabır, tevekkül, rızâ, doğruluk, teslimiyet, şükür, huzur ve tâzim gibi bütün güzel sıfatlar kendisinde mevcuttur. Allahü teâlânın her işinden râzıdır. Allahü teâlâ da ondan râzı olmuştur. "Kahrın da hoş, lütfun da hoş" diyenlerdendir.

5. **Nefs-i râdiyye:** Allahü teâlâdan râzı olan nefistir. Her hâlinde rızâ ile sıfatlanmıştır. Allahü teâlâ bu nefse; **Kur'ân-ı kerîmde** Fecr sûresi yirmi sekizinci âyet-i kerîmesinde meâlen; **"Rabbine, sen O'ndan râzı ol ve O senden râzı olarak dön!"** kelâmıyla hitâp etmektedir. Beşerî sıfatlardan temizlenmiş olarak kemâle gelmiştir. Bu nefsin hâli ancak zevk ile tadarak anlaşılır. Tam bir teslimiyet ve rızâ üzeredir. Allah'tan başka her şeyi unutmuştur. Her türlü haramlardan ve şüphelilerden verâ, ibâdetlerinde ihlâs, muhabbet ve huzur içindedir. Birçok kerâmetlere kavuşmuştur. Bu halleri sebebiyle âlemde meydana gelen her şeyi îtirâzsız, gönül hoşluğu ile kabûl edip, hazzalır. Hiçbir kötülüğü, kendinden gidermek için uğraşmaz, didinmez. Kendi hâline bırakmıştır. Bu halde iken bile insanlara nasîhatla emir ve nehiy (yasak) edebilir. Bu hal onu Allah'ın kullarını (irşattan alıkoymayıp işine devâm eder. Sözünü duyan ondan istifâde eder.

Nefsi bu makâma kavuşan kimse, Hakk'ın huzûru ile edep deryâsına dalar. Duâsı aslâ redd olmaz. Fakat edep ve hayâsı çok olduğundan bir şey istemez. Çâresiz kalsa, duâ eder ve duâsı kabul olur. Bu kimse, Allahü teâlânın katında aziz ve mükerremdir. İnsanlardan ileri gelenler ve avam arasında da muhteremdir. İnsanlar ona niçin tâzim ve saygı gösterdiklerini bilemezler bile. Onun ise, bu saygı ve tâzime rağmen, insanlara aslâ meyli olmaz. O hep Allahü teâlâ ile meşgûldür.

6. **Nefs-i mardiyye:** Allahü teâlâ tarafından râzı olunmuş nefistir. Allahü teâlânın ahlâkı ile ahlâklanmıştır. İnsanlık sıfatlarının hemen hepsini terk etmiş ve en güzel ahlâk ile süslenmiştir. Hatâları affetmek, ayıpları örtmek, kimse hakkında sû-i zann etmemek, kötü düşünmemek ve hüsn-i zanda bulunmak, herkese lütuf ve şefkat göstermek gibi sıfatlarla sıfatlanmıştır. İnsanları, tabiatlarının zulmetlerinden karanlıklarından, pisliklerinden, ruhlarının nûrlarına çıkarmak için onlara meyil ve muhabbet ederler. Bu meyil ve muhabbet Allah içindir. Bu, insanlara olan merhamettendir. Nefs-i emmâredeki sevgi ve meyil gibi değildir. Böyle olmak nefs-i mardiyyeye mahsus olup, halk ileHâlık'ın (yaratıcının) sevgisini birleştirebiliyor. Bu şaşılacak bir hal olup, ancak bu makâma kavuşanlara nasîb olur. Onun için bu makamda olan kâmil insan, görünüşte diğer insanlardan ayrılmaz, ama kalbi kibrit-i ahmer gibi olup, misli, benzeri bulunmayacak kadar azdır. Bunlar, seçilmişlerin seçilmişidir. Nur menbaı, esrar mâdeni, seçilmişlerin önderidir ve hâli ilm-i ilâhî dâiresidir. Kalbi, Allahü teâlâdan başkasından kurtulmuştur. Bu makamın sâhibi, Allahü teâlânın ve insanların yanında beğenilmiştir. Kendisi, Allahü teâlânın râzı olduğu her şeyden râzıdır. Değeri çok yüksektir. Allahü teâlânın kendisine ihsân ettiği mârifetlerden, hikmetlerden, insanların anlayacağı şekilde söyler ve onlara faydalı olmaya çalışır.

7. **Nefs-i kâmile (kâmil insan):** Evliyâlık makâmının en yüksek derecesidir. Bütün kemâlâta, olgunluklara, yükseklikle kavuştuğu için nefse "kâmile" ismi verilmiştir. Diğer nefislerde bulunan bütün güzel huylar ve sıfatlar, bu nefsin de sıfatlarıdır. Bu makâmın sâhibi olan kimse, bütün maksat ve arzularına kavuşmuştur. Bir tek murâdı vardır. O da, Allahü teâlânın rızâsını kazanmaktır. Her hareketi tâat ve ibâdet olup, hep sevâp olan işlerdir. Sözleri tatlı olup, ilim ve hikmet doludur. Yüzünü gören, huzûra kavuşur. Bunu görenin kalbine Allahü teâlânın zikri ve fikri gelir. Allahü teâlânın emir ve yasakları ona çok kolay gelir.

Nefsin bu makâmına kavuşan kimse, tam bir velî, olgun bir mürşid (rehber) dir. Her an ibâdetle meşgûldür. Bedenin her uzvu ile ibâdettedir. Dili, eli, ayağı, gözü vs. haramlardan uzak olup, kalbi bir an Allah'tan gâfil değildir. Hep istiğfâr eder. Rızâsı ve sevinci, halkın Allahü teâlâya bağlanmasındadır. Kızması ve üzülmesi, onların Hak'tan gaflet ve yüz çevirmelerindedir. Hakkı, doğruyu isteyenlere rağbet ve muhabbeti, öz evlâdına olandan çoktur. Herkese emr-i mârûf ve nehy-i münker, yâni nasîhat edip, yumuşak ve alçak gönüllülükle söyler. Muhabbet ehlini sever. Sevilmeyeceklere sevgisizlik gösterir. Bununla berâber, kalbinde kimseye kötülük beslemez. Allah için olan işleri yapar.

Ayıplayanların ayıplamasından çekinmezler, korkmazlar. Her işinde adâlet üzeredir.

Hevây-ı nefs: Kalp hastalıklarının, yâni kötü huyların birisi de nefsin hevâsına, şehvetlerine, isteklerine, lezzetlerine tâbi olmaktır. Bunun kötü olduğu, âyet-i kerîmelerde açıkça bildirilmiştir. Nefsin arzularının, insanı Allah yolundan saptırıcı oldukları, **Kur'ân-ı kerîm**'de haber verilmiştir. Çünkü nefis dâimâ Allahü teâlâyı inkâr, O'na inâd, isyân etmek ister. Her işte, nefsin arzularına uymak, nefse tapınmak olur. Nefsine uyan küfre veya bid'at sâhibi olmaya yâhut fıska yâni haram işlemeye başlar.

Ebû Bekr Tâmistânî diyor ki: "Nefse uymaktan kurtulmak, dünyâ nîmetlerinin en büyüğüdür. Çünkü nefis, Allah ile kul arasındaki perdelerin en büyüğüdür." Sehl bin Abdullah Tüsterî diyor ki: "İbâdetlerin en kıymetlisi, nefse uymamaktadır."

Resûlullah efendimiz uzun bir hadîs-i şerîfin sonunda buyurdu ki: **"İnsanı felâkete sürükleyen şeyler üçtür: Hasislik, nefse uymak, kendini beğenmek."** Hadîs-i şerîfte; **"Ümmetimin iki kötü huya yakalanmalarından çok korkuyorum. Bunlar, nefse uymak ve ölümü unutup, dünyâ arkasında koşmaktır."** buyruldu. Nefse uymak, İslâmiyete uymağa mâni olur. Ölümü unutmak, nefse uymağa sebep olur.

Hadîs-i şerîfte: **"Aklın alâmeti, nefse gâlip ve hâkim olmak ve öldükten sonra lâzım olanları hazırlamaktır. Ahmaklık alâmeti, nefse uyup, Allah'tan af, merhamet beklemektir."** buyruldu. Nefse uyup da, tövbe ve istiğfâr etmeden, af ve Cennet beklemek ahmaklık olmaktadır. Sebebine yapışmadan bir şey beklemeğe "temenni" denir. Sebebine yapıştıktan sonra beklemeğe "recâ" denir. Temenni, insanı tembelliğe götürür. Recâ ise, çalışmağa sebep olur. Nefsin sevdiği, istediği şeylere "hevâ" denir. Nefis, yaratılışında kötülükleri, zararlı şeyleri sevici ve isteyicidir.

Nefsinden sakın dâim, ona güvenme aslâ.
Yetmiş şeytandan daha fazla düşmandır sana

beyti tam yerinde söylenmiştir.

Nefsin, insanı haramlara ve mekruhlara sürüklemesinin zararları meydandadır. İstekleri hep hayvânî arzularıdır. Hayvânî arzular ise, hep dünyâdaki ihtiyaçlardır. İnsan bu arzuların peşinde olduğu müddetçe, âhiret ihtiyaçlarını hazırlamakta geri kalır. Çok mühim bir şey de, nefis, mübahlarla doymaz. Mübahları kullanmayı arttırdıkça, isteklerini arttırır. Yine de doymaz. İnsanı haramlara sürükler. Bundan başka, mubahları aşırı kullanmak, elemlere, dertlere, hastalıklara sebep olur. Böyle insan, hep mîdesini, zevkini düşünür. Hasîs ve rezîl olur.

Nefis muhâsebesi: İslâm dîninde çok büyük önemi olan ve her Müslümanın her zaman ve hiç değilse günde birkaç kere yapması istenen nefis muhâsebesi, bir Müslümanın yaptığı işlerin İslâmiyete göre iyilerini kötülerinden, doğrularını yanlışlarından, güzellerini çirkinlerinden ayırması, kötülüklerine pişmân olup, tövbe etmesi ve bir daha yapmamaya karar verip azmetmesi, iyiliklerine de şükredip devâm üzere ve daha fazlasını yapmaya karar vermesidir.

Bu işin nasıl yapılacağını İmâm-ı Gazâlî hazretleri özetle şöyle bildirmektedir:

"Aklı olanlar, din büyükleri, bu dünyânın bir pazar yeri gibi olduğunu ve burada, nefsiyle alış-verişte bulunduklarını anlamışlardır. Bu ticâretin kazancı Cennet'tir. Ziyânı da Cehennem'dir. Yâni kârı, ebedî saâdet, ziyânı da, sonsuz felâkettir. Bunlar nefislerini, ticâretteki ortak yerine koymuşlardır. Ortak ile, önce şartnâme yapılır, sözleşilir. Sonra işlerine, sözünde durup durmadığına dikkat edilir. Nihâyet hesaplaşılıp, hiyânet yapmışsa mahkemeye verilir. Bunlar da nefisleriyle, bir ortak gibi, sıra ile şu işleri yaparlar: Şirket kurmak, onu murâkabe edip, gözetmek; muhâsebe, yâni hesaplaşmak; muâkâbet, yâni cezâlandırmak; mücâhede, yâni onunla uğraşmak ve muâtebet, yâni onu azarlamaktır.

Birinci iş, şirket kurmaktır. Ticâret ortağı insanın para kazanmakta ortağı olduğu gibi, bâzan da, hıyânet yapınca düşmanı olur. Halbuki, dünyâda kazanılan şeyler, geçicidir. Aklı olan buna kıymet vermez. Aklı olan kimse, hergün sabah namazından sonra, hatırına hiçbir şey getirmeyip, ortağı olan nefsine demelidir ki:

"Benim sermâyem, yalnız ömrümdür. Başka birşeyim yoktur. Bu sermâye, o kadar kıymetlidir ki, her çıkan nefes, hiçbir şeyle tekrar ele geçemez ve nefesler sayılıdır, azalmaktadır. Ömür bitince, ticâret sona erer. Ahirete yarıyan ticârete sarılalım ki, vaktimiz azdır ve âhiret uzun ise de; orada ticâret ve kâr olmaz. Bu dünyâ günleri, o kadar kıymetlidir ki, ecel gelince, bir gün izin istenir, fakat ele geçemez. Bugün, bu nîmet elimizdedir. Aman nefsim, çok dikkat et de, bu büyük sermâyeyi elden kaçırma! Sonra ağlamanın sızlamanın faydası yoktur. Bugün, ecelin geldiğini, daha bir gün müsâde etmeleri için, yalvardığını, sızlandığını ve sana, bir gün bağışladıklarını ve şimdi o günde bulunduğunu farz et. O halde, bu günü elden kaçırmaktan, bununla, saâdete kavuşmamaktan, daha büyük ziyan olur mu? Yarın ölecekmiş gibi, dilini gözlerini ve yedi âzânı haramdan koru!

Cehennemin yedi kapısı var demişlerdir. Bu kapılar senin yedi uzvundur. Bu uzuvları haramdan korumaz isen ve bugün ibâdet yapmaz isen, seni cezâlandırırlar! Nefis âsî, emirleri yapmak istemez ise de, nasîhat dinler ve riyâzet yapmak, istediklerini vermemek, ona tesir eder. İşte nefis muhâsebesi böyle olur."

Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem buyurdu ki: **"Akıllı kimse ölmeden önce hesâbını gören, ölümden sonra kendisine yarayacak şeyleri yapan kimsedir."** Bir kere de buyurdu ki; **"Yapacağın her işi, önce düşün, Allahü teâlânın râzı olduğu izin verdiği bir iş ise, onu yap! Böyle değilse, o işten kaç!"** İşte her gün nefis ile böyle konuşmalı, hiçbir zaman onun oyuncağı hâline gelmemelidir.

İkinci iş, murâkabedir. Yâni nefsi kontrol etmek, ondan gâfil olmamaktır. Ondan gâfil olursan, kendi şehvetlerine ve tembelliğine döner. Allahü teâlânın, her yaptığımızı, her düşündüğümüzü bildiğini unutmamalıyız. İnsanlar, birbirinin dışını görür. Allahü teâlâ ise, hem dışını hem içini görür. Bunu bilen bir kimsenin, işleri ve düşünceleri edepli olur. Zâten buna inanmayan kâfirdir. İnanıp da muhâlefet etmek ise, büyük cesârettir.

Üçüncü iş, amellerden sonra yapılacak muhâsebedir. Hergün yatarken, o gün yaptığı işler için nefsi hesâba çekmeli, sermâyeyi, kârdan ve zarardan ayırmalıdır. Sermâye farzlardır. Kâr da, sünnetler ve nâfilelerdir. Ziyân ise, günahlardır. İnsan ortağına aldanmamak için, onunla hesaplaştığı gibi, nefse karşı daha uyanık davranmak lâzımdır. Çünkü nefis, çok hîleci ve yalancıdır. Kendi arzularını, sana iyi, faydalı gösterir. Her mubahı bile sormalı, "Bunu niçin yaptın?" demelidir.

Fakat insanlar kendilerini hesâba çekmiyorlar. Eğer her günah işledikte, odasına bir kum koysa, bir kaç sene içinde oda kum ile dolar. Eğer omuzlarımızdaki kâtib melekler, her günahı yazmak için bir kuruş isteseydi, malımızın hepsini vermemiz lâzım gelirdi.

Dördüncü iş, nefse cezâ yapmaktır. Nefsi ile hesap yapıp, kusurlarını görüp, cezâ verilmez ise, cesâret bulur, şımarır. Kendisiyle başa çıkılamaz. Şüpheli şey yemiş ise aç bırakılmalı, yabancı kadınlara bakmış ise, mübahlara baktırmamalı. Her âzâya böyle cezâ vermelidir. Cüneyd-i Bağdâdî rahmetullahi aleyh diyor ki: İbn'l-Kezitî, bir gece cünüb oldu. Gusül etmeye kalkarken nefsi tembellik etti ve hava soğuk, hasta olursun, sabret yarın hamama git, dedi. Entari ile gusül etmeye yemin eyledi. Öyle yaptı ve "Allahü teâlânın emrinde gevşeklik yapan nefsin cezâsı budur." dedi.

Beşinci iş, mücâhededir. Bâzı büyükler nefisleri kabahat yapınca cezâ olarak çok ibâdet ederlerdi. Abdullah ibni Ömer radıyallahü anh bir namazda, cemaate yetişmeseydi bir gece uyumazdı. Hazret-i Ömer bir cemâati kaçırdığı için, iki yüz bin dirhem gümüş kıymetindeki bir malı sadaka verdi. Abdullah bin Ömer radıyallahü anh bir akşam namazını geciktirmişti. Hava kararıp iki yıldız görünmüştü. Bu kadar geciktirdiği için, iki köle âzâd eyledi. Böyle yapanlar çoktur. Nefsine ibâdetleri seve seve yaptıramayan kimseye en iyi ilâç sâlih bir zâtın yanında bulunmaktır. Onun, ibâdetleri zevkle yaptığını görerek, kendi de alışır. Birisi diyor ki, ibâdet yapmak için, nefsimde tembellik gördüğüm zaman, Muhammed bin Vâsi ile sohbet ediyorum, onunla birlikte bulunmakla nefsimin bir hafta içinde, ibâdetleri seve seve yaptığını görüyorum. Din bilgisi, aklı ve ihlâsı olan bir Allah adamını bulamayanlar, daha evvel yaşamış, sâlih insanların hayâtını okumalıdır.

Altıncı iş, nefsi tekdir etmek, azarlamaktır. Nefis yaratılışta iyi şeylerden kaçıcı, kötülüklere koşucudur. Ve hep tembellik etmek ve şehvetlerine kavuşmak ister. Allahü teâlâ, bizlere nefislerimizi, bu huyundan vazgeçirmeyi, yanlış yoldan, doğru yola çevirmeyi emir buyuruyor. Bu vazîfemizi başarabilmek için, onu bâzan okşamamız, bâzan zorlamamız ve bâzan da sözle işle idâre etmemiz lâzımdır. Çünkü nefis öyle yaratılmıştır ki, kendine iyi gelen şeylere koşar ve buna kavuşmakta iken rastlayacağı güçlüklere sabreder. Nefsin; saâdete kavuşmasına mâni olan en büyük perdesi, gafleti ve cehâletidir. Gafletten uyandırılır, saâdetinin nelerde olduğu gösterilirse, kabul eder. Bunun içindir ki Allahü teâlâ Zâriyât sûresi 55. âyet-i kerîmesinde meâlen; **"Onlara nasîhat et! Nasîhat müminlere elbette fayda verir."** buyurdu. Nasîhat ve tenbih, ona tesir eder. İnsan önce kendi nefsine nasîhat edip onu azarlamalıdır. Hattâ, onu azarlamaktan hiç geri kalmamalıdır. Ona denir ki: Ey nefsim! Akıllı olduğunu iddiâ ediyorsun ve sana, ahmak, diyenlere kızıyorsun. Halbuki senden daha ahmak kim var bak! Ömrünü boş şeylerle, gülüp eğlenmekle geçiriyorsun. Senin hâlin şu kâtile benzer ki, polislerin kendisini aradıklarını ve yakalayınca îdâm edeceklerini bildiği halde, zamanını eğlence ile geçiriyor. Bundan daha ahmak kimse olur mu?

Ey nefsim! Ecel yaklaşmakta, Cennet ve Cehennem'den biri seni beklemektedir. Ecelinin, bugün gelmeyeceği ne mâlum? Bugün gelmezse, bir gün elbette gelecek. Başına gelecek şeyi, geldi bil. Çünkü ölüm kimseye vakit tâyin etmemiş ve gece veya gündüz çabuk veya geç, yazın veya kışın gelirim dememiştir. Herkese ansızın gelir ve hiç ummadığı zamanda gelir. İşte ona hazırlanmadın ise, bundan daha çok ahmaklık olur mu? O halde, yazıklar olsun sana ey nefsim!

Günahlara dalmışsın. Allahü teâlâ, bu hâlini görmüyor sanıyorsan, kâfirsin! Eğer gördüğüne

inanıyorsan, çok cüretkâr ve hayâsızsın. O'nun azabını hafif mi görüyorsun, parmağını aleve tut! Yâhut, kızgın güneş altında bir saat otur! Yâhut da, hamam halvetinde fazlaca kal da, zavallılığını, dayanamayacağını anla! Yok eğer, dünyâda yaptıklarına cezâ vermeyecek sanıyorsan, **Kur'ân-ı kerîm'**e ve yüz yirmi dört bin Peygambere (aleyhimüssalevâtü vetteslimât) inanmamış ve hepsini yalancı yapmış oluyorsun. Çünkü Allahü teâlâ, Nisâ sûresinin 122. âyetinde; **"Günah işleyen, cezâsını çekecektir."** buyuruyor. Kötülük eden, kötülük görür. O halde, yazıklar olsun sana ey nefsim!

Günah işleyince, O kerîmdir, rahîmdir, beni affeder diyorsan, dünyâda, yüz binlerce kişiye niçin zahmet, açlık ve hastalık çektiriyor ve tarlasını ekmeyenlere mahsûlünü vermiyor! Şehvetlerine kavuşmak için, her hîleye baş vuruyorsun ve o vakit Allahü teâlâ kerîmdir, rahîmdir, istediklerimi zahmetsiz bana gönderir demiyorsun. O halde, yazıkla olsun sana ey nefsim!

Belki inandığını fakat sıkıntıya gelemeyeceğini söyleyeceksin. Fazla sıkıntıya dayanamayanların, az bir zahmetle bu sıkıntıyı önlemeleri lâzım geldiğini, Cehennem azâbından kurtulmak için, dünyâda zahmete katlanmanın farz olduğunu, demek ki bilmiyorsun. Bugün dünyânın bir miktar zahmetine dayanamazsan, yarın Cehennem azâbına ve âhiretteki zillet ve alçaklığa ve tard olmağa, kovulmağa nasıl dayanacaksın! O halde, yazıklar olsun sana ey nefsim!

Para kazanmak için çok zahmet ve aşağılıklara katlanıyor ve hastalıklardan kurtulmak için, bir Yahûdî doktorun sözü ile bütün şehvetlerinden vazgeçiyorsun da, Cehennem azâbının, hastalıktan ve fakirlikten daha acı olduğunu ve âhiretin dünyâdan çok uzun olduğunu bilmiyorsun. O halde, yazıklar olsun sana ey nefsim!

Sonra tövbe ederim ve iyi şeyler yaparım diyorsan, ölüm daha önce gelebilir, pişman olup kalırsın. Yarın tövbe etmeği, bugün etmekten kolay sanıyorsan, aldanıyorsun. Çünkü tövbe, geciktikçe zorlaşır ve ölüm yaklaşınca, hayvana yokuş önünde yem vermeye benzer ki, faydası olmaz. Senin bu hâlin, dersine çalışmayıp, imtihan günü hepsini öğrenirim sanan ve ilim öğrenmek için uzun zaman lâzım olduğunu bilmeyen talebeye benzer. Bunun gibi pis nefsi temizlemek için de, uzun zaman mücâdele etmek lâzımdır. Ömür boşuna geçince, bir anda, bunu nasıl yapabilirsin? İhtiyarlamadan önce gençliğin, hasta olmadan önce sıhhatin, sıkıntı çekmeden önce rahatlığın ve ölmeden önce hayâtın kıymetini niçin bilmiyorsun? O halde, yazıklar olsun sana ey nefsim!

Ey nefsim! Anladım ki, dünyânın nîmetlerine ve lezzetlerine alışmış ve kendini onlara kaptırmışsın! Cennet'e ve Cehennem'e inanmıyorsan, bâri ölümü inkâr etme! Bu nîmet ve lezzetlerin hepsini senden alacaklar ve bunların ayrılık ateşi ile yanacaksın! Bunları istediğin kadar sev, istediğin kadar sıkı sarıl, ayrılık ateşi, ne kadar seversen o kadar çok olur. O halde, yazıklar olsun sana ey nefsim!

Dünyâya niye sarılıyorsun? Bütün dünyâ senin olsa ve dünyâdaki insanların hepsi sana secde etse, az zaman sonra sen de onlar da, toprak olacaksınız! İsimleriniz unutulacak, hatırlardan silinecek. Geçmiş pâdişâhları hatırlayan var mı? Halbuki sana dünyâdan az bir şey vermişler. O da bozulmakta, değişmektedir. Bunlar için, sonsuz Cennet nîmetlerini fedâ ediyorsun. O halde, yazıklar olsun sana ey nefsim!

Bir kimse, kıymetli ve sonsuz dayanıklı bir mücevheri verip, bununla, kırık bir saksı satın alırsa, ona nasıl gülersin? İşte dünyâ, alınan saksı gibidir. Onu kırıldı bil ve ebedî cevheri elinden çıktı bil ve sana pişmanlık ve azap kaldı bil!

Bunlarla ve bunlar gibi sözlerle, herkes nefsini azarlayarak, kendi hakkını ödemeli ve nasîhate, önce kendinden başlamalıdır.

NEFRİT;

Alm. *Nierenentzündung, Nephritis (f),* **Fr.** *Néphrite (f),* **İng.** *Nephritis.* Böbreklerin iltihabî hastalıklarına genel olarak verilen ad. Fakat bu başlık altında incelenen çok sayıda böbrek hastalığı vardır:

A- Glomerülo nefritler:

1. Had seyirli olanlar:

1) Had basit glomerülo nefrit: Her yaşta görülebilirse de daha ziyâde çocuklarda rastlanır. Erkeklerde daha sıktır.

Hastalığa sebep olarak, bâzı streptokok adlı mikrop cinsleri sorumlu tutulmuştur. Antibiyotiklerin keşfinden önce, streptokoklara bağlı bir hastalık olan kızıl, bu hastalığa da yol açmaktaydı. Çocuklarda streptokoklara bağlı deri iltihapları hâlen, bu hastalık için bir kaynak teşkil etmektedirler.

Hastalık, bir boğaz iltihabından 1 ilâ 3 hafta sonra başlar. Teşhis için, bu sürenin mevcudiyeti önemlidir. Hastaların genel durumları iyi olmasına rağmen, zaman zaman bulantı ve başağrısından şikâyet ederler. Orta derecede ateş olabilir, genellikle sabahları göz kapaklarında, yüzde, bacaklarda,

kalçaların arka taraflarında, bileklerde orta derecede, ödem denilen şişlik vardır. Ödem ve tansiyon yüksekliği, böbrekteki bozukluğun meydana getirdiği su ve tuz tutulmasına bağlıdır. Bazı nâdir durumlarda (özellikle süt çocuklarında), akciğerlerde veya beyinde de su toplanması görülebilir ki bunlar, oldukça fazla hayatî tehlike arz ederler. Hemen hemen her hastanın günlük idrar miktarı azalmıştır. (300-500 ml kadar). İdrar, koyu kahverengi bir görünüm arz eder. Bâzan süratle, hastanın sun'î böbrek makinasına bağlanmasına yolaçacak ağır bir böbrek yetmezliği ile birlikte, tam bir idrar yapamama hâli sözkonusu olabilir.

Çoğu kimselerde hastalık belirtileri silik seyreder ve gözden kaçar. Hastaların idrarında alyuvarlar, az sayıda akyuvar ve protein bulunur. Alyuvarların sayısı ne kadar fazlaysa, hasta, idrarının o kadar koyu olduğunu ve kahverengi (et suyu gibi) olduğunu ifade eder.

Çocuklarda % 80-90 iyileşme görülmesine rağmen, yaşlılarda bu oran, % 50-70'tir. İyileşecek hastalarda, 1 veya 2 hafta sonra, idrar miktarında artma, şişliklerin kaybolması, yüksek tansiyon eğiliminin kalkması ve böbreğin vazifelerinin normale dönüşü görülür. Hastalığın kötü seyrettiği kişilerde; idrar miktarının azalması ile seyreden böbrek yetmezliğinin devam etmesi, tansiyonun yüksek kalması, aylarca gerilemeden devam eden idrarda protein ve kan mevcudiyeti sözkonusu olup, bu vak'alar genellikle birkaç yıl içinde, bâzan da birkaç ay içinde, yüksek tansiyona eşlik eden ağır böbrek yetmezliğiyle seyreder ve böbreklerin tamâmının harap olması ile sonuçlanır. Bâzan da hastalığın başlangıcında, akciğerde veya beyinde su toplanmasına bağlı ölümler, çok nâdir de olsa görülebilmektedir.

Hastalığın teşhisi; klinik belirtiler, kan ve idrar tahlilleri ve böbrekten parça alınıp mikroskopta incelenerek konur. Bu hastalığı, diğer böbrek hastalıkları ve enfeksiyonlarından ayırt etmek lâzımdır.

Hastalığın oluş mekanizması, streptokokan tijenlerine karşı meydana gelen antikorların (müdâfaa cisimcikleri), bu antijenlerle birleşip, böreğin glomerüllerinde oturmasına bağlanmaktadır.

Tedâvi, erken dönemde, iyileşme başlayıncaya dek, yatak istirahati tavsiye edilir, faydası tartışmalı olmakla beraber bir müddet antibiyotik verilir, tuzsuz rejim tavsiye edilir, ödemler fazlaysa, idrar söktürücü ilâçlar verilir. Böbrek yetmezliği, hipertansiyon varsa tedâvi ona göre ayarlanır.

2) Habis glomerülo nefrit: Çok nâdir görülür. Herhangi bir yaşta meydana gelebilir. Genellikle streptokoklarla olmayan bir enfeksiyondan sonra görülür.

Başlıca belirti, idrarda protein ve kan bulunmasının eşlik ettiği böbrek yetmezliğidir. Orta derecede şişlikler bulunabilir. Bu şişliklerle berâber yüksek tansiyon görülmez. Ekseriyetle birkaç hafta içinde idrar miktarının azalması ve böbrek yetmezliği, tabloyu ağırlaştırır. Teşhis için tek imkân, böbrekten parça alıp inceletmektir. Vak'aların çoğunluğunda, bütün glomerüller (böbreğin fonksiyon yapan alt birimleri) haraplanmıştır ki, bunlar genellikle bir daha iyileşmezler. Glomerüllerin hepsini değil de bir kısmını yer yer tutan şekiller de vardır ki, bunlar bâzı bozukluklar bırakarak gerileyebilir. Tedâvide, yüksek doz kortikosteroit ve immün sistemi baskılayıcı ilâçlar verilmektedir.

3) Gebelik nefritleri: Gebelik zehirlenmesi olarak da bilinmektedir. Bunlara, gebeliklerin % 5'inde rastlanmaktadır. Bu hastalık, özellikle ilk defâ gebe kalan kadınlarda, gebeliğin son üç ayı içinde ortaya çıkmaktadır.

Hastalık, tansiyon yüksekliği, vücutta su toplanması (ödem) ve idrarda protein çıkması ile belirir. Böbreğin vazifelerinde orta derecede bir bozukluk sözkonusudur. Ayrıca çocuğun ve annenin hayâtını tehdit eden havale krizleri de görülebilir.

Doğumdan sonra bu hastalık süratle iyileşir. Genellikle sonraki gebeliklerde bir daha görülmez.

Tedâvi: Gebeliğin 5. ve 6. ayından îtibâren tuzdan fakir diyet verilerek, gebelik sırasında aşırı kilo alınmasına mâni olmak, uygun koruyucu bir tedbirdir. Anormal bir belirti görüldüğünde, mutlak yatak istirahati, tuzsuz bir diyet, idrar söktürücü ve sâkinleştirici ilâçlar verilir. Aşırı yüksek tansiyon durumunda, tansiyon düşürücü diğer ilâçlar verilir. Havâle krizleri, yoğun tedâviyi îcâb ettirir ve hâmileliğe son vermek durumu ortaya çıkar, çünkü bebeğin hayâtına ilâveten, annenin de hayatı tehlikededir. Hastalık hafif seyrediyorsa ve bebekte tehlike belirtileri ortaya çıkmamışsa, devamlı olarak kontrol şartıyla, doğum zamânı bir süre daha uzatılabilir.

2. Müzmin glomerülo nefritler: Genellikle ödemler, idrarda protein veya kan çıkması ile belirir. Yüksek tansiyon ve böbrek yetmezliği ilk tehlike belirtisi olabilir. Proteinin idrarda bulunuşu önemli derecede değilse, hastalığın teşhisinde böbrekten parça alınarak incelenmesi, tek teşhis vasıtasıdır.

Böbrek yetmezliğinin bulunmadığı durumlarda hastalığın gidişi; altta yatan sebebe ve hastalığın tipi gibi birçok faktöre bağlıdır.

Müzmin glomerülo nefritlerin % 15-20 kadarı belli bir sebebe dayanmaktadır ki, bunlara ikincil

(sekonder) müzmin glomerülo nefritler ismi verilmektedir. Frengi, kalp zarı iltihabı, sıtma, ağır metal zehirlenmeleri, şeker hastalığı gibi birçok hastalığın seyri sırasında bu durum sözkonusudur.

Tedâvi: İdrar söktürücü ilâçlar ve tuzsuz bir diyet oldukça faydalıdır. Kortikosteroit denen ilâçlar ancak hastalığın bâzı tiplerinde fayda sağlar.

İmmün sistemi (bağışıklık sistemi) baskılayıcı ilâçlar da bâzı vak'alarda kullanılmaktadır.

Kötü huylu yüksek tansiyon ve böbrek yetmezliği durumlarında, böbrek nakli veya hemodializ (sun'î böbrek makinası) yoluna gidilir.

B- Tübüler nefritler: Böbrek borucuklarının iltihapları.

1. Had tübüler nefrit: Meydana gelmesinde, zehir özelliği taşıyan maddeler (civa, kurşun, karbontetraklorür, bâzı antibiyotikler, böcek öldürücü maddeler vs.) ve böbreğin kansız kalması en mühim unsurlardır. Kansız kalmasına yol açan sebepler arasında büyük travmalar (çarpma ve ezilmeler), geniş yanıklar, had pankreas iltihapları, ağır cerrâhî müdâhaleler, çeşitli sebeplerle vücuttan kan kaybının meydana gelmesi sayılabilir. Sebepler arasında, alyuvarların parçalanmasına yolaçan, yanlış kan nakilleri, karasu humması ve mikroorganizmaların kana yayılması(septisemi) sayılabilir ki, bu durumlarda parçalanan alyuvarlardan açığa çıkan hemoglobin isimli madde, böbreğin tübülüs adı verilen idrarı süzme birimlerinde çökerek had tübüler nefrite yol açar.

Hastalık, ânî olarak ortaya çıkar, hemen dâimâ idrar miktarının azalması, bâzan da idrar miktarının artışı ile seyreden ağır bir böbrek yetmezliği sözkonusudur. Altta yatan sebebe ilişkin belirtiler tabloya eşlik eder.

Bu hastalık, iyileşebilen bir durumdur. Genellikle idrar miktarı 8 ilâ 15 günler arasında artmağa başlar ve durum giderek düzelir. Hastanın istikbali, altta yatan sebeple sıkı ilişkilidir. 50 yaşın üstündekilerde ölüm oranı yüksektir.

Tedâvide; su ve mineral dengesinin iyi ayarlanması, sun'î böbrek makinasının veya periton dializinin uygulanması sözkonusudur.

2. Müzmin tübüler nefritler: Çeşitli sebeplere bağlı olarak uzun bir süre içerisinde, böbrekteki tübüler yapıların bozulması sonucu ortaya çıkan bir müzmin böbrek yetmezliği sözkonusudur. Sebepler arasında; böbrek kaynaklı şekersiz şeker hastalığı (diabetes incipitus), böbrekteki kusura bağlı olarak idrarla şeker atılması, çeşitli toksik maddeler sayılabilir.

C- Pyelo nefritler:

1. Mikrobik olanlar: En sık görülen nefrit türüdür. Had şeklinde antibiyotik tedâvisi iyi gelmektedir. Fakat müzminleşmesi önlenmezse, tedâviye direnen bir hastalık hâline gelir ve giderek böbreklerin harap olmasına sebep olur.

Hastalığa en çok sebep olan mikrop, E. coli'dir. Mikroplar genellikle aşağıdan yukarıya doğru, idrar yolları vâsıtasıyla veya kan yoluyla gelip, böbreğe yerleşirler. Hazırlayıcı sebepler arasında; idrar yollarında tıkanmaya yolaçan bütün etkenler (taş, ur, darlık, vs.), idrar yapıcı ve boşaltıcı sistemin doğuştan olan bütün anormallikleri, idrar yollarına çeşitli ürolojik âletlerin tatbiki, sonda takılması vb. sayılabilir.

Bu hastalık; yüksek ateş, titreme, böbreğe uyan bölgede ağrı, kusma ve eşlik eden bir mesane iltihabı şeklinde görülür. Nâdiren mikropların kana yayılması, şok ve idrar yapılmaması ile kötü bir hâl alır. Bunların hepsi birkaç gün içinde düzene girer, fakat bâzan yeterli bir tedâvi yapılmadığında müzminleşir.

Müzmin pyelo nefritin başlangıcı normalde sessizdir, yorgunluk, kansızlık, iştahsızlık, sindirim şikâyetleri, baş ağrıları ve soluk bir görünüm sözkonusudur. Tansiyon yüksekliği de bulunabilir.

Bu hastalıkta idrarda az miktarda protein, bol sayıda akyuvar çıkar.

Tedâvide; en mühim husus, hastalığın ortaya çıkmasını kolaylaştıran durumların ortadan kaldırılmasıdır. Teşhis konunca, uygun antibiyotikler tesbit edilinceye kadar, hemen bir antibiyotik tedâvisine geçilir, gelen sonuca göre icâb ederse antibiyotik değiştirilir, yeterli süre ve uygun doz verilir. Ayrıca mineral dengesizliği, tansiyon yüksekliği ve üre yükselmesine mâni olacak bütün tedbirler alınmalıdır.

Müzmin pyelonefritler, tedâviye daha çok direnirler. Burada hasta ile hekim arasındaki iyi irtibat, dayanışma ve başarısızlık karşısındaki sabır da oldukça mühimdir.

2. Mikrobik olmayan pyelo nefritler: Bâzı antibiyotiklerin (meselâ gentamisin) yüksek dozda ve uzun süre kullanılması, aşırı derecede aspirin gibi ağrı kesici ilâçların kullanılması, şua tedâvisi, gut hastalığı

vb. sebepler rol oynamaktadır. Ayrıca hiçbir sebep bulunmayan nefritler de bu gruba sokulmaktadır.

NEFROLOJİ;

Alm. *Nephrologie (f),* **Fr.** *Néphrologie (f),* **İng.** *Nephrology.* Böbreğin fonksiyonlarını, çalışması ve yapısı ile ilgili bütün hastalıklarını inceleyen bilim dalı. Dâhilî hastalıkların bir şûbesi olarak da sayılabilir. Yapılan idrarı boşaltıcı sistemle ilgili hastalıklar ve böbrek taşları nefrolojinin değil, ürolojinin konusuna girer.

Nefroloji dalında çalışarak, ihtisas yapmış olan hekimlere nefrolog ismi verilir. Hâlen Türkiye'de nefrolog olmak için dört senelik iç hastalıkları ihtisasına ilâve olarak iki sene yüksek ihtisas yapılmaktadır.

NEGATİVİZM (Bkz. Katalepsi)

NEHİR (Bkz. Akarsular)

NEHRU, Cevahirlâl;

Hintli, tanınmış devlet adamı. 14 Kasım 1889'da Allahâbâd'da doğdu. 27 mayıs 1964'te Yeni Delhi'de öldü. İngiltere'de eğitim görürken, İngiliz ve Avrupa edebiyâtını, târihini inceledi. 1912'de Hindistan'a dönerek avukatlık yapmağa başladı. Daha sonra mesleğini bırakarak politikaya atıldı ve Gandhi'nin yardımcısı oldu. 1929-1937, 1946, 1951-54 yılları arasında Hindistan Millî Kongresi Başkanlığı yaptı. Bu arada, Mahatma Gandhi ile berâber Hindistan'daki İngiliz idâresine karşı mücâdele etti. Tevkif edilerek, 13 yıl hapis yattı.

Nehru, Hindistan ile Pakistan'ın ayrılması ve bağımsızlıkları ile ilgili görüşmelere katıldı. 1947 Ağustosunda Hindistan istiklâline kavuşunca başbakanlık ve dışişleri bakanlığına getirildi. 1950 yılında cumhûriyetin îlânından sonra da başbakan oldu.

Dünyânın en büyük devletlerinin, Doğu ve Batı bloku diye ikiye ayrıldığı bir dönemde Nehru, Birleşmiş Milletler ve milletlerarası toplantılarda bir kısım üçüncü dünyâ ülkeleriyle berâber, tarafsızlık ve bağlantısızlığı savundu. Daha sonra kurulan Bağlantısızlar Blokunu meydana getiren ülkelerin önderliğini, Nehru, Tito, Nkrumah gibi devlet adamları yapmışlardır. Ancak bu birlik fazla uzun ömürlü olmadı ve liderlerinin ölümüyle kendiliğinden dağıldı.

Nehru, 1947 yılından, ölüm târihi olan 1964 yılına kadar Hindistan başbakanlığı görevini yürüttü. Milletlerarası platformda, müstemleke aleyhtârlığı ve Komünist Rusya paralelinde bir dış politika tâkip etti.

Pakistan'la Hindistan arasındaki Keşmir meselesini bir türlü halledememesi ve 1962'de Kızıl Çin karşısında uğranılan bozgun sebebiyle îtibârını kaybetti.

Gandhi'den sonra ülkenin ikinci adamı olan Nehru; Asya dışında herhangi bir askerî pakta girmediği gibi Amerikan askerî yardımını kabul etmedi. Ölümünden iki sene sonra başbakan olan kızı İndra Gandhi de 1984 Kasım ayında bir suikast sonucu öldürüldü. Nehru'nun **Bir Babanın Kızına Mektupları** (1930) ve **Dünyâ Târihine Bakışlar** (1934) isimli eserleri neşredilmiştir.

NEKÂHAT;

Alm. *Gesundung, (Wieder-) Genesung, Rekonvaleszenz (f),* **Fr.** *Convalescence (f),* **İng.** *Convalescence.* Bir hastalık veya ameliyat geçiren şahsın, tamâmen eski sağlığına kavuşabilmesi için geçen süre. Nekâhat devresi çok kısa veya çok uzun sürebilir. Bu süre üzerinde; hastanın yaşı, genel vücut direnci, hastalığın cinsi, hastaya uygulanan tedâvi ve gösterilen ihtimamın derecesi etkilidir. Hasta bu nekâhat devresini hastânede, evinde veya özel nekâhathânelerde geçirebilir. Hastalıktan sonra uzun süren nekâhatlerde, hareketsiz kalmak fayda yerine zarar vermektedir. Devamlı yatan şahıslarda, özellikle bacaklardaki toplardamarlarda, tromboflebit adı verilen iltihabi tıkanıklıklar olmakta ve bâzan buradan kopan pıhtılar akciğerlere gelip tehlikeli durumlara ve hattâ ölüme sebep olmaktadır.

Devamlı yatan, hareket etmekten kaçınan hastalarda, böbrek taşları daha kolay meydana gelmektedir. Bu hastalarda, kemiklerdeki kalsiyum da giderek çözülmekte ve kemikler zayıflamaktadır. Bu durum sırt ve bacak ağrılarına, omurgada şekil bozukluklarına yol açabilmektedir. Hareketsizlik, kişiyi psikolojik olarak da etkiler ve nekâhat süresini uzatır. Ameliyat sonrası hareket etmekten, kalkmaktan korkan hastaların ameliyat yaraları da geç iyileşir.

Ameliyat olan birisinin, ameliyattan sonraki günlerde yorgunluk duyması ve bu yorgunluğun derecesinin yapılan cerrâhî müdâhalenin büyüklüğüyle ilgili olması beklenen bir husustur. Bu yorgunluk, insan vücûdunun ameliyat travmasına cevap olarak karşılık verdiği bâzı sinir, iç salgı

bezleri ve metabolizma hadiselerinin toplamıdır. Ameliyatın ehemmiyetine, ameliyat sonrasında hastanın iştahının açılmasına kadar geçen sürenin uzunluğuna, hastâne yemeklerinin kalitesine ve personelin tutumuna bağlı olarak, hastada kilo kaybı olur. Hastanın ateşi de hafifçe yükselir, nabız sayısı artar. Ameliyattan sonra vücutta su ve tuz tutulmasına bağlı olarak idrar miktarı azalır. Kan şekerinde bir artış görülür. Birkaç gün sonra bütün bu hâdiseler tersine döner. Su ve tuz bol miktarda atılır, idrar miktarı da artar, hasta giderek kilo almaya başlar, artık iştahı da açılmıştır. Böylece ameliyat sonrası nekâhat dönemi belirmiştir. Nekâhat dönemi süresince hastânedeki bakımı, personelin durumu, iyi anlaşılmış bir psikiyatrik tedâvi ve gerektiğinde verilen bâzı müsekkinler oldukça mühim rol oynarlar. Güven verip, hastayı cesâretlendirmek, ameliyat sonrası bakımın en mühim unsuru olan erken ayağa kalkmayı sağlar. Ameliyat sonrası nekâhat döneminin uzunluğu konusunda bir şey söylemek güçtür. Fıtık ve apandisit gibi ameliyatlarda iki ay kadar sürer. Bu süreleri geçen bir nekâhat dönemi, anormal bir yorgunluğu düşündürmeli ve bunun sebepleri aranmalıdır.

Enfeksiyon hastalıkları veya ateşli hastalıklardan sonra da, hastalar bir nekâhat dönemi içine girerler. Bâzı had hastalıklar, nekâhat dönemi esnâsında aşırı derecede yorgunluğa sebep olurlar. Viral hastalıkların çoğu böyledir. Meselâ grip, aşırı derecede yorgunluğa yol açtığı için paçavra hastalığı da denilmektedir. Viral sarılıklar da böyledir. tifo, kolera gibi bâzı mikropların sebep olduğu ağır nekâhat dönemleri, antibiyotiklerin bulunmasından sonra ehemmiyetlerini kaybetmişler ve oldukça kısalmışlardır.

Nekâhat dönemi esnâsında hastanın beslenmesi, düzenli ve dengeli olmalıdır. Hastanın bu dönemde güzel hazırlanmış, iştah açıcı yemeklere başka zamanlarda olduğundan daha çok ihtiyacı vardır.

Nekâhatli hasta hareketsiz kalmamalı, fakat kendisini yormamalıdır. Üzüntülü olmamalı, streslere mâruz bırakılmamalıdır. Hastalıktan sonra da bir süre için uyku saatleri dokuz saat kadar olmalıdır. Hasta; rahatsızlık, sancı gibi sebeplerle uyuyamıyorsa doktorun verdiği ilâçları kullanmalıdır.

Temiz ve güneşli havanın nekâhatli hasta üzerindeki tesiri daha ziyâde psikolojiktir. Şehrin pis havası ve gürültüsünden uzak bir yerde bulunmanın faydasını küçümsememelidir.

Nekâhatli kişi, artık hastalıktan kurtulmuş ve tam sağlıklı hayâta geçiş dönemi içerisine girmiştir. Bâzı enfeksiyon hastalıklarında, nekâhat dönemindeki kişilerden alınan serumlar kullanılmaktadır. Çünkü bu serumlarda bol miktarda bağışıklık cisimcikleri (antikorlar) bulunmaktadır.

NEKTARYUM;

Alm. *Nektarium (n),* **Fr.** *Nectaire (m),* **İng.** *Nectarium.* Böceklerle tozlaşan (entomogam) çiçeklerde bulunan ve şekerli bir üsâreden meydana gelen balözü (nektar) salgılayan bezler. Bu salgı bezleri, epiderma (bütün bitkinin yüzeyini örten tek hücre sırasından yapılmış tabaka) ile örtülüdür. Nektar, bu epiderma tabakasındaki gözeneklerden veyahut da ince olan epidermanın yüzeyinden salgılanır.

Nektaryumlar çiçeğin değişik yerlerinde bulunur. Bâzan taç yapraklarının iç yüzü tamâmen nektar salgılar. Bâzan da, yalnız taç yapraklarının tabanında olan bir çukurda salgılanır. Bâzı durumlarda, taç yaprakları tamâmen nektaryum hâline dönüşebilir. Erkek organların üzerinde, tabanında nektaryumlara rastlanılabilir. Hatta, erkek organlar da körelerek nektaryum hâline geçebilir.

Birçok çiçekte nektaryumlar çiçek ekseninden meydana gelebilir. Çiçeklerin dışında, yâni vegatif organların üzerinde de nektaryumlara rastlanabilir. Meselâ yaprak sapı üzerinde, yaprakların üzerinde de nektaryum görmek mümkündür.

NELSON, Horatio;

meşhur İngiliz kaptanı. 1758'de doğan Nelson, denizciliğe 12 yaşında başladı. 19 yaşında teğmen oldu. Başarılı olduğu için 21 yaşında yüzbaşı (kaptan) yapıldı. 1784'te Batı Hind Adalarında bulundu. 1787'de burada evlendi. Bundan sonraki beş senesi durgun geçti.

Nelson, ihtilâlci Napolyon Fransası ile İngiltere arasında cereyan eden savaşlarda üne kavuştu. 1783'ten sonra sık sık Akdeniz'de görüldü. 1794'te Korsika Adasındaki Bastia ve Calvi kalelerinin alınması esnâsında sağ gözü kör oldu. 1796'da Fransa'nın İtalya ile mücâdele ettiği dönemlerde, İtalya kıyılarında devriye gezdi.

1797'de İspanyollara karşı kazandığı başarı netîcesinde şövalye ünvânını aldı. 24 Temmuz 1797'de Tenerif'te bir gece baskınında sağ kolunu kaybetti.

Nelson asıl ününe 1-2 Ağustos 1798'de Fransız filosuna karşı kazandığı zaferle kavuştu. Fransız donanmasının imhâsıyla İngiltere, Fransızlara karşı Akdeniz'de üstünlük sağladı ve söz sâhibi olmaya başladı.

Nil Muhârebesinde yaralandığı için Napoli'ye götürülen Nelson, burada İngiliz sefirinin evinde tedâvi

gördü. Sefirin karısıyla adı skandallara karıştı. Hattâ bir zaman İngiltere'den gelen emirlere uymadı. Napoli sarayı iç işlerine karıştı. Prensle berâber, birçok Napolilinin asılmasına sebep oldu.

1801'de Napoli'den ayrıldı. Rusya ile kuzey devletlerinin meydana getirdiği tarafsızlar birliğine karşı, İngiltere'nin açtığı muhârebelerde bulundu. Kopenhang Limanına saldıran Nelson, Danimarka'yı denizden topa tutarak teslime zorladı. Böylece tarafsızlar birliği dağıldı. Kendisi viskont yapıldı.

Fransa'nın Atlantiğe geçerek İngiltere'ye saldırmasına mânî olmak için Toulon'u abluka altına alan Nelson, Fransızları elinden kaçırınca tâkip ederek Trafalgar'da yakaladı. 21 Ekim 1805'te şiddetli bir muhârebe cereyan etti. Fransızları bu deniz muhârebesinde mağlup ettiyse de, kendisi de öldü.

NEM;

Alm. *(Luft-) Fecuhtigkeit (f),* **Fr.** *Humidité, moiteur (f),* **İng.** *Moisture, dampness; moist, damp; dew.* Havadaki su buharı miktarı. Hafif ıslaklık ve yaşlılık mânâsına da gelir. Yeni yapılmış binâların bodrum ve zemin katlarında, tam kurumamış çamaşırlarda görülen, halk arasında rutubet olarak bilinen yaşlıklara da nem denir. Havaya da içinde bulunduğu nem durumuna göre nemli hava, rutubetli hava isimleri verilir. Hava, dâimâ az veya çok miktarda bir nem ihtivâ eder. Sıcaklık ne kadar çok, hava ne kadar hareketliyse, bu nem'i temin eden buharlaşma o kadar fazla olur. Mevcut havanın içinde devamlı su buharı bulunmaktadır. Bir m_3 havada bulunan nem'in gram cinsinden ağırlığına, havanın "mutlak nemliliği" denir. Mutlak nemlilik sıcak ekvatoral bölgelerde daha çok, yüksek dağlarla Kutup bölgelerinde daha azdır. Bir m_3 hacmindeki hava, belli bir sıcaklıkta bâzı ortalama miktarlarda nem taşıyabilir. Meselâ 0°C'de 4.8, 10°C'de 9.4, 20°C'de 17.3 30°C'de 30 gram nem taşır. Eğer nem miktarı, tekâbül ettiği derece oranlarının üstüne çıkarsa, nem artık buhar hâlinde durmaz, yoğunlaşır ve yeryüzüne yağmur olarak iner. Bu sebepten dolayı belli bir sıcaklıktaki havanın alabileceği en çok nem oranını bilmek, iklim bakımından çok önemlidir. Bilinmesi gereken bu oranlara "Bağıl nem-Nisbî nem" denir. Meselâ 20°C sıcaklıkta bir m_3 havada 15 gram nem bulunsun. Fakat 20°C'de bulunan bir m_3 havanın alabileceği nem, en çok 17.3 gramdır. Buna göre bu havanın bağıl nem'i: e= 100.F/f= 100.15/17,3= 1500/17,3= % 86'dır. Bu hava, henüz yoğuşma derecesine varmamıştır. Yâni % 100 değildir. Havadaki nemin yoğuşması neticesinde, çeşitli atmosfer yağışları meydana gelir. Bağıl nem (nisbî nem), mutlak nemden daha önemlidir. Mutlak nem, yapıldığı yerin rasat ve mevsim durumuna göre çeşitli özellikler arzedebilir. Yapılan hesaplamalara göre, mutlak nemlilik, güneşin doğmasında minimum, öğleden sonra ise maksimumdur.

Bütün su buharlaşması ve terleme, bağıl nem'e göre olabilir. Atmosferde bağıl nem % 100 olursa, hiç su buharlaşmaz ve terleme olmaz. İnsan vücûdu, terleme sırasında meydana gelen buharlaşma için ısı sarfedemeyeceğinden, vücut sıcaklığı yüksektir. Bu sıcaklıkta terleyememek insanı ölüme kadar götürebilir. Bu duruma göre suyun buharlaşması nisbî nem'le olur. Bunun, canlıların bilhassa insan yaşayışı üzerinde çok büyük önemi vardır.

Atmosferdeki nem'in derecesi higrometre denilen bir âletle ölçülmektedir. İzâfî nem, saclı higrometrelerle ölçülebilir. Higrometrenin içindeki saç, nem arttıkça uzar, azaldıkça kısalır. Bu uzama ve kısalmalar, kollar vasıtasıyla kadran üzerine aktarılır. Nemin zamanla değişmesini gösteren hidograflar da aynı şekilde çalışır. Saclı higrometreler zaman zaman hassasiyet kontrolünden geçirilmelidir. Bugün meteoroloji istasyonlarında, nem ölçmek için daha çok psikrometreler kullanılmaktadır. Bu cihazlarda iki termometre bulunur. Hava akımı altında tutulan bu termometrelerin birinin haznesi, ıslak bir bezle sarılmıştır. Hava akımında buharlaşan su, termometrenin haznesini soğutarak ısı çeker. Onun için bu termometre, kuru termometreden dâimâ daha düşük bir sıcaklığı gösterir. Yalnız, su buharına doymuş havada, yâni izâfî nem % 100 olduğunda iki termometrenin gösterdiği sıcaklık aynıdır. İki termometrenin gösterdiği sıcaklıklardan ve eldeki cetvellerden faydalanarak izâfî nem bulunur. Haznesi ıslak termometrenin gösterdiği sıcaklığa, yaş termometre sıcaklığı denir.

Konfor için, sıcaklığın yanında nemin de mühim rolü vardır. Bazı malların îmâli esnâsında nem dikkatle kontrol edilir. Orman koruyucuları da nem nisbetini devamlı tâkip ederler. Zîra havanın nemi azalınca yangın tehlikesi artmaktadır. Havanın nemliliğiyle yangınlar arasındaki ilgi araştırılmış, izâfî nem % 90'ın üzerindeyken çıkan yangınların sayısı, % 50'nin altındayken çıkanlarınkinin iki katı bulunmuştur.

Ne kadar dikkat çekicidir ki hava içinde en fazla % 4 gibi küçük bir miktarda bulunabilen su buharı, meteorolojik olayların çoğunun sebebidir. Bulutlar, sis ve yağışlar, hep su buharının mevcudiyetinden doğmakta, atmosferdeki ısı alışverişinin çoğu da yine su buharı vâsıtasıyla gerçekleşmektedir. Zîra bir gram suyun buharlaşması veya yoğunlaşması sırasında 500 kaloriden fazla bir ısı transferi ortaya çıkmaktadır.

Havada bulunan nisbî nem miktârı, toprağın nemliliğine etki ettiği gibi, bitkilerin büyümesine, gelişmesine ve terlemelerine yardımcı olur. Bitkilerin şekil ve yapıları üzerinde tesiri çoktur.

İnsanlar çok fazla soğuklara (kışın -40°C), Büyük Sahra ve Arabistan'ın yakıcı sıcaklarına (yılın ekserisinde 30°C'nin üstünde) tahammül edip dayanabiliyorlarsa, oralardaki havalarda nisbî nem miktârının çok düşük olmasındandır.

Türkiye'de nisbî nem oranı, bölgelere göre değişiklik arzetmektedir. Karadeniz ve Marmara bölgelerinde en yüksek, Güneydoğu Anadolu, İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde en alçaktır. Türkiye'nin Karadeniz bölgesi, nem yönünden zengindir. Sıcaklığın genellikle ılımlı seyretmesi bundandır.

NEMRÛD;

Keldânî kavmi hükümdârlarına verilen ad. Birinci Nemrûd, Nûh aleyhisselâmın oğlu Hâm'ın soyundandır. Bâbil şehrini kurdu. Keldânî kavmi ve hükümdârları olan Nemrûdlar, putlara ve yıldızlara tapıyorlardı. Dünyânın meskûn bölgelerine hâkim olan ve ilk tâc giyen Nemrud, kibir, gurûr, sefâhet ve câhillik sebebiyle tanrılık dâvâsında bulundu. İnsanların kendisine secde etmelerini istedi ve çok zulmetti. Allahü teâlâ Nemrûd ve kavmine doğru yolu göstermek, emir ve yasaklarını bildirmek için İbrâhim aleyhisselâmı peygamber gönderdi. Nemrûd ve kavmi İbrâhim aleyhisselâma îmân etmediler. Nemrûd, İbrâhim aleyhisselâmın dâvetini kabul etmediği gibi, onun kendisine secde etmesini emretti. İbrâhim aleyhisselâm Nemrûd'u ve Keldânî kavmini Allahü teâlâya îmân ve ibâdete dâvet etmeye devâm etti. Nemrûd önce hapsettirerek ateşte yakılmasını emrettiği İbrâhim aleyhisselâmı, kavminin haftalarca topladığı odunu ateşledikten sonra ateşe attırdı. Kendisi için yaptırdığı yüksek kuleden de hâdiseyi seyretti. Allahü teâlânın korumasıyla İbrâhim aleyhisselâmı ateş yakmadı. Gürül gürül yanan ateşin ortasında İbrâhim aleyhisselâmın yemyeşil bir bahçe içerisinde oturduğunu gören Nemrûd, hayretler içerisinde kaldı. İbrâhim aleyhisselâmla mücâdeleden âciz kaldığını anlayıp, bu işten vaz geçti. Fakat îmân etmedi. Hâdiseyi görenlerden bir kısmı îmân etti. İbrâhim aleyhisselâm Allahü teâlânın emriyle, kendisine inananlarla birlikte Bâbil'den hicret etti.

İbrâhim aleyhisselâm Bâbil'den hicret ettikten sonra, Allahü teâlâ Keldânî kavmi üzerine sürüler hâlinde sivri sinekler gönderdi. Sivrisinekler onların kanlarını emip, kupkuru bir hâlde bırakarak helâk etti. Sivrisineklerden birisi de Nemrûd'a musallat oldu. Sivrisinek burnuna girip, beynine kadar ilerledi. Beynine giren sineğin verdiği rahatsızlığı önlemek için başına bir tokmakla vurulmasını emr eden Nemrûd, sineğin verdiği ızdıraplarla öldü. Kendisi îmân etmemek sûretiyle ebedî kurtuluştan mahrum kaldığı gibi, başkalarının da îmân etmesine mâni olan Nemrûd'un hayâtı, saltanatı, serveti ve mülkü hebâ olup gitti.

Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem buyurdu ki: **"İsmini duyduğunuz kimselerden, yeryüzüne dört kişi mâlik** (hâkim) **oldu. İkisi mümin, ikisi kâfir idi. Mümin olan iki kişi, Zülkarneyn ile Süleyman** *(*aleyhimesselâm) **idi. Kâfir olan ikisi de Nemrûd ile Buhtunnasar idi. Beşinci olarak yeryüzüne benim evlâdımdan biri, yâni Mehdî** (aleyhirrahme) **mâlik olacaktır."**

NEMRUD DAĞI;

Bitlis il sınırları içinde, Van Gölünün batısında, volkanik bir dağ. Çember biçimli olan dağın yukarı bölümü şiddetli patlamalarla eski sivriliğini kaybetmiş, genişlemiş ve bir krater meydana getirmiştir. Genç bir yanardağ olan Nemrud Dağının volkan bacasından püskürtülen lavlar, yanlarda eğimli olarak üst üste katlar hâsıl etmiştir. Çok şiddetli patlamalarla birlikte püskürmeler olmuş ve bunun netîcesinde 4000 metrenin üstünde yüksekliği olan dağ bugünkü seviyeye gelmiştir. Yanındaki Süphan Dağının 4000 metrenin üstünde olması, etrâfındaki lav birikintileri ve krater ağzındaki göl bunu göstermektedir.

Dağın yüksekliği kuzeyde 3050, batıda 2910 ve güney tarafında 3000 m'dir. Üzerindeki göl, sönmüş volkanik bir dağ olması, ayrıca yüksekliklerinden Van Gölünün görünüş güzelliği bu dağa turistik bir değer kazandırmaktadır.

NEMRUD GÖLÜ;

Nemrud Dağının tepesinde bulunan Türkiye'nin en büyük krater gölü. Nemrud Dağının, çapı altı km kadar olan geniş ve derin krateri vardır.Göl, kraterin batı yarısını işgal eder. Deniz seviyesinden yüksekliği 2400 metre, yüzölçümü ise 10 km^2dir. Nemrud Gölünün dışarıya akıntısı yoktur ve suyu tatlıdır. En derin yeri 150 metredir. Kraterin doğu kısmında bulunan üç küçük gölün, en kuzeyindeki Ilıca Gölünün suyu sıcaktır. Suları kışın dondurucu soğuklarında donmıyan bu göl, hem kar suları hem de sıcak kaynaklarla beslenmektedir.

NENE HÂTUN;

kadın kahramanların önde gelenlerinden. Türk kadınının kahramanlık sembolü olan Nene Hâtun, 1857 yılında Erzurum'da doğdu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Ruslar, Erzurum'a kadar

gelmişlerdi. Şehrin savunması sırasında Erzurumluların kadınlı erkekli yaptığı mücâdele, târihin şanlı sahîfeleri arasındadır. Azîziye Tabyasını geri almak için taş, sopa, kazma, kürekle gırtlak gırtlağa yapılan mücâdeleye Nene Hâtun da küçük kızını ve oğlunu evde bırakarak katılmıştı. Savaş sırasında yirmi yaşında olan Nene Hâtunun Çanakkale Savaşında oğlu şehit olmuştur.

1955 yılındaki Anneler Gününde "anneler annesi" seçilen Nene Hâtun, aynı sene doksan sekiz yaşında vefât etti.

NEO-KLASİK EKOL;

Alm. N*eo-klassische Schule (f),* **Fr.** *Ecolef néo-classique,* **İng.** N*eo-classic school.* İktisat teorisinde; fiyat teşekkülünü, gelir dağılımını marjinal usulle açıklayan iktisâdî görüş.

Bu görüşün ilk iktisatçıları Stanley Jevons, Carl Menger ve Leon Walras'tır. Jevons nihâî fayda teorisinin, Walras da genel denge teorisinin kurucusudur. Bu ekolün gelişimi 20. yüzyılın başında Alfred Marshall ile tamamlanmıştır.

Alfred Marshall'den sonra Neo klasik ekolün temsilcileri İngiltere'deki Cambridge Üniversitesi iktisatçıları olmuştur.

Tanınmış iktisatçılardan Keynes de Neo klasik ekol mensubu idi.

NEODİM;

Alm. *Neodym,* **Fr.** *Néodyme,* **İng.** *Neodymium.* Nâdir toprak elementlerinden bir metal. Nd sembolüyle gösterilir. Atom numarası 60, atom ağırlığı 144.27, erime noktası 1024°C ve kaynama noktası 3027°C'dir. Elektron düzeni (Xe) $4f^4$ $6s^2$ olup bileşiklerinde +3 değerliğini alır. Özgül ağırlığı da 7,004 g/cm^3tür.

Havada kolayca oksitlenebilir olduğundan genellikle mineral yağlarda veya plastik muhafaza içinde saklanır.

Yeryüzünde bolluk bakımından kurşunun iki misli kadardır. Bilhassa monazit ve bastnaezit minerallerinde bulunur. Neodim'in kütle numaraları 142, 143, 144, 145, 146, 148 ve 150 olmak üzere yedi tâne tabiî izotopu vardır. Neodim-144 dışındaki bütün izotoplar kararlıdır.

Neodim metalik halde, elektronik sanâyiinde, çelik ve çeşitli alaşımların îmâlinde kullanılır. Meselâ çakmaktaşlarında kullanılan mişmetalde yaklaşık % 15 oranında neodim vardır. Neodim'in oksitli bileşikleriyse pahalı gelmekle beraber seramiklerin sırlanmasında, porselen ve camların renklendirilmesinde kullanılır. Bâzı neodim bileşikleri, meselâ neodim izosülfonikotinat tıpta ilâç olarak kullanılır.

NEON;

Alm. *Neon (n),* **Fr.** *Néon (m),* **İng.** *Neon.* Asal gazlar sınıfından bir element. "Ne" sembolüyle gösterilir. İlk defâ 1898 yılında, İngiliz fizikokimyâcı Sir William Ramsay tarafından, sıvılaştırılmış havanın fraksiyonlu damıtımı ile izole(ayırma) edilmiştir. Neon, havanın çok cüzî bir kısmını (55.000'de birini) teşkil eder.

Özellikleri: Atom numarası 10, atom ağırlığı 20,183, yoğunluğu havanınkinin 0,7 katı olan tek atomlu bir gazdır. Renksiz ve kokusuzdur. Elektron düzeni $1s^2 2s^2 2p_6$ olup, valensi sıfırdır. Erime noktası -248,7°C, kaynama noktası da -246,1°C'dir. Kritik basıncı 26,86 atmosfer ve kritik sıcaklığı da -228,7°C'dir. Kimyâsal reaksiyonlara karşı atıl (inert) dır.

Neon, havanın sıvılaştırılmasıyla, diğer soy gazlar (Argon, Kripton, Ksenon) ile birlikte ele geçer. Sıvalaştırılmış havanın, sıvı oksijenle yıkanmasıyla saf hâlde elde edilirler. Günümüzde laboratuvarlarda aktif kömürle yapılan adsorbsiyon ile soy gazların atom ağırlıklarına göre ayrılabilmeleri mümkün olmaktadır.

Kullanılması: Neon gazı ihtivâ eden bir tüp, neonca seyrekleştirildiğinde, elektrik akımını iletme hâssasına sâhip hâle gelir. Tüpteki basınç 10 mm cıva değerine düşürülmüşse, elektrik deşarjıyla bütün tüp bir ışıkla dolar ve neona has turuncu kırmızı bir renk meydana gelir. Neon ticârî maksatlı bu tüplerde mahdut bir kullanım görmüştür. Çok az miktardaki başka gazların bulunması, olayı olumsuz yönde etkilediği için güçlükler mevcuttu. George Claude, mangal kömürünün absorbant (tutucu) özelliğini geliştirerek söz konusu güçlüğe çözüm buldu: Elektrik akımı geçerken tüpte bulunan neon, sıvı hava ile sıcaklığı düşürülmüş mangal kömürü vâsıtasıyla saflaştırılır. Bu yolla safsızlıklar giderilip, geriye sâdece neon kaldığında tüp, kömür hücresinden ayrılır.

Neon tüpleri parlaklık ve verim bakımından azot tüplerine göre avantajlıdır. Ancak bir dezavantaj,

yaydıkları ışının mavi dalgaların olmayışından dolayı aşırı derecede kırmızı olmasıdır. Bu, göz kamaştırıcı ışıkların kullanıldığı teşhir mahallerinde arzu edilen bir özelliktir.

Tungsten telli ampullerden daha az enerji sarfedip, daha bol ışık veren flouresans ampullerin içinde neon gazı vardır.

NEPAL

DEVLETİN ADI ..... Nepal Krallığı

BAŞŞEHRİ .....Katmandu

NÜFÛSU 19.795.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....147.181 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Nepalce

DÎNİ ..... Hinduizm, Budizm ve İslâmiyet

PARA BİRİMİ.....Nepal Rupisi

Orta Asya'da, Büyük Himalaya Dağ Silsilesinin hemen güney eteklerinde yer alan, kuzeyde Çin, güneyde Hindistan ve doğuda Sıkkım ile çevrili küçük bir bağımsız krallık.

Târihi

Yapılan araştırmalara göre, Nepal'in bilinen ilk tarihi, M.S. 4. yüzyılda, küçük Hint prensliklerinin kurulmasıyla başlatılmaktadır. Nepal topraklarında yeralan bu birçok küçük prenslik 18. yüzyılın ortalarına kadar hayâtiyetlerini devâm ettirmişlerdir. 1769 yılında ilk defâ bu prensliklerden biri olan Gürkalar, Nepal topraklarını kontrol altına aldılar. İlk Gürka şahı Pritvi Narayan, Katmandu bölgesini ele geçirdikten sonra Nepal'de Gürkaların altın devri yaşandı. Narayan'dan sonra yerine geçen çocukları, Nepal topraklarını, batıda Sutley Nehrine, güneyde Ganj Ovasına ve kuzeyde Tibet'e kadar genişlettiler.

1814-1816 yılları arasında İngilizlerle yapılan savaşlar, Gürkaların mağlûbiyetiyle neticelendi. Bundan sonra 1846'ya kadar ülke, soylu âilelerin mücâdele alanı hâline geldi. Bu târihte Rana âilesi, diğerlerine karşı üstünlük kurdu. Nepal, 1951 yılına kadar bu âilenin kontrolunda kaldı. Aynı yıl Şah âilesinin üyesi olan Kral Tribhubana Bir Bihram, ülke idâresini ele geçirdi ve kabîneli hükûmet sistemine geçti. Meşrûti monarşi îlân etti. Ölümünden sonra yerine geçen oğlu Mahendra, ülkede büyük değişiklikler yaptı. 1962 yılında yeni anayasa îlân edildi. 1972 de Mohendra'nın ölümüyle yerine oğlu Bir Bihram Şah Dev kral oldu. Ülke 1980 yılına kadar iç olaylar, protestolar ve çatışmalar içerisinde kaldı. 2 Mayıs 1980'de referandum ile partisiz yönetim şekli kabul edildi. 1990'da Kral Birendra Bir Bihram Şah Deva politika değişikliğine giderek iktidar tekelini gevşetti. 19 Nisanda Başbakanlığa Krişna Prasat Bhattanai'nin getirilmesiyle otuz yıldır ilk kez bağımsız bir hükümet kuruldu. Çok partili sisteme geçilerek Nisan 1991'de seçimler yapıldı. Seçimlerin ardından 32 sene sonra kurulan ilk demokratik hükümet Mayıs 1991'de göreve başladı.

Fizikî Yapı

Büyük Himalaya Dağlarının hemen güneyinde, 25°25'-30°17' Kuzey enlemleri ve 80°6'-88°14' Doğu boylamları arasında yer alan Nepal'in, 147.181 km^2lik toprakları, yaklaşık olarak bir dikdörtgen şeklindedir. Nepal, başlıca üç büyük bölgeye ayrılır: Tarai, Orta Tarai ve Dağlık Bölge.

Tarai bölgesi, ülkenin güneyinde ve Sivalık Dağ Silsilesinin eteklerinde yer alır. Ganj Ovasının bir uzantısı şeklindedir. Orta Tarai Sivalık ile Mahabharat Lekh Dağ Silsileleri arasında yer alır. Bu bölgenin en önemli özelliği; bataklıkların, tepelerin ve vâdilerin bol miktarda mevcut olmasıdır. Ülkenin % 65'ini teşkil eden Dağlık Bölge ise Mahabharat Lekh ile Himalayalar arasındadır.

Büyük Himalaya Dağları, Nepal'in kuzey sınırı boyunca, 7600 metrenin üstünde yüksekliğe sahip, 23 zirve ile ülkeyi kuzeye karşı örter. Bu zirvelerin içinde en önemlisi 8.848 m ile dünyânın en yüksek noktası olan Everest Tepesidir. Ayrıca Lhotse, Makdu, Cho Oyu, Manasulu, Annapurna ve Dhaulagiri diğer önemli zirveleridir.

Doğudan batıya uzanan ülke dağ silsilesini, kuzeyden güneye kesen üç büyük nehir sistemi vardır. Kamali, Sapt Gandaki ve Sapt Kasi. Her üçü de Tibet'ten doğan nehirler, Nepal için ekonomik ve stratejik açılardan çok önemlidir.

İklim

Nepal iklimi, yüksekliğe bağlı olarak değişiklikler gösterir. Yükseklere çıkıldıkça iklim daha

sertleşmektedir. Katmandu civarında yazları sıcak olup, kışları soğuk ve sert olmaktadır. Tarai ve merkezdeki dağlık bölgelerde de yaz ayları oldukça sıcak geçmektedir.

Ülkenin doğusu ve batı kenarı muson rüzgârlarının etkisinde, özellikle yaz aylarında bol yağış almaktadır. Yıllık yağış miktarı Tarai bölgesinde yaklaşık 2500-3800 mm kadar olurken, Batı tepeler bölgesinde bu rakam 1200-1900 milimetreye kadar düşmektedir. Ülkenin en sıcak bölgesi olan Tarai'de bâzan 54°C'ye kadar çıkabilen anormal sıcaklıklara da rastlanabilmektedir.

Tabiî Kaynaklar

Ülkenin güneyini meydana getiren Tarai bölgesi, geniş ovalar ve tarım sahaları yönünden zengin olup, yemyeşil bir bitki örtüsüne sâhiptir. Aynı zamanda bölgedeki bataklıkların sık olduğu yerlerde fil, kaplan, yırtıcı kuşlar ve gergedana bol miktarda rastlanır. Tibet'ten doğan ve ülke dağlarını kuzeyden güneye keserek, ülkeyi üç bölgeye ayıran üç büyük nehir, en önemli tabiî kaynaklardır. Bu üç nehrin suladığı bölgeler ve ülkenin doğu ve batı kesimleri verimli ovalara ve yeşil bir bitki örtüsüne sâhiptir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nepal'in etnik yapısının büyük bir bölümünü Moğollar ve Hint-Avrupa grubu insanlar meydana getirir. Konum îtibâriyle Tibet ve Hindistan arasında bulunması, bu bölgelerden gelen göçlerin, Nepal topraklarında son bulmasına sebep olmuştur.

Mevcut kabîle ve kast sistemi sebebiyle insanlar, küçük topluluklar hâlindedir. Bu küçük bölünmeler Nepal'in sosyal ve politik hayâtında çok önemli olmaktadırlar. En etkili grup, Hint kökenli Brehmenlerdir. Yaklaşık 19.795.000 civârındaki nüfûsun % 40'ı Hintlidir. İkinci büyük topluluk, Nepal'in en eski yerlileri olarak bilinen Nevarlardır. Tibet ve Moğol kökenli Kiranti, Magar, Grung ve Serpa kabileleri de üçüncü büyük etnik topluluk olarak kabul edilebilir.

Nepalin dil problemi, oldukça fazla dilin olmasıyla kalmayıp, bu dillerin ayrı ayrı dil âilelerinden gelmesiyle daha çok karışır. Resmî dil olan Nepalce, Hint-Avrupa dil âilesinin, Hint-İran kolundan gelmektedir. Halkın yarısından fazlası bu dili konuşur. Okur-yazar oranı % 50'dir. Eğitim seviyesi oldukça düşüktür. Nüfûsun büyük bir bölümü Hinduizm taraftarıdır. Toplam nüfûsun % 5'e yakın bir bölümü Budisttir. Müslümanların sayısı 500.000 civârındadır.

Siyâsî Hayat

Nepal, bütün gücün kralda toplandığı bir Hindu monarşi idâresine sâhiptir. 1846 ile 1951 yılları arasında bu güç, Rana âilesinin eline geçen başbakanlığa verilmiştir. 1959 yılı genel seçimlerinde Nepal Kongre Partisi büyük bir üstünlükle seçimi kazanarak, hükûmeti kurmuştur. Nepal, anayasal monarşi idâresine sâhiptir. Kral, hem devlet hem de hükümet başkanıdır. 1962 Anayasasına göre icra (yürütme) gücü, kralda ve Bakanlar Kurulundadır. Bakanlar Kurulu ve Başbakan, Millî Panchayat (Meclis)'ten seçilir. Panchayat hem seçilmiş hem de tâyin edilmiş 125 üyeli bir meclistir. Siyâsî partiler mevcut olmayıp, kânun yapma gücü meclise âittir. 1959 seçimlerinden sonra hükümet başkanlığı, başbakana verilmiştir.

1991'den sonra çok partili sisteme geçilmiştir. Lokal idâresi 14 bölgeye ve 75 il'e ayrılmış olan Nepal, Birleşmiş Milletler üyesidir.

Ekonomi

Yaklaşık olarak halkın % 90'nı tarımla uğraşır. Toplam arâzinin % 30'u tarıma elverişlidir. En önemli ürünler; pirinç, mısır, darı, buğday, şekerkamışı, tütün, jüt, meyve ve sebzedir. Çiftçilik ve ormancılık halkın uğraştığı diğer iki önemli alandır. Ülkedeki mevcut, büyük ölçüdeki ormanlar ve stepler, önemli ekonomik kaynaklardır.

Nepal, zengin mika cevherinden başka, bakır, kobalt, linyit, demir ve kuartz çıkarır. Fakat ülkenin ulaşım imkânlarının zayıf olmasından dolayı, bu mâdenlerden ve akarsulardan tam olarak faydalanılamamaktadır.

Nepal para birimi, Rupi (Rupee)'dir. Ülke, ticâretini daha çok Hindistan, Japonya ve Almanya ile yapar. Kişi başına düşen millî gelir 170 dolar civârıdır.

Turizm Nepal için çok büyük gelir kaynağı teşkil etmektedir. Ayrıca metal işçilik ve ağaç işleri önemlidir. Ülke endüstrisi, cam eşyâ, kâğıt, kimyevî maddeler, çimento ve çömlek alanlarında gelişmiştir.

Ülkede ulaşım kara, demir ve havayollarıyla sağlanır. Karayollarının uzunluğu 7007 km olup ancak yarısına yakın kısmı asfalttır. Demiryollarının uzunluğu 53 km olup, çok azdır.

Alm. *Neptun (m),* **Fr.** *Neptune (m),* **İng.** *Neptune.* Güneş sisteminin sekizinci ve büyüklük bakımından üçüncü gezegenidir. Çıplak gözle görülemez.

Ekvatordaki Çapı ..... 49.500 km

Kütlesi ..... 17,2 x dünyâ kütlesi

Yoğunluğu ..... 2,3 g/m^3

Hacmi .....42 x dünyâ hacmi

Satıhtaki (yüzeydeki) çekim kuvveti .. 1,41xdünyâ çekim kuvveti

Kaçma hızı ..... 23,9 km/sn

Kendi etrâfındaki dönüşü..... 0,65 gün

Ekvatorun yörünge ile açısı .....28,8°

Güneşten uzaklığı .....4,497 x 10_6 km

Güneş etrâfındaki dönüşü ..... 164,83 sene

Yörüngedeki hızı ..... 5,4 km/sn

Yörüngeden egzantrik kaçıklığı 0,009

Yörünge meyli .....1,8°

Uydu sayısı 2

Ortalama yüzey ısısı ..... -220°C

Neptün, güneş etrafında elips biçiminde bir yörüngede dolaşır. Teleskopla bakıldığında, Uranüs ve Pluton arasında görünür. Teleskoptaki görüntüsü, donuk yeşilimtraktır. Yeşil renkli gözükmesinin sebebi, atmosferinde bol miktarda metan gazı bulunmasıdır. Metan gazı, ışık tayfındaki kırmızı rengi yutar ve yeşil baskın renk olur. Teleskop görüntüsündeki donukluk ise, atmosferinin çok kalın olmasındandır. Ancak büyük teleskoplarla düzgün yüzeyli bir gezegen olarak farkedilir. Neptün'ün güneşten ortalama mesâfesi 4,5 milyar kilometredir. Güneş etrafındaki bir turunu 165 senede tamamlar.

Neptün kendi etrâfında bir turu, 15,8 saatte yapar. Çapı, dünyânınkinin 3,5 katı daha büyük olup, 49.500 km'dir. Kütlesi, dünyânınkine nazaran 17,2 kat daha fazladır.

Neptün'ün bilinen iki uydusu vardır. Neptün'den 354.000 km mesâfede dönen, 2700 km çaplı Tritton uydusu 1846 senesinde; 5,6 milyon kilometre mesâfede dolaşan, 300 km çaplı Nereid uydusu 1946 senesinde keşfedilmiştir.

Neptün'ün atmosfer kalınlığı 3200 km olup, ortalama sıcaklık -220°C, atmosfer basıncı, yüzeyde, dünyâdakinden 200.000 defâ daha fazladır. Neptün'ün ekseni etrâfında dönüşü çok hızlı ve atmosfer yapısı iletken özellik taşıdığı için, manyetik sahası çok kuvvetlidir.

24 Ağustos 1976 günü Neptün yakınından geçen Voyager 2 isimli uzay sondası sâyesinde bu gezegen hakkındaki bilgiler büyük ölçüde yenilenmiştir. Yakından gözlendiğinde Neptün'ün yeşil değil, aynen dünyâmız gibi mavi bir atmosfere sâhip olduğu görülmüştür. İkinci olarak, Dünyâdan pürüzsüz, dolayısıyla sâkin görünen Neptün atmosferinin Voyager 2'nin gözlemlerine göre beklenenin tersine çok dinamik olduğu anlaşılmıştır. Çekilen fotoğraflarda Neptün'ün 20 derece güney enleminde, aşağı yukarı dünyâ büyüklüğünde koyu bir bölgenin ve bu bölgenin kenarında geniş sahalar kaplayan metan kristallerinden meydana gelmiş parlak "Cirrus" bulutlarının varlığı göze çarpmaktadır.

Yine beklenenin tersine, Neptün'ün manyetik alanı çok zayıf (hatta dünyânın manyetik alanından daha zayıf) bulunmuştur.

Voyager 2 Neptün'e yaklaştıkça, Neptün yöresinde dünyâdan gözlenemeyen yeni uydular gözlenmiştir. Şu anda Neptün'ün ikisi önceden bilinen (Triton ve Nereid), çapları 100 km'den daha büyük 8 uydusu belirlenmiştir. Ancak bu uydular küresel yapılı değildir. Meselâ 1989 N I daha çok üçgen biçiminde görünmektedir.

Voyager 2 fotoğraflarında ayrıca Neptün etrafında gezegen yüzeyinden aşağı yukarı 60.000 km ötede üç tâne içiçe halka görülmekte olup, bazı bölgelerde çok sayıda 10-20 km çaplı katı cisimlerin varlığı tesbit edilmiştir.

Voyager 2, Neptün gezegeninin en büyük uydusu Triton hakkında da değerli bilgiler kazandırmıştır. Önceleri bu dev uyduda yoğun bir atmosfer ve yüzeyinde denizlerin bulunduğu sanılıyordu. Denizler

olunca belki canlılar da olabilirdi. Voyager 2'nin gözlemleri bu açıdan bilim adamlarını hayal kırıklığına uğrattı. Triton'da ne deniz vardı, ne de atmosferi beklenildiği kadar yoğundu. Fotoğraflarda yüzeyi net bir şekilde görülen Triton'da atmosfer ince olduğu için yüzey beklenenden çok daha soğuk bulunmuştu. Sıcaklık sıfırın altında 236 dereceydi ve mutlak sıfıra yakın olan bu soğukta her şey donmuş olmalıydı.

Yüzeyin üstündeki azot ve metan gazından meydana gelen atmosfer yüzeyden 800 km'ye kadar uzanıyordu. Orada atmosfer basıncı 10 mikrobar (dünyâ yüzeyindeki atmosfer basıncının 10 milyonda biri) ölçülmüştür.

NEPTÜNYUM;

Alm. *Neptunium (n),* **Fr.** *Neptunium (m),* **İng.** *Neptunium.* Sentetik yolla elde edilen radyoaktif bir element. Sembolü Np; atom numarası 93 tür. Neptünyum aktinitler serisinin bir üyesi olup, ilk üretilen geçiş elementidir. Amerikan fizikçileri Edwin M. Mc Millan ve Philip H. Abelson ilk defâ 1940 yılında uranyumu nötronlarla bombardıman ederek neptünyumun izotopu Np-239'u elde ettiler. Neptünyumun birçok izotopu olup, en stabil (kararlı) olanı Np-237'dir ve 2,2 milyon yıllık bir yarılanma süresine sahiptir.

NERGİS (Narcissus);

Alm. *Narciss (us) (m),* **Fr.** *Narcisse (m),* **İng.** *Narcissus.* **Familyası:** Nergisgiller (Amaryllidaceae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu.

20-60 cm boylarında, soğanlı bitkiler. İlkbaharda çok güzel kokulu çiçekleriyle baharın müjdecisi olarak bilinirler. Çiçekleri kuvvetli kokulu, sarı veya beyaz renkli, tek tek veya birkaçı bir arada bulunurlar. Her bir çiçeğin ortasında beyaz veya sarı renkli bir tacı vardır. Organik maddelerce zengin, nemli, kumlu, tınlı toprakları sever. Soğanlariyle üretilir. Nergis türleri daha çok süs bitkisi olarak yetiştirilir. Fulya, beyaz nergis, yabânî zerren gibi çeşitleri vardır.

Kullanıldığı yerler: Bitki, zehirli alkaloitler taşır. Kusturucu ve ishal etkilidir. Kurutulmuş çiçekleri yatıştırıcı, müshil ve ateş düşürücü olarak (% 1-2'lik) çay hâlinde kullanılabilir.

NERGİSGİLLER (Amaryllidaceae);

Alm. *Amaryllidazeen, Amaryllisgewächse (pl),* **Fr.** *Amaryllidacees (pl),* **İng.** *Amaryllidacea.* Toprak altında soğan veya rizomları bulunan çok yıllık otsu bitkiler. Yapraklar genellikle şeritsi, bâzan etli, sert ve liflidir. Çiçekler çoğunlukla şemsiyeye benzer durumlarda toplanırlar. Çiçek örtüsü altı parçalıdır. Taç yapraklarının iç kısmında ayrı bir taç vardır. Kum zambağı, sümbülteber, kardelen, nergis bu familyaya âit bitkilerdir.

NERON;

beşinci Romaİmparatoru. Asıl adı Lucius Domitus Ahenobarbus'tur. M.S. 54-68 seneleri arasındaki imparatorluğu boyunca ve daha sonraları Neron Claudius Caesar olarak anılmıştır. 15 Aralık 37'de İtalya'nın Antium şehrinde doğdu. Julio-claudion imparatorlarının son ferdidir. Babası ve annesi ilk Roma İmparatoru Augustus'un soyundandır.

Babası 40 senesinde ölünce annesi Aggrippina, amcası ve aynı zamanda imparator olan Claudius ile evlendi. Claudius'un meşrû vârisi, oğlu Britlanicus'tu. Ancak Aggrippina İmparatoru iknâ ederek, tahtın vârisinin kendi oğlu Neron olmasını sağladı. Meşrû vârisi isteyenleri de işbaşından uzaklaştırdı. Claudius, 13 Ocak 54'te Aggrippina tarafından zehirlenerek öldürüldü. Ondan sonra 17 yaşındaki Neron hükümdâr oldu. Hakîkatte ise annesi ve adamları idâreyi ellerine aldılar. Aggripina'nın plânları mûcibince Neron'un yakınlarından olan Burrus ve filozof Senaka, uzun süre imparatorluğun en tesirli kişileri oldular.

Neron'un ilk beş hükümdarlık senesi, altın yılları oldu. Yardımcılarının tavsiyeleri doğrultusunda, önceden yaptırdığı vaadleri tuttu, vergileri azalttı, halkın faydasına mâlî reformlara girişti, iç barışı ve sınır emniyetini tesis etti. Ancak bu beş yılın hemen ardından zevk ve sefâhate daldı. Sefâhat âlemlerinde 2.200.000 sestier (Roma parası) sarfetti. Annesi bu hayâtına müdâhale edince, onu öldürttü. Bu yıllarda Neron'un en mühim işi, ülkenin bozulan düzenini tekrar kurmaya çalışmak oldu. Bu yolda, etrâfındakilerden Burrus'u 62'de, Senaka'yı 65'te öldürttü. İsmi sayılanların hâricinde öldürülenlerin arasında karısı ve bir senatörle çok sayıda önemli kişi de vardı.

64 yılında hayâtının en büyük fikr-i sâbiti olan Roma'yı zevkine göre yeniden inşâ etmek için, Büyük Roma Yangınını başlattı. Yangın sonucu Roma'nın tamâmına yakını kül oldu. Suçu, Hıristiyan ve Yahûdîlerin üzerine atarak binlerce kişiyi katletti. Bundan sonra halkın önünde şarkı söylemeye, çalgı

çalmaya başlayan Neron, nüfûzunu iyice kaybetti. Senato ve ordu, kendisini kundakçılık, kâtillik ve uygunsuz davranışlarda bulunma ile suçlayarak, başkaldırdı. Kendisine bağlı olanlar Roma'yı kan gölü hâline getirerek ayaklanmayı bastırdılar.

67 senesinde, şarkıcılık, çalgıcılık, şâirlik ve binicilik alanlarındaki kâbiliyetlerini ispatlamak üzere Yunanistan'a gitti. Bu davranışı, diğer hareketleriyle birlikte, onun ruh hastası olduğu üzerindeki şüpheleri kuvvetlendirmektedir. Yunanistan'da ikinci senesini doldurduğunda Britanya, Filistin, Mısır, Afrika'daki sömürge ve koloniler başkaldırdılar. Bunun üzerine Neron derhal Roma'ya döndü. Ancak, bu sırada ortaya çıkan Galya ve İspanya ayaklanmalarına mâni olamadı. Ülkesinde senato ve halk tarafından vatan hâini îlân edildi. 9 Haziran 68'de Roma dışına çıkarak, bir mağarada boğazını kesmek sûretiyle intihar etti.

NESÂÎ;

büyük hadis ve fıkıh âlimi. Künyesi Ebû Abdurrahmân; ismi, Ahmed bin Şuayb bin Ali bin Sinân bin Bahr bin Dînâr'dır. İmâm-ı Nesâî diye meşhûrdur. Aslen Horasan'ın Nesâ şehrindendir. 830 (H. 214) yılında orada doğdu. 915 (H.303)te Filistin'in Remle şehrinde vefât etti. Mekke'de vefât ettiği veya Hâricîler tarafından şehit edildiği de bildirilmektedir. Hadîs ilminde imâmdı, yâni üç yüz binden fazla hadîs-i şerîfi râvileriyle birlikte ezbere bilirdi. Yazdığı **Sünen-i Sagîr'**i, **Kütüb-i Sitte** adı verilen altı büyük hadis kitabından biridir. Hadis ilminde rumuzu **sin (s)'**dir.

İlim tahsiline Horasan'da başlayan İmâm-ı Nesâî; Irak, Şam, Mısır, Hicâz (Mekke ve Medîne) ve Cezîre (bugünkü Cizre civârı) âlimlerinden ders aldı. Mısır'da yerleşti. On beş yaşında Kuteybe bin Saîd'e talebe olup, bir sene iki ay yanında kaldı. İshâk bin Râhaveyh, Hişâm bin Ammâr, Îsâ bin Hammâd, Hüseyin bin Mansûr Sülemî, Amr binZürâre, Muhammed bin Nasr-i Mervezî, Süveyd bin Nasr, Ebû Kureyb, Muhammed bin Râfiî, Ali bin Hucr, Ebû Yezîd Cermî, Ebû Dâvûd Süleymân Eş'as, Yûnus bin Abdila'lâ, Muhammed bin Geylân ve daha birçok âlimden ders aldı. Onların bir çoğundan hadîs-i şerîf dinledi ve rivâyet etti.

Hadis ilminde zamânının bir tânesi olan İmâm-ı Nesâî, Mısır âlimlerinin en fakîhiydi. Haramlardan sakınmakta ve ibâdetlere düşkünlükte eşi yoktu. Her yaptığı iş, her söylediği söz, Allahü teâlânın rızâsı içindi. İmâm-ı Nesâî'nin hadîs-i şerîf rivâyetinde râvîlere koyduğu şartlar, Buhârî ve Müslim'den daha sıkıydı. Hadis ravîlerinin güvenilir olup olmamasındaki tesbitlerine bütün âlimler îtibâr ederlerdi.

İmâm-ı Nesâî hazretlerinden; Ebû Bişr Devlâbî, Ebû Ali Nişâbûrî, Hamza bin Muhammed Kesâsî, Ebû Bekr Ahmed bin İshâk, Muhammed bin Abdullah bin Hayyûye, Ebü'l-Kâsım Taberânî, Fakîh Ebû Câfer Tahâvî ve daha birçok âlim ilim tahsil edip, hadîs-i şerîf rivâyet etti.

İmâm-ı Nesâî hazretleri, ilk önce yazdığı **Sünen-i Kebîr'**inde, hadîs-i şerîflerin kaynakları ve toplanması hakkında bilgiler verip, şartlarına uyan hadîs-i şerîfleri yazdı. Zamânın vâlilerinden birinin; "Kitabındaki hadîs-i şerîflerin hepsinin sıhhat derecesi aynı mıdır?" sorusu üzerine, yeniden seçmeler yaparak, **Sünen-i Kebîr'**i kısalttı. İsnâd edilen râvîlerine, âlimlerin îtirâz ettikleri hiçbir hadîs-i şerîfi almadı. Bu eserine, kendisi **Müctenâ** adını vermesine rağmen **Sünen-i Sagîr** adıyla meşhûr oldu. Şimdi, daha çok **Sünen-i Nesâî** adıyla bilinmektedir. Bu kıymetli eser, altı meşhur hadis kitabından biri olarak Müslümanların baş tâcı oldu.

İmâm-ı Nesâî hazretleri, ömrünün sonuna doğru Şam'a gitti. Orada hazret-i Ali'yi kötüleyen hâricîlerden bâzı kimseler gördü. Bunun üzerine hazret-i Ali ve Ehl-i Beyt-i Nebevî'yi öven **Kitâb-ül-Hasâis fî Fadli Ali bin Ebî Tâlib ve Ehl-i Beyt** adlı eserini yazdı. Bu eserindeki hadîs-i şerîflerin çoğunu Ahmed bin Hanbel hazretlerinin rivâyetlerinden aldı. Bu kitabını niçin yazdığını bilmeyen bâzı kimseler; "Şeyhayn'ın yâni Ebû Bekr ve Ömer'in (radıyallahü anhüm) üstünlüklerini niçin yazmadın?" dediler. Bunun üzerine; **Fedâil-üs-Sahâbe** adlı Eshâb-ı kirâmın (radıyallahü anhüm) üstünlük ve fazîletlerini anlatan kitabını yazdı, **Müsned-i Ali, Müsned-i Mâlik** ve **Duafâ ve'l-Metrûkîn** adlı kitaplar, onun pek kıymetli eserleri arasındadır. Sonuncusu, basılmıştır.

İmâm-ı Nesâî hazretlerinin **Sünen-i Sagîr'**inde rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bâzıları:

Besmele ile başlanmayan mühim işlerde, hayır ve bereket bulunmaz.

Allahü teâlâ bu dîni, âhiretten nasîbi olmayan kimselerle de kuvvetlendirir.

Allahü teâlâ üç kişiye buğzeder. Bunlar; yaşlandığı hâlde zinâ edenler, verdiğini başa kakan cimriler ve kibirlenen fakirlerdir.

Cimrilikle îmân bir kalpte toplanmaz.

Üç şeyden uzak olduğu hâlde ölen Cennet'e girer. Bunlar kibir, borç ve azgınlıktır.

Gördüğü iyilikleri gizleyip, gördüğü kötülükleri teşhir eden kötü komşudan Allah'a sığının.

Üç kişiye acıyın: Câhiller arasındaki âlime, zengin iken fakir düşene ve kabîle arasında hâtırlı iken îtibârını kaybedene.

NESEFÎ;

on üçüncü ve on dördüncü yüzyıllarda yetişmiş büyük fıkıh ve tefsir âlimi. İsmi, Abdullah bin Ahmed bin Mahmûd'dur. Künyesi Ebü'l-Berekât, lakabı Hâfızüddîn'dir. Nesefî nisbesiyle meşhur oldu. Doğum yeri ve târihi kesin olarak bilinmemektedir. 1310 (H.710) senesinde Bağdat'ta vefât etti.

Ebü'l-Berekât Abdullah Nesefî, zamânının büyük âlimlerinden Şemsü'l-eimme Muhammed bin Abdüssettâr el-Kerderî, Hamîdüddîn ed-Darîr, Bedrüddîn Hâherzâde gibi zâtlardan aklî ve naklî ilimleri öğrendi. Fıkıh, usûl, tefsir, hadis ve diğer ilimlerde derin ilim sâhibi oldu. Müteahhirîn (sonra gelenler) diye isimlendirilen büyük âlimlerden olup, fıkıh ve usûlde üstâd oldu. Çok kimseler ondan fıkıh ve ahlâk ilmini öğrendiler ve hadîs-i şerîf rivâyet ettiler. Es-Sefnâkî bunlardandır. Zamânında emsâlsiz bir âlim olan Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin yazdığı eserlerle ismi ve nâmı her yerde yayıldı. 1310 (H.710) senesinde Bağdat'ta vefât etti.

Buyurdu ki:

Bir kimse, hüzünden sıkıntıdan kurtulmak için, Allahü teâlâya kalbinden yalvararak, on dört secde âyetini ezbere ayakta okuyup, her birinden sonra hemen secde ederse, Allahü teâlâ o kimseyi o dert ve belâdan korur.

Eserlerinin bâzıları şunlardır:

1) **Vâfî,** 2) **Kâfî; Vâfî** kitabının şerhidir. 3) **Kenz.** İlk üç eser fıkıh ilmine dâirdir. 4) **Menâr;** usûl-i fıkha dâirdir. 5) **Medârik;** tefsir kitabıdır. 6) **Müstesfâ;** Ömer Nesefî'nin manzûmesine yazdığı şerhtir. 7) **Umdet-ül-Akâid;** bu kitap, William Courton tarafından 1843 senesinde Londra'da basılmıştır.

NESEFÎ (Meymûn bin Muhammed);

on birinci ve on ikinci yüzyıllarda yaşamış olan Hanefî mezhebi fıkıh ve kelâm âlimlerinden. İsmi, Meymûn bin Muhammed'dir. Künyesi Ebü'l-Muîn'dir. Nesefî nisbesiyle bilinir. 1027 (H.418) senesinde doğdu, 1114 (H.508)te vefât etti.

Önceleri Semerkand'da ikâmet ederdi. Sonra Buhârâ'da yerleşti. Zamânının âlimlerinden ilim tahsil etti. Kelâm, fıkıh, usûl ve başka ilimlerde o zamanda bulunan Hanefî mezhebi âlimlerinin en büyüklerinden idi. Kendisinden Alâüddîn bin Ebû Bekir Muhammed es-Semerkandî fıkıh ilmini öğrendi.

Buyurdu ki:

Ehl-i sünnet îtikâdına göre kul ihtiyâç ve sıkıntı içerisinde ise, çalışması farzdır. Allahü teâlâya tevekkül etmek ise, elbette farzdır. Fakat çalışmakla insan tevekkülü terk etmiş olmaz. Tevekkül, sebeplere yapıştıktan sonra netîceyi Allahü teâlâdan beklemek, O'na güvenmek, rızkın O'ndan olduğunu bilmektir.

Eserleri:

1) **Et-Temhîd li-Kavâid-it-Tevhîd,** 2) **Bahr-ül-Kelâm fî Akâid-i Ehl-i İslâm,** 3) **Tabsırat-ül-Edille,** 4) **Şerhu Câmi-ul-Kebîr liş-Şeybânî,** 5) **Menâhic-ül-Eimme.**

NESEFÎ ÖMER;

on birinci ve on ikinci yüzyıllarda yetişmiş hadis ve kelâm âlimlerinden. İsmi, Ömer bin Muhammed'dir. Künyesi, Ebû Hafs, lakabı Necmüddîn'dir. İran'ın Fâris vilâyetindeki Nesef kasabasında doğduğu için Nesefî diye meşhûr olmuştur. 1069 (H.461) senesinde doğdu. 1142 (H.537)de Semerkand'da vefât etti.

Nesefî Ömer, Hanefî mezhebinde imâm idi. Kelâm, tefsir, hadis, fıkıh, nahiv âlimi olup, hâfız idi. Fıkıh ilmini Sadr-ül-İslâm Ebû Yüsr MuhammedPezdevî'den, diğer ilimleri ise, zamânının diğer âlimlerinden öğrendi. İlminin çokluğu ve cinlere de fetvâ vermesinden dolayı kendisine "Müftiyüs-Sekaleyn" ünvânı verildi. Zekâsı ve hâfızası çok kuvvetliydi. Kendisinden oğlu Mecd-i Nesefî ve Ebü'l-Leys Ahmed fıkıh ilmini öğrendi. Ebû Bekr Ahmed Belhî, Burhâneddîn Mergınânî de Nesefî Ömer'den ilim tahsil ettiler. Nesefî Ömer, insanların iki cihânda kurtuluşa kavuşması için çalıştı. Yüze yakın eser yazdı.

Buyurdu ki:

Kur'ân-ı kerîm'i kendi aklı ve görüşleriyle bozuk tefsir edenler beş türlüdür.

1. Tefsir için lâzım olan bilgileri bilmeyen câhiller,

2. Müteşâbih âyetleri tefsir edenler,

3. Sapık fırkalardakilerin ve dinde reformcuların, bozuk düşünce ve isteklerine uygun tefsir yapanlar,

4. Delîl ve Senedle iyi anlamadan tefsir yapanlar,

5. Nefse ve şeytana uyarak yanlış tefsir yapanlardır.

Eserleri:

En meşhurları şunlardır: 1) **Akâid-i Nesefî;** Ehl-i sünnet îtikâdını anlatan bir eserdir. 2) **Zâhire,** 3) **Tefsîr-i Teysîr,** 4) **Erbaîn-i Selmânî,** 5) **Târih-i Buhâra,** 6) **Kitâb-ül-Meşârî,** 7) **Kitâb-ül-Kand fî Ulemâ-i Semerkand.**

NESEVÎ;

meşhur Müslüman târihçi. İsmi, Muhammed bin Ahmed'dir. Lakabı, Şihâbüddîn'dir. Horasan'da Nesâ şehrinde doğduğu için Nesevî nisbesiyle meşhûr olmuştur. Doğum ve vefât tarihleri bilinmemektedir. Moğol hükümdârlarından meşhûr kan dökücü ve zâlim Cengiz'in Türkistan ve Çin'i istilâ edip yağmaladığı 13. asrın ilk yarısında yaşamıştır. Kendisi, İran'ın en büyük münşîlerinden, (yânî edebî sahada mükemmel nesir yazarı, kâtib) ve Horasan'ın en eski hânedânlarından birine mensuptur. Nişabur ile Nesâ arasındaki Kârândâr Kalesinde sarayı ve köşkü vardı.

Cengiz Han, Kutbüddîn Muhammed Harezmşah'ın memleketini istilâ edince Horasan, Kandehar, Mültan gibi medeniyet merkezlerini yakıp yıktı. Milyonlarca Müslümanı şehit etti. Çoğunu câmilerde kılıçtan geçirdi. Harezmşah ülkesi karışıklıklar içinde kaldı. Moğolların girmediği memleketlerdeki vâliler istiklâl (bağımsızlık) dâvâsına kalkıştılar. Bu sırada Nesâ ve havâlisi, önce Melik Nasrüddin Hamza'ya, sonra da İnanç Hana intikal etti. MelikNasrüddin Hamza da hükûmet işlerini tamâmen Şihâbüddin Muhammed Nesevî'ye verdi. Fakat Nesâ idâresi, İnanç Hana geçince Nesevî ile araları açıldı. Nesevî'nin idârî nüfûzu iyice azaldı. O sırada Hindistan'dan İran taraflarına dönen Celâleddin Harezmşah'ın yanına gitti. Onun meziyetlerini gören Sultan onu Serkâtipliğe tâyin etti. Bundan sonra CelâleddinHarezmşah'ın hizmetinde bulunan Nesevî, Moğollarla yapılan birçok kanlı muhârebeye katıldı.

Moğolların Âmid baskını sırasında Celâleddîn Harezmşah'tan ayrı kalan Nesevî bir mağaraya giderek üç gün gizlendi. Sonra Âmid'e döndü. İki ay orada kalıp Erbil'e, oradan da Âzerbaycan'a geçti. Mâişetini sağlayacak bir şeyi kalmamıştı. Bu hususta kendisi şöyle demektedir; "Yanımda on param yoktu. Geçtiğim yerlerde Celâleddîn'in hayatta olduğunu ve ordu hazırlamakla uğraştığı haberini işiterek ümitleniyordum. Meğer ki aldanmışım. Meyyâfârıkin'e geldiğimde Celâleddîn Harezmşâh'ın katledildiği hakikatini öğrendim. Bu haber beni çok üzdü. Elemlere gark oldum. Ömrümden sultana verilmesini arzu ettim. Fakat heyhat..."

Nesevî, yakından tanıdığı ve meziyetlerini takdir ettiği Celâleddîn Harezmşah için çok üzüldü, senlerce gözyaşı döktü. O elemli zamanlarda, İbnü'l-Esîr'in **El-Kâmil fit-Tarih** adlı eserinden ilham alarak Harezm kahramanının şanlı olduğu kadar da kanlı olan Sergüzeştini yazmaya karar verdi. **Sîret-i Celâleddîn Mengübertî** adındaki târih kitabını yazdı. 180 bab (bölüm) dan meydana gelen eserde, Moğol istilâsı, Harezmşahlar târihi ve bilhassa Celâleddîn Harezmşah'ın mücâdelesi anlatılmaktadır Bizzat bir müşâhit (görgü tanığı) gözüyle anlatılması bakımından eser son derece önemlidir. Mısır hükümdârlarından Sultan Baybars ve Sultan Eşref'in sergüzeştlerinin de anlatıldığı **Sîret-i Celâleddîn Mengübertî** adlı eser târih ilmi ve edebiyat bakımından önemlidir. Eseri, Avrupalılar kendi dillerine tercüme etmişlerdir. Paris Şark LisanlarıEnstitüsü profesörlerinden O. Hondras, Fransız Millî Kütüphânesindeki yazma nüshaya istinâden 1891 senesinde Paris'te yayınlamıştır. **Sîret-i Celâleddîn Mengübertî**'nin bu yayını Paris'tekiŞark Lisanları Enstitüsünün üçüncü serisinin dokuzuncu cildini teşkil etmektedir.

NESİBE GEVHER HÂTUN;

Anadolu Selçuklu Sultânı İkinci Kılıç Arslan'ın kızı. Hayâtı hakkında fazla bilgi bulunmayıp, kardeşi Gıyâseddin Keyhüsrev'in yaptırdığı Şifâiyye Medresesinin kapısı üzerindeki kitâbede kendisinden bahsedilmektedir. Kitâbede Şifâiyye Medresesi 1206'da tamamlandığı belirtildiğinden, NesibeGevher Hâtunun bu târihten önce vefât ettiği anlaşılmaktadır.

Gıyâseddin Keyhüsrev kendi adını verdiği medrese ile kızkardeşinin vasiyetini yerine getirmek için, Şifâiyye adı verilen; tıp tahsili yapılan medreseyle, hastâne olarak kullanılan eserleri yaptırdı. Bu eserler, Anadolu Selçuklu Devletinin kültür seviyesi ve mimarî tarzı bakımından ulaştıkları seviyeleri göstermesi bakımından çok önemlidir. Halk arasında Çifteler adı verilen bu ilim yuvaları, 1890 yılına

kadar faaliyetlerine devam etti. NesibeGevher Hâtun için yaptırılan Şifâiyye, Anadolu'da tıp öğrenimi yapılan ilk binâ olarak kabul edilir. Yapılışından yedi yüz elli yıl sonra Şifâiyye restore edilerek, 1955'te Hacettepe Üniversitesine bağlı Kayseri Tıp Fakültesi Temel ilimler Enstitüsünün merkezi hâline getirildi. Böylece insanlara sıhhat sunması, hastaların yardımına koşulması vasiyet edilen bu eser, çalışır hâle getirildi.

NESÎMÎ;

on dördüncü yüzyıl şâirlerinden. Bir rivâyete göre, Bağdat'ın Nesîm nâhiyesinde doğdu. Şivesinde Âzerî özellikleri görüldüğü için de, Tebrizli olduğu sanılmaktadır. Doğum târihi kesin olarak bilinmemektedir.

Nesîmî çok seyahat etti. SultanBirinci Murâd-ı Hüdâvendigâr zamânında Bursa'ya geldi. Sonra, Mısır'daki Çerkez sultanlarının elinde bulunan Halep şehrine yerleşti. Oradayken, Vahdet-i vücûd sarhoşluğundaki bâzı yazıları ve sözleri İslâmiyete uygun görülmeyerek, 1417 senesinde îdâm edildi.

Semerât-ül Füâd kitabında ve **Rûh'ul Beyân Tefsiri**'nde, Nesîmî'nin sünnî ve tarîkat ehli olduğu yazılıdır. Bu Türk şâiri hakkında en doğru ve güvenilir bilgiyi, kendi asrında yaşamış olan meşhûr âlim İbn-i Hacer-i Askalânî vermektedir. İbn-i Hacer'e göre, Seyid Nesîmî Tebrizlidir. Asıl ismi Şeyh Nesîmeddîn'dir. Hurûfîlik denilen yolun kurucusu Fadlullah-i Esterâbâdî'nin talebesidir. Bunlardan anlaşıldığına göre, Nesîmî'nin önce Hurûfî iken sonra pişman olduğu, tövbe ettiği anlaşılmaktadır. (Bkz. Hurûfilik)

Nesîmî, dîvân şiirinin âdetâ bir Yunus Emre'sidir. Fikirlerini korkusuz şekilde; her sıkıntıyı ve tehlikeyi göze alarak yazmış ve içli bir şekilde söylemiştir. Nesîmî, zamânının Türkçesini en güzel şekilde şiirlerinde kullanmıştır. Arapça ve Farsça bilen Nesîmî'nin tasavvuf kültürü derindir. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'ye hayranlığını ifâde eden şiirleri de vardır.

Nesîmî'nin bir **Dîvân**'ı vardır. Dîvânının en doğru olanı, Bâyezîd Kütüphânesindedir. Dîvânında, küçük mesnevîler ve gazellerden başka, devrinin Türklere has bir nazım şekli olan tuyuğlar ve bâzı Farsça şiirler bulunmaktadır.

NEŞRÎ;

meşhur Osmanlı târihçisi. Asıl adı Muhammed'dir. **Cihân-nümâ** adlı eseriyle tanınan Neşrî'nin hayâtı hakkında kaynaklarda geniş bilgi yoktur. Doğum târihi bilinmemektedir. Karaman'da, Germiyan veya Edirne'de doğduğu rivâyet edilmektedir. 1512 veya 1519'da vefât etmiştir. Gençliğinde Bursa'da bulunduğu ve orada tahsil gördüğü rivâyet edilir.

Neşrî, Sultan İkinci Murâd, Fâtih Sultan Mehmed ve İkinci Bâyezîd Han devirlerini yaşamış ve hâdiselere şâhit olmuştur. Sultan İkinci Bâyezîd Hanın pâdişâhlığının son senelerinde Bursa Sultâniyesinde müderrislik yaptı. Yazdığı **Cihân-nümâ** adlı târih, sekiz kısımdan meydana gelen bir dünyâ târihidir. Ancak bu eserinin sâdece Osmanlı hânedânıyla ilgili olan altıncı kısmı zamânımıza kadar intikâl etmiştir. Bu bölümü de **Târih-i Âl-i Osmân** adıyla meşhurdur. Bu altıncı kısım üç bölüm hâlinde olup, Evlâd-ı Oğuz Han, Rum Selçukluları ve Osmanlı Hânedânı şeklindedir. Osmanlı hânedânı ile ilgili kısım, Sultan İkinci Bâyezîd Han devrine kadar vukû bulan târihî hâdiseleri ihtivâ etmektedir. İkinci Bâyezîd Hanın başardığı büyük işlerden, inşâ ettirdiği binâlardan, uzak diyârlara gönderdiği elçilerden, vezirlerden, âlimlerden, velîlerden ve dervişlerden bahsetmiştir. Kendinden sonra gelen târihçilere büyük ölçüde faydalı ve tesirli olan Neşrî, bu meşhûr eserini, Sultan İkinci Bâyezîd Hanın saltanatının ortalarına kadar vukû bulan hâdiseleri anlatarak bitirmiş ve Bâyezîd Hanı medheden bir kasîde de eklemiştir.

Umûmî bir Türk târihi olarak yazılan **Cihân-nümâ'**nın bulunmayan kısımlarında Oğuz Han ve çocuklarından, Türk devletlerinden, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklularından bahsedildiği tahmin edilmektedir. Neşrî'nin bu eseri, yazıldığı zamandan îtibâren mûteber tutulmuştur. İdrîs-i Bitlîsî, Hoca Sa'deddîn Efendi, Solakzâde, Rüstem Paşa, Âlî ve Müneccimbaşı gibi meşhûr târihçiler onun eserinden çok faydalanmışlardır.

Neşrî, eserinde hâdiseleri anlatırken, sâde bir dil kullanmıştır. Hâdiseleri tarafsız, ağırbaşlı ve îtimâd edilir bir üslûpla anlatmıştır. Yer yer yazdığı latîfelere rağmen ciddî târih üslûbundan ayrılmamıştır.

Neşrî, eserinde Osmanlı pâdişâhlarını, inanmış mücâhidler olarak, büyük bir gazâ rûhu ile savaşan, vazîfesini yerine getirmiş sultanlar şeklinde vasfeden nâdir târihçilerdendir. Osmanlı sultanlarının, İslâmiyeti tanımayan ülkeleri bu dinle şereflendirmek için çalıştıklarını ve bu uğurda gâzi veya şehit olmayı arzu eden kıymetli sultanlar olduklarını anlatmıştır. Fethedilen yerleri derhâl îmâra başladıklarını, ahâlinin refâhını temin için, çalıştıklarını zikretmiştir. Bu iş için derhâl câmiler, medreseler, imâretler, hanlar, hamamlar ve kervansaraylar yaptırdıklarını anlatmıştır. İslâm

medeniyetinin yayılıp kökleşmesi için verdikleri hizmetleri dikkatle tâkip edip, yazmıştır.

NETBOLL;

Alm. *Netzball (m),* **Fr.** *Netball (m),* **İng.** *Netball.* Basketbol gibi sepete top atılarak, genellikle kadınlar tarafından yedi kişilik ekiplerle oynanan bir takım oyunu. İngiltere'de ve öteki bazı ülkelerde kız okullarında oynanmaktadır. Oyun, uzunluğu 30 m, genişliği 15 m olan sert zeminli ve dikdörtgen bir sahada oynanır. Sahanın iki ucunda atış yapılacak alanı belirleyen yarıçapı 4,8 m olan yarım daireler vardır. Skor ve iki yan hakeminin nezaretinde oynanır. Pota yüksekliği 3,05 metre, çemberin çapı 38 santimetredir.

Uluslararası bayan takımların yaptığı maçlarda, bütün görevliler bayandır. Yan hakemler sahanın kenarında bulunup, kendilerinin baktığı yarı saha ile ilgili kararları verir. Oyun, 15'er veya 20'şer dakikalık iki devre hâlinde oynanır. Devre aralarında üçer dakikalık dinlenme vardır.

Takımlarda üç orta saha, iki hücum ve iki de savunma oyuncusu yer alır. Oyuncular maç boyunca belirlenmiş bölgeleri içinde kalırlar ve koşmaksızın birbirlerine pas verirler. Orta saha oyuncuları topu, atış yarım dâiresinin içindeki hücum oyuncularına geçirirler. Yalnızca hücum oyuncuları atış yapabilir. Savunma oyuncuları rakip oyuncuları durdurmaya ve atışlara engel olmaya çalışırlar.

NEUMARK, Fritz;

Türkiye'de iktisat öğreniminin gelişmesinde ve gelir vergisi yasalarının hazırlanmasında önemli katkıları olan Alman iktisatçı. 1900'de doğdu. Hitler Almanyasından 1936'da Türkiye'ye göç ederek, İstanbulÜniversitesine öğretim üyesi olarak katıldı. 1952 yılı başına kadar Türkiye'de kaldı. Üniversitede, maliye ve iktisat dersleri verdi. Türkçe olarak çok sayıda eser yayınladı. Türk Üniversitelerinde hâlen görevli bulunan çok sayıda iktisat ve mâliye öğretim üyelerinin hocasıdır.

Türkiye'den ayrıldıktan sonra Frankfurt Üniversitesinde uzun yıllar görev yapan ve Rektörlüğünde bulunan Neumark, Kamu Mâliyesi alanında milletlerarası kuruluşlarda görev yapmış ve vergi alanındaki incelemeleri yönetmiştir.

NEUROPTERA (Sinir Kanatlılar);

Alm. *Neuropteren, Nezflügler (pl.),* **Fr.** *Neuroptores (pl.),* **İng.** *Neuroptera.* Bir böcek takımı. Her iki çift kanatlarında, boyuna damarlar çok sayıda kollara ayrılmış ve bunlar da pekçok sayıda enine damarlarla birbirine bağlanmıştır. Kanatları dinlenme ânında vücut üzerinde çatı gibi durur. Ağız, parçaları çiğneyici tiptedir. Antenleri uzun ve çeşitli şekiller gösterir, gelişimlerinde tam başkalaşma(metamorfoz) gözlenir. Larvaları hızlı hareket ederler. Pupalama malpigi borularından salgılanan ipeğimsi bir koza içerisinde olur.

Bu takım böcekleri, genellikle larva ve ergin dönemlerinde, diğer böcek ve bâzı ufak hayvanları yiyerek beslenirler. Bu özelliklerinden dolayı, bâzı türleri, biyolojik savaş yönünden öneme hâizdirler. Karınca arslanları da bu takıma dâhildir.

NEVBET;

Osmanlı Devleti zamânında sarayda ve bâzı özel yerlerde sabah, ikindi, yatsı zamanlarında çalınan askerî mızıka. Buna nevbet-i sultânî de denirdi. Osmanlı Devletinin kuruluşundan îtibâren âdet olan nevbet sonraları geniş bir kadroya sâhip olan mehterhâne tarafından icrâ edilirdi. Osman Gâziden Fâtih Sultan Mehmed Hana gelinceye kadar, nevbet çalmağa başlayınca pâdişâhlar ayağa kalkar ve öylece dinlerlerdi. Fâtih Sultan Mehmed Hanın çıkardığı kânunla, ayakta dinleme kaldırıldı. Nevbet vurma esasları kânuna bağlandı.

Mehter takımı hergün pâdişâhın bulunduğu yerde ikindi zamânı çalınır, sonra duâ edilerek nebvet merâsimi biterdi. Seferde ise pâdişâh mehterhânesi, saltanat sancağı altında ikindi ezânı okunduktan sonra, otağ-ı hümâyûn önünde nevbet vurur, sonunda duâ edilirdi. Mehterler, gerek nevbet esnâsında, gerekse diğer zamanlarda şarkı çalmazlar; "Kerim Allah, Rahim Allah..." diyerek ağır adımlarla yürürlerdi. (Bkz. Mehter)

NEVEVÎ;

Şâfiî âlimlerinin büyüklerinden. İsmi Yahyâ bin Şeref, lakabı Muhyiddîn, künyesi Ebû Zekeriyyâ'dır. 1233 (H.631) senesinin Muharrem ayında, Şam'ın güneyindeki Nevâ kasabasında doğdu. Doğduğu yere nisbetle Nevevî denmiştir. 1277 (H.676) yılının Receb ayında vefât etti.

Muhyiddîn Ebû Zekeriyyâ Yahyâ'yı, babası küçük yaşta **Kur'ân-ı kerîm** öğrenmesi için mektebe

gönderdi. Kısa zamanda **Kur'ân-ı kerîm**'i ezberledi.

Zamânının âlimlerinden çeşitli ilimleri tahsil etti. On dokuz yaşına gelince, babası, tahsil için, Şam'daki Revâhiyye Medresesine götürdü. Önce tıp okudu, sonra tamâmiyle din ilimleri üzerinde çalıştı. Şâfiî mezhebinin temel kitaplarından olan **Et-Tenbîh** ile **Mühezzeb'**in dörtte birini, dört buçuk ayda ezberledi. Kemâleddîn Sellâr Erbilî, İzzeddîn Ömer Erbilî, Kemâleddîn İshâk bin Ahmed hazretlerinin derslerine devâm etti ve fıkıh ilmini öğrendi. İzzeddîn Ömer Erbilî'ye çok hizmet etti. Her gün hocalarından on iki ayrı ilim okurdu. Zamanla, usûl, nahiv, lügat ve benzeri ilimlerin inceliklerine vâkıf oldu. Hâfız Zeyn Hâlid Nablüsî, Radî bin Bürkân, İbn-i Abdüddâim, Ebî Muhammed İsmâil bin Ebî Yüsr ve birçok âlimden hadis ilmini öğrendi. Kısa zamanda, ilimde devrinin en büyük âlimlerinden oldu ve insanlığın saâdeti için pekçok kitap yazdı. Şâfiî mezhebinin esâslarını kitaplarında bildirdi. Kendisinden; Şeyh el-Mizzî, Ebü'l-Hasan Attâr ve pekçok âlim ilim tahsil ettiler.

İki kerre hacca gitti. 1266 senesinde, Dâr-i Hadîs-i Eşrefiyyede ders verdi. Vefâtına kadar, bu vazîfesinin karşılığında hiç para almadı. Mübârek sakalında birkaç beyaz kıl vardı. Kendisindeki sekîne ve vekâr hâli herkes tarafından görünürdü.

İmâm-ı Nevevî (rahmetullahi aleyh) ömrünün sonlarına doğru, üzerindeki emânetleri sâhiplerine verip, borçlarını ödedi. Kitaplarını kütüphâneye verdi. Nevâ'da, doğduğu evde günlerce hasta yattıktan sonra vefât etti. Türbesi ziyâret edilmekte, âşıkları mübârek rûhundan feyz almaktadır.

İmâm-ı Nevevî hazretleri, geçinmede kanâat üzere olup, nefsî ve dünyevî arzu ve isteklerden geçmişti. Allahü teâlâdan çok korkardı. Doğru konuşur, yerinde söyler, gecelerini ibâdet ve tâatle geçirirdi. İlim tahsilinde gayretli olup, sâlih ameller yapmakta sabrı çoktu. Şam halkının yediği şeylerden yemez, memleketinden, anne-babasının yanından getirdiği, tam helâl olduğunu bildiği şeyleri yemekle kanâat ederdi. Yirmi dört saatte bir defâ, yatsıdan sonra yemek yerdi. Yine günde bir defâ, sahûr vaktinde su içerdi. O diyârın âdeti olan kar suyu içme âdetini yapmazdı. Bekâr idi. Hiç evlenmedi. Geceleri uyumaz, ibâdet eder ve kitap yazardı. Devlet reislerine, vâlilere ve diğerlerine emr-i ma'rûf ve nehy-i münkerde bulunurdu. Allahü teâlânın emirlerini bildirir, yasaklarından sakınmak lâzım olduğunu anlatırdı. Bu işte hiç müdâhene etmez ve gevşeklik göstermezdi.

İmâm-ı Nevevî hazretlerinin, **Kütüb-i Sitte'**de geçen hadislerden topladığı **Riyâd-üs-Sâlihîn** isimli eseri meşhurdur.

Buyurdu ki;

İnsanlar Allahü teâlâya kulluk, ibâdet etmek için yaratılmıştır. İnsanlar saâdete kavuşmak için yaratılış gâyelerine dikkat etmeli ve dünyâya düşkün olmaktan kaçınmalıdır. Dünyâ nîmetleri geçicidir. Dünyâ ebedî kalınacak bir yer değildir. Âhirette saâdete kavuşmak için bir binek gibidir. Sevinç yeri değil, ayrılık yeridir. Akıllı kimseler bu fânî dünyâya düşkün olmayıp kulluk vazîfesini hakkıyla yapanlardır.

Gecenin on iki kısmından bir kısmını (bir saat kadar) ihyâ etmek, bütün geceyi ihyâ etmek olur. Yaz ve kış geceleri için hep böyledir.

Eserleri:

İmâm-ı Nevevî'nin yazdığı eserlerin sayısı çoktur. Okuyanlar çok istifâde etmektedir. Eserlerinden bâzıları şunlardır: **Ravda;** fıkıhla ilgilidir. **Riyâd-üs-Sâlihin;** hadis üzerinedir. Hadîs-i şerîflerin şerhi hakkında, Ş**erh-i Sahîh-i Müslim'**i vardır. Hadis ricâlinin isimlerini harf sırası ile bildiren **Tehzîb-ül-Esmâ** adlı büyük bir kitabı, ayrıca; **Lügat-üt-Tenbîh, Tıbyân, Minhâc** gibi eserleri de vardır.

NEVRALJİ;

Alm. *Neuralgie (f),* **Fr.** *Névralgie (f),* **İng.** *Neuralgia.* Sinirlerin seyri boyunca hissedilen ağrılar. Çeşitli nevraljiler vardır.

Yüz ağrısı: Trigeminal nevralji, ağrılı tik diye de bilinen bu ağrı, çoğunlukla elli yaşın üzerinde görülür. Ağrı, başlangıçta saatlerce, hattâ günlerce sürebilir; zamanla geliş sıklığı ve ağrı müddeti azalır. Muayenede hiçbir şey bulunamaz. Fakat ağrının şiddeti o kadar fazladır ki, insanı intihar etmeğe teşebbüs ettirebilir. Umûmiyetle bu ağrının sebebi bulunamamaktaysa da, bâzı sinir tümör ve kanserlerinde, romatizmal ve immunolojik hastalıklarda görülebilmektedir.

Tedâvisinde Karbomazepin ve Fenitoin ilâçları oldukça başarılıdır.

Kaburga arası nevraljisi: Özellikle kış aylarında sık rastlanan bir hastalıktır. Soğuk veya başka bir sebeple kaburgalar arası sinirlerde bir iltihap başlamıştır. Ağrı, çok şiddetli ve sinir boyunca yayıldığı için kuşakvâridir. Yan ağrısı, aynı zamanda yanma şeklindedir. Hasta derin nefes alamaz, çünkü her nefes alışta batar gibi ağrıyı hisseder. Ateş ve kırgınlık yoktur.

Herpez Zoster nevraljisi: Çoğunlukla kaburgalar arası sinirde iltihap yaparak şiddetli, dokunmakla çok hassas ağrılar meydana getirir. Zamanla, ağrılı bölgede sinirin gidişine uygun olarak, sarı, içi sıvı dolu keseciklerin gelişmesiyle teşhis konulur. Döküntüler ikinci hafta kaybolur fakat ağrılar devâm eder. Bâzan yüz sinirlerini de tutup yüz ve kulakta da şiddetli nevraljilere sebep olabilir. (Bkz. Siyatik)

Herpez Zoster'in gözü tutması hâlinde, muhtelif derecede körlük ortaya çıkabilir. Çok ızdırap verici bir durumdur. Gözbebeğinde şiddetli batma, gözde kızarma, yanma, ışıktan rahatsız olma, sulanma ve baş ağrısı vardır. Hastanın ızdırabı o kadar çok olur ki baş ağrılarını geçirmek için morfin bile gerekebilir. Göz bebeğinde bulanıklık, iridoksiklit denen göz içi iltihabı, katarakt ve endoftalmi gibi ihtilâtlarla körlükler meydana gelebilir. Mutlaka bir göz doktoruna görünmelidir.

NEVRASTENİ;

Alm. *Neurasthenie (f),* **Fr.** *Neurasthénie (f),* **İng.** *Neurasthenia.* Ruh hastalıklarından, 1869 senesinde Dr. Beard tarafından târif edilmiş bir hastalık grubudur. O zamandan bu yana pekçok hastaya nevrasteni teşhisi konulmuştur. Hâlihazırda en sık rastlanan ruh hastalıklarından, bilhassa entellektüel faaliyette bulunan kimselerde sıkıntı ile birlikte en fazla görülen rahatsızlıklardandır.

Belli başlı belirtileri şunlardır: Rûhi ve bedenî yorgunluk, dikkatin dağılması, hâfızada zayıflama, konsantrasyon imkânsızlığı, huzursuzluk, uykusuzluk, çeşitli ağrılar ve birçok vak'ada cinsî yetersizlik. Hasta, gününü hekimden hekime dolaşmakla geçirir. Şikâyetleri birçok organı ilgilendirdiğinden genellikle her şikâyeti için ayrı bir mütehassısa gitmek ister. Hekimin tam olarak şikâyetlerini öğrenmesi için önceden hepsini küçük bir kâğıda dikkatli bir şeklide yazar ki, unuttuğu birşey olup da hekim yanlış teşhis koymasın. Aşırı şekilde çalışmalar da bu rahatsızlığı otaya çıkarabildiğinden, bilhassa öğrenciler arasında bu rahatsızlık için "sürmenaj" terimi kullanılır. Normal yorgunluk ne kadar fazla olursa olsun dinlenmekle geçer. Halbuki nevrastenideki yorgunluk, dinlenmekle geçmeyen bir yorgunluktur. Yorgun olarak uyanan nevrastenik şahıs yatağından kalkmak istemez. Ağzı zehir gibi acı, dili paslıdır. Başı çemberle sıkılıyormuş gibi hisseder, mîdesi yanar. İştahsız olduğu için ekseriya sabah kahvaltısı olarak bir sigara içer. İdrar ederken yanma ve inatçı bir kabızlığı vardır. İstemeden gittiği işinde herkesle tartışır, devamlı sinirlidir. İş hâricindeki zevklerine karşı aşırı şekilde isteksizdir, nâdiren aşırı istekli olabilirler. Üşütmemek için çok sıkı giyinirler, sıhhatlerini kaybetme endişesiyle sık sık kontrollere giderler, çeşitli tetkikler yaptırırlar. Baş dönmesi, ellerin titremesi, okurken harflerin bulanması, çarpıntı, mîdede yanma, ağrı, gaz, şişkinlik, sık idrar etme, oldukça fazla görülen hâllerdir.

Tedâvi için ilk yapılacak olan, hastaya fazla yorucu olmayan düzenli bir iş tavsiyesidir. Tam istirahat, fayda yerine zarar getirir. Hastalığı, kendine açık olarak anlatılmalı ve diğer organ sistemlerinde var zannettiği rahatsızlıkların kesinlikle olmadığına ikna edilmeli, doktor doktor dolaşması, çeşitli tetkikler yaptırması önlenmelidir.

İlâç olarak hafif trankilizanlar faydalı olabilir. Baş ağrısı için kas gevşeticiler ve bilhassa nortriptilin kıymetlidir. Hastaya daha önce kullandığı bütün ilâçları kestirmeli, sâdece yeni verilen bir-iki ilâcı kullanması temin edilmelidir.

NEVROZLAR;

Alm. *Neurose (f),* **Fr.** *Névrose (f),* **İng.** *Neurosis.* Psikonevroz olarak da bilinen; psikojenik (rûhî menşeli) bir düşünme, değerlendirme bozukluğu. Çevreye karşı hareketlerinde bir bozukluk yoktur ama, mevcut iç çatışma rûhî hayâtında önemli tesirler yapar. Şahıs kendisinin anormal düşüncelerinin farkındadır; hastalığını kabul eder ve tedâvi olmak ister. Psikoz adı verilen durumda ise, kişinin şahsiyeti tamâmen değişmiş, hallüsinasyon, illüzyonlar ve çeşitli hayaller onun gerçek dünyâsı olmuştur. Hiçbir zaman hasta olduklarını kabul etmezler; kendiliklerinden doktora gitmezler. Bu bakımdan nevrozlar, psikiyatrik hastalıklar içinde en hafif olanlarıdır.

Nevroza sebep olan çeşitli hâl ve durumlar vardır: İrsî temâyül, şahsiyet bozuklukları, zekâ durumu, toplumla münâsebet, bunlardan bâzılarıdır.

Yükselme arzusu, tasarladığı ideale erişememe, yalnızlık ve anlamsızlık duyguları, sosyal emniyetsizlik hep birer nevroz sebebidirler. Birçok tipi olan bu rahatsızlığın en sık görülen şekli, sıkıntı nevrozudur.

İkinci Dünyâ Savaşında Amerikan ordusunda yapılan istatistikler, mevcut nevroz vak'alarının % 50-70'inin sıkıntı nevrozu olduğunu göstermiştir. Burada, mevcut sıkıntı bir huzursuzluk meydana getirir. Fakat huzursuzluğun derecesi, dış sebeple orantılı değildir. Âniden ortaya çıkan sıkıntı, şahıs tarafından kontrol edilemez ve artar. Huzursuzluğun yanında çarpıntı, nefes almada zorluk, terleme, karın ağrıları ve uyuşukluklar da olabilir. Hasta tahammülsüz ve sabırsızdır. En ufak hâdiseye şiddetli cevap verirler. Baş-boyun kaslarının sık sık kasılması, başağrısı yapar.

Nörotik depresyon: Ekseriya değer verilen bir şeyin veya birisinin kaybı netîcesi meydana gelen çöküntüdür. Kişi sâdece kendini toplumdan uzak tutar. Düşünce ve davranışları normaldir.

Obsessiv-kompulsif nevroz: Burada, mantık ve muhakemeyle uzaklaştırılamayan, arzu edilemeyen, inatçı, saplantılı bir fikir ve şahsın, şuurlu arzu ve itiyadlarının aksine bir hareketin, arka arkaya tekrarlamasıdır. Hasta yaptığı hareketlerin anormal olduğunun şuurundadır, fakat o hareketi yapmaktan kendini alamaz, yapmadığı taktirde çok rahatsız olur. Meselâ ellerinin kirli olduğu fikriyle günde 200-300 defâ ellerini yıkar. Evden çıkarken havagazı, elektrik ve suyu kapayıp kapamadığı aklına takılır, geri döner tekrar kontrol eder ve bu kontroller on, bâzan elliyi bulabilir. Bunlar için, hastalıktan korkma, şüphecilik, aritmomani (hastanın dünyâsı rakamlardır, geçen taşıtların numaralarını ezberler, karesini, karekökünü alır, devamlı aritmetik işlemler yapar) ve simetromani (herşeyin tam olarak dengeli olmasını ister, tablonun bir parça eğriliğini asla kabul etmez) yi de ilâve etmek gerekir.

Nevrozların tedâvisi için kesin bir tavsiye yoktur. Antidepressif ilâçlar sıkıntıyı gidermekte iseler de hastanın yaptığı hareketleri engelleyemezler. Sâdece hareketten dolayı sıkıntı hissetmesini önlerler. Obsesyonlarda ise, hareketlerin tersini yapmaya çalışmasını tavsiye etmek faydalı olabilir.

NEVRÛZ;

İran'da, bâzı Ortadoğu ülkelerinde ve ülkemizdeki bir kısım insanlar tarafından yeni yılın başlangıcı veya bahar bayramı olarak kutlanan Mart ayının yirmi birinci günü.

Nevrûz Farsçada "yeni gün" mânâsına gelmektedir. İslâmiyetten önce İran'da Mecûsîlik ve Zerdüştlük inançları yaygındı. Ateşe tapan insanların yaşadığı İran'da ilk olarak devlet kuran Cemşid kendisinin tanrı olduğunu îlân etti. İnsanları kendisine taptırdı. Tahta geçtiği Mart ayının yirmi birinci gününü de kendine yılbaşı kabûl ederek bayram îlân etti. Nevrûz'un bayram olarak kutlanması böyle başladı. Asırlarca bayram olarak kutlanan Nevrûz İranlılar tarafından güneşin koç burcuna girdiği, tanrının evreni ve insanı yarattığı gün olarak da kabul edildi. Eski İran takviminde birinci ay olan Ferverdînin ilk gününe rastlayan Nevrûz bayramı iki bölüm hâlinde kutlandı. 21 Martta kutlanana "Nevrûz-ı amme", 28 Martta kutlanana ise "Nevrûz-ı hassa" adı verildi. İran Şahları ve devlet ileri gelenleri bu günlerde halkın bütün isteklerini kabûl ederler, halkın dertlerini dinlerlerdi. Nevrûz kutlamaları sırasında başta çocuklar olmak üzere bütün halk yeni ve süslü elbiseler giyerdi.

İran Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra da buranın halkı câhiliye devrinden kalma olan bu âdetlerine devam ettiler. Ecdat yâdigârı adıyla hâlen kutlanan Nevrûz, İran kültürünün tesiri altında kalan bâzı ülkelere ve milletlere de geçti. İran'la siyâsî ve kültürel münâsebetleri olan bâzı Türk boyları da Nevrûz'u bir bayram olarak kutladılar. Meselâ Âzerbaycan'a Nevrûz kutlamaları İran kanalıyla geçti.

Nevrûz'a ayrı bir önem veren şiîler bu günü, hazret-i Ali'nin doğumgünü, hazret-i Fâtıma ile evlendiği gün ve hazret-i Ali'nin halîfe îlân edildiği günün yıl dönümü olarak kutlamaktaysalar da târihî kaynaklar bu iddiaları yalanlamaktadır. Yani Nevrûz'un şiîlikle bir alâkası yoktur.

İranlılardan Araplara da geçen Nevrûz ve bununla ilgili gelenekler Irak ve Mısır'da günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Günümüzde Kürtler arasında bir bayram olarak yaşayan Nevrûz'un, Kava adlı demircinin zâlim hükümdar Dahhâk'a isyan etmesi ve ona gâlip gelmesi şeklindeki bir efsâneye dayandığı söylenmektedir.

Günümüzde Zerdüştlük inancını sürdüren Parsiler arasında bayram olarak kutlanan Nevrûz'da koruyucu ruhlar ve ölüler için çeşitli duâların okunduğu ayinler yapılmaktadır. Parsiler Nevrûz boyunca birbirlerini, karşıdaki kişinin sağ elini avuçtan geçirmeye dayanan hamazor töreniyle kutlamaktadırlar. Bu sırada karşılıklı iyiniyet sözleri söylerler.

İslâm târihinde hiçbir zaman Nevrûz kutlaması olmamıştır. İslâm dînine göre Nevrûz'u mübârek gün olarak kabul etmek dînî bayram olarak kutlamak yoktur. Hinduların bayram günlerine, Zerdüştlerin (ateşe tapanların) Nevrûz günlerine ve Hıristiyanların Noel geceleriyle Paskalyalarına hürmet etmek, böyle gün ve gecelerde hediyeleşmek kesinlikle yasaklanmıştır.

NEVŞEHİR;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 5467 km^2

Nüfûsu : 289.509

İlçeleri : Merkez, Acıgöl, Avanos, Derinkuyu, Gülşehir, Hacıbektaş, Kozaklı, Ürgüp.

İç Anadolu Bölgesinin Orta Kızılırmak bölümünde kalan bir ilimiz. İl toprakları 38° 12' ve 39° 20' kuzey

enlemleriyle 34° 11’ ve 35° 06’ doğu boylamları arasında yer alır. Doğudan Kayseri, kuzey ve kuzeybatıdan Kırşehir, güneyden Niğde, batıdan Aksaray, kuzeydoğudan Yozgat illeriyle çevrilidir. Trafik numarası 50’dir.

İsminin menşei

Çok eski çağlardan beri bir köy olmaktan ileriye gidemeyen bu yere Türkler “Muşkara” olarak isim verirlerdi. Bu köyden yetişen sadrâzam ve sultana dâmâd olan İbrâhim Paşa, birçok eser yaptırarak bu köyü genişletmiş ve yeniden inşâ ettirmiştir. “Yeni şehir” mânâsına gelen “Nevşehir” ismini almıştır. “Muşkara” isminden önceki ismi “Nissa” olup, bu isim Hititler tarafından verilmişti.

Târihi

Nevşehir ve civarının yaklaşık beş bin senelik bir târihî geçmişi vardır. Bölgenin ilk sâkinleri Hititler olup, bu bölgeye “Nissa” ismini verdiler. Hititlerden sonra Frigler ve Lidyalılar bölgeye hâkim oldu.

Kapadokya’ya Asurlular “Katputuka” ismini verdiler. M.Ö. 6. asırda Persler bu bölgeyi ele geçirdiler ve M.Ö. 4. asırda Makedonya Kralı Pers (İran) Devletini ortadan kaldırarak Anadolu ve İran’ı Makedonya Krallığına kattı. Makedonya Kralı İskender’in ölümü ve Makedonya İmparatorluğunun dağılışı üzerine bu bölge Kapadokya Krallığının eline geçti. Roma İmparatorluğu Kapadokya Krallığını ilhak edince bu bölge de Roma İmparatorluğunun eline geçti. M.S. 395 yılında RomaİmparatorluğununBölünmesi üzerine Anadolu’nun diğer bölgeleri gibi Doğu Roma (Bizans)ın payına düştü.

İslâm orduları “Niğde-Aksaray-Kayseri” üçgeni içinde kalan bu bölgeyi 8. asırda fethederek 300 sene hâkim oldular, İslâm Devleti, iç isyan ve bölücü faaliyetlerle zayıflayınca bölge tekrar Bizans’ın eline geçti.

1071 Malazgirt Zaferinden sonra AnadoluFâtihi Kutalmışoğlu Süleyman Şah, bütün Anadolu gibi bu bölgeyi de fethetti. Türkler bu köye “Muşkara” ismini verdiler. Selçuklu Devletinin yıkılışından sonra İlhanlılar 14. asır ortalarında da Eratnaoğulları ve Karamanoğulları bölgeye hakim oldular. On dördüncü asrın sonlarında Nevşehir ve civârı Osmanlı Devletinin hâkimiyeti altına girdi. Bu esnâda “Muşkara” köyü 10-12 hânelik bir yerleşim merkeziydi.

Lâle devrinin sadrâzamı (1718-1730) Nevşehirli Dâmâd İbrahim Paşa “Muşkara” köyünü genişleterek îmâr etti. Yeni kurulan şehre “Yeni şehir” mânâsına gelen “Nevşehir” ismi verildi ve bir kazâ olarak Niğde Sancağına bağlandı.

Cumhûriyet devrinde Niğde iline bağlı iken, 20.7.1954 târihinde 6429 sayılı kânunla il hâline geldi. O günden beri İç Anadolu bölgemizin şirin bir ilidir.

Fizikî Yapı

Nevşehir, İç Anadolu’nun güneydoğu volkanik sahası içerisinde Erciyes Hasandağı ve Melendiz Dağlarından çıkan kül ve lavların birikimiyle meydana gelmiş geniş bir platonun batı yamaçlarında kurulmuştur. Arâzi lavlardan ve volkan tüflerinden meydana gelmiştir.

Nevşehir il topraklarını Kızılırmak Vâdisi ikiye böler. Dağlar daha çok kuzey ve güneyde bulunur. İlin % 20’si ovalardan, % 18’i dağlardan ve % 57’si platolardan meydana gelir. Toprak hafif dalgalı bir yayla ve bozkır hâlindedir.

Dağları: Başlıca dağları Erdaş Dağı (1982 m), Hodul Dağı (1949 m), Kızıldağ (1768 m), Oylu Dağı (1622 m) ve Kemil Dağı (1530 m)dır. Platoların çoğu Kızılırmak Platosu ismiyle anılır. Basamak basamak 1500 metreye kadar yükselir. Genellikle çıplaktır. Yazlar çok sıcak ve kurak geçer.

Ovaları: Kızılırmak Vâdisinin genişlemesiyle ovalar meydana gelmiştir. Ovalar küçük fakat verimlidir. Sanâyi ve yumru bitkileri yetişir. Kızılırmak, Avanos ve Gülşehir bölgesinde genişler. İlin en büyük ovası Derinkuyu Ovasıdır. 20 km uzunluğunda olup en geniş yeri 16 kilometredir. Bu ovanın bir kısmında sulu tarım yapılır.

Akarsuları: İlin en büyük akarsuyu Kızılırmak’tır. Bu ırmak Avanos ilçesinden Nevşehir iline girip il topraklarını ikiye böler. Arapsun (Gülşehir)den sonra il sınırlarını terkeder. Kızılırmak’a karışan birçok dere vardır. Başlıcaları Damsa Çayı ve Acıgöl Deresidir. Bu iki akarsu üzerinde sulama amaçlı küçük barajlar vardır.

İklim ve Bitki Örtüsü

İklimi: Nevşehir ilinde kara iklimi hüküm sürer. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk geçer. Senenin 70 gününde sıcaklık 0 (sıfır) °C’nin altında ve 20 gün +30°C’nin üstünde seyreder. Senelik yağış miktarı ortalama 388-353 mm arasındadır. Kızılırmak vâdisinden uzaklaşıldıkça soğuk artar. Sıcaklık -28°Cile +40°C arasında seyreder.

Bitki örtüsü: Nevşehir ili bitki örtüsü bakımından çok zayıftır. Orman ve fundalıklar yok denecek kadar azdır. Ovalar bozkır (step) görünümündedir. Kızılırmak Vâdisinde söğüt, kavak ve selvi ağaçları ile Oylu Dağında cılız meşeliklere rastlanır. Çayır ve mer'alar % 28 ve ekili-dikili alanlar % 69'dur. Haziran başından îtibâren yeşillik kaybolur, yerini sarı bir örtüye terk eder.

Ekonomi

Nevşehir ilinin ekonomisi geniş ölçüde tarıma dayanır. Faal nüfûsun % 75'i tarım sektöründe çalışır. Sanâyi pek gelişmemiştir. Turizm sektörü son senelerde hızla gelişmektedir. Peribacaları ve kayalara oyulmuş kiliseler. Avrupalı turistlerin gezdikleri yerlerden biridir.

Tarım: Mevsim ve yağış şartları sebebiyle tarım ürünleri fazla çeşitli değildir. Tahıl, yumru ve sanâyi ürünleri başlıca tarım ürünleridir. Patates üretiminde Nevşehir ili Niğde ve İzmir'den sonra üçüncü sırada bulunur. Ayrıca ilde şekerpancarı, buğday, arpa, çavdar, bakla, nohut, fasulye, mercimek yetiştirilir. Sebzecilik gelişmiştir. Fakat meyvecilik bilhassa bağcılık önemli yer tutar. Meyve olarak üzüm, elma, zerdali, armut, kayısı, ceviz, dut, iğde, ayva ve bâdem yetişir.

Hayvancılık: Nevşehir ilinde arâzinin ekime tahsis edilmesi sebebiyle yeterli otlak (çayır ve mer'a) yoktur. Fakat, besi hayvancılığı gelişmekte olup, bunun neticesi sığır miktarı artarken, küçükbaş hayvan sayısı gittikçe azalmaktadır.

Mâdenleri: Nevşehir ili mâden bakımından zengin sayılmaz. İşletilmekte olan mâdenleri azdır. Gülşehir kaya tuzlarından yıllık ortalama 20 bin ton tuz üretilir. İl dahilinde yaklaşık 20 bin ton linyit çıkarılır. İl dâhilinde iki kömür ocağı vardır. Bunlar hâlihazırda işletilmektedir. Hacıbektaş Taşı denilen oniks mermerleri çıkarılır. Süs eşyâsı ve biblolar yapılır. Yurdun her yerinde aranan ve dışarıya ihraç edilen bir mâdendir.

Sanâyi: Nevşehir'de sanâyi yeni gelişmektedir. 10 kişi ve daha fazla işçi çalıştıran sanâyi işyeri sayısı 100 civarındadır. Îmâlat sanâyii daha az gelişmiştir. Başlıca fabrikaları Sümerbank Dokuma Fabrikası, Örgü Örme ve Giyim Sanâyii A.Ş., un fabrikaları, meyvesuyu, pekmez-marmelat, tuğla, kiremit, plastik hortum, yer karoları ve süs eşyâsı fabrika ve îmâlathâneleridir.

Ulaşım: Demiryolu ilin kuzeyinden geçer. Ankara-Kayseri demiryolu hattı Nevşehir'in Kozaklı ve Kanlıca istasyonlarına uğrar. Karayolu bakımından her tarafa bağlanır. Ankara-Kayseri karayolu, ili doğu-batı istikâmetinde kateder.

Nevşehir'den Konya'ya, Niğde-Adana yönüne, Kırşehir-Ankara yönüne giden kaliteli asfalt yollar vardır. İl dâhilinde 232 km devlet yolları ve 274 km il yolları vardır. 10-15 kişilik küçük uçakların inip kalkabileceği Tuzlaköy Havaalanı hizmete girmiştir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfus: 1990 nüfus sayımına göre toplam nüfûsu 289.509 olup, 112.955'i il ve ilçe merkezlerinde, 176.554'ü köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 5467 km^2 ve nüfus yoğunluğu 53'tür.

Örf ve âdetleri: Nevşehir ve çevresi beş bin senelik bir târihe sâhiptir. Hititler, Frigler, Persler, Kapadokya, Roma ve Bizanslılar gelip geçmiş ve hattâ Roma ve Bizans devrinde bu bölge (Ürgüp, Ortahisar ve Göreme) Hıristiyanlığın ilk devirlerinde dînî bir merkez olmuş, kayalar oyularak şehir ve kiliseler yapılmıştır.

Selçuklu Türklerinin bu bölgeyi fetihlerinden sonra bütün eski kültürler unutulmuş ve Türk-İslâm kültürü tamâmen hâkim olmuştur. Nevşehir bugün her şeyiyle 900 yıllık bir Türk beldesidir. 1954 senesine kadar Niğde'nin bir kısmı olan Nevşehir'in târih ve kültürü Niğde ile benzerdir. Örf ve âdetlede İç Anadolu'ya âit özellikler bulunur. Evlenme geleneği içinde yer alan düğün eğlenceleri çok renklidir. Özellikle bayrak kaldırma âdeti dikkat çekicidir.

Halk edebiyatı mahsüllerinden masal, hikâye, efsâne, ninni, fıkra vb. konular Nevşehir'in hemen her yerinde canlı olarak yaşamaktadır. Âşıklar bir an'ane hâlinde olmasa bile yer yer mevcuttur.

Nevşehir ve çevresi halk müziği ve halk oyunları bakımından da zengindir. Bölgede çok sayıda göçmen bulunduğundan müzik ve oyun karakteri yer yer farklılıklar gösterir. "Nefes" denilen beste ile okunan ilâhîler mevcuttur. İllerimiz içinde en zengin türkü varlığına sâhiptir.

Nevşehir el sanatları yönünden de zengindir. An'anevî tekniklerle halı, kilim, sicim dokumacılığı hâlen devam etmektedir. El sanatları bakımından en zengin yer Avanos ilçesidir. Avanos'taki çanak çömlek yapımı, sanâyi hâline gelmiş olup, daha çok turizme yönelik yoğun olarak devam etmektedir. Diğer ilçelerde de çömlekçilik yapılmakta ise de Avanos'ta daha fazla gelişmiştir. Seyrânî'nin

Kör de bilir Avanos'un yolunu

Testi bardak kırığından bellidir

mısraları Avanos'taki çömlekçilik husûsunda bilgi vermesi açısından önemlidir.

Nevşehir ve çevresinde Ahîlik-Yârenlik gibi anânevî derneklerin izleri görülmektedir. Nevşehir'de hâlen Akran'a **Yâren** denilmektedir.

Mahallî Oyunlar: Dayanışmaya dayalı olarak toplu oynanan oyunlara yörede halay ismi verilir. Halay bütünü içerisindeki tespit edilen oyunlar söz ve müzikle bütünleşmiştir. Oyunlar kadın ve erkekler arasında farklı karakteristik özellik gösterirler. Erkek oyunları, davul, zurna ve klarnet eşliğinde oynanır. Oğuzlarda Galeden Galeye Şâhin Uçurdum, Kayalar yarılması, Gersi bağları, Hoşbilezik, Cezâyir gibi türküler söylenir. Oyunun genelinde oynayanlarca türkü ile hareket bağlantılı olarak yürütülür. Ağırlama, Üçayak, Cezâyir, Düzleme, Keblebi, Hoşbilezik, Temurağı, Selamlama başlıca erkek oyunlarıdır. Kadın oyunları kapalı mekanlarda oynanır. Kadın halayı (Türkücü Allılar), Düz oyun, Haşlama, Cimdallı, Kayalar, Alaçalı yılan başlıca kadın oyunlarıdır.

Mahallî Kıyâfetler: Erkekler başlarına püsküllü fes, üstlerine kaytan kumaştan yakasız gömlek, gömlek üzerine siyah renkte cepli, düğmeli kolsuz delme yelek giyerler. Bele çulfa dokuma şal kuşak sararlar. Peyikli dar paçalı, siyah renk şalvar, ayağa ise paça üzerine çekilecek biçimde uzun boğazlı, beyaz renkli motifli çorap, ayakkabı olarak çarık ve yemeni giyerler.

Kadınlar başlarına tepelikli üç sıra penezli fes, fes üstüne pullu kıvrak takarlar. İçlik olarak pamuklu yelek, kollu üç etek, üç etek üstüne kollu veya kolsuz olabilen salta giyerler. Bele çulfa dokuma şal kuşak ve boncuklu kuşak sarılır. Ayrıca geniş peykli, paçası lastikli boğma dimi denilen şalvar, ayaklarına da yünden renkli ve renksiz motifli çorap, ayakkabı olarak kunduradan mestli iskarpin giyerler.

Eğitim: Nevşehir ilinin okur-yazar oranı % 90'ın üzerindedir. Okulsuz köy yoktur. İlde 15 anaokulu, 198 ilkokul, 39 ilköğretim okulu, 13 bağımsız ortaokul, 23 genel ve meslekî liseler bünyesinde ortaokul, 13 genel lise, 17 meslek lisesi, 1 çıraklık eğitim merkezi, 8 halk eğitim merkezi vardır.

İlçeleri

Nevşehir'in biri merkez olmak üzere sekiz ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 86.800 olup, 52.719'u ilçe merkezinde, 34.081'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 17 köyü vardır. İlçe toprakları 900-1350 m yükseklikte platolardan meydana gelir. Başlıca akarsuyu Kızılırmak ve kollarıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri Pancar, patates, tahıl ve baklagillerdir. Sümerbank Pamuklu Sanayi, meyve suyu, marmelat, pekmez, tuğla ve kiremit fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Kızılırmak'ın kollarından olan küçük bir çay kenarında kurulmuştur. Denizden yüksekliği 1150 metredir. Eski adı Muşkara'dır. Lâle devrinin meşhur sadrazamı Nevşehirli Dâmât İbrâhim Paşa 25 hânelik bu köyü îmâr etti ve buraya "Nevşehir" ismi verildi. 1954'te il yapılan Nevşehir'in belediyesi Cumhûriyetten önce kurulmuştur. Konya ve Aksaray'ı Kayseri'ye, Kırşehir'i Niğde'ye bağlayan yollar ilçede kesişir.

Acıgöl: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 26.048 olup, 6489'u ilçe merkezinde, 19.559'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 12 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikte platolardan meydana gelir. Güneydoğusunda Erdaş Dağı yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri pancar, patates, baklagiller ve tahıldır. İlçe topraklarında perlit yatakları vardır. İlçe merkezi Aksaray-Nevşehir karayolu üzerinde yer alır. Merkez ilçeye bağlı bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Avanos: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 39.661 olup, 10.010'u ilçe merkezinde, 29.651'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 3, Özkonak bucağına bağlı 10 ve Topraklı bucağına bağlı 5 köyü vardır. Yüzölçümü 1045 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 38'dir. İlçe toprakları Kızılırmak Platosunda yer alır. Başlıca akarsuları Kızılırmak ve Damsa Çayıdır. Kızılırmak Vâdisi küçük, fakat verimli ovalardan meydana gelir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri tahıl, şekerpancarı ve ayçiçeğidir. Yamaçlarda ve eğimli topraklarda bağcılık yapılır. Tuğla ve kiremit, dokuma ve un fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. Çanak-çömlek yapımı ve halı dokumacılığı yaygındır.

İlçe merkezi, Kızılırmak kıyısında kurulmuştur. Nevşehir'i Kırşehir-Kayseri karayoluna bağlayan yol üzerindedir. İl merkezine 17 km mesâfededir. 1954'te ilçe olan Avanos'un belediyesi 1884'te

kurulmuştur.

Derinkuyu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 20.043 olup, 8580'i ilçe merkezinde, 11.463'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 8 köyü vardır. Yüzölçümü 495 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 41'dir. İlçe toprakları, kuzey ve doğusu engebeli ve dağlık bunun dışında kalan kısmı düz olan bir arâziden meydana gelmiştir. Doğu ve kuzeydoğusunda Hodul Dağı, kuzeybatısında Erdaş Dağı yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri; tahıl ve patatestir. Hayvancılık küçük çapta yapılır. Toprağın kıraç olması ve derelerin yazın kuruması yüzünden tarım ürünleri çeşitlenmemiştir. İlçe topraklarında perlit yatakları vardır.

İlçe merkezi, Nevşehir-Niğde karayolu kenarında kurulmuştur. İl merkezine 30 km mesâfededir. Eski ismi Melengübü idi. Su kuyularının derinliği sebebiyle 1928'de Derinkuyu ismini aldı. Turizm açısından büyük önem taşıyan ilçenin altında, dünyânın sekizinci hârikası olarak adlandırılan bir yeraltı şehri vardır. 1960'ta ilçe olan Derinkuyu'nun belediyesi 1932'de kurulmuştur.

Gülşehir: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 34.526 olup, 8499'u ilçe merkezinde, 26.027'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 26, Gümüşkent bucağına bağlı 6 köyü vardır. Yüzölçümü 931 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 37'dir. İlçe toprakları 850-1250 m yüksekliğindeki dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Başlıca akarsuyu Kızılırmak olup, bu akarsuyun vâdisinde Gülşehir Ovası yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri; buğday şekerpancarı, arpa, patates, soğandır. Yaygın olarak bağcılık yapılan ilçede kavun, karpuz, yetiştirilir ve seracılık yapılır. Hayvancılık gelişmiş olup, en çok koyun ve sığır beslenir. Un ve tuğla-kiremit fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. İlçe topraklarında barit, linyit ve tuz yatakları vardır.

İlçe merkezi, Kızılırmak'ın güney kıyısında kurulmuştur. Ankara-Nevşehir karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 19 km mesâfededir. Eski ismi Arapsun idi. 1954'te ilçe olan Gülşehir'in belediyesi 1877'de kurulmuştur.

Hacıbektaş: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 20.811 olup, 8062'si ilçe merkezinde, 12.749'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 30 köyü vardır. Yüzölçümü 666 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 31'dir. İlçe toprakları, ortalama yüksekliği 1200 m civârında olan bir platodan meydana gelir. Toprakları sulayan dereler yazın kurur.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri tahıl, şekerpancarı, üzüm, patates, elma, baklagiller, armut ve sebzedir. Koyun ve keçi besiciliği oldukça gelişmiştir. İlçe topraklarında kaymaktaşı diye de bilinen Hacıbektaş taşı çıkarılır. Bu taş süs eşyâsı yapımında kullanılır.

İlçe merkezi, Ankara-Nevşehir karayolu üzerindedir. İl merkezine 46 km mesâfededir. Büyük veli Hacı Bektaş-ı Velî'nin kabr-i şerîfi buradadır. Eski ismi Sulucakara Höyük idi. 1948'de ilçe olan Hacıbektaş'ın belediyesi 1882'de kurulmuştur.

Kozaklı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 25.932 olup, 7556'sı ilçe merkezinde, 18.376'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 22, Karahasanlı bucağına bağlı 7 köyü vardır. Yüzölçümü 789 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 33'tür. İlçe toprakları ortalama 1000 m yükseklikte bir platodan meydana gelir. Başlıca akarsuları Deli Çayı ve Karasu Çayıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı, üzüm, arpa, baklagiller, çavdar ve patates olup, ayrıca az miktarda soğan, elma ve armut yetiştirilir. Hayvancılık ilçe ekonomisinde önemli yer tutmaz.

İlçe merkezi, Hamam Orta ve Kozaklı köylerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Ankara-Kayseri demiryolu ilçe topraklarından geçer. İl merkezine 90 km mesâfededir. 1954'te ilçe olan Kozaklı'nın belediyesi aynı sene kurulmuştur.

Ürgüp: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 35.688 olup 11.040'ı ilçe merkezinde, 24.648'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 25 köyü vardır. Yüzölçümü 574 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 62'dir. İlçe topraklarının yarısı dalgalı düzlük, yarısı ise dağlık olan bir arâziden meydana gelir. Dağlık arâzi güneyinde yer alır. Başlıca akarsuyu Damsa Çayıdır. Bu akarsu üzerinde sulama gayeli bir baraj vardır.

Ekonomisi tarım ve turizme dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri patates, üzüm, buğday, soğan, arpa, çavdar elma ve armuttur. El tezgahlarında halıcılık yapılır. Pekmez, marmelat, yerkarosu ve turistik eşyâ yapan fabrika va tölyeler başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. Peri bacalarının bir kısmının ilçede bulunmasından dolayı turizm gelişmiştir. İlçe topraklarında süngertaşı yatakları vardır.

İlçe merkezi Damsa Çayı kıyısında kurulmuştur. İl merkezine 18 km mesâfededir. Nevşehir'i İncesu üzerinden Kayseri'ye bağlayan yol ilçeden geçer. Belediyesi 1886'da kurulmuştur. Kayalara oyulmuş

kiliseleri meşhurdur. Her sene yüzbinlerce yerli ve yabancı turist bölgeye gelir. Belediyesi 1886'da kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Nevşehir yalnız Türkiye'nin değil dünyânın sayılı turizm merkezlerinden biri olabilecek özelliklere sâhiptir. Peri bacaları ve kayalara oyulmuş kiliseler, yeraltı şehirleri Hacı Bektaş-ı Velî Dergâhı ve birçok târihî eser yabancı ve yerli turistin gezdiği yerlerdir. Bazıları şunlardır:

Nevşehir Kalesi: On ikinci asırda Selçuklular tarafından yapılan kaleyi Dâmâd İbrâhim Paşa tamîr ettirmiştir. İl merkezinin güneybatısında yüksek bir tepe üzerindedir. Yontma taştan yapılan kale iki kapılıdır.

Dâmâd İbrâhim Paşa Külliyesi: On sekizinci asırda Sadrâzam Dâmâd İbrâhim Paşa tarafından yaptırılan külliye; câmi, medrese, kütüphâne, sıbyan mektebi imâret ve hamamdan meydana gelmiştir. Câminin kubbesi kurşun olduğu için Kurşunlu Câmii olarak da bilinir. Câminin mihrabı mermer işçiliğinin çok güzel örneklerindendir. Minberi çok güzeldir. Müezzin mahfilinin altı, altın yaldızla işlemelidir. Medrese 1961'de Vakıflar Genel Müdürlüğünce tâmir ettirilerek Kütüphâne olarak halka açılmıştır. İmâret kısmı 1949'da müzeye çevrilmiştir. Sibyan mektebinde minyatür, arkeolojik ve etnografik eserler sergilenir. Kütüphâne kısmında çok kıymetli 40.300 eser bulunmaktadır. El yazması olan eserler çok değerlidir.

Kara Câmii: Sadrâzam Dâmâd İbrâhim Paşa tarafından 1715'te yaptırılmıştır. Kesme taştan sâde bir yapıdır. Minâresi 19. asırda yaptırılmış olup tek şerefelidir.

Alâaddîn Câmii: Avanos ilçesinde 13. asırda yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Tâmir ve eklerle ilk orijinalliğini kaybetmiştir. Minâresi 1950'de ilâve edilmiştir.

Ulu Câmi: Avanos ilçesindedir. Yeraltı Câmii de denir. On sekizinci asır Osmanlı eseridir. Tabanı toprak seviyesinin altındadır. Düz damlıdır.

Karavezir Külliyesi: Gülşehir ilçesinde Karavezir Seyid Mehmed Paşa tarafından 1779'da yaptırılan külliye; câmi, medrese ve çeşmeden meydana gelmektedir. Câmisi Kuşunlu Câmi olarak da bilinir. Medrese 1960'ta tâmir ettirilmiş olup kütüphâne olarak kullanılmaktadır.

Kızılkaya Köyü Câmii: Gülşehir ilçesine bağlı Kızılkaya köyündedir. Kitâbesinden 1293'te yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Görmüş olduğu tâmirlere rağmen orijinalliğini kaybetmemiştir.

Taş Câmii: Gülşehir'in Türk köyündedir. On üçüncü asırda yapıldığı tahmin edilen câmi yıkık vaziyettedir.

Hacı Bektaş Velî Dergâhı ve Külliyesi: On dördüncü asırda Hacı Bektaş-ı Velî tarafından yaptırılmıştır. Külliyede; çilehâne, dergah, türbe, mescit ve çeşmeler yer alır. Mescit Sultan İkinci Mahmûd Han tarafından yaptırılmıştır. Dergah 23 kısımdan ibârettir. Her kısmın özel bir ismi vardır. 1) Köşk, 2) Çatalkapı, 3) Değirmen penceresi, 4) Misâfir köşkleri, 5) Çamaşırhâne, 6) Ekmekevi, 7) Anbar, 8) Meydan bahçesi, 9) Misâfirhâne, 10) Meydan, 11) Kiler, 12) Üçler kapısı, 13) Altılar kapısı, 14) Aşevi, 15) Aşevi meydanı, 16) Kiler bahçesi, 17) Yaz meydanı, 18) Hazret avlusu, 19) Kabristan, 20) Balum Sultan Türbesi, 21) Hasbahçe kapısı, 22) Kırklar meydanı, 23) Hasbahçe. Hacı Bektaş-ı Velî'nin türbesi klâsik Selçuklu kümbetleri plânında olup, duvarları ve tavanı sülüs yazı ve çiçek motifleriyle süslüdür. Külliyede on altı çeşme vardır.

Taşhunpaşa Külliyesi: Ürgüp ilçesinin Damse köyündedir. Karamanoğulları zamânında yapılmış olan külliye câmi, sekizgen kümbet, altıgen kümbet ve medreseden meydana gelmektedir. Câminin kitâbesi yoktur. On dördüncü asırda yapıldığı tahmin edilmektedir. Orjinal minber ve mihrabı Ankara Etnoğrafya Müzesindedir. Medrese, câmiye 3 km uzaklıktadır. Araştırmalar, medresenin daha önceleri saray olarak kullanıldığını ortaya koymuştur.

Sarıhan: Ürgüp-Avanos karayolu üzerinde, Avanos'a 5 km uzaklıktadır. Selçuklular devrinde yapıldığı tahmin edilmektedir. Sultan hanlarının klasik plânındadır.

Beylikhanı: Câmi-i Kebir mahallesindedir. 1726'da Dâmâd İbrâhim Paşa yaptırmıştır. Yapıdan günümüze sâdece hayvanlara âit bölümü ulaşabilmiştir.

Eski eserler: Tabiî güzellikleri yanında târihî eserleri de meşhurdur. Bu bölgede Göreme Kaya Kiliselerinin sayısı 365'dir. Erozyon (aşınma) yolu ile meydana gelen peri bacası denilen kayaların içine oyularak yapılmıştır. On ve on üçüncü asırlar arasında Hıristiyan keşişler ve halk burada yaşamışlardır. Duvarları fresklerle dolu olan Tukalı Kilise ile Elmalı,Karanlık Çarıklı, Yılanlı, Saklı, Thedor ve St. Barbara kiliseleri en meşhurlarıdır.

Göreme ve Ürgüp tabiî hâdiselerle meydana gelen külah şeklinde kayalıklardan (peri bacalarından)

ibârettir. 5 bin m2lik bir alandadır.

Erciyas ve Hasan dağlarının volkanik tüflerinin göl sularının dibine kat kat yerleşmesi ve gölün kuruması ile meydana getirdiği yumuşak ve kalkerli toprak örtüsü işlenerek Göreme'deki eserler yapılmıştır. Kapadokya için; "Büyüleyici havası ve sessiz vâdileri, insanın nefesini kesecek güzelliği ve kayalara oyulmuş yeraltı şehirleriyle dünyâda nâdir rastlanan bir yer" denmiştir.

Zelve Harabeleri: Göreme'ye 4 km mesâfededir. Çavuşun Kilisesi: Avanos yakınındadır. Duvarlarında çeşitli figürler vardır. Açıksaray: Erozyon etkisiyle tepelerin oyulması ve kapı biçimli oyuklarla bir sarayı andırır. Balkon kiliseleri: Ortahisar'a 7 km mesafededir. Binlerce güvercinin yaşadığı bir patikadan gidilir.

Yeraltı şehirleri: Derinkuyu ilçesi ile Kaymaklı kasabasında bulunan yeraltında kayalara oyulmuş şehir kalıntıları vardır. Derinkuyu'daki yeraltı şehrinin manastırı, soğuk hava tesisi ve akıl hastânesi kalıntıları meşhurdur.

Üçhisar: İl merkezinin 8 km doğusunda kalesiyle dikkati çeken bir dinlenme ve eğlence merkezidir. 40 m yükseklikteki kale, çevrenin ve Göreme Vâdisinin seyredildiği bir yerdir.

Kaymaklı (Eneği): İl merkezinin 20 km güneyinde yer alan yeraltı şehrinin bulunduğu bir beldedir. Düşman saldırıları sırasında korunmak maksadıyla yapılan sığınaklardır. Karışık dehlizlerle 4 kat aşağıya inilir.

Mesîre yerleri

Nevşehir tabiî güzellikler bakımından da zengindir. Mesire yerleri genelde vâdi tabanlarıyla Kızılırmak kıyılarıdır.

Göreme Vâdisi: İl merkezine 14 km mesâfede, Kızılırmak'a güneyden açılan bir vâdidir. Vâdinin yamaçlarında peri bacaları vardır. Üçhisar bucağından bu vâdiyi seyre doyum olmaz. Buradan peri bacaları, güvercinlikler, kaya kiliseler ve civarının manzarası çok güzel görünür.

Kadirah Deresi: İl merkezine 3 km uzaklıkta tabiî güzelliği fevkalâde olan bir mesire ve dinlenme yeridir. Bölgede Nevşehir Çayının bazalt kayalarını yararak açtığı çok sayıda delik ve çağlayanlar vardır.

Üzengi Deresi: İl merkezine 14 km uzaklıkta güzel bir mesire yeridir. Duvar gibi yükselen vâdi yamaçları, meyve bahçeleri ve mâdensuları ile rağbet edilen bir dinlenme yeridir.

Kazankaya: Gülşehir yakınındadır. Türlü biçim ve renkteki kayaların görünüşü çok güzeldir.

Ballıkaya: İl merkezine 5 km uzaklıkta manzarası ile meşhur bir mesîre yeridir.

Kızılırmak kıyıları: Kızılırmak Vâdisi Gülşehir ve Avanos ilçelerinin topraklarında genişleyerek tabii kumsallar ve ağaçlık dinlenme yerleri ortaya çıkarmıştır. İl merkezine yaklaşık 20 km'dir.

İçmeler ve kaplıcalar

İlde çok sayıda içme ve kaplıca vardır. Bunlardan en meşhuru Kozaklı kaplıcalarıdır.

Kozaklı kaplıcaları: Kozaklı ilçesinin güneyinde dere yatağındadır. Konaklama tesisleri mevcuttur. Kaplıca suyu ağrılı hastalıklara ve romatizmaya iyi gelmektedir.

Gümüşkent (Salanda) İçmesi: Gülşehir-Hacıbektaş karayolundan 3 km içeridedir. Tesisi yoktur. Deri hastalıklarına faydalıdır. Yöre halkı tarafından içme olarak faydalanılmaktadır.

Bölgedeki diğer kaplıcalar; Nevşehir İçmesi, Çorak İçmesi, Deliklikaya İçmesi, Kızıltepe Mâdensuyu, Sarıkaya İçmesi, Avanos Ballıca Kaplıcası, Ürgüp Çökek köyü İçmesi ve Ürgüp Üzengiçay İçmesidir. Bu suların içmesi; Karaciğer, barsak, mîde ve safra yolları ile idrar yolu iltihapları ve mesâne taşlarının düşürülmesinde faydalıdır.

NEW YORK;

ABD'nin kuzeydoğusunda yer alan, bu kıtanın en büyük nüfuslu şehri. New York eyâletinin güneydoğu kesiminde, Hudson Irmağının ağzında yer alır. Şehrin alanı 787 km2, nüfûsu ise yaklaşık 10 milyon civârındadır.

New York şehri, herbiri kendine has bir hayat tarzı ve biçimiyle ayrılan bir dizi semtin toplamı gibidir. Âdetâ New York'la özdeşleştirilen Manhattan, New York'un ekonomik ve kültürel merkezidir. Manhattan'ın en çarpıcı özellikleri gökdelenleri, göz kamaştırıcı ışıklar ve hareketliliğidir. Hayat tarzının Manhattan'daki kadar çeşitli olduğu Brooklyn alışveriş merkezleri, sanâyi bölgeleri ve zengin Brooklyn Heights'ın yanısıra fakirliğin kol gezdiği Bedford-Stuyvesant bölgesi gibi alanları kaplar. Orta sınıfın

oturduğu Queens daha ziyâde, eski ve oturmuş mahallelerin meydana getirdiği bir bölgedir. Bronx, kasvetli mahalleleriyle kirli işlerin döndüğü bir mekândır. Staten Island'ın kırsal görünümü son zamanlardaki şehirleşmeyle değişim göstermeye başlamıştır.

Dünyânın finans merkezi durumunda olan New York'ta çok sayıda büyük şirket vardır. Bunun yanında ekonomiye katkısı olan pekçok küçük işletme ve îmâlâthâne bulunur. Manhattan'daki giyim eşyâsı sanâyileri çağımızda bile îmâlât sektörünün en önemli dalını meydana getirir. New York ayrıca ülkenin kitle iletişim araçları ağının can damarı sayılır. Millî televizyon ve radyo istasyonlarının merkezleriyle büyük reklâm şirketlerinin ana büroları da New York'tadır.

Son yıllarda teknolojinin yükselmesi ve şirket birleşmelerinin sonucu işten atılmalar artmıştır. Şirketlerin meselelerinin artması ve yüksek seviyedeki suç işleme oranı birçok şirketi, çalışmalarını başka şehirlere kaydırmaya yöneltmiştir.

New York, ABD'nin geniş kapsamlı kamu üniversitelerinin bulunduğu tek şehridir. 1970'te bütün lise mezunlarına diploma derecelerine göre üniversiteye girme imkânı tanınmıştır. Seçkin özel üniversite ve yüksekokullar arasında Columbia, New York, Rockefeller ve Fordham üniversiteleriyle Juilliard Okulu ve çoğu hastânelerle bağlantılı tıp okulları sayılabilir.

Şehrin metro sistemi metropoliten alan içinde kitle ulaşım araçlarından faydalanan yolcuların yaklaşık % 40'ını taşır. Yoğun trafik saatlerinde ise istasyonlardan dakikada bir tren geçer.

New York ülkenin sanat, eğlence ve moda şehri olarak da ünlüdür. Çok sayıda kurumla desteklenen ve âdetâ sanâyi hâline gelen bu etkinlikler, bütün dünyâdan meşhur isimleri çektiği gibi yeni şöhretlerin ortaya çıkmasına da katkıda bulunur. Son yıllardaki şiddet olayları bu canlılığa darbe vurmuştur. New York Kütüphânesi dünyânın sayılı araştırma kütüphânelerinden biridir. Şehrin dünyâ çapındaki müzeleri arasında, Metropolitan Sanat Müzesi, Modern Sanat Müzesi, Guggenheim Müzesi, Whitney Müzesi ve Amerika Tabiat Târihi Müzesi sayılabilir.

New York'un bulunduğu yöreyi ilk defâ İngiliz denizci Henry Hudson'ın, Hollanda Batı Hindistan kumpanyası adına düzenlediği seferde 1609'da keşfettiği kabul edilir. 1626'da Manhattan yerlilerden satın alındı. Bölgede kurulan ve Nreuw Amsterdam adı verilen şehrin çevresinde başka yerleşmeler de ortaya çıktı. Hollandalılar şehri dış ticârete açarak bir dizi yol yaptılar. 1664'te Hollanda egemenliğine son veren İngilizler şehrin adını New York olarak değiştirdiler.

Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında işgal ve yıkıma uğrayan New York, ABD'nin ilk başşehri oldu (1790). Amerikan iç savaşı sırasında özellikle İrlandalı göçmenlerin 1863'te yaptığı ayaklanmada 2000'den fazla kişi öldü. Savaş sonrasında Manhattan çevresindeki, ayrı tüzel kişiliği olan şehirlerle gelişen bağlar birleşmeyi gündeme getirdi. Sonunda 1 Ocak 1898'de bu dört şehir New York'a bağlandı. Böylece New York bir metropole dönüşürken dünyâ çapında önem kazanmaya başladı.

NEWTON, Sir Isaac;

İngiliz fizik ve matematikçisi. 25 Aralık 1642'de doğdu ve 20 Mart 1727'de öldü. Bir çiftçi âilesinin çocuğudur. İlk ve ortaokul tahsilinden sonra çiftçilik yapmaya zorlanmış ise de 1660'ta üniversiteye hazırlık öğrenimi yaptıktan sonra,1661'de Trinity College Cambridge Üniversitesinde Dr. Isaac Barrow'un öğrencisi oldu. Matematikteki üstün kâbiliyetini kısa sürede ortaya koydu.

1665'te lisans eğitimini tamamlayıp lisans üstü eğitim için hazırlanmaya başladı. 1666'da vebâ salgını sırasında Üniversitenin kapatılması sebebiyle, evde çalışırken iki büyük buluş yaptı. Bunlar matematik bilimini değiştirdi. Bunlardan birincisi, sonradan Barrow ile paylaştığı differansiyel hesap, ikincisi ise sonsuz serilerle açılım, binom teoremi, enterpolasyon ve sonlu farklar hesabını ihtivâ etmektedir.

Kendi yazdığı kitaplarda görülmemekle birlikte Fransız şâiri Voltaire'in hikâye ettiğine göre Newton, bir elmanın düşüşünü görerek yer çekimi kânununu bulmuş, aynı arz etrâfında ve gezegenlerin de güneş etrâfında benzer şekilde hareket ettiğini düşünmüştür. Kepler'in gözlemlerinden faydalanarak çekim kuvvetinin; uzaklığın karesiyle ters, kütlelerle doğru orantılı olduğunu kabul etti. Bu faraziyesini ay ve arz için ilk defâ tahkik ederken, arzın büyüklüğü için birinci derece arz dairesini 60 mil olarak yaptığı kabul, gerçeğe göre çok fazla olduğu için iyi sonuç elde edemedi. O sıralarda arzın boyutları Avrupa'da pek bilinmiyordu. Bu sebeple Newton, kendisinin hesaba katmadığı başka etkilerin bulunduğunu düşünerek çekimle ilgili çalışmalarını 1685 yılına kadar bıraktı.

Her ne kadar batıda yerçekimi kânununun Newton'a âit olduğu iddia edilirse de ondan asırlarca önce, Kindî, Râzî, Bîrûnî, Hâzinî ve İbn-i Heysem'in eserlerinde yerçekimi kânunu anlatılmıştır. Meşhur bilim târihçileri, Sigrid Hunke, Carr de Vaux ve Will Durant, Bîrûnî'nin Newton'dan asırlar önce yerçekimini bulduğunu, batılıların önce anlamadıklarını, Newton'un da kendine mal ettiğini eserlerinde yazmaktadır.

Newton 1667 yılında tekrar açılan Trinity College'e döndü. 1668 yılında Nicolaus Mercaton tarafından yayınlanan, **Logarithmotechinia** isimli eserde bir hiperbolün alanının sonsuz seriye açılımla hesabını gören Newton, kendisinin daha önce yaptığı çalışmaları Barrow'a gösterdi. Fakat bunları içine alan **De analysi per aequationes numeroterminorum infinitos** isimli eserini 1711'e kadar yayınlamadı. Barrow'dan sonra 1669'da Lucasian kürsüsüne getirildi ve burada verdiği optik dersleri 1728 yılında basıldı.

Işığın prizmadan geçerken kırıldığını ve beyaz ışık tayfını incelemiş ve kırılma indisinin ışığın rengiyle değiştiğini belirtmiştir. Merceklerde, ışıkların renk farklılığı sebebiyle meydana gelen rahatsız edici kırılmalarını ortadan kaldırmak için, aynalı teleskopu buldu. Royal Society'ye üye seçildi. Gregory, aynalı teleskopu ve binom teoremini daha önce bulmuştu. Hooke ve Huygens ise raporlarında, Newton'un ışıklı tayfı üzerindeki görüşlerinin Huygens'in dalga teorisinin bir parçası olduğunu bildirdiler. Rekâbet sürüp gitti.Newton, aslında günümüzdeki teoriye çok benzer bir teori kurmuştu. Işıkta, dalga ve maddesel parça harekeni berâber kabul ediyordu.

Newton 1679-1680 kışında kuvvetin mesâfenin karesiyle ters orantılı olduğu kabulüyle bir gezegenin yörüngesinin güneş bir odağında bulunmak üzere bir elips olduğunu matematik yoldan isbat etti. Bu sırada durumu öğrenen Edmund Halley, Newton'un bu buluşunu yayınlamaya iknâ etti. Böylece **Philosophiae Naturalis Principia Matematica** isimli en büyük eseri ortaya çıktı. Bu eseri üç hareket kânunu üzerinde kuruludur. Kânunları:

1. Her cisim, üzerine bir kuvvet etki etmedikçe sükunette kalır (durur) veya düzgün doğrusal hareketine devam eder.

2. Hareketteki değişiklik, etkiyen kuvvetle orantılı, kuvvet doğrultusunda ve kuvvetle aynı yöndedir.

3. Her etkiye karşı ters yönde ve eşit bir tepki vardır.

Maddesel noktalar arasında kütleleriyle doğru ve aradaki uzaklığın karesiyle ters orantılı bir kuvvet etkidiği esasına dayanan çekim kânunu ise, gök mekaniğinin temelini meydana getirmektedir. Edmund Halley, Newton'un bu konudaki bütün eserlerinin basılmasını parası ile de desteklemiş ve **Principia** adlı eser ortaya çıkmıştır. Getirdiği yeniliklere Fransız bilim adamları 15 yıl süre ile karşı çıkmışlardır. Bir süre Üniversitenin idârî işleriyle de uğraşmış, parlamento temsilciliğine, 1703'te Royal Society'nin başkanlığına getirilmiş ve kendisine Queen (kraliçe) Anne tarafından 1705'te Sir ünvânı verilmiştir.

Eserleri:

Matematik konusunda; **Enumeratio Linearum Tertü Ondinis ve Methodus Differentialis** (1711) teoloji (din) konusunda; **Chronology of Ancient Kingdoms Amended** (1728), **Observations Upon the Prophecies of Danniel and the Apocalypse of St. John** (1733).

Matematik, fizik, kimyâ ve teoloji konularında birçok basılmamış eseri de vardır.

NEYZEN TEVFİK (Kolaylı);

şâir. 1879 senesinde Bodrum'da doğdu. 1953'te İstanbul'da öldü. Babası Hasan Fehmi Efendi, Bodrum'da Rüşdiye muallimiydi. İlk ve orta tahsilini doğduğu yerde yaptı. Çocukluğunda düzensiz bir yaşayışı olan Tevfik, babasının bütün gayretine rağmen, düzenli bir tahsil yapmadı. Yatılı olarak İzmir idâdîsine girdi; bitiremeden ayrıldı. İlk ney derslerini, Berber Kâzım Efendiden aldı. İzmir'de Şâir Eşref'i, Abdülhalim Memdûh'u tanıyarak şiire başladı. Babası onu bir ara Fâtih Medresesine verdi. Bir zaman medreseye devâm ettiyse de, mizacının gereği ayrılarak, müzikli ve içkili âlemi seçti.

Neyzen Tevfik, İkinci Abdülhamîd Hana yaptığı hicivden dolayı korkarak 1903 senesinde Mısır'a kaçtı. Bir müddet İskenderiye ve Kahire'de yaşadı. Ney çalarak hayâtını kazandı. Fakat kazancını burada da içkiye verdi. Beş yıl sonra İkinci Meşrûtiyet îlân edilince İstanbul'a döndü. Mason Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım ve Millî Şâir Mehmed Âkif ile tanıştı. Mehmed Âkif'ten, Arapça, Farsça ve Fransızca dersleri aldı. Devrin ileri gelen mûsikişinasları olan Kânûnî Hacı Ârif, Tanbûrî Cemîl, Ûdî Nevres Beylerle tanıştı ve dostluk kurdu. Şiirlerinde, Eşref ile Mehmed Âkif'in tesiri görülür.

Neyzen Tevfik, fazla içkinin tesiriyle birkaç defâ komaya girdi. Sar'aya benzeyen dengesiz halleri yüzünden akıl hastânesinde tedâvi gördü. Perişan bir hayat sürdü. Nef'î ve Eşref'ten sonra, Türk edebiyâtında yergi ve taşlamada üçüncü sırayı alır. Taksim plâkları doldurmuştur. Bilinen tek bestesi, Nihâvend saz semâîsidir.

Eserleri:

İki şiir kitabı vardır. **Hiç** (1919), **Azâb-ı Mukaddes** (1949).

NEZİR (Bkz. Adak)

NEZLE;

Alm. *Erkältung (f), Katarrh, Schnupfen (m),* **Fr.** *Rhume (m),* **İng.** *Cold.* Soğuk algınlığı, coriza olarak da bilinen, solunum sisteminin en yaygın hastalığı. Çok çeşitli virüsler bu hastalığa sebep olurlar. Rinovirüsler, adenovirüsler, ekovirüsler, koksaki virüsler, infleuenza virüsleri ve mikoplazma mikropları bunların başlıcalarıdır. Bu virüslerin de kendi aralarında tipleri vardır. Meselâ rinovirüslerin 100 tipi vardır. Hasta olmakla birine karşı kazanılan bağışıklık diğerlerine tesir etmemektedir. Bu sebeple şahıslar mütemâdiyen nezleye yakalanırlar. Hastalığa hazırlayıcı faktörler pek önemli kabul edilmez. Soğukta kalma, bâdemciklerin büyük olması, allerji ve kötü kokuların koklanması ancak hastalığın ortaya çıkışını kolaylaştırır. Hastalık, virüsün vücûda alınmasından 18-48 saat sonra başlar. Hasta âniden, boğazda kuruma, hapşırma ve sulu burun akıntısıyla yorgunluk hisseder. Bebek ve çocuklarda çoğunlukla ateş olur fakat, yetişkinlerde bu durum pek görülmez. Akıntı, bütün burun, boğaz farenksi ve larinksi rahatsız eder. Koku ve tad duyusu bozulur, baş ağrısı yanında sırt ve bacak ağrıları vardır. Hastalık ilerlerse tablo daha da kötüleşir veya burun-boğaz ve sinüsleri, diğer mikropların üremesi için uygun hâle getirdiğinden, orta kulak iltihabı, sinusit, farenjit, larenjit gelişebilir. Hastalığın önemi, kızamık, difteri, farenjit, menenjit, boğmaca gibi hastalıkların ilk dönemleriyle karşılaşabilmesidir. Önem verilmeyen bir nezle, eğer bu hastalıkların başlangıç devriyse, hasta için hiç de iyi bir netîce alınmaz.

Nezle umûmiyetle 4-10 gün devam eder ve kaybolur. Bu arada, destekleyici tedâvi yapmak hasta lehinedir. Halk arasındaki, “ilâç alırsan bir haftada, ilâç almazsan yedi günde geçer.” sözü ilmî bir açıklama değildir. Çocuklarda yatak istirahati, ateş düşürme, akıntıyı arttırıcı tedâvi muhakkak yapılmalıdır. C vitamini her ne kadar modern tedâvide tavsiye edilmezse de, akıtıcı özelliğinden dolayı kullanılabilir. Boğaz pastilleri, hiç kıymeti olmamakla birlikte, ihtivâ ettikleri maddelerden dolayı allerjik tesir de yapabilirler. Etkileri psikolojiktir. Bol miktarda sıvı alınmalıdır. Portakal ve diğer meyve suları, sıvı alımını temin ettikleri için faydalıdır. Burun tıkanıklığı için, fizyolojik serum, tuzlu su veya efedrinli damlalar kullanılmalıdır. Boğaz kuruluğu ve yanması için, yarım kaşık tuz, yarım bardak ılık suya konulup gargara yapılır. Çok çeşitli tipleri olduğundan aşıları yapılabilir fakat uygulanamaz. Çünkü her sene salgın yapan virüs, değişik olmaktadır.

Frengi nezlesi: Coriza sifilitika denilen bu nezle, frengili annenin kanında bulunan frengi mikrobunun, karnındaki çocuğa geçmesi ve onu da hasta yapması netîcesinde; doğumdan sonra ilk günlerde başlayıp 6-8 hafta devam eden bir nezledir. Burun mukozasında bir iltihap vardır. Burun deliklerinden kanlı, cerahatli, kokulu bir ifrâzât gelir. Kuruyan kabuklarla burun tıkandığında teneffüs ederken husûsî bir ses çıkar. Burun direğini delerek veya tahrip ederek “semer burun” denilen frengiye has sayılan bir burun şekli meydana getirir. Küçük yaşlarda ölümle sonuçlanabilir.

NİAGARA ŞELÂLESİ;

Amerika Birleşik Devletleri ile Kanada arasındaki Niagara Nehri üzerinde dünyâca ünlü bir şelâle. Niagara Şelâlesi Kanada’nın Ontario eyâletiyle ABD’nin New York eyâleti arasındadır. Şelâle, 1950 yılında yapılan bir antlaşma ile ABD ve Kanada arasında paylaşılmıştır. Şelâlenin suları iki kısım hâlinde düşer. Kanada topraklarına komşu olan asıl meşhur olanıdır. Şeklinden dolayı “At nalı” diye anılan bu şelâlenin suları 48 metre yükseklikten dökülür ve genişliği 900 metredir. ABD’de kalan diğer şelâlenin adı Amerikan Şelâlesi olup, 60 metre yükseklikten dökülür ve genişliği 300 metredir.

Dünyânın en güzel tabiî manzaralarından olan bu şelâlenin önemini göz önünde tutan Kanada’nın Ontario ve ABD’nin New York eyâletleri, şelâle çevresindeki toprakları umûmî park hâline getirmişlerdir.

Şelâlenin en güzel manzarası, Kanada tarafından Queen Victoria parkından, ABD tarafından da, Amerikan Şelâlesinin ucundaki Prospect noktasından ve bu noktadan 300 metre kadar aşağıdaki Rainbow (Gökkuşağı) Köprüsünden görülür. Ziyâretçiler, ABD kıyısındaki Keçi Adasına bir köprüden geçerek gidebilirler. Oradaki bir asansörle şelâlenin dibine inmek ve dökülen suların ardından “Rüzgar Mağarası” denen, tabiî teşekküle geçmek mümkündür. Ayrıca şelâle üzerinde havâî bir hat vardır. Bu hat üzerinden şelâle seyredilir. Şelâle, geceleri çok kuvvetli ışıklarla aydınlatılır.

Kanada hükümetinin açtırdığı Welland Kanalı sâyesinde, şelâlenin çevresini gemiyle dolaşmak mümkün olmaktadır.

Kanada tarafındaki şelâle yılda 90 cm, Amerikan Şelâlesi ise 12 cm kadar gerilemektedir.

NİFAS (Bkz. Hayız ve Nifas)

NİGAR HANIM;

on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında yetişen kadın şâirlerin önde gelenlerinden. 1862'de İstanbul'da doğdu. Babası İslâmiyeti kabul etmiş Macar asıllı Osman Paşadır. Annesi ise İstanbul'un soylu ve kibar bir âilesindendir. Yedi yaşında, Kadıköydeki bir Fransız mektebinde okumaya başladı. Kuvvetli bir doğu-batı kültürü ile yetişti. Fransızca, Almanca ve Rumcaya tam vâkıftı. 14 yaşında evlendi. Evlilik hayâtı bahtsızlık ve boşanma ile sonuçlandı. 1908'den sonra, Hisar'daki sayfiyesiyle, Nişantaşı'ndaki konağında yalnız bir hayat yaşadı. 1 Nisan 1918'de Hamîdiye Etfal Hastânesinde sıtmadan öldü. Rumelihisarındaki Kayalar mezarlığına anasıyla babasının yanına gömüldü. Saâdetten uzak, kırıklık ve üzüntülerle dolu bir hayat yaşamıştır.

Servet-i fünûncularla aynı devirde yaşayan Nigar Hanım, şiirlerinden bir kısmını "Uryan Kalb" takma adıyla **Servet-i Fünûn** Dergisinde yayınladı. Fakat, daha ziyâde Muallim Nâci ile son büyük mümessilini veren Dîvân edebiyâtı geleneğine bağlı şâirler arasında sayılır. Kendi zamânının önde gelen iki kadın şâirinden biridir (Diğeri Makbule Leman Hanım). Şiirlerindeki samîmiyet, hassâsiyet, hayalcilik, hicran-severlik, kadın tabîatının yanısıra, üzüntülü geçen hayâtının da tesirlerini taşır. Şiirlerini **Efsûs** (yazık) **I** ve **II. Nîrân** (ışıklar), **Aks-i Sedâ** (yankı), **Safahât-ı Kalb** isimleriyle yayınladı. **Elhân-ı Vatan** nesir eseridir. **Girîve** (çıkmaz yol) ise tiyatrodur. Şiir kitaplarında, Batı şâirlerinden yaptığı tercümelere de rastlanır. Nigar Hanımın, günlük şeklindeki hâtıralarından bir kısmı, vasiyeti gereği oğlu tarafından 1959'da Nigar binti Osman: **Hayâtımın Hikâyesi** ismiyle yayınlanmıştır.

NİGHTİNGALE, Florence;

modern hemşireciliğin kurucusu. Florence Nightingale, 1820 senesinde İngiltere'nin Florence şehrinde doğmuştur. Babası, zengin olup arâzi sâhibiydi. Bu devirde hemşirelik mesleği, yalnız fakir kızların meşgul olacağı aşağı bir meslek kabul edilirdi. Florence Nightingale, genç kızlık çağına geldiği zaman, âilesinin karşı koymasına rağmen, idealist karakteri sebebiyle hemşire oldu. Kaisers Werth ve Paris'e giderek hasta bakımı ve hastâne yönetimi konusunda incelemeler yaptı. 1853'te Londra'daki Hasta Kadınların Bakım Kurumunun yöneticiliğine getirildi. 1853-56 Kırım Savaşı sırasında Osmanlı Devletinin müttefiki olan İngiliz ordusundaki yaralılara bakmak üzere gönüllü hemşire ve râhibelerle İstanbul Selimiye Kışlasında kurulan askerî hastâneye gönderildi. Yaptığı başarılı çalışmalarla yaralılar arasındaki yüksek ölüm oranının giderek düşmesini sağladı. Savaş bittikten sonra döndüğü İngiltere'de yeni kurulan Ordu Sağlığı Kraliyet Komisyonunda görev aldı.

1860'ta halkın verdiği bağışlarla meydana getirilen Nightingale Fonunu kullanarak, ilk Nightingale Hemşirelik Okulunu kurdu. 1907'de "Order uf Merit" liyakat nişanıyla taltif edildi. 1910 yılında 90 yaşında öldü. (Bkz. Hemşirelik)

Verdiği başarılı hizmetler sebebiyle Nihtingale'nin adı, Selimiye Kışlasında çalışırken oturduğu kulede açılan müzeye ve 1961'de İstanbul'da öğretime başlayan ilk yüksek hemşirelik okuluna verildi. İstanbul Çağlayan'da Nightingale'in adını taşıyan bir hastâne de bulunmaktadır. Nightingale'in doğum günü olan 12 Mayısta başlayan hafta bütün dünyâda Hemşirelik Haftası olarak kabul edilmiştir.

NİĞBOLU MEYDAN MUHÂREBESİ;

Niğbolu önünde Osmanlı ve Haçlı orduları arasında 25 Eylül 1396 târihinde yapılan meydan muhârebesi. Osmanlı Devletinin Avrupa kıt'asındaki fetihleri, başta Papa olmak üzere bütün Hıristiyan devletlerini telaşlandırıyordu. Osmanlı Devleti, Bulgaristan ve Sırbistan'ı fethederek, Tuna boylarına ve Macar Krallığı hudutlarına dayanmıştı. Doğu Hıristiyanlığının temsilcisi Bizans Kayserliği küçültülüp, İstanbul ve çevresi surların içine sıkıştırılarak, Anadolu ve Trakya'dan kuşatılmış vaziyetteydi. Osmanlı akıncılarının, Bosna ve Arnavutluk'a yaptıkları akınlarla fethedilen bölgelere yerleşmeleri, Boyana Nehri ve Drac Limanına doğru yayılmaları, Latinleri ve buralarda nüfûz sâhibi Venediklileri de telaşlandırdı. Bundan başka, Ege denizi sâhilindeki beylikleri elde ettikten sonra bu beyliklere mensup korsan gemilerinin faâliyetleri de bu telaşlarını artırıyordu. Ancak asıl tehlikeyi hisseden Macarlardı. Kralları Sigismund ile Bizans Kayseri İkinci Manuel'in Avrupa'dan yardım isteyerek Papa Dokuzuncu Bonifacius'u bir Haçlı seferine dâvet etmeleri, tahtlarını tehlikede gören kralları, şato, mâlikâne sâhibi derebeyleri, Hıristiyan keşiş, papaz ve İslâm hilâlinin Haçlı salîbini ezeceği kuşkusuna kapılanları harekete geçirdi.

Bütün Avrupa milletleri silâha sarıldı ve İngiltere ile Fransa arasındaki harbe son verildi. Fransa, İngiltere, İskoçya, Almanya, Polonya, Bohemya, Avusturya, Macaristan, İtalya, İsviçre, Belçika ve diğer Avrupa memleketlerinden ve Venediklilerle Rodos şövalyelerinden meydana gelen 120.000 kişilik büyük bir ehl-i salîb (Haçlı) ordusu toplandı.

Harekete geçen Haçlılar Macaristan'dan îtibâren iki kola ayrıldı. Macar kralı Sigismund'un idâresindeki asıl büyük kol, önce Sırbistan istikâmetinde yürüyerek Tuna Vâdisine ulaştı ve nehrin sol sâhilini tâkip

ederek Osmanlı toprağına girdi. Sonra Tuna'yı geçerek Vidin, Orsava ve Rahova şehirlerini zaptederek buralardaki Türkleri kılıçtan geçirdiler. Sonra da Niğbolu önüne geldiler.

Nevers kontu Jan'ın idâresindeki Fransızlar, Budin'den sonra Erdel üzerinden Eflak'a geçerek, Eflak voyvodası ile birlikte Niğbolu'da diğer kuvvetlerle birleşti.

Haçlılar ilerlerken, katoliklik taassubuyla, Balkanların Ortodoks Hıristiyanlarını da öldürüp mallarını yağma ettiler. Osmanlıların müsâmahalı idâresine bağlanan Balkanların yerli Hıristiyan ahâlisi; can, mal, ırz tecâvüzüne uğrayarak, çok zarar gördü.

Niğbolu'ya gelen Haçlılar, Osmanlı kumandanlarından Doğan Beyin muhâfızlığındaki Niğbolu Kalesini karadan ve nehirden kuşattılar. Niğbolu Kuşatmasının on altıncı gününe kadar Sultan Bâyezîd Han ve Osmanlı ordusunun görünmemesi, Haçlıları ümitlendirdi.

Macar Kralı Sigismund burada ünlü şövalyeler, prensler ve seçme askerlerine verdiği zafer ziyâfetinde, Sûriye'nin işgâliyle birlikte Kudüs'ün alınmasından bahsediyordu.

Öte yandan Avrupa'daki Haçlı hazırlıklarını öğrenip ordularının Osmanlı hudûdunu geçtiklerini haber alan Sultan Bâyezîd Han ise, İstanbul kuşatmasını tehir ederek, kuvvetlerini Edirne'de topladı. Kara Tîmûrtaş Paşa ile şehzâdelerinin kumandasındaki Anadolu askerleri sür'atle toplanarak Boğazlardan geçip, Edirne'de Pâdişâha yetiştiler. Rumeli askerleri de Edirne'de Bâyezîd Hana katılmışlardı. Yıldırım Bâyezîd Han, adına yakışan bir sür'atle Tuna boylarına doğru yürüdü. Osmanlı ordusuFilibe-Şıpka Geçidi yoluyla Niğbolu'ya ilerlerken, Tırnova'da gıdâ maddeleri tedârik eden Haçlılarla karşılaştı. Bunlar esir alındı. Kaçanlar Osmanlı ordusunun sür'atle geldiği haberini ulaştırdılar. Bu beklenmeyen bir hâldi. Mareşal Bubiko, Bâyezîd Hanın Tırnova'ya gelebileceğine bir türlü ihtimâl veremiyordu. Türklerin harp kâbiliyetlerini iyi bilen Kral Sigismund haberin doğruluğunu tetkik için ileriye keşif kuvvetleri gönderdi. Bâyezîd Hanın Gâzi Evranos kumandasındaki öncüleri, Sigismund'un keşif kollarını tesirsiz hâle getirdiler. Osmanlı ordusu Niğbolu'nun on kilometre kadar güneyine sokuldu. Cephesini kuzeye vererek ordugâh kurdu.

Niğbolu'ya yaklaşan Osmanlı ordusu, keşif kollarıyla ovaya yayılmaya başlamıştı.

Birdenbire Osmanlı ordusunu karşılarında gören Haçlılar silâhbaşı ettiler. Kral Sigismund derhâl bir harp dîvânı toplayıp muhârebe nizâmını tesbit etti.

25 Eylül 1396 sabahı Avrupa'nın dört köşesinden toplanmış 120.000 kişilik Haçlı ordusu ile bunun yarısı miktârındaki Osmanlı ordusu karşı karşıya geldikleri zaman, Osmanlı ordusunun harp nizâmı şöyleydi:

Birinci hatta Saruca Paşa kumandasında hafif piyâdeleri teşkil eden azap askerleri, solda şehzâde Süleymân Çelebi kumandasında Rumeli askeri, sağda Şehzâde Mustafa Çelebi ve Anadolu beylerbeyi Kara Tîmûrtaş Paşa kumandasında Anadolu askeri, ortada yeniçeriler vardı. Timarlı sipâhîler sağ ve sol yanlara yerleştirilmişti. Sadrâzam Ali Paşa, Rumeli beylerbeyi Fîrûz Bey, Malkoç Bey, sol kanattaki kuvvetlerin arasında bulunuyordu. Ön hatlara piyâdeleri koyup kat'î netîceyi atlı askere bırakan Osmanlı harp nizâmına mukâbil, netîceyi yaya askere yükleyen Haçlı ordusu ise, önde birinci hatta atlı şövalyeler, ikinci hatta Macar kralı, sağ yanda Stefan Laskoviç kumandasında Hırvatlar, solda Voyvoda Mirça kumandasında Ulahlar olmak üzere tertibât almıştı. Ayrıca gerisini Tuna Nehrine ve kuşatmakta olduğu Niğbolu şehrine dayamıştı.

İki ordu bu harp düzeninde karşılaştılar. Fransız süvârileri muzaffer olmak hissiyle ilk önce taarruz ettiler. Bu taarruz Sultan Bâyezîd Hanın kumanda ettiği merkez kuvvetlerine yapıldı. Merkez kuvvetlerinin önündeki hafif yaya askeri olan azapları geçtiler. Yeniçeri askeriyle karşılaştılar. Yeniçerilerin ok yağmuruna tuttuğu Fransız süvârilerinin büyük bir kısmı imhâ edildi. Sol koldan Şehzâde Mustafa ve Anadolu kuvvetlerinin yandan taarruzuna uğradılarsa da, plân gereğince Osmanlı merkez kuvvetleri bir miktar geri alındı. Osmanlı ordusunun geri çekilişi Fransızların kaybını daha da arttırıp, kurulan kıskacın içine girdiler. Osmanlı harp taktiğini bilen Sigismund'un tavsiyelerini dinlemeyip, daha da ilerlediler. Plân gereğince, üçüncü muhârebe hattı da iki kola ayrıldı. Fransızlar, Osmanlıların çekildiği tepeyi işgâl edince, zafer kazandıklarını zannettikleri anda, Sultan Bâyezîd Hanın kumandasında olan pusudaki kuvvetlerle karşılaşınca şaşırdılar. Zafer sarhoşluğu ile yaya olanlar atlarına tekrar binmek istedilerse de, hilâlin kıskacı kapandığından geri dönemediler. Macar Kralı Sigismund'un, müttefiki Fransızları kurtarmak için gönderdiği kuvvetler de kayıp vererek geri çekilmek mecburiyetinde kaldı. Kıskacın içindeki Haçlı kuvvetlerinin karşı koyanları imhâ edilip, kalanlar esir alındı. Üç saat içinde bütünüyle perişan edilen Haçlıların, en gözde birliklerine sâhip Fransızların mağlûbiyeti, diğerlerinin taarruzuna imkân vermedi. Eflak prensi Mirça, muhârebe netîcesinin Haçlılar için hüsrân olacağını tahmin ederek, memleketine çekildi. Karşı taarruza geçen Osmanlı ordusu, sür'atle Sigismund'un üzerine hücûm etti. İhtiyât kuvvetlerini bile muhârebeye sokan Macar kralı, Osmanlılar karşısında hiçbir başarı sağlayamıyordu. Sultan Bâyezîd Han, kesin netîceyi

almak için Osmanlı kuvvetlerinin hepsine taarruz emri verdi. Haçlılar paniğe kapılıp dağıldılar. Kalabalık Haçlı ordusu ile Niğbolu'ya gelmekte iken, ordusunun muazzam sayısına bakarak; "Gök çökecek olsa mızraklarımızla tutarız" diyerek böbürlenen ve Osmanlıya atıp tutan Sigismund, Venedik kadırgasına binerek İstanbul Boğazı-Marmara ve Ege Denizi yoluyla Mora'daki Modon Limanına, sonra da Dalmaçya'da karaya ayak bastı. Oradan memleketine geçti. Haçlılardan, muhârebeye katılmayanlar ve kaçanlar, kendilerini Tuna Nehrine atıp boğuldular. Muhârebede pekçok asilzâde kumandan ve şövalye esir alındı.

Başta Papalık ve Bizans olmak üzere, bütün Hıristiyan âleminin Osmanlıları Avrupa kıt'asından atmak için olanca imkânlarını seferber ederek hazırladıkları büyük Haçlı ordusu, Sultan Bâyezîd Hanın karşısında mukâvemet bile edememişti. 25 Eylül 1396 târihinde Niğbolu'da kazanılan zaferle, Osmanlı himâyesindeki Vidin-Bulgar Krallığına son verildi. Macaristan'a büyük bir akın yapılarak çok miktarda esir alındı. Haçlılardan alınan pekçok ganîmetle ülkede îmâr faaliyetleri, sosyal yardım müesseseleri ve sanat eserleri yapıldı. Esirleri önce Edirne'ye, oradan Gelibolu'ya gönderen, sonra da Bursa'ya gelince yanına getirten Sultan Bâyezîd Han, fidye karşılığı hepsini serbest bıraktı. Esirler arasında bulunan Korkusuz Jean ve arkadaşları, "Bu andan îtibâren Yıldırım Bâyezîd'e karşı gelmeyeceğimize ve ona karşı silâh kullanmayacağımıza nâmus ve şerefimiz üzerine yemin ederiz." deyince Bâyezîd Han; "Bana karşı silâh kullanmayacağına dâir ettiğiniz yeminleri size iâde ediyorum. Gidiniz, yeniden ordular toplayınız ve bizim üzerimize geliniz. Bana bir kere daha zafer kazanmak imkânı sağlamış olursunuz. Zîrâ ben, Allahü teâlânın dînini yaymak ve O'nun rızâsına kavuşmak için dünyâya gelmişim." dedi.

Niğbolu Zaferi, gönderilen fetihnâmelerle memleketin her tarafına, Asya'daki hükümdârlara, Mısır sultânlarına, Irak ve Acem beylerine, Tatar hânına, Bursa kâdısına müjdelendi. Mısır'da bulunan Abbâsî halîfesine gönderilen zafernâmeye verdiği cevapta, Abbâsî halîfesi Bâyezîd Hana; "Sultan-ı İklim-i Rûm" ünvânı ile hitâp etti. O günden îtibâren Osmanlı hükümdârlarına sultan denilmesi âdet oldu.

NİĞDE;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 6485 km^2

Nüfûsu : 305.861

İlçeleri : Merkez, Altunhisar, Bor, Çamardı, Çiftlik, Ulukışla.

Türkiye'nin elma bahçesi (ambarı) olarak tanınan ili. Niğde ili, İç Anadolu'nun Orta Kızılırmak bölümünde; Nevşehir, Kayseri, Adana, İçel (Mersin), Konya ve Aksaray illeri arasında yer alır. Trafik numarası51'dir.

İsminin Menşei

Hititler devrinde Niğde bölgesi "Nakita" isimli bir yerleşme merkeziydi. Zayıf bir rivâyete göre de Niğde ismi, ilk çağ isimlerinden "Cadyna"dan gelmektedir. İslâm müelliflerinin eserlerinde ise Niğde için "Nekidâ", "Nekide" olarak bahsedilir. Bu kelime zamanla "Nikede" şeklinde telaffuz edilmiş, Selçuklular bu şehre "Nigde" (Niğde) ismini koymuşlardır.

Selçuklu Türkleri Niğde'yi feth ettiklerinde burası küçük bir köy idi.

Selçuklular bu köyü imar ederek, Selçuklu devrinin önemli bir askerî merkezi hâline getirdiler. On üçüncü asrın ilk yarısında Türkiye'nin büyük şehirleri arasında yer alan Niğde, bilahare Konya, Kayseri ve Aksaray yanında ikinci dereceye düşerek ihtişamını kaybetti.

Târihi

Niğde ilinin bilinen târihi beş bin sene önceye dayanır. Eski çağlarda Niğde şehrinin bulunduğu yerde yerleşme merkezi yoktu. Hititler zamânında Niğde, "Nahita" isimli bir yerleşme merkeziydi. Hitit Devletinin yıkılışı ile bu bölge, M.Ö. 8. asırda Frikya Devletinin hâkimiyeti altına girdi. Anadolu'da kurulan Frikya ve sonradan Lidya Devleti, yine iç karışıklıklar ve bölünme neticesi yıkılınca bu bölge Perslerin eline geçti.

M.Ö. 4. asırda Makedonya Kralı İskender, Pers Devletini yenerek Anadolu ve İran'ı Makedonya İmparatorluğuna kattı. İskender'in ölümü üzerine bu geniş imparatorluk, komutanları arasında taksim edilince Anadolu, Selevkos Devletinin payına düştü. Niğde ve çevresi bir müddet Selevkosların elinde bulunduktan sonra Kapadokya Krallığının eline geçti. M.S. 1. asırda Kapadokya Krallığını Roma İmparatorluğu ilhak edince, Niğde ve çevresi Roma'nın hâkimiyeti altına girdi. M.S. 395 senesinde Roma İmparatorluğu ikiye bölününce, Niğde ve çevresi Anadolu'nun bir parçası olarak Doğu Roma

(Bizans)nın payına düştü.

Mîlâdî 707 senesinde Emevîler devrinde Niğde ve çevresiİslâm orduları tarafından feth edildi ve bölgeye “Tavâna” ismi verildi. Emevîlerin iç isyan, bölücü faaliyetler ve iktidar kavgaları sebebiyle zayıflaması üzerine Bizans, Niğde ve çevresini Müslümanlardan geri aldı.

1071 Malazgirt Zaferinden sonra Anadolu Fâtihi Kutalmışoğlu Süleyman Şah emrindeki Türk ordusu, bütün Anadolu gibi bu bölgeyi de Bizanslılardan alarak fethetti (1076). Sultan İkinci Kılıçarslan burasını yerleşme merkezi hâline getirerek oğlu Melik Arslan Şaha verdi. Bundan sonra gelişmeye başlayan Niğde 13. asrın ilk yarısında Anadolu’nun büyük şehirlerinden biri hâline geldi. Sultan İzzeddin Keykâvus ve kardeşi Sultan Alâaddin Keykubat devrinde bu sultanların emriyle Niğde vâlisi olan Zeyneddin Beşâre, şehri fevkalâde bir şekilde imâr etti. Bu târihlerde Niğde Selçuklu Devletinin önemli bir askerî merkezi (üssü, ser-leşkeri) idi. Zaman zaman Selçuklu Sultanları Niğde’ye gelip bir müddet otururlardı.

1308 senesinde, Selçuklu Devleti yıkılarak ülke, pekçok beyliklere bölündü. İlhanlılar, Anadolu genel vâlileriyle bu bölgelerde hâkimiyetlerini devam ettirmek istediler. İlhanlıların genel vâlisiyken Orta Anadolu’da istiklâlini îlân eden Eretnaoğulları, Niğde ve çevresine de hâkim oldular. Eretnaoğullarının Niğde vâlisi olan Sungur, Niğde’yi geniş ölçüde îmâr etti.

Tancalı Arap Seyyahı İbn-Battûta 1333’te Niğde’yi ziyâret etmiş ve eserinde Niğde’yi büyük bir şehir olarak tasvir etmiştir.

Eretnaoğulları ile Karamanoğulları arasında Niğde ve çevresi ihtilâf konusu oldu. Eretnaoğullarının yerine geçen Kâdı Burhâneddîn ile Karamanoğulları arasında Niğde ve çevresi için çekişme devam etti. Kâdı Burhâneddîn’in vefâtından sonra bölgeye kesin olarak Karamanoğulları hâkim oldular. Karamanoğulları zamânında da (1365-1476) Niğde gelişmeye devam etti. Niğde, 1341-1365 arasında Eretnaoğulları ve 1365-1476 seneleri arasında Karamanoğulları idâresinde kalmıştır.

Sultan Yıldırım Bâyezîd Han, Niğde ve çevresini alıp Karamanoğulları beyliğini ortadan kaldırdı. Yıldırım Bâyezîd’in Tîmûr’a 1402 Ankara Savaşında yenilişinden sonra, Osmanlıların büyük gayretleriyle kurulan Anadolu birliği ortadan kalktı. Birçok Anadolu beyliği gibi Karamanoğulları Beyliği de tekrar kurularak Niğde’yi ele geçirdi.

1419’da Mısır Memlûk Sultanı Müeyyed’in oğlu İbrâhim, Niğde’yi aldıysa da muhafaza edemedi ve Niğde yeniden Karamanoğullarının eline geçti. Niğde ve çevresi, 1470’te Fâtih Sultan Mehmed Hân devrinde kesin olarak Osmanlı Devletine katıldı. Osmanlı Devletini yıkmayı ihtiras derecesinde gâye edinen Akkoyunlular ve Karamanoğulları, ittifak ederek Niğde topraklarına girdiler. Fâtih Sultan Mehmed Hanın oğlu Şehzâde Mustafa tarafından büyük bir yenilgiye uğratılıp, doğuya sürüldüler. Aynı sene İshak Paşa, Niğde’yi Karamanoğullarından geri alarak, Karamanoğulları Beyliğini kesin bir şekilde târihten sildi. Böylece Anadolu, Osmanlı idâresinde Fırat veToroslara kadar birleşti.

Osmanlılar devrinde Niğde, 17. asırda Karaman Beylerbeyliğinin yedi sancağından biri idi. Yirminci asır başlarında ise Niğde, Konya eyâletinin beş sancağından biriydi. Yedi kazâsı vardı.

Osmanlı devrinde Niğde, zaman zaman isyanlara ve çatışmalara sahne oldu, bundan zarar gördü ve göçler başladı. Kayseri ve Konya gelişirken, Niğde iç isyanlarla ikinci derecede bir şehir durumuna düştü. İsyan eden Abaza Mehmed Paşa, Niğde’yi yağma etti. Düşman istilâsı görmemiş bir ilimiz olan Niğde Cumhûriyet devrinde (1923) il merkezi oldu.

1932’de Niğde’den demiryolu geçerek Ankara-Kayseri istikâmetinden gelen hat, Konya ve Adana istikâmetine giden hat üzerinde bir istasyon oldu. Niğde’nin güneyinde Ulukışla’da demiryolu ikiye ayrılmakta biri batıya Ereğli-Karaman-Konya’ya; diğeri de güneydoğuya Adana ve Mersin’e gitmektedir.

Fizikî Yapı

Niğde ili genel olarak bir (bozkır) görünümündedir. İl topraklarının % 29’u dağlardan, % 41’i platolardan ve 30’u ovalardan ibârettir.

Dağları: İl topraklarının güney ve güneydoğu kısımlarını Toros Dağları ve uzantıları kaplar. Güneydeki dağlara “Bolkar Dağları” denir. En yüksek yeri Medetsiz Tepe 3520 metredir. Aladağlar Niğde-Adana il sınırında bulunur. Demirkazık Tepesi 3374 m olup, ilin en yüksek yeridir. Aladağların batısında Pozantı (Kırkpınar) Dağı bulunur. En yüksek yeri 2703 metredir. Melendiz Dağlarının en yüksek yeri olan Hasan Dağı 3253 metredir. Melendiz Dağlarının yamaçları ile güneydoğudaki platolar bitki örtüsü bakımından zengindir. Ayrıca Kırkpınar Dağı (2689 m), Karıncalıdağ (2121 m) yüksek yerlerindendir. Büyük ve Küçük Hasan Dağları volkanik dağlardır.

Ovaları: Niğde ova bakımından zengin sayılır. Misli,Bor ve Melendiz ovalarında tahıl ekimi yapılır.

Akarsuları: İlin en önemli akarsuyu Melendiz Çayı (Uluırmak)'dır. Melendiz Dağlarından çıkarak Aksaray Ovasını sular ve Tuz Gölüne dökülür. Uzandı Deresi, Bor ve Niğde ovalarını sular. (Ecemiş) Görgün Çayı, Seyhan Baraj Gölüne dökülür. Ulukışla (Çaltı) Suyu, Karasu (Niğde) Suyu diğer akarsularıdır.

Gölleri: Kartal Gölü, Öküz Gölü, Uyuz Gölü, Acıgöl ve bâzı küçük çöküntü gölleriyle 3 baraj gölü vardır. Gebre Barajı Gölü; Uzandı Deresi üzerinde kurulmuştur. 350 milyon m^3 su biriktirir ve sulamada kullanılır. Gümüşler Baraj Gölü; Gümüşler Deresi üzerinde kurulmuştur. Akkaya Baraj Gölü: Tabakhâne Deresi üzerinde kurulmuştur.

İklim ve Bitki Örtüsü

İklimi: Niğde ilinde sert kara iklimi hüküm sürer. Yazlar sıcak ve kurak, kışları soğuk ve kar yağışlı geçer. Senenin 100 günü 0°C'nin altında seyreder. Senede 15 gün kar yağışlı geçip, ekseriya toprak 30 gün 30 cm karla örtülü kalır. Yazın 30 gün sıcaklık +30°C'nin üstünde geçer. Yıllık yağış ortalaması 350 mm civârındadır.

Bitki örtüsü: İl toprakları genel olarak bozkır görünümündedir. Orman varlığı çok azdır. İl topraklarının % 1,7'sini teşkil eder, fundalıklarla birlikte yüzde 3'e yükselir. İl topraklarının % 50'si ekili-dikili alanlar olup, buğday tarlaları, elma bahçeleri ve üzüm bağlarından; % 37'si çayır ve mer'alardan ibârettir. Geri kalanını ise, ekime müsait olmayan topraklar teşkil eder.

Ekonomi

Niğde ilinin ekonomisi tarıma dayanır. Faal nüfûsun % 70'i tarımla geçinir. Sanâyileşme son senelerde gelişmeye başlamıştır.

Tarım: Niğde ili Anadolu'nun buğday ambarı sayılan 10 il arasında yer alır. Türkiye'de en çok elma bu ilde yetişir. Bunlara ilâveten baklagiller, ayçiçeği, patates, buğday, arpa, çavdar, fasulye, nohut, sarmısak ve şekerpancarı da yetişir.

Sebzecilik önemli değildir. Fakat meyvecilikte ileri durumdadır. Bor, Merkez ilçe, Çamardı ve Kemerhisar'da geniş elma bahçeleri vardır. Misket elması meşhurdur.

Bağcılık da önemli yer tutar. İç Anadolu'da üzüm yetiştirmede en önde gelen illerdendir. Gübreleme, sulama, modern tarım araçlarının kullanılması ve ilâçlama hızla artmaktadır. Her çeşit üründe verim seneden seneye artmaktadır.

Hayvancılık: Küçükbaş hayvancılığı önemlidir. Büyükbaş hayvan sayısı da artmaktadır.

Ormancılık: Niğde ilinde orman varlığı çok azdır. Orman ve fundalıklar il topraklarının % 3'ünü kaplar. En çok rastlanan ağaç türü kayın, meşe, çam, dışbudak ve köknardır. Daha çok Aladağların eteklerinde olan ormanlar 2400 hektar arâziyi kaplar. Senede 4 bin m^3 sanâyi odunu ile 5 bin ster yakacak odun elde edilir.

Mâdencilik: Niğde ili mâden bakımından oldukça zengin sayılır. Başlıca mâden rezervleri demir, çinko, kurşun, civa, volfram, bakır, kükürt, gümüş, altın, antimon, kaolin ve alçıtaşıdır. Fakat işletilen mâden yatakları demir, çinko, antimon, kaolin ve alçıtaşıdır. Azot Sanâyi A.Ş. Ulukışla'daki alçıtaşını işletir. Senede yaklaşık 100 bin ton alçıtaşı çıkarılmaktadır.

Sanâyi: Niğde ilinde sanâyi 1980 senesinden sonra ve bilhassa son senelerde gelişmeye başlamıştır. 1964'te 10 kişiden fazla işçi çalıştıran sanâyi işyeri 3 iken, günümüzde bu sayı 50'yi aşmıştır.

Başlıca sanâyi kuruluşları; çimento fabrikası, Bor Şeker Fabrikası, un fabrikaları, peynir-tereyağ fabrikası, Niğde Meyvesuyu ve Gıdâ Sanâyii A.Ş., beton direk fabrikası, biriket-tuğla fabrikaları, Ulukışla Alçıtaşı İşletmesi, otomobil yedek parça (rotbaşı, rotel ve rot çubuğu) îmâl eden fabrika ve Birko Halı Fabrikası.

Ulaşım: Niğde ili İç Anadolu ile Kuzey ve Batı Anadolu'yu güney ve doğuya bağlayan önemli demiryolu ve karayollarının kavşak noktasıdır. Ülkemizin dörtyanı ile ulaşım irtibatı vardır. Demiryolu bakımından, Batı Anadolu'yu doğu ve güney illerimize, Suriye ve Irak'a bağlayan demiryolunun üzerindedir. Konya-Adana demiryolu, Niğde'nin güneyinde Kardeş Gediğinde ikiye ayrılır. Bir kol Adana'ya bir kol Kayseri'ye gider. Ulukışla-Bor-Niğde Kayseri'ye giden demiryolu üzerindedir. Ankara'yı Adana'ya bağlayan E-5 karayolu Ulukışla'dan geçer. Burada ikiye ayrılıp, biri İçel'e diğeri Niğde'ye gider.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfus: 1990 nüfus sayımına göre toplam nüfûsu 305.861 olup, 97.286'sı il ve ilçe merkezlerinde,

208.575'i köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 6485 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 42'dir.

Örf ve âdetleri: Niğde ve çevresi târihin seyri içinde Hitit, Frigler, Persler, İskender İmparatorluğu, Selevkoslar, Roma, Bizans, Müslüman Araplar, tekrar Bizans ve bilâhare Selçuklu, Eretnaoğulları, Karamanoğulları veOsmanlıların hâkimiyeti altında kalmıştır. 1071 Malazgirt Zaferinden sonra bu bölgeye Türklerin yerleşmesiyle diğer kültürler, örf ve âdetler unutulmuş ve Türk-İslâm kültürü hâkim olmuştur. Selçuklu devrinde Niğde askerî üs ve kültür merkezi ve Anadolu'nun sayılı büyük şehirlerinden biri hâline gelmiştir. Osmanlılarda Niğde'ye büyük hizmetler yapılmış ve çok önem verilmişse de iç isyanlar Niğde'nin gelişmesini önlemiştir. Örf ve âdetlerde Selçuklu ve Karaman Türklerinin tesiri büyüktür.

Mahallî kıyâfet: Kadınlar biri günlük ev elbisesi diğeri "kişilik" denen husûsî günlerde giymek üzere bulundurdukları iki türlü elbise giyerler. Başlarına yazma örter, boyunlarına değirme alır, üzerlerine bindallı giyerler. Ayağa ise "kaloş kundura" giyilir.

Erkekler başlarına püsküllü fes giyerlerdi. Gövdeye yakasız mintan ve bunun üzerine cepken giyilirdi. Cepken kolsuzdur. Omuz başları kol gibi uzanır. Göğsü işlemelidir. Şalvarın cep ağızları ve yanları işlemelidir. Çoraplar yünden ve ayağa ise kaloş ayakkabı, yemeni veya çarık giyilirdi.

Mahallî oyunlar: Niğde ili halk oyunları ve halk türküleri bakımından da çok zengindir. Müzik; yumuşak, içli ve basittir. Niğde'de "Halay"a Alay denir ve en çok tutunan oyundur. Diğer oyunları ise; Çekin Alay Düzülsün. Hop Cilveli, Hop Dündarlı, Develi, Ansam, Hora, Tombili, Ufacık, Menberli ve Kanacaktır.

Mahallî yemekler: Niğde tavası, saç kavurma, tandır ve çanak fasulyesi, mangır çorbası, oğma çorbası, pancar çorbası, erişte pilâvı ve çorbası, tarhana çorbası, kuskus pilavı ve çorbası, üzüm baranası, kabak köftesi, kabak musakkası, ditme, tirit, söğürme, valu söğürme, tatlı havu, ayvan baranası, soğan yahnisi, ekkabağı, yoğurtlu çorba, mumbar dolması, papara, kaygana, aşure, burma tatlısı ve kaşık kayganası.

Eğitim: "Aydınlar İli" ismi verilen Niğde'de okulsuz köy yoktur. Okur-yazar nisbeti % 90'a yakındır. İlde 27 anaokulu, 496 ilkokul, 97 ortaokul, 8 meslekî ve teknik ortaokul, 17 lise, 17 meslekî ve teknik lise vardır. Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesine bağlı Niğde Eğitim Yüksek Okulu ile Niğde Meslek Yüksek Okulu Niğde'dedir.

İlçeleri

Niğde'nin biri merkez olmak üzere altı ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 142.785 olup, 55.035'i ilçe merkezinde, 87.750'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 36, Yeşilgölcük bucağına bağlı 9 köyü vardır. Yüzölçümü 1751 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 81'dir. İlçe toprakları orta yükseklikteki dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Güneydoğusunda Pozantı Dağı, kuzeybatısında Melendiz Dağı yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri elma, fasulye, buğday, arpa, üzüm, patates ve soğandır. Misket elması meşhurdur. Türkiye'nin en iyi cins "Dermason" fasulyesi burada yetişir. İri taneli, yumuşak ve lezzetlidir. Hayvancılık gelişmiştir. En çok koyun beslenir. Hayvancılığa bağlı olarak sepicilik, dokumacılık, keçecilik, kundura yapımı, halıcılık geleneksel el san'atlarıdır. Un, iplik, dokuma ve meyve suyu fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Kızılcasu Vâdisinin batısında düzlük bir alanda kurulmuştur. Kayseri'yi Adana'ya ve İçel'e bağlayan kara ve demiryolu ilçeden geçer. İlçe faal bir ticâret merkezidir. Elma bahçeleri ve bağları meşhurdur. Belediyesi cumhûriyetten önce kurulmuştur.

Altunhisar: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 22.732 olup, 4199'u ilçe merkezinde, 18.533'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 5 köyü vardır. Yüzölçümü 581 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 39'dur. İlçe toprakları orta yükseklikte dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Kuzeydoğusunda Melendiz Dağı yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri patates, tahıl, şekerpancarı ve elmadır. İlçe merkezi Melendiz Dağı eteklerinde kurulmuştur. Bor ilçesine bağlı bir bucak merkeziyken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Bor: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 53.133 olup, 24.556'sı ilçe merkezinde, 28.577'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 7, Kemerhisar bucağına bağlı 16 köyü vardır. Yüzölçümü 1354 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 39'dur. İlçe topraklarının büyük bölümü Obruk Platosunda yer alır. Doğu, kuzey ve güneydoğusu dağlıktır. Doğusu Aladağlar, kuzeyi ise Hasan ve Melendiz dağları ile çevrilidir. Başlıca akarsuyu Küçüköz Deresidir. Bor Ovası, Ereğli Ovasının devamıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri tahıl, nohut, patates, soğan, fasulye ve

şekerpancarıdır. Sebze ve meyvecilik yaygın olarak yapılır. Vâdi boylarında meşhur Niğde elması yetiştirilir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. Şeker fabrikası, yem ve tuğla-kiremit fabrikaları, dokuma ve metal eşyâ atölyeleri başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. Orduya âit bir araç-gereç fabrikası vardır. Köylerde halı ve keçe dokunur.

İlçe merkezi, Melendiz Dağlarının doğusunda yüksek bir tepenin güneydoğu yamaçlarında kurulmuştur. Ulukışla-Niğde-Kayseri demiryolu ilçeden geçer. Niğde'yi Ankara-Adana yoluna bağlayan karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 10 km mesâfededir. Belediyesi 1890'da kurulmuştur.

Çamardı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 21.432 olup, 5179'u ilçe merkezinde, 16.253'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 20 köyü vardır. Yüzölçümü 1204 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 18'dir. İlçe toprakları dağlıktır. Orta Torosların uzantısı olan Aladağlar ilçe topraklarının tamâmını kaplar. En yüksek noktası Demirkazık Tepesi olup 3756 metredir. Başlıca akarsuyu Ecemiş Çayıdır. İlçede düzlükler yok denecek kadar azdır.

Ekonomisi hayvancılığa dayanır. Tarım sınırlı ölçüde yapılır. Başlıca tarım ürünleri tahıl ve baklagillerdir. Meyvecilik yaygın olarak yapılır, en çok elma yetiştirilir. İlçe topraklarında demir, çinko, kurşunlu çinko, antimon yatakları vardır. Bu mâdenler özel ve kamu kuruluşları tarafından işletilir.

İlçe merkezi, Demirkazık Tepesinin eteklerinde dar bir vâdide kurulmuştur. İl merkezine 69 km mesâfededir. Denizden yüksekliği 1250 metredir. Halk yazın havası çok güzel olan Üç Kapılı Yaylasına çıkar. Eski ismi Bereketli Mâden'dir. 1948'de ilçe olan Çamardı'nın belediyesi 1927'de kurulmuştur.

Çiftlik: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 36.345 olup, 2772'si ilçe merkezinde, 33.573'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 11 köyü vardır. Yüzölçümü 919 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 40'tır. İlçe toprakları orta yükseklikteki dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Güneyinde Melendiz Dağı, güneybatısında Hasan Dağı yer alır. Başlıca akarsuyu Beyazsu'dur.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri elma, fasulye, buğday, arpa, üzüm ve patatestir. Hayvancılık gelişmiştir. En çok koyun beslenir. Sepicilik, dokumacılık, keçecilik, halıcılık başlıca el sanatlarıdır. İlçe merkezi Beyazsu Deresi kıyısında kurulmuştur. Merkez ilçeye bağlı bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Ulukışla: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 29.434 olup, 5545'i ilçe merkezinde, 23.889'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 24, Çiftehan bucağına bağlı 12 köyü vardır. Yüzölçümü 1503 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 20'dir. İlçe toprakları dağlıktır. Güneyinde Bolkar Dağları, yer alır. Başlıca akarsuyu Çiftehan Çayıdır. Dağların yüksek kesimlerinde köknar, kızılçam, sedir ve karaçam ormanları vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, elma, arpa, patates, buğday, üzüm ve şekerpancarıdır. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. Tuğla ve kiremit fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. İlçe topraklarında altın, gümüş, çinko, demir, jips ve kurşun-çinko yatakları vardır.

İlçe merkezi Çiftehan Çayı Vâdisinde kurulmuştur. Eski ismi Şücâeddîn idi. İlçe merkezi karayollarının kavşak noktası yakınındadır. Kayseri'den gelen karayolu Ankara-Adana yolu ile ilçenin 5 km doğusunda birleşir. İl merkezine 62 km mesâfededir. Denizden yüksekliği 1426 metredir. Belediyesi Cumhûriyetten önce kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik yerleri

Niğde ili târihî eserleri ve tabiî güzellikleri bakımından zengin iller arasında yer alır. Selçuklu devri Türk eserleri bakımından Konya, Kayseri ve Sivas'tan sonra gelir. Bakımsızlık yüzünden birçoğu yıkılmıştır.

Alâaddin Câmii: Birinci Alâaddin Keykubâd zamânında Niğde Sancakbeyi Zeyneddin Başara tarafından 1233'te yaptırılmıştır. Selçuklu sanatının günümüze kadar en iyi korunmuş eserlerinden olup, mihrap ve minberi çok güzel bir sanat âbidesidir. Niğde'nin en eski câmisi olup Mîmar Sıddık bin Mahmûd ve kardeşi Gâzi yapmıştır. Sarı ve kül renkli kesme taştan yapılan câminin doğu kapısı son derece güzel geometrik motiflerle süslüdür. Câmi süslemeleri bakımından Selçuklu devrinin en kıymetli eserlerinden biridir. Damalı minâresi câmiye ayrı bir güzellik katmaktadır.

Sungur Bey Câmii ve Türbesi: Moğol asıllı Sungur Bey tarafından 1335'te yaptırılmıştır. On sekizinci asırda geçirdiği yangından sonra yeniden yapılmıştır. Mîmârî özelliği ve taş işçiliği şahâne olan câminin süslemeleri çok zengindir. İlk yapıldığında iki minâreliydi. Câminin yanında Sungur Beye âit sekiz köşeli bir türbe vardır.

Paşa Câmii: On beşinci asra âit Osmanlı eseridir. Ali Paşa tarafından yaptırılan câmiyi oğlu Murâd

Paşa genişletmiştir. 1909'da tâmir gören câminin yanında türbe ve çeşme vardır.

Şah Mescidi: Sungur Bey Câmii yakınında olup 1413'te yaptırılmıştır. Kare plânlı bir câmidir.

Hanım Câmii: Alâaddin Tepesinin doğusunda olup 1452'de yapılmıştır. Arife Hanım tarafından tâmir ettirildiği için Hanım Câmii olarak bilinir. Karamanoğulları devri eseridir.

Dış Câmii: On altıncı asır Osmanlı eseridir. Tek kubbelidir. İnce işçilikli ve sedef kakmalı minber Sungur Bey Câmiinden getirilmiştir.

Ulu Câmi: Bor ilçesindedir. Karamanoğlu Alâaddin Bey tarafından 1410'da yaptırılmıştır. Câmi dikdörtgen biçimindedir.

Ak Medrese: Karamanoğlu AlâaddinAli Bey tarafından 1409'da yaptırılmıştır. Adını kapısındaki beyaz mermerden alır. Selçuklu mîmârî tarzının çok güzel bir örneğidir. Ali Bey Medresesi de denir. 1936'da restore edildikten sonra arkeoloji müzesi olarak kullanılmaktadır. Geometrik motiflerle süslü giriş kapısı çok güzeldir.

Hüdâvend Hâtun Kümbeti: Moğol İlhanlı vâlisi Sungur Bey zamânında, Dördüncü Kılıç Arslan'ın kızı Hüdâvend Hâtun tarafından 1312 senesinde yaptırılmıştır. Sekizgen plânlı yapı içten kubbe, dıştan piramit çatı ile örtülüdür. Doğusunda bulunan taçkapı yıldız geçmeler ve çeşitli motiflerle süslenmiştir.

Gündoğdu Türbesi: Hüdâvend Hâtun Kümbetinin yanındadır. 1344'te ölen Hakkı Besvap için yaptırılmıştır. Kare plânlı yapı içten kubbe, dıştan piramit çatı ile örtülüdür. Türbenin kapısı geometrik, bitki ve örgü motiflerinden meydana gelen kuşaklarla çevrilidir.

Sungurbey Kütüphânesi: Emîr-ül-ümerâ Seyfeddîn Sungur Ağa tarafından 1335 senesinde yaptırılmıştır. Günümüzde İl Halk Kütüphânesi olarak kullanılmaktadır.

Eski Eserler:

Niğde Kalesi: Selçuklu Sultânı Birinci Alâaddin Keykubat yaptırmıştır. Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde onarım gördüğü kitâbe ve motiflerden anlaşılmaktadır. En son Fâtih devrinde İshak Paşanın emriyle tâmir ettirilmiştir. Safevî ve Akkoyunlu tehlikesi sona erince kale tâmir ettirilmemiştir. Bugün kale ve onu çevreleyen üç sıra hâlindeki surlardan pek azı kalmıştır.

Niğde Müzesi: 1976'da yapılmıştır. Antik Çağa âit eserlerle, Selçuk ve Osmanlı devrine âit 12 bin eser sergilenir. Akmedrese de müze olarak kullanılmaktadır.

Tyna Harâbeleri: Bor ilçesinin Kemerhisar bucağı yakınındaki şehir kalıntıları, Hititlere âit ve M.Ö. 2000 yılında önemli bir merkez olan Tuvana şehrine aittir.

Güllüdağ Harâbeleri: Niğde'nin 40 km kuzeyinde Bozköy ve Kömürcü köyleri arasında Güllüdağ'da bir Hitit şehridir. Şehir kalıntıları 3 km2dir ve surlarla çevrilidir. M.Ö. 8. asırda yangın neticesi yıkılmış ve bir daha yapılmamıştır. Savaş ve tapınak kalıntıları vardır.

Kaya Kilise ve Manastırlar: Roma ve Bizans devrinde Ihlara Vâdisinde kayalara oyulmuş kilise ve manastırlar olup, bâzısı bir saatte gezilecek kadar büyüktür.

Su Kemerleri: Kemerhisar-Bahçeli kasabaları arasında Roma devrinden kalma su kemerleridir.

Roma Havuzu: Bahçeli kasabasındadır. Etrâfı mermerle çevrili Roma devrine âit bir havuzdur.

Gümüşler Manastırı: Niğde'ye 8 km mesâfede Gümüşler kasabasındadır. Roma devrinde yapılmıştır.

Demirkazık Tepesi: Çok güzel manzaraları olan bu dağ yaz ve kış ayrı güzelliklere sâhiptir. Kayakevinin bulunduğu bu dağ, kış sporlarına müsâittir. Dağcılık tesisleri ve alabalık üretme çiftliği vardır.

Hasan Dağı: Çok güzel manzaralı bir dağdır. Konik biçimde krater gölü vardır. Kış sporlarına müsâittir.

Köşk: Bor ilçesinin Bahçeli köyü yakınında yeşillik ve sulak bir mesire yeridir.

Keten Çimeni: Suyu bol, manzarası güzel ve yeşil bir yayladır.

Kaplıca ve İçmeler:

İl toprakları şifâlı su kaynakları bakımından zengin bir bölgede yer alır. Başlıca kaplıcaları şunlardır.

Kocapınar Suyu ve Çamuru: İl merkezine 2 km uzaklıkta Niğde-Bor yolu üzerindedir. Suyu mîde, barsak ve romatizmal rahatsızlıklara iyi gelmektedir. Tesisi yoktur.

Kemerhisar İçmesi: Bor ilçesine 10 km mesâfede Kemerhisar köyü yakınındadır. Suyu içme olarak

mîde, barsak, karaciğer ve böbrek hastalıklarında faydalıdır.

Çiftehan Kaplıcaları: Ulukışla ilçesine 35 km uzaklıkta Çiftehan köyünde olup, Ankara-Adana kara ve demiryolu üzerindedir. Konaklama tesisleri mevcuttur. Kaplıcanın suyu içme olarak, böbrek ve metabolizma bozukluğundan ileri gelen şişmanlık ve gut hastalığına, banyo ile romatizma, nefrit, nevralji, kadın ve cilt hastalıklarına, eklem kireçlenmesine, bâzı bel fıtıkları ile siyatik ağrılarına, kalça ve eklem kireçlenmelerine iyi gelmektedir.

NİHAD ERİM;

Türk siyâset adamı ve hukukçu. 1912 yılında Kocaeli'nin Kandıra ilçesinde doğdu. Galatasaray Lisesini ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdi. 1936-39 seneleri arasında Paris Hukuk Fakültesinde doktora yaptı. Yurda döndükten sonra Ankara Hukuk Fakültesinde öğretim üyesi olarak vazifeye başladı. 1942'de profesör oldu. Dışişleri Bakanlığı hukuk danışmanlığı vazifesine getirildi. 1945'te San Francisko Konferansına katılan Türk heyetinde danışman olarak yer aldı. CHP'nin yayın organı **Ulus** Gazetesi'ne başyazar oldu. 1946 seçimleri öncesinde muhalefete karşı sert tenkitlerde bulundu. Sosyal bünyede rahatsızlıklar olduğu zaman hürriyetlerin sınırlandırılabileceğini ve yukarıdan aşağı bir otorite kurulabileceğini savundu. Hürriyetin üzerine "şal örtülebileceğini" yazdı. 1946 seçimlerinde CHP'den milletvekili seçilerek TBMM'ye girdi.

İkinci Hasan Saka hükümetinde 1948-1949 yılları arasında Bayındırlık Bakanı, Şemsettin Günaltay hükümetinde 1949-50 yılları arasında Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak vazife yaptı. Bu vazifeleri sırasında "Türkiye'nin yakın bir gelecekte küçük bir Amerika olacağını" söyledi. 1950 seçimlerinde milletvekili seçilemeyince üniversitedeki vazifesine döndü. **Ulus** Gazetesi'nde yazdığı yazılarla Demokrat Parti (DP) iktidarını şiddetli şekilde tenkit etti. Bu gazetenin yayınına ara vermesi üzerine çıkarılan **YeniUlus** ve **Halkçı** gazetelerinde iktidara karşı olan sert muhâlefetini sürdürdü.

1953'te kamu görevlilerinin politikayla uğraşmamaları gerektiğine dâir alınan karar üzerine üniversitedeki vazifesinden ayrıldı. Yazdığı yazılar üzerine ağır para cezâlarına mahkûm olunca, DP iktidarıyla uzlaştı. 1956'da Kıbrıs meselesiyle ilgili olarak DP iktidarına yardım etmeyi kabûl etti ve danışman oldu. DP'ye yardımcı olması sebebiyle bâzı CHP'lilerin tepkisine muhâtap oldu. Kıbrıs için bir anayasa tasarısı hazırlamakla vazifelendirilen komisyonun başkanlığına tâyin edildi. Bir müddet CHP'den uzak durdu.

Demokrat Parti iktidarına karşı yapılan 27 Mayıs 1960 ihtilâlinden sonra tekrar CHP'ye yaklaştı. Kurucu Meclis üyeliğine getirildi. 1961 seçimlerinde Kocaeli milletvekili seçilerek tekrar TBMM'ye girdi. 1961-1971 seneleri arasında parti idâresinde vazife aldı. Avrupa Konseyinde Türk parlamentosu temsilciliği yaptı. 1968'den sonra Konsey'in başkan yardımcılığı vazifesini de yürüttü. CHP içinde ortanın solu akımını destekledi.

Süleyman Demirel başkanlığındaki Adâlet Partisi (AP) hükümetinin 12 Mart 1971 muhtırasından sonra istifâ etmesi üzerine, muhtıracı komutanlarla anlaşarak CHP'den istifâ eden Nihad Erim, partilerüstü bir hükûmet kurmakla vazifelendirildi.

26 Mart 1971'de tarafsız başbakan olarak AP'li, CHP'li ve MGP'li milletvekillerinden meydana gelen hükûmeti kurdu. Ancak başbakanlığı döneminde istifâ etmiş olduğu CHP'nin siyâsî görüşleri doğrultusunda icraatta bulundu.

Onun döneminde İstanbul, Ankara başta olmak üzere 11 ilde sıkıyönetim îlân edildi. Terörist eylemleri engellemek gerekçesiyle aşırı sol eğilimlilere ve muhâfazakâr dindar kimselere karşı geniş bir baskı ve sindirme hareketi başlatıldı. 1961 Anayasasında belirtilen ve 12 Mart 1971 muhtırasında uygulanması istenen reformları gerçekleştirmeyi hükûmet programına aldı. İmam-Hatip Okullarının orta kısmı Nihad Erim'in başbakanlığı döneminde kapatıldı. Bu dönemde milletvekilliğinden istifâ etti ve 14 Ekim 1971'de kontenjan senatörlüğüne tâyin edildi. Hükûmette bulunan 11 bakan, hükûmet programında yer alan reformlarla ilgili teşebbüslerinin engellenmesi karşısında istifâ ettiler. Böylece hükûmet dağıldı.

11 Aralık 1971'de ikinci defâ hükûmeti kurmakla vazifelendirildi. Kurduğu bu hükûmet döneminde programında yer verdiği reformları uygulamaktan vazgeçerek 1961 Anayasasını değiştirmeyi tercih etti. ABD'nin isteği doğrultusunda Türkiye'de afyon ekimini sınırladı. Tâkip ettiği yanlış ve baskıcı politikalar sebebiyle şiddetli tenkitlere mâruz kaldı. 17 Nisan 1972'de İkinci Erim Hükûmeti de istifâ etti. Kontenjan senatörü olarak bir dönem mecliste kaldı. Cumhûriyet Senatosu Kontenjan Grubu Başkanlığı yaptı. Senatörlük süresi dolunca aktif siyâsetten çekildi. 19 Temmuz 1980'de yazlık evinin bulunduğu İstanbul Kartal Dragos'ta silâhlı bir saldırı neticesinde koruma polisiyle birlikte öldürüldü.

Nihat Erim'in **Hukûkî Pozitivizm ve Milletlerarası Hukuk, Siyâsî Târih ve Devletlerarası Hukuk Metinleri** adlı çalışmalarıyla Kıbrısla ilgili anı ve gözlemlerini ihtivâ eden **Kıbrıs** adlı kitabı

yayımlanmıştır.

NİHAD SÂMİ BANARLI;

Edebiyât târihçisi, şâir ve yazar. İstanbul'un Fâtih semtinde 1907'de doğdu. Trabzonlu Alemdârzâde âilesinden İlyas Sami Beyin oğludur. İlk tahsilini tamamladıktan sonra İstiklâl Lisesini, İstanbul Darülfünûn (Edebiyat Fakültesi) Edebiyat Zümresini ve Yüksek Muallim Mektebini 1930'da bitirdi. Aynı yıl Edirne erkek ve kız muallim mekteplerine edebiyât öğretmeni olarak tâyin edildi. Daha sonra sırasıyla Kabataş Erkek Lisesine (1939), Galatasaray Lisesine(1943), İstanbul Erkek Öğretmen Okuluna(1946) ve İstanbul Eğitim Enstitüsüne(1948) tâyin edildi. Bu vazîfelere ek olarak çeşitli liselerde ve İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsünde ders verdi. İstanbul Eğitim Enstitüsü ve Yüksek Öğretmen okulunda idârecilik yaptı. 1966'da emekli oldu.

Nihad Sâmi, öğretmenliğinin yanısıra çeşitli kuruluşlarda da görev aldı. İstanbul Fetih Cemiyetine 1955'de üye oldu. 1958'de aynı cemiyete bağlı İstanbul Enstitüsünün ve Yahya Kemâl'in ölümü üzerine yine aynı cemiyet bünyesinde kurulan Yahya Kemâl Enstitüsünün müdürlüklerine seçildi. Millî Eğitim Bakanlığı 1000 Temel Eser veÇağdaş Türk Yazarları komisyonlarında vazîfe aldı. Kubbealtı Cemiyetine bağlı olarak 1971 yılında çalışmağa başlayan Dil veEdebiyât Akademisinin edebiyat dalı başkanlığı ve aynı kuruluşun 1972'den îtibâren yayımladığı **Kubbealtı Akademi Mecmuası'**nın müdürlüğünü yaptı. 13 Ağustos 1974'te İstanbul'da vefât etti. Mezarı Rumelihisarı'ndadır.

Edebiyât hayâtına öğrencilik yıllarında başlayan Nihad Sâmi, bu devrede özellikle okul piyeslerinde başarılı oldu. Öğretmenliğinin ilk yıllarından îtibâren Fuat Köprülü'nün tesirinde kalarak edebiyât târihi araştırmalarına yöneldi. Birçok dergi, mecmua ve gazetede yazılar yazdı. Araştırmalara yöneldi. Yazı ve eserlerinde çok dikkatle seçilmiş kelimeler kullandı ve kendine mahsus bir sohbet üslûbu meydana getirdi. Bu üslûbu ile târihimizi, kültür eserlerimizi ve özellikle dilimizi şuurlu bir çalışma ile tanıttı ve sevdirdi.

Eserleri:

Nihad Sâmi Banarlı'nın en önemli eseri 1948'de yayımladığı **Resimli Türk Edebiyât Tarihi'**dir. Eserde destanlar devrinden zamânımıza kadar Türk Edebiyat târihini bir bütün hâlinde ele almıştır. Eserini kendine has bir sohbet tarzıyla yazmıştır. Eseri genişleterek 1971'den îtibâren fasiküller hâlinde yayınladı.

Banarlı'nın diğer eserleri şunlardır: 1) **Kızıl Çağlayan** (1933), 2) **Bir Yuvanın Şarkısı** (1933), 3) **Edebî Bilgiler** (1940), 4) **Türk Edebiyat Târihi, Başlangıçtan Tanzimata Kadar** (Hıfzı Tevfik Gönensay ile) (1940), 5) **Nâmık Kemâl ve Türk Osmanlı Milliyetçiliği** (1947), 6) **Metinlerle Türk Edebiyatı** (1951), 7) **MetinlerleEdebî Bilgiler** (1950), 8) **Yahyâ Kemâl Yaşarken** (1959), 9) **Türkçenin Sırları** (1972), 10) **Büyük Nazîreler Mevlid ve Mevlid'de Millî Çizgiler** (1962).

NİHAL ATSIZ;

Cumhûriyet devri şâir ve yazarlarından. Asıl adı Hüseyin Nihâl'dir. 25 Ocak 1905'te İstanbul'da doğdu. İstanbul Erkek Lisesini ve İstanbul Edebiyât Fakültesini bitirdi.

Türkiyât Enstitüsünde asistan olarak vazife aldı. Bir yıl kadar bu vazifede kaldı. 15 Mayıs 1931 târihinde **Atsız Mecmua** adlı dergiyi çıkardı. Bu dergide Türkçülük esâsına bağlı milliyetçilik fikrini işledi. Dergideki yazıları sebebiyle öğretmen olarak Malatya'ya sürgün edildi. Kasım 1933 ile Temmuz 1934 târihleri arasında **Orhun Dergisi'**ni çıkardı. 1933 senesinden îtibâren 1952 senesine kadar Anadolu ve İstanbul'daki çeşitli Orta öğretim kurumlarında öğretmenlik yaptı.

İkinci Dünyâ savaşı yıllarında güçlenen Turancı akım içinde önemli yeri oldu. O dönemin tartışmalarına katıldı. Ekim 1943'te **Orhun Dergisi'**ni yeniden çıkarmaya başladı. Bu derginin Mart 1944 sayısında devrin başbakanı olan Şükrü Saraçoğlu'na hitâben yazdığı **"Başvekil Saraçoğlu Şükrü'ye Açık Mektup"** adlı yazıyı yayınladı. Türkiye'deki solcu yayın ve faaliyetleri hedef alan ve şikâyet mâhiyetinde olan bu yazı, hâdiselere sebep oldu. Nisan 1944 sayılı **Orhun Dergisi'**nde **"Başvekil Saraçoğlu Şükrü'ye İkinci Açık Mektup"** yazısını yayınladı. Bu yazı üzerine dergi kapatıldı. Yazıda adı geçenlerden Sabahattin Ali, Nihal Atsız aleyhine hakâret dâvâsı açtı. 26 Nisan 1944'te, Ankara'da başlayan dâvâ sırasında Nihal Atsız lehine gösteriler yapıldı. Olaylar çıktı. 3 Mayıstaki ikinci duruşmada bir grup öğrenci Nihal Atsız lehine Ankara sokaklarında yürüdü. Sabahattin Ali'nin kitapları yakıldı.

9 Mayıs'taki son duruşmada Nihal Atsız, te'cil edilen dört aylık hapis cezâsına çarptırıldı. Olay basında ve kamuoyunda geniş yankılara yol açtı. Eylül 1944'te ırkçılık-Turancılık yaptığı iddiasıyla tutuklanan Nihâl Atsız, Ekim 1945'te serbest bırakıldı. 1947 senesinde de beraat etti. 1952 senesinde, Süleymâniye Kütüphânesinde tasnif komisyonu üyesi olarak vazifelendirildi. 1952 senesinde **Orhun**

Dergisi'ni, 1964'te **Ötüken Dergisi'**ni çıkardı. **Ötüken Dergisi'**nde yazdığı bir yazı sebebiyle 1973 yılında hüküm giydi. Ertesi sene çıkan afla serbest bırakıldı. 11 Aralık 1975 târihinde İstanbul'da öldü.

Makâlelerinde ve eserlerinde Milliyetçilik görüşüne yer verdi. Türk târihinin, başlangıcından günümüze kadar olan kısmını, bir bütün olarak yürüdüğü görüşünü ileri sürdü.

Eserleri:

1) Çanakkale'ye Yürüyüş, 2) Türk Edebiyatı Târihi, 3) Bozkurtların Ölümü, 4) Bozkurtlar Diriliyor, 5) Deli Kurt, 6) Edirneli Nazmi, 7) Türk Târihi Üzerine Toplamalar, 8) Osmanlı Târihine Âit Takvimler, 9) Türk Târihinde Meseleler, 10) Yolların Sonu (Şiir)**, 11) Dokuzboy Türkler ve Osmanlı Sultanları Târihi, 12) Osmanlı Târihleri** (Ahmedî, Şükrullah, Âşıkpaşazâde, Nişancı Mehmed Paşa vb.), **13) Ebüssü'ûd Bibliyografyası, 14) Âlî Bibliyografyası, 15) Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesinden Seçmeler. 16) Ruh Adam** (Roman)**.**

NİJER

DEVLETİN ADI ..... Nijer Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Niamey

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 1.186.408 km^2

NÜFÛSU 8.281.000

RESMÎ DİLİ ..... Fransızca

DÎNİ ..... İslâm

PARA BİRİMİ..... CFA frank (= 100 centimes)

Batı Afrika'da en geniş topraklara ve en az nüfûsa sâhip, cumhûriyetle idâre edilen bir ülke.

Târihi

Nijer'in târihini Romalılara kadar götürmek mümkündür. Her ne kadar Akdeniz'den yaklaşık 1600 km kadar güneyde ve denize kıyısı olmayan bir ülke ise de, Roma yayılmacılığı buralara kadar sıçramıştır. Bundan yedi asır evvel Nijer topraklarındaSonghai İmparatorluğunun nüfuzu bulunmaktaydı. 1591 yılında ise, morako kuvvetleri ülkeyi ellerine geçirdi. Onuncu yüzyıldan beri kuzey ve doğudan göçler yapılmaktaydı. Bu göçlerle, Mekke'den doğan İslâm güneşi, Afrika'yı aydınlatmaya başladı. On sekizinci yüzyıl sonlarında Müslüman Hausa kabîleleri, Müslümanlık sancağı altında şehir devletleri kurdular. Nijerya'daki Sokoto emirliğiyle birlik içerisindeydiler. 1804 yılında bu şehirler Sokoto emîrine bağlı bir federasyon hâline geldi. Kuzey'den gelen Fulbelerle yerli kabîleler karıştı ve Nijer toprakları, Sokoto İslâm Devleti nüfûzuna girdi.

Fakat 1898 yılında Fransız sömürgecileri, Nijer topraklarını işgal etmeye başladılar. Avrupalıların getirdiği bu karanlık sömürge boyunduruğundan kurtulma çalışmaları neticesi Nijer, 1922 yılında Fransız kolonisi olarak ayrı bir devlet hâline geldi.

Sömürgeci Fransız hegomonyasından tam mânâsıyla kurtulması, ancak 3 Ağustos 1960 târihinde oldu. Bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra, 20 Eylül'de BM'ye üye oldu. 1974 yılına kadar başkanlığını Diori yaptı. Ülkede tek partili hayat mevcuttu. 1974 yılında Yarbay Seyri Kountché, askerî bir darbe yaparak meclisi ve anayasayı lağv etti. Ülke idâresi YüksekAskerî Konseye verildi. 1978 yılında BaşkanKountché, bütün siyâsî suçluları affetti ve 1980 yılında eski başkan Hamani Diori ve 1975-76'da ihtilâle teşebbüs edenler serbest bırakıldı. BaşkanKauntché 1987'de ölünce yerine Albay Ali Seibou geçti. Ali Seibou yeni anayasa hazırlatarak halk oyuna sundu. Yapılan halk oylamasında anayasanın kabul edilmesi üzerine yapılan seçimlerde Ali Seibou Cumhurbaşkanı oldu ve sivil hükûmet 20 Aralık 1988'de göreve başladı. Bu târihten îtibâren ülkede ekonomik sebeplerden dolayı zaman zaman ayaklanmalar ve iç huzursuzluk olmaktadır.

Fizikî Yapı

Nijer, Afrika kıtasının hemen hemen ortasında, 11°42' ve 23°31' kuzey enlemleriyle, 0° 10' ve 16° Doğu boylamları arasında yer alır. Yengeç dönencesinin hemen güneyinde ve Grinich boylamının hemen doğusunda bulunur. 1.186.408 km^{2}lik bir yüzölçüme sâhiptir. Kuzeyinde Cezâyir ve Libya, doğusunda Çad, güneyinde Nijerya ve Benin, batıda ise Yukarı Volta ile Mali bulunmaktadır.

Eski Fransız Batı Afrikasının bir bölümünü teşkil eden Nijer topraklarının önemli bir kısmını Büyük Sahranın çölleri meydana getirir. Ülke geniş bir yarı-çöl ve kuru (kıraç) bir yayla görünümündedir. Ülke toprakları ortalama 360 m yüksekliğinde olup, orta ve kuzey bölgeler daha yüksektir. Kuzeyden güneye ülke ortasından geçen Air Massif Dağları, ortalama 900 m yüksekliğinde olup bâzı yerleri 1800

metreye kadar ulaşır. Gréboun Dağı 2000 m ile ülkenin en yüksek noktasıdır. Kuzeydeki bu dağlık ve çöl bölgeye karşılık, güneyde Nijer Nehrinden doğuda Çad Gölüne kadar uzanan stepler ve savanlar bölgesi yer alır. Bu bölgeler, sık tropikal Afrika ormanlarının bir uzantısıdır. Ülkenin % 5'inden daha az bir bölümü ekime müsâittir. Mali'den gelen Nijer Nehri, ülkeyi 595 kilometrelik bir mesâfede kat ederek Nijerya topraklarına girer. Ülkenin güneydoğusunda Çad Gölü yer alır.

İklim

Kuru ve sıcak bir iklimin sürdüğü Nijer'de, yıllık yağış miktarı 500 milimetreyi pek geçmez. Öyle ki, yağışlar bâzan yere ulaşmadan buharlaşmaktadır. Çoğu yerde gündüz sıcaklığı 33°C ile 40°C arasında olup, daha aşağıya pek düşmez.

Güney uçta yer alan, tropikal ormanlık bölgenin kuzeye doğru bir uzantısı olan stepler ve savanlar nispeten daha yağışlıdır ve verimli topraklara sâhiptir. Haziran ve eylül aylarında görülen yağışların, yerini ekim-kasımda sıcak ve nemli bir dönem alır. Bundan sonra bir kuru soğuk ve en son olarak hazirana kadar da bir kuru sıcak dönem görülür. Bâzı zamanlar kuraklıklar olur. Bunlardan 1968-73 dönemindeki kuraklık, ülkeye büyük zararlar getirmiştir.

Tabiî Kaynakları

Ülkenin güneybatı ucundan geçen Nijer Nehri çevresi ve Nijerya sınırına yakın bölgelerde tropikal savanlar ve kısa otlardan teşkil olmuş stepler mevcuttur. Kuzey bölgeler çöldür. Bu bölgelerde daha çok sığır, keçi ve koyun yetiştirilmektedir.

Nijer, zengin uranyum yataklarına sâhiptir. Kuzeydeki çöl bölgeleri, Nijer ekonomisini değiştiren uranyum mâdenleriyle doludur. Bundan başka mâden kömürü, fosfat ve petrol bakımından da çok önemli bir ülkedir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nijer 8.281.000 kişilik nüfûsuyla Batı Afrika'nın en seyrek nüfuslu ülkesidir. Geniş yüzölçümüne karşılık nüfûsu pek azdır ve nüfus yoğunluğu kilometrekareye 4 kişidir. Bâzı bölgeler, özellikle kuzey çölleri bomboş ve bâzı yerler ise çok kalabalıktır. Nijer Nehri koridorunun bulunduğu, nispeten verimli bölgeler, nüfûsun en kalabalık olduğu yerlerdir.

Toplam nüfûsun % 56'sını Hausa, % 20'sini Djerma, % 10'unu Fulanı ve % 8'ini Tuareg kabileleri teşkil eder.

Halkın çoğunluğu, özellikle Hausalar, çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşır. Nüfûsun % 10'undan daha azı, 10.000 kişiden fazla nüfuslu kasabalarda yaşar. Halkın % 20'ye yakın bir bölümü göçebedir. Geri kalan nüfus kır ve köy hayâtı sürdürür. Nüfûsun en kalabalık olduğu şehirler; başşehir Niamey, Zinder Maradi ve Tahoua'dır.

Hemen hemen halkın tamâmına yakın bir bölümü Müslümandır. Hausa, Djerma, Songhay, Fulbe ve Tuarenger kabîleleri, akın akın İslâm dînine katılmıştır ve yaşayışlarında Müslümanlığı tatbik etmektedirler. Ülkede bir İslâm üniversitesi mevcuttur. Nitekim İslâmiyetin kabûlüyle Fransız baskısı ortadan kalkmış, yerine bütün kabîlelerin birleştiği bir "îmân birliği" gelmiştir. Bugün için her ne kadar Fransızca resmî dil olarak kalmışsa da, birçok şehirde halk Fransızcayı bilmemektedir.

Nijer halkı, daha çok kendi dillerini konuşur. En çok Hausa ve Djerma dilleri yaygındır. Bunun yanında özellikle okumuş tabaka Arapça bilmektedir.

Nijer'de okuma yazma oranı çok düşüktür. Bu oranın % 5 olmasının en büyük sebebi ekonomiktir. Nitekim uranyumun bulunmasıyla, öğrenci ve okul sayısı artmış ve yüksek öğrenim yapılır hâle gelmiştir.

Siyâsî Hayat

Nijer bağımsız bir cumhûriyettir. Yedi ayrı yönetim bölgesine ayrılmıştır. Ayrıca Fransız Birliğinde dokuz senato temsilcisi bulunmaktadır. Ülke, anayasaya göre bir hükümet ve başbakan tarafından yönetilir. Başbakan 5 yılda bir seçilen devlet başkanına karşı sorumludur. Millet Meclisi 60 üyeli olup beş yıllığına seçilir.

1974 askerî darbesiyle işbaşına gelen Yarbay Seyri Kountché, ülke idâresini Yüksek Askerî Konsey'e vererek, Nijer devlet başkanı oldu. Dış politikada bağlantısız, ılımlı bir politika tâkip eder. Daha çok batı ülkelerinden, Japonya ve Arap ülkelerinden yardım sağlar. Başkan Kountché'nin ölümü üzerine yerine geçen Albay Ali Seibou yeni bir anayasa hazırlatarak halk oyuna sundu. İkinci bir seçimle de cumhurbaşkanı seçilen Ali Seibou 20 Aralık 1988'de göreve başladı. Hâlen bu vazifeyi sürdürmektedir.

Ekonomi

Halkın % 95'i tarım ve hayvancılıkla uğraşır. Millî gelir 310 dolar civârındadır. Ekonomisini, uranyumun bulunmasından sonra düzeltmiştir.

Daha çok darı, pirinç, süpürgedarısı, mısır, yerfıstığı ve pamuk üretilir. Sığır ve deve yetiştiriciliği önemli bir seviyededir. Nijer topraklarının sâdece % 3'lük bir bölümü ekime elverişlidir.

Nijer, yeraltı kaynakları bakımından oldukça zengindir. Uranyum, petrol, fosfat, mâden kömürü ve çinko yataklarına sâhiptir. Ülke ekonomisini ferahlatan uranyum mâdeni oldukça boldur. Fakat, bunun işletilmesi, tekniği ve endüstrisi, Batı ülkeleri, ABD ve Japonya'ya bağlı kalmaktadır.

İhrâcât ve ithâlâtının çoğunu Fransa ve Almanya ile yapar. İhrâcâtının temelini, daha çok çöl bölgesindeki Arlit, Akouta ve Agadeo civarında çıkarılan uranyum teşkil eder. 1973 kuraklığı ekonomiye ağır külfetler getirdiyse de Nijer, ağır dış borçları olmayan bir ülkedir. Dış yardımı daha çok, Ortak Pazar Ülkeleri veArap devletlerinden sağlamaktadır.

Nijer, ayrıca et üretiminden büyük gelir elde etmektedir. Ülkenin kendi ihtiyacını karşılayacak gıdâ, tekstil ve çimento endüstrisi mevcuttur. Balıkçılık önemli bir gelir kaynağıdır.

Kapalı bir arâziye sâhip olan ülkenin, uygun bir nakliye sistemine mâlik olmaması, ekonomisi için dezavantajdır. Nijer'de, demiryolu şebekesi yoktur. Sadece güneyde mahdut uzunlukta bir demiryolu vardır. Nijer Nehri, en önemli ulaşım yoludur. Fakat buradan ancak ocak-mart ayları arasında istifâde edilmektedir. Nijer Nehrinde ulaşım, Niamey ile Gaya arasında yapılmaktadır. Ülke, yapılan dış yardımların çoğunu özellikle güney bölgelerde yol ve köprü inşâsında kullanmaktadır. Hurma ve tuz taşımacılığında deve kervanlarının hâlen önemli bir yeri vardır. Hava ulaşımı pek önemli değildir.

NİJERYA

DEVLETİN ADI .....Nijerya Federal Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Lagos

YÜZÖLÇÜMÜ .....923.773 km^2

NÜFÛSU 89.666.000

RESMÎ DİLİ ..... İngilizce

DÎNİ .....İslâm

PARABİRİMİ .....Naira (= 100 Kobo)

Batı Afrika'da, İngiliz Milletler Topluluğu üyesi federal bir cumhûriyet.

Târihi

Bugünkü Nijerya topraklarında ilk yaşayanların, mîlattan 700 yıl öncesine rastladığı tahmin edilmekte, fakat bunların kimler olduğu hakkında kesin bir hükme varılamamaktadır.

Nijerya'nın târihini, Arapça yazılmış kayıtlara dayalı olarak, kuzey bölgelerde 9. yüzyıl başlarında kurulmuş, Konem-Boru ve batı bölgelerde de yedi Hausa şehir devletleriyle başlatmak mümkündür.

On ikinci yüzyıldan îtibâren kurulmaya başlanmış Yoruba velfe krallıkları, 14. yüzyıldan îtibâren kıtayı aydınlatmaya başlayan İslâm ışıklarıyla eriyip gitmişlerdir.

İslâmiyetin yayılmasıyla, mevcut şehir devletleri ve birçok kabîle Müslümanlıkla şereflenmişlerdir. Buna göre Kuzey Nijerya tamâmen İslâmlaşmış ve geri kalan bölgeler de İslâmiyetin nüfûzu altına girmişti.

Nijerya'ya ilk olarak 15. yüzyılda Avrupa sömürgeciliğini ve zulmünü getirenler, Portekiz ve İngiliz esir tüccarı denizciler olmuştur. Bir yanda doğudan parlayan İslâm güneşi köleliği önleyici, eritici ışıklarıyla Afrikalılara hayat getirirken, diğer yanda bozulmuş dinlerinin taassubu ve maddî hırslarla dolmuş Avrupalılar, Nijerya'nın zenci insanlarını esir yapıyor ve satıyordu. Böylece, Avrupalıların işgalleriyle Atlantik esir ticâreti başlamıştı. 350 yıl kadar süren bu vahşet, 20.000.000 Nijeryalı'nın esir olarak satılmasıyla Avrupa târihinde kara bir leke olarak kalmıştır.

İngiltere, 19. yüzyıl başlarından îtibâren, Nijerya içişlerine karışmaya başladı. İlk olarak Lagos, 1861 yılında bir İngiliz kolonisi hâline geldi. 1885'te Gine Körfezi civârı, İngiltere'nin himayesine girdi. Bundan sonra İngiltere, Nijerya'yı iki himâye bölgesine ayırdı. İkisini birden bir vali yönetiminde tuttu.

Birinci Dünyâ Harbinden sonra başlayan milliyetçilik hareketleri, Nijeryalılar arasında yabancılara karşı isyan etme ve bağımsızlığı elde etme düşüncesini getirdi.

1950 yılında, idâre gücünü, merkezî otoriteyle üç ayrı bölgenin meclisleri arasında paylaştıran yeni bir federal sistem getirildi. 1954 yılında îlân edilen anayasa, kuzey, batı ve doğu bölgeleri güçlü bir

merkezi hükümete bağlı olarak, Nijeryalılara sâhip oldukları kânûnî hakları verdi. İngiltere, iş başına kendi çıkarlarını koruyacak bir hükümeti getirmeyi plânlıyordu. Ülkede üç büyük parti kuruldu ve 1959 yılında seçimler yapıldı. Bu seçimlerde kuzey bölgenin Nijerya Halkları Kongresi (NPC) kazandı ve parti lideri Ebubekir Tafawa Balewa başbakan oldu. Müslümanların çoğunlukta olduğu kuzey bölge iktidara gelince, ilk iş olarak 1960 yılında bağımsızlığı elde etti. Nijerya bundan sonra 1963 yılında Cumhûriyeti îlân etti ve akabinde 1965 yılında yeni seçimler yapıldı. Fakat bundan sonra Nijerya'da iç karışıklıklar başladı. 30 Mayıs 1967'de Doğu Bölgesi Biafra Cumhûriyeti adıyla isyan ettiyse de, Nijerya hükümeti dış güçlerin yardımıyla bu isyanı bastırdı. Fakat bu iç harp 30 aydan fazla sürdü ve 20. yüzyılın en kanlı ve korkunç çatışmalarından biri oldu. Biafra bölgesi binlerce ölü ve birçok harap olmuş binayla doldu.

1970 yılından sonra olay yatıştı ve bu arada bulunan petrol yatakları Nijerya'nın hayâtını değiştirdi. 29 Haziran 1975'te General Muhammed yeni bir askerî darbeyle iş başına geldi. Çok geçmeden 1976'da yapılan üçüncü ihtilâl teşebbüsü başarısızlıkla bitti. Fakat, General Muhammed öldürüldü ve yerine, yardımcısı General Olesegun Obasanjo geçti. General İbrâhim Babangida devlet başkanı olup, askerî bir rejim kuruldu. Bundan sonra NijeryaFederal Hükümeti, petrol gelirlerinin getirdiği refah düzeyi ile iç olayları önlemeye başladı ve bugün için Nijerya Afrika'nın en gelişmiş ülkelerinden biri hâline geldi. 4 Temmuz 1992'de seçimlerle tekrar demokratik düzene geçilmeye ilk adım atıldı. Sivil yönetime geçiş târihi olarak çeşitli zamanlar belirlendi ise de en son olarak 27 Ağustos 1993'e ertelendi.

Fizikî Yapı

Nijerya, güney batı Afrika kıyısında, 3° 57' ve 13° 54' kuzey enlemleriyle 2° 39' ve 14° 38' doğu boylamları arasında yer alır. Doğusunda Kamerun, kuzeydoğusunda Çad, kuzeyinde Nijer ve batısında Benin devletleri yer alır. Güneyi, Gine Körfeziyle Atlantiğe açılır. Yüzölçümü yaklaşık olarak 923.773 km^2dir.

Nijerya, esas olarak dört coğrafî bölgeye ayrılır kıyıdaki mangrovlı (Afrika'da bataklıklarda yetişen bir cins ağaç) bataklık bölgesi, tropikal ormanlık bölge, Savana bölgesi ve kuzeydeki yarı çöl bölge.

Yaklaşık 100 km kadar iç bölgeye giren kıyı bölgesi, hemen hemen 36.000 km^2lik geniş bir deltaya ve mangrov ağaçlarıyla dolu bataklıklara sâhiptir. Bölgede yüzlerce nehir ve kolları mevcuttur. Nijerya toprakları, kıyılardan îtibâren tedricen kesilmiş ve dağlık arâzilerle kırılmış, hafif ondüleli bir yayla görünümündedir. Lagos'tan Kamerun sınırına kadar olan şerit, ekvatoral ormanlık araziyle örtülüdür.

Nijerya'nın ikinci ormanlık bölgesi, Savana bölgesidir. Ülkeyi baştan başa (yaklaşık 320 kilometreyi aşkın bir mesâfede) kateden Nijer Nehrinin batı bölgesi, dağlık bir arâzidir. Bu yüksek dağlar arasında Adamawa Dağları yaklaşık 80 km uzunluğundadır. Ülkenin en yüksek yeri, yine bu dağlar üzerindeki Dimlang Tepesi olup, yaklaşık 2042 metredir.

Ülkenin güneydoğusunu ise Kamerun Dağlarının batı yamaçları örter ve bütün güneydoğu sınırı boyunca uzanırlar. Bu dağlar, ortalama 1500 m yüksekliğinde olup, bâzı yerleri 2000 metreye ulaşır.

Kuzey Nijerya ise nispeten yarıçöl olup, Büyük Sahra Çölünün güneye doğru bir devamı şeklindedir.

İklim

Nijerya, tropikal iklimin tesirinde, yüksek sıcaklıkların olduğu bir ülkedir. Yıllık ortalama yağış miktarı, bölgeden bölgeye farklılıklar gösterir. Kıyıdan îtibâren iç bölgelere doğru uzanan yeşillik ve ormanlık bölgeler, yılda ortalama olarak 1000 ilâ 1500 mm civârında yağış alır. Lagos civarında birkaç kilometre genişliğinde olan ekvatoral ormanlık arâzi, doğu sınırına doğru 160 kilometreye kadar genişler. Bu bölge ve Nijer Nehri deltası, en güneyi yüzlerce tatlı ve tuzlu sularla beslenmiş, sert ve yumuşak tahtalı, kıymetli ağaç çeşitleriyle doludur. Kıyı bölgesinin nem miktarı yaklaşık % 75 civârında olup, en fazla yağışı mayıs ve haziran aylarında alır. Ortalama sıcaklık ise 29-30°C civarındadır.

Savana bölgesiyse yılda ortalama olarak, en fazla ağustos ayında olmak üzere, 1000 mm yağış alır. Jos Yaylasında bu rakam, 1500 milimetreyi geçmektedir. Sıcaklık ise 28-33°C arasında olup, mart-nisan aylarında 37°C'ye kadar yükselebilmektedir.

Kuzey bölgelerde çöl iklimi mevcuttur. Kış aylarında Büyük Sahradan güneye doğru şiddetli esen rüzgârlar, berâberlerinde toz ve kum getirirler.

Tabiî Kaynakları

Nijerya toprakları, kıyıdan îtibâren kuzey sınırı Nijer'e kadar, ormanlarla kaplıdır. Kıyı bölgesindeki ekvator ormanları, kuzeydeki ormanlara nazaran daha sık ve geniştir. Kamerun sınırına doğru bu genişlik, 160 kilometreyi bulabilmektedir. Uzun otların ve karışık cins ağaçların bulunduğu savana bölgesindeki ormanlar ise 550 km genişliğine ulaşır. Bu ormanlarda genellikle sert ve yumuşak tahtalı ağaç türleri vardır. Doğu Nijerya'da ise, daha çok palmiye ağaçları yer alır. Dünyânın en uzun

nehirlerinden biri olan Nijer Nehri boyları ve en güney uçta yer alan delta bölgesindeki ormanlar daha çok boz renkli palmiyeler, baobob, akasya ve salkım ağaçları ile doludur.

Nijer'den doğan Nijer Nehri, 4180 km uzunluğunda olup, ülkenin hayat kaynağıdır. Lakoja bölgesindeki ikinci büyük nehir olan Benue ile birleşir ve güneyde delta bölgesine kadar 280 km yol kateder. Delta bölgesinde ise yüzlerce irili ufaklı nehir mevcuttur. Nijer Nehri üzerinde kurulu Kainiji Barajı ile elektrik elde edilmektedir.

Nijerya topraklarının büyük bir kısmı yüksek demir ve alüminyum konsantrasyonu ihtivâ eder. Yağmurlar sebebiyle de toprak kızıl renk almıştır. Dolayısıyla, sert örtü hâlindeki bu kızıl killi topraklar verimsizdir. Çad Gölü çevresinde ise toprak siyah renkli olup, ekime müsâit değildir. Güney ormanları bölgesindeki topraklar kireç bakımından kifâyetsizdir. Buna rağmen güneydeki bitki çeşidi ve yoğunluğu kuzeyden daha fazladır.

Nijerya ormanlarında çok çeşitli yırtıcı hayvan yetişir. Aslan, kaplan, leopar bol bulunur. Bundan başka maymun, suaygırı, antilop, kuzeye doğru fil, zürafa ve gergedan da sık rastlanan hayvanlardandır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Dünyânın nüfus bakımından dokuzuncu ülkesi olan Nijerya, yaklaşık 89.666.000 nüfûsuyla Afrika'nın en kalabalık ülkesidir. Nüfus artışının en yüksek olduğu ülkelerden biridir.

Halkın büyük bir bölümünü yerli kabîleler teşkil eder. Ayrıca Avrupalı beyazlar da mevcuttur. Nüfus, birbirinden birçok bakımlardan farklı, yüzlerce çeşit gruplardan teşekkül eder. Bunların en güçlü ve geniş olanı Housa-Fulani kabîleleridir. On dördüncü yüzyılda Müslümanlıkla şereflenen bu insanlar, ülke idâresini ellerinde tutmaktadırlar. Ayrıca güneybatıda Yoruba, güneydoğuda İbo kabîleleri de güçlüdür. Bundan başka Tıv, Iraw, İbibio, Efik velfe kabîleleri, sayıca kalabalık diğer kabilelerden birkaçıdır.

Kuzeyde bulunan ve ülke yönetiminde başrolü oynayan Hausa-Fulani kabîleleri genellikle ticâret ve çiftçilikle uğraşırlar. Ülke idâresinde ve hayat tarzlarında, İslâm kâidelerine bağlı kalırlar.

Nijerya nüfûsunun yarıdan çoğu Müslümandır. Ülkede, genellikle Avrupalı olan bir miktar Hıristiyan vardır. Bâzı kabîleler ise hâlâ putperesttir. Müslüman Nijeryalıların kültür düzeyleri oldukça yüksektir. Ülke genelinde okuma-yazma oranı % 50'dir. Nijerya'da toplam 13 üniversite mevcuttur.

Nijerya'da, yüzlerce çeşit kabile gruplarının, yine yüzlerce çeşit dili vardır. Bugün için Afro-Asyatik ve Nijer-Kongo âilelerinden gelme 300'den fazla yerli dil tespit edilmiştir. Ülke, uzun yıllar İngiltere zulmü ve sömürgesi altında kaldığı için, resmî dâireler ve okullarda İngilizce kullanılmış ve ülkenin resmî dili hâline gelmiştir. Bundan başka Arapça da konuşulmaktadır. Yerli dillerinin en yaygın ve sosyal hayatta tesirli olanları Hausa,Yoruba ve İbo dilleridir.

Kabîleler arasında âdet, örf, dil, din ve yaşantı bakımından birçok farklılık varsa da, ekonomik hayatta nüfûsun çoğunluğu tarım ve ticârette birleşir. Birçok köy ve klanların yönetim unsurunun temelini, büyük ölçüde genişlemiş ve poligami türde âileler meydana getirir. Bu âileler politik, sosyal ve ekonomik sistemler îtibâriyle, âileye has bir organize ile, gıdâ üretiminde en güçlü olma amacındadır. Fakat bu âileler hiçbir zaman Avrupa'daki ayrıcalıklı zümreler hâlinde değildir ve âile reisleri veya klan başkanları bir Avrupa diktatörü şeklinde hareket etmezler.

İslâmiyetin, Nijerya'ya getirdiği barış, huzur ve seâdet, 600 yıldan beri insanlık sıfatlarından habersiz bu insanların hayatlarına yepyeni ufuklar kazandırmıştır. Nitekim Avrupalıların boyunduruğundan kurtulmaları, bu sâyede kazanmış oldukları birlik ve berâberlikle gerçekleşmiştir.

Bugün için Nijerya, Afrika ülkelerine nazaran refah seviyesi yüksek olan bir ülkedir. Mevcut petrol yataklarından elde edilen gelirler, ülkedeki iç karışıklıkları önlediği gibi ülke insanlarına geniş iş imkânları sağlamıştır.

Nijerya'nın başşehri Lagos'tur. Önemli bir ticârî limandır. Oldukça modern binâlarla doludur. Milletlerarası bir havaalanına sâhiptir.

Ülkenin en büyük ve gelişmiş şehri Ibadan'dır. Önemli bir endüstri merkezi olup, Afrika'nın açık pazar bölgesidir. Diğer önemli şehirleri ise Sokoto Nehrinin doğusundaki Sokoto şehri, Kaduna Nehri üzerinde Kaduna şehri, Kano, Zaria, Port Harcourt, Jos Benin Nsukka, Oyo Yolo ve Mubi'dir.

Siyâsî Hayat

Nijerya federal bağımsız bir cumhûriyettir. Federal hükümet merkezinden başka 19 eyâlet bölgesine ayrılır. Devlet başkanı seçimle başa gelir. Parlamento iki meclisten meydana gelir. Ayrıca her eyâletin bir hükümeti ve eyâlet başkanı olur. Eyâlet başkanlarının ülke idâresindeki önemi çok büyüktür. Anayasaya göre devlet başkanı, eyâletlerin üçte ikisinin desteğini almak zorundadır. Millet Meclisi 449

sandalyeden meydana gelir. Senato ise 95 üyelidir.

Nijerya, bağımsızlığından bu yana askeri darbelerin en çok yapıldığı ülkelerden olup günümüzde askerî rejim tarafından idâre edilmektedir. 1992'de seçimler yapıldı. Sivil hükümete geçiş olarak 27 Ağustos 1993 târihi tesbit edildi.

Ekonomi

Ekonomi daha çok tarıma dayanır. Yerfıstığı, pamuk, palmiye ağaçları, sebze ve meyve türleri, kakao, kauçuk tahıl ürünleri, hurma ve yerfıstığı yağı, kereste ve kolacevizi bol miktarda üretilir. Kakao ve kauçuk üretiminde dünyânın altıncı ülkesidir. Ülke topraklarının % 25'i ekime müsâittir.

1960'lı yıllarda bulunan petrol, Nijerya ekonomisini geniş ölçüde ferahlattı. Afrika'da hemen hemen en istikrarlı ekonomiye sâhip ülkelerden biri hâline geldi. Güneyde delta bölgesi, petrol yatakları bakımından oldukça zengindir. Dünyânın yedinci büyük petrol üreticisi durumunda olan Nijerya'nın ihracatının büyük bir bölümünü, petrol ve yan ürünleri teşkil etmektedir. Ayrıca doğal gaz bakımından da oldukça zengindir. 1980 yılında petrokimyâ ve doğal gaz tesisleri tamamlanmış ve rafineri sayısı arttırılmıştır. Nijerya ham petrolden başka ayrıca kömür, kalay, kireçtaşı, kolimbit ve demir mâdenleri de üretmektedir.

Mevcut nehir sularından, hidroelektrik santralleri kurmak sûretiyle, elektrik enerjisi üretilmektedir. Bunlardan en büyüğü Kainiji Barajıdır.

İhrâcâtının % 95'ini ham petrol teşkil eder. Çeşitli gıdâ maddeleri ve otomobil parça takımları, diğer önemli ihraç ürünleridir. Gıdâ maddeleri ihrâcâtının büyük bir bölümünü kakao meydana getirir. Ayrıca tütün, palmiye ürünleri, yerfıstığı, pamuk ve soya diğer ihraç ürünlerini teşkil eder.

Nijerya, kereste, kauçuk ve hayvan derilerinden de büyük gelirler elde etmektedir. İhrâcâtını daha çok İngiltere, Almanya ve Japonya'ya yapar. ABD, Almanya ve Hollanda'dan ise çeşitli makina, ilâç ve elektronik malzemeler, ithal etmektedir.

Kişi başına düşen millî gelir 370 dolardır. İş gücünün % 60'ı tarım, % 20'si ticâretle ilgilidir. Doğal gaz ve petrokimyâ endüstrisi yanında, ormancılık, balıkçılık, tekstil, çimento ve sigara endüstrileri de önemlidir. OPEC üyesi olan Nijerya, büyük bir demir-çelik endüstrisine ve geniş bir inşaat sektörüne sâhiptir.

Ulaşım: Ulaşımın geliştiği ülkede yollar genelde kuzey-güney istikâmetini tâkip eder. Uzunluğu yaklaşık 124.000 kilometreyi bulan karayolunun % 50'si asfalt kaplıdır. Demiryolu ulaşımı gelişmiş olup toplam uzunluğu 3805 kilometredir. Lagos ve Kano havaalanları en işlek uluslararası havalimanlarıdır.

NİKÂH (Bkz. Evlenme)

NİKARAGUA

DEVLETİN ADI .....Nikaragua

BAŞŞEHRİ ..... Managua

NÜFÛSU 4.131.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....130.000 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İspanyolca

DÎNİ .....Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ..... Cordoba

Kuzeyde Honduras, batıda Karayip Denizi, güneyde Kostarika ve doğuda Pasifik Okyanusu ile çevrili olan Nikaragua, 10° 43' ve 15° kuzey enlemleriyle 83° 09' ve 87° 41' batı boylamları arasında yer alır. Nikaragua Orta Amerika'nın yüzölçümü en büyük, nüfus yoğunluğu en düşük olan ülkesidir.

Târihi

1502 yılında Nikaragua kıyıları Colombus tarafından keşfedildiğinde ülke nüfûsunu Miskitolar gibi birçok yerli kabile meydana getiriyordu. 1523'de bir İspanyol kaptanı Garanada ve Léon'de yerleşme merkezleri kurdu. On yedi ve on sekizinci yüzyıllarda İspanyollar Nikaragua'nın büyük bölümünü sömürge hâline getirdiler.

Nikaragua 1821'de İspanya'dan bağımsızlığını kazandıktan sonra, kısa bir süre Meksika ile daha sonra Orta Amerika Birleşik Eyâletleri ile birleşti. Nihâyet 1838'de bağımsız ayrı bir cumhûriyet oldu. Bundan sonra, liberaller ve muhâfazakârlar ülkede idâreyi ele geçirmek için birbirleriyle mücâdele

ettiler. Amerika Birleşik Devletleri Deniz Kuvvetleri, yirminci yüzyıl başlarında son olarak 1926 ve 1933 yılları arasında olmak üzere defâlarca ülkeyi işgâl etti.

Yapılan seçimler sonunda, 1 Ocak 1937'de Anastasia Somoza iktidârı ele geçirince, 42 yıl devam eden Somoza âilesinin diktatörlüğü başlamış oldu.

Aralık 1972'de Managuada vukû bulan zelzele, Somoza âilesi diktatörlüğünün yıkılmasına başlangıç teşkil etti. Somozalar zelzele için verilmiş olan milyonlarca dolarlık yardımı kendi özel maksatları için kullandılar. Bütün kamuoyu aleyhlerine döndü. Ayrıca Sandinista Millî Kurtuluş Cephesi devlet için önemli bir tehlike arz ediyordu. 1978'de rejim kuvvetlerindeki bölünme hızlandı. Aynı yılın başlarında da **Prensa** Gazetesi'nin rejimin ateşli muhâlifi olan başyazarı öldürülünce, olay Somoza rejimine mal edildi. Bu olay ülke çapında genel bir grev ve lokavta sebep oldu. Sandinistalar birçok hükümet görevlisini rehin alarak, Somoza'yı, tutuklanan gerillaları serbest bırakmaya zorladı. 1978 Ağustos ve Eylülünde, rejime karşı yapılan hareket başarısızlıkla sonuçlandı. 1979 Haziranında solcu Sandinista gerillaları rejime karşı son askerî harekâtı başlattılar. Kostarikada sürgünde bir hükümet kurdular. Somoza 19 Temmuz 1979'da kaçınca, marksist Sandinista gerillaları ülkede yönetimi ele geçirdiler. On bir yıl ülkeyi yöneten marksist Sandinista lideri Daniel Ortega 25 Şubat 1990'da yapılan seçimlerde yenilgiye uğradı. On dört partinin meydana getirdiği Millî Muhâlefet Birliği(UNO) Millî Meclisteki 92 sandalyeden 51'ini kazandı ve Videta Barrioi de Chamorro başkan oldu.

Fizikî Yapı

130.000 km^2lik yüzölçüme sâhip olan Nikaragua, üç farklı bölgeye ayrılır. Batıda Pasifik alçak arâziler bölgesi, orta kesimde And Dağlarının kuzey-güney istikâmetindeki sıradağlarla birleştiği yerlerdeki yüksek arâziler ve doğuda Mosquito kıyısı adı verilen Karayib alçak arâziler bölgesi. Batıda Pasifik kıyısında, deniz seviyesinden yüksekliği 37 metre olan ve yaklaşık 61 km uzunluğunda ve 26 km genişliğinde Managuva Gölü yer alır. Bu göl Tipitipa Nehriyle ülkenin en büyük gölü olan Nikaragua Gölüne irtibatlanır. Nikaragua Gölü deniz seviyesinden 32 metre yüksek olup, 160 km uzunluğunda ve 72 km genişliğindedir. Bu göl, Karayib Denizine dökülen ve Kostarika ile sınırın büyük kısmını teşkil eden San Juan Nehrini besler.

Pasifik kıyı bölgesinin doğusunda, Orta Amerika Dağlarının kuzeyden güneye uzanan iki sıradağı yer alır. Bu sıradağlar bir yayla ile birbirlerinden ayrılmıştır. Burası ülkenin en büyük bölgesidir. Batıdaki dağ zincirinin kenarında, 20'den fazlası arasıra püsküren volkanik tepeler bulunur.

Nikaragua'da zelzele de çok olur. Bâzan bu yer sarsıntıları büyük zararlara yol açmaktadır. 1931'de başşehir hemen hemen tamâmen tahrip olmuştur. 1972'de vukû bulan başka bir zelzelede başşehir dümdüz hâle gelmiştir. Dağların ve yaylanın doğusunda Karayib Kıyı Ovası uzanır. Burada ilk oturan Miskito yerlileri sebebiyle, bu kıyı Mosquito (Miskito) kıyısı olarak bilinir.

İklim

Nikaragua tropikal bölgede yer alır. Ülkenin büyük bölümünde sıcak ve nemli bir iklim hâkimdir. Alçak arâzilerde çok yüksek sıcaklıklar vukû bulur. Bununla berâber doğudan esen alizeler buralarda iklimi bir miktar mûtedil (ılıman) hâle getirmektedir.

Tepelerde ve dağlarda da iklim mûtedildir. Atlantik kıyıları, Pasifik kıyılarına nazaran daha çok yağış alır. Pasifik kıyısında yıllık ortalama yağış miktarı 3810 mm, Atlantik kıyısında ise yılda ancak 1140 mm yağış alan Managua hâriç 2030 milimetredir. Sene, biri kurak, diğeri yağışlı olmak üzere iki mevsime ayrılır. Managua'da sıcaklık ortalaması, aralıkta 27°C, mayıs ve haziranda 30°C arasında değişir.

Tabiî Kaynakları

130.000 km^2lik yüzölçüme sâhip olan Nikaragua arâzisinin yaklaşık 62.400 km^2si kereste ormanı ile kaplıdır. 50 çeşide yakın ağaç vardır. Bunların en önemlileri çam, meşe, mahun ve sedirdir. Ülkenin vahşî hayvanları puma, jaguar, geyik, maymun ve timsahlardır. Ülkenin en başta gelen yeraltı kaynakları altın, gümüş ve bakırdır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

4.131.000 kişilik Nikaragua nüfûsunun % 40'ı şehirlerde, kalanı köylerde yaşamaktadır. Ülkenin en büyük şehri başşehir Managua olup, nüfûsu 1.026.000'dir. Diğer önemli şehirler Leon, Granada ve Chiandega'dır. Nikaragua nüfûsunun büyük çoğunluğunu, Avrupalılarla Amerikalı yerlilerin karışımından meydana gelen melezler teşkil eder. Bununla berâber Karayib kıyısında ülkenin kalan nüfusundan oldukça farklı olan iki grup yaşamaktadır. Bunlar, hâlâ geniş ölçüde kabileler hâlinde yaşayan Mosquito (Miskito) yerlileri ve 19. yüzyılda ülkenin bu kısmına İngilizler tarafından Afrika'dan köle olarak getirilen Jamaikalıların soyundan gelenlerdir. Bunlar diğer Nikaragualılardan ekonomik ve kültürel bakımdan büyük ölçüde ayrı kalmıştır.

Nikaragualıların büyük çoğunluğu resmî olarak Roma katoliğidir. Karayib kıyısındaki Blufields bölgesinde Jamaikalıların soyundan gelen 70.000 kadar protestan vardır. Ülkede okuma yazma oranı % 70'tir ve her bin kişiye 13 öğretmen düşmektedir. 1979'da başa geçen ihtilal hükümeti dış ülkeler de dâhil olmak üzere, nüfûsun birçok sektöründen öğretmen temin etmiştir. Diğer ülkelerden getirtilen öğretmenlerin çoğu Küba'dandır. Yüksek tahsil Managua'da ve Leeon'da kolları olan devlet üniversitesinde veManagua'daki Orta Amerika Katolik Üniversitesinde yapılmaktadır. Ayrıca üç yüksek teknik okul vardır.

Ekonomi

1978-1979'daki iç savaş sanâyi merkezlerini yıkmış ve tarımı ciddî şekilde kötü duruma sokmuştur. İhtilâl hükümeti tarafından girişilen zora başvuran reformların bir netîcesi olarak ekonomi daha da düzensiz hâle gelmiştir. İhtilalden beri birçok ülkeden alınan yardım geniş ölçüde ekonominin geliştirilmesinden ziyade ülkenin yeniden inşasına ayrılmaktadır. Çalışan nüfûsun % 47,9'u tarımla, % 15'i îmâlât, inşâat, mâdencilik gibi işler ve % 35'i çeşitli hizmetlerde, ulaştırma ve ticâretle uğraşmaktadır. Tarım ve hayvancılık Nikaragua ekonomisinin en büyük bölümünü meydana getirmektedir. Pamuk, kahve, et, kimyevî ürünler ve şeker başlıca ihraç mallarıdır. Ekilen toprakların yarıdan fazlası pamuk ve pirince ayrılmıştır. Kalan topraklarda kahve, şeker kamışı, tahıl, süpürge darısı ve fasulye ekilmektedir.

Îmâlât sanâyiinin ana dalları, şeker sanâyi, yemeklik yağ üretimi, plastik sanâyi, deri sanâyi, tekstil sanâyi, kimyâsal ürünler, çimento sanâyi, meşrubat ve alkollü içkiler, et ve süt mâmulleri, kontraplak sanâyiidir. Nikaragua'da başlıca altın ile gümüş ve bakır mâdenleri işletilmekte ve bunların çoğu ihraç edilmektedir. Nikaragua en çok ABD, Venezuela, Almanya, Japonya, Kostarika ve Guatemala ile ticâret yapmaktadır. Başlıca ithal malları, makina ve arabalar, kimyâ malzemeleri, ham petrol ve gıdâ maddeleridir.

Ülkede ulaşım demir, kara ve hava yollarıyla sağlanır. Demiryollarının uzunluğu 300 km, karayollarının uzunluğu ise 14.997 km olup, bunun ancak % 10'u asfalttır. Ülkede bir tâne uluslararası havaalanı vardır.

NİKEL;

Alm. *Nikel (n),* **Fr.** *Nickel (n),* **İng.** *Nickel.* Çok eski çağlardan beri bilinen ve bugün de çok kullanılan, gümüş renginde, kimyâda "Ni" sembolüyle gösterilen metal. Nikel, mîlattan önceki medeniyetlerde alaşım hâlinde kullanılmıştır. 1751 yılına kadar nikelin saf metal olarak elde edildiği bilinmiyor. Bu târihte A.F. Cronstedt, nikeli saf olarak nikkolit (NiAs) ihtivâ eden cevherden elde etti.

Bulunuşu: Çokluk bakımından yer kabuğunun yirmi dördüncü elementidir. Yerkabuğunu meydana getiren maddeler içinde % 0,016 kadardır. Nikelin en önemli kaynağı, kükürt ihtivâ eden cevherlerdir. Başlıca mineralleri pentlandit [$(Fe, Ni)_9S_8$], millerit (NiS), nikolit, (NiAs), maşarıt ($Ni_{11}As_8$), gersdorfit (NiAsS), garnierit, vermukülitler, polidimit, violarit [$(Ni,Fe)_3S_4$], ve ulmanit (NiSbS) dir. Bâzı meteor taşlarında demirle alaşım hâlinde bulunmaktadır.

Özellikleri: Nikelin atom numarası 28'dir. Periyodik cetvelde VIII B grubunda bulunur. Elektron dizilişi, $1s^2\ 2s^2\ 2p^6\ 3s^2\ 3p^6\ 3d^8\ 4s^2$ şeklindedir. $4s_2$ seviyesindeki iki elektron, en yüksek enerjiye sâhip olup, bu elektronlar verildiğinde; kararlı olan (2+) değerlikli iyon meydana gelir. Bu reaksiyon için elektrot potansiyeli +0,231 V dur. Kobalttan pasif, kalaydan aktiftir. Adi şartlarda kuvvetli asitlerle reaksiyona girer. Bu reaksiyonda tuz ve hidrojen meydana gelir. Nikelin tuzları çok hafif asidiktir. Sulu seyreltik nikel oksit çözeltisinin pH si. 6,7'dir. Nikelin yoğunluğu 8,9 g/cm^3, erime noktası 1455°C, kaynama noktası 2900°C', özgül (spesifik) ısısı 118°C'da 0.1095 cal/gC° erime gizli ısısı 73,8 cal/g dir. Atom ağırlığı 58,71 dir. Atom ağırlıkları 58 (% 67,76), 60 (% 26,16), 61 (% 1,25), 62 (% 3,66) ve 64 (% 1,16) olan izotopları vardır. Kübik yüzey merkezli kristal yapıya sâhip olduğu için soğukta şekillendirilebilir. Nikel, demirden sıkı olup, oldukça serttir. Soğuk işlemle, sertlik ve mukâvemette artış sağlanır. Atmosferik etkiyle yüzeyinde bir oksit tabakası meydana gelir ve bu film hâlindeki oksit tabakası, oksitlenmenin ilerlemesini önler. Normal olarak nikel birçok asidin, tuzların, alkalinin, yaş ve kuru gazların çürütücü, aşındırıcı etkisine karşı dayanıklıdır. Asitlerin nikele etkisi yılda 0,5 mm kadardır. Nikel, manyetik özelliğe sâhiptir ve bu özelliğini 360°C'ye kadar korur. Nikel, ilâve edildiği metal veya alaşımının özelliklerini ıslah eder. Bu yüzden 3000 kadar alaşımın bünyesine girer.

Elde edilişi: Nikel, 1850 yılında 80 ton elde edilebilirken, 1971'li yıllarda 660.000 ton üretime ulaşılmıştır. En çok üretim yapan memleketler, Kanada, Küba, Fransa, Brezilya, Hindistan, Finlandiya, Norveç veRusya'dır. Nikel iki şekilde elde edilir.

a) Sülfür filizlerinden elde edilmesi: Kırılıp ufaltılan filizler, yüzdürme işlemiyle nikelce zengin hâle getirilir. Diferansiyel flotasyon ile bir bakır bir de nikel konsantratı elde edilir. Nikel konsantratında nikel

miktarı % 70-80'e çıkar. Bundan sonra kavrularak ortamdan kükürt uzaklaştırılır. Eritici ilâve edilerek eritilir. Yabancı maddeler curufa geçer. Bu sırada bakır ihtivâ eden nikel, demir matı teşekkül eder. Mat yeniden bessemerlenerek demir ve kükürdün büyük bir kısmı giderilir. Çeşitli işlemlerden geçirilip zenginleştirilen ve nikel oksit hâlinde elde edilen madde indirgenerek, metal (mâden) hâlinde elde edilir. Sonra bu mâden, elektrolitik veya mond metodu ile saflaştırılır.

b) Silikatli filizlerinden elde edilmesi: Silikat filizleri kurutulup kalsiyumsulfat ve kireçtaşı ile karıştırılarak briket hâline getirilir. Bu briketlerin kok ile eritilmesinden % 30-45 nikel ihtivâ eden nikel sülfür matı teşekkül eder. Matın bessemerlenmesiyle % 77 nikel ihtivâ eden nikel sülfür elde edilir ki bu da kavrularak oksit hâline dönüştürülür. Oksit de kok ile indirgenir.

Bileşikleri: Nikel, bileşikleri daha çok (2+) değerliklidir. İstisnai olarak 1+, 3+ ve 4+ değerlikli olabilir.

Nikel klorür ($NiCl_2$), en çok hekza hidrat hâlinde bulunur. 140°C'nin üstünde susuz hâl alır ki bu da sarı hekzagonal kristaller hâlindedir. Nikel metaliyle HCl'in reaksiyonundan elde edilir. Nikel yerine, nikel oksit, hidroksid veya karbonat da kullanılabilir. Bu tuz en çok galvanoplastide ve katalizör nikel elde edilmesinde kullanılır. Nikel bromür ($NiBr_2$) en çok trihidrat hâlinde bulunur. 200°C'de susuz hâle geçer. Nikel nitrat [$Ni(NiO_3)_2$] ticârette zümrüt yeşili renginde olan hekza hidrat hâlinde bulunur. Nikel oksit (NiO) tabiatta az miktarda bunsenit minerali hâlinde bulunur. Nikel oksit, nikel hidroksidin, bazik karbonatların, nitratın ve diğer tuzların havada ısıtılması ile elde edilir. Alaşımların yapılmasında, seramik sanayiinde renk verici olarak kullanılır.

Nikel hidroksit [$Ni(OH)_2$] nikel tuzu çözeltilerinin alkali hidroksitle muâmele edilmesinden elde edilir. Nikel sülfat ($NiSO_4$), ticârette hekza hidrat hâlinde satılır. Nikelin sülfat asidiyle muâmelesinden elde edilir. Galvanoplastide kullanılan en ucuz nikel tuzudur. Ticârî önemi bulunan bir nikel bileşiği de nikel tetra karbonildir, $Ni(CO)_4$. Bu bileşik bilhassa asetilen ve alkollerden akrilatların sentezinde karbonmonoksit taşıyıcısı olarak faydalanılır. Nikel tetrakorbonil renksiz ve uçucu bir sıvıdır. Toz hâlindeki metalik nikelin CO ile tepkimeye girmesiyle teşekkül eder.

Alaşımları: Nikel alaşımları muayyen metalleri bir arada asidik veya bazik bir açık fırında veya endüksiyon fırınında ısıtmak sûretiyle elde edilir. Bâzı alaşımları soğukta mukavim süreli ve tok olarak kullanılırken, bâzı nikel alaşımları da 1150°C'ye kadar sıcaklıklarda ve yüksek mukavemet uygulamalarında kullanılmaktadır. Alaşımlarının çoğu yüksek sıcaklıkta, endüstride bulunan korozyon ortamlarında yüksek dayanıklılık gösterir.

Nikel-Bakır alaşımları: Nikel ve bakır birbiri ile her oranda karışır. Üçte iki nikel, üçte bir bakır ihtivâ eden alaşıma Monel denir ki, en önemli Ni-Cu alaşımdır. Bu alaşımın, yüksek mukâvemeti, korozyona karşı çok iyi dayanıklılığı, çok iyi işlenebilme kâbiliyeti vardır. Bu yüzden bu alaşım, yağ rafinasyonunda, kimyevî madde üreten fabrikaların âlet ve teçhizatlarında, pompalarda, vanalarda ve mîmârîde kullanılır. Monel'e alüminyum ve titan katılarak özellikleri daha da iyileştirilir.

Nikel-Krom alaşımları: % 60-80 nikel % 13-20 krom ihtivâ eden alaşımlar yüksek sıcaklık uygulamalarında kullanılır. Bu alaşımlar 1150°C'ye kadar sıcaklıklarda korozyona dayanıklıdır. Bu alaşımlarda az miktarda demir de bulunmaktadır. Diğer % 80 nikel % 20 krom ihtivâ eden alaşıma İnkonel denir ve elektrik direnç teli olarak kullanılır. İnkonel alkalilere, organik bileşiklere, amonyak karbondioksit gibi gazlara dayanıklıdır.

Hastelloy D alaşımı % 85 Ni, % 10 Si ve % 3 Cu ihtivâ eder ve bu alaşım sülfat asidine dayanıklıdır. Kromel (% 90 Ni, % 10 Cr) ve Alumel (% 94 Ni, % 3 Mn, % 2 Al; % 1 Si) alaşımlar termokuplarda 1200°C'ye kadar kullanılır.

Para alaşımları, genel olarak bakır ve nikel ihtivâ ederler. Nikel gümüşleri, gümüş gibi beyaz olup bakır, nikel ve çinko ihtivâ ederler. Gümüş yoktur. Alaşıma beyazlığı nikel ve çinko verir. Bu alaşımın 200 çeşidi vardır. En çok kullanılanı, % 65 Cu, % 18 Ni ve % 17 Zn ihtivâ eder.

Genleşme katsayısı en düşük nikel alaşımı Invar olup, % 64 demir % 36 nikel ihtivâ eder. Elinvar (% 34 Ni, % 4,5 Cr ve % 2 W ve kalanı demir) saat yayı imalinde kullanılır.

Kullanılışı: Nikel saf olarak kullanıldığı gibi, en çok alaşım hâlinde kullanılır. Saf nikel bilhassa kaplamacılıkta kullanılır. Kaplamanın yapılması için, önce kaplanacak madde bakır sonra nikelle kaplanır. Bu işleme nikelaj ismi verilir. Nikel, akümülatör yapımında da kullanılır. Alaşımlar içinde sanâyide en çok kullanılanı, paslanmaz çeliktir. Bu çeliklerde nikel oranı, çeliğin kullanma yerine bağlı olarak değişir. % 74-77 altın, % 17 nikel ve % 6-9 çinkodan yapılmış alaşım platine benzer. Bu yüzden platin yerine kullanılır. % 46 nikelli demir alaşımına platinit denir. Platinitin uzama katsayısı cam ile aynıdır. Bu yüzden platinit cama yapıştırılır. Alpaka(yeni gümüş) alaşımı bakır, nikel ve çinkodan meydana gelmiştir. Alman gümüşü olarak da bilinir.

NİKOLA-I;

Rus çarlarından. 1796 yılında doğdu. Çar Birinci Pavel'in üçüncü oğludur. Çarlık geleneklerine göre, özel bir eğitimle yetiştirildi. 1817'de Rus ordusunda vazîfeye başladı. 1825'te, önceleri kardeşi Çar Birinci Aleksandr'ın vekili olarak, Rusya'nın idâresini ele aldı. Kardeşi çarlıktan çekilince aynı yıl Rus Çarı oldu.

Birinci Nikola Rus Çarı olduğunda, Avrupa Kıtası ihtilâllerle çalkalanıyordu. Birinci Nikola, hür idâre sisteminin karşı safında yer aldı. 1825'de Dekabrist isyânını bastırdı. Sert ve sıkı bir idâre tarzı kurdu. Kasım 1830'da başlayan Polonya isyânını, yedi ayda kanlı bir şekilde tamâmen ortadan kaldırdı. Polonya'nın özel statüsünü kaldırıp, eyâlet hâline getirdi. Toprak reformu yapmak istediyse de köylüler isyân etti. Devrinde 556, köylü isyânı oldu. Hepsini bastırdı. İnanç hürriyetini kaldırıp, Ortodoksluk propagandası yaptırdı. Slavlığı Balkanlarda propaganda ettirip, Osmanlı Devletini bölmek istedi. Osmanlılar, Mora İsyânını bastırınca, Fransa ve İngiltere ile müttefik olup, Akdeniz'e Rus filosu gönderdi. Rus filosu Navarin baskınına katıldı. Osmanlı Devleti, Rusya'dan tazmînât isteyince; 1828'de Osmanlılara savaş îlân etti. Tuna Nehri ağzını ve Doğu Karadenizin bir kısmını, 1829 Edirne Antlaşmasıyla Osmanlılardan Revan'ı da İran'dan aldı. Osmanlı Devletiyle yardımlaşmayı ihtivâ eden 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması imzâlandı. Rusya'nın hudûdunu batıda Avrupa, doğuda Asya kıtaları üzerinde genişletti.

Rusya'yı 1848 Avrupa İhtilalleri dışında tutan Birinci Nikola, Kudüs'teki mübârek makamlarla ilgilendi. Ortodoksluğun hâmisi rolünü oynadı. Osmanlı Devletinden ülkedeki Ortodoksların hâmiliğini isteyince, kabul edilmedi. Osmanlı Devleti, Rusya'ya harp îlân etti. Fransa, İngiltere ve İtalya da, menfaatleri îcâbı, Birinci Nikola'ya cephe aldılar. Kırım Harbinde Ruslar Osmanlı Devleti ile müttefik askerlerine yenilince, Birinci Nikola, 3 Mart 1855'te kahrından öldü.

Birinci Nikola'nın saltanatı (1825-1856) devrinde Rusya modernleşip genişledi. Rusya'da ıslâhat yaptı. Rus kânunlarını toplattı. Avrupa'daki hürriyet fikirlerini Rusya'ya sokmayıp, basında sansür uyguladı. Devrinde dokuma sanâyi gelişip, Rus parası Ruble istikrara kavuşturuldu.

NİKOLA-II;

Rus çarlarının sonuncusu. 1868'de Petersburg'da doğdu. Rus çarlarından Üçüncü Aleksandr'ın oğludur. Siyâset hâriç, iyi bir eğitim ve öğretim görerek yetiştirildi. Seyâhatlerde bulunarak, bilgi ve görgüsünü arttırdı. 1894'te, Alman asıllı olup İngiliz kültürüyle yetişen Hessen prensesi Alix Von ile evlendi. Aynı yıl Rus Çarı oldu.

İkinci Nikola, iç siyâsette önce, bağımsız ve mutlak olan otokrat idâresini yürüttü. 1905 Rus-Japon Harbi sırasında, ülkede çıkan ihtilâller neticesinde otokratik idâresi zorlandı. Tâviz vermek zorunda kaldı. 17-30 Ekim 1905'te îlân ettiği manifestoda, halka genel seçim hakkı ve temsil edilecekleri Duma Parlamentosunu açma hakkı verdi. 1907'de yaptırdığı seçimle, Duma'ya muhâfazakârları doldurdu. Dış politikada, an'anevî Rus yayılma siyâsetini tâkip etti. Balkanlarda Rus nüfûzunu kuvvetlendirme faaliyetlerine devam etti. Birinci Dünyâ Harbinde Almanya karşısında, İtilâf Devletleri safında yer aldı. Rusya'yı içte ve dışta da kötü duruma düşürdü. İtilâf Devletleri, Rusya'ya yardım etmek için Osmanlı hâkimiyetindeki Boğazlardan geçmek isteyince, Çanakkale Muhârebeleri oldu. Savaş yıllarında bolşevik (komünist) hareketler fazlalaştı. 1915'te devlet adamlarının tavsiyesine aykırı olarak, Rus ordularının başkumandanlığını üzerine aldı. Yeterli siyasî bilgisi olmamasına rağmen mesuliyetsiz ve kâbiliyetsiz müşâvirlerle Rusya'yı idâre etmeye başladı. Rusya'da açlık çıktı. Ülkede ulaşım bozulup, lüzumlu irtibatlar kesildi. Durumu değerlendiren bolşevikler, 1917 başlarında Petersburg dâhil birçok şehirde ihtilâl çıkardılar. Çar, başşehirdeki askerlerin baskısıyla istifâya zorlandı. 15 Mart 1917'de istifâ etti, hapsedildi. İngiltere siyasî mülteci olarak kabul etmek istedi. İngiltere'nin teklifi ve İkinci Nikola'nın ricâsı bolşeviklerce reddedildi. Âilesiyle berâber Sibirya'ya sürgüne gönderildi. Yekaterinburg'dayken, bolşevik düşmanı askerler, esâretten kurtarmak istediler. Anti-bolşevik askerler şehre gelmeden, bolşevikler, Nikola ve âilesini kaçırdılar. 16-17 Temmuz 1918'de, Çar Nikola, âilesi, on dört yaşındaki veliaht adayı oğlu ve dört kızından beşiktekiler dâhil Braçki ormanlarında komünistler tarafından hunharca katledildiler.

Asya ve Avrupa kıtasında büyük topraklara sâhip Çarlık Rusyasının hâkimi bir âileden doğup, büyüyen Nikola'nın hayâtı ibret vericidir. Yirmi iki yıllık saltanatının sonu felâkettir. İktidarda olduğu yıllarda bolşeviklerin sözlerini dinler, onlara değer verir sarayına alırdı.

Nikola bir Asya seyâhatinde, medrese talebesi Müslüman bir çocuktan **Kur'ân-ı kerîm** dinlemişti. Medrese talebesine dersini sorup, okuyup, açıklamasını istedi. Talebe Kâfirûn sûresini okuyup, tefsirindeki mânâsını, İkinci Nikola'ya bildirince; **Kur'ân-ı kerîm'**den bu sûrenin çıkarılmasını istedi. İkinci Nikola'nın bu sözü, Müslümanlarla arasını açtı. Haber İstanbul'a da geldiğinde tepkiyle karşılandı. **Kur'ân-ı kerîm**'e bu şekilde dil uzatmasının üzerinden çok geçmeden çıkan bolşevik ihtilâli

sonunda hayâtını kaybetti.

NİKOTİN;

Alm. *Nikotin (n),* **Fr.** *Nicotine (f),* **İng.** *Nicotine.* En çok tütün yapraklarından çıkarılan, renksiz, açıkta bırakılınca havadan oksijen alarak esmerleşen, bitki hastalıklarıyla mücâdelede bitkileri saran dış asalakları öldürmek için de kullanılan, 247 derecede kaynayan ve 1.033 yoğunluğunda çok zehirli bir alkaloit ($C_{10}H_{14}N_2$). Organik kimyâda 3 - (1 metil - 2-pirolidil)- piridin ismiyle bilinen, piridin tipindeki alkoloitlerin en önemli üyesi. Nikotin ham nikotin veya nikotin sülfat hâlinde, tütünden buhar destilasyonuyla veya trikloretilen gibi bir çözücü ile ekstrakte edilerek elde edilir. Etil nikotinat ve 1 - metil-pirrolidon kullanarak sentetik DL - nikotin elde edilir.

Renksiz, tütün kokusunda, su ile karışabilen hava ile temas ettiğinde kahverengi olan bir sıvıdır. Yoğunluğu 20°C'da 1,01 g/cm^{3}tür. Tütünden elde edilen nikotin, polarize ışığı sağa ve sola çeviren nikotinlerin karışımıdır. Bu rasemik hal tartarik asit içinde kararlı olabilir. Yine sentetik olarak elde edilen ve tabîatta bulunmayan yapı olarak tabiî nikotinden çok az farklı olan alfa nikotin de vardır.

Nikotin tabiî olarak en çok tütün bitkisinde olmakla berâber birçok bitkinin, yapraklarında, köklerinde ve tohumlarında bulunur. Tütünde nikotin oranı, % 1 ile 8 arasında değişir. Diğer ülkelerin tütünlerine oranla Türk tütünü daha kalitelidir. Çünkü nikotin miktârı oldukça düşüktür. Amerikan tütünlerinde nikotin miktârı çoktur. Sigara içilirken duyulan lezzet, nikotin oranı ile ilgili olmayıp daha çok tütünün cinsine, işleme tarzına, hattâ tütünü sarmakta kullanılan kâğıdın çeşidine bağlıdır. Nikotin çok zehirli bir maddedir. Eser miktarda alındığı zaman sinir sistemi uyanır, guddelerde ifrazatın ve kan basıncının çoğalmasına sebep olur. Biraz fazla alındığı zaman felç meydana getirir. Deriden emilebilen nikotinin insan için öldürücü dozu 60 miligramdır. Bu yüzden nikotinin ilâç olarak önemi yoktur. Zirâatte böcek öldürücü olarak kullanılır.

NİKOTİNİK ASİT;

Alm. *Nikotinsäure,* **Fr.** *Acide Nicotinique,* **İng.** *Nicotinic acid.* Suda çözünebilen B vitamini türü. Niyasin de denir. Metabolizma sırasında amide dönüşür. B_1 ve B_2 vitaminleri gibi karbonhidrat metabolizmasında yeri olan bir koenzimdir.

Nikotinik asit hem nebâti hem de hayvanî gıdâlarda bulunur. Bir insanın günlük nikotinik asit ihtiyacı 10-20 miligram arasındadır. Kâfi miktarda alınmaması pellagra adı verilen hastalığa yol açar. Hastalık durumunda sindirim ve sinir sistemi bozuklukları ile deri bozukluğu ortaya çıkar. Özellikle yağsız ette bol bulunur. Suni olarak ß- pikolin ve kinolondan sentezlenir.

NİKRİS (Bkz. Gut Hastalığı)

NİL;

Kuzeydoğu Afrika'da büyük bir nehir. 6640 kilometrelik uzunluğu ile dünyânın en uzun, 3.200.000 km2 su alma alanı ile dünyânın üçüncü büyük nehridir.

Nil'in su alma havzasında bir grup göl bulunur. Bunlardan biri olan Victoria, dünyânın ikinci büyük gölüdür. Nil, başlangıçta Beyaz Nil (esas kol) ve Mavi Nil olarak iki ana kol hâlinde doğar ve bu kollar Hartum'da birleşir.

Beyaz Nil: Victoria Gölünden doğar. Ancak bu kolun esas kaynağı Kagera Nehridir. Victoria Gölünden sonra, Ripon ve Owen şelalelerinden dökülerek beş metre seviye kaybeder ve diğer büyük bir göl olan Kyoga'ya erişir. Buradan devam ederek Murchisan Şelâlesinde 40 metrelik bir düşüş meydana getirir. 30 km ileride Albert Gölüne varır. Daha sonra büyük bir ormanlık bölgeye girer. Nehir, tropik bitkilerin bulunduğu bu bölgede 770 km ilerler. Bu esnâda suyunun büyük bir kısmını taşmalarla kaybeder.

Mavi Nil: Nil'in bu kolu Etyopya'nın Masif Dağlarından iner. Uzunluğu 1360 km olmasına rağmen, taşma zamânında daha uzun olan Beyaz Nil'den dört kat fazla su taşır. Taşarak Mısır'daki bâzı zirâat alanlarını sular altında bırakır. Mavi Nil'in biri Tana Gölünden başlayan iki kaynağı vardır.

Aşağı Nil: Sık bitki topluluklarının arasından geçen ve suyun bir kısmını kaybeden Nil, bu bölgede, bulutsuz gök ve sıcak rüzgârın etkisinde, dünyânın en büyük çölü olan Büyük Sahrayı geçerken suyunun büyük miktarını kaybeder. Mısır'a girmeden önce, bir "S" çizerek kazdığı derin ve dar vâdilerden geçer. Mısır'da hayat eseri görülmeyen bölgede ilerlerken, etrafında senelik taşmalarla verimli duruma gelen ve sulanan bir şerit meydana getirir.

Nil, denize döküldüğü yerde, bir zamanlar Akdeniz'in körfezi olan bölgeyi doldurarak, bir delta meydana getirmiştir. Nil bu delta içinden denize, yedi ana koldan dökülür. Bunlardan beşi birleşerek,

küçük göller meydana getirirler. Bu göllerden Rosetta ve Damietta 10 m'ye varan derinliğe sâhiptir.

Dünyâda hiçbir ülke, Mısır gibi, tek bir nehre bağlı değildir. Ancak, Nil'in çevresinde meydana getirdiği verimli şerit, târih boyunca, bu bölgede çeşitli medeniyetlerin doğmasına sebep olmuştur. Eski medeniyetlerin kalıntıları, günümüzde bile hayranlıkla seyredilmektedir. Vaktiyle çok önemli şehir olan Memphis ve Thebes bugün târihe karışmıştır. Büyük İskender tarafından kurulan bir liman şehri olan İskenderiye, Roma devrinde ikinci büyük şehirdi ve 700.000 ciltlik kütüphânesiyle ün salmıştı. Nüfûsu 6.000.000'u aşan Kahire, Afrika'nın en önemli şehridir. Beyaz Nil ile Mavi Nil'in birleştiği yerde kurulu olan Hartum, Sudan'ın başşehridir. Kahire, İskenderiye ve Port Said şehirleri, yaklaşık olarak Nil deltasının sınırlarını çizer.

Mısır'da, eskiden beri Nil'in senelik taşma kayıtları tutulmuştur. Bu kayıtlar, Nil'in geçen dört beş bin sene boyunca, yatağını yaklaşık sekiz metre derinleştirdiğini ortaya koymuştur. Nil, Kahire'de, Mayıs sonunda en düşük seviyesine ve Eylül başında en yüksek seviyesine erişir. Maksimum seviyesi, son senelerde normal seviyesinin yaklaşık sekiz metre üstünde ortaya çıkmıştır. Barajın yapıldığı Asvan'da ise, bu seviye on metre civarındadır.

Nil, geçtiği memleketlerde dâimâ bir ticârî atardamar rolünü oynamıştır. Târihî kayıtlar bunun, son 6000 yıl boyunca süregeldiğini ortaya koymuştur. Taşıtlar, akıntıyla nehir yönünde hareket ederken, kuzeyden gelen rüzgârlarla akış yönünden ters olarak da yol alabilirler.

Nil, çok eski çağlardan beri bilinmesine rağmen, periyodik taşmalarının sebebi ancak yirminci yüzyılda anlaşılmıştır. Taşmaların esas sebebi, Etyopya'ya yağan yağmurlardır. Her yıl aynı zamanda yağan yağmurlar, Mavi Nil'i kabartmakta bu da Nil'in belirli zamanlarda taşmasını sağlamaktadır.

NİLÜFER "Beyaz" (Nymphaea alba);

Alm. *Weisse Seerose (f),* **Fr.** *Nénuphar (m) blanc,* **İng.** *White water lily.* **Familyası:** Nilüfergiller (Nymphaeaceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Türkiye'nin çoğu yerinde tatlı sularda, göl veya geniş su birikintilerinde yetişir.

Göllerde, durgun sularda yetişen, rizomlu, çok yıllık otsu bir bitki. Yaprakları su üzerinde yüzücü, yuvarlak ve kalp şeklinde tabanlıdır. Çiçekler, Temmuz-Ağustos aylarında su yüzeyinde açar, büyük ve beyaz renklidir.

Sarı nilüfer (Nuphar luteum), beyaz nilüferle birlikte yayılış gösterir. Beyaz nilüferden, çiçeklerin sarı renkli ve beş parçalı olması ile ayırdedilir.

Kullanıldığı yerler: Daha çok havuzlarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. Her iki türün kökleri kabız edicidir. Beyaz nilüferin çiçekleri, yatıştırıcı ve uyuşturucudur.

NİLÜFER HÂTUN;

Osmanlı sultanlarından Orhan Gâzinin hanımı. Bursa civârındaki Yarhisar tekfurunun kızıdır. Bilecik tekfurunun oğlu ile düğünü yapılırken, tekfur, Osman Gâziyi dâvet ederek öldürmeye hazırlandı. Osman Gâzi dostu olan Harmankaya hâkimi Köse Mihal vâsıtasıyla durumu öğrenince, tekfurun bulunmamasından da istifâde ederek Bilecik Kalesini fethetti (Bkz. Osman Gâzi). Gelin alayı da basılarak dağıtıldı ve gelin esir alındı. Müslüman olan ve Nilüfer adını alan tekfurun kızı, Orhan Gâzi ile evlendirildi. Nilüfer Hâtundan Osmanlı Devletinin kuruluşunda büyük hizmetleri görülen Süleymân Paşa ve Murâd-ı Hüdâvendigâr dünyâya geldi. Orhan Gâzi serhat boylarında babasının vasiyeti gereği cihâd ederken, hanımı da ömrünü hayır işleri yaptırmakla geçirdi. Vefâtında Bursa-Tophâne semtindeki Orhan Gâzi Türbesine defnedildi.

Nilüfer Hâtun, daha önceki adı Odrises olan Bursa'nın doğusundaki çayın üzerine köprü yaptırarak bu çayın kendi adı ile anılmasına sebep oldu. Ayrıca Bursa Kalesinde bir câmi, kaplıca kısmında da bir tekke yaptırdı. Oğlu Murâd-ı Hüdâvendigâr ise annesi adına İzmit'te meşhûr Nilüfer Hâtun İmâretini inşâ ettirdi.

NİLÜFERGİLLER (Nymphaeaceae);

Alm. *Nymphäazeen, Seerosengewächse (pl.),* **Fr.** *Nymphéacées (pl.),* **İng.** *Nymphaeaceae.* Tropikal ve ılıman bölgelerin tatlı sularında yetişen, çok yıllık otsu bitkiler. Yapraklar uzun saplı olup yaprak ayası su üzerinde yüzücü veya sudan yükselici, büyük ve tamdır. Su içinde bulunan yapraklar, genellikle iplik şeklinde ve parçalıdır. Çiçekler büyük ve uzun saplıdır. Çanak yaprakları üç parçalı ve yeşil renklidir. Taç yapraklar üç veya daha çok yapraklıdır. Bu familya bitkileri, daha çok açık hava veya ser havuzlarında yetiştirilen güzel ve kokulu çiçekli süs bitkilerini ihtivâ ederler. Memleketimizde iki cins ve iki türü vardır: Beyaz nilüfer (Nymphaea alba), sarı nilüfer (Nuphar luteum).

NİSAB (Bkz. Zekât)

NİSAN BİR;

Alm. *Aprilscherz (m),* **Fr.** *Poisson (m) d'avril,* **İng.** *April fool.* Nisan ayının birinci günü yapılan şaka. Aptalların günü olarak bilinir. Nisanın birinci günü herkes birbirini şaka yaparak kandırmaya çalışır. Bugün yapılan şakalaşmaların, eski Romalıların Hilarya ve Hintlilerin Huli festivallerindekine benzemesine rağmen, başlangıç olarak 1564 senesinde Fransa'da yapılan takvim düzeltmesi, en kuvvetli ihtimal olarak kabul edilmektedir.

Fransa'da 1564 senesinde takvimde yapılan reform ile sene başı 1 Nisan'dan 1 Ocak'a alınmıştır. 1 Nisanı sene başı olarak kabul etmeye devam edenlerle alay etmek maksadıyla yapılan şakalar, bir müddet sonra âdet hâlini almıştır. 1 Nisanı sene başı kabul edenlere, Nisan balığı ismi verilmiştir. Fransa'dan çıkan bu âdet 18. asırda İngiltere ve İskoçya'ya yayılmış, oradan Amerika'ya taşınmıştır. Amerikalılar bu günü 28 Aralıkta kutlarlar. Bu ve bunun gibi bâtıl inanç ve görüşler, Avrupa'ya yayılmış, maalesef zaman içinde gelip ülkemize de yerleşmiştir.

NİSTAGMUS;

bir gözün veya iki gözün irâde dışı ritmik hareketlerine verilen isim. Nistagmus, düz karşıya bakma durumunda, sağa, sola, yukarıya, aşağıya ve çapraz bakış gibi herhangi bir bakış pozisyonlarında da olabilir. Hareketler ya sarkaç biçimi, eşit hızla gidip gelen veya sıçrayıcı biçimde, yavaş; hızı bir yöne veya hızlı gidişi gözün orijinal durumuna doğru olan biçimde olur. Mekanizma tam olarak bilinmemektedir. Nistagmus hareketleri dikey, yatay, çapraz, dâirevî veya bunların birkaçının bileşiminden meydana gelebilir.

Göz hareketleriyle ilgili olan ve nistagmus yapabilen sebepler şu yerlerde bulunabilir:

1. İçkulakta, labirent denen yerde nistagmus.

a. Baş pozisyonuna bağlı dönerek olan göz hareketleri.

b. Âni hızlanma veya yavaşlama sırasında iç kulaktaki yarım dâire kanallarının yol açtığı göz hareketleri.

2. Gözü hareket ettiren göz dışı kasların beyindeki idâre merkezlerindeki bağlantı mekanizması yâni, iki gözün birlikte hareketlerini idâre eden mekanizma veya tesbit (bakılan cisme gözlerin yönelmesi) refleksi adı verilen ve retina, görme yolları, beyin sapı, beyinciği tutan mekanizma bozuklukları, nistagmus üzerinde tam bilinmemekle berâber tesirli olabilirler.

Nistagmusta, gözler devamlı hareket hâlinde olduğundan tesbit iyi olamadığı için, görme derecesi düşüktür. Hastaların bâzıları, baktıkları cismin hareketliliğinden yakınırlar. Bu şikâyet, labirent hastalıkları veya nistagmusun âniden, ortaya çıktığı ergin kişilerde daha bârizdir. İki tip nistagmus vardır:

(1) Normal nistagmus:

(a) Bakış hareketlerinin uç noktasında;

(b) Hareket hâlindeki bir cismi tâkip anında görülen,

(c) İç kulakta yarım daire kanallarının sıcak veya soğuk su ile uyarılması hâlinde.

(2) Patolojik (hastalık sonucu) nistagmus.

(a) Doğuştan: Hissi bozukluk

: Hareket bozukluğu

: Gizli nistagmus

(b) 4-12 aylık bebeklerde görülen dikey veya asimetrik, yatay, sarkaçvâri nistagmus.

3. Sinirsel bozukluklara bağlı nistagmus.

a. Sonradan olan sarkaçvâri veya sıçrayıcı nistagmus.

b. Göze âit titreşim.

c. Tahterevalli nistagmus ("see-saw" N.)

d. Beyin sapının üst bölüm hastalıklarında olan, büzüşme nistagmusu. Göz yukarı ve içe baktırılınca kapaklarda büzüşme ve nistagmus meydana gelir.

4. Yukarı bakışta nistagmus.

5. Bakış nistagmusu: Bakış felcinin ilk belirtisi yâhut geçirilmiş felcin belirtisi olarak görülür. Bir bakış pozisyonunda veya birden fazla pozisyonda ortaya çıkabilir.

6. İstemli ve histerik nistagmus.

NİŞADIR;

Alm. *Salmiak (m),* **Fr.** *Sel (m) ammoniac,* **İng.** *Salamoniac.* Amonyak tuzu olarak bilinen amonyumklorür bileşiği (NH_4Cl). Lehim yapmada kullanılır. Tuzun ayrışmasından meydana gelen amonyak (NH_3) ve hidroklorik asit (HCl), metalin yüzeyinde hâsıl olmuş oksit tabakasını kaldırdığından metal, lehime müsâit hâle gelir. Nişadır, kantaşında da bulunur.

NİŞAN;

Alm. *Orden (m),* **Fr.** *Décoration (f),* **İng.** *Order, decoration.* Madalyanın kullanılmaya başlanılmasından önce, genellikle devlet tarafından, bir hizmete mukabil verilen alâmet. Bu mânâsından başka, kültürümüzde, muhtelif yerlerde nişan kullanılır.

Evlenecek çiftlerin nikâhtan önce yüzük takmaları; ateşli silahları hedefe doğru yöneltmek ve Osmanlı pâdişâhlarının emir ve fermanlarında imzâ yerine kullandıkları tuğralara nişan ismi verilmektedir.

Nişanlar, belli bir olayın hâtırasına veya bir hizmet mukâbili devlet başkanı tarafından, genellikle kişilere mahsus olmak üzere verilirdi. Altın, gümüş veya başka bir değerli mâden üzerine kıymetli taşlarla süslenen nişan, boyuna asılır veya göğsün sol üst tarafına iliştirilirdi. Osmanlı Devletinde nişan takma âdeti başlamadan önce, aynı gaye ile sorguç, tuğ ve çelenk verilirdi.

Osmanlı Devletinde nişanlar, bir nizamnâmeye bağlı olarak takılırdı. Nişanla birlikte, nişan sâhibine beratı da verilirdi. Nişan beratlarında, pâdişâhın tuğrası, nişanın derecesi, rütbesi, görevi ve verilme sebebi açıkça yazılırdı. Osmanlı nişanlarında genellikle şu kısımlar bulunurdu: Ayyıldız, kılıç, çapa ve çevrede şemse denilen güneş ışınlarını temsil eden süslemeler. Nişanlar özel şahıslara verildiği gibi hükmî şahıslara da verilebilirdi.

Nişan takma âdeti, Avrupa'da bizden önce başladı. Avrupa nişanlarının en mühim özelliği, Osmanlı nişanlarının tuğra ve ayyıldız bulunan kısmında haç (salip) bulunmasıdır. En meşhur yabancı nişanlar, Fransa'nın Légion d'honneur, İngiltere'nin Dizbağı nişanı, Avusturya'nın Maria Theresia, Maximilian nişanı, İsveç'in Melekler nişanı, İsveç-Norveçin Olaus nişanıdır.

Osmanlı Devletindeki bellibaşlı nişanlar da şunlardır:

Nişan-ı Âl-i İmtiyaz: Ortası altındır ve üzerinde tuğra vardır. Kırmızı mineli, altın defne dalıyla çevrilmiştir. Etrafı pırlantalı 35 güneş ışınıyla süslüdür. Sultan Abdülaziz Han tarafından çıkartılmıştır. Rütbesi ve nizamnâmesi yoktur. Aynı isimle Sultan İkinci Abdülhamîd Han adına 1878'de çıkarılmış olanı ise ilmiye, mülkiye memurları ile askerlere ve Osmanlı Devletine üstün hizmeti geçmiş yabancılara verilirdi. Üzerinde "Gayret, hamiyet, şecaat ve sadâkat" kelimeleri yazılıdır. Sâhibi ölünce takmaması şartıyla büyük erkek evlâda kalırdı.

Nişan-ı Füruğ efşân: Pâdişâha mahsus olup, Sultan Abdülmecîd Han tarafından çıkarılmıştır.

Nişan-ı İftihâr: Sultan İkinci Mahmûd Han ve Sultan Abdülmecîd Han devirlerinde iki defa çıkarılmıştır. Sultan İkinci Mahmûd Han zamânında çıkarılan; elmas, altın ve gümüşle süslü idi. Birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü rütbeleri vardı. Zamânımıza çok az örneği gelebilmiştir.

Sultan Abdülmecîd'in nişanları madalyaya benzer ve ortasında pâdişâhın meşhur çiçekli tuğrası bulunurdu. Tuğranın etrâfı murassa gümüşle çevrili olup, en dışta 32 güneş ışını vardı. Nişanın tamâmında 160 kıymetli taş bulunur, nişânın alt kısmı ve arka kapağı, altından olurdu. Takılmaması şartıyla vârislere intikal ederdi.

Nişân-ı İmtiyaz: Ortası, kırmızı mineli defne dalı ve Sultan Abdülmecîd'in tuğrası ile çevresinde 35 şua vardı, şuâlar değerli taşlarla bezenmişti. Mecidî Nişanından önce çıkarılmıştır. Nizamnâmesi yoktu ve özel izinle vârisler takabilirdi.

Nişan-ı Maârif: 1910 senesinde ilim, sanat ve eğitim sâhalarında üstün başarı gösteren öğretmenlere verilmek üzere çıkarılmıştı. Üç rütbesi vardı ve kayd-ı hayat şartıyla verilirdi. Gümüşten yapılmıştı, tuğra altın kaplamaydı. Üzerinde "Ulûm ve fünûn ve sanâyi-i nefise" ibâreleri yazılıydı. Bu nişan maârife üstün hizmeti geçen yabancılara ve başarılı öğrencilere de verilmiştir.

Nişan-ı Osmânî: 1862 senesinde Sultan Abdülazîz Hanın emriyle çıkarılmıştır. Devlete üstün hizmet etmiş kişilere verilirdi. Kaydı hayat şartıyla verilmekte olup dört rütbesi vardı. Yedi köşeli yıldız

biçiminde, üzeri yeşil mineliydi. Ortadaki kırmızı minenin üzerinde“El-müstenid bi't-Tevfikât-ı Rabbaniye, Abdülazîz Han, Melikü'd-Devleti'l-Osmâniye” ibâresi vardı. Nişanın arka kapağında, Osmanlı Devletinin hâkimiyet alâmetlerinden davul ve alem, ayrıca H. 699 târihi, üzerinde Şemsesi 40 kratlık 408 pırlanta vardı.

Osmanlı Devletindeki Bellibaşlı Nişanlar

Senesi	Adı	Özelliği
1801	Hilâl Nişanı	Elmasla çevrili ay şekilli avize
1831	Nişan-ı İftihâr	Altın, gümüş veya elmaslı
1832	Tasvir-i Hümâyûn	Pırlanta Nişanı bezemeli minyatür
839-61	Nişan-ı İftihâr	Altın, gümüş veya elmaslı altın
1839-61	Nişan-ı İmtiyâz	
1839-61	Murassa Nişanı	Elmaslı altın ve kaplama
1839-61	Nişanı-İmtiyâz	Murassa
1851	Mecidî Nişanı	Murassa, altın
1861	Nişan-ı Âl-i İmtiyaz	Altın zemin, çevresi mineli
1862	Nişan-ı Osmanî	Murassa veya gümüşten mineli
1878	Şevkat Nişanı	Altından, yalnız kadınlara verilirdi
1878	Nişan-ı Âl-i İmtiyaz	Altından, elmas bezemeli
1892	Hanedân-ı Âl-i Osman Nişanı	Altın, çevresi beyaz mineli
1910	Maarif Nişanı	Gümüş zemin üzerine altın kaplamalı tuğra
1910	Meziyet Nişanı	Altın
1916	Meclis-i Mebusan Azasına Mahsus Nişan	Altın üzerine beyaz mineli

---

NİŞANCI;

Osmanlı devlet teşkilâtında, Dîvân-ı Hümâyûn üyelerinden olup, pâdişâh adına yazılacak fermanlara, beratlara, nâmelere, hükümdârın imzâsı demek olan tuğrayı çekmekle görevli memur. Bâzı târihî kaynaklarda “muvakkî, tevkıî ve tuğrâî” isimleriyle de anılır. Pâdişâhın emrini ihtivâ eden ve baş tarafına tuğra çekilmiş vesikalar, Osmanlı teşkilât dilinde “Nişan-ı şerîf-i sultânî, nişan-ı hümâyûn, tuğra-i garrâ-i hakânî, tevki-i hümâyûn, tevki-i refî” gibi isimlerle anılırdı. Ancak yaygın bir şekilde bu evraklar kısaca “nişan” olarak isimlendirilirdi. Ayrıca on sekizinci yüzyılın başına kadar nişancılar devlet tarafından yeni çıkarılan kânunların İslâm Hukûkuna uygunluğunu kontrol ettiklerinden, kendilerine “müftî-i kânûn” da denirdi. Devletin arâzi kayıtlarını ihtivâ eden tahrîr defterlerindeki düzeltmeler ve değiştirmeler de, nişancıların önemli vazîfelerindendi.

İslâmiyetin ilk devirlerinde, halîfelere verilen istidâlara (dilekçelere), devlet reisi tarafından verilen cevâba, “tevkî” denilirdi. Hazret-i Ömer istidâları bizzat kendisi cevaplandırırdı. Amr ibni Âs'a verdiği bir cevapta; “Emirinin senin hakkında nasıl olmasını istiyorsan, sen de halk hakkında öyle ol.” diye yazmışlardı. Tevkiler aynı zamanda devlet başkanının imzâsını taşıdığından, geçen zaman içinde özel şekiller almışlardır. Abbâsîlerden îtibâren, tevkî yazılma işi için “divânü'l-inşâ” denilen dâire kurulmuştur. Bu dâire, Büyük Selçuklu Devletinde Türkçe olan “tuğra” kelimesi kullanılarak “divânü't-tuğra” ismini almıştır. Anadolu Selçuklu Devletinde, Büyük dîvânda bulunan ve arâzi defterlerine bakan ve dirlik tevcih beratlarını hazırlayan dâirenin başkanına “pervâneci” denilmiştir. Bu memur, Osmanlı devlet teşkilâtındaki nişancıya tekâbül etmekteydi. Uygur ve Karahanlı devletlerindeki “Uluğ bitigci” de aynı işlerle vazîfeli memur idi.

Osmanlı Devletinde, nişancıların Orhan Gâzi zamânından îtibâren var olduğu, bu pâdişâha ve haleflerine âit berat ve tuğraların mevcudiyetiyle anlaşılmaktadır. Nişancı kelimesi, Sultan İkinci Murâd devrinde, Arapça Müvekki'nin yerine kullanılmaya başlanmıştır.

Nişancıya âit derli toplu ilk bilgiye **Fâtih Kânunnâmesi'**nde rastlanır. **Kânunnâme'**ye göre, merkezde vezirlik, kâdıaskerlik ve başdefterdârlıktan sonra en yüksek memuriyet nişancılıktı. Devletin dışarıyla yazışmasını temin ve tuğra çekmek, en başta gelen vazîfesiydi. Dîvân toplantıları esnâsında diğer yüksek memurlarla berâber çadırda oturur, dîvândan sonra verilen yemekte vezirler ve defterdarlarla aynı sofrada otururdu. Nişancılık vazîfesine, edebî şahsiyetlerden ve âlimlerden tâyin yapılması

usûldendi ve bu sebeple nişancılığa en çok müderrisler getirilirdi.

Tesbit edilebilen ilk nişancı olan Muhammed Asgar'dan îtibâren, bu memuriyette vazîfe yapan bütün inşancılar, devletin nizamlarına, teşkilâtına ve müesseselerine dâir kânunların toplanmasında, neşredilmesinde büyük rol oynadılar. Gerçekten, Leyszâde Mehmed bin Mustafa, **Fâtih Kânûnnâmesi** diye bilinen **Kânûnnâme-i Âl-i Osman'**ın bir araya getirilmesinde ve yazılmasında en büyük pay sâhiplerindendir. Nişancılık vazîfesinde bulunanların teşkilâtın işleyişine diğer bir katkıları da, dîvândan çıkan fermanların tertip, imlâ ve inşâ tarzlarında koydukları kâidelerdir. Konulan bu kâideler, haleflerince de aynen tatbik edilmiştir. Meselâ, Tâcîzâde Câfer Çelebi, Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi, Ramazanzâde, Okçuzâde ve Hamza Paşanın kendilerine mahsus ferman ve menşur yazış tarzları vardır.

On yedinci asır sonlarında kaleme alınmış **Tevkiî Abdurrahmân Paşa Kânunnâmesi'**nde, nişancılara mahsus olan kıyâfet şöyle târif edilmektedir. Mücevveze sarık sarar, sof üstlük, lokmalı kutnî, iç kaftanı ve orta abayı giyer, orta raht vururdu. Ayrıca bu kânunnâmede nişancıların 400 akçelik hasları olduğu ve sadrâzamla her vakit görüşebildikleri kayıtlıdır. Bundan başka Eflak-Boğdan Voyvodalıkları ile Erdel kralının tevcihinden dolayı muayyen bir gelirleri mevcuttur.

On sekizinci yüzyıla kadar önemini muhâfaza eden bu memuriyetin îtibârı sonradan azaldı. On sekizinci yüzyıl sonlarında vazîfeleri yalnız sadrâzamların mührünü basmaktan ibâret oldu. 1836'da kaldırılan nişancılığın görevi defter eminliğine verildi. Önemli fermanlara bâb-ı âlî, diğer fermanlara ise defter eminliğinde "tuğra-nüvis" denilen memurlar tarafından tuğra çekilmeye başlandı. 1838'de tuğra-nüvislik kaldırıldı ve bab-ı âlî ile birleştirilerek tuğra çekme işi, bâb-ı âlî dâirelerinde yapılmaya başlandı. Daha sonra, nişancılık sâdece pâye olarak verildi.

Tanzimâttan sonra ise, nişancılığın vazîfeleri birkaç memuriyete dağıtıldı. Aslî vazîfeleri mâbeyn başkâtipliğiyle hâriciye nâzırlığına devredilirken, ikinci derecedeki vazîfeleri mâliye ve defter-i hâkânî dâirelerinde görülmeye başlandı.

NİŞANCIZÂDE MEHMED EFENDİ;

Osmanlı târihçisi ve Hanefî mezhebi fıkıh âlimi. İsmi, Mehmed bin Ahmed'dir. Babası Ramazanzâde Nişancızâde Ahmed Efendidir. 1555 (H.962) senesinde doğdu. 1622 (H.1031) senesinde İstanbul'da vefât etti.

Çeşitli medreselerde ilim tahsil ettikten sonra Hâce-i Sultânî Şeyhülislâm Hoca Sa'deddîn Efendiden icâzet (diploma) aldı. Başçı İbrâhim Paşa, Eyüpsultan'da Cezerî Kâsım Paşa ve Siyâvuşpaşa'da Fatma Sultan Medresesiyle Sahn-ı Semân (Fâtih) Medreselerinden birinde müderrislik yaptı. İki sene Bağdat kâdılığında bulundu. İstanbul'a çağrılarak Yenişehir kâdılığına tâyin edildi. 1603 senesinde Üsküdar kâdısı oldu. 1611 senesinde Haleb, 1612 senesinde ise tekrar Bağdat kâdılığına getirildi. 1613 senesinde bu vazîfeden ayrılıp, İstanbul'a döndü. Daha sonra Haleb ve Mekke-i mükerreme kâdılığı yaptı. 1621 senesinde Edirne kâdılığına tâyin oldu. Ancak vazifesine giderken yolda vefât etti.

Eserleri:

1) **Mir'ât-ı Kâinât:** Mahlûkâtın yaratılışından Kânûnî Sultan Süleymân Hanın vefâtına kadar geçen hâdiseleri anlatmıştır. Nişancızâde Mehmed Efendinin bu eseri hakkında büyük âlim Seyyid Abdülhakîm Arvâsî hazretleri; "**Mir'at-ı Kâinât** isimli bir kitap vardır. Bilhassa ikinci kısmı Resûlullah'tan (sallallahü aleyhi ve sellem) îtibâren çok hoştur." buyurmuştur. 2) **Nûr-ul-Ayn fî Islâh-ı Câmi-il-Füsuleyn:** Çelebi Sultan Mehmed Han tarafından îdâm ettirilen Şeyh Bedreddîn'in bozuk fikirlerini ihtivâ eden **Câmi-i Füsuleyn** adlı eserine cevaplar vermiştir. 3) **Husûl-ül-Merâm min-Usûl-il-Îmân,** 4) **Siyer-ül-Enbiyâ-il-İzâm vel-Hulefa-il-Kirâm,** 5) **El-Fetâvâ-yı Rûmiyye,** 6) **Mir'at-ül-Eyyâm.**

NİŞASTA (Amylum);

Alm. *Stärkel-mehln (f),* **Fr.** *Amidon (m),* **İng.** *Starch.* Bütün yeşil bitkilerin tohum, meyve ve toprak altı kısımlarında katı hâlde bulunan, bitkinin enerji kaynağını teşkil eden, karbonhidrat yapısındaki beyaz organik maddeler. Dünyâdaki bitkilerin çoğunda, selülozdan sonra en fazla bulunan maddedir.

Nebâtî gıdâlarda, nisbî olarak, sudan sonra en fazla bulunan madde nişastadır. İnsanın günlük karbonhidrat ihtiyacı 350-450 g olup, bunun çoğu nişasta şeklinde alınmakta ve bu, sindirim enzimleri tarafından yavaş yavaş üzüm şekerine (glikoz) çevrilmektedir. Nişasta, beyaz bir toz olup, bitkilerin yedek karbonhidratını meydana getirir. Bu bakımdan hayvanlardaki yağın vazîfesini görür. Bitkilerde, havadaki karbonhidratın özümlenmesi (fotosentez) sonucu meydana gelir. Burada fotosentezle; önce glikoz moleküllerinin yoğunlaşmasıyla yüksek polimer nişasta meydana gelir. (Bkz. Fotosentez)

Nişasta tâneciklerinin şekil büyüklük ve bâzı özel işâretleri bitkinin cinsine göre değiştiğinden bunları mikroskop altında incelemekle, bitkinin cinsini tespit etmek mümkün olmaktadır.

Teknikte nişasta patates gibi kök bitkilerinden veya buğday, mısır ve çeltik gibi tahıllardan elde edilir. Patateste % 17-24 oranında nişasta bulunur ve normal olarak % 16-22 verimle nişasta elde edilir. Nişasta, yalnız glikoz moleküllerinden meydana gelir. Nişastanın yapısında iki tip ayırdedilir. Amiloz ve amilopektin. Amiloz glikoz moleküllerinin düz zinciri formunda yapı göstermesine karşılık, amilopektin zincir üzerinde dallanmış bir yapı gösterir. Farklı strüktürel yapısı sebebiyle her iki nişasta bileşeni özellikleri bakımından birbirinden ayrılık gösterirler.

Amiloz, nişastada % 20-30 oranında bulunur. Bu, sıcak su üzerinde disperse olarak çözünür. Molekül ağırlığı 10.000-50.000 arasındadır. İyodiyot potasyum çözeltisi (I+KI) ile kesif bir mavi renk verir. Amilopektin, nişastada % 70 oranında bulunur. Sıcak suda ısıtılırsa önce şişer ve sonra üzeri zamkla kaplanır. Molekül ağırlığı 50.000-100.000 arasında bulunur. Bu özellik, dallanmış molekül yapısından hâsıl olmaktadır. İyot çözeltisiyle menekşe, kırmızı menekşeye kadar değişen renk verir. Bunun için alışılmış nişasta çözeltileri, iyot çözeltisiyle maviden menekşeye kadar reaksiyon gösterirler. Nişasta konsantrasyonu çok büyükse siyah bir renk meydana gelir. Nişasta diğer karbonhidratlar gibi asitler ve enzimlerle parçalanır. Nişastanın hidrolizasyonunun teknik olarak kullanılmasına, gıdâ endüstrisinin farklı kollarında rastlanır. Nişasta şurubu, glikoz elde edilmesi, bunlara misaldir.

Sıcaklığın tesiriyle nişastanın parçalanması farklı ara safhalar üzerinden glikoza kadar devam etmektedir. Bu hâdise pişme sırasında ekmeğin kabuk teşekkülünde görülebilir. Sıcaklık tesiriyle nişastanın glikoza parçalanmasındaki ara safhalar dekstrinler üzerinden olur. Bunlar glikoz moleküllerinin miktarlarından dolayı polisakkaritlere dâhil olup, farklı molekül büyüklüğünde nişasta parçalanma ürünlerinin bir karışımıdır. Kendi aralarında amilodekstrin, eritrodekstrin, akrodekstrin ve maltodekstrin diye sınıflara ayrılırlar. Bunların her biri iyot çözeltisiyle değişik renk verirler. Bütün dekstrinler müşterek olarak suda çözünürler, fakat mayalar tarafından fermantasyona uğratılmazlar.

Nişasta elde etmek için bitki kısımları önce un hâline getirilir. Bu un, su ile karıştırılıp dinlenmeye bırakılır. Üstteki sulu kısım aktarıldıktan sonra dipte toplanan nişasta alınır ve fırınlarda kurutulup toz hâline getirilir. Veyahut da sulu nişasta santrifüje edilerek suyundan ayrılıp, tekrar yıkanıp kurutulabilir.

Kullanıldığı yerler: Nişasta bir gıdâ maddesidir. Eczâcılıkta dolgu maddesi olarak kullanılır. Dekstrin, glikoz ve amil alkol eldesinde bir ilkel maddedir. Endüstride kullanılan nişastalar buğday, pirinç, mısır gibi tahıllardan elde edilir. Bunlarda nişasta miktarı % 65-75 kadardır. Patates yumrularında ise nişasta miktarı % 20'dir. Buğday unu, ayrıca B_1 vitamini ve fitin, mısır unu PP vitaminleri ihtivâ eder.

NİTRİK ASİT;

Alm. *Salpetersäure (f),* **Fr.** *Acide (m) nitrique, acide (m) azotique,* **İng.** *Nitric acid.* HNO_3 formülü ile gösterilen ve halk arasında kezzap olarak bilinen anorganik bir asit. Asidin bâzı tuzları, tabii kaynaklar hâlinde bulunur. Bunların en önemlisi, Şili güherçilesi olarak bilinen sodyum nitrattır ($NaNO_3$). Sodyum nitrat, sülfürik asitle ısıtılırsa, sodum bisülfat ve nitrik asit meydana gelir.

Nitrat asidinin üretimi için kullanılan iki ticari metod daha vardır. Elektrik arkı prosesinde, azot ve oksijen direkt reaksiyona sokulur. Meydana gelen nitrik oksit, su ile birleştirilerek aside dönüştürülür. Oswald prosesinde, platin katalizörlüğünde amonyak, oksijenle reaksiyona sokularak oksitler meydana getirilir ve bunlar da aside dönüştürülür.

Saf nitrat asidi, renksiz ve 86°C'de kaynayan bir sıvıdır. Kararsız bir bileşik olup, oda sıcaklığında yavaşça azot oksitlerine bozunur. Ticârî olarak satılan derişik asit % 68'lik olup, azot dioksit mevcudiyetinden dolayı genellikle kahverengimsidir. Nitrat asidi en kuvvetli asitlerden olduğu gibi, kuvvetli bir oksidasyon aracıdır ve her iki maksatla da kullanılır. Böylece bâzı metallerle tuzları ve serbest hidrojen meydana getirir. Diğer bâzı metal ve ametallerle de oksitleri meydana getirir. Üç kısım hidroklorik asit ve bir kısım nitrat asidinden meydana gelen "Kral suyu", altını çözebilen yegane karışımdır.

Nitrik asit kezâ bir çözücü olarak temizleme işlemlerinde kullanılır. Asitle yapılan nitrolama prosesleri endüstride önemli olup, bu yolla plastikler, boyalar ve patlayıcı maddeler gibi pekçok çeşit ürün elde edilir.

NİTRİT (Nitröz) ASİDİ;

Alm. *Salpetrige Saure (f),* **Fr.** *Acide (m) nitreux,* **İng.** *Nitrous acid.* Hiçbir zaman serbest olarak elde edilmeyen, ancak çözelti hâlinde elegeçen, HNO_2 formülüyle gösterilen bir asit. Seyreltik sodyum nitrite, bir asidin etkimesiyle elde edilir. Ayrıca alkali nitratlara kurşun etki ettirmekle nitrit asidi elde edilir. Bu gün, nitrit asidi, amonyağın yakılmasıyla ele geçen azotmonoksidin soda ile reaksiyonundan

elde edilir.

Nitrit asidi zayıf bir asiddir. Nitrit kökü azot ile izoelektroniktir. Azot ile oksijen arasında 115°'lik açı vardır. Derişik çözeltileri ısıtıldığı zaman nitrit asidi nitrat asidine ve azotmonoksit ile suya dönüşür. Nitrit asidi bir aktif oksidasyon (yükseltgeme) vâsıtasıdır. Oksidasyona uygun olan organik bileşiklerle reaksiyon verir. Yine nitrit asit, karşısındaki maddeye bağlı olarak indirgeme vâsıtasıdır. Burada nitrit hitrata yükseltgenirken, karşısındaki indirgenir. Nitrit asit çözeltisinin en büyük önemi sentetik organik kimyâ endüstrisinde, bilhassa boya îmâlâtındadır. Nitrit asidi vâsıtasıyla elde edilen boyalara azoboyaları denir. Sularda az miktarda asitnitrit bulunması zararsızdır. Sudaki çok miktardaki nitrit, suyun kirli oluşu anlamındadır. Meselâ kolera basilleri nitratları nitritlere indirger.

NİTROBENZEN;

Alm. *Nitrobenzol (n),* **Fr.** *Nitrobenzène (m),* **İng.** *Nitrobenzene.* Dumanlı nitrat asidinin, benzene etkisinden elde edilen, $C_6H_5NO_2$ formülüyle gösterilen, aromatik nitro bileşiklerinin en basiti. 1834'te E. Mitscherlich tarafından elde edildi. Benzene 50-55°C'de derişik nitrat asidiyle sülfat asidinin karışımının etki etmesiyle yağımsı bir sıvı elde edilir. Bu sıvı alkali çözeltiyle yıkanır ve destile edilir. Nitrobenzen oldukça zehirli olup, sarımsı sıvıdır. Kokusu acı bâdemyağı kokusuna benzer. 210,9°C'de kaynar, 5,7°C'de erir. Nitrobenzenin elektrolitik redüksiyonundan ortama bağlı olarak çeşitli maddeler elde edilir. Meselâ % 50'lik sülfat asidi çözeltisindeki redüksiyonundan (indirgenmesinden) p-aminofenol, alkali çözeltideki elektrolitik redüksiyonundan ise azoksibenzen, azobenzen, hidrazobenzen veya anilin elde edilir. Fakat bu maddelerin herbirinin elde edilmesi, uygulanan voltaja, toplam akım miktarına, katot türüne, çözelti çeşidine bağlıdır. Meselâ nötral veya alkollü çözeltide B-fenil hidroksilamin, asit alkolik çözeltide ise benzenen ile diğer maddeler bir arada meydana gelir. Nitrobenzen en çok anilin elde etmek için üretilir. Ucuz sabunlarda ve parfümde peraperatif kimyâda; çözücü ve oksitleme vâsıtası olarak kullanılır.

NİTROGLİSERİN;

Alm. *Nitrogluzerin (n),* **Fr.** *Nitroglycérine (f),* **İng.** *Nitroglycerine.* En doğru adı gliseril trinitrat olup, bir trialkol olan gliserinin, nitrat asidiyle meydana getirdiği ester.

Bu madde 1846 yılında Ascanio Sobrero tarafından elde edildi. Bu maddenin patlayıcı özelliği Alfred Nobel'den 20 yıl önce Sobrero tarafından aydınlatıldı. Fakat emniyetli bir patlayıcı olan dinamiti Nobel yaptı. Nitrogliserin, çok saf gliserinle, % 40 nitrat asidi, % 59,5 sülfat asidi ve % 0,5 su ihtiva eden asit karışımının reaksiyonundan elde edilir. Sıcaklık 25°C'nin altında tutulur. Meydana gelen Nitrogliserin yüzeyde toplanır.

Özellikleri: Nitrogliserin, sıvı, ağır bir yağ kıvamında ve renksizdir. 15°C'de yoğunluğu 1,60 g/cm3 olup, kapalı formülü $C_3H_5N_3O_9$ ve patlama reaksiyonu; $4\ C_3H_5\ (ONO_2)_3 \rightarrow 6N_2 + 12\ CO_2 + 10H_2O + O_2$ şeklindedir. 454 gram nitrogliserin normal şartlarda 4437 litre gaz meydana getirir ki, bu da patlamanın şiddetini gösterir. Nitrogliserin âni darbelere oldukça hassas olup hemen patlar.

Kullanıldığı yerler: Patlayıcı olmayan bâzı maddelere emdirilerek, dinamit olarak kullanılır. Nitroselüloz ile birlikte patlayıcı madde olarak kullanılır. Çok düşük dozda (0,0006 g), anjinde rahatlık vermek için, ilâç olarak verilir. Az miktardaki buharı, şiddetli ve inatcı baş ağrısına sebep olur. (Bkz. Dinamit)

NİTROLAMA;

Alm. *Nitrieren (n),* **Fr.** *Nitration (f),* **İng.** *Nitration.* Kimyâda, nitro grubunu, $-NO_2$, bir bileşiğe katma prosesi. Genellikle nitrolama vâsıtası derişik nitrik asittir (HNO_3). Nitrik asidin selüloz veya pamukla reaksiyonundan pamuk barutu; fenolla reaksiyonundan pikrik asit; toluenle reaksiyonundan tirinitrotoluen (TNT); gliserinle reaksiyonundan nitro gliserin meydana gelir.

Nitrolama, reaksiyonun derecesine göre 3'e ayrılır. Kolay nitrolananlar için $CH_3COOH + HNO_3$ orta derecede nitrolananlar için HNO_3, zor nitrolananlar için derişik HNO_3 + derişik H_2SO_4 kullanılır.

NİTROSELÜLOZ;

Alm. *Nitrozellulose,* **Fr.** *Nitrocellulose,* **İng.** *Nitrocellulose.* Selülozun nitrat bileşiğinin yaygın ismi. Selülozik maddelerin nitrik esterleridir. Nitroselüloz, işlenmemiş selülozun lifli yapısının bir kısmını muhâfaza eder. Nitroselüloz kolayca tutuşabilir ve ısıya dayanıklı olmayan bir maddedir. 150°C'nin üstünde genellikle tutuşur.

Gerek nemli, gerekse kuru nitroselülozun fünye yardımıyla patlatılabileceğinin keşfinden sonra 1860

yılında jelatin hâline getirilmiş nitroselüloz güçlü bir patlayıcı olarak kullanılmaya başladı.

Nitroselüloz kararlı bir madde değildir. Ayrışmasıyla teşekkül eden ürünlerde katolizör vazifesi görerek ayrışmayı hızlandırır ve patlamaya kadar gider. Paul Vieille, ayrışma ürünlerinin katalizleyici tesirini önlemek için nitroselüloza kararlaştırıcı maddeler katarak, kararlı ve güvenilir barut türü olan dumansız barutu elde etti.

Pamuk barutu bir nitroselülozdur. Asetonda çözünür. Barut yapımında ya tek başına veya nispeten düşük dereceli nitroselülozlarla karıştırılarak kullanılır.

NİYÂZÎ MISRÎ;

evliyânın büyüklerinden. On yedinci yüzyıl tekke edebiyatı şâiri. Halvetî yolunun Mısriyye kolu kurucusu ve şeyhidir. Asıl adı Muhammed, mahlası Niyâzî'dir. Başka bir yerden gelip Malatya'ya yerleşen babası Ali Çelebi, Nakşibendî yoluna mensup âlim ve fâzıl bir zâttı. 1618 (H. 1028) senesinde Malatya'nın Soğanlı köyünde doğdu. 1693 (H. 1105) senesinde Limni Adasında vefât etti.

Muhammed Niyâzî, Malatya'da, önce İslâmî ilimlere âit temel bilgileri, sonra da medrese tahsiline başlayıp, tefsir, hadis, fıkıh ve tasavvuf ilimlerini öğrendi. Medreseden icâzet alıp çıkınca, çeşitli câmilerde verdiği vâzlarla halkın dikkatini çekti. Bu arada Malatya'daki Halvetî şeyhi Hüseyin Efendiye intisâb edip feyz aldı. Hüseyin Efendinin kısa bir süre sonra vefât etmesi üzerine anne ve babasından izin alıp uzun bir seyâhate çıktı. Diyarbakır-Mardin yoluyla Bağdat'a gelip bir müddet burada ilim tahsil etti.

Burada tahsilini tamamladıktan sonra Mısır-Kâhire'ye gelen Muhammed Niyâzî, Şeyhûniyye denilen yerde Kâdiriyye tarîkatı büyüklerinden bir zâtın dergâhına yerleşti ve talebesi oldu. Hocasının bereket ve himmetiyle kemâle erdi. Mısır'da uzun yıllar kalarak ilmini ilerletti ve Câmiülezher'de ders verdi. Mübârek günlerde câmilerde vâz etti.

1646 yılında İstanbul'a gelen Muhammed Niyâzî, Sultanahmed civârındaki Sokullu Mehmed Paşa Dergâhına yerleşti ve uzun süre riyâzette kaldı. Sonra devrin tanınmış âlim ve mutasavvıflarıyla görüştü. Mısır'da uzun yıllar kaldıktan sonra İstanbul'a geldiği için, buna nisbetle Niyâzî Mısrî diye tanındı.

Bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra da Bursa'ya geçen Niyazî Mısrî, Ulu Câmi yakınlarındaki bir medreseye yereşerek inzivâya çekildi. Halkın isteği üzerine, Şeker Hoca CâmiindeCumâ geceleri vâz verdi. Buradan Uşak'a geçerek, Elmalılı Şeyh Yûsuf Sinân'ın halîfesi Şeyh Mehmed'in dergâhına yerleşti. Daha sonra Ümmî Sinân'la tanışarak bütün varlığıyla ona bağlandı. Hocasıyla berâber Elmalı'ya gidip vâzlar verdi, dergâhın hizmetlerinde bulundu. Bir müddet sonra tekrar Uşak'a oradan da Çal veKütahya'ya geçen Niyâzî Mısrî, hocasının vefât haberi üzerine Uşak'a tekrar döndü. Fakat üzüntüsünden burada kalamayıp Bursa'ya giti.

Bursa'ya yerleşerek burada evlenen Niyâzî Mısrî, Ulu Câmide devamlı vâzlar verdi. Şöhreti bütün ülkeye yayıldı. 1665'te sadrâzam Fâzıl Ahmed Paşanın dâveti üzerine Edirne'ye gitti. Dönüşte İstanbul'a uğradığında, bâzı câhillerin tasavvuf aleyhine estirdikleri hava sebebiyle, Sultan Dördüncü Mehmed, âlimler ve tasavvuf büyükleriyle devlet erkânının da toplandığı bir gün Ayasofya Câmiinde vâz verdi. Bu vâzında; tasavvuf yolunun hak olduğunu, tasavvuf ehlinin yaptıkları zikrin İslâma aykırı olmadığını en açık şekilde îzâh etti. Tekrar Bursa'ya döndü. Bu günlerde şeyhi Uşaklı Mehmed Efendinin vefâtı üzerine Halvetiyye yolunun Mısriyye kolunu kurarak irşâda başladı.

Sultan Dördüncü Mehmed, Kamaniçe Seferine çıkmadan önce, Niyâzî Mısrî'yi ordunun mânevî gücünü yükseltmek gâyesiyle Edirne'ye dâvet etti. Üç yüz talebesiyle berâber Edirne'ye gidip sefere katıldı. Seferden dönüşte Edirne'de verdiği vâzlar sebebiyle 1673'te Rodos Adasına gönderildi.

Dokuz ay sonra, 1674'te Rus Savaşı çıkınca, halkı sefere teşvik için, talebeleriyle, Edirne'ye geldi. Savaş sonrasında yaptığı bir vâzında, savaşların millet ve devlet üzerindeki acı tesirlerini anlatması yanlış anlaşılarak, rikâb-ı hümâyûn kaymakamı tarafından önce Gelibolu'ya, oradan da Limni Adasına sürgün edildi.

Limni'de 1677'den başlayarak on beş yıl boyunca çileli bir hayat yaşadı. Vefâtından bir yıl önce 1692 yılında affedilerek Bursa'ya, oradan da Edirne'ye geldi. Selimiye Câmiinde vâz ederken devlet işleriyle ilgili söylediği bâzı sözler yüzünden tekrar Limni'ye gönderildi. Adaya gelişinden bir kaç ay sonra vefât etti ve oraya defnedildi.

Eserleri:

Türkçe ve Arapça, manzum ve mensur on cildden fazla eseri bulunan Niyâzî Mısrî, daha çok mutasavvıf şâir olarak meşhûr olmuştur. Aruzla yazdığı şiirlerde genellikle Nesîmi ve Fuzûlî, hece ile yazdıklarında ise Yûnus Emre'nin tesiri altında kalmıştır. Birçok yazma nüshası bulunan **Dîvân'**ı, hicrî

1259'da Bulak Matbaasında basılmıştır. Dîvândaki şiirler çok içli ve yanıktır. Diğer eserleri şunlardır: **1) Mevâid-ül-İrfân Avâid-ül-İhsân, 2) Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ, 3) Risâle-i Eşrâtüs-Sâa, 4) Suâller ve Mısrî'nin Cevapları, 5) Tefsîr-i Sûre-i Yûsuf, 6) Risâle-i Mebde' ve Me'âd, 7) Risâle-i Mısrî, 8) Tefsîr-i Fâtihâ, 9) Risâlet-üt-Tevhîd, 10) Es'ile ve Ecvibe-i Mutasavvıfâne, 11) Şerh-i Nutk-ı Yûnus Emre, 12) Tâbirnâme, 13) Risâle-i Haseneyn, 14) Dîvân-ı İlâhiyyât, 15) Mektûbât, 16) Risâle-i Hızriyye, 17) Risâle-i Hilye-i Hazret-i Hüseyin, 18) Sûre-i Nûr Tefsîri, 19) Risâle-i Belgrat, 20) Risâle-i Vahdet-i Vücûd.**

Onun beytlerinden bâzıları:

Cihân bağında insan bir şecerdir gayrılar yaprak.
Nebîler meyvedir sen zübdesisin yâ Resûlallah.

Şefâat kılmasan varlık Niyâzî'yi yoğ iderdi.
Vücûdun zahmının sen merhemisin yâ Resûlallah.

Derman arardım derdime derdim bana dermân imiş
Bürhân arardım aslıma aslım bana bürhân imiş

Savm u salât u hac ile sanma biter zâhid işin
İnsan-ı kâmil olmağa lâzım olan irfân imiş.

Mürşid gerekdir bildire Hakk'ı sana hakka'l-yakîn
Mürşidi olmayanların bildikleri gümân imiş.

İşit Niyâzî'nin sözün bir nesne örtmez Hak yüzün
Hak'tan ayân bir nesne yok gözsüzlere pinhân imiş.

NİYÂZİ YILDIRIM GENÇOSMANOĞLU;

zamânımız yazar ve şâirlerinden. Destan şâiri olarak şöhret bulan Niyâzi Yıldırım Gençosmanoğlu, 1929'da Elazığ'ın Ağın ilçesinde doğdu. İlköğrenimini burada gördü. Akçadağ Köy Enstitüsünü bitirdikten sonra öğretmenliğe başladı.

Çeşitli köy ve kasabalarda 19 yıl öğretmenlik yaptıktan sonra sırasıyla ilköğretim müfettişliği, Millî Eğitim Bakanlığı Yayımlar Genel Müdürlüğünde şûbe müdür yardımcılığı, şûbe müdürlüğü, genel müdür yardımcılığı, İstanbul'da Devlet Kitapları Müdürlüğü vazifelerinde bulundu. 1978'de emekli oldu. Daha sonra Türk Edebiyatı Vakfı ve Doğu Türkistan Vakfında çeşitli idârî vazifelerde bulundu. **Doğu Türkistan'ın Sesi** Dergisini çıkarttı. Son olarak **Türkiye** Gazetesinin Kültür-Sanat köşesini idâre etti. Vefâtına kadar bu vazifeyi yürüten Niyâzi Yıldırım Gençosmanoğlu, yakalandığı hastalıktan sonra üst üste üç defâ beyin ameliyâtı oldu. "Aylardan Ağustos, günlerden Cumâ" diye başlayan Malazgirt Marşında belirttiği gibi, 1992 senesi Ağustos ayının 21'inde Cumâ günü İstanbul'da vefât etti.

Türk milletinin târihine, kültürüne ve meselelerine vâkıf olan Niyâzi Yıldırım Gençosmanoğlu, İslâmiyetin ve Türklüğün en güzel motifleriyle işlediği destanlarıyla Türk edebiyâtına çok şeyler kazandırdı.

İlkokul sıralarından îtibâren şiir yazmaya başladı. İlk kitabı olan **Bozkurtların Ruhu'**nu 1952'de, ikinci kitabı olan **Gençosman Destanı'**nı 1959 yılında yayınladı. Destan türünde yazdığı diğer eserleri ise şunlardır:

Kür Şâd Destanı (1970), **Malazgirt Destanı** (1971), **Bozkurtların Destanı** (1972), **Kopuzdan Ezgiler** (1973), **Salur Kazan Destanı** (1974), **Boğaç Han Destanı** (1978), **Destanlarda Uyanmak** (1979), **Destanlar Burcu** (1990), **Alp Erenler Destanı** (1991).

Malazgirt Marşı

Aylardan Ağustos, günlerden Cuma,
Gün doğmadan evvel İklim-i Rum'a,
Bozkurtlar ordusu geçti, hücuma...

x x x

Yeni bir şevk ile gürledi gökler
Ya Allah... Bismillah... Allahüekber.

x x x

Önde yalın kılıç Türkmen Başbuğu,
Ardında Oğuz'un elli bin tuğu...

Andırır Altay'dan kopan bir çığı,

x x x

Budur, peygamberin övdüğü Türkler
Ya Allah... Bismillah... Allahüekber!

x x x

Türk, ulu Allah'ın soylu gözdesi,
Malazgirt, Bizans'ın Türk'e secdesi,
Bu ses insanlığa Hakk'ın müjdesi...

x x x

Bu sesle birleşir bütün yürekler
Ya Allah... Bismillah... Allahüekber!

x x x

Nağramızdır bugün gök gürültüsü
Kanımızdır bugün yerin örtüsü
Gâzi atlarımın nal parıltısı

x x x

Kılıçlarımızdır çakan şimşekler
Ya Allah... Bismillah... Allahüekber!

x x x

Yiğitler kan döker bayrak solmaya
Anadolu başlar, vatan olmaya...
Kızılelmaya hey... Kızılelmaya!..

x x x

En güzel marşını vurmada mehter;
Ya Allah... Bismillah... Allahüekber!

NİYOBYUM;

Alm. *Niobium (n),* **Fr.** *Niobium (m),* **İng.** *Niobium.* Kolombium da denilen ve tantalyum'a benzeyen metalik bir element. Bu elemente niyobyum ismini 1844'te Alman kimyâcısı Heinrich Rose vermiştir. Grek mitolojisinde Nıobe, Tantalus'un kızıdır. Aslında bu element ilk defa İngiliz kimyâcısı Charles Hatchett tarafından keşfedildi ve kolombiyum ismi verildi. Fakat 1949'da milletlerarası kimyâ anlaşmasına göre niyobyum ismi ve sembol olarak da (Nb) kabul edildi.

Özellikleri: Niyobyum sert ve cilalı bir metal olup, kırılgan ve dövülebilirdir. Rengi gri veya gümüşî beyazlıktadır. Kolayca erir ve kararmaz. Atom ağırlığı; 92,906, atom numarası 41'dir. On iki tane radyoaktif izotopu vardır. Radyoaktif olmayan niyobyumun atom ağırlığı 93'tür. On iki izotopun atom ağırlıkları 89 ilâ 101 arasında değişmektedir. Yoğunluğu 8,4 g/cm^{3}tür. Erime noktası 1950°C, kaynama noktası 2900°C'dir. Yüksek sıcaklıkta, oksijenle, karbonla, halojenlerle, azotla, kükürtle ve diğer ametallerle reaksiyon verir. Nitrik ve hidroflorik asit karışımında çözünür.

Kullanıldığı yerler: Niyobyumun gaz emme (absorblama) kabiliyeti iyi olduğunda, vakum tüplerin îmâlâtında kullanılır. Paslanmaz çelik hazırlanırken kullanılır. Çünkü niyobyum yüksek sıcaklıkta korozyonu önler. Niyobyumun ilâvesiyle krom çeliği işlenebilir ve dayanıklı hâl alır. Binlerce kilometre uzunluktaki gaz boruları niyobyum ihtivâ eden çelik borulardır. Niyobyumun bileşikleri önemli değildir. Yalnız karbon bileşiği önemlidir. Niyobyum-zirkonyum ve niyobyum-kalay alaşımları süper iletken olduklarından elektronik sanâyiinde kullanılır.

NİZÂM-I CEDİD;

Osmanlı Devletinde 18. asır sonunda, askerî ve idârî sâhalardaki düzensizliklere çâre bulmak için yapılan teşebbüslerin tamâmı. Ayrıca, Avrupa usûlleriyle meydana getirilen tâlimli orduya verilen isim. Bu terim, ilk defâ Fâzıl Mustafa Paşanın sadrâzamlığı esnâsında, mâliyede yapılan bâzı yenilikler için kullanılmıştır. Daha sonra Sultan Üçüncü Selim Han (1789-1807) devrinde de, şimdi anlaşılan manâda kullanılmağa başlanmıştır. Ancak, Nizâm-ı Cedid, geniş ve dar mânâda olmak üzere iki şekilde târif edilmiştir. Dar mânâda; Sultan Üçüncü Selim Han devrinde, Avrupaî tarzda yetiştirilmek istenen askerî kuvvetlerde, geniş mânâda ise; yine aynı pâdişah devrinde devlet teşkilâtının bütününde yapılmak

istenilen yenilikler olarak bilinmektedir. Bu tariflerden ikincisi daha doğru olarak kabul edilir.

On sekizinci asır boyunca devam eden askerî başarısızlıklar, bunları tâkip eden günlerde ıslahat lâyihalarının verilmeleriyle neticelenirdi. Bunların içinde, Halil Hamid Paşanın askerlik sahasındaki nizamnâmesi en önemlisidir. Sultan Üçüncü Selim'in tahta çıkışına kadar aşağı yukarı yüz sene devam eden ıslahat hareketlerinin bir merhalesini teşkil eden Nizâm-ı Cedid fikri, tamâmen bu pâdişâhın şahsına bağlanır. Gerçekten de bu pâdişâh şehzâdeliği ve veliahtlığı esnâsında devletin içinde bulunduğu durum için yapılan ıslâhât teşebbüslerini yakından tâkip etmiştir.

Nizâm-ı Cedid hareketi, Sultan Üçüncü Selim'in tahta çıkışıyla berâber belli bir tertip içinde uygulanmaya başlandı. Böyle yeni bir sistemin konulması için, öncelikle bâzı yönlerden örnek alınacak Avrupalıların ilerlemesinin sebeblerinin incelenmesi ve devlet adamlarıyla âlimlerden teşekkül edilecek bir danışma meclisinin kurulması îcab ediyordu. Pâdişâh, meşveret (danışma) meclisi teşkiliyle, yeni fikrin, bir şahsın değil, devletin malı olması gâyesini güdüyordu. Islahat için yirmi iki devlet adamından bu konudaki düşüncelerini açıklayan birer rapor hzırlamalarını istedi. Yirmi iki kişinin ikisi Avrupalı idi. Bunlardan Bertrauf Osmanlı ordusunda çalışan bir subay, diğeri ise İsveç konsolosluğunda çalışan D'Ohosson idi. Türk devlet adamlarının belli başlıları ise, Sadrâzam Koca Yûsuf Paşa, Veli Efendizâde Emin, Defterdar Şerif Efendi, Tatarcık Abdullah Efendi, Çavuşbaşı Efendi ve târihçi Enver Efendiydi.

Diğer taraftan Ebû Bekr Râtib Efendi, o devir için Avrupa'nın güçlü devletlerinden olan Avusturya'nın başşehri Viyana'ya sefâret vazifesiyle gönderildi. Gönderilen bu elçiden, Avusturya'nın bütün müesseselerini incelemesi ve rapor etmesi istendi. Sekiz aylık bir seyahat neticesinde yazılan bu **Sefâretnâme'**de, alınması gerektiği bildirilen başlıca tedbirler şu maddeler içinde özetlenebilir:

1. Hazinenin dolu ve düzenli olması,

2. Askerin itâatli olması,

3. Devlet adamlarının doğru ve sâdık kimseler olması,

4. Halkın refah ve himâyesinin temini,

5. Bâzı devletlerle ittifak anlaşmalarının yapılması.

Ebû Bekr Râtib Efendiye göre, örnek seçilecek bir devletin askerî kânunları ve nizamları iktibas edilerek, kendi bünyemize uydurup, ihtiyacımıza cevap verecek bir Nizâm-ı Cedid ordusunun kurulması gerekiyordu. Pâdişâhın düşüncelerine tesir eden bu **Sefaretnâme,** Nizâm-ı Cedid programının hazırlanmasının bir safhasını teşkil ediyordu.

Kendisinden önceki pâdişâhların, ıslahat hareketlerindeki düşüncelerinden faydalanmasını bilen Sultan Üçüncü Selim Han, Sultan Üçüncü Ahmed Han devrinde yapılmak istenilen ıslahatın devlet adamlarından gizli olmasının zararlarını gördüğünden, devlet adamları ile âlimleri yanına çağırarak, onların düşüncelerinden faydalanma ve memleketlerin durumunu daha iyi tahlil etme imkânını ele geçirmek istedi. Ancak layihaları kaleme alan kimselerin askerlik sâhasında tecrübeli olmaması, köklü tekliflerin gelmesine mâni oldu.

Verilen layihalar, başlıca üç görüş üzerinde toplanıyordu:

1. Ordunun, Kânûnî Sultan Süleyman Kânunları'na göre ıslah edilmesi.

2. Sultan Süleyman Kânunları'na, Avrupa nizamlarını tatbik ederek yeniden ordu teşkili,

3. Yeniçeri Ocağı tamâmen kaldırılarak, Avrupa usûllerine göre yeni bir ordunun kurulması.

Üçüncü düşüncede olanlara göre, devletin eski kânunları ihtiyaca cevap veremez hâle gelmiş, Yeniçeri Ocağına fesad karışmış bu da ordunun bozulmasına sebep olmuştu. Bu sebeplerden dolayıYeniçeri Ocağını bir tarafa bırakarak, tamamen Avrupa usûlleriyle yeni bir ordu kurulmalıydı.

Sultan Üçüncü Selim Han, bu fikirlerden üçüncüyü seçti. Programın uygulanması için tertip edilen heyetin başına, İbrâhim İsmet Bey gibi dirayetli bir şahsı getirdi. Bu zat, işin başlangıcında olabilecek tehlikeleri dile getirmişti. Islahat heyetinin hazırladığı program, yetmiş iki maddeden meydana geliyordu. Öncelikle askerlikle ilgili maddelerin tatbikatına geçildi.

Yeniçeri Ocağının birdenbire kaldırılmasının devlete vereceği zarar ortada olduğundan, bu ocağın ıslah edilmesi sırasında yeni ordunun kurulması çalışmalarına başlandı. Yeniçeri Ocağına haftada birkaç gün mecbûrî tâlim konuldu. Humbaracı, Topçu, Lağımcı ve Toparabacı ocaklarının yeni kanunnâmeleri hazırlandı. Bunlar ordunun teknik sınıflarını teşkil edeceklerdi.

Yeni ordunun teşkili ise, Sadrâzam Koca Yusuf Paşanın Ziştovi ve Yaş anlaşmalarından sonra cepheden İstanbul'a dönmesiyle başladı. Sadrâzamın Avrupa'dan subay da getirmesi, tâlimli piyâde askerinin teşkilini hızlandırdı. Pâdişâh bu ordunun yeniçerilerden bağımsız olmasını ve genç

yeniçerilerin buraya alınmasını istiyordu. Ancak bunun mahzurları düşünüldüğünden, yeni ordunun Bostancı Ocağına bağlı, on iki bin mevcutlu ve örnek bir ordu gibi teşkili yoluna gidildi. **Levend Çiftliği Kânunnâmesi** ile yeni ordunun kadroları ve diğer meseleleri açıklanmış oluyordu.

Nizâm-ı Cedid ordusunun kuruluşunda ortaya çıkan diğer bir problemse yeniçeri taraftarlarının çıkaracağı taşkınlıktı. Bunun için halk arasında mûteber olan devlet adamlarından faydalanma yoluna gidildi. Yapılan propagandada, yeni ordunun İstanbul'da Rus tehlikesine karşı muhâfaza için kurulduğunu, İstanbul'a karşı bir tehlike esnâsında Anadolu ve Rumeli'ne dağılmış olan, çiftçilikle uğraşan askerin geç gelmesinin doğuracağı tehlikeler anlatıldı. Pek tesirli olmamakla berâber yapılan propaganda neticesi, ilk andaki tepkiler önlenmiş oldu. Sessizlikten istifâde etmek isteyen devlet, Anadolu'da asker yetiştirme hareketine girişti. Bu harekette, Karaman Vâlisi Kâdı Abdurrahman Paşa ile Amasya Sancakbeyi Cabbarzâde Süleyman Beyin gayretleri semeresini verdi. Ancak Yeniçeri Ocağına tâlim mecburiyeti konması, hâriçten esamî satın alarak ulûfeye kaydolanların işine gelmedi. Ocak içinde usûlsüz âidât toplayanların, kânunnâme ile engellenmesi, çıkarcıları zor duruma soktu. Yapılan karşı propaganda neticesi önce Yeniçeriler tâlime çıkmamaya başladı, sonra da Nizâm-ı Cedide kaydolanların dağılmaları, devlet adamlarına Nizâm-ı Cedidin asker kaynağının sâdece ordu olduğunu anlatmış oldu. Bu esnâda Levend'den başka Üsküdar'da Kâdı Abdurrahman Paşanın askerlerinden teşekkül eden yeni bir ordu tesis edildi.

Nizâm-ı Cedid ordusunun kurulmasının yanı sıra tophâne, tersâne ve mühendishânenin de yeniden organizasyonuna başlandı. Tophâne mensupları elenerek yenilendi, Avrupa'dan top döküm ustaları getirilerek yeni ve kuvvetli top îmâlâtına başlanıldı. Çok ihmâl edilmiş olan donanma ile tersânenin ıslahatına girişildi ve bu konu, Küçük Hüseyin Paşaya verildi. Alınan tedbirler neticesinde donanma her yönden güçlendi. Fennî eğitimde tahsil ve terbiyenin ilerlemesi için, 1773'te açılan Mühendishâne-i Bahri-i Hümâyûn genişletildi. Bu okullarda, geniş ölçüde yabancı öğretmenlerden faydalanıldı. Okulların kitap ihtiyacını karşılamak için de Üsküdar Matbaası yeniden tesis edildi.

Yapılan değişiklikler, devlet bütçesine ağır yük getiriyordu. Yükün kaldırılması için, sâdece Nizâm-ı Cedidin giderlerini karşılayacak İrad-ı Cedid denilen yeni bir hazine kuruldu. Ayrıca İrad-ı Cedid, ileride meydana gelebilecek harplerin giderlerini de karşılayacaktı. İki yüz bin kese değerinde olacak bu hazinenin gelir kaynaklarını, rüsûm-ı zecriye denilen tütün, içki ve kahveden alınan vergilerle, mahlûl mukataalardan alınan vergi ve her sene yenilenen beratlardan alınan vergiler teşkil ediyordu. Hazinenin hesaplarını görmek için de tâlimli asker nâzırı, İrâd-ı Cedid defterdarı tâyin edildi.

Nizâm-ı Cedid hareketi, askerî sâhadaki yeniliklerin yanısıra idârî, siyâsî ve ticârî sâhalarda aynı istikâmette bir takım teşebbüsleri beraberinde getirdi. İdârî sâhada, Anadolu ve Rumeli, yirmi sekiz vilâyete bölündü ve vezir sayısı buna uygun hâle getirildi. İdâreciliği menfî olan ehliyetsiz kişilere vezirlik verilmemesine dâir kânunnâme çıkarıldı ve tâyinlerin yapılması hakkı, pâdişâh ve sadrâzama verildi. Vezirlerin memuriyet süresi, en az üç, en çok beş yıl arasında sınırlandırıldı. Kadıların durumu, timar nizamnâmesi düzenlenerek, yapılacak muâmelelerin kânunnâmeye uygun olmasına dikkat edildi.

Osmanlı Devletinin iktisâdî, idârî, siyâsî sâhalarında yapılan yenilik ve ıslahatlar, yapılan menfî propaganda, içteki ve dıştaki başarısızlıklar sebebiyle istenilen neticeyi veremedi. Islahatları tatbik edenler arasında, pâdişâha tam olarak itaat edenlerin sayısının az olması da bu başarısızlıklarda rol oynadı. Hâricî düşmanlarla yapılan savaşlar, Arabistan'da Vehhabî, Mora'da Rum, Balkanlar'da Sırp isyanları ile diğer küçük çaptaki isyânları bastırmakta güçlükle karşılanılmasının suçu, devamlı Nizâm-ı Cedid askerine yüklendi. Yeniçeri Ocağı mensuplarının da Nizâm-ı Cedid askerinin çoğalmasıyla kendi maaşlarının ellerinden gideceği korkusu, yeniliklere cephe almalarına yol açtı. Fransa'nın Osmanlı Devleti aleyhine cephe alıp, İstanbul'daki Fransız sefirinin el altından Yeniçerileri, "Maaşlarınız alınıp, devlet ileri gelenlerine dağıtılacaktır" şeklindeki tahrikleri de etkili oldu. Bu hareketin başarısızlığında korkak ve müsrif devlet adamlarının mühim tesiri oldu. Devlet bütçesinden yapılan masrafların artması, hileli sikke kesilmesi veya yeni yeni vergilerin konulmasına bağlı olarak, eşyâ fiyatları arttı. Taşrada vergi tahsildarlarının yolsuzlukları halka büyük sıkıntı getirdi. Bu sebeplerden, yeniliğe karşı olan unsurlar, Nizham-ı Cedid'in yıkılması için fırsat aramaya başladılar.

Napolyon'un Mısır Seferi sırasında Akka Kalesinin önündeki savaşta başarı kazanan Nizâm-ı Cedid ordusundan, Sırp isyanlarına ve Rusya ile savaş tehlikesine karşı faydalanılmak istendi ve ordu Rumeline geçirildi. Ancak bu durumdan şüphelenen Rumeli âyânına, ordunun Sırp İsyânını bastırmakla vazifeli olduğu îlân edildi. Fakat, Sadrâzam İsmail Paşanın ve yeniliğe muhâlif olanların Rumeli âyânı ve Yeniçerileri tahriki, olayların başlangıcı oldu. İlk hâdise Tekirdağ'da meydana geldi. Burada, kurulacak Nizâm-ı Cedid ordusuna dâir fermanı okuyan kişiyi Yeniçeriler öldürdüler. Askeri Edirne'ye götüren Kâdı Abdurrahman Paşaya mukâvemet edilmesi, iç harp tehlikesi derecesine ulaştı. İngiliz donanmasının İstanbul'u yakmakla tehdit ettiği ve düşmanın sınırlara asker yığdığı sırada böyle bir isyânın başlaması, devletin selâmeti açısından kötü neticeler verecekti. Bu sebeple Üçüncü Sultan Selim Han, Abdurrahman Paşayı geri çağırdı. Ancak bu tedbir arzu edilen neticenin aksine,

muhâliflerin taşkınlıklarını arttırmaktan başka bir işe yaramadı. Zîra yenilik düşmanlarının şımarmalarına sebebiyet verildi. İstanbul'da Boğaz yamakları isyan etti.

Edirne'deki hâdiseden sonra merkezde yapılan değişiklikler, fayda yerine zarar getirdi. Yeni tâyinlerle, görünüşte Nizâm-ı Cedid taraftarı olanlar, makam sahibi oldular. Ordunun da İstanbul'da bulunmayışını fırsat bilen Yeniçeri ve yenilik muhalifleri, Nizâm-ı Cedidi ortadan kaldırmaya karar verdiler. Bu karardan habersiz olan Pâdişâh, Boğaz yamaklarını Nizâm-ı Cedid'e dâhil etmeye çalışıyordu. Köse Mûsâ Paşa ise el altından haber göndererek, bu askerleri; "Eğer, Nizâm-ı Cedid elbisesi giyerseniz dinden çıkarsınız, giymezseniz ocaktan atılırsınız. Belki de Nizâm-ı Cedid sizi öldürecek" diye tahrik ediyordu. Tahrikler sonucu 26 Mayıs 1807 târihinde Büyükdere Çayırında toplanan yeniçeriler isyânı başlattılar. Başlarına reis olarak seçtikleri, Kabakçı Mustafa denilen serkeş de İstanbul halkına, yaptıkları işin mukaddes bir hareket olduğu yolunda propaganda yaptı.

Bu esnâda Kaymakam Köse Murâd Paşa, bir taraftan Pâdişâha isyânı önemsiz gibi gösterirken, diğer taraftan, isyancıları bastırmaya hazırlanan Topçu Ocağına, karşı gelmemelerini emreden haberi gönderiyordu. Böylelikle isyan programı düzenli olarak tatbik edilmeğe başlandı. İsyancılar Et Meydanında (Aksaray'da) toplandıktan sonra, devlet adamlarının içinde bulunan Nizâm-ı Cedid muhâlifleriyle anlaştılar. Pâdişâh durumdan haberdâr olduğunda iş işten geçmişti. İsyânın bastırılması için Nizâm-ı Cedidin kaldırıldığına dâir bir ferman yayınladıysa da, âsiler bu defâ da, Pâdişâhtan on bir kişinin kendilerine teslimini istediler.

Kendisine on bir kişinin isimlerinin listesi verildiğinde çok üzülen Pâdişâh, bütün bunlara sebep, kendi yumuşak huyluluğu olduğunu söyledi. Kan dökülmemesi için âsilerin istekleri kabul edildi. Âsiler verdikleri listede olan kişileri birer yolunu bulup katlettikten sonra bizzat Nizâm-ı Cedidin mîmârı olan Sultan Üçüncü Selim'e karşı hareketlere başladılar. Nihâyet Üçüncü Selim Han da iyi huyluluğu, şefkati ve temiz ahlâkı yüzünden şehit edildi. İsyânın neticesinde de memleket, Avrupa'ya yetişmek yolunda uzun bir süre geri bırakılmış oldu.

NİZÂMEDDÎN EVLİYÂ;

Hindistan'da yetişen evliyâdan ve Çeştiyye yolunun büyüklerinden. İsmi, Seyyid Muhammed bin Seyyid Ahmed buhârî olup, lakapları; "Mahbûb-i İlâhî" (Allah'ın sevgilisi), "Sultân-ül-Meşâyıh" ve "Nizâmeddîn Evliyâ"dır. Nizâmeddîn Evliyâ, 1238 (H.636) senesi Safer ayının yirmi yedisinde Bedâyûn'da doğdu. 1325 (H.725) senesi Rebî'ul-âhir ayının on sekizinde Hakkın rahmetine kavuştu. Delhi civârındaki Gıyâspûr'da defn edildi. Sonradan büyük bir türbe yapıldı.

Nizâmeddîn Evliyâ küçük yaşta; mânevî ilimlerin yanında, üstün hâlleri ve takvâsı ile meşhûr derin bir âlim olan babası Hâce Ahmed Buhârî hazretlerini kaybetti. Babasının vefâtından sonra sıkıntılı bir hayat yaşayan Nizâmeddîn Evliyâ, Bedâyûn'da Mevlânâ Alâüddîn Usûlî'nin derslerine devâm etti. Büyük evliyâ Celâlüddîn-i Tebrîzî'nin halîfesi Ali Molla Büzürk Bedâyûnî'nin sohbetlerine de devâm edip, tasavvufta ilerledi. Yirmi yaşında iken Bedâyûn'dan ayrılıp, Delhi'ye gitti. Burada Mevlânâ Şemsüddîn'in derslerine devâm ederek yüksek derecelere kavuştu. Ayrıca Mevlânâ Kemâleddîn Zâhid'den hadis ilmi öğrendi. Hâce Necîbüddîn Mütevekkil'in de derslerine devâm eden Nizâmeddîn Evliyâ, Ferîdüddîn-i Genc-i Şeker hazretlerini görmek üzere Delhi'den ayrılarak Acûzân'a gitti ve onun talebesi oldu. Çeştiyye yolunda ilerleyen Nizâmeddîn Evliyâ, 1258 senesine kadar Genc-i Şeker'in yanında kaldı. Kendisine hilâfet verilerek insanlara Allahü teâlânın dînini anlatması için Delhi'ye gönderildi.

Nizâmeddîn Evliyâ, hocasının emriyle Delhi'ye gittiği zaman, ibâdetlerini huzûr içinde yapacak sâkin ve uygun bir yer bulamadı. Gıyâspûr'da üstü sazla örtülü küçük bir kulübede yerleşti. İnsanlara Allahü teâlânın emir ve yasaklarını anlattı.

Nizâmeddîn Evliyâ'nın vefâtına kadar kaldığı Gıyâspûr'un adı daha sonra Nizâmeddîn olarak değiştirildi.

Nizâmeddîn Evliyâ, Gıyâspûr'a yerleştikten sonra Acûzan'ı on defâ ziyâret etti. Bu ziyâretlerinin üçünü hocası hayatta iken, yedisini de hocasının vefâtından sonra yaptı.

İleri gelen devlet adamlarından olan talebesi Ziyâüddîn, hocasına; Sultan Mu'izzüddîn Balaban'ın sarayına yakın bir dergâh yaptırdı. Bu yakınlıktan dolayı, saray mensupları, şehzâdeler, komutan ve subayların çoğu Nizâmeddîn Evliyâ'ya talebe olup, onun mânevî tesiri ve dînî eğitimi altında, ahlâkî ve içtimâî huyları çok değişti. Hepsi, Allahü teâlâdan korkan, yaşayışı intizamlı insanlar hâline geldiler. Bir mıknatıs gibi etkisi olan bu tesirden, Delhi halkı da istifâde etti.

Uzun bir ömür süren Nizâmeddîn Evliyâ, yükselen ve düşen yedi Delhi sultanı gördü. Bu sultanlardan bâzıları, onun bağlılarından idi. Bâzısı ise, kısa görüşlü olup, zâlimdiler. Bunlar, Nizâmeddîn Evliyâ'nın misâfirperverliğini ve şöhretini kıskanıyorlardı. Nizâmeddîn Evliyâ, kendisine bağlı olanlar dâhil, hiçbir

sultânı ziyâret için saraya gitmedi. Sultanları da dergâhına kabul etmedi.

Pekçok kerâmetleri görülen Nizâmeddîn Evliyâ'nın menkıbelerinden biri şöyledir:

Sultan Alâüddîn devrinde, Delhi şehri, kuzeyden gelen zâlim bir Moğol ordusu tarafından muhâsara edilmişti. Targi komutasındaki ordunun ilerlemesi sırasında, Sultan Alâüddîn'in en iyi birlikleri güneyde harp ediyor ve o yüzden bu güçlü ordu karşısında Delhi'yi zayıf bir birlikle bir gün bile müdâfaa edemeyecek durumda bulunuyorlardı. Bu durumda sultânın tek sığınağı, Allahü teâlâ oluyordu. Sultan, Emîr Hüsrev vâsıtasıyla Nizâmeddîn Evliyâ'nın himmetlerini talep etti. O, sultânın ve Delhi'nin bu acıklı durumunu duyunca, sâdece gülümsedi ve; "Sultâna selâmımı götürün. Endişe etmemesini söyleyin. İnşâallah Moğollar yarın sabah oradan çekilirler" buyurdu. Nizâmeddîn Evliyâ, sultâna bu haberi gönderdikten sonra, hocasını vesîle ederek münâcaatta bulundu. Allahü teâlâ, Moğol komutanı Targi'ye, ülkesinin muhâsara altında olduğunu gösterdi. Komutan, ülkesinin düşman tehlikesiyle karşılaştığını görünce, dehşete kapılıp, derhâl ordunun geri çekilmesini emretti. Ertesi sabah sultan, muhâsaranın kaldırıldığını ve bu velînin bereketiyle şehrin kurtulduğunu gördü.

Buyurdu ki:

İnsanın îmânı; ancak dünyâya ve onun altınlarına bir deve pisliğinden fazla değer vermediği ve Allahü teâlâdan başka hiçbir şeye güvenmediği zaman tamam olur. Kendine Allah âşığı diyen bir kimse, dünyâyı sever ve onu sevenlerle arkadaşlık yaparsa, o bir yalancı ve münâfıktır.

Bir talebe için, Allahü teâlâya bağlılığın şu altı esâsı vardır: 1) Nefsini yenmek için insanlardan uzak kalmalıdır. 2) Her zaman temiz ve abdestli olmalıdır. 3) Her gün oruç tutmaya çalışmalı, yapamıyorsa az yemelidir. 4) Allahü teâlâdan başka her şeyden uzaklaşmaya çalışmalıdır. 5) Hocasına sâdık ve itâatkâr olmalıdır. 6) Allahü teâlâyı ve hakîkati her şeyden üstün tutmalıdır.

Bir talebe, şu dört şeyden sakınmalıdır: 1) Dünyâ ehli ve bilhassa zenginlerle görüşmekten, 2) Zikirden başka bir şeyden bahsetmekten, 3) Allahü teâlâdan başka bir şeye sevgi beslemekten, 4) Allahü teâlâdan başka bütün dünyevî şeylere kalbi bağlamaktan.

Kalp kırmak, Allahü teâlânın lütfunu incitmektir. Neye uğrarsa uğrasın, sâlih kimse aslâ kimseye kötü söylememeli ve lânet etmemelidir. İnsanların kabahatlerini açıklamamalıdır.

Nizâmeddîn Evliyâ'nın mübârek sözlerini ihtivâ eden beş önemli eseri vardır. Bunlar: **Fevâid-ül-Fü'âd, Efdal-ül-Fevâid, Hazînet-ül-Asfiyâ, Siyer-ül-Evliyâ, Mıknatıs-ül-Vahdet'**tir. Hâce Hasan Sencerî tarafından toplanmıştır.

NİZÂMEDDÎN HÂMÛŞ;

Buhârâ'da yetişen evliyânın büyüklerinden. İsmi, Mevlânâ Nizâmeddîn Hâmûş'tur. Doğum ve vefât târihleri kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, 14. asrın ortalarında doğup 15. asrın ortalarında vefât ettiği bilinmektedir.

İlk önce zâhirî ilimleri tahsil eden Nizâmeddîn Hâmûş tasavvufa yöneldi. Şâh-ı Nakşibend Buhârî hazretlerinin talebesi ve Nakşibendiyye yolu büyüklerinden olan Alâeddîn-i Attâr hazretlerinin sohbetlerinde bulundu. Tasavvuf yolunda ilerleyip yüksek derecelere kavuştu. Her şeyden yüz çevirip Alâeddîn-i Attâr'ın sohbetlerinde bulunmaya ve ondan daha çok istifâde etmeye çalıştı. Alâeddîn-i Attâr hazretlerinin en yüksek talebelerinden oldu. Zamânın en büyük âlim ve evliyâsı olarak yetişti. Birçok kerâmetleri görüldü. Onun sohbetine devâm edenler çok istifâde ettiler. Alâeddîn-i Attâr'ın talebelerinden olan büyük âlim Seyyid Şerîf Cürcânî ve Taşkent'e gittiği zamalarda da Ubeydullah-ı Ahrâr onun sohbetlerinde bulunurdu. Sa'deddîn Kaşgârî gibi büyük bir evliyâyı da yetiştiren Nizâmeddîn Hâmûş, 15. asrın ortalarında Buhâra'da vefât etti.

Nizâmeddîn Hâmûş birçok fazîlet ve üstünlüklerin kendisinde toplandığı, kerâmetler ve harikalar sâhibi bir zât idi. Güzel ahlâkta kemâl derecesinde idi. Sâde yaşamayı tercih eder, süslenmeden hoşlanmazdı. Çok mütevâzî idi. Kendinden meydana gelen kerâmetlerin hocalarının ve diğer büyüklerin latife ve sıfatları olduğunu söylerdi. Müslümanların yanlış hareket ve sözleri sebebiyle çok üzülürdü. "Müslümanlar bir bedenin uzuvları gibidir. Bedenin uzuvlarından birinde bir ağrı olunca, nasıl bir bedenin tamâmı ağrı ve sızıyı hissederse, onun tesirinde kalırsa, Müslümanlardan birisinin sıkıntısı da diğer Müslümanları sıkıntıya düşürür" buyururdu. Talebelerinden veya onu sevenlerden birisi bir sıkıntıya düşse, o sıkıntıyı fazlasıyla Nizâmeddîn Hâmûş hazretleri çekerdi.

Nizâmeddîn Hâmûş hazretleri buyurdu ki:

Susmak konuşmaktan daha faydalıdır. Susmakla insanlara faydalı olamıyan, konuşmakla hiç faydalı olamaz.

Büyüklerin yâni evliyânın huzurlarında, sohbetlerinde bulunurken uygunsuz düşüncelerin gelmemesine

çok gayret ve dikkat etmelidir. Zîrâ bu büyükler, Allahü teâlânın izniyle o düşünceleri anlarlar ve bundan çok müteessir olur, üzülürler.

NİZAMŞAHLAR;

Hindistan'ın Dekken bölgesinde on beşinci asrın sonlarına doğru kurulan devlet. 1490 senesinde Behmenîlerin yıkılması üzerine Dekken'de beş müstakil sultanlık ortaya çıktı. Bunlardan biri de Ahmednagar ve çevresinde kurulan Nizamşahlardır. Devletin kurucusu Güney Dekkenli ve Müslüman olan Hindli bir kabîleye mensuptur. İlk hükümdâr Melik Ahmed Bekrî'den îtibâren başa geçen hükümdârlar Nizamşah ünvanını kullandıkları için devletin adına Nizamşahlar denilmiştir. Ahmed Nizamşâh'ın siyâsî hayâtı hakkında fazla bilgi yoktur. Ölümü üzerine yerine oğlu Birinci Nizamşah Burhan geçti (1509).

Birinci Burhan Nizamşah'ın ilk yılları iç isyanları bastırmakla geçti. 1525 senesinde Şolapur bölgesinin hâkimiyet meselesi yüzünden Nizamşahlar ile Âdilşahların arası açıldı. Alâüddîn İmâdşah ve Ali Berid'le de ittifak kuran Burhan Nizamşah, İsmâil Âdilşah üzerine sefere çıktı ise de, Şolapur önlerinde yenildi. İsmâil Âdilşah diğer Dekken sultanlarıyla anlaşarak Burhan Nizamşah üzerine sefer düzenledi (1527) ve Pathri şehrini geri aldı. Bu durum karşısında Sultan Burhan, Ali Berid'in yardımı ileBerar'ı istilâ etti. Pathri'yi geri aldı. Alâüddîn İmâdşah'ı Handeş'e çekilmeye mecbûr bıraktı. İmadşah, Gucerat sultanı Bahâdır Hanı yardıma çağırdı. Bahadır Han Nizamşahlar topraklarına girerek Ahmednagar'ı ele geçirdi (1528). Fakat 1529 senesi yağışlı mevsim girmeden geri çekildi. 1531 senesinde Gucerat sultanı, Malva Devletini ortadan kaldırınca, aynı durumun kendi başına gelmemesi için, Burhan Nizamşah, şiî olan Gucerat sultanını ziyâret ederek iki devlet arasında dostluk kurulmasını sağladı ve 1537 senesinde şiîliği kabûl etti.

Kırk altı sene saltanat süren Burhan Nizamşah, 1553 senesinde ölünce, yerine bir iç savaş netîcesinde oğlu Hüseyin geçti. Hüseyin Nizamşah döneminde Viceyanagar hindularına karşı, Berar hâriç, bölgedeki dört Müslüman devlet birleştiler ve Talikota'da yapılan savaşta Viceyanagar kuvvetlerini bozguna uğrattılar (1562). 1565 senesinde Hüseyin Nizamşah'ın ölümü üzerine yerine oğlu Murtaza Nizamşah geçti. Devleti vezirlerin eline bırakan Murtaza Nizamşah, zevk ve eğlenceye dalıp, memleket işlerini ihmâl etti. Zamânında Portekizlileri Hindistan'dan çıkarmak için başarısız seferler yapıldı ve 1574 senesinde Berar Devleti ilhâk edildi. Bundan sonra Nizamşahlar Devletinde önemli bir târihî faaliyet olmadı. 1600 senesinde Gürkanlı Devletine tâbi olan Nizamşahlar, 1633'te Şâh Cihân tarafından ortadan kaldırıldı.

NİZAMŞAHLAR

	Tahta Geçişi
Ahmed Nizamşah	1490
Burhan Nizamşah	1509
Hüseyin Nizamşah	1553
Murtaza Nizamşah	1565
İkinci Hüseyin Nizamşah	1586
İsmâil Nizamşah	1589
İkinci Burhan Nizamşah	1591
İbrâhim Nizamşah	1595
Bahadır Nizamşah	1596
İkinci Ahmed Nizamşah	1596
İkinci Murtaza Nizamşah	1603
Üçüncü Hüseyin Nizamşah	1630
Gürkanlı fethi	1633

NİZÂMÜLMÜLK;

Büyük Selçuklu Devleti sultanlarından Alp Arslan ve oğlu Melikşah'ın veziri, büyük devlet adamı. Adı Hâce Kıvâmüddîn Ebû Ali Hasan bin Ali'dir. 1018 yılında İran'ın Tûs şehrinde doğdu ve 1092 yılında Nihavend'de, Hasan Sabbah'ın fedâisi bir bâtinî tarafından şehit edildi.

Kardeşi Ebü'l-Kâsım Abdullah ile birlikte çok iyi bir eğitim gördü. Fıkıh, hadis, edebiyat ve sâir ilimleri

çok iyi tahsil etti. Zamânındaki meşhur âlim ve ediplerle devamlı görüştü. Bu, onun idârecilik hayâtındaki kâbiliyet ve başarısının büyüklüğünde mühim rol oynadı.

Devlet hizmetindeki hayâtı, babası ile berâber Gazne Devletinin Horasan vâlisi Ebü'l-Fâzıl Es-Suri'nin hizmetinde bulunmakla başladı. 1040 yılındaki Dandanakan Savaşından bir süre sonra Alp Arslan'ın Belh vâlisi Ali bin Şadan'ın maiyetine girerek, vilâyet işlerinin yürütülmesiyle vazifelendirildi. Selçuklu Sultanı Tuğrul Beyin vefatı ile Alp Arslan ve kardeşi Süleyman Bey arasındaki taht mücâdelesi sırasında yerinde görüş ve tedbirleriyle dikkatleri çekti ve 1063 yılında Alp Arslan'ın yanında hizmete başladı. Alp Arslan Sultan olunca 1064 yılında Selçuklu Devletine vezir tâyin edildi. Zamânın halîfesi Kâim bi emrillah tarafından Nizâmülmülk ünvânı ile taltif edildi. Bu ünvânıyla tanındı.

Nizâmülmülk, vezir olduğu 1064'ten, şehit edildiği 1092 senesine kadar aralıksız yirmi dokuz sene Büyük Selçuklu Devletine, tam bir dirâyet ve adâletle hizmet etti. Vazifeli olduğu için katılamadığı Malazgirt Meydan Muhârebesi hâriç, bütün Selçuklu fütûhatında bulundu. Sultan Alp Arslan'ın vefâtıyla veliaht Melikşah'ın tahta geçmesini sağlayıp, nizam ve âsâyişin korunmasında muvaffak oldu. SultanMelikşah'a muhâlefet eden veya başkaldıran Selçuklu prenslerinin itâat altına alınmasında büyük hizmeti geçti. Sultan Melikşah, devletin idâresinde ona çok büyük ve geniş yetkiler verdi. Nizâmülmülk'ün akıllı, tedbirli ve adâletli idâresi sâyesinde de, Melikşâh'ın saltanatı, aynı zamanda Büyük Selçuklu Devletinin de en parlak ve en şanlı devri olmuştur.

Nizâmülmülk, âlim, edip ve kadirşinâs bir zât olduğu için meclisi; ilim ve sanat adamlarının toplandığı bir yer hâline gelirdi. Abbâsi halîfesi de kendisine pekçok hürmet eder, meclisinde bulunurdu. Âlimlere, şâirlere, sanatkârlara karşı çok ikrâm, ihsan ve iltifât ederdi. Birçok câmi, mescit, vakıf eserleri yaptırdı.

Büyük Selçuklu Devletine; idârî, adlî, askerî, mâlî, sosyal ve kültürel sâhada pekçok yenilikler ve değişiklikler getirdi. Sarayı, merkezî hükümet teşkilâtını, İslâm esaslarına dayalı mahkemeleri, toprak sistemini sağlam esaslar üzerine yeniden düzenledi. Gerçekleştirdiği yeni sistemler bâzı değişikliklerle berâber bütün Türk-İslâm devletlerince devam ettirildi.

Nizâmülmülk, zamânında yayılmaya ve kuvvetlenmeye çalışan bozuk fırkalara karşı, Ehl-i sünnet bilgilerinin sistemli bir şekilde öğretilmesi sağlandı. Bunun için Bağdat, Belh, Nişabur, Herat, İsfehan, Basra ve Musul gibi çeşitli şehirlerde, kendi ünvanı ile anılan Nizâmiye Medreselerini kurdurdu. Onuncu yüzyılda Ehl-i sünnete muhâlif cereyanların giderek yaygınlaşması sebebiyle İslâm dünyâsında ortaya çıkan karışıklıkların giderilmesinde Nizâmiye Medreselerinin çok büyük hizmeti geçti. Bu medreselerin en meşhurlarından birisi de, Bağdat'taki Nizâmiye Medresesi olup, asrın büyük âlimlerinden birisi olan Ebû İshak-ı Şîrâzî burada ders vermekle vazîfeli idi.

Nizâmülmülk'ün Selçuklu Devletindeki bütün düzenleme ve değişiklikleri ciddî bir şekilde tetkik eden, devlet idâresinde kendi görüşlerini, icrâatını ve bunların gerekçelerini gelecek nesillere intikal ettirmek maksadıyla Fârisi olarak yazdığı **Siyâsetnâme** isimli eseri, bugün siyâset ilmiyle uğraşanların el kitapları arasında sayılmaktadır. **Siyâsetnâme'**de Türk-İslâm devletlerinin idârî, mâlî, siyâsî, askerî, sosyal ve kültürel yönlerini incelemektedir. Tam doğru metin ve ilâvesiz nüshası, İstanbul'da Süleymâniye Kütüphânesi,Molla Çelebi kısmında 114 numarada mevcuttur. **Siyâsetnâme,** birçok dillere tercüme edilerek, yayınlanmıştır.

NOBEL MÜKÂFÂTI;

Alm. *Nobelpreis (m),* **Fr.** *Prix (m), Nobel,* **İng.** *Nobel Prize.* İnsanlığın faydasına katkıda bulunacak çalışma yapmış kişilere, her sene, Alfred Bernhard Nobel Vakfından dağıtılan para. Nobel Mükâfâtı altı konuyu içine alır. Bunlar;

1) Fizyoloji veya tıp, 2) Fizik, 3) Edebiyât, 4) Kimyâ, 5) Barış, 6) Ekonomidir.

Mükâfâta lâyık kişiler, uygun otorite kuruluşlar tarafından, karar mercilerine yazı ile bildirilir. Bu merciler, Fizik ve kimyâ konularında İsveç Kraliyet Bilimler Akademisi; Fizyoloji ve tıp konularında Stockholm Karolinska Kraliyet Tıp Cerrahi Enstitüsü; edebiyât konularında İsveç Akademisi; barış konusunda Norveç Parlamentosundan bir komite; ekonomi konusunda da İsveç Kraliyet Bilimler Akademisidir. Mükâfâtlar, İsveç merkez bankasında bulunan 9.200.000 dolarlık Vakıf hesâbından ödenir. Mükâfâtlar para, altın, madalya, diploma şeklindedir. 1935 senesinde 42.000 dolar olan toplam mükâfât 1976 senesinde 160.000 doları bulmuştur.

Nobel Vakfının kurucusu olan Alfred Bernhard Nobel, dinamiti ilk bulan İsveçli ilim adamıdır. 21 Ekim 1833 senesinde Stockholm'da dünyâya geldi ve 10 Aralık 1896'da İtalya'da öldü. İsveç'te öğrenimini yaptıktan sonra Rusya'da Petersburg'da (şimdiki ismi Leningrad) gençlere ders okuttu. 1859 senesinde burada torpido ve mayınlar üzerinde çalıştı. Bu senelerde nitrogliserin üzerinde çalışmaları oldu, fakat nitrogliserini kararlı bir şekilde muhâfaza edemediği için, Stockholm yakınındaki fabrikası havaya uçtu. Nitrogliserinin bu özelliğini kizelgurun (diyatome toprağı) ilâvesiyle ortadan kaldırınca

“dinamit” ismini verdiği, taşınması kolay patlayıcı maddeyi bulmuş oldu. Nitrogliserinle pamuk karışımı akışkan jöle patlayıcıya da “patlayıcı jelatin” ismini verdi. Nobel’in birçok buluşları arasında sentetik lastik ve deri ile sun’î ipek önemlidir. Nobel, dinamit üretiminden elde ettiği geliri, İsveç Merkez Bankasına yatırarak, ölümünden beş sene sonra, insanlığa hizmeti dokunan buluşlar yapan kişilere her sene dağıtılması için vasiyet etti.

Nobel mükâfâtına lâyık olacak kişilerin tekliflerinin o senenin 1 Şubat gününe kadar ilgili komitelere ulaşması gereklidir. Son karar günü 15 Kasım’dır. Mükâfâtlar 10 Aralıkta dağıtılır. Mükâfâtlar, kişiye olabileceği gibi bir gruba da olabilir. Mükâfâtı kabul etmeyenlerin mükâfât tutarları tekrar vakfa yatırılır.

Ülkelere göre Nobel mükâfât dağılımı:

1901 yılından bu yana Nobel mükâfâtına lâyık görülenlerin mensup oldukları ülkeler ve aldıkları mükâfâtların toplamı şöyledir:

ÜLKE	**MÜKAFÂT SAYISI**
Amerika Birleşik Devletleri	209
İngiltere	78
Almanya	64
Fransa	49
İsveç	30
Sovyetler Birliği	16
İsviçre	15
İtalya	12
Hollanda	12
Danimarka	10
Avusturya	9
Belçika	8
Norveç	8
Japonya	7
İrlanda (Kuzey İrlanda ile)	6
İspanya	6
Kanada	6
Arjantin	5
Avustralya	5
Güney Afrika Cumhûriyeti	5
Çek Cumhûriyeti	4
Hindistan	3
Polonya	3
Macaristan	3
Şili	2
Çin Halk Cumhûriyeti	2
Yunanistan	2
İsrail	2
Mısır	2
Finlandiya	2
Guatemala	2

Meksika 2
Tabiyeti olmayan 2
Portekiz 1
Pakistan..... 1
İzlanda..... 1
Yugoslavya 1
Kolombiya 1
K.Vietnam 1
Arnavutluk 1
Bulgaristan 1
Kostarika 1
Nijerya 1
Tibet 1
Birmanya 1
Tirinidat 1

Nobel mükâfâtını kazanan kişilerin birçoğu özellikle Amerika Birleşik Devletlerinde olduğu gibi, yaşadıkları ve vatandaşı olarak görüldükleri ülkelerde doğmadılar. 1940-1943 yılları arasında Nobel mükâfatları İkinci Dünyâ Savaşı sebebiyle dağıtılmadı. Ayrıca bâzı yıllarda bir takım dallarda kimseye mükâfât verilmedi. Şimdiye kadar dağıtılan barış mükâfâtlarının 14'ü milletlerarası kuruluşlara verildi.

Nobel mükâfâtı alanlar:

Barış

1901 Jean H. Dunant (İsviçre), Frederic Passy (Fr)
1902 Elie Ducommun (İsviçre), Charles A.Gobat (İsviçre)
1903 William R.Cremer (İng)
1904 Uluslararası Hukuk Enstitüsü
1905 Bertha Von Suttner (Avus)
1906 Theodore Roosevelt (ABD)
1907 Ernesto T.Moneta (İtl), Louis Renault (Fr)
1908 Klas P. Arnoldsno (İsveç)
1909 Auguste M.F. Berenaert (Bel), Paul Benjamin Estournelles de Constant (Fr)
1910 Bern'de Uluslararası Barış Bürosu
1911 Tobias M.C. Asser (Hol), Alfred H.Fried (Avus)
1912 Elihu Root (ABD)
1913 Henri La Fontaine (Bel)
1917 Uluslararası Kızılhaç Teşkilâtı
1919 Woodrow Wilson (ABD)
1920 Leon Bourgeois (Fr)
1921 Hjalmar Branting (İsveç), Christian L.Lange (Nor)
1922 Fridtjof Nansen (Nor)
1925 Sir J. Austen Chamberlain (İng), Charles G. Dawes (ABD)
1926 Aristide Briand (Fr), Gustav Stresemann (Alm)
1927 Ferdinand E. Buisson (Fr), Ludwig Quidde (Alm)

1929 Frank B.Kellogg (ABD)
1930 Nathan Söderblom (İsveç)
1931 Jane Addams (ABD)
1932 Ödül verilmedi
1933 Norman Angell (İng)
1934 Arthur Henderson (İng)
1935 Carl Von Ossietzky (Alm)
1936 Carlos Saavedra Lamas (Arj)
1937 E. A.R. Cecil (İng)
1938 Nansen Uluslararası Mülteci Bürosu
1944 Uluslararası Kızıl Haç Teşkilâtı
1945 Cordell Hull (ABD)
1946 John R.Mott (ABD), Emily Balch (ABD)
1947 Dostluk Hizmet Örgütü(İng), Amerikan Dostluk Hizmet Komitesi (ABD)
1949 Sir John Boyd Orr (İng)
1950 Ralp J. Bunche (ABD)
1951 Leon Jouhaux (Fr)
1952 Albert Schweitzer (Fr)
1953 George C.Marshall (ABD)
1954 B.M. Mülteciler Yüksek Komisyonu
1957 Lester B.Pearson (Kan)
1958 Rahip Georges H.Pire (Bel)
1959 Phillip Noel-Baker (İng)
1960 Albert J.Luthuli (Güney Afr)
1961 Dag Hommarskjöld (Ölümünden sonra verildi) (İsveç)
1962 Linus C.Paulling (ABD)
1963 Uluslararası Kızılhaç Dernekleri Topluluğu
1964 Martin Luther King Jr (ABD)
1965 UNİCEF
1968 Ren’e Gassin (Fr)
1969 Uluslararası İş Teşkilatı
1970 Norman E. Borlaug (ABD)
1971 Willy Brandt (Alm)
1973 Henry Kissinger (ABD), Le Duc Tho (K.Vietnam) (Ödülü reddetti)
1974 Eisaku Sato (Jap), Sean Mac Bride (İrl)
1975 Andrey Sakarov (SSCB)
1976 Mairead Corrigan (K.İrl), Betty Williams (K.İrl)
1977 Uluslararası Af Teşkilatı
1978 Enver Sedat (Mısır), Menechem Begin (İsr)
1979 Rahibe Theresa (Arnavutluk)
1980 Adolfo Perez Esquilvel (Arj)

1981 B.M. Mülteciler Yüksek

1982 Alva Myrdal (İsveç), Alfonso Garcia Robles (Meksika)

1983 Lech Walesa (Polonya)

1984 Piskopos Desmont Tutu (G. Afrika)

1985 Nükleer Savaşın Önlenmesi İçin Uluslararası Hekimler Birliği

1986 Ele Wiesel (Fr)

1987 Oscar Arias Sanchez (Kosta Rika)

1988 Birleşmiş Milletler Barış Gücü

1989 Dalay Lama

1990 Mihail Gorbaçov (SSCB)

1991 Daw Aung Sam Suu Kyi (Birmanya)

1992 Rigobrerta Manchu (Guetamala)

1993 Nelson Mandela ve G. Afrika Devlet Başkanı F.W de Klerk (G. Afrika)

Edebiyât

1901 Ren'e F. A. Sully-Prudhome (Fr)

1902 Theodor Mommsen (Alm)

1903 Björnstjerne Björnson (Nor)

1904 Frederic Mistral (Fr), Jose Echegaray (İsp)

1905 Henry Sienkiwicz (Pol)

1906 Giosue Carducci (İtl)

1907 Rudyard Kipling (İng)

1908 Rudolf C. Eucken (Alm)

1909 Selma Lagerlöf (İsveç)

1910 Paul J.L.Heyse (Alm)

1911 Maurice Maeterlinçk (Bel)

1912 Gerhard Hauptmann (Alm)

1913 Rabindranath Togore (Hint)

1915 Romain Rolland (Fr)

1916 Verner Von Heidenstam (İsveç)

1917 Karl A.Gjellerup (Dan), Henrik Pontopiddan (Dan)

1918 Ödül verilmedi.

1919 Carl F.G. Spitteler (İsviçre)

1920 Knut Hamsun (Nor)

1921 Anatole France (Fr)

1922 Jacinto Benavente Martinez (İsp)

1923 William Butler Yeats (İrl)

1924 Ladislaus S.Reymont (Pol)

1925 George Bernard Shaw (İng)

1926 Grazia Deledda (İtl)

1927 Henri Bergson (Fr)

1928 Sigrid Undset (Nor)

1929 Thomas Mann (Alm)
1930 Sinclair Lewis (ABD)
1931 Erik A.Karlfeldt (İsveç)
1932 John Galsworthy (İng)
1933 Ivan A. Bunin (Fr)
1934 Luigi Pirandello (İtl)
1935 Ödül verilmedi
1936 Eugene O'Neil (ABD)
1937 Roger Matin Du Gard (Fr)
1938 Pearl S. Buck (ABD)
1939 Frans E.Sillanpaa (Fin)
1944 Johennes V.Jensen (Dan)
1945 Gabriela Mistral (Şili)
1946 Hermann Hesse (İsviçre)
1947 Andr'e Gide (Fr)
1948 T.S. Eliot (İng)
1949 William Faulkner (ABD)
1950 Bertrand A.W. Russell (İng)
1951 Par F.Lagerkvist (İsveç)
1952 François Mauriac (Fr)
1953 Sir Winston Churchill (İng)
1954 Ernest Hemingway (ABD)
1955 Halldor K.Laxness (İzl)
1956 Juan Ramon Jimenez (İsp)
1957 Albert Camus (Fr)
1958 Boris L.Pasternak (SSCB) (ödülü reddetti)
1959 Salvatore Quasimodo (İtl)
1960 Saint-John Perse (Fr)
1961 İvo Adric (Yug)
1962 John Steinbeck (ABD)
1963 Giorgos Seferis (Yun)
1964 Jean Paul Sartre (Fr) ödülü reddetti.
1965 Mikhail Şolohov (SSCB)
1966 Samuel Y. Agnon (İsr), Nelly Sachs (İsveç)
1967 Miguel Angel Asturaias (Guate)
1968 Yasunari Kavabata (Jap)
1969 Samuel Beckett (İrl)
1970 Aleksandr İ.Solijenitsin (SSCB)
1971 Pablo Neruda (Şili)
1972 Heinrich Böll (Alm)
1973 Patrick White (Avustralya)

1974 Eyvind Johnson (İsveç), Harry Edmund Martinson (İsveç)
1975 Eugenio Montale (İtl)
1976 Saul Bellow (ABD)
1977 Vicente Alexandre (İsp)
1978 İsaac Bashevis Singer (ABD)
1979 Odysseus Elytis (Yun)
1980 Czeslaw Milosz (Polonyalı-Amerikalı)
1981 Elias Canetti (Bulgar-İngiliz)
1982 Gabriel Garcia Marquez (Kolombiyalı-Meksikalı)
1983 William Golding (İngiliz)
1984 Jaroslav Seifert (Çek Cum)
1985 Claude Simon (Fr)
1986 Wole Soyinka(Nijerya)
1987 Joseph Brodsky (ABD)
1988 Necib Mahfuz (Mısır)
1989 Camilo Jose Cela (İsp)
1990 Octavio Paz (Mex)
1991 Nadine Gordimar (Gün. Afrika)
1992 Derek Walcott (Trinidad)
1993 Toni Morrison (ABD)

Fizik

1901 Wilhelm G.Roentgen (Alm)
1902 Hendrik (A.Lorentz (Hol), Peter Zeeman (Hol)
1903 Antoine H. Becquerel (Fr), Pierre Curie (Fr), Marie Curie (Fr)
1904 John W.S. Rayleigh (İng)
1905 Phillip E. A. Lenard (Alm)
1906 Joseph J.Thomson (İng)
1907 Albert A.Michelson (ABD)
1908 Gabriel Lipmann (Fr)
1909 Guglielmo Marconi (İtl), Carl F. Braun (Alm)
1910 Johannes D.Vander Waals (Hol)
1911 Wilhelm Jien (Alm)
1912 Nils G. Dalen (İsveç)
1913 Heike Kamerlingh-Onnes (Hol)
1914 Max Von Laue (Alm)
1915 William H. Bragg (İng)
1916 Ödül verilmedi
1917 Charles G. Barkla (İng)
1918 Max K. E.L. Planek (Alm.)
1919 Johannes Stark (Alm)
1920 Charles E.Guillaume (Fr)

1921 Albert Einstein (ABD)
1922 Niels H. D. Bohr (Dan)
1923 Robert A.Millikan (ABD)
1924 Karl M.G. Siegbahn (İsveç)
1925 James Franck (Alm), Gustav Hertz (Alm)
1926 Jean B.Perrin (Fr)
1927 Arthur H.Compton (ABD), Charles T.R. Wilson (İng)
1928 Owen W.Richardson (İng)
1929 Louis-Victor de Broglie (Fr)
1930 Chandrasekhara V.raman (Hint)
1931 Ödül verilmedi
1932 Werner Heisen Berg (Alm)
1933 Erwin Scrödinger (Avusturya), Paul A.M. Dirac (İng)
1934 Ödül verilmedi
1935 James Chadwick (İng)
1936 J.Victor F.Hess (ABD), Carl D. Anderson (ABD)
1937 Clinton J. Davisson (ABD), George P.Thomson (İng)
1938 Enrico Fermi (ABD)
1939 Ernest O.Lawrence (ABD)
1943 Otto Stern (ABD)
1944 Isidor Isaac Rabi (ABD)
1945 Wolfgang Pauli (ABD)
1946 Percy Williams Bridgman (ABD)
1947 Edward V. Appleton (İng)
1948 Patrick M.S. Blackett (İng)
1949 Hideki Yukawa (Jap)
1950 Cecil F.Powell (İng)
1951 Sir John D.Cockroft (İng), Ernest T.S. Walton (İrl)
1952 Felix Bloche (ABD), Edward M.Purcell (ABD)
1953 Frits Zernike(Hol)
1954 Max Born (İng), Walther Bothe (Alm)
1955 Willis E.Lambjr (ABD), Polykarp Kus (ABD)
1956 John Bardeen (ABD), Walter H. Brattai (ABD), William B.Shockley (ABD)
1957 Tsung-Doa Lee (ABD), Chen Ning Yang (ABD)
1958 Pavel A.Frank Çerenkov (SSCB), İlpya M.Frank (SSCB), Igor Y. Tamm (SSCB)
1959 Emilio G.Segreıs (ABD), Owen Chamberlain (ABD)
1960 Donald A.Glaser (ABD)
1961 Robert Hofstadter (ABD), Rudolf L.Moessbauer (Alm)
1962 Lev D.Landau (SSCB)
1963 Egene P.Wigner (ABD), Maria Goeppert-mayer (ABD), J.Hans D.Jensen (Alm)
1964 Charles H.Townes (ABD), Nikolai G. Basov (SSCB), Aleksander M.Proghorov (SSCB)

1965 Richard P.Feynman (ABD), Julian S.Schwinger (ABD), Sin-Itiro Tomonaga (Jap)
1966 Alfred Kastler (Fr)
1967 Hans A. Bethe (ABD)
1968 Luis W. Alvarez (ABD)
1969 Murray Gell-Mann (ABD)
1970 Louis Ne'el (Fr), Hannes Alfven (İsveç)
1971 Dennis Gabor (İng)
1972 John Bardeen (ABD), Leon N.Cooper (ABD), John Robert Schrieffer (ABD)
1973 Ivar Glaver (ABD), Leon Esaki (Jap), Brian D.Josephson (İng)
1975 James Rainwater (ABD), Ben Mottelson (Dan), Aage N. Bohr (Dan)
1976 Burton Richter (ABD), Samuel C.C.Ting (ABD)
1977 Phillip W. Anderson (ABD), H.Vah Vleck (ABD), Nevill F.Mott (İng)
1978 Arno A.Penzias (ABD), Robert W.Wilson (ABD), Piotr L.Kapitsa (SSCB)
1979 Stevenr Weinberg (ABD), Sheldon L.Glashow (ABD), Abdüsselam (Pakistan)
1980 James Cronin (ABD), CalFitch (ABD)
1981 Nicolaas Bloemberger (ABD), Arthur L.Schawlaw (İsveç)
1982 Kenneth G.Wilson (ABD)
1983 William A.Favler (ABD), Subrahmanyan Çandra Sekar (Hint asıllı ABD)
1984 Carlo Rubbia (İtalyan), Simon Van der Meer (Hollandalı)
1985 Klaus von Klitzing (Alm)
1986 Ernest Ruska(Alm) Gerd Binnig (Alm) Heinrich Rohrer (İsviçre)
1987 J.Georg Bednorz (Alm) K. Alex Müller (İsviçre)
1988 Leon Lederman (ABD) Melvin Schwartz (ABD) Jack Steinberger (ABD)
1989 Norman Ramsey (ABD) Hanu Dehmelt (ABD) Wolfgang Paul (Alm)
1990 Jerome Friedman (ABD) Henry Kendall (ABD) Richard Taylor (Kan)
1991 Pierre-Gilles de Gennes (Fr)
1992 Georges Charpak (Fr)

Fizyoloji ve tıp

1901 Emil A.Von Behring (Alm)
1902 Ronald Ross (İng)
1903 Niels R.Finsen (Dau)
1904 Ivan P.Pavlov (SSCB)
1905 Robert Koch (Alm)
1906 Camillo Golgi (İtl), Santiago Ramon Y.Gajal (İsp)
1907 Charles L. A.Laveran (Fr)
1908 Paul Erlich (Alm), Elie Metchnikoff (Fr)
1909 E.Theodor Kocher (İsviçre)
1910 Albrecht Kossel (Alm)
1911 Allvar Gullstrand (İsveç)
1912 Alexis Carrel (ABD)
1913 Charles R.Richet (Fr)

1914 Robert Barany (Avustralya)
1915 Ödül verilmedi
1916 Ödül verilmedi
1917 Ödül verilmedi
1918 Ödül verilmedi
1919 Jules J.P.V. Bordet (Bel)
1920 S. August Krogh (Dan)
1921 Ödül verilmedi
1922 Archibald V.Hill (İng)
1923 Frederick G. Banting (Kan), John J.R.Macleod (İng)
1924 Willem Einthoven (Hol)
1925 Ödül verilmedi
1926 Johannes A.G.Fibiger (Dan)
1927 Julius Wagner-Jauregg (Avusturya)
1928 Charles J.H.Nicolle (Fr)
1929 Christiaan Eijkman (Hol), Frederick G.Hopkins (İng)
1930 Karl Landsteiner (ABD)
1931 Otto H.Warburg (Alm)
1932 Edgar D. Adrian (İng), Charles S.Sherrington (İng)
1933 Thomas H.Morgan (ABD)
1934 George R.Minat (ABD), William P.Murphy (ABD), George H.Whipple (ABD)
1935 Hans Spemann (Alm)
1936 Henry H. Dale (İng), Otto Loewl (ABD)
1937 Albert Von Szent-György (Mac)
1938 Corneille J.F.Heymans (Bel)
1939 Gerhard Domag (ödülü reddetti) (Alm)
1943 G.P. Henrik Dam (Dan), Edward A. Doisy (ABD)
1944 E.Josehp Erlanger (ABD), Herbert S.Gasser (ABD)
1945 Alexander Fleming (İng), Howard W.Florey (İng)”
1946 Hermann Joseph Muller (ABD)
1947 Carl F.Cori (Çek Cum), Getry T.Cori (Çek Cum), Bernardo A.Houssay (Arj)
1948 Paul H.Müller (İsviçre)
1949 Walter R.Hess (İsviçre), Antonio de Egas Moniz (Por)
1950 Philip S.Hench (ABD), Edward C.Kendall (ABD), Tadeus Reichstein (İsviçre)
1951 Max Theiler (G. Af)
1952 Selman A.Waksman (Rus)
1953 Frit A.Lipmann (ABD), Hans A.Krebs (İng)
1954 John F. Enders (ABD), Thomas H.Weller (ABD), Frederickc Robbins (ABD)
1955 A.Hugo T.Theorell (İsveç)
1956 D.W.Richards (ABD), Andr’e F.Cournand (ABD), Werner Forssmann (Alm)
1957 Daniel Boret (İtl)

1958 George W. Beadle (ABD), Edward L.Tatum (ABD), Joshua Lederberg (ABD)

1959 Severo Ochoa (ABD), Arthur Kornberg (ABD)

1960 F.Macfarlane Burnet (Avustralya), Peter B.Medawar (İng)

1961 George Von Bekesy(Mac)

1962 Francis H.C. Crick (İng), Maurice H.F.Wilkins (İng), James D. Watson (ABD)

1963 Alan L.Hodgkin (İng), Andrew F.Huxley (İng), John C. Eccles (Avustralya)

1964 Konrad E. Bloc (ABD), Feodor Lynen (Alm)

1965 Francis Jacob (Fr), Andre M.Lwoff (Fr), Jacques Monod (Fr)

1966 Charles B.Huggins (Kan), Francis P.Rous (ABD)

1967 Haldan K.Hartline (ABD), George Wald (ABD), Ragnar A.Granit (İsveç)

1968 Robert W.Holley (ABD), F.Gobind Khrona (Hind), Marshall W.Nirenberg (ABD)

1969 Max Delbrükc (ABD), Arthur D.Hershey (ABD), Salvador E.Luria (ABD)

1970 Bernard Katz (İng), Ulf Von Euler (İsveç), Julius Axelrod (ABD)

1971 Earl W.Sutherland (ABD)

1972 Gerald M. Edelman (ABD), Rodney R.Porter (İng)

1973 Karl Von Frisch (Avusturya), Konrad Lorenez (Avusturya), Nikoloas Tinbergen (Hol)

1974 George E.Palade (ABD), Christian de Duve (ABD), Albert Claude (Bel)

1975 David Baltimore (ABD), Howard M.Temin (ABD), Renato Dulbecco (ABD)

1976 Baruch S. Blumberg (ABD), Carleton Gajdusek (ABD)

1977 Rosalyn S.Yalow (ABD), Roger C.V. Guillemin (ABD), Andrew V.Schally (ABD)

1978 Daniel Nathans (ABD), Werner Arber (İsviçre)

1979 Allan Mc. Leod Cormack (ABD), Godfrey Newbold Hounsfield (İng)

1980 Baruj Benecaerraf (ABD), George Snell Dausset (ABD)

1981 David H.Hubel (ABD), Roger Sperry (ABD), Torsten Wiesel (İsveç)

1982 John R.Vane (İng), Sune Bergstrom (İsveç), Bengt Samuelsson (İsveç)

1983 Barbara Mc. Clintock (ABD)

1984 Niels Kaj Jerme (Danimarkalı İngiliz), Georges J.F.Köhler (F. Almanya),
Cesar Milstein (Arjantin)

1985 Michael S. Brown (ABD) Joseph L.Goldstein (ABD)

1986 Stanley Cohen (ABD) Rita Levi-Montalcini (İtal)

1987 Tonegava Susumu (Jap)

1988 James W. Black (İng) Gertrude B. Elion (ABD) George H.Hitchings (ABD)

1989 Michael Bishop (ABD) Harold E.Varmus (ABD)

1990 Joseph E.Murray (ABD) Donnal Thomas (ABD)

1991 Erwin Neher, Bert Sakmann (Alm)

1992 Edmond Fischer, Edwin Krebs (ABD)

1993 Richard J. Robers (İng), Phillip A. Sharp (ABD)

İktisat

1969 Ragnar Frisch (Nor), Jan Tinbergen (Hol)

1970 Paul A.Sammuelson (ABD)

1971 Simon Kuznets (ABD)

1972 Kenneth J. Arrow (ABD), Sir John R.Hicks (İng)
1973 Wassily Leontiev (ABD)
1974 Gunner Myrdal (İsveç), Friedrich A. Von Hayek (Avus)
1975 Leonid V.Kantoroviç (SSCB), T. Jalling C. Koopmans (ABD)
1976 Milton Friedman (ABD)
1977 Bertil Ohlin (İsveç), James E.Meade (İng)
1978 Herbert A.Simon (ABD)
1979 Sir Arthur Lewis (İng), Theodore Schultz (ABD)
1980 Lawrence Klein (ABD)
1981 James Tobin (ABD)
1982 George Stigler (ABD)
1983 Gerard Debrem (ABD)
1984 Sir Richard Stone (İngiliz)
1985 Franco Modigliani(ABD)
1986 James Mc Gill Buchanan (ABD)
1987 Robert M. Solow (ABD)
1988 Maurice Allais (Fr)
1989 Tryg ve Haavelmo (Nor)
1990 Harry Morkowitz (ABD) Merton Miller (ABD) William Sharpe (ABD)
1991 Ronald Coase (ABD)
1992 Gary S. Becker (ABD)
1993 Robert W Fogel, Douglass C. North (ABD)

Kimyâ

1901 Jacobus H.Van't Hoff (Hol)
1902 Emil H. Fischer (Alm)
1903 Svante A. Arrhenius (İsveç)
1904 William Ramsay (İng)
1905 Adolf Von Baeyer (Alm)
1906 Henri Moissan (Fr)
1907 Eduard Bucher (Alm)
1908 Ernest Rutherford (İng)
1909 Wilhelm Ostwald (İng)
1910 Otto Wallach (Alm)
1911 Marie S.Curie (Fr)
1912 F. A.Victor Grignard (Fr). Paul Sabatier (Fr)
1913 Alfred Werger (İsviç)
1914 Theodore W.Richards (ABD)
1915 Richard M.Wilsstatter (Alm)
1916 Ödül verilmedi
1917 Ödül verilmedi
1918 Fritz Haber (Alm)

1919 Ödül verilmedi
1920 Walther Nernst (Alm)
1921 Frederick Soddy (İng)
1922 Francis W. Aston (İng)
1923 Fritz Pregl (Avusturya)
1924 Ödül verilmedi
1925 Richard A.Zsigmondy (Alm)
1926 Theodor Svedberg (İsveç)
1927 Heinrich O. Wieland (Alm)
1928 Adolf O.R. Windaus (Alm)
1929 Sir Arthur Harden (İng), Hans Von Euler-Chelpin (İsveç)
1930 Hans Fischer (Alm)
1931 Carl Bosch (Alm), Friedrich Bergius (Alm)
1932 Irving Langmuir (ABD)
1933 Ödül verilmedi
1934 Harold Ç.Urey (ABD)
1935 Frederic Joliot Curie (Fr), Irene Joliot Curie (Fr)
1936 Peter J.W. Debye (ABD)
1937 Walter N.Haworth (İng), Paul Karrer (İsveç)
1938 Richard Kuhn (Avusturya) (Ödülü reddetti)
1939 Adolf F.J. Butenandt (Alm) (Ödülü reddetti), Leopold Ruzicka (İsviçre)
1943 Georg von Hevesy (Mac)
1944 Otto Hahn (Alm)
1945 Artturi İ.Virtane (Fin)
1946 James B.Summer (ABD), John H.Northrop (ABD), Wendell M.Stanley (ABD)
1947 Robert Robinson (İng)
1948 Arne W.K.Tiselius (İsveç)
1949 William F.Giaug ue (ABD)
1950 Otto P.H. Diels (Alm), Kurt Alder (Alm)
1951 Edwin M.Mcmillan (ABD), Glenn T.Seaborg (ABD)
1952 Archer J.P. Martin (İng), Richard L.M. Synge (İng)
1953 Hermann Staudinger (Alm)
1954 Linus C.Pauling (ABD)
1955 Vincent Du Vigneaud (ABD)
1956 Cyril N.Hinshelwood (İng), Nikolai N.Semenov (SSCB)
1957 Alexander R.Todd (İng)
1958 Frederick Sanger (İng)
1959 Jaroslav Heyrovsky (Çek Cum.)
1960 Willard F.Libby (ABD)
1961 Melvin Calvin (ABD)
1962 Max F.Perutz (İng), John C.Kendrew (İng)

1963 Karl Ziegler (Alm), Giulio Natta (İtl)

1964 Dorothy C.Hadgkin (İng)

1965 Robert B.Woodward (ABD)

1966 Robert S.Mulliken (ABD)

1967 Manfred Eigen (Alm), Ronald G.W.Norrish (İng), George Porter (İng)

1968 Lars Onsager (ABD)

1969 Derek H.R. Barton (İng), Odd Hassel (Nor)

1970 Luis F.Leloir (Arj)

1971 Gerhard Herzberg (Kan)

1972 Christian Boehmer (ABD), William Howard Stein (ABD)

1973 Ernst Otto Fischer (Alm), Geoffrey Wilson (İng)

1974 Paul J.Flory (ABD)

1975 John W.Conforth (Avustralya)

1976 William N.Lipscombir (ABD)

1977 İlya Prigogine (Bel)

1978 Peter Mitchell (İng)

1979 Herbert C. Brown (ABD), George Wittig (Alm)

1980 Paul Berg (ABD), Walter Gilbert (ABD), Frederick Sanger (İng)

1981 Keniçi Fukui (Jap), Roald Hoffmann (ABD)

1982 Aaron Klug (İng)

1983 Prof. Henry Toube (ABD)

1984 R. Bruce Merrifield (ABD)

1985 Herbert A. Hauptman (ABD) Jerome Karle (ABD)

1986 Dudley R. Herschbach (ABD) Juan T.Lee (ABD) John C. Polonyi (Kan)

1987 Donald J. Cram (ABD) Charles J. Pedersen (ABD) Jean-Marie Lehn (Fr)

1988 Johann Deisenhofer (Alm.) Robert Huber (Alm) Harmut Michel (Alm)

1989 Sidney Altman (ABD) Thomac Cech (ABD)

1990 Elias James Corey (ABD)

1991 Richard Robert Ernst (İsviçre)

NOBELYUM;

Alm. *Nobelium (n),* F**r.** N*obelium (m),* **İng.** *Nobelium.* Aktinitler serisinin üyesi, sentetik olarak elde edilen bir element. Atom numarası 102, atom ağırlığı 253'tür. 1958 yılında Kaliforniya'da teşhis edildi. Küryum-246'nın, karbon 12 çekirdeğiyle bombardımanından elde edildi. Nobelyum ismi bu madde üzerinde 1957'de ilk deneyle ilgili çalışmaların yapıldığı İsveç'teki "Fizik Nobel Enstitüsü"nce verildi.

NOEL (Christmas);

hazret-i Îsâ'nın doğum günü olduğu iddia edilerek 25 Aralıkta kutlanan Hıristiyan yortusu (bayramı). Lâtincede doğumla ilgili olan anlamına gelen bu yortuyu, bir kısım Hıristiyanlar 6 Ocakta kutlamaktadır.

Hazret-i Îsâ'nın doğumundan çok önce güneşe tapan putperestler, tanrı saydıkları Güneş'in her gün biraz daha erken kendilerini terk etmesine üzülürlerdi. 25 Aralıkta günler tekrar uzamaya başlayınca, Güneş'in kendileriyle kalmaya râzı olduğuna sevinerek kutlamalar yaparlardı. Bu kutlamalar sırasında dans, içki, ışıklandırma, yaparlardı. Ayrıca hindi kesme, domuz başı, kaz kızartması yemeyi de gelenek hâline getirmişlerdi. Bir de aralarında çeşitli hediyeler verirlerdi. Ayrıca güneşe tapan ve kurtarıcı tanrılarının kış başlangıcında doğduğuna inanan diğer putperest milletler de vardı. Bunlar da Julian takvimine göre kış başlangıcı olarak kabul edilen 25 Aralıkta özel kutlama törenleri yaparlardı.

Hazret-i Îsâ'nın doğum günü kesin olarak bilinmediği için ilk Hıristiyanların hazret-i Îsâ'nın doğumu için kutladıkları özel bir gün yoktu. Bu sırada Roma İmparatorluğunun her yerinde güneşe ve putlara tapılıyordu. Roma İmparatoru Büyük Konstantin, putperestken mîlâdın 313. senesinde Hıristiyanlığı kabul etti. Putperestlikten birçok şeyleri de Hıristiyanlığa soktu. Güneş tanrısının doğum günü kabul edilen 25 Aralığı yılbaşı kabul etti. Îsâ aleyhisselâmın kurtarıcı tanrı olduğuna inanan Hıristiyanlar da, hazret-i Îsâ'nın 25 Aralıkta doğduğunu kabul ettiler.Sonunda bu geceyi Mîlad ve Noel olarak her sene kutlamaya başladılar.

Efsânevî Hıristiyan inanışına göre; mîlâdî 4. yüzyılda (M. 350 yıllarında) Anadolu'da Myra (bugünkü Demre-Antalya) yöresinde yaşamış olan Aziz Nikolaos adındaki Hıristiyan azizi, Roma İmparatoru Konstantin'in rüyâsına girdi ve îdâma mahkum edilen üç subayı kurtardı. Bu olaydan sonra ünü gittikçe yayılan Nikolaos, zamanla Rusya ve Yunanistan gibi ülkelerin, hayır kurumlarının, loncaların, çocukların, denizcilerin ve bâzı şehirlerin koruyucu azizi olarak benimsendi. Adına Avrupa'da pekçok kilise yapıldı. Çocuklara özel armağanlar getirdiğine inanılan ve Noel Baba olarak anılmaya başlayan Aziz Nikolaos efsânevî bir kişiliğe büründü.

Aziz Nikolaos'un Noel Baba hâline sokulması ilk önce Almanya'da görüldü. Bu efsânevî gelenek zamanla Protestan kiliselerin çoğunlukta olduğu Avrupa ülkelerinde yayıldı. Sonra ABD'nin New York şehrine gelip yerleşen Hollandalı Protestanların Aziz Nikolaos'u iyiliksever bir kimse olarak anmaları da çok sevilmesine yol açtı. Ayrıca ABD ve İngiltere'de kutlanan çocuk bayramlarında da yer verilmeye başlandı. Geleneksel âile ve çocuk bayramı olarak kutlanan Noel yortusunun koruyucusu olarak kabul edildi.

Noel Baba'nın şişman, neşeli, kırmızı ve beyaz piskoposluk giysileri içindeki tasvirleri Amerikalılar tarafından gündeme getirildi. Noel Baba olarak bilinen Aya Nikola (Aziz Nikolaos)nın bâzan yalnız, bâzan yardımcısıyla ata binerek, bâzan da sekiz ren geyiğinin çektiği arabasıyla evlerin damlarında dolaştığı efsânesi yaygınlaştı.

Noel Baba yortusu daha ziyâde mîlâdî senenin Aralık ayının 24. gününün gecesi kabul edilmiştir. Bununla berâber 24 Aralık ile 6 Ocak arasında olduğunu kabul eden Hıristiyanlar da vardır. Ermeni kiliseleri hiçbir zaman Noel'i kabul etmeyip, hazret-i Îsâ'nın doğumunu hep 6 Ocakta kutlamayı sürdürdüler.

Efsânevî inanış doğrultusunda Noel Baba yortusunu kutlayan Hıristiyanlar bu kutlamalar sırasında, ışık ve çeşitli maddelerle yaprak dökmeyen ağaçları süslerler. Bu da umûmiyetle çam ağacıydı. Bu âdet, eski Mısırlıların, Çinlilerin, Yahûdîlerin ve putperest milletlerin yaprak dökmeyen ağaçları ölümsüzlük simgesi saymalarından kaynaklanmaktadır. Günümüzdeki Noel gelenekleri arasındaki ağaç süslemesinin Almanya'nın batı tarafında ortaçağda hüküm sürmüş olan eski putperestlikten alındığı rivâyeti hâkimdir.

Noel Baba bayramının (yortusunun) safsata ve efsâne olduğu İngiliz Durkan Başpiskoposu Dr. David Jenkis'in 21 Aralık 1993 **Milliyet**, 24 Aralık 1993 **Türkiye** gazetelerinde çıkan beyânâtında; **İncil**'de geçen Noel'le ilgili sözlerin birer peri masalı ve efsâne olduğu açıklandı. Dr. David'in bu sözlerini diğer ünlü İngiliz din adamlarından St. Albans Başpiskoposu John Taylor, Anglikan Çevre Bakanı John Gummer; "Kilisenin öğrettikleri çok açık. Dünyâdaki milyonlarca insan, **İncil**'deki masallarla uyutulmaya çalışılıyor." sözleriyle desteklediler. Bugün Çin'de, Hollanda'da ve İngiltere'de Noel Baba ile kutlamalar ve reklamlar yasaklanmıştır (1993).

New York Üniversitesinde târih profesörü olan Waelangi Ferguson diyor ki: "Hıristiyanların yortuları putperest yortularıyla aynı târihlere rastlar Meselâ Noel târihi İran ve Roma'da güneş tanrısı Mitharas'ın doğum târihiydi. Ayrıca bu târih çok eskiden beri putperest dünyâsında önemli bir yortu günüydü."

Kudüs civârında dünyâya gelen hazret-i Îsâ'nın doğumu hakkında, o zamânın edip ve münevverlerinin eserlerinde hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır. En küçük vak'aları bile yazanRoma târihçilerinin, hazret-i Îsâ gibi büyük peygamber hakkında derin bir sükûnet göstermesi ayrıca dikkate şâyândır. Yunanca, İbrânice eser yazanlar da, aynı lâkaydlik ve ilgisizlik içindedirler.

Hıristiyanların mukaddes kitabı bugünkü **İncil,** bir tâne değildir. Bütün **İncil**'lerde hazret-i Îsâ'nın hangi gün doğduğuna dâir en küçük bir bilgi de yoktur. Doğduğu sene hakkında ise kapalı, tahminler yapılacak mâlumâtlar vardır. **İncil**'in birinde hazret-i Îsâ'nın Yahûdî kralı Büyük Herodos'un zamânında doğdunu yazıyor. Roma kaynakları ise bu kralın mîlâddan önce öldüğünü bildiriyor. İki **İncil**'de ise hiçbir kayıt yoktur.

Mîlâdî târih 6. yüzyıla kadar hiç kullanılmadı. Mîladdan sonra 525 târihinde Denys adında bir râhip, ilk defâ mîlâdî târihi kullandı. Târihçiler uzun müddet ya Roma'nın kuruluşunu, yâhut dünyânın kuruluşu olarak **Tevrat**'ta tahmin edilen târihi, başlangıç yaptılar. On sekizinci asra kadar eser yazanlar böyle

hareket ettiler. Sarbon Üniversitesi profesörlerinden Gungnebert hazret-i Îsâ'nın mîlâdî târihinde doğduğu kesin olmadığı gibi on beş sene önce veya sonra doğduğu da ispat edilemez diyor. Doğum senesi tahmin edilemeyince doğduğu gün elbette hesaplanamaz.

Eflâtun'un, Îsâ aleyhisselâm zamânında yaşadığı bâzı İslâm kaynaklarında belirtilmektedir. Avrupa kitaplarında ise Eflâtun'un mîlâttan yâni Îsâ aleyhisselâmın dünyâya gelmelerinden 347 sene önce öldüğü yazılıdır. Mîlâdî sene kat'î olmayıp günü ve senesi şüpheli olup, yanlıştır. Büyük âlim İmâm-ı Rabbânî rahmetullahi aleyh ve **Burhan-ı Katı'** lugat kitabının bildirdiklerine göre, Îsâ aleyhisselâm ile Peygamberimiz arasındaki zaman, bin seneden az değildir.

Îsâ aleyhisselâmın doğum günü belli olmayınca noelin mânâsı efsâneden öteye gidememektedir. İslâmiyette, güneş yılının ayları içinde sayılı bir mübârek gün yoktur. Meselâ, Martın yirminci Neyruz veya Nevruz denilen gün ve Mayısın altıncı Hıdrellez günü ve Eylülün yirminci Mihrican günü, bâzı ülkelerde mübârek sayılır. Bu günlerin Müslümanlıkta bir değeri yoktur.Noel günü ve gecesi de böyledir.

İslâmiyet, Müslümanların, îmânlarında ve ibâdetlerinde Müslüman olmayanlara benzemelerini, onları taklit etmelerini ve onların dinlerinin ve ibâdetlerinin alâmeti olan şeyleri yapmayı ve kullanmayı yasak etmiştir. İslâm dîninde, kâfirlerden her kavmin, her memleketin âdeti olarak yaptıkları ve kullandıkları şeylerden, haram olmayıp, insanlara faydalı olanları yapmak ve kullanmak günah değildir. Pantolon, gömlek ve çeşitli ayakkabı giymek, çatal kaşık kullanmak, yemeği masada yemek ve herkesin önüne tabaklar içinde koymak, ekmeği bıçakla dilimlere ayırmak, çeşitli eşyâ ve âletleri, binek vâsıtalarını kullanmak hep âdete bağlı şeyler olup, İslâmiyet bunlara izin vermiştir. Bunları kullanmak, İslâmiyetin yasak etmediği, günah saymadığı hususlardır. Nitekim, Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem papazlara mahsus olan ayakkabıyı kullanmıştır.

Hindûların bayram günlerine ve ateşe tapınanların kutsal günlerine ve Hıristiyanların Noel gecelerine ve diğer paskalyalarına hürmet etmek ve o zamanlarda, onların âdetlerini, onlar gibi yapmak, bu günleri Müslüman bayramı zannederek, onlar gibi birbirine hediye göndermek, eşyâlarını ve sofralarını, onların yaptığı gibi süslemek, o geceleri başka gecelerden ayırt etmek büyük günah olur.

Allahü teâlâ, Yûsuf sûresi 106. âyet-i kerîmesinde meâlen buyuruyor ki: **"Biz Allahü teâlânın varlığına, birliğine, her şeyi yaratan O olduğuna inandık, Müslüman olduk diyenlerin çoğu, başkalarına ibâdet ve itâat ederek ve daha birçok hareket ve sözleriyle, müşrik oluyorlar."**

Mâide sûresi 51. âyet-i kerîmede ise; **"Ey îmân edenler! Yahûdîleri ve Nasrânîleri** (Hıristiyanları) **dost edinmeyin. Zîra onlar birbirlerinin dostudurlar. İçinizden onları dost tutanlar** (yaşayış, örf-âdet, kutlama yönünden dost tutanlar) **onlardandır. Şüphesiz zâlimler topluluğuna Allahü teâlâ yol göstermez."** buyrulmaktadır.

Sevgili Peygamberimiz hadîs-i şerîfinde de; **"Kim** (yaşayışıyla) **bir kavme** (topluma) **benzerse o toplumdan olur."** buyurmaktadır.

Muharrem ayının birinci gecesi, Müslümanların yılbaşı gecesidir. Muharrem ayı, İslâm yılının birinci ayıdır. Muharrem ayının birinci günü Müslümanların yeni yılının, yâni hicrî yılın birinci günüdür. Müslümanlar, kendi yılbaşı gecelerinde ve günlerinde birbirlerini ziyâret eder, hediye verir ve mektuplaşarak tebrikleşirler.Yılbaşını mecmua ve gazetelerle kutlarlar. Yeni yılın, birbirlerine ve bütün Müslümanlara hayırlı ve bereketli olması için duâ ederler. Büyükleri, akrabâyı, âlimleri ziyâret edip duâlarını alırlar. O gün, bayram gibi temiz giyinirler. Fakirlere sadaka verirler.

NOHUT (Cicer arietinum);

Alm. *Kichererbse (f),* **Fr.** *Pois (m) chiche,* **İng.** *Chickpea.* **Familyası:** Baklagiller (Leguminosae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Batı, Orta ve Güneydoğu Anadolu.

Yemeklik baklagillerden bir bitki. Derin bir kazık köke sâhiptir. Toprak içinde 50-60 cm kadar derine gidebilir. Fazla yankökü vardır. Bunlar toprak yüzeyine yakın olup, böbrek şeklinde nodoziteler (yumrular) ihtivâ eder. Gövdenin toprağa yakın yaprak koltuklarından meydana gelen çiçek sapları, çiçekleri taşır. Çiçek beşlidir ve beyaz, pembe, mavimsi renklerde olabilir. Kendi çiçek tozları ile döllenirler. Meyveleri şişkin oval biçimindedirler. Uç tarafa doğru sivrilmiştir. Ucunda tüyler bulunur. Meyve içinde 1-3 tohum bulunabilir. Tohumlar çakıldak, kapçık adını alan torbalarda meydana gelirler. Tohumlar şekil, büyüklük ve renk bakımından değişiklik gösterir. Beyaz, krem, sarımsı, kahverengi renklerde olabilirler.

Nohut, kurağa karşı dayanıklıdır. Bunun için, kurak ve yarı kurak bölgelerde yetişir. Toprak isteği az olan bir bitkidir. Kumlu kireçli topraklarda iyi yetişir. Kumlu tınlı topraklar, nohut için idealdir. Fazla yağışı sevmez. Gelişme süresi iki, üç aydır. Memleketimizde, Nisan-Mayıs aylarında ekilir. Ekimi

genellikle serpme şeklinde yapılır. Dönüme 10-12 kg tohum atılır.

Türkiye'de, fasulye ve mercimekten sonra ekim ve üretimi en fazla yapılan baklagillerdendir.

Kullanıldığı yerler: Meyveleri bol nişastalı ve azotlu maddelerce zengindir. Tâneleri bitkisel protein, demir, kalsiyum ve fosfor gibi mineralleri de ihtivâ eder. Kuru ve tâze hâlde yenilebilir. Besleyici bir sebzedir. Nohuttan ayrıca, leblebi imâlinde de faydalanılır. Nohutun sap ve yaprakları da hayvanlar için iyi bir yemdir.

NOKTALAMA İŞÂRETLERİ (Bkz. İmlâ Kuralları)

NOMA;

gangren ve doku harâbiyetiyle kendini gösteren ilerleyici bir enfeksiyon hastalığı. Avrupa ve Kuzey Amerika'da kaybolmasına rağmen, Afrika, Güney Amerika, Asya'da hâlâ mevcut olan bir hastalıktır. Hastalığın en önemli hazırlayıcısı kızamıktır. Fakat, kötü beslenme, gastro-enteritler, tifo ve zatürre de müessir hastalıklardandır. Hastaların çoğunda "borrelia vincentii" bulunabilir. Bu mikrobun bacteroides fusiformis mikroplarıyla etkilenmesinin hastalığı yaptığı da söylenmektedir. Başlangıçta, alt çenede kırmızı, sert bir şişlik olarak başlayan hastalık, hızla ilerliyerek yara meydana getirir. Altındaki kemiklere, yanak ve dudaklara atlayıp ağrılı bir şişlik hâsıl eder. 2-3 gün içinde kötü kokulu bir gangren meydana gelir ve ardından bunun dökülmesiyle çene ve yüzde içeriye açılan bir boşluk, bir delik teşekkül eder. Tedâvisi uygun antibiotik ve plastik cerrahi ameliyatlarıyla yapılır.

NORADRENALİN;

Alm. *Noradrenaline,* **Fr.** *Noradrénaline,* **İng.** *Noradrenaline.* Adrenalinle berâber vücûdun otonom sinir sistemini çalıştıran madde. Otonom sinir sistemi, vücutta habersiz çalışan, isteğe tâbi olmayan, bütün insan ve hayvanlarda en ince ayrıntılarıyla plânlanmış, proğramlanmış bir sistemdir. Çeşitli âni durumlarda vücut, bu iki maddeyi kullanarak kendini korur. Bunların her ikisine birden "katekolaminler" denilir.

Katekolaminler tesirlerini, bütün vücuda yerleştirilmiş bulunan reseptörler (alıcılar) vâsıtasıyla yaparlar. Alfa ve Beta reseptörler denilen bu alıcılardan alfalar vâsıtasıyla damarları büzerler. Betalar vâsıtasıyla kalbin hızını, kasılmasını ve iş yapmasını arttırırlar. Yine aynı alıcılar vâsıtasıyla mîde ve barsak hareketlerini yavaşlatırlar, soluk borusunu genişletirler.

Noradrenalin başlıca, damarların belli bir genişliği devam ettirmede ve kan dolaşımını normal olarak temin etmede vazifelidir. Ayrıca beyne de etki ederek davranışlarımız üzerinde de müessir olduğu kabul edilmektedir.

Katekolaminler vâsıtasıyla iş yapan sinirlere "adrenerjik sinirler" denir. Bu sinirlerin tembihleri neticesinde noradrenalin bol miktarda açığa çıkar. Böbrek üstü bezinin merkezinde de bol miktarda yapılırlar.

Adrenalinle noradrenalinin arasındaki fark, sâdece adrenalinde, azot üzerinde bir metil grubu bulunmasıdır. Fakat bu küçük fark aktivitede büyük bir değişikliğe yol açar. Vücudda fenilalaninden noradrenalin meydana geldikten sonra azotun üzerine bir (CH_3) yâni metil grubu getirilmesiyle, noradrenalinden 200 kat daha güçlü bir madde elde edilir.

Bu muazzam kimyâ, farmakoloji ve fizyoloji bilgisini vücut nasıl biliyor, kimden öğrendi, bunu yapan kimdir? Eğer tesâdüf denilirse, bütün pozitif ilimlere leke sürülmüş olmakla berâber aynı zamanda oldukça komik ve kıymetsiz bir söz olur. Çünkü bu kadar ileri bir kimyâ ve tıp biliminin daha son senelerde biraz anlıyabildiği bu bilgilere tesâdüf demek için böyle bir hâdise veya benzerinin şimdiye kadar hiç mevcut olmaması lâzım gelir; hâlbuki vücûdumuzda, ölçülemeyecek kadar küçük miktar vb. zaman içinde bunlar gibi milyonlarca hâdisenin cereyan ettiği, bugünkü tıp ilminde anlaşılmıştır. Bu sayısız hârikulâdeliklerin farkına bile varamayan insanoğlu nasıl olur da bu muazzam fabrika, makina, organizmaya "kendiliğinden oluşmuş", "tesadüfen meydana gelmiş" diyebilir? Asıl tesâdüf ise nasıl geliştiği bilinmeyen, böbreküstü bezinin ortasında bir tümöre bağlı olarak vücutta çok fazla noradrenalin meydana gelmesiyle ortaya çıkan fekromasitoma adlı hastalıktır. Bu hastalığa da, binlerce kişi içinden birinde rastlandığından ötürü, istatistikî olarak tesâdüfi denilebilir. Belki tümörlerin niye ortaya çıktığını bilemediğimiz için istatistik ilmi buna tesâdüf demektedir. Yoksa; milyarlarca insanda, milyarlarca hayvanda hep aynı şekilde işleyen bir mekanizma için tesâdüf demek hiçbir ilme, mantığa, akla uymayan bir söz olur.

NORMANDİYA;

Fransa'nın kuzeybatısında bir bölge ve eski bir eyâlet. Kuzeyde Manş Denizi, doğuda Bresle, batıda

Couesnon ırmakları arasında kalır. Sen Nehri, doğuda bölgeyi keserek Manş Denizine dökülür. Normandiya'nın kuzeyinin Manş Deniziyle sınırı olması buradaki denizcilik hayâtını çok geliştirmiştir.

İdâre merkezi Rouen'de Sen Nehri üzerinde olduğundan, burasını çok önemli bir endüstri ve ticâret merkezi hâline getirmiştir. Normandiya'nın diğer önemli limanları, Cherburg ve Le Haure'dir.

Normandiya'nın nemli bir iklimi vardır. Ticâret, tarım ve bilhassa hayvancılık çok gelişmiştir. Dünyâca ünlü süt endüstrisinin ürünü Cemembert peyniri Normandiya'da yapılır.

Târihi: Normandiya, adını Normanlardan alır. Burası Keltler, Belçikalılar, İmerler ve Ligürlerin yerleştiği bölgeydi. M.Ö. 56'da Roma adına fethedilen Normandiya'da, mîlâdî 4. yüzyıldan îtibâren Hıristiyanlık yayılmaya başladı. Normandiya dokuzuncu yüzyılda Norman ve Viking istilalarından büyük zarar gördü. 911 yılında Fransa Kralı Üçüncü Charles, Normanların reisi Rollan'a toprak verdi. Rollan böylece ilk Normandiya dükü oldu. Kendisinden sonra gelen dük Guillauma, topraklarını daha da genişletti. 1066'da İngiltere'yi fethetti. Normandiya ,1106'dan 1206'ya kadar İngiliz krallarının hâkimiyetinde kaldı. Yüzyıl Savaşları sırasında İngiltere ile Fransa arasında çekişildi. Sonuçta, İngiltere Kralı Beşinci Henry, 1420 de dükalığa tamâmen hâkim oldu. Ancak Fransızlar 1436 ve 1450'de Normandiya'yı kesin olarak ele geçirdiler. Bundan sonra Normandiya târihi olaysız geçti. Normandiya 1944 yılında İkinci Dünyâ Savaşının sonuçlanmasında en önemli rollerden birini oynayan târihî Normandiya çıkartmasına sahne oldu ve bu olayla tanındı.

Normandiya çıkartması: İkinci Dünyâ Savaşı sonlarına doğru, müttefiklerin, Batı Avrupa'nın işgâli için Fransa'nın kuzey sâhillerine yaptığı ve harp târihinde büyük yeri olan çıkartma harekatı. Amerika Birleşik Devletlerinin 1942 senesinde savaşa girmesi üzerine, müttefik genel kurmay başkanları Londra'da toplanarak, 1943 yılında Batı Avrupa'yı işgâl etmeye karar vermişlerdi. Ancak bu karar, bâzı askerî sebeplerden dolayı 1944 senesine kadar tehir edildi. 1 Mayıs 1944 senesinde icra edilecek harekâtın adı, Overlord olarak tesbit edildi. 10 Aralık 1943'te General Eisenhower, çıkartma kuvvetlerinin başkumandanlığına tâyin edilerek, İngiltere'ye gelip karargâhını kurdu.

Bu büyük harekâtın çıkartma yeri olarak, Cotentin Yarımadası da dahil olmak üzere Caen'dan batıya doğru olan kıyı seçilmişti. Ancak seçilen yerin med ve cezir zamanlarındaki durumu önemli bir mahsur teşkil ediyordu. Diğer bir mahsur da, burada önemli bir limanın olmamasıydı. Bu mahsurlar sebebiyle 1 Mayıs 1944 olarak tesbit edilen harekât târihi, Haziran ayının beşi olarak tekrar değiştirildi. 1944 yılı Haziranında İngiltere'de; 26'sı Kanada, Polonya ve İngiliz, 21'i de Amerikalı olmak üzere toplam 47 tümen vardı. Bu tümenlerin herbirinin mevcudu, her tümenin kendisine mahsus tank, tanksavar ve uçaksavar birlikleriyle 20.000'i buluyordu. Ayrıca müttefik kuvvetlerin 3000 gemiden teşkil olunan deniz kuvvetlerinde 22 kruvazör, 93 destroyer, 6 harp gemisinden başka binlerce çıkartma gemisi vardı. Hava Kuvvetlerinde de 5900 bombardıman ve 5000 avcı tayyaresi bulunuyordu.

Overlord'un (Normandiya) hazırlıkları, büyük bir gizlilik içerisinde yürütülüyordu. Hattâ ilgili bütün personelin, bir yerden bir yere gitmesine dahi izin verilmiyordu. Almanlar da muhtemel bir istilâ harekâtına karşı Atlantik Duvarını yapmışlardı. Adolf Hitler bunu, Pirenelerden Norveç'e kadar uzanan müstahkem mevkiler ve istihkâmlar olarak adlandırıyordu. Aynı zamanda bölge denizi de çeşitli engellerle donatılmıştı.

Müttefik hava kuvvetleri 1944 yılı Mart-Nisan ve Mayıs aylarında devamlı olarak Alman petrol tasfiyehânelerini ve sentetik yakıt fabrikalarını bombaladı. Ayrıca çıkartma bölgesiyle bağlantı kuran bütün yollar ve köprüler bombalandı. Ve bölge âdeta tecrit edildi.

Çıkartma harekâtının yapılacağı târih, D günü, H saati olarak tayin edilmişti. D gününden aylarca önce, çıkartma filosu İngiltere'nin güney sâhillerine doğru inmeye başladı. D gününden birkaç gün önce de bindirme ve yükleme işlemleri tamamlandı. D günü şafakla beraber bütün bombardıman tayyareleri, ellerindeki mevcut bütün bombaları sâhile bırakmaya başladılar. Bu üstünlük karşısında, Alman Hava Kuvvetlerinin varlığı hissedilmiyordu.

İlk müttefik kuvvetleri, harp gemilerinden ve çıkartma gemilerinden açılan ağır ateşin himâyesinde saat 06.30'da Normandiya kıyılarına çıkmağa başladı. Diğer birlikler de hemen arkasından dalgalar hâlinde karaya çıkıyorlardı. Bâzı bölgelerde ağır kayıplar veren müttefik kuvvetleri, buna rağmen sabahın erken saatlerinde 5 tümenlerini çıkartmağa muvaffak olmuşlardı. Böylece kıyı başı tutulmuş oluyordu. Haziranın 7, 8, 9 ve 10'unda artık kuvvetli bir cephe meydana getirilmiş bulunuyordu. Haziranın 20'sinde Amerikan çıkartma birlikleri, Cotentin yarımadasını tamâmen tecrit etmiş ve daha sonra da Cherbaurg'u teslim almışlardı. Bütün yaz boyunca çıkartmaya devam edildi. Bu arada lojistik destek birlikleri de çıkartmalarını tamamlayarak ikmal hizmetlerini fevkalâde yürütmeğe başladılar. Çıkartmanın ilk haftasında Normandiya bölgesinden 530.000 asker, 60.000 çeşitli askerî araç ve 150.000 ton lojistik destek malzemesi geçirildi. Sonbaharda ise bu miktar 2,8 milyon erbaş ve er, 550.000 askerî araç, 5.000.000 ton ikmal malzemesine yükselmiş bulunuyordu.

NORMANLAR;

Alm. *die Normannen (pl),* **Fr.** *les Normands (pl),* **İng.** *The Normans.* Vikingler olarak da tanınan Avrupalı eski bir kavim. Kuzey insanları, mânâsındadır. İskandinavya bölgesinde yaşarlardı. Sekizinci yüzyılda Avrupa kıtasını istilâ etmek istemeleriyle, târih sahnesine çıktılar. Denizci bir kavim olup yağmacılıklarıyla tanınırlar.

Normanlar, Danimarka, İsveç, Norveç ülkelerinin bulunduğu İskandinavya'da, sekizinci yüzyıla kadar oturdular. Bu yüzyılda, iklim şartları, nüfusun artması, siyasî ve iktisadî sebeplerle güneye açıldılar. Denizci bir kavim olduklarından, devirlerine göre üstün bir gemi yapma tekniğine sâhiptiler. Okyanusa da açıldılar. İzlanda Adasını keşf edip, Grönland'da sömürge kolonileri kurdular.

Avrupa kıtasına açılan Normanlar, batı Avrupa kıyılarına, Akdeniz'e ve Rusya içlerine yayıldılar. Onuncu yüzyılda, Hıristiyan kültürüne dâhil oldular. Nehir yoluyla, gâyet ustalıkla hareket eden Normanlar, Rusya'yı geçip, Karadeniz'e kadar geldiler. Karma barbar kavimlerinden meydana gelen Rusların birleşmesine yardımcı oldular. Onuncu yüzyılda Fransa'nın Normandiya bölgesinde koloni, 911'de de düklük kurdular. Normandiya'da devamlı genişleyerek, İngiltere'ye geçtiler. On birinci yüzyılda İngiltere'ye hâkim olan Normanlar, Akdeniz'den Orta Doğuya kadar yayıldılar. Güney Avrupa'daki limanların gelişmesinde hizmetleri geçti. Haçlı Seferlerine katıldılar. Güney İtalya'ya da hâkim oldular. Dağıldıkları bölgelere göre nüfusları çok az olan Normanlar, ancak koloni kuracak kadar kalabalıktılar. Bu yüzden hâkim oldukları bölgenin nüfûsu içinde eriyip giden Normanlara, 13. yüzyıldan sonra rastlanılamaz oldu. Normanlar, coğrafi yer adı olarak kullanılan Normandiya adından başka kendilerinden eser bırakmamışlardır.

NORVEÇ

DEVLETİN ADI ..... Norveç Krallığı

BAŞŞEHRİ ..... Oslo

YÜZÖLÇÜMÜ .....323.878 km^2

NÜFÛSU 4.283.000

RESMÎDİLİ ..... Norveççe (Bokmal, Nynorsk),

..... Samisk (Laph)

DÎNİ .....Norveç Lüther

PARABİRİMİ .....Krone (= 100 ore)

İskandinavya Yarımadasının kuzeyini ve batısını ihtivâ eden, Batı Avrupa'nın en kuzeyinde kalan bağımsız bir krallık.

Târihi

Norveç târihi hakkında yazılmış ilk yazılı dökümanlara göre, ülke topraklarında, 9. yüzyıla kadar, Alman kabilelerinin kurmuş olduğu birçok küçük krallıklar vardı. 872 yılında Kral Harold the Fairhaired, bu krallıkları tek bir Norveç Krallığı altında birleştirdi. O zamanlar ülke, Nortuagua veya Nordveg adıyla bilinirdi. 1000 yılına kadar Norveç'in ilk yerlileri olarak bilinen Vikingler, yaptıkları sağlam gemilerle Avrupa'da birçok yerlere saldırdılar. İnsanların korku içinde yaşamalarına sebep oldular. Gittikleri yere kan, vahşet, ölüm ve korku götürüyorlardı. Fakat çok geçmeden ekonomik sıkıntılar sebebiyle meydana gelen iç çatışmalar, Norveç'i huzursuz bıraktı. Arkasından 14. yüzyıl başlarında "Kara Ölüm" adını verdikleri veba hastalığı Norveç halkına ölüm ve dehşet getirdi. Hemen hemen nüfûsun yarısı bu hastalıktan öldü. Hıristiyanlığın ülkeye girdiği sıralarda, mükemmel olan tarım, ticâret ve denizcilik felce uğradı. Norveçlilerin deniz üstünlüğünün yerini, derin ve acı bir fakirlik aldı.

1397 yılında İsveç, Danimarka ve Norveç, Danimarka Kralı idâresi altında Kalmar birliğini kurdular. 1523'te İsveç bu birlikten ayrıldı. 1814 yılına kadar Danimarka'ya bağlı olarak yaşayan Norveç, 17 mayıs 1814'te Eidsvoll'da bir bağımsızlık deklerasyonu yayınladı. Yeni bir meclis açarak, ilk anayasasını hazırladı. 1905 yılında Danimarkalı Prens Charles'in Norveç Kralı îlân edilmesiyle de, ülke tam bağımsız bir krallık hâline geldi.

Norveç Birinci Dünyâ Harbi esnâsında tarafsızlığını îlân etti. Buna rağmen, savaş boyunca 2000 Norveçli denizci öldürüldü. İkinci Dünyâ Harbi patlak verdiğinde Norveç yine tarafsız idi. Fakat Almanlar, 9 Nisan 1940 târihinde İskandinavya Yarımadasına taarruz etti. Norveç, 1945 yılına kadar Alman işgali altında kaldı. Alman Nazi iktidarı, 35.000 Norveçliyi tevkif etmiş ve 1500'ü aşkın Yahûdîyi yerlerinden kovmuştu. Bunun üzerine Norveç, müttefikler tarafında yer aldı. Ülkenin işgali 8 Mayısta Almanların çekilmek zorunda kalmasıyla son buldu. Sürgüne gönderilmiş olan Kral Haakon, ülkesine

dönerek tekrar Norveç birliğini sağladı.

Harbin getirdiği felâketler Norveç'i oldukça yıpratmıştı. Müttefik kuvvetlerin, Alman ordularını mağlup etmesiyle, Alman işgâlinden kurtulan Norveç yine müttefik kuvvetlerin dış yardımlarıyla ekonomisini çıkmazdan kurtarabildi. ABD'nin sağladığı 350 milyon dolarlık Marshall Plânı yardımı Norveç'i rahatlattı. Batı ve Doğu arasında stratejik bir mevkide yer alması ve Rusların Çekoslovakya'yı işgal etmesi yüzünden 4 Nisan 1949'da NATO'ya katıldı.

1930 yılından beri iktidarda bulunan İşçi Partisi, 1965 yılında anti-sosyalist partilerin koalisyona gitmeleri üzerine düştü. Yerine Merkez Partili Per Borten başkanlığındaki koalisyon hükümeti geldi. 1971 yılında Ortak Pazar üyeliği için ortaya çıkan meseleler sebebiyle bu hükümet de düştü. 1972 de yapılan halk oylaması neticesinde Ortak Pazar üyeliği, % 47 kabule karşılık % 53 hayır oyu ile reddedildi.

1981 seçimlerinde anti-sosyalist iktidar, ezici bir üstünlükle tekrar hükümet oldu. Yeni hükümet, Muhafazakâr Parti liderliğinde ülke yönetimini ele aldı. 1985 seçimlerini İşçi Partisi kazanarak Brundtland başbakan oldu. 1989 seçimlerinde İşçi Partisinin oy kaybetmesi üzerine Brundtland 1989 Eylülünde başbakanlıktan çekildi. Muhafazakâr Parti başkanı Jan Peder Syse başkanlığında azınlık hükümeti kuruldu. 1990'da Norveç'in Avrupa topluluklarıyla münâsebetlerinin geleceği konusunda Muhâfazakâr Parti kendi içinde anlaşmazlığa düşmesi üzerine hükümet istifâ etti. Yerine yeniden İşçi Partisi azınlık hükümeti kurdu. Ülkenin çok sevlien kralı V. Olav'ın 17 Ocak 1991'de ölümü üzerine tahta oğlu V Harold geçti. Hükümet 1992'de Avrupa Ekonomik Alanına katılma anlaşması imzâladı. Arkasından parlemantoda onaylanan kararla hükümet AT'ye üyelik başvurusunda bulundu.

Fizikî Yapı

Norveç, Batı Avrupa'nın en kuzeyinde bulunan ve kabaca İskandinavya Yarımadasının kuzey ve batısını ihtivâ eden bir ülkedir. 57°58' ve 77°11' Kuzey enlemleriyle 4°39' ve 31° 10' doğu boylamları arasında yer alır. Kuzey Kutup Dâiresi, ülkenin en dar yerinden geçer ve yaklaşık üçte bir topraklarını dâire içerisine alır.

Doğusunda Finlandiya, İsveç ve Rusya vardır. Kuzeyi, Kuzey Buz Denizi ve Barents Denizi, batısı Atlantik Okyanusu (Norveç Denizi) ve güneyi Skagerrak ve Kuzey Deniziyle örtülüdür. Yüzölçümü 323.878 km^2dir. Kıyıları boyunca, yaklaşık 150.000'in üzerinde ada ve deniz kayalıkları mevcuttur. Norveç yüzölçümü, kolonileriyle birlikte 387.014 km^2ye ulaşır. Bu yüzölçümüyle, Rusya Federasyonu hâriç, Avrupa'nın beşinci büyük ülkesidir. Kuzeyde yaklaşık 650 km uzağındaki Svalbord, 1000 km batıdaki Jan Mayen Adası, Antarktika, yakınlarındaki Bouvet ve Peter I. Adaları ve Avrupa'daki en büyük buzul olan 890 km2lik Jostedalsbre Buzul Adası, sâhip olduğu başlıca büyük toprak parçalarıdır.

Norveç, kuzeyden güneye, Kuzey Buz Denizi ile Kuzey Denizi arasında yaklaşık 1800 km uzunluğa sâhiptir. En geniş yeri 435 km ile 60° kuzey enleminin geçtiği yer ve en dar yeri ise 68° kuzey enleminin geçtiği 6 km'lik Tysfjord'dan, İsveç sınırına uzanan şerittir. Bütün kıyılarının hemen her tarafı fiordlarla kırılmıştır. Bâzan bu su girintileri iç kısma 150 km kadar girebilmektedir.

İskandinavya Yarımadasının omurgasını teşkil eden eski zaman kristal dağ kütlelerinin büyük bir bölümü Norveç toprakları boyunca uzanır. Bu dağların güney Norveç'te kalan kısmına Langfjelteno (Uzun Dağlar) adı verilir. Aynı zamanda bir yayla görünümündedir. Bu yüzden diğer bir adı da Hardanger Yaylasıdır. Ortalama 1000 m yüksekliğindeki bu dağlık bölgenin en yüksek yeri olan 2469 metrelik Galdhopiggen Tepesi, ülkenin de en yüksek yeridir. Uzun Dağlar, kuzeye doğru gittikçe yükselir. Bu dağ zincirinin diğer önemli olanları Jotunheim, Doğrefiell (Doğre Dağları) ve Kjolen dağlarıdır. Ülke, dağların ve fiyortların (su girmeleri) durumuna göre altı bölgeye ayrılır; Bunlar Ostlandet, Sorlandet, Vestlandet, Trondelag, Kuzey Norveç ve Svalbard (Spitsbergen) bölgeleridir.

Ostlandet, Norveç'in en önemli ve en verimli topraklara sâhip bölgesidir. Bölgede yaklaşık 580 km uzunluğundaki ülkenin en uzun nehri olan Glomma Nehri ve en büyük gölü olan 375 km^2 yüzölçümlü Mjosa Gölü yer alır. Sorlandet, ülkenin ancak % 5'ini ihtivâ eder. Vestlandet bölgesiyse, en engebeli ve devamlı karlı dağların ve derin su girmelerinin (fjord= fiyort) bulunduğu bölgedir.

Ülkenin güneyine yakın orta bölümde bulunan büyük Trondheim Fjord (su girmesi) civârındaki nispeten alçak yerler, Trondelag bölgesine âittir. Bu bölge oldukça verimli topraklara sâhiptir. Trondelag bölgesi umûmiyetle geniş ve açık arâzilerden teşekkül etmiştir.

Kuzey Norveç, ülkenin en geniş bölgesidir. Norveç'in en kuzeyinde kalan bölge en az nüfusludur. Göçebe çobanların yaşadığıFinnmark Yaylasının bulunduğu bu bölge, Norveç topraklarının % 35'ini ihtivâ eder. Norveç'in yaklaşık 650 km kuzeyinde, Kuzey Buz Denizinde yer alan Şvalbard Adaları 62.700 km2lik bir yüzölçüme sâhiptir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Norveç nüfûsu 4.283.000'dir. Norveç, nüfus yoğunluğu bakımından İzlanda hâriç, Avrupa'nın en küçük ülkesidir. Km^2ye ancak 13 kişi düşmektedir. İkinci Dünyâ Harbinden sonraki dönemde yıllık nüfus artış oranı % 2'yi geçmemiştir. Nüfûsun % 44,2'ye yakın bir bölümü şehir merkezlerinde oturur.

Nüfus dağılımı, bölgelere göre eşit değildir. Kuzey toprakları çok seyrektir. Toplam nüfusun yaklaşık % 75'i Oslo-Trondheim arası bölgededir.

Ülkenin en kalabalık yeri Oslo ve çevresi, toplam nüfûsun % 40'ına sâhiptir.

Bugünkü Norveç resmî dili iki tânedir; Bokmal (Kitap dili) ve Nynorsk (Yeni Norveç=Yeni İskandinav). Bakmal, Danimarka dilinden Norveçleştirilmiş bir dildir. Nüfûsun dörtte biri ise Nynorsk dilini konuşur.

Norveçliler, resmî dilden başka, birbirinden farklı yüzlerce lehçelerle konuşur. Bu lehçeler, iki ana dil grubundan türemiştir. Bunlardan biri ülkedeki en büyük topluluk olan Sea Lapps'ın (Denizci Laponyalılar) konuştuğu dil, diğeriyse, en küçük topluluk olan Lpps'lerin (Samer Laponyalılar) konuştuğu Samisk (Laponyaca) dilidir. Ayrıca Almanca, özellikle ticârî alanda oldukça yaygın durumdadır.

Ülkenin dîni, resmî olarak Protestan Lutherist'dir. Halkın % 90'ı bu inançtaki devlet kiliselerine bağlıdır. Nüfûsun % 4'üyse çeşitli Metodist, Katolik, Baptist, Yahûdî ve Ortadoks gruplarından teşekkül etmiştir. Oslo çevresinde Pancap dili konuşan yaklaşık 25.000 Pakistanlı Müslüman mevcuttur.

Siyâsî Hayat

Norveç, anayasaya sâhip, soydan soya geçen bir monarşik rejimle idâre edilir. Devlet başkanı kraldır. Kralın, hükümetle berâber yürütme gücü vardır. Kânunlardaki kralın imzâları, hükümet içindeki ve parlamentoya karşı sorumlu bir bakan tarafından yeniden tasdik edilir. Kral sâdece sembolik hükümet başkanıdır.

Yasama meclisi 155 üyeden meydana gelir. Seçimlerde oy kullanma yaşı 18'dir. Yargı gücü, Yüce Divan yâni Yüksek Mahkemededir. Hükümet kabinesi, bir başbakan ve yedi üyeden meydana gelir. Üyeler, en az 18 yaşında ve Protestan (muhafazakâr) Luther Devlet Kilisesi üyesi olmak mecbûriyetindedirler. Çoğu parlamenter sistemlerin aksine, hükümet kabinesi ve kral, meclisi feshedemez ve yeni seçimlere gidemez. Meclis dört yıl için seçilir. Yargı gücü, yasama ve yürütme güçlerinden bağımsız ve ayrı bir güçtür. Kânûnî meselelerde en üst mercidir.

Norveç, idârî olarak 19 eyâlete, bunlar da 450'den fazla belediyeye ayrılmıştır. Eyâlet yönetimi hükümeti temsil eden bir Eyâlet Yürütme Konseyinin elindedir. Ülke, ayrıca polis ve şerif sorumluluk bölgelerine bölünmüştür. Mahallî idâre, Belediye Konseylerine bırakılmıştır. Eyâlet ve belediye seçimleri iki yılda bir yapılır.

Norveç, Doğu-Batı arasında köprü siyâseti içindedir. Rusya Federasyonuna (Eski Sovyet Rusya) komşu olması, ülkeyi 1949 yılında NATO üyesi olmaya zorlamıştır.

Ekonomi

Norveç topraklarının ancak % 3'lük küçük bir kısmı tarıma müsâittir. Ormanlık alanlar yüzölçümün yaklaşık % 21'ini meydana getirir ve oldukça verimlidir. Ülkenin dörtte üçüne yakın bir bölümünü kayalık arâzi, su, bataklık ve buz teşkil etmiştir. Norveç, bir zamanlar Avrupa'nın en fakir ülkelerinden biriyken, etrâfını çeviren sulardan elde ettiği petrol ve tabiî gaz sâyesinde, dünyânın en zengin ülkelerinden biri hâline geldi.

Norveç, İskandinav ülkelerine göre tarım ve çiftçilik açısından geridir. Soğuk ve don iklimi tahıl yetiştirmeyi sınırladığı için, umûmiyetle hayvancılığa dönmüşlerdir. Daha çok süt ineği, koyun ve keçi yetiştirilir. Tarım alanında ise daha çok arpa, yulaf, patates, hayvanlar için yem, kıyı bölgelerinde ise elma, çilek, erik yetiştirilir. Stavanger şehri güneyinde yer alan Jaren bölgesi ise ılımlı iklimin tesiriyle tarım ve hayvancılık alanında bir hayli gelişmiştir. Özellikle turfanda sebzeler, kümes hayanları üretimi ve et üretimi açısından zengindir.

Norveç, deniz ürünleri, balıkçılık ve balina avcılığı alanlarında oldukça gelişmiştir. Yılda ortalama 7500 fok balığı yakalanır. Halkın % 2'si balina avcılığıyla uğraşır. Balinacılık, millî gelire % 1 oranında katkıda bulunur. Halkın üçte biri îmâlât sanâyiinde çalışır ve yaklaşık millî gelirin altıda biri bu sektörden elde edilir.

1960 yılından sonra Kuzey Denizinde, güneybatı kıyılarından yaklaşık 300 km uzaklıktaki Norveç sularından elde edilen petrol ve tabii gaz, ekonominin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Çalışan nüfûsun yarısına yakın bir bölümü bu alanda istihdam edilir. Özellikle Kuzey Denizine en yakın bulunan Stavonger bölgesinde petrolün büyük önemi vardır. Petrol-gaz endüstrisi yanında ayrıca metal

ürünleri ve makina sanâyii, kâğıt endüstrisi, odun ve odun ürünleri, gıdâ ve meşrubat sanâyii mevcuttur. Ayrıca gemi yapımı, mühendislik, kimyâ sanâyii de vardır. Başlıca yeraltı kaynakları (mineralleri); petrol, bakır, tabi gaz, nikel, demir, çinko, kurşun ve alüminyumdur. Diğer ekonomik kaynaklar arasında kerestecilik, saf çelik üretimi ve et ile elektrik enerjisi üretimi yer alır.

İş gücünün % 7,4'ü tarım, % 20,5'i endüstri ve % 29'u diğer hükümet ve kamu hizmetlerindedir.

Dünyânın altıncı büyük ticâret filosuna sâhiptir. Başlıca ihraç maddeleri; gemi, mâden filizi, alüminyum, balık, kereste, kâğıt ve kimyevî madde ürünleridir.

Norveç, dünyâ ortalamalarına göre, kişi başına düşen enerji miktarı bakımından çok zengindir. Su gücünün oldukça bol olmasıyla Norveç, elektrokimyâ ve elektrometalurji ürünlerinde önemli bir ülke olmuştur. Bu alan nitrojen, alüminyum da ihtivâ etmektedir. Norveç, Rusya Federasyonu ile birlikte işlettiği Svolbard bölgesi kömür yataklarından yaklaşık olarak yılda 300.000 ton kömür elde etmektedir.

Norveç, ulaştırma alanında daha çok su yolu (gemi) bakımından gelişmiştir. Demiryolları yaklaşık 4180 km uzunluğunda olup, % 60'ı elektriklidir. Karayolları 88.800 km olup, % 70'i asfalttır. Otomobil ülkede ulaştırma sistemine hâkimdir.

Gemilerin % 40'ı 100 groston ve yukarısı olup, yaklaşık 30.000 mürettebatlıdır. Ticârî filosu ülkeye oldukça gelir getirmektedir. Nüfûsun % 9'u ulaştırma sektöründe çalışır. Ülkede hava ulaşımının sağlandığı 47 havaalanı vardır.

Oslo, ülkenin en büyük iç ve dış ticâret merkezi olup, en önemli limanıdır. İthâlâtı: Ham petrol gemileri, otomobil, makina, kumaş. İhracatı: Ham petrol, tabiî gaz, gemi ve çeliktir. İthâlâtının yarısı ve ihrâcâtının üçte ikisini Ortak Pazar ülkeleriyle yapar. İngiltere, ABD, İsveç, Almanya, Danimarka ticârî münâsebeti olan ülkelerin başlıcalarıdır.

NOTA;

Alm. *Diplomatische Note (f),* F**r.** N*ote (f) diplomatique,* **İng.** *diplomatic note.* Devletler Hukûku terimi. Devletler arasındaki diplomatik yazışmalarda kullanılan, genelde siyâsî ve askerî konularda olan, bir devletin, herhangi bir devletten veya devletlerden belli bir zaman içinde yerine getirilmesini talep ettiği hususları ihtivâ eden diplomatik belge.

Nota, muhatap devletlerin, veren devlet nezdindeki diplomatik temsilcisine verilmek sûretiyle yapılır. Notanın çeşitli şekilleri vardır:

Yazılı Nota: Yüksek seviyede, hitap şekilli olarak kullanılır. Bir mektup gibi olan bu notanın sonunda isim ve imzâ vardır.

Şifahî Nota: Üçüncü şahıs üslûbuyla yazılıp, nezâket cümlesiyle başlayıp biter. Şahsî ifâdeler yoktur. Sonunda mühür ve yetkili kimsenin parefesi bulunur. Diplomatik misyonların, vazifeli bulunduğu devletlerin dışişleri bakanlarıyla olan yazışmaları genel olarak bu şekilde olur.

Kollektif Nota: Birden fazla devlet temsilcisinin berâber olarak verdikleri notadır. Bu notayı ayrı ayrı verebildikleri gibi, müşterek olarak da imzâlayabilirler.

Genelge Nota: Bir devletin Dışişleri Bakanlığınca, memleketteki bütün yabancı misyonlara aynı konuda verilen nota.

Nota, sınır ihlâlinin kaldırılması, maddî zararın giderilmesi, askerî, siyâsî, iktisâdî vb. çok çeşitli konularda verilir. Nota veren devletin, ayrıca notasında karşı devletin taleplerini yerine getirmemesi hâlinde, harp îlânı, abluka, ekonomik ambargo gibi, göstereceği karşı tepkileri de belirtir.

Notanın zorlayıcı gücü, nota veren devletin, askerî, siyâsî, iktisâdî kuvvetine bağlıdır. Osmanlı Devletinin mânen ve maddeten güçlü olduğu devirlerde herhangi bir devlete istediğini yaptırması için, değil nota, yalnızca serzenişi yetmiştir. Fransa'da, Voltaire'nin **Candide** adlı, Peygamberimize (sallallahü aleyhi ve sellem) iftirâ eden piyesi oynatıldığında, Sultan Abdülhamîd Han, sert bir nota ile buna ânında mâni olmuştur.

1945 târihli La Haye Antlaşmasına göre, notanın yazılı olarak verilmesi gerekir. Türkiye'de notalar, Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığında tasnif edilerek târihî ve hukukî belge olarak saklanır.

Notaya, "ültimatom ve muhtıra" da denir.

NOTA (Müzik);

Alm. *Note (f),* **Fr.** *Note (f),* **İng.** *Musical note.* Müzikte (mûsikide), mevcut seslerin gösterilmesinde kullanılan işâretler. Nota, müzik seslerinin kâğıt üzerinde ifâdesi ve okuyucu tarafından anlaşılmasını

temin eder.

Notanın târihteki ilk menşei hakkında bir bilgi yoktur. Yapılan araştırmalar, çok eski zamanlarda da notanın kullanıldığını göstermiştir. Çok çeşitli milletler, umûmiyetle kendilerine mahsus pekçok nota sistemi kullanmışlardır. Bu sebepten kendisine mahsus müziği ve yazısı olan her cemiyetin bir nota sisteminin olduğu fikri kuvvet kazanmıştır. Zamanla, bunların arasından şu anda kullanılmakta olan sistem yaygınlaşmıştır. Eskiden notalar, çoğunlukla harflerle ifâde edilen kısmen de özel işâretlerden meydana gelmekteydi.

Türk mûsikisinde de kullanılmış pekçok nota çeşidi olmuştur. Bunların içerisinden, zamânımızda bilinenlerinden bâzıları şunlardır:

1. Kindî Notası: Dokuzuncu asırda tertip edilen bu nota sisteminde işâretler, Arap alfabesiyle temsil ediliyordu.

2. Ebced Notası: Bu sistemde de işaretler Arap alfabesi harflerine göre olup, bu harflerin temsil ettikleri seslerin uzunlukları, altlarına yazılan rakamlarla ifâde edilirdi.

3. Kutbi Nayî Osman Dede Notası: Bu sistemin isminden başka bir bilgi elde edilememiştir.

4. Candemir (Kandemiroğlu) Notası: Türk mûsikisindeki perde adlarının ilk harflerinden meydana getirilmiş bir nota sistemidir.

Gerdaniye

Acem

Hüseynî

Neva

Cargâh

Puselik

Dügâh

Rast

Acemasiran

Aşiran

Yegâh

5. Abdülbâkî Dede Notası: Ebced notasının yeniden tertip edilmesi, geliştirilmesi neticesi elde edilen bir sistemdir.

6. Hamparsum Notası: Hamparsum Limoncuyan isimli bir Ermeni tarafından kurulmuş bir nota sistemidir. Kısmen Ermeni alfabesiyle ve kalan kısmı da batı müziği nota sistemlerinin işâretlerinden meydana getirilmiştir. Türk mûsikisinden ziyâde batı müziği için hazırlanmış bir sistemdir.

7. Eski Batı Notası: Batı müziğinde kullanılan notanın eski hâllerinden.

8. Çağdaş Batı Notası: Türk mûsikisinde kullanılmasına rağmen, bunda sekizliği 12 ye bölünüyordu. Türk mûsikisinde ise eşit olmayan 24 aralığa bölünmüştür. Bu ikisi arasında kesin bir tespit yapılamamıştır.

9. Arel-Ezgi Notası: Hüseyin Sadeddin Arel ve Suphi Ezgi tarafından hazırlanmış bir nota sistemidir. Batı notasına Türk mûsikisindeki değiştirme işâretlerinin ilâvesiyle tertip edilmiştir.

Hâlen Türk müziğinde kullanılan nota sistemi, batı nota sistemidir. Bu sistemin menşei kilise müziğinde bulunan Johannes Battista ilâhîsindeki mısraların ilk hecelerinin alınmasıyla isimlendirilmiştir. Sekizinci veya dokuzuncu yüzyıllarda meydana gelen bu sistem, pekçok merhalelerden geçtikten sonra bugünkü durumuna gelmiştir. Önceleri harflerle, daha sonraları şekille ifâde edilen sesleri herbirini ayrı grafikle göstermek külfetiyse, beşli çizgi ve dört aralıktan meydana gelen “porte” ismi verilen grafikle kaldırılmıştır. Nota isimleri do (On yedinci asra kadar bu kelime ut olarak kullanılmıştır), re, mi, fa, sol, lâ, sî dir. Bu isimler, çeşitli sesleri temsil etmek ve bu seslerin birbirine karıştırılmasına mânî olmak için verilmiştir. Porte’deki çizgi ve aralıklar belli sesleri gösterirler:

Nota sisteminde her işâret, temsil ettiği sesin yüksekliğini ve uzunluğunu belirtir. Notalamada işâretin şekli, sesin uzunluğu ve değerini gösterirken, porte üzerindeki yeri ise yükseklik derecesini ifâde eder. Sesin değer ve uzunluğunu gösteren yedi farklı şekil vardır. Bunlar: Yuvarlak şekil olan “birlik”, içi

beyaz (boş) olan “ikilik”, içi dolu (siyah) “dörtlük”, dörtlüğün yukarı veya aşağıya doğru olan sapında bir çengelli şekli “sekizlik”, iki çengellisi “on altılık”, üç çengellisi “otuz ikilik”, dört çengelli olan ise “altmış dörtlük”tür. Seslerin bu nota değerleri aslâ değişmez. Her notanın değeri kendisinden bir evvelkinin iki katıdır. Notada ses perdeleri, porte’de baş tarafa konulan, “anahtar” ismi verilen şekille ayarlanır. Müzik seslerinin porte içersine düşürülmesi

temin edilmeye çalışılır. Bu durumun mümkün olmadığı hâllerde porte dışına yazılan işâretler (sesler) için kısa ek çizgiler çizilir:

Türk mûsikisinde umûmiyetle porte’nin alttan ikinci çizgisinden başlayan sol anahtarı kullanılır. Bu anahtar, başladığı çizgi üzerindeki seslerin frekansının 384 olduğunu belirtir. Böylece diğer çizgi ve aralıklardaki seslerin yüksekliği (frekansları) de belirtilmiş olur. Nota sistemlerinde, ifâde ettikleri müzik eserlerindeki çalınış özellikleri gibi çeşitli ayrıntıları göstermek için, muhtelif işâretler ve kısaltmalar kullanılmaktadır.

Nota işâretinin önüne bir nokta konulduğu zaman, nokta, önünde bulunduğu notanın değerini, yarısı kadar artırır. Sekizlik ve daha küçük değerli notalar, birbirlerine bağlı icrâ edilecekse, bu notalar kalınca bir çizgi ile birleştirilir. Notaları birleştiren çizgilerin sayısı, çengel sayısına eşit olur. (Sekizlik için bir, 16’lık için iki, 32’lik için üç, 64’lük için dört çizgi olur):

Çizgiyle birleştirilen 8’lik veya daha küçük değerli notalar grubunun yanına, iki tarafında birer nokta bulunan küçük iki eğri çekilmesi, oraya kadar olan bölümün iki defâ icrâ edilmesi gerektiğini ifâde eder. Nota üzerine konulan vurgu işâretleri ( ), o notanın kuvvetli icrâ edilmesi için konur:

Müzik seslerinin notalarla işâretlenmesi (yazılmasında), seslerin devamlılığı gibi sükûtların da miktarı, uzayan kalın çizgiler ve özel işâretlerle ifâde edilir:

Notaların okunmasına “solfej”, enstrümanlarla veya bir kişinin güfteyi notalara uygun olarak okumasına da “icrâ” denir.

NOTER;

Alm. *Notar (m),* **Fr.** *Notuire (m),* **İng.** *Notary.* Hukûkî güvenliği sağlamak ve anlaşmazlıkları önlemek için hukûkî işlemleri belgelendiren, Adâlet Bakanlığına bağlı ve özel statüye tâbi kişi.

Târihçesi: Hukûkî yapısı gereği olarak, noterlik iş ve işlemleri, her milletin târihinde, çok eskiden beri bulunagelmiştir. Noterliğin esaslı bir şekilde ilk tatbikatlarına Roma Hukûkunda ve İslâmHukûkunda rastlanmaktadır. Roma’da noterlik, başlangıçta, hiçbir resmî sıfatı olmayan kimselere ücret karşılığında veya ücretsiz olarak kölelere yaptırılıyordu. Sonraları, “Tabellion” adı verilen, noter işini gören kimseler, devlet tarafından tâyin edilerek, belediye kontrolüne verildi. Dördüncü ve beşinci yüzyıllarda Roma Devlet teşkilâtı düzeltilirken, amme hizmeti gören yerlerdeki bu kâtiplere Exceptores, kayzer yanında görev yapanlara da Notari adı verilirdi. Bu kelime, çabuk yazan anlamına gelmektedir. Fransa’da ilk zamanlarda noterlik işleri, sinyorlar ve mahkemeler tarafından görülürdü. On altıncı yüzyılda bunlara, Tabellion veya Garde-Note denirdi. Kral Dördüncü Henry zamanında bu kimselere Noter adı verildi ve babadan oğula geçen bir meslek hâlini aldı.

İslâm Hukûkunda noterlik işlerini yapacak kişilerin âdil, güvenilir, kusur ve açıktan günah işlemeyen kimseler olması istenmiştir. İslâmiyette noterlik işleri **Kur’ân-ı kerîm’**de, bir borcun âdil bir kâtip tarafından şâhit huzûrunda yazılması emredildiğinde, başlamış ve bu işlemi yapana “kâtib-i âdil” denmiştir.

Osmanlı Devletinde noterlik işlerini kadı veya nâibler yapardı. 1877’de bunlara “Mukâvelât Muharriri” denilmiş ve bu isimde bir tüzük yürürlüğe girmiştir. 1913’te **Kâtib-i Âdil Kânunu Muvakatı** kabul edilmiştir. Osmanlı Devletinde, hukûkî işlemlerin vesikalandırılmasına son derece önem verilirdi. Çünkü bu, dînî bir emirdi. Bunun en açık delili de ağzına kadar dolu olan devlet arşivleridir. Ülkemizde 1939’da **Noterlik Kânunu’**nun kabul edilişine kadar, bu kânun yürürlükte kalmıştır. Bugün 1512 sayılı **Noterlik Kânunu** yürürlüktedir.

Noterlik mesleği, 1512 sayılı **Noterlik Kânunu** ve bu kânun gereğince hazırlanmış **Noterlik Kânunu Yönetmeli**ğince düzenlenmiştir.

Her asliye mahkemesinin bulunduğu yerde (ilçede), o mahkemenin yargı çevresindeki noterlik işlerini görmeğe yetkili olmak üzere bir “Noterlik” kurulur. Her noterliğin başında bir “Noter” vardır. Noter olabilmek için Hukuk Fakültesi mezunu olmak ve noterlik stajını tamamlayarak, noterlik belgesini almış olmak gerekir.

Noterlik bir kamu hizmetidir. Fakat noterler devlet memuru değildir. Devletten aylık almazlar. Gördükleri hizmete karşılık iş sâhiplerinden Noterlik ücret târifesine göre belli bir ücret alırlar. Bundan

başka noterler, tahsil ettikleri vergi, resim ve harç tutarları üzerinden, yüzde üç oranında noterlik hissesi alırlar.

Noterler, devlet memuru olmadıkları hâlde memurlar gibi, Adâlet Bakanlığı tarafından tâyin edilirler. Kural olarak hiçbir hizmet ve görev noterlikle birleşemez.

Ayrı noter bulunmayan yerlerdeki (ilçelerdeki) noterlikler (dördüncü sınıf noterlikler), Adâlet Bakanlığınca görevlendirilecek kâtip sınıfından bir adâlet memuru (genellikle mahkeme başkâtipleri) tarafından geçici olarak yönetilir. Bu gibilere "Geçici Yetkili Noter Yardımcısı" adı verilir.

Noterin vazifeleri: Noterler, hukûkî güvenliği sağlamak ve anlaşmazlıkları önlemek için işlemleri belgelendirirler. Bunlar, yapılmaları kânunen başka bir makam veya şahsa verilmemiş hukûkî işlemlerle, yapılmaları ve resmiyet verilmesi noterlerden istenen hukûkî işlemler, gayri menkul satış vaadleri ve noterlikte ve dışarda yazılan kâğıtlardaki imzâların onaylanması, resmî yazılı belgelerin örneğini vermek, bir dilden bir dile yazıyı çevirme işleri ile ihtar, ihbar, protesto, tescil, tespit, emânet gibi iş ve işlemlerdir.

Noter odaları: Üç veya daha fazla, noterlik bulunan her belediye hudûdu içinde bir "Noter odası" kurulur. Her noter, bölgesi içinde bulunduğu odaya kayd olmak mecburiyetindedir.

Türkiye Noterler Birliği: Bütün noterlerin tabiî üyesi bulundukları bu birlik, tüzel kişiliğe sahip, kamu kurumu niteliğinde bir meslek kuruluşudur. Noter odaları, bu birliğin mahallî organlarıdır.

Noterlik Kânunu hükümlerine göre belgelendirilen, yapılan işlemler resmî sayılır. Gerek düzenleme, gerekse tasdik etme (onaylama) biçimindeki noter senetleri resmî senettirler. Kesin delil olup, sahteliği ispatlanmadıkça doğru kabul edilirler. Gayri menkul satış vaadi sözleşmesi gibi bâzı hukûkî sözleşmeler noterlikçe yapılmadıkça geçerlilik kazanamazlar.

NOVA;

Alm. *Nova,* **Fr.** *Nova,* **İng.** *Nova.* Normalde sönük hattâ görünmeyen, fakat zaman zaman âniden parlayarak dikkati çeken bir yıldız çeşidi. Lâtince yeni kelimesinden alınmış, hiç yokken âniden yeni görünen yıldız anlamında kullanılmıştır. Gökyüzünde her yıl birkaç tâne nova keşfedilmektedir. Novaların parlaklıkları âni parlamalarla binlerce, hattâ on binlerce defâ artmaktadır. Yıldızlar ekseriya çok uzakta olduklarından, novalarda bu tip patlamalar halkın dikkatini çekmezler. Novaların parlamaları bir-iki gün sürdüğü halde, sönerek eski parlaklıklarına gelmeleri aylar hatta yıllar alır. Novalar, görüldükleri yıl ve takımyıldızın adıyla anılırlar. Meselâ; 1901 yılında İskoçyalı Astronom T. D. Anderson tarafından Perse Takımyıldızında görülen nova "Nova Persei 1901" olarak adlandırılmıştır. Bu nova bir günde normal parlaklığından 10.000 kat parlamış ve o zaman gökyüzünün en parlak yıldızlarından biri olmuştur. Parlayan novaların tayflarından anlaşılmaktadır ki, parlamayı meydana getiren şey yıldızın etrafında sâniyede 2000 kilometrelik hızla genişleyen gaz bulutudur. Bir patlama sonucu başlayan bu âni genişlemeyle yıldız kütlesinin çok azı(yüz binde biri) uzaya atılır. Bu çeşit patlamaya da "nova patlaması" denir.

Bir yıldızda nova patlamaları düzensiz aralıklarla defâlarca tekrar edebilir. Meselâ; Nova Pyxis'in 1890, 1902/I, 1902/II ve 1944 yıllarında olmak üzere dört defâ parladığı gözlenmiştir.

NÖBET;

Alm. *Wache (f), Wachdienst (m),* **Fr.** *Tour (m),* **İng.** *Watch.* Askerî birliklerde ve bâzı kuruluşlarda, vazifelerin aralıksız devâmını sağlamak için, sıra ile görülen hizmet, keşik. Askeriyede, barış ve savaşta aksamadan yürütülen nöbet hizmetlerinin esası talimâtlarla belirtilir. Orduda hizmetlerin yapılması devamlılık arzettiğinden, bunların belli bir sıra ve süre ile subay, askerî memur, astsubay, askerî öğrenci, erbaş ve erler ile silahlı kuvvetlerde vazifeli bütün siviller tarafından nöbet esasına göre yapılması gerekir. Normal zamanlarda mesâî bitiminde hizmetlerin devamı nöbetçi heyetleri tarafından yürütülür. Nöbetler, karargâh ve kurumlarda sabah 09.00'dan ertesi günü saat 09.00'a kadardır. Kıtalarda ise birliğin özelliğine göre komutanın uygun göreceği zamanda başlar ve 24 saati geçmez. Rütbeli şahıslar tarafından tutulan nöbetlerde her nöbet hizmeti için ayrı bir defter tutulur. Buraya devir teslimde önemli konular yazılır. Defter, nöbeti teslim eden ve alan tarafından imzâlanır ve komutan tarafından onaylanır.

Nöbet tutulan yerin özelliğine ve yapılan vazifeye göre nöbet hizmetleri çeşitli adlar alırlar. Askerî okullarda; okul nöbetçi âmiri, okul nöbetçi öğretmenliği, nöbetçi subaylığı, karargâh ve kurumlarda; nöbetçi âmirliği, nöbetçi subaylığı, nöbetçi astsubaylığı, bölüklerde; nöbetçi onbaşılığı, nöbetçi çavuşluğu, bölük nöbetçi astsubaylığı, ayrıca tabur nöbetçi âmirliği, alay nöbetçi âmirliği, tabur nöbetçi subaylığı, alay nöbetçi subaylığı, mutfak nöbetçi astsubaylığı birliklerin subay, astsubay ve erbaşları tarafından sıra ile tutulur.

Erlerin belli bir yerin korunması ve emniyetini sağlamak üzere tuttukları nöbetin süresi hava şartlarına göre değişir. Umûmiyetle bu hizmet iki saat aralıklarla değişir.

NÖROFİBROMATOZİS (Sinir Tümörü);

Alm. *Neurofibromatosis,* **Fr.** *Neurofibromatose,* **İng.** *Neurofibromatosis.* Derinin irsî bir tümöral hastalığı. Diğer ismi Von Reckling hausendir. Deride iki çeşit değişiklik görülür. Birincisi; lekelerdir. Bunlar, sütlükahve renkli küçüklü büyüklü değişik şekillerdeki renk değişiklikleridir. İkincisi; darı büyüklüğünden yumurta büyüklüğüne kadar değişen çeşitli büyüklükteki tümörlerdir. Çok defâ bütün vücûda serpilmiş olarak bulunurlar. Bunlardan bâzıları sinir kökenli olabilir. Belirtiler el içi ve ayak tabanı hâriç derinin her tarafında yerleşebilirler.

Hastaların şikâyetleri genellikle ya hiç olmaz, veya ileride iyice büyüyen tümörlerin bulunduğu bölgelere göre çeşitli şikâyetleri olur. Göz sinirinde, beyinde, akciğerlerde çeşitli bozukluklara sebebiyet verir.

Bâzan her iki çeşit belirti mevcut olmaz, bir de çok az belirti olabilir. Bu vak'alar tâkip edilmeli ve araştırılmalıdır. Vücutlarında ikiden fazla ikişer santimetrekareden büyük kahverengi leke varsa, çeşitli tetkikler yapılmalıdır. Çünkü, bu hastalık çeşitli konjenital (doğumdan beri mevcut) bozukluklarla berâber bulunabilir.

Tedâvisi için belli bir metod yoktur; sinire tazyik yapan tümörler cerrâhî olarak çıkartılmalıdır.

NÖROLOJİ;

Alm. *Neurologie (f),* **Fr.** *Neurologie (f),* **İng.** *Neurology.* Sinir sisteminin anatomi, fizyoloji ve hastalıkları ile ilgilenen tıp dalı. Nörologlar, beyin, omurilik ve çevre sinirlerin rahatsızlıklarının tedâvisi ile ilgilenirler.

Sinir sistemi vücûdun idâresinde rol alan, yapısı ve işleyişiyle çok karışık olan bir sistemdir. Bu sistemin incelenmesi, fonksiyonlarının aydınlatılması daha çok son yüzyılda olmuştur. Elektroensefalografi metodunun, bilgisayarlı beyin tomografisinin ve manyetik rezonans cihazının tıp alanında kullanılmaya başlanması bu ilmin erken teşhis ve yerinde tedâvi imkânlarını arttırmıştır.

Beyni, omuriliği ve etraf sinirlerini ilgilendiren hastalıklar, (tümör, iltihap, kazalar vb.), umûmiyetle aynı şeylerdir. Ancak bu yapıların görevine göre vücuttaki aksaklığın şekli ve genişliği değişir. Etraftaki sinirlerin rahatsızlıklarında görülen, o sinirin gittiği bölgede kuvvet ve his azalmasıdır. Yine sinirsel etkiyle bu bölgelerde terleme ve kanlanma da bozulur. Bunun sebebi bitkisel sinir sistemi liflerinin de etraf sinirleri içinde taşınmış olmalarıdır.

Omurilik, organlardan beyne hissi, beyinden etrafa motor (hareketle ilgili) uyarılar ulaştıran bir ana yoldur. Buranın rahatsızlığında kuvvet kaybı, his kaybı ve bitkisel fonksiyonların yapılamaması ortaya çıkar. Ayrıca omuriliği zedelenen kişi, idrar ve dışkı kontrolünü de kaybeder.

Beynin hastalıkları genel veya lokal olabilir. Bir tümör veya travma (zedeleme, yaralama) lokal etkiyle çeşitli belirtiler ortaya çıkarırken, beyin iltihabı (ensefalit) veya zehirlenme bütün vücudu etkileyen belirtilere sebep olacaktır.

Yakın zamana kadar sinir sistemiyle ilgili bir rahatsızlıkta nörologun yapacağı pek bir şey yoktu. Hâlen de ilerlemiş bir beyin tümörünün tedâvi açısından pek de yüzgüldürücü olduğu söylenememektedir. Belirtilerin iyi değerlendirilmesi ve teşhis metodlarının yerinde kullanılması erken teşhisi sağlar. Nöroşirürji (beyin ve sinir cerrahisi) alanındaki ilerlemeler, tedâvisi imkânsız olarak ele alınan birçok nörolojik hastalığı tedâvi edilebilenler arasına sokmuştur. Nörolojinin ilgilendiği hastalıklara misal olarak; multipl skleroz, sinir felçleri, konuşma bozuklukları, parkinson hastalığı gibi hastalıklar sayılabilir.

NÖRON;

Alm. *Neuron, Nervenzellen,* **Fr.** *Neurone, cellule nerveuse,* **İng.** *Neuron, nerve cell.* Sinir sisteminin bağımsız en küçük ünitesi. Sinir hücresi denilen bu hücrelerin birbirleriyle ilişkileri bir devamlılık şeklinde değil, bir alışveriş şeklinde olur. Bu alış veriş olayına "nöronal transmisyon", transmisyonun yapıldığı geçit yerine de "sinaps" adı verilir.

Sinir hücresinin de diğer hücreler gibi protoplazması, çekirdek ve çekirdekçiği vardır. Protoplazma içinde ayrıcac "Nissl cisimcikleri" dediğimiz küçük partiküller ve bâzı kısımlar (Golgi appareyleri) bulunur. Ayrıca diğer hücrelerden farklı olarak sinir hücrelerinde bir takım uzantılar vardır. Bu uzantılardan kısa olanlarına "dentrit", uzun olanına "akson" denilir. Dentritlerin sayıları birden fazla olup, diğer sinir hücreleriyle birleşip (sinaps yapıp) onlardan uyarıları almakla vazifelidirler. Akson ise

her hücre için bir tâne olup, hücrenin diğer sinir hücrelerinden aldığı uyarıları kendinden sonra gelen hücreye iletmekle görevlidir.

Aksonun etrafını, miyelin kılıfı dediğimiz bir yalıtkan zar sarmaktadır. Bu zar, çevre ile akson arasında yalıtkan bir niteliğe sâhip olmakla berâber, aksonun, uyarıyı ileten asıl bölümü kendisidir. Bunun da dışında Schwann kılıfı denilen bir kılıf bulunur.

Schwann kılıfında aksonun gıdâ alışverişine yarayan boğumlar (Ranvier boğumları) vardır. Uyarı, bu boğumlarda, bir taraftan diğer taraftaki miyeline atlayarak geçer. Miyelin kılıfı ne kadar kalınsa uyarı o kadar hızlı iletilir. Bu şekilde aksonlar kalın, orta, ince miyelinli diye üçe ayrılırlar.

Kendilerine gelen uyarıyı kendinden sonrakilere nakleden nöronlardan başka sinir sisteminde çeşitli görevler yapan nöronlar da vardır. Meselâ, bir uyarı bir nörondan öbürüne geçirilmez, bloke edilir veya uyarının şiddeti arttırılarak bir sonrakine iletilir; ya da bir tek uyarı tekrarlayıcı uyarı hâline dönebilir. Bu da kimyâsal transmitterler (iletim ayarlayıcıları) ile sağlanır.

NÖROŞİRURJİ;

Alm. *Neurochirurgie (f),* **Fr.** *Neurochirurgie (f),* **İng.** *Neurochirurgy.* Sinir sisteminin, cerrahi müdâhale gerektiren hastalıklarıyla ilgilenen bilim dalına verilen isim. Sinir cerrâhisi, beyin cerrâhisi gibi isimler de verilmektedir. Çeşitli kazâlar ve travmalar neticesinde ortaya çıkan (beyin, sinir ve omurilik yaralanmalarının) tedâvisiyle ilgilenmektedir. Trafik kazâsı neticesi bel kemiği kırılıp, omuriliği sıkışan bir şahıs, vaktinde hastâneye yetiştirildiğinde ancak nöroşirurjistler ameliyat yapabilmektedir. Nöroşirurjist, nöroşirurji ihtisası yapan hekimlere verilen isimdir. Herhangi bir kazâ neticesi kafa travmasına uğrayan ve beyin kanaması durumu sözkonusu olan şahıslara müdâhale edilmesi, beyindeki tümörlerin çıkarılmaları, kesilen sinirlerin dikilmesi, bel fıtığının cerrâhî tedâvisi gibi hususlar hep, nöroşirurjinin ilgi alanı içerisine girmektedir. Özellikle beyinle ilgili ameliyatlar oldukça zordur. Hem uzun süre, hem de tecrübe gerektirir.

NÖTRALİZM;

Alm. *Neutralismus (m),* **Fr.** *Neutralisme (m),* **İng.** *Neutralism.* Herhangi bir devletin, hukûkî statü, denge ve antlaşmalarla gerek barış ve gerekse savaş sırasında tarafsızlık durumunu benimsemesi. Nötralizm (neutralisme) aslen Fransızca bir kelimedir. Tarafsız, çekimser mânâlarına gelen nötr kelimesinden türemiştir.

Fakat bloksuz ülkeler (bugün üçüncü dünyâ ülkeleri), taraf tutmayan devletler için gerçek bir nötralizmden bahsedilemez. Bunlarda sâdece bir fiili durum, bir uygulama için nötralizm vardır. Bir dış politika ilkesi olarak benimsemişlerdir. Bunlar için hukûkî bir statü sayılamaz.

Ancak bir orta Avrupa ülkesi olarak İsviçre, nötralizmi asırlardır, dikkatle ve başarıyla tatbik eden bir devlettir. Birinci ve İkinci Dünyâ Savaşları sırasında da bu vaziyetini muhâfaza etmiştir. Hattâ bölgesel, mevziî harpler karşısında da İsviçre Devleti, çatışan ülkeler ve ordularca dâimâ tarafsız olarak kabul edilmiş ve birçok sâhalarda, yardımına müracaat edilmiştir. Silahlı kuvvet sâhibi olsun veya olmasın, nötralizm rejimi uygulayan bir devlet, tarafsızlıktan ayrılmaz. Siyâsî statükosunu muhâfaza eder.

Nötralizmi benimseyen devletlerin gerçek vaziyetleri, herhangi bir harp zamânında meydana çıkar. Fiili nötralizm, bir devletin hukûkî bir vesikaya bağlı olmadan, dürüst bir şekilde ve devletler arasındaki savaşta tarafsızlık esâsına sâdık bir siyâset tâkip etmesidir.

Nötralizasyon: Bir bölgeyi, bir denizi veya bir devleti, tarafsız hâle getirmektir. Daha çok kuvvetli ve etkili bâzı güçlerin istek ve irâdesiyle ortaya çıkarılan zoraki bir durumdur. Etkili güç olan tarafların aralarındaki kuvvet ve menfaat dengesinin bir gereği olarak buldukları bir uzlaşma ve yasama düzeni, bir orta yoldur.

Ayrıca harp sırasında da, bir bölgenin, bir askerî birliğin veya (gemi, uçak, tank gibi) bir askerî aracın, çatışmada etkisiz hâle getirilmesidir. Taraflardan birine âit bir savaş gemisinin, tarafsız bir limana sığınması; düşmandan kaçan bir askerî birliğin bu devlet topraklarında nötralize edilmesi, tarafsız bir devletin îfâ etmesi gereken bir husustur.

NÖTRİNO;

Alm. *Neutrino (n),* **Fr.** *Neutrino (m),* **İng.** *Neutrino.* Maddelerle etkileşimi fevkalâde zayıf, hızı ışık hızında ve hareketsiz hâldeyken kütlesi sıfır olan, kararlı yüksüz tânecik. Nötrinoya γ ışını da denir ve ${}_{o}n^{o}$ şeklinde ifâde edilir. Çekirdekte bir nötronun, proton ve beta ışınma dönüşmesi sonucu bir kütle kaybı olmaktaydı. Bu da enerjinin korunumu kânununa ters düşmektedir. Enerjinin korunumu kânununu çıkmazdan kurtarmak için, nötrino fikrini 1927'de Pauli ortaya atmıştır. Fermi ise 1934'te bu

küçük tâneciğe nötrino ismini vermiştir.

Bir beta (β) ışıması olduğu zaman çekirdekte ${}_{o}n' \rightarrow p+\beta-$ şeklinde reaksiyon olur. Proton (p) çekirdekte kalır. β- ışını ise çekirdeği terk eder. Aynı bir elementin atomlarının verdiği beta ışınları farklı enerjili olduğuna göre, artık çekirdeklerin farklı kütlede olmaları gerekirdi. Oysa ki hassas ölçümler böyle bir şey göstermiyor. Bu durumda bir nötron yukardaki reaksiyona uğrarken proton, beta ışını ve bir de nötrino denilen yüksüz, pratik olarak kütlesiz bir tâneciğin de çıktığı kabul edildi.

Buna göre yukarıdaki denklem ${}_{o}n$ (çekirdekte) $\rightarrow$ P (çekirdekte) $+\beta- + \gamma$ şeklinde yazılır. O hâlde düşük enerjili beta ışınlarına yüksek enerjili nötrinolar, yüksek enerjili beta ışınlarına da düşük enerjili nötrinolar eşlik eder. Böylece enerjinin korunumu kânunu kurtarılmış olur.

Bugün ${}_{o}n' \rightarrow p$ dönüşmesindeki, nötrinoya, antinötrino, antinötrino (γ-), $P \rightarrow {}_{o}n'$ dönüşmesindekine de nötrino (γ) denir.

$n \rightarrow p- \beta-+\gamma$

$p \rightarrow {}_{o}n'+\beta+ +\gamma$

Antinötrinonun varlığını, Cowan ve Reines 1956'da tecrübî olarak ortaya koydular. Nötrino ile antinötrino spin vektörü dışında aynı özelliklere sâhiptir.

NÖTRON;

Alm. N*eutron (n),* **Fr.** N*eutron (m),* **İng.** *Neutron.* Bütün atomların çekirdeğini meydana getiren iki temel tânecikten biri. Bu iki temel tânecikten proton artı yüklü olduğu hâlde, nötron yüksüzdür. Hidrojenin dışında, bütün elementlerin çekirdeğinde nötron ve proton bulunur. Bir elementin çekirdeğinin nötron sayısı, ya protona eşit veya proton sayısından fazladır. 1920 yılında Rutherford ve 1931'de Heisenberg nötrondan bahsetmişlerdir. Nötron, 1932 yılında Sir JamesChadwick tarafından keşfedildi.

Nötron (${}_{0}n'$) sembolüyle ifâde edilir. Nötronun kütlesi $1,0086654 \pm 4,3x10^{-7}$ atomik kütle birimidir. Hakiki kütlesi; karbon-12'nin 1/12'si kadardır. Bu kütle de $1,6604x10^{-24}$ gramdır. Nötronun yarı çapı $1,37x10^{-13}$ santimetredir. Nötron elektrik bakımından yüksüz olduğundan, bir madde içinde uzun yol alabilir. Ancak atom çekirdeğiyle çarpışmalarda enerjilerini kaybederler. Nötronların hızı, ışık hızı ile sâniyede birkaç kilometre arasında olabilir. Serbest nötron, bir radyoaktif tânecik olup, yarılanma süresi 12,8 dakikadır ve;

${}_{o}n' \rightarrow {}_{1}H^{1}(p+) + \beta- + \gamma$ (nötrino)

şeklinde bozunma reaksiyonu verir. Bu reaksiyonda çıkan enerji 0,78 MeV dir. Bu enerji 0,00584 atomik kütle birimine (akb) kütleye tekabül eder ki; proton kütlesi 1,0078252 akb ile 0,00584 akb toplamı nötronun kütlesine eşittir.

Nötron, laboratuvarda küçük bir ampul içinde, berilyum tozlarıyla radyum karışımından ibaret kaynaktan elde edilir. Radyum ışın kaynağı olarak iş yapar.

${}_{2}He^{4}+{}_{4}Be^{9} \rightarrow {}_{6}C^{12}+{}_{o}n'$

Bugün en iyi nötron kaynağı reaktörlerdir. Küçük bir yüksek gerilim jeneratörü ve hızlandırıcı tüpten faydalanmak suretiyle döteryum ve trityumdan nötron elde edilir.

${}_{21}H^{+3}{}_{1}H \rightarrow {}_{42}He+{}_{o}n'$

Antimon ve berilyum kullanmak sûretiyle foto-nötron kaynağı da piyasada sağlanabilir. Bugün nötron, difraksiyondan faydalanarak bilhassa hafif atomları (H, C, N, O vs.) ihtivâ eden kristallerin yapılarını incelemede çok faydalıdır.

Hızlı nötron radyasyonuna kalan vücut hücresinde proton, yavaş nötron radyasyonuna mâruz kalan hücrede ise gama ışını meydana gelir. Bu iki olayın sonucunda hücrede tahribat görülür. Uzun mesâfe katetme özelliğine sâhip olduğundan, Nötronların hücredeki tahribatı büyük olur. Bu yüzden kanser tedâvisinde iyonize radyasyonlar kullanılır. Çünkü iyonize radyasyonların hücre tahrip hacmi, nötronunkinden çok azdır.

NÖTRON BOMBASI;

Alm. *Neutronenbombe (f),* **Fr.** *Bombe (f) a neutron,* **İng.** *Neutron bomb.* Nükleer bir bomba. Nükleer silahlar ya çekirdeğin parçalanması (fisyon) veya çekirdeğin kaynaşması(füsyon) ile meydana gelirler. Nötron bombası, çekirdeğin kaynaşması ile meydana gelir. Bu reaksiyonda yüksek basınç ve ısı

altında hidrojen atomları erir ve helyum elementi meydana gelir. Bu kaynaşma esnâsında yüksek enerji, gama ve nötron radyasyonları hâsıl olur. Yalnız burada meydana gelen enerjinin basınç, ısı ve radyasyon olarak dağılımı, diğer nükleer silahlardan farklıdır.

Nötron bombası, bir füsyon silahıdır. Bu tip silahlar, 1952 yılından beri mevcuttur. Bu silahlar, aynı infilak değerindeki bir çekirdek silahının hâsıl ettiği radyasyondan on kat fazla radyasyon meydana getirirler. Basınç ve ısı etkisi ise yarı yarıya daha azdır. Çok fazla olan radyasyon tesirinden dolayı, ilk defâ ABD'de ortaya çıktığından, günümüze kadar devamlı tartışmalara sebep olmuştur.

Bütün nükleer silahlar, insanlar ve malzeme üzerinde tesirli olarak, onların tamâmen tahribine sebep olmaktadır. İnfilak noktasından uzaklığa göre, radyasyon, basınç ve ısı etkisi değişik oranlarda tesirli olur. Böylece nükleer silahların zararları sivil halk, alt yapı tesisleri ve silahı kullananın kendi birlikleri için de her zaman olabilmektedir. Bu zararları ortadan kaldırmak veya asgariye indirmek için, nötron bombası en uygun nükleer silahtır. Çekirdek silahlarından 10-60 misli küçük bir nötron bombası ile arzu edilen askerî gâyeye ulaşılabilmektedir. Radyasyonun fazla olması ile büyük zararlar meydana getirilirken, basınç ve ısı etkisinin az olması ile tahribatın önüne geçilmektedir. Böylece askerî hedefin dışındaki zararlar önlenmekte, malzeme tahribatından ise büyük ölçüde kurtulunmaktadır. Dolayısıyla harplerde esas olan; insanı muhârebe dışı bırakmak, malzemeyi işler hâlde ele geçirmek prensibi yerine gelmektedir.

Diğer nükleer silahlar, arzu edilmeyen büyük zararlara sebebiyet verdiğinden kullanılması riskli olmaktadır. Halbuki bu silahlar, askerî alanlarda tesirli bir şekilde kullanılmasının plânlanabilme imkânı ve arzu edilmeyen zararın kontrol altına alınabilmesi sebebiyle, diğer nükleer silahlara göre daha büyük bir tehdit unsurudur. Elinde bulunduran devlet veya paktlara, caydırıcılık husûsunda önemli destek sağlamaktadır.

NUH ALEYHİSSELÂM;

İdris aleyhisselâmdan sonra gönderilen peygamberlerden. Allah korkusundan dâima ağladığı için adına, çok ağlayan, inleyen mânâsına gelen "Nuh" denilmiştir. İdris aleyhisselâm insanlara peygamber olarak gönderilip onlara doğruyu gösterdikten sonra diri olarak göke kaldırıldı. Onun göke kaldırılmasından sonra insanlar doğru yoldan ayrıldılar. Onu çok sevenler ayrılık acısına dayanamadılar. Resmini yapıp seyrettiler. Daha sonra gelenler, bu resimleri tanrı sandılar ve çeşitli heykeller yapıp, tapmaya başladılar. Böylece insanlar arasında putperestlik meydana çıktı. İnsanlar putlara tapmaya başladıktan sonra, gün geçtikçe aralarında, zulüm, zorbalık, fitne, ahlâksızlık gibi kötülükler artıp yayıldı.

Hazret-i Nuh, böyle bir cemiyet içinde çocukluğundan beri doğru yolda bulunan, Allahü teâlâya ibâdet eden sâlih bir kul idi. Sulama işleriyle, çiftçilikle, hayvan yetiştirmekle, marangozluk ve ev inşasında çalışıyordu. Doğru yoldan ayrılmış olan insanların kötülüklerinden de tamâmen uzak duruyordu. Elli yaşında iken, Allahü teâlâ, onu insanlara peygamber olarak gönderdi. Kendi zamânında yaşayan bütün insanlara Peygamber olarak gönderilen Nuh aleyhisselâm, ömrünün sonuna kadar insanları Allahü teâlâya îmân etmeye, O'nun emirlerine uymaya, dâvet edeceğine söz (misak) verdi. Ona yeni bir din ve kitap verilmeyip, kendinden önceki peygamberlerin dinlerindeki hükümleri dokuz yüz elli sene insanlara bildirdi, onları hidâyete çağırdı. Peygamber olarak gönderildiği insanlar Kur'ân-ı kerîmde; puta tapan, günahkar, kötü ve kalpleri kararmış bir millet olarak vasfedilmektedir. Kur'ân-ı kerîmde meâlen; **"Muhakkak ki biz, Nuh'u** (aleyhisselâm) ka**vmine resûl olarak gönderdik"** (A'râf sûresi: 59) buyrulmaktadır.

Nuh aleyhisselâm kavmine kendilerine peygamber olarak gönderildiğini, putlara tapmaktan, haksızlıktan ve zulümden vazgeçip, Allahü teâlâya îmân edip, O'nun emirlerine uymalarını bildirdi. Fakat zulüm ve zorbalığa alışmış ve başkalarını tahakküm altına almak isteyen insanlar inanmadılar ve ona düşman oldular. Nuh aleyhisselâm onlara nasihat ederek: "Ben size doğru yolu göstermek, zulmü kaldırıp, adâleti yaymak için Allah tarafından gönderildim. Herkesin putlara tapmaktan vaz geçip bir olan Allah'a ibâdet etmesini, kulluk yapmasını bildiriyorum" dedi. Kavmiyse bu davete inanmayarak emirlerine uymamakta ve sapıklıklarında ısrar ediyordu. Çok az kimse îmân etmişti. Fakat Nuh aleyhisselâm tebliğ vazifesini yapıp, kavmini yılmadan, yorulmadan devamlı sûrette Allah'a îmân ve kulluk etmeye çağırıp, isyan ederlerse azâba yakalanacaklarını bildiriyordu. Kavmi ise bu dâvete uymadıkları gibi, Nuh aleyhisselâmı kendilerine doğruyu, hakkı anlatırken dinlememek için parmakları ile kulaklarını tıkıyorlar, onu görmemek için elbiseleriyle başlarını kapatıyorlardı. Bir taraftan da ona inananlara zulüm ve işkence yapıyorlardı. Hazret-i Nuh'un dâveti, günden güne uzaktan yakından duyuluyor, her yerde ondan bahsediliyordu. O'na îmân etmeyenlerse bundan endişe duyuyor ve düşmanlıklarını safha safha artırıyorlardı. Nuh aleyhisselâm gittikçe azan kavmine"Ben size zor ve güç bir teklif yapmıyorum. Puta tapmaktan vazgeçip Allahü teâlâya ibâdet ediniz. Sizlerin herbir grubu başka bir gruptan korkuyor zulüm görüyorsunuz ve zulmediyorsunuz. Allah'tan korkunuz

zulmedenlerden ve mazlumlardan olmayınız.” diyordu.

Yıllar sürüp gidiyor, Nuh aleyhisselâm ise tebliğ vazifesini devamlı olarak yapıyordu. Çok az kimse îmân etmişti. Diğer insanlarsa iş sâhibi zorbalar, kötü işlerle uğraşan kimseler veya düşkünlük içinde hayat süren zelil, esir ve muhtaç kimselerdi. Her geçen gün daha bedbahtlaşan bu insanlar, bir türlü fitne, fesat ve sapıklıktan el çekmiyorlardı. Nuh aleyhisselâm böylesine düşmüş olan insanlara acıyor şefkat ve sabırla onları kurtarmaya çalışıyordu. Onlar ise bunu idrak edemeyip karşı çıkıyorlar, hazret-i Nuh'u taşa tutuyorlar, onu şehirden kovuyorlar, evini harap ediyorlar, sapıklıkla itham ediyorlardı. Bir türlü kötülüklerini anlayıp, azgınlıktan vazgeçmiyorlardı. İsyanları sebebiyle Allahü teâlâ onlara gadap etti. Senelerce yağmur yağdırmadı. Malları, hayvanları helak oldu. Bağları bahçeleri kuruyup, servetleri kayboldu, nesilleri kesildi. Son derece muhtaç ve fakir hâle düştüler. Onların bu hâli karşısında Nuh aleyhisselâm; “Ey kavmim başınıza gelen bunca belâlar günahlarınız sebebiyledir. Putlara tapıp, Allah'a ibâdet etmekten kaçındığınız için Allahü teâlâ size gadap etti. Bu sebeple yağmurlar kesildi. Büyük sıkıntılara düştünüz. Ama Rabbinizden günahlarınızın bağışlanmasını isteyin, sizi affedip üzerinize rahmet yağmuru göndersin. Size mallar ve evlatlar ihsan ederek imdat etsin. Nihâyet bir gün ölüp kabre gireceksiniz. Rabiniz sizi bir müddet kabirde beklettikten sonra diriltecek ve amellerinizin cezâsını ve mükâfâtını verecek...” diyerek daha birçok husûsu iyice anlatıp onlara ehemmiyetle nasihat etti. İsyandan vaz geçmezlerse daha ağır azaplara düşeceklerini bildirdi.

Nuh aleyhisselâm ve bildirdiklerine inanmayıp putlara tapmakta ısrar eden azgın millet “Ey Nuh gerçekten bizimle çok mücâdele ettin, bunda da çok ısrarlı davrandın. Bu işe başladığın gündenberi bizi devamlı olarak azapla korkutup durdun. Artık sözünde doğru isen şu azâbı getir de görelim. Artık ne olacaksa olsun.” diyerek onun nasihatlarını ve dâvetlerini hiç kabul etmedikleri, **Kur'ân-ı kerîm**'de Hûd sûresinde (ayet 32) bildirilmektedir.

Nûh aleyhisselâm kavminin bu tutumu karşısında aslâ yılmadan, tebliğ vazîfesine devâm ettiği hâlde, onların bir türlü îmâna gelmeyeceklerini iyice anladı. Bunun üzerine meâlen şöyle duâ ettiği **Kur'ân-ı kerîm**'de bildirilmektedir: **“Nuh** (aleyhisselam) **dedi ki: “Ey Rabbim! Yeryüzünde, hareket eden hiçbir kâfiri bırakma! Eğer sen onları bırakırsan, kullarını dalâlete, sapıklığa sürüklerler. Hem bundan sonra onların çoluk çocuğu olmaz. Olsa bile çocukları fâcir ve küfürde pek ileri kimseler olurlar. Ey Rabbim! Beni, anamı, babamı, mümin olarak evime girenleri, erkek, kadın bütün müminleri mağfiret eyle, bağışla, zâlimlerin** (kâfirlerin) **ise ancak helâk ve hüsrânlarını arttır.”** (Nuh sûresi: 26-28) ve **“**(Nuh aleyhisselâm duâ edip) **dedi ki: Yâ Rabbi! Gerçekten kavmim beni tekzip etti. Beni yalanladı. Artık benimle onların arasındaki hükmü sen ver. Beni ve berâberimdeki müminleri kurtar.”** (Şuara sûresi: 117-118) Nuh aleyhisselâmın bu duâsı üzerine, Kur'ân-ı kerîmde Allahü teâlânın ona meâlen şöyle vahy ettiği bildirilmektedir: **“Nuh'a vahy olundu ki; kavminden daha önce îmân etmiş olanların dışında hiç kimse îmân etmeyecek. O hâlde sen, kavmin seni yalanladıkları için ve sana ezâ verdikleri için mahzûn olma, kederlenme ki; onlardan intikam alma vakti gelmiştir. Nezâretimiz altında ve vahy ettiğimiz, bildirdiğimiz şekilde bir gemi yap! Zâlimler** (kafirler) **hakkında bana duâ etme. Zîrâ onlar** (suda) **boğulacaklardır.”** (Hûd sûresi: 36-37)

Nuh aleyhisselâm kendisine gönderilen vahiy üzerine hemen bir gemi yapmaya başladı. Geminin yapılmasında Cebrâil aleyhisselâm, Allahü telânın emri üzerine yardımcı oluyor ve nasıl yapılacağını târif ediyordu. Nuh aleyhisselâm ve îmân eden müminler de geminin yapılmasında çalıştılar. Geminin inşâsını gören putperestler; “Şimdi de marangozluğa mı başladın?” diyerek alay ediyorlardı. Hazret-i Nuh ise; “Benimle alay ediyorsunuz ama, rezil edici azâbın kime geleceğini ve kime sürekli azâbın ineceğini göreceksiniz.” diyordu. Nuh aleyhisselâm, yüzyıllar boyu insanları Allahü teâlâya îmân etmeye çağırdığı hâlde insanların îmân etmemeleri sebebiyle helak olmalarının yaklaştığı sırada son olarak şöyle dedi. “Ey insanlar! Ben size doğru yolu göstermek için Allah tarafından görevlendirildim. Bir ömür boyu size nasihat ettim. Dinlemediniz, benimle alay ettiniz, sabır ve tahammül gösterdim. Bana, inananlara eziyet edip, incittiniz Allahü teâlâ yer yüzünü zulüm ve küfürden temizleyecek. Geliniz, dâvetimi kabul ediniz. Câhillik etmeyiniz. Allahü teâlâya itâat ediniz. Ben sizin hayır ve iyiliğinizi istiyorum. Siz bilmiyorsunuz ama,Allah'ın azâbı en kısa zamanda büyük bir tufan şeklinde gelecek. Bildirdiklerime inanmayan herkes helâk olacaktır. Şu yaptığım gemi, îmân edenlerin binip kurtuluşa ereceği gemidir. Allah'a îmân etmeyen âsiler suda boğulacaktır. Kurtulmayı isteyen îmân etsin ve benimle yolcu olsun. Bu benim, herkesin duyması gereken son sözümdür.”

Nuh aleyhisselâmın son olarak söylediği bu sözlerine de uymayan insanlar; “Ey Nuh, uzun yıllardan beri bu sözleri söylüyorsun. Şimdi de kuru bir çöl ortasında büyük bir gemi yaptın. Bizi tufanla korkutuyorsun biz sana da söylediklerine de inanmıyoruz.” dediler.

Nihâyet bir müddet sonra geminin yapımı tamamlandı. Hazret-i Nuh'un yaptığı ve üç katlı olduğu rivâyet edilen bu geminin ateş yanarak kazanı kaynayıp hareket ettiği (Buharlı bir gemi olduğu) **Kur'ân-ı kerîm**'de açıkça bildirilmektedir. Hûd sûresi, 40. âyet-i kerîmesinde meâlen buyruldu ki:

“Nihâyet helak etme emrimizin azâbımızın vakti geldiği, tennûrun (fırının) t**aşıp fışkırdığı** (yâhut gemi kazanının kaynadığı) **zaman biz Nuh’a şöyle emreyledik ki, kendisinden faydalanılan hayvanların her cinsinden erkek ve dişi birer çift hayvanı gemiye koy. Üzerlerine boğulma emri takdir edilenler hâriç âile halkınla bir de îmân edenleri gemiye yükle. Zâten Nuh’a îmân edenler pek az idi.”**

Gemiye binecekler hazır olunca hazret-i Nuh onlara, Allahü teâlânın ismiyle gemiye binmelerini söyledi. Bütün müminler, o azgın kâfirlerin gözleri önünde Hazret-i Nûh ile gemiye bindiler. Nitekim **Kur’ân-ı kerîm**’de meâlen buyruldu ki: **“Nuh** (aleyhisselâm) **gemiye bineceklere; “Allahü teâlânın ismiyle girin ki, geminin yürümesi ve durması Allahü teâlânın irâdesiyledir. Benim Rabbim, müminleri mağfiret edici ve merhametiyle tufân belâsından kurtarıcıdır.” dedi.”** (Hûd sûresi: 41) **Yine Kur’ân-ı kerîm**’de meâlen buyruldu ki: **“Ey Nuh sen ve berâberindekiler gemiye yerleşince; “Bizi zâlim** (kâfir) **milletten kurtaran Allah’a hamd olsun. Rabbim, beni hareketli bir yere indir sen, indirenlerin en hayırlısısın.” de.”** (Mü’minûn sûresi: 28, 29)

Nuh aleyhisselâm her hayvandan birer çift alıp, îmân edenlerle birlikte gemiye yerleştikten sonra, gökten çok şiddetli bir yağmur yağmaya ve yerden de sular fışkırmaya başladı ve her şey suya gark oldu. Sular dağları aştı. Gemi, dağlar gibi dalgalar arasında kaldı. Nuh aleyhisselâma inanmayan putperest kavim boğularak helak olup gitti. Bu tûfan hâdisesi **Kur’ân-ı kerîm**’de Kamer sûresi 11 ve 12. âyette bildirilmektedir. Tûfan başladığı sırada Nuh aleyhisselâm îmân etmeyen oğlu Yâm’a (Kenan), îmân edip gemiye binmesini söyledi ise de oğlu; “Dağa çıkar sudan kurtulurum.” deyip binmedi. Bir dalga gelip onu da boğdu. Boğulanlar arasında hazret-i Nûh’un hanımı da vardı. O da îmân etmemişti. Tûfan altı ay devam etti. Altı ay sonra Allahü teâlânın meâlen; **“Ey arz! Suyunu yut ve ey gök suyunu tut...”** (Hûd sûresi 44) emriyle yağmur kesilip sular çekildi. Nuh aleyhisselâmın gemisi Muharrem ayının onunda aşure günülrak’ta Cûdi Dağı üzerine oturdu. Bundan sonra insanlar Nuh aleyhisselâmın üç oğlundan türedi. Bu bakımdan Nuh aleyhisselâma ikinci Âdem denildi. Nuh aleyhisselâm bin yaşında vefât etti. Nuh aleyhisselâmın Sâm adlı oğlundan Arap, Fars ve Rum kavmi, Hâm adlı oğlundan ise Hindistan, Habeş ve Afrika halkı, diğer oğlu Yâfes’ten de Asyalılar ve Türkler meydana geldi. Nihâyet insanlar zamanla çoğalıp, Asya’ya, Avrupa’ya, Okyanusya’ya ve Berring (Behreng) Boğazından Amerika’ya geçerek bütün yeryüzüne yayıldılar. Nuh aleyhisselâm **Kur’ân-ı kerîm**’de şekür (çok şükreden kul) sıfatıyla anılmış olup, birçok âyet-i kerîmede ondan bahsedilmektedir. Ayrıca **Kur’ân-ı kerim**’deki sûrelerden biri de Nuh sûresi olup, bu sûrede Nuh aleyhisselâmdan bahsedilmektedir. Ülü’lazm peygamberler arasında Neciyullah (Allahü teâlâya karşı devamlı olarak teveccühte ve münâcaatta bulunup, ilâhî feyzleri alan) denilen Nuh aleyhisselâm hakkında Peygamber efendimiz hadis-i şeriflerde buyurdu ki: **“Melek-ül mevt** (Azrail aleyhisselâm) **Nuh’a** (aleyhisselâm) **geldiğinde dedi ki: “Ey Nuh ey peygamberlerin en büyüğü** (en yaşlısı) **ey uzun ömürlü ve ey duâsı kabul olunan! Dünyâyı nasıl gördün?” Nuh** (aleyhisselâm) **dedi ki: “Şöyle bir kimse gibi ki, kendisine iki kapısı olan bir ev yapılmış da birinden girmiş diğerinden çıkmıştır.”**

Mûcizeleri:

1. Nuh aleyhisselâmın kavminden bir fırka gelip, oturdukları beldedeki büyük taşları toprak yapmasını istemişlerdi. Allahü teâlâ Cebrâil aleyhisselâmı gönderip, “Resûlüme söyle, o taşlara eliyle işâret etsin.” buyurdu. Nuh aleyhisselâm da buyrulduğu gibi yapıp eliyle işâret edince, o beldede bulunan bütün taşlar birden toprak oldular. Bunun üzerine on iki kişi îmân etti.

2. Uzakta bulunan ve gözle görülemeyecek şeyleri görüp haber verirdi.

3. Susuz yerlerden su çıkarırdı.

4. İşâretiyle ağaçlar kökünden sökülüp başka yere geçerdi.

5. Duâsıyla kuru ağaçlar hemen meyve verirdi.

6. Duâsıyla bulutsuz olarak yağmur yağardı.

7. Kum, toprak, kil gibi şeyler, onun duâsıyla yiyecek maddeleri hâline gelirdi. Gemisi Cudi Dağının üzerine oturunca, insanlar açlıktan kurtulmak için yiyecek istediklerinde duâ edince, bir miktar toprak ve kum yiyecek hâline geldi ve bunu yediler.

8. Îmân ederek, gemisine girip tufandan kurtulan insanlar çok az olmasına rağmen, onun duâsıyla çok kısa zamanda çoğalarak arttılar.

9. Eliyle yere diktiği bir ağaç fidanı o anda çeşitli renklerde meyve verdi.

Osmanlı Devleti sadrâzamlarından. Salankamen Muhârebesinde şehit olan Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşanın büyük oğlu olup, ilmi, fazlı, vâliliklerinde dürüst ve âdilâne hareketi ve muvaffakiyetiyle şöhret bulmuş vezirlerdendir.

DemirkapılıFâzıl Süleyman ve Kayserili Hâfız Ahmed Efendi gibi devrinin önde gelen âlimlerinden ders aldı. Babasının ölümünden sonra bir müddet Köprülü âilesinin vakıflarını mütevelli olarak idâre etti. 1696'da İkinci Avusturya Seferine katıldı. 1700'de altıncı vezir olarak Dîvân-ı Hümâyûna girdi. 1701'deErzurum vâliliğine, 1702'de Daltaban Mustafa Paşanın vezîriâzam olması dolayısıyla Anadolu vâliliğine getirildi. Ağrıboz, muhâfızlığı ile Kandiye ve Bosna vâliliklerinde bulundu. 1710'da İkinci Mustafa Hanın kızı Ayşe Sultanla evlendi. Aynı yıl Çorlulu Ali Paşanın yerine vezîriâzam oldu. Ancak Nu'mân Paşanın şöhreti dolayısıyla Anadolu ve Rumeli'den birçok dâvâ sâhibi haklarını almak için İstanbul'u doldurdular. Bu karışıklıklar sebebiyle altı ay kadar sonra azledilerek yeniden Ağrıboz muhâfızlığına gönderildi.

1714'te Bosna vâliliğine getirilen Nu'mân Paşa Karadağlıların isyânını şiddetle bastırmak sûretiyle mühim bir gâileyi önledi. 1715 Şubatında Silifke sancağıyla Anadolu'da eşkiyâ te'dibine memur oldu. 1716'da Kıbrıs vâliliğine tâyin olundu. Daha sonra Avusturya'nın âni bir hareketle Tuna ve Sava nehirlerini aşması ihtimâli üzerine Kıbrıs vâliliği üzerinde kalmak üzere Bosna serdarlığına getirildi.

Nu'mân Paşa, Bosna Hersek Serdarlığı sırasında düşmana karşı muvaffakiyetle karşı koydu ve Belgrad'ın Avusturyalılar tarafından işgâli esnâsında Bosna'ya yaptıkları taarruzlara, karşı taarruzlarla cevap vererek Avusturya kuvvetlerini mağlup etti ve Bosna'ya sokmadı. 1718 Ağustosunda Girit vâliliğine getirilen Nu'mân Paşa Şubat 1719'daKandiye'de vefât etti. Divanyolundaki Köprülü Türbesine defnedildi.

Nu'mân Paşa ölümünde elli yaşında bulunuyordu. Pekçok vilâyet ve sancakta görev yaptığından eyâlet idâresinde tecrübe sâhibiydi. Âlim olup bilhassa ilm-i kelâm ve ilm-i hadiste derin araştırmaları ve ihtisası vardı. Peygamber efendimizin hayatları ile İmâm Sehl bin AbdullahTüsterî'nin sözlerini toplayarak birer eser yazmış ve bir de mantık kitabı kaleme almıştır. Ayrıca tasavvuftan İmâm Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm Kuşeyrî'nin meşhur **Risâle-i Kuşeyriye'**sini hülâsa etmiştir.

NÛRBÂNÛ VÂLİDE SULTAN;

Sultan İkinci Selim Hanın hanımı. Sultan Üçüncü Murâd Hanın annesi.

Küçük yaşta Osmanlı Sarayına alınarak Türk-İslâm terbiyesinde yetiştirildi. Zekâsı, terbiyesi ve güzelliğiyle Şehzâde Selim'e (Sultan İkinci Selim Hana) hanım olması uygun görüldü. İkinci Selim'in pâdişâhlığı sırasında "Haseki Sultan" oğlu Üçüncü Murâd Hanın pâdişâh olması üzerine "Vâlide Sultan" ünvânını aldı (1574). Oğlu ÜçüncüMurâd Hanın saltanatı zamânında vefât edip, Ayasofya Câmii bahçesindeki Sultan İkinci Selim Türbesine defnedildi (1583).

Kendisine intikal eden mal varlığını hayır ve hasenatta kullanmasıyla tanınan Nûrbânû Vâlide Sultanın en meşhur hayratı Üsküdar Toptaşı Tepesinde yaptırdığı Atik Vâlide Câmii Külliyesidir. Câmi, medrese, dârüşşifâ, imâret, çifte hamam ve sıbyan mektebinden meydana gelen külliye, 1583 yılında hizmete açıldı. Ayrıca külliyeye gelir getirmek için Cedîd Vâlide Câmii civârında Yeşil Direkli Hamam, (Büyük Hamam), Divanyolu'nda Çifte Hamam (Çemberlitaş Hamamı) ve Langa'da Havuzlu Hamamı yaptırarak vakfetti. Eski Vâlide Suyu adıyla toplattığı suyu da, Atik Vâlide Sultan Câmii Külliyesi sebilleriyle, Semihpaşa, Tunusbağı, Atpazarı ve Körbakkal taraflarındaki çeşmelerden akıtarak, insanların hayır duâsını aldı.

NÛREDDÎN CERRÂHÎ;

evliyânın büyüklerinden. İsmi, Muhammed bin Abdullah'tır. 1671 (H.1082) senesinde İstanbul'da Cerrahpaşa Câmiinin karşısındaki Yağcızâde Konağında doğdu. 1720 (H.1133) senesinde İstanbul'da vefât etti. Fâtih Câmiinde kalabalık bir cemâat topluluğu tarafından kılınan cenâze namazından sonra Karagümrük'te kendi adıyla anılan tekkeye defnedildi.

Nûreddîn Cerrâhî'nin soyu, Ebû Ubeyde bin Cerrâh'a (radıyallahü anh) ulaştığı için, Cerrâhî denilmiştir. Cerrahpaşalı olduğu için böyle denildiği de söylenmiştir. Çoğunluk birinci rivâyette ittifâk etmişlerdir. Nûreddîn Cerrâhî, **Kur'ân-ı kerîm**'i, küçük yaşta Cerrahpaşa Mektebinde hocası Yûsuf Efendiden öğrendi. Sonra zâhirî ilimleri öğrenmek için medreseye gitti. Medrese tahsilini tamamladıktan sonra, genç yaşta Mısır kâdılığına tâyin edildi.

Nûreddîn Cerrâhî, Mısır'a gitmeden, vedâ etmek için Üsküdar'daki dayısı Hüseyin Efendinin konağına gitti. Hava iyi olmadığından bir süre burada kaldı. Bir gece dayısı, onu evin karşısında bulunan Selâmi Dergâhına götürdü. Yatsı namazından sonra dergâhta ders veren Ali Efendinin yanına gittiler. Ali Efendiye karşı kalbinde muhabbet duyan Nûreddîn Cerrâhî talebeliğe kabulünü ricâ etti. Kabul

edilmesi üzerine de Mısır kâdılığı vazîfesine gitmeyerek, Ali Efendiye teslim oldu. Tasavvufta ilerleyip irşâd için icâzet aldı ve hırka giydi. Karagümrük yakınında ve dört yol ağzında Kethüdâ Canfedâ'nın yaptırdığı câminin yanında Bakkal İsmâil Efendinin yaptırdığı bir odada ibâdetle meşgûl oldu. İnsanlara Allahü teâlânın emir ve yasaklarını anlattı.

1703 senesinde kapı kethüdâlarından Bekir Efendinin vefât etmesi üzerine, Karagümrük civârında bulunan konağı boş kaldı. Sultan Üçüncü Ahmed Hana da rüyâsında Nûreddîn Efendi'nin ihtiyâcını gidermesi emredildi. Pâdişâh ertesi gün, boş kalan konağı satın aldırarak, dergâh yaptı ve Nûreddîn Efendiye tahsis etti. Nûreddîn Cerrâhî, ömrünün sonuna kadar burada ibâdet yapmak ve insanlara doğru yolu göstermek için çalıştı.

Nûreddîn Cerrâhî'nin eserlerinden bâzıları şunlardır: 1) **Mürşid-i Dervişân Risâlesi,** 2) **Nutk-ı Şerîf,** 3) **Nasîhat-ı Âli.** Ayrıca çok güzel ilâhîleri vardır.

NÛREDDÎN MAHMÛD ZENGİ;

Selçuklu atabeglerinden. Künyesi Ebü'l-Kâsım Mahmûd bin İmâdeddîn Zengi'dir. 1118'de Musul'da doğdu. Musul ve Haleb Atabegi İmâmeddîn Zengi'nin oğludur. İyi bir eğitim ve öğretim görerek, İslâm terbiyesiyle yetiştirildi. Gençliğinden îtibâren babasının seferlerine katılarak kumandanlık vasıflarını geliştirdi.

Babası İmâmeddîn Zengi'nin 1146'da öldürülmesinden sonra Musul Atabegliği oğullarından Seyfeddîn Gâzi ile Nûreddîn Mahmûd arasında paylaşıldı. Seyfeddîn Gâzi Musul merkez olmak üzere Fırat Nehrinin doğusunda kalan yerleri alırken, Nûreddîn Haleb merkez olmak üzere Fırat Nehrinin batısında kalan yerleri aldı.

Bu sırada Zengi'nin ölümünü fırsat bilen Haçlı liderlerinden İkinci Joscelin, bir kısım Hıristiyan halkla anlaşarak Urfa'yı ele geçirmeye muvaffak oldu. Nûreddîn Mahmûd bu haberi duyunca süratle gelerek kaleyi tekrar ele geçirdi. İhânet eden Hıristiyanları cezâlandırdı. Haleb bölgesine hâkim olup, Hıristiyanların elindeki Keferlâsa ve Artak'ı aldı.

1148'de Seyfeddîn Gâzi Musul'da vefât edince bâzı komutanlar Nûreddîn'in atabeg olmasını istediler. Fakat Kutbeddin Mevdûd atabeg oldu.

Sincar Vâlisi Nûreddîn'i dâvet ederek şehri teslim edince, Mevdûd ordusuyla harekete geçti. Fakat iki kardeş arasındaki anlaşmazlık barış ile netîcelendi.Nûreddîn Humus ve Rakka'yı alıp Sincar'ı kardeşine verdi (1149). Bu târihten îtibâren iki kardeş Haçlılara karşı Müslümanları birleştirmek için çalıştı. Nûreddîn, Antakya topraklarını zapt etti. Harim civârını yağmalatıp, İnnib Kalesini kuşattı. Sıra ile Harim'i ve Fâmiye Kalesini aldı. Mevdûd da Nûreddîn'in bu muhârebesine katıldı. 1153'de Hıristiyanlardan Askalan'ı aldı. Askalan'ı kaybeden Hıristiyanların Şam'a yönelmeleri üzerine Şam'ı Emir Mucirüddîn'den alarak kendi toprakları arasına kattı (1154). Esediddîn Şirkûh'u Şam vâlisi yaptı ve Haçlıların saldırılarını bertaraf etti. Sonra Mısır işleriyle alâkadar olmaya başlayan Nûreddîn Zengi Şirkûh ve yeğeni Selâhaddîn Eyyûbî'yi Mısır'a gönderdi. 1164 yılında Harim'i yeniden Haçlılardan aldı. 1169 yılında Şirkûh, Mısır'da hâkimiyeti ele geçirdi. Selâhaddîn Eyyûbî, Nûreddîn Zengi'nin emriyle 1171 yılında Fâtımîleri tamâmen ortadan kaldırdı.

1173 yılında Anadolu'ya giren Nûreddîn Zengi, İkinci Kılıç Arslan'a âit bâzı kasabaları ele geçirdi. Bu esnâda Bağdat Abbâsî halîfesi kendisine Musul, Elcezire, İrbil, Hilât, Sûriye, Mısır ve Konya hükümdârlığını tasdik ettiğini belirten bir menşûr verdi. Fakat çok geçmeden Sultan Nûreddîn Zengi, Şam'da vefât etti (1174). Kendi yaptırdığı Nûriye Medresesine defnedildi. 1147-1149 yılları arasında gerçekleşen İkinciHaçlı Seferlerini netîcesiz bırakan İslâm kahramanlarından biri olan Nûreddîn Zengi, kurduğu eğitim kurumları, sosyal tesisler ve yaptığı îmâr faaliyetlerinin yanında, güçlü bir devlet kurucusu olan Selâhaddin Eyyûbi'yi yetiştirmesiyle de tanınmaktadır. Haleb, Şam, Hama, Humus, Baalbek, Menbic ve diğer şehirlerde büyük medreseler, câmiler, imâretler, kervansaraylar, hastâne ve dâr-ül-hadîsler yaptırdı. Masrafların karşılanması, tâmirâtı ve yaşatılması için büyük vakıflar bıraktı. Şam'da yaptırdığı büyük hastâne, devrin en meşhur mütehassıs doktorlarının hizmet verdiği bir sağlık müessesesiydi. Hadis üniversitesi mâhiyetindeki ilk Dâr-ül-hadîsi o kurdu ve pekçok kitap vakfetti. Rasadhâne kurdurarak, güneş saati yaptırdı. Dindâr olup, ilim adamlarının hâmisiydi. Karargâhında dahi **Kur'ân-ı kerîm** okutup, hürmetle dinlerdi. Ülkesini adâletle idâre ettiği için"Melik-ül-âdil" lakabıyla tanındı. Haftada iki gün halkın huzûruna çıkarak şikâyetleri dinlerdi. Haksızlıkların önüne geçmek ve devletin menfaatlerini korumak için, hassas bir haber alma teşkilâtı kurdu. Haberleşmede güvercinlerden de faydalandı. Kendisinin ve âile çevresinin ihtiyaçlarını, ihsanlarını, şahsî malından karşılardı. Ganîmetten, âlimlerin helâl dediklerinden başkasını almaz, altın, gümüş kullanmaz ve ipek giymezdi. Sultanlığı devrindeki siyâsî hâdiseler büyük, bulunduğu çevre çok karışık bir yapıya sâhip olmasına rağmen ülkesinde şarabın satılmasını ve içilmesini yasaklayarak, Allahü teâlânın emrine riâyet edip halkının sağlığını ve memleketin huzûrunu korudu.

NURSULTAN NAZARBAYEV (Akiseviç);

Kazakistan Türk Cumhûriyeti Cumhurbaşkanı. Büyük Kazak kabîlelerinden birine mensup bir köylü âilesinin çocuğu olan Nursultan Nazarbayev 1940 senesinde doğdu. 1962'de Sovyetler Birliği Komünist Partisine (SBKP) girdi. 1967'de Karagan'daki metalurji okulunu bitirdi. 1969'da SBKP'nin Temirtau teşkilâtında vazife aldı. 1977'de Karagan'da mahallî parti komitesi ikinci sekreterliğine, 1979'da Kazakistan politbürosu asil üyeliğine getirildi. 1984-89 seneleri arasında Bakanlar Kurulu Başkanı olarak vazife yaptı.

Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Gorbaçov 1986'da Brejnev çizgisinde bir politika tâkip eden Kazakistan Komünist Partisi birinci sekreteri Din Muhammed Kunayev'in yerine Nursultan Nazarbayev'in getirilmesine karşı çıkarak bu vazifeye Gennadi Kolbin'i getirdi. Kolbin'in başarısız olması üzerine teşkilâtın başına Nursultan Nazarbayev getirildi. 1989-91 seneleri arasında Kazakistan Komünist Partisi birinci sekreteri olarak vazife yaptı. 1990-91 senelerinde Sovyetler Birliği Komünist Partisi politbürosunda asil üye olarak da vazife yapan Nazarbayev, Mart 1990'da Kazakistan Yüksek Sovyeti tarafından devlet başkanlığına getirildi. Sovyetler Birliği devlet başkanı Mihail Gorbaçov'un kendisine teklif ettiği devlet başkanı yardımcılığı vazifesini, bu vazifeye getirilenlerin gerçekte hiçbir yetki taşımadığını görerek reddetti. Bununla birlikte Gorbaçov'u her zaman destekledi ve birliğin dağılmasını önlemek için çaba gösterdi. Cumhûriyetler arasındaki ekonomik birliğin korunmasını öngören hareketin temelleri Temmuz 1991'de Kazakistan'ın başşehri Alma Ata'da yapılan görüşmeler sırasında atıldı. Bununla birlikte Sovyetler Birliği'nin dağılacağı açıkça ortaya çıktığında Kazakistan, yine Alma Ata'da yapılan bir toplantıyla Orta Asya Cumhûriyetlerinin Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) katılmasına önderlik etti. Müslüman-Türk Cumhûriyetlerinin en büyüğü ve nükleer silahlara sâhip dört cumhûriyetten biri olan Kazakistan'ın devlet başkanı olan Nursultan Nazarbayev merkezden yürütülecek politik ve ekonomik reformları destekledi. Tek bir merkez bankası, tek bir para birimi (ruble) ve tek bir para politikası gibi uygulamaları savundu. Bir yandan da gelecekte elde edilecek döviz gelirlerini göz önünde tutarak Kazakistan Dış Ticâret Bankasını kurdu. Piyasa ekonomisinden yana olan Nazarbayev'in Kore doğumlu ABD'li bir danışmanı vardı. Kazakistan'daki zengin petrol, doğal gaz ve mâden yataklarının ancak Batı ülkeleri ve Japonya'nın yardımıyla işletilebileceğini düşünen Nazarbayev, yabancı sermâye bulmak gâyesiyle Ekim 1991'de İngiltere'ye bir gezi yaptı. Hâlen Kazakistan devlet başkanı olan Nursultan Nazarbayev, ülkesinin kalkınması için, Türkiye ve diğer Türk Cumhûriyetlerinden çok Batıya ve ABD'ye yanaşmaktadır.

NURULLAH ATAÇ;

Cumhûriyet dönemi deneme ve tenkit yazarı. Asıl ismi; Ali Nûrullah Atâ'dır. Babası **Hammer Târihi'**ni Türkçeye tercüme etmiş olan Öğretmen Mehmed Atâ Beydir. 21 Ağustos 1898'de İstanbul Beylerbeyi'nde doğdu. İlkokuldan sonra dört yıl Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi) de okudu. Dördüncü sınıftan ayrıldı. Tahsilini tamamlamak ve Fransızcasını ilerletmek için İsviçre'ye gitti. Mütâreke döneminde Türkiye'ye döndü. Bir müddet Dârülfünûn'da edebiyat derslerini tâkip etti. İmtihan vererek Fransızca öğretmeni oldu.

İstanbul, Ankara ve Adana'daki çeşitli okullarda Fransızca öğretmenliğinde bulundu. Ticâret Vekâletinde ve Millî Eğitim Bakanlığında mütercimlik; Basın Yayın Umûm Müdürlüğünde yayın şefliği yaptı. Daha sonra da Cumhurbaşkanlığı mütercimi oldu. Emekliye ayrılıncaya kadar bu vazifeyi sürdürdü. 1951 senesinde Türk Dil Kurumu yönetim kurulu üyeliğine seçildi ve yayın kolu başkanı oldu. Bu iki vazifeyi ölünceye kadar birlikte yürüttü. 17 Mayıs 1957'de Ankara'da öldü.

Nurullah Ataç eski Türk edebiyatıyla birlikte Batı Edebiyatını, özellikle 18 ve 19. yüzyıl Fransız edebiyatını tetkik etti. Bu sebepten Fransız edebiyatçılarının etkisinde kaldı. Birçok fikirlerini onlardan aldı.

Yazı hayâtına 1921-22 yıllarında **Dergâh Mecmuası'**nda yayınladığı şiirlerle başladı. Daha sonraki yıllarda çeşitli gazetelerde deneme tenkit ve fıkralar yayınladı. Diğer taraftan da Fransızcadan yaptığı tercümelerle meşhur oldu. Yunan, Lâtin, Fransız, Rus ve Alman klâsiklerinden veya çağdaş yazarlarından yaptığı elliye yakın tercüme ile Türk gençlerinin yerli kültürden uzaklaşıp Batı kültürüne özenmesine sebep oldu. Batılılaşma özentisi içinde olan kimselerin talebi üzerine bâzı eserleri defâlarca basıldı.

Dilin özleştirilmesi husûsunda aşırılığa kaçtı. Batı uygarlığıyla bütünleşebilmek için Osmanlıca Türkçesi yerine Yunan-Lâtin kökenli kelimelerin ve Öztürkçe adı verdiği uydurma kelimelerin kullanılmasını savundu. Bu sebeple Türkiye'deki Okullarda Yunanca-Lâtince'nin ders olarak okutulmasını istedi. Dilde özleşme adıyla birçok yeni kelime türetti. Eski edebiyatımızı iyi bilmesine rağmen dili ve tavrıyla eski edebiyatımıza ve dilimize cephe aldı. Yazı hayâtının önemli bir bölümünde nesirde "devrik cümle" olarak adlandırılan, yazı dilimize yabancı olan bir cümle yapısının savunucusu

oldu. Yazılarının ekserisini kendi uydurduğu kelimelerle devrik cümle tarzını yaygınlaştırmak yönünde kaleme aldı.

Nurullah Ataç, gerçeği parça parça görmüş, düşünceyi tipik veya en uygun olduğu noktadan değil, kendine en ilginç görünen yerden yakalamıştır. Düşünce onda hemen kanaate dönüşür, ama o çok kesin konuştuğu zaman bile son sözünü söylemiş değildir. O anda ne söylediğini bilen, ama az sonra ne söyleyeceğini bilmeyen bir denemeci tavrı içindedir. N.Ş. Kösemihal onun bu tavrını;"Zaman zaman birbirine taban tabana aykırı fikirleri savunduğu da olur. Bir fikrin doğru-eğri olması da onun için önemli değildir." cümleleriyle ifâde etmektedir.

Yazılarında alay ve öfke hâkim olan Nurullah Ataç, sevmediklerine alayla karşılık vermiş, sevdiklerine ve gençlere öfkesini yöneltmiştir. Nurullah Ataç çeşitli gazete ve dergilerdeki yazılarını; Sabiha Yağızlar, Alkan, Ahfeş, Süha Kavafoğlu, Ali Gümrükçü gibi takma adlarıyla yazmıştır.

Nurullan Ataç'ın yazıları, ölümünden birkaç yıl sonra ortaya çıkan ve onun izinde olduklarını iddia eden özleştiricilerin yeni uydurdukları kelimeler yüzünden geride kalmış, yer yer anlaşılmaz hâle düşmüştür.

Tenkitlerinde tamâmen şahsî davranan Nurullah Ataç'ı bâzı yazarlar eleştirmen olarak kabul etmezler. Nûrullah Ataç'ın; eleştiri, deneme ve dilin özleştirilmesindeki davranışları, kendine has yazarlığı, gerek kendi zamanında gerekse ölümünden sonra birçok tartışmalara sebep olmuştur.

Eserleri:

Karalama Defteri, Sözden Söze, Ararken, Diyelim, Söz Arasında, Okuruma Mektuplar, Günce, Ataç, Dil Üzerine Söyleşiler, Söyleşiler, Günce I, Günce II, Dergilerde, Günlerin Getirdiği, Ararken.

Elliyi aşkın çevirisinden en ünlüleriyse; **Kızıl ile Kara, Adsız Köşk, Tehlikeli Alâkalar, Seçme Yazılar'**dır.

NÛRUOSMÂNİYE CÂMİİ;

İstanbul'da, Çemberlitaş ile Kapalıçarşı ve Cağaloğlu arasında kalan ve kendi adıyla anılan semtteki büyük ve güzel câmi. Bu câminin yerinde daha önce, Hoca Şeyhülislâm Sâdeddîn Efendinin hanımı Fatma Hâtun Mescidi bulunmaktaydı. Nûruosmâniye Câmiinin yapımına 1748'de Sultan Birinci Mahmûd Han zamânında başlandı. Vefâtından sonra Sultan Üçüncü Osman Han devrinde devam edilerek 1755'te tamamlandı. Yapının kitâbesi bu târihi taşımaktadır. "Osmanlının Nûru" mânâsına, câminin ismine "Nûr-ı Osmânî" denilmekle berâber, Osmâniye Câmii diye de bilinir. Câminin mîmârı Mustafa Ağa, yardımcısı ise Simon Kalfadır.

Câmi, barok üslûpta yapılmış olup, klâsik üslûptan tamâmen ayrı bir karakter taşımaktadır. Bilhassa yarım dâire şeklindeki avlusu, bunu iyice belirlemektedir. Câmi, bu özelliğiyle Osmanlı mîmârisinin yeni üslûbunun, ilk büyük ve mühim eseridir.

Câmi; medrese, kütüphâne, imâret, sebil, türbe ve çeşmeyle civârındaki dükkânlar ve hanlardan meydana gelen bir külliye şeklindedir. Kütüphânesi, çok değerli el yazması kitaplarla kurulmuştur. Câmi, yüksek bir kaide üzerinde inşâ edilmiştir. Plânı kare olup, mihrabı dışarı çıkıntılıdır. Yüksek ve geniş çaplı kubbe, yan duvarlardaki büyük kemerlere oturur. Câminin iç avlusu yarım dâire şeklinde olup, on iki sütuna oturan kubbelerin örttüğü revakı, şadırvansız olan bu avluyu çevreler. Câminin içi, yüz yetmiş beş pencereden ışık almaktadır. Cümle kapısı üzerinde müezzin mahfili, yanlarda yan mahfiller, mihrâbın sol tarafında ise dıştan büyük bir rampa ile çıkılan ve odaları da bulunan Hünkâr mahfili bulunmaktadır. Câminin beş gözlü son cemaat yerinin iki yanında dışarı doğru çıkıntı yapan birer tâne çok zarif minâresi vardır. Minâreler ikişer şerefelidir.

Câminin içi de son derece güzel ve gösterişli olarak tezyin edilmiştir. Mihrâbı, minberi ve câminin içindeki silmeler barok üslûpta ve son derece güzel yapılmıştır. Câminin içini süsleyen kısımlardan, yazılar hâriç diğer yerleri, güzel görünüşlü renkli taşlarla süslenmiştir. Câminin içini süsleyen yazılar ise, devrin tanınmış hattatlarından Rasim, Yedikulelizâde Abdülhalîm, Bursalı Müzehhib Ali ve Kâtibzâde Mehmed Refi Efendi tarafından yazılmıştır.

Câminin avlusunda bulunan türbeye, ne câminin inşâatını başlatan Sultan Birinci Mahmûd, ne de câmiyi bitiren Sultan Üçüncü Osman Han defnedilmiştir. Bu türbede, Sultan Üçüncü Osman Hanın annesi Şehsuvar Sultan ile bâzı şehzâde ve sultanlar medfûndur.

NUSRETİYE CÂMİÎ;

İstanbul'da, Tophane ile Kabataş arasında bulunan câmi. Evvelce bu câminin yerinde, Sultan Üçüncü Selim Han tarafından yaptırılmış olanTophâne-i Âmire, Arabacılar Kışlası ve Câmii vardı. 1822'de bu civarda bulunan diğer binâlarla birlikte bu câmi de yandı. Yanan bu câminin yerine Sultan İkinci Mahmûd Han tarafından 1825'te Nusretiye Câmii yaptırıldı. 1826 yılında yapılan sebil ve

muvakkıthâne câmiye eklendi. 1901 yılında, câminin önüne yapılmış olan Sultan İkinci Abdülhamîd Çeşmesi, cumhûriyet devrinde Maçka'ya götürülmüştür. Ampir üslûpta inşâ edilen câmi, 1955-1958 yılları arasında tâmir edildi.

Câminin kapısında bulunan kitâbe "Toptan Taphâne'yi âbâd kıldı Pâdişah" mısrasıyla başlayıp "İzzet ol Beyt-i Hüdânın söyledim târîhini-Câmi-i Mahmûd Han oldu mu'taf-ı müminîn" mısrasıyla biter ve Hicrî 1241, Mîlâdî 1825 târihini vermektedir.

Yüksek bir kâide üzerinde olan câmi, kare plânda olup, mihrâbı dışarı çıkıntılıdır. Yirmi pencereli bir kasnak ile duvarlara intikâl eden kubbesi yüksektir. Câminin cephesi mermer kaplıdır. Câmi, bir de Hünkâr Kasrına sâhiptir. Şadırvan avlusu câminin sol tarafında olup, klâsik üslûptan farklı bir şekilde yapılmıştır. Câminin iki minâresi vardır. Yapının iki yanında bulunan minâreler, ikişer şerefeli olup, çok nârindir. Câmiin kısa olan minâreleri sonraları yükseltilmiştir.

Câminin iç duvarları, kalem işleri, devrinin üslûbuna uygun tezyin edilmiştir. Câminin içini çevreleyen Amme sûresi, meşhur hattat Mustafa Râkım'ın eseridir. Nusretiye Câmiinin inşâatı münâsebetiyle resmini taşıyan bir madalya yaptırılmıştır.

NÛŞİREVÂN;

İran'daki Sâsânî Devleti hükümdârlarından. Sâsânî Hânedânının yirmincisidir. Asıl ismi Hüsrev'dir. Pehlevî dilindeki "Anoşek-revân=Ölmez, ebedî rûh" mânâsına "Anûşirevân" veya "Nûşirevân" lakabıyla meşhûr olmuştur. Adının Arapça karşılığı olan "Kisrâ" ünvânı daha sonraki Sâsânî hükümdârları için kullanılmıştır. Kubâd'ın en küçük oğludur. Peygamber efendimiz; **"Ben, âdil sultan zamânında dünyâya geldim."** buyurarak onun adâletini övmüştür.

On dokuzuncu Sâsânî hükümdârı olan Kubâd zevkine düşkün, Mejdek adında birisinin ortaya attığı bugünkü komünizme âit fikirleri kabûl etti. Tenbellerin serserilerin ve hele kadına düşkün olan aşağı kimselerin işine gelen; "Ateşe tapılacaktır. Her şey herkesin malıdır. Herkesin malları ve yaşayışları eşittir. Herkes birliktedir. Şahsî tasarruf yoktur. Bütün insanlar eşit ve her şeyde ortaktırlar. Biri diğerinin zevcesini isterse ona vermesi lâzımdır. Zenginler malları fakirlere vermeli, onların ihtiyaçlarını gidermelidir." şeklindeki Mejdek'in fikirleri Kubâd zamânında yayıldı. Kubâd'ın ölümünden sonra M.531 senesinde tahta, oğlu Hüsrev yâni Nûşirevân geçti.

Nûşirevân; Romalılarla, Hunlularla, Hindlilerle ve başka komşularıyla yaptığı birçok savaşlarda gâlip geldi. Sâsânî Devletinin sınırlarını Akdeniz'e ve Karadeniz'e ulaştırdı. Mâverâünnehr taraflarından da birçok yerleri sınırları içine kattı. Roma İmparatoru Jüstinianos'un ilerlemesinden endişe ederek ona harb îlân etti. Roma İmparatorunu hezîmete uğratıp elli sene müddetle, her sene otuz bin altın cizye vermeye mecbûr etti. Yemen'i, Dâra'yı aldı ve Kapadokya'ya girdi. Babası zamânında ahlâksızlıkları ve bozuk fikirleriyle insanları etkisine alan Mejdek ve seksen bin adamını kılıçtan geçirerek komünizm belâsını ortadan kaldırdı.

Kırk sekiz sene adâletle hüküm sürdü. Onun adâleti hadîs-i şerîfle medhedildi. Nûşirevân, hükümdârlık zamânında askerî reformlar yaptı ve yeni bir vergi toplama sistemi geliştirdi. Mejdekîleri ülkeden atmasına rağmen âdil ve hoşgörülü kişiliğiyle ün kazandı. Hikmet sâhibi, zekî ve iş bilen müşâvirleri vardı. İlim ve hikmet sâhibi kimseleri her taraftan toplayıp ikrâm ve ihsanlarda bulunurdu. Kale, köprü gibi birçok binâlar ve eserler yaptırdı. 579 senesinde vefât etti. Oğlu Dördüncü Hürmüz onun yerine geçti.

NÜFUS;

Alm. *Bevölkerung (f), Einwohner (pl.),* **Fr.** *Population (f), habitants (pl.),* **İng.** *Population, inhabitants.* Bir ülke, bölge veya bir şehirde yaşayan insanların toplamı. Toplum hâlinde yaşayan insanlar, miktarları ile ilgilenip zaman zaman sayımlar yapmışlardır. Eski Çin ve Roma'da yapıldığı bilinen ilk sayımın, askerlik ve vergi toplamak için olduğu belirtilmektedir. Vergi vermemek askere gitmemek isteyen halk, bu sayımları hiç hoş karşılamazdı.

Hazret-i Muhammed sallallahü aleyhi ve sellem Mekke'den Medîne'ye hicret ettiği zaman Medîne'de mevcut olan Müslümanların nüfus sayımını yaptırarak, bir defter tutturdu. O zaman Medîne'de bulunan bütün Müslümanların sayısının 1500 olduğu tespit edildi. Bu durum, Hicretin birinci yılının önemli hâdiseleri içinde yer alarak, İslâm târihinde ise ilk nüfus sayımı olarak târihe geçti.

Nüfus ve nüfus hareketlerinin ilmî olarak incelenmesi, güvenilir istatistiklerin yapılmağa başlamasından sonra mümkün olabilmiştir. Bu bakımdan 18. yüzyıl öncesine âit güvenilebilir nüfus rakamları azdır.

Osmanlılarda ilk sayım, İkinci Sultan Selim Han (1566-1574) döneminde, Amerika'da 1790'da, İngiltere'de 1801'de yapılmıştır. Osmanlılarda daha sonraki yıllarda, Sultan İkinci Mahmûd Han döneminde, 1826-1828 yıllarında nüfus sayımı yapılmak istenmiş fakat netice alınamamıştır. 1844

yılında askerî gâye ile 1854'te vergi tesbiti için sayım yapılmışsa da çalışmalar yarıda kalmıştır. 1856'da Anadolu ve Suriye'de, 1874'te Tuna vilayetlerinde sayım yapılmıştır. 1878'de Nüfus Sicili Nizamnâmesiyle nüfus müdürlükleri kurulmuş böylece ölüm, doğum ve yer değiştirmelerin kaydı yapılmağa başlanmıştır.

Cumhûriyet döneminde ilk sayım 1927'de, ikincisi 1935'te yapıldı. Bundan sonra her beş yılda bir, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsünce nüfus sayımları hazırlanır, yönetilir ve değerlendirilir. Askerî, sosyal, ekonomik meselelerin her hususta açığa çıkmasında çok faydalı olan sayımlar, daha önceden îlân edilen belli günlerde, sokağa çıkma yasağı konularak yapılmaktadır. Birinci Dünyâ Harbi veİstiklâl Savaşından sonra 12.500.000 olan nüfus, 1990 sayımına göre 56.473.035'e yükselmiştir. Doğum sayısının ölüme göre fazla olması Romanya, Yugoslavya ve Bulgaristan'dan gelen göçmenler 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılması, nüfus artışının sebepleridir.

Memleketimizde nüfus dağılışı, yüzey şekillerine ve iklim şartlarına bağlıdır. En kalabalık yerler, bol yağış alan ılık kıyı bölgeleriyle verimli ovalardır. Nüfus yoğunluğu olarak, Karadeniz kıyıları çok kalabalıktır. Bu kıyıların doğusunda, kilometrekareye düşen kır nüfusu 100'ü geçer. Kuzey Anadolu'nun diğer yerleşme alanları; akarsu havzaları (Kızılırmak, Yeşilırmak), verimli ovalar (Kastamonu, Bolu, Düzce ovaları) ve Zonguldak kömür havzasıdır.

Batı Anadolu'da nüfus yoğunluğu, Türkiye ortalamasının üstündedir. Ovalardaki yoğunluk, dağlık alanlara oranla daha fazladır. Batının en önemli yerleşme alanları Gediz, Menderes, Adapazarı, Bursa ovalarıyla İzmit ve Edremit körfezi kıyılarıdır.

Güney Anadolu, Kuzey ve Batı Anadolu'ya oranla daha tenhadır. Burada en kalabalık yerler Adana ve Antalya ovalarıyla, Hatay ve Gaziantep yöresidir. Step alanlarla kaplı İç Anadolu'da; nüfus yoğunluğu düşüktür. Yüzey şekillerinin tesir ettiği nüfus yoğunluğu, geniş alanlarda kilometrekarede 10'un altına düşer. Böyle olmakla birlikte, Sultan ve Erciyes dağlarının eteklerinde önemli bir artış gösterir.

Doğu Anadolu'nun Iğdır, Erzincan, Elazığ ve Malatya ovaları nispeten daha kalabalık olmakla birlikte, dağlık alanlarda yoğunluk azalır.

Güneydoğu Anadolu'da, özellikle yeterli yağışlar alan Güneydoğu Torosların eteğinde, Mardin-Siirt dağ eşiğinde nüfus yoğunluğu yüksektir; ancak, güneye doğru inildikçe, fazla kuraklık sebebiyle tenhalaşmağa başlar. Şehirleşme hareketi, sınırlı olmakla beraber, özellikle İkinci Dünyâ Savaşından sonra gelişmeye başlamıştır. Şehrin bir ölçüde çekiciliği, teknolojik gelişme, yeterli tarım topraklarının sınırlı olması bu akımın belli başlı sebepleridir.

Türkiye nüfûsunun 33.326.351'i (% 59'u) şehirlerde, 23.146.684'ü (% 41'i) köylerde yaşar. Şehirleşme hızı fazla olup, 1927'de % 22,3 olan şehir nüfusu 1955'te% 30'a, 1965'te % 37,9'a 1980'de % 43,9'a 1990'da % 59'a yükselmiştir. 1990 nüfus sayımına göre nüfusu 500 bini geçen illerin sayısı 39'dur. Nüfusu en fazla olan il (7.309.190), İstanbul en az olan ise Bayburt'tur (107.330).

Dünyâda, kaç milyar insanın nerelerde yaşadığı merak konusudur. Fakat bugüne kadar bâzı yerlerde nüfus sayımlarının yapılmaması, bâzılarında (demir perde devletleri) kesin neticelerin bilinmemesi, bu işle uğraşan kurumları kat'î neticeye vardıramamaktadır. Amerika Birleşik Devletlerindeki Census-Bureau (nüfus sayımı) kurumunun verdiği bilgiye göre, dünyâdaki nüfus artış oranında, son yıllarda, eskiye göre bir gerileme vardır. Birleşmiş Milletlerin dünyâ çapında aldıkları nüfus sayım neticelerine göre, 1990 dünyâ nüfûsu 5.352.000.000. ABD'nin Washington şehrinde Environmental Fund (Çevre Fonu) Enstitüsünde yapılan hesaplara göre, dünyâda her sâniyede 2,5 kişi doğuyor.

Nüfus yoğunluğu: Bir ülkenin nüfûsunun yüz ölçümüne bölünmesiyle elde edilen ortalama rakam. Bu yoğunluk, kilometre kareye düşen kişi sayısı olarak hesaplanır. Türkiye'nin 1990 yılı sayımına göre nüfusu 56.473.035'tir. Buna göre, gerçek alanı (göller dışında) esas alındığında kilometrekareye 73 kişi düşmektedir. Yalnız birçok yerleşme merkezinde yoğunluk, ortalamadan yüksek, yerleşmeye elverişsiz yerlerde(Tuz Gölünün güneyinde olduğu gibi) kilometrekareye beş kişi düşer.

Ülkelerin yüzölçümleri umûmiyetle sâbit fakat nüfus toplamları her yıl değişip, belli zamanlarda yapılan sayımlarla tesbit edildiğinden, nüfus yoğunluğu devamlı değişir. Bütün dünyâ devletlerinde, yerleşim yerlerinin durumuna göre nüfus yoğunlukları, farklılık gösterir. Çöller, verimi olmayan arâziler, nüfus yoğunluğu bakımından düşük yerlerdir.

Yıllara Göre Toplam Dünyâ Nüfûsu

1650 ..... 545.000.000

1750 ..... 728.000.000

1800 ..... 906.000.000

1900	1.608.000.000
1920	1.681.000.000
1930	2.015.000.000
1940	2.249.000.000
1950	2.509.000.000
1960	3.010.000.000
1965	3.295.000.000
1970	3.610.000.000
1975	3.967.000.000
1981	4.437.000.000
1986	4.917.000.000
1990	5.325.000.000
2000 (Tahminen)	6.214.000.000

Cumhûriyetin îlânından sonra, Türkiye genelinde yapılan nüfus sayımları ve artış oranları:

Yıl	Nüfus	Artış oranı (binde)
1927	13.648.270	21,10
1935	16.258.018	21,10
1940	17.820.950	18,01
1945	18.790.174	10,59
1950	20.947.188	21,73
1955	24.064.763	27,75
1960	27.754.820	28,53
1965	31.391.421	24,62
1970	35.605.176	25,19
1975	40.347.719	25,00
1980	44.736.957	20,65
1985	50.664.458	24,88
1990	56.473.035	21,71

Dünyânın en büyük şehirlerinden bâzıları

Adı	Ülkesi	Nüfûsu
Şangay	Çin	13.341.896
Tokyo	Japonya	11.885.000
Pekin	Çin	10.819.407
Seul	Kore	10.726.000
Paris	Fransa	10.210.059
Mexico	Meksika	9.815.901
Moskova	Rusya Federasyonu	8.769.000
Tahran	İran	8.712.087
New York	ABD	7.369.454
İstanbul	Türkiye	7.309.190
Londra	İngiltere	6.735.400

Kahire ..... Mısır 6.052.836

Karaçi ..... Pakistan 5.208.132

Dünyâ devletlerinden bâzılarının nüfus yoğunlukları

Devletin adı	**Nüfus yoğunluğu (km^2ye) (1992)**
Afganistan	27,7
Almanya	224,9
ABD	26,8
Arjantin	93,7
Belçika	328,3
Brezilya	17,8
Bulgaristan	81,0
Cezayir	11,1
Çek Cumhûriyeti	122,0
Çin	121,8
Danimarka	119,9
Endonezya	96,3
Fas	57,2
Finlandiya	16,5
Fransa	105,3
Hindistan	281,1
Hollanda	446,8
Irak	43,3
İngiltere	235,8
İran	36,4
İspanya	77,4
İsrail	253,1
İsviçre	167,4
İtalya	189,7
Japonya	328,3
Kanada	3,0
Kuzey Kıbrıs Türk Cum.	50,4
Libya	2,5
Lübnan	274,0
Macaristan	110,7
Mısır	56,1
Norveç	13,2
Pakistan	147,9
Polonya	122,9
Portekiz	106,5
Romanya	98,2
Suriye	69,9

Suudi Arabistan 6,8

Tunus 54,4

Türkiye.....75,2

Ürdün.....40,9

Yunanistan 78,0

Genellikle doğu ülkelerinde nüfus artış oranı yüksek olduğu halde, batı ülkelerinde düşüktür. Batıda hiç çocuk sâhibi olmayan veya tek çocuk sâhibi olan çok sayıda âile mevcuttur. İki çocuklu, özellikle üç ve daha çok çocuklu âile sayısı oldukça azdır. Bâzı ülkelerde devlet üçüncü çocuğa bakmayı taahhüt etmektedir. Uzmanlar Avrupa ülkelerinde nüfus artış hızı bu tempoda kalırsa 60 sene sonra Avrupada nüfûsun oldukça azalacağına işâret etmektedirler.

Sayım yıllarına göre il nüfusları

	1940	1950	1960	1970	1975	1980	1985	1990
Adana	375.777	508.518	760.803	1.035.377	1.240.475	1.467.346	1.725.940	1.934.907
Adıyaman	–	–	233.717	303.511	346.892	368.780	430.728	513.131
A.Karahisar	316.034	372.273	459.115	542.111	579.171	598.462	666.978	739.223
Ağrı	121.477	155.455	215.118	290.311	330.201	369.272	421.131	437.093
Amasya	136.029	163.029	163.669	257.281	322.806	337.955	358.289	357.191
Ankara	602.965	819.693	1.321.380	2.041.658	2.585.293	3.196.460	2.909.946	3.236.626
Antalya	256.366	311.442	416.130	577.334	669.357	753.596	891.149	1.132.211
Artvin	153.273	174.977	196.301	225.869	228.026	227.906	226.338	212.833
Aydın	281.784	335.663	467.341	564.802	609.869	651.526	743.643	824.816
Balıkesir	482.827	563.221	670.669	749.669	789.889	851.381	910.282	973.314
Bilecik	127.977	137.030	145.699	138.856	137.108	147.702	160.909	175.526
Bingöl	70.328	131.364	177.951	209.107	210.804	228.452	243.315	250.966
Bingöl	70.328	131.364	177.951	209.107	210.804	228.452	243.315	250.966
Bitlis	68.825	88.634	128.966	185.473	219.705	258.247	301.829	330.115
Bolu	257.393	303.111	353.004	403.766	428.704	473.168	504.778	536.869
Burdur	119.498	136.555	179.514	210.335	221.993	236.526	248.002	254.899
Bursa	461.648	545.919	693.894	847.884	961.005	1.161.553	1.324.015	1.603.317
Çanakkale	304.588	289.429	337.610	360.764	369.385	401.363	417.121	432.263
Çankırı	183.782	217.188	241.452	261.367	265.468	258.467	264.850	279.129
Çorum	302.745	341.353	446.389	518.366	547.580	570.518	598.695	609.863
Denizli	285.225	340.277	425.449	511.160	561.819	601.492	667.478	750.882
Diyarbakır	257.321	293.738	401.884	581.208	651.233	770.763	934.505	1.094.996
Edirne	251.373	221.268	276.479	316.425	340.732	361.888	389.638	404.599
Elazığ	190.366	213.330	378.332	379.915	417.924	428.687	483.715	498.225
Erzincan	158.498	197.770	243.005	276.122	283.683	298.186	300.072	299.251
Erzurum	371.394	461.090	568.864	684.951	746.666	802.288	856.175	848.201
Eskişehir	206.794	276.164	368.827	459.367	495.563	543.753	597.104	641.057
Gaziantep	306.906	328.343	434.579	606.540	716.447	807.093	966.918	1.140.594
Giresun	279.236	299.555	381.453	451.679	463.587	478.389	499.809	499.087
Gümüşhane	181.290	203.994	243.115	282.238	293.673	278.063	176.835	169.375
Hakkâri	36.446	44.207	67.766	102.312	126.036	177.936	138.707	172.479
Hatay	246.138	296.799	441.209	591.064	744.113	863.645	1.002.252	1.109.754
Isparta	171.751	186.316	242.352	300.029	322.685	356.826	382.844	434.771
İçel	257.709	317.929	444.523	590.943	714.817	842.817	1.034.085	1.266.995
İstanbul	991.237	1.166.477	1.882.092	3.019.032	3.904.588	4.870.747	5.842.985	7.309.190

İzmir	640.107	768.411	1.063.490	1.427.173	1.673.966	1.968.614	2.317.829	2.694.770
Kars	356.534	410.236	543.600	660.018	707.398	701.196	722.431	349.437
Kastamonu	369.847	412.016	433.620	446.601	437.782	448.363	450.353	423.611
Kayseri	342.969	403.861	480.387	598.693	678.654	768.413	864.060	943.484
Kırklareli	256.353	191.376	241.131	268.224	268.399	281.412	297.098	309.512
Kırşehir	149.518	181.899	175.749	214.932	232.853	240.108	260.592	256.862
Kocaeli	375.530	474.644	297.463	385.408	477.736	591.848	742.245	936.163
Konya	620.936	741.026	982.422	1.280.239	1.422.461	1.560.968	1.560.375	1.750.303
Kütahya	359.890	422.815	367.753	439.967	469.721	498.660	545.217	578.020
Malatya	418.473	483.568	394.172	510.979	574.558	609.452	665.809	702.055
Manisa	455.812	520.091	657.104	805.650	872.375	940.408	1.048.297	1.154.418
Maraş	202.073	288.843	389.857	528.982	640.972	743.465	840.044	892.952
Mardin	252.505	269.490	353.411	453.092	519.687	568.039	490.044	557.727
Muğla	211.445	241.640	299.611	368.776	400.796	436.959	486.066	562.809
Muş	73.939	107.286	167.633	234.250	267.203	298.757	339.492	376.543
Nevşehir	–	–	187.398	229.830	249.308	254.849	277.693	289.509
Niğde	275.443	331.470	322.917	408.441	463.121	506.614	287.997	305.861
Ordu	305.017	373.017	469.379	608.721	664.290	717.977	766.348	830.105
Rize	172.764	181.512	248.930	315.700	336.278	359.199	374.206	348.776
Sakarya	–	–	361.992	459.052	495.195	551.116	610.500	683.061
Samsun	363.384	475.660	654.602	821.183	906.381	998.417	1.106.219	1.158.400
Siirt	146.522	156.703	232.243	320.684	380.103	445.486	228.681	243.435
Sinop	190.844	225.621	249.730	265.655	267.605	276.445	280.140	265.153
Sivas	468.243	542.004	669.922	731.921	739.898	749.655	771.555	767.481
Tekirdağ	–	–	–	–	319.987	363.017	402.721	468.842
Tokat	317.919	388.923	437.590	540.855	599.166	623.300	679.638	719.251
Trabzon	390.733	420.279	532.999	659.120	719.008	725.942	786.194	795.849
Tunceli	94.639	105.759	140.068	157.293	164.591	157.236	150.139	133.143
Urfa	245.398	298.394	401.919	538.131	597.277	607.425	795.034	1.001.455
Uşak	–	–	184.733	207.512	230.381	245.778	271.261	290.283
Van	112.975	145.944	211.034	325.763	386.314	471.019	547.216	637.433
Yozgat	276.611	324.469	402.400	464.410	500.371	499.410	545.301	579.150
Zonguldak	349.783	426.684	569.059	743.654	846.617	972.856	1.044.945	867.726
Aksaray	–	–	–	–	–	–	303.144	326.399
Bayburt	–	–	–	–	–	–	109.260	107.330
Karaman	–	–	–	–	–	–	208.959	217.536
Kırıkkale	–	–	–	–	–	–	365.258	349.396
Batman	–	–	–	–	–	–	285.423	344.669
Şırnak	–	–	–	–	–	–	215.614	262.006
Bartın	–	–	–	–	–	–	–	205.834
Ardahan	–	–	–	–	–	–	–	170.117
Iğırdır	–	–	–	–	–	–	–	142.601

NÜKLEER ENERJİ;

Alm. *Atomenergie (f),* **Fr.** *Energie (f) nucléaire,* **İng.** *Nuclear energy.* Atom çekirdeğinin değişimiyle ortaya çıkan enerji. Çekirdek değişimi başlıca fisyon veya füzyon olarak ortaya çıkar.

Bir ağır elementin çekirdeğinin daha küçük iki çekirdeğe ayrılması, olayına “nükleer fisyon” denir. Buna karşılık hafif elementlerin iki çekirdeğinin, daha büyük bir çekirdek ortaya çıkarmak için kaynaşmasına

“nükleer füzyon” denir.

Nükleer fisyon ilk defa İkinci Dünyâ Savaşında kullanılmış ve daha sonra pekçok nükleer reaktörün çalışmasını sağlamıştır. Günümüzde bilim ve endüstride pekçok uygulaması mevcuttur. Kontrolsüz nükleer füzyon, bir atom bombasının başlattığı hidrojen bombasında ortaya çıkmıştır (Bkz. Hidrojen Bombası). Nükleer füzyon, henüz kontrollü olarak reaktörlerde gerçekleştirilememiştir.

Uranyum ve nükleer enerji:

Bugün, atom endüstrisinin esâsını uranyum mâdeni teşkil etmektedir. Uranyum çok ağır bir mâdendir. Bileşikler hâlinde, yeryüzünün her tarafında bulunmaktadır. Radyoaktif bir metaldir (Bkz. Radyoaktivite). Uranyumunun atom numarası 92’dir. Yâni uranyum atomu, 107 elementin, 91 tânesinin atomlarından daha büyüktür. Böyle olmakla berâber, bir gram uranyumda $3x10^{21}$ tane atom vardır. Bu miktarın kapladığı hacim ise, ancak 50 mm^3tür. Bir uranyum atomunun çekirdeği ise bu atomdan yüzbin defâ daha küçüktür. Çekirdek içinde 92 tâne proton bulunur. Nötron adediyse bâzı çekirdeklerde 142, bâzısında 143 ve bâzısında da 146’dır. Böylece uranyumun üç izotopu vardır. İzotop, Yunanca “aynı yer” demektir. Buna göre üç izotopun atom ağırlıkları, yâni çekirdekteki proton ve nötron sayılarının toplamı 234, 235 ve 238’dir. Uranyum izotoplarının atom ağırlıkları, birbirinden az olmakla berâber farklı olduğundan, dışardan gelip, bunların çekirdeklerine çarpan bir nötrona karşı, farklı tesir ederler. Bunların içinde, 143 nötronlu olan 235 atom ağırlıklı uranyum izotopunun gösterdiği tesir çok mühimdir. Şöyle ki:

Uranyum 235 izotopu çekirdeğine, hâriçten (dışardan) bir nötron çarpınca, derhal (sâniyenin birkaç milyonda bir ânında) kırılıp, ikiye bölünür. Meydana gelen parçaların ikisi de, o an içinde, etrafa nötronlar ile gamma ışınları saçarlar. Uranyum 235 atomunun bu sûretle parçalanmasına fisyon (inşikak= yarılma) denir ki, radyoaktiviteye hiç benzememektedir.

Fisyona uğrayan uranyum izotopu, yalnız uranyum 235’tir. Yarılmadan, her zaman aynı iki parça meydana gelmez. Kırktan fazla çeşitli parça meydana gelmektedir. Bunların herbiri de dayanıksızdır. Yâni radyoaktif olup, parçalanarak, zerreler ve enerji neşrederler. Bu zerreler de, tekrar parçalanır. Böylece sâbit zerrelere ayrılıncaya kadar az veya çok uzun bir zaman parçalanmağa uğrarlar.

Yarılmadan meydana gelen çiftlerden ikisine ait denklem,

$$_{92}U^{235}+_{0}n^{1}\rightarrow_{36}Kr^{89}+_{56}Ba^{144}+_{30}n^{1}+\text{Enerji}$$

$$_{92}U^{235}+_{0}n^{1}\rightarrow_{35}Br^{85}+_{57}La^{148}+_{30}n^{1}+\text{Enerji}$$

şeklindedir.

En çok rastlanan çiftler; Kripton-Baryum, Brom-Lantan, Stronsiyum-Ksenon ve Yitriyum-İyottur.

Yukarıdaki yarılma denklemlerinde, sağ taraftaki kütleler toplamının, sol taraftaki kütleler toplamından noksan olduğu görülmektedir. Demek ki kütle kayboluyor, enerji hâline dönüşüyor: Einstein hesâbına göre bu enerji $E= mc^2$ formülü ile verilir. m kaybolan kütle c^2 ise ışık hızının karesidir. Bir tek uranyum çekirdeğinin yarılmasından, ikiyüz milyon elektron volt (200 MeV) miktarında enerji hâsıl oluyor. 1 eV= $4,45x10^{-26}$ kwh’lik enerjidir. Yâni, 1 kwh’lik enerji hasıl olması için, 10^{16} kere yarılma olması gerekir. Bu hesâba göre 1 kg uranyum maddesinin yarılması sonunda $8,21x10^{13}$ joule’lik enerji açığa çıkar ki, bu miktar yaklaşık 20.000 ton dinamitin patlaması esnâsında ortaya çıkan enerjiye eşittir.

Bu enerjinin % 4’ü, yarılma esnâsındaki ışınlar hâlinde, % 16’sı meydana gelen parçaların radyoaktif ışın saçmaları ile, geri kalan % 80 kısmı da, parçaların kinetik enerjisi (süratleri) ile taşınır. Büyük süratle atılan bu parçalar, etraftaki uranyum atomlarına çarparak, bu enerjiyi de hararet şeklinde saçarlar. Atom cihazı (reaktör) kullanılarak, elektrik yapan dinamonun türbinini çevirmek için lâzım olan su buharı, işte bu hararetle elde edilmektedir.

Fakat, tabîatte mevcut uranyum parçalarında bulunan uranyum 235 miktarı pek azdır ve binde yedi kadardır. Geri kalan, binde 993 kısmı uranyum 238’dir ki, bu pek nadir yarılmaya uğrayabilir (uranyum 234 izotopu, pek az olduğu için önemli değildir). O hâlde, bir yarılmadan meydana gelen pek büyük bir hızla atılan bir nötronun, bir uranyum 235 çekirdeğine çarpması ihtimali pek az, hemen hemen hiç yok gibidir. Demek ki, bir uranyum parçasında başlayan yarılma reaksiyonlarının devam edebilecek bir infilak hâlini alabilmesi için bâzı işlemler gereklidir.

İlk işlem, uranyum parçasını çok dikkatle temizlemektir. Çünkü, kıymetli nötronlar, hemen hemen bütün cisimler tarafından tutulur. Bundan başka, uranyum 238 miktarı, uranyum 235 miktarından pek fazla bulunmakla kalmayıp, nötronları kendine daha kuvvetle çeker ve böylece, yarılmanın zincirleme reaksiyon olarak ilerlemesini durdurur.

İkinci işlem, bir yarılmadan saçılan nötronların sürati pekçok olduğundan (yaklaşık 2 MeV) atom

çekirdekleri tarafından tutulmasına vakit bulunamaz. Nötronların hızı azalıp orta süratli olunca, uranyum 238 atomları tarafından da yakalanırlar. Yakalanma ihtimâli "rezonans enerjisi" hâlinde en fazladır. Uranyum 238 atomları, bir nötron alınca uranyum 239 hâline dönüyor ki, bu cisim radyoaktif olup, beta ışınları saçar ve neptünyum 239 denilen yeni bir element şekline döner. Bu eleman da bir beta ışını neşrettiğinde plutonyum 239 cismi hasıl olur ki, bu cisim de nükleer reaktörler için ayrıca ehemmiyet taşımaktadır.

Uranyum 235 saf olarak, pek güç ayrılabildiğinden, bugün ancak Brileşik Amerika ve Rusya'da ve pek az miktarda da İngiltere'de elde edilebilmektedir. Uranyum 235'in saflaştırılmasında gazların difuzyonu prensibi kullanılmaktadır. Bunun için uranyum, UF_6 (uranyum hekzaflorür) gazı hâline getirilmekte ve difüzyon kabında hafif olan 235 atomlarının üst kısma geçmesiyle 238 atomlarından ayrılması sağlanmaktadır. Bu saflaştırma yolu ile yüzde doksan üç değerinden daha fazla saflıkta uranyum 235 elde edilmiştir. Fakat, saf bir uran 235 parçasında parçanın kütlesi, kritik (tehlikeli) miktarı bulunca zincirleme reaksiyon bir anda hâsıl olmaktadır. Bu sûretle bir atom cihazı değil, bir atom bombası meydana gelir. Birleşik Amerika'da, az saflaştırılmış uran 235 kullanılmaktadır. Bu saflaştırma oranı % 2-4 arasında değişmektedir.

1. **Fisyonun prensipleri:** Ocak 1939 da Otto Hahn ve Fritz Strassman yeni bir tür nükleer reaksiyon tespit etmişlerdir. Uranyum'un düşük enerjili nötronlarla bombardıman edilmesi hâlinde bâzı nötronların uranyum atomlarının çekirdeği tarafından absorbe edildiğini (tutulduğunu) tespit etmişlerdir. Ayrıca, bu sûretle zorlanan çekirdeğin yeni bir reaksiyonla baryum verdiğini görmüşlerdir. Lise Meitner ve Otto Robert Frisch tarafından aynı yıl, zorlanan çekirdeğin daha küçük kütlede iki çekirdeğe ayrıldığı da açıklanmıştır. Bu çekirdek ayrışması yâni fisyon, bir su damlacığı benzeşimiyle açıklanabilir. Eğer bir damla bir kuvvetle titreşime zorlanırsa, ilk önce elipsoit şekli alır, daha sonra ortası daralır ve sonuç olarak iki küçük damlaya parçalanır.

Bu şekildeki bir çekirdeğin fisyonunda, şekillenen ağır parçacıkların kütlesi, başlangıçtaki kütleden biraz daha azdır. Arada kaybolan kütle enerjiye dönüşür. Bu enerji, fisyon sonucu parçacıklarda çok büyük kinetik enerji ortaya çıkar.

Fisyon işlemi değişik fisyon ürünlerinin ortaya çıktığı pekçok değişik şekillerde meydana gelebilir. Fisyon sonucu ortaya çıkan maddeler, başlangıçtaki maddeden daha düşük atom ağırlıklıdırlar ve genellikle elektron vererek bozunan kararsız izotoplardır. Uranyum -235 izotopunun fisyonunun sonucu, çıkan maddeler çinkodan (atom numarası 30) gadolinyuma (atom numarası 64) kadar uzanır.

Uranyum, toryum ve benzerleri, gamma ışınları veya döteron ile çekirdeklerine yeterli enerji sağlandığında fisyona giderler. Bunun yanında uranyum-238'in de içinde bulunduğu ağır çekirdekler ânî fisyon meydana getirirler. Atom numarası ilerledikçe ânî fisyona gitme eğilimi de artar. Ancak bu tür fisyonlar, nötronla başlatılan fisyon ve bunu izleyen zincir reaksiyonlarına göre daha az öneme sâhiptir.

Zincir reaksiyonları: Frederic Joliot-Curie, Hans von Halban ve Lew Kowarski tarafından 1939'da keşfedilen, nükleer reaksiyonun kendi kendisini beslemesi zincir reaksiyonu olarak isimlendirilir. U-235'in düşük enerjili nötron tarafından sebep olunan fisyonunda ortalama 2,5 ilâve nötron açığa çıkar. Bu nötronlar da başka fisyonlar başlatacaklarından hızla büyüyen bir enerji açığa çıkar. Bu tür olayda zincir reaksiyonları sürekli ve hızla artarak devam eder. Zincir reaksiyonunun devam etmesi için tek şart; her bir reaksiyonun daha sonra bir fisyon meydana getirebilecek bir nötron açığa çıkarmasıdır.

Fisyondan meydana gelen nötronlar yüksek kinetik enerjiye sâhip olup, "hızlı nötronlar" olarak isimlendirilir. Bu tür nötronlar enerjilerini çarpma ile grafit, berilyum veya ağır su gibi hafif maddelerin bulunduğu ortama verirler. Bu ana ortam tarafından yavaşlatılan nötronlar "termal nötronlar" olarak isimlendirilir. Bunların kinetik enerjileri hidrojen gazı moleküllerininkilere benzer. Hızlı ve yavaş nötronların her ikisi de fisyon meydana getirirlerse de yavaş olanlar U-233, U-235 ve Pu-239 gibi ağır elemanların bâzı izotoplarında etkili olurlar.

Fisyon sonucu meydana gelen nötronlar ya reaksiyon ortamından kaçar veya başka bir reaksiyon tarafından kullanılır. İlk duruma âit kayıp, büyük bir sistem kullanılmasıyla küçültülebilir.

Bir nükleer reaktörün kritik büyüklüğünün daha altına inildiğinde sistemden pekçok nötron kaçtığı için zincir reaksiyonu durur. Bu kritik büyüklük, fisyona uğrayan maddeye ve enerji alan ortama bağlıdır. Uranyumu fisyon maddesi olarak ve grafiti ana ortam olarak kullanan bir reaktör en büyük kritik büyüklükte olup, en azından 28 ton uranyum ve 500 ton grafite ihtiyaç duyar. Kanada, Fransa ve Norveç'te inşâ edilenlerde olduğu gibi ara ortamı ağır su olan uranyum reaktörleri 3 ton uranyum ve 6,5 ton ağır suya ihtiyaç gösterir.

Termal nötronlar, reaktördeki izotoplar tarafından yakalanarak daha ağır izotopların meydana

gelmesine ve gamma radyasyonuna yol açar. İyi bir reaktör sisteminde, bu tür olayın meydana gelmesi en az seviyede olur.

Nükleer fisyon yakıtları: U-235 izotopu termal ve hızlı nötronları yakalayarak fisyona giderken, U-238 üzerinde sâdece hızlı nötronlar etkili olur. Nitekim enerjinin kullanılmasında iki ana imkân ilk araştırıcılar tarafından incelenmiştir. Bunlardan birinde U-238'den U-235 ayrılır ve elde edilen saf U-235 hızlı reaktör veya termal reaktörde kullanılır. Diğer bir yol ise tabiî uranyumu veya U-235 ile zenginleştirilmiş tabiî uranyumu ana ortam ile karıştırmak ve daha sonra bu karışımı, termal reaktörde kullanmaktır.

Nükleer fisyon enerjisi: Reaktörlerde nükleer fisyon sonucu serbest kalan enerji esas olarak, fisyon maddelerinin kinetik enerjisi, fisyon maddelerinin radyoaktif enerjisi ve kısmen de fisyondaki gamma radyasyonudur. Fisyona uğrayan maddelerin, çevredeki uranyum ortamına çarpması sonucu, kinetik enerji ısı enerjisine çevrilir. Zincir reaksiyonu devam ettikçe, daha fazla radyoaktif olan uranyum çekirdeğinden çok az fisyon maddeleri kaçar. U-235'in kütlesinin sadece çok az bir miktarı enerjiye dönüştürüldüğü halde, 0,45 kg U-235'in fisyonundan 1250 kilo-watt senelik enerji elde edilir.

Fisyon reaktörleri: Bir nükleer fisyon reaktörü, içinde kontrollü zincir reaksiyonun meydana geldiği bir âlettir. Normal işlem şartlarında, zincirin her bir noktasında bir fisyon reaksiyonu, kendisini tâkip eden sâdece bir fisyon doğurur. Böyle bir durumda fisynolaşmanın artma katsayısı birdir. Alışılagelen bir termal reaktörde, zincir reaksiyonu termal nötronlar tarafından sürdürülür.

Termal reaktörlerde, fisyona uğrayacak U-235 gibi bir izotop yakıtı, grafit gibi bir ana ortam ve reaktör çekirdeğinden ısıyı uzaklaştıracak su gibi bir soğutucu vardır. Orta hızlı reaktörde ise zincir reaksiyonu nötronların enerjileriyle sürdürülür. Bu tür reaktörlerde, uranyum yakıtı, berilyum ara ortamı ve sıvı sodyum soğutucusu mevcuttur. Hızlı reaktörde ise zincir reaksiyonu hızlı nötronlar tarafından sürdürülür. Onları yavaşlatacak veya sayılarını azaltacak ara ortam yoktur.

Dünyâda ilk başarılı nükleer reaktör, Chicago Üniversitesinde inşâ edilmiştir.

2 Aralık 1942'de çalışmaya başlayan bu reaktör ilk kendi kendini besleyen zincir reaksiyonu meydana getirmiştir.

Ticârî nükleer-elektrik santrallerinde, her bir tür reaktör tarafından üretilen ısı, santralin net elektrik çıkışından çok daha fazladır. Nükleer santrallerin verimi % 30 civârında olup, kaybedilen enerji çevreye ısı olarak verilir. Meselâ toplam çıkışı 300 MW olan bir reaktörde, net elektrik çıkışı 1000 MW civârındadır.

3**. Nükleer fisyon santralleri:** Elektrik güç üreten nükleer santrallerin tasarımı, ilke olarak fosil yıkıtı(kömür, petrol veya doğal gaz) kullanan santrallerininkinin aynısıdır. Fisyon sonucu ortaya çıkan ısının faydalı bir şekle dönüştürülmesi gerekir. Bu ise, ısının nükleer fisyon reaksiyonundan, reaktör soğutucusuna nakledilmesiyle yapılır. Kaynar su reaktörlerinde soğutucu, basınç ve yüksek sıcaklıkta, buhar haline getirilir. Diğer tür reaktörlerde ise, ısıtılmış soğutucu, ısıyı buhar üreten kısımdaki suya geçirir ve suyu buharlaştırır. Her iki durumda da buhar türbin kanatlarını dolayısıyla elektrik jeneratörünü döndürmek için kullanılır.

Santralin emniyeti: Nükleer santrallerin en önemli özelliklerinden biri bozunma ısısının bulunmasıdır. Reaktör kapatılsa bile radyoaktif fisyondan ve yakıtın doğal radyoaktivitesinden, reaktör yakıtı ısı üretmeye devam eder. Bu ısının uzaklaştırılması gerekir. Bunun yerine getirilmemesi veya soğutma sistemindeki bir hata önemli kazalara sebep olabilir.

Soğutucunun eksikliğinden doğan kazâ durumunda, nükleer santral kendi âcil çekirdek soğutma sistemini harekete geçirir.

Nükleer santral endüstrisi: Nükleer santral endüstrisinin doğumu, Chicago'da Enrico Femir ve arkadaşlarının ilk kontrollü zincir reaksiyonunu yapmalarından 14 yıl sonra 1956'da olmuştur. Bu 14 yıllık zaman aralığında deney safhasından endüstrideki uygulamaya geçiş hızlı bir gelişmeye işaret eder. Ancak, dünya enerji ihtiyacının artması bu gelişmeyi gölgelemiştir. Fosil yakıtlarının azalması ve enerjiye olan ihtiyacın artması, nükleer enerjiyi yakıt mâliyeti bakımından cazip duruma getirmiştir. Meselâ ABD'de ilk defa 1966 yılında fosil yakıt santrallerinden daha fazla nükleer yakıt santralleri planlanmıştır. Ancak, toplumun nükleer santrallerin çevre kirliliğine karşı olan endişesi, yeni nükleer reaktörlerin planlanmasını yavaşlatmıştır. Normal hafif su reaktörleri, günümüzdeki enerji darlığını rahatlatabilirlerse de U-235 yakıt kaynakları uzun dönemde çözüm getirecek kadar yeterli değildir. Bunun yanında üretici reaktörler, yeryüzünün çok büyük uranyum cevherindeki enerjiyi kullanabilecek tek yol olarak görünmektedir. Söz konusu bu enerji, petrol, doğal gaz ve kömürdekinden çok daha fazladır.

Bir enerji kaynağı, yalnız enerji muhtevası ile değerlendirilmemeli, aynı zamanda çevreye getirdiği yük

de gözönüne alınmalıdır. 1000 MW'lık bir üretici reaktör santrali, senede yaklaşık 5,7 metreküp yüksek seviyeli radyoaktif artık madde ve yaklaşık 510 metreküp düşük seviyeli artık madde üretir. Bu artıklar çevreyi tahrip edeceği için bunların emniyetli bir şekilde ayrılması ve depo edilmesi gerekir. Üretici reaktörlerin bu bakımdan üstünlükleri vardır. Meselâ 1000 MW'lık üretici reaktör sâdece senelik yaklaşık 300 metreküplük uranyum cevherinin ocaklarından çıkarılmasını ve nakledilmesini gerektirir. Buna karşılık benzer bir elektrik üretimi için kömür ile çalışan santral yaklaşık 3,4 milyon metreküp kömüre ihtiyaç duyar. Ayrıca üretici reaktörün daha az gaz, sıvı, katı ve termal artıkları vardır. Bu tür reaktör 1320 termal MW'lık artık ısı açığa çıkarırken, mukayese edilebilir güçteki kömürlü olanda bu değer 1570 termal MW'dır. Hafif su reaktöründe ise 2120 MW'tır.

Bunun dışında üretici reaktörün kömürlü santrallerin karakteristik artığı olan, azot oksitleri, kükürt dioksit ve maddesel tânecikler gibi artıkları yoktur.

Çevre ve sağlık zararları: Konu ile ilgili bâzı kimseler, reaktör teknolojisi ilerledikçe, insan ve canlıların daha fazla radyasyona mâruz kalacağını iddia etmekte ve bunun ciddî çevre ve sağlık zararlarına sebep olacağını bildirmektedir. Radyasyonun zararlı etkisinin en düşük seviyede olmak üzere, radyasyon seviyesiyle doğrudan orantılı olduğu günümüzde kabul edilmiştir. Yâni, sıfır radyasyon tamâmen tehlikesizdir. En az doğal radyasyonun bile tehlikesi vardır.

Reaktör teknolojisi tarafından dışarıya verilen radyasyon geri döndürülemez türdendir. Bu sebepten, radyasyon seviyesi sürekli artmaktadır. Günümüzde radyasyonun insana ve diğer canlılara olan etkisinin tamâmen anlaşıldığı söylenemez.

Çalışan nükleer reaktörler kontrollü fisyon ile çok büyük miktarlarda ısı üretirler. Bunun bir kısmı buhar haline dönüştürülerek, elektrik üretilir. Bunun yanında büyük miktarda yeni radyoaktif artık üretilir ve ısının % 60'ı kullanılamaz. Reaktör emniyetinin tartışılan konularından en önemlisi, radyoaktivitenin açığa çıkma büyüklüğü, ortaya çıkma ihtimali ve bunların canlılara olan tesirleridir. Bu tür açığa çıkma işlemi, reaktörlerin arızasında, kazâsında ve normal çalışmasında olabildiği gibi, yakıt nakli, yakıtın hazırlanması, alınması, artık maddelerin atılması sonucunda da meydana gelebilir.

Günümüzde nükleer enerjinin kullanımı: Petrol fiyatlarının artması ve petrolün sınırlı olması pekçok ülkeyi nükleer enerji kullanmağa zorlamıştır. Meselâ Fransa elektrik ihtiyâcının % 75'ini; Belçika % 60'ını; Bulgaristan % 36'sını; Almanya % 33'ünü; Japonya % 27'sini; ABD ve İngiltere % 21'ini nükleer enerjiden elde etmektedir. Türkiye'de ise bu oran % 0 denecek durumdadır.

Dünyâ'da 30 kadar ülkede nükleer enerji üreten santrallar vardır. Bu santralların sayısı 438 civârındadır (1994).

Nükleer enerjinin diğer kullanım yerleri: Silahtan sonra en yaygın nükleer enerji kullanım yeri nükleer tahriktir. Denizaltı ve denizüstü araçların hareketinde gerekli olan tahrikte de kullanılır. İlk olarak USSNautilus Nükleer Denizaltısı 1955'te denize indirilmiştir. Bu sûretle geliştirilen hafif-su reaktörleri daha sonra ticârî uygulama alanı da bulmuştur. ABD'de nükleer tahrikli 118 denizaltı mevcuttur. Uçak gemilerinin tahrikinde derin deniz araştırmalarında da nükleer tahrik kullanılmaktadır. Enterprise, Nimitz ve Eisenhower uçak gemileri bunlardandır.

NASA'nın önderliğiyle nükleer enerji tahrikli uzay gemileri de geliştirilmiştir.

Az geçirgenliğe sâhip jeolojik tabakalardaki doğal gazı yeryüzüne çıkarmak için yine nükleer patlamadan faydalanılmaktadır. Ayrıca petrol depolamada, artık maddeleri aklamada, jeotermal enerjiden faydalanmada veya mâdencilikte kullanmak üzere yeraltı boşluklarının meydana getirilmesinde nükleer patlamadan faydalanılır.

Deniz suyunu arıtma tesislerinde de nükleer patlamadan istifâde edilir. Dünyâda bulunan 1455 milyon kilometre küp sudan ancak % 1'i içmeye müsaittir ve bunun çoğu donmuş olarak kutup bölgelerinde bulunmaktadır. Nükleer enerji büyük arıtma tesislerinin kurulmasında tercih sebebi olmaktadır.

Nükleer Füzyon

Füzyonun prensipleri: Güneş ve diğer yıldızların enerji kaynağı olan nükleer füzyon atom çekirdeğinin temel enerji açığa çıkarma reaksiyonlarından biridir. Bilim adamları, hidrojen bombası ile kontrolsüz füzyon elde etmişlerse de, kontrollü füzyon kendine has problemleri dolayısıyla henüz gerçekleştirilememiştir. Eğer kontrollü nükleer-füzyon yapılabilirse, insanlığın enerji problemi çözülebilir.

Bâzı hafif element izotoplarının çekirdeklerinin çarpışması sonucu, çekirdeği oluşturan proton ve nötronların yeni bir düzene girmesi, reaksiyon ürünlerinin meydana getirilmesi ve bu arada enerji açığa çıkması füzyonu meydana getirir. Açığa çıkan enerji, reaksiyon maddelerinde kinetik enerji olarak bulunur.

Atom çekirdekleri ihtivâ ettikleri protonların artı (+) elektrik yüküne sâhip olmaları sebebiyle birbirlerine elektrostatik itme kuvveti uygularlar. Bu kuvvet, uzaklığın karesiyle ters orantılı olduğundan çekirdekler birbirine yaklaşırken çok büyük değerlere çıkar. Fakat çekirdeğin enerjisi bu kuvveti de yenerek daha da yaklaşırsa, birden nükleer kuvvetlerin çekim sahasına girer. Bu sahada çekirdekler birbirlerine doğru gittikçe artan bir süratle yaklaşırlar. Çekirdeklerin kaynaşmaları neticesinde yeni bir çekirdek meydana gelirken kütle kaybı olur. Bu da enerji olarak açığa çıkar.

Kaynaşma hâdisesi, elektrikî itmenin daha az olduğu az sayıda proton ihtivâ eden çekirdeklerde kolay gerçekleşir. Nukleon kuvvetlerinin tesir mesâfesine girebilmesi için bir çekirdeğin, elektrostatik itme kuvvetini yenebilecek kinetik enerjiye, yâni çok büyük bir hıza sâhip olması gerekir. Bu değerde hızlı olabilmesi için, çekirdeğin bulunduğu ortamın sıcaklığının tek protonlu çekirdekler için (hidrojen), yaklaşık 80 milyon derece Kelvin civarında olması gerekir. Tabii ki bu sıcaklıkta atomlar elektronlarını kaybedip, çıplak çekirdekler hâlinde uçuşurlar. Böyle bir ortama "plazma" denir.

Kaynaşma reaksiyonunda açığa çıkan enerji, şualarla (ışınlarla) dışarı yayılırken, aynı zamanda ortamın sıcaklığını da arttırır. Ortam sıcaklığı çok artarsa, kaynaşma reaksiyonları âniden meydana gelip, infilak hâsıl olur. (Bkz. Hidrojen Bombası)

Güneş ve yıldızlarda kaynaşma hâdisesi, yâni termonükleer reaksiyonlar devamlı olmaktadır. Buna göre güneş ve yıldızların sıcaklıkları 10_7 derece santigrad mertebesinden aşağı değildir.

Füzyon reaksiyonlarından birkaçı şunlardır:

$D + D \rightarrow T + p + 3,98$ MeV

$T + D \rightarrow He^4 + n + 17,6$ MeV

$He_3 + D \rightarrow He^4 + n + 18,3$ MeV

$Li_6 + D \rightarrow 2He^4 + 22,4$ MeV

(D: Döteryum, T: Trityum.)

Füzyon reaktörleri: Füzyon reaksiyonlarını kontrol altına alarak, çıkan enerjiden faydalanılmasını temin için yapılan reaktörlerdir. Füzyon reaksiyonlarını tam kontrol altına almak henüz mümkün olmamıştır. Füzyon reaktörlerinin sıcaklığının, yaklaşık 100.000.000°C olması gerekir. Bu sıcaklığı bir hacimde tutacak çeper, bayağı usullerle sağlanamaz. Kaynaşma malzemesi olarak döteryum, trityum gibi hidrojen izotopları kullanılır. Her 6500 hidrojen atomunda yaklaşık bir tâne döteryum bulunur. Okyanuslarda çok rastlanır. Reaksiyonun devam edebilmesi için, kaynaşma ortamı sıcaklığının 100 milyon derece Kelvin civârında olması gerekir.

Kaynaşma yapacak atomlar, toroit şeklindeki bir vakuma konur. Bu ortamın içinden elektrik akımı geçirilerek, elektrik boşalmaları ile atomlar iyonlaşarak plazma hâline geçerken, 50.000 gauss şiddetteki bir manyetik saha içinde tutulurlar. Böylece bir arada bulunurlar. Bu alan, yeryüzündeki manyetik alan şiddetinin 100 bin katı şiddettedir. Bu durumda çekirdeklerin hareketleri sebebiyle de, manyetik kuvvet plazmayı iyice büzer. Bu hacim, artık bayağı çeperlerle irtibatı olmayan fakat hudutlu bir hacimdir. Bu hacme "manyetik şişe" denir. Bu durumda plazmaya ısı veren akım 10.000 amper civarında, plazma yoğunluğu santimetreküp başına 10_{15} çekirdek civârındadır. Plazma bu şartlarda tutulursa reaksiyon devam eder.

Plazma içindeki nötronlar, manyetik kuvvetten etkilenmediklerinden manyetik şişeden kurtulup toroit şeklindeki hacmin çeperlerine çarparlar. Bu çarpmalarla enerji transferi sağlanır. Ayrıca hareketli yüklerden indüksiyon yolu ile direkt olarak elektrik enerjisi alınır.

Kontrollü füzyon. Nükleer füzyon enerjisi ilk defâ kontrolsüz olarak 1950'lerin başında hidrojen bombasında ortaya çıkarılmıştır. Girişilen pekçok araştırma programı, hafif elementlerin nükleer reaksiyonundan kontrollü bir şekilde füzyon enerjisi elde etmeyi amaçlamıştır. Füzyon enerjisinden de elektrik enerjisi elde edilecektir.

Büyük miktardaki suyun elektrolizi sonucu hafif hidrojenden kolayca ayrılarak bulunan döteryumdan füzyon reaktörlerinde hemen hemen sonsuz enerji elde edilebilir. Ayrıca kontrollü füzyon tamâmen emniyetli olacaktır. Çünkü belirli bir zamanda reaktörün içinde yakıtın küçük bir miktarı mevcuttur. Nükleer füzyonda sözkonusu olan patlama veya plansız reaksiyonların, burada meydana gelmesi imkanı yoktur. Diğer bir yönü de sonuç artığın radyoaktif olmamasıdır. Bu sebeple artığın çevreyi radyoaktif kirletme durumu yoktur. Çalışma sisteminin özelliğinden dolayı füzyon enerjisinin, fisyon enerjisinden çok daha ucuz olacağı tahmin edilmektedir.

Atom enerjisinden istifâde için yeni bir kaynak da, çekirdekle etrâfında dönen elektronlar arasındaki etkileşim enerjisi olacaktır. Bu öyle bir enerjidir ki; birçok atomda, ışık hızının yarısına yakın hızlarla

dönen elektronlar mevcuttur.

NÜKLEER MANYETİK REZONANS (NMR-Tıp);

suda ve biyolojik yağ dokularında bol miktarda bulunan hidrojen atom çekirdeğinin, minik mıknatıs fonksiyonu görmesi esâsına dayanan, insan vücûdunun kesitvari görüntüsünü iyonize eden radyasyon dışında bir yolla sağlanan yeni bir muâyene tekniği. İnsan vücûdunun içini, dışarıdan görebilmek her zaman büyük bir tıbbî ihtiyaç olmuştur. Yıllarca bu ihtiyaç, X ışınlarının vücut tarafından farklı emilmesi esasına dayalı olarak kaydedilmek suretiyle karşılanmıştır. Ancak bu tekniğin kötü yanı, bilgisayarlı tomografi (CT) yoluyla bile elde edilen bilginin esas olarak anatomik olmasıdır. Kaydedilen görüntüler, iç organların fonksiyonel durumu hakkında oldukça az bilgi verirler. Üstelik, dozu ne olursa olsun X-ışınları en azından, (çok az da olsa), dokulara zarar verme mahzuru taşır.

NMR,25 yılı aşan bir süredir kimyâsal analizlerde ve molekül yapısının incelenmesinde kullanılmakla birlikte, insan vücudunun içinin araştırılması için NMR ile görüntü kaydetmek çok yeni bir keşiftir. Bu teknikte, görüntü meydana getiren bir manyetik alanın varlığında radyofrekans radyasyon kullanır. Bu yolla elde edilen görüntüler, sadece organın anatomik durumunu yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda, organın fizyolojik durumunu, (normal) fonksiyonlarını da yansıtır.

Normal şartlarda hidrojen atom çekirdekleri, düzensiz bir biçimde dağınık durur, manyetik bir alan varlığında ise, net bir manyetizma üretirler. İşte, bu yeni düzendeki hidrojen çekirdeklerine radyofrekans radyasyon uygulanırsa, bu çekirdekler, dışardan verilen manyetik alanın ekseni çevresinde dönmeye başlarlar. Dönme frekansı, uygulanan manyetik alanın gücüyle orantılıdır. Dönmeye başlayan çekirdekler, denge durumlarına dönerlerken, ayarlanmış bir antenle kaydedilip, analiz edilebilecek radyofrekans radyasyon yayarlar. Manyetiklenen çekirdeklerin yeniden denge durumuna dönmesi, dinlenme zamânı ile ifâde edilebilir. T_1, manyetikleşme vektörünün dikey bileşeninin denge konumuna dönmesi için gerekli süre; T_2, manyetikleşmiş çekirdeklerin eksen etrafında dönmelerinin faz dışı kalması için gerekli zaman (dinlenme zamanı) T_2, aynı zamanda çekirdekten yayılan nükleer sinyalin sona ermesini de etkiler. T_1 ve T_2 farklı dokularda farklı olabilir. Baâzı kanserlerde T_1'in, bu dokulardaki karşılık gelen bölümlere oranla oldukça fazla olduğu bilinmektedir. Ağırlıkla T_1 bilgisine dayanan NMR görüntüleri aracılığıyla, normal ve anormal dokuları ayırdetmek mümkün olabilir.

Bir NMR tarayıcısı şu bölümlerden meydana gelir: Bilgisayar, radyo cihazı, bilgi deposu, görüntü gösterme sistemi, manyetik gradyen ve tabii mıknatıs. NMR'deki bilgisayar, bilgi depolama sistemi ve görüntü gösterme sistemi, Bilgisayarlı Tomografi sisteminde de görülen aynı fonksiyonlara sâhiptir.

Mıknatıs: Piyasada üç ana mıknatıs türü vardır: Dirençli, süper iletken ve permanent.

Dirençli mıknatıslar, genel olarak kompleks Helmoltz aranjmanı diye bilinen bir biçimde düzenlenmiştir. Bu aranjman, ortak bir merkezi yanyana monte edilmiş, içte iki büyük sarmal (çapı yaklaşık 90 cm) ve dışta iki küçük sarmal (çapı yaklaşık 60 cm)dan meydana gelir. Bu sistemde hiç demir yoktur. Çevredeki demir bir eşyâ, sistemin homojenliğini (eşit manyetik dağılımını) bozabilir.

Süper iletken maddeler, ısı mutlak sıfıra yaklaşırken dirençlerini kaybederler. Bu sebeple, süper iletken mıknatıs, yaklaşık mutlak sıfır ısı derecesinde olmalıdır. Bu, sıvı helyumun kullanıldığı bir soğutma sistemiyle sağlanır. Bu sistem çok pahalıdır.

Üçüncü tür mıknatıs ise, permanent mıknatıstır. Elektrik enerjisi olmadan manyetik alan meydana getirmesi, üstünlüğüdür. Ayrıca soğutma sistemine gerek duyulmaması da bir üstünlüğünü teşkil eder. Manyetik alanın, üstelik çok az kısmı dışa sızar. Yalnız, kütlesi çok büyük (90,78 tona kadar) ve gücü sınırlıdır. NMR sisteminde; süper iletken sistemi kullanılması ağır basmaktadır.

Manyetik Gradyen: NMR sinyalinin lokalizasyonunu (yerleşimini) sağlar.

Radyo Cihazı: Alıcı, radyo sinyalini, esas görüntüyü hazırlaması için bilgisayarın işleyebileceği digital şekle dönüştürecek bir usülden ibârettir.

NMR'ın biyolojik tesirleri: NMR görüntülemesinin beyin tomografisine üstünlüğü, hastaya radyasyonun uygulanmamasıdır. Bunun yerine hastaya, manyetik alanlar uygulanır. Statik manyetik alan, hayvanlarda denenmiş ve yalnız aort damarı üzerinde çok küçük bir elektrik potansiyelinin meydana geldiği tespit edilmiştir. Yâni kalp ritmini değiştirmemektedir.

Gradyan manyetik alanlar sinyal şeklinde verilir ve çeşitli vücut dokularında, özellikle sinir hücreleri ve kas liflerinde elektrik akımına yol açar; en ciddî tesiriyse, retinanın uyarılmasıdır. Bunun sonucunda ışık çakmaklarına karşı duyarlı hâle gelir. Bu, rahatsız edici bir durum olmakla birlikte, retinada kalıcı bir hasar meydana gelmez.

İnsan vücudunda, radyofrekans alanlarının uygulanmasıyla meydana gelen başlıca etki, vücut dokularının direnci sırasında enerji kaybına bağlı ısı üretimidir. 1°C'lik veya daha az ısı artışı, herhangi bir tehlikeye yolaçmaz.

Görüntüleme: Oldukça yavaştır. Tarama süresi birkaç dakikaya çıkabilir. Ancak, yakın gelecekte bunun kısalması beklenmektedir.

Kalp: Devamlı çalışan bir organ olduğu için, görüntülemesi en güç olan organdır. Sadece çok hızlı bilgi toplayan teknikler (Ultrasound) veya kalp hareketlerine bağlanacak teknikler uygundur. NMR görüntüsünü kalp hareketlerine bağlamak mümkündür; böylece gerçek üç boyutlu görüntüler elde edilir ve istenilen düzlemde bunların tomogramı (tabakalı şekilleri) çıkarılabilir. Oksijen, zayıf bir paramanyetik maddedir ve sol karıncıktaki kan sağ taraftakiyle karıştırıldığında daha fazla NMR sinyaline sâhip olduğu kaydedilmiştir. Kalp karıncıklarında oksijen karışımlarını NMR görüntüleriyle izafi hesaplamak mümkündür. Bunun da doğuştan kalp hastalığı araştırmasında eşsiz bir değeri olacağı açıktır.

Sodyum, NMR'ye aşırı biçimde hassas bir elementtir. NMR sodyuma bağlanarak, kan birikimi görüntülemesi de mümkündür. Üstelik, normal miyokard (kalp adalesi), az miktarda sodyum ihtiva ederken, miyokarddaki bir hasar, sodyum-potasyum pompasında bir bozukluğa yol açar ve miyokard hücrelerine sodyum akar. Miyokard hasarının boyutlarını, sodyuma dayalı NMR görüntülemesi aracılığıyla tespit etmek mümkündür.

NMR; beyin tomografisinde pek iyi görünmeyen beyindeki farklı dokuları, en çarpıcı şekilde, ayrıntılarıyla gösterebilme özelliğine sahiptir. Beyin, beyincik, omurilik, beyindeki gri ve beyaz cevher, karıncıklar, beyin zarları vs. hepsi net olarak tefrik edilebilir. NMR, ayrıca beyin kanamalarında, beyin urlarında, menenjit, multipl skleroz gibi hastalıklarda da çok önemli bir muayene ve teşhis imkânı verir.

NMR'nin en ümit verici tekniklerinden biri de Fosfor 31 NMR'dir. İnsan vücudunda sâdece birkaç türlü fosfor bileşiği bulunmaktadır. Fosfor 31 (P_{31})in bu özelliği, NMR'ye, insan vücudundaki belirli fosfor bileşenlerini inceleme, haklarında kimyâsal netice elde etme imkânı sağlar. Bu teknikte fiilî olarak vücûdun içi incelenebilir ve belli noktalarda hangi bileşiklerin olduğu ve bu bileşiklerin karışım oranları belirlenebilir. P_{31} NMR kimyâsal bilgiler verebilmekte ve bâzı hastalık durumlarında yukarıdaki iki teknikten daha fazla bilgi verebilmektedir.

Ne yazık ki P_{31} NMR, proton NMR sistemine oranla daha az duyarlıdır. Bu yeni teknik, emekleme devresinde olsa bile, birtakım sonuçlar çıkarabilir. Hastayı iyonize radyasyona veya kontrast maddelerine tâbi tutmadan bilgi sağlamaktadır. NMR, üstün bir yumuşak doku farklılığını tespit edebilmesi ve normal-anormal doku farklılığını gösterebilmesi özelliklerine sâhip olması hâlinde büyük başarı sağlayacaktır.

NÜKLEER MANYETİK REZONANS (NMR-Kimyâ);

güçlü bir manyetik alan içerisine yerleştirilen atom çekirdeğinin yüksek frekanslı radyo dalgalarını seçimli olarak absorblaması (soğurması) olayı. Eşlenmemiş proton veya nötronu bulunan atom çekirdekleri manyetik alan içine konduğunda, manyetik alan etkisiyle yalpalama hareketi yapar. Çekirdeğin tabiî yalpalama frekansı, zayıf bir radyo dalgasının frekansına denk düşerse absorblama olur. Rezonans olarak adlandırılan seçimli enerji absorblanması, ya radyo dalgasının frekansını sâbit tutup çekirdeğin tabiî yalpalama frekansını ayarlayarak veya radyo dalgasının frekansını ayarlayarak gerçekleştirilebilir.

NMR yardımıyla bir çekirdeğin kendine has olan manyetik momenti ölçülebilir. Momentin değeri çekirdeğin içinde bulunduğu kimyâsal ortama bağlı olduğundan yapılan ölçümler kimyâsal maddenin molekül yapısını aydınlatmaya yarar.

NÜKLEER REAKTÖRLER;

Alm. *Atomreaktor (m),* **Fr.** *Réacteur (m) nükléaire,* **İng.** *Nuclear reactor.* Fen sahalarında, faydalı işlerde kullanılan ve ayarlaması mümkün zincirleme inşikaklar(yarılmalar) yapılmasına yarayan atom cihazı. Nükleer reaktör içinde, saf uranyum 235 kullanılmamaktadır. Süratleri rezonans enerjisine düşen nötronlardan, kâfî miktarının, uranyum 238 tarafından yakalanması önlenir. Kurtarılan bu nötronların hızı, daha azalıp, termik nötron olunca, inşikak (yarılma) yaparlar. Bunu başarmak için, tabiî uranyum parçası içine, nötron yakalamıyan çekirdekli atomlardan yapılmış maddeler karıştırılır. Bu maddelere (modaratör) denir ki, nâzım (tanzim edici) demektir. Süratle saçılan nötronlar, nâzım madde çekirdeklerine çarparak, enerjileri azalır. Tabii uranyum içine, nâzım madde konmazsa, zincirleme inşikak elde edilemez. Nâzım (düzenli) olarak, atom ağırlığı az olan maddeler kullanılır. Çünkü, bir nötron, büyük çekirdeğe çarpınca, sürati hemen değişmeden, ayrılır. Çok küçük çekirdeğe,

meselâ bir protona (yâni hidrojen atomunun çekirdeğine) çarparsa, birkaç çarpmada, bütün enerjisini kaybedebilir. Bugün nâzım madde olarak, saf grafit hâlinde, karbon yâni saf kömür kullanılmaktadır. İkinci derecede, döteryum ismi verilen ve hidrojen gazının bir izotopu olan madde kullanılır. Döteryum maddesi, ağır su ismindeki bileşiği hâlinde kullanılmaktadır. Hidrojenin çekirdeğinde, yalnız bir proton bulunduğu hâlde döteryum atomu çekirdeğinde bir proton ve bir nötron vardır. Yâni atom ağırlığı ikidir. Ağır su, grafitten daha elverişliyse de, elde edilmesi pek pahalıdır. Tabiî uranyum yerine, Uranyum 235'i çoğaltılmış uranyum kullanılırsa, nâzım olarak âdi; bildiğimiz su da kullanılabilir. İçerisinde uygun bir şekilde yerleştirilmiş, nâzım madde ile uranyum bulunan âlete (pil) denir. Bir reaktörde hâsıl olan nötronların hepsi, inşikak için kullanılmaz. Aksi hâlde, infilak olur. Yâni, bomba olur. Nötronların, bir inşikakta meydana gelip, yeni bir inşikak yapıncaya kadar geçen zaman, bir sâniyenin binde biri kadardır. Reaktörlerde, inşikaka sebep olacak nötron miktarını tanzim etmek çok mühimdir. Bu miktar az olursa âlet çalışmaz. Fazla olursa, infilâk hâsıl olur. Reaktörler çalışırken ısınır. Isınınca nötronların sürati artar ve reaktördeki maddeler de bozulur. Reaktörlerde soğutma tertibâtı çok mühimdir. Soğutma, ağır su veya ergimiş sodyum mâdeni veya uygun gaz (karbondioksit veya hidrojen veya helyum) akımı ile yapılır. Soğutma tertibatı ile işlemeyen reaktör, bozulur, çalışmaz. Soğutma tertibatı olunca atom bombası hâline dönmek tehlikesi olmaz.

Reaktörde uranyum 235 bitince, yenilemek lâzımdır. Bugün, reaktörlerde uranyum 238 izotopu da, nötron çarparak, plutonyum hâline çevrilip, bu inşikak ettirilir. Böylece, reaktör uranyum ile çok zaman çalışır.

Bugün reaktörler, toryum 232 elemanı (elementi) ile de çalıştırılmaktadır. Bu maddenin atom çekirdeği, bir nötron alarak, toryum 233 şekline döner. Bu izotop toryum ise, radyoaktif olup, iki kerre beta şuası (ışını) verdikten sonra, uranyum 233 hâline dönüyor ki, uranyumun bu izotopu da inşikak edebilmektedir.

Reaktörlerde hâsıl olan radyoaktif maddelerin bâzısı gaz hâlindedir. Bu maddeler ve inşikaklarda hâsıl olan gamma şuaları(ışınları), insan, hayvan ve nebâtlar için, çok zararlıdır. Bunları sızdırmıyacak şekilde, her reaktörü, mâden örtü ile sıkı örtmek ve betonarme içine almak lâzımdır. Ekseriya dörtte üçü toprağa gömülür. Etrafta, zararlı maddeleri haber verecek hassas âletler bulundurulur. İşçilerini, doktorlar sık sık muâyene eder. Atom sanayiinde çalışanların ölüm miktârı, diğer yerlerde çalışanlardan fazla değildir.

Uranyum bir mâden olup, arz (yer) kabuğunda, meselâ, bakırdan az değildir. Fakat, yer yüzünde çok yayılmış olduğundan, bir ton kayada, bir kilo veya birkaç gram bulunur. Bunun için, elde etmesi güç ve pahalıdır. Bir tonda on kilo bulunan filizine nâdir rastlanmaktadır. Afrika'nın ortasındaki Nijer topraklarında ve Kerala'da çok bulunmaktadır. Plutonyum, reaktör uranyum 238'den meydana gelen bir mâdendir. Çok zehirli olup, miligramın binde yedi miktarı insanı öldürür. Çok dikkatli ve gizli usûllerle serbest hâlde elde edilmektedir. Toryum mâdeni tabîatte mevcuttur ve miktarı, uranyumdan dört defâ fazladır.

Reaktörlerde kullanılan grafit, sun'î olarak Acheson usûlü ile elde edilmektedir. Bunun için kok tozu ile petrol hamur yapılıp, tedricen 800°C'ye kadar ısıtılır. Sonra elektrik fırınında 2800°C'de grafit hâlinde billurlaşır (kristalleşir).

Ağır su, âdi sudan daha az nötron yakalar. Termik nötron sürati saniyede 2500 metre olup, ağır suda, on sekiz bin kerre çarptıktan sonra tutulur. Böylece, tutuluncaya kadar 365 metre yol hareket etmiş olur. Âdi su içinde bir nötron, hidrojen çekirdeği tarafından tutularak döteryum hâsıl oluncaya kadar, ancak 17 santimetre hareket eder. Muhtelif memleketlerde, reaktörlerle elde edilen atom enerjisinden, elektrik fabrikaları çalıştırılmaktadır. İngiltere, Fransa gibi memleketlerde birçok atom merkezi vardır. Amerika'da, uçakla taşınabilen merkezler hazırlanmaktadır. Türkiye'de İstanbul'un Küçükçekmece tarafında kurulan reaktör, (1963)'te çalışmaya başlamış bulunmaktadır.

Bugün bütün milletler uranyum reaktörü yapıp işletmek, bu sûrette bol enerji, kuvvet kaynağı elde etmek için çalışmaktadır. Kömür ve benzin ocakları gibi, reaktörler de, harâret hâsıl edip, buhar kazanını kaynatarak elektrik yapan dinamoları döndürür. Böyle reaktör ilk olarak Amerika'da 1951'de işletildi ve 150 kilowatt kudretinde (gücünde) idi. Sonra, reaktörle işleyen denizaltı da yapıldı. Bugün Amerika'da, atom enerjisiyle çalışan gemiler, trenler, tanklar ve uçaklar yapmak için çalışılmaktadır. 1958'in son aylarında İngiltere'de 100.000 Kw.'lık reaktör çalıştırılmağa başlandı. Rusya'da ilk reaktör 1954'te çalıştırıldı ve 5.000 Kw.'lıktı. Pakistan da, yabancı milletlerin yardımı olmadan yaptığı reaktörü, 1962'de işletmeğe başladı. Uranyumla işliyen bir reaktör, uranyumdan 10.000 defâ daha fazla kömür kadar enerji vermektedir. Breeders kullanılarak bu enerji yüz misli artmıştır. Breederslerde uranyum 233 ve plutonyum kullanılmaktadır.

Uranyum reaktörü ile 800°C'den az sıcaklık elde edilmelidir. Çünkü, uranyum mâdeni 1100°C'de erir ve 660°C'de hacmi değişerek, koruma için örtülen kısımlar çatlar. Daha yüksek sıcaklık elde etmek

için, uranyum bileşikleri kullanılır.

Nükleer enerjiyle çalışan ilk yolcu gemisi (Savannah) 1965'te işletilmeye başlandı. Bu gemi, on bin ton yükle, Atlantiği yedi günde geçmektedir. Hızı saatte 38 kilometredir. Bu gemi, üç buçuk senede elli sekiz kilo Uranyum 235 kullanarak bütün yerküresini dolaşabilir. Başka gemilerde bu işi yapmak için, yüzbinlerce ton akaryakıt lâzımdır. Fakat geminin yapılması çok pahalıya mâl olmuştur. Atom enerjisiyle çalışan Nautilus denizaltı gemisi, 1957'de kuzey kutbunun buzları altından geç ti. Triton adındaki denizaltı gemisi de, 1960'ta seksen üç gün su yüzüne çıkmadan dünyâyı dolaştı. Polaris tipindeki denizaltıların onuncusu olan (Thomas Jafferson) gemisi, 1963 yılı başında Amerikan Deniz Kuvvetlerine katıldı. Güney kutupta çalıştırılan bir Amerikan reaktörü, 1500 kilowattlık elektrik enerjisi gücünde olup, bir metre boyunda, altmış cm çapındaki çekirdeği, üç yılda bir değiştirilmektedir. Bu enerji ile, ısı ihtiyacı da temin edilmektedir.

Nükleer reaktörler, kullanılış maksadına göre; güç reaktörleri, breeder (üretme) reaktörleri, test reaktörleri, hem üretme hem güç reaktörleri diye, kullanılan nötron akışına göre; yakıtına göre; katı yakıtlı, sıvı yakıtlı reaktörler diye, yakıt yükleme şekline göre; heterojen, homojen reaktörler diye, moderatör tipine göre ve soğutma sistemine göre isimlendirilirler.

Diğer enerji kaynaklarının tükenişi endişesi bütün dünyâyı nükleer santrallar kurmağa itmiştir. Nükleer enerjiden, mâden yataklarının ortaya çıkarılışında, yol ve kanal açma gibi işlerde de faydalanılmaktadır. Nükleer enerji silah sanâyiinde de kullanılmaktadır.

NÜKLEER SİLAHLAR;

Alm. *Kernwaffen,* **Fr.** *Armes nucléaires (f),* **İng.** *Nuclear weaponry.* Nükleer enerjiden faydalanılarak yapılan silahlar (Bkz. Nükleer Enerji). Nükleer enerji, bir atom çekirdeğinin parçalanması (fisyon) veya çekirdeklerin birleşmesi (füzyon) neticesinde elde edilir. Nükleer silahlar bu iki esasa dayanarak yapılırlar. Fisyon yoluyla elde edilen silahlara atom bombası (Bkz. Atom Bombası), füzyona dayanarak elde edilen silahlara ise Hidrojen Bombası ve Nötron Bombası adı verilir. (Bkz. Hidrojen Bombası, Nötron Bombası)

NÜKLEER TIP;

hastalıklara teşhis koymak ve tedâvi amacıyla vücut organlarının radyoaktif izotoplar kullanılarak incelendiği uzmanlık dalı.

Radyoaktif izotopların tıbbî maksatlı kullanımı 1940'lardaki atom çağıyla başlayıp birçok saha ve uzmanlık dallarında günlük kullanıma girmiştir. Radyonüklid maddeler de denilen bu izotoplar modern cihazlarla farkedilebilen ³ (gamma) ışınlarını yayarak enerjilerini açığa çıkarırlar. Bâzı radyonüklid maddeler ise β (beta) ışını yayarlar ki bunlar da bâzı laboratuvar tahlilleri ve serum analizlerinde kullanılabilirler.

Nükleer tıp teknikleri diğer radyografik tekniklere göre çok daha az bir radyasyon dozuyla klinik bilgi sağlayabilirler. Radyasyonun çoğu vücuttan kaçtığından hastanın aldığı doz çoğunlukla klasik bir göğüs röntgeni dozundan çok daha düşüktür. Bu tekniklerin çocuklarda da rahatlıkla uygulanabilen oldukça geniş bir güvenlik sınırı mevcuttur.

Radyonüklid maddelerin çoğu teşhis maksadıyla eser miktarda kullanılırken, küçük bir kısmı da radyasyon kaynağı olarak tedâvi maksadıyla kullanılmaktadır.

Nükleer tıpta kullanılan radyasyon kaynağı çeşitli şekillerde olabilir ve vücûda birkaç değişik yoldan verilebilir. Damardan, ağızdan, kas içine veya vücut boşluklarının içine zerk yoluyla uygulanabilirler. Radyonüklid maddenin cinsi de vücûdun hangi bölgesinin inceleneceğine bağlı olarak değişebilir. Meselâ, bir böbreğin fonksiyon görüp görmediğini araştırıyorsak kandan süzülebilen bir maddenin bir radyonüklidle birleştirilerek kullanılması gerekmektedir. Belirli organlarda yoğunlaşma eğilimi gösteren farklı izotoplar vardır.

Radyoizotopların yaydığı radyasyon, çeşitli radyasyon dedektörleri tarafından ölçülür. Radyasyonun kaydedilmesiyle vücuttaki dağılımı tespit edilebilir. Dokulardaki yoğunluğu çeşitli organlardaki anormal oluşumların varlığı, boyu ve biçimi hakkında bilgi verir.

Radyonüklid görüntüleme metodları:

Bir organın radyonüklidle incelenmesi o organın fizyolojik, biyokimyâsal özellikleriyle ve kullanılan radyonüklidin cinsiyle ilgilidir. Nükleer tıp metodları incelenen organın yapısal özelliklerinden ziyâde fizyolojisini ortaya koyar. Tiroid gibi bâzı özel organların başka alternatif inceleme metodu yoktur. Diğer organlardaysa radyografi ve radyonüklid görüntüleme birarada tamamlayıcıdır.

Birçok organın nükleer tıp teknikleriyle incelenmesi mümkündür. Tiroid, karaciğer, dalak, akciğer ve

beyin sintigrafileri birçok hastalığın teşhisinde yardımcı, yaygın olarak kullanılan metodlardır. Bir nükleer tıp departmanında en çok yapılan araştırma kemik sintigrafisi olup kanser taramasında sık kullanılan bir metoddur.

Nükleer tıbbın son yıllarda en hızlı gelişen kısmı kardiyovasküler görüntüleme olmuştur. Kalp sintigrafisiyle çeşitli kalp hastalıklarının teşhisi mümkündür. Talyum sintigrafisiyle koroner arter hastalığının olup olmadığı ortaya çıkarılabilir. Kalp damarlarında tıkanıklık varsa kalpte kan akımının azaldığı bölgede aktivite azalacaktır. İstirahatten sonra kanlanma azlığı geçmiyorsa eski bir enfarktüs bölgesi sözkonusudur. Bu metodda kurulan bir gamma kamera radyonüklid maddenin kalpten pasajı esnâsında sâniyede 25-100 görüntü kaydeder. Bilgisayar vâsıtasıyla bu görüntüler birleştirilerek yorumlanır.Nükleer kardioloji metodları, kardiologlara uygulaması zor olan klasik anjiografi tekniğine göre daha rahat bilgi elde etme imkânı sağlar.

Nükleer tıp metodları; hastâneye yatmaya gerek olmadan uygulanabilen, kolay ve yan etkisiz testlerden ibârettir. Bu testler sâyesinde vücûdun birçok organının işleyiş ve yapılarına âit güvenilir bilgiler elde edilir.

NÜKLEİK ASİTLER;

Alm. *Nukleinsaure (f. pl.),* **Fr.** *Acides (m. pl.) nucléiques,* **İng.** N*ucleic acids.* İnsan, hayvan, bitki, mikroorganizma ve virüs gibi bütün canlılarda bulunan ve kalıtsal özelliklerin nesilden nesile taşınmasını sağlayan kimyevî bileşikler. Tabîattaki en uzun polimerler (zincirli moleküller) olan nükleik asitler, yapılarında fosforik asit, organik baz ve pentoz şekerleri ihtivâ ederler. Zayıf, kırılgan moleküllerdir. Bileşikler, 1871'de İsviçreli biyokimyâcı Friedrich Miescher tarafından keşfedilmiştir.

İlk defâ hücre çekirdeğinde keşfedildiğinden dolayı, çekirdek asidi mânâsında "nükleik asit" adı verildi. Sonraki araştırmalar bu asitlerin hücrenin diğer bâzı kısımlarında da bulunabildiğini ortaya çıkardı.

Nükleik asitler organizmanın bütün genetik bilgilerini depolar ve yeni nesillere aktarır. Ayrıca hücrenin üremesi, protein ve enzim sentezi gibi birçok temel hayat olaylarını da yönetirler. Dolayısıyla "yönetici moleküller" olarak da isimlendirilirler. Nükleik asitler, organizmanın hücre yönetimi ve kalıtsal özelliklerle ilgili bütün bilgilerini ihtivâ eden ve bunları vakti geldikçe kullanan bir çeşit "bilgisayar hâfıza"sıdır. Nükleik asitler, yapılarına göre; **1) DNA (Deoksiribonükleik asit), 2) RNA (Ribonükleik asit)** olmak üzere iki gruba ayrılırlar. DNA'lar yapılarında "deoksiriboz" şekeri, RNA'lar ise "riboz" şekeri ihtivâ ederler. Bütün nükleik asitler, "nukleotid" denen birimlerden oluşurlar. Nükleotidler, nükleik asitlerin yapıtaşlarıdır. Baz, şeker ve fosfat birimlerinden oluşan kompleks moleküllerdir. Yapısında riboz şekeri taşıyanlara "ribonukleotid", deoksiriboz şekeri taşıyanlara "deoksiribonukleotid" denir. Taşıdıkları bazlara göre de "adenin nukleotid", "guanin nukleotid" gibi isimler alırlar. DNA deoksiribonukleotidlerden, RNA ribonukleotidlerden meydana gelir.

Deoksiribonükleik asit (DNA), daha çok kromozomlarda bulunur. Ribonükleik asit (RNA), hem çekirdek hem de hücre sitoplazmasında yer alır. Her ikisi de dünyâdaki yaşayan bütün varlıklarda mevcuttur ve bu iki bileşik olmaksızın hücre bölünmesi olamaz. Memelilerin spermleri sâdece DNA ihtivâ eder. Virüslerde iki nükleik asitten birisi bulunur.

Muhtevâ ve yapı: Nükleik asitler, binlerce mononükleotidden (birimden) meydana gelmiş zincirlerdir. Her birim parça, azotlu bir kökün bir şekere (DNA'da deoksiriboz, RNA'da riboz) ve bir fosfata bağlanmasıyla meydana gelir.

Her birim, 35 atomdan husûle gelir; birbirleriyle köprülerle birleşerek polinükleotidleri yaparlar. Burada azotlu baz değişim gösterir. Diğer kısım (-şeker-fosfat-şeker) monoton bir şekilde uzayıp gider. Azotlu dört ana baz vardır. Bu bazlar, Adenin, Guanin, Sitozin ve Urasil'dir. RNA'da Urasil, DNA'da Urasil yerine Timin (T) bulunur. A ve G, "purin bazlar" olarak bilinir ve "pirimidinler" diye anılan S, U ve T'den daha büyük moleküllerdir. Nükleik asit iplikleri o kadar küçüktür ki, ancak ileri derecede yüksek büyütmeleri olan optik dışı mikroskoplar ve elektron mikroskopları tarafından görüntülenirler (fotoğraflandırılabilirler).

Nukleotid parçaları taşıdıkları bazlara göre kodlanmış vaziyette hücrenin ırsî özelliklerini belirtirler. 1960'larda açıklamalı biyokimyâsal araştırmalar sonunda bu şifre çözülerek arka arkaya gelen üç nukleotidlik bir parçanın özel bir amino asit şifresini temsil ettiği keşfedildi.

Küçük virüslerin nükleik asitleri hemen hemen 6000 mononükleotid ihtivâ eder ve insan hücrelerindeki DNA kabaca 20.000 civârında mononükleotid ihtivâ eder. Bir virüs sâdece bir DNA molekülüne sâhipken insan hücrelerinin herbirinde 800.000 civârında DNA molekülü vardır. Sperm ve yumurta hücresinin herbirinde bu sayı yarı oranındadır. Fakat yumurta, sperm tarafından döllendikten sonra normal miktara ulaşır. Tabiî olarak insanda, bir virüse göre çok daha fazla sayıda genetik özellik vardır. Küçük bir nükleik asitte bile teorik olarak astronomik sayıda şifre düzenlenmesi mümkündür. Tek bir

DNA molekülü, ciltler dolusu ansiklopediden daha fazla genetik veya biyolojik mâlumatı taşıyabilir. İnsan hücrelerindeki bütün DNA'lar ucuca getirildiğinde 16 milyar km uzunluğa erişirler.

Genetik, devamlılığın sağlanması için döllenmeden sonraki hücre bölünmesi esnâsında veya mikroorganizmaların üremesi esnâsında, ebeveynden gelen DNA'nın kendinin kopyasını çıkarması gereklidir. Eğer meydana gelen kopya düzgün değilse, soya irsi olarak geçebilen bir mutasyona sebep olur ve kopya ederken meydana gelen bu yanlış, yeni bir mutasyon olana kadar gelecek nesillerde (kuşaklarda) devam eder. Uzun nükleotid dizisindeki ufak bir değişiklik, fark edilebilen bir **mutanta** (mutasyona uğramış birey) yol açabilir. Bu tip mutasyonların birikmesi sonucunda ırklarda bâzı değişiklikler meydana gelebilir. Radyasyon ve bilinen bâzı kimyevî maddeler nükleotid dizisinde değişikliklere yol açan mutasyonlara sebep olabilirler.

1. DNA (Deoksiribonükleik asit): Hücre çekirdeğinin kromozomlarının yapısında bulunur. Hayat sırrını şifreler, karakterleri nesilden nesile aktarır. Protein ve enzim sentezi gibi temel hayatla ilgili olayları yönetir. Yapısında bulunan deoksiriboz ($C_5H_{10}O_4$) şekerinden adını almıştır. DNA çift eksenlidir ve kendini eşleyebilir. Eksenlerinin nukleotid bazları karşılıklı olarak zayıf hidrojen bağlarıyla birbirine bağlıdır.

DNA molekülünde bazların karşılıklı bağlanma kaidesi:

DNA molekülünde A sayısı T sayısına, G sayısı da S sayısına eşittir.

A G

□□□=1 □□□=1'dir. (Bkz. DNA)

T S

2. RNA (Ribonükleik asit): Yapısında riboz ($C_5H_{10}O_5$) şekeri bulunur. Tek eksenlidir. DNA kalıpları üzerinde sentezlenir. Nükleotidlerinde A, U, S, G bazları bulunur.

RNA çeşitleri ve protein sentezi:

a) Mesaj RNA(mRNA)=Elçi RNA=Kalıp RNA: Protein sentezinde kalıp ödevini görür. Hücre çekirdeğindeki DNA modelinin bir ekseninin kopyası olarak sentezlenir. Sitoplazmaya geçerek protein sentezi için ribozoma yapışır. Adarda sıralanan nükleotidlerde her üç bazı bir şifre (mânâ) ifâde eder ve **Kodon** olarak adlandırılır. DNA'nın şifresi mRNA ya aktarılırken A $\rightarrow$ U, G $\rightarrow$ S, T $\rightarrow$ A, S $\rightarrow$ G olarak geçer.

b) Taşıyıcı RNA (tRNA)= Transfer RNA: Sitoplazmada bulunan küçük RNA'lardır. Her tRNA üç nükleotidden oluşur ve şifresine göre 20 çeşit amino asitten birini taşır. Üçlü şifresine **Antikodon** denir.

c) Ribozomal RNA(rRNA): Ribozomların yapısında bulunur. Ribozomlar, protein ve rRNA yapısındadırlar.

Protein sentezi: Hücre çekirdeğinin DNA'sındaki genetik mâlumat, hücreleri ve cinsleri birbirinden ayıran özel enzim ve proteinlerin sentezini yönlendirir. Bu proteinlerin üretimi, ribozomlar olarak bilinen, özel sitoplazmik yapılarda vuku bulur. Ribozomlar, yapılarında kendilerine has nükleik asit (ribozomal nükleik asit) ve protein ihtivâ eden organellerdir.

Protein sentezi, hücre çekirdeğindeki DNA'nın bir ekseninden mesaj RNA (mRNA)'nın sentezlenmesiyle başlar. mRNA'ya kalıplık ödevi gören DNA'nın eksenindeki şifre, mRNA'ya aktarılırken A $\rightarrow$ U, G $\rightarrow$ S, T $\rightarrow$ A, S $\rightarrow$ G olarak geçer. DNA'nın bir eksenindeki şifrenin mRNA'ya aktarılmasına **transkripsiyon** adı verilir. Sentezlenen mRNA, hücrenin delikli çekirdek zarından stoplazmaya geçerek bir ribozoma gidip yapışır. Her üç bazı bir mânâ (şifre) ifâde eder ve **kodon** adını alır. Karşı şifreler ise stoplazmada bulunan taşıyıcı RNA(tRNA)'larda bulunur. Her biri üç nükleotidden oluşan tRNA'ların üçlü şifrelerine de **antikodon** denir. Her tRNA bir amino asit taşır.

Ribozom, kendine yapışan mRNA boyunca kaymağa başlar. Her kodonda (şifrede) bir miktar durur. Antikodonu kodon şifresine uyan taşıyıcı RNA (tRNA), mesaj RNA'nın karşısına geçerek kodon ve antikodonlar birleşerek şifre çözülür. tRNA, taşıdığı aminoasidi ribozoma bırakır. Her şifre çözümünde amino asitler, ribozomda ard arda bağlanarak protein sentezi yapılır. Kodon ve antikodon şifre çözümlerinde bazlar belli bir kâideye göre karşı karşıya gelmek zorundadır. A $\times$ U, G $\times$ S karşı karşıya gelecek şekilde ´tRNA'lar ve mRNA'nın karşısına dizilirler. RNA'lardaki bilgilerin protein sentezine çevrilmesine **translasyon** adı verilir.

Hücrede 20 çeşit amino asit bilinmektedir. Her amino asit, belli bir tRNA tarafından taşındığına göre,

sitoplazmada en az 20 çeşit tRNA bulunuyor demektir. Amino asitlerin bağlanma bağlarına "peptit bağı" denir. Her peptit bağında bir molekül su (H_2O) açığa çıkar. (n) sayıda amino asit molekülünden meydana gelen bir protein molekülünün sentezinde (n-1) H_2O açığa çıkar. İki amino asitten meydana gelen bileşiğe dipeptit, üç aminoasitten oluşan tripeptit, çok sayıda amino asitten oluşana polipeptit denir.

1961'de birkaç fen adamı uygun ribozom, enzim, mRNA, tRNA, amino asit ve kimyevî enerji kaynağı karışımı kullanarak hücre dışında ilk protein sentezini gerçekleştirdiler.

İnsanlarda görülen birçok irsî hastalık muhtemelen DNA'nın baz dizilişindeki küçük değişiklikler veya mRNA teşekkül ederken kopya etme hatâları yönünden meydana gelmektedir. Meselâ orak hücreli anemi, anormal bir hemoglobin protein tipile karakterizedir. Bu anormal hemoglobin, protein zincirinde tek bir amino asidin değişmesine yol açan tek bir gen hasarı sonucunda ortaya çıkar.

NÜKLEUS;

Alm. *Zellkern (m),* **Fr.** *Noyau; nucléus (m),* **İng.** *Nucleus.* Hücre çekirdeği veya nüvesi. Bu teşekkül, hücrenin ana elemanlarından biridir. Birçok canlı hücrede, sitoplazmaya nazaran ışığı kırma farkı dolayısıyla, donuk kenarlı, parlak bir leke veya keskin sınırlı parlak bir kesecik hâlinde görülür. Şekli, genellikle bulunduğu hücreye benzeme temâyülündedir. Nükleus sayısı, kâide olarak her hücrede bir kabul edilir. Fakat insan vücûdunda bâzı iki nüveli hücreler de vardır. Leydig hücreleri, karaciğer hücreleri, mîde bezlerinin asit salgalayan hücreleri ve bâzı sinir hücreleri hep iki nüvelidirler. İki nüveli hücrelerin sayısı, yaş ilerledikçe artmaktadır.

Çok nüveli hücreler de vardır. Yüze yakın nüve ihtivâ eden osteoblastlar, decidua hücreleri, poliferasyon düğümlerinden çözülen hücrelerden olan dev hücreler hep böyledir.

Nükleusun (nüvenin) yapısında şu elemanlar bulunur: Nüve zarı, nüve iskeleti, nüve özsuyu ve nükleoller (çekirdekçik). Nüve zarıı delikli (porlu) olup, lipoprotein yapısındadır. Kalınlığı 60-70 Angıströmdür.

Nüve iskeletiyse Linin ve Kromatin olarak iki ayrı kısımdan meydana gelmiştir. Linin ağ şeklinde, nükleusu baştan başa kaplayan iplikçiklerdir. Kromatin ise büyük kısmı nükleoproteinlerden yapılan, nüvenin en dikkat çeken kısmıdır. Hücrenin fonksiyonunu sağlayan kromatin, nüvede, hücrenin cinsi ve fonksiyonuna göre değişik biçimlerde bulunur. Hücre, vazifesini kromatini meydana getiren RNA ve DNA'lar vâsıtasıyla yapar.

Nüve öz suyu, nüve iskeleti arasındaki boşlukları dolduran bir maddedir.

Nüve, hücrenin hayâtını temin için muhakkak lüzumlu bir yapıdır. Nüvenin hücreden ayrılması veya tahribi, bütün hücreyi mutlaka ölüme götürür. (Bkz. Hücre)

NÜMİSMATİK;

Alm. *Münzkunde, Numismatik,* **Fr.** *Numismatique,* **İng.** *Numismatic.* Metal paraları inceleyen, sikke ve madalyaların târihi ve tanımıyla uğraşan bilim dalı. Mâdenî para anlamına gelen Lâtince numisma kelimesinden türemiştir.

Antika özelliğinde olan sikke, madalya ve paralarda kullanılan mâdenleri ve bunların karışımlarını, ağırlıklarını, paraların yeryüzündeki dağılımlarını, şu veya bu türün yayılım alanını ortaya koyan nümismatik coğrafya, târih, dinler târihi, sanat târihi, ticâret sistemlerini inceleyen ekonomi târihi gibi birçok ilmin çalışmalarına ışık tutmaktadır. Ayrıca zamânımızda para koleksiyonculuğu ve diğer koleksiyonculuklara yön vermektedir. Pekçok merak sâhibinin elindeki koleksiyonlar nümismatik ilminin konusuna girmektedir.

İlk insan ve ilk peygamber Âdem aleyhisselamdan günümüze kadar gelen bütün insan toplulukları, bâzı kıymetli mâdenleri veya bunların değerlerine bağlı îtibârî kıymeti olan çeşitli maddeleri para olarak kullanmışlardır. Târihî araştırmalardan anlaşıldığına göre altın ve gümüş paraları yaygın olarak kullanan en eski topluluklar Anadolu ve Ege havzalarında yaşayan kavimlerdir. Roma'ya ilk gümüş para M.Ö. 269 yılında girmiştir.

Pakistan sınırları içinde bulunan İndus Nehri kıyılarında yapılan kazılarda M.Ö. 2900 yıllarına âit paralar bulunmuştur. M.Ö. 5. yüzyılda yaşayan Çin hanedanının altına resmî değer tâyin ettiği, ayrıca bakır ve kalaydan para bastırdığı bilinmektedir. Peygamber efendimiz zamânı, dört halîfe devri, Emevîler, Abbasîler, Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Osmanlılar zamanlarında da çeşitli ağırlıkta altın, gümüş ve diğer mâdenlerden para basılmış ve kullanılmıştır.

Nümismatiğin konusu olan para koleksiyonculuğunun başlangıcı Romalılara kadar gider. Roma

imparatorları ve bâzı ünlü kişiler eski paraları biriktirdiler. Bu sâyede meşhur para ve madalya koleksiyonları meydana geldi. Daha sonraki devirlerde paraların özellikleri, değerleri husûsunda inceleme eserleri yazıldı. E. Babelon'un **Yunan ve Roma Sikkeleri Üstüne İnceleme** (Traitèe des Monnaies Grec et Romaines) adlı eseri bunlardandır. Batı ülkelerindeki madalya müzelerince yayımlanan monoğrafiler veya belli bir yöredeki madalya ve paraların listelerini veren derlemeler yayınlandı. Batı dünyâsında ünlü koleksiyoncular ve nümismatik uzmanları ortaya çıktı. Müzelerde nümismatik bölümleri düzenlendi veya sâdece nümismatikle ilgili müzeler kuruldu.

Türkiye'de ise nümismatikle ilgili çalışmalar 19. yüzyılın sonlarında başladı. Ciddî ve sistemli bir çalışmaya 1880'de girişildi ve 1891'den sonra tasnif ve kataloglamaya geçildi. Hâfız-ı Küttüb Ali İsmail Gâlib, Mübârek Gâlib, Halil Edhem beyler, Osman Nuri Arıdağ, Ahmet Ziyâ Efendi, Reşad Bey, Ahmed Tevfik Bey, Mahrikizâde Cafer Paşa, Behzat Butak, Şerâfeddin Erel, Nûri Pere, İbrahim ve Cevriye Artuk, İsmet Ebcioğlu Türk nümismatiğin gelişmesine katkılarda bulundular.

Bugünkü adıyla İstanbul Arkeoloji Müzesi (Âsâr-ı atika müzesi) bu çalışmaların çekirdeğini teşkil eder. Bu müzenin nümismatik bölümü, günümüzde dünyânın sayılı ve önde gelen koleksiyonları arasında yer almaktadır. 1968'de kurulan Türk Nümismatik Derneği, ilk zamanlar Türk nümismatiğine önemli katkılarda bulundu. Ancak 1974 yılında çıkarılan 1710 sayılı eski eserler kânunundan sonra, sâdece özel koleksiyonların çerçevesinde kaldı. Türk Nümismatik Derneğinin 1976'dan beri çıkardığı bülten, nümismatikle ilgili gelişmeleri anlatan yayınlar arasındadır. Yapı Kredi Bankasının Nuri Pere tarafından kaleme alınan Osmanlı paralarına ilişkin kataloğu, İbrâhim ve Cevriye Artuk'un **İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu** ile mühendis Cüneyt Ölçer'in bâzı yayınları Cumhûriyet dönemi Türk nümismatiğiyle ilgili yayınlar arasında sayılabilir.

NÜZUL (Bkz. Felç)

O;

Türk alfabesinin on sekizinci harfi. Kalın, geniş ve yuvarlak seslidir. Fizik ve matematikte derece'nin sembolüdür. 20° Celsius, 36°26'00" gibi. Kimyada Orto'nun kısaltması, Oksijen'in sembolü (O)'dur.

O harfi, Fenike alfabesinde göz mânâsında kullanılır. Eski Mısır, Etrüsk ve Latin alfabelerinde bu harf göz şeklinde yazılırdı.

Göktürk alfabesinde o harfi u sesini belirtmek için de kullanıldı. Uygur alfabesinde o,ö,u,ü sesleri aynı işâretle gösterildi. Osmanlı alfabesinde o sesi kelime başında elif ve vav harfleriyle, kelime ortasında vav veya ötre ile gösterilirdi.

Türkçe'de normal olarak yalnız kelime başında ve ilk hecede bulunur. İkinci ve daha sonraki hecelerde o kullanılmaz. Oğul, ok, orta, oyun, otuz gibi kelimelerde o kelime başında; kol, yol, çocuk, boyun, koyun, komşu gibi Türkçe kelimelerde ise birinci hecede kullanılmıştır.

Fiillerde yarımak fiilinden gelen "yor" eki bu kaideye uymaz. Bileşik kelimeler (kara-kol) ile yabancı dillerden gelen kelimelerde bu kâideye uyulmadığı görülür (doktor, ambargo, bilanço, kadro vb.). Hattâ böyle kelimelerde "o" sesi "u" veya "a" ya dönüşür. (otomobil-domabil, horoz-horuz, avukat-avoka gibi).

O, ünlem: Hayret, memnuniyet, şaşırma gibi duyguları anlatmak için kullanılır. Ancak seste söylerken bir uzunluk vardır. "O! Bu cami ne kadar güzel."

O, üçüncü tekil şahıs zamiri: O bir çocuktu.

O, işâret sıfatı: Dünyâ hayâtının fâni olduğunu, o nîmeti çabucak kaybedeceğini düşün! Yalnız bu, şu işâret sıfatlarının yanında daha da uzağı ifâde eder, "bu ağaç, şu çocuk, o köy" gibi. Bu durum işâret zamiri için de aynı şekilde bir mânâ verir.

(O) çeşitli deyimlerde kullanılır. Onu bunu bilmem, o tarakta bezim yok, o gün, bu gün vb.

OAPEC (Bkz. Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Teşkilâtı)

OBİ NEHRİ;

Asya kıtasının ikinci uzun nehri. Suladığı havza olarak, Asya'nın en büyük nehri olan Obi, 5300 km uzunluğundadır. Dünyânın da beşinci büyük nehridir. Altay dağlarından çıktıktan sonra kuzeybatıya doğru akar ve Samarov yakınlarında en büyük kolu olan İrtiş'le birleşir. Ayrıca, Bert, İnyo, Çariş, Aley ve Tom gibi kollarını da alır. Uzun bir akış seyrinden sonra Salehard şehri yakınlarında Obi Körfezinde Kuzey Buz Denizine dökülür. Burası Kuzey Kutbu dairesinin içindedir.

Obi, geçtiği havzalarda, sulama ve daha çok elektrik enerjisi elde etmede kullanılır. Nehrin suları ilkbaharda karların erimesiyle çok kabarır ve su baskınlarına sebep olur. Obi'nin İrtiş'le birleştiği yerin

güneyinde Vasuiga bataklıkları uzanır. Bu bataklıklar 250.000 km2lik bir alanı kapladığı gibi yazın da hiç geçit vermez. Nehrin bazı yerlerinden ulaşımda istifâde edilmesine rağmen, kış boyunca her tarafı donar.

OBJEKTİF (Bkz. Fotoğraf ve Fotoğrafçılık)

OBLİGASYON;

Alm. *Abligation, Schuldverschreibung (f),* **Fr.** *Obligation (f),* **İng.** *Obligation; bond; debenture.* Borç senedi, tahvil, seri hâlinde çıkartılan ve çoğunlukla fâizli olan kıymetli evrak.

Bunlar genellikle hâmiline yazılı olarak düzenlenmekle birlikte nâma da yazılı olabilirler. Obligasyonlar, devlet, anonim şirketler veya medenî kânuna göre gayri menkul üzerine ödünç muâmelesi yapan kuruluşlar tarafından çıkarılabilir.

Devlet obligasyonları veya tahvilleri özel bir kânunla çıkartılabilmekte, bu kânunlarda düzenlenmeyen hususlar hakkında **Türk Ticâret Kânunu** hükümleri uygulanmaktadır.

OBSTRÜKSİYON;

Alm. *Obstruktion (f),* **Fr.** *Obstruction (f),* **İng.** *Obstruction.* Mâni olma, engelleme, geciktirme mânâlarında kullanılan bir parlamento deyimi. Bir tasarı veya teklifin görüşülmesi, bir kânunun geçmesi, incelenmesi, araştırılması gibi, yasama meclislerinin belirli bir faâliyetinin; bu konunun görüşülmesinin veya kânun teklifinin karşısında olan, siyâsî parti veya gruplarca, parlamenter taktik ve yollarla, geciktirilmesi veya engellenmesi işidir.

Bu mâni olma sırasında, çeşitli hareketler ve işlemler yapılabilir. Meselâ çok uzun teklifler verilmek sûretiyle asıl konuya girilmesini önlemek; toplantıya girmeyerek görüşmeler için gerekli meclis sayısının toplanmasını önlemek, toplantıyı güçleştirmek veya yaptırmamak; çok uzun konuşmalar yaparak veya görüşmeleri kasten uzatarak, zamanlı-süreli işleri (bütçe kânunu çıkarılması gibi) aksatmak; bâzı tasarı ve teklifleri "kadük" hâle getirecek bir hareket tarzı tâkip etmek. Hattâ bâzı âcil ve kritik konularda mecliste, heyecanı arttırıp, elektrikli bir hava meydana getirerek toplantıları tâtil ettirmek gibi taktikler obstrüksiyon çeşidi olarak göze çarpmaktadır.

Obstrüksiyon, sâdece demokratik ülkelerin parlamento toplantılarında görülmektedir. Hür olmayan ve demokrasiyle idâre edilmeyen devletlerin meclislerinde, herhangi bir engelleme veya geciktirme söz konusu olamaz. Herhangi bir tasarı veya teklif, çok yönlü olarak tenkit bile edilemez.

Bilhassa iktidârda koalisyon hükümetleri bulunduğu zamanlarda, Türkiye'de de, engelleme ve obstrüksiyonun aşırı olarak uygulandığı devreler olmuştu. Kuvvetli ve tek parti iktidârı olduğu dönemlerse engellemelerin fazla başarılı olamadığı zamanlardır.

OCAK;

Alm. *Feuerstelle (f), Herd, Kamin (m); Bergwerk (n),* **Fr.** *Foyer, réchaud (m); cheminé (f); mine (f),* **İng.** *Fireplace, furnace, oven; chimney; mine.* İçinde ateş yakılmaya yarayan yer. Eski çağlardan beri evlerde ısınmak, yemek pişirmek için ocaklardan faydalanılırdı. Kömür, taş ve mâden çıkarılan yerlere, zirâatçıların bostanlarda her çeşit sebze için ayırdıkları, etrâfını toprak parçalarıyla yükselttikleri yerlere de ocak ismi verilmektedir. Herhangi bir şeyin çok bulunduğu veya yapıldığı, belli bir maksat veya gâye için toplanılan yerlere de ocak denmektedir. Özel bir gâye ve hizmette kullanılmak üzere teşkilâtlı olarak kurulan, âile gibi bir arada yaşayan kuruluşlar da ocak ismini almaktadır. Osmanlılardaki Yeniçeri Ocağı bu şekilde kurulmuştur. Bugün halk arasında asker ocağı tâbiri de bu mânâda kullanılmaktadır.

Evlerde kullanılan ocağın târihi, insanoğlunun ateşi bulmasıyla başlar. İlk zamanlarda belli aralıklarla konan birkaç taşın meydana getirdiği ve içinde ateş yakıldığı yerler ocak olarak kullanılırdı. Daha sonraları insanların barındıkları yerlerin içinde ocak vâsıtasıyla ateşler yakılmaya başlandı. Odun olarak dayama denen kütükler yakıldı. Ortada da yanan ocağın dumanını dışarı atmak için barınakların üst kısımlarından delikler açıldı. Bu delikler sâyesinde dumanların dışarı atılması sağlandı. Bugün ocaklarda gördüğümüz baca şekilleri bu gelişmenin sonucunda ortaçağda meydana çıkarak, zamanımıza kadar çeşitli değişikliklerle geldi.

Eski Türk kabîlelerinde ocak ve ocaktan faydalanma vardı. Fakat bunlar göçebe hâlinde yaşadıkları için bacalı ocaklıkları mevcut değildi. Zâten ihtiyaç da yoktu. Türkler yerleşik düzene geçtikleri zaman kullandıkları ocaklarda da değişiklik oldu. Isınmak ve yemek pişirmek için etrafı kapalı, önü evin içine açık, üzerinde dumanı toplayarak dışarı atmak için bacası olan ocaklar yaptılar. Bunları evlerin duvarına gömülü olarak yapar ve bacasını da aynı duvarın içinden yukarı evin çatısına çıkarırlardı.

Ahî tekkelerinde, Selçuklu medreselerinde ve kervansaraylarda bu tip ocakları görmek mümkündür. Selçuklulardan sonra Osmanlılar zamânında gördüğü iş ve süslemecilik bakımından son derece güzel ocaklar yapıldı. Osmanlı-Türk yapı sanatında ocakların süslenmesi ayrı bir süsleme sanat dalı olarak gelişti. Bursa'da antika bir ocağın dış kısmı sökülüp kaçırılarak senelerce önce 1000 İngiliz lirasına satılması bunların kıymetini açıkça belirtmektedir.

Evlerde yapılan ocakların önleri açık olduğu için, yapımı büyük ustalıklar istemektedir. Yapılan ocakların bacaları çok iyi çekmelidir. Bunun aksi olursa ocak tüter ve dumandan durulmaz. Bunu önlemek için bacalar evlerin çatısını geçecek şekilde yapılmıştır.

Günümüzde modern şekilde yapılan evlerde ocağa pek az rastlanmaktadır. Daha çok salon ve oda süsleme maksadıyla şömine denen ocaklar yapılarak dekoratif bir görünüm verilmektedir.

Bugün ocak denilince, ısınmanın dışında yemek pişirmek için kullanılan ocaklar akla gelmektedir. Bunlar havagazı, kömür, gaz, elektrikli ocaklar vs. gibileridir.

ODA;

Alm. *Zimmer (n), Stube, Kammer (f),* **Fr.** *Chambre, salle (f), bureau (m),* **İng.** *Room, chamber; office; department.* Bir binâ veya evde, etrafı duvarlarla çevrilmiş, oturmaya, yatmaya yarayan bir veya daha fazla çıkışı olan bölmelerden her biri. Serbest meslek adamlarını içinde toplayan resmî birlik (Ticaret Odası, Hekimler Odası vb.). Yeniçeri kışlalarına verilen ad.

Yeniçeri Ocağı kurulduğu zaman ilk odalar Edirne'de yapıldı. İstanbul fethedildikten sonra Yeniçeriler İstanbul'a nakledilince Şehzadebaşı Câmii yeri ve karşısında, daha sonra da Aksaray tarafında yeni odalar inşâ edilmişti. Her orta ve bölüğün birer odası vardı. Acemi ocaklarının da ayrı ayrı odaları bulunurdu. Târihteki kayıtlara göre, Yeniçerilerin odalarının toplamı 199'dur. Bunların yüzü cemaat odası, altmış biri ağa bölükleri, otuz dördü sekban ve dördü de solak odasıydı. Odalara âit kapıların üzerinde orta veya bölüğün armaları bulunurdu. Odalar mutfak, kiler, çamaşırhâne, koğuş ve orta sofaları ile birlikte bir bütündü. Yeniçeri odaları hasırla kaplı idi. Halı ve kilim bulunmazdı. Bu hasırları yapmak için her sene Manyas'tan saz getirtilirdi. Oranın halkı, zamânı gelince sazları toplar, aksatmadan İstanbul'a gönderirdi. Odaların zeminleri çini tuğla ile döşenirdi. Yeniçerilerin odalarına yabancıların girmemeleri için kapılar konmuştu. Yeni odalardaki kapılar, âdet kapısı, ağa bölüğü kapısı, solaklar kapısı, meydan kapısı, çayır kapısı, et kapısı, karaköy kapısı olmak üzere yedi kapısı vardı. Nöbetçilerle korunan bu yedi kapının hepsi de Kânûnî Sultan Süleyman (1520-1566) zamânında açıldı.

Osmanlı pâdişâhları an'ane olarak birinci ağa bölüğü mensubuydular. Bu sebepten yeni odalarda bulunan bu bölüğün kışlasında pâdişâhlara mahsus taht-ı hümâyûn odası vardı. Ekserisi ahşaptan yapılan Yeniçeri odaları zaman zaman çıkan yangınlarda yanmış ve tâmir edilmiştir. Yeniçeri Ocağının kaldırılması sırasında (1826) odalardan bir kısmı yağlı paçavralar atılmak sûretiyle yakılmış, kalanlar da birkaç gün sonra yıktırılmıştır.

ODOMETRE;

Alm. *Kilometerzähler (m),* **Fr.** *Odométre (m),* **İng.** *Odometer.* Otomobil, bisiklet gibi hareketli vâsıtalarda alınan yolu kilometre veya mil olarak gösteren âlet. En çok bilineni otomobillerde kullanılanıdır. Odometrelerin çalışması, manyetizma ve elektrik enerjisiyle sağlanır. Bir araçta tekerleklerin bağlı olduğu milin etrâfına yerleştirilen dinamo ile üretilen elektrik, iletken kablo vâsıtasıyla odometreyi çalıştıran döner mıknatısa gelir. Bu mıknatıs, üzerinde uluslararası standartlara göre altı tâne disk bulunan kademeli bir milin dönmesini sağlar. Disklerin her biri sıfırdan dokuza kadar numaralıdır. En sağdaki disk her yüz metrede, diğerleriyse sağdan îtibâren sıra ile bir, on, yüz, bin ve on bin kilometrede bir değişir. Bu değişme, mıknatısa bağlı olan milin mekanik özelliğiyle mümkün olur. Böyle bir odometre toplam 99.999 kilometrelik ölçme kapasitesine sâhiptir. Aracın aldığı yol bu miktârı aşarsa odometre sıfırlanır. Cihazı kapasitesi dolmadan sıfırlamak normal olarak imkânsızdır. Bunun, kurcalanması veya benzeri bir şekilde yapılması ise yasaktır.

Bâzı vâsıtalarda normal odometrenin yanında arzu edildiği zaman sıfırlanabilen ikinci bir odometre bulunur. Bunlar iki yer arasındaki uzaklığı ölçmede kolaylık sağlarlar. Bir de karayolları ekiplerinin kullandığı yeni yapılan yolların uzunluğunu ölçmeye yarayan bilgisayara bağlı odometreler vardır. Bunlar hem çeşitli yerler arasındaki uzaklıkları, hem de gidilen toplam yolu otomatik olarak hâfızalarına kaydederler.

Kullanılmış araçların satışında, vâsıtanın kaydettiği toplam yolun çok mühim olması, odometrelere önem kazandıran bir başka husustur.

ODYOMETRE;

Alm. *Eudiometer (n),* **Fr.** *Odiomètre, audiomètre (m),* **İng.** *Audiometer.* Gazlar arasındaki reaksiyonlarda ortaya çıkan hacim değişikliklerini ölçmeye yarayan, gazları birleştirip ayrıştırmada kullanılan cihaz. Bir odyometre, esas olarak, derecelenmiş, çeşitli patlamalara dayanabilecek çok sağlam cam bir tüpten meydana gelir. Tüpün yukarı ucunda gaz doldurmaya yarayan bir musluk, alt ucunda ise yan taraftaki civa dolu kapla bağlantıyı sağlayan bir "U" borusu takılıdır. Yine üst kısımdan, tüpün içine iki platin elektrot sokulmuştur. Uçları birbirine değmeyen bu iki elektrot, bir Ruhmkorf makarasına (indüksiyon bobinine) bağlanır. Odyometreye gaz doldurmak istenince, tüpteki civa seviyesi musluğa kadar arttırılır, musluğa gaz verilen boru bağlanarak, civa tekrar yan kaba geçirilir. Tüpte bir basınç azlığı meydana geleceğinden gaz veya gazlar tüpe dolar. Daha sonra indüksiyon bobini çalıştırılarak, kaba yüksek voltaj uygulanır. Böylece istenilen birleşme, ayrışma meydana gelir.

Odyometrenin çalışma prensibini ortaya koyan ilk alet, Henry Cavendish'in 1781'de hidrojen ve oksijeni birleştirerek su elde ettiği metal cihazdır. Şimdi Londra Kraliyet Enstitüsü'nde bulunan bu mekanizmada hidrojen ve oksijen, biri birine bağlı iki kaba konuluyor, bu kaplara kıvılcım tatbik edilerek su meydana getiriliyordu. Cavendish'in metodunda bir miktar su yoğunlaşıp, bir miktârı da buhar hâlinde kaldığından reaksiyon ürünü suyun hakîkî miktârı tam olarak hesaplanamıyordu. Modern metodda ise, odyometrenin etrâfına ayrı bir cam tüp daha geçirilmekte, bu cam tüpte kaynar amil alkol sirkülasyonu yapılmakta ve bu sâyede suyun tamâmının buhar hâlinde kalması temin edilmektedir.

ODYOVİZÜEL EĞİTİM (İşitme-Görme ile Eğitim);

Alm. *Audiovisuelle Ausbildung (f),* **Fr.** *Education (f) audiovisuelle,* **İng.** *Audiovisual education.* Kulağa ve göze hitap eden eğitim şekli. Film, teyp, radyo, televizyon, model, video kullanılarak yapılan bir eğitim metodudur. Odyovizüel eğitimden maksat, öğrenmeyi kolaylaştırmak ve ilerletmektir. Eğitimciler; klasik metodlarla, ders kitabı ve sınıfta yalın olarak anlatılarak yapılan eğitimlerde neticeye gidilemediğini anlamış, daha değişik metodları araştırmaya başlamışlardır. En iyi öğrenme yolunun öğrencinin doğrudan doğruya konu ile ilgili tecrübelere girmesiyle olacağı anlaşılmıştır. Bu maksatla kitap ve sınıfta anlatılanlara ilâve olarak göze ve kulağa hitap eden araçlardan istifâde edilmeye başlanmıştır. Tatbikat öğrenmede, akılda tutmada, hatırlamada, düşünmede, ilgi ve hayal uyandırmada, kişilerin çevreye uyum ve yetişmesinde, bu cins eğitim araçlarının çok büyük etkisi olduğunu göstermiştir.

Normal eğitim maksadı ile uygulanmakta olan odyovizüel eğitim araçları iş, endüstri ve silahlı kuvvetlerde de tatbik sâhası bulur. Burada kullanılan araçlar arasında film projektörleri, radyo, televizyon, video, teyp sayılabilir.

ABD ve İngiltere'de odyovizüel eğitim, 1920'lerden beri muhtelif araçlarla faaliyettedir. 1970'lere kadar en çok kullanılan araçlar radyo, film ve televizyonlar olmuştur. Radyo ve televizyon yayın yolu ile eğitimi evlere kadar taşırken, film umûmiyetle lise ve üniversitelerde eğitim aracı olarak kullanılmıştır. 1970'lerden sonra video ile yapılan odyovizüel eğitimler ön sıraya geçmiş, kapalı devre televizyon yayınları eğitimin hizmetine girmiştir. Türkiye'de odyovizüel eğitim konusu çok yenidir. Radyo, televizyon yolu ile az da olsa odyovizüel eğitim başlamıştır. Videodan eğitimde faydalanma gitgide yayılmaktadır. Faydaları yanında maalesef odyovizüel eğitim araçlarının ahlâkî çöküntüyü giderek arttıran bir tesire yol açtığını da gözden uzak tutmamalıdır.

OECD (Bkz. Uluslararası Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtı)

OFSET (Bkz. Baskı ve Baskı Tekniği)

OFTALMOLOJİ;

Alm. *Augenheilkunde, Ophthalmologie (f),* **Fr.** *Ophthalmologie (f),* **İng.** *Ophthalmology.* Gözün yapısı, hastalıkları ve çalışması ile meşgul olan ilim dalı. Eski medeniyetlerde oftalmoloji, yaygın olarak uğraşılan bir bilim dalı idi. Mısırlıların M.Ö. 1550 yılına âit Ebers papirüslerinde, ileri oftalmoloji bilgisi dikkati çekmektedir. Bu bilgilerden, eski Mısırlıların bâzı klinik târifler yapmış oldukları öğrenilmektedir. Hipokrat'ın oftalmoloji bilgisi, kendinden çok önce yaşamış olan Mısırlılara göre çok geriydi. Daha sonra Romalılara kadar olan devirde, Celsus'un çalışmaları dikkati çekmektedir. Galen'in de oftalmolojiye katkıları olmakla birlikte, görmeyle ilgili olan teorisi çok yanlıştı.

Eski Yunanlıların çalışmalarını Arapça'ya tercüme eden İslâm âlimleri, bunların yanlışlarını ortaya koydular ve yaptıkları keşiflerle, kendilerine has bir oftalmoloji anlayışı geliştirdiler. Dokuzuncu asırda Huneyn bin İshak gözle ilgili eser yazmıştır. Onuncu asırda Ammâr ilk defâ katarakt ameliyâtını yaptı.

Ali bin Abbas ise Arabistan Yarımadasında görülen bâzı göz hastalıkları üzerinde de araştırmalar yapmış ve kendine göre mühim tedavi yolları tesbit etmiştir. On birinci asırda Ali bin Îsâ ilk defâ göz hastalıkları hakkında kitap yazmıştır. On üçüncü asırda İbn-i Nefis gözün yapısı ve görme olayını inceleyerek modern anlamda açıklığa kavuşturmuştur.

İslâm âlimleri, lisan olarak Arapçayı kullanmakla birlikte, Kurtuba (Endülüs) ile Bağdat arasında yaşayan çeşitli milletlere mensup kimselerdi. Ortaçağın sonlarına doğru, Avrupa'da İslâm medeniyetine âit kitaplar, Avrupalılar tarafından Lâtinceye tercüme edildi. Böylece Avrupa'da rönesansın temelleri atıldı. RomaİmparatorluğundaSalerno ve Montpellier'in okullarında, İslâm âlimlerinin kitaplarından yapılan tercümeler okutulmaya başlandı. On birinci yüzyılda Salerno'da öğretmen olan Constantinus Africanus, Arapça kitapları Lâtinceye tercüme ediyordu. Bu tercüme işi, yıllar geçtikçe artan bir hızla devam etti. O zamanlar oftalmoloji, her önüne gelenin yaptığı basit bir el hüneri durumundaydı. Seyyah pratisyen hekimler, katarakt ameliyatı yapıyorlardı. Avrupa'da ortaçağda ismi zikredilebilecek bir göz doktoru yoktu, fakat diğer konularla birlikte oftalmolojiye de el atmış Roger Bacon, Leonardo da Vinci gibi kimseler vardı.

Oftalmoloji, rönesansta pek gelişme fırsatı bulamadı. On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda göz anatomisi ve görme mekanizmasının anlaşılması ile gelişmeler başladı. On sekizinci yüzyılda önemli gelişmeler oldu. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında anestezi ve asepsinin uygulanmağa başlamasından sonra göz cerrahisi hızla gelişti, glokomun cerrâhî tedâvisi bulundu. Bilhassa 1851'de Helmholtz tarafından bulunan oftalmoskop âleti, oftalmolojide hayal edilemeyecek ufuklar açtı. 1911'de Gulstrand tarafından keşfedilen biyomikroskop ise, canlı gözün mikroskobik muâyenesini mümkün kıldı.

Gözün yapısı, çalışması ve hastalıkları (anotomisi, fizyolojisi ve patolojisi) üzerinde târih boyunca birçok hekimin kıymetli çalışmaları oldu. Göz anatomisine âit ilk şekiller, İslâm literatüründe göze çarpmaktadır. Şu anda mevcut olan bâzı Arapça el yazması kitapların metinlerinde şekillere bakılması söylenmektedir. Fakat şekillerin bulunduğu yapraklar kayıptır. Eldeki en eski çizim, dokuzuncu yüzyıla âit, Huneyn bin İshak'ın **Göz Hakkında On Risâle** kitabındadır. Huneyn bin İshak, aynı zamanda bilinen en eski göz hekimliği kitabının yazarıdır. Ali bin Îsâ ve Musullu Ammar'ın eserleriyle bu kitap Batı göz hekimliğinin ana kaynakları olmuş ve 18. yüzyılın sonuna kadar önemini kaybetmemiştir.

Hipokrat'tan önce göz anatomisine ait bilgiler, teferruatlı gözlemlerden ziyâde, spekülasyonlara dayanmaktaydı. Aristo, hayvan gözlerini inceleyerek bâzı gelişmeler elde etti. Daha sonra Galen'in çalışmalarından faydalanmışlar, diseksiyon (inceleme için yapılan özelliği bozmayan ayırma işlemi) ve çizimlerle çeşitli ilerlemeler kaydetmişlerdir.

On altıncı yüzyılda fizikçilerin görmeye âit yeni bilgiler elde etmeleriyle birlikte, modern göz anatomisine âit bilgiler ortaya çıktı. 1600'de Fabricius, lens (mercek)'in gözdeki gerçek durumunu gösterince, bugün bildiğimiz anatomik yapının temeli atılmış oldu.

Görmenin nasıl olduğu, eski zamanlardan beri üzerinde çok fikir ileri sürülen konulardan biri olmuştur. Bu konuda Yunan filozoflarının her biri ayrı bir fikri savunuyorlardı. Galen, görmeyi meydana getiren görme ruhlarından bahsetmekteydi.

İslâm medeniyeti zamânında, klasik fikirlerin aksine olarak, görmenin, gözden çıkan bir enerjinin sonucu olduğu iddia edildi. Daha sonraları, 10. yüzyılda yaşamış olan meşhur İslâm hekimi El-Râzî'nin, **Görmenin Tabiatı Üzerine** adlı derleme eserinde ise, gözlerin ışık neşredicisi olmadığı söylenmiştir. Ancak, 11. yüzyılda Hasan İbnül Heysem'e kadar, bu konuya mûteber bir izahat getirilememiştir. İbnül Heysem, geometri ve fizik üzerine çalışarak bir dizi optik problemi çözdü ve bilinenin aksine, cisimlerin kendilerinden çıkan ışınların göze gitmesi sonucu görüldüklerini ortaya koydu. İbnül Heysem'le birlikte, yalnız modern fizyolojik optik değil, aynı zamanda modern astronomi de başlamaktadır. İlk olarak okuma gözlüğünü bulan da, aynı âlimdir.

On altıncı yüzyılın sonlarında Kepler'in çalışmaları, İbnül Heysem'inkileri tamamladı. Kepler'le birlikte göz, İbnül Heysem'in ortaya koyduğu kânunlara uyan optik bir cihaz olarak düşünülmeğe başlandı. Gözün bu özellikleri bilinince miyopluğun önemi anlaşıldı ve gözlüklerin kullanılması bunun ardından geldi. Kepler, aynı zamanda gözün uzağa ve yakına uyumunu sağlayan akomodasyon olayını da ortaya çıkardı. İbnül Heysem'i tamamlayan bir diğer araştırmacı da Donders'tir (19. yüzyıl). Donders, gözün kırma kusurlarını akomodasyon bozukluğundan ayırdı ve miyopinin (yakını iyi görme, uzağı görememe) antitezi olarak hipermetropiyi (uzağı iyi görme) ileri sürdü. Göz fizyolojisindeki modern bilgilerin çoğu, 19. yüzyıldaki çalışmalarla elde edildi.

OFTALMOSKOP;

Alm. *Augenspiegel (m), Ophthalmoskop (n),* **Fr.** *Ophtalmoscope (m),* **İng.** *Cophthalmoscope.* Göz küresinin, funduz (göz dibi) denilen iç kısmını muâyene için kullanılan âlet. 1850'de Van Helmholtz

tarafından geliştirilen oftalmoskop, bugün her pratisyen hekimin kullandığı lüzumlu bir âlettir. Oftalmoskop, bir ışık kaynağı, merkezinde deliği olan bir içbükey küresel ayna ve çeşitli merceklerden meydana gelir. Bu mercekler, aynanın merkezindeki deliğe uyarlar ve dönen bir diskin etrafına yerleştirilmişlerdir, kolayca çevrilebilirler.

Işık kaynağı kendinden olan modern oftalmoskoplar, göz dibinde geniş bir aydınlatma ve gözleme sahası sağlarlar. Elektrik oftalmoskoplardan önce, yansıtmalı oftalmoskoplar kullanılmaktaydı. Bu metodda, hastanın başının arkasındaki ışık kaynağından gelen ışık, açılı bir ayna vâsıtasıyla gözbebeğine yansıtılarak göz dibi incelenmekteydi. Mevcut oftalmoskopların birbirine yardımcı olan iki çeşidi vardır: Direkt ve indirekt oftalmoskop.

Direkt oftalmoskoplar: Hastanın gözüne ait ışığı kırıcı, ortamları büyütücü bir sistem olarak kullanılırlar. Muâyene edenin ve hastanın gözünde kırma kusuru yoksa küçük, düz, 15 misli büyük bir görüntü elde edilir. Hipermetrop bir göz, daha geniş bir sâhayı daha az bir büyütme ile görür. Miyop göz ise, daha küçük bir sâhayı daha fazla bir büyütme ile görebilir. Muâyene eden kimse, hastanın gözbebeğine yaklaştıkça gözdibinde görülen sâha artar. Bu, bir anahtar deliğinden bakmaktaki duruma benzer. Hasta ve muâyene edenin gözünde bulunan orta derecedeki hipermetropi ve miyopiler, oftalmoskoptaki lensler (mercekler) vâsıtasıyla telâfî edilebilir.

Pilli ve şarjlı el oftalmoskopları mevcuttur. Tekrar doldurulabilen nikel-kadmiyum pilleri daha iyi ve parlak bir aydınlatma sağlamaktadır.

İndirekt oftalmoskoplar: Bunlarda +13 ile +30 diyoptrilik konveks bir mercek kullanılır. Bu mercek, hastanın gözünün 3-5 cm önünde tutulup, gözün iç kısmından yansıyan ışınları mercek ve muâyene eden göz arasında, gerçek ve ters bir hayal elde etmek üzere odaklamaya yarar. İndirekt oftalmoskopi için daha şiddetli bir ışık kaynağına ihtiyaç vardır. Başa monte edilebilen yüksek ışık kaynağının geliştirilmesi, bu tekniğe çok faydalı olmuştur. Yeni geliştirilen binoküler indirekt oftalmoskoplar sâyesinde, aynı kişiyi iki kişinin gözlemesi ve aynı anda bakmaları mümkün olmaktadır.

OĞULOTU (Melissa officinalis);

Alm. *Melisse (f),* **Fr.** *Mélisse (f),* **İng.** *Lemon balm.* **Familyası:** Ballıbabagiller (Labiatae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Batı ve Güney Anadolu.

Haziran-ağustos ayları arasında beyazımsı pembe veya sarımsı renkli çiçekler açan, yol kenarlarında ve ekilmemiş yerlerde rastlanan, limon kokulu, 30-100 cm boylarında, çok yıllık otsu bitkiler. Gövdeleri dört köşeli ve tüylü, yaprakları saplı, oval şekilli ve incedir. Çiçekler, birkaçı birarada, saplı ve çevrel durumdadır.

Kullanıldığı yerler: Yapraklarında tanen, reçine ve uçucu yağ vardır. Uçucu yağında sitral, sitronellal, geraniol ve lineol vardır. Yapraklar yatıştırıcı, mîdevî, gaz söktürücü, terletici ve antiseptik etkilere sâhiptir. Daha çok çay hâlinde kullanılır.

OĞUZ HAN;

Hun-Oğuz destanı kahramanı. Nûh aleyhisselâmın torunu olan Türk'ün neslinden Kara Hanın oğludur. Allah'ın varlığına ve birliğine inanırdı. Üstün kahramanlık ve teşkilâtcılık vasıflarına sâhipti. Gençliğinde, Oğuz boylarının canına ve malına zarar veren korkunç bir canavarı öldürerek meşhur oldu. Mîlâttan önceki bin yılı içinde, Asya ve Avrupa kıtalarındaki devletleri itâati altına aldı. Âzerbaycan, Kafkasya, Anadolu, Irak, Suriye'ye sefer edip, Şam'a kadar geldi. Oğuz Hanın bu seferinden pekçok coğrafî millet ve boy adı zamânımıza kadar gelebilmiştir (Bkz. Oğuz Kağan Destanı). Destanî Oğuz Hanın, Türkçe "Alp Er Tunga", Çince "Mete", Farsça "Efrâsiyâb" olduğu da rivâyet edilir.

OĞUZ KAĞAN DESTANI;

Türk destanlarından. Hun-Oğuz destanları grubundandır. Oğuz Kağan Destanının beş ayrı yazması vardır. Çağatayca, Farsça ve Uygurca yazmalardaki **Oğuz Kağan Destanı;** Oğuz boyları, Türk dili, edebiyatı, folkloru, târihi ve kültürü hakkında bilgi verir. Bu yazmaların özeti şöyledir:

Nuh aleyhisselâmın oğlu Yâfes'in büyük oğlu Türk, doğuda yerleşmişti. Bunun ülkesineTürkistan denildi. Türklerin ilk atası olan Türk'ün oğullarından büyüğü Kara-Han, Karı-Sayram şehrini başşehir edinmişti. Yaylakları, İpanç şehri yakınlarındaki Or-Tag ile Kür-Tag, kışlakları da Porsuk şehri yanındaki Kara-Kum idi. Kara-Hanın kardeşleri; Or-Han, Kür-Han ve Küz-Han adlarını taşıyorlardı. Kara-Han, hârika olarak doğan oğluna bir yaşında iken ad koyacağı sırada, bu çocuk; "Ben sarayda doğduğumdan, adım Oğuz olsun." deyince, herkes şaşırmıştı. Allah'ın varlığına ve birliğine inanan Oğuz, putperest annesinin sütünü sâdece bir defâ emdi. Babası, Oğuz'u, kardeşinin kızı ile

evlendirmek isteyince o, Hak dîne girmeyi reddeden amcasının kızları ile evlenmedi.

Oğuz, gençliğinde; yılkıları (at sürüsü) ve insanları yiyen, çok korkulan, azgın bir canavarı öldürerek büyük şöhret kazandı. Oğuz'un, teklif edilen kızlar ile evlenmeyiş sebebini öğrenen babası Kara-Han ile amcaları, onun gizli ve kendi dinlerine uymayan bir din taşıdığını anlayarak, bir av sırasında öldürmeyi plânladılar. Suikastı anlayınca, baba ve amcasını öldürdü. Avlanırken Gök-Işık içinde beliren Gök-Kızı ile evlendi. Gök-Kızından üçüz oğlu olup; Gün-Han, Ay-Han, Yıldız-Han, bir rivayete göre de Gün-Alp, Ay-Alp, Yıldız-Alp adlarını verdi. Başka bir gün yine avlanırken, göl içindeki küçük bir adada, dünyâ güzeliGöl-Kızını gördü. Bununla da evlenen Oğuz, Göl-Kızından doğan üçüz oğullarına Gök-Han, Dağ-Han, Deniz-Han, başka bir rivâyete göre de Gök-Alp, Dağ-Alp, Deniz-Alp adlarını verdi. Sonra, Oğuz Han bütün halkını toplayarak, ulu bir toy (ziyâfet) verdi. Kırk yerde ağır sofralar kurdurdu. Toydan sonra Oğuz Han, beğler ile halka yarlıg (ferman) çıkararak, şöyle buyurdu:

"Ben sizlere oldum Kağan.
Alalım yay hem de kalkan.
Tamga olsun bize boyan
Gökbörü olsun oranı
Demir çıdalar olsun orman
Avlakta yürüsün kulan
İşte deniz, işte muran
Gün olsun tuğ, gök korıkan."

Bundan sonra Oğuz Han, dünyânın dört yönüne yarlıg yazdı. Elçilere verip gönderdi. Bu fermanlarda şöyle deniyordu:

"Ben Türklerin kağanıyım; dünyânın dört bucağının da hâkimi olsam gerekir. Sizlerden itâatinizi istiyorum. Kim benim buyruğuma baş eğerse, el olursa, hediyelerini kabul eder, kendisini dost sayarım. Her kim de baş eğmezse, ona gazab eder, üzerine ordu çekip, baskın yapar, hemen astırıp, yok ederim!".

Bu sırada sağdaki Çin Kağanı, kıymetli hediyelerle elçisini gönderip, itâatini saygı ile arz etti; onunla dost oldu. Soldaki Urum Kağan, itâatlerini bildirmediğinden ordusunu çekip, onların üzerine yürüyen Oğuz Han, kırk gün sonra Muzdağ (Buzdağı) eteğine gelince otağına güneyden bir ışık girdi ve içinden, gök tüylü, gök yeleli iri bir erkek böri (kurt) çıktı. Bu Gök-Böri konuşarak, Oğuz Han'a; "Ben senin orduna kılavuz olarak önde yürüyeceğim." dedi ve böyle yaptı.

Muzdağdan sonra Gök-Börinin kılavuzluğunda batıya yürüyen ordusunun başındaki Oğuz Han, İtil-Müren (Volga Nehri) boyundaki Karadağ önünde yapılan savaşta, kalabalık ordulu Urum-Kağanı yendi, kaçırttı. Urum-Kağanın kardeşi olup, Oğuz'a itâat eden ve saklandığı kaleleri teslim eyleyen Urum-Beğin oğluna, itâatle teslim olması üzerine, Türkçe saklayan, koruyan manâsında "Saklar" (Eslar/Slav) adı verildi. Zaferden sonra, Uluğ-Ordu Beğ adlı birisi, ulu ağaçlardan yaptığı kayıklarla, orduyu İtil'den öteye-batıya, geçirdiğinden, Oğuz Han onu mükâfâtlandırarak, İtil'in batısındaki ülkeleri ona bağışladı ve kendisine oğyuk-ağaç mânâsında Kıpçak-Beğ adını verdi.

İtil Nehri kuzeyinden karanlıklar ülkesinde yaşayan Kıl-Barak veya İt-Barak kavmini de itâat altına alan Oğuz Han, anayurdu korumak için, Uygun uruğunu vazifelendirmiştir. Anayurttan, Afgan ve Hind üzerine sefere çıkan Oğuz Han, yolda her zaman bindiği ala aygırı kaçıp, tepeleri dâimî karlı Muzdağın karları içine gitti. Buna çok üzülen Oğuz, ordusundaki cesur, soğuğa dayanıklı bir beğin, dokuz gün içinde gidip bu atı karlar içinde tutup, getirmesine çok sevindi. Onu mükafâtlandırarak Tanrıdağlar bölgesinin karlı yaylaklarını ona bağışlayıp; "Sen, buradaki beğlere baş ol ve senin adın hep Karluk olsun." dedi.

Afgan ve Hind ellerini fethetti. Sonra, İran üzerine Horasan'a yürüdü. Yolda, duvarları altından, pencereleri gümüşten, çatısı ve kapısı demirden ulu bir konak gördüler. Bunun kilitli kapısını açmak, çok zor olduğundan, Oğuz Kağan pek becerikli, hünerli bir kişi olan askerlerinden Tömürdü-Kağul adlı birisine, Kal-Aç diyerek, buranın kapısını açmasını buyurdu.Seferde yağmalar ve savaşlarda alınan ganimetlerini taşımak için ağaç araba yapan usta askeri çok beğenen Oğuz Han, ona yüklü arabanın yürürken çıkardığı"Kang-Kang" sesine göre Kanglı adını verdi.

Oğuz Han, Dağıstan'daki Tarku ve Derbend bölgelerini fethederek oradan Şirvan, Aran, Mugan ve Gürcistan ülkeleri üzerine gelip buraları da feth eyledi. Yaz sıcağında, ordusuyla Sabalan ve Arar dağlarındaki Alatağ (Ağrı Dağı) yaylaklarında ordusu ile yayladı. Her iki dağa da Türkçe adlar verildi. Oğuz Hanın, bu çevrede fethettiği ülkeye Türkçe Azar-Baygan adı verildi.

Oğuz Han, Alatağ yaylasında iken Gürcistan, Irak, Anadolu ve Suriye ülkelerine elçiler gönderip, itâat etmelerini bildirdi. Kış gelince Mugan Çölünü geçerek, ordusu ile orada ve Kür ile Aras nehirleri arasındaki Aran (Karabağ) kışlağında kışladı. Baharda Gürcüler itâat ettilerse de sonradan caydılar.

Oğuz Han, kendi oğullarını, iki yüzer kişi ile bu küçük kavmin üzerine gönderdi ve buradan ordusuna erzak tedârik ettirdi.

Alatağ'dan ordusu ile sefere çıkan Oğuz Han, Anadolu ve Irak üzerine yürüdü. Buraların ululari gelerek, savaşmadan itâat ettiler. Kış bastırınca, Oğuz Han, ordusu ile Dicle Nehri boyunda kışladı. İlkbaharda Şam üzerine yürüdü. Bütün Raka ve Şam ülkesi itâat ettiyse de üç yüz altmış kale kapılı Antakya şehri direnince, bir yıl süren kuşatmadan sonra, burası da zaptedildi. Oğuz Han, Antakya'da tahta geçti. Yanındaki doksan bin askerini bu şehre yerleştirip, kışladı. Askerlerin çoluk çocuğunu da bu ulu şehirde barındırdı. Bu şehirden Altı oğlunu (Filistin ve Mısır ülkeleri) Tekfur'un üzerine öncü olarak gönderdi. Eğer itâat etmezse ordusu ile kendisinin de geleceğini bildirdi. İki gün ve iki gece süren savaşta yenilen Tekfur, yakalanarak Antakya'da Oğuz Hana gönderildi. Oğuz Han itâatini arz eden Tekfur'u haraca bağlayıp yeniden kendi ülkesine hâkim tâyin etti. Yunan ve Frenk ülkesinin durumunu Tekfur'dan öğrenen Oğuz Han, üç oğlunu Yunan, üç oğlunu da Frenk ülkelerini itâat ettirmeğe gönderdi. Tekfur da kendi elçisi ile bu iki ülkeye tez elden şu haberi yolladı: "Bu Oğuzlar, çok büyük kudret ve kuvvet sâhibidirler. Güneşin doğduğu yerden buralara kadar bütün ülkeleri ellerine geçirmişlerdir. Onlara hiç kimse dayanamaz. Siz de kendi isteğinizle, yıllık vergi vererek, onlara itâat ediniz. Karşı çıkıp da halkınız kırılmasın." Sonunda, Frenk ve Yunan ülkeleri itâat edip, haraca bağlandılar. Üç yıl Antakya'da kışlayan Oğuz Han, Bağdat İsfahan yolu ile İran'a gelip, Demevan Dağından, Horasan-Herat (Afgan) yolu ile ülkesine dönmeğe karar verdi.

Oğuz Han Amuderya'yı geçerek, Ilak ülkesindeki Semerkand bölgesine vardı. Buhara sınırındaki Yalbulağaz mevkiine geldi. Anayurduna erişti. Elli yılda dünyâyı feth eden ulu cihangiri, Kanglı ve Uygurlar, dokuz günlük yoldan gelerek karşıladılar. Kürtak Yaylağına gelen Oğuz Han burada, bin evi doyuracak koyun ile dokuz yüz kısrak kestirerek, ulu bir toy verdi. Oğuz Hanın yanında soylu, yaşlı, uzun tecrübeli ve ak saçlı bir Düşüme(vezir) vardı, adı Uluğ-Türk idi. Bu vezir, bir gün rüyâda gördü ki, bir Altın Yay doğudan batıya doğru gidiyor. Uyanıp, rüyâyı, Oğuz Hanın ve neslinin cihan hâkimiyetine tâbir etti. Bunun üzerine Oğuz, oğullarını çağırıp, avlanmalarını istedi. Büyükler doğuya, küçükler batıya doğru ava çıktılar. Gün, Ay, Yıldız yolda bir Altın-Yay; Gök, Dağ, Deniz de yolları üzerinde üç Gümüş-Ok bularak dönüp babalarına getirdiler. Buna çok sevinen Oğuz Han, okların herbirini küçük oğullarının birisine verdi: "Ok, yaya tabidir, onu atarken de öyle olunuz" dedi. Sonra dönüp, Altın-Yay'ı üçe bölerek, her parçasını büyük oğullarından birisine verdi: Bunlara, Boz-Oklar dedi. Sonra, büyük kurultay toplayarak, yanına kırk kulaç boyunda bir direk diktirip, üzerine bir altın tavuk koydu ve dibine bir Akkoyun bağladı; soluna da kırk kulaçlık direk diktirip, üzerine bir Gümüş-Tavuk koydurdu ve dibine bir Karakoyun bağladı. Oğullarından Bozokları, sağ (doğu) yanına, üç-okları da sol (batı) yanına oturtarak, kırk gün, kırk gece yiyip içtiler. Ulu toy yaptılar. Sonra Oğuz Han ülkesini altı oğlu arasında bölüştürdü ve rûhunu teslim etti.

OĞUZLAR;

bugün; Türkiye, Balkanlar, Âzerbaycan, İran, Irak ve Türkmenistan'da yaşıyan Türklerin ataları olan büyük bir Türk boyu. Oğuzlara Türkmenler de denir. Oğuz kelimesinin türeyişiyle ilgili çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Kelimenin boy, kabîle mânâsına gelen "Ok" ve çokluk eki olan "z"nin birleşmesinden "Ok-uz" (oklar, koylar) anlamında olduğu ileri sürüldüğü gibi, oyrat (haşarı, yaramaz) kelimesinin eş anlamlısı olduğunu iddiâ edenler de vardır. Ancak kelime, Anadolu ağızlarında "halim selim, ağırbaşlı" mânâlarına da kullanılmaktadır. Arap kaynaklarında ise "guz" veya "uz" şeklinde geçmektedir.

İlk zamanlar Üçok ve Bozok adlarıyla iki ana kola ayrılmış olan Oğuzlar, daha sonraki devirlerde, Dokuz Oğuz, Altı Oğuz, Üç Oğuz adlarında boylara da ayrıldılar. Oğuzlar, yirmi dört boydan meydana gelmişti. Bunlardan on ikisi Bozok, on ikisi Üçok koluna bağlıydı. Târihçiler, hazırladıkları cedvellerde Oğuz boylarının adlarını, sembollerini ve ongunlarını(armalarını) göstermişlerdir. Buna göre, Bozoklar; Kayı, Bayat, Alka Evli, Kara Evli, Yazır, Dodurga, Döğer, Yaparlu, Afşar, Begdili, Kızık, Kargın; Üçoklar ise; Bayındır, Peçenek, Çavuldur, Çepnî, Salur, Eymur, Ala Yundlu, Yüreğir, İğdir, Büğdüz, Yıva, Kınık boylarına ayrılmışlardı. Bugün Türkiye'de yirmi dört Oğuz boyuna âit işâret ve yer adlarına çok rastlanmaktadır.

Oğuz adına ilk defâ YeniseyKitâbelerinde rastlanmaktadır. Barlık Irmağı yöresinde bulunan bu kitâbelerde; "Altı Oğuz budunda" sözü yeralmaktadır. Öz Yiğen Alp Turan adlı bir beye âit olan bu kitâbelerin yazıldığı devirde, Oğuzlar, Göktürklerin hâkimiyeti altında altı boy hâlinde Barlık Irmağı kıyılarında yaşamakta idiler.

Altıncı yüzyıldan îtibâren Göktürklerin idâresinde toplanan Türk kabîlelerinden bir kısmı gibi Oğuzlar da kendi aralarında birlik kurarak Tula-Selenga ırmakları bölgesinde Dokuz-Oğuz Kağanlığını meydana getirdiler. Göktürk kağanlığının, Kutluğ tarafından 682'de ikinci defâ kurulmasından sonra, Göktürkler, hâkimiyetlerini kabul etmeyen Oğuzlar üzerine yürüdüler. Tula Irmağı kıyısında yapılan kanlı bir savaşta Oğuzlar yenildiler. Fakat, Göktürklerin hâkimiyetini kabul etmediler. İlteriş Kağan, Oğuzlar

üzerine birçok sefer düzenledi ve Baz Kağanı öldürdü. Oğuzların merkezi Ötüken ve çevresini ele geçirdi. Bu yenilgi karşısında İlteriş Kağan'ın hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalan Oğuzlar, Göktürklerin Kırgız seferine katıldılar. Göktürk hâkanlarından Bilge Kağan zamânında isyân ettiler. Bir sene içinde bir kaç defâ harbe giren Oğuzlar; yenilerek, geri çekildiler. Daha sonra Dokuz-Tatarlar ile ittifâk kurarak Göktürklerle mücâdele ettilerse de yine bozguna uğrayarak, Çin taraflarına göç ettiler. Bir müddet sonra tekrar eski yurtlarına döndüler. Bu mücâdelelerde zayıflayan Göktürkler, 745'te Uygurlar tarafından yıkıldı. Bu esnâda Uygurlara yardım eden Oğuzlar, Uygur Devletinin dayandığı başlıca boylardan biri oldu. Uygurlarla birlikte Basmıl ve Karluklara karşı savaştılar. Fakat zaman zaman Uygurlara karşı da isyân etmekten geri durmadılar. Eski müttefikleri Dokuz-Tatarlar ile birleşerek Uygur Kağanı Moyunçur'a karşı cephe aldılar. Zaman zaman Çin'e gittiler. Daha sonra Çin'den çıkarak eski yurtlarına döndüler. Uygur Devletinin yıkılması üzerine batıya göçerek Sir Derya (Seyhun) kıyılarına ve onun kuzeyindeki bozkırlara yerleştiler. Onuncu yüzyılda göçebe hayâtı yanında yerleşik bir hayât sürmeye de başladılar. Göçebe Oğuzlar daha ziyâde koyun, at, deve, sığır yetiştiriciliği ve ticâretle uğraşıyorlardı. Yerleşik Oğuzlar ise, Sabran (Karacuk), Suğnak, Karnak, Sütkent gibi şehirlerde oturuyorlardı. Onuncu asırda henüz Müslüman olmamış olan Oğuzlar, inanışları gereği bir takım ibâdet ve âyinleri yerine getiriyorlardı. Ancak yaşayış bakımından İslâmiyete uygun tarafları vardı. Soy temizliğine ehemmiyet verirlerdi. Bilhassa zinâ gibi suçların cezâsı ölümdü.

Onuncu asrın başlarındaOğuzlar, Mâverâünnehr çevresinde yerleşip, Yabgu denilen hükümdârın idâre ettiği bir devlet kurdular. Devlet ve millet işlerinin bir mecliste istişâre edildiği ve su-başı denilen ordu kumandanı, Yabgu'nun vekîli ve nâibi olan Kültekin, İnal ve Tarkan ünvânlarını taşıyan memurlar vardı. Oğuzların bu sıradaki başşehirleri, Sir Derya kıyısındaki Yeni Kent idi. Yabgu Devleti zamânında Oğuzlar, Üçok ve Bozok diye iki kısma ayrılmışlardı.

Onuncu asrın sonlarında İslâm dînini kabûl ederek iyice güçlenen Oğuzlar, komşuları Peçenekler ve Hazarlar ile savaşlar yaparak onları yendiler. Fakat 11. yüzyılın ortalarında, Oğuzların İslâm dînini kabul etmemiş olan bir kısmı, Kıpçakların baskısıyla yurtlarını terk ederek Karadeniz'in kuzeyinden Tuna boylarına, oradan da Balkanlara indiler. İslâm dîniyle şereflenmedikleri için etrâflarını saran Hıristiyan devletlerin baskısıyla kısa zamanda benliklerini kaybederek, örf, an'ane ve geleneklerini unuttular. Eriyip, yok oldular. Geri kalanları da Bizans hizmetine girdiler. 1071'de yapılan Malazgirt Meydan Muhârebesine Bizanslıların yanında katıldılar. Fakat çok geçmeden Selçuklular tarafına geçtiler.

İslâm dînini kabul eden Selçuk'un idâresindeki Oğuz boyları ise, Oğuz Yabgu Devleti hükümdârının, kendilerine kötülük yapacağından çekinerek, yurtlarından ayrılıp İslâm diyârı olan Horasan taraflarına gittiler. Mâverâünnehr'de kalan diğer Oğuz boyları da, Kıpçakların hücûm ve baskıları sonunda dağıldılar. Böylece Oğuzlar Devleti yıkıldı. Yerlerinde kalan Oğuzlar ise Karaçuk dağları bölgesinde, Mankışlak'da ve Seyhun Nehri kıyılarında yerleştiler. Daha sonra Karahıtayların ve Karlukların baskısı netîcesinde, Horasan'a gelip Selçuklulara tâbi oldular.

Selçuk'un büyük oğlu Arslan İsrâil, Horasan'da hâkimiyet kurup, diğer Oğuz boylarını idâresi altında topladı. Daha sonraları, Tuğrul ve Çağrı Beyler idâresindeki Selçuklular, Sâmânoğulları ile ittifâk kurarak, Karahanlılara ve Gaznelilere karşı mücâdele ettiler. Selçukluların başarılı idâreleri sebebiyle pekçok Oğuz boyu onların hâkimiyetinde toplandı. Birçokları yerleşik hayâta geçti.

Selçuklu Devletinin kurulmasında esas rolü oynayan Oğuzlar ve diğer Oğuz boyları, 11. yüzyılın ikinci yarısından îtibâren akın akın İran, Irak, Anadolu ve Sûriye'ye doğru yayıldılar. Selçuklu Devletinin sınırlarını Ceyhun Nehrinden Akdeniz'e kadar genişlettiler. İslâmiyeti kabul etmeden önce dünyevî maksatlar ve kuru cihângirlik için çalışan, harp eden ve soylarının temizliğiyle tanınan Oğuzlar, İslâm dînini kabul ettikten sonra, Allahü teâlânın yüce dîni olan İslâmiyeti yaymaya gayret ettiler. Gittikleri yerlerde doğruluğun, adâletin, ilmin ve medeniyetin müdâfîliğini yaptılar. İnsanlara hizmet etmek, ilmin ve medeniyetin yayılmasını sağlamak için pekçok câmi, medrese, kervansaray, hamam ve köprü yaptırdılar. Büyük Selçuklu, Türkiye Selçukluları, Akkoyunlular, Salgurlular, Artukoğulları, Karamanoğulları, Ramazanoğulları, Dulkadiroğulları veOsmanlı devletlerini kurarak İslâm dîninin yayılmasına hizmet ettiler. İslâmiyetin ve Müslümanların yok edilmesi için çalışan Haçlılara karşı parlak zaferler kazandılar. İslâmiyete, ilme ve adâlete karşı olan ortaçağ Avrupa'sına pekçok yenilikleri götürdüler. Dokuz yüz sene boyunca, kurdukları devletlerin sınırları içinde yaşayan bütün unsurlara karşı İslâm dîninin emirleri doğrultusunda hareket ederek, hizmet ettiler. Bugün Türkiye, Âzerbaycan, İran, Türkmenistan, Afganistan, Irak ve Suriye'de yaşayan Türkler, Oğuzların neslindendir.

Oğuz teşkilâtı, yirmi dört boyun çıkardığı sülâleler ve meşhûr şahsiyetleri:

Boz-Oklar: Dış Oğuzlar da denip, Sağ kolu teşkil ederler. (Bkz. Oğuz Kağan Destanı)

1. Gün-Alp/Gün-Han: Sembolü şâhin. Oğulları: a) Kayıg/Kayı-Han: "Sağlam, berk" mânâsındadır. Üç kıta ve yedi denize altı yüz yıldan fazla hâkim olan Osmanlı sülâlesi bu boydandır. Kayı Boyundan

Ertuğrul Gâzi ve her biri birer müstesnâ şahsiyete sâhip çoğu dâhî, cihangir, kumandan, şâir ve sanatkâr olan Osmanlı sultanları, Kayı Han neslinin kıymetini göstermeye kâfidir. b) Bayat: "Devletli, nîmeti bol" mânâsındadır. Maraş ve çevresine hâkim olan Dulkadiroğulları, İran'da Kaçarlar, Horasan'da Kara Bayatlar, Maku ve Doğubeyazıt hanları, Kerkük Türkmenlerinin çoğu bu boydandır. **Dede Korkut** kitabını 1480'de Hicaz'da yazan Tebrizli Hasan ve meşhûr şâir Fuzûlî bu boydandır. c) Alka-Bölük/Alka-Evli: "Nereye varsa başarı gösterir" mânâsındadır. Türkiye ve Âzerbaycan'daki Alaca, Alacalılar adı taşıyan yerler bu boyun hâtırasıdır. d) Kara-Bölük/Kara-Evli: "Kara otağlı (çadırlı)" mânâsındadır. Karalar ve karalı gibi coğrafî yer adları bunlardan kalmadır.

2. Ay-Alp/Ay-Han: Sembolü kartal. Oğulları: a) Yazgur/Yazır: "Çok ülkeye hâkim" mânâsındadır. Ab-Yabgu devrindeki Yenibent Yabguları, Batı Türkistan'daki Cend Emirleri, Kara-Daş denilen Horasan Yazırları, Ahıska'dan aşağı Kür boyundaki Azgur-Et (Azgur Yurdu) Kalesi, Kürmanç Kürtlerinin Azan Boyu, Toroslardaki Gündüzoğulları Hânedânı bu boydandır. b) Tokar/Töker/Döğer: "Dürüp toplar" mânâsındadır. Yenikentli Vezir Ayıdur, Harput-Diyarbakır-Mardin hâkimleri, Artuklular, Sincar-Siverek, Suruç arasında hâkim eski Caber Beyleri, Memlükler devrinde Halep Döğeriyle Hama Döğerleri, bugünkü Mardin-Urfa arasında yirmi dört oymaklı Kürt Döğerleri, Hazar Denizi doğusundaki Saka Boyu Takharlar; Şavşat'taki Ören kale, To-Kharis ve Malatya'nın Tokharis bucağı, Dağıstan'daki Digor ve Kars ve Arpaçay sağındaki Digor kazâsı bu boydan hâtıradır. c) Totırka/Dodurga/Dödürge: "Ülke almak ve hanlık yapmak" mânâsındadır. Sivas doğusundaki Tödürgeler bu boydandır. d) Yaparlı: "Misk kokulu" mânâsındadır. Zaza Çarekliler ve misk ticâreti yapan Yaparı Oymağı bu boydandır. Yaparı Oymağının Akkoyunlu ve Giraylı câmilerinin mihrap duvar harcına bu güzel itriyattan kattıklarından hâlâ hoş kokmaktadır. Diyarbakır ve Kırım'da hâtıraları vardır.

3. Yıldız-Alp/Yıldız Han: Sembolü tavşancıl. Oğulları: a) Avşar/Afşar: "Çevik ve vahşî hayvan avına hevesli" mânâsındadır. Hazistan Beyleri, Konya'daki Karamanoğulları, İran'daki Avşarlı Nâdir Han ve Hânedânı, Ürmiye ve Horasan Afşarları bu boydandır. b) Kızık: "Yasakta pek ciddi ve kuvvetli" mânâsındadır. Gaziantep, Halep ve Ankara çevresindeki Kızıklar, Doğu Gürcistan'da ve Şirvan batısındaki ovaya Kızık adını verenler bu boydandır. c) Beğdili: "Ulular gibi aziz" mânâsındadır. Harezmşahlar, Bozok/Yozgat-Raka/Halep çevresindeki Beğdililer, Kürmanç Badılları bu boydandır. d) Karkın/Kargın, "Taşkın ve doyurucu" mânâsındadır. Akkoyunlu-Dulkadiroğlu ve Halep-Hatay bölgesindeki Kargunlar, Doğu Anadolu ve Âzerbaycan'daki ilkbaharda eriyen karların suları ile kopan sel ve su kabarmasına da Kargın/Korkhun denilmesi bu boyun adındandır.

Üç-Oklar: İç Oğuzlar da denilip, sol kolu teşkil ederler.

1. Gök-Alp/Gök Han: Sembolü sunkur. Oğulları: a) Bayundur/Bayındır: "Her zaman nîmetle dolu yer" mânâsındadır. Akkoyunlular sülâlesi, İzmir'den Âzerbaycan'daki Gence'ye kadar Bayındır adlı yerler bu boydan gelir. b) Beçene/Beçenek/Peçenek: "İyi çalışkan, gayretli" mânâsındadır. Karadeniz kuzeyi ile Balkan Yarımadasına göçen ve 1071 Malazgirt ile 1176 Miriokefalon Meydan Muhârebelerinde Bizanslılardan ayrılarak Selçuklular safına geçen Peçenekler, Dicle Kürmançlarının iki ana kolundan güneydeki Beçene Kolu, Ankara-Çukurova Halep bölgelerindeki Türkmen oymaklarından Peçenekler bu boydandır. c) Çavuldur/Çavındır: "Ünlü, şerefli, cavlı" mânâsındadır. Türkmenistan'da Mangışlak Çavuldurları, Çorum çevresindeki Çavuldur ve Anadolu'daki Çavdar Türkmen oymakları, Erzurum ve çevresindeki Çoğundur adlı köyler bu boyun adından gelmektedir. d) Çepni: "Düşmanı nerede görse savaşıp hemen çarpan, vuran ve hızlı savaşan" mânâsındadır. Rize-Sinop arasındaki çok usta demirci Çepniler veÇebiler, Kırşehir, Manisa-Balıkesir çevresindeki ve Kars ile Van bölgelerinde Türkmen Oymağı Çepniler bulunmaktadır.

2. Dağ-Alp/Dağ Han: Senbolü uçkuş. Oğulları: a) Salgur/Salur: "Vardığı yerde kılıç ve çomağı ile iş görür" mânâsındadır. Kars ve Erzurum hâkimi Salvur Kazan Han Sülâlesi, Sivas-Kayseri hükümdârı âlim ve şâir Kâdı Burhâneddîn Ahmed ve Devleti, Fars Atabekleri, Salgurlular, Horasan'daki Teke-Yomurt ve Sarık adlı Türkmenlerin çoğu bu boydandır. b) Eymür/Imır/İmir: "Pek iyi ve zengin" mânâsındadır. Akkoyunlu, Dulkadirli ve Halep Türkmenleri içindeki Eymürlü/İmirlü oymakları, Çıldır ve Tiflis'teki iyi halıcı ve keçeci Terekeme Oymağı bu boydandır. c) Ala-Yontlup/Ala-Yundlu: "Alaca atlı, hayvanları iyi" mânâsındadır. Yonca kelimesi bu boyun hâtırasıdır. d) Yüregir/Üregir: "Dâimâ iyi iş ve düzen kurucu" mânâsındadır. Orta Toros ve Çukurova Üç-Oklu Türkmenlerinin çoğu, Adana'daki Ramazanoğulları bu boydandır.

3. Deniz Alp/Deniz Han: Sembolü çakır. Oğulları: a) Iğdır/Yiğdir/İğdir: "Yiğitlik, büyüklük" mânâsındadır. İçel'in Bozdoğanlı Oymağı, Anadolu'da yüzlerce yer adı bırakan İğdirler, İran'da büyük Kaşkay-Eli içindeki İğdirler ve Kars'ın Iğdır kazâsı, bu boyun hâtırasıdır. b) Beğduz/Bügdüz/Böğdüz: "Herkese tevâzu gösterir ve hizmet eder mânâsındadır. Dicle Kürtleri ilbeği olup, hazret-i Muhammed'e (sallallahü aleyhi ve sellem) elçi giden (622-623 yılları arasında Medîne'ye varan), Bogduz-Aman Hânedânı temsilcisi ve Kürmanç'ın iki ana kolundan Bokhlular/Botanlar, Yenikent-Yabgullarından onuncu yüzyıldaki Şahmelik'in Atabegi Kuzulu, Halep Türkmenlerinden Büğdüzler bu boydandır. c)

Yıva/Iva: “Derecesi hepsinden üstün” mânâsındadır. Büyük selçuklu Sultanı Melikşâh (1072-1092) devrinde Suriye ve Filistin’i feth eden Atsız Beğ, 12. yüzyılda Hemedân batısında Cebel bölgesi hâkimleri Berçemoğulları, Haçlıları Halep çevresinde yenen Yaruk Beg, Güney-Âzerbaycan’daki Kaçarlu-YıvaOymağı bu boydandır. Ankara’da çok makbûl yuva kavunu bu boyun yerleştiği ve adları ile anılan köylerde yetişir. d) Kınık: “Her yerde aziz, muhterem” mânâsındadır. Büyük ve Anadolu Selçuklu devletleri, Orta Toroslardaki Üçoklu Türkmenler, Halep-Ankara ve Aydın’daki Kınık Oymakları bu boydandır.

OHM;

Alm. *Ohm (n),* **Fr.** *Ohm (m),* **İng.** *Ohm.* Elektrikte direnç birimi. Bir iletkenden geçen elektrik akımına karşı iletkenin gösterdiği direncin birimidir. Bir iletkenin iki ucu arasına 1 voltluk bir gerilim uygulandığında, bu iletkenden 1 amperlik akım geçerse bu iletkenin direnci 1 ohmdur. 1983’teki “Milletlerarası Elektrik Kongresi”nde tarif edilen “milletlerarası ohm” ise, 106,3 cm uzunluğunda 0°Cve 14,4521 gram olan cıvanın bir doğru akıma gösterdiği direnç olarak târif edilmiştir. Burada civanın bir milimetre karelik kesite sâhip olduğu da kabul edilmektedir. Bir mikroohm, 0,000.001 ohm’a ve bir mega-ohm, 1.000.000 ohm’a eşdeğerdedir.

1 ohm=1 volt/1 amper

OHM, George Simon;

Alman fizikçisi. 1789’da Erlangen’de doğan Ohm 1854 yılında Münih’te öldü. Çocukluğunda babasının yanında çalıştı. Öğrenimini bitirip, matematik ve fizik öğretmeni olarak hayâta atıldı. Sırasıyla Köln Kolejinde, Berlin Harp Okulunda bu görevleri yaptıktan sonra, 1833’te Nürnberg Politeknik Okuluna ve 1849’da Münih Üniversitesine fizik profesörü olarak tâyin edildi. Bu görevleri sırasında, elektrik akımının temel kânunlarını hazırlamak için devamlı çalıştı, ölümünden sonra ismi, kânununun birimi hâline geldi. Çalışmaları sırasında, elektrokinetik olaylar için ilmî terimleri târif etti. Elektrik akımını, bir sıvının debisiyle potansiyel farkını ise bir düzey farkıyla karşılaştırarak elektrik miktârını, şiddetini, elektromotor kuvvetini tanımladı. 1830’da pillerdeki kutuplanma olayını (Anot-Katot) açıkladı. 1843’te Canavar Düdükleri Teorisini kurmaya esas olan, insan kulağı ile sinüzoidal titreşimler arasından sinüzoidal dalgaları ayırt edebilecek özelliğe sâhip olduğunu kesin olarak ispatladı. 1852’de kristal camlardan polarize edilerek geçirilen ışık ışınlarını inceledi.

Ohm Kânunu: Elektrikî direnci târif eden kanun. George Simon Ohm tarafından 1827’de ortaya konulan ve bir iletkenden geçen I akım şiddeti amper, potansiyel farkı V veya Elektromotor kuvveti volt olarak alınırsa R direnç ohm olarak bulunur. Bunlar arasındaki Bağıntı I= V/R’dir.

OK VE OKÇULUK;

Alm. *Pfeil (m) und Bogenschiessen (n),* **Fr.** *Fléche (f) et tir (m) á l’arc,* **İng.** *Arrowand archery.* Yayla gerili kirişe takılarak uzağa atılan, ucu sivri, düzgün ince ve kısa çubuk. Ateşli silahların keşfinden önce savaşlarda ve avcılıkta, daha sonra da sportif maksatlarla kullanılmakta olup, yay ile atılmaktadır.

Okun, sap ve ucu sivri bir demir başlıktan müteşekkil olup, uzunluğu, ağırlığı ve genişliği yaya göre değişmektedir. Her ok her yayda kullanılmayıp, yayın ağırlığı azaldıkça okun ağırlığı da azalır. Meselâ altı dirhem ağırlığındaki ok, yüz dirhem; beş dirhem ağırlığındaki ok da doksan dirhem ağırlığındaki yay ile atılır. Yay, kıvrık ve esnek bir cisim olup, iki ucuna bağlanan ipin gerilemesiyle oku fırlatmaktadır. Eskiden manda boynuzundan yapılırken daha sonra ağaç, mâden ve başka değişik maddelerden de yapılmıştır.

Okun baş tarafını teşkil eden ok başı, önceleri de çakmak taşından yapılırdı. Sonra bunun yerini bronz, demir ve çelikten mâmül maddeler almaya başladı. Ok başı küçük, kemikli olanlara “peşrev” denilmektedir. Okun ucundaki sivri demir, kemik gibi sert maddeler, okun havada baş tarafının önde uçmasını, çarptığı yere derin girmesini sağlamaktadır. Okun bu parçasına “temuren, temren” denilmektedir. Günümüzde oku hâlâ silah gibi kullanan Güney Amerika yerlileri, oklarının ucuna kürar denilen ve sinir uçlarını felç edip düşmanlarını büyük ızdıraplar içinde yavaş yavaş öldüren bir zehir sürerler. Ok sapının arka ucunda, yay ipinin üzerinde durmasına ve ipi kuvvetle çekmeye yarayan bir kertik bulunur. Sap üzerindeki “yelek” denilen kuş tüyleri ve kanatçıklar, okun havada düzgün uçmasını sağlamaktadır. Zırhlı elbiseleri delmek için sapa bağlanan ve kurşun topuzlar ile takviye edilen oklara kurşunlu ok denilmektedir.

Ok, boy îtibariyle; tarz-ı has, kiriş endâm ve şem endam olmak üzere üç çeşittir. Tarz-ı has, ok sapının boğazı ince ve uzunluğunun üçte bir yerinden başlayarak kalınlaşan, sonra da baldıra doğru incelen oklara denilmektedir. Boğazı, göğsü ve baldırı aynı incelikteki oklara “kiriş endam” boğazı ince, uzunluğunun üçte biri tok ve sonra giderek inceleşen oklara da “şem endam” denilir. Ok boyları, yirmi

santim ilâ iki metre arasında değişmektedir.

Ok, çam ve gürgen başta olmak üzere muhtelif ağaçlardan, kamıştan yapılır. Kayın ağacından yapılanlara "hadenk" denir. Ağaçlar önce kurutulup, sonra ikişer santim kalınlığında kesilir ve "kuştere" denilen âletle düzeltilir. Bu vaziyette iki ay durduktan sonra mûtedil harâretli bir fırında sararıncaya kadar bırakılır. Fırınlama meselesi çok mühimdir. Çünkü harâret fazla olursa ağaçlar yanıp kavrulabilir. Az olunca da ağırlığını muhafaza edip hareketi yavaşlatabilir. Fırından çıkartılan ağaçlar havadâr ve rutûbetsiz bir yerde on gün sonra yine rutubetsiz bir mahzende üç beş sene bekletilip ok yapmaya uygun hâle getirilir. En kıymetli oklar; Çanakkale'nin Bayramiç kazâsı Çavuş köyü yakınındaki Kumunç Dağından kesilen çamlardan yapılırdı.

Araplar ve Türkler yaycılık ve ok atmada çok ileri bir seviyeye ulaşmışlardı. İslâmiyetten önceki ustalıklarını Müslüman olduktan sonra daha da geliştiren Araplar arasında uzakta, hareket hâlindeki bir ceylanı ânında vurabilen kimselere "rammet-ül hadak" (gözünden vurucu) denilirdi. Eshâb-ı kirâmın büyüklerinden ve Cennetle müjdelenmiş olanlardan (Aşere-i mübeşşereden) biri ve büyük bir kahraman olan Sa'd bin Ebî Vakkâs radıyallahü anh okçuların pîri idi. İslâmiyet yolunda ilk ok atan o olup, Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem); **"Allahü teâlâ oklarını kuvvetli ve isâbetli, duâlarını makbul eylesin."** diye duâsını aldığı için attığı hiçbir ok boşa gitmemiştir. Çok nişancıydı. Uhud Gazâsında Peygamber efendimiz düşmandan gelen okları yerden toplayıp ona verirdi: **"At ya Sa'd Anam babam sana fedâ olsun."** buyururdu. Resûlullah Sa'd bin Ebî Vakkâs hâriç, hiç kimse için ana ve babasını birlikte fedâ üzere mübârek ağzına almamıştır. Peygamber efendimizin; **"Ok atmasını ve ata binmesini öğreniniz."** ve **"Oyunun faydası olmaz, yalnız ok atmayı öğrenmek, atını terbiye etmek ve âilesi ile oynamak haktır. Ok atmasını öğrenip sonra unutan bizden değildir."** şeklindeki hadîs-i şerîfleri bütün harp vâsıtalarının hazırlanması ve kullanılmalarının sulh zamânında öğrenilmesini emir ve teşvik buyurmaktadır.

Ok, eski Türklerde de millî silah olarak kabul edilmekte, çeşitli destan ve halk hikâyelerinde ondan bahsedilmektedir. Oğuz kelimesinin "oklar" mânâsına (ok+z) geldiğini, z'nin çoğul eki olduğunu iddia eden lenguistler de mevcuttur. Gerçekte "-z" eki birden çok şeyler için kullanılmıştır. "di-z, gö-z, sö-z, yü-z" gibi. Okun aynı zamanda sembol olarak kullanıldığı da olmuştur. Oğuzlar, Bozoklar ve Üçoklar diye iki, Göktürkler de on oklar diye on büyük kola ayrılmışlardı. Orta Asya'da yapılan arkeolojik kazılarda ele geçen oklar, Türklerin ok yapımında çok mahâretli olduklarını göstermektedir. Dede Korkut Hikâyelerinde bir Türkün alp, yâni kahraman olabilmesi için, uçan kuşları ok ile düşürmesinin de şart olduğu belirtilmektedir. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, husûsî mektuplarında, ok ve yayı tuğra olarak kullanıyordu. Divan edebiyatında ise ok sevgilinin kirpiklerine yay da kaşlarına benzetilmektedir. Bu bir noktada mürşidin nazarıdır.

Osmanlılar zamânında okçuluk büyük bir ehemmiyet taşımış, okçuların yetişmesi ve eğitimi meselesi devlet seviyesinde ele alınmıştır. Anadolu beyliklerinde ve Osmanlılarda okçu birlikleri savaşlarda çok mühim rol oynamışlardır. Özellikle Birinci Kosova, Varna, Gazze, Mısır Seferi ve 1521 Belgrad Muhâsarasının zaferle neticelenmesinde bu birliklerin payı çok büyük olmuştur. Böyle güçlü birlikler teşekkül ettirebilmek için ok tâlimleri ve müsâbakalarının yapıldığı ok meydanları düzenlenmiştir. İlk olarak Orhan Bey Bursa'da, sonra Yıldırım Bâyezîd Gelibolu'da, Fâtih İstanbul'da gemileri karadan Haliç'e indirdiği yerde ve Yavuz Sultan Selim de Yenibahçe'de ok meydanları inşâ ettirmişlerdir. İstanbul'daki ok meydanlarının sayısı otuz civârında idi. Belgrad, Üsküp, Edirne, Bağdat, Kahire, Amasya, Şam, Diyarbakır ve Cidde gibi daha birçok yerde de ok meydanları bulunuyordu. Bu meydanlarda ok tâlimlerinden başka koşular, pehlivan güreşleri ve diğer atletizm müsâbakaları da yapılırdı. Divan şâirleri usta sayılan kemankeşler (okçular) için methiyeler, şiirler yazarlar, rekor sayılan atışlarda nişantaşları dikilirdi. Üçüncü Sultan Selim'in attığı okun düştüğü yere dikilen menzil taşı bugün hâlâ yerindedir. Yavuz Sultan Selim Hanın önünde ok atan kemankeş için zamânından çok sonra Yahya Kemal'in yazdığı şiir bunların en güzellerinden biridir. İkinci Bâyezîd Han, Genç Osman, Dördüncü Murâd, Dördüncü Mehmed Han, Üçüncü Selim Han, İkinci Mahmûd Han ve Sultan Abdülazîz Han gibi pâdişâhlar, kabri Ok Meydanı'nda olan Dâmâd İbrahim Paşa, Kemankeş Ali Paşa, Kemankeş Ahmed Paşa, Kemankeş Kara Mustafa Paşa ve Deli Hüseyin Paşa gibi vezirler, okçulukta zamanlarının şampiyonu idiler.

Ok talimleri rüzgârın cihetine göre yapıldığından böyle her rüzgâra mâruz yerler meydan olarak seçilmezdi. Ok meydanlarının bakımı ile uğraşanlara "ihtiyar" denilirdi. Her meydanın üç ihtiyarı olup, baş sorumlu "şeyhü'l-meydan" diye adlandırılırdı. Bunlar aynı zamanda okçuluk tekkesi şeyhliğini de yaparlardı. Şeyhü'l-meydan, kemankeş pehlivanların en kabiliyetli, zeki ve dürüst olanları arasından seçilirdi. Kemankeşliğe yeni başlayanlar ondan müsâde alırlardı. Şeyhü'l-meydan ile menzil ihtiyârı ve mütevelli, meydanın ve okçuluğun bütün meselelerini, ihtilaflarını çözerlerdi. Burada tâlim yapanların imtihanlarını yaparlar ve gençleri okçuluğa teşvik ederlerdi. Üç yüz metreye ok atabilen okçu, "kemankeş" ünvânını alırdı. Okçuluk tekkesi, her sene altı mayısta ok talimlerine başlamak için açılır,

pazartesi ve perşembe günleri olmak üzere tâlimler altı ay devâm ederdi. Okçular, müsâbakalarına "koşu" derlerdi. Okçu meydanına öğleden evvel gelip yemekler yenildikten ve namaz kılındıktan sonra müsabaka başlardı.

Atışlar mesâfe atışı ve "hedefe atış" olmak üzere iki çeşitti. Bir de zarp vurma denilen sert cisimleri delme yarışı vardı. Hedefe atışlarda, hedef tabla veya "puta" denilen kalın meşinden yapılmış ve içi saman dolu cisimlerdi. Tabla iki ayak üzerine tespit edilir. İsâbeti haber vermek için etrafına çıngıraklar konulurdu. Menzil atışına katılanlar meydan sorumlularından olan ihtiyarlar ki "azmâyiş" denilen okları kullanırlar, dokuz yüzcüler, binciler ve bin yüzcüler diye dörde ayrılırlardı. Seksen gez aralıkta dikilmiş iki bayrak arasına düşmeyen oklar müsâbaka hâricinde tutulur, oku en uzağa atan kemankeş müsâbakayı kazanırdı. Târihte meşhur kemankeşlerin menzil dereceleri şöyledir: Tozkoparan İskender 1281 gez (845,4 m), Arap kemankeş 1124 gez (741,8 m), Sübaşı Sinan 1109 gez (731,9 m), Havandelen 1235 gez (815,1 m,), Kazzaz Ahmed 1037 gez (684,4 m), Benli Karagöz 1161 gez (766,2 m), Deve Kemal 1205 gez (795,3 m), Çullu Ferruh 1223 gez (807,1 m) Kaptan Sinan 1232 gez (813,1 m), Bursalı Şela 1271 gez (838,8 m) Solak Bali 1239 gez (817,7 m) (Bir gez 66 cm'dir)

Okçular ok atarken, sol dizlerini yere koyup sağ dizlerini kaldırırlar "Ya Hak" diye salâ verip oku fırlatırlardı. Abdestsiz ok atmazlardı. Kazanan kemankeşin boynuna çaprazvârî şal takılır. Okçular tekkesine götürülürdü. Şeyhü'l-meyâdin de kazanana iltifât ederdi. Müsâbakalarda mükâfât koymak, sadece pâdişâhlara, vezirlere ve şeyhü'l-meydanlara mahsustu. Her yıl binlerce kemankeş yarışırdı. Topkapı Müzesindeki bir belgede; 1671'de sâdece Ok Meydanı'nda 3375 kemankeşin ok attığı belirtilmektedir.

Okçular, kullandıkları âletlere hürmet ederler, tâlim veya müsâbakalardan sonra yay ve oklarını tekkedeki dolaplarına koyarlardı. Okçuluk tekkeleri iki odadan müteşekkil olup birinde sohbet edilir diğerinde ise yemekler yenirdi. Okçuluk sporunun ve tekkelerinin kendilerine âit kuralları olup, bunlara riâyet etmeyenler, kemankeşlikten menedilmeye kadar varan birçok müeyyidelere tâbi tutulurlardı. İstanbul, Edirne, Bursa gibi pekçok şehirde ok îmâlâtçıları büyük çarşılar hâlinde toplanmışlardı. Osmanlı ordusunun ok ihtiyâcını cebeci ocağı karşılamakta, bu ocak tarafından îmal edilen oklar sandıklarla savaş meydanına götürülüp burada kemankeşlere dağıtılmaktaydı. Pâdişâhı ise, dört yüz okçu muhâfaza ederdi.

Osmanlının son zamanlarına doğru özellikle İkinci Mahmûd Han zamânında ateşli silahların iyice yerleşmesiyle, okçuluk eski önemini kaybetmeye başladı. Cumhûriyet devrinde ise Necmeddin Okyay, Vakkas Okatan, Bahir Özak ve Kemal Gürsel, Okspor Kulübünü kurarak bu faâliyeti devam ettirdiler. Günümüzde okçuluk çalışmaları, Okçuluk Federasyonu tarafından yürütülmektedir.

Târihî bir geleneği olan okçuluk yarım asıra yakın zamandan beri spor olarak, pek çok ülkede devam etmektedir. Günümüzde bu spor, dünyâda 50 ülkede yapılmaktadır. Okçuluk spor cemiyetleri ve bunların bağlı oldukları okçuluk federasyonları vardır. Olimpiyatlara kadar giren, kâideleri tespit edilen bu spor dalı, erkek ve kadın yarışmacılar tarafından yapılmaktadır.

Müsabakalarda kullanılan oklar ağaç, sun'î madde veya çeliktendir. Ağırlıkları 20-28 gr, boyları ise atıcıya göre 65-72 santimetredir. Okların ucu sivri olup arkasında üç tüy vardır. Yayın iç kısmının ortasında hedefi görme işâreti bulunur. Etrafı korunan düz çayırlık yerlerde hedef dikilmek sûretiyle bu spor yapılabilir. Hedef, sıkıca sarılmış hasıra tespit edilen, 1,22 m çaplı kâğıttır. Atıcı ile hedef arasındaki mesâfe erkekler için 90, 70, 50 ve 30 m, bayanlar için 70, 60, 50 ve 30 m olarak belirlenmiştir. Her mesâfeden 36'şar ok atılır. Hedefteki dâirelere, yapılan isâbetlere göre, yarışmacılara puan verilir.

OK

Yavuz Sultan Selim Hanın önünde
Ok atan ihtiyâr Bektaş Sübaşı
Bu yüksek tepeye dikti bu taşı
O Gâzî Hünkârın mutlu gününde.

Vezir, molla, ağa, bey, takım takım
Güneşli bir nisan günü ok attı.
Kimi yayı öptü, kimi fırlattı
En er kemankeşe yetti üç atım.

En son Bektaş Ağa çöktü diz üstü
Titrek elleriyle gererken yayı
Her yandan bir merak sardı alayı
Ok uçtu, hedefin kalbine düştü

Hünkâr dedi; "Koca pek yaman saldın!

Eğerçi bellisin benim katımda
Bir sır olsa gerek bu ilk atımda
Bu sihirli oku nereden aldın?"

İhtiyar elini bağrına soktu
Dedi ki; "İstanbul muhasarası
Başlarken aldığım gazâ yarası
İçinden çektiğim bu altın oktu."

Yahyâ Kemâl Beyatlı

OKAPİ (Okapia johnstoni);

Alm. *Okapi (n),* **Fr.** *Okapi (m),* **İng.** *Okapi.* **Familyası:** Zürafagiller (Giraffidae). **Yaşadığı yerler:** Kongo'nun nemli ve sık ormanlarında yaşar. **Özellikleri:** Görünüşü zürafaya benzer. At iriliğinde olup, ön bacak ve butlarında siyah beyaz şeritler vardır. Yalnız veya çiftler hâlinde dolaşır. **Çeşitleri:** Tek türdür.

Zürafagiller âilesinden, Afrika Kongosu'nun nemli ve sık ormanlarında yaşayan, geviş getiren bir memeli. Yüksekliği bir metre kadardır. Çiftparmaklılar takımındandır. 1900 yıllarında keşfedildi. Önceleri bir tür at sanıldı. Postu parlak kızıl kestane renginde kıllarla örtülüdür. Çene ve ayakları sarımtrak beyaz tüylüdür.Kalça ve ön bacaklarında zebrada olduğu gibi enine siyah beyaz şeritler bulunur. İri kulaklı, ince ve kısa kuyrukludur. Kuyruk ucunda bir demet kıl bulunur. Kafatası ve alındaki kısa boynuzları zürafaya benzediği hâlde, boynu uzun olmayıp yelesizdir.

Balta girmemiş sık ormanlarda tek veya çiftler hâlinde dolaşır. Devamlı hareket hâlindedir. Ancak gece bir miktar dinlenir. Sık ve karanlık ormanlarda iyi görmemesine rağmen, koku alma ve işitme duyusu hassastır. Zürafadan daha hassas kulakları ile en hafif sesleri bile algılar. Tehlike karşısında dörtnala koşar. Hızlı hareket ederken, kalın derisi, dal ve dikenlerden yaralanmasını önler. Ot ve yapraklarla beslenir. Zürafa ile ortak birçok yönleri vardır. Köpek dişleri loplu, boynuzları kısmen deri ile örtülüdür. Dudakları uzayıp sağa sola dönebilmektedir. Uzun diliyle yaprak ve otları yakalayıp koparabilmektedir. Gebelik süresi 425 gündür. Dişi, kendine benzer tek yavru doğurur.

OKKA;

ilk çağlardan beri Ön Asya ve Ortadoğu ülkelerinde kullanılan eski bir ağırlık ölçüsü birimi. Okka, Arapça bir kelimedir. "Bugge, Kıyye" şeklinde de söylenmektedir.

Okkanın ağırlık ölçüleri ülkelere, şehirlere hattâ bâzan devirlere göre değiştirilmiştir. Meselâ; İslâmiyetten önce kullanılan bir okka, iki bin beş yüz altmış dört gram (2.564 gr) iken, İslâmiyetten sonra en çok kullanıldığı dönem olan yirminci yüzyılın başlarında, bir okka, bin iki yüz seksen iki gram (1.282 gr) olarak kullanıldı. Gene Şam'da, ortaçağda bir okka 600 dirhem, Halep'te 720 dirhem iken, yeni çağda Mısır ve çevresinde bir okka 444,6 gr karşılığı olan 144 dirhem hesap edilirdi. Yine aynı dönemlerde Irak ve çevresinde bir okka (hogge), 5.128 gr yâni 1600 dirhem olarak kullanılırdı.

Orhan Gâzi devrinde yapılan ilk şer'î tespitten sonra, Osmanlı Devletinde de bir ağırlık ölçüsü olarak kullanılmaya başlandı. Bu tespite göre bir okka, bir dirhem-i şer'înin dörtte birinin (yâni 3,148 gramın) 400 katı olarak kabul edildi. Daha sonra 400 dirhemlik okkanın gram cinsinden ağırlık değerlendirmesi, dirhemin gram karşılığı, 3,207 gr olarak kabul edildi. Cumhûriyetin îlânından sonra 26 Mart 1931 târih ve 1782 sayılı ölçüler kânunu ile dirhem, okka, kantar, çeki vs. gibi ağırlık ölçüleri kaldırılarak yerlerine gram, kilogram ve ton kullanılmaya başlandı. Günümüzde Anadolu'nun bâzı yerlerinde halk arasında yapılan alış-verişlerde hâlen okka tâbiri kullanılmaktadır.

Cumhûriyetten önce Osmanlı Devletinde kullanılan irili ufaklı gram cinsinden ağırlık isimleri ve değer miktarları şöyledir:

Zerre:	:	0,0015 gr
Habbe	:	Dirhemin kırk sekizde biri olup, yarım Tasuc'a eşittir. 0,0668 gr
Tasuc	:	2 Habbe 0,1336 gr veya yarım 0,1002 gr
Kırat	:	Bir miskalin yirmi dörtte biri, 4 keçiboynuzu çekirdeği olarak hesap edilirdi. 0.2004 gr
Denk veya Danik	:	0.80175 gr
Dirhem	:	4 Denk=3.207 gr

Miskal .....: 24 kırat=4,81 gr

Astar .....: 0,6 vukıyye, 77 gr

Vukıyye .....: 40 dirhem, 128,280 gr

Müd .....: 122 dirhem, 391.25 gr

Rıtl veya Ratl : 12 vukıyye, 480 dirhem, 1539.36 gr

Kafız .....: 2 mekûk ölçekte bir ağırlıktır.

Mekûk : Değişik yerlerde değişik ağırlıklarda bir ölçektir. Bâzı yerlerde yarım rıtl, yâni 240 dirhem, umûmiyetle 8 vukıyye, yâni 320 dirhem olup, 1026,24 gr çekmektedir.

Man : 2 Rıtl karşılığı yâni 960 dirhem, 3078,75 gr

Kilçe : 8 müd veya 976 dirhem, 3130 gr, 1040 dirhem, 3335 gr olup genellikle Ramazanda fitreler, fetvâ mecmualarındaki ölçeklerin geneli buna göre hesap edilirdi.

Batman : 7697 ile 8000 gr arasında değişirdi.

Vibe .....: 2928 dirhem, 9390 gr

Okka .....: 400 dirhem, 1288 gr

Kantar .....: 44 okka, 56449 gr

Çeki .....: 4 kantar, 225.798 gr

OKLUKİRPİ (Hystrix);

Alm. *Stachelschwein,* **Fr.** *Porc, épic,* **İng.** *Porcupine.* **Familyası:** Oklukirpigiller (Hystricidae), Okluağaçkirpisigiller (Coéndidae), **Yaşadığı yerler:** Eskidünyâ ve Amerika kıtasında. **Özellikleri:** Sırtlarında sert dikenler bulunur. Bitkisel besinlerle beslenirler. **Ömrü:** 8-10 yıl. **Çeşitleri:** Oklukirpi, Urzon ve Kuanda en tanınmış türleridir.

Sırtları dikenli olan ve bitkisel besinlerle geçinen kemiriciler (Rodentia) takımından memeliler. Eskidünyâ ve Amerika kıtalarında yaşayan çeşitleri mevcuttur. Boyları 35 ile 85 cm arasında değişmektedir. Gececidirler. Birçokları ağaçlarda, bir kısmı da toprakta yaşarlar. Afrika'dan Hindistan'a kadar olan step ve savan bölgelerinde yaşayan Eskidünyâ kirpileri, oklukirpigiller (Hystricidae) familyasından olan kara hayvanlarıdır. Yeraltında kazdıkları inlerde barınırlar. Kuyrukları düz ve ayak tabanları çıplaktır. Yenidünyâ oklukirpilerinin ise ayak tabanları kıllı ve kuyruklu sarılıcı özellikte olup, ağaçlarda yaşarlar. Okluağaçkirpisigiller (Coéndidae) familyasına dâhildirler.

Okluağaçkirpisi, rahatça ağaçlara tırmanır. Ağaç kabuğu, yaprak ve meyvelerle beslenir. Şâyet ağaç kabuğunun tadı hoşuna giderse, bütün gün orada kalır. Eğer su içine düşerse, havayla dolu olan dikenleri onu bir mantar gibi yüzdürür. Ağaçtan düştüğü taktirde, dikenleri yastık görevi yapar. Beslenmesinin çoğunluğunu gece yapar. Beslenecek kadar dolaşır.Hattâ bâzan bütün mevsimi 3-4 ağaçta geçirir. Bir çatala oturur ve mümkün olduğu kadar oradaki ağaç kabuklarını kemirir. Oklukirpinin tuhaf bir âdeti vardır. Birdenbire uzun ümitsiz bir çığlık atar. Ardından garip feryatlar eder ve bir saate yakın da savaş çığlığı atar.

Tuhaf bir diğer davranışı da tuz içindir. Bu tutku sonucu hırıldar, oklarını takırdatır. Gece yarısından sonra gizlenerek ormancıların kampına yaklaşır. Eğer tereyağ bulursa hepsini yer. Odundan yapılmış boş yağ kutusundaki tuz tadını almak için kutuyu da kemirir. Balta saplarına ve kano küreklerine sinmiş olan insan terinin tuzunu tatmak için bunları da kıtır kıtır yer. Hattâ dinamit çubuklarını bile kemirdiği görülmüştür. Gebelik süreleri 7 ay kadar sürer. Boş bir kütük içinde gözleri açık, vücûdu dikenli tek bir yavru doğururlar. Yavru, bütün okları tamam olarak dünyâya gelir. Doğumda oklar yumuşak ve yavrunun vücûduna yatık olduğundan anaya zarar vermez.

Oklukirpiler sâkin mizaçlı olup kavgayı sevmemekle berâber bir dağ aslanını öldürebilecek kadar silah taşır. Sırt ve kuyrukları mızrağı andıran sivri ve keskin uçlu oklarla kaplıdır.

En büyük oklukirpi, Eskidünyâya mahsus olan ve toprak inlerde yaşayan tepeli oklukirpidir. Boyu 1 metreye yaklaşan bu hayvan bâzan, 30 kg ağırlığa ulaşmaktadır. Etkili silahları, başından başlayarak sırtını ve kuyruğunu kaplayan oklarıdır. İğne sivriliğinde olan bu oklar bâzan 50 cm uzunlukta

olabilmektedir. Hindistan'ın ormanlarında tepeli oklukirpiye hücumu sırasında hayâtını kaybetmiş panter ölülerine sık sık rastlanır. Bir defâsında ölü bir panterin kafasına saplanmış 17 ok sayıldı. Oklardan ikisi gözlerini delerek beynine ulaşmıştı. Pençeleri de ok doluydu.

Oklukirpinin keskin zekâya ve hızlı ayaklara ihtiyacı yoktur. İstediği zaman sivri oklarını dikleştirerek tehlikeli bir şekle dönüşür. Çalılıklar arasından geçerken mırıltı şeklinde sesler çıkarır. Yürürken dikenleri ok torbası gibi takırdar. Okları etine o kadar gevşek bağlıdır ki, elle hafifçe dokunulsa bile hemen düşerler. Uçları iğne gibidir. İsâbet ettiği yeri delerek girer. Yanlarında bulunan keskin kenarlar da eti keserek saplamayı hızlandırır. Ayrıca okun dış yüzeyinde bulunan küçücük ince çengelli dikenler okun etten çıkışına mâni olur. Okların içi boştur. Sıcak ve nemli ete saplandıktan kısa bir an sonra şişer ve ucu patlayarak ikiye ayrılır ve ette tahribatı arttırır. Et yarılmadan okun çıkışı mümkün değildir.

Yenidünyânın meşhur ağaçkirpileri urzon ve kuandudur. Kuandu Meksika sınırının güneyindeki ormanlarda yaşar. Kısa dikenleri sert bir kargı gibidir. Uzun ve sarılıcı kuyruğunu ağaç dallarına dolayarak baş aşağı durabilir. Boy uzunluğu 35 cm, kuyruğu ise 12 cm kadardır. Kuzey Amerika'nın oklukirpisi urzon 40. kuzey paralelindeki ormanlarda yaşar. Bu kemirgenler 15 cm uzunluğundaki kuyruğu ile berâber yaklaşık 80 cm boyunda ve 8-10 kg ağırlığındadır. Bir kunduzdan daha küçük olmasına rağmen bir dağ aslanını öldürebilecek mahârettedir. Vücûdunda 30.000 kadar ok bulunur.

Düşmanla karşılaşan bir oklu kirpinin yaptığı ilk iş hassas burnunu korumak için başını kütüğün altına saklamaktır. Ayaklarını birbirine yaklaştırarak toprağı pençeleriyle sıkıca kavrar. Oklarını kabartır ve kuyruğunu kuvvetle sağa sola sallamaya başlar. Bu ikazı gören zekî bir saldırgan çabucak oradan uzaklaşır. Urzon; köpek, vaşak gibi bir yırtıcının saldırısına uğrayınca kuvvetli kaslı kuyruğunu hızla sallar. 20 kadar keskin uçlu ok vızıldayarak kuyruktan fırlar. Karşısındakinin etine saplanır. Bir kuyruk sallayışı bir ayıyı kaçırtmaya kâfidir. Eğer hasmı kaçmazsa, oklu kirpi burnunu sakladığı yerden çıkartarak geri geri ona doğru ilerlemeye başlar. Yapabildiği kadar burnunu eğerek göğsünün altına saklar ve kuyruğunu kızgınca sallayarak ilerler. Oklu kirpinin dikenleri tarafından öldürülen dağ aslanları ve ayılara çok rastlanmıştır.

Tabiat uzmanı Enas Milss bir defâsında kokarca ile bir oklukirpinin mücâdelesine şâhit oldu. İki hasım birbirini süzerek yaklaştılar. Birden bir sıvı patlamasıyla ortalığı çok pis bir koku kapladı. Ardından bir kuyruk sesi işitildi. Oklukirpinin kuvvetli kuyruğundan fırlayan oklar hedefini bulunca kavga sona erdi. Gerçi oklu kirpi birkaç gün pis koktu ama, kokarca da vücûduna saplanan oklarla kısa bir süre sonra hayâtını kaybetti. Oklukirpi 8-10 yıllık hayâtı boyunca kavgaları hep aynı rahatlıkla kazanır. Mücâdelenin hemen ardından, hiçbir şey olmamış gibi bir ağaca doğru ilerler ve gözüne kestirdiği dalı kemirmeye başlar. Ancak bâzan da gelincik tarafından arkadan saldırıya uğrayıp, ensesinden ısırılarak öldürüldüğü olur. Oklukirpinin en zayıf tarafı hassas burnudur. Burnuna isâbet eden bir değnek darbesiyle hemen ölür.

Oklukirpinin 10 oku bir tilkiyi kaçırtabilir. 20 okunu bir yaban kedisine gönderdiğinde, yaban kedisi acıyla feryat ederek kaçar. Eksilen okların yerine birkaç ayda yenileri çıkar. Oklar, kaslara çok gevşek bağlandığından bâzan kontrolsüz olarak da birkaç ok fırlayabilir. Sert okların arasında destek ödevi gören bükülen esnek oklar da mevcuttur. Kışın okların arasından uzun kıllar meydana gelir. Oklukirpiye nâdir olarakTürkiye'nin de güneyinde rastlanır. Patlıcan ve yerfıstığına düşkündür.

Bütün oklukirpiler hasımlarına ok atmazlar. Bunlar kuyruk darbesiyle ve vücutlarının oklarıyla hasımlarını geriletir veya öldürürler. Sâkin mizaçlı ve otla beslenen oklukirpiler, okları sâyesinde aslanlara bile meydan okurlar. Oklukirpilerin normal kirpilerle hiçbir akrabalığı yoktur. Oklukirpiler kemirici otçul memelilerdir. Normal kirpiler ise böçekçil olup, okları vücutlarından ayrılmaz. (Bkz. Kirpi)

OKSALİK ASİT;

Alm. *Oxalsäure, Kleesäure (f),* **Fr.** *Acide (m) oxalique,* **İng.** *Oxalic acid.* Bitki kökenli en tanınmış organik asitlerden biri.Kimyâsal formülü $(COOH)_2$'dir. Tabiatta; sodyum tuzu hâlinde kuzukulağı bitkisinde, kalsiyum tuzu olarak ravent bitkisinde ve birçok başka bitkinin hücre özsuyunda bulunur. Patalojik durumlarda (hastalık hâlinde) mesâne ve böbrektaşı (oksalat taşı) meydana gelmesine sebebiyet verebilecek şekilde, kalsiyum oksalat olarak idrarda küçük miktarlarda bulunur. Daha yüksek miktardaki mevcudiyeti, kalsiyum metabolizmasını bozucu olarak zehirleyici olur.

Özellikleri: Oksalik asit, sulu çözeltilerden, erime noktası 101,5°C olan renksiz, prizmatik, dihidrat (iki sulu) kristaller verecek şekilde kristallenir. Özellikle karbontetraklorür berâberliğinde, ısıtma ile susuz kristaller (erime noktası 189.5°C) elde edilir. Oksalik asit, su ve alkolde hızla, eterde ise yavaşça çözünür.

Üretim: Oksalik asit, ticârî olarak sodyum formiyattan (H-COONa) elde edilir. Bunun için sodyum formiyat, sodyum hidroksitle hızlı bir şekilde, 360°C'ye kadar ısıtılır:

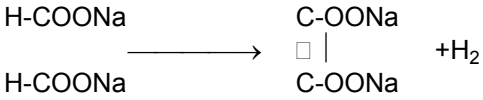

reaksiyonuna göre, oksalik asidin sodyum tuzu elde edilir. Buna kireç sütü ilâvesiyle kalsiyum oksalat, sonra sülfürik asit muâmelesiyle oksalik asit ele geçer.

Kullanılışı: Dihidrat (iki sulu) oksalik asit, titrasyon standardı olarak alkalimetri ve manganometride, kezâ kalsiyumun kantitatif analizinde ve nâdir toprak metallerinin ayrılmasında kullanılır. Endüstride oksalik asit ve antimonlu tuzları, tekstil boyamada mordan olarak kullanılır.

OKSİT;

Alm. *Oxyd (n),* **Fr.** *Oxyd (m),* **İng.** *Oxide.* Oksijen ve diğer bir elementten meydana gelmiş herhangi bir bileşik. Ekseriya bir önek oksijen atomlarının sayısını belirtmede kullanılır. Titandioksit (TiO_2), fosfor pentoksit (P_2O_5) ve karbonmonoksit (CO) gibi. En yaygın bilinen oksit, sudur (H_2O). Ancak su, bu tarzda isimlendirilmeyen tek bileşiktir. Tanınmış diğer oksitler olarak, kireç olan kalsiyum oksit (CaO), kum veya kuvars olan silisyum dioksit (SiO_2) ve pas olan demir oksit (Fe_2O_3) sayılabilir.

Oksitlerin birçoğu, elementin, hava veya saf oksijenle direkt yakılmasıyla elde edilir. Çinko, alüminyum ve magnezyum, oksit vererek yanarlar, fakat oda sıcaklığında yüzeylerinde hâsıl olan ince bir oksit tabakası, metalin geriye kalan kısmının daha ileri derecede oksitlenmesini önler. Bâzı oksitler karşılık gelen hidroksit veya karbonatların ısıtılmasıyla elde edilirler.

Metal oksitler genellikle katı bileşikler olup, bazik çözeltiler verirler. Ametalik oksitler genellikle gaz hâlinde olup, su ile asitleri meydana getirirler. Birçok metal, oksidinden, indergeme ile elde edilebilir.

OKSİDASYON (Bkz. İndirgenme ve Yükseltgenme)

OKSİJEN;

Alm. *Saurestof (m),* **Fr.** *Oxygéne (m),* **İng.** *Oxygen.* Elementler içinde çok bol bulunanı olduğu hâlde, eski kimyâcıların gözünden kaçan renksiz, kokusuz ve tatsız bir gaz. İlk defâ 1774 yılında J.Priestley tarafından, cıva oksidin ısıtılması ile elde edildi. 1781'de Lavoisier, oksijenin, havada bulunan ve yanmayı hâsıl eden bir madde olduğunu bildirdi. Bu maddeye, asit yapısı anlamına gelen oxygenium ismini verdi. Çünkü Lavoisier, bütün asitlerin oksijen ihtivâ ettiğini sanıyordu.

Bulunuşu: Atmosfer, hacim olarak % 21, ağırlıkça % 23,2 oksijen ihtivâ eder. Su, ağırlıkça % 88,8 oksijen bulundurur. Yer kabuğunun ise % 50'sini teşkil eder. Oksijen, serbest hâlde, havada, suda, çözünmüş olarak ve toprak içinde en çok nitrat, fosfat ve karbonat hâlinde yer kabuğu içinde bulunur.

Özellikleri: Kimyâda "O" sembolüyle gösterilir. Atom numarası 8 olan oksijenin tabiatta kütle numaraları 16 (% 99,76), 17 (% 0,04) ve 18 (% 0,20) olan üç izotopu vardır. Oksijenin atom ağırlığı 16 olarak kabul edilir. (Karbon atomunun ağırlığı 12 kabul edildiği zaman, oksijenin atom ağırlığı 15,9994'tür). Kütle numaraları 14, 15 ve 19 olan izotopları radyoaktiftir. Fakat bu radyoaktif izotopların ömrü oldukça kısadır. Yarılanma müddetleri; 0_{14}'ün 72 sâniye, 0_{15}'in 2,1 dakika 0_{19}'un ise 29 sâniyedir. Oksijenin çekirdeğinde 8 proton bulunmaktadır. İki yörüngesi olan oksijenin en dış yörüngesinde altı elektron bulunmaktadır. Kimyâ reaksiyonlarının hemen hemen hepsinde iki elektron alarak (2-) hâle geçer. Oksijen, normal sıcaklıkta pasif olduğu hâlde, yüksek sıcaklıkta aktiftir.

Serbest hâlde O_2 moleküler yapısına sâhip olan oksijen havadan 1,1053 defâ daha ağırdır. Oksijenin sudaki çözünürlüğü, 100 ml suda 2,8 ml'dir (20°C). Bu çözünme olayı balıklar için zarûridir. Oksijenin kritik sıcaklığı -118,8°C'dır. Oksijen, bu sıcaklığın üzerinde sıvılaşmaz. Yâni sâdece basınçla sıvılaştırılamaz.

Oksijenin kritik basıncı 49,7 atmosferdir. Bir atmosfer basınçtaki erime noktası -218,8°C ve kaynama noktası -183°C'dir. Belli miktardaki oksijen, katı ve sıvı hâllerinin her ikisinde de şeffaf ve açık mavidir. Sıvı oksijen, kuvvetli manyetiktir. Şâyet sıvı oksijenin bir atmosfer basıncındaki bir hacmi, normal şartlar altında (760 mm Hg ve 20°C) buharlaştırılırsa, buharın hacmi, sıvı hacminin 860 misli olur. Katı oksijenin yoğunluğu -252,5°C'de 1,426 g/cm^{3}tür. Sıvı oksijenin yoğunluğu -183°C'de 1,143 g/cm^{3}tür. 0°C'deki gaz oksijenin yoğunluğu 1,429 g/l'dir. Metallerin çok azı, sıvı hâldeyken oksijen absorblar (emer). Absorblanan bu oksijen, metal katılaşırken tekrar metali terk eder.

Bileşikleri: Oksijenin en önemli bileşiği sudur (H_2O). Kükürt dioksit (SO_2) ve karbondioksit (CO_2) gibi ametal oksitler; alkol, aldehit ve karboksilli asitler gibi organik bileşikler; sülfürik asit (H_2SO_4), nitrat asidi(HNO_3) gibi mineral asitler oksijenin kovalent bağ oluşturduğu bileşiklerdir. Oksijenin metallerle

yaptığı bileşikler iyonik bileşiklerdir. Tabiatta bulunan birçok kıymetli mineral, (hematit (Fe_2O_3), küprit (Cu_2O), alumin (Al_2O_3) kalsiyum oksit (CaO) gibi) oksijen ihtivâ eder.

Elde edilişi:

1. Suyun elektrolizinden elde edilir. Az miktarda baz veya asit ilâve edilmiş saf su elektroliz edilirse, anotta, çok saf oksijen elde edilir.

2. Laboratuvarda, potasyum kloratın ($KClO_3$) mangandioksit (MnO_2) ile ısıtılmasından elde edilir.

3. Potasyum permanganat ile hidrojen peroksit, asitli ortamda oksijen verir.

4. Endüstride, havadan elde edilir. Hava, sıvı hâle getirilir. Sıvı havanın franksiyonlu destilasyonunda önce azot buharlaşır, geriye % 99,5 saflıkta oksijen kalır.

5. Yine endüstride, çok saf oksijen, baryum peroksidin (BaO_2) 800°ye kadar ısıtılmasından elde edilir.

Kullanılışı: Hidrojen ve asetilen gibi yanıcı gazlarla birleştirilerek kaynakçılıkta kullanılır. Bu alevin sıcaklığı yaklaşık 4000°C olduğu için, metal yüzeylerini eriterek, metalleri birbirine mevzi alarak birleştirir.

Bu sıcaklıktan faydalanılarak, metaller ve çelikler kesilir. Kaynakçılıkta ve kesme işleminde kullanılan oksijen, % 95,5 saflıktadır. Bu oksijen, tıpta oksijen tedâvisinde kullanılır. Roketlerin tahrikinde, dalgıçların su altında çalışmalarında, su gazı îmâlinde, yüksek fırınlarda sentetik taşların îmâlinde, kimyevî sentezlerde kullanılır.

Oksijen çevrimi: Oksijenin değişik biçimlere dönüşerek tabiatta devamlı dolaşımıdır. Oksijen havada gaz hâlinde suda ise bileşik olarak bulunur. İnsanlar, hayvanlar ve bâzı bitkiler teneffüs yoluyla aldıkları oksijeni karbondioksit hâlinde havaya veya suya geri verirler. Daha sonra algler ve yeşil bitkiler aldıkları karbondioksidi fotosentez yoluyla karbonhidratlara dönüştürürler. Bu arada yan ürün olarak da oksijen açığa çıkar. Dünyâdaki sular biyosferin başlıca oksijen kaynağıdır. Mevcut oksijenin yaklaşık yüzde 90'ının sularda yaşayan alglerce karşılandığı tespit edilmiştir. Tabiattaki hâdiseler atmosferdeki oksijen miktarının sâbit kalmasına ve böylece hayâtın devam etmesine imkân sağlayacak şekilde tezâhür eder.

OKSİJEN TEDÂVİSİ;

hastalıkların tedâvisinde oksijen kullanılması. Oksijen, yiyecek ve içecek gibi hayâtın sürdürülmesinde gerekli üç temel unsurdan biri ve en önemlisidir. Bir insan açlığa günlerce, susuzluğa 2-3 gün dayanabilir fakat, oksijensizliğe yâni havasızlığa birkaç dakikadan fazla dayanamaz.

Solunum sistemi vâsıtasıyla, havadaki oksijen kana geçer. 760 mm cıvalık normal atmosferik basınç altında, plazmanın her mililitresinde 0,023 mililitre oksijen çözünür.Kandaki oksijenin, normal şartlarda çok büyük kısmı, kırmızı kürelerdeki (alyuvarlardaki) hemoglobin maddesi tarafından taşınır.

125-165 atmosferlik basınç altında, çelik silindirler içinde sıvılaştırılmış olarak bulunan saf oksijen, tıpta tedâvi maksadıyla kullanılmaktadır. Hastaya, burun deliklerine sokulan kateter veya yüz maskesi veya oksijen çadırı içinde uygulanmaktadır. Bunlar içinde en pratik olanı ilkidir. Bumetodla solunum havasındaki oksijen yoğunluğunu, yaklaşık olarak % 50'ye kadar çıkarmak mümkündür. Yüz maskesi, yüze sıkı oturan ve karbondioksidin atılmasına imkân veren tipte, % 100'e yaklaşan oranlarda oksijen verilmesini sağlayan bir âlettir. Oksijen çadırı, oksijenin çadır boşluğuna yüksek hızda verilmesini gerektirir ve israfa sebep olur.

Oksijenin en yaygın olarak kullanıldığı yer, kanda oksijen azalmasına (hipoksiye) yol açan hâllerdir. Bunlar arasında akciğerle ilgili hastalıklar (akciğer fibrozisi, bebeklerde görülen zatürreler), kalp hastalıkları (mitral darlığı, mitral yetmezliği, kalp yetmezliğine bağlı akciğer ödemi, kalp krizi vb.), ağır anemiler sayılabilir.

Oksijen ayrıca anesteziyolojide, anastezik gazlarla karıştırılarak uygulanabilir. Barsak tıkanmasına ve mîde gevşekliğine bağlı karın şişkinliği, akciğerlerden birinin sönmesi, damarlarda hava tıkaçlarının olması durumlarında vücutta toplanmış havanın hacminin kısa zamanda azaltılması için, bir süre % 100 oksijen teneffüs ettirilir. Bu uygulama neticesinde, toplanmış havanın içindeki azot kana geçerek akciğerlerden atılır ve onun yerini oksijen alır. Solutma kesilince oksijen toplandığı yerden kolayca emilir ve şişkinlik veya diğer durumlar ortadan kaldırılır. Normal atmosferik basıncın ötesindeki basınçlarda ve bu işlem için yapılmış odalarda oksijen tatbikine "hiperbarik (yüksek basınçlı) oksijen uygulaması" denir. Bu durumda, kanda hemoglobin ile taşınan oksijen yoğunluğunda bir artış olmaz fakat, kanda çözünmüş olarak taşınan oksijen miktarı artar Hiperbarik oksijen genel veya lokal dolaşım yetmezliklerinde (kalp ve beyin damarlarının tıkanması, dolaşım şoku ve âni akciğer ödemi), gazlı gangrende, karbon monoksit zehirlenmesinde, ışın tedâvisinde kanser üzerine ışının tesirini arttırmak

üzere kullanılmaktadır. Fakat bu uygulamanın bir takım tehlikeleri de vardır. Hiperbarik tedâvide oksijen zehirlenmesi daha kolay husûle gelebilir ve azot narkozuna yol açabilir.

Nefes darlığı hissedilen bir şahsa, dakikada 4-6 litre gidecek şekilde oksijen vermek yeterli olmaktadır. Oksijen doğrudan doğruya verilirse, burun mukozasının kurumasına ve rahatsızlığa yol açar. Bunu önlemek için, oksijenin suyun içerisinden geçirilmesi sağlanmalı ve bu sûretle nemlendirilmelidir. Oksijen tedâvisinin birtakım yan tesirleri de söz konusudur. Bunları şöylece sıralamak mümkündür:

Akciğer büzüşmesi: Oksijen tedâvisi sırasında, azot seviyesi azalan ve onun yerine oksijen ile dolan alveol bölgelerinde, bu bölgeye giden bronşun tıkanması hâlinde oksijen çabuk emilir ve lokal akciğer büzüşmesi (atelektazisi) meydana gelir.

Solunumun durması: Oksijenin fazla teneffüs ettirilmesi kısmî oksijen basıncını arttırarak, solunum merkezi üzerindeki kan gazlarının (bilhassa karbondioksidin) yaptığı refleks uyarıyı kaldırır ve solunumun durmasına yol açar.

Oksijen zehirlenmesi: Oksijen, özellikle solunum yolları ve santral sinir sistemi üzerinde etkilerini gösterir. Oksijen zehirlenmesinin; dokularda oksijen yoğunluğunun artması neticesi ortaya çıkan reaksiyonlardan meydana gelen oksijenli maddelere ve bunların hücreyi zedelemesine bağlı olduğu sanılmaktadır. Oksijen zehirlenmesinde burun tıkanıklığı, boğaz ağrısı, bronşit, akciğerlerde kanlanma, alveollerin iltihaplanması, atelaktazi, daha ağır durumlarda göğüste sıkıntı, uzuvlarda karıncalanma, bulantı, kusma, halsizlik, şuur kaybı ve havâleler görülür.

Tedâvide çok önemli bir yeri olan oksijenin tehlikelerini önlemek için, oksijen tedâvisinin rastgele değil, ancak gerekli olduğu zamanlarda ve bilgili kişilerin kontrol ve denetiminde uygulanması lâzımdır.

OKSİJENLİ SU;

Alm. *Wasserstoffsuperoxyd (n),* **Fr.** *Peroxyde (m) d'hydrogéne, eau (f) oxsgénée,* **İng.** *Hydrojen peroxide.* Ağırlıkça % 2,5-3,5 hidrojen peroksit ihtivâ eden renksiz, hafif asidik özellik gösteren bir sıvı. Ağıza alınca köpük yapar. Yoğunluğu takriben 1 g/cm3tür. Çözeltisinden, oksijenin açığa çıkması ve sonunda suyun meydana gelmesi sebebiyle, tehlikesiz ve etkili bir antiseptiktir. Oksijenli suyun kuvveti içindeki serbest kalabilecek oksijen miktarıyla ölçülür. Ağırlıkça % 3 hidrojen peroksit ihtivâ eden oksijenli suyun kuvveti 10'dur. Yâni kendi hacminin 10 misli oksijen açığa çıkarır. Işıktan müteessir olduğundan, ışıksız veya renkli kaplarda soğuk yerde saklanır.

Kullanılışı: Tıpta, yara temizlemede, yara sargılarının acımadan açılmasında, cerahatli yaraların temizlenmesinde (meydana gelen köpükler, artık maddeleri yaradan uzaklaştırır), gargara olarak, diş etleri iltihaplarının tedâvisinde, kulak yıkamalarında, kapiler kanamalardaki sızıntıyı durdurmakta kullanılır. Ayrıca, az miktardaki içme sularının dezenfeksiyonunda, saç, ipek, jelatin, fildişi, saman, un, kemik ağartmada, eski resimleri yenilemekte yağ rafinasyonunda, boyarmadde îmâlinde oksitleyici olarak, fotoğrafçılıkta "hipo" gidermede, sodyumhidroksitle berâber metal yüzeylerini temizlemede altın ve gümüş kaplamacılıkta, plastik endüstrisinde, tekstilde ağartıcı olarak kullanılır.

OKTAN SAYISI;

Alm. *Oktanzahl,* **Fr.** *Nombre d'Octane,* **İng.** *Octane number.* İçten yanmalı motorlarda, havayla karışarak silindirde yanan yakıtın vuruntuya karşı olan direncinin ölçüsü. Oktan sayısı, oktan sayıları bilinen iki ayrı hidrokarbon bileşiğinin vuruntu şiddetleri referans alınarak bulunur. Bu maksatla vuruntuya karşı tam direnen izooktan (vuruntu sayısı 100) ile vuruntu yapıcı özelliğe sâhip heptan (oktan sayısı sıfır) bileşiklerinden faydalanılır. Standart bir tecrübe motorunda yakılan yakıtın yaptığı vuruntunun aynısını sağlayan izooktan heptan karışımındaki izooktanın yüzdesi yakıtın oktan sayısını verir. Benzinlerin çoğunun oktan sayısı 90 ilâ 100 arasında değişir.

OKTET KURALI;

elementlerin bileşik meydana getirirken, son yörüngelerindeki elektron sayılarını, soy gazlarınkine benzer kılmak için, sekize getirmesi kâidesi. Helyum hâriç, bütün soy gazların son yörüngesinde sekiz elektron vardır. Helyumun ise sâdece iki elektronu olup, helyuma benzemek için elektron sayısını ikiye getirmeye de "duet kuralı" denir.

Soy gazların elektron düzeni, onların kararlı olmasının sebebidir. Bu sebepten son yörüngesinde, soy gaza göre elektron fazlalığı veya eksikliği olan elementler, bileşik verirken elektron alış verişlerini bu kararlı hâle erişecek şekilde yaparlar. Son yörüngesinde soy gaza göre elektron "eksikliği" olan farklı elementler veya aynı cins elementin atomları, molekül meydana getirirken, oktet kuralına uyarak "ortaklaşa elektron kullanmak" sûretiyle, bu kararlı yapıya ulaşırlar. Meselâ N, O ve F son yörüngelerinde sırasıyla 5, 6 ve 7 elektron bulundururlar. Bu elektron sayılarını sekize tamamlamak

için sırasıyla 3, 2 ve 1 elektron ortaklığında bulunarak N_2, O_2 ve F_2 moleküllerini meydana getirirken, Ne (Neon) elektron düzenini ($1s^2$, $2p^6$) taklit ederler. Hidrojenin bir tek elektronu olup, iki hidrojen atomu bir hidrojen molekülü meydana getirirken, bu atomlar birer elektronlarını ortaklaşa kullanarak He elektron düzenini ($1s^2$) taklit ederler. Metan molekülü, karbonun oktetini ve hidrojenin duetini sağladığı bir bileşiktir:

Ancak duet ve oktet kuralları, peryodik cetvelin birinci ve ikinci devirleri için tam geçerlidir. Çünkü üçüncü devirden başlıyarak elektron zarfları (d) orbitallerini ihtivâ ettiğinden, atomun son yörüngesi 8'den fazla elektronla çevrili olur. Bu sebeple bu kurallar artık geçerli olmaz.

```
        H
        . .
H:      C      :H
        . .
        H
```

OKUL;

Alm. *Scholu(f),* **Fr.** *Ecole (f),* **İng.** *School.* Çeşitli derecelerde toplu bir şekilde, genel veya özel öğrenim yapılan kurum. Felsefî, edebî, iktisadî bir doktrine bağlananların bütünü veya bir doktrinin kendisi. Okul kelimesi, Fransızca "école"den dilimize geçmiştir. Osmanlı eğitim sisteminde "mektep" olarak bilinen kelime 1935'te "okul" olarak değiştirilmiştir.

İlk insan ve ilk peygamber hazret-i Âdem'in Allahü teâlâdan gelen emirleri çocuklarına öğretmesiyle başlıyan eğitim; çeşitli asırlarda, toplumların durumlarına göre değişik yerlerde devâm etmiştir. İnsanların nesillerini devam ettirerek, onların kültür ve teknik sâhada yükselmesini sağlıyacak çocukların yetiştirilmesi, her cemiyetin ana gâyesi olmuştur. Zaman zaman özel eğitimlerin görüldüğü devirler olmuşsa da umûmiyetle çocuklar, okullarda toplu olarak öğretime alınıp yetiştirilmişlerdir.

Ortaçağda batı dünyâsında okullar, kilise ve manastırlara bağlı olarak, "öğretmenin söylediği münakaşa edilmez, mutlaka doğrudur" düşüncesi esas alınarak devam etti. Bu okullarda, papazlar elinde tahrif edilerek birçok hurâfelerle doldurulmuş Hıristiyanlık akîdeleri öğretiliyor ve saçmalıklara yapılan îtirazlar yukarıdaki peşin hüküm ile önleniyordu. Fen bilgileriyse bu hurâfelerle çatıştığı için, hemen hiç okutulmuyordu. Böylece Batı dünyâsı; fen bilgileri bakımından tam bir cehâlete gömülmüş olarak, meşhur ortaçağ karanlığını yaşıyordu. Hıristiyanlar, çeşitli vesîlelerle Müslümanlarla, İslâm dîni ve İslâm âlimlerinin eserleriyle tanıştıkça ve bu eserler kendi dillerine tercüme edildikçe on altıncı yüzyıldan îtibâren eğitim sistemlerini değiştirdi, fen bilgileri üstünde çalışmağa başladılar. Akla ve mantığa dayanan fen bilgileri, Avrupalıların ufuklarını genişleterek yeni keşiflerin yapılmasını sağladı.

İslâmiyetin ilme değer vermesi, **Kur'ân-ı kerîm** ve hadîs-i şerîflerde insanların ilme teşvik edilmesi, kısa zamanda İslâm memleketlerinde okulların açılmasını ve büyük âlimlerin yetişmesini sağladı(Bkz. İlim). On birinci yüzyıldan îtibâren kurulan medreseler ise İslâm dünyâsının okul sisteminin esasıydı. Medreselerde bütün ilimler okutulur, buradan din âlimlerinin yanında, hekimler, mühendisler ve diğer meslek sahipleri de yetişirdi (Bkz. Medreseler). Osmanlıların çok sağlam temellere dayanan eğitim sistemi zamanımızda modern devletler tarafından örnek kabûl edilecek durumdaydı. Medreselerden başka, enderun okulları da kuvvetli devlet adamları yetiştiriyordu. (Bkz. Enderûn)

Osmanlı Devletinin yıkılmasından sonra kurulan Cumhuriyet Türkiyesinde Avrupaî tarzda açılan okullar, her geçen gün gelişen eğitim sistemiyle öğretime devam etmektedirler. (Bkz. Eğitim)

OLAĞANÜSTÜ HAL;

Alm. *Ausnahmezustand,* **Fr.** *état de siège,* **İng.** *State of emergency.* Devletin ve hükümetin normal idârî yetkileri ve hukûkî tedbirleri kullanarak alt edemediği büyük güçlüklerin ortaya çıkması durumunda başvurulan olağanüstü idâre usullerinden biri. Tabiî âfet, tehlikeli salgın hastalık, ağır ekonomik bunalım, kamu düzenini ciddî biçimde bozan yaygın şiddet olayları gibi durumlarda olağanüstü hal uygulamasına gidilir.

1982 Anayasasında olağanüstü idâre usulleri başlıca iki ana başlık altında toplanmıştır. Olağanüstü hallerle sıkıyönetim, seferberlik ve savaş hâli. Sıkıyönetim idâresinde, askerî güç ve otoriteler sivil güçlerin yerini aldığı halde, olağanüstü hal uygulamasında yetkiler yine sivil makamların elinde kalır.

Olağanüstü hal Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu tarafından yurdun tamâmında, bir veya birkaç bölgesinde müddeti altı ayı geçmemek üzere îlân edilir. Bu karar TBMM'nin onayına sunulur. Meclis bu kararı onaylamama yetkisine sâhip olduğu gibi, olağanüstü hal süresini değiştirebilir. Bakanlar Kurulunun isteği üzerine her defâsında dört ayı geçmemek üzere olağanüstü hal idâresini uzatabilir veya kaldırabilir. Olağanüstü hal îlânıyla hak ve hürriyetlerin

kullanılması kısmen veya tamâmen durdurulabilir. Bunlar için Anayasada bildirilen esaslara aykırı tedbirler alınabilir. Ancak bunların hepsinin Milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükleri çiğnenmemesi ve durumun gerektirdiği ölçüyü aşmaması da gerekir. Olağanüstü halde Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu durumun gerektirdiği bütün tedbirleri kânun hükmünde kararnâmeler biçiminde **Resmî Gazete**'de yayınladıktan sonra TBMM'nin onayına sunar. TBMM tâtildeyse toplantıya çağrılır. Kararın onaylanmaması durumunda olağanüstü hal rejimi yürürlükten kalkar. TBMM olağanüstü hal süresini kısaltma yoluna da gidebilir.

Olağanüstü hal durumunda kânun kurumları arasındaki koordinasyon başbakanlıkça veya başbakanın vazifelendireceği bakanlıkça sağlanır. Bu maksatla Olağanüstü hal îlânına yol açan konuyla ilgili bakanlıkların temsilcilerinden teşekkül eden bir Olağanüstü Hal Koordinasyon Kurulu meydana getirilir. Olağanüstü hal uygulamalarında görev ve yetki bölge veya il vâlilerine âittir. Bir bölge vâlisine bağlı birden çok ilde olağanüstü hal îlân edilmişse bölge vâlisi yetkili ve sorumludur. 10 Temmuz 1987 târihli Olağanüstü Hal Bölge Vâliliği Hakkında Kânun Hükmünde Kararnâme ile Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Hakkari, Mardin, Siirt, Tunceli ve Van illerini sorumluluk alanına alan ve İçişleri Bakanına bağlı olarak vazife yapan bir Olağanüstü Hal Bölge Vâliliği kuruldu. Bu illerde olağanüstü hâl uygulaması hâlen devam etmektedir (Şubat-1994). Bölge vâlisinin veya il vâlilerinin **Olağanüstü Hal Kânunu**'nun kendilerine tanıdığı yetkilere dayanarak yapacakları idârî işlere karşı açılacak dâvâlarda yürütmenin durdurulması kararı verilemez.

1983 târih ve 2935 sayılı **Olağanüstü Hal Kânunu**'nun 8. maddesine göre tâbiî âfet veya tehlikeli salgın hastalıklar sebebiyle olağanüstü hal îlan edilen bölgelerde vâli ve kaymakamlar 18-60 yaşlar arasındaki erkekler için çalışma yükümlülüğü, gerektiğinde para ve mal yükümlülüğü koyabilirler. Ağır ekonomik bunalım sebebiyle olağanüstü hal îlân edilmişse, Bakanlar Kurulu kânun hükmünde kararnâmelerle ekonomi ve çalışma düzeniyle ilgili her türlü tedbiri alabilir, yükümlülükler koyabilir. Şiddet hareketleri sebebiyle îlân edilen olağanüstü hal durumunda idârî organlar sıkıyönetim komutanınınkine benzer geniş yetkiler kullanır. Olağanüstü hal boyunca Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, olağanüstü hâlin gerekli kıldığı konularda Kânun Hükmünde Kararnâme çıkarabilir. Bu Kânun Hükmünde Kararnâmelere karşı dâvâ açılamaz.

OLASILIK HESÂBI (Bkz. İhtimâl Hesabı)

OLEFİNLER (Bkz. Hidrokarbon)

OLEİK ASİT;

Alm. *Ölsäure, Oleinsäure (f),* **Fr.** *Acide (m) déique,* **İng.** *Oleic acid.* Sıvı gliserid hâlinde olan bitkisel veya hayvanî yağlardan elde edilen doymamış yağ asitlerinin en önemlisi. Formülü $C_{17}H_{33}COOH$'dır. İki kristal yapıya sâhiptir. Alfa oleik asit 13,4°C'de, beta oleik asit ise 16,3°C'de erir. Molekülde, dokuz ilâ onuncu karbonlar arasında bir tâne çift bağ vardır CH_3-$(CH_2)_7$CH=CH-$(CH_2)_7CO_2H$. Oleik asit suda çözünmez, Alkolde az miktarda, eter ve organik çözücülerin birçoğunda çok iyi çözünür. Oleik asit, asitlerin özelliğini gösterir. Doymamış olduğu için de katılma reaksiyonları verir.

Oleik asit, yağların hidrolizinden elde edilir. Hidrolizde katalizör olarak, çinko veya aromatik sülfanik asit kullanılır. Serbest asit hâlinde ayrılan oleik asit, soğutularak ve preslenerek ortamdan uzaklaştırılır. Bundan sonra düşük basınç altında fraksiyonlu destilasyon yapılarak asit saflaştırılır.

Oleik asit, sabun îmâlâtında, cila yapımında, tıpta tekstil ve deri endüstrisinde kullanılır.

OLİGARŞİ;

Alm. *Oligarchie (f),* **Fr.** *Oligarchie (f),* **İng.** *Oligarchy.* Az ve belirli sayıda kişinin, bir ülkenin veya müessesenin idâresini ellerinde bulundurup, hâkimiyet teessüs etmeleri. Gerçek iktidârın birkaç kişinin, bir grubun, birkaç âilenin veya bir sınıfın elinde bulunduğu idâre tarzıdır. Menfî mânâ ifâde etmekte olup, sosyal ve siyâsî hakların sınırlandırıldığı, kamu gücünün belli bir azınlık lehine adâletsizce kullanıldığı idâreler oligarşik idârelerdir. Aristo, Yunanca kaynaklı bu kelimeyi, iyi insanlardan müteşekkil belli bir zümre idâresi için değil, kötü kişilerin zulüm ve haksız idâresi için kullanmıştır. Çünkü Aristokrasi'de, bütün aristokrat kişilerin yâni, imtiyazlı, soylu sınıfın kurduğu bir nevî iktidar grubu veya partisi mevcuttur. Oligarşide ise birkaç aristokrat âile bütün yetkileri eline almaktadır. Geniş bir iktidar grubu veya partisi yoktur. Oligarşi, aristokrat idârenin daraltılmış şeklidir.

İktidarın az sayıda ve belli kimseler tarafından kullanıldığı bütün idâreler için oligarşi mevzubahis değildir. Müesseselerde, mahdut bir grubun veya bu gruptan bâzı kimselerin idâreci olması zarûrîdir. Bu durum iş bölümü, otorite ve onun kademeleşmesi demek olan hiyerarşi münâsebetlerinin bir neticesidir. Oligarşide esas olan, soru sorma, tenkit etme, hızlı kontrol ve hesap verme müessesesinin

tesirli şekilde mevcut olmayışıdır. Bu sebeple meşrûiyeti kabul edilmiş âdil idârelerin oligarşiye dönüşmemesi için güçlü esas ve kâideler konulmaktadır.

Oligarşi çeşitli şekillerde teşekkül edebilmektedir. Siyâsî partilerin bünyesinde güçlü bir grup veya hizbin, partinin faaliyetinde, kademelerinde hâkimiyet kurarak kendi istekleri doğrultusunda yönlendirilmesine "parti oligarşisi" denilir. Bunun zıddı olan "parti içi demokrasi" üyelerin isteklerini ve seslerini kâidelere göre en üst kademelere duyurabilmeleri, parti organlarının baskı olmaksızın faaliyet gösterebilmeleri demektir. "Mâlî oligarşi", "sanâyiciler oligarşisi" ekonomik hüviyetteki oligarşi çeşitlerindendir. Dünyâ siyâsetinde de ABD ve eski Sovyetler Birliğinin anlaşarak, uzlaşarak istedikleri çözümü kabul ettirdikleri "süper devletler oligarşisi"nden bahsedilmekteydi.

Günümüzde ve târihte çeşitli oligarşik idârelere rastlanmaktadır. Nomenklaturanın Sovyetler Birliğindeki iktidarı, toprak sâhipleri, tüccarlar ve özel gemi imâlâtçılarının bir araya gelerek oligarşik bir idâre kurdukları Kartaca Devleti, Isparta veAtina devletleri misal olarak gösterilmektedir. Osmanlı Devletinde adâlet, devletin dayandığı temel prensiplerden birisi olduğu için, oligarşik bir idâre tarzı teşekkül etmemiştir.

OLİGOPOL;

Alm. *Oligopol (n),* **Fr.** *Oligopole (m),* **İng.** *Oligopol.* Birkaç satıcının mevcut olduğu piyasa türü. Bu piyasa türünde az sayıda satıcı, belli bir sektörün mal ve hizmet talebini karşılar. Oligopol piyasasında, piyasa belli firmalarca paylaşılmış olup, firmaların mâliyet yapılarına göre kâr marjları belirlenmektedir. Oligopol piyasasının tüketici yönünden en büyük mahzuru, rekâbet olmayışı sebebiyle, firmaların fiyatları genellikle ortaklaşa belirlemeleridir. Günümüzde piyasa ekonomisi sistemiyle yönetilen birçok ülkede, çok sayıda sanâyi kolunda oligopol şartları mevcuttur. Türkiye'de özellikle otomobil, deterjan, lastik, beyaz mallarla ilgili sanâyi alanlarında oligopol piyasasının mevcudiyetinden söz edilebilir.

OLİMPİYAT OYUNLARI;

Alm. D*ie Olympischen Spiele (p),* **Fr.** *Jeux Olympiques (m),* İ**ng.** O*lympic games.* Her dört yılda bir kere yapılan, dünyânın en önemli spor müsâbakaları. Pekçok ülkeden amatör atletler, her defâsında farklı bir devlette yapılan yaz ve kış olimpiyatlarında birbirleriyle yarışırlar. Olimpiyatlar, 2700 yıldan daha önce Eski Yunan'da bin yıl boyunca devamlı olarak tertiplenmiştir. Eski Yunan medeniyetinin gerilemesiyle, olimpiyatlara olan ilgi kaybolmuştur. Daha sonra, 1896'da oyunlar tekrar canlandırılmıştır ve o zamandan beri devamlı olarak düzenlenmektedir.

Eski Yunan'da olimpiyatlar, Tanrı Zeus'a yapılan dînî merâsimlerin bir parçasıydı. Modern oyunlar ise, sportif disiplinle insanların bâzı yönlerinin terbiye edilip geliştirilmesi amacıyla başlatıldı. Bunun yanında bütün ülkelerin sporcularının bir araya gelmeleriyle dünyâ barışına hizmet de hedef alınmaktadır. Ayrıca milletler bu oyunları propaganda vâsıtası olarak geniş çapta kullanabilmektedir.

Olimpiyat oyunları, bütün sporcuların katıldığı bir merâsimle açılır. Daha sonra ev sâhibi ülke başkanı, olimpiyatların açıldığını resmen îlân eder. Bu merâsimde bir koşucu sahaya girerek, olimpiyat meşâlesini yakar. Bütün oyunlar boyunca yanan meşâle, sonra söndürülür. Herbir müsâbakadan sonra yapılan merâsimle, ilk üç sporcuya madalya verilir. Bu sporcuların âit olduğu devletlerin bayrağı göndere çekilirken, millî marşları çalınır. Kapanış merâsiminde her bir ülke en çok altı sporcu ile temsil edilir. Oyunlar, sporcuların milliyetlerine göre ayrılmadan yapacakları ve kardeşliği temsil eden geçit töreniyle son bulur.

Yaz olimpiyat oyunları

Yaz olimpiyat oyunları altı ana bölümde olmak üzere 24 dalda yapılır.

Bu altı ana bölüm şöyledir:

1. Atletizm,
2. Mukâvemet sporları.
3. Jimnastik.
4. Su sporları.
5. Pentatlon.
6. Binicilik.

Atletizm: Kulvar veya alanda geçen tek ve takım hâlindeki müsâbakaları ve bisiklet yarışlarını içine alır.

"Kulvar ve alan" müsâbakaları, yaz olimpiyatlarının en çok ilgi çeken oyunlarıdır. Bunlar arasında

yürüme, koşma, atlama ve atma müsâbakaları vardır. En çok ilgi çeken iki müsâbaka 1500 m koşu ve maratondur. 100 m koşusu da oldukça fazla bir ilgiyle tâkip edilir. Sâhada yapılan müsâbakalardan ise, daha çok sırıkla atlama, yüksek ve uzun atlama seyirciler tarafından revaç bulur. Çok fazla kâbiliyet gerektiren diğer bir müsâbaka da dekatlon olup, 10 oyundan ibârettir. Bunlar şöyle sıralanır.

1) 100 m koşusu, 2) Uzun atlama, 3) Gülle atma, 4) Yüksek atlama, 5) 400 m koşusu, 6) Disk atma, 7) 110 m engelli, 8) Sırıkla atlama, 9) Cirit atma. 10) 1500 m koşusu.

"Takım spor" müsabakaları futbol, basketbol, hokey, voleybol ve hentbol'dur. Bunlar arasında en çok ilgi çekeni futboldur. 1936'da olimpiyatlara alınan basketbolda ABD, 1972'ye kadar şampiyonluğu elde tuttu. Bu târihte şampiyonluğu Sovyetler Birliği kazandı.

Mukâvemet sporları: Bu sporlara eskrim, boks, judo, güreş, atıcılık ve okçuluk dâhildir. Eskrim, 1600'lerde gelişmiş ve ilk olimpiyatlardan beri mevcuttur. Kadın ve erkek olarak ayrı ayrı yapılır. Boks, çok eski zamanlardan beri önemli spor dallarından biriydi. Judo, Japonların eski bir güreş sporu olan jujitsu'dan ortaya çıkmıştır. İlk defâ 1964'te Tokyo Olimpiyatlarında oynanmıştır. Güreş, greko-romen ve serbest stil olarak iki bölümde mevcuttur. Atıcılık, tüfek, tabanca ve av tüfeğiyle yapılır. Okçuluk ise ilk defâ 1972'de olimpiyatlara dâhil edilmiştir.

Jimnastik sporları: Bunlar, jimnastik oyunları ve ağırlık kaldırmadır. Jimnastik dünyânın en güzel ve fizik olarak en çok zorlayan sporu olarak bilinir. Ağırlık kaldırma da, türüne göre üç bölümde yapılır.

Su sporları: Bunlar, yüzme ve dalma, kama ile hareket, kürek çekme, su topu ve yelken yarışlarından ibârettir.

Modern pentatlon: Bu bölüme daha çok askerî personel katılır. At yarışları, eskrim, atıcılık, yüzme ve mukâvemet koşusu olarak yapılır.

Binicilik sporları: Ferdî veya takım olarak yapılır. Olimpiyatlarda kadın ve erkekler ayrı ayrı yarışırlar. Sâdece yelken ve atıcılıkta birbirlerine karşı yarışabilirler. Binicilik sporları; atlama, ata hâkim olma ve bunların karışımından meydana gelen üç günlük bir karşılaşma olmak üzere üç grupta toplanmıştır.

Bir spor dalının olimpiyat oyunlarına katılabilmesi için, o sporun en az 25 ülkede oynanması şartı vardır. Bu sebepten ABD'de yaygın olan beyzbol ve Amerikan futbolu olimpiyat oyunlarında mevcut değildir.

Kış olimpiyat oyunları

1924'ten önce de böyle yarışmalar yapılmasına karşılık, bu târihten sonra olimpiyatların bir bölümü olarak yapılmıştır. Yaz oyunlarına göre daha az spor türü mevcuttur. Sâdece yedi kış spor türü resmî olarak kabul edilmiştir. Buz hokeyi, kayıkla yarış, buz üzerinde kayma bunlardandır.

Buz pateni: Hız ve şekil pateni olarak iki bölümde yapılır. İskandinavya ülkeleri, ABD ve Rusya bu bölümde ağırlığa sâhiptirler. Şekil pateni ferdî olabildiği gibi iki kişi berâber de yapabilir.

Kayak: Alp ve kuzey türü olmak üzere iki çeşittir. Alp türünde dağdan aşağı bayraklarla işâretlenen yerlerden geçerek kayılır. Diğer tür ise atlamaların da mevcut olduğu uzun mesâfe kayağıdır.

Diğer bir tür kış oyununda kayak ile atıcılık berâber yapılır. Dik su yollarında kayıkla yarış ise başka bir oyunu teşkil eder.

Buz hokeyi: İlk defâ 1920'de olimpiyat oyunu olmuştur. İlk yedi şampiyonluk, oyunun memleketi Kanada'ya âittir.

Teşkilât

Olimpiyatlara sâdece amatör sporcular katılabilir. Ayrıca sporcuların temsil ettikleri ülkenin vatandaşı olmaları gerekir. Kadınlar sâdece belirli spor bölümlerinde yarışabilir. Sporlar için yaş sınırı yoktur. Her ülke ancak belirli sayıdaki sporcu ile katılabilir. Ayrıca katılacak sporcuların o spor dalında belirli bir seviyede başarı göstermiş olması şarttır.

Her müsâbakada üç musâbık mükâfât alır. Bunlar altın, gümüş ve bronz madalyalardır. İlk altı müsâbıka ise diploma verilir. Takım hâlindeki yarışmalarda ise, takımın her oyuncusu bu madalyayı alır. Olimpiyatlarda fertlerin başarısı önemli sayıldığı hâlde, yayın organları bunları ülkelerine mal ederek verirler.

Olimpiyat oyunları "IOC-The International olympic Commitee-Milletlerarası Olimpiyat Komitesi" tarafından düzenlenir. Merkezi İsviçre'de Lausanne'dadır. Yer seçimi yapıldıktan sonra seçilecek ülkenin "Millî Olimpiyat Komitesi" organizasyonu yürütür.

Olimpiyatların târihi

İlk kayıtlarda rastlanan oyun M.Ö. 776'dadır. İlk 13 olimpiyat sâdece bir koşu yarışından ibâret kalmıştır. Daha sonra pentatlon, güreş, boks ve bayrak yarışları oyunlara katılmıştır. Kazananlara, yabânî zeytin dalından yapılmış taç takılırdı. Heykelleri dikildiği gibi şâirler tarafından methiyeler yazılırdı.

M.Ö. 400'de en parlak devrine erişen olimpiyatlar daha sonra geriledi. Sporcular kirâlandı, yabancılar Yunan tâbiiyetine geçirilerek yarışlara sokuldu. Roma işgâliyle oyunlar amacından saptı. M.S. 393'te Hıristiyan olan Roma İmparatoru Theodosius, oyunları putperest âdeti olduğunu söyleyerek yasakladı.

19. yüzyılın sonlarında Fransız baronu Pierre de Coubertin (1863-1937)'in gayretiyle canlanan oyunlar, 1896'da ilk modern olimpiyatlar olarak düzenlendi. Atina'da yapılan bu oyunların sayısı oldukça sınırlıydı. Daha sonra 1900'de Paris'te, 1904'te St. Louis (ABD)'de düzenlendi. 1908 Londra olimpiyatları, İngiliz idârecilerinden dolayı münâkaşalı bir şekilde kapandı. 1912'de Stockholm'da yapılan oyunlar, fevkalâde muntazam bir şekilde oynandı. Birinci Dünyâ Savaşının tesiriyle 1916 Berlin olimpiyatları iptal edildi. 1920'de Birinci Dünyâ Savaşı sırasında tahrip olan Belçika'nın Anvers şehrinde yapılan olimpiyat oyunlarında 29 ülkeden sporcular toplandı. 1924 Paris oyunlarında 1500 ve 5000 metre koşularda olimpiyat rekorları kırıldı. Bu arada kış olimpiyatları ayrı olarak düzenlenmeye başlandı. Bunun için Fransa-Chamonix'de 16 ülkeden 300 sporcu yarıştı. 1928 Amsterdam'da ise Finlandiya 5 altın madalya aldı. 1932'de Los Angeles'de (ABD) yapılan olimpiyatlar, Büyük Bunalım'ın mâlî sıkıntıları ve uzun yolculuğun güçlükleri sebebiyle 37 ülkeden yalnızca 1500 sporcu katılabildi. 1936 Olimpiyatları ise Berlin'de İkinci Dünyâ Savaşının eşiğinde düzenlendi.

İkinci Dünyâ Savaşı sırasında 1940 ve 1944'te iptal edilen oyunlar, 1948'de Londra'da tertip edildi. 1952 Helsinki Olimpiyatlarında Sovyetler 1912'den bu yana ilk defâ temsil edildiler. Daha sonra oyunlar 1956'da Melbourne'da (Avustralya) düzenlendi. 1960 Roma Olimpiyatlarında ABD ve Sovyetler ilk iki sırayı alarak çekiştiler. 1964 Tokyo oyunlarında ise ABD 36, Sovyetler 30 veJaponya 16 altınla ilk üç sırayı işgal ettiler. Denizden çok yüksek bulunan Meksika'da yapılan 1968 Olimpiyatlarında sporcular pekçok müsâbakada yeni rekorlar kırdılar. 1972 Münih olimpiyatlarına bir gerilla hareketiyle gölge düşürülmeye çalışıldı ise de oyunlar tamamlanıp Sovyetler 50, ABD 33 ve Doğu Almanya 20 altınla ilk üç sırayı aldılar. Montreal'da 1976'da yapılan oyunlarda Sovyetler 47, Doğu Almanya 40 ve ABD 34 altınla ilk üç sırayı paylaştılar. 1980'de Moskova'da yapılan olimpiyatlar, Sovyetlerin Afganistan'ı işgâli ve Müslüman halka zulüm etmesiyle gölgelendi. Pekçok hür dünyâ ülkesi bu olayı protesto için oyunlara katılmadı. Los Angeles'de (ABD) yapılan 1984 Olimpiyatlarına da Sovyetler başta olmak üzere, bazı komünist ülkeler katılmadılar. Resmî olarak sporcularına gerekli emniyetin sağlanmaması sebebiyle olimpiyat oyunlarına katılmadıklarını açıkladılarsa da asıl korkuları sporcularının hürriyeti seçerek bir daha geri dönmeme ihtimâliydi. 1988 Seul Olimpiyat Oyunları öncesinde Güney Kore yaygın kitle gösterilerine sahne oldu. 1992 oyunları ise Barcelona'da (İspanya) yapıldı.

Türkiye ve olimpiyatlar: İlk defâ, Dünyâ Olimpiyat Komitesinden gelen istek üzerine Osmanlı Millî Olimpiyat Cemiyeti kuruldu. Milletlerarası Olimpiyat Komitesinin 23-28 Mayıs 1911'de Budapeşte'de yapılan toplantısında, kurulan cemiyetin Milletlerarası Olimpiyat Komitesine kabulü kararlaştırıldı.

Türk sporcular ilk defâ 1924 Paris Olimpiyat Oyunlarına iştirak ettiler. Bu olimpiyat oyunlarına eskrim, halter, atletizm, bisiklet, güreş ve futbol dallarında 40 kişilik bir ekiple katılındı. Hiçbir derece alınamadı. 1928'de Amsterdam'da (Hollanda) yapılan olimpiyat oyunlarına 38 sporcu ile katılan Türkiye'den greko-romen güreşte 67 kiloda TayyarYalaz dördüncü oldu. 1932 Los Angeles oyunlarına katılmayan Türkiye, 1936 Berlin Olimpiyatlarına 59 kişilik bir kâfile ile katıldı. Müsâbakalarda grekoromen güreşte 61 kiloda Yaşar Erkan birinci olarak altın madalya kazandı. 72 kiloda Nûri Baytorun altıncı, ağır siklette Şaban Mehmed dördüncü, serbest güreşte 56 kiloda A. Çakır Yıldız altıncı, Ahmed Kireççi (Mersinli) üçüncü oldu. Bu olimpiyatlarda Türk sporcuları ilk defâ birinci olarak altın madalya kazandılar. 1940-1944 olimpiyatlarının İkinci Dünyâ Savaşı sebebiyle yapılmamasından sonra, 1948'de Londra Olimpiyatları yapıldı. Türkiye'nin 68 kişilik bir ekiple güreş, eskrim, atletizm, bisiklet, futbol ve at yarışları dallarında katıldığı müsâbakalardan güreş dalı zaferle sonuçlandı. Grekoromen güreşte ağırda Mersinli Ahmed, 62,5 kiloda Mehmed Oktav altın, 52 kiloda Kenan Olcay, 79 kiloda Muhlis Tayfur gümüş, 57 kiloda Halil Kaya bronz, serbestte ise 57 kiloda Nasuh Akar, 62 kiloda Gazanfer Bilge, 67 kiloda Celal Atik, 73 kiloda Yaşar Doğu altın, 52 kiloda Halit Balamir, 79 kiloda Adil Candemir gümüş madalya kazandılar. Atletizm dalında ise üç adım atlamada Ruhi Sarıalp üçüncü olarak bronz madalya kazandı. Türkiye 1952 Helsinki Olimpiyat Oyunlarına güreş, atletizm, futbol ve basket yarışmalarında 62 kişilik bir kâfile ile katıldı. Türk güreşçilerinden serbestte 52 kiloda Hasan Gemici, 62 kiloda Bayram Şit altın, 87 kiloda Adil Atan bronz madalya kazandılar. 1956 Melbourne (Avustralya) Olimpiyatlarına güreş ve at yarışlarında 21 kişilik bir ekiple katıldık. Serbest güreşlerde 57 kiloda Mustafa Dağıstanlı, ağırda Hamit Kaplan altın, 73 kiloda İbrâhim Zengin gümüş, 52 kiloda Hüseyin Akbaş bronz, greko-romen güreşlerde; 73 kiloda Midhat Bayrak altın, 67 kiloda Rıza Doğan gümüş, 52

kiloda Dursun Ali Eğribaş bronz madalya kazandılar. 1960'ta Roma'da yapılan olimpiyatlara Türkiye güreş, futbol, atletizm ve at yarışları dallarında 52 kişilik bir ekiple katıldı. Türk sporcuları en çok altın madalyayı bu olimpiyat oyunlarında aldılar.

Bu olimpiyat oyunlarında grekoromen güreşlerde; 62 kiloda Müzahir Sille, 73 kiloda Midhat Bayrak, 87 kiloda Tevfik Kış altın madalya alırken serbest stilde 52 kiloda Ahmed Bilek, 62 kiloda Mustafa Dağıstanlı, 79 kiloda Hasan Güngör, 87 kiloda İsmet Atlı altın, 73 kiloda İsmâil Ogen ve ağırda Hamit Kaplan gümüş madalya aldılar.

1964 Tokyo Olimpiyatlarına katılan Türkiye, güreşte takım hâlinde olimpiyat şampiyonu oldu. Türk güreşçileri greko-romende 70 kiloda Kâzım Ayvaz gümüş; serbest güreşte 78 kiloda İsmail Ogen altın; 57 kiloda Hüseyin Akbaş, 87 kiloda Hasan Güngör, 97 kiloda Ahmed Ayık gümüş, Ağırda Hamit Kaplan bronz madalya aldılar.

1968 Meksico City Olimpiyatlarına katılan Türk güreşçilerinden 78 kiloda Mahmud Atalay ve 97 kiloda Ahmed Ayık birinci olarak altın madalya aldılar. Maratonda İsmail Akçay dördüncü oldu.

1972 Münih Olimpiyatlarına katılan Türk güreşçileri, greko-romende Seyit Işıklı altıncı, serbestte 48 kiloda Sefer Baygın dördüncü, 62 kiloda Vehbi Akdağ ikinci, 68 kiloda Ali Şahin dördüncü oldular.

1976 Montreal (Kanada) Olimpiyatlarına katılan sporcularımızdan hiçbiri dereceye giremediler.

1980 Moskova Olimpiyatlarına, Rusların Afganistanı işgal edip pekçok insanı öldürmesini protesto maksadıyla Türkiye katılmadı.

1984 Los Angeles Olimpiyatlarında Eyüp Can ve Turgut Aykaç boksta bronz madalya aldılar.

1988 Seul Olimpiyatlarında Naim Süleymanoğlu halterde dünyâ ve olimpiyat rekorları kırarak birinciliği elde etti.

1992 Barcelona Olimpiyatlarında, Türkiye güreşte bir altın, iki gümüş ve bir bronz; halterde bir altın; judoda bir bronz almak üzere toplam altı madalya kazandı.

Yaz olimpiyat oyunlarının yapıldığı yerler:

Yıl: Düzenlendiği yer:	Katılan sporcu sayısı:	Katılan ülke sayısı:
1896 Atina	285	13
1900 Paris	1066	20
1904 St. Louis	496	11
1908 Londra	2059	22
1912 Stockholm	2541	28
1916 Berlin (yapılmadı)		
1920 Antverp	2606	29
1924 Paris	3092	44
1928 Amsterdam	3015	46
1932 Los Angeles	1408	37
1936 Berlin	4059	49
1940 Tokyo (yapılmadı)		
1944 Londra (yapılmadı)		
1948 Londra	4468	59
1952 Helsinki	5867	69
1956 Melbourne	3184	67
1960 Roma	5396	84

1964 Tokyo	5564	94
1968 Mexico City	6082	109
1972 Münih	8500	121
1976 Montreal	9564	89
1980 Moskova	5748	81
1984 Los Angeles	7800	141
1988 Seul (G.Kore)	9689	160
1992 Barcelona (İsp)	10.000'den fazla	172

1896-1992 yaz olimpiyat oyunları madalya dağılımı

Devletin adı:		**Altın:**	**Gümüş:**	**Bronz:**	**Toplam:**
ABD	790	605	515	1922	
SSCB	395	319	286	1000	
İngiltere	177	227	221	625	
F. Almanya	153	187	200	540	
Fransa	163	175	191	539	
İsveç	135	150	172	457	
İtalya	152	126	132	410	
Macaristan	135	125	144	404	
D. Almanya C.		160	153	141	454
Finlandiya	99	77	112	398	
Japonya	90	83	93	266	
Avustralya	80	88	100	268	
Romanya	59	70	90	219	
Polonya	42	57	101	200	
Kanada	45	65	82	192	
İsviçre	42	64	56	162	
Hollanda	42	50	68	160	
Danimarka	34	59	57	150	
Çekoslovakya		49	50	50	149
Belçika	35	49	44	128	
Bulgaristan	40	69	58	167	
Norveç	44	37	34	115	
Yunanistan	24	39	39	102	
Avusturya	18	29	33	80	
Yugoslavya	27	30	30	87	
Küba	37	27	26	90	
G. Afrika	16	17	21	54	
TÜRKİYE	26	15	12	53	
Arjantin	13	19	15	47	
Y. Zelanda	26	10	28	64	

Meksika	9	13	18	40	
G. Kore	31	27	41	99	
Çin	36	41	37	114	
Brezilya	9	10	20	39	
İran	4	12	17	33	
Kenya	13	13	12	38	
Estonya	7	6	10	23	
Jamaika	4	14	9	27	
İspanya	17	19	10	46	
Mısır	6	6	6	18	
Hindistan	8	3	3	14	
İrlanda	5	5	5	15	
K. Kore	6	5	10	21	
Portekiz	2	4	7	13	
Etyopya	5	1	4	10	
Moğolistan	–	5	8	13	
Uruguay	2	1	6	9	
Pakistan	3	3	3	9	
Venezuella	1	2	5	8	
Trinidad	1	2	4	7	
Şili	–	6	2	8	
Filipinler	–	1	7	8	
Uganda	1	3	1	5	
Tunus	1	2	2	5	
Lübnan	–	2	2	4	
Kolombiya	–	2	4	6	
Porto Riko	–	1	4	5	
Nijerya	–	4	4	8	
Fas	4	2	3	9	
Letonya	–	2	1	3	
Gana	–	1	3	4	
Tayvan	–	2	2	4	
Lüksemburg	1	1	–	2	
Peru	1	3	–	4	
Bahama Adaları	1	–	2	3	
Tanzanya	–	2	–	2	
Haiti	–	1	1	2	
İzlanda	–	1	1	2	
Kamerun	–	1	1	2	
Surinam	1	–	1	2	
Kostarika	–	1	–	1	

Endonezya	2	3	1	6
Senegal	–	1	–	1
Cibuti	–	–	1	1
Tayland	–	–	2	2
Virjin Adaları	–	1	–	1
Hollanda Ant.		–	1	– 1
Nijer	–	1	1	2
Tayland	–	1	1	2
Panama	–	–	2	2
Cezayir	1	–	4	5
Zimbabve	1	–	–	1
Sri Lanka	–	1	–	1
Singapur	–	1	–	1
Suriye	–	1	–	1
Fildişi Sahili	–	1	–	1
Irak	–	–	1	1
BDT	45	38	29	112
Bermuda	–	–	1	1
Guyan	–	–	1	1
Dominik	–	–	1	1
Almanya	33	21	28	82
Etopya	1	–	2	3
Litvanya	1	–	1	2
Letonya	–	2	1	3
Namibya	–	2	–	2
Hırvatistan	–	1	2	3
İsrâil	–	1	1	2
Slovenya	–	–	2	2
Malezya	–	–	1	1
Pakistan	–	–	1	1
Katar	–	–	1	1

Kış olimpiyat oyunlarının yapıldığı yerler:

Yıl: Düzenlendiği yer:	**Katılan sporcu sayısı:**	**Katılan ülke sayısı:**
1924 Chamonix (Fransa)	294	16
1928 St. Moritz (İsviçre)	495	25
1932 Lake Placid (ABD)	306	17
1936 Garmisch (F. Alm.)	755	28
1948 St.Moritz (İsviçre)	713	28
1952 Oslo (Norveç)	732	22

1956 Cortina (İtalya)	819	32		
1960 Squaw Valley (ABD)		665	30	
1964 Inssbruck (Avusturya)		1093	36	
1968 Grenoble (Fransa)	1293	37		
1972 Sapporo (Japonya)	1232	35		
1976 Inssbruck (Avusturya)		1128	37	
1980 Lake Placid (ABD)	1067	37		
1984 Sarayevo (Yug.)	1437	49		
1988 Calgary (Kanada)				
1992 Savoie (Fransa)	2289	64		

1924-1992

Kış olimpiyat oyunları madalya dağılımı

Devletin adı:		**Altın:**	**Gümüş:**	**Bronz:**	**Toplam:**
Norveç	63	66	59	188	
S. Birliği	87	63	67	217	
ABD	47	51	36	134	
Avusturya	34	45	40	119	
Finlandiya	36	44	37	117	
F. Almanya	36	36	29	101	
D. Alm.	39	36	35	110	
İsveç	37	25	34	96	
İsviçre	24	25	27	76	
Kanada	16	16	19	51	
Fransa	16	15	17	48	
İtalya	18	16	13	47	
Hollanda	14	18	14	46	
Çekoslovakya		2	8	16	26
İngiltere	7	4	10	21	
Japonya	2	6	6	14	
Lihtenştayn	2	2	5	9	
Macaristan	–	2	4	6	
G. Kore	2	1	1	4	
Belçika	1	1	2	4	
Polonya	1	1	2	4	
Yugoslavya	–	3	1	4	
Çin	–	3		3	
İspanya	1	–	1	2	
Lüksemburg	–	2	–	2	
K. Kore	–	1	1	2	
Bulgaristan	–	–	1	1	
Romanya	–	–	1	1	

OLTUOTU (Pyrethrum roseum);

Alm. *Pyrethrum (n),* **Fr.** *Pyrethre (m),* **İng.** *Pyrethrum.* **Familyası:** Bileşikgiller (Compositae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Karadeniz bölgesi.

Mayıs-haziran ayları arasında çiçek açan, 50-70 cm boylarında, çok yıllık otsu bir bitki. Gövdeleri dik ve olukludur. Çiçek durumu kapitulum olup, gövdenin ucundadır. Kapitulumun kenarında 20 kadar gül renginde dilsi dişi çiçekler bulunur. Ortada ise çok sayıda sarı renkli tüpsü çiçekler vardır. Bitki, pireotu olarak da bilinir.

Kullanıldığı yerler: Baş kısımları (kapitulumları) kurutulur. Kurumuş ve toz edilmiş çiçekler oltutozu adıyla tanınır. Çiçek durumlarında pyrethrin, reçine ve yağlar vardır. Çiçek durumlarının tozu iyi bir haşarat öldürücüdür. Pyrethrin maddesi ise barsak parazitlerine karşı veterinerlikte kullanılır.

OMURGA;

Alm. *Wirbelsäule (f),* **Fr.** *Colonne (f) vertébrale,* **İng.** *Backbone.* Omurgalılarda, iskeletin esâsını ve vücûdun eksenini teşkil eden yapılar. Omurgayı meydana getiren her bir birime de "omur" denilir. Omurga, değişik sayıda ve yapılışta omurlardan meydana gelmiştir. Omur cisimlerinin kemikli balıklarda iki tarafı çukur, kuyruksuz kurbağalarda arka, kuyruklu kurbağalarda ön yüzleri çukur, memelilerde iki tarafı da düzdür.

Omurlar vücûdun bükülmesini sağlayacak destekleyici bir yapı şeklinde birbirine sıkıca bağlıdırlar. Omurga sütunu çok kuvvetli bir destek olmasına rağmen, aynı zamanda eğilebilir bir yapıdadır. Bütün omurgalılarda, iskeletin gövde kısmının esası omurgadır.

İlkel balıklarda omurga kıkırdak hâlindedir. Meselâ bağabalıkları böyledir. Köpekbalıkları ve mersinbalıklarında ise omurga yarı kıkırdak, yarı kemiktir. Kemikli balıklardan îtibâren bütün omurgalılarda omurga kemikten yapılıdır. Balıkların omurları tek parçadır. Aralarında eklem yoktur. Bu yüzden omurgaları, ancak esnek bir çubuk gibi bükülebilir.

Omurgalılarda, omurlar arasında eklemler meydana gelmiştir. Bu sûretle omurganın çeşitli yönlerde hareketi mümkün olur. Kurbağagillerde omurga bölgelere ayrılmağa başlamıştır. Boyun bölgesinde halka şeklinde tek bir omur, göğüs bölgesi omurlarında ise güdük kalmış kaburga çıkıntıları vardır. Kuyruksuzlarda, tek bir kuyruk sokumu omuru bulunur.

Kuşlarda sırt, bel ve sağrı bölgeleri omurları kaynaşarak yekpare bir hâl almışlardır. Kaplumbağada ise, bu üç bölgenin omurları ile kaburgalar, bağaya yapışmıştır. Memelilerde omurga beş bölgeye ayrılmıştır. Bunlar, boyun, göğüs, bel, sağrı ve kuyruk sokumu bölgeleridir.

İnsan omurgası: Omurların üstüste sıralanması ve birbirine bağlanmasıyla gövdenin arkasında orta çizgide yer alan, gövdenin ağırlığını taşıyan, kafatasından leğen kemiğine kadar uzanan kemik sütun.

Omurganın vazîfesi: Başın, gövdenin, göğüs ve karın boşluğundaki birçok iç organın ağırlığını taşımak ve bunlara sağlam bir destek olmaktır. Ayrıca baş ve gövdenin hareketlerini de sağlar. Bu arada omurga kanalı içindeki omurilik gibi çok ehemmiyetli bir organa sağlam ve emniyetli bir kılıf teşkil eder.

Omurga, insanda, 33-34 adet omurdan meydana gelmiştir. Bu omurlardan ilk 24 tânesi, birbirleriyle, omurlararası disk denilen kıkırdakların bulunduğu eklemler aracılığıyla bağlanmışlardır. Bu omurlar üç gruba ayrılır. Bunlar 7 boyun omuru, 12 sırt omuru ve 5 bel omurudur. Kalan 9-10 omurun ilk beşinin birleşmesiyle kuyruk sokumu kemiği, en altta bulunan küçük ve tam gelişmemiş 4-5 tâne omurun birleşmesinden de kuyruk kemiği meydana gelmiştir.

Omurganın çeşitli parçalarına âit omurlar arasında büyüklük ve şekil bakımından bâzı farklılıklar göstermekle berâber benzer ve hepsinde olan ortak özellikleri de vardır. Omurların benzerliği, yeni doğanlarda daha fazladır. Gelişme sırasında gittikçe artan ağırlık, hareket, gövdenin durumunda meydana gelen farklılıklar ve omurgaların çeşitli kısımlarına yapışan kasların tesirleri, omurganın bütün kısımlarında aynı olmadığından, omurlar arasında şekil farklılıkları ortaya çıkar. 1. ve 2. boyun omurları, başın değişik ve fazla hareketleri yüzünden diğer omurlara nazaran daha çok farklılaşmışlardır ve sırasıyla "atlas" ve "aksis" isimlerini alırlar. Omurganın, önden veya arkadan bakıldığında yana doğru eğrilmiş olması durumuna tıpta "skolyoz" denir.

Omurlar arası disk fıtığı. Omurlararası disklerin, çeşitli sebeplerle meydana gelen, harâbiyetle kendini gösteren ve şiddetli ağrıya sebep olan durumu. (Bkz. Bel Fıtığı)

OMURGALILAR (Vertebrata);

Alm. *Wirbeltiere, Vertebraten (pl),* **Fr.** *Vertébrés (pl),* **İng.** *Vertebrates.* Hayvanlar âleminin kordalılar

(Chordata) şûbesinin bir alt şûbesi. Omurgalıların en karakteristik özelliği, birbirini tâkip eden omurlardan yapılmış bir omurgaya sâhip olmalarıdır. Omurga sütunu çok kuvvetli bir destek, fakat aynı zamanda eğilebilir bir yapıdadır. Aşağı omurgalılarda, omurga kıkırdak hâlinde olmasına rağmen, yüksek yapılı omurgalılara doğru kemikleşmeye başlar. Birçok omurgalıda omurgaya iki çift ön ve arka üyeler de tutunur. Vücut bilateral (iki yanlı bakışımlı) simetriktir. Baş, gövde ve kuyruk olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Sölom yâni vücut boşluğu yalnız gövde bölgesinde bulunur. Sindirim kanalı bel kemiğinin karın (ventral) tarafındadır. Dolaşım sistemi kapalıdır. Yürek en az iki, en çok dört boşluk ihtivâ eder. Kanın alyuvarlarında hemoglobin denilen solunum pigmenti vardır. Hemoglobin, kana kırmızı rengi verir. Boşaltım organları çifttir. Boşaltım ve üreme organı açıklıkları, tek veya ayrı ayrı olarak bulunur. İki çift ekstremiteleri vardır. Bunlar balıklarda bulunan göğüs ve karın yüzgeçleri, karada yaşayanlarda ise ön ve arka bacaklardır. Suda yaşayanlar solungaç, havadakiler akciğer solunumu yapar. Kafatası içinde muhafaza edilen karmaşık yapılı bir beyinleri vardır. Omurgalılar altı sınıfa ayrılır. Memeliler (Mammalia), kuşlar (Aves), sürüngenler (Reptilia), kurbağa ve semenderler (Amphibia), balıklar (Pisces) ve yuvarlakağızlılar (Cyclostomata)dır.

OMURİLİK;

Alm. *Rückenmark (n),* **Fr.** *Moelle (f) épinière,* İ**ng.** *Spinal marrow.* Beyin sapından başlayıp, omurga içinde ikinci bel omuruna kadar uzanan ve bundan sonra fibröz (bağdokusu) bir kordon şeklindeki filum terminale denen kısımla devam eden merkezi sinir sisteminin önemli bir parçası.

Beyin gibi omurilik de meninksler ismini alan (pia, arachnoidea ve dura) zarlar tarafından çevrilmiştir. Bu zarlar, beyin zarlarının devamıdır. Pia ve arachnoidea zarları arasında, beyin omurilik sıvısı bulunur. Bu sıvı, beyindeki özel boşluklarda bulunan koroid ağları tarafından salgılanır ve özel kanallar vâsıtasıyla omuriliğe ulaşır. Merkezî sinir sistemiyle ilgili bâzı hastalıkların teşhisinde bu sıvının alınıp incelenmesi büyük önem taşır. Bu sıvının alınması işine (lomber ponksiyon), halk arasında “belden su aldırmak” denir.

Omuriliğin enine kesitinde ortadaki gri maddeyi çevreleyen beyaz bir cevherin mevcudiyeti görülür. “H” harfi şeklindeki gri maddenin ön boynuzları vücûdun ön tarafına, arka boynuzları da arka tarafına uzanır. Ön boynuzlar, vücûdun hareketlerini sağlayan motör sistemle ilgilidir. Arka boynuzlar da hissî sinirlerle ilgili olup, beyne hislerin iletilmesinde görevlidirler.

Omurilik, önden arkaya doğru hafifçe yassılaşmış bir silindir şeklindedir. Yetişkinlerdeki uzunluğu 44-46 cm kadardır. Kalınlığı 8-12 mm arasında değişmektedir. Toplam ağırlığı ise 25-30 gram kadardır. Omurilik baştan sona kadar aynı kalınlıkta değildir. İki yerde şişkinlik gösterir. Bunlardan biri 3. boyun omuru ile 2. sırt omuru arasında; ikincisi ise 10. sırt omuru ile 2. bel omuru arasındadır. Bu şişkinliklerden, alt ve üst uzuvlara giden sinirler çıkar.

Ak madde, omurilik boyunca uzanan sinir liflerinden meydana getirilmektedir. Bu lifler, vazifelerine göre belirli bir düzende seyrederler. Omurilikten çıkan 31 çift sinir, baş ve boyunun bir kısmı dışında vücûdun kaslarını sinirlendirir. Aynı zamanda buralardan kalkan hissî uyarıları beyne iletirler. Her birinin içinde, motor liflerin seyrettiği bir ön kökü ve hissî liflerin bulunduğu bir arka kökü vardır. Arka kökte bir sinir düğümü (gangliyonu) bulunur. İki kök birleşir ve omurlar arasındaki delikten çıkıp iki dala ayrılır. Bir dal vücûdun arkasına bir dal da önüne gider. Kol ve bacaklara gidecek sinirler, büyük sinir demetlerini (pleksusları) yaparlar.

Omuriliğin bir vazîfesi de çeşitli reflekslerin merkezlerini taşımasıdır. Omurilik hastalıkları arasında yaralanmalar, tümörler, iltihaplar ve multipl skleroz hastalığı sayılabilir.

OMUZ;

Alm. S*chulter (f),* **Fr.** *Epaule (f),* **İng.** *Shoulder.* Boynun iki tarafında bulunan, kolu göğüsle birleştiren kısım. Omuz iskeleti üç kısımdan meydana gelmiştir. Önde köprücük kemiği, arkada kürek kemiği, dış yanda kol kemiğinin üst ucu. Kol kemiğiyle kürek kemiğini birleştiren eklem, hareket kabiliyeti bakımından vücudun en oynak eklemidir.

Anatomik olarak, omuz üç bölgeye ayrılır: Kürek bölgesi, koltukaltı bölgesi ve deltamsı kas (deltoid kas) bölgesi. Omuz eklemi küremsi bir biçim arzeder. Kürek kemiğinin çukurunun kıyısında, kırırdaktan yapılmış bir dudak vardır. Kol kemiğinin başı bu dudağa temas eder. Kol kemiğinin başının, eklemin içinde durmasını sağlayan çeşitli bağlar mevcuttur.

Omuz eklemi, insan vücudunda en geniş hareketleri yapan eklemdir. Hemen her yöne hareketi mümkündür. Vücutta çıkıkların en kolay ve sık meydana geldiği yerlerden biri de omuzdur.

Omuz çıkığı: Kol kemiğinin kürek kemiğindeki yatağından çıkmasıdır. Bu yatak çok yayvan olduğundan omuz ekleminin yerinde muhâfazası, ancak çevre yumuşak dokuları tarafından sağlanır.

Bu yapı itibarı ile, omuz çıkığı sık görülür. Kol kemiğinin başı öne veya arkaya çıkabilirse de, öndeki dokuların daha gevşek olmasından ötürü öne çıkıklar çok daha fazladır. İltihap, felç, tümör gibi hâdiselerden dolayı kendiliğinden gelişebilmesine karşı en çok düşme, çarpma, asılma durumlarında ortaya çıkar.

Çıkan kolda âni ve şiddetli bir ağrı olur. Bir süre sonra eklem civarı şişer ve hassas hâle gelir. Hareketler kısıtlıdır. Damar ve sinir zedelenmesi olunca, kolda dolaşım bozukluğuna bağlı morarma veya solukluk ve sinir arazları gelişebilir. Hasta sağlam koluyla çıkık omuzunu tutarak tespit etmeye çalışır. Tedâvisi, çıkığın yerine konması ve bir süre eklem kapsülü tâmir olana kadar tespitidir. Kol, bir üçgen askı ile boyuna asılmalı ve başka bir sargı ile de gövdeye bağlanmalıdır. Tespit süresi 40 yaşın altında 6, daha yaşlılarda 3 haftadır.

ON EMİR (Bkz. Mûsevîlik)

ONİKİ ADA;

Türkiye'nin Ege kıyıları yakınında, Ege Denizinin güney-doğusundaki adaları topluluğu. Türkiye'ye iki kilometre mesâfedeki Sisam ile Rodos adaları arasında yay şeklinde dizilmiş olup, Sporatlar'ın güney bölümünü meydana getirirler. Yüzölçümleri toplamı; 1244 km^2, nüfûsu takriben 200.000'dir. İdarî bakımdan Rodos'a, dolayısıyle de Yunanistan'a bağlıdırlar.

Oniki Ada, derinliği 200 m olan kara sahanlığı üzerindedir. Önceden batmış bir kara parçasının su üstündeki kalıntılarıdır. Tipik Akdeniz iklimi hüküm sürmekte olup yazları sıcak ve kurak, kışları da ılık ve yağışlıdır. Kayalık ve dağlık bir yapıya sâhip olduklarından tarıma pek müsâit değildirler. Rodos, Sisam ve İstanköy'de zeytin ve turunçgiller yetiştirilmektedir. Osmanlılar zamânında adaların iâşesi Batı Anadolu'dan sağlanırdı. Yunanistan'ın siyâsî sınırları içinde bulunmalarına ve özel alâka gösterilmesine rağmen coğrafî yer açısından ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalan bu adaların halkı İkinci Dünyâ Savaşı sırasında Türkiye'nin yardımları sâyesinde açlık felâketinden kurtulabilmiştir.

Anadolu'nun tabiî bir uzantısı sayılan Oniki Adanın bir kısmı Türk karasuları içinde kalmaktadır. Türkiye'ye "horoz ötüşü" mesâfesindedirler. Ege Adalarının da, karasuları olduğu kabul edilirse, bunların karasuları Türk karasuları ile karışmaktadır. Hal böyle olunca devletler umûmî hukûku kuralıyla çatışan durumlar ortaya çıkmaktadır. Oniki Adanın stratejik ehemmiyeti târihte olduğu gibi gelecekte de büyük önem arzedecektir.

Oniki Ada şunlardır:

1. Batnos (Patmos): Sisam'ın güneyinde ve Leros Adasının kuzey batısındadır. Anidro, Arkoı, Gaydaro, Kaproni, Strongilo, Maroti, Lunga, Gilyomodi, Grilusa ve Petrokaravi adacıkları buna bağlıdır.

2. Lipsos (Lipsoı): Batnos'un doğusundadır. Lodos tarafında Skorno denilen tabiî bir limanı vardır. Arefuza, Kalepodi, Kalavropa, Kulura veFranko adacıkları buna bağlıdır.

3. Kerupe (Karpatos): Rodos'un güney-batısında olup, uzun ve dağlıktır. Kaşot ve Kerpe, Preveze Deniz Savaşından önce Barbaros tarafından fethedilmiştir. İstanköy'e 30 km mesâfededir. Bağcılık yapılmakta ve turunçgil yetiştirilmektedir. Sarya, Skastro, Stakida, Sofrana, Karavi, Avga, Üniye ve Kamila adacıkları buna bağlıdır.

4. İstanköy (Kos): Eskiden Türk deniz üssüydü. Limanı batı rüzgârlarına kapalıdır.

5. Kaşot (Kasos): Kerupe Adasının güney-batısındadır. Yüzölçümü 100 km^2 kadardır. Kuzeyindeki tabiî limanı, üç küçük adayı kuzey rüzgârlarına karşı korumaktadır. Armatio, Makra ve Platio adacıkları buna bağlıdır.

6. İstanbali Stampalea: İstanköy'ün doğusunda olup, Adelfi, Karvi, Grossa, Sinenda, Fokinisya, Ova, Ofridusa, Pondikosa, Sisina, Treskoli, Sirina, Mezzo ve Placida adacıkları buna bağlıdır.

7. Hereke (Kalkiya): Rodos'un batısındadır. Sen Teodara veTraguza adacıkları buna bağlıdır.

8. Sömbeki (Simos): Datça'nın güneyinde, Rodos'a 33 km, Türkiye'ye de 5 km mesâfededir. Yüzölçümü 61 kilometrekaredir. Eskiden bu adada yapılan gemilere Sömbey denilirdi. Söm Bey, adada tersâneyi kuran eski bir Türk denizcisidir. Arazisi dağlık olup, taraça hâline getirilmiş yamaçlarında bir miktar zirâat yapılmaktadır. Nimo, Sesoli, Kamoka, Diovata, Sesli ve Trombeto adacıkları buna bağlıdır.

9. Leryos (Leros): Batnos'un güney-doğusunda, Kilimli'nin de kuzeyindedir. Arkangelo, Farmako, Levita, Pega, Sandormenik, Farado, Strongilo, Triptio, Leriko ve Kinaros adacıkları buna bağlıdır.

10. Kilimli (Kalimnos): İstanköy'ün kuzeyinde olup, 109 kilometrekaredir. Kalovro, Kalolino, Kaprari,

Psarimo, Nera, Sandomenika, Tolendo, Sopra ve Sari Galbioni adacıkları buna bağlıdır.

11. İncirliada (Nisiros): İstanköy'ün güneyinde volkanik bir ada olup, kaplıcaları vardır. Yüzölçümü 40 kilometrekaredir. Tek yerleşim yeri Mandrake'dir. Türkiye'ye uzaklığı 17 kilometredir. Kandelyuza, Yalı, Priguza ve Rakkiyya adacıkları buna bağlıdır.

12. Tilos (Tilostos): Datça Yarımadasının güneyinde Rodos'a 32 km mesâfededir. Yüzölçümü 63 kilometrekaredir. Eskino ve Antitilo adacıkları da buna bağlıdır.

Oniki Adanın târihi çok eski zamanlardan beri Sakız ve Rodos adalarının târihine bağlı olarak gelişmiştir. Târih boyunca, Oniki Adaya hâkim olanların hepsi Batı'dan gelmiştir. Osmanlılar bunun tek istisnâsıdır. Rodos'un 1522'de alınmasından kısa bir müddet sonra diğer adalar da ele geçirildi ve 1912 yılına kadar 390 sene Türk hâkimiyetinde kaldı. İtalya, 1911 yılında Trablusgarb'da Osmanlı direnişini kıramayınca, kamuoyunu oyalamak için 4 Mayıs 1912'den îtibâren Oniki Adayı işgâle başladı. İşgal, adalardaki yerli Rumların da işbirliği sâyesinde yirmi günde tamamlandı. Osmanlı Devleti o sırada içinde bulunduğu meseleler sebebiyle bu işgâli önleyemedi. Ancak 18 Ekim 1912'de İtalya ile yapılan Uşi Antlaşmasının ikinci maddesinde, İtalya'nın adaları boşaltıp, Osmanlılara teslimi şartını koydurabildi. Lâkin Balkan Harbi çıkınca İtalya antlaşma ile taahhüd ettiği sözüne uymayarak işgalini mülkiyete dönüştürdü. Birinci Dünyâ Savaşına Îtilaf Devletleri arasında girince de bu durum iyice kesinleşmiş oldu.

24 Temmuz 1923 Lozan Barış Antlaşmasında, bâzı şartlarlaOniki Ada üzerindeki İtalyan hâkimiyeti kabûl edildi. Bunların en önemlileri Kızılhisar, İstanköy ve Sömbeki'nin Türkiye'ye iâdesiydi. 1931 Ankara Antlaşmasında ise müspet bir gelişme olmadı. Oniki Ada üzerinde İkinci Dünyâ Savaşına kadar devam eden İtalyan hâkimiyeti, savaş esnâsında yerini Almanlara bıraktı. Almanlar, bu adaları üs olarak kullanıp Girit'i havadan işgâl ettiler. Almanya'nın savaş sonunda yenilip, burayı boşalttığı sırada, adaların Türkiye tarafından işgal edilmesi teklifi, o günkü hükûmet tarafından kabul edilmedi. 10 Şubat 1947'de yapılan bir antlaşma ile adalar Yunanistan'a verilip, aynı yılın Nisan ayında bir Yunan askerî heyeti tarafından teslim alındı.

Oniki Adanın Yunan hâkimiyetine girişinden sonra adalardaki Türklere yapılan baskılar sebebiyle, bunların büyük bir kısmı Türkiye'ye göç etti. Adalara; turistik tesis adı altında askerî tesislerin inşâsı, silahlandırılması, hava meydanları yapılması, balıkçılık ve karasuları meseleleri sebebiyle Oniki Ada Türk-Yunan münâsebetlerinde dâimî bir ihtilaf konusudur.

ONİKİ EYLÜL HAREKÂTI;

Türk Silahlı Kuvvetlerinin idâreye el koymak üzere 12 Eylül 1980'de emir komuta zinciri içinde giriştiği harekât.

Oniki Eylül Harekâtı öncesinde Türkiye'de siyâsî ve ekonomik bunalım hüküm sürüyordu. Ayrıca, 1974 senesinde çıkarılan genel afla daha önce devleti yıkmaya kast etmiş, devletin güvenlik kuvvetlerine kurşun sıkmış olan anarşistler de affedilmişti. Aftan faydalanan kimseler devletin temel nizâmını yıkmaya yönelik şiddet hareketlerine başladılar. Şiddet olayları bilhassa fakülte ve yüksek okularda olmak üzere orta dereceli okullara kadar sıçradı. Devletin devâmını isteyen ve okullarda okuyup milletine faydalı olmayı gâye edinen kimseleri rahatsız eden şiddet olayları karşılıklı çatışmalar hâline döndü.

1978 senesinde iktidâra gelen CHP Hükümeti gittikçe büyüyen şiddet olayları ve artan ekonomik problemler karşısında önemli derecede yıprandı. Kahramanmaraş'ta meydana gelen olaylar üzerine 13 ilde sıkıyönetim îlân edildi. Çorum ve başka yerlerde karşılıklı çatışmalara varan şiddet olayları yaygınlaştı.

1979 ara seçimlerinden sonra Adâlet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel, Millî Selâmet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisinin dışarıdan desteklediği bir azınlık hükûmeti kurdu. Ancak yeni hükûmet de siyâsî ve ekonomik bunalımı gideremedi. Şiddet hareketleri gün geçtikçe arttı. Siyâsîlerin farklı teşhis ve yorumları olayları daha da şiddetlendirdi. 1979 senesinin sonlarında Türk Silahlı Kuvvetleri Cumhurbaşkanına bir "Uyarı Mektubu" sundu. Mektupta iktidar ve muhâlefetteki partiler arasında uzlaşmaya gidilmesi, anayasal kuruluşların vazîfelerini tam olarak yerine getirmeleri isteniyordu. Uyarı Mektubu gidişi değiştirmediği gibi, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün vazîfe süresinin dolmasıyla gündeme gelen Cumhurbaşkanı seçimi de meclisteki siyâsî tansiyonu yükseltti. Anlaşmazlıklar sebebiyle altı ay müddetle Cumhurbaşkanı seçilemedi.

Adâlet Partisi Azınlık Hükûmetinin aldığı 24 Ocak Kararları ekonomik yapıda köklü değişikliklere gidilmesini gerekli kıldı. Siyâsî ve ekonomik bunalımın son haddine vardığı bu günlerde Nihat Erim, Gün Sazak, Kemal Türkler gibi tanınmış kişilerin ard arda düzenlenen suikastlarla öldürülmesiyle şiddet hareketleri en üst seviyeye ulaştı. Sıkıyönetim îlân edilen il sayısı 22'ye yükselmesine rağmen

gidişe dur denilemedi.

Bütün bu gelişmeler üzerine ülkenin durumunun daha kötüye gideceğini düşünen Türk Silahlı Kuvvetleri, 12 Eylül 1980 Cumâ gecesi duruma el koydu. Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Karakuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Denizkuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı OrgeneralSedat Celasun'dan meydana gelen Millî Güvenlik Konseyi, parlamento ve hükûmetin feshedildiğini, parlamento üyelerinin dokunulmazlıklarının kaldırıldığını, bütün siyâsî faâliyetlerin yasaklandığını, ülkenin her tarafında sıkıyönetim îlân edildiğini ve sendikal faâliyetlerin durdurulduğunu açıkladı. AP lideri Süleyman Demirel, CHP lideri Bülent Ecevit, MSP lideri Necmettin Erbakan ve MHP lideri Alparslan Türkeş ve bâzı milletvekilleri gözetim altına alındılar. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK) geçici olarak kapatıldı.

Harekâttan hemen sonra MGK yasama yetkisini üstlendi. MGK Başkanı Kenan Evren devlet başkanı oldu. Emekli Deniz Kuvvetleri Komutanı Bülent Ulusu başkanlığında yeni bir hükûmet kuruldu. Başbakanlık ve Devlet Planlama Teşkilâtı Müsteşarı Turgut Özal başbakan yardımcılığına getirildi. Faâliyetleri durdurulan siyâsî partiler kapatılarak mal varlıkları hazîneye devredildi. 12 Eylül öncesinde anarşi ve terörün kaynakları olarak görülen kuruluşlar üzerinde merkezî denetim kurulmasını sağlayacak düzenlemeler yapıldı. Üniversitelerdeki özerkliğe son veren Yüksek Öğretim Kânunu (YÖK) kabûl edildi. Türk Dil Kurumu ve Türk Târih Kurumu kapatılarak, Atatürk Kültür Dil ve Târih YüksekKurumu adıyla yeni bir kuruluş meydana getirildli. Kesinleşen îdâm cezâları MGK tarafından onaylanarak infaz edildi. Ekim 1980'den îtibâren siyâsî parti liderlerinden üçü serbest bırakıldı. MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, partisi için açılan soruşturmaya bağlı olarak tutuklandı. MSP hakkında da soruşturma açılarak iki partinin idârecileri yargılanmaya başlandı. DİSK idârecileri hakkında dâvâ açıldı. Türkiye İşçi Köylü Partisi (TİKP) Türkiye İşçi Partisi (TİP), Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP), Barış Derneği ve Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÖB-DER) idârecileri hakkında dâvâlar açıldı. Harekât sonrasında alınan tedbirlerle silâhlı çatışma ve olaylar kısa sürede azaldı.

Millî Güvenlik Konseyi yeni Anayasayı hazırlamak ve yeni siyâsî sistemi belirlemek üzere Haziran 1981'de Kurucu Meclis Teşkili Hakkındaki Kânun'u kabul etti.Kânuna göre MGK ve Danışma Meclisinden meydana gelen Kurucu Meclis teşkil edildi. Kurucu Meclisin hazırladığı kamuoyunda ve basında sınırlı biçimde tartışılan Anayasa taslağı 7 Kasım 1982'de halk oyuna sunularak kabûl edildi. Kabul edilen Anayasanın geçici birinci maddesiyle Kenan Evren de Cumhurbaşkanlığına getirilmiş oldu.

Anayasa doğrultusunda hazırlanan Siyâsî Partiler Kânunu 24 Nisan 1983'te yürürlüğe girdi. Aynı ayın sonunda siyâsî parti çalışmaları serbest bırakıldı. İlk olarak Emekli Orgeneral Turgut Sunalp'ın başkanlığında Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), eski Başbakan Yardımcısı Turgut Özal'ın başkanlığında Anavatan Partisi (ANAP), başbakanlık eski müsteşarlarından Necdet Calp'ın başkanlığında Halkçı Parti (HP) ve emekli Orgeneral Ali Fethi Esener başkanlığında Büyük Türkiye Partisi (BTP) kuruldu. BTP eski AP'nin devâmı olduğu gerekçesiyle MGK tarafından kapatıldı. Aynı siyâsî görüşteki kimseler Yıldırım Avcı başkanlığında birleşerek Doğru Yol Partisini (DYP) kurdular. Son olarak da Erdal İnönü başkanlığında Sosyal Demokrat Partisi (SODEP) kuruldu.

Yeni partilerin kurucu üyelerini inceleme yetkisi bulunan MGK bu üyelerden birçoğunu uygun bulmayarak veto etti. ANAP, MDP ve HP veto barajını aşarak kurucu üye sayılarını tamamlarken DYP ve SODEP gerekli müddet içinde veto barajını aşamadıklarından genel seçimlere katılamadılar. 6 Kasım 1983'te yapılan genel seçimde oyların yüzde 45,1'i ile 400 üyeli TBMM'de 211 milletvekilliği kazanan Turgut Özal başkanlığındaki ANAP iktidar partisi oldu. Oyların yüzde 30,46'sını alan HP, 117 milletvekilliği, MDP ise 71 milletvekilliği elde etti.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren, 1 Temmuz 1983'te askerlik vazifesinden ayrıldı. MGK'nin varlığı da TBMM Başkanlık Dîvânının 7 Aralık 1983'te toplanmasıyla sona erdi. Emekliye ayrılan öteki MGK üyeleri Nurettin Ersin, TahsinŞahinkaya, Nejat Tümer ve Sedat Celâsun altı yıl süreyle Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyeliklerine getirildiler. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in ve Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyelerinin görev sürelerinin bitmesiyle Oniki Eylül Dönemi fiilen sona ermiş oldu.

ONİKİ İMÂM;

Peygamberimizin nesebinden olup, ilim, takvâ, ahlâk, şecâat, soy bakımından zamânındaki insanların en üstünlerinden olan, yüksek şahsiyet sâhibi oniki mübârek zât. Herbiri büyük âlim ve velî olan oniki kişi. Hazret-i Ali'den başlayıp aynı soydan (hazret-i Fâtıma'dan) gelerek Muhammed Mehdî'ye kadar devâm eden oniki din büyüğüne verilen isim. Bunlara Arapça, "Eimme-i İsnâ Aşere" de denir. İmâm, lügatte önder, lider demektir. İlimde önde olana imâm dendiği gibi, namaz kıldıranlara da cemâatın

önünde bulunmasından dolayı imâm denilmiştir. Devlet başkanları halkın önderi olduğu için devlet başkanlarına ve söylediği söz kânun kabul edilen kimseye de imâm denilmiştir. (Bkz. İmâm)

Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) üç türlü vazîfesi vardı: Birincisi, ahkâm-ı fıkhiyeyi (fıkıh hükümlerini) bütün insanlara tebliğ etmek, bildirmek idi. Ahkâm-ı fıkhiye, yapılması emir veya yasak edilen işlerdir. İkinci vazîfesi, Kur'ân-ı azîmüşşânın ahkâm-ı mâneviyesini, yâni Allahü teâlânın zâtına ve sıfatlarına âit mârifetleri (yüksek bilgileri), yalnız ümmetinin yüksek olanlarının kalplerine akıtmaktır. Üçüncü vazîfesi, ahkâm-ı fıkhıyeyi, vâz ile, nasîhatle yapmıyan Müslümanlara, kuvvet kullanarak, zor ile yaptırmaktır.

Resûlullah efendimizden sonra dört halîfeden herbiri bu üç vazîfeyi tam olarak başardı. Hazret-i Hasan'ın imâmeti zamânında, fitneler, bid'atler çoğaldı. İslâmiyet üç kıtaya yayıldı. Resûlullah efendimizin nûru yeryüzünden uzaklaştı. Sahâbe-i kirâm radıyallahü anhüm ecmaîn azaldı. Bu üç vazîfeyi, bir kişi yapamaz oldu. Bu üç vazîfe, başka başka üç sınıfa ayrıldı. Usûl ve fürû ahkâmını tebliğ vazîfesi, yâni imânı ve ahkâm-ı fıkhiyeyi bildirmek vazîfesi, din imâmlarına, yâni müctehidlere verildi. Bu müctehidlerden îmânı bildirenlere "mütekellimîn", fıkhı bildirenlere "fukahâ" denildi. İkinci vazîfe, yâni dileyen Müslümanları **Kur'ân-ı kerîm**'in mânevî hükümlerine kavuşturmak, Ehl-i Beytin oniki imâmına ve tasavvuf büyüklerine verildi. Cüneyd-i Bağdâdî ve Sırrî-yi Sekatî bunlardandır.

Ehl-i Sünnet âlimleri, Resûlullah efendimizin bu ikinci vazîfesini oniki imâmdan öğrenerek, tasavvuf ilmini meydana getirdiler. Bâzıları, evliyâya, kerâmetlere ve tasavvufa inanmıyorlar. Onların bu inanmamaları, oniki imâmla ilgileri olmadığını göstermektedir. Oniki imâm, Ehl-i Sünnetin imâmlarıdır.

Ehl-i Beyti seven ve oniki imâmın yolunda olanlar Ehl-i Sünnettir. İslâm âlimi olabilmek için, Resûlullah'ın bu iki vazîfesinde, kendisinin vârisi olmak lâzımdır. Yâni, bu ilimlerin ikisinde de mütehassıs, uzman olmak şarttır.

Üçüncü vazîfe, yâni ahkâm-ı dîniyyeyi kuvvetle satvet ve saltanatla yaptırmak işi, meliklere ve sultanlara, yâni hükûmetlere verildi. Birinci sınıfın kısımlarına "mezheb" ikincisinin kısımlarına "tarîkat" üçüncüsüne de "kânun" denildi. Îmânı bildiren mezheplere "İtikâdda mezheb" denir. İtikâd mezheplerinin yetmiş üçe ayrılacağını, bunlardan yalnız birinin doğru, ötekilerinin bozuk olacağını, Peygamber efendimiz haber vermişti. Öyle de oldu. Doğru yolda olduğu müjdelenen fırkaya "Fırka-ı nâciye" veya "Ehl-i Sünnet vel-cemâ'at" mezhebi denir. Yanlış oldukları bildirilen yetmiş iki fırkaya "Bid'at fırkaları" yâni, "sapık yollar" denir. Bunların hiçbiri kâfir değildir.

Tasavvufta ikinci yol olan vilâyet yolu(Bkz. Tasavvuf), oniki imâm vâsıtası ile insanlara ulaşmıştır. Bütün evtâd, büdelâ, nücebâ ve evliyâ hep bu yoldan kavuşmuşlardır. Peygamberimizden gelen feyizler, mârifetler ve sesli zikir bu oniki imâm vâsıtasıyla gelmiştir.

Ehli Sünnet olanlar, oniki imâmı sevme konusunda çok hassas davranmışlar ve gereken hürmeti göstermişlerdir. Çocuklarına oniki imâmın isimlerini koymayı da, kendileri ve çocukları için bir şeref kabûl etmişlerdir.

Doğru yoldan ayrılanlar, oniki imâmı sevme adı altında oniki imâma iftirâ edip, haklarında kötü sözler sarfetmektedirler. Doğru yoldaki İslâm âlimleri hiçbir devirde, hiçbir zaman oniki imâm hakkında iftirâda bulunmamışlar, bilakis oniki imâm sevgisini son nefeste îmân ile gitmek için şart görmüşlerdir. Oniki imâmda Resûlullah efendimizin zerreleri vardır. Bunlara kıymet vermek, saygı göstermek her Müslümanın vazîfesidir.

Oniki imâm sevgisi, edebiyât alanında da etkisini göstermiştir. Oniki imâm sevgisini terennüm eden binlerce şiir ve methiye yazılmıştır. Bu arada oniki imâm sevgisini istismâr ederek Müslümanları birbirine düşürmek isteyen bâzı bölücü kimseler, oniki imâm hakkında gerçek dışı yazılarla Müslümanlar arasına fitne sokmak istediler. Bâzı câhil kimseler de böyle şiir ve uydurma hikâyeleri okuyarak, dinliyerek ağlamayı ve din büyüklerini kötülemeyi ibâdet sandılar. Hakîkî din âlimleri yazılarıyla, vâz ve öğütleriyle bu konuda da insanlara doğru yolu gösterdiler. Oniki imâm diye anılan mübârek insanlar, sırasıyla şu zâtlardır:

1. Ali bin Ebî Tâlib: Resûlullah'ın amcası Ebû Tâlib'in oğlu ve Peygamber efendimizin dâmâdıdır. İslâm halîfelerinin ve Cennetle müjdelenen on kişinin dördüncüsüdür. Hicretten 23 sene evvel Mekke'de doğdu. 661 (H.40) senesinde İbn-i Mülcem tarafından şehit edildi.

2. Hasan bin Ali: Resûlullah efendimizin kızı hazret-i Fâtıma'nın oğludur. Hicretin üçüncü yılı Medîne'de doğdu. Hicrî 49'da Medîne'de vefât etti. Yüzü Resûlullah efendimizin yüzüne çok benzerdi. Babası hazret-i Ali'nin vefâtı üzerine halîfe oldu ise de, yedi ay sonra hilâfeti hazret-i Muâviye'ye bıraktı. Soyundan gelenlere "şerîf" denir. (Bkz. Şerîf)

3. Hüseyin bin Ali: Resûlullah efendimizin torunu ve hazret-i Ali'nin, hazret-i Fâtıma'dan olan ikinci oğludur. Bunun soyundan gelenlere "seyyid" denir (Bkz. Seyyid). Hicretin altıncı senesi doğdu. 681

(H.61) senesinde Kerbelâ'da şehit oldu.

4. Zeynelâbidîn bin Hüseyin: Hazret-i Hüseyin'in oğlu, Muhammed Bâkır'ın babasıdır. 666 (H.46) senesinde doğdu, 713 (H. 94) de Medîne vâlisi Osman bin Hayyân tarafından zehirletilerek şehit edildi.

5. Muhammed Bâkır: Zeynelâbidîn'in oğlu, Câfer-i Sâdık'ın babasıdır. 676 (H.57) senesinde Medîne'de doğdu, 732 (H. 113) senesinde vefât etti. Medîne'de Cennet-ül-Bakî'de, babasının yanındadır.

6. Câfer-i Sâdık: Muhammed Bâkır'ın oğlu ve Mûsâ Kâzım'ın babasıdır. 702 (H.83)de Medîne'de doğdu. 765 (H. 148)'te Medîne'de vefât etti. İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe ve kimyâger Câbir, bunun talebesiydiler.

7. Mûsâ Kâzım: Câfer-i Sâdık'ın oğlu, İmâm-ı Ali Rızâ'nın babasıdır. 745(H. 129)'te Medîne'de doğdu. 802 (H. 180)de Bağdat'ta vefât etti. Kâzımiyye'dedir.

8. Ali Rızâ: Mûsâ Kâzım'ın oğlu ve Muhammed Cevâd Takî'nin babasıdır. 770 (H.153)'te Medîne'de doğdu ve 818 (H. 203)'te Tus yâni Meşhed'de vefât etti. Bâyezîd-i Bistâmî hazretleri, İmâm Ali Rızâ'nın sohbetiyle şereflenip kemâle geldi.

9. Muhammed Cevâd Takî: Ali Rızâ'nın oğlu, Ali Nakî'nin babasıdır. Lakabı Hâdî'dir. 810 (H.195)'da Medîne'de doğdu. 835 (H.220) senesinde Bağdat'ta vefât etti.

10. Ali Nakî: İmâm-ı Muhammed Cevâd Takî'nin oğlu ve Hasan bin Askerî Zekî'nin babasıdır. Lakabı Hâdî'dir. 819 (H.204)'da Medîne'de doğdu. 868 (H.254)'de Bağdat'ın Sermenray nâhiyesinde vefât etti.

11. Hasan bin Ali Askerî Zekî: Ali Nakî'nin oğlu, Muhammed Mehdî'nin babasıdır. 846 (H.232)'da Medîne'de doğdu. 875 (H.261) senesinde yine Medîne'de vefât etti.

12. Muhammed Mehdî: Hasan bin Ali Askerî Zekî'nin oğlu olup, Samarra'da vefât etti.

ONİKİ MART MUHTIRASI;

Türk Silahlı Kuvvetlerinin, 12 Mart 1971 târihinde Süleyman Demirel başkanlığındaki Adâlet Partisi Hükûmetini istifâya zorlayarak ülke idâresine dolaylı bir şekilde müdâhele etmek için Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a sunduğu yazılı muhtıra.

27 Mayıs 1960 ihtilâliyle Demokrat Parti İktidârına son verildikten sonra hazırlanan 1962 Anayasasındaki temel hak ve hürriyetleri istismar eden bâzı kimseler, Türkiye Cumhûriyetinin temel nizâmını yıkıp yerine komünist bir idâre kurmak için çalışmaya başladılar. 1965 ve 1969 senelerinde yapılan genel seçimleri Süleyman Demirel başkanlığındaki Adâlet Partisi kazandı. Seçimle iktidâra gelme ümidini kaybeden ve CHP'nin de destek ve teşviğini gören komünist düzen taraftarları, bâzı Anayasal kuruluşları kendilerine üs olarak seçtiler. Üniversitelerde ve bilhassa Orta Doğu Teknik Üniversitesinde teşkilatlandılar.

İlk zamanlar masûm öğrenci istekleri bahâne edilerek gösteri ve boykotlar yapıldı. Daha sonra sopalı ve silahlı çatışmalar şeklinde olaylar meydana geldi. Anayasa hükümlerine göre kurulmuş olan bâzı dernek ve sendikalar da gösteri ve şiddet hareketlerine katıldılar. Gelişen hâdiseler üzerine toplumun büyük kesimi, devletin devâmını isteyen devlet büyükleri ve Silahlı Kuvvetler mensupları gidişten endişelenmeye başladılar. Hükümetin aldığı bâzı tedbirler ise gelişen hâdiseler karşısında yetersiz kaldı.

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Fâruk Gürler,Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur,Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyiceoğlu tarafından hazırlanan muhtıra Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a sunuldu. TRT radyolarından yayınlanan muhtıra kamuoyunda büyük yankılar uyandırdı. Muhtıranın metni şöyleydi:

1. Parlamento ve hükümet; süregelen tutum, görüş ve icrâatıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluk içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak umudunu kamuoyunda yitirmiş ve anayasanın öngördüğü reformları, tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhûriyetinin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2. Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetlerinin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek; çârelerin partilerüstü bir anlayışla meclisimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek; anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kânunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükûmetin demokratik kurallar içinde teşkili zarûrî görülmektedir.

3. Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri, kânunların kendisine vermiş

olduğu Türkiye Cumhûriyetini korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idâreyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır.

Bu muhtıradan sonra İkinci DemirelHükûmeti istifâ etti.Partiler ve parlamento varlığını devâm ettirdi. Muhtırada belirtilen Partilerüstü Hükümeti, 26 Martta, CHP'den ayrılarak bağımsız olan Prof. Nihat Erim kurdu. 24 bakanlığın bulunduğu bu hükûmette AP'den 5, CHP'den 3, CGP'den 1, tabiî senatörlerden 1 kişi bulunuyordu. Diğer 14 bakanlığa ise parlamento dışından teknokratlar getirildi.

Erim Hükûmeti, anarşik hâdiseleri bastırma ve anayasanın öngördüğü reformları gerçekleştirmeyi hedef olarak seçti. Muhtıra öncesinde sol eğilimli teşkilâtların başlatmış olduğu silahlı hâdiseler daha da arttı. Bunun üzerine 26 Nisanda aralarında İstanbul, Ankara, İzmir, Adana ve Diyarbakır'ın da bulunduğu 11 ilde sıkıyönetim îlân edildi.Sıkıyönetimin îlânıyla birlikte silâhlı hâdiselere karşı sıkı tedbirler alındı. Anarşik hâdiseleri tertipleyen ve çıkaran,anayasa düzenini yıkmak için çalışan pekçok kimse tutuklandı. Anayasada bâzı değişiklikler yapıldı. Anayasa Mahkemesi siyâsî yelpâzenin sol ucundaki Türkiye İşçi Partisi (TİP) ile sağ ucundaki Millî NizamPartisini (MNP) kapattı. Sol hareketin liderlerinden Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Hüseyin Arslan hakkında îdâm cezâsı verildi. 6 Mayıs 1972'de îdâm cezâları infaz edildi. Şiddet hareketlerine ve hâdiselere katılan rejim aleyhtarı diğer kimselere de çeşitli hapis cezâları verildi.

Erim Hükümetine reformları gerçekleştirecek ekip olarak alınmış olan ve sonradan 11'ler olarak adlandırılan bâzı bakanlar 3 Aralık 1971'de istifâ ettiler. Bu gelişme hükümetin yapmak istediği reformların önünü daha da tıkadı. Daha sonra kurulan İkinci Erim, Ferit Melen ve Naim Talu hükümetleri de reformlar husûsunda sınırlı çalışmalar yapabildiler.

12 Mart idâresi, 19 Ağustos 1972'de ordu içindeki değişikliklerle yeni bir döneme girdi. Genelkurmay Başkanı OrgeneralMemduh Tağmaç emekliye ayrıldı. Yerine Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler; Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyiceoğlu'nun yerine de Kemal Kayacan getirildi.

Daha sonra Fâruk Gürler, 5 Mart 1973'te askerlikten ayrılarak Cumhurbaşkanlığı kontenjanından senatör oldu. Cumhurbaşkanlığına adaylığını koyduysa da AP ve CHP'den yeterli desteği göremedi. Seçilemeyeceğini anlayınca da adaylıktan çekildi.

Cevdet Sunay, 28 Mart 1973'te vazîfeden ayrılınca AP ve CHP'nin üzerinde anlaştığı kontenjan senatörü Fahri Korutürk, 6 Nisan 1973'te Cumhurbaşkanlığına seçildi. Bunu, sivilleşmeye doğru daha hızlı adımlar tâkib etti. Ağustostaki Yüksek Askerî Şûrâ toplantısından sonra Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur da emekliye ayrıldı. Böylece 12 Marttaki Askerî idâreciler tamâmen tasfiye edildi. 14 Ekim 1973'teki genel seçimlerle 12 Mart dönemi son buldu. Seçimlerden birinci parti olarak çıkan Bülent Ecevit başkanlığındaki CHP, Mecliste ekseriyeti elde edemediği için MSP ile koalisyon hükümeti kurdu. Her iki partinin anlaşarak 1974'te çıkardıkları genel afta 12 Mart döneminde tutuklanan ve hüküm giyen anarşistler serbest bırakıldı. Yavaş yavaş tekrar gelişen gösteriler ve silahlı hâdiseler ikinci bir askerî müdâhaleyi yâni 12 Eylül 1980 Harekâtını getirdi.

ONİKİ PARMAK BARSAĞI;

Alm. *Zwölffingerdarm (m), Duodenum (n),* **Fr.** *Duodénum (m),* **İng.** *Duodenum.* İnce barsağın mîdeden hemen sonra gelen kısmı. Buranın önemi, ülserin en fazla görüldüğü yer olmasındandır. Karın arka kısmında, omurga ile aortun ön tarafında yer alır. Pankreasın baş kısmını bir halka gibi sarar. İnce barsağın diğer iki kısmından farklı olarak hareketsizdir. Oniki parmak barsağı mîde kapısından başlar, oniki parmak barsağı-boş barsak dirseğinde son bulur. Ortalama uzunluğu 22 cm'dir. Dört kısımdan meydana gelir. Birinci kısmı "bulbus duodeni" ismini alır. Karaciğerin göbek kısmıyla komşudur. İkinci kısım düşey olarak iner ve sağ böbreğin sağını örter. Üçüncü kısım yatay olarak seyreder, alt ve üst mezenter atardamarları arasında aort ile kesişir. Dördüncü bölümü de dikeye yakın olarak yukarı çıkar.

Ağızda başlayan sindirim fonksiyonu mîdeden sonra oniki parmak barsağında devam eder. Mîdeden asit olarak oniki parmak barsağına gelen yiyecekler buradaki bezlerin alkali (bazik) salgıları ile nötürleştikten sonra, oniki parmak barsağını terkederler.

İkinci kısmın iç yüzünde, koni şeklinde iki ufak çıkıntı bulunur. Üstteki çıkıntıya küçük etçik denir ve santorini kanalı gelip buraya ağızlaşır. Büyük etçik içinde ise vater ampulü denilen boşluk bulunur. Karaciğer ve safra kesesinden gelen koledok kanalıyla, pankreastan gelen wirsung kanalı bir veya iki delikle buraya açılır.

Oniki parmak barsağında sık olarak ülser görülür. Bu ülserin özelliği, yemeklerden bir iki saat sonra göbeğin hemen sağ üst tarafında ağrıya sebep olmasıdır. Oniki parmak barsağında kanser görülmesi son derece nadirdir.

ONKOLOJİ;

Alm. *Onkologie (f),* **Fr.** *Oncologie (f),* **İng.** *Oncology.* Tümörlerle uğraşan bilim dalı. Onkos şişlik, logos bilim demektir. Onkoloji bu iki kelimenin birleşmesinden meydana gelmiştir.

Tümörler, iyi ve kötü huylu olmak üzere ikiye ayrılırlar. Onkoloji, bütün tümörlerin teşhis ve tedâvilerini ve bu konulardaki bütün gelişmeleri sahası içine almıştır.

Onkoloji, özellikle 20. asrın ikinci yarısından sonra hızla ilerlemeye başlamıştır. Çeşitli tip kanserlerin erken teşhislerinin sağlanması için birçok çalışmalar yapılmış, yeni teknikler geliştirilmiştir. Bilgisayarlı tomografi, ultrasound, nükleer manyetik rezonans tekniği bunlardan sâdece birkaçıdır. Kanser tedâvisi alanında da çok sayıda araştırmalar yapılagelmektedir.

Kanserin ölüm sebepleri arasında ilk sıralarda yer alması sebebiyle günümüzde onkoloji önemli bir bilim dalı hâline gelmiştir. Onkoloji dalında mütehassıs olanlara onkolog denilmektedir.

OPAL;

Alm. *Opal (m),* **Fr.** *Opale (f),* **İng.** *Opal.* Hidratlı fakat kristalli olmayan, silisyumlu bir mineral. Bazı çeşitleri, gökkuşağı gibi renkler neşreder. Opaldaki su oranı % 1 ile % 21 arasında değişir. İçindeki su, opala sertlik ve kolay kırılabilirlik husûsiyetini verir. Sertliği 5-6,5 arasında, çekimi 1,9-2,3 arasında yine su oranına bağlı olarak değişir.

Renkli olanlarına kıymetli opal denir. Bunlar eski çağlardan beri mücevher olarak bilinir. Böyle parlak olmayanlara âdi opal denir. Eskiden beri en çok tutulan opal çeşitleri beyaz, mor ve siyah opaldir. Bunlara beyaz, mavi ve siyah denmesinin sebebi, arkalarına mavi, beyaz ve siyah fon konunca çok güzel renkler neşretmelerinden ileri gelir.

Kıymetli opalin eski bir kaynağı Çekoslovakya'nın Kösice yakınlarında Czerwenitza'dadır. Çok güzel nümûnelerin geldiği yerler olan Queretaro ve Zimapan Meksika'da, Gracias ise Honduras'tadır. Meksika'da ateş opal adı verilen kırmızı ve turuncu-kırmızı opaller vardır. Bunlar ekseriya ışık neşretmezler.

Yakın zamana kadar opal kaynakları arasında Galler bölgesindeki White Cliffs ve Ligtning Ridge, Avustralya'daki Bulla Çayı ve Barcoo Nehri sıralanabilir. Nevada'da Humbolt yakınlarında, Idaho'da ise Latah yakınlarında çok nâdide opaller çıkmaktadır. Buradaki opaller, genellikle taşlaşmış odunlarla birlikte bulunur. Taşlaşmış odunların nadide nümûnelerinin içinde bâzı cisimler, orijinal hâllerini muhâfaza ederler. Bu sebeple quartzlar, opaller gibi taşlaşmış odunlarla beraber bulunmazlar. Quartzlar da silisyumludur ama muhteviyatında su yoktur. Kristallidir. Bambu ve diatomlar gibi bazı bitki ve hayvanlar, yapılarının sert kısımlarında opal biriktirirler.

Opal mücevherlerin bakımı: Avrupalılar, opalin kırılmasını daima bâtıl bir îtikâd olarak uğursuzluk saymışlardır. Kurak zamanlarda su kaybına bağlı olarak kırılan opal, kırılmaması için arasıra suya sokulmalıdır.

OPEC (Bkz. Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilâtı)

OPERA (Bkz. Edebî Türler)

OPERET (Bkz. Edebî Türler)

OPOSSUM (Bkz. Sariğ)

OPPENHEIMER, J. Robert;

atom bombasının babası sayılan meşhur Amerikan fizikçisi. Teorik fiziğe önemli katkılarıyla tanınır. 1904-1967 yılları arasında yaşadı. İlmî çalışmalara, 1925'te Harvard Üniversitesinden mezun olduktan sonra İngiltere'ye giderek Cambridge Üniversitesinde başladı. Lord Rutherford'un yönetiminde atomun yapısıyla ilgili öncü araştırmaların yapıldığı Caverdis Laboratuvarında çalıştı.

1927'de Almanya'daki Göttingen Üniversitesinde meşhur Max Born'dan doktora yaptı. Born ve Oppenheimer'in moleküllerin kuvantum teorisi üzerine yazdıkları makâle çok meşhur oldu. Bu sırada Oppenheimer, kuvantum ve relativite teorisiyle uğraşan bilim adamlarının hemen hemen tamâmını tanıdı. 1928 ve 1929'da Zürich'de kuvantum teorisinin kurucularından Wolfgang Pauli ile çalıştı. Böylece maddenin yapısıyla daha yakından ilgilenmeye başladı. Oppenheimer, daha önce P. A.M. Dirac tarafından ortaya atılan "antipartikül" kavramını, 1930'da açıklığa kavuşturdu. Partikül ve antipartiküllerin aynı kütleye sâhip olması gerektiğini ispâtladı. Daha sonra elektron ile aynı kütleye sâhip antielektron (pozitron) keşfedildi. Bundan sonra ABD'ye dönen Oppenheimer California Üniversitesinde ve California Teknoloji Enstitüsünde profesör oldu.

Ülkesinin bütün fizikçi kuşağının yetişmesinde önemli rol oynadı.

Oppenheimer, 1939'da Nazilerin Polonya'yı istilâsı üzerine ABD hükûmeti tarafından Uranyum-235'in tabiî uranyumdan ayrılması ve bir nükleer bomba yapımına imkân verecek kritik uranyum kütlesinin hesaplanması konularında çalışmakla görevlendirildi. 1942'de ABD'li ve İngiliz bilim adamlarının nükleer enerjiden askerî amaçlarla faydalanılmasına yönelik çalışmaların yöneticiliğine getirildi. Fakat bir süre sonra bâzı arkadaş ve tanıdıklarının Sovyet ajanı olduğu yolunda iddialar ortaya atıldı. Bir arkadaşının California Üniversitesindeki öğretim üyeliği görevine son verildi.

Oppenheimer yönetiminde Los Alamos'da yapılan çalışmalar bir süre sonunda meyvesini verdi ve ilk atom bombası 16 Temmuz 1945'te New Mexico eyâletindeki Alamogordo'da patlatıldı.

1947'de Princeton'daki Yüksek Araştırma Enstitüsünün yöneticisi olan Oppenheimer, yeni kurulan Atom Enerjisi Komisyonuna bağlı Genel Danışma Komitesinin başkanlığına getirildi. Oppenheimer'in başında bulunduğu bu komite 1949'da hidrojen bombasının geliştirilmesine karşı çıktı.

1953'te Oppenheimer'a aleyhinde düzenlenmiş bir askerî güvenlik raporu tebliğ edildi. 1954'te güvenlik soruşturması sonucunda vatana ihânet suçlamasından temize çıktıysa da askerî sırlara kolayca erişebilir durumda olması mahzurlu görüldü ve Atom Enerjisi Komisyonundaki görevine son verildi. 1963'te Atom Enerjisi Komisyonunun en büyük ödülü olan Enrico Fermi Ödülü, bizzat başkan Lyndon B. Johnson tarafından Oppenheimer'a verilerek saygınlığı iâde edildi.

OPTİK;

Alm. *Optik (f), Lehre (f) vom Licht,* F**r.** *Optique (f),* **İng.** *Optics.* Işıkla ilgili olayları inceleyen fizik dalı. Optik, ışıkla ilgili olayları üç değişik modelde inceler. Buna göre optik üç kısma ayrılır: 1) Geometrik optik, 2) Fizik optik (Dalga optiği), 3) Kuvantum optiği.

1) Geometrik optik: Işığın izotrop (her tarafının fiziksel özelliği aynı) ortamda doğrusal yayılmasını temel kabul eder. Yansıma, kırılma ve aydınlanma olaylarını inceleyen optik kısmıdır. Newton, çalışmalarında ışığı bir kaynaktan yayılan tânecikler gibi düşünüyordu. Böylece geometrik optik gelişti. Işık olaylarını izah etmede yeterli zannedildi. Halbuki Newton'un düşünceleriyle gelişen geometrik optikle ancak yansıma, kırılma ve aydınlanma olayları izah edilebilir. Aynalar, ışık prizmaları, mercekler, optik âletler, geometrik optikle incelenebilir.

2. Fizik optik: Işığın dalga yapısında olduğunu temel kabul ederek; girişim, kırınım ve kutuplanma olaylarını inceleyen optik kısmıdır. Newton'la aynı çağda yaşayan Huygens, Newton'un yanıldığını ve ışığın dalga şeklinde düşünülmesi gerektiğini ortaya attı. Dalga modeli, geometrik optikle açıklanamayan girişim, kırınım, polarma (kutuplanma) olaylarını açıklayabiliyordu.

Girişim: Young deneyi: Paralel demet hâline getirilmiş akkor lamba ışığı önce dar bir yarıktan geçirilir, yarıktan geçirilen ışık tekrar birbirlerinden yaklaşık 1 mm mesâfede bulunan iki dar yarıktan geçirilirse, yarıktan çıkan dalgalar aynı fazlı dalgalar hâline gelir. Yâni iki yarık, aynı fazlı iki kaynak hâline gelmiş olur. Bu iki kaynağa takriben 1 m uzaktaki perdede karanlık ve aydınlık şeritler görülür. Bu şeritlere, girişim saçakları denir. Bu olay, Newton'un ışık hakkındaki düşüncesiyle açıklanamaz. Çünkü siyah şerit noktalarında, iki kaynağın ışıklarına âit yol farkı, dalga boyunun tek katları şeklindedir ve yokedici girişimle siyah görünürler.

Aydınlık şerit noktalarında ise iki kaynaktan çıkan dalgaların girişimi, aralarındaki yol farkı dalga boyunun tam katları olduğundan birbirini kuvvetlendirici girişim olmuştur.

İnce zarların, meselâ sabun köpüğünün rengârenk görünmesi de, alt ve üst yüzeyden yansımış dalgaların girişimleriyle meydana gelir. Yol farklarının geometrik yeri kürevî bir yüzey olursa meydana gelen girişim deseni, aynı merkezli içiçe halkalar şeklindedir, bunlara "Newton halkaları" denir.

İnterferometre: Girişim özelliğinden faydalanılarak kullanılan cihazdır. Araştırma sahalarında çok kullanılır. En yaygın kullanma sahası çok küçük mesâfelerin ölçülmesidir. Kırılma indislerinin ölçümünde, saydam cisimlerin yüzlerinin düzgünlüğünün kontrolünde kullanılır.

İnterferometrelerin çalışma prensipleri şöyledir; Monokromatik (tek renkli) bir ışık kaynağından çıkan ışınlar, paralel demet hâline getirilerek kısmî geçirgen bir levha üzerine düşürülürler. Bu levha, ışığı iki demete ayırır. Birinci demeti geçirerek bir paralel kaydırıcı lâma gönderir. Kaydırıcıdan çıkan ışınlar, bir aynadan yansıtılarak tekrar kaydırıcıya düşürülür. Bu ışınlar kaydırıcıdan geçip tekrar kısmî yansıtıcı üzerine dönerler. Kısmî yansıtıcı bu sefer bu ışınları bir dürbüne gönderir. Kısmî geçirgen levhadan yansıtılan ikinci demet hâlindeki ışınlar ise, geçen ışınların yansıdıkları aynaya dik olan başka bir aynadan yansıyarak tekrar levhaya dönerler. Levhaya geçen ışınlar da dürbüne ulaşırlar. Aynaların levhaya uzaklıkları eşit alınarak, iki demet arasındaki yol farkı sıfır olacak şekilde ayarlanır. İkinci demetin yansıdığı ayna, levhaya dalga boyunun yarısı kadar yaklaştırılırsa yol farkı yine dalga boyu

kadar olur ve yine yapıcı girişim yâni dürbünde ışık gözlenir. Ayna, levhaya dalga boyunun dörtte biri kadar yaklaştırılırsa yol farkı dalga boyunun yarısına eşit olduğundan yok edici girişim olur ve dürbün içi karanlık olur. Ayna sürekli yaklaştırılırsa karanlık ve aydınlık görünüm birbirini tâkip eder. Kararma sayısı, aynanın yaklaşma miktarını, dalga boyuna bağlı olarak verir. Bu durumda ayna, mikrometre olarak kullanılır. İnterferometrelerde laser ışınları kullanılarak ölçümler daha da hassaslaştırılmıştır.

Kırınım:

Işığın bir engel arkasındaki gölge bölgesinde bulunmasıdır. Gölge bölgesi, tanecik modeline göre yasak bölgedir. Çok dar yarıklara (yarık genişliği ışığın dalga boyu mertebesinde) gelen ışık, yarıktan geçtikten sonra, sanki yarık noktası ışık kaynağı imiş gibi yayılır. (Bu olaya tek yarıkta girişim olayı da denir.) Bir kaynaktan çıkıp paralel hâle getirilen ışığın çok dar bir yarıktan geçmesi ile yarığın gerisindeki perde (ekran) üzerinde aynı merkezli aydınlık ve karanlık halkalar meydana gelir. Bu halkalara kırınım saçakları denir.

Saydam bir levha üzerindeki çizgi veya yarık sayısı 1 cm'de birkaç yüz adet olursa "kırınım ağı" elde edilir. Kırınım ağı, ışığın dalga boyunu ölçmede kullanılır. Birbirine çok yakın iki nokta mikroskopta incelenirken her nokta, kırınım halkaları birbirine karışmış hâlde görünür. Böyle yakın noktalar birbirinden ayırd edilemez. Mikroskopların ayırma gücü, ihtivâ ettikleri merceğe bağlıdır. Fakat ayırma gücünün sınırı vardır. Bu sınır mesâfesi, ışığın dalgaboyunun yarısı kadardır. (Bkz. Mikroskop)

Kutuplanma (Polarma):

Işık dalgaları enine dalgalardır. Yayılma doğrultusuna ve birbirine dik olan elektrik ve manyetik alanlar titreşim yaparlar. Bu titreşim sinüzoidal bir titreşimdir (Bkz. Elektromanyetik Dalga). Işığın titreşiminden, daha ziyâde elektrik alanının titreşimi anlaşılır. Çünkü elektrik alanı daha baskındır.

Işık dalgaları ince bir turmalin kristali levhasından geçirilirse, sâdece bir düzlemde titreşim kalır, diğer düzlemlerdeki titreşimler soğurulur. Böylece ışık kutuplanmış olur. Bu kristal levhaya çapraz durumda ikinci bir kristal levha, kutuplanmış ışığın önüne konursa, ışık titreşimi tamâmen kaybolur, ikinci levhadan ışık geçemez.

Işığın kutuplanması yansıma ve kırılma olayında da gözlenir. Yansıyan ve kırılan ışınlar kutuplanır. Yansıyan ışın gelme düzlemine dik olarak, kırılan ışın ise paralel olarak kutuplanır. Yansıyan ve kırılan ışınların birbirine dik olma şartını sağlıyan gelme açısına "Brewster açısı" denir. Bu açının tanjantı, kıran ortamın kırılma indisine eşittir.

"Malus kânununa" göre, kutuplanmış ışığın şiddetinde azalma görülür.

Kristallerin çoğu "çift kırıcı" özelliği gösterirler. Çift kırıcılık, ışığı iki demet hâline getirmektedir. Bunun sebebiyse ışığın bu kristaller içindeki her doğrultuda aynı hızla yayılmamasıdır. İkiye ayrılan ışığın her iki kısmı da kutuplanır. Gelme düzlemine, dik olarak kutuplanmış ışına normal ışın, paralel olarak kutuplanmış ışına ise extra normal ışın denir. İnce turmalin kristali levhaları bu ışınlardan birini soğurarak (emerek) diğerini geçirir. Böylece kutuplanmış ışın elde edilmiş olur. Çift kırıcı kristallerde, iki demetin birleştiği bir doğrultu bulunur. Bu doğrultuya "optik eksen" denir.

Çift kırıcı kristallerden kalsit (İzlanda spatı olarak da bilinir). Optik ekseninden geçen özel bir düzlemle kesilip "Kanada balsamı" ile tekrar yapıştırılarak, içinde ince bir yapıştırıcı tabakası olan prizma elde edilir. Bu prizmaya "Nicol prizması" denir. Nicol prizmasında Kanada balsamı, ikiye ayrılan demetten normal ışını yansıtır. Extra-normal ışını ise geçirir. Böylece, ışın gelme düzlemine paralel olarak kutuplanmış olarak çıkar.

Günümüzde tabiî kristaller yerine, çift kırıcı ve bir demeti soğurucu (emici) plastik kutuplayıcılar kullanılmaktadır.

Polaraid kutuplayıcı, Herapath isimli fizikçi tarafından 1928 yılında yapıldı, o târihten sonra Nicol prizmaların yerine kullanıldı. Polaraid, nitroselüloz üzerine iyodokinin sülfat eriyiği sürülüp gerdirilerek elde edilir. Daha sonra iki cam arasına sıkıştırılır. Polaraid güneş gözlükleri, sadece düşey yönde kutuplanmış ışınları geçirerek gözü şiddetli ışıktan korurlar. Ayrıca, yine ışığın şiddetini azaltmak maksadı ile oto camlarında da kullanılırlar. Işığın kutuplanma özelliğinden faydalanılarak polarimetreler ve fotoesneklikle gerilim analizi çalışmaları yapılmaktadır.

Polarimetre: Maddelerin optikçe aktifliklerini ölçen cihazdır. Optikçe aktiflik, kutuplanmış, (polarılmış) ışığın, kutuplanma düzlemini değiştirmek demektir. Kuvarts, şeker eriyiği ve bâzı yağlar optikçe aktiftirler (Organik maddelerin çoğu optikçe aktiftirler).

Polarimetre (polariskop da denir), biri sâbit diğeri düşey bir düzlemde dönebilen iki kutuplayıcıdan meydana gelir. Kutuplayıcı olarak çoğunlukla kalsit kristalleri kullanılır. Bu iki kristalden birincisine (sâbit olana) polarizör, ikincisine ise (dönebilene) analizör denir. Işık polarizörden girip kutuplanarak

analizör üzerine düşer. Analizör, polarizöre paralel halde iken ışık analizörün gerisine düşebilir, çapraz halde iken ışık analizörü geçemez. Ara durumlarda (ne paralel ne de çapraz durumlarda) ise aydınlanma şiddeti düşer.

Çapraz durumdaki polarizör ve analizör arasına optikçe aktif bir madde konursa, analizörden ışık geçtiği görülür. Çünkü araya konan madde polarizörden çıkan ışığın kutuplanma düzlemini çevirmiştir. Çevirme miktarı, analizörü tekrar ışık geçmiyecek şekilde döndürerek bulunur. Böylece maddelere ait değişik çevirme açıları bulunabilir. Bu açılar optikçe aktifliğin miktarını gösterir. Çevirme açısının sağa veya sola olması durumuna göre maddeler sağ-sol optik izomeriye sâhiptir, denir.

Polarimetre molekül boyutlarının tâyininde, konsantrasyon miktarının (derişikliğin) tâyininde ve gıda maddelerinin kontrollerinde kullanılır.

Hassas polarimetrelerde polarizör-analizör arasına, polarizör küçük bir açı yapacak şekilde üçüncü bir kristal kutuplayıcı konur. Böylece gözleme bölgesinde en karanlık durum aydınlanma ile mukayese edilerek daha kolay incelenir. Elektronik kontrollü otomatik polarimetreler hâlihazırda en hassas ölçmeyi yapabilen âletlerdir.

Sâdece şeker için kullanılan polarimetrelere sakarimetre de denir. Titreşim düzleminin dönmesini tayf analiziyle grafik hâlinde veren polarimetrelere de spektropolarimetre cihazları denir.

Bâzı maddelere âit optikçe aktiflik dış kuvvetlerin meydana getirdikleri gerilme ile değişmektedir. Cam selüloit, pleksi camı gibi maddeler, gerilimler sebebiyle çift kırıcı hâle gelirler. Statik hesaplamalarda gerilime mâruz kalacak elemanların yukarıdaki maddelerden yapılmış küçük modelleri, jips tabakaları arasında iki kutuplayıcı arasına konarak küçük kuvvetlerle gerdirilirler. Gerilen bölgeler çift kırıcı durumuna geçtiklerinden, modelin fotoğrafında gerilen bölgeler meydana çıkar, görülür. Bu tekniğe fotoesneklikle gerilim çözümleme denir.

3. Kuvantum Optiği: Max Planck'ın ışık dalgalarının enerjilerinin kuvantumlu oluşunu keşfetmesiyle ortaya çıkmıştır. Buna göre ışık, atomdan yayılan enerji paketleri (dalga katarları) şeklindedir. Her bir pakete "foton" denir. Kuvantum optiği ile ışık madde etkileşimi, fotoelektrik olay, "Compton" olayı incelenebilir. (Bkz. Kuvantum Teorisi)

OPTİK İZOMERİ;

Alm. *Optische Isomerie (f),* **Fr.** *Isomérie (f) optique,* **İng.** *Optical isomerism.* Molekül formülü ve yapı formülü aynı olan fakat atomlarının uzaydaki dizilişi farklı ve asimetrik karbon atomu olan bileşikler. Optik izomeri bir stereoizomerliktir. Stereoizomerlik, optik ve geometrik izomerlik olmak üzere iki kısımdır. Bu izomerilerde sis ve trans hâli vardır. Yâni iki molekül birbirinin ayna görüntüsüne sâhiptir. Optik izomerinin geometrik izomeriden farkı, bileşikte asimetrik karbon atomunun olmasıdır. Optik izomerlere enatiomer derler ki, bunlar polarize ışık düzlemini sağa veya sola çevirir. Optik izomer olan iki maddeden biri polarize ışık düzlemini ne kadar sağa çevirirse diğeri de o kadar sola çevirir. Optik izomerlerin bütün diğer özellikleri birbirinin aynıdır. (Bkz. Optikçe Aktiflik)

OPTİK LİF (Bkz. Fiberoptik)

OPTİKÇE AKTİFLİK;

Alm. *Optische Aktivität (f),* **Fr.** *Activité (f) optique,* **İng.** *Optical activity.* Molekül yapısı asimetrik olan bileşiklerin kendilerinden veya çözeltilerinden geçen polarize ışığın, titreşim düzlemini sağa veya sola çevirmeleri.

Bir molekül, çeşitli sebeplerle asimetrik olabilir. Fakat en çok bilinen sebep, bir karbon atomuna dört farklı atom yahut grubun bağlanmasıdır. Böyle karbona, asimetrik karbon denir. Asimetrik karbon atomuna bağlı grupların, yâhut atomların uzayda dizilişi, tetrahedra şeklindedir. Bu tetrahedra şekli için iki farklı yerleşme düzeni mümkündür. Bu iki yerleşme hâli birbiriyle asimetriktir, aralarındaki fark, bir cisim ile onun ayna hayali arasındaki fark gibidir. Bu durumda iki molekül birbiriyle optikçe izomerdir.

Polarize ışığın titreşim düzlemini sağa çeviren moleküle sağ şekli denir ve bu molekül çeviren mânâsında olan dekstrodan d harfiyle veya (+) işâretiyle gösterilir. Sola çeviren levadan yâni sola çevirenden "l" harfi moleküllerde m ile veya (-) işâretiyle gösterilir. d ve l izomerlerine, antipod veya enantiomer denir. Eğer bu d ve l izomerleri bir araya getirilirse rasem hâli ortaya çıkar ki, polarize ışık düzlemi sağa veya sola çevrilmez. Bu rasem hâli de dl veya + şeklinde gösterilir.

Optikçe aktif olan her maddenin optik çevirmesi, o madde için karakteristiktir. Bileşiğin bu çevirme açısı, ışığın cinsine ve sıcaklığına göre değişir. Bir bileşiğin çevirme açısı teorik olarak hesaplanmaz, ancak polarimetre ile ölçülür. Asimetrik karbon atomu çoğaldıkça izomeri sayım da artar. Meselâ iki asimetrik karbonu olan bir bileşiğin (2n) formülüne göre dört tâne izomeri vardır. Bu dört izomerden iki

rasem hâli ortaya çıkar. Dört izomerden her bir çift kendi arasında enantiomer meydana getirdiği halde iki ayrı çiftin birer elemanı diastereomeridir. Diastereomeride kimyâsal, fiziksel ve çevirme açısı farklıdır.

I-II ve III-IV hâli enantiomeridir. Fakat

I-III, I-IV, II-III ve II-IV hâli ise bir diastereomeridir.

Her iki asimetrik karbon atomuna bağlı olanlar aynı cins ise substituentler I ve II hâlinin dışında bir de III hâli söz konusudur. Bu hâle mezo hâli denir ki, bu madde optikçe aktif değildir.

ORAN VE ORANTI;

Alm. V*erhältnis (n) und Proportion,* **Fr.** *Rapport (m) et propartion (f),* **İng.** *Ratio and proportion.* Büyüklük, nicelik veya derece bakımından, iki şey arasında veya parça ile bütün arasında bulunan bağıntıya oran (nispet) denir. Aynı cinsten iki değerin arasındaki bağıntı denilince ikinci değer birinci değerin kaçta kaçı olduğu anlaşılır.

Matematikte bir değerin aynı cinsten başka bir değere bölümüne de oran denir. a ve b sayıları için a/b kesrine a'nın b'ye oranı denir. a/b oranında birim kalkar. a/b = m ise m sâdece bir sayıdır.

Meselâ boyu 5 m, eni 3 m olan dikdörtgenin eninin boyuna oranı 3m/5m=3/5'tir. Bu bakımdan oranların birimi sözkonusu olamaz. Fakat oranlanan niceliklerin aynı cinsten veya birimden olması şarttır.

İki oran arasında bir eşitlik mevcut ise bu iki oranın eşitliğine orantı denir. a/b=m c/d=m ise a/b=c/d'dir. Bu eşitlik orantıdır. "a'nın b'ye oranı=c'nin d'ye oranına" diye okunur. Bu orantıda a ve d'ye orantının dışları (yanları), b ve c'ye orantının içleri (ortaları) denir. Bir orantıda dışlar çarpımı içler çarpımına dâima eşittir. Yâni a.d= b.c'dir.

Orantının özellikleri

1. a/b=c/d ise d/b=c/a (orantıda dışlar yer değiştirebilir.

2. a/b=c/d ise a/c=b/d (orantıda içler yer değiştirebilir.)

3. a/b=c/d ise $a/b=c/d=\frac{ka+pc}{kb+pd}$

Orantının dört teriminden her birine öbür üçü ile "dördüncü orantılı" denir. a/b=c/x orantısında x sayısı a,b,c sayılarının dördüncü orantılısıdır.

Bir orantıda içler eşit ise yâni a/x=x/b ise buradaki pozitif x sayısına a ve b sayılarının orta orantılısı veya geometrik ortası denir.

x^2= a.b veya x= $\sqrt{}$a.b'dir.

Meselâ: 3 ile 12'nin geometrik ortası x= $\sqrt{}$3.12 = $\sqrt{}$36= 6 bulunur.

Bir niceliğin iki, üç ..... defâ çoğalması veya azalması, başka bir niceliğin, o kadar defâ çoğalması veya azalmasını gerektiriyorsa, bu iki nicelik birbiriyle doğru orantılıdır denir.

Misal; Bir malın değeri, o malın miktarı ile doğru orantılıdır. Bir işin bitirilmesi için gereken zaman, çalışan işçilerin sayısı ile ters orantılıdır.

ORANGUTAN (Pongo pygmaeus);

Alm. *Orang-Utan (m),* **Fr.** *Orang-Outan (m),* **İng.** O*rangoutang, orangutan.* **Familyası:** Maymungiller (Pongoidae). **Yaşadığı yerler:** Borneo ve Sumatra adalarının rutubetli ve sık ormanlarında. **Özellikleri:** Erkeklerinin ayakta boyu 150 cm, ağırlığı 100 kg kadardır. Meyve, ağaç filizleri, böcek ve yumurta ile beslenir. **Ömrü:** 30 yıl kadar. **Çeşitleri:** Tek türdür.

Borneo ve Sumatra'nın sık ve bataklık ormanlarının ağaç tepelerinde yaşayan bir maymun. Derisi kirli kahverengi olup, kırmızı kahverengi kıllarının boyu, vücudunun bâzı kısımlarında 30 cm'yi bulur. Genelde yaban adamı (nesnas) namı ile bilinir. Malezya dilinde orangutan, "orman adamı" anlamına gelir. Dişileri erkeklerine nazaran biraz daha küçük olup 125 cm boyunda, 90 kg civarındadırlar. Kırmızıya çalan kahverengi tüyleri, güneş ışığında portakal renginde parlar. Kızıl saçları alnının iki yanından dökülerek yüzünü çerçeveler ve sarkık boynuna doğru iner. Basık burunlu, öne doğru çıkık ağızlı, kalın dudaklı, küçük kulaklı, iyi tırmanıcı bir hayvandır.

Ürkek olmasına rağmen tehlike karşısında kendini hırsla savunur. Maviye çalan kara derimsi

yüzündeki ufak sayılabilecek gözleriyle üzüntülü bir şekilde bakar. Yüksek ağaçlarda, ince dal ve sarmaşıklardan geçici bir yuva yapar ve geceyi orada geçirir. Soğuk ve yağmurlu havalarda kendini yapraklarla örter. Güneş yükseldiği zaman avlanmaya çıkar. Dişleri kuvvetli ve tamdır. Meyve, tâze yaprak, böcek ve yumurta ile beslenir. Kolları ayaklarından daha uzun ve kuvvetlidir. Dik durduğunda neredeyse ayak bileklerine değer. Kollarını açtığında 3 metre çapındaki bir ağacı kucaklayabilir. Baş parmakları kısa, diğer dört parmak kanca gibidir. Orangutan, ağaçta daldan dala geçerek ilerlerken ön ayakları kadar arka ayaklarını da büyük bir maharetle kullanır. Goril ve şempanzeden daha ustalıklı şekilde ağaçlar üzerinde hareket edebilir. Orangutan hemen hemen tamâmiyle ağaçlarda yaşar. Pek ender yere iner, yerdeyken kolları ve ayakları üzerinde yavaş ve dengesiz olarak hareket eder. Goril ve şempanzelerden farklı yanlarından biri de, gırtlak kısmında taşıdığı hava kesesidir. Boynun önünde büyük bir torba gibi olup koltuk altlarına kadar sarkar. Arzu ettiği zaman buradaki havadan teneffüs ihtiyacını görebilir. Hamilelik süresi 270 gün kadardır. Üreme döneminin dışında eşler nadir olarak bir araya gelir. Öğrenileni hemen yapmaya çalışır. Beyni, insan beyninin üçte biri ağırlığındadır. Zekâsı şempanze ve gorilden daha azdır.

Bulunan fosil kalıntılarından, eskiden Güney Asya, Hindistan ve Güney Çin'de de yaşadıkları anlaşılmıştır. Goril ve şempanzeler gibi Afrika'da bulunmaz. Bir zamanlar, bütün Güney Asya kıyılarında yarım milyon kadar mevcutken, bugün nesilleri tükenmeye yüztutmuştur. Bugün bütün dünyâda 5-10 bin kadar kalmıştır. Baş düşmanları ise insandır. Eskiden eti ve derisi için avlanırken, bugün ormandaki hayatlarına kadar girilmiştir. Yavruların eğitimi kolay olduğundan, her fırsatta onları yakalayıp, annelerini öldürerek, ya kafeslere koyar veya bir yere bağlayarak bahçelerinde muhafaza ederler. Çıkarılan yeni kânunlarla nesilleri korunmaya çalışılmaktadır. Nüfuslarının yarısının hayvanat bahçelerinde olduğu sanılan veya evlerde beslenen bu hayvanların, tekrar vahşileştirilerek ormana salınma çalışmaları, sistemli olarak sürdürülmektedir. Bu maksat için Endonezya'da ormanlık alanlarda bakım istasyonları kurulmuştur. Orangutanlar değişik hava ile uyuşamadığından çoğu göğüs hastalıklarına yakalanarak ölmektedir. Bakım istasyonlarına alınarak belli bir bakım ve eğitim sonunda vahşi çevreye uyumları sağlandığında serbest bırakılarak tabiî çevrelerine iâde edilmektedirler.

ORBİTAL (Bkz. Atom, Element)

ORDU;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 6001 km^2

Nüfûsu : 830.105

İlçeleri : Merkez, Akkuş, Aybastı, Çamaş, Çatalpınar, Çaybaşı, Fatsa, Gölköy, Gülyalı, Gürgentepe, İkizce, Kabadüz, Kabataş, Korgan, Kumru, Mesudiye, Perşembe, Ulubey, Ünye.

Karadeniz bölgesinin Orta Karadeniz bölümünde, yer alan bir ilimiz. İl toprakları 40°18' ve 41°08' kuzey enlemleriyle 36°52' ve 38°12' doğu boylamları arasında yer alır. Batıdan Samsun, güneydenTokat ve Sivas, doğudan Giresun illeri ve kuzeyden Karadeniz'le çevrilidir. Dünyaca ünlü fındık diyarıdır. Trafik plaka numarası 52'dir.

İsminin Menşei

1071'den sonra Anadolu Fâtihi Kutalmışoğlu Süleyman Şah emrindeki Selçuklu Türk Ordusu, fethettiği yerlerde, târihî Türk geleneğine uyarak beğendikleri yerlere derhal bir şehir kurmayı âdet edinmişlerdi. Ordu civârını fetheden Selçuklu Türkleri, bu bölgenin güzelliği karşısında hayran kaldılar ve Ordu'nun temelini attılar. Kurulan şehre "Ordu ili" dendi. Zamanla bu isim "Ordu" olarak yerleşti.

Târihi

Ordu ilinin bulunduğu toprakların târihi çok eski devirlere dayanır. Anadolu'ya hâkim olan Hititlerin sınırında fakat Hitit hâkimiyetinin dışında kalan bu bölge, Hitit Devletinin yıkılışından sonra, mîrâsını paylaşan Frikya ve Lidya devletlerinin de, hakimiyetine geçmemiştir. Ancak Batı Anadolu (İyonyalı) tâcirler, burada ticârî koloniler kurdular. M.Ö. 6. asırda Persler, Anadolu'nun büyük kısmını ve bu bölgeyi ele geçirdiler.

Makedonya Kralı İskender, M.Ö. 4. asırda Pers Devletine son verince; İran asıllı fakat Rumca konuşan ve eski Yunan kültürünün potasında erimiş Pontus Devleti, bu bölgeyi ve Karadeniz sâhilleriyle Kırım'ı ele geçirdiler.

Roma İmparatorluğu M.Ö. 1. asırda Pontus Devletine son vererek kendisine ilhak etti. M.S. 395 yılında Roma İmparatorluğu ikiye bölününce, Anadolu gibi bu bölge de Bizans'ın payına düştü. 1071 Malazgirt Zaferinden sonra bu bölge, bütün Anadolu gibi AnadoluFâtihi ve Anadolu'da Türk Devletinin kurucusu

Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından fethedildi. 1204'te Dördüncü Haçlı Seferi sonrasında kurulan Trabzon Rum İmparatorluğu bu topraklara hâkim oldu. Bağımsız olmasına rağmen Konya Selçuklularına tâbi olan bu imparatorluğun toprakları gittikçe daraldı. Devamlı Türkmen göçleriyle Türkleşen bölge, 1346'da Canik Beyliğini kuran Hacıeminoğullarının idâresine geçti. 1391'de Yıldırım Bâyezîd Han, tarafından bölge toprakları Osmanlı Devletine katıldı.

1402 senesinde Sultan Bâyezîd'i yenen Tîmûr Han, bölgeyi tekrar Hacıeminoğullarına verdi.

Fâtih Sultan Mehmed Han 1461'de Trabzon Rum Pontus Devletini ortadan kaldırarak, bütün bu bölgeyi kesin olarak Osmanlı Devletine kattı.

Osmanlı devrinde Ordu, Trabzon eyâletinin bir kazâsı idi. 1883'te büyük bir yangın geçiren Ordu, yeniden îmâr edildi ve Cumhûriyet devrinde il merkezi oldu.

Fizikî Yapı

Ordu il toprakları çok dağlıktır. Ovalarının miktarı sadece % 0,5'tir. % 83,5 dağlık ve % 16'sı platolardan meydana gelir.

Dağlar: En önemlileri Canik ve Karagöl Dağlarıdır. Canik Dağları Karadeniz'e ve güney sınırına paralel olarak uzanır. Karagöl Dağı ise Ordu-Giresun sınırında yer alır. Karagöl Dağı 3105 m, Göndeliç Tepesi 2789 m, Seyir Tepesi 2103 m yüksekliğe sâhiptir. CanikDağları üzerinde Gürgentepe Geçidiyle Haçbeli Geçidi bulunur. Bu geçitlerle Ordu Sivas'a bağlanır. Canik Dağlarından çıkan ve Karadeniz'e dökülen sular bâzı plato ve yaylalar meydana getirmişlerdir. Bâzı yerleri 2000 metreyi geçer. Yaylalar bitki örtüsü bakımından zengindir ve küçükbaş hayvancılığa müsâittirler.

Çambaşı, Keyf Alanı, Perşembe, Düzdağ, Yedigöz ve Güllüyazı başlıca yaylalarıdır.

Ovalar: Ordu ilinde geniş ova yoktur. Kıyıda ve akarsu boylarında bâzı düzlükler vardır. Bu düzlükler ise çok verimlidir.

Akarsular: Kıyı dağlardan çıkarak Karadeniz'e dökülen pekçok akarsu vardır. Bunların çoğu kısa ve düzensiz akışlı, yağış mevsiminde taşan akarsulardır. Büyük akarsuları ise 160 km uzunlukta Melek Çayı, 60 km uzunlukta Bülbül Deresi ile bunların arasında akan Çivil Deresidir. Bulaman Çayı, Turna Suyu, Akçay ve Elekçi Deresi ve daha birçok irili ufaklı akarsu vardır.

Göller: İl topraklarında büyük göl yoktur. Sâdece buzul gölleri vardır. Karagöl Dağının 3000 m yükseklikteki krater gölü, 15 km uzağındaki Ulugöl ve Fatsa yakınındaki Gaga Gölüdür.

İklim ve Bitki Örtüsü

İklim: Ordu ilinde tipik Karadeniz iklimi hüküm sürer. Kışlar ılık yazlar ise serin geçer. Sâhilden içeriye indikçe kara iklimi görülür. Canik Dağları kuzeyden gelen soğuk kuzey rüzgârlarına set olur. Bu rüzgarların getirdiği yağmur bulutlarının Ordu içinde yağmura dönmesinde rol oynar. Isı senede en fazla 10 gün O°C'nin altına düşer. Karın yerde kalma müddeti 10 günü geçmez. Senenin 150 günü yağışlı geçer.

Bitki örtüsü: Ordu il toprakları yaz ve kış yemyeşildir. Kıyılarının ılık ve bol yağışlı olması, bitki örtüsünün zengin olmasını temin etmektedir. Kıyı şeridi 1500 m yüksekliğe kadar meyve ağaçları, ormanlar ve fundalıklarla kaplıdır. Ordunun Karadeniz kıyısında Akdeniz bitkilerine rastlanır. Geniş fındık bahçeleri yanında incir, mandalina, portakal ve limon gibi meyvelerle mersin ve defne ağaçları oldukça çoktur.

Ekonomi: İlin ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanır. Faal nüfûsun % 80'i tarım sektöründe çalışır. Son senelerde sanâyi de gelişmiştir.

Tarım: Ordu ilinde ekime müsâit topraklar çok azdır. Fakat iklimi yumuşak ve yağış boldur. Ekilemeyen yamaçlara fındık ağacı dikilir. Ordu'da tarım fındık demektir. Fındık aslında bir orman ağacıdır. İl dâhilinde fındık ağacı sayısı 100 milyona yaklaşmaktadır. Bunlardan ortalama 80.000 ton fındık elde edilir. Fındığın yetiştiği bölgeler; merkez ilçe (Ordu), Fatsa, Ünye, Ulubey ve Perşembe ilçeleridir. Fındıktan sonra yetişen diğer tarım ürünleri mısır, patates, fasulye, soya, buğday ve arpadır. Bunların dışında turunçgiller, çay, lahana ve barbunya da yetişir.

1970'te sâdece bir harman makinası bulunurken 1985'te 7.000'e yaklaşmıştır. Arâzi engebeli olduğu için traktör sayısı azdır. Türkiye'de en çok fındık Ordu'da yetişir. Türkiye'deki fındık ağaçlarının dörtte biri bu ildedir. Ordu'nun tombul fındık cinsi bütün dünyâda meşhurdur. Dışarıya satılarak döviz temin edilir. Fındık, Ordu ilinin her şeyidir. Senelerce önce sâdece sâhil bölgesinde fındık yetişirken bugün yüksek bölgelerde de yetişmeye başlamıştır.

Hayvancılık: Ordu ilindeki yaylalar hayvancılığa elverişlidir. Aybastı, Gölköy, Mesudiye ve Korgan

ilçelerinde hayvancılık çok gelişmiştir. En çok koyun ve sığır beslenir. Arıcılık gelişmiştir.

Balıkçılık oldukça ileri durumdadır. En çok avlanan balıklar hamsi, istavrit, kefal, mezgit, kalkan ve barbunyadır. Ayrıca kara sularında bol miktarda palamut, torik, zargana ve uskumru bulunur.

Ormancılık: Ordu ili orman bakımından çok zengindir. İl topraklarının % 41'i ormandır. Ormanlarda lâdin, köknar, kayın, meşe, gürgen, kızılağaç, kestane, kavak, sarıçam ve Akçaağaç bulunur. İl dâhilinde 200 bin hektar orman ve 50 bin hektara yakın fundalık vardır. Senede ortalama 250 bin m^3 sanâyi odunu ve 125 bin ster yakacak odunu elde edilir. 122 köy orman içinde ve 145 köy orman bitişiğindedir.

Mâdenler: Ordu ili mâden bakımından zengin sayılmaz. İl dâhilinde kurşunla karışık çinko, bakır, kil ve Aybastı ile Gölköy arasında linyit yatakları vardır.

Sanâyi: Ordu ilinde sanâyi 1970'ten sonra gelişmiştir. On ve daha fazla işçi çalıştıran sanâyi işyeri sayısı 120'yi aşmış olup, bunun 35'i fındığı kabuğundan ayırarak iç fındık hâline getiren fabrikalardır. Fındığı işleyerek, iç ve dış pazarlara süren en modern tesis, Sagra Tesisleridir. Diğer sanâyi kuruluşları lastik ve ayakkabı fabrikası, yem fabrikası, un fabrikaları, balık yağı fabrikası, soya yağı fabrikası, çimento fabrikası, tuğla fabrikaları, kereste fabrikaları, tel çivi fabrikası ve gemi atölyeleridir.

Ulaşım: Ulaşım kara ve deniz yolu ile sağlanır. Ordu, Doğu Karadeniz illerini birbirine bağlayan ve kıyıya paralel olarak uzanan devlet kara yolları üzerindedir. İl dâhilinde 325 km devlet yolu ve 400 km il yolu bulunur.

Ordu'da 78 m boyunda 9 m eninde bir balıkçı barınağı adı verilen "çekek" vardır. Buraya 30 balıkçı teknesi yanaşır. Vapur iskelesine aynı anda iki büyük gemi, 6 büyük ve 10 küçük motor yanaşır. Yük taşımaya müsâit değildir. Ordu ihraç ettiği fındığını Giresun limanı ile sevk eder. Perşembe ve Fatsa ilçelerinde birer motor iskelesi ve birer balıkçı barınağı, Ünye'de sâdece iskele vardır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfus: 1990 nüfus sayımına göre toplam nüfûsu 830.105 olup, 336.820'si il ve ilçe merkezlerinde 493.285'i köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 6001 km^2 ve nüfus yoğunluğu 138'dir.

Örf ve Âdetleri: Ordu ve çevresinde eski çağlardan bu yana birçok millet ve kültür hâkim olmuşsa da, 1071 Malazgirt Zaferinden sonra devamlı Türkmen boyları gelerek 12. asırda tamâmen Türkleşmiştir. Çepni Türkmenlerinin kurduğu Hacıemiroğlu Beyliği buraya hâkim olduğunda bölgenin çoğunluğunu Türkmenler teşkil ediyordu. 1877-1878 Türk-Rus Harbinden sonra Kırım ve Kafkasya'dan gelen kalabalık Türk topluluğu da bu bölgeye yerleşti. On ikinci asırdan bu yana Ordu ve çevresinde Türk-İslâm kültürü hâkim olmuştur.

Mahallî kıyâfet: Kadınlar başa çember veya yaşmak örterler. Gövdeye içlik denilen bulûz ve onun üstüne cepken, alta şalvar giyilir. Üzerinde peştemal bulunur. Erkekler başlarına "Kabalak" denilen bir başlık sararlar. Uzun kollu içlik ve üzerine avcı yeleği, bundan sonra da aba giyilir. Pantolonun yerini zıpka, ayakkabının yerini sapuk denilen yarım çizme alır. Abayı belden kemerle sararlar.

Halk oyunları: Halk müziği Karadeniz bölgesi ile İç Anadolu'nun kuzey kısmının özelliğini taşır. Mahallî halk oyunlarının cinsleri; Samak, horon, halay ve Kafkasya oyunlarıdır. Başlıca oyunları ise, horon, dik horon, düz hava, karşılama, mendil oyunu, millî horon, düz hava, karşılama, mendil oyunu, millî horon, boztepe horonu, sarı kız, sürümek, zamak ve kol oyunudur.

Mahallî yemekler: Hamsili pilav, karalahana çorbası, karalahana sarması ve Ünye pilâvı, hamsi tava, hamsi buğulaması, içli hamsi, pancar sarması, mısır çorbası, çerkez tavuğu, tirmit (mantar), yumurtalı sakarca ve yağlıdır.

Eğitim: Okur yazar nisbeti% 75 civarındadır. İlde 28 anaokulu, 1088 ilkokul, 108 ortaokul, 12 meslek ve teknik ortaokul, 19 lise, 23 meslekî ve teknik lise vardır (1993). Yüksek okul olarak sâdece Meslek Yüksek Okulu vardır.

Ordu ili karakucak güreşinde ve çeşitli spor dallarında şampiyonlar yetiştirmiştir.

İlçeleri

Ordu'nun biri merkez olmak üzere on dokuz ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 142.075 olup, 102.107'si ilçe merkezinde, 39.968'i köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları dar kıyı ovası ve hemen ardından yükselen dağlardan meydana gelir. Dağlar kızılağaç, gürgen, meşe, kayın, ladin, köknar ve sarıçam ormanları ile kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri; fındık, mısır, patates, fasulye ve sebzedir. Kıyı kesimlerinde balıkçılık, iç kesimlerde ise hayvancılık yapılır. Sümerbank SoyaFabrikası, un, gıdâ,

fındık ürünleri, fındık kırma, orman ürünleri fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi. Boztepe'nin eteğinde ve Kirazlimanı kıyısında kurulmuştur. 1888 yangınından sonra plânlı bir şekilde kurulan Ordu, Karadeniz'in en genç şehridir. Samsun-Giresun sâhil yolu ilçeden geçer. İlçe belediyesi Cumhûriyetten önce kurulmuştur.

Akkuş: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 48.889 olup, 6236'sı ilçe merkezinde, 42.653'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 43 köyü vardır. Yüzölçümü 666 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 73'tür. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Dağlar akarsu vâdileriyle parçalanmıştır. Başlıca akarsuları Karakuş ve Bolaman çaylarıdır. Dağlar zengin ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi ormancılığa dayanır. Tarım sınırlı alanda yapılır. Başlıca tarım ürünleri fındık, ceviz, patates ve mahleptir. Bâzı orman köylerinde arıcılık ve tavukçuluk yapılır. Yaylacılık yöntemiyle hayvancılık da gelişmiştir. Kereste fabrikası başlıca sanâyi kuruluşudur.

İlçe merkezi, Ünye-Niksar karayolu üzerindedir. İl merkezine 145 km mesâfededir. Eski ismi Karakuş idi. 1954'te ilçe olan Akkuş'un belediyesi aynı sene kurulmuştur.

Aybastı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 32.452 olup, 17.143'ü ilçe merkezinde, 15.309'u köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları dağlık olup, Canik Dağları ile kaplıdır. Dağlarda yüksek yaylalar vardır. Küçük akarsular, vâdilerle dağları parçalamıştır. Akarsu vâdilerinde küçük düzlükler vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri patates, buğday, mısır ve fındıktır. Yayla hayvancılığı ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. En çok koyun ve sığır beslenir. İlçe topraklarında linyit yatakları vardır.

İlçe merkezi, Canik Dağlarının kuzey eteklerinde, Bolaman Çayının kollarından biri kenarında kurulmuştur. İl merkezine 137 km mesâfededir. 1960'ta ilçe merkezi olan Aybastı'nın belediyesi 1954'te kurulmuştur.

Çamaş: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 15.331 olup 10.430'u ilçe merkezinde, 4901'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 6 köyü vardır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Dağlar akarsu vâdileriyle derin bir şekilde parçalanmış olup, zengin bir ormanla kaplıdır. Başlıca akarsuyu Bolaman Çayı ve kollarıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri fındık, mısır ve soya fasulyesidir. Yüksek kesimlerde hayvancılık yapılır. İlçe merkezi Canik Dağlarının eteklerinde kurulmuştur. Fatsa'ya bağlı bir bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1975'te kurulmuştur.

Çatalpınar: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 17.165 olup 4630'u ilçe merkezinde, 12.535'i köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Akarsu vâdilerinde küçük düzlükler vardır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri fındık, mısır ve soya fasulyesidir. Yüksek kesimlerde hayvancılık yapılır. Fatsa'ya bağlı belediyelik bir köyken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. İlçe belediyesi 1973'te kurulmuştur.

Çaybaşı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 21.721 olup, 6526'sı ilçe merkezinde, 15.195'i köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Dağları parçalayan akarsu vâdilerinde küçük düzlükler vardır. Başlıca akarsuyu Cirit Deresidir. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri fındık ve mısırdır. Yüksek kesimlerde yaylacılık metoduyla daha çok büyük baş hayvan besiciliği yapılır. İlçe merkezi, Canik Dağları eteklerinde, Cirit Deresi kenarında kurulmuştur. Ünye'ye bağlı bir bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Fatsa: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 94.789 olup, 39.467'si ilçe merkezinde, 55.322'si köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları kıyı ovası ve hemen ardından yükselen dağlardan meydana gelir. Dağlar orta yükseklikte olup, Canik Dağlarının uzantılarıdır. Başlıca akarsuyu Bolaman Çayıdır. Bu akarsuyun getirdiği alüvyonlu topraklar, eskiden çok girintili olan koyu doldurarak Fatsa Ovasını meydana getirmiştir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri fındık, çay, mısır, elma ve armuttur. Hayvancılık ekonomik açıdan ikinci derecede gelir kaynağıdır. Yaylacılık metoduyla ençok sığır ve koyun beslenir. Kıyı kesimlerinde balıkçılık yapılır. Et kombinası ve fındık kırma atölyeleri başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, deniz kıyısında kurulmuştur. Samsun-Ordu sâhil yolu ilçeden geçer, İl merkezine 56 km mesâfededir. İlçe kıyıya paralel olarak büyümektedir. Belediyesi 1876'da kurulmuştur.

Gölköy: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 53.896 olup, 18.149'u ilçe merkezinde, 35.747'si köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları dağlık olup Canik Dağları tamâmını kaplar. Dağların akarsu vâdileriyle parçalanmış kısımlarında yaylalar vardır. Başlıca akarsuları Bolaman ve Melet çaylarıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri mısır, fındık, armut ve elma olup, ayrıca az miktarda

arpa, buğday ve fasulyedir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. En çok koyun ve keçi beslenir. Ormancılık gelişmiş olup, başta kereste olmak üzere orman ürünleri ekonomide önemli yer tutar. İlçe topraklarında bakır, kurşun, çinko ve demir yatakları vardır.

İlçe merkezi, Bolaman Çayının kollarından olan bir derenin kenarında kurulmuştur. Ordu-Sivas karayolu 2 km doğusundan geçer. İl merkezine 60 km mesâfededir. 1936'da ilçe olan Gölköy'ün belediyesi aynı sene kurulmuştur.

Gülyalı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 10.150 olup, 4536'sı ilçe merkezinde, 5614'ü köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları kıyı ovası ve hemen ardından yükselen dağlardan meydana gelir. Başlıca akarsuyu Turnasuyu'dur.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri fındık, mısır, patates, fasulye ve sebzedir. Kıyı kesimlerinde balıkçılık, iç kesimlerde hayvancılık yapılır. İlçe merkezi deniz kıyısında kurulmuştur. Ordu-Giresun sâhil yolu ilçeden geçer. İl merkezine bağlı belediyelik bir köyken 19 Haziran 1987'de 3922 sayılı kânunla ilçe oldu.

Gürgentepe: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 38.405 olup, 17.076'sı ilçe merkezinde, 21.329'u köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Akarsu vâdilerinde küçük düzlükler vardır. Başlıca akarsuyu Bolaman Çayıdır.

Ekonomisi, tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri mısır, fındık, armut ve elmadır. Hayvancılık ve ormancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. En çok koyun ve keçi beslenir. Fatsa-Sivas karayolu ilçeden geçer. Gölköy'e bağlı belediyelik bir köyken 19 Haziran 1987'de 3922 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1955'te kurulmuştur.

İkizce: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 28.165 olup 6078'i ilçe merkezinde, 22.087'si köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları dağlıktır. Başlıca akarsuyu Akçay'dır. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa bağlıdır. Başlıca tarım ürünleri fındık, mısır ve pirinçtir. Ünye'ye bağlı belediyelik bir köyken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Kabadüz: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 15.689 olup, 4866'sı ilçe merkezinde, 10.823'ü köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları genelde düzdür. Güneyi Canik Dağlarının uzantıları ile kaplıdır. Başlıca akarsuyu Melet Çayıdır. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri fındık, patates, fasulye ve sebzedir. Yaylacılık metoduyla en çok sığır ve koyun beslenir. İlçe merkezi Melet Çayı kıyısında kurulmuştur. Merkez ilçeye bağlı bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Kabataş: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 21.335 olup, 8669'u ilçe merkezinde, 12.666'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 4 köyü vardır. İlçe toprakları Canik Dağları ile kaplıdır. Akarsu vâdilerinde küçük düzlükler vardır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri mısır ve fındıktır. Yayla hayvancılığı gelişmiştir. En çok koyun ve sığır beslenir. Aybastı ilçesine bağlı belediyelik bir köyken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Korgan: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 36.699 olup, 13.171'i ilçe merkezinde, 23.528'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 15 köyü vardır. Yüzölçümü 206 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 178'dir. İlçe topraklarını Canik Dağları engebelendirir. Dağlar akarsu vâdileriyle parçalanmıştır. Başlıca akarsuları Elekçi Deresi ve Bolaman Çayıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri patates, mısır ve fındık olup, ayrıca az miktarda elma, armut, buğday, arpa ve fasulye yetiştirilir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. En çok koyun ve sığır beslenir. Arıcılık gelişmiştir.

İlçe merkezi Elekçi Çayı vâdisinde kurulmuştur. Küçük ve gelişmiş bir yerleşim merkezidir. İl merkezine 91 km mesâfededir. 1960'ta ilçe olan Korgan'ın belediyesi 1958'de kurulmuştur.

Kumru: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 39.593 olup 10.774'ü ilçe merkezinde, 28.819'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 30 köyü vardır. Yüzölçümü 344 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 115'tir. İlçe toprakları dağlıktır. Dağlar Elekçi Deresi ve kolları tarafından derin şekilde parçalanmıştır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri patates, mısır ve fındık olup, az miktarda armut, elma, buğday, arpa, fasulye yetiştirilir. Hayvancılık ve arıcılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. En çok koyun beslenir. Ormancılık gelişmiştir.

İlçe gelişmemiş küçük bir yerleşim merkezidir. İl merkezine 91 km mesâfededir. Eski adı Karacaali ve Karaçalı idi. 1960'ta ilçe olan Kumru'nun belediyesi aynı sene kurulmuştur.

Mesudiye: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 22.786 olup, 4047'si ilçe merkezinde, 18.739'u

köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 38, Topçam bucağına bağlı 13, Yeşilce bucağına bağlı 7 köyü vardır. Yüzölçümü 1180 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 19'dur. İlçe toprakları dağlıktır. Doğusunda Giresun Dağları, batısında Canik Dağları yer alır. Başlıca akarsuyu Melet Çayıdır. Yüzölçümü bakımından en geniş ilçedir.

Ekonomisi tarım ve ormancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri arpa, buğday ve patates olup, ayrıca az miktarda elma, fındık, armut ve mısır yetiştirilir. Köylerde tavukçuluk, arıcılık, sığır besiciliği, el sanatları konularında özendirici çalışmalar yapılmaktadır.

İlçe merkezi Melet Çayı Vâdisinde kurulmuştur. Ordu-Sivas karayolu 1 km batısından geçmektedir. İl merkezine 113 km mesafededir. Eski ismi Hamidiye'dir. İlin en az nüfuslu ilçesidir. Belediyesi 1855'te kurulmuştur.

Perşembe: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 44.128 olup, 9963'ü ilçe merkezinde, 34.165'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 38 köyü vardır. Yüzölçümü 226 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 195'tir. Hafif engebeli düzlüklerden meydana gelen ilçe topraklarının büyük kısmı bir yarımada üzerindedir.

Ekonomisi tarım ve balıkçılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, mısır, fındık patates, elma, armut olup, ayrıca az miktarda soya fasulyesi ve çay yetiştirilir. İç kesimlerdeki yaylalarda küçükbaş hayvan besiciliği yapılır. Balıkçılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır.

İlçe merkezi, Perşembe Koyunda kurulmuştur. Eski adı Vona idi. Samsun-Ordu kıyı yolu ilçeden geçer. İl merkezine 18 km mesâfededir. 1945'te ilçe olan Perşembe'nin belediyesi 1922'de kurulmuştur.

Ulubey: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 37.698 olup 10.116'sı ilçe merkezinde 27.582'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 30 köyü vardır. İlçe topraklarını Canik Dağları engebelendirir. Dağlar kayın, köknar ve ladin ormanları ile kaplıdır. Başlıca akarsuyu Melet Çayıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri mısır, fındık, patates ve fasulye olup, ayrıca az miktarda elma ve armut yetiştirilir. Hayvancılık ve ormancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. İlçe merkezi, Ordu-Sivas karayolu üzerinde yer alır. İl merkezine 22 km mesâfededir. Fazla gelişmemiş bir yerleşim merkezidir. 1958'de ilçe olan Ulubey'in belediyesi aynı sene kurulmuştur.

Ünye: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 109.139 olup, 42.836'sı ilçe merkezinde 66.303'ü köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları, orta yükseklikte ve kıyıya doğru alçalan dağlardan meydana gelmiştir. Dağların yüksekliği 1.500 metreyi geçmez. Başlıca akarsuları Akçay, Cudi Deresi ve Ceviz Deresidir. Kıyıları genelde düzdür. Yüksek kesimleri kayın ormanları ile kaplıdır.

Ekonomisi tarım ve sanâyiye dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri mısır, fındık, elma, patates ve armuttur. Hayvancılık ve balıkçılık gelişmiştir. Fındık kırma atölyeleri ve çimento fabrikası başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. İlçe topraklarında demir cevheri yatakları vardır.

İlçe merkezi, Taşhâne Burnu üzerinde kurulmuştur. Amasya-Erzincan karayolu Akkuş üzerinden gelerek, Samsun-Ordu sâhil yolu ile ilçe merkezinde birleşir. İl merkezine 77 km mesâfededir. Gelişmiş bir yerleşim merkezidir. Belediyesi 1877'de kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Ordu tabiî güzellikleri, târihî eserleri, güzel kıyıları, içme ve kaplıcaları ile şirin bir ilimizdir.

İbrâhim Paşa Câmii: 1800 senesinde İbrâhim Paşa tarafından yaptırılmıştır. Orta Câmi adıyla da bilinir. Düz çatılı olup mîmârî özelliği bulunmayan yapının orjinal mihrabı Selimiye Camiine taşınmıştır. Minâresi çift şerefelidir.

Hamîdiye Câmii: Kaymakam Cerdanzâde Mir Mehmed Ali Bey tarafından 1891'de yaptırılmıştır. Hükümet Câmii adıyla bilinir. Çifte minârelidir.

Yalı Câmii: Şehrin ilk kuruluş zamânında yapılan câminin yanması üzerine 1894'te Hacı Hasan Efendi tarafından yeniden yapılmıştır. Deniz kıyısında olup Azîziye Câmii olarak da bilinir.

Selimiye Câmii: 1926'da başlanan câmi ancak 1956'da ibâdete açılabilmiştir. Mihrabı Selçuklu bezeme sanatının bir örneğidir.

Eskipazar Harâbeleri: Eskipazar köyünde bulunan bir câmi ve iki hamam harâbeleri Hacı Emiroğulları Beyliğinden kalmıştır. Bölgedeki en eski Türk yapıları olan bu târihî eserler çok yıkık vaziyettedir. Bu köyün eski ismi Bayramlı Kasabasıdır.

Eski Eserler: Hoynat Kalesi; Perşembe ilçesindedir. Eski çağlara âittir. BolamanKalesi: Fatsa yakınındadır. Ünye Kalesi: Ünye'dedir. Tepe üzerindedir. Tepenin altından geçen suyoluna 400 basamak ile inilir. Kurtuluş Kalesi: Perşembe ilçesinde olup, sâdece temel taşları kalmıştır. Çıngırlı

Kaya: Fatsa'ya 5 km mesâfede, Görevi Deresindeki tepe üzerindeki kale kalıntısıdır. Kevgürk Kalesi: Akkuş ilçesine 30 km mesâfededir. Ordu Eski Kapalı Cezâevi: Eski bir kilisedir. Bozukkale Harâbeleri: Türklerin fethinden önceki devirlere âit eserlerdir. Yason Harâbeleri: Yason burnundaki harâbeler, büyük bir şehrin kalıntılarıdır. Kız Kulesi: Fatsa'dadır. Manastır ve Şato Harâbeleri: Fatsa'nın Dumlupınar köyündedir. Süleyman Paşa sarayı Harâbeleri: Ünye'dedir.

Mesîre yerleri: Denizle ormanın birleştiği Ordu ilinin her tarafı mesire yeri özelliğindedir. Sâhilleri tabiî plaj özelliğindedir. Başlıca mesîre yerleri şunlardır:

Boztepe: İl merkezinin güneyinde yer alan Boztepe 450 m yüksekliktedir. Tepeden şehir tamâmen görülür. Manzarası çok güzel ve çam ağaçlarıyla kaplıdır.

İnönü Mağaraları: Fatsa ilçesinde yalçın ve dik kayaların eteğindedir.

Cambaşı Yaylası: İl merkezine 61 km uzaklıkta olup denizden 1850 m yükseklikte bir mesîre yeridir. Turistik tesisler vardır. Yaz aylarında çok güzel dinlenme yeridir.

Kaplıca ve içmeler: Ordu, şifâlı su kaynakları bakımından da hayli zengindir. Bir kısmında tesis yoktur. Başlıca kaplıcaları şunlardır.

Sarmaşık Kaplıcası: Fatsa ilçesine bağlı Bolaman köyündedir. Tesisleri vardır. Banyo ile romatizmal hastalıklar, içilmek sûretiyle de mîde, barsak ve böbrek hastalıklarına faydalıdır.

Şıhman İçmesi: Gölköy ilçesine bağlı Şıhman köyü yakınlarındadır. Tesisleri olmayan içme suyu mîde rahatsızlıklarına, idrar yolları ve böbrek hastalıklarına iyi gelir.

ORDU;

Alm. *Armee,* **Fr.** *Armée (f),* **İng.** *Army.* En büyük askerî birlik. Stratejik ve taktik harekâtı idâre eden ve tahsis edilen ve emrine verilen birliklerin idâri desteğini sağlayan, kara kuvvetlerinin manevra ve büyük sevk ve idâre birliğidir. Ordu, bir karargâhtan kuruluşa dâhil bâzı bağlı birliklerden, değişik sayıda kolordulardan meydana gelir. Türk Kara Kuvvetlerinde mevcut dört ordudan 1'inci Ordu İstanbul, 2'nci Ordu Malatya, 3'üncü Ordu Erzincan'da ve 4'üncü ordu olarak bilinen Ege Ordusu da İzmir'de konuşlanmıştır.

Konuşma lisanında kullanılan "Ordu" kelimesi silahlı kuvvetler mânâsına kullanılmaktadır. (Bkz. Silahlı Kuvvetler)

Ordu ile ilgili deyimler şunlardır:

Ordu komutanı: Bir orduya kumanda eden, genel olarak orgeneral rütbesindeki subay.

Ordular grubu: Stratejik bir harekâtın yapılması maksadıyla iki veya daha fazla ordunun bir kumanda altında toplanmasıyla meydana getirilen kuruluş.

Ordu emir: Ordu komutanları tarafından silahlı kuvvetlerin taktik ve idârî işlerinin yürütülmesi için yayınlanan emir,

Ordu hizmet birlikleri: Harekât alanının, muhabere ve idârî harekât bakımından muhârebe ve menzil sâhalarına bölünmediği durumlarda menzil teşkilâtı yerine geçebilecek, idârî sorumluluğu olan Harekât Alanı Komutanı veya Kara Kuvvetleri Komutanı emrinde teşkil edilmiş Ordu Hizmet Teşkilâtı.

Ordu hazînesi: Osmanlı Devletinde sefere çıkılırken orduyla birlikte götürülen çeşitli mâliye defterleriyle, askerî ihtiyaçlara harcanacak paranın muhâfaza edildiği özel hazîne çadırı.

Ordu kâdısı: Selçuklular ve Osmanlı Devletinde seferî ordunun her türlü hukûkî ve şer'î meselesini çözümleyen görevli.

Önceleri bu vazîfeye Kazasker bakardı. Kazaskerlerin savaşa katılmağa başlaması üzerine bu vazîfe ulemâdan birine verildi. Yeniçeri ocağıyla birlikte ordu kâdılığı da kaldırıldı.

Ordu mühimmesi: Osmanlı Devletinde, savaş zamânında seferin teferrûâtına âit görüşmelerin yazıldığı protokol defteri.

ORDUDONATIM;

Alm. *Armeeausstatung (f),* **Fr.** *Service (m) du matériel,* **İng.** *Ordnance Department.* Ordunun muhârip birliklerine harekât kâbiliyeti ve ateş kudreti sağlamakla görevli teknik hizmet sınıfı. Günün askerî birliklerinin ihtiyâçlarına ve gelişen teknolojiye göre büyük gelişmeler gösteren bu sınıf, târihte değişik isimler altında kullanıldı. Orta Asya'dan Çin'e ve diğer devletlere seferler yapan Türk ordu birliklerinin o zamanki şartlara uygun ikmâl sistemleri vardı. Osmanlı Devletinde Orhan Bey tarafından temeli atılan

ve Birinci Murâd Han tarafından geliştirilen yeniçeri ocağındaki cebeci sınıfı, çok az bir farkla bugünkü ordudonatım sınıfının vazîfelerini yapmaktaydı. Bu sınıf 1915 yıllarında Esliha müfettişliği ismini aldı. Amerika ordusunun kuruluşundan dört yüz sene önceOsmanlı ordularında bu sınıf aksamadan diğer devletlerin çok önünde görevini yerine getirmekteydi. Amerika'da 1778 yılında kurulan ordudonatımın şümûlü İkinci Dünyâ Savaşı sırasında ortaya çıkan ihtiyaçlara göre genişletilerek bugünkü hâle getirildi.

Türk ordusunda, tabur seviyesindeki birliklerden başlayarak, değişik isimde personeller tarafından yürütülen bu hizmetler, 1949'da Ankara'da Ordudonatım Okulunun açılmasıyla, ordudonatım sınıfı tarafından görülmeye başlandı. Subay, astsubay ve erleri yetiştirilerek, günün modern anlayışına göre ordudonatım hizmetlerinin yürütülmesini sağlayan bu okul, 1961 senesinden beri Balıkesir'de bulunmaktadır.

Kara Kuvvetlerinin organizasyonu sonucu lojistik sınıfların birleştirilmesiyle 1974 yılında Bursa'daki Porsenel Okulu da Balıkesir'e intikâl ettirildi. İki okul birleştirilip İdârî ve Lojistik Hizmetler Okulu ve Eğitim Merkezi olarak 6 Ağustos 1980 târihine kadar bu isim altında faâliyette bulundu. Ancak Kara Kuvvetlerinin personel ihtiyâçlarının gün geçtikçe artması ve ihtisaslaşmaya gidilmesi sebebiyle Personel Okulu 6 Ağustos 1980 târihinde İstanbul'da ayrı bir okul olarak yeniden teşkil edildi. Balıkesir'deki okul da Ordudonatım Okulu ve Eğitim Merkezi olarak faâliyetine devâm etmektedir.

Görevleri: Askerî birliklere techîzât, bakım ve harekât için lüzûmlu olan ikmâl maddelerinin tedâriki, dağıtımı, depoda iken bakımı ve bu ikmâlin cins ve miktârının tespitini ihtivâ eder. Bu ikmâl görevlerinin yanında bakım, teknik yardım, teknik haber alma, tahrip ve imhâ, kurtarma, eğitim, araştırma ve geliştirme gibi hizmetleri de vardır. Tabancadan en kompleks rokete, en basit motorlu araçtan en ağır tanka kadar çeşitleri yüzleri ve miktarları yüzbinleri aşan milyonlarca kalem yedek parçaları, mühimmâtı ve akaryakıtı ikmâl etmek, savaşın en önemli unsuru olan insanı modern harp silâh, araç ve gereçleriyle desteklemek, çeşitli malzemeyi tedârik, depolama, dağıtım, bakım ve idâresini yapmak ordudonatım sınıfının vazîfesidir.

ORGAN NAKLİ;

Alm. *Organverplanzung (f),* **Fr.** *Transplantation (f) d'organe,* **İng.** *Organ transplant.* Canlı veya ölü bir şahsın, bir organ veya dokusunun tedâvi gâyesiyle diğer bir şahsa aktarılmasına verilen isim. Organ nakli fikrine, çok eski devirlerden beri rastlanmaktadır. Hindistan'da eski devirlerde suçluların burunları kesilirdi. Hintli cerrahlar, kesik burunları tâmir etmekte büyük ustalık kazanmışlardı. Hastanın kolundan ince bir deri ve derialtı yağ dokusu parçası kaldırılarak burna tutturulur ve deri parçası, yüzdeki kan deveranı ile ahenk temin ettiğinde, kolla bağlantısı kesilirdi. On sekizinci asırda bir İtalyan cerrah olan Baronio, dikkatle yapılacak olan bir ameliyat sonucunda bir hastanın vücûdundan alınan deri parçalarının aynı insana nakledilebileceğini söylemiştir.

Organ nakli konusunda çalışmalarını sürdüren bilim adamları, önce hayvandan hayvana daha sonra da insandan insana organ nakillerini denemişlerdir. Böbrek naklini 1956 senesinde Dr. Muray ve arkadaşları başarı ile gerçekleştirmişlerdir. Canlı organizmalarda hastalıklar veya yaralanmalar sonucunda ortaya çıkan hasarları tâmir edebilme kâbiliyeti vardır. Bu durum, insanlarda oldukça sınırlıdır. Hasar görmüş veya görevini yapamayacak hâle gelmiş dokuları ve organları yenileme çalışmaları insanoğlunu devamlı meşgul etmiş ve böylece insandan insana organ nakline başvurulduğu gibi, bazan da sun'î maddeler ve cihazlar kullanılması yoluna gidilmiştir.

Dört türlü organ veya doku nakli söz konusudur.

1. Heterottransplantasyon: Hayvandan insana nakil olup, vücut tarafından mutlaka reddedilmektedir. Bununla birlikte özellikle belli süre için yanık yüzeylerini örtmede hayvan dokuları kullanılabilmektedir.

2. Ototransplantasyon: Hastanın herhangi bir dokusunun, vücutta bulunduğu yerden başka bir yere aktarılmasıdır. Bunda dokunun reddi mevzubahis değildir.

3. İzotransplantasyon: Tek yumurta ikizleri arasında yapılan organ veya doku nakillerine verilen isimdir. Burada da red olmaz.

4. Homotransplantasyon: Ölü veya canlı bir insandan diğer bir insana yapılan nakillerdir. Belli dokular ve organlar hâriç, bunlar reddedilmeye mahkûmlardır. Allotransplantasyonda sentetik ve cansız maddelerden yapılmış doku ve organlar nakledilmektedir. Son olarak sun'î kalp de başarılı olarak nakledilebilmiştir.

Günümüzde yapılan organ ve doku nakillerini şöyle sıralayabiliriz:

Böbrek nakli: İnsandan insana en çok yapılan organ naklidir. Son 25 yılda birçok ülkede kronik böbrek yetmezliğinin tedâvisinde etkili bir tedâvi olarak benimsenmiştir. Bunun yapılmadığı hastalarda

uygulanması gerekli olan hemodiyaliz (kan temizlenmesi) ekonomik yönden son derece ağır bir yüktür. Böbrek nakillerinin başarılı olmasıyla böbrek hastaları için büyük ümitler doğmuştur. Uzaktan akrabâ olan vericilerin yanında ölü vericilerin böbreklerinin aktarılması da başarılmaktadır. Türkiye'de ilk böbrek nakli 1967'de yapılmıştır. 1975'te Hacettepe Tıp Fakültesinde ilk akrabâlararası böbrek nakli başarı ile gerçekleştirilmiştir. Nakil yapılan hastaların ameliyattan sonra da hergün ilâç kullanmaları ve belirli aralıklarla kontrol edilmeleri gerekir. Günümüzde Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerimizde pekçok hastaya böbrek nakli başarı ile yapılmaktadır (1994).

Kalp nakli: Güney Afrika Cumhûriyetinde, 1967 yılının 3 Aralık günü, kalp cerrahı Dr. Christian Barnard, ilk kalp nakli ameliyatını gerçekleştirdi. Kalb nakledilen hasta ise fazla yaşamayıp ameliyatın on sekizinci günü zatürreden öldü. Ülkemizde de ilk kalp nakli ameliyatı, Ankara Yüksek İhtisas Hastânesinde 22 Kasım 1968'de Dr. Kemal Beyazıt tarafından gerçekleştirilmiş, fakat hasta on sekiz saat sonra ölmüştür.

Kalp nakli artık tedâvi ile düzelemeyecek ağır kalp hastalarına uygulanmaktadır. Verici ise genel olarak yaşama ümidi kalmamış bir kazazededir. Kalbi alınacak kimsenin herşeyden önce kalbinin genç ve sağlam olması alıcı ile kan ve doku gruplarının birbirini tutması gerekir.

Alıcı ve verici şahıslar komşu ameliyathanelere alınır, vericinin ölümü kesinleşir kesinleşmez göğüs boşluğuna girilip, kalbi en kısa zamanda kalp-akciğer makinasına bağlanır. Daha sonra kalp 16°C'ye kadar soğutulur. Bu arada dolaşımı da makineyle sağlanarak dokuların canlı kalmasına çalışılır. Vericinin kalbi bu şekilde hazırlanmışken diğer ameliyathânede alıcı göğüs boşluğu açılmış ve kalp-akciğer makinasına dolaşım sistemi bağlanmış şekilde beklemektedir. Daha sonra alıcının kalbi çıkarılır ve özel ameliyat teknikleri kullanılarak vericinin kalbi alıcınınkinin yerine konulur. Nakil işlemi bittikten sonra elektrik şoku verilerek kalbin yeniden çalışması sağlanır. Daha sonra göğüs kapatılır ve hasta steril odaya alınır. Memleketimizde kalp nakli ameliyatları başarı ile yapılmaktadır.

Karaciğer nakli: En zor organ nakli budur. Ancak son yıllarda başta Amerika ve İngiltere olmak üzere karaciğer nakli ameliyatları gittikçe artmaktadır. Yurdumuzda da Gülhane Askeri Tıp Akademisi, Çapa ve Hacettepe Tıp Fakültesi gibi büyük merkezlerde karaciğer nakli ameliyatı yapılmıştır. Amerika'da karaciğer nakli yapılmış ve hâlen ülkemizde yaşamakta olan takma karaciğerli hastalar vardır. Karaciğer nakillerinin en müşkül yanı, alınan karaciğerin bozulmadan korunabilmesidir. Karaciğer, soğutulmuş olarak iki saatten fazla bekletilemez.

Kornea nakli: Gözün camsı cisminin nakli, organ nakilleri içinde en başarılı olan doku nakli çeşididir. Vericiler genellikle yeni ölmüş şahıslardır. Korneada kan ve lenf damarları bulunmadığından, "keratoplasti" adı verilen bu ameliyatta red olayları pek görülememektedir. Korneanın alınma işlemi vericinin ölümünden hemen sonra yapılmaktadır. Daha sonra bu kısımlar, aylarca göz bankalarında soğutulmuş olarak saklanabilmektedir. Halk arasında göz nakli olarak zikredilmesi yanlış anlaşılması sebebiyledir. Göz nakli diye birşey yoktur.

Kemik iliği nakli: Bâzı kan kanseri türlerinde ve aplastik anemi gibi kansızlık hastalıklarında, kemik iliği nakli yapılabilmektedir. Yaşayan insanlardan kemik iliği alınması oldukça kolay ve zararsızdır. Dolayısıyla doku tipi birbirine uyan insanlar arasında kemik iliği kan nakli kadar kolaylıkla uygulanabilmektedir.

Kemik nakli: Özellikle kazâya uğrayan kişilere uygulanmaktadır. Kemik nakliyle hastada bir kemik bölümünün yerinin doldurulması sağlanır.

Deri nakli: Deri harâbiyeti küçük ve yüzeyde ise deri kendini kolayca tâmir eder. Fakat daha derin ve daha geniş bir doku yıkımı kendiliğinden eski hâline dönemez. Deri harâbiyeti çok yüksek değilse hastanın kendi bedeninden alınan deri parçaları hasarlı bölgeye aktarılır. Deri nakli sâdece yanıklı ve yaralı şahıslarda kullanılmaz, ayrıca birçok plastik cerrâhî girişiminde de kullanılmaktadır. Deri nakillerinde insanın kendi vücudundan ve ikiz kardeşler arasında yapılan nakiller başarılı olmakta bunun dışındakiler vücut tarafından reddedilmektedir.

Organ nakillerinde bağışıklıkla ilgili problemler: 1945 yılına kadar nakledilen organ veya dokuların neden kabul veya red edildikleri anlaşılamıyordu. Bağışıklık hâdiselerinin organ nakillerindeki rolünü Medawar ispatladı. Organ nakillerindeki bağışıklık reaksiyonlarının en mühimi alıcının nakledilen organ veya dokuya karşı olan reaksiyonudur. Organın reddi veya kabûlü buna bağlıdır.

Her dokunun kendine has bir antijen yapısı vardır. Doku uyuşukluğu antijenleri denen bu antijenler, bütün hücrelerin üzerinde bulunurlar. Bu antijenler belirli bir kişide bütün hücrelerinde aynıdırlar ancak her kişide değişik özellikte bir HLA antijen sistemi mevcuttur. Dolayısıyla teorik olarak gerçek ve tam doku uyuşması, ancak tek yumurta ikizleri arasında mümkündür. Ancak belli antijenler arasında uygunsuzluk, her zaman çok ileri ve organın reddine götürecek özellikte olmayabilir. Uygunsuzluğun da buna göre çeşitli dereceleri söz konusudur. Güçlü ve zayıf antijenler vardır. Güçlü antijenleri

arasında uygunluk olan şahıslarda, organ naklinin başarılı olması şansı daha fazladır.

Bir şahıstan diğerine organ veya doku nakli yapıldığında alıcıda, verici şahsın antijenlerine karşı antikorlar meydana gelmeye başlar. Antijeni taşıyan hücre için öldürücü tesir yapan bu antikorlar, nakledilen organın hücreleri için öldürücü tesir yaparlar. Organ nakli yapılan hastanın ölüm sebebi, genellikle nakledilen organın reddine bağlıdır. Ayrıca red olayını önlemesi için verilen bağışıklık sistemini baskılayıcı ilâçlar da infeksiyon hastalıklarına sebep olmakta ve hastayı ölüme götürebilmektedir.

Red olayının önlenebilmesi için, mümkün olduğu kadar uygun vericinin seçilmesi, alıcının ameliyata çok iyi hazırlanması, aktarılacak organ veya dokunun da ameliyat öncesi hazırlığı ve ameliyat sonu bakımı ve bağışıklık baskılama tedâvisinin çok iyi bir şekilde tatbiki gerekir. Alıcının nakledilecek organa bağışıklık reaksiyonlarını önlemek için çeşitli metodlar vardır. Bunlardan ilk olarak kullanılanı radyoaktif maddelerle yapılan ışınlama olup, bugün bağışıklık sistemini baskılayan ve "immünosupressif " denilen ilâçlara yerini terketmiştir. Bağışıklık sistemi baskılanınca kişinin mikroplarla olan hastalıklara (enfeksiyonlara) karşı direnci de azalır. Bu arada normalde insanı hastalandırmayan mikroplar da hastalandırıcılık özelliği kazanırlar. Burada istenen, enfeksiyonlara karşı direnci tamâmen kesmeden nakledilen organın reddini önleyecek dozu bulabilmektir. Bağışıklığı baskılayıcı tedâvi, bir ay kadar sürdürüldükten sonra giderek azaltılır, ancak hiçbir zaman tamâmen ortadan kaldırılmaz.

İslâm dîni, yeni ölen birinin kalbini ve başka organlarını diri insana takmaya izin vermiştir. Bu iş ölüye hakâret olmaz. Müslümanın kendini koruması lâzım geldiği gibi din kardeşini de koruması lâzımdır. Dirinin veya ölünün diri için bir uzvunu vermesi, dirinin canını vermesinden çok daha kolaydır. Fakat ölünün de bir yerini zarûretsiz kesmek haramdır. İnsana ölünce de kıymet vermek saygı göstermek lâzımdır. Zarûret olunca bu haramlık durumu ortadan kalkar. Müslüman mütehassıs tabipler, bir hastanın ölümden kurtulması için diri veya ölüden organ naklinden başka çare kalmadığını bildirdikleri zaman yapılabilir. Din ayrılığı gözetilmez.

Yurdumuzda organ ve doku saklanması, aşılanması ve nakli hakkındaki 1979'da çıkan 2238 sayılı kânunla organ nakilleri için kolaylık sağlanmıştır.

ORGANİK KİMYÂ;

Alm. *Organische Chemie (f),* **Fr.** *Organique Chimie,* **İng.** *Organic Chemistry.* Karbon bileşiklerinin kimyâsı. Organik kimyânın gelişmesi 19. yüzyılın ortalarına rastlar. Fen bilimlerinin başlangıcı ile organik kimyânın tam târiflenmesi arasında uzun bir zaman vardır. Organik kimyâ, kimyânın bir kolu olarak ayrılıp gelişme göstermeye başladığı zaman, birçok organik bileşik uzun yıllardan beri bilinmekte ve kullanılmaktaydı. Eski belgelerde organik bileşik olan alkolün ve üzüm sirkesi olarak bilinen asetik asidin özellikleri hakkında sayısız bilgiler bulunmaktadır. Meselâ, indigo, alizarin gibi tabiî boyar maddeler Mısırlılar tarafından bilinmekteydi. Bundan başka bugün bir alkaloit olarak bilinen baldıran zehiri ve etkisi çok eski târihlerden beri bilinmektedir.

Organik kimyânın gelişmesi sırasında organik maddelerin çoğunun tabîattaki bitkisel ve hayvansal maddelerin kompleks karışımı olduğu sanılmıştı. Saf maddelerin elde edilmesi ve saflaştırılması metodları geçen son iki asırda süratle gelişmiştir. On dokuzuncu yüzyılın sonunda oldukça fazla sayıda organik madde tabiî kaynaklardan elde edilmiştir. Bunlar arasında alkol, üre, ürik asit ve diğer organik asitler söylenebilir.

Bütün bu maddeler bir veya farklı birçok canlı organizmadan elde edilmişlerdir. Bundan dolayı kimyânın bu kolunun canlı organizmalarla ilgili olduğu fikri gelişmiş ve bu yüzden organik (uzvî) kimyâ denmiştir. Bununla berâber Alman kimyâcısı Friedrich Wohler organik madde olan üreyi 1828'de herhangi bir canlı kaynak kullanmadan amonyum siyanattan elde etmiştir. Bundan sonra organik bileşiklerin sâdece canlı organizmalarda meydana gelebileceği fikrinden vazgeçilmiştir.

Organik bileşiklerin kantitatif (kemmî) analizleri hakkında ilk bilgiler Jean B. A. Dumes ve Liebıg tarafından ortaya konmuştur. S.Cannizarro ve F. A. Kekule organik bileşiklerin yapıları hakkında teoriler geliştirdiler.

Organik kimyâ önemini karbonun diğer elementlerden çok daha fazla sayıda bileşik meydana getirme kâbiliyetine borçludur. İkinci olarak, karbon atomunun mutlaka dört kovalent bağ meydana getirmesidir.

Organik bileşiklerle anorganik bileşikler arasındaki genel fark molekülde bulunan atomları birbirine bağlayan bağların tabîatıdır. Anorganik bileşiklerin çoğunu meydana getiren bağlar iyonik veya elektrovalens bağlardır. İyonik bağ, atomların son yörüngesindeki elektron dizilişini asal gaz elektron dizilişine benzetmek istemesi sebebiyle elektron alış verişi sonucu hâsıl olan iyonlar arasında

meydana gelir. Atomun son yörüngesindeki elektron dizilişinin, soy gaz elektron dizilişine benzemesi için elektron transferi yerine elektron çiftlerinin ortaklaşa kullanılması ile meydana gelen bağ, kovalent bağ veya elektron çifti bağıdır.

Bağlardaki bu farklılıklar organik ve anorganik bileşiklerde bazı fiziksel özelliklerin farklı olmasına sebeb olurlar. Bu sebeple anorganik tuzlar, yüksek erime noktasına sahiptirler, destile edilemezler, suda çözünürler, susuz çözücüler de sınırlı çözünürler veya hiç çözünmezler ve erimiş veya sulu çözeltileri elektriği iletirler. Tersi olarak organik bileşikler düşük erime noktası gösterirler, destile edilebilirler. Suda sınırlı veya hiç çözünmezler. Organik bileşiklerin moleküler yapılarını açıklamak için bâzı kâideler geliştirilmiştir. Bağ yapan bir çift elektron bir tek çizgi ile, iki çift elektron iki çizgi, üç çift elektron üç çizgi ile gösterilir. Aslı karmaşık olan bu yapılar misallerde olduğu gibi baside indirgenmiştir.

FORMÜL VARRRRRRRRRR

$H_3C\text{-}CH{=}CH_2$ $H_3CCH{=}CH_2$

Karbon atomları arasındaki bağların tamâmı tek bağ ise, bu tip organik bileşiklere doymuş bileşikler; karbon atomları arasında bağlar birden fazla ise, doymamış organik bileşikler denir.

Karbon, diğer karbon atomları ile birleşerek bir seri bileşikler meydana getirir. Bunlar arasındaki fark belirli bir grup fazlalığıdır. Bu tip serilere homolog seriler denir.

Alkanlarda görüldüğü gibi bir bileşik, bir öncekinden ($-CH_2-$) kadar farklıdır.

Terminolojik olarak organik bileşiklerin sınıflandırılması: Organik bileşiklerin sayısı iki milyona yaklaşmaktadır. Bu yüzden organik bileşiklerin sınıflandırılması milletlerarası bir kararla hâlen yapılamamıştır. İlk zamanlar, organik bileşikler, elde edildiği kaynağa göre sınıflandırılırdı. Organik bileşiklerin molekül yapıları belirlenmeye başladıktan sonra bu sınıflandırmalar daha mantıkî ve belli kâidelere dayanmaya başladı. Daha sonra Milletlerarası Kimyâ Birliği organik bileşiklerin adlandırılmasını belirli kâidelere bağladı. Bu adlandırma usûlüne Cenevre Adlandırma Usûlü de denir.

Karbon atomunun moleküldeki dizilişine, bileşikte karbondan başka atomların oluşuna veya olmayışına göre organik bileşikleri asiklik, karbosiklik ve heterosiklik şeklinde üç ana grupta, türeyenleri de ayrıca sınıflandırmak gerekir.

1. Asiklik organik bileşikler: Bu bileşiklerde karbon atomları zincirler hâlinde birbirlerine bağlanmıştır. Zincir düz veya dallanmış hâlde olabilir. Asiklik bileşikler önce iki sınıfa ayrılırlar: Asiklik hidrokarbonlar (Bkz. Hidrokarbon) ve Asiklik hidrokarbon türevleri. Türevler halojen, hidroksil, karbonil, karboksil, eter, amin, amid, merkaptan, ester vs. türevleridir. Bunlar fonksiyonel gruplarına göre sınıflanırlar. Meselâ bir alkana bir karbonil

-C=0

(\ )

H

grubunun girmesiyle aldehit meydana gelir.

2. Karboksiklik bileşikler: Bunlar halkalı yapıya sâhip olup aromatik ve alisiklik bileşikler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Aromatik bileşiklerde halkayı meydana getiren karbonlar arasında çift bağlar vardır. Benzen

ŞEKİL VARRRRRRRRRRRRR-1

bunların türevleri aromatik bileşikler grubuna girerler.

Alisiklik bileşiklerde halkayı meydana getiren karbonlar arasında çift bağ yoktur. Meselâ; siklohekzan bir alisiklik bileşiktir.

3. Heterosiklik bileşikler: Bunlar da halkalı yapıya sâhiptir. Ancak halkada karbondan başka N,S,O, gibi hetero atomlar bulunmaktadır. Meselâ; 2-Azonaftalin

ORGANOMETALİK BİLEŞİKLER;

Alm. *Organometallische Verbindungen (f.pl.),* **Fr.** *Composés (m.pl.) organométalliques,* **İng.** *Organometallic compounds.* Hidrojen ve karbon atomlarının bir metale bağlı olduğu organik bileşikler. Çinko, cıva veya arsenik ihtivâ eden organik bileşikler, yüz yıldan beri bilinmekteydi. 1900 yılında V.Grignard, organik halojenleri susuz eter içinde magnezyum ile reaksiyona sokarak, kıymetli ve çok yönlü bir kimyâsal ara ürün olan "grignard bileşiği"ni (R-MgX) elde etti. Grignard bileşikleri şimdi, silikonların üretiminde, eczâ endüstrisinde ve benzin katkı maddeleri olarak kullanılmaktadır.

Tetraetil kurşun ve daha yeni olarak tetrametil kurşun, benzinin oktan sayısını arttırmak için benzine katılır. Organo alüminyum bileşikleri, etilen, propilen ve diğer olefinlerin polimerizasyonunu başlatıcı olarak kullanılır. Bu polimerizasyonların sonucu olarak sentetik reçineler elde edilir. Organo silikonlar, sentetik reçine, sentetik kauçuk ve yüksek sıcaklık yağlama bileşikleridir.

Kurşun, kalay ve cıvalı organometalik bileşikler sanâyide büyük ehemmiyet taşır. Mesela pekçok organokalay bileşiği ilâç sanâyiinde, böcek ilâçlarında, polivinil klorür kararlılaştırıcılarında yer alır. Alüminyum alkiller, arganolityum ve organobor da organik bileşiklerin sentezlerinde kullanılırlar. Metil cıva bileşiği ise zehirli olması sebebiyle çevre kirliliğine yol açmaktadır. Fabrika artığı olarak sulara karışmasını engellemek için tedbirler alınmaktadır. Benzine katılan tetraetil kurşun veya tetrametil kurşun da çevre kirliliğine sebep olduğundan kullanımı gitgide azaltılmaktadır.

ORHAN GÂZİ;

Osmanlı sultanlarının ikincisi. 1281 yılında Söğüt'te doğdu. Babası Osmanlı Devleti ve hânedânının kurucusu Osman Gâzi, annesi Şeyh Edebâli'nin kızı Mal Hâtundur. İslâm terbiyesiyle yetiştirildi. İyi bir eğitim ve öğretim gösterilerek büyütüldü. Gâzilerin gazâlarını ve meşhur İslâm mücâhidlerinin, âlimlerinin, evliyâların menkıbelerini dinleyerek şuurlandı. Osman Gâzinin kumandanları ve arkadaşlarından silah tâlimi gördü. Devrin silahlarını mahâretle kullanmasını ve muhârebe taktiklerini öğrendi. Osmanlı Devletinin kuruluşunda hizmet aldı. Küçük yaştan îtibâren devletin teşkilâtlanıp müesseseleşmesinde lâzım olan tecrübelere sâhip oldu.

Orhan Gâzi, gençliğinden îtibâren Bizans tekfurlarıyla yapılan gazâlara katıldı. Muhârebelerde gösterdiği muvaffakiyetle babasının ve gâzilerin takdirini kazandı. 1298'de Bizanslıların tertiplediği Osman Gâzinin de dâvet edildiği sûikast plânlı düğüne katıldı. Tedbirli hareket eden Osman Bey, Yarhisar ve Bilecik'i fethederken Bilecik tekfurunun oğluna gelin gitmekte olan Yarhisar tekfurunun kızı Holofira'yı da esir aldı. Holofira İslâmiyeti kabul edip, Müslüman oldu. Nilüfer adını aldı. Orhan Bey, Nilüfer Hâtunla evlendi. BabasıOsman Gâzi, 1299 târihinde istiklâlini îlân edince, devleti idârî bölgelere ayırdı. Orhan Gâzi 1301'de Sultanönü bölgesinin beyliğine tâyin edildi. 1302'de Yenişehir ile İznik arasındaki Köprühisar'ın fethine gönderildi. Köprühisar'ı fethedip, Çavdarlı aşiretinin Osmanlı hudûduna tecâvüzlerinin önüne geçti. 1315'te Çavdar beyini esir alıp, Çavdarlı aşîretinin suçlularını cezâlandırdı. 1317'de Karatekin, Karacebeş, Tuzpazarı, Kapucuk ve Keresteci kalelerinin fetih harekâtına katıldı. Muhârebelerde gösterdiği muvaffakiyetle babası ve gâzilerin kendisine olan güvenini daha da arttırdı. Osman Gâzi, 1320 yılından îtibâren, yaşının ilerlemesi ve romatizmasının şiddetlenmesiyle, oğlunun idâresini görmek istedi. Orhan Gâziyi seferlerde kumandan tâyin etti. 1321 Mudanya-Gemlik Seferinde, Mudanya'yı fethetti. Bursa'nın denizle irtibâtını kesti. 1325'te Bursa'nın güneyindeki Atranos'u fethedince, şehrin ablukasını daha da şiddetlendirdi. 1326 yılında Bursa'nın Pınarbaşı mevkiine gelerek, karargâhını kurdu. Şehrin kalesini kuşattı. 1314 yılından beri abluka altındaki Bursa Kalesini kurtarmaktan ve yardımdan ümîdini kesmiş olan kale kumandanı, teslim şartlarını görüşmeye mecbur kaldı. Orhan Bey, 6 Nisan 1326 târihinde Bursa'yı teslim aldı. Osman Gâzi Bursa'nın fethini işitince memnun olup, Orhan Beyi yerine vâris tâyin etti. Diğer evlatlarının ve kumandanlarının Orhan Beye bîat edip, ona karşı itâatli olmalarını bildirdi. Osman Beyin Bursa'nın fethinden önce, fetih sırasında veya fetihten sonra öldüğüne dâir kaynaklarda muhtelif rivâyetler mevcuttur. Ancak bu kaynakların çoğuna göre Osman Bey, Bursa'nın fethinden hemen sonra vefât etmiş ve Gümüşlü Kümbete defnedilmiştir.

Osmanlı Devletinin ikinci sultânı olarak tahta geçen Orhan Gâzi, Alâaddîn Paşayı vezir tâyin etti. Devlet Merkezi Yenişehir'den Bursa'ya nakledildi. Askerî, idârî faâliyetlere ağırlık verilip, iktisâdî müesseseler kuruldu. Aşîret kuvvetlerine ilâveten "yaya" denilen piyâde sınıfı orduya dâhil edildi. Orhan Gâzi, 1327'de Bursa'da gümüş akçesini darbettirdi. Tâyinlerde bulunup, Akçakoca'ya Kandıra, Kara Mürsel'e İzmit Körfezinin güneyi ve Abdurrahmân Gâziye de yeni fethedilen Aydos ve Samandra'nın idâresi verildi. Bu kumandanlar, bulundukları mevkilerde fetihlerle de vazîfeliydiler.

Osmanlıların Boğaz sâhillerine kadar genişlemeleri Bizans'ı telâşlandırdı. Türklerin Sakarya Irmağı sâhilinden Karadeniz istikâmetinde ilerlemesini durdurmak ve İznik kuşatmasını kaldırtmak için, Bizans İmparatoru Üçüncü Andronikos ordu hazırladı. 1329 yılında İstanbul'un Anadolu yakasına geçti.

Floken'de karargâhını kurdu. Orhan Gâzi, İznik kuşatmasına bir miktar asker bırakarak, sekiz bin kişilik kuvvetle Bizanslılara karşı harekete geçti. Maltepe (Pelekanon) mevkiinde düşmanla karşılaştı. 1329 Mayısında meydana gelen Osmanlı-Bizans muhârebesi, sabahtan akşama kadar sürdü. Bizans İmparatoru bir günlük muhârebenin sonunda, büyük ümitlerle Rumeli'nden Anadolu'ya geçirdiği ordusunun, Osmanlılar karşısında dayanamayacağını anladı. Gece karanlığından istifâde etmeyi düşünen İmparator, muhârebe meydanından karargâhına dönmek isterken Orhan Gâzi, fırsatı kaçırmadı. Gece muhârebe şartlarını iyi bilen ordusuyla Bizanslıları tâkibe geçti.

Bizans ordusu gece taarruzuna uğrayınca, paniğe kapılarak, birbirine girdi. İmparator yaralı vaziyette canını kurtarabildiyse de, ordusu imhâ edildi. Savaşı kazanan OrhanGâzi, İznik şehrinin kuşatmasını şiddetlendirdi. Bizanslıların İznik kumandanı, Pelekanon Muhârebesinin netîcesini öğrenince, artık kendisine yardım edilemeyeceğini kestirdiğinden, Osmanlıların adâletine sığınarak teslim oldu. Kaleyi teslim alan Orhan Gâzi, ahâliden arzu edenlerin eşyâlarıyla birlikte gitmesine müsâade etti. AyrıcaOsmanlı Devletinin tebaası olarak kalıp, yalnız cizye vermek şartıyla, âdet ve ananelerini muhâfaza edebileceklerini de îlân etti. Halkın büyük çoğunluğu Osmanlı idâresini tercih etti. Muhârebe ve kuşatmada eşleri ölen kadınlar, Orhan Gâziye mürâcaat edip, sâhipsiz kaldıklarını, Müslüman olup, Osmanlılardan isteyenlerle evlenebileceklerini bildirdiler. Orhan Gâzi, İznik'in yerli kadınlarının arzularını îlân edip, isteyenlerin bunlarla evlenebileceklerini ve bunlarla evlenenlerin İznik muhâfazasında vazîfelendirileceğini açıkladı. Ayrıca halktan İznik'te kalıp Müslüman olmayanlara, İslâmiyetin gayri müslimlere olan hukûku tatbik edilip, vergilendirildi. Osmanlı Devletinin merkezi, geçici olarak İznik'e taşındı. Şehir îmâr edilip, İslâmî eserlerle süslendi. Orhan Gâzi, İznik'in en büyük kilisesini câmiye çevirtip burada Cumâ namazını kıldı. Manastırını da medreseye çevirtti. İmâret yaptırdı. Orhan Gâzinin hayırsever hanımı Nilüfer Hâtun, imâret; oğlu Süleymân Paşa medrese ve diğer hayır sâhipleri de şehirde pekçok sosyal tesis kurdular. Bundan sonra, bölgenin ticârî bakımdan meşhur şehirlerinden olan İzmit'in kuşatılması şiddetlendirildi. Bizans İmparatoru, deniz yoluyla İzmit'in yardımına geldi. Orhan Gâzi Osmanlı Devletinin ilk sulh antlaşmasını, İzmit'in muhâsarası esnâsında, Bizans İmparatoru Üçüncü Andronikos ile yaparak kuşatmayı kaldırdı.

1331'de Taraklı, Mudurnu ve Göynük kasabaları Osmanlı ülkesine katıldı. 1333'te Gemlik, 1336'da Kirmasti, Mihaliç ve Ulubad kasabaları fethedildi. 1337'de şiddetli bir şekilde tekrar kuşatılan İzmit teslim olmak zorunda kaldı. İzmit'in fethiyle Kocaeli Yarımadasının tamâmı Osmanlıların eline geçti. Daha sonra Hereke, Yalova ve Armutlu'nun da fethedilmesiyle Osmanlı Devletinin hudûdu Boğaz sâhiline dayandı. Bizans'ın Anadolu ile irtibatı sâdece Şile veBoğaziçi'nde kaldı. Orhan Gâzinin Bizans'ı iyice sıkıştırması, Üçüncü Andronikos'u antlaşmaya mecbur etti. 1341 Osmanlı-Bizans Antlaşmasına göre Anadolu'daki Şile ve Üsküdar Orhan Gâzinin akıncılarından emin olmak şartı ile diğer yerler Osmanlı Devletine kaldı.

Diğer taraftan Karesi beyinin ölümü üzerine, babasının yerine geçen Demirhan'a muhâlefet eden kardeşi Dursun Bey ölüm korkusu yüzünden Orhan Gâziye sığındı. Dursun Bey, birâderlerinin yerine hükümdâr olmak için Orhan Gâziden yardım istedi. Dursun Bey yardım edildiği takdirde Balıkesir ile berâber bâzı şehirleri Osmanlılara vermeyi vâd etmesi üzerine Orhan Gâzi, Karesi üzerine sefere çıktı. Demirhan Bey, Orhan Gâzinin üzerine geldiğini duyunca, Balıkesir'den Bergama'ya kaçtı. Bergama'nın muhâsarası sırasında Dursun Bey kaleden atılan okla öldü. Teslim olmaya mecbur kalan Demirhan Bey Bursa'ya getirildi. Balıkesir, Manyas, Edincik, Kapıdağı ve havâlisi Osmanlı topraklarına katıldı. Bu arada Bizans'taki saltanat mücâdelesinde taht iddiâcıları Orhan Gâzinin desteğini sağlamak istediler. Altıncı Yuannis Kantakuzen, kızı Teodora'yı Orhan Gâziye verdi. Orhan Gâzi, 5000 Osmanlı askerini Avrupa kıtasına geçirip Kantakuzen'e yardımcı gönderdi. Yardım için Trakya'ya geçen Osmanlı askeri, bölgede keşif yaparak çevreyi tanıdı. Orhan Gâzinin desteğiyle Bizans tahtına sâhip olan Altıncı Yuannis Kantakuzen, 1347'de dâmâdını Üsküdar'a dâvet ederek görüştü. Orhan Gâzi Üsküdar'da üç gün misâfir kaldı. Kantakuzen, Bizans tahtındaki yerini sağlamlaştırınca Papa'yla gizli irtibat kurdu ve Akdeniz, Ege, İstanbul ve Karadeniz'de koloni rekâbetindeki Venediklileri destekledi. Buna karşılık Orhan Gâzi de Cenevizlilere yardım etti. Ayrıca 1352'de Üsküdar ve Kadıköy ile Marmara adalarını fethettirdi. Kantakuzen aleyhine Bulgarlar ve Sırplar batıdan harekete geçince Osmanlılara karşı Papalık ile ittifak içinde olmasına rağmen, Orhan Gâziden yardım istedi. Orhan Gâzi, Bizanslılardan Gelibolu Yarımadasındaki kalelerden birinin verileceğine âit söz alınca oğlu Vezir Süleymân Paşa kumandasında on bin kişilik bir Osmanlı kuvveti gönderdi. Kantakuzen, Osmanlı askerinin yardımıyla Dimetoka'da Bulgar ve Sırplara karşı başarılı muhârebeler yaptı. Orhan Gâzinin oğlu Süleymân Paşa Anadolu'ya dönerken Bizans İmparatorunun Gelibolu Yarımadasında Osmanlılara verdiği Çimpe Kalesinde asker bıraktı. Osmanlıların 1353'te Çimpe Kalesine yerleşmeleriyle Rumeli'deki fetihler için üsse sâhip olmaları, bölgenin kontrolünü sağladı. 1354'te Gelibolu'nun fethi ile Avrupa kıtasındaki Osmanlı toprakları devamlı genişledi. Süleymân Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetlerinin Bolayır ve Tekirdağ'ına kadar, bütün Marmara kıyılarına hâkim olmaları, Kantakuzen'i telaşlandırdı. Osmanlıları bölgeden atma faâliyeti içine girdi. Orhan Gâzi ile İzmit'te görüşüp, Çimpe Kalesini on bin altın karşılığı satın alabileceğini söyledi ve Osmanlı kuvvetlerinin Gelibolu'dan çıkmalarını istedi. Orhan

Gâzi, teklifleri kabul etmedi. Kantakuzen, Balkan ve Hıristiyan devletleriyle ittifak kurmak istediyse de müttefik bulamadı. Kantakuzen, 1355'te Bizans tahtından indirilince, yerine Yuannis Paleolog getirildi. Yuannis, Osmanlıların Avrupa kıtasındaki hâkimiyetine karşı koyulamayacağını bildiğinden Orhan Gâzi ile iyi geçinme yolunu seçti. Orhan Gâzinin oğlu Halil'i korsanlardan kurtarıp, on yaşındaki kızını Osmanlı şehzâdesine vermeyi kararlaştırdı. Ancak daha sonra Papalık ile münâsebetlerde bulundu. Hattâ Bizans'ın Ortodoksluğu bırakarak katolikliğe geçmesini plânladı. Böylece Lâtin devletlerinden daha çok yardım alacağını ümit ediyordu. Buna karşılık Orhan Gâzi fetih hareketini hızlandırdı. Süleymân Paşa, 1356 senesinde Doğu Trakya'ya geçerek Malkara ile Keşan ve Çorlu'yu aldı. Bölgedeki Osmanlı hâkimiyetini kuvvetlendirmek için Anadolu'dan Türk-İslâm nüfûsu getirilerek iskân edildi. Rumeli fütûhatında, Osmanlıların yerli ahâliye iyi muâmelesi, din, mezhep, dil hoşgörüsü; can, mal, ırz, emniyeti sağlaması, bölgeye sulh, sükûn, huzur ve refâh getirdi.

Trakya'da bu son fetihlere kardeşi Murâd Beyle devâm eden Süleymân Paşa, 1359 senesinde bir avı tâkibi sırasında düşerek kırk üç yaşında vefât etti. Rumeli fethine Gâzi Murâd Bey devam etti. Oğlunun vefâtına ziyâdesiyle üzülen Orhan Gâzi rahatsızlandı. Veliahtlığa getirdiği Murâd Beye şu nasîhatlarda bulundu:

"Oğul, saltanatına mağrûr olma. Unutma ki, dünyâ, hazret-i Süleymân'a kalmamıştır. Unutma ki, dünyâ saltanatı geçicidir, lâkin büyük bir fırsattır. Allah yolunda hizmet ve Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) şefâatine mazhariyet için, bu fırsatı iyi değerlendir. Dünyâya âhiret ölçüsüyle bakarsan ebedî saâdeti fedâ etmeye değmediğini göreceksin. Oğul! Rumeli Hıristiyanları rahat durmayacaktır, sen o cânibe yürü. Rumeli fethini tamamla. Kostantiniye'yi ya fethet, yâhut fethe hazırla, civardaki Türk beyleriyle mesele çıkarmamaya çalış. Ahâli her ne kadar bizi istese de başlarında bulunan beyler, beyliklerinden geçme taraftârı gözükmez. Daha bir zaman idâre edecekler, lâkin sonunda olmuş meyve gibi avucuna düşecekler. Anadolu'da gâile çıkmazsa Rumeli işini rahat halledersin. Bu yüzden Anadolu'nun sessizliğini bozmamaya gayret et. Cennetmekân babam Osman Gâzi Han, Söğüt ve Domaniç'ten ibâret bir avuç toprağı beylik yaptı. Biz Allah'ın izniyle beyliği hanlığa çevirip sultanlığı ikmal ettik. Sen daha da büyüğünü yapacaksın. Osmanlıya iki kıta üstünde hükmetmek yetmez. Zîrâ i'lâ-yı kelimetullah azmi dünyâya sığmayacak kadar yüce bir azimdir. Selçuklunun vârisi biz olduğumuz gibi Roma'nın vârisi de biziz. Oğul, **Kur'ân-ı kerîm'**in hükmünden ayrılma. Adâletle hükmet. Gâzileri gözet. Dîne hizmet edenlere hizmeti şeref say. Fakirleri doyur. Zâlimleri ise cezâlandırmakta tereddüt gösterme. En kötü adâlet, geç tecellî eden adâlettir. Sonunda hüküm isâbetli dahi olsa, geciken adâlet zulümdür. Oğul, biz yolun sonuna geldik, sen daha başındasın. Cenâb-ı Mevlâ saltanatını mübârek kılsın."

1360'ta rahatsızlığı artarak vefât etti. Bursa'daki Gümüşlü Kümbet'e defnedildi.

Şahsiyeti nesillere örnek mâhiyette olan Orhan Gâzi, halîm selîm olup, son derece merhametliydi. Kolay kızmaz, kızınca da belli etmezdi. Askerlerini ve tebeasını kendisinden fazla korurdu. Muhârebelerde zâyiât durumuna dikkat ederdi. Zâyiâta sebep olacak yerlerin fethini kuşatmayla kolaylaştırıp, teslimini beklerdi. Çok âdildi. Dîni bütün bir Müslüman olup, ülkede İslâm hukûkunu tereddütsüz tatbik ettirirdi. Orhan Gâzinin İslâm ahlâkına hayrân olup adâletine gıbta eden Hıristiyanlar, kendi soyundan ve dîninden hânedânların yerine, Osmanlı idâresini tercih ederlerdi. İyi bir teşkilâtçı, cesur bir kumandan olduğu gibi mükemmel bir idâreciydi. İlme, âlimlere ve gönül sultanı mânevî şahsiyetlere hürmetkârdı. Âlimlerin sohbetinde bulunup, onlarla istişâre ederdi. Îmâr ve iskân siyâsetine önem verip, devrinde fethedilen beldelere Türk-İslâm nüfûsu yerleştirirdi. Osmanlı ülkesinin nüfûzunu arttırıp, devleti müesseseleştirdi.

Devletin topraklarını altı misli büyüten Orhan Gâzinin vefâtı sırasında Osmanlı Devleti Bilecik, Bursa, Balıkesir, Bolu ve civârı, Kocaeli, Sakarya, Eskişehir, Çanakkale, İstanbul'un birkaç kalesi hâriç Anadolu yakası, Ankara, Ayaş, Beypazarı, Nallıhan, Kızılcahamam, Haymana, Polatlı, Soma, Kırkağaç, Domaniç, Bergama, Dikili, Kınık, Marmara Adaları, Trakya'da Tekirdağ, Lüleburgaz, İpsala, Keşan gibi şehir ve kalelere hâkim bulunuyordu.

Orhan Gâzi, Sultan olunca, devlet teşekküllerini kuvvetlendirdi ve yenilerini kurdu. Saltanatının üçüncü yılında hükümdârlık alâmetinden olarak Bursa'da gümüşten akçe kestirdi. Akçenin bir tarafında Kelime-i şehâdet ile Hulefâ-i Râşidîn'in (radıyallahü anhüm) isimleri yâni; Ebû Bekr, Ömer, Osmân ve Ali yazılı idi. Diğer tarafında; Orhan bin Osman, basıldığı târih olan H.727 ve Osmanlıların mensup olduğu Kayı boyunun damgası vardı.

Osmanlı Devletinde ilk fütûhatı yapanlar aşîret kuvvetleri olup, hepsi atlı idi. Bu kuvvetler uzun süre muhâsara hizmetlerinde bulanamadıkları için muvaffakiyetler gecikiyordu. Orhan Gâzi, bu yüzden Bursa'nın fethinden sonra, askerî teşkilâtta yenilikler yaptı. Türk gençlerinden dâimî ve esaslı bir yaya ordusu kuruldu. Askerî birliklerde onluk sistem tatbik edildi. Piyâde askerler, onar, yüzer kişilik manga ve bölüklere ayrıldı. On kişiye onbaşı ve yüz kişiye yüzbaşı zâbitler tâyin edildi. Bin mevcutlu kuvvetlerin başındakilere de binbaşı rütbesinde subaylar tâyin edildi. Müsellem denilen süvârî

kuvvetinin otuz askeri, bir ocak kabûl edildi. İlk plânda biner kişilik birlikler hâlinde kurulan yaya ve müsellem askerlerinin sayıları zamanla arttırıldı. Günlük birer akçe olan ücretleri, iki akçeye çıkartıldı. Ayrıca muhârebe dışında işleyebilecekleri arâziler de verildi. Timar sisteminin tatbikiyle askerî hizmete tâyin edilenlerin miktârı, tertip edilen kadroyu çok geçtiğinden, bunların nöbetle sefere gitmeleri ve sefere gidenlere, gitmeyenlerin yardımcı olmaları kânun hâline getirildi. Sefere gitmeyenlere "yamak" denildi. Yamaklara yardım karşılığı ücret verilirdi.

Osmanlı devlet teşkilâtı ilk defâ Orhan Gâzi zamânında teşkil olundu. İlk devlet teşkilâtında Anadolu Selçukluları ile İlhanlıların teşkilâtları örnek alınarak bir hükûmet mekanizması kuruldu. Bunun esâsı Beylik merkezindeki dîvândı. Bu dîvâna devlet reisi olan pâdişâh başkanlık ettiği gibi îcâbında pâdişâh adına vezir de başkanlık yapabilirdi. Osmanlı Devletinin ilk veziri Orhan Gâzinin tâyin ettiği Hacı Kemâleddîn oğlu Alâeddîn Paşa idi. Vezirler "paşa" ünvânını taşırlardı. Devletin askerî ve idârî bütün işlerinde pâdişâha yardımcı olurlardı. Şehir ve kazâlar kâdı ve subaşıların idâresindeydi. Kâdı, idârî ve adlî; subaşı da âsâyişle askerî işlere bakardı. Orhan Gâzi devrinde en yüksek kâdılık makâmı Bursa kâdılığı olup, tâyinlere de bakardı.

Orhan Gâzi devrinde fethedilen beldeler, ilmî, mîmârî ve sosyal tesislerle süslendi. İznik fethedilince, manastırını medreseye çevirterek ilk Osmanlı medresesini kurdu. Yine İznik'te yaptırmış olduğu imâretin açılışında kendi eliyle fakirlere ve gâzilere aş dağıttı. Ahâlisinden müslim ve gayri müslim hiç kimsenin aç ve açıkta kalmamasına gayret etti. Bursa'da, câmi, imâret, tabhâne, yol, köprü ve hamamlar yaptırdı. Hanımı Nilüfer Hâtun da; İznik'te bir imâret, Nilüfer Çayı üzerinde köprü ve çeşme gibi pekçok hayrât inşâ ettirdi. İlk Osmanlı medresesi olan İznik Medresesinin müderrisliğine zâhirî ve bâtınî ilimlerde derin âlim Dâvûd-i Kayserî tâyin edildi. Dâvûd-i Kayserî, Şeyh-i Ekber Muhyiddîn-i Arabî hazretlerinin **Füsûs-ül-Hikem** adlı eserini **Matla-ı Husûs-il-Kelim fî Şerh-i Füsûs-ül-Hikem** adıyla şerh edip, talebelerine okuttu. Bu eser, güzel İslâm ahlâkının Osmanlı topraklarında yayılmasında rol oynadı.

Orhan Gâzi, gâzilerin yetişmesinde, yeni fethedilen yerlerin İslâm beldesi olmasında, fetih öncesi hazırlıkların yapılmasında, cihâd esnâsında askerin şevke getirilmesinde büyük emekleri geçen âlimler ve dervişlere de hürmet edip onların barınmaları ve hizmetlerini kolayca îfâ edebilmeleri için, tekke ve zâviyeler yaptırdı. Bu dervişlerden Geyikli Baba ve Derviş Murâd meşhurdur.

Orhan Gâzi, vefât ettiği zaman; Murâd, İbrâhim ve Halil ismindeki üç oğlu hayatta idi. Süleymân Paşa ve Kâsım isimlerindeki oğulları kendisinden önce vefât etmişlerdi. Süleymân Paşa ile Murâd Bey, Yarhisar tekfunun kızı Nilüfer Hâtun'dan Halil Bey ve Kâsım Bey, Bizans kayseri Kantakuzen'in kızı Teodora'dan; İbrahim Bey ile Fatma Sultan, Rum prensesi olan Aspurça'dan doğmuştur. Kendisinden sonra oğlu Sultan Birinci Murâd Han Osmanlı sultânı oldu.

ORHAN KEMAL;

Cumhûriyet dönemi hikâye ve roman yazarı. Asıl adı Mehmed Raşid Öğütçü'dür. 1914'te Adana'nın Ceyhan kazâsında doğdu. Babası birinci dönem Kastamonu milletvekili olan avukat Abdülkadir Kemali Bey, annesi emekli öğretmen Azime Hanımdır. Babasının siyâsî sebeplerle Suriye'ye kaçması üzerine ortaokulun son sınıfından ayrıldı. Babası ile birlikte bir yıl Suriye ve Lübnan'da kaldıktan sonra, 1932'de Adana'ya döndü. Fakat öğrenimini devam ettirmedi. Pamuk fabrikasına işçi olarak girdi. 1937'ye kadar dokumacılık, kâtiplik gibi işlerde çalıştı. Niğde'de askerliğini yaptığı sırada yazdığı manzumeleri üzerine, "Askerleri tahrik etmek istediği gerekçesiyle" ideolojik sebepten 3,5 yıl hüküm giydi. Edebiyata karşı ilgisi de bu yıllarda başladı. Denemeleri **Yedigün, Yeni Edebiyat, Yeni Ses, İkdâm, Yürüyüş, Yurt ve Dünyâ, Genç Nesil, Yığın, Gün, Varlık** isimli dergilerde çıktı. Daha sonra roman yazdı. **Kardeş Payı** adlı hikâyesi 1958'de Sait Faik Armağanı, 1969'da **Önce Ekmek,** hikâyesi ile de Türk Dil Kurumu Ödülünü aldı. Hikâye ve romanlarında hayâtın değişik yönlerini ve şahıslarını işledi. Bir yandan Anadolu'yu işlerken bir yandan da büyük şehirlerin yaşayışını yansıtmaya uğraştı. Edebiyatımızda halkın sosyal yönlerini en çok işleyenlerden biridir. Hayâtının son yıllarında ticâretle uğraştı. 1970'te Sofya'da öldü. Cenâzesi yurda getirilerek Zincirlikuyu mezarlığında gömüldü.

Orhan Kemal, okuduklarından çok gördükleriyle yazmıştır. Bilgi eksikliklerine karşılık, günlük hayattan gelme kulak dolgunluğu bütün yazılarında göze çarpar. Eserlerinde, zengin bir âile çocuğuyken, yoksul ve zor bir hayat kavgasına düşmüş olmanın gizli acısı görülür.

Orhan Kemal, toplumculuğu, kolayca sınırlanmayan ve kendisinin de belirleyemediği bir sosyalizm olarak görmüş ve o görüşü türlü olaylar, gözlemler içinde telkin eden romanlar yazmıştır. Roman sanatının gerçekleriyle, ruh tahlilleriyle uğraşmamıştır. Orhan Kemal'e göre roman, kendince doğru olan şeyleri, okuyucuya, câzibeyle sunmaya yarayan bir vâsıtadır.

Orhan Kemal'e göre, hiçbir insan kötü değildir. İnsanları kötü yapan toplumun sosyal şartlarıdır. Bu şartlar, sosyalist metodla düzeltilecek olursa insanlar iyileşecek; ağa-ırgat, işçi-patron ve sınıf, zümre

çekişmeleri kalkacaktır. Yazar, bu bozuklukları göstermek için o çekişmeleri, yolsuzlukları ve haksızlıkları mübalağalı bir tarzda yazmaktadır. Bütün sosyalist romancılar gibi o da hayvanlarda açıktan açığa görülen beslenme ve şehveti, toplum hayâtının iki esas temeli olarak görür ve eserlerinde insanları, bu iki şeye ulaşmak için didiştirir ve vuruşturur. Orhan Kemal, bir sosyal gerçekçi olarak, gerçeklerin çok yanıldığını, tarafsızca ele almaz. Aksine, olayların yalnız bir yanını alıp, sosyalist fikirlerin okuyucuya kabul ettirilmesinde malzeme olarak kullanır ve mânevî yöne değer vermez.

Orhan Kemal'in üslûbu çok tenkit edilmiştir. Üslûbundaki ihmalciliğinin asıl sebebi, çok yazması, bir de bilgi noksanlığıdır. Hikâye ve romanlarında, çok yer tutan söyleşmelerle hareket sağlamayı başarır. Kısa ve canlı olan bu konuşmalar arasında çirkin ve ayıp sayılan kelimelere yer vermekten hoşlanır.

Eserleri:

Hikâye kitapları: **Ekmek Kavgası** (1949), **Sarhoşlar** (1931), **72. Koğuş** (1954), **Önce Ekmek** (1969).

Romanları: **Baba Evi** (1949), **Âvâre Yıllar** (1950), **Dünyâ Evi** (1960), **El Kızı** (1960), **Gurbet Kuşları** (1962), **Mahalle Kavgası** (1963), Y**alan Dünyâ** (1966), **Üç Kâğıtçı** (1969).

Orhan Kemal'in, **İspinozlar (Yalova Kaymakamı** adı ile sahnelendi), **72. Koğuş, Kardeş Payı, Bekçi Murtaza** sahneye konan hikâyeleridir. **Eskici Dükkânı** ise **Eskici ve Oğulları** adlı romanının sahneye konulmuş şeklidir.

ORHAN SEYFİ ORHON;

yirminci yüzyıl şâir ve yazarlarından. 1890 yılında İstanbul'da doğdu. Babası, albaylıktan emekli Mehmed Emin Beydir. İlköğretimine, Çengelköy Mekteb-i İbtidâîsinde başladı, Havuzbaşı Mektebini bitirdi. Rüşdiyeyi Beylerbeyi'nde okuduktan sonra, Mercan İdâdisine girerek, oradan mezun oldu. Orhan Seyfi aynı devrede; Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Hukuk'a kayd oldu ise de sâdece Hukuk Mektebinden mezun oldu. Önceleri memurluk yapmak zorunda kaldı. Bir süre Meclis-i Mebûsân Kavânîn kalemine girdi. Sonra geçimini gazetecilikle sağlama yolunu seçti. Önceleri mizâhî yazılar yazdı. Sonra **Akbaba** adlı mîzah dergisini çıkarmaya başladı. Bacanağı yazar Yusuf Ziya Ortaç'ın büyük desteğini gördü. Dergi kısa zamanda büyük rağbet kazandı. Şâire iyi bir kazanç da temin etti. Böylelikle basın hayatına girdi. Ayrıca **Papağan, Resimli Dünyâ, Edebiyat Gazetesi, Ayda Bir, Çınaraltı** adlı mîzah, magazin ve edebiyat dergilerini çıkardı. Çeşitli gazetelerde mîzâhî yazılar ve fıkralar yazdı. Bir ara, Harp Akademisinde ve Harbiye Mektebinde edebiyat dersleri verdi. Sonra İstanbul Erkek Lisesi Edebiyat öğretmenliğine tâyin oldu. Bir yandan da İtalyan Lisesinde Türkçe dersleri okuttu. 1946'da Zonguldak Milletvekili olarak parlamentoya girdi. Ancak 1950'deki seçimlerde kaybetti ve yeniden gazeteciliğe döndü. 1965'te İstanbul'dan milletvekili seçildi. 1969 milletvekili seçimlerinde AP'den aday oldu, fakat kazanamadı. Kalp krizi sonunda, 1972'de İstanbul'da öldü. Zincirlikuyu Mezarlığına gömüldü.

Orhan Seyfi, edebiyatımızda "Beş Hececiler" diye adlandırılan topluluğun ileri gelenlerindendir. Onu şiir yazmaya teşvik edenler arasında, İbrâhim Alâaddin, MustafaEnver ve HalilNihad vardır. İlk şiir denemelerine 1911 yılında başladı. Bu şiirlerini yayınlamak için arkadaşlarıyla birlikte **Hıyâbân** adlı küçük bir dergi çıkardılar. Bu arada **Türk Yurdu** ve **Yeni Mecmua'**da da şiirleri çıktı. Bu ilk şiirlerinde arûzu kullanan şâir sonraları hece veznini benimsedi. Millî Edebiyat anlayışına uygun açık ve anlaşılır bir dili kullandı.

Şiirlerinin yanısıra nesirleriyle de dikkati çeker. Orhan Seyfi'nin 25'ten fazla şiiri bestelenmiştir. Mîzâhî yazıları ve fıkraları, ince bir nükte ve sohbet havası taşır. Fıkralarında daha çok millî, sosyal konuların ağır bastığı görülür. Eserlerinde millî şuur, ideal, Türkçülük, milliyetçilik ve din temalarını bol bol işlemiştir.

Eserleri:

Fırtına ve Kar (Şiirler, 1919), **Peri Kızı ile Çoban Hikâyesi** (Şiirler, 1919), **Gönülden Sesler** (Şiirler, 1922), **O Beyaz Bir Kuştu** (Şiirler, 1941), **Çocuk Adam** (Roman, 1941), **Asri Kerem** (Destan, 1942), **Dün-Bugün-Yarın** (Yazılar, 1943), **Kulaktan Kulağa** (Fıkralar, 1943), **Hicivler** (1950), **Düğün Gecesi** (Hikâyeler, 1957), **Kervan** (Şiirler, 1964), **İşte Sevdiğim Dünya** (Şiirler, 1965), **Şiirler** (Bütün şiir kitaplarının ortak baskısı, 1970), **Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'e Mektup** (1944), **Gençlere Açık Mektup** (1951).

BİRLİK

İkilik yok, birlik var;
Yalnız bunda dirlik var;

Yalnız bundadır felâh;
Lâilâheillallâh!

Bir aşk için gönüller;
Çarparken hep beraber,
İkiye tapmak günâh!
Lâilâheillallâh!

Şu münâfık karanlık;
Sona erecek artık,
Sabah olacak, sabah!
Lâilâheillallâh!

Her türlü nîmet bunda,
Beklenen cennet bunda:
Yalnız bir din, bir ilâh!
Lâilâheillallâh!

ORHAN ŞAİK GÖKYAY;

günümüz şâirlerinden, edebiyat öğretmeni ve târihçisi. 1902'de İnebolu'da doğdu. Babası Filibeli muallim Mehmed Cevdet Efendi, annesi Şefike Hanımdır.

İlköğrenimini Kastamonu'da yaptı. Ortaöğreniminden sonra Ankara Darülmuallimînine girdi. 1922'de mezun olduktan sonra, Giresun, Samsun ve Balıkesir'de ilkokul öğretmenliği yaptı. Bilâhare İstanbul Edebiyat Fakültesine ve Yüksek Muallim Mektebine girdi. Mezûn olunca, öğretmenlik mesleğine döndü. Yurdun birçok yerinde edebiyat öğretmenliği ve müdürlük yaptı ve 1941'de Devlet Konservatuvarı Müdürlüğüne getirildi. Burada çalıştığı yıllarda Türk konservatuvarının târihçesini yayınladı.

Şahlanıp şu dağların köpüren sularından
Tutuşan gönüllere ses verdik zaman zaman
Çalkalanır içimizde ufka çarpan bir umman
İlhâm olur çağıldar şarkımızda bu vatan

kıtasıyla başlayan, **Konservatuvar Marşını** yazdı. 1944'te ırkçılık-turancılık yaptığı gerekçesiyle hapse düştü. Bilâhare beraat etti. Tekrar öğretmenliğe döndü. Yurtdışında talebe müfettişliği yaptı. Londra Üniversitesinde ve İstanbul Çapa Eğitim Enstitüsünde edebiyat öğretmenliğinde bulundu ve 1969'da emekliye ayrıldı. 1984-1985 yıllarında Marmara Üniversitesi, daha sonraki senelerde de Mîmar Sinân Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültelerinde edebiyat dersleri verdi.

İlk şiir zevkini, edebiyat öğretmeni olan babasından aldı. İlk şiirleri lise öğrencisiyken **Açık Söz** gazetesinde çıktı. İzmir işgal edilince Ankara'da çıkan **15 Mayıs** Gazetesinde "İzmir'e Tahassür" adlı vatan sevgiyle dolu manzumesini yayınladı. Bilim dünyâsında edebiyat târihimize âit araştırmalarıyla, yine bu alanda kitap ve yazıları, eski nesirden sâdeleştirmeleri olan Orhan Şaik; sanat dünyâsında çeviri eserleri ve halk şiirimizin geleneklerine bağlı, çoğu millî konularda lirik-epik şiirleriyle tanındı. Balıkesir'de öğretmen olduğu sıralarda çıkardığı **Çağlayan** mecmuasında **Aya Mektuplar** başlıklı nesirler vardır. Şiirlerinde aruz veznini de kullandı. Birçok dergide çıkan **Budin Türküsü, Bayburt Türküsü, Maraş Türküsü** gibi şiirlerinde ise dünün ve bugünün duygularını dile getirmiştir. Almanca, İngilizce, Arapça ve Farsça tercümeleri ve edebiyat alanında alıştırmaları vardır.

Başlıca gâyesi üniversite hocası olarak görünmek oldu ancak istediği gerçekleşmedi. Üniversite hocalarını hedef aldı. Eserlerinde her yazar ve ilim adamı gibi olmayacak hatâlar yapmasına rağmen destûrsuz bağa girdi. Tenkitlerini **Destûrsuz Bağa Girenler** adı ile yayınladı. 1989 yılında İ.Ü. Edebiyat Fakültesi kendisine "doktor" ünvanını verdi.

Eserleri:

Bugünkü Dille Dede Korkut Hikâyeleri (1939)**, Devlet Konservatuvarı Târihçesi** (1941), **Kabusnâme** (1944), **Kâtip Çelebi Hâtıra Kitabı** (1957)**, Kâtip Çelebi'den Seçmeler** (1968) ve G.Jacob'dan: **Türklerde Karagöz,** Paul Wetlek'ten**: Menteşe Beyliği,** Brockelmann'dan: **İslâm Devletleri Târihi,** C. Brentano'dan: **Yiğit Kasperl ile Güzel Annerl'in Hikâyesi** gibi çevirileri vardır.

Orhan Şaik, şiirlerini bir kitapta toplamadı, dergilerde dağınık bıraktı. Türkçeyi çok güzel kullanmasına

rağmen bir ara uydurmacılık akımı içinde yer aldı. Aşağıdaki şiiri unutulmaz manzumelerindendir.

BU VATAN KİMİN?

Bu vatan, toprağın kara bağrında,
Sıra dağlar gibi duranlarındır.
Bir târih boyunca onun uğrunda,
Kendini târihe verenlerindir.

İleri atılıp sellercesine
Göğsünden vurulup, tam ercesine
Bir gül bahçesine girercesine,
Şu kara toprağa girenlerindir.

Ardına bakmadan yollara düşen
Şimşek gibi çakan, sel gibi coşan,
Huduttan hududa yol bulup koşan,
Cepheden cepheyi soranlarındır.

Târihin dilinden düşmez bu destan:
Nehirler gâzidir, dağlar kahraman;
Her taşı bir yakut olan bu vatan
Can verme sırrına erenlerindir.

Hudutlarda gözü bayraklarında
Alnına ışıklar vuranlarındır.
Gökyay'ım ne desen ziyâde değil,
Bu sevgi, bir kuru ifâde değil,

Sencileyin hasmı rüyâda değil,
Topun namlusundan görenlerindir.

ORHAN VELİ KANIK;

Cumhûriyet devri şâirlerinden. 1914'te İstanbul'da doğdu. Galatasaray'da başladığı ilk öğrenimini Ankara Gâzi İlkokulunda; Ortaöğrenimini ise Gâzi Lisesinde tamamladı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümüne yazıldı, fakat bir kaç yıl sonra bitirmeden ayrıldı. Ankara'ya giderek P.T.T. Umum Müdürlüğünde çalıştı. Askerliğini Gelibolu'da yaptıktan sonra, Millî Eğitim Bakanlığı Tercüme Bürosuna memur oldu. Bakanlığın klâsikler serisine tek başına veya başkalarıyla yaptığı çevirileri (tercümeleri) bu yıllarda yayınlandı. Tercüme Bürosundan ayrılınca **Yaprak** Dergisini çıkardı. 1949'dan 1950'ye kadar 28 sayı çıktı. 1950'de İstanbul'da Cerrahpaşa Hastânesinde öldü, Rumeli Mezarlığına gömüldü. **Son Yaprak** adlı özel bir sayı, ölümü üzerine arkadaşları tarafından çıkarıldı.

Kişiliğini belli eden ilk şiirlerini, 1936'da **Varlık** Dergisinde yayınlamaya başladı. Çok kısa zamanda büyük bir ilgi gördü. Sağlığında kendisinden en çok bahsettiren şâir oldu. Şiirde bir takım kalıp ve klişelerden, şâirânelikten, benzetmelerden ayrılarak, kısa, basit şiirler yazdı; sâde bir halk dili kullandı. Gündelik sözlerle, zaman zaman yergi ve espriden faydalanarak, günlük hayâtın acılarını dile getirdi.

Orhan Veli, şiirde vezin ve kâfiyenin gereksiz olduğu görüşündedir. Ona göre şekil, şiirin kalıbı değil asıl kendisidir. Şiirde mısra ve parça güzelliği değil bütünlük gözetir. Şiirde anlam, düz ve dolaysız olmalıdır. Mecazlı anlamlara değer vermez.

Orhan Veli, şiirler ve nesirler yazmış, çeviriler de yapmıştır. Bu hususta daha çok sanat konularında makale ve denemeleriyle tanınır. Bunlar, ölümünden sonra **Nesir Yazıları** adlı bir kitapta toplanmıştır. Fransızca'dan çevirdiği on eserin en güzelleri manzum olanlardır: **La Fontaine'in Masalları, Fransız Şiiri Antolojisi** vb.

Orhan Veli'nin şöhreti şâirliğindedir. Şiirlerini, **Garip** (1941), **Vazgeçemediğim** (1945), **Destan Gibi** (1946), **Yenisi** (1947), **Karşı** (1949) adlı küçük kitaplarda toplamıştır. Bu şiirlerin hepsi ölümünden sonra **Bütün Şiirler** (1951) adıyla yayınlanmıştır. Ayrıca güzel bir halk diliyle nazma çektiği **Nasreddin Hoca Hikâyeleri** vardır.

İstanbul Türküsü (şiirinden)

İstanbul'da Boğaziçinde bir fakir Orhan Veli'yim;
Veli'nin oğluyum,

Tarifsiz kederler içinde,
Urumeli Hisarına oturmuşum;
Oturmuşta bir türkü tutturmuşum:
“İstanbul’un mermer taşları;
Başıma da konuyor, konuyor aman martı kuşları;
Gözlerimden boşanır hicran yaşları;
Edâlım
Senin yüzünden bu hâlim.”

Horoz ile İnci

(La Fontaine’den çevrilmiş şiiri)

Horozun biri bir gün inci bulur;
Alıp onu kuyumcuya doğrulur.
Kuyumcu ne istediğini sorar.
O da der ki: “Bu galiba mücevher;
Al da bunu bana biraz darı ver;
O benim daha çok işime yarar.”
Bir câhile bir kitap mirâs kalır;
Câhil de hemen kitabı alır,
Yol üstündeki kitapçıya uğrar,
Der ki: “Bu kitabı vereyim sana,
Yerine sen üç beş kuruş ver bana;
O benim daha çok işime yarar.”

Cırcır Böceği ile Karınca

Cırcır böceği çaldı saz
Bütün yaz,
Derken kış da geldi, çattı,
Seninkinde şafak attı.
Baktı ki yok hiç yiyecek
Ne bir sinek, ne bir böcek,
Kalktı, karıncaya gitti;
Yandı yakıldı âh etti.
Üç beş buğdaydan ne çıkar,
Gelecek mevsime kadar,
Bir kaç tâne borç istedi.
“İnayet buyurun” dedi.
“Yemin billah ederim,
Eylüle kalmaz öderim.”
İşin kötüsü, karınca
Borca hiç alışmamıştı,
Bu ricaya çıkıştı;
“Ne yaptınız yaz boyunca?”
“Ne mi yaptım? Saz çaldım, saz!”
“Ya öyle mi? Demek ki siz
Yazı sazla geçirdiniz;
Şimdi de oynayın biraz.”

La Martine’den de çeviriler yapmıştır. Şu manzume “**Göl”** şiirinden bir parçadır:

Ebedî gecesinde bu dönüşsüz seferin
Hep başka sâhillere doğru sürüklenen biz.
Zaman adlı denizde bir an, bir lahza için
Demirleyemez miyiz?

ORHUN ÂBİDELERİ;

Göktürk Devletinden kalma, 7 ve 8. asra âit en eski taş kitâbeler. Üzerinde, Türk Edebiyâtının ilk örnekleri bulunan “bengü taşları”dır. Moğalistan’ın kuzey-doğusunda, eski Orhun Nehri yatağına dikilmiş oldukları için bu kitâbelere **Orhun Âbideleri,** Göktürk Devletine âit oldukları için de **Göktürk Kitâbeleri** denmiştir. Âbidelerde adı geçen Ötüken Ormanı, Türklerin Birinci İstiklâl Savaşını kazanan Kutluk Kağan tarafından, yeni Türk devletine idâre merkezi olarak seçilen yerdir. Orhun civârında Orhun yazısı ile yazılı daha başka kitâbeler de bulunmuştur. Belli başlıları altı tânedir. Fakat bunların

en büyükleri ve mühimleri üç tânesidir. Birincisi olan **Kül Tigin Âbidesini,** ağabeyi Bilge Kağan, 732'de diktirmiş, ikincisi olan **Bilge Kağan Âbidesini** de ölümünden bir yıl sonra 735'te kendi oğlu diktirmiştir. Üçüncü olarak vezir **Tonyukuk Âbidesi** ise 720-725 senelerinde kendisi tarafından dikilmiştir.

Kül Tigin Âbidesi: Kağan olmasında ve devletin kuvvetlenmesinde birinci derecede rolü olmuş kahraman kardeşine karşı, Bilge Kağan'ın duyduğu minnet duygularını ifâde eden, bizzât hükümdâr ağzından yazılmış hitâbeder. Yere devrilmiş vaziyette bulunmuştur. Rüzgâra mâruz kalan kısımlarında tahribât ve silintiler vardır.Yüksekliği 3,75 metredir. Saf olmayan mermerdendir. İtina ile yontulmuş, yukarı doğru daralmaktadır. Dört cephelidir. Âbidenin doğu cephesinin üstünde kağanın işâreti vardır. Batı cephesi Çince kitâbe ile kaplıdır. Diğer üç cephesi Türkçe kitâbelerle doludur.

Âbidedeki kitâbeleri, Bilge Kağan ve Kül Tigin'in yeğeni Yollug Tigin yazmıştır. Satırlar yukarıdan aşağıya doğru yazılmış ve sağdan sola doğru istif edilmiştir. Satırların uzunluğu 235 cm kadardır. Cetvelden çıkmış gibidir. Âbidenin Çince kitabesinde Türk-Çin dostluğu, Türk İmparatorluğu ve Kül Tigin methedilmekte, tanıtılmakta ve târihler düşürülmektedir.

Bilge Kağan Âbidesi: Aynı yerde **Kül Tigin Âbidesinin** bir kilometre uzağındadır. Şekli, tertibi ve yapısı, tamâmiyle birincisine benzemektedir. Yalnız biraz yüksektir. Bu âbidede Bilge Kağan hitabeder. Ayrıca Kül Tigin'in ölümünden sonraki vak'aların ilâve edildiği görülür. Bu eser hem devrilmiş hem parçalanmıştır. Tahribat ve silinti bunda çok fazladır. Bu âbideyi de yeğeni Yollug Tigin yazmıştır. Her iki âbidede de Bilge Kağan'ın sözlerinin dışında Yollug Tigin'in kitâbe kayıtları ve ilâveleri yer almaktadır.

Vezir Tonyukuk Âbidesi: Diğer iki âbidenin biraz daha doğusunda bulunmaktadır. Devrilmemiş, dikili, dört cepheli iki taş hâlindedir. Birinci ve daha büyük olan taşta 35, ikinci taşta 27 satır vardır. Bu âbide, İltiriş Kağan'ın isyânına iştirâk eden ve o günden Bilge Kağan devrine kadar devlet idâresinin baş yardımcısı olarak kalan, VezirTonyukuk tarafından diktirilmiştir. Âbidede bu kudretli ve tecrübeli müşâvir vezirin kendisi konuşmaktadır.

Orhun âbideleri, Göktürk Devletinin kuruluşundan yarım asır sonra, Türk Beylerinin anayurttan uzaklaşarak, kendilerini Çin'in yumuşak ipeklerine ve hileci siyasetine kaptırıp bozulduklarını anlatır. Eskisi gibi iyi ve bilgili olmayan bu beylerin elinde Türk Devletinin nasıl sarsılıp yıkıldığını aydınlatır. Bu yüzden tam elli yıl, Çin ilinde esir yaşayan doğu Türklerinin, esirlik hayâtına alışamıyarak, durmaksızın isyan ettiklerini ve sonunda muvaffak olduklarını, yeniden istiklâl kazandıklarını anlatır. Sekizinci yüzyılda, Çinlilere karşı yapılan İstiklâl Savaşı kazanıldıktan ve Türk bütünlüğü sağlandıktan sonra, bunların unutulmaması için diktirilmiştir.

Orhun Âbideleri çok yönlü vesikalardır. Şöyle ki: "Türk milletinin adının geçtiği ilk Türkçe metin olup; taşlar üzerine yazılmış ilk Türk târihi; Türk devlet adamlarının millete hesap vermesi; milletle hesaplaşması, devletin ve milletin karşılıklı vazîfeleri; Türk nizâmının, Türk töresinin, Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesîkası; Türk askerî dehâsının, Türk askerlik sanatının esasları; Türk feragat ve fazîletinin büyük örneğidir.

Türk içtimaî hayâtının yüksek tablosu; Türk hitâbet sanatının şâheseri, hükümdarâne edâ ve ihtişamlı hitap tarzı; Türk milliyetçiliğinin temel kitabı; Bir kavmi bir millet yapabilecek eser; Türk yazı dilinin ilk örneği ve başlangıcını mîlâdın ilk asırlarına çıkartan delil, Türk ordusunun kuruluşunu ilk asırlara götüren vesîka; insanlık âleminin sosyal muhtevası bakımından en mânâlı mezar taşlarıdır.

Orhun Kitâbelerinden, 12. asırda târihçi Cuveynî, **Târîh-i Cihângüşâ'**sında bahsetmiştir. Ayrıca Çin kaynaklarında da bu âbidelerden bahsedilmektedir. 1709'da Poltava Savaşında Ruslara esir düşen İsviçreli subay Strahlanberg, 13 sene Sibirya'daki sürgün hayâtında serbestçe gezip dolaştığı yerlerde incelemelerde bulunmuş, 1730'da kendi vatanına döndüğünde araştırmalarını yayınlamıştır. Bunun üzerine 1890'da Heikel'in başkanlığında bir Fin, 1891'de de W. Radloff'un başkanlığında bir Rus ilmî heyeti kitâbelerin mahalline gönderilmiştir. Her iki heyet âbideleri tetkik edip, fotoğraflarını Avrupa ilim merkezlerine dağıtmışlardır. Danimarkalı Bilgin V. Thomsen 1893'te Orhun yazısını çözmeyi başarmıştır. Son olarak Türk bilgini Talat Tekin, Amerika'da Orhun Türkçesinin bir gramerini ve kitâbelerinin yeni bir neşrini yapmıştır. Orhun Kitâbelerinin metninden bir kısmı şöyledir:

"Kişi oğlında üze eçüm apan Bumin Kağan İstemi Kağan olurmuş, Olırıpan Türk Buduning ilin törüsin tutan birmiş, iti birmiş.

Tört bulung kop yagı ermiş. Sü sülepen tört bulungdaki budung kop almış, Kop baz kılmış. Başlığıg yükündürmüş tizliğig sökürmiş.

İlgerü Kadırgan yışka tegi, kirü Temir Kapıg-ka tegi kondurmuş. İkin ara idi oksız Kök Türk ança olurur ermiş, Bilge Kağan ermiş, Alp Kağan ermiş, Buyrukı yime bilgi ermiş erinç, alp ermiş erinç, Beğleri

yime, budunı yime tüz ermiş, Anı üçün ilig ança tutmış erinç.”

ORKİDE;

Alm. *Orchidee (f),* **Fr.** *Orchidée (f),* **İng.** *Orchid.* **Familyası:** Salepgiller (Orchidaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu'da tabiî olarak yetişmekle birlikte kültür şekilleri sera ve salonlarda yetiştirilir. Çeşitli türleri yavru vatan Kıbrıs'ın “Beş Parmak Dağları”nda da yetişmektedir.

Sera ve salonlarda yetiştirilen süs bitkisi. Tropik, subtropik, ılıman ve hatta serin iklim kuşaklarında tabiî hâlde yetişir. 20.000'den fazla tür ve varyeteye sâhiptir. Bunlar içinde 15-20 tânesi süs bitkileri olarak yetiştirilmektedir. Bilhassa Ceologyne cristata, Odontoglossum grande, Paphiopedilum insigne ve Lycaste skinneri çok kolay yetişen ve ısı istekleri fazla olmayan türlerdir.

Orkideler, sera ve salon süs bitkileri içinde çok nârin, gâyet güzel, câzip, dekoratif ve uzun müddet dayanan çiçekleriyle kıymetli bitkilerin başında yer alır. Aynı zamanda bilhassa tropik orkideler kesme çiçek olarak da özel bir renk ve fon güzelliğine sâhiptir. Tropikal orkideler genellikle epifit olarak ağaçların üzerinde yaşarlar.

Yetiştirilmesi: Genel olarak sera veya çiçek pencerelerinde, gâyet aydınlık yerlerde bulundurulmalı, sâdece sabah ve akşam güneşine mâruz bırakılmalıdır. Orkidelerin büyük bir kısmında kök ve sürgün verme, ilkbahar ve yaz aylarına rastlar. Bu devrede bitkilerin nisbî rutubetçe yüksek yerlerde bulundurulmaları gerekir. Seralarda bunu temin maksadı ile bitkilere sık sık, çok ince zerreler hâlinde, kireçsiz su püskürtülmesi uygundur. Kireç ve klor ihtivâ eden su, orkidelerde gelişmeye derhal olumsuz etki yapar.

Orkide yetiştirilecek seraların aydınlık olması, iyi ısıtılabilmeleri ve sıcaklığın oldukça sâbit tutulabilmesi gerekir. Üretilmeleri, ilkbaharda saksı değiştirme esnâsında, ayırma sûretiyle yapılır. Ayrılan bitkiler, önce 6-8 santimetrelik küçük saksılara alınır ve iyice köklenmeyi müteakip 10 santimetrelik saksılara şaşırtılırlar. Saksı değiştirme işi, iki yılda bir olmak üzere mart ve nisan ayında yapılır. İlkbaharda çiçek açan türlerde ise saksı, çiçeklenme periyodundan sonra değiştirilir. Saksı değiştirme esnâsında, harç materyalinin, dış kısımları ve bitkinin ölü kök kısımları ayıklanıp uzaklaştırılır. Orkide yetiştiriciliğinde kullanılacak toprağın iri tâneli, gevşek geçirgen bir yapıya sâhip olması gerekmektedir.

Orkideler arasında ilginç tozlaşma örneklerine rastlanır. Bir kısım orkide türü, diğer çiçekler gibi renk ve balözleriyle böcekleri cezbederek tozlaşmayı kolaylaştırırlar. Balözü için çiçeğe konan böceklerin ayaklarına bulaşan çiçek tozları, böcekler aracığılı ile diğer orkidelere taşınır.

Renkleri, şekilleri ve kokularıyla böcekleri taklit eden ilginç orkide türleri de vardır. Dış görünüşü dişi yaban arasına benzeyen bâzı türler etrâfa yaydıkları dişi arı kokusuyla erkek arıları cezbederler. Erkek arılar bu orkideleri dişi arı zannederek çiftleşmek için üzerlerine konarlar. Bu sırada patlayan polen torbalarından arının baçağına çiçek tozları bulaşır. Böcek diğer orkideye konduğu zaman bu polenler böcek tarafından çiçeğe aktarılır.

Özellikle “Ophrys” orkide cinsinin türleri, renkleri, şekilleri ve kokularıyla çevre böceklerini taklit ederler. Büyük Bahama Adalarındaki “Oncidium” cinsi orkide türleri de bölgesel böceklere benzeyerek tozlaşmayı sağlarlar. Taklit yetenekleri dolayısıyla pekçok orkide; arı orkidesi, sondajcı böcek orkidesi, örümcek orkidesi gibi isimlerle anılır.

Tabiattaki her olay gibi, orkide türlerindeki tozlaşma da tabiatta akıllara durgunluk veren bir düzenin açık bir mesajıdır. Bu düzen, bir tesâdüf olamayacağı gibi; her varlığı yoktan var eden yüce Yaratıcı'nın, her şeyi bir gâyeye göre ve belli sebepler altında yarattığını göstermektedir.

ORKİNOS (Tonbalığı: Tynnus vulgaris);

Alm. *Thunfisch,* **Fr.** *Thon commun,* **İng.** *Tunny.* **Familyası:** Uskumrugiller (Scombridae). **Yaşadığı yerler:** Atlantik, Pasifik, Hint Okyanusu ve denizlerimizde. **Özellikleri:** Boyu 5-6 metre, ağırlığı 900 kilograma ulaşabilen göçmen bir balık. Çok hızlı yüzer. Kendinden küçük balıkları avlar. Eti konservecilikte kullanılır. **Ömrü:** 15 yıldan fazladır. **Çeşitleri:** Beyaz ve kırmızı türleri meşhurdur. Denizlerimizde âdi orkinos, yazılı orkinos, Akdeniz orkinosu cinsleri vardır.

Başta Atlas Okyanusu ve Akdeniz olmak üzere diğer sıcak ve ılıman denizlerde yaşayan, Uskumrugiller âilesinin en büyük türü. Göçmen bir balıktır. Sürü hâlinde gezerek, kendilerinden küçük balık türleriyle beslenirler. Sardalya, hamsi, tirsi, uskumru, torik, palamut, lüfer gibi balık sürülerini kovalar ve yerler. Mekik vücutlu, iri ve kuvvetli balıklardır. Genellikle balığın sırtı çelik mavisi, göğsü boz, karnı ise beyaz-kurşunî renkte ve benekli olur. Ufacık pulları, kaygan derinin içine gömülmüştür. Saatte 65-70 km hızla yüzer. Kuyruk tarafı gittikçe sivrilen bir balıktır. Yüzgeçleriyle kuyruğu çatallı ve sivridir. En meşhurları kırmızı ve beyaz etli türleridir. Her ikisi de denizlerimizde vardır. Trabzon

havâlisinde kırmızı orkinoslara “İstavrit azmanı” da denir. Kırmızı orkinos besin için Atlas Okyanusunun kuzeylerine kadar çıkar. İlkbaharda yumurtlamak için Sardunya, Sicilya ve Akdeniz kıyılarına döner. Karadenizin içlerine kadar girerler. Genç orkinoslar, sürü hâlinde torik ve palamutlarla birlikte boğazdan inerler. Üç yılda erginleşirler. Olgunlaşmış tonbalıklarının ağırlığı bir tona, boyu 5-6 metreye kadar ulaşır.

Denizlerimizdekiler 1,5-3 metre uzunluk ve 150-300 kg ağırlığı pek geçmez. Beyaz orkinos daha küçük olup, boyu 1 metre, ağırlığı 30 kg kadardır. Tonbalığının vücut ısısı, bulunduğu su ortamından 14°C daha fazladır. Tek sıcak kanlı balıktır. Eti için avlanır. Tâze yendiği gibi, konserve olarak da piyasaya sürülür. Dalyan veya özel oltalarla avlanır. Tonbalığı avcılarının çeşitli avlanma metodları vardır. Beyaz tonlar özel olta iğnelerine tüy veya bitki liflerinden yapılmış sunî sinekler takılarak avlanırlar. Canlı sardalya balıkları bağlanarak sâbit oltalarla da orkinos avcılığı yapılır. Bu tip avlar ancak gemilerle yapılır. Orkinos tekneleri yaklaşık 20-25 metre uzunluğunda olur. Teknenin motorları güçlü ve oldukça hızlı gitmeye müsâittir. Bu teknelerde yem olarak kullanmak için canlı sardalya havuzları ve yakalanan orkinosların muhâfazası için soğuk hava depoları da bulunur. Amatör balıkçılar motorların arka güvertesinde döner koltuğa oturarak, makaralı oltayla bir spor olarak bu güçlü balıkları avlarlar. Memleketimizde son yıllarda tutulan orkinosların % 90’ı, Çanakkale, Marmara ve Boğaz içinde kurulan dalyanlarla avlandı. Geri kalanı ise yemli oltalarla tutuldu. Her mevsim avlanabilen bir balıktır. Bayat eti barsak iltihaplarına sebep olmaktadır.

ORLON;

Alm. *Orlon (n),* **Fr.** *Orlon (m),* **İng.** *Orlon.* Akrilonitrilin (CH_2= CH- C=N) polimerizasyonu ile elde edilen akrilik elyafın ticârî ismi. İlk defâ 1950 yılında akrilik elyaf orlon ismi altında satıldı. Daha sonra başka isimler altında piyasaya sürüldü. Orlonun başlangıç maddesi; kireç taşı, kömür, petrol ve sudur. Aslında akrilonitrilin başlangıç maddesi asetilendir. Asetilen ise petrolden veya kireç taşından elde edilen karbid’e su etki ettirmekle elde edilir. Asetilene, bakır-I-klorür, amonyum klorür ve hidroklorik asit mevcudiyetinde siyonür asidi (HCN) etki ettirmekle akrilonitril elde edilir. Bu madde, polimerize olmaya çok yatkındır. Orlon erimeksizin 250°C’de bozunur. Bu bozunma ürünü elyaf, naylon ve perlon elyafı gibi bükülemez. Orlon yumuşak olup, bükülebilen bir elyaftır. Havaya, gün ışığına, birçok kimyâsal maddeye dayanıklıdır. Endüstride filitre imâlinde birçok giyeceklerin, battaniye, halı ve çocuk çamaşırlarının îmâlâtında kullanılır.

ORMAN;

Alm. *Wald, Forst (m),* **Fr.** *Forét (f),* **İng.** *Forest; thicket; wood.* Ağaç, flora ve hayvânî canlılar topluluğu. Orman; belirli yükseklikteki ve büyüklükteki ağaçlar, çalı, otsu bitkiler, mantarlar, mikroorganizmalar ve çeşitli hayvanlarla, toprağın birlikte meydana getirdiği, aynı zamanda topluma çeşitli faydalar sağlayan bir servettir. Kendisini meydana getiren bireylerin uzun yıllar karşılıklı etkileri sonucu yerleşmiş, biyolojik bir dengeye sâhiptir. Bu denge ormanların sağlığı ve varlığı için şarttır. Bu denge olmadıkça, ormanların sağlığı ve varlığını korumak çok güç, hattâ imkânsızdır.

Orman Şekilleri

1. Tropik yağmur ormanı: Dünyânın en canlı, en kuvvetli ve yayılma kâbiliyeti en yüksek olan orman tipidir. Orman ekosistemi bu tipte en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Yüksek sıcaklık ve rutûbetin biraraya geldiği yörelerde yağmur ormanı teşekkül etmiştir. Yağış miktârı esas îtibâriyle 2000-4000 milimetre arasında değişmekle berâber bâzı mıntıkalarda 10.000 milimetreye ulaşır. Ortalama yıllık sıcaklık 20-30°Carasında değişir. En soğuk ayda 18°C’nin altına düşmez. Mevsim değişmeleri olmadığından tropik yağmur ormanı ağaçlarında, ilkbahar ve sonbahar odunu meydana gelişi görülmez.

Büyük çoğunluğu, daimî yeşil yapraklı ağaçlardan meydana gelen tropik yağmur ormanında ağaçların tepeleri zayıf, dallanma gevşek, gövde şekilleri düzensiz, ağaç kabukları parlaktır. Dallar üzerinde “epiphyt” denen eğrelti, orkide gibi konuk bitkiler, çeşitli sarılıcı ve tırmanıcı bitkiler, ormanın genel görünüşünde büyük rol oynarlar. Tırmanıcı palmiyeler 300 metreye kadar uzayabilirler. Tozlaşma, böcekler ve kelebekler yoluyla olur. Tropik yağmur ormanının bazı ağaçları gövde üzerinde de çiçeklenme yapabilirler. Olağanüstü istilâ edici bir kuvvete sahiptir. Tedbir alınmadığı taktirde yolları, telefon, telgraf vs. gibi yapıları kısa zamanda kullanılmaz hâle getirir.

Endonezya Takım Adalarında, Hindistan’da, Kamerun sâhilinde, Amazon mıntıkasında, Brezilya’nın doğu sâhilinde, Karayip Denizi sâhillerinde ve adalarında yayılış gösterir. Tropik yağmur ormanları; Mangrov tropik iğne yapraklı ormanlar ve bambus ormanları olmak üzere üç grupta toplanır.

Mangrov ormanları: Tropiklerde birçok deniz etekleri, kendine has tipik bir orman formasyonu taşırlar. Denizin ilerlemesi hâlinde (med), yaklaşık 10 ile 20 m arasında boy yapan ağaçların yalnız tepeleri

suyun üzerinde kalır. Çekilmesi hâlinde (cezir) ise ağaç gövdeleri geniş nefes alma kökleri ile birlikte görülür. Tohumun çimlenmesi ve çimlenmeden sonra meydana gelen fidecikler, tohumlar henüz ağaçta iken gelişirler ve biraz büyüyünce çamur toprağa düşerek köklenirler. Mangrov ağaçlar dâimî yeşil, derimsi yâhut tüylü yapraklar taşırlar.

Tropik iğne yapraklı ormanlar: Güneydoğu Asya'da ve Merkezî Amerika'da, çeşitli çam türlerinin meydana getirdikleri geniş ormanlar, bilhassa dağlık yerlerin fakir topraklarında yaygındır. Ağaç türleri; Pinus caribaea, Pinus ınsularis, Pinus merkusii, Agathis araucaria, Callitris podocarpus'tur.

Bambus ormanları: Bambuslar, ormanda alt tabakanın bir kısmını meydana getirirler. Geniş yayılan rizomları sâyesinde sürgün vererek çoğalırlar. Dünyâ üzerinde 60 cinsine dağılan yaklaşık 700 türü vardır. Boyları 0,15 m ile 30 m arasında değişir.

2. Yağmur yeşili yapraklı orman (kış ormanı): Tropik memleketlerin, yazları periyodik kurak ve çok sıcak, kışları yağmurlu iklim mıntıkalarında görülür. Bu orman şeklinin tipik özelliği, yaprak dökümünün sıcak ve kurak mevsime, esas ve jetasyon zamânında yapraklı durumla kışa rastlamasıdır. Kış ormanı sonbaharda yeşillenir ve ilkbaharda tekrar yaprağını döker. Ağaçların boyları kısa ve büyümeleri çok yavaştır.

Hindistan, Afrika ve Güney Amerika'nın geniş sahalarını kaplarlar. Maymun, ekmek ağacı ve şemsiye akasyaları bu ejetasyonun tipik ağaçlarıdır. Arka Hindistan ve Doğu Cava ormanlarının en değerli ağacı, yaprakları (30x50) cm büyüklüğünde olan Tectonia grandis diatidir.

3. Sert yapraklı orman: Sert yapraklı orman, yazları sıcak ve yağışça fakir, kışları ılıman, fakat yağışça zengin yörelerde yayılış gösterir. Dâimî yeşil yapraklı olması, sert yapraklı ormana çok serin zamanlarda hatta kışın bile fotosentez imkânı verir. Bunun yanında yaz mevsiminin kuraklığı sebebiyle bilhassa kuru topraklarda büyümede bir nevi duraklama periyodu hâsıl olur.

En tipik ağaç türleri; defne (Laurus nobilis), yabânî zeytin (Olea europaea), mantar meşesi (Quercus suber), fıstık çamı, (Quercus ilex-Quercus coccifera-Eucalyptus-Cupressus semperviren-Pinus pinea), kızılçam, Pinus brutia), Halep çamı (Pinus halepensis)dır.

Sert yapraklı ormanın ana mıntıkaları, başta Akdeniz iklim rejyonu olmak üzere dar bir şerit hâlinde Kalifornia ve Şili'dir.

Maki dediğimiz bitki formasyonu da sert yapraklı orman şekli içinde yer alır. Boylu veya bodur çalı görünümündeki maki Akdeniz ve kısmen Karadeniz kıyılarında, denizle dağ etekleri arasında yaygındır. Bulunduğu arâziyi örtmesi ve toprağı girift olarak kaplaması erozyonu önleme ve toprak koruması bakımından büyük değer taşır.

Makinin başlıca elemanları: Yabani zeytin, defne, mersin, kocayemiş, sandal, funda, sumak, filarya, sakız, zakkum, laden, katırtırnağı, ardıç, ılgın, harnuptur.

4. Yazın yeşil yapraklı orman (Yaz ormanı): Kuzey yarı kürenin belirli derecede serin kışlara sâhip olan ve yazlarla kışlar arasında mevsim farkları gösteren enlemlerinde görülür. İnce ve yumuşak olan yaprakların sonbaharda dökülmesi kış soğuğundan ziyâde, toprağın donması hâlinde hâsıl olabilecek kuraklık tehlikesine karşı alınan bir tedbirdir.

Yaz ormanları bilhassa Orta Avrupa'da, yazları zengin yağışlı mıntıkalarda görülür. Türkiye'de, denizden yüksek olmayan yerlerde yaygındır.

Yazın yeşil yapraklı ormanın ana türleri; kayın (Fagus), meşe (Quercus), akçaağaç (Acer), ıhlamur (Tilia) karaağaç (Ulmus), gürgen (Carpinus), huş (Betula), kısmen de kestane(Castanea), ceviz (Juglans) ve caryadır.

5. İğne yapraklı orman: Yayılış sahası, Kuzey yarı kürenin kışları sert, düzenli kar ve don mevsimleri gösteren yüksek enlemleridir. Yaz, kış yeşil iğne şeklini almış olan asimilasyon organları, kısa ve jetasyon devresinde, sıcaktan maksimal derecede faydalanmayı mümkün kılar. İğne yapraklı ormanların çoğunda gövdeler devamlı, düz ve dalsızdır. Ağır olmayan gövde odunları, bıçkı kerestesi ve yapı ağacı olarak çok kıymetlidir. Bu orman tipi, Kuzey Avrupa ve Asya'dan Kuzey Amerika'nın kuzeyine kadar, 20 enlem genişliğindeki bir şerit hâlinde yayılış gösterir.

6. Galeri ormanları: Afrika, Güney Amerika ve İç Anadolu'nun yağmurca fakir, kurak mıntıkalarında nehirler boyunca, dar veya geniş şeritler hâlinde oldukça kuvvetli büyüyen ormanlar meydana gelir ki, bunlara galeri ormanları denir.

7. Bataklık ormanları: Tropik bölgelerin geniş, sürekli su altında kalan, bataklık bölgelerinde rastlanır. Florida'nın bataklık servisi ormanları bunlara misal teşkil eder.

Ormanların Faydaları

1. Maddî faydaları: Ormanların yapacak, yakacak ve tâli ürünlerle sağladığı değerlerdir. Ormanın ilk bakıştaki faydası, ürünlerin çeşitli iş ve sanâyi kollarında hammadde olarak kullanılması veya tüketimi şeklinde göze çarpmaktadır. İnşaatta, kimyâ ve diğer sanâyi kuruluşlarında, mâdencilik, ulaştırma, bayındırlık gibi ekonomik faaliyetlerde odun hammaddesinin kullanış yerleri gün geçtikçe artmaktadır. Odun hammaddesinin bu derece önem kazanmasının sebebi, sâhip olduğu teknolojik vasıflarından ve devamlı üreyebilen; iyi bakıldığı taktirde tükenmez bir kaynağı olmasından ileri gelmektedir.

Teknolojinin gelişmesi ve elektrik enerjisi, petrol, mâden kömürü gibi çeşitli enerji maddelerinin bulunmuş olmasına rağmen odun, yakacak maddesi olarak önemini sürdürmektedir. Dünyâ odun üretiminin hemen hemen % 50'si yakacak olarak kullanılmakta ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu oran % 80'e varmaktadır.

Ormandan elde edilen tâlî ürünler, parfümeri, boya, ilâç, dericilik, tecrit malzemesi gibi endüstri kuruluşlarının ham maddesini meydana getirmektedir.

Türkiye'de üretilen orman tâlî ürünlerinin başlıcaları; reçine, sığla yağı, palamut, mazı, defne yaprağı, çamfıstığı, sumak, kestâne, ıhlamur çiçeği, mahlep, meyan kökü ve keçiboynuzu vb.dir.

2. Kollektif faydaları: Ormanın bu yöndeki hizmetleri, maddî faydaları ile ölçülemiyecek kadar fazladır. Bulundukları muhit iklimini, kara iklim tipinden ılıman iklim tipine yöneltirler. Bu sâyede don, kuraklık, aşırı sıcaklık, fırtına gibi zararları önlemek ve azaltmak sûretiyle faydalı olurlar. Ormanın etkisi altında kalan sahaların nisbî rutûbeti fazla olduğu gibi, akarsu ve kaynakların verimi, düzenli ve devamlıdır.

Ormanların tarımı, hayvancılığı, bayındırlık tesislerini koruması; karada ve deniz kıyılarında kumulların teşekkülüne engel olması; bataklıkları kurutmak, havaya saf oksijen vermek, gürültüyü ve hava kirliliğini önlemek sûretiyle insan sağlığına yardım etmesi; harp zamanlarında silahlı kuvvetlere gizlenme kolaylığı sağlamakla büyük ölçüde işe yaraması; çeşitli av hayvanlarını barındırıp beslemekle yurdun tabiî varlığını ve güzelliğini zenginleştirmesi gibi hususlar kollektif hizmetlerinin başlıcalarını teşkil eder.

Ormanları Koruma

Koruma hizmetleri genel olarak;

a) Kaçakçılık, usulsüz kesim, tarla açma ve yerleşmelerle, düzensiz otlatma ile mücâdele,

b) Orman yangınları ile mücâdele,

c) Orman böcekleri ve hastalıkları ile mücâdele,

d) Rüzgâr, fırtına gibi zararlılarla mücâdele konularını içine almaktadır.

Ormanların bütünlüğünü muhâfaza etmek ve devamlılığını sağlamak sûretiyle halkın orman ürünlerine olan ihtiyaçlarını giderecek ve devamlılık prensibine uygun şekilde ekonomik esaslar dâhilinde işletilmesi, herşeyden önce koruma hizmetlerinin aksatılmadan yürütülmesine bağlıdır.

Ormancılık çalışmaları içinde mühim bir yer işgal eden koruma hizmetleri, son zamanlarda gelişen ormancılık tekniğine paralel olarak büyük ilerlemeler kaydetmiş bulunmaktadır. Özellikle orman yangınları ve böcek zararlıları ile mücâdelede yeni teknik ve usullerin uygulanması sonucu bu zararlıların etkileri azaltılabilmiştir.

Orman yangınları: Orman yangını, çevresi açık olması sebebiyle serbest yayılma eğiliminde olan ve ormandaki yanıcı maddeleri (ot, çalı, kütük, yaprak ile belirli oranda canlı ağaçları) yakan bir yangındır. Çevresi sınırlanmamış bir kamp ateşinin, yanıcı madde yığınının veya kuru tek bir ağacın yanması orman yangını olarak nitelendirilmez.

Ormanı tahrip eden en önemli faktörlerden olan yangınların ana sebebi yıldırım ve insandır. Türkiye'nin iklim şartlarına göre yıldırımlar yağışlı havalarda meydana gelmektedir. Bunun sonucu olarak yurdumuzda çıkan orman yangınlarında yıldırımın oranı çok düşüktür. Yıldırımdan çıkan ve sayıları çok az olan yangınlar hâriç tutulacak olursa, yangınların asıl sebebinin insan olduğu görülür.

İnsanların sebep oldukları orman yangınları; dikkatsizlik, ihmal, kasıt, orman içinde veya kenarında bulunan çeşitli endüstri kuruluşları ile lokomotiflerin bacalarından çıkan kıvılcımlar sonucu ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de 1981-1988 yılları arasında 86.400 hektar orman yanarak 2.231.565 m_3 endüstriyel odun ve 9.630.421 kental yakacak odun kül olmuştur. 1937 yılından sonra şu iki büyük yangın kayıtlara geçmiştir.

Dursunbey orman yangını: 1945 yılında çıkmış, sekiz gün devam etmiş, 12.600 hektar alan yanmış ve zarar gören orman servetinin de 1 milyon m^3 olduğu tahmin edilmiştir.

Marmaris orman yangını: 1979 yılında çıkmış ve 11 gün sürmüş, 13.844 hektar orman alanı yanmıştır. Bu yangında zarar. 315.000 m^3 kerestelik orman ağacı ve 98.000 ster yakacak odundur.

Dünyâda ve Türkiye'de Orman Varlığı

Dünyâ yüzeyinin % 32'si ormanlarla kaplıdır. Dünyâ orman arâzisi 4.126.000.000 hektar olup, bunun 3.792.176.000 hektarında orman bulunmaktadır. Bu ormanların hemen hemen % 66'sı bakir orman karakterindedir. Dünyâ ormanlarının 1.216.000.000 hektarı iğneli, 2.488.000.000 hektarı ise yapraklı ormanlardır. Yılda 1.900 milyar m^3 üretim yapılmakta, bunun 1.021 milyar metreküpünü endüstri ve 879 milyon metreküpünü yakacak odun teşkil etmektedir.

Türkiye'de toplam orman alanı yaklaşık 20.199.296 hektardır. Ülke genel alanına oranı % 26,12, kişi başına düşen orman alanı 0,44 hektar kadardır.

Toplam orman alanının 8.856.457 hektarı normal verimli vasıfta olup, hâlihazırda üretim bu ormanlarımızdan yapılmaktadır. Geri kalan% 46 oranındaki bozuk verimsiz orman alanlarının ağaçlandırılarak verimli hâle getirilmesi gerekmektedir.

Türkiye'de ormancılık çalışmaları, Orman ve Köyişleri Bakanlığı bünyesinde Orman Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir.

Mülkiyet Durumuna Göre Türkiye Ormanları

	Hektar	**Oranı (%)**
Devlet Ormanı ..	20.180.748	99.01
Özel Orman	18.548	0,09

Türkiye ormanları, coğrafî mevkii ve morfolojik yapının etkisiyle, kısmen veya tamâmen birbirlerinden ayrı özellikler taşıyan yedi coğrafî bölgeye yayılmış bulunmaktadır.

Karadeniz bölgesi ormanları: Doğu Karadeniz ormanlarının en karakteristik ağaç türü, doğu lâdini ve Karadeniz köknarıdır. Bölgenin diğer ağaç türleri; çam, kayın, meşe, gürgen ve kızılağaçtır. İbrelilerle yapraklıların katılma oranı, hemen hemen birbirine eşittir. Batı Karadeniz'de yapraklıların katılma oranı daha fazla olup, yapraklılardan, kayın meşe, gürgen, kestane ıhlamır ve dişbudak; ibrelilerden, çam ve köknar bu bölgenin en önemli ağaçlarıdır.

Karadeniz Bölgesi ormanlarının % 64,1'i koru, % 35,9'u baltalıktır.

Marmara bölgesi ormanları: Bu bölgenin belli başlı ağaçları, yapraklılardan en fazla meşe, kayın, ikinci derecede kestane, gürgen, akçaağaç; ibrelilerden çam, köknar ve ardıç olup, yapraklıların katılma payı ibrelilerden fazladır.

Bölge ormanlarının % 47,1'i koru, % 52,9'u baltalıktır.

Ege bölgesi ormanları: Bölgenin hâkim ağacı çamdır. Yapraklılardan en fazla meşe türleri, az miktarda da kayın, kestane ve diğer türler bulunmaktadır. Fıstık çamı ve palamut meşesi bölgenin karakteristik ağaçlarıdır. Fıstık çamının fıstığından, palamut meşesinin palamutlarından faydalanılmaktadır. Yapraklılardan sığla ağacı bu bölge için ayrı bir önem taşımakta, verdiği sığla yağı ile de yurdumuz için monopol (tekel) bir durum arzetmektedir. Bölge ormanlarının beşte biri maki ile kaplıdır. Ormanların % 55,2'si koru, % 44,8'i baltalıktır.

Akdeniz bölgesi ormanları: Büyük çoğunluğu ibreli ormanlardır. İbrelilerden, kızılçam, halepçamı, karaçam, sedir, köknar, ardıç; yapraklılardan meşe türleri başta olmak üzere az miktarda kavak, kayın, kayacık, kızılağaç bulunmaktadır. Ormanların % 73,4'ü koru, % 26,6'sı baltalıktır. Maki florası ile kaplı alan, ormanlık sahanın % 15'ini teşkil eder.

Doğu Anadolu bölgesi ormanları: Bölgede yapraklı ormanlar çoğunluktadır. Daha çok meşe türleri yaygındır. Az miktarda kavak ve huş bulunmakta; ibrelilerden sarıçam ve ardıca rastlanmaktadır. Bölge ormanlarının % 20,3'ü koru, % 79,7'si baltalıktır.

İç Anadolu bölgesi ormanları: Yapraklı ormanlar, bozuk meşe baltalıkları şeklindedir. İbreli ağaç türlerinden çam ve ardıç bu bölgenin hakim ağaçlarındandır. Yapraklıların katılma payı ibrelilerden fazladır. İç Anadolu bölgesi ormanlarının % 45,4'ü koru, % 54,6'sı baltalıktır.

Güneydoğu Anadolu bölgesi ormanları: Bölge ormanlarının hemen hemen hepsi yapraklı ormanlardır. Meşe türleri yaygın hâldedir. İbrelilerden, lokal olarak kızılçam ve ardıç bulunur. Ülkemiz

ormanlarının % 3,37'si bu bölgededir.

Türkiye'nin orman alanı, ülke alanının % 26,12'si kadardır.ÊBu oran eski Sovyet cumhûriyetleri hâriç Avrupa kıt'asında % 29,3, eski Sovyet cumhûriyetlerinde % 34,4, Kuzey Amerika'da % 38,0, Güney Amerika'da % 47.1, Orta Amerika'da % 26.1, Afrika'da % 18.5'tir. Dünyâ kara alanının % 29.1'ini ormanlar kaplamaktadır. Avusturya'nın % 38,2'si, Bulgaristan'ın % 28.4'ü, Finlandiya'nın % 69.3'ü, Fransa'nın % 20'si, Yunanistan'ın % 16'sı ormanlık alanla kaplıdır. Türkiye orman alanı oranı; Dünyâ ve Avrupa ortalamasının altında, Asya ve Afrika ortalamasının üstündedir.

Türkiye'de Ağaçlandırma, Erozyon Kontrolü ve Mer'a Islahı Faaliyetleri

1993-1994 Yılları İtibariyle Orman Ürünleri Üretim Miktarları

	1993 (bin m3)	**1994 (Tahmînî) (bin m3)**
Endüstriyel Odun	9.470	11.584
Tomruk	4.940	6.050
Tel Direği	150	145
Mâden Direği	450	543
Kâğıt Odunu	1.450	1.870
Lit+Yonga Odunu	1.680	2.000
Diğer Sanâyi Odunu	800	976
Yakacak Odun	20.500	22.000

Islah faaliyetleri: Tabiî servetlerimizin başında yer alan ormanlarımız, yüzyıllardan beri devam eden düzensiz faydalanmalar yüzünden yer yer ya tamâmen yok olmuş veya önemli bir kısmı verimlerini kaybetmiş ve bunların sonucu olarak da toprak, su ve bitki arasındaki tabiî denge bozularak en verimli topraklar, su ve rüzgâr erozyonu netîcesinde denizlere akıp gitmiştir.

Günümüzde varlığını, hissettiren, önümüzdeki yıllarda nüfus artışı ve ekonomik gelişmelere paralel olarak büyüyeceği tahmin edilen orman ürünleri arz açığının kapatılabilmesi için, verimsiz ormanların ağaçlandırma ve imar-ihya çalışmaları ile verimli hâle getirilmesi gerekmektedir.

Tamamlanmış proje çalışmalarına göre verimsiz orman alanlarının 5.349.617 hektarında ağaçlandırma, 265.362 hektarında erozyon kontrolu, 1.073.218 hektarında mer'a ıslahı yapılabileceği ortaya çıkmıştır.

Orman Genel Müdürlüğü: 1869 târihinde Orman Umûmi Müdürlüğü olarak kurulmuş, 1937 yılında çıkarılan 3204 sayılı kuruluş kânunuyla Orman Genel Müdürlüğü adını almıştır. Kuruluşun statüsü 31 Ekim 1985 yılında çıkarılan 3284 sayılı kânunla bugünkü durumunu almıştır. 1983 yılında ise Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığına bağlanmış ve 8.6.1984 tarih ve 236 sayılı kanun hükmünde kararname ile kuruluş görevleri yeniden belirlenmiş daha sonra da sâdece Orman Bakanlığına bağlanmış bulunmaktadır (1994).

Görevleri;

Ormanların korunması ve kadastrosunun yapılması,

Devlet ormanlarının devamlılığını sağlayacak şekilde, sosyal ekonomik ve teknik icaplara göre endüstriyel ve yakacak odun ihtiyacını temin etmek,

Orman sahalarının genişletilmesi,

Mevcut ormanların gençleştirilmesi ve geliştirilmesi ile verimliliğinin arttırılması,

Ormanların doğal âfet ve yangınlara karşı korunması için gerekli tedbirleri almak, ormanları îmâr ve ıslah etmek, bozuk nitelikli orman alanlarında vasfına uygun olarak ağaçlandırma yapmaktır.

Millî park, tabîat parkları ve orman içi dinlenme yerlerinin ayrılması ve işletilmesiyle av ve yaban hayvanı kaynaklarının korunması ve değerlendirilmesi... vb.'dir.

Orman Genel Müdürlüğünün hizmet birimleri şunlardır: 1)Orman koruma ve yangınla mücâdele dâiresi başkanlığı; 2) Kadostro ve mülkiyet dâiresi başkanlığı; 3) İşletme ve pazarlama dâiresi başkanlığı; 4) orman idâresi ve plânlama dâiresi başkanlığı; 5) İnşâat ve ikmal dâiresi başkanlığı.

Genel Müdürlük taşradaki işlerini; bölge müdürlükleri, müdürlük ve şefliklerle yürütürler. Bölge

müdürlük sayıları 29, bu müdürlüklere bağlı orman işletme müdürlüklerinin sayısı 243, orman işletme şefliklerinin sayısı ise 1194'tür (1994).

Türkiye'de Ormanlık Sahaların İşletme Şekillerine ve Vasıflarına Göre Dağılımı

Vasfı	İbreli	Koru Yapraklı	Karışık (Hektar)	Koru Top (Hektar)	Baltalık (Hektar)	Genel TP (Hektar)	Ormanlık Alana Oranı %	Türkiye Alanına Oranı %	
Normal Verimli	4564035	1007169	605695	6176899	2.769.558	8.856.457	44	11,4	
Bozuk Verimsiz	3951137	497352	309219	4757708	6.585.131	11.342.839	56	14,5	
Toplam	8515172	1504521	914914	10934607	9.264.689	20.199.296	100	25,9	

ORMANGÜLÜ (Rhododendron ponticum);

Alm. *Rhododendron (n. veyâ m.),* **Fr.** *Rhododendron (m),* **İng.** *Rhododendron.* **Familyası:** Fundagiller (Ericaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Karadeniz bölgesi.

Mayıs-temmuz ayları arasında mavimsi-mor renkli çiçekler açan, 1-3 m boyunda, kışın yapraklarını dökmeyen ağaççıklar. Yapraklar kısa saplı, eliptik şekilli, 10-15 cm uzunlukta, derimsi ve sert, üstü koyu, altı açık yeşil renktedir. Çiçekler çan şeklinde, dalların ucunda 5-20'si bir arada salkım durumlar yaparlar. Meyveleri 2-3 cm uzunlukta ve çok tohumlu bir kapsüldür.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin yaprakları tanen, uçucu yağ, erikolin ve arbutin taşır. Ağrı kesici etkisinden dolayı çay hâlinde (% 2'lik, günde 2-3 bardak), idrar söktürücü ve romatizma ağrılarını giderici etkisi vardır. Yalnız taşıdığı zehirli maddelerden dolayı tehlikeli olup, zehirlenmelere sebep olur. Arıların bu bitkinin çiçeklerinden yaptıkları bal, deli bal adıyla tanınır. Bu bal da zehirlenmelere sebep olur. Ancak kaynatma ile yenilebilir.

ORNATIM;

Alm. *Substituent,* **Fr.** *Substitution,* **İng.** *Substitution.* Bir moleküldeki bir atomun veya atom grubunun bir başka atom veya atom grubuyla yer değiştirmesi. Metan molekülündeki bir hidrojen atomunun yerine bir klor atomunun geçmesiyle monokloro metan (kloroform); iki hidrojenin yerine iki klorun geçmesiyle diklor metan; üç hidrojenin yerine üç klor atomunun geçmesiyle triklor metan ve bütün hidrojenlerin yerine klor atomlarının geçmesiyle de karbontetraklorür bileşiğinin meydana gelmesi sübstitüsyon olayına en uygun misalleri teşkil eder. Böylece sübstitüsyon tepkimeleriyle bir ana bileşikten pekçok çeşit bileşik elde edilebilmektedir.

ORNİTORENK (Gagalı memeli: Ornithorhynchus anatinus);

Alm. *Schnabeltier (n),* **Fr.** *Ornithorhynque (m),* **İng.** *Ornithorhyncus, duckbill.* **Familyası:** Gagalımemeliguller (Ornithorhynchidae). **Yaşadığı yerler:** Avustralya ve Tasmanya nehirlerinde. **Özellikleri:** Vücûdu sık siyah kıllarla örtülü, tavşan iriliğinde bir memeli. Ağzı ördek gibi gagalıdır. Yumurtlayarak çoğalır. Yavrularını sütle besler. **Çeşitleri:** Yaşayan tek türdür.

Tasmanya ve Avustralya akarsularında yaşayan, tekdelikliler (Monotremata) takımından yumurtlayan bir memeli. Boyu 60 cm kadardır. "gagalı memeli" veya "ördek gagalı platipüs" olarak da bilinir. Vücûdu susamuru veya köstebek gibi kürklüdür. Avustralya yerlileri buna "su köstebeği" adını verirler. Ağzı bir ördek gibi gagalı ve ayak parmaklarının arası kaz ayağı gibi perdelidir. Çok iyi yüzer, ayakları beş parmaklı ve kanca tırnaklıdır. Güçlü tırnaklarıyla ırmak kenarlarında kendine bir yuva kazar ve içini kuru otlarla döşer. Yuvası iki deliklidir. Yuva toprak altında 6-9 metre derine uzanabilir. Gece avlanmaya çıkar. Gagasıyla balçığı karıştırarak bulduğu kurtçukları yanak torbasında biriktirir. Sudan çıkınca kıyıda yer.

Ornitorenk memeli olmasına rağmen yumurtlayarak ürer. Yılda bir defâ güvercin yumurtası iriliğinde iki yumurta yumurtlar. Kuluçkaya yatar. Bu arada bir şey yiyip içmez. Kuluçka süresi 9-10 gün sürer. Memeleri belirsiz olup göğsündeki çukurlukların içinde bulunurlar. Yavrularını emzirirken sırt üstü yatar. Sızan süt meme çukurlarında birikerek yavrular tarafından emilir.

Çamurları karıştırmaya yarayan gagası ördeğinki gibi boynuzsu değildir. Yumuşak ve derimsi olup hassas sinirlerle örtülüdür. Son derece duyarlıdır. En bulanık sularda bile rahatça avlanır. Avının kokusunu hisseder. Çamurlu zemini hassas gagasıyla karıştırırken yumuşakça ve kurtçukları tespit ederek toplar. Her iki çenesinde dörder adet dişe benzer sert kemiksi çıkıntı vardır.

Dişiden daha irice olan erkekleri son derece tehlikelidir. Arka ayaklarının tabanında yılan dişi gibi oluklu bir zehir dikeni bulunur. Erkek bunu ustalıkla kullanır. Bir vuruşta düşmanına saplayarak hasmını zehirler. Olay çoğunlukla rakibin ölümüyle sonuçlanır.

ORTA;

Alm. M*itte (f) Zentrum (n), Mittelpunkt (m),* **Fr.** *Millieu, centre, coeur (m),* **İng.** *Middle, midst, center.* Başlangıçla bitişe eşit uzaklıktaki yer. Birçok kimse veya nesne arasındaki merkezî durum. Dâirenin merkezi herkesin görebileceği, işitebileceği yer, meydan. Yeniçeri teşkilâtında, tabur yerine kullanılan bir tâbir. Yeniçerilerin kurulması ile teşkil edilen ortaların sayısı zaman zaman arttırılıp eksiltilmişse de 196 adedi Yeniçeriliğin kaldırılmasına kadar muhâfaza edilmiştir. Ortaların bir kısmı İstanbul'da, diğerleri ise büyük vilâyetlerde paşaların emrinde, devamlı vazîfe yapacak şekilde, bulunurlardı. Her ortanın kendine has bayrakları ve armaları vardı. Harp zamânında ortalar kendi alâmetlerini kurdukları çadırlarının üzerlerine koyarlardı. İlk zamanlarda her yeniçeri ortası, altmış, yetmiş, yüz kişiye kadar çıkarıldı. Cevad Paşa ise bin altı yüz kişiden ibâret, ölünceye kadar asker olanlardan meydana gelen bir birlik olarak bahsetmektedir. Yeniçeriler kaldırılınca orta tabiri de târihe karıştı.

ORTA AFRİKA CUMHÛRİYETİ

DEVLETİN ADI ..... Orta Afrika Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Bangui

NÜFÛSU 2.930.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 622.984 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Fransızca

DÎNİ ..... Putperestlik, Hıristiyanlık, İslâmiyet

PARA BİRİMİ..... CFA (Afrika Finans Topluluğu Frankı)

Kuzeyde Çad, doğuda Sudan, güneyde Zaire veKongo, batıda Kamerun ile sınırları olan ve 2°16' ve 11°20' kuzey enlemleri 14°20' ve 27°45' doğu boylamları arasında kalan bir ülke. Denizden uzaklığı 480 km olan Orta Afrika Cumhûriyeti, Afrika kıtasının iç kesiminde kalan ve en az gelişmiş ülkelerinden biridir.

Târihi

On dokuzuncu yüzyıla kadar Orta Afrika Cumhûriyeti topraklarında pek az kimse bulunuyordu. Esir tüccarlarından kaçan çeşitli kabîleler kuzeyden, Nil havzasından ve kıyı bölgelerinden göç ederek bugünkü Orta Afrika Cumhûriyeti topraklarına yerleşmişlerdir. O zamanlar Ubangi-Shari adı verilen bu ülkeye, Fransızlar ilk olarak 1887'de girerek, 1910'da sömürge hâline getirdiler. İkinci Dünyâ Savaşından sonra Fransa'nın sömürge siyâsetindeki değişiklik ve siyasî partilerin kurulması, bağımsızlığa doğru adım atılmasına imkân verdi. 1957'de o zamâna kadar Ubangi-Shari olan ülkenin ismi değiştirilerek "Orta Afrika Cumhûriyeti" oldu. 13 Ağustos 1960'ta ülke Fransa'dan bağımsızlığını elde etti. 1960 ve 1966 yılları arasında kötüye giden ekonomi ve iktidar partisinde giderek artan bölünme ülkeyi ihtilâlin eşiğine getirdi. 31 Aralık 1966-1 Ocak 1967 gecesi Albay Bokassa kansız bir darbe yaparak, hükümeti iktidardan uzaklaştırdı. 4 Aralık 1976'da, Bokassa ülkenin ismini Orta Afrika İmparatorluğu olarak değiştirerek kendisini imparator îlân etti. 21 Eylül 1979'da İmparator Libya'da iken, eski başkan Dacko, Fransa'nın yardımıyla kansız bir darbe yaparak iktidarı ele geçirdi. Orta Afrika Cumhûriyeti tekrar kurularak, Bokassa sürgün edildi. Mart 1981'de Dacko altı yıllık süreyle devlet başkanı seçildi. Fakat General Kolingba 1 Eylül 1981'de Dacko'yu uzaklaştırarak yerine geçti. 1986'da yapılan halk oylaması ile yeni anayasa kabul edildi. Ülkede tek partiye dayalı bir rejim kuruldu. Kolingba'nın devlet başkanlığı görev süresi 6 yıl uzatıldı. Kemer sıkma politikası yüzünden 1991'de yapılan eylemler neticesinde siyâsal çalkantılar başladı. Bunun üzerine Devlet Başkanı Kolingba Kasım 1992'de bir açıklama yaparak 1993'te çok partili seçimlerin yapılacağını bildirdi.

Fizikî Yapı

622.984 km^2lik bir alana sâhip olan Orta Afrika Cumhûriyeti, Afrika kıtasının iki büyük çöküntü alanı olan Çad ve Kongo havzaları arasındaki büyük bir yayla üzerinde yer alır. Ubangi-Shari ve yakınındaki küçük yaylaların deniz seviyesinden ortalama yüksekliği 600 ilâ 900 m arasında değişir. Fakat kuzeydoğu ve merkezî batı uçlarında yükseklik 1200 metreye ulaşır. Kuzeydeki nehirler hafif bir meyille Çad Gölüne akarak yoğun bir ağ meydana getirirler. Bu kesimdeki Shari Nehri yağmurlu mevsimde taşarak 6,5 km genişliğinde bir bataklık meydana getirir. Güneydeki akarsular yayla yüzeyi boyunca derin, dar vâdileri keserek Kongo Nehrinin büyük bir kolu olan Ubangi Nehrine karışırlar.

Ubangi Nehri güney sınırı boyunca akarak, ülkede büyük bir anayol teşkil eder.

İklim

Orta Afrika Cumhûriyetinde tropikal bir iklim hüküm sürer. Marttan ekime kadar devâm eden yağışlı mevsim, diğeri senenin kalan zamânında devâm eden kurak mevsim olmak üzere senede iki mevsim vardır. Her ne kadar batıdaki yüksek arâzilerde havalar ekseriya soğuk geçiyor ise de, iklim sıcak ve nemlidir. Bangui'de yıllık sıcaklık ortalaması 22°Cile 33°C arasında değişir. En kurak aylar ocak ve şubattır. Yağış, en fazla haziran ve ekim ayları arasında düşer. Ubangi Nehri Vâdisinde yıllık yağış mikdarı 1800 mm civârındadır. Ülkenin kuzeydoğu ucunda ise yağış miktarı ortalaması, ancak 790 mm civârındadır.

Tabiî Kaynakları

Ülke esas îtibâriyle savana tipi bitki örtüsüyle, yâni uzun veya orta boylu otlar ve seyrek ağaçlardan meydana gelen bozkır ile kaplıdır. Ülkenin güneybatı köşesinde ekvator çengeli (sık ağaçlı orman) bulunur. Ülkede bol miktarda vahşî hayvanlara rastlanır. Açık arazilerde, fil, aslan, yaban sığırı, zürâfa, sırtlan, çakal ve ceylanların birçok çeşidi bulunur. Şempanze, habeş maymunu ve bir miktar goril, ülkenin güney kısmındaki sık ormanlıklarda yaşar. Ubangi ve Shari nehirleri gibi büyük akarsularda timsah ve suaygırı bulunur. Ülkede yeraltı zenginlikleri olarak elmas, uranyum, demir ve bakır vardır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Orta Afrika Cumhûriyeti 2.930.000'lik bir nüfûsa sâhip olup, yaklaşık nüfûsun % 75'i köylerde yaşar. Büyük nüfus merkezleri Ubangi Nehri boyunca ve Çad sınırı yakınlarında bulunur. En önemli şehir merkezi, başşehir Bangui olup, nüfûsu 451.690'dır.

Ülke nüfûsunu, iki yüz yıllık bir dönem süresince, esir tüccarlarından Afrika içlerine kaçan çeşitli etnik gruplar meydana getirir. Güneyde Ubangi Nehrinin kuzey kıyılarında Bantu dilini konuşanlar bulunur. Doğu kesimde, Nil ve yöresine âit kültürün tesirleri görülür. Başlıca etnik gruplar Azande, Yakoma, Zango, Banziri, Banda, Mandjia, Baya ve Sara'dır.

Ülkenin resmî lisanı Fransızcadır. Her tarafında konuşulan Zango dili değişik etnik gruplar arasında bir dil köprüsü vazifesi görür. Nüfûsunun % 60'ı putperest, çoğunluğu katolik olmak üzere % 35'i Hıristiyan, % 5'i Müslümandır.

Ülkedeki doğum oranı binde 47, ölüm oranı binde 20, yıllık nüfus artışı ise % 2,7'dir. Yüz bin kişiye 138 hastane yatağı ve beş doktor düşmektedir. Doğan her bin çocuktan 190'ı ölmektedir.

Ülkedeki öğretim sistemi Fransa'yı model almıştır. 5 ilâ 19 yaşı arasındaki nüfûsun % 37'si okula devam etmekte olup, okuma-yazma oranı % 16'dır. Ülkede yüksek tahsil kuruluşları olmamakla birlikte, birçok meslek okulları, kamu idaresi, makina, tarım ve öğretim alanlarında eğitim imkânı sağlar. Birkaç yüz öğrenci Fransa, Birleşik Amerika ve diğer ülkelerdeki yüksek okul ve üniversitelere devam etmektedir.

Siyâsî Hayat

Ülkede tek parti sistemine bağlı rejim hâkimdir. Yasama yetkisi 52 üyeli Millî Meclisin elindedir. Meclis üyeleri Orta Afrika Demokratik Birliği liderleri arasından seçilir. 13 Ağustos 1960'ta bağımsız olan Orta Afrika Cumhûriyeti, aynı sene Birleşmiş Milletlerin üyesi oldu.

Ekonomi

Çalışan nüfûsun % 87'sinin tarımla uğraştığı Orta Afrika Cumhûriyeti, esas îtibâriyle bir tarım ülkesidir. Topraklarının % 15'i işlenmeye elverişlidir. Başlıca yiyecek bitkileri manyok, akdarı, süpürgedarısı ve mısırdır. Para getiren başlıca bitkiler kahve ve pamuk olup, ihrâcâtının büyük bölümünü teşkil eder. Diğer ticârî bitkiler yerfıstığı ve hurmadır.

Çoğu tüketim ve üretim malları ithal edilmektedir. Sanâyii, tekstil ve hafif çapta îmâlâtla sınırlıdır. Meşrubat, plastik eşyâ ve sabun gibi îmâlât sanâyileri ve gıdâ sanâyii gelişmiştir. Ayrıca birçok kereste doğrama fabrikası mevcuttur. Elmas ülke için büyük bir gelir kaynağı teşkil etmektedir. Kişi başına düşen yıllık gelir 390 dolardır.

Ülke, ihrâcâtını Fransa, İsrail veABD'ye, ithâlâtının yarıdan fazlasını ise (% 61) Fransa'dan yapar. İthal malları satın aldığı diğer ülkeler Avrupa Ortak Pazar ülkeleri (bilhassa Almanya ve Hollanda) Birleşik Amerika, İngiltere ve Senegal'dir.

Orta Afrika Cumhûriyetindeki karayolları yetersiz ve bakımsız olup, 17.700 km uzunluğundadır. Ulaşımda nehirlerden büyük ölçüde faydalanılmaktadır. Havaalanları Bangui, Berbèurati ve Bovar'dadır.

ORTA AMERİKA (Bkz. Amerika)

ORTA OYUNU;

eski bir Türk eğlencesi. Osmanlı devrinde, oyuncuları yazılı bir metine bağlı kalmadan, nüktelere ağırlık vererek, seyirciye bir öğüt veya ders vermek maksadıyla verilen temsil.

Orta oyununun isminin nereden geldiği hakkında üç kabûl vardır: Bunlardan ilki; yeniçeri ortalarına bağlı oyun takımları temsil verirlerdi. Bu oyunlara"orta oyunu" ismi verildi. İkincisi Japonya ve Portekiz'de "Auto" ismi verilen taklit, kukla ve hokkabazlık gibi oyunları, oralardan gelen Yahûdîler, memleketimizde de icrâ ettiler ve auto ismi zamanla orta hâline geldi. Üçüncü olarak da İtalyanların Commedia dell'arte'ı için kullanılan "Arte oyunu", söylene söylene zamanla, orta oyunu şeklini aldı.

Orta oyununun kaynağı hakkında çeşitli düşünceler vardır. Bunlardan ilki, Karagöz'ün canlı şahıslar tarafından oynanan şekli olduğudur. İkincisi ise kol oyunlarından çıktığı düşüncesidir. Bunlar; 1) Yeniçeri ortalarına bağlı oyun takımlarının askeri eğlendirmek için verdikleri temsiller, 2) Esnaf oyunları, 3) Taklitçi tâbir edilen şahısların, konusu günlük olaylarla ilgili olan; konaklarda veya halka verdikleri temsiller, 4) Köylerde oynanan "meydan oyunu". Orta oyununun ilk defâ ne zaman oynandığı konusunda kesin bir mâlumât olmamakla berâber, Hâfız İlyas Efendinin **Târih-i Enderûn'**unda 1819'dan evvel buna benzer bir oyun olmadığı yazılıdır.

Oyun yeri "orta" veya "palanga" olarak isimlendirilir. Burası seyircilerin etrâfını çevirdiği dâirevî bir alandır. Palangada dekor olarak "yenidünya" denilen paravana çerçevesi şeklinde bir ev, açılıp kapanabilen iki kanatlı bir paravanadan müteşekkil "dükkân" ve birkaç sandalye ile masadan ibârettir. Olayın nerede geçtiği **Pîşekâr** ve **Kavuklu**'nun konuşmalarından anlaşılır.

Orta oyununda mevzu bir hikâye veya çoğunlukla basit bir mâcerâdır. Oyunun yazılı bir metni yoktur. Oyuncular söz söyleme ve nükte yapma mahâretleriyle taslak hâlindeki oyunun mevzûunu geliştirirler. Oyunda kalıplaşmış tekerlemeler de çok kullanılmasına rağmen, oyuncular nükte yapmakta ve hazır cevaplılıkta mâhirdirler.

Orta oyununun baş aktörü olan Pîşekâr her zaman vakûr bir edâ ile durur, tahsilli ve çevresindekilerin müşküllerini danıştığı bir zattır. Hacivat'ı andırmasına rağmen onun gibi komik durumlara düşmez. Oyunu Pîşekâr başlatır, yönetir ve oyunun nihâyetine kadar meydandan ayrılmaz. Pişekârın başında dört dilimli külâh, sırtında entâri veya çakşır, onun üzerinde kürk, ayaklarında sarı gedik pabuçlar vardır. Kıyâfetinde sarı ve yeşil renk ağır basar.

Oyunun ikinci şahsı olan Kavuklu deli dolu, parasız, işsiz, güçsüz, ağır şakalar yapan kaba birisidir. Karagöz'e benzer ise de eski oyun kollarındaki Tiryâkî tipinden çıktığına daha çok ihtimal verilmektedir. Başında kocaman ve iri dilimli bir kavuk bulunur. Sırtında bir biniş, belde kuşak, binişin uçları kuşağa sokulmuş vaziyettedir. Altta entâri veya şalvar, ayakta ise edik pabuçlar bulunur. Kıyâfetinde kırmızı renk hâkimdir.

Zenne, Rum, Frenk, Muhacir, Arnavut vb. oyunun diğer şahıslarıdır. Zenne, kadın kıyafeti giyinmiş erkeklere verilen addır. Orta oyuncularının kıyâfetleri aşırı mübâlağalı ve süslüdür.

Orta oyunu oynanırken zurna ve çifte nâra çalınır. Önce Pîşekâr meydana çıkar ve "Falan oyunun taklidini aldım, usûl ve âhenkle efendilerime seyrettireyim." diyerek oyunu başlatır. Kavuklu da meydana gelerek, ikisi oyunun ana hatlarından seyircileri haberdâr etmek maksâdını güden girizgâh diyebileceğimiz bir **muhâvere** (söyleşme) yaparlar. Bunun ardından Kavuklu bir **tekerleme** söyler. Kavuklu ve Pîşekâr'a diğer oyuncuların da katılmasıyla oyun devam eder. Oyunun son kısmında Pîşekâr ile Kavuklu oyundan çıkarılacak ibreti kendi aralarında yaptıkları muhâvereye göre seyircilere aktarırlar ve ertesi gün hangi temsili yapacaklarını da söyledikten sonra oyun son bulur. Her oyun tatlı ve ahlâkî bir sonuca bağlanır.

Orta oyunlarına misâl olarak şunlar sayılabilir: Ters Evlenme, Gözlemeci, Ağalık, Çifte Hanım, Meyhâne, Yazıcı, Fotoğrafçı, Ödüllü, Tahir ile Zühre, Kanlı Nigâr, Büyücü, Çeşme, Pazarcılar, Eskici Abdi.

Orta oyuncularının teşkil ettiği birlikler önceleri "kol" sonra "takım" daha sonra ise "kumpanya" ismini almıştır. Tanınmış kollar arasında şunlar sayılabilir: Edirneli kolu, Ağa kolu, Yaran kolu, Cevâhir kolu, Zuhûrî kolu. Orta oyuncularının en tanınmışları ise Zenne Tevfik Bey, Abdi Efendi, Zenne Rıza, Naşit Bey, Meddah İsmet en meşhur simâ Kavuklu Hamdi Efendidir. Kavuklu Hamdi Efendi, önceleri Pîşekâr Tosun Efendi, sonra Küçük İsmail Efendi, bir ara da Abdürrezzak Efendi ile oynamıştır. Hamdi Efendinin Zuhûrî kolu; Pîşekâr Küçük İsmail, Kürt Dondurmacı Ali, Aptal Rafet, Arap Ahmed, Zenne Ömer, Kocakarı Asım, Meddah İsmet, Döşemeci İsmail Efendi, Kambur Mehmed ve Kaşıkçı Ahmed'den meydana gelmiştir. Hamdi Efendinin vefatından sonra Ali Bey ve Kel Hasan yetişmiştir.

Orta oyunuİsmail Dümbüllü'nün vefâtıyla târihe karışmıştır.

Osmanlı devrinde memleketimizde bulunup, dilimizi öğrenmiş olan Macar Dr. İgnace Kunoş'un seyredip, kaleme aldığı birkaç orta oyunu örneği şöyledir:

Oyun başlayıp Pîşekâr biraz konuştuktan sonra uzun, silindirik, kocaman dilimli kırmızı kavuğu olan, sarı edik pabuç, kırmızı şalvar ve kırmızı cübbe giymiş olan Kavuklu gelir. Sendeleyerek birkaç defâ meydanı dolaşır. Pîşekâr elindeki şakşak ile kavuğuna vurunca Kavuklu sıçrayarak Pîşekâr'a döner. Pîşekâr:

"Vây! Hoş geldin, safâ geldin. Derisi patlamış, ipi kasnağı kırılmış, derûnu tozla dolmuş, çöp arasına atılmış bekçi davulu..!"

Kavuklu:

"Vay! Hoş bulduk, safâ bulduk... Kıyılarda kalmış, içini dışını sıçanlar yemiş, pis pis kokmuş, her tarafı delik deşik olmuş, Lâpseki kavunu! Başıma gelen macerayı anlatsam da dinlesen o vakit anlarsın!

Pîşekâr:

"Aman efendim geçmiş olsun... Bendenizin de meraklı olduğumu bilirsin ya, naklediniz de anlayayım"...

"Pazar Yeri" isimli kavuklu tekerlemesinin ana hatları:

Kavuklu pazarda alış veriş ederken şiddetli bir kasırga gelip onu uçurmuş. Biraz göklerde dolaştıktan sonra bir lâhana yaprağının içine düşüp gömülmüş. Bahçıvan onun içinde bulunduğu lâhanayı pazarda satmış. Alan adamın ahçısı kazana atıp haşlamış...

Kavuklu, "Dilenci Vapuru"na binerek Kanlıca'da bir konağa gittiğini, orada Bey'in sofrasında kurulduğunu, güldürücü muhâvere hâlinde anlatır. Sıra yemeğe gelir. Kavuklu:

"Efendi, bana, buyurun!, dedi. Baktım gidiyor, haydi ben de arkasından. Odadan çıktık, başka bir odaya girdik.

Pîşekâr:

"Aman efendim, sonra?"

Kavuklu:

"İçeri girdik, baktım ki bir büyük masanın üstünde Mahmutpaşa'nın mezat malı gibi olmadık çanak çömlekleri var... Her ne ise, efendi oturdu, biz de karşısına oturduk. Çorba geldi, güzelce yedik! O kalktı et geldi. Baktım, efendi, bıçak-çatal bir şeyler aldı. O çatal gibi şeyi ete batırıp bıçakla kesti. Sonra tabağına koyup yemeğe başladı. Biz de efendiye uyarak onun yaptığı gibi yapalım da ayıp olmasın diye çatal-bıçak alıp ete batırdık."

Oyunun sonunda Kavuklu:

"Her ne kadar sürç-i lisan ettikse de affoluna... İnşaallah yarın akşamki oyunumuzda Pîşekâr'ın yakası elime geçecek olursa ben bilirim yapacağımı!" der.

Oyun biter.

ORTAÇAĞ;

Alm. *Mittelalter (n),* **Fr.** *Moyen Age (m),* **İng.** *The Middle Ages.* Târihî zamanlardan. İlkçağ ile yeniçağ arasındaki devredir. Kesin olmamakla berâber, ortaçağın meşhur olan zaman dilimi, Milâddan sonra 476-1453 târihleri arasındadır. M.S. 395 târihinde Roma İmparatorluğu ikiye ayrılmış, 476'da Batı Roma İmparatorluğu yıkılmıştır. Târihçiler, 476 târihini ortaçağın başlangıcı kabul etmişlerdir. Bizans da denilen Doğu Roma İmparatorluğunun, 29 Mayıs 1453 târihinde İstanbul'un fethiyle Osmanlı Sultânı Fâtih Sultan Mehmed Han tarafından yıkılmasıyla ortaçağ sona ererek, yeniçağ başlar (Bkz. İstanbul'un Fethi). Ortaçağın, 7. yüzyılda İslâmiyetin Ortadoğu'da zuhûru ve İslâm medeniyetinin Akdeniz dâhil Asya, Afrika ve Avrupa'da yayılmasıyla başladığını kabul eden târihçiler de vardır. M.S. 7. yüzyıl, hızlı gelişmeler ve fazîletlerin yaşandığı altınçağ olarak da kabul edilir. Bu devirde târihi bilinen yerleşim alanları Afrika, Asya ve Avrupa kıtalarıdır.

Ortaçağ; İslâm medeniyeti ve Türk târihi bakımından en şaşalı devirdir. Hıristiyanlık ve Avrupa târihinin de en karanlık devridir. Ortaçağ, Avrupa'da, Endülüs (İberik Yarımadası) hâriç, cehâlet ve taassupla geçmiştir. Osmanlı Devletinin 14. yüzyıldan îtibâren Doğu Avrupa'ya hâkim olmasıyla kıtanın doğusu da batısı gibi medenîleşmesine rağmen, orta ve kuzeyinin târihi karanlıktır. Bu çağda Ortadoğu, Orta Asya, Hind Yarımadası, Kuzey Afrika ve Endülüs'te, târihin en büyük ve medenî devletleri kurularak, hâlâ istifâde edilen eserler yapılmıştır. Bu devirde Fransa, İngiltere, İtalya, Papalık ve diğer Hıristiyan

devletler, İslâm medeniyeti devletleri ve Türklerle kıyas edilemeyecek kadar geridir. Avrupa'da insan hakları ve hürriyetten söz edilemeyen derebeylik idâresinde, çoğunluktaki köylü ve işçiler serf (esir) durumunda olup, asilzâdeler her şeye hâkimdi ve bunlar, medenî yaşamaktan mahrumdular. Kale tipi şatoların kıyısında ikâmet ederlerken, köylü ve işçiler bunlardan da mahrumdular. Avrupalılar, idârî, sosyal, eğitim ve öğretim müesseselerinden habersizken, İslâm medeniyetinin hâkim olduğu Ortadoğu, Orta Asya, Hind Yarımadası, Kuzey Afrika ve Endülüs, nâdide sanat eserleriyle süslüydü. İslâm devletleri muhteşem müesseselere sâhip olup, Müslümanlar müreffeh ve modern hayat sürüyorlardı. Halifelik merkezi Bağdat'ta kışın ısıtıcı, yazın serinletici klimaya, temizlik ve günlük ihtiyaçları için en medenî sıhhî tesisata sâhipti. Buna en güzel misal Bağdat yakınlarındaki Samarra şehridir. Papalık ve derebeylik idâresindeki Hıristiyanlık âlemi ise temizliği ve banyoyu bilmediklerinden yıkanmazlar, ortaya çıkan pis kokuyu gidermek içni parfümler kullanırlardı. Vaftizleri bozulmaması için yıkanmayan Hıristiyan din adamları ve papanın büyüklüğü, medeniyet târihçilerinin ifâdesiyle, ölümünde cesedinin üzerindeki bir katmeri ve bit sayılarıyla ölçülürdü. Avrupalılar, antik devir denilen ilkçağda yetişen Yunan filozoflarının yazdığı eserlerden bile habersizken, İslâm âleminde İbrânice, Lâtince ve Yunanca eserler Arapçaya tercüme edilerek çoğaltılıyordu. İslâm âlimleri milyonlarca cilt eser yazıp, bu eserler her biri bir kültür ve medeniyet âbidesi olan halîfelik, devlet, şehir, medrese, sultan, bey ve şahsî kütüphânelerde bulunmaktaydı. Dînî ve fennî ilimler çok yayılıp dünyâda ilk defâ üniversite mâhiyetinde pekçok medrese, tıp fakültesi yerinde darü't-tıp, darü'ş-şifâ, darü's-sıhha, bîmârhâne, bîmaristân; gök cisim ve hareketlerini inceleyen rasathâneler kurulup, matematik, aritmetik, astronomi, tıp, biyoloji, zooloji, coğrafya, mîmârlık sâhalarında kitaplar yazılıp eserler verildi. (Bkz. İlim)

Dînî ilimlerde her biri müctehid olan ve bütün ilimlere vâkıf Sahâbe-i kirâm, mezheb imâmları ve diğer müctehidler yetişti. Zâhirî ve bâtınî ilimlerde mütehassıs âlimler ile evliyâ-ı kirâm bu devirde her zamankinden daha fazlaydı. Bugün bütün İslâm âleminin ameldeki mezhep imâmları olan Ebû Hanîfe (699-767), Mâlik bin Enes (713-795), İdris Şâfiî (767-820), Ahmed ibniHanbel (780-855) hazretleriyle, îtikâddaki Mâtürîdî ve Eş'arî mezheblerinin kurucusu Ebû Mansur-i Mâtürîdî (?-944) ve Ebü'l-Hasan-ı Eş'arî(879-941) hazretleri bu devirde yaşayıp, ilim ve irfan kaynağı oldular. Herbiri gönül sultanı olan evliyâ-ı kirâmın büyükleri de bu devirde, doğup yaşadıkları ve sonraki asırlara feyz saçtılar. Bütün bunların ve devrin en büyüğü, âlemlere rahmet olarak yaratılan son peygamber hazret-i Muhammed bu zamanda dünyâya teşrif edip, İslâm dînini tebliğ etti ve yaydı.

Ortaçağda Hulefâ-i Râşidîn (632-661), Emevîler (661-749), Abbâsiler (749-1517), Osmanlılar ve sayıları yüzü geçen irili ufaklı pekçok İslâm devleti kuruldu (Bkz. İslâm Târihi). Yine bu çağda Türkler; Akhunlar, Göktürkler, Avarlar, Kutluğlar, Uygurlar, Tabgaçlar, Türgeşler, Kırgızlar, Karluklar, Sabarlar, Onogur, Dokuzogur, Otuzogur, Basaraba, Oğuz Yabgu devletlerini kurdular. Bizans Kayserliğinden başka Asya ve Avrupa kıtalarında Venedik, Ceneviz, Piza, Floransa, Napoli, Macar, Lehistan, Almanya, Fransa, İngiltere, Normanlar, Rus Knezlikleri, Amerika kıtasında da târihi pek bilinmeyen Mayalar devletleri kuruldu. Avrupa'daki millet ve diller, bu çağda birleşip meydana geldi.

Ortaçağda, büyük ve uzun yıllar süren din ve milletler savaşları oldu. Bunlardan en büyükleri, Haçlı seferleri (1096-1270), Moğolların Asya ve Orta Doğu seferleri, Avrupa'daki yüzyıl savaşları, 624 Bedir, 625 Uhud, 627 Hendek gazâları, 751 Talas, 1040 Dandanakan, 1071 Malazgirt, 1364 Sırp Sındığı, 1389 Birinci Kosova, 1396 Niğbolu, 1402 Ankara, 1444 Varna, 1448 İkinci Kosova savaşları ve bu çağı kapatan 1453 İstanbul'un fethidir.

Devrin en büyük şahsiyeti, bütün zamanların en üstünü, en şereflisi ve en yükseği olan hazret-i Muhammed'dir (sallallahü aleyhi ve sellem). Eshâb-ı kirâm, Aşere-i mübeşşere, Tâbiîn, Tebe-i tâbiîn, müctehidler, âlimler, evliyâ-i kirâm ve İslâm halîfeleri de devrin meşhur büyük şahsiyetleridir. Gazneli Mahmûd, Sultan Alparslan, Sultan Melikşah, Nizâmülmülk, İmâdeddin Zengi, Kılıçarslan, Selâhaddîn-i Eyyûbî, Firûz Şah, Tîmûr Hân, Osman Gâzi, Orhan Gâzi, Murâd-ı Hüdâvendigâr Birinci Bâyezîd Han, Birinci Mehmed Han, İkinci Murâd Han ve ortaçağı nihâyetlendiren Fâtih Sultan Mehmed Han da devrin İslâm dünyâsının, meşhur devlet adamlarıdır. Büyük Şarl, Arslan Yürekli Rişar, Cengiz Han, Çağatay Han, Hülagu da İslâm ve batı âlemiyle münâsebette bulunan meşhurlardandır.

Ortaçağda teknik gelişerek büyük gemiler, ateşli silahlar, barut, kâğıt, matbaa yapılmıştır. Şehirler büyümeye başlamıştır. Devrin en meşhur büyük şehirleri; Mekke, Medîne, Kâhire, Şam, Bağdat, Semerkand, Buhâra, Gazne, Rey, Harizm, Konya, Sivas, Erzurum, İznik, İzmit, Bursa, Edirne, Roma, Venedik, Kurtuba, Gırnata ve çağın sonunu hazırlayan Feth-i mübin ile Osmanlıların eline geçip başşehir yapılan İstanbul'dur.

ORTAKLIK;

Alm. *Partnerschaft, Teilhaberschaft (f),* **Fr.** *Participation (f),* **İng.** *Partnership.* Birden çok sayıdaki kişinin, sermâyesinin emeğini birleştirerek kazanç sağlamak maksadıyla yaptıkları çok taraflı

sözleşmelerdir.

Ortaklıklar, genellikle (âdî ortaklık hâriç) tüzel kişiliğe sâhiptirler. Ticârî ortaklıklar **Türk Ticaret Kânunu**'na göre kollektif, komandit, limited, kooperatif ve âdî ortaklık olmak üzere beş kategoriye ayrılmıştır. Donatma iştiraki, ortaklıkların özel bir türü sayılabilir. (Bkz. Şirketler)

ORTAKÖY CÂMİİ;

Ortaköy İskelesindeki zarîf câmi. Sultan Abdülmecîd Han tarafından yaptırıldığı için, Büyük Mecîdiye Câmii olarak da bilinir. Burada ilk olarak Mahmûd Ağa, bir ibâdethâne yaptırmış, fakat harap olunca Sultan Üçüncü Ahmed Han zamânında, İbrâhim Paşa kethüdâsı Mehmed Ağa yeni bir câmi yaptırmıştı. Bu da harap olunca, 1853 yılında Sultan Abdülmecîd Han şimdiki câmiyi yaptırdı. Son yıllarda temel kısmı kazıklarla takviye edilerek denize doğru kayması durduruldu. Cephe kısmını meydana getiren taşlar da değiştirildi.

İnce ve zarîf minâreleriyle tanınan câmi, karışık uslupta inşâ edilmiştir. Tek kubbeli olup, kubbeden kare plâna geçişte, istinâd kemerlerinin birleştiği köşelerle kubbe arasındaki pandantiflerin dış yüzleri kurşunla örtülüdür. Köşelerde kontrofor kuleleri vardır. Minâreler kuzey cephesinde, hünkâr dâiresinden yükselir. Câminin içi çok güzel olup, bilhassa kubbe tezyînâtı fevkalâdedir. Câminin içindeki Allah, Muhammed ve ilk dört halifenin (Hulefâ-i râşidîn) adları, bizzat Sultan Abdülmecîd Han tarafından yazılmıştır.

ORTALAMA;

Alm. *Mittelwert (m),* **Fr.** *Moyenne (f),* **İng.** *Average, medilum.* Matematikte, bir sayı kümesi içinde iki uçtaki değerlerin arasında yer alan değer.

Ortalamaların çok sayıda çeşitleri bulunmaktadır. Bunlardan birincisi subjektif ortalama, ikincisi objektif ortalamadır. İstatistiklerde subjektif ortalamalar, fen bilimlerinde objektif ortalamalar kullanılır.

Objektif ortalama olarak aritmetik, geometrik ve harmonik ortalamalar bilinmektedir.

Aritmetik ortalama: x_1, x_2,... x_n gibi n tâne sayının aritmetik ortalaması x ile gösterilir ve;

FORMÜL VARRRRRRR-1

şeklinde yazılır. Meselâ 2 ile 8'in aritmetik ortalaması (2+8)/2= 5'tir.

Aritmetik ortalamaya aritmetik orta da denir.

Geometrik ortalama: x_1, x_2,.., x_n gibi n sayısının geometrik ortalaması veya geometrik ortası;

FORMÜL VARRRRRRR-2

Meselâ 2 ile 8'in geometrik ortalaması |2.8= 4 dür.

Harmonik ortalama: n sayısının harmonik ortalaması;

FORMÜL VARRRRRRR-3

Harmonik ortalamanın tersine harmonik orta denir. a ve b gibi iki sayının harmonik ortalaması

FORMÜL VARRRRRRR-1

Harmonik ortası ise 2ab/a+b'dir. Meselâ 2 ile 8'in harmonik ortalaması 10/32; harmonik ortası ise 32/10= 3,2'dir.

ORTANCA (Hydrangea);

Alm. *Hortensie (f),* **Fr.** *Hortensia (m),* **İng.** *Hydrangea.* **Familyası:** Taşkırangiller (Saxifragaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Süs bitkisi olarak bahçelerde yetiştirilir.

Mavi, pembe gibi çeşitli renklerde çiçekler açan, yaprakları yumurtamsı, dişli ve karşılıklı olan, süs

bitkisi olarak bahçelerde yetiştirilen bir bitkidir. Esas vatanı Çin ve Japonya'dır.

Serin, gölgeli yerleri sever. Daha çok kuzeye bakan, güneş almayan duvar diplerinde iyi gelişir.

ORTHOPTERA (Bkz. Düzkanatlılar)

ORTODOKSLUK (Bkz. Hıristiyanlık)

ORTOPEDİ;

Alm. *Orhopädie (f),* **Fr.** *Orthopédie (f),* **İng.** *Orthopedics.* Genel cerrâhinin bir dalı. Ortopedi daha çok, insan vücûdunun şekil bozuklukları ile uğraşmayı kendilerine iş edinmiş olan genel cerrahların, bu konudaki değerli çalışmalarıyla doğmuş ve gelişmiştir. Burada adı geçen şekil bozuklukları, hareket sistemiyle yâni gövde ve uzuvlarla ilgili şekil bozukluklarıdır. Buna karşılık yüz, kafa ve iç organlara âit şekil bozuklukları, bu tıp dalının çalışma alanının dışında kalır. İlk bakışta çalışmaların dar bir alan içinde kaldığı zannı uyanırsa da hakîkatte bu alan oldukça geniştir. Zîrâ, şekilde ve fonksiyonda bozukluklar yapan hastalık ve darbeler oldukça fazladır. Ortopediyi insan vücûdunun özellikle mekanik fonksiyonları ile uğraşan bir tıp dalı olarak da târif etmek mümkündür.

Ortopedi terimi, ilk olarak Paris Tıp Fakültesi profesörlerinden Nicolas Andry (1658-1742) tarafından kullanılmıştır. Ortopedi kelimesi düzgün, kusursuz çocuk veya düzgün, kusursuz terbiye, düzeltme anlamlarına gelen bir terimdir. Fakat zamanla hüviyetini değiştirmiş, her yaştaki insanların hareket sisteminin şekil ve fonksiyon bozuklukları ile ilgilenir hâle gelmiştir.

Mısır, Babil, Çin, Hint, Yunan ve Roma kalıntılarında, insan vücûdundaki sakatlıkların sebep oluş ve şekilleri ile tedâvileri üzerinde çalışıldığına dâir kayıtlara rastlanmaktadır. Yıllar ilerledikçe ortopedi alanında da yeni gelişmeler olmuş ve ortopedi giderek daha köklü bir hâle gelmiştir. Önceden alınmış insan ve hayvan kemiklerinin çeşitli şekillerde saklanması ve lüzumunda kullanılmasını temin eden kemik bankaları ile noksanlığı plastik maddelerle telafi etmek için îmâl edilen iç sun'î uzuvlar, ortopedik cerrâhinin son zamanlarda ulaştığı yenilikler arasına girdi.

Ortopedi dalında ihtisas yapan hekimlere "ortopedist" ismi verilmektedir.

ORUÇ;

Alm. *Fasten (n),* **Fr.** *Jeûne (m),* **İng.** *fast.* İslâmın beş şartından biri. Diğerleri; kelime-i şehâdet getirmek, namaz kılmak, zekât vermek ve hacca gitmektir. İslâmın beş şartından dördüncüsü, mübârek ramazan ayında, her gün oruç tutmaktır. Oruç, Hicretten on sekiz ay sonra, şâban ayının onuncu günü, Bedir Gazâsından bir ay evvel farz oldu. "Ramazan", yanmak demektir. Çünkü, bu ayda oruç tutan ve tövbe edenlerin günâhları yanar, yok olur (Bkz. Ramazan). Oruca Arapçada **savm** denir. Oruç tutmaya ve orucun başladığı vakte "imsak", orucu açmaya da **iftar** adı verilir (Bkz. İftar). Oruç tutmak için gece kalkıp yenilen yemeğe de **sahur** denir. (Bkz. Sahur)

Oruç, imsak vaktinden yâni fecrin doğuşundan güneşin batışına kadar yemek ve içmekten uzaklaşmak demektir. Bunun mânâsı, insanlara açlığın ve susuzluğun ne demek olduğunu öğretmektir. Tok, hiçbir zaman açın hâlini bilmez ve ona merhamet etmez. Oruç, toklara aç insanların neler çektiğini öğretir. Aynı zamanda nefse hâkimiyeti tâlim eder. Farz olan oruç tutma zamânı arabî aylara göre tâyin edildiğinden, her sene evvelki seneye göre on gün evvel gelir. Bu sebepten bâzan yaza, bâzan kışa isâbet eder. Yaz orucuna dayanamayan hasta kimseler orucu kışın kazâ edebilecekleri gibi, büsbütün oruç tutamayacak olan çok ihtiyar kimseler oruç mukâbilinde fidye, yâni sadaka vererek bu borçlarını edâ ederler. (Bkz. Fidye, Sadaka)

İslâm dîninde zor, işkence yoktur. Sıhhatini fedâ ederek, hastalanarak, ibâdet etmeyi Allahü teâlâ hiçbir zaman istememiştir. Allah, çok kerîm ve gafur ve rahîmdir. Tövbe edenleri affedici ve merhametlidir.

Oruç tutmak, Müslümanlara vazîfe olduğu gibi diğer ilâhî dinlerde de emredilmişti. **Kur'ân-ı kerîm**'de meâlen; **"Ey îmân edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi, sizin üzerinize de Ramazan orucu farz kılındı. Umulur ki, Allah'a karşı gelmekten sakınırsınız!"** (Bakara sûresi: 183) ve; **"Sizden kim Ramazan ayında bulunursa oruç tutsun!"** (Bakara sûresi: 185) buyruldu. Bir hadîs-i şerîfte de buyruldu ki: **"Bir kimse Ramazan ayında oruç tutmayı farz bilir, vazîfe bilir ve orucun sevâbını yalnız Allahü teâlâdan beklerse, geçmiş günâhları affolur."**

İslâmiyetin ilk yıllarında her ay üç gün ve aşûre orucu tutulurdu. Bu emir, ramazan orucu farz kılınınca nesh edildi, kaldırıldı. Bu günlerde oruç tutmak herkesin arzusuna bırakıldı.

Şâban ayının son günü, Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem hutbelerinde buyurdu ki: **"Ey Müslümanlar! Üzerinize öyle büyük bir ay gölge vermek üzeredir ki, bu aydaki bir gece** (kadir

gecesi), **bin aydan daha faydalıdır. Allahü teâlâ, bu ayda her gün oruç tutulmasını emretti. Bu ayda, geceleri terâvih namazı kılmak da sünnettir. Bu ayda, Allah için ufak bir iyilik yapmak, başka aylarda, farz yapmış gibidir. Bu ayda bir farz yapmak, başka ayda, yetmiş farz yapmak gibidir. Bu ay sabır ayıdır. Sabredenin gideceği yer, cennettir. Bu ay, iyi geçinmek ayıdır. Bu ayda müminlerin rızkı artar. Bir kimse, bu ayda, bir oruçluya iftâr verirse, günâhları affolur. Hak teâlâ, onu Cehennem ateşinden âzâd eder. O oruçlunun sevâbı kadar, ona sevâb verilir."**

Orucun şartları: Oruç; akıllı ve bülûğ çağına giren, sıhhatli olan, yolcu, misafir olmayan, kadınlardan hayız (âdet) ve nifas lohusa) halleri bulunmayan her Müslümana farzdır. Ramazân-ı şerîf orucu bu şartlara sâhip her Müslümana farz olduğu gibi, tutamayanların kazâ etmeleri de farzdır.

Oruç ve Ramazan hilâli: Müslümanların Ramazan ayı girince oruç tutması farzdır. Ramazan hilâli görülünce oruca başlanır. Hilâl, gökte ayın kavis şeklindeki ilk görüntüsüdür. Ramazan olmak için hilâli, yâni gökte ayı görmek veya görülmezse, şâban ayı otuz gün tamam olmak lâzımdır. Hadîs-i şerîfte; **"Ayı görünce oruç tutunuz! Tekrar görünce, orucu bırakınız!"** buyruldu. Bu emre göre, Ramazan ayı hilâlin (yeni ayın) görülmesiyle başlar. Hilâli görmeden önce yapılan hesap ile başlanmaz. Ramazan hilâli hesapla bulunan günde veya bir gün sonra görülebilir. Fakat hiçbir zaman hesapla anlaşılandan önce görülmez. Şâban ayının otuzuncu gecesi, bir şehirde hilâl görülünce bütün dünyâda oruca başlamak lâzım olur. Gündüz görülen hilâl gelecek gecenin hilâlidir. Gökte ramazan hilâlini aramak ve görünce devletin tâyin ettiği yetkili kimseye haber vermek, Müslümanlara emirdir, vazîfedir.

Oruca fecr-i sâdık denilen beyazlığın ağarması ile başlanır. Oruç, fecrin ağarmasından, güneş batıncaya kadar, yemeği, içmeği ve cimâ'ı, cinsî münâsebeti terk etmektir. Bir gün evvel güneş batmasından, oruç günü dahve-i kübrâ (kaba kuşluk) ya kadar, Ramazan orucuna kalp ile niyet etmek de farzdır. Belli gün olan adak orucunun ve nâfile orucunun niyet zamânı da böyledir. Her gün ayrı niyet etmek lazımdır. Ramazan orucuna niyet ederken Ramazan demeyip, yalnız oruç demek, nâfile oruç demek de câizdir. Dahve vakti, oruç müddetinin yarısıdır ki, öğleden bir saat kadar evveldir. Kazâ ve keffâret orucuna ve muayyen olmayan adak oruçlarına fecirden sonra niyet edilmez. (Bkz. Fecir)

Kutuplara ve ay'a giden Müslümanın da, seferî olmaya niyet etmedi ise, bu ayda gündüzleri oruç tutması lâzımdır. Yirmi dört saattan daha uzun günlerde, oruca saat ile başlar ve saat ile bozar. Gündüzü böyle uzun olmayan bir şehirdeki Müslümanların zamânına uyar. Eğer oruç tutmazsa, gündüzleri uzun olmayan yere gelince kazâ eder. Kâfir memleketinde bulunan esir, Ramazan ayının zamânını bilemezse, araştırıp zannettiği vakitte bir ay oruç tutar. Sonra, zamânını öğrenince, zamanından önce tutmuş ise, hepsini kazâ eder. Zamânından sonra tutmuş ise, câiz olup, kazâ yerine geçer.

İmâm-ı Rabbânî rahmetullahi aleyh **Mektûbât** kitabının birinci cilt, kırk beşinci mektubunda buyuruyor ki: "Ramazân-ı şerîf ayında yapılan, nâfile namaz, zikir, sadaka ve bütün nâfile ibâdetlere verilen sevap, başka aylarda yapılan farzlar gibidir. Bu ayda yapılan bir farz, başka aylarda yapılan yetmiş farz gibidir. Bu ayda, bir oruçluya iftâr verenin günahları affolur. Cehennemden âzâd olur. Resûlullah, bu ayda, esirleri âzâd eder, her istenilen şeyi verirdi. Bu ayda ibâdet ve iyi iş yapabilenlere, bütün sene, bu işleri yapmak nasîb olur. Bu aya saygısızlık edenin, günah işleyenin bütün senesi, günah işlemekle geçer. Bu ayı fırsat bilmelidir. Elden geldiği kadar ibâdet etmelidir. Allahü teâlânın râzı olduğu işleri yapmalıdır. Bu ay, âhireti kazanmak için büyük fırsattır. **Kur'ân-ı kerîm** Ramazanda indi. Kadir gecesi, bu aydadır. Ramazân-ı şerîfte, hurma ile iftâr etmek sünnettir. İftar edince; **"Zehebezzama' vebtelletil urûk ve sebe-tel-ecr inşâallahü teâlâ"** duâsını okumak, terâvih kılmak ve hatim okumak mühim sünnettir.

Orucun farzları: 1) Niyet etmek, 2) Niyeti ilk ve son vakitleri arasında yapmak, 3) Fecr-i sâdık, yâni tan yeri ağarmasından güneşin batmasına kadar olan zaman içinde, orucu bozan şeylerden sakınmaktır.

Orucun çeşitleri: 1) Farz oruçlar: Farz oruç da, iki kısımdır: Muayyen zamandaki oruç ve Ramazan-ı şerîf orucu. 2) Muayyen zamanda olmayan farz oruçlar: Kazâ ve keffâret oruçları böyledir. Fakat, keffâret oruçları farz-ı amelîdir. Yâni, inkâr eden kâfir olmaz. 3) Vâcib oruçlar: Bunlar da, muayyen olur. Belli gün veya günler oruç adamak gibi. 4) Sünnet olan oruçlar: Muharremin dokuzuncu ve onuncu günleri oruç tutmak gibi. 5) Müstehab oruçlar: Her arabî ayın 13,14 ve 15. günleri oruç tutmak gibi ve yalnız cumâ günü oruç tutmak ve kurban bayramı arefesinde oruç tutmak gibi. Yalnız cumâ günü oruç tutmak mekruh olur da denildi. Cumâ günü oruç tutmak isteyenin, perşembe veya cumartesi günü de tutması iyi olur. Çünkü, sünnet veya mekruh denilen bir işi yapmamak lâzımdır. 6) Haram oruçlar: Fıtır (Ramazan) bayramının birinci günü ve Kurban bayramının her dört günü oruç tutmak haramdır. 7) Mekruh oruçlar: Muharrem'in yalnız onuncu günü (Aşûre'de) oruç tutmak ve yalnız cumartesi günleri oruç tutmak ve nevruz ve mihrican günleri oruç tutmak ve bütün sene, her gün oruç

tutmak ve konuşmamak şartı ile oruç tutmak mekruhtur.

Orucu bozan şeyler: Ramazan ayında, oruçlu olduğunu bildiği halde ve fecir ağarmadan evvel niyet etmişken, faydalı bir şey yemekle, içmekle, yâni gıdâ veya devâ olarak yenilmesi âdet olan veya zevk ve keyif veren bir şeyi ağızdan mîdeye sokmakla ve cimâ yapmak yapılmakla oruç bozulur ve kazâ ve keffâret lâzım olur. Bu târife göre, sigara içmek orucu bozar. Hem kazâ, hem keffâret lâzım olur. Çünkü dumandaki katı ve sıvı zerreler tükrük ile mideye giderler.

Orucu bozup yalnız kazâ gerektiren şeylerden bâzıları şunlardır:

1) Hatâ ile bozularak, meselâ abdest alırken boğazına su kaçmak, 2) Boğazına kar, yağmur kaçmak, 3) Tehditle, zorla orucu bozulmak, 4) Tahâretlenirken içeriye su kaçmak, 5. Burnuna sıvı ilâç koymak, 6) Burnuna kolonya çekmek. 7) Ud ağacı ve anber ile tütsülenip dumanını çekmek. 8) Başkasının içtiği sigara dumanını isteyerek çekmiş olmak. 9) Kulağın içine yağ ve ilâç damlatmak. 10) Derideki yaraya konan ilâcın içeriye girmesi. 11) Vücûdun herhangi bir yerine iğne ile ilâç şırınga etmek. 12) İsteyerek, zorlayarak ağız dolusu kusmak. 13) Dişi kanayan veya diş çektiren bir kimsenin ağzındaki kanı yutması. Veyahut tükürükle müsâvi (eşit) miktarda karışık kanı yutmak. 14) Uyurken ağzına su akıtmak. 15) Boğazına huni ile bir şey akıtmak. 16) Ramazanda sabaha kadar niyet etmeyip, sonra bir şey yiyip içmek. 17)Fecir olduğunu yâni imsak vaktinin bittiğini bilmeden yiyip içmek. 18) Güneş battı zannederek orucu bozmak. 19) Geceden dişleri arasında kalan nohut kadar şeyi yutmak. Nohuttan küçük ise bozmaz. 20) Oruçlu olduğunu unutarak yiyip-içmeye devâm etmek. Eğer orucunun bozulmadığını bildiği halde yiyip içmeye devâm ederse keffâret de lâzım gelir. 21) İhtilâm olduktan sonra orucunun bozulduğunu zannederek yiyip içmeye devâm etmek. Bozulmadığını bilerek yiyip içerse keffâret de gerekir. 22) Ağrıyan dişini morfin vurdurarak çektirmek zorunda kalan kimse, orucu bozulduğu için yiyip içerse sâdece kazâ îcâb eder. 23) Seferde iken ikâmete niyet edip, sonra yiyip içmek. 24) Mukim iken sefere çıkınca yiyip içmek. 25) Uyku hâlinde bir şey yemek.

Orucun kazâsı: Arka arkaya olduğu gibi ayrı ayrı günlerde de bir gün için, bir gün oruç tutmaktır. Aralıklı tutarken, araya başka Ramazan gelirse, önce Ramazânı tutmalıdır.

İhtiyar olup, ölünceye kadar Ramazan orucunu veya kazâya kalmış oruçlarını tutamayacak kimse ve iyi olmasından ümit kesilen hasta zengin ise, her gün için bir fıtra miktârı, yâni 1750 gram buğday veya un veya kıymeti kadar altın veya gümüş parayı, bir veya birkaç fakire vermelidir. Ramazanın başında veya sonunda toptan hepsini bir fakire de verebilir. Sonradan kuvvetlenirse, Ramazan oruçlarını ve kazâ oruçlarını tutması lâzımdır.

Orucun keffâreti: Ramazan ayının hürmet perdesini yırtmanın, yâni Ramazan orucunu bile bile bozmanın cezâsıdır. Oruç keffâreti için ard arda altmış gün oruç tutmak lâzımdır. Altmış gün sonra, tutmadığı orucu da tutması lâzımdır. Ramazan günü özürsüz bir orucu bozmanın cezâsı altmış gün, bir gün kazâsı ile 61 gün oluyor. Bunun için keffârete halk arasında “61” denmektedir.

Keffâret orucu, hastalık, yolculuk gibi bir özür ile veya bayram günlerine rastlamak sebebiyle bozulursa veya Ramazana rastlarsa, yeniden başlanması lâzımdır. Kadınlar özür sebebiyle bozunca, yeniden başlamazlar. Özrü bitince geri kalan günleri tutarak, altmışı tamamlar. Devamlı hasta ve çok yaşlı olup altmış gün oruç tutamıyan kimse, altmış fakiri bir gün doyurur. Aç olan altmış fakiri, bir günde iki kere doyurmak lâzımdır. Bir fakiri, her gün iki defâ doyurmak üzere altmış gün yedirmek de olur. Altmış fakirin her birine 1750 gram buğday veya un, yahut bunların kıymeti kadar ekmek, başka mal veya altın, gümüş vermek veya bunları bir fakire altmış gün vermek lâzımdır.

Orucu bozmayan şeyler: 1) Oruçlu olduğunu unutarak yiyip içmek. 2) Rüyâda ihtilâm olmak. 3) Tentürdiyot ve yağ sürünmek ve sürme çekmek. 4) Gıybet etmek (gıybet orucu bozmaz ise de sevâbına mânidir). 5) İstemeyerek ağız dolusu kusmak. 6) İsteyerek, zorlayarak biraz kusmak. 7) Kulağına su kaçmak. 8) Ağzından, burnundan, boğazına toz, duman ve sinek kaçmak. 9) Oksijen gazı tüpü ile sun’î hava verilmek. 10) Başkalarının içtiği sigaranın dumanı sakındığı halde ağzına burnuna girmek. 11) Ağzını yıkadıktan sonra, ağzında kalan yaşlığı tükürükle yutmak. 12) Gözüne ilâç koymak. 13) Diş çukuruna ilâç koymak. 14) Yutmadan yemeğin tadına bakmak. 15) Çiçek ve kolonya koklamak. 16) Dişler arasında sahur vaktinden kalan nohuttan küçük şeyi yutmak. 17) Ağzına gelen kusuntunun geri gitmesi. 18) Orucu bozmaya niyet edip de bozmamak. 19) İğnesiz diş çektirmek. 20) Diş çıkartınca gelen kanı tükürmek. Yâhut kan tükürükten az ise yutmak da orucu bozmaz. 21) Arı sokmak, orucu bozmaz.

Oruçluya mekruh olan şeyler: 1) Herhangi bir şeyin tadına bakmak. 2) Sakız çiğnemek (çiklet sakız gibi değildir, orucu bozar). 3) Serinlemek için yıkanmak (çünkü böyle bir hareket ibâdet husûsunda sıkıntı çektiğini göstermek demektir). 4) Zayıf düşme ihtimâli varken, kan aldırmak, orucu bozmaz ise de mekruhtur. Yâni orucun sevâbını azaltır. Zarûret olmadıkça yapmamalıdır.

Orucun faydaları: Oruç, insanı hasta yapmaz. Oruç zayıfları kuvvetlendirir, zihinleri açar, Allahü teâlâ,

faydalı şeyleri emreder. Zararlı şeyi emretmez. Orucun daha birçok faydaları vardır. Bunlardan bâzıları şunlardır:

1. Allahü teâlâ, yemek ve içmekten münezzehtir. Oruç tutmakla Allahü teâlânın ahlâkından birine yapışılmış olur. Hadîs-i şerîfte buyruldu ki: **"Bir kimsede Allahü teâlânın ahlâkından bir ahlâk bulunursa, o kimse cennetliktir."**

2. Oruç gizli bir ibâdettir. Hadîs-i şerîfte buyruldu ki: **"Gizli verilen bir gümüş, âşikâre verilen yedi yüz gümüşten daha üstündür."**

3. Oruç tutan nefsini yenebilir. Bu da üstün bir ibâdettir.

4. Oruç tutmakla şeytanı da yenmek mümkündür. Hadîs-i şerîfte buyruldu ki: **"Şeytan damarlarınızda kan gibi dolaşır. Oruç tutmakla, yolunu daraltınız!"**

5. Oruç tutmakla, meleklere benzemiş olunur. Hadîs-i şerîftlerde buyruldu ki: **"Sâlihlerin hasletinden kimde bulunursa kıyâmette onlarla haşr olur."**

Allah yolunda bir gün oruç tutanın bedenini, Allahü teâlâ Cehennemden yetmiş sene uzak tutar.

6. On bir ay devamlı çalışan mîde ve ona bağlı olan âzâlar dinlenmiş ve sıhhate kavuşmuş olur. Vücutta birikmiş enerjileri harcar.

7. Oruç tutarak aç kalan Müslümanların aç kalan fakirleri hatırlama ve onlara yardım etme arzusu ve gayreti artar.

8. İftar dâvetleriyle dostluk, akrabâlık bağları kuvvetlenir.

9. Oruç münâsebetiyle yemek yeme işleri kısaldığından, yiyeceklere talep az olduğundan ucuzluk olur.

10. Oruçlu insan kızmaz, kalp kırmaz, kimseyi hattâ hayvanları bile incitmez.

11. Rızkı genişler. Para ve malı artar.

Orucun, insan bedeninde sağladığı faydalardan bâzıları da şunlardır: Oruç tutanlarda gündüz kan hacminin azaldığı, doku suyunun azaldığı ve sonuçta minima (küçük) tansiyonun düştüğü, kalbin rahatladığı tetkikler sonucu anlaşılmıştır.

Oruç tutan kişinin sinir sistemi de bir rahatlama içindedir. Bir ibâdeti yerine getirme mutluluğu gerginlikleri, sıkıntıları azaltır, yok eder.

Orucun hakîkatı: Oruçtan beklenen, yüksek faydaya kavuşabilmek için. 1) Gözü faydasız şeylere, haramlara bakmaktan korumalıdır. Kalbi meşgûl eden ve iyi işlerden alıkoyacak hususlardan gözü korumalıdır. 2) Dilini, yalan, gıybet, koğuculuk gibi kötü işlerden alıkoymalıdır. Orucun sevâbını muhâfaza edebilmek için dili, her türlü kötülükten uzak tutmalıdır. Hadîs-i şerîfte buyruldu ki: **"Oruç bütün kötülüklere kalkandır. Oruçlu kimse câhillik edip de kötü söz söylemesin! Şâyet birisi kendisiyle itişip kakışmak isterse, ben oruçluyum diye mukâbelede bulunsun!"** Oruçlu kimse, sâlih Müslüman gibi olmalı, kendisine sataşmaya kalkanlara karşılık vermemelidir. Herkesle iyi geçinmelidir. 3) Gıybet edenleri dinleyen, günaha ortak olduğu için, haram ve faydasız şeylerden kulağı muhâfaza etmelidir. 4) Gözü, dili, kulağı kötülüklerden koruduğu gibi, el, ayak ve diğer uzuvları da haramlardan ve şüphelilerden korumak lâzımdır. Mîdeye haram lokma sokmamaya çalışmalıdır. 5) Sahurda çeşitli ve kuvvetli gıdâlar yemekte mahzur yoksa da, iftar vakti tıka-basa yiyerek, oruçtan beklenen faydalara mâni olmamalıdır. 6) İftardan sonra, acabâ tuttuğumuz oruç kabûl edildi mi diye korkmalıdır.

ORUÇ REİS;

büyük Türk denizcisi. Muhtemelen 1470 yılında Midilli'nin Bonova köyünde doğdu. babası, Yâkub Ağa 1462'de Midilli'nin fethine iştirak etmiş ve Bonova köyü kendisine tîmar olarak verilmişti. Burada yerleşip evlenen Yâkub Ağanın İshak, Oruç, Hızır ve İlyas adını verdiği dört oğlu olmuştu. İyi bir öğrenim gören kardeşler, devrin denizci milletlerinin lisanları olan İtalyanca, İspanyolca, Fransızca ve Rumcayı öğrenerek yetiştiler. Gençliğinde gemiciliği ve deniz ticâretini çok iyi öğrenen Oruç Reis, cesâreti, zekâsı ve teşebbüs kâbiliyetiyle kısa zamanda gemi sâhibi oldu. Suriye, Mısır, İskenderiye ve Trablusşam'a mal taşıyor, oradan aldıklarını Anadolu'ya getiriyordu.

Oruç ve İlyas reisler, bir seferinde Midilli'den Trablusşam'a giderken, Rodos şövalyelerinin büyük harp gemileriyle karşılaştılar. Çarpışmada İlyas Reis şehit düşüp, Oruç Reis esir oldu. Rodos'ta zindana atılan Oruç Reis, çok eziyet ve sıkıntı çekti. Uzun uğraşmalardan sonra buradan kurtuldu. Muhtemelen üç sene esir kalan Oruç Reis, esâretten kurtulduktan sonra, bir müddet Memlûk Devleti hizmetinde amirallik yaptı. Burada uzun zaman kalmayıp, Şehzâde Korkut'un verdiği on sekiz büyük harp

gemisine komutan oldu. Bunlarla Rodos kıyılarında basılmadık yer bırakmayan Oruç Reis, ânî bir baskın netîcesinde gemilerini kaybetti. Leventleriyle birlikte bu baskından kurtulduktan sonra Şehzâde Korkut'a tekrar mürâcaat etti. Kendisine, biri yirmi dört oturak, ikincisi yirmi iki oturak iki harp gemisi verildi. Şehzâde Korkut'un elini öpüp hayır duâsını aldıktan sonra Akdeniz'e açıldı. Seferlerinde pekçok ganîmet, ticâret malı ve esir aldı. On senedir uğramadığı Midilli'ye gelerek kardeşlerine, akrabâlarına, fakir ve muhtaçlara, yetimlere pekçok mal dağıttı.

Türk denizcilik târihinde mühim bir yeri olan Cerbe Adası Oruç Reis tarafından 1513 yazında feth edildi. Burayı kendisine üs edinip, Doğu ve Batı Akdeniz'de pekçok gemi zaptetti. Papa'ya âit o zamânın dev harp gemilerini ince tekneleriyle ele geçirmesi, şöhretini Avrupa ve İslâm dünyâsının en küçük köylerine kadar ulaştırdı.

O târihe kadar bir çektirinin, bir baştardayı ele geçirmesi işitilmemişti. Gemi elde edilince kendisi dâhil bütün leventlerine İtalyan elbiselerini giydirdi. Oruç Reisin arkadan gelen ikinci harp gemisini ele geçirmesi pek kolay oldu. Zîrâ ateş başlayıncaya kadar İtalyanlar bu gemiyi kendi gemileri zannetmişlerdi.

Cezayir'de bir devlet kurmaya karar veren Oruç Reis, kısa zamanda bu toprakları ele geçirdi. İspanya Kralı Şarlken, Cezayir'e donanma gönderdiyse de, Oruç Reis'i elde ettiği yerlerden çıkaramadı. Becâye kuşatması sırasında Oruç Reis sol kolundan ağır yaralandı ve hekimlerin tavsiyesiyle bu kolu dirsekten kesildi. Tek kolla mücâdelede de şevk ve azminden hiçbir şey kaybetmeyen büyük deniz kurdu, iyileşince derhal denize açıldı ve pekçok gemi ele geçirdi. Çok güç durumda olan Endülüs Müslümanlarına yardım ederek onların binlercesini Kuzey Afrika'ya taşıdı. Bu hareketleriyle bütün İslâm âleminden duâ aldı. Kardeşleriyle Kuzey Afrika'yı Hıristiyanlara karşı savunmakla kalmayıp, Endülüs Müslümanlarından gelenleri iskân ediyor, yiyecek ve diğer ihtiyaçlarını temin ediyordu. Elindeki bir avuç inanmış, Allah'ın dînini yaymaktan başka bir düşünceleri olmayan serdengeçtilerle devrin en büyük denizci Hıristiyan devleti olan İspanyollarla bitmek tükenmek bilmeyen mücâdelelerine devâm ediyordu. İspanya kralı Avrupa'nın pekçok ülkesini elinde bulundurduğu gibi Amerika'da da sömürgeleri vardı.

Cezayir'in doğusunda, İspanya'nın nüfûzu altında bulunan Tlemsan'ı elde eden Oruç Reis, İspanyollardan yardım alan Tlemsan emirine karşı elde ettiği yerleri müdâfaa etti. Topraklarını yedi ay boyunca cansiperâne müdâfaa etti. Yerli halkın ihânet etmesi üzerine, Cezayir'e dönmek için düşman muhâsarasını yarıp dışarı çıkmaya çalıştı. Kırk levendiyle orada târihlere geçen bir destan yazdı. Düşmanı yararak bir kısım leventleriyle birlikte ırmağı geçti. Ancak yirmi kadar levendi düşman tarafında kalmıştı. Oruç Reis, kurtulma ümîdi olmadığını bile bile leventlerini yalnız bırakmamak için tekrar düşmanları arasına daldı. Nehri geçmeye çalışırken leventlerinin çoğu şehit oldu. Denizlere sığmayan tek kollu kahraman Oruç Reis, yanındaki son levendin de öldüğünü gördükten sonra aldığı iki ok yarası sonucu Rio Solado Nehri sularına düşüp, şehâdet şerbetini içti.

1518'de şehit olduğunda kırk sekiz yaşında olduğu tahmin edilmektedir.

Sınır boylarında akıncıların yaptıkları, yıldırma ve fethe hazırlama faaliyetlerini denizde gerçekleştiren cesâret ve kahramanlık timsâli deniz kurtlarından biri olan Oruç Reis, katıldığı muhârebede can ve mal endişesi duymazdı. Elde ettiği ganîmetleri fakir ve kimsesizlere, leventlerine dağıtır, varını yoğunu cihâd ve gazâ için sarfederdi. Cömert, âlicenap, yardımsever, merhametli olan Oruç Reis, ciddî ve sertti. Bütün leventleri tarafından bir baba gibi sevilirdi. Çok iyi bir muhârip, tehlikeli zamanlarda en iyi çâreleri bulmakta zorluk çekmeyen komutan, İslâmiyeti yaymaktan başka bir şey düşünmeyen korkusuz, cüretkâr ve zekî bir insandı.

16. Cild
Osman Bin Maz'ûn - Radyoterapi

OSMAN BİN MAZ'ÛN;

ilk Müslümanlardan. Künyesi, Ebû Sâib'dir. Doğum târihi bilinmemektedir. Hicretin ikinci yılında vefât ettiği rivâyet edilirse de bu durum ihtilâflıdır. Babası, Maz'ûn bin Habîb; annesi, Sahîle binti-Anbes'dir. Zevcesi, Havle binti Hakim'dir. Abdurrahmân ve Sâib isimlerinde iki oğlu vardı.

Osman bin Maz'ûn radıyallahü anh temiz bir yaratılışa sâhipti. İslâmdan önce de düzenli ve ağırbaşlı bir yaşayışı vardı.

Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem İslâm dînini gizli gizli anlatmaya başladığı ilk günlerde Osman bin Maz'ûn, Ubeyde bin Hâris, Abdurrahmân bin Avf, Ebû Seleme bin Abdi'l-Esed, Ebû Ubeyde bin Cerrâh radıyallahü anhüm, Peygamber efendimizin yanına gittiler. Resûlullah efendimiz onlara İslâmı anlatınca, orada; hepsi Müslüman oldular.

Osman bin Maz'ûn'un Müslüman oluşu, Resûlullah efendimizi çok sevindirdi. Osman bin Maz'ûn radıyallahü anh Müslüman olduktan sonra evine gitti. Âilesine de İslâmı anlatıp, onların da İslâmla şereflenmesine vesîle oldu. Böylece, âilece Müslüman olma bahtiyârlığına kavuştu. Osman bin Maz'ûn Müslüman olunca, müşriklerin çeşitli eziyet ve işkencelerine uğradı. Bunun üzerine, Peygamber efendimizin müsâdesiyle Habeşistan'a hicret etti.

Aradan bir müddet geçtikten sonra diğer Müslümanlarla birlikte Mekke'ye döndü.

Osman bin Maz'ûn hazretleri îmân ve inancından hiç tâviz vermemiş, en ağır eziyet ve hakâretler bile onu dâvâsından vazgeçirememişti.

Osman bin Maz'ûn radıyallahü anh, Mekke'de kaldığı müddetçe, başına gelen belâ ve musîbetleri sabırla karşıladı. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem izin verince; kardeşleri Abdullah, Kudâme, zevcesi ve oğlu Sâib ile berâber Medîne'ye hicret etti. Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem Medîne'de onunla Ebü'l-Haysem'i kardeş yaptı.

Osman bin Maz'ûn radıyallahü anh hicretin ikinci senesinde Bedr Harbi sırasında hastalandı. Tedâvisine çalışılmış, fakat iyileşememişti. Nihâyet hicretten otuz ay sonra ebedî âleme göçtü ve Medîne'de ilk vefât eden Sahâbî oldu. Peygamber efendimiz, o kefenlenirken alnından öptü. "**Sen dünyâdan, dünyâ da senden bir şey elde etmedi"** buyurdu. Mübârek gözlerinden akan yaşlar, Osman bin Maz'ûn'un radıyallahü anh yanaklarına damladı.

Osman bin Maz'ûn'un radıyallahü anh vefâtı sırasında Müslümanların henüz bir kabristanı yoktu. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem, Eshâbı için bir kabristan arıyordu. Medîne etrâfını teşrif buyurdular. **"Bâkî' ile emrolundum."** buyurarak orayı kabristan seçtiler. Osman bin Maz'ûnhazretleri oraya defnedildi. Böylece Bakî' kabristanına ilk defnedilen o oldu. Kabre indirilirken, Resûlullah efendimiz; **"O bizim ne iyi selefimizdir."** buyurdu. Kabrinin baş tarafına bir taş dikti. Ondan sonra birisi vefât edince, Resûlullah'a; "Nereye defnedelim?" diye sorulur, Peygamberimiz de; **"Selefimiz Osman bin Maz'ûn'un yanına."** buyururlardı.

OSMAN BEDREDDÎN (Bkz. İmâm Efendi)

OSMAN BÖLÜKBAŞI;

Türk siyâset adamı. 1913'te Nevşehir'in Hacıbektaş ilçesine bağlı Hasanlar köyünde doğdu. İlköğreniminden sonra ortaöğrenimini İstanbul Erkek Lisesinde yaptı. Fransa'da Nancy Üniversitesi Fen Fakültesi Matematik bölümünü bitirdi.

1937'de Türkiye'ye döndükten sonra Kandilli Rasathânesinde asistan olarak vazife aldı. Ayrıca Haydarpaşa Lisesinde öğretmenlik yaptı. 1946'da Demokrat Partiye (DP) girerek siyâsete atıldı ve parti genel müfettişliğine getirildi. Hitaâbetiyle ve konuşmalarıyla dikkatleri çekti. Kamuoyunda "Anadolu Fırtınası" adıyla ün yaptı. Bir müddet sonra DP'nin CHP karşısında bir muvâzaa partisi durumuna düştüğünü, daha sert bir politika tâkip etmesini isteyerek bir grupla beraber DP'den ayrıldı.

Temmuz 1948'de Millet Partisinin kurucuları arasında yer aldı. Ertesi yıl İsmet İnönü ve Celal Bayar'a komplo düzenlemek iddiasıyla tutuklandı. Kısa bir müddet sonra serbest bırakıldı. 1950 genel seçimlerinde Kırşehir'den Millet Partisinin tek milletvekili olarak TBMM'ye girdi. Fakat MP laikliğe aykırı davrandığı gerekçesiyle 1953'te kapatıldı. Osman Bölükbaşı Şubat 1954'te bir grup eski MP'liyle Cumhûriyetçi Millet Partisini kurdu ve genel başkanlığına getirildi. 2 Mayıs 1954 seçimlerinde Kırşehir'den tekrar milletvekili seçildi. Bu dönemde hükümeti çok sert bir dille tenkit etti. 1957 seçimleri öncesinde hükümete hakâret ettiği iddiasıyla, dokunulmazlığı kaldırılarak, tutuklandı ve Ankara Cezaevine kondu. Fakat Ekim 1957 seçimlerinde Osman Bölükbaşı ve CMP adayları tekrar milletvekili seçildiler. Osman Bölükbaşı dokunulmazlık kazandığı için serbest bırakıldı ve yeniden meclise döndü. 10 Ekim 1958'de DP'ye karşı güçbirliği kurmak gâyesiyle CMP ile Türkiye Köylü Partisi birleşti. İki partinin birleşmesiyle kurulan Cumhûriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)nin genel başkanlığına Osman Bölükbaşı getirildi. Bölükbaşı 1959'da 10 ay hapis cezâsına mahkûm edildi.

27 Mayıs 1960'ta TBMM'nin kapatılmasıyla milletvekilliği sona eren Osman Bölükbaşı, aynı yıl Kurucu Meclis üyeliğine getirildi. 1961 seçimlerinde yeniden milletvekili seçildi. Genel Başkanı olduğu CKMP 54 milletvekili ve 16 senatörle TBMM'de temsil edilir duruma geldi. 1961 seçimleri ertesinde uzlaşmaz bir tutum takınarak koalisyon hükûmetlerine katılmayı reddetti. CKMP, İsmet İnönü'nün kurduğu ikinci koalisyon hükümetine katılınca parti içinde görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Osman Bölükbaşı parti genel başkanlığından ve 28 arkadaşıyla birlikte partiden ayrıldı. Arkadaşlarıyla birlikte 1962'de Millet Partisini tekrar kurdu.

Millet Partisi Şubat 1965'te Suat Hayri Ürgüplü başkanlığındaki koalisyon hükümetine katıldı. Fakat Osman Bölükbaşı kabinede vazife almadığı gibi hükümete karşı da açık tenkitler yöneltti. Millet

Partisinin lideri olarak katıldığı 1965 ve 1969 seçimlerinde istediği başarıyı gösteremedi. Partisinin oy oranı ve milletvekili sayısı gittikçe azaldı. Mecliste pek küçük bir grubun lideri olarak kaldı. 1972'de genel başkanlıktan ayrılarak yerini eski genelkurmay başkanlarından CemalTural'a bıraktı. 9 Eylül 1973'te milletvekilliğinden istifâ ederek aktif politikadan çekildi.

OSMAN CEMAL KAYGILI;

hikâye ve roman yazarı. 1890'da İstanbul'da doğdu. Babası bir mahalle bakkalı idi. Sırasıyla Cezrî Kâsım Paşa Mektebini, Eğrikapı Merkez Rüşdiyesini ve Menşe-i Küttab-ı Askeriyeyi bitirdi. Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâsetinde memurluğa başladı (1906). Daha sonra Kıtaat-ı Fenniye Müfettişliğinde kalem memurluğuna tâyin edilen Osman Cemal, Mahmud Şevket Paşaya yapılan sûikastla ilgili görülerek, Sinop'a sürüldü. BirinciDünyâ Harbinde gezici tümenlerde kâtip olarak çalıştı. 1918'de hastalandı ve mâlûlen emekliye ayrıldı. Sütçülük, seyyar satıcılık ve vapur bileti satarak geçimini sağladı. Aynı zamanda çeşitli mizah dergilerinde hikaye, şiir, fıkra ve makaleler yazdı. Cumhûriyetten sonra 1925-1945 seneleri arasında İstanbul İmam Hatip Lisesinde, Çemberlitaş Ortaokulunda ve Fener Rum Kız Lisesinde Türkçe öğretmenliği yaptı. 1945'te İstanbul'da öldü.

Osman Cemal, daha çok Ahmed Midhat, Hüseyin Rahmi ve Ahmed Hâşim'i tâkip eden bir yazardır.Hikaye ve romanlarında İstanbul'un kenar mahallelerinde, sur dışında yaşıyan halkın günlük hayâtına yer verdi. Çingenelerin gelenek ve göreneklerini **Çingeneler** adlı romanında işledi.

Osman Cemal'in diğer eserleri şunlardır: **Bekri Mustafa** (1944), **Aygır Fatma** (1944), **Sandalım Geliyor Varda** (1938), **Eşkiya Güzeli** (1925), **Üfürükçü** (1939), **İstanbul'da Semâî Kahveleri ve Meydan Şâirleri** (1937), **Altın Babası** (1923), **Bir Kış Gecesi** (1923), **Çuvalcı Şeyhinin Halefi** (1923), **Gonce'nin İntiharı** (1925), **Çuvalcı Kavgası** (1925)**.**

Ayrıca iki oyunu, bir folklor araştırması ve tefrika hâlinde kalmış bir de argo lügati tecrübesi vardır.

OSMAN DAN FODYO;

on sekizinci yüzyılın sonları ile on dokuzuncu yüzyılın başlarında, Nijerya'nın Sokoto bölgesinde Gobir krallarına karşı gelişen İslâmî direniş hareketinin lideri.

Şehu Osman diye de anılan Osman Dan Fodyo, âlimler sülâlesi olarak şerefli bir geçmişe sâhip olan Fulanîlere mensuptur. 1754 yılında Nijerya'nın kuzey eyâleti Gobir'in Maratta köyünde doğdu. Babası Muhammed Fodyo'dur. İlk öğrenimini babasından gördü. Sonra Abdurrahman bin Hamada, Osman Bindûrî gibi zamanının önde gelen âlimlerinden din ve fen bilgilerini öğrendi. Çevresinde, ilminden başka İslâmiyetin emirlerine uyup, yasaklarından kaçınmasıyla tanındı. Hocalarından olan Şeyh Jibrilla'yı Ehl-i sünnet inanışına uymayan görüşlerinden dolayı tenkit etti. Şeyh Jibrilla günah işleyen kimselerin kâfir olacaklarını ve sonsuz Cehennemde kalacaklarını söylemişti. Osman Dan Fodyo ise; bunun îmân ile ilgili olmadığını, günah işleyen kimselerin kâfir olmayacaklarını delilleriyle açıkladı. Bu konudaŞeyh Jibrilla'nın yazılarına cevap olarak **Nesâihu'l-Ümmeti'l-Muhammediyye** adlı eserini yazdı. Yirmi yaşına geldiği zaman ders okutabilecek seviyeye ulaştı. Fakat o, talebe okutmak yerine insanları hakka dâvet yolunu seçip vâizlik vazifesini tercih etti.

Yaşadığı Havza bölgesindeki insanlara nasihat etti. Bölge halkı, eski inançları olan putperestlikteki birçok bâtıl inanış ve âdetleri İslâm dîninin emir ve yasaklarıyla karıştırdıkları için birçok bid'at ve hurafe ortaya çıkmıştı. Beş vakit namaz kılınıyor, oruç tutuluyor, mâlî durumu iyi olanlar zekat verip, hacca gidiyorlardı. Fakat sosyal, ticârî ve siyâsî hayâta İslâmiyet değil, putperestlikten kalma mahallî âdet ve gelenekler hâkimdi. Müslümanlar sünnet ile bid'atı birbirinden ayıramıyacak kadar câhildi. Âlim geçinenlerse ilimden çok kehânetle uğraşıyorlar, kralın sarayındaki câzip vazifelere sarılıyorlardı. Devlet idârecileri de bu durumdan çok faydalanıyor, köle ticâretine aracılık yapıyor, ağır vergiler alıyor, halkın elindeki malları haksız yere gasp ediyor, saraylarını bu yollardan elde ettikleri servetlerle süslüyorlardı.

Bu sırada insanlara İslâmiyetin emir ve yasaklarını anlatmaya teşebbüs edenOsman Dan Fodyo önce kendi bölgesi olan Degel'den başlayıp arkasından komşu şehirlere uzandı. Gittiği yerlerde Müslüman veya Müslüman olmayan, kadın erkek büyük kalabalıklara vâz etti ve kitaplar yazdı. Kralları ve devlet idârecilerini adâletsizlikten vazgeçip İslâmiyete uymaya çağırdı.

On dokuz yıl süren ve Havza topraklarının büyük bir kısmını içine alan uzun bir seyâhatten ve sevenlerinden meydana gelen bir cemâat kurduktan sonra kendi memleketi olan Degel'e yerleşti. Kısa zamanda, Degel âlim ve öğrencilerin akın akın koştuğu bir üniversite şehri ve aynı zamanda bir hareket merkezi hâline geldi. Derslerine devam eden pekçok talebeyi yetiştirdi.

Osman Dan Fodyo'nun insanlar arasında büyük bir îtibar kazanmasından rahatsız olan Gobir Kralı Napata ve diğer idâreciler Müslüman halka karşı daha çok baskı ve zulüm uygulamaya başladılar. Kral

Napata 1795 yılında üç maddelik bir emir yayınladı.

1. Osman Dan Fodyo dışında kimse vâz veremeyecek.

2. Bundan böyle Müslüman olmak isteyeceklere müsâde edilmeyecek. Babası Müslüman olmayanlar Müslüman olamayacak, buna rağmen İslâmiyeti seçenler ise babalarının dînine dönecekler.

3. Erkekler türban giyemeyecekler, kadınlar ise baş örtüsü taşımayacaklar.

Bu emirlere uymayanlara ağır cezâlar verildi. Osman Dan Fodyo'ya sığınanlar da yakalanıp köle olarak satıldı. Bu sırada Kral Napata öldü. Yerine oğlu Yunfa geçti. O babasından daha fazla şiddet ve zulüm uyguladı. Müslümanları yok etmek için bir dizi silahlı saldırı düzenledi. Köyleri harap edip, mal ve mülkleri yağmalattı. İnsanları öldürdü, kadınları ve çocukları köle yaptı. Bir defâsında Osman Dan Fodyo taraftarlarını alkışlamak için dışarı çıkan kadınlar üzerine asker gönderdi. Kadınları yakalatarak üzerlerinden elbiselerini çıkarttırdı ve ordusunun önünden geçirdi. Kur'ân-ı kerîm ve diğer din kitaplarını yaktırdı.

Bunları işitince çok üzülen Osman Dan Fodyo silahlı mücâdele için ordu toplamaya başladı. Yunfa, Osman Dan Fodyo'ya bulunduğu Degel kasabasını terk etmesini, aksi taktirde hücûm edeceğini bildirdi. Osman Dan Fodyo red cevâbı verince, Yunfa Degel'i kuşattı. Böylece silahlı cihad hareketi başladı. Osman Dan Fodyo Emirü'l-Müminîn (Müminlerin emiri) îlân edildi.

Bu baskılar karşısında Müslümanlar Gobir'in en uzak köşesindeki Gudu'ya hicret (göç) ettiler. 1804 senesi Şubatında gerçekleşen bu hicretten sonra silahlı mücâdele devam etti. Üstün silah güçlerine, sayılarına ve cephânelerine rağmen Gobir Krallığı ve diğer Havza devletleri birbiri ardınca mücâhidlerin eline düştü. Osman Dan Fodyo 1809'da elde edilen toprakların idâresini oğlu Muhammed Bello ve kardeşi Abdullah'a bıraktı. Kendisi vâz etmeye ve eser yazmaya devam etti. 1810 senesinde bütün Havza devletleri tek hükümet çatısı altında birleştirildi. Sokoto Hilâfeti veya Fulânî Devleti diye anılan bu devletin başşehri Sokoto şehri oldu. Bütün hayâtı boyunca kurulması için mücâdele verdiği İslâmî hayâtın temellerini sağlamlaştırmak ve incelemeler yapmakla meşgul olacağı Sifâve köyüne çekildi. Ömrünün sonuna kadar orada kaldı. 1817 yılında orada vefât etti. Osman Dan Fodyo'nun vefâtından sonra Sokoto Hilâfeti idâresi devam etti. Abdullah ve Muhammed Bello'dan sonra da İslâmî havasını sürdürdü. Bu devletin siyâsî, ekonomik, sosyal ve fikrî hayâtı 1903 yılına kadar devam etti. On ikinci Sokoto Sultanı Muhammedü et-Tâhiru İngilizler tarafından şehit edilince Sokoto 15.3.1903'te İngiltere'nin sömürgesi oldu. Bugün ise Nijerya'nın bir eyâleti durumundadır.

Osman Dan Fodyo'nun eserlerinden bâzıları şunlardır; 1) **Nesâihu'l-Ümmeti'l- Muhammediyye.** 2) **Vird Lemma Belâgtü.** 3) **Vesîkatü Ehl-i Sûdan.** 4) **Nur-ul-El-Bab.** 5) **Serdü'l-İhvan.** 6) **Beyanü'l-Bid'ati'ş-Şeytaniyye.** 7) **İhyâ-üs-Sünne ve İhvani'l-Bid'a.** 8) **Cüyüşü'l-Evham.**

OSMAN GÂZİ;

Osmanlı sultanlarının ilki. Dünyânın en uzun ömürlü hânedanının ve en büyük devletlerinden Osmanlı Devletinin kurucusu. 1258 tarihinde Söğüt'te doğdu. Oğuzların Bozok kolunun Kayı boyundan Ertuğrul Gâzinin oğludur. İslâm terbiyesiyle yetiştirildi. İslâmî ilimler öğretildi. Devrin örf ve âdetince mükemmel bir askerî tâlim ve terbiyeyle yetişti. Ertuğrul Gâzinin silâh arkadaşı ve kumandanlarından kılıç kullanmayı, kargı savurmayı, ata binmeyi öğrendi. Onların gazâlarını dinledi. Yaptıklarından ibret alarak, gençliğinden îtibâren gazalara katılıp, zaferler kazandı, kumandanlık vasıflarını geliştirip kuvvetlendirdi. Bizans'ın hâkimiyetindeki Batı Anadolu cihat memleketi olduğundan, bölgede gazâ niyetiyle pekçok kumandan mücâhid, derviş ve her biri birer gönül sultanı şeyh ve âlim bulunuyordu. Osman Gâzi; Anadolu'nun İslâmlaştırılıp, Türkleşmesi faaliyetine katılan bu gönül sultanlarından, ahîlerden, Şeyh Edebâli'nin sohbetlerine katılıp, mâneviyâtını yükseltti. 1277 yılında, on dokuz yaşındayken bir gece rüyâsında; Şeyh Edebâli'nin böğründen bir ay çıkıp, göğsüne girdiğini, sonra göbeğinden, bütün âfâkı, gökyüzünü kaplayan bir ağacın çıktığını, yüksek dağ ve pınarlara gölge saldığını ve insanların ondan çok faydalandıklarını gördü. Rüyâsını Şeyh Edebâlî hazretlerine anlattı. Hocası; "Müjde ey Osman! Hak teâlâ sana ve senin evlâdına saltanat verdi. Bütün dünyâ, evlâdının himâyesinde olacak, kızım Mâl Hâtun da sana eş olacak." diyerek rüyâsını tâbir etti. On dokuz yaşındayken Şeyh Edebâli'nin kızı Mal Hâtun ile evlendi. Edebâlî'nin kızının Bâlâ Hâtun olduğu da rivâyet edilmiştir. Osman Gâzi cesâreti, zekâsı, cömertliği, İslâm dînine sadâkati ve tatbikatı herkesçe takdir edildiğinden babası tarafından Kayı boyu beyliğine aday gösterildi. Ertuğrul Gâzi, 1281 yılında vefât edince Kayı beyi oldu.

Anadolu Selçuklu Devletinin Bizans hududundaki Kayılar, Söğüt kışlağı ile Domaniç yaylağı arâzisine hâkimdiler. Osman Gâzi, Kayı beyi olunca, hudut komşusu Bizans tekfurları ile iyi geçinmeye çalıştı. Bunlar arasında en çok Bilecik Tekfuru ile anlaşıyordu. Boyda, eskiden beri yaylağa çıkarken, ağır eşyâları Bilecik Tekfuruna emânet etmek, buna karşılık tekfura bâzı hediyeler sunmak geleneği vardı. Emânetin teslimi ve alınması, silahsız kimseler ve kadınlar tarafından yapılırdı. Aşîretlerin yaylaya

çıkış ve dönüşlerinde, İnegöl Tekfuru yollarını keserek, onlara zarar veriyor, bu yüzden sık sık çarpışmalar oluyordu. Osman Beyin kuvvet ve nüfûzunun devamlı arttığını gören İnegöl Tekfuru Nikola, komşularından tedbir alınmasını istedi. İnegöl Tekfurunun Bizanslılara ittifak teklifi, Bilecik Tekfuru tarafından Osman Gâziye haber verildi. Tekfur Nikola'nın, Pazarköy (Ermenibeli)de kuvvet topladığı tespit edilince, Osman Gâziye haber verildi. Tekfur Nikola'nın, Pazarköy'de kuvvet topladığı tespit edilince, Osman Gâzi, Kayı ileri gelenleri, kumandanlar ve arkadaşlarından Akçakoca, Abdurrahman Gâzi, Aykut Alp, Konur Alp ve Turgut Alp ile görüşme yaparak, İnegöl'ün fethine karar verdi. 1284'te Pazarköy'de meydana gelen muhârebede, Osman Gâzinin yeğeni Bay Hoca şehit düştü. Muhârebe ardından Kulaca Kalesi fethedildi. Mağlubiyet üzerine İnegöl Tekfuru ile Karacahisar Tekfuru birleştiler. 1288 yılında Domaniç yakınında Erice (Ekizce)'de yapılan muhârebede, tekfurlar tekrar mağlup edildiler. Bu muhârebede de Osman Gâzinin kardeşiSarı Yatu (Sarı Batı) şehit oldu. Osman Gâzinin Ekizce muvaffakiyeti, Anadolu Selçuklu Sultânı Gıyâseddîn Mes'ûd Şah tarafından mükâfatlandırıldı. Gönderilen bir fermanla Söğüt Osman Gâziye yurt olarak verildi.

Sultandan aldığı duâ sonrasında gazâ akınlarını daha da hızlandıran Osman Gâzi, bir baskınla İnegöl Tekfurunu ve pekçok askerini öldürdü. İnegöl'den pekçok ganîmet aldı. İnegöl Tekfurunun öldürülmesi ve Osman Gâzinin devamlı genişlemesi, Bursa veİznik tekfurlarını telâşlandırdı. Osman Gâzinin Bizans tekfurlarına karşı tâkip ettiği siyâset; Anadolu Selçuklu Sultanlığınca takdir edilip, tekrar mükâfatlandırıldı. 1289'da bir fermanla Söğüt'e ilâveten Eskişehir ve İnönü tarafları verilip, mîrî vergiden muaf tutuldukları gibi Beylik alâmetlerinden alem, tuğ, kılıç ile gümüş takımlı at da gönderildi. Selçuklu sultanının hediyeleri alınıp, fermanı okununca Osman Gâzinin gazâ akınları iyice hızlandı. İznik'e akın tertiplendiyse de kale alınamadı pekçok ganîmetle dönüldü. Karacahisar ile Yarhisar tekfurları, Osman Gâzi aleyhine ittifak kurdular. 1291'de Karacahisar fethedilince, alınan ganimetlerin beşte biri Anadolu Selçuklu Devleti başşehri Konya'ya gönderilip, kalanlar muhârebeye katılan gâzilere dağıtıldı. 1292'de Sakaryalrmağının kuzeyine akın yapıldı. Bu akınlarda Sorgan Köyü, Göynük, Taraklı Yenicesi ve Mudurnu taraflarının askerî mevkileri tahrip edilip, pekçok ganîmet alındı. Osman Gâzi, gazâlarda alınan ganîmetleri hâlen kuruluş safhasında olan devletin ihtiyaçlarını tamamlamakta kullanıyor, kalanlarını muhârebelere katılan gâzilere dağıtıyordu. Osman Gâzinin teşkilâtlanmaya verdiği ağırlık 1298 yılına kadar devâm etti.

Osman Gâzinin ileriye dönük faaliyetleri, huduttaki Bizans tekfurlarını daha da telaşlandırdı. Bilecik Tekfuru da Osman Gâzi aleyhine ittifak içine girdi. Bizans-Rum tekfurları, Osman Gâziyi muhârebe meydanında öldürüp yenemeyeceklerini anlayınca, entrikaya başvurdular. Yarhisar Tekfurunun kızıyla evlenecek olan Bilecik Tekfurunun düğününe dâvet edip, öldürmeyi plânladılar. Osman Gâziye suikast tertibi, dostu Harmankaya Tekfuru Köse Mihal tarafından haber verildi. Gerekli tedbirleri alan Osman Gâzi, Bizans tekfurları ile berâber dâvet edildiği düğüne, hediye olarak kuzu sürüsü gönderdi. Düğün sonrası yaylaya çıkacağını bildirerek, eskiden olduğu gibi değerli eşyâlarının kadınlar vâsıtasıyla kaleye alınmasını istedi. Bilecik Tekfuru, Bizans tekfurlarıyla ittifâk hâlinde olduğundan Osman Gâzinin teklifini kabul edip, düğün yeri olan Çakırpınarı'na gitti. Osman Gâzi aşîretin eşyâsı yerine atlara silâh yükletip, harp hîlesiyle, kırk kadar gâziyi kadın kılığında Bilecik'e gönderdi. Aşîret kâfilesi Bilecik'e gidip, şehri ele geçirdi. Osman Gâzi de düğünden dönen tekfurları kurduğu pusuyla yenilgiye uğratıp, düğüne katılanların ve askerlerinin çoğunu öldürttü. Osman Gâziye karşı tertiplenen Bizans entrikası lehe çevrilip, gelin dâhil, düğüne katılanların bir kısmı esir alındı. Geline Nilüfer adı verilip, Osman Gâzinin oğlu Orhan Gâziye nikâhlandı. Fethe devam edilip, ertesi gün Yarhisar Kalesi kuşatıldı ve ele geçirildi. Osman Gâzinin kumandanlarından Turgut Alp ve gâziler de İnegöl'ü fethettiler.

Osman Gâzi Batı Anadolu'da Bizans hududunda fetihlerde bulunurken, Moğol İlhanlılar da Anadolu'yu istilâ ettiler. İlhanlı Hükümdârı Gazan Han Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddîn Şahı İran'a götürdü. Bütün TürkiyeSelçuklu Devletinin toprakları, İlhanlıların eline geçti. İlhanlı zulmünden hicret eden birçok Anadolu Selçuklu emiri ve mâiyeti, Osman Gâzinin gazâlarına katılmak için hizmete geldi. Böylece Osman Gâzi 1281 yılından beri arâzisini devamlı genişletip, gazâ niyetiyle hizmetine katılanlarla devamlı güçlendi. Anadolu Selçuklu Sultanlığının fetret devrindeki iktidar boşluğundan faydalanan Türk beyleri istiklâllerini îlân ettiler. Osman Gâzi de iyice kuvvetlenmişti. 1299'da istiklâlini îlân edip, tâbîlikten kurtuldu. Osman Gâziye istiklâl âlâmetleri olan ferman, sancak, alem, tuğ, kılıç ve at ile takımı önceden verildiğinden, istiklâlini îlân etmesiyle, devlet teşkilâtının müesseselerini kurup, her kaleye subaşı, dizdar, kâdı tâyin etti. Köyler timar olarak sipâhilere dağıtıldı. Bu arada Yundhisar ve Yenişehir kaleleri fethedildi. Osman Gâzi, yeni fethedilen Yenişehir'i merkez hâline getirdi. Burada idârî, iktisâdî ve sosyal müesseseler inşâ ettirip, evler, dükkanlar, çarşı ve hamam yaptırdı. Devleti beş idârî bölgeye ayırdı. Her bölgenin idâresine güvendiği, kâbiliyetli ve âdil kumandanlar tâyin etti. Oğlu Orhan Beye Sultanönü, Gündüz Alp'e Eskişehir, Aykut Alp'e İnönü, HasanAlp'e Yarhisar, Turgut Alp'e İnegöl bölgelerinin idâresini verdi.

Netîcede dört yüz çadırla Türkiye Selçuklu-Bizans hududuna yerleştirilen Kayı Aşîreti, 1299'da Osman Gâzinin adına izâfeten Osmanlı hânedanı ve devletini kurmuş oldu. Osman Gâzi İslâm dîninin

esaslarını, Türk örfünü teşkilât ve müesseselerini safha safha yerleştirip, mükemmelleştiriyordu. Teşkilât ve müessesesini kurarken, İslâm dîninin farzlarından cihat emrini de yapıyorlardı. Devamlı genişleyip, teşkilâtlanan Osmanlı tehlikesini huduttaki tekfurlarla hâlledemiyeceğini anlayan Bizans Kayseri İkinci Andronikos Poleologos, hassa kumandanlarından Musalon'u Osman Gâzi üzerine sefere gönderdi. Musalon kumandasındaki Bizans kuvvetleriyle Osman Gâzi 1301'de İznik'in kuzeydoğusundaki Koyunhisar Kalesi mevkiinde karşılaştılar. 27 Temmuz 1301 târihinde yapılan Koyunhisar Muhârebesinde Osman Gâzi muzaffer oldu. 1302 yılında Köprühisar Kalesi fethedildi. 1303'te Yenişehir'in güneybatısındaki Marmaracık Kalesi fethedilip, İznik'in kuzeyindeki Katırlı Dağı eteğine kale yapıldı. Kaleye Taz Ali kumandasındaki yüz asker bırakılarak İznik ablukaya alındı. 1306'da Bursa Tekfurunun idâresindeki müttefik Bizans tekfurlarına karşı sefer yapıldı. Osman Gâzi müttefik Bizans tekfurlarının kuvvetini Dinboz'da mağlup etti. Kestel, Kite ve Ulubad kaleleri Osmanlıların eline geçti. 1306'da Osmanlılar, ilk defâ Ulubat tekfuruyla askerî antlaşma imzâladılar. Antlaşmaya göre; mülteci Kite Tekfuru Osmanlılara iâde edilecek, Türkler Ulubad Nehrini geçmeyecekti.

Osman Gâzinin Osmanlı arâzisini devamlı genişletmesi Bizanslıları telaşa düşürdü. Bizanslılar, İlhanlılarla akrabâlık kurarak, Osmanlı taarruzlarından kurtulmak istediler. Bizans Kayseri kızı Maria'yı İlhanlı hükümdarı Gazan Hana nişanladı. Onun ölümüyle de Olcaytu Hana nişanlayarak, kalelerini Osman Gâzinin taarruzlarından kurtarıp, Osmanlı hakimiyetindeki arâzilerin geri alınmasını ümit etti. Osman Gâzi, Bizans Kayserinin ittifak arayışı içinde olduğu zamanda da gazâlarını sürdürdü. 1307'de İznik kuşatılıp, Yalova'ya akın düzenlendi. BöyleceOsmanlılar denize ulaştı. 1308'de Marmara Denizindeki İmralı Adası fethedilip, deniz üssüne sâhip olundu. Bizans'ın Bursa ile deniz ulaşımı ve irtibatı kontrol altına alındı. İznik civârındaki Koçhisar fethedildi.

Osmanlıların Bizans hududunda tesis ettiği âdil idâre; tekfurların zulmünden, vergilerin ağırlığından bıkan Hıristiyan ahâliden başka, kumandanların da takdirini kazanmıştı. Rumlar, Osman Gâzinin idâresine sığınmaya başladı. 1313'te Harmankaya Tekfuru Mihal deOsman Gâzinin maiyetine girip, Müslüman oldu. Köse Mihal Gâzi adını alarak, pekçok muhârebeye katıldı. Osmanlı Devletine çok hizmeti geçti. Marmara sâhilinden Karadeniz istikâmetinde gazâ akınlarına devâm eden Osmanlılar, 1313'te Akhisar, Geyve, Lüblüce, Lefke, Hisarcık, Tekfurpınarı, Yenikale, Karagöz ve Yanıkçahisar kalelerini fethettiler. Bursa, Osmanlı arâzisi ortasında bırakıldı. Bursa ablukaya alınıp, Kaplıca ve Uludağ istikâmetlerine iki kale yapıldı. Kaplıca istikâmetindekinin kumandanlığına Osman Gâzinin yeğenlerinden Aktimur, Uludağ tarafındakine Balaban tâyin edilip, kalelere kumandanlarının isimleri verildi. 1313 yılından îtibâren Bursa kuşatmaya alındı. Moğol istilâsından Batı Anadolu'ya gelip, Kütahya'ya yerleşen Çavdarlı Aşîretinin Osmanlıya karşı yaptığı düşmanca hareketler, Osman Gâzinin oğlu Orhan Gâzi tarafından durduruldu. Oymahisar'da yapılan muhârebede Çavdaroğlu esir edilip, aşîretin saldırganları cezalandırıldı. 1317 yılında Orhan Gâzi ve kumandanlarından Konur Alp, Sakarya ve Karadeniz istikâmetindeki Karatekin, Ebesuyu, Karacebeş, Tuzpazarı, Kapucuk ve Keresteci kalelerini fethedip, bu mevkileri Osmanlı hâkimiyetine aldılar. Akça Koca Sakarya Nehrinin batısından İznik Kalesine kadar olan mevkiyi fethetti. Buralara, adına izafeten, Koca-eli denildi.

Osman Gâzinin, gençliğinden beri Rum ve düşman tecâvüzlerine karşı sürdürdüğü askerî hazırlığı ve mücâdelesi, devlet kurarken gerçekleştirdiği idârî ve siyâsî faaliyetler onu altmış yaşından îtibâren iyice yormaya başladı. Nikris (romatizma) hastalığından da muzdaripti. Gazâ akınlarıyla yetişip, yiğitliği, cesâreti, bilgisi ve dînine sadâkatiyle düşmanların korkusunu, Müslümanların takdirini kazanan oğlunun idâre tarzını sağlığında görebilmek için, son yıllardaki fetih hareketlerinde ve siyâsî hâdiselerde Orhan Gâziyi vazifelendirdi. 1321'de Orhan Gâziyi Mudanya, KaraTimurtaş Beyi de Gemlik seferine gönderdi. Mudanya feth edilip, Bursa ablukası daha da kuvvetlendi. Akınlara devam edilerek 1323'te Akyazı, Ayanköy, 1324'te Karamürsel, 1325'te Orhaneli denilen Atranos feth edildi. Osman Gâzi, 1314 yılından beri çevresini ablukaya alıp, kuşatma hâlinde tuttuğu Bursa'nın fethini görmek istiyordu. Orhan Gâzi 6 Nisan 1326 târihinde Bursa'yı fethedip, Osman Gâzinin ve Müslümanların arzusunu yerine getirdi. Gâzilerin akınları netîcesinde, Bolu, Kandıra, Ermenipazarı ve Devehisarı feth edildi. Bursa dâhil bütün fethedilen bölgeler îmar olunarak, sâhipsiz evler gâzilere dağıtıldı. Osmanlı teşkilât ve müesseseleri kuruldu. Hıristiyan ahâliden Osmanlı ülkesinde oturanlar, İslâm dîninin gayri müslimlerle alâkalı hukûku tatbik edilerek vergilendirildiler.

Osman Gâzinin, hastalığı Bursa'nın fethinden sonra arttı. Hocası Şeyh Edebâlî ve hanımı Mâl Hâtunun vefâtıyla hastalığı daha da şiddetlendi. Vefât edeceği zaman, oğlu Orhan Beye vasiyetnâmesi, İslâmiyete olan sevgi ve saygısını, Türk milletinin rahat ve huzurunu düşündüğünü ve insan haklarına olan gönülden bağlılığını açıkça bildirmektedir.

Vasiyetnâmenin özü şöyledir:

"Allahü teâlânın emirlerine muhalif bir iş eylemiyesin! Bilmediğini şerîat ulemâsından sorup anlayasın! İyice bilmeyince bir işe başlamayasın! Sana itâat edenleri hoş tutasın! Askerine in'âmı, ihsânı eksik

etmiyesin ki, insan ihsânın kulcağızıdır. Zâlim olma! Âlemi adâletle şenlendir ve Allah için cihâdı terk etmiyerek beni şâd et! Ulemâya riâyet eyle ki, şerîat işleri nizâm bulsun! Nerede bir ilim ehli duyarsan, ona rağbet, ikbâl ve hilm göster! Askerine ve malına gurûr getirip, şerîat ehlinden uzaklaşma! Bizim mesleğimiz Allah yoludur ve maksadımız Allah'ın dînini yaymaktır. Yoksa, kuru gavga ve cihângirlik davâsı değildir. Sana da bunlar yaraşır. Dâimâ herkese ihsânda bulun! Memleket işlerini noksansız gör! Hepinizi Allahü teâlâya emânet ediyorum."

Osmanlı sultanları, bu vasiyetnâmeye candan sarılmış, devletin 600 sene hiç değişmeyen anayasası olmuştur. Osman Gâzinin misâfir kaldığı evde **Kur'ân-ı kerîm**'e hürmeti, kurduğu Osmanlı Devletinin 623 yıl dîn-i İslâm ile idâre edilip, 620 yıllık iktidarıyla yorumlanır.

Osman Gâzi vasiyetini yaptıktan sonra 1 Ağustos 1326 târihinde Söğüt'te vefât etti. Kabri Bursa'dakiGümüşlü Kümbeddedir. Osman Gâzinin Orhan Beyden başka Alâeddîn Bey, ÇobanBey, Hâmid Bey, Melik Bey, Pazarlu Bey adında oğulları, Fatma Hâtun adında bir kızı vardı. Ölümünden sonra devletin başına oğlu Orhan Bey geçti. Osman Gâzi sâlih bir Müslüman olup, İslâm ahlâkının iyi ve güzel vasıflarına sâhipti. Az sayıdaki aşîret kuvvetleriyle, Bizans ordusunu ve tekfurlarını üst üste mağlup edip, zaferler kazanan üstün bir kumandandı. Dünyânın en uzun ömürlü hânedanını ve en büyük devletlerinden birini kurdu. Osman Gâzi kurduğu hânedanla; üç kıta, yedi iklim, her çeşit ırk, dil, din, mezhep, fikir, kültür ve medeniyetteki insanı, bünyesinde Osmanlı adı altında toplayan, Kur'ân-ı kerîm, hadîs-i şerif veİslâm âlimlerince öğülen mânevî hizmetlerin mirasçısı ve idârecilik vasfının 13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar nesillere intikalcisidir. Osmanlı Devleti şer'î meselelerini, kuruluşundan îtibâren Hanefî mezhebi hükümlerince hâlletti. Kazâ merkezlerine, şehirlere tâyin edilen kâdılar, Hanefî mezhebine göre karar verirlerdi. Osman Gâzi zamânında askerî teşkilât Oğuz töresine göre olup, aşîret kuvvetlerine dayanıyordu.

Târihçilerin, Osman Gâzi ve kurduğu devlet hakkındaki ortak fikirleri özetle şöyledir:

Türk ve İslâm târihinin en muhteşem devri Osmanlıların eseridir. Onlar, millî ve İslâmî mefkûrelerinin dâhiyâne terkibi, siyâsî istikrar ve sosyal adâletleri sâyesinde üç kıtanın ortasında ve Akdeniz havzasında, beşer târihinde nizâm-ı âlem dâvâsının en kudretli temsilcileri olmuşlardır.

Osmanlı hânedanı, dünyâda hiçbir âileye nasîb olmayan büyük ve dâhî pâdişâhları bir biri ardından yetiştirmekle, bu devlete yalnız en büyük hayâtiyeti bahşetmedi. Onu millî, İslâmî ve insânî idealler çerçevesinde milletin kalbini kazanarak cihân hâkimiyeti düşüncesinin de en sağlam teşkilâtı hâline getirdi. İslâm dîninin, beşeriyeti saâdete, adâlete ve insanlığa eriştirmek için îlân ettiği yüksek esaslar ve dünyâ nizâmı mefkûresi, Eshâb-ı kirâmdan sonra en ileri derecesine Osmanlı devrinde ulaşmıştır.

Osmanlı sultanları ilmi ve ilim adamlarını memleketlere sâhip olmaktan üstün tuttular. Kemâl sâhibi ilim erbâbını dâimâ takdir edip onlara rağbet gösterdiler. Pâdişâhlar, savaşta ve barışta, kânunların düzenlenmesinde, dînin bildirdiği hükümlere sâdık kalmakla yükselip kuvvetlendiler. İşlerinde âlimlerle istişâre eylediler. Devlet nizamlarının hazırlanıp, düzenlenmesini ve teftişini onlara havâle edip, idârî mesûliyetlere onları da dâhil ettiler. Bunun için Osmanlı Devletinde ulemâ sınıfı, hürmetli bir mevkideydi. Bu yüzden korkutmaya dayanmaktan çok, adâleti yerleştiren kânunlar yapıldı.

Osmanlı Devleti, kavimler, dinler ve mezhepler arasında sağlam bir âhenk, halk kitleleri arasında hiçbir fark ve tezâda müsâade etmemekle, dünyâ târihinde milletlerarası en kudretli ve cihânşümûl bir siyâsî varlık teşkil etti. Osmanlı Devleti ve sultanlarının dâvâları da kendi tâbirleriyle "Nizâm-ı âlem" üzerinde toplanıyor, koca devletin hikmet-i vücûdu ve cihâdı da, bu millî, İslâmî ve insânî esaslara bağlı bulunan bir cihân hâkimiyeti düşüncesine dayanıyordu. Bu düşünce, gerçekten Türk-İslâm târihinde en yüksek derecesini bulmuş ve müstesnâ bir kudret kazanmıştı. Bu büyük siyâsî varlık, eski ve yeni devletlerden farklı olarak, ne dışta istilâ tehditlerine ve ne de içeride çeşitli ırk, din, mezhep mensupları ve grupların huzursuzluk endişelerine mâruz bulunuyordu. Osmanlı cihân hâkimiyeti ve dünyâ nizâmı ideâli, şüphesiz millî şuur ve uyanış yanında asıl kaynağını İslâm dîni ve noun cihâd rûhundan alıyordu. Şeyh ve evliyânın himmetleriyle yükselen gazâ rûhu, küçük Söğüt kasabasından Bursa'ya ve bu medeniyet merkezinden de Rumeli'ne yayılıyordu. Bu aradaOsmanlı Devletinin kuruluş ve cihâd rûhunun yükselişinde tasavvuf da büyük kudret kaynağı idi. Gerçekten de Osmanlı Devletinin kuruluş ve yükselişinde tasavvuf tarîkatleri, şeyhler, velîler ve dervişler birinci derecede rol oynamıştır. Osman Gâzi ve haleflerinin etrâfı din adamları ve evliyâ ile dolmuş ve daha ilk günden Osmanlı akınları gazâ mâhiyetini almıştır.

Nitekim Osman Gâzi, dâmâdı olduğu büyük tasavvuf âlimi Şeyh Edebâlî'ye intisâb ederek her hususta onunla istişârede bulunurdu. Kendisinden sonra gelecek Osmanlı sultanlarına da İslâm âlimlerine hürmet edilmesini, onlara her türlü kolaylığın gösterilmesini ve her işte kendilerine danışılmasını tavsiye etti. Bu vasiyete lâyıkıyla uyan Osmanlı sultanları, fethettikleri yerleri medrese, zâviye, imâret, dârülkurrâ ve türbelerle kutsîleştirmişler, buralarda yetişen âlimlerle dünyâya İslâmiyeti yaymışlar, asırlarca maddî ve mânevî güç ve emeklerini bu uğurda harcamışlardır.

OSMAN HAN-II;

Osmanlı sultanlarının on altıncısı ve İslâm halîfelerinin seksen birincisi. Babası Sultan Birinci Ahmed Han, annesi Mahfiruz Hadîce Sultandır. 1604 senesinde İstanbul'da doğdu. İyi bir eğitimle yetiştirildi. Arapça, Farsça, Latince, Yunanca, İtalyanca gibi doğu ve batı dillerini öğrendi. Kuvvetli bir edebiyât, târih, coğrafya ve matematik tahsili gördü. 26 Şubat 1618 günü babasının yerine tahta geçen amcası birinci Mustafa'nın rahatsızlığı yüzünden tahtı bırakmaya mecbur olması üzerine Osmanlı sultânı oldu.

İkinci Osman'ın tahta çıkışının ilk aylarında İran ile barış antlaşması imzâlanarak harbe son verildi. 1620 yazında Halil Paşa kumandasındaki Osmanlı donanması İyonya Denizini kuzeye doğru geçerek Otranto Boğazında Adriyatik'e geldi. Dıraz üssünde iki İtalya gemisini ele geçirdi. Daha sonra batıdan doğuya doğru Adriyatik Denizine geçerek Manfredonia Körfezine girdi ve İtalya'ya asker çıkardı. Kısa sürede Manfredonia liman ve şehrini fethetti. Halil Paşa bu zaferini Pâdişâha ve husûsî bir mektupla da şeyhi Üsküdarlı Azîz Mahmûd Hüdâi hazretlerine bildirdi ve çok hayır duâ aldı.

Bu sırada Boğdan Voyvodası Gratiani Osmanlıya karşı cephe almıştı. İhâneti üzerine azledilen Gratiani Lehistan'a sığındı ve büyük destek gördü. Bu devletten aldığı 50-60 bin kişilik bir kuvvetle Osmanlı topraklarına saldırdı. Ancak Özi Beylerbeyi İskender Paşa, süratle harekete geçip bu kuvvetleri Turla Nehrini geçerken imhâ etti. Düşman ordusundan 120 top ile arabalar dolusu zahîre ganîmet olarak alındı.

Diğer taraftan Sultan Osman, Lehistan'ı ele geçirip, Baltık Denizine çıkmak, orada bir donanma kurarak, Atlas Okyanusuna geçip Avrupa Hıristiyanlığını, hem Akdeniz hem okyanus donanmalarıyla çember içine almak gâyesiyle 21 Mayıs 1621'de Cumâ namazını kıldıktan sonra sefere çıktı. 1 Eylül 1621'de Hotin önüne varıldı ve kale derhâl kuşatma altına alındı. 35 gün devâm eden muhârebelerde kale birkaç defâ düşmek durumuna geldiyse de yeniçerilerin itâatsizliği ve devlet adamlarının arasındaki geçimsizlikler, kesin netîcenin elde edilmesine mâni oldu. Ancak Nogay tatarlarının beyi Kantemir Mirzâ ile Kırım Hânının oğlu Nûreddîn, Lehistan içlerine kadar akınlarda bulunarak pekçok ganîmetle döndüler. Netîcede kış mevsiminin gelmesi üzerine Lehistan'la barış yapılarak geri dönüldü.

Lehistan Seferinde tam muvaffakiyet elde edemeyen Sultan, bunun sebebinin askerlerin gayretsizliği olduğuna inanıyor ve bâzı ıslâhâtlar yapmak istiyordu. Kapıkulu ocaklarını kaldırarak, yerine Anadolu, Sûriye ve Mısır Türklerinden müteşekkil, sâdece askerlikle uğraşan, pâdişâhın emirlerine itâat eden bir ordu kurmak istiyordu. Aynı zamanda saray, harem ve ilmiye teşkilâtlarında da esaslı değişiklikler düşünüyordu. Ancak onun bu ıslâhât fikirlerine kapıkulu ocakları açıkça karşı çıkıyor, ilmiye sınıfı da çok çekimser davranıyordu. Nitekim Osman Hanın hacca gitme arzusunu bahâne eden yeniçerilerle sipâhiler ayaklandılar. Öncelikle Osman Hanın hacca gitmekten vazgeçmesi isteğiyle başlatılan isyân, daha sonra bâzı devlet adamlarının kellesinin istenmesiyle büyüdü. Netîcede isyan Sultan Osman Hanın hal'i ve Sultan Mustafa'nın ikinci defâ tahta geçirilmesiyle son buldu.

İsyan sırasında Sultan Osman'ı ele geçiren câniler, revâ gördükleri ağır ve kötü sözlerle Orta Câmiye götürerek orada hapsettiler. Genç pâdişâhın mâruz kaldığı hakâretin haddi hesâbı yoktu. Yaptıkları ezâ ve cefâ onu boynu bükük ve perişan bir hâle koymuştu. İkinci Osman Han, kendisine eziyet eden ocak ağalarına karşı; "Dün sabah pâdişâh-ı cihân idim, şimdi uryân kaldım; merhamet edip hâlimden ibret alın; dünyâ size dahi kalmaz; hangi pâdişâhın kulları pâdişâhlarına bu ihâneti ettiler." diyerek yalvardı ise de, bu sözlerin câniler üzerinde hiçbir tesiri olmadı.

Orta Câmide Genç Osman'ın muhâfazasına Haseki Sarı Mehmed Ağa tâyin edildi. Yeniçeriler, Sultan İkinci Osman'ın hayâtına dokunulmayarak kafes hayâtı yaşamasını istiyorlardı. Nitekim, çok hâin bir kimse olan yeni Sadrâzam Dâvûd Paşa onu öldürtmek için cebeci başına emir verince, yeniçeri ağaları mâni oldular. Osman Han hayâtına kasd eden Dâvûd Paşaya; "Behey zâlim, ben sana neyledim? İki defâ mûcib-i katl cürmünü affedip öldürmedim, mansıb verdim, bana gadrin nedir?" diye bağırdı.

Buna rağmen, Dâvûd Paşa, cumâdan sonra en güvendiği adamları olan cebecibaşı ile kalender uğrusu denen zâbite, Sultan Osman'ı Yedikule'ye götürerek boğmalarını emretti. Eski sultanın Yedikule'ye götürülüşünü seyretmek üzere yollara biriken halk, o târihe kadar görülmemiş kalabalığı teşkil ediyordu.

Yedikule'ye gelindiği zaman vakit akşama yaklaşıyordu. Dâvûd Paşanın emriyle oraya kadar gelen binlerce asker dağıldı. Daha sonra Dâvûd Paşa, cebecibaşına ve kalender uğrusuna dönerek; "Yanınıza sekiz cellâd alıp, Osman'ın işini bitirin. Yarına kalmasın." dedi.

Sultan Osman, günlerden beri perişân vaziyette, aç ve uykusuz olduğu hâlde kendisini son nefesine kadar müdâfaa etmeye karar vermişti. On cellâdın ilk hücûmu netîce vermedi. Bire on nisbet olmasına rağmen, cellâtlar, silâhsız pâdişâhla mücâdele edemeyeceklerini anladılar. Kementten başka silâh da kullanmak istemiyorlardı. Çünkü hânedândan olanın kanı akıtılamazdı. Buna rağmen, dışarıdan balta alan cellatlara genç sultan, büyük bir ustalıkla karşı koydu. Fakat arkasından gelen bir cellat, baltası ile

omuzuna vurarak fenâ şekilde yaraladı. Bu durumu fırsat bilen cebecibaşı kemendi Osman Hanın boynuna geçirdi ve yere düşürdü. Diğer câniler de üzerine yüklenerek genç pâdişâhı şehit ettiler (20 Mayıs 1622). Şehit Sultanın cenâzesi o gece Topkapı Sarayına götürüldü. Ertesi gün yapılacak cenâze törenine hazırlandı. Öğle namazından sonra kılınan cenâze namazını müteâkip Sultanahmed Camiinde babasının türbesine defnedildi.

Genç Osman'ın şehit edilmesi târihimizin en acıklı olaylarındandır. GençOsman'ın öldürülmesi, Anadolu'da bâzı isyânların çıkmasına sebep oldu. Millet, pâdişâhın öldürülmesini hiçbir zaman hazmedemedi ve onun kâtillerini nefretle andı.

Sultan İkinci Osman Han güneş yüzlü, heybetli, yüksek himmet sâhibi, bahadır bir pâdişâhtı. Fevkalâde iyi bir binici, silâh ve harp âletlerini kullanmakta pek mâhirdi. Şecâat ve binicilikte akranı pek az olup, şirin çehreli ve güzel tavırlıydı. Gençliğinin en parlak günlerinde tahta çıkıp, tecrübeli, akıllı ve sâdık bir yardımcıya mâlik olmayışı, kendisine bu hâzin sonu hazırlamıştı. Yazmış olduğu şu beyt onun ıslâhat ve düşünceleri ile muhâliflerinin durumunu çok güzel ifâde etmektedir.

Niyyetim hidmet idi saltanat ü devletime
Çalışır hâsid ü bedhâh ecel nekbetime

Sultan Genç Osman dînî ve fennî ilimlerde âlimdi. Fârisi mahlasıyla yazdığı şiirlerinin toplandığı **Dîvân**'ı vardır.

OSMAN HAN-III;

Osmanlı sultanlarının yirmi beşincisi velslâm halîfelerinin doksanıncısı. Sultan İkinci Mustafa Hanın oğlu olup, 2 Ocak 1699'da Şehsüvar Sultandan doğdu. Şehzâdeliğinde mükemmel bir eğitim görerek büyüdü. Zamânını, din, edebiyât ve tıb kitaplarını okuyarak kendisini yetiştirmekle geçiren Üçüncü Osman, 13 Aralık 1754 târihinde ağabeyi Birinci Mahmûd Hanın vefâtı üzerine sultan oldu.

Sultan Üçüncü Osman, 2 Ocak 1755'te Eyüp Câmiinde kılıç kuşandı. O devre kadar, yeni pâdişâh tahta çıktığı zaman mukâtaa, timar ve zeâmet sâhiplerinin beratları yenilenerek bir cülûsiye vergisi alınırdı. Hazîne dolu olduğu için, Sultan Osman bu vergiyi affetti. Ayrıca emeklilere de cülûs bahşişi dağıttı. Sultan Üçüncü Osman'ın tahta çıktığı 1755 kışı çok şiddetli geçti.Haliç dondu ve deniz yol oldu.

Osman Hanın saltanatı huzur ve sükûnla başladı. Belgrad Muâhedeleriyle başlayan sulh dönemi devâm etti. Rus sınırındaki bâzı olaylar, Rusya ile bir ihtilâfa yol açacak gibi göründü ise de, iki tarafta da sulh bozulmadı. Hudutlarda bâzı ayaklanmalar oldu. Mısır'da Memlûkler başkaldırdılarsa da olaylar kısa sürede bastırıldı. Üçüncü Osman Han bu olaylarda ihmâli görülen Vezîriâzam Bahir Mustafa Paşayı azlederek yerine Birinci Mahmûd zamânında iki defâ sadrâzamlık yapmış olan Hekimoğlu Ali Paşayı getirdi (15 Şubat 1755). Fakat Hekimoğlu, kısa bir süre sonra sadâretten alınarak, yerine başdefterdâr Nâilî Abdullah Paşa getirildi. Nâilî Abdullah Paşa da üç ay gibi kısa bir süre sonra azledilerek yerine Silâhtar Bıyıklı Ali Paşa tâyin edildi. Bu sırada İstanbul târihinin en büyük yangını oldu. 28 Eylül 1755'te Hocapaşa semtinde çıkan yangın, dört kola ayrılarak büyük bir âfet hâline geldi. Yaklaşık otuz altı saat süren yangın sonunda Paşakapısı da yandığından, sadâret dâiresi bir müddet Kadırga Limanındaki Esmâ Sultan Sarayına nakledildi.

Sadrâzam Silâhtar Ali Paşanın rüşvet aldığını anlayan Sultan Üçüncü Osman, Ali Paşayı 25 Ekim 1755'te görevden azlederek cezâlandırdı ve yerine Yirmisekiz Çelebizâde Saîd Mehmed Efendiyi getirdi. 6 Temmuz 1756'da, Sultan Üçüncü Osman devrinin ikinci büyük yangını oldu. Bu yangın İstanbul'un dörtte üçünü kül hâline getirdi. Cibâli taraflarında başlayan yangın, on üç kola ayrıldı. Unkapanı, Süleymâniye tarafları, Vefâ'dan îtibâren Şehzâdebaşı, eski yeniçeri odaları, Langa tarafları, Zeyrek, Saraçhâne, Etmeydanı, Aksaray, Dâvutpaşa İskelesi, Fâtih, Sultanselim, Ali Paşa Çarşısı, Ayakapısı semtleri harâbe hâline geldi. Yangının ardından, İstanbul'un yeniden inşâsı için büyük bir îmâr faaliyeti başladı.

Sultan Üçüncü Osman Han pâdişâhlığının üçüncü senesinde, 29 Ekim 1757'de vefât etti. Yeni Câmi yanındaki kardeşi Birinci Mahmûd Hanın türbesine defnedildi.

Sultan Üçüncü Osman, fakirlere, düşkünlere çok acıyıp, onlara karşı dâimâ cömert ve şefkatli davranırdı. Tebdil-i kıyâfetle İstanbul'da dolaşıp, halkın dertleriyle bizzat alâkadar olurdu. Haksızlıkların önüne geçip, tâmiri mümkün olanları tâmir ederdi. Müslim ve gayri müslimlerin kıyâfet ve nizâmını ve davranışlarını dikkatle tâkip etti. Yalan ve rüşvetle amansız bir şekilde mücâdele etti. Kim olursa olsun rüşvetçiyle yalancıyı aslâ affetmedi. Kadınların dikkat çekici kıyâfetlerle sokağa çıkmalarını yasakladı. Îmâr faaliyetlerine önem vererek Üsküdar'da İhsâniyye Câmii ve İhsâniyye Mescidini yaptırdı. Ağabeyi Birinci Mahmûd Hanın başlattığı câmi inşâsını bitirerek Nûru Osmâniye adı ile ibâdete açtı. Câminin yanına medrese, kütüphâne, imâret, sebil ve çeşme de yaptırıp tâmirâtı ve masraflarının karşılanması için vakıflar tesis ettirdi. Midilli Adası Sığrî Limanında, Malta korsanlarına karşı bir kale inşâ edilerek

tahkim edildi. Bâbıâlînin inşâsı tamamlandı. Ahırkapı Feneri de Sultan Üçüncü Osman devrinde yapıldı.

OSMAN HULÛSİ ATEŞ;

imam-hatip ve şâir. 1917 yılında Malatya'nın Darende ilçesinde doğdu. Babası Şeyhzâdeoğlu sülâlesinden Hasan Feyzi Efendi, annesi Fâtıma Hanımdır. İsmi Osman Hulûsi, soyadı Ateş'tir. Halk arasında "Hulûsi Efendi" diye meşhur olmuştur.

Zamânının imkânsızlıkları içinde ancak ilkokul tahsili yapabilmiş olan Osman Hulûsi Ateş, babası Hasan Feyzi Efendiden dînî terbiye ve tahsil gördü. Arapça, Farsça ve edebiyat bilgilerini ilerletti. Marangozluk yaptı ve biraz da ticâretle uğraştı. İmam-hatip oluncaya kadar geçimini daha çok kitap ciltlmek sûretiyle temin etti. 1945'te babası vefât edince Şeyh Hamîd-i Velî Câmii imam-hatîbi oldu. Bu vazifeyi emekli oluncaya kadar sürdürdü. Bu vazîfesi sırasında insanlara vaaz ve nasîhatlerde bulundu. Sivaslı Ehramcızâde İsmâil Hakkı Toprak'ın sohbetlerinde bulundu ve onun ölümünden sonra vazifesini yürüttü.

Câmii, Kur'ân-ı kerîm kursu ve türbe yapımından, yol ve köprü inşaatına, sulama projelerinden lise ve endüstri meslek lisesine, kütüphâne ve fabrika açılmasına kadar uzanan çeşitli hizmetlerde önderlik yaptı. 1986 yılında kendi adıyla anılan bir vakıf kurdu. Sosyal ve kültürel faaliyetlerinden dolayı devlet yetkililerinin iltifatlarına kavuştu. 14 Haziran 1990'da İstanbul'da vefât etti.

Cenâzesi özel uçakla Kayseri'ye oradan da karayolu ile Darende'ye getirildi. Kalabalık bir cemaatin katıldığı cenâze namazını oğlu Hamid Hamideddin Efendi kıldırdı. Şeyh Hamîd-i Velî Câmii avlusundaki Ahfad mezarlığına defnedildi. Türkçenin yanısıra Arapça ve Farsçayı da bilen Osman Hulûsi Ateş, yazılı olarak henüz basılmamış bir **Mektubât** ile 350 sayfalık **Divân-ı Hulûsî Darendevî** adlı bir eser bırakmıştır.

OSMÂN-I ZİNNÛREYN;

Eshâb-ı kirâmın en büyüklerinden ve Peygamberimizin dâmâdı, üçüncü halifesi. 577 senesinde Mekke'de doğdu. Babası Affân olup, Kureyş kabîlesinin Benî Ümeyye kolundandır. Annesi ise Ervâ binti Küreyz'dir. Hem ana hem baba yönünden soyu, Abdülmenaf'ta Peygamber efendimizin temiz nesebiyle birleşir. Dünyâdayken Cennetle müjdelenen on kişiden biridir. Hazret-i Rukayye'den Abdullah isminde bir oğlu olmuş, bu sebeple Ebû Abdullah künyesiyle tanınmıştır.

Osmân-ı Zinnûreyn, ilk Müslüman olanların beşincisidir. Müslüman olmadan önce ticâretle uğraşırdı. Zengin bir tüccar olup, mükemmel ve zarif bir cemiyet insanı idi. Kabîlesi arasında geniş bir çevresi ve büyük îtibârı vardı. İslâmiyet gelmeden önce, hazret-i Ebû Bekr ile yakın arkadaş ve dost idi. Ona karşı içten bir sevgi besler, iş husûsunda da görüşüp konuşurlardı. O da hazret-i Ebû Bekr gibi câhiliyye devrinin her türlü kötülüklerinden uzak durmuştur. Ebû Bekr Müslüman olduktan sonra o da onun teşvikiyle Müslüman oldu. Müslüman oluşunu kendisi şöyle anlatır:

"Benim bir teyzem vardı. Kâhindi. Bir gün onun evine varmıştım. Bana dedi ki: "Sana bir hâtun nasip olacak ki, ne sen ondan önce bir hâtun görmüş olursun, ne de o, senden önce bir erkek görmüş olur. Güzel yüzlü ve zâhide bir hâtun olup, bir büyük peygamber kızı olsa gerektir." Ben, teyzemin bu sözüne hayret ettim. Yine bana dedi ki: "Bir peygamber geldi. O'na gökten vahy nâzil oldu." Ben dedim ki: "Ey teyzem, böyle bir sır, şehirde hiç duyulmadı. O hâlde bu sözü açık söyle." O zaman dedi ki; "Abdullah'ın oğlu Muhammed'e peygamberlik geldi. Halkı dîne dâvet eder. Çok zaman geçmez ki, O'nun dîniyle âlem nûrlanır. O'na karşı gelenin başı kesilir."

Teyzemin bu sözleri, bana çok tesir etti. Endişeye düştüm. Ebû Bekr ile, aramızda büyük bir dostluk vardı. Birbirimizden hiç ayrılmazdık. Bu meseleyi görüşmek üzere, iki gün sonra, hemen Ebû Bekr'in yanına gittim. Teyzemin söylediklerini O'na söyledim. Ebû Bekr bana dedi ki: "Yâ Osman! Sen akıllı bir kimsesin. Hiç görmez ve işitmez ve bir şeye fayda ve zarar vermez olan birkaç taş tanrılığa nasıl lâyık olur?" Ben; "Doğru söylüyorsun, teyzemin sözü gerçektir." dedim."

Hazret-i Ebû Bekr, hazret-i Osman'a İslâmiyeti anlattıktan sonra O'nu Resûlullah'ın huzûruna götürdü. Peygamber efendimiz hazret-i Osman'a şöyle buyurdu: **"Yâ Osman! Hak teâlâ seni Cennete misâfirliğe dâvet ediyor. Sen de icâbet eyle** (kabul et)**. Ben bütün insanlara hidâyet rehberi olarak gönderildim."** Hazret-i Osman, Resûlullahın yüksek hâlleri ve güler yüzle söylediği sözler karşısında kendinden geçip, büyük bir şevk ve teslimiyetle; "Eşhedü en lâ ilâhe illallâh ve eşhedü enne Muhammeden abduhü ve resûlüh." deyip Müslüman oldu. Sonra da daha önce Şam'a gittiği sırada gördüğü bir rüyâyı şöyle anlattı: "Ya Resûlallah! Biz Muân ile Zerkâ denilen yer arasındaydık, bir ara orada uyumuştuk. O sırada; "Ey uyuyanlar! Uyanın! Ahmed Mekke'de zuhûr etti." diye nidâ eden bir ses işittik. Mekke'ye gelince de sizin Peygamber olarak gönderildiğinizi öğrendik."

Hazret-i Osman Müslüman olduktan sonra, diğer Müslümanlar gibi o da çeşitli işkencelere uğradı. Bilhassa amcası tarafından çok işkence yapıldı. Müslüman olduğu için amcası, onu iple belinden ağaca bağlayıp, yoruluncaya kadar kırbaçla döverdi. O bütün bu işkencelere sabreder hep kelime-i şehâdet okurdu. Müslüman olduktan sonra, Peygamberimizin kızı Rukayye ile evlendi. Peygamberimizin kızları Rukayye ve Ümmü Gülsüm daha önce Ebû Leheb'in oğullarıUtbe ve Uteybe ile nişanlanmışlardı. Peygamberimiz, insanları Müslüman olmaya dâvete başlayınca, Ebû Leheb düşmanlık etmeye başladı. Oğulları da düşmanlık edip, Resûlullah'ın kızlarını almaktan vazgeçtiler. Böylece Resûlullah'ı sıkıntıya düşürmek istediler. Bunun üzerine vahy gelerek Rukayye hazret-i Osman'a nikah edildi.

Hazret-i Osman Müslüman olunca, müşrikler tarafından yapılan işkencelere uzun zaman tahammül edip, Habeşistan'a hicret etmeye izin verilince hanımı Rukayye radıyallahü anhâ ile Habeşistan'a hicret etti. Böylece Habeşistan'a ilk hicret eden Müslümanlardan oldu. Bir müddet sonra Mekke'ye dönüp, ikinci olarak tekrar Habeşistan'a hicret etti. Bu ikinci hicretten sonra da Mekke'ye dönüp, son olarak Medîne'ye hicret etti. Böylece dîni uğruna üç kere hicret etti.

Medîne'ye hicretten sonra Eshâb-ı kirâm arasında en zengini hazret-i Osman idi. Hicretin ilk günlerinde su sıkıntısı çekilmişti. Hazret-i Osman bir Yahûdî tarafından suyu parayla satılan Rûme kuyusunu o zamanki parayla kırk bin dinara satın alıp, Müslümanların su ihtiyacını karşılamak için vakfetti. Bedir Savaşı hâriç bütün savaşlarda bulundu. Hudeybiye Antlaşmasında Mekke'ye elçi olarak gönderildi. Tebük Seferinde on bin kişilik İslâm ordusunun, bütün ihtiyaçlarını karşılayıp donattı. Ayrıca bin altın da para yardımında bulundu. Bütün malını İslâmiyetin yayılması, insanların kurtulması, saâdete kavuşması için Allah yolunda harcadı.

Bedir Savaşı yapıldığı sırada, Peygamberimizin kızı olan, hanımı hazret-i Rukayye'nin ağır hasta olması sebebiyle, Bedir Savaşına katılmasına izin verilmedi. Zafer haberi geldiği gün hazret-i Rukayye vefât etti. Hazret-i Osman'ın Rukayye'den, Abdullah adında bir oğlu olup, hicretin dördüncü yılında altı yaşında vefât etti. Peygamberimiz, kızı Rukayye'nin vefâtından sonra diğer kızı Ümmü Gülsüm'ü hazret-i Osman ile evlendirdi. Böylece Peygamberimizin iki kerîmesiyle evlenme nîmetine kavuştuğu için, iki nur sâhibi mânâsına "Zinnûreyn" denildi. Hicretin dokuzuncu yılında Ümmü Gülsüm de vefât edince Peygamberimiz; **"Yâ Osman bir kızım daha olsaydı, onu da sana verirdim."** buyurdu.

Hazret-i Osman, Peygamberimizin vahiy kâtiplerindendi. Güzel yazar, güzel konuşur ve çok kuvvetli bir hatipti. Dâimâ Kur'ân-ı kerîm okur, ondan çeşitli meseleler çıkarırdı. Kur'ân-ı kerîmi hıfzı (ezberi) çok kuvvetliydi. Namazda bir rekatte bütün Kur'ân-ı kerîmi okuyan dört kişiden biri de odur. Çok okuduğu için iki mushaf elinde eskimiştir.

İslâmiyet yayılmaya başlayınca, her taraftan Müslümanlar çoğalıp Medîne'ye geliyordu. Peygamber efendimizin mescidi dar gelmeye başlamıştı. Bunun üzerine Resûlullah; **"Bizim mescidimizi bir zırâ olsun genişleten Cennete gider."** buyurdu. Hazret-i Osman; "Yâ Resûlallah, malım mülküm sana fedâ olsun. Mescidi genişletme işini üzerime alıyorum." dedi. Mescidi kırk zırâ (20 metre) genişletti ve bütün masraflarını karşıladı. Bunun üzerine Tevbe sûresinin; **"Allah'ın mescitlerini ancak, Allah'a, âhiret gününe inanan, namaz kılan, zekat veren ve yalnız Allah'tan korkan kimseler tâmir eder. İşte hidâyet üzere bulunanlardan oldukları umulanlar bunlardır."** meâlindeki on sekizinci âyeti nâzil oldu.

Ekseriyetle Peygamberimizin yanından ayrılmadı. Vedâ Haccında da Resûlullah efendimizle berâberdi. Peygamberimizin vefâtından sonra hazret-i Ebû Bekr'e bîat edip onun halîfeliği sırasında meşveret meclisinde bulundu. Ebû Bekr-i Sıddîk'in kendisinden sonra hazret-i Ömer'in halîfe olmasını bildirdiği ahitnâme hazret-i Osman tarafından yazılıp hazırlandı. Hazret-i Ömer'in yaralandığında, içlerinden birini kendisinden sonra halîfe seçmeleri için tâyin ettiği altı kişiden biriydi. Bu heyet tarafından hicretin 24. yılında (m. 644) senesinde Muharrem ayının birinci günü halîfe seçildi ve bîat olundu.

12 sene hilâfet makâmında kalan Osman radıyallahü anh cesurdu. Hiçbir felâket karşısında sarsılmamıştır. Bunun için halîfeliği de başarılı geçmiştir. Bilhassa halîfeliğinin ilk yılları. İslâm târihinde altın bir devir teşkil eden Ebû Bekr ve Ömer radıyallahü anhümâ devirlerinin bir devamıydı. Devrinde birçok fetih yapılmıştır. Horasan, Hindistan, Mâverâünnehr, Kafkasya, Kıbrıs Adası ve Kuzey Afrika'nın birçok yeri, onun devrinde İslâm topraklarına katılmıştır.

Yine onun halîfeliği sırasında Şam'da vâlilik yapan hazret-i Muâviye komutasındaki ordu Kıbrıs Adasını alarak Akdeniz'de önemli bir mevki elde etti. O zaman Bizans'ın hükümet merkezi olan İstanbul'da hazret-i Muâviye tarafından kuşatıldı.

Hazret-i Osman herkese lâyık olduğu vazifeyi verirdi. Onun tâyin ettiği vâlileri, emirleri, onu sevmekte ve emirlerini yapmakta, askerlikte ve memleketleri fethetmekte, çalışkanlıkta en seçme kimselerdi.

Onun zamânında İslâm memleketleri batıda İspanya'ya kadar, doğuda Kabil ve Belh'e kadar genişletildi. İslâm orduları denizde ve karada büyük zaferler kazandı.

Hicaz'daki ve Irak'taki bakımsız yerleri, güvendiği kimselere ve yakınlarına verip, zirâat âletleri de temin ederek çalıştırırdı. Millete çok toprak kazandırarak zirâatı geliştirip, bağlar, meyve bahçeleri yetiştirdi. Kuyular kazdırıp, kanallar açtırdı. Arabistan'ın kuru toprakları onun zamânında en bereketli yerler gibi olmuştu. Emniyet ve huzur da böylece kendiliğinden meydana gelmişti. Hanlar misafirhâneler yapılmıştı. Ticâret ve nakliyatta kolaylık da, bunlara bağlı olarak gelişmişti. Mal, servet artıp iş hayâtı canlandı. Onun zamânında Medîne'de tarla sürmeyen, bağ yetiştirmeyen kimse kalmadı. Bu bereketi ve huzûru gören Eshâb-ı kirâm, hazret-i Osman'ı çok takdir ettiler. Hazret-i Osman'ın hizmetlerinden biri de hazret-i Ebû Bekr'in biraraya toplattığı Kur'ân-ı kerîm nüshasından, altı nüsha daha yazdırıp, büyük İslâm merkezlerine göndermesidir. Bu bakımdan ona Nâşir-ül Kur'ân (Kur'ân'ın yayıcısı) denilmiştir. Hazret-i Ömer'in hilâfeti zamânı olan on sene ile İmâm-ı Osman'ın on iki senesinden ilk altısı, refâh ve istirahatla geçerek, İslâm memleketlerinin hepsinde dînî hükümler uygulandı ve İslâm dünyâsı çok genişledi. Hattâ, bütün Arabistan ve Afrika'nın büyük bir kısmı, İslâm memleketinin bir parçası olmuş, Trablusgarb, Fizan, Bingazi, Tunus, Cezayir, Fas, Merakeş, Dimyat, Zeyyad, Aden, San'a, Asir, Bahreyn, Hadramût, Katif, Necd, bütün Irak, ve Sind, Semerkand, Hive, Buhârâ ve Türkistan, İran, Kafkasya İslâmın idâresi altına girerek, İslâm sancağı, İstanbul surlarının önüne kadar götürülmüştü. Fethedilen memleketlerin ahâlisi de seve seve Müslüman olmakla şereflendiklerinden İslâm nüfûsu pek artmış, milyonları aşmıştı. Bu kadar genişlik ve çokluk sebebiyle fikirlerde ayrılık çoğalmış, düşünüş tarzları, idrâk şekilleri arasında farklılıklar baş göstermişti. Müslüman şekline giren münâfıkların körüklemesiyle halîfeye karşı çıkan isyan yüzünden hazret-i Osman'ın hilâfetinin son altı senesi karışık ve gürültülü geçti. Yahûdîler ve diğer İslâm düşmanları, çeşitli ihtilaflar çıkararak, fitne ve fesadı yaymak teşebbüsüne geçtiler. Fitnenin ve fesadın en büyük kaynağı Mısır'da idi. Buradaki fitne hareketini, Yemenli bir Yahûdî olan Abdullah ibni Sebe adındaki bir münâfık yapıyordu. Her tarafa yerleştirdiği adamları ile temas hâlinde olup, fitnenin yayılması için her yola başvuruyordu. İslâmiyeti içerden yıkmak için faaliyete geçen Abdullah ibni Sebe, önce Basra ve Kûfe'de gizli teşkilât kurdu. Daha sonra Medîne'ye gelip, orada bir takım fitne ve karıştırıcılık faaliyeti göstermek istediyse de, tutunamayıp, Mısır'a kaçtı. Mısır'da yıkıcı faaliyetlerini devam ettirmek üzere, kendisi gibi fitneci kimseleri etrâfına topladı ve faaliyete geçti. Burada fitnenin ilk tohumlarını atıp, Sebeiyye fırkasını ortaya çıkardı. Kurduğu gizli teşkilâtla, câhil ve başıboş Mısır kıbtilerini aldatarak bir çapulcu alayı topladı. Âsilerden on üç bin kişi, Medîne-i münevvere şehrini sarmaya kadar ileri gidip, halîfeye, hilâfetten çekilmesini teklif etmişlerdir. İmâm-ı Osman ise; "Server-i âlemin bana giydirdiği elbiseyi, elimle çıkarmam." buyurdu ki, Sahâbe-i kirâmın hepsinin ve Tâbiîn-i kirâmın ictihatları da böyle idi.

Fakat, âsiler iknâ edilemedi. Hicretin otuz beşinci senesinde Medîne'ye gelerek, halîfenin evini kuşattılar, Muhâsara, kırk gün devam etti. Hazret-i Hasan ve Hüseyin ile hazret-i Talha, halîfe-i müslimînin kapısında nöbet tuttular. Nihayet âsiler, komşu duvarından aşarak içeriye girdiler. Hazret-i Osman oruçlu olup, Kur'ân-ı kerîm okuyordu. Âsilerden Mısırlı Gâfiki, Halîfe'nin üzerine atılıp şehit etti. Bu arada hanımı Nâile'nin de parmakları kesildi. Hazret-i Osman böylece âsiler tarafından şehit edildi. Âsiler, Halîfenin evini soydular. Devlet hazinesi olan beytülmâlı da yağma ettiler. Âsiler, Medîne-i münevvereyi kana buladılar. Halîfenin cenâzesi, üç gün defnedilemedi. Nihâyet Zübeyr on yedi kişiyle cenâze namazını kıldıktan sonra, Bakî Mezarlığına defnettiler. Şehit olduğu zaman 82 yaşında bulunuyorlardı.

Hazret-i Osman'ın şehit edilme haberi, İslâm ülkesinde büyük üzüntüye yol açtı. Her tarafta büyük bir huzursuzluk ve hüzün başladı. İslâm düşmanları fitneyi çıkarmışlar, kinlerini kusmuşlardı. Hazret-i Osman'ın şehit edildiği zamâna kadar tam bir birlik içinde olan Müslümanlar arasında bâzı kimseler ayrılarak şii, hârici gibi fırkalara bölündüler. Peygamberimizin bildirdiği ve Eshâb-ı kirâmın tâbi olduğu doğru yoldan ayrılmayan Müslümanlar ise, fitneyi yok etmek için büyük gayretler gösterdiler. Doğru yoldan aslâ sapmadılar.

Hazret-i Osman dâimâ adâletli davrandı. Müslomanların rahatı için büyük titizlik gösterdi. Fitne hareketine birtakım ithamlarla başlayan âsilerin her türlü bozuk iddialarına, iknâ edici cevaplar verip, delillerini gösterdi. Fakat âsilerin maksadı karışıklık çıkarma ve fitne yaymak olduğundan hicretin 35. yılında hazret-i Osman'ı şehit ettiler. Onun şehit olmasından sonra hazret-i Ali halîfe seçildi.

Hadîs-i şerîflerde hazret-i Osman hakkında buyruldu ki: **"Her peygamberin Cennette bir arkadaşı vardır. Benim arkadaşım da Osman'dır."**

Resulullah, kızı Rukayye'yi hazret-i Osman'a verdikten bir zaman sonra, kızına; **"Osman bin Affân'ı nasıl buldun?"** dedi. "Hayırlı, iyi gördüm." dedi. **"Ey cânım kızım! Osmân'a çok saygı göster. Çünkü, Eshâbım arasında, ahlâkı bana en çok benzeyen odur!"** buyurdu.

Hazret-i Osman, hilm ve hayâsıyla meşhurdur. Mârifet ilminde gâyet mâhirdi. Peygamber efendimiz bir defâsında onun için; **"Osman'dan gökteki melekler hayâ ederler."** buyurdu.

Yine buyurdu: **"Bütün melekler benimle iftihar ederler. Ben de Osman bin Affân ile öğünürüm."** Resûlullah hazret-i Osman'a buğz eden bir kimsenin cenâze namazını kılmamıştır.

Resûlullah Efendimiz bir hadîs-i şerîfte; **"Ben Allahü teâlânın huzûrunda, hazret-i Osman'ın düşmanlarının hasmıyım, onlara karşıyım."** buyurdu. Yine buyurdu ki: **"Biz Osman bin Affân'ı, Allahü teâlânın halili ve kerim olan babamız İbrâhim aleyhisselâma benzetiyoruz."**

Abdullah bin Abbâs, Resûlullah'ın; **"Yâ Rabbi, Osman'ı kıyâmet gününün sıkıntılarından kurtar, ona rahatlık ver. O bizim birçok sıkıntımızı gidermiştir."** buyurduğunu bildirmiştir. Bir hadîs-i şerîfte de; **"Osman'ın şefâati sâyesinde, Cehennemi hak etmiş yetmiş bin kişi, hesapsız Cennete girecektir."** buyrulmuştur.

Hazret-i Osman'ın menkıbelerinden bâzıları şöyledir:

Herkese adâletle davranmaya çok dikkat ederdi. Birgün bir kölesinin kulağını çekti. Kölenin kulağı acıyıp şöyle dedi: "Efendim, herkesin birbirinden hakkını alacağı kıyâmet gününü düşününüz." Bu söz hazret-i Osman'a çok tesir etti. "Gel, sen de benim kulağımı çek, ödeşelim." buyurdu.

Köle, hazret-i Osman'ın kulağını çekti. Hazret-i Osman; "Biraz daha çek!" deyince Köle; "Siz kıyâmet gününü düşünerek korktunuz. Ben de o günkü hesaptan korkuyorum." dedi.

Bunun üzerine kölesini âzâd edip, serbest bıraktı.

Hazret-i Osman cömert, hayâ sâhibiydi. Gecenin bir kısmında uyur, sonra ibâdete kalkardı. Gündüzleri de oruçlu geçirirdi. Muhtaç olanlara bol bol yemek yedirir, kendisi de evde sirke ile zeytinyağı yerdi. Halife iken, deveye binince kölesini de arkaya alır, böyle yaptığı için çekinmez sıkılmazdı. Kabristana uğradığı zaman oturur, ağlardı. Öyle ki sakalı ıslanırdı.

Hazret-i Osman bir defâsında Resûlullah'ın evinde hiç yiyecek kalmadığını işitmişti. Hemen bir semiz koyun, bir miktar bal ve bir çuval un alıp hazret-i Aişe'nin evine götürdü. Hazret-i Aişe'ye şöyle dedi: "Ey müminlerin annesi, Resûl-i ekremin bunu diğer hanımları arasında paylaştıracağını zannediyorum. Hiç paylaştırmasın çünkü ben onlara da bunların aynısını gönderdim dedi. Peygamber efendimiz eve gelip durumu öğrenince; **"Yâ Rabbi Osman'ın geçmiş, gelecek, gizli, âşikâr, bütün günahlarını affet."** diyerek duâ etti.

Hazret-i Ali, hazret-i Fâtıma ile evleneceği zaman düğün masrafı yapmak üzere zırhını satılması için pazara göndermişti. Hazret-i Osman pazardan geçerken hazret-i Ali'nin zırhını tanıdı. Tellalı çağırıp bu zırhın sâhibi buna ne kadar para istiyor? diye sordu. Tellal dört yüz dirhem istiyor dedi. Gel parasını verip alayım dedi. Evine gittiler, zırhı alıp parasını verdi. Sonra bu zırhın yanına dört yüz dirhem para koyup hazret-i Ali'ye gönderdi ve şöyle haber yolladı: "Bu zırh senden başkasına lâyık değildir. Bu dört yüz dirhemi de düğününe harca bizi ma'zur gör..."

Bir defâsında Medîne'de kıtlık vardı. O sırada hazret-i Osman'ınŞam'dan yüz deve yükü buğday kervanı gelmişti. Eshâb-ı kirâm satın almak için yanına gittiler. Hazret-i Osman sizden daha iyi alıcım var ve sizden daha fazla veren var, ona vereceğim dedi. Eshâb-ı kirâm durumu hazret-i Ebû Bekr'e bildirip bundan üzüldüklerini söylediler. Kıtlık zamânında böyle yapması uygun olur mu dediler. Hazret-i Ebû Bekr; "Osman, Resûlullah'ın dâmâdı olmakla şeref kazanmıştır ve Cennette onun arkadaşıdır. Siz onun sözünü yanlış anladınız berâber gidelim." buyurdu. Hazret-i Ebû Bekr yanına gidip; "Yâ Osman, Eshâb-ı kirâm senin bir sözüne üzülmüşler." deyip durumu anlattı. Hazret-i Osman; "Evet ey Resûlullah'ın halîfesi! Onlardan iyi alıcı olan bire yedi yüz veriyor. Onlar bire yedi veriyor. Biz bu buğdayı bire yedi yüz verip alana verdik." dedi. Bundan sonra yüz deve yükü buğdayı Medîne'de bulunan fakirlere, Eshâb-ı kirâma bedâva dağıttı. Yüz deveyi de kesip fakirlere yedirdi. Hazret-i Ebû Bekr bu işe çok sevinip, hazret-i Osman'ın alnından öptü.

Hazret-i Osman Peygamberimizden 146 hadîs-i şerîf rivâyet etmiştir. Rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bâzıları şunlardır:

Kıyâmet günü üç sınıf insan şefâat eder: Bunlar, Peygamberler, âlimler ve şehitlerdir.

En hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğretendir.

Bir kul her gün sabah ve akşam şu duâyı üç defâ okursa, o kimse zararlardan korunur: (Bismillahillezi lâ yedurru maasmihi şey'ün fil ardı ve lâ fissemâi ve huvessemîul alim)

Buyurdu ki: "Dünyâ için üzülmek kalbe zulmet, âhiret için üzülmek ise kalbe nûrdur."

"Ârifin alâmetlerindendir. Kalbi havf ve recâ, dili hamd ve senâ, gözü yaşlı ve hayâlı, isteği günahları ve

dünyâyı terk ve rıza üzerine olmaktır. İnsanların en iyisi Rabbine kavuşmadan önce, Rabbini kendinden râzı eden, içine girmeden önce kendi kabrini en güzel yapandır."

"İnsanların en iyisi, dünyâ onu terk etmeden, dünyayı terk edendir. Rabbine kavuşmadan önce, Rabbini kendinden râzı edendir."

"İbâdetin tadını dört şeyde buldum: Allah'ın farz kıldıklarını yapmada, yasaklarından sakınmada, Allah'tan sevap bekleyerek emr-i ma'rûf yapmada ve Allah'ın gadabından kaçınarak nehy-i münker etmede."

"Dört şey vardır ki, dışı fazilet, içi farzdır: Sâlihlerle düşüp kalkmak fazilet, onlara uymak farz; Kur'ân okumak fazilet, onunla amel farz; kabir ziyâreti fazilet, kabir için hazırlanmak farz, hasta ziyâreti fazilet, vasıyyetini almak farzdır."

"Ölümü bilip gülene, dünyânın fâni olduğunu bilip ona rağbet edene, işlerin taktirle olduğunu bilip, istediği olmayınca üzülene, hesâba inanıp mal toplayana, Cehenneme inanıp günah işleyene, Allahü teâlâya inanıp dünyâ ile rahatlayana, şeytanı düşman bilip, ona itâat edene çok şaşarım!Eğer gönüller mânevî pisliklerden temiz olsaydı, Kur'ân-ı kerîmin zevkine doyulmazdı."

"Beş vakit namazı vaktinde devam üzere kılana dokuz şey ikram edilir: Allah onu sever, bedeni sağlam olur, melekler onu korur, evine bereket iner, yüzünde sâlihler simâsı olur, Allahü teâlâ kalbini yumuşatır, sıratı şimşek gibi geçer, Allahü teâlâ; **"Onlar için korku ve üzüntü yoktur."** zümresine onu ilhak eyler, Allahü teâlâ onu Cehennemden korur.

On şey çok zâyi olmuştur: Sual sorulmayan âlim, amel edilmeyen ilim, kabul edilmeyen doğru görüş, kullanılmayan silah, içinde namaz kılınmayan mescit, okunmayan mushaf, infâk edilmeyen mal, binilmeyen vâsıta, dünyâyı isteyenin içindeki zühd ilmi, içinde âhiret yolculuğu için azık edinilmeyen uzun ömür.

OSMAN TURAN;

Selçuklu devri Türk târihi ve medeniyeti araştırmalarıyla tanınan bilim adamı. 1914'te Trabzon'un Çaykara kazâsının Soğanlı köyünde doğdu. Babası, Birinci Cihân Harbinde Kafkasya cephesinde şehit düşen Hasan Ağadır. İlkokulu Çaykara'da, ortaokulu Bayburt'ta okudu. Trabzon'da başladığı liseyi Ankara'da bitirdi. 1933'te Dil ve Târih-Coğrafya Fakültesinin Ortaçağ Târihî Kürsüsüne girdi. DTCF'den 1940'ta mezun oldu. Ortaçağ Târihi Kürsüsüne asistan olup, Ortaçağ Türk-İslâm Târihi derslerini okuttu. 1941'de **Oniki Hayvanlı Türk Takvimi** adlı teziyle doktorluk pâyesini kazandı. 1944'te doçent, 1951'de de profesör oldu.

Osman Turan, hocası Ord. Prof. Fuad Köprülü'yle berâber DemokratParti saflarında siyâsete atıldı. 27 Mayıs 1960 ihtilâli sonrasında tevkif edilip, on altı aydan fazla Yassıada'da kaldı. Adâlet Partisi kurulunca, tekrar siyâsete atıldı. 1965 seçimlerinde Adâlet Partisinden Trabzon milletvekili olup, meclise girdi TBMM'de Türklerin millî ve mânevî meselelerinin müdâfaasını yapıp, Adâlet Partisinde genel başkan yardımcılığına kadar yükseldi. 1969'da siyâsî hayattan çekildi.

Osman Turan, 1941'de yayınlanan **Oniki Hayvanlı Türk Takvimi** eseriyle ilim âleminde tanındı. 1948'de Paris'te toplanan Milletlerarası Şarkiyatçılar Kongresinde **Selçuklular Türkiyesinde Toprak Hukûku** adlı tebliği okundu. Bu tebliğinde, Osmanlı Devletinde tatbik edilen hukûkî, idârî, askerî ve zirâî idârenin temelini teşkil eden mîrî sistemin, Selçuklu Türkiyesinde mevcut olduğunu ortaya koydu. 1948-1950 yıllarında Paris ve İngiltere'nin başşehri Londra'da araştırmalarda bulundu. Selçuklular ve Türkiye târihi ve medeniyeti çalışmalarını toplayıp, 1958'de **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesîkalar,** 1965'te **Selçuklular Târihi ve Türk-İslâm Medeniyeti,** 1969'da **Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Târihi,** 1971'de **Selçuklular ve İslhamiyet** ve 1973'te **Doğu Anadolu ve Türk Devletleri Târihi** adlı eserlerini verdi. Osman Turan eserlerinde, Selçuklular târihini, İslâm âlemini ve medeniyetini dâhilî ve hâricî düşmanlardan koruyan Türklerin nasıl yükseldiklerini ve dünyâ çapındaki rollerini aydınlığa kavuşturdu. Zorlu ve mücâdeleci bir hayâtın sonrasında ilim âlemine kıymetli eserler bırakarak, 17 Ocak 1978 târihinde İstanbul'da vefât etti. Verimli bir çağında vefât eden Osman Turan, Osmanlı hânedânından Sâtıa Sultanla evliydi.

Osman Turan, kimden gelirse gelsin ve kime karşı olursa olsun haksızlıkların karşısına dikilirdi. Bu vasfıyla yalnız değerli bir ilim adamı değil, aynı zamanda her haksızlığa bilhassa devlete ve millete karşı olan hareketlere karşı çıkan hakîkî bir aydın olarak tanınmaktadır. Yassıada'da iken tutukluları hor ve hakîr gören kumandan Tarık Güryay'a attığı tokat sebebiyle halkın gözünde bir kahraman gibi sevildi. Ancak Osman Turan'ın Yassıada dönüşü bir zamanlar profesör olarak bulunduğu Ortaçağ Kürsüsünde vazîfe almak istediği hâlde ideolojik sebeplerle reddedilmesi Türk halkı ile aydınlar arasında hoşnutsuzluk meydana getirdi.

OSMAN YÜKSEL SERDENGEÇTİ;

son devrin fikir, kültür ve siyâset adamlarından. 1917 yılında Antalya'nın Akseki kazâsında doğan Serdengeçti'nin babası, müfti Ahmed Sâlim Efendidir. İlk öğreniminden sonra Ankara Gâzi Lisesini bitirdi. Ankara Üniversitesi Dil ve Târih Coğrafya Fakültesine kayd olup devam ettiyse de, o devrin idârecileriyle yaptığı mücâdele sonunda son sınıfta okuldan tardedildi. Üniversite sıralarında mâneviyâta bağlılığı, mücâdele azmi, korkusuzluğu ile tanındı. Başta Türk Ocağı olmak üzere devrin milliyetçi kuruluşlarında faal rol oynadı.

Serhat boylarında düşmana aman vermeyen akıncı atalarına ad olmuş **Serdengeçti'**yi, mücâdele için çıkardığı dergisine isim olarak koydu. Bundan sonra Serdengeçti lâkabı ile tanınan Osman Yüksel, bu dergiyi altmışlı yıllara kadar ancak otuz üç sayı çıkarabildi. On dört senede ancak otuz üç sayı çıkan **Serdengeçti,** bundan sonra bir daha çıkmadı. **Bağrıyanık** adındaki mizah dergisi teşebbüsü ise, ilk sayısı toplatılıp kapatıldığından devam etmedi.

Ömrü mücâdele ve sıkıntı ile geçen Osman Yüksel, 1964 yılında milletvekili olarak parlamentoya girdi. Mizac ve düşünceleri îtibâriyle siyâsetten umduğunu hiçbir zaman bulamayan Serdengeçti, bir müddet sonra siyâsetten fiilen ayrıldı. Hicivleri, serdengeçi yazıları ve mücâdelesiyle pekçok kişi tarafından sevilen Osman Yüksel, 10 Kasım 1983 târihinde vefât etti.

Osman Yüksel Serdengeçti, hayâtın nîmetinden çok külfetine tâlip olmuş, biraz aceleci, süreli yayınlarında istikrarsız, sevdiklerine karşı son derece müşfik, düşmanlarına ise korkusuz ve sert, hep zora tâlip olan bir mîzâca sâhipti. Âilesinden aldığı sağlam bir millî kültür ve terbiye, onda ömrü boyunca tesirini sürdürerek, başından geçen bütün meşakkatler ve giriştiği mücâdeleler işinde en sarsılmaz tarafı olmuştu.

Osman Yüksel; millete, devlete, dîne düşman gördüğü her türlü fikir, düşünce, inanç ve icrââtın en sert tavırla karşısına çıkmış, bilhassa materyalizme karşı amansız bir mücâdele vermiştir. Ömrü mahkemeler, hapishânelerle geçmiştir. Ona göre hastâne, hapishâne ve mezarlık hayâtın üç sacayağıdır. Şiirlerinde ve nesirlerinde Türk İslâm kültürünün ana temaları hâkimdir. Bol ve seciyli üslûbu, yazılarına yarı destanımsı bir hava vermiştir. Yine aynı üslubuyla bol bol nükte ve hiciv yapma rahatlığını yaşamıştır. Çok geç ve güç yazan biri olması sebebiyle, süreli neşriyatı ve kitapları uzun zaman aralıklarıyla yayınlanmıştır.

Eserleri:

Bu Millet Neden Ağlar, Bir Nesli Nasıl Mahvettiler, Gülünç Hakikatler, Türklüğün Perişan Hâli, Mâbedsiz Şehir, Mevlânâ ve Mehmed Akif.

İMPARATORLUĞA MERSİYE

(Rumeli ve Balkanlara dâir)

Bin yıl oldu toprağına basalı
Hayli oldu kılıçları asalı.
Bülbüllerin onun için tasalı,
Sazlar kırık, ayar tutmaz telleri,
Biz n'eyledik o koskoca elleri?!.

Yol görünür, hakan emir verirdi.
Dalga dalga ordularım yürürdü,
Hamlemizden dağlar, taşlar erirdi.
Doludizgin aştık nice belleri,
Biz n'eyledik o koskoca elleri?!.

Yıldız doğar, tâlihimiz belirir,
Sabah olur, ulûfeler verilir,
Bir seferde dört kırallık serilir,
Al al ettik, kara kara tülleri,
Biz n'eyledik o koskoca elleri?!.

Ferman çıkar, dalkılıçlar takılır,
Meydanlarda Rabb'e duâ okunur,
Gölgemizden bütün cihan sakınır,
Andırırdık coşkun akan selleri,
Biz n'eyledik o koskoca elleri?!.

Kosovalar, Plevneler bizsizdir,

Yosun tutmuş câmileri ıssızdır.
Boynu bükük minâreler öksüzdür.
Açmaz olmuş kızanlığın gülleri,
Biz n'eyledik o koskoca elleri?!.

Hâlâ görür, geleceği sezerdik!
Bir zamanlar ki Vistül'de gezerdik!
Haritayı biz kendimiz çizerdik!
Fethederdik deryaları, çölleri,
Biz n'eyledik o koskoca elleri?!.

Rodopların ak başları yaslıdır.
Serdengeçti, gönlün artık usludur,
Rüzgarları bile mâtem seslidir.
Zafer, zafer der eserdi yelleri,
Biz n'eyledik o koskoca elleri?!.

(Bu Millet Neden Ağlar)

OSMANLI DEVLETİ;

on dördüncü asrın başından yirminci asrın ilk çeyreğine kadar hüküm süren dünyâ târihinde şerefli ve en uzun ömürlü bir hanedânın kurduğu devlet. Asr-ı seâdet ve Hulefâ-i Râşidîn devirlerinden sonra Hak ve adâlete riâyette en üstün seviyeye yükselen Müslüman Türk Devleti.

Osmanlı kudretinin doğuşu: Anadolu Türklüğünü yeniden birliğe kavuşturan, yayılmasını ve güçlenmesini sağlayan Osmanlı hânedânının ortaya çıkışı meselesi, Batı Anadolu'nun Uç bölgesinde yeni bir Türkiye'nin doğuşu ile sıkı sıkıya bağlıdır. Osmanlı hânedânının mensup bulunduğu Oğuzların sağ kolu olan Günhan kolunun Kayı boyu, dokuzuncu milâdî asırdan îtibâren Selçuklularla beraber Ceyhun Nehrini geçerek İran'a geldi. Rivâyetlere göre Horasan'da Merv ve Mahan tarafına yerleşen Kayılar Moğolların tecâvüzleri üzerine yerlerini bırakarak Âzerbaycan'a ve Doğu Anadolu'ya göç ettiler. Bir rivâyete göre Ahlat'a yerleşen Kayılar oradan Erzurum ve Erzincan'a daha sonra Amasya'ya gelerek oradan Haleb taraflarına göç ettiler. Bir kısmı Caber Kalesi civarında kalırken diğer bir kısmı Çukurova'ya gitti. Çukurova'ya gelenler, daha sonra Erzurum civarında Sürmeliçukur'a vardılar. Aralarında çıkan ihtilaf üzerine bir kısmı asıl yurtlarına dönerken, Ertuğrul ile kardeşi Dündar'ın emrindekiler, bir müddet Sürmeliçukur'da kaldıktan sonra, Moğolların batıya akınları üzerine Selçuklu Sultanı Alâaddin Keykubad'a mürâcaat ederek Karacadağ taraflarındaki Rum hududuna yerleştirildikleri söylenirse de bu, târihî hakikatlere pek uygun düşmemektedir.

Gündüz Alp'i Ertuğrul Gâzinin babası olarak gösteren ve bugün ilim âleminde kabul edilen diğer bir rivâyete göre ise Gündüz Alp'in Ahlat'ta vefâtından sonra oymağın başına geçen oğlu Ertuğrul Gâzi buradan hareketle Erzincan'a ve oradan da Bizans sınırına yakın olmak gâyesiyle Karacadağ mıntıkasına gelmiştir. Muhakkak olan bir şey varsa o da Ertuğrul Gâzi liderliğindeki Kayıların on üçüncü yüzyıl ortalarında Ankara'nın batısında bulunmalarıdır. Sonraları, tahminen 1231 yıllarında, Sultan Alâaddîn'in kendilerine ıkta olarak verdiği Söğüt ve Domaniç'e gelip yerleşmişlerdir.

Diğer taraftan Moğollar, Orta Asya Türklüğünü ve medeniyetini imhâ ederken, istilânın dehşeti karşısında, onların kılıcından kurtulan büyük göçebe kitleleri, şehirli âlim, tâcir, edebiyatçı ve sanatkârlar da Anadolu'ya sığınıyordu. Muhâceret dalgaları Selçuklu hududunda eskiden beri mevcut göçebeler üzerine yeni Türk boylarını birbirine karıştırıyor ve uçlardaki yoğunluğu süratli bir şekilde artırıyordu. Kaynakların kayıt ve tasvirine göre Âzerbaycan ve Arran (Karadağ) ovaları ile vâdileri karıncalar gibi kaynaşıyor ve göç dalgaları buradan Türkiye'ye akıyordu. Böylece Moğollardan kaçan Türkmenler, Anadolu'ya nüfus ve hayâtiyet getiriyor ve siyâsî parçalanmaya rağmen bu memleket, yeni bir kudret kazanıyordu. 1261'den îtibâren Moğol kontrolünün nispeten zayıf bulunduğu ve Türkmen nüfûsunun gittikçe kuvvetlendiği Kızılırmak'ın batısındaki bölgede (Kastamonu-Ankara-Akşehir-Antalya hattının batısında) uç beylikleri ortaya çıktı. Eskişehir, Kütahya, Afyon ve Denizli, Selçuklu-İslâm kültürünün yerleştiği uç merkezleri olarak yükselip Gâzi Türkmenlerin faaliyette bulunduğu en ileri uc bölgesiyle Selçuklu iç bölgesi arasında bir ara bölge haline geldiler. Uc bölgelerinde ortaya çıkan Türkmen beylikleri arasında Konya'ya hâkim olan Karamanoğulları en kuvvetlisi görünüyor ve Selçukluların vârisi olduğunu iddia ediyordu. Batı Anadolu'da Aydınoğulları devrin şartlarına göre mükemmel bir donanma kudretine sâhip bulunuyordu. Göçebe bir kavmin süratle denizci olması ve Adalar (Ege) Denizini alt üst eden gazâlarıyla hayranlık uyandırması şaşılacak bir gelişmeydi. Bu devir Anadolu'sunda yine mühim sayılabilecek bir güce sâhip bulunan Germiyanoğulları, Karesioğulları, Menteşeoğulları, Saruhanoğulları, Hamidoğulları ve Candaroğulları beyliklerinden her biri kendi hesabına yayılma mücâdelesine girişti. Bunlar arasında Söğüt'te kurulan

Osmanlı beyliği en mütevazi bir durumda bulunuyordu.

Ertuğrul Bey, tahminen 90 yaşında olduğu halde, 1288'de vefât ettiğinde Osmanlı Beyliği; Karacadağ, Söğüt, Domaniç ve çevresinde 4800 kilometrekarelik mütevâzî bir toprak parçasına sâhipti. (Bkz. Ertuğrul Gâzi). Ertuğrul Beyin vefâtından sonra uçtaki Oğuz aşiretlerinin ittifakıyla Kayı boyundan olduğu için Osman Bey hepsine baş seçildi. Diğer Anadolu beyleri birbirleriyle uğraşırken Osman Bey, Bizansla mücâdele etti. Bu sâyede 1288'de Selçuklu sultanının gönderdiği hâkimiyet alâmetlerini alan Osman Gâzi böylece kendi nüfuz mıntıkasını ve oradaki reayayı Bizans'a ve komşu beylere karşı koruma mesuliyetini yüklenmiş oldu. Çevresine aldığı Samsa Çavuş, Konuralp, Akçakoca, Aykutalp, Gâzi Abdurrahmân gibi aşiret beyleriyle birlikte fetih hareketini başlatan Osman Gâzi kısa sürede İnönü, Eskişehir, Karacahisar, Yarhisar, İnegöl ve Bilecik'i zaptetti. Bilecik'in fehti ve Osman Beyin beylik merkezini buraya nakletmesiyle; Anadolu Selçuklularında Moğollara karşı girişilen başarısız Sülemiş isyânı neticesinde Sultan Üçüncü Alâaddîn Keykubad'ın kaçması hemen hemen aynı târihlere rastladı. Bu sebeple Selçuklu Devletinin başsız kalması neticesinde daha serbest hareket etmeye başlayan Osman Gâzi, istiklâlini îlân etti (27 Ocak 1300). Bölgenin ve Bizans'ın içinde bulunduğu durumdan istifâde eden Osman Beyin kuvvetleri Bursa önüne kadar akınlarda bulunuyordu. Lefke, Mekece, Akhisar, Geyve ve Leblebici kalelerinin fethinden sonra Osman Gâzi askerî harekâtın başına oğlu Orhan Gâziyi getirdi (1320). Osman Gâzi bundan sonra ölümüne kadar teşkilât meseleleriyle meşgul oldu (Bkz. Osman Gâzi). 1324 veya 1326'da öldüğü tahmin edilen Osman Bey vefât ettiği sırada Bursa Osmanlıların eline geçti. Bursa'nın zaptından sonra beylik merkezi buraya nakledildi ve şehir yeni binâlarla süslendi. Gerçekte Selçuklunun târihten çekilmesiyle Anadolu bir virâne görünümünde idi. Çünkü Moğolların Anadolu'daki tesiri hâlâ hissediliyordu. Ancak Selçukludan kalan kıymetli hazineler vardı. Bunlar din, dil ve alfabe birliğiydi. Bunun rûhu da gazâ aşkı idi. Osmanlı bunların hepsini kendisinde toplamıştı. Dil, din ve alfabe birliği sâyesinde halk sınır tanımıyordu. Gazâ aşkı ve şehit olma isteği her an Hıristiyanlarla gazâ eden Osmanlı Beyliğine büyük fırsatlar verdi. İşte bu aşk ve şevkle diğer beylerin tebası Osman eline göç etti veya en azından onların muvaffakiyeti için gönülden duâ etti. Âlimler de aynı yolu tâkip ederek, Edebali, Dâvûd-ı Kayseri, Dursun Fâkih gibi büyükler Karaman ülkesinden kalkıp, Osmanlı toprağına kondular ve kültür faaliyetlerini başlattılar.

Orhan Gâzi devrinde Bizans'a karşı kazanılan Pelekanon Muhârebesinden sonra İznik fethedildi (1330). Orhan Gâzinin 1361'e kadar olan hükümdarlığı devresinde Osmanlı Devleti kardeş beyliklerin üzerinde hâkim bir güç hâline geldi. Daha önce Ege ve Rumeli'de Karesi, Saruhan ve Aydınoğulları gazâ hareketinin öncüleri durumunda idiler. Ancak Karesi beyliğinin ilhâkı ve Aydınoğlu Gâzi Umur Beyin Haçlı saldırıları karşısında İzmir Limanını kaybetmesi üzerine bu bölgedeki gazâ liderliği Orhan Gâziye geçti. Bu sırada Bizans'ta başgösteren iç savaş ve Kantakuzen'in Gâzi Beylerle ittifakı Türklerin Rumeli'ye geçişini kolaylaştırdı. Orhan Gâzinin oğlu Süleyman Paşanın destanlara konu olacak mâhiyette gerçekleştirdiği Rumeli'ne geçiş, Türk târihinin en büyük hâdiselerinden biri oldu. Evvela Çimbe Hisarını ele geçiren Süleyman Paşa burayı bir üs olarak kullanmaya başladı. Daha sonra Biga'da topladığı orduyu Güney Marmara kıyısında Kemer limanından gemilerle karşıya naklederek Bolayır'ı zaptetti. Ardından kuvvetlerini iki kola ayırarak bir taraftan Gelibolu'ya öbür yandan da Trakya'ya karşı iki uç kurdu ve muntazam gazâ akınlarına başladı. 1354 yılında Gelibolu'nun zaptı ile bu ilk Rumeli fâtihleri yarımadanın fethini tamamladılar. 1357'de veliaht Süleyman'ın ve ardından Sultan Orhan Gâzinin vefâtları (Bkz. Orhan Gazi). Rumeli'deki fetihlerin bir müddet durmasına sebep oldu ise de Sultan Birinci Murâd (1361-1389) Anadolu'da birliği sağladıktan sonra tekrar Rumeli cihetine yönelerek Osmanlıların Avrupa'da sağlam bir şekilde yerleşmesini sağladı. 1362'de Edirne fethedildi. Haçlı kuvvetlerine karşı 1364'de Sırpsındığı, 1371'de Çirmen zaferleri kazanıldı. Bu fetih ve zaferlerin sonunda Osmanlılar katî olarak Avrupa'da yerleştiler ve tesir sâhaları bütün Balkanları içine alan bir genişliğe erişti. Bulgaristan ve Sırbistan Osmanlıları metbu olarak tanıdı. Osmanlı kuvvetleri, üç koldan harekâta devamla Kuzey Makedonya, Niş, Manastır, Sofya ve Ohri'yi aldılar. Diğer taraftan Anadolu'da Türk birliğinin sağlanması için mücâdele veriliyordu. Hamidoğulları Beyliğinden Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Yalvaç, Şarkikaraağaç ve Germiyanoğullarından da Kütahya, Tavşanlı, Emet, Simav ve çevresinin Osmanlılara geçmesi, Karaman-Osmanlı münâsebetlerini gerginleştirdi. Çok geçmeden de iki devlet arasında harp çıktı. Ancak Karaman kuvvetlerini bozguna uğratan Osmanlılar bir müddet için bu beyliğin saldırılarından emin oldular. Öte yandan Osmanlıları Balkanlardan atmak üzere, Sırp, Bosna, Macar, Ulah, Arnavut, Leh ve Çek kuvvetlerinden oluşturulan büyük Haçlı kuvvetlerinin, 20 Haziran 1389'da Kosova'da yok edilmesi târihe, örnek imhâ hareketlerinden biri olarak geçti. Türk târihinin mühim hâdiselerinden biri olan Kosova Meydan Muhârebesi, Doğu Avrupa'nın mukadderâtını da tâyin etti. Balkan Yarımadasını asırlar boyunca Türk hâkimiyeti altına koyan bu zafer sonunda, Sultan Murâd-ı Hüdâvendigâr bir Sırplı tarafından şehit edildi. (Bkz. Murâd Han-I)

Ertuğrul Gâzinin oğlu Osman Gâziye bıraktığı 4800 kilometrekarelik beylik 43 yıl içinde 3 mislinden daha fazla büyüyerek 16.000 kilometrekareye ulaştı. Orhan Gâzi ise babasından devraldığı devletini 6 kat daha büyüterek 95 bin kilometrekareye çıkardı. Nihâyet Murâd-ı Hüdâvendigâr 1361-1389 yılları

arasında devletini beş misli daha büyüterek 500 bin kilometrekareye yükseltti. Artık aşiretten beyliğe geçen Osmanlı Devleti imparatorluğa hazırlanıyordu ve gâyesini de çizmişti.

Biz ol nesl-i kerîm-i dûde-i Osmaniyânız kim
Muhammeddir serâpâ mâyemiz hûn-i şehâdetten
Biz ol âlî-himem erbâb-ı cidd-ü ictihâdız kim
Cihângîrâne bir devlet çıkardık bir aşiretten.

Gerçekten de bir aşiretten cihangir bir imparatorluğa giden yolda Osmanlı hânedan mensuplarının kudret kaynakları incelenecek olursa devletin temelleri ve şaşırtıcı yükselişi daha iyi anlaşılır. Nitekim, Fransız târihçisi Grengur da "Bu yeni imparatorluğun teessüsü, beşer târihinin en büyük ve hayrete değer vakalarından biridir" demektedir.

1. Osman Gâzî ve haleflerinin gerçekleştirdiği fetihler Anadolu halkı için yeni bir gazâ ve yerleşme sâhaları açmakta idi. Osmanlıların dâimî olarak cihadla meşgul olduğunu gören Anadolu'da yiğit ve savaşçı gâziler gittikçe artan bir sayıda Rumeli uclarına intikal ediyordu.

2. Samsa Çavuş, Konur Alp, Akçakoca, Aykut Alp, Gâzi Abdurrahman, Hacı İlbeyi ve Evranos Gâzi gibi hareket serbestisi olan, emirlerin idâresinde toplanan kuvvetler, devamlı taarruz ve ilerlemeyle yeni hatlara yerleşiyorlar ve akınlar devam ediyordu.

3. Fethedilen bölgelere, Anadolu'dan göçen yörük ve köylü kitleleri, alp-erenler, dervişler, ahîler öncülük etmekteydiler. Onlar gâzîlerin yanında hattâ bazan ilerisinde zâviyeler kurarak sonradan gelen köylüler için tutunma ve toplanma merkezleri meydana getiriyorlardı.

4. Anadolu'dan gelen fakir köylülerle ırgatlar, zâviye etrâfında ekseriyâ derviş adı altında, bâzı yükümlülüklerden muaf olarak toprağı işlemekte ve bir Türk köyünün doğmasına yol açmakta idiler. Nitekim Trakya'da köy adlarının büyük çoğunluğu bu gibi derviş, şeyh veya fakihlerin isimlerini bugün bile taşımaktadır.

5. Osmanlı fetihleri yalnız kılıçla değil, daha çok istimâlet denilen uzlaştırıcı ve sevdirici bir politika netîcesinde gerçekleşmekteydi. Osmanlı idâresinin İslâm şerîat hükümleri çerçevesinde gayr-i müslimlere can ve mal güvenliğiyle dinlerinde serbestlik tanıması, onların gitgide İslâmiyetle şereflenmelerine yol açıyordu. Yine bu durumun neticesi olarak çok defâ, geniş bölgeler, şehir ve kasabalar kendiliğinden Osmanlı hâkimiyetini tanımakta idiler.

6. Osmanlılar Anadolu'da Hıristiyan varlıklarını ve idâre tarzlarını bozmayarak onları kendi nüfuzları altına aldılar. Bu müsâdeyi Rumeli'de daha geniş sûrette ve onların eski varlıklarını muhâfaza etmek üzere tatbik ettiler. Baştan başa Hıristiyanlarla meskûn olan Balkan Yarımadası halkı kısa zaman içinde bu tarzdaki âdilâne hareket ve idârî siyâsetteki incelik sâyesinde İslâmiyeti seçti.

7. Balkanlarda Bizans İmparatorluğunun bozulmuş olan idâre tarzı neticesinde, ağır ve keyfî vergiler, soygunlar ve asâyişsizlik yayılmıştı. Buna mukâbil Türklerin disiplinli hareketleri, feth edilen yerlerin halkına karşı adaletli, şefkatli ve taassuptan uzak bir siyâset tâkip etmeleri, vergilerin tebaanın ödeyebileceği şekilde tertip edilmiş olması ve bilhassa mutaassıp Ortodoks olan Balkan halkını Katolik mezhebine girmek için ölümle tehdit edenlere karşı Türklerin buralardaki unsurların dînî ve vicdânî hislerine hürmet göstermeleri, Balkanlıların Katolik tazyikine karşı Osmanlı idâresini bir kurtarıcı olarak karşılamalarına sebep oldu.

8. Osmanlı fetihlerinin en bâriz vasfı gelişigüzel, sergüzeşt ve çapul şeklinde değil, bir program altında şuurlu bir yerleşme hâlinde tecelli etmiş olmasındandır. Bu da fethedilen yerlerdeki halkın hoşnutluğuna ve yeni idâreden memnun olmalarına yol açtı. Fetih programının esaslarından biri de yeni elde edilen stratejik yerlere, büyük ve mühim şehir ve kasabalara Anadolu'dan göçmenler getirilerek yerleştirmek sûretiyle muhtelif kısımlara ayrılıp şehir ve kasabalarda derhal ilmî ve ictimâî müesseseler vücûda getirilmiştir.

9. Nihâyet Balkan fetihlerinin gelişmesinde ve istikrarında, asırlarca evvel Balkanlara gelerek yerleşen ve daha sonra Hıristiyanlığı kabul etmiş olan fakat Türklüğünü unutmayan Peçenek, Kuman, Gagavuzlar ile Vardarların da etkili olmaları ihtimâl dâhilindedir.

Osmanlı Beyliği daha kurulduğu andan îtibâren askerî, adlî ve mâlî teşkilâtla işe başladı. Bilhassa askerî işlere fazla ehemmiyet verilerek muvaffakiyetin sebepleri hazırlandı. Fakat bu zâhirî kudret tamâmen ayrı dinde olan yabancı bir bölgede yâni Balkanlarda yayılma ve yerleşme için kâfi değildi. Ancak bu iş daha çok mânevî ve rûhî sebeplere öylesine göz kamaştırıcı bir hızla ve şuurlu bir biçimde oldu ki, bugün dahi düşünenleri hayretler içinde bırakmakta ve 20. asırda dahi misli görülmemiş bu hareket, dün olduğu gibi bugün de yerli yabancı nesillerin hayranlığını çekmektedir. Nitekim zamânın târihçi, düşünür ve ilim adamları bu hususta şunları söylemektedirler:

“.... Osmanlıların hoşgörüleri, ister siyâset, ister hâlis insaniyet neticesiyle meydana gelmiş olsun, Osmanlıların yeni zaman içinde milliyetlerini tesis ederken dîni, hürriyet ilkesinin siyâsetinin temel taşı olarak kabul eden ilk millet olduğu îtiraz kabul etmez bir durumdur. Hıristiyan dünyâsındaki arası kesilmeyen Yahûdi ta’zibâtı ve engizisyona rağmen, muâvenet mesuliyeti lekesini taşıyan asırlar esnâsında Hıristiyan ve Müslümanlar, Osmanlıların idâresi altında ahenk ve vifak, uygunluk, içerisinde yaşıyorlardı...” (Gibbons).

“.... Kur’ân-ı kerîmi tanıyanların zihnine ve hâfızasına nakşedilmiş olan prensipler, onları yeryüzündeki insanların en insâniyetlisi en hayırseveri hâline getirmiştir. Bütün bu faziletlere rağmen Ecnebilerin (Avrupalıların) barbar demesi, yırtıcı bulması, savaşlarına göre hüküm vermesinden ileri gelir. Gerçekten Müslümanlar canlarını esirgemeden savaşırlar, düşmanları aynı zamanda dinlerinin de düşmanıdır. Bu şecâat Türklere sâdece dinlerinden değil, aynı zamanda millî karakterlerinden gelir. Ama bir milletin gerçek karakteri savaş alanının silah gürültüleri arasında tâyin edilemez. Türkleri gerçekten tanımak isteyenler, onların faziletlerini değerlendirmeli, törelerin karakter ve fiillerindeki tesirlerini muhâkeme etmeli, onları barış zamânındaki örf ve âdetleri içinde incelemelidir. Filhakika Türkler, savaşta ne kadar sert, ne kadar mağrûr ve yırtıcı iseler, barışta da o kadar sâkindirler. En büyük kahramanlıkları gösteren, gözlerini kırpmadan ateşe atılan bu insanlar, günlük hayatlarına döndükleri zaman gerçek karakterlerini alırlar. O zaman onların beşerî duygularla dolu hayırsever kimseler olduğu anlaşılır.

Bu duygu bütün Türklere şâmildir. Hepsinin de rûhuna öylesine derin bir şekilde işlemiştir ki, savaşta birer cesâret timsali olan bu kimseler, barışta fakir babası, düşkünün dostu olurlar. İçlerinde en kötüsü en hasisi bile yine de bir vazife olarak iyilik etmekten çekinmez....” (D’ohsson).

Netice olarak Osmanlı Devleti, kavimler, dinler ve mezhepler arasında sağlam bir ahenk, halk kitleleri arasında hiçbir fark ve tezada müsâade etmemekle, dünyâ târihinde milletler arası en kudretli ve cihânşümûl bir siyâsî varlık teşkil etti. Osmanlı Devleti ve sultanlarının dâvâları da kendi tâbirleri ile “Nizâm-ı âlem” üzerinde toplanıyor, koca devletin hikmet-i vücûdu ve cihâdı da, millî, İslâmî ve insânî esaslara bağlı bulunan bir cihân hakimiyeti düşüncesine dayanıyordu.

Bu düşünce, gerçekten Türk-İslâm târihinde en yüksek derecesini bulmuş ve müstesnâ bir kudret kazanmıştı. Bu büyük siyâsî varlık, eski ve yeni devletlerden farklı olarak, ne dışta istilâ tehdîdlerine ve ne de içeride çeşitli ırk, din, mezhep mensupları ve grupların huzursuzluk endişelerine mâruz bulunuyordu. Osmanlı cihân hâkimiyeti ve dünyâ nizâmı ideâli, şüphesiz millî şuur ve uyanış yanında asıl kaynağını İslâm dîni ve onun cihâd rûhundan alıyordu. Şeyh ve evliyânın himmetleri ile yükselen gazâ rûhu, küçük Söğüt kasabasından Bursa’ya ve bu medeniyet merkezinden de Rumeli’ne yayılıyordu. Bu arada Osmanlı Devletinin kuruluş ve cihâd rûhunun yükselişinde tasavvuf da büyük kudret kaynağı idi. Gerçekten de Osmanlı Devletinin kuruluş ve yükselişinde tasavvuf tarîkatleri, şeyhler, velîler ve dervişler birinci derecede rol oynamıştır. Osman Gâzi ve haleflerinin etrâfı din adamları ve evliyâ ile dolmuş ve daha ilk günden Osmanlı akınları gazâ mâhiyetini almıştır.

Nitekim Osman Gâzi, dâmâdı olduğu büyük tasavvuf âlimi Şeyh Edebâlî’ye intisâb ederek her hususta onunla istişârede bulunurdu (Bkz. Edebâlî). Kendisinden sonra gelecek Osmanlı sultanlarına da İslâm âlimlerine hürmet edilmesini, onlara her türlü kolaylığın gösterilmesini ve her işte kendilerine danışılmasını tasviye etti. Osman Gâzinin bütün Osmanlı sultanlarının bir anayasa olarak kabul ettikleri ve uyguladıkları, vasiyetnâmesinin özü şu şekildedir.

“Allahü tâlânın emirlerine muhalif bir iş eylemeyesin! Bilmediğini şerî’at ulemâsından sorup anlayasın. İyice bilmeyince bir işe başlamayasın! Sana, itâat edenleri hoş tutasın! Askerine inâmı, ihsânı eksik etmeyesin ki, insan ihsânın kulcağızıdır. Zâlim olma! Âlemi adâletle şenlendir ve Allah için cihâdı terk etmeyerek beni şâd et! Ulemâya ri’âyet eyle ki, şerî’at işleri nizâm bulsun! Nerede bir ilim ehli duyarsan, ona rağbet, ikbâl ve hilm göster! Askerine ve malına gurûr getirip, şerî’at ehlinden uzaklaşma. Bizim mesleğimiz Allah yoludur. Ve maksâdımız Allah’ın dînini yaymaktır. Yoksa, kuru gavga ve cihângirlik dâvâsı değildir. Sana da bunlar yaraşır. Dâimâ herkese ihsânda bulun! Memleket işlerini noksansız gör! Hepinizi Allahü teâlâya emânet ediyorum!”

İmparatorluğa Doğru (1389-1451)

Sultan Murâd Hüdâvendigâr’ın şehit olması üzerine cesâreti ve savaş ânında fevkalâde süratli hareketi yüzünden “Yıldırım” lakabıyla anılan oğlu Bâyezîd Han tahta çıktı. 1390 ve 91’de iki defâ Anadolu Seferine çıkan Yıldırım Bâyezîd, Saruhan, Germiyan, Menteşe, Aydın, Teke ve Hamidoğullarının topraklarını sınırlarına kattı. Karamanoğulları arâzisinin büyük bölümünü alırken beyliğe dokunmadı. 1391’de Eflak Seferine çıktı. Eflak ordusunu mağlup ettikten sonra Osmanlı ordusu Tuna’nın öbür yakasına geçti. Selanik alındı. Mora üzerine giden akıncı kolları sınırı hızla genişletirlerken Macar Kralı Sigismund emrindeki Haçlılar Niğbolu önlerine geldiler. Haçlıların gâyesi Osmanlı Türkünü Avrupa’dan hatta Anadolu’dan atarak Kudüs Krallığını yeniden kurmaktı. Ancak Avrupa’nın irili ufaklı bütün

milletlerinin Kudüs'e kadar uzanan yolda daha ilk ciddî imtihanı vermek üzere Niğbolu'ya saldırdıkları sırada Bâyezîd Han harekete geçti. Niğbolu muhârebesi sonunda Haçlıların zâyiatı 100 bin ölü ve 10 bin esir oldu. Niğbolu Muhârebesinde Türkleri ilk defâ tanıyan ve Yıldırım'ın kumandanlığına ve kahramanlığına hayran olan Korkusuz Jean, esâretten kurtulursa bir daha Türklere karşı kılıç çekmeyeceğine yemin etmişti. Buna karşılık Yıldırım Bâyezîd Han; "Bir daha benim aleyhimde silah kullanmamak için yaptığınız yemini size iâde ediyor, sizi silahlarınızı elinize almaya ve bütün Hıristiyanları bize karşı toplamağa dâvet ediyorum. Bu sûretle bana yeni zaferlerle şan ve şeref kazandıracaksınız." diyerek kendi kudret ve cihâd düşüncesini ortaya koyuyordu. (Bkz. Niğbolu Meydan Muhârebesi)

Niğbolu Zaferinin en önemli sonucu Bizans için bütün ümit kapılarının kapanmış olmasıydı. Artık Avrupa'dan hiçbir yardımın gelmesi beklenemezdi. Bundan sonra Yunanistan'a sefer düzenleyen Yıldırım Bâyezîd, Atina ve Mora'yı aldı. Hazret-i Peygamberin müjdesine kavuşmak üzere İstanbul'u iki defâ sıkı bir kuşatma altına aldı ise de bunlardan birincisine Niğbolu Seferi, ikincisine ise Tîmûr Han mâni oldu. Fakat Hıristiyan batıya gâlip gelen Osmanlılar kendileri gibi Türk ve İslâm olan doğuya mağlup oldular. Kendisini Cengiz'in mîrasçısı olarak gören ve Cengiz İmparatorluğu topraklarının tamâmına hâkim bir İslâm devleti kurmak isteyen Tîmûr, Altınordu Hanlığı gibi Ankara civârında 20 Temmuz 1402'de Osmanlı Devletine de büyük bir darbe vurdu ve Anadolu'yu tekrar parçaladı (Bkz. Ankara Savaşı). Bu yenilginin sebepleri arasında karşı tarafın da askerlik fenni ve yiğitlik bakımından bu taraftaki Türk'e eşit olması yanında Osmanlıların o sırada henüz Anadolu'da birliği sağlayamamış olmalarının rolü büyüktü. Anadolu beyliklerine son verilmişse de beylik yapısı tam olarak ortadan kaldırılamamıştı. Bununla beraber Tîmûr'un devleti onun ölümüyle dağılacak fakat Osmanlıların kurduğu devlet aradan on yıl geçtikten sonra bütün şevket ve azametiyle devam edecektir.

Yıldırım Bâyezîd'in Ankara Muhârebesinde esir düşmesi ve çok geçmeden de esaret hayâtına dayanamayarak kederinden vefât etmesi (Bkz. Yıldırım Bâyezîd Han) üzerine (Mart 1403) şehzâdeleri arasında taht kavgaları başladı. (Bkz. Fetret Devri). 1403'ten 1413 yılına kadar devam eden ve fetret devri denilen bu süre sonunda kardeşleri Îsâ, Mûsâ ve Süleyman çelebilere gâlip gelen Mehmed Çelebi, Osmanlıları tekrar bir idâre altında toplamaya muvaffak oldu. 1413-1421 yılları arasında tek başına Osmanlı tahtını temsil eden Sultan Çelebi Mehmed, giriştiği muhârebelere bizzat katılmakla meşhur oldu. Bu muhârebelerde yara alan Pâdişâh, azimli, cesâretli, dirâyetli ve kadirşinâstı. Zamânında affetmesini ve kalp kazanmasını bilirdi. Aydınoğulları; Candaroğulları ve Karamanoğullarını itâat altına aldı. Fetret devrinde elden çıkan Rumeli'deki toprakların büyük bölümüne yeniden sâhip oldu. Şeyh Bedreddin ve Mustafa Çelebi isyanlarını bastırdı. 35 yaş gibi devletine en verimli olabileceği çağda kalp krizinden vefât etti (1421). Sultan Çelebi Mehmed, oğlu İkinci Murâd'a âdetâ yeniden kurarak sağlam temellere oturttuğu bir devlet bıraktı. Bu sebeple kendisi, devletin ikinci kurucusu olarak bilindi. (Bkz. Çelebi Mehmed)

Kahramanlığı yanında bir gönül adamı olan Sultan Murâd Han, 1430'da Selanik ve Yanya'yı fethetti. Varna ve Kosova'da Haçlılara karşı giriştiği mücâdelede Türk târihine altın harflerle geçen iki büyük zafer kazandırdı. Sırp despotluğunu ortadan kaldırdı. Kazandığı zaferler ve fetihler neticesinde devleti her zamankinden daha kuvvetli bir hâle getirdiği gibi İstanbul'un fethini de yakın bir imkân hâline soktu. Bu hükümdâr devrinde Osmanlı merkezi ilmin ve kültürün de merkezi oldu. Beyliklerdeki kültür faaliyetleri Osmanlı payitahtına taşındı ve her sâhada pekçok eser yazıldı. Bilindiği kadarı ile Osmanlı hükümdarları içinde adına en çok eser yazılan, Türkçecilik cereyânını destekleyen, âlimlere ve tarîkat ehline hürmet gösteren bu pâdişâh, tezkirelerdeki kayıtlara göre şâir pâdişâhların da ilkidir.

Ayrıca gâzi ve âdil Sultan Murâd Han geride her yönüyle sağlam temellere oturmuş kudretli bir devlet bıraktı. 1451 yılında vefât etti.

1402-1413 yılları arasında şehzâdeler arası saltanat mücâdelelerinin hüküm sürdüğü fetret devri bir yana, Sultan Yıldırım Bâyezîd'in tahta çıkmasından Sultan İkinci Murâd Hanın vefâtına kadar geçen zaman (1389-1451), Osmanlı İmparatorluk temellerinin atıldığı bir devir olarak göze çarpar. Osmanlı Devletinin Tîmûr darbesine mâruz kalmasına ve bölünüp parçalanmasına rağmen 50 yıl içerisinde bir imparatorluk hâline gelmesinin sebepleri şunlardır:

1. Daha önce Osman, Orhan ve Murâd-ı Hüdâvendigâr gâzilerde görüldüğü gibi devleti idâre edecek olan şehzâdelerin yetiştirilmesine fevkalâde dikkat gösterilmesi. Ayrıca devrin en yüksek âlimlerinden din ve fen derslerini alan şehzâdelerin, aynı zamanda savaşlara katılıp askerlik ve kumandanlık vasıflarını geliştirerek, babalarının yerini tutacak değere ulaşmaları.

Nitekim babasıyla birlikte Rumeli ve Anadolu'daki bütün savaşlara katılan Yıldırım Bâyezîd'in hükümdâr olduktan sonra da ömrü İslâmiyeti yaymak için geçti. Batılı târihçiler onun için "Yıldırım Bâyezîd bütün târihin en büyük kumandanlarından biridir" (Benoist) ve "Yıldırım'ın dünyâ hâkimiyetine doğru gittiğini görüyoruz. Ülkesinde demir bir disiplin, mükemmel bir nizam ve âsâyiş mevcuttur." (Lorga) demektedirler. Gerçekten Yıldırım'ın 13 yıl gibi kısa bir zamanda babasından devraldığı

500.000 kilometrekarelik ülkeyi 942.000 kilometrekareye ulaştırması onun büyük bir kumandan olduğunu göstermektedir.

Yıldırım Bayezîd Hanın Ankara Muhârebesi sırasında vaziyetin kötüye gittiği bir sırada Tîmûr kuvvetleri üzerine kasırga gibi atılan bir birliğe gözü takılır ve yanındaki kumandanlara; "Kimdir bu gelenler?" diye sorar. Yanındakiler; "Pâdişâhım, bunlar oğlunuz Şehzâde Mehmed'in kuvvetleridir." derler. Bunun üzerine Yıldırım; "Berhudâr olsun. Kader hükmünü nasıl olsa icrâ edecek. Benim tahtım ona yâdigâr olsun. Onda, parçalanacak Osmanlı ülkesini birleştirecek cevheri görüyorum." demiştir.

Gerçekten de Bâyezîd'in 14 yaşındaki en küçük oğlu Şehzâde Çelebi Mehmed, Amasya'da saltanatını îlân edecek ve ağabeylerine karşı giriştiği mücâdeleyi kazanıp Osmanlı birliğini sağlayacak ve oğluna güçlü bir devlet bırakacaktır. Memleketi ve milleti bunca belâdan, fitneden, düşman tehlikesinden ancak parlak bir zekâ, yüksek bir kâbiliyet ve karakter kurtarabilirdi. İşte bütün bunlar Şehzâde Mehmed'de henüz daha 14 yaşındayken toplanmıştı. Târihçiler onu; "Birinci Mehmed, kerîm, halîm ve fevkalâde kuvvete mâlikti." yine; "Çelebi Mehmed, cömert, dostlarına dost, din ve devlet düşmanlarına karşı gâyet şedid idi." cümleleriyle tavsif etmektedirler.

Sultan Çelebi Mehmed'in ölümü ile, henüz 18 yaşında Osmanlı tahtına çıkan oğlu Şehzâde Murâd saltanatın başında devleti parçalayabilecek gâileler (amcası Çelebi Mustafa ve kardeşi Küçük Mustafa Çelebi hâdiseleri) ile karşı karşıya kaldı. Ancak o, devlet üzerinden bu tehlikeleri bertaraf ettiği gibi gerçekleştirdiği fetihlerle imparatorluğun temellerini atmaya muvaffak oldu. Yetişmesine fevkalâde dikkat ve ihtimam gösterdiği ve Hacı Bayram-ı Velî'den İstanbul'u fethedeceği müjdesini aldığı oğlu Şehzâde Mehmed'i idâresini görmek için 13 yaşında tahta çıkardı. Osmanlı tahtında çocuk bir pâdişâhın bulunmasını fırsat bilerek bütün kuvvetlerini birleştiren Avrupa, Türkler üzerine yürürken baba ile oğul sultan arasındaki şu yazışmalar târihe geçti. Oğlu Mehmed'in ordunun başına geçmesi çağrısını, Murâd Han reddetti ve devleti, milleti korumanın onun görevi olduğunu söyledi. Bunun üzerine Şehzâde Mehmed, babasına; "Eğer pâdişâh biz isek size emrediyoruz, gelip ordunun başına geçin! Yok siz iseniz gelip devletinizi müdâfaa edin!" şeklinde hitâb ederek ordunun başına geçmesini sağladı. Varna'da düşmanı bozguna uğrattıktan sonra; kendisini tebrik edenlere; "Zafer oğlumuz Mehmed Hanındır. Biz onun emrinde bir kumandanız." şeklinde verdiği cevap pek mânidardır.

Görüldüğü üzere Osmanlı şehzâdeleri 13-14 yaşlarına geldiklerinde bir imparatorluğu idâre edecek her türlü bilgi ve kâbiliyete sâhip bulunuyorlardı.

2. Tîmûr fırtınasına uğrayan Osmanlı-Türk Devleti târihte Fetret devri diye anılan ve 12 sene devam eden şehzâdeler kavgasına sahne olduktan sonra daha sağlam bir şekilde yayılmaya ve yükselmeye başladı. Bu durum Osmanlı Devletinin bir cihan hâkimiyetine doğru sağlam temeller üzerinde kurulduğunu ve teşkilâtlandığını göstermektedir.

Osmanlı İmparatorluğunun kudret kaynaklarından en önemlisi hiç şüphesiz merkeziyetçi bir devlet oluşu idi. Osmanlılardan önceki Türk kağan ve sultanları devleti hânedânın müşterek malı kabul ettikleri için hânedâna mensup şehzâde ve beyler arasında saltanat mücâdeleleri eksik olmuyordu. Her ne kadar âilenin en büyüğü ulu bey ünvanıyla merkezde oturuyor ve devletin diğer bölgelerinde hüküm sürenler ona bağlı bulunuyorlar ise de, bu gibi durumlarda devletin birliği ancak kudretli şahsiyetler sâyesinde devam edebiliyordu. Devlet merkezinde en küçük bir zaafın vukû bulması durumunda eyâletlerdeki şehzâdeler veya kudretli beyler derhal istiklal mücâdelesine girişiyorlardı.

Türk târihinde ilk defâ olarak, Osmanlıların merkeziyetçi bir devlet sistemiyle meydana çıkması büyük bir siyâsî inkılâb oldu. Osmanlı hânedanı, diğer Anadolu beyleri gibi, menşeî göçebe olduğu ve millî ananeleri muhâfaza ettiği halde, devletin taksim edilmez mukaddes bir varlık olduğunu kavramış, sağlam ve istikrarlı bir devlet cihazı vücûda getirmeğe muvaffak olmuştu. Rivâyete göre Osman Gâzi ölünce Orhan Gâzi hükümdarlığı kardeşi Alâaddin Paşaya teklif eder. Fakat Alâaddin Paşa "Gel kardaş ataların duâsı ve himmeti senünledür. Anunçün kendü zamânunda seni askere koşdılar... ve hem bu azîzler dahi bunu kabul itdiler." cevâbıyla hâkimiyeti daha layık olan Orhan Gâziye bıraktı. Böylece Osmanlı Beyliği daha kuruluşunda bir saltanat mücâdelesinden, taksim ve sarsıntıdan kurtulmuş oldu.

Ancak Birinci Murâd Anadolu'da meşgulken Rumeli kuvvetlerinin başında bulunan Şehzâde Savcı, babasına karşı tehlikeli bir harekete girişti. Onun Bizans Prensi Andronikos'la birleşmesi bir ibret dersi oldu. "Fitne kıtalden daha şiddetlidir." düşüncesiyle hareket eden Murâd Han oğlunu öldürttü ve böylece Osmanlı târihinde ilk şehzâde katli hâdisesi meydana geldi. Mücâhid ve âdil pâdişâh Murâd-ı Hüdâvendigâr şehit olunca yerine geçen Yıldırım Bâyezîd de, aynı düşüncenin mahsulü olarak kardeşi Yâkub Çelebi'yi bertaraf etti. Fâtih Sultan Mehmed ise, bir saltanat endişesi ve rakibi bulunmadığı halde, kendi adını taşıyan kânunnâmeye; "Her kimseye evlâdımdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizâm-ı âlem içün katletmek münâsibdür. Ekseri ulemâ dahi tecviz itmişdür; anunla âmil olalar." maddesini koyarken, âlemin nizâmı ve devletin kudsiyeti gâyesini düşünmüş ve Osmanlılara âit

bir zarûreti ve örfü kânunlaştırmıştır. Pâdişâh olmak düşüncesiyle hareket eden şehzâdeler kendilerini en iyi şekilde hazırlıyorlardı. On altıncı yüzyılın başlarından îtibâren bu düşünce terk edilince, şehzâdeler vezirlerdeki fikir ayrılıklarına göre yönlendirildiler. Sultan Birinci Mustafa tahtı istemediği halde pâdişâh oldu. Sultan İkinci Osman bu ayrılıklar sebebiyle öldürüldü. Bu durum Sultan Abdülaziz'in ölümüne kadar gidecek ve Osmanlı Devletinde vezirler hâkimiyeti ortaya çıkacaktır. Gerçekte şehzâdenin şehzâde ile değil de vezirlerle mücâdelesi de devlet için bir bahtsızlık olmuştur.

Pâdişâhlar ve âlimler gibi halk da, nizâm-ı âlem düşüncesi, din ve devletin bekâsı kaygısı ile zarûret hâlinde kardeş katlini tasvip ediyordu. Kânûnî devrinde Türkiye'ye gelen İmparator Ferdinand'ın elçisi Busbecq; "Müslümanlar, Osmanlı hânedânı sâyesinde ayakta duruyorlar. Hânedân yıkılırsa din de mahvolur. Bu sebeple hânedânın, din ve devletin selâmeti ve bekâsı evlâttan daha mühimdir." kanâatının yaygın bulunduğunu bildirmektedir. Tîmûr'un oğlu Şahruh'un Çelebi Sultan Mehmed'e yazdığı bir mektupta; "Süleymân Bey ve Îsâ Bey ile mücâdele ettiğinizi ve Osmanlı töresince onları bu fâni dünyâdan uzaklaştırdığınız haberini aldık. Ama birâderler arasında bu usul İlhânî töresine münâsip değildir." sözüne karşılık Çelebi Mehmed; "Osmanlı Pâdişâhları başlangıçtan beri tecrübeyi kendilerine rehber yapmışlar ve saltanatta ortaklığı kabul etmemişlerdir. On derviş bir kilim üzerinde uyur. Lâkin iki pâdişâh bir iklime sığmaz. Zîrâ etrafta din ve devlet düşmanları fırsat beklemektedir. Nitekim mâlum-ı alîleridir ki, pederinizin arkasından (Ankara Savaşı) kafirler fırsat buldu. Selanik ve başka beldeler Müslümanların elinden çıktı." diyerek cevap vermiştir.

Yine Cem Sultanın ülkeyi paylaşma teklifine karşı İkinci Bâyezîd'in "Bu kişver-i Rûm bir Ser-i Pûşîde-i arus-i pür nâmustur ki, iki dâmâd hutbesinde tâb götürmez" (Osmanlı Devleti öyle bir başı örtülü nâmuslu bir gelindir ki, iki dâmâdın talebine tahammül edemez) cevâbı Osmanlıların nizâm-ı âlem mefkûresine bağlılıklarını göstermektedir. Bâyezîd Han bu cevâbıyla saltanatı nâmusun timsali olan geline benzetmiş, taksim edilemeyeceğine dâir nâmus ve kudsiyet duygularını belirtmiştir. Bu ifâde sonraları "Arus-ı saltanat taksim kabul etmez" şeklini alarak ata sözü şeklini almıştır.

3. Osmanlı merkeziyetçi devlet sisteminde ikinci önemli husus timar sistemidir. Büyük Selçuklular geniş askerî iktaları kendilerine bağlı Türkmen beylerine veya sarayda yetişen köle kumandanlara veriyorlardı. Ancak bu Türk kumandanları, devletin zayıflamasıyla birlikte, kudretleri artan Selçuklu İmparatorluğu içinde yeni devletler ve atabeylikler meydana çıkarıyor böylece devlet kısa bir süre sonra üç beş parçaya bölünebiliyordu. Osmanlılar ise, Selçuklulardan mîras aldıkları bu mîri toprak rejimini çok daha ileri ve mâhirâne metodlarla kemâle erdirdiler. Bunun üzerine kurulan timar (ikta) usûlü Osmanlı ordusunun temeli olurken, Türk askerleri (Sipâhiler) sancak beylerinin emrinde fakat pâdişâha bağlı bir durumda idiler. Zîrâ askerlerin mâişetlerini sağlayan timarları ve sancak beylerinin zeametleri de pâdişâh tarafından veriliyordu (Bkz. Timar). İşte büyük Osmanlı ordusunun esasını bu timarlı askerler teşkil ediyor ve merkezdeki yeniçeriler ancak 10.000-20.000 arasında değişiyordu. (Bkz. Yeniçeriler)

Diğer taraftan köylüler arasında timar sisteminin meydana çıkardığı huzur ve ahengi, şehirde sanâyi, ticârî ve iktisâdî faaliyetleri tanzim eden esnaf teşekkülleri sağlıyordu. Ahilik adı verilen teşkilatlar sâyesinde şehir esnafı ve halkı devletin hiç bir tesiri olmadan kendi kendisini idâre ediyor, en küçük bir meslekî suistimal, yolsuzluk ve ananeye aykırı bir harekete fırsat verilmiyordu. (Bkz. Ahîlik)

4. Cihan hâkimiyeti ve dünyâ nizamı dâvâsını gâye edinen Osmanlılar hukuk sahasında da yüksek bir seviyeye ulaşmışlardı. İslâm dîni ve şerîate bağlılıkta hiçbir kusur işlemeyen Osmanlılar, hudutsuz İmparatorluk ülkesinde yaşayan çeşitli kavim, din, kültür ve örflere sâhip toplulukları idârede aslâ İslâm hukûkuna aykırı hareket etmiyor, çıkardıkları kânun ve fetvâlarla imparatorluk nizamını sağlıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğuna kudret, istikrar ve uzun bir ömür veren unsurlardan biri hukukî anlayış ve nizâm idi. Bu sebeple Osmanlılarda çok kuvvetli olan kânun ve nizam şuuru, devlet gibi mukaddesti. Bu hususta yabancı seyyah ve elçilerin müşâhedeleri ve eserleri hayranlık verici misallerle doludur. Osmanlı hukuk ve kânun nizamına bağlılıkta birinci vazife, pâdişâhlara âit olup, bunlar şerîate aykırı en küçük bir tasarrufta bulunamazlardı. Neticede bu gâzi ve muhteşem pâdişâhlar, millî ve İslâmî mefkûreleri, yüksek zekâ ve enerjileri, din ve devlet mülk ve millet uğrunda sonsuz fedâkarlıkları, adâletleri, tevâzuları, basîretli siyâsetleri, büyük din ve devlet adamlarını, büyük dâvâ istikâmetinde toplamaları sâyesinde sağlam bir devlet kurdular. Bu durumda normal veya zayıf pâdişâhlar zamânında bile bu yüksek devlet makinası asırlarca hayâtiyetini devam etttirmiştir. (Bkz. Pâdişah)

Cihan Hâkimiyeti Devresi (1451-1574)

"İstanbul muhakkak fethedilecektir. Bu fethi yapacak hükümdar ve ordu ne mükemmel insanlardır."

Peygamber efendimizin 800 küsur sene önce verdiği ilahî müjde, 29 Mayıs 1453 günü tahakkuk etti. Bu durumda 1000 yıllık Şarkî Roma (Bizans) târihe karışıyordu. Fâtih Sultan Mehmed'e kadar Bizans, İstanbul olarak Osmanlı Devletinin toprakları arasında bir fitne çıbanı durumunda idi. Nihâyet Fâtih

Sultan Mehmed bu duruma son verdi ve ülke toprakları birleşerek İmparatorluk vücuda geldi. Fetihten üç gün sonra beyaz at üzerinde ve muhteşem bir alayla Topkapı'dan şehre giren Fâtih Sultan Mehmed, doğruca İslâm mefkuresinin kalbi olan Ayasofya'ya gitti ve şükür secdesine kapandı. Tasvirlerden temizlediği bu büyük mâbedde ilk cumâ namazını kıldı. Daha sonra Ayasofya'yı yeriyle birlikte satın alan Fâtih burayı vakıf yaparak kıyâmete kadar câmi kalması için evlatlarına vasiyet etti.

"Dünyâda tek bir din, tek bir devlet, tek bir pâdişâh ve İstanbul'da cihanın payitahtı olmalıdır." diyen Fâtih Sultan Mehmed, bundan sonra cihan hakimiyeti projesini gerçekleştirmek üzere sistemli bir teşebbüse girişti. Kısa zamanda Anadolu'da İsfendiyar, Trabzon, Akkoyunlu memleketleriyle Karaman Beyliğini topraklarına kattı. Dulkadir beyliği ile Kırım Hanlığını tabiiyeti altına aldı. Yunanistan, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Sırbistan, Eflak-Boğdan ve sâir ülkeleri fethetti. Böylece bir çok imparatorluk, hanlık ve beylik ortadan kaldırılmış oldu ve Osmanlı İmparatorluğu Tuna'dan Fırat'a kadar yayıldı. 6 Mayıs 1481'de bütün Hıristiyan ve İslâm dünyâlarını birleştirmek üzere başladığı İtalya Seferi sırasında, Gebze civârında 57 yaşında ölümü Türk-İslâm dünyâsını mateme, Hıristiyan dünyâsını ise büyük bir sevince boğdu. (Bkz. Fatih Sultan Mehmed)

Fâtih Sultan Mehmed'in yerine geçen oğlu İkinci Bâyezîd'in 31 yıllık hükümdarlık dönemi (1481-1512) iki bölümde incelenebilir. Sultan Bâyezîd, saltanatının ilk 14 yıllık devresinde Şehzâde Cem meselesiyle uğraştı ve devletin parçalanması ihtimâlini göz önünde tutarak Avrupa'ya karşı büyük seferlere girişemedi. Bâyezîd Han, niyetlerini ancak Cem'in ölümünden sonra gerçekleştirmeye çalıştı. Bu düşünce ile Macaristan, Arnavutluk ve Venedik seferleri sonunda Akkerman, Modon, Koron, Navarin ve İnebahtı kalelerini devletine kazandırdı. Denizciliğe çok ehemmiyet verdi. Oğlu Korkut denizlerin hâmisiydi. Bâyezîd Hanın son dönemlerinde, Akkoyunlu Devletini eline geçiren Safevîler Anadolu için de pek büyük tehlike arzetmeye başladılar. Bu arada pâdişâhın oğulları arasında başlayan taht mücâdeleleri, Şah İsmâil'i cesâretlendirdi ve Osmanlı ülkesine gönderdiği adamları vâsıtasıyla câhiller arasında kendisine pekçok taraftar topladı. Taraftarları vâsıtasıyla, Antalya'dan Bursa'ya kadar büyük bir bölümde isyanlar çıkarttırdı. Şiî ayaklanmalarının büyümesi ve önlenememesi, Yeniçerilerin de oğlu Selim'i tahta çıkarması için pâdişâha baskı yapmaları neticesinde Bâyezîd Han oğlu lehine tahttan feragat etti. (Bkz. Bâyezîd-II)

Henüz beş yaşındayken dedesi Fâtih Sultan Mehmed'in huzûruna çıkarılan istikbâlin Yavuz'u büyük bir edep ve hürmet içinde pâdişâhın elini öpmüştü. Torununu dikkatle süzen Fâtih, oğlu Bâyezîd'e dönerek; "Bâyezîd! Bu çocuğa mukayyed ol, umarım ki, bu büyük bir cihangir olacak." Bu emirle yetişen Selim kudreti, cesâreti, îmân ve mefkuresiyle cihangir Osmanlı Pâdişâhları arasında müstesnâ bir mevkie sâhip oldu.

Yavuz Sultan Selim, Osmanlı tahtına geçince (1512) ilk seferini Anadolu'yu ve hattâ devleti tehdit eden Şah İsmâil üzerine yaptı. Sahâbeden hazret-i Ebû Eyyüb el-Ensârî, babası Bâyezîd ve dedesi Fâtih'in türbelerini ziyâret ederek zafer duâları eden Yavuz, uzun bir yolculuk sonunda Çaldıran Ovasında karşılaştığı Şah İsmâil'in ordusunu kısa bir sürede imhâ etti (1514). Târihin en büyük meydan muhârebelerinden birini kazanan Osmanlı-Türk hakanı Yavuz, bu seferinde rakîbi Şah İsmâil'i bertaraf etmekle kalmadı, Adana, Gaziantep, Hatay, Urfa, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Muş, Bingöl, Bitlis, Tunceli, Musul, Kerkük ve Erbil vilayetleriyle Dulkadiroğulları topraklarını içine alan 220.000 kilometrekarelik bir toprağı da devletine kattı.

İslâmiyetin ve devletin tecâvüze uğraması sebebiyle İstanbul, Haleb, Şam ve Kahire'deki din adamlarının fetvâsı üzerine İran Seferine çıkan Yavuz Sultan Selim, yine mülhid Safevîlerle işbirliği yapmaları dolayısıyla bu defâ da Mısır Seferine çıktı. Yıldırım süratiyle Mısır ordularını, 24 Ağustos 1516'da Merc-i Dâbık'ta ve 26 Mart 1517'de Ridaniye'de kazandığı zaferlerle ortadan kaldırdı. İki meydan muhârebesi sonunda Memlûk Devleti târihe karışırken bütün Arap ülkeleri Yavuz'un hâkimiyetine girdi. Bu durum üzerine Mekke ve Medîne emiri mukaddes şehirlerin anahtarlarını Sâhibü'l-haremeyn ünvânı ile Yavuz Sultan Selim'e teslim etti. Fakat dindar pâdişâh bu ünvânı yüce makamlara bir saygısızlık sayarak onu Hadîmü'l-haremeyn şekline çevirerek aldı ve evlâdı ve torunlarına böylece mîras bıraktı.

Çıktığı iki seferden birinde Safevîleri felç eden diğerinde ise Mısır Memlûklerini ortadan kaldıran Yavuz Sultan Selim'in iki hedefi daha vardı. Bunlardan birincisi efrenciye yâni Avrupa'nın, diğeri de Hindistan'ın fethiydi. Bilhassa Portekizlilerin Hind Denizine hâkim olmaya ve İslâmın mukaddes şehirlerini tehdide başlamaları Yavuz'u endişeye sevketmişti. Bu îtibarla öncelikle tersanenin sayı kapasitesini arttırmak için faaliyetlere girişti.

1520 yılı Temmuzunda Avrupa Seferine çıkan cihangir pâdişâh, yakalanmış olduğu şirnepçe hastalığından kurtulamıyarak Çorlu civârında vefât etti. Zamanın şeyhülislamı ve büyük İslâm âlimi Ahmed ibni Kemâl Paşa onun için yazdığı mersiyede şöyle demektedir:

Şems-i asr idi, asrda şemsin

Zıllı memdûd olur, ömrü kasîr

O pâdişah ikindi güneşi idi, bu vakitte güneşin gölgesi uzun ömrü de kısa olur.

Gerçekten o bir ikindi güneşi gibi çabuk, sekiz sene içinde bu dünyâdan göçüp gitti, ama muazzam gölgesi Kırım'dan Hicaz'a, Tebriz'den Dalmaçya sâhillerine kadar uzanıyordu. (Bkz. Yavuz Sultan Selim)

Yavuz Sultan Selim'in vefâtı üzerine hayattaki tek oğu Süleyman Han Osmanlı tahtına oturdu (1520). Henüz yirmi altı yaşında bulunan Sultan, iyi bir eğitim görmüş kılıçta ve kalemde de usta olarak yetişmişti. Gerek yaptığı kânunlar, gerekse kânun ve nizamlara gösterdiği fevkalâde riâyet yüzünden "Kânûnî" ünvânıyla yâdedilmiş bu ünvan âdeta ona isim olmuştur.

Kânûnî Sultan Süleyman bizzat ordusunun başında çıktığı on üç büyük sefer sonunda babasından devraldığı 6.557.000 kilometrekarelik Osmanlı toprağını 14.893.000 kilometrekareye ulaştırdı. Yaşadığı asır, dünyâ târihine Türk asrı olarak geçti. 45 yıl 11 ay 7 gün Türk-Osmanlı tahtında oturan Kânûnî, târihçilerin itifakı ile "Cihan Pâdişâhı"dır. O, pekçok bakımdan eşine ender rastlanan bir devlet reisiydi. Bütün dünyânın servetleri ayak ucuna hediye diye getirilen, bir savaşla bir devleti ortadan kaldıran, dünyânın bütün devlet reislerine emirlerini dikte ettiren bir pâdişâhtı. Kırk altı yıllık saltanatını, sarayların zevk ve sefâsıyla değil, Allahü teâlânın rızâsı yolunda savaş meydanlarının cevr ve cefâsıyla geçirdi. Bütün saltanat müddetinin en az on yılını kar, kış, yağmur, tehlike altında çadırlarda harcadı. Batılılar ona "Muhteşem Süleyman" adını veriyorlardı. Ama o, kendinden çok devletine ve milletine ihtişam verdi.

Zigetvar Kalesinin Fethi sırasında 6-7 Eylül 1566'da bu büyük cihan pâdişâhının ölümüyle Osmanlı-Türk târihinde bir devir kapanıyordu. Türk milletinin binlerce yıllık hayâtında erişebildiği en yüksek noktayı temsil eden Kânûnî Sultan Süleyman Han, birbiri ardına dâhiler çıkaran Osmanoğlu âilesinin de zirvesini teşkil ediyordu. Ondan sonra da zaman zaman kudretli pâdişâhlar çıkacak fakat kuruluştan bu yana devam edip gelen dehâ zinciri artık gevşemiş olacaktı.

Kânûnî devrinin parlaklığı yalnız fetihlerinin azametine münhasır değildir. Türk-İslâm medeniyeti de her alanda en yüksek seviyesine bu devirde çıkmıştır. İlimde Zenbilli Ali Efendi, Kemal Paşazâde, Ebüsü'ûd Efendi, kendisi başta olmak üzere edebiyatta; Bâki, Fuzûlî, sanatta; Mîmar Sinân, târihte; Mustafa Selânikî, Celalzâde, Nişancı Mehmed Paşa, coğrafyada; Pîrî Reis, kaptan-ı deryâlıkta; Barbaros Hayreddîn Paşa, Seydi Ali Reis, Pîrî Reis ve Turgut Reis, devlet adamlığında; Lütfi Paşa ve Sokullu Mehmed Paşa asrın dev simalarıdır.

Kültür hareketleri bu devirde ziyâdesiyle canlıydı. Osmanlı Türk edebiyâtında ilk defâ görülecek olan tezkere vâdisi bu pâdişâh zamânında ortaya çıktı. Sehî ve Latifi gibi tezkireciler eserlerini ona takdim ettiler. Bu, imparatorluğun dört bir yanındaki ses veren şâirleri bir arada görmek demekti. Bizzât kendisi de şâir olup Muhibbî mahlası ile şiirler yazdı ve divanı devrinde 2800'ü aşkın gazeli ile, Zâtî'den sonra ikinci büyük divan olarak ortaya çıktı. (Bkz. Kânûnî Sultan Süleyman Han)

Osmanlı Devletinin bir cihan imparatorluğu durumuna ve yüzyıllarca dünyâ siyâsetinde baş rolü oynamasına sebep olan maddî ve mânevî kaynaklar nelerdi?

1. Kuruluş ve yükselme devrinde görülen dâhî pâdişâhlar, cihan hâkimiyeti devresinde de devam etti.

İtalyan Langosto, Fâtih hakkında; "İnce yüzlü, uzunca boylu, hürmetten fazla korku telkin eder, seyrek güler, şiddetli bir öğrenme arzusuna sâhip ve âlicenaptır. Dâimâ kendinden emîndir. Türkçe, Arapça, Farsça, Rumca, Slavca, İtalyanca ve İbrânice konuşur, harp sanatından çok hoşlanırdı. Herşeyi öğrenmek isteyen zekî bir araştırıcı idi. Nefsine hâkim ve uyanıktı. Soğuğa, sıcağa, açlığa, susuzluğa ve yorgunluğa mütehammil idi." demektedir.

Ömrü Allahü teâlâ yolunda cihâd etmekle geçen Fâtih, Trabzon Seferine giderken Zigana Dağlarını yaya geçmek zorunda kalmış ve bu sırada büyük güçlük ve sıkıntılarla karşılaşmıştı. Sefer sırasında yanında bulunan Uzun Hasan'ın annesi onun çektiği bu eziyetleri gördükten sonra kendisini seferden alıkoymak kasdıyla; "Ey Oğul! Bir Trabzon için bunca zahmet değer mi?" deyince yüce Hakan; "Hey ana, bu zahmet din yolunadır. Zahmeti ihtiyar etmezsek bize gâzi demek yalan olur." diye cevap vermiştir.

Fâtih Sultan Mehmed'in sâdece dünyânın incisi olan İstanbul'u Türk milletine hediye etmesi, bu milletin ebediyyen ona minnettâr olması için yeter. Nitekim şâir Abdülhak Hamid bütün bir milleti Fâtih'in türbedârı göstermekle fethin azametine işâret etmiştir.

Şâyestedir denilse âlem, senin mezârın
Durmuş başında bekler, bir kavm türbedârın.

Sultan İkinci Bâyezîd ise, şâir, âlim ve aynı zamanda hattattı. Fâtih gibi bir baba ve Yavuz gibi bir oğul

arasında saltanat sürmesi ve onlarla kıyaslanması sebebiyle saltanat devresi sönük görünmektedir. Halbuki o kendinden önce ve sonra gelenlerle her bakımdan karşılaştırılabilecek bir pâdişâhtı. İkinci Bâyezîd döneminde Osmanlı İmparatorluğu, türlü isyanlara, iç karışıklıklara, batı devletleriyle güney ve doğu komşularının Türklere karşı daha tehditkâr bir tavır takınmalarına, deprem ve sel gibi âfetlere kıran ve salgın hastalıklar gibi felâketlere rağmen dünyânın en kuvvetli devletlerinden birisi olarak teessüs etti.

"Velî" tabiatlı olan Pâdişâh, Bâyezîd Meydanında kendi külliyesiyle birlikte câmiinin inşâsı bitince; "Her kim ömrü boyunca ikindi ve akşam namazlarının sünnetlerini terk etmemişse ilk Cumâ namazında o imâm olsun." buyurmuştu. Bu hususta kendisinden başka kimse çıkmamış, hazerde ve seferde hiçbir sünneti bırakmadığı için namazı kendisi kıldırmıştır.

"Biz Allah tarafından memur olmadıkça bir sefere gitmeyiz." diyen Yavuz Sultan Selim Han ise, Cihan hâkimiyeti dâvâsında çok kudretli bir sîmâdır. Kendisini Rodos Seferine teşvik edenlere: "Ben cihangirliğe alışmışken, siz himmetimi küçük bir adanın fethine hasretmek istiyorsunuz." cevabı kendisini en iyi şekilde anlatmaktadır.

İki büyük meydan muhârebesiyle Memlûk Devletini ortadan kaldıran, mübârek makamlara hizmetle şereflenen ve Müslümanların halîfesi ünvânını alan Yavuz Sultan Selim, 25 Temmuz 1518 günü İstanbul'a ulaşmıştı. Ancak İstanbul'da halkın büyük bir karşılama hazırlığı yaptığını işitince gece vakti yanında birkaç kişiyle kayığa binerek gizlice Topkapı Sarayına çıktı. Ertesi gün pâdişâhın sarayda olduğu öğrenilince hiçbir merâsim yapılamadı. "Biz ne yaptık ki bu kadar rağbet edilir!" diyen cihan pâdişâhı gâyet sâde giyinir, devlet işleri dışında gösterişe rağbet etmezdi.

Vefâtı sırasında yanında bulunan Hasan Can'la arasında şöyle bir konuşma geçti: "Hasan Can, bu ne haldir?" "Sultanım Cenâb-ı Hakk'a teveccüh idüb Allahü teâlâ ile olacak zamandır." "Bizi bunca zamandan beri kiminle biliyordun; Cenâb-ı Hakk'a teveccühte bir kusur mu fehm eyledin?" Bu konuşmadan sonra Hasan Can'dan Yâsin okumasını istedi ve dileği yerine getirildi. Kaynaklar nâşı yıkanırken sağ eli iki kere setr-i avret ettiğini ve orada bulunanların hayretle tekbir ve salevât getirdiklerini belirtmektedir.

Her bakımdan büyük bir îtina ile büyütülen şehzâde Süleymân 25 yaşını geçerken Osmanlı tahtına oturduğunda dünyânın en kuvvetli ordu ve donanması, en düzenli devlet teşkilâtı, zengin ülkeler, muntazam mâliye ve kâbiliyetli bir millet emrinde idi. Bu muazzam kaynakları kullanarak zaferden zafere koşan Kânûnî Sultan Süleymân, Osmanlı ihtişam ve azametinin en yüksek mümessilidir. Kaynaklarda Kânûnî, hareket ve sözleri güzel, aklı kâmil, âlim, hâkim ve şâirlere dost, bütün maddî-mânevî iyilikleri şahsında toplamış, emsalsiz bir pâdişâh olarak tavsif edilmektedir. Devletin bu devirdeki azamet ve büyüklüğü dış dünyânın tecessüsünü gitgide arttırmış, Rusya ile Avrupa'dan görünüşte Kudüs'e hac için giden seyyahlar, Osmanlı ülkesine akın etmişlerdir. Bu seyyahlar kendi hükümdarlarına sundukları arizalarda Osmanlının büyüklük sırlarını anlatmaya çalışmışlardır.

2. Osmanlı pâdişâhlarının büyük ilim, din, kültür ve sanat adamlarını ülkelerinde toplayarak medeniyetin ilerlemesine ve müsbet ilimlerin gelişmesine çalışmaları. Nitekim Fâtih devrinde İstanbul medeniyetin ve dünyânın en yüksek bir merkezi hâline geldi. Molla Gürânî, Akşemseddîn, Hocazâde, Molla Hüsrev ve Hızır Bey gibi dînî ilimlerdeki âlimlerin yanında matematik ve astronomi âlimi Ali Kuşçu, Yûsuf Sinan Paşa, tıp dalında Muhammed bin Hamza, Sabuncuoğlu Şerefeddîn ve Altuncuzâde Fâtih'e mensup en mühim simalar idi. Fâtih Sultan Mehmed, Türk İslâm âlimleri gibi Rum ve İtalyan âlimlerini de himâyesine alarak çalışmalarında destek verdi. Rum âlimi Yorgi Amirukis'i Batlamyüs coğrafyasına göre bir dünyâ haritası yapmağa memur etti. Harita üzerine memleket, şehir ve mevkilerin Türkçe isimlerini de koydurdu. Fâtih'in ilme olan hizmetlerine işâret eden eserlerden en önemlisi, hiç şüphesiz câminin etrâfında yaptırdığı medreselerdir. Câminin etrâfında sahn-ı semân adıyla 8 medrese ve bu medreselerin arkasında daha küçük ve tetimme denilen diğer 8 medresede dînî ilimlerin yanısıra matematik, astronomi ve tıp okutulduğu ilmiye salnâmelerinde yazılıdır.

Fâtih Sultan Mehmed devrinde İstanbul'un ilim merkezi yapılması için başlatılan çalışmalar; Bâyezîd Han, Yavuz Sultan Selim ve Kânûnî Sultan Süleymân devirlerinde de devâm etti. İkinci Bâyezîd Han kendi ülkesinde olduğu gibi doğu İslâm ülkelerindeki âlimlere dahi maaşlar bağlattı. İlmin yayılması için onları teşvik etti. Amasya, Edirne ve İstanbul'da câmilerin yanında medreseler de inşâ ettirdi. Yavuz Sultan Selim'in etrâfı âlim, şâir ve şeyhlerle dolu idi. Sefer ve zaferleri bir vazife sayarak kudretini onlara sarf ediyor; fakat bu zamanlarda bile ilim ve edebiyâtı terk etmiyordu. Yanında bulunan âlimleri dâimâ telif ve tercümelere memur etti. Büyük âlim ve şeyhülislam Kemâl Paşazâde Osmanlı târihine dair **Tevârih-i Âl-i Osman** adlı eserini Yavuz'un emriyle yazdı. Kendisi de her fırsatta kitap okur ve şiir yazardı. Kemal Paşazâde bir gün atını sürerken Pâdişâhın üzerine çamur sıçratınca çok üzülmüş fakat Yavuz; "Üzülmeyiniz, âlimlerin atının ayağından sıçrayan çamur, bizim için süstür. Vasiyyet ediyorum, bu çamurlu kaftanım, ben vefât ettikten sonra kabrimin üzerine örtülsün." diyerek ilim adamlarının

yanındaki değerine işâret etmiştir.

Kânûnî Sultan Süleymân Han da âlimlerle Allah dostlarına çok hürmet eder, her birine hallerine göre izzet ve ikrâmlarda bulunurdu. Onlara danışmadan hiçbir işe girişmezdi. Âlimler için medreseler, evliyâ için tekkeler yaptırır, fethettiği yerleri câmilerle mâmur ederdi. İstanbul'da kendi câmii civarında vücuda getirdiği Sahn-ı Süleymâniye adındaki tıp ve riyâziye fakülteleri dünyânın en ileri ilim merkezleriydiler. Devrinde kültür ve sanat faaliyetleri doruk noktasındaydı. İlim, kültür ve sanat müesseselerinde, Kânûnî'nin himâyesinde kıymetli şahsiyetler yetişip her biri eşsiz eserler verdiler. Sultan İkinci Murâd'la temeli atılıp büyüyen ve genişleyen bu ilim ve kültür hareketleri, ondan sonraki pâdişâhlar tarafından da en iyi şekilde devâm etti. Fâtih'le başlayan dîvân bırakma durumu II. Bayezîd, I. Selim ve Kânûnî ile gelişti. Şiirde Fâtih Avni, Bâyezîd Adlî, Selim Selîmî ve Kânûnî Muhibbî mahlasını kullandı.

Pâdişâhların yanısıra Osmanlı devlet adamlarından Mahmûd Paşa, Karamânî Mehmed Paşa, Fenârizâde Ahmed, Çandırlızâde İbrâhim, Veliyüddînoğlu Ahmed, Sinan ve Cezeri Kâsım Paşalar gibi kıymetli âlim ve vezirler gerek Türkiye'deki ve gerek hâriçten gelmiş olan muhtelif ilim ve sanat adamlarını himâye etmişlerdir. Bu durum Osmanlılarda ilmin gelişmesi ve ilim adamlarının yetişmesinde başlıca âmil olmuştur.

3. Osmanlı ordusunun pâdişâh ve komutanlara itâat, düzen, disiplin, kâbiliyet, ahlâk, nefse hâkimiyet, silaha alışkanlık ve kahramanlıkta en yüksek seviyede bulunması. Nitekim yabancıların söyledikleri şu sözler Türk ordusunun vaziyetini göstermesi bakımından mühimdir: "Türk ordularında bir bayram namazı seyrettim. Sarıklı başlardan mürekkep, büyük bir topluluğun toplanmış olduğunu gördüm. Derin bir sessizlik içinde namazı idâre eden (kıldıran) imâmın sözlerini dinliyorlardı. Her safın belirli bir durumu vardı. Ayrı saflar dizildikleri açık sahrada, tıpkı bir duvar gibi uzanıyordu." (Baron von Busbecq)

"Bizde (Fransız ordusunda) 10 kişi, Türklerde 1000 kişinin yapacağından fazla gürültü yapar. (Bertrandon de la Brocquiere)

"Mâhir bir kumandan, Türk askeriyle dünyâyı kutuptan kutba kadar kat edebilir." (Vandal)

"Seleflerinin gayretleri sâyesinde Sultan Süleymân öyle bir orduyu emri altında bulunduruyordu ki, kuruluşu ve silahları bakımından bu ordu, dünyânın bütün diğer ordularından dört asır ilerdeydi... Her Türk askeri yalnız başına seçkin bir Avrupa taburuna bedeldi." (Benoist Mechin)

"Kudretli Türk ordusu, bir tek emirle, tek vücut ve iyi kurulmuş bir makina hâlinde harekete geçiyordu." (Henri Hauser)

"Türklerin mevcut sistemini kendi sistemimizle mukayese edince istikbalin başımıza getireceği felâketleri düşünüyor, titriyor ve âkibetimizden korkuyorum. Bir ordu gâlip gelecek ve pâyidâr olacak, diğeri de mahv olacaktır. Çünkü şüphesiz ikisi de sağlam sûrette devam edemez. Türklerin tarafında kuvvetli bir imparatorluğun bütün kaynakları mevcut, hiç sarsılmamış bir kuvvet var, sefer görmüş askerler, zafer itiyadları, meşakkatlere tahammül kâbiliyeti, birlik, düzen, disiplin, kanâatkârlık ve uyanıklık var. Bizim tarafta ise, umûmî fakirlik, husûsî israf, sarsılmış kuvvet, bozulmuş mâneviyât, tahammülsüzlük ve idmansızlık var. Bütün bunların en kötüsü, düşmanın (Türklerin) zafere bizim de hezimete alışkın bulunmamızdır. Neticenin ne olacağını tahminde tereddüdün yeri var mıdır?" (Busbecq)

4. Osmanlıların Atlas Okyanusundan Umman Denizine ve Macaristan'dan, Kırım ve Kazan'dan Habeşistan'a kadar geniş yerlere hâkim olmaları; Allahü teâlânın kelâmı Kur'ân-ı kerîmin emirlerine göre, adâletle idâre etmeleridir.

5. Osmanlı Devletinin bütün temel müessese ve teşkilâtı, Fâtih, devrinde en mükemmel bir hâle geldi. Fâtih teşkilâtçı ve imârcı idi. Devlet idâresini tam bir intizam içinde yürütmek için lüzum ve ihtiyaç görüldükçe İslâmın esaslarına uygun kânunlar ve fermanlar yayınladı. Hazırlattığı kânûnnâmesi hukuk sâhasında çok önemli bir mevki tutmaktadır. Daha sonra Sultan Süleymân Han o güne kadar vâzedilen kânunları, **Kânunname-i Âl-i Osman** adı altında İslâm hukûku esasları dâhilinde toplattırıp, tanzim ettirdi. Bu kânunnâme, hukûkî, idârî, mâlî, askerî ve diğer lüzumlu mevzuları içine alan, başlıklar altında, cezâ, vergi ve ahâliyle askerlerin kânunlarını ihtivâ ediyordu. Kânunnâme'de bildirilen hükümlerin tamâmı İslâm hukukundan alınarak, Hanefî mezhebine göre tanzim edilmiştir. Fethedilen ülkelerde, örfî hukuk denilen, önceki idâreden kalan kânunlar ve halkın teamülleri de İslâm hukûkuna uygunluğu şartıyla kânunnâme'de yer almıştır. Böylece hazırlanan kânunlar asırlarca en iyi şekilde ve eksiksiz tatbik edilip, devletin tebeasını teşkil eden her çeşit insana huzur ve saâdet kaynağı oldu.

Duraklama Dönemi (1566-1699)

Kânûnî Sultan Süleymân'ın ölümü ile muhteşem pâdişâhlar ve onların hamleleri nihâyet bulmakla berâber devletin henüz karalarda üstünlüğü, iç denizlere hâkimiyeti ve ictimâî nizam bütün kudretiyle

yaşamakta idi. Nitekim İkinci Selim Han döneminde (1566-1574) Avusturya'nın Erdel üzerine küçük bir tecâvüzü üzerine şiddetli bir mukâbelede bulunuldu. 1570'te Kıbrıs fethedildi. Türk donanması Okyanusya'ya kadar gidip Sumatra (Açe) Sultanlığıyla yâni Uzakdoğu Müslümanlarıyla temâsa geçti. Kurdoğlu Hayreddîn Hızır Bey 22 parça gemiyle Açe Sultanı Alâaddîn'e top ve topçu ustası götürdü. Türk subayları Açe ordusunda ıslâhat yaptı.

Diğer taraftan İkinci Selim Hanın Türk târihinin en şuurlu ve hayâti seferi olan Don-Volga nehirlerini bir kanalla birleştirme, böylece Karadeniz'le Hazar Denizini birbirine bağlama projesi Kırım Hanı Devlet Giray'ın ihânetiyle, başarısız kaldı. Bu kanal projesi sâyesinde, o sırada gitgide kuvvetlenen Rusların güneye doğru sarkmaları önlenecek, İran kuzeyden çevrilmek sûretiyle artık tehlike olmaktan çıkacak, bütün Sünnî Müslümanların halîfesi olan Osmanlı sultanı, sünnî İslâm ve Türk ülkelerinin aynı zamanda fiilî hâkimi olacaktı. Bütün Türk yurtlarını bir bayrak altında toplayabilecek kadar muhteşem bu tasarıdan Ruslar dehşete kapılmışlar ancak karşı koyamamışlardı. Öte yandan Devlet Giray; bu kanal açıldığı takdirde Osmanlının artık o taraflarda kendi askeriyle iş görüp Kırımlılara ihtiyacı kalmayacağı, böylece Kırım'ı ilhak edip merkezden vâlilerle idâre edebilecekleri gibi bozuk bir düşünce içine düştü. Bu yüzden asker arasında menfi propaganda yaptı. Kış mevsiminin buralarda altı ay sürdüğünü ve kimsenin bu soğuğa dayanamıyacağını söyledi. Çeşitli zorluklar çıkardı. Neticede kışı geçirmek üzere Azak'a dönen Osmanlı teknik heyeti ve askerleri bir daha kanal başına gidemedi. Böylece Kırım bu günlere kadar süren târihteki tâlihsizliğini kendi eliyle hazırladı ve Türk târihinin çehresini değiştirecek büyük ve önemli bir teşebbüs başarısızlığa uğradı. Artık, Rusya Kafkas Türk hanlıklarını yutmaya Osmanlıları ise, en fazla hırpalayacak bir güç olmaya hazırlanıyordu.

Osmanlı Devletinin İkinci Selim devrinde uğradığı ikinci muvaffakiyetsizlik İnebahtı'da oldu. Kıbrıs'ın Türkler tarafından fethi üzerine Papanın teşvikleri neticesinde büyük bir Haçlı donanması hazırlandı. 1571'de İnebahtı'da meydana gelen deniz muharebesinde Osmanlı donanması imhâ edildi. Çok şehit verildi. Ancak Uluç (Kılıç) Ali Paşa kurtarabildiği 60 kadar gemi ile İstanbul'a gelebildi. Bundan sonra devlet, bütün imkânlarıyla; bir kış zarfında eski donanmasını tekrar inşâ ederek Akdeniz hâkimiyetini tekrar sağladı. Sokullu Mehmed Paşa Venedik elçisine: "Biz Kıbrıs'ı almakla sizin kolunuzu kestik. Siz ise bizim sâdece sakalımızı traş ettiniz. Kırılan kol bir daha yerine gelmez. Fakat kazınan sakal daha gür çıkar." diyerek onlara fazla sevinmemelerini söyledi. Bu arada donanmanın yetişmiyeceği endişesini taşıyan Kılıç Ali Paşaya da; "Paşa, bu millet öyle millettir ki, isterse bütün gemilerinin demirlerini gümüşten, yelkenlerini atlastan, halatlarını ibrişimden yapar." sözü meşhurdur. Gerçekten ertesi yaz Osmanlı donanması hazırlanıp Akdeniz'e inince, Venedikliler, barış istemek zorunda kaldı. Hattâ bu anlaşmada Venedik Cumhuriyeti, Türklere Kıbrıs Seferinde yapılan masraflar karşılığı savaş tazminâtı ödemeyi bile kabul etti.

İkinci Selim Handan sonra Osmanlı tahtına çıkan Üçüncü Murâd döneminden (1574-1595) îtibâren Osmanlı Devletinin giriştiği harpler çok uzun sürmeye ve devletin aleyhinde olmaya başladı. Nitekim 1578 yılında başlayıp çeşitli aralıklarla Üçüncü Mahmûd (1595-1603), Birinci Ahmed (1603-1617), İkinci Osman (1618-1622) ve Dördüncü Murâd (1623-1640) devirlerinde olmak üzere 1639'a kadar sürmüş olan İran harpleri Osmanlı duraklamasının başlıca sebeplerinden biri olmuştur. Osmanlı Devletinin zayıf ânını kollayan ve Hıristiyan Batı dünyâsı ile birlikte hareket eden İran, devamlı olarak bu devleti uğraştırmayı gâye edinmiştir. İran'a karşı koyabilmek için devamlı Anadolu'dan asker desteği verilmiş bu durum zamanla Anadolu'da sıhhatli dengelerin sarsılmasına yol açmıştır.

Duraklamanın diğer sebepleri şu şekilde sıralanmıştır:

1. 1593-1606 Avusturya harplerinde timarlı sipâhi yerine, tüfekli piyâde kullanılması mecbûriyeti yüzünden, yeniçerilerin miktârı ziyâdesiyle arttırıldığı gibi, Anadolu'da ücretle pekçok tüfekli sekban askeri yazıldı. Sekban askerine ihtiyaç kalmadığı zamanlarda ücretsiz kalan bu eli tüfekli gruplar Anadolu'da halkı haraca kesmeye ve taarruzlara başladılar. Bozgunculukları sebebiyle timarları ellerinden alınan sipâhiler de onlara katıldı. Böylece 1596-1610 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğunu temelinden sarsan Celâli hareketi başgösterdi. Anadolu'da yağma ve çapulculuğa başlayan Celâlilere İran yanlılarının da katılıp, İran'ın bunları desteklemesi neticesinde isyanlar kısa sürede büyüdü. Öyle ki, Anadolu'da etrâfına 30-40 binlik kuvvetler toplayan Celâli liderleri çıktı. Bunlar emri altındakileri bir ordu biçiminde teşkilatlandırıyorlar ve üzerlerine gönderilen devlet güçleriyle çetin muhârebelere girişiyorlardı. Devletin İran ve Avusturya ile harp hâlinde bulunmasından da istifâde eden Celâliler, Anadolu'yu baştan başa yakıp yıktılar. Paniğe kapılan köylüler, topraklarını bırakarak şehir ve kasabalara sığınmaya çalışıyorlar, varlıklı olanlar İstanbul'a Kırım'a veya Rumeli'ye kaçıyorlardı. Bu durum Sultan Birinci Ahmed Hanın dirâyeti ve Vezir-i azam Kuyucu Murâd Paşanın üç sene süren temizleme faaliyeti neticesinde önlenebildi. Bu müddet içinde öldürülen Celâli sayısının 65 bini bulması Anadolu'nun içine düştüğü durum hakkında bir fikir vermektedir.

2. 1580'lerden îtibâren batıdan büyük ölçüde gümüş gelmesi neticesi fiyatların düşmesi üzerine yaşanan ve fiyatlar ihtilâli denen karışıklık. Bu vaziyet karşısında küçük timar sâhipleri, uzak ve

masraflı seferlerden kaçınmaya başladı. Diğer taraftan Orta Avrupa'da yapılan savaşların harp usullerinde meydana gelen değişiklikler, tüfekli yaya askerine olan ihtiyacı ortaya çıkardı. Ayrıca Timarlı sipâhiler, silah ve techizât bakımından değil, teşkilât ve taktik bakımından da modern savaş şekline ayak uyduramıyorlardı. Bu sebeplerle devlet yeniçeri sayısını arttırmaya ve sekban-saruca adı altında tüfekli Anadolu leventlerini ücretli asker olarak kullanmaya başladı. Yine bu devrede artık işe yaramayan yaya ve müsellemler ve voynuklar gibi bâzı eski askerî birlikler de kaldırıldı. Kapıkullarının toplam mevcudu; 1475'lerde 13.000, timarlı sipâhi 60.000; 1526'da kapıkulu 24.000'e, timarlı sipâhi 80.000 olduğu halde 1610'larda kapıkulu 40.000'e çıkmış timarlı sipâhi sayısı ise 20.000'e düşmüştür. Neticede timar sisteminin bozulmasının en menfi tarafı devletin iktisâdî yapısına yansımasıdır. Timarlı sipâhilerin boşalttığı dirliklerin gelirini eskisi gibi toplayıp devletin hazinesine akıtmak mümkün olmamıştır. Bu dirliklere gönderilen mültezimler zamanla büyük servet sâhibi olarak nüfuz kazanmış ve devletin başına belâ kesilmişlerdir.

3. Sokullu Mehmed Paşanın ölümünen (1579) Halil Paşanın sadrâzamlığına (1617) kadar otuz sekiz sene zarfında hükümet reisliği makâmına geçen on dokuz vezir-i âzam içinde bu mevkiye liyâkati olanların adedi üçü geçmemektedir. Bu durum son devirde kaht-ı rical denilen adam yokluğunun daha 17. yüzyıldan îtibâren görülmeye başladığının da işâretidir.

Bütün bu olumsuzlukların başlangıcına rağmen pâdişâhlar, cihan hâkimiyeti dâvâlarına samimiyetle bağlı bulunuyorlardı. Nitekim onlar yine Alman hükümdarlarını imparator ve kendilerine müsâvi kabul etmiyor, onlarla yapılan anlaşmalara yine muâhede-nâme değil, ahid-nâme nazarıyla bakıyor ve eskisi gibi bunu kendi lüfut ve ihsanları sayıyorlardı. Osmanlı siyâsi kudreti gibi ictimâî nizamı da devam ediyordu. Ayrıca sanat ve ticâret hayâtında ahlâkî nizam ve anânelere aykırı bir hareket nâdir görülüyor ve bu gibi durumlar esnaf teşekküllerinin (loncalar) şiddetli murâkabesine sebep oluyordu. Böylece devletin bir müdâhalesi olmadan ictimâî müesseseler umûmî nizamı muhâfaza ediyordu. Bu hususta Fransız elçisi D. Chesneau, "(Osmanlı şehirlerinde) Nizam ve asâyiş inanılmaz derecede kuvvetliydi. Geceleyin şehirleri muhâfaza için elinde bir sopa ve fenerle gezen tek bir kimsenin dolaşması kâfi idi. Halbuki Paris'te aynı vazife, bir kıt'a askerin başında bir kumandan tarafından zorlukla yapılıyordu" demektedir. Thevanot ise "Bir milyonluk büyük İstanbul şehrinde dört yılda dört katl vak'ası görülmemiştir. Ticârî emtia ile dolu olan muazzam kervansaraylar bir tek adam tarafından korunuyor" der. Böyle bir cemiyette devletin vazifesi sâdece Allahü teâlânın irâdesine uygun Türk-İslâm nizâmını ve adâletini muhâfaza etmek ve bunu dünyâya yaymaktı. Bununla berâber devlet hiçbir zaman İslâmlaştırma ve Türkleştirme siyâseti gütmedi. Zîrâ cihan hâkimiyeti ve İslâm nizâmı mefkuresine inanan bir devlet dar bir milliyetçilik görüşüne saplansa ve insanlık prensiplerine bağlı kalmasa idi, bu cihanşümûl vazifesini yapamaz ve başka imparatorluklar gibi süratle çökerek, uzun asırlar boyunca, yaşayamazdı.

Osmanlı Türkleri, on yedinci asırda, zaferler kazanırken, bâzan da mağlubiyetler görüyor, böylece azamet devrine nazaran bir duraklama içinde bulunduklarını anlıyorlardı. Ancak duraklamanın sebeplerini araştıran Türk mütefekkirleri askerî, idârî ve ilmî müesseselerde müşâhade ettikleri bozuklukları islah etmek sâyesinde İmparatorluğun eski kudretini tekrar kazanacağına, medenî ve mânevî üstünlüğün kendilerinde olduğuna inanıyorlardı. Fakat kânun ve nizamlardaki bu düzelme, otorite sâhibi bir pâdişâh idâresinde mümkündü. Bir de artık ortalıkta tek bir pâdişâh adayı bulunmuyordu. Bir noktada vezirlerin nüfuzları konuşuyordu. Bu sebepten ilk öldürülen pâdişâh Sultan İkinci Osman olmuştu. Böylece pâdişâhların devletin aksayan yönlerine neşter vurabilmesi kolay görünmüyordu. Ayrıca, timarlı sipâhi ordusunun gücünü kaybetmesi, buna karşılık Yeniçeri ordusu miktârının aşırı derecede artışı merkezde büyük bir gücün doğmasına yol açtı. Yeniliklere karşı çıkan bâzı devlet adamları da her fırsatta bu gücü kullanmaya başlayarak, devletin ve yeniçeri ocağının sonunu hazırlamaya başladılar.

Nitekim Üçüncü Mehmed Handan sonra ilk defâ ordunun başında sefere çıkan İkinci Osman Han (1621), Yeniçeri kuvvetlerinin bozulmakta olduğunu gördü. Ancak onun ocağı ıslah teşebbüsü Osmanlı târihinde ilk defâ bir pâdişâhın kul eliyle şehit edilme hâdisesini ortaya çıkardı (Bkz. Osman Han-II). Bununla berâber İkinci Osman'ın şehit edilmesi hâdisesinden ders alan Dördüncü Murâd Han, parlak zekâsı, tedbirli siyâseti ve acı kudreti neticesinde devlete yükselme devirlerini hatırlatacak şekilde bir canlılık getirdi.

Dördüncü Murâd Han, İran üzerine düzenlediği Revan ve Bağdât seferlerine giderken öncelikle Anadolu'daki sipâhi zorbalarını ve mütegallibe denilen zorla işbaşına gelmiş veya yolsuzlukla zengin olarak nüfuz sahibi olmuş zümreyi temizleyerek ülke içerisinde istikrarı sağladı (Bkz. Murâd Han-IV). Daha sonra Revan ve Bağdat Seferlerinden muzaffer çıkan Sultan, İran'la çeşitli aralıklarla on altı yıldır devam eden harbe nihâyet verdi. Kasr-ı Şirin Muâhedesi diye meşhur olan bu antlaşmanın hükümleri, çok az bir değişiklikle günümüze kadar geldi. (Bkz. Kasr-ı Şirin Antlaşması)

Dördüncü Murâd Hanın genç yaşta ölümü (1640) ve daha sonra Sultan İbrâhim Hanın âsiler tarafından

şehit edilmesi (1648) üzerine Dördüncü Mehmed'in henüz yedi yaşındayken tahta çıkması zaman geçtikçe ocak ağalarının idârede nüfuz kazanmalarına yolaçtı. Yeniçeri ve sipâhi ağaları, vezirlerin seçilmesinde en önemli rolü oynuyorlardı. Bu durum devletin siyâsî yapısı ve mâlî vaziyetini bozdu. Her iş ağaların eline geçip kendilerine hiçbir sûretle muhâlefet edecek kimse kalmadı. Bunlar, asker mevcudunu yüksek göstermek sûretiyle fazla ulûfe aldıkları gibi yaptıkları tâyinlerden de yüklüce rüşvetler çekiyorlardı. Bu ve benzerî olaylar, zaman zaman önlenmesine rağmen 1656 yılında Köprülü Mehmed Paşanın sadârete getirilmesine kadar sürdü. Bu târihe kadar defâlarca sadrâzam değişikliğine rağmen devletin hayrına çalışan Tarhuncu Ahmed Paşadan başkası çıkmamıştı. Merkezde süren bu bozukluk devresinde, câhil ve iktidarsız vezirlerin eyâletlere rüşvetle adam tâyin etmeleri ahâlinin yine zorbalar eline düşmesine sebep oldu. Yapılan mezâlimler sebebiyle köylü halkın bir kısmı çiftini bozup şakâvete başlamış bir kısmı da şehir ve kasabalara sığınmıştı. Kalanlar da eziliyordu. Evvela Kuyucu Murâd Paşanın ve daha sonra Dördüncü Murâd Hanın şiddetli darbeleriyle bu isyan ve şakâvetler önlenmişse de, merkez zayıf düştükçe yine baş kaldırmalar meydana çıkıyordu (Bkz. Celâliler). Dördüncü Mehmed Hanın ilk sekiz senesinde bu durum bütün şiddetiyle devam etti. Pâdişâh, on beş yaşına geldiğinde kudretli vezir Köprülü Mehmed Paşayı iş başına getirerek devlete tekrar içte istikrar ve dışta îtibâr kazandırdı. Köprülü Mehmed Paşa (1656-1661) ve Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa (1661-1676) dönemlerinde Osmanlı Devleti, Kânûnî Sultan Süleyman devrindeki gibi huzurlu bir devre yaşadı. Bu müddet içinde tek bir kapıkulu ayaklanması görülmedi. Arasıra mağlubiyetler görülmesine rağmen Sancak-ı şerîf altında Türk orduları yeni bir zafer çağı yaşadı. Avusturyalıların çok güvendiği Uyvar Kalesi 1663'te fetholundu. Bu fetih üzerine halk şâirleri ordunun heybet ve şevkini anlatan şiirler kaleme aldılar.

"Müjde gelüp Ehl-i İslâm şad oldu.
Gâzi Vezir fetheyledi Uyvar'ı
Nemçe lâin kal'asından yâd oldu.
Gâzi Vezir fetheyledi Uyvar'ı."

bunlardan biridir.

Nihâyet Fâzıl Ahmed Paşadan sonra Osmanlı sadâret makâmına gelen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, 1683 yılında Viyana'yı muhâsara etti. 100-120 bin kişilik Osmanlı ordusu Dük Şarl dö Loren kumandasındaki Avusturya ordusunu yenerek bütün ağırlıklarını zaptetti. Avusturya imparatoru Leopold, bu yenilgi üzerine bütün ümidini kaybederek Viyana'yı bırakıp kaçtı. Şehirde kalan Kont Stahramberg, bütün eli silah tutan erkekleri asker yazıp savunma tedbirleri aldı. Vezir-i âzam Kara Mustafa Paşa, kaleyi kurtarmak için gelebilecek Haçlı kuvvetlerine karşı durmak üzere Tuna Köprüsünü tutma vazifesini Kırım Hanı Murâd Giray'a vermişti. Düşman buradan geçtiği taktirde Budin beylerbeyi İbrâhim Paşa bunlara karşı çıkacaktı. Viyana'nın fethedilmesiyle Alman-Avusturya İmparatorluğu geri atılacak böylece Macaristan'da kuvvetli bir Macar Krallığı kurulabilecekti. Macaristan ayakta durdukça Avusturya'nın artık Türk Devleti için önemli bir tehlike teşkil etmesi düşünülemezdi. En büyük düşman olan Avrupa'ya karşı böyle kuvvetli bir savunma duvarı kurulması Türk Devletini uzun yıllar rahat hareket ettirecekti.

Avrupa'da şok etkisi yapan Viyana kuşatmasının ilk iki aylık süresi içinde Türkler şehrin bir çok dış tabyalarını ele geçirdiler. Şehrin düşmesine sayılı günler kalmıştı. Bu sırada Papa'nın önderliğinde Viyana'nın kurtarılması için Avusturya, Lehistan, Saksonya, Bavyera ve Frankonya arasında mukaddes bir ittifak kurularak 120 bin kişilik bir kuvvet vücuda getirildi.

Türk târihi için bir dönüm noktası olan Don-Volga kanal projesinde olduğu gibi bu defâ da en büyük ihânetlerden biri yine bir Kırım hanı olan Murâd Giray tarafından işlendi. Haçlı ordusu, Tuna Köprüsünü geçerken kendi askeriyle bir tepeye çekilip seyreden Tatar Hanı hücum etmesi için kendisine yalvaran Hanlık imâmına şunları söyledi:

"Sen bu Osmanlının bize itdüği cevri bilmezsin. Bu düşmanun kovalanması benim için hiçbir şeydir ve bu işin dînimize ihânet olduğunu da bilirim. Ama isterim ki onlar kaç paralık adam olduklarını görsünler. Tatarın kıymetini anlasınlar."

Böylece Tuna'yı geçip Türk kuşatma kuvvetlerinin üzerine doğru gelen Haçlı ordusuna bu defâ da Viyana Kuşatmasının aleyhinde olan ve bu sebeple sadrazamla arası açık bulunan Budin Beylerbeyi İbrâhim Paşa yol verdi ve kendisi askerini toplayıp Budin'e çekildi. Yetmiş bin kişilik düşman ordusu karşısında yanında o sıra on bin kadar hazır askeri bulunan Kara Mustafa Paşa, akşam vaktine kadar yiğitçe çarpıştı ise de bunca ihânet karşısında her şeyin bittiğini görerek büyük bir gayretle oradan uzaklaşıp darmadağın çekilen orduyu Yanıkkale önlerinde topladı.

Viyana bozgunu aslında Türk kuvvetleri arasında fazla bir zâiyata yol açmamış ancak psikolojik etkisi büyük olmuştu. Macaristan'daki kaleleri takviye eden Sadrâzam Belgrad kışlağına çekildi. Ancak bu sırada Sadrâzama karşı olan merkezdeki paşalar, Viyana bozgunu sebebiyle vezirin îdâmına ferman

çıkarttırmaya muvaffak oldular. Böylece Kara Mustafa Paşanın îdâmı, Osmanlı ordusunu derleyip toparlayabilecek ve muhtemel bir bozgunun önüne geçebilecek kudretli bir paşadan devleti yoksun bıraktı.

Nitekim ertesi yıl Venedik de kutsal ittifaka katıldı ve böylece Osmanlı kuvvetleri, Avusturya, Lehistan, Rusya ve Venedik olmak üzere dört cephede çarpışmak zorunda kaldı. Osmanlı kuvvetleri, zaman zaman başarılar kazanmasına rağmen, harplerin uzun sürmesiyle ağır kayıplara uğradı ve 1699'da Karlofça Muâhedenâmesini imzâlamaya mecbur kalındı (Bkz. Karlofça Antlaşması). Osmanlı İmparatorluğu bu hâdiseyle ilk defâ büyük eyâletlerini düşmana bırakmış ve artık devrin aleyhine döndüğünü anlamıştı. Nitekim bu muâhedenâmeyle Türkler, hemen bütün Macaristan'ı Avusturyalılara, Ukrayna ve Podolya'yı Lehlilere, Azak Kalesini Ruslara, Dalmaçya sâhillerini ve Mora'yı da Venediklilere terk etti. Sâdece Timaşvar vilâyeti müdâfilerin kahramanlığı sâyesinde bir müddet için kurtarılabildi. Bu ağır, mağlubiyet ve kayıplar Türkler üzerinde o kadar acı bir tesir bıraktı ki, "Aldı Nemçe bizim nazlı Budin'i" diyerek feryat etmelerine sebep oldu.

Gerileme Devri (1699-1923)

Karlofça Antlaşmasının imzalamasından sonra Osmanlı Devleti, bilhassa sınırların kuvvetlendirilmesi, idârî, malî, iktisâdî durumun ıslahı, ordu ve donanmanın yeniden düzene konması ile uğraştı. Diğer taraftan ötedenberi Türkleri taklit eden Avrupa ile Rusya ilim ve teknikte hızla ilerliyor ve Osmanlıları daha kuvvetli bir şekilde kuşatıyorlardı. Artık Avrupa karşısında Türkler askerî ve teknik sâhalarda onlardaki ilerlemenin sırrını araştırmaya tenezzül etmeye mecbur oldular. Bu sûretle on yedinci asırda Osmanlı Devletini kendi bünyesine göre ıslah etme düşüncesi 18. asrın başında yerini Avrupa'dan iktibas etme fikrine bıraktı. Sultan Üçüncü Ahmed zamânında (1703-1730) Dâmâd İbrahim Paşanın Pasarofça Sulhü (1718)nün verdiği huzur sâyesinde giriştiği kültür ve îmâr faaliyetleri arasında Avrupa'nın tesirleri de mühim rol oynadı. Avrupa'nın mühim merkezlerine ilk defâ elçiler gönderildi. Böylece Türkler garb medeniyetini sathî de olsa tanımak fırsatı buldular. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi ile birlikte Paris'e giden oğlu Said Çelebi orada matbaanın önemini kavrayarak dönüşünde bir Macar mühtedisi olan İbrâhim Müteferrika ile İstanbul'da matbaa kurulması için teşebbüse geçti. Şeyhülislâmın fetvâsı ve pâdişâhın fermânı ile tasdik edilen rapor neticesinde garbın bu mühim kültür ve tekniği Türkiye'ye girdi. Matbaa ile, bir yandan büyük ilim ve kültür eserleri çok sayıda basılıp dağıtılırken bir taraftan da pâdişâh ve sadrazam İstanbul'daki ilim, kültür ve sanat çevrelerini yakından desteklemek sûretiyle bu sâhalarda büyük bir canlılık meydana getirdiler (Bkz. Lâle Devri). Yalova'da kâğıt, İstanbul'da çini ve kumaş fabrikaları açıldı. Öte yandan bu sulh devresinde devlet adamları arasında görülen israf ve savurganlık umûmî bir hoşnutsuzluk doğurdu. Nitekim Patrona Halil İsyânıyla (1730) Lâle Devri diye de adlandırılan bu devir sona ererken ilmî gelişmelere karşı gruplar da isyânı destekleyerek pekçok ilmî gelişmenin baltalanmasına sebep oldular. (Bkz. Patrona İsyânı)

Bütün olumsuz şartlara rağmen fevkalâde dikkat ve ihtimamla yetiştirilen Osmanlı şehzâdeleri tahta çıktıkları zaman devleti içine düştüğü bunalımlı vaziyetten kurtarmak ve eski haşmetli devrine ulaştırmak için azamî gayret sarfediyorlardı. Nitekim Üçüncü Ahmed'in yerine geçen Sultan Birinci Mahmûd (1730-1754) ve Üçüncü Mustafa (1757-1773) dönemlerinde humbaracı ve topçu ocaklarının batı tarzında teşkilâtlandırılmasına girişildi. Bir Fransız subayı iken Müslümanlığı kabul ederek Ahmed adını alan Comte de Bonneval, 1731'de humbaracı ocağının ıslahına başladı. Ocağın ihtiyaç duyduğu tâlimli askeri yetiştirmek üzere de 1734 yılında Üsküdar'da bir hendesehâne açıldı. Nitekim disiplinli ve modern tâlim ve terbiye ile yetiştirilen bu askerî sınıfın Rusya ve Avusturya ile 1736-1739'da yapılan muhârebelerde büyük hizmeti görüldü. Ancak bu sınıf 1747'de yeniçerilerin baskını sonucu kapatıldı. Sultan Üçüncü Mustafa da tahta geçer geçmez Fransa'dan mühendisler getirterek Mühendishâne ve bahriye (tersâne) sınıfı ve mekteplerini modern usûllere göre ıslâh etmeye ve onları tâlim ve terbiyeye girişti. Batıdaki gelişmeleri öğrenmek maksadıyla Fransa ve Almanya'ya elçiler gönderdi. Tıp ve astronomi sahaları ile ilgili çalışmalar hızlandırıldı.

Karlofça Antlaşmasından sonra Osmanlı tahtına, üst üste devletin içine düştüğü durumu gören ve kurtarmak için çareler arayan gayretli pâdişâhlar çıktı ise de, bunların önlerinde her zaman, iki büyük engel oluştu:

Bunlardan birincisi, Türk ordusunun esâsını teşkil eden yeniçerilerin modern askerî bilgi ve tekniğe kapalı ve uzak kalmaları, hattâ eski nizam ve ananelerini de terk ederek askerlikle münâsebetlerini kesmeleriydi. Bu durum onları, sâdece harp zamanlarında cepheye giden ve askerlikten habersiz bir yığın hâline getirdi. Bu sebeple topçu veya humbaracı sınıflarında yapılan değişiklikler umûmî neticenin elde edilmesini temin edemiyordu.

Bir başka husus, yeniliklere açık ve ilme değer veren bu pâdişâhların yanında kendilerine yardımcı olacak değerli devlet adamları yoktu.

Nitekim, Batının askerî tekniği Türkiye'ye girerken 1768'de başlayan ve 1774'te sona eren Rus Harbi,

Türk ordusunun (yeniçeri kuvvetleri) mukâvemet edemediğini ve perişanlığını bütün dünyâya gösterdi. Bu ağır mağlubiyet üzerine imzalanan Küçük Kaynarca Muâhedesi (1774) Kırım Hanlığını Osmanlılardan koparıyor ve bir Türk gölü olan Karadeniz'de Rusya donanma bulundurmak hakkını kazanıyordu (Bkz. Küçükkaynarca Antlaşması). Modern bir ordunun çekirdeğini, topçu sınıfını teşkil ederek istikbale ümitle bakan ve yeni hamlelere girişen Sultan Mustafa bu büyük kayıplara uğradıktan sonra ve bilhassa asırlarca süvarileriyle Avrupa'yı titreten ve Rusları atlarının ayakları altında tutan koca Kırım Hanlığının elden çıktığını görünce çok muzdarip halde, nüzüle uğradı, az sonra da vefât etti (1774). Pâdişâhın bu sırada yazdığı bir kıt'a hem kendi ıstırabını, hem de devrin adamlarına îtimatsızlığı ile imparatorluğun perişan durumunu ifâde eder:

Yıkılıptur bu cihân sanma ki bizde düzele,
Devleti çerh-i denî verdi kamu mübtezele
Şimdi ebvâb-ı saâdetde geçen hep hazele
İşimiz kaldı hemen merhâmet-i lem-Yezel'e

Yeniçeri ordusunun bozulması ve savaşların aleyhte gelişmesi Üçüncü Mustafa Handan sonra Osmanlı pâdişâhlarını daha köklü inkılapların içerisine itiyordu. Birinci Abdülhamîd (1774-1789) zamânında sadrazam Hâmid Paşa, orduda teknik sınıfların modernleşmesine devam etti. Ancak Osmanlı Devletinin derlenip toparlanmasına fırsat vermek istemeyen Avusturya ve Rusya devlete karşı devamlı cephe açıyorlardı. Bilhassa Rusların 1783'te Kırım Hanlığını istilâ ve ilhak etmeleri, Türkler içinde unutulmaz bir ıstırap kaynağı hâline geldi. Zîrâ bütün nüfûsu Türk olan Hanlığın kaybı Macaristan ve Orta Avrupa'nın gidişine benzemiyordu. Ancak 1787'de başlayan Osmanlı-Rus Harbi, yine mağlubiyetle neticelendi. 1789'da Özi Kalesinin düşmesi ve kalede Müslümanlara yapılan katliam Sultan Abdülhamîd'in üzüntüden vefât etmesine yol açtı (1789).

Türklerin ve umûmiyetle İslâm dünyâsının Avrupa'ya ilk mühim yaklaşma ve onun medeniyetinden ciddî faydalanma teşebbüsü, Sultan Üçüncü Selim'e âittir. Selim, şehzâdeliğinden beri Avrupa usûlünde modern bir ordu kurmayı ve bu sâyede İmparatorluğuna eski kudretini kazandırmayı düşünüyor, hep bu gâye ile meşgul bulunuyordu. Tahta geçtiği sırada Avrupa'nın ve komşularının Fransa İhtilâli ile meşgul olmalarını fırsat bilerek derhal ıslâhat teşebbüslerine girişti. Viyana'ya elçi gönderdiği Ebû Bekir Râtıp Efendiye Avrupa'nın ahvâliyle Avusturya'nın ordu ve idâre teşkilâtı hakkında rapor hazırlamasını emretti. Çok zeki bir insan olan Ebû Bekir Râtıb Efendi, kısa zamanda Avrupa'nın ilmî, siyâsî ve askerî ahvâli hakkında bilgiler topladı. Avusturya ordusunun teşkilâtı, askerî mektepleri, subayların yetiştirilmesi ve başka birçok meseleler üzerinde pâdişâha bir rapor sundu. Devlet adamlarından da devletin bozuk tarafları ve bunların ne şekilde düzeleceğine dâir layihalar alan Sultan Selim Han, bu raporlar ışığında idârî, mülkî, ticârî, sınâî, zirâî, ilmî ve askerî sâhalarda yeniliklere girişti. Bu ıslahatların hepsine birden Nizâm-ı Cedid İnkılabı adı verilmektedir. Ayrıca Üçüncü Selim Han zamânında olmak üzere ilk defâ Yeniçeri ordusunun yanında, Avrupa usul ve tarzında yeni bir Nizâm-ı Cedîd ordusunun teşkiline girişildi. Gerçekten de modern usullerle eğitilen, disiplinli Nizâm-ı Cedid kuvvetinin kısa bir süre sonra mühim hizmetleri görülmeye başlandı. Mısır'ı işgal eden Napolyon'un Akka'da küçük bir Nizâm-ı Cedid kuvvetine sâhip bulunan Cezzâr Ahmed Paşaya karşı mağlup olarak geri dönmesiyle yeni ordunun ehemmiyeti anlaşıldı (Bkz. Cezzâr Ahmed Paşa). Bu başarı, umûmî efkârı da, Nizâm-ı Cedid ordusu lehine çevirirken Napolyon'a da; "Türkler öldürülebilir fakat korkutulamaz." sözünü söyletti. 1806'da başlayan Osmanlı-Rus ve Avusturya harpleri sırasında Nizâm-ı Cedid kuvvetleri, Avrupa yakasına geçirildi. Bu küçük kuvvetin daha da büyütülmesi için çalışmalara başlandı. Fakat bu teşebbüs de yeniçerilerle Rumeli âyanlarının harekete geçmeleriyle önlendi. Nitekim Edirne'de Nizâm-ı Cedide dâir pâdişâhın fermânını okuyan memurların öldürülmesiyle başlayan isyan neticede Sultan Selim'in tahttan indirilmesine kadar devam etti (Bkz. Selim Han-III) (1807). Dördüncü Mustafa Han tahta çıkarıldı (Bkz. Mustafa Han-IV). Akabinde Selim Hanı tekrar tahta çıkarmak üzere, Ruscuk âyân ve yaranı Alemdâr Mustafa Paşanın 16.000 kişilik kuvvetiyle İstanbul'a girmesi âsilerin Selim Hanı şehit etmelerine yol açtı (1808).

Kurduğu cihanşümûl nizâmı ile târihte müstesna bir mevkiye sâhip olan Osmanlı İmparatorluğu, başa geçen pâdişâhların akıllı ve gayretli çalışmalarına rağmen, yeniçeri askerlerinin bozulması, idârenin sarsılması, ağır mağlubiyetler ve isyanlar dolayısıyle artık kendi nizâmını muhâfaza edemez bir hâle geldi. Kırım Hanlığı gibi halkı Türk ve Müslüman olan koca bir devletten başka birçok eyaletler de düşman eline geçmiş; Kuzey Afrika, Mısır ve Arabistan gibi uzak ülkelerin devletle münâsebetleri hemen hemen kesilmiş bulunuyordu. Anadolu ve Rumeli'de timarlı sipâhi teşkilâtları bozulunca, bunların yerlerini bir takım âyanlar aldı. Âyanlar, sonunda merkezde otorite boşluğundan yararlanarak Pâdişâh fermanlarını dinlemeyen, devlete vergi ve asker vermeyen derebeyler hâline geldiler. Böylece devlet âdetâ kendi bünyesi içinde parçalandı. Nihâyet Alemdâr'ın merkezde nüfûzunu kurması ve Mahmûd Hanı tahta çıkarması ile de âyan ve eşkıyâ eyâletlere resmen hâkim oldu. İstanbul'da ayanlar ile hükümet arasında "Sened-i ittifak" adı ile bir antlaşma imzâlandı. Buna göre; bir yandan âyanların pâdişâha sadâkatleri, devlete vergi ve asker göndermeleri taahhüd ediliyor, öte yandan da hükümet,

bunların mevcudiyetlerini ve evlâtlarına da intikal eden haklarını kabul ediyordu. (Bkz. Sened-i İttifak)

Bütün bu olumsuzluklara rağmen Selim'in yerine 24 yaşında tahta geçen Sultan Mahmûd, daha büyük bir cesâret ve metânetle Nizâm-ı Cedid'i umûmî manzara ile gerçekleştirdi ve sâdece modern ordu ile kalmayarak tamâmiyle yeni bir nizam kurdu. 1808'de "Alemdâr Vak'ası" denilen ve Mustafa Paşanın öldürülmesi ve yeni teşkil olunan Sekban-ı Cedid'in lağvedilmesiyle neticelenen yeniçeri isyânı, genç pâdişâhın ümit ve cesâretini kırmadı. O, ecdâdına yakışır bir irâdeyle mücâdelesine devam etti. Bu sırada devlet dört bir taraftan içte isyanlar ve dışta düşmanlarla karşı karşıya idi. Ruslar Osmanlı topraklarını Kuzey Bulgaristan'a kadar istilâ etmişlerdi. Arabistan'da Vehhâbî ve Mora'da Rum isyanları tehlikeli boyutlara ulaşmıştı. Ruslarla Bükreş Muâhedesini imzâlayan Mahmûd Han, öncelikle mübârek beldeleri Vehhâbîlerden temizledi. Mora İsyânını bastırdı. Ve nihâyet 15 Haziran 1826'da 18. asrın başından îtibâren girişilen her hayırlı hareketin önüne geçen, içte pâdişâhına karşı canavar, cephede düşman önünde kuzu kesilen yeniçerileri ortadan kaldırdı. Ocak; devletin yükselişinde ne kadar büyük ve şerefli bir mevkie sâhip idiyse, son bir asırlık felâketlerine de o derece sebep olmuştu. Bu sebeple yeniçeri ocağının kaldırılması hayırlı bir hâdise kabul edilerek Vak'a-i Hayriyye denildi. Şâir Keçecizâde İzzet Molla ocağın ilgası münâsebetiyle:

Tecemmü eyleyüp Meydân-ı lahme,
Edüp küfrân-ı nimet nice bâğî
Koyup kaldırmadan ikide birde,
Kazan devrildi söndürdü ocağı.

kıtasını yazmıştır. (Bkz. Vak'a-i Hayriye)

Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra toplanan divanda "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye" adıyla yeni bir askerî sınıfın teşkiline karar verildi (1826).

Sultan İkinci Mahmûd bundan sonra Türkiye'yi yeni nizâma eriştiren müesseselerin temelini atmaya başladı. Avrupa'ya askerlik ve yeni silahların kullanılmasını öğrenmek için talebe gönderdi. Askerî, tıbbiye ve harbiye mekteplerini kurarak, bu müesseselerin eğitim ve öğretimini en üst seviyeye çıkarmak için Avrupa'dan hocalar ve mütehassıslar getirtti. İstanbul'da Türkçe, Arapça, Fransızca, Rumca ve Ermenice olarak **Takvim-i Vekâyi** adıyla ilk resmî gazete yayınladı (1831). Bunu daha sonra **Ceride-i Havâdis** (1840), **Tercümân-ı Ahvâl** (1860), **Tasvir-i Efkâr** (1862) gibi özel gazeteler tâkip etti. Sultan Mahmûd'un giriştiği bu yenilikler, Türk târihinde yeni bir dönüm noktası teşkil etti. Ancak Batılı devletler ve bilhassa İngiltere, uyguladığı sinsi ve plânlı metodlarla Sultan Mahmûd Handan sonra gelişme yolunu Osmanlı Devleti aleyhine ve kendi lehlerine olmak üzere değiştirmesini bildiler (Bkz. Mahmûd Han-II). Babası Mahmûd Hanın vefâtıyla henüz 16 yaşında tahta çıkan Abdülmecîd Hanın (1839-1861) tecrübesizliği; memlekete ve İslâmiyete çok ağır ve zararlı bir hatâya düşmesine sebep oldu. Öyle bir hatâ ki, Osmanlı târihinde korkunç bir dönüm noktasının başlamasına ve bu koca İslâm Devletinin bir yok olma devrine girmesine yol açtı.

İslâm düşmanlarının Sultan Abdülmecîd Hanı yenilikçi diye överek örtbas etmek istedikleri bu hatâ pâdişâhın, İngilizlerin tatlı dili ve vaadlerine aldanarak, İskoç masonlarının yetiştirdikleri câhil devlet adamlarını işbaşına getirmesi ve bunların devleti içerden yıkmak siyâsetlerini hemen anlayamamasıdır. Gerçekten onun bu hatâsını kardeşi Abdülazîz Handan sonra oğulları İkinci Abdülhamîd (1876-1908), Mehmed Reşad (1908-1918) ve Mehmed Vahideddîn Han (1918-1922) göğüslemeye çalıştılar. Ancak imparatorluğun yıkılışının tezahürünü bu hatâda gördüler. (Bkz. Abdülhamîd Han)

Sultan İkinci Mahmud Hanın giriştiği inkılaplarla Osmanlılarda millî hayatiyetin tekrar canlandığını gören İngilizler bu muazzam devletin içten çökertilmedikçe yıkılamıyacağını anladılar. Bunun için Osmanlı tahtına genç ve tecrübesiz bir pâdişâhın geçmesini fırsat bilerek, İslâmiyeti yıkmak üzere İngiltere'de kurulmuş bulunan İskoç Mason teşkilâtının kurnaz üyesi Lord Rading'i sefirlikle İstanbul'a gönderdiler. Lord Rading, daha önce Paris ve Londra'da Osmanlı sefiri olarak görev yaparken aldatılan ve mason yapılan Mustafa Reşid Paşayı sadârete getirebilmek için çok dil döktü. "Bu aydın, kültürlü ve başarılı veziri sadrâzam yaparsanız, İngiltere İmparatorluğu ile devlet-i âliyye arasındaki bütün anlaşmazlıklar kalkar. Devletiniz ekonomik, sosyal ve askerî sahalarda ilerler." diyerek halîfeyi aldattı. Reşid Paşa iş başına gelir gelmez, Hâriciye Nazırıyken Rading ile berâber hazırladığı **Tanzimat Fermanı'**nı ilân ettirdi (1838). Sonra bu fermana dayanarak büyük vilâyetlerde mason locaları açtı. Câsusluk ve hiyânet ocakları çalışmaya başladı (Bkz. Gülhâne Hatt-ı Hümâyunu). Fâtih devrinden beri medreselerde okutulmakta olan fen ve matematik dersleri kaldırıldı (Bkz. Medrese). "Din adamlarına fen bilgileri lâzım değildir" diyerek kültürlü ve bilgili âlimlerin yetişmelerine mâni olundu. Gençleri din câhili yetiştirerek İslâm ahlâkını, ecdad sevgisini ve millî birliği parçalamaya çalıştılar.

İkinci Hariciye Nâzırlığına tâyin edildiği 1837 târihinden 17 Aralık 1858'de ölümüne kadar 21 yıl

müddetle devlete fiilen yön vermiş olan Mustafa Reşid Paşa, arkasında birçok gâileler ve memlekette ictimâî sarsıntıya yol açan ve bugün hâlâ devam eden şeklî Avrupalılığın temelini atan insan olarak târihe geçti. İhânetleri ile tanınan Tanzimat paşaları, devleti sıkıntıya sokmak pahasına başka devletlerden borç aldılar, İngilizlere destek olmak için savaşa girdiler (Bkz. Kırım Harbi), Islahat Fermânını îlân ettiler (Bkz. Islahat Fermanı). Mustafa Reşid Paşa ve onun yetiştirmeleri Âli ve Fuâd paşaların şekilci Batıcılık hareketiyle birlikte memlekette Avrupa'nın tesiri ve hattâ himâyesi altında kaldığı şüphe götürmez bir takım karanlık fikirli cemiyetler de ortaya çıkmaya başladı. Bunlardan ilki olan "Genç Türk" cemiyeti, sonradan devam edecek ve Osmanlı İmparatorluğunun ipini çekecek gizli komitecilik hareketlerinin sonuncusu olan İttihat ve Terakki Cemiyetine kadar dayanacak ve bu muazzam İmparatorluk tasfiye edilecektir. (Bkz. İttihat ve Terakki)

Bu cemiyetin açtığı ihânet yolu üzerinde o devletin ekmeğini yiyip semiren nice vezirler, sadrazamlar, seraskerler, ordu kumandanları, subaylar, erkan-ı harpler ve hattâ ulema takımı yürüyecektir. Ancak bu son dönemde içte ihânet şebekesinin önünü kesmek, dışta ise Avrupalı devletlere denk bir devlet vücuda getirmek üzere iki kudretli pâdişâh tahta çıktı.

Sultan Abdülmecîd vefât ettikten sonra 1861 yılında Abdülazîz Han tahta cülus etti. Her tavrı ve her hâliyle ceddine benzeyen Sultan Abdülazîz, devleti kuvvetlendirmek, kuvvetli bir ordu yanında, kudretli bir donanma yapmak, böylece devletin etrâfında dolaşan tehlikeleri bertaraf ederek Avrupa'nın hasta adama benzettiği devletini iyileştirmek için ciddi teşebbüslere girişti. Abdülazîz Hanın tahta çıktığı yıllar Avrupa'da tekniğin büyük bir süratle değiştiği ve bu sâhada bir ihtilalin vukû bulduğu yıllardı. Avrupa'nın yaptığı ihtilâli daha şehzâdeliğinden beri dikkatle tâkip eden Sultan Abdülazîz, bu ihtilâlin meydana getirdiği teknik ilerlemeyi aynen kabul etmekte tereddüd etmedi ve devlete eski kudret ve şevketini iâde ettirmek husûsunda her fedakârlığı göze aldı.

Sultan Abdülazîz Han öncelikle ordu ve donanmanın kuvvetlendirilmesine canla-başla çalıştı. Amerika'da o sırada yeni yapılan ve seri atış yapan "Martini" tüfeklerinden getirterek kara ordusunu bunlarla techiz etti. O târihte böyle kuvvetli bir silah diğer Avrupa devletlerinde bile yoktu. Sonra muazzam bir donanma kurdu. Denizcilikten çok iyi anlıyor, yaptıracağı zırhlıların plânlarını bâzan kendisi çiziyordu. Böylece vücuda getirdiği donanma, İngiltere ve Fransa'dan sonra dünyânın üçüncü büyük donanması oldu. Abdülazîz Hanın en büyük emeli Rusya'yı Tuna'nın ötesine atmak ve Karadeniz'e çıkmasına kesinlikle engel olmaktı. Gerçekten, Türkiye ne zaman içeride kuvvetlenmek üzere bir takım teşebbüslere girişse, Rusya bir savaş çıkarıyor, devletin bütün mâlî gücü bu savaşlarda eriyip gidiyordu. Pâdişâhın yeniden kurduğu ve teşkilâtlandırdığı 500.000 kişilik ordu dünyânın en modern kuvveti hâline geldi.

Osmanlı Devletinde Sultan Abdülazîz Hanın gerçekleştirdiği bu hamleleri; İngiltere, Fransa ve Rusya büyük bir endişe içinde tâkip ediyordu. Fakat şu safhada hiçbirinin bu muazzam güce karşı çıkmak cesâreti yoktu. Öyleyse devlet bu kudretli elden mahrum bırakılmalı, yâni Sultan Abdülazîz Han tahttan indirilmeliydi.

1867 yılında bir buçuk ay süren Avrupa gezisine çıktığı sırada Viyana'dan Budin'e uzanan yol üzerinde gittiği her yerde eski tebaası olan ve Avusturya zulmünden bıkan Macarlar, Sultan Abdülazîz'i çılgınca alkışlarla karşılarlarken içerdeki hâinler bu mübârek Türk hâkânı ve İslâm halîfesinin öldürülmesi için tertipler hazırlıyorlardı.

Sultan Abdülazîz Hanı tahttan indirmek isteyen şebekenin başında dünyâ bankeri Lord Rodchılld ve Mısır'da hidiv olamamasının sebebini Abdülazîz Handa gören Mustafa Fâzıl Paşa geliyordu. Lord Rodchılld ile birlikte hareket eden Mısırlı prens bütün servetini bu yola dökerken onların besledikleri ve devletine ihânete hazırladıkları zevat ise, Türk milletine vatanperver olarak tanıtılıyordu. Bu sözde vatanperverlerin başında Midhat Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa, askeriye nâzırı Süleyman Paşa, Bahriye Nâzırı Kayserili Ahmed Paşa, Şâir Ziyâ Paşa, Nâmık Kemâl, Ali Suâvi, Âgâh Efendi geliyordu. İçerde Osmanlıyı yiyen, dışarda İngiliz paralarıyla kursaklarına kadar dolu olan bu zevat memleketin kurtuluşuna değil, bilerek batışına hizmet ettiler.

Nihâyet 1876 yılı Mayıs ayında Hüseyin Avni Paşa liderliğinde toplanan ihânet şebekesinin kurmayları, veliaht şehzâde Murâd'ı tahta çıkarmak üzere anlaştılar. Harbiye kumandanı Süleyman Hüsnü Paşa üç yüz kadar harbiye talebesini alarak sabaha karşı sarayı çevirdi. Sultan Azîz'i çok sevdiği için Türk askeri devre dışı bırakıldı. Onun yerine o sırada İstanbul'da bulunan ve hiçbiri Türkçe bilmeyen bir bölük çöl askerini "Pâdişâhı korumak için" diyerek sandallara bindirip sarayın etrâfına getirdiler. Dışarıdan bakanlar, bunları Türk ordu birlikleri sanırdı.

Böylece tahttan indirilen Abdülazîz Han, bilhassa Hüseyin Avni Paşanın bitip tükenmez kini yüzünden çok kötü muâmelelere mâruz kaldı. Önce Topkapı Sarayına ve oradan Ortaköy'deki Fer'iye Sarayına götürüldü. Sultan buraya götürülüşünün dördüncü günü ihtilalci paşaların tuttuğu katiller tarafından Kur'ân-ı kerîm okumaktayken bilek damarları kesilerek şehit edildi (1876). Bu işi yapanların intihar

süsü vermek istedikleri belliydi, ancak bir adamın her iki bilek damarlarını birden kesmesine imkân yoktu. Ortada acemice bir cinâyet mevcuttu. Ayrıca Hüseyin Avni Paşanın doktor muâyenesi bile yaptırmadan acele cenâzeyi kaldırmasından da bu işin bir cinâyet ve cinâyeti tertipleyenin de kendisi olduğunu açıkça gösteriyordu.

Sultan Abdülazîz Han, Türk târihinin önemli devlet adamlarından biridir. Meşrûtiyetçilerle arası iyi olmadığı için muhâlifler onun hakkında pekçok dedikodu çıkararak yıpratmaya çalışmışlar, Avrupa kamuoyu da bu yolda bir imaj meydana getirdiği için sonraki yıllarda onun şahsiyeti hayli silik gösterilmiştir. Bu pâdişâh için çıkarılan Horoz dövüştürmesi ve deve güreştirmesi vs. gibi şeyler tamâmen hayâl mahsûlü olup hiç utanılmadan uydurulmuş şeylerdir. Kendisi güçlü, kuvvetli olup; ava, güreşe, cirit atmaya meraklıydı. Türk milleti, çok sevdiği bu büyük pâdişâhın arkasından günlerce ağladı.

Uyan Sultan Azîz Uyan
Şimdi kan ağlıyor cihân.

diye ağıtlar yazdı. Hattâ ona yapılanlar yüzünden bu memleketin lânetlendiği sözleri halk arasında söylenmeye başlandı. (Bkz. Abdülazîz Han)

Hüseyin Avni Paşa, Sultan Abdülazîz ortadan kaldırıldıktan sonra daha yüksek mevkilere çıkmanın hesapları içerisindeyken kolağası ve Sultanın kayınbirâderi Çerkes Hasan Bey tarafından katledildi. İhtilalci liderler tarafından tahta çıkarılan Beşinci Murâd, amcasının işkenceli ölümünü işitmesiyle aklî dengesi bozuldu. Bu sebeple 31 Ağustos 1876 târihinde tahttan indirildi. Yerine Şehzâde Abdülhamîd Efendi, Osmanlı sultânı oldu.

Sultan İkinci Abdülhamîd'in 33 yıllık saltanat müddeti üç devrede incelenebilir. 1) İlk bir buçuk yıllık dönem (I. Meşrûtiyet dönemi), 2) 31 yıllık dönem (Şahsî idâresi dönemi), 3) Son bir yıllık dönem (II. Meşrûtiyet dönemi), Pâdişâh saltanatının ilk bir sene beş ayı içerisinde devlet idâresine karıştırılmadı. Memleketi Sadrâzam Midhat Paşa ve arkadaşları idâre etti. 23 Aralık 1876'da I. Meşrûtiyet îlân edildi (Bkz. Meşrûtiyet). Meclis 24 Nisan 1877'de Rus Harbinin çıkmasına sebep oldu. Mâlî 1293 senesine rastladığı için 93 Harbi de denilen bu savaş Edirne Mütârekesine kadar dokuz ay sürdü. Gâzi Osman Paşanın Plevne'de ve Ahmed Muhtar Paşanın doğu cephesindeki başarılarına rağmen savaş umûmî bir bozgunla neticelendi. Bu bozgunda bilhassa ittihatçı liderlerin benlik kavgaları önemli rol oynadı. Ruslar ve Bulgarlar on binlerce Türk kadın ve çocuğu kestiler. Bir milyondan fazla Türk Bulgaristan'dan, İstanbul'a hicret etti (Bkz. Doksanüç Harbi). Bu fâciaları gören Abdülhamîd Han İngiliz Kraliçesi Viktorya'ya çektiği telgraf ile barışın yapılmasını sağladı. Mütârekeden on gün sonra da Meclis-i Mebûsanı kapattı. 3 Mart 1878'de imzâlanan Ayastefanos Antlaşması Türkiye için büyük kayıplara yol açtı. Kars, Ardahan ve Batum Ruslara geçti. Bulgaristan Prensliği diye iç işlerinde bağımsız, dışta Türkiye'ye bağlı yeni bir devlet kuruldu. Ruslar, Bulgaristan'ı tamâmen Osmanlılardan ayırmak projelerini yapmışlardı. 93 Harbi öncesi Bulgaristan'da Türk nüfûsu çoğunlukta idi. Ruslar bu yerleri işgal ettikçe halkı toptan kurşuna dizmek, süngülemek, câmilere doldurup yakmak sûretiyle Türk nüfûsunu sistemli şekilde azalttılar. Abdülhamîd Han Ayastefanos Antlaşmasının hükümlerini hafifletmek için diplomatik yollara başvurdu ve İngiltere'nin desteğini aradı. İngiltere Berlin'de bir konferans toplayarak Ayastefanos'un hükümlerini kaldırabileceğini buna karşılık Rusya'nın Türkiye'den herhangi bir toprak isteğine engel olabilmek için Kıbrıs'a yerleşmesi gerektiğini bildirdi. Pâdişâh bu isteği kabul etmedi ve Meclis-i vükelâda yaptığı bir konuşmada Avrupa devletlerinin Türk'e hayat hakkı tanımayacaklarını, onların asıl maksadının Türk Devletini Konya ve civârında küçücük bir prenslik hâline indirmek olduğunu söyledi. Bu sözleriyle o kırk iki yıl sonraki Sevr Antlaşmasını daha o zamandan sezmiş bulunuyordu. Fakat vekiller heyetinin ısrarı üzerine Kıbrıs İngiltere'ye bir nevi kirâlandı. Ada hukûken Türklere âit olacak, fakat İngilizler tarafından idâre edilecek ve İngilizler uygun bir târihte çekileceklerdi. Böylece Berlin Muâhedesi 13 Temmuz 1878'de imzâ edildi. Bu antlaşma, aslında Türkiye'ye hiçbir şey kazandırmadı. Fakat Balkanlardaki Rus nüfuzunu önemli ölçüde kırıp bu statüyü Avrupalıların garantisi altına sokması bakımından önemlidir. (Bkz. Berlin Muahedesi)

Berlin Muâhedesinin imzâlanmasından sonra Sultan Abdülhamîd'in saltanatındaki ikinci devre yâni devleti şahsî ve bizzat idâresi başladı. Bundan sonraki işlerde asıl sorumluluğu yüklenecek olan pâdişâhtır.

Böylece 93 Harbi sonunda Osmanlı İmparatorluğu ve onun idâresini bilfiil üzerine almış bulunan İkinci Abdülhamîd Han sanki bir yıkıntının altında kalmış gibiydi. Osmanlı Devleti dışarda ve içerde büyük meselelerle karşı karşıya idi. Ancak aklı, ilmi, zekâsı fevkalâde yüksek ve bir dâhî olan Abdülhamîd Han bu meselelerin üstesinden gelmeyi başardı. İdâresi altındaki Türkiye, Berlin Anlaşmasından, İkinci Meşrutiyete kadar, otuz sene içinde herhangi bir toprak kaybına uğramadı. 1881'de Teselya'nın Yunanistan'a bırakılması ve aynı yıl Tunus'un Fransızlarca işgâli bu anlaşmaya imzâ koyanların rızâlarıyla olmuştu. Buna rağmen İkinci Abdülhamîd Han Tunus'un işgâlini hiçbir zaman kabul etmedi

ve bunu sonuna kadar bir siyâsî mesele yapmakta devam etti.

30 yıl müddetle Sultan Abdülhamîd Hanın karşı karşıya bulunduğu meseleler ve bunlara karşı aldığı tedbirler ise şu şekildedir:

1. 1853 Kırım Harbi sırasında yabancı devletlerden alınan büyük borçlar, Reşid, Fuad ve Âlî Paşaların sınırsız harcamaları Sultan Abdülazîz zamanında ordu ve donanmanın geliştirilmesini sağlamak üzere alınan borçlar ve Rusya'ya ödenecek savaş tazminâtı devletin belini bükmüştü. Dış borçlar devlet borcu olduğu için, bunlar ödenmedikçe yabancı devletlerin elleri Türkiye'de olacaktı. Bu sebeple pâdişâh ilk iş olarak bu meseleye çâre bulmaya çalıştı. 1881'de yayınladığı bir kararnâme ile devletin birçok tekel gelirlerini tek idâre altında topladı ve buradan dış borçların muntazam taksitlerle ödenmesine karar verildi. Buna karşılık dış borcumuzun yarısı silindi. Düyûn-ı umûmiye denilen bu idâre alacaklı devletlerin temsilcileriyle ortak idâre ediliyordu. Pâdişâh, böylece hem yabancı müdâhalelerini önlemiş, hem devletin mâlî işlerine bir düzen vermiş oldu. (Bkz. Düyûn-i Umûmiyye)

2. Berlin Antlaşmasıyla Teselya'ya sâhip olan Yunanistan, Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerini hızlandırdı. Girit ve Yanya'da çete savaşlarını körükledi. Balkanlarda Yunan ordu birlikleri sınır ihlallerine başladı. Bu olaylar üzerine Abdülhamîd Han, Yunanistan'a askerî müdâhalede bulunulmasına karar verdi. Pâdişâh, ayrıca Batılı devletlerin ve Rusya'nın Yunanistan lehine harekete geçmelerini istemediğinden müdâhalenin bir yıldırım harbi olmasını ve neticenin süratle alınmasını istedi. Bu emirle harekete geçen Müşir Ethem Paşa kumandasındaki Türk birlikleri yirmi dört saatte Termopil geçidini aşıp Atina'ya girdi. Bütün Avrupa kumandanları bu olayla şaşkına döndü. Çünkü Alman kurmayları, Osmanlı ordusu, Termopil'i altı ayda geçemez diye rapor vermişlerdi. Rusya, İngiltere ve Fransa'nın mürâcaatı üzerine savaş o noktada durduruldu. Bu üç devlet Türkiye, Yunanistan'dan çıkmadığı takdirde savaş îlân edeceklerini bildirdiler. Yunanistan Türkiye'ye büyük bir savaş tazminâtı ödeyerek kurtuldu. Ancak bu üç devlet Osmanlıyı gâlip geldiği bir harpte mağlup duruma düşürmek için Girit'e muhtâriyet verilmesini kararlaştırdılar. Girit Osmanlı Devletine bağlı kalmakla birlikte kendi kendini idâre eder bir vâlilik olacaktı. Burası ancak Abdülhamîd Han tahttan indirildikten sonra Yunanistan'a ilhak edilebildi.

İkinci Abdülhamîd Han, Yunan Savaşı hâriç bütün dış meselelerini dâimâ diplomatik yollarla halletmeye çalıştı. Gerçi diplomatik yol kesin netice vermeyen ve işleri sürüncemede bırakan bir yoldu. Ancak Türkiye zayıf ânında, savaştan uzak kalmak ve dış istekleri sürüncemede bırakmaktan daima kârlı çıkıyordu. Oysa kesin zafer elde ettiği Yunan Harbinden bile bir kâr elde edememişti.

3. İngilizlerin Arap milliyetçiliğini yaymak ve halifeliğin Arapların hakkı olduğunu iddia ederek Mısır hidivini halîfe yapmak konusundaki gayretlerine, Abdülhamîd Han Panislamizm politikasıyle karşı koydu. O târihlerde İngiltere, Rusya ve Fransa'nın idâreleri altında büyük Müslüman kitleleri bulunuyordu. İngiltere'nin Türk idâresindeki Arap ülkelerine de göz dikmesi üzerine pâdişâh, bu devletlerin Müslüman halklarını kendi nüfûzu altına almayı, bütün dünyâ Müslümanları ile İstanbul arasında kuvvetli bağlar kurmayı uygun gördü. Bunun için dünyânın her tarafında İslâm topluluklarının lideri durumunda bulunan büyük din adamlarıyla temasa geçti. Bunlara özel mektuplar gönderdi. Rütbe ve nişanlar verdi. Böylece bu dînî liderlerin hepsi kendilerini İslâm halîfesinin mahalli memurları, temsilcileri olarak görmeye başladılar. Müslümanları Avrupalı ve Rus emperyalistlere karşı uyarmak üzere Çin'e kadar adamlar gönderdi. Neticede öyle bir durum meydana geldi ki, Afrika'nın en uzak köşesinde bir Müslüman cemâatı bile hiç Türkçe bilmedikleri halde câmilerden çıkınca ellerinde Türk bayrakları ile dolaşıyorlar ve "Pâdişâhım çok yaşa" diye bağırıyorlardı. Ayrıca İstanbul'da basılan binlerce kitap ve broşür Rus idaresi altındaki Türk ülkelerine gönderiliyor böylece her tarafta Türkler ortak bir kültür kaynağından besleniyorlardı.

Sultan Abdülhamîd Hanın bu siyâseti sâyesinde İstanbul İslâm dünyâsının kalbi hâline geldi. Rusya, İngiltere ve Fransa onun, kendi Müslüman tebeaları arasındaki bu nüfûzundan çekinerek daha dikkatli hareket etmeye başladılar.

4. Birçok gelirini Düyûn-ı umûmiyeye bırakan devlet, memur ve asker maaşlarını zamânında ödeyememe, iki veya üç ayda bir ödeme yapmak durumuyla karşı karşıya kaldı. Ancak aynı devirde hayâtın fevkalâde ucuz ve Osmanlı parasının kıymetli olması yüzünden sıkıntı çeken hiç kimseye rastlanmadı. Bir aylık maaş, üç ay boyunca rahatlıkla yetiyordu.

5. Yahûdîlerin arz-ı mev'ûd (vâdedilen topraklar) üzerinde devlet kurma çalışmalarını hızlandırmaları. Yahûdîler İngilizlerin de desteğiyle bu gâyenin tahakkuku için siyonist teşkilâtlar kurup zengin gelir kaynakları temin ettiler. Siyonist hareketlerin başına geçen Theodor Herzl, Filistin'de bir Yahûdî devletinin kurulması için çalışıyordu. Yahûdîler 1870 senesinden îtibâren Filistin toprakları üzerinde zirâi yerleşme merkezleri teşkil etmeye başladılar. Daha çabuk ve kesin bir yerleşme yapabilmek için Herzl, Sultan Abdülhamîd'le görüştü ve ondan Filistin'de bir aristokratik cumhuriyet kurmak için izin istedi. Buna karşılık Osmanlı Devletinin bütün borçlarını ödeyeceklerini bildirdi. Bu isteğe karşı

Abdülhamîd Han târihimize altın harflerle geçen şu cevâbı verdi:

“Ben bir karış dahi olsa toprak satmam. Zîrâ bu vatan bana değil, milletime âittir. Milletim bu devleti kanlarını dökerek kazanmış ve yine kanıyla mahsuldâr kılmıştır. O bizden ayrılıp uzaklaşmadan tekrar kanlarımızla örteriz.”

Abdülhamîd Han ayrıca Yahûdîlerin el altından ve gizli faaliyetlerine karşı da harekete geçti. Filistin’in tamâmını arâzi-i şahâne îlân ederek satılmasını yasakladı. Bizzat şahsına bağlı bir orduyu Filistin’de vazifelendirdi. Kafkas ve Balkanlardaki bir kısım Müslümanları Filistin’e yerleştirdi. Pâdişâhın bu faaliyetleri üzerine Yahûdiler, bütün güçlerini Abdülhamîd Hanı tahttan indirme yoluna çevirdiler. Ve mason yaptıkları yerli hâinlerle işbirliği yaparak bu niyetlerini gerçekleştirdiler. (Bkz. Filistin)

6. Berlin Antlaşmasının 61. maddesi, Anadolu’da Ermenilerin yaşadığı vilâyetlerde ıslâhat yapılmasını öngörüyordu. Bu maddenin Ermeni muhtâriyetini doğuracağını ve memleketin bütünlüğünü parçalayacağını görerek Abdülhamîd Han uygulamadan kaldırdı. Bu maddeyi uygulama taraftârı olan sadrâzam ve devlet adamlarını azletti. Bunun üzerine çeşitli Avrupa şehirlerinde ve Amerika’da yetiştirilmiş Ermeni ihtilâlcileri Türkiye’de ihtilâl hazırlıklarına giriştiler. Devletine bağlı Ermenileri terörle sindirmeye ve kendilerine katılmaya zorladılar. Böylece ihtilâlci Ermeniler tarafından doğuda pekçok Ermeni vatandaş katledildi. Avrupa’da da bu katliamların Türkler tarafından yapıldığı intibâını vermek için yoğun bir propaganda başlattılar. Ermeni ihtilâlcileri tarafından Abdülhamîd Han “Kızıl Sultan” îlân edildi. Bunların niyeti Türkiye’de bir ihtilal hareketi uyandırdıktan sonra Avrupa devletlerinin müdâhalesini sağlamaktı. Ancak giriştikleri pekçok teşebbüs Abdülhamîd Han tarafından Avrupalıları ayağa kaldırmadan bastırılıp söndürüldü. Ayrıca Doğu Anadolu’da Hamidiye alaylarını kuran pâdişâh bölge aşiretlerini kendisine bağladı. Bu olaylarla bölgede âsâyişi teminle Osmanlı hâkimiyetini pekiştirdi. (Bkz. Hamidiye Alayları)

Bu defâ Ermeniler de pâdişâhı ortadan kaldırmadıkça Ermenistan’ı kuramayacaklarını düşündüler. Avrupa’da meşhur bir anarşisti para ile tutup “İstanbul’a getirdiler. Cumâ namazı için gittiği Yıldız Câmiinde İkinci Abdülhamîd Hanın arabasına bomba konuldu. Ancak câmiden çıktıktan sonra Pâdişâhın bir dakikalık gecikmesi hayâtının kurtulmasına yol açtı.

7. 31 senelik olaylar sonunda dış düşmanlar emellerine ulaşabilmek ve Osmanlı Devletinin yıkılmasını sağlamak için Sultan Abdülhamîd Hanın ortadan kaldırılması veya tahttan indirilmesi gerektiğinde birleştiler. Ancak bütün teşebbüs ve gayretlerine rağmen bunu başaramadılar. Binlerce yıllık bir târih gösteriyor ki, Türk dışardan yıkılmıyordu. Öyleyse yine târihî entrikalar dönmeli ve Osmanlı Türklüğü içerden parçalanmalıydı. Tezgahlar bu gâye ile dönmeye başladı. 1890 senesinde İngilizlerin yardımıyla kurulan İttihat ve Terakki Cemiyetinin hedefi, Abdülhamîd Hanı tahttan indirmek ve Meşrûtiyeti îlân etmekti. Büyük paralarla Osmanlı Devlet adamlarını satın almaya ve kısa sürede pekçok taraftar bulmaya başladılar. Bu cemiyet, 1897’de Pâdişâhı tahttan indirmek için tertip içine girince, basılarak üyeleri yakalandı. Bunlar îdâma mahkum edildilerse de, cezâları pâdişâh tarafından müebbet hapse çevrilerek yurdun çeşitli yerlerine sürüldüler. Ancak bunlar Paris’e kaçarak faaliyetlerine devam ettiler. Ermeni, Yahûdî Balkan komitecileriyle yâni Pâdişâhın aleyhine olan herkesle işbirliğine başladılar. Müslüman kanı dökmekten zevk alan Bulgar, Sırp Yunan çeteleri, Abdülhamîd Hanı tahttan indirmek için İttihat ve Terakki Cemiyetine kucak açtılar. Bunların ihânetleri o dereceydi ki, Ermenilerin düzenlettirdiği bombalı suikastten pâdişâh kurtulduğu zaman şâir Tevfik Fikret anarşiste:

“Ey şanlı avcı” diye sesleniyordu.

Türkiye’de pâdişâha karşı olmak âdetâ aydın olmanın bir gereği gibi görülmeye başlandı. Sarıklı medrese hocalarından setre pantolonlu Fransız taklitçilerine kadar herkes muhâlifti. Nihâyet bu yoğun propaganda ordudaki genç subaylar arasında da yayılmaya başladı. Bâzı subaylar çeteciliği bir siyâsî hareket kolu olarak benimseyerek Türk Devletine karşı komiteciliğe, yani dağa çıkıp isyana başladılar. Aralarında Enver, Niyâzi gibi mâcerâcı kimselerin de bulunduğu bu subaylar grubu, kendilerine kuvvet sağlayabilmek için Bulgar komitacılarıyla ortak hareket ediyorlardı. Selanik’te bulunan Osmanlı Üçüncü Ordusu bir âsi ordu hâline geldi.

Neticede Sultan Abdülhamîd Han İkinci Meşrûtiyeti îlân etmek zorunda kaldı (1908). Böylece saltanatının yaklaşık 5 ay sürecek üçüncü bölümü başladı. Abdülhamîd Hanın tahta çıktığı zamanda olduğu gibi bu devrede de iktidar yetkileri tamâmen elinden çıkmıştı. Bir yerde 1908, Osmanlı Devleti târihinde artık Osmanlı hânedânının devre dışı bırakıldığı ve siyâsî iktidârın halîfenin elinden alındığı bir târih oldu.

İttihatçılar silah zoru ile iktidara geldikleri için, yeni meclisin kurulmasında da çetecilik metodlarını kullandılar. Meclisi kendi adamlarıyla doldururlarken muhâliflerini de kirâlık kâtillerle ortadan kaldırdılar. Ancak bunların iktidârı sağlamlaşırken devlet çatırdamaya başladı. Türkiye’ye bağlı bir prenslik olan

Bulgaristan, hemen istiklâlini îlân etti. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Türkiye'ye âit olan Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini bildirdi. Girit muhtar idâresi Türkiye'den ayrıldı ve Yunanistan'la birleşti. Ermeni komitacıları Adana ve çevresinde büyük bir isyan çıkardılar. Memleketin bir baştan bir başa tam bir kargaşalık içine düştüğü sırada 31 Mart Vak'ası meydana geldi. İttihatçıların Selanik'ten İstanbul'a getirip yerleştirdikleri Avcı taburlarına mensup bir kısım asker ve halk ayaklanarak ittihatçılara karşı harekete geçti. Pâdişâh yetkilerinin çoğunu meclise devrettiği için insiyatifini kaybetmişti. Meclis iş göremiyordu. On gün kadar devam eden bu kargaşalıkta İttihatçılar Rumeli'nde ne kadar Sırp, Bulgar, Rum, Arnavut çetecisi varsa topladılar. Bunların yanına pek az da Türk askeri katıldı. Üçüncü Ordu kumandanı Mahmûd Şevket Paşanın emri altında İstanbul'a gelen bu çetecileri devlet merkezine sokmak istemeyen kumandanlar pâdişâha mürâcaat ettiler. Ancak kardeş kanı dökülmesini uygun bulmayan merhametli pâdişâh buna müsâade etmedi. İsyânı yatıştırma bahânesiyle İstanbul'a giren İttihatçılar ve dağdan inmiş Balkan komitacıları pekçok kan döktüler. Ayrıca isyânın sorumlusu olarak da pâdişâhı gösterip onu tahtından indirmeye karar verdiler (Bkz. Otuzbir Mart Vâk'ası). Fetvâ emini Hacı Nûri Efendi, pâdişâhın tahttan indirilmesi için hiçbir sebebin bulunmadığını söyleyince, söylediklerini yapacak birini bulup fetvâ yazdırdılar.

Daha sonra Yahûdî Emmanuel Karasu, Ermeni Aram, Arnavut Toptanî ve Gürcü Ahmed Hikmet Paşa pâdişâha giderek "Millet sizi istemiyor" dediler. Ancak Türk milleti adına söz söyleyen görülmüyordu.

Târihimizin en büyük lekelerinden biri olan bu hâdise aynı zamanda Türk milletine yapılan en büyük hakâretlerden biriydi.

İkinci Abdülhamîd Han, Türk târihinin çok büyük bir şahsiyeti ve dünyâ siyâset târihinin en önemli adamlarından biridir. Belki de bu büyüklüğü yüzünden kolay anlaşılamadı ve aleyhinde yerli ve dış düşmanlar her şeyi söylediler. Ancak gelişen olaylar zamanla pâdişâhın ne kadar haklı olduğunu ortaya koydu. Fakat devlet elden gitti. Muhaliflerinin başı olan Ahmed Rıza Bey, Cumhûriyet devrinde yazdığı hatıralarında ona övgüler yağdırdı. Bu korkunç pişmanlığın en açık örnekleri Süleyman Nazif, Rızâ Tevfik Bey ile diğer bâzı şâirlerin yazdıkları şiirlerle dile getirildi.

Rıza Tevfîk Bölükbaşı; **Sultan Abdülhamid'in Ruhundan İstimdâd** adlı şiirinde;

Târihler adını andığı zaman,
Sana hak verecek hey Koca Sultan,
Bizdik utanmadan iftira atan
Asrın en siyâsî pâdişâhına.

Divâne sen değil meğer bizmişiz,
Bir çürük ipliğe hülyâ dizmişiz,
Sâde deli değil edepsizmişiz,
Tükürdük atalar kalbigâhına...

derken; Süleyman Nazif de;

Pâdişâhım gelmemişken yâda biz
İşte geldik senden istimdâda biz
Öldürürler başlasak feryâda biz
Hasret olduk eski istibdâda biz

mısraları ile pişmanlığını dile getiriyordu.

İkinci Abdülhamîd Han eğitim, ulaşım, îmar ve kültürel faaliyetleri bakımından Osmanlı Devletinin en önde gelen pâdişâhlarındandır. Bu bakımdan Osmanlı kültür hayâtının iki büyük pâdişâhından biridir. Bunlardan birincisi eser yazdırmada ön sırayı alan İkinci Murâd'dır. Sultan İkinci Abdülhamîd de imparatorluğun başından beri yazılmış bütün eserleri bastırmakla dikkat çeker. Bu bakımdan köklü ve geniş kültür faaliyetleri içinde yer alan sonra hiçbir devirde onunki kadar mektep açılmamış, o kadar çok insan yetişmemiştir. Bunların hemen hepsi Çanakkale Muhârebelerinde şehit düştü ve devlet fikir bakımından da gerilemiş oldu. Birinci Dünyâ Savaşının ve Millî Mücâdelenin bütün başarılı kumandanları onun Harbiyesinden yetişmiş aydın insanlardı.

Osmanlı Devletinin son parlak dönemini yaşatan bu büyük devlet ve siyâset adamı, devrinde dünyânın dört büyük gücünden biri olan ve 7 milyon küsur kilometre kareden fazla olan ülke toprağını İttihatçılara teslim ederken:

"Türkiye'yi on sene idâre edebilirlerse bir asır idâre edebildik diye sevinsinler." demiş ve muhtemel neticeyi daha o anda işâret etmiştir.

Nitekim bu târihten îtibâren memleketimiz büyük felâketlerle karşı karşıya kaldı. 1911'de İtalyanlar Trablusgarb'ı işgâl etti. 1912'de Balkan Harbi bozgunu oldu. İki büyük kıta ile ilgimiz kesildi. Afrika'da

1.200.000 Rumeli'de ise 250.000 km2 vatan parçası elden gitti (Bkz. Balkan Savaşları). Bu sırada İttihatçılar devlet içinde iktidârı bütünüyle ele geçirdiler. Enver Bey paşalığa terfi etti. Eski posta kâtibi Talat Bey paşalıkla sadrâzam oldu. İstanbul muhâfızı olan Albay Cemal Bey de paşa yapıldı. Böylece Enver-Talat-Cemal adlarındaki İttihatçı paşalar devletin tek söz sâhibi oldular. 1914 yılında da bir oldu bittiye getirerek Fransa, İngiltere ve Rusya'ya karşı Almanya'nın safında Birinci Cihan Harbine girdiler. Osmanlı Devleti dört yıllık savaş içinde yedi cephede çarpıştı ve yüzbinlerce evlâdını kaybetti. Aslında Türk orduları savaşlarda büyük başarılar gösterdiler. Çanakkale ve Irak cephesinde müttefik kuvvetler bozguna uğratıldı. Filistin ve Suriye cephelerinde ise İngilizlere yenilerek Adana'ya çekildiler. Fakat Almanya'nın barış isteğiyle ittifaktan ayrılınca Türkiye Devleti de, bu kötü şartlar altında, barış istemek zorunda kaldı. Artık Osmanlı Devleti bitmişti.

Birinci Dünyâ Harbinin son günlerinde, önce Abdülhamîd Han ve arkasından Sultan Mehmed Reşad vefât ettiler (1918). İkinci Abdülhamîd Hana çok hâzin bir cenâze merâsimi yapıldı. Onun otuz üç sene boyunca bütün cihana karşı ayakta tuttuğu koca Türk Devleti, komitecilikten yetişmiş genç subaylar elinde on yılda eriyip bitti. Meşhur târihçi ve yazar Ahmed Râsim, pâdişâhın tâbutunun arkasından; "Senin cenâzen bile bu milleti idâre edebilir." diye ağlıyordu. Bir Yahûdî târihçi ise; "En ufak menfâati uğruna bütün dünyâyı fedâ etmeyi göze aldığı milletinin felâketini görmemek için bir an önce öldü." demekten kendini alamadı. (Bkz. Abdülhamîd Han-II)

İttihatçılar ise Birinci Dünyâ Harbi sonunda memleketin düşmana teslimi mânâsına gelen Mondros Mütârekesini imzâladıktan sonra bir gece yarısı ülkeyi terk ettiler. Tahta geçen Sultan Vahideddîn'e ise mevcut bulunmayan bir devletin hükümdarlığını yapmak kaldı. Buna rağmen o 11 Mayıs 1920'de düşmanların hazırladığı ve Anadolu'nun işgâlini ihtivâ eden Sevr Antlaşmasını bütün baskılara rağmen imzâlamadı. İşgâl altında kalan vatanın kurtulması için elinden gelebilen her türlü gayreti ve fedâkârlığı gösterdi. Memleketin Anadolu'dan kurtulacağına kesin olarak inanan pâdişâh, Mustafa Kemal'i büyük yetkilerle Anadolu'ya gönderdi. İstiklal Harbinin zaferle neticelenmesinden sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti 1 Kasım 1922'de hilâfetle saltanatın ayrıldığını ve saltanatın kaldırıldığını bir kânunla kabul etti. İngilizler de asırlardan beri çalıştıkları emellerine nâil olarak Vahideddin Hanı Malaya harp gemisiyle Malta Adasına götürdüler.

Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye, yâni "Yüce Osmanlı Devleti" 1920 yılında Sevr Antlaşması ve İstanbul'un işgâliyle yâni pâdişâhın resmen esir düşmesiyle siyâsî bakımdan sona erdi. Böylece altı yüz yılı aşkın bir ömrü olan Türk ve İslâm medeniyetinin her bakımdan şâheseri olan devlet, yerini Türkiye Cumhûriyetine bıraktı.

Bugün Birleşmiş Milletler teşkilatının yapmak istediği fakat bir türlü muvaffak olamadığı dünyâ devleti fikrini Osmanlı İmparatorluğu hiç kimsenin burnunu kanatmadan altı asra yakın bir müddet devam ettirdi. Avrupa'nın yarıdan fazlasını hâkimiyeti altında bulundurdu. Bu milletlerin her türlü meselelerini en az kendi dînine bağlı imişcesine halle çalıştı ve muvaffak oldu. Bugün dünyânın kendisine bel bağladığı bütün insânî kaideleri ve hürriyetleri ırk ve din farkı gözetmeksizin en âdil şekilde tatbik etti ve reâyâ denilen gayr-i müslim unsurun günümüze gelmesine hizmet etti.

Bu muazzam İmparatorluğun târih sahnesinden çekilmesiyle bünyesinden irili ufaklı olmak üzere 24 devlet doğdu. "Daha fazla hürriyet", "daha âdil idâre" diye ayaklanarak devlet kuran milletler aradan bir asır bile geçmeden hâlâ aradıkları huzûru bulabilmiş değillerdir. İmparatorluğun bünyesi Anadolu hâricindeki Türk âlemi yeni yeni Rus zulmü altından kurtulmaya başlamıştır. Kurtuluşu kapitalist veya sosyalist rejimlerde aramaya kalkan Arap devletleri beynelmilel siyonizmin oyuncağı olup Osmanlıya ihânetin cezâsını çekmekte ve 3,5 milyonluk İsrail'in karşısında boyun büker vaziyettedir. Ayrıca Avrupa ve Balkan milletlerinden birçoğu Romanya, Çekoslovakya, Macaristan ve Polonya, Bulgaristan, Arnavutluk halkları komünist rejimler altında yetmiş yıldır ezildikten sonra hürriyetlerine kavuşmuşlardır. Ancak bu ülkelerde açlık, yokluk ve sefâlet kol gezmektedir.

Netice olarak Osmanlı gitmiş huzur ve adâleti de berberinde götürmüştür.

Osmanlı adı her duyana lerze-resândır
Ecdâdımızın heybeti ma'ruf-ı cihândır
Fıtrat değişir sanma bu kan yine o kandır.

Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı, Kültür ve

Medeniyet:

Devlet teşkilâtı, merkez ve eyâlet olmak üzere ikiye ayrılırdı.

Merkez teşkilâtı: Merkeziyetci idâreye sahip Osmanlı Devletinin başı, pâdişâh, sultan, hünkâr, hân, hâkan da denilen hükümdardı. Pâdişâh, bütün ülkenin hâkimi, idârecisi ve Osmanlı Hânedânının temsilcisidir. Osmanlı pâdişâhları, Sultan Birinci Selim Han (1512-1520) zamânında 1516 târihinden

îtibâren Halîfe sıfatını kazanmalarıyla, Müslümanların da lideri oldular. Ülkede mutlak hâkim, dünyâda da Müslümanların temsilcisi olan pâdişâhın vazife ve selâhiyetleri kânun ve şerîatle sınırlandırılmıştı (Bkz. Pâdişâh). Vazife ve selâhiyetleri, devlet teşkilâtında, müesseseler ve yüksek kademeli memurlar tarafından da paylaşılırdı. Sadrazam ve Dîvân-ı hümâyûnun diğer üyeleri pâdişâhın en büyük yardımcılarıydı. Dîvân-ı hümâyûn (bakanlar kurulu), sadr-ı âzam da (başbakan) mâhiyetindeydi. Dîvân-ı hümâyûnda, devletin birinci derecede önemli mülkî, idârî, şer'î, mâlî, siyâsî, askerî meseleleri görüşülüp, karara bağlanırdı. Dîvân-ı hümâyûn; pâdişâh adına sadr-ı âzam, kubbe vezirleri, kâdıaskerler, nişancı ve defterdarlardan meydana gelirdi. On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı kabinesi; sadr-ı âzam (başbakan), sadâret kethüdâlığı (içişleri bakanlığı), reisü'l-küttaplık (dışişleri bakanlığı), defterdarlık (mâliye bakanlığı), çavuşbaşılık, yeniçeri ağalığı-1826'da seraskerlik (millî savunma bakanlığı), kapudan-ı deryalık (deniz kuvvetleri komutanlığı) makâmı sâhiplerinden meydana gelirdi. Divân-ı hümâyûnda amedi, beylikçi (dîvân), tahvil, rüus, teşrifatçılık, vakanüvislik, mühimme kalemleri vardı. Dîvân-ı hümâyûn kararlarını ihtivâ eden defterler Topkapı Sarayında arşiv mâhiyetindeki Defterhânede muhâfaza edilirdi.

Eyâlet teşkilâtı: Devlet teşkilâtında en büyük idârî bölüm eyâletlerdi. Eyâletler sancak, kazâ ve nâhiyelere bölünmüştü. Eyâleti beylerbeyi, sancağı sancakbeyi idâre ederdi. Eyâletler gelir bakımından salyaneli ve salyanesiz (yıllıklı ve yıllıksız) olmak üzere ikiye ayrılırdı. Eyâletlerin merkez teşkilâtına benzer bir idâre tarzı vardı (Bkz. Eyâlet). Şehirler kâdı tarafından idâre edilir, emniyet subaşı tarafından sağlanırdı.

Siyâsî ve hukûkî idâre: Osmanlı Devleti siyâsî ve hukûkî idâresi bakımından tam mânâsıyle İslâm Devletiydi. Osmanlı hukûku içinde örfî hukuk adı verilen sistem İslâm hukûkunun içinde bir mevzudur. İslâm hukûkunda açıkça belli olmayan hususlar, İslâm prensiplerine aykırı olmamak şartıyla, şeyhülislâmların fetvâları ve kânun ve kânunnâmeler şeklinde düzenlenirdi. Yasama yetkisi pâdişâhındı ve pâdişâh adına yapılırdı. Medenî hukukta Hanefî mezhebinin hukuk sistemi tatbik ediliyordu. Cezâ hukûku ve diğer sahalarda Sultanî hukuk da denilen örfî hukuk tatbik edilmekteydi.

Osmanlı hukuk düzeni içerisinde idâre, mâliye, cezâ ve benzeri konularla ilgili alanlarda pâdişâhın emir ve fermanlarında bulunan değişik meselelerle ilgili kânunnâmeler vardı. Osmanlı Devletinde ilk kânunnâme Fâtih Sultan Mehmed Han (1451-1481) tarafından çıkarıldı. İkinci kânunnâme Sultan Süleyman Han (1520-1566) Kânunnamesidir. Bu kânunnâmelerde saltanatla ilgili konular yanında reaya ve Müslüman halkın devlet düzeni içindeki davranışlarını belirleyen hükümler vardır.

Büyük ve uzun ömürlü devletler, üstün adâletle kâimdir. Zulüm üzerine kurulmuş devlet ve imparatorluklar da olmuş ise de, ömürleri kısa sürmüştür. Kendisine mahsus husûsiyetleri, bilhassa kendi dışındaki dinlere tanıdığı çok geniş haklar, daha doğru bir ifâdeyle diğer dinlerin işlerine, ibâdetlerine ve âdetlerine hiç karışmamak gibi özellikler gösteren Türk adâleti, dünyâ milletlerine nümûne olmuş, yüzyıllar öncesi kavuşulan bu seviye; bugünün medenî denilen milletleri tarafından hâlâ yakalanamamıştır. Bu sebepledir ki, F. Dowey'in dediği gibi "On altıncı yüzyılda birçok Hıristiyan, adâleti ağır ve kararsız olan Hıristiyan ülkelerindeki yurtlarını bırakarak, Osmanlı ülkelerine gelip yerleşiyorlardı." F. Babinger ise "Osmanlı pâdişâhının ülkesinde herkes kendi hâlinde, bahtiyâr olabilirdi. Mutlak bir dînî hürriyet hüküm sürerdi ve kimse şu veya bu inanca sâhip olduğundan dolayı bir güçlükle karşılaşmazdı." demektedir.

Bizzat pâdişâh adâlete itâat ederdi. Üçüncü Sultan Mustafa Han (1757-1774) Beylerbeyi Sarayını genişletmek istemişti. Bunun için civardaki bir dul kadının arsasını almak lâzımdı. Kadın arsasını satmak istemeyince, pâdişâh zorla arsayı almayı aklından geçirmedi. Sarayın eskiyen bir kısmını yıktırdı ve halka mahsus bir bahçe hâline getirdi.

Osmanlılarda bir hizmet karşılığı vazife gören devlet memurları vardı. Yaptıkları iş karşılığında kendilerine bir ödemede bulunulurdu. Bir de şehirlerde oturan esnaf ve tüccarlar, köylerde oturan ve devletin temelini teşkil eden çoğu üretici köylüler vardı. Bunlara reaya denirdi. Vergi vermesi nüfusun büyük kısmını meydana getirmesi bakımından köylü, devlet için halkın ve tebeanın esas kesimi sayılıyordu. Kânûnî Sultan Süleyman Hanın dediği gibi reaya, yâni köylü, devletin efendisi olarak kabul ediliyordu. Üretici güç, büyük ölçüde köylülerin elindedir. Bu güç olmaksızın ordu ve devlet mümkün değildir.

Şehirlerin dışında kalan ve köylerde yaşayan kalabalık halk topluluğu, daha çok tarım, hayvancılık ve değişik toprak işçilikleriyle uğraşırdı. Müslüman halk, devletin İslâm dîni esaslarına dayanan umûmî kâidelere göre yönetilir, asker alınır, kâbiliyetli olanlar ise daha başka devlet görevlerine yükselirlerdi. Köylerde yaşayan halk topluluğundan zanaat sâhibi olan veya olmak isteyenler, şehir ve kasabalara gidip kendileri için elverişli olan işlere girerdi. Gayri müslim halk genellikle Hıristiyan ve Yahûdî topluluklarından meydana geliyordu ve bu toplulukların hepsine de reaya deniyordu. Sonradan gayri müslimlere ekalliyet, yâni azınlık denilmeye başlandı.

Osmanlı Devletinde kuruluşundan îtibâren devlet idâresinde yürütme ve yargılama gücü ayrı olarak düşünülüp tatbik edildi. Eyâlet yöneticileri pâdişâhın yürütme yetkisini, kadılar da yargılama yetkisini temsil etmekteydi. Osmanlılar bu iki kuvvet ayırımını âdil bir devlet idâresi için esas kabul ederlerdi.

Osmanlılar bütün müesseselerini kendinden önceki İslâm ve Türk devletlerinden alıp devrin şartlarına göre geliştirdiler. Esâsen ilk Osmanlı yöneticilerinin Türkiye Selçukluları ve Anadolu beylikleri gibi esas îtibâriyle İslâm ve Türk sisteminden gelmiş kimseler olması dolayısıyla Osmanlı Devleti bu sistemin, meydana getirdiği bir siyâsî ve hukûkî düzene sâhip bulunuyordu.

Osmanlı Devletinin gerileme devresiyle birlikte, Batının siyâsî ve hukûkî müesseselerinin devlet sistemine büyük çapta etki yaptığı ve bu dönem içinde eskinin yanında, yeninin de ortaya çıktığı görülmektedir. Osmanlı Devletinin siyâsî ve hukûkî, rejiminin belli başlı unsuru bütün gelişmelere rağmen, İslâm dînî esasları oldu. Bu esaslara göre, temel; adâlettir. İslâmiyet bu bakımdan devletin temelini meydana getirir. Pâdişâh dînin koruyucusu, halk onun tebeasıdır. Pâdişâha bütün yetkilerin verilmesinin sebebi, onun adâleti gerçekleştirmesi içindir. Osmanlılarda medenî hukukla evlenme ve boşanmada tamamen Hanefî mezhebine göre İslâm hukûkunun hükmü tatbik edilirdi. Birden fazla ve dört kadına kadar evlenmek sanıldığı kadar kolay ve yaygın değildi. Mîras hukûkunda, İslâmî hükümler tatbik edildi. Esâsı Hanefî Hukûku olup, bunu sonradan Cevdet Paşanın da dâhil olduğu bir heyet **Mecelle** adı verilen eserde toplamıştır. Osmanlılar İ'lâ-yı Kelimetullah uğruna mücâdele edip, fetihlerde bulunmuşlar, Allahü teâlânın dîninin yayılması ve Allahü teâlânın kullarının dünyâ ve âhirette rahat etmelerini düşünmekten başka bir gâye gütmemişlerdir.

Saray teşkilâtı: Osmanlı Devletinin kuruluşundan sonra, saray teşkilâtı da diğer müesseseler gibi gelişme gösterdi. Bursa ve Edirne saraylarından sonra, İstanbul'un fethi üzerine bugünkü İstanbul Üniversitesi merkez binâsının olduğu yerde, Fâtih Sultan Mehmed Han tarafından Saray-ı Atîk denilen eski saray kuruldu. Daha sonra yine Fâtih tarafından Saray-ı Cedid adı verilen Topkapı Sarayı yaptırıldı.

Bu saraylar pâdişâhların hem ikâmet ettikleri yer ve hem de bütün devlet işlerinin görüşülüp karar verildiği en yüksek devlet dâiresiydi.

Osmanlı Devletinde saray teşkilâtı üç kısımdan meydana gelmekteydi: 1) Bîrûn adı verilen dış kısım, 2) Enderûn adı verilen iç kısım, 3) Harem-i hümâyûn.

Sarayın Birûn adı verilen kısmı sarayın dışı, yâni Babüs'saâde hâricindeki teşkilâtıdır. Sarayın Birûn teşkilâtının işleri çeşitli olduğundan, her birinin memurları da ayrı ayrı sınıflardandı.

Burada görevli olan ilmiye sınıfı ile Birûn ağaları denen ağalar, sarayın hem harem ve hem de enderûn kısmının hâricindeki yerlerde ve dâirelerde bulunup, vazifelerini yaparlar ve akşamları evlerine giderlerdi. Birûn teşkilâtına âit bütün tâyinler sadr-ı âzam tarafından yapılırdı.

Enderûn: Sarayın bu kısmı yüksek dereceli devlet memuru yetiştiren bir mektep ve terbiye yeriydi. Pâdişâhlar bir kısmı sarayda ve bir kısmı da orduda olmak üzere Müslüman Türk terbiye ve kültürü ile yoğrulmuş, kendilerine sâdık bir sınıf yetiştirdikten sonra, Osmanlı devlet idâresini bunların eline vermiştir.

Küçük yaştaki devşirme denilen çocuklar, saraya alınmadan sivil Müslüman Türk âilelerin yanında büyük bir îtinâ ile yetiştirilerek, Müslüman Türk terbiyesi görürlerdi. Dînî bilgileri ve Türkçeyi öğrenirler daha sonra saraya alınırlar, burada da mükemmel bir tahsil gördükten sonra, sıraları gelince liyâkat ve kâbiliyetlerine göre saray hâricindeki çeşitli devlet hizmetlerine tâyin edilirlerdi. Sarayda her koğuşun ve sınıfın fertlerinin kaydına mahsus defterler olup, bunların saray terbiyesi üzere yetişmeleri için her koğuşta lala tâbir edilen hocalar vardı.

Osmanlı Sarayı, hem devletin en yüksek idâre organı ve hem de en yüksek idârecilerini yetiştiren bir müessese idi. Sarayın kendine mahsus usûl ve erkânı vardı. İslâm ahlâkının ve insanlık seciyesinin en güzel örnekleri burada yaşanır ve buradan Osmanlı ülkesine ve dünyâya yayılırdı.

Harem-i Hümâyûn: Pâdişâhın âile efrâdının; pâdişâh kadınlarının, pâdişâhın kız ve erkek çocukları ile harem ağalarının ve muhâsiplerinin oturduğu yerdi. Yerleşim olarak vâlide sultanın dâiresi, şehzâdeler mektebi, pâdişâhların yatak odaları, câriyelerin yetiştiği yerler gibi bölümleri vardı. Haremde; vâlide sultan, başkadın efendi, pâdişâh kızları, gedikli kadın, hizmetçi (câriye)ler bulunurdu.

Osmanlı sarayının harem bölümü, hânedan mensuplarının husûsî âile hayatlarını yaşadıkları yerdi. Devletin bütün müesseseleri ve cemiyet hayatında olduğu gibi, buradaki günlük hayat da, İslâmiyetin esaslarına Türk örf ve an'anesine titizlikle riâyet edilerek yürütülürdü. Harem-i Hümâyûnda bulunanlar, küçük yaşlarından îtibâren çok titiz ve ciddî bir eğitimden geçirilerek yetiştirilir, sarayın müstesnâ âdâb ve terbiyesine uymasına îtinâ gösterilirdi.

Asırlar boyunca cihan-şümûl Osmanlı Devletini idâre etmiş, ülkeler fethetmiş, ilim ve irfânın ilerlemesine, medeniyetin yükselmesine ve yayılmasına hizmet etmiş pâdişâhlarla, mümtaz ahlâk, iffet, şefkat, merhamet ve hamiyet nümûnesi hanım sultanlar, hep bu Harem-i Hümâyûnda terbiye edilerek yetişmişlerdir. Haremde, hânedan âilesinin yaşayışını düzenleyen çok muazzam bir teşrifât, (protokol) vardı. Harem teşkilâtı ve müessesesini anlatan çeşitli târihî vesikalar mevcuttur.

Harem-i Hümâyûnda bulunan câriyeler, İslâm ordularının düşmanlarla yaptığı harplerde esir edilen kadın ve kızlarla, pâdişâha hediye edilenlerden hizmetçi olarak sarayda bulunanlardı (Bkz. Köle). Bunların çoğu hizmetçi olarak hanım sultanların ve haremde vazifeli kadın görevlilerin emrinde hizmet ederek yetişirlerdi. Câriyelerin hepsi, uzun süre çok ciddi bir terbiyeden geçirilir, İslâm ahlâkı ve Türk örfüne göre yetiştirilir, çeşitli hizmetlerle vazifelendirilirlerdi. Temayüz edenlerinden pek azı, pâdişâhın özel hizmetlerini görmekle de vazifelendirilirdi. Bu dereceye yükselmek, câriyeler için pek büyük bir meziyet ve mazhariyetti ve uzun terbiyelerden sonra ulaşılırdı. Gerek pâdişâhın ve gerekse Harem-i Hümâyûnda bulunan diğer hânedan mensuplarının hizmetlerindeki câriyelerle olan muâmeleleri, İslâm hukûkuna uygundu. Keyfilikten, zevk ve safâya zebunluktan uzak olup, İslâmiyetin târif ettiği meşru âile hayâtının bir nümûnesiydi. Câriyelerden çoğu kendiliklerinden Müslüman olur, ya sarayda şerefli bir ömür sürerler veya münâsip kimselere zengin çeyizlerle gelin edilirler, yuva kurarlardı.

Eski ve ortaçağlardaki krallık ve imparatorluk saraylarında yaşanan zevk ve safâhat âlemleriyle, bilhassa saraya mensup kadınların karıştığı entrikaların şehvetleri kamçılayan hikâyelerini dinleyip yazmağa alışmış bâzı Avrupalı muharrirlerle, onları taklit eden yerli isimler, hiçbir yabancının girmemiş, hiçbir uygunsuz haber duyulmamış olan Osmanlı sarayında da bu kâbil olayları çok araştırmışlar, yazacak hiçbir şey bulamamışlardır. Asırlar boyunca devam etmiş bir hânedan âilesinden şüpheli rivâyetler hâlindeki tek tük olayı ise, geniş hayalleriyle süsleyip bire bin katarak anlatmışlardır. Bilhassa Batı insanının ulaşmayı gâye edindiği zevk ve safâhat hayâtının Avrupa saraylarında görülen nümûneleri; onların târihte emsalsiz bir ihtişam sâhibi Osmanlı sarayında da benzeri bir hayat hayâl etmelerine sebep olmuştur. Çünkü Avrupalı için iktidar ve maddiyatın zevki ve safâyı teminden başka nihâî bir maksadı yok gibidir. Harem kelimesiyse, özellikle son zamanlarda çeşitli bahânelerle istismar edilmiş, Müslüman-Türk ahlâkının beşiği âile yuvası, çeşitli bozuk düşünce sâhiplerinin uydurma sözleriyle lekelenmek istenmiştir. Bu maksatlı iftiralarla dolu yazıların hedefi; târihteki, Türk ahlâk ve devletini aşağı düşürmektir. Bu tip maksatlı yazıların hiçbir vesikası ve değeri de yoktur. Harem kadınlarının hiçbiri, devrinde kendi hayâtını ve haremi anlatan kitap yazmamıştır.

Ordu: Osmanlı ordusu, kuruluşundan 20. yüzyılın başına kadar kara ve deniz kuvvetleri olmak üzere teşkilâtlanmıştı. 1909-1910 yıllarında Avrupa ordu teşkilâtına giren Hava kuvvetleri, 1912'de de Osmanlı Devletinde kuruldu.

Osmanlıların kuruluşunda ordu, aşiret kuvvetlerinden meydana geliyordu. Fetihlerin genişlemesiyle, gönüllülerin, feth edilen yerlere iskânla da Türkmen bey ve kuvvetlerinin katılmasıyla asker miktarı artıp, teşkilâtlanmaya gidildi. Beylik, akıncı ve gönüllü kuvvetlerine ilâveten 1361 yılında yaya (piyâde) ve müsellem (süvâri) olmak üzere muntazam ve dâimî ordu teşkilâtı kuruldu (Bkz. Kapıkulu Ocakları). Osmanlı kara kuvvetleri piyâde, süvâri eyâlet askerleri, teknik ve yardımcı sınıflardan meydana gelirdi. Piyâdeler; acemi, yeniçeri, cebeci, topçu, top arabacıları, lağımcı, humbaracı ocakları olmak üzere yedi ocağa ayrılırdı. Süvâriler de; sipâhi, silâhtar, sağ ulûfeciler, sol ulûfeciler, sağ garipler, sol garipler bölükleri olmak üzere altı bölüğe ayrılırdı. Eyâlet askerleri timarlı sipâhiler ve yerli kulu teşkilâtı olmak üzere ikiye ayrılırdı. Timarlı sipâhiler, Osmanlı ordusunun en önemli kısmı olup; timar sâhipleriyle, bunların beslemek ve yetiştirmekle yükümlü oldukları cebelülerden meydana gelirdi. Yerli kulu teşkilâtı; yurtiçi, geri hizmet, kale kuvvetleri teşkilâtı olmak üzere üç bölümdü. Yurtiçi teşkilâtı; belderanlar, cerahorlar, derbendciler, martalozlar, menzilciler, voynuklar gruplarından; geri hizmet teşkilâtı, yaya ve müsellemler ile yörüklerden; kale kuvvetleri teşkilâtı, azaplar, gönüllü ve beşlilerden meydana gelirdi. Akıncılar, Osmanlı ordusunun öncü kuvvetleri olup, kuruluşuna, gelişmesine ve genişlemesine çok hizmetleri geçti. Akıncılar onlu sisteme göre teşkilâtlanmışlardı. (Bkz. Akıncılar)

Deniz kuvvetleri (Donanma): Osmanlı Deniz Kuvvetleri, Karesi, Menteşe, Aydın gibi denizci beyliklerin hâkimiyet altına alınmasıyla sâhip olunan gemi ve personeliyle kuruldu. İlk zamanlarda Karamürsel, Edincik ve İzmit'teki gemi inşâ tezgâhları, Sultan Birinci Bâyezîd Han (1386-1402) zamânında Gelibolu, Sultan Birinci Selim Han (1512-1520) zamanında Haliç, Sultan Birinci Süleyman Han (1520-1566) zamânında Süveyş ve zamanla Ruscuk, Birecik tersâneleri kuruldu. Bu tersânelerde kürekli ve yelkenli gemiler îmâl ediliyordu. Buharlı gemilerin keşfiyle 1827'de donanma, Buğu denilen bu gemilerle de donatıldı. Kürekli gemi çeşitleri olarak; uçurma, karamürsel, aktarma, üstüaçık, çete kayığı, brolik, celiyye, çamlıca, şayka, firkate, mavna, kalite, gırab, şahtur, çekelve, kırlangıç, baştarde ve kadırga kullanıldı. Yelkenli gemi çeşitlerinden de; ateş, ağrıpar, barça, brik, uskuna, korvet, kalyon, firkateyn, kapak ve üç ambarlı kullanıldı. Donanma-i Hümâyûnun başı 1867 yılına kadar kaptan-ı derya, bu târihten sonra da bahriye nâzırı ünvânını taşıdı. Osmanlı donanması, muazzam teşkilâtı,

kuvvetli harp filosu, cesur, üstün kâbiliyetli kaptan ve leventleriyle Karadeniz, Ege Denizi, Akdeniz ve Kızıldeniz'e hâkim olup, Hind ve Atlas Okyanuslarında Osmanlı sancağı ile armasını dalgalandırıp temsil ediyorlardı. Osmanlı donanmasının 27 Eylül 1538 târihinde müttefik Avrupa devlet ve kavimlerinden meydana gelen Haçlı donanmasına karşı kazandığı Preveze Deniz Zaferi, bugün de Deniz Kuvvetleri günü olarak kabul edilmektedir. (Bkz. Deniz Kuvvetleri)

Osmanlı ordusunda ateşsiz, ateşli, koruyucu silâhlar kullanılmaktaydı. **Ateşsiz silâhlar;** kılıç, ok, sapan, bozdoğan, topuz da denilen gürz, kamçı, döğen, balta, meç, şimşir, gaddara, yatağan, hançer, kama, mızrak, cirit, kantariye, kastaniçe, süngü, zıpkın, tırpan, çatal, halbart, mancınık, müteharrik kule; **Ateşli Silâhlar;** şayka, zarbazen, miyane zarbazen, şahî zarbazen, şakloz, drankı, bedoluşka, marten, ejderhan, kolonborna, miyane, balyemez adlarındaki toplar şişhaneli karabina, çakmaklı, fitilli çeşitleriyle tüfek, tabanca kullanılırdı. Zırh, karakal, miğfer, kalkan da düşman silâhından muhâfaza için kullanılırdı.

1839 Tanzimat ilânına kadar ordu-yu hümâyûnda mülkî vazifeleri de olan askerî rütbeler şunlardır: Sadâret, vezir, beylerbeyi, ülâ, sancak beyi, alaybeyi, kaymakam, binbaşı, sağkolağası, yüzbaşı, mülâzım-ı evvel, mülâzım-ı sânî, zâbit vekili, başçavuş, onbaşı, nefer. Son devir askerî rütbeler ve İkinci Abdülhamîd Han (1876-1909) zamânında, 1900'de subay maaşları: müşîr (mareşal) iki yüz elli altın, ferik (korgeneneral) yüz altın, mirliva (tümgeneral) altmış altın, miralay (albay) yirmi beş altın, kaymakam (yarbay) on sekiz altın, binbaşı on iki altın, kolağası (kıdemli yüzbaşı) on altın, yüzbaşı beş altın, mülâzım-ı evvel (üsteğmen) iki buçuk altın, mülâzım-ı sâni (teğmen) iki altın, nefer (er) bir mecidiye (bir altının beşte biri). Bu maaşlar net ve kesintisiz olup, her ay da ihsân-ı şahâne (pâdişâh hediyesi) alan pekçok subay vardı.

Dînî teşkilât: Osmanlı Devleti, İslâm dîninin en yüksek makâmı olan halîfelik müessesesine de sâhip olduğundan, bütün dînî teşkilâtlar mevcuttu. Halîfe, şeyh-ül-islâm, kadıasker, kadı, müderris, nâib, kassam, şeyh, imâm, hatip, müezzin gibi dînî vazifeliler, bunlara ilâveten tekke ve zâviyelerde de pîr, dede, baba, postnişin vardı. **Halîfelik** makâmı, 1517'de Mısır'ın fethi üzerine Osmanlı Devletine geçmişti (Bkz. Halife). **Şeyh-ül-islâm,** ulemanın yâni âlimlerin başıydı. Fetvâ da verirlerdi. Fetvâ ve kıymetli eserleriyle tanınan meşhur şeyh-ül-islâmlar yetişti. En meşhurları Molla Hüsrev, Molla Gürânî, Ebüssü'ûd, İbni Kemâl Paşa, Âli Cemâlî efendilerdir (Bkz. Şeyh-ül-islâm). **Kadıasker;** ilmiye mesleğinin en yüksek makamlarındandı. Ordunun şer'î ve hukûkî meselelerine bakardı. Dîvân-ı hümâyûn yâni hükûmet üyesiydi (Bkz. Kazasker). **Kâdı;** dînî ahkâma göre hüküm veren ve tatbik eden, hükümetin idârî tasarruflarına âit emirlerini yerine getiren makam, hâkim olup, şehrin de idârecisiydi (Bkz. Kâdı). **Müderris;** medrese öğretim üyesi, profesör karşılığı kullanılırdı. Dînî teşkilât mensubu olmalarına rağmen, müderrisler, dînî bilgilerde olduğu gibi, fen bilgilerinde de âlimdiler. Süleymâniye Medreseside müderrisler fennî ders okuturlardı. Müderrislerin dereceleri olup, yardımcıları da vardı (Bkz. Medrese). **Nâib;** şer'î mahkemelerde kadı adına çeşitli kararlar verebilir ve onun vekilidir. Kadı'nın vazife aldığı yerin büyüklüğüne göre naibleri olurdu. Kaza, kadı, bab, mevali, ayak ve arpalık naibleri olmak üzere çeşitleri vardı (Bkz. Nâib). **Kassam;** vefât edenlerin ve şehidin mirâsını varislere İslâm-ferâiz ahkâmına göre taksim etmekle vazifeliydi (Bkz. Feraiz Bilgisi). **Şeyh;** tekke, dergâh, zâviye, hankâh başında bulunurdu. Şeyh'e pîr, mürşit de denirdi. **İmâm;** câmilerde ve mescitlerde veya başka yerlerde cemâate namaz kıldıran vazifeliydi (Bkz. İmâm). **Hatip;** vaaz vermekle vazifeliydi. Her câminin bir, büyüklerinin birkaç hatibi olduğu gibi, gezici olanları da vardı. **Müezzin;** câmilerde ezân okumakla vazifeliydi. Tekkelerde şeyh, pîr, dede, baba, postnişin bulunur, tasavvuf kâidelerine göre derece alırlardı. Osmanlılarda dînî teşkilât mensuplarının hepsi imtihanla vazifeye alınıp, icâzetnâmeleri vardı. Dînî teşkilât mensupları başta pâdişâh olmak üzere, herkesten hürmet ve saygı görürlerdi. Peygamber efendimize (sallallahü aleyhi ve sellem) ve Ehl-i beyte çok hürmetkâr olan Osmanlı sultanları, Resûlullah efendimizin neslinden gelenler için Nakib-ül-eşraflık müessesesini kurdular. Peygamberimizin kızı Fâtımâtü'z-Zehra ile amcaoğlu ve dâmâdı hazret-i Ali'nin oğullarından hazret-i Hüseyin'in soyundan olana Seyyid, hazret-i Hasan'ın soyundan olana Şerif denir. Nakibül-eşrâflar, bu mübârek insanların haklarını korumak, adlarını, âilelerini, evlâdlarını ve bulundukları yerleri, işlerini kaydetmek ve dâvâlarına bakıp, sicillerini tutmakla vazifeliydi. Nakib-ül-eşrafın vekili olan Nakib-ül-eşraf kaymakamı ve alemdar adında yardımcıları vardı. (Bkz. Ehl-i Beyt)

İlmiye teşkilâtı; Osmanlı Devletindeki bütün ilmî faaliyetler, İslâm dîni esaslarına göre müesseseleşti. Bütün teşkilâtlar Hanefî mezhebine göre teşkil ettirildi. İlmiye teşkilâtında; medrese, müderris, kadı, pâdişâh hocaları, kadıaskerler, nakibül-eşraf, müftü veya şeyh-ül-islâm ve bunların nezâretindeki müesseseler vardı. İlmiye teşkilâtının rütbeleri, dereceleri de vardı. İlmiye mensupları, başta pâdişâh olmak üzere, devlet adamları dâhil herkesten hürmet görürdü.

Mâliye; Osmanlı Devletinin gelir ve giderlerine 1838 yılına kadar defterdar, bu tarihten sonra da mâliye nâzırı ve bağlı teşkilâtı bakardı. Defterdar, Divân-ı hümayûn yani bakanlar kurulu üyesiydi.

Başdefterdar, padişahın malî işlerde vekilidir. Başdefterdarın; şıkk-ı sânî ve şıkk-ı sâlis defterdarı olmak üzere iki yardımcısı vardı. Önceleri tek olan defterdar, sayısı devletin genişlemesiyle birlikte arttı. (Bkz. Defterdar)

Osmanlı Devlet hazinesi, iç ve dış hazine olmak üzere ikiye ayrılırdı. İç hazine; pâdişâhın şahsına âit olup, hazîne-i hassa da denirdi. Dış hazîne; devlete âit olup, hazine-i devlet, hazine-i âmire, hazine-i hümayûn ve hazine-i mâliye de denirdi. Beyt-ül-mal, Osmanlı Devletinde devlet hazinesi ve mâliye dâiresi mânâsında kullanıldı. Osmanlı Devletinde, şer'î ve örfî olmak üzere iki türlü vregi vardı. Mâliye teşkilâtı da şer'î ve örfi gelir sistemine göre teşkil edilmişti.

Şer'î gelir sistemi: Uşr (Aşar, Öşür), haraç, cizyedir. Uşr (aşar), halkın öşür dediği toprak mahsüllerinden alınan onda bir nispetindeki zekâttı. Uşur dört çeşit zekât malından, toprak mahsûlleri zekâtı ile hayvan zekâtına ve "Âşir" denilen zekât memurlarının ithâlâtçı tüccardan topladığı zekâta denir. Bunu devlet başkanı alır ve Kur'ân-ı kerîmde bildirilen yerlere dağıtırdı. Emvâl-i bâtına denilen diğer zekât mallarının zekâtını, Müslüman zengin bizzat kendisi hesaplar ve emredilen yerlere verirdi. Bu bakımdan uşur ver zekât ibâdet olup, diğer vergiler gibi bir vergi değildir (Bkz. Zekât). **Haraç;** zor ile alınıp da, gayri müslim vatandaşlara bırakılan veya sulh (antlaşma) ile alınıp, onların olan topraktan alınan beşte bir, dörtte bir, üçte bir, yarıya kadar olabilen toprak mahsûlünden alınan vergidir (Bkz. Haraç). Cizye; ehl-i kitap (Hıristiyan ve Yahûdî) gayri müslim erkeklerden alınırdı (Bkz. Cizye).

Örfî vergiler, Avârız vergileri de denirdi. Tekâlifi divâniye ile ihtisap, ağnam, yâva, mâdenler, otlak, kışlak resimleridir. Tekâlifi divâniye, devletin ihtiyaç duyduğu zamanlarda aynen veya para olarak; avârız akçesi, nüzül bedeli, sürsat bedeli, kürekçi bedeli gibi çeşitleri vardı. Mülk olup vergiye, tâbi olan toprakların çoğu öşürlü, çok azı haraçlı idi. Memleket topraklarının çoğu mîrî idi. Önceleri kirâya verilen mîrî toprakların çoğu sonradan vatandaşa satılarak veya vakfedilerek öşürlü hâle gelmiştir. Vakıf topraklardan da uşur alınırdı. Beyt-ül-malın ve hiç kimsenin olmayan dağlar, ormanlar gibi yerleri işletip, mahsûl alan Müslüman öşrünü verirdi. Mîrî toprağın kirâları asker ve subayların olurdu. Bunlara dirlik denilirdi. Askerin toprağına timar, subayın toprağına Zeâmet, general toprağına Has denirdi. Bunların yıllık gelirleri, timar; üç bin ile yirmi bin akçe arası, zeâmet; yirmibin ile yüz bin akçe arası, has: yüz bin akçeden fazlaydı. Osmanlı parasına akçe denirdi. Osmanlılarda sikke, mangır, metelik, kuruş, pul, para, para birimi olarak kullanılmıştır. Belirli bir miktar para anlamında kese tâbiri kullanılmıştır. Osmanlı Devletinde gelir; Merkeze gönderilenler, eyâletlerde bırakılan, mahallî belde gelirleri olarak tasnif edilebilir. Fevkalâde gelirlerden ganîmet de varsa da devamlı değildir. Gelirler saray giderleri, idârî ve askerî giderlere harcanırdı. Devlet aldığı vergilerle; vatandaşın canını, malını, şerefini, hakkını, vicdan hürriyetini, ticâret hürriyetini müdâfaa edip, korumakla, millî savunma ve asâyişi sağlamaktaydı. Pekçok dînî sosyal, bayındırlık ve hayır eserleri çok iyi işleyen vakıf müessesesince yapılıp, bu hususlarda devlet bütçesine pek fazla katkıda bulunuyorlardı. Pâdişâhın ihtiyaçları Mısır'dan sağlanan gelirlerle karşılanırdı.

İktisâdî hayat, sanâyi ve ticâret; devlet ve özel sektörce yapılırdı. Umûmiyetle önemli ve büyük işletmeler devletçe, küçük ve daha çok piyasa ihtiyacı olan işletmeler, özel sektörce karşılanırdı. Devlet sektörü, millî savunma, devlet ve saray ihtiyaçlarını karşılardı. Silâh, sanâyi ve harp malzeme ve levâzımatı devletçe yapılırdı. Harp gemileri devlet tersânelerinde yapılmasına rağmen, özel sektörce de işletilen tersâneler vardı. İhrâcât malları özel sektörce îmâl edilirdi. Osmanlı silâh sanâyii çok ileri olmasına rağmen ihracatı yasaktı. Üstün teknik, ateş gücü ve kaliteli malzemeden îmâl edilen Osmanlı silahlarına sâhip olmak, Avrupalıların meraklarından olup, çeşitli yollardan sağlananlar da çok fahiş fiyatlarla alınırdı. Ticâret, kara ve deniz yoluyla yapılırdı. Kara ticâreti kervan ve kâfilelerle, deniz ticâreti de ticâret filolarıyla yapılırdı. Osmanlı karayolları dünyânın en bakımlı yolları olup, granit taş döşeliydi. Granit yollar ordu, kervan ve yayaların geçmesi içindi. Sürüler granit yolun iki tarafında tesviye edilmiş iki toprak şeritten geçerdi. Tesviye edilmiş toprak yollar da vardı. On dokuzuncu yüzyıldan îtibâren de memleket demiryolu ağı ile örüldü. Tüccar devletin himâyesinde olup, serbest, huzûr ve emniyet içinde hareket ederdi. Türk armatörlere âit ticâret filoları olup, bu armatörlerin gemileri, ticâret hanları ve çok büyük servetleri vardı. Şehirlerde büyük ticâret merkezi mâhiyetinde kapalı çarşılar vardı. Bunların en meşhuru hâlâ kullanılan İstanbul Kapalıçarşısıdır. (Bkz. Kapalıçarşı)

Ticâret hanları, toptancı tüccarın hem yazıhâne, hem depo olarak kullandığı iş hanlarıydı. İstanbul, dünyânın en büyük iş ve ticâret merkeziydi. Esnaf, loncalar hâlinde teşkilâtlanmıştı (Bkz. Loncalar). Esnafların iş kolları çok çeşitli olup, kalite ve temizlik esastı (Bkz. Esnaf). İpek, pamuk, kıl ve yünden çeşitli kumaşlar dokunurdu. Ak alemli, Ankara sofu, Malatya sofu, abâyî, nefs-i Halep, muhayyir, seranik, berek, boğası, kutnî, mukaddem, menevşeli, nakışlı, sali, çatma, binişlik, çakşirlik astar, kadife ve ibrişim dokumaları meşhurdu. Şap, demir, kurşun, gümüş, madenleri işletilirdi. Osmanlı ihraç malları; ipek, ipekli kumaşlar, yün ve yünlü kumaşlar, pamuk ve pamuklu dokumalar, yapağı, tiftik yünü, mazı, halı, şaptı. İhracı yasak olanlar; zahire, bakliyat, at, silâh, barut, kurşun, bakır, kükürt, sahtiyan, gön olup dışarıya çıkarılmazdı. Yalnız zahire ender olarak, memleket sıkıntıya düşmeyecek

derecede ihtiyaç fazlasının çıkmasına müsâade edilirdi. Sulh zamânında ihtiyaç fazlası; balmumu, donyağı, koyunderisi, çadırbezi, pamuk, pamuk ipliği, meşin yaprağı, ipek, ipekli dokumaların ihracına da müsâade edilirdi. Çuha, sülyen, zeybak, bakır tel, sarı teneke, üstübec, kâğıt, cam, sırca, boya, iğne, boncuk, makas, ayna, kürk, balık dişi, ithâl edilirdi. Osmanlı Devletinin ticârî muâmele yaptığı mühim ticâret ve iskele merkezlerinden, İstanbul, İzmir, Selânik, Avlonya, Draç, Payas, Trablusşam, Sayda, İskenderiye, Basra, Kalas, Kefe, Sinop, Trabzon limanları ile İstanbul, Edirne, Gümülcine, Filibe, Sofya, Üsküp, Manastır, Yanya, Bosna-Saray, Budin, Bursa, Ankara, İzmir, Konya, Diyarbekir, Mardin, Erzurum, Halep, Şam, Kahire, İskenderiye, Bağdat, Musul başlıca ticâret merkezleriydi. Yabancıların haberleşmesini sağlıyan sâi denilen posta teşkilâtı ve bunların başında sâibaşılık adıyla posta müdürlüğü teşkilâtı vardı. İhrâcât ve ithâlât uzun zaman Osmanlı hâkimiyetinde devirlere göre, mevcut devletlerle yapılırdı. Bunlar zamâna göre; Ceneviz, Venedik, Dubrovnik, Floransa, Bizans, Milano, Napoli, Katalonya (İspanya), Lehistan, Roma, Rusya, İngiltere, Prusya, Avusturya, Almanya, İran, Mısır Memlûkleri idi. Devlet tüccara ve müstahsile her bakımdan destek ve yardımcı olurdu. Son devirlerde yerli ve yabancı bankalar kuruldu. Osmanlı iktisâdî ve ticârî sisteminde fâiz yoktu. Son devir amatör araştırmacılar ve meselenin esâsını bilmeyenler tarafından kasıtlı olarak fâiz olduğu yazılmaktadır. Bu kimseler, aslında İslâmiyetin izin verdiği fakat çok az tatbik edilen iyne yolu ile ödünç vermeyi fâiz zannetmektedirler.

Toprak idâresi; Osmanlılarda beş türlü toprak vardı: 1) Mülk; milletin mülkü olan topraklar olup, pek azı harâçlı, pekçoğu öşürlü idi. Mülk olan toprak dört türlüdür. Birincisi, köy, şehir içindeki arsalar veya köy yanında olup, yarım dönümü geçmeyen yerlerdir. Bunlar, mîrî toprakken, halîfenin izniyle millete satılmış yerlerdir. Yâhut öşürlü veya harâçlı yerlerdir. İkincisi, halîfenin izniyle millete satılan mîrî tarla, çayırlardır. Buraların mahsûlünden uşr verilir. Üçüncüsü uşrlu, dördüncüsü harâçlı topraklardır. Bu dört çeşit toprağı, sâhibi satabilir. Vasiyet edebilir. Vârislerine, ferâiz bilgisine göre taksim olunur. Mîrî toprağı kirâlayan kimse, her şey ekebilir veya kirâ ile başkasına ektirir. Üç sene boş bırakılan toprak başkasına verilir. Kirâcı, mîrî toprağa izinsiz ağaç, asma dikemez. İzinsiz, binâ da yapamaz. Meyyit gömülmez. Mîrî toprak, tapu ile kirâlamış olanın mülkü olmaz. Bu kimseler kirâcıdırlar. Bu kimse vefât edince; toprağın vârisine kirâya verilmesi âdet olmuştur. 2) Mîrî topraklar. Memleketin çoğu böyle olup, kirâya verilirdi. Sonraları çoğu millete satıldı, öşürlü oldu. 3) Vakıf toprakları olup öşürlü idi. 4) Umûma terk edilen meydanlar, çayır ve benzerleridir. 5) Beyt-ül-malın ve hiç kimsenin olmayan dağlar gibi, ormanlar gibi yerler olup, buraları işletip mahsûl alan Müslüman, öşür verir, öşür; toprak mahsûllerinin onda birini veya kıymeti kadar altın ve gümüşün fakirlere verilmesidir. Harâç; zor ile alınan topraklardan mahsûlün beşte bir, dörtte bir, üçte bir ve yarım nisbetindeki vergidir. Mîrî toprak, harp ile alınan memleketten beşte biri Beyt-ül-mal'ın olduktan sonra geri kalanlardan devlet reisinin kimseye vermeyip Beyt-ül-mala verdiği topraktır. Öşürlü veya haraçlı toprağın sâhibi ölüp, hiç vârisi kalmazsa, bu toprak beyt-ül-malın olur. Mîrî toprak olur. Peşin para ile çiftçiye kirâya verilir veya her sene kirâ olarak mahsûlün belli miktârı alınırdı. Mîrî toprak, tapu ile, müslim ve gayri müslim vatandaşlara kirâya verilirdi. Mîrî toprak kirâları, maaş karşılığı olarak askere ve subaylara verilirdi. Kirâ almak hakkı bulunan askere timarcı, subaylara za'îm denirdi. Sipâhilerle za'îmlerin ve has sâhipleriyle yurtluk ve ocaklık eshâbının timar, ze'âmet ve haslarıyla devlet memurlarının ve askerlerin maaş ve ulûfeleri dirlik sayılırdı. Osmanlılarda fetih ve sulh yoluyla hâkim oldukları yeni ülkelerin arâzisini tespit etmek için tahrir yapılırdı. Tahrir, nüfus ve arâzinin umûmî olarak deftere kaydedilmesine denilir. Yazma tevkiî denilen nişancı başkanlığındaki heyetçe ele geçen ve daha sonraki yıllardaki arâzi ve emlâkın kayıtları muntazamca tutulurdu. Bir yerin tahriri yapılacağı zaman muharrir-i memleket ve kısaca muharrir denen memur ve yardımcıları vazifelendirilirdi. Nüfuzlu ve dirâyetli beyler, ilmi ve ahlâkı ile temâyüz etmiş kadı ve müderrislerden seçilen muharrir ve yanındaki heyet, tahrir edeceği bölgeye gidince, oradaki vazifeliler, her türlü yardımı yaparlardı. Arâzi; pâdişâhlara mahsus haslar, vezirlere ve sancakbeylerine mahsus haslar, ze'âmet ve tımarlar, pâdişâhlara mahsus vakıflar, diğer vakıflar, mülkler olarak çeşitli türlere ayrılırdı. Sonra muharrir, şehir, kasaba ve köyleri birer birer dolaşarak buralarda oturan vergi mükelleflerini, künyelerini, içlerinde ödemeyecekler varsa, hangi vergilerden ne sebeple muaf tutulduklarını kaydederdi. Ayrıca; topraklı ve topraksızları, evlileri, bekârları, ihtiyarları, sakatları, zanaat sâhipleri ve ilmiyeye dâhil olanları ayrı ayrı tespit ederdi. Sonra her köyün mer'ası, kışlağı, yaylası, korusu, ormanı, çayırı cins cins gösterilmek şartıyla buğday, arpa, nohut, mısır, ceviz, üzüm, bal, sebze, meyve, pirinç gibi mahsûllerin yıllık miktarlarıyla verilmesi gereken vergi tespit edilirdi. Bütün bu bilgilerin toplandığı deftere mufassal denirdi. Mufassal defterlerdeki bilgilere göre; yalnız idârî teşkilâtla köy isimlerini ve yıllık gelirleri gösteren mücmel veya icmâl defteri çıkarılırdı. Çok ince bilgilere göre tutulan bu defterler, tapu hükmündeydi. Muazzam tutulan bu tahrîrler; günümüzde de, Türkiye ve dışarıda kalan Osmanlı toprakları için kıymetini muhâfaza etmekte, hudut ve arâzi meselelerinin halline yaramaktadır. Osmanlının toprak idâre ve sisteminin tatbikatını, muazzamlığını devrin başka bir devletinde görmek mümkün değildir. (Bkz. Toprak Hukûku)

Sosyal hayat; Osmanlılarda sınıfsız toplum hayâtı vardı. Köle vardı, fakat; Osmanlı ülkesinden alınmazdı. Kölelik devamlı değildi; âzâd edilip, hürriyete kavuşarak, devlet kademesinde vazife

alabilirdi. Kölelikten yetişme ve köle çocuğu pekçok devlet adamı yüksek memuriyetlerde bulunurdu. Kölelikten yetişme sadr-ı âzamlar da vardı. Bunlardan Koca Yusuf Paşa, Yusuf Ziyâeddin Paşa, İbrâhim Edhem Paşa, Reşid Mehmed Paşa, Hurşid Ahmed Paşa, Şâhin Ali Paşa, Silâhtar Süleyman Paşa, Siyavuş Paşa gibi sadr-ı âzamlar kölelikten yetişerek devlet kademesinde yükselen şahsiyetlerdir. Köylü hür olup, serflik yoktu. Köylüler ve kasabada oturan halk üretici durumundaydı. Şehirlerde esnaf, îmâlâtçı, sanatkâr, idâreci ve ilmiye teşkilâtı mensupları otururlardı. Askerliği Müslüman halk yapardı. Bütün ülke halkı Osmanlılık şuuru taşırdı. Milliyet ayırımı yapılmayıp, ümmet esâsı aranırdı. Gayr-ı müslimler askerlik yapmayıp, erkekleri cizye vermekle mükellefti. Müslümanlar çoğunlukta olup, dört hak mezhep (Hanefî, Şâfiî, Hanbelî, Mâlikî) ve bimezhep fırka mensupları da olmasına rağmen resmî mezhep Hanefiliktir. Müslümanların temsilcisi Halîfe olup, 1516 târihinden îtibâren Osmanlı pâdişâhları bu mânevî makamın da temsilcileridir. Hıristiyanlardan Ortodoks mezhebinin merkezi İstanbul'dadır. Ermeni patrikliği de İstanbul'da olup, merkezleri de Osmanlı hâkimiyetindeki Revan'dı. Osmanlı topraklarında Katolikler de bulunmasına rağmen merkezleri Vatikan'dı. Yahûdîlerde olan Filistin, Osmanlı tebeasındandı. Mûsevîliğin doğuş yeri ve merkezi Osmanlı toprağı idi. Avrupalıların zulmünden kaçan Yahûdîleri de Osmanlılar himâye ediyordu. Osmanlı vatandaşı olan Müslüman ve gayri müslim topluluklar Rum, Ermeni, Yahûdî, Gürcü, Sırp, Bulgar, Macar, Rumen, kendi din ve dillerinde mâbet, okul açıp, ibâdetlerini yapabilme hürriyetine sâhiptiler. Bu hoşgörü, günümüzün hiçbir liberal, kapitalist, komünist ve dikta rejiminin imkân tanımadığı ölçüde serbestti. Gayri Türk Müslümanlar devlet kadrosunda ve orduda vazife alırdı, fakat gayri müslimler, Tanzimatın îlânına kadar bu hakka sâhip değildi. Gayri müslimler, Tanzimat ve Meşrutiyet ile devlet memuru ve orduya girme hakkı kazanmışlarsa da, askerlik yapmak istemediklerinden silâh altına alınmamışlardır. Serbest meslekle uğraşırlardı. Gayri müslimler tarafından işlenen hırsızlık, yol kesme, gasp, soygun, adam öldürme, devlet makâmına zarar verme, İslâm dînine karşı hareketler, devlet tarafından yasaklara uymama, câsusluk ve bunlara benzer suçlar devletçe ve dışındakiler de, kendi kilise ve havralarında bakılırdı. Pâdişâhın, ülkedeki gayri müslim ve Türkler üzerinde tâvizsiz hâkimiyeti olup, din adamları ve kavmî liderleri, Avrupalıların ve Prusya'nın tahrikine kapılmadan önce merkeze hürmetkârdılar. Osmanlı tebeası olup da, propaganda ve tahriklerine kapılarak Osmanlıya ihânet eden kavimlerin hiçbiri bugüne kadar huzur yüzü görmemişlerdir.

Sosyal müesseseler; herkesin faydalanabildiği çoğu hayır müesseseleridir. İmâret, kalenderhâne, kervansaray, han, tabhâne, dârüşşifâ denen hastahâne, kütüphâne, çeşme, sebil, köprü ve ayrıca hayır için câmi, mescit, mektep, medrese, tekke, zâviye yaptırılarak, halkın istifâdesine vakfedilmiştir. Bu müesseselerin ihtiyaçlarının karşılanması, bakımı ve devam etmesi için muazzam geliri olan vakıfları da kuruldu. **İmâret;** medrese talebelerine, fakirlere ve her isteyene bedâva yiyecek dağıtmak üzere kurulan aşevleriydi. Pâdişâh, sadrâzam, vezir, beylerbeyi ve diğer devlet adamları, hâtunları ile hayırsever zenginlerin yaptırdığı pekçok imâret aslî ve başka gâyelerle de olsa hâlâ kullanılmaktadır (Bkz. İmâret). **Kalenderhâne;** şehirlere gelen yabancıların, seyyahların bedâva kalıp, yemek yedikleri yerdir. **Han ve kervansaray;** yol üzerinde veya kasabalarda yolcuların konakladıkları ve hayvanlarının barındıkları binâlardır. Yolcular milliyet, din, inanış ayırımı yapılmaksızın üç gün ücret ödemeden kalabilirdi. Han ve kervansaraylar emniyetli ve sıhhî yerler olup, muhafızı ve reviri vardı (Bkz. Kervansaray). **Tabhâne;** fakirlerin barındıkları hayır eseridir. Tabhânenin yiyeceği imâretlerden karşılanırdı. **Dâr-üş-şifâ;** hastaların tedâvi edildiği hastâne ve tıp mezunlarının pratik ve tatbikat yaptıkları tıp fakültesi mâhiyetindedir. Hastaların teşhis ve tedâvileri yapılıp, bulaşıcı, akıl ve kadın hastalıkları için ayrı bölümler vardı. Osmanlı başşehirlerinden Bursa, Edirne, İstanbul ve diğer şehirlerde muazzam dârüşşifâlar yapıldı. Bursa Dârüttıbbı, Edirne Cüzzamhânesi, Fâtih Dârüşşifâsı, Edirne Bîmaristanı, Üsküdar Cüzzamhânesi, Süleymâniye Dârüşşifâsı ve Dürüttıbbı, Toptaşı Bîmarhânesi, Bezm-i âlem Vâlide Sultan Vakıf Gureba Hastânesi, Gülhâne Hastânesi, Gümüşsuyu Hastânesi, Gülhâne Hastânesi, Gümüşsuyu Hastânesi, Zeynepkâmil Hastânesi gibi daha pekçok hastâne yapıldı (Bkz. Hastâne). **Kütüphâne;** medrese, mektep mensuplarının, talebe ve halkın ihtiyacı olan kitapların bulunduğu müessesedir. Pâdişâh, sadrâzam, vezir ve diğer devlet adamları on binlerce kıymetli ve nâdide eserin toplandığı kütüphâneler yaptırdılar. Külliyeler içinde Fâtih, Süleymâniye, Selimiye, Topkapı Sarayında Üçüncü Ahmed, Ayasofya, Nûr-u Osmaniye, Köprülü, Mahmûdpaşa, Bâyezîd, Şemsipaşa, Ragıppaşa, Hüsrevpaşa, Âtıf Efendi kütüphâneleri meşhurlarındandır (Bkz. Kütüphâne). **Çeşme ve sebil;** Osmanlılar bunlardan memleketin her tarafında pekçok yaptılar. Topkapı Sarayı ve Üsküdar'da Sultan Üçüncü Ahmed, Sirkeci ve Tophâne'de İkinci Abdülhamid, Tophane çeşmeleri dâhil daha pekçok çeşme ve sebil hâlâ kullanılıp, tatlı, berrak suları kana kana içildikçe bânileri rahmetle yâd edilmektedir (Bkz. Çeşme). **Köprü;** halkın ve seferde ordunun geçişini kolaylaştırmak için ülkenin her tarafında çok sağlam mîmârî husûsiyetlere sâhip, meşhur köprüler yapıldı. Sultan Orhan Gâzi (1326-1359) zamânında Bursa'da Nilüfer Hâtun; Sultan İkinci Murâd Han (1421-1451) zamânında Uzunköprü'de; Sultan Murâd Han, Lüleburgaz ve Vişegrad; Sokullu Mehmed Paşa zamânında Büyükçekmece'de Büyükçekmece, Alpullu'da Sinanlı, Ceyhan'da Misis, Hoşap'ta

Hoşap ve memleketin her tarafında daha pekçok köprü yapıldı. **Câmi;** başta pâdişâhlar olmak üzere hanım sultanlar, devlet adamları ve hayırsever pekçok zengin memleketin her köşesini süsleyen güzide câmiler yaptırdılar. En büyüğü başşehirlerden Bursa, Edirne ve İstanbul ile bugün Türkiye sınırları içinde ve dışında kalmış inşâ edilen yüzlerce câmide hâlâ ibâdet edilmektedir (Bkz. Câmi). **Mektep;** her seviyede eğitim ve öğretimin yapıldığı müesseselerdi. Anaokulu mâhiyetindekinden tutun da ihtisas okullarına kadar hepsi çeşitli adlarla mevcuttu. Adlî, mülkî, sivil, askerî ve dînî pekçok okul memleketin her tarafında yaygın olup, bir kısmı hâlâ kullanılmaktadır. **Medrese;** dârülfünûn, üniversite mâhiyetinde öğretim yapan din ve fen ilimleri müessesesidir. İlk medreseyi İzmit'te Orhan Gâzi (1326-1359) inşâ ettirdi. Sonra gelen Osmanlı pâdişâhları, Bursa'da Yıldırım, Merzifon'da Çelebi Mehmed, İstanbul'da Fâtih, Amasya'da Kapuağası, İstanbul'da Bâyezîd ve Süleymâniye medreseleri gibi pekçok yeni medrese inşâ ve îmâr edildi (Bkz. Medrese). **Tekke ve zâviye;** tasavvuf ehlinin zikir, ibâdet ve ilim öğrenip, ikâmet ettikleri yerler olup, başta İstanbul olmak üzere memleketin her tarafında; en ücrâ köşesine kadar yaygın şekilde vardı.

Eğitim ve öğretim; Her seviyede eğitim ve öğretim yapılırdı. Sıbyan mektebinden üniversite mâhiyetindeki dârülfünûn ve medrese ile medrese-i mütehassısîn denilen ihtisas müesseselerine kadar teşkilâtlı idi. Câmilerde yapılan günlük vaazlarla da vatandaşlar eğitilirdi. Osmanlı eğitim sistemi, İslâm terbiyesi ve örfe göreydi. Öğretim İslâmî esaslara göre olduğundan her Müslüman Kur'ân-ı kerîm okumasını bildiğinden, Osmanlıca da Kur'ân harfleri ve ilâvelerinden meydana geldiğinden Müslümanlar arasında okuma-yazma nisbeti yüzdeyüze yakındı. Gayri müslim tebeadan dağ ve mağaralarda yaşayıp, medeniyeti kabul etmeyen taassup sâhipleri kişiler varsa da, Osmanlı hoşgörüsü bunlara baskı yapmaktan uzaktı. Bunlar hâlâ böyle olup, insanlar arasına karışmamışlardır. Osmanlının bütün memlekete şâmil eğitim ve öğretim müesseseleri olduğu gibi, gayri müslim ve bâzı gayri Türk ve yabancıların da okulları vardı. Sıbyan, rüştiye, idâdî, dârülfünûn, çeşitli medreseler, mekteb-i aklâm, mekteb-i fünûn-i idâdiye, mekteb-i fünûn-i mâliye, mekteb-i fünûn-i nücûm, mekteb-i maarif-i adliyye, mekteb-i nüvvâb, mekteb-i Osmanî, mekteb-i sultanî, mekteb-i tıbbıyye-i mülkiyye, mekteb-i ulûmu-i harbiye adlarıyla ve pekçok askerî ve sivil okul vardı. Türkiye'deki Gayri müslim azınlık ve yabancılar da kendi dil, din ve kültürlerinde mektep açtılar. Rum, Ermeni, Yahûdî, Fransız, İtalyan, Avusturya, Amerikan, Ortodoks, Gregoryen, Katolik, Süryânî, Mûsevî gibi azınlıklar, çeşitli din, dil ve yabancıların başta İstanbul olmak üzere Selânik, İzmir ve diğer merkezlerde okulları vardı. Okulların kitap, âlet ve edâvatları ülke içinde hazırlanıp, îmâl edildiği gibi dışarıdan da getirilip, tercüme de yaptırılırdı. Eğitim ve öğretim her devirde yaygın ve mükemmel olmasına rağmen, Sultan İkinci Abdülhamîd Han (1876-1909) zamânında daha artıp, mükemmelleşti. Memleketin her köşesine aynı şekil ve değerde liseler yaptırdı. Bunların bâzıları hâlâ daha sağlam olup, eğitim ve öğretim seviyesi bakımından Türkiye'nin en meşhur liseleridir. Osmanlı eğitim ve öğretim sisteminde öğrenci-öğretmen-veli münâsebetleri mükemmel olup, hocaya hürmet edilirdi. Hoca da talebesine şefkâtle muâmele ederdi. Okullarda falaka olmayıp, dayak karakollarda vardı.

İlim; Osmanlılarda bütün dînî, fennî, sosyal ilimler ve teknik bilgiler kuruluşundan sonuna kadar her seviyede öğretilip, tatbik edilerek, yayıldı. Osmanlı Devletinin kuruluşunda, kurucuların etrafında Anadolu Selçukluları devrinde yetişen âlim ve velîler vardı. Osman Gâzi dâhi, devrin şeyhlerinden olan ve bölgede büyük îtibar görüp, hürmet edilen Şeyh Edebâlî'nin talebesi ve dâmâdıydı. Osman Gâziden sonra pâdişâh olan Sultan Orhan Handan Vahideddîn Hana kadar bütün Osmanlı sultanları ilme hizmet edip, meşgul olan âlimlere hürmet göstererek onların teveccühünü kazanmışlardı. Memleketin her tarafı ilim yuvası müesseselerle donatılarak, ışık ve feyz kaynağı olmuştur. Osmanlılar devrinde yapılan mektep ve medreselerden, yazılan kitap ve diğer eserlerin bâzılarından hâlâ faydalanılmaktadır. Osmanlılar devrinde dînî ilimlerden; ilm-i tefsir, ilm-i usûl-i hadis, ilm-i hadis, ilm-i üsûl-i kelâm ilm-i kelâm, ilm-i usûl-i fıkıh, ilm-i ahlâk da denilen ilm-i tasavvuf, ilm-i kıraat, akâid, belâgat, ilm-i Kur'ân, ilm-i ferâiz, fennî ve sosyal ilimlerden de; riyâziye (matematik), hendese (geometri), heyet (astronomi) ilm-i nebâtat (botanik), hikmet-i tabi'iyye (fizik), ilm-i kimyâ (kimyâ), ilm-i tıp, mantık, felsefe, içtimâiyet (sosyoloji), Doğu ve Batı dilleri ve edebiyatı, Slav dilleri, coğrafya, târih, lügat dâhil bütün ilimler tahsil edilirdi. Bu ilim sahalarında her devirde pekçok âlim yetişip, kıymetli eserler bırakarak, ilme hizmet ettiler.

Osmanlıların kuruluşundan îtibâren dînî ve hukûkî sahada yetişen meşhur ilim adamları ve eserlerinden bâzıları: Şerefüddîn Dâvûd-i Kayserî (vefâtı 1350), İznik Medresesi müderrislerindendi, on üç kadar eser yazdı. Şeyh-ül ekber Muhyiddîn-i Arabî hazretlerinin **Fususü'l-Hikem** adlı meşhur eserini **Matlau Husus-il-Kilem fî Meânii Fusus-il-Hikem** adıyla şerh etti, yâni açıkladı. Molla Fenârî (vefâtı 1431) yüzden fazla eser yazdı. En meşhur eseri **Fusus-ül-Bedâyi li Usûl-iş-Şerayi**. İbn Melek İzzuddîn Abdüllatif (vefâtı 1394), müderris olup, fıkıhtan **Mecmau'l-Bahreyn** ve **Mülteka'n-Nehreyn, Menzilül Envâr,** hadisten **Meşârik-ül-Envâr**. Hızır Bey (vefâtı 1459) ilim dağarcığı lakâbıyla tanınır. İstanbul'un ilk kâdısıdır. Yetiştirdiği talebelerinden Muslihuddîn-i Kastalânî, Hocazâde, Tâcizâde, Hatipzâde, Muarrifzâde, Kâdızâde-i Rûmî, Mûsâ Paşa ve **Tazarruat** sâhibi Sinan Paşa meşhurdur.

Molla Hüsrev (vefâtı 1480) **Dürer, Gurer, Mirkat, Mir'at** eserlerinin sâhibidir. Hocazâde Muslihüddîn Mustafa (vefâtı 1488), **Tehâfüt** sâhibidir. Sinan Paşa (vefâtı 1486) **Tazarruât, Tezkiret-ül-Evliyâ** eserlerinin sâhibidir. Ali Kuşçu (1397-1474), dînî ve fennî ilimlerde eser sâhibidir. **Zîc-i Gurgâni**'yi tamamladı. Müderristi, **Risâle-i Muhammediye** ve **Risâle-i Fethiyye** eserlerinin sâhibidir. Molla Lütfi (vefâtı 1495), müderristi. Hendeseden **Târif-ül Mezbah, Mevzuat** ve daha birçok kitabı vardır. Müeyyedzâde Abdurrahman (vefâtı, 1516), **Mecma-ül-Fetâve, Cüz'ü Lâyetecezza** eserlerinin sâhibidir. Âli Cemalî Efendi (vefâtı 1520). Zenbilli Âli Efendi adıyla da tanınan meşhur şeyhülislâmdı. **Muhtarat** fetvâlarının toplandığı eseridir. İbn-i Kemâl Ahmed Şemseddîn Paşa (vefâtı 1536), (Müftiüs-sekaleyn yâni insan ve cinin müftüsü ünvânı sâhibidir. Şeyhülislâmdı. Üç yüz kadar eseri vardır. Atufî Hayreddîn Hızır (vefâtı 1541) Arap edebiyatında, tefsir, hadis ve kelâmda ihtisas sâhibiydi. **Ravz-ul-Esnan fî Tedbir-i Sıhhat-i Lebdan** adlı tıbbî eserinin yanında daha on beş kıymetli telifi vardır. Kınalızâde Ali (vefâtı 1565), müderristi. **Ahlâk-ı Alâî, Tabakât-ı Hanefiyye, Durer ve Gurer Hâşiyesi** ve daha on kadar eseri vardır. Taşköprülüzâde Ahmed İsâmüddîn (vefâtı 1561), **Şakayık-ı Nu'mâniye, Mevzuat-ül-Ulûm** adlı telifleriyle tanınır. Celâlzâde Sâlih Efendi (vefâtı 1565), müderristi. On dört kadar eseri vardır. **Câmi-ül-Hikâyat Tercümesi, Târih-i Mısr-ı Cedid, Târih-i Budin, Fetihnâme-i Rodos, Mohaçnâme** eseriyle tanınır. Ahmed Cevdet Paşa (1823-1894) **Mecelle**'yi hazırlayan heyetin başkanı olup **Kısas-ı Enbiyâ** ve **Malûmat-ı Nafi'a** eserleri meşhurdur. Diğer ilim ve teknik sahalarda da pekçok âlim yetişip, kıymetli eserler vermişlerdir. **Edebiyat;** yedi yüz yıla yakın iktidarda kalan ve dünyânın en büyük devleti olan Osmanlı Devleti; başta pâdişâhlar olmak üzere pekçok şâir ve edib yetiştirdi. Dünyânın en verimli lisanlarından olan Osmanlıca yazı ve dilini geliştirdi. Yazma ve basma pekçoğu Türkiye kütüphâne ve arşivlerinde olmak üzere, dünyânın her tarafında pekçok Osmanlıca eser vardır. Osmanlıca; devlet lisanıydı. Osmanlı sultanları halîfe ünvânını da taşıdıklarından Osmanlı Türkçesiyle yazılıp basılmış eserler dünyânın dört bir tarafına yayılmıştır. (Bkz. Türk Edebiyatı)

Güzel sanatlar; mîmârî, çinicilik, minyatür sahalarında muhteşem, nâdide eserler verildi. Mîmarlık sahasında, kendine has, estetik mâhiyette sanat eserleri yapıldı. Bunu sivil, askerî, dînî, mülkî, adlî, sosyal ve kültürel eserlerde en güzel şekilde başta İstanbul olmak üzere, memleketin her tarafında görmek mümkündür. Topkapı, Yıldız, Çırağan, Göksu Kasrı, Dolmabahçe, Beylerbeyi sarayları, Selimiye Kışlası, Kuleli Askerî Lisesi, Anadolu ve Rumeli Hisarları, Bursa Yeşil, Ulu câmileri, Edirne'deki Selimiye Câmii, İstanbul'daki Fâtih, Mahmûd Paşa, Süleymâniye, Şehzâdebaşı, Sultanahmed, Nûruosmâniye, Vâlide Sultan; Manisa'da Murâdiye, Hâtuniye câmileri; Mahmûdpaşa, Sultan Süleyman, Sultanahmed, Fuadpaşa, Mahmud Şevket Paşa, Hürrem Sultan, Nakşidil Sultan türbeleri; Nilüfer Hâtun İmâreti, Kapalıçarşı, Sultanahmed Çeşmesi, Mîmar Sinân Sebili, Fâtih, Süleymâniye medreseleri, Haseki, Gureba Hastâneleri Osmanlı mîmârî eserlerinin nümûneleridir (Bkz. Mîmarlık). **Cinicilik;** dekoratif şekiller olup yaygın olarak câmilerde, saraylarda ve diğer eserlerde kullanıldı. **Minyatür;** nakkaşlar tarafından kâğıt, duvar, tahta ve taşa zarif şekilde işlenirdi. Kat'ı denilen kâğıt oymacılığı sanatı da vardı. **Hat;** güzel yazı sanatı olup, yazarlarına hattat denir: Kûfî, Sülüs, Nesih, Muhakkak, Reyhânî, Tevkî', İcâze, Ta'lik, Divânî, Celi, Rik'a, Ma'kili dâhil, bin kadar çeşidi vardı (Bkz. Hat). Halıcılık, kumaşçılık, dericilik, ciltçilik, kitapçılık, tezhipçilik, porselencilik, kehribarcılık, mürekkepçilik, mobilya, sandalcılık da ayrı birer sanat dalı olarak, her sahada eserler verildi. **Ahlâk;** Osmanlı idâresinde İslâm ahlâkı hâkimdi. Pâdişâhın sarayında İslâm ahlâkı en güzel şekliyle yaşanır, buradan halka yayılırdı. Enderunda yetiştirilerek taşra çıkarılan beyler ve askerler bir taraftan haremde yetiştirilerek üstün ahlâk sâhibi kimselerle evlendirilen câriyeler, güzel ahlâkın çevreye yayılmasında başlıca âmil oldular. Memlekette umûmî kâideler dâhil gayri müslimler hâriç herkes İslâm ahlâkına ve örfe uymak mecburiyetindeydi. Vatanseverlik, Osmanlılık şuuru, vakâr, büyüğe hürmet, küçüğe şefkât, vefâ ve sadâkat, hayırseverlik, cömertlik, merhamet ve müsâmaha, tevekkül, nâmus, temizlik, hayvan ve bitki sevgisi, his, kıymet ve idealleri başlığı altında toplanabilen ahlâk ölçülerine riâyet edilirdi. Güzel ahlâk, kıymet ölçüleri sâyesinde memleket emniyet ve huzur içinde olup, tam bir kardeşlik havası hâkimdi. Osmanlı ahlâkını gören devrin sefir ve seyyahları yazdıkları eserlerde gıbtayla bahsetmekte ve okuyanları imrendirmektedirler. Sultan İkinci Abdülhamîd Han (1876-1909) zamânında Osmanlı ülkesinde bulunan Edmondo da Amicis, Constantinople (İstanbul) 1883 adlı eserinde şöyle yazmaktadır: "Paşasından sokak satıcısına kadar istisnâsız her Türkte vakâr, ağırbaşlılık ve asillik ihtişamı vardır. Hepsi derece farkları ile, aynı terbiyeyle yetiştirilmişlerdir. Kıyâfetleri farklı olmasa, İstanbul'da bir başka tabakanın olduğu belli değildir... İstanbul'un Türk halkı, Avrupa'nın en nâzik ve kibar cemâatidir. En ıssız sokaklarda bile bir yabancı için küçük bir hakârete uğrama tehlikesi yoktur. Namaz kılınırken bile bir Hıristiyan câmiye girip Müslüman ibâdetini seyredebilir. Size bakmazlar bile, küstahça bir bakış değil, sizinle ilgilenen mütecessis bir nazar dahi göremezsiniz. Kahkaha ve kadın sesi duyamazsınız. Fuhuşla ilgili en küçük bir tezâhüre şâhit olmak imkân dışıdır. Sokaklarda bir yerde birikmek, yolu tıkamak, yüksek sesle konuşmak, çarşıda bir dükkânı lüzûmundan fazla işgâl etmek, ayıp sayılır."

OSMANLI TÜRKÇESİ (Osmanlıca);

Alm. *Osmanische sprache,* **Fr.** *Ottoman,* **İng.** *Ottoman Türkish.* Oğuz Türklerinin kullandığı dilin devamı olan ve Selçukluların son zamanlarından Cumhûriyet devrine kadar 700 yıl kullanılan ve kesintisiz eserlerini veren Osmanlı Türklüğünün devlet ve resmî yazışma dili.

Kaşgarlı Mahmûd, **Dîvân'**ında Oğuz ve Hâkâniye adlı iki edebî şîveden bahseder. Bunlardan Oğuz Türklerinin kullandığı **Oğuzca;** daha sonra Türklüğün İslâmî devresi içinde ve Osmanlı Hânedanına nispetle **Osmanlıca** veya **Osmanlı Türkçesi** adını almıştır. "Osmanlıca" deyimi daha çok Osmanlıyı inceleyen müsteşrikler tarafından kullanılmıştır.

Eski Türkçe devresinden sonra, 13. asra kadar, Türk kültür târihi içindeki eserlerimiz; göçler ve yeni yeni kültür merkezlerinin ortaya çıkması sebepleriyle, Kuzey-Doğu (Kıpçak, Çağatay) ve Batı Türkçesini de içine alarak **"Müşterek Orta Asya Yazı Dili"** ile verilmiştir.

Batı Türkçesi adını verdiğimiz Oğuz Türkçesi; Osmanlı Türkçesi-Azerî Ağzı ile birlikte olan müşterek devresini, hemen hemen 15. yüzyılın ortalarına kadar sürdürür. Ancak bu zamandan sonradır ki, Selçuklular devrinin sonunda yer alan ve Eski Anadolu Türkçesi adı ile andığımız her iki ağzın müşterek oldukları zaman görülen bâzı ayrılıkların bir kısmı Osmanlı, bir kısmı da Azerî Türkçesinde umûmîleşerek 16. yüzyıldan başlamak üzere iki ağzın kesin çizgilerle ayrılmasına sebep olur. Bunun yanında her iki şîvenin komşularından alınan kelimeleri, Arapça ve Farsça olanlar hâriç, Azerî ve Osmanlı Türkçelerinde anlaşmada çıkacak ikinci bir ayrılığı ortaya çıkarır.

Azerî Türkçesi daha çok Rusça ve Moğolca ile onlara yakın yerlilerin ve Hintçenin kollarından kelimeler alırken, Osmanlı Türkçesi de komşu Avrupa milletlerinin dillerinden kelimeler almıştır. Gerçekte, kurulan büyük bir imparatorluğun sınırları içine aldığı pekçok milletin dilinden meydana gelen Osmanlı Türkçesi; topraklarla birlikte yeni kelimeler de fethederek onları millîleştirmiştir. Bu durum, Türkçenin karekteri icâbı da böyledir. Bu kelimeler daha çok, İtalyan, Yunan, Arnavut, Sırp, Romen, Bulgar vs. gibi milletlerin dillerinden girmiştir. Ancak bu milletlerin dillerinden alınan kelimeler zamanla Türkçenin içinde yoğrulmuştur.

Arapça ve Farsçadan gelen kelimeler ise yadırganmazlar. ÇünküOsmanlılarda bu iki dile hiçbir zaman yabancı diller gözü ile bakılmaz. Bu sebepledir ki Türkçe başta olmak üzere, Arapça ve Farsça gramer unsurları Osmanlı Türkçesine girmiş, yabancı kelimelerde herhangi bir ayrılık gözetilmediğinden, galat da olsalar, Türk zekâ ve kâbiliyetinin ürünü olan kelimeler ortaya çıkmıştır. Bu durum tamlamalarda da kendini gösterir.

İslâmî devre içerisinde Batı Türklüğünün dili olan Osmanlı Türkçesi, devre îtibâriyle Türk Dili Târihinin Orta ve Yeni Türkçe devreleri içine girmektedir. **Târihî TürkiyeTürkçesi** adını da verdiğimiz OsmanlıTürkçesi ilk devir eserlerinde; **Türkî, Lisân-ı Türkî** ve **Türkmence** olarak adlandırılır. Cevdet Paşa ve Fuad Paşa tarafından yazılan gramerin adı da **Kavâid-i Osmâniye'**dir Cevdet Paşa daha sonra Osmanlı lafzını bırakmış eserine **Kavâid-i Türkiye** adını vermiştir. Bu isim daha bâzı gramer kitâplarında Lisân-ı Osmânî, Osmanlıca, Osmanlı Sarfı, Nahv-i Osmânî, Osmanlıca Dersleri gibi günümüze kadar gelmektedir. Ancak Süleymân Paşa ve Şemseddin Sâmî gibi zevâtın yazdığı gramerlerde İlm-i Sarf-ı Türkî ve Nev Usûl Sarf-ı Türkî gibi yine Türkî lafzına yer verilir. Deny ve Redhouse gibi batılılar ise, eserlerinde her iki kelimeyi de kullanmışlardır.

On üçüncü yüzyıldan yirminci yüzyıla kadar devâm eden, alfabe olarak Arap menşeli İslâmî Türk alfabesine yer veren Osmanlıcayı; 1) Eski Osmanlıca, 2) Klasik Osmanlıca, 3) Yeni Osmanlıca olarak üç devreye ayırmak gerekir.

Birinci devre; yukarıda da belirtildiği gibi Osmanlı Azerî Türkçelerinin birleştiği 13-15. yüzyılları içine alan, yabancı dillerden gelen kelimelerin az olduğu, açık Türkçe devresidir. Bu devreye EskiAnadolu Türkçesi veya İlk Osmanlı Türkçesi de denmektedir.

İkinci devre Klâsik Osmanlıca devridir ki 16-19. asırları içine almaktadır. Türkçe bu devredeArapça ve Farsçadan gelen kelime ve gramer kâidelerine ziyâdesiyle açılmıştır. Ancak bu durum, yazılan eserlerin mevzûuna ve işlenişine göre, dilin açık ve anlaşılır veya kapalı olması şekli, değişmektedir. Meselâ Bâkî'nin **Dîvân'**ını anlamak güç olabilir. Fakat **Meâlimü'l-Yakîn** adlı siyer kitâbı gâyet açıktır ve anlamada zorluk çekilmez. Ancak belirli kültür seviyesine ulaşmamış bir insan, hangi devirde olursa olsun günlük kelimelerin dışında hiçbir şey anlamaz ve cehâletini, ortaya konan eserlere yüklemekten kendini alamaz. Bu durum göz önüne alındığı taktirde elbette çobanın ve pâdişâhın dili bir olmayacaktır. Çünkü dünyâları başkadır. Fakat daha çok 16. yüzyıldan îtibâren Arapça ve Farsçadan meydana gelen kelimeler ağırlık kazanmaya başlar; 17 ve 18. yüzyıllarda gittikçe koyulaşır, anlaşılmaz bir hâl alır. Türkçe kelimelerin cümlenin sâdece fiilinde kaldığı görülür. Nesir dilinde daha fazla anlaşmazlık ortaya çıkar. Nazım dili ise, bir noktada ölçülü bir cümle yapısına sâhip olduğu için,

kendini pek kaybetmez.

Bu devre "Klâsik Osmanlıca" olarak adlandırılan devirdir. Ancak bunda büyüyen ve gelişen bir devletin, her sâhada, dilindeki ihtişam ve ifâde kâbiliyetinin bulunması ve kültür seviyesi bakımından hayâtının yükselmesi de büyük rol oynamıştır. Devrenin sonunda bu durum halk şiirinde de kendini göstermiştir. Fakat son iki yüzyılda halk şiirinin dili 1908'den sonra gerçekleştirilecek olan ikiliği ortadan kaldırmış ve halk diliyle yüksek zümre dili birbirine yaklaşmıştır.

Yeni Osmanlıca devresiyse, 19-20. asırları ve Cumhûriyet devrine kadar olan zamânı içine almaktadır. Osmanlıcanın bu sonuncu devresi, gazeteci lisânının başladığı, Arapça ve Farsça tamlamaların çözüldüğü, Türkçenin kendi kâidelerine sâhip çıkmaya başladığı devirdir. Fakat bu devrede deArap ve Fars dillerinden gelen kelimelerin yanında, batı dillerinden pek fazla kelime alınmıştır. Hattâ bu durum Cumhûriyet devrinden sonra günümüze kadar uzanmıştır.

Her ne şekilde olursa olsun Osmanlı Türkçesine, kültür dili olması hasebiyle, bir yüksek zümre dili olarak bakmak mümkündür. Ancak "Arapça, Farsça ve Türkçenin karışımı bir dildir!" demek yanlıştır. Eğer öyle olsa idi geride kalan kültür hazinesine Arapların ve Farsların da sâhip çıkması gerekirdi. Halbuki bu hazine, sâdece Türk milletinindir. Yalnız bu dil zevk-i selim sâhibi yüksek tabakanın dili olmuş ve halk dilinden ayrılmış olarak zuhur etmiştir. Yazı dili, aradığı açık ve anlaşılır şekle, ancak yirminci asrın başlarında kavuşmuştur. Böylece bu devirden sonra yazı ve halk dili birbirine yaklaşmış ve zamanla aradaki açığı kapatmıştır.

Osmanlıca içinde ele aldığımız ilk devre ise sonda yer alan her iki devreden daha açık ve anlaşılır bir durum gösterir. Bu devrenin eserleri bugün bile anlaşılır durumdadır. Fakat son devreye nispeten ilk devrede, sonradan kullanıştan düşen arkaik, eski kelimeler yer almaktadır. Bugün milletimizin zevkle okuduğu **Yunus Divânı** ve **Mevlid** gibi eserler bu devrin mahsûlüdür. Her ne şekilde olursa olsun Osmanlıca, 700 yıl süren uzun ömrü ile Türklüğün en büyük yazı dili olmuştur.

OSMANLI TÜRKÇESİ EDEBİYATI (Bkz. Türk Edebiyatı)

OSMANZÂDE TÂİB;

on sekizinci asır divan şâirlerinden. İstanbul'da doğdu. Doğum târihi belli değildir. Babası Süleymâniye Vakıf rûznâmecisi Osman Efendidir. Asıl adı Ahmed'dir. İyi bir tahsil gördükten sonra müderris oldu. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. 1697'de Kemankeş Mehmed Paşa ile birlikte Şam'a giderek, paşanın vezir kethüdâsı oldu. Sonra tekrar müderrisliğe döndü. 1717'de Halep kâdılığına tâyin edildiyse de bir süre sonra azledilince İstanbul'a döndü. Sultan Üçüncü Ahmed'in oğlu İbrâhim'in doğumu üzerine düşürdüğü târihin sultan tarafından beğenilmesi üzerine reîs-i şâirân yâni şâirlerin önderi ünvânıyla taltif edildi. 1723'te Vezir İbrâhim Paşanın yardımıyla Mısır kâdılığına tâyin edildi. Bu vazîfedeyken Mısır vâlisi aleyhinde söylediği hiciv sebebiyle, 1724'te vâli tarafından zehirletilerek öldürüldü.

Osmanzâde Tâib, hicivleri ve kasideleriyle tanınmış bir dîvân şâiridir. Önceleri Hamdî mahlası ile yazıyordu. Hicivleri yüzünden çok sıkıntılara düştü. Daha sonra yaptıklarına pişman olup tövbe edince, tövbe eden mânâsında Tâib mahlası ile yazmağa başladı. Osmanzâde Tâib ayrıca târih, ahlâk ve hadis alanlarında eserler yazdı, tercümeler yaptı. Başkalarına âit tanınmış eserleri yeniden yazıp, derli toplu bir hâle getirdi. Nesirlerinde sâde bir dil kullandı. Nazımda ise, yangın, pahalılık dolayısıyla halkın çektiği sıkıntıları dile getirdi.

Eserleri:

1) Dîvân, 2) Münşeât: Özel mektuplarının bir araya getirilmesiyle meydana gelmiştir. **3) Hadîkat-ül-Mülûk:** Diğer ismi **İcmâl-i Tevârih-i Âl-i Osmân** olan eserde Osman Gâziden İkinci Mustafa Hana kadar olan pâdişâhların hayatları anlatılmaktadır. **4) Hadîkat-ül-Vüzerâ:** Eserde ilk Osmanlı vezirinden başlayarak Râmî Mehmed Paşaya kadar 108 sadrâzamın hayâtı anlatılmaktadır. **5) Telhîs-in-Nesâyih, 6) Ahlâk-ı Ahmedî, 7) Hulâsat-ül-Ahlâk, 8) Ahmed-ül-Âsâr fî Tercemeti Meşârık-ıl-Envâr, 9) Simâr-ül-Esmâr, 10) Hadîs-i Erbain Şerhi, 11) Mehâsin-ül-Edeb Telhîsi.**

OSMİYUM;

Alm. *Osmium (n),* **Fr.** *Osmium (m),* **İng.** *Osmium.* 1804 yılında keşfedilen renkli, metalik bir element. "Os" kimyâsal sembolüyle gösterilir. Tabîatta platin cevherleriyle berâber ve osmiridyum diye anılan bir iridyum alaşımı hâlinde bulunur.

Atom numarası 76, atom ağırlığı 190,2'dir. Elektron düzeni (Xe) 4 f^{14} 5 d^6 6 s^2; izotopların kütle numaraları 184, 186, 187, 188, 189, 190 ve 192; oksidasyon sayıları 2+, 3+ 4+ 6+ ve 8+'dir. Rutenyum ve osmiyum valensi 8 olabilen yegâne elementlerdir.

Az bulunan elementlerden olan osmiyumun erime noktası 2700°C, kaynama noktası 5500°C'dir. Tabîatta bulunan elementlerin en ağırı olup, özgül ağırlığı 22,6 g/cm^{3}tür. Sert ve kırılgan bir metaldir. Diğer metallerle yaptığı alaşımlara sertlik verir. Osmiyum 400°C'de yükseltgenerek osmiyum tetroksit (OsO_4) meydana getirir. Buna osmik asit de denir. Bu bileşik uçucu olup, gözleri de tahriş eden zehirli buharlar verir. Çok ağır bir kokusu vardır. Bundan, kumaş boyamada ve organik madde sentezlerinde faydalanılır. Osmiyum asitlere dayanıklı bir metaldir. Osmiyumun rutenyum veya iridyum ile olan alaşımları pikap iğneleri, dolmakalem uçları vs. yapımında kullanılır.

OSMOTİK BASINÇ (Bkz. Osmoz (Geçişme) Olayı)

OSMOZ (GEÇİŞME) OLAYI;

Alm. *Osmose (f),* F**r.** O*smose (f),* **İng.** *Osmosis, osmose.* Bir sıvının, yarı geçirgen (semipermeabl) bir zardan geçmesi olayı. Yoğunlukları(veya konsantrasyonları) farklı olan iki çözelti, birbirinden yarı geçirgen bir zarla ayrıldıklarında, iki tarafın yoğunluklarını denge hâline getirmek için, zar içinden bâzı iyon veya moleküller, bir taraftan diğer tarafa geçerler. Meselâ, bir kap yarı geçirgen bir zarla iki kısma bölünüp bir tarafa boyalı su, diğer tarafa da şekerli su konsa, biraz sonra renkli suyun zardan geçerek şekerli suya karıştığı görülür. Bu, osmoza bir misâldir. Şeker (sükroz) molekülleri, zardan geçemeyecek kadar büyük oldukları için kendi bölgelerinde kalır. Osmozda esas geçiş, daha seyreltik olan çözeltiden (veya saf çözücüden) daha konsantre olan çözeltiye doğru olur. Osmoz, fiziksel bir olay olup özel bir difüzyon şeklidir. Biyolojide yarı geçirgen bir zardan suyun difüzyonuna "osmoz" denir.

Osmotik basınç: Su içinde çözünmüş maddelerin hareketi, gaz moleküllerinin hareketi gibidir. İşte bu tâneciklerin çözücü moleküllerinden ayrı olarak bulundukları kaba yaptıkları kısmî baskıya osmotik baskı adı verilir. Bir çözelti yarı geçirgen bir zarla çevrildiğinde, çözücü molekülleri zardan serbestçe geçer, fakat çözünmüş madde molekülleri geçmez ve zara tıpkı gaz molekülleri gibi bir baskı yapar. Eğer yarı geçirgen zar esnek ise çözünmüş madde tanecikleri tıpkı bir gazın balonu şişirmesi gibi zarı şişirir. İşte osmotik basınç adı verilen bu basıncın kantitatif incelenmesi J.H. Van't Hoff tarafından yapılmış ve ideal, yâni seyreltik çözeltilerde gaz kânunlarına uyduğu tespit edilmiştir. V hacim, T mutlak sıcaklık, n mol sayısı ve R gaz sâbiti olmak üzere, osmotik basınç, P;

$$P=\frac{nRT}{V}$$

denklemiyle bulunur. Çözeltinin, osmotik baskısı ölçülerek molaritesi ve buradan çözünmüş maddenin molekül tartısı tâyin edilebilir (gazlarda olduğu gibi). Nitekim hemoglobinin 68.000 olan molekül tartısı ilk defâ, osmotik basınç ölçülmesiyle tâyin edilmiştir.

Osmotik basınç, çözücü moleküllerin durumlarını tâkip etmekle de açıklanabilir. Bilindiği gibi su molekülleri de devamlı kinetik hareketler yaparlar ve yarı geçirgen zardan içeri doğru geçerek çözelti içine doğru durmadan geçerler. Saf çözücüde zardan geçerek çözelti içine diffüze olan moleküllerin sayısı, çözeltiden saf çözücüye geçen moleküllerin sayısından daha fazladır. Bir başka ifâdeyle, saf çözücüden zarı geçen su moleküllerinin diffüzyon basıncı, çözeltiden geçen su moleküllerinin diffüzyon basıncından büyüktür. Çünkü çözelti içinde çözücü, çözünen madde ile seyreltilmiş durumdadır. Diffüzyon basıncı farkı (ΔP), osmotik basınca eşittir.

Canlı hücrelerde osmoz: Canlı bir hücrenin kendi içindeki maddelere göre daha yoğun tuz ihtivâ eden bir çözeltiye konduğu düşünülürse, böyle bir durumda hücre içinde birim hacimde bulunan su molekülü sayısı, hücre dışında aynı birim hacimde bulunan su molekülü sayısından daha fazla olduğundan, su, hücrenin içinden hücrenin dışına doğru hareket edecektir. Böyle bir olayda suyun hareketi doğrudan doğruya tespit edilemez. Fakat olay mikroskop altında incelenirse, su kaybı sonucu, hücrenin yavaş yavaş büzülüp küçüldüğü görülür. Bunun aksine olan olayı, bir damla kanı damıtık suya koyarak mikroskop altında incelemekle görmek mümkündür. Normal olarak alyuvarlar az da olsa, bir miktar tuz taşırlar. Damıtık su ise tuzdan arınmıştır. Böyle bir durumda, suyun hareketi zarın dışından zardan içeriye(hücrenin içine) doğru olacaktır. Neticede hücreler şişecek ve iç basınç çok artarsa zar patlayacaktır. Hücreler kendi normal çevreleri içinde bulundukları zaman iç ve dış çevrelerindeki maddelerin konsantrasyonu arasında o kadar büyük bir fark yoktur. Normal şartlar altında hücrelerde osmoz görülür, fakat hücreleri parçalayacak derecede şiddetli bir iç basınç olmaz.

Bir hücre çok yoğun bir çözelti içerisine bırakılacak olursa, su moleküllerinin hücre içerisinden dışarıya doğru hareketiyle protoplazma çeperden ayrılarak büzülür. Bu olaya plazmoliz denir. Eğer bir hücre uzun müddet plazmoliz hâlinde tutulursa ölür. Henüz ölmeden saf su içine bırakılırsa, bu durumda su hücreye girer ve hücre eski hâline döner. Buna da deplazmoliz denir.

Osmozun özellikle biyokimyâda önemi çok büyüktür. Kan ve lenfin osmotik baskısı dâimâ sâbittir. Bu değer % 0,9'luk bir NaCl (Sodyum klorür) çözeltisinin osmotik baskısına eşittir ve % 0,9'luk NaCl çözeltisine, serum fizyolojik veya isotonik çözelti denir. Kırmızı kan yuvarları saf su ile işleme sokulursa, osmozdan dolayı derhal şişer ve patlar (hemoliz).

OSTEOPOROZ;

Alm. *Osteoporose (f),* **Fr.** *Ostéoporose (f),* **İng.** *Osteoporosis.* En sık görülen metabolik kemik hastalığı. Hastalıkta kemik kitlesinin ilerleyici olarak azaldığı, trabeküllerin (kemik dokusu bağlantılarının) inceldiği, yer yer küçük kırıkların meydana geldiği bir hastalıktır. Geride kalan kemik dokusunun, kalite olarak tamamen normal olması da hastalığın bir diğer önemli özelliğidir. En sık, âdetten kesilmiş kadınlarda, daha sonra da yaşlı erkeklerde görülür. Normalde insanın kemik kitlesi 35 yaşına kadar artar. 40 yaşından sonra yeni kemik yapma kabiliyeti azalır, yaşla bu durum ilerler. Normalde, osteoporozlu kemikler ağrıya duyarlı değildir. Ancak ileri deneylerde incelen kemikte kırıklar meydana gelince, ağrılar dikkati çekmeye başlar. Osteoporoz ya bu kırıklardan dolayı ortaya çıkan ağrıların araştırılmasında veya çekilen bir röntgen filminin incelenmesi sırasında tesadüfen ortaya çıkar. Ağrısı sebebiyle sandalyede hareketsiz oturan sırtının kamburu çıkmış yaşlı kadın tipi, osteoporozlu hastaların tipik örneğini teşkil eder. Bu hastaların hareketten kaçınmaları, osteoporozlarını daha da arttırır. Eğilip kalkarken, eşya kaldırırken belde ortaya çıkan ağrı ve bel filmlerinde kemiklerde yoğunluk azalması tespit edilince, hastalık teşhisi konulur. Yetersiz beslenme, kalsiyum azlığı, hareketsizlik, steroid hormonların kullanımı ve Cushing hastalığı, osteoporozun ortaya çıkışında önemli faktörlerdir.

Tedâvisinde en önemli nokta, kilo vermek ve hareketsizlikten korunmadır. Çeşitli fizik tedâvi ajanlarıyla sırt ve bel kaslarının gevşetilmesi, bel-kalça korseleri, âni-sert hareketlerden kaçınma, eğilirken beli değil, dizleri kullanma alışkanlığının kazanılması çok faydalı hususlardır. Ağrı kesiciler hasta tarafından çok faydalı gibi görünürlerse de aslında zararlı olabilmektedirler. Çünkü ağrıları hissetmeyen hastalar sağlamlaştıklarını zannederek hareketlerine dikkat etmezler ve zâten mevcut olan küçük kemik kırıkları büyük boyutlara varabilir. Bunların yanında proteince zengin bir beslenme, kalsiyum, fosfor ve D vitaminini ihtivâ eden ilâçlar faydalı olabilir.

OŞİNOGRAFİ;

Alm. *Meereskunde (f); Ozeanographie (f),* F**r.** *Océanographie(f),* İ**ng.** *Oceanography.* Okyanuslarda, suyun fizikî özelliklerini ve dalga hareketlerini, okyanus tabanlarının jeolojik şekilleriyle tortu tabakalarını, suları kimyâsal yönden inceleyen ve denizlerdeki bitkilerle hayvanların hayatlarını araştıran bilim dalı. Oşinografi, jeofizik, jeokimyâ, jeoloji ve biyoloji ilimlerinin birleşmesinden meydana gelmiş olup bu ilimlerin bir branşıdır.

Okyanuslar, dünyâ yüzeyinin yüzde 71'ini kaplarlar ve 1370 milyon kilometre küplük hacim tutarlar. Ortalama derinlik 3795 metredir. Okyanus tabanlarının yüzde 83'ü 3000 metre ile 6000 metre arasındaki derinliklerde yer alır. En derin yerler Japon ve Filipin adaları civarında 10.000-11.000 metredir.

Okyanusların jeofizik yapıları: Okyanusların karalarla birleştiği yerlerde derinlik 100-150 metreye kadar yavaş yavaş artar. Bu kısma kıta sahanlığı denir. Okyanus tabanlarında Kolorado Kanyonu gibi kanyonlar vardır. Bu kanyonların okyanus tabanı, bir zamanlar su seviyesinin üzerindeyken nehirler tarafından açıldığı sanılmaktadır. Okyanus tabanlarında, yüzeydekine benzer dağlar vardır. Dağların çoğu volkanik olup, bir kısmı zamanla su yüzeyine çıkmaktadır. Sonradan dalgaların tesiriyle eriyen tepelerini, çoğu yerde mercanlar kaplamıştır. Okyanus tabanlarının yer yer sıradağlarla ayrıldığı görülmektedir. Meselâ Orta Atlantik çıkıntısı, kuzey ile güney Atlantik Okyanusu arasında yer alır ve âdetâ, Atlantik Okyanusunu batı ve doğu okyanus tabanı şeklinde ikiye ayırmaktadır. Bu çıkıntıların okyanus dip akıntılarına da etkisi büyük olup, bâzı yerlerde dip akıntıların yüzeye çıkmasına dahi sebep olurlar.

Okyanusların tabanında meydana gelen tortular, kıta sahanlığından derin noktalara doğru gidildikçe değişiklik gösterir. Kıta sahanlıklarının çoğu çamur, kum ve hayvan iskelet artıkları ile doludur. Bu tortuların bir kısmını nehirler taşır, bir kısmı da deniz dalgalarının kıyılardan söküp sürüklemesiyle birikir. Birikintiler dip akıntıların az olduğu yerlerde kalın tabakalar meydana getirirler. Okyanusların derin kısımlarında tabanlar, organizma artıkları ve çok ince mineral tozları ile kaplıdır. Organizma artıklarını diatomlar ve balık iskeletleri gibi muhtelif derinliklerde yaşayan canlılara âit iskeletler teşkil eder. Okyanus diplerindeki tortular, bol miktarda kobalt, bakır, manganez, nikel, demir oksitleri ihtivâ eder. Okyanus dibi tortuların incelenmesi, jeofizik konularını aydınlatması yönünden önemlidir. İki buçuk santimetre kalınlığında kırmızı balçık tortusu meydana gelmesi için 2.500 sene geçmesi gerekmektedir. Okyanus diplerindeki tortu kalınlıklarının bir kısmının 2 milyon senede meydana geldiği

hesaplanmıştır.

Kimyâsal ve fiziksel özellikler: Okyanus suyu, birçok tuz eriyikleriyle organik ve inorganik parçalar ihtivâ eder. Nehirler, devamlı sûrette denizlere taşıdıkları sularla hem tuz eriyiklerinin hem de organik ve inorganik parçaların oran ve cinslerini, devamlı değiştirmektedirler. Okyanuslar o kadar büyüktür ki, değişmeler netîcede, deniz suyu özelliklerini az etkiler. Okyanus suyunda bulunan maddeler binde olarak şöyledir:

Muhteva	**1 kg deniz suyunda gr olarak**
Klor (Cl)	18,980
Sülfat (SO_4)	2,650
Bikarbonat (HCO_3)	0,140
Bromür (Br^-)	0,065
Florür (F)	0,001
Borik asit (H_3BO_3)	0,026
Sodyum (Na^+)	10,556
Kalsiyum (Ca^{++})	0,400
Potasyum (K^+)	0,380
Stronsiyum (Sr^{++})	0,013
Magnezyum (Mg^{++})	1,272

Bu miktarlar yüzde 99,5 doğrulukta olduğundan, bir maddenin sıhhatli tespit edildiği taktirde diğerleri orantı ile kolayca hesaplanır. Umûmiyetle ölçülen (tespit edilen) değer klordur.

Deniz suyunun fizikî özellikleri; hararet, tuzluluk ve basınç değişiklikleridir. Binde 35'lik deniz suyu, tatlı sudan 2 santigrad derece daha aşağıda donar. Su içinde dibe doğru giderken, her 10 metrede 1 atmosfer basınç artışı olur. Meselâ 1000 metrede santimetrekareye düşen basınç 100 kg veya 100 atmosferdir. Sesin deniz suyu içinde yayılması da, harâret, tuzluluk ve basınçla değişir. Deniz suyunda erimiş hâlde gazlar da vardır. Oksijen ve karbondioksit, deniz derinliklerine, hararete bağlı olarak değişiklik gösterir. Sudaki gazların meydana gelişi, su yüzeyindeki atmosfer basıncı ile su içindeki bitkilerin fotosentez hâdiselerine bağlıdır. Zirâatta bitkilerin büyümesi için lâzım olan azot, fosfor, potasyum, kalsiyum ve magnezyum, deniz canlıları için de gereklidir. Denizlerde magnezyum, potasyum ve kalsiyum bol olarak bulunur. Ayrıca silisyum bileşikleri de vardır. Bilhassa diatomların zarif kabuklarının meydana gelmesi için silisyuma ihtiyaçları vardır. Deniz bitkileri için gerekli fosfor, azot ve silisyum, derinlik ve güneş ışığına bağlı olarak değişkenlik gösterir. Bitkiler için fotosentez hâdisesi de önemli olduğundan, deniz bitkilerinin çoğalması derinlikle alâkalıdır. Okyanus suyu derinliğine göre içinde ihtivâ ettiği erimiş hâldeki gaz oranları, sıcaklığa bağlı olarak değişir. Güneş ışınlarının ulaştığı derinliklerde O_2, % 120 oranında doyuma ulaştığı hâlde 60 metrede bu oran, % 1 gibi çok düşük bir seviyeye iner. Karbondioksitin suda eriyebilme özelliği, oksijen ve azota nazaran daha fazladır. Volkanlardan, kömür, petrol ve diğer yakıtlardan çıkan karbondioksitle denizlerde eriyerek kalsiyum karbonat olarak dibe çöken karbondioksit oranı 1900'lü senelerde değişme göstermeye başlamıştır. Karbondioksit oranında iki kat artış, atmosfer ısısının 1°C azalmasına sebep olur.

Okyanus ve deniz sularının mavi gözükmesioptik bir hâdisedir. Işık deniz suyuna girince, su molekülleri, ışığı tayfına ayırır ve su mavi gözükür. Bâzan pitoplankton (deniz böcekleri) ve humik asit karışımı, mavi rengi yeşilden sarıya doğru değiştirir. Bâzan da organik ve inorganik madde seviyesi çok olursa, madde cinsine göre denizler renk alır. Kızıldeniz'deki kırmızımtrak renk bundan dolayıdır.

Okyanuslarda hareket: Okyanus hareketlerinde, dünyânın kendi ekseni etrafında dönüşü dikkate alınmalıdır. Dünyânın dönüşü ile ilgili parçalar üzerine etki eden kuvvete koriyolis (coriolis) kuvvet denir. Koriyolis kuvvetin, su içinde askıda duran bir parçaya etkisi yoktur. Parça hareketliyse, parçanın hızına orantılı olarak koriyolis kuvveti etkisini gösterir. Koriyolis kuvvetin etkisi, ekvatorda, sıfır; kuzey yarımkürede sağa doğru; güney yarımkürede sola doğrudur. Kuvvetli rüzgârlar, su yüzeyinde hareket meydana getirir. Koriyolis kuvvet etkisiyle suyun hareketi, rüzgâr yönünden 45° sağa doğru olur. Derine gittikçe bu açı da büyür. Rüzgâr sâhile paralel yönde ise, deniz suları sâhilden içlere doğru çekilir. Boşalan yere dipten su akışı başlar. Okyanuslardaki rüzgâr ve koriyolis kuvvet etkileri, akıntıları meydana getirir. Denizin yükselme ve alçalma miktarlarından akıntı şiddeti hesaplanabilir. Yoğunluğu fazla olan su, okyanusların dibinde yer alır. Antarktika kıtasına yakın okyanus akıntıları yüzeydeki

yoğun olmayan suyu okyanus diplerine götürür. Fakat yapılan incelemeler sonucunda bu suyun, okyanus dibindeki yoğun su tabakası ile yine karışmadığı anlaşılmıştır. Akdeniz bölgesinde buharlaşma çok, tatlı su akıntısı az olduğu için su oldukça yoğundur. Antarktika kıtası yakınında su kütlelerinin birbirine karışmama hâdisesi Cebelitarık Boğazının Atlas Okyanusuna açıldığı kısmında ve Kızıldeniz'in Arap Denizine açıldığı kısımda da mevcuttur. Koriyolis kuvveti etkisiyle okyanuslardaki akıntılar kuzey yarımkürede saat yönünde; güney yarımkürede saat yönü tersinde dönerler.

Güneş ışığı tesiriyle ısınan okyanus suları bu ısıyı, akıntılarla dağıtarak telafi ederler. Ekvator bölgelerinde ısınan sular kutuplara doğru taşınır. Okyanus suları ısısı, +25° ile -2°C arasında değişir.

Okyanuslarda hayat: Son asra kadar okyanuslarda 550 metreden sonra hayat olmadığı söyleniyordu. Yapılan incelemelerde 7000 metrede yaşayan canlılar olduğu tespit edilmiştir. Bu canlılar su altı kamerası ile görülmüş ve fotoğrafları çekilmiştir.

Okyanuslarda 60 metre derinliklere kadar bol miktarda yosun tipi bitkiler de mevcuttur. Fotosentez hâdisesiyle yosunları gelişir; denizden karbondioksit ve birçok tuzları, organik karbonları alarak, kalsiyum karbonat ve inorganik karbonlar şeklinde tortular bırakırlar. Okyanuslarda yosunlar o kadar gelişir ki, dağ kümeleri görünümü alırlar. Dağ kümeleri arasında büyük açıklıklar kanyon olarak adlandırılır.

Ayrıca okyanus, kökleri su içinde yüzer vaziyette bitkiler, iskelete ihtiyacı olmayan deniz anaları, dietomlar gibi küçük hücreli organizmalar, muhtelif büyüklükte balık türleri ihtivâ eder. En büyük okyanus organizması, 100 ton ağırlığı bulan balinalardır. Isı iletiminde su, karalardan daha dengeli olduğu için organizmaların yaşamasına daha müsaittir.

Denizlerde yaşayan hayvanlar kendilerine has sesler çıkarırlar. Meselâ istiridyeler bulundukları kayaların üzerinde çok keskin sesler çıkarır. Bu sesler kulakla duyulacak frekanstadır. Yunus balıklarının çıkardığı sesler kulakla duyulamayacak frekanstadır. Yunuslar hedeflerini çok kolay olarak bulma özelliğine sâhip zeki hayvanlardır.

Suyun basıncı, havanın, canlılar üzerine atmosferik basıncından farklı olarak etki eder. Bu fark esâsen deniz canlılarının kendi özelliklerindendir. Dalgıçlar basınçlı hava ile 30 metreye kadar inebilirken, balinalar avlarını bulabilmek için okyanusun 1000 metre derinliklerine kadar dalıp çıkarlar. Denizin hidrostatik basıncına balina uyum sağlar. Hattâ basınç, balinanın dalış ve çıkışını kolaylaştıracak maksatlarda kullanılır.

Okyanuslardaki muhtelif cins balıklar su ısısına göre yer değiştirirler. Okyanuslarda bazan 2 derecelik bir ısı farkı, balık akınlarının yönünü başka taraflara çekebilir. Balıkçılıkta bâzı senelerin verimli bâzı senelerin verimsiz geçmesinde okyanus ısı değişikliklerinin büyük önemi vardır.

OT;

Alm. *Kraut (n), Pflanze(f); Gras (n); Unkraut (n),* **Fr.** *Herbe (f),* **İng.** *Grass, herb; weed.* Dünyâ vegetasyonunda kültür bitkilerine zararlarından dolayı istenmeyen ve yüksek rekabet gücüne sâhip olan bitkiler. Bağların, bahçelerin, tarlaların, işlenmiş olsun veya olmasın hiç farketmeden çok çeşitli bitkilerle örtüldüğü görülür. Yol kenarları, hava alanları, meydanlar, drenaj kanalları vb. yerlerde bâzı tipik bitkilerin oldukça iyi bir gelişim gösterdikleri dikkati çeker. Bu durum, bitkilerin tabiattaki çıplak alanları örtmek için büyük bir dinamizm içinde olduklarını gösterir. Bu dinamizmin sonucu, çeşitli evrelerden sonra özelliklerini iklimin belirlediği vegetasyonlar oluşur.

Otları tanımlayan özellikler:

a) Kültür bitkileriyle rekâbette onları alt ederler. b) Mücadeleci, kalıcı, c) Yüksek bir çoğalma gücü, kendi büyüklüklerine oranla çok sayıda üreme organına ve vegetatif çoğalma imkânlarına sâhiptirler.

Otların sınıflandırılması: Botanistler, otları, değişik özelliklerini dikkate alarak çeşitli şekillerde sınıflandırmışlardır. Çoğalma şekillerine göre; a) Yalnızca tohumlarıyla, b) Tohum, rizom ve stolonlarıyla, c) Yalnızca yeraltı organlarıyla çoğalanlar.

Morfolojik özelliklerine göre; a) Dar yapraklı olanlar, Cynodon dactylon(köpek dişi ayrığı), b) Geniş yapraklı olanlar Sinapis arvensis (yabânî hardal).

Yaşama süreleri esas alınarak yapılan sınıflamada, otlar üç gruba ayrılmaktadır. a) Tek yıllıklar: Umûmiyetle tohumdan üreyip, büyümekte ve tekrar tohum vererek bir mevsim içinde ölmektedirler. Stelleria media (kuşotu). b) İki yıllıklar: Bunlar, çimlenme ile tohum vermeleri arasında iki yıl gibi bir süreye ihtiyaç gösteren otlardır. Daucus carota (yabânî havuç). c) Çok yıllıklar: Aynı kök sistemiyle, yıldan yıla gelişmelerine devam eden ve aynı zamanda tohumları ile çoğalan otlardır. Convolvulus arvensis (tarla sarmaşığı).

Otlar, kültür bitkileri zirâatında istenmemelerine rağmen, hayvan yemi olarak ve tıpta kullanılmaları bakımından, insanlara birçok faydaları olan bitkilerdir.

OTAĞ;

Alm. *Grosses, prächtiges zelt,* **Fr.***Tente large et bien garnie,* **İng.** *Large and luxurious tent.* Pâdişâhlara ve beylere mahsus büyük süslü çadır. Farsça çetr. Arapça hayme denilen otağ, Orta Asya Türk devletlerinde bir azamet, Müslüman-Türk devletlerinde ise bayrak ve tuğla berâber hâkimiyet alâmeti olarak telakki edilmiştir. Çin kaynaklarına göre eski Türklerde bayraksız otağ, otağsız bayrak olmazdı. Uygurlarda, hakan çadırlarına "Bayraklı otağ" denilirdi. Bundan, hakanın çadırının aynı zamanda savaş karargâhı olduğu düşünülebilir.

Otağlar renkleriyle de sâhibinin devlet içindeki mertebesini belirtirdi. Göktürk veUygur hakanlarının çadırları, "Altın otağ" olarak adlandırılırdı. Otağlar ayrıca üzerlerini örten keçenin rengine göre ak, boz, kızıl, kara gibi isimler de alırlardı. Hakanın hareminin bulunduğu çadır dâimâ beyaz renkli olurdu. Oğuz Hanın çadırı, kaynaklara göre, her direği altın varakla kaplı ve üzeri yâkut, safir, zümrüt ve fîrûze ile süslenmiştir. Otağlar bir ev büyüklüğünde olup, içerisi perdelerle odalara ayrılmıştı ve bir evde bulunması gereken bölümler mevcuttu. Altınordu Devletinde hakana âit çadır, beyaz renkte ve uzaktan bir tepeyi andırırdı. Divan hânesinin zemini ipek halı döşeli ve ortada hâkanın oturacağı kıymetli taşlarla süslü taht bulunurdu.

Türk hâkanlarının çadırları kubbeli olur ve gök kubbenin yeryüzündeki bir modeli olarak telakki edilirdi. Eski Türk devlet teşkilâtına göre, gökkubbe altında devlet, çadır kubbesi altında ise âilenin mahremiyeti bulunurdu. Eskilerden beri halk arasında kullanılan "çadırını başına yıkmak" deyimiyle, devletin veya âilenin yıkılmasının kasdedilmesi, çadırın Türk kültüründeki mânâsını açıklamaktadır.

Hâkan otağı, maiyet otağları ve diğer kişilerin çadırlarının savaş ve sulh zamânında belirli bir kurulma düzeni vardı. Bu düzen asırlarca bozulmadan devam etti. Kırgızlarda, ortaya hâkan çadırı kurulur, etrâfı çitle çevrilir ve diğer çadırlar bu çitin dışına kurulurdu. Göktürk ve Uygurlarda ise ortada hâkan çadırı bulunur, diğer çadırlar rütbeye göre çadırın etrâfında halka şeklinde dizilirdi.

Otağ-ı hümâyûn ise, Osmanlı Devletinde pâdişâha mahsus çadırlardır. Çetr-i hümâyûn veya renginden dolayı kızıl çadır olarak da kaynaklarda geçmektedir. Türk sanatının en parlak nümûnelerinden olan otağ-ı hümâyûnlar, Orta Asya'dan beri gelen çadır an'anesinin en mükemmel hâlini almış şekilleridir.

Otağ-ı hümâyûn, birbirine geçilebilen birkaç çadırdan meydana gelirdi. Asıl otağ-ı hümâyûn yedi direkli olup, birbirleriyle bağlantılı bu çadırlar grubunun, cepheden üç kubbeli bir görünüşü vardı. Bu üç kubbenin biri pâdişâhın dinlenme ve arz odası olan dîvanhâne, diğeri hamam odası, üçüncü kubbenin altı ise hazîne-i hümâyûnun muhâfaza edildiği kısımdı. Otağ-ı hümâyûn, savaş meydanında veya konak yerindeki yerleşmede merkez noktasını teşkil ederdi. Sefer süresinde otağın muhâfazası, sipâhî ve silahtâr bölüklerinin vazifesiydi. Otağ-ı hümâyûnun çevresindeki birinci sırada altı bölük askerlerinin çadırları, ikinci sırada yeniçerilerin çadırları bulunurdu.

Seferde veya pâdişâh başka bir yere gideceği zaman otağ-ı hümâyûn iki takım olarak tertip edilirdi. Pâdişâh bir konak yerindeyken ikinci otağ, bir sonraki konakta hazır edilirdi. Bir sonraki konak yerine hareket eden otağ-ı hümâyûnun bakımı ve muhâfazası sipâhî bölüklerinden bir subayın emri altında yapılırdı.

Otağ-ı hümâyûnun sefere hazırlanması, yeniçeri ağasının kontrolünde, "otakçıbaşı" tarafından yapılırdı. Sefer tuğlarının dikilmesinden sonra rikab ağaları, İstanbul'da bulunan dergahların şeyhleriyle birlikte Sultanahmed meydanındaki çadır mehterleri ocağında bulunan otağ-ı hümâyûnu, duâ ve ilâhîlerle kaldırıp bâbüssaâde önüne getirirler, burada önceden dikilmiş tuğlarla birlikte yine duâ ve tekbirlerle alıp, sayıları 400-700 arasındaki çadır mehterleri alayıyla, sefer Anadolu yönünde ise Üsküdar, Doğancılar meydanına; Avrupa yönünde ise Davutpaşa sahrâsına kurarlardı. Böylelikle bütün İstanbul halkı seferin nereye olduğunu anlardı. Otağın, konak mahallinin en güzel manzaralı yerine kurulmasına îtinâ edilirdi. Yerin seçilmesi, konakçıbaşının vazifesiydi. Konakçıbaşının rütbesi, beylerbeyi, sancak beyi veya kapıcıbaşı pâyesinde idi. Muhârebe meydanına gelindiğinde, otağ-ı hümâyûnun kurulması esnâsında, orduda bulunan toplar ve yeniçerilerin tüfekleriyle üç defa ateş ederek selamlamaları âdetti. Sefer müddetince, mehterhâne tarafından ikindi nevbeti vurulurken, otağın giriş kapısının perdesi açık tutulur. Burada konakçı ve otakçı nöbet tutarlardı ve nevbet vurulması bittikten sonra mehterhânenin yaptığı duâya katılırlardı.

Pâdişâh otağları pamuk ipliğinden dokunmuş kumaşlarla yapılır ve kırmızı renkte olurdu. Şehzade, vezir ve beylerbeyleri de kırmızı çadır kurabilirlerdi. Ancak, esas kırmızı çadır pâdişâhlara mahsustu.

Nemçe (Avusturya) Seferi esnâsında Kânûnî Sultan Süleyman'ın çadırı kaynaklarda şöyle tasvir edilir: "Çeşit çeşit boyalarla sanatkârâne bir tarzda nakışlarla süslenmiş, yüksek divanhâneli çadırlardan

meydana gelmiş otağın zemini, o zamâna kadar görülmemiş tarzda dokunmuş ipek halılar ve kilimlerle döşenmişti."

Pâdişâhlar sefere bizzât gitmezlerse otağlarını, sefere memur olan serdâr-ı ekreme verirlerdi. Zigetvar Seferi esnâsında Kânûnî SultanSüleyman'ın otağı olan çadır, Sultan Üçüncü Murâd tarafından sefere giden sadrazam ve serdâr-ı ekrem Sinan Paşaya verilmiş, daha sonra da aynı otağ Satırcı Mehmed Paşa tarafından Macaristan Seferi esnâsında kullanılmıştı.

Otağ-ı hümâyûnların dikilmesi ise otağ-geren-ı hassa denilen sanatkârların vazîfesiydi. Bunlar, dört bölük olan çadır mehterlerinden ayrı yedi kişiydiler. Ayrıca hayme-dûzân (çadır dikiciler), nakış-dûzân (nakışçılar) gibi sanatkârlar da otağ imâlinde çalışırlardı.

OTARİ (otari byronia);

Alm. *Ohrenbrobbe (f),* **Fr.** *Otarie (f),* **İng.** *Otary.* **Familyası:** İrikulaklıgiller (Otariidae), **Yaşadığı yerler:** Güney denizlerinde, soğuk bölge kıyılarında ve buzlar üzerinde. **Özellikleri:** İnce uzun gövdeli, küçük kulaklı olup foka benzer. Sirk oyuncusu olarak evcilleştirilebilir. **Ömrü:** 25-30 yıl. **Çeşitleri:** Tek türdür.

Güney yarımkürenin soğuk denizlerinde yaşayan foka benzer bir memeli. Çoğunlukla balık avlayarak beslenir. Sâkin koylar, kayalık adalar ve deniz kıyılarında barınır. Çok iyi yüzer. Falkland Adalarında boldur. Ağırlığı bir tonu bulur. Erkeği, dişilerden daha iri yapılıdır. Yüzgeçleri büyük, kulakları çok küçüktür. Arka yüzgeç ayaklarını öne çevirebildiğinden karada oldukça kolay yol alır. Parlak postu, siyahımtrak tüylüdür. Postları ve yağları için bol miktarda avlanır. Üreme dönemlerinde önce erkekler karaya çıkarak dişileri beklerler. Dişiler için döğüşerek haremler kurarlar. Otari rahatça evcilleştirilerek sirk gösterilerinde kullanılabilir. Burnunun ucunda top, şemsiye gibi cisimleri rahatça dengede tutar. İyi eğitildiğinde davul ve armoni çalabilir. Alkışlanma zamânının geldiğini ön yüzgeçlerini çırparak haber verir. Her oyun sonunda sâhibinden mükâfât olarak bir balık istemeyi unutmaz.

OTARŞİ;

Alm. *Autarkie(f),* **Fr.** *Autarcie (f),* **İng.** *Autarky.* Millî ekonominin, ihtiyaçlarını kendi bünyesinde karşılayarak, milletlerarası iktisâdî münâsebetlerini en düşük seviyeye indirmesi. Bir devletin, ekonomik hayâtında kendi kendine yeterli olmaya yönelmesi hâlidir. Otarşide, ekonomi, devletçe ve metodlu olarak milletlerarası iş bölümüne kapalı bir şekilde tatbik olunmaktadır. Bu politika ile dışarıdan ithal edilenlerin yerine bunların aynısı veya ikâme malı memleket dahilinde üretilerek iktisâdî bağımsızlık kısmen veya tamâmen sağlanmaya çalışılır.

Siyâsî ve felsefî sebepler, doktrin baskısı, ambargo konulması, döviz kıtlığı, dış ticâret avantajlarının kaybedilmesi, savaş ve benzeri sebeplerle istiyerek veya mecbûren otarşik ekonomi politikasının tatbikine gidilebilir. Târihte ve günümüzde görülen otarşik denemeler, iktisâdî olmaktan ziyade, siyâsî taassup sebebiyle ortaya çıkmaktadır. Avrupa'da feodalite devrinde barbar istilâlarından korunmak için tatbik edilen otarşi, iktisâdî zarûretler sebebiyle ortaya çıkmıştır. 1917'den sonra Sovyetler Birliğinde, 1934'ten sonra Nazi Almanyasında ve İkinci Dünyâ Savaşından sonra Arnavutluk'ta tatbik edilen otarşi, siyâsî taassuptan dolayıdır. Sosyalist blok ülkeleri bunu kısmen tatbik etmişlerdir.

Teknolojinin büyük ölçülerde gelişmesi, ihtiyaçların artıp çeşitlenmesi, üretimin, ulaşım ve haberleşme imkânlarının artması, devletlerin karşılıklı olarak birbirlerinin tarım ve sanâyi ürünlerine, ilim ve teknolojisine muhtaç olması gibi sebeplerle, otarşik ekonomi sisteminin tam olarak tatbiki imkânsızdır. İnsanlar gibi devletler de birbirlerine muhtaç olduklarından, otarşik bir ekonomiyle refaha kavuşmak mümkün değildir.

OTEL;

Alm. *Hotel (n),* **Fr.** *Hotel (m),* **İng.** *Hotel.* Oda veya dâireleri geçici bir süre için kiraya verilen, müşteri hizmetleri, görevli personel tarafından yapılan ve ticârî gâye ile işletilen yer. Eskiden misafirhâne denilen yerler, zamanla otel ismini almıştır. Selçuklularla başlayıp Osmanlılar zamânında da devam eden hanlar ve kervansaraylar. Anadolu'nun pekçok yerinde bu maksatla inşâ edilmişti. Daha insânî anlayışla, yardımlaşma ve koruma düşüncelerinin hâkim olduğu han ve kervansaraylar, Anadolu'daki ilk oteller olarak kabul edilir. Hanlar büyük yerleşim merkezlerinde, kervansaraylar ticârî yollar üzerinde yapılırdı. Buralarda, hasta ve fakir yolcuların tedâvileri dâhil bütün ihtiyaçları, üç gün parasız karşılanırdı. O günlerden kalan kervansaraylar, günümüzde târihî eser olarak muhâfaza edilmektedir. (Bkz. Kervansaray)

İngiltere ve Avrupa'da, han ve kervansaraylara benzer yerlere on beşinci yüzyıldan îtibâren rastlanmaktadır. Bunlar çok iptidâî olup, bir nizama bağlanmış değillerdi. Avrupa'da 18. asırdan îtibâren, Fransızca hostel'den hotel kelimesi kullanılmaya başlandı. Dünyâda lüks olarak ilk otel 1829 da Boston'da açıldı. Tremont House adındaki bu otelde müşteriler için tek odalar tahsis edilmişti.

Anahtarı müşteriye verilen bu odalar, ceviz mobilya ile süslenmişti. Aydınlatma olarak mum yerine havagazı kullanılıyordu. Bu otel 18. asrın sonuna kadar, dünyâdaki bütün lüks otellere örnek oldu. 1896 yılında New York'ta açılan Waldorf-Astoria isimli otel ise, zenginlere hitap eden çok lüks bir oteldi. 1907 yılında Boston'da açılan otel odalarına ilk defâ banyo kondu.

Yirminci yüzyılda otelcilik sâhasında büyük gelişmeler oldu. Dünyânın pekçok yerinde büyük lüks oteller yapıldı. İşletmeleri için lüzumlu personelin yetiştirildiği okullar açıldı. Bütün ülkelerde iç ve dış turizmin gelişmesiyle otelcilik bir endüstri hâlini aldı.

Oteller genel olarak insanların çok uğradığı gar, fuar ve panayırlara yakın yerlerde açılır. Otelin bulunduğu yerin yola bağlantılı olması, arabalara park imkânının bulunması, sağlık merkezi ve okul girişlerinin çakıştığı yerlerde bulunmaması, aranılan diğer hususlardır.

Türkiye'de, şimdiki mânâda oteller 1950'den sonra gelişmeye başladı. Otellerin personeli, otelcilik okulu ile otelcilik ve turizm eğitim merkezlerinde yetiştirilir. Otelcilik Okulu 1965'te Ankara'da, 1967'de İstanbul'da açıldı. Bu okulların adı 1974 yılında Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi olarak değiştirildi. Daha sonraTürkiye'nin İzmir, Adana, Tekirdağ, Antalya, Urfa, Bursa, Rize, Ordu gibi değişik illerinde Turizm eğitimi yapan okullar açıldı. Bu okullara ortaokul mezunları imtihanla alınır, üç yıl mesleki eğitim gösterilir. Teorik dersler okulda gösterildikten sonra, bakanlığın tespit ettiği turistik otellerde pratik dersler yapılır. Ayrıca Turizm Yüksek okullarında da üniversite ayarında eğitim verilmektedir.

Yatak sayısı 100'den fazla olan bâzı otellerimiz

Şehir	Otel	Oda sayısı	Yatak sayısı
Ankara	Hilton	324	670
Ankara	Büyük Ankara	208	316
Ankara	Dedeman	252	455
Ankara	Kent	120	193
Ankara	Bulvar Palas	177	271
Ankara	Stad	217	397
İstanbul	Sheraton	459	851
İstanbul	Hilton	417	750
İstanbul	Etap Marmara	420	704
İstanbul	Çırağan	324	648
İstanbul	Büyük Tarabya	261	520
İstanbul	Dedeman	378	755
İstanbul	Çınar	201	402
İstanbul	Maçka	185	370
İstanbul	Pera Palas	111	194
İzmir	Büyük Efes	296	585
İzmir	İzmir Palas	153	291
İzmir	Taner	128	256
Mersin	Mersin	120	240
Adana	B.Sürmeli	80	160
Adana	Koza	66	120
Adana	İpek Palas	84	102
Antalya	Hotel Ant	480	1020
Antalya	Hotel Adonis Antaka	232	508

Dünyâda yatak sayıları 500'den fazla olan oteller: MGM Grand (Las Vegas) Palaza, Regency, Carlyl, Pierre, Gotham ve St. Regis (New York); Ambassador West, Palmer House Towers (Chicago); Fairmont, Mark Hopkins St. Francis (San Fransisco); Connaught, Claridgés, Savay, Rita (Londra); Bristol, Rita, Lancaster, Plaza-Athénée (Paris); Place, Rita (Madrid); Gritti Palace, Royal Danieli

(Venedik); Intercontinental (Viyana); Vierjahreszieten, Atlantic (Hamburg); Hilton, GrandeBretagne (Atina); Hilton, Sheraton, Büyük Tarabya, Etap Marmara (İstanbul); Büyük Efes (İzmir); Okura, Imperial (Tokyo), Mandarin, Peninsula (Hong Kong); Château Camplain, Queen Elizabeth (Montreal); El Presidente (Mexico City).

OTLUKBELİ MEYDAN MUHÂREBESİ;

Fâtih SultanMehmed Hanın Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan ile 11 Ağustos 1473'te, Otlukbeli mevkiinde yaptığı büyük meydan muhârebesi. Osmanlı Sultanı Fâtih Sultan Mehmed Hanın, 1453'te İstanbul'u fethederek Bizans İmparatorluğunu ve 1461'de de Trabzon'u alarak Pontus Rum Devletini yıkması Hıristiyan âlemine karşı üstünlük kurup, İslâm âleminde takdir kazanması, doğudaki Akkoyunlu SultanıUzun Hasan'ı telaşlandırdı. Türkmen asıllı Akkoyunlu Uzun Hasan, kısa zamanda devletin sınırlarını genişleterek; Irak-ı Acem, Irak-ı Arap, Âzerbaycan, İran ve kısmen Doğu Anadolu'ya hâkim olmuştu. Pontus Rum Kralının dâmâdı olması dolayısıyla Trabzon'un mîrasının kendisinin olduğunu iddâ etti. Bu sebeple Fâtih'ten Trabzon'u istedi. İsteği kabul edilmedi. Uzun Hasan tek başına Osmanlıları mağlup edemeyeceğini bildiğinden kendisine müttefik aradı. Neticede, batıda Haçlı devletleri ve doğuda hâkimiyet mücâdelesi veren Türk devlet ve beyleriyle anlaştı. Venedik, Papa ve Napoli, ittifak teklifleri netîcesinde ateşli silahlar ve bunu kullanacak usta ve asker gönderip Uzun Hasan'ın yanında yer aldılar. Venediklilerin yardımı karşılığı, Karadeniz'de serbest faaliyet yanında, Mora, Midilli, Ağrıboz ve Argos'un iâdesi temin edilecekti.Topraklarını Osmanlıların zapt ettiği Karaman veCandar beyleri de bu ittifaka dâhil oldular. Uzun Hasan'ın bu faaliyetlerine karşı Fâtih de tedbir aldı. Batıdan gelecek saldırılara karşı Rumeli ve İstanbul'un emniyet tedbirlerini arttırdı. Rumeli'nin muhâfazası Şehzâde Cem Sultana verildi. Mısır Memlûkları ile anlaşma yapılarak, Akkoyunlular ile ittifakı önlendi. Akkoyunlu-Venedik ittifakını da bozmak isteyen Fâtih, Venediklilerin Ağrıboz Adasını Osmanlılardan istemeleri üzerine anlaşmaya yanaşmadı. Venedikliler, Uzun Hasan'a yardım için Napoli, Rodos, Papalık ve Kıbrıs donanmalarıyla; Akdeniz ve Ege sâhillerindeki Osmanlı şehirlerinden Antalya, İzmir şehir ve kalelerini yağma edip, yaktılar.

Fâtih, Uzun Hasan'a karşı sefere çıkmadan önce, Anadolu'ya öncü kuvvetler gönderdi. 1473 Martında doğu seferine çıkan Fâtih'e; Bursa'da Rumeli Beylerbeyi Has Murâd Paşa, Beypazarı'nda Karaman Vâlisi Şehzâde Mustafa Çelebi, Kazova'da Amasya Vâlisi Şehzâde Bâyezîd ve kuvvetleri katıldılar. Böylece Osmanlı ordusunun mevcudu yüz bine çıktı. Rumeli akıncı kumandanı Mihaloğlu Ali Bey öncü gönderilerek, Akkoyunlulara ilk darbeyi vurmaya ve haber almaya memur edildi. Osmanlı ordusu Erzincan'a geldiği hâlde, Uzun Hasan ve Akkoyunlulara rastlayamadı. Erzincan'dan îtibâren asıl muhârebe şartları gözetilerek, ânî taarruzlara karşı ihtiyatla harekete devam edildi. Tercan'da iki tarafın da öncüleri karşılaştı. Uzun Hasan da yetmiş bin askerle Tebriz'den hareketleTercan istikâmetine gelmekteydi. Önden giden ve Tercan Nehrini tâkip eden Has Murâd Paşa, karşılaştığı Akkoyunlu kuvvetlerini üst üste mağlup etti. Has Murâd Paşa, bu muvaffakiyetleri üzerine daha da ilerlemek istedi. Vezîriâzam Mahmûd Paşa Fırat'ı geçmemesini tavsiye ettiyse de, dinlemeyip ilerledi. Has Murâd Paşa, Fırat'ı geçince Akkoyunlularla muhârebeye tutuştu. Sahte ricat taktiğine kapılarak Akkoyunluların içine girdi ve kuvvetleriyle birlikte pusuya düştü. Osmanlı öncü kuvvetlerinin bir kısmı, telef olurken bir kısmı esir düştü. Has Murâd Paşa da Fırat'ta boğuldu. Osmanlıların meşhur kumandanlarının ve seçme askerlerinin esir alınıp, öldürülmesiyle ümitlenen Uzun Hasan, Otlukbeli'nde Osmanlılara kesin darbeyi indirmek için harekete geçti. Merkezden epeyce uzaklaşan Osmanlı ordusunun levâzım stoku devamlı azalıyordu. Atlı Türkmen kuvvetlerine sâhip Akkoyunlular, şaşırtıcı muhârebe plânları tatbik ederek imhâ harbi yapıyorlardı. Akkoyunlu baskınlarına karşı Anadolu Beylerbeyi Dâvûd Paşa ve takviye kuvvet olarak da Vezîriâzam Mahmûd Paşa gönderildi. Otlukbeli'nin tepeleri Akkoyunlular tarafından tutulduğundan Osmanlı ordusu Üçağızlı mevkiinde harp nizâmı aldı. Merkezde Fâtih Sultan Mehmed Han, sağ kolda Şehzâde Bâyezîd, sol kolda Şehzâde Mustafa bulunuyor, pâdişâh kapıkulu azaplarına, şehzâdeler de, eyâlet askerlerine kumanda ediyorlardı. Akkoyunlu ordusunun merkezine Uzun Hasan ve oğullarından Zeynel Mirza sağ kola, Uğurlu Mehmed Mirza da sol kola kumanda ediyorlardı.

Otlukbeli'nde, 11 Ağustos 1473 târihinde meydana gelen muhârebe, Osmanlıların ateşli silahlarda, Akkoyunluların da süvâri kuvvetlerinde üstünlüğü ile başladı. Sol koldaki Şehzâde Mustafa'nın üstün gayreti sonucunda Akkoyunlulara karşı sağladığı üstünlükle muhârebe Osmanlılar lehine döndü. Osmanlıların, Uzun Hasan'ın merkez kuvvetlerini şiddetli top ve tüfek atışlarıyla ateş altında tutması, Akkoyunlu kuvvetlerini iyice bozdu. Hasan Bey, muhârebe meydanından kaçtı. Sağ koldaki Zeynel Mirza ve yardımcı Gürcü kuvvetleri kumandanları öldürüldü. Muhârebede kesin olarak üstünlüğü sağlayan Osmanlı kuvvetleri, pekçok Akkoyunlu devlet adamı, bey, kumandan ve yardımcıları ile askerlerini esir aldı. Fakat muhârebe meydanından kaçan Uzun Hasan yakalanamadı. Fâtih Sultan Mehmed Han, esir alınan Akkoyunlu âlimlerine hürmet gösterip, serbest bıraktı. Uzun Hasan safında olanKarakoyunluları da affetti. Akkoyunluların elindeki Osmanlı esirleri kurtarıldı. Fâtih, Otlukbeli Zaferinden sonra, üç gün muhârebe meydanında bekledi. Zaferin şükrünü yaparak, dört bin köle ve

câriye âzâd etti. Doğu Seferine çıkmadan önce borç olarak dağıtılan yüz yük akçeyi (altı milyon altın lira, on milyon gümüş para) askere hediye etti. Sefer dönüşü Şebinkarahisar fethedildi.

Fâtih'in Doğu Seferi netîcesinde OtlukbeliZaferi kazanılmasına rağmen, pek büyük arâzi elde edilememesinin Fâtih'in sünnî ve Türk olan Akkoyunlulara karşı iyi niyet beslemesidir. Bununla birlikte bu savaş netîcesinde Fırat Nehrinin batısı kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine geçti. Batılılar Osmanlı Devletini mağlup edip, İstanbul'a tekrar hâkim olamıyacaklarını kesin olarak anladılar. Anadolu birliğinin Osmanlılar tarafından sağlanacağı kesinleşip, Orta-Doğu yolu açıldı. Akkoyunlu ülkesinde taht mücâdelesi başlayıp, hânedan parçalandı. Karamanlı ülkesi Osmanlı hâkimiyetine geçti. Otlukbeli Zaferi öncesi ve sonrası tecâvüzlerini arttıran Haçlı korsanlarının Akdeniz ve Ege sâhillerindeki saldırıları da netîcesiz kaldı. Venedikliler de anlaşma istemek mecbûriyetinde kalınca, batıda ve doğuda Osmanlı Devletinin büyüklüğü kabul edildi.

OTOKLAV;

Alm. *Autoklav (m),* **Fr.** *Autoclave (m),* **İng.** *Autoclave.* Basınçlı buhar ile yapılan sterilizasyonda (mikropsuzlaştırmada) kullanılan cihaz. Bunda esas, buharla doymuş bir ortamda ve 100°C'den yüksek ısı ile sterilizasyondur. Bu şartlarda bozulmayacak olan madde ve âletler, bu çeşit sterilizasyon yöntemiyle mikropsuzlaştırılırlar. Genel olarak 121°C'de 15 dakika beklemek, sterilizasyon için kâfidir. Ameliyathâne otoklavları suyla çalıştıkları için, konan maddenin neme dayanıklı olması gerekir (mâdenî ve kauçuk eşyâlar). Kompresler, gazlı bezle, pamuk ve kırılgan malzeme, normal hava basıncında 165°C'de çalışan özel etüvlerde kuru olarak sterilize edilir.

Otoklavın içerisindeki buhar basıncını ve buharın sıcaklığını gösteren bir monometre ve termometre sistemi, ayrıca bir emniyet supabı vardır.

OTOMASYON;

Alm. *Automation (f),* **Fr.** A*utomation, automotisation (f),* **İng.** *Automation.* Bir iş yerinde, iş verimini arttırmak amacıyla makinalaşma.

Otomasyon sonucu emekten tasarruf edilerek, üretimde belli hizmetler makinelere bırakılır. Bu makinelerin kullanılması sonucu üretim, sürekli, otomatik olarak ve herhangi bir müdâhaleyi gerektirmeksizin gerçekleştirilmektedir.

Otomasyonun avantajları; mâliyet düşüşü, kalite artışı, zamandan tasarruf ve iş kazâlarının azalması olarak özetlenebilir. Buna karşılık otomasyon sonucu işletmelerin yatırım harcamaları artar ve işsizlik meselesi ortaya çıkar.

OTOMAT;

Alm. *Automat (m),* **Fr.** *Automate (m),* **İng.** *Automation.* İnsan eli değmeksizin en ekonomik ve ucuz yolla malzeme imal eden, iş yapan teknolojik araçlara verilen genel bir isim. Demir bir çubuktan cıvata ve somun imal eden bir makina; para atıldığında kendiliğinden meşrubat veya sigara bırakan cihazlar; apartman kalorifer sistemleri (Bkz. Otomatik Kontrol), sigaralı müzik kutuları şeklindeki oyuncaklar: kompüterler birer otomattır. Otomatın işlemleri, kendine has otomatik kontrol sistemleriyle düzenlenir. (Bkz. Sibernetik)

Otomat târihi çok eski değildir. Otomatlarla ilgili çalışmalar, İslâm âlimlerine âittir. Ortaçağ karanlığındaki Avrupa henüz ilmî çalışmalara başlamadan önce İslâm memleketlerinde otomatlar yapılmıştı. Halîfe Hârûn Reşîd'in Frank Kralı Şarlman'a hediye olarak gönderdiği çalar saat, otomattan başka bir şey değildir.

Otomatla ilgili çalışmalar, 18. yüzyılda büyük ilerleme kaydetti. Sarkaçlı saatler, öten kuşlar bu devrin en mühim otomatları idi. Elektriğin bulunması ile otomat yapımında yenilikler oldu. Oyuncak, saat türü otomatlar yerini makina tezgahlarına bıraktı. Meselâ tekstil sanâyiinde kullanılan otomatlar sayesinde pamuk, el değmeden tezgahlara giriyor, taranıyor, elyaflarına ayrılıyor, ince iplikler hâlinde bükülüyor, bu iplikler istenilen kalınlıkta iplikler hâlinde tekrar birbirine sarılıyor, ipliğin kalitesi, kontrol ediliyor ve paketlemeye hazır duruma geliyor. İnsanların bu otomatlar arasında görevi, olabilecek aksaklıkları düzeltmekten ibarettir.

OTOMAT ÇELİĞİ;

Alm. *Koklenstoff-Stahl,* **Fr.** *Acier (m) á décolletage rapide,* **İng.** *Carbon Steel. T*eknolojide kullanılan bir çeşit düşük alaşımlı karbon çeliği. Simgesi: 9520, C 1117, C 1120, C 1137 olarak gösterilir.

Otomat çelikleri % 0,3'e kadar kükürt ihtivâ ederler. Kükürt oranı, diğer çeliklere göre on kat daha fazladır. Kükürt, talaş akışını ve işlemeyi kolaylaştırmak içindir. Otomat çelikleri, torna, freze ve planya

gibi tezgâhlarda bu yüzden kolaylıkla işlenir. Kükürt, işleme sırasında kısa talaş hâsıl olmasına da sebep olur.

Otomat çeliği, en çok cıvata ve somun imâlinde kullanılır. Ancak, darbe ve yüke karşı, diğer karbonlu çelikler kadar mukavim değildir. % 62 bakır, %: 35 çinko ve % 3 kurşun ihtivâ eden pirince, otomat pirinci denir. Yatak malzemesi olarak kullanılır.

OTOMATİK KONTROL;

Alm. *Automatische Kontrolle (f),* **Fr.** *Controle (m) automatique,* **İng.** *Automatic control.* İnsan müdâhaleleri olmaksızın bir sistemde giriş ve çıkışlar arasında denge kuran, çalışmada devamlılığı sağlayan işlemler. Otomatik kontrol sistemleri insanların daha rahat yaşayabilmesi için kullandığı cihazların istenilen ayar değerlerinde çalışmasını sağlar. Ev kalorifer sistemi otomatik kontrol sistemine bir örnektir. Kaloriferden istenilen, oda sıcaklığını belli bir harârette sâbit tutmaktır. Bunun için kalorifer bölümü çalışarak kazanı ısıtır. Kazandan sıcak olarak çıkan su, radyatörle odayı ısıtmaya başlar. Termostat, odadaki sıcaklık istenilen değere gelince brülörü durdurur. Yanma olmayınca kazan suyu soğumaya başlar. Oda sıcaklığı belli bir miktar düşünce, termostat tekrar brülörü ateşler. Böyle basit otomatik kontrol sisteminde termostata oda sıcaklığı olarak yapılan ilk ayar giriş; kalorifer radyatörünün odaya yaydığı ısı ise çıkıştır. Burada otomatik olarak kontrol edilen kıymet ise, odanın belli bir sıcaklıkta müdâhalesiz sabit kalmasıdır.

Bilinen ilk otomatik kontrol sistemi, 1787 senesinde James Watt'ın buhar türbin dönme devrini ayarlayan dönerbilyalı buhar ayar sistemidir.

Otomatik kontrol elemanları: Otomatik kontrol sisteminde ilk ayar edilen değer, giriş sinyalidir. Sistem bu sinyali alır almaz harekete geçerek belli bir iş yapar, sistemin yaptığı bu iş çıkış sinyalidir. Otomatik kontrol sistemlerinde istenilen, çıkış sinyali ile giriş sinyalinin birbirine eşit olmasıdır. Giriş ve çıkış sinyalinin birbirine eşit olmadığı durumda meydana gelen fark, hatâ sinyalidir. Hatâ sinyali giriş ve çıkış sinyalinin mukâyese edildiği kompratörden elde edilir. Hatâ sinyali çoğu zaman çok küçük olduğu için yükseltilmesi îcâb eder. Bu maksatla yükseltici kullanılır. Yükselticiyle berâber çalışan ayrıca bir işlem sırasını tâyin eden kontrolör de bulunabilir. Çıkış sinyali, hareket, basınç, frekans hisseden bir eleman (sensör) vâsıtasıyla geri besleme olarak kompratöre gönderilir.

Otomatik kontrolün önemi: Endüstriyel işlem ve îmâlât teknolojisindeki ısı, basınç, hız, rutubet, viskozluk, vb. fiziksel büyüklüklerin, istenilen değer ve seviyede tutulması, uçakların otomatik pilot sistemleri, füze ve uzay araçlarının istenilen yerlere ulaştırılması gibi problemler, otomatik kontrol sistemlerinin bilim ve teknolojideki tatbikat sahalarıdır.

Bundan başka en mükemmel bir biyolojik kontrol sistemine sâhip olan insanın, bütün canlılar ve fezanın, Allahü teâlâ tarafından yaratılan ve idare edilen otomatik sistemlere bağlı olarak hareket ettiği bilinen bir gerçektir. Ancak son sistemlerin neler olduğu incelenmekte, canlıların fizyolojik ve biyolojik, kimyâsal yapısı da bugünkü kontrol sistemleri teknikleriyle hâlen araştırılmaktadır.

OTOMOBİL;

Alm. *Auto (-mobil) (n), (Kraft-) Wagen (m),* **Fr.** *Automobile (m),* **İng.** *Car. Automobile.* Şehir içi ve şehir dışı karayollarında, insan naklinde kullanılan kendinden tahrikli vâsıta. Otomobil, gücünü; buhar, elektrik, gaz, petrol gibi enerji kaynaklarından temin eder. En çok kullanılan güç üreticisi petrol ile çalışan içten yanmalı motorlardır.

Çok sayıda insan taşıyan vâsıtalara otobüs, ticârî maksatla yük taşıyan vâsıtalara ise kamyon denir. Sıvı yük taşıyan tankerler ve zirâî gâyelerle kullanılan traktörler de kendinden tahrikli vâsıtalardır. Fakat otomobil denilince akla, en fazla altı kişi taşıyan küçük vâsıtalar gelir. Otomobile, kullanma maksadına göre, binek arabası ve taksi de denir.

Otomobilin bulunuşu ve seri îmâlâtına geçilmesiyle insanların yaşayışında ekonomik ve sosyal değişiklikler meydana gelmiştir. Otomobil üretimiyle çelik, cam, sentetik maddeler, tekstil, kimyâ ve petrol sanâyiinde gelişmeler oldu. Birçok parçadan meydana gelen otomobilin satış, bakım, tâmir işlerini yürüten servisler, garajlar, galeriler açıldı. Bu arada hayvan gücüyle çalışan birçok vâsıta ortadan kalktı. Otomobilin yaygınlaşması, yolların şeklini de değiştirdi. Birbirini kesmeyen düzgün asfalt yollar ve köprüler, tüneller inşâ edildi.

Otomobilin bulunuşu: Otomobilin bulunuşu 200 sene öncesine dayanır. Kendi gücüyle hareket eden bir vâsıta düşüncesi, 18. yüzyılda makina çağının ilerlemesiyle gerçekleşti. İlk olarak 1705 senesinde İngiliz Thomas Newcomen ve 1760 senesinde James Watt, mâden ocaklarında kullanılmak üzere, buharla çalışan makinaları yaptılar. 1801 senesinde ise İngiliz Richard Trevithick, buharla tahrikli ilk otomobili tatbikata koydu. Buhar elde edilmesi büyük hacim ve işçilik istediğinden, daha pratik

çözümler üzerinde çalışmalar başladı. 1860 senesinde Alman August Otto, havagazı ile çalışan otomobili, 1886 senesinde ise Alman Gottlieb Daimler ve Karl Benz aynı anda ayrı ayrı dört zamanlı benzinli motoru buldular. Otomobilin 1900 ile 1960 arasında gelişmeleriyse daha çok ABD'de oldu. Otomobildeki önemli gelişmeler; batarya ile ilk hareket, ateşleme sistemi, karbüratör, süspansiyon sistemleri, fren hidrolik sistemleri, difransiyel ve lüksü arttıran diğer ilâvelerdir. 1908 senesinde Henry Ford, otomobil îmâlinde seri îmâlât metodunu ortaya koyarak, süratli bir şekilde otomobil istihsalini arttırdı. Sayısı arttıkça fiyatlarda düşme olduğu için, otomobil herkesin sâhip olabileceği bir nakil vâsıtası hâline geldi.

Otomobil türleri: Otomobil talebinde artış, muhtelif firmaların değişik özelliklerde otomobil üretmesine yol açtı. İkinci Dünyâ Savaşından sonra kalite, emniyet, sürat, teknik özelliklerin gelişmesi yanında otomobil üretimi de artış gösterdi. Dünyâ üzerinde ismini duyuran en büyük otomobil firmaları olarak ABD'de Ford, Buick, Oldsmobile, Cadillac, Chevrolet; Almanya'da Mercedes-Benz, BMW, Opel, Volkswagen; Fransa'da Renault, Citroen, Peugeot; İtalya'daFiat, Alfa, Romeo, Ferrari; Kore'de Kia, Hundai; Japonya'da Datsun, Mazda, Nissan, Toyota, Subaru, İsuzu, Mitsubushi, Suzuki bilinir; Rusya'da otomobil üretimi azdır. Moskvich marka otomobil, çok pahalı olduğu için az satılmaktaydı. 1966'da İtalyan Fiat patentiyle otomobil üretimine başladı. Rusya, Renault firması ile 1966 senesinde anlaşma yaptı ve Moskvich otomobilini yeniden düzenleyip piyasaya sürdü. Günümüzde Lada marka otomobilleri piyasada tanınmıştır.

Otomobildeki sistemler: Modern bir otomobilin ana sistemleri, güç üretim sistemi, güç transfer sistemi, şase ve karoserdir.

Otomobilde güç, motordan elde edilir. Motor, yakıt hava karışımlı kimyâsal enerjiyi yakmak sûretiyle mekanik enerjiye çevirir. Bu enerjiyi uygun bir kavrama ve dişli donanım aracılığı ile tekerleklere iletir. Motor ısısı, su veya hava soğutması ile kontrol edilir. Otomobilin hızı motora giren yakıt-hava karışımının artması ile artar. Otomobilin dönüşleri direksiyon ve difransiyel sistemi aracılığı ile sağlanır. Durma işlemi teker kampanalarına frenleme yaptırmakla sağlanır. Otomobilde geri kalan aksam, kolay kullanma, lüks ve emniyetle ilgilidir.

Otomobil motoru: Mevcut otomobil motorlarının gücü 45 ile 425 HP (beygir gücü) arasında değişir. Yarış otomobillerinde bu güç daha da arttırılmıştır. Motorlar dört zamanlı olup, 4, 6, 8 silindirli olabilir. Motorun ana kısımları silindir, piston, piston kolu, sübaplar ve krank şafttır. Pistonların silindir içindeki dikey hareketleri krank şaftta eksenel dönüşe çevrilir (Bkz. Motor). Piston, silindir içinde hareket ettiği için, metal metale sürter. Motorun diğer kısımlarındaki mekanik sürtünmeleri azaltmak için motor, yağlama sistemiyle devamlı yağlanır. Bir otomobil motoru yaklaşık 3-4 litre yağ alır. Yağın akışkanlığı, motor cinsine göre yaz ve kış farklı kullanılır. Yağlama sistemi iyi çalışmazsa motor pistonu, piston kol yatağı, krank şaft yatakları çizilerek bozulur. Neticede motor hasar görür.

Soğutma sistemi: İçten patlamalı motorlarda 2760°C'ye ulaşan bir sıcaklık mevcuttur. Bu hararetin belli sınırlarda tutulması gerekir. Motor sıcaklığı sulu ve havalı sistemlerle kontrol edilir. Su sıcaklığı 71-82°C civârında tutulur. Suyu soğutan, dıştan üfleyen fan sistemi de vardır. Su devri dâimî harâretin miktârına göre termostatla kontrol edilir.

Yakıt sistemi: Otomobilde yakıt sistemi, yakıt tankı, yakıt pompası ve karbüratörden müteşekkildir. Yakıt-hava karışımını ayarlayan karbüratör, otomobilin en mühim parçasıdır. Motorun verimli çalışması için karbüratörün ayar edilmesi gerekir. Yakıt; silindirlere, motor şaftına dişlilere irtibatlı eksantrik şaftının dönmesiyle tahriklenen giriş süpaplarından girer. Patlama olduktan sonra yanmış yakıt yine eksantrik şaftından tahriklenen çıkış süpaplarından egzoza atılır. Egzoza susturucu bağlıdır. Susturucunun görevi, motor patlama gürültüsünü kesmektir.

E**lektrik sistemi:** Otomobilin elektrik sistemi, batarya, dinamo, ilk hareket motoru, ateşleme sistemi ve lambalardan meydana gelmiştir. Batarya, 12 V doğru akım üreticisidir. Bataryaya akümülatör de denir. Motorun ilk döndürme hareketi, "ilk hareket motoru" ile sağlanır.

Bataryanın elektrik enerjisi, motor çalıştığı müddetçe, bir kayış irtibâtı ile dönen dinamodan temin edilir. Silindirlerde sıkışan yakıt hava karışımı, ateşleme sistemiyle patlatılır. Ateşleme sistemi, bataryadan gelen ve bir bobinde 15.000 volta kadar yükseltilen elektrikle çalışır. Bu gerilim distribütör (dağıtıcı) aracılığı ile silindir üstlerindeki bujilere gelir. Bujilerde kıvılcım meydana geldiği için, sıkışan yakıt patlar. Bujilere gerilim gelmesi, giriş ve çıkış süpaplarının açılıp kapanması, pistonun aşağı yukarı hareketi belli bir sırayı tâkip eder. (Bkz. Motor)

Debriyaj ve difransiyel: Motor şaftından elde edilen döner mekanik enerji, debriyaj aracılığı ile tekerleklere giden şafta irtibatlanır. Tekerlere güç, difransiyelden sonra tatbik edilir. Difransiyel bir çeşit dişli grubudur. Difransiyelin görevi iki tekerleğe bağlı şaftlara, gerekirse farklı dönüş yaptırabilmektedir. Otomobil bir virajı dönerken iç tekerleğin katettiği yol, dış tekerlekten azdır. Tekerleklerin bu farklı

dönüşünü difransiyel dişlisi telafi eder.

Ş**ase:** Otomobilin motor, tekerlek, süspansiyon ve karöserini taşıyan şasedir. Otomobilde şase tam ve yarım olmak üzere iki türlüdür. Tam şase arka ve ön tekerlek sistemini birlikte ihtivâ eden birbirine bağlı çelik kısımdır. Yarım şasede ise, ön tekerlek ve süspansiyonları ile arka tekerlek ve süspansiyonları ayrı ayrıdır. Süspansiyon sisteminin görevi otomobilin sarsıntısız ve dengeli hareketini sağlamaktır. Süspansiyon sistemi helozon yay, amortisör ve iki tekerlek arasında denge çubuğundan meydana gelir. Bütün bu tedbirlere rağmen ani çukurlardan geçerken en son, şok kesici lastikler yardımı ile otomobilin sarsıntısı hafifletilir.

Fren: Otomobillerde fren tertibatı en önemli görevi yapar. Otomobil hareket edip süratle giderken durdurulması gerekebilir. Otomobilin durdurulması frenle olur. Fren, ön ve arka tekerlek kampanalarına, ısıya dayanıklı bir malzemenin sıkıca bastırılması ile temin edilir. İki tür fren sistemi vardır. Kampana tipi frende tekerlek kampanası iç yüzeyine yarım ay şeklinde iki balata yerleştirilmiştir. Bu balatalara ortadan bir pistonla bastırılır, balatalar kampanaya sürter ve tekerlek dönmesi durur. İkinci tip fren disk tipidir. Disk tipinde tekerlek kampanası disk şeklinde olup, bu diske her iki yüzeyinden bir pistonla balatalar bastırılır. Pistonlar hidrolik güçle hareket ettirilir. Hidrolik güç ise fren pedalına basılması ile elde edilir.

Tekerlekler: Otomobillerde cant ve lastikler ebat olarak farklılıklar gösterir. Çapı 12, 33.02, 35.56, 38.1 cm olan cantlar vardır. Lastikler radyal ve normal olmak üzere iki tür îmâl edilir. Lastik içinde, mukâvemeti arttıran kortlar vardır. Lastik yüzeyi, kaymayı önleyici ve otomobilin çekiş gücünü arttırıcı özellikte girintili çıkıntılıdır. Lastiklere bir süpaptan yaklaşık 1.7 kg/cm2 basınçlı hava verilir. Süpap, lastik içinde havayı geçirdiği hâlde geriye hava kaçmasına mâni olan iğne valftir.

Direksiyon: Otomobilin dönme işlemi direksiyon sistemiyle sağlanır. Direksiyon simidinden elle verilen döndürme hareketi, bir dişli yolu ile ön tekerlere intikal eder. Ön tekerler dönülecek yöne göre paralel olarak kollar yardımı ile çevrilir. Elle fazla güç tatbik edilmediği halde dişli yardımı ile dönüş temin edilir.

Karoser: Otomobilin dış görünüşü ve içinin yerleştirilişinin tamâmı karoserdir (Bkz. Karoser). Karoser, otomobilin süratle giderken hava ile sürtünmesini en düşük seviyede tutacak şekilde yapılır. Konfor, görüş sahası ve mukavemet en önemli faktörlerdir.

Geleceğin otomobili: Otomobillerin hemen hepsi benzinle veya mazotla çalışmaktadır. Petrol rezervlerinin süratle azalması, otomobil tahrik gücüne enerjiyi başka yollardan temin etmeyi düşündürmektedir. Bu konuda birçok çalışmalar yapılmaktadır. İstikbâlde, otomobillerin elektrik enerjisi ile çalıştırılması istenmektedir. Elektrik enerjisi, bataryalardan (akülerden) elde edilecektir. Bugünkü teknolojide bataryalar çok ağır fakat enerji kapasiteleri sınırlıdır. Kapasitesi yüksek aküler yapıldığında tekerleklere bağlı elektrik motorları, aküden aldığı enerjiyi mekanik enerjiye çevirecektir. Otomobil yokuş inerken, motorları dinamo gibi çalışacağından tekrar akümülatöre elektrik enerjisi depo edilmiş olacaktır.

Türkiye'de otomobil îmâli: İlk Türk otomobili Anadol marka olup, 1966 senesinde piyasaya sürüldü. 1972 senesinde Fiat firması ile lisans anlaşmalı Murat otomobilleri ve aynı sene Renault firması ile lisans anlaşmalı Renault otomobilleri yapımı başladı. 1980 senesinden sonra Türk otomotiv endüstrisi daha da gelişti. AlmanOpel ve Japon Toyota otomobilleri de Türkiye'de üretilmeye başlandı. Türkiye, Orta Doğu memleketlerine otomobil ihrâcı yapmaktadır.

OTOMOBİL YARIŞLARI;

Alm. *Auforennen (n),* **Fr.** *Course (f) d'autos,* **İng.** *Motor-race. D*eğişik model otomobillerle ferdî veya takım hâlinde yapılan yarışmalar. Bu yarışmalar, ya belirlenen bir pistte veya uzun mesâfeli yollarda, millî veya milletlerarası statüde yapılmaktadır.

İlk otomobil yarışı 1894 yılında Fransa'da Paris-Rouen arasındaki 80 kilometrelik mesâfede yapılan güvenilirlik denemesiydi ve yarışı saatte 16,4 km hızla giden bir otomobil kazandı. Gerçek anlamda ilk otomobil yarışı 1895'te Fransa'da Paris-Bordeaux arasında gidiş geliş toplam 1178 kilometrelik bir mesâfede yapıldı. Yarışı kazanan otomobil de saatte 24.15 km hıza ulaştı. Fransa'daki bu otomobil yarışları Grand Prix yarışları olarak devam etti. 1950 senesinde Milletlerarası Otomobil Federasyonu(FIA), yarış arabalarına bir târif getirdi ve yarışmalar bu teşkilatın kontrolunda yapılmaya başlandı. ABD'deki ABD Otomobil Kulübü(USAC) de FIA üyesi olarak ABD'de otomobil yarışları düzenledi. 1947 senesinden sonra ABD'de üç otomobil yarış kulübü daha açıldı.

Grand Prix yarışları: Otomobillerin sürat, dayanıklılık, güç durumlarını ortaya koyan milletlerarası bir otomobil yarışıdır. Bu yarışmalarda İngilizler otomobillerini yeşile, Fransızlar maviye, İtalyanlar kırmızıya, Almanlar beyaza, Amerikalılar ise mavi ve beyaza boyarlar. Firmalar yarışmaya iki-üç otomobilden meydana gelen takımlar hâlinde girer. Şoförler çok mâhirdir. Yarışmalar kapalı bir saha

içinde pistte yapılır. Yarışma mesafe toplamı 250-650 km arasında değişebilir. Grand Prix yarışlarında en meşhur isim, 29 sene şampiyonluğu elinden bırakmayan İtalyan Tazio Nuvolari'dir. Bu yarışmalarda kullanılan otomobillerin motor silindir hacmi, 3000 cc ile sınırlandırılmıştır. Motor hava girişinde süperşarjer varsa bu hacim 1500 cc ile sınırlandırılmıştır. 11 yarışmanın 9 tânesinin sonuçlarına göre yarışmacılara puan verilir.

Spor otomobil yarışları: Spor tipte îmâl edilen otomobiller arasında yapılan yarışlardır. Otomobiller, firmalardan ziyâde şahıslara âittir. Spor otomobillerinin özel îmal edilen Grand Prix otomobillerden pek geri kalmadığı görülmektedir. Yarışmalar ABD'de 12 saat dayanıklılık testi olarak yapılır. İtalya ve Almanya'da 1000 km mesafe yarışması, Fransa'da ise yine 24 saatlik dayanıklılık testi şeklinde yapılır. Bu yarışmalarda İtalyan Ferrarileri, İngiliz Aston-Martinleri,Amerikan Cobraları ve Fordları boy ölçüşürler.

Stok otomobil yarışları: Normal binek otomobilleriyle yapılan yarışlardır. Bu yarışlara Grand Prix veya spor otomobilleri katılamaz. Stok-otomobil yarışları ABD'ye mahsustur. Senede binlerce otomobille yarışmacı takımlar, mühendisler, teknisyenler, şoförler bu yarışmalara katılmaktadır.

Hot-rod yarışları: Bu yarışlara yarışmacılar, kendilerinin çeşitli otomobil parçalarından faydalanarak îmâl ettikleri otomobillerle katılırlar. Yarışmada sürat ve dayanıklılık esas alınır. Roadster, bu yarışmalarda isim yapan otomobil cinsidir.

Hızlanma (drag) yarışları: Bu yarışmalarda otomobillerin kısa zamanda hız kazanmaları esas alınır. Hızlanma ölçümü ilk hareketle 400 metre (1/4 mil) mesafe arasında yapılır. Bu yarışmaya her tür otomobil katılabilir. 400 metre mesâfede en iyi netice, 8 sâniyede 300 kilometrelik sürate ulaşmak olmuştur.

Rally yarışmaları: Yarışmalar, pist hâricinde, umûmiyetle dağlık, virajlı, düzgün olmayan dar yollarda yapılır. Her sene îmal edilen otomobiller arasında yapılan bu yarışlarda, yarış güzergâhında, sürücünün bildiği ve bâzen bilmediği şekillerde kontrol noktaları vardır. Yarışmacı bu kontrol noktalarına önceden belirlenen zamandan önce veya sonra gelirse puan kaybeder. Monte Carlo Rallysi Kanada'daki Kış Ralliysi ve Afrika'daki Safari Rallysi meşhurdur. Memleketimizde sâdece bu dalda fazla büyük olmayan birkaç müsâbaka tertip edilmektedir.

Otomobil sürat rekorları: İlk otomobil yarışması 1894'de yapıldı. Bu yarışmada sürat saatte 16,4 km idi. 1895'teki yarışmada 24.15 kilometreye çıkan sürat 1898 senesinde 106 km oldu. 1904 senesinde bu rekor saatte 170 km olarak kırıldı. Fransız ve Belçikalı yarışmacılardan sonra 1920 senesinde İngiliz yarışmacılar da bu yarışlara iştirak ettiler ve o sene rekor 235 kilometreye çıktı. 1935 senesinde ise saatte 483 km ve 1947 senesinde 635 km'ye ulaşıldı. 1963 senesinde Amerikalı Breedlove 3 tekerlekli, jet motorlu otomobiliyle saatte 650 km sürat yaptı. 1964 senesinde diğer bir Amerikalı Arfons, bu rekoru saatte 864 km hız ile geçti. 1965 senesinde Breedlove ve Arfons arasında yapılan yarışmada Arfons 6,6 metre boy ve 17.500 (HP) beygir gücündeki otomobili Green Monster (Yeşil Ejderha) ile saatte 928 km sürat yaptı. Bu rekoru Breedlove jet motorlu otomobili Spirit of Amerika (Amerika Ruhu) ile bir hafta sonra saatte 966 km hız ile geçti.

OTOPSİ;

Alm. *Otopsi, Leichenöffnung (f),* F**r.** *autopsie (f),* **İng.** A*utopsy.* Cesedin dıştan ve içten tetkik edilmesi. Ölüm sebebini ve zamanını tespit, vücuttaki organların durumunu tetkik ve kimlik belirlenmesi için cesedi kesip, parçalara ayırarak muâyene etme. Otopsi, tıp ilminde insan vücûdunu daha yakından tanıma, ölüm ve hastalık sebeplerini bulma, hastalığın vücuttaki izlerini görme vs. gibi maksatlar için yapılmaktadır. Zamânımızda adlî tıbbı en çok meşgul eden konulardan birisi de, cinâyete kurban giden kimliği belirsiz kişilerin kimlik tespitidir. Kimlik tespiti için birçok çârelere başvurulmaktadır. Ortaya çıkışından bu tarafa değişik birçok sahada başarı ile kullanılan kompütürler, artık adlî tıp alanında da kullanılmaya başlanmıştır. Kompütürün burada yaptığı şey, ölmüş çeşitli kişilere âit fotoğraf görüntülerini kimliği tespit edilemeyen kişinin kafatası üzerine aksettirmesi ve kısa zamanda maktulün (öldürülenin) kimliğini tespit etmesidir.

İlk otopsi 1374 yılında Fransa'da yapılmıştır. Almanya'da Beşinci Charles, çocuk düşürme, dikkatsizlikle adam öldürme, intihar durumlarında, hekim, cerrah ve ebelere otopsi yapma, olay hakkında otopsi raporu verme mecburiyeti koymuştu. Bizde ilk otopsi 1841'de Profesör Bernand tarafından yapılmıştır. 1866 senesinde açılan Mekteb-i Tıbbîye-i Şahânede, adlî tıp dersleri okutulmaya başlanmış, 1920'de ilk adlî tıp enstitüsü kurulmuştur.

Tıp ilminde iki maksatla otopsi yapılmaktadır. Biri, ilmî çalışmalar içindir. Buna "Kadavra Otopsisi" denir (Bkz. Kadavra). Diğeri de adlî vak'aların tespiti için yapılmaktadır. Buna "Adlî Otopsi" denilmektedir. Bu, daha ziyade ceza hukûkunun tatbikatında, delil tespitine yaramakta olup, adlî tıbbın

en mühim konularından birisini teşkil etmektedir.

1. Husûsi otopsi: Ölen şahsın vasiyeti veya ölü sâhipleri tarafından istenen ve ölümün hakiki sebebini meydana çıkarmaya yönelik otopsidir. İlmî araştırma için ve tıp talebelerine öğretmek için yapılan otopsi de bu gruba girer.

2. Adlî otopsi: Ölümün şüpheli olduğu hallerde, zehirlenme vak'alarında, kurşun yaralarından ölen kimselerin vücudunda kalan kurşunları çıkarmak gâyesiyle adliyeye intikal etmiş vak'alara yapılan otopsilerdir.

Adlî otopsiler, kânunun mükellef kıldığı nizam ve intizam içinde yapılır. Bu nizam, **Cezâ Muhâkemeleri Usûlü Kânunu**'nun (C.M.U.K) 79, 80, 81, 82'nci maddelerinde düzenlenmiştir.

Adlî otopsilerde ise, cenâze sâhibinin rızâsının olup olmamasının hiç kıymeti yoktur. Ceset adliyenin malı hâline gelmiştir ve adliye bunun üzerinde istediği şekilde muâmele yapabilir.

Umumî Hıfzıssıhha Kânunu'nun 70'inci maddesi gereğince bulaşıcı ve salgın hastalıktan öldüğü şüphesi duyulan olaylarda ölü sâhibinin izni alınmadan hastâne tarafından otopsi yapılabilir.

Otopsi nasıl yapılır: Bir ölünün adlî muâyenesi (otopsisi), birisi adlî doktor olmak şartıyla iki hekim, hâkim ve tehlike umulan hallerde savcı tarafından yapılır. Bu iş, ölüyü son hastalığında tedâvi eden hekime yaptırılamaz. Görülen lüzum üzerine ölünün mezardan çıkarılmasına müsâde edilir. Bu taktirde **Umûmî Hıfzıssıhha Kânunu**'nun 227'nci maddesi gereğince mahalli belediyeye, yoksa muhtarlığa bildirilmesi lâzımdır.

Mâni sebepler olmadıkça, otopsiden evvel ölüyü tanıyanlara gösterilerek hüviyeti tesbit edilir. Cesedin dış görünüşü, bulunduğu yerin özellikleri tespit edildikten sonra ceset muâyene edilir. Bu muâyenede cesedin elbiseleri çıkarılır. Vücûdun görünen bütün dış özellikler (saç, sakal, ten rengi, yaşı, yaralar, lekeler vs. gibi) yazılır.

Cezâ Muhâkemeleri Usûlü Kânunu'nun 81'inci maddesine göre, otopsi, ölünün hâli müsâit oldukça mutlaka baş, göğüs ve karnın açılmasını gerektirir. Bilhassa cinâyetlerde bu kısımlar mutlaka açılır.

Otopsi sonunda, gerek dış muâyenenin, gerekse otopsinin bütün netîcelerini içinde bulunduran, hâkim veya savcı ile hekimler tarafından imzâlanan otopsi zabtı(tutanağı) hazırlanır. Doktorlar tarafından hazırlanan ve ölüm sebebini ve mekanizmasını bildiren gerekçeli rapora ise "otopsi raporu" denir.

Zehirlenmelerde otopsi: Bu vak'alarda otopsi tekniği biraz değişiktir. Yakıcı zehirler değdiği yeri, cildi, ağzı, boğazı, mîdeyi yakıp harap ederler. Mîde delinebilir. Bunlarda mîde ve barsak muhtevâsı ayrı kavanozlara boşaltılıp, zehir araştırması için laboratuvara bir miktar kanla birlikte gönderilir.

Bebek otopsileri: Yeni doğan çocuklarda çocuğun vaktinde doğup doğmadığını tâyin için boy, kilo, kafa ölçüleri, göbek kordonu, kemikleşme noktaları(diz ve topuk), diş incelenir. Bebeğin ölü mü doğduğu yoksa canlı doğup sonradan mı öldüğünü anlamak için hidrostatik test yapılır. Kalp, timüs bezi ve akciğerler çıkarılarak suya atılır. Akciğer nefes almışsa bunlar suyun üstünde yüzerler. Eğer ölü doğmuşsa batar. Böylece ölü doğup doğmadığı anlaşılmış olur.

OTOSKLEROZ;

Alm. *Otosklerose (f),* **Fr.** *Otosclérose (f),* **İng.** *Otosclerosis.* Orta kulaktaki kemikçikler arası eklemin donması(kireçlenmesi). Hastalık ilerleyici tipte, iletim türü bir sağırlığın yerleşmesine sebep olur. Yetişkin bir kişide dış kulak yolu araştırılabildiği kadarıyla ve östaki borusu normal olduğu hâlde, iletim tipinde bir işitme kaybı teşhis edilirse ilk akla gelecek hastalık otoskleroz olmaktadır. Genel sağırlık sebepleri arasında sosyal yönü olan, ilerleyici olan bir işitme kaybıdır. Genellikle 18 yaş civarında olup, sinsi başlangıcından dolayı farkedilmesi zordur. Gebelikte belirtileri artan hastalığın bir diğer önemli belirtisi de kulaklardaki çınlamadır.

İstatistikler hastalığın daha çok kadınlarda ve beyaz ırkta görüldüğünü göstermektedir. Hastalığın başlangıç zamânının cinsiyet hormonlarının vücutta faaliyete başlama zamanları ile aynı olduğu bilinmektedir. Âilevî bir istidat da söz konusu olabilir. Hastalar arasında âilelerinde hiç işitme kaybı olmayanlar da bulunmaktadır.

Hastalığın kat'î sebebi bugüne kadar ortaya çıkarılamamıştır. Bilinen kemikler arasında kireçlenme olduğudur. Çeşitli teoriler ileri sürülmüş, bunların hiçbiri tam mânâsıyla ispat edilip kesinleşmemiştir.

Sağırlık iletim tipinde olup, ilerleyen vak'alarda sinirsel sağırlığa döner. Habis otoskleroz denilen tipinde işitme kaybı başlangıçtan 1-2 yıl sonra en üst seviyesine ulaşır ve arkasından sinirsel tipte sağırlık teessüs eder.

İyi bir teşhise varabilmek için iltihabi olmayan her türlü kulak şikâyetlerini iyi araştırmak gerekir. Bu

hastalıkta kulak zarının ortasında görülen pembelik eskiden beri “Schwartze pembe lekesi” olarak bilinir. Bu hastalıkta görülen bir diğer belirti de “Willise parakuzisi” denilen ve hastaların ifadesine dayanan bir belirtidir. Hastalar gürültülü yerlerde daha iyi duyduklarını söylerler. Bu, o çevrede konuşanların ses tonlarını daha yükseltmelerinden ileri gelir. Gebelik, sıcak, soğuk, yorgunluk, tütün alkol vs. hastanın şikâyetlerini arttırır.

Otosklerozun ilâçla tedâvisi sınırlı vakada yapılır ve genelde başarısızdır. Kandaki metabolik faaliyetleri etkilemek için kalsiyum fosfor gibi ilâçlar, gürültüleri azaltmak için bromürler denenmiştir ancak, başarısızlıklar hastalığın tedâvisinde hekimleri cerrâhî tedâviye yöneltmişlerdir. Günümüzde tedâvi için en başarılı cerrâhî müdâhale kulak zarını dış kulak yolu derisiyle birlikte kaldırıp, örs kemiği mafsalından ayırarak çıkartmaktan ibâret olan “stapedektomi” ameliyatıdır.

Ameliyat olacağı şartını koymak için temel kriter, hava yolu iletimi bozuk olan hastanın sinirlerinin sağlam olması ve işitmeyi sağlayabilecek kapasitede olmaları gerekir.

OTUZ AĞUSTOS ZAFERİ (Bkz. Başkumandanlık Meydan Muharebesi)

OTUZBİR MART VAK’ASI;

Meşrutiyetin muhâfazası için Selanik’ten İstanbul’a getirilen Avcı taburlarının 13 Nisan 1909’da çıkardığı isyan. Rûmî takvimle 31 Mart 1325’te çıktığı için Otuzbir Mart Hadisesi denilmektedir. İsyânın sonucunda Sultan Abdülhamîd Han tahttan indirilmiş ve meşrutiyet örfîleşmiştir.

Bu vak’anın tertip edilişi, teşvik edicileri bu güne kadar kesin olarak ortaya konamamıştır. Ancak Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın hiçbir ilgisi olmadığı kesindir. Bununla berâber Otuzbir Mart Vak’asının umûmî sebepleri târihçiler tarafından şöyle sıralanmaktadır:

1. Meşrutiyetin îlânından o güne kadar geçen zamanda İttihat ve Terakki Cemiyetinin baskısı ile güvensiz, karışık bir durumun ortaya çıkması.

2. Rum, Ermeni vb. gibi toplulukların istiklâl kazanıp, millî devletlerini kurmak için büyük engel olarak gördükleri Sultan Abdülhamîd Handan kurtulmak istemeleri.

3. 5 ekimde Ferdinand’ın Bulgaristan’da istiklâlini îlân etmesi. Bir gün sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun Bosna ve Hersek eyâletlerini ilhak etmesi. Girit halkının Yunanistan’a bağlandıklarını bildirmesi. Adakale’nin Avusturya askerleri tarafından işgal edilmesi, Hükûmetin ve onu tesir altında tutan İttihat ve Terakkînin bu hâdiseler karşısında âciz kalıp, bir şey yapamaması.

4. İkinci ordu subaylarının askerlerin ibâdet yapmalarına, tâlim ve eğitimi ileri sürerek mâni olmaları.

5. İttihat ve Terakkî Cemiyetinin İstanbul’da tertip ettiği siyâsî cinâyetler sonucunda hükümetin kâtilleri yakalamada âciz kalması.

6. Hükümetlerin istifâsı ile siyâsî buhrânın devam etmesi. İttihat ve Terakkinin hükümete müdâhale etmesi.

7. Basından sansür kalkınca herkesin istediğini yazmaya başlayıp karşılıklı ithamların ileri boyutlara varması. Sultan Abdülhamîd Han zamânında bulunmayan Derviş Vahdetî’nin çıkardığı **Volkan** gazetesi gibi basın organlarının halkı tahrik etmesi. Azınlık gazetelerinin millî maksatlarını ortaya dökmesi.

8. İttihat ve Terakkînin baskısıyla ordu ve devlet idâresinde keyfî olarak yapılan tasfiye.

9. Vak’adan üç gün önce İttihatçı zâbitlerin askerlerine; “Hocalarla kat’iyyen görüşmeyeceksiniz! Askerlikte diyânet meselesi aranmaz!.. Pâdişâh ve efrâd-ı ahâli İttihat Terakki Cemiyetinin elindedir!” telkinlerinde bulunmaları.

10. İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin mason olduklarının halk arasında yayılması.

Tertip edilişi hâlen karanlık olan Otuzbir Mart Vak’asının öncesindeki olaylarla vak’anın ortaya çıkışı ve neticeleri de şöyledir:

İttihat ve Terakki Partisi önderleri meşrutiyetin îlânından sonra kurulan Said Paşa hükümetine iştirâk etmediler. Partili olan küçük rütbeli subaylar, genç ve tecrübesiz oldukları için hükümette vazife almaktan çekindiler. **Tanin** gazetesinde Hüseyin Cahid (Yalçın) sorumluluk altına girilmemesi gerektiğini yazdı. Kabîneye girilmeyip iktidar Said Paşa hükümetine bırakıldı. Daha sonraki yıllarda bu eksiklerini tamamlamak için İttihatçıların nâzır yardımcılıklarına getirilme çalışmaları ortaya çıktı. Böylece hem iktidârı almıyorlar, hem de diledikleri gibi müdâhale ediyorlardı. Selanik merkezî kısmı İstanbul’a nakledildi. Hükümet ve devleti kontrol için Talat, Enver, Midhat, Şükrü, Hayri, Habib, Dr. Nâzım, Bahaeddin Şâkir ve İsmail Hakkı beyler İstanbul’a gönderildiler.

Meşrutiyeti îlân ettiren İttihatçıların meşrûtiyetten sonra idâreyi bizzat ele almamaları ancak, hükümet işlerine de sık sık müdâhale etmeleri sebebiyle ülkede tedricen bir iktidar boşluğu doğmaya başladı. Pâdişâhın da devlet işlerinden uzak tutulması, meşrûtiyetten sonra devletin otorite buhranına düşmesine yolaçtı. Müesseselerde ortaya çıkan başıboşluk ve otoriter bir gücün mevcut olmayışı isyanlara müsâit bir zemin doğurmaya başladı.

4 Ağustosta nâzır tâyini meselesinde çıkan bir ihtilâf neticesinde Said Paşa kabînesi istifâ etti. Yerine Sultan Abdülhamîd Hanın; "O diktatör olmak ister." diye bahsettiği Kâmil Paşa sadrâzam oldu. Kâmil Paşa, Nâzım Paşayı Harbiye nâzırlığına getirdi. 24 eylülde İttihat Terakkiye muhâlif olarak kurulan Ahrar Fırkası, Türk siyâsî târihinin ikinci partisi oldu. Fırkanın ileri gelenlerinden çoğu Türk asıllı olmayıp kurucuları arasında Celâleddin Ârif, Nihat Reşad (Belger), İsmail Kemal, Ahmed Samim ve Prens Sabahaddin gibi şahsiyetler vardı. Bünyesinde meşrutiyet aleyhtarı kimseleri ve daha sonra ikinci meşrûtiyet meclisinde yer alan Hıristiyan mebusları topladı.

Meşrûtiyetin îlânından sonra toplanacak meclis için yapılacak seçimler, çeşitli kesimlerin birbirlerini karşılıklı suçlamalarına yolaçtı. Seçim kampanyasının Bosna-Hersek'te de yürütülmesini protesto eden Avusturya, 5 ekimde Bosna-Hersek'i işgâl etti. Aynı gün Bulgaristan bağımsızlığını, Girit de Yunanistan'a katıldığını îlân etti. Ülkede seçimlerle berâber gelen karışıklıklar ve dışarıda karşılaşılan bu gibi felâketler, meşrûtiyete bağlanan ümitleri söndürdü. İttihat ve Terakkinin îtibârı zayıflamaya başlayınca da güçlenen muhalefeti ezmek için düzenlenmiş fâili meçhul sûikastler ortaya çıktı. 19 Ekimde Selanik'te Üçüncü Orduya bağlı avcı taburları meşrûtiyetin muhâfazasını ve şehrin güvenliğini sağlamak için İstanbul'a getirildi.

Meşrûtiyetten sonra İttihatçıların baskısıyla orduda alaylı subaylar ve memurlar arasında yapılan tasfiyeler gayr-i memnunların sayısını arttırarak huzursuzlukları şiddetlendirdi. Matbuattan sansür kaldırıldığı için **Serbestî, Mîzân, Tanin** ve **Volkan** gibi gazetelerde alaylı-mektepli subay ayrımına dâir başlayan sert ve tahrikçi üsluptaki yazılar, subayların birbirleriyle ve erlerle arasının giderek açılmasına sebep oldu. **Volkan** gazetesinde Derviş Vahdetî, İttihatçı subayların erler arasında dîne karşı takındıkları menfî tutumları istismâr ederek orduyu ve halkı isyana teşvik ediyordu. 2 aralıkta daha önce Manastır Postanesinden çıkarken vurulan Şemsi Paşanın akrabâsı İsmail Mâhir Paşa, Sultanahmed Meydanında öldürüldü. Kâtil, kaçmayı başardı. Önceden beri devam etmekte olan bu gibi suikastler halkta Balkan komitacılığı usûlündeki cinâyetlerin devam edeceğine dair bir inanç uyandırıyordu. 17 Aralıkta toplanan mecliste İttihatçılar ekseriyeti sağladılar.

Hükümet Avcı taburları ile hiç meşgul olmadığı gibi İstanbul'un inzibatı avcı taburu çavuşlarının emrine tâbi kılındı. Bunların İstanbul'da eğlence hayâtına dalmaları yüzünden askerlikle alâkaları kesilmeye başladı. Subaylarının önemli bir kısmının da izne ayrılması ile iyice başsız ve disiplinsiz kalan bu taburlar, içeriden ve dışarıdan tahrik edilmeye başladılar. Bu sırada Enver Bey Berlin'e, Ali Fuad Bey Viyana'ya, Fethi Bey Paris'e ve Hâfız Hakkı Bey de Roma'ya ataşemiliter olarak tâyin edildiler. Harbiye Nâzırı NâzımPaşa da ordu içinde İttihat ve Terakkiye karşı bir grup kurmaya çalışıyordu. Prens Sabahattin, **Hukuk-ı Beşer** gazetesinde yazdığı yazılarla pâdişâh Abdülhamîd Hanın tahtta kalışına karşı çıkıp, İttihatçıların meşrûtiyetten sonra da gizliliklerini sürdürmelerine muhâlefet ediyordu.

Sadrâzam KâmilPaşa da İttihatçıların baskısından kurtulmak istiyordu. Avcı taburlarını Yanya civârında isyan eden Yunan çetelerine karşı göndermek istedi. Buna muhâlefet eden İttihat ve Terakki, meclisteki çoğunluğuna dayanarak gıyabında yapılan bir gensoru ile Kâmil Paşayı düşürdü. Abdülhamîd Han meclisin kararına uyarak Kâmil Paşanın istifâsını kabul etti ve yerine Hüseyin Hilmi Paşayı 14 Ocakta sadrazamlığa getirdi. Kâmil Paşa bundan sonra muhalefetle işbirliği yapmaya başladı.

23 Ocak 1909'da Harbiye Mektebinde çıkan bir karışıklık sonucunda altmış talebe atıldı. 6 Şubatta da Derviş Vahdetî tarafından İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti kuruldu. Derviş Vahdetî, **Volkan** gazetesindeki tahrik edici yazılarından birinde, pâdişâha seslenerek; "Meşrutiyeti ilgâ ve meclisi kapatmak elinizdedir" diye yazıyor ve askerlerin ve ordunun büyük bir kısmının, kurduğu cemiyetin üyesi olduğunu iddiâ ediyordu. Bu sırada Harbiye nezâreti yayınladığı bir genelgeyle ordunun siyâsetle uğraşmasını yasakladı. Medrese talebelerinin imtihan edilmesiyle alakalı bir kânun teklifiyse bunların nümâyişine sebep oldu. İstanbul'da durum iyice bozulmuştu. 7 Nisanda **Serbestî** gazetesi başyazarı Hasan Fehmi, fâili meçhul kişilerce öldürüldü. 13 Nisanda ise dördüncü avcı taburuna bağlı askerler gece yarısı saat 04.00'da isyân ederek subaylarını hapsettiler. Ayasofya'daki Meclis-i Mebusan önüne gelerek burada toplanmaya başladılar. Derviş Vahdetî ve arkadaşları da aralarındaydı. **Tanin** ve **Şûrâ-i Ümmet** gazetelerinin idârehâneleri tahrip edildi. Adliye Nâzırı Nâzım Paşa, AhmedRızâ zannedilerek, Lazıkiye Mebusu Emir Arslan da Hüseyin Câhit zannedilerek öldürüldüler.

İsyan meşrû gerekçelerden, kuvvetli önderlerle idârecilerden, güçlü destekten mahrum ve baştan tecrid edilmiş bir şekilde başladı. Hareketin başında az veya çok tanınmış birisi yoktu. İsyanın en önde

gelen siması Hamdi Çavuştu. Halk tamâmen ayaklanmanın dışında kaldı. Yüksek seviyede din adamları ayaklanmada yer almadıkları gibi, başında çavuşların bulunduğu bu isyanı tenkit ettiler. İlim adamlarından müteşekkil olan Cemiyet-iİlmiye ve siyâsî teşekküllerin aralarında birleşerek meydana getirdikleri Hey'et-i müttefika-i Osmaniye teşkilâtları meşrûtiyete sadâkatlerini beyan ederek isyâna karşı çıktılar.

Abdülhamîd Han isyânı Hüseyin Hilmi Paşanın gönderdiği bir telgraf sonucunda öğrendi. O zaman telefon olmadığı için meclisteki telgraf merkeziyle isyânın mâhiyetini ve âsilerin taleplerini öğrenmeye çalıştı. İsyancılar Mebusan Meclisine gönderdikleri tezkirede Sadrâzam Hüseyin Hilmi Paşanın görevden azlini ve Nâzım Paşanın Harbiye nâzırı olmasını, alaylı subaylardan daha önce tasfiye edilenlerin orduya geri alınmasını istiyordu.

Pâdişâh bunun üzerine Hüseyin Hilmi Paşayı sadrâzamlıktan aldı. Ancak yerine Tevfik Paşayı sadrâzam, Müşir Ethem Paşayı Harbiye nâzırı yaptı. Mâbeyn başkâtibi Cevad Beyi isyancılara göndererek isteklerinin kabûl edildiğini, vazgeçerlerse affedileceklerini bir hatt-ı hümâyûnla bildirdi. Bunun üzerine isyancılar yatışarak dağıldılar. Ertesi gün tahrikler sonucu tekrar toplandılar. Ancak bu sefer de Gâzi Osman Paşa gönderildi. Paşanın nasîhat etmesinden sonra dağıldılar.

İsyan esnâsında dâireler kapandı ve İttihat ve Terakki Merkez-i Umûmî mensupları Selânik'e kaçtılar. Hüseyin Câhid, Suriyeli meşhur bir Hıristiyan âile olan Mutranların evine, oradan da Rus elçiliğine sığındı. Dr. Nâzım, Vefâ da Münir Beyin nezdinde mahfuz kalıp, oradan Selanik'e kaçtı, Ahmed Rıza, topçu subayı Süleyman Remzi Beyin delâletiyle Şehzadebaşı'nda Ali Beyin evinde gizlendi. Bahaeddin Şâkir ise Fransız sefâret memuru Mösyö Roe'nin evinde saklanıp, sonra Hareket ordusuna katıldı.

Ancak, isyânın Rumeli'deki yankısı çok büyük oldu. İsmâil Canbolat; "Meşrutiyet mahvoldu" diye telgrafla Selanik'e isyânı haber verdi. Hâdiseyi kimin hazırladığı belli olmadığı içinAbdülhamîd Han, boy hedefi oldu. İttihat ve Terakki merkez ve şûbelerinden saraya tehdit telgrafları yağmaya başladı. Bir günde 67 telgraf geldi. Üçüncü Ordu mensubu askerlerle gönüllü Bulgar, Sırp, Yunan, Arnavut ve Karadağ çetecilerinden müteşekkil bir ordu kuruldu. Edirne'deki İkinci Ordu ile de temasa geçilip, bunların katılması sağlandı. Trenlerle İstanbul'a sevkedilen bu orduya "Hareket Ordusu" denildi. Ordunun başına önceHüseyin Hüsnü Paşa geçmişse de, komutanlığa daha sonra Mahmûd Şevket Paşa getirildi. Orduya, Hadımköy'e geldiğinde Şevket Turgut Paşa komutasındaki Trakya gönüllüleri de iştirâk etti. Askerlerin büyük bir kısmı gerçek durumdan haberdâr olmayıp, pâdişâhı kurtarmaya geldiklerini zannediyorlardı.

Pâdişâha sâdık bâzı paşalar saraya gelerek Yıldız ve civârındaki birliklerin Hareket ordusu çapulcularına karşı kullanılması için izin istediler. Abdülhamîd Han, yalnız pâdişâh değil, aynı zamanda halîfe olduğunu, otuz üç senedir aslâ kan dökmediğini belirttikten sonra; "Tüfekçilerin silahları toplansın. Kimse silah atmasın, Müslümanı Müslümana kırdırmam." diyerek bunu reddetti. Kuvveti olmasına rağmen büyük fitne çıkmaması için bunun kullanılmasına izin vermedi. İttihatçıların önde gelen simalarından Tahsin Bey (Uzer) hatıralarında; "Sultan basiretli davranıp askerler arasında kan dökülmesine meydan vermedi." demektedir. Emre rağmen bâzı direnmeler oldu ise de, şehir Hareket ordusunca bir günde ele geçirildi ve sıkıyönetim îlân edildi (25 Nisan 1909).

Hareket Ordusu İstanbul'a gelince önce Yıldız Sarayı muhâsara edildi. Muhâsaradan önce İngiliz, Rus ve Fransız elçilerinin yaptığı yardım teklifi Abdülhamîd Han tarafından reddedildi. Saray muhafızlarının silahları toplanıp Hareket ordusuna teslim edildi. Saray ve civârını besleyen büyük mutfakların ateşleri söndürüldüğü için Sultan ve maiyeti aç bırakıldı. Kendilerine bir miktar tayın ekmeği gönderildi.

27 Nisanda Said Paşa başkanlığında toplanan mecliste Hareket ordusu lehine bir beyannâme okunduktan sonra Abdülhamîd Hanın hal'ine, Mehmed Reşad'ın pâdişâhlığına karar verildi. Elmalılı Hamdi (Yazır) tarafından hal' için hazırlanan müsveddeye îtiraz eden fetvâ emini Hacı Nûreddin Efendi; "Hâl'de şeâmet vardır, Sultan Azîz hal' edildi, başımıza 93 Harbi faciası geldi." diyerek imzâlamak istemedi. Ancak İstanbul mebusu Âsım Efendinin "Hal' edilmekten başka çâre yoktur. Hal'edemezlerse öldürürler." deyince mecbûren imzâladı. Yeni şeyhülislâm Ziyâeddin Efendi tarafından müsveddeye son şekli verilip, hal' veya ferâgati meclise bırakıldı. Meclis hal'i kabul etti. Bundan sonra hazırlanan iki heyetten birisi Dolmabahçe Sarayına diğeri de Yıldız'a gönderildi.

Dolmabahçe'ye giden hey'ette Bolulu Habib, Toygarlı Hâlid ve Kadıköylü Fehmi isminde Hareket ordusu veİttihat ve Terakki mensubu küçük rütbeli üç subay vardı. Reşad Hana pâdişâhlığını tebliğ ettiler ve daha sonra tahta geçiş merâsimi icrâ edildi.

Yıldız'a Sultan Abdülhamîd Hana hal'ini tebliğ için gönderilen hey'etin teşekkül tarzı ise Türk târihinin en yüz kızartıcı hâdiselerinden birisi oldu. Bütün Osmanlı tebeasını temsil etmesi gerektiği iddiası ile teşekkül olunan heyette tek bir Türk yoktu. Bunlar Emanuel Karasso, Esat Toptanî, Aram Efendi ve pâdişâhın uzun seneler yâverliğini yapmış olan katışık soydan Ârif Hikmet Paşa idiler. Padişah hal'

kararını tebliğe gelenlerin kimler olduğunu mâbeyn başkâtibi Cevad Beye sorup öğrenince; “Bir Türk pâdişâhına, İslâm halîfesine hal’ kararını bildirmek için bir Yahûdî, bir Ermeni, bir Arnavut ve bir nankörden başkasını bulamadılar mı!” demekten kendini alamamıştır. Kararın tebliğinden sonra artık Çırağan Sarayında oturmak istediğini söylemiş ancak kabul edilmeyerek kırk sekiz saat içinde mâiyyetiyle berâber Selanik’e gönderilmiş, burada Alatini Köşküne hapsedilmiştir.

Abdülhamîd Hanın Yıldız’dan uzaklaştırılmasından sonra saraydaki mevcut elmas, inci gibi mücevherler, değeri milyarları bulan târihî kıymetler, sandıklar içinde Harbiye nezâreti dış kapısı yanındaki iki binânın alt katlarına yerleştirildi. Ancak daha sonra mühürlü kapılar İttihatçılar tarafından açılarak bunlar yağma edildi ve bu tecâvüz sebebiyle de hiç kimseye mesuliyet yüklenemediği gibi suçlular da tespit edilemedi.

Hadiseden sonra kurulan Dîvân-ı Harp, isyancılardan 56 kişiyi îdâma mahkûm etti. Derviş Vahdetî de bunlar arasındaydı. Cezâlar 3 Mayıs-25 Haziran arasında infâz olundu. Prens Sabahaddin önce tevkif edilip, sonra serbest bırakıldı. O da hemen Avrupa’ya kaçtı. Diğerleri de sürgün ve hapisle cezâlandırıldılar. İsyânın mâhiyetini ve tertipçilerini araştırmak için kurulan komisyon kısa bir müddet sonra dağıtıldı. Hareket Ordusu İstanbul önlerindeyken Abdülhamîd Han; “Mâdem beni istemiyorlar saltanatı birâderime ferağ ederim, devleti o idâre etsin. Fakat bir meclis mi, yoksa Dîvân-ı Âli mi ne kurulursa kurulup, benim hâdiseyle alâkamın olup olmadığı tespit edilmelidir.” demişti. Ancak Said Paşa; “Suçsuz çıkarsa hâlimiz nice olur?” diye resmî tahkîkatın açılmasına mâni oldu.

Hiçbir ciddî târih kitabında hâdisenin pâdişâh tarafından çıkarıldığına dâir bir bilgi, belge yoktur. Sultan Abdülhamîd Hanın muârızlarından olan Ahmed Refik Bey (Altınay), 31 Martın muhâliflerce tertip edildiğini, pâdişâhın bir ilgisi olmadığını belirtmektedir. Talat Paşa ve Meclis-i Mebusan Başkanı Ahmed Rızâ da pâdişâhın suçsuz olduğunu beyan etmektedirler. Şeyhülislâm Cemâleddin Efendi **Hatırat-ı Siyâsiye’**sinde isyânın İttihat ve Terakki tarafından pâdişâhı tahttan indirmek, aleyhlerinde hâsıl olan menfî düşünceleri temizlemek maksadıyla tertip edildiğini yazmaktadır. Bâzı târihçiler de, “İsyânı pâdişâh tertip etseydi askerleri başsız bırakmazdı.” demektedirler.

31 Mart Hâdisesinden sonra İttihat ve Terakki diktatörlüğüne giden yol açılmış olup, meşrutiyet örfîleşmiştir. Bundan sonra yüksek rütbeli subaylar da İttihat ve Terakkiye katılmışlardır. Osmanlı Devletinde her yönüyle bir anarşi ve yıkım devri başlamış, dağlardan inerek meşrûtiyeti selamlayan Balkan komitacıları tekrar dağlara çıkmışlar ve bir daha da inişleri olmamıştır. Otuzbir Mart Vak’asını tertip edenler ve Sultan İkinci Abdülhamîd’i tahttan indirenler sonunda, devleti Birinci Dünyâ Harbine sokup memleketi düşman çizmelerinin altında bırakarak kaçtılar. İş bununla da kalmadı, bunlar işbirliği yaptıkları kimseler tarafından öldürüldüler. Bu olayların hepsi, Otuzbir Mart Vak’ası ile başlamış ve on sene içinde devlet ve millet yok olma noktasına gelmiştir.

Otuzbir Mart Vak’asının gizli tertipçilerinden olan Selim Sırrı Tarcan ile Rızâ Tevfik Beyin aşağıdaki îtirafları bu olay hakkında Türk târihine ışık tutmaktadır:

“1908 İhtilâlinden evvel, bizleri başta İngiliz sefiri olmak üzere Fransız, İtalyan sefirleri de çok teşvik ettiler. Onlardan büyük mikyasta fikir muâveneti (yardım) ve teşvik gördük... Hey - Rızâ! Meğer kimlere hizmet etmiş?

Nihâyet hürriyeti de -kimlere- îlân ettik! Selim Sırrı ile berâber ben de İstanbul sokaklarında üzerine çıkıp “Yaşasın hürriyet” nutukları atacak nice basamak taşları aradık.

Bir gün Talât’a (Talât Paşa) dedim ki: “Biz bu ihtilâl için ecnebi sefirlerden hayli teşvik gördük. İşte hürriyeti îlân ettik. Gidelim bu süferâyı (elçileri) ziyâret edelim, teşekkür edelim.”

Evvelâ İngiliz sefâretine gittik. Galatasaray’daki o muhteşem binâyı tam bir ölü sessizliği içinde bulduk. Ben emindim ki sefir de dâhil olmak üzere bütün sefâret erkânı içerdeydi. Fakat bizi karşılayan sefâret kavası, kimi sorduksa “Yok!” dedi. Çok soğuk bir adem-i kabul (kabul etmemek) idi bu. Bir mânâ veremeden dönmüştük.

Cünye’de idim. Emir Abdullah’tan bir dâvet mektubu aldım. O yıl farîze-i hacı îfâ için (hac farîzesi) gidecekleri Hicaz’a beni de dâvet ediyordu. Kabul ettim. Emir hazretleri, atlas kese içinde altın olarak maddî cihetten de beni çok taltif etti. (Rızâ Tevfik sürgündedir.)

Oğlum Said, İngiltere’de oturuyordu. Onu ziyârete Londra’ya gitmiştim. Said’e İskoç asilzâdelerinden Lord Nikılsın (1909’da, İngiltere’nin Türkiye büyükelçisi) cenapları hayli yardım etmişti. Hem bu alâkalarına teşekkür etmek, hem de eski dostluğu bir daha ihyâ eylemek üzere ziyârete gittim.Sohbet sırasında İstanbul sefâretinin (İstanbul’daki İngiliz elçiliğinin 1909’daki) bize gösterdiği o soğuk adem-i kabul hatırıma geldi. Lord cenaplarından sebebini sordum:

-Dostum Rızâ Tevfik Bey... Biz Jön Türkleri teşvik ettik. Onlardan büyük bir netice bekliyorduk. İhtilâl olacak; istibdatla berâber sultan da bu bâhusus temsil ettiği hilâfet müessesesi de alaşağı edilecek.

Fakat aldanmış olduk. Beklediğimiz netiyceyi alamadık. Zîrâ ihtilâl yaptınız, gerçi Kânûn-ı Esâsî geldi, fakat Sultan da hele hilâfet müessesesi de yerinde bâki...

Lord cenaplarına tekrar sordum:

-İngiltere devlet-i fahîmesini hilâfet müessesesi bu derece şiddetle neden alâkadar ediyor?

-Ha... Dostum Rızâ Tevfik Bey... Biz Mısır'da bilhassa Hindistan'da İslâm kitlelerini idâremiz altına alabilmek için milyonlarca altın harcadık, muvaffak olamadık. Halbuki Sultan? Yılda bir defâ bir "selâm-ı şâhâne", bir de "Hafız Osman Kur'ân-ı kerîmi" gönderiyor, bütün İslâm ümmetini, hudutsuz bir hürmet duygusu içinde, emrinde tutuyor.

İşte biz ihtilâlden ve siz Jön Türklerden ihtilâl sonunda, sultanların da, hilâfetin de, yâni bir selâm-ı şâhâne ve bir Hâfız Osman Kur'ân'ıyla kitleleri avucunda tutan kuvvetin de devrilmesini bekledik, aldandık. İşte bu sebeple bir soğuk adem-i kabul gördünüz..." (Ahmed Kabaklı-Temellerin Duruşması-1989)

OTUZİKİ FARZ;

İslâm dîninde, mükellef yâni akıl bâliğ, akıllı ve yetişkin kadın erkek her Müslümanın, en önce öğrenmesi gereken, otuziki dîni emir. Allahü teâlânın, İslâm dîni ile insanlara bildirdiği emir ve yasakları çoktur. Bunlardan îmân etmek, bütün insanlara emredilmiştir. Herkes için îmân zarûrîdir (Bkz. Îmân). Dinde, îmân eden herkes, farzları yapmaya ve haramlardan sakınmaya memur edilmiştir. bunun için müminlere, îmân edenlere; farzları ve haramları öğrenmek, bilmek de farzdır. Otuziki farz meşhurdur. Bunlardan dördü esas olup, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve hac etmektir. Îmân ile berâber bu dört farz, İslâmın şartıdır. Îmân edip de ibâdet edene, yâni bu dört farzı yapana "Müslim" veya "Müslüman" denir. Dördünü birden yapıp da, haramlardan kaçınan tam Müslümandır. Bunlardan biri bozuk olur veya hiç olmazsa, Müslümanlık bozuk olur. Dördünü de yapmayan mümin olsa da Müslümanlığı tam değildir. Böyle îmân, insanı yalnız dünyâda korursa da, âhirete îmânla gitmek güç olur. Her Müslümanın, otuziki farzı bilmesi farzdır, kesin emirdir.

Otuziki farz şunlardır:

Îmânın şartı: Altı (6)

İslâmın şartı: Beş (5)

Namazın farzı: On iki (12)

Abdestin farzı: Dört (4)

Guslün farzı: Üç (3)

Teyemmümün farzı: İki (2)

Teyemmümün farzına üç diyenler de vardır. Bu zaman, hepsi otuz üç farz olur. Elli dört farz başkadır.

Emr-i ma'rûf ve nehy-i münker yapmak ve kötü, çirkin söz söylememek, otuziki farzda değil, ellidört farzdadır. (Bkz. Ellidört Farz)

Îmânın şartları (6):

1. Allahü teâlânın varlığına ve birliğine inanmak.

2. Meleklerine inanmak.

3. Allahü teâlânın indirdiği kitaplarına inanmak.

4. Allahü teâlânın peygamberlerine inanmak.

5. Âhiret gününe inanmak.

6. Kadere, yâni hayır ve şerlerin (iyilik ve kötülüklerin) Allahü teâlâ tarafından yaratıldığına inanmak.

İslâmın şartları (5):

7. Kelime-i şehâdet getirmek. Müslüman olmak isteyen bir kimse, önce bu kelime-i şehâdeti ve mânâsını söyler. Kelime-i şehâdet getirmek demek, **"Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve resûluh"** söylemektir. Bu şehâdet kelimesinin mânâsı (Görmüş gibi bilir ve inanırım ki, Allahü teâlâdan başka, varlığı lâzım olan, ibâdet ve itâat olunmaya hakkı olan, hiçbir ilâh, yoktur. Görmüş gibi bilir ve inanırım ki, Muhammed sallallahü aleyhi ve sellem Allahü teâlânın hem kulu, hem peygamberidir.

8. Her gün beş kere vakti gelince namaz kılmak.

9. Malın zekâtını vermek.

10. Ramazan ayında her gün oruç tutmak.

11. Gücü yetenin ömründe bir kere hac etmesidir.

Namazın farzları (12):

A) Dışındaki farzları yedidir. Bunlara şartlar da denir.

12. Hadesten tahâret: Abdestsiz olanın abdest alması, cünüp olanın gusül etmesidir. (Bkz. Abdest, Gusül)

13. Necâsetten tahâret: Vücûdunu, elbisesini ve namaz kılacağı yeri kaba ve hafif necâsetten, pislikten temizlemektir. (Bkz. Necâset)

14. Setr-i avret: Müslüman erkek ve kadınların başkasına göstermemeleri lâzım olan yerlerini örtmesidir. Erkeğin avret yeri, göbeğinden diz altına kadardır. Kadınların ise, yüz ve ellerinden başka her tarafı avret yeridir.

15. İstikbâl-i kıble: Namaza dururken kıbleye dönmektir. Vapurda, otobüste ve trende de kıbleye dönmek farzdır. (Bkz. Kıble)

16. Vakit: Namazı vaktinde kılmaktır. Yâni namazın vaktini bilmek ve kıldığı namazın vaktini kalbinden geçirmektir.

17. Niyet: Namaza dururken namazın adını, vaktini, kıbleye döndüğünü ve imâma uyduğunu kalbinden geçirmektir.

18. İftitâh veya tahrime tekbiri: Namaza başlarken “Allahü ekber” demektir.

B) İçindeki farzları beştir. Bunlara rükün de denir.

19. Kıyam: Namazı ayakta kılmaktır. Hasta ve özürlü olanlar oturarak kılabilir.

20. Kırâat: Namaz kılarken **Kur’ân-ı kerîm** okumaktır. (Bkz. Kırâat)

21. Rükû: Namaz kılarken elleri dizlere koyup eğilmek demektir.

22. Secde: Namazda her rek’atın sonunda iki kere alnı ve burnu yere koymaktır.

23. Ka’de-i âhire: Namazın son rek’atında “Ettehiyyâtü” duâsını okuyacak kadar oturmaktır.

Abdestin farzları (4):

24. Abdest alırken yüzü yıkamak.

25. Elleri dirsekleriyle birlikte yıkamak.

26. Başın dörtte birini meshetmek.

27. Ayakları topukları ile birlikte yıkamak. (Bkz. Abdest)

Guslün farzları (3):

28. Gusül ederken ağzı yıkamak.

29. Gusül ederken burnu yıkamak.

30. Gusül ederken bütün vücûdu yıkamak. (Bkz. Gusül)

Teyemmümün farzları (2):

31. Teyemmümde, cenâbetten veya abdestsizlikten temizlenmek için niyet etmek.

32. Teyemmümde elleri temiz toprağa vurup, yüzü meshetmek ve tekrar elleri temiz toprağa vurup, her iki kolu dirsekten avuca kadar sığamak. (Bkz. Teyemmüm)

OTUZYIL SAVAŞLARI;

on yedinci yüzyılda Hıristiyanlığın Avrupa kıtasındaki mezhep kavgalarının 1618-1648 yılları arasındaki safhası. On altıncı yüzyılda başlayan mezhep kavgaları, 17. yüzyılda da devam etti. Otuzyıl savaşları târih olarak 1618-1648 olarak sınırlandırılmazsa da, meşhur olanı bununla adlandırılmasıdır.

Avrupa’daki dînî kökenli mezhep savaşlarının sonuncusu kabul edilen Otuzyıl Savaşları, Katolik Kutsal

İmparatorluğa karşı Protestan Alman prenslerinin mücâdelesi olarak başladı. Dînî sebeplerle başlayan savaşlarda, Habsburg ve Bourbon hânedanlarının siyâsî mücâdelesinin de rolü vardır. Ayrıca 3 Ekim 1555 Augsburg Antlaşmasıyla yasaklanan, kilise mallarının kamulaştırılmasına Protestan prensler tarafından devam edilmesi, bâzı Alman prenslerinin bu antlaşmada tanınmayan Kalvinciliği benimsemeleri, Maximilian Von Bayern ile Ferdinand Von Steiermark dükleri tarafından desteklenen tarikatçı Cizvitlerin karşı reformu büyük bir şiddetle tatbik etmeleri savaşların temel sebeplerinden sayılabilir. Katolik ilerlemelerine karşı koyabilmek için bir Kalvenci olan Pflaz, 1608'de Seçici bütün Protestan devletlerinden meydana gelen "Protestan Birliği"ni kurdu. Bavyera Dükü de 1609'da Katolik devletlerle prensliklerin katıldığı "Kutsal Alman Birliği"ni Protestan Birliğe karşı kurdu. Her birlik silahlanarak ordu hazırladı. Birlik kuvvetlerinin başına meşhur kumandanlar getirildi. Protestan Birliği Ordusu Mansfeld ve Thurn, Kutsal Alman Birliği Ordusu da Tilly kontu kumandasındaydı. Bohemya Protestanları, Ferdinand Von Steiermark'ın 1617'de kral seçilmesiyle, 1609'daki Kralın buyruklarının kalkması korkusuyla İmparator Matthias'ın iki yardımcısını 23 Mayıs 1618'de Prag'da pencereden atıp, âsi bir hükümet kurdular. Çekler, İmparator Matthias'ın 1619 Martında ölümünden sonra Ferdinand Von Streiermark'ın Ağustosta tahttan düştüğünü îlân ederek, tacı, Protestan Birliğinden Pfalz, seçici Beşinci Friedrich'e verdiler. Ferdinand Von Steiermark, seçiciler topluluğu içinde çoğunluğu Protestanlara veren bu kararı tanımadı. Bavyera birliklerinin desteğiyle Prag yakınlarındaki Bela Hora'da 8 Kasım 1620 târihinde zafer kazandı. 1621'de Bohemya'da çok ağır bir baskı idâresi devam ederken, imparator, Pflaz ünvânını kaldırdıktan sonra seçicilik hakkını Bavyera düküne verdi. Katolikler Seçiciler Meclisinde çoğunluğu sağlayınca, Alman Protestan prenslerini korkutan bu cüretli siyâset, çatışmanın yayılmasına sebep oldu.

İkinci Ferdinand ünvânını alan Ferdinand Von Steiermark Pflaz'ın kaldırılmasından sonra Almanya içlerinde ilerledi. On iki yıl sonra 1621'de Hollanda da, İspanya-Flemenk Antlaşmasının bozulmasıyla, savaş tekrar başladı. Fransız Richelien, İspanya ve Avusturya Habsburglarının ittifakının önüne geçmek için 1625'te Valteline'i işgâl etti. Danimarka Kralı Dördüncü Christian'ı destekledi. İkinci Ferdinand güçlenerek, 6 Mart 1629'da İade Fermanını çıkardı. İkinci Ferdinand, Regensburg Diyet Meclisinin desteği ile 1630'da oğlunu Roma Kralı tâyin etmek isteyince, Alman ve Bavyera seçicileriyle birlikte Fransız diplomasisinin ortaklaşa hareketi neticesinde buna muvaffak olamadı.

Richelieu, İkinci Ferdinand'ın faaliyetlerine karşı İsveç Kralını ona râkip çıkardı. İsveç KralıİkinciGustaf Adolf, koyu bir Protestan olup, Baltık Denizini ülkesinin gölü hâline getirmek idealindeydi. İkinci Gustaf, köylülerden meydana gelen, dindar, disiplinli, iyi teçhiz edilmiş milli bir orduya sâhipti. Tilly, 1631 Mayısında Magdebur'u yağmalayıp, yerle bir edince, İsveçliler de Baltık Denizi kıyısındaki Pomeranya'ya girdi. İsveç Kralı, Saksonya ile müttefik olup, 17 Eylül 1631'de Breitenfield'de Tilly'i yendi. İkinci Gustaf'ın Ren'e yürümesi, Fransa'yı da telâşlandırdı. Fransızlar Lorraine'ye ihtiyati askerî birlikler yerleştirdi. İkinci Gustaf, Bavyera'yı istila ve Bohemya'yı tehdit etti.

Danimarkalı kumandan Wallenstein'i, 16 Kasım 1632'de Lützen'de yendiyse de, İkinci Gustaf bu savaşta öldü. Wallenstein, Bohemya tacına göz diktiği şüphesiyle, 25 Şubat 1634'te öldürüldü. İmparatorluk için İsveç tehlikesi devam ediyordu. Şansölye Oxenstierne, General Bernhard on Weimar'ın emrine verilen orduyu toplayarak, 23 Nisan 1633'te Protestan prensleriyle bir koalisyon kurmuştu. Alman prenslerinden kurulu, Heilbroon Birliği; 5-6 Eylül 1634'te imparatorcularla İspanyolların İsveçlilere karşı Nördingen'de zafer kazanmalarıyla dağıtıldı. İsveçliler, Main'in ötesine çekilip, 1635'te Saksonya bütün birliklerin dağılması esasını getiren Prag Antlaşmasını imzâladı. Fransız Richelien, Birleşik Eyâletler karşısında hareket serbestliğine kavuşan İmparatorun müdâhalesini önlemek için Şansölye Oxenstierne ile 28 Nisan 1635'te ittifak kurdu. Richelien, 19 Mayıs 1935'te İspanya'ya Kutsal İmparatorluk da, 1636'da Fransa'ya savaş îlân etti. İspanyollarla İmparatorcular Saint Jean de Losne'yi kuşatıp, Corbei'yi alarak, Paris'i tehdit etmeye başladılar. Saint Jean de Losne direnişi ve Corbei'nin geri alınması, 1638'den sonra Bernhard Von Weimar tarafından Alscae'da ve İsveçli Baner'in Almanya'ya saldırıları, Kutsal İmparatorluğun durumunu düzeltti. 1639'da Bernhard Von Weimar'ın ölümüyle, Fransa onun ordusuna sâhip olarak, Alsace'ı işgal edip, 1641'de İsveç ile ittifakını yeniledi. Fransız Richelieu, İspanya'ya karşı, Portekiz ile Katolonya'yı isyana teşvik etti. Fransa, 1640'ta Arras ve Perpignan'ı işgal ederek, 1643'te Rocrai'de ücretli asker olan Korkunç İspanyol Tercio'yı yendi. İsveçliler de 1645'te Almanya, Bohemya ve Moravya'yı geçerek, Viyana'yı tehdide başladılarsa da, Saksonya'ya çekildiler. 1645-1648 yılları arasında Güney Almanya'da ileri yürüyüşe devam ettiler. 1647'de Bavyera'yı antlaşma istemek zorunda bıraktılar. Bu gelişmeler ve Alman prens ve prenslik şehrinden baskı gören imparator, 1640 yılından îtibâren Brendenburg ile Saksonya'nın fiili desteğini kaybedince; 1644'te Fransa, İsveç ve müttefikleriyle Münster ve Osnmabrück'te sulh görüşmelerine başlamıştı. Bu görüşmeler 1648'de Vestfalya Antlaşmalarıyla sona erdi. Otuzyıl Savaşlarının sonu kabul edilen 1648 Vestfalya Antlaşmalarıyla, Kutsal İmparatorluğun iktidarı zayıfladı. Almanya'nın Fransa ve İsveç tarafından kontrolüne imkân verildi. İspanya, 1648'de Münster'deki antlaşmayla Birleşik Eyâletlerin istiklâlini tanıyınca; Fransa ile görüşmeleri reddetti. Bu durum savaşı neticelendiren antlaşmaları tehlikeye düşürdü. İspanya'nın saldırılarını Fransa püskürttü.

1658'de İngilizler de İspanyolları yendiler. İspanya 1659'da Ren Birliğiyle Pireneler Sulh Antlaşmasını imzâladı. 1660-1661'de Birinci Kuzey Antlaşması imzâlanarak anlaşmazlıklara son verildi.

Otuzyıl Savaşları neticesinde Kutsal İmparatorluk parçalandı. Milyonlarca insan öldü. Savaş öncesi nüfûsu on altı milyon olan; Bohemya, Bredenburg, Pomeranya, Rheinland bölgelerinin nüfûsu altı milyona düştü. Almanya'nın, dünyâ siyâsetinden 19. yüzyılın ortalarına kadar çekilmesinin sebebi Otuzyıl Savaşlarının getirdiği; katliam, yağma ve yıkımdır. Fransa ve İsveç toprak kazandı. Habsburg ve Bourbon hânedanlarının düşmanlığını daha da artırdı. İspanya dâhil, savaşa katılan devletlerin hazînesi boşalıp, iktisâdî çöküntü başladı. İç savaşın getirdiği yağma ve yıkım ülkelere çok pahalıya mâloldu. Diğer taraftan bu mücadeleler savaş sanatına ve sanâyinin gelişmesine yolaçtı. Ordular toplar ve fitilli tüfeklerle donatıldı. Silahların çeşitleri gelişti. Topçuluk piyâde sınıfından ayrıldı. Avrupa'da süvâri birlikleri kuruldu. Millî ve dâimî ordular kuruldu.

OVALAR;

Alm. *(Tief-) Ebene (f),* **Fr.** *Plaine (f),* **İng.** *Plain.* Bulunduğu yerde çevresine göre çukurda kalmış, derin vâdilerle yarılmamış düz, geniş, umûmiyetle alüvyonlarla örtülü, yatak meyli az olan akarsuların derine gömülmemiş bulunduğu topraklara verilen ad. Ovaların başlıca özelliği pek az eğimli (% 1-4 kadar) olmalarıdır. Bir yüzey şeklinin ova olup olmadığı, alçak, veya yüksek oluşundan değil; vâdilerle yarılıp yarılmamış olduğundan anlaşılır.

Ovalar çeşitli şekillerde meydana gelmişlerdir. Bunlar genel olarak birikim ovaları ve aşınım ovaları şeklinde iki bölüme ayrılır.

1. Birikim ovaları: Akarsuların, deniz dalgalarının, buzulların taşıyıp biriktirdikleri molozlardan meydana gelmiştir. Bu ovalara örnek olarak, dağlarda, dağ eteklerinde görülen ovalar, deniz kıyılarındaki ovalar, akarsuların aşağı çığırlarındaki geniş ovalar ve soğuk iklimli yerlerde buzul taşlarından meydana gelmiş düzlüklerdir.

2. Aşınım ovaları: Aşınmayla meydana gelen ovalardır. Bu ovalara örnek akarsuların meydana getirdiği peneplen (yontukdüz)lerdir. Dalgaların aşındırmasıyla meydana gelmiş hafif dalgalı düzlükler biçimini almış, sonradan suların üstüne çıkmış, kıyı platformlarıdır.

Ovalar, bütün bölümlerinde düz olabildikleri gibi, bâzısında dalgalı, yer yer tepelerin bulunduğu, yerine göre küçük ölçüde basamakların da bulunabildiği, yeryüzü şekilleri olarak göz önüne alınırlar. Ovalar, deniz kıyılarında oluşmuşlarsa bunların yüksekliği az, çok yerde 20-30 m kadardır. Bunlar "Alçak ovalar" veya "kıyı boyu ovaları" adıyla anıldıkları gibi "Çukur ova" şeklinde de isimlendirilirler. Türkiye'nin Akdeniz Bölgesindeki Çukurova bu özelliği taşır ve bu adla anılır. Daha içerilerde ise, dağlar, tepeler veya yaylalar arasındaki tektonik çöküntü alanlarında, farklı yüksekliklerde ovalar meydana gelmiştir. Böyle yerlerden geçen akarsular, taşıdıkları alüvyonları biriktirerek, böyle yerlerde alüvyon ovalar teşekkül etmiştir. Bunların bir kısmı 1000 m hatta 1500-2000 m olan yüksekliklerdedir. Böyle ovalara "yüksek ova" denir.

Türkiye'de Hakkari bölgesinde yüksekliği 2000 m olan ve Yüksek Ova adını taşıyan büyük bir ova vardır. Ovalar çeşitli büyüklükte ve biçimdedir: Sadece 10-20 km^2lik küçük ovalar, yüzlerce kilometreyi bulan büyükçe ovalar (Çarşamba, Bafra ovaları gibi), binlerce km^2lik büyük ovalar (Çukurova ve Konya Ovası gibi).

Dünyâda ise çok daha büyük ovalar vardır (Nil Deltası Ovası 2400 km^2, Ganj Deltası Ovası ise 44.000 km^2dir). Her kıtada büyük ovalar vardır ve bu ovaların büyük ekonomik değerleri olmuştur. Meselâ Po Ovası, Eflak Ovası, Kuzey Avrupa ovaları, Avrupa kıtasındadır. Asya'da Mezopotamya Ovası, Orta Asya Ovaları, İndus, Ganj ve Kuzey Çin ovaları, Sibirya düzlükleri bulunmaktadır. Afrika'da Büyük Sahra'nın ova şeklindeki yerleriyleKongo ve Kalahari'deki ovalar geniş yer tutar. Avustralya'nın orta bölümünün çukurluklarında Avustralya iç ovaları oluşmuştur. Kuzey Amerika'da Mississippi Ovaları ve GüneyAmerika'da Amazon Ovaları belirtilebilir.

Türkiye'de her türlü nitelikte ova özelliği gösteren yerler yaklaşık olarak 190.000 km^2lik yer tutar. Bu da Türkiye yüzölçümünün dörtte birdir.

Türkiye'nin kıyı ve kıyı yakını ovaları çoğunlukla 200 metreye kadar olan yükseklikteki düzlüklerdir. Bu ovalar arasında, çok genişleri, çeşitli ürünlerin bol yetiştiği ve şehirlerin yerleştiği ovalar vardır. Ege ovaları, Bursa, Düzce, Adapazarı, Balıkesir ovaları ve Çukurova gibi 500 metreden yüksek Anadolu ovaları, batıdan doğuya doğru yükseliş gösterirler. Eskişehir, Bolu, Çivril ovaları 700-800, Tuz Gölü ve çevresi ovaları, Konya ve Ereğli ovaları 900-1000 m, Kayseri ve Develi ovaları 1000-1100 m, Erzincan Ovası, Uluova 1100-1200 m, Erzurum, Muş, Pasinler ovaları gibi Doğu Anadolu ovaları 1400-1800 m yüksekliğe sâhiptirler.

OWEN, Robert;

İngiliz reformcu ve sosyalisti. 14 Mayıs 1771 günü Newtown'da dünyâya geldi, dokuz yaşına kadar eğitim gördü. On yaşında bir kumaşçının yanına çırak girdi.İşverenin zengin kitaplığından faydalanarak zamânının büyük kısmını okumakla geçirdi. On dokuz yaşında Manchester'de büyük bir pamuk işleme fabrikasının başına idâreci olarak getirildi. Kısa sürede idârecisi olduğu firma gelişti. Pamuk işleme konusunda birçok başarılı çalışması oldu.

Owen, fabrikalarda çalışan işçilerin sosyal meseleleriyle de ilgilendi. Daha önce çoğu küçük yaşta olan bakımsız çocuklara eğitim, temizlik ve iş disiplini kazandırmak yönündeki çalışmaları ve işçiler arasındaki cinâyetlere varan anlaşmazlıkları çözmesiyle de başarılı olmuştu. Böylece kısa zamanda yabancı olduğu toplulukta kendisine karşı aşırı bir sevgi ve güven hâsıl oldu. İşçilere gösterdiği kolaylıklar, Owen'ın ortaklarının, gelirleri azalttığı gerekçesiyle îtiraz etmelerine sebep oldu. Owen, ortaklarından ayrılarak başka fabrikalar kurdu. Bu arada insan karakteri ve sosyal yapı ile alâkalı yazılar neşretti. Bu yazılarında insan sevgisini işledi.

Owen, 1815 senesinde fabrika işletmeciliğinde sosyalizm fikirlerini, işbirliğini arttırıcı yönüyle işlemeye başladı. Verimin artması için 1000 kişiden fazla işçi çalıştırılan işyerlerinde yatakhânelerin ortak, yemekhânelerin ortak ve diğer sosyal ihtiyaçların ortak olarak karşılanması gerektiğini savundu. Zirâat alanında kooperatifçiliğin kurulmasını istedi. İdeal sosyalizmi savunduğu için oldukça kalabalık bir taraftar topladı. Genç yaşlarda dinsizliği seçtiği için Londra'da bir mitingte sosyalist fikirlerini anlatırken dîne karşı görüşlerini de açıklayınca, taraftarlarını kaybetmeye başladı. Dinsizliği, halk arasında kazandığı îtibârının yok olmasına sebep oldu.

Owen'ın fabrika işletmeciliği ve işçi teşkilâtlandırılması ile ilgili tatbikâtları başarılı olduğu için, bu fikirleri Owenizm olarak yayıldı. 1830 senelerinde İngiltere'de ilk işçi sendika ve ticâret odaları birlikte kurulmaya başlandı. Owen, 17 Kasım 1858 günü Newtown'da öldü.

OY;

Alm. *1. Meinung, Ansicht (f) 2. (Wahl-) Stimme (f),* **Fr.** *1. Opinion (f) 2. Vote (m), voix (f),* **İng.** *1. Opinion, view 2. Vote.* Rey, görüş, düşünce, hüküm, mütâlaa. Tutulacak yol için, bir iş için söylenen söz, fikir. Bir görüşü belirten kâğıt, işâret mânâlarına gelir. Kazan Türkçesinde fikir düşünce kelimeleri karşılığı kullanılırdı.

Bir heyet veya teşekkülün üyeleri tarafından bir tercih veya görüşün ifâdesidir. Seçim konusu hakkında tercihini belirtmek ve bu tercihi düşünceyi bildiren belli eden kâğıt veya işâret.

Oy, kelimesinin târihi, insanlık kadar eskidir. İnsanlığın babası Âdem aleyhisselâmdan beri insan düşüncesine ve fikrine ihtiyaç duyulduğu her durumda; görüş ve mütâlaa olarak bir oy (rey) sorma ve belirtme bahis konusu olmuştur. İslâmiyette ise "istişâre sünnettir" emri ile, düşünce sâhiplerinin görüş ve mütâlaalarına ve fikirlerine, oylarına, reylerine dâimâ başvurulmuştur.

Demokrasilerde ise siyâsî tercihi bildirme, belli etme vâsıtası olarak "oy" ayrı bir önem kazanmıştır. Anayasa hukûku, bakımından "oy" terimi başlıca iki mânâda kullanılır:

1. Ya belli bir düşünce ve kanâate sâhip olma ve bunu ifâde etmedir ki, buna "kamuoyu misaldir" veya görüş ve kanâatinin sonucunu önceden tespit edilen şekilde; şahıs, heyet veya teklifler arasında tercih etmedir. Buna da "halk oyu" veya "referandum" örnek sayılabilir. Bugünkü klasik demokrasilerde, halkın devlet idâresine katılmadaki etkinliği arttıkça, oy da çok fazla önem ve değer kazanmıştır. Husûsî bir yeri olmuştur. Oy, siyâsî iktidarların gelişlerinde ve gidişlerinde meşrûluğun en önemli öğesidir. Seçimlerin temel unsurudur. Demokrasiyle idâre edilen devletlerde millet, yöneticilerini kendi isteği ve irâdesiyle seçer. Bu seçme işi ise, vatandaşların sandık başında oy kullanarak tercihlerini bildirdikleri seçim işlemiyle olur. Umûmiyetle bugün kabûl edilen "genel oy" sistemidir.

Genel oy, seçimlerde oy kullanacak, iktidârı tâyin edecek olan seçmenlere, zenginlik, tahsil, ırk ve cinsiyet gibi özelliklerinden dolayı, farklılık tanımadan oy kullandırma hakkının verildiği sistemdir. Târihte oy hakkı çok sınırlı olarak belli kişilere tanınan bir imtiyazdı. Sâdece, belli bir vergi ödeyebilecek durumdaki varlıklı kişilere; belli bir tahsil seviyesinde olanlara veya soylu bâzı âilelerin mensuplarına oy kullanma hakkı tanınmıştı(Eski Roma ve Yunan devletlerinde örnekleri olduğu gibi).

1921 yıllarına kadar Belçika'da uygulanan **çok sayılı oy** sisteminde, her erkeğin bir oyu vardı. Ancak âile reisi olmak, belirli seviyede bir vergi ödemek veya yüksek tahsil yapmak gibi sebeplerle ve bu özelliklerin her biri için ayrıca bir oy hakkı daha tanınmıştı. Fransa'da bir dönem uygulanmış olan **âile oyu** sistemine göre de, bir Fransız evli ve çocuk sâhibiyse, bekâr bir vatandaşa nazaran daha fazla oy kullanır. Oy sayısı ya çocuk sayısı kadar olur veya en çok üç oy kullanabilirdi. Bu sistem nüfus artışını teşvik için tercih edilmiştir. Evlilerin bekâra göre daha faydalı oldukları esâsına dayanır.

Katsayılı oyda ise; bâzı şartların bulunması hâlinde seçmenler, birden fazla yerde oy kullanabilir. Bu sistem Birinci Dünyâ Harbi sonrasına kadar İngiltere'de uygulanmıştır. Seçmenlerin işyeri, ikâmetgâhı veya gayrimenkullerin olduğu yerlerde, ayrı ayrı oy kullanma hakkı vardı. Bu şekilde bir seçmen, katlama yolu ile birden çok oy kullanabilirdi.

Türkiye'de ise, demokrasiyle idâre edilen dünyâ devletleri gibi genel oy sistemi uygulanmakta olup, **1982 Anayasası'**nın ilk şekli, "21 yaşını doldurmuş kadın ve erkek her Türk vatandaşı oy kullanma hakkına sâhiptir." demektedir. Fakat 67. madde 17.5.1987 târihli ve 3361 sayılı kânunla değiştirilmiştir. Bu değişikliğe göre, "Seçimlerin ve halk oylamasının yapıldığı yılda, ay ve günü hesâba katılmaksızın, 20 yaşına giren her Türk vatandaşı seçme ve halk oylamasına katılma hakkına sâhiptir."

Oy genişlemesi; her insanın kendisinden başlıyarak, hangi kültür seviyesinde olursa olsun, içinde yaşadığı milletin sevk ve idâresiyle ilgilenmesine "oy genişlemesi" denir. Bir bakıma toplumların kültür seviyesinin yükselmesiyle de alâkalıdır. Vatandaş yalnız oy verme zamânında değil, her zaman düşüncelerini bildirmek, tercihini açıklamak hakkına sâhiptir.

Bâzı oy terimleri ve şekilleri şunlardır:

Oy sandığı: Seçimlerde kullanılan oyların zarflı veya zarfsız olarak içine atıldığı mühürlü sandıktır. Açılıp kapanması kânûnî şartlara tâbidir.

Oy vermek: Herhangi bir konudaki tercihini bildirmek. Rey kullanma işlemi.

Oya koymak: Herhangi bir konuda, herhangi bir toplumun oylama yoluyla görüş ve düşüncelerini ortaya çıkarmak.

Oy birliği: Oylamaya katılanların hepsinin tercihinin aynı istikâmette birleşmesi, ittifakıdır.

Oy çokluğu: Oylamaya iştirak edenlerin ekseriyetinin (yarıdan bir fazlası) aynı yönde oy kullanması, ekseriyettir.

A**çık oy:** Kabul, ret, çekimser gibi, hazırlanan ve üzerinde oy sâhibinin adı yazılı oy kâğıtlarından birini kullanarak veya oy sâhibine sorularak açıkça toplanan oy.

Gizli (kapalı) oy: Oy sâhibinin kimliğini belli etmeden kullanılan oydur. Ekseriyâ kırmızı renkli olanı ret beyaz renklisi evet ve yeşil renkli kâğıt ise çekimser mânâlarına gelir. Genel seçimlerde, bâzı hâl ve şartlarda meclislerde ve bâzı müesseselerdeki önemli oylamalarda bu sistem kullanılır. Bunda seçmen her türlü baskıdan uzak ve rahat oy kullanabilir.

İşarî oy: Oy sâhibinin kalkarak, el kaldırarak, açıkça tercihini göstererek kullandığı oydur.

Mecbûrî (zorunlu) oy: Seçmenin cezâî müeyyide ile kullanmak zorunda olduğu oydur.

Muhâbere ile oy: Bir özür veya engel sebebiyle seçim mahallinde bulunamayan seçmenin, oy kâğıdını seçim kuruluna posta vs. ile gönderebildiği şekildir.

Şahsî oy: Seçmenin bizzat kendi oyunu kendisinin kullanabilmesi, oy kâğıdını kendisinin sandığa atmasıdır.

Vekâletle oy: Herhangi bir mâzeretle oylama yerine gelmeyen seçmenin oy kâğıdını, vekâletle bir başka kişiye kullandırmasıdır.

Oy pusulası: Siyâsî partinin oy kâğıtları birleşik olur. Yüksek Seçim Kurulunca kur'a ile partilerin pusulalarında, kendi adaylarının sıra ile isimleri yazılıdır. Seçmen oy verme yerinde, elindeki "evet" mührünü dilediği parti sütununa basar. Veya bağımsız adayların ayrıca bulunan oy kâğıtlarını zarfa koyup oy sandığına bırakır.

Seçimlerde oy kullanma ve rey verme hakkı kadınlara geç tanınmıştır. Meselâ Fransa'da 1946'da, İsviçre'de 1972'de, Türkiye'de 1934 senesinde verilmiştir.

OYA;

Alm. *Hakelspitze, Zierspitze (f),* **Fr.** *Sorte de dentelle (f), a'làiguille,* **İng.** *Pinking; embroidery.* Renkli bir ibrişimden veya uygun bir iplikten iğne ile genellikle çiçek ve yaprak şeklinde yapılan işlemeler. İlk peygamber ve ilk insan Âdem aleyhisselâmdan beri insanlar örgü örmesini biliyorlardı. Yapılan târihî araştırmalar netîcesinde M.Ö. 2000 yıllarının örgü örneklerine âit bilgiler elde edilmiştir. İğne ile yapılan örgülerin Orta Asya'dan Anadolu yoluyla Avrupa'ya yayıldığı tahmin edilmektedir. On ikinci yüzyılda Balkanlara, oradan da İtalya yoluyla bütün Avrupa'ya yayılmıştır. Tığ ile yapılan örgüleriyse, İspanya'da kurulan Endülüs Emevîleri öğreterek yaygın hâle gelmesine sebep olmuşlardır.

Oya dantelden farklıdır. Oya yapma, çiçekle örgü sanatının birleşmesinden doğmuştur. Dünyâ

dillerinde bulunmayan oya kelimesi, bu işin Türklere âit bir sanat olduğunu gösterir. Kadın ve kızların iç dünyâlarının zerâfetini ifâde eden göz nûru oyalar, günümüzde Türk el sanatlarından biri olarak önemini muhâfaza etmektedir. Köy ve kasabalarımızda genç kız ve kadınlarımız bu ince zevkin güzel örneklerini vermeye devâm etmektedirler.

İğne oyasında kullanılan teknikler yöreden yöreye farklılık gösterir. İpekten yapılan iğne oyası ince işçilik gerektirir. Küçük iğnelerle, iplikler düğümlenerek yapılan bu türden oyalarda motiflerin dik durmasını sağlamak için gerekli yerlerine saç, at kılı veya ince tel katılır. Oya bittikten sonra da kitre, zamk veya yumurta akı sürülerek sertleştirilir. İpek ve pamuk ipliğinin kullanıldığı tığ oyası, tığla zincir çekilerek yapılır. Mekik oyasının malzemesi tığ oyasının aynısıdır. Belli uzunlukta bir ipliğe işlenmek istenen motifin biçimi verilir ve mekikteki iplik halkalanarak örülür. Firkete oyası pamuk ipliğinden yapılır. Bir firketenin iki koluna geçirilen iplikler ortada tığı ile işlenir. Firkete enindeki bu oyanın bir kenarına tırtıl, boncuk veya pul geçirilir. Koza oyasının malzemesi koza ve ipektir. Oyanın bir parçası ipekle örüldükten sonra kozalardan yapılmış motifler eklenir. Yün oyasında ise yünden yapılmış motifler iğne veya tığla işlenmiş parçaya dikilir. Yine istenen biçimi vermek için bir zamk kitre veya yapıştırıcı bir sıvı ile ıslatılarak parmakla bastırılır. Mum oyasında ise motifin sertliği mumla sağlanır. Boncuk oyasında boncuk hattâ inci kullanılır. Atkılı ve çizgili bir teknikle yapılan oyalara “dokuma oyası” denir.

Oyalarda maydanoz, dut, zeytin gibi yaprak; karanfil, menekşe, mine, papatya gibi çiçek; söğüt, kavak, çınar selvi gibi ağaç; çilek, dut, iğde portakal gibi meyve; biber, bamya enginar gibi sebze motifleri çok görülür. Dağ, tepe, kaya gibi manzara ayrıntıları, câmi kapısı, köprü, kubbe, pencere, köşk parmaklık gibi mîmârî ayrıntılar, kelebek, kuş, arı, tavşan, kirpi, solucan, geyik, yılan gibi hayvan ve çeşitli insan figürlerinin kullanıldığı da görülür.

OYMACILIK;

Alm. *Schnitzkunst Laubsägekunst, Bildhauerei (f),* **Fr.** *Gravure, sculpture (f),* **İng.** *Carving; engraving, sculpture.* Mâden, taş, ağaç vs. gibi maddelerin yüzeylerini özel araç-gereçlerle oyarak veya delerek önceden tasarlanan şekil, motif ve cisimleri işleme sanatı. Ağaç ve taş parçalarına böyle şekil yapmaya “oyma”, bu işle uğraşana “oymacı”, yapılan sanata da “oymacılık” denmektedir.

Oymacılık sanatının târihi; çok eski zamanlarda insanların taş, mermer ve ağaçlar üzerine çeşitli şekil ve motifleri işlemeleriyle başlar. Oymacılıkla meydana getirilen ilk eserler heykeller olmuştur. Birçok kabartma taşlarının asırlar sonra yer altından ortaya çıkması bunun delilidir. Eski Mısır ve Yunan medeniyetinden kalma ağaç ve taş üzerine oyulmuş heykel ve mezarlar mevcuttur. Ortaçağda bilhassa ağaç bakımından zengin olan memleketlerde oymacılık daha da gelişerek kendini göstermiştir. İskandinavya, İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerinde o zamandan kalma ağaçtan oyma eserler bulunmaktadır.

Roma’da da kabartma ve oymacılık sanatı ile kiliseler tabîatten alınan çiçeklerin motiflerinden meydana gelen şekillerle süslendi. Bu durum putperestliği önleme ve onun içerisine düşmek korkusuyla yapıldı ve heykelcilik terk edildi. Aynı düşünce yedinci asırdan, 12. asıra kadar devam etti. On ikinci asırda Gotik üslubunun kabartma oymacılığa girmesi, heykelin tekrar kiliselere girmesine yol açtı.

İslâmiyeti kabul etmeden evvel Orta Asya Türklerinin de birçok kabartma ve oyma resim şeklinde heykel yaptıkları bilinmektedir. Bunlar Orhun’da yapılan kazılarda ortaya çıkmıştır. Türkler İslâmiyeti kabûl edince, put sayılan heykellerin yapımından vazgeçip tezyînî oyma sanatı ile uğraştılar. Bu sanat Türkistan’da gelişerek altın çağını yaşadı. Buradan Selçuklulara geçti. Oymacılık Selçuklularda câmi, saray, medrese vs. gibi yerlerin kapı ve pencereleriyle binâların dış yüzeylerinde yapıştırma şeklinde kendini gösterdi. Selçuklulardan Osmanlılara geçen oymacılık ve kabartma sanatı daha da gelişti.

Oymacılık sanatında genelde iki metod tâkip edilir:

1. Alçak kabartma usûlü: İstenen ve tasarlanan biçim ve şekilleri sert bir âletle herhangi bir maddenin üzerine oymak.

2**. Yüksek kabartma usûlü:** Oyulması tasarlanan şekillerin, oyulan cisim üzerinde bırakılmasıdır.

Bu şekildeki oymacılık usûlleri taş vs. gibi cisimlerin tek yüzlerinin kullanılmasında uygulanır. Şâyet oymacılık sanatıyla cisimlerin her tarafı oyulur ve kullanılır hâle getirilirse buna da heykel ismi verilmektedir. Aynı usuller ağaç oymacılığı için de geçerlidir. Ayrıca ağaç oymacılığında şebeke ve geçme usûlleri de uygulanmaktadır.

Şebeke oyma tekniği: Tasarlanan motifleri çevreleyen düzeyin olduğu gibi oyularak çıkarılmasıdır. Bu tekniğin uygulandığı ağaçların çok sert olmaması gerekmektedir.

Geçme oyma tekniği: Selçuklu Türklerinde oyma ile yapılan geometrik motifler. Osmanlılar zamânında geçme parçalar kullanılarak tezyînî değeri arttırıldı ve canlandırıldı. Süleymaniye Câmiinin tahta kürsüsü, Zağanos Paşa Câmiinin kapı kanatları bu teknikle yapılmıştır.

Selçuklular ve Osmanlılarda taş oymacılık gerek şehircilik, gerek yapı mîmârîsi dalında çok uygulanan bir sanattır. Diyarbakır, Konya, Kayseri, Erzurum gibi şehirlerde yapılan câmilerde, hanlarda, hamamlarda, çeşmelerde taş oymacılık sanatının değişik biçimde örnekleri görülmektedir. Çeşmelerin yalaklarında ve aynalarında kullanılan motiflerle kitâbelerde rastlanan yazı şekillerinde değişik üslup özellikleri görülmektedir. Sultanahmed'deki Üçüncü Ahmed Çeşmesi, Tophâne ve Azapkapı çeşmeleri taş oyma sanatının ince özelliklerini ortaya koyan birer eserdir.

Türklerde ağaç oymacılık sanatı, taş oymacılığı kadar bol değildir. Selçuklu devri ağaç oymacılığı üslup ve şekillerini Beyşehir-Eşrefoğlu Camii, Konya-Alâeddîn Câmii ve Manisa-Ulu Câminin minberleri; Karamanî İbrâhim Beyin imârethânesi ile Sadreddin Konevî Türbesinin pencere kanatları; Keykâvus Rahlesi Selçuklu ağaç oyma eserlerine misaldir.

Osmanlılar ise ağaç oyma işçiliğine kendilerine has özel bir üslup uyguladılar. Selçukluların geometrik ve rûmî süsleme şekli, Osmanlılarda çiçekli, değişik motiflerle daha da geliştirildi. Ayrıca ağaç oyma sanatına sedef, bağa ve fildişi kakmasını da ekleyen Osmanlılar Selçuklularda görülen kûfî yazısının yerine sûlüs yazı tekniğini kullandılar.

OYUN;

Alm. *Spiel (n), Tanz,* **Fr.** *Jeu (m),* **İng.** *Play, Game.* Daha ziyâde eğlenme maksadıyla yapılan faaliyetler. Oyuncaklarla oynamaktan, spora ve bilgisayar oyunlarına kadar pekçok çeşidi vardır.

Oyun genellikle, oyuncuları, kendi hareketlerinin kontrolü altında tutması bakımından, diğer faaliyetlerden ayrılır. Oyuncu, kendi arzusu ile oyunu yönlendirebilir. Bu, daha çok, çocuk oyunlarında geçerlidir. Grup hâlinde oynanan oyunlarda ve sporda ise, oyunun seyrine her oyuncunun tesiri olmaktadır.

Oyunların bir diğer özelliği de hâdiselerin, hızlandırılmış ve basitleştirilmiş olmasıdır. İki saatlik bir filmde bir insanın hayâtı anlatılabilir. Yarım saatlik bir güreş müsâbakasında parlak bir gâlibiyet elde edilebilir. Gerçek hayatta ise böyle çabuk başarılar pek nâdirdir. Bu yüzden oyuncular daha hareketli ve heyecanlı olur.

Bâzı ilkel cemiyetlerde oyun, kutsal kabul edilmiştir. Bu toplumlarda oyunların netîcesine göre ölen kimseler veya kabîlelerin geleceği hakkında hüküm verilir.

Zamânımızda ise, bütün gün fabrikalarda çalışan işçilerden bir kısmı için oyun, değişik bir vakit öldürme vâsıtası olmakta, fakat oyunun netîcesi pek önemli olmamaktadır.

Çocukların oyunlarına dikkat edilirse, yaşlıların hareketlerini taklit ettikleri görülür. Her çocuğun oyunlarında, içinde yetiştiği çevrenin tesiri vardır. Hayvan yavrularında da aynı durum görülür. Yetişkinlerin hareketlerini alıştırma şeklinde tekrarlarlar. Hattâ kuşlar yavrularını uçurabilmek için onları zorlarlar ve yuvadan atarlar. Sonunda yavru çâresiz uçmayı öğrenir.

Oyunun seyri üzerinde oyuncuların tesiri çok az olduğu şans oyunları, gerçekle ulaşılamayan üstünlükleri yakalama fırsatı olarak görülmekte ve bu yolla bâzı kimseler kendilerini tatmin etmeye çalışmaktadırlar. Strateji oyunları ise, diplomasi ile harp kliniğine benzer bir tarzda olup, oyuncuları stratejik düşünmeye zorlar.

Otomobiller, bilgisayarlar, bulaşık makinaları ve birçok otomatik kontrollu cihazların içinde yetişen bugünün çocuklarının oyunlarında da fikrî yön ağırlık kazanmıştır.

Oyunlar, her yerde ve her zaman aynı olmazlar. Memleketten memlekete ve asırdan asıra değişirler. Bununla berâber bütün dünyâda, her devirde yaygın olan oyunlar da az değildir. Çocukların, yetişkinleri taklidi, böyle oyunlara bir misâldir. Günümüzde apartmanlara sıkışıp kalan çocuklar sokakta oynamayıp, televizyondan gördüklerinin tesiri altında kalmaktadırlar.

Erkek ve kız çocuklarının oyunları da farklıdır. Erkekler ava çıkar, güreş yapar. Kızlar, çocukları terbiye ve evcilik oyunu oynarlar.

Birbuçuk yaşına kadar çocuklar için oyun çok lüzumludur. Bu devrede çevresini tanımaya çalışırlar. Ayrıca, kendi özelliklerini de keşfederler. Emekleme, ayakta durma, yürüme, tırmanma ve koşma gibi hareketler ortaya çıkar. İki yaşındaki çocuklar taklide başlarlar. Önce yeme, uyuma gibi kendi hareketlerini, daha sonra da başkalarını taklit ederler. Bu çağda anne babalar da çocukları ile çeşitli oyunlar oynarlar. Ebeveyni kendisiyle çok oyun oynayan çocukların oyuna daha düşkün oldukları müşâhede edilmektedir.

Başlangıçta kendi başlarına oynamayı tercih eden çocuklar, iki üç yaşlarına gelince diğer çocuklarla oynamaya başlarlar. Dört yaşlarında gruplar hâlinde oyunlara katılırlar. Altı yaşlarında oyunlarda hayâlin rolü artar. On yaşlarında ise, sonunda kazanma ve kaybetme bulunan oyunlar (güreş, futbol, zıp zıp gibi) önde gelir.

On beş yaşından sonra çocuk oyunlarının yerini çeşitli sporlar alır. Bunlar takım hâlinde yapılan sporlar olabildiği gibi, ferdî sporlar da olabilmektedir (kayak, güreş gibi).

Yetişkinlik çağının başlangıcından îtibâren artık oyun için fazla vakit ayıramayanlar, ya amatör sporlarla meşgul olurlar veya haftada birkaç saatlerini, seyirci olarak spora ayırırlar.

Çocuk oyunlarının çoğu, doğrudan veya dolaylı yolda hayata alıştırma vazifesi görürler.

Çocuk oyunları, yetişkinlerde de benzer maksatlarla devam eder. Küçük çocuklar, kendi kâbiliyetlerini ortaya koyan oyunlara meylettikleri gibi, yetişkinler de, dağcılık, jimnastik, dalgıçlık gibi, kendi mahâretlerini gösterecek, oyunlardan hatta araba ve motosiklet yarışları gibi tehlikeli eğlencelerden hoşlanırlar. Çocukların oyunlarındaki rekâbet, yetişkinlerde gelişerek devam eder.

Yetişkinlerin oynadığı an'anevî oyunlar, târih boyunca milletlere göre değişmiştir. Eski Yunan'da en meşhuru, olimpiyat oyunlarıdır. Bu oyunlarda atletizm, boks, güreş gibi bugün de bilinen oyunlar vardı. Tabiî ki oyun kâideleri daha değişikti. Meselâ güreşte o zamanlar rakîbini üç defâ yere düşüren, oyunu kazanırdı.

Romalılarda ise en revaçta, olan oyun, gladyatör döğüşü idi. Gâyet vahşice oynanan bu oyundan başka Romalılar, araba yarışları da yaparlardı. Çok hafif ve zayıf olan yarış arabaları çarpışır veya devrilirse sürücü ölür veya ağır yaralanırdı.

Türklerin an'anevî oyunları, harbe hazırlık maksadıyla yapılan güreş, cirit, okçuluk, kılıç-kalkan gibi oyunlardı.

Hayvanlarda oyun: Kuşlar ve memelilerde bâzı oyunlara rastlanmaktadır. Omurgalıların daha alt cinslerinde ise oyun görülmez. Her tür hayvanın da kendine has oyun özellikleri vardır. Meselâ kediler, daha çok av oyunları oynarlar. Köpeklerde, değişik cinslerin oyuna ilgileri çok değişiktir. Av köpekleri oyuna çok düşkünken, kurtlarda oyuna ilgi orta derecede, çakalda ise hiç yoktur.

Hayvanlarda oyun miktârı, beslenme ile de yakından ilgilidir. Yiyecek azaldıkça oyun da azalmaktadır. Oyun, korku ile de azalır. Civarda yırtıcı hayvanlar varsa oyun durur.

İslâmiyet, bedeni ve zihin gelişmelerini sağlayan, düşman ile harpte lüzumlu olan oyunlara, kumar şeklinde olmamak şartı ile, izin vermiştir. Yarış oyunlarının ve diğer oyunların kumara vesile edilmesi yasaklanmıştır.

Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem, yalnız erkeğin hanımı ve çocukları ile oynamasının ve harp oyunlarının helal olduğunu haber vermiştir. Nitekim hadîs-i şerîfte; **"Ok atmasını ve ata binmesini öğreniniz."** buyruldu. Diğer bir hadîs-i şerîfte; **"Oyunun faydası olmaz. Yalnız, ok atmayı öğrenmek ve atını terbiye etmek ve âilesi ile oynamak haktır."** buyruldu. Yâni faydalı ve lüzumludur. Bu hadîs-i şerîfler, bütün harp vâsıtalarının hazırlanmasını ve kullanılmalarının sulh zamânında öğrenilmesini emir ve teşvik buyurmaktadır. İslâmiyet, zararlı olan ve boş yere vakit geçirmeye sebep olan oyunları yasaklamaktadır.

OYUNCAK;

Alm. *Spiezeung (m),* **Fr.** J*ouet (m),* **İng.** T*oy.* Oyun araçlarına verilen umûmî ad. Oyuncakların târihi çok eskilere dayanır. Oyuncaklar, milletlerin kültürlerine ve geçirdikleri târihî çağlara göre büyük farklılıklar arzeder. Teknik bakımdan da basitten, asrımızın en kompleks oyuncaklarına kadar uzanan bir sıralamaya tâbi tutulan oyuncakların bilinen en eski çeşidi toptur. Günümüzde müzelerde teşhir edilen ve ne olduğu hakkında kesin bir hükme varılamayan parçaların bir çoğunun, devirlerinin oyuncakları olduğu kabul edilmektedir.

Oyuncakların en önemli maksadı, oyun çağı çocuklarının gerçek hayâta kolayca intibakını sağlamaktır. Yetişkinlerin günlük hayatta kullandıkları bütün araç ve malzemelerin küçük ve basit örnekleriyle oynayan çocuklar, farkında olmadan kendilerini hayâta hazırlamaktadır. Kısaca söylemek gerekirse hem eğlenmekte hem de öğrenmektedirler.

Oyuncak yapımında bugün en ileri seviyede bulunan ülkeler arasında ilk sıraları Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Avrupa ülkeleri almaktadır. Eskiden evlerde, küçük atölyelerde yapılan basit oyuncaklar, artık yerlerini elektronik oyuncaklara bırakmışlardır. Çocukların erkek, kız olmasına ve yaşına göre oynadığı oyunlar farklılık göstermektedir. Günümüzde, zekâyı geliştiren, çocuğu yeni bir

şeyler yapmaya alıştıran oyuncaklar tercih edilmektedir.

OZON;

Alm. *Ozon (n),* **Fr.** *Ozone (m),* **İng.** *Ozone.* Mavi renkli, karakteristik kokulu, her molekülünde üç tâne oksijen atomu bulunduran patlayıcı bir gaz.

Van Marum 1786'da elektriklenmiş havanın güzel kokusunun farkına varmıştır. 1839'da Schönbein, fosforun havadaki oksitlenmesinde de aynı kokunun hâsıl olduğunu tespit etti. Marignac ve de la Rive, ozonun, oksijenin bir başka çeşidi olduğunu göstermişlerdir. Fazla miktardaki istihsali Werner Von Siemens'in yüksek voltajlı elektrikle çalışan makinasının keşfinden sonra mümkün olmuştur. Havadaki miktarı az olduğundan hoş kokuludur. Yüksek konsantrasyonlarda yakıcı kokuludur. Çok kuvvetli bir oksitleyicidir. Molekül ağırlığı 48, kaynama noktası -119°C'dir. Suyun birim hacmindeki ozonun çözünürlüğü 0,0088'dir. Ozon, oksijenin enerji absorblamasıyla meydana gelir. Oksijenin allotropudur. Özellikleri oksijenden çok farklıdır. Ozon, atmosferin dünyâdan îtibâren 10-45 kilometrelik mesâfesinde (ozonosferde) az miktarda bulunur. Atmosferin yüksekliği normal şartlara göre (0°C, 760 mm Hg) hesaplanırsa sekiz kilometreye iner, ozon bu yüksekliğin ancak üç milimetrelik kısmını teşkil eder. Atmosferde ozon, mor ötesi radyasyonun tesiriyle oksijenden teşekkül etmektedir. Ozon tabakası, dalga uzunluğu, 2200-3200 A° olan ışınları absorbe eder. 2200 A°dan küçük olan ışınları da oksijen tabakası absorbladığından, yeryüzüne gelen güneş ışığındaki ultraviyole ışınları, yaklaşık 3200 A° dalga boyundadırlar. Durum böyle olmasaydı dalga boyu 3200 A°'den küçük, termik gücü büyük ışınların tesiriyle yeryüzünde hayat olmayacaktı. 22 km yükseklikte atmosferin ihtivâ ettiği ozon miktarı, hacimce milyonda bir kadardır. Daha aşağılarda bu miktar on milyonda bir mertebesindedir. Ozon, organik maddeleri yükseltmeyip kendisi ayrıştığından, havada ancak indirgen maddelerin bulunmadığı kısımlarda rastlanır. Onun için kapalı yerlerden ziyâde dağlık, ormanlık yerlerde veya deniz üstündeki havada rastlanır, evlerin havasında ozon yoktur.

Elde edilişi:

1. Teknikte ozon, sâdece elektriksel yolla elde edilir. Kullanılan elektrik 10.000 volt veya daha yüksektir. Frekansı 500-2000 Hz alternatif akımdır. Kullanılan cihaza ozonizatör denir. Hava veya oksijen kurutulduktan sonra aralarında birkaç milimetre mesâfe bulunan cam duvarlar arasından geçerken ozonlaşırsa da bir kısmı bozulacağından elde edilen verim ancak hacimce % 12'ye kadar çıkar. Oksijenle çalışırsa verim hava ile elde edilenden daha büyüktür. Buna sebep, hava azotunun ozonla kısmen oksitlenmesidir.

2. Perklorat asidinin ($HClO_4$) -50°C'de elektroliziyle,

3. Klorun suya tesiriyle,

4. Peroksitlerin derişik sülfat asidiyle etkileşmesiyle,

5. Susuz potasyum permanganatın ($KMnO_4$), derişik sülfat asidiyle muâmelesiyle,

6. Oksijeni ultraviyole ışınla ışınlamayla ozon elde edilir.

Kullanılışı: Ozon çok müessir, kuvvetli bir oksitleyici olmasına rağmen, pahalı olmasından dolayı pek az kullanılır. Başlıca; içme sularının dezenfeksiyonunda, un ve benzeri maddelerin beyazlatılması, bâzı organik madde fabrikasyonunda, tiyatro v.s. gibi yerlerin havasını temizlemekte kullanılmaktadır.

Ö;

Türk alfabesinin on dokuzuncu harfi. Ses olarak ö, ince, geniş ve yuvarlak bir seslidir. Ana Türkçeden beri kullanılan ö, Türkçede ana sesler arasında yer alır. Normal olarak kelime başında veya birinci hecede rastlanır. Öksüz, örmek, öz, kök, gök, dökmek, sökmek gibi...

Bileşik kelimelerde (alagöz, karagöz, önsöz) ve Türkçede kullanılan yabancı kelimelerde ikinci ve üçüncü hecelerde de ö sesine rastlanır (Profesör, amatör, terör).

ÖD (Bkz. Safra)

ÖD AĞACI (Aloe);

Alm. *Aloe (f),* **Fr.** *Aloès (m),* **İng.** *Aloe.* **Familyası:** Zambakgiller (Liliaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Güneybatı Anadolu (Demre).

Kurak bölgelerde yetişen, çok yıllık, yaprakları dikenli, bal özkulu (sukulent) bitkiler. Sarı sabır olarak da bilinir. Daha çok Afrika, Suriye, Arabistan ve Güney Avrupa'da yayılış gösterir. Buna karşılık ılıman bölgelerde, park ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Memleketimizin Güneybatı kesiminde de

Romalılar döneminde kültürden kalmış, yabanileşmiş A. vera türü yetişmektedir. Bitkinin yaprakları birer rozet görünümünde, topraktan yayvan bir şekille çıkarak yukarı doğru bükülürler. Çiçek durumu dik ve sık bir salkımdır. Çiçekleri sarı veya kırmızıdır.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin yapraklarından çıkarılan usare (özsu) nin, güneşte veya ısıtılarak yoğunlaştırılmasıyla elde edilen bakiye, siyah parlak kütleler hâlinde kalır. Bu madde sarı sabır adını alır. Antrasen türevleri taşır. Kalın barsağa etkili bir müshildir. Öd ağacı sıvısı, pigment ve haşerat ilâçları yapımında kullanılır. Sarı sabır, balı bozar. Memleketimizde süs bitkisi olarak çok yetiştirilmektedir.

ÖDEM;

Alm. *Ödem (n),* **Fr.** *Oedeme (m),* **İng.** *Edema.* Vücut dokularındaki su miktarının artışına verilen isim. Özellikle derialtı ve kaslardaki doku aralıklarında, seröz boşluklarda (kalp, akciğer ve karın iç zarları) serbest sıvının toplanması, ödemin tespitini mümkün kılar. Dolayısıyla ödem, klinikte hücre dışı ve damar dışı sıvı miktarının artışını ifâde eder. Seröz boşluklarında sıvı toplanması ile birlikte olan genelleşmiş ödemlere "anazarka" adı verilir. Derialtı ödemi, derinin şiş ve gergin hâliyle farkedilir, bacak alt ucundaki kemik çıkıntısı üzerinde deriye parmakla bastırılır ve bir müddet beklenirse o bölgedeki doku aralıklarında bulunan sıvının itilmesinden dolayı parmak kaldırıldıktan sonra bir çukurluk kalır. Ödem aşikar hâle gelmeden evvel hücre dışı sıvı miktarı ve vücut ağırlığı süratle artar. Bu artış beden ağırlığının % 10'unu geçtikten sonra parmakla bastırılmakla çukurluk teşekkülü görülür.

Normalde de doku aralıklarında bulunan ve artışı ile ödemi husûle getiren sıvı, dolaşan kandan gelmektedir. Dolayısıyla ödem sıvısı terkip bakımından kan plasmasına çok yakındır. Bikarbonat, klor, sodyum ve klor gibi elektrolitler, glikoz, üre, kreatinin, amino asitler ihtivâ eder. Protein muhtevası ise ödeme yol açan sebebe göre değişiklik gösterir.

Ödem yaygın ve lokalize olur. Yaygın ödemlerin oluş mekanizmasını iki gruba ayırabiliriz:

1. Böbreklerin tuz ve suyu az ıtrah etmeleri sonucu plasmada birikime uğrayan su ve tuzun dokulara ve doku aralıklarına geçmesiyle meydana çıkan ödemler.

2. Plasma ile dokular arasında su ve molekülleri hareket ettiren kuvvetler dengesinde husûle gelen değişiklikler netîcesinde doku aralıklarında su ve tuz toplanmasına bağlı olan ödemler.

Normalde kılcaldamarların arter (atardamar) kısmına suyu plasma ile doku arasında hareket ettiren kuvvetler plasma tarafı lehine bir fazlalık gösterirler ve bu kuvvetin tesiriyle su ve berâberinde birçok kristalloitler yarı geçirgen bir zar olan kılcaldamar duvarından doku aralıklarına sızar. Kılcaldamarların venöz (toplardamar) ucunda ise denge, doku lehine değişir ve kılcaldamarlardan süzülmüş olan su ve diğer moleküller damarlara geri döner. Doku aralıklarında kalan su ve diğer maddeler lenf sıvısını teşkil eder ve dokudan lenf damarları ile uzaklaşırlar. Bu, su ve elektrolit alışverişinde rolü olan faktörler ve süzülme-emilme olayını ayarlayan kuvvetler şunlardır:

1. Kılcaldamarlardaki kan basıncı: Tansiyona yâni sistemik kan basıncına bağlı olarak azalıp çoğalabilir. Eğer kan basıncı değişmezse küçük atardamarların kasılması kılcaldamarlardaki kan basıncının ve kan akımının azalmasına sebep olur.

2. Plasma kolloitlerinin (dağılmış haldeki moleküllerin ve maddelerin) osmotik basıncı: Buna onkotik basınç adı da verilir. Molekülleri büyük olan proteinler kılcaldamar duvarından geçemez ve % 95'i damar içinde kalarak plasma ve hücreler arasının onkotik basınçları arasındaki önemli farkı husûle getirir. Bu fark su alış-verişini sağlayan başlıca faktördür. Kapiller sıvı basıncı onkotik basıncı geçtiği zaman dokulara sıvı geçişi, onkotik basınç galip geldiği zaman ise sıvının dokulardan damara geçişi söz konusudur. Plasmada protein miktarının azalması sıvının damar dışına çıkışının artmasına ve doku aralıkları sıvısının artmasına ve böylece de ödeme sebep olur.

3. Hücrelerarası sıvının kolloit osmotik basıncı: Normalde plasma protein muhtevâsı doku sıvısındakinin 20 katıdır. Damar duvarını geçirgen hâle getiren durumlarda veya doku aralıklarındaki proteinlerin lenf ile uzaklaştırılmasında bir güçlük ortaya çıktığı zaman doku sıvısındaki protein miktarı artar ve buna bağlı olarak doku aralıklarında sıvı toplanması olur.

4. Doku aralıklarındaki mekanik basınç: Damar dışı sıvıyı alacak olan doku aralıklarının hacmi sınırlıdır. Bu hacim sınırlılığı belli miktardan fazla sıvı toplanmasına izin vermez. Ancak birçok kereler vücûdunda ödem husûle gelmiş olan kişilerde doku aralıklarının mekanik direnci de azalacağından, ödemin yeniden teşekkülü kolay olur.

Dokuların alış-verişinde bu dört faktörden başka, lenf akımının da rolü vardır. Çünkü hücrelerarası sıvı miktarı kısmen lenf drenajına da bağlıdır.

Böbrekteki süzülme bozuklukları eğer emilmedeki buna mütenasip bir değişmeyle berâber değilse

vücuttaki su miktarının önemli derecede artış veya azalışına sebep olur. O halde vücuttaki toplam su miktarının ayarlanmasının yapıldığı başlıca organ olan böbreğin hastalıklarında birçok ödemlerin ortaya çıkması gâyet tabiîdir.

Ödemleri oluş mekanizmalarına göre çeşitli sınıflara ayırmak mümkündür:

1. Kapillerdeki hidrostatik basıncın artmasına bağlı ortaya çıkan ödemler: Uzun süre ayakta durmak, tromboflebit, tümörler, damar balonlaşmaları gibi sebeplerle toplardamarların baskı altında kalması ödeme yol açar.

2. Kapiller geçirgenlik artmasına (doku sıvısında osmotik basınç artmasına) bağlı ödemler: Normalde proteinleri geçirmeyen kapiller duvarları bakteri, kimyâsal ısı, mekanik etkilerden dolayı proteinleri daha fazla geçirir hâle gelirse damar dışı sıvı içerisine proteinler geçerek doku sıvısının osmotik basıncını arttırır. Doku sıvısında osmotik basıncın artması berâberinde doku dışına sıvı kaçmasını da getireceğinden ödem meydana gelir. İlâç allerjileri, böcek sokmaları, yanma ve donma sonrasında ortaya çıkan ödemler bu tip ödemlerdendir.

3. Plasma onkotik basıncının azalmasına bağlı ödemler: Uzun süren açlık halleri ve böbreklerden protein kaybının fazla olduğu böbrek hastalıklarında onkotik basıncı düşen plazmadan dokulararası sıvıya su kaçışı olur.

4. Doku mekanik direncinin azalmasına bağlı olanlar: Kısa zamanda fazla kilo kaybedenlerde ve ihtiyarlarda ortaya çıkan bâzı tip ödemler böyledir.

5. Lenfa drenajının bozulmasına bağlı olarak ortaya çıkan ödemler: Lenf damarlarının kanser hücreleri tarafından işgali, iltihaplanması, parazitlerle tıkanması gibi durumlarda ortaya çıkar. Ödem tıkanan lenf damarları grubunun akımını sağladığı bölgede sınırlıdır. Bunlardan en enteresan olanı lenf damarlarının “Filaria Bancrofti” adlı parazitle tıkanması netîcesinde meydana gelen ödemdir. Bu hastalığa “fil hastalığı” adı verilir ve tuttuğu organı aşırı boyutlara vardırmasıyla tanınır. (Bkz. Fil Hastalığı)

6. Böbrek faktörünün başta geldiği ödemler: Böbreğin normalde ıtrah edebileceğinden fazla tuz alınması, böbreğin tuz ıtrah vazifesinin bozulması veya hormonal sebeplerle böbreğin tüpçüklerinden aşırı tuz emilmesi de ödeme sebep olur.

7. Birkaç faktörün birlikte rol oynadığı ödemler:

8. Sebebi bilinmeyen ödemler.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılabileceği üzere ödem bir hastalık değildir, bir belirtidir. Ödem görüldüğü zaman mutlaka sebebi araştırılmalı ve tedâvi edilmelidir.

ÖDEMELER DENGESİ;

Alm. *Zahlungsbilanz,* **Fr.** *Balence des paiements,* **İng.** *Balance of payments.* Belli bir dönemde bir ülkede oturanlarla başka ülkelerde oturanlar arasında yapılan bütün iktisâdî işlemleri sistematik bir biçimde gösteren tablo. Belli bir dönem terimi genellikle bir yıllık bir süreyi ifâde eder. Aslında ödemeler dengesi daha uzun veya kısa bir süreyi kapsayacak biçimde hazırlanabilir. Bugün üçer aylık ödemeler dengesi istatistikleri hazırlayıp yayınlayan ülkeler vardır. Bununla birlikte, pekçok ülke bir yıllık süreyi esas almaktadır. Yukarıdaki târifte bir ülkede oturanlar deyimi ise, iktisâdî faaliyetleri o ülke resmî makamlarının yönetim ve denetimi altında bulunan bütün iktisâdî birimleri (bireyler, firmalar, mâlî kurumlar vb.) kapsar. Bunlara, yabancılara âit fakat ülke toprakları üstünde üretim faaliyetinde bulunan teşebbüsler de dâhildir. Buna karşılık, bir ülkedeki yabancı elçilik ve konsolosluklarla, askerî birlikler o ülkede oturuyor sayılmazlar. Çünkü bunların iktisâdî faaliyetleri, bulundukları ülke devletinin yönetimi altında değildir. Bu sebeble, bunları kendi ekonomilerinin bir parçası saymak ve bulundukları ülkede oturanlarla yaptıkları iktisâdî işlemleri kendi ülkelerinin ödemeler dengesinde göstermek gerekir. Bir de yabancı ülkelere çalışmaya giden işçilerin nerede oturuyor sayılacakları meselesi vardır. Bu konuda genel görüş, bunların çalıştıkları ülkelerde oturuyor sayılmaları yönündedir. Turistler ve başka amaçlarla seyahat edenlerin durumu açıktır; bunlar kendi ülkelerinde oturanlara dâhildirler. Bir yılda bir ülkede oturanlarla yabancılar arasında çok çeşitli ve sayıca binlere, on binlere varan iktisâdî işlemler yapılır. Bunları ödemeler dengesinde tek tek göstermek hem zordur, hem de faydalı değildir. Bu sebeple, bir ülkenin dış ödemeler dengesi düzenlenirken tabloda yer alacak iktisâdî işlemler sınıflandırılır ve birbirinin aynı yâhut benzeri işlemler bir araya getirilerek ayrı bölümler oluşturulur. Ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, bir ödemeler dengesinde genellikle şu dört ana bölüm yer alır:

1. Câri işlemler bölümü,

2. Tek taraflı transferler bölümü,

3. Sermâye hareketleri bölümü,

4. Rezerv hareketleri bölümü.

A. Câri işlemler bölümü: Dış ödemeler dengesinin başta gelen ve en önemli bölümüdür. Bu bölüm de kendi içinde mallar ve hizmetler alt bölümlerine ayrılır. Mallar veya dış ticâret alt bölümünde bir yıl içinde yapılan ithâlât ve ihrâcât işlemleri yer alır. Hizmetler veya görünmeyenler başlığını taşıyan öteki alt bölümde ise, yabancılara yapılan veya yabancıların yaptıkları hizmetlere ilişkin işlemler gösterilir. Bunlar, ulaştırma, turizm, sigortacılık, bankacılık gibi hizmetlerdir. Uluslararası yatırımlardan sağlanan kârların ve borçlanmalardan doğan fâizlerin transferleriyle ilgili işlemler de buraya girer.

B. Tek taraflı (karşılıksız) transferler bölümü: Ülkelerin ödemeler dengelerinde genellikle yer alan ikinci ana bölüm, tek taraflı yâhut karşılıksız transferler bölümüdür. Bu bölümde, bir ülkede oturanlarla yabancılar arasında yapılan ve karşılığında halde veya gelecekte bir şey istenmeyen işlemler yer alır. Bunların başında bağış ve hediyeler gelir. Bunlar bireyler veya kurumlar arasında olabileceği gibi, devletler arasında da olabilir. Mesela, bir devletin bir başka devlete yaptığı bağış biçiminde bir dış yardım (ister parayla, ister malla olsun) bu bölüme girer. Savaş tazminatları, yurtdışında çalışan işçilerin yurtta kalan yakınlarına gönderdikleri havâleler tek taraflı transferlere verilebilecek öteki örnekler arasındadır. Dış ödemeler dengesi içinde tek taraflı transferlerin önemi zamâna ve yere göre değişmektedir. İkinci Dünyâ Savaşından sonra dış yardım programlarının gelişmesi bunların ödemeler dengesi içinde her zamankinden daha büyük bir yer kaplaması sonucunu doğurmuştur. Bunun yanında, İsrâil ve Yunanistan gibi ülkeler yabancı ülkelerde yerleşmiş zengin ırkdaşlarından her yıl önemli yardım ve bağışlar sağlamaktadırlar.

C. Sermâye hareketleri bölümü: Sermâye hareketleri, ödemeler dengesinin üçüncü ana bölümünü teşkil eder. Yer alan işlemler câri işlemler bölümündekiler gibi mal ve hizmet hareketleriyle ilgili işlemler olmayıp, daha çok bir ülkede oturanlarla yabancılar arasında sermâye gönderilmesine ilişkin borç ve alacak işlemleridir.

Sermâye hareketleri, sermâyenin gittiği ülkedeki kalış süresinin bir yıldan çok veya az oluşuna göre iki büyük gruba ayrılabilir: Uzun vâdeli sermâye hareketleri ve kısa vâdeli sermâye hareketleri.

D. Rezerv hareketleri bölümü: Dış ödemeler dengesinin dördüncü ve son bölümünde rezerv hareketleri yer alır. Bu bölüm ülkelerin dış rezervlerini oluşturan altın ve döviz stoklarında bir yıl içinde meydana gelen değişmeleri gösterir. Kısa vâdeli sermâye hareketleri gibi, rezerv hareketleri de ödemeler dengesi içinde bağımsız birer kalem sayılmazlar. Başka bir deyişle, bunlar da varlık sebeplerini öteki kalemler arasındaki farktan alan denkleştirici kalemlerdir.

ÖDÜNÇ (Karz-ı hasen);

Alm. *Aus-. Verleihen (n); Darlehen (n),* **Fr.** *emprunt.* **İng.** *Lending; loan.* Bir kimseye, çarşıda benzeri bulunan her şeyi, belli veya belirsiz bir zaman sonra geri almak üzere vermek. Daha çok para başta olmak üzere, ihtiyaç duyulan her cins mal ödüncün konusudur. Ödünçte esas olan, karşılıksız olmasıdır. Bununla berâber, ödünç vermenin menfaati düşünüldüğünde bir karşılık da sözkonusu edilmektedir. Ticârî hayattaki, menkul ve gayrimenkul kredisi, inşaat kredisi, her türlü banka kredileri ve anonim şirketlerin çıkardığı tahviller ödünç sözleşmesi niteliği taşımaktadır.

Ödünç, iki taraflı bir sözleşmedir. İnsanların, hayatta birbirine yardımcı, faydalı olmak düşüncesinden doğmuştur. İnsan birbirine muhtaç yaratılmıştır. Herhangi bir ihtiyâcını, kendi emeğiyle karşılayamayınca, başkasından satın alarak veya ödünç isteyerek gidermeye çalışmaktadır. Satın alma gücü olmayan kimse çok kere ihtiyâcını ödünç alarak giderir. Ödünç vermek ve almak, ekonomik hayâtın devamını sağlayan önemli bir husustur.

İnsanların muhtaç olduğu maddî ve mânevî ihtiyaçları, onları birlikte yaşamaya zorlar. Yaratılan varlıklar içerisinde, en muhtaç olan, hayâtını devam ettirebilmek için fazla şeye ihtiyaç duyan, yine insandır. İnsanın ihtiyaçları sonsuz, fakat ihtiyaçlarını elde edecek gücü sınırlıdır. Bu durum, insanı cemiyet hâlinde yaşamaya ve cemiyet hayâtında iş bölümü yapmaya sevk etmiştir. İnsanlar kendi menfaatları için birbirinden faydalanmaya, iyilik duygusu ile birbirlerine faydalı olmaya çalışmışlardır. Cemiyet hayâtındaki bu karşılıklı yardımlaşmayı sağlayan en etkili faktör, din olmuştur. İlâhî dinlerin hepsinde, bu tür yardımların karşılıksız olması, ödünç verenin bir menfaat beklememesi emredilmiştir. Bu ise, cemiyet hayâtında fertler arasında sevgi, hürmet ve karşılıklı saygının doğmasına sebep olmuştur. İnsanların, bir menfaat düşünülmeksizin birbirine yaklaşması ve yardımlaşması sağlanmıştır. Fertlerinin birbirine hürmet ve saygı duyduğu toplumlar sağlam temeller üzerine kurulmuş ve uzun ömürlü olmuştur. Menfaata dayanan toplumlar, çabuk yıkılmış, yok olmuşlardır.

Dîne bağlılığın zayıfladığı ve yok olduğu toplumlarda ödünç veren, ödünç alandan menfaatlanmak istemiş ve bundan da fâiz müessesesi doğmuştur (Bkz. Fâiz). Halbuki fâiz, yardıma muhtaç olup

ödünç alanı daha zor durumlara sokmakta, ekonomik hayâtını felce uğratmaktadır. Bu durum ise, cemiyet hayâtındaki sosyal dengeyi sarsmaktadır. Bu zararların gözönünde tutularak günümüzdeki ticârî faaliyetlerde, ödünç verene, fâiz yerine kâr verilerek ekonomik işletmenin ortakları arasında yer alması çalışması yaygınlaşmaktadır.

Bugünkü Türk hukûkunda ödünç: Çeşitli özel kânunlarda düzenlenmiş olan ödünç verme işleri, fâiz sistemi esas alınarak uygulanmaktadır.

Borçlar Kânunu'nun 306-312'nci maddelerinde düzenlenmiştir. BK. 306'ya göre "Karz (ödünç) bir akittir ki, onunla ödünç veren, bir miktar paranın veya diğer bir misli (benzeri bulunan) şeyin mülkiyetini ödünç alan kimseye nakil ve bu kimse dahi buna karşı miktar ve vasıfta müsâvi (eşit) aynı neviden şeyleri geri vermekle mükellef olur" diye târif edilmektedir. Ödünç verilen şeyin ne zaman geri verileceği tâyin edilmemişse, ödünç verenin ilk talebinden sonra altı hafta içinde geri vermek lâzımdır.

Deniz ticâreti kânununda: "Deniz ödüncü, bir sözleşmedir ki, onunla kaptan, kânununun kendisine verdiği yetkilere dayanarak gemiyi, navlunu ve yükü rehnetmek (rehin vermek) sûretiyle ödünç alır" diye târif edilmektedir.

Para verme hakkında kânuna göre: Ödünç para verme işleriyle uğraşmak için hükümetten izin almak gerekir. Bankaların izin almaları gerekmez. Çünkü özel kânunlarında bu işi yapabilecekleri hükme bağlanmıştır. İzin alarak bu tür işlerle uğraşan şahıslar (bankerler), her türlü işlemlerini belgelemek mecbûriyetindedirler. Ödünç işleriyle uğraşan bankerlerin durumu, 1982 ve 1983 yıllarındaki bankerler krizinden sonra yeni esaslara bağlanmıştır.

İslâm hukûkunda ödünç vermek: Karz-ı hasen yâni ödünç vermek İslâmda bir ibâdet olarak kabul edilmiş olup, çok sevap olduğu bildirilmiştir. Çarşıda misli, yâni benzeri bulunan herşeyi, belirsiz bir zaman sonra, misli geri verilmek üzere vermeye, Karz-ı hasen denir. Ödünç vermek, îcâb ve kabul ile, "aldım, verdim" gibi sözleşme ile geçerli olur. Bir altın ödünç alan, bir altını öder. Değeri değişti diyerek önceki veya sonraki değerde gümüş veya kâğıt lira veremez. Bunlar yerine altın da veremez. Bir kimse gücü varken borcunu ödemezse, alacaklı veya başkası, mahkemeye başvurarak bundan zorla alabilir. Borç ödenince, senet, borç verenin mülkü ise, ödendiğini bildiren vesîka verir. Ölüm hastasının çok alacaklısı varsa, hepsine taksim eder. Ev, dükkan, hayvan, elbise gibi kıyemi olan, yâni misli bulunmayan şeyleri ödünç vermek fâsittir, geçersizdir ve hemen geri vermek lâzımdır. Kullanılması haram olur. Ödünç alınan kıyemi şeyin kıymetini ödemek lâzımdır. Ödünç verirken, zaman tâyin edilmez. Çünkü zaman tâyin ederse, malı, misli ile veresiye satmış olur. Bu ise fâiz olur. Sened'e ödeme târihi koymamakla, ödünç veren verdiğini geri almak hakkına her zaman mâlik olmakta, belli bir zamanı beklemek zorunda kalmamaktadır. Zaman tâyin etmeksizin ödünç verilir ve arzu edilen zaman da isteyip geri alınır.

Ödünç, verirken bir menfaat şart koymak fâiz olur. Haram olur. Şart koymadığı hâlde, öderken ayrıca bir şey fazla verilebilir.

Ödünç istemek ancak lâzım olunca câiz olur. Lâzım olmak üç türlüdür.

1. Lüzum-i îcâbî: Nafakası olmayanın nafaka almak için, ödünç istemesidir. Sertr-i avret için çamaşır parası da böyledir.

2. Lüzum-i aklî: Evi olmayan kimsenin, memleketin âdetine göre, kirâ veya satın almak için ödünç istemesidir. Soğuktan korunmak için, elbise parası da böyledir.

3. Lüzûm-i istihsâni: Mevki, vazifesi sebebiyle, âdete uygun giyinmek için, ödünç istemektir. Bu üç lüzûm için, fâizsiz ödünç istemek câiz olur. Yalnız bunlara ödünç verilir. Başkalarına zulmeden zâlimlere, fâsıklara ödünç verilmez. İhtiyâcı olana ödünç verilir. İhtiyâcı olmayana, malını lüzumsuz yerlere, harama harcayana verilmez. Başkasına ödünç vererek kendini sıkıntıya düşürmek doğru değildir. Nisâba mâlik olmayan kimsenin, kurban kesmek için ödünç istemesi câiz değildir.

ÖGLENA (Euglena);

Alm. *Euglena,* **Fr.** *Eglène (f),* **İng.** *Euglena.* **Familyası:** Öglenagiller (Euglenidae). **Yaşadığı yerler:** Tatlı sularda. **Özellikleri:** Tek hücreli hayvanlardan olup, hem bitkisel hem de hayvansal hücre özelliği taşıyan, kamçılı bir mikroorganizmadır. Uzunluğuna bölünerek iki birey meydana gelir. Uygunsuz şartlarda kist meydana getirerek hayâtını sürdürür. **Çeşitleri:** Elli kadar türü vardır. Euglena viridis en çok bilinenidir.

Kamçılılar (Flagellata) sınıfının öglenagiller familyasından, tatlı su birikintileri, nehir, göl ve havuzlarda yaşayan, vücûdu mekik şeklinde, gözle görülemeyen bir mikroorganizma. Bütün canlılık faaliyetleri, tek hücreli vücûdunda cereyan eder. Vücûdu, pelikula denen esnek bir zarla çevrilidir. Ön ucunda, bir ağız ve hareketini sağlayan uzunca bir kamçı bulunur. Kamçı kesesinin dibinde, ışığa karşı duyarlı, stigma

denen kırmızı göz noktası ve yıldız şeklinde ince kanallarla çevrilmiş kontraktil koful vardır. Hayâtî olayları yöneten çekirdek (nükleus), vücudun arka tarafındadır. Sitoplazma içinde kloroplast tânecikleri bulunduğundan su üzerinde yeşil bir tabaka meydana getirirler. Güneş ışığı alan sıcak ve kirli sularda, uzunluğuna bölünerek çoğalırlar. Uygunsuz şartlarda kist hâline dönüşürler.

Öglena, beslenme bakımından ilgi çekici bir canlıdır. Kloroplastları sâyesinde, ışık karşısında bitkiler gibi fotosentez yaparak besinini kendisi yapar (ototrof beslenme). Karanlıkta ise, suda bulunan hazır organik artıklarla beslenir (heterotrof beslenme). Bu özellikleriyle, bitkiler ve hayvanlar arasında âdeta bir geçit teşkil eder. Hareketini sağlayan kamçısı ve heterotrof özelliğinden, zoologlar bunu protozoa alt âlemine dâhil ederler. Botanikçilerse, algea (su yosunları) sınıfında incelerler. Diğer biyologlar da protistler grubuna dâhil ederler.

Solunum için suda erimiş; oksijeni, hücre zarından sitoplazmaya osmoz (geçişme) ile alırlar. Solunum sonucu hâsıl olan CO_2, yine aynı şekilde vücut yüzeyinden atılır. Vücutta biriken fazla su da, kasılıp büzülen kontraktil kofulla dış ortama aktarılır. Solunum esnâsında sentezlenen ATP molekülleri, enerji gerektiren olaylarda kullanılır. “Euglena viridis” tek kamçılı, “Euglena gracilis” çift kamçılıdır.

ÖĞRETİM (Bkz. Eğitim)

ÖĞRETMENLİK;

eğitim ve öğretim kurumlarında öğrencilere istenilen seviyede bilgi, beceri veya bir sanatı, tekniği öğretme mesleği. Bu mesleği icrâ eden kimseye öğretmen, muallim veya hoca adlı verilir.

Öğretmenlik mesleğini yapabilmek için belli bir dal veya branşta özel ihtisas sâhibi olmak ve pedagojik formasyona sâhip olmak gereklidir. Öğretmenlik mesleğinde eğitim ve öğretim birlikte yürütülmekte, öğretilen bilgiler hayatta tatbik ettirilmektedir. Öğretmenlikte bilgi öğretmek, yol göstermek, irşâd etmek ve terbiye etmek mânâsına gelen eğitim, temel esastır.

İlk terbiye edici ve yol gösterici Allahü teâlâdır. Allahü teâlânın “Rab” ismi “terbiye edici” mânâsına gelmektedir. Allahü teâlâ melekleri ve ruhları yaratıp terbiye etti. Onlara vazîfelerini öğretti. Ruhlara hitâben; **“Ben sizin Rabbiniz değil miyim?”** yâni, **“Sizi yaratıp, terbiye eden ben değil miyim?”** buyurdu. Ruhlar da;”Evet yâ Rabbî! Sen bizim Rabbimiz, yâni terbiye edicimizsin.” cevâbını verdiler. Allahü teâlâ, Âdem aleyhisselâma her şeyin ismini ve faydasını öğretti. Bu hususu Kur’ân-ı kerîmde meâlen; “**Allah, Âdeme isimlerin tamâmını öğretti.” (**Bakara sûresi: 31) buyurmak sûretiyle haber verdi.

Âdem aleyhisselâma ve diğer peygamberlere Allahü teâlânın emir ve yasaklarını bildiren Cebrâil aleyhisselâm da bir öğreticidir.

İlk insan ve ilk peygamber Âdem aleyhisselâm, Allahü teâlânın emir ve yasaklarını kendi neslinden gelen insanlara anlatmak sûretiyle insanlık târihindeki ilk öğretmen oldu. İnsanları dünyâda ve âhirette kurtuluşa dâvet eden diğer peygamberler, onların vârisleri olan âlimler de birer muallim, yâni öğretmendirler.

İnsanlık târihindeki en büyük öğretmen olan Muhammed aleyhisselâm insanlara İslâm dîninin emir ve yasaklarını önce gizli, daha sonra açıkça öğretti. Kısa zamanda Müslümanların sayısı çoğaldı. Eshâb-ı kirâm adı verilen bu müminler de Peygamber efendimizden (sallallahü aleyhi ve sellem) öğrendikleri bilgileri çeşitli beldelere, ülkelere giderek insanlara anlatıp, öğrettiler. Onların hem bu dünyâda, hem de âhirette kurtuluşlarına vesîle oldular. Eshâb-ı kirâm bu vazîfeyi karşılıksız ve Allah rızâsı için yaptılar. Hulefâ-i Râşidîn (dört halîfe) zamânında muallim vazîfesiyle çeşitli beldelere gönderilen kimselere devlet bütçesinden ücret verildi. Câmi ve mescitlerde yürütülen eğitim ve öğretim faaliyetleri İslâmî ilimlerin sonraki nesillere ulaşmasını sağladı. Emevîler ve Abbâsiler devrinde âlim olan kimseler, câmilerde ve mescitlerde insanlara ilim öğreterek öğretmenlik mesleğini sürdürdüler. Emevîler devrinden îtibâren çocuklar için açılan mekteplerde vazîfeli öğretmenler dînî ve fennî bilgileri öğrettiler. O zamâna kadar daha çok fahrî olarak âlimler tarafından yürütülen öğretmenlik, bu devirden îtibâren bir meslek olarak ortaya çıktı. Sekizinci asırda üç bin talebeyi barındıran Belhli Ebü’l-Kâsım Dehhâk’ın mektebi ilk öğretimde önemli bir merhale olarak kabûl edildi. Bu nevî mekteplere, Küttap veya Mektep, öğretmenlerine de Muallim adı verildi.

Dînî hususlarda karşılıksız olarak yapılan öğretmenlik; yazı, okuma, hesap, lügat vb. ilimlerin öğretilmesinde ücrete tâbi tutuldu. İslâm târihinde ilk defâ teşkilâtlı olarak Selçuklu Vezîri Nizâmül-Mülk tarafından Bağdât’ta kurulan Nizâmiye Medreselerinde vazîfeli ve maaşlı olarak muallimler (öğretmenler) dînî ve fennî ilimleri öğrettiler. Diğer Müslüman ve Müslüman-Türk devletlerinde, Endülüs Emevîleri, Karahanlılar, Anadolu Selçuklularında din ve fen bilgilerinin tahsil edildiği müesseselere ve buralarda ders okutan muallim (öğretmen) ve müderrislere büyük önem verildi. İlim ve medeniyetin ilerlemesi, yayılması için büyük gayretler gösteren ilim adamlarına her türlü maddî ve

mânevî destek sağlandı.

Osmanlı Devletinin kurucusu Osman Gâzi ve diğer Osmanlı sultanları, devletin idârî ve askerî sâhada muvaffak olabilmesi için îmân, ilim, fen ve teknikte ileri bir seviyede olmanın lüzûmunu kavradıklarından, günün imkânları nisbetinde ilmî teşkilâtlar kurup geliştirdiler. Bu müesseselerde ilim öğreten muallim ve müderrislerin yetiştirdiği büyük din ve fen âlimleri, İslâm medeniyetinin yayılmasında muazzam hizmetlerde bulundular. Osmanlı Devletinin yükseliş döneminde tek dershâneli medreseler yerine Sahn-ı Seman (Fâtih) ve Süleymâniye medreseleri gibi çok odalı medreseler inşâ edilip her odaya bir müderris veya muallim verildi. Muallim ve müderrislerin terfî ve tâyinleri belli esaslara bağlandı. Köklü bir eğitim-öğretim ve sıkı bir imtihandan geçen muallim ve müderris adaylarına icâzetnâme ve temessük denilen diplomalar verildi. Tespit edilen esaslara göre terfi eden muallim ve müderrislerin ortaya koydukları eserler de devlet tarafından mükâfatlandırıldı. Müderris ve muallimler almakta oldukları son maaş üzerinden emekliye ayrıldılar.

İslâm ülkelerinde eğitim-öğretimin hızla geliştiği ve öğretmenin büyük değer kazandığı sırada Avrupa'da ve diğer ülkelerde öğretmenlik umûmiyetle din adamları ve kilise vazîfelileri tarafından yürütülüyordu. Rönesans'tan sonra diğer sahalarda olduğu gibi eğitim ve öğretimde de yenilik hareketleri görülmeye başlandı. Fakat öğretmen yetiştirmekle ilgili hiçbir tedbir alınmadı. On sekizinci yüzyıldan îtibâren öğretmen yetiştirmekle ilgili bâzı teşebbüsler olduysa da neticeye ulaşılamadı. On dokuzuncu yüzyıldan îtibâren öğretmenlik bir meslek olarak kabûl edilip pedagojik seminerler düzenlendi ve öğretmenler yetiştirildi. On dokuzuncu yüzyıla kadar muallimlik (öğretmenlik) ile müderrislik birbirinden ayrı olarak kabul edilmiyordu. On dokuzuncu yüzyılda bütün dünyâda olduğu gibi Osmanlı ülkesinde de öğretmenlik (muallimlik) ayrı bir meslek olarak kabul edildi. Pedagojik formasyon sâhibi muallimler (öğretmenler) yetiştirilmek üzere yeni düzenlemelere gidildi. 16 Mart 1848 târihinde Dârülmuallimîn-i Rüşdî adıyla öğretmen okulu; 1868 senesinde ilkokul öğretmeni yetiştirmek üzere Dârülmuallimîn-i sıbyan; 1870'te kız okullarına öğretmen yetiştirmek üzere Dârülmuallimât açıldı. 1869 senesinde çıkarılan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesiyle öğretmen yetiştiren kurumlar; ibtidaiye (ilkokul), rüşdiye (ortaokul), idâdi ve sultânî **(**lise) öğretmeni yetiştirecek şekilde düzenlendi. 1891'de Dârülmuallimîn-i Âli adıyla yüksek öğretmen okulu açıldı. 1909 ve 1915 senelerinde yapılan değişikliklerle ana, ilk, orta ve yüksek öğretmen okulları şeklinde düzenlendi.

Cumhûriyet döneminde de yeni eğitim ve öğretim sistemine göre öğretmen okulları açıldı. 1927'de Kayseri ve Denizli'de ilkokula dayalı üç yıllık Köy Muallim Mektebi açıldı, fakat uzun ömürlü olmadı. 1932 senesinde yapılan düzenlemeyle ilköğretmen okulları, ortaokula dayalı üç yıllık öğretmen yetiştiren kurum hâline getirildi. 1936'da köylerde "Eğitmen kursları" düzenlendi. Okuma yazma bilen, askerliğini çavuş ve onbaşı olarak yapmış köy gençlerinden 1936-1948 seneleri arasında 10.000 kadar eğitmen yetiştirildi. 1937 senesinde Köy Enstitüleri açıldı. Tamâmen materyalist bir felsefe ile eğitim ve öğretim yapan Köy Enstitülerinden yetişen öğretmenler Müslüman-Türk milletinin millî ve mânevî değerleri üzerinde büyük tahribatta bulundular. (Bkz. Köy Enstitüleri)

Köy Enstitüleri millet üzerindeki olumsuz etkileri sebebiyle 1954 senesinde kapatılarak yerine tek tip ilköğretmen okulları açıldı.

Ortaokul öğretmeni ve ilköğretim müfettişi yetiştirmek üzere 1926 senesinde Konya'da açılan Orta Muallim Mektebi 1927'de Ankara'ya taşınarak Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü adını aldı. Daha sonra da Gâzî Eğitim Enstitüsü ismi verildi. Bu eğitim enstitüsü sistemi taşraya da yayıldı. 1934'te Kız Teknik Öğretmen Okulu, 1937'de Erkek Teknik Öğretmen Okulu açıldı. 1950'den sonra gelişen meslek dallarına göre yeni öğretmen yetiştiren kuruluşlara yer verildi. Ticâret liselerine öğretmen yetiştirmek üzere 1956 senesinde Ticâret ve Turizm Yüksek Öğretmen Okulu, İmâm-Hatip Okullarına öğretmen yetiştirmek üzere 1959'da Yüksek İslâm Enstitüleri açıldı. 1959'da Ankara'da daha sonra da İzmir'de birer Yüksek Öğretmen Okulu kuruldu.

1973 senesinde çıkarılan Millî Eğitim Temel Kânunu bütün öğretmenlerin yükseköğretim görmesi mecbûriyetini getirdi. Bu sebeple ilköğretmen okulları, 1974'ten îtibâren Öğretmen Lisesi adıyla lise ve dengi okuluna dönüştü. Ortaokullara ve çıraklık eğitim merkezlerine teknik öğretmen yetiştirmek üzere Sanat Yüksek Öğretmen Okulları açıldı. Çeşitli üniversitelerin eğitim, fakülte ve bölümleri öğretmenlik formasyonu kazandıracak programlar hazırladılar. 1983 senesinde çıkarılan 2908 sayılı Yüksek Öğretim Kânunu, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olan Eğitim Enstitülerini Eğitim Fakültesi; Yüksek İslâm Enstitülerini İlâhiyat Fakülteleri hâline getirerek çeşitli üniversitelere bağladı.

Türkiye'de ilköğretmen teşkilâtı 1908 senesinde İstanbul'da Encümen-i Muallimîn adıyla kuruldu. Kurtuluş Savaşı yıllarında kurulan Türkiye'de Muallimler ve Muallimler Cemiyetleri Birliği bir müddet Ankara vâliliğinin kararıyla kapatıldı. 1932 senesinde ise bütün öğretmen teşkilâtları kapatıldı. 1948 senesinde Türkiye Öğretmen Dernekleri Millî Federasyonu kurularak bütün öğretmenler merkezî bir birlik altında, toplandı. 1961 Anayasasının tanıdığı haklardan faydalanılarak 1965 senesinde kurulan Türkiye Öğretmenler Sendikası (T.Ö.S) öğretmenleri siyâsete âlet etmek isteyen ve öğretmen kitlesinin

dışından gelen kimseler tarafından hedefinden uzaklaştırıldı.

T.Ö.S., öğretmenler arasında birlik yerine huzursuzluk getirdi. 1971 senesinde yapılan Anayasa değişikliğiyle kamu görevlilerinin sendika kurması yasaklanınca T.Ö.S. kapandı. Aynı yıl Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÖB-DER) kuruldu. Öğretmenleri birleştirip, dayanıştırma özelliğinden çok uzak olan TÖB-DER, öğretmenler arasında siyâsi kamplaşmaya sebep oldu. TÖB-DER'e alternatif olarak kurulan ÜLKÜ-BİR ve MEF-DER gibi öğretmen dernekleri de TÖB-DER'le birlikte 12 Eylül 1980'den sonra kapatıldı.

Müslüman devletler, âlime ve öğretmene saygı gösterdikleri müddetçe yükselmişlerdir. Ortaçağ Avrupası ilim adamlarını öldürürken veya zindanlara atarken, Müslüman devletler ilim teşvikçiliği yapmışlardır. Açtıkları pekçok üniversite ve akademi bugünkü dünyâ medeniyetinin kaynağı olmuştur. Âlime ve öğretmene saygının azaldığı zamanlarda ise geriye gidilmiştir. Osmanlı târihinde Tanzimatın îlân edilmesiyle Avrupaî eğitim ve öğretime geçeceğiz bahânesiyle medreselerden fen dersleri kaldırılmış, böylece inançsız fen adamı ve fen bilgisiz din adamı yetişmeye başlamıştır. Bu durum da devletin hızla çökmesine sebep olmuştur.

İyi bir öğretmende aranan vasıflar: Öğrencilere iyi muâmele etmek; öğrenciler arasında âdil davranmak; güzel konuşmak; öğrencilerin meseleleri ve müşkilleriyle ilgilenmek; iyi kalpli, doğru ve güzel ahlâklı olmak; öğrencilerin bütün suâllerini cevaplandırmak; bâzı faaliyetlerinde beceriksiz veya öğrenmede yavaş olan öğrencileri arkadaşlarının yanında küçük düşürücü söz ve hareketlerden kaçınmak; olgun bir şahsiyet sâhibi, şakacı ve samîmî olmak; mesleğini sevmek; öğretmenlikle ve branşıyla ilgili gelişme ve yenilikleri tâkip etmek; anlattıklarının öğrencilere faydalı olup, olmadığını tespit etmek için öğrencilerin hiç çekinmeden ifâde edebilecekleri şekilde görüşlerini almak; öğrencilerin şahsî tutumları ve geçmişteki durumlarına bakmadan dersteki başarılarını objektif olarak değerlendirmek; ders araç ve gereçlerinden azamî derecede faydalanmak; zararlı söylenti, dedikodu ve münâkaşalardan uzak durmak; bayağı ve müstehcen lisan kullanmaktan sakınmak; kendine güvenmek; gayretli ve neşeli olmak; her türlü güçlüklerle mücâdele etmek; hadiselerin en nâzik ânında dahi taraf tutmadan konuşup, anlayarak kararını vermek; davranışlarında nazik olmak; temiz ve sâde giyinmek; derslere zamânında girip çıkmak; verimli bir eğitim ve öğretim için okul idâresi, öğretmenler ve öğrenci velileriyle işbirliği kurmak gibi hususlardır.

İyi bir öğretmenin başarısı, öğrencilerle olan geniş çaptaki münâsebetlerine bağlıdır.

ÖKALİPTUS (Eucalyptus);

Alm. *Eucalyptusbaum (m); Heberbaum (n),* **Fr.** *Eucalyptus (m),* **İng.** *Eucalyptus.* **Familyası:** Mersingiller (Myrtaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Batı ve Güney Anadolu'da yetiştirilir.

Haziran-temmuz ayları arasında, mor renkli çiçekler açan büyük ağaçlar. Yaprak şekli bitkinin yaşına göre değişir. Gençlerde sapsız, oval, açık yeşil; yaşlılarda ise uzunca saplı, orak şeklinde, derimsi ve koyu yeşildir. Çiçekler morumsu kırmızı renkte olup, her bir yaprağın koltuğunda birkaçı bir arada bulunur. Meyve küçük ve çok miktarda tohum taşıyan oval şekilli bir kapsüldür.

Bu ağaç, 18. asırda meşhur İngiliz seyyahlarından Cook ve kendisine botanikçi olarak iştirak eden Labillardiére'in, Tasman ve Avustralya'daki gezileri esnâsında, Avustralya'da bulunmuştur.

Ana vatanı Avustralya olan bu ağaç, halk arasında sıtma ve kinin ağacı olarak da tanınmaktadır.

Anadolu'ya ilk defâ, Muğla vilâyetinin Fethiye kazâsında Dalaman'da bir çiftlik kuran Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa tarafından, süs ağacı olarak sokulmuştur. Diğer taraftan Mersin-Adana demiryolu uğrağındaki istasyonlarda 1886 yılında Fransızlar tarafından istasyon ağacı olarak kullanılmıştır.

1830'a doğru Avustralya'dan İtalya'ya getirilen çeşitli cins ökaliptüslerin kış olması dolayısıyla çoğunluğu kuruduğundan bu ağacın yumuşak iklimde yaşamadığı kanaatine varıldı. 1852'de Cezayir'de tekrar denendi. Daha sonra da Kuzey Afrika ve Güney Avrupa'da denenerek sıcak mıntıkalarda yetişeceği anlaşılmıştır.

1893'te, Osmanlı Devleti idâresinde bulunan Suriye'de M.H. Morel, Beyrut'taki mâlikânesinde çok miktarda ökaliptus yetiştirmiş ve bu mâlikânesine Lâtince olarak "Villâ Eucalypta (Ökaliptüs Köşkü) adını vermiştir.

Çok miktarda ökaliptus bugün Afrika, Avrupa, Asya sıcak iklimlerinde yetiştirilerek, iktisâdî, sıhhî maksatlarla dünyânın her kıtasında üretilmekte ve gün geçtikçe de rağbet bulmaktadır.

Ökaliptus ağaçları, çok yüksek olan kâbiliyeti, fazla miktarda toprak suyunu alıp havaya vermesi sâyesinde bataklık yerlerin kurutulmasında insanlığa olan hizmetlerinin tanınmasını müteakip, yalnız Avustralya'da olan gelişme alanı kısa bir zamanda çok genişlemiştir. Bir ökaliptus ağacının yılda

ortalama 250 ton suyu alıp havaya verdiği tecrübelerle anlaşılmıştır.

1938'den beri, yurdumuzun güney bataklıklarında da yetiştirilmesine büyük önem verildi ve kısa zamanda çok ümit verici neticeler alındı. Tarsus'un Karabucak bataklığının kurutulmasıyla bölgede, sıtma hastalığının yayılmasında önemli rol oynayan sivrisineğin nesli kesildi.

Çeşitleri: Yüzden fazla çeşidi olmakla birlikte, tanınmış ve önemli çeşitlerinden bâzıları şunlardır:

1. Eucalyptus alpina
2. Eucalyptus amplifolia
3. Eucalyptus amgydalina
4. Eucalyptus andreana
5. Eucalyptus calophylla
6. Eucalyptus citriodora
7. Eucalyptus coccifera
8. Eucalyptus cordata
9. Eucalyptus cornuta
10. Eucalyptus cosmophylla
11. Eucalyptus diversicolor (Collossea)
12. Eucalyptus globulus
13. Eucalyptus gomphocephala
14. Eucalyptus leucoxilon
15. Eucalyptus robusta
16. Eucalyptus rostrata
17. Eucalyptus viminali
18. Eucalyptus longifolia.

Faydaları: Dünyânın birçok yerinde, bilhassa Brezilya'da, Kuzey Afrika veGüney Avrupa'da, Doğu ve Batı Asya'da bir zaman sıtma saçarak insanları ölüme sürükleyen korkunç bataklıklar, bugün ökaliptus ağacının gölgesinde sağlık ve varlık kaynağı olmuştur.

Ökaliptuslar, bataklığı kurutarak etrafını da tarıma elverişli hâle getirmektedir. Ökaliptus ormanları, hava tesirlerini yumuşatarak büyük rüzgârlara mâni olurlar, bitkilere zararlı olan toz ve dumanları tutarlar, fırtına ve dolu zararlarını kısmen önlerler.

Üç yaşından büyük olan ormanlardaki çayır ve ot miktarı da büyük ölçüde olduğundan, hayvanlarda verimi arttırmaktadır. Ayrıca arıcılıkta da büyük faydaları görülmüştür. İlk yıllarda, aralarına mısır ekilerek değerlendirilebilir. Yurdun güneyinde kurulan ökaliptus ormanlarından, büyük ölçüde yakacak temin edilmektedir.

Kullanıldığı yerler: Tâze yapraklarının su buharı ile distillenmesi sûretiyle elde edilen ökaliptus, muhtelif cila, kafuru, çam sakızı ve zamk, yine bir nevi vernik olan kokulu reçine îmâlinde kullanılmaktadır. Hâricen deri üzerine sürülmek sûretiyle antiseptik olarak da kullanılır.

Ökaliptus yaprakları doğrudan doğruya kaynatılarak kullanıldığı gibi, yağının tıpta da pekçok faydaları vardır. İlâç olarak veya kaynatma ile buğu, koku hâlinde de kullanılır.

Yapraklar nefes darlığı, kabız, balgam söktürücü olarak, haşere sokmalarına, her nevî ateşlenmeye, nezle, nevralji, bronşit, romatizma, şeker, üremi gibi hastalıklarda, yağ veya ekşitilerek sirke, toz sabun, pudra ve mâcun şeklinde kullanılır.

Ayrıca ökaliptus kabuklarından, kino reçinesi adı verilen ve içinde bol miktarda tanen bulunan bir madde, kuru damıtım yoluyla elde edilmektedir. Yine ökaliptus odununun kuru damıtımıyla elde edilen diğer ürünler; 100 kilo odundan; 25-27 kilo kömür, 7 kilo asit asetik, 2 kilo alkol metilen, 3 kilo katran elde edilebilir. Kereste olarak da birçok sahada kullanılmaktadır.

ÖKSEOTU (Viscum album);

Alm. *Weisse Mistel (f),* **Fr.** *Gui (m) blacn,* **İng.** *Mistletoe.* **Familyası:** Ökseotugiller (Loranthaceae).

Türkiye'de yetiştiği yerler: Bütün Anadolu.

Mart-nisan ayları arasında, dalların ucunda sarımsı-yeşil renkli çiçekler açan, 20-100 cm boylarında, kışın yapraklarını dökmeyen, çalı tipinde, iki evcikli, yarı parazit bitkiler. Halk arasında burç, çeti, çekem, gökçe, gövelek, yalınkaya gibi isimlerle bilinir. Ökseotu, havstoryum adı verilen emeçleriyle, kendini odunlu bitkilerin dalları üzerine tespit ederek yaşar. Memleketimizde çok değişik ağaçlar (çam, köknar, söğüt, kavak, armut, elma, kayısı gibi meyve ağaçları) üzerinde yetişir. Bitkinin dalları ve yaprakları karşılıklıdır. Yapraklar sarımsı yeşil renkte, sapsız ve derimsidir. Meyveleri 8-10 cm çapında, küre şeklinde toparlak ve beyaz, iç kısmı yapışkanlı olup, yaprakların veya dalların arasında sapsız olarak birkaçı birarada bulunur.

Ökseotu, ardıç kuşları ile daldan dala ve ağaçtan ağaca taşınır. Bu kuşlar, meyvanın yapışkan kısmını severek yerler ve bu esnâda gagalarına yapışan kısmı temizlemek için, gagalarını dallara sürterler ve böylece tohumlarını bu kısımlara bulaştırırlar. Tohumlar burada çimlenir ve gelişirler. Ayrıca kuşların dışkıları vâsıtasıyla dışarı atılan tohumların dallar üzerinde tutunarak çimlenmesiyle gelişirler. Bitki zehirlidir.

Kullanıldığı yerler: Bitki rezin, saponinler, alkaloitler taşır. Meyve ve yapraklı dallar kabız, idrar arttırıcı, tansiyon düşürücü ve kusturucudur. Meyveleri ezilerek, çıbanlar üzerine konulup, cerahatin dışarı çıkmasını sağlar. Romatizma ağrılarına karşı da kullanılır.

ÖKSÜRÜK;

Alm. *Husten (m),* **Fr.** *Toux (f),* **İng.** *Cough.* Solunum yolları mukozasının uyarılmasından doğan ve solunum yollarını tıkanıklıklardan ve yabancı maddelerden koruyan bir savunma refleksi. Öksürük için söylenen; "akciğerlerin bekçi köpeğidir" tâbiri meşhûrdur. İnsan kendi isteğiyle de öksürebilir ancak önemli olan istek dışı olarak husûle gelen öksürüktür.

Öksürük derin bir soluk almayı tâkiben gırtlak girişinin (glottisin) kapanması ve daha sonra gürültüyle açılarak havanın ve bu arada yabancı maddelerin dışarı atılmasıdır. Öksürük 9. ve 10. kafa sinirlerinin uçlarının uyarılması sonucunda ortaya çıkar. Refleksin başlangıcı, yutak, gırtlak, kulak, soluk borusu, bronşlar ve akciğer zarından kaynaklanabilir. Küçük bronşlara doğru gidildikçe öksürük refleksinin duyarlığı azalır.

Öksürükte üç ayrı faz sözkonusudur, ilk faz süratli ve derin bir nefes alma ile karakterlenir, bu fazın sonunda glottis kapanır. İkinci fazda glottis kapalı olduğu hâlde yapılan zorlu bir hava verme hareketi vardır. Bu arada soluk borusu ve akciğerlerin diğer kısımlarındaki havanın basıncı artar. Üçüncü ve son faz glottisin birden açılıp basınçlı havanın özel bir ses çıkararak dışarı atılması ile vukû bulur. Öksürük sırasında küçük bronşlardan geçen havanın sâniyede 0,5-2 metre, glottisten geçen havanın ise sâniyede 50-120 metre hızla hareket ettiği tespit edilmiştir. Bu rakamlar öksürük sırasında yabancı cisimlerin ve balgam parçalarının ne büyük bir kuvvetle atıldığını göstermeye kâfidir. Diyafram kasının öksürüğün her üç fazında da kasıldığı gösterilmiştir.

Bronşlarda biriken balgamın ağıza kadar gelmesi için genellikle birden fazla öksürük hareketine ihtiyaç vardır. Böylece salgılar ağıza kadar kademe kademe getirilmiş olur.

Solunum kasları zayıf veya solunum merkezi çeşitli sebeplerle baskılanmış olursa öksürük hafif ve tesirsiz olabilir. Zatülcenp gibi hastalıklarda öksürmek ağrıyı arttıracağından irâdî olarak kişi öksürüğünü tutabilir.

Öksürüğün karakteri, nefes borusu ve bronş mukozasının durumuna göre değişir. Yutak ve üst solunum yollarının iltihabî durumlarında kuru ve sık tekrarlayan bir tahriş öksürüğü söz konusudur. Öksürük, bâdemciklerin şişerek yutak yolunu tıkadığı vakalarda kalın, kaba ve biraz da boğuktur. Balgamlı öksürüklere yaş, balgamsız öksürüklere de kuru öksürük denmektedir.

Üst solunum yollarının iyi huylu hastalıkları durmak bilmeyen inatçı bir öksürüğü meydana getirdikleri halde, alveollerin hastalıklarında bâzan çok az öksürük olur. Bâzı veremli hastalar o kadar az öksürürler ki, sorulduğunda hiç öksürmediklerini söylerler.

Kentöz öksürük denen tip arka arkaya gelir ve düdük sesi gibi bir ses çıkarak derin bir nefes alınır. Bu tip öksürük boğmaca hastalığının kendine has öksürüğüdür. Solunum yollarında öksürük refleksine yol açan uyarı, iltihâbî, mekanik, kimyâsal veya ısı karakterli olabilir. Bu cümleden olarak öksürüğe yol açan olayların çok çeşitli olduğu anlaşılır. Akciğer kanserinden tozlu havada kalmaya, zatürreden gribe kadar birçok durum öksürükle beraberdir.

Öksürüğü bir hastalık olarak değil, bir hastalığın habercisi olarak kabul etmek gerekir. Dolayısıyla öksürüğün tedâvisi öksürük kesici ilâçlarla değil altta yatan hastalık veya sebebinin tedâvisiyle olmalıdır.

ÖKSÜRÜKOTU (Tussilago farfara);

Alm. *Huflattich (m),* **Fr.** *Tussilage (m),* **İng.** *Coltsfoot.* **Familyası:** Bileşikgiller (Compositae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara, Karadeniz, İç ve Doğu Anadolu.

Mart-nisan aylarında sarı çiçekler açan, killi, kireçli ve rutûbetli toprakları seven, 20-30 cm yüksekliğinde otsu bir bitki. Toprak altı kısımları çok seneliktir ve bitki bunlarla çoğalır. Her bir gövde bütün çiçekleri sarı renkte olan bir çiçek tablası ile son bulur. Bu çiçekler dişidir. Ortada bulunan çiçekler ise tüp şeklindedir ve verimsizdir. Yapraklar çiçek açtıktan sonra meydana gelirler. Yaprağın üst yüzü koyu yeşil, alt yüzü ise taşıdığı beyaz tüylerden dolayı, grimsi beyaz renkli ve pamuk manzarasındadır. Devetabanı olarak da bilinir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısmı yaprak ve çiçekleridir. Çiçekler ilkbaharda tamâmen açılmadan toplanır ve süratle kurutulur. Çiçekler sarı renklerini kaybetmemelidir. Yapraklar haziran-temmuz aylarında toplanır, havadar yere serilerek kurutulur. Yapraklarda müsilaj, tanen, acı maddeler, organik asitler, inülin ve şekerler vardır. Eski bir öksürük ilâcıdır. Yumuşatıcı ve balgam söktürücü olarak kullanılır.

ÖKÜZ (Bkz. Sığırlar)

ÖLÇEK;

Alm. *1. Kornmass 2. Masstab (m),* **Fr.** *1. Mesure (f) de grains 2. Echelle (f),* **İng.** *1. Measure of capacity 2. Measure, scales.* Tahıl ölçmeye yarayan kap. Bir harita veya teknik resimde görülen uzunluklarla bunların gerçek uzunlukları arasındaki oran. Bir uzunlukla bu uzunluğun harita üzerindeki izdüşümü arasındaki oran. Harita veya plânın her santimetresinin kaç kilometre veya metreye eşit olduğunu gösteren ve harita veya plânın bir köşesine çizilen küçük çizgiye de ölçek denir. Ölçek tâbiri çeşitli sahalarda kullanıldıkları yerlere göre değişik şekilde ifâde edilirler.

Ölçek, kilenin dörtte biri olup, kırk dört kilogramdır. Bâzı yerlerde ölçeğe şinik de denir. Haritalarda kullanılan ölçeklerde ise 1/1.000.000 (milyonda bir) ifâdesi haritadaki bir santimlik mesâfenin aslında bir milyon santimetre 10.000 m, 10 km olduğunu gösterir.

ÖLMEZ ÇİÇEK (Helichrysum);

Alm. *Strohblume,* **Fr.** *Immortelle (f),* **İng.** *Everlasting flower.* **Familyası:** Bileşikgiller (Compositae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Bütün Anadolu'da yetişir.

Sarı renkli çiçekleri, küçük barlar (kapitulum) hâlinde bir araya toplanmış, çiçek durumları bozulmadan uzun zaman saklanabilen, hafif kokulu, tüylü yapraklı ve çok yıllık otsu bitkiler. Memleketimizde 20 kadar Helichrysum türü bulunmakla berâber en çok H. graveolens (kokulu ölmez çiçek), H. orientalis türlerinin çiçek durumları, halk arasında daha çok kullanılmaktadır.

Çiçekler, daha çok haziran-temmuz aylarında açarlar. Genellikle demetler hâlinde bir araya getirilerek satılır ve saklanırlar. Saman çiçeği, sarı çiçek, altın otu, güven otu gibi isimlerle de bilinir.

Kullanıldığı yerler: Çiçek durumları özel kokulu ve acımsı lezzettedir. Bileşiminde uçucu yağ, acı maddeler, kumarin ve flovonlar bulunur. İdrar ve safra söktürücü ve kum döktürücü olarak, yemeklerden önce bir fincan çay hâlinde (% 3'lük) kullanılır.

ÖLÜM;

Alm. *Tod (m),* **Fr.** *Mort (f),* **İng.** *Death.* Bir canlı varlığın (insan, hayvan ve bitkinin) hayâtî faaliyetlerinin kesin olarak sona ermesi. Canlı varlıkların herhangi bir dokusunun canlılığını kaybetmesine de ölüm denir. Canlının ölümünden bahsedebilmek için, hayâtî faaliyetlerin bir daha geri gelmemek üzere sona ermesi şarttır. Zîrâ boğulma, donma, zehirlenme tehlikesi geçiren ve kalbi duran kişilerde sun'î teneffüs ve kalp masajı yapılarak, durmuş gibi görünen solunum ve dolaşım fonksiyonlarının tekrar başlatılması çok kere mümkün olmaktadır. O halde kalp ve solunumun bir süre durması ölüm demek değildir.

Biyolojik ölüm: Ölümden evvel, kısa veya uzun olmak üzere agoni ismi verilen bir can çekişme devresi sözkonusudur. Bu devre, müzmin hastalıklarda uzun, âni ölümlerde ise kısa olur. Bu devrede, dolaşım ve solunum sistemlerinde iyileşmesi mümkün olmayan değişiklikler meydana gelir. Agoni devresi birkaç dakikadan, birkaç güne kadar uzayabilir. Bu devredeki bir şahıs, tam olarak sessizlik ve hareketsizlik içinde bulunur, dış uyarılara karşı tepki çok azalmış veya kaybolmuştur. Bütün sistemlerin çalışması bozulmuştur. Bâzan, bozukluklar düzelir gibi olur, şahıs kendini çok iyi hissettiğini bile söyleyebilir. Bu durum, ölüm öncesi görülebilen geçici bir iyilik hâlidir. İlk önce görme, son olarak

işitme duyusu kaybolur. Gözler yukarı ve dışa tavana bakıyormuş gibi bir hâl alır, gözbebekleri genişler. Göz akı ve göz kenarlarında yapışkan bir sıvı toplanır. Göz parlaklığını kaybeder, arkaya doğru çöker. Refleksler ortadan kalkar. Alından soğuk iri tâneli terle birlikte son bir gözyaşı damlası gelebilir, şahıs ağlıyor gibidir. Nabız oldukça zayıflar. Kalp sesleri güçlükle ve çok hafif duyulur, el ve ayaklar soğur, fakat şahsın iç harâreti bâzan 42-43° dereceye kadar yükselir. Salya, sümük, idrar, pislik, meni dışarı çıkar ve netîcede ölüm husûle gelir. Bâzı agoni durumlarında şuur kapalı olmakla birlikte aklî melekeler, zekâ ve şuur b**o**zulmaz.

Ölümün birinci dönemi, fonksiyonel, klinik veya formatik ölüm dönemidir. Bu dönemde kişilik kaybolur. Ölümün ikinci dönemiyse hücrelerin ölümü veya moleküler ölüm dönemidir.

Kalp nakli ameliyatlarından önce klinik ölüm; dolaşım, solunum ve sinirle ilgili organların faaliyetlerinin son bulması şeklinde kabul ediliyordu. Kalp nakli ameliyatlarından sonra ölümün târifindeki fikir ve araştırmalar değişik bir yön almıştır ve neticede beyin ölümü terimi ortaya çıkmıştır. Beyin ölümü yâni klinik ölüm, beynin bütün faaliyetlerinin durması ve bütün tedâvilere rağmen geri dönmeyecek şekilde kesilmesidir. Bu ölümde, dolaşım ve solunumu çalıştıran cihazlar çıkarılınca, solunum ve dolaşımın durmaları da esas alınmaktadır. Beyin faaliyetlerinin durması, elektroansefologramda düz bir çizginin görülmesiyle anlaşılır.

Ölüm teşhisinde kullanılan çeşitli metodlar sözkonusudur. Hekimlerce göz önünde bulundurulan ölüm belirtilerinden bâzıları şunlardır:

1. Solunumun durması: Ölünün göğsüne bir bardak su konur. Canlıda solunum dolayısıyla su yüzeyi titrer. Ölünün ağzına ayna tutulur. Solunum varsa ayna buğulanır; fakat bu yol, eski bir usuldür. Cesetteki kokuşma dolayısıyla da ayna buğulanabilir.

2. Kalbin durması: Vücudun hiçbir yerinden nabız hissedilemez, kalp sesleri işitilmez, elektrokardriyogramda düz bir çizgi görülür ki, ölüm teşhisi metodlarının en doğru netîce vereni budur. Kan dolaşımının durduğu da çeşitli deneylerle tespit edilebilir.

3. Kanın tetkiki: Uzun süren hastalıklarda ölümden sonra pıhtılaşma olur, boğulma şeklinde ve âni ölümlerde ise, kan sıvı halinde kalır. Canlıda kan bazik reaksiyon verir. Ölümden 2-3 saat sonra ise, kan asidik reaksiyon verir.

4. Ölümden sonra deri elastikiyetini kaybeder, soluk beyaz ve sarımtrak bir renk alır. Deride yara açılırsa, yaranın dudakları genişlemez, yakılırsa kan ve su toplanması görülmez.

5. Gözdeki bütün refleksler kaybolur. Gözbebekleri genişlemez olup, ışığa cevap vermez.

ABD'deki bir kânun maddesine göre ölümün târifi:

1. Dolaşım ve nefes alma fonksiyonları, geriye döndürülmez bir şekilde durduğu zaman,

2. Beyindeki (beyin sapı dâhil) bütün fonksiyonlar durduğu zaman ilgili şahıs ölü kabul edilir.

Bitkisel hayatta ise beynin kortikol faaliyeti durmuş, ama beyin sapı faaliyetleri devâm etmektedir. Yâni şahıs görmez, konuşmaz, işitmez, hareket edemez, fakat dolaşım, solunum ve bâzı otomatik hareketler (uyuma, sindirim...) devâm etmektedir.

Ölünün yüzünde, durumunda, ölümünden sonra görülebilen değişiklikler başlar. Ölünün yüzünde, ölüm hâlindeyken gördükleri sebebiyle, korkunç veya gülüyormuş gibi bir şekil husûle gelebilir. Ölümden sonra bütün kaslarda gevşeme olur. Göz kapakları kasları gevşediğinden kapaklar arası açık, yarı açık veya kapalı olabilir. Bâzan bu açıklık devamlı kalır, bâzan açık olan gözkapakları arası birkaç saat sonra daralır. Ölümden hemen sonra ağız açılır, çene aşağıya düşer, ölü katılığı husûle gelince, ağız bir santimetre kadar kapanır. Ölümden sonra kişi, yer çekimi kânununa uyarak yere düşer. Ölüm nerede vukû bulursa kişi orada kalır. Ölü katılığı hâlinde ise kişi, ölüm ânında bulunduğu pozisyonu muhâfaza eder. Meselâ su içerken bir eli bardakla ağzında, oturur vaziyette bulunabilir. Ölü katılığı çözülünce bu durum da bozulur.

Isısı 5-15 derecede olan bir yerde, yeni ölen bir şahıs saatte 1 derece soğuyarak 24 saat sonra bulunduğu yerin ısısıyla aynı dereceyi bulur. Ölen şahıs, çevre ısısına bağlı olarak su kaybeder ve netîcede ağırlığı azalır. Gözün üstünde göz salgısı toplanmasından dolayı örümcek ağı meydana gelir.

Ölümden sonra yer çekimi etkisiyle damarlardaki kan, cesedin alt kısımlarında toplanır ve koyu mor renkte ölü lekeleri meydana gelir. Ölü lekeleri vücudun yere dokunan kısımlarında husûle gelmez.

Ölümden sonra kaslarda sertleşme olur ki, buna ölü katılığı ismi verilir. Ölü katılığı halk arasında iyi bilindiğinden cesedin çenesi ve iki ayağı biçimsiz şekil almasın diye bağlanır. Ölü katılığı bâzan hafif ve kısa zamanda geçen şekilde olmak üzere her ölende meydana gelir. Çok nâdiren görülmeyebilir. Ölü katılığı, genellikle önce alt çenedeki adalelerden başlar. Sonra sırasıyla boyun, yüz ve gövdedeki

adalelerde meydana gelir. Ölümden genellikle 2-3 saat sonra başlar, ölü katılığı 30 saat içinde tam bir şekilde meydana gelip, kokuşmanın başlamasıyla 48-72 saat sonra çözülür.

Yalancı ölüm: Hayâtî faaliyetlerin durması âniden olmayabilir. Bir veya birkaçı yavaş yavaş durabilir ki bu durmada gerçek ölüme benzeyen yalancı bir ölüm durumu sözkonusu olabilir. Yalancı ölümler, iç ve dış kanama, zehirlenmeler, kafa travmaları, donma, yıldırım, elektrik çarpması ve sinir sistemiyle ilgili durma hallerinde görülebilir. Yalancı ölüme karşı korunmak ve kişiyi canlı olarak gömmemek için; 1900 senelerinde İngiltere'de eski Roma âdetlerinde olduğu gibi, ceset kokuşuncaya kadar birkaç gün bekletilip sonra gömülüyordu. Yalancı ölümler en çok yeni doğan çocuklarda görülür. Ölüme kanaat getirdikten sonra, cesetler bir an önce kaldırılır.

Hukuktaki ölüm: İnsan hayâtının tamâmen tükenmesi olan ölümle hukûkî şahsiyet (kişilik) sona erer. Ölen kimse herhangi bir borç altına giremez ve hak sâhibi olamaz. Ölen kimseye karşı veya onun adına dâvâ açılamaz. Kâide olarak ölümün ispatı, nüfus sicilindeki kayıtlarla yapılır. Bir kimse nüfus sicilinde ölü görünüyorsa, bunu ileri süren tarafın sırf bu kayıtları delil olarak göstermesini adlî makamlar yeterli görüyor. Aksini iddia eden kimse çeşitli delillerle iddiasını ispat etme hakkına da sâhiptir.

Ölüm sicilleri nüfus memurluklarınca tutulur. Ölen her kimsenin ölüm sicilinin tutulması için, en geç on gün içinde nüfus memurluğuna bildirilmesi lâzımdır. Bundan başka hâkim tarafından gâib kararı verilmiş veya ölümüne muhakkak nazarıyla bakılan bir tehlike içinde kaybolan ve ölüsü bulunmayan kimse de (mahallin en büyük mülkiye âmirinin emriyle) ölüm siciline ölü olarak kaydedilir.

Hukûkî bir delil olarak kullanılan ölüm karnesi, bir kimsenin ölümüne muhakkak gözüyle bakılacak bir tehlike içinde olması ve cesedin bulunmaması demektir. Meselâ kayalara çarparak düşüp parçalanan uçağın yolcularından hiçbirisi kurtarılamadığı taktirde karneye göre ölmüş olduğu kabul edilir.

Ölümün hakîkatı: Ölmek, yok olmak değildir. Varlığı bozmayan bir iştir. Ölüm, rûhun bedene olan bağlılığının sona ermesidir. Rûhun, bedenden ayrılmasıdır. Ölüm, insanın bir hâlden, başka bir hâle dönmesidir. Bir evden, bir eve göç etmektir. Îmânı olan ve akıllı ve bâliğ olan erkek ve kadınlara (mükellef) denir. Mükellef olanların, ölümü çok hatırlaması sünnettir. Çünkü ölümü çok hatırlamak, emirlere sarılmaya ve günâhlardan sakınmaya sebep olur. Haram işlemeye cesâreti azaltır. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem buyurdu ki: **"Lezzetleri yıkan, eğlencelere son veren ölümü çok hatırlayınız!"** Tasavvuf büyüklerinden bâzıları, hergün bir kere hatırlamayı âdet edinmişti. Muhammed Behâeddîn-i Buhârî rahmetullahi aleyh her gün yirmi kere, kendini ölmüş, mezâra konmuş düşünürdü.

Allahü teâlânın emirlerine uyan bir mümine, ölümden daha sevinçli birşey olmaz. Allahü teâlâya kavuşmayı seven mümin, ölümü ister. Ölüm, dostu dosta kavuşturan bir köprüdür. Kavuşmak şevki, büyük ve yüksek derecedir. Bu dereceye yükselen mümin, ölümün gecikmesini istemez. Rabbine iştiyakından dolayı, O'na kavuşmayı, O'nu görmeyi sever. Cenneti seven ve ona hazırlanan insan ölümü sever. Çünkü ölüm olmayınca, Cennete girilmez.

Bir kimsenin îmânı son nefeste belli olur. Bir insan, bu saâdete kavuşunca, Allahü teâlânın ihsânları başlar. Bu anda, elbette sevinir. Saâdet sâhibi o kimsedir ki, Azrâil aleyhisselâm gelip; "Korkma, Erhamürrâhimîne gidiyorsun. Asıl vatanına kavuşuyorsun. Büyük devlete erişiyorsun!" der. Böyle kimseye, bundan daha şerefli bir gün yoktur. Bu dünyâ, bir konaktır. O cihana bakınca zindandır. Bu geçici varlık, bir görünüştür. Gölge gibi, yavaş yavaş çekilmekte, geçip gitmektedir. Hadîs-i şerîfte buyuruldu ki: **"İnsanlar uykudadır, ölünce uyanırlar."** Dünyâ hayâtı, rüyâ gibidir. Ölüm uyandırıp, rüyâ bitecek, hakîkî hayat başlayacaktır. Müslümanın ölümü, hayattır. Hem de sonsuz hayat!

Her Müslümanın, ölüme hazırlanması gerekir. Bunun için de, tövbe etmeli ve kul hakkı altında kalmamaya dikkat etmelidir. Yâni, hakları sâhiplerine verip halâllaşmalıdır. Allahü teâlânın haklarını da ödemek lâzımdır. Bu hakların en mühimi, İslâmın beş şartını yerine getirmektir. Borçları ödeyerek, emânetleri sâhiplerine vererek ölüme hazırlanmak lâzımdır.

Hastanın yatağı, çarşafı ve çamaşırları temizlenir. Sık sık değiştirilir. Çünkü temizliğin kalbe ve rûha büyük tesiri vardır. Ölüm zamânında ise, kalbin ve rûhun temiz olması, başka zamanlardan daha mühimdir. Tedâvi olmak lâzımdır. Fakat, şifâyı halk eden, devâda tesiri yaratan, Allahü teâlâdır. Allahü teâlâ, isterse kullanılan ilâçta tesir yaratmaz. Eğer öyle olmasaydı, her tedâvi edilen hasta, iyi olurdu.

Ağır hastalara, evde, âilesinin, sâlih kimselerin yanında, Kur'an-ı kerîm okuyarak ve kelime-i şehâdet telkin ederek, îmânla can vermesine çalışılmalıdır.

Hastalıktan ve dünyâ sıkıntılarından kurtulmak için ölümü istemek uygun değildir. Dinde sıkıntı ve fitnelerden korkarak, Allahü teâlâdan ölümü istemek sünnettir. Allah yolunda şehit olmayı istemek de böyledir. Mekke-i mükerremede ve Medîne-i münevverede olduğu zamanda ve evliyâ türbelerinin

yanında ölümü istemeye izin verilmiştir. Allahü teâlâya kavuşmayı sevdiği için ölümü istemek müstehaptır. Hadîs-i şerîflerde buyuruldu ki:

Bir kimse, Allahü teâlâya kavuşmayı severse, Allahü teâlâ da ona kavuşmayı sever.

Gece gündüz ölümü hatırlayan kimse, kıyâmet günü şehitler yanında olacaktır.

Ölmeden evvel ölünüz. Hesâba çekilmeden önce kendinizi hesâba çekiniz.

Ölümü çok hatırlayınız. Onu hatırlamak, insanı günah işlemekten korur ve âhirette zararlı olan şeylerden sakınmaya sebep olur.

ÖMER ALTAY EGESEL;

27 Mayıs 1960'ta yapılan ihtilâlden sonra Demokrat Parti idârecilerini yargılayan Yüksek Adâlet Dîvânı savcısı, hukukçu.

1913 senesinde Susurluk'ta doğan Ömer AltayEgesel, ilk ve orta tahsilden sonra 1937'de Ankara Hukuk Fakültesini bitirdi. Çeşitli yerlerde hâkimlik ve savcılık yaptı. Demokrat Parti iktidârına karşı 27 Mayıs 1960'ta yapılan ihtilâlden sonra, bu partinin idârecilerini yargılamak üzere kurulan Yüksek Adâlet Dîvânı adlı olağanüstü mahkemenin savcılığına getirildi. Sanıklar hakkında çoğu asılsız iddialar ve yalancı şâhitler hazırladı. Önceden hazırladığı kurgu iddianâmelere ve yalancı şâhitlerin ifâdelerine dayanılarak Demokrat Parti idârecileri çeşitli cezâlara çarptırıldı. Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu bu yargılamalar netîcesinde îdâm edildi.

Gazeteci-yazar Turhan Dilligil, Yassıada savcısı Ömer Altay Egesel hakkında şunları söylemektedir: "Bir telefoncu Ayten vardı. Egesel bununla dost hayâtı yaşadı ve bu kızı Yassıada'ya şâhit olarak götürdü. Daha evvel kızla olan iyi ilişkilerinden dolayı Demokratların konuşmalarını banda aldırmıştı. Egesel kıza, kız da Egesel'e mektuplar yazmıştı. Biz bu mektupları ele geçirmiştik." (**Türkiye** Gazetesi 21 Eylül 1989-Enver Durmuş). 1960-61 yıllarında yürüttüğü bu vazifeden sonra Yargıtay üyeliğine getirildi. Bu vazifeden emekliye ayrıldı. 1986'da Ankara'da öldü.

ÖMER BEDREDDİN UŞAKLI;

Cumhûriyet devri şâirlerinden. 1904'te Uşak'ta doğdu. Sivas kadılarından Ömer Efendinin oğludur. İlk öğrenimine Sivas'ta başladı ve orta öğrenimini Kabataş Lisesinde tamamladı. Mülkiye Mektebini 1927'de bitirerek, Bursa Maiyet Memuru oldu. Manavgat, Ünye, Savşat, Artvin, Edremit kaymakamlıklarında bulundu. Mülkiye müfettişi oldu, sonra Kütahya milletvekili seçildi. 1946'da, milletvekiliyken İstanbul'da öldü.

Ömer Bedrettin, Millî Edebiyat akımının yetiştirdiği Beş Hececiler topluluğunun şiir anlayışına uygun eserler kaleme aldı. Fâruk Nâfiz geleneğinden gelen esaslarla yazdı. Karadeniz ve Akdeniz bölgelerinde dolaşırken tabîate hayran kaldı. Şiirlerinde annesinin, çocuğunun ölümü, ufuk ve deniz hasreti ve gurbet tedirginliklerini işledi. Ömer Bedrettin, yalçın dağlar arasında kendini üzüntülere, hasretlere kaptırmış içli bir şâir olarak görülür. **Millî Mecmua, Hayat** ve **Varlık** gibi dergilerde çeşitli yazıları ve özel mektupları yayınlanmıştır. **Deniz Sarhoşları** isimli ilk şiir kitabı ile edebî çevrede adını duyurdu. Eserlerinde zaman zaman epik konularını da işleyen Ömer Bedrettin, Türk Edebiyatında, Türk halkının saf, temiz, hassas ve cana yakın niteliklerini dile getiren bir memleket şâiri olarak anıldı.

Kaptan-ı Deryâ Barbaros Hayreddin Paşa gibi Türk târihinin ünlü şahsiyetlerini canlandırma yoluna gitti. Şiir kitapları: **Deniz Sarhoşları (**1926), **Yayla Dumanı (**1934) (Yayla Dumanı'nın 1945'teki yeni baskısında şâir, seçme şiirlerini toplamıştır.) **Sarıkız Mermerleri (**1949)'dir.

EFENİN BAYRAMI

Eğilmez başın gibi,
Gökler bulutlu efem!
Dağlar yoldaşın gibi;
Sana ne mutlu efem!

Oyna, yansın çepkenin;
Yansın güneşten tenin!
Gün senin, şenlik senin;
Bayramın kutlu efem!

ÖMER BİN ABDÜLAZÎZ;

Emevî halîfelerinin sekizincisi. Mısır vâlisi Abdülazîz bin Mervân'ın oğludur. Annesi, hazret-i Ömer'in oğlu Âsım'ın kızıdır. 679 (H.60) senesinde Medîne'de doğdu. 720 (H.101) senesinde zehirlenerek şehit

edildi.

Babası Mısır vâlisi olunca, onunla birlikte Mısır'a giden Ömer bin Abdülazîz, burada mükemmel bir İslâm terbiyesiyle büyüyüp yetişti. İlim öğrenmek için Medîne'ye gönderildi. Orada, Enes bin Mâlik, Abdullah bin Câfer Tayyar, Saîd bin Müseyyib ve başka âlimlerden ilim öğrendi. Babası vefât edince, amcası halîfe Abdülmelik, onu Şam'a getirerek kızı Fâtıma ile evlendirdi.

Ömer bin Abdülazîz çok nîmet ve servete sâhipti. Yaratılışındaki cömertlik sebebiyle mürüvvetini bütün insanlara saçıyordu. Gâyet fazîletli, âlim, âdil ve eşine pek az rastlanan bir insandı. Halîfe Velid bin Abdülmelik, onu 706 senesinde Haremeyn (Mekke ve Medîne) vâliliğine tâyin etti. Adâletle vâlilik yapan Ömer bin Abdülazîz'in ünü her tarafa yayıldı. Pekçok kimse kendi memleketini terk edip, Hicâz'a yerleşti. 707 senesinde Mescid-i Nebî'yi genişletmeye ve esaslı bir tâmirâtını yapmaya başladı. Genişletmede Mescid-i Nebî'nin dört duvarı da yıkılıp, doğu tarafındaki zevcât-ı tâhirât odaları mescide katıldı. Hücre-i saâdetin dört duvarı yıkılıp, temelden yontma taşlarla yeniden yapıldı. Temel açılırken, hazret-i Ömer'in bir ayağı görüldü. Hiç çürümemişti. Hücrenin etrâfına ikinci bir duvar daha yapıldı. Bu duvar beş köşeli olup, hiç kapısı yoktu. Duvarlar, direkler ve tavan altınla süslendi. İlk olarak mihrâb ile dört minâre yaptırdı. Bu iş üç sene sürdü. Ömer bin Abdülazîz, 711 senesine kadar Haremeyn vâliliği yaptı. Halîfe Süleymân bin Abdülmelik, iki oğlu olmasına rağmen, ahitnâme yazıp mühürleterek, Ömer bin Abdülazîz'i kendisine halef gösterdi. Bunu veziri Recâ'ya verdi.

Süleymân bin Abdülmelik'in 717 senesi Eylül ayında vefâtı üzerine vezir Recâ, emîrleri toplayıp, mühürlü ahitnâmeyi açarak okudu. Ömer bin Abdülazîz, âhiret adamı olduğu için, hilâfetin ağır yükü altına girmekten çok korkardı. İsmi okunduğu zaman çok şaşırdı. İstifâ isteğinde bulunduysa da kabul edilmedi. Emirler onun halîfeliğine bîat ettiler. Ömer bin Abdülazîz halîfe olduktan sonra şu hutbeyi okudu:

"Ey insanlar! Bizimle berâber olacak kimseden şu beş şartı istiyorum. Bunlar: Bize hâlini bildiremiyecek olan halkımın hâlini anlatmak, hayırlı işlerde bize yardım etmek, hayra delâlet eylemek, kimse hakkında gıybet etmemek ve boş şeylerle meşgûl olmamak. Bu şartlar yoksa bize yaklaşmasın."

Halîfeliğinde yaptığı bütün işlerde, gözleri önüne kıyâmet gününü getirirdi. Halkın haklarını lâyıkıyla yerine getirememekten çok korkardı. Halîfeliğini adâletle yürütüp, Hulefâ-i Râşidînin (Dört halîfe) yolundan ayrılmadı. Önemli memuriyetlere dirâyetli ve âdil bildiği kimseleri tâyin etti. Müslim ve gayri müslim tebeasına çok âdil davranıp, yaptığı işlerde adâleti yaygınlaştırdı. Ehl-i beyte dil uzatanların çirkin hareket ve sözlerine mâni olup, son verdi. Onun zamânında her tarafta Müslüman olanların sayısı arttı. İslâm orduları doğu ve batıda fetihlere girişti. Malatya, Rumlardan yüz bin esir karşılığı satın alındı. Pireneler aşılıp, Fransa'ya girildi. Narbonne ele geçirildi. Burada güçlü üsler kuruldu. Afrika'da bütün Berberîler onun zamânında Müslüman oldu. Endülüs'te nüfus sayımı yaptırıp, ülke topraklarını halka âdil bir şekilde dağıtarak güçlü bir zirâî yapılaşma temin etti. Bu durum Müslümanların İspanya'da tutunmalarını sağladı. Ömer bin Abdülazîz'in; Mûsevî, Hıristiyan ve ateşperestlere gösterdiği yapıcı siyâset karşısında, onların arasında İslâmiyet geniş ölçüde yayıldı. Müslüman ve gayri müslim bütün tebeası tarafından sevildi.

Ömer bin Abdülazîz'in sulh ve sükûn içindeki idâresini çekemiyenler vardı. Bunlar, ehl-i bid'atten Hâricîler ve menfâatı zedelenenlerdi. Halîfeyi ortadan kaldırmak için hizmetçisini kandırarak, onu zehirlettiler. Ömer bin Abdülazîz zehirlendiğini anlayınca, kölesini çağırdı; "Ben sana fenâlık yapmadığım hâlde bu ihâneti bana niçin yaptın? Doğru söyle seni affedeyim." deyince, köle yaptığı bu çirkin harekete pek pişmân olup, üzüldü ve ağlayarak; "Ya emir-el-müminîn! Bana bin altın vermek sûretiyle bu ihâneti yaptırdılar." dedi. Halîfe altınları getirterek, devlet hazînesine gönderdi. Köleyi affetti.

Ömer bin Abdülazîz, ölüm döşeğinde bir ara ağlamaya başladı. "Niçin ağlıyorsun. Allahü teâlânın yardımı ile nice sünnetleri ihyâ ettin. Adâletin ise çok yüksekti." dediler. Bunlara cevap olarak buyurdu ki: "Ben Allahü teâlânın huzûruna bütün milletin hesâbını vermek üzere çıkacak değil miyim? Herkese âdil olarak davranabildiğimden emin değilim. Yaptığım kusurlar da ayrı. Tabî ki ben bundan korkuyor ve ağlıyorum." Bir ara oturtulmasını isteyerek; "Allah'ım! Ben emirlik verdiğin kusûrlu kimseyim. Yanlış işleri yapmaktan nehyettiğin hâlde isyân ettim" diye söyledikten sonra "Lâ ilâhe illallah, ibâdete lâyık olan ancak Allahü teâlâdır" dedi ve rûhunu teslim etti. 9 Şubat 720 senesinde Şam yakınlarındaki Hunasi'den cenâzesi alınıp, Humus yakınlarındaki Deyr es-Sim'an mevkiine defn edildi.

Ömer bin Abdülazîz'in vefâtına bütün tebeası üzüldü. Cenâzesi akasından ağlayan bir râhibe; "Bu kimse senin dîninde değildi. Neden ağlıyorsun?" diye sorduklarında; "Ben şunun için ağlıyorum. Yeryüzünde bir güneş vardı. Şimdi battı." cevâbını verdi.

Mus'ab bin A'yun anlatır: "Ömer bin Abdülazîz halîfeyken Kirman'da koyun güderdim. Koyunlarla kurtlar birlikte dolaşırlardı. Bir gece ansızın kurtlar koyunlara saldırdı. İçimden; "Şu âdil halîfe ölmüş

olmalı.” dedim. Araştırdım. Ömer bin Abdülazîz’in o gece vefât ettiğini öğrendim.”

Ömer bin Abdülazîz; iki sene beş ay süren halîfeliğini adâletle yürütüp, Hulefâ-i Râşidînin yolundan gitmiştir. Âdil idâresinden dolayı İkinci Ömer ünvânını almıştır.

Buyurdu ki:

“Allah’tan korkun ve aşırı şakadan kaçının. Zîrâ aşırı şaka kin tutmaya, kin de kötülüklere sebep olur.

“Ey insanlar! Sizler ölümün hedeflerisiniz. Ölüm sizden dilediğini seçer. Size yeni bir nîmet verildiği zaman, önceki nîmet orada sona erer. Ağıza bir lokma alınmasın, bir yudum su içilmesin ki, onunla berâber bir keder ve bir üzüntü olmasın. Dün geçti. O, sizin hakkınızda iyi bir şâhittir. Bugün mühim bir emânettir. Onun kıymetini bilmek ve iyi değerlendirmek lâzımdır. Yarın, içinde hâdiselerle berâber gelmektedir. Sizi almak için gelen ölümün elinden kaçış nereye olacak. Sizler şu dünyâda, eşyâlarını bineklerine yüklemiş, yolcularsınız. Yüklerinizi, buradan başka bir âlemde çözeceksiniz. Sizler, şu dünyâda sizden önce gelenlerin yerine geçtiniz. Fakat siz de yerinizi, sizden sonra gelenlere vereceksiniz. Sizin aslınız ve dünyâya gelmenize vesîle olanlar kalmadı. Sizler, onlardan dünyâya gelen kimseler olarak, nasıl bâkî (devamlı) kalabilirsiniz? Sizler de bu dünyâdan göçeceksiniz.”

ÖMER BİN HATTÂB;

Eshâb-ı kirâmın en büyüklerinden ve Peygamberimizin ikinci halîfesi. Hulefâ-i Râşidînden ve Aşere-i mübeşşereden yâni Cennetle müjdelenen on kişiden biridir. Hicretten kırk sene önce Mekke’de doğdu. Dokuzuncu dedesi olan Ka’b’da soyu Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) soyu ile birleşir. Babası Hattâb Kureyş kabîlesinin ileri gelenlerinden, annesi Hanteme binti Hişam Ebû Cehl’in kızkardeşiydi. Dâimâ re’yi isâbet ettiği, doğru söylediği veya hakkı bâtıldan ayırdığı için “Fârûk” ismi verildi. Künyesi Ebû Hafs’tır.

İslâmdan önceki Mekke toplumunda doğup büyüyen hazret-i Ömer, soy kütüğü ilmini iyi bilirdi. Gençliğinde ata biner ve güreş yapardı. Hicaz bölgesinin o zaman en meşhur ve büyük panayırı olan Ukaz Panayırında defâlarca güreşte birinci oldu. Ayrıca hitâbetinin üstünlüğü ve ata binmekteki mahâreti meşhur olmuştur. Eğere dokunmadan ata binerdi. Sol elini sağ eli gibi iyi kullanırdı. Çok heybetli, cesur ve çok kuvvetliydi. Edebindan, hayâsından Resûlullah’ın huzûrunda o kadar yavaş konuşurdu ki, Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem; **“Yüksek söyle yâ Ömer, işitemiyorum.”** buyururdu.

Peygamber efendimiz bir gün hazret-i Ömer ile Ebû Cehl’in bir yerde oturup, gizli gizli bir şeyler konuştuklarını gördü. O gece duâ edip; **“Yâ Rabbî! Bu İslâm dînini Ömer ile yâhut Ebû Cehl ile kuvvetlendir.”** dedi. Peygamber efendimizin duâsı üzerine hazret-i Ömer Müslüman olmakla şereflendi.

Hazret-i Ömer’in Müslüman olması: Bi’setin yâni Resûlullah’a (sallallahü aleyhi ve sellem) peygamber olduğunun bildirildiği günün altıncı yılında, Resûlullah’ın amcası hazret-i Hamza îmâna gelince, Müslümanlar çok kuvvetlendi. Çok sevindiler. Bu iş Kureyş kâfirlerine güç geldi. İleri gelenleri toplandılar. “Muhammed’in adamları çoğalıyor. Bunu önlemeye çâre bulalım.” dediler. Herbiri bir şey söyledi. Ebû Cehl; “Muhammed’i öldürmekten başka çâre yoktur. Bunu yapana, şu kadar deve, bu kadar da altın veririm.” dedi. Ömer bin Hattâb yerinden fırladı. “Bu işi, Hattâboğlundan başka yapacak yoktur.” dedi. Onu alkışladılar. “Haydi Hattâboğlu! Görelim seni!” dediler. Kılıcını çekerek yola düştü. Nuaym bin Abdullah’a rastladı. Nuaym; “Bu şiddet, bu hiddetle nereye yâ Ömer?” dedi. O da; “Millet arasına ikilik sokan, kardeşi kardeşe düşman eden Muhammed’i öldürmeye gidiyorum.” dedi. “Yâ Ömer! Güç bir işe gidiyorsun. O’nun Eshâbı, çevresinde pervâne gibi dolaşıyor. O’na bir şey olmasın diye titreşiyorlar. O’na yaklaşmak çok zordur. O’nu öldürsen bile Abdülmutaliboğullarının elinden yakanı nasıl kurtarabilirsin?” dedi. Onun bu sözlerine çok kızdı. “Yoksa, sen de mi onlardan oldun? Önce senin işini bitireyim.” diye, kılıcına sarıldı. “Yâ Ömer! Beni bırak! Kardeşin Fâtıma ile zevci Saîd bin Zeyd’e git ki, ikisi de Müslüman oldu.” dedi. Hazret-i Ömer onların Müslüman olduğuna inanmadı. Nuaym bin Abdullah’ın; “Eğer inanmazsan, git sor! Anlarsın.” sözleri üzerine hızla kardeşinin evine gitti. O anlarda Tâhâ sûresi yeni gelmiş, Saîd ile Fâtıma, bunu yazdırıp, Habbâb bin Eret adındaki sahâbîyi evlerine getirmiş, okuyorlardı. Ömer bin Hattâb, kapıdan bunların sesini duydu. Kapıyı sert bir şekilde çaldı. Onu, kılıç belinde kızgın görünce yazıyı saklayıp Habbâb’ı gizlediler. Sonra kapıyı açtılar. Hazret-i Ömer içeri girince; “Ne okuyordunuz?” diye sordu. Saîd’in; “Bir şey yok.” cevâbı üzerine daha da kızarak; “İşittiğim doğruymuş. Siz de O’nun sihrine aldanmışsınız.” dedi. Saîd’i yakasından tutup, yere attı. Fâtıma beyini kurtarmak isterken, onun yüzüne de öfkeyle bir tokat indirdi. Fâtıma’nın burnundan kan boşandı. Bunu gören Hazret-i Ömer, kardeşine acıdı. Fâtıma îmân kuvvetiyle Allahü teâlâya sığınarak; “Yâ Ömer! Niçin Allah’tan utanmazsın? Âyetler ve mûcizelerle gönderdiği Peygambere inanmazsın? İşte ben ve zevcim, Müslüman olmakla şereflendik. Başımızı kessen bundan dönmeyiz.” dedi ve kelime-i şehâdeti okudu. Hazret-i Ömer, yere oturdu. Yumuşak sesle;

“Hele şu okuduğunuz kitabı çıkarınız.” dedi. Fâtıma getirip ona verdi. Hazret-i Ömer, güzel okuma bilirdi. Tâhâ sûresini okumaya başladı. Kur’ân-ı kerîmin fesâhatı, belâgatı, mânâları ve üstünlükleri kalbini çok yumuşattı. **“Göklerde ve yeryüzünde ve bunların arasında ve toprağın altındaki şeyler hep O’nundur.”** meâlindeki âyeti okuyunca, derin derin düşünceye daldı. “Yâ Fâtıma! Bu bitmez tükenmez varlıklar, hep sizin taptığınız Allah’ın mıdır?” dedi. Kardeşi; “Evet, öyle ya! Şüphe mi var?” dedi. “Yâ Fâtımâ! Bizim bin beş yüz kadar altından, gümüşten, tunçtan, taştan oymalı, süslü heykellerimiz var. Hiçbirinin, yeryüzünde bir şeyi yok!” diyerek, şaşkınlığı arttı. Biraz daha okudu. **“O’ndan başkasına tapılmaz, bel bağlanmaz. Her şey, ancak O’ndan beklenir. En güzel isimler O’nundur.”** meâlindeki âyet-i kerîmeyi düşündü. “Hakîkaten, ne kadar doğru.” dedi. Habbâb bu sözü işitince, yerinden fırladı. Tekbir getirdikten sonra; “Müjde yâ Ömer! Resûlullah Allahü teâlâya duâ ederek; **“Yâ Rabbî! Bu dîni, Ebû Cehl ile yâhut Ömer ile kuvvetlendir.”** buyurdu. İşte bu devlet, bu saâdet sana nasîb oldu.” dedi. Bu âyet-i kerîme ve bu duâ, hazret-i Ömer’in kalbindeki düşmanlığı sildi, süpürdü. Hemen; “Resûlullah nerede?” dedi. Kalbi, Resûlullah’ın sevgisiyle yanmaya başladı. O gün, Resûl-i ekrem Safâ Tepesi yanında, Erkam’ın evinde Eshâbına nasîhat veriyordu. Eshâb-ı kirâm toplanmış, O’nun nurlu cemâlini görmekle, tatlı tesirli sözlerini işitmekle kalplerini cilâlıyor, rûhlarını ferahlatıyorlardı. Sonsuz lezzet, zevk ve neşe içinde hâlden hâle dönüyorlardı. Hazret-i Ömer’i buraya getirdiler. Onun kılıçla geldiğini gören Eshâb-ı kirâm, Resûlullah’ın etrâfını sardı. Hazret-i Hamza; “Ömer’den çekinecek ne var, iyilikle geldiyse, hoş geldi. Yoksa o kılıcını çekmeden, ben onun başını yere düşürürüm.” derken, Resûlullah efendimiz; **“Yol verin, içeri gelsin!”** buyurdu. Biri sağında, biri solunda, ötekiler tetikte olarak içeri girdi. Cebrâil aleyhisselâm daha önce hazret-i Ömer’in îmân ettiğini, yolda olduğunu haber vermişti. Resûlullah hazret-i Ömer’i tebessüm buyurarak karşıladı ve; **“Bırakınız, yanından ayrılınız!”** buyurdu. Bıraktılar. Resûlullah’ın önünde diz çöktü. Resûlullah efendimiz, hazret-i Ömer’in kolundan tutup; **“Îmâna gel yâ Ömer!”** buyurdu. O da temiz kalple kelime-i şehâdeti söyledi. Eshâb-ı kirâm, sevinçlerinden yüksek sesle tekbir getirdi. O zamâna kadar îmân ettiklerini gizler, gizli ibâdet ederlerdi. Hazret-i Hamza’nın ve üç gün sonra da hazret-i Ömer’in Müslüman olması ile Müslümanlar kuvvetlendi. Hazret-i Ömer; “Kardeşlerimiz ne kadardır?” dedi. “Seninle kırk olduk.” dediler. “Öyleyse, ne duruyoruz? Haydi çıkalım, Harem-i şerîfe gidelim. Açıkça namaz kılalım!” dedi. Resûlullah kabul buyurdu. Önde hazret-i Ömer, sonra hazret-i Ali, ondan sonra Resûlullah, sağında hazret-i Ebû Bekr, solunda hazret-i Hamza, arkasında öteki Sahâbîler yürüyerek Harem-i şerîfe gittiler. Kureyş’in ileri gelenleri, orada hazret-i Ömer’den müjde bekliyorlardı. Hazret-i Ömer’i bütün Müslümanlarla berâber görünce; “Ömer Muhammedîleri toplamış getiriyor.” dediler. Sevindiler. Ebû Cehl, zekî, cin fikirli olduğundan, bu gelişi beğenmedi. İleri varıp; “Yâ Ömer! Bu ne hâl?” dedi. Hazret-i Ömer hiç aldırış etmeden; “Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden resûlullah.” dedi. Ebû Cehl, ne diyeceğini şaşırdı. Dona kaldı. Hazret-i Ömer bunlara dönerek; “Beni bilen bilir. Bilmeyen bilsin ki, Hattâboğlu Ömer’im. Karısını dul, çocuklarını yetim bırakmak isteyen, yerinden kıpırdasın.” dedi. Hepsi geriye çekilip dağıldılar. Ehl-i İslâm, Harem-i şerîfte saf olup, yüksek sesle tekbir aldı. İlk olarak meydanda namaz kıldılar. Hazret-i Ömer, o günden sonra, dayısı Ebû Cehl’e ve kâfirlerin ileri gelenlerine meydan okudu.

Hazret-i Ömer Müslüman olunca; **“Ey Peygamberim! Sana Allah ve müminlerden, senin izinde gidenler yetişir.”** meâlindeki Enfâl sûresi altmış dördüncü âyeti indi.

Eshâb-ı kirâm Mekke’den Medîne’ye hicret ederken hazret-i Ömer silâhını kuşanarak açıkça hicret etti. Medîne’ye daha önce varıp Resûlullah efendimizin teşrif etmekte olduğunu müjdeledi. Kubâ’ya yerleşip, Peygamberimizi karşıladı. Hicretten sonra Eshâb-ı kirâm arasında yapılan kardeşlikte, hazret-i Ömer de, Utban ibni Mâlik ile kardeşlik kurmuştu. Her gün biri nöbetleşe Resûlullah’ın huzûrunda bulunur, duyduklarını birbirlerine naklederlerdi. Abdullah bin Zeyd bin Sa’lebe ve hazret-i Ömer rüyâda ezân okunmasını görüp sevgili Peygamberimize söylediler. Resûlullah efendimiz bunu beğenip namaz vakitleri girerken okunmasını emir buyurdu.

Hazret-i Ömer, bütün savaşlarda bulundu. Bedir ve Uhud savaşlarında devamlı Resûlullah’ın yanında yer aldı. Hendek Savaşında hendeğin önemli bir yerini emrindeki askerlerle tuttu ve hücum eden düşmana mâni oldu. Hayber’in fethinden sonra askerler arasında taksim edilen arâziden kendine düşen kısmı vakfetti. Bu ilk vakıflardan biri oldu. Mekke’nin fethinde de bulundu. Mekke’nin fethinden sonra yapılan Huneyn Savaşına katıldı. Tebük Seferinde bütün malının yarısını orduya verdi. Hendek Savaşından sonra Peygamber efendimiz hazret-i Ömer’in kızı hazret-i Hafsâ ile evlendi. Böylece Resûlullah’ın akrabâsı olmakla şereflendi. Vedâ Haccında da bulunan hazret-i Ömer, Resûlullah’ın vefâtından sonra hazret-i Ebû Bekr’e devamlı yardımcı oldu.

Hazret-i Ebû Bekr’in halîfe seçilmesinde ilk bîat eden hazret-i Ömer’dir. Bundan sonra da her işinde halîfeye yardım edip, vefâtına kadar onun hizmetinde bulundu. Usâme ordusunun Sûriye’ye gönderilmesinde, irtidat (dinden dönme) olaylarının önlenmesinde büyük hizmetler yaptı. Hazret-i Ebû Bekr devrinin beytülmâl emîni, yâni mâliye vekili hazret-i Ömer idi. O zaman henüz toplanmamış sahîfeler hâlinde bulunan Kur’ân-ı kerîmin bir kitap hâline getirilmesini ilk önce hazret-i Ömer teklif etti.

Hazret-i Ebû Bekr Kur'ân-ı kerîm âyetlerini kitap hâlinde bir araya toplattı. Hazret-i Ebû Bekr vefâtına yakın, Eshâb-ı kirâmın ileri gelenlerini çağırıp görüştükten sonra, hazret-i Ömer'i halîfe tâyin etti. Hazret-i Osman'ı çağırarak; "Yaz." buyurdu. O da yazmaya başladı. Önce besmele yazıldı. Sonra; "Bu Allah'ın Resûlünün sallallahü aleyhi ve sellem halîfesi Ebû Bekr'in dünyâdaki son günü, âhiretteki ilk gününün vasiyetidir. Ben Ömer ibni Hattâb'ı halîfe seçtim. Onu dinleyin. Ona itâat edin! Hayrı araştırmada kusur etmedim. Eğer sabır ve adâlet eylerse beni tasdik etmiş olur. Yanılmışsam gaybı ancak Allah bilir. Ben hayrı istedim..." yazdırdı. Hazret-i Ebû Bekr kendinden sonra hazret-i Ömer'i halîfe seçtiğini Eshâb-ı kirâma bildirip yazdırdığı vasiyetini okuyunca, Eshâb-ı kirâm; "Kabul ettik ve itâat ettik." dediler.

Hazret-i Ömer 634 (H.13) yılında halîfe oldu. İlk olarak Emîr-ül müminîn ismini aldı. On sene altı ay ve yedi gün adâletle halîfelik yaptı. Halîfeliği sırasında o zamânın iki büyük devleti olan Bizans ve Sâsâni İmparatorluklarının hâkimiyeti altında bulunan Suriye, Filistin, Mısır, Irak ve İran'ı İslâm devletinin sınırları içine aldı. Zamânında bin otuz altı büyük şehir zapt edildi. Kuzey Afrika'dan Türkistan'a, Âzerbaycan'dan Yemen'e kadar uzanan ve iki milyon kilometre kareden büyük olan İslâm devletini, kurduğu mükemmel müesseselerle gâyet muntazam bir şekilde idâre etti. Devleti idârî bölgelere ayırmıştı. Bu bölgelerin en başta gelenleri Hicaz, Suriye, El-Cezire, Basra, Kûfe, Mısır, Filistin, İran, Horasan ve Kirman bölgeleriydi. Her bir idârî bölgenin başına bir vâli tâyin etti. Bölgeler vilâyet, nâhiye, kasaba merkezlerine ayrıldı. Buraların idâresini verdiği vâlilerin, memur ve diğer görevlilerin seçiminde ve denetiminde son derece titiz davranırdı. Vâlilerden, kâdılarından ve diğer memurlarından mal beyannâmesi istedi. Onlara dolgun maaş verirdi. Vâlilerin aylık maaşı 1000 dinardı. Vâliler hakkında yapılan şikâyetleri tahkîk ederdi. Dâvâlara bakması için mahkemeler, adlî teşkilâtlar, suç ve zâbıta işlerine bakan, satıcıları kontrol eden, halkın birbiriyle olan günlük münâsebetlerini düzenleyen teşkilâtlar kurdu. Beytülmâl için ayrı bir yer ve memurlar tâyin edildi. İlk defâ para bastırdı. Yine hazret-i Ömer zamânında dört binden fazla câmi ve mescit yapıldı. Yollar, köprüler inşâ edilip, su kanalları açıldı. Mekke'de hacılar için, yollar boyunca misâfirhâneler, hanlar yapılıp, kuyular açıldı. Yeni fethedilen bölgelerde yerleşim merkezleri kurulup buralar îmâr edildi. Yazılı muâmelelerde karışıklığı önlemek için Peygamber efendimizin hicreti başlangıç olan takvim kararlaştırıldı. İlk defâ nüfus sayımı hazret-i Ömer zamânında yapıldı. Fakir çocuklara maaş verildi. Satıcıların, esnafın ve tüccarın müşterileri aldatmalarına mâni olmak için hisbe denilen belediye teşkilâtını kurdu. Posta teşkilâtını geliştirdi. Geceleri bekçi koyup, âsâyişin teminini ilk defâ o tatbik etti. Mısır'dan Medîne'nin Câr iskelesine deniz yoluyla gıdâ maddeleri ilk defâ onun zamânında geldi. Makâm-ı İbrâhim'i bugünkü yerine koydu. Müslümanların artmasıyla küçük gelmeye başlayan Mescid-i Haram'ı ve Mescid-i Nebevî'yi genişletip tâmir ettirdi. Mescid-i Haram etrâfına duvar çektirdi.

Eshâb-ı kirâma maaş verilmesi için dereceleme yapıp her birinin derecesini dîvân denilen defterde tesbit ettirdi. Bunların saklandığı yere de dîvân adı verilmiştir. Ayrıca miskinlere, fakir olanlara beytülmâldan un ve yiyecek verilmesi şeklinde nafaka bağladı.

Mısır Vâlisi Amr ibn-ül Âs, Akdeniz'i Kızıldeniz'e bağlayacak bir kanal açmak için teşebbüse geçmek üzere izin istediğinde, hazret-i Ömer ona gerekli izni verdi.

İslâmın adâletini bütün dünyâya tanıtan hazret-i Ömer, ilmin yayılmasına, insanların eğitilmesine de büyük önem verir ve fethedilen yerlerde İslâmiyetin yayılması, yeni kitlelere anlatılması için çok gayret sarfederdi. Onun halîfeliği sırasında, Kur'ân-ı kerîm ve hadîs-i şerîflerin öğretilmesi için her tarafta okullar açılmış ve buralarda ders vermek üzere maaşlı muallimler tâyin edilmişti. Hazret-i Ömer, insanların bilmedikleri meseleler, hükümler hakkında, mâlumat elde edebilmeleri için müftüler tâyin etmişti. Herkes, muhtaç olduğu dînî, hukûkî bilgileri müftülerden sorup öğrenerek, ona göre hareketini tanzim edebilirdi. Fetvâ, irşâd ve insanları aydınlatma vazîfesi, pek mühim olup, bunun ehli olmayan kimseler tarafından yapılması, fayda yerine zarar vereceğinden, hazret-i Ömer müftüleri bizzat tâyin eder, kendisinin müsâade vermediği kişileri fetvâdan men ederdi. Zamânında fetvâ verme vazîfesini gören zâtlar; hazret-i Ali, Osman, Muâz bin Cebel, Abdurrahmân bin Avf, Übey ibni Ka'b, Zeyd bin Sâbit, Ebû Hüreyre, Ebüdderdâ radıyallahü anhüm gibi Eshâb-ı kirâmın büyükleriydi.

Hazret-i Ömer çok âdil, âbid, merhametli, alçak gönüllü olup, fakirlikle yaşardı.

Hazret-i Ömer, kuru arpa ekmeği yer, kalın kumaşlardan elbise giyerdi. Zamânında çok fetihler oldu. Öyle ki onun zamânında sekiz bin câmide Cumâ namazı kılınıyordu. Her nereye asker gönderse, zafer bulup, sağ sâlim olarak ganîmetle dönerdi. Ordusunun mağlup olduğu görülmemişti. Çünkü çok hazırlıklı, tedbirli ve adâletli hareket ederdi. Şânı bu kadar büyük, şöhreti bu kadar fazla olmasına rağmen yemesi, içmesi değişmedi. Mübârek kalbine kibir gelmedi, büyüklenmedi. Sonu üzüntü, pişmanlık olan iş yapmadı. Öyle adâletliydi ki, kendi oğlu günâh işleyince, Allahü teâlânın emri kadar had vurulmasını emretti. Ölünceye kadar bütün İslâm âleminin, Resûlullah efendimiz gibi huzur, safâ ve rahatlık içinde yaşamasını temin etti.

Hazret-i Ömer, 645 (H.23) yılının son ayında Ebû Lü'lü Fîruz adında Yahûdî bir köle tarafından namaz

kılarken şehit edildi. Bu köle hazret-i Ömer'e gelip, efendisinin kendinden aldığı verginin çok olduğunu iddiâ etti. Hazret-i Ömer ona ne kadar vergi ödediğini ve ne iş yaptığı sordu. Marangozluk ve demircilik yaptığını, günde iki dirhem vergi ödediğini söyleyince; hazret-i Ömer; "Bu kazançlı mesleklere göre, senden alınan miktar fazla değildir." dedi. Adâletiyle de herkes tarafından takdir edilen hazret-i Ömer'in bu sözüne râzı olmayıp, düşmanlık gösteren Fîruz, onu öldürmeyi plânladı. Hazret-i Ömer ile görüştüğü günden bir gün sonra, elbisesi içine bir hançer saklayıp, sabah namazı vaktinde mescide girdi. Beklemeye başladı. Hazret-i Ömer safları düzeltip tekbir alarak namaza durur durmaz, Fîruz yerinden fırlayıp hazret-i Ömer'e arka arkaya altı darbe vurdu. Darbelerden biri karnına isâbet etti. Fîruz bir kişiyi daha yaralayıp kaçtı ve yakalanmadan önce intihar etti. Hazret-i Ömer evine kaldırıldıktan bir müddet sonra ayılıp; "Kâtilim kimdir?" dedi. Ebû Lü'lü Fîruz olduğu söylenince; "Allah'a şükürler olsun ki bir Müslüman tarafından vurulmadım..." dedi.

Hazret-i Ömer kendinden sonra halîfe olacak kimsenin tâyini için Eshâb-ı kirâmdan, Cennetle müjdelenenlerden yedi kişiyi seçti. Bunlar; Hazret-i Osman, hazret-i Ali, Zübeyr, Talhâ, Sa'd ibni Ebî Vakkas, Abdurrahmân bin Avf ve Abdullah ibni Ömer radıyallahü anhüm idi. Bu yedi kişiden kendi oğlu Abdullah bin Ömer'i seçilmemek kaydıyla listeye dâhil etmişti. (Bkz. Osmân-ı Zinnûreyn). Bundan sonra oğlu Abdullah'ı Peygamber efendimizin hanımı hazret-i Âişe'ye gönderip kendisinin Resûlullah'ın yanına defnedilmesi için müsâade etmesini istedi. Hazret-i Âişe'ye durum bildirilince; "O yeri kendim için ayırmıştım, fakat gönül hoşluğu ile hazret-i Ömer'e veriyorum." dedi. Hazret-i Ömer bu haberi duyunca; "Bu benim en büyük dileğimdi." buyurarak çok memnun oldu. Yaralandıktan yirmi dört saat sonra vefât etti. Peygamber efendimizin yanına defnedildi. Şehit olduğunda 63 yaşındaydı. Her hâliyle dost ve düşmanın hayran kaldığı adâleti dillere destan olan hazret-i Ömer'in vefâtı, Eshâb-ı kirâmı ve diğer Müslümanları son derece üzdü, mahzûn etti. Hazret-i Ömer şehit olunca, Abdullah ibni Ömer, Sahâbe-i kirâma dedi ki: "İlmin onda dokuzu, Ömer ile berâber öldü." Bâzılarının bu sözü anlamayarak durakladıklarını görünce; "İlimden maksadım Allahü teâlâyı bilmektir. Diğer bilgiler değildir." dedi.

Peygamberlerden sonra insanların en üstünü hazret-i Ebû Bekr'dir. Ondan sonra hazret-i Ömer insanların en üstünüdür. Hazret-i Ömer, bütün ilimlerde Eshâb-ı kirâmın ileri gelenlerindendi. Tefsir ilminde çok yüksekti. Kur'ân-ı kerîmin tefsirini bizzat Resûlullah'tan dinlemiş ve öğrenmiştir. Peygamber efendimizin devrinde de kâdılık yapar ve Eshâb-ı kirâmın müşkillerini hâllederdi. Kur'ân-ı kerîmin birçok âyeti onun ictihâdını teyit etmiş kuvvetlendirmiştir. Hazret-i Ömer'in fıkıh ilmine de büyük hizmeti olmuştur. Fıkıh usûlünün birçok kâidesini tespit etmiş, Resûlullah'ın sünnetlerini îtinâ ile tespite çalışmış ve pekçok fetvâ vermiştir. Bu fetvâların bin kadarı fıkhın mühim meselelerinin temelini teşkil etmiştir.

Hazret-i Ömer, çeşitli hadîs-i şerîflerle methedildi: **"Ben peygamberlerin sonuncusuyum. Benden sonra peygamber gelmeyecektir. Eğer benden sonra peygamber gelseydi, Ömer elbette peygamber olurdu."** hadîs-i şerîfi yüksekliğini anlatmaya yetişir. Fazîletini, üstünlüğünü ve kıymetini bildirmek için hakkında din âlimleri ve Müslüman olmayan kimseler tarafından ciltlerle kitap yazıldı. Hazret-i Ömer'i metheden hadîs-i şerîflerin çoğunu hazret-i Ali bildirmiştir. Onu metheden hadîs-i şerîflerden bir kısmı şunlardır.

Ömer îmân ettiği gün, Cebrâil (aleyhisselâm) **geldi ve; "Melekler birbirlerine Ömer'in Müslüman olduğunu müjdelediler." dedi.**

Ömer, Cennet ehlinin ışığı ve İslâmın nûrudur.

Allahü teâlâ, hakkı Ömer'in diline ve kalbine yerleştirmiştir.

Şeytan Ömer ibni Hattâb'ı gördüğü zaman, heybetinden yüz üstü yere düşer.

Şu dört kişiyi ancak münâfık olan kimse sevmez: Ebû Bekr, Ömer, Osman, Ali."

Hazret-i Ömer, Peygamber efendimizden beş yüzden fazla hadîs-i şerîf rivâyet etmiştir. Rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bir kısmı şöyledir:

"Öyle bir gün idi ki, Eshâb-ı kirâmdan bir kaçımız Resûlullah efendimizin huzûrunda ve hizmetinde bulunuyorduk. O gün, o saat, çok şerefli, pek kıymetli ve hiç ele geçmez bir gündü. Çünkü, Resûlullah'ın sohbetinde, yanında bulunmakla şereflenmek, ruhlara gıdâ olan, canlara zevk ve safâ veren cemâlini görmek nasip olmuştu. O vakit, ay doğar gibi, bir zât yanımıza geldi. Elbisesi çok beyaz, saçları pek siyahtı. Üzerinde toz toprak, ter gibi yolculuk alâmetleri görünmüyordu. Resûlullah'ın Eshâbı olan bizlerden hiç birimiz onu tanımıyorduk. Yâni, görüp bildiğimiz kimselerden değildi. Resûlullah efendimizin huzûrunda oturdu. Dizlerini, mübârek dizlerine yanaştırdı. Ellerini Resûl-i ekrem efendimizin mübârek dizleri üzerine koydu. Resûlullah'a sallallahü aleyhi ve sellem sorarak; "Yâ Resûlallah! Bana İslâmiyeti, Müslümanlığı anlat." dedi.

Resûl-i ekrem efendimiz buyurdu ki: **"İslâmın şartlarından birincisi Kelime-i şehâdet getirmek,**

“Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühûÊve resûlüh” demektir.”

(İslâmın ikinci şartı) **vakti gelince namazı kılmaktır.** (Üçüncüsü) **malın zekâtını vermektir.** (Dördüncüsü) **Ramazân-ı şerîf ayında her gün oruç tutmaktır.** (Beşincisi) **gücü yetenin, ömründe bir kere hac etmesidir.”**

O zât Resûlullah’tan bu cevapları işitince; “Doğru söyledin yâ Resûlallah.” dedi. Biz dinleyiciler, onun bu sözüne şaştık. Çünkü, hem soruyor, hem de verilen cevâbın doğru olduğunu tasdik ediyordu.

Bu zât yine sorarak; “Yâ Resûlallah! Îmânın ne olduğunu, hakîkatini ve mâhiyetini de bana bildir.” dedi. Resûlullah efendimiz; **“Îmân, önce Allahü teâlâya inanmaktır.”** buyurdu. Sonra devâm ettiler: (Îmânın altı temelinden ikincisi) **Allahü teâlânın meleklerine inanmaktır.** (Üçüncüsü) **Allahü teâlânın bildirdiği kitaplarına inanmaktır.** (Dördüncüsü) **Allahü teâlânın peygamberlerine inanmaktır.** (Beşincisi) **âhiret gününe inanmaktır.** (Altıncısı) **kadere, hayır ve şerlerin Allahü teâlâdan olduğuna inanmaktır...”**

Sonra o zât gitti. Ben uzun bir müddet Resûlullah efendimizin yanında kaldım. Bana buyurdu ki: **“Yâ Ömer! O soranın kim olduğunu biliyor musun?”** Ben; “Allah ve Resûlü bilir.” dedim. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem; **“O** (Cibrîl) **Cebrâil idi. Sizlere dîninizi öğretmek için geldi.”** buyurdu.

Hazret-i Ömer’in rivâyet ettiği bu hadîs-i şerîfe Cibrîl hadîsi denir. Bu hadîs-i şerîf, İhlâs Holding A.Ş. tarafından yayınlanan **Herkese Lâzım Olan Îmân** kitabında geniş olarak îzâh edilmiş, açıklanmıştır.

İki Müslüman karşılaştıklarında, birbirlerine selâm vererek müsâfehalaşırsa, aralarına yüz rahmet iner. Bunun doksanı, önce selâm verip müsâfehalaşana, onu ise müsâfeha eden ikinci şahsadır.

Ya ma’rûfu (iyiliği) **emreder ve münkerden** (kötülüklerden) **nehyedersiniz, yâhut Allahü teâlâ sizin kötülerinizi size musallat eder. Sonra iyileriniz duâ etmeğe yönelir, fakat duâları kabûl olmaz.**

Eğer siz hakkıyla Allah’a tevekkül etseydiniz, kuşların rızkını verdiği gibi, sizin de rızkınızı verirdi. Onlar sabah aç çıkar akşama tok olarak döner.

İnsanlara karşı büyüklük taslayanı (kibirleneni) **Allah zelîl kılar.**

Hazret-i Ömer’in yüksek hâlleri ve kerâmetleri dillere destândır. Hazret-i Ömer, halîfeliği zamânında Bizans imparatoruna elçi gönderip dîne dâvet etti. Bizans elçisi Medîne-i münevvereye geldi. Hazret-i Ömer, ihtiyar bir kadının duvarını yaptırıyordu. Elçinin geldiğini haber verdiler. “Buraya gelsin.” buyurdu. “Efendim, ellerinizi yıkayıp bir yere otursanız nasıl olur?” dediler. Kabul buyurmadı. Elçiyi çağırdılar. “Arap pâdişâhı bu mudur? Böyle olduğunu bilsem gelmezdim ve Bizans İmparatoru da beni göndermezdi.” dedi. Hazret-i Ömer çamurlu mübârek iki parmağı ile işâret ederek; “Eğer göndermeseydi, onun iki gözünü çıkarırdım.” buyurdu. Hazret-i Ömer, parmağıyla işâret edince, iki çamurlu parmak gelip, Bizans İmparatorunun gözlerini kör eyledi. Parmaklarının çamuru gözlerinin üzerinde kaldı, silmek mümkün olmadı. Bir zaman sonra elçi dönünce imparatorun gözlerinin kör olduğunu gördü. Sebebini araştırdı. Hazret-i Ömer ile geçen hâdiseyi de anlatınca hepsi hayret ettiler.

İran’a gönderdiği orduya kumandan tâyin ettiği hazret-i Sâriye ordusu ile mağlup olmak üzereydi. Bu sırada hazret-i Ömer Medîne’de Cumâ hutbesi okuyordu. Hutbe arasında; “Dağa yaslan yâ Sâriye, dağa yaslan yâ Sâriye!” diye bağırdı. Sâriye işitip ordusunu dağa çekti. Arkasını dağa verip bir cepheden düşman ile karşılaşmak sûretiyle zafere ulaştı. Hazret-i Ömer’in bu hâdiseyi görmesi ve sesini duyurması onun kerâmetlerinden biridir.

Hazret-i Ömer zamânında sâhipleri Müslüman olmayan bir ticâret kervanı gelip Medîne’nin yakınında konaklamıştı. Çok yorgun oldukları için hepsi derin bir uykuya dalmıştı. Hazret-i Ömer bu kervandan haberdâr olunca, Eshâb-ı kirâmdan Abdurrahmân bin Avf’ı da yanına alıp, sabaha kadar kervanın etrâfında dolaşarak onlara herhangi bir zarar gelmemesi için bekledi. Kervanda bulunanlar ancak sabaha karşı bundan haberdâr oldular. Kendilerini bekleyen bu kişinin kim olduğunu merak ettiler. Sabaha karşı uzaklaşıp gittiklerini görünce, içlerinden biri tâkibe başladı. Hazret-i Ömer’in mescide girip namaz kıldırmasından sonra merakla bu zât kimdir diye soran kimse, onun Müslümanların halîfesi olduğunu öğrenip kervanda bulunanlara giderek hâdiseyi anlattı. Kervandakiler; “Onun Müslüman olmayanlara yardımı böyle olursa, kimbilir Müslümanlara şefkati ve yardımı ne kadar çoktur. Onun dîni gerçekten hak dindir.” dediler. Daha sonra da hazret-i Ömer’in huzûruna gidip hepsi Müslüman oldular.

İslâm ordusunun İran’ı fethettiği gece, hazret-i Osman hazret-i Ömer’in huzûruna girip selâm vermişti. Hazret-i Ömer acele mektup yazıyordu. Mektubu yazıp bitirince yanmakta olan lambayı söndürdü. Başka bir lamba yaktıktan sonra onun selâmına cevap verip konuşmaya başladı. Hazret-i Osman, lambayı söndürüp, başka bir lamba yakmasının sebebini sorunca; “Söndürdüğüm lâmba, beytülmâlındır. Bana âit değildir. Onu Müslümanların işini görmek için yakmıştım, onların işini görmek

için yazdığım mektup bitti. Şimdi seninle şahsî işimiz için konuşuyoruz, bunun için de kendime âit olan lâmbayı yaktım.” buyurdu.

Hazret-i Ömer, birkaç bin askeri harbe göndermişti. Harbe gidenlerin evlerine adam gönderip, hâllerini sorması ve geceleri kendisinin şehri gezmesi âdetiydi. Bir gece şehri dolaşıyordu. Bir evin önünden geçerken, ağlayan bir kadın sesi duydu. Kulak verdi; “Halîfe kocamı harbe gönderdi, biz burada aç-susuz kaldık. Yarın çocukları götürüp halîfenin kapısına bırakacağım.” diyordu. Hazret-i Ömer dayanamadı. Gidip bir miktar yağ ve bir çuval unu sırtına alıp, kadının evine getirdi. Ateş yakıp yemek pişirdi. Çocukları kaldırıp yedirdi. Sonra kadından özür diledi. “Şimdiye kadar sizin hâlinizi bilmiyorduk. İhtiyâcınız olursa, hemen bize bildirin” diyerek ayrıldı. Kadın, hazret-i Ömer’in akıllara hayret veren tevâzu ve adâleti karşısında mahçup olup, hayır duâlar etti.

Buyurdu ki:

Sâdık arkadaşlar bulun ve onların arasında yaşayın. Dürüst ve samîmi arkadaşlar, darlıkta yardımcı, genişlikte süs ve zînettirler. Dostunun sana düşen işini güzel bir şekilde gör ki, lüzumunda, sana daha güzeliyle karşılıkta bulunsun. Düşmanlarından uzaklaş, her dosta bel bağlama, ancak emin olanları seç. Emin olanlar, Allahü teâlâdan korkanlardır. Kötü insanlarla düşüp kalkma, onlardan kötülük öğrenirsin. Onlara sırrını verme ifşâ ederler. İşlerini Allah’tan korkanlara danış ve onlarla istişâre et.

Allah’a itâat eden büyük zâtların sözlerine dikkat edin. Çünkü onlara Allah tarafından gerçekler tecellî eder ve onu konuşurlar.

İyilik kolay bir şeydir. Güler yüz ve yumuşak söz bunu temin eder. Şiddet göstermeksizin kuvvetli, zayıflık göstermeksizin yumuşak ol.

Çok gülenin heybeti azalır. Şaka yapan eğlenceye alınır. Bir şeyi çok yapan onunla tanınır. Çok konuşan çok yanılır, hatâya düşer. Böyle kimsenin hayâsı azalır. Hayâsı azalan şüpheli şeylerden az kaçınır. Şüpheli şeylerden az kaçınanın kalbi ölür.

Hakkımda hangisinin daha hayırlı olduğunu bilemediğim için darlık (fakirlik) ve bolluk (zenginlik) günlerimin hiçbirine aldırış etmedim.

Hazret-i Ömer bir defâsında Şam’a gitmişti. Orada giydiği eski elbiselerden dolayı söz edildiğini duyunca; “Biz İslâmiyetle izzet bulduk, izzeti, şerefi başka yerde aramayız.” buyurdu.

Amellerin efdali, farzları yapıp haramlardan kaçınmak ve Allah katında sâdık niyettir.

Hesâba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekin. Amelleriniz tartılmadan önce tartınız.

Yolu bir mezbeleden geçse, orada durur ve: “İşte hırsla sarıldığımız dünyâ.” derdi.

Âhiret işlerinde zarar etmektense, dünyâya âit işlerde zarar ediniz. Böylesi sizin için daha hayırlıdır.

Dul kadınlara, yetimlere sırtında un taşırdı. Bu hâlini gören biri: “Bırakın biz taşıyalım.” deyince, hazret-i Ömer; “Ya kıyâmet günü günâhımı kim taşır.” buyururdu.

Alay, şaka ve mizah etmekten kaçınınız. Zîrâ insanın şerefini kırar, vakarını azaltır.

Ahmakla arkadaşlık etmekten kaçın. Çünkü, ekseriya, sana iyilik yapayım derken zararı dokunur.

Tövbe edenlerle oturun, onların kalpleri yumuşak olur.

ÖMER HAYYÂM;

astronomi ve matematik âlimi, şâir. İsmi, Ömer bin İbrâhim’dir. KünyesiEbü’l-Feth olup, lakabı Gıyâsüddîn’dir. Şiirlerinde Hayyâm (çadırcı) mahlasını kullandığı için, bu mahlas ile meşhûr oldu. 1044-1132 (H.436-517) seneleri arasında yaşadı. Küçük yaşta ilim tahsiline başladı. Önce Nasîrüddîn Şeyh Muhammed Mansûr’dan, daha sonra meşhûr âlim ve hekim Muvaffaküddîn Abdüllatîf ibni Lubad ile matematikçi Hâce Ali’den ilim öğrendi. Hayyâm, Nizâm-ül-mülk ve Hasan Sabbâh’ın aynı hocadan ders aldığı da rivâyet edilmektedir.

Ömer Hayyâm, Selçuklu Sultânı Melikşâh’ın veKarahanlı Sultânı Şems-ül-Mülûk’un iltifâtına kavuştu. Çalışmalarında Nihâvendî, Mahanî, Mervezî, Sâbit bin Kurra, Ebü’l-Kâmil Şuca’, Bettânî, Neyrîzî, Ebü’l-Vefâ, İbn-i Yûnus, İbn-i Heysem, Bîrûnî ve İbn-i Sînâ gibi İslâm âleminde yetişmiş fen âlimlerinin eserlerinden faydalandı. Uzun bir ömür süren Ömer Hayyâm, 1132 senesinde Nişâbûr’da öldü. Kabri bu şehrin Hira mezarlığındadır.

Ömer Hayyâm, matematik alanında yaptığı çalışmalarla meşhur oldu. Cebirde ikinci dereceden denklemlerin geometrik ve cebirsel çözümleriyle, üçüncü dereceden denklemlerin geniş bir tasnifini yapmıştır. Bu tasnif, o zamâna kadar yapılmamıştı. Üç kökü pozitif olan bir üçüncü derece denkleminin

üç kökünü tâyin etmiştir.

Ömer Hayyâm, denklemler üzerinde çok önemli çalışmalar yapmıştır. Birçok cebir denkleminin çözümünü, geometrik olarak açıklamıştır. Kübik denklemlerin kısmî çözüm şekillerini sistematik bir şekilde târif ve tasnif etmiştir. Hayyâm, Fransız matematikçi Descartes'tan ortalama altı asır önce, analitik geometrinin Harezmî'den sonra ikinci önderidir.

Bugün matematikte önemli bir yer tutan, on yedinci asır Fransız matematikçisi Pierre Fermat'ın adına atfen, Fermat Teoreminin özel bir durumu olan $x_3+y_3= z_3$ denkleminin tam sayılarla çözülemiyeceğini, büyük bir ustalıkla Fermat'tan beş buçuk asır önce göstermiştir. Bu konudaki çalışmaları kendinden sonra gelen matematikçiler tarafından temel kural olarak kabûl edilmiştir.

Ömer Hayyâm'ın geometrideki çalışması, Oklid elemanları üzerine yaptığı araştırmayı ihtivâ etmektedir. Oklid'in yaptığı çalışmaları geliştirmiş, genişletmiş ve mükemmel bir hâle getirmiştir. Bugünkü cebirsel geometriye ilk adımı atanlardan birisidir. Ömer Hayyâm'ın matematikteki şöhreti, özellikle üçüncü dereceden denklemleri mükemmel bir sûrette tasnif etmesinden ve bunları sistematik olarak çözmüş olmasından ileri gelmektedir. Her ne kadar onun çözüm metodları Harezmî'ninki gibi geometrik görüşlere dayanıyorsa da, Hayyâm'ın cebirinde her şeyden önce, şu yön kayda şâyandır. Hayyâm kullandığı denklemlerin hepsinde, nümerik veya cebirsel çözümleri geometrik metodlara bağlamakla bu işi kânunlaştırdı. Üçüncü dereceden denklem tipleriyle dördüncü dereceden bâzı denklemlerin özellikle Ebü'l-Vefâ tarafından çözümüne başlanılmış olan $x_4 + ax_3= b$ tipindeki denklemi çözmeye muvaffak oldu.

Ömer Hayyâm, matematiğin yanında astronomi ilmiyle de meşgul olmuştur. Nizâmülmülk'ün yardımıyla Nişâbûr'da eski bir astrolojik rasat kulesinde rasatlar yapmıştır. Daha sonra 1074 senesinde Bağdat Dar-ür-Rasatına müdür tâyin edilerek **Zîc-i Melikşah**'ı hazırlamakla görevlendirildi. Bir süre sonra tekrar Nişâbûr'a dönen Hayyâm, Sultan Melikşâh tarafından Fars takviminin ıslâhına me'mûr edildi. Hayyâm, bunun üzerine **Melikşâhî v**eya **Celâlî Takvimi** adı ile anılan güneş takvimini hazırladı. Bu takvimde hatâ, 5000 senede takriben bir gündür. **Zîyc-i Melikşâh**'ı Batlemyüs'ün astronomik tablolarını esas alarak hazırlamıştır. Bu cetveller adlarıyla birlikte yüz yıldızın enlem ve boylamını ihtivâ eder.

Doğu dünyâsında Ömer Hayyâm, ilmî cephesinden daha çok rubâîleriyle meşhur olmuştur. Kolay anlaşılır, akıcı ve açık bir üslûpla bu türün en güzel örneklerini vermiştir. Rubâîlerindeki bütün mısralar, kelimeler ve kâfiyeler ölçülü, çok kuvvetlidir. Dünyâ ve insan hayâtını konu alan yaklaşık iki yüze yakın rubâîsinde; geçici ve fâni olan (ölüm bulunan) dünyâdan âzamî seviyede zevk almak gerekir görüşünü ileri sürmektedir. Âhiret hayâtından habersizmiş gibi görünerek eğlence, aşk ve şarap konularına ağırlık vermekte, kendisini bunlarla teselli etmeğe çalışmaktadır. Ömer Hayyâm için gerçek olan, yaşanan ve ele geçendir. Alamut Kalesini işgâl ederek bir eşkıyâ devleti kurmuş olan Hasan Sabbah'ın etkisinde kalmış ve onun yoluna girmiştir. Bu dünyânın ötesinde ikinci bir dünyâ olduğuna ve öldükten sonra dirilmeye inanmaz. En mühim ölçünün bütün felsefeciler gibi akıl olduğuna inanır. Gerçeğe ancak akıl yoluyla varılabileceğini zanneder. Bu yüzden şuarâ tezkirelerinde rubâîlerinin değeri takdir edilmekle berâber, insanların îmânî esaslarını bozan düşünceleri sebebiyle makbûl olmadığından bahsedilmektedir.

Eserleri:

Ömer Hayyâm, astronomi, cebir ve geometriyle ilgili birçok eser yazmıştır. Bunlardan en önemlisi **Fil-Berâhin Alâ Mesâil-il-Cebr vel-Mukâbele**'dir. Aslı elli iki sahifeden ibâret olan eser muhtevâsı bakımından beş ana bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm; önsöz, cebirin esas rasyonlarının târifleri ve denklemlerinden ibârettir. İkinci bölüm; birinci ve ikinci dereceden denklemlerin çözümünü ihtivâ eder. Üçüncü bölüm, kübik denklemlerin teşkilinden bahseder. Dördüncü bölüm, paydalarında bilinmeyenin kuvvetleri bulunan kesirli terimli denklemlerin münâkaşasını ihtivâ eder. Beşinci bölüm ise, Cebire dâir bâzı ek ilâveler hakkındadır. Eser, 1851 senesinde F.Woepcke tarafından Fransızcaya tercüme edilmiştir. Eserin Leiden, Pâris ve İndia Office kütüphânelerinde yazma nüshaları mevcuttur.

Yazmış olduğu diğer eserlerden bâzıları şunlardır: **1) Risâle fî Şerhi Mâeşkele min Müsâdereti Kitâbı Oklides, 2) Muhtasar fit-Tab'iyyat, 3) Risâle fî Külliyât-il-Vücûd, 4) Risâlet-ül-Kevn vet-Teklîf, 5) Müşkilât-ül-Hisab, 6) Mîzân-ül-Hikme, 7) Levâzım-ül-Emkine, 8) Kitâb-üş-Şifâ, 9) Risâle Fîhâ el-İhtiyâl li-Mârifeti Mikdâr-iz-Zeheb vel-Fiddati fî Cismin Mürekkebin, 10) Nevruznâme, 11) Ravdat-ül-Kulûb, 12) Risâle-i Vücûdiyye.**

Eserlerinin ve rubâîlerinin hepsi bütün dünyâ dillerine tercüme edilmiştir. Yahyâ Kemâl de dâhil olmak üzere birçok şâir ve yazar tarafından rübâîleri nesir ve nazım şeklinde Türkçeye tercüme edilmiştir.

Ömer Hayyâm'ın geometrideki mantıkî ve derin araştırmaları, cebirdeki kendisinden önce bu ilimlerde büyük gayret gösterenlerin çalışmaları üzerine kaydettiği ilerleme, asırlarca bu ilimlerdeki değişmeyen

proğram olarak kalmıştır.

ÖMER LÜTFİ BARKAN;

Türk iktisat târihçisi ve Türkye'de iktisat târihi biliminin kurucularından. Eskizaralı İsmâil Efendi ile Gülsüm Hanımın oğludur. 1902 senesinde Edirne'de doğdu. İlk tahsîlini Edirne Numûne Mektebinde gördü. Edirne Muallim Mektebini bitirdikten sonra üç yıl ilkokul öğretmenliği yaptı. 1923'te İstanbul'a giderek Yüksek Muallim Mektebine girdi. Daha sonra Dârülfünûn (İstanbul Üniversitesi) Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünü bitirdi.

1927 senesinde Strasbourg Üniversitesi Edebiyat ve Hukuk Fakültelerinde lisansını tamamlayıp yurda dönünce Eskişehir Lisesi Felsefe öğretmenliğine tâyin edildi. 1933 senesinde yapılan üniversite reformu sırasında doktora ve doçentlik tezi hazırlamadan, doğrudan Edebiyat Fakültesi Türk İnkılâb Târihi Kürsüsü doçentliğine getirildi. 1937 senesinde bu vazifesi de devâm etmek üzere İktisat Fakültesi İktisat Târihi ve İktisâdî Coğrafya Kürsüsüne nakledildi. 1939'da "Osmanlı İmparatorluğunda Kuruluş Devrinde Toprak Meseleleri" konulu tezini bitirerek doçent oldu. 1941 Şubatında profesörlüğe yükseltildi. İktisat Fakültesindeki derslerinin yanında, Edebiyat ve Fen Fakültelerinin İnkılâb Târihi derslerini de yürüttü. Ayrıca Hayriye Lisesinde felsefe öğretmenliği, Yüksek Muallim Mektebinde müzâkerecilik yaptı. Hukuk Fakültesinde Türk Hukuku Târihi ve Toprak Hukuku, Edebiyat Fakültesinde Türkiye Teşkilât ve Müesseseleri Târihi dersleri okuttu.

1950'de İktisat Târihi Kürsüsü başkanı oldu. 1950-1952 yılları arasında İktisat Fakültesi dekanlığı yaptı. 1955'te Türk İktisat Târihi Enstitüsünü kurdu. Emekli oluncaya kadar bu enstitünün müdürlüğünü yürüttü. 1957 yılında ordinaryüs profesörlüğe yükseltildi. Aynı yıl Strasbourg Üniversitesi tarafından kendisine "şeref doktoru" ünvânı verildi. 1963-1972 yılları arasında İstanbul Özel İktisâdî ve Ticârî İlimler Okulunda Genel İktisat Târihi dersleri verdi. 1972 senesinde Milletlerarası Oryantalistler Birliğine bağlı Osmanlı ve Osmanlı Öncesi Târih Komitesi başkanı oldu. 1973'te yaş haddinden emekli oldu. 23 Ağustos 1979'da İstanbul'da öldü.

Ömer Lütfi Barkan yurt içinde Türk Târih Kurumu, Türk İnkılap Târihi Enstitüsü üyeliklerinden başka UNESCO Türkiye Millî Komisyonu 5 ve 7. dönem genel kurul üyeliklerinde bulundu. Sırbistan İlimler Akademisine de üye seçilen Barkan, 1967-1973 arasındaki dönemde Milletlerarası Şarkiyatçılar Birliğine bağlı Osmanlı ve Osmanlı Öncesi Tetkikleri Komitesi başkanlığına getirilmiştir.

Osmanlı Devletinin iktisâdî ve sosyal târihi, toprak mülkiyeti konularını inceleyen Ömer Lütfi Barkan, 15 ve 16. yüzyıllarla, Tanzimât dönemi toprak meseleleri, Doğu Avrupa'daki tarım ve toprak reformu hareketleri hakkındaki araştırmalarında toprak mülkiyetinin târihî ve hukûkî temellerini inceledi. Osmanlı devlet bütçeleri, bâzı imâret, câmi ve vakıfların muhâsebe bilançoları, tereke defterleriyle ilgili araştırmalarıyla Osmanlı İktisâdî hayâtının aydınlatılmasına katkıda bulundu. 1546 Târihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri ve İslâm ansiklopedisine yazdığı "Tımar" maddesi bu yöndeki çalışmalarının ürünüdür.

Osmanlı Devletinin 15 ve 16. yüzyıllardaki fiyat hareketlerini de inceleyen Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı Devletinin nüfûsuyla ilgili belgeleri ilk defâ tarayıp ortaya çıkarmış, Osmanlı târihî demografi araştırmalarının da öncülüğünü yapmıştır. Osmanlıların fethettiği toprakların iskânıyla ilgili vakıf, temlik, sürgün gibi kurumların fonksiyonlarını araştırarak Osmanlı târihî demografisine kaynaklık edecek belgelerin zenginliğine dikkatleri çekti. Osmanlı iktisâdî ve nüfûsuyla ilgili araştırmalarını son kitabı **Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defteri**'ne kadar sürdürdü. **Süleymâniye Câmii ve İmâreti İnşaatına âit Muhâsebe Defterleri** adlı iki ciltlik eserinde inşâatla ilgili teknik ve mâlî bilgilerin yanı sıra 16. yüzyılda inşâat işçilerinin sosyal hayatlarını, Müslüman ve Hıristiyan işçilerle ilgili çok değerli bilgileri ortaya çıkardı. **Osmanlı İmparatorluğunda bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler** ve **Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler** adlı makâlelerinde genişleme ve fetih yıllarında nüfus fazlası meselesinin ve bölgeler arası nüfus dengesinin nasıl çözüme bağlandığını belgelerle sergiledi.

Ticâret ve ticâret yolları konusunda yazdığı makâlelerde Osmanlı Devletinin yükseliş ve çöküşünde milletlerarası ticâret ve iktisâdî münâsebetlerin oynadığı rolün önemine işâret etti. Batıda kapitalizmin gelişmesi ile Doğu-Batı arasındaki ticâretin uğradığı değişikliğin, Osmanlı Devletinin ticârî hayâtındaki zanâatların ve küçük üretimin çökmesindeki etkisini gösteren belgeleri ortaya çıkardı ve yorumladı.

Osmanlı arşivini çok iyi bilen Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı belgelerini iktisat târihi açısından araştırıp değerlendirdi. Osmanlı iktisâdına âit çok sayıda belgeyi gün ışığına çıkardı. Bu çalışmaları Türkiye'de iktisat târihi biliminin kurulmasında yurt içinde ve dışında Osmanlı iktisat târihine ilginin artmasında önemli rol oynadı.

Ömer Lütfi Barkan, eserlerini çeşitli arşiv belgelerinin yorumuna dayandırmıştır.Tahsîli esnâsında elde

ettiği hukuk, sosyoloji, edebiyat ve târih bilgilerinden istifâde ederken, din bilgileri ve şer'î hukuk ilmindeki eksikliği sebebiyle bu alandaki yorumları objektif olamamıştır. Osmanlı hukuk ve idâre sisteminin kaynağının şer'î hukuk olmadığını iddia etmek sûretiyle uzun yıllar sürecek tartışmalara yol açmıştır.

Eserleri:

Ömer Lütfi Barkan'ın; 1935 senesinden başlayarak, **Siyâsî İlimler, Siyâsal Bilgiler Okulu, Ülkü, Türk Hukuk ve İktisat Târihi Mecmuası, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, İktisat Fakültesi Mecmuası, Vakıflar Dergisi, Belleten** ve **Belgeler** gibi dergilerde yayınlanan 150'den fazla makâlesi vardır. Bunların içinde kitapların sayısı az olmakla berâber, makâle olarak yayımlananların çoğu kitap hacmindedir. Ölümünden sonra makâlelerinin toplu olarak yayımlanmasına teşebbüs edilmişse de ancak toprak meselesiyle ilgili olanlar **Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler 1** adıyla bir ciltte toplanabilmiştir. Bunlardan başka "15 ve 16. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda **Zirâî Ekonominin Hukûkî ve Mâlî Esasları I: Kânunları, İktisat Târihi Ders Notları,** Ekrem Hakkı Ayverdi ile birlikte yayımladığı **İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri** adlı eserleri vardır.

ÖMER MUHTÂR;

İtalyan işgâli altında bulunan Libya'nın kurtarılması için yürütülen direniş hareketinin liderlerinden.

Ömer Muhtâr 1862'de Bingazi'nin Defne bölgesi Batnan kasabasında doğdu. Küçük yaşta babası ölünce, Şeyh Ahmed el-Giryânî'nin himâyesinde tahsile başladı. Mısır sınırına yakın Tobruk iline bağlı Canzur Medresesinde Kur'ân-ı kerîm okumayı öğrendi. Sonra Cağbûb'da İslâmî İlimler Enstitüsüne kaydolarak tahsilini tamamladı. Alçak gönüllü, cesûr, vakar sâhibi ve ilim ehli bir kimse olarak çevresinde tanındı.

Osmanlı Devletinin parçalanması ve yıkılması için çalışan Hıristiyan Avrupa devletleri, akla gelmedik zulüm ve baskılar uyguladılar. Kadın, çocuk, ihtiyar demeden pekçok Müslümanı katlettiler.

Çeşitli meseleleri bahâne ederek Osmanlı ülkesinin değişik bölgelerini işgâl ettiler. İşgâl ettikleri yerlerdeki Müslüman halkı, kadın, çocuk ihtiyar demeden akla gelmedik işkencelerle öldürdüler. Bu işgalci devletlerden biri de İtalya'dır. İtalya, Eylül 1911'de Trablusgarp ve Bingâzî'yi işgâl etti. Osmanlı Devletinin orada bulunan kuvvetleriyle savaş eden işgalci İtalyanlar, insanları öldürmeye ve köleleştirmeye başladılar. Libya halkı Osmanlı kuvvetleriyle birlikte işgalcilere karşı çarpışarak başarılı neticeler elde etti. Fakat İtalyanların Libya'ya girmesi engellenemedi. 1912'de imzâlanan Uşi Antlaşmasıyla Osmanlı Devletinin Libya üzerindeki hâkimiyeti resmen son buldu. İtalyan hükümetinin bu antlaşmadan sonra, Trablusgarp'taki milliyetçi kuvvetler ve Berka'daki Senûsîlerle yaptığı uzlaşma teşebbüsleri neticesiz kaldı.

İtalyan işgal ve zulmüne son vermek için direnen Libyalılar Ahmed Şerîf es-Senûsî'nin idâresinde birleştiler. Bu direniş kuvvetlerine Ömer Muhtâr da katıldı. Birçok örnek davranışlar ortaya koyarak mücâhidleri teşvik etti ve cesâret verdi. Ömer Muhtâr'ın şöhretini duyan İtalyanlar ona büyük makam ve maddî imkânlar vâdederek mücâdeleden vazgeçirmeye çalıştılar. Fakat o; "Bizim burada yalnızca Allâhü teâlânın düşmanlarına karşı koymaktan başka bir ihtiyacımız yoktur." cevâbını verdi ve mücâdeleyi kahramanca sürdürdü. Nihâyet 1922 yılında direniş kuvvetleri başkumandanlığına seçilen Ömer Muhtâr, İtalya'da iktidarı ele geçiren Mussolini'nin Libya'yı sömürgeleştirme politikasına şiddetle karşı koydu. Mücâhid kuvvetlerini iyice teşkilâtlandırdı. Bâzı ekonomik ve askerî yardımlar toplamak üzereMısır'a gitti. Fakat umduğu yardımı bulamadı. Mısır'dan dönüşünde İtalyanlar bir tuzak kurarak onu ve arkadaşlarını yok etmek istediler. 23 Nisan 1923 günü meydana gelen kanlı çarpışmada İtalyanları perişan etti. Berka'da yeni bir direniş hareketi başlattı.

1923 senesi sonlarında Cebelü'l-Ahdar'da yaşayan aşiretlerden topladığı milis kuvvetleriyle başarılı baskınlar düzenleyerek İtalyan kuvvetlerine büyük kayıplar verdirdi ve bâzı stratejik yerleri elde etti. Mısır ve Sudan'dan aldığı az miktarda yardım da kesilince, bedevî köylülerden topladığı yardımlarla, direnişi devam ettirdi. 8 Kasım 1929 günü İtalya'nın Umûmî Vâli Köşkünü hedef alan büyük bir operasyon düzenleyerek üstün başarı elde etti. 11 Nisan 1930 günü İtalyan Cephelerinin merkezi durumunda olan bir karargâhı basarak imhâ etti. Nihâyet 1931 yılında İtalyanlarla yapılan şiddetli çarpışmalar sonunda esir düştü. Trablusgarp'a gelen İtalyan generali Graziani'nin başkanlığındaki bir savaş mahkemesinde îdâma mahkûm edildi. Ömer Muhtâr tutuklu bulunduğu sırada ona bâzı teklif ve telkinler yapıldı. Ancak kendisi bunların hiçbirine iltifat etmeyip; "Ben kazâ ve kadere inanıyorum. Allah'ın benim hakkımda taktir ettiklerine râzıyım." diyerek inanç ve akidesinden tâviz vermedi ve bu uğurda darağacına gitmeye râzı oldu. Mahkemenin verdiği îdâm kararı açıklanınca; "Hüküm yalnız Allah'ındır. Sizin alçak hükmünüzün hiçbir geçerliliği yoktur. Biz Allah'a âidiz ve ancak O'na dönücüyüz." diyerek karşılık verdi. 15 Eylül 1931 târihinde Bingâzi yakınlarındaki Suluk'ta îdâm edildi.

Ömer Muhtâr hakkında İtalyan kumandanı ve Libya genel vâlisi şunları söylemiştir: “O akîde ve inancına son derece bağlıydı. İnancına saldırana şiddetle karşı koyar ve hiçbir şey onu korkutamazdı. Aynı şekilde vatanına da büyük bir sevgi beslemekteydi. Vatanı için yapmayacağı bir şey yoktu. Vatanına yapılan saldırıları aslâ affetmiyor ve bunlara tahammül edemiyordu. Müthiş bir zekâya sâhipti. Geniş bir dînî kültüre ve bilgiye sâhipti. Maddeye ve dünyâ nîmetlerine aslâ iltifât etmezdi ve bu konuda hiçbir yatırım ve hesâbı yoktu. Dünyâda sâhip olduğu hiçbir mal ve mülkü de mevcut değildi. Dünyâ nîmetlerinden sevdiği tek bir şey vardı, o da vatanıydı.”

ÖMER NÂCİ;

İttihat ve Terakki ileri gelenlerinden. Asker, siyâset adamı. Doğum yeriyle anne ve babasının kimlikleri bilinmemektedir. Askerî künyesinde doğum târihi 1878 yazılıdır. Anne ve babası küçük yaşta öldüğü için Beylerbeyili Defterdar Cemal Beyle eşi Hayriye Hanım tarafından büyütüldü. Küçük yaştan îtibâren husûsî bir tahsil gördü. Arapça, Farsça ve Fransızca dersler aldı. Cemal Bey, Ömer Nâci’nin sivil hayatta ilerlemesini istediği hâlde, o, askerliği tercih etti.

10 Şubat 1902’de Harbiye’den mülâzım (teğmen) olarak mezun oldu ve Üsküp civârında Preşova’da bulunan bir kıt’aya tâyin edildi. 1903’te, kumandanı olan Edirneli Binbaşı Mehmed Ali Beyin kızı Emine Hanımla evlendi. 1905’te Jandarma teşkilâtını düzenlemek üzere vazîfelendirilen İtalyan Generali Georgi Paşanın yâveri ve tercümanı olarak tâyin edildi. Selânik’e gelerek yerleşti. Burada **Çocuk Bahçesi** adlı haftalık mecmuada yazılar neşretmeye ve pâdişâha karşı siyâsî faâliyetlerde bulunmaya başladı. 1906’da İttihat ve Terakki Cemiyetinin kuruluşunda bir mühim dönüm noktası teşkil eden Osmanlı Hürriyet Cemiyetinin kurucuları arasında yer aldı.

Devlete ve pâdişâha karşı giriştiği yıkıcı faaliyetleri sebebiyle tâkibâta uğrayınca, 1907’de Paris’e kaçtı. Paris’e vardıktan sonra, **Şûrâ-yı Ümmet** dergisinde imzâsız yazılar neşrederek Parisli Jön Türk çevrelerinde sevinçle karşılandı. Osmanlı Hürriyet Cemiyetiyle Vatan ve Hürriyet Cemiyeti adlı iki kuruluşun Pâris’te Ahmed Rızâ Beyle yaptıkları müzâkereler netîcesinde, tek bir adla Terakki ve İttihat ve en son İttihat ve Terakki Cemiyeti hâlinde birleşmesinde önemli rol aldı.

Meşrûtiyetin îlânından önce Rusya yolu ile Kafkasya’ya oradan da İran’a geçti. İttihat veTerakkinin hatiplerinden olan Ömer Nâci, Van’a geçerek devlet ve pâdişâh aleyhindeki faaliyetlere katıldı. Bâbıâli’nin tâkibinden kurtulmak için tekrar İran’a döndü. İran Âzerbaycanı’nda bir Türk şehri olan Hoy’da kalmaya karar verdi. Bu şehirde Sırat-ı Müstakîm adında bir mecmua çıkaran Mirzâ Saîd’le buluştu. Paris’te tahsil görmüş olup oradaki Jön Türklerle münâsebet kurmuş olan Mirzâ Saîd, Ömer Nâci’yi Sırat-ı Müstakîm adındaki mektebine müdür yaptı. Bu müdürlüğü sırasında Farsça lisanını ilerletti. Bir taraftan da Âzerbaycan şîvesi ile nutuklar verdi.

İran Âzerbaycanı’nda meşhûrlar arasına girdi. İran’da meydana gelen karışıklıklar üzerine dergisi ve mektebi kapanan Mirzâ Saîd’le birlikte çete teşkil ederek dağlara çıktı. Bir müddet çetecilik yaparak dağlarda yaşadılar. Birgün İran Şâhı’nın kuvvetli bir tâkip kolu ile çarpışmak zorunda kaldılar. Ömer Nâci birkaç arkadaşı ile birlikte yakalandı. Tutuklanarak Tahran’da hapsedildi.

1908 Temmuz’unda Türkiye’de meşrûtiyet îlân edildikten sonra, İttihatçıların araya girmesiyle serbest bırakılan Ömer Nâci, Ermeni Taşnak çete reislerinden Aşhan, Murâd ve Mirzâ Saîd’le birlikte Muş’a geldi. Buradan Erzurum’a giderek İttihat ve Terakkinin doğuda teşkilâtlanması için çalıştı.

Meşrûtiyetin duyurulması ve anlatılması için halk kitleleri, gençler, askerler arasında Anadolu ve Rumeli’de yurdun dört bucağında nutuklar, konferanslar, müsamereler, mitingler düzenleyen İttihat ve Terakki hatiplerinin başında yer alan Ömer Naci, Trablusgarb Savaşına gönüllü olarak katıldı. İkinci dönem meşrûtiyet meclisinde İttihat ve Terakki Partisi Kırklareli Mebûsluğu yaptı. 23 Ocak 1913’te İttihat ve Terakkinin Kâmil Paşa hükûmetine karşı düzenlediği kanlı Bâbıâlî baskınında önemli rolü oldu. Babıâli baskınını yapma karârının alındığı toplantılara katıldı. Baskın sırasında ise, baskıncıların en önünde yer aldı. Bâbıâlî önünde yaptığı bir konuşma ile o zamânın romanlarına konu oldu.

1916 senesine doğru İttihat ve Terakki mensupları arasında başta bulunanlara karşı başlayan hareketin içinde yer aldı. İttihat ve Terakkinin başında bulunanlar ona fenâ bir muâmele yapmaktan çekindiler. Yalnız İstanbul’dan ideâline uygun bir vazîfeyle uzaklaştırmayı düşündüler. Irak yolu ile tekrar İran içine giderek oradaki Türkleri ayaklandırma vazîfesini verdiler. Aradan birkaç ay geçtikten sonra, Kerkük’te tifüs hastalığından öldü. Orada defnedildi. Mısır Vâlisi Haydar Beyin teşebbüsüyleKerkük’te Ömer Nâci adına bir anıt yaptırıldı.

ÖMER NASÛHİ BİLMEN;

son devir din adamlarından. 1884’te Erzurum’da doğdu. Orada ilk tahsiline Ahmediye Medresesinde başlayıp, daha sonra İstanbul’a gelerek, Fâtih Medresesine devâm etti. Bu medresede Tokatlı Sâhir Efendiden ders alarak, Arapça ve Farsçayı iyi öğrendi. Okulu bitirince orada fıkıh öğretmeni oldu.

Ayrıca Sahn Medresesinde kelâm, Darüşşefaka'da kelâm, münâkehat, siyer-i enbiyâ, ahlâk derslerini okuttu. Osmanlı Devletinde, Telif Heyeti âzâsı, Mahkeme-i Temyiz-i Şer'iyye Dâiresi mümeyyizi, Meclis-i Tedkîkât-ı Şer'iyye Dâiresi mümeyyizi görevlerinde bulunduktan sonra, Cumhûriyet döneminde İstanbul müftü muâvini ve müftüsü oldu. 1960 senesinde Diyânet İşleri Başkanlığına getirildi. 12 Ekim 1971'de 87 yaşında İstanbul'da vefât eden Ömer Nasûhi Bilmen, dînî konulardaki araştırma ve yazdığı eserleriyle tanınır.

Eserleri:

1) **Hukûki İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kâmusu.** 2) **Kur'ân-ı Kerîmin Türkçe Meâli ve Tefsiri.** 3) **Büyük İslâm İlmihali.** 4) **Eshâb-ı Kirâm Hakkındaki Müslümanların Nezih İtikatları.** 5) **Yüksek İslâm Ahlâkı.** 6) **Mübârek Geceler.**

ÖMER RIZÂ DOĞRUL;

gazeteci ve yazar. Şâir Mehmed Âkif'in dâmâdıdır. 1893 senesinde Kâhire'de doğdu. Câmi-ul-Ezher Medresesinde okudu. İslâm âlimlerinin büyüklüğünü anlayamayan ve Kâhire Mason Locasına kayıtlı olan Muhammed Abduh'un reformcu fikirlerinin etkisinde kaldı. Genç yaşta İstanbul'a gelerek yazarlığa ve gazeteciliğe başladı. İkinci Meşrûtiyet döneminde İslâmcılık akımını savunmak adı altında bozuk fikir ve düşüncelerini anlatan yazılar neşretti. Muhammed Ali ismindeki bir Kadıyânî'nin İngilizce tefsirini tercüme ederek **Tanrı Buyruğu** adını verdi. Bu kitabında **Kur'ân-ı kerîm**'de bildirilenin tersine Îsâ aleyhisselâmın babasının olduğunu bildirdi. **Tasvir-i Efkâr, İkdam, Akşam, Tan ve Cumhûriyet** gibi gazetelerde, Türk ve Arap edebiyatları, dinler târihi, İslâm dîni üzerine makâleler ve siyâsî yazılar yayımladı. Dînî konularda yazdığı yazılarla Ehl-i sünnet âlimlerinin bildirdiği doğru yoldan ayrıldığını açıkça ifâde etti. Hatib Hoca adında birinin hazırladığı bir kitaba yazdığı önsözde; "Asrın ihtiyaçlarını kıyas yolu ile dinden değil, medeniyetin terakki hamlelerinden beklemek gerektir. Kıyas, kitap ve sünnet ile alâkası olmayan, dînin asıl kaynaklarına dayanmayan, fakat herşeyi dîne dayamak istiyen müctehidlerin îcâdıdır." diyerek müctehid âlimlerin kitap ve sünnetten çıkardığı hükümlerin asılsız olduğunu iddiâ etti. Bu sözleriyle kendisinin Ehl-i sünnet olmadığını, dîni, kıyası ve ictihâdı anlamamış olduğunu ortaya koydu.

Ömer Rızâ Doğrul, İngiliz müsteşriki John Davenport'un **Hazret-i Muhammed ve Kur'ân-ı Kerîm** adındaki kitabını Türkçeye çevirdi. Hindistanlı Şiblî Numânî'nin **Es-Sîretü'n-Nebeviyye** kitabını **Asr-ı Seâdet Târihi** adıylaİngilizceden Türkçeye tercüme etti. Bir ara İstanbul Radyosu için haber bültenleri hazırladı. 1950 senesinde Demokrat Partiden Konya Milletvekili seçilerek TBMM'ye girdi. Şubat 1951'de Pakistan'ın Karaçi şehrinde toplanan Dünyâ İslâm Konferansına katılan Türk heyetine başkanlık etti. 1952 senesinde İstanbul'da öldü. Kabri Edirnekapı'dadır.

Eserleri:

1) **Tanrı Buyruğu,** 2) **Asr-ı Seâdet Târihi,** 3) **Yeryüzündeki Dinlerin Târihi,** 4) **İslâmın Özü ve Kur'ân'ın Rûhu,** 5) **İslâmın Geliştirdiği Tasavvuf,** 6) **Ana Dâvâlarımız, Ana Prensiplerimiz.**

ÖMER SEYFEDDİN;

yirminci yüzyıl Türk realist hikâyecilerinin en meşhuru. Millî Edebiyat döneminin en güzel hikâye örneklerini veren Ömer Seyfeddin, 1884'te Gönen'de doğdu. Babası, BinbaşıÖmer Şevki Beydir. Kuvvetli bir ihtimalle Kafkas Türklerindendir. Annesi, Kaymakam Mehmed Beyin kızı Fatma Hanımdır.

Ömer Seyfeddin, ilk tahsil hayâtına Gönen'de başlayıp, Ayancık'ta devam etti. Daha sonra annesiyle birlikte İstanbul'a geldi. Aksaray'da Mekteb-i Osmanîde okudu. 1893 yılında Eyüp'teki Baytar Rüştiyesine verildi. Bu okulun, asker çocuklarına mahsus kısmında okuduğu için, burayı bitirince Kuleli Askerî İdâdîsine devam etmesi gerekirken o, Edirne Askerî İdâdîsini tercih etmiş ve tahsilini orada 1900 yılında tamamlamıştır. Bu İdâdîde, BatıTesirindeki Türk Edebiyatının meşhur kabul edilen simalarını, ders olarak okurken, duyduğu ilgi sebebiyle, tanımak imkânını da bulmuştur. Böylece, edebiyata karşı olan merakı bu devrede başlamıştır. Önceleri şiire merak sararak, ilk şiirlerini Edirne'de yazdı. İlk manzumesini de, 1901 yılında Mekteb-i Harbiyedeyken İstanbul'da, **Mecmua-i Edebiyede** neşretti.

Ömer Seyfeddin, 1903'te Harbiyeden mezun oldu. Muhtelif yerlerde görev yaptı. 1906 yılında İzmir Jandarma Mektebinde öğretmenlikte bulundu. 1908'den sonra, Selanik'teki Üçüncü Ordunun Nizamiye Taburuna tâyin edildi. 1909'da Bulgar hududunda Yakorit kasabasında hudut bölük komutanlığı yaptı. Burada, Bulgar eşkıyâsını tâkip maksadıyla, birçok yerleşim merkezini gezdi. Türk ve İslâm düşmanı komitecilerin Müslümanlara karşı yaptıkları pek vahşi ve son derece barbarlık örneği hâdiseleri yerinde müşâhade etti. Hikayelerinde görülen millîlik vasfı, bizzat gördüğü vahşet ve dehşete karşı, kendisinde uyanan reaksiyondan doğmuştur.

Ömer Seyfeddin'in esas edebî faaliyeti, **Genç Kalemler Mecmuası**'nın ilk sayısında görülür. Bu mecmuada Yeni Lisan adıyla neşrettiği makâlesi, onun edebiyatımız hakkındaki görüşlerini, millî görüşlerini ihtivâ eder. Bu makâlede, edebiyatımızın Batıya yönelmeden önce Doğu edebiyatını, Batıya yöneldikten sonra da Fransız edebiyatını taklide yöneldiğini anlatır. Kendi anlayışına göre, edebiyatımızın tâkip etmesi îcab eden esasları hakkında bilgi verir. Bu anlayış, edebiyatımız hakkında, bilhassa sâdeleşme mevzuunda söyledikleri, günümüze kadar söylenmişlerin en doğrularıdır. Milliyetçilik hakkındaki görüşlerini de bu yazısında bulmak mümkündür. Diğer yazılarından da anlaşılacağı gibi, milliyetçilik anlayışını ırktan çok dil, din, terbiye, örf esaslarına bağlamıştır. Böylece inançları, terbiyeleri, kültürleri, gelenekleri bir olan insanların meydana getirdikleri birliğin daha kalıcı, sağlam ve uzun ömürlü olacağını kabul etmiştir.

Ömer Seyfeddin, **Genç Kalemler**'de, Ali Canib ve Ziyâ Gökalp ile birlikte bir müddet çalıştıktan sonra, bir aralık istifâ edip orduya döndü. Balkan Savaşında bulundu. Kamanova'da Sırplara, Yanya'da Yunanlılara karşı çarpıştı ve esir düştü. Bir yıl kadar Yunanistan'da esâret hayâtı yaşadı. Yazılarını Ali Canib mârifetiyle, Türkiye'de **Halka Doğru, Türk Yurdu, Zekâ** isimli mecmualarda neşretti.

Balkan Savaşından sonra ordudan tekrar ayrıldı. İstanbul'da **Türk Sözü Mecmuası**'nda baş muharrir olarak neşriyat hayâtına girmiş oldu. Oldukça fazla neşriyatta bulunduğu bu devrede ayrıca, Kabataş Sultanisinde, İstanbul Erkek Muallim Mektebinde edebiyat hocalığı yaptı.

1913'ten sonra bir taraftan neşriyata büyük bir şevkle devam ederken, bir yandan da dil vâdisinde başlattığı faaliyetlerine devam etti. Türk dilini, her devirden daha çok sun'îleştiren, Türk edebiyatına frenk modasını hayranlık derecesinde çok tatbik ederek eserler vermeğe gayret eden Servet-i Fünûncularla ciddi münâkaşalara girişti. Onların hakkında söylediği düşünceleri:

"İşte biz Türk dilini bu edebiyat zâlimlerinin elinden kurtarmağa çalışacağız. Halka kendi faydasına yarayacak şeyler yazacak ve memleketimizde, okuma muhabbeti uyandırmaya çalışacağız." diye ifâde etmektedir.

Makâle ve hikâyelerini **Türk Sözü Mecmuası**'ndan başka **Büyük Mecmua, Diken Dergisi, Vakit Gazetesi, Zaman Gazetesi** gibi mecmua ve gazetelerde neşreden Ömer Seyfeddin, Birinci Dünyâ Savaşı sonundaki mağlubiyet, İstanbul'un işgâli ve Mütâreke, bu arada İttihat ve Terakkinin ileri gelen isimlerinin Dersaâdet (İstanbul)den kaçmaları, yazarın zaten zayıf olan sağlığını daha da bozdu. Ağır bir şeker komaşı netîcesinde, 6 Mart 1920'de vefat etti.

Fikrî ve edebî şahsiyeti: Yirminci yüzyıl Türk realist hikâyeciliğinin önemli simalarındandır. Birbirinden güzel hikâyeler kaleme almış olan Ömer Seyfeddin'in bu hikâyelerinin çıkarıldığı kaynakları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Çocukluk hatıralarından alınmış hikâyeler: Bunlar, Çocuk Edebiyatımızın en güzel örnekleridir. Baba ocağının şefkat ve muhabbet dolu hatıralarının, ilkokul günlerinin dile getirildiği eserlerdir. Bâzıları hafif bir mizah karıştırılarak anlatılmıştır. **And, Falaka, Kaşağı** bu devrenin mahsülü hikâyelerdir.

2. Yakorit sınır bölüğünün ilham ettiği hikâyeler: Balkanlı kavimlerin, özellikle Bulgar eşkiyasının Müslüman Türk halkına ve Osmanlı tebaası olan kendi soylarından insanlara karşı işledikleri çirkin ve pek âdî cinâyetler, tecâvüz ve tasallutlar, sataşmalar dile getirilmiş ve açık sahnelere yer verilmiştir. Bu yönden okuyucuda menfî tesir uyandırmıştır.

Bugün medenî insanlığın gözleri önünde cereyan eden, Türklere karşı işlenen insanlık suçu, o devirde de aynen devam ediyordu. Ömer Seyfeddin, Balkan kavimlerindeki bu insanlık dışı Türk-İslâm düşmanlığını **Beyaz Lâle, Tuhaf Bir Zulüm** gibi hikâyelerinde dile getirdi.

3. Türk savaş târihinden çıkarılan hikâyeler: Ömer Seyfeddin, Türkün kahramanlığına, vatan sevgisine îmânına hayrandı. Son zamanlarda Türk münevverinin Batıya karşı hayranlığı, kendisinde korkunç bir aşağılık duygusunun doğmasına sebep olmuştu. Ömer Seyfeddin, mâzideki muhteşem devirleri, Türkün yenilmez, aşılmaz îmân gücünün sembolü yiğitlikleri dile getirmek sûretiyle yeni kahramanların yetişmesine yardımcı olmak istiyordu. Bu maksatla yarı târih, yarı destan havası taşıyan hikâyeler neşretti. Çok sevilen bu hikâyeler, Birinci Dünyâ Harbinin muhtelif cephelerinde çarpışan insanlarımıza ümit aşılıyordu.

4. Folklörden ve Anadolu efsanelerinden çıkarılan hikâyeler: Bunlar, Anadolu ve Rumeli Türkleri arasında dolaşan hikmetli kıssalardır. Yazar, bu efsâneleri modern hikâye tekniğiyle ifâde etmiştir. **Yüz Akı, Üç Nasihat, Kurumuş Ağaçlar** gibi. Bitirilememiş **Yalnız Efe** adlı bir roman tasarısı da, mevzuunu bir Anadolu efsânesinden alır.

5. Bir fikri yermek veya övmek için yazılmış hikâyeler: Hikâye tekniği îtibâriyle zayıftırlar. Bu hikâyelerde Türklüğü inkâr eden kozmopolit, yabancı kültürlere hayran kişiler ve zümreler, enine

boyuna işlenir. Türklüğü hakir gören bu âsî tiplere karşı kahramanları, daha doğrusu kendisi ateş püskürür. Onlara karşı isyan eder. **Efruz Bey, Fon Sadriştayn'ın Oğlu, Kızıl Elma Neresi, Primo Türk Çocuğu** bu duyguların yaşandığı hikâyeleridir.

6. Günlük hayattan alınmış hikâyeler: Onun en realist olduğu hikâyelerdir. Çoğunda açıkça bir mizah göze çarpar. Bâzılarında bir fikir ağır basar. (**Mahçupluk İmtihanı, Perili Köşk, Gizli Mâbed, Bahar ve Kelebekler** vb.)

Bâzı hikâyeleri, üzerinde durulmamış olmalarından dolayı hikâye tekniği îtibâriyle zayıftırlar.

Ömer Seyfeddin, edebiyatımızda, destan rûhu taşıyan millî hikâyeleriyle şöhrete ulaşmış, İttihat ve Terakkinin bütün menfiliklerinden uzaklaşmış bir şahsiyettir.

Eserleri: Yazarın sağlığında müstakil kitap olarak yayınlanan eserleri çok azdır. **Târih Ezelî Bir Tekerrürdür (**hikâye, 1910), **Ashab-ı Kehfimiz (**roman, 1918), **Harem (**roman, 1918), **Efruz Bey (**roman, 1919), **Yalnız Efe (**roman tefrikası, 1919). Ölümünden sonra ise, **Gizli Mâbed (**hikâye, 1926), **Yüksek Ökçeler (**hikâye, 1926), **Bahar ve Kelebekler (**hikâye, 1927) adlı hikâye kitapları basıldı. Ömer Seyfeddin'in tahkiyeli, hikâye türündeki eserlerinin ilk külliyatı 1938 yılında şu isimlerle yapılmıştır:

Yüksek Ökçeler, İlk Düşen Ak, Bomba, Gizli Mâbed, Asilzâdeler, Bahar ve Kelebekler, Beyaz Lâle, Mahcupluk İmtihanı, Dalga, Tarih Ezelî Bir Tekerrürdür.

Ömer Seyfeddin otuz altı yıllık ömrüne 159 hikâye, 7 piyes, bâzısı yarım kalan 7 roman, 1 masal, 71 şiir, 81 makâle sığdırmıştır.

ÖMER-ÜR-FÂRUK (Bkz. Ömer bin Hattâb)

ÖMEROTU (Bkz. Şerbetçi Otu)

ÖNEMLİ GÜN VE HAFTALAR

Ocak Ayı

6	Beyaz Baston (Körler) Haftası
7	Filistin Günü
8	Veremle Savaş Haftası (1. Pazartesi)
	Enerji Tasarruf Haftası (2. Pazartesi)
10	Çalışan Gazeteciler Bayramı
25	Dünyâ Cüzzam Günü
26	Dünyâ Gümrük Günü

Şubat Ayı

9	Sigarayı Bırakma Günü
15	İzcilik Haftası
19	Yardım Sevenler Haftası

Mart Ayı

1	Yeşilay Haftası
8	Dünyâ Kadınlar Günü
	Turizm Haftası (2.Pazartesi)
	(Çanakkale) Zafer Haftası
	(18'i içine alan gün)
15	Dünyâ Tüketiciler Günü
17	Dünyâ Denizcilik Günü
19	Dünyâ Yaşlılar Günü
20	Dünyâ Irkayrımı ile

Mücâdele Günü

21 Ormancılık Günü

Vergi Haftası (4. Pazar)

23 Meteoroloji Günü

26 (Edirne) Balkan Şehitlerini Anma Günü

27 Dünyâ Tiyatrolar Günü

Kooperatifçilik Haftası (Son Pazartesi)

Nisan Ayı

1 Dünyâ Kanser Haftası

3 Türk KanserHaftası

4 NATO Günü

4 Deniz Şehitleri Günü

Şehit Polisler Haftası

(10Nisanı içine alan hafta)

5 Avukatlar Günü

7 Dünyâ Sağlık Günü

Sağlık Haftası (2.Pazartesi)

Kalp Haftası

9 Mîmarlar Günü

14 (AT) Avrupa Günü

Turizm Haftası (3. Pt)

18 (Adana) Karacaoğlanı Anma Günü

21 Ebeler Haftası

22 Millî Egemenlik Haftası

22 Dünyâ Günü

23 Çocuk Bayramı

25 (Manisa) Mesir Bayramı

29 Dünyâ Nüfus Günü

Mayıs Ayı

Trafik Haftası (1.Cumartesi)

2 Mevlânâ'nın Konya'ya gelişi kutlamaları.

3 Âile Haftası

5 Avrupa Günü

5 Noterler Günü

6 Kan Haftası

6 Bahar ve Kültür Bayramı

6 (Eskişehir) Yunus Emre Kültür Haftası

Dünyâ Anneler Günü (2. Pazar)

Âile Haftası (2. Pazartesi)

8 Dünyâ Kan Günü

10 Sakatlar Haftası

12 Dünyâ Hemşirelik Günü ve Haftası

13 Arkeoloji Haftası

İstihdam Haftası (3.Pazartesi)

14 Eczâcılar Günü

14 Dünyâ Çiftçiler Günü

15 Gençlik Haftası

15 Hava Şehitleri Günü

17 Dünyâ Haberleşme Günü

(Telekominikasyon)

18 Müzeler Haftası

19 Gençlik ve Spor Bayramı

21 Dünyâ Süt Günü

Türk Evleri Haftası (23 ?)

28 Dünyâ Kıble Günü

31 Dünyâ Sigara İçmeme Günü

Haziran Ayı

1 Hava Kuvvetleri Günü

5 Dünyâ Çevre Günü

13 Toprak Bayramı

Babalar Günü (3. Pazar)

21 Gündönümü

23 (Bodrum) Turgut Reis'i Anma Günü

28 Kara Kuvvetleri Günü

30 Emekliler Günü

Kooperatifçilik Haftası (Son Hafta)

Temmuz Ayı

1 Denizcilik Günü

1 Dünyâ Mîmarlık Günü

5 (Akşehir) Nasreddin Hoca'yı Anma Haftası

Esir Milletler Haftası (2.Pazartesi)

10 Dünyâ Hukukçular Günü

12 Esir Milletler Haftası

16 Dünyâ Kıble Günü

24 Gazeteciler Günü

Ağustos Ayı

Zâbıta Haftası (1-7 Ağustos)

1 Avcılar Bayramı

16 (Kırşehir)Hacı Bektaş Veli'yi Anma Günü

17-25 İbn-i Sina Haftası

19 Denizcilik Haftası

25 (Afyon) Zafer Haftası

30 Türk Silahlı Kuvvetler Günü

Eylül Ayı

1 Dünyâ BarışGünü

3 (Eskişehir)Seyyid Gaziyi Anma Haftası

8 Dünyâ Okuma-Yazma Günü

13 (Polatlı) Sakarya Şehitlerini Anma Günü

İlköğretim Haftası (3. Pazar)

İtfaiye Haftası (25'i içine alan hafta)

26 Dil Bayramı

Mucitler ve Araştırmacılar Haftası

27 Dünyâ Turizm Günü

27 TürkDeniz Kuvvetleri Günü

Ekim Ayı

Dünyâ Çalışanlar Günü (1. Pazartesi)

Dünyâ Çocuk Günü (1.Pazartesi)

1 Câmiler Haftası

4 Hayvanları Koruma Günü

7 Uzay Haftası

(Kırşehir) Ahi Evrân ve Esnaf Haftası

(2.Pazartesi)

9 Dünyâ PTT Günü

11 Dünyâ Gazete Dağıtıcıları Günü

13 Harp Akademileri Günü

14 (Tarsus) Lokman Hekim'i Anma Günü

Aziz Mahmûd Hüdâi'yi Anma Günü

(3. Pazartesi)

Türk Diş Hekimliği Haftası (3.Pazartesi)

15 Dünyâ Standartlar Günü

15 Türk Standartlar Haftası

16 Dünyâ Gıdâ Günü

22 Sanat Bayramı Haftası

24 BirleşmişMilletler Günü

29 KızılayHaftası

Nineler Günü (4. Pazar)

Kasım Ayı

4 UNESCO Günü

7 Dünyâ Şehircilik Günü

Dünyâ Çocuk Kitapları Haftası (2. Pazartesi)

9 Organ Nakli Haftası

10 Atatürk Haftası

14 Sinama Günü

17 Diş Hekimliği Haftası

20 Sanâyi Haftası

24 Öğretmenler Günü

29 Filistin Halkı ile Dayanışma Günü

Aralık Ayı

Vakıflar Haftası (1. Pt)

5 Kadın Hakları Günü

10 Dünyâ İnsan Hakları Günü

10 İnsan Hakları Haftası

(10'unu içine alan hafta)

11 (Konya) Mevlâna'yı Anma Haftası.

12 Türk Malları Haftası

21 (Kıbrıs) Mücâdele ve Şehitler Haftası

Hava Kirliliği ile SavaşHaftası (3.Pazartesi)

22 Dünyâ Kooperatifçilik Günü

ÖRDEK (Anas);

Alm. *Ente (f),* **Fr.** *Canard (m),* **İng.** *Duck.* **Familyası:** Ördekgiller (Anatidae). **Yaşadığı yerler:** Göl ve durgun su kıyılarında, bataklıklarda, sazlıklar arasında. **Özellikleri:** Yassı süzgeç gagalı, perde ayaklı su kuşları. Çamurları karıştırarak besin ararlar. Yabânîler göçücüdür. **Ömrü:** 20-30 yıl. **Çeşitleri:** 100'den fazla türü vardır. Yeşilbaş, angıt, kılkuyruk, kaşıkgaga, küçük testere gagalı, büyük testere gagalı, kara ördek, misk ördeği meşhurlarıdır.

Hemen hemen bütün dünyânın sulak bölgelerinde yaşayan, perde ayaklı su kuşları. Göl ve bataklık kenarlarını pek severler. Hızlı akan nehir ve denizlerde yaşayanlar da vardır. Beslenmesi kolay olduğundan, evcil birçok soyları üretilmiştir. Memleketimizdeki ördekler, birçok ırkın karışmasından elde edilen melez karışımıdır. Yabancı ülkelerde, ıslah edilmiş Kampbel, Pekin, Ruen gibi saf ırklar mevcuttur. Evcil ördekler, yabânî olan yeşilbaştan türemiştir. Yassı gaga, perdeli ayaklar, badi badi bir yürüyüş ve vak vak gibilerden bir ses, ördeklerin belli başlı özellikleridir. Kısa ayakları vücudunun arka kısmında oduğundan, yürürken zorluk çekerler. Erkekler dişilerden daha büyük ve gösterişlidir. Kışın ve ilkbaharda semirdiklerinden etleri lezzetli olur. Bu devrelerde bol avlanırlar. Evciller et, yumurta ve süs için beslenirler. Soğuğa ve yağmura dayanıklı hayvanlardır. Erkek ördeklerin tüyleri parlak ve renklidir, boyunları yeşil olur. Beyaz, yeşil, kurşunî, mavi, siyah tüyler karışarak hayvana güzel bir görünüş kazandırır. Dişilerin tüyleri daha donuk, daha az renklidir. Her iki cinsin soluk ve donuk renkli türleri de vardır. Özellikle Amerika'da yaygın olan evcil misk ördekleri beyaz tüylüdür.

Erkeğin tüyleri yazın dökülerek, dişiler gibi esmer tüylere bürünür. Tüyler, tıpkı kiremit gibi birbiri üstüne dizildiğinden hem içine kolay kolay su geçmez, hem de geçse bile kaygan olduğundan sudan çıkınca çabuk kurur. Ördek, kuyruküstü yağ bezlerinden, gagasını sürerek aldığı yağları tüylerine değdirerek bu kayganlığı sağlar.

Ördekler iyi yüzücü ve dalıcıdır. Sırtları üstten basık, göğüsleri ileri çıkıktır. Bir kayığa benzer. Geniş ve yassı gagasının üzeri sinirce zengin bir deriyle örtülüdür ve kenarları tırtıklıdır. Suya dalarak çamurları baştan başa araştırır. Ağzına bir miktar çamurlu su alarak gagasını kapar ve dilini piston gibi ileri geri hareket ettirerek çamurlu suyu aralıklardan sızdırarak dışarı çıkarır. Bu arada tohum ve kurtçuklar ağızda kalır. Sümüklü böcek, kurbağa larvaları ve küçük balıkları da yutar. Ne bulursa yer. Gâyet obur olduğundan, bâzan bir kurbağayı birden yutmaya çalışır. Denizlerde yaşayan bâzı türler, balık ve kabuklu deniz hayvanları ile beslenirler.

Suya daldığında gaga üstündeki soluk deliği suyun girişine mâni olmak için kapanır. Ördeklerin öne doğru olan üç parmağının arasında perde şeklinde gerili deri bulunur. Arkada kalan küçük parmak ise serbesttir. Karada iki yana sallanarak zahmetle yürümesine karşılık, suda çok rahat hareket eder. Çok hareketli olan kuyruğu, yüzerken dümen vazifesi görür. Evcil ördekler yuva yapmaz ve uçmazlar. Yabânî türler içinde ağaç kovuklarında veya çalılıklar arasında yuva yapanlar vardır. Yeşilbaş, terk edilmiş tavşan çukurlarında yuva yaparak yumurtlar. Yaban ördekleri toplu yaşar ve kışın ılık bölgelere sürüler hâlinde çok göç ederler. Evcil ördekler, küçük gruplar hâlinde yaşarlar. Genellikle her erkeğe 6

dişi düşer. Göl ve dere kenarlarında veya bahçe havuzlarında kolayca yetiştirilebilen kümes hayvanlarıdır.

Suyu çok severler. Damızlık olanlar için mutlaka bir havuz yapılır. Avrupa'da pastacılar, bol miktarda ördek yumurtası tüketirler. İklime bağlı olarak, genellikle şubat-mart aylarında yumurtlamaya başlarlar. Yumurtalar 15-20 adeti bulduğunda dişi kuluçka olur. Yumurtalar, folluktan toplandığı taktirde geç kuluçka olurlar. Bu durumda 3-4 ay yumurtlamaya devam ederler. Her dişi, bu süre içinde 50-60 yumurta yapar. Yavru ördekler çabuk geliştiği için, kısa zamanda yumurtlamaya başlarlar. Sağlıklı bir dişi, 7-8 yıl yumurtlayabilir. Kuluçka müddeti 28-29 gündür. Dişi ördekler, yumurtalara gerekli ilgiyi pek göstermezler. Bundan dolayı ördek yumurtaları, çoğunlukla tavuk veya hindi altına konur.

Yumurtadan çıkan ördek yavrularına, 1-2 gün sonra yem verilmeye başlanabilir. Haşlanmış yumurta kıyılarak verilmesi uygundur. Daha sonraları yemlere ekmek içi, buğday ve mısır unları karıştırılmaya başlanır. Hatta içine körpe yeşillik de katılması iyi olur. Yemler, havuzda erginler tarafından kapışılacağından yavrular aç kalabilir. Bunu önlemek için havuz, çıtadan yapılmış bölmelerle ayrılabilir. Yavrular dar aralıklardan geçerek kendileri için ayrılan kısımda rahatça beslenebilirler. Evcil ördekler 15 yıl kadar, yabânîler çoğunlukla 20-30 yıl yaşarlar.

Ördeklerin yüzden fazla türü vardır. Yeşilbaş, angıt, kılkuyruk, kaşıkgaga, kara ördek, misk ördeği, moskof ördeği, al kuşaklı ördek, orman ördeği meşhurlarıdır.

ÖRF VE ÂDET;

insanlar arasında tekrar tekrar yapılarak yerleşmiş olan davranışlar, kurallar. Örf, lügatte (sözlükte) "tanıma, bilme, tanınan, bilinen" mânâlarına gelir. Âdet ise, îtiyat, yâni alışkanlık demektir. Örf, işle ve sözle; âdet yalnız işle ilgilidir. Âdete teâmül de denir. Örf ve âdete an'ane, gelenek ve görenek de denilmektedir. İslâm hukûkunda, yalnız dînin ve aklın güzel gördüğü, beğendiği örf ve âdetler mûteberdir.

Örf ve âdetler, devletin herhangi bir müdâhalesi olmaksızın, müşterek ihtiyaçların baskısı altında, belli ictimâî (sosyal) münâsebetleri, tanzim için lâzım olup, kendiliğinden meydana gelmektedir.

Örf ve âdet, toplum içinde bulunduğu şartlarla çok yakından ilgilidir. Bu sebeple toplumdan topluma, milletten millete, hattâ bölgeden bölgeye farklılık arz ederler. Kabul edilmeleri ve değişmeleri zaman içinde kendiliğinden olur. Bir toplumun ahlâkî değerleri ve inançlarını aksettirirler.

Örf ve âdetin çeşitli târif ve tasnifleri yapılmıştır. Bunlardan meşhur olan bir tasnif şekli şöyledir:

1. Örf-i âm (umûmî örf): Kim tarafından ortaya atıldığı belli olmayan, genellikle ülkenin tamâmına yaygın, millî vicdâna seslenen örf çeşididir. Milleti millet yapan değerlerin başında gelir. Örf-i âm'a **"töre"** de denir. Töre, İslâmiyetten önceki Türk toplumunun hayâtını düzenleyen en büyük değerdir.

2. Örf-i hâs (husûsî örf): Belirli bir meslek çevresinde veya ülkenin belirli bir bölgesinde geçerli olan mahallî örftür.

Örfî hukûk: Örf ve âdetler, zamanla hukuk kuralı hâline de dönüşebilirler. Bir örf ve âdetin hukuk kâidesi hâline gelebilmesi için şu üç şartın gerçekleşmesi gerekir:

1. Maddî unsur: Cemiyette benzer hareketlerin uzun süre tekrar edilegelmiş olması şartıdır.

2. Manevî (Psikolojik) unsur: Bu kurallara uyulmasının mecburî olduğu husûsunda halk arasında müşterek bir kanâatin belirmesi ve yerleşmesi şartıdır.

3. Hukûkî unsur: Bu kaidelere uymayanlara karşı, devlet tarafından bir müeyyide tatbik edilmesi demektir. Bu sonuncu unsur, bir ictimâî kâideye, yâni örf ve âdet kâidesine hukuk kuralı niteliğini kazandırır. Onu, daha ziyâde ahlâk ve âdâp kurallarından sayılması gereken "alelâde âdetler"den ayırır.

Örf ve âdet, yazılı olmayan hukuk kaynaklarındandır. Târihî bakımdan yazılı hukuktan önce gelir. Avrupa'da hukûkun, yazılı hukuk hâlini alması on dokuzuncu yüzyılın başlangıcından îtibâren başlamıştır. Sâdece İngiltere bu gelişmenin dışında kalmıştır. İngiltere'de örf ve âdet hukûku, yazılı hukûka nazaran çok daha yaygın bir hâlde bulunmaktadır. Örf ve âdet şeklindeki anayasaların en meşhuru İngiliz Esas Teşkilâtı Kânunu'dur. İngiliz Anayasasının büyük kısmı örf ve âdet şeklinde olup, yazısızdır.

Örf ve âdet kâideleri, eskisi kadar olmasa da muayyen bir dereceye kadar bâzı hukukî münâsebetleri bugün de düzenlemektedir. Çünkü kânun koyucunun sosyal münâsebetleri en ince teferruatına kadar düzenlemesi imkânsızdır. Günümüzde yazılı anayasa sistemini kabul etmiş memleketlerde dahi, anayasa hukûku sâhasında bâzı örf ve âdet kurallarına rastlamak mümkündür.

Örf ve âdet hukûkuna, milletlerarası alanda da rastlanmaktadır. Öyle ki, bu alanda mevcut olan örf ve âdet kâideleri milletlerarası hukukta antlaşmalarla berâber başlıca kaynak sayılmıştır. Adâlet, hakkâniyet, nesâfet, mütekâbiliyet (karşılık) esâsı gibi kâideler, hep milletlerarası hukukta, devletlerin karşılıklı olarak uymaya çalıştıkları örf ve âdet kâideleridir.

Bugünkü Türk hukûkunda örf ve âdet: Gerek batı ülke kânunlarında, gerekse bugünkü Türk hukûkunda örf ve âdet kâidelerine bir hukûkî değer verilmiştir. Bugün yürürlükte bulunan ve İsviçre medenî kânunlarından iktibas edilmiş olan Türk Medenî Kânununun 1. maddesinin 2. fıkrasında; "Hakkında hüküm bulunmayan meselede hâkim örf ve âdete göre... hükmeder." cümlesi mevcuttur. Kezâ Türk Ticâret Kânununun 1. maddesinde; "Hakkında ticâretî bir hüküm bulunmayan ticârî işlerde mahkeme, ticârî örf ve âdete göre... hüküm verir." cümleleri vardır.

Önceki Türk hukûkunda örf ve âdet: Türkler, İslamiyeti kabul ettikten sonra fert ve devlet olarak, İslâm dîninin bütün kurallarına uymakta büyük bir hassâsiyet ve gayret gösterdiler. Devlet hayâtını düzenleyen amme hukûku sahasında İslâmiyetin esaslarına muhâlif olmayacak şekilde örf ve âdete dayanan bir takım düzenlemelere gidildi. İslâmiyette devlet reisine böyle düzenlemeler yapma yetkisi verilmiştir. Sultanın bu şekilde vâz ettiği, koyduğu kâide ve kurallara **"örf-i sultânî"** denirdi. Bu isim hükümdârın, cemiyetin hayrına, faydasına gördüğü hususlarda kendi iradesine dayanarak çıkardığı her türlü kânunnâmeler için kullanılıyordu. Bu kânunların hepsine **örf-i hukuk** denir. Bu usûl, İlhanlılarda diğer Türkmen devletlerinde ve Osmanlılarda çok kullanılmıştır.

Örfî hukûkun, Osmanlı Devletinde ilk tatbîkâtı, Sultan Osman Gâzi zamânında yapılmıştır. Osman Gâziyi tâkiben Orhan Gâzinin mâlî konulara âit kendi irâdesine dayanarak koyduğu kânunlar mevcuttur. Yine Sultan Birinci Murad Han devrinde örfî hukukun gelişmesine gayret eden vezirleri görülür.

Ayrıca örfî vergiler ve toprak hukûkuna âit takrir sistemiyle alâkalı en eski kayıtlar Sultan Birinci Bayezîd Han devrine; teşkilâta dâir kânunnameler Fâtih devrine âittir. Fâtih, Nişancı Mehmed'e dîvânda uyulacak prensipleri gösteren bir kânunnâme hazırlamasını emretmişti. O da Fâtih'ten önce mevcut bulunan kânunnâmeleri toplamıştı. Sultan Fâtih bunun eksiklerini tamamlıyarak:

"Bu atam dedem kânunudur. Evlâd-ı kirâmım neslen ba'de neslin (nesiller boyunca) bununla âmil olalar (amel edeler)." diye emretmiştir.

Fâtih kendisinden önce mevcut bulunan örf ve âdet kurallarına uymayı tercih etmiş ve onları toplatmıştır. Böylece Osmanlı Devletinde, İslâm hukûkuna uygun olacak şekilde idârî, mâlî ve cezâî sâhalarda, hükümdarların, devlet başkanlığı yetkilerine dayanarak, Osmanlı örfüne göre kânunnâmeler ve nizamnâmeler çıkardıkları görülmektedir. Bunlar ayrıca müftülerin ve şeyhülislâmların tasdikinden geçtikten sonra yürürlüğe girerdi. Böylece İslâmiyete uygunluğu sağlandığından bu kânunlar, İslâm hukûkunun şumûlüne girmekte, onun içerisinde mütâlaa edilmektedir. Çünkü İslâm esaslarına muhâlif olmayan her tasarruf dînî olur ve dîne uygundur. Bunun içindir ki, Osmanlılarda hâkim mevkiinde olan kâdılar, fıkıh ve fetvâ kitapları yanında pâdişâh tarafından çıkarılan emir, ferman ve kânunnâmelere de hüküm için kaynak olarak mürâcaat etmişlerdir. Bütün bunlara göre Goldziher gibi bâzı müsteşriklerle bâzı yerli yazarların, örfî hukuk adını verdikleri ve meşrû örf ve âdetlere göre hazırlanan kânunnâmelere bakarak, Osmanlı Devletinin şer'î bir devlet olmadığını söylemeleri İslâm hukûku açısından doğru olmamaktadır. Zîra, dînî hükümlere muhâlif olmayan örf ve âdetlerin, sultanın, pâdişâhın emretmesiyle şer'î bir mâhiyet kazanması İslâm hukûkunun yapısında vardır. Hazırlanan kânunnâmeleri şeyhülislâmın tasdik etmesi de bunun apaçık delilidir.

İslâm hukûkunda örf ve âdet: Örf ve âdet, İslâm hukûkunun kaynaklarındandır. İslâm hukûkunun kaynakları iki kısımda mütâlaa edilir. **Kitap** (Kur'ân-ı kerîm), **sünnet (**hadîs-i şerîfler), **icmâ** (bir asırda bulunan müctehidlerin bir meselenin hükmü hakkında söz birliği etmeleri) ve **kıyâs** (müctehid denilen bir âlimin ictihâdı) **birinci derecede,** aslî kaynakları teşkil eder. Bu dört ana kaynaktan başka, **ikinci derecede,** tâlî kaynaklar da vardır ki, **istihsan, mesâlih-i mürsele, örf ve âdet** bunlardandır.

İslâm hukûkunda Kur'ân-ı kerîm, hadîs-i şerîf, icmâ-i ümmet ve kıyâs-ı fukâhâ ile açıkça bildirilmeyen hususlarda örf ve âdet de delil kabûl edilmektedir.

İslâmiyetin ilk yıllarında örf ve âdet, muhtelif şekillerde İslâm hukûkuna girmiştir. Bu durum, bir kaç madde hâlinde şöyle özetlenebilir:

1) İslâm orduları tarafından fethedilen yerlerde, nasslara (âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflere) ters düşmeyen örf ve âdetler benimsendi. 2) Bâzı nasslar ve özellikle hadîs-i şerîfler örf esâsına dayanıyordu. Meselâ arpa ve buğday alış-verişinin ölçek hesâbına dayanması bir örf ve âdetti. 3) Bâzı örf ve âdetler, Peygamber efendimizin emirleriyle ve gördüklerinde beğenip, yasak etmemeleriyle meşrûiyet kazandı. 4) Dört büyük mezhep imâmlarından İmâm-ı Mâlik hazretleri, hakkında nass bulunmayan bir meselede, Medîne şehri halkının o konudaki örf ve âdetini delil kabul etti. Çünkü

bunlar, Peygamberimizin görüp beğendiği bir âdettir.

İslâm hukûkunda her örf ve âdet hükümde esas alınmaz. Nass (âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîf) ile bildirilmiş olmayan bir hükmü anlamak için umûmî âdetler delîl olur. Âdetin umûmî olması için Eshâb-ı kirâm zamânından kalma ve müctehitlerin kullanmış olması ve devamlı olmaları gerekir. Bu sebeple Sahâbe devrinden, zamânımıza kadar Müslümanlar arasında teâmül hâline gelip, hakkında nass bulunmayan ve yüksek din âlimi olan ve müctehidlerce kabûl edilip, kendisiyle amel edilmiş bulunan bir örf, icmâ gibidir. Muâmelâttaki hükümler için, bu beldenin nassa muhâlif olmayan âdetleri delil olabilir. Ancak, haram işleyenler çoğalır, haramlar âdet hâline gelmiş olsa bile helal olmaz. Fakat, mübah olan âdetlerde ve fen bilgilerinde zamâna uyulur. Teknikte ilerleyenlere ayak uydurulur. Din bilgilerinde, ibâdetlerde zamâna uyulmaz.

İslâm âdeti, bütün insanların, âile ve komşuların birbirine karşı haklarını, vazîfelerini, suçları açıkça bildirmiş. Bu değişmez kavramlar üzerinde temel hükümler kurmuştur. Fakat bu değişmez hükümlerin hâdiselere tatbikini sınırlamamış, örf ve âdetlere göre kullanılmasının değişebileceğini belirtmiştir. Bu îtibârla ortaya çıkan birçok hâdisenin hükmünü tespit etmekte meşrû örf ve âdetler esas alınmıştır. İslâm hukûku kitapları olan fıkıh kitapları bunun misalleriyle doludur. İslâm âlimleri, dünyânın her yerinde ortaya çıkan meseleleri fıkıh kitaplarında bildirilenlere benzeterek hükümlerini beyân etmişler, asırlardan beri karşılaştıkları hâdiselerin hükmünü ortaya koymakta çâresiz kalıp, sıkıntıya düşmemişlerdir.

Allahü teâlâ, ibâdetlerle ve evlenme, alış-veriş ve kul hakları ile ilgili bilgilerin hepsini açık ve kesin olarak bildirmedi. Kısa ve kapalı bıraktığı bilgileri Peygamberinin açıklamasını diledi. Peygamberi de, bunların hepsini tam açıklamadı. Kapalı bıraktığı bilgilerin açıklanmasını ve bunların günlük hâdiselere tatbik edilmesini müctehid âlimlere bıraktı. Bu âlimler bu vazîfeleri yaparken, aralarında dînen meşrû, makbul görülen ayrılıkları oldu. Böylece mezhepler meydana geldi. Müslümanlara, ibâdetlerini yaparken, memleketlerinin örf ve âdetlerine, iklim şartlarına ve kendi fizik yapılarına uygun ve daha kolay olan mezhebi seçmek imkânı sağlandı. Ayrı mezheplerin bulunması, Müslümanlar için rahmet ve kolaylık oldu.

İslâm hukûkunda, örf ve âdete bağlı kalınarak husûsî hukûkun birçok meselesinde hüküm verilmektedir. Fıkıh kitaplarında yer alan ve örfî kâideler, **Mecelle**'de geniş olarak düzenlenmiştir. Bu kâidelerden bâzıları şunlardır:

Madde-36: "Âdet muhakkemdir. (Dînî bir hükmü ispat için örf ve âdet hakem kılınır. Nizâ; ihtilâf zamânında ona mürâcaat olunur.)"

Madde-43: "Örfen ma'rûf olan şey, şart kılınmış gibidir."(Halk arasında örf ve âdet hâlini almış olan şey, kânun nazarında açık olarak şart kılınmış gibidir.)

Madde-45: "Örf ile tâyin, nass ile tâyin gibidir."(İhtiyaç olduğunda dîne uygun olan örf ve âdetle amel etmek vâciptir.)

Örf ve âdetin ehemmiyeti: Bir devletin bekâsı için gençlerin örf ve âdete bağlı olarak yetiştirilmesi gerekir. Devletin geleceği kendilerine teslim edilecek olan nesiller, ecdâdının örfüne, âdetine bağlı olmaya mecburdurlar. Bir milleti yıkmak isteyenler evvelâ örf ve âdetlere saldırmaktadırlar. Macarlar ve Bulgarlar gibi Türk asıllı kavimler bu değerlerini kaybettiklerinden ve İslâm inancına sâhip olmadıklarından milliyetlerini unutmuşlar, başka bir millet olarak ortaya çıkmışlardır.

Gelişmiş medeniyet seviyesine ulaşmak için büyük ve hızlı hamlelerin yapılmasına örf ve âdet engel değildir. Japonya ve İngiltere gibi teknolojik, ilmî ve ekonomik alanlarda büyük gelişmeler, hamleler yapan iki büyük ülkedeki insanlar örf ve âdetlerine saygı duymaları, onu red ve inkâr etmemeleri, hiç bir gelişmelerine engel olmamıştır.

Örf ve âdetlerine çok değer veren ülkelerden biri olan İsviçre, ilmî ve teknolojik bakımdan geri değildir. Örf ve âdet, kişinin mâzi ile bağlantısını sağlar. Mâziye hürmet etmek ise gericilik değil, kuvvet ve kudret alâmetidir.

Örf ve âdetler bir toplumun, bir milletin müşterek aklıseliminden süzülen kıymetli ve hikmetli kâidelerdir. İnsan hayâtının doğumundan ölümüne kadar her ânını idâre eden esaslardır. Bunlar çok kere hukuk kurallarının da temellerini meydana getirirler. Örf ve âdetler, hiçbir cebir ve baskı olmadan toplumun kendisinin meydana getirdiği ve gerektiğinde kaldırdığı en demokratik uygulamalı kâidelerdir.

En gelişmişi dâhil, dünyânın hiçbir toplumu örf ve âdetleri kaldıramaz ve onların yerine bütünüyle hukuk kâideleri koyamaz. Bugünkü örf ve âdetleri kânunlarla yok edilmeye çalışılsa kendiliğinden yeni örf ve âdetler meydana çıkmakta gecikmez. Çünkü halkın istek ve hasretlerini, sosyal gerçekleri karşılamayan hukuk kuralları, örf ve âdetlerin gücünü yıkamaz.

Kendisine has örf ve âdetlerini koruyamayan bir toplum, ancak bir insan yığını olabilir. Yüzyılların ötelerinden, târihin içinden akarak gelen Türk-İslâm kültürü ve onun muhtelif unsurları, örf ve âdetleri, Türk toplumunun kimliğini korumasını sağlayan vâsıtalardır. Türk örf ve âdeti; adâlet, iyilik, insan haklarına saygı, nâmus ve yiğitlik gibi her yerde meziyet sayılan değerlerle doludur.

Anayasa mahkemesi bâzı kararlarında bir takım örf ve âdet kâideleri hakkında şöyle demektedir: "Her türlü örf ve âdeti, akıl ve bilinç dışında bir takım kurallar topluluğu olarak niteleyen bir görüşü benimsemek imkânı yoktur."

Örf ve âdet kurallarının bir başka önemi, daha uzun ömürlü olmalarıdır. Toplum tarafından zorlayıcı bir güç olmadan kendiliğinden kabul edildikleri için kânunlara nazaran kendilerine daha kolay uyulur. Örf ve âdete dayanmayan kânunlar toplum tarafından kabûl görmezler. Kısa zamanda değişmeye mahkûm kalırlar. Örf ve âdetler ise daha uzun ömürlü olabilmektedirler.

Örf ve âdetlerin toplum içindeki yeri ve önemi reddedilemez. Gençlerin kendi milletinin örf ve âdetlerine bağlı olarak yetiştirilmesi, memleketin istikbâlinin garantisidir. Örf ve âdetlerinden kopan milletler uzun ömürlü olamazlar. Târih, bu hakîkatlarla doludur.

ÖRTÜLÜ ÖDENEK;

Alm. *Geheim fonds (m),* **Fr.** *Fonds (m) secret,* **İng.** *Secret funds.* Bu ödenek, gizli istihbârat ve savunma hizmetlerine, devletin yüksek güvenliği ve yüksek çıkarları için, siyâsî ve sosyal konularla, kültür ve devletin îtibârını arttırıcı hizmetlerde ve olağanüstü hizmetlerin sağlanmasında, yürütme organının görevleri içine giren amaçlarla harcanabilir. Örtülü ödenek. Başbakanlık bütçesinde gizli hizmet giderleri maddesinde yer almaktadır. Ödeneğin harcama yeri ve hesaplarının nasıl tutulacağı, hangi belgelerin, görev değişmesi hâlinde yeni başbakana bırakılacağını, görevdeki başbakan belirler. Bu ödenekten, başbakan ve âilesinin şahsî giderlerine ve siyâsî partilerin propaganda ve seçim ihtiyaçlarına harcama yapmak mümkün değildir.

ÖRÜMCEK (Arenea);

Alm. *Echtecpinne, Araneide,* **Fr.** *Araignée,* **İng.** *Spider.* **Familyası:** Liphistidae, Agriopidae, Thomisidae vs. **Yaşadığı yerler:** Dünyânın hemen hemen her tarafında bulunan kara hayvanlarıdır. Ancak birkaç cinsi suda bulunur. **Özellikleri:** Başla göğüs kaynaşmış olup "sefalotoraks" adını alır. Karın dar bir bel ile göğüs kısmına bağlanmıştır. Göğüslerinde dört çift yürüme bacağı bulunur. Bir çift zehir çengeline (keliser) sâhiptirler. Bunlarla avlarını sokarlar. **Ömrü:** Bir-iki yıl kadardır. **Çeşitleri: 3**0.000 kadar türü mevcuttur.

Eklembacaklıların örümceğimsiler (Arachnoidea) sınıfının örümcekler (Araneida) takımının türlerine verilen genel ad. Hemen hemen dünyânın her tarafında yaşarlar. Otuz bin kadar türü vardır. Baş ve göğüs kaynaşmıştır. Karın, göğüse ince bir bel ile bağlanmıştır. Aynı büyüklükte başka bir canlının beli bu kadar ince değildir. İçinden sindirim borusu, kan damarları nefes boruları ve sinir sistemi geçer. Örümceklerin boyları, birkaç cm'den 20 cm'ye kadar değişir. Ağızlarının önünde iki zehir çengeli (keliser) ve iki his ayağı (pedipalp) yer alır. Göğüslerinde ise, gelişmiş dört çift yürüme bacağı vardır. Uçları, tarak gibi dişli iki çengelle sonlanır. Örümcek bunların sâyesinde ağ üzerinde rahatça dolaşır. Bir kısmı ileriye, geriye ve yanlara doğru yürüyebilirler. Bacaklarından biri koparsa, yerine hemen yenisi çıkar. Çoğunun başında 8 adet osel (basit) göz bulunur. Gözlerin dizilişi, sınıflandırmada önemli bir özelliktir. Yuvarlak olan karın kısmı yumuşak ve esnek olup, alt kısmında solunum delikleri, ipek bezleri, anüs ve cinsiyet organları yer alır.

Örümcekler yırtıcı ve aç gözlü hayvanlardır. Birbirlerine saldırmaktan çekinmezler. Avları çok çeşitlidir. Çoğu, böceklerle beslendiklerinden faydalı sayılırlar. Bâzı tropikal türler amfibyum, sürüngen, küçük kuş ve memeli gibi omurgalıları avlarlar. Örümceklerin hepsi avlarını yakalamak için tuzak ağları kurmaz. Bir kısmı avlarını kovalayarak veya üzerlerine sıçrayarak yakalar. Suda böcek, kurbağa ve balık avlayanlar da vardır. Yakaladığı avını, kıskaçlarına açılan zehir salgısı ile felce uğratır. Sonra ısırarak avının iç organlarına, eritici enzimler ihtivâ eden tükrük salgısını akıtır. Kısa bir zaman zarfında, avın iç organları eriyerek sıvı hâline gelir. Örümcek, emici mîdesini bir pompa gibi kullanarak bu sıvıyı emer. Av, kısa bir sürede içi boş kabuğa döner. Örümcek, bu boş kabuğu ya olduğu yere bırakır veya başka bir yere atar. Böcekler, küçük kuşlar bu avlar arasındadırlar.

Güney Amerika'da yaşayan, bacakları hâriç 10 cm boyunda olan, toprakaltı inlerinde barınan bâzı türler, tavşan ve tavukların içini boşaltabilecek güçtedir. Örümceklerin özofagusları (yemek borusu) çok dar olduğundan böyle beslenmek zorundadırlar. Ayrıca, ağız parçaları da bir sineği bile parçalayacak güçte değildir. Zehir çengelleri, avı delmeye ve zehir akıtmaya yarar. Uçtaki iğneli kısımları, bir şırınga gibi birer yan delikle biter. Deliğin böyle enjektörvâri oluşu, tıkanma tehlikesini önler.

İğne ava girince, zehir bu delikten sızar. Örümcekler, iki keliseri de kullanırlar. Isırdıkları zaman yanyana iki delik olması bu yüzdendir. Keliser, aynı zamanda, delik açma ve küçük cisimleri taşıma işlerine de yarar.

Örümceklerin böceklerden ayrılan birçok özelliği vardır. Böceklerin çoğu kanatlı olduğu hâlde, örümcekler kanatsızdır. Böceklerde 6 bacak olmasına karşılık örümceklerde 8 bacak vardır. Antenleri olmadığından, ağız önündeki pedipalpler bu görevi üstlenirler. Dış görünüşleri bacağa benzediğinden bunlara "duyu bacakları" da denir. Üzerleri duyu algılayıcı tüylerle kaplı olup, dokunma, tad alma ve çevreyi koklayıp araştırma gibi görevler yaparlar. Üreme dönemlerinde erkeklerde spermaları biriktirip dişiye aktaran bir kopulasyon (çiftleşme) organı olarak da iş görürler.

Örümceklerde trakealar (solunum boruları), akreplerde olduğu gibi karın altında kitap akciğerleri tipindedir. Kitap yaprakları şeklindeki deri kıvrımlarından dolayı solunum organları bu adı alır. İki veya dört tâne kitap akciğerleri vardır. Eğer örümcekte bunlar iki ise, eksikliği ek solunum boruları ile tamamlanır.

Örümceklerde, diğer eklembacaklılar gibi açık bir dolaşım sistemi bulunur. Kılcal damarları yoktur. Hemen hemen her yerde rastlanan örümcek ağı, aslında bir sanat şaheseridir. Yapılış maksadı avlanmak olan ağ, bir nevi tuzaktır. Fakat her örümcek türü ağ yapmaz. Ancak bütün örümcekler ağ tellerinden yumurtalarının etrafını saran kozalar yaparlar. Bazıları da ağ bezlerini, yaprakları yapıştırmakta, yuvalarının içini döşemede, açtıkları çukurun çevresini kapatmakta vs. işlerde kullanırlar. Ağ kurmayan bu tür avcı örümcekler de, arkalarında ağdan bir iz bırakarak, rüzgârla sürüklenmekten korunurlar. Erkekler, dişileri bulmakta da bu izlerden faydalanırlar.

Karın altlarının arka taraflarında üç çift ağ organları bulunur. Her birinin dışarıya ayrı bir çıkışı vardır. Bezlerden meydana gelen yapışkan ve sıvı iplik maddesi, havayla temas edince sertleşir. Her ağ memeciğinde 100 kadar ince ve küçük kanalcıklar bulunur. Bu ince kanalcıklardan sızan iplikçikler bir araya gelerek büküldükleri zaman (çelik kablolar gibi) tek iplik durumuna gelirler. Esnek ve yapışkandırlar. Bir sinek ne kadar sert çarpsa da kopmazlar. Ağ yapmak isteyen örümcek, ağ organlarını bacaklarının bir kısmı ile bastırarak ağ maddesinin akışını başlatır. Örümcekler, iplik deliklerinden çıkan tellerin hepsini toplayıp bir tek tel hâlinde kullandıkları gibi bunlardan ayrı ayrı incecik tel de yaparlar.

Düşme ânında bir yere taktığı ağ telini, kendisi yere varıncaya kadar uzatabilir. Genç örümcekler, ağ tellerinin sâyesinde uzun mesâfelere uçabilirler. Bunun için telin bir ucunu bir yere bağlayarak kendilerini hava akımlarına bırakırlar. Böylece yerlerinden havalanan örümcekler, karada 5 km, denizde ise yüzlerce km uzaklara savrulabilirler. Okyanuslardaki ıssız adalarda yaşayan örümcekler, hep böyle havadan gelmişlerdir. Sonbaharda bol bol rastlanan ağ telleri de uçan genç örümceklerden kalmıştır.

Ağ yapacak olan bir örümcek, önce yüksekçe bir yere tırmanarak, ağın ucunu bulunduğu kısma yapıştırarak ipek iplik yardımıyla aşağı süzülür. Gözüne kestirdiği bir dala ulaşarak bağlantı kurar. Sonra o iplik üzerinde gidip gelerek ağı kalınlaştırır. Daha sonra vücûdundan çıkmakta olan ipliğin bir ucunu ilk ipliğe tutturarak kendisini boşluğa bırakır. Ağa bağlı hâlde bir yere varınca, o ucu vardığı yere yapıştırır. Bu yolla birkaç gidiş gelişte ağın kaba iskeleti meydana gelir. Bundan sonra iskeletin merkezi çevresinde dairevî halkalar yaparak ağı tamamlar.

Ağ örümü çoğunlukla gece olur. Örülmesi en fazla 60 dakika alır. Ağın ortasında spiral ve yapışkan bir yer vardır. Diğer iplikçikler kurudur. Bir sinek ağa konsa hemen yapışır. Kurtulmak için çırpındıkça daha da yapışır. Îkaz iplikçiği ile avın yakalandığını anlayan örümcek gelerek avını zehirler. Îkaz iplikçiğinin bir ucu ağa bağlı, diğer ucu ise dâimâ kendisindedir.

Ağlar, genellikle yere dik vaziyettedir. Maksat, uçan arı ve sinekleri yakalamaktır. Her örümcek türünün, kendisine has ağ örme sitili vardır. Ancak dikkati çeken nokta, ağlarda geometrik inceliklerin her zaman varlığıdır. Ağ örme işi örümceklerin, doğuştan kazandıkları bir sanattır. Küçük bir örümcek, daha önce hiç ağı görmemiş ve örmemiş olmasına rağmen büyüklere benzer ağlar örer.

Bâzı örümcekler düşmanlarından korunmak için çeşitli hîlelere başvururlar. Güneydoğu Asya'da bir örümcek türü yaptığı büyük ve dâirevî ağının ortasında durur. Bu duruş örümcek yiyen kuşlar için kolay bir hedef teşkil eder. Örümcek, düşmanlarını yanıltmak için birkaç adet sahte ağ merkezi tesis eder. Yediği avlarının kalıntılarını da ağ merkezlerine takarak manken örümcekler kullanır. Başka bir örümcek çeşidi de diken ve ağaç kabuklarından manken örümcekler yapar. Örümcek ağlarının ipleri ipektir. Bu iplikler, aynı çaptaki çelik telden daha sağlamdır.

Örümceğin ipeği, ipekböceğinin ipeğinden daha ince ve daha dayanıklıdır. Üstelik bildiğimiz ipekten daha güzeldir. Ancak yapılan araştırmalar göstermiştir ki, örümcek ipeği tellerinden ince ipek elde etmeye imkân yoktur. Daha doğrusu çok pahalıya mal olmaktadır. Bunun başlıca sebebi, örümcekleri

bir arada tutmanın zorluğudur. Zîrâ bir arada bulunan örümcekler birbirini yerler.

Örümcekler ayrı eşeyli canlılardır. Dişileri erkeklerden daha iridir. Ağ yapan ve ağ ile avlananlar da bunlardır. Bâzı türlerde erkekler de ağ yapar. Örümceklerde bir arada yaşamak, toplum ve âile hayâtı yoktur. Erkekten daha iri olan dişiler, yakaladıkları erkekleri hemen yerler. Örümceklerde en ilgi çekici hususlardan biri de erkeklerde duyu bacaklarının eşleşme organı vazîfesi görmesidir. Erkek önce bir sperma ağı örerek üzerine bir damla spermatozoon sıvısı bırakır. Sonra ters dönerek bu sıvıyı şırıngaya çeker gibi pedipalplerin şişkin kısmına doldurur. Bundan sonra dişiyi aramaya çıkar.

Örümceklerin çiftleşmesinde erkek örümcek, dâimâ ölümle karşı karşıyadır. Çiftleşme zamânında erkek örümcekler dişilerin karşısında çeşitli hareketlerle, dişilere açlığını unutturmaya çalışırlar. Sıçramalarla yaptığı bu hareketlere "örümceğin sevgi dansı" denir. Dişi örümceğe açlığını unutturmak için dans yaparken ondan uzak durmaya da dikkat eder. Zîrâ bir anda yakalanmak tehlikesi vardır. Bâzıları, çiftleşme öncesi dişi örümceğe bir böcek ikrâm ederek açlığını giderir. Bir tehlike kalmadığını anlayınca dişiye yaklaşır. Açlığını hatırlayan dişi, erkeği yemeyi düşündüğü için, erkekler çiftleşmeden sonra hemen kaçarlar. Birçok örümcek kaçmaya fırsat bulamadan dişi örümceğe yem olmaktadır. Fakat her çiftleşmeden sonra dişinin mutlaka erkek örümceği yediği söylenemez.

Dişi örümcekler yumurtalarını, ağ ipiyle yaptıkları kozalara (torbalara) bırakırlar. Bir kozada bâzan yüzlerce yumurta olabilir. Genellikle yazın sonlarında döllenen yumurtalar, ilkbaharda yavru verir. Yaz başlarında döllenen yumurtalardan 20-60 gün içinde yavru çıkar. Örümcek, sonbaharda sarı bir ipek kozası içine bıraktığı yumurtalarına karşı çok şefkatlidir. Yumuşak ve çok küçük olan bu yumurtalarla dolu kozayı bir dala, taş altına duvar yarığına, ağaç kovuğuna veya çalılıklar arasına emin bir yere yapıştırır. İlkbaharda doğan yavrular ana-babalarına benzerler. Doğduktan birkaç gün sonra iyi bir ağ kurup kendi kendilerine beslenirler. Çoğu türlerde, yavrular dünyâya geldikleri zaman anneleri çoktan ölmüş olacaktır. Zîrâ örümcekler 1-2 yıl yaşarlar.

Tabiatta, büyüklü küçüklü çeşitli örümcek türleri olduğu tesbit edilmiştir. Örümcek, dünyânın hemen her yerinde yaşama imkânı bulur. İklimin sıcak veya soğuk olması, ancak türüne tesir eder. Örümceklerin tanınmış türlerinden bazıları:

Büyü örümceği: Bir zeytin tânesi gibi siyah ve parlak olan bu örümcek, genellikle karanlık yerlerde, tavan aralarında yaşar. 8 gözü vardır. Karın bölgesinde tepeleri birleşik iki üçgene benzeyen (kum saati gibi) bir işaret vardır. Ortalama 10-12 mm büyüklüktedir. Avrupa'nın güney taraflarında boldur. Ağ tuzakları kurarak avlanırlar. Ağını çaprazvâri tellerle örer. Ağın ortasında kısa bir tünel bulunur. Burada böceklere pusu kurar. Dişi, eşleşmeden sonra çoğu zaman erkeğini yediğinden dolayı "karadul" olarak da bilinir. Dişi kuvvetli bir zehire sâhip olmakla berâber, bunun sokmasından hâsıl olan rahatsızlık hakkında çok mübâlağalar söylenmiştir. Hakîkatte sıhhatli bir insanı öldürebilecek kadar tehlikeli değildir.

Su örümceği: Örümcekler içinde en enteresan olanı budur. Birçok mahâreti vardır. Mahâreti, karada yaşayıp suda avlanması sebebiyledir. Suyun derinliklerine, ördüğü çok sıkı ve su geçirmeyen keseciğini su yüzeyinden getirdiği hava ile doldurarak, bir tür dalgıç çanı yapar. Keseciğin açık ağzı altta bulunup, örümceğin içeri girip çıkmasını dolayısıyla havadaki ve sudaki hayâtını sürdürmesini sağlar. Suda yüzerken, solunum deliklerini kapakçıklarla kapatır. Rahatça 5-10 dakika su içinde kalabilir. Kışları, su altında kımıldamadan baharı bekleyerek geçirir.

Kurt örümceği: Eşek arıları düşmanı olduğundan, onlardan uzak olmak için çoğunlukla geceleri dolaşarak böcek avlar. Dişisi yumurta kozasını ağ bezlerine yapıştırarak berâberinde taşır. Yumurtadan çıkan yavrular, analarının sırtına tırmanarak bir hafta kadar burada kalırlar.

İnleri kapaklı örümcekler: Sıcak memleketlerde yaşarlar. Yaz aylarında tarla, bağ gibi yerlerde çok rastlanır. Toprakaltı inlerde yaşayan birçok örümcek çeşidi mevcuttur. Bunlardan bâzılarının toprak içinde kuyu şeklinde kazdıkları inlerinin girişi ipek menteşeyle örülmüş toprak bir kapakla örtülüdür. Amerika'da bu türler yaygındır. Mayal örümceği olarak da bilinir. Derinliği 15 cm'yi bulan ve içi ipekle astarlanmış inlerinde pusuya yatarlar. Hayvan istediği vakit hareketli kapağı açar, istediği vakit kapar. Kapaklar aynı zamanda yuvayı yağmurdan korur. Yumurtalarını koymak için, ceviz büyüklüğünde bir koza yapıp yuvasına yakın bırakır. İçine 2000 kadar yumurta yumurtlar. Bu çeşdi, Güney Amerika'da bulunur. Bâzıları 20 cm uzunluk ve 6 cm genişlikte olurlar. Bu iri örümcekler böcek ve kabukluları avlar, kuşların içlerini emerler. Zehirleri de insanı hayli sarsar.

Güney Amerika'da yaşayan vücutları tüylü, bâzı tarantula örümceklerinin ayaklarının arasındaki mesafe 26 cm'yi bulur. Kuşları gizlice tâkip ederek avlarlar. Kertenkeleler, küçük kemirgenler ve diğer oldukça iri hayvanlar da avları arasındadır. Tarantulanın ısırığı insana acı vermekle berâber zehirleri fazla tehlikeli değildir. Tüylü vücutları insana ürküntü verir. Haklarında eskiden beri abartılmış çok söylenti mevcuttur.

ÖRÜMCEK AĞI TEOREMİ;

bir ekonomide fiat dalgalanmaları sonucu, dengeye ulaşılmasını gösteren analiz. Özellikle zirâî ürünlerin piyasalarında geçerli olan bir görüştür.

Zirâî ürün talebiyle zirâî ürün arasındaki zaman aralığı talepteki artışa, arzın gecikmeli şekilde cevap vermesini sonuçlandırır. Tarım kesiminin özelliği dolayısıyle, üretim kararı ile üretimin fiilen gerçekleşmesi arasındaki süreden doğar.

Örümcek ağı teoremine göre meydana gelen bu dalgalanmalar (arz ve talep eğrilerinin kesişme noktası etrafında bir çeşit örümcek ağına benzeyen şekliyle) derece derece, sönerek azalacak ve sonuçta dengeye ulaşılacaktır.

ÖŞÜR;

Alm. *Zehntenabgab,* **Fr.** *La dime,* **İng.** *Fithe.* Toprak mahsullerinin zekâtı. İslâm dîni, dört çeşit mala sâhip olup, nisap miktarına ulaşınca zekât verilmesini emretmektedir. Bu dört çeşit zekât malından biri de toprak mahsulleridir. Diğer üçü altın, gümüş ve para zekâtı, ticâret mallarının zekâtı ve hayvan zekâtıdır. (Bkz. Zekât)

Yağmur suyu veya nehir, dere suyu ile sulanan, harac olmayan bütün topraklardan (öşürlü toprak olmasa bile) ve vakıf topraktan çıkan şeylerin zekâtına (uşr) veya öşür denir. Uşr veya öşür, lügatte "onda bir" demektir. Arapça "aşere (on)" kelimesinden türemiştir. Öşür vermek farzdır. **Kur'ân-ı kerîm**'de, En'âm sûresinin 141. âyetinde emredilmiş, onda birinin verilmesi de hadîs-i şerîfte bildirilmiştir. Öşür, mahsulün onda biridir. Harac ise, beşte bir, dörtte bir, üçte bir, yarıya kadar olabilir. Bir topraktan, ya öşür veya harac vermek lazımdır (Bkz. Harâç). Kul borcu olan, borcunu düşmez. Öşrünü tam verir.

Öşür vermenin farz olduğunu bildiren âyet-i kerîmede meâlen buyruldu ki:

"Çardaklı, çardaksız, o cennet gibi üzüm bağlarını, meyveleri ve lezzetleri çeşitli hurmaları, mezruâtı, bir bakıma birbirine benzeyen, bir bakıma, benzemeyen zeytinleri, narları inşâ eden (yetiştiren) **O'dur. Her birinin verdiği** (yetişip olgunlaştığı) **vakit mahsulünden yeyin! Devşirildiği veya biçildiği gün de hakkını** (öşrünü) **verin ve** (sadaka vermede) **işraf etmeyin. Zîra Allahü teâlâ israf edenleri sevmez." (**En'âm sûresi: 141)

Hadîs-i şerîfte de buyuruldu ki:

"**Yağmur suyu veya nehir, dere suyu ile sulanan ağaçlardan ve ekinlerden öşür, yâni onda bir verilir. Hayvan gücü ile veya dolap, motor ile sulanan yerdeki mahsul elde edilince öşrün yarısı, yâni yirmide bir verilir."**

Öşür, İslâm dîninin sosyal adâleti sağlayan emirlerinden biridir. Öşür ile senenin her mevsiminde topraktan yetiştirilen çeşitli mahsullerin devşirilmesiyle birlikte belli miktarları Müslüman fakirlere verilerek onların bu mahsullere olan ihtiyaçları karşılanmış olmaktadır. Böylece açlığın sefâletin, zarûret hâlinin önüne geçilmekte, cemiyeti meydana getiren fertler arasındaki sevgi bağı sağlamlaşmaktadır. Bunun devlete verileni de devlet eliyle Müslüman fakirlerin ihtiyâcına sarfedilmek üzere toplanmakta ve dînin izin verdiği yerlere harcanmaktadır. Öşür, aynı zamanda cemiyet hayâtında birlik ve berâberliğin, sevgi ve saygının ve kaynaşmanın da vâsıtalarından biri olmuştur.

İmâm-ı A'zam'ın ictihatına dayanan fetvâlara göre: "Her sebze ve meyve, az olsun, çok olsun, mahsul topraktan alındığı zaman, onda birini veya kıymeti kadar altın veya gümüşü, Müslüman fakirlere vermek farzdır."

Hayvan gücü ile veya dolap, motor ile sulanan yerdeki mahsul elde edilince, yirmide biri verilir. İster onda bir, ister yirmide bir olsun, hayvan, tohum, âlet, gübre, ilâç ve işçi masraflarını düşmeden evvel vermek lâzımdır. Bir sâ'dan (3,5 kg'dan) az mahsulün öşrü verilmez. Toprağın sâhibi çocuk, deli, köle olsa da, öşrü verilir. Öşrü vermeyenden hükümet zorla alır. Ne kadar olursa olsun, ev bahçesindeki meyve ve sebzeler için, odun, ot ve saman için öşür verilmez. Balın (fennî tesisat ve masraflar yapılsa dahi), pamuğun, çayın, tütünün, dağdaki ağaç meyvelerinin (mesela zeytinlerin, üzümlerin) onda biri, öşür olarak verilir. Zift, petrol ve tuz için öşür yoktur. Çift sürmekle hâsıl olsun, bağdan hasıl olsun, mahsulün onda birini fakir Müslümana vermeden önce yemek haramdır. Eğer ölçü ile çıkarıp, ölçü ile yedikten sonra, yediğinin de öşrünü hesap edip verirse, önce yemiş olduğu helal olur.

Osmanlılar zamânında, Anadolu'daki mülkiyeti devlete âit olup, "mîrî" denilen topraklar, ekim yapılmak, işlenmek üzere kullanma hakkı millete bırakılmıştır. Bunlar sebepsiz yere üç sene ekilmeyince başka birine verilirdi. Bu topraklar, kullanan tarafından satılamaz, babadan oğula miras bırakılamazdı. Ancak bir örf ve usul olarak kullanma hakkı mirasçılara verilirdi. Sonradan bu toprakların çoğu millete satıldı,

öşürlü oldu. Anadolu'daki toprakların hemen hemen hepsi öşürlü topraktır. (Bkz. Toprak Hukûku)

ÖZBEKİSTAN

DEVLETİN ADI ..... Özbekistan Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Taşkent

NÜFÛSU 21.000.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 447.400 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Özbek Türkçesi

DÎNİ ..... İslâmiyet

PARA BİRİMİ..... Ruble

Orta Asya'da yer alan bir Türk Devleti. Kuzeyve kuzeybatısında Kazakistan, doğu ve güneydoğusunda Kırgızistan ve Tacikistan, güneybatısında Türkmenistan, güneyinde ise Afganistan yer alır. Amuderya (Ceyhun) ile Siriderya (Seyhun) ırmakları arasında kalan toprakların büyük bölümünü içine alır.

Târihi

Özbek halkının târihinin ilk dönemlerine âit bilgi yoktur. Özbeklere bu ad, ilk olarak 1313-1340 yılları arasında hüküm süren Altınordu Hükümdarı Gıyâseddîn Muhammed Özbek tarafından verildi. Tîmûr Hanın ölümü üzerine zayıflayan Timur İmparatorluğu topraklarının Aral Gölü ve Seyhun Irmağının kuzeyindeki bölgede dağınık olarak yaşıyan Özbekler, Ebü'l-Hayr'ın idaresinde toplanarak, 1428'de onu kendilerine han îlân ettiler. Kısa zamanda kuvetlenerek çevredeki diğer boyları da hâkimiyetleri altına aldılar.CeyhunIrmağı kıyısındaki Sığnak, Arkuk, Suzak, Özkent gibi şehirleri ele geçirdiler ve bunlardan Sığnak'ı başşehir yaptılar. Türkistan taraflarına düzenlenen seferlerde Kalmuklara mağlup olunca, bu durumdan istifâde eden Kanay veCanibek adlı başbuğlar bâzı Özbekleri de yanlarına alarak Çağatay Hanına sığındılar. Bölgeden ayrılan bu Özbeklere Kazak veya Kırgız kazakları adı verildi.

Ebü'l-Hayr'ın vefâtından sonra Özbekler, Çağatay-Moğol hükümdarı Yunus Hana yenilerek dağıldılar. Ebü'l-Hayr'ın oğlu Şah Budak, Yunus Han tarafından öldürüldü. Dağılan Özbekler Şah Budak'ın oğlu Muhammed Şeybek'in (Şeybânî) etrafında toplandılar. Bu târihten îtibâren Şeybânîler adıyla da anılan Özbekler 1500 yılındaTîmûroğulları Devletindeki iç karışıklıktan istifâde ederek Buhara'yı zabtedip, Tîmûr Hânedanına son verdiler. Harezm ve Hive'yi ele geçiren Özbekler, Çağatay Hükümdârı Bâbür'ü mağlup ettiler. Belh, Herat ve Taşkent'i zapteden Özbekler, Orta Asya'nın en güçlü devleti hâline geldiler.

Özbekler bir ara Safevîlere karşı yenildiler ve bâzı bölgeler ellerinden çıktı ise de 1512'de buraları geri aldılar. Özbek hâkimiyeti 16. yüzyıl boyunca Mâverâünnehr'de devam etti. 1598'de İkinci Abdullah Hanın vefat etmesinden altı ay sonra oğlu Abdülmü'min de kendisine bağlı taraftarlarca öldürülünce, Özbekler ülkesinin hâkimiyeti,Şeybânîlere akrabâ olan Canoğullarına (Astırhan Hanları) geçti.

Özbekler on altıncı asır boyunca İran'dakiŞiî-Safevîlerle devamlı olarak savaştılar. Ehl-i sünnet olanOsmanlılar ve Hindistan'daki Bâbürlülerle iyi münâsebetler kurmaya çalıştılar. 17 ve 18. yüzyılın ortalarına kadar Astırhanlar Hanlığının hâkimiyeti altında kaldılar. 1740'ta Nâdir Şah tarafından Astırhanlar Hanlığı yıkıldı.

Nâdir Şahın vefâtından sonra, hâkimiyet Canoğullarının yerine Mangıthanlar Sülâlesine geçti. Bu sülâle hâkimiyetlerini 1860'a kadar devam ettirdi. 1860'tan îtibâren Türkistan içlerine doğru ilerleyen Rusların himâyesinde yarı bağımsız olarak devâm eden Buhârâ Hanlığının hâkimiyetinde kalan Özbekler, Rusların çeşitli baskıları altında yaşadılar.

Bugün Özbekistan'ın bulunduğu toprakların büyük bir kısmı 19. asırda Hive, Buhara ve Hokand hanlıklarının idâresi altında bulunuyordu. 1917 Sovyet Devrimi ardından, bölgede Özbeklerin ve diğer Müslümanların hemen hiç söz sâhibi olmadığı bir geçici hükümet kuruldu. Aralık 1917'de Hokand'da bir millî kongre toplayan Müslümanların Mustafa Çokayev başkanlığında kurdukları hükûmet 1918'de gönderilen Rus askerleri tarafından devrildi. Darbeden sonra yeni yönetime karşı Basmacı ayaklanması olarak bilinen bir direniş hareketi başladı. Harezm ve Buhara Sovyet Halk Cumhûriyetlerinin kurulması Basmacı Ayaklanmasının yayılmasına sebep oldu. Türkistan Komisyonunun 1922'de başlattığı reformlar neticesinde ayaklanma etkisini kaybetti.

1924'te Orta Asya ve Kazakistan'da sınırları etnik temellerde tekrar belirleyen düzenleme ile Harezm, Buhara ve Türkistan cumhûriyetleri dağıtılarak bölge toprakları Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Kazakistan arasında paylaştırıldı.

Sovyetler Birliğinde 1989'da başlayan yenileşme hareketleri neticesinde, Özbekistan 1991 Ağustosunda bağımsızlığını îlân etti. Daha sonra kurulan Bağımsız Devletler Topluluğuna bağlandı.

Fizikî Yapı

Düz ve kurak batı kesimi Özbekistan topraklarının büyük kısmını meydana getirir. Kuzeybatıda yer alan alüvyonlu Turan Ovası, güneyde Kızılkum Çölü ile birleşir. Batıda yer alan Üstyurt Yaylası hafif dalgalı düz bir yüzeye sâhiptir. Bölgenin en büyük özelliği alçak sıradağlar ve tuzlu bataklıklar, düdenler ve mağaralarla kaplı kapalı havzalardır. Ceyhun Deltası alüvyonlu topraklarla kaplıdır. Kızılkum Çölünün büyük bölümü ülke toprakları içinde kalır. Özbekistan'ın doğusu ise dağlıktır. Tanrı Dağlarının batı kesimlerini meydana getiren dağ silsileleri bölgeyi engebelendirir. Bunlar Ugam, Pskem, Çatkal ve Kuramin sıradağlarıdır. Orta Asya'nın en büyük vâdisi olan Fergana bu bölgededir.

En önemli gölü Aral Gölüdür. Amuderya (Ceyhun) ve Siriderya (Seyhun) nehirleri dışında irili ufaklı 600 akarsu vardır.

İklimi

Özbekistan'da çok kurak kara iklimi hüküm sürer. Senelik ortalama yağış miktarı 200 mm'dir. Yazlar uzun, kışlar ise kısadır. Yazın sıcaklık sık olarak 40°C'nin üzerine çıkar. Kışın ara sıra don görülür.

Tabiî Kaynaklar

Madenler: Özbekistan yeraltı zenginlikleri yönünden önemli bir ülkedir. Gazlı, Carkak, Mubarak'ta doğalgaz, Fergana Vâdisi ve Aşağı Surhan-Derya'da petrol, Angran'da kömür, Almalık ve Kaytaş'ta bakır, çinko, kurşun, molibden ve Muruntau'da bol miktarda altın yatakları vardır. Nuratav'dan çıkarılan Gazgan mermeri güzelliği ve dayınıklılığı ile meşhurdur.

Bitki Örtüsü ve Hayvanlar: Ülke topraklarının % 12 gibi çok az kısmı ormanlarla kaplıdır. Batı kesimindeki düzlükler, havzalar ve dağ eteklerinde otsu bitkiler, tepelerde ise odunsu ve çalımsı bitkiler vardır.

Özbekistan'da genelde çölde yaşayan yabânî hayvanlar çoğunluktadır. Dağlarda kurt, ayı, tilki, ceylan, antilop, çok sayıda kuş yaşar.

Nüfus ve Sosyal Hayat

21 milyona varan Özbekistan nüfûsunu 60 kadar farklı etnik grup meydana getirir. Nüfûsun % 71,4'ünü Özbekler, % 10.8'ini Ruslar, % 4'ünü Kazaklar, % 3,9'unu Tacikler, % 9.9'unu diğer etnik gruplar meydana getirir. Şehirleşme hızlı olmasına rağmen, Özbeklerin dörtte üçü kırsal kesimde oturur. Orta Asya'nın en büyük yerleşim merkezi olan Taşkent'te en çok yaşayan etnik grup Ruslardır. Özbekistan'ın en önemli şehirleri Semerkand, Buhara, Hive ve Hokand'dır.

Özbekistan'da eğitim ve kültür Rusya'nın etkisi olmasına rağmen büyük gelişme göstermiştir. Taşkent Üniversitesi 1920'de kurulmuştur. Günümüzde üniversite sayısı 46'ya ulaşmıştır. Orta öğretimin mecburi olduğu Özbekistan'da okuma-yazma oranı % 100'e yakındır. Özbekistan üniversiteleri büyük ilim merkezleridir.

Ruslar, Özbekistan'ı ele geçirdikten sonra Türklerdeki millî şuuru ve dîne olan bağlılığı ortadan kaldırmak için bütün her şeylerini seferber ettiler. Bunun için baskının dışında kullanılan en yaygın metod Ruslaştırma metoduydu. Ruslaştırma metodu ise önce Rus dilini çok yaygın hâle getirmek şeklinde yürütüldü. Fakat bunlara rağmen Müslüman Türkler inançlarını ve millî duygularını kaybetmediler.Özbekistan'ın bağımsızlığını îlân etmesinden sonra dînî yasaklar kaldırıldı ve birçok câmi, mescit ve medrese açıldı ve dînî faaliyetler belirgin bir şekilde arttı.

Özbekistan'ın Semekand ve Buhara şehirleri târih boyunca ilim ve kültür merkezi olmuştur. Bunun tesirleri günümüzde hâlâ devam etmektedir. Bu şehirlerde; Birûnî, Uluğ Bey, Kâdızâde-i Rûmî, Ali Şir Nevâî, Gıyâseddîn Cemşid Kâşî eş-Şirâzî, Ubeydullah-ı Ahrâr, Necmeddîn-i Kübrâ gibi âlim ve ilim adamları yetişmiştir.

Ekonomi

Özbekistan ekonomisi sanâyi ve tarıma dayalıdır. Dünyânın üçüncü pamuk üreticisidir. İpekböcekçiliği yaygın olarak yapılır. Üzümleri meşhurdur. İklimi ve bitki örtüsü sığır ve koyun besiciliğine elverişlidir. Bölgede en çok Karakul koyunları beslenir.

Özbekistan Orta Asya'nın en önemli makina ve ağır donanım üreticisidir. Çıkarılan doğal gaz boru hattı ile komşu cumhûriyetlerine de gönderilir. En önemli hafif sanâyi ürünleri pamuklu ve ipekli kumaştır. Aral Gölü kıyısında bulunan Muynak'ta havyar, kurutulmuş, tütsülenmiş ve tuzlanmış balık üretilir.

Özbekistan yeraltı kaynakları bakımından çok zengindir. Navoi eyâletinde bulunan zengin tabiî gaz,

altın ve uranyım yatakları, bölgenin hızla gelişmesine sebep olmuştur. Bölgede çimento fabrikası, büyük kimyâ sanâyii ve elektrik santrali kurulmuştur. Zarafşan'daki Muruntau'da bulunan altın mâdeninden senede 80 tona yakın altın çıkarılmakta olup, bu miktar dünyâdaki en büyük altın ocaklarının üretiminden fazladır. Çıkarılan mâdenler eyâlet merkezi Navoi'de işlenmektedir.

Özbekistan bağımsızlığını kazandıktan sonra, Türkiye ile sıkı diplomatik ilişkilere girmiştir. İki ülke arasında ekonomi, ticâret, kredi, turizm ve kültür anlaşmaları imzâlanmıştır.

Ulaşım

Özbekistan'da ulaşım başlıca Taşkent, Semerkand, Buhara, Çarçay ve Fergana arasındaki 3000 km'lik demiryolu, 21.500 km'lik şose ve Amuderyâ üzerinde 1200 km'lik su yolu ile sağlanmaktadır. Birçok şehrinde havaalanı vardır.

ÖZBEKLER (Şeybânîler);

on dördüncü yüzyıldan îtibaren Orta Asya'da hâkimiyet kuran, bugün çoğunlukla Özbekistan Cumhûriyetinde yaşayan Türk boyu. Özbek halkının târihinin ilk dönemlerine âit bilgi yoktur. Özbeklere bu ad, ilk olarak 1313-1340 yılları arasında hüküm süren Altınordu Hükümdârı Gıyâseddîn Muhammed Özbek tarafından verildi. Daha sonraları 1412-1468 yılları arasında hüküm süren Ebü'l-Hayr'a bağlı Müslüman-Türklerin adı oldu.

Tîmûr Hanın 1405'te ölümünden sonra zayıflayan Tîmûr İmparatorluğu parçalanmaya başladı. Bu sırada Aral Gölünün ve Seyhun Irmağının kuzeyindeki bölgede dağınık olarak yaşayan Özbekler, Ebü'l-Hayr'ın idâresinde toplanarak, 1428'de onu kendilerine han îlân ettiler. Kısa zamanda kuvvetlenip çevredeki diğer boyları da hâkimiyetleri altına aldılar. Tîmûrlulardan Harezm'i alıp, Urgenc'i zabtettiler. Siriderya(Ceyhun) Irmağı kıyısındaki Sığnak, Arkuk, Suzak, Akkurgan, Özkent gibi şehirleri ülkelerine kattılar ve bunlardan Sığnak'ı başşehir yaptılar. Türkistan taraflarına seferler düzenledilerse de Kalmuklara yenilerek Sığnak'a çekildiler. Özbeklerin bu zayıf durumundan istifâde eden Karay ve Canibek adlı başbuğlar, Özbeklerden bir kısımını etraflarında toplayıp, Çağatay Hanı Esenboğa'ya başvurarak kendilerine yurt vermesini istediler. Esenboğa onları Çağatay Moğol İmparatorluğunun sınır bölgelerine yerleştirdi. Canibek ve Karay'a tâbi olarak Özbeklerden ayrılan göçebe boylara daha sonra Kazak veyaKırgız Kazakları adı verildi. Kırgız Kazaklarını yeniden hâkimiyeti altına almaya çalışan Ebü'l-Hayr, 1468'de bir savaşta vefât etti. Ebü'l-Hayr'ın vefatından sonra, Özbekler, Çağatay Moğol hükümdârı Yûnus Hana yenilerek dağıldılar. Yûnus Han, Ebü'l-Hayr'ın oğlu Şâh Budak'ı öldürttü. Dağınık hâlde bulunan Özbekler, bu hâdise üzerine Şah Budak'ın oğlu Muhammed Şeybek'in (Şeybânî) etrafında tekrar toplanarak güneye doğru inmeye başladılar.

Bu târihten îtibâren Şeybânîler adıyla da anılan Özbekler, ilk zamanlar Çağatay Hanı Mahmûd Hanın himâyesine girerek Türkistan'a yerleştiler. 1500 yılında Tîmûroğulları Devletindeki iç karışıklıktan istifâde ederek, Buhârâ'yı zabtedip, Tîmûr Hânedânına son verdiler. Mâverâünnehr tahtına Muhammed Şeybânî geçti. Tîmûr soyundan gelen Hüseyin Baykara'nın hüküm sürdüğü Harezm'i ve Hüseyin Safi'nin idâre ettiği Hîve'yi de ele geçiren Özbekler, Çağatay Hükümdârı Yûnus Hanın torunu Bâbür ile uğraştılar. Yapılan bir savaşta Bâbür'ü mağlup ederek Taşkent'e çekilmek zorunda bıraktılar. Horasan tarafına da seferler düzenleyip, Belh ve Herat'ı ele geçirdiler. Çağatayların elinde bulunan Taşkent'i de zapteden Özbekler, Çağatay Hanı Mahmûd Han ile kardeşi Ahmed Hanı esir aldılar. Böylece Türkistan, Mâverâünnehr, Fergana ve Horasan bölgelerine hâkim olup, Orta Asya'nın en güçlü devleti hâline geldiler.

İran'da bulunan Akkoyunlu Devletini yıkarak, hâkimiyeti ele alan ve koyu Eshâb-ı kirâm düşmanı olan Safevîler, sünnî îtikâtta olan Özbeklere karşı Horasan'ı ele geçirmek üzere harekete geçtiler. Ehl-i sünnet Müslümanların hâmisi durumunda olan Muhammed Şeybânî, Şah İsmâil'in Ehl-i sünnet îtikâdını kabul etmesini ve kendisine boyun eğmesini istedi. İsteklerinin yerine getirilmemesi hâlinde bütün Âzerbaycan ve İran topraklarını elinden alacağını bildirdi. Bu sırada Osmanlıların da desteğini alan Özbekler, Safevîlere karşı mücâdeleye başladılar. İkinci Bâyezîd Han, Muhammed Şeybânî'yi Şâh İsmâil'e savaş açma yolunda destekledi. Ancak Merv yakınlarında yapılan savaşı Şah İsmâil kazandı (1510). Horasan'ı kaybeden ve aldığı yaraların tesiriyle şehit olan Muhammed Şeybânî'nin yerine amcası Köçküncü geçti.

Karışıklıktan istifâde eden Bâbür Han da, 1511'de Safevîlerin yardımıyla Semerkand ve Buhârâ'yı ele geçirdi. Özbekler, Taşkend'e doğru çekilmek zorunda kaldılar. Yardımcı Safevî kuvvetlerinin çekilmesinden sonra, sünnî îtikâda mensup olan Buhârâ ve Semerkand ahâlisi, Bâbür'e karşı isyân etti. Yeniden bir araya gelen Özbekler, 1512'de Şiî-Safevî kumandanı Necmî Sânî ile Bâbür'ü Goncdüvan'da büyük mağlûbiyete uğrattılar. Böylece Buhârâ, Semerkand ve Mâverâünnehr bölgeleri tekrar Özbeklerin hâkimiyetine girdi. Yeniden iktidârı ele alan Şeybânîler Hânedânı, 16. yüzyıl boyunca Mâverâünnehr bölgesinde hüküm sürdü. Semerkand'ı devlet merkezi olarak seçen Özbekler,

Köçküncü Han devrinde Horasan'ın bir bölümünü, Meşhed ve Esterâbâd'ı Safevîlerden aldılar. Fakat Meşhed ve Herat yakınlarındaki Türbe-i Şeyh-i Cem denilen yerde yapılan savaşta Şâh Tahmasb'a yenilince, buralar yeniden ellerinden çıktı.

Bu sırada Hindistan'da bir Müslüman-Türk devleti kuran Bâbür, Özbeklerin mağlûbiyetinden istifâde ederek, Mâverâünnehr bölgesini ele geçirmek istedi. Oğlu Hümâyûn Şahı, Semerkand üzerine gönderdi. Fakat Özbeklerin güçlü olması ve Bâbür'ün Hindistan'daki işleri sebebiyle bir sonuç alamadı.

Muhammed Şeybânî'den sonraki Özbek hanlarının en güçlüsü olan İkinci Abdullah Han, dağılan Özbek boylarını toplayıp güçlü bir hâle getirdi. 1557'de Buhârâ'yı tekrar ele geçirerek başşehir yaptı. Babası İskender'i bütün Özbeklerin hanı îlân etti. Belh, Semerkand ve Taşkend ile Siriderya'nın kuzeyindeki bölgeyi ve Fergana'yı tekrar hâkimiyeti altına aldı. Babası adına hüküm sürdü. 1582'de Sarı-su ve Turgay arasındaki Uludağ'a kadar uzanan bir sefer düzenleyip, Bedehşân, Horasan, Gîlân ve Harezm'i ele geçirdi.

1583'ten îtibâren ülkeyi kendisi idâre etti. İran Şahı Abbas, 1597'de Herat'ta Özbekleri yenerek Horasan'ı ele geçirdi. İkinci Abdullah Hanın oğlu Abdülmü'min, Belh'i idâre etmekte iken babasına isyân etti. Bunu fırsat bilen Kırgızlar, Taşkend bölgesini işgâl ettiler. 1598'de İkinci Abdullah Hanın vefât etmesinden altı ay sonra oğlu Abdülmü'min de kendisine bağlı taraftarlarca öldürülünce, Özbekler ülkesinde hâkimiyet Şeybânîlere akrabâ olan Canoğullarına (Astırhan Hanları) geçti.

Özbekler, on altıncı yüzyıl boyunca İran'daki Şiî-Safevîlerle devamlı olarak savaştılar. Ehl-i sünnet olan Osmanlılar ve Hindistan'daki Bâbürlülerle iyi münâsebetler kurmaya çalıştılar. 17 ve 18. yüzyılın ortalarına kadar Astırhanlar Hanlığının hâkimiyeti altında kaldılar. 1740'ta Nâdir Şâh tarafından Astırhanlar Hanlığı yıkıldı.

Nâdir Şahın vefâtından sonra, hâkimiyet Canoğullarının yerine Mangıthânlar sülâlesi geçti. Canoğullarının hâkimiyeti 1860 yılına kadar devam etti. 1860'tan îtibâren Türkistan içlerine doğru ilerleyen Rusların himâyesinde yarı bağımsız olarak devam eden Buhârâ Hanlığının hâkimiyetinde kalan Özbekler, Rusların baskısı altında yaşadılar. 1917'deki komünist ihtilâlden sonra Rus esâretine karşı harekete geçtiler. Buhârâ, 1920'de Ruslar tarafından tamamen işgâl edilince, Mangıthânlar sülâlesi de ortadan kalktı. Kadın-erkek, ihtiyâr-çocuk demeden insanların kurşuna dizilmesi, câmi ve mescitlerin kapatılıp din adamlarının şehit edilmesinden sonra, Buhârâ Halk Cumhûriyeti kuruldu. Bu cumhûriyet de 1924'te ortadan kaldırıldı.

Bugün Özbekler, 1991'de bağımsızlığını kazanan ÖzbekistanCumhûriyetinde yaşamaktadırlar. 1984'te 17.5 milyon olan Özbekistan nüfûsunun 12 milyonu Özbeklerden meydana geliyordu. Ayrıca Tacikistan'da 1 milyon, Türkmenistan'da 240 bin, Kırgızistan'da 450 bin, Kazakistan'da 2 milyon 400 bin kadar Özbek yaşamaktadır. Böylece Orta Asya Türk Cumhûriyetlerindeki toplam Özbek sayısı 16 milyonu bulmaktadır.

ÖZDEMİROĞLU OSMAN PAŞA;

on altıncı yüzyıl sadrâzamlarından Meş'âleler Savaşının muzaffer kumandanı. Kafkasya fâtihi... 1527 yılında Mısır'da doğdu. Babası Özdemir Paşa, Memlûkler zamânında Mısır'da yerleşmiş bir Çerkes âilesine mensup olup, Osmanlı Devleti hizmetinde beylerbeyliğe kadar yükselmiş. Yemen ve Habeş fütûhâtı ile tanınmıştı. Annesi, Abbâsî halîfeleri sülâlesindendir.

Osman Paşa, babasının çok faâl bir kişi olması dolayısıyla genç yaşta devlet hizmetleriyle yüz yüze geldi. Cesâretiyle daha yirmi yaşına gelmeden sancak beyliğine yükseldi. 1561'de Mısır Emirü'l-haclığı vazîfesine getirildi. Babasının ölümünden sonra, çeşitli karışıklıkların olduğu Habeşistan'a Beylerbeyi oldu ve burasını kısa zamanda düzeltti. Portekiz İmparatorluğuna bağlı Hind Deniz Kuvvetleriyle mücâdelesinin yanında, yedi yıl vazîfe yaptığı Habeşistan eyâletinde muntazam bir idâre kurdu.

Yemen isyânından sonra İstanbul'a gelen Osman Paşa, önce Anadolu'da bir sancağa sonra da Niğde Sancakbeyliğine getirildi. 1573'te Diyarbakır Beylerbeyi oldu. Bu vazîfede dört yıl kaldıktan sonra, İran Seferine çıkan Serdâr-ı ekrem Lala Mustafa Paşanın mâiyetine katıldı. Hazırladığı alayının mükemmelliği, Çıldır Muhârebesinde gösterdiği kahramanlık, onun, 1578'de fethedilen Şirvan Beylerbeyliğine getirilmesine sebep oldu. 9 Eylül 1578'de Osmanlıları bölgeden atmak için harekete geçen İran birliklerini Koyun Geçidi Muhârebesinde bozguna uğrattı.

Özdemiroğlu'nun bundan sonra Kafkasya'da geçen beş yıllık idârî görevi dâimî olarak İranlılarla mücâdele içerisinde geçti. Şirvan, Kuzey Âzerbaycan, Dağıstan ve Gürcistan'da Osmanlı hâkimiyetini pekiştirdi. 8 Mayıs 1583'te yetmiş bin kişilik İran ordusunu üç gün üç gece devâm eden Meşâleler Savaşında büyük bir bozguna uğrattı. Bu zaferle, o zamâna kadar elde edilemeyen Kür Irmağının güneyinin fütûhatı kolaylaştı. Bu arada isyân hareketleri içinde bulunan Kırım Hanı Mehmed Giray yerine İslâm Giray'ı getirdikten sonra, Kefe'de bulunan Kaptan-ı deryâ Piyâle Paşanın gemisiyle

İstanbul'a geldi (1583).

Sultan Üçüncü Murâd Han (1574-1595) tarafından da kabul edilen Osman Paşa, Şirvan'da fethettiği on yedi kalenin anahtarını pâdişâha taktim etti. İran birliklerine karşı zaferlerini ve Kırım Hanı Mehmed Giray'ı çok az bir kuvvetle yenmesini sultana anlatınca:

"İki cihanda yüzün ak olsun, Allah senden râzı olsun..." diye duâ ve iltifata mazhâr oldu.

Önce ikinci vezirliğe yükseltilen Osman Paşa, 28 Temmuz 1584'te Doğu Serdarlığı ile veziriâzamlığa getirildi. Kırım'daki isyân üzerine Ekim 1584'te sefer için yola çıktı. Havalar soğuyunca kışı Kastamonu'da geçirdi. Nisan 1585'te Erzurum'a doğru hareket etti. Erzurum'da bütün hazırlıklarını tamamladıktan sonra, Tebriz'e ulaştı. Şehir kısa bir karşı koymadan sonra teslim oldu. Tebriz'i tamâmen Osmanlı Devletine bağladı. Hastalığı sebebiyle 27 Ekim 1585'te Tebriz'den ayrıldı. Şenb-i Gazan'a kadar hastalığı çok ağırlaştığı için tahtırevanla taşındı. Buraya geldiği gece vefât eden Osman Paşa, vasiyeti üzerine Diyarbakır'a getirilerek türbesine defnedildi.

Ömrünün kırk yılından fazlası serhatlerde geçen Özdemiroğlu Osman Paşa, iyi bir kumandan, eşi az bulunan bir idâreciydi. Habeşistan'da Osmanlı idâresini devâm ettirmesi, İranlılarla yıllarca süren mücâdeleleri onun şan ve şöhret için değil, devlet kapısına hizmet etmenin kutsallığına inanması bakımından çok önemlidir. Sönmeyen bir inanç, yılmak bilmeyen bir irâde, askerlerini sevk ve idâredeki kahramanlık ve en güç zamanlarda gösterdiği sebat, Osman Paşanın belli başlı vasıflarıydı.

ÖZDİRENÇ;

Alm. *Spezifischer Leitungswiderstand (m),* **Fr.** *Résistivité (f),* **İng.** *Resistivity.* Bir iletkenin birim uzunluk ve birim kesitteki parçasının, elektrik akımına karşı gösterdiği direnç. Özdirencin birimi "ohm.cm" olup, 1 ohm.cm, bir cm uzunluğunda ve 1 cm^2 kesitli bir iletkenin direncine eşittir.

Özdirenç š (ro) harfi ile gösterilir ve

$$\check{s} = \frac{\text{direnç x kesit}}{\text{Uzunluk}} = \frac{\text{R.S.}}{\text{L}}$$'dir.

Bir iletkenin özdirenci, iletkenin cinsine, sıcaklığına da bağlıdır. O°C de direnci R_0 ve özdirenci $\check{s}_0$ olan bir iletkenin t °C'deki direnci (R) ve özdirenci (š):

$R = R_0 (1+\alpha t)$, $\check{s} = \check{s}_0 (1+\alpha t)$ olur.

(α), özdirencin sıcaklıkla değişme katsayısı olup mâdenî iletkenlerde pozitif, elektrolitlerde, kömür, cam ve porselende negatif; konstantan ve magnanin gibi bâzı alaşımlarda ise hemen hemen sıfırdır.

Metaller soğukken özdirenç düşer, sıcakken artar. Bir ametal olan karbonun özdirenci, sıcaklıkla azalır. Bâzı metal bileşiklerinin özdirenci (meselâ selenyum) sıcaklıktan etkilenmez. Bundan başka selenyumun özdirenci aydınlanmanın, bizmutunki ise içinde bulunduğu manyetik alanın şiddetinin tesirindedir. Mutlak sıfır noktasında (-273°C) bütün iletkenlerin özdirenci sıfıra eşittir. Özdirenç ne kadar küçükse iletkenlik o derece iyidir. Bâzı önemli metallerin özdirenci ohm x cm cinsinden şöyledir:

Gümüş: $1,6 \times 10^{-6}$

Bakır: $1,8 \times 10^{-6}$

Nikel: 12×10^{-6}

Demir: 90×10^{-6}

ÖZEL İDÂRELER (Bkz. İl)

ÖZELLEŞTİRME;

Alm. *Privatisieren,* **Fr.** *Singulariser,* **İng.** *Privatization.* Gerek teoride, gerek uygulamada tamâmen açıklığa kavuşturulmamış bir kavramdır. Özelleştirme, yalnız kamu iktisâdî girişimlerinin özel sektöre satışı değildir. Özelleştirme iktisâdî, mâlî, sosyal ve siyâsî sebeplerle millî ekonomi içerisinde kamu kesimi iktisâdî faâliyetlerinin sınırlandırılması veya tamâmen ortadan kaldırılmasına yönelik uygulamaların bütünüdür. Başka bir deyişle; özelleştirme, ekonomide piyasa güçlerinin hâkim olmasını sağlayacak ve devletin ekonomideki etkinliğini azaltacak iktisat politikalarını ihtivâ etmektedir.

Özelleştirmenin Gâyeleri

Özelleştirme uygulamaları, çeşitli gâyelerle yapılmaktadır. Bu gâyelerden birisi, serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmaktır. Bunun için, devletin, stratejik öneme sâhip ekonomik faâliyetler üzerindeki yasal düzenlemeleri kaldırarak, rekâbete açması gerekmektedir. Özelleştirme politikasının temel gâyesi serbest piyasa ekonomisini güçlendirmek ve işlerlik kazandırmaktır. Böylece, kaynak kullanımında ve dağılımında etkinlik sağlanarak verimliliğin artacağı düşünülmektedir.

Bunun dışında, rekabeti arttırarak korunması, sermaye piyasasının geliştirilmesi, devletin ekonomideki etkinliğinin azaltılması ve devlete gelir sağlanması gibi hususlar da özelleştirme gâyeleri arasında sayılabilir. 1970-1980 yıllarını kapsayan bir araştırma, ekonomide özel sektör ağırlıklı ülkelerin kalkınma hızlarının daha yüksek oranlarda gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Ülkemizde, İstanbul Sanâyi Odası tarafından yapılan en büyük 500 firma araştırmalarında, kamu iktisâdi girişimlerinin özel girişimlere göre oldukça verimsiz çalıştıkları tespit edilmiştir.

Bütün bunların dışında özelleştirmenin ideolojik ve politik gerçekleri vardır. Özellikle kamu kuruluşlarının hisse senedi satışı ile özel sektöre devredilmesi, toplumda özel mülkiyetin yaygınlaşmasına imkân sağlar.

Özelleştirme sonucu, devlet tekelleri yerine özel tekellerin ortaya çıkacağı ileri sürülebilir. Ancak kamu ve özel sektör işletmelerinin rekâbetinin sağlanması durumunda sözkonusu mahzur ortadan kalkmaktadır. Ayrıca pazardaki yoğun rekabet etkin çalışmayan işletmelerin, pazar paylarının ve kârlarının azalmasına sebep olmaktadır. Başka bir deyişle, piyasa disiplini özel işletmelerin performanslarını kamu işletmelerine göre geliştirmeye zorlamaktadır. Bu sebeple gâye rekâbet sağlamaktır.

Rekâbetin olmadığı durumlarda, özel işletmelerin kamu işletmelerinden daha yüksek mâliyetle çalışmaları sözkonusu olabilir. Böylece devlet monopolleri özelleştirilirken rekâbet ortamı sağlanması veya özelleştirilecek işletmelerin rekâbetin yoğun olduğu sektörlerden seçilmesi gerekmektedir.

Özelleştirme Metodları

Geniş anlamda özelleştirme metodları satış metodu, kirâlama metodu, yönetim devri, ihâle metodu, imtiyaz metodu, ortak girişim metodu, serbestleştirme olarak ifâde edilebilir.

a) Satış: Kamuoyunda sık sık sözü edilen KİT'lerin hisse senetlerinin satışı yoluyla özelleştirilmesidir. KİT'lerin özelleştirilmesi, devlete âit kuruluşların tamâmının özelleştirilmesi, kısmen devlete âit kuruluşların tamâmının özelleştirilmesi, çoğunluk hisselerinin satışıyla kısmî özelleştirme veya azınlık hisselerinin satışıyla kısmî özelleştirme şeklinde ortaya çıkabilir. KİT'lerin hisse senetleri yoluyla özelleştirilmesinde şu yöntemler uygulanabilir:

1. Hisse senetlerinin tek bir alıcıya satışı,

2. Hisse senetlerinin doğrudan doğruya halka satışı,

3. Hisse senetlerinin çalışanlara ve yöneticilere satışı,

4. Hisse senetlerinin seçilmiş finansal aracı kuruluşlara satışı,

5. Hisse senetlerinin yurt dışı sermâye piyasası aracılığıyla satışıdır.

b) **Finansal kirâlama:** Bu metod mülkiyet devrini öngörmediğinden, gerçek anlamda bir özelleştirme metodu değildir. Özelleştirilmesi plânlanan kamu ve iktisâdî girişimlerinin mâlî yapılarını iyileştirmek ve özelleştirmeye hazır duruma getirmek için kullanılmaktadır.

Türkiye'de finansal kirâlama kânunundan faydalanarak kamu iktisâdi kuruluşlarını kirâlamak mümkündür.

c) Yönetim devri: Bu metodda da, kirâlamada olduğu gibi, mülkiyet transferi olmamaktadır. İktisâdi kuruluşların, yalnız yönetimleri, yapılan bir sözleşme ile özel sektöre devredilmektedir. Türkiye'de 2983 sayılı Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kânun ile Kamu Ortaklığı Fonu Yönetmeliğine göre, kamu iktisâdî kurtuluşlarına âit müessese, bağlı ortaklık ve işletmelerin mülkiyet hakkı saklı kalmak şartıyla belirli bir bedel karşılığında işletilmeleri, mâmüllerinin pazarlanması ve dağıtımının yapılması mümkündür.

d. İhâle: Bu yöntemle mal ve hizmetlerin arzı özel sektöre devredilmektedir. Sözleşme yapılacak kuruluşlar ihâleyle belirlendiğinden, sözleşmeden sağlanacak tasarrufun en yüksek düzeye çıkması mümkün olabilmektedir. İhâle metodu özellikle mahallî yönetim hizmetlerinin yerine getirilmesinde kullanılmaktadır.

Türkiye'de bu metod 2886 sayılı kânuna dayanarak (Devlet İhâle Kânunu) yaygın bir şekilde uygulanmaktadır. Ayrıca 3030 sayılı Büyük Şehir Belediyeleriyle ilgili kânunda büyük şehir ve ilçe

belediyelerinin bâzı hizmetlerini özel sektöre ihâle yoluyla yaptırabileceklerine dâir hükümler vardır. Bu kânunun yürürlüğe girmesinden sonra, ülkemizde, özellikle büyük şehir belediyeleri, hizmetlerin özelleştirilmesine ağırlık vermeye başlamışlardır.

e. İmtiyaz: Bu metod, elektrik, su, demiryolu gibi tabiî tekellerin sözkonusu olduğu üretim alanlarının, bir sözleşme ile özel sektöre devrini içine almaktadır. Sözkonusu devir işlemi, ihâle ile de yapılabilir.

f. Ortak girişim: Kamu ve özel sektörün birlikte yaptıkları yatırımlarda, yönetimin özel sektörde kalması durumunda verimliliğin arttığı gözlenmiştir. Bu sebeple, ortak girişimlerin başarılı olabilmesi için, devletin etki ve müdâhalelerinin en az olması gereklidir.

g. Serbestleştirme (Deregulation): Bu metod, kamu ekonomisinin sınırlarını daraltmaya yönelik bir iktisat politikasıdır. Böylece devletin ekonomideki bütün sektörler üzerindeki hukûkî düzenleme ve kısıtlamaların kaldırılmasına çalışılmaktadır. Bu metodun ABD'de uygulanmaya başlamasından sonra, ilgili sektörlerde, rekâbetin arttığı, mal ve hizmet mâliyetlerinde önemli düşüşlerin sağlandığı görülmüştür. Türkiye'de 24 Ocak Kararları çerçevesinde, serbestleşme yönünde çeşitli uygulamalar yapılmıştır. Temel mal kavramı kapsamının daraltılması KİT'lerin mal ve hizmet fiyatlarını serbestçe belirleyebilmeleri, kredi ve mevduat fâiz oranlarının serbest bırakılması, çay tekelinin kaldırılması, elektrik üretimi, dağıtımı, ticâretiyle eğitim sektöründe özel sektörün teşvik edilmesi bunlara örnek olarak verilebilir.

Özelleştirmede Görülen Problemler

Özelleştirme, uygulamanın yapıldığı ülkelerde çeşitli zorlukları da berâberinde getirmiştir. Bu sebeple, özelleştirmenin başarısı için, problemleri iyice tanımak gerekmektedir.

Zamanlama: Özelleştirmenin başarısı için zaman önemli bir faktördür. Çünkü özelleştirmenin başarısı, bir dizi işlemlerin yapılmasını gerektirmektedir. Bu sebeple, özelleştirmeyle ilgili olarak, katı bir zamanlamaya bağlı kalmamak, tam tersine uygun bir zamânı kollamak gerekmektedir.

Özelleştirilecek kuruluşların belirlenmesi: Özelleştirilecek kamu kuruluşlarının öncelik sırasının belirlenmesi son derece önemlidir. Özellikle özelleştirmenin başarıya ulaşması için, öncelik meselesinin belirli kriterlere göre ortaya konulması önem taşımaktadır.

Ülkemizde özelleştirmeyle ilgili hazırlık çalışmalarını yürüten Morgan Guarenty Bank, özelleştirilecek KİT'leri, ekonomik yaşayabilirliklerini ve yatırım ihtiyaçlarını gözönüne alarak tespit etmiştir.

Özelleştirilecek kuruluşların değerlendirilmesi ve hisse senetlerinin satış fiyatı: Hisse senetlerinin satışı ile yapılacak özelleştirmelerde birbirini tâkip eden iki önemli mesele vardır. Birincisi özelleştirilecek kuruluşların aktiflerinin değerlendirilmesidir. Bunun için, kamu kuruluşlarının aktiflerinin yeniden değerlendirilmesi zorunludur.

Öte yandan ikincisi hisse senetlerinin satış fiyatlarının tespit edilmesidir. Hisse senetlerinin ihraç fiyatlarının yüksek tespit edilmesi, hisse senetlerinin satılmamasına, düşük tespit edilmesi ise devletin zarar etmesine sebep olacaktır.

Sermâye piyasasının durumu: Sermâye piyasasının gelişmişliği ile özelleştirme arasında sıkı bir ilişki vardır. Sermâye piyasasının yeterince gelişmediği ülkelerde, satışa sunulacak hisse senetlerinin tamâmının satılmama ihtimâli artmaktadır.

Türkiye'de 1987 yılında menkul kıymetler borsasının etkinliği ve iş hacmi artmıştır. Buna rağmen büyük özelleştirmelerde pazarlama açısından çeşitli güçlükler ortaya çıkabilir. Ayrıca satılan hisselerin her an likiditesinin sağlanması bir problem olabilir.

Hisse senetlerinin belirli ellerde toplanması: Özelleştirmenin başarısı için hisse senetlerinin mümkün olduğu kadar çok sayıda kişi ve kuruluşa satılması gerekmektedir. Bunun için kişi başına hisse sayısını sınırlamak yanında belirli gruplara indirimli satış fiyatları uygulanabilir. Hisse senetlerinin belirli ellerde toplanmasını önlemek için, kişi ve kuruluşlar tarafından satın alınabilecek hisse senedi sayısını tespit etmek gereklidir.

İstihdam: Özelleştirme, KİT'lerdeki gizli işsizlerin ortaya çıkmasına sebep olabilir. Bu sebeple özelleştirmeye sendikaların tepkisi olabilir. Ülkemizde sözleşmeli personel uygulaması, bu tepkiye hazırlık olarak yapılmaktadır.

Bâzı Ülkelerde Özelleştirme

Amerika Birleşik Devletleri: Ekonomide özel sektörün ağırlıklı olarak faaliyet gösterdiği ülkelerden birisidir. Bu ülkede, özelleştirme faaliyetleri, hizmet mâliyetlerini düşürmek için, eyâletler ve şehirler düzeyinde yaygın bir uygulamadır. Özellikle şehirlerde özelleştirme faaliyetlerine ağırlık verilmektedir. Mesela, ambulans hizmetleri, çöp toplama, sokak ve cadde onarımı, park düzenlemesi, hapishâne

hizmetleri, itfâiye, kayıtların tutulması gibi hizmetler özel sektöre devredilmiştir. Mahallî yönetimleri özelleştirmeye götüren sebep mâliyetlerdeki düşüşlerdir.

İngiltere: Özelleştirme konusunda en başarılı ülkelerden birisidir. Başbakan Thatcher döneminde özelleştirme ideolojik bir temele oturtulmaya çalışılmıştır. Ona göre özelleştirmenin en önemli gâyelerinden birisi, devletin gücünü azaltmaktır. Devletin gücünün azalması kişi özgürlüğünün, refahın ve mutluluğunun artması demektir.

Özelleştirmeye taraftar sağlamak için mahallî yönetimlere âit evler, kirâcılara satılmıştır. Bunun yanında, hisse senedi satışıyla kamu kuruluşları özelleştirilmektedir. En önemli özelleştirme British Telecom'a âittir. Telekominikasyon alanında rekâbetin olmaması, şirketin fiyat artışlarının denetiminin nasıl yapılacağını gündeme getirmiştir. Bu probleme"perakende fiyat indeksi"nin esas alınmasıyla çözüm bulunmuştur. Böylece, özelleştirme sonucunda hizmet fiyatlarının bu indekse göre belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Öte yandan British Telecom'a Mercury Şirketi rakip olarak çıkarılmıştır.

İngiltere'de özelleştirme sonucu sözkonusu işletmelerde maliyet azalışları ve verim artışları tespit edilmiştir.

Japonya: Ekonomide payı zâten küçük olan kamu sektörünün, payının daha da küçültülmesine çalışmaktadır. Japon hükûmeti gelecek yıllarda telgraf ve telefon, demiryolu, havayolu ve tütün şirketlerini özelleştirmeyi plânlamıştır.

Almanya: Preussag Prusya Mâden ve İzobe Ocakları A.Ş. ve Volkswagen firmaları ilk özelleştirilen şirketler arasında sayılabilir. Volkswagen hisse senetlerinin satışında, düşük gelirli kişilere satış gâyesiyle, gelir seviyesi ve çocuk sayısına göre %10-%25 oranında sosyal gâyeli indirimler yapılmıştır.

Almanya'da 1980 yılında rekâbet konusunda yapılan bu değişiklikler, bankacılık ve sigortacılık sektöründe yer alan ve rekâbet dışında tutulan kurumlarda, rekâbet sistemi içerisine alınmıştır. Öte yandan radyo ve televizyon yayın hizmetleri sektöründe de serbestleşmeye yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Devlete âit 12 radyo televizyon istasyonuna ilâve olarak, özel şirketlere de izin verilmeye başlanmıştır.

Fransa: Fransa'da tartışılan günlük ekonomik konulardan birisi de millîleştirilen şirket ve bankalardan hangilerinin özelleştirileceğidir. Fransız hükûmeti, 33 kamu iktisâdî kuruluşunu özelleştirerek, önemli ölçüde gelir elde etmeyi plânlamaktadır.

Kanada: Hükûmet özelleştirme konusunda önemli mesâfeler almıştır. Yapılan özelleştirmelerde sermâye piyasasına hisse senedi arz edilmemiş, bunun yerine, hisse senetleri mevcut özel sektör kuruluşlarına satılmıştır.

Bâzı sosyalist ülkelerde özelleştirme: Çin, Macaristan, Polonya ve Küba gibi sosyalist ülkelerde de kısmî özelleştirme uygulamalarına başlanmıştır. Bu ülkelerde, yeni ekonomi politikalarıyla birlikte, üretim araçlarının özel mülkiyete geçmesi ve özel girişimler desteklenmektedir.

Diğer ülkelerde özelleştirme: Dünyâda birçok ülkede özelleştirme çalışmaları yapılmaktadır. Bu ülkelerden bâzıları Hollanda, İspanya, Brezilya, Şili, Singapur, Malezya, Filipinler, Meksika, Tayland, Norveç, İsveç, Avustralya, İran, Pakistan, Bangladeş, Sri Lanka'dır.

Türkiye'de özelleştirme: Özelleştirme, Türkiye açısından yeni bir kavram değildir. Cumhûriyetin ilk yıllarında, kalkınmanın doğrudan devlet yatırımlarıyla değil, devletin himâye ve teşvik edeceği özel teşebbüslerle mümkün olacağı düşünülmüştür. Teşvik-i Sanâyi Kânunu'nun çıkarılması, Aşar'ın lağvı ve Zirâat Bankasının yeni krediler açmak sûretiyle daha faal hâle getirilmesi, kalkınma ve sanâyileşmeyi özel sektör aracılığıyla başarma Türkiye'deki özelleştirme politikasının örnekleridir.

Ancak özel sektöre öncelik veren bu politikalarla hedeflenen sanâyileşme seviyesine ulaşmak için çok beklenileceği anlaşılmıştır. Bunun sonucu 1930 Dünyâ Bunalımının da etkisiyle devletçi uygulamalara ağırlık verilmiştir.

Türkiye'de devletçilik katı ve devamlı bir sistem olarak benimsenmemiş, terbiye edici olarak düşünülüp, uygulanmıştır.

1950'li yıllarda KİT'lerin özelleştirilmesi yönünde önemli ve etkili girişimler görülmüştür. Ancak çalışmalardan sonuç elde edilememiştir. 1960'lı yıllarda KİT'lerin verimli kârlı ve kaynak meydana getiren kurumlar hâline getirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. 24 Ocak 1980 Kararlarıyla birlikte KİT'lerin özerk bir tarzda ve ekonomik kurallara uygun olarak yönetilmeleri hedeflenmiştir. Bu amaçla 2999 sayılı kânun ile 440 sayılı kânun yürürlükten kaldırılmıştır. Öte yandan 2983 sayılı kânunla KİT ve İDT için hisse senedi çıkarılması işletme haklarının devri, gelir ortaklığı senedi ihraç etmeleri sağlanmıştır. Daha sonra 3291 sayılı kânunda "KİT'lerin özelleştirilmesiyle ilgili hükümler"e yer

verilmiştir. Böylece özelleştirme kavramına geniş anlamda yaklaşılmaya başlanmıştır.

Bugün ülkemizde özelleştirme çalışmaları uygulama aşamasındadır.

Türkiye'de özelleştirme programı, tâkib edilen ekonomik politikanın ana hedefleri olan, ekonominin dışa açılması, rekâbete dayalı bir piyasa ekonomisinin oluşturulması, devletin ekonomiye müdâhalesinin asgarî seviyeye indirilmesi ve ekonominin genel olarak rasyonelleştirilmesi hedefleri kapsamında ele alınmaktadır.

Uygulamaya konulan özelleştirme programıyla ulaşılmak istenen temel hedefler, bir yandan mülkiyeti tabana yayarken, öte yandan sermâye piyasalarının gelişmesine katkıda bulunmak sûretiyle, piyasa mekanizmasının serbestçe işlemesini sağlayarak ekonominin etkinliğinin arttırılması ve Kamu İktisâdî Teşebbüslerinin (KİT) devlet üzerindeki yükünü azaltarak, devletin aslî görevleri arasında yer alan altyapı yatırımlarının daha süratle gerçekleştirilmesi ve tasarrufların teşvik edilmesidir.

Özelleştirme programı, 29 Şubat 1984 târih ve 2983 sayılı kânun ile 28 Mayıs 1986 târih ve 3291 sayılı kânun çerçevesinde yürütülmektedir. Özelleştirme metodları, şirketin içinde bulunduğu durum gözönüne alınarak seçilmektedir. 1988 ve 1989 yıllarında hız kazanan program, yapılan halka arz uygulamaları ile sürdürülmektedir.

Özelleştirme programı beşinci ve altıncı Beş Yıllık Kalkınma Plânında yer almıştır.

Türkiye'de özelleştirme uygulaması olarak, USAŞ, ÇİTOSAN, PETKİM TELETAŞ örnekleri verilebilir. Bunların herbirinin sektörel ve spesifik problemleri farklı olduğu için tâkip edilen özelleştirme metodları da farklı olmuştur. Ancak bu özelleştirmeler yargı organları tarafından iptal edilmiştir. (1993)

Kapsamlı ve etkili bir özelleştirme programının başarılı olabilmesi, bu programı uygulayabilecek nitelikte bir teşkilâtın geliştirilmesine bağlıdır. Söz konusu teşkilât siyâsî güç merkezlerine bağlı, gerekli yetkilerle donatılmış, politik müdâhalelerden temizlenmiş, ilgili kesimlerin katılımını sağlamış bir yapıya sâhip olmalıdır.

Özetle, Türkiye'de özelleştirme çalışmalarının hızlandırılması, amaçları doğrultusunda faal bir özelleştirme programının geliştirilmesine ve programdan tâviz vermeyecek siyâsî irâdenin varlığına bağlıdır.

ÖZGÜL AĞIRLIK;

Alm. *Spezifisches Gewicht (n),* **Fr.** *Poids (m) spécelique,* **İng.** *Specific weight.* Bir cismin birim hacminin ağırlığı. C.G.S. (cm, gr, sn) sisteminde, birimi: gramkuvvet/santimetreküp (gf/cm^3), teknik ölçü sisteminde (kgf/m^3)'tür. Cismin; ağırlığı G, hacmi V, özgül ağırlığı š ile gösterilecek olursa š= G/V'dir.

Bir cismin yoğunluğu kütleye bağlı olduğundan, kütle değişmediği için yoğunluk dünyânın her yerinde aynıdır. Özgül ağırlık ise cismin ağırlığına bağlıdır. Ağırlık değiştiğinden özgül ağırlık da değişir. Yâni yoğunluk dâima sâbittir. Özgül ağırlık ise yere bağımlı olarak değişkendir. Cismin ağırlığı yerçekimi ivmesine bağlıdır. Cismin kütlesi m, hacmi V, yoğunluğu d ile gösterilirse;

$$š = \frac{G}{V} = \frac{m.g}{V} = d.g \text{ olur.}$$

Şu halde yoğunluk ile yer çekimi ivmesinin çarpımı özgür ağırlığa denktir (Bkz. Yoğunluk). Yerçekimi ivmesi Türkiye'de, ekvatorda, kutuplarda farklıdır. Ayrıca dünyâdan uzaklaştıkça yerçekimi ivmesi küçülür.

Yerçekimi ivmesinin kutuptaki değeri= 981 cm/s^2

Ekvator'daki değeri= 978 cm/sn^2

Kütlesi 1 gram olan cismin kutuplardaki ağırlığı 981 dyn, ekvatorda ise 978 dyn'dir.

ÖZGÜL ISI;

Alm. *Spezifische Wärme (f),* **Fr.** *Chaleur spécifique,* **İng.** *Specific heat.* Bir cismin, birim kütlesinin sıcaklığını 1°C artırmak için verilen ısı miktarı. Özgül ısı birimi cal/gr°C veya kcal/kg°C'dir. Özgül ısıya, ısınma ısısı veya spesifik ısı da denir.

Bir maddenin moleküllerinin translasyon, rotasyon ve titreşim hareketleriyle ilgili olarak sâhip olduğu enerjiye, bir cismin iç enerjisi (U) denir. Sâbit hacimdeki özgül ısı (Cv) iç enerjinin birim sıcaklıktaki değişimine eşittir. ($Cv= U/ \Delta t$)

Bir cisme dışarıdan verilen enerjinin, o cismin iç enerjisiyle berâber toplamı, o cismin entalpisi (ısı değeri) (h) olarak târif edilir.

Cp= sâbit basınçtaki özgül ısı; entalpinin birim sıcaklıktaki değişimine eşittir. (Cp= h/Δt)

Entalpi (h), dâimâ iç enerjiden (U) büyük olduğundan, sâbit basınçtaki özgül ısı, sâbit hacimdeki özgül ısı değerinden dâimâ büyüktür. Yâni, (Cp > Cv)'dir. Teknik hesaplarda kullanılan bâzı cisimlerin özgül ısıları:

Suyun özgül ısısı= 1 (kcal/kg°C)

Buzun özgül ısısı= 0,5 (kcal/kg°C)

Buharın özgül ısısı= 0,48 (kcal/kg°C)

Havanın sâbit basınçtaki özgül ısısı= Cph= 0,24 kcal/kg°C

Buharın sâbit basınçtaki özgül ısısı= Cpb= 0,46 kcal/kg°C

Havanın sâbit hacimdeki özgül ısısı= Cvh= 0,17 kcal/kg°C

ÖZKÜTLE (Özgül kütle) (Bkz. Yoğunluk)

ÖZÜMLEME (Asimilasyon);

Alm. *Assimilation (f),* **Fr.** *Assimilation (f),* **İng.** *Assimilation.* Canlıların beslenme için aldıkları besinleri sindirerek, hücre protoplazmasına benzer şekle çevirip, vücutlarına katması. Besin maddelerinin, hücrenin yapı taşına dönüşmesi. Bu olaya"özümleme", "asimilasyon" veya "anabolizma" denir. Bunun sonucu hücrede büyüme ve çoğalma görülür Tavşanın yediği havuç, vücûdunda ete, kemiğe vs. dönüşür.

Besinlerin bir kısmı vücûda katılırken, bir kısmı da gerekli hayâtî olaylar için yakılarak enerjiye çevrilir. Organizmada, hem yapım hem yıkım olayları bir arada yürür. Hücrede oksijenle yakılan besinlerden, enerji ve vücut için zararlı olan artık maddelerin (CO_2,H_2O, üre gibi) hâsıl olmasına, "katabolizma", "disimilasyon" veya "yadımlama" denir.

Vücuttaki faaliyetlerin hepsine birden ise metabolizma (madde değişimi) denir. Bu sâyede canlılarda büyüme, gelişme, onarma, hareket, duyarlılık ve üreme gibi faaliyetler sağlanır.

Gençlerde özümleme, yadımlamadan fazladır. Bu fazlalık gelişme ve büyümeğe harcanır. Bu sebeple, insanlarda 25 yaşına kadar hızlı bir büyüme olur. 25 yaşla 50 yaş arasında ise, özümleme yadımlama ile denktir. Sonraki yaşlarda özümleme düşmeğe başlar. Özümleme yeteri kadar yapılamazsa (hasta ve ihtiyarlarda) vücut zayıflar. Hücreler kendi bileşimindeki maddeleri harcarlar, ileri derecede zayıflama olur. Hücrelerin çoğu ölür. Devamlı olarak özümleme yapılmazsa, ölüm vukû bulur. Yeşil bitkilerin ışık karşısında besin yapmalarına da "karbon özümlemesi" denir. (Bkz. Fotosentez)

P;

Türk alfabesinin yirminci harfi. Sert, patlamalı, titreşimsiz, çift dudak sessizi yumuşak karşılığı b'dir.

Göktürk alfabesinde p ve b için ayrı işâretler kullanılırdı. Uygurca'da p ve b aynı harfle gösterilirdi. Arapça'da p sesi kullanılmaz. Osmanlı Türkçesinde b ve p için özel işâretler kullanılmışsa da bâzen p sesi için b harfinin kullanıldığı görülür.

Türkçenin aslî seslerinden olup p'ye Ana Türkçede kelime başında rastlanmaz. Eski ve yeni Türk lehçelerinde de kelime başında p yerine daha çok b kullanılmıştır. Parmak, pınar, pastırma, pazar, patlıcan gibi eskiden b'li şekli kullanılan bâzı kelimeler Anadolu ağızlarında hâlen b'li şekliyle (barmak, bastırma...) yaşamaktadır. Kelime içinde ve sonunda p sesi normal olarak kullanılmaktadır. Kepek, topuk, köprü, ip, sap, çöp, turp gibi... Harp, girdap, kebap, harap gibi sonradan Türkçeleşmiş bazı kelimelerin sonundaki p'ler aynen korunduğu hâlde dip-dibi, kap-kabı kelimelerinde P sesi çekimde b'ye dönüşür.

PÂDİŞÂH;

Osmanlı Devletinde hükümdara verilen en meşhur ünvan. On dördüncü ve on beşinci asırlarda Osmanlı hükümdarları, İslâmî bir niteliği olan sultan ünvânı ile berâber, örfî hükümdarlık (töre) sıfatlarını ifâde eden resmî ünvân olarak "bey" ve "han", kullandılar. Osman Gâzi ve Orhan Gâzinin adı kaynaklarda Osman Bey ve Orhan Bey olarak geçmektedir. Osmanlı hükümdârları hâkimiyet ve nüfûzlarının temeli olarak gâzi, sultânü'l-guzât ve'l-mücâhidîn (mücâhitlerin ve gâzilerin sultânı) ünvânını da benimsediler. Bütün ünvanlarına bu gâzi sıfatını eklemeye îtinâ gösterdiler ve gâzi

hükümdâr olarak anıldılar. Devletin kuruluş dönemlerinde Osmanlı hükümdarları büyük hükümdar mânâsında "Hüdâvendigâr" ve hünkâr ünvânını da kullandılar. Sultan Birinci Murâd Han bu ünvânı ile meşhûr oldu. Hüdâvendigar ünvânı Osmanlıların Anadolu'daki diğer beyler üzerinde hâkimiyet kurmaya başlamalarının bir işâreti olarak kabul edilir.

Osmanlı pâdişâhlarının adının başına dâimâ "Sultan" ve sonuna da "han" kelimesi gelmektedir. Halk arasında ise, en fazla hünkar ve pâdişâh isimleri söylenmiştir. Sultan tâbiri sonraları Osmanlı pâdişâhlarının erkek evlatlarına, kızlarına ve hattâ pâdişâh vâlideleriyle âilelerine kadar şâmil olmuştur. Sultan ünvânı pâdişâhın erkek çocuklarında ismin evveline, kızlarda ise ismin sonuna geliyordu. Sultan Selim, Sultan Mehmed, Ayşe Sultan, Fatma Sultan gibi. Pâdişâh vâlidelerine Vâlide Sultan ve zevcelerine de Haseki Sultan, Hürrem Sultan denilmekteydi. Sadrâzam pâdişâha takdim ettiği telhis ve takrirlerinde sultan tâbiri kullanılmayıp, onun yerine pâdişâhım denilmekteydi. Osmanlılarda hükümdardan başka hiçbir kimseye verilmeyen tek ünvan hünkar tâbiridir. Pâdişâhın tuğra ve fermanlarında adının yanına mutlaka tek veya çok terkiplerden yapılan sıfatlar bulunurdu. Bunlar:

Nişan-ı şerîf-i âlişân, Mektûb-i meveddet-üslûp, Ahidnâme-i izzet-nümûn, Ahidnâme-i hümâyûn, Nâme-i hümâyûn-ı izzet ve saâdet-meşhûn, Nâme-i hümâyûn messeret-makrûn, Nâme-i hümâyûn-ı izzet makrûn, İltifât-nâme-i pâdişâhî, Nâme-i şerîf, Hatt-ı şerîf, Nâme-i saâdet-ünvân, Hatt-ı hümâyûn, Emr-i pâdişâhî, Emr-i şerîf, Hükm-i şerîf, Emr-i münîf-i vâcibül ittibâ', Tevkî-i refîi- hümâyûn, Ahd-i şerîf, Ahd-i hümâyûn, Fermân-ı celîlülkadr, Fermân-ı hümâyûn, Fermân-ı beşâret-ünvân.

Osmanlı pâdişâhlarının çok mühim hâllerde yazdıkları nâmelerde, yabancı hükümdârlara gönderdikleri ahidnâmelerde; hâkimiyet ve salâhiyet sâhalarını belirten ünvanlar kullanılırdı. Bunlardan, Kânûnî Sultan Süleymân Hanın 1553'te Leh Kralına verilen Ahidnâme-i hümâyûndaki ünvan:

"Ben ki Sultan-ı salâtin-i zamân burhân-ı havakin-i avân tâc-bahş-i husrevân-i cihân zıllullâhi'l-meliki'l-mennân Akdeniz'in ve Karadeniz'in ve Rumeli'nin ve Anadolu'nun ve Şam ve Halep ve Karaman ve Rûm'un ve vilâyet-i Âzerbaycan ve Van'ın ve Budin ve Tameşvar vilâyetlerinin ve Mısır'ın ve Mekke'nin ve Medîne'nin ve Kudüs'ün ve Halilü'r-Rahmân'ın, külliyen diyar-ı Arab'ın ve Yemen'in ve Bağdât ve Basra ve Cezâyir vilâyetlerinin ve dahi nice memleketlerin ki âbâ-i kirâm ve ecdâd-ı izâmım -enarallâhü berâhinehüm- kuvvet-i kahire ile fetheyledikleri ve cenâb-ı celâlet-meabım dahi tiğ-ı âteşbâr şimşîr-i zafernigârım ile fetheylediğim ince diyârın sultânı ve pâdişâhı hazret-i Sultan Bâyezîd oğlu Sultan Selim Han oğlu Sultan Süleyman Şah Han'ım..."

Osmanlı pâdişâhlarının örfî selâhiyetleri, İslâm hukûkuna muhâlif olmamak şartıyla, eski Türk telâkkileriyle Orta Doğu'daki telâkkilerin birleştirilerek ortaya konulan Osmanlı sentezidir. Kısaca Osmanlı pâdişâhı, Osmanlı târihinin bir mahsulüdür. Fâtih devri târihçilerinden Tursun Bey, **Târih-i Ebü'l-Fetih** adlı eserinin girişinde, pâdişâhların sâhip olması gereken husûsiyetleri, selâhiyetleri geniş şekilde açıklamaktadır.

İslâm Hukûku'nun tatbiki ve yayılması da, pâdişâhın vazîfeleri cümlesindendi. Buna bağlı olarak pâdişâhların hâkimiyet sahası, İslâm dîni ile sınırlandırılmıştı.

Osmanlı Devletinin târihi boyunca İslâm Hukûku, devletin bütün icrâ faaliyetlerini murâkabe etmiştir. Yapılacak bütün önemli işler, Şeyhülislâmın fetvâsına dayanılarak icrâ edilmiştir. Kânûnî Sultan Süleymân Han vefât ettiğinde devrindeki çeşitli konularda aldığı Şeyhülislâm Ebüssü'ûd Efendinin fetvâlarının berâberinde defnedilmesini istemiştir.

Osmanlı pâdişâhlarına diğer imparatorlarda bulunan bâzı fevkalâde özellikler verilmemiştir. Pâdişâh, ne Japon imparatoru gibi "Güneşin oğlu", ne de Firavun gibi "tanrı" idi, sâdece "Allahü teâlânın âciz bir kulu" idi. Cumâ namazlarından sonra pâdişâha:

"Gururlanma pâdişâhım, senden büyük Allah var!" diye bağıran halk, ona âciz bir kul olduğunu hatırlatırdı.

Târih kitaplarında ve teşkilâtla alâkalı eserlerde, pâdişâhlığın Allahü teâlâ tarafından verilen çok mesûliyetli büyük bir vazîfe olduğu belirtilirdi. Bu emânetin, ahâliye iyi muâmele, orduya bakım, memleketin muhâfazası ve dîn-i İslâma hizmetle korunacağı yazılıdır.

Pâdişâhların gelirleriyse başlıca iki kaynaktan gelirdi. İlki yapılan gazâlardaki ganîmetlerin beşte biriydi. Bu gelir harplerin mağlûbiyetle netîcelenmeye ve gerilemeye başlanıldığı devirlerden îtibâren büyük ölçüde azalmıştır. Diğer önemli gelir kaynağı da kendilerine tahsis edilen haslardan elde edilenlerdi. Bu gelirler saray ve askerin masraflarına ve bayındırlık eserlerine harcedilirdi. Oturdukları saraylar ve eşyâları devlet malı idi. Pâdişâhlar sâdece tasarruf hakkına hâizdiler.

Altı yüz seneden fazla Türklerin ve Müslümanların lideri durumunda olan pâdişâhlık müessesesi, Türkiye Cumhûriyetinin kurulmasıyla ilga edilmiştir. 23 Nisan 1920'de pâdişâhın yetkilerinin, Büyük Millet Meclisine devredildiği îlân edilmiş, 30 Ekim 1922 ve 2 Kasım 1922 tarihli Büyük Millet Meclisi

kararları ile de pâdişâhlık tamâmen ilga edilerek, sâdece halîfelik Osmanlı âilesinin uhdesinde kalmıştır. 3 Mart 1924 târihinde "Hilâfetin ilgası ve Hanedân-ı Osmânî'nin Türkiye Cumhûriyeti memâliki hâricine çıkarılmasına dâir kânun" ile de halîfelik ilga edilerek, Osmanlı hânedânına mensup bütün âile fertleri yurt dışına çıkarılmıştır.

PAKİSTAN

DEVLETİN ADI ..... Pakistan İslâm Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ .....İslamâbad

NÜFÛSU 130.129.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....803.943 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Urdu, İngilizce

DÎNİ .....İslâm

PARA BİRİMİ..... Rupi

Güney Asya'da (20° 46' - 36° 55') kuzey enlemleri ve (60° 52'-92°41') doğu boylamları arasında yeralan, doğusunda Hindistan, batısında Afganistan veİran, kuzeydoğusunda Çin ve güneyinde Umman Denizi ile komşu olan bir ülke.

Târihi

Pakistan Devleti, yirminci yüzyılda kurulmuş genç bir devlettir. Pakistan'ın 15 Ağustos 1947 yılından evvelki târihi Hindistan ile aynıdır. (Bkz. Hindistan)

"Pakistan" adı ilk olarak, İngiltere'de öğrenim gören Müslüman öğrenciler tarafından 1940 yılında ortaya kondu. Pakistan, Pencap, Afgan, Keşmir, Sind ve Belucistan isimlerinin başharflerinin yanyana gelmesinden meydana gelip, mânâ itibariyle "temiz ülke" demektir. Hindistanlıların, İngilizlerin egemenliğinden kurtulmaya çalıştıkları sırada, bölgedeki Müslümanlar birleşerek 1947 yılında bir dominyon kurdular. Bu dominyon, İngiliz Milletler Cemiyetine dâhil durumdaydı. Bu yıllarda Pakistan liderliğini M. Ali Cinnah yürütmekteydi.

Pakistan 1956 yılında cumhûriyet oldu. İki yıl sonra General M. Eyüb Han darbe yaparak idâreyi ele geçirdi. 1960 yılında ve 1965'te yeniden başkan seçildi. Bunun 1969 yılında istifâ etmesi üzerine Doğu Pakistan'da ayaklanmalar başgösterdi. Daha sonra General Ağa M.Yahya Han idâreye el koydu. İdâreyi ele alır almaz ülkede sıkıyönetim îlân etti. 1970 seçimleri sonucunda Doğu Pakistan, Avamî Partisi büyük çoğunluk elde etti. Fakat seçimlerden bir yıl sonra Yahya Han, Millet Meclisini dağıttı. Bunun üzerine ülkede grevler ve isyanlar artmaya başladı. Bundan dolayı hükümet kuvvetleri Doğuya taarruzlar tertipledi. Fakat çok geçmeden Hindistan'dan kuvvet desteği alan doğulular, bağımsızlıklarını îlân ederek Bangladeş Devletini kurdular. Ayrıca çarpışmalar kesilmedi. Binlerce insan öldürüldü. 10 milyonu aşkın Doğulu Hindistan'a göç etti. Nihâyet Pakistan-Hindistan Harbi patlak verdi. Doğu Pakistan'daki, Pakistan birlikleri kuşatılınca, ateş-kes imzâlandı. Her iki taraf da birliklerini geri çekti. İki ülke arasındaki münâsebetler 1976 yılında yeniden normal hâle getirildi.

Bu esnâda Pakistan başkanlığına, Pakistan Halk Partisi Başkanı Zülfikâr Ali Butto geldi. 1973 yılında yeni bir anayasa kabul edildi. Pakistan, bundan böyle "Federal İslâm Cumhûriyeti" adını aldı. Butto, aynı yıl Başbakan oldu.

1977 yılının Haziran ayında, General Ziyâ-ül Hak, askerî bir ihtilâlle idâreye el koydu. Butto başbakanlıktan alındı. Evvelce, Butto'nun siyâsî muhâlifi öldürüldüğünden, ihtilâl sonrası Butto, bu suçtan mesul tutuldu. 1974 yılında işlenmiş bulunan bu cinâyet sebebiyle, Butto 1979 yılında îdâm edildi. Bunun üzerine Pakistan-ABD münâsebetleri gerginleşti. Bu hadiselerden sonra halk Amerikan üslerine ve görevlilerine tepki gösterdi. 1981 yılında Sovyet Rusya'nın Afganistan'ı işgâli üzerine, ABD Pakistan ile anlaşmak mecburiyetinde kaldı. İki ülke arasında altı yıllık askerî ve ekonomik yardım programı hazırlanarak imzâlandı. Afganistan işgâli iki milyon civârında Afganlının, Pakistan'a göç etmesine sebep oldu. 1988 Ağustosu'nda esrârengiz bir uçak kazâsında devlet Başkanı General Muhammed Ziyâ-ül-Hak'ın ölmesi üzerine yerine Gulam İshak Han geçti. Yapılan seçimleri sol eğilimli Pakistan Halk Partisi kazandı ve Müslüman bir devletin ilk kadın başbakanı olarak Benâzir Butto hükûmeti kurdu. Bâzı yolsuzluklar ve iç asâyişin sağlanmaması üzerine Devlet başkanı Gulam İshak Han 1990'da Benazir Butto'yu görevden alarak yerine Nevaz Şerif'i başbakanlığa atadı. 1993'te yapılan seçimleri kazanan Benâzir Butto tekrar başbakanlığa getirildi.

Fizikî Yapı

Güney Asya'da yeralan Pakistan, yaklaşık olarak 803.943 km^2lik bir yüzölçüme sâhiptir. Normal olarak

dört ana bölgeye ayrılır; Pencab, Sind, Belucistan ve Kuzeybatı Sınır Bölgesi.

Pakistan'ın büyük bir bölümü dağlık arâzidir. Kuzeydeki dağlar oldukça yüksek ve karlıdır. 7700 m yükseklikteki Tiriş Mir Dağı ülkenin en yüksek noktasıdır. Batı bölgeler, İran Yaylasının bir devamı olup, bir seri yayla ile doludur. Bölgenin etrafı dağlarla çevrili durumdadır. İran Yaylası çoğunlukla çıplak ve kurak, bazı bölgeler ise sulaktır. Pakistan fizikî yapısı içinde en önemli göze çarpan husus İndus Nehridir. Pakistan'ın ikinci çölü, Pencab bölgesindeki Tar Çölüdür. Pakistan'ın kuzey dağlarının tamâmı ormanlık bir arâzidir.

İklim

Pakistan iklimi, umûmiyetle sıcak ve kuraktır. Fakat çoğu yerde hava sıcaklığı geniş ölçüde değişmektedir. Dağlarda sıcaklık yüksekliğe bağlı olarak değişir. Dolayısıyla bütün Pakistan'da bölgeler kutup iklimi veya aşırı sıcak iklim arasında değişebilen iklime sâhiptir. Yaylalarda ise hava sıcaklığı, mevsimden mevsime çeşitli farklılıklar gösterir. Haziran ayında hemen hemen 46°C'yi bulan hava sıcaklığı ocak-şubat aylarında 4°C'ye kadar inebilir.

Kuzey bölgeler çoğunlukla yağış alan sahalardır. Dolayısıyla Himalayalar bölgesinin güneyinde ormanlık alanlar mevcuttur. Batı Pakistan ise umûmiyetle yeşil alanlarla doludur. Güneyde Makran kıyı bölgesi, Karaçi ve Haydarabad Okyanus iklimi tesiri altındadır.

Tabiî Kaynaklar

Pakistan'ın yeraltı kaynakları fazla zengin değildir. Daha çok tabiî gaz ve demir filizi mevcuttur. Bundan başka kömür, petrol, kromit, kireçtaşı ve alçıtaşı da bulunmaktadır.

Pakistan'ın, kuzey bölgeleri ve buradaki dağlar tamâmen ormanlık alanlardır. Bu ormanlarda çok çeşitli vahşî hayvanlar yaşamaktadır. Leopar, siyah ayı, kahverengi ayı ve ayrıca Sibirya dağkeçisi bulunur. Bu bölgelerde mavi koyun da yetiştirilir. Yaylalık sahalarda ve batı bölgelerde geyik, ayı, çakal, sırtlan, vahşî cins kediler ve çok çeşitli sürüngen ve kemirgen hayvanlar mevcuttur. Ülkenin umûmiyetle bitki örtüsü ormanlık ve çayırlıktır. 100'den fazla türde kuşa, bu yeşil sahalarda çok rastlanmaktadır.

Pakistan'ın, yer üstü kaynaklarının en önemlisi İndus Nehridir. Tibet bölgesinden doğar, Süleyman Bölgesi ve Tar Çölünün arasındaki bölgede, kuzeyden gelen iki ana kol birleşir veİndus Nehrini meydana getirir. Bu kollardan batıda olanı esas olarak Tibet'ten doğar, Hayber Geçidinin doğusunda ve Sayda'nın güneyinde Swat Suyu ile birleşir, Pencap üzerinden İndus Nehrine katılır. Doğu kolu ise Sutley, Ravi, Cenab ve Jelum (veya Şelum) nehirlerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Geçtiği yerlere verimlilik getiren İndus Nehri, Sukkur'da üç kola ayrılır ve Haydarabad'ın güneyinde ve Karaçi'nin doğusunda geniş bir delta meydana getirerek Umman Denizine dökülür.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Pakistan, yaklaşık olarak, 130.129.000 nüfûsa sâhiptir. Yıllık nüfus artış oranı ortalama olarak % 3 dolaylarındadır. Nüfus yoğunluğu ise 148 civârındadır (1993).

Pakistan nüfûsunu umûmiyetle Pencablılar meydana getirir. Nüfûsun üçte ikisine yakın bir bölümünü teşkil ederler.

Pencablı Pakistanlılar nüfusun % 66'sını meydana getirirken, geri kalan nüfusu Puştular (İranlılar), Sindliler, Urdular ve Beluciler teşkil etmektedir. Bunlardan en kalabalık olanı Sindliler nüfusun % 13'ünü ve diğerleri de sırasıyla İranlılar % 8'ini, Urdular % 7,5'ini ve Beluciler % 2,5'ini meydana getirirler. Çok az sayıda diğer küçük gruplar da mevcuttur. Sovyet işgâlinden sonra 1,5 milyona yakın Afganistanlı mülteci, Pakistan'a göç etmiştir. Bunların büyük kısmı hâlâ Pakistan'da yaşamaktadır.

Nüfûsun % 70'i kırlık sahalarda ve % 30 kadarı da şehirlerde yaşar. Başşehir İslâmabad yaklaşık 250.000 nüfûsa sâhiptir. Şehir, Himalaya Dağlarının yeşil tepeleriyle çevrilidir. Deniz seviyesinden yaklaşık 600 m yukardadır. Pakistan'ın diğer büyük şehirleri Karaçi, Lahor, Ravalpindi, Haydarabad, Multan ve Peşaver olup hepsi İslâmabad'dan daha kalabalık nüfûsa sâhiptir. Karaçi, Pakistan'ın en büyük ve en gelişmiş şehri olup nüfûsu 5.208.132'dir. Milletlerarası havaalanı mevcuttur. Ülkenin eğitim ve öğretim sahasında önde gelen şehirlerinden biridir. Karaçi'nin kuzeyinde yer alan Haydarabad diğer bir gelişmiş şehir olup, özellikle kutu tipi binâlarıyla dikkati çeker. Pencab bölgesinin başşehri durumundaki Lahor bir endüstri ve ticâret merkezidir.

Pakistan halkı, umûmiyetle Urdu dilini konuşur. Urdu dili Osmanlı idâresinin Asya'ya yayılması sıralarından îtibâren buralarda teşekkül etmiştir. Osmanlıordusu bölgeye geldiğinde Osmanlıca konuşurdu. Bölge halkı, askerin konuşmasına ordu dili, dedi ve dilin ismi biraz daha değişerek bugünkü adını aldı. Pakistan, uzun yıllar İngiltere zulmü altında kaldı. Bütün devlet dâirelerinde ve hükümet işlerinde Hindistan'da olduğu gibi İngilizce kullanılırdı. Bu yüzden İngilizce resmî dil hâline

gelmiştir. Halkın çoğu İngilizce bilmektedir.

Pakistan halkının % 99'una yakın bir bölümü Müslümandır. Pakistan, Hindistan'da yaşamış ve zamanla güçlenmiş olan Müslümanların, Hindistan'dan ayrılarak kurdukları bir devlettir. Ülke hayâtına her bakımdan İslâmiyet hâkimdir.

Kardeş Müslüman ülke Pakistan'ın, çoğu âdetleri Türk âdetlerine benzemektedir. Halkın yediği yiyecekler ve pişirdiği yemekler hemen hemen Türkiye'dekinin aynısıdır. Giyim eşyâsı, ev eşyâları ve dînî günler gibi birçok özellikler Türkiye ile benzerlik arz eder.

Eğitim ve öğretim oranı % 30 dolaylarındadır. 5-19 yaş arası gençlerin % 40'ından fazlası okula gitmektedir. Okullar çoğunlukla devlet kontrolündedir. Ülkede 12 üniversite vardır. Karaçi Üniversitesi meşhurdur.

Siyâsî Hayat

Mahallî idâre bakımından Pakistan Federal başşehirli 4 bölgeye ve kabile sahalarına ayrılmıştır. 14 Ağustos 1947'de bağımsızlığını kazanmış olan Pakistan, esas olarak bir Federal İslâm Cumhûriyetidir. İki meclisli bir senatosu bulunur. Federal yasama yetkisi Millî Meclis ve Senato'nun elindedir. Millî Meclis, doğrudan halk tarafından seçilen 237 üyeden meydana gelir. 87 sandalyeli Senato'nun üyelerini ise eyâlet meclisleri seçer. İki meclis ve eyâlet meclislerinin 5 senelik bir dönem için birlikte seçtiği Cumhurbaşkanı aynı zamanda Silahlı Kuvvetler Başkomutanıdır. Geniş yetkilere sâhiptir.

BM ve alt kuruluşlarına üyedir. Ayrıca AT ile anlaşma hâlindedir.

Ekonomi

Pakistan ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanır. Halkın yarıdan fazlası tarımla uğraşır. Ekili alanların yaklaşık % 50'si pirinç ve buğdaydır. Bunlardan başka yetişen diğer tarım ürünleri arpa, mısır, darı, pamuk lifi ve pamuktur. Pakistan'ın en çok gelir getiren kıymetli ürünü Jüt'tür. Çay, tütün, şekerkamışı, meyve ve sebze de yetiştirilmektedir. Tarım ürünlerinin memleket ekonomisine olan katkısı % 30 dolaylarındadır.

Pakistan endüstrisi orta seviyede olup, son zamanlarda gelişme içerisine girmiştir. En önemli endüstri dalı tekstildir. Özellikle pamuklu mâmüller önemli gelir kaynağıdır. Jüt îmâlâtçılığı ise yüksek bir seviyededir. Diğer endüstri kolları; kâğıt, kereste, çimento, kauçuk, kimyevî maddeler, gübre, şeker, sigara, gıdâ maddeleri ve eczâcılık ürünleridir.

Endüstrinin ve sanâyinin gelişmesine, hiç şüphesiz yeni bulunan tabiî gaz sebep olmuştur. Diğer yeraltı kaynaklarından kömür, krom ve demir endüstri için önemli mâdenlerdir. Tuz, alçıtaşı ve kireçtaşı ülkenin diğer minerallerini meydana getirir. Çalışan nüfûsun yaklaşık % 16'sı endüstri ve sanâyi alanında istihdam edilmektedir. İhrâcât hacmi, ithâlâtının üçte ikisine yaklaşmıştır. Daha çok Suudi Arabistan, Japonya, ABD, Kuveyt, Çin ve Türkiye ile yapmaktadır. Dışarıya pamuk ve pamuklu mâmüller, yünlü kumaşlar, pirinç, kürk, deri ve kimyevî maddeler satılmaktadır. Son zamanlarda AT ülkeleri, Körfez ülkeleri, Almanya ve Endonezya ile ticârî münâsebetleri artmıştır.

Pakistan, dünyâ ülkeleri arasında, ekonomik bakımdan 137'nci sırayı işgâl eder. Ekonomik büyüme hızı % 2'nin üstüne çıkmıştır. Turizm, Pakistan'ın önemli bir gelir kaynağıdır. Ülkenin demiryolu ve karayolu ulaştırma sistemi orta seviyededir. Hava yolu ulaştırması ise oldukça gelişmiş durumdadır.

Pakistan, atom reaktörlerine sâhip ülkelerden biridir. Yabancı milletlerin yardımı olmadan, yaptığı reaktör, 1962 yılında işlemeye başladı.

Ulaşım daha çok karayoluna dayanır. Karaçi'den çıkan ana kara ve demiryolları Lahor ve Ravalpindi üzerinden Peşaver'e uzanır. Karayolları 110.128 km, demiryolları ise 12.620 km uzunluğa ulaşmıştır. Önemli hava alanları Lahor, Revalpindi, Peşaver ve Karaçi'dedir. Karaçi aynı zamanda önemli bir liman şehridir.

PALA;

Alm. *Krummschwert (n), Pallasch (m); Ruderschaufel (f),* **Fr.** *Cimeterre (m); pelle (f) d'awiron,* **İng.** *Scimitar; blade.* Ağzı enli, ortası geniş, uca doğru daralan kalın, kısa ve ağır kılıç. Eskiden atlı muharipler bu cins kılıç kullanırlardı. Bu kılıçların kabzaları altın işlemeli, kınları gümüşten olurdu. Üzerleri de altın kakma yazılarla süslenirdi.

Denizcilikte; filika ve benzeri deniz vâsıtalarındaki küreklerin denize daldırıldıkları tarafın sonundaki enli ve yassı kısımlara da pala denir.

PALAMUT (Bkz. Torik)

PALAMUT (Vallonea);

Alm. *Knopper (m),* **Fr.** *Vélani (m),* **İng.** *Valonia.* **Familyası:** Kayıngiller (Fagaceae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Karadeniz hâriç hemen hemen her yerde.

Palamut meşesi (Quercus ithaburensis subsp, macrolepis)nin, uzunca fındığa benzeyen, tanence zengin, bir yüksük içinde oturtulmuş olan meyvesi.

Palamut meşesinin meyveleri üç cm kadar uzunlukta silindir şekilli, açık kahverenkli ve buruk lezzetlidir. Palut, pelit, palıt gibi isimlerle de bilinir. Esas olarak palamut, pelit ve kadeh (kupula) olmak üzere iki kısımdan meydana gelir. İki kısma birden palamut adı verilir. Pelit, silindirik şekilli, takriben iki cm uzunluğunda, ucu basık ve beyaz tüylüdür. Kadeh ise 2-6 cm çapında olup, üst kısmı tırnak (trillo) denilen üzeri tüylü, uzun, kalın ve kıvrık veya yatık çıkıntılarla örtülüdür.

Palamut meşesinin meyveleri iki senede bir olgunlaşır. Olgunlaşma eylül ve kasım aylarında sona erer. Fakat olgunlaşma fazlalaştıkça kadeh ve tırnaktaki tanen miktarı azalacağından, palamutlar tam olgunlaşmadan ağustos-eylül ayları arasında toplanır. Palamut meşesi ağacı 5-10 yaşından itibaren meyve vermeye başlar. En çok ürün 25-30 yaşlarında alınır. Bir ağaçta ortalama olarak 25-50 kg ürün alınmakla berâber, yetişme ortamına göre bu miktar değişebilir. Kurutma ile palamut, ağırlığının % 40'ını kaybeder. Pelit, meyvenin ağırlığının % 30'unu, tırnak ise % 25'ini teşkil eder.

Kullanıldığı yerler: Meyveleri gallik tanen taşır. Tanen miktarı pelitte % 6-10, kadehte % 27,5, tırnakta % 34-50 arasındadır. Ayrıca meyvelerde şeker de bulunur. Pelitte % 9, olgun olmayan palamutta % 4,3, kadehte % 2,7 şeker vardır. Tâze veya kavrulmuş meşe palamutları ishâl durdurucu olarak kullanılır. Ayrıca hayvan yemi olarak da yer yer kullanılır. Kabuğu soyulduktan sonra kavrulmuş olan palamut, toz edilerek kahvesi yapılabilir. Tadlandırılarak mîdevî ve ishâl durdurucu olarak istifâde edilir. Boya ve deri sanâyiinde de kullanılır.

Ticâreti: Palamut kaba, tırnak, un veya hülâsa hâlinde ihraç edilir. Memleketimizin başta gelen ihraç ürünlerindendir.

PALANGA;

Alm. *Talje (f), Takel (n), Flaschenzug (m),* **Fr.** *Palan (m),* **İng.** *Tackle for hoisting, pulley-block.* Az kuvvetle çok yük kaldırmak için kullanılan makara sistemi. Sâbit makaraya, aynı gövdeye bağlı bir veya daha fazla hareketli makaranın ilâve edilmesiyle meydana gelir. Yük, hareketli makaranın mahfazasındaki kancaya bağlıdır. Halatın bir ucu sâbit makara mahfâzasına diğer ucu ise önce hareketli makaralardan geçtikten sonra sâbit makaralardan geçirilerek kuvvet alanına gider.

Bu sistemlerde kuvvet bölünerek yükün bir kısmının sâbit makaralara taşıtılmasıyla uygulanacak kuvvet azaltılabilir. Palangalarda yükü kaldıracak kuvvet, yükün ağırlığının makara sayısına bölümü ile hesaplanır. Verim ise yükün, yük yolu ile çarpımının, kuvvetin, kuvvet yolu ile çarpımına oranı ile verilir. Hareketli makara arttıkça istenmeyen sürtünme kuvvetleri verimi azaltacağından, palangalarda, yaygın olarak üç hareketli makara kullanılır.

PALEONTOLOJİ;

Alm. *Paleontologie,* **Fr.** *Paleontologie (f),* **İng.** *Paleontology.* Dünyâ üzerinde jeolojik dönemlerde yaşıyan canlı varlıkların ve bitkilerin kalıntılarını inceleyen bir ilim dalı.

Paleontolojinin çalışma sahası toprak altında kalan hayvan ve bitki fosilleridir. Fosilin orijinal mânâsı kazılarda çıkarılan şey olmakla berâber şimdi, "şu andaki jeolojik devrin başlangıcından önce yaşayıp da kayaların arasında kalan bütün hayvan ve bitki izleri ve kalıntıları"fosil sayılmakta ve bu ilmin konusu olmaktadır. En geniş anlamda paleontoloji sâde hayvan ve bitki kalıntılarının kendilerini değil, onların tesirlerini ve izlerini de incelemektedir. Hattâ, en eski kayaların içinden çıkarılan grafit ve kireçtaşı gibi hayâtın bulunduğuna dâir dolaylı delillerle de ilgilenmektedir. Çünkü kireçtaşı ve karbonun organik bir vâsıta olmadan kayaların içine yerleştirilebileceği bilinmemektedir.

Ayrı bir ilim branşı olarak paleontolojinin başlangıcı, 19. yüzyılın başlarına kadar gitmektedir. 1834'te bu ilim dalına Ducrotay de Blainville ve Fischer Von Waldheim tarafından "Paleontoloji" adı verilmiştir. Önceleri fosillerin açıklanma gayretleri aşırı derecede tahmine dayanıyordu. Fosilleri, Allah tarafından veya şeytanlar tarafından insanın îmânını denemek için dünyaya yerleştirilen nesneler olarak kabul eden Johannes Beringer (1726) gerçek fosilleri olduğu gibi, öğrencileri tarafından şaka olarak onun bulabileceği yerlere gömülen pişirilmiş kil nümuneleri de fosil olarak anlatmıştır. Bunlardan önce 1500 yıllarında Leonardo da Vinci, İtalya'da bir kanaldan kazılarak çıkarılan ve bir zamanlar yaşamış olan canlıların kabuk kalıntıları olan fosilleri farketmişti; fakat bu düşünceye yaklaşık iki yüz yıl boyunca îtibar edilmedi.

İlk çalışmalarda fosiller, esas olarak nâdir bulunan ve merak uyandıran şeyler olarak ele alındı. Sonunda, fosillerin yaşayan hayvanlara uygun biçimde tasnif edilebileceği anlaşıldı. Bu gelişme, İsveçli Carl Von Linne'nin çalışması sonucu meydana geldi. Onun **Systema Naturale** adlı eseri hayvanların tasnifini ele alan ilk denemeydi. O kitabında birçok fosil şeklini tanımlamakta; biyoloji ve paleontolojideki modern tasnif ve terminolojinin temelini teşkil etmektedir.

Çalışma sahası toprak altı olan paleontoloji, 20. yüzyılda ilim dalları arasına girebilmiştir. İki sahada inceleme ve araştırma yapmaktadır:

1. Botanik Paleontoloji (Paleofitoloji): Bitkiler âleminin fosillerini inceleyerek eski çağlarda yetişen bitkiler hakkında bilgi verir. Paleobotanik olarak da bilinir.

2. Zoolojik Paleontoloji (Paleozooloji): Hayvan dünyâsının fosillerini ele alır. Geçmişle gelecek arasında bağ kurmaya ve bilgi vermeye çalışır.

Paleontoloji bu şekilde araştırmalarıyla yer ilmi olan jeolojiye de yardımcı olmaktadır. Bu şekilde yapılan araştırmalar neticesinde tam olarak zamânımıza kadar gelebilmiş fosil zincirine rastlamak mümkün değildir.

Paleontoloji ilminin ve bilginlerinin verdiği bilgilere göre her çeşit canlının kendi türü içinde değişebildiği, fakat bir canlının başka türe dönüşmediği kabul edilmektedir. Canlılarda paleontolojik devirlerde zamanla tekamül görülmekte, fakat bu değişmeler her türün kendi içinde olmaktadır.

Bugün paleontoloji mütehassısları, yâni ilk zamanda yaşamış canlıların iskeletlerini ve fosillerini inceleyenler, türlerin, fosillere göre, birdenbire yeryüzünde göründüklerini, aralarında geçiş forumlarının bulunmadığını açıklamaktadır. Mesela, Amerikalı Prof. T. D Gish, bir makâlesinde şöyle demektedir:

"Bütün jeolojik delillerden anlaşılan şudur ki, yeryüzünde hayat birdenbire ve çok kompleks yapıdaki canlılarla başlamıştır. Fosillerden elde edilen sonuçlar, Kambriyan devrindeki hayvanların kendilerinden daha aşağı yapılı organizmalardan değil, doğrudan kendi yapıları ile yeryüzünde göründüklerini ortaya koymaktadır. Bundan başka, büyük canlı grupları arasında geçiş formu olarak dikkate alınabilecek tek bir fosil dahi bulunamamıştır. Dolayısıyla mercanlar doğrudan mercan ve ahtapotlar da ahtapot olarak meydana gelmiştir."

Fen Akademisi şeref nişanı sâhibi, Kanadalı meşhur Jeolog Dr. W. Bell Dawson da, fosillerle alâkalı olarak şunları söylemektedir:

"Her bir canlı, dünyâda belirişinden bu yana, değişmeden devâm edip gelmiştir. İstiridyeler, yengeçler ve sürüngenler gibi birçok eski tür, şimdi yaşıyanlarla tıpatıp aynıdır. İlk devirlerden zamânımıza kadar hiç değişme göstermeden intikal etmişlerdir..."

Evrimcilerden Prof. Max Westenhofer, bu hakîkatleri kabûllendikten sonra, türler arasında geçiş formlarına rastlanamadığından, **Araştırma ve İlerleme** adlı eserinde âdetâ yakınarak;

"Balıklar, sürüngenler, memeliler gibi büyük hayvan grupları dünyâ yüzünde birdenbire esas şekilleriyle belirivermişlerdir sanki. Bir türün diğerine dönüştüğüne dair hiçbir yerde hiçbir işâret yoktur. Değişim ancak türlerin içinde mevcuttur." demektedir.

Her çeşit canlının kendi türü içinde değişebildiğini, gerek paleontoloji mütehassısları ve gerekse"Yaratılış görüşü" taraftarları da kabul etmektedir. Ancak bu değişmenin, tekâmülün tür sınırları içinde kaldığını ve bir canlının başka türlere dönmediğini ifâde etmektedirler. Meselâ, birinci zamandaki derisi dikenliler ne ise, şimdikiler de aynıdır. Derisidikenlilerin mutasyon ile omurgalı hâle döndüğü görülmemiş ve buna âit bir fosil bulunamamıştır.

Halbuki, canlıların yapısında, en basitinden, en mükemmeli olan insana doğru, düzgün bir tekâmül bulunduğunu, daha önce İbrâhim Hakkı hazretleri, **Mârifetnâme** kitabında, misaller vererek yazmış, fakat bunun, türlerin değişmesi demek olmadığını da bildirmiştir.

Verilen bu bilgilere göre; Darwinizm ve diğer adıyla evrim teorisine dayanarak, insanların ve maymunların ortak bir kökten geldiğini kabul etmek, "insan maymundan türemiştir" demek yanlıştır ve paleontoloji ilminin araştırmalarını inkâr etmektir. (Bkz. Darwinizm)

PALLADYUM;

Alm. *Palladium (n),* **Fr.** *Palladium (m),* **İng.** *Palladium.* Atom ağırlığı 106,20, atom numarası 46 olan, platin benzeri bir metal. 1803 senesinde işlenmemiş platini saflaştırmaya çalışırken, Wollaston tarafından bulunmuştur. Platin cevherleriyle berâber bulunur. Umûmiyetle altın ve gümüşle alaşımlar hâlinde çıkarılır. En çok Brezilya'da vardır. Kırılgan fakat işlenebilir beyaz bir metaldir. Özgül ağırlığı 11,50 olup, platin serisi metallerin içinde erime noktası en düşük olanıdır (1552°C). Kaynama noktası

ise 2500°C dir. Atmosferdeki oksijen ve su buharının palladyuma etkisi olmaz. Nitrik asit, hidroklorik asit ve sülfürik aside karşı dayanıklı değildir. Palladyumun en büyük özelliği, sünger gibi gözenekli olarak hazırlandığında iyi bir gaz absorbe edici (emici) olmasıdır. Yeni hazırlanmış böyle bir palladyum, oda sıcaklığında kendi hacminin 350 katı kadar hidrojeni bünyesinde tutar. Eğer palladyum 100°C'ye kadar ısıtılırsa absorblanan hidrojen miktarı oda sıcaklığındakinin iki misli olur. Uygun şartlarda absorbladığı hidrojen, kendi hacminin 900 misli olabilmektedir. Palladyum -2- oksit (PdO) ve palladyum -4- oksit (PdO_2) şeklinde oksijenle yaptığı iki bileşiği vardır. Palladus oksitten elde edilen palladus tuzu bilinen mühim bileşiğidir.

Palladyum, atmosfer şartlarına dayanıklılığı sebebiyle birçok laboratuvar âletinin yapımında platin yerine, mücevherat îmâlinde ve dişçilikte kullanılır. Kanada'nın Sudbury nikel cevher ocaklarından bol miktarda çıkarılmaktadır. Altınla yaptığı alaşım, "beyaz altın" olarak kuyumcular tarafından kullanılmaktadır. Palladyum, kimyâsal reaksiyonlarda katalizör olarak da kullanılır.

PALMİTİK ASİT;

Alm. *Palmitinsäture (f),* **Fr.** *Acide (m) palmitique,* **İng.** *Palmitic acid.* Uzun zincirli ve çok önemli doymuş yağ asidi. Tabiatta pratik olarak bütün bitki ve hayvan yağlarında, ekseriya stearik asitle berâber bulunur. Birçok balık yağında % 10, pamuk yağında % 20 ve hurma yağında % 40 nisbetlerinde bulunur. Diğer yağ asitleri gibi palmitik asit de tabiatta serbest hâlde bulunmaz. Fakat, yine diğerleri gibi gliserinle esterleşmiş hâlde yağlarda bulunur ki, bunlara gliseridler denir. Palmitik asit, yağlarda gliserin tripalmitat olarak bulunur. Palmitik asidin formülü $CH_3(CH_2)_{14}CO_2H$ şeklinde olup, renksiz katıdır ve çeşitli kristal şekilleri vardır ki, bunlar içinde en kararlı olanının erime noktası 62,9°C'dır. Palmitik asit bir monokarboksilli asit olduğundan, bu sınıfın genel kimyâsal özelliklerini gösterir. Meselâ; alkollerle esterleri meydana getirirler.

$C_{15}H_{31}COOH + ROH \rightarrow C_{15}H_{31}COOR + H_2O$

Fosfor pentaklorür (PCl_5) ile asit klorürü ($C_{15}H_{31}COCl$) meydana getirir. Palmitik asidin en önemli bileşiği, sodyum veya potasyum ile yaptığı bileşikleridir. Sodyum palmitat ($C_{15}H_{31}COONa$) beyaz katı sabun, potasyum palmitat ($C_{15}H_{31}COOK$) ise esmer mayi (sıvı) sabundur. Sabun sanâyiinde sabun elde etmek için, genellikle palmitik asidin veya diğer asitlerin kendileri değil, gliserin esterleri kullanılır. On altı karbon atomu ihtivâ eden palmitik asit, iki karbonlu asetik asidin biyosentezinden meydana gelir.

PALMİYELER (Palmae);

Alm. *Palme (f),* **Fr.** *Palmiers (m.pl.),* **İng.** *Palm-trees.* Tropik ve subtropik bölgelerde yetişen, genellikle monoik odunlu bitkiler. Gövdeleri çoğunlukla dallanmış, dik ve silindirik, bâzen ince ve tırmanıcı, bâzense ikili dallanmıştır. Yapraklar ağaçsı türelerde gövdenin tepesinde küme hâlinde, diğerlerinde ise almaşlı dizilişlidir. Yapraklı, tomurcuk içinde yelpaze kıvrımları gibi katlıdır. Ancak olgunlukta kat yerlerinden yırtılır ve çok parçalı bir yaprak hâline gelir. Çiçekler tek eşeyli, çok dallanmış ve büyük durumlar yaparlar. Çiçek parçaları ise küçük olup, 6 parçalıdır. Meyveleri üzümsü veya eriksidir. Dünyâ üzerinde 210 cins ve 4000 türü bulunmakla berâber, memleketimizde tabiî olarak yetişmez.

Palmiyeler gerek yetiştiği yerlerde, gerek vatanlarının dışında değişik ihtiyaçlarda kullanılırlar. Tıpta ve eczâcılıkta kullanılan ana maddeleri verenler, nişasta ve yağ ihtivâ ederler. Bâzı türlerin, şeker bakımından zengin olan meyveleri gıdâ olarak kullanılır. Bir kısmının ise gövdelerinden veya yapraklarından ev eşyâsı, sepet, hasır vs. hazırlanır. Yine bâzıları lif verir. Bu liflerden halat, süpürge, hasır ve dokumacılıkta faydalanılır.

Bu şekilde belirtilen palmiyelere misâller:

Hindistancevizi(Cocos nucifera): Bitkinin meyvelerinden gıdâ olarak faydalanıldığı gibi lif de elde edilir.

Yağ hurması (Elaeis guinensis): Bitkinin meyvelerinden yağ elde edilir. Bu yağ gıdâ olarak, sabunculukta ve kozmetik sanâyiinde kullanılır.

Hurma ağacı (Phoenix dactylifera): Meyvelerinden gıdâ olarak faydalanılır.

Copernicia cerifera: Bitkinin yapraklarından "Carnauba mumu" elde edilir. Cilâcılıkta makbuldür.

Bu gibi palmiyelere daha birçok misâl vermek mümkündür.

PALYAÇO;

Alm. *Clown, Bajaztzo, Spassmacher (m),* **Fr.** *Paillasse, clown, bouffon (m),* **İng.** *Clown, buttoon, harlequin.* Bir seyirci topluluğunu eğlendirmek maksadıyla acâyip kılıklara bürünerek çeşitli insan ve

hayvan taklitleri yapan kişi. Palyaçonun en fazla göze çarpan tarafı, alışılmışın dışındaki rengârenk elbisesi ve yüzüne yaptığı makyajdır. Palyaçolar umûmiyetle sirklerde çalışırlar. Seyircileri de çocuklardır.

Üç değişik tipte palyaço vardır: Bunlardan birincisi, yüz hatları olan, beyaz maskeler takarlar. Auguste olarak adlandırılan ikinci gruba mensup palyaço kıyâfeti, son derece acâyip parlak renkli elbiselerden meydana gelir. Bu grubun en meşhurları Fratellini Kardeşlerdir. Bir kratere benzeyen ağızları ve elektrik ampulüne benzeyen burunlar, bu gruptaki palyaçoların en önemli husûsiyetlerini teşkil eder. Karakter palyaçoları denilen üçüncü gruptakiler, umûmî olarak polis ve sokak serserileri tiplerini oynarlar. Bu grubun en meşhurları komedi filmlerinin oyuncusu Charlie Chaplin ile Emmett Kely'dir.

İlk sirk palyaçoları, tecrübeli at sürücüleriyle akrobatlardı. Önceleri sâdece yaptıkları hareketlerle değil aynı zamanda konuşmaları ile seyircileri eğlendiren palyaçolar 19. yüzyılın sonlarına doğru sâdece kıyâfetleri ve yaptıkları hareketlerle sahneye çıkmaya başladılar. Palyaçolar bugün de aynı şekildeki pandominvâri gösterileriyle alâka çekmektedirler.

PAMUK (Gossypium);

Alm. *Baumwolle,* **Fr.** *Coton (m),* **İng.** *Cotton.* **Familyası:** Ebegümecigiller (Malvaceae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Batı ve Güney Anadolu'da yetiştirilir.

Temmuz-ağustos ayları arasında, beyazımsı veya sarı renkli çiçekler açan, 30-100 cm boylarında, 1-2 yıllık otsu bir bitki. Afrika'da, çok yıllık ağaç şeklinde olan pamuk çeşitleri de vardır. Pamuk gövdeleri dik, dallanmış ve çok tüylüdür. Yapraklar uzun saplı, parçalı ve tabanı kalp şeklindedir. Çiçekler saplı ve yaprakların koltuğunda tek tek bulunur. Dış çanak yaprakları üç parçalı, taç yaprakları ise beş serbest parçalıdır. Meyve, olgunlukta açılan veya kapalı kalan, 3-5 gözlü bir kapsüldür. Bu kapsüle koza da denir. Her gözde siyahımsı renkli, oval şekilli ve üzeri uzun, sık ve beyaz renkli tüylerle örtülü 5-10 tohum bulunur. Pamuk tohumu, etrafındaki bu tüy veya liflerle beraber kütlü adını alır.

Pamuk, çok eski târihlerden beri yetiştirilen bir kültür bitkisidir. Vatanı Asya'dır. Genellikle sıcak iklimi seven bir bitkidir. Pamuk, kozaları olgunlukta açılan ve açılmayan olmak üzere ikiye ayrılır. Memleketimizde daha çok açılmayan kozalar tercih edilir. Olgunlukta kozaları açılan pamuk, iyi kaliteli mahsûl verirse de, tam zamânında toplanmadığı zaman rüzgâr ve yağmur ile ziyan olmaktadır. Kozaları kapalı kalan pamuğa "dağ pamuğu" adı verilir. Beyaz renkli olup, soğuk ve hastalıklara daha dayanıklıdır. Hasat zamânı, kozalar değil, üzerinde pamuk bulunan çekirdekler toplanır. Olgunlukta toplanan meyvelerin kabuk, tohum ve lifleri özel makinalarla birbirinden ayrılır. Tohumdan pamuk liflerinin ayrılmasına, çırçırlama denir. Çırçır makinaları ile yapılan çırçırlamada, çekirdekler bir yana, pamuk lifleri bir yana ayrılır. Yerli pamuk meyvelerinin işlenmesi sonunda elde edilen ürünün % 15-22'si pamuk, % 40-60'ı tohum ve % 15-30'u da kabuktur. Pamuk tohumu yağ bakımından zengin olup, % 30-40 kadar yağ ihtivâ eder.

Pamuk, alüvyonlu ve kuvvetli toprakları sever. Derin sürülmüş ve iyi gübrelenmiş topraklara ekilir. Ekim; sıcak bölgelerde şubat, soğuk bölgelerde mart-nisan aylarında yapılır. Ağustos ve eylülde hasat edilir. Pamuk için en büyük tehlike yağmurlardır. Yağmurlar, verimin ve kalitenin düşmesine sebep olur.

Kullanıldığı yerler: Pamuk lifleri, hemen hemen saf selülozdan ibârettir. Tohumlar, yağ, nişasta ve müsilaj taşır. Pamuk yağı, yarı kuruyan yağlardandır. Kökler, fenolik bileşikler ve reçine tabiatında maddeler taşırlar. Pamuk, mekanik bir kan dindiricidir. Cerrâhîde gerek saf, gerek sterilize veya ilâçlı olarak kullanılmaktadır. Sun'î ipek îmâlinde de kullanılan önemli bir hammaddedir. Temizlenmiş pamuk yağı tıpta kullanıldığı gibi yemek yağı olarak veya sabun îmâlinde kullanılır.

Türkiye, takribi 200-250.000 tonluk pamuk ihrâcâtı ile dünyâ üretiminin % 5,6'sını karşılamaktadır. Pamuk üreten ülkeler arasında sekizinci sırayı almaktadır. 600 bin hektar alandan 500 bin tonun üzerinde yıllık üretim yapılmaktadır. Memleketimizdeki hektar başına ortalama verim dünyâ ortalamasının üstündedir.

PAMUKÇUK; (Bkz. Moniliyazis)

PAMUKTAŞI;

Alm. *Trawertin (m),* **Fr.** *Travertin (m),* **İng.** *Travertine.* Tabiî olarak çıkan kaynak suların diplerinde çökelerek biriken ve pamuk gibi bembeyaz bir görünüme sâhip olan silisyumlu ve kimyevî menşeli kalker şeklindeki taşlar.

Pamuktaşları, kapalı oyuklarda bulunan kaynak sularının diplerinde ve kenarlarında meydana gelir. Bu taşların meydana gelmesi, yeryüzü olaylarının en ilgi çekicilerindendir. Yeraltı suları akışlarını devam

ettirirken, rastladıkları kireçli kayaları eritirler. Bu suların karbondioksit oranları çoksa kayalar daha kolay eriyerek suya karışırlar. Bu sebeple suların içindeki erimiş kalkerler çoğalır. Su yeryüzüne çıktığı zaman, içinde taşıdığı kalker parçaları kaynağın etrafına ve dibine çöker. İşte, bu şekildeki çökeltinin sonucu meydana gelen taşlara "pamuktaşı" ismi verilmektedir.

Bâzı örtülü oyuklarda bulunan kayaların, taşlaşma esnâsında çözülerek, bu hâli aldıkları bilinmektedir. Bunlara ise "Gök kireçtaşı" ismi verilmektedir. Bunlar pamuktaşlarından biraz farklı, kısa boyutlu ve yuvarlaktırlar.

Pamuktaşlarını meydana getiren kaynak suları sıcak sulu, soğuk sulu olmak üzere, iki kısımdır. Denizli vilâyeti yakınlarında bulunan "Pamukkale", soğuk sulu kaynaktan meydana gelmiş pamuktaşlarıdır.

Pamuktaşları, özellikle yuvarlak olurlar. Bu taşların meydana geldikleri oyuklar düzgünse değeri daha çoktur. Parlak olduğu için süslemecilik sanatında kullanılmaktadır. Kaplamalarda, sütun başlarında, kubbe ve kilit taşları gibi vs. yerlerde görmek mümkündür.

Pamuktaşlarının ihtivâ ettikleri kalıntılara göre de değerleri fazladır. İtalya Tivali'deki pamuktaşlarının kalınlıkları 120-150 m arasında değişmektedir ve bunun için çok değerlidirler. Bundan başka; Roma'da San Filippa; Cezayir'de Hammâm-meskûtîn; Türkiye'de Denizli-Pamukkale pamuktaşı yatakları bakımından dünyâca ünlüdür. Buralar güzellik bakımından da görmeye değer yerlerdir.

PANAMA

DEVLETİN ADI ..... Panama Cumhûriyeti

NÜFÛSU 2.515.000

BAŞŞEHRİ ..... Panama City

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 77.082 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İspanyolca

DÎNİ ..... Katolik

PARA BİRİMİ..... Balboa

Kuzey Amerika kıtası ile Güney Amerika kıtasını birleştiren uzun ve dar bir kara köprü üzerinde bulunan bir devlet. Orta Amerika'nın en güneydoğusunda, 7° 12' ve 9° 39' kuzey enlemleriyle 77° 09' ve 83° 05' doğusunda, 05' batı boylamları arasında yer alan ve yaklaşık olarak boylu boyunca yayılmış "S" harfine benzeyen bir şekle sâhiptir.

Târihi

Panama topraklarında, 16. yüzyılın başına kadar bir takım Kızılderili kabileleri hayat sürmekteydi. Bu Kızılderililer kendilerine has bir kültürden ziyâde, Peru ve Meksika'daki kabilelerin idâresine bağlıydılar. İspanyol Rodrigo de Bastidas, 1501 yılında ülke kıyılarına ulaşan ilk Avrupalı oldu. 1510 târihinde ülkenin şimdiki para biriminin ismini aldığı Vasco Nunez de Balboa, boğazı geçerek, Pasifik Okyanusunu bulmuş oldu. Balboa, şimdi Kolombiya'da kalan Uraba Körfezinin batısındaki Darién yerleşme bölgesini kurdu.

Panama, 1821 yılına kadar bir İspanyol kolonisi olarak kaldı. Bu târihte Kolombiya ile birleşti. 1903 yılında Kolombiya'dan yeniden ayrılarak bağımsızlığını îlân etti. Bağımsızlığını kazanmasında ABD'den büyük destek gördü ve tanındı. Buna karşılık, Panama, Kanalın kontrolünü ABD'ye bıraktı.

"Hay-Bunau-Varilla" adıyla bilinen bu antlaşma, ülkelerin bağımsızlık sonrası ilk siyâsî antlaşmasıdır. 1904 yılında ilk Panama Anayasası hazırlandı ve Manuel Amador Guerrero ilk devlet başkanı seçildi.

Bundan sonra Panama 20. yüzyıl târihinin en renkli simâsı Arnulfo Arias oldu. Ayrı ayrı zamanlarda üç defâ çeşitli yollarla başkanlığı ele geçirdi. Fakat 1968 askerî darbesiyle tamâmen ortadan kaldırıldı.

1964 yılında ülkede büyük bir ayaklanma oldu. Ayaklanmanın sebebi 1903 târihli anlaşmanın maddeleri ve bölgedeki ABD ve Panama bayrakları ile ilgiliydi. Bu olaylar en sonunda kanlı olarak bitti.

Bundan sonra 1967, 1974 ve 1977 yılında yeni anlaşmalar yapıldı. Bu anlaşmalara göre: "ABD bölgeden 1999 yılına kadar çekilecek ve kanal tedricen Panama'ya devredilecek." Burada kanalın "geçici tarafsızlığı" garanti altına alındı. Kanal Bölgesi böylece Panama toprakları bünyesine katıldı.

Panama hükümeti kanaldan gelir elde etmek için geçiş ücretlerini düşük tutarak, bölgenin milletlerarası bir bankacılık merkezi hâlini almasını sağladı.

İç karışıklıklar ve yönetimin ABD'ye karşı tutumları yüzünden 20 Aralık 1989'da Amerika, Kanalı korumak üzere Panama'ya askerî müdâhalede bulundu. Daha sonra yapılan görüşmeler neticesinde

sayıları on bine ulaşan Amerikan askeri kademeli olarak bölgeden geri çekilerek ve kanalın denetimini resmen Panama'ya bırakması kararlaştırıldı. 15 Kasım 1992'de yapılan 58 maddelik reform paketine halk güven oyu vermemesi üzerine muhâlefet, yeni bir anayasa hazırlamak üzere kurucu meclis için seçimlere gidilmesi çağrısında bulundu. Ülkede karışıklıklar hâlâ devam etmektedir (1993).

Fizikî Yapı

Panama, Orta Amerika'nın en güneydoğusunda yer alır. Doğusunda Kolombiya, güneyinde Pasifik Okyanusu, batısında Kosta Rika ve kuzeyinde Karayib Denizi bulunur. Şekil îtibâriyle uzunlamasına yayılmış "S" harfine benzer. Ülkenin ortasında yer alan Panama Kanalı, Kuzey Amerika ile Güney Amerika kıtalarının birleştiği noktadır.

Yaklaşık olarak 77.082 km^2lik bir yüzölçüme sâhiptir. Ülkenin uzunluğu aşağı yukarı 670 km ve genişliği 51 ila 81 km civârındadır. Panama Kanalı, Karayib Denizinden güneydoğuya doğru Pasifik Okyanusuna akar. Ülkenin kuzeyindeki kıyılara, Atlantik Kıyıları ve Azuero Yarımadasının mevcudiyetiyle daha uzun olan güney kıyılarına ise Pasifik Kıyıları denir.

Ülkenin en önemli fizikî özelliği, Amerika kıtasını taksim eden su bölüm hattını(Continental Divide) teşkil eden dağ omurgasıdır. Bu omurganın Kosta Rika'dan Kanal'a kadar uzanan bölümüne Merkezî Cardillera denir. Batıda yaklaşık 3000 m yükseklikte olan bu dağlar Kanal'a doğru 900 m'ye kadar düşer. Kanal'ın sağından Atlantik kıyısına kadar olan bölüme Cordillera de San Blas ve daha doğudaki kısma ise Serrania del Darién denmektedir. Buradaki dağlar ortalama 1800 m yüksekliğe sâhiptir. Chiriqui (Baru) Volkanik Dağı yaklaşık 3478 m yükseklikte olup, ülkenin en yüksek yeridir. Merkezî Cordillera ile Pasifik Kıyısı arasında Kosta Rika sınırına yakın bir yerdedir.

Ülkenin diğer dağlık bölümleri Azuero Yarımadası ile güneydoğuda Darién Tepeleridir. Arâzinin % 13'ünü mevcut dağlar meydana getirir. Geri kalan % 87'si yayla görünüşündedir.

Panama, irili ufaklı 500'den fazla akarsuya sâhiptir. Bu köprü ülkenin etrâfında birçok ada mevcuttur. Bunlardan başlıca büyük olanları; kuzey kıyılarında, Bocas del Toro Takımadaları, San Blas, İnci, Taboga Adaları ve bir sürgün yeri olan Coiba Adasıdır.

İklim

Panama, umûmî olarak sıcak bir iklime sâhiptir. Bâzı zamanlar günlük veya mevsimlik ısı değişiklikleri de olur. Ülkede iki mevsim vardır: Ocaktan nisan ayına kadar kara, sıcak tropikal iklim ve mayıs-aralık arası yağışlı dönem. Ortalama sıcaklık 27°C civârı olup, oldukça nemli bir hava mevcuttur. En yağışlı ve soğuk ay kasımdır. En sıcak ay ise mayıs ayıdır.

Atlantik Kıyıları yaklaşık 10 ay yağış alır. Yıllık yağış ortalaması 2500 ilâ 3000 mm'dir. Pasifik Kıyılarında ise yağışlı dönem 8 ay kadar olup, yıllık yağış ortalama 1700 ilâ 2100 mm'dir.

Yılın değişik zamanlarında aralıklı olarak Karayip Denizinden gelen rüzgârlar ve yıl sonuna doğru nemli Pasifik rüzgârları ülkeyi dayanılamayacak derecede sıcak bir iklimden korur. Los Santos Herrera bölgeleri 1300 mm civarında aldıkları yağış ortalamasıyla, ülkenin en kurak ve az yağış alan bölgeleridir. Pasifik kıyılarındaki bâzı bölgelerinde de kuraklıklar görülür. Ayrıca ülkede bâzı zamanlar kasırgalar meydana gelir.

Tabiî Kaynaklar

Panama, dünyânın en sık ormanlarının mevcut olduğu ülkelerden biridir. Karayib Kıyısının sık tropikal ormanları, Pasifik boyunca yapraklarını döken ormanlara kadar uzanır. Dağlar yüksek yağıştan dolayı yoğun bir bitki örtüsüyle kaplıdır. Mevcut bu bitki örtüsü içerisinde yaklaşık 2000 çeşit tropikal bitki yetişir. Tropikal ormanların ağaçları bir çeşit kırmızı ve hoş kokulu tropikal ağaç olan gülağacı ve mahun gibi oldukça kıymetli odunu olan ağaçlardan meydana gelmiştir.

Panama, çok sayıda nehre sâhiptir. Bunlardan ve mevcut su potansiyelinden hidroelektrik enerji ve balıkçılık gibi önemli gelirler elde edilmektedir.

Panama'da geniş mineral kaynakları vardır. Bunlardan en önemlisi Cerro Colorado'da çıkarılan bakır mâdenidir. Diğer önemli mineral, çimento îmâlinde kullanılmakta olan kireçtaşıdır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Panama, yaklaşık olarak 2.515.000 civârında bir nüfûsa sâhiptir. Nüfus artışı % 3 civârındadır. Nüfûsun % 52'si şehir merkezlerinde yaşar. Panama nüfûsunun % 70'i Mestizo, % 5'i Kızılderili, % 15'i batılı Kızılderili ve % 10'una yakın bir bölümü de Asyalı Kafkasyalılardan meydana gelir. Ayrıca bir miktar beyaz da mevcuttur. Büyük bölümü meydana getiren Mestizolar İspanyol-Kızılderili melezi insanlardır. Nüfûsun zenci kesiminin % 60'ı Jamaika ve diğer adalardan getirilen esir insanların

devamıdır. Kızılderililer ise, esas olarak üç ana kabîleye ayrılırlar: Cuna, Guayami ve Choco kabîlesi.

Ülkede resmî dil İspanyolcadır. İngilizce oldukça yaygın bir dildir. Kızılderililerin bir kısmı yerli dillerini kullanırken, diğer kısmı İngilizce konuşmaktadır.

Panamalıların % 90'ı Katolik ve % 6'sı Protestandır. Ayrıca bir miktar Müslüman da mevcuttur. Yerli kabîle dinleri hemen hemen kalmamıştır.

Halkın çoğu Pasifik kıyılarında yaşar. Atlantik kıyıları ise, verimli toprakları olan Chiriqui Yüksek Yaylası hâriç, seyrektir.

Halkın % 85'e yakın bir bölümü okur yazardır. Panama Üniversitesi ve Özel Santa Maria la Antigua adlı iki üniversite mevcuttur.

Panama City, ülkenin başşehri olup en büyük kültür ve ticâret merkezidir. Diğer önemli şehirleri Colon ve David şehirleridir. Panama City, Orta Amerika târihini aksettirecek yapılarla ve târihî müzelerle doludur. Ayrıca şehir Kolombiya idâresinin izlerini de taşır.

Panama, kullanma hakkını elde ettiği Panama Kanalı vâsıtasıyla hayat standardı yükselmiş bir ülkedir. Hem şehirli ve hem de kır hayâtı yaşayan nüfûsun ekonomik geliri nispeten yüksektir.

Siyâsî Hayat

Panama'nın hükümet tipi, Merkezî Cumhûriyettir. Devlet Başkanı aynı zamanda hükümet başkanıdır. Milletvekillerinden (şehir temsilcilerinden) teşkil edilmiş bir Millet Meclisi bulunur. İdârî sistem, dokuz il ve bir serbest bölgeden meydana gelir. Bunlar batıdan doğuya doğru sırasıyla Bocas del Toro, Chiriqui, Veraguas, Los Santas, Herrera, Coclee, Colon, Panama City ve Darién'dir. San Blas Kızılderililere tahsis edilmiş ayrı bir bölge olup ülkenin kuzeydoğusunda yer alır. Panama BM'ye üye bir ülkedir. ABD ile yaptığı 1977 anlaşmasına göre, Panama Kanalının kullanma hakkını elde etmiştir.

Ekonomi

Panama iki ekonomiye sâhip bir ülkedir: Birincisi iç bölgelerde gelişmiş tarım ekonomisi, diğeri ise Kanal'ın terminal merkezleri olan Panama City ve Colon'da gelişmiş ticâret ekonomisidir.

Çalışan nüfûsun % 30'u tarım alanında uğraşır. Topraklarının sadece % 7'si tahıl üretimine müsâittir. Ayrıca % 16'ya yakın bir bölümü çayır ve otlak arâzidir. Diğer çalışan nüfûsun % 30'a yakın bir bölümü de endüstri ve ticâret alanında çalışır. Ekilebilir arâzi ancak % 5'tir. Yetiştirilen başlıca ürünler; muz, şekerkamışı, kahve, portakal, domates, yerelması, kakao, mısır ve kokanattır. Hayvancılık bakımından çoğunlukla sığır yetiştirilir. Balık üretimi her geçen sene artmaktadır. En çok karides avlanır.

Panama, bir milletlerarası bankacılık merkezidir. Panama Kanalı, petrol gemilerinin kısa sürede yerine ulaşabilmesi için lüzumlu en kısa yol üzerindedir. Dolayısıyle ülke kanaldan ve petrol rafinerilerinden büyük gelirler elde etmektedir. İmâlât sanâyiinin yerli üretime katkısı% 50 civarındadır. En büyük imâlât endüstrisi petrol rafinericiliğidir. Ayrıca gıdâ, meşrubat ve tütün endüstrileri de mevcuttur.

Karides, tonbalığı gibi çeşitli deniz ürünleri, şeker, muz en önemli ihrâcât ürünleridir. Ayrıca süt, meyve, kahve, meşrubat, et, kümes hayvanları, domates ve sigara da satılmaktadır.

Ham petrol en önemli ithâl maddesidir. Bundan başka makine, otomobil, çeşitli gıdâ maddeleri ve ilâç diğer önemli ithâl ürünleridir. Daha çok Venezuella, Ekvador ve ABD ile ticârî münâsebetlerde bulunur.

Panama, turizmden büyük gelirler elde eden bir ülkedir. Stratejik coğrafî mevkii ve Panama Kanalının bunda büyük rolü vardır. İki uzun kenarının iki büyük okyanusla örtülmesi ve kıyıların deniz sporlarına müsâit oluşu, Panama City'nin bir milletlerarası yerleşim merkezi hâlinde oluşu, turist akınının artmasının en önemli sebepleridir.

Panama, dünyanın en büyük deniz ticâret filolarından birine sâhiptir. Fakat gemilerin çoğu yabancı bandıralıdır. Çok gelişmiş bir hava ulaştırma sistemi vardır. Demiryolları azdır. Ülkeyi baştanbaşa kateden iki büyük karayolu oldukça gelişmiştir. Karayollarının uzunluğu 10.015 km olup, bunun 2150 km'si asfalt, 850 km'si ise otobandır. Demiryollarının uzunluğu 402 km'dir.

PANAMA KANALI;

Orta Amerika'da Büyük Okyanus ile Atlas Okyanusunu birleştiren kanal. On dokuzuncu asırda sömürgelerini artırmak, yeni menfaat bölgeleri elde etmek düşüncesinde olan Fransa, 1879'da Panama Kanalını yapmayı düşündü. Süveyş Kanalını açan Ferdinand de Lesseps bu işi bir şirket halinde yürütmek için teşebbüse geçti. Fakat bu işi başaramayarak, kurulan ortaklık iflâs etti. 1894'te ortaklık Amerika Birleşik Devletleri ile işbirliği yaparak tekrar faaliyete geçti. Fransa, karşılaşılan siyâsî ve mâlî güçlükler sebebiyle Panama demiryolu ile kanal çalışmalarındaki hakkını Amerika'ya satmak mecburiyetinde kaldı. ABD karşılaşılan bütün güçlüklere rağmen 1904'te başlattığı kanal çalışmalarını

on yıl içinde bitirdi. Kanal, 1915 yılının Ağustos ayında işletmeye açıldı.

Panama Kanalının inşaatı sırasında iş kazâları ve hastalık yüzünden 6000 kadar işçi ölmüştür. Kanalın uzunluğu 81.300 m, genişliği en dar yerinde 91 m, en geniş yerinde 300 m, derinliği ise 12,5-13,7 m arasındadır. Panama Kanalı açılınca gemiler Güney Amerika'nın en güneyindeki Horn Boğazını dolaşmadan, bir okyanustan diğerine geçebilmektedir. Bu bakımdan çok önemli olan Panama Kanalı, Amerika'nın iki okyanus kıyıları arasındaki deniz yolunu 15.000 km kısaltmıştır. Aynı zamanda Güney ve Kuzey Amerika'nın Büyük ve Atlas Okyanusu kenarlarındaki yolculukları da kısalmıştır.

Panama Kanalı, Süveyş Kanalı gibi olmayıp, orta kısımda deniz seviyesinden yüksek Gotun Gölü vardır. Bu göl sun'î olup, Gotun Barajı yapımında meydana gelmiştir. Bu gölün su yüzeyi iki okyanustan da yüksektir. Okyanustan gelen gemi, kademeli olarak havuzlar vâsıtasıyla göl seviyesine kadar yükseltilir. Yolun büyük bir kısmı bu gölde olup, sonra tekrar havuzlar yardımıyla kademeli olarak diğer okyanusun seviyesine indirilir. Kanaldan yılda ortalama 15-20 bin civarında gemi geçmektedir. Dünyanın en büyük gemileri rahatlıkla bu kanaldan geçebilmektedir. Halbuki Süveyş Kanalından büyük gemiler geçemezler. Uçak gemileri dâhil, ABD donanması Büyük ve Atlas Okyanusuna bu kanaldan rahat geçtiğinden stratejik önemi artmaktadır.

Târihi

ABD ve Panama, ilk defâ 1903 yılında Hay-Bunay-Varilla Antlaşmasıyla bölgenin kurulmasına karar verdiler. Bu antlaşmaya göre, ABD, Kanal Bölgesinin 8 km'lik bir alanını "dâimî" kontrolüne alıyordu. Buna karşılık Panama'nın bağımsızlığını garanti altına alacaktı. Ayrıca Panama'ya 10 milyon dolar ödeyecek ve 250 milyonluk bir tahsisât ayıracaktı. 1936'da Hull-Alfaro ve 1955'te Chapin-Fabrega Antlaşmalarıyla bu tahsisât arttırıldı. 1962 yılında kanal üzerine Thatcher Ferry Köprüsü yapıldı. 1964 yılında bölgede ayaklanmalar başgösterdi. 1971 ve 1974 antlaşmalarıyla yeni düzenlemeler getirildi. Son olarak imzâlanan 1977 târihli anlaşmaya göre Kanal Bölgesinden, ABD tedricen çekilecek ve 1999 yılına kadar bölge Panama Cumhûriyetine teslim edilmiş olacaktır.

Fizikî Yapı

Panama Kanalı bölgesi kanalın her iki kenarından 8 km içeriye girmiş durumuyla, yaklaşık olarak 16 km. genişliğindedir. Kanal Bölgesinin, Panama Kanalı ve geçiti boyunca devam eden uzunluğu ise 64 km civarındadır. Bölgenin yüzölçümü yaklaşık 1432 km^2dir. Bölgede tropikal iklim hüküm sürer. Ocak ayından mayıs ayına kadar kurak ve mayıs ayından aralık ayına kadar yağışlı geçer. Yıllık yağış ortalaması Atlantik Kıyılarında 3308 mm ve Pasifik kıyılarında 1730 mm'dir. Ortalama hava sıcaklığı 23 ilâ 32°C arasında değişir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Yaklaşık olarak 55.000 nüfuslu bir bölgedir. bunun üçte ikisi Amerikalıdır. Nüfûsun 45.000'ine yakın bir bölümü sivil, geri kalanı ise ABD ordusunda, Kanal Bölgesi Hükümetinde veya Panama Kanal Şirketinde çalışır. Kanal Bölgesinin başlıca kasabaları Cristobal, Balboa ve Ancon'dur.

Siyâsî Hayat

Kanal Bölgesi Hükümeti, ABD'ye âit, Panama Kanal Şirketiyle yakından alâkalı olan bir idâredir. 1951'de kurulan bu şirket, Panama Kanalını ve Panama Demiryolunu işletir. Kanal Bölgesi bir vâli tarafından yönetilir. Bu vâli ABD Başkanı tarafından tâyin edilir. Vâli, aynı zamanda Panama Kanal Şirketinin de otomatik olarak başkanı olur. Vâli, bölgedeki eğitim ve öğretim, polis, itfâiye, posta hizmeti ve halk sağlığı konularında başlıca sorumludur. Bu hususlardan dolayı ABD kânunlarına tâbi tutulur ve ordu sekreterliği vâsıtasıyla, ABD başkanına bağlıdır.

PANAYIR;

Alm. *Handelsmesse (f),* **Fr.** *Faire le Commerce (de),* **İng.** *Tradefair.* Bir yerde belli zamanlarda birkaç gün veya daha fazla sürmek üzere ticâret maksadıyla kurulan büyük pazar. Cemiyet hâlinde yaşamaya mecbur olan insanlar, ellerindeki malları tanıtmak ve birbirleriyle değiştirmek için çok eski zamanlardan beri panayırlar kurardı. Eski kavimler birbirleriyle alış veriş yapabilmek için belli yerlerde toplanırlar, getirdikleri malları değiştirmek sûretiyle ihtiyaçlarını karşılarlardı. Kavimler, kabileler, panayır zamânında savaş hâlinde olsalar bile barış yapıp, alışverişte bulunurlardı.

Peygamberimizden çok önceki yıllarda Mekke'ye dînî sebeplerle gelenler burada kurulan panayıra katılırdı. Büyük kervanlarla gelen mallar, burada toplanan insanlara tanıtılır ve satılırdı. Eski Mısır'da da bilhassa mezarlara yakın panayırların kurulduğu bilinmektedir.

Romalılar ve Yunanlılarda da panayırlar kurulur, halkın yaptığı eşyâlar buralarda satılırdı. Olimpiyatlar böyle panayırların olduğu zamana rastlatılırdı.

Panayırlar, 19. yüzyıla kadar gerek Avrupa'da, gerekse bizde ekonomik bir müessese olarak sürüp geldi. Bu asrın sonlarında ise panayırlar iş adamlarının mallarının incelenip sipârişler yapılır duruma getirildi. Bunlardan 1894 yılında Leipzig'de milletlerarası bir hüviyette açılan panayır en önemlisiydi. Yirminci asrın başlarında pekçok Avrupa devleti örnek panayırlar kurdular. Bunlar millî karakter taşıdığından devlet tarafından teşvik edilirlerdi. Zamanla bu panayırlar **fuar i**smini aldı. Bugün milletlerarası olanlara ve büyük panayırlara fuar adı verilmektedir. (Bkz. Fuar)

Trakya ve Anadolu'nun pekçok yerinde asırlardır devam eden panayırlar, iktisâdî ihtiyaçları karşılamak için kurulurlardı. Bunlar ya eşyâ veya hayvan panayırı şeklinde olurdu. Hayvan panayırlarında, koyun, keçi, sığır, eşek, at, deve gibi hayvanlar satılır. Panayır günlerinde bölgenin iktisâdî hayâtında canlılık olur, buraları âdetâ bir bayram yerine döner.

Günümüzde Anadolu ve Trakya'nın bâzı kasabalarında panayırlar kurulmakta, buralarda hayvan ve eşyâ satışı yapılmaktadır. Bizim geleneklerimizde ilk mahsullerin tanıtılması, hayvanların teşhir edilmesi maksadıyla ticârî mânâda yer alan **panayır,** son asırda Türk cemiyetinin Batı hayranlığı ve taklitçiliği doğrultusunda etimolojik ve sosyolojik yönden yerini festivale bırakmıştır. Böylece, ilk mahsullerin teşhiri olan panayır, günümüzde "Karpuz festivali, üzüm festivali, kiraz festivali" gibi değişik isimlerle anılır olmuştur. Vilâyetlerimizde ise bunların yerine çeşitli fuarlar açılmaktadır (Giyim, Kitap Fuarı vs. gibi).

PANCAR (Beta vulgaris);

Alm. *Mangold, Zuckerrübe (f),* **Fr.** *Betterave, bette (f),* **İng.** *Beet.* **Familyası:** Ispanakgiller (Chenopodiaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu ve Trakya'da.

Doğu Akdeniz sâhillerinde yabânî olarak yetişen, ince köklü, bir veya iki yıllık otsu bir bitki. Yaprakları etli, alt kısımlarda saplı ve büyük, üst kısımlarda ise sapsızdır.

Bu bitkiden elde edilmiş olan kültür şekilleri şunlardır:

Şekerpancarı (Beta vulgaris var altissima)**:** Kökleri büyük, etli bir yumrudur. % 12-20 oranında sakkaroz taşır. Memleketimizde kültürü yapılarak, şeker eldesinde kullanılır. (Bkz. Şeker)

Şekerpancarının iklim ve toprak istekleri: Bu bitki, ılıman serin ve yağışlı iklimden hoşlanır. Yurdumuzun her bölgesinde ve 10 ila 1900 metre arasındaki yüksekliklerde üretilmektedir. Aslında şekerpancarı yüksek rakım isteyen bir bitkidir. Yağışın az olduğu ve sulama imkânı bulunmayan yerlerde yetiştirilmesi ekonomik değildir.

Ekim nöbeti (Rotasyon): Şekerpancarını aynı tarlada arka arkaya yetiştirmek çok mahzurlu olduğundan, ekim, dört yılda bir yapılmalıdır. Şekerpancarı yetiştiriciliği yapılan yerlerde dörtlü ekim nöbeti yaygın durumdadır. Buna göre şekerpancarı ekilen bir tarlaya, üç yıl tahıl, baklagil, sanâyi bitkileri vs. ekildikten sonra, dördüncü yıl pancar ekim nöbeti gelir. Bu nöbetleşme, şeker fabrikalarının tarım teşkilatı tarafından yapılarak çiftçilere duyurulur.

Tarla hazırlığı ve ekim: Genellikle, tahıl hasat edildikten sonra 10-15 cm derinlikte anız bozulur. Sonbaharda yağan yağmuru müteakip çıkan ilk tavda 25-30 cm derinlikte birinci sürüm yapılır. Bundan sonra toprağa gübre vermek gerekir. Gübre karıştırıldıktan sonra tarla kışı geçirir ve bahara kadar bir işlem yapılmaz. Mart başında havalar ısınıp toprakta tav görülünce şekerpancarı tohumunun ekim hazırlığına geçilir.

Ekim hazırlığı sırasında taşlar ve ayrık gibi otlar temizlenir. Sürgü ve merdâne âletleriyle tarla yüzü düzeltilir. Tarlaya hafif tırmık çekilir ve böylece tarla hazırlığı tamamlanmış olur. Bundan sonra şekerpancarı tohumu ekimine geçilir.

Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'ce sağlanan tohum, şirketin ekim makinaları ile yukarıda açıklandığı gibi hazırlanmış olan tarlalara ekilir. Bütün tarlalar çoğunlukla hayvanla çekilen ekim makinalarıyla 40 cm aralıkla ekilmektedir. Tohum, genellikle 2-5 cm 3-7 cm mesâfe ile ekilir ve dönüme 1,5-2 kg tohum düşer.

Şekerpancarının bakım işleri: Bitkilerin çabuk gelişip iyi bir ürün vermesi için sâdece sıra araları 2-5 cm derinlikte olmak üzere el âletleriyle çapalanır. Bu işleme, ara çapası adı verilir. Ara çapası işinden 3-5 gün sonra, sık olan pancar sıraları el âletleriyle teklenip seyreltilirken ikinci defâ çapalanır. Aradan 5-10 gün geçtikten ve pancar 8-10 yapraklı hâle geldikten sonra, tarla 5-10 cm derinlikte çapalanır. Bu işlemden sonra tarla, tamamen bitki yaprakları ile örtülmüş olur. Bu dönemde tarla, duruma göre 1-2 defâ daha çapalanır. Bu çapa işlemleri yapılırken şekerpancarı için zararlı olan böceklerle mücâdele yapılır.

Yurdumuzdaki yıllık yağış miktarı yetersiz ve vejetasyon dönemindeki dağılışı da düzensiz olduğundan

şekerpancarının sulanması gerekmektedir.

Şekerpancarının hasadı ve pazarlaması: Şekerpancarı, tohumun çimlenmesinden îtibâren geçen 150-180 günlük sürede olgunlaşarak hasat durumuna girer. Bitki köklerindeki şeker oranı genellikle ağustos ayı sonlarında en yüksek seviyeye ulaşır ve bu durum eylül ayının yarısına kadar devam eder. Böylece, olgunlaşan şekerpancarının hasadına geçilir.

Şekerpancarı ürünü, sökülmüş olarak fazla beklemeğe dayanıklı değildir. Bu sebeple olgunlaşan pancarlar hemen sökülmez. Fabrikaların günlük işleyebileceği pancar miktarı da belirli olduğundan söküm işi, bir program dâhilinde yürütülür.

Pancarın tek alıcısı şeker fabrikalarıdır. Çiftçi önceden sözleşme ile şeker fabrikalarına pancar yetiştirip teslim etmeyi üstlendiğinden, pazarlama meselesi söz konusu değildir. Yurdumuzda şeker pancarı tarımı Cumhûriyetle başlamıştır. Şeker sanâyiinin kuruluş yıllarında ülkemizde tarım tekniği çok geri ve topraklar da verimsizdi. Bir dönümden ortalama olarak ancak 1000 kg ürün alınabiliyordu. Bugün ise ülke ortalaması 4000 kg'a ulaşmıştır.

Kırmızı Pancar (Beta vulgaris var. esculenta)**:** Kökleri yuvarlak bir yumru şeklindedir. Antosiyan bakımından zengindir. Sebze olarak kullanılır.

Pazı (Beta vulgaris var. Cicla)**:** Yaprakları büyük olan bir sebze bitkisidir. Aynı ıspanak gibidir. Sindirimi kolay ve bol vitaminli olduğundan besleyicidir.

Yem Pancarı (Beta vulgaris var. rapa)**:** Kırmızı pancara benzer. Besin değeri azdır. Daha çok hayvan yemi olarak kullanılır.

Pancar ekimi ilkbaharda veya sonbaharda yapılır. Genellikle kumlu-killi toprakları sever. Bol gübre ve su ister.

PANDA;

Alm. *Panda,* **Fr.** *Panda,* **İng.** *Panda.* **Familyası:** Küçük-ayıgiller (Procyonidae). **Yaşadığı yerler:** Büyük panda Tibet ve Batı Çin'de küçük panda ise Himalayalarda yaşar. **Özellikleri:** Çoğunlukla bambu kamışının filizleriyle beslenen, sık ve yumuşak tüylü, sevimli memeli hayvanlardır. Büyük panda ayıya, küçük panda kediye benzer. **Çeşitleri:** Büyük veya dev panda (Ailuropoda melanoleuca) ve küçük panda (Ailurus fulgens) olmak üzere iki türü mevcuttur.

Hindistan ve Çin'in bambu koruluklarında yaşayan memeli hayvanlardan iki türün ortak adı. Büyük pandanın vücut yapısı ayıyı andırdığından "bambu ayısı" olarak da anılır. Küçük panda ise daha çok kediye benzediğinden "kedi pandası" olarak bilinir.

Büyük panda veya dev panda, bugünkü memeli hayvanların en ilginçlerinden ve sevilenlerindendir. Tibet ve Batı Çin'in kar ve sisle örtülü yüksek kesimlerindeki bambu ve Alp Gölü koruluklarında yaşar. Ayılara çok benzer. Uzunluğu 1-1,6 metre, ağırlığı 75-180 kg dolaylarındadır. Sık tüylü postunun rengi, kısmen beyaz veya kremdir. Kısa ve kalın bir kuyruğu vardır. Bacaklarında, omuzlarında, kulaklarında ve göz çevresinde siyah renkler hâkimdir. Ağaçlardan çok, yerde gezinir.

Genellikle yeni filizlenmiş bambu kamışı yer. Önceleri pandanın sâdece bambu yiyerek yaşadığı sanılıyordu. Hakikatte ise uzun süre bambusuz yaşayabilir. Bambunun bulunmadığı şartlarda sulu bitkilerle beslenir. Bâzan da böcek ve kuş yumurtaları yerler. Esârette zaman zaman pişmiş et bile yer. Hür olarak yaşarken bambu kamışı filizleri asıl yiyeceğini teşkil eder. Yemini oturarak ve ön ayaklarıyla tutarak yer. Bu esnâda dikkati çekcek şekilde ön ayağının baş parmağı ile besini kavrar. Hakikatte bu onun altıncı parmağıdır. Baş parmak görünüşünde ve hareketliliğindedir. Bununla besinlerini koparır. Böyle altı parmağı olan tek memeli hayvandır. (Küçük pandada da bu altıncı parmak mevcuttur.) Bu parmak el ayası kemiğinin uzantısıdır.

Öğütücü dişleri yassı ve geniştir. Çene kasları, sert yiyeceklerin çiğnenerek lapa hâline gelmesini sağlayacak şekilde kuvvetlidir. Bitkisel gıdâsı çok az protein ihtivâ ettiğinden yeterli besin almak için günde 12 saat beslenmek mecburiyetindedir. Yavaş ve salınarak hareket ederler. Kemikleri kırabilecek derecede güçlü dişleri onun savunma silahıdır. Kürkünün çevreye uyum sağlayan renkleri de gizlenmesini kolaylaştırır.

Dev panda, üreme devresinin dışında yalnız dolaşır. Genellikle nisan, mayıs aylarında eşleşir. 120-140 gün kadar sonra dişi iki yavru doğurur. Her yavru takriben 140 gr gelir. Bu ağırlık yetişkin panda ağırlığının sekiz yüzde biridir.

Küçük panda veya kedi pandası, Himalayaların 2300-4000 m yüksekliklerinde sık bambu kamışı koruluklarında yaşar. Dev pandadan daha geniş bir alana yayılmış olup Himalayalardan Nepal'e kadar uzanan bölgelerde rastlanır. Çin'de "ateş tilkisi" olarak anılır. Yumuşak, parlak, sık ve uzun tüylü

kestâne kırmızısı kürkü vardır. 60 cm uzunluğundaki kuyruğu, bol tüylü, mat portakal ve altın sarısı halkalarla süslüdür. Yüzü açık kahverengidir. Geniş ve tüylü tabanları ve yarı kıvrık pençeleriyle sert hava şartlarına iyi uyum sağlar. Ağaçlara tırmanabilir, buz tutmuş kayalara tutunabilir. Ağırlığı 3-5 kg, kuyruğu ile berâber uzunluğu 80-112 cm'dir. Gececi bir hayvandır.

Gündüzleri kıvrılarak bir ağaç dalının çatalında veya bir dal uzantısında yatar. Akşamları yiyecek için ağaçtan inerek bambu korularına gider. Genç filizleri, meyveleri ve rastladığı zaman küçük hayvan, böcek ve kuş yumurtalarını yer. Yeme şekli bambu ayısı gibi olup oturarak yer. Dişi 130 günlük gebelik devresinden sonra, bir ağaç kovuğunda veya bir kayanın girintisinde 1-2 yavru doğurur. Yavrular bir gebelik devresinden sonra, ay boyunca göremediğinden anneleri onları yalnız bırakmaz. Uysal bir hayvandır. Yalnız kendini savunmak için saldırabilir.

PANGOLİN (Manis sp);

Alm. *Schuppentier (n),* **Fr.** *Phatoginus (m),* **İng.** *Pangolin.* **Familyası:** Pullumemeligiller (Manidae). **Yaşadığı yerler:** Asya, Afrika ve bâzı Pasifik adalarında. **Özellikleri:** Vücutları pullu, dişsiz memeliler. Toprak veya ağaçlar üzerinde yaşar. Karınca ve termitlerle beslenir. Tehlike ânında yuvarlak olurlar. **Ömrü: 3**-5 yıl kadar. **Çeşitleri:** Yaşayan yedi türü vardır.

Pullumemeligiller familyasından, Asya ve Afrika'nın tropik bölgelerinde yaşayan dişsiz memeli türlerin genel adı. Pullu karınca yiyenler de denir. Vücutları uzaktan kertenkeleye benzer. Yerde veya ağaçlar üzerinde yaşar. İplik şeklinde ince uzun yapışkan dilleriyle termit ve karınca yiyerek beslenirler. Gövdelerinin üstü birbiri üstüne kiremit gibi sıralanmış keskin ve sert pullarla örtülüdür. Yüzün yanları, karınaltı ve bacakların iç kısmı pulsuzdur. Asya'da yaşayanların pulları arasında kıllar bulunur.

Bir tehlike ânında yuvalanarak topaç hâline gelir ve keskin, hareketli pullarını kabartır. Bu korkunç görünüşleri ve tıslama sesiyle düşmanını ürkütmeye çalışır. Sağa sola salladığı keskin pullu kuyruklarıyla öldürücü yaralar açarlar. Malay dilinde "pangolin", toparlanan hayvan demektir. Gündüzleri toprak inlerinde veya ağaçlar üzerindeki yuvalarında tortop olarak uyur, gece avlanmaya çıkarlar. Göz ve dış kulakları küçüktür. Hassas koku alma duyularıyla termit ve karınca yuvalarını bularak, güçlü ön pençeleriyle dağıtır, yapışkan dilleriyle böcekleri toplayarak yutarlar. Bir gecede yarım kilogramdan fazla böcek yiyenleri vardır. Çiğneme işini boynuzsu dişlerle bezenmiş mîde yapar. Ağaçta yaşayanların uzun kuyruklarının ucu çıplak olduğundan, dallara sarılarak asılabilirler. Toprakta yaşayanların bâzı türleri de ağaçlara tırmanabilir. Çoğunun boyları 50-60 cm, kuyrukları ise 30-40 cm kadardır.

Afrika'nın dev pangolini 180 cm'yi bulur. Pulları siyah kahverengimsidir. Bâzıları kokarcalar gibi pis bir koku fışkırtır. Demiri bile çizebilecek sertlikte olan pullarını, yerliler mızraklarının ucuna takarlar.

Afrika'da yaşayanlar tek, Asya'dakiler ise 2-3 yavru doğurur. Yavruların pulları yumuşak ve elastikî olup, zamanla sertleşir. Küçükken evcilleştirilebilirler. Yavru, annesinin kuyruğuna veya göğsüne tırmanarak yol alır. Tehlike ânında topaç hâline gelen anne, karnının altında yavrusunu da gizler. Üreme dönemlerinin dışında genellikle yalnız yaşarlar. Ömürlerinin 3-5 yıl olduğu sanılır. Ürkek ve tedbirli hayvanlardır. Mecbur olmadıkça dövüşmezler.

PANİK NÖBETİ;

Alm. *Panikbefallen (n),* **Fr.** *Attaquer (n) de Panique,* **İng.** *Panic attack.* Had, aşırı ve normalin dışına taşmış korku hâli. Âniden başlayan otonom (Sempatik-Parasempatik) sinir sistemi aktivitesiyle birlikte baş dönmesi, çarpıntı, titreme, sararma, terleme, kusma, idrar yapma ve dışkılama arzusu söz konusudur. Ânî başlayan nöbetin süresi genellikle sınırlı olmakla birlikte, birkaç dakikadan birkaç saate kadar sürebilir. Bu süre içinde kontrollü zihnî faaliyet imkânsızdır ve hasta gâyesizce dolaşır durur. Şahsiyetini kaybetmiş gibidir ve gerçekleri değerlendirme kâbiliyeti kalmamıştır. Nöbet, hastayı takatsiz bırakır.

Tedâvide, çabuk etkili bir müsekkini damardan vererek, nöbet kolaylıkla sonlandırılabilir. Başka tedâvilerin başlatılmasından önce durumun sebebi araştırılmalı ve tedâviye ona göre yön verilmelidir.

PANKREAS;

Alm. *Bauchspeicheldrüse (f), Pankreas (n),* **Fr.** *Pancreas (m),* **İng.** *Pancreas.* Karın boşluğunun üst kısmında arka duvara dayalı olarak bulunan, hem iç hem de dış salgıları olan bir gudde organı. Pankreasın büyük kısmı, hazım için çok önemli olan salgıları hazırlayan alveoler bez dokusundan yapılmıştır. Pankreasın bu kısımlarında yapılan dış salgısı, bir kanal aracılığıyla oniki parmak barsağına akıtılır. "Succus Pancreaticus" veya"pankreas özsuyu" adı verilen bu salgı sindirim işinde rol oynayan tripsin, lipaz ve amilaz adlı fermentleri ihtivâ eder. Bu enzimlerin etkisi sâyesinde pankreas salgısı her üç grup gıdâ maddeleri, yâni yağ, protein ve karbonhidratların hazmında önemli bir işi

yerine getirir.

Pankreasın, iç, yâni kana olan salgısına gelince bu salgı, pankreas içinde bulunan ve Langerhans adacıkları denilen küçük kapalı bezler tarafından yapılır. İnsülin ve glukagon adını alan hormonları, kan şekerinin ayarlanmasında iş görürler.

Pankreas şekil bakımından bir çekice benzetilebilir. Ağırlığı 70-100 gram arasında ve rengi kırmızımtraktır. Ortalama 15 cm uzunluğunda olup, baş, gövde ve kuyruk kısımları vardır. Başı oniki parmak barsağının açıklığına uyar ve sağdadır. Gövdesi, enine uzanıp aortu, sol böbreküstü bezini, sol böbreği, böbrek atar ve toplardamarlarını çaprazlar. Gövdesinin devamı olan ve en ince kısmı olan kuyruk kısmı dalağa kadar uzanır.

Pankreasın kanı, dalak, karaciğer ve üst mesenten damarlarından gelmektedir. İki boşaltıcı kanalı vardır. Büyük olanı Wirsung kanalıdır, gövdesini boydan boya kateden bu kanal, bezin çeşitli parçacıklarından gelen salgıları toparlayıp, oniki parmak barsağına açıldığı yere akıtır. Genellikle buraya açılmadan önce safra kanalıyla birleşir ve öyle açılır. Santorini kanalı ise, Wirsung kanalının üst tarafından oniki parmak barsağına açılan bir diğer dış salgı kanalıdır.

Pankreas hastalıkları: Pankreas hastalıklarının teşhisi belirtilerinin çeşitliliği, silikliği ve diğer hastalıklara benzemesi dolayısıyla oldukça zordur. Pankreastan gelen ağrının diğer karın içi organların ağrılarıyla karışması sık görülen bir durumdur.

Had pankreatit: Pankreasın akut iltihabıdır. Batı ülkelerinde hastalığa sebep olan en önemli faktörler, safra kesesi hastalıkları, aşırı alkol alınması, sürekli alkol kullanımıdır. Gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde ise bunların yanında dengesiz beslenme de diğer bir faktör olarak ortaya çıkar.

Bu hastalarda çoğu defâ alkol alınmasını veya ağır bir yemeği tâkiben kriz başlar. Hastalar âni başlayan şiddetli bir karın ağrısından şikâyet ederler. Aşırı bitkinlik ve huzursuzluk olur. Vak'aların büyük bölümünde tansiyon düşmesi, çarpıntı, % 15'inde şok meydana gelir. Hastalık ağır ve öldürücüdür. Akciğer ödemi, dolaşım şoku, kan zehirlenmesi, iç kanama gibi ağır tablolara yol açabilir. Tedâvisinde asıl olan, şokla yapılacak olan mücâdeledir.

Müzmin pankreatit: Pankreasın müzmin ve ilerleyici olarak iltihaplanmasıdır. Sebepleri arasında yine alkolizm ön plândadır. Yetersiz beslenme daha sonra gelir.

En önemli belirtisi ağrıdır. İltihabî durum devam ettikçe pankreas harap olur ve fonksiyonlarında yetmezlik ortaya çıkar. Bu sebeple hazım bozulur, kilo kaybı olur, ilerleyince şeker hastalığı görülür. Tedâvisinde ağrı kesiciler verilir. Yetmezlik belirtileri için ağızdan pankreas enzimleri muhtevalı preparatlar kullanılarak, hasta rahatlatılmaya çalışılır.

Pankreas kanseri: Kırk yaş üzerinde özellikle erkeklerde görülen bir hastalıktır. Belirtileri arasında şiddetli ağrı, aşırı kilo kaybı ve ilerleyici sarılık üçlüsü ile kendini belli eder. Kanser, pankreasın baş kısmını tutmuşsa cerrâhî müdâhale ile çıkarılabilir. Geleceği iyi olmayan bir hastalıktır ve hastalar beş sene içinde kaybedilebilirler.

PANSUMAN;

Alm. *Verbinden (n),* **Fr.** *Pansement (m),* **İng.** *Dressing, bandaging.* Yaraların mikroplardan temizlenmesi ve korunması için yapılan yıkama ve örtme işlemi. Yara iyileşmesinin iyi, çabuk ve iz bırakmadan olması için bölgenin ölü dokulardan ve mikroorganizmalardan temizlenmesi ve dış ortamın zararlı etkilerinden korunması gerekir. Böylece hem mikropların hem de tahriş edici maddelerin yaraya ulaşması engellenmiş olur.

Yara kapalı ise tentürdiyot veya mersol kullanılarak temizlenir. Makat ve üreme organları çevresindeki yaralarla açık yaralarda, kendilerinin de tahriş edici etkileri sebebiyle kullanılmazlar.

Açık yaralarda, ölü dokular temizlendikten sonra ilk pansuman yapılır: Tuzlu su serumu (serum fizyolojik) ve soluheks denilen antiseptik madde köpürtülerek yara iyice yıkanır. Sonra tekrar serum fizyolojikle yıkama yapılır. Bunlar dokuyu tahriş etmez ve yeni ölü dokular ortaya çıkarmazlar. Bunlar yoksa yara yine bir başka antiseptik olan savlon ile yıkanır. Daha sonra yaranın özelliğine göre antibiyotikli veya başka merhem ve pomatlar tatbik edilir. Sonra yara PAD (pansuman kapayıcı pamuk ve onu saran gazlı bez) ile örtülüp üzeri filasterle yapıştırılır veya sargı beziyle sarılır.

Pansuman setinde steril olarak gazlı bezler, gazlı bezleri tutarak yarayı yıkamak için kullanılacak pens ve penset, ölü dokuları kesmek için makas veya neşter, yarayı kapatmak için PAD bulunur.

Pansuman yaparken antisepsi ve asepsiye (mikropsuzlaştırma ve temizliğe) dikkat edilir. Steril pansuman âletleri, yara dışında hiçbir yere dokundurulmaz.

Pansuman ile mikroplar hiçbir zaman tam olarak yok edilemediğinden, yeniden çoğalmalarını önlemek ve katılan ilâçları tâzelemek için pansuman belirli aralıklarla değiştirilir.

Bir de bâzı deri hastalıklarında ve iyileşmeyen açık yaralarda kullanılan "Sulu Pansuman" vardır. Bunlar etkili maddelerin suda eritilmesiyle hazırlanan sıvılarla yapılır. Esas olarak, sulantılı deri hastalıklarında sızıntıyı kesmek için kullanılırlar. Su, buharlaşma özelliğinde olduğu için uygulanan bölge soğur ve damarlar büzülerek sızıntı kısa sürede durur. Ayrıca antiseptik madde katılarak mikropların öldürülmesi de sağlanabilir.

Sulu pansuman için sık sık kullanılan sıvılardan birkaçı; serum fizyolojik, borik asitli su, barrow solüsyonu ve rivanol solüsyonudur. Tatbiki kolay olan sulu pansumanı sık sık hasta kendisi uygular. Temiz bir kaba konulan solüsyona gazlı bez batırılır, iyice sıkılır. Sulu değil nemli olacak şekilde iki kat olarak hasta bölgeye serilir. Beş dakikada bir aynı uygulama tekrar edilir.

PANTER (Bkz. Leopar)

PANZEHİR;

Alm. *Gegengift (n),* **Fr.** *Contrepoison (m),* **İng.** *Antidote.* Bir zehirin etkisini önleyen veya yok eden madde. Panzehirler ağız yoluyla zehirlenmelerde emilimi azaltmak amacıyla kullanılanlar (bölgesel panzehirler) ve kan dolaşımına çeşitli yollarla karışmış olan zehire karşı kullanılanlar (sistematik panzehirler) olmak üzere iki büyük grupta toplanırlar.

Bölgesel panzehirler: Ya fizikî olarak zehiri tutarlar veya kimyâsal olarak zehirler reaksiyona girip onu zararsızlaştırırlar.

Mîde yıkamalarında son yıkama suyuna karıştırılarak kullanılan bölgesel panzehirlerden en yaygın olanı aktif kömür (Carbon Vegetale)dür. Bitki kaynaklı kömürün ufaltılması ile elde edilen bu madde çok küçük parçalar hâlinde olduğu için zehiri tutucu sahası son derece arttırılmıştır. Barsaktan emilme özelliği olmadığı için de vücuda zarar verme durumu yoktur. Çok yüksek dozlarda verilebilir. 20 gram aktif kömür 200 mililitre suda bulamaç hâline getirilerek verilmesi en büyük faydayı sağlar. Aktif kömür birçok zehirlenmede kullanılan bir panzehirdir. Kuru ekmeğin yakılmasıyla da basit olarak aktif kömür elde edilebilir.

Potasyum permanganatın ($KMnO_4$), 1/10.000'lik solüsyonu veya tentürdiyotlu su, alkaloitlerle olan zehirlenmelerde kullanılır. Bu iki panzehir alkaloitleri okside ederek etkisiz hâle getirir.

Asit ve alkali (bazik) maddelerle olan zehirlenmelerde, zehiri hemen nötralize etmek gerekir. Çünkü bunlar çok fazla tahriş edici ve dokuyu harap edici özellikte maddelerdir. Sülfürik asit, nitrik asit, tuz ruhu gibi asit maddelerle olan zehirlenmelerde nötralizasyon için magnezyum sütü ($Mg(OH)_2$ gibi anti asitler kullanılır. Alkali zehirlenmelerinde; sirke, sirkeli su, askorbik asit gibi asit maddeler kullanılır.

Anyon değiştirici bir reçine olan kolestiramin, aspirin ve asetaminofen gibi zayıf asit yapısındaki ilâçlarla olan zehirlenmelerde ağızdan verilir. Kolestiramin bunları bağlayarak emilip hızla kana geçmelerini önler. Yumurta akı, süt, yoğurt gibi proteini bol maddeler, cıva ve gümüş gibi ağır metal zehirlenmelerine karşı panzehir olarak etkilidirler.

Diğer bölgesel panzehirler arasında gümüş nitrata karşı sodyum klorür, iyota karşı nişasta, demire karşı sodyum karbonat, süt, yoğurt, nişasta sayılabilir.

Sistemik panzehirler: Kan dolaşımına geçmiş olan zehirlere karşı kullanılırlar. Kimyâsal, fizyolojik ve farmakolojik panzehirler olarak üç gruptur.

Sistemik panzehirlerin kimyâsal olanları genellikle şelasyon yapıcı (zehirle halkalı bileşik meydana getirici) maddelerdir. Bu yolla oluşan halkalı maddeye "şelat" adı verilir. Şelatlar suda kolay çözündüklerinden vücuttan atılmaları da kolaydır. Şelasyonla zehir etkisiz hâle gelir, zehirlenme belirtileri giderek azalır ve kaybolur. Bu bakımdan zehir alımından sonra ne kadar erken verilirlerse o kadar iyi olur.

Şelat yapıcı maddelerden biri dimerkaprol'dür (British Anti Lewisite= BAL). Arsenik ve cıva bağlamak için kullanılır. Ayrıca altın, krom ve kadmiyum zehirlenmelerinde de etkilidir. Kas içine şırınga edilir. Dimerkaptosüksinik asit adlı bir türevi ise, ağızdan kullanılan bir panzehirdir.

Yaygın bir şelat yapıcı madde de "kalsiyum disodyum etilendiamin tetra asetik asit"tir ($CaNa_2$ EDTA). % 5'lik dextroz solüsyonu içine katılarak damardan uygulanır. Bilhassa kurşun zehirlenmelerine, ayrıca çinko ve manganez zehirlenmelerine karşı da kullanılır.

Kurşun zehirlenmelerinde bundan sonra ikinci güçlü madde penisilin parçalanırken meydana gelen "penisilamin"dir. Bu bir amino asittir. Ayrıca cıva zehirlenmelerinde bilhassa N-asetil penisilamin türevi

çok başarılıdır.

Desferrioksamin, demir bağlayan şelat yapıcı bir maddedir. Hem ağızdan verilir, hem de şırınga edilir.

Fizyolojik panzehirler, zehirin etkisiyle organın bozulan faaliyetini düzelten maddelerdir. Mesela, damarı büzücü maddelerle olan zehirlenmelerde damar genişletici olan bir ilâç, fizyolojik panzehir olarak kullanılır.

Farmakolojik panzehirler daha karışık etkileri olan maddelerdir. Daha çabuk etki gösterirler. Bunlardan biri organofosfat (böcek zehiri) zehirlenmelerinde kullanılan atropindir (Bkz. Atropin). Zehirlenme esnâsında ağız kuruyuncaya kadar atropin verilir. Atropin ayrıca Karbamat (meselâ Baygon) zehirlenmesinde de kullanılır. Morfin zehirlenmelerinde damardan Naloksan adlı madde veya cilt altına Nalorfin verilir. Bunlar verilince solunum düzelir ve morfinin diğer etkileri hızla silinmeye başlar.

Aşırı antikoagülan (kan pıhtılaşmasını önleyici) alınınca K vitamini, karbonmonoksit zehirlenmesinde oksijen, antifiriz zehirlenmesinde etil alkol, heparine karşı protamin sülfat, sayılabilecek diğer panzehirlerdir.

PAPA;

Alm. *Papst (m),* **Fr.** *Pape (n),* **İng.** *Pope.* Katoliklerin baş papazı. Atalar atası mânâsına gelen papa Roma'da bulunur. Bundan sonrakilere kardinal denir. Katoliklerce Îsa aleyhisselâmın havârîlerinden St. Petrus ilk papa olarak kabul edilir. Hıristiyanlık seksen sene doğru olarak yayıldıktan sonra tamâmen bozuldu ve birbirine uymaz yetmiş iki fırka ve bozuk kitaplar ortaya çıktı. Bütün bu fırkalar 1054 yılına kadar Roma'daki papaya bağlıydı. Zamanla papaya bağlı olan Hıristiyanlar ayrıldılar. İstanbul Fener Patriğine bağlı olanlara Ortodoks, Lüther'e bağlı olanlara Protestan, Papaya bağlı olanlara da Katolik adı verildi.

Hıristiyanlık târihi papaların teşvik ettiği zulümlerle, haksızlıklarla doludur. Bunun yanında, kiliselerdeki konuşmalarında halkı ve Hıristiyan devlet başkanlarını kışkırtarak Müslüman ülkeleri üzerine açılan Haçlı Seferlerinin de en büyük âmili, tertipleyicisi olmuşlardır (Bkz. Haçlı Seferleri). Bu haksızlıkları hazmedemeyen bütün dinleri iyi incelemiş olan, İngiliz ilim adamlarından Lord Davenport, 20. asır başlarında Londra'da bastırdığı **Hazret-i Muhammed ve Kur'ân-ı Kerîm** adındaki İngilizce kitabında diyor ki:

Ahlâk üzerinde son derece titizliğidir ki, Müslümanlığın az zamanda süratle yayılmasına sebep olmuştur. Müslümanlar, muhârebede kılıca boyun eğmiş olan başka din adamlarını, dâimâ af ile karşılamışlardır. Juryo diyor ki:

Müslümanların Hıristiyanlara karşı davranışı ile, papalığın ve kralların müminlere reva gördüğü muâmele, aslâ kıyas edilemez. Meselâ 1572 yılı Ağustosun yirmi dördüncü günü, yâni Sent Bartelemi yortu günü IX. Şarl ve Kraliçe Katerina'nın emri ile Paris ve civârında 60.000 Protestan öldürüldü. (Sent Bartelemi, on iki havarîden biri olup mîlâdî 71 yılında, Ağustos ayında Hıristiyanlığı yayarken Erzurum'da şehit edilmişti.) Böylece nice işkencelerde dökülen Hıristiyan kanları, Müslümanların harp meydanlarında dökdükleri Hıristiyan kanlarından katkat fazladır. Bunun içindir ki, birçok aldanmış insanı, İslâmiyetin zâlim bir din olduğu zannından kurtarmak lâzımdır. Böyle yanlış sözlerin hiçbir vesîkası yoktur. Papalığın vahşet ve yamyamlık derecesine varan işkenceleri yanında, Müslümanların gayri müslimlere karşı davranışları, ağzı süt kokan bir sübyanınki kadar yumuşak olmuştur.

Ortaçağ, Hıristiyanlık dîninin en korkunç ve en karanlık bir devridir. Âdetâ papaların elinde oyuncak hâline gelmiştir. Papalar, istemediği her kişiyi dinden afaroz ediyor, istediğini affediyor, para karşılığı Cennet'ten arsa satıyordu. Hattâ o kadar ki, Engizisyon mahkemelerinde, binlerce insanı afaroz ettikten sonra işkenceyle öldürtüyorlardı. Bu devirde, hazret-i Îsâ'nın telkin ettiği insanlık, merhamet, şefkât, iyilik ve güzellik esasları tamâmen unutuldu. Bunun yerini taassup, kin, nefret ve düşmanlık aldı. Papalar, makamlarını kuvvetlendirmek ve servetlerini arttırmak için akıl almaz yollara başvurdular. İlmin ve fennin karşısına dikildiler. Galileo, Kopernik, Newton dünyanın döndüğünü, İslâm âlimlerinin yazdığı kitaplardan öğrenip söyleyince, bu sözleri suç sayıldı. Galileo, papa tarafından afaroz edildi. Vatan için mücâdele eden Jandark'ı sihirbazlıkla itham ederek diri diri yaktılar. 1077 yılında afaroz edilen Alman imparatoru IV. Henri, affedilmek için bir kış günü Vatikan'a gelerek günlerce yalın ayak karlar üzerinde bekledi.

Bugün, papalık Roma'da bir devlet şeklinde yaşatılmaktadır. Papa, Vatikan sarayında bir hükümdar gibi hareket etmektedir. Papa'ya bu hakkın tanınması, 1870'te İtalya birliğinin kurulup Roma'nın ele geçirilmesinden sonra olmuştur. Papaların Hıristiyan devletleri üzerindeki siyâsî otoriteleri kalkmakla berâber, halka tesir etmede ve kilise adına vergi toplanmasındaki tesirlerini az çok devâm ettirmektedirler. Lüks bir hayat yaşayan papanın ve papalığın masrafları Hıristiyan halkından toplanan "kilise vergisi" ile karşılanmaktadır.

PAPAĞAN (Psittacus);

Alm. *Papageie (m),* **Fr.** *Perroquet (m),* **İng.** *Parrot.* **Familyası:** Papağangiller (Psittacidae) **Yaşadığı yerler:** Afrika, Amerika, Asya ve Okyanusya'nın tropikal orman bölgelerinde. **Özellikleri:** Kıvrık gagalı, etli ve kalın dilli, parlak tüylü, sıcak memleket kuşları. Tırmanma anında gagalarını üçüncü bir ayak gibi kullanırlar. Taklit kabiliyetleri yüksek hayvanlardır. **Ömrü:** 60-100 yıl. **Çeşitleri:** 300'den fazla türü vardır. Kakadu, jako, lori, dudu, makav (ara), muhabbet kuşu meşhurlarıdır.

Papağangiller familyasından olan kuşlara verilen genel ad. Hepsi canlı parlak tüylü ve kıvrık gagalıdır. Kafaları büyük, boyunları kısa, taklit kabiliyetli zeki kuşlardır. Ayaklarını bir el gibi rahatça kullanır. Genellikle meyve ve tânelerden meydana gelen besinlerini ayaklarıyla kavrayarak gagalarına götürürler. Gaga o kadar kuvvetlidir ki, en çetin cevizi bile bir darbede kırabilir. Bir metre boyuna ulaşan Amerika ara'sı bir defâda insan parmağını koparabilir. Kalın ve kıvrık üst gaga hareketlidir. Alt gaga ise yiyecekleri kırmada tabla vazifesi görür. Dil, kalın ve etlidir. Aynı zamanda dokunma organı görevini de yapar.

Papağanlar tırmanıcı kuşlardır. Ayakları kısa ve ikisi önde, ikisi arkada olmak üzere dört parmağa sâhiptir. Ön parmakların dipleri kısa bir zarla birbirine bağlıdır Arkaya yönelik birinci ve dördüncü parmak geriden kavrar ve gaganın yardımı ile çeviklikle tırmanabilir. Tırmanma ânında gagalarını üçüncü bir ayak gibi kullanma özelliklerinden dolayı en iyi tırmanıcı kuşlar olarak kabul edilirler.

Papağanlar tabiî hâlde ağaçlarda yaşarlar. Ancak insan sesini ve melodileri ezberleyerek tekrarlama kâbiliyetlerinden dolayı, birçok evde kafeslerde beslenirler. Yuvalarını ağaç kovuklarına, kaya yarıklarına yaparlar. Eşler birbirlerine bağlıdır. İri yapıda olanların dişileri yılda 2-3, küçükleri ise daha çok yumurta yaparlar. Çeşitlerine göre tomurcuk, çiçek, meyve ve tohumlarla beslenirler. Bu arada hayvansal besin alan birkaç tür de mevcuttur.

Papağanların kanatları nispeten kısadır. Bununla berâber, Yeni Zelanda papağanı hâriç hepsi iyi uçucudur. Genelde çift veya grup hâlinde çığlık çığlığa uçarlar. Avustralya'da yaşayan kakadular, binlerce fertten meydana gelen sürüler hâlinde seyahat ederler. Beslenirken veya dinlenirken çok sakindirler. Yeşil renklileri o kadar iyi kamufle olur ki, çoğu zaman farkedilmezler. Tüyleri yeşil hakim olmak üzere kırmızı, mavi, sarı, beyaz ve siyah olabilir. Ortalama ömürleri 70 yıl kadar olan papağanların 315'ten fazla çeşidi vardır. Tarım ürünlerine olan ziyanlarından dolayı bol avlanmaktadırlar. Esâret hayâtına rahat alıştıklarından kafeste kolayca beslenebilirler. Fakat öldürücü papağan hastalığını (psittakoz) insana bulaştırdıklarından zararlı olabilirler. Yeni bir kelimeyi öğrendikleri zaman memeliler gibi mükâfat beklemezler. Verilecek cezâdan da anlamazlar. Eğitimleri sabır ister. Kafeslerine çiğnemeleri için ağaç parçaları koymak faydalıdır. En meşhurları kakadu, jako, lori, dudu, muhabbet kuşu, makav (ara)dır.

Gülünç davranışları, sevimliliği, şakacılığı ve konuşma taklit kâbiliyeti papağanı yüzyıllarca aranan kafes kuşu yapmıştır. Yalnızlık çeken uzun yol denizcilerine ideal arkadaş olmuştur. Kafestekiler 30-40 yıl yaşayabilir. Elli yıl yaşayanları görülmüştür.

En tanınmış konuşan türü jako'dur. Erkeği dişisinden daha iyi konuşur. Çok kuvvetli hâfızaları sâyesinde öğrendikleri kelimeleri mânâsını bilmeden tekrar ederler. Tabiatta hürken, insanlarla hayvanları taklit etmedikleri tetkik edilerek anlaşılmıştır.

Papağanlar dil yapısına göre iki ana gruba ayrılır: 1) Ceviz ve meyveyle beslenen düz ve kaygan dilliler. 2) Bitki özüyle beslenen fırça dilliler.

PAPAĞAN HASTALIĞI;

Alm. *Papageienkrankheit (f),* **Fr.** *Psittacose (f),* **İng.** *Psittacosis.* İnsanlara da bulaşabilen bir kuş hastalığı. Psittakozis, ornithozis gibi isimleri de vardır. Hastalığın âmili, virüsler ve riketsialardan sonra sıralanması gereken "Bedsoniae" grubundan olan mikroorganizmalardır. Bedsonia grubu hücre içi paraziti olmakla birlikte, yapıları sebebiyle bakteri enfeksiyonları arasında incelenirler.

Hastalık Güney Amerika'da papağanlar arasında yaygın olmakla birlikte ülkemizde de bulunmaktadır. Hastalığın kaynağı papağan ve evcil kuşlardır. Bunlardan insanlara geçer ve insandan insana da bulaşması mümkündür. Hastalığa kadınların daha fazla yakalanması evde kuşlarla daha fazla ilgilenmelerindendir. İhtiyarlarda yaptığı hastalık öldürücü olabilmektedir.

Hastalığın kuluçka süresi ortalama olarak on gün kadardır. Hastalık genellikle âniden yükselen ateş ve titreme ile başlar. Şiddetli başağrısı, ışıktan korkma, boğaz ağrısı, mîde bulantısı, şiddetli halsizlik vardır. Burun kanaması, öksürük, balgam, bâzan kırmızı renkte deri döküntüleri görülebilir. 2-3 hafta içinde şifâ husûle gelir. Nekahat devresi uzun sürer. Ağır seyreden vak'alarda hastada şok hâli, şuur bozukluğu, bulantı ve kusma vardır. Bunlarda ölüm oranı % 10-30'u bulur.

Tedâvide yatak istirahatı, tetrasiklin grubu ilâçlar, kortizon türevleri verilir. Ayrıca rahatlatıcı tedâvi uygulanır. Hastalığın önlenmesinde evcil kuşların kontrolü gerekir.

PAPATYA (Matricaria chamomilla);

Alm. *Kamillen (f),* **Fr.** *Camomille (f),* **İng.** C*amomille.* **Familyası:** Bileşikgiller (Compositae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Hemen hemen bütün Anadolu.

Mayıs ve ağustos ayları arasında çiçek açan, 20-50 cm boyunda, güzel kokulu bir yıllık otsu bitki. Yol kenarı, boş alanlarda oldukça çok rastlanır. Yaprakları parçalı ve tüysüzdür. Çiçekler dalların ucunda küçük başçıklar (kapitulum) hâlinde bulunurlar. Başçıkların orta kısmında bulunan çiçekler tüp şeklinde ve sarı renkli hermafrodittir. Kenarlarda ise 15-20 tâne dil şeklinde, beyaz renkli dişi çiçekler bulunur.

Kullanıldığı yerler: Çiçek durumu başları, çiçek açmadan önce toplanarak gölgede kurutulur. Bileşiminde uçucu yağlar, rezin, acı maddeler ve fenolik bileşikler bulunur. % 1'lik çay hâlinde sabahları aç karnına bir bardak içilebilir. İdrar çoğaltıcı, iştah açıcı, yatıştırıcı ve gaz söktürücü etkilere sâhiptir. Basur memelerinde ağrı kesici, tedâvi edici etkiye sâhiptir. Boyar madde olarak da kullanılır.

Alman Papatyası (Anthemis nabilis) Orta Avrupa'da yetişir ve kültürü de yapılır. Dişli çiçekleri beyazımsı renklidir. Memleketimizde 50 kadar Anthemis türü bulunmakta ve İzmir papatyası, yabânî papatya, beyaz papatya gibi isimlerle bilinmektedir.

PAPEN, Franz Von;

Alman devlet adamı. 29 Ekim 1879 târihinde, Westfal eyâleti Werl şehrinde dünyâya geldi. Papen zengin bir çiftçinin oğluydu. İlk mesleği, genelkurmayda askerlikti. Birinci Dünyâ Savaşı esnâsında, Washington'da askerî ataşe olarak görev yaptı. Câsusluk ve sabotaj olaylarına adı karışınca 1915'te ABD hükûmetinin isteğiyle geri çağrıldı. 1918 senesinde yarbay rütbesiyle Filistin'de Osmanlı Dördüncü Ordusunda Kurmay Subay olarak bulundu. Alman İmparatorluğu savaştan sonra çökünce, askerlikten istifâ ederek politikaya atıldı. 1932 senesinde Katolik aşırı sağ partide çalışmaya başladı. Bu partinin organı olan **Germanie** gazetesinin başına geçti. 1 Haziran 1932'de Başkan Paul Von Hindenburg tarafından Başbakanlığa getirildi.

Parlamento desteği olmayan otoriter bir hükûmet kuran Papen, parlamentoda ikinci parti durumunda olan Nazileri yatıştırmak için 15 Haziran'da Nazilerin Milis gücü olan Sturmabteilung'un (SA) çalışmalarına yeniden izin verdi. Kasım 1932'de yapılan seçimlerin ardından güvenoyu alamayınca istifâ etti. Hindenburg'u iknâ edip 4 Ocak 1933'te Hitler'in Başbakan olmasını sağladı ve Hitler'in başkanlığında kurulan hükûmette Başbakan Yardımcısı oldu. Fakat bir süre sonra Nazilerin 1934 senesinde yapmış oldukları kanlı baskıları görünce Hitler'le arası açıldı. Hitler, Papen'i uzaklaştırmak için Avusturya'ya elçi olarak gönderdi. 1939 senesinde ise Türkiye'ye elçi olarak geldi. Papen'in Türkiye'deki görevi Türkiye'yi Almanya aleyhine savaşa sokmamak için üst seviye yöneticilerini iknâ etmekti. Nitekim diplomatik faaliyetleri başarılı olmuştur.

İkinci Dünyâ Savaşı sona erince, 1945 senesinde Amerikan kuvvetleri Papen'i tutuklayarak hapsetti. Nürnberg mahkemeleri Papen'i önce sekiz sene ağır hapse mahkûm ettiyse de suçunu hafif bularak, sonradan berâtına karar verip, serbest bıraktı. Papen bundan sonraki ömrünü hâtıralarını yazmakla geçirdi ve 2 Mayıs 1969 târihinde Obesbach'ta öldü. **Der Wahrheit eine Gasse** isimli hatırât kitabı vardır.

PAPİN, Denis;

basınçlı tencereyi geliştiren ve silindir-piston takımıyla donatılmış ilk buhar makinesinin tasarımını gerçekleştiren Fransız asıllı İngiliz Fizikçisi. 22 Ağustos 1647'de Fransa'nın Blois şehrinde doğdu. 1712'de İngiltere'de öldü. Paris'te bir müddet tıp tahsil etti. Ancak daha sonra bunu bırakarak asıl hedefi olan fizik araştırmalarına yöneldi. Christian Huygens'e hava pompasının îmâlinde yardımcı oldu.

İngiltere ziyâreti sırasında ilim adamlarının üye olduğu "Royal Society"e katıldı. Nantes Bildirisinin feshi üzerine Protestan olan Denis'in anavatanı Fransa'ya dönmesine imkân kalmadı. 1687'de Almanya'da Marburg'a yerleşti. Burada 1707'ye kadar matematik profesörlüğü yaptı. O sene tekrar İngiltere'ye döndü. Papin'in araştırmalarının hakîki ehemmiyeti uzun müddet anlaşılamadı. Keşiflerinin en mühimi "digester" adı verilen sulu yemeklerin basınç altında pişirilmesini temin eden kazandır. Yine ilk olarak kazanda kullandığı emniyet valfı da önemli keşiflerindendir. Çifte hava pompası ve hava tabancası da araştırma alanlarından olup insan gücüyle çalışan bir de çarklı tekne yapmıştır. 1707 yılında yayınladığı **Ars Nova Ad Aquam İgnis Adminiculo Efficacissime Elovandan (**Buhar Kullanarak Suyun Pompalanması İçin Yeni Metod) adlı kitabı vardır.

PAPİRÜS (Cyperus papyrus);

Alm. *Papyruss (m),* **Fr.** *Papyrus (m),* **İng.** *Papyrus.* **Familyası:** Papirusgiller (Cyperaceae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Tabiî olarak yetişmez.

Bataklık ve dere kıyılarında yetişen 2-3 m boylarında kamışa benzeyen, çok yıllık otsu bitkiler. Bitkinin gövdeleri üç köşeli, sert ve düğüm (nod)leri yoktur. Çiçekler küçük başaklar hâlinde olup, bunlar da şemsiyeye benzeyen durumlar yaparlar. Çiçekler 6 parçalı ve kıl gibi incedir. Koyu yeşil olan papirüs bir yıl boyu yapraklarını dökmeyen bir bitkidir. Eğik yaprakları gövdenin ucundaki püsküllü kısımda bulunur.

Çok eskiden beri Mısır'da Nil kıyısında tarımı da yapılmış olan bitkidir. Yalnız bugün aşağı Mısır'da bitki hemen hemen hiç kalmamıştır. Yukarı Mısır ve Habeşistan'da yer yer görülmektedir.

Kullanıldığı yerler: Papirüs eski Mısırlılar için önemli bir bitkiydi. Gıdâ olarak kullanıldığı gibi yapraklarından da hasır, sepet îmâlinde faydalanılırdı.

Papirüs kâğıt îmâlinde de kullanıldı. Bunun için sapların tabakaları hafif hafif dövmeyle ayrılır. Sonra bunları 5-6 cm eninde, 25-30 cm boyunda şeritler hâlinde keserek uç uca ve yan yana yapıştırarak sayfalar hâlinde tabakalar yaparlardı. Bu tabakalar perdahlanır, böceklerin yememesi için üzerlerine sedir yağı sürülürdü. Bu tabakaların üzerine kamış kullanarak mangal kömürü, sübye ve başka maddelerden meydana gelen mürekkeple yazı yazarlardı. Yapılması, parşömenden çok daha ucuza mâl olduğu ve uzun zaman muhâfaza edilebildiği için, papirüs, edebî yazılardan resmî yazışmalara kadar çeşitli alanlarda kullanılmıştır.

Bu papirüs sahifeleri günümüze kadar saklanmış olup, çok önemli târihî belgelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

PARA;

Alm. *Geld (n),* **Fr.** *Monnaie (f), argent (m),* **İng.** *Money.* Eşyâya değer olabilecek kıymet ölçüsü(semen); kullanılmaya hazır satın alma gücü; ödeme aracı; servet biriktirme ve tasarruf etmeye yarayan bir değer ölçüsü ve mübâdele aracı. Para, birinci olarak mübâdele aracı olması, ikinci olarak değer ölçüsü olması ve üçüncü olarak da tasarruf aracı ve sermâye unsuru olması bakımından ehemmiyet arz etmektedir.

Para çeşitleri: a) Belli ağırlıkta basılmış altın ve gümüş paralara genel olarak "Meskûkat" denir. Altın paralara "dinar"; gümüş paralara ise "dirhem" adı verilir. Gümüş mâdeni, para kıymetinde esas olmak üzere, gümüş para yerine çıkartılan ve diğer mâdenlerden basılan paralara "fülûs" denir. İktisad dilinde bu paralara "ufaklık para" da denir. Mâden değeri, resmî değerinden daha azdır.

b) İktisâdî kıymeti (kendi öz kıymeti), resmî para değerine eşit olan paralara iktisat biliminde "Mal-para" da denir. Klasik misâlini altın paralar yâni (dinar) teşkil eder.

c) Değeri altına göre tespit edilerek çıkartılan, bir nevî senet gibi düzenlenen; gerektiğinde kıymeti mâdene çevrilebilen paralara "temsîlî para" denir. Merkez bankalarınca daha önceleri çıkartılan (banknotlar) temsîlî paraya misâldir.

d) Diğer bir para çeşidini "fiyat-para" yahut "kâğıt para" veya "kaime"ler teşkil etmektedir. Bunların değerini garanti eden kıymetli mâden karşılığı yoktur. Devletin kânun kuvvetiyle desteklenerek alışkanlıkla tedâvülde kullanılan bir para çeşididir. Ayrıca piyasada kullanılan ve yukarda sayılmayan, piyasa muâmelelerinde işlem gören ve hesaplara intikâl eden bir para şekli daha vardır ki, buna da "kaydî para" adı verilir.

Paranın târihçesi: Paranın târihi, insanlık târihiyle başlar. İlk insan ve peygamber Âdem aleyhisselâmla birlikte para da tedâvüle girmiştir. İlk parayı Âdem aleyhisselâm basmıştır. Târihçilerin bildirdiğine göre, altın ve gümüş paraları yaygın olarak kullanan en eski millet, Anadolu ve Ege havzasındaki eski Yunanlılar olmuştur. Anadolu ve İtalya havzalarında M.Ö. 5 ve 4. yüzyıllarda tipleri pekçok değişiklik gösteren eski Yunanlılara âit krallar adına paraların basıldığı bilinmektedir. Genellikle bu paralar iri ve dikdörtgen şeklinde basılmaktaydı. Zamanla küçülen bu altın paralar, daha önceleri bir libre ağırlığında iken (yaklaşık 327 gr), daha sonraları üçte bir ağırlığa (109 gr), bilâhare daha da küçülerek bir ons ağırlığa (27 gr) kadar düşmüştür. Roma'ya ilk gümüş para M.Ö. 269 yılında girmiştir. Roma sikkelerinin basımı ise M.Ö. 180 yıllarına rastlamaktadır. Altın paranın Roma'ya girişi Kral Sulla devrinde olmuştur. Anadolu'da Lidya Kralı Gyges M.Ö. 7. yüzyılda yanları hafifçe yassıtılmış yumurta şeklinde birbirine eşit külçeler bastırmıştır. Kral Croesus ise, kıymeti devletçe garanti edilmiş altın ve gümüş paralar bastırmıştır. 1924 yılında, bugünkü Pakistan sınırları içinde kalan Aşağı İndus kıyılarında M.Ö. 2900 yıllarına âit paralar bulunmuştur. Asur hükümdarlarından Sennasherib'in M.Ö. 700 yıllarında bastırdığı yarım shekel ağırlığındaki (1 shekel= 224,5 gr) gümüş külçeler bulunan en

eski paralardandır. M.Ö. 5. yüzyıla âit Çin (Sh) hanedanının altına resmî değer tâyin ettiği, ayrıca bakır ve kalaydan fülûs cinsinden ufaklık paralar çıkarttığı da bilinmektedir.

İslâmiyetten evvel Mekke'de, altın ve gümüş paralar Araplar tarafından kullanılmaktaydı. Bu kullanılan paralar içinde, Arapların ticâret yaptığı değişik milletlerin kullandıkları paralar da bulunmaktaydı. İslâm Devletinin kurulması ile hazret-i Peygamberimiz zamânında ve hazret-i Ebû Bekr'in halîfeliği zamânında bu paraların kullanılmasına devam edilmiştir. İslâmiyette ilk para 639 yılında, hazret-i Ömer'in halîfeliği zamânında basılmıştır. Hazret-i Ömer, Acem paralarının şeklini ve yazısını aynen bastırdı. Daha önce 20, 12 ve 10 kırâtlık olmak üzere üç çeşit dirhem (gümüş para) kullanılırken, hazret-i Ömer, bu üç çeşit dirhemin ortalamasını teşkil eden 14 kırât ağırlığında, ortalama bir dirhem yapmıştır. Önceleri çekirdek şeklinde çıkan dirhemlerin de, bilinen şekilde ilk yuvarlak baskısını yapmıştır. Bu şekilde yeni bastırdığı dirhemin on dörtte birine (1/14) bir kırât; 20 kırâta ise "bir miskâl" adını vermiştir. Hazret-i Osman'ın hilâfeti zamânında Taberistan'ın Hertek şehrinde, bu esaslar üzerinde altın ve gümüş paralar bastırılmaya devam edilmiştir. İslâm şekil ve alâmetleri ile ilk parayı ise Emevî Halîfesi Abdülmelik bin Mervân bastırmıştır.

Yakın zamâna kadar, bulunabilen paralara dayanarak Osmanlılarda ilk parayı Orhan Beyin bastığı kabul ediliyordu. Yeni bulunan bir sikkeye göre ilk paranın Osman Bey zamânında basıldığı kesin olarak tespit edilmiştir. Orhan Gâzinin bastırdığı ve akçe denilen gümüş paraların bir yüzünde "Mücâhidün-fî-Sebîlillah-es-Sultan Orhan", diğer yüzünde ise "Duribe-fî-Bursa" yazılıydı. Bunların mevcudu kalmamıştır. Elde bulunan sikkelerin bir yüzünde "Lâ ilâhe illallah, Muhammedün Resûlullah, Ebû Bekr, Ömer, Osman, Ali" isimleriyle diğer yüzünde, "Orhan bin Osman, Duribe-fî-Bursa" ifâdeleri yazılıdır. Bu paraların basılmasından sonra, tedâvülde olan Selçuklu paraları yavaş yavaş piyasadan çekilmiştir. Fâtih Sultan Mehmed Han, İstanbul'u fethettikten sonra, bu zamana kadar kullanılmakta olan gümüş akçe yerine 1478'de 23 ayar ilk altın sikkeyi bastırmıştır. Kestirilen sikke ve akçelere, han, sultan gibi sıfatların kullanılması, Birinci Sultan Murâd devrinde başlanmıştır. Sultan Dördüncü Murâd Han zamânında Sadrazam Kemankeş Ali Paşa, akçenin yerini tutacak olan **Para** adında yeni sikkeler bastırmıştır. Yine aynı devirde **Kuruş** ismini taşıyan başka paralar da çıkartılmıştır. Sultan Üçüncü Ahmed Devrinde ilk olarak **Lira** tâbiri kullanılmaya başlanmıştır. Bu tâbirler günümüze kadar devam edegelmiştir.

Para standartları: Allahü tâlâ altın ve gümüş mâdenlerini para olarak yarattığı için, insanlık âlemi para olarak, hep bu mâdenleri görmüş ve kabûl etmiştir. Devlet gücü ile yapılan hiçbir baskı unsuru, bu kabul edilen değer ölçüsünü değiştirememiştir. Târih boyunca bunun tersi uygulamalar, hep menfî bir sonuç vermiştir. Altın ve gümüş mâdenlerinden biri târihin değişik zamanlarında, zamanın şartlarına göre para basılmasında değer ölçüsü olarak esas alınmıştır.

Gümüş standardı: Gümüşü esas alarak para basan devletlerde, bu mâden, para kıymetine ölçü teşkil etmiştir. Altın sikkeler külçe kıymeti üzerinden muâmele görmüştür. Altın ve gümüş mâdenler arasındaki kıymet durumları, piyasadaki arz ve talep dalgalanmalarına göre teşekkül etmiştir. Devlet kuvveti yalnız nizâmî ve resmî gümüş sikkelerin kabulünü mecbur tutmuştur. Bâzı toplumlarda sikke olarak basılan gümüş paralar, daha sonraları darphânelerin ihdâsı, kurulması ile buralarda hazırlanmaya ve basılmaya başlamıştır. Gümüş standardında, devletlerin ve ekonomilerinin güçlü olduğu zamanlarda, paranın kıymetiyle mâden bedeli arasındaki fark "tuğra resmi" olarak hazîneye intikâl etmiş; ekonominin zayıfladığı, daraldığı zamanlarda ise gümüş paranın ayarında düşüş yapma cihetine gidilerek, fülûs denilen paraların basılması cihetine gidilmiştir. Bazı zamanlarda ise gümüş paranın basım işi özel kesime bırakılarak, devletin kontrolu altında para basılmasına müsâade edilmiş, sâdece hazine adına "tuğra resmi" alınmıştır. Bu şekilde fertlerin kendi getirdikleri kıymetli mâdenlerin, devlet darphânesinde paraya çevrilmesine "serbest para kesimi" denilmiştir. Bu gibi durumlarda devletin kendisi para bastığı gibi, fertlerden gelen kıymetli mâdenleri de "tuğra resmi" karşılığında para olarak basmıştır. Altın mâdeni piyasada etkili rol oynamadığı zamanlarda, gümüş standardı düzenli olarak işlemiştir.

Çift metal standardı (Bimetallizm): Altın ve gümüş sikkeler, para kıymetine esas tutulmaktadır. Her iki metal da eşit şartlarda para fonksiyonunu görmektedir. Ancak iki mâdenin üretimi ve piyasada farklı değer kazanmaları hâlinde, "Kötü para iyi parayı piyasadan kovar" kâidesi çalışmakta, bu iki mâdenden hangisi kıymetlenirse, bu mâdene âit paranın piyasadan çekildiği ve daha kıymetsiz mâdenden basılan paraların piyasaya hâkim olduğu görülmüştür. Bu sistemin 19. yüzyılda bir süre aksaklık yapmadan işlediği görülmüştür. Ancak daha sonraları altın ve gümüş mâden üretimlerindeki farklı durumlar, iki mâden arasındaki dengeyi altın lehine bozmuştur. Spekülasyon faaliyetlerinin arttığı görülmüştür. Osmanlı Devletinde 1878 yılında, bimetallizm sisteminden altın standardına dönüş hareketinin başladığı görülmektedir.

Altın standardı: Altın standardını kabul eden memleketlerde, bu metal tek para ölçüsü olarak kullanılmıştır. Bu standardda yalnız altın mâdeninden serbestçe para kestirilmesi mümkündür. Altın

paranın tedâvül etmesi, gümüş para sistemine göre daha kolay olmaktadır. Gümüş standardında, altın sikkeler, mal para statüsünde ve külçe kıymetinde, resmî bir değer tâyin etmeksizin tedâvül etmekteyken, altın para standardında, gümüş sikkeler dahi resmî ödeme aracı olma niteliğini muhâfaza etmektedir. Gümüş paraya resmî bir değer de tâyin edilmektedir. Ufaklık para olarak işlem görmektedir. Bu sistemin uygulanması Birinci Dünyâ Savaşı (1914-1918)na kadar devam etmiştir.

Altın ve gümüş standartlarında banknot basılması:

a) **Altın sikke sistemi:** Altın sikke karşılığında banknotlar çıkartılarak (altın karşılığı senet) tedâvüle arz edilmektedir. Bu sistemde, ellerinde banknot bulunduranlar, bunları mâdenî sikkelerle değiştirmek imkânına sâhiptirler.

b**) Altın külçe sistemi:** Bu sistemde de altın sikke karşılığında banknot çıkartılmasına devam edilmekte; ancak her banknot getirene altın sikke ile değiştirme işlemi yapılmamaktadır. Belli bir taban sınır tespit edilerek, altın külçe bedeli kadar banknot gösterene altın külçe verilmektedir. Birinci Dünyâ Harbi sonrasında bâzı Avrupa devletlerinde kısa bir süre için bu sistemin uygulandığı görülmüştür.

c) **Altın kambiyo sistemi:** Para kıymeti doğrudan doğruya Merkez Bankasındaki mâden ihtiyacına göre değil, altın sikke veya altın külçe sistemini uygulayan bir başka devletin parasına bağlanmaktadır. Altın kambiyo sistemi milletlerarası ödemelerde 15 Ağustos 1971 târihine kadar uygulanmıştır.

Zamânımızda, paranın milletlerarası kıymet ölçüsü ve ödeme vâsıtası niteliğinde olan dövizlere bağlı konvertibilite rejimlerine de aynı ad verilmektedir. Zamânımızda dolar, dünyâ piyasalarında milletlerarası likidite sağlayan başlıca döviz özelliği göstermektedir.

Kâğıt para basılması: Hükümetler, doğrudan doğruya bir kıymetli mâden karşılığı olmadan veya bir karşılık göstermeden devlet gücü ile îtibârî kıymette kâğıt paralar bastırmıştır. Devletler ihtiyaçlarını karşılamak veya buhranlı zamanlarda, savaş sonraları ekonominin depresyona (ekonomik kriz) girdiği devrelerde, doğrudan doğruya kâğıt para denilen "**kâime"** basma cihetine gitmişlerdir. İlk uygulamaları 18. yüzyıl sonralarında Fransa'da, ihtilâl sonrasında görülmüştür. Zamânımıza kadar uygulanmışsa da; enflasyona, spekülasyonlara, ekonomi idâresinin kontrolden çıkmasına ve daha birçok zararlara sebep olduğu görülmüştür.

Devletin paraya müdâhalesi: Târih boyunca hükümetler, yürürlükteki kânunlara dayanarak paraya, resmî bir karakter vermişler, bu ödeme ve mübâdele aracının niteliklerini tâyin etmişlerdir. Devletin paraya başlıca dört sebepten dolayı müdâhale ettiği görülmektedir. Devlet;

1) Para fonksiyonunu görecek maddelerin cinsini, büyüklüğünü, ağırlığını, ayarını ve taşıyacağı alâmetleri tâyin etmek zarûreti duymuştur.

2) Mâlî çıkarlar ve siyâsî sebeplerle paranın miktar olarak basılmasını ve piyasaya sürülmesini, piyasadan çekilmesini kontrol altında tutmuştur.

3) Para basma işlerini ya kendi üzerine almış veya kontrol etmiştir.

4) Kendi alâmetini taşıyan resmî ödeme araçlarının mübâdelelerde geçerli olmasını mecbûrî kılmıştır.

Türklerde para basımı: Osmanlılarda Darphâne Emîni, kubbe vezirlerinden ve defterdarlardan tâyin edilmekteydi. Para basmayla ilgili yayınlanan bir tamimde:

"...Sikke denilen şey, her devlet tebeasının alışverişte birbirini aldatmamak ve gerek ağırlığında ve gerek değerinde bir fesat olmamak için pâdişâh adına damgalanmış altın ve gümüş parçaları demektir. Memlekette geçen sikkenin ağırlığı ve değeri bilinmek için sâhib-i mülk olan pâdişâhın sikkesi olması lâzım gelir." denmektedir.

Osmanlı para birimi **Akçe** idi. Akçe gümüş paranın adıdır (Bkz. Akçe). İlk zamanlarda bunların ayar ve ağırlığı hiç değişmezdi. Fâtih Sultan Mehmed Han zamânında, altı kırat olan ağırlığı beş kırata indirildi. Bundan sonra bâzı sultanların devirlerinde değişik ağırlıklar uygulandı. Abdülmecid Han, 1840'ta sikke ayarını düzeltmek için yeni tesisler ve makinalar kurdurarak, 1843 sonlarına doğru yeni 40, 20, 10, 5 ve 1 paralık sikkeler kestirdi. 1898 senesinde bileşimi yalnız gümüş ve bakır karışımından meydana gelen 148.000 lira tutarında 10-5 paralıklar bastırıldı. Halk bunlara **Metelik** diyordu. Sultan Altıncı Mehmed Han devrinde 40 ve 10 paralıklar; 1840 senesinde, **Kaime** adı verilen 500 kuruşluk kıymetinde kâğıt paralar bastırıldı. 1851'de 10 ve 20 kuruşluk kaimeler piyasaya çıkartıldı.

Alınan bir kararla, 1863 Eylül ayında kaime basılmasına ve tedâvülüne son verildi. Bu târihten sonra tahsil ve tediye işlemleri yalnız mâdenî paralarla yapılmaya başlandı. 1876 senesinde, tekrar kaime bastırılması ve tedâvüle sokulması kararlaştırılmışsa da 1879'da tekrar tedâvülden kaldırılmasına karar verildi. Sultan Beşinci Mehmed Reşad Han zamânında 1 Nisan 1916 târihli Tevhîdi Meskûkat hakkında Kânun-i Muvakkat ile altın, Osmanlı Devletinde kıymet ölçüsü olarak kabul edildi. Bu kânuna

göre gümüş ve nikelden kesilmiş paralar altının kesri olarak **ufaklık para** kabul edildi. Sultan İkinci Abdülhamîd Han devrinde yürürlüğe konan Kavaim-i Nakdiye Nizamnâmesi ile para basma işi belli bir kânuna bağlandı.

Cumhûriyet devrinde, 1924 tarihli 411 sayılı kânunla 100 paralıklar çıkartıldı. 1940 târih ve 2257 sayılı kânuna göre 200 bin lira tutarında 10 paralıklar bastırıldı. 2257 sayılı kânunla gümüş paralar yürürlükten kaldırıldı. Bugün de hâlen tedâvülde bulunan kâğıt paraların üzerindeki îtibârî değerler, bir kıymetli mâden karşılığında tespit edilmezler. Kullanılmakta olan kâğıt paralar yâni banknotlar, altın paraya çevrilebilir olmaktan çıkmıştır. Birim paranın değeri, îtibârî bir özellik almıştır. Banknotların karşılığı, bir nevî Türk Lirasının mal satın alabileceği değer "satın alma gücü" olmuştur. Buna **paranın iç değeri** de denir. Bir de **paranın dış değeri** vardır ki, başka memleketlerin mal ve hizmetlerini satın alabilme gücü ile ölçülür; buna paranın dış değeri denir. Kâğıt para çıkartılması bir kânunla 1999 yılı sonuna kadar Türkiye Cumhûriyeti Merkez Bankasına bir imtiyaz olarak verilmiştir. İmtiyaz süresi, bitimine beş yıl kalıncaya kadar uzatılabilir. Paranın istikrârı konusunda da Merkez Bankası vazifelidir.

1983'ten sonra çıkartılan kânun hükmündeki kararnâmelerle, Türk Parasını Koruma hakkındaki kânun hükümlerinde, milletlerarası liberal sistemin uygulanması yönünde, bâzı yeni düzenlemeler yapılmıştır.

Türkiye'de 11 Ağustos 1989 târihli Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren "Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar" ile Kambiyo Rejimine geniş ölçüde serbesti getirilmiştir. Paranın kullanılma alanını genişletmeyi amaçlayan bu karar ile, konvertibilite için gerekli olan kânûnî çerçeve büyük ölçüde sağlanmıştır.

Daha sonra Uluslararası Para Fonu (IMF) ile teknik düzeyde bâzı görüşmeler yapılmış 22.3.1990 târihinden îtibâren, Türkiye'nin 14. madde (IMF Anlaşması) statüsünden 8. madde statüsüne geçtiği ve bu maddenin yükümlülüklerini kabul etmekte olduğu IMF'ye resmen bildirilmiştir. Türkiye'nin bu kararı Fon İcra Direktörleri Kurulunca tescil edilmiş ve durum 3.4.1990 günü IMF'nin bir basın bildirisiyle açıklanmıştır. Böylece Türkiye'nin kambiyo rejimi büyük bir serbestiye kavuşturulmuştur. Mevcut kambiyo rejiminin (1993 yılı îtibâriyle) birçok OECD ülkesinin (meselâ; İtalya, Fransa, İspanya, Yunanistan, Portekiz, İrlanda, İzlanda) kambiyo rejiminden daha liberal olduğu söylenebilir.

Başlıca Para Birimleri

Ülkeler	Para Birimleri
Afganistan	Afgani-100 Pul
Almanya	Alman Markı-100 Fenik
ABD	Amerikan Doları-100 Pens
Arabistan	Riyal-22 krş.
Arjantin	Arjantin Pezosu-100 Sentavos
Arnavutluk	Arnavutluk Leki-100 Kentar
Avustralya	Avustralya Doları-100 Sent
Avusturya	Avusturya Şilini-100 Groşen
Belçika	Belçika Frangı-100 Santim
Birleşik Arap Cum	Mısır Lirası-100 Kuruş
BDT	Rus Rublesi-100 Kopek
Birmanya	Birmanya Kıyatı-100 Pya
Bolivya	Bolivya Pezosu-100 Sentavos
Brezilya	Yeni Brezilya Kuzeyrosu-100 Sentavos
Bulgaristan	Bulgar Levası-100 Stotinki
Burundi	Burundi Frangı-100 Santim
Büyük Britanya	Sterlin-20 Şilin
Cebelitarık	Cebelitarık Lirası-20 Şilin
Cezayir	Cezayir Dinarı-100 Santim
Çekoslovakya	Çekoslovak Kronu-100 Heller

Çin Halk Cum. ..... Çin Juanı-10 Tsjao
Çin (Milliyetçi) ..... Yeni Taivan Doları-100 Sent
Danimarka ..... Danimarka Kronu-100 Öre
Dominik Cum. ..... Dominik Pezosu-100 Sentavos
Ekvador ..... Ekvador Sükrü-100 Senta
Fas ..... Dirhem-200 Fas Frangı
Filipinler ..... Filipin Pezosu-100 Sentavos
Finlandiya ..... Finlandiya Markkası-100 Pennia
Fransa ..... Fransız Frangı-100 Santim
Gambia ..... Gambia Lirası-20 Şilin
Gana ..... Yeni Gana Sedisi-100 Peseva
Gine ..... Gine Frangı-100 Santim
Guatemala ..... Guatemala Ketzali-100 Sentavos
Güney AfrikaCum. ..... Güney AfrikaRandı-100 Sent
Habeşistan ..... Habeşistan Doları-100 Sent
Haiti ..... Haiti Gurdu-100 Santim
Hindistan ..... Hindistan Rupisi-100 Paisa
Hollanda ..... Hollanda Florini-100 Sent
Hollanda Antilleri ..... Hol. Antilleri Florini-100 Sent
Honduras ..... Honduras Lempirası-100 Sentavos
Honduras (İngiliz) ..... Honduras Doları-100 Sent
Irak ..... Irak Dinarı-1000 Fils
İndonezya ..... Rupi (Rupiya)-100 Sen
İran ..... İran Riyali -100 Dinar
İrlanda ..... İrlanda Dinarı-20 Şilin
İspanya ..... İspanyol Pezetası-100 Sentimos
İsrail ..... İsrail Lirası-100 Agorot
İsveç ..... İsveçKronu-100 Öre
İsviçre ..... İsviçre Frangı-100 Santim
İtalya ..... İtalyan Lireti-100 Çentezimi
İzlanda ..... İzlanda Kronu-100 Orar
Japonya ..... Japon Yeni-100 Sent
Kamboçya ..... Kamboç Riyali-100 Sen
Kanada ..... Kanada Doları-100 Sent
Katar ..... Dubai Riyali-100 Dirhem
Kenya ..... Kenya Şilini-100 Sent
Kıbrıs ..... Kıbrıs Lirası-1000 Mils
Kolombiya ..... Kolombiya Pezosu-100 Sentavos
Kore (Güney) ..... Güney Kore Vonu-100 Çon
Kore (Kuzey) ..... Von-100 Çon
Kosta Rika ..... Kosta Rika Kolonu-100 Sentimos

Kuveyt ..... Kuveyt Dinarı-10 Dirhem
Küba ..... Küba Pezosu-100 Sentavos
Laos..... Laos Kipi-100 At
Lesotha ..... GüneyAfrika Randı-100 Santim
Liberya..... Liberya Doları-100 Sent
Libya ..... Libya Lirası-100 Kuruş
Lübnan ..... Lübnan Lirası-100 Kuruş
Lüksemburg..... Lüksemburg Frangı-100 Santim
Macaristan..... Macaristan Forinti-100 Filter
Madagaskar..... Malgaş Frangı-100 Santim
Malavi ..... Malavi Lirası-20 Şilin
Malaysia ..... Malaya Doları-100 Sent
Maldiv Adaları ..... Maldiv Rupisi-100 Sent
Mali ..... Mali Frangı-100 Santim
Malta ..... Malta Lirası-20 Şilin
Meksika ..... Meksika Pezosu-100 Sentavos
Nepal..... Nepal Rupisi-100 Pis
Nijerya ..... Nijerya Lirası-20 Şilin
Nikaragua ..... Nikaragua Kordobası-100 Sentavos
Norveç..... Norveç Kronu-100 Öre
Pakistan..... Pakistan Rupisi-100 Paisa
Panama..... Panama Balboası-100 Sentisimos
Paraguay..... Guarani-100 Sentimos
Peru..... Sol-100 Sentimos
Polonya ..... Polonya Zlotisi-100 Groszi
Portekiz ..... Esküdo-100 Sentavos
Romanya..... Romen Leyi-100 Bani
Seylan ..... Seylan Rupisi-100 Sent
Sierra Leone ..... Leon-100 Sent
Singapur ..... Singapur Doları-100 Sent
Somali ..... Somalı Şilini-100 Sent
Sudan ..... Sudan Lirası-100 Kuruş
Suriye ..... Suriye Lirası-100 Kuruş
Şili ..... Şili Esküdosu-100 Sentimos
Tanzanya..... Tanzanya Şilini-100 Sent
Tayland ..... Tayland Bahtı-100 Satang
Tonga Adaları ..... Tonga Paangası-100 Senti
Trnidat ve Tobago ..... Trin ve Tobago Doları-100 Sent
Tunus ..... Tunus Dinarı-1000 Milyem
Türkiye..... Türk Lirası-100 Kuruş
Uganda ..... Uganda Şilini-100 Sent

Uruguay..... Uruguay Pezosu-100 Sentisimos

Ürdün..... Ürdün Dinarı-1000 Fils

Venezuela ..... Venezuela Bolivarı-100 Sentimos

Vietnam (Güney) ..... Vietnam Kuruşu-100 Sent

Vietnam (Kuzey) ..... Vietnam Dongu

Yugoslavya ..... Yugoslav Dinarı-100 Paras

Yunanistan ..... Drahmi-100 Lepta

Zambiya..... Zambiya Kıvaçası-100 Ngwee

PARABOL;

Alm. *Parabel (f),* **Fr.** *Parabole (m),* **İng.** *Parabola.* Bir düzlemde alınan sâbit bir d doğrusu ile sâbit bir F noktasından eşit uzaklıktaki noktaların geometrik yeri.

Sâbit F noktasına parabolün **odağı,** d doğrusuna da parabolün **doğrultmanı** denir.

KF doğrusuna parabol ekseni denir. Parabol, bu eksene göre simetrik iki koldan ibârettir.

Parabole âit herhangi iki noktayı birleştiren doğru parçasına kiriş; odakta eksene dik olan (MN) kirişinin yarısına parametre denir ve "p" ile gösterilir. Parabolün, ekseni kestiği noktaya (A noktasına) köşe adı verilir. Parabol üzerindeki her noktanın odak noktasına olan uzaklığı, doğrultmana olan uzaklığına eşittir. Yâni |MF|= |ML|'dir.

Parabolün simetri ekseni X ekseni ve A köşesi (oo) noktası (yâni başlangıç noktası) alınırsa parabolün standart denklemi $y^2=2px$ olur (p parabolün parametresidir). Odağın koordinatları F(P/2, o) olur.

Doğrultman denklemi X= p/2 şeklinde olur.

Eğer parabol eksenini OX ekseni değil de OY ekseni olarak alınırsa ve köşesi de yine 0(o,o) noktası olursa Parabolün denklemi $x^2= 2py$ olur. Doğrultman denklemi y= -p/2'dir. Bu durumda parabolün şekli aşağıdaki gibidir:

PARAFİN MUMU;

Alm. *Paraffinwachs (n), (Das feste paraffin),* **Fr.** *Paraffine (f) solide,* **İng.** *Paraffin wax.* Petrolden elde edilen renksiz, kokusuz bir mum çeşidi. Parafin mumu ilk defâ 1829 yılında Reinchenbach tarafından odun katranından; daha sonra bütümlü tabakalardan; 1867'den sonra da petrolden elde edildi. 1947'de de sentetik parafin mumu yapıldı.

Petrolün bir yan ürünüdür. Ayrıca ham petrolün, parafininin giderilmesi gerekir. Ham petrolün rafinasyonunda yan ürün olarak elde edilen yağlı parafin önce sıcakta eritilir, sonra da soğutularak yalnız parafinin donması sağlanır ve donan posa şeklindeki parafin yağlı kısımlarından süzülerek ayrılır. Bugün modern olarak çalışan parafin îmâlâthâneleri de, yukardaki esasa dayanarak parafin mumunu üretir. Yeni metodlara göre yapılan parafin mumları % 20 kadar yağ ihtivâ eder. Bâzı durumlarda yağ miktarı % 3'e kadar düşürülür. Daha ileri saflaştırma ile renk, koku ve tadı daha iyileştirilir. Saflaştırma işleminde sülfat asidi ve kil kullanılır. Parafin mumları, Poennsylvania ham petrolü gibi parafin esaslı petrol türlerinden elde edilir. Ham parafin mumunun erime noktası 37 ile 48°C tam rafine edilmiş parafin mumunun erime noktası ise, 48 ile 66°C arasında değişir. Erime noktası yüksek olan parafin mumu çoğunlukla 26-30 karbonlu alkanlardır.

Sentetik parafin mumu, İkinci Dünyâ Savaşından sonra Fischer-Tropsch tekniğiyle elde edildi. Bu metodda ham madde kömürdür. Kömürden elde edilen karbon monoksit ve H_2 karışımından manyetik demirin katalitik etkisiyle hidrokarbonlara dönüşür. Elde edilen ürünlerden bir kısmı parafin mumudur. Bunlar çok beyaz olup, petrolden yapılan parafin mumlarından daha serttir. 50-55 karbon bulunduran sentetik parafinlerin molekül ağırlığı ortalama 750 civârındadır. Bâzı özelliklerden dolayı petrolden yapılan mumların yerine kullanılır.

Parafine batırılmış veya parafinle kaplanmış kâğıt ve karton, sıvı ve katı yiyeceklerin saklanmasında kullanılır. Çünkü parafin mumları reaksiyona girmez.

Çeşitli sanâyi dallarında kimyevî ve elektrikî yalıtma maddesi olarak kullanılır. Tekstilde, eczâcılıkta, kozmetik sanâyiinde plâstik, patlayıcı madde ve elektrik malzemelerinin îmâlinde kullanılır. Mum îmalâtında bal mumunun yerini almıştır.

PARAFİNLER (ALKANLAR) (Bkz. Hidrokarbon)

PARAGUAY

DEVLETİN ADI ..... Paraguay Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Asunción

NÜFÛSU 4.519.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....406.752 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İspanyolca

DÎNİ ..... Hıristiyan

PARA BİRİMİ..... Guarani

Güney Amerika kıtasının ortasında bulunan ve kuzeybatıda Bolivya, kuzeydoğuda Brezilya, güneyde ve batıda Arjantin ile komşu olan bir devlet. Denize en yakın yeri 1600 km olan Paraguay, 19° 16' ve 27° 35' güney enlemleriyle 54° 16' ve 62° 37' batı boylamları arasında yer alır.

Târihi

Paraguay, 1515'te Diaz de Solis tarafından keşfedildiğinde ülke nüfûsunu Guarani yerlileri meydana getiriyordu. 1535'te İspanyollar ülkeyi sömürgeleştirdiler. Paraguay, Peru genel vâliliğine bağlandı. Ülkede altın veya gümüş olmadığından İspanyollar Paraguay'a pek önem vermediler. Çok içerde kalması sebebiyle, ülke geniş ölçüde muhtar bir yönetimle idâre edildi. On sekizinci yüzyıl başlarında Paraguaylılar bağımsızlık için mücadeleye giriştiler. 1721'de başşehir Asuncion'da bir grup halk ilk defâ ayaklandı. Hemen hemen bir asır sonra Paraguay, 1811'de bağımsızlığını îlân etti.

Paraguay, 1865'te komşusu Brezilya ile anlaşmazlık içinde olduğundan, bu devlete karşı kanlı bir savaşa girdi. Arjantin ve Uruguay Brezilya'ya yardım ederek üçlü bir ittifak kurdular. 1870'te savaş sona erdiğinde, binlerce Paraguaylı (ülke nüfûsunun hemen hemen yarısı) ölmüştü.

Chaco'da petrolün bulunması Paraguay'ı Bolivya'ya karşı yeni bir savaşa sürükledi. 1932'de patlak veren Chaco Savaşı 1935'te son buldu. Sonuçta; Bolivya, Paraguay'dan büyük ölçüde toprak kazandı. Savaştan sonra Paraguay 20 yıllık bir siyâsî istikrarsızlık dönemine girdi. Bu dönemde hükümet çok defâ el değiştirdi. 1954'ten îtibâren General Alfredo Stroessner ülke yönetimini ele geçirdi. 1988 Şubatında General Andrés Rodriguez tarafından yapılan bir darbe ile devrildi. Mayıs ayında yapılan seçimleri kazanan Rodriguez Devlet başkanı oldu. 1 Mayıs 1993'te yapılan başkanlık seçimlerini Juan Carlos Wasmosy kazandı. Wasmosy aynı zamanda seçimle gelen ilk sivil cumhurbaşkanıdır.

Fizikî Yapı

Paraguay Nehri ülkeyi birbirinden oldukça farklı iki bölgeye ayırır: Kurak ve boş bir bölge olan Batı Paraguay ve Doğu Paraguay.

Doğu Paraguay'da arâzi genellikle yeşil ve verimlidir. Burada ulaşımı engelleyen büyük dağlar yoktur. Arâzi çapraz hatlar meydana getiren nehir ve akarsularla bölünmüştür. Başşehir Asuncion çevresinden îtibâren, kırmızı topraklı tepeler doğuya doğru Brezilya sınırını kuşatır. Bu tepeler zengin ve iyi sulama imkânlarına sâhip olan kuzey ve güneydeki ovalara doğru alçalırlar. Güneyde Parana Nehri Arjantin ile Paraguay arasında sınır meydana getirir.

Paraguay'ın yaklaşık üçte ikisi, Paraguay Nehrinin batı tarafında Chaco bölgesinde yer alır. Nehrin kenarında bataklık taşkın ovalarla başlayan bölge Bolivya sınırına yaklaştıkça kuraklaşır ve en batıda bir çöl hâline döner. Bu bölgede Pilcamayo Nehri kuzeybatı-güneydoğu istikametinde Arjantin sınırı boyunca akarak Paraguay Nehrine karışır.

İklim

Paraguay'da senenin büyük bölümünde sıcak ve nemli bir iklim hüküm sürer. Fakat hazirandan îtibâren ağustosa kadar, sıcaklık arasıra geceleri dondurucu hâle gelir.

İlkbahar ve yaz aylarında (ekimden marta kadar) sıcaklıklar Asuncion'da 21° ilâ 32°C arasında değişir. Sonbaharda ve kışın (nisandan eylüle kadar) sıcaklık 10° ilâ 21°C arasındadır.

Tabiî Kaynaklar

Batı Paraguay'ın kuzey ucunda ve güneyde Parana Nehri boyunca Cengel (sık ağaçlıklı orman) bulunur. Doğu Paraguay'da bitki örtüsü kaktüs, bodur ve sert odunlu ağaçlar, tanen ağacı ve sedirdir. Ülkedeki belli başlı vahşî hayvanlar jaguar, tapir, geyik, yabâni domuzdur. Nehirlerde timsah öldürücü

piraya ve çok çeşitli balık bulunur. Yılanlar, (boğa yılanı gibi) ekseriya 9 metreyi aşar. Ülkenin yeraltı zenginlikleri demir, manganez ve kireçtaşıdır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Yaklaşık 4.519.000 kişilik Paraguay nüfûsunun % 95'ini İspanyollarla yerlilerin karışmasından meydana gelen melezler teşkil eder. Az sayıda Avrupalı, japon ve Brezilyalı göçmenler ve zenci azınlıklar vardır. Ülke nüfûsunun % 90'dan fazlası Paraguay Nehrinin doğusunda, geri kalanı bu nehrin batısında yaşar. Latin Amerika ülkeleri arasında en düşük nüfus yoğunluklarından birine sâhip olan Paraguay'da, kilometre kareye 10 kişi düşer.

Nüfûsun % 40'ı şehirlerde yaşamakta olup, tek büyük nüfus merkezi yarım milyonluk başşehir Asuncion'dur. Ülkede doğum oranı binde 34, ölüm oranı binde 7, nüfus artış oranı % 27'dir.

Paraguay halkının % 97'si Roma Katoliğidir. Paraguay'da Guarani dili ve İspanyolca çeşit olarak halk tarafından kullanılmaktadır. Halkın çoğunluğu bu iki dili konuşmaktadır. İspanyolların sömürgeleştirdiği Amerika ülkeleri arasında sadece bu ülkede halkın çoğu iki dil kullanmaktadır.

Ülke nüfûsunun % 82'si okuma-yazma bilmesine rağmen, üniversiteliler toplam nüfûsun % 1'den daha azını meydana getirirler. Böyle bir durum yüksek okul bitirenlere yüksek kademelere gelme imkânını sağlamaktadır.

Siyâsî Hayat

Paraguay, büyük ölçüde merkezî ve otoriter bir siyâsi sisteme sâhiptir. Ülke iki meclisli parlamenter bir sistemle idâre edilir. Senatörler ve milletvekilleri beş yılda bir seçilir. Paraguay 19 idârî bölgeye ayrılmış olup, Birleşmiş Milletlere üyedir. Hükümet bütçesinin % 15'i savunmaya ayrılmıştır. Toplam 17.000 kişilik bir ordusu vardır.

Ekonomi

Paraguay ekonomisi, esas îtibâriyle tarıma dayanır. Çalışan nüfûsun % 44'ü tarımla, % 34'ü sanâyi ve ticâretle, % 22'si çeşitli hizmetlerde uğraşır.

Tarıma elverişli topraklarda iyi bir sulama sayesinde çok çeşitli bitkiler yetiştirirler. Belli başlı yetiştirilen bitkiler: Mısır, buğday, soya fasulyesi, yerfıstığı, tütün, turunçgil meyveleri, yerbamatê (Paraguay'a has bir çeşit çay), kahve, pirinç, pamuktur.

Hükümetin yabancı sermâyeyi teşvik etmesi ve çeşitli baraj projeleriyle kullanılabilen enerjinin artırılması gıdâ, tekstil, kâğıt, selüloz, kereste, çimento ve şeker sanâyilerinin gelişmesini sağlamıştır. Makina, yakıt, yağlayıcı madde, âlet ve araç ithalâtındaki sürekli artış ekonominin modernleşmesine imkân vermektedir. Paraguay ençok Brezilya, Arjantin, ABD ve Almanya ile ticâret yapar. İhraç malları pamuk, soya fasulyesi, kahve, pirinç, sebze, et, tütün, ağaç gövdesi, yerbamaté ve tanendir.

Paraguay ulaşım imkânlarını arttırma çabası içindedir. Karayolları modernleştirilmektedir. 25.600 km'lik karayolunun ancak 2400 km'si asfaltlanmıştır. Parano-Paraguay suyolu, ulaşım yollarının en mükemmelidir. Asuncion'da açılan milletlerarası havaalanı ve devlet havayolları dünyânın diğer ülkeleriyle irtibâtı temin etmektedir. İç havayolları, modernleştirilen karayolları iç kesimde gelişmeyi yavaş yavaş hızlandırmaktadır.

PARAKETE;

Alm. *Log (n),* **Fr.** *Loch (m),* **İng.** *Log.* Gemi hızını ve aldığı yolun miktarını gösteren cihaz. Gemi teknesinden elle veya sâbit bir delikten sarkıtılan parakete, tekne altındaki akan suyun hızına bağlı olarak çalışır.

Prensip olarak üç tür parakete vardır. Elle denize atılarak hız ölçmeye yarayan el paraketesi, suyun bir pervâneyi çevirmesiyle; ikinci tür parakete suyun hidrodinamik etkisi esâsına göre çalışır. Bu paraketeler biri geminin başına, diğeriyse suyun kolayca girebileceği fakat akıntı olmayan alt kısmına uzanan iki borudan meydana gelir. Gemi hareket edince baş tarafta meydana gelen hıza bağlı basınç ile akıntı olmadığı için sabit basınç arasındaki fark bir göstergede hız olarak görülür. Diğer bir parakete türü de elektromanyetik esasa göre çalışan modern gemilerde bulunan hız ölçme sistemidir. Bu paraketenin çalışma prensibi Lenz kânununa dayanır. Bu prensibe göre bir manyetik alan içerisinde hareket eden iletkenin uçlarında potansiyel (gerilim) meydana gelir. Parakete kılıcında meydana getirilen manyetik saha, deniz suyu içinde gemi hızında hareket eder. Deniz suyu iletken olduğu için çubuk görevi yaparak, parakete kılıcına rastlayan kısımlarda gerilim meydana gelir. Bu gerilim hıza bağlı olarak artar. Yükselticilerde kuvvetlendiriciler, sinyal gemisinin hızını gösterir.

PARANOYA;

Alm. *Paranoia,* **Fr.** *Paranoia,* **İng.** *Paranoia.* Büyüklük, aleyhte olunma, eziyet edilme gibi hezeyanlarla kendini belli eden akıl hastalığı. Bu psikozlarda zekâ korunmuştur, hissî cevaplar mantıklıdır, yanlış idrakler (halüsinasyonlar) nâdiren görülür. Paranoya durumları (paranoid psikozlar) üç grup altında incelenir:

1. Paranoya: Çok nâdirdir, gerçek bir olayın uygulamasının abartılması veya yanlış anlaşılması üzerine kurulan bir hezeyan sisteminin yıllar boyunca yavaş yavaş gelişmesidir. Bunlar arasında kendisini mehdî veya peygamber olarak görenler en çarpıcı örneklerdir.

2. Paranoid durumu: Paranoyadan daha sık olarak görülmekle beraber, bu da seyrek bir durumdur. Hastanın düşüncesinin çoğunu kaplayan hezeyanlar daha az düzenlidir. Kişilik paranoya durumuna göre daha az zarar görmüş olup, kişi günlük ihtiyaçlarını az çok yerine getirebilir.

3. Paranoid şizofreni: Düzensiz hezeyanlar, görme ve işitme halüsinasyonları, düşünce bozukluğu, kişilik dağılması ile kendini belli eder.

Paranoya teriminin târihi Hipokrat zamânına kadar uzanır. Eski Yunanlılar zamânında çeşitli akıl hastalıklarını târif etmek için kullanılırdı. Bu terim 1863'te Kahlbaum tarafından tekrar kullanıldı. Kahlbaum'un paranoya adını verdiği klinik durum yavaş gelişen iyi düzenlenmemiş hezeyanlar ile ortaya çıkıp hayat boyu devam eden, hayâl görmenin olmadığı bir hastalıktı. 1893'te Kraepelin "Dâhilî sebeplerden meydana gelen, düzgün düşüncenin davranış ve isteklerin çok iyi korunduğu, sürekli ve sarsılmaz bir hezeyan sisteminin gizli bir şekilde gelişmesidir." diye bir paranoya tanımı ortaya attı.

Paranoid kişilik: Paranoid kişiliğe sâhip kişiler, birer psikoz hastası değildirler. Bunlar aşırı derecede hassas ve şüpheci kişilerdir. Bu tip kişiliğin genel özellikleri arasında, kıskançlık, şüphecilik, başkalarına karşı genel güvensizlik, kibirlilik, hırçınlık, geçimsizlik, kincilik sayılabilir. Paranoid kişi, başkalarını yargılayarak kendisine düşman oldukları fikrine kapılır. Aldatılmayı çok kolay hisseder ve karşı çıkar. Güvensizliğini bağımsız ve kendine yeter olmaya çalışarak sağlamak ister. Bunun sonucu olarak tecrid edilmiş bir hayat yaşayan ve çevresiyle haberleşmesi azalan paranoid, gerçeklerden mahrum kalır. Bu tip kişilerin idraki dardır ve bencildirler. Kendisini başkasının yerine koymazlar. Savunma yapısının gereği olarak hatâlarının aybını başkalarına yansıtır. Başarısızlığa tepki gösterir, vazgeçme yerine saldırıyla cevap verir.

Paranoya'nın klinik belirtileri: Paranoya esas olarak bir muhâkeme bozukluğu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun bir sonucu olan hezeyanlar, hastalığın hemen hemen tek klinik belirtisidir. Paranoya da hezeyanlar düzenlidir, kendilerine göre bir mantıkları vardır. Hezeyanlara esas teşkil eden muhâkeme kusurları ve hatâlı tefsirler hasta tarafından bir tabu şeklinde kabul edilir. Hezeyanlar, duygu ve düşüncelerine hâkim olur. Bunlara kuvvetle inanan ve çevrenin de inanması için sayısız deliller bulmaya çalışan hastanın, günlük hayâtı da hezeyanı ile uyum içindedir. Hasta; mağrur, şüpheci, etrâfını tetkik edici tavırlar takınır. Çevresindeki her hareketi şüpheyle incelemeye başlar. Bunu gerçek hezeyanın ortaya çıkması tâkip eder ki, bu da genellikle bir büyüklük ve azâmet fikriyle berâberdir. Çevresindeki insanların kendisine düşman oldukları, onu istismar ettikleri fikrindedir. "Paranoid dâvâcı" denilen tipteki hastalar hayatlarını mahkemelerde geçirirler. Bunda da hezeyan tek bir konu üzerine kurulmuştur ve hayat boyunca dâvâ ettikleri şey değişmez. Diğer bir hezeyan şekli de "keşif hezeyanı"dır. Keşiflerine "ihtira beratı" alıp, bunları satmaya çalışan, hattâ basında ve kamuoyunda kendilerinden bahsettiren paranoyaklar vardır.

Aşırı önem verdikleri bir fikre sâhip olan bâzı paranoidler de hayatları boyunca yeni bir politik düzen, devamlı sulh vs. peşindedirler. Garip dîni, politik akımlar kurarlar veya iştirak ederler. Bâzen siyâsilere karşı saldırgan davranışları, suikaste kadar varan aşırılıkları görülür. Bunların kişilik analizleri, aşağılık komplekslerinin varlığını ortaya koymuştur. Böyle insanlar kötü niyetli kişiler tarafından kolaylıkla elde edilip, anarşi, ihtilâl gibi tertiplerin içine sokulabilirler. Kıskançlık paranoyası, tehlikeli klinik tablolardan biridir. Şehvet paranoyasında şahıs sıklıkla kendisinden daha farklı bir sosyal sınıfa sâhip birisinin kendisine âşık olduğunu iddia eder.

Kendilerine dînî bir önem atfeden, mehdîlik, peygamberlik iddiasında bulunan "mistik paranoya" vak'aları, belli bir âileye ve hânedâna mensup olma hezeyanları târif edilmiştir. Esas olan, düzenli ve müzmin bir hezeyanın yerleşmesi, hastanın bütün davranışlarına hâkim olması ve hezeyan dışında herhangi bir şahsiyet kusuru ve kişilik dağılması görülmemesidir.

Paranoid psikozların sebep ve oluşu: Bu durumlara sebep olan faktörler değişiktir ve kişiden kişiye farklılık gösterir. Paranoid bozukluklar beyinle ilgili hastalıklarda çok görülürler ve bunama başlangıcı sayılabilirler. Paranoid bozukluklar, normal gözüken insanlarda fizikî sebeplerle tecrid olma, sağırlık gibi hissî bozukluklar sonucu meydana gelebilirler. Yabancı bir ülkeye göç eden kimselerde çevreyle münasebetin bozulması veya uzun süre hapishane hayatı bunlara örnek olarak gösterilebilir. Paranoya vak'aları herhangi bir sebep olmaksızın da ortaya çıkabilir.

Paranoidlerde genel olan çevre düşmanlığı çocukluktan kaynak alabilir. Çocuğun kendisini sürekli baskı altında hissettiği otoriter âile yapılarında bu daha sıktır. Erikson'a göre, paranoya meyli olan kişi süt çocukluğu devresinde sosyal çevresinden temel güven duygusunu almamıştır. Bu güvensizlik, ebeveyn tarafından reddedilme, evde daha fazla tercih edilen bir kardeşin olması veya çevrede çocuğun güvenini sarsan hareketlerden dolayı olabilir.

Kraepelin, kişiye zarar veren mühim bir olayı hezeyanın odağı ve başlangıç noktası hâline getiren paranoya vak'alarını ayrı olarak incelemiştir. Hezeyanların gelişmesi için haksızlık olayı gibi bir vak'a başlangıç olabilir. Bundan sonra ortaya çıkan "paranoid dâvâcı" tip bunun klasik örneğidir.

Kretschmer, alıngan bir karakter zemininde gelişen hezeyan durumlarından bahsetmektedir. Bu vak'alarda, şahıstaki yetersizlik hissinin üzerine yıkıcı bir tecrübe de binince paranoid fikirlerin ön plânda olduğu hastalık ortaya çıkmaktadır. Bu noktada hasta, herkesin kendisinin de içinde bulunduğu ahlâkî çöküntüyü bildiğine ve devamlı bunu konuştuğuna inanmaktadır.

Paranoya müzmin bir gelişme tâkip eder, kötüleşme olmazsa da iyileşme de hemen hiç bir zaman söz konusu değildir. Birçok paranoid hasta cemiyette iniş çıkışlarla birlikte varlığını sürdürür. Bu hastaların bir kısmı hezeyanlarını gizleyebilir. Tedâvi olarak hastaya psikoterapi ve çevre değişikliği teklif edilebilir. Fakat hasta hekime güvenmediği sürece, tedâvinin gâyesine ulaşılamaz. Bu güvenin sağlanması da genellikle mümkün değildir.

PARAPLANÖR;

Alm. *Segelflugzeug (n),* **Fr.** *Paraplaneur (m),* **İng.** *Paraglider.* Aerodinamik şekilde kumaştan yapılmış olup, kumanda telleriyle yelken gibi idâre edilerek uçmaya yarayan âlet.

Paraplanörlerin ortaya çıkmasıyla, insanların "kuş gibi" uçma hayâli gerçekleşmiştir. Çağlar boyu birçok insan, çeşitli biçimde kanatlar takıp uçmayı denemiştir. Ne var ki, bazı bilgilerden mahrum olan bu kişiler başarılı olamamış, kimi de yaralanmıştır.

Hızla gelişen bu sporun teknik alandaki en önemli adımını, ABD'de Nasa'da çalışan ilim adamlarından Francis M. Rogallo attı. Rogallo, insanlı uzay araçlarında uçurtmalardan yararlanma konusunda araştırmalar yapmıştır. Bu düşünce, uzay araçları için kabul edilmedi, ama Rogallo'nun çalışmasıyla elde edilen buluşlar, 1970 yılından bu yana Kaliforniya'da gelişmekte olan paraplanör sporunu ortaya çıkardı.

Günümüzde kullanılmakta olan paraplanör, Nasa tarafından denenmiş olan modelden geliştirilmiştir ve yapımcısının hatırasına, rogallo adıyla da anılır. Dünyânın en basit uçma aracı olan rogallo, beş buçuk metre uzunluğunda bir omurgaya çapraz olarak ortasından takılan, gene aynı uzunluktaki bir ikinci parçadan meydana gelir. İki kanat çubuğu, önden, omurganın ucuna takılır ve geriye doğru A harfi meydana getirecek biçimde uzanarak, orta parçaya bağlanır. Tam önünde, "trapez" denilen bir denetim çubuğu bulunur. Denetim çubuğu, omurgaya ve kablolarla aracın köşelerine bağlıdır.

Paraplanör, denetim çubuğunun itilip çekilmesiyle veya iki yana hareket ettirilmesiyle yönlendirilir. Paraplanörün ağırlığı yaklaşık 18 kg olup, aracı kullanan kişi, araçtaki en büyük ağırlığı meydana getirdiğinden, bir sarkaç gibi sallanarak trapezi hareket ettirip paraplanörü istenilen yükseklikte tutar. Sözgelişi, trapezin itilmesi aracın burnunun havaya kalkıp, hızının düşmesine sebep olur.

Paraplanörle uçuşta, sporcu önce kolonlarla araca bağlanır. Ardından, paraplanörü havaya kaldırır ve bir tepeden aşağı koşmaya başlar. Tepenin eğim açısı süzülme açısından büyükse, rüzgârın hızı saatte 23-26 km'yi bulur ve araç havalanır. Rüzgârsız bir günde, paraplanör yavaşça tepenin dibindeki düzlüğe iner. Ama yukarı doğru rüzgâr esiyorsa, planörün daha uzun süre havada kalması sağlanabilir. Bu durumda araç, tepeye paralel konuma getirilir ve hava akımı içinde yol alınır.

Rogalloların hem yapımı ve kullanımı çok kolaydır, hem de elde taşınabilecek biçimde katlanabilir. Ne var ki, biçimleri sebebiyle pek verimli sayılmazlar. Bütün planörlerde (normal veya paraplanör) verim oranı süzülme açısıdır. Verimin yüksek olması demek, kaybedilen her yükseklik birimi sırasında alınan yolun uzun olması demektir. Normal planörlerde 50:1 oranında süzülmeye ulaşılır; oysa bu oran, paraplanörlerde, 4:1 dolayındadır. Verimi geliştirmek için yapılan çalışmalarda kanatların uçak kanatlarına benzetilmesiyle süzülme açısının 10:1'e ulaştığı görülmüştür. Yeni türler hızla yaygınlaşmaktadır. Bunların, pahalılığına ve taşıma zorluğuna rağmen, rogalloların yerini alacağı sanılmaktadır.

PARAŞÜT;

Alm. *Fallschirm (m),* **Fr.** *Parachute (m),* **İng.** *Parachute.* Bir cismin veya kişinin havada düşüşünü frenlemeye veya süratli bir hava vâsıtasının iniş esnâsında süratini azaltıp durdurmaya yarayan kubbe

biçiminde bir yelken.

Paraşüt, ipekten veya naylondan yapılmış kubbe biçiminde bir yelkenden meydana gelir. Bu yelken çevresine eşit aralıklarla tutturulmuş askılar yardımı ile bir paraşüt kemerine veya yeleğine bağlanır. İnsan vücudunun serbest düşme hızı sâniyede 50 m kadardır. Paraşüt kullanmakla bu hız sâniyede 6 veya 7 m'ye iner. Bu da 2,5-3 m yükseklikten atlayan insanın düşme hızına tekâbül eder. Paraşütün açılışındaki vurma şiddeti, normal şartlarda yaklaşık olarak 500-600 kg arasında değişir, fakat 1000-1500 kg'a kadar da çıkabilir. Uçaktan atlanabilen asgarî yükseklik eğitim için 300 m, askerî harekâtta 200 m'dir. Bir kurtarma paraşütünün ağırlığı 8-8.5 kg ve yüzeyi de 50 m^2dir.

Paraşütçülüğün târihçesi: Paraşüt fikri çok eski zamanlara dayanır. O kadar ki insanın uçmak düşüncesinden evvele âit bir düşünce mâzisi vardır. İlk paraşütle atlayışın 1306'da yapıldığına dâir târihî vesikalar, Pekin Mahzenlerindeki târihî dokümanlar arasında bulunmuştur.

Vesikalarda, imparatorun tahta çıkışı sebebiyle bu târihte bir cambaz paraşütçünün, Çin sarayı hânedânına yüksek bir binânın üzerinden atlayarak gösteriler yaptığı anlatılmaktadır. Ancak bu akrobatların kullandığı paraşütler bambudan veya kâğıttan yapılmış büyük şemsiyeler şeklindeydi.

İlk ciddî paraşüt atlayışı diyebileceğimiz tecrübe 1617'de İtalya'nın Venedik şehrinde bir kuleden Macar ilim adamı olan Fause tarafından başarıyla yapılmıştır.

1777 târihinde Joseph Montgolfier, Fransa'da bir evin çatısından paraşüt atlamaları yapmıştır.

1783'te fizikçi Sabestian Lenormand adındaki bir Fransız, koni şeklinde bir paraşütle Montpellier meteoroloji kulesinden atlayarak sağ sâlim yere inmiştir. Beanchart ise halkın önünde yaptığı uçuş denemelerinde, bâzan çeşitli hayvanları büyük şemsiyelere bağlayarak boşluğa bırakmıştı. Fakat bu târihlerde yapılan atlayışlar yüksekçe bir yerden atlamaktan ileri gitmiyor, sâdece toplulukların meraklarını giderici mâhiyette oluyordu.

Balonların gelişmesiyle paraşüt daha mühim bir mevki kazanmıştır. Jean Pierre 1785 yılında Manş Denizini geçerek, Frankfurt şehrinde gösteriler yapmış, bu sırada balonun gaz tazyikiyle patlaması yüzünden kendisi balonun altındaki paraşüt sayesinde kurtulmuştur. Bununla birlikte gerçek anlamda paraşütle havadan ilk iniş 22 Ekim 1797'de Andrea Jacques Garnerin tarafından gerçekleştirildi.

Paris'teki Moncean Parkı üzerinden 1000 metre yüksekliğe varınca, balonu sepete bağlayan ipleri keserek balondan ayrılan Garnerin, Moncean Ovası üzerinde çok tehlikeli bir şekilde sallanarak yere indi. Sallantılar paraşütün altında sıkışan havanın çıkacak yer bulamayıp ancak paraşütün etek kenarlarından çıkmasından ileri geliyordu. Garnerin 1000 m irtifadan balonun altında bulunan paraşütle atlaması, zamanın Avrupasında büyük yankılar bırakmıştır. A. Garnerin bu atlayışta konik paraşüt yerine, yarım küre şeklinde paraşüt kullanmıştır.

Bu târihten sonra Astronom Lanan paraşütün kubbesinde havanın akımını temin eden tepe deliğini açarak rakkası (sallantıyı) önlemiştir. Bundan sonra Lorenz Hengler 1832 yılında paraşütlerde oldukça mühim değişiklikler yapmıştır. 1814 yılında Eliza Garner isimli kadın, birçok atlayış yaparak paraşütçülük târihine ilk kadın paraşütçü olarak geçmiştir. Uçakların keşfedilmesiyle paraşüte duyulan ihtiyaç daha da artmış ve uçaktan ilk atlayışı Berry isimli bir Amerikalı yüzbaşı 1912 yılının mart ayında Sant-Louis'ta gerçekleştirmiştir. Uçakta oturan Berry, uçağın alt kısmındaki bir torbaya yerleştirilmiş paraşüte askılarla bağlanmıştı. 19 Ağustos 1913'te Fransız pilotu Pegoud Bleriot'un da uçaktan paraşütle atlayışı vardır. Birinci Dünyâ Savaşı sırasında paraşüt; balonla uçan pekçok havacı ve gözlemci kadar, sayısız uçak pilotunun da hayâtını kurtarmıştır. O günden bu yana paraşütçülük hem savaş, hem spor, hem de kurtarma tekniği oldu. Hava vâsıtalarının kullanılış alanlarının artması ile paraşüt çok seri bir şekilde tekâmül ettirilerek bugün çeşitli gâyeler için çok çeşitli paraşütler yapılmaktadır.

Paraşütçülüğün Türkiye'de gelişmesi: Türkiye'de paraşütçülük alanında ilk çalışmalar SSCB'den çağırılan bir öğretmenin yönetiminde, Türkkuşu'nun kurulması ile başladı (3 Mayıs 1935). İlk Türk paraşütçüsü Abdurrahman Türkkuşu, ilk paraşütle atlayışını 1935 yılının Eylülünde yapmıştır. Çalışmalar İnönü ve Etimesgut havaalanlarında yapılıyordu. 1939 yılında İnönü'de o zamanki adı ile açılan "Gedikli Hazırlama Yuvası"nda düzenlenen kurslarda, atlayışlarla birlikte uçuş eğitimine de yer verilmiştir. Bu arada amatör paraşütçü adayları da kurslara alınmaya başlandı. Paraşütçülük çalışmaları 1947-1950 yılları arasında bir duraklama geçirmiştir. 1950 yılında Hava Harb Okulunun kurulması ile, bu öğrencilere paraşüt kursları düzenlenmiştir.

1951 ve sonralarında Cumhurbaşkanlığı Muhâfız Alayı Paraşüt Bölüğü kursları ile Kara Kuvvetlerinde de kurslara başlandı. Gelişme 1963 yılında açılan geniş çaplı tekâmül kursları ile hızlandı.

1967 yılından îtibâren Türkkuşu Paraşüt Okulu, spor paraşütçülükte büyük bir gelişme ile çalışmalarına hız vermiş ve 1969 yılında Birinci Türkiye Millî Paraşüt Şampiyonası düzenlenmiştir. Bu

tarihten sonra aralıksız milletlerarası müsabakalara iştirak edilmiş ve bilhassa Balkan şampiyonalarında gerek ferdî, gerekse takım hâlinde kıymetli dereceler alınmıştır.

Paraşütün kullanıldığı yerler: Paraşüt günümüzde iki esas gâye için kullanılmaktadır:

1. Askerî Maksatla: Hava indirme birliklerinin askerî alanda gelişmesiyle paraşüt aranılan bir malzeme hâline gelmiştir. Böylece askerî birliklerin düşmanın derinliklerine indirilmesi ve baskın yapma imkânı elde edilmiştir. Bugün paraşüt askerî alanda personel, araç, malzeme, silâh ve cephâne indirilmesinde kullanıldığı gibi, tehlikeli bir durumda uçaklardan atlamak ve yüksek süratli uçakların inişini frenlemek maksadıyla da kullanılmaktadır.

2. Sivil Sahada: Spor maksadı ile çeşitli tipte paraşütler kullanılmaktadır. Dünyânın her yerinde bu maksatla okullar açılıp, kurslar verilmekte ve çeşitli müsâbakalar yapılmaktadır.

Paraşüt çeşitleri: Paraşütler yapılış şekillerine göre:

1. Yekpâre yelkenli paraşütler.

2. Dilimli paraşütler diye sınıflandırılır.

Alman Kostelesky'nin buluşu olan dilimli paraşüt, çok gözenekli olduğu için büyük hızlara daha elverişli olup çok da dengelidir. Bâzı paraşütler yere yayıldığı zaman düz olur. Bâzıları ise, yine kubbe biçiminde kalır. Ayrıca son zamanlarda Rusların kullandığı kare şeklindeki paraşütleri de saymak gerekir.

Kullanılış maksadına göre paraşütler: Personel, malzeme, iniş fren paraşütleri ve viril önleyici paraşütler olarak sınıflandırılır.

1. Personel paraşütleri: Askerî maksatlarla personel indirmek için veya spor maksadıyla kullanılır. Personel paraşütleri de kendi aralarında üç çeşittir.

a) Otomatik Paraşütler: Bu cins paraşütler, atlayışta atlayıcının hiçbir hareketi olmadan, uçağı terk etmesiyle birlikte uçağa bağlı olan statik bir kablo ile açılan paraşütlerdir.

b) Serbest atlayışlarda kullanılan paraşütler: Bu cins paraşütlerde atlayıcı uçaktan atladıktan sonra, deklanşör denilen kolu ve buna bağlı deklanşör pimini çekerek paraşütünü açar. Bu açılmada önce rehber paraşüt dışarı fırlayarak kubbeyi dışarıya çeker ve paraşüt dolar.

c) Pilot paraşütleri: Uçaklarda tehlikeli bir durumda, atlayarak kurtulmak için kullanılan paraşütlerdir. Minder tipinde ve sırtta taşınan cinsleri vardır.

2. Malzeme (yük) paraşütleri: Havadan malzeme, araç, silâh ve cephâne indirilmesinde kullanılır. Çok çeşitlidir. Ya sayıları iki ila on arasında değişen paraşütler bir salkım halinde malzemeye bağlanır veya 1000-1500 kg'lık özel ağır yük paraşütleri kullanılır. Bir ağır yük paraşütünün çapı 20 cm, açılmış hâlde yüzeyi 500 m^2dir. Feza araştırmaları için kullanılan özel cihâzların ve füzelerin bütününün veya bazı bölümlerinin yere indirilmesinde de paraşütlerden faydalanılmaktadır.

3. İniş fren paraşütleri: Yalnız tehlikeli inişlerde değil bütün iniş şartlarında kullanılmakta olup, flaplarla aynı vazifeyi görmektedir. Uçaklarda frenleme paraşütü olarak, büyük hızlarda iyi denge sağladığı için genellikle dilimli paraşüt kullanılır. İniş ânında yerle temasa müteakip iniş paraşütü açılarak uçağın kısa mesâfede durmasını sağlar.

4. Viril önleyici paraşütler: Virile girmek üzere olan bir uçağı normal uçuş hâline döndürmek için kullanılır. Viril bir denge hâli olduğuna göre, virilden çıkabilmek için dengeyi bozmak gerekir. Bu maksat için kanatlardan birinin ucuna yerleştirilmiş olan paraşüt kullanılır. Paraşüt açılarak uçağın durumunu değiştirir ve uçağı yeniden kontrol edilebilir duruma getirir.

Paraşütün katlanması ve bakımı: Paraşütü katlamak için, yelken ve askıları, paraşüt çantası içine îtinâ ile yerleştirmek gerekir. Bu katlama kullanma sırasında paraşütün kolayca açılmasını sağlayacak şekilde, sıkı kurallara uyularak yapılır; aksi takdirde kötü katlanmış bir paraşütün açılmama tehlikesi vardır. Devamlı kullanılmayan paraşütler belirli zaman aralıkları ile açılıp havalandırılır, dikkatli olarak gözden geçirilir ve tekrar usûlüne göre katlanıp muhâfaza edilir.

Paraşütün kısımları: Genel olarak paraşütler beş kısımdan ibârettir.

1. Komple kubbe: İçi hava ile dolarak personel ve malzemeyi taşıyan kısımdır. İpek veya naylon kumaştan dilimler hâlinde yapılıp birleştirilmiştir. Tepesinde hava deliği vardır. Ön paraşüt veya yardımcı(rehber) paraşüt vâsıtası ile çekilerek torbasından çıkarılır. İplerle paraşüt kemerine veya yeleğine bağlanmıştır.

2. Açma torbası (navlaka): Komple kubbenin açılma kolaylığını sağlamak maksadı ile özel bir

teknikle içine yerleştirildiği bu torba, pamuklu kumaştan yapılmıştır. Torba ile irtibatlı olan statik kablo, paraşütün açılmasını müteakip torba ile birlikte uçakta kalır. Statik kablonun ucunda düğmesine basıldığı zaman açılan, takıldığı yerde aşağı çekilince kendiliğinden kilitlenebilen bir statik kanca asılıdır. Açma torbasının dışında askı iplerinin takılacağı bez halkalar bulunur.

3. Paraşüt çantası: Kuşam tertibatına bağlı olan bu çanta, açma torbasını muhâfaza eder. Üzerinde statik kablo yerleştirme lâstikleri vardır. Dört kapağın uçlarında can ipiyle kapanmayı sağlayacak dört adet bez halka bulunur.

4. Kuşam tertibatı: Her boydaki insana rahatlıkla ayarlanabilir şekilde kolonlardan yapılmış olup, otomatik kilit vasıtası ile kilitlenir. Kuşam tertibatındaki kolonlar: Kaldırıcı kolonlar-sırt çapraz kolonlar-göğüs çapraz kolonları ve bacak kolonları olarak dört kısımdan ibarettir.

5. Otomatik kilit: Göğüs kilidi, göğüs hizasında bulunup, bacak ve göğüsten gelen dört kolonu birleştirip kilitlenir.

Paraşütün Yapımı ve Kullanılan Malzeme

Yapımı: Paraşütler genellikle, üçgen biçimli, çok katlı kumaş parçalarının birbirine dikilmesiyle yapılır. Her parçanın paraşüte gerekli biçim ve büyüklüğü verebilecek boyutlarda kesilmesi gerekir. Paraşüt yapımında mâliyet önemli bir faktördür. Bu yüzden, belirli özellikleri verecek en sâde biçim seçilir.

Havadan ikmâl paraşütleri (havadan yardım malzemesi ve silâh indirme) çok büyük olduklarından (bâzı durumlarda 20 m çaplı), beş bölümden meydana gelirler. Birinci bölüm, güçlü hava basıncına dayanabilecek bir tepe bölümü, ötekiler de, hava akımını yayan ve direnç, hâsıl eden daha hafif yapılı yan bölümlerdir. Bu usûlün geliştirilmesiyle üç değişik büyüklükte paraşüt yapılmasını sağlayan kare biçimli kumaşların üretimine geçilmiştir. Her karenin bir kenarı dört metre uzunluğundadır. Bunlar birbirlerine çaprazlama birleştirilir. Beş kareden meydana gelen bir paraşüt 250 kg, on iki kareli 700 kg, yirmi kareli paraşütse 1200 kg taşıyabilir.

Malzeme: İkinci Dünyâ Savaşına kadar paraşütler, ya keten, pamuk ve ipek gibi tabiî ipliklerden veya viskoz ve asetat ipliği gibi selüloz liflerinden yapılmaktaydı. Keten ve pamuk ipliğinin kalın, ipeğin de pahalı olması sebebiyle, 1939'da ABD ve Almanya'da naylonun bulunmasına kadar, yalnızca belirli biçimlerde paraşüt yapılabildi. Çok güçlü ve paraşütün açılması sırasında meydana gelen şoklara çok iyi dayanan naylon, kısa zamanda öteki tabiî ipliklerin yerini aldı. Yeni geliştirilen yapım usûlleriyle her tür naylon iplik üretilebiliyordu. Naylon ipliğiyle dokunmuş paraşüt kumaşının tek olumsuz yanı, sıcak bir ortamda yumuşayıp delinmesiydi. Bu da, kumaşa ince bir silikon tabakası kaplanarak çözüldü. Ancak, naylon paraşütlerin korunmalarında en basit usûl, paraşütün çok dikkatli katlanıp toplanmasıdır.

Çapraz biçimli havadan ikmâl (malzeme atma) paraşütleri, polipropilen ipliğinden dokunmuş kumaşlarla yapılır. Bu madde, ucuz olmanın yanı sıra, sert ipliğin, paraşütün çok çabuk şişmesine yardımcı olduğunu da göstermiştir. Krepon kağıdı ve polietilen paraşütlerle de bâzı deneyler yapılmış, ama bunların, malzeme ve üretim usûlü olarak, seri üretime uygun olmadıkları anlaşılmıştır.

Naylon ipliğinden dokunmuş paraşüt kumaşları ve kolanlar, eskiden kullanılan keten ve pamuk gibi tabiî ipliklerden yapılmış kumaşlardan, hem daha az yer kaplar, hem de çeşitli işlemlerden geçirilip boyanarak, güneş ışınlarına karşı daha dayanıklı bir hâle getirilebilirler. Pilot kabininde uzun süre güneş ışınları altında, kalan paraşüt kolan ve bağlarının, böyle bir özellik taşımaları oldukça önemlidir.

Paraşütle İlgili Bâzı Tâbirler

Paraşüt gözenekleri: Bir paraşütün içine giren havanın kaçmasını sağlayan delikler.

Yükselmeli paraşüt: Kubbe kısmının altında toplanan havayı dışarı atmağa yarıyan deliklerle donatılmış eğitim paraşütü. Bu delikler, paraşüte, yerde bir taşıtla çekildiği zaman bir yükselme kuvveti sağlar.

Delikli paraşüt: Yelken (kubbe) kısmı, frenleme, yatay yer değiştirme veya yükselme için gerekli kuvvetleri sağlayacak şekilde biçim ve yön bakımından ayarlanabilen deliklerle donatılmış paraşüt.

Paraşüt birlikleri: Paraşütle iniş yapmak üzere yetiştirilmiş, havadan taşınan askerî birliklerdir.

Paraşüt brövesi: Hava indirme personelinin eğitimini tamamlayıp, belirli testlerde başarı kazandığını gösteren madenî plâkadır.

Paraşüt katlayıcılar: Paraşütlerin usûlüne uygun olarak katlanması ve kullanılmağa hazır durumda muhafazası ile görevli kimselerdir.

Paraşüt kulesi: Paraşütle atlama eğitiminin yapıldığı kule.

Paraşütle atlama: Taktik maksatlar için belli bir bölgeye havadan inmek veya bir tehlikeden kurtulmak için uçaktan paraşütle yapılan atlayış.

Paraşütle indirme (atma): Bir uçaktan paraşütle insan veya malzeme atma işlemidir. Malzemeler kapalı malzeme kapları ile indirme bölgesine atılır.

Paraşütçü: Bir hava taşıtından paraşütle atlayarak yere inen kimse. Askerî bir uçaktan paraşütle atlamak ve yere iner inmez savaşabilmek için eğitim görmüş asker.

Paraşütle atlamanın askerî amaçlarla kullanılması Avrupa ordularında, İkinci Dünyâ Savaşından önceki, yıllarda başladı. Ama paraşütle atlama, deney safhasını ancak İkinci Dünyâ Savaşında aşarak, ortaya havadan taşınan yeni bir askerî birlik biçimi çıkmasına yol açtı. Paraşütçü birlikleri de, öncü birlikler olarak görev yapmağa başladı. Daha sonra uçaklarla veya helikopterlerle taşınan birliklerden yararlanıldı. Gerçekten de paraşütçüler çoğu zaman nakliye uçaklarının inmesine elverişli yerleri veya hava alanlarını ele geçirmekle görevli birliklerdir. Ayrıca, bağımsız komando birlikleri olarak görev yapar. Bu görevler daha ziyâde stratejik noktaların veya kritik bölgelerin ele geçirilmesi veya düşman tarafından kullanılmaz hâle getirilmesidir.

Paraşütçü olarak yetiştirilecek kimseler; vücut bakımından sağlam, irâdesi kuvvetli ve güç şartlar altında görev yapmaya ve hayatını idâreye müsait kimseler olmalıdır. Gece hayatına, içkiye, kumara düşkün; güçlükler karşısında çabuk yılan ve sır saklamasını bilmeyen kimselerden paraşütçü olamaz.

Paraşütçünün giyimi ve donatımı onun hareket kâbiliyetini azaltmayacak ve soğuk havada azamî ısıyı sağlayacak şekilde düşünülmüştür.

Paraşütçünün silâhları da hafif ve az yer tutacak biçimde düşünülmüştür. Bu silahlar ve cephâne, ya doğrudan doğruya uçaktan özel kutular içinde atılır veya paraşütçünün gövdesine yirmi metre kadar uzunlukta bir bağla tutturulmuş torbalarla indirilir. Bu usûl düşme hızını yavaşlatır ve paraşütçüye iner inmez silah ve malzemesini kısa zamanda toparlamasını sağlar.

Paraşütçülük: Paraşüt kullanma veya paraşütle atlama işi.

Paraşütlü: Paraşütü olan.

Paraşütlü işaret fişeği: Atıldığı zaman açılan paraşütü, aydınlatma mermisinin düşme hızını azaltır ve uzun süre üzerinde bulunduğu araziyi aydınlatır. Gece muharebe sahasını aydınlatmak maksadı ile kullanılır.

PARATİFO;

Alm. *Paratyphus (m),* **Fr.** *Paratyphoide (f),* **İng.** *Paratyphoid fever.* Kusma ve ishal ile başlayan, değişik tipte iltihap yapan had toksik veya bulaşıcı hastalıklar grubu. Paratifo basilleri 1-3 mikron uzunluğunda, 0,4-0,6 mikron genişliğinde olan kapsülsüz, sporsuz bakterilerdir. 20 ile 40 derece arasında ürerler. Bu basiller, sütü pastörize etmekle suyu kaynatma veya klorlama ile inaktive edilirler (zararsızlaştırılırlar).

Paratifo, bütün dünyâda yaygın olan bir hastalık grubudur. Sosyoekonomik ve hijyenik şartları uygun olmayan toplumlarda görülüş sıklığı fazladır. Enfeksiyonu yayan insan ve hayvan taşıyıcılardır. Tifo şeklinde seyreden Paratifo A, insanlara dolaylı veya dolaysız olarak bulaşabilir. Fakat diğerleri et, süt, süt ürünleri, su gibi besin maddeleri ile geçer.

Besin zehirlenmelerine de bu tip mikroplar sebep olabilir. Besin zehirlenmelerinin en büyük sebebi etlerdir. Hasta olan hayvanlar kesilip etleri yenirse, hastalık insanlara bulaşır. Sıcak havada dışarıda bekleyen etlerde bakteri yoğunluğu artar. Dolayısıyla paratifo vakaları en çok yaz aylarında görülür. Bakteri ile bulaşmış etlerden yapılan sucuk, pastırma, salam, sosis gibi yiyeceklerden de besin zehirlenmesi görülebildiği gibi temiz olan etlerin sonradan bozuşması ile de besin zehirlenmeleri görülebilmektedir.

Paratifo A insanlarda bulunur. Hayvanların enfeksiyonuna rastlanmamaktadır. Paratifo B, Paratifo C de insan taşıyıcılarla bulaşan ve genel enfeksiyon yapan bakterilerdir.

Paratifonun kuluçka süresi, hastalığı yapan bakterinin tipine göre değişiklik gösterir. Bulaşık, besin yenildikten sonra 2-36 saat sonra başlar.

Bakterilerin kana karışması ile seyreden tipinde 10-15 gün kadar olabilir.

Paratifo enfeksiyonlarını üç grupta incelemek mümkündür:

1. Paratifo gastroenteriti: Paratifo basillerinin toksinleriyle bulaşmış gıdâ yendikten sonra kısa bir süre geçmesini takiben bulantı ve kusma ile başlar. Başağrısı, titreme ile yükselen ateş, hızlı nabız, kusma,

ishal, karın ağrıları vardır. Zehir (toksin) fazla ise soğuk bir ter başlar, hasta şoka girer, koma durumu ortaya çıkabilir, gerekli tedâvi yapılmazsa hasta ölebilir. Paratifo gastroenteriti, had bir zehirlenme olduğu için ilk yapılacak iş hastalığa sebep olan zehiri tesirsiz hâle getirmek olmalıdır. Bu zehirin bir panzehiri yoktur. Şayet ishal yeni başlamışsa müshil vermek denenebilir. Şiddetli vak'alarda bikarbonatlı sularla mîde yıkanır. Bununla kusma durmazsa ufak buz parçaları yutturulur, çay ve bazik özellikli mâden suları içirilir. İkinci gün az miktarda çorba şeklindeki nişastalı ve unlu gıdâlar, yoğurt ve meyve suları verilir. Üçüncü günü bu diyete et suyu ve yumurta da ilave edilir. 4-5 gün sonra ishali geçmiş olanlara ızgara et, patates püresi, bir iki dilim francala ve ekşi elmaya izin verilir. İshale karşı koruyucu olarak sülfonamid cinsi ilâçlar verilebilir.

2. Paratifo bakteriyemisi: Kana bakteri karışması durumudur. Bâzan besin zehirlenmesi tipinde gastroenterit yapar ve ateş ile başlar. Ateş, 3-5 günde düşeceği yerde uzar. Bu arada ishal azalır. Hatta günde bir-ikiye kadar iner. Hastalık bakteriyemi ile tifo şeklinde belirtiler verir.

Sürekli olarak tifo şeklinde hastalık yapan Paratifo A'dır. Bu bakteri sadece insanlarda bulunur. Hastalık yavaş yükselen bir ateşle başlar. İştahsızlık, mîde bulantısı, genel kas ağrıları, baş ve sırt ağrıları olabilir. Karın ağrısı, kusma gibi belirtiler tifodan fazladır. İshal veya kabızlık olur. Paratifo B enfeksiyonlarında ağızda uçuk görülebilir. Tifoda görülen şuur bozuklukları paratifoda yoktur. Dalak ve karaciğer büyüyebilir. Bâzan sarılık da eklenebilir. Paratifo genellikle şifâ ile neticelenir. İki haftadan fazla sürmez. Nekâhat uzun sürer. Halsizlik ve çalışmaya karşı isteksizlik vardır. Bazan tifoda görülen barsak delinmesi, paratifoda da görülebilir. Paratifonun en sık rastlanan komplikasyonu cerahatli safra kesesi iltihabı ve böbrek iltihabıdır. Tifo gibi tedâvi edilir. Kloramfenikol veya Thiamphenicol preparatları en etkili ilâçlardır. Tifo aşısı içinde paratifo A ve B aşıları da bulunur. Aşı karma aşıdır. Korunmada besin maddesi satıcılarının, aşçıların ve içilen suların kontrolünün eksiksiz yapılması gerekir.

3. Lokal paratifo enfeksiyonları: Lokal paratifo vak'alarının çoğunda hastalık âniden ürperme ve titreme ile yükselen ateşle başlar. Bakterinin yerleşmiş olduğu bölgeye göre belirtiler ortaya çıkar. Bunlar menenjit, kemik iltihapları, kalp zarı iltihabı, zatürre ve akciğer absesi safra kesesi iltihabı olabilir. Tedâvide uygun antibiyotikler kullanılır, gerekirse abseler boşaltılır.

PARATİROİD BEZİ;

Alm. *Paratyprus (Nebenschilddrüse (f),* **Fr.** *Parathyroides (f.pl),* **İng.** *Parathyroid gland.* Tiroid bezi (kalkansı bez) nin hemen arkasında yerleşmiş ikisi üstte ikisi altta yer alan toplam dört adet iç salgı bezi.

Her bir paratiroid bezi yaklaşık olarak altı milimetre uzunluğunda üç milimetre genişliğinde ve iki milimetre kalınlığındadır. Bezler koyukahverenginde ve yağ görünümündedir. Paratiroid bezleri bazen normal yerlerinde değil de göğüs boşluğunda yerleşmiş olabilirler.

İnsan paratiroid bezi iki cins hücre ihtiva eder. Bunlar esas hücreler ve oksifil hücrelerdir. Esas hücreler parathormonun çoğunu salgılarlar. Oksifil hücrelerin görevi tam belli değildir. Bunlar belki de hâlâ bir miktar hormon salgılayan yaşlı esas hücrelerdir.

Parathormon protein yapısında bir hormondur. Kandaki kalsiyum seviyesini yükseltici, fosfat seviyesini düşürücü yönde etkilidir. Böbreklerde kalsiyumun geri emilimini arttırır, sodyum, potasyum, amino asitler ve fosfatların atılımını arttırır. Bu tesir olmasa idi idrarla ortaya çıkacak devamlı bir kalsiyum kaybı sonunda kemikleri kalsiyumdan tamâmen fakir bir hâle getirecek ve iş görmelerini engelleyecekti. Parathormon barsaklardan kalsiyum emilimini ve kemiklerden de kalsiyum serbestleşmesini idâre etmektedir. Bu sâyede kan kalsiyumunun miktarı 100 milimetrede 9-19 miligram arasında sabit tutulabilmektedir.

Parathormonun D vitamini ile de yakından alâkası söz konusudur. D vitamini azlığında parathormonun da etkisi azalmaktadır.

Kandaki kalsiyum oranının çok cüz'i bir alçalışı bile paratiroid bezinde salgı artışına sebep olur. Kalsiyum, emzikli kadınlarda süt yapımında kullanıldığı için emzirme sırasında faaliyeti artan paratiroid bezleri ileri derecede büyürler. Öte yandan kan kalsiyumunun arttığı herhangi bir durum paratiroid bezlerinin çalışmalarının ve büyüklüklerinin azalmasına yol açmaktadır.

Paratiroid bezi hastalıkları:

Hipoparatiroidizm (bezlerin az çalışması): Burada paratiroid bezleri yeterli miktarda hormon salgılayamamaktadır. Bunun en çok görülen sebebi tiroid ameliyatları sırasında paratiroid bezlerinin büyük kısmının veya tamamının çıkarılmasıdır. Ayrıca bezlerin iltihap, kanser gibi sebeplerle harabiyetleri yâhut doğuştan olmayışlarıdır.

Hipoparatiroidizmde kan kalsiyumunun azalışı söz konusudur. Bu azalış normal değer olan 10 miligramdan (normali 8.5-10.5) 6-7 miligrama düşünce kasılmalarla seyreden tetaninin belirtileri ortaya çıkar. Sinirlilik, halsizlik, şahsiyet değişiklikleri, adale krampları, havaleler, hırıltılı solunum, çift görme, karın ağrıları, sık idrara çıkma söz konusudur. Deri kuru, tırnaklar incelmiş olup, kırılgan hâl almışlardır. Katarakt da meydana gelebilir. Kolda tansiyon âletinin bandı sarılarak belli bir basınç uygulanması hâlinde elde kasılma meydana gelir.

Hipoparatiroidinin tedâvisinde parathormon kullanılmamaktadır. Çünkü hem pahalıdır hem de vücutta buna karşı antikorlar geliştiği için giderek etkisi azalmaktadır. Tedâvide kalsiyum ve D vitamini kullanılmaktadır.

Hiperparatiroidizm (bezlerin aşırı çalışması): Sebepleri arasında bezlerin iyi huylu tümörleri, kendiliklerinden büyümeleri yer alır. Bir de herhangi bir sebeple meydana gelen düşük seviyedeki kan kalsiyumunun uyarıcı etkisiyle aşırı miktarda parathormon salgılanabilir. Bunlarda kan kalsiyumunun artışı ile ilgili belirtiler ortaya çıkar. Susuzluk, bulantı, kusma, karıncalanma, kabızlık, kilo kaybı görülebilir. Bu hastalarda mîde-duodenum ülserlerine çok rastlanmaktadır. Mafsal ve kemik ağrıları ile tekrarlayan böbrek taşları da bunlarda sık rastlanan rahatsızlıklardandır. Kemik filmleriyle kan ve idrar tahlilleri yol göstericidir. Primer hiperparatiroidinde, yâni bezin kendisinde bozukluk olan durumda asıl tedâvi şekli cerrâhî müdâhale ile büyümüş dokunun veya tümörün çıkarılmasıdır. Ameliyat edilemeyen hastalara bol hareket ve bol sıvı alımı tavsiye edilir. Kalsiyum muhtevası fazla olan gıdâlar yasaklanır.

PARATONER;

Alm. *Blitzableiter (m),* **Fr.** *Paratonnerre (m),* **İng.** *Lightning conductor, lightning rod.* Mesken yerlerini, sanâyi tesislerini, yıldırımdan koruyan, en kısa yoldan toprağa akmasını sağlayan cihaz. Yıldırım, toprakla bulut arasında elektrik yüklerinin süratli bir şekilde yer değişmesi olarak izâh edilebilir. Bulut yükünün pozitif veya negatif olmasına, şimşeğin buluttan veya yerden kopmasına göre, dörde ayrılabilir:

1) Negatif inişli. 2) Negatif çıkışlı, 3) Pozitif inişli, 4) Pozitif çıkışlı.

Bununla berâber, yıldırım darbelerinin % 90'ı negatif inişlidir. Bu 16 ülkenin uzmanları tarafından yapılan araştırmalar neticesinde belirlenmiştir. Her hangi bir bulutun potansiyeli belirli bir değere geldiğinde, (10 (kv/cm) yere bir elektron demeti fırlatır. Bu demet havada ışıklı bir iz meydana getirir. Bu birinci deşarja pilot deşarj veya ön deşarj denir. Ön deşarj 30-50 m'lik yolu 50.000 km/sn arasında değişen bir hızla kat eder. 30-100 μs (mikro sâniye) süren bir aradan sonra ikinci bir ön deşarj birincinin yolunu tâkip eder ve yaklaşık olarak 50 m kadar uzunluğa erişir. Sonra bir üçüncü deşarj onu takiben bir dördüncü deşarj meydana gelir. Bu deşarjlar serisi, birbirini tâkip ederek devam eder. Her biri öncekinden daha uzun olduğundan şimşeğin ucu yere yaklaşmış olur. Ön deşarj ile toprak arasındaki elektrik alan, bu esnâda artmaktadır. Bu alan, yeterli bir değere ulaştığında, toprağın herhangi bir noktasından pozitif yüklü bir demet fırlar ve ön deşarjla birleşmek üzere harekete geçer. Bu pozitif yüklü demetin boyu 150 m'yi bulabilir. Böylece meydana gelen iletken kanaldan büyük akım geçer. Buna ana deşarj; ana deşarjı tâkip eden ikinci dereceden deşarjlar ana deşarj tarafından iyonize edilmiş yolu tâkip eder.

Yıldırım lokalizasyonu, toprak veya toprak civarı yükünün fazlalaştırılması elektrik alanının kuvvetlendirilmesi ve böylece ön deşarj ucunun istenen bir sivri uca çevrilmesidir.

Yıldırım darbeleri havanın iletkenliğinin en fazla olduğu yerleri tercih ederler. Toprak civârında herhangi bir yerde havanın iyonlaşması, yıldırımın o noktaya düşmesini, diğer bir deyimle lokalize edilmesini sağlayan en önemli sebeptir. 1760 yılında Franklin ilk paratoneri tesis etti. Bu paratoner basit sivri uçlu bir demir çubuktan meydana gelmişti. Bu demir çubuğun ucu toprağa bağlanmıştır. Daha sonraları bu demir çubuk yerine platin kullanıldı. 1884'te Belçikalı fizikçi Melsens korunacak yeri Faraday kafesine aldı. Korunacak binanın yüzeyinde bir takım metalik hatlar (metalik şeritler) vardır. Bunlar birbirleri arasında bağlanmıştır. Bunların üst kısımlarında birer sivri uç bulunmakta, hepsi de topraklanmıştır. Bu koruma sisteminin emniyeti, metalik hatlardan meydana gelen kafesin ağları arasındaki gözlerin küçük olmasına bağlıdır. Bu gözler ne kadar küçük olursa, koruma emniyeti o kadar büyür. Bu durum her tesis için yeterli bir şekilde gerçekleşmemektedir. Fakat Faraday kafesiyle koruma pahalı bir emniyet sistemidir.

Radyoaktif paratoner: M. Davzere ve Sazillar adlı ilim adamlarının çalışmalarından faydalanarak geliştirilmiştir. Yıldırımın meydana geldiği yerlerde havanın fazla şekilde iyonlaşmış olduğu belirlenmiştir. Bu sebepten tek bir çubuk kullanarak emniyetli bir paratoner yapmanın mümkün olduğunu göstermişlerdir. Bahsedilen çubuk, radyumla donatılarak etkisi, daha sonraları bir de hızlandırıcı sistem eklenerek paratonerin verimi arttırılmıştır. Gelişmelerle az miktarda radyumla, bol

miktarda iyonizasyon sağlandı.

Radyoaktif paratonerleri, Franklin prensibinden faydalanılarak geliştirilmiş, maksad; yıldırımı her hangi bir istenen noktaya ve sonra onu toprağa boşaltmak için yapılmıştır. Prensipteki bu benzerlik, çalışma prensibinde değişmektedir. Franklin paratoneri az miktarda iyon yapmakta, halbuki radyoaktif paratoner çok miktarda iyon yaymaktadır. Misal olarak bir miligram (mg) radyumun saniyede $2,8x10_{13}$ çift iyon yaydığı söylenebilir. Diğer taraftan bu metod paratoner tarafından yayılan iyon akımını milyon değerinde bir katsayı ile çoğalttığı için bulut yükünün azalmasında etkili bir rol oynar. Meydana getirilen iyonlar, bir hızlandırıcı sistemle daha da yüksek hızlara eriştirilir.

PARİS;

Fransa'nın başşehri. Paris Havzasının ortasında, Manş Denizine dökülen Sen Nehrinin ağzından 375 km içeride yer alır. Şehrin nüfûsu iki milyonun üzerinde, metropoliten alanın nüfûsu ise on milyonun üzerindedir. Şehrin alanı 105 km^2 olup metropoliten alanla 2118 km^2dir.

Paris'te serin yazlar ve oldukça yumuşak kışlarla belirlenen ılıman bir deniz iklimi görülür. Ortalama sıcaklık temmuzda 18°C, ocakta ise 3°C'dir. Yağışlar da yıl içinde dengeli bir dağılım gösterir. Yıllık yağış miktarı 619 mm yi bulur.

Paris'in nüfûsu 19. asrın ortalarında beş yüz bin civârındayken, sanâyileşmenin getirdiği göçlerle 1871'de bir milyonu geçti 1931'de ise beş milyona ulaştı. İkinci Dünyâ Savaşından sonra büyümenin sürmesiyle 1980'li yıllarda metropoliten alan nüfûsu on milyon sınırını aştı. Şehre sonradan yerleşenlerin oranı asıl Parislilerin oranını geçer. Nüfusla ilgili önemli bir özellik de nispeten yaşlı bir nüfûsun bulunması ve evlerin hemen hemen yarısının tek kişiyi barındırmasıdır. Bu arada yabancı uyrukluların oranı da beşte bire yaklaşmıştır. Yabancıların içinde Cezayir, Fas ve Tunus uyruklular ekseriyeti teşkil eder ve bunlar genellikle kötü işlerde çalışırlar. Oldukça kalabalık olan siyahların büyük bölümünü Fransız Antilleri'nden gelen göçmenler oluşturur. Çok eski bir mâziye dayanan Yahûdî topluluğu Marais'te toplanmıştır. Paris aynı zamanda siyâsî sürgünlerle yabancı yazar ve sanatçılar için gözde bir merkezdir.

Paris, Fransa'nın finans ve ticâret merkezi olmanın yanında sanâyi kuruluşlarının da yaklaşık dörtte birini barındırır. Îmâlât sektörünün en gelişmiş dalları otomobil, uçak, elektronik, kimyâ, ilâç ve gıdâ sanâyileridir. Diğer önemli sanâyi dalı mücevherat, deri eşyâ, seramik, kadın giyimi ve parfüm gibi ürünleri kapsayan lüks eşyâ yapımıdır. Ayrıca banliyölerde mobilyacılık, ayakkabı ve optik cihaz yapımı gibi sanâyi dalları da yer alır. Fransız sinemasının odağı durumunda olan Paris'te birçok film yapım şirketi ve stüdyo bulunur. Turizm şehrin önemli bir gelir kaynağıdır. Yine ülkedeki birçok banka, sigorta şirketi ve finans kuruluşunun merkezi de Paris'tedir. Şehir merkeziyle iç banliyölerde toplu taşımacılığı Paris Özerk Taşımacılık İdâresinin (RATP) işlettiği metro ile otobüsler sağlar. Bölgesel Ekspres Şebekesi (RER) yönetimindeki ekspres demiryolu hatları dış banliyölere kadar uzanan geniş bir ağ oluşturur. Fransa'nın kara ve demiryolları bütün istikâmetlerden Paris'te buluşacak şekilde tanzim edilmiştir. Orly ve Charles de Gacılle havaalanları iç ve dış seferlere açıktır.

Paris Üniversitesinin yeniden tanzim edilmesiyle oluşturulan 13 özerk üniversitede yaklaşık 250.000 talebe okur. Belli sahalarda uzmanlaşmış yüksek öğretim kurumları arasında Yüksek Ticâret Araştırmaları Okulu, Politeknik Okulu, Yüksek Öğretmen Okulu ve Siyâsal Bilimler Enstitüsüsayılabilir. Şehirdeki araştırma kurumlarının en meşhuru Pasteur Enstitüsüdür.

Paris şehrinin ilk çekirdeği, M.Ö. 3. yüzyılda Gal kabîlesi tarafından atıldı. M.Ö. 1. yüzyılda Romalıların eline geçen şehir, Sen Nehrinin sol yakasına doğru gelişmeye başladı. Şehrin büyümesinde II. Philippe dönemi (1179-1223) önemli bir dönüm noktası oldu. On altıncı yüzyılda İtalyan Rönesansının tesiri şehrin mîmârî yapısını değiştirdi. On yedinci yüzyılda yeni yolların açılması düzenli bir büyümeyi sağladı. On sekizinci yüzyılda çevredeki köylerle birleşmeye başladığı gelişmelerle berâber zenginlerin evlerinin yer aldığı gösterişli semtlerde ortaya çıktı.

Fransız Devrimi boyunca yaşanan siyâsî olaylar Paris'in merkezi ağırlığını daha da pekiştirdi. Napoléon dönemindeki geniş çaplı bayındırlık işleri ve düzenlemeler şehrin modernleşmesinin ve sanâyileşmesinin yolunu açtı.

İkinci Dünyâ Savaşındaki Alman işgâli sırasında Direniş Hareketinin merkezi olan Paris yine de pek az yıkım gördü. Savaş yaralarının sarıldığı dönemde şehirde toplumsal gerginliklerin yanısıra canlı bir fikir ortamı da hâkim oldu. Mayıs 1968'deki talebe hâdiseleri ülke çapında bir grev dalgasına yol açtı. Bu gelişme Paris'in ekonomik ve toplumsal meselelerinin daha dikkatli ele alınmasına yol açtı.

PARİS ANTLAŞMASI;

Alm. *Pariser Abkommen,* **Fr.** *Traite de Paris,* **İng.** *The Paris treaty.* Kırım Harbinden sonra 30 Mart

1856 târihinde, Osmanlı Devletiyle, Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya, Rusya ve Sardunya (İtalya) arasında Fransa'nın başşehri Paris'te imzâlanan sulh antlaşması.

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında dünyâda iki büyük İslâm devleti vardı. BirisiOsmanlı Devleti, ikincisi Hindistan'daki Gürgâniye (Tîmûroğulları) Devletiydi. Her iki devletin sultanları İslâm dînine bağlıydılar, hattâ İslâmiyetin bekçisiydiler. İslâmiyeti yeryüzünden kaldırmak ve kendi sömürge siyâsetini devam ettirmek isteyen İngiltere güçlü İslâm devletlerinin bulunmasını istemiyordu. Bu sebeple İslâmiyetin bekçileri durumunda olan bu iki devleti yıkmak için plânlar hazırladı.

Önce Gürgâniye Devletini parçalamaya karar veren İngiltere, böyleceHindistan'daki Müslümanları başsız bırakmayı ve Hindistan'ın hazinelerine, ticâretine hâkim olmayı plânladı. Bunu da zaman içinde başardı.

İngiliz idârecileri plânlarına mâni olacağından korktukları Osmanlı Devletini de devre dışı bırakmaya çalıştılar. Osmanlılarla Rusları savaştırmaya gayret ettiler. Avusturya ve Prusya Osmanlı-Rus Savaşının önlenmesini istedilerse de, İngilizler çeşitli vaadlerle elde ettikleri Mustafa Reşid Paşayı harbe teşvik ettiler. Yardım edeceklerine, Zafer kazanacağına, böylece Osmanlıların bir numaralı adamı olacağına inandırdılar. Mustafa Reşid Paşa Bâbıâlî'de 163 kişiyi toplayarak Rusya'ya karşı harp açılmasına karar verdirdi. Bu kararı bir hileyle genç pâdişâh Sultan Abdülmecîd Hana da tasdik ettirdi. Böylece 1853 senesinde Rusya'ya karşı harp îlân edildi. İngilizler Rus Çarı Birinci Nikola'nın Kudüs'te Katoliklere karşı Ortodoksları ayaklandırdığını ileri sürerek, Rusların Akdeniz'e inmesini istemeyen Fransa'yı da harbe soktular. İngiltere ve Sardunya (İtalya) da Osmanlı Devletinin yanında harbe katıldılar.

Kırım Harbi Rusya'nın mağlûbiyetiyle sona erdi. 1 Şubat 1856'da Viyana protokolü ve yapılacak sulhün ana hatları kabul edildi. Savaş resmen sona erdi. Protokolde belirtilen esaslar çerçevesinde 25 Şubat 1856'da Paris'te Sulh (Barış) Konferansı açıldı. Bir ay 4 gün süren ve 30 Mart 1856 târihinde imzâlanan Paris Antlaşmasına İngiltere, Fransa, Osmanlı Devleti, Rusya, Avusturya, Prusya ve Sardunya devletleri katıldı. Konferansa Fransız delegesi Walewski başkanlık etti. Osmanlı Devletini Sadrâzam Âlî Paşa ile Mustafa Reşid Paşanın oğlu Paris büyükelçisi Mehmed Cemil Bey temsil ettiler.

Osmanlı Devleti Kırım Harbinde gâlip devletler arasında bulunduğu halde Paris Antlaşmasıyla siyâsî yönden kayba uğradı.

34 madde olarak imzâlanan Paris Antlaşması şu hususları ihtivâ ediyordu:

Antlaşmanın tasdikinden îtibâren müttefik devletleryle Rusya arasındaki sulh devamlı kalacak. Taraflar aldıkları yerleri geri iâde edecekler. Osmanlılar ve diğer müttefik devletler Rusya'ya Sivastopol, Balaklava, Kamış, Gözleve, Kerç, Yenikale, Kılburnu'nu; Rusya ise Anadolu Cephesinde işgâl ettiği Kars'ı ve çevresinde işgâl ettiği diğer yerleri Osmanlı Devletine iâde edecekler. Taraflar harp suçlularına umûmî af îlân edecekler, esirler karşılıklı değiştirilecek. Osmanlı Devleti Avrupa hukûkundan faydalanacak, Osmanlı Devletinin istiklâli ve toprak bütünlüğü korunacak. Bâbıâlî'nin 18 Şubat 1856 târihinde batılı devletlerin teşvik ve baskılarıyla îlân ettiği, Osmanlı Devleti tebeası olan gayri müslim vatandaşlara yeni haklar ve imtiyazlar sağlayan Islahat Fermanı antlaşmaya taraf olan devletlerce tescil edilecek. Bu devletler pâdişâh ve tebeası arasına girmeyecekler, Osmanlı Devletinin iç işlerine karışmıyacaklar. Boğazlarla ilgili 1841 Londra Antlaşması aynen yürütülecek, Karadeniz tarafsız duruma getirilecek, bütün devletlerin ticâret gemilerine açık, fakat savaş gemilerine devamlı kapalı olacak. Osmanlı Devleti ve Rusya Karadeniz'de donanma bulunduramayacağı gibi tersâneleri yıkıp yenilerini yapamayacaklar. Tuna Nehrinde ulaşım serbest olacak. Rusya tarafından terk edilecek olan Tuna Nehri deltasının bir bölümü Boğdan'a verilecek. Tuna'daki gemi işletmeciliği ve muhâfazası Avrupa devletlerinin muhâfazasında olacak. Kırım Rusya'da kalmak şartıyla Besarabya'nın bir kısmı, Osmanlı himâyesindeki Boğdan beyliğine verilecek, Rusya Tuna Nehri ağzından uzaklaştırılacak Eflâk ve Boğdan beylikleri Osmanlı himâyesinde olmakla birlikte sâhip oldukları imtiyaz ve haklar genişletilecek, kânunlarını kendileri yapacaklar, millî bir ordu bulundurabilecekler. Bu verilen imtiyaz ve haklar antlaşmada imzâsı bulunan devletlerin ortak garantisi altında olacak, hiçbir devlet bu beyliklerin iç işlerine karışmıyacaktı.

Sırbistan Prensliği Osmanlı hâkimiyetinde kalmak şartıyla tarafların kefâletinde imtiyazlı olacak. Devletlerin onayı alınmadan Osmanlı Devleti Sırbistan'a hiçbir şekilde asker sokamayacak, ancak eskiden olduğu gibi birkaç Sırbistan kalesinde Osmanlı askeri bulunabilecek.

Bu antlaşmaya bağlı olarak, antlaşmaya katılan devletler arasında 1841'de imzâlanan Londra Antlaşmasını yenileyen Paris Boğazlar Sözleşmesi, Osmanlı Devletiyle Rusya arasında Karadeniz'le ilgili Paris Antlaşması imzâlandı. Daha sonra da yine Paris Antlaşmasına bağlı olarak Osmanlı Devletiyle Rusya arasında 5 Aralık 1857'de Rusya ile sınır antlaşması imzâlandı.

Paris Barış Antlaşmasıyla Kırım Harbine son verilmek sûretiyle Osmanlı Devletinin daha fazla

yıpranması önlendiyse de, Osmanlı hâkimiyeti altındaki Eflâk ve Boğdan ile Sırbistan'a muhtariyet verilmek suretiyle Osmanlı Devletinin hükümranlık hakları zedelendi ve devletin bölgedeki nüfuzu azaldı. Osmanlı Devleti doğrudan toprak kaybına uğramadı, fakat siyâsî ve ekonomik zarara yolaçan dış borçlanma sebebiyle Avrupa'ya bağımlılığın kapısı açıldı. Antlaşmada Avrupa devletlerinin, Osmanlı Devletinin iç işlerine karışmamaları belirtilmiş olmasına rağmen daha sonraki zamanlarda bu antlaşmaya dayanarak devletin iç işlerine karıştılar.

Karadeniz'in tarafsızlığının sağlanmasıyla ve Eflak-Boğdan ve Sırbistan topraklarındaki idârelerin, konferansa katılan devletlerin ortak garantisi altına alınmasıyla, bu bölgedeki Rus nüfûzu da ortadan kaldırıldı. Rusya'nın güneyinde bir tampon bölge meydana getirildi. Bu sûretle Rusya'nın güneye inme ve Akdeniz'e açılma politikası önlendi. Bu ise, Rusya'nın Asya'da genişleme politikasına önem vermesine sebep oldu. Osmanlı Devleti kongreye gâlip devletler arasında katıldığı hâlde, Karadeniz'le ilgili hususlarda mağlup devlet olan Rusya ile aynı statüye tâbi tutuldu.

Osmanlı Devletinin devletler hukûkundan faydalanması ve bununla Avrupa devletler âilesinden sayılması kabul edildi. Ancak bu husûs görünüşten ileri geçemedi. Çünkü Osmanlı Devletinin Avrupa devleti sayılması ve devletler hukûkundan faydalanabilmesinin pratikte bir önemi yoktu. Avrupa devletleri kendi aralarında bile bu prensiplere pek saygı göstermiyorlardı. Bu sebeple bundan sağlanacak garantilerin kâğıt üzerinde kalması kesindi.

Gayri müslimler lehine yeni hak ve imtiyazlar sağlayan ve Âlî Paşa tarafından îlân edilen Islâhat Fermânının Pâris Barış Antlaşmasında yer alması Osmanlı Devleti aleyhine yeni bâzı hususları ortaya çıkarttı. Avrupa devletleri her ne kadar bu maddeyle Osmanlı Devletinin iç işlerine karışmamayı garanti ettilerse de aslında bu fermanın uygulanmasından doğacak meselelerleOsmanlı Devletinin iç işlerine aynı zamanda ve ortaklaşa müdâhale edebilecekleri yeni bir kapıyı açmış oldular. Gayri müslimlere ve Avrupa devletlerine verilen ticâri imtiyazlar hüviyetindeki kapitülasyonların kaldırılmayıp, sürdürülmesi de bu müdâhaleyi kolaylaştırdı.

Bu sebeplerle Pâris Antlaşması uygulama imkânlarından mahrum şartları ile Osmanlı Devletinin geleceği için bir garanti olmaktan uzaktı. Bu ise, barışın uzun ömürlü olmamasına sebep olacaktı.

Paris Antlaşması Kırım Savaşına katılan diğer devletlere doğrudan çıkar sağlayan bir durum meydana getirmedi. Ancak dolaylı olarak her devlet kendisine göre bâzı çıkarlar elde etti.

İngiltere, Rusya'nın Karadeniz'deki donanma ve tersânelerinin yok edilmesi ve bu denizde donanma bulundurmasını önlemekle, sömürgeleri ve yakın doğu ticâreti için büyük bir tehlikeyi bir müddet için de olsa kaldırmış oldu.

Fransa, Rusya'nın özellikle mukaddes yerler meselesini bahâne ederek, Boğazlar ve Akdeniz'e inerek kendi nüfûz sâhasına göz diktiğini gördüğünden savaşa girmişti. Pâris Antlaşmasıyla bu tehlike önlendi. Ayrıca Kırım Savaşı ve bu müddet içinde yapılan ittifâklar ile önceden kendisine karşı kurulmuş ittifak grubunu parçaladı. Antlaşmanın Pâris'te imzâlanması ise, Fransa'nın Avrupa siyâsetindeki nüfûzunun yükselmesini sağladı.

Sardunya (İtalya) da, Paris Konferansına katılmakla, İtalyan birliğini kurma düşüncesini devletler arası bir kuruluşta tanıtma ve savunma imkânına kavuştu. Böylece İtalyan birliği meselesini Avrupa politikasının konuları arasına sokturma fırsatını elde etti.

Netice olarak, Kırım Savaşı sonunda imzâlanan Paris Antlaşmasıyla, Avrupa'da yeni bir siyâsî denge kurulmuş oldu. Bütün bunlara rağmen Paris Antlaşmasının getirdiği barış çeşitli sebeplerle uzun ömürlü olmadı. Nitekim antlaşmanın hemen arkasından Osmanlı Devleti ve diğer Avrupa devletleri yeni iç ve dış meselelerle karşı karşıya geldiler.

PARİS BARIŞ KONFERANSI;

Alm. *Pariser Friedesvertrag,* **Fr.** *Conférence Parisienne de paix,* **İng.** *The Paris peace conference.* Birinci Dünyâ Savaşından sonra Paris'te barış görüşmelerinin yapıldığı konferans. Paris Barış Konferansı, İtilâf Devletlerinin Bulgaristan'la Selânik, Osmanlı Devletiyle Mondros, Avusturya-Macaristan'la Villa Giusti ve Almanya'yla Rethondes mütârekelerini imzâlamalarından ve çarpışmaların resmen durmasından sonra 18 Ocak 1918'de toplandı. Ancak konferans toplanmadan önce 12 Ocak 1919'da Fransa, İngiltere, ABD ve İtalya hükûmet başkanları ile dışişleri bakanları bir araya gelerek bir ön görüşme yaptılar. Bu görüşmede Japonya'nın tam yetkili iki temsilcisinin katılımıyla bir yüksek konseyin kurulması ve önemli konularda bu konseyin yetkili kılınması kararlaştırıldı. Konferans başladı. Daha sonra Japon temsilcileri görüşülen meselelerin kendi ülkelerini ilgilendirmediğini, küçük devletler temsilcileri de kendilerine söz hakkı tanınmadığını ileri sürerek konferanstan çekildiler. Böylece Yüksek Konsey dört batılı devlet başkanından meydana gelen Dörtler Konseyi hâline geldi. Dışişleri bakanları ise Beşler Konseyi adıyla toplanarak İkinci dereceden konuları

ele aldılar.

Milletler Cemiyetinin temel ilkelerini karara bağlayan, Almanya ile Versailles, Avusturya ile Saint-Germain, Bulgaristan ile Neuilly antlaşmalarını imzâlayan dört büyükler 22 Nisan 1920'de Osmanlı Devletini de Paris Barış Konferansına çağırdılar.

Eski Sadrazam Tevfik Paşa başkanlığında, Dâhiliye Nâzırı Reşit (Rey) Bey, Maârif Nâzırı Fahrettin (Rum Beyoğlu) Bey ve Nâfia Nâzırı Operatör Cemil (Topuzlu) Paşadan meydana gelen Osmanlı heyetine Paris Barış Antlaşmasının ön şartları bildirildi (10 Mayıs 1920). Buna göre:

Trakya ve Ege bölgesi (Kırkağaç, Akhisar, İzmir, Ödemiş, Tire, Söke, Afyonkarahisar, Kütahya, Balıkesir) Yunanistan'a; başta Antalya olmak üzere Akdeniz bölgesi İtalya'ya; Kahramanmaraş'ı da içine alan Güneydoğu Anadolu Bölgesi Fransa'ya bırakılacak; Doğu Anadolu'da sınırlarını ABD Başkanı Wilson'ın tespit edeceği bir Ermeni Devleti kurulacaktı. Ayrıca, İstanbul merkez olmak üzere İzmit, Bursa ve Çanakkale'yi de içine alan Boğazlar bölgesinde Türkiye'nin de katılacağı bağımsız bir idâre kurulacak ve kendine has bir bayrağı olacak, bu idârenin maddî işlerini İngiltere, Fransa ve İtalya'nın üyesi bulunduğu bir komisyon yürütecekti. Türk üyeler ancak danışma niteliğindeki görüşmelerde oy kullanabilecek, Devletin bütçesini de bu komisyon düzenleyecekti. Yabancı okul ve yüksekokul mezunu gayri müslimler veya azınlıklar Osmanlı ülkesinde her işi serbestçe yapabilecekler, bu uygulama İtilâf devletlerinin denetiminde bulunacaktı. Osmanlı Devleti silahlı kuvvetlerini sayıca azaltacak, İtilâf devletlerinin izni olmadan tahkimat yapamayacak, 1600 grostonun üzerindeki gemilerinin hepsini İtilâf devletlerinin emrine verecekti. Yürürlükte kalacak olan Kapitülasyonlardan İtilâf devletleri başta olmak üzere Yunanistan, Sırbistan, Romanya, Portekiz ve Ermenistan da faydalanacaktı.

Bildirilen şartları çok ağır bulan ve hafifletilmesini isteyen Türk heyeti bu isteğin kabûl edilmemesi üzerine şartları reddederek 11 Temmuz 1920'de İstanbul'a döndü. Paris Barış Konferansında hazırlanan antlaşma şartları imzâlanmadıysa da, daha sonra aynı şartları ihtivâ eden Sevr Antlaşması Sadrâzam Dâmât Ferit Paşa başkanlığındaki Hâdî Paşa, Rızâ Tevfik (Bölükbaşı) ve Reşit Hâlis Beyden meydana gelen bir heyet tarafından imzâlandı. Ancak bu antlaşmayı Pâdişâh Vâhideddîn Han onaylamadığı gibi, Anadolu'da Millî Kurtuluş Mücâdelesini başlatmak üzere Mustafa Kemâl Paşa ve arkadaşlarını vazifelendirdi. Böylece Sevr Antlaşması, gerek pâdişâh gerekse Anadolu'daki kurtuluş hareketi temsilcileri tarafından kabûl edilmediği için geçersiz sayıldı. Paris Barış Konferansı da yetkilerini yeni kurulan Milletler Cemiyetine devrederek 24Aralık 1920'de dağıldı.

PARK;

Alm. *Park (m),* **Fr.** *Parc (m),* **İng.** *Park, public garden.* Halkın dinlenmesi, çocukların oynaması, boş zamanların değerlendirilmesi için kurulmuş, düzenli yerler. Bâzı bölgeleri tahribattan korumak, içindekileri aynen muhâfaza etmek ve turistik merkezler hâline getirmek için kânun çıkarılmıştır. Bu kânunla koruma altına alınan yerlere **Millî Park** adı verilmiştir. İstanbul'daki Gülhane Parkı, Türkiye'nin en eski parkıdır. Bin dönümlük arâzi üzerindeki park, Topkapı Sarayının bahçesiydi. Anadolu'nun pekçok vilâyetinde bulunan parklara her sene yenileri ilâve edilmeye çalışılmaktadır.

Parklar belli gâyeler için düzenlendiklerinden verecekleri hizmete göre genelde; çocuk parkları, umûmî parklar, orman parkları isimlerini alırlar. Parkların hepsinde ana gâye, şehrin çeşitli sıkıntılarından bunalan çocuk ve yetişkinleri dinlendirmek, boş vakitlerini değerlendirmek, buradaki çeşitli araç ve gereçlerden istifâde etmelerini temin etmektir.

Çocuk parkları: İlkokul çağlarındaki çocukların oynamaları için düzenlenir. Buralarda çeşitli oyun araçları bulunur. Salıncaklar, kum havuzları, basit oyun araçları vs. gibi. Bu çeşit parklar genelde şehrin içinde veya oldukça yakınında bulunur.

Umûmî parklar: Halkın dinlenmesi için düzenlenirler. Burada gâye, çocukların hâricindekilerin hava alıp dinlenmesi ve boş zamanlarını değerlendirmesidir. Bu çeşit parkların bir köşesine çocukların istifâdesi için de gerekli oyuncaklar konularak, onların da istifâde etmeleri sağlanır.

Orman parkları: Koruluk ve ormanlık bölgelerde 100-300 dönümlük sahada düzenlenen parklardır. Buralarda tabiat zenginliği, sessizlik, bol yeşillik saha, insanların dinlenmesine ayrılmıştır. Şehir ve kasabalara yakın park niteliğindeki yerler bu maksat için ayrılarak park statüsü içine alınır. Dolayısıyla, böyle yerler devletin denetimine verilerek insanlara daha faydalı olur. Türkiye'de parklar, çevre ve merkez belediyeler tarafından düzenlenir. Mahallî idâreler şehirlerde uygun olan yerlerde yeşil sahalar ve parklar düzenlemekten sorumludur. Şehir yakınındaki orman ve koruların bakımı ise Orman Bakanlığına âittir.

Türkiye'nin nüfus bakımından en büyük belediyesi olan İstanbul'da, ikibuçuk milyon metrekare alanı kaplayan sekiz orman parkı vardır. Bunlar; Yıldız korusu, Çubuklu korusu, Emirgan korusu,

Abrahampaşa korusu, Büyük Çamlıca korusu, Süreyyabey korusu, Fethi Paşa korusu, Florya ormanıdır. Başta İstanbul olmak üzere nüfûsu her geçen gün artan büyük şehirlerimizde, bilhassa çocuklar için parklara daha büyük ihtiyaç duyulmaktadır.

Millî Park: Belli bir bölgenin sâhip olduğu eşsiz güzellik ve değişik özellikler sebebiyle bir statü ve prensiplere dayalı olarak korunmaya alınması. Millî parklar, halkın boş zamanlarını değerlendirmesi, ilmî araştırmalara imkân sağlaması, yer yer açık hava müze özelliğini taşıması gibi sebeplerle toplumun sosyal ve kültürel sahalarda gelişmesini sağladığı gibi turizm faaliyetlerinin de artmasında önemli rol oynamaktadır.

Millî Park fikri ilk defa, Amerika'da ortaya çıktı. 1872 yılında Yellowstone yöresinde av yapan bir grubun burasının güzelliklerine hayran kalarak, bozulmadan gelecek nesillere kalması için gerekli tedbirlerin alınması teklifiyle ilk millî park fikri doğdu. Bölgenin otlatma ve avlanma gibi kullanma şekillerini terk ederek, iyi bir korunma ile ilmî tetkiklerin ve sporun yapıldığı bir yer olmasına dair kânun hazırlandı. Böylece ilk millî park kurulmuş oldu. Bugün ABD'de 300'ün üzerinde Millî Park tesis edilmiş ve toplumda yirmi milyonu aşkın insanın sağlık, moral, eğitim ve dinlenme ihtiyaçlarını karşılayacak duruma ulaşmıştır. Avrupa'da ise millî park düşüncesi ancak 1960'tan sonraki yıllarda önem kazanmıştır.

Memleketimizde ilk defâ Yozgat şehrine iki km mesâfedeki 264 hektarlık alana yayılan Yozgat Çamlığı, 1958 yılında millî park olarak ayrılmıştır. Bundan sonra bugüne kadar yurdumuzun millî veya milletlerarası seviyede millî park kaynak değerlerine sâhip olduğu tespit edilen on yedi yöresi, Millî Park statüsüne alınmıştır. Bunlar:

Yozgat Çamlığı Millî Parkı, Karatepe-Aslantaş Millî Parkı, Soğuksu Millî Parkı, Kuşcenneti Millî Parkı, Yedigöller Millî Parkı, Dilek Yarımadası Millî Parkı, Manisadağı Millî Parkı, Kızıldağ Millî Parkı, Güllükdağı Millî Parkı, Kovada Gölü Millî Parkı, Munzur Vâdisi Millî Parkı, Beydağları Sahil Millî Parkı, Gelibolu Yarımadası Târihî Millî Parkı, Köprülü Kanyon Millî Parkı, Ilgaz Dağı Millî Parkı, Başkomutan Târihî Millî Parkı olup, bunlardan başka, eşine az rastlanır kaynak değerlere sâhip olan; Göreme, Pamukkale, Truva, Efes, Bergama, Halikarnas, Alacahöyük, Cilo Sad Dağları, Yalova-Termal, Uzuncaburç, Aladağlar, Nemrut Krateri yöreleri tasarı Millî Parklar listesinde yer almaktadır. Ayrıca 56 yer hakkında etüd çalışmaları yapılmaktadır.

Millî Park çalışmaları Orman Genel Müdürlüğünce yürütülmektedir. Mevcud olan millî parklardan binlerce yerli ve yabancı turist, dinlenme, spor eğitim, sağlık bakımlarından istifade etmektedir.

Sanâyileşmenin getirdiği çevre problemleri, muntazam olmayan bir şehirleşme, kalabalık ve gürültünün insanlar üzerindeki tesiri, şehirlerdeki yeşil sahaların azlığı, gelişen ulaşım imkânları ormanlardan ve belli yörelerden dinlenme ve eğlence ihtiyaçlarını karşılama arzularını en yüksek seviyelere ulaştırmıştır. Bu durum, sosyal ve kültürel hizmet karakteri taşıyan millî parkların önem kazanmasına ve halk tarafından isteğin artmasına sebep olmuştur.

MİLLÎ PARKLAR

ADI	İLİ	ALAN (HA) 270.728) KARAKTERİ	TESİS TARİHİ-YARARLANMA
YOZGAT ÇAMLIĞI	Yozgat	264 Tabiî (Bitki ve Hay. Toplulukları) Dinlenme ve Eğlenme Târihî ve Areolojik, Tabiî (Bitki Toplulukları)	5.2.1958 Kamp, Piknik
KARATEPE-ASLANTAŞ	Adana	7.715 Dinlenme ve Eğlenme Tabiî (Bitki Toplulukları)	29.5.1958 Kamp, Piknik
SOĞUKSU	Ankara	1.050 Dinlenme ve Eğlenme	19.2.1959 Otel, Lokanta, Kamp, Piknik
KUŞCENNETİ	Balıkesir	64 Ornitolojik (Kuş-bilimsel) Tabiî (Bitki Top., Joloji)	27.7.2959 İlmî Araştırma, Gözlem Otel, Lokanta, Kayak
ULUDAĞ	Bursa	11.338 Dinlenme ve Eğlenme Tabiî (Bitki ve Hay. Top.)	20.9.1981 Kamp, Piknik Kamp, Piknik, Sportif.
YEDİGÖLLER	Zonguldak	2.019 Dinlenme ve Eğlenme Tabiî (Bitki ve Hay. Top. Jeoloji)	29.4.1965 Balıkçılık, Kır Gazinosu
DİLEK YARIMADASI	Aydın	10.985 Manzara, Dinlenme ve Eğlenme	19.5.1966 Piknik, Plaj Kabini

			Tabiî (Hayvan Top., Jeolojik)		
MANİSA (SPİL) DAĞI	Manisa	5.505	Dinlenme ve Eğlenme	22.4.1968	Kamp, Piknik, Kır Gazinosu
KIZILDAĞ	Isparta		Tabiî (Bitki Toplulukları)		
		550	Dinlenme ve Eğlenme	9.5.1969	Kamp, Piknik
			Târihî ve Arkeolojik, Tabiî (Bitki		
			Toplulukları)		
TERMESSOS	Antalya	6.702	Dinlenme ve Eğlenme	3.11.1970	Kamp, Piknik
			Tabiî (Bitki ve Hay. Toplulkları)		
KOVADA GÖLÜ	Isparta	6.534	Manzara, Dinlenme ve Eğlenme	3.11.1970	Piknik
			Tabiî (Bitki ve Hay. Toplulukları		
			Jeloji)		
MUNZUR VÂDİSİ	Tunceli	42.000	Arkeolojik Târihî, Tabiî	21.12.1971	Sportif Balıkçılık, Piknik
			(Jeolojik, Hay. Toplulukları)		Motel, Lokan., Kamp, Piknik
BEYDAĞLARI (OLİMPOS)	Antalya	69.800	Dinlenme ve Eğlenme	Otel, Lokanta, Piknik, Kamp	
GELİBOLU YARIMADASI	Çanakkale	33.000	Harp Târihi	2.11.1973	Müze, Anıtlar
KÖPRÜLÜ KANYON	Antalya	36.614	Târihî, Tabiî (Jeolojik, Bitki	12.12.1973	Piknik
			Toplulukları)		
ILGAZ DAĞI	Kastamonu	1.088	Tabiî (Bitki Top.) ve Manzara	2.6.1976	Piknik
			Dinlenme ve Eğlenme		
BAŞKOMUTAN	Afyon-Kütahya			35.500	Millî Kurtuluş Savaşı 8.11.1981
Müze, Anıtlar					

PARKE;

Alm. *1. Parkett (-fussboden m) (n) 2. Kleinp-flaster (n),* **Fr.** *Parquet (m),* **İng.** P*arquet, parqueted floor; small coblestones.* Eşit boylarda kesilmiş üzerleri cilalanabilen küçük tahta parçalarının birbirlerine yapıştırılmasıyla meydana gelen yer döşemesi. Otel koridorlarının, yol kaldırımlarının güzel ve temiz görülmesi için düzgün şekilde dizilip yontulmuş köşeli taşlara da parke denmektedir.

Çok eski zamanlardan beri bayındırlık işlerinde parke şeklinde taşlar kullanılmıştır. Bunların ebatları ve biçimleri çeşitli büyüklüklerde olmuştur. Saraylarda, Eski câmi ve medrese avlularında (bahçe), askerî kışlalarda bunları görmek mümkündür. Daha sonra parke şeklindeki taşlar yol kaplamalarında kullanıldı. Küçük ebatları dikdörtgen prizmalarını andıracak şekilde kesilmiş küçük taş parkeler; trafiğin hareketli ve fazla eğilimli olan yollarda kaymayı önlemek için kullanılmaya başlandı. Tramvay raylarının döşendiği yollarda da parke taşlar kullanılmıştır. Petrolün bulunuşu ve bunun artığından asfaltın elde edilmesi, bunun kara yollarında kullanılması, taş parke kullanımını azaltmıştır. Ancak çok kaygan, eğimli ve kar yağışının çok olduğu bölgelerdeki yollarda hâlâ taş parke kullanılmaktadır.

Günümüzde parke, daha çok binaların tabanlarında **parke döşeme** ismiyle kullanılmaktadır. Binalar yapılırken parke yapılacak odaların taban kirişlerinin üzerine düzgün bir tahta döşenir. Sonra bu döşemenin üzerine belirli ölçülerde hazırlanmış kenarları lâmbalı küçük tahta parkeler dizilir. Üzerleri güzelce zımparalanarak cilâlanır. İyi ve düzenli döşenmiş parkeler, uzaktan bakıldığı zaman tek parçaymış gibi görülür. Bu şekildeki parkelerin üzerine muşamba ve buna benzer şeyleri sermaye gerek yoktur. Parkelerin zaman zaman cilâlanması uzun ömürlü olmalarını ve göze hoş görünmelerini sağlar.

Taş parkelerde ise, temel olarak beton kullanılır. Beton temel üzerine de yeteri kadar kalınlıkta kum serilir. Böylece istenen esneklik sağlanır. Kumun içerisinde yabancı madde olmamasına dikkat edilir. Parke taşlar hazırlanan bu yüzeye dizilir.

Ağaç parke, meşe, kayın gibi sert ve dayanıklı malzemeden yapılır. Taş parkeler, için de tabiî taşlar, granit, siyenit, gabro ve portir gibi taşlar kullanılmaktadır. Parkelerin uzun ömürlü olmaları için parke döşenecek yerin aşınmaya karşı dirençleri eşit olan aynı cins parkelerle döşenmesi gerekir.

Parke döşemelerinin birçok çeşit desen ve şekilleri vardır: Mozaik, dâire yayı, testere ağzı, düz sıra, yarım dâire, zikzaklı, döşeme biçimlerinden bâzılarıdır.

Parkelerin, noktalı Macar parkesi, balıksırtı parke, İngiliz parkesi, mozaik parke gibi çeşitleri mevcuttur.

PARKİNSON HASTALIĞI;

Alm. *Parkinsonische, Krankheit (f),* **Fr.** *Maladie (f), de Parkinson,* **İng.** *Parkinson's disease.* Beynin alt kısımlarındaki gri cevher çekirdeklerinin bozukluğuna bağlı bir sinir sistemi hastalığı. Genellikle orta yaş hastalığıdır. Adını hastalığı ilk defâ 1917'de "titremeli felç" olarak târifleyen James Parkinson'dan almıştır. Binde bir sıklıkla görülen, müzmin, ilerleyici, tedâvisiz iyileşmeyen bir hastalıktır.

Temel bozukluk, koordineli hareketleri düzenleyen beyin bölümlerindendir. Bu bozukluğu yapan sebep tam bilinmiyorsa "idyopotik Parkinson hastalığı", sebebin belli olduğu durumlarda ise "Parkinsonien sendromlar" adı verilir. Bunlar:

1) Geçirilmiş beyin enfeksiyonları, 2) Bâzı ilâçlar, 3) Arteioskleroz, 4) Âilevî sebepler, 5) Travma, 6) Zehirlenmeler, 7) Tümörler, 8) Kandaki kırmızı hücrelerin aşırı yükselmesi gibi durumlardır.

Hastalığın temel belirtileri titreme, sertlik ve hareketlerin yavaşlamasıdır. Titreme ilk ortaya çıkanı olup, genellikle başlangıçta tek eldedir. Zamanla aynı taraf bacağa ve karşı ele geçebilir. Sıklıkla hastalıktan vücûdun bir yarısı baskın olarak etkilenir. Titreme dinlenirken olup, uyurken kaybolur; sinirlilik ve yorgunluk titremeyi arttırır. Sertlik veya katılık boyun kaslarından başlar ve başın gövdeden önde tutulmasına sebep olur. Bel kemiği de etkilenip bel hafif öne eğilir, diz kalça ve kol eklemleri bükük hal alır. Hasta, küçük hızlı adımlarla sendeleyerek yürür, hantallaşır, saatlerce oturur. Yazıya büyük başlar, harfler gittikçe küçülür ve yazının okunması güçleşir. Monoton bir konuşması vardır. Kasların tonusu arttığı için (sertleştikleri için) bükülü kolun açılmaya çalışılması sırasında dişli çark hareket ettiriliyormuş hissi alınır. Yüz adale faâliyetleri (mimik ve jestler) silinir, donuk, anlamsız çehre (maske yüzü) vardır. Hareketlere başlamakta güçlük çeker, cildi yağlanır ve %40 hastada bunama görülür. Kelimelerin son hecesini tekrar eder. Gözünü kırpmaması söylenip, burun köküne vurulunca kırpma hareketini kontrol edemez. Gözlerin yukarıya doğru dakikalar hattâ saatlerce kayması da, hastayı çok rahatsız eden bir durumdur.

Tedâvi üç grupta plânlanabilir: Birincisi, hastayı, faydalı aktiviteler ve zihnî faaliyetlerle içe kapanık ve cemiyetten ayrı olmaktan korumaktır. İkincisi, cerrâhî tedâvi olup, hastanın ızdırabını azaltmak için kullanılmıştır ve hasta bölgenin, elektrik veya alkolle tahribinden ibârettir. Cerrâhî tedâvyle titreme genellikle düzelir, ancak katılık ve hareketlerde gözle görülür bir iyileşme olmaz.

Üçüncü ve bugün parkinsonun esas tedâvisi olarak ele alınan tedâvi ilâçla tedâvidir. Beyinde sinir hücrelerinin uyarılabilme özelliğini arttıran asetilkolinle bunun aksini yapan dopamin arasında belli bir denge vardır. Parkinsonda bu denge asetilkolin lehine bozulmuş olup, tedâvide dopamin açığının yerine konması gerekmektedir. Sentetik dopamin kan ile beyin arasındaki bariyeri aşamamaktadır. Bu problem kan-beyin engelini aştıktan sonra dopamine dönüşen, L-Dopa'nın bulunması ile çözümlenmiştir. Tedâvide L-Dopa belirtilerin kaybolduğu doza kadar tedricen arttırılarak verilir. Bundan başka bir virüs ilâcı olan amantadin, dopamin gibi etki gösteren bromocriptine de L-Dopa'ya yardımcı olarak tedâviye katılabilmektedir. Hâlen beyin doku nakli çalışmaları da devâm etmektedir. Burada esas; beyin nakli olmayıp, yeni ölen ceninden dopamin yapan küçük bir bölüm, hasta beyne nakledilmektedir.

PARLÂMENTER REJİM;

Alm. *Parlamentarisches Staatssystem (n),* **Fr.** *Régime (m) parlementaire,* **İng.** *Parliamentary system.* Devlet başkanının başkanlığındaki yürütme organı ile yasama organı arasındaki kuvvetler ayrılığının yumuşak olduğu, organlar arasındaki hukûkî münâsebetlerin eşitlik (müsavat) ve denge (muvazene)ye dayandığı bir temsilî rejim.

Her meclis parlamento demek olmadığı gibi, her parlâmentolu hükümet, parlamenter hükümet yâhut parlâmenter rejim demek değildir. Parlâmenter rejim, parlâmentosu olan rejim demek değildir. Her parlâmenter rejimin parlâmentosu vardır; fakat her parlâmentosu bulunan rejim parlâmenter rejim demek değildir. Eğer böyle demek olsaydı, bugün demokratik memleketlerdeki hükümet şekillerinin hepsine parlâmenter rejim denilmesi gerekirdi; çünkü bunların hepsinin parlâmentosu vardır.

Kitaplarda, parlâmenter hükümet, parlâmenterizm tâbirleri kullanılır. Farklı ifâdelere rağmen hepsi de aynı anlamı taşır.

Parlâmenter hükümet sistemi, devletin, şekline bağlı değildir. Monarşilerde de, cumhûriyetlerde de yaşayabilir. Fakat otoriter ve totaliter rejimlerle bağdaşmaz. Parlâmenter hükümet sistemi, İngiltere'de doğdu. Tıpkı kuvvetler ayrılığı prensibi gibi parlâmenterizm de insan kafasından doğmuş mücerret bir sistem olmayıp, târihî bir gelişmenin muayyen bir devresindeki prensip ve unsurları ihtivâ eylemektedir. Yâni önce tatbikatı görülmüş, sonra kitaplarda formüle edilmiştir.

Parlâmenter rejimde kuvvetler ayrılığı gâyet yumuşak, organların birbirleriyle münâsebetleri ve faaliyet

ortaklığı gâyet sıkıdır. Parlâmenter rejimde hiçbir büyük devlet işi yoktur ki, parlâmento ile hükümetin elele verip ortak çalışması sonucu olmasın. Her iki organın da birbirlerinin faaliyet sahalarında karşılıklı olarak hak ve yetkileri vardır. Meselâ kânunların yapılmasında, teklifinde, müzakeresinde hükümetle parlâmento ortak çalışırlar.

Parlâmenter hükümet sisteminde kuvvetler arasında eşitlik ve denge prensibi olduğu için, parlâmento gerektiğinde hükümeti düşürebilmekte, hükümet de şartların gerçekleşmesi hâlinde parlâmentoyu feshederek seçimlere gidebilmekte, halkın reyine mürâcaat edilmektedir. Her iki kuvvet arasındaki eşitlik ve denge prensibi sonucu bir kuvvetin diğerini ezmesinin önüne geçilmek istenmiştir.

Parlâmenter rejimde, devlet başkanı aslında yetkisiz olduğu için sorumsuzdur. Bu sorumsuzluk siyâsî bakımdandır; yoksa devlet reisi de hukuk ve cezâ kânunları önünde bir vatandaş olarak sorumludur.

Parlâmenter rejimde, devlet başkanı, devlet işlerini tâyin ettiği başbakan ve onun seçeceği bakanlar tarafından gördürür. Bakanlar kurulu aslında devlet başkanına âit olan, fakat sorumsuz olduğu için kullanamadığı yetkileri kullanır. Devlet Başkanının sorumsuzluğuna karşılık, başbakan ve bakanlar parlâmentoya karşı sorumludur. Bu sorumluluk münferit ve müşterek olmaktadır; yâni hem her bakan kendi faaliyet sahasına giren işlerden tek başına, hem de bütün bakanlarla başbakan birlikte sorumlu olmaktadır. Bu bakımdan parlâmenter rejimde şâyet hükümet tek bir partiye mensup üyelerden kurulmuşsa o hükümet istikrarlı olmakta; koalisyon şeklindeki hükümetlerse istikrarlı olmamaktadır.

Kabine, parlâmenter sistemde devlet başkanı ile parlâmento arasında bir köprü, irtibat organı vazifesini görür. Dolayısıyle hükümet parlâmenter sistemin mihenk taşı durumundadır. Bu yüzden parlâmenter sisteme "**Kabine Hükümeti"** denilmektedir.

Başbakan parlâmenter rejimde en önemli siyasî şahsiyettir. Bunun içindir ki bu sistemde hükümetler çoğu kere başbakanların adları ile çağırılırlar. Erim Hükümeti, Ulusu Hükümeti, Özal Hükümeti gibi. Fakat bu otorite başbakanın omuzlarında taşıdığı ağır yükün bir icabıdır. Hülâsâ, kabinenin durumu geniş ölçüde, başbakanın gayret ve kâbiliyetine bağlıdır.

Parlâmenter rejimde parlâmentolar da bulunmak zorundadır. Parlâmentonun iki meclisli veya tek meclisli olması parlamenter hükümet sisteminin varlığı için önemli değildir. İngiltere'de Avam ve Lordlar Kamarası olmak üzere iki meclislidir. Türkiye'de 1961 Anayasası iki meclisli bir parlâmenter sistem getirdiği hâlde; 1982 anayasası tek meclisli bir parlâmenter sistem öngörmüş ve cumhûriyet senatosu kaldırılmıştır. Böylece frenleme vazifesi yerine engelleyici bir fonksiyon ifâde eden cumhûriyet senatosu kaldırılarak isâbetli bir davranışta bulunulmuştur.

Memleketimizde hâlen 1982 Anayasasının öngördüğü parlâmenter sistem uygulanmaktadır. Gerçekten 1982 Anayasası yasama organı ile yürütme organı arasında bir "eşitlik ve denge" kurmak istemiştir. Gerçi cumhurbaşkanlarına normal parlâmenter rejimdeki statüsünden fazla bir yetki verilmiştir. Fakat günümüzdeki parlâmenter rejimlerde yürütme organının yasama organına nazaran biraz daha fazla yetkilere sâhip olduğu görülmektedir. Bu yetki artışı parlâmenter rejimin esâsını bozmamaktadır. Bizdeki parlâmenter rejim Fransa'daki yarı başkanlık sistemiyle İngiltere'deki parlâmenter rejimin arasında bir yer işgâl etmektedir. Bu hâliyle daha çok Almanya'daki sisteme benzemektedir. Buna "Neoparlâmenter" sistem, yâni "Yeni Parlâmentarizm" denilmektedir. Artık dünyânın hemen hiçbir yerinde eski parlâmenter rejim görülmemektedir. Şimdiki parlâmenter rejimde yürütme organı daha yetkilidir. Bu durumda parlâmenter rejimin temel prensibi olan güçler arasındaki "eşitlik ve denge" prensibi yürütme organı lehine bozulmuştur. 1982 Anayasası da bu tip bir parlâmenter sistemi kabul etmiştir.

PARLÂMENTO;

Alm. *Parlament (n), Volksvertretung (f),* **Fr.** *Parlement (m),* **İng.** *Parliament.* Yasama gücüne ve yetkisine sâhip meclis veya meclisler. Parlâmento lügat mânâsıyle, müzakere eden, yâni bir karara varmak üzere, belli mevzular üzerinde konuşan heyet demektir. Parlâmento kelimesinin doğuş yeri İngiltere'dir. On üçüncü yüzyılın başlarında kullanılmaya başlanmıştır.

İngiltere'de krallar, devletin işlerini görüşmek ve özellikle yeni bir vergi koymak istedikleri zaman, devlet erkânından başka, halk tarafından da mebuslar seçilmesini emreder ve bunları bir meclis hâlinde toplardı. Meseleler görüşüldükten sonra, karar meclisi dağılırdı. Memleketin dört bir köşesinden gelen mebuslar, mebusluk hakkını kaybederek evlerine dönerlerdi. Kral tekrar bir istişarede bulunmak isterse yeniden seçimler yapılır ve yeni bir meclis meydana getirilirdi. Böylece bir sene içinde üç defâ seçim yapılır, üç yeni meclisin toplandığı görülürdü. Meclisin belli bir zamânı ve müddeti yoktu. Esâsen bu meclis tamâmiyle ihtisasî mâhiyette bir meclisti. Sonradan bu usûl değiştirilmiş ve daha pratik bir usûl konulmuş. Neticede, seçilen milletvekillerinin üç dört sene gibi daha uzun bir zaman vazifede kalmaları ve "parlâmento" adı verilen bir meclis meydana getirmeleri sağlanmıştır. Daha sonra parlâmenter rejim İngiltere'de yerleştikten sonra, parlamento bu rejimin

unsurlarından biri hâline gelmiştir.

İngiltere'de parlâmento iki meclislidir. Bunlardan biri zengin ve soyluların meydana getirdiği Lordlar Kamarası, diğeri ise halkın temsilcilerinden meydana gelen Avam Kamarasıdır. On üçüncü yüzyılın başlarında İngiltere'de Lordlar Kamarası daha ağır basıyordu. Sonraları, Lordlar Kamarasının parlâmentodaki gücü zayıfladı. Avam Kamarası daha güçlü hâle geldi.

Hemen hemen bütün dünyâ devletlerinde üye sayıları ve yetkileri ülke şartlarına göre değişen parlâmentolar mevcuttur. Her ülkede kânun yapmak, yeni kurallar tespit etmek yetkisi parlâmentolara verilmiştir. Eskiden kânun yapmak yetkisi de krallara âit olduğu için, parlâmentonun doğuşu büyük mücâdeleler sonucu gerçekleşmiştir. Özellikle Fransız târihi bu tip mücadelelerle doludur. Parlâmento tek meclisli veya birden fazla meclisli olabilmektedir. İngiltere'de, ABD'de, Fransa'da iki meclisli parlâmento mevcuttur. Türkiye'de 1876 Kânun-ı Esâsî iki meclisli, 1921 ve 1924 Teşkilât-ı Esâsiye Kânunları tek meclisli, 1961 anayasası iki meclisli 1982 Anayasası tek meclisli, parlâmento usûlünü kabul etmiştir.

Parlâmentolarda bulunan milletvekili sayısı da ülke şartlarına göre değişmektedir. Parlâmentonun kaç kişiden meydana geleceği her ülkenin kendi anayasası ile belirlenmiştir. Meselâ Türkiye'de 1982 Anayasası, parlâmentonun 400 milletvekilinden teşekkül etmesini hükme bağlamış; daha sonra yapılan değişiklikle 450'ye çıkarılmıştır. 1961 Anayasası ise 600 kişilik bir parlâmento kabul etmişti. Bunun 450 üyesi Millet Meclisinde 150 üyesi ise Cumhûriyet Senatosunda bulunuyordu. Ayrıca 27 Mayıs 1960 ihtilâlini yapan Millî Birlik Komitesi üyeleri, ömür boyu Tabiî Senatör olarak Cumhûriyet Senatosu üyesi sayılmışlardı. Bunların dışında 15 üye de Cumhûriyet Senatosuna Cumhurbaşkanı tarafından Kontenjan Senatörü olarak tâyin ediliyordu. 1982 Anayasası ile bütün bu lüzumsuz fazlalıklar kaldırılmıştır.

Parlâmento çalışmaları alenî olarak cereyan eder. Yâni isteyen vatandaşlar parlâmento çalışmalarını tâkip edebilir. Fakat parlâmento gizli kalmasını istediği önemli konuları görüşürken kapalı toplantılar da yapabilir. Parlâmentoda oyların sayımı muhtelif şekillerde olabilir. Kapalı zarf usûlü, ayağa kalkarak veya parmak kaldırmak gibi usûllerle oylama yapılabilir. (Bkz. Büyük Millet Meclisi)

PARMAK İZİ;

Alm. *Fingerabdruck (m),* **Fr.** *Empreinte (f) digitale,* **İng.** *Fingerprint.* Parmakların son eklemi ve uç kısmındaki kıvrımların meydana getirdiği iz. Parmak izi insan vücudunun tabiî hâlinden istifade edilerek bulunmuş ve bugün şahıs tespitinde çok fazla kullanılan bir metoddur.

İnsan vücûdunun dış derisinde bulunan her kıvrımda ter gözenekleri vardır. Bunların herbiri iç deriye kadar uzanır. Her gözenek orada çiviye benzeyen ve "Papila" denen iki sıralı çıkıntılarla iç deriye sanki çivi atmış gibidir. Bu sebeple dış deri hasara uğrasa, hattâ tamâmiyle dökülse bile, bu Papilalar yine de parmak izinin tespiti için yeterlidirler. Yine, yeni çıkan derilerdeki izler de eskisinin aynısı olurlar. Fakat iç deride bulunan papilalar tamâmiyle kaybolursa o zaman parmak izini tespit etmek mümkün olmaz; zîra bu durumda parmak içi kıvrımları tamâmen kaybolmaktadır.

Parmak izinin târihçesi: Parmak izi sisteminin bulunuşu çok eski târihlere dayanır, fakat bu izden istifâde temek oldukça yenidir. Eski literatürde parmak izi konusunda bâzı kayıtlar varsa da bu kayıtlarda parmak izinin kullanılması husûsunda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. İlk önce, Nehemiah Grew (1684), Marcello Malpighi (1686) ve J. E. Purkinje (1823) gibi anatomistler insanların parmaklarındaki kıvrımların bâzı özellikleri bulunduğuna dikkat çekmekle berâber, bu izlerden faydalanma metodlarını belirtmemişlerdir.

Modern mânâda parmak izi tespiti ve faydalanma konusunda ilk adım 1880'de atılmıştır. Bu târihte İngiliz bilgini olan Henry Faulds ve William James Herschel adlı iki İngiliz, **Nature** adlı bir ilmî mecmuada parmak izi hakkında makale yazmışlardır. Bu bilginler önceleri pişmiş çömleklerdeki parmak izleriyle ve matbaa mürekkebiyle parmak izi alma metoduyla uğraştılar. Bu gün kullanılan parmak izi metodu da aynı esasa dayanır.

Parmak izi konusunda daha sonra çalışan Galton da, kalıtım yolu ile geçen parmak izi olmadığını açıkladı. Her insanın parmak izinin birbirinden farklı olduğunu kaydetti.

Bugünkü parmak izi metodu Henry tarafından bulunmuş olandır. "Henry Sistemi" olarak bilinen bu sisteme göre parmak izinde, beş genel biçim kabul ediyor: Yay, fitilli yay, radyal ilmik, uhnar ilmik ve demet. Bu tipler genel olarak A,T,R,U,W harfleriyle ifâde edilirler. Dünyâdaki bütün parmak izleri örneklerinin % 65'ini ilmikler, % 30'unu demetler, geri kalan % 5'iniyse diğerleri meydana getirir. Demet ve ilmik tipi de kendi arasında birçok kısımlara ayrılır.

Benzer bir parmak izi usûlünü de Vucetich geliştirmiştir. Bu bilginse dört temel parmak izi kabul

etmiştir: Yay, iç ilmik (sola yatık ilmik), dış ilmik (sağa yatık ilmik) ve demet.

Henry ve Vucetich dışında da bâzı yazarlar parmak izi konusunda çalışmışlarsa da bunlar bir iki ülke tarafından kabul edilmiştir. Henry ve Vucetich sistemi ise, dünyânın birçok ülkesi tarafından kabul edilmiştir.

Parmak izinin alınması: Herhangi bir madde veya eşya üzerinde yer etmiş olan parmak izinin örneğini almak, ihtisası gerektiren bir iştir. Parmak izi ter, yağlı maddeler veya parmaktaki başka maddeler yardımı ile eşyâ üzerine çıkmış olduğundan bunların gözle görülmeleri oldukça güçtür. Bu izleri görünür hâle getirmek için pudra ve muhtelif kimyevî maddeler kullanılır. Bir yerde bulunan iz bu şekilde tespit edildikten sonra bunun fotoğrafı çekilir veya pudralanmış izler saydam bir banda alınır. Elde edilen parmak izleri parçalar hâlinde olsa bile işe yaramaktadır. Hattâ 5-6 mm^2lik bir iz parçası dahi parmak izinin tespiti için yeterli olmaktadır.

Parmak izi yanında avuç izleri ve hattâ ayak ve ayak parmağı izleri de tespit edebilmektedir. Parmak izi yanında bunlardan da faydalanılmaktadır.

Parmak izinden faydalanma: Parmak izi, bugün suçlunun tespitinde oldukça önem kazanmıştır. Kesin delil teşkil etmektedir. Bilhassa silah, tabanca vs. kullanılarak işlenen suçlarda parmak izi çok önem kazanmıştır.

Parmak izini ilk bulanlar İngilizler olmakla beraber, bunu en modern hâle getiren ABD olmuştur. Washington'da Federal Bureau of Invertigaton (Federal Araştırma Bürosu) kuruldu. Bu kuruluş kısa adı ile FBI şeklinde ifâde edilir. FBI 75.000.000'dan fazla insanın parmak izini tespit edecek hacme ulaşmıştır. Hergün, FBI'nın 13.000 ajansından 20.000'den fazla parmak izi gelmektedir. 100'e yakın yabancı ülke FBI teşkilatında parmak izi tespiti yaptırmaktadır. İsteyen vatandaşlar da bu teşkilâta müracaat ederek kendi parmak izini tespit ettirmektedir.

FBI teşkilâtı sâyesinde, bilhassa kitle hâlindeki ölüm, vak'alarında ölülerin hüviyetinin tesbpiti de mümkün olabilmektedir. Hattâ aylarca gömülü olan ölülerin hüviyetlerinin tespiti bile bu teşkilat sâyesinde mümkün olabilmektedir.

İlmî araştırmalar parmak izinin kimlik tespitinde kesin delil olduğunu göstermiştir. İnsanların parmak izleri birbirlerinin kesinlikle aynısı olmadığından, parmak izi suçlunun tespitinde çok önemli bir delil olmaktadır. Kişinin parmak kıvrımları yaşlanması ile değişmez ve kaybolmaz. Kolay ve ucuz bir metod olduğu için parmak izi bugün hüviyet tesbitinde oldukça sık kullanılmaktadır.

Parmak izi, ayrıca imzâ atamayan kişilerin ve bilhassa kadın ve yaşlıların faydalandıkları bir usûldür. Hukuken aynen imzâ gibi geçerli olmaktadır. Parmak izinin imzâ olarak kullanılmasında mürekkepten istifâde edilmektedir.

DNA parmak izi: İnsan hayâtı üzerinde son derece hassas kararlar vermek zorunda kalan mahkemeler, büyük ölçüde Kriminal Laboratuvarlarıyla Adlî Tıbbın raporlarına başvurmaktadırlar.

1985 yılında İngiltere'de Leicester Üniversitesi Genetik Bölümü öğretim üyelerinden Allec Jeffreys, kalıtım maddesinin incelenerek bir kişiye has DNA karakterinin tespit edilebileceğini öne sürdü. DNA parmak izi (DNA fringerprint) veya genetik parmak izi olarak târif edilebilecek bu özellikler, rekombinat DNA teknikleriyle el parmak izinden daha güvenli olarak kişiyi belirlemede kullanılabilmektedir.

Bir canlıya âit bütün DNA parmak izleri birbirinin eşididir. İki kişinin tesâdüfen aynı genetik parmak izine sâhip olabilme ihtimâli, istatistikî olarak milyarda bir ile ifâde edilebilecek kadar düşük bir derecededir.

Sâdece bir damla kan, idrar, tükürük, sprema, vaginal sıvı, menstruasyon kanı, süt, biyolojik bir doku parçası, bir adet kıl veya saç teli kişinin genetik kimliğini belirlemek için kâfidir. Bir suç mahallinde bulunan böyle küçük bir vücut kalıntısından DNA izole edilmekte ve az elde edilen DNA'nın PCRmetodlarıyla çoğaltılıp ASO teknolojisiyle polimorfik genotipi tespit edilebilmektedir.

Nükleik veya moleküler sondalama denen yeni teknikle; saç teli, bir damla kan, sperma veya biyolojik bir doku parçasının proteininden hareket edilerek, genetik koddan faydalanmak sûretiyle, bu proteinin üretimini sağlamış olan gen dizisini bulmak mümkündür.

Günümüzde suç failini, bıraktığı genetik parmak izinin incelenmesiyle ortaya çıkarmak mümkün olmaktadır. DNA parmak iziyle % 99'un üzerinde bir başarıya ulaşılabilmektedir. Hâlen Amerika'da FBI laboratuvarlarında ve İngiltere, Almanya, Hindistan'da genetik sondalama çalışmalarının sonuçları mahkemelerde delil olarak kabul edilmektedir. Aynı usul İngiltere'de babalığın tespitinde de kullanılmaktadır. Genetik parmak izi deliline dayanarak alınan ilk mahkûmiyet kararı, 1987 Ekiminde Bristol Mahkemesine âittir.

Genetik parmak izi usûlüyle, bir çocuğun babası belirlenebildiği gibi, kalıtımla ilgili veya bulaşıcı hastalıklar da teşhis edilebilmekte ve bir sığırın cinsiyeti önceden anlaşılabilinmektedir. Bu usûl sâyesinde hayvan yetiştiricilirei, isteğe bağlı olarak erkek veya dişi embriyoları ineklere aşılayabileceklerdir.

PARNASİZM (Bkz. Edebî Akımlar)

PARS (Bkz. Leopar)

PARŞÖMEN;

Alm. *Pergament (m),* **Fr.** *Parchemin (m),* **İng.** *Parchment.* Üzerine yazı yazmak ve resim yapmak için kullanılmak üzere, özel olarak hazırlanmış hayvan derisi. Parşömenin M.Ö. 2. yüzyılda Pergamus (Bergama) şehrinde keşfedildiği söylenir. Bundan önceki devirlerde, papirus kâğıdına yazı yazılırken, bu maksatla hayvan derileri de kullanılırdı. Bu deriler sâdece kurutulurdu. Bu bakımdan papirus kadar iyi değildi.

Perganon Kralı II. Eumenes, Bergama'da bir kütüphâne kurmak istiyordu. Fakat Mısır Hükümdarı Epiphane (M.Ö. 205-181) papirus ihrâcını yasakladığından, Bergamalılar papirus yerine kullanılabilecek parşömen yapım metodunu M.Ö. 190'da geliştirdiler ve sözkonusu kütüphane keçi derisine yazılmış kitaplarla kuruldu. Parşömen yapım tekniğinin geliştirilmesi ile en kıymetli kitaplar bu tür kâğıtlar üzerine yazıldı. Fakat bununla berâber, papirüs gerek tedârikinin kolay oluşu, gerekse daha az mâliyetli oluşu sebebiyle, bundan sonra uzun yıllar kullanıldı.

Parşömen, önceleri, kirli sarı renk tonundaydı. Çünkü o yıllarda henüz beyazlatma işlemi bilinmiyordu. Ancak çok kıymetli el yazmalarında altın ve gümüş harflerle yazılan yazının daha güzel görünmesi için eflatunî kırmızı renge boyanırdı. Bu boyama işlemi, Hıristiyanlık döneminde mukaddes kitaplar için yapıldı ve asrımıza kadar devam etti. Duâ kitapları için siyaha boyama da yapıldı.

Parşömen üzerine en eski el yazmaları 3. asra kadar gitmektedir. Yedinci yüzyılın sonundan îtibâren parşömen her yerde papirusun yerini almıştır. Beşinci yüzyıldan 15. yüzyıla kadar hemen hemen bütün el yazması eserler parşömen üzerine yazıldı. Bu şekilde artan talep, parşömen üretimi konusunda önemli bir sanâyinin gelişmesine sebep oldu. Bu sanâyide çalışan işçilere "pergaminari" denilmekteydi. Artan tüketim, üretimi yetersiz hâle getirdi ve tabiî ki fiyatlar yükseldi. Bu durumda ekonomikliği sağlamak bakımından daha az önemli ve târihî değeri daha az olan belgeler, silinmek sûretiyle veya önceki yazılar yıkanılarak, yeniden kullanıldı.

Parşömenin esası olan, hayvan derisinin normal işlenme metodu şöyledir. Derinin tüyleri kırkılır; kıl dipleri alınır; kazınır, parlatılır, kireçle muâmele edilir; gerilir ve kurutulur. Bazan sünger taşı ile oğulur. Tüyleri kesilen deri kireçlendikten sonra yarım silindirik bir ağaç üzerine serilerek bıçakla kazınabilir. Bol su ile yıkanır. Bu şekilde temizlenen deri bir tahta üzerine gerilerek tebeşir tozu serpilir ve yukarıda bahsedildiği gibi gâyet düzgün bir sünger taşı ile oğalanır. Bu işlemler sırasında derinin yüzeyinin çizilmemesine dikkat edilir. Bu şekilde hazırlanan deri, bir çerçeveye gerilerek kurutulur. Böylece îmâl edilen parşömenin, üretim metodları zamanla daha da gelişmiştir.

Parşömen en çok genç dana, koyun ve keçi derisinden yapılırdı. Kuzu derisi daha beyaz ve daha ince olduğundan tercih edilirdi. Bütün bu deriler, parşömen yapılmadan önce hertürlü yağdan temizlenirdi.

Ortaçağda parşömenin hazırlanması ve kullanılması zaman ve yer bakımından çok değişiklik göstermektedir. Onuncu yüzyıla kadar el yazmalarında kullanılan parşömen, genellikle yüksek parlaklıkta, çok ince ve beyazdı. Daha sonra kalite bozularak, ekseriya sert, kalın, yağı iyi alınmamış ve şeffaf özellikler gösteren parşömenin kullanıldığı görülmektedir. Sonra kâğıt kullanılmaya başlandı ve parşömenin yerini aldı ve matbaanın keşfi hat sanatını (kısmen) öldürdü. Parşömene yazılan kıymetli kitaplar az veya çok sayıda dört yapraklı formalardan meydana gelirdi.

Bugün parşömenin kullanılışı oldukça azalmakla beraber, çok uzun ömürlü olup, resim yapmaya ve yazı yazmaya çok uygun olduğundan bazı lüks kitaplar ve önemli vesikalar için kullanıldığı görülmektedir.

PARTİ (Bkz. Siyâsî Partiler)

PAS;

Alm. *Rost (m),* **Fr.** *Rouille (f),* **İng.** *Rust.* Demirin nemli ve karbondioksitli havada meydana getirdiği oksitli, hidroksitli ve karbonatlı bileşiklerinin bir karışımı. Nemsiz ortamda demir oksitlediğinde, üzerinde koruyucu özelliğe sâhip bir tabaka hâsıl olur. Bu tabaka nemi gördüğü zaman pas hâlini alır. Pas, demiri kaplamaz ve dökülür. Alttan çıkan demir yine aynı şartlarda paslanarak bozulur. Senede,

takriben yirmi milyon ton demirin paslanarak harap olduğu hesaplanmaktadır. Demirin paslanmasının önüne geçmek için demiri, minyum, bezir yağı, yağlı boya gibi koruyucu maddelerle kaplamak veya nemsiz kuru ortamda bulundurmak gerekir.

PASAPORT;

Alm. *Pass (m),* **Fr.** *Passeport (m),* **İng.** *Passport.* Devletlerarası seyahatta kullanılan, o ülkelerde süresiz ve belirli süreli oturma durumunda, kişinin kimliğini ispata ve belirlemeye yarayan belge. Bir ülkenin vatandaşları kendi ülkelerinde serbestçe yolculuk yapabilirler. Fakat başka ülkelere yolculuk yapmak bâzı kayıtlara bağlanmıştır. Bunların en önemlisi pasaport vesikasıdır. Bu belge bütün dünyâ devletlerince benimsenmiştir. Her devlet, kendi vatandaşları yurtdışına çıkarken ona pasaport vermekte; kendi ülkesine gelen yabancılardan da pasaport veya onun yerine geçen bir belge istemektedir.

Vatandaşların açık kimliğini ispata yarayan pasaport, yurt içinde yetkili mülkî âmir tarafından, yurt dışında da konsolosluklar tarafından verilir. Hususî nitelikteki pasaportlar ise, kânunda gösterilen özel yetkili makamlarca verilir.

Devlet kuruluşlarında çalışanlar, memurlar vazifeli bulundukları müesseseden "yurtdışına çıkmasında kurumumuzca herhangi bir mahzur yoktur" muhtevasını taşıyan bir belge getirmedikçe pasaport alamazlar. Buna tatbikatta "izin belgesi" denilmektedir. Kezâ, medenî kânuna göre, hukûkî muâmele yapmak ehliyetine sâhip bulunmayanlar ve reşit olmayanlar ancak kânunî temsilcilerinin veya vârislerinin izniyle pasaport alabilirler.

Siyâsî bir sebeple ülke dışına çıkmaları mahzurlu görülenler, haklarında tutuklama kararı bulunanlar, nezaret-i umûmiye altında olanlar, vergi borcu bulunanlar ve muhtelif sebeplerle İçişleri Bakanlığınca yurt dışına çıkmaları yasaklanmış olanlar pasaport alamazlar.

Pasaport çeşitleri: Genel pasaport ve diplomatik pasaport olmak üzere iki türlüdür.

A. Genel pasaport: Üçe ayrılır: Umûma mahsus pasaport, özel damgalı pasaport ve hizmet damgalı pasaport.

a) Umûma mahsus pasaport: Vatandaşlara verilen pasaporttur. Ya İçişleri Bakanlığınca veya yetkili kıldığı makamlarca verilir. Bu tip pasaportlar verilirken bir miktar kânunî harç alınır. Bu pasaportlar üç aylık, altı aylık veya bir yıllık süreli olur.

Yurt dışına grup hâlinde veya topluca gidenlere "müşterek pasaport" verilebilir. Kezâ karı-koca için de müşterek pasaport almak mümkündür. Ancak pasaport kânununa göre müşterek pasaport almak için, grup hâlinde çıkan kişilerin en az sekiz kişi olması lazımdır. Müşterek pasaport durumunda da, umûma mahsus pasaport hükümleri geçerlidir.

b) Hizmet damgalı pasaport: Kamu idâresinde, amme hizmetlerinde çalışanlara verilen pasaporttur. Bu pasaport ilgililere Dışişleri Bakanlığınca ve harç alınmaksızın verilir.

c) Özel damgalı pasaport: Cumhurbaşkanlığı bütçesinden maaş alanlar, yüksek dereceli mülkî ve askerî memurlar kendi hesaplarına özel seyahat yapmak istedikleri zaman, onlara özel damgalı pasaport verilir. Bu pasaportlar bir yıl geçerlidir. Harca tâbi değildir.

B. Diplomatik pasaport: TBMM üyeleri, Millet Meclisi Başkanı, Eski Başbakanlar, Genelkurmay Birinci ve İkinci Başkanı, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri, Başbakan ve Bakanlar, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, Sayıştay Başkanları, Dışişleri Bakanlığında görevli memurlar, yabancı ülkelerle yapılacak resmî görüşmelere katılacak heyet üyeleri, milletlerarası kongre ve konferanslara resmen katılacak kişiler, diplomatik pasaport kullanırlar. Bu pasaport Dışişleri Bakanlığından harç alınmaksızın verilir.

Bir yabancı ülkeye gitmeden önce o ülkenin konsolosluklarında pasaportu vize yaptırmak gerekmektedir. Yabancıların Türkiye'ye girebilmeleri için, pasaportlarını yurt dışındaki yetkili Türk makamlarından "vize" almaları gerekmektedir. Türklerin de gidecekleri yabancı ülkelerin Türkiye'deki yetkili resmî makamlarında "vize" almaları mecbûrîdir. Fakat her ülke vize şartı koymamış olabilir. Bunda daha çok "mütekabiliyet" (karşılıklılık) esası geçerlidir. Meselâ; Ortak Pazara dâhil olan devletler, bâzı Avrupa Konseyi Antlaşmasına katılmış bulunan ülkeler; karşılıklı olarak vize almak mecbûriyetini kaldırmışlardır. Bu ülkelere girip çıkmalarda ise, devletlerin vatandaşları için pasaport belgesi yeterli görülmüştür.

Pasaport Yerine Geçen Belgeler:

a) Pasavan: Belli sınır bölgelerindeki ülkeler, aralarında yapacakları özel anlaşmalarla birbirinin ülkesine kolayca girip çıkmalarını sağlamak için, pasaport yerine geçmek üzere kullanılan ve daha

basitçe düzenlenen bir belge verirler. Buna pasavan denir. Bu tip antlaşmalar daha çok iyi geçinen komşu ülkeler arasında yapılmaktadır.

b) Mürettebat vesikaları: Bu belgelere tayfa vesikaları da denir. Yabancı gemilerin bir ülke sularında taşıdıkları tayfa vesikaları pasaport yerine geçer. O gemide bulunan mürettebatın ayrıca pasaport taşımaları gerekmez. Hava taşıtı (uçak vs.) mürettebatı da ayrıca pasaport taşımaz.

Türkiye karasuları dışına çıkan Türk gemilerinde bulunan mürettebat, pasaport yerine geçerli olmak üzere liman başkanlıklarınca düzenlenen ve liman polisince tasdik edilen tayfa vesikaları taşırlar.

Gemi ve uçaklardaki mürettebat yanlarında bulunan tayfa vesikalarını, uğradıkları şehirlerin mahallî makamlarına belgelerini tasdik ettirmek şartı ile o bölgeyi gezebilirler. Tayfa vesikaları ve pasaportlar vizeye tâbi değildir.

PASAROFÇA ANTLAŞMASI;

1714-1717 Osmanlı-Avusturya-Venedik Harbine son veren antlaşma. Osmanlı sultanlarından Üçüncü Ahmed Han (1703-1730) zamânında Mora-Tuna kavşağında Yugoslavya'nın Pasarofça kasabasında yapıldı. Osmanlı Devletini Şıkk-ı sânî Defterdarı (Mâliye Müsteşarı) Silâhtar İbrâhim Efendi başkanlığındaki heyet temsil etti. Pasarofça'da Kont Virmond başkanlığında Avusturya ve Carte Ruzigi başkanlığındaki Venedik heyetlerinden başka, Flemenk (Hollanda) ile İngiltere temsilcileri de vardı. İki ay kadar süren konferanstan sonra; Avusturya ile yirmi madde ve bir ilâve, Venediklilerle de 26 madde üzerinden, 21 Temmuz 1718 târihinde antlaşma imzâlandı. Antlaşmaya göre, Avusturya ile Niş, Banat Dağları ve Transilvanya Alpleri hudut kesildi. Mülteci Rokoçi, Ferenç âilesiyle berâber Osmanlı-Avusturya hududunda oturmak ve emniyeti sağlanmak şartıyla iâde edilecekti. Venedikliler, Mora Yarımadasını, Korintos ile çevresini, Egin Körfezindeki adaları, İyonya Adalarını, Aya Mavri Adasını ve Girit'te üç iskeleyi Osmanlı Devletine verecekti.

Pasarofça Antlaşmasıyle Osmanlı Devleti; Avusturya'ya toprak vermesine rağmen, Venedik'ten aldı. Avusturya'ya verdiği toprakları daha sonraki antlaşmalarla geri aldı. Pasarofça Antlaşması sonrasında Osmanlı Devleti Avrupa cephesinde uzun bir sulh devresine girdi.

PASCAL, Blaise;

Fransız matematik-fizik bilgini, filozof ve yazar. "Modern çağ filozofları" olarak bilinen düşünürler arasında ilim ve dîne en çok ilgi duyan ilim adamıdır. 19 Haziran 1623'te Clermont şehrinde, hâkim Etienne Pascal ve Antoinette Begon'un çocukları olarak dünyâya geldi. Üç yaşında annesinin vefât etmesiyle Blaise'ın eğitimi işi, çok geniş kültürü olan ve matematik, fizik sahalarındaki muvaffakiyetleriyle tanınan babasının üzerine kaldı.

1631'de âile Paris'e taşındı. Blaise, burada matematikte çok erken bir gelişme gösterdi. Ancak babası Lâtince ve Yunanca öğrenmeden ona fennî ilimleri öğretmeyi reddetti. Ablası ve onun biyografisini yazanların en meşhuru olan Gilberte Périer'e göre Pascal 12 yaşındayken geometri üzerindeki çalışmalarının çoğunu tamamlamış ve ismiyle zikredilen üçgeni keşfetmiş bulunuyordu. Bundan dört sene sonra konik cisimler hakkında **Essai pour les Coniques** isimli bir deneme neşretti. 18 yaşında dünyânın ilk hesap makinasını geliştirdi. Ancak bu sene, aynı zamanda ömrü boyunca sürecek bir sıhhat bozulmasının da başlangıcı oldu. Pascal; "On sekizimden sonra bir günüm dahi ağrısız, acısız geçmedi." demiştir.

Bunun üzerine Pascal, devam ettiremeyeceğini anladığı şahsî çalışmalarını bir müddet Pierre de Farmat'a bıraktı. Bu şahısla ihtimâliyet hesaplarını keşfetti ve bunları kâide hâline getirdi. İlk defâ Müslümanlar tarafından ortaya atılan "sonsuz küçük" mefhumu üzerinde de çalışmalarda bulundu.

Sıvılar üzerindeki uzun araştırmalarının netîcesi olarak, kendi ismiyle bilinen hidrolik kânununu formüle etmeye muvaffak oldu. Pascal'dan önce, Toriçelli tüpünde cıvanın yükselmesi hâdisesini, "Tabiatta, vakumların (hava boşluğunun) ortadan kaldırılmasına mütemayil şartların mevcut olduğu" fikrine delil olarak gösteriliyordu. Ancak Pascal'ın, kayınbiraderi Florin Périer'le 1648'de deniz seviyesinde, Puy de Dôme Dağının zirvesinde ve Paris Saint Jacques Kulesinde yaptıkları deneyler, cıvanın dış ortamdaki hava basıncının tesiri ile tüpte yükseldiğini göstererek bu fikrin yanlışlığını ispatladı. Pascal 1663'te yayınladığı **Traité de la Pesantéur de Masse de L'air'**de bu tecrübelerini açıklarken, "Deneylerin fizik ilminde muhakkak arkalarından gidilmesi icabeden, hakiki öğretmenler olduğunu" ifâde ediyordu.

Yine bu çalışmalarının sonunda kendisinde, "İnsanın tabiattan kuvvetsiz olduğu" fikri inkişaf eden Pascal, böylece çağdaşı Descartes'la karşı karşıya kaldı. 25 yaşında devam etmekte olduğu deneyleri tamamlayarak kendini dîne verdi:

"Din, insanın sâdece Yaratıcı için yaşamasını ve O'ndan başka (O'nu unutturacak) bir gâyeye sahip olmamasını ister." diye düşünerek, uzun sayılacak bir müddet Port-Royal mâbedinde kaldı. Burada sık

sık gökyüzünü seyreder, kainâttaki ahengi düşünerek Allah'a, O'na inanmasını nasip ettiği için, şükrederdi. Pascal burada kaldığı zaman zarfında uzun uzun düşünerek, sonunda felsefecilerin Allah'ı tanımak, bilmek için yanlış yollar tâkip ettiği kanâatına vardı.

Pont de Neuilly'de geçirdiği araba kazâsı ile artan ağrıları ve babasının ölmesi, rûhî bunalım geçirmesine sebep oldu. İlk başta dünyâ işlerinden uzak kalmaktan büyük zevk alan Pascal, Hıristiyanlığın kendisini huzûra kavuşturacak bir din olmadığını keşfetmesi üzerine, buradan ayrıldı. 1656 ve 1657'de felsefe ve Hıristiyanlık üzerine düşüncelerini anlattığı iki kitap yayınladı. Bunlardan **Lettres Provinciales** isimli olanı günümüzde dahi Hıristiyanlığın ahlâkî değerleri üzerinde yazılmış en mühim tenkit eserlerinden biri olma özelliğini muhâfaza etmektedir.

Bu iki kitapta Hıristiyanlığın dogmalarına parmak basması, halkın onu "dinsiz" olarak değerlendirmesine sebep oldu. Voltaire, Pascal'a "Hıristiyanlığın ebedî düşmanı" sıfatını lâyık gördü. Pascal'ın 19 Ağustos 1622'de ölmesi **Apologie de la Religion Chrétienne** kitabını tamamlamasına mâni oldu. Kitabın ismi her ne kadar **Hıristiyanlığın Müdafaası** mânâsına geliyorsa da, bu eserinde ateistliğe muhâlefet eden Pascal, Hıristiyanlık hakkındaki şüphelerini olduğu gibi tekrarlıyordu.

Pascal, zamânında fikir adamları tarafından beğenilmemesine rağmen, Fransız filozofisinde önemli izler bırakmaya muvaffak olmuş bir düşünürdür. Onu destekleyenlerin en meşhurları Josef Ernest ve Henri Poincaré'dir. Pascal'ın mevcudiyetçilerin problem olarak ortaya koydukları ve cevap bulamadıkları birçok meseleyi halletmesi, bu akıma dâhil filozofların Pascal ekolüne yakınlaşmasını temin etti. Yirminci asrın en tanınmış mevcudiyetçilerinden olan Martin Heidegge bile Pascal Filozofisini benimsedi. 1944 Fransız Liberasyonundan sonra da fikir çevreleri, büyük bir ekseriyetle Pascal'a döndü.

P**ascal kânunları:** Pascal'ın matematik üzerindeki en mühim buluşu Pascal üçgenidir. Bu üçgenden faydalanılarak denklemlerde değerlerin katsayılarının, pratik olarak bulunması ve benzeri işlemler yapılır. (Bkz. Binom Teoremi)

Pascal'ın hidroliğe âit prensibiyse basınç dağılımı üzerinedir. Buna göre bir sıvıya bir noktadan tatbik edilen basınç, sıvı tarafından sıvı ile temasta olan bütün yüzeylere dik ve eşit olarak iletilir. Bu kânundan faydalanılarak su cendereleri ve bileşik kaplar yapılmıştır. Su cenderelerinde, biri diğerine göre oldukça büyük olan ve birbiriyle irtibatlı olan iki bölme vardır. Küçük bölmenin üzerindeki pistonun alanı da hâliyle diğer bölmenin üzerindeki pistonun alanından küçüktür. Su cenderelerinde esas, birinci kapta birim yüzeye (1 cm^2ye) tatbik edilen kuvvetin öbür kaptaki her birim yüzeye aynen iletilmesidir. Yâni küçük pistonun 1 cm^2sine 10 kg uygulanırsa, büyük pistonun 1 cm^2sine 10 kg uygulanmış olur. Ancak pistonlar arasında alan farkı olduğundan, küçük pistona tatbik edilen az bir kuvvetle, büyük pistonda bunun birkaç katı bir kuvvet hâsıl etmek mümkün olmaktadır. Bunun formül olarak ifâdesi:

$$\frac{\text{Uygulanan kuvvet } (F_1)}{\text{Ortaya çıkan kuvvet}(F^2)} = \frac{\text{Küçük pistonun alanı } (S_1)}{\text{Büyük pistonun alanı } (S^2)}$$

$$\frac{F_1}{F^2} = \frac{S_1}{S^2} \text{ olur.}$$

Bileşik kaplar da bir nevî küçük, pistonsuz cenderelerdir.

Bu kaplarda:

a. Özgül ağırlığı eşit olan sıvıların yükseklikleri aynıdır.

b. Özgül ağırlığı farklı olan ve birbirine karışmayan sıvılardan, özgül ağırlığı büyük olanın yüksekliği diğerinden azdır.

PASİNLER OVASI;

Erzurum'un Pasinler kazâsındaki târihî, münbit, verimli ova. Kuzey ve güneydeki dağlık arâzi arasında kalan çöküntü alanın zamanla alüvyonla dolması sonucu meydana gelmiştir. Ova verimli topraklara sâhip olduğundan, zirâat için önemlidir. Yukarı Pasin Ovası ile Aşağı Pasin Ovası geniş vâdi tabanı düzlükleriyle birbirine bağlıdır. İkisine birden "Pasinler Ovası" denir. Ovaların bütünüyle yüzölçümü 700 km^2ye yakındır. Denizden yüksekliği 1650 metredir. En geniş yeri 16 km olup, uzunluğu 40 km'yi bulur.

Eskiden bu verimli ovaya Pasin Âbâd denirdi. Ovayı Masat ve Posi dereleri sulamaktadır. Ovada kış, Erzurum'a göre daha hafif geçer. Ovanın her tarafı tarla ve otlaktır. Pasinler Ovasında en çok tahıl ekilir. Yetişen buğdayı iyi kalitelidir. Sebze olarak kışlıkların hepsi, yazlık sebzelerin de bir kısmı

yetiştirilir. Pancarı, patatesi boldur. Pasinler Ovasındaki geniş otlaklarda sığır, koyun ve az sayıda keçi beslenir. Ovadan demiryolu ile Erzurum-Kars karayolu ve Erzurum-Ağrı-İran karayolu geçer.

PASLANMA (Bkz. Korozyon)

PASTA VE PASTACILIK;

Alm. *Kondirei (f),* **Fr.** *Pâtisserie (f), gâteau; métier (m) de patissier,* **İng.** *Cake, and pastry.* Temel maddesi hamur olan, içine çikolata, krema, meyve ezmesi gibi maddeler katılarak fırında pişirilen çeşitli kalıp ve şekillerde olan şerbetsiz tatlılar. Böyle tatlı çeşitlerine "Pasta", bu işe de "pastacılık" ismi verilmektedir. Terzilik mesleğinde elbiselerdeki dikişli kıvrımlara, lehimcilikte kullanılan bir cins karışıma, oto boyacılığında, boyanın kolay kuruması ve parlaklığın korunması için, asıl cilâdan önce boyanmış otomobillere sürülen astarlara da "pasta" denmektedir.

Pasta ve pastacılık târihi eski çağlara kadar ulaşmaktadır. Eskiden Romalılar pastacılığa çok önem verirlerdi. Sofralarından bu çeşit yemekleri hiç eksik etmezlerdi. Süt, zeytinyağı ve biber karışımından meydana gelen pastayı çok severlerdi. Bunların çeşitli peynir tatlıları ile, misafirlerini ağırlamak için yulaf ununa bal ve peynir karıştırarak yaptıkları tatlılar da meşhurdur.

Ortaçağda pastanın önemi biraz azaldı. Bunun yerine galeta, çörek, kurabiye vb. kuru yiyecekler değer kazanmaya başladı. Günümüzdeki pastacılık târihinin 150-200 yıllık bir mâzisi vardır.

Pasta yapımında genelde şu malzemeler kullanılmaktadır: Un, yumurta, süt, tuz, şeker, su, kakao, çikolata, değişik meyve ezmeleri, kahve vb. Pastaların süslenmesinde ise, portakal kabuğu, üzüm, vişne vs. gibi reçeller kullanılır. Bâzılarının üzerlerine de, krema ve çikolata konur.

Pastanın yapımında kullanılan maddelere göre pişirme usûlleri de vardır. Pasta malzemesini hazırlarken ve pişirirken mutlaka hakkını vermek lâzımdır. Malzemeden kısılırsa pastanın lezzeti azalır. İstenilen randıman alınamaz. Onun için pasta târiflerinde verilen malzeme miktarları ile pişirme usûllerine çok dikkat etmek lâzımdır. Bu şartların yanında pasta hamurunun hazırlanışı ve kalitesi de çok önemlidir. Pasta hamurlarında mayalanma yoktur. Bunun yerine pasta tozu ve karbonat kullanılır.

Pastalar, yaş ve kuru olmak üzere iki kısımdır: Kuru pastaların çeşitleri vardır. Elmalı pasta, fındıklı pasta, Türk pastası, soğuk pasta, vole pasta vb. gibileriyse yaş pasta çeşitleridir.

PASTERNAK, Boris Leonidoiç;

Rus şâir ve yazarı. 10 Şubat 1890'da, Moskova'da doğdu. Âilesi Yahûdîydi. Leonid Osipoviç Pasternak (1862-1945) meşhur bir ressamdı. Annesi Rozo Kaufmann ise bir piyanistti. Gençlik yıllarında birçok meşhur yazarla tanıştı. Bu yazarlar arasında romancı Leo Tolstoy, Alman şâiri Rainer Maria Rill vardı. Piyanist ve bestekâr Aleksandr Scrabte'nin çok tesirinde kaldı. Birkaç sene müzikle uğraştıktan sonra, Moskova Üniversitesinde iki sene okudu. Sonra Almanya'daki Marburg Üniversitesinde felsefe tahsil etti. Burada Heokont Felsefe Okulunun bir üyesi olan filozof Hermann Cohende'nin de tesiri altında kaldı.

Edebiyat hayâtı, Almanya'dayken yazdığı şiirlerle başladı. İtalya'ya yaptığı kısa bir seyahatten sonra Moskova'ya dönerek, şiir yazmaya devam etti. Bir süre sonra ilk kitabı**Bulutlardaki İkizler** yayınlandı. Bunu diğer kitapları tâkip etti. 1921'de yazdığı **Temalar ve Değişiklikler** ve 1922'de yazdığı **Kızkardeşimin Hayâtı** kitapları ona "Rus devrim yazarı" ünvanını kazandırdı. Bu dönemde ilodemist şair Sergei Yasenin ve Vladimir Mayakovski ile samîmî dostluğu oldu. Bu iki şâirin 1925 ve 1930'da intiharlarından sonra, Pasternak Rusya'nın yaşayan en büyük şâiri ünvanını aldı.

1933-1943 yılları arasında, komünist rejimini methedici resmî Sovyet şiiriyle uyuşamadığından çeviriler yapmaya başladı. İngiliz, Fransız, Alman, Polonyalı ve Gürcü şâirlerin eserlerini Rusçaya çevirdi. William Shakespeare ve Gürcü şâirlerden yaptığı çeviriler Rusya'da çok okunmaktadır. İkinci Dünyâ Savaşı esnâsında şiirler yazdı ve yayınladı. Bunlar arasında birkaç tâne de savaş şiiri vardı.

Doktor Jivago isimli romanını 1955 yılında tamamladı. Fakat sâdece bir kısmını Rusya'da yayınlayabildi. Çünkü Rusya'da basımı yasaklandı. Pasternak, bunu gizlice dışarı kaçırttı. 1957'de bir İtalyan bu kitabı tercüme ederek neşretti. 1958 yılında İsveç Akademisi Pasternak'ın edebiyat ödülünü kazandığını îlân etti. Pasternak bu duruma çok sevinmişti. Ancak bir hafta sonra Sovyet Yazarlar Birliğinden atıldı ve birçok suçlamalarla karşılaştı. Bunun üzerine Pasternak, mükâfatını almak için çağrıldığında gelemeyeceğini bildirdi. **Doktor Jivago** birçok dillere çevrildi ve Pasternak milletlerarası bir üne kavuştu.

Son yılları üzüntüler ve baskılar içinde geçen Pasternak, 30 Mayıs 1960'ta Peredelkino'da öldü.

Edebî şahsiyeti: Pasternak, şâir olarak siyâsete karşı olan tutumu ile çok defâ komünizm partizanları

tarafından tenkit edilmiş ve Rusya'da her sanatkârdan istenen sosyalist realizmi, kendi kendine teşhis etme konusundaki muvaffakiyetsizliği uzun süre tenkit edilmişti. Kendisine ün sağlayan ilk şiirleri sembolist, daha sonrakiler ise füturisttir. İlk nesrinde ferdiyetçi düşünüş tarzını men etmeyi denemişti. Bu durumu daha sonra tabiattan ve dînî değerlerden ilham alarak yazdığı Lirik şiirlerinde karakterize eder. Nesirlerinde sosyal konular üzerinde gösterdiği çaba pek başarılı olmadı.

Onun şâirliği genellikle zor tasvir edilir. Fakat dilindeki orijinallik, veznindeki ahenk dikkate değerdir. Şiirlerinde eşyâları analitik görüşle gören hayâlciliği dile getirir. 1905 Rus devrimini birçok nesrinde işlemişti. Sonradan komünizmden vazgeçerek, koyu bir ferdiyetçi oldu.

Eserleri:

1) Bulutlardaki İkizler (1913) Bu şiir kitabını füturist ekolün etkisinde yazmıştır. **2) Engellerin Üstünde** (1917)**. 3) Temalar ve Değişikler** (1921)**. 4) Kızkardeşimin Hayâtı** (1922)**.** Lirik bir şiir kitabıdır. **5) İkinci Doğuş** (1932). Bu şiir kitabında sosyal konulara eğilip, Maykovski'nin intiharını anlatmıştır. **6) Emniyetli Davranış** (1931). Kendi hayâtını yazmıştır. **7. Doktor Jivago** (1955)**.** Marksizm, komünizm ve kollektivizm tenkit edilerek, bir doktorun Rus devrimi sonrası mâceraları anlatılmaktadır.

PASTEUR, Louis;

Fransız kimyâcı. Mikrobiyoloji ilminin kurucusu. 27 Aralık 1822'de doğdu. 28 Eylül 1895'te Saint-Cloud'da öldü. Sepicilik yapan bir âilenin oğluydu. İlk ve orta öğrenimini Arbois'taki okullarda tamamladıktan sonra Besanson'daki Kraliyet Yüksekokuluna girdi. Paris'teki Yüksek Öğretmen Okulunda (Ecole Normale Supérieure) 1845'te lisansüstü, 1847'de de doktora çalışmasını tamamladı. 1857'de mezun olduğu okula dönerek, 1867'ye kadar orada ilmî etüdler direktörü olarak çalıştı. 1862'de İlimler Akademisine, 1873'te Tıp Akademisine seçildi. 1888'de yeni kurulan Pasteur Enstitüsünün direktörü oldu.

Pasteur, mikroorganizmaların fermantasyona ve hastalığa sebep olduğunu ispatladı. Kuduz, şarbon ve tavuk kolerası gibi hastalıklar için aşıyı bulup tatbik eden kişi Pasteur'dür. Aslında mikroorganizmaları veya mikropları ilk keşfeden Pasteur'den yaklaşık 400-450 sene önce yaşayan Osmanlı âlimlerinden Fâtih Sultan Mehmed Hanın hocası Akşemseddin'dir. Bu zât bu mevzuda bir kitap yazmıştır. Fakat mikroorganizmaların sebep olduğu hastalıklara karşı vücuda bağışıklık kazandıran aşıyı tatbik ettiğinden, Pasteur'ün ismi yaygınlaşmıştır.

Mikrop teorisini ortaya atmadan önce, şekerin maya ile fermantasyonu esnâsında, ekseriya ortaya istenmeyen maddelerin çıktığından şikâyet ediliyordu. O günlerde, mayanın bu fermantasyon işleminde kimyâsal bir katalizör vazifesi gördüğü kabul ediliyordu. Pasteur'ün, canlı hücre yapılarında kimyasal değişiklikler üzerindeki çalışmaları, onu mayanın mikroskopik bir organizma olduğu tahminine yöneltti. Bu teoriyi daha da genelleştirerek her mayalanmanın (fermantasyonun) ayrı bir bakterinin tesiriyle meydana geldiği sonucuna vardı. Şekeri, laktik asite, bunu butirik aside veya alkole, alkolü de asetik aside çevirmek sûretiyle, bu yolla zincirleme değişik maddeler elde etti. Buradan hareketle bâzı hastalıklara iyi gelen bakterilerin mevcut olduğunu ortaya çıkararak 1857 senesinde bakteri teorisinin temelini attı.

Pasteur'ün diğer bir buluşu, biyokimyâsal sahada mikroorganizmalardan bir kısmının oksijen gerekmeden fermantasyon yapabildiğidir. Pasteurün gerek oksijen isteyen, gerekse oksijen istemeyen fermantasyon olaylarından çıkardığı en mühim sonuçlardan biri de, maddede daha önce bulunan bakterilerden yeni bakteriler üremesidir. Bu üreyen bakteriler değişik özelliklere de sahip kültürlenmiş bakteriler olabilir.

O halde yiyecekler belli bir ısı işlemine tâbi tutulurlarsa bakteriler öldürüleceği için, fermantasyon durdurulabilir. Bu ısı işlemine bugün pasteurizasyon denilmektedir.

Pasteur'ün yaptığı çalışmalardan biri de, ipek böceğinde rastlanan ve ipek endüstrisini tehdit eden hastalık üzerine oldu. Hastalığa, toprakta ölü hayvan kemiklerinde hayatiyet sürdüren, bir çeşit basilin sebep olduğunu buldu. 1882 senesinde ise mikroskopla dahi görülemeyen kuduz virüsünü keşfetti. Daha sonra kuduz mikrobu verilen tavşanın omuriliğinin kurutulmasından elde edilen maddeyi, kuduz aşısı olarak kullandı. Bu aşı ısırılan kişiye 21 gün tatbik edilir.

Pasteur, düzgün bir karaktere sâhip ilim adamıydı. Sıhhatini kaybedinceye kadar kendisini ilme adayarak çalıştı. Halk Pasteur'e içine kapanık, kendi hâlinde bir kişi gözü ile bakarken, aslında o, ilme inancının rûhun var olduğuna inanmasından ileri geldiğini savunurdu. Allahü teâlâya, kıyâmet ve âhirete inanan Pasteur, cenâzesinin dînî merâsimle kaldırılmasını vasiyet etmişti. Pasteur; "Îmân hiçbir gelişmeyi, ilerlemeyi engellemez. Bugün bildiklerimden daha çok ilmim olsaydı, Allah'a îmânım şimdikinden daha güçlü ve derin olurdu." demiştir. Filozof Ernest Renans'ın Pasteur'ün bu özelliğini

dile getiren yazıları vardır.

PASTIRMA;

Alm. *Starkgewürates (Rinder) Dörrisch (n),* **Fr.** *Viande (f) assaisonée et séchee,* **İng.** *Pastrami.* Et, tuz ve kırmızı biberin birbirine karıştırılarak, sarmısak ve çemenle bastırılıp güneş veya iste kurutulmasıyla meydana gelen bir çeşit et yiyeceği. Etler bastırılarak yapıldığı için "bastırma" ismi verilmiştir. Daha sonra bu kelime halk arasında "pastırma" olarak değiştirilmiştir.

Pastırma, çok eski bir Türk yemeği ve et konservesidir. Târihi Orta Asya'da yaşayan Hun ve Oğuz Türklerine kadar ulaşmaktadır. Türkler savaşçı oldukları için, hayatlarının ekserisi at üzerinde geçer, sağa sola çok göç ederlerdi. Yola ve savaşa giderlerken gıdâsız kalmamak, fazla zaman harcamamak için, yanlarına tuzlanmış sığır ve buna benzer hayvan etleri alırlardı. Bu etleri deri dağarcıklar (kılıflar) içine, bâzan da açıktan atın eğerine bağlayarak, bacaklarının arasına iyice sıkıştırırlardı. Tuzlanmış et parçaları haftalar süren yolculuk esnasında basıla basıla "pastırma" hâline gelmiş olurdu. Yemek pişirmek için vakti olmayan yolcu, savaşçı hiç zaman kaybetmeden bu kolay ve besleyici etleri biraz keser yer, gıdâsını alırdı.

Yurdumuza pastırmanın hangi târihlerde geldiği hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bâzı târihî kayıtların verdiği bilgilere göre Selçuklular tarafından Anadolu'ya getirildiği tahmin edilmektedir. Pastırma, Türkler vâsıtasıyla Rumeli'ye, Balkanlar'a ve çevresine götürüldü. Oralarda tutulan ve sevilen bir yiyecek hâlini aldı.

Türkiye'de en iyi ve en çok pastırma Kayseri'de yapılmaktadır. Kayseri dendiği zaman hemen pastırması akla gelir. Yurdun her yerinde ve doğu illerinde de pastırma yapılmaktadır.

Pastırmanın yapılışı: Genelde sığır, at, deve etinden yapılan pastırma, koyun, keçi etinden de yapılmaktadır. En kaliteli pastırma ise sığır etinden olmaktadır.

Sığırların sırtlarından ve sinirsiz yerlerinden ayrılan az yağlı veya hiç yağı olmayan et parçaları önce parçalar hâlinde bölünüp bolca tuzlanır. Hazırlanmış tahtalar içinde iyice dövülür. Daha sonra bastırılarak çemen tohumu, kırmızı biber ve tuz karışımından meydana gelen bulamaç, dövülmüş etin üzerine sürülür. Bu şekildeki bulamaca "çemen" ismi verilmektedir. Pastırmanın üzerine sürülen bu maddeler, ete çok güzel koku vererek, uzun bir müddet kokuşmasını önler. Pastırma yapımına yaz ayının sonunda, sonbahar mevsiminin ortalarında başlanır. Hazırlanmış, tuzlanmış ve çemenlenmiş parçalar rüzgârlı yerlerde kurutularak hazır hâle getirilir.

Pastırma, çok kuvvetli albüminli bir gıdâdır. Bilhassa bedenen çalışan insanlar için bol enerji kaynağıdır. Hazmı çok kolaydır. Etin esas gıdâ değeri eksilmediği, bileşimindeki su miktarı azalmış olduğundan az bir pastırma parçasında çok miktarda etin yerini tutan besin ve kalori değeri mevcuttur. Pastırma yapımında kullanılan etlerde hîle az olduğu için, yapılmakta olan diğer et konservelerinden besin değeri daha fazladır.

Pastırmanın, sırt, kuşgönü, şekerpare, sırtyağlı, dilme vb. çeşitleri vardır. İyi pastırma koyu kırmızı renktedir. Açık kırmızı renkte olan pastırmalar iyi kalite değildir. Ağızda lâstik gibi uzar, besin değeri azdır.

PASTÖRİZASYON;

Alm. *Pasteurisierung (f),* **Fr.** *Pasteurisation (f),* **İng.** *Pasteurization.* Çeşitli sıvıların 100°C'nin az altında kısa bir süre ısıtılması ve sonra âniden 10°C altına kadar soğutulması ile yapılan mikroplardan temizleme işlemine verilen ad. İşlem Fransız Louis Pasteur tarafından bulunduğu için "pastörizasyon" adını almıştır. Gerçekte pastörizasyonu ilk uygulayan New Yorklu Strauss'tur.

Günümüzde pastörizasyonun en çok kullanıldığı yerler, süt, meyve suları ve çeşitli meşrubatların mikroplardan arındırılmasıdır. Pastörize edilen sütte hastalık yapıcı mikroplar, meselâ tüberküloz mikrobu ve malta humması mikropları öldürülür, fakat eğer varsa bakteri sporları canlı kalır. Sütle bulaşan mikropların âmilleri spor yapmadıklarından 63-66°C'de yarım saat veya 90-95°C'de 15 saniyede süt mikropsuzlaştırılmış olur. Birinci usûle alçak pastörizasyon, ikinci usûle yüksek pastörizasyon denilmektedir. Sütün tad ve lezzetinin değişmemesi bakımından alçak pastörizasyon daha çok tercih edilen yoldur. Buna karşılık her iki usûlde de sütün besin değeri az da olsa kaybolur. (Bkz. Süt)

PATATES (Solanum tuberosum);

Alm. *Kartoffel (f),* **Fr.** *Pomme de terre (f),* **İng.** *Potato.* **Familyası:** Patlıcangiller (Solanaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara ve Karadeniz bölgeleri başta olmak üzere, bütün Türkiye'de

yetiştirilir.

Boyu 60-80 cm'ye varan, beyazımsı-pembemsi çiçekler açan, yumruları hâriç zehirli otsu bitkiler. Bitkinin toprak altında kalan yumruları "patates" olarak bilinir. Bu yumrular nişasta bakımından zengin olduğundan önemli bir besin maddesidir. Bitkinin toprak üstü kısımlarında zehirli alkoloitler bulunmasına karşılık yumruları zehirli değildir. Ancak çimlenmiş patateslerde de bu alkoloitler teşekkül ettiğinden zehirlenmelere sebebiyet vermektedir. Zehirlenme belirtileri sindirim sistemi bozuklukları, bol terleme ve halsizlikle kendini gösterir. Patates yumrularında bulunan nişasta tâneleri yumurta veya armut şeklinde olup, 70-100 mikron büyüklüğünde tânelerden ibârettir.

Patates, yumrularından yetiştirilir. Ekimi, iklime göre mart veya nisanda yapılır. Her iklimde killi, kireçli olmayan her toprakta yetişmekle beraber, derin sürülmüş gübreli topraklar idealdir.

Patates, dış kabuk rengine göre sarı ile kırmızı, etine göre beyaz ve sarı olarak ayrılır. Sarı patates makbuldür. Memleketimizde Adapazarı'nın patatesi meşhurdur. Bunun yanında Niğde, Kayseri ve Ege bölgesinde çok yetiştirilmektedir. Yıllık ortalama 2.500.000 ton patates elde edilmektedir. Başlıca hastalıkları patates kanseri, mozayik hastalığı ve kurtlardır.

Patates, topraktan çıkarıldıktan sonra, toprak silolarda veya serin mahzenlerde saklanır.

Kullanıldığı yerler: Patateste nişastadan başka belli bir oranda protein de vardır. Nişasra % 20, protein % 2, besin değeri 95 kaloridir. Bundan dolayı patates, buğdayın az yetiştiği Avrupa memleketlerinde ekmek yerini tutan önemli bir besin maddesidir.

PATEN; (Bkz. Patinaj)

PATENT;

Alm. *Patent,* **Fr.** *Patente,* **İng.** *Patent.* Bir sınâi veya ticâri buluşun, îmâl ve satış hakkının belli bir süre için bir şahsa veya firmaya âit olduğunu gösteren devletçe onaylı resmî belge, "buluş belgesi", "uyrukluk belgesi" veya "ihtira beratı".

Patent hakkı, çoğunlukla buluş sonucu olan mâmullerle sınırlı tutulur. Patent, sınâî mülkiyet haklarından biridir. Seri hâlinde îmâl edilecek olan malın belli standartlara uygun olarak yalnız ilk îmâlâtçı tarafından üretilmesi hakkını temsil ettiği gibi, buluşun çalınmasından ve taklitlerinden korunmasını da sağlar. Patent hakkı, genellikle her ülkenin kendi sınırları içinde geçerlidir. Patent sâhibi, îmâl edeceği mâmulün başka ülkeler için de patent hakkını isterse, ayrı ayrı o ülkelere mürâcaat etmesi gerekir. Bâzı ülkeler, başka ülkede alınan patent hakkının belli şartlar dâhilinde kendilerinde de geçerli olmasına izin verirler. Beynelmilel patent hakkı mevcut değildir.

Patent verme uygulaması 15. yüzyılda İtalya'da başladı. Sonraki 200 yıl içinde Avrupa ülkelerine de yayıldı. Resmî patent tescili 1790'da Amerika'da, 1791'de Fransa'da başladı. Sonraki yıllarda birçok ülkede patent kânunları çıkarıldı.

Bir buluşa patent verilirken bâzı şartlar aranır. Başkası tarafından tasarlanmış olmaması, genellikle bir yenilik taşıması, ilgili olduğu alanda önemli bir ilerleme getirmiş olması arzu edilir. Temelsiz buluşlara patent verilmez. Patentli mâmüllerinde değişiklik yapan kâşifler, mürâcaat etmek suretiyle "ek patent" alabilirler.

Patent, bir çeşit şahsî mülktür. Satılabilir, ipotek edilebilir ve miras olarak kalabilir. Patent sâhibi, ürettiği malının başkaları tarafından îmâlini, kullanımını ve satılmasını engelleme hakkına sâhiptir. Dilediği kimselere buluşunun îmâl, kullanım veya satış haklarından herhangi birini bir lisans aracılığı ile devredebilir. Buna karşılık imtiyaz hakkı veya başka çeşit karşılık alır. Patentli bir mâmülden yetkisiz olarak faydalanmaya kalkışanlar mahkeme kararıyla tazminat ödemek zorunda kalırlar. Buluşların kalitesine göre patent süreleri farklı olmakla birlikte çoğu ülkede 16-20 yıl arasında değişir. Sosyalist ülkelerde patent uygulaması yoktur. Ancak buluş sâhibine bâzı tavizler sağlayan bir "sertifika" verilmektedir.

PATİNAJ;

Alm. *1. Schlittschuhlaufen (n), Eislauf (m), 2. Ins-Schleudern geroten (z. B. Auto),* **Fr.** *Patinage (m),* **İng.** *1. Ice skating, 2. Slipping.* Patenle kayma sporu. Yolun kaygan olmasından dolayı bir taşıt tekerleğinin dönmeden kayması veya tekerlekler döndüğü halde taşıtın ilerleyememesi.

Buz pateni veya tekerlekli patenlerle yapılan hareketler. Tabanına özel bir çelik çubuk tutturulmuş buz üstünde kaymaya yarayan ayakkabılara "paten" veya "buz pateni" denir. Paten bıçağının boyu, ayakkabıdan uzun olup 50 cm'yi bulur. Tekerlekli patenlerde ise, ayakkabının altına dört küçük tekerlek bulunan mâdenî taban tutturulmuş olup, sert zeminde kaymayı sağlar.

Buz pateni veya tekerlekli patenlerle yapılan hareketlere “patinaj” denilmekle beraber, bu âletlerle yapılan spor, “paten” adıyla da anılır. Buz pateni, tahmini olarak 7. yüzyıldan îtibâren buzların uzun zaman çözülmeden kaldığıİsveç, Norveç, İngiltere, Hollanda gibi memleketlerde yapılmaktadır. Önceleri bir eğlence kabul edilen patinaj, zamanla spor hâline geldi. İngiltere’nin meşhur British Müzesinde at ve inek çene kemiklerinden yapılan patenler bulunmaktadır.

Bugün sâdece Kuzey Avrupa devletlerinde değil, dünyâda pekçok yerde kapalı salonlarda, özel sûrette dondurulmuş buz sahalarda patinaj yapılmaktadır. Spor müsâbakası olarak yapılan patinaj, sürat ve artistik olmak üzere ikiye ayrılır.

Sürat pateni (Patinajı): Özel patenlerle 500, 1500, 5000 ve 10.000 metre üzerinden saate karşı yapılır. İkişer kişilik seriler hâlinde yanaşık iki pist üzerinde yarışılır.

Artistik patinaj: Bu müsâbakalar 30x60 metre ölçüsündeki buz sahada yapılır. Müsâbakaya katılanlar ayaklarına kromajlı has çelikten ve parlatılmış patenler giyerler. Çok güç hareketlerden meydana gelen, tek ve çiftler tarafından yapılan artistik patinaj mahâret ister.

Müsâbıkların yaşları tek ve çiftlerde en az 12, buz dansında 16 olmalıdır. Milletlerarası müsâbakalarda dokuz, millî müsâbakalarda beş hakem, buz üstünde resme göre yapılacak kapama, duruş, hız alma hareketleriyle şekillerinin büyüklüğünü tespit ederler. Şekillerin aynı büyüklükte ve simetrik olmaları aranır. Bunların uzunluğu ve yan mihverlerine dikkat edilir. Buz üstünde çizilen çizgiler üst üste geldiğinde iyi puan alınır.

Hakemler gösterilen her şekil için 0-6 kadar puan verir. Hakemlerin verdikleri notlar mecbûri hareketlerden alınan notlarla çarpılır, böylece notların toplamı meydana gelir. Notlar 0= kayılmamış notu, 1= fena, 2= az, 3= kâfî, 4= iyi, 5= çok iyi, 6= çok üstünü gösterir. Artistik patinajda mecbûri hareketlerin yanında, müsâbıkın kendi seçtiği hareketler de vardır. Bütün hareketler birinciliklerde ve erkeklerde beş, bayanlarda dört, çiftlerde beş, buz dansında üçbuçuk dakikada tamamlanır. Ençok on sâniye kadar gecikme kabul edilir. 1975 yılından beri mecbûri hareketlerin not değeri yüzde otuz, kısa program yüzde yirmi, artistik yüzde elli ile değerlendirilir.

Her hakem tarafından, her sporcuya göre artistik patinajda puan verilir. En çok puan alan patinajcı birinci olur.

PATLAYICI MADDELER;

Alm. *Sprengstoffe (m.pl.),* **Fr.** *Explosifs (m.pl.),* **İng.** *Explosives.* Âni bir reaksiyon vererek ısı ve gaz açığa çıkaran maddeler. Patlayıcılar genellikle, tahrip edici ve askerî maksatlar için, aynı zamanda rokete infilâk vâsıtasıyla hız veren yakıt olarak da kullanılırlar. Kullanışlı bir patlayıcının normal şartlarda taşınması ve muhâfazası emin olmalı, az bir ısı ile uyarıldığı an, kolayca reaksiyona geçebilmelidir. Bütün patlayıcılar tehlikeli olup, yüksek eğitim görmüş personel dışındaki kimseler tarafından kullanılamaz ve işleme tâbi tutulamazlar.

Târihi: Bilinen ilk patlayıcı madde olan barutu keşfedenlerin Müslümanlar olduğu arşivlerde geçmektedir. M.S. takriben 1200 yıllarında Arabistanlı Abdullah’ın kitabında, barutun temel maddesi olan potasyum nitrattan bahsedilmektedir. Çinlilerin de bu yüzyılda kullandıkları kara baruttur. Tahmin edildiğine göre bu barutun kullanımı Çin’den batıya doğru yayılmış ve 13. yüzyılda da batıda kullanılmaya başlanmıştır. İlk olarak 1320 civarında tabanca patlatıcısı olarak istifade edilmiş 1600’lerde de tahrip edici olarak iş görmüştür.

Modern patlayıcı teknolojisi, 1833’te, Fransız kimyâgeri Henri Braconnot’un nitrik asidin nişasta ile verdiği alev alıcı olan esteri elde etmesiyle başladı. 1846’da Alman kimyâgeri Christian F. Schönbein, selülozu sülfat ve nitrat asidi karışımı ile nitrolayarak kara baruttan iki kat daha tesirli olan nitro selülozu elde etti.

1846’da İtalyan kimyâger Ascanio Sobrero trinitro gliserini elde etti, fakat bunun asıl tahrip için olan kıymetini ise İsveçli Alfred B.Nobel keşfetti. Nobel, trinitro gliserinle toprağı karşıtırarak silindir biçimine sokmuş ve dinamiti meydana getirmiştir. 1875 yılında da Nobel, buluşlarını ilerleterek tahrip edici jelatini elde etti.

TNT (trinitro toluen) 1863 yılında Alman kimyâgeri J. Wilbrand tarafından bulunmuş ve Birinci Dünyâ Savaşından biraz önce silâh cephânelerinde kullanılan nitrik asidin yerini almıştır. RDX [siklotrimetilen trinitramin ($C_3H_6N_6O_6$)] 1899’dan, PETN [(Pentaerythritol tetranitrate ($C_3H_8N_4O_{12}$)] de 1920’den îtibâren bilinmektedir. Fakat hassas ve güçlü patlayıcılara ihtiyaç duyulduğu İkinci Dünyâ Savaşına kadar bu silahlar kullanılmamaktaydılar.

Patlayıcı çeşitleri: Genel olarak patlayıcılar tahrip edici patlayıcılar, ateşlemeye yarayan patlayıcılar,

askerî patlayıcılar ve fırlatıcı yakıt hâlinde olan patlayıcılar olarak sınıflandırılırlar.

Tahrip edici patlayıcılar: Bu çeşit patlayıcılar kömür ocaklarında, inşaatlarda ve tünel açmalarda kullanılır. Tahrip edici patlayıcıların en iyilerinden biri olan ve granüler bir madde olan dinamit, temel olarak nitrogliserin (NG), amonyum nitrat (AN), sodyum nitrat ve talaş tozunun silindir kutular içinde yerleştirilmesinden ibârettir. İstenilen güce göre kullanılan malzemelerin miktarları ve oranları değiştirilebilir.

Jelatin dinamiti granit tünelleri açmak, yeraltı metal mâdenciliğinde kullanılmak ve su altında tahribat yapmak için kullanılırlar. Bu çeşit dinamit yüksek güçte bir patlayıcı olup, nitroselülozla jelatinlenmiş % 25-50 nitrogliserin ihtivâ ederler.

Amonyum nitratı fazla olan ve içinde biraz sodyum klorür veya sodyum karbonat bulunan dinamit, az alev çıkarttığından dolayı, metan (grizu) patlamalarına sebep olmaz ve bu yüzden kömür ocaklarında emin bir şekilde kullanılır.

Amonyum nitrat (AN) ihtivâ eden patlayıcılar ucuz ve emin olduklarından dolayı inşaatlarda ve yüzey mâden ocaklarında kullanılır. Bunlardan başka bir de ANFO patlayıcıları vardır. Bunlar % 95 amonyum nitrat ile % 5 fuel oil karışmasından meydana gelirler. Kayalarda açılan deliklere akıtılarak kolayca yerleştirildiğinden dolayı taş ocaklarında kullanılır.

Detonatörler (ateşlemeye yarayan patlayıcılar): Detonatör patlayıcılar, hassâsiyeti düşük patlayıcılarla yakıt patlayıcılarını ateşlemek maksadıyla kullanılır. Hassas patlayıcılar oldukları için ufak bir sıkıştırma ile derhal ateş alırlar. Detonatör olarak 1930 senesinden beri kurşun asit (PbN_6) kullanılmaktadır. Cıva fulminat ($Hg(ONC)_2$) da detonatör olarak kullanılır. Modern detonatörler 5-8 cm çapında bronz kapsüllere yerleştirilen kurşun asitle yapılır. Kurşun asit ateşlenince ikinci bir detonatör bölgeyi tetikler. Bu bölgede bulunan bir gr civârındaki PETN, RDX veya tetril ise asıl patlayıcıyı ateşler. Tabanca ve tüfek mermi detonatörleri kalsiyum silsit tetrasin veya baryum nitrat, kurşun stifnat ihtivâ eder.

Askerî patlayıcılar: Askerî maksatla yapılan patlayıcıların fizikî ve kimyevî olarak uzun zaman aşırı sıcakta durmaya dayanıklı olmaları, çevrelerine bomba düştüğünde bundan etkilenmemeleri lâzımdır. Ayrıca savaş zamanında sıkıntı çekilmemesi için bu patlayıcıların hammaddelerinin de bol olmaları gereklidir. En iyi askerî patlayıcı bir trinitro toluen olan TNT'dir. Askerî patlayıcılardan olan pentolit (% 50 PETN, % 50 TNT) bazukalarda; amotol (% 50 amonyum nitrat, % 50 TNT) uçaktan atılan bombalarda; tritonal (% 80 TNT, % 20 alüminyum) torpidolarda kullanılır.

Fırlatıcı yakıt patlayıcıları: Bu patlayıcılar mermi ve roketleri hedefe ulaştırmak için kullanılırlar. Diğer patlayıcı tiplerinin aksine bu patlayıcılar infilâk etmezler. Bol miktarda gaz üretirler.

Modern tabanca fırlatıcı, yakıtı dumansız bir maddedir. Bu, etil eter ve etil alkol karışımı nitroselüloz ihtivâ eder. Uçak cephâneliklerinde ve uzun menzilli balistik füzelerde katı roket, fırlatıcı yakıtı bulunur. Katı yakıtın temel formülü % 14 pudra alüminyum, % 60 alüminyum perklorat, % 25 bütadiyen akilonitril kopolimer veya poli üretan ve% 1 de yapıştırıcıdır.

Diğer patlayıcılar: Patlayıcılar çok çeşitli maksatlar için kullanılırlar. Bunlardan petrol yataklarını parçalamak için kullanılanları, füzelerin yakıt kademelerini birbirinden ayırmak için, etrafı kurşun kaplı şeritler hâlinde olanları ve belli kalıplara göre metallere şekil vermek için kullanılanları da vardır. Ayrıca alüminyum ve demir gibi birbirine kaynak edilemeyen metaller de patlama metodları ile birleştirilirler.

Detonasyon (infilâk): Yüksek enerjili bir birleşim keskin bir yerde patladıktan sonra, çevreye süpersonik şok dalgaları yayar. Bu işleme detonasyon denir. Detonasyondaki kimyevî olaylar, yanma olayındakiyle hemen hemen aynıdırlar. Fakat fizikî olarak birkaç değişiklik vardır. Bunların başlıcası nakledilmelerindedir. Yanmada kıvılcım çok yavaş hareket ettiği halde detonasyonda bu, saniyede 8000 m ile yol alan şok dalgaları hâlinde nakledilir.

Başlangıçtan sonra detonasyondan meydana gelen bu şok dalgaları, belli bir hıza erişene kadar yol alırlar. Patlayıcı maddeden o kadar çabuk geçer ki, bu reaksiyon sâniyenin birkaç milyonda birinde tamamlanmış olur.

Detonasyon dalgasının önü artı basınç, arkası ise eksi basınç bölgesidir. Patlamadan sonra bölgede önce artı basınç sebebiyle hava itilmesi, sonra da eksi basınç sebebiyle hava emilmesi olur. Bu yüzden patlamanın olduğu yerlerde çoğu zaman binâların pencere camları içeriye değil de dışarıya kırılarak dökülür.

PATLICAN (Solanum melongena);

Alm. *Aubergine (f),* **Fr.** *Aubergine (f),* **İng.** *Aubergine, eggplant.* **Familyası:** Patlıcangiller (Solanaceae)

Türkiye'de yetiştiği yerler: Memleketimizde yetiştirilen bir kültür bitkisidir.

Sebze olarak yenilen, mor renkli, uzunca silindirik veya yuvarlak bir yaz sebzesi. Vatanı tropik Hindistan'dır. Sıcak memleketlerde yetiştirilir. Orta ve kuzey Avrupa'da çok az tanınmış olmasına rağmen, memleketimizde yazın çok yaygın yenen bir sebzedir.

Patlıcan, bol gübreli topraklarda iyi yetişir. Daha çok fideden yetiştirilir. Patlıcanın uzunca olanlarına daha çok kemer patlıcanı, yuvarlak olanına tophâne veya bostan patlıcanı adı verilir. Patlıcanın az çekirdekli veya çekirdeksiz ve eti yumuşak olanı makbuldür. Çeşitli yemekler ve turşusu yapılır. Hadîs-i şerîfte patlıcan meth olundu ve zeytinyağlı yapınız buyuruldu.

PATLICANGİLLER (Solanaceae);

Alm. *Solanazeen. Nachtschattengewächse,* **Fr.** *Solanacées,* **İng.** *Solanaceae.* Daha çok orta ve güneyAmerika'da yetişen otsu bitkiler, çalılar, ağaçlar veya tırmanıcı bitkiler. Yapraklar almaşlı, gövdenin üst kısmında karşılıklı, basit veya parçalıdır. Çiçekler 5 parçalıdır. Çanak yaprakları kuruyunca düşmez. Bu familya, 85 cins ve 2.200 den fazla tür ihtivâ eder. Memleketimizde de yabânî olarak yetişen 10 cins ve 25 kadar türü vardır. Tıbbî ve zehirli bitkilerle gıdâî önemi olan bitkileri taşıdığından önemli bir familyadır. Bu familyadan olan bâzı bitkilere misâller: Adamotu, güzelavratotu, banotu, tütün, itüzümü, yaban yâsemini, patates, domates, biber vs.'dir.

PATOLOJİ;

Alm. *Krankheitslehre, Pathologie (f),* **Fr.** *Pathologie (f),* **İng.** *Patholoqy.* Organ ve dokularda hastalıklar veya kazâlar sonucunda meydana gelen yapısal ve fonksiyonel bozuklukları inceleyen ilim dalı. Patoloji yalnız insan değil hayvan ve bitkilerin de hastalık hallerini inceler. Patolojiyle uğraşan kişilere "Patolog" denir.

Patolojinin metodları: Patolojide fizik, kimyâ, anatomi, histoloji ve bakteriyolojide kullanılan metodlar uygulanır. Patolojide kullanılan bir diğer metod da otopsidir. Otopsi bütün organların çıplak gözle muayenesini sağlar. Bu muayenelerde ölüm sebepleri ve hastalıklarda organ yapısında ortaya çıkan bozukluklar (lezyonlar) belirlenebilir. Bozukluk her zaman çıplak gözle görülemez. Bâzan da mikroskobik bir inceleme yapmayı gerektirir.

Mikroskobun gelişmesi, tespit metodlarıyla hücrenin canlı organizmada olduğu gibi incelenebilmesinin mümkün olması, elektron mikroskobunun çalışma alanına girmesi, doku kültürlerinin yapılabilmesi, mikroskobik muâyenelerde fizik ve kimyâsal usûllerin kullanılması, patolojinin araştırma alanını genişletmiş ve oldukça ayrıntılı araştırmaların yapılabilmesine imkân vermiştir.

Patolojinin Bölümleri

Patolojik anatomi: Hastalıklarla ilgili olarak organ ve dokularda meydana gelen ve çıplak gözle veya mercekle görülebilen değişikliklerin incelenmesidir. Böylece 0,1 milimetreden büyük olan değişiklikler incelenebilmektedir.

Histopatoloji ve sitopatoloji: Histopatolojide doku ve hücreler, sitopatolojide ise hücre ve bakteriler incelenebilir. Sitopatolojinin gelişmesi, kanserin erken teşhisinde birçok merhalenin alınmasını sağlamıştır. Vücudun çeşitli salgılarından ve yerlerinden alınan örneklerle hücre karakterinin değişmesinin görülmesi bir kanser habercisi olarak ele alınır ve ona göre hareket edilir.

Cerrâhî patoloji: Diğer ismi "biyopsi"dir. Cerrâhî müdâhale ile veya özel iğnelerle hastalık bölgelerinden alınan parçaların incelenmesidir.

Histokimyâsal patoloji: Mikroskobik inceleme için hazırlanan doku ve kesitlerin çeşitli boyama metodlarıyla incelenmesi.

Deneysel patoloji: Hastalıkların hayvanlarda araştırılması ve tedâvi usûllerinin denenmesinde kullanılan bir araştırma alanıdır.

Klinik patoloji: Biyokimyâsal, mikrobiyolojik ve kan muâyenelerinin berâberce yapılması ve hastalıkların teşhisi ve tedâvisinde kullanılan bir araştırma alanıdır.

Genel patoloji: Genel anlamda hastalıkların sebeplerini ve hastalıkların oluş biçimlerini, hastalıklar sonucunda organ ve dokularda meydana gelen fonksiyon bozukluklarını inceleyen patolojinin en geniş dalıdır.

Özel patoloji ve sistem patolojisi: Her sistem ayrı ayrı ele alınır. Her sistemi tutan hastalıklar incelenirken hastalığın âmili, oluşu ve ortaya çıkan patolojik durumlar araştırılır.

Patolojinin bunlardan başka, Genetik Patoloji, Adlî Tıp Patolojisi, Submikroskobik Patoloji, Coğrafik

Patoloji gibi çok özelleşmiş dalları da vardır.

PATRAS VAK'ASI;

on dokuzuncu yüzyıldaki bir Rum ayaklanması. Avrupa devletlerinin ve Rusya'nın Osmanlı Devletini içeriden yıkabilmek için gösterdikleri faaliyetlerinden biridir. 12 Şubat 1821'de Avrupa devletlerinin Helen hayranlığı, Rusya'nın Ortodoksluk faaliyetleri netîcesinde meydana geldi.

Rumluk fikriyâtına dayalı Yunan İsyânı, Mora'da gelişti. 1789 Fransız İhtilâlinin Avrupa'da getirdiği Nasyonalizm, telkin ve teşviklerle Rumlar arasında yayıldı. Avrupa basınında, Eskiçağdaki Helen medeniyeti lehinde yayın yapılıp, Rumların Osmanlı Devleti hâkimiyetinde bulunması Hıristiyanlık âleminin yüz karası olduğu fikri işlenerek, acındırıldı. Yunanlıların Osmanlı hâkimiyetinden kurtarılması için yardım toplanıp gönüllüler yazılarak, teşkilât kurduruldu. Osmanlı Devletine ihânet ederek, Rus Çarının hizmetine giren Konstantin İpsilanti, Rum asıllı olup, general rütbesiyle Rus Çarının yâverliğini yapıyordu.

Rumlar arasında isyân fikrini yayan Etniki Eteryanın kasası, Bavyera'daki Münih; kafası Rusya'daki Petersburg, merkezi de İstanbul'daki Fener Patrikhânesiydi. Yunanlılık fikriyle kurulan Etniki Eterya, faaliyetlerini genişletince, Fâtih Sultan Mehmed Hanın yıktığı Bizans'ı yeniden kurmaya ve Anadolu'daki Rumları da kendilerine katmaya çalışmaktaydı. Osmanlı Devletinin hoşgörüsünden faydalanıp, huzur içinde yaşayarak, ticâretle zenginleşen Rumların yüzlerce gemi ve binlerce gemicileri vardı. Korsan ihtimâline karşı gemilere top yerleştirerek hareket hâlinde kullanmaya hazır hâle getirilip, gemiciler silâhlandırıldı. Rumların faaliyeti Türkler tarafından teşhis edilip, emniyet tedbiri olarak, Müslüman halk kaleye çektirildi. Mora vâlisinin, Tepedelenli Ali üzerine asker sevketmesiyle, bölgenin boşalması âsîleri harekete geçirdi.Mora'nın kuzeybatısındaki Patras Başpiskoposu Germanos kumandasında toplanan on bin kadar silâhlı Rum, 12 Şubatta isyan ederek şehrin kalesini kuşattılar. Patras'ta isyan başlayınca, yüzyıllarca Osmanlı hâkimiyetinde yaşayan Mora Rumları, harekete geçtiler. Âsîlerin propaganda ve tahrikleri netîcesinde isyân yarımadayı kapladı. Mora Yarımadasının merkezi Tripoliçe hâriç, bölge âsîlerin eline geçti. Mora'nın kuzeydoğusundaki Nauplion Limanı âsîlerin merkezi oldu.

Yüzyıllarca Osmanlı hâkimiyetinde yaşayarak isyân ihtilâl ve devlete karşı gelmeyi bilmeyen gayri Türk ve gayri müslim sâdık ahâli, Müslümanlar ve Türkler, Patras Vak'ası üzerine Tripoliçe'ye hicret ettiler. Göç esnâsında Rumlar, pekçok katliam yapıp, yollarda binlerce muhâciri öldürdüler. Katliama uğrayanlar arasında, yüzyıllarca bölgede oturan yerliler de vardı. Öldürülenlerin mevcudu kırk-elli bin civârındaydı. 5 Ekim 1821'de Tripoliçe de âsîlerin eline geçti. Tripoliçe kalesindeki asker ve sivil sekiz bin Türk, kundaktaki yeni doğmuş bebeklere kadar hunharca öldürüldü. İnsanın tüylerini ürperten hadiseler karşısında Avrupa basını susup, Osmanlı Sultanı İkinci Mahmûd Hanın hâdiseler karşısında alacağı tedbir ihtimâliyle gönüllü toplama faâliyeti içine girdiler.

Osmanlı Sultanı ve Halîfe-i Müslimîn Mahmûd Han, tahkikat başlatarak, tedbir aldı. Mora İsyânını bastırdı. Tahkikatta, büyük imtiyazlar tanıdığı İstanbul Fener'deki Ortodoks Patriki Gregorios'un âsîlerle münâsebeti tespit edildi. Patrik Gregorios, Rum İsyânının baş plânlayıcısı olup, Rus Çarı Aleksandr'la devamlı irtibat hâlindeydi (Bkz. Gregorios). Hâdiseler bütün teferruatıyla tetkit edilince; Patrik Gregorios'tan başka, Edirne, Edremit, Kayseri, Tarabya piskoposları dâhil Boğaziçi'nde muhteşem saray ve konaklarda otururak armatörlükte zengin olan, daha önceleri içlerinden Eflâk ve Boğdan prensleri seçilen Fenerli Rum beylerinden birkaçı da suçlu görülerek, cezâlandırıldı.

Mora İsyânı üzerine Çarlık Rusya'sı harekete geçti. Rus Çarı Aleksandr, yâveri General Aleksandr İpsilanti'yi, üç bin Rum gönüllüsüyle bölgeye gönderdi. General İpsilanti, Boğdan'ın merkezi Yeş'i Martın 5'inde; Kalos'i 11'inde, Bükreş'i de 30'unda işgâl etti. Romanya şehirlerinin işgali üzerine Osmanlı askeri, süratle bölgeye girip, şehirleri geri aldı. Rum gönüllüler yakalandıysa da, General İpsilanti Avusturya'ya sığındı. Bâbıâlî, Rusya'yı protesto edince, Çar Aleksandr, General İpsilanti'yi askerlikten ve yâverlikten uzaklaştırdı. 1822'de isyâncılar, kendi güçleriyle Osmanlı Devletiyle mücâdele etmek istediler. Osmanlı ordusu, 1822'de başlatılan Mora Harekatı ile bir hafta içinde isyânı bastırdı. Âsîler imhâ edilerek, çoğu esir alındı. Bu durum Avrupalıları kudurttu. Avrupa basını aleyhte propagandaya başladı. 50.000 Müslüman Türkü, genç-ihtiyar, kadın-çocuk ve kundaktaki bebeğe kadar ayırım yapmadan hunharca katleden Rum âsîlerini alkışlayan Avrupa basını, Osmanlının isyâna katılanları cezâlandırmasını vahşetle nitelendirdiler. Eserleri Türkiye'de okunup, dinlenen, seyredilen; Lord Byron, Victor Hugo, Beethoven ve daha nice yazar, şâir, bestekâr, ressam, gazeteci Avrupa basın ve kamuoyunda Türk düşmanlığı yapıp, Osmanlı aleyhinde propaganda yaptılar.

Patras Vak'ası hâl edilip, Mora İsyânı bastırılmasına rağmen; Fransa, İngiltere, Papalık ve Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhine çalışmaları netîcesinde Avrupa'da ittifak kuruldu. Osmanlı Devleti, denizden, batı ve doğu hudutlarından üstün ve çok sayıda düşman askerinin saldırılarına, yeniçeri ocağının kaldırılmış olması ve yeni ordunun bütünüyle teşkilâtlandırılmamış olmasından dolayı karşı koyamadı.

Rumlar, Fransa'nın Mora Yarımadasını işgâl etmesinden sonra, 15 Ağustos 1829 târihinde Yunan Devletini teşekkül ettirdiler. Patras Vak'ası netîcesinde âsîlerin isyânı bastırılmasına rağmen; Rumlar, tepkici ve destekçi devletler sâyesinde istiklâl sâhibi oldular.

PATRİK;

Alm. *Patriarch (m),* **Fr.** *Patriarche (m),* **İng.** *Patriarch.* Ortodoksların baş papazı. Hıristiyanların din adamlarına "Prétre", yâni papaz ve keşiş, Ortodoksların en büyüğüne patrik denir. Katoliklerin baş papazına da papa (= atalar atası) denmektedir. (Bkz. Papa)

Hıristiyanlık dîni, hazret-i Îsâ'nın diri olarak göğe çıkarılmasından kısa bir zaman sonra değiştirilerek, aslı bozuldu. Allahü teâlânın Îsâ aleyhisselâm vâsıtasıyle gönderdiği dînin doğru olarak yayılması, seksen sene sürebildi. Sonra münâfık olup Hıristiyanlığı bozmak için Îsevî (Hıristiyan) gözüken Pavlos(Bolüs)un bozuk fikirleri din olarak her tarafa yayıldı. Pavlos Yahûdî idi. Bundan sonra Hıristiyanlık dîni, çeşitli bozuk fırkalara ayrıldı. Bunların 72 kadar olduğu bildirilmiştir.

Bütün bu fırkalar 1054 yılına kadar Roma'daki papaya bağlı idi. Hepsine Katolik denirdi. 1054'te İstanbul patriği Mihael Kirolarius, papadan ayrılıp, şark (doğu) kiliselerini kendi idâre etti. Bu kiliselere Ortodoks adı verildi.

Ortodoks kiliselerinin merkezi, İstanbul'daki Fener kilisesidir. Bunun için bu kiliseye "patrikhâne" adı verilmiştir. Ortodoksların patriği İstanbul'da bulunmaktadır. Bizans İmparatorluğu zamânında 157 tâne patrik gelip geçmiştir. Bu sayıya yirmi dört adet piskopos da dâhildir.

Hıristiyan papazlarının devlet siyâsetinde etkili rol oynamaları sebebiyle Hıristiyan devletlerinin bir kısmı Roma'daki papaya, bir kısmı da İstanbul'daki patriğe bağlanmışlardır. Bu durum, Katoliklerle Ortodokslar arasında asırlarca süren siyâsî mücâdelelere ve kanlı çarpışmalara sahne olmuştur.

Fâtih Sultan Mehmed Hanın 1453'te İstanbul'u fethetmesinden sonra, patrikhânenin idâresi Osmanlı Devletine bağlanmıştır. Fetihten sonra, patriklerin dînî otoritelerine dokunulmayıp serbest bırakılmıştır. Çünkü İslâm dîni, harp esnâsında Müslümanlara karşı savaşmayan veya savaşa teşvik etmeyen Hıristiyan ve Yahûdîlerin din adamlarını, ihtiyarları, kadınları ve çocukları öldürmeyi yasak etmiştir. Bunlardan cizye (vergi) de alınmazdı. Ayrıcaİslâmiyet, dinlerini ibâdetlerini serbest olarak yaşamak isteyen gayri müslimlere geniş bir din hürriyeti tanımıştır. Bu hürriyetin kötüye kullanılması, devlet aleyhinde suç işlenmesi hâlinde sınırlandırılması ve yasaklanmasına gidilir. Bu hürriyetlerden biri de kilisenin yıkılmaması ve din adamlarının dînî vazîfelerine müdâhale edilmemesidir.

Patrik II. Atanosyos zamânında vukû bulan İstanbul'un Fethi, patrikhâne târihinde mühim bir olaydır. Müslümanların kadınlardan, çocuklardan, hastalardan, yoksullardan, ihtiyarlardan ve din adamlarından vergi almama ve onları koruma âdeti Fâtih Sultan Mehmed tarafından o zaman patrik seçilen Yenadius Scolarius'a da uygulanmıştır. Huzûra dâvet edilen bu patrik Fâtih'in ayaklarına kapandı. Fâtih de buna ihsânlarda bulundu. Rahat ve emniyet içinde çalışmasını ve dileklerini bizzat kendisine iletmesini bildirdi. Ermeni, İslav ve Lâtin Hıristiyanlar ise kendi ayrı papazlarına sâhip olmuşlar ve böylece Fâtih kendi yönetimi altındaki bütün azınlıkların diyânet işleri başkanlarını tâyin edip kendine bağlamış ve onları himâyesi altına almıştır.

Bâzıları Fâtih'e "İslâmiyet bu kadar kuvvetliyken neden bunlara Müslüman olun, yoksa kılıçtan geçersiniz, diyerek zorlamıyorsunuz?" demeleri üzerine, Fâtih Sultan Mehmed Han: "Allahü teâlâ hidâyet etmezse zorla Müslüman olmazlar. Kalpleri dönmedikçe, ya sahtekârlık edip münâfık olurlar ve Müslüman olmadıkları hâlde olduk derler veya inat eder canlarını kaybeder, kargaşalığa sebep ve kötü örnek olurlar." diyerek "İslâm dînini Allahü teâlâdan daha fazla, korumak iddiasında bulunmak kadar görev bilmemezlik olmaz." şeklinde cevap vermiştir. Zâten Kur'ân-ı kerîmde "zorla Müslüman yapılmaz" kaydı vardır. Kim isterse seve seve Müslüman olur. Müslüman olmayanlar, İslâm devletinin himâyesi altında zimmî (gayri müslim vatandaş) olarak yaşarlar. Müslümanların bütün hak ve hürriyetlerine mâlik olarak kendi dinlerini uygularlar. Müslümanların, Allahü teâlânın emri uyarınca, kendilerini korumaları hizmetine karşılık olmak üzere de Müslüman olanların verdiği hayvan zekât ve öşr gibi, gayri müslimler de senede bir kere cizye (vergi) vermektedir. (Bkz. Cizye)

Müslümanların ikinci halîfesi hazret-i Ömer zamânında da Kudüs'ün fethinde yine benzer bir muâmele yapılmıştır. Can, mal ve ırz emniyeti sağlanmıştır. Ancak patrikler nankörlük ederek kendilerine sağlanan hak ve hürriyetleri kötüye kullanmışlardır. Patriğe verilen Hıristiyan millet (din) başı ünvânı üzerine patrikhâne saray gibi kullanıldı ve patrik hükümdar gibi davranmaya başladı. Dînî bir meclis olan Sinod'dan ayrı olarak, milliyetçi Rumların teşkil ettiği bir müşâvirler meclisi kurdu. Göğsünde iki başlı bir kartal resminden ibâret bir arma taşımaya başladı.

Osmanlıların duraklama ve bilhassa gerileme devrinde patrikhâne zararlı rol oynamıştır. Yabancı devletlerle yapılan anlaşmaların çoğunda düşmanlarımız patrikhâne ile ilgili, bize zararlı madde ve

hükümler koydurmuşlardır. Tanzimattan sonra patrikhâne tamâmen Yunan ve Hıristiyan emellerine hizmet eder hâle gelmiştir. Ortodoks olmalarına ve Osmanlılar aleyhine faaliyetlerinde devamlı işbirliği yapmalarına rağmen patrikhâne Rusya'dan çok, Yunanistan tarafını tutuyordu. Rum patriğinden başka, bir de Ermeni patriği vardır. Patrikhâne denince, Rum Ortodoks Patrikhânesi anlaşılmaktadır. Patrikhâne İstanbul'da Haliç civârında Fener semtinde yer alması dolayısıyla adı Fener Patrikhânesi olarak bilinmektedir.

Sultan İkinci Mahmûd Han Boğdan-Eflak ve Mora isyânlarını plânlıyan Rum patriği Gregorios'u patrikhânenin kapalı kapısında astırmıştır. Etniki Eterya'yı ve isyânları yöneten Kuruçeşme'deki Rum sıllogosu üyelerini ölüm cezâsına çarptırmıştır. (Bkz. Gregorius)

Rum Ortodoks kilisesinin ve bütün Ortodoksların dînî lideri olan Patrik Dorotios'un, birinci Dünyâ Savaşından sonra Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansına katılan müttefik başkanlarına iletilmek üzere Fransa Başbakanı Clemanceau'ya verdiği nota, patrikin yaptığı ve yapmak istediği şeyleri ortaya koymaktadır. 25 Mayıs 1919 târihli **Le Temps, Dail Telegraph** ve **New York Herald Tribune** gazetelerinde yayınlanan bu nota şöyledir:

"Eğer, zâlimlere karşı zaferi kazanmış olan müttefiklerin ruhlarında ve kalplerinde ismine "Adâlet" denilen bir duygu varsa, o taktirde İstanbul Helenlilere verilmeli ve mevcudiyeti mânâsız hâle gelen Sultan, bir an evvel İstanbul'dan çıkarılmalıdır. Türklerin ve Müslümanların siyâsal ve dînî reisi İstanbul'da oturdukça, Batılıların ve onların yanındaki Yunanistan'ın,hindistan yolunu açmak için giriştikleri gayret sonuç vermeyecektir. Hilâfetin varlığı dâima karşımıza çıkacaktır. Oysa Sultan İstanbul'dan atıldığı taktirde, târihin hiçbir safhasında, Türk ve Müslüman olmamış bulunan İstanbul, gerçek ve târihî hüviyetine kavuşmuş olacaktır. Sultan Anadolu'ya sığınırsa, burada başlamasından korkulan millî hareketler de bastırılacak ve hiç değilse parçalanmış olacaktır. Savaş sonrasında mağlup olan Almanya, Avusturya ve Bulgaristan hükümdarları, memleketlerinden atıldıkları halde Sultan inçin hâlâ İstanbul'da kalmaktadır?Yoksa müttefikler Almanlardan, Avusturyalılardan ve Bulgarlardan değil de Türk Sultanından mı korkmaktadırlar?" (İlhan Bardakçı,Vahdeddin'den Mustafa Kemale, s. 69-70)

Lozan Antlaşması sırasında 482 yıl devâm eden patrikhânedeki bu durumu düzeltmek için, onun yurt dışına atılmasına çalışıldı, fakat dışta ve içteki düşmanların gayretiyle ve dış devletlerin ve hiç ilgisi yok gibi görünen diğer birçok kuruluşların sert tepkisiyle bu başarılamadı. Sâdece imtiyazları kaldırılarak normal bir kilise hâlinde bırakıldı.

Patrikhâne ve Heybeliada'daki meşhur papaz okulu yetiştirdiği elemanlarla yurt içinde, Kıbrıs'ta ve yurtdışında ülkemiz aleyhindeki birçok olaylarda aktif rol oynamıştır. (Bkz. Misyonerlik)

PATRIOT;

yoğun ECM (Elektronik Karşı Koyma) şartlarında dahi süpersonik uçaklara üstünlük sağlayabilecek, yerden havaya atılan bir füze. Uçaklara olduğu kadar, taktik balistik füzelere karşı da kullanılabilmektedir. Körfez Savaşında Irak'ın elindeki Scud füzelerine karşı başarıyla kullanılmıştır. Track Via Missile (Füze Güdüm Sistemiyle İzleme) Tam güdümlüdür. Mobil ve sâbit lançerlerden kullanılabilir. Çok fonksiyonlu AN/MPQ 53 radarı mevcuttur. Uzunluğu 5.30 m, çapı 41 cm, ağırlığı 906 kg'dır. 105 km menzili vardır. 60.000 feet irtifaya kadar kullanılabilir.

Amerika, Körfez Savaşında, Türkiye, İsrail ve Suudî Arabistan'daki önemli sanâyii merkezlerini, limanları ve diğer stratejik yerler dâhil yerleşim merkezlerini korumak için Patriot ve Hawk füze bataryalarını kullanmıştır. Bu savaşta Patriot, Hawk ve E-3 Awacs sistemleri birbirlerini tamamlayarak bölge savunması görevini yerine getirmişlerdir. Esas îtibâriyle hava savunmasının sevk ve idâresini yapan Patriot atış ünitesi, diğer ana parçalardan ayrı olarak görev yapmaktadır. Normal olarak sistem bilgi koordinasyon merkezi aracı tarafından kontrol edilen bir taburda birleştirilmiş altı üniteli gruplar hâlinde kullanılmaktadır.

Bir atış ünitesi (birliği), atış kovanlarının her biri içinde dört füzeli 8 ilâ 16 fırlatma istasyonları, çok maksatlı tarama radarı ve bir muhârebe kontrol istasyonundan teşekkül etmektedir.

Çok ileri teknoloji kullanılarak yapılan ve çok hassas füze güdüm sistemi sâyesinde Patriot, hedeflerini % 100'e varan bir isâbetle vurabilmektedir.

PATRONA İSYÂNI;

28 Eylül 1730 târihinde Patrona Halil'in önderliğinde İstanbul'da çıkarılan isyân. Lâle Devrindeki idârî, sosyal ıslâhat ve mîmârî yeniliklere askeriyenin de ilâve edilmesi, yeniçerileri telaşlandırdı. İran'a sefer hazırlığı içinde bulunulması, yeni tarzda kurulacak Asâkir-i nizâmiyye ordusu için Fransa'dan mütehassıslar getirtilerek Üsküdar'da bir kışla kurdurulması, bozulmaya yüz tutmuş yeniçerileri ve

yenilikleri yanlış anlayanları veOsmanlı Hânedânı düşmanlarını harekete geçirdi. Dâmâd İbrâhim Paşanın, Patrona Gemisi İsyânına katılmak suçundan affettiği Patrona Halil ve İstanbul'daki gayri Türk serseri takımından avânesi, makam hırsındaki küçük rütbeli devlet adamları ile vazîfeden alınmış memurlar ve çıkarcılar tarafından isyâna teşvik edildi.

Pâdişâh ve sadrâzamın İran Seferi hazırlıkları da âsîlerin harekete geçmesine sebep oldu. Patrona Halil ve avânesi, teşvikler üzerine 1730 yılı başından îtibâren isyân hazırlıklarına başladı. 25 Eylül'de Mevlid Alayı günü isyâna teşebbüs ettilerse de, mübârek gün İstanbullulardan taraftar bulamadıklarından vazgeçtiler. Sonbaharda, devlet adamlarının merkezde bulunmadıkları, Bâbıâlî'nin tâtil olduğu bir günü beklediler.

Bâbıâlî tâtil olduğu 28 Eylül 1730 Perşembe günü, devlet damlarının yokluğundan faydalanan âsîler, isyân etti. Bâyezîd'de başlayan isyânda, âsîler, esnaftan dükkânlarını kapayıp, kendilerine katılmalarını istediler. İstanbul'daki tellak Arnavutlardan ve Onyedinci Ağa Bölüğü Yeniçerilerinden olan isyânın elebaşısı Patrona Halil, bir alay kadar avânesiyle, Ağa Kapasına gitti. Yeniçeri Ağası Hasan Ağa, 300 kadar kuvvetle karşı koymak istediyse de, kardeş kanı dökülmemesi için geri çekildi. Yeniçeri Ağasının geri çekilişi âsîleri cesâretlendirdi. Bunun üzerine Ağa Kapısında ve başka hapishânelerde bulunan mahkûmları serbest bırakıp, kendilerine kattılar. Bu başarılarından daha da cesâretlenen Patrona ve avânesi, Cebeci Kışlasına gidip, onları kendilerine kattılar. Sipâhi Çarşısı ve Bit Pazarında buldukları silâhları yağma ederek, Saraçhâne'yi kapattılar.

Sultan Üçüncü Ahmed Hanın İran Seferine Hareket etmek üzere Üsküdar'da, devlet adamlarının da tâtil münâsebetiyle yerlerinde bulunmaması isyâncıların işini kolaylaştırdı. İstanbul Kaymakamı Mustafa Paşa, isyânı haber alır almaz, Bağ-ı Ferah'tan şehre gelip, esnafa dükkanlarını açtırdı. Hâdiselerden pâdişâhı haberdâr etti. Sultan Ahmed Han ve devlet adamları İstanbul'a geldiler. Sarayda hâdiseler görüşülüp, tedbir alınması istendi. İsyâncılar akşam dağılıp, elebaşıları Patrona Halil ve Muslubeşe, Küçük Muslu, Kutucu Hüseyin, Çınar Ahmed, Ali Usta, Karayılan, Emir Ali, Turşucu ve İsmâil dâhil, kırk kişiye kadar düştüler. Âsîleri, bostancı ve hademelerin baskınlarıyla bertaraf etmek mümkündü.

Lâle Devrinin sulh, sükûn ve huzûruna alışan devlet adamlarının uzun müzâkereleri ve kardeş kanı dökülmesini istememeleri, isyâncıların dağıtılması teklifine meydan vermedi.

Halkın desteğini sağlamak için 29 Eylülde Sancak-ı şerîf çıkarıldı. Âsîler tekrar toplanıp, yolları tuttuğundan İstanbullular, Sancak-ı şerîfi göremediler. Sancak-ı şerîf altında toplanma olmayınca, yerine konuldu.

Âsîler 30 Eylülde liste yapıp, 41 kişinin kendilerine teslimini istediler. Listede; Sadrâzam Dâmâd İbrâhim Paşa, Kaptan-ı deryâ ve İstanbul Kaymakamı Kaymak Mustafa Paşa, Sadâret Kethüdâsı Mehmed Paşa ve Şeyhülislâm Abdullah Efendiyle otuz yedi kişinin daha isimleri vardı. Çapulcu, gayri Türk ve hapishâne kaçkınlarından meydana gelen âsîler ve taraftarları, İstanbul'un nâdide eserlerini yağmalayıp, şehrin âsâyişini bozdular. Sultan Ahmed Han, âsîlerin istediği şahısları vazifeden alıp, İstanbul'dan uzaklaştırarak, hâdiselerin önüne geçmek istedi. Vezirliğe Silâhtar Mehmed Paşa tâyin edildi. Dâmâd İbrâhim Paşa, âsîlerin eline geçince, Kaymakam Mustafa ve Mehmed paşalarla berâber hunharca öldürüldüler.

Pekçok hayır ve hasenât, mîmârî ve ilmî eserlerin bânisi Nevşehirli Dâmâd İbrâhim Paşanın öldürülmesiyle, âsîler daha da şımardı. Âsîler, kendilerince tâyin yapıp, gittikçe cesâretlendiler. İlk önce, pâdişâha sadâkatle bağlılıklarını ve ondan hoşnut olduklarını bildiren âsîler, asıl niyetlerini ortaya koydular. Sultan Üçüncü Ahmed Han aleyhinde propaganda yapıp, hâllini istemeye başladılar. Sultan Ahmed Han, tahttan çekilmedikçe âsîlerin isteklerinin tükenmeyeceğini anlayınca, katliamların önüne geçmek için oğlu Mahmûd adına, saltanattan ferâgat etti. 1/2 Ekim 1730 gecesi veliahd Mahmûd, Osmanlı sultanı oldu.

Birinci Mahmûd Han, Üçüncü Ahmed Hanın ferâgati ve âsîlerin arzularıyla Osmanlı sultanı olunca, devletin meselelerine cesâretle el attı. Güzîde sanat eserlerinin yıkımını ve katliamları durdurdu. Âsîlerin devlet kadrosuna tâyin ettiklerini vazîfeden alıp, onları İstanbul'dan uzaklaştırma çârelerini araştırdı. Sultan Mahmûd Han, âsîleri ortadan kaldırabilecek devlet adamlarını önemli yerlere dikkat çekmeden geçirdikten sonra, harekete geçti. 15 Kasım 1730 târihinde Patrona Halil ve avânesini imhâ ettirip, İstanbul'da âsâyişi yeniden sağladı. Devlet kademelerine tâyinlerde bulunup, isyâncılardan eser bırakmayarak, devletin otoritesini tesis etti.

PAULI PRENSİBİ;

Alm. *Paulsches Gesetz,* **Fr.** *Loi (f) de Pauli,* **İng.** *Pauli principle.* Bir atomda iki elektronun aynı anda aynı enerji seviyesinde bulunamayacaklarını ifâde eden prensip. Avusturya asıllı İsviçreli Fizikçi Wolfgang Pauli tarafından 1925'te ortaya atılmıştır. Pauli bu prensibiyle 1945'te fizik Nobel ödülünü

kazanmıştır.

Pauli'den önce elektronun enerji seviyesini gösteren üç tâne kuvantum sayısı (baş kuantum sayısı, tâli kuvantum sayısı ve manyetik kuantum sayısı) belirtilmişti. Pauli, elektronun spini (fırıl) ile ilgili dördüncü kuantum sayısını ifâde etmiştir. Bu da spinin saat yönünde veya ters yönde olabileceği şeklindedir. Pauli'ye göre, bir orbitale spini 1/2 olan bir elektron yerleşmişse, aynı orbitale yerleşen ikinci elektronun spini ters yönde (yâni 1/2) olmalıdır. Böylece birbirine ters yönde spinli iki elektronun yer aldığı orbital dolmuş olur.

PAULING, Linus C.;

Nobel mükâfatı alan Amerikalı kimyâger. Oregon eyâletinin Portland şehrinde 1901'de doğdu ve çocukluğundan beri ilmî problemlerle uğraştı. On bir yaşında böcek koleksiyonları yapıyor ve entomoloji kitapları okuyordu. On üç yaşında bir kimyâ kitabı buldu ve evinin bodrumunda bir laboratuvar kurdu. Oregon Devlet Kolejine girdiği vakit, bir kimyâ mühendisi olmaya karar vermişti. 1922 yılında lisans diplomasını aldı ve Kaliforniya Teknoloji Enstitüsünde doktorasını verdi. Bu sırada ilgisi kimyânın temel problemlerine dönmüştü. Avrupa'da bir yıl doktora sonrası çalışmaları yaptıktan sonra, Kaliforniya Teknoloji Enstitüsüne öğretim üyesi olarak döndü ve orada parlak kariyerini ilerletti.

Linus Pauling'in verimli ilmî çalışmaları kimyanın çehresini geniş ölçüde değiştirdi. Dikkatlerini kimyâsal bağ üzerinde topladı. Kuvantum mekaniği metodlarının önemini en önce kavrayan kimyâcılardan biriydi. Elektronegatiflik kavramına nicel bir anlam verdi. Kimyâsal bağın iyonik ve kovalent karakterini bir arada tartıştı ve "rezonans" terimini ilme kazandırdı. Bu terimi birçok kimyâcı eleştirmesine rağmen, çoğu devamlı olarak kullanırlar. Pauling, atomların moleküllerdeki ve kristallerdeki faal büyüklüklerini ayrıntılı olarak ele aldı. Hidrojen bağı üzerinde bir otorite oldu ve metalik bağ teorisini teklif etti. Proteinlerin heliks yapısını savundu ve arkadaşları ile bu yapının bulunduğunu tespit etti. 300'den fazla araştırma yayınlarken geniş ölçüde başarı sağlayan kitaplar da yazdı: **Kuvantum Mekaniğine Giriş** (E. B.Wilson, Jt. ile birlikte), **Kimyâsal Bağın Niteliği, Genel Kimyâ, Kolej Kimyâsı.**

Bugün Linus C.Pauling'in fikirlerinden etkilenmeyen bir kimyâ dersi yoktur. Geniş hayâl gücü, dramatik karekteri ve değişik özellikleri bulunan bir insandır. İlmin sınırlarını genişletme yolunu seçtiği için insanlığın uzun süre onun çalışmalarından faydalanacağı tahmin edilmektedir. Kimyâsal bağın niteliği üzerindeki bilgilere Linus C.Pauling kadar katkıda bulunmuş olanı yoktur. Fikirleri kimyânın her yönünü etkilemiştir. Bu fikirler kendisine on yedi kadar ilim madalyası ve yüksek mükâfat sağladığı gibi, 1954 yılı Nobel Kimyâ, 1962 yılında ise Nobel Barış mükâfatlarını kazandırdı. Milletlerarası şöhreti, çeşitli on ülkenin on altı ilmî derneğinde şeref üyelikleri elde etmiş olması ile de pek açık bir şekilde Ortaya çıkmaktadır.

PAYTON;

Alm. *Kutsche (f),* **Fr.** *Phaéton (m),* **İng.** *Phthon.* Tek ve çift atla çekilen ve insan taşıyan dört tekerlekli körüklü araba. Osmanlılar zamânında insan taşıyan arabalara genellikle **kupa** adı verilirdi. Sonradan **hinto, talika, kâtip odası, lando** isimleri de verilen arabalar yapılmıştı.

Lando ve kupalarda oturulacak yerler tamâmen kapalıydı. Paytonlarda ise arkadan öne doğru yarıdan fazlasını örtecek şekilde körükler vardı. Seyis denilen sürücülerin ön kısımda oturduğu yer daha yüksektir. Seyislerin iki yanında gece kullanıldıkları zaman yakılan iki fener bulunurdu. Zerafeti, atların bakım ve süsleriyle uzun zaman eski devrin sembolü olan paytonlar, otomobiller çıkınca yavaş yavaş ortadan kalktı. Yirminci asrın ikinci yarısına kadar Anadolu'da pek yaygın olan paytonlar, günümüzde muhtelif turistik yerlerde gezi için kullanılmaktadır.

PAZARLAMA;

Alm. *Marketing (n),* **Fr.** *Marketing (m),* **İng.** *Marketing.* Dar anlamda, bir işletmenin ürettiği mal ve hizmetlerin piyasaya sürülmesi. Geniş anlamda malın üretiminden tüketilmesine kadar, mal akımını kolaylaştırıcı işlemlerin bütünü olarak târif edilebilir.

Pazarlama bir işletmenin temel ve aslî fonksiyonudur. Malı veya hizmeti üretmenin nihâî gâyesi, satış yaparak kâr sağlamaktır. Dolayısiyle, işletmenin, istihsal, finansman, muhâsebe, yönetim gibi diğer faaliyetleri hep pazarlamaya hizmet eder.

Bir malın uygun şekilde pazarlanabilmesi için öncelikle bir piyasa ve talep araştırmasına ihtiyaç vardır. Daha sonra, belirlenecek piyasa payı ölçüsünde reklâm ve diğer araçlarla, malın sürümü cihetine gidilir. Satış çeşitli tedbirlerle tahrik edilir.

Pazarlama politikası, malın kalitesi, tanıtımı, fiyatlandırılması, tüketici sevk ve tercihlerine uydurulması

için yapılan ayarlamalardır. Bu politikadaki başarı kârlılığı doğrudan etkiler.

PEARSON, Carl;

istatistik ilminin kurucularından biri olan İngiliz matematikçisi. 27 mart 1857'de Londra'da doğdu. Londra'daki "University College School" ve Kembriç'teki "King College"de okudu. Okuduğu okul olan "University College"de uygulamalı matematik ve mekanik, "Gresham College"de geometri dersleri verdi. "**Biometrika"** adlı istatistik dergisinin kurucusu ve yayımcısıydı.

Pearson'un ders notları, ilim felsefesinin klâsiklerinden biri olarak "**İlmin Grameri=**The Grammer of Science" (1892) adı ile yayımlandı. 1890 yılından sonra istatistiğin kalıtım ve evrim gibi biyolojik meselelere tatbiki konusu ile ilgilendi. Özellikle biyolojik gözlemlerin istatistiki olarak doğrulanmasına ağırlık verdi. Bu şekilde istatistiğin biyolojiye tatbik edilmesine "biyometri" diyordu. 1933'te emekli oldu. 27 Nisan 1936'da Londra'da öldü.

Serbest Düşüncede Ahlâk (The Ethic of Free Thought, 1888), **Evrimde Ölme Şansları ve Diğer Etüdler** (The Chances of Death and Other Studies in Evalution, 1897). **İstatistikçi ve Biyometriciler İçin Tablolar,** 1914) eserlerinden bâzılarıdır.

PEARY, Robert Edwin;

Amerikalı kutup kâşifi. Kuzey kutbunu keşfetmiştir. 1877'de Bowdoin Kollejinden mezun oldu. 1881'den îtibâren ABD'nin Deniz Kuvvetlerinde sivil mühendis olarak çalıştı. 1884-1885'teNicaragua Kanalının ölçüm işlerinde, sorumlu mühendisin baş asistanlığını yaptı. Grönland Adasının içerisindeki buzullar hakkında bir kitap okumasından sonra tropikal bölgeler konusundaki merâkı, kutupların keşfine dönüştü.

1886'da kuzeye doğru seyâhate çıktı. Danimarkalı Christian Maigaard'ın yardımıyla, o âna kadar ulaşılabilen en iç bölgelere kadar ilerledi. 1891'de Kuzey Grönland Adasına ilk seyâhatini organize etti. 1891 Haziranında Kite adlı gemiyle, İnglefield Körfezine doğru hareket etti. Müteakip kış, kızaklarla kuzey kutbunun buzullar üzerinde ilk ve en önemli gezisini yaptı. Eskimolar gibi kuşanan ve onlar gibi hareket eden Peary ve Norveçli Ervind Astrup, kuzeydoğuya, Kuzey Buz Denizine doğru ilerlediler. -15°C'nin altındaki soğuklarda yapılan 2160 km'lik bir turla Grönland'ın ada olduğunu ortaya çıkardılar.

Peary, bu esnâda hazırladığı K**uzey Kutbu Seyâhatinin Gizli Yönleri** adındaki kitabında; mühendislik temellerinin ve askerî organizasyonunun eskimoların yaşayış ve ulaşım metodlarıyla birlikte kullanımının kendini başarıya ulaştırdığını söyledi. Seyâhatleri esnâsında nispeten daha sıcak ve fırtınalara karşı daha dayanıklı olan kar evlerinde kaldılar. Hafif, yumuşak eskimo elbiseleri giydiler. Bu seyâhat esnâsında tüfek, kronometre ve sekstant gibi birkaç âlet hâriç uyku tulumlarını, çadırları, kamp malzemelerini bile kullanmadılar.

1893-1895'te, 1896, 1897, 1898-1902'de ve 1905-1906'da kutba gittikçe yaklaşan seyâhatler yapıp ilmî bilgiler elde eden Peary; 1908'de Roosevelt adlı gemisiyle oldukça kuzeyde olan Ellesmere Adasındaki Cape Sheridan'a vardı. 1 Mart 1909'da senenin en soğuk, dolayısıyla en uygun zamânında Peary'nin grubu Cape Columbing'den buzullar arasındaki 400 millik aralık boyunca hedefe doğru ileri harekete geçtiler. 24 adamı, 133 köpeğin çektiği 19 kızağı vardı. Yanlarına yiyecek alarak, hem kendileri hem de köpekler için kızılderililerin yediği Pemmican adında bir yiyecek almışlardı. Mevcut ihtiyaç maddeleri miktarı azaldıkça; kısım kısım en zayıf köpekler ve en kötü kızaklarla yanlarına sâdece sâhile ulaşana kadar yetecek yiyecek alıp, sekstantla yollarını bulabilecek bir görevli komutasında geri dönüyorlardı. Robert A. Bartlett'in komutasında 1 Nisanda ayrılan en son grup 160 km daha beride idiler. Peary, Henson ve 4 eskimodan meydana gelen ekip, yükleri hafifletilmiş kızaklarla yola devâm etti.

6 Nisanda kutba sâdece 5 km kalmıştı. Kutbu geçmeyi müteâkip, geçtiklerine emin olmak için her istikâmette km'lerce yol aldılar. 23 Nisanda Cape Columbia'ya geri döndüler. 1909 Eylülünde Roosevelt adlı gemileriyle Labrador'a vardıklarında, daha önce 1891'de yanlarında seyâhate çıkan Cook'un 1908'de Kuzey Kutbunu çoktan keşfetmiş olduğu iddiâlarını öğrendiler. Cook'un daha önceden Axel Heiberg Adasına kadar yapmış olduğu hakîki seyâhatle Kuzey Kutbuna olan hayâlî seyâhatinin yayınlanması, Peary'in **Kuzey Kutbu** adlı kitabının basımını altüst etti. 1910'da Cook'u destekleyenlerin karşı çıktığı birçok farklı hususlara rağmen basıma girdi. Fakat Peary'nin iddiaları ilim adamları tarafından kabul ediliyordu. 1911'de Peary'nin başarısı kabul edildi ve kongre bir fert olarak onu Tuğamiralliğe yükseltti.

Kâşif, hayâtının geri kalan kısmını emekli olarak harcadı. 1912'de havacılıkla ilgilenmeye başladı ve Birinci Dünyâ Savaşı esnâsında Sâhil Hava Savunma MillîKomitesinin başkanlığını yaptı. 20 Şubat 1920'de Washington'da öldü.

Gezilerindeki incelemelerini kitap hâlinde neşretmiştir. Bunlar; **Büyük Buz Üzerinden Kuzeye Doğru** (Northword Qver the Great Ice), **Kuzey Kutbu** (The Nort Pole), **Kutup Yolculuğunun Sırları** (Secrets of Polar Travel)dır.

PEÇENEKLER;

Türk boylarından. Oğuzların Üç-ok koluna mensupturlar. İslâm kaynaklarında "Beçene, Beçenek, Biçene"; Anadolu ağzında "Peçeneke, Beçenek" olan boyun adı, "iyi çalışır, gayret gösterir" mânâsındadır. Peçeneklere Bizanslılar "Patzinak", Lâtinler "Bissenus", Ruslar "Peçennyeg", Macarlar "Beşennyö", Ermenilerin "Badzinag" dedikleri kaynaklarda yazılıdır. Asıl yurtları, Orta Asya'da, Seyhun (Siriderya) ile İdil (Volga) nehirleri arasındadır.

Dokuzuncu yüzyılda HazarKağanlığı ve Oğuzların baskılarıyla asıl yurtlarını terk edip, batıya göç etmeye başladılar. Yayılma istikâmetleri Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara doğru idi. Hazar Kağanlığı, Rus Knezlikleri, Bizanslılar ve Balkan kavimleriyle mücâdele ettiler. 860-880 yılları arasında Don-Kuban nehirleri boyuna gelen Peçenekler, Macarları bu havâliden uzaklaştırdılar. Don NehrindenDinyeper'in batısına kadar yayıldılar.

915'te Rusların ataları Kiyef Rus Knezliği'ne ilk Peçenek akını yapıldı. Rusları Karadeniz kıyılarına indirmemek için, 915'ten 1036 yılına kadar, on biri büyük olmak üzere pekçok akın yaptılar. Peçeneklerin, Rusları Karadeniz'e indirmemeleri Bizanslıların menfaatineydi. Bizanslılar, 1018 yılına kadar Peçeneklerle dost geçinmeye çalıştılar. 1026, 1035, 1036'da Balkanlara akın tertip ettiler.

Peçeneklerin iç mücâdelesinde, önce Kegen'in, sonra da Turak'ın Hıristiyan olmasıyla, millî felâketleri başladı. Peçenekler arasında 1048 yılında başlayan Hıristiyanlaşma, Balkanlarda sıkışmalarıyla hızlandı. Hıristiyanlaşan Peçenekler, millî benliklerini unutup, Türklüklerini kaybettiler. Bizanslılar, Peçenekleri yurtlarından alıp, başka yerlere iskân siyâseti tâkip ettiler. Bizans ordusuna da asker alındılar.

1071 Malazgirt Muhârebesinde Bizans ordusundaki Peçenekler, Selçuklular safına geçmeleriyle, Sultan Alparslan'ın zafer kazanmasında yardımcı oldular. 1176 Miriokefalon Meydan Muhârebesinde de Anadolu Selçukluları safına geçtiler. Balkanlardaki Peçenekler, Anadolu'da Marmara kıyılarına kadar gelen soydaşı Selçuklularla münâsebet kurdular. Peçenekler, Trakya'da Bizans kuvvetlerini üst üste yenerek, Edirne ve Keşan'a hâkim olarak, Çekmece'ye kadar geldiler. Oğuzların Üç-ok kolu Çavundur boyuna mensup olan İzmir Beyi Çaka Bey'in, kuvvetli bir donanma kurarak, Bizans'a âit adaları zaptetmesi, iki soydaş boyun, Bizans'a karşı ittifakına sebep oldu. Bizans'a karşı Peçenek, Çavundur ittifakı entrika ile bütünüyle gerçekleşemedi. Bizansılar, Peçeneklere karşı Kıpçaklarla anlaştı. Bizans'a kırk bin atlı ile yardıma gelen Kıpçaklar, Bizans ordusuyla berâber olup, Meriç Irmağı ağzında ve Enez yakınında Peçeneklerle karşılaştılar. 29 Nisan 1091 târihinde Luvinyum Muhârebesinde Peçenekler yenildiler. Luvinyum Muhârebesi, Peçeneklerin siyâsî târihinin sonu oldu. Peçeneklerden kırk bin âile Arnavutluk kuzeyindeki Ohri Gölünün doğusuna yerleştiler.

Balkanlara dağılan Peçenekler, Müslüman olmadıklarından, Anadolu ve Hindistan'daki soydaşları gibi Türklüklerini muhâfaza edemeyip, Slavlaştılar. Asıl çoğunluğu Karadeniz'in kuzeyi ve Balkanlarda olmasına rağmen, günümüzde buralarda Peçenek hâtırasına rastlanmamaktadır. Anadolu'da Peçeneklere âit coğrafî adlar hâlâ mevcuttur. Ankara vilâyeti, Şereflikoçhisar kazâsı yakınındaki Peçeneközü vâdisi, Maraş'ın Elbistan kazâsında iki, Konya bölgesinde de dört yer adı. Peçeneklerin Anadolu'ya geldiklerinin hâtırasıdır.

PEÇEVÎ İBRÂHİM PAŞA;

Osmanlı târihçisi ve devlet adamı. Güney Macaristan'da Mohaç ile Zigetvar arasındaki Peç kasabasında 1574 yılında doğdu. Babası, Bosna'da Alaybeyoğulları diye tanınan bir âileye mensup olan Câfer Beydir. Annesi ise Sokullu âilesindendir.

Peçevî İbrâhim, ilk tahsiline babasının sancakbeyi bulunduğu Peç'te başladı. On dört yaşında babası ölünce, Budin Beylerbeyi olan Gâzi Ferhad Paşanın yanına giderek orada tahsiline devam etti. Bilâhare Bosna'ya gelerek öğrenimini tamamladı.

Âile geleneklerine uygun olarak serhad boyunda vazife aldı. Anadolu Beylerbeyi Lala Mehmed Paşa, 1593 yılındaki Osmanlı-Avusturya Seferi sebebiyle oraya gelince, emrine girdi. Lala Mehmed Paşanın katıldığı bütün askerî hareketlerde bulundu ve on beş sene yanında kaldı. 1593-1606 yılları arasında devam eden Nemçe Seferindeki olayları bizzat gördüğü gibi, siyâsî müzâkerelerde de yazılı tercüman veya delege olarak bulundu. Estergon Kalesi ele geçirildiğinde, fetih müjdesini sultana götürünce huzûra kabul edildi ve Pâdişâh Birinci Ahmed Han (1603-1617) tarafından hil'at giydirildi.

Sadrâzam Lala Mehmed Paşa, İstanbul'a dönünce onunla berâber geldi. Sadrâzamın 1606'da

ölümünden sonra yeni sadrâzam Derviş Paşa tarafından İnebahtı, Eğriboz, Karlı ili sancaklarının tahriri ve yoklamasıyla vazifelendirildi. Kuyucu Murâd Paşa zamânında başka vazife verildiyse de kabul etmeyerek memleketi Peç'e döndü. Bir müddet burada kaldıktan sonra, 1618'de Diyarbekir defterdarlığına tâyin edildi. Tokat, Tuna ve Anadolu defterdarlıklarında bulunduktan sonra Kırka Sancakbeyi olarak memleketine döndü. Buradan bâzı defterdarlık vazifelerine tâyininden sonra 1641'de resmî vazifelerden tamâmen ayrıldı.

Peç'te ve Budin'de sâkin bir hayat yaşayarak ölümüne kadar meşhur iki ciltlik **Peçevî Târihi'**ni yazmakla vaktini geçirdi. Macar dilini çok iyi bilmesi, yabancı târih kitaplarını da tetkik etmesine yardımcı oldu.

Peçevî İbrâhim'in ölüm târihi kat'î belli değildir. 1649 veya 1651 olarak tahmin edilmektedir. Kabri memleketindedir.

Peçevî İbrâhim Efendi, meşhur târih kitabını yazmaya 1640 târihinde başladı. Macaristan'ın Osmanlı yönetimindeki târihini ve bunların geçirdiği değişiklikleri anlatan eserini, Budin Beylerbeyi Kara Mûsâ Paşaya sundu. Onun tavsiyesiyle barış zamânındaki olayları da içine alacak şekilde eserini yeni baştan yazarak genişletti. Kânûnî Sultan Süleyman Hanın 1520'de, tahta geçişinden 1648'e kadar geçen olayları anlattığı eserine, daha sonraki senelerde Tameşvar Defterdârı Belgradlı Mustafa ibni Ahmed Efendi 1635-1648 yılları, Mehmed Paşa 1640-1648 yılları için zeyl (ek) yazdılar. 1520-1648 yılları arasındaki Osmanlı târihini en iyi anlatan, kaynak olan bu eser, yazılı kaynaklardan başka, yazarın kendi müşâhedelerini ve hâtıralarını da içine toplamıştır. Eser, **Târih-i Peçevî** adıyla 1864-1866 yıllarında bastırıldı.

PEDAGOJİ;

Alm. *Pädagogik (f), Erziehungswissen schaft,* **Fr.** *Pédagogie (f),* **İng.** *Pedogogy.* Tâlim ve terbiye, çocuk terbiyesi ilmi. Lâtince bir kelime olan pedagoji, çocuk eğitimi faaliyetlerinin bütününü içine alır. Hattâ bunun için, "eğitime yön verici kuralların bütünü" olarak da târif edilmektedir. Pedagoji, hem ilim ve hem de sanattır.

Pedagoji, belirli prensiplere sâhip olduğu, birçok deneylerin sonuçlarına dayanan müşâhedelerden (gözlemlerden) faydalandığı için bir ilimdir. Bu ilmin, çocuğu en iyi şekilde yetiştirmek gibi bir gayesi vardır. Prensiplerden hareket ederek istidlal (akıl yürütme)ler yapar, tecrübelerden hareket ederek neticelere, kesin hükümlere (kaziyyelere) ulaşır.

Eğitim bir tatbikat işi olduğundan bir sanat niteliği arzeder. Eğitimci (anne, baba, öğretmen...), tâlim ve terbiye edeceği, talebelerin durumuna, yaşlarına göre çeşitli metodlar uygulamak ve gerektiği zaman takibettiği yolda değişiklikler yapmak mecbûriyetindedir. Böyle bir faaliyet, güzel sanatlarda olduğu gibi bir tekniğe, bir kabiliyete ihtiyaç gösterir. Hakîkî pedagoglar (eğitimciler), yaratılıştan var olan kabiliyetleri ve sonradan kazandıkları genel kültürleri ve özel sahadaki eğitimlerle elde ettikleri ihtisasları sâyesinde, eğitimde başarılı sonuçlara ulaşabilmektedirler. Bu pedagojik formasyon olmadan, pedagojinin bütün kuralları öğrenilebilir, fakat iyi bir terbiyeci olunamaz.

Terbiye, insana mahsus bir faaliyettir. Nerede bir insan grubu varsa, içtimaî bir müessese olarak, orada mutlaka bir tâlim ve terbiye işi var demektir.

İnsan, tabiatla yetinmeyen bir canlı varlıktır. İnsan, sâhip bulunduğu biyolojik, psikolojik ve sosyolojik değerleri sebebiyle statükosunu beğenmeyen, dolayısıyla hem içinde yaratıldığı tabiat çevresini hem de kendi tabiatını geliştirip değiştirmek isteyen bir yaratılıştadır.

İnsan, ilim ve teknikle, din, ahlâk ve hukukla, güzel sanat gayretleriyle hem çevresini, hem kendini sürekli geliştirmek istemektedir. Onun için, insan, bitmez-tükenmez bir yücelme gayreti içindedir.

Tâlim ve terbiye âlemşümûl bir faaliyettir ve bütün beşer (insanlık) târihi boyunca mevcut olmuştur. Onu, şu veya bu şekilde anlamak, yorumlamak ve tatbik etmek mümkündür, fakat, inkâr ve ihmâl etmek mümkün değildir.

Bütün insan grupları, kendine mahsus bir pedagojik sistem, bir tâlim ve terbiye nizâmı bulmuş, içinde yaşadığı zemine ve zamâna göre, bunu tatbik de etmiştir. Ancak, bunun felsefesi, muhtevâsı, programı, tatbikatı, metod, vâsıta kadro ve müesseseleşmesi farklı olmuştur. Bu faaliyetler, zamana, zemine, ferdin ve cemiyetin yapısına, cemiyete hâkim olan dîne veya felsefi ideolojilere göre biçim kazanmışlardır.

İlimle hiçbir din, hiçbir felsefe ve hiçbir ideoloji çatışmak istemez. Her biri, büyük bir hırsla ilme sarılmakta ve onu kendi safında tutmaya çalışmaktadır. Esâsen ilim ve teknik başlı başına bir ideoloji olmaksızın, bütün dinlere, felsefelere ve ideolojilere yardımcı olabilmektedir.

Çeşitli pedagojik sistemler: Her cemiyette, bir talim ve terbiye faaliyeti mevcuttur. Dün olduğu gibi,

bugün de Hinduizmin, Yahûdîliğin, Hıristiyanlığın, Müslümanlığın kendine mahsus bir tâlim ve terbiye anlayışı vardır. Yine, günümüzün felsefî cereyanlarına uygun olarak, materyalist, idealist, realist, slpirtüalist amprist, pragmatist tâlim ve terbiye sistemleri mevcut bulunmaktadır. Bütün bunların yanında, siyâsî ve ideolojik kamplaşmalara göre biçimlenen maarif sistemleri de vardır. Bunlara örnek olarak individüalist (ferdiyetçi), sosyalist (cemiyetci), demokratik ve otokratik talim ve terbiye anlayışları sayılabilir.

İslâm tâlim ve terbiye sistemi: İnsanlığın dünyâ ve âhiret saâdetini kazanmaları için Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâm vâsıtasıyla gönderilen son gerçek ilâhî din olan İslamiyetin de tâlim ve terbiye sistemi vardır. Bu sistem, koyduğu temel inançları, getirdiği tefekkür biçimi, geliştirdiği ahlâkî ve güzel sanat ürünleri, verdiği ilim zihniyeti ve eserleri, müfredatı, teşkilâtı ve usûlleri îtibârıyla tamâmen orijinaldir. Çünkü, bu sistem, doğrudan doğruya yüce ve mukaddes kitabımız **Kur'ân-ı kerîm**'den, sevgili Peygamberimizin hayat ve tecrübelerinden, O'nun izinden giden yüace Sahâbî kadrosunun ve hakîkî din âlimleri olan Ehl-i sünnet büyüklerinin tespit ve tatbikatından kaynaklanmış bulunmaktadır.

İslâm terbiye sistemi, hazret-i Muhammed'in yirmi iki yıldan fazla süren peygamberlik hayâtı boyunca başarılan verimli uygulamalarıyla gelişmiştir. Peygamberimizin sallallahü aleyhi ve sellem ferdî, içtimaî ve hussî hayâtı, arkadaşları ve yakınları tarafından, bütün ayrıntılarıyla tâkip edilmiş ve nakil olunmuştur. **Kur'ân-ı kerîm** ve hadîs-i şerîfler ve siyer kitapları, İslâm eğitiminin ana kaynaklarıdır. İslâm fakihleri (dînî hükümleri ana kaynaklardan anlayıp çıkaran büyük âlimler) o kaynaklara göre, bu dînin hükümlerine inanmış ve bağlanmış mükellef bir insanın, bütün faaliyetlerini, işleyişlerini gereği gibi değerlendirmek için ölçüler çıkarmışlardır.

Bu ölçüleri bir araya toplayan hükümlere de "ef'al-i mükellefîn" demişlerdir. Onların ortaya koydukları sekiz ölçü şunlardır: Farz, vâcip, sünnet, müstehab, mübah, haram, mekruh ve müfsit.

İslâmiyet, gerek ferdi ve gerekse cemiyeti, yukarıda sayılan ölçüler içinde murâkabe eder. Dolayısıyle İslâm terbiye sistemi de bu ölçülere uyularak teşekkül eder. İslâmda terbiye süresi, sevgili Peygamberimizin de buyurdukları gibiBeşikten mezara kadar süren bir faaliyetler bütünüdür. İslâm terbiye sisteminde maksat, müminleri, İslâmın koyduğu normlara intibak ettirmek, fert ve cemiyet olarak insanın Allahü teâlâdan gayrısına kul olmasını önlemek, bu dünyâda refah, huzur ve güven içinde, kardeşçe yaşamaya dâvet etmek bütün insanlara ebedî saâdetin sırlarını vermektir.

İslâmda tâlim ve terbiye işi, bütün müminleri kavrayan bir meseledir. Bununla birlikte, bu işi husûsî bir vazife edinmiş bir öğretmenler ve mürebbiler (terbiyeciler, eğitimciler) zümresinin bulunması da ayrıca emredilmiştir. Bu sebepten, İslâmiyette âlimlerin ve muallimlerin husûsî bir itibarı vardır. (Bkz. Âlim)

Çocuğun dînî terbiyesi ve eğitimi, öncelikle babanın ve annenin vazifesidir. Âile terbiyesinin ihmal edilmesi, terkedilmesi hem çocuk, hem de cemiyet hayâtı için büyük bir zarar, tedâvisi hemen hemen hiç mümkün olmayan sosyal bir yaradır. Devlet hayâtında, bu sosyal fâcianın önüne geçmek, ana-babaya yardımcı olmak için, müesseseler, okullar kurulmakta ve geleceğin teminatı olan gençler, yetiştirilmeye çalışılmaktadır. Gençlere, eğitim ve öğretiminin verilmediği toplumların yaşadığı ülkelerde anarşi, kargaşa, terör ve devlet yıkıcılığı baş göstermekte, fertlerin huzûru bozulmakta, iktisâdî hayat felce uğramaktadır. Bütün bu zararlar gözönünde tutulduğundan T.C. 1982 Anayasasının 24'üncü maddesinde "... Din ahlâk eğitim ve öğretimi, devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler, arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretim ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kânûnî temsilcisinin talebine bağlıdır..." hükmü yer almıştır.

Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem de buyuruyor ki: **"Hepiniz bir sürünün çobanı gibisiniz. Çoban sürüsünü koruduğu gibi, siz de evlerinizde ve emirleriniz altında olanları Cehennemden korumalısınız! Onlara Müslümanlığı öğretmelisiniz!Öğretmez iseniz mes'ûl olacaksınız".** Bir kere de buyurdu ki: **"Çok Müslüman evlâdı, babaları yüzünden Veyl ismindeki Cehenneme gideceklerdir. Çünkü, bunların babaları, yalnız para kazanmak ve keyf sürmek hırsına düşüp ve yalnız dünyâ işleri arkasında koşup, evlâdlarına Müslümanlığı ve Kur'ân-ı kerîmi öğretmediler. Ben böyle babalardan uzağım. Onlar da, benden uzaktır. Çocuklarına dinlerini öğretmiyenler, Cehenneme gideceklerdir."** Yine buyurdu ki: **"Çocuklarına Kur'ân-ı kerîm öğretenlere veya Kur'ân-ı kerîm hocasına gönderenlere, öğretilen Kur'ân'ın her harfi için, on kere Kâbe-i muazzama ziyâreti sevâbı verilir ve kıyâmet günü, başına devlet tâcı konur. Bütün insanlar görüp imrenir."** Yine buyurdu ki: "**Çocuklarınıza namaz kılmasını öğretiniz. Yedi yaşına gelince, namazı emrediniz. On yaşına gelince kılmazlar ise, döverek kıldırınız."** Yine buyurdu ki: **"Bir insanın evlâdı ibâdet edince, kazandığı sevap kadar, babasına da verilir. Bir kimse, çocuğuna fısk, günah öğretirse, bu çocuk ne kadar günah işlerse babasına da, o kadar günah yazılır."**

Evlâd, ana baba elinde bir emânettir. Çocukların temiz kalpleri kıymetli bir cevher gibidir. Mum gibi, her şekli alabilir. Küçükken, hiçbir şekle girmemiştir. Temiz bir toprak gibidir. Temiz toprağa hangi tohum

ekilirse, onun meyvesi hâsıl olur. Çocuklara îmân, Kur'ân ve Allahü teâlânın emirleri ve zamânın ilimleri öğretilir ve yapmaya alıştırılırsa, din ve dünyâ saâdetine ererler. Bu saâdette anaları, babaları ve öğretmenleri de ortak olur. Eğer bunlar öğretilmez ve alıştırılmazsa âilelerine, cemiyete, kısaca insanlığa zararlı hâle gelirler.

Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem; **"Bütün çocuklar Müslümanlığa uygun ve elverişli olarak dünyâya gelir. Bunları, sonra anaları, babaları Hıristiyan, Yahûdî ve dinsiz yapar."** sözüyle Müslümanlığın yerleştirilmesinde ve yok edilmesinde en mühim işin, gençlikte olduğunu bildiriyor. Bunun için her Müslümanın birinci vazifesi, evlâdına İslâmiyeti ve Kur'ân-ı kerîmi öğretmektir. Evlâd, büyük nîmettir. Nîmetin kıymeti bilinmezse, elden gider. Bunun için (Pedagoji), yâni çocuk terbiyesi, İslâm dîninde çok kıymetli bir ilimdir.

PEDAL;

Alm. *Pedal (n), Fussantritt (m),* **Fr.** *Pédale (f),* **İng.** *Pedal.* Ayak yardımıyla makina ve mekanizmaların tahriki ve kumandası için kullanılan düzen. Kullanış biçimlerine göre iki ana tipi vardır. Kumanda gâyesiyle kullanılan tipi, ucundaki yassı bir parça üzerine ayak basılarak uygulanan, kuvvetli ana mekanizmaya iletmeye yarayan bir levye şeklindedir. Levyenin mesnetleme boyu ayarlanarak veya hidrolik sistemler kullanılarak uygulanacak kuvvetin arttırılması sağlanabilir.

Bu tip pedalların en yaygın kullanılanları motorlu taşıtların kumandasında kullanılan gaz, fren, debriyaj pedallarıdır. Ayrıca müzik âletlerinde, tekstil tezgâhlarında ve diğer birçok mekanizmada bu çeşit ayak pedalları kumanda gayesiyle kullanılır.

Tahrik maksadıyla kullanılan tipin en yaygın olanı bisiklet pedallarıdır. Bisikletlerdeki pedal sistemi, insan gücünü bisikletin arka tekerleğine ileterek bisikleti hareket ettirmeye yarar. Ayak vâsıtasıyla verilen hareket, pedal aynasına ve bir zincir mekanizması yardımıyla arka tekerleğe iletilerek bisikletin tahriki sağlanır. Bisiklette pedallar, pedal aynası üzerine ters yönde kamalanarak bağlanmış iki pedal kolu vâsıtasıyla gerçekleştirilir. Ayak basılan pedallar, pedal kolları ucundaki pernolara, pedal kollarının bağlı olduğu dişli ayna ise bilyalı rulmanlarla bisiklet kadrosunun alt kısmına, serbestçe dönecek şekilde yataklanırlar. Pedallara basılarak elde edilen hareket, pedal kollarının manivela etkisiyle pedal aynasına dönme hareketi olarak iletilir. Dişli pedal aynasından bir zincir mekanizması vâsıtasıyla, arka tekerleğe bağlı pinyon dişliye iletilen hareket yardımıyla, arka tekerlek döndürülerek bisikletin tahriki sağlanmış olur.

PEDİATRİ;

Alm. *Kinderheilkunde (f),* **Fr.** *Pédiatrie (f),* **İng.** *Pediatrics.* Tıbbın, çocuk sağlığı ve hastalıkları ile ilgilenen önemli bir dalı. Çocuk sağlığı ve hastalıkları temel sağlık hizmetlerinin mühim bir kısmını teşkil etmektedir. Bunun ehemmiyeti, genelde çocukluk devresinin bâzı özelliklerinden olduğu kadar, toplumun yapısından ve sağlık ihtiyaçlarından da kaynaklanmaktadır. Bir ülkenin sağlık hizmetlerinin seviyesi, bebek ölüm oranı ile ölçülür. Bu oran ülkemizde oldukça yüksektir. Bu yüzden hekimlere çocukların sağlığının korunması ve hastalıklarının iyileştirilmesi konusunda oldukça önemli görevler düşmektedir. İşte pediatrinin ana konusu bu görevlerde hekime yol göstermektir.

Türkiye'de pediatri ihtisası dört senedir. Bu ihtisası tamamlayan hekimlere "pediatrist" veya çocuk hastalıkları mütehassısı ismi verilmektedir. Yurdumuzda özellikle 1950'li yıllardan îtibâren pediatri gelişmeye başlamış ve pediatristlerin sayısı bu yıldan sonra hızla artmıştır. Yurdumuzdaki en büyük ve modern çocuk hastânesi Hacettepe Çocuk Hastânesidir. Tıp Fakültesi hastânelerinde çocuk sağlığı ve hastalıkları, kardiyoloji, hematoloji, nefroloji, onkoloji ve nöroloji gibi alt birimlere ayrılmış ve bu konularda uzmanlaşmış kişiler yetiştirilmiş ve yetiştirilmektedir.

PEKİN;

Çin Halk Cumhûriyetinin başşehri. Şehrin nüfûsu beş milyonun üzerindedir. Belediyenin nüfûsu ise on milyon civârındadır. 4547 km^2 olan şehir alanı metropoliten alanla 16.810 km^2yi bulur.

Pekin'in kurulu olduğu 30-40 m yüksekliğindeki düzlüğün kuzey kenarını Moğolistan Platosu, kuzeydoğu kenarını ise Yan Dağları oluşturur. Jeologların "Pekin Koyu" adını verdiği çukur alan şehri kuzeydoğudan güneybatıya doğru kuşatır, güney ve doğuda da asıl büyük ovaya açılır.

Pekin şehri ve çevresinin büyük bir metropol olarak düzenlenmesinin geçmişi 15. yüzyıl başlarına kadar uzanır. Bugünkü metropoliten alan 1959'da kurulmuştur ve dördü şehir merkezinde, altısı banliyölerde olmak üzere 10 semt (Chu) ile çevredeki dokuz ili (Xian) kapsar.

Pekin'de, ılıman kuşakta görülen karasal bir muson iklimi hüküm sürer. Kışlar Moğolistan Platosundan gelen Sibirya hava kütlelerinin tesiriyle uzun, soğuk ve kurak geçer. En soğuk ay olan ocakta ortalama

sıcaklık -4°C'yi bulur. Yaz aylarında genellikle güneybatıdan Kuzey Çin'e giren sıcak ve nemli hava yağışlara yol açar. Yıllık yağış miktarının büyük bölümü bu mevsimde düşer. En sıcak ay olan temmuzda ortalama sıcaklık 26°C'dir.

Pekin 1950 ve 1960'lardaki yatırımlarla Çin'in önde gelen sanâyi merkezlerinden biri durumuna gelmiştir. Şehrin sanâyisi ağırlıklı olarak çelik, makina, hassas ölçüm âletleri, petrokimyâsal maddeler, dokuma ve elektrikli makina üretimine dayanır. Ayrıca kilim, halı, porselen, çini, yeşim taşı ve fildişi oyma işleri gibi malları üreten geleneksel el sanatları da ekonomide belli bir pay sâhibidir.

Temelde devlet kuruluşlarının yönetiminde olan hizmet sektörü büyük ölçüde gelişmiştir. Çin Milletlerarası Seyahat Servisi ve Çin Denizaşırı Turizm Servisinin çalışmaları ve giderek sayıları artan oteller canlı bir turizmin dayanağını oluşturur.

Asıl Pekin şehri temelde surlarla çevrili iki eski şehirden oluşur: Kuzeydeki iç şehir (Kabaca Dadu) adlı Moğol şehrinin bulunduğu yeri kaplayan "Tatar Şehri" ile güneydeki Dış Şehir (Ming hânedânı döneminde inşâ edilen "Çin Şehri"). İç şehir sınırları içinde kalan eski imparatorluk şehrinin bir parçası olan "Yasak Şehir"de imparatorluk sarayı yer alır.

Çin'in mîmârî mîrâsını aksettiren Pekin'in bâzı kesimlerinin modernleştirilmiş olmasına rağmen, geleneksel yerlerin korunması için yüzyıllardır büyük bir îtinâ gösterilmiştir. 1949'dan bu yana şehrin görünümünde meydana gelen en büyük değişiklik, eski surların dışında kalan sokakların uzatılmasıdır.

Pekin'in bir yükseköğretim merkezi olma özelliği 1949'dan sonra pekişmiştir. Meşhur Pekin ve Qinhua üniversitelerinin çevresinde gelişmiş olan bilim ve eğitim merkezleri semtinde ideolojik eğitim, tıp, müzik ve teknik alanlarla ilgili çeşitli uzmanlık kurumları da yer alır. Çin'in en önde gelen araştırma kurumu olan Çin Bilimler Akademisi Pekin'dedir. Ülkenin en seçkin kültür kurumları olan Pekin Kütüphânesi, Pekin İmparatorluk Müzesi ve Çin Târih Müzesi yine buradadır. Pekin aynı zamanda Çin'in önde gelen yayımcılık ve kitle iletişim araçları merkezidir.

Pekin'de şehiriçi taşımacılık yaygın bir otobüs ve tramvay şebekesiyle sağlanır. Bisiklet de çok kullanılır. Muntazam otobüs seferlerinin işlediği karayolları, yakın yerleşim merkezleriyle başlıca bağlantıyı sağlayan demiryolları ve havayolu merkezi olan Pekin, Çin'in çeşitli büyük şehirlerine, ayrıca Moskova, Kuzey Kore, Moğolistan ve Vietnam'ın da başşehirlerine tren ekspres seferleriyle bağlanır.

PEKLİK (Bkz. Kabızlık)

PEKMEZ;

Alm. *Dick eingekochter obst spez. (Traubensaft) (m),* **Fr.** *Jus (m) de fruits (raisin) bouilli,* **İng.** *Boile dfruit (grape) juice.* Çeşitli meyve sularının ateşte kaynatılarak koyulaştırılması netîcesinde meydana gelen normal kıvamda meyve suyu. Pekmezin ilk yapılış târihi çok eskilere dayanır. Bir târih vermek mümkün değildir. Bazı târihî kaynaklarda Orta Asya'da yaşayan topluluklar arasında pekmezin var olduğu bilinmektedir. Pekmez Anadolu, Orta Doğu, Asya ve Güneydoğu Avrupa'da yapılan ve zevkle yenen bir ekmek katığıdır. Bilhassa Türklerde pekmez yapımı çok ileri gitmiştir. Balkan memleketlerine ve Avrupa'ya Türkler vâsıtasıyla tanıtılmış ve yayılmıştır.

Yurdumuzda 1954 yıllarına kadar pekmez üretimi eski usûllerle yapılıyordu. Bu târihlerden sonra modern fabrikalarda üretilmeye başlandı. Daha sonra da pekmez üretimi konserve fabrikalarının birer ünitesi hâline geldi.

Pekmez; genellikle üzüm (beyaz-siyah) dut, elma, kayısı, zerdali vb. meyvelerin suyundan yapılmaktadır. Her meyve suyu değişik usûllerle elde edilir. Pekmez yapılması için, suyu sıkılacak meyvelerin iyice mayalanması gerekir. Bu ise pekmezin ileride ekşimemesi ve bozulmaması için dikkat edilecek önemli bir husustur.

Anadolu'da pekmez deyince akla, üzümden yapılan gelir. Pekmez yapmak için, üzüm temizlendikten sonra beton veya ağaç yalaklarda çiğnenir. Süzülerek alınan şıranın gerisinde kalan kısım telis çuvallara konarak iyice süzülür. Böylece üzümden şıra tamâmen ayrılmış olur. Şekerpancarından pekmez yapmak için ise; şekerpancarı çuvalların içine konulup ezilir böylece şıraları alınır. Bâzı yerlerde ise fazla miktarda pekmez elde etmek için presler kullanılır.

Bu usûllerle elde edilen meyve suları büyük kazanlara doldurulur. Kaynama sırasında koyulaştırmayı çabuklaştırmak ve şekerlenmeyi önlemek için kazanlardaki meyve sularının içine kil ve kireç karışımından meydana gelen **pekmez toprağı** atılarak iyice karıştırılır. Daha sonra içerisinde meyve suları bulunan kazanlar hızlı halde yanan ateşin üzerine konur, iyice kaynatılır. Kazanların kaynatma sırasında ağızlarının kapalı olmamasına dikkat edilmelidir.

Pekmezin birçok çeşidi mevcuttur. Hafif sıvı ve sulu, koyu ve şurup kıvamında olanların yanında koyu

ve **bulama** ismi verilen çeşitleri en çok bilinen cinsleridir. Bulama, diğer iki pekmez çeşidinden biraz daha koyu ve katıdır. Pelte şeklindedir. Rengi, yapılan üzümün cinsine göre açık veya koyu olur. Bıçakla ve değişik âletlerle kesilerek yenilir.

Hafif ısıtıldığı zaman sıvı hâline de gelebilir. Pekmezde bol miktarda kalori vardır. Her yaş grubunda bulunan insanların yemesi gereken bir besin kaynağıdır. Pekmezin içinde % 79 karbonhidrat (şeker) olmakla birlikte 100 gramı 324 kalori vermektedir. Ayrıca içerisinde potasyum da vardır. İştahsızlık, kuvvetsizlik, iktidarsızlık gibi rahatsızlığı olanların sağlıklarına kavuşmaları için tavsiye edilmektedir. Bilhassa yeni hastalıktan kalkmış kişilerin yemesinde büyük fayda vardır.

Pekmezin her mahalle göre yeniliş usûlleri çeşitlidir; genelde içine ceviz, fındık, vb. yemişlerin katılarak yenmesi heryerde yaygındır. Orta ve Doğu Anadolu Bölgelerinde pekmezden **pestil** yapılarak yenmesi, ipe dizilmiş çeviz içinin pekmeze batırılması ile elde edilen **sucuk** şeklinde yolluk yapılması da meşhurdur.

Bâzı çevrelerde de yoğurtla karıştırılarak yenir. Hattâ bu usûlle tatlı yapıldığı, buna **Kargabeyni tatlısı** ismi verildiği de meşhurdur. Pekmez her yapıldığı meyvenin ismini alarak günümüze kadar gelmiştir (üzüm pekmezi, dut pekmezi vb. gibi).

PELE, Edson Arantes Do Nascımento;

Brezilyalı futbolcu. 23 Ekim 1940'ta Brezilya'nın Trés Coraçôes şehrinde doğdu. Küçük yaştan îtibâren futbol oynamaya başlayan Pele, önce mahallî ve amatör takımlarda oynadı. 1956'da Santos Futbol Kulübüne transfer oldu. 17 yaşındayken 58 golle ilk defâ gol kralı olan Pele'nin oynadığı Santos takımı da birkaç defa Güney Amerika Kulüpleri Kupasını kazandı. 1962'de ilk olarak Dünyâ Şampiyon Kulüpler Kupasını kazandı. Dünyâ çapında bir şöhrete sâhip olan Pele, 1969'da 1. Ligdeki 909. maçında 1000. golünü attı. 110 millî maçta oynadı. Resmî olarak tescil edilen 1326 maçta 1284 gol attı.

1.70 m boyunda ve yaklaşık 75 kg ağırlığında olan Pele, üstün kâbiliyetli bir hücum oyuncusuydu. Topa vurmadaki gücünü ve ustalığını, başka oyuncuların hareketlerini önceden sezmedeki başarısıyla birleştiren Pele, "Pérola Negra" (Siyah İnci) olarak da anıldı. İki defâ (1958 ve 1970) Dünyâ Kupası finalini kazanan Brezilya millî takımında yer aldı. Brezilya'nın millî kahramanı durumuna geldi. 1974'te futbolu bıraktığını açıkladıysa da 1975'te Kuzey Amerika Futbol Ligindeki (NASL) New York Cosmos takımına üç yıl süreyle 7 milyon ABD doları karşılığında transfer oldu. 1977'de Cosmos'un lig şampiyonu olmasını sağladıktan sonra futbolu bıraktı. 1978'de Uluslararası Barış Ödülünü aldı. 1980'de yüzyılın sporcusu seçildi. Spor alanındaki başarılarının yanında en çok satan kitaplar arasına giren otobiyografi türünde birkaç eser yayımladı. Bâzı belgesel ve yarı belgesel filmlerde başrol oynadı. Çok sayıda müzik parçası da besteledi.

PELEMİR (Cephalaria syriaca) (Bkz. Acımık)

PELİKAN (Pelecanus onocrotalus);

Alm. *Pelikan (m),* **Fr.** *Pélican (m),* **İng.** *Pelican.* **Familyası:** Pelikangiller (Pelecanidae). Kutan olarak da bilinir. **Yaşadığı yerler:** Eski ve Yeni Dünya'nın su kenarlarında. **Özellikleri:** Gagasının altında genişleyebilen derimsi bir torba vardır. Ayaklarının dört parmağı da perdelidir. Kesesinin içinde balık biriktirerek beslenir. **Çeşitleri:** Yedi türü bilinir.

Pelikangiller âilesinden, kaz büyüklüğünde, toplu hâlde yaşayan bir su kuşu. **Kaşıkçı kuşu** da denir. Geniş üst gaga ucu çengelli, alt gaga ise torba şeklinde keselidir. Sığ nehir ve göl kıyılarında yaşar. Yuvalarını genellikle sazlık bölgelerde ve toprak üstünde ot ve kamıştan yaparlar. Küçük türler ise koloniler hâlinde ağaçlar üzerinde barınırlar. Tüyleri beyaz, üzerleri kırmızı benekli, kanat uçları siyahtır. Uçarken boyunlarını geri döndürürler. Çok iyi yüzer ve uçarlar. Kısa ve kuvvetli olan ayaklarının dört parmağı da perdelidir. Amerika'da yaşayan kahverenkli pelikan, denizde yaşayan ve havadan suya dalabilen tek türdür. Gaga ucundan kuyruk ucuna kadar 180 cm olan büyük türleri vardır. Kanat açıklıkları üç metreye ulaşabilir. Kuzeyde yaşayanlar kışın sürüler halinde sıcak bölgelere göç ederler.

Çoğunlukla toplu halde avlanırlar. Avladıkları balıkları alt gaga torbasında biriktirerek yutarlar. Yutamadığı iri balık yüzünden boğulanları da vardır. Esas besin kaynağı balık olmakla berâber, semender ve kurbağa da yerler.

Avlanacakları zaman 8-10 tânesi bir araya gelerek saf veya çember meydana getirirler. Kanat ve ayakları ile suya vurarak balıkları kıyıya veya çemberin ortasına sıkıştırır ve rahatça kepçelerine doldurup yutarlar. Az derin sularda avlanmayı tercih ederler. Gagasının içine balıklarla beraber su da

dolduğundan bâzı bölgelerde “saka kuşu” olarak da bilinirler.

Erkekleri dişilerinden daha iricedir. Yazın ülkemizin göl, sazlık ve kamışlıklarında, alçak söğütlerde bulunurlar. İki-üç yumurta yaparlar. Yavrular çok çelimsiz ve çıplak bir vaziyette yumurtadan çıkar. Uzun süre anaları tarafından yarı sindirilmiş hazır besinlerle beslenir. Geliştikçe gagalarını annelerinin kepçelerine daldırarak balık yemeğe başlarlar.

Türkiye’de Konya ilindeki Akgöl, Balıkesir ilindeki Manyas, Samsun ilindeki Balık göllerinde bayağı pelikan (kutan) çeşitleri yaşamaktadır. Dünyâda nesilleri azalmış çevre dostu tepeli pelikanlar (kutanlar) Konya ilindeki Akgöl ve Hotamış gölleriyle Kayseri ilindeki Sultansazlığı Gölünde yaşamaktadır. Bunların da nesilleri artık tükenmeye yüz tuttuğundan, devlet tarafından koruma altına alınmıştır.

PELİNOTU (Artemisia absinthium);

Alm. *Wermut,* **Fr.** *Absinthe (f),* **İng.** *Wormwood.* **Familyası:** Bileşikgiller (Compositae). **Türkiye’de yetiştiği yerler:** Kuzey, İç ve Güney Anadolu.

Temmuz-ağustos ayları arasında sarı renkli çiçekler açan, 40-100 cm boylarında, az çok tüylü, kokulu, çok yıllık otsu bir bitki. Daha çok kayalık ve kurak yerlerde yetişir. Yaprakları parçalı, grimsi beyaz renklidir. Başçıklar küçük, küre şeklinde olup salkım hâlinde toplanmışlardır. Başçıkların kenarlarında dil şeklinde dişi çiçekler, ortada ise tüp şeklinde hermafrodit çiçekler bulunur.

Kullanıldığı yerler: Çiçekli dalları çiçeklerin açılması esnâsında toplanarak gölgede kurutulur. Uçucu yağ ve acı maddeler taşır. İştah açıcı, kuvvet verici, idrar arttırıcı, ateş düşürücü ve kurt düşürücü etkileri vardır. Yüksek dozlarda zehirlenmeler yapar. Toz olarak günde (% 1-3’lük) 2-3 bardak içilir.

PELOPONNES HARBİ;

M.Ö. 431-404 târihlerinde, Atinalılarla Ispartalılar ve müttefikleri arasında meydana gelen savaş. Atinalılarla Ispartalılar arasındaki târihî düşmanlık ve rekâbet; Atinalı devlet adamlarından Perikles’in yayılma siyâseti; Korent ile Korkira arasındaki mücadele, Peloponnes Harbine sebep oldu.

Yirmi yedi yıl süren harp, üç safhaya ayrılır. İlk safhası on yıl sürüp, M.Ö. 421’de Nicias Sulhü ile sona erdi. İkinci safhası, 418’de Atinalıların müttefiki Argoslularla berâber, Ispartalılara saldırısıyla başladı. Atinalılar 418’deki Mantinea Muhârebesinde yenilince, Sicilya’ya büyük bir sefer tertip ettiler. 413’te Sicilya Seferi de bozgunla netîcelendi. Peleponnes Harbinin üçüncü safhasına Decelea Harbi de denir.

Ispartalılar, Atinalılardan Decelea’yı aldılar. Ispartalılar, Perslerden de yardım alarak, Ege Denizinde kuvvetli filolar kurdular. 404 yılında Atina, Ispartalıların eline geçince, şehrin müdâfaasına yarayacak engeller kaldırıldı. Atina şehir devleti yıkılarak, oligarşik idâre kuruldu.

PENGUEN (Spheniscus);

Alm. *Pinguin,* **Fr.** *Pingouin,* **İng.** *Penguin.* **Familyası:** Penguengiller (Spheniscidae). **Yaşadığı yerler:** Güney Kutup Bölgesinde, Antarktika Adaları, Yeni Zelanda, Avustralya, Güney Afrika, Güney Amerika, Galapagos kıyıları. **Özellikleri:** Uçamayan, dimdik durabilen, karlar üstünde göğüsleri üzerinde kayabilen çok iyi yüzücü, perde ayaklı deniz kuşları. Yumurtlamak için karaya çıkarlar. Mürekkepbalığı, kabuklu ve balık avlayarak beslenirler. **Ömrü:** 30-35 yıl. **Çeşitleri:** On yedi türü vardır.

Penguengiller familyasından tıknaz gövdeli, yüzgeç kanatlı, perde ayaklı deniz kuşlarına verilen ad. Güney Kutbu, Yeni Zelanda, Avustralya, Güney Amerika, Güney Afrika ve hattâ Galapagos kıyılarında yaşarlar. Kuzey Kutbunda bulunmazlar. Önceleri Antarktika kuşları olarak bilinirdi. Büyüklük bakımından 30-105 cm arasında değişik 17 kadar türü bilinmektedir. En irileri olan İmparator Pengueni 45 kg ağırlığa ulaşır. Sıcak bölgelere doğru gidildikçe boyları küçülür. Denizlerdeki kabuklular, balık ve mürekkepbalıkları ile beslenirler. Tüyleri kuş tüylerine hiç benzemez. Sırtları siyah veya gri, karın kısımları beyaz ince pulsu tüylerle örtülüdür. Başlarındaki renk tüyleriyle, türler birbirinden ayrılmaktadır. Kuyrukları kısa ve ayakları vücutlarının gerisinde olduğundan rahatlıkla dimdik ayakta durabilirler. Karada badi badi yürümelerine rağmen, suda uçarcasına yüzerler. Denizde, saatte 10 deniz mili hızla yüzebilirler. Hattâ gerektiğinde bu hızlarını iki katına çıkarabilirler.

Kanatları uzun telek tüylerinden yoksun olup, kırılmadığı için uçmaya yaramaz. Buna karşılık yüzmede çok kuvvetli yüzgeç vazîfesi görürler. Buzlar üzerine sıçrayabilir ve çok iyi kayabilirler. Göğüslerinin üzerinde yatarak yüzgeç kanatlarının yardımıyla kızak gibi kayarak, karaların birkaç yüz kilometre içlerine gidebilirler. Yalnız üreme mevsimlerinde yumurtlamak için karaya çıkarlar. Vücutlarını örten sık tüyler ve deri altlarındaki kalın yağ tabakaları ile Antarktika’nın sıfırın altındaki dondurucu soğuklarından korunurlar. Vücut ısılarını ayarlayan otomatik bir mekanizmaya sâhiptirler. Gerektiğinde kan damarlarıyla deriye giden kanı azaltarak, yükselterek ve tüylerini dikleştirerek vücut sıcaklıklarını

kontrol ederler.

Güney Kutup penguenleri 40°C'lik vücut ısılarıyle -40°C'lik Antarktika soğuğuna uyum sağlarlar. Vücutlarındaki tüy, yağ, bol besinlerden elde ettikleri enerji ve kontrol mekanizmalarıyla 80°C'lik ısı farkına tahammül ederler.

Antarktika'nın kral penguenleri günde ortalama 140 defâ suya dalarlar. Bunun ancak yüzde onunda av yakalayabilirler. Tüy dipleri deriye yakın kısımda ısıya karşı yalıtkan bir iç tabaka meydana getirerek vücudu soğuktan emniyetle korur.

Kuluçka dönemlerinde bâzı türler, dört aya yakın bir zaman açlığa tahammül ederler. Bu devrede ağırlıkları yarı yarıya düşer. Antarktika dışında yaşayanların, su akıntıları ve yüzen buzlarla Güney Kutbundan geldikleri zannedilmektedir.

Üreme devrelerinde bir kısmı yanyana yuvalar kurarak yüzbinlerce bireyden hâsıl olan kuluçka kolonileri meydana getirirler. Yuva yapanları 2-3 yumurta yumurtlar. İmparator (Aptenodytes forstei) ve kral penguen (A. patagonica) ise yuva yapmadıklarından birer yumurta yumurtlar ve tek yumurtalarını ayakları üzerinde ve karınlarının altındaki gerçek kuluçka derisinin altında muhâfaza ederek soğuktan korurlar. Yuva yapanların erkekleri, dişilerine çakıl taşları hediye ederek kur yaparlar. Dişi, karlar eridikçe bu taşlarla yuvasının seviyesini yükseltir. Kuluçkaya erkek ve dişi sırayla yatarlar. Kuluçka devresinde birşey yemezler. Yavrular anne ve babaları tarafından birlikte bakılır ve ısıtılırlar.

Penguenler insandan kaçmadıkları için, yağlarından istifâde etmek isteyen aç gözlü kimseler tarafından çok miktarda avlanarak tüketilmektedir. Çıkarılan kânunlarla nesilleri korunmaya çalışılmaktadır. Dünyânın birçok hayvanat bahçesine de uyum sağladıkları görülmektedir.

PENİSİLİN;

Alm. *Penicillin (n),* **Fr.** *Penicilline (f),* **İng.** *Penicillin.* 1929 yılında Londra'da Sir Alexander Flemming tarafından Penicillum Notatum adlı küfte keşfedilen antibiyotik. Bu madde, ilk olarak 1911 yılında bir İskandinavyalı tarafından tanımlanmış olmakla beraber o yıllarda iyileştirici gücü bilinmemekteydi. 1945 yılında Flemming'le birlikte Nobel ödülünü kazanan Oxfordlu Florey ve Chain, penisilinin kitle hâlinde elde edilebilmesini temin etmişlerdir.

Bütün penisilinlerde temel yapı "6 amino penisilanik asit"tir. Antibakteriyel yapı için bu yapının bozulmamış olması gerekir. 6 aminopenisilanik asit fabrika laboratuvarlarında yapılmaya başlandıktan sonra, bu aside değişik yan zincirlerin eklenmesiyle penisiline benzer yapıda birçok bileşik elde edilmiştir. Bu yarı sentetik penisilinlerin yapımında gözetilen özellikler, bunların bakterilerce yapılan ve etkiyi yok eden "penisilinaz" fermentine dirençli olmaları ve daha çok bakteri türüne etkili olmalarıdır.

Penisilinler kuru toz hâlinde bozulmadan uzun süre saklanabilirler. Buna karşılık sudaki solüsyonları oda sıcaklığında tesirlerini 24 saat içinde kaybederler. Bu sebeple zerke mahsus penisilin müstahzarları kuru toz hâlinde bulunurlar. Zerk edilecekleri zaman sulandırılarak bekletilmeden kullanılırlar.

Bütün penisilinler, bakterilerin duvarının yapımını önlemek sûretiyle onların ölümüne sebep olurlar. Özellikle gram pozitif bakterilere (stafilokoklar, streptokoklar, pnömonokoklar, difteri mikrobu, frengi mikrobu, gonokok ve meningokoklara) tesirlidir. Buna karşılık, verem basiliyle gram negatif basillere tesirli değildirler. Bakterilerin toksinlerini yok edemediklerinden dolayı bu çeşit bakteri toksinleriyle meydana gelen hastalıklara karşı da tesirli değildirler (tetanos, şarbon, difteri gibi). Ayrıca bâzı bakteri cinsleri zamanla penisiline alıştığı için, bunlara karşı ilâcın tesiri azalmakta ve ilk zamanlarda kullanılan dozlardan çok daha yüksek dozlar kullanılmak durumunda kalınmaktadır (Direnç teşekkülü).

Penisilinlerin zerke mahsus şekilleri, genellikle kas içine zerk edilirler. Ancak tahriş yapmaları sebebiyle prokainpenisilin hâriç penisilinlerin kas içine injeksiyonu ağrıya sebep olur. Penisilinlerin çoğu, büyük oranda böbreklerden atılır.

Penisilin Grupları:

A- Tabiî Penisilinler:

Penisilin G ve Penisilin V

B- Sentetik Penisilinler:

I. Amino Penisilinler: Ampicillin, Amoxicillin, Bocampicillin, Cyclacillin, Epicillin, Hetacillin, Divampicillin.

II. Carboxy P: Carbenicillin, Ticarcillin.

III. Penisilinase dayanıklı penicilline: Methicillin, Nofcillin, Oxacillin, Doxocillin, Dicloxacillin, Flucloxacillin.

Penisilinase dayanıklı penisilinler esas olarak Penisilin G'ye dirençli olan stafilokok türü mikroorganizmaların yaptığı enfeksiyonların tedâvisinde kullanılır.

Penisilinlerin çok hastalıklarda ve dozlarına dikkat edilmeden kullanılması çeşitli mikroorganizmalarda bu ilâca karşı direnç meydana getirmiştir. Aynı hastalık eskisine oranla çok daha yüksek doz penisilin verilerek tedâvi edilebilmektedir.

Antibiyotikler için "iki kenarı keskin kılıç" tâbiri kullanılır. Bu özellikleri aynı zamanda oldukça çeşitli olan yan etkilerinden ileri gelmektedir.

Penisilinlerin Yan Etkileri:

Allerjik reaksiyonlar hariç tutulacak olursa, yine de penisilinler antibiyotik ilâçların en az zararlı olanlarıdır. Yan etkilerinin çoğu allerjik reaksiyonlara bağlıdır. Allerjik reaksiyon meydana getirme özelliği bütün penisilin türevlerinde mevcuttur. Allerjik reaksiyon kullanılan dozun yüksekliği ve kişinin aşırı duyarlılığına bağlıdır.

Akut sistemik anafilaksi (anafilaktik şok), penisilinlerin on binde beş oranında görülen en ciddi yan etkisidir. %10 vak'ada ölümle bitecek olan şiddetli bir reaksiyon husûle gelir. Penisilin tedavisine başlamadan önce hastaya daha önce penisilin verilip verilmediği öğrenilmeli, çocuksa yakınlarına sorulmalıdır.

Penisilinin ilk olarak uygulanacağı şahıslara **"penisilin deri testi"** yapmakta fayda vardır. Bir mililitresinde 10.000 ünite olacak şekilde sulandırılmış olan kristalize penisilinden bir diziem (0,1 ml) ön kola deri içine zerk edilir. Diğer kola da bir diziem serum fizyolojik kontrol maksadıyla verilir. Yarım saat sonra herhangi bir cilt reaksiyonu görülmezse ilâç uygulanır. Bu test de tam güvenilecek bir ölçü değildir. Bâzı allerjik bünyeli şahıslar test dozu penisilinle bile ölüme gidebilmektedirler. Bu testi yapmak hukûkî açıdan gereklidir.

Penisilinlerin kullanıldığı başlıca hastalıklar: Anjin bakteriyel zatürreler, akciğer absesi, mesane ve böbrek iltihaplarının bir kısmı, prostat iltihabı, iltihaplı cilt yanıkları, farenjit, göziçi iltihabı, kemik iltihapları, orta kulak iltihapları, meme iltihabı, beyin absesi, menenjit, kan zehirlenmeleri (sepsisler).

Son yıllarda Beta Loctamase enzim üreten bakterilerin penisilinlere karşı oluşturduğu direnci kırmak için yapılan çalışmalar başarıya ulaşmıştır. Hâlen bu problem Ampicillin ile bunun yarısı oranında Sulbactam maddesi kombine edilerek ve Amoxicillin ile bunun dörtte biri oranında Clavulanic acit tozu olan potasyum Clavulanate kombine edilerek çözülmüştür.

PENTANOL (Bkz. Amil Alkol)

PENTATLON;

Alm. *Fünkampf (m),* **Fr.** *Pentathlon (m),* İ**ng.** *Pentathlon.* Atletizmde yapılan beş yarışmanın yanyana gelmesi. Önceleri yalnız erkekler arasında 200 ve 1500 m koşu, cirit, disk ve uzun atlama yarışları şeklinde yapılıyordu. Bayanlar da sonradan 800 metre sürat, 100 metre engelli koşular, gülle atma, yüksek ve uzun atlama yarışmaları şeklinde pentatlon müsâbakalarına iştirak ettiler. Bugün 200 m ve cirit atma da eklenen bu yarışmaların ismi **heptatlon** oldu.

Olimpiyat programlarına dâhil edilen modern pentatlon; 4000 metrelik kros kantri koşusu, 600 metre engelli koşu, 300 metre serbest yüzme, eskrim (epe), tabanca atışı müsâbakaları şeklinde yapılmaktadır. İştirak eden müsâbıkların iştirak ettiği branşlardan anlaşıldığına göre pentatloncu koşarak, atlayarak, yüzerek; düşmanı vurarak, hedefine ulaşarak görevini yapmaktadır. Bu sporun târihi eski olmasına rağmen ilk defâ 1912'de Stockholm'de olimpiyatlara dâhil edilmiştir. Genellikle askeri sporcuların katılmasıyla yapılmaktadır.

Olimpiyatların yanında her yıl ordular arasında pentatlon yarışmaları düzenlenir. İştirak edecek milletlerin ordu personeli arasında seçilen pentatlon takımı kendi ülkesini temsil etmek üzere müsabakalara katılır.

PEPSİN;

Alm. *Pepsin (n),* **Fr.** *Pepsine (f),* **İng.** *Pepsin.* Mîde özsuyunda bulunan, et, yumurta gibi proteinli yiyeceklere tesir eden kuvvetli bir enzim. Pepsin, mîde duvarında bulunan "aslî" hücrelerce salgılanan pepsinojen ve mîde özsuyunda bulunan hidroklorik asidin reaksiyonundan ortaya çıkar.

Pepsinojen + HCl $\rightarrow$ Pepsin

Pepsin, protein yapısında olan bir fermenttir. Pepsinin mevcudiyetini ilk olarak Alman Fizyoloğu Theodor Schwaenn tespit etmiştir. Bir asır kadar sonra da 1930'da Rockfeller Tıbbî Araştırma Enstitüsünde vazifeli John H.Northop bu enzimi ilk defâ kristalize etmeye ve proteinlere tesirini keşfetmeye muvaffak olmuştur.

Pepsin, mîde hücreleri tarafından salgılandığı esnâda inaktif şekli olan pepsinojen veya propepsin hâlindedir. Asidik mîde özsuyunda pepsin hâline dönüşür. Yukarıda yazılan reaksiyon otokataliktir, yâni ortaya çıkan pepsin reaksiyonu giderek hızlandırır.

Pepsinin sindirime tesiri mîde özsuyunun asiditesiyle değişir. Asidite normalken (pH= 1,5-2,5) tesiri en iyi seviyededir. Yapı olarak pepsin diğer enzimler ve proteinler gibi büyük ve karmaşık bir moleküldür. Bir pepsin molekülünün mol ağırlığı yaklaşık olarak 35.000 atomik kütle birimidir.

Proteinler, genellikle 20 farklı amino asidin birlikte bağlanmalarından meydana gelmişlerdir. Pepsin bu bağlardan ancak belli amino asitler arasında olanlarını ayırabilir. Proteinleri polipeptid denilen daha küçük moleküllü, barsakta sindirimi daha kolay ve emilimi rahat maddeler hâline getirir.

Pepsin+Protein $\rightarrow$ Polipeptid+Amino asitler

Polipeptidlerin pankreas enzimleri tarafından parçalanmaları proteinlerden daha kolaydır. Pepsinin gücü şöyle ifâde edilebilir; 28,5 gr pepsin bir saat içerisinde 500.000 litre sütü veya kendinden binlerce defâ daha ağır proteini sindirebilir.

Pepsin, ticârî olarak küçükbaş hayvanların mîdelerinden elde edilir. Bir hayvanın mîdesinden yaklaşık olarak bir gram kadar çıkarılabilir. Ham pepsin, deri sanâyiinde derilerin üzerindeki tüyleri yok etmede ve dabağlamadan sonra çıkmayan inatçı artıkları yok etmede kullanılır. Yine pepsin kullanılarak ıskarta, sinema ve fotoğraf filmlerinin üzerindeki jelatin tabaka sıyrılır, böylece alttaki gümüşün alınması kâbil olur. Pepsinden imâl edilen pepton da laboratuvarlarda bakteri ve diğer mikroorganizmaların üretiminde kullanılır.

PERGEL;

Alm. *Zirkel (m),* **Fr.** *Compas (m),* **İng.** *Compasses.* Birbirine üstten eklenmiş iki koldan meydana gelen, çember çizmeye ve küçük mesâfeleri ölçmeye yarayan âlet. Erboğa ile üçgen arasında yer alan, güney yarımkürede bulunan takım yıldızına da pergel ismi verilmektedir. Pergel, geometri şekillerinin çiziminde kullanıldığı gibi çeşitli meslek dallarında da ölçü âleti olarak kullanılmaktadır. Küçük doğru parçaları ve açılar arasındaki mesâfeler de pergellerle ölçülür. Çember veya çember yayları çizmek vâsıtasıyla çözülen problemler vardır. Böyle problemlere "cetvel ve pergelle çözülebilir problemler" denir. Cetvele lüzum kalmadan yalnız pergel yardımıyla çizilen düzlem geometriye de "pergel geometrisi" denmektedir.

Açıların ikiye bölünmesi, bir eşkenar üçgen, düzgün beşgen, on ve on beş kenarlı vb. çokgenlerin çizilmesi cetvel ve pergelle çözülebilen problemlere, herhangi bir açının üçe bölünmesi, çemberin herhangi bir sayıda eşit parçaya bölünmesi, cetvel ve pergelle çözülemeyen geometrik problemlere misâldir.

Pergel çeşitleri ve kullanıldığı yerler:

Ölçek pergeli: Bu pergeller bir kolludur. Genellikle harita çalışmalarında kullanılır.

Elips pergeli: Bu pergeller elips çiziminde kullanılır.

Yaylı pergel: Buna nokta pergeli de denir. Uçları yay üzerine yerleştirilmiştir.

Şapkacı pergeli: Buna eskiden Fes Pergeli denilirdi. Daha sonra şapka pergeli ismini aldı.

Sâbit pergel: Uçları sâbit ve iki kolu vardır. Tomrukların çaplarını ölçmede kullanılır.

Taşçı pergeli: Birer uçlarının birbirine eklendiği, diğer uçları ise sivri demirlerle bittiği, iki cetvelden ibârettir. Taş ustaları bu pergeli dik çıkmada ve ayrıntıları çizmede kullanırlar.

Uzunluk pergeli: İki basit koldan meydana gelen, daire çiziminde kullanılan pergellerdir.

Nokta pergeli: Çok küçük çemberleri çizmede kullanılır. Şehâdet ve başparmak arasında tutularak döndürülen bir üst sap yardımıyla kullanılır ve çizimler yapılır.

Oran pergeli: Diğer pergellere benzeyen, fakat kollar yerine taksimatlı cetvelleri bulunan ölçü âleti.

Üç kollu pergel: Heykeltraşçılıkla uğraşan sanatkârlar, yapmak istedikleri resimlerin ölçüsünü ve uzunluklarını aktarmada kullanır.

PERHİZ;

Alm. *(Krauken-) Kost, Diat (f),* **Fr.** *Régime (m),* **İng.** *Diet.* Günlük yiyecek ve içeceklerde miktar veya çeşit îtibârı ile yapılan ayarlama veya düzenleme. En sık olarak çeşitli hastalıkların tedâvisinde uygulanır. **Diyet** kelimesiyse daha geniş bir mânâda günlük beslenmedeki her türlü düzenlemeleri ifâde eder. Dolayısıyle perhiz bir çeşit diyet uygulaması olmaktadır.

Diyet tedâvisi yüzlerce yıldır tatbik edilmektedir. Geçen yıllar boyunca büyük gelişmelere sahne olan bu tedâvi, bugün tıbbın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Başlıca beş çeşit gıdâ maddesi veya bunların metabolik ürünleri vücut için zarûrîdir. Bunlar proteinler, yağlar, karbonhidratlar, vitaminler ve bâzı minerallerdir. Günlük diyet bunları kâfi miktarda ihtivâ etmelidir. Beslenme ve diyetetik mütehassısları yaptıkları araştırmalar netîcesinde dünyâda yaygın olarak tüketilen gıdâları gruplandırmışlar ve besin değerlerini tespit etmişlerdir. Bu gruplar süt grubu, et grubu, sebze-meyve ve tahıl grubudur. Günlük olarak her gruptan belli miktar gıdâ alınması gerekir. Bu kâideye dikkat edilmeyen pahalı bir beslenme uygun ve dengeli bir beslenme olmayacağı gibi çok daha ucuza dengeli bir beslenme düzeni de kurulabilir. Tedâvi maksadıyla hekimin perhiz tavsiye ettiği kişiler için de bu kâideye uyulmalıdır. İyi bir tedâvi diyeti, hastanın dînî, etnik, sosyal ve ekonomik durumu ile de uyuşmalıdır. Bunu en iyi şekilde beslenme ve diyetik mütehassısları ayarlar.

Şeker hastalığında perhiz: Perhiz ile tedâvi edilen en eski hastalıklardan birisi şeker hastalığıdır (Diabetes mellitus). Şeker hastalarının bünyesi kan şekeri seviyesinin aşırı yükselmesini önleyemediğinden, günlük gıdâlarındaki karbonhidrat miktarı uygun bir perhizle sınırlandırılır ve düzenli bir şekilde alınması sağlanır. Böylece hastanın kan şekerinin aşırı yükselmesi önlenir. Şişmanlarda şeker hastalığının kontrolu daha zor olduğundan ayrıca zayıflama perhizleri de tatbik edilir. Perhizden maksat hem karbonhidratları kısmak hem de yiyecek ve içecekten alınacak kalorinin hastanın ideal kilosu için belirlenen miktarı aşmayacak bir düzendir. Perhiz tedâvisine kâfi cevap vermeyen hastalarda perhize ilâveten ilâçlara da başvurulur.

Tuzsuz perhiz: Bu perhiz başlıca karaciğer sirozu, gebelik toksemisi (EPH sendromu), yüksek tansiyon, kalp yetmezliği, böbrek hastalıklarında ve (kartizonlu, tuz tutucu veya terkibinde sodyum bulunan) ilâçlarla uzun süreli tedâvi görmesi îcâbeden hastalarda uygulanır. Esas îtibârıyle perhiz, tuzun içindeki sodyuma karşıdır. Zîrâ sodyumun vücutta su tutma özelliği yukarıdaki hastalıkları ağırlaştırır. Günlük hayatta en önemli sodyum kaynağı sofra tuzu olduğu için bu perhize tuzsuz perhiz denilegelmiştir. Ancak tuzsuz perhizde olan hasta, hekimine danışarak sodyum ihtivâ eden gıdâ ve ilâçlar hakkında bilgi almalıdır. Misâl olarak süt ve bâzı antiasit ilâçlar sodyum ihtivâ ederler.

Doğuştan metabolik hastalıklarda perhiz: Bu hastalıklarda vücûdun kullanamadığı gıdâ maddeleri günlük diyetten kısmen veya tamâmen uzaklaştırılır. Misâl olarak fenilketonüri hastalığı ile doğan çocuklarda, vücutta fenilalanin amino asidini normal yolla metabolize edecek fenilalanin hidroksilaz enzimi yoktur. Bu sebeble gıdâlarla alınan fenilalanin ve bunun anormal metabolik ürünleri vücutta birikerek beyni harap eder. Bu hastalığın kontrolü için sâdece gelişme için zarûri olan miktarda fenilalanin ve normal miktarlarda diğer amino asitleri ihtivâ eden endüstriyel gıdâlar (mamalar) doğumdan îtibâren kullanılır. Yaş ilerledikçe uygun perhizlerle normal gıdâlara geçiş mümkündür. Bu geçiş tamâmen hekim kontrolünde yapılmaktadır.

Perhiz, yâni rejim yapmanın lüzumlu olduğunu Teyemmüm âyeti göstermektedir. Allahü teâlâ; “**Su zarar verince kullanmayın, teyemmüm edin.”** buyurmuştur. Perhizin insan sağlığı ve hastalık tedâvisinde büyük önemi vardır. Bâzı hastalıkların tedâvisinde modern tıbbın elzem kabûl ettiği perhizin önemini, Peygamber efendimiz; **“Hastalıkların başı, çok yemektir. İlâçların başı, perhizdir.”** hadîs-i şerîfiyle asırlar önce bildirmiştir. Peygamberimiz ödemi olanlara; **“Su içmeyin, suya perhiz ediniz.”** buyurdu. Müslümanların tutmakla mükellef olduğu orucun pekçok faydası vardır. Bu faydalardan biri de hastalıkların tedâvisinde ve sıhhatin korunmasında modern tıp tarafından da kabûl edilen mükemmel bir perhiz olmasıdır. Çeşitli hastalığın tedâvisinde yapılması gereken perhiz yemekleri husûsunda yazılmış İslâm âlimlerine âit pekçok kitap mevcuttur.

Hıristiyan ve Yahûdîlerin belirli günlerde et ve yağ gibi bâzı şeyleri yememeleri de perhiz olarak adlandırılır. Katolik Hıristiyanlar, Paskalyaya kadar 46 gün büyük perhiz denen perhiz yaparlar.

Perhizi, hadîs-i şerîflerden ve tecrübeli kimselerden ve tabipten öğrenmelidir. Perhize çok lüzum gösteren hastalıklardan bâzıları; albüminüri, anemi(kansızlık), damar sertliği, zâfiyet, karaciğer sertleşmesi, kabızlık, sarılık, kalp hastalığı, kalp zâfiyeti, diyabet (şeker hastalığı), ishal, mîde ve onikiparmak barsağı ülserleri, mîde genişlemesi, asitli ve asitsiz dispepsi, anterit, gastrit, gut, karın sancısı, hemofili (kanama), ikter kataral, ekzama, migren nevrasteni, şişmanlık, ödem, tüberkülozdur. Her hastalığın kendine has perhiz şekilleri vardır.

PERİBACASI;

Alm. *Erdorgel (f),* **Fr.** *Pyramide (f) de fée,* **İng.** *Earth pillar.* Yağmur ve sel sularının toprağı süpürür biçimdeki aşındırmaları sonucu ortaya çıkan kule, piramit ve koni şeklindeki toprak yığınlarına verilen isim. Peribacaları; değişik zamanlarda meydana gelen volkanik püskürmeler sırasında geniş çukur ve boşluklarda biriken tüf ve millerin sel sularının aşındırması ile ortaya çıkar. Sürekli ve sağnak şeklindeki yağmurların düştüğü toprak; biriken suların hızını arttıracak şekilde dik olursa, meydana gelen sel suları son derece aşındırıcı güce sâhip olur. Bu sular toprakları derin oyarak önce birbirlerine paralel toprak yivleri açarlar. Meydana gelen bu yivlerin arası suların devamlı aşındırmaları sonucu tepelerine doğru sivrilen toprak piramitler ortaya çıkar. Bu piramitler aşındırılması zor ve sert toprak yığınları olduğu için, seller artık bunları oyamaz ve aşındıramazlar. Oyulan piramit ve koni biçimindeki toprak yığınlarının üzerlerindeki taşlar külâh gibi kalarak güzel bir görünüm verirler.

Peribacalarının yükseklikleri meydana geliş zamanlarına göre değişiklik arz ederler. Bunların boyları 1-2 metre ile 35 metre arasında değişmektedir. Kimi yerlerde peribacaları birbirleriyle paralel olarak sıralanırlar. Bunlara uzaktan bakıldığı zaman kat-kat bir şehirmiş gibi görünürler.

Peribacaları; geçmiş târihlerde insanlar tarafından ev ve barınak olarak kullanılmıştır. Bâzı peribacalarının iç kısımlarının bölümler hâlinde olması, resimlerin bulunması, hatta bâzılarının yağlı boyayla boyalı olması bu görüşü doğrulamaktadır. Bugün ise buralar soğuk hava deposu olarak kullanılmaktadır.

Dünyânın birçok yerinde peribacaları mevcuttur. Avrupa'da Alp bölgesinde, Fransa'da Savoy eyâletinde, Kuzey Amerika'da New Mexico'da, Asya'da Türkiye'de önemli peribacaları vardır. Memleketimizdeki, Ürgüp-Göreme ile Niğde-Aksaray'ın Selime köyü civârındaki Maçan Yaylasındaki peribacaları çok ilgi çekici bir özelliğe sâhip oldukları için bölgeye çok sayıda turist gelmesini sağlar.

PERİKLES;

eski Yunanistan'da, Atinalı devlet adamlarından. Demokratlardan Kantipus'un oğlu olup, M.Ö. 490'larda doğduğu tahmin edilmektedir. Aristokrat bir âileye mensuptu. Çocukluğunda Anakasagoras, Damon, Zenon'dan ders alarak, öğretmenleri tarafından iyi bir siyâsetçi olarak yetiştirildi. Otuz yaşında siyâsî hayâta girdi. Demokratların liderinin öldürülmesiyle lider seçildi. 461 yılındaki seçimlerde Arhon seçildi. Atina'da dikta rejimi kurarak, muhâliflerini sürdü. 444 yılında muhâlefeti kaldırıp, diktatör oldu.

Perikles, Atina devlet başkanı olmasıyla, ülkede reformlar yaptı. Yeni kânunlar çıkararak, bunlara uymayan eski kânunları da kaldırdı. Atina'yı, Yunanistan'ın en önemli şehri hâline getirdi. Atina'da sanat ve mîmârî eserler yaptırdı. Atina'ya Yunanistan'ın en meşhur bilginlerini topladı. Yayılma siyâseti tâkip ederek, Ispartalılar ve Perslerle mücâdele etti. Perslerle Kallias, Ispartalılarla otuz yıllık sulh antlaşmaları imzâladı. Atinalıların Ispartalılarla münâsebetleri 431'de tekrar bozulup, netîcede Peloponnes Harbi başladı (Bkz. Peloponnes Harbi). Perikles, Peloponnes Harbinde başarılı olmasına rağmen, harpteyken yakalandığı vebâ hastalığından öldü (M.Ö.429).

PERİSKOP;

Alm. *Periskop (n),* **Fr.** *Périscope (m),* **İng.** *Periscope.* Deniz ve kara savaşlarında, harekâtı kolaylaştırmak maksadıyla kullanılan, emniyetli mesâfelerden hedefi görünmeden incelemeye yarayan optik bir âlet. Teknisyenler, nükleer araştırmaları da tehlikeli bölgeye yaklaşmadan periskopla gözler. Periskopun en çok kullanıldığı saha denizaltılardır.

Periskopta iki yansıtıcı ayna veya prizma bulunur. Birinci ayna hedeften gelen ışıkları doksan derece kırarak aşağı doğru yansıtır. İkincisiyse bu gelen ışıkları tekrar doksan derece kırarak yatay yönde göze iletir. Periskopun bu özelliği teleskop yapı ile güçlendirilir. Periskop, mercekler yardımı ile hedefi yaklaştırma, büyütme özelliği kazanır.

Periskop, prensip olarak ters ve doğru yerleştirilmiş iki dürbünün bir tüp içine yerleştirilmesinden ibârettir. Ters dürbünde cisimler olduğundan daha küçük görülmesine rağmen görüş açısı çok büyüktür. Ters dürbünle genişletilmiş görüş sahası doğru dürbünle tekrar büyütülüp yaklaştırılarak gözlenir. Bu duruma göre görüntüyü büyütmek için üst (ters) dürbün görüntüsünün küçültülmesi; alt (doğru) dürbün görüntüsünün ise büyütülmesi gerekir. Bu işlemler periskop kafasına monte edilmiş kolların elle döndürülmesiyle yapılır.

Periskopta görüntüye ve kullanıma tesir eden birçok husus vardır. Fizikî olarak periskopun ince ve uzun olması istenir. Periskop boyunu uzatmak için ara mercek düzenleri ilâve edilir. Boy uzayıp çap daraldıkça ışık kaybı artar. Görüntü büyütme ve görüş açısı mercek çaplarına bağlıdır.

Periskopla yalnız cisimlerin şekli incelenmekle kalmaz, ayrıca hedef, mesâfe ve açı göstergeleri

ilâvesiyle hedefle ilgili daha geniş bilgi de toplanır. İleri periskoplarda fotoğraf makinaları, ekran görüntüleme, hâfıza sistemleri de mevcuttur. Bütün bu parçalar basit bir silindirik tüp boru içerisine monte edilmiştir. Boru çapı küçüldükçe görüş açısı küçülür.

Periskop Birinci Dünyâ Savaşında kullanılmaya başlanmıştır. Önceleri siperlerden gözükmeden hedefin incelenmesi maksadı ile yapılan periskoplar, daha sonraları tanklara, büyük kara ve gemi toplarına, denizaltılara da monte edilmiştir. Fiber optiğin gelişmesiyle çok ince çaplı ve uzun periskoplar yapılmıştır. Fiber optik periskoplar insan vücudunun çeşitli yerlerine sondaj yapılarak incelenmesini mümkün kılmaktadır.

Denizaltı periskopları: Periskopların en yaygın olarak kullanıldığı alan denizaltı gemileridir. Periskop, denizaltının gözüdür. Denizaltılar su altında satha yakınken gözükmeden su üstü gemisi gibi seyir yapabilmek için periskop kullanırlar. Denizaltı periskopları hem ince hem de uzun olmalıdır. İnce ve uzun periskoplarda görüş açısı ve ışık şiddeti azdır. Bu eksiklikleri gidermek üzere denizaltı periskoplarına boru boyunca kuvvetlendirici mercekler ilâve edilmiştir. Denizaltı periskobunun bir özelliği de dikey ve eksenel yönde hareketli olmasıdır. Dikey hareketle su derinliğine göre periskop boyu ayarlanır. Eksenel döndürme hareketiyle de her açıdaki hedefi görmek mümkün olur. Bu hareketler hidrolik ve mekanik kuvvetlerle sağlanır.

Denizaltı periskoplarında genellikle iki tip büyütme oranı vardır. Birinci tip büyütme oranı

$1-\frac{1}{2}$

değerinde olup, görüntüye normal cisim intibaı verdirir. Bu değerdeki büyütmede görüş açısı 40° civârındadır. Daha büyük büyütme oranı 6 değerinde olup, görüş açısı 8° civârındadır.

Denizaltı harekâtı sürat istediği için, periskop hareketlerini sağlayan mekanizmalar kolay kullanılabilir özelliktedir. Meselâ periskopun alt gözetleme kafasında bulunan eksenel döndürme kolları, aynı zamanda mesâfe ayar ve görüş açısı ayar görevlerini de yapar. Bu kollardan birine bağlı makaralı tel düzeniyle yukardaki prizma ve mercek donanımına dikey eksen yönünde hareket verdirilerek yatay ile 45° açı yüksekliğindeki hedefler de görülebilir.

Modern denizaltı periskoplarında mesâfe ölçümü ayrı bir cihazla kendiliğinden hesaplanarak kayıt ve gösterge olarak tespit edilir. Bu cihaza stadimetre denir.

1980'lerde geliştirilen denizaltı periskoplarında ise periskop gözetleme kafasının su üzerinde uzun müddet kalmasına gerek kalmamaktadır. Böylece düşman gemilerinin radarlarına yakalanma ihtimâli azaltılmıştır. Periskop bir an satha süzülerek, ekseni etrafında 360°döndürülüp tekrar aşağı çekilir. Periskop merceğinden giren ışık hafızalı ekranda görüntülenerek ekrandan hedef analizi yapılır.

Periskoplardaki diğer özellikler: Periskop optik düzeninde ışık kırılma kayıplarını azaltmak için hedef merceğinin havaya bakan yüzeyi kimyevî olarak ince bir film tabakası ile kaplanır. Bu şekilde yüzeyi kaplanmış mercekli periskopta ışık geçirgenliği % 30-50 arası artar. Görüntü genliği ise % 100 oranında büyür. Bu görüntüde puslanma ve leke olmaz.

Periskop îmâlâtında dikkat edilecek hususlardan biri de, periskop borusunun su ve hava sızdırmamasıdır. Periskop borusu içindeki nemli hava boşaltılarak yerine kuru hava, yâni azot gazı doldurulur. Bu şekilde suyun yoğunlaşması önlenerek merceklerde ve prizmalarda buğulanmanın önüne geçilmiş olur.

PERİYODİK CETVEL (Bkz. Element)

PERİYODİK KÂNUN;

Alm. *Periodische Regeln (f),* **Fr.** *Loi (f) de Périodique,* **İng.** *Periodic Law.* Kimyâ ve fizikte elementlerin özelliklerinin atom numaralarıyla ilgili olduğunu belirterek, böylece elementlerin atom numaralarıyla küçükten büyüğe sıralanınca aynı özelliklerin periyodik olarak tekrar belireceğini bildiren bir kânun.

Triadlar (üçlüler): 1829'larda, bir Alman kimyâgeri olan Johann Wolfgang Döbereiner, benzer özellikleri taşıyan elementlerin atom ağırlıklarında bazı belirli bağlantılar olduğunu anlamıştı. Birbiriyle alâkalı üç element olan lityum, sodyum ve potasyum hesaba katıldığında bunlar, sodyumun atom ağırlığının diğer ikisi arasındaki aritmetik ortalamaya benzer olduğunu göstermektedir. Lityum 6.939, potasyum 39.102 bunların ortalaması 23.02'dir. Sodyumun atom ağırlığı da 22.9898'dir. Kalsiyum, stronsiyum ve baryum üçlüsünde; kalsiyum 40.08, baryum 137.34 ve bunların ortalaması 88.71'dir. Stronsiyumun atom ağırlığı da 87.62'dir. Bu şekilde birbiriyle irtibatlı olan maddeler Döbereiner tarafından üçlüler olarak adlandırıldı.

Mendelyef'in periyodik sınıflandırması: 1869'da Sovyet Kimyâ Toplumuna bağlı Dmitri Ivanovich Mendelyev bütün konuyu büyük bir dikkatle inceledi. O zaman sâdece 63 elementin bilinmesinin verdiği zorluğa rağmen, Mendelyef birçok operasyonda bulunmuştur. Mendelyef devrinde atomlar için en önemli iki özellik, atom tartısı ve değerliğiydi. Var olan elementler atom tartılarına göre sıralandığı zaman atomların değerleri ve bu arada özellikleri de yavaş yavaş değişir. Fakat belirli sayıda elementten sonra yeniden eski özellikler ve değişiklikler meydana çıkar. (Bkz. Mendelyef Dimitri İvanovich)

Atomik hacimlerin periyotluğu: Mendelyef'in çalışmasından kısa bir süre sonra Alman kimyâgeri Lothar Meyer, benzer bir sonuca çıkan kendi özel araştırmasının sonuçlarını yayınlamıştır. O, elementlerin atomik hacimlerindeki periyodikliğin işâretlenmiş olduğunu gösterdi. Atomik hacim, bir elementin atom ağırlığını, katı durumda, yoğunluğuna bölerek bulunur. Bu aynı zamanda bir elementin 1 atom gram (Avagodro sayısı) atom sayısının kapladığı hacimdir.

Periyodik tablo: Mendelyef'in elementleri pediyodik olarak sınıflandırmasının modern bir şekli de periyodik tablodur. Elementler, atom numaralarına göre artan bir düzen içerisinde sıralanırlar. Bu tabloda benzer kimyevî ve fizikî özellikleri taşıyan elementler 16 grup veya âile altında birleşmişlerdir. Meselâ, Mendelyef'in düzeninde dikkat, atomik hacimlere, erime-kaynama noktalarına ve elementlerin manyetik özelliklerine çekilmiştir. Elementlerin bilinen bütün kimyevî özellikleri periyodik kânunun ışığı altında incelenmiştir. Elementlerin periyodik olarak sınıflandırılmaları, problemler çıktıkça önemli bir uyarıcı olduklarından ve yeni elementleri araştırmalarda yardımcı olduklarından dolayı kullanılışlı ve faydalıdırlar. Platin metalinin ilk tecrübî araştırması yapıldığında Ir (197), Pt (198), Os (199) olarak bulunmuş fakat, Osmium'un ilk olarak geleceği diğer kaynaklarca bildirilmişti. Karl Seubert adlı Alman kimyageri eski hesapların doğru olmadığını ortaya çıkardı. Yaptığı deneylerden sonra o, şöyle bir sonuca vardı: Os. (191), Ir (193), Pt (195). Daha sonraları esas doğru rakamların sırasıyla 190.2, 192.2 ve 195.09 olduğu bulunmuştur. Bunun gibi birçok element ve bileşiklerin yanlış özellikleri bulunmuş ve daha dikkatli çalışmalarla doğrulanmıştır.

Tablo için fizikî temeller: Yirminci yüzyılın ilk yarısında fizikçilerin bütün çalışmaları sonucu Mendelyef'in sınıflandırması, apaçık bir hâl almış ve anlaşılmıştır. Aslında periyodik tablo yapılmamış olsa idi, fizikçiler tarafından yapılan çalışmalar sonucu kolayca düzenlenebilirdi.

Elektronların atomlarda yerleşmeleri ve elementlerin periyodik tablodaki durumları, atomların elektronik şekillenmeleriyle kimyevî teşekkülleri arasındaki bağlantıyı sergilemektedir.

Periyodik sistem ve elementlerin özellikleri: Elementlerin peryodik sisteminin bilinmesiyle, elementlerin ayrı ayrı ve karşılıklı özellikleri hakkında faydalı bilgiler sahibi olmak mümkündür; bunun için elementlerin sistemdeki yerinin bilinmesi lâzımdır. (Bkz. Element, Atom)

Periyodlar sistemindeki yatay bölümlere "periyod" adı verilir. Her periyodda elementlerin özellikleri yavaş yavaş değişir. Meselâ atom yarıçapları periyodik sistemde bir periyod tâkip ederek gittikçe küçülür. Bunun sebebi, atom çekirdeği yükünün gittikçe artması ve dolayısıyle elektronegatif yük bulutlarının merkeze doğru daha artan bir kuvvetle çekilmesidir. Periyodlar sisteminde iyon çapları da aynı şekilde değişmektedir.

Elementlerin diğer fizikî özelliklerinde de; bunlar arasında iyonlaşma gerilimleri, erime ve kaynama noktaları, kristal yapıları, manyetik kabiliyetleri ve renkli iyon meydana getirme özellikleri husûsunda da periyodluk göze çarpmaktadır.

Periyodlar sisteminde, düşey bölümlerle gruplar ifâde edilir. Her grup baş ve yan olmak üzere ikiye ayrılır. Periyodlar sisteminin sol tarafında ve orta kısmında bulunan elementler gerçek metallerdir. Ametaller ise periyodlar sisteminin sağ tarafında bulunur. Ametallerle metaller arasında yarımetaller grubu bulunur. Periyodlar sistemi gruplarında elementlerin yukardan aşağı doğru özellikleri yavaş yavaş değişir. Böylece hem periyodlarda soldan sağa doğru ve hem de gruplarda yukardan aşağıya doğru özelliklerin yavaş yavaş değişmesi dolayısıyle, bir element, daha çok kendisinden sonra gelen grubun bir ileri periyodundaki elemente benzer. Meselâ berilyum alüminyuma; bor silisyuma çok benzer.

Her periyod bir alkali metaliyle başlar ve bir asal gazla son bulur. Alkali metallerin değerliği 1+ dır. Bundan sonra 2+, 3+, 4+ değerlikli elementler gelir. 4+ değerlikli grubun baş elementi karbondur. Bu element + değerlikli olduğu gibi 4- değerlikli de olur. Beşinci grupta gelen azot 5+ ve 3- değerlikli olabilir. Yedinci grupta klor 1- ve 7+ değerlikli olabilir. Bütün bu (+) ve (-) değerlikleri toplarsak 8'e eşit olduğu görülür.

Genellikle elektropozitif karakter gösteren elementler metal (mâden), elektro negatif karakter gösteren elementler ametaldir (kolayca pozitif yüklü iyon meydana getiren elementlerin karakterine elektropozitif ve tersine elektronegatif karakter denir). Periyodlar sisteminin baş gruplarında soldan sağa gidildikçe

elektropozitif karakter gruptan gruba azalır ve elektronegatif karakter artar. Aynı grup içinde elektropozitif karakter, artan atom numarasıyla artar. Bu sebeple en kuvvetli elektropozitif karakter fransiyum ve sezyumda meydana çıkar. Yan grup elementleri özellikle metallerden müteşekkildir. Bunlara lantanidler veya transuran elementleri de girer. Elementlerin elektrokimyâsal karakteri ne kadar kuvvetliyse, birbirleriyle birleşmeye o kadar eğilimleri vardır. (Elementlerin diğer özellikleri ve periyodik tablo için ayrıca bkz. Element.)

PERLİT;

Alm. *Perlit (m),* **Fr.** *Perlite (m),* **İng.** *Perlite.* Magma veya yoğun lavın âni soğuması ile meydana gelen, inci görünümünde küçük parçalara ayrılmış, granit bileşimine benzer tabiî bir cam. Perlite inci taşı da denir. Gri ve yeşilimsi olanları meşhurdur, fakat kahverengi kırmızı ve mavinin çeşitli tonlarında olanları da vardır. Parlaklıkları incimsi veya yağımsı gibidir. Perlit 1950 yıllarına kadar ticarî bir önem taşımıyordu. Fakat 1950'den sonra çok önem kazandı. Kırılmış perlit, yumuşatma sıcaklığına yaklaşık 800-1000°C kadar hızla ısıtılırsa içinde bulunan % 3-4 oranındaki su buharlaşarak perliti patlatır. Patlatılmış perlit, hacmi patlatılmadan önceki hacminin 20 misli olur. Böylece yoğunluğu oldukça düşük bir malzeme elde edilmiş olur. Tabiî perlitin sertliği 4,5, yoğunluğu 2,2 ile 2,4 g/cm^3 arasındadır.

Parlatılmış perlit Türkiye'de 1970'li yıllarda kullanılmaya başladı. Türkiye'deki perlit yatakları batıda Ege Denizinden doğuda Kars ve Van yörelerine kadar yayılır. Başlıca perlit cevheri yatakları İzmir, Balıkesir, Manisa, Eskişehir, Çankırı, Nevşehir, Ankara, Erzincan, Erzurum, Bitlis, Kars ve Van illerindedir. Türkiye'de bulunan yatakların bütün rezervi milyarlarca tondur. MTA verilerine göre yüksek tenörlü cevherlerin görünür rezervi 11,5 milyon tondur. Her türdeki cevherin muhtemel ve potansiyel rezervlerinin tamâmı 3,5 milyar tonu aşar. Bu bakımdan Türkiye'nin Perlit potansiyeli dünyâ ülkeleri arasında Amerika ve Rusya'dan sonra üçüncü sırayı alır.

PERMANGANAT;

manganın 7+ değerlikli oksidi, permanganat asidinin tuzu. Permanganat asidi, koyu menekşe renkli ve kuvetli bir asittir. En önemli tuzu olan potasyum permanganat ($KMnO_4$) susuz rombik kristaller hâlindedir. Yoğunluğu 2,70 g/cm^{3}tür. 20°C'de 100 g suda 6,3 g çözünür. Sodyum permanganat üç kristal suyu taşır ($NaMnO_4.3H_2O$) ve suda kolay çözünür.

Permanganatlar, manganatın elektrolitik olarak veya klor ile yükseltgenmesinden elde edilirler. Permanganat, asidik ortamda beş elektron alarak mangan (II) iyonuna indirgenir.

Kullanılışı: Potasyum permanganat tıpta nadiren ağız yoluyla (şeker hastalıklarında) veya yılan zehirlenmelerine karşı deri altına şırınga edilerek kullanılır. Oksitleyici özelliğinden dolayı, jinekolojide, dermatolojide ve içme sularının sterilizasyonunda (bakteri öldürücü olarak) faydalanılan ve yakıcı olmayan iyi bir antiseptiktir.

Analitik kimyâda kantitatif analizlerde reaktif olarak faydalanılır. Volümetrik titrasyonda oksalat, etilen vs. tâyininde ve klor gazı elde edilmesinde kullanılır.

PERMÜTASYON;

Alm. *Permutation,* **Fr.** *Permutation,* **İng.** *Permutation.* Bir kümeden sıra gözetilerek seçilen farklı alt kümeler. Bu seçim sıra gözetilmeden yapılırsa "Kombinasyon" olur. Permütasyon ve kombinasyon konuları, ihtimaller hesabının iki temel yardımcısıdır.

On yedinci yüzyıldan îtibâren şans oyunları yaygınlaşınca ihtimaller hesabı, dolayısıyla permütasyon ve kombinasyon konuları da geliştirilmiştir.

n elemanlı bir kümenin r'li permütasyonlarının sayısı;

$$p(n,r)=\frac{n!}{(n-r)!}$$

formülüyle bulunur. Meselâ, 5 kişi, bir banka üçer üçer kaç farklı şekilde oturacaklarını hesaplarken permütasyonların sayısı formülü kullanılır. Yâni;

$$P(5,3)=\frac{5!}{(5-3)!}=\frac{1.2.3.4.5}{1.2}=60$$

bulunur. Demek ki, 5 kişi, bir banka yan yana 60 farklı şekilde oturmaktadır. Sıra gözetilmezse soru kombinasyon problemi olup 10 türlü otururlar.

Dâiresel permütasyon: n elemanlı bir grubun yuvarlak bir masa etrafında oturma sayısı (n-1)!'dir. Yâni; 5 kişi, yuvarlak bir masa etrafına 4!= 1.2.3.4= 24 farklı şekilde oturmaktadır.

PEROKSİT;

Alm. *Peroxyd (n),* **Fr.** *Peroxyde (m),* **İng.** *Peroxide.* Hidrojen peroksitten türediği gözönüne alınabilen, peroksi (–O-O–) grubu bulunduran kimyâsal bileşik. Hidrojen peroksitteki bir veya iki hidrojen yerine organik veyahut anorganik bir grubun geçmesiyle peroksit bileşik meydana gelir. Peroksitler, oksidasyon, polimerizasyon ve oksijen üretme gibi çeşitli reaksiyonlarda kullanılır.

Anorganik peroksitler: Persülfatlar, amonyum persülfatların veya sulu sülfürik asidin elektrolitik oksidasyonu ile elde edilir. Persülfat asidi ($H_2S_2O_8$) ticârî maksatla kullanılmaz. Beyaz bir katı olan amonyum persülfat, polimerizasyon katalizörü, boya ilâcını oksitlemede, metallere aşındırarak şekiller yapmakta, laboratuvarlarda oksidan olarak kullanılır. Potasyum persülfat butadien-sitiren kauçuğu îmalâtında, çok az miktarda saç beyazlatmada kullanılır.

Peoksimonosülfat (monopersülfat), H_2O_2 ve H_2SO_4'ten elde edilir. Bu madde çok kuvvetli oksitleyici ve beyazlatıcıdır. Bu özellik tuzlarında da vardır. Monopersülfat, yünün yıkanmadan dolayı olan çekmesini önlemek için kullanılır. Tuzları ise etkili birer beyazlatıcıdır.

Peroksidifosfat ve peroksikarbonat, peroksidisülfat gibi elektrolitik olarak elde edilir. Fakat kullanma alanları pek yoktur. Hidrojen peroksit en yaygın kullanılan bir peroksittir (Bkz. Hidrojen Peroksit). Diğer anorganik peroksitler metal peroksitler olup, bunlardan en önemlisi ve doğrudan satılanı sodyum peroksittir (Na-O-O-Na). Sodyum peroksit elementlerinden ileri kademede elde edilir. Suda çözündüğü zaman sodyum hidroksit ve hidrojen peroksit meydana gelir. En çok, H_2O_2 elde etmek için ve beyazlatıcı olarak kullanılır. Baryum, kalsiyum, magnezyum, stronsiyum ve çinko peroksitler de ticârî öneme sâhiptir.

Organik peroksitler: Anorganik peroksitten çok fazla tehlikeli olan organik peroksitlerin bir çoğu, yanabilen veya patlayabilen madde olduklarından kullanılışları sınırlıdır. Organik peroksitler genellikle organik maddenin H_2O_2 ile reaksiyonundan elde edilir. Ticârî maksatla yalnız perasetik asit ($CH_3(C=O)OOH$) elde edilir. Bu bileşik en çok, bakteri, mantar öldürmekte ve sterilizasyonda, hidroksillendirilmiş ve epoksillendirilmiş bileşiklerin elde edilmesinde kullanılır. Diğer önemli organik peroksitlerden dibenzoil peroksit, polimerizasyonda ve toz beyazlatıcı olarak kullanılır ve kısmen hidroperoksittir.

PERON, Juan Domingo;

Arjantin devlet başkanlarından. Buenos Aires'in Lobos şehrinde 8 Ekim 1895'te doğdu. 1913'te orduya girdi. 1921'de kurulan Grupo de Oficiales adındaki askerî bir teşkilâtın başkanlığını yaptı. Bu dönemde meşhur oldu. 1943'te işçi lideri oldu. İşçilere bâzı haklar sağladığı için onların desteğini kazandı. Kilit sendika mevkilerine, güvendiği adamlarını yerleştirdi. 1944'te Genelkurmay Başkanı ve Devlet Başkanı Vekili oldu. Fakat rakipleri kendisini 9 Ekim 1945'te istifâya zorladılar. Bunun üzerine, işçileri ülkeyi felce uğratan 24 saatlik genel greve çağırarak gücünü gösterdi ve bir ay içinde tekrar iktidara geldi.

24 Şubat 1946'da Devlet başkanı seçilen Peron, tamâmen milliyetçi bir rejimi tatbike başladı. Ordu ve işçi desteğinde ülkeyi ekonomik bakımdan kendine yetecek bir hâle getirmeye çalıştı. Adliyeyi, eğitim müesseselerini, basını ve radyoyu sıkı bir parti kontrolüne tâbi tuttu. KarısıErita, halk tarafından çok seviliyor ve Peron'a yardımcı oluyordu.

Peron 1951'de tekrar seçildi. Ancak politik muhâlefet, ekonomik düzensizlikle, kiliseyle olan anlaşmazlıklar ve yeni kânun tasarısına duyulan memnuniyetsizlik, muhâlefeti arttırdı. 1955 senesinin Haziran ayında deniz kuvvetlerinde bir isyân oldu. 3 ay sonra ise askerî bir darbe ile vazifesinden alındı. 16 Eylülde ülkede yer yer şiddetli çarpışmalar oldu. 3 gün sonra başkanlıktan alınan Peron'un yerine darbe başkanı General Eduardo Lonardi kendisini geçici başkan îlân etti. Peron Paraguay'a ilticâ edip, oradan İspanya'ya geçti ve yerleşti.

Peron 18 sene sürgünde kaldı. Başkanlık seçimlerine katılamadı. Ancak 1973 senesinin Mart ayında başkan seçilen Peron yanlısı Hector Campora zamanında Arjantin'e döndü. Campora, Temmuzda istifa ederek Peron'a yer açmak istedi. 23 eylül 1974'te Peron tekrar başkan seçildi. Üçüncü karısı İzabel Mardinez de Peron ise yardımcısı oldu.

Peron'un üçüncü iktidarı ölümü sebebiyle sadece 9 ay sürdü. Peron'un karşılaştığı belli başlı problemler arasında ekonomik düzensizlik, politik çatışmalar, şiddet hareketleri gibi problemler vardı. Muhafazakâr sendikacılar, genç solcu Peronistler şiddet hareketlerinde başrolü oynadılar. Peron'un

ölümünden sonra 1 Temmuz 1974'te 43 yaşındaki eski bir kabare dansözü olan dul karısı yerine geçti.

PERSEPOLİS;

İran'ın eski şehirlerinden. Şehrin Farsca adı Parsa'dır. Persepolis, Yunanca"Persler şehri" mânâsındadır. Şiraz şehrinin kuzeydoğusunda, Mevdast Ovasında olup, denizden yüksekliği 1570 metredir. M.Ö. 4. yüzyıldan beri harâbe hâlindedir.

Persepolis, Pers İmparatorluğunun kraliyet merkezlerindendi. M.Ö. 6. yüzyılda, Pers Krallarından Birinci Dârâ (M.Ö. 522-486) tarafından kuruldu. Makedonyalı İskender, 331 târihinde Persepolis'i zaptederek, yakıp yıktırdı. Persepolis o zamandan beri harâbe hâlindedir. 1930-1940 târihleri arasında Chicago Doğu Enstitüsü tarafından arkeolojik hafriyat yaptırıldı. Hafriyatlar sonunda, Pers şehir ve saray hayâtı hakkında bilgi veren eserler ortaya çıkarıldı.

PERSHING FÜZESİ;

Alm. *Pershingrakete (f),* **Fr.** *Missile (m) Pershing,* **İng.** *Pershing missile.* Orta menzilli taktik füze. Amerikan Kara Kuvvetleriyle bâzı NATO devletlerinde kullanılan füze sistemlerinden biridir. Almanya'daki Sergant füzelerinin demode olması ile 1962 yılından îtibâren Persihng-1a onların yerine konulmuşlardı. Bu füzeler menzille atıştaki isâbet doğruluğu, tahrip gücü ve güvenilir olmasına rağmen Rusların 5000 km menzilli SS-20 füzeleri karşısında yetersiz kaldı. Bunların yerine 1800 km menzilli Pershing-II füzeleri NATO devletlerinin bazılarında programlı olarak yer almaya başladı. Pershing-II hedefine 6-8 dakikada ulaşabilmekte, nükleer başlık kısmında bulunan mini bilgisayara hedef bölgesinin radar görüntüsü depo edilmektedir. Füze bu radar görüntüsünü, hedef bölgesinden alınan sinyallerle karşılaştırarak isâbet kaydeder. Füzenin 250 kilotonluk tek başlığı vardır.

Pershing Füzelerinin Özellikleri

	Pershing-1a	**Pershing-II**
Uzunluk	10.30 m	10.49 m
Çap	1 m	1 m
Atış esnâsında toplam ağırlık	4763 Kg	7400 kg
Harp başlığı	Nükleer	Nükleer
Menzil	740 Km	1800 km
Hız	8 Mach	8 Mach
Hata ihtimâli azamî menzilde	400 m	20-45 m

PERSLER;

Alm. *Perser (pl.),* **Fr.** *les Perses (pl.),* **İng.** *Persians.* İran'a hâkim olan eski bir kavim. Ârî ırkına mensup, Hind-Avrupa kavmidir. M.Ö. 2000 yılında, kuzeyden gelip, Orta İran'a yerleştiler. Eski Ortadoğu'ya hâkim Elamlılar ve Medlerin hâkimiyetinde yaşadılar. M.Ö. 6. yüzyıl ortalarında, Pers Prensi Keyhüsrev, Medlerle mücâdele etti. Keyhüsrev, M.Ö. 533'te Medlerin İran'daki hâkimiyetine son vererek, Pers İmparatorluğunu kurdu. Büyük Keyhüsrev denilen ilk Pers imparatoru, İran ve Anadolu'ya hâkim olup, hudutlarını Balkanlardan Orta Asya ve Hindistan'a, Kafkaslardan Hind Okyanusuna kadar genişletti.

Büyük Keyhüsrev'den sonra Birinci Dârâ (M.Ö. 522-486), Pers hükümdarı oldu. Birinci Dârâ, doğuda Pencab'a hâkim oldu. Batıda Yunan sitelerini kontrol altına alıp, Boğazları geçerek, Trakya'yı da hâkimiyeti altına aldı. Birinci Dârâ, Yunanlıların Maraton'daki müdâfaasını kıramadı. Birinci Dârâ'nın oğlu Birinci Kserkses (M.Ö. 486-465)te Yunan müdâfaasını kıramayınca, Pers İmparatorluğu duraklama devrine girdi. Mîlâttan önce 5 ve 4. yüzyılda da duraklama devam etti. Perslerin Kiyaniyân şâhlarının sonuncusu üçüncü Dârâ (342-330), Makedonyalı İskender'e 331 yılında Erdebil'de yenildi. Üçüncü Dârâ, savaştan kaçarken öldü. Pers İmparatorluğu, Makedonyalıların hâkimiyetine girdi. Persler'den sonra İran'da İşkaniyen ve Sâsâniyen devletleri kuruldu.

Persler, hâkim oldukları sahalarda yaşayan halka hoşgörü ile muamele ederlerdi. Mecûsiliğe inanırlardı. Persler'e Mecûsîliği yâni ateşe tapma dînini Hindistan'dan kovulan Zerdüşt öğretti. İyilik tanrısı "İzed" veya "Ormürzd" ile kötülük ve karanlık tanrısı "Ehrimen" olmak üzere iki tanrıya inanırlardı. Perslerin dînî inancı, bugünkü İran'da eski millî âdetler diye Mecûsî âyinleri ve sayılı günler olarak yaşatılmaktadır. Nevruz ve Mihrican günleri, İran'da Perslerden beri merasimle icra edilmektedir.

Perslerin merkezlerinden Persepolis; askerî, idârî ve sosyal mimârî eserlerle süslenmişti. Makedonyalı İskender'in orduları tarafından yakılıp yıkılan Persepolis, M.Ö. 4. yüzyıldan beri harâbe hâlindedir.

PERSPEKTİF;

Alm. *Perspektive (f),* **Fr.** *Perspective (f),* **İng.** *Perspective.* İki boyutlu yüzeye üç boyutlu cismin resmini çizim metodu. Cisimler uzaklaştıkça görünüşleri gerçek görünüşlerinden farklılaşarak ufalır. Bu farklılaşma perspektif prensipleriyle târif edilir. Cismin görüntüsü optik ve matematik olarak ifâde edilebilir. Perspektif, mîmârlar, mühendisler, endüstri plânlayıcıları tarafından çok kullanılır.

Yapılması: Plânlanan proje perspektif olarak hazırlanır. Proje başlamadan çok önce bitmiş şekli üzerinde daha teferruatlı çalışmalar yapılır. En basit perspektif çizim, bir kağıt üzerine çizilen yatay izgidir. Bu yatay çizgi meselâ o bölgenin ufuk hattını temsil eder. Bu çizgi üzerine bir gemi ve biraz üzerine bulutlar konulursa gökyüzü de temsil edilmiş olur. Gemiyle çizim yapanın arasındaki mesâfe yaklaştıkça boyutları büyüyen diğer cisimler sıralanır.

Perspektif çizimlerde atmosferin ışık etkisiyle renk ve gölgelere etkisi, görüntülerin farklılaşmasına sebep olur. Atmosfer etkileri dikkate alınarak çizilen perspektif çizimlere uzay (areal) perspektif denir. Tatbikatta en çok kullanılan çizim metodu ise, ışık etkisi gösterilmeyen doğrusal (linear) perspektiftir. Çizim yapılırken belli bir oranda küçültme yapılır. Bu küçültme oranına, çizilen resmin mikyası denir.

Perspektif resimde esas olan, cismin tabiî şeklini kutu biçimindeymiş gibi resimlemektir. Bir kutunun altı yüzeyi, bu yüzeylerin kesiştiği 12 kenarı vardır. Bu kenarları çizimde uzunluk, genişlik ve yükseklik olmak üzere üç gruptur. Bir şeklin perspektifi, tepesi bakan göz olan ve tabanı çizime teğet olan koninin arada şeffaf bir yüzey üzerindeki arakesitidir.

Perspektifte kullanılan terimler: Perspektif çizimlerde dört düzlem kullanılır. Çizimle göz arasında resmin arakesit olarak çizileceği düzleme **resim düzlemi;** cismin ve çizen kişinin üzerinde durduğu düzleme **zemin düzlemi;** resim düzlemiyle zemin düzleminin kesiştiği hatta da **zemin hattı** denir. Resim düzlemini dik kesen göz hizasındaki düzleme ise yatay düzlem ismi verilir. Resim düzlemiyle yatay düzlemin kesiştiği hat **ufuk hattı'**dır. Merkez düzlem, diğer düzlemleri dik olarak kesen ve gözden dik olarak geçen düzlemdir. Yatay düzlemden gözün yüksekliği **göz pozisyonu** olarak târif edilir ve gözün öne, sola, sağa kayması ile resim düzlemi sınırlandırılır. Gözün resim düzlemi üzerindeki izdüşümüne **görüş merkezi,** gözün bulunduğu mevkiye durma noktası, gözle görüş merkezi arasındaki mesâfeye göz mesâfesi denir. Perspektif çizgilerin ufuk hattında birleştikleri yere **kesişme noktası** adı verilir. Resim düzlemi üzerinde görüş merkezinin sağ ve solunda ufuk hattı üzerindeki gözün mesâfelerine ise mesâfe noktaları denir.

Bir boyut perspektifi: Bir nokta perspektifinde bir kutu şekli çizmek için birbirine yaklaşıp bir noktada birleşen iki doğru çizmek gerekir. Karayolu, demiryolu perspektif görünümü buna misâldir. Çizime âit kutu yüzey çizimleri, ufuk hattındaki kesişme noktasına göre düzenlenir.

İki boyut perspektifi: Buna açısal perspektif de denir. Kutu hafifçe çevrilirse kesişme noktası ufuk hattı üzerinde dönen yönün aksi istikametinde kayar. Tek nokta perspektifinde yatay boyutlar (genişlikler) çizim kâğıdı kenarlarına paraleldir. İki nokta perspektifinde iki kesişme noktası vardır ve her iki kesişme noktasına göre çizilen resimde derinlik çizgileri, çizim kâğıdı kenarına paralel değildir. İki kesişme noktası arasındaki ölçü resmin basit orantısıdır. İki nokta perspektif resim çizimini kolay anlamak için, demiryolu üzerinde duran ve elinde tuttuğu bir cam tabakayı sağa ve sola hafifçe çeviren bir kişinin gördüğü manzarayı düşünmek yeterlidir. Cam tabaka biraz sola çevrilirse tren raylarının ufuk hattında kesiştiği nokta sanki sağa kaymış gibi görülür.

Üç boyut perspektifi: Çizim yatay doğrultuda iki kesişme noktasına ilâve olarak dikey doğrultuda da üçüncü bir kesişme noktası ihtivâ ediyorsa buna üç boyut perspektifi denir. Kullanma alanı çok sınırlı olup, tatbikatta bu tür çizimler yerine modeller kullanılır.

PERTEV PAŞA;

tanzimat devri devlet adamı, şâir ve yazarlarından. 1824 senesinde Erzurum'da doğan Ethem Pertev Paşa, Kiğılı Söylemezoğlu Fennî Efendi adlı bir memurun oğludur. İlk öğrenimini babasının vazifeli olarak bulunduğu Gümüşhane, Samsun ve Şebinkarahisar gibi yerlerde gördü. Babasının ölümünden sonra kendisi de devlet hizmetine girdi. Trabzon, İzmir, Rodos, Bursa mektupçuluklarında bulundu. Berlin elçiliğinde başkâtiplik yaptı. Almanca ve Fransızca öğrendi. Avrupa'da bulunduğu sırada, Avrupa kültürünün ve yaşayışının etkisinde kalarak orada gördüklerini Türkiye'ye aktarmak gayretine düştü. Fransızcadan şiir çevirisi yapanların başında yer aldı. Şakacı ve hoşsohbet bir kişi olarak bilinen Pertev Paşa, bu özelliğini hemen hemen bütün yazılarında hissettirdi. Bu sebeple onu ilk Türk mizahçıları arasında saymak da mümkündür.

Berlin'den sonra İstanbul'da Bâbıâlîde çalıştı, Yanya, Serez ve Drama kaymakamlıklarında bulundu. 1864'te Dîvan-ı Muharebâtı Mâliye Âzalığına getirildi. Paşa rütbesiyle Halep Merkez ve Kandiye mutasarrıflıklarında bulundu. İstanbul'da Rüsûmat Meclisi Başkanlığına ve daha sonra Hâriciye Nezâreti Mektupçuluğuna tâyin edildi. 1871'de bâlâ rütbesiyle Serasker Müsteşarı, 1872'de Kastamonu Vâlisi oldu. Kastamonu Vâlisiyken 1872'de öldü. Mezarı oradadır.

Pertev Paşanın İslâmiyette evlenme hayâtına, masonluğa, târihe dâir telif ve tercüme risâleleri vardır. **Kırmızı Bayrak** adlı bir seri makâlesiyle Türkiye'de Komünizme karşı ilk tepkiyi başlattı. Jean Jacques Rousseau'dan, Volter'den ve Victor Hugo'dan şiir tercümeleri bulunan Pertev Paşanın; **Itlâkü'l-Efkâr fî Akdi'l-Ebkâr, Emrü'l-Acîb fî Târih-i Ehl-i Salîb, Habnâme ve Lâhikası** adlı eserleri vardır.

PERTEVNİYÂL VÂLİDE SULTAN;

Sultan İkinci Mahmûd Hanın hanımı. Sultan Abdülazîz Hanın annesi. 1830'dan önceİkinci Mahmûd Hanla evlendi. Oğlu Abdülazîz Hanın tahta geçmesi (1861) üzerine "Vâlide Sultan" ünvânını aldı. Oğlu Abdülazîz Hanın Midhat Paşa ve yandaşları tarafından şehit edilmesi (1876) üzerine inzivâya çekildi. Küçük çocukları yetiştirmekle meşgul oldu. Birçok kimsesiz çocuğu yetiştirip evlendirdi. Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın hanımı Müşfika Hanımı da bizzat yetiştirmişti.

Her gün akşam namazını müteâkip secdeye kapanır; "Herşeyi affederim, oğlumun katillerini affetmem." diyerek gözyaşı dökerdi. 4 Şubat 1883 günü vefât eden Pertevniyâl Vâlide Sultan, Aksaray'da kendi adıyla anılan câminin türbesine defnedildi.

Pertevniyâl Vâlide Sultan, daha çok Aksaray'da yaptırdığı kendi adıyla anılan câmisiyle tanınır. Eser 19. yüzyıl Türk mîmârisinde büyük ölçüde etkili olan eklektik üslupta inşâ edilmiştir. Câmi; yanına yapılan çeşme, muvakkithâne, kütüphâne, mektep, türbe, müezzin odaları ile bir külliye hâlindedir. 1953'te yıkılan türbe 1969'da yeniden inşâ ettirildi. Pertevniyâl Vâlide Sultan, külliyesinden başka bugün Pertevniyâl Lisesi olarak bilinen Mahmûdiye Mektebiyle çeşitli semtlerde birçok çeşme yaptırarak hayır ve iyiliklerinin öldükten sonra da devamını temin etmiştir. **Hâtırât**'ı İstanbul Üniversitesi Kütüphânesinde mevcuttur.

PERU

DEVLETİN ADI ..... Peru Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Lima

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 1.285.216 km^2

NÜFÛSU 22.450.000

RESMÎ DİLİ ..... İspanyolca ve Quechua; Aymarà

DÎNİ ..... Katolik

PARABİRİMİ ..... Sol (=100 centavos)

Güney Amerika'nın batı kıyısında 0°3'-18°24' güney enlemleri ve 69°55'-81°21' batı boylamları arasında yer alan ve kuzeybatısında Ekvador, kuzeydoğusunda Kolombiya, doğusunda Brezilya ve Bolivya, güneyinde Şili ve batısında Pasifik Okyanusu ile çevrili bağımsız bir Lâtin Amerika ülkesi.

Târihi

İspanya dönemi öncesi Peru târihi hakkında, elde yazılı ve kayıtlı dokümanlar yetersiz olduğu için, bilgiler oldukça zayıftır. Yapılan târihî çalışmalardan çıkarılan sonuçlara göre, Peru topraklarında ilk yaşayanlar Panama Boğazını geçen ve Pasifik Okyanusunu aşan göçebe avcıları ve balıkçılık yapan insanlardır. Peru'da M.Ö. 1200 yıllarından, M.S. 1532 yılına kadar çeşitli medeniyetler gelip geçmiştir. Chavin (Şöven), Klâsik, Chimu ve İnka diye bilinen bu dönemlerin sonuncusu olan İnka medeniyeti kıtada ve ülkede en tesirli olanıdır.

İspanyollar ilk olarak 1531 yılında Francisco Pizarro vâsıtasıyla ülkeye geldiler. Bundan sonra Lima, Peru'ya İspanya adına gelen genel vâlilerin merkezi oldu. Güney Amerika'da iyice yerleşen ve kuvvet bulan İspanyol idâresi, Peru'nun bağımsızlığının gecikmesine sebep oldu. 1821 yılında Arjantinli Jose de San Martin, Peru topraklarını topladığı kuvvetlerle ele geçirdi. Arkasından Simon Bolivar ve Antonio J. de Sucre komutasındaki kuvvetler İspanyolları bozguna uğrattılar. 1826 yılında Callao bölgesinin de ele geçirilmesi sonunda Peru bağımsızlığını îlân etti. Böylece Amerika kıtasındaki İspanya İmparatorluğu çöktü.

1846 yılına kadar ülke içinde siyâsî ve politik mücâdeleler başgöstermiştir. Evvela 1822'de kongre bir cumhûriyet anayasasını kabul etti ve 1823'te Jose de la Riva Agüero ülkenin ilk başkanı oldu. 1879-84

yılları arasında Şili, Peru ve Bolivya'ya saldırdı ve Tarapaca, Tacna veArica'yı ele geçirdi. Yıllarca süren mücâdeleler sonunda 1929 yılında yapılan bir antlaşmayla anlaşmazlık kesin olarak son buldu. Antlaşmaya göre, Arica bölgesi dışındaki bütün bölgeler, Peru'ya geri verildi. 1968 yılında yapılan bir askerî darbe ile, başkan Femando Belaunde Terry görevinden uzaklaştırıldı. 1974 yılına kadar devam eden askerî hükümet zamanında petrol, bankacılık, mâdencilik ve balıkçılık millîleştirildi.

12 yıllık bir aradan sonra Peru, 1980 yılında demokratik hayâta döndü. Başkanlığa yeniden F. B. Terry getirildi. Yeni hükümet sosyalist sistemi terk ederek liberal sistemi ülkeye getirdi. Ülke ekonomisi girdiği çıkmazdan kurtularak normale döndü. 1981 yılında Ekvador sınırında bazı çatışmalar olduysa da çabuk kapandı. Bundan sonra Mao'cu solcu teröristler ülkede olaylar çıkarmaya başladılar. 1982 ve 1983 yılında hızlanan bu tedhiş eylemleri daha çok ABD aleyhine yapılmaktaydı. 1985'te iktidara gelen Alan Garcia Perez tethiş eylemlerini bastırmaya çalıştı. 1990'da seçimleri kazanan Alberto Tujimori de zamanında solcuların tethiş eylemleri hızla arttı. Bunun üzerine Başkan Alberto Fujimori 5 Nisan 1992'de bir sivil darbe yaparak kongreyi dağıttı ve bir olağanüstü hal ve yeniden inşâa hükümeti kurdu. 13 Kasım 1992'de Başkan Alberto'ya başarısız bir suikast girişiminde bulunuldu. Yeni kurulan Demokratik Kurucu Kongre için seçimler 22 Kasım 1992'de yapıldı ve Başkan Alberto'yu destekleyen partiler salt çoğunluğu elde ettiler. Bu arada Aydınlık Yol Gerilla teşkilâtının lideri olan Guzman yakalandı. Guzman 1980'de başlayan gerilla savaşında 22.500 kişinin ölümünden sorumlu tutularak ömür boyu hapis cezâsına çarptırıldı. Buna rağmen ülkede karışıklık devam etmektedir.

Fizikî Yapı

Peru'nun yüzölçümü yaklaşık olarak 1.285.216 km^2dir. Bu kadar geniş topraklarıyla Güney Amerika kıtasının üçüncü büyük ülkesidir. Kuzeyinde Ekvador, kuzeydoğusunda Kolombiya, doğusunda Brezilya, Bolivya ve Şili ile komşudur. Batısı Pasifik Okyanusu ile örtülmüştür. Kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanan Andes Dağları ülkeyi üç esas bölgeye ayırır: Kıyı bölgesi, Sierra bölgesi ve Martana bölgesi.

Yaklaşık 2240 km uzunluğunda ve 16 ilâ 64 km arasında değişen bir genişlikte olan Kıyı bölgesi, Peru topraklarının % 11'ini kaplar. Bölgenin yüksekliği deniz seviyesinden 1525 m'ye kadar değişebilmektedir. Ülkenin en dağlık bölgesi olan Sierra, yaklaşık olarak 340 km genişliğinde ve ortalama 3500 m yüksekliğindedir. Bölgede yer alan Huascaran Dağı 6768 m'dir ve ülkenin en yüksek noktasıdır. Sierra bölgesindeki yüksekliği 5000 m'nin üstünde olan dağların zirveleri devamlı karlarla kaplıdır. Sierra bölgesi ülkenin % 33'ünü teşkil eder. Bölgede volkanik hâdiseler de görülür. Bunlardan El Misti bilinen bir volkaniktir. Ülkede en geniş bölgesi olan Mantana, yüzölçümün % 56'sına yakın bir bölümünü içine alır. Bölge Andeslerin güney eğimlerinin yer aldığı ve Yukarı Amozon havzasının sık ağaçlı ormanlarla kaplı yaylasının bulunduğu bölgedir.

Ülkenin başlıca büyük nehirleri Sierra bölgesinden doğar ve Amozon bölgesinde yoğunlaşırlar. Ülkenin önemli nehirleri; Maranon, Huallaga, Apurimac, Urubamba, Ucayali, Napo, Yavari, Putumayo, Madre de Dios ve Amozon olup, bunlardan en uzunu olan Amozon Nehri yaklaşık 3700 km'dir.

Ayrıca küçük nehirler de vardır. Bu nehirlerin hemen hepsi Titicaca Gölüne dökülür. Bu göl Bolivya sınırında yer alır. Andes bölgesinin en geniş gölü olup, 160 km civarında bir uzunluğa sahiptir. Titicaca Gölü deniz seviyesinden 3810 m yüksekte olup, dünyânın en yüksek büyük gölüdür.

İklim

Kıyı bölgesi mutedil bir iklime sâhiptir. Fakat Peru Soğuksu Akıntısı, bölgenin sıcaklığını oldukça düşürür. Lima bölgesi en kurak olan bölge olup, yıllık yağış ortalaması 41 mm civarındadır. Bölge her ne kadar az yağış alıyorsa da, nem oranı bakımından yüksek nemliliğe sâhiptir. Bu nem miktarı Lima'da % 87'dir.

Sierra bölgesi umûmiyetle kuru bir iklime sâhiptir. Hava sıcaklığı yüksekliğe göre değişir ve genel olarak serindir. Meselâ 3050 m yüksekliğindeki Hurancayo Dağında hava sıcaklığı (-4 ilâ 24°C) arasında değişir. Ekvator'a yakın bir yerde bulunduğu için ülkedeki gündüz-gece sıcaklıkları çok farklıdır. Daha çok nisan ayları yağış almaktadır.

Montana bölgesi ise sıcak ve nemlidir. Iquitos'ta sıcaklık 21°C civârındadır. Şiddetli tropikal yağışlar olur ve yıllık yağış ortalaması yaklaşık 3302 mm'dir.

Tabiî Kaynaklar

Kıyı bölgesi büyük ölçüde ağaçsızdır. Sâdece nehir vâdilerinde Kuzey Amerika'ya mahsus baklagiller, çalılar, Avustralya okaliptüsü(sıtma ağacı) ve çeşitli meyve ağaçları yetişir. Ayrıca kaktüs ve çöl bitkileri bolca bulunur. Hayvan olarak daha çok kertenkele, örümcek, akrep, salyangoz ve rüteylâ (bir çeşit büyük örümcek, tarentulu) vardır.

Sierre bölgesinde, birçok yeşil alanlar ve ağaçlık bölge mevcuttur. Daha çok yaprak dökmeyen ağaçlar ve okaliptüs (sıtma) türü ağaçlar yetişir. Ayrıca bol miktarda kokain ağacı da bulunur. Bölgede daha çok; lâma, alpaka, guanaco (deve cinsinden lâmadan iri bir hayvan), vikunya ve chinçula (sincaba benzer bir hayvan) adlı hayvanlar yetişir. Sierra bölgesi kuş cinsleri bakımından oldukça zengindir. Kızılgöğüslü ardıç (robin), sinekçil, ispinoz, keklik, sinekyutan, yaban ördeği, kaz ve akbaba bölgede sık rastlanan kuşlardır.

Montana bölgesinin bitki örtüsü ve hayvanları Amozon havzasındakilerin hemen hemen aynıdır. Ağaç olarak abonoz, maun, sedir, kauçuk ve kınakına yetişir. Kınakınadan kinin elde edilir. Vanilya, sapaina, lifli bitkiler oldukça fazladır. Çiçek türü olarak begonya, çanta çiçeği ve orkide yetişir. Bundan başka savanalar, çalılıklar, kaba damarlı bitkiler ve bodur ağaçlar boldur. Puma, jagar, tapir, kabuklu kertenkele, pessary, karıncayiyen, denizayısı, timsah, deniz kaplumbağası, yılan ve maymun bol miktarda mevcuttur. Papağan, flamankuşu (filamingo) ve kelebek türleri oldukça fazladır. Güve, sinek ve sivrisinek ise milyonlarcadır.

Ülkenin mâden kaynakları oldukça zengindir. Bakır en önemli mâden çeşididir. Gümüş, kurşun, çinko, demir, kadmiyum, selenyum, kalay, altın, tungsten, antimon, bizmut, tellür, mâden kömürü, baryum, tuz, kireçtaşı, mermertaşı ve alçıtaşı önemli mâdenlerdir. Kuzey bölgelerde petrol yatakları da mevcuttur.

Peru yeryüzü suları bakımından da zengindir. Mevcut üç drenaj sistemi, 50'yi aşkın irili ufaklı nehirleri ihtivâ eder. Bütün bu nehirler asıl kaynak olan Amozon Nehrinin ayrılmış kollarıdır. Amozon Nehrinin uzunluğu yaklaşık 3700 km'dir. Bolivya sınırındaki Titicaca Gölü deniz seviyesinden 3810 m yüksek olup, yaklaşık 160 km'lik bir uzunluğa sâhiptir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Peru'nun nüfûsu yaklaşık olarak 22.950.000'dir. Nüfûsun % 73'ü şehirlerde yaşar. Nüfus yoğunluğu 14'tür. Ülkedeki etnik gruplar arasında çoğunluğu teşkil eden Kızılderililer, nüfûsun % 45'ini ihtivâ ederler. Nüfûsun % 40'ına yakın bir bölümü melezdir. Geri kalanını ise Zenciler ve Asyalı gruplar meydana getirir. Beyaz nüfûsun büyük bir bölümü İspanyol asıllıdır.

Resmî diller İspanyolca ve Quechua yerli dilidir. Nüfûsun çoğunluğunu teşkil eden Kızılderililerin üçte ikisi Quechua dilini kullanır. Bunlar genellikle Sierra bölgesinde yaşar. Titicaca Gölü ve Güney Sierra'da yaşayan geri kalan Kızılderililer Aymara diliyle konuşurlar. Melezler ve beyazlar ise İspanyolca konuşurlar.

Nüfûsun çoğunluğu katoliktir. Halk arasında ırk, ekonomik seviye, sosyal hayat ve kültür seviyesi bakımlarından bâzı farklı sınıflar meydana gelmiştir. Kızılderililerin çoğunluğu fakir insanlardır. Avcılık ve tarımla geçinirler.

Okuma-yazma oranı% 72 dolaylarındadır. 1972 yılında çıkarılan eğitim ve öğretim kânunundan sonra ilkokul mecbûrî ve diğer okullar serbest bırakılmıştır. Birçok özel okul mevcuttur. Ülkede 30 üniversite vardır. Bunların en meşhurları; Lima'daki Millî Eğitim Üniversitesi, Millî Mühendislik Üniversitesi ve San Marcos Üniversitesidir.

Peru halkında, el sanatları bakımından daha çok seramik eşyâ yapımı önemlidir. Oyuncak lama yapımı, çeşitli kilim ve halı dokumacılığı, renkli kumaş yapımı ve lama, alpaka ve vikunyu (bir çeşit lama) yününden elbise örülmesi halkın uğraştığı başlıca sanat dallarıdır.

Ülkenin en gelişmiş şehri başşehir Lima'dır. Diğer önemli şehirleri Callao, Arequipa, Trujillo, İquitos, Cuzco ve Huancayo'dur.

Siyâsî Hayat

İdarî sistemi parlamenter demokrasi esaslarına dayanan bir merkezî cumhûriyettir. 1980 Peru Anayasasına göre biri başkan ve iki yardımcı başkan, halk oylamasıyla seçilir. Başkan, başbakanı ve bakanlar kurulunu tâyin eder. Başkan, seçilebilmesi için oyların en az % 50'sini almak zorundadır.

Yasama gücü, kongrededir. Kongre iki meclislidir. Senato 60 üyeli ve Millet Meclisi 180 üyeli olup, seçime tâbidirler. Başkanlık ve kongre seçimleri her 5 yılda bir yapılır. 18 yaşını dolduranlar oy kullanabilir. İdarî olarak bir il ve 24 bölgeye ayrılmıştır. Birleşmiş Milletler üyesidir.

Ekonomi

Peru'nun ticârî ekonomisi geniş ölçüde minerallere, tarım ürünlerine ve endüstri ürünleri ve balıkçılığa dayanır. Ülkede yetişen başlıca tarım ürünleri pamuk, şekerpancarı, kahve, pirinç, patates, fasulye, mısır, arpa ve tütündür.

Peru, yeraltı kaynakları bakımından oldukça zengin bir ülkedir. Ülkenin başlıca mineralleri: Bakır,

gümüş, molibden, kurşun, petrol, çinko, demir, kadmiyum, kalay, altın, kömür, baryum, tuz, mermer, alçıtaşı, kireçtaşı, tellür, antimon, tungsten, selenyum ve bizmuttur. Ülkenin en önemli endüstrileriyse balık ve çelik endüstrileridir. Kıyılarında daha çok sardalya avlanır. Ülkenin diğer bir gelir kaynağı da kereste, kauçuk, kinin, koyu kırmızı gülağacı yağı ve Brezilya kestânesi gibi orman ürünleridir.

Peru sâhip olduğu mineraller ve hazırladığı balık yemekleriyle fazla ticârî bir gelire sâhiptir. İhrâcâtı teşkil eden başlıca ürünler: Bakır, balık yemekleri, kahve, demir, şeker, çinko, gümüş, kurşun, pamuk, altın ve yündür. 1993 yılı başında dış ticârette 3.3 milyar dolarlık bir ihrâcâta ulaşmıştır. İhrâcâtını daha çok Japonya ve ABD'ye yapar.

Makina, gıdâ maddeleri, yakıt, yağlar, metalik olmayan bâzı mineraller, kimyevî ürünler ve çelik başlıca ithâlât mallarıdır. İthâlâtını daha çok ABD ve Almanya ile yapmaktadır.

Peru, Andean Ortak Pazarı ülkelerinden biridir. Peru'dan başka Ekvador, Kolombiya, Venezuella ve Bolivya'nın da bulunduğu pazar, üye ülkeler arasında gümrük muafiyeti ve ortak bir hâricî vergi sistemi getirmiştir.

Peru'nun ulaştırma şebekesi 19. yüzyıldan sonra gelişmiştir. Demiryollarının uzunluğu 3472 km'dir. 69.942 km'yi bulan karayollarının ancak % 11'i asfalttır. Hava yolları ulaşımı 22 havaalanından sağlanır.

PERU PELESENGİ (Peru Balsamı);

Myroxylan pereirae (Leguminosae= Baklagiller familyası) bitkisinin gövdesine yapılan yaralamalar neticesinde elde edilen bir balsam. Koyu kahverengi, bal kıvamında yapışkan olmayan, yakıcı lezzetli bir sıvıdır. Suda çözünmez, ancak bir kısmı etanolda çözünür.

Kullanıldığı yerler: Merhem hâlinde antiseptik ve antiparazit olarak, dâhilen balgam söktürücü olarak kullanılır. Parfümeride de faydalanılır.

PERUKA;

Alm. *Perücke (f),* F**r.** P*erruque (f),* İ**ng.** *Wig.* Kelliği, saç kusurlarını saklamak veya arzu edilen saç cins ve şekline sâhip olmak için kullanılan; hayvan, insan kıllarından veya sentetik iplerden yapılan sun'î saç. Târihî tespitlere göre perukalar ilk olarak Mısırlılar tarafından, güneş ışığının menfi tesirlerinden korunmak için kullanılmıştır. Eski Mısırlılar saçlarını tamâmen kazıtırlar, sokağa çıkarken başka, törenlere katılırken başka bir peruka takarlardı. Bu perukalar, insan saçından, siyah koyun yününden veya siyaha boyanmış nebâtî liflerden faydalanılarak yapılırdı. Mısırlılarda saç biçimi makam ve rütbe belirttiğinden perukaya çok önem verilirdi. Kısa saçlılık; zenginlik, kudret veya mevki bakımından üstünlüğe işâret ederdi.

Perukalar Asur, Bâbil, Med, Kaide ve Pers medeniyetleri devirlerinde de çok yaygın olarak kullanılıyordu. Bunlardan Asur ve Bâbilliler sun'î saçları dalgalı, kıvırcık gibi şekillere sokarak, perukaların süslenme vâsıtası olarak kullanılmasına öncülük ettiler. Fenike asıllı olan Kıbrıslılar da imâl ettikleri çok miktarda perukayı Grek veiyonlara satarak bu işi ticârete döken ilk insanlar oldular. Roma'da zengin kadınlar, altın işlemeli veya altıntozu serpilmiş perukaları kullanırlardı.

Ortaçağın ilk senelerinde kadınlar arasında yere kadar inen uzun saçlar moda oldu. Böyle saçları olmayan, saçlarını uzatamayan kadınlar, modaya uymak için özel saçlar taktılar. Venedik ve Floransa'da başlayan bir akım, 12. asrın sonunda hemen hemen bütün Avrupa'ya yayıldı.

On dördüncü yüzyılda Avrupalı kadınların kullandıkları alna sarkan, örme perukalar ise normal saçlara bağlanan hayvanî yünlerden yapıldı. On beşinci yüzyılda başı tamâmen kapatan perukalar kullanılmaya başlandı. Bu asırda Fransız asilzâdeleri yanlarında çalıştırdıkları hizmetçilerinin saçlarını peruka yaptırmak için kestirirlerdi. Perukanın esas yaygınlaşması ise 16. yüzyılın sonlarından îtibâren oldu. Devlet erkânı, sefirler, ilim adamları da dâhil olmak üzere hemen herkes saçlarını kazıtarak, umûmiyetle benzer şekilli olan perukaları takıyorlardı. İngiltere Kraliçesi Birinci Elizabeth'in kel olduğu ve seksen ayrı çeşitten meydana gelen peruka kolleksiyonu bulunduğu, devrin en çok konuşulan mevzularındandı. İmalât tekniğinde en ileri giden millet, ince deri astarlar üzerine saç dikerek peruka yapan Fransızlardı. On yedinci asrın ilk yarısında Fransız erkekleri arasında düz, uzun perukalar moda oldu. 1670'te Manş'ı geçen peruka modası, subayından köylüsüne kadar hemen hemen bütün İngilizlere sirâyet etti.

On sekizinci yüzyılın ilk seneleri kadın perukalarının târih boyunca en çok kullanıldıkları yıllar oldu. Ancak bu târihte perukalar klâsik stilden ayrılarak kısa, düz bir şekil aldılar. On sekizinci asır, aynı zamanda perukaların ehemmiyetlerini kaybederek yaygın olarak kullanılmamasına başlangıç teşkil etti. Bundan sonra Avrupa'da perukaların kullanım sahası, benzer görünüşte olmaları istenen hâkim, subay

gibi kimselerle mahdut kaldı.

Günümüzde perukalar ve peruka îmâli: Modern şekilli perukaları ilk îmâl eden, saç modelleri üzerinde uzun çalışmalar yapmış bir Fransız terzisidir. Günümüzün perukaları genelde kelliği veya saçta bulunan bir kusuru örtmek için kullanılır. Birçok kişi peruka kullanmak yerine saçlarını yaptırmayı tercih ettiğinden peruka kullananlar çok azdır.

Peruka yapımı malzeme olarak çok malzeme gerektirmez. Saçsız bir manken kafası yeteri kadar saç ve saçların tutturulacağı bir file bunun için kâfidir. Peruka îmâlinde kullanılan saçlar, daha çok aralarına sentetik iplikler karıştırılmış tabiî saçlardır. Bu saçlar perukanın temelini teşkil eden fileye tek tek bağlanırlar. Elde yapıldığı taktirde, bir perukanın tamamlanması birkaç gün sürebilir. Daha sonra perukalara arzu edilen şekil verilir. Böyle yapılmış perukalar ancak, fırçalanarak temizlenebilir. Yıkamak mümkün değildir. Baştaki kısmî saç kusurlarının düzeltilmesi için parça perukalar mevcutsa da tam perukalar daha çok tercih edilmektedir. Perukaların günümüzde en çok kullanıldıkları alanlar tiyatro ve sinemadır.

İslâm dîninde insanın, hayvan kılından veya sentetik ipliklerden yapılmış perukalar ve takma kirpikleri ihtiyaç hâlinde kullanmasına izin verilmiştir. Ancak ihtiyaç ile süs ayrı şeyler olduğundan, kullanılması ihtiyaç olan şeyi süs, gösteriş için kullanmak uygun değildir.

PERUZE;

Alm. *Türkis (m),* **Fr.** *Turquoise (f),* **İng.** *Turquoise.* Gök mavisinden yeşilimsi mâviye kadar değişen renklerde mücevheratta kullanılan değerli taş. Aslı Farsça firuze olup, süs taşı olarak kullanılır. Hidratlı tabiî alüminyum ve bakır fosfattır. Formülü $CuAl_6$ $(PO_4)_4(OH)_8 4H_2O$, özgül ağırlığı 2.6 ile 2.83 arasındadır. Horasan ve Türkistan'da çıkar. Güzel renklisi ve lekesizi kıymetlidir. Hindistan'da bir mihracede mavi lekesiz peruzeden yapılan bir tesbih bulunduğu rivâyet edilmektedir.

Peruze yağa dokunursa emer, rengi bozulur ve kıymeti düşer. Bu bakımdan bu taştan zînet eşyâsı olanların yağdan korunması gerekmektedir.

PERVÂNE;

Alm. *1. Propeller (m), 2. Nachtschmetterling (m),* **Fr.** *1. Hélice (f) 2. Noctuelle (f),* **İng.** *1. Propeller 2. Moth.* Bir eksene dikey olarak bağlanan iki veya daha çok kanattan ibâret, içinde bulunduğu akışkana (hava veya sıvı) itme veya çekme hareketi veren âlet. Geceleri ışık etrafında dönen kelebeklere de pervâne denir. Büyük ve Türkiye Selçuklularında, İlhanlılarda dirliklerle (has, zeamet, tımar) ilgili fermana da pervâne adı verilirdi.

Pervâneler dönen bir milin göbeğinde bağlantılıdırlar. Mil dönünce pervâneler de döner. Kanatlar katı olmayan akışkana gerekli hareketi verebilmesi için değişik şekillerde eğik olarak yapılır. Deniz araçlarında kullanılanlar kısa ve geniş, uçaklardakiler ise uzun ve dardır. Pervâneye gerekli hareket verildikten sonra dönmesiyle meydana getirdiği enerji, içinde bulunduğu akışkanı (suyu, havayı) harekete geçirir. Bu hareketten doğan enerji, su üzerindeki pervâneli deniz aracını hareket ettirir. Uçaklardaki pervânenin hâsıl ettiği enerji ise bu vâsıtayı havalandırır ve havada uçurur. Vâsıtaya önden bağlanan pervâne çekici, arkadan bağlanmışsa itici vazife görür.

Kullanıldığı yerler değişik olan pervânelerin çap ve biçimleri, gördüğü hizmete göre hesap edilir. Bilhassa uçağın belli bir hıza ulaştıktan sonra kalkabilmesi ve havada süratle yol alabilmesi için kullanılacak pervânenin çap ve biçiminin çok iyi hesap edilmesi gerekir. Bu hesaplamada pervânenin çapı, kanatların faydalı yüzeyiyle bütün yüzeyi arasındaki oran gibi hususlar dikkate alınır. Gemi pervâneleri bronz, dökme demirden, bâzan da çelikten, uçaklarda kullanılanlar ise tahta, mâden alaşımı veya çelikten yapılır.

On sekizinci asırda pervâne kullanma fikri doğmuş ve 1776'da Bushuell yaptığı denizaltıda iki pervâne kullanmıştır. Üzerinde yapılan devamlı çalışmalar sonucunda pervâneler, 1840 yıllarında gemilerde kullanılmaya başlandı. Zamanla çarkların yerini alan pervâneler bilhassa dalgalı denizde çarktan daha faydalı olmaktaydı. Augustin Normand adındaki bir Fransız, yaptığı çok kanatlı bir pervâneyle saatte yirmi kilometreye yakın bir hız sağladı. Bundan sonra pervâneler bütün motorlu ve buharlı deniz vâsıtalarında kullanılmaya başlandı. Gemilerde, teknelerde yaygın olarak kullanılan pervâneler, 20. asırda insanların havada uçmasını sağlayan en önemli unsur oldu. Zamânımızda da bâzı uçaklarda hâlâ pervâne kullanılmakta, helikopterdekilerse, aracın her yöne hareketiyle havada dengesini sağlamaktadır.

PERVÂNEOĞULLARI;

Sinop ve havâlisinde kurulan beylik. Beyliğin kurucusu olan Muînüddîn Süleymân Pervâne'nin babası

Mühezzibeddîn Ali Kâşî, Sultan İkinci Keyhüsrev (1238-1246)in vezîriydi. Moğollar Anadolu'ya girip Kösedağ Muhârebesini kazandıkları sırada, Moğolların Kumandanı Baycu'ya ricâ ederek, Selçuklu Sülâlesinin yerlerinde bırakılmasını temin etmişti. Muinüddîn Süleymân ise, Anadolu'nun Moğollar yüzünden parçalandığı ve karışıklıklar içerisine düştüğü bir zamanda büyümüş, ilmî, idârî ve politik yönden mükemmel bir şekilde yetiştirilmişti. Aynı zamanda kıvrak bir zekâya da sâhip olan Muînüddîn, kısa zamanda mühim mevkiler elde etti. ÖnceTokat, sonra Tokat ve Erzincan muhâfızı oldu. 1256'da ise, Baycu'nun da tavsiyesiyle Pervâne rütbesi verilerek Selçuklu saray nâzırlığına getirildi.

Sultan İkinci Keyhüsrev'in kızı Gürcü Hâtunla evli olan Muînüddîn Pervâne, devlet işleriyle bizzat kendisi ilgileniyordu. Keyhüsrev'in ölümünden sonra üç oğlu arasında çıkan taht kavgaları esnâsında, Muînüddîn, Dördüncü Sultan Kılıç Arslan'ın tarafını tuttu ve onu sultan îlân ettirmeye muvaffak oldu. Aynı zamanda Moğol gücüne de dayanmakta olan Muînüddîn, Selçuklu Devletinin en nüfuzlu kişilerinden biri hâline geldi. Trabzon Rum İmparatorluğundan Sinop'u fethetmeye muvaffak oldu. Böylece Sinop kendisine ıkta olarak verildi ve Selçuklulara tâbi olarak burada beylik sürmeye başladı. Hattâ 1261-1277 târihleri arasını târihçiler, Muînüddîn Pervâne Devri olarak tanıtmaktadırlar.

Muînüddîn Süleymân Pervâne'nin Sinop'u ve peşinden çevrede bulunan on iki kaleyi fethederek beyliğinin sınırını genişletmesi onun sultanla arasının açılmasına yol açtı. Sultanın kendisini ortadan kaldırabileceği vehmine kapılan Muînüddîn, onu ele geçirip Aksaray'da boğdurdu. Yerine Rükneddîn'in iki buçuk yaşında bulunan oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev, sultan îlân edildi.

Pervâne'nin bilhassa Moğollarla sıkı bir işbirliği hâlinde olması, Anadolu'da pekçok îtibârlı ve hattâ Moğol düşmanı şahısların Mısır'a göçmelerine sebep oldu. Bunlar orada Sultan Baybars'ı Moğollar üzerine cihâda teşvik ettiler. 1277 yılında Anadolu'ya gelen Sultan Baybars, Moğollara karşı ezici bir zafer kazandı ve Kayseri'ye kadar girdi. Ancak Pervâne'nin kendisine katılmaması ve genç sultanla berâber Tokat'a gitmesi üzerine Sûriye'ye geri döndü.

Pervâne, Moğollara karşı kesin bir zafer kazanılacağına inanmıyordu. Ancak Baybars'ın Moğol ordusunu bozguna uğratması, İlhan Abaka'yı harekete geçirdi. Anadolu'ya giren Moğol hükümdârı; Elbistan, Sivas ve Kayseri'de müdâfaasız Müslüman ahâliyi ezme yoluna girerek, rivâyete göre 200.000 kişiyi katlettirdi. Ayrıca Anadolu'dan ayrılırken, Pervâne Muînüddîn Süleymân'ı da yanında götürdü ve daha sonra Sultan Baybars'ın Anadolu'ya gelmesinden onu sorumlu tutarak öldürttü (2 Ağustos 1277).

Pervâne Beyin öldürülmesinden sonra, oğlu Mehmed Bey, Sinop Beyi oldu. Mehmed Bey, babasının Moğollar tarafından öldürülmüş olması münâsebetiyle onlardan çekinmiş ve tam bir bağlılık içerisinde saltanatını devâm ettirmiştir.

Mehmed Bey, 1296'da ölünce, yerine oğlu Mes'ûd Bey geçti. O da İlhanlı Devletine tâbiiyetini arz ederek ülkesini korumayı başardı. Ancak 1298 yılında Sinop'a bir baskın yapan Ceneviz korsanları, Mes'ûd Beyi esir almaya muvaffak oldular. Ağır bir fidye ödemek sûretiyle kurtulabilen Mes'ûd Bey, 1300 yılında vefât etti. Yerine oğlu Gâzi Çelebi geçti.

Denizcilikte mahâretiyle tanınan ve hattâ ilk Türk denizcileri arasında sayılan Gâzi Çelebi, Karadeniz'de Trabzon Rum İmparatorluğu ile Cenevizlilere karşı başarılı akınlarda bulundu. Son zamanlarında Candaroğulları Beyliğine tâbi bir duruma düşen Gâzi Çelebi'nin hiç oğlu olmadı. Yalnızca bir kızı olduğu için Candaroğulları, Gâzi Çelebi'nin ölümünden sonra Sinop'u beyliklerine ilhâk ettiler. Böylece 1322 yılında Pervâneoğulları Beyliği fiilen sona erdi.

Pervâneoğulları Beyliği başlangıçta Selçuklulara, daha sonra İlhanlı Devletine ve son zamanlarında da Candaroğulları Beyliğine tâbi olarak hüküm sürmüştür. Yaklaşık altmış yıl devâm etmesi Pervâneoğullarının köklü bir kültür ve medeniyet kuramadıklarını göstermektedir. Pervâne Beyin, Sinop'ta bir medresesi bulunmaktadır. Tokat'ta 1800 yılına kadar faaliyette bulunan iki katlı dârüşşifâsı ve Merzifon'da bir câmisi vardır. Pervâne Muînüddîn Süleymân'ın öldürülmesinden sonra, Anadolu'daki Selçuklu Devletinin nüfûzu sona ermiştir.

PERVÂNEOĞULLARI

Tahta Geçişi

Mühezzibüddîn Ali ..... ?

Muînüddîn Süleymân Pervâne ..... ?

Muînüddîn Mehmed 1277 (H.676)

Mühezzibüddîn Mes'ûd 1297 (H.696)

Gâzi Çelebi 1301 (H.700)

PESTALOZZİ, Johann Heinrich;

İsviçreli eğitim reformcusu. 12 Ocak 1746'da İsviçre'nin Zürih şehrinde doğdu. 17 Şubat 1827'de Brugg'da öldü.

Zürih Üniversitesinde eğitim gördü. Sosyal reformlarla alâkadar oldu. Politikada söz sâhibi olunca bir müddet fakirlere yardım etmeyi gâye edindi. Fakat bundan çabuk vazgeçip, toplumun yüceltilmesi için eğitime ağırlık verilmesi fikrini müdâfaa etmeye başladı.

Adını Neuhof koyduğu bir çiftlik satın aldı. 1762 senesinde Jean Jacques Rousseau'nun **Emile** adlı kitabına hayran olarak Rousseau'nun eğitim hakkındaki fikirlerini kendi çocuğunda tatbik etmek istedi. Ancak bu eğitim sisteminin tatbikinin imkânsız olduğunu anlayıp, çocuklar ve eğitim üzerinde bizzat kendisi çalışmaya başladı. 1774'te bir grup ihmâl edilmiş çocuk bulup, evine aldı. Onlara çiftlik endüstrisi, sosyal ahlâk, lisan, aritmetik, müzik ve oyun dersleri verdi. Bu çalışmaları esnâsında okuma-yazması olmayan, daha sonra Pestalozzi'nin yazılarında Gertrude ismiyle geçen bir köylü kadını kendisine yardım etti. Bu küçük okul 1779'da parasızlıktan kapanmasına rağmen, Pestalozzi'nin müteakip çalışmalarının temelini teşkil etmiş oldu.

1779 ile 1798 seneleri arasında Pestalozzi yazı ile meşgûl oldu. Sevilen didaktik bir romanı olan **Lionhard und Gertrud** (4 cild 1781-87) İngilizceye tercüme edilerek **Leonard and Gertrude** adını aldı. Bu romanında basit bir köylü kadınını ele alarak pedagojik bir eğitimi anlatmaya çalışan Pestalozzi, 1798-1799 seneleri arasında Stans'ta yetimler için bir okul açarak tekrar öğretmenliğe başladı. 1799'da Burgdorf'a dâvet edilerek bir eğitim enstitüsü açması istendi. 1801'de Burgdorf'ta **Wie Gertrud ihre Kinder Lehrt** adlı kitabını yazdı. Bu kitabı İngilizceye tercüme edilerek H**ow Gerdrude Teaches her Children** (Gertrude Çocuklara Nasıl Öğretiyor?) adını aldı. 1804'te Enstitüsü, Münih Buchsee'ye oradan da 1805'te Yuerdon'a taşındı. Yuerdon'da bu Enstitüsü 20 sene eğitim üzerinde çalışmalar yaptı.

Pestalozzi, toplumun eğitimle düzeltilebileceğine, her insanın iyiliğe elverişli olduğuna, her çocuğun kişilik sâhibi olması gerektiğine inanıyordu. Rousseau'nun aksine sosyal ahlâkı ve entellektüel bilgiyi, kâbiliyeti ve iyi davranışları verenin tabiat olmadığını müdafaa ediyor, bir çocuğun kâbiliyetini, ahlâkını, davranışlarını geliştirebilmesi için ebeveyninden ve öğretmenlerinden tâlimat ve disiplin alması lâzım geldiğini iddia ediyordu. Avrupa'da ilkokullarda çocuklar, Pestalozzi'nin yaşadığı dönemde, bir şeyi makina gibi anlamadan söylemeye, sert bir disipline ve mekanik kâidelere tâbi tutuluyorlardı. Pestalozzi bu duruma çok üzülüyor, disiplinin sevgi ve anlayışa dayanması lâzım geldiğini söylüyordu. Çocuk, mevcut sistemdeki gibi zorla değil, öğreneceği bilgiyi kendi sansüründen geçirip öğrenilmesi lâzım geldiğine karar vererek öğrenmelidir diyordu. Pestalozzi'ye göre çocuğa verilen bütün tâlimatlar, çocuğun tecrübe ve gözlemleriyle bağdaştırılmalıydı. Sınıfa fizikî örnekleri de sokmalı, müşâhede arttırılmalıydı.

Pestalozzi, eğitim sistemini çocuğun organik gelişmesiyle bağdaştırdı. Her zaman basitten karmaşığa gitmek, her basamağı bir evvelki öğrenilene dayandırmak lâzım geldiğini ileri sürdü. Mekanik eğitime karşı olmasına rağmen, bu sistemin de bilinmesi lâzım geldiğini söyledi.

Pestalozzi ahlâk eğitimine de çok ehemmiyet verdi. Fertlerin toplumdaki yapıcı rolünü yerine getirebilmesi için, ahlâkî eğitimin, hayatî bir değeri olduğunu iddia etti.

Burgdorf ve Yuerdon'daki okullar, Avrupa ve Amerika'dan gelen öğretmenleri cezbetti ve onlar da Pestalozzi'nin fikirlerini kendi ülkelerine götürdüler. Talebeleri arasında Philipp Emanuel von Fellenberg, Fredrich Froebel, Johann Friedrich Herbart, Karl Titter gibi eğitimciler sayılabilir.

Pestalozzi'nin eğitimde yaptığı reformların yanısıra mühim bir hareketi de, o zamana kadar kilisenin kontrolü altında olan okulların, hükümetin kontrolüne verilmesine sebep olmasıdır.

PEŞKİR;

Alm. *Serviette (f), Mundtuch (n), Handtuch (n),* **Fr.** *Serviette (f), essuie-mains (m),* **İng.** *Towel, (table) napkin.* Yemek yerken dize örtülen, genellikle keten veya pamuk ipliğinden dokunmuş bez. Anadolu'nun çeşitli yörelerinde bu maksatla kullanılan havlu türünden dokumalara da peşkir denir. Farsça pişgirden bozmadır. Bunlar ekseriya bir metre boyunda, kırk santim kadar eninde dokuma tezgâhlarında dokunur, iki başı işlemeli olurdu. İşlemelerin inceleri gergefte, kalınları kasnakta işlenirdi. Genç kızların çeyizlerinde peşkirlerin çok çeşitlerini görmek mümkündür. Damat için işlenilen, ayrı bir emeğin, göz nûrunun, zerafetin birleştiği örnek peşkirler olurdu.

Peşkirin havlu olarak kullanılanlarından başka, şerbet peşkiri, peçete yerine kullanılan peşkir ve sofra bezi olarak yere serilenleri de vardı. Eskiden yemek, yer sofrasında bakır tepsilerde yendiğinden, yere

peşkir serilirdi. Sofra gelmeden oturup sofrayı beklemek İslâm âdeti olduğundan oturanların dizleri üzerini örtecek şekilde yukarıdan peşkir bırakmaya "peşkir atmak" denilirdi. Hizmetçilerin veya evdeki gençlerin bu şekilde peşkir atmaları bir hüner sayılırdı.

PEŞREV;

halk hikâyelerindeki türkülerin arasındaki mâni şeklindeki dörtlükler. Türk mûsikîsinde bir saz eseri türü. Farsça "önde giden" demek olan pişrevden bozmadır. Tek çalgı veya umûmî fasıl başlarında çalınır.

Rüzgâra karşı atılan, ucunda demir yerine kemik bulunan oklara da peşrev denir. Bunların boyları kısa olduğu gibi yayları da dar olurdu.

Eskiden topçu tarafından kullanılan, açıktaki personele yakın mesâfeden atılan şarapnelin bir çeşidine de peşrev denirdi. Bunlar saç bir muhafaza içinde birçok misketten meydana gelen bir top mermisiydi.

Çayırda yapılan yağlı güreşlerde; güreşme hazırlığı, güreşe girişi ifâde eden âhenkli hareketlere de peşrev denir. Bütün vücutları yağlı olan pehlivanların güneşin ışığında parlayan vücutları, kıvrak hareketleri, seri el hareketleri, yerden aldıkları temennalar, attıkları nâralar peşrevin belli başlı husûsiyetleridir. Peşrevde pehlivan uzun adımlarla meydanın ortasına doğru ilerlerken ellerini âhenkli olarak çırpar. Bu hareketi birkaç defâ tekrar eder. Meydan ortasında kıbleye döner, hafif diz kırıp temanna çakar ve rakibiyle tutuşur. Yağlı güreşlerimizde Koca Yusuf, Hergeleci İbrâhim, Aliço, Kavasoğlu İbrâhim ve Mümin Hoca pehlivanlıklarının yanısıra çok güzel peşrev yapmakla da meşhurdular.

PETAİN, Henri Philippe;

Fransız devlet adamı ve askeri. Fransa'nın Pas de Calais, Cauchy-à la Tour şehrinde, 24 Nisan 1856 tarihinde doğdu. Saint-cry mezunu olan Pétain, Ecole de Guerre'de önce eğitim gördü, sonra da aynı okulda öğretmen oldu. Birinci Dünyâ Savaşı patlak verince Albaylıktan Tuğgeneralliğe terfi ettirildi ve emrine bir tümen verildi. 1914 senesinin Ekim ayında Kolordu Komutanı oldu. 1915 Mayısında Arras yakınlarındaki Fransa'nın yaptığı taarruzlarda başarı gösterdi. Aynı senenin Haziran ayında ikinci ordunun başına geçirildi. Birkaç ay sonra Champagne'deki harekâtı idâre etti. 1916 Şubatında Almanlar Verdun'a taarruz ettiklerinde, ilerleyişlerini durdurmak için emir aldı. Muhârebe bölgesini tanzim etti ve bâzı birliklerin çok kayıp vermesine mâni oldu. 1 Mayıs 1916'da Merkez OrdularıGrup Kumandanı oldu. Bu orduyla 1917 Nisanında taarruza katıldı. 15 Mayıs 1917'de General Robert Nivelle'in yerine Ordular Komutanlığına getirildi. O dönemde Fransız ordusunun morali çok bozuktu. Pétain ordunun moralini düzeltmeye çalıştı. General Ferdinand Foch'un direktiflerine uyarak 1918'de Almanları Ardenlere süren, Ağustos ve Eylül taarruzlarını düzenledi. 19 Kasım 1918'de Mareşalliğe terfi ettirildi.

Mareşal Pétain, iki dünyâ harbi arasındaki dönemde de boş durmadı. 1920-1930 seneleri arasında yüksek Harp Meclisi Başkanvekilliği yaptı. 1925-1926 seneleri arasında Fas'ta Abdülkerim'e karşı harp eden birliklere kumanda etti. 1934'te Harbiye Nâzırı, 1939'da İspanya Elçisi oldu. 1940 Mayısında Bakanlar Kurulu Başkanvekili olarak, Fransa'ya geri çağrıldı. 16 Haziranda Paul Reynold'dan sonra başkan oldu. Hitlerle 22 Haziranda mütâreke yaptı. 11 Temmuzda Fransız parlâmentosundan devlet başkanı olarak tam selâhiyet aldı. O zamanlar Fransız halkı Verdun kahramanının Almanların tam bir işgâl ve Nazileştirme hareketlerinden kurtulabilmek için tek alternatif olduğuna inanıyorlardı. Ancak yeni bağımsız hükümet ve Pétain, işgalcilerin isteklerine hayır diyecek halde değildi. 1940'ta Dışişleri Bakanı Pierre Lavali azletti. Yerine Pierre Etienne Fladin'i, onun da yerine Amiral Jean François Darlan'ı tâyin etti. Ancak Fransa işgâl edilince, Pétain Almanya'ya gitti. Oradan 1945'in Nisan ayında İsviçre'ye geçti. Kendi arzusuyla tekrar Fransa'ya döndü. Pariste muhâkeme edildi. 15 Ağustos 1945'te düşmanla işbirliği yaptığı ve gizli bilgi alışverişinde bulunduğu hükmüyle ölüm cezâsına çarptırıldı. De Guelle (o zaman geçici hükümetin başkanı olan), hükmü müebbet hapse çevirdi. Ile d'Jeu'da hapsedilen yaşlı general, hapishânede 1951'de öldü.

PETN (Pentaeritritol tetranitrat);

Alm. *Petn,* **Fr.** *Petn,* **İng.** *Petn.* Kuvvetli patlayıcı özelliği olan organik bir madde. Pentaeritritolün nitrik asitle reaksiyonundan elde edilir. Nitrogliserinle aynı sınıfa girer.

Kapsül ve fünyelerde tek başına vea el bombası ve mermilerde trinitrotoluen ile berâber, pentolit diye isimlendirilen karışımlar hâlinde kullanılır. İlk defâ Birinci Dünyâ Harbinden sonra kullanılmıştır.

Renksiz ve kristal yapıda bir madde olup ayrıca kalbi uyarıcı ilâç olarak da tıpta kullanılır.

PETRO-I (Deli);

Rus çarlarından. Osmanlıların Deli, Rusların da Büyük Petro lakâbı verdikleri Rus çarıdır. Rusların Romanov hânedan âilesindendir. 1672 yılında Moskova'da doğdu. Babası Çar Aleksi, annesi Nataliya Narıyşkına'dır. Asıl adı Pyotr Velikiy Alekseyeviç'tir. 1676 yılında Çar Aleksi ölünce, Çariçe Mariya'nın oğulları tarafından Kremlin'den uzaklaştırıldı. Petro'nun gençliği Moskova dışında, Preobrajenkoye ve Senyonovskoye'de geçti. Çar III. Feodor 1682'de ölünce, Rus çarı oldu. Çariçe ve Strelestler'in darbesiyle tahttan indirilerek, V. İvan çar oldu. Petro Moskova'dan tekrar uzaklaştırıldı. Moskova dışında sefil bir hayat sürüp; eğitim, öğretim ve terbiyeden mahrum bir şekilde yetişti. Beşinci İvan'ın 1689'da ferâgati, annesinin de 1694 yılında ölmesiyle, Rusya'nın tek hâkimi oldu.

Birinci Petro, Rusya'da iktidara bütünüyle hâkim olunca; kuzeyde Baltık Denizine çıkma, güneyde Karadeniz'e inme siyâsetini tâkip etti. Çar Petro'nun "Sıcak denizlere açılma" siyâseti, Rus yayılmasının temeli olup, bütün Rus, hükümet ve devlet adamları bunu benimseyerek, bu istikâmette faaliyette bulundular. Osmanlı Devleti ve Türkiye aleyhinde, Hıristiyanlık ve Şiîlik âleminin, kutsal ittifakına girdi. Rus ordusunu ve donanmasını kuvvetlendirdi.

1699'da, Amiral François Lefort kumandasında kuvvetli bir orduyu Azak Kalesi üzerine gönderdi. Rus ordusu, Azak Kalesini üç aydan fazla kuşattı. Osmanlı müdafaasını aşamayan Rus ordusu, kuşatmanın 95. günü 50.000 asker, 200 top kayıp vererek, 13 Ekim 1695'te geri çekildi. 1696'da Azak Kalesini tekrar kuşattırdı. Osmanlı Devletinin Avrupa cephesinde meşgûl olması ve Azak Kalesinde fazla kuvvet bırakmamasından istifâde ederek, kuşatmayı şiddetlendirdi. Çar Petro, yüz binlik ordusu ve Don Nehrini tâkip ederek gelen donanmasıyla; beş yüz kişilik müdâfilerden, altmış dört günlük kuşatmadan sonra, Azak Kalesini vire ile teslim aldı. 1697-1698 yıllarında Avrupa'yı dolaştı. Avusturya, Lehistan, Venedik devletleriyle imzâlanan 26 Ocak 1699 Karlofça Antlaşmasından sonra, 14 Temmuz 1700 İstanbul Antlaşmasıyla, Osmanlı Devletinden Azak Kalesini aldı.

Baltık Denizine çıkmak için, İsveç'e karşı, Lehistan, Danimarka ve Lehistan krallarıyla anlaşıp, İsveç'e saldırdı. 1700 yılında Narva'da İsveç Kralı Demirbaş Şarl'a yenildi.

İsveç Yenilgisi üzerine Rusya'da hızlı bir yenileştirme faaliyetine girdi. 200.000 kişilik bir ordu meydana getirdi. Onega ve Ladoga gölleri çevresindeki mâdenleri işleterek, top ve gemi sanâyiini geliştirdi. Avrupa'dan teknik eleman, uzman getirtti. İsveç'le mücâdeleye devam ederek, Estonya, İngriya, Karolya, Litvanya bölgelerinin bir kısmını zaptetti. Baltık Denizine çıkmak için 1793'te Petersburg (Leningrad) şehrinin kurulmasını, 1706'da Ladoga Gölünü Moskova'ya bağlayacak su yolunun açılmasını başlattı. Rusya'yı kalkındırma faaliyeti yıllarında; 1705 Astragan, 1707 Donetz, 1708 Don Kazakları isyanlarını da bastırdı.

İsveçle mücâdelede, XII. Şarl'ın 20.000 mevcutlu kuvvetlerini, 45.000'lik ordusu ve yetmiş topla; 8 Temmuz 1709 târihinde Poltava Muhârebesinde yenerek, üstünlük sağladı. İsveç Kralı Şarl'ın ricat yolunu keserek, ülkesine dönmesini engelledi. İsveç Kralı Osmanlı ülkesine sığınınca, Rus ordusu, Osmanlı hudûdunu ihlâl etti. Osmanlı Sultanı Üçüncü Ahmed Han, Çar Petro'nun Karadeniz'e inip, Boğazlara hâkim olma idealini ve hudut tecâvüzünü harp sebebi saydı.

Prut'ta 21 Temmuz 1711'de Baltacı Mehmed Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusuna yenilince kaçmak isteyen Deli Petro'nun ricat yolu kesildiğinden kaçamadı. Hayâtından ümidini kesip, sinir krizleri geçirdi. Asabileşerek, delirme alâmetleri gösterdi. Mareşal Baron Şafirov vasıtasıyla Osmanlılarla antlaşma yapılınca, Prut bataklığında boğulmaktan kurtuldu. 22 Temmuz 1711 târihli Prut Antlaşmasıyla, 1696'da aldığı Azak'ı Osmanlılara iâde etti. Osmanlı Devletine tâbi Kırım Hanlığına vergi vermeyi kabul ederek, ülkesine döndü. (Bkz. Prut Harbi)

1717'de Avrupa seyâhatine çıkarak, Boğazları ele geçirip, Ayasofya Câmiini kiliseye çevirtmek şartıyla, Fransa ve İngiltere'den Osmanlı Devleti aleyhine yardım istediyse de, alamadı.

1721 Niştat Antlaşmasıyla, Estonya, İngriya, Karolye, Litvanya ve kısmen Finlandiya'yı elde etti. Baltık Denizi sâhiline sâhip olunca, devlet merkezini Moskova'dan yeni kurulan Petersburg'a taşıdı. Çar Petro, Rusya'nın hudûdunu doğuda da genişletti. İran Safevî Hânedanının iç karışıklığından faydalanarak, 1722'de Derbend'i, 1723'te Bakü'yü işgâl etti. İran'la yapılan 1723 Petersburg Antlaşmasıyla Rusya'nın hudûdunu Hazar Denizine kadar genişletti.

Çar Petro, Rusya'yı batıda ve doğuda genişleterek, Avrupa'nın en güçlü devleti olma yolunda faaliyette bulundu. Askerî, idârî, dînî, mâlî, sosyal, ıslahat ve tedbirler aldı. Rus ordu ve donanmasını modernleştirerek, kuvvetlendirdi. Devamlı ordu sistemini kurup, sayısını arttırdı. Topçuluk ve ateşli silâhlara ağırlık verdi. Yeni tersâneler kurarak, donanmadaki gemi sayısını arttırdı. Rusya'yı her biri kırk üç vilâyetten meydana gelen sekiz bölgeye ayırdı. Devlet merkezinde dokuz kişilik bir senato meydana getirdi. Kiliseyi Moskova Patrikliği kontrolünden alıp, kendine bağladı. Vergileri arttırdı. Köylüyü topraktan koparacak ağır vergiler koydu. Köylü sefil duruma düştü. Verâset kânununu

değiştirdi. Tek mîras usûlüyle azilzâdelerin arâzilerini böldürmedi. Eğitime önem verip; devlet memuru yetiştiren ilk, orta, yüksek ve ihtisas okulları açtırdı. Rus halkını Fransız ve Macar kıyâfetleri giymeye zorladı. Ağır vergiler, hürriyet kısıtlamaları ve halkı Batı usûlünde kıyâfet giymeye zorlaması tepkilere sebep oldu. Çar Petro, orduyu kuvvetlendirip, sayısını arttırdığından, Rus halkının reformlara tepkisini önledi. Rus halkına çok zulüm yaptı. Veliaht olan oğlu Aleksi'yi bile kırbaçlatarak öldürttü. Çar Petro tahta vâris bırakmadan 1725 yılında Petersburg'ta ölünce, Rusya'da büyük entrikalar döndü. Petro'nun eski metresi KraliçeKaterina, bol para dağıtarak ordunun desteğiyle I. Katerina ünvânıyla Çariçe îlân edildi.

PETROL;

Alm. *Petroleum, Erdöl (n),* **Fr.** *Pétrole (m),* **İng.** *Petroleum, oil.* Toprak altında, daha çok derinliklerde bulunan organik menşeli az akışkan, koyu renkli, alev alıcı, sıvı yakıt. Petrol, hidrojen, karbon, kükürt, azot ve oksijen ihtiva eden organik bileşiklerin bir karışımıdır.

Petrolün Târihçesi:

Dünyâ üzerinde doğal gaz ve yağ sızıntıları hâlinde çıkan petrolden ilk defâ faydalanan Sümerler, daha sonra Asurlular ve Bâbilliler olduğu bilinmektedir. 4-5 bin yıl önce, Fırat Irmağı kıyısında bulunan Tuttut (Hit, Irak), zamânın başlıca asfalt üretim merkezlerindendi. Buradaki sızıntılardan toplanan ham petrol ve asfalt çok değişik gâyelerle kullanılıyordu. Eski Mısırlıların deri ve müshil ilâcı olarak sıvı petrolden faydalandıkları sanılmaktadır. Persler (İranlılar) M.Ö 480'deki Atina kuşatmasında uçları sıvı petrole batırılmış lifli oklar kullandıkları bilinmektedir. Müslümanların İspanya'yı feth etmesinden sonra Avrupa'da petrol damıtılmış olarak aydınlatmada kullanılmaya başlandı.

Sanâyinin gelişmesiyle enerji alanında petrol yavaş yavaş yerini aldı. Daha bol yeni yeni petrol kaynaklarının bulunması yönünde herkesi harekete geçirdi.İlk petrol kuyusu 1859'da ABD'de açıldı. Daha sonra pekçok ülkede petrol sanâyii hızla gelişmeye başladı.

Yirminci yüzyılın hemen ilk başlarında otomobilin yaygınlaşmasıyla petrol kıymetli bir enerji kaynağı durumuna geldi.

Petrolün bulunduğu bölgede, çeşitli hidrokarbonların karışımı olan yanıcı gaz da bulunur.

Petrolün bulunduğu yerler: Jeolojistlerin çoğunun görüşüne göre petrol, milyonlarca sene evvel toprak altında kalan bitki ve hayvanların organik maddelerinden meydana gelmiştir. Petrol ana kayaçta meydana geldikten sonra, göç(migrasyon) ederek yerleşme (rezerv) kayacına gelir. Burada birikir. Petrolün rezerv kayacından uzaklaşmasına imkân yoktur. Bu kayacın üstü geçirmez tabaka ile örtülüdür. İşte, petrolün bulunduğu bu yerlere "petrol kapanı" adı verilir.

Petrol kapanları, yeryüzüne birkaç yüz metre yakın olabilecekleri gibi, binlerce metre derinlikte de olabilir. Kapanları arayıp bulmak sondaj mühendisinin, kuyu açacak bir yer tespit etmek, petrol jeologlarının ve jeofizikçilerinin görevidir.

Petrolün aranması: Petrol çıkarılabilmesi için önce, petrol olduğu tahmin edilen bölgelerde ilmî jeolojik incelemelerin yapılması gerekir. Petrol aranacak yerlerdeki başlıca özellikler:

1. Arâzinin geçmiş jeolojik devirlerde deniz olması.

2. Hayvânî ve nebâtî (bitkisel) parçacıklar bakımından zengin bir çöküntü tabakasının bulunması ve bunun teşekkül edecek petrolü muhâfaza edebilecek şekilde gözenekli bir kum tabakası ile temasta olması.

3. Petrolün toplanmış olduğu gözenekli tabakanın sızdırmaz başka bir tabaka üzerinde bulunması.

4. Arâzinin katlanma ve eğilme gibi kuvvetler tesiri altında petrolün toplanabileceği sınırlı sahalar meydana getirmiş olması.

Bu hususlar, uçaklardan uydu yardımıyla alınan filmler ve arâziden alınan örneklerle arâzinin jeolojik durumunu, teşekkül devresi içindeki çöküntü miktarı, tabakanın kalınlığı ve yer altında ne şekilde bulunduğu tespit edilir.

Sismik metodla petrol aranması, tabakalar içerisinde sun'î olarak meydana getirilen deprem sarsıntı dalgalarının özel âletlerle (Jeofon) tespiti ve kaydı sâyesinde mümkün olmaktadır. Dinamit patlatılmasından sonra dağılan ses dalgaları çeşitli formasyon yüzeylerinden yansır. Muayyen yerlere yerleştirilmiş olan sismometrelerle ses dalgalarının arz içerisindeki sert kayalara çarpıp dönmeleri için geçen zamanla, bu tabakaların yer yüzüne olan mesâfeleri tespit edilir. Gravite metodu, cisimlerin birbirlerini çekmeleri esasına dayanır. Bu işlem için hazırlanmış Gravimetre ile yapılır. Manyetik metodunda, arz kabuğundaki manyetik sapmalar Manyetometre ile kaydedilerek formasyon hakkında

bilgi edinilir.

Petrol sondajı: Petrol kuyuları çeşitli metodlarla açılır. En ilkel kuyu açma metodu şahmerdan tipi olup delici bir metal, yükseğe kaldırılıp bırakılır. Toprağa süratle giren metal, delik açar. Delik zaman zaman tazyikli su ile temizlenir. 1.500 metreye kadar bu metodla kuyu açılabilir. Bugün, sondajda hidrolik rotary ve turbo teknik kullanılır. Yurdumuzda hâlen rotary sondajı kullanılmakta olup, sondaj ekipmanları şunlardır:

1. Güç-tahrik motoru. Dizel jeneratörden beslenir.

2. Kule.

3. Kaldırma ekipmanları: Vinç, kanca, makaralar.

4. Dönen ekipmanlar: Döner tabla, tahrik, sondaj ve ağırlık boruları, matkap.

Bu metodla kesici matkap ile sondaj boruları dizisi beraberce dönerler.

Petrol üretimi:

1. Pompalarla: Şâyet petrolün içinde bulunduğu yapı ve rezervuar basıncı petrolün yüzeye çıkmasına yetmiyorsa, derinkuyu pompaları ile petrol yeryüzüne çıkarılır.

2. Akar kuyular: Rezervuar basıncı petrolün yüzeye çıkmasına yeterli ise, petrol kuyusu akar kuyu olarak nitelendirilir. Kuyu başı vanalarla teçhiz edilir.

İstihsal edilen petrol, beraberinde getirdiği tuzlu sudan dinlendirilerek ayrılır. Bu dinlenme ve tuzlu sudan ayırma işleminden sonra rafinasyon için petrol rafinerilerine boru hattıyle (pipe-line) ulaştırılır.

Petrol kimyâsı: Ham petrol birbirinden güçlükle ayrılabilen maddeler karışımıdır. Ham petrolden; petrol gazı, gazyağı, benzin, motorin, fuel-oil, yağlama yağları, mum ve asfaltik bitüm gibi çeşitli ürünler elde edilir. Yukarıda adı geçen ürünler çoğunlukla yalnızca karbon ve hidrojenden meydana gelmişlerdir ve “hidrokarbonlar” olarak adlandırılırlar. Diğer mevcut elementler, miktarlarının azlığı sebebiyle ihmal edilebilirler. Bunlardan kükürt eser miktarda bulunmasına rağmen, ürün kalitesi üzerindeki etkisi sebebiyle önem arz eder.

Petrol ürünlerinin elde edilmesinde başlıca iki proses kullanılır:

1. Fiziksel metodlar vâsıtasıyla ham petrol içerisindeki hidrokarbonlar yapıları bozulmaksızın, teknik olarak daha kullanışlı, faydalı gruplara ayrılır.

2. Kimyâsal veya konversiyon metodları ile kompleks hidrokarbonlar daha basit gruplara parçalanır ve daha sonra da teknik olarak faydalı gruplar meydana getirmek üzere yeniden düzenlenirler.

Petrol ürünlerinin elde edilmesi, hem proses hem de araçlar açısından diğer kimyâsal ürünlere göre epey farklılık gösterir. Ancak genel hatları ile petrol kimyâsı, hidrokarbon kimyâsı ile eşdeğer tutulur.

Hidrokarbonlar: Molekül içerisindeki karbon atomlarının sayısına ve dizilişine bağlı olarak; normal sıcaklık ve basınç şartlarında gaz, sıvı ve katı hallerde bulunurlar.

1. Dört karbon atomluya kadar gaz,

2. Dört-yirmi karbon atomlular sıvı,

3. Yirmiden fazla karbon atomlular katı haldedirler.

Hidrokarbon olmayanlar: Ham petrol ve diğer petrol ürünleri içerisinde mevcut bulunan “hidrokarbon olmayan maddeler” miktar olarak az olmakla birlikte, bâzılarının ürün kalitesi üzerindeki etkileri oldukça önemlidir. Çoğu zaman bunların etkisi zararlı olup üründen ayrıştırılmaları veya etkisi daha az zararlı olan maddelere dönüştürülmeleri gerekir. Gâyet nâdir olarak ise bunların varlığı faydalı olur ve oldukları gibi bırakılırlar.

Hidrokarbon olmayan maddeler grubu içerisinde yer alan en önemli elementler şunlardır:

a) Kükürt (S); b) Azot (N); c) Oksijen (O); d) Bâzı ham petrol cinslerinde eser miktarlarda, metal bileşikleri hâlinde vanadyum (Va), nikel (Ni), sodyum (Na) ve potasyum (K) bulunabilir.

a. Kükürt bileşikleri: Ham petrol içerisinde (ağırlıkça) % 0,2 ile % 6 arasında değişen oranlarda; korozif veya korozif olmayan özelliklere sâhip, çeşitli kükürt bileşikleri bulunmaktadır. Serbest kükürt, hidrojen sülfür ve merkaptanlar korozif bileşikleri meydana getirirler. Bunlar ham petrolün destilasyonu sırasında ortaya çıkarlar ve proses ekipmanlarında şiddetli korozyona yol açarlar, bu sebeple tedbirler alınması gerekir. Sülfürler, disülfürler ve tiyofenler korozif olmayan kükürt bileşiklerini teşkil eder. Bunlar doğrudan korozif olmamakla birlikte yüksek sıcaklıklarda ayrışmak sûretiyle dolaylı olarak

korozyona sebep olabilirler. Bu yüzden sıcaklık kontrolü sağlanması gerekir.

Kötü kokularının yanı sıra korozif olan veya olmayan bütün kükürtlü bileşikler, petrol ürünlerinin çoğunda istenmezler.

b. Azotlu bileşikler: Ham petrol türlerinin çoğunluğunda % 0,1 oranında azotlu bileşikler bulunur. Bunlar destilasyon ameliyesi esnâsında ortaya çıkarlar ve asit ekstraktının nötralizasyonu ile yeniden kazanılırlar.

c. Oksijenli bileşikler: Ham petrolde mevcut oksijen bileşikleri destilasyon ameliyesi (işlemi) esnâsında ayrışarak, karboksilik asit grupları ile birleşip, halka yapılı maddeleri meydana getirirler. Ortaya çıkan maddeler naftenik asitler olarak isimlendirilirler. Bâzıları çok korozif olan bu asitler alkali muamelesiyle ortamdan ayrıştırılırlar ve sonradan ekstraktın asitlenmesi yoluyla yeniden kazanılırlar. Elde edilen bu maddeler boyaların, ucuz sabunların ve emülsiyon teşkil edici maddelerin îmâlinde kullanılırlar.

Bâzı ham petrol cinslerinde fenolik bileşikler mevcuttur. Bunlar kraking ameliyesi sırasında ortaya çıkarlar. Daha sonra rafinasyon ameliyesinde yeniden kazanılırlar.

Ham petrol çeşitleri: Ham petroller görünüşleri ve yoğunluk bakımından elde edildikleri alanlara ve memleketlere göre farklılık gösterirler. Bunlar yeşilimsi kahverenkli akışkan cinslerden siyah yarı-katı cinslere kadar çeşitlilik arz ederler. Fakat hepsinin sâhip olduğu ortak bir husus esas olarak hidrokarbonlardan teşekkül etmeleridir. Hidrokarbonların molekül tiplerine ve bunların miktarlarına bağlı olarak farklılık gösterirler. Bâzıları parafinlerden, bâzıları naftenlerden meydana gelir. Çok miktarda erimiş gaz bulunduranlar olduğu gibi, hemen hiç erimiş gaz ihtivâ etmeyenler de mevcuttur. Kullanılan ham petrolün cinsi elde edilen petrol ürünlerinin tiplerini etkiler. İhtivâ ettikleri hidrokarbonların cinslerine göre ham petroller başlıca üç sınıfta toplanır:

1. Parafinik ham petroller: Parafinik hidrokarbonlardan meydana gelirler, mum ihtivâ ederler. Asfaltik maddeler yok denecek kadar azdır. Bunlardan yüksek miktarlarda mum ve yüksek dereceli yağlama yağları elde edilir.

2. Naftenik ham petroller (Asfaltik ham petroller): Naftenik hidrokarbonlardan meydana gelirler. Hemen hiç mum ihtivâ etmezler. Önemli miktarda asfaltik madde ihtivâ ederler. Bunlardan elde edilen yağlama yağlarının viskozitleri parafinik ham petrollerden elde edilenlere nazaran, sıcaklığa karşı daha hassastırlar. Ancak, özel rafinasyon metodları sâyesinde parafinik esaslı ham petrollerden elde edilen yağlama yağlarına eşdeğer hale getirilirler.

3. Karışık ham petroller: Bunlar hem naftenik hem de parafinik hidrokarbonlarla bir miktar aromatik hidrokarbonlardan meydana gelirler. Mum ve asfaltik maddeler ihtivâ ederler.

Rafinasyon: İstihsâl edilen ham petrol, bir çeşit saf kimyâsal madde olmayıp; içerisinde değişik hidrokarbon gruplarının kimyâsal bileşimlerini ve kükürtlü maddeler, su, bazik tuzlar ve eser halde mineralleri ihtivâ eden bir karışımdır. Rafinasyon işlemi, yabancı maddeleri tasfiye ederek ham petrolden belli özellikleri olan, günümüzde çok kullandığımız ürünleri çıkarmak için yapılır.

Bir ham petrolü meydana getiren hidrokarbonların kaynama veya buharlaşma sıcaklıkları, hidrokarbonun molekül ağırlığıyle orantılı olarak artar. Bu özellik, ham petrolün ısıtıldığı sıcaklığın kontrol edilmesi sûretiyle, içinden değişik molekül ağırlığında ürünlerin buharlaştırılmasını mümkün kılar. Rafinasyon sanâyiinin ana prensibini teşkil eden destilasyon bu esâsa dayanır. Bir rafineriye giren ham petrol üzerinde yapılan ilk işlem, onu bir destilasyon kolonundan geçirmek sûretiyle değişik yoğunlukta kısımlara ayırmaktır. Bu kolonun tabanından tepesine doğru sıcaklık azaldığından en alt kısımda en ağır hidrokarbonlar, en üst kısımda da en hafif hidrokarbonlar buharlaşır. Bu buharların kolonun değişik noktalarından dışarı alınması ve yoğunlaştırılması sûretiyle, ürünler elde edilir. Bu ürünler molekül ağırlıkları belli hudutlar içinde değişen hidrokarbon cinslerinden meydana gelmiştir.

Bir rafineride kuruluş gâyesine göre değişik destilasyon, reforming ve kraking üniteleri bulunur. Bunlara ilâveten, üretilen mahsullerin istenmeyen kirletici maddelerden temizlenmesini, parçalanmasını, depolanmasını ve satışa hazırlanmasını sağlayan tesisler de mevcuttur. Rafinasyon işlemlerinde bol miktarda su buharı kullanıldığından, her rafinerinin ayrıca su arıtma ve soğutma tesisleri ve buhar santralları mevcuttur. Rafineri faaliyeti gece gündüz kesintisiz devam eder.

Bir rafineride elde edilen en hafif ürünler metan, etan ve etilen gibi, propandan daha hafif olan gazlardır. Bunların sıvılaştırılmaları zor ve pahalı olduğundan, rafinerilerde veya rafineri yakınındaki tesislerde yakıt gazı olarak kullanılmaları tercih edilir.

Rafineri ürünleri: Rafinaj esnâsında ham petrolden ayrılan propan ve bütan gazları, kolayca sıvılaştırılabilmeleri dolayısıyle, evlerde ve sanâyide geniş çapta kullanılmaktadır. Bu sıvılaştırılmış

petrol gazları (LPG) genellikle propan ve bütan gazı karışımı olarak, çelik tüplere doldurulmuş vaziyette satılır.

Bugün en çok kullanılan motor yakıtı olan benzin, ham petrolden kaynama noktaları 30-200°C olan hidrokarbonların ayrılmasıyle elde edilir. Uçak benzinlerinin ekserisinin oktan numaraları 100'ün üzerinde olduğundan, bu benzinler özel hidrokarbonların sentezleriyle elde edilmektedir. Benzinler, oktan sayısına göre değişik renklerde (Kırmızı, mavi, yeşil, kahverengi, eflâtun) olabilir. Hafif benzinle gazyağı arasında kalan bir ağır nafta olan solvent, boya sanâyiinde, kuru temizlemede, ormancılıkta ve haşaratla mücâdelede eritici veya çözücü madde olarak kullanılmaktadır. Türkiye'de solvent üretimi sâdece Türkiye Petrolleri A.O.'nın Batman Rafinerisinde yapılmaktadır.

Tamâmen ham petrolün destilasyonundan elde edilen gazyağı, kaynama noktaları 160-250°C arasında değişen hidrokarbonlardan meydana gelmektedir. İçinde bulunan kükürt bileşikleri hidrojenasyonla ayrılmaktadır. Böylece, işlenme, fitil bozulması dumanlı yanma ve pis koku yayılması önlenmektedir.

Destilasyon sırasında gazyağından sonra gelen Motorin, genellikle 200-360°C arasında kaynama noktası olan hidrokarbonların ham petrolden ayrılmasıyle elde edilir. Dizel motorlarında yakıt olarak kullanılır. Ev ve sanâyi işyerlerinde ısıtma yakıtı olarak da kullanılmaktadır.

No. 4 Fuel-Oil adıyla da anılan Marin dizel, daha ziyâde deniz taşıtlarında, büyük dizel jenaratörlerinde yakılmaktadır. Fuel-Oil No.5 ve No.6 endüstri ve kazan yakıtlarıdır. Buhar kazanlarında kömür yerine kullanılır.

Ham petrolün atmosfer basıncı altında destilasyonu neticesinde meydana gelen dip ürün veya rezidyum, fuel-oil ve makina yağlarının îmâlinde kullanılabilir. Bunun için, rezidyum bir vakum destilasyon ünitesinde, ikinci bir destilasyona tâbi tutularak, içindeki asfalt ayrıldıktan sonra elde edilen ağır motorinden daha yüksek viskoziteli ürünler kullanılır. Bu ürünler içindeki petrol mumu ayrıldıktan ve değişik çözücülerle muâmele edildikten sona, makina yağlarında kullanılan bâzı ürünler elde edilir.

Memleketimizde ilk modern rafineri inşâsı, 1956'da tamamlanan Batman rafinerisidir. İlk kuruluş kapasitesi 330 bin ton olan bu rafineri, atmosferik ve vakum destilasyon kolonlarını mavi ham petrol ve asfalt ünitesi, termal katalitik kraking (T.C.C.) ünitesi ve kimyevî tasfiye ünitesini ihtivâ eder. Ayrıca, reforming ve L.P.G. üniteleri ilâve edilmiştir. Türkiye'nin ikinci modern rafinerisi İzmit'te kurulmuş olan İpraş rafinerisidir. Yılda 5,5 milyon ton ham petrol işlemektedir.

Yurdumuzun üçüncü büyük rafinerisi 1962 yılında faaliyete geçen, 4,4 milyon kapasiteli Ataş rafinerisidir.

Türkiye'deki dördüncü rafineri 3.000.000 ton/yıl kapasite ile 1972'de işletmeye açılan İzmir Aliağa rafinerisidir. Aliağa rafinerisinin kapasitesi 1976'da 4.500.000 ton/yıl oldu. Daha sonra 1976 yılında yapımına başlanıp, 1987'de işletmeye açılan Orta Anadolu Rafinerisi açıldı. Rafinerinin üretim kapasitesi 5 milyon ton ham petroldür.

Dünyânın en büyük petrol yatakları: Bugün petrol yataklarının miktarı modern ölçme aletleriyle yapılmaktadır. Buna rağmen petrol rezervlerinin miktarını önceden kestirmek zordur. Ancak dünyâ petrol rezervlerinin toplamının 400-500 gigaton (1 Gt= 1 milyar ton) olduğu tahmin edilmektedir. Buna göre dünyâ petrolünün yüzde 16'sını ABD, yüzde 15'ini Eski Sovyet Cumhûriyetleri, yüzde 11'ini Kuzey Afrika ve Nijerya, yüzde 38'ini İran Körfezi ülkeleri, yüzde 6'sını Venezüella, geri kalanını da elli beş değişik ülke üretmektedir.

ABD'de petrolün en çok bulunduğu bölgeler Doğu Texas, Louisiane, Batı Texas, Oklahome ve Kalifornia'dır. Amerika'da 500.000 petrol kuyusu olup, kuyu başına günlük üretim 19, toplam 9.400.000 varildir. ABD'nin 1967 senesinde Alaska'nın Arctic Okyanusunda bulduğu petrol yatakları da oldukça zengindir.

Dünyânın en büyük petrol rezervi Suudi Arabistan'ın Ghawar sahasıdır. Bu sahanın boyu 240 km genişliği 16 km'dir. Bu bölgeye yakın birkaç büyük yatak daha vardır. İran Körfezi petrol yatakları ile birleşik gibidirler. Bu bölgelerde toplam 300 kuyu mevcut olup, günde 5500 varil petrol çıkarılır. Kuveyt petrol rezervi ise toplam 73 milyar varildir.

İran'ın en büyük petrol yatakları Marun, Aghe Jari, Saran ve Ehvaz bölgelerinde yer alır. Irak'ın toplam petrol rezervi 34 milyar varil civârındadır.

Diğer petrol bölgelerinden Libya'nın rezerv miktarı ise 21 milyar varili bulmaktadır. Petrol, Kuzey Avrupa ülkeleri tarafından Kuzey Denizinde de çıkarılmaya başlanmıştır. Kuzey Denizinde 30 milyar varil petrol rezervi vardır.

Dünya Ham Petrol Rezervleri (Tahmini)

Ülke	görünür rezerv+	muhtemel kaynaklar+	toplam rezerv+
Suudi Arabistan	168.8	41	261.5
Eski Sov. Cum.	61.0	107	258.0
ABD	28.0	54	221.1
Irak	44.1	56	117.8
Kuveyt	89.8	3	114.7
İran	47.9	19	100.7
Meksika	26.5	50	88.9
Venezuela	25.6	17	82.0
Çin	18.4	34	62.5
Kanada	6,5	26	45.1
BAE	32,9	1	43.2
Libya	21,3	7	43,1
Endonezya	8,5	9	29,4
Norveç	10,9	16	28,8
Nijerya	7,9	6	24,8
Cezayir	8,8	5	21,5
İngiltere	13,0	2	20,9
Toplam	619,9	453	1.564.0

+ milyon varil (1993)

PETROL İHRAÇ EDEN ARAP ÜLKELERİ TEŞKİLÂTI;

Alm. *OAPEC,* **Fr.** *OAPEC.* **İng.** *Organization of Arap Petroleum Exporting Coutries (OAPEC).* Arap ülkeleri arasında petrol sanâyii alanında ekonomik işbirliğini geliştirmek gâyesiyle kurulmuş olan teşkilât. Ocak 1968'de kurulan Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Teşkilâtına Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Cezâyir, Irak, Katar, Kuveyt, Libya, Suriye ve Suudi Arabistan üyedirler. Teşkilâtın merkezi Kuveyt'tedir. Yılda dört defâ toplanan teşkilâtın başkanlığını her yıl bir başka ülke yürütür.

Teşkilâtın gâyeleri; millî bağları güçlendirmek, üye ülkelerin çıkarlarını korumak, petrolün dünyâ piyasasına kârlı fiyatlarla sunulması için harcanan gayretler arasında birlik ve berâberliği sağlamak ve üye ülkelerde sanâyi yatırımlarına elverişli bir ortam meydana getirmektir. OAPEC'in çalışmaları; ham petrol, doğal gaz ve rafineri ürünlerinin taşınması, tanker ve petrokimyâ tesislerinin yapımında ve taşımacılıkta Arap ülkelerinin payının arttırılması hususlarında yoğunlaşmıştır.

PETROL İHRAÇ EDEN ÜLKELER TEŞKİLÂTI;

Alm. *OPEC,* **Fr.** *OPEC,* **İng.** *Organization of Petroleum Exporting Countries (OPEC).* İngilizce "Organization of Petroleum Exporting Countries" terkibinin baş harflerinden meydana gelen "OPEC" diye meşhur olan Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilâtı Eylül 1960'ta kuruldu. İlk olarak ham petrol fiyatlarındaki düşüşü durdurmak gâyesiyle Venezuela'nın teklifiyle kurulan teşkilâta Venezuela, İran, Irak, Suudi Arabistan ve Kuveyt katıldı. Daha sonra sırasıyla Katar, Libya, Endonezya, Abudabi, Birleşik Arap Emirlikleri, Cezâyir, Nijerya, Ekvador ve Gabon da katıldılar. OPEC'in başlangıçta Cenevre'de olan merkezi 1965'te Viyana'ya taşındı. Teşkilâtın tâkip edeceği politikalar üye ülkelerin temsilcilerinin katıldığı, yılda en az iki defâ toplanan konferanslarda tespit edilir. Kararlar oybirliğiyle alınır. Üye ülkeler tarafından tâyin edilen yönetim kurulunun başkanı konferanslar sırasında seçilir. Viyana'da bir idâre ve araştırma sekreterliği vardır.

Dünyâ petrol üretiminin denetimini elinde tutan ve dünyâ petrol üretiminin yaklaşık yarısını sağlayan OPEC ülkeleri ham petrol rezervlerinin üçte ikisine ve doğal gaz rezervlerinin de üçte birine sâhip bulunmaktadır. Bu sebeple dünyâ petrol piyasasında zaman zaman etkili olmaktadır. 1973 sonbaharında Viyana'da toplanan 35. konferansta alınan kararla petrol fiyatlarının yüzde 70 oranında arttırılmasıyla OPEC'in kararları dünyâ petrol piyasasında önemli rol oynamaya başladı. Teşkilât içinde

ağırlığı elinde tutan Ortadoğu ülkeleri, birbirini tâkip eden fiyat artışlarını Ekim 1973 Arap-İsrâil Savaşında İsrâili destekleyen batılı devletlere karşı siyâsî silah olarak kullandılar. Bu maksatla petrol fiyatları Aralık 1973'te Tahran'da toplanan konferansta yüzde 130 oranında arttırıldı ve ABD ile Hollanda'ya petrol sevkiyâtı bir müddet için durduruldu. Daha sonraki senelerde yapılan fiyat artışları petrolün varil fiyatının 30 ABD dolarına yükselmesine sebep oldu. Bu fiyat artışları OPEC üyesi ülkelerin bütçe gelirlerinde büyük artışlar sağladı. Üye ülkeler bu gelirlerin bir kısmını kalkınma projelerine harcarken, önemli bir bölümüyle de sanâyileşmiş ülkelerde özellikle de ABD'de büyük yatırımlara giriştiler. ABD bankalarına yatırılan petrodolarların büyük bölümü bu bankalarca gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere verilen borçların finansmanında kullanıldı. Ayrıca Avrupa para piyasasına bir miktar para aktarılarak gelişmekte olan ülkelere yardım gâyesiyle OPEC Milletlerarası Kalkınma Fonu kuruldu.

OPEC'in 1980'den îtibâren dünyâ petrol fiyatları üzerindeki etkisi azalmaya başladı. Batılı sanâyileşmiş ülkeler başta kömür ve nükleer enerji olmak üzere farklı enerji kaynaklarına yöneldiler. Kendi ülkelerinde petrol arama ve çıkarma çalışmalarına ağırlık verdiler. Petrol ihtiyaçlarını da Meksika, SSCB gibi OPEC dışındaki petrol ihracatçısı ülkelerden karşılamaya başladılar. Enerji talebini kısmaya yönelik tasarruf politikaları uyguladılar. Bu çabaların neticesinde Batılı ülkelerin OPEC ülkelerinde üretilen petrole olan bağımlılığı azaldı ve OPEC 1982'de petrol fiyatlarını düşürmek ve üretimi kısmak zorunda kaldı. Batılı ülkelerin petrol talebinin azalması, teşkilâtın iç çekişmeler ve 1980'de başlayan İran-Irak savaşı sebebiyle zâten zayıflamış olan iç bütünlüğünü daha da sarstı. Suudi Arabistan teşkilât içindeki etkisi bugün büyük ölçüde azalmış olmakla birlikte OPEC'in en fazla petrol rezervine sâhip üyesi olarak uzun yıllar petrol fiyatlarının tespitinde belirleyici rol oynamıştır.

PEYAMİ SAFA;

son devir, meşhur Türk yazar ve romancısı. Psikolojik roman tarzının Türk edebiyatındaki güçlü ustalarındandır.

Peyami Safa, 1899 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Servet-i Fünun şâirlerinden İsmail Safa'dır. İki yaşında babasını kaybetmesi yüzünden düzenli bir eğitim görmedi. 13 yaşında ilk yazı denemelerine başladı. 15-19 yaşları arasında öğretmenlik yaparken Fransızca da öğrendi. Edebiyat, felsefe, târih, psikoloji sahalarında o yaş içinde fevkalâde sayılacak bilgiler elde etti. 19 yaşında başladığı gazeteciliğe ölümüne kadar devam etti. Belli başlı bütün gazetelerde fıkra ve makaleler, tefrika romanlar yazdı. Kalemiyle geçindi. 15 Haziran 1961'de beyin kanaması sonunda öldü. Mezarı Edirnekapı'dadır.

Peyami Safa, kendi kendini yetiştirmiş, kültürlü, çok yönlü bir yazardır. Estetik ve sosyal bilimlerin hemen her kolunda (resim, mûsikî, edebiyat, psikoloji, sosyoloji, târih, hukuk, felsefe, tıp gibi) bilgi ve görüş sâhibidir. Siyâsî, iktisâdî, edebî, felsefî, hemen her sahada, ortalama 20 bin makale ve fıkrası ile 150'ye yakın basılı eseri vardır.

Peyami Safa, yetiştiği çevrenin tesiriyle küçük yaşta edebiyata yöneldi. Geçinmek için yazdığı, edebî kıymeti olmayan ve kendince değersiz bulduğu hikâye ve romanlarında **Server Bedîî** takma adını kullandı. Yazar asıl ismini taşıyan romanlarında çok yönlü bir sanatçı olduğunu ortaya koymuştur. Geniş kültürü ve kuvvetli sezgi kâbiliyetiyle düşünce ve duygu alanlarında araştırmaya girişir. Olaya değil, tahlile önem verir.

İlk romanı **Sözde Kızlar** da bir toplum yarasına neşter vurmuş; **Mahşer** de Birinci Dünyâ Savaşının ahlâkî sahada meydana getirdiği çöküntüleri incelemiş; **Dokuzuncu Hâriciye Koğuşu** isimli eserinde hasta genç psikolojisini, kendi hayatının otobiyografik romanı olarak ortaya koymuş; **Fâtih-Harbiye** isimli romanında Doğu ve Batı arasındaki bocalamaları ele alarak Batı taklitçiliğinin ülkemizde meydana getirdiği çöküntüyü işlemiş; **Bir Tereddüdün Romanı**'nda İnkılâp sonrası ahlâk zayıflığını, bezginlik ve rûhî bunalımları sebep ve sonuçlara bağlamış; **Matmazel Noralya'nın Koltuğu**'nda kâinat ve varlık muammalarını çözmeye çalışmış; **Yalnızız**'da günümüz insanının hayâl kırıklıklarını ele almıştır.

Hemen her romanında, devirler, anlayış ve gelenekler arasında psiko-sosyolojik karşılaştırmalar yaptığı; toplumdaki değişmelerin meydana getirdiği buhranları, ahlâk çöküntülerini ve bu değişme sebebiyle meydana gelen çatışmaları, konu olarak seçtiği görülür. Son romanlarında ise felsefî arayışlar içine girerek karamsar bir anlayışla kahramanlarının iç dünyâsını tahlile çalışır. Eserlerinde kendi rûhî durumunu da tahlil etmiştir.

Böyle romanlarındaki ağır ve meseleler karşısındaki çözümsüz melankolik hava, bilhassa gençlerin rûh ve karakterleri üzerinde karamsar izler bırakabilmektedir.

Peyami Safa, üstün romancılığının yanında, dile hâkimiyetiyle de tanınmaktadır. Dili kullanış kolaylığı

ve kelime hazinesinin zenginliğiyle dikkati çeker. Yazdığı makale ve fıkralarla dilde uydurmacalığa karşı çıkmıştır. Yazarın, Nazım Hikmet ile giriştiği Sosyalizm ve Komünizm konusundaki kalem tartışmaları, daha doğrusu kavgaları da meşhurdur.

Peyami Safa; bol kelimeli, yeni bileşimlerle dolu incelikleri, ayrı ayrı ve bol sıfatlarla, zarflarla, dile getiren canlı, bol imajlı, teşbihli, istiareli bir üslûbun sâhibidir. Felsefeye, psikoloji ve sosyal konulara düşkünlüğü dolayısıyla tıbbî ve mücerret kavramları, yabancı terimlerle, frenkçe kelimeleri çok kullanmıştır.

Eserleri:

Tanınmış romanları: **Sözde Kızlar** (1923), **Şimşek** (1923), **Mahşer** (1924), **Bir Akşamdı** (1924), **Cânân** (1925), **Dokuzuncu Hariciye Koğuşu** (1930), **Fâtih-Harbiye** (1931), **Bir Tereddüdün Romanı** (1933), **Matmazel Noralya'nın Koltuğu** (1949), **Yalnızız** (1951), **Biz İnsanlar** (1959).

İnceleme-deneme-makâle: **Türk İnkılâbına Bakışlar** (1938), **Büyük Avrupa Anketi** (1938), **Felsefî Buhran** (1939), **Millet ve İnsan** (1943), **Mahmutlar** (1959), **Sosyalizm** (1961), **Nasyonalizm** (1961), **Mistisizm** (1962).

Peyami Safa'nın makale ve fıkralarından derlenmiş bir kısım seçme yazıları şu isimler altında yayınlanmıştır:

Doğu-Batı Sentezi (1963), **Osmanlıca-Türkçe-Uydurmaca** (1970), **Sanat-Edebiyat-Tenkid** (1970), **Seçmeler** (1970), **Din-İnkılâp-İrtica** (1972), **Kadın: Aşk-Âile** (1973).

PEYGAMBER;

Alm. *Prophet (m),* **Fr.** *Prophéte (n),* **İng.** *Prophet.* Allahü teâlâ tarafından insanlar arasından seçilmiş ve görevlendirilmiş, her bakımdan güvenilen, kusursuz, günâhsız kimse. İnsanlara, dînin hükümlerini tebliğ eden, duyuran, öğreten elçi, haberci.

Peygamber, Farsça bir kelimedir. Lügatta, gönderilmiş zât ve haberci mânâsına gelir. Nebî ve Resûl ise Arapçadır. Türkçede her üçü de kullanılmaktadır. Resûl kelimesinin çoğulu Rusül, Nebi'nin çoğulu ise Enbiyâ'dır.

Dinde inanılacak altı şeyden dördüncüsü, Allahü teâlânın Peygamberlerine inanmaktır. İnsanları, Allahü teâlânın beğendiği yola kavuşturmak, doğru yolu göstermek için gönderilmişlerdir. İslâmiyette peygamber demek, yaratılışı, huyu, ilmi, aklı zamânında bulunan bütün insanlardan üstün, kıymetli, muhterem bir adam demektir. Hiçbir kötü huyu, beğenilmeyecek hâli yoktur. Peygamberlerde İsmet sıfatı vardır. Yâni peygamber olduğu bildirilmeden önce ve bildirildikten sonra, küçük ve büyük hiçbir günâh işlemezler. Peygamber olduğu bildirildikten sonra, peygamber olduğu yayılıncaya, anlaşılıncaya kadar, körlük, sağırlık ve benzeri ayıp ve kusurları da olmaz. Peygamberler de, diğer insanlar gibi doğarlar, yerler, içerler, hasta olurlar ve vefât ederler. Dünyâya bağlılıkları görünüştedir, muhabbet üzere değildir. İnsanlıkları icâbıdır. Hakîkatta meleklerden de üstündürler.

Nebî ve resûl arasındaki fark: Peygamberler vâsıtası ile gönderilen din, insanları saâdet-i ebediyyeye götürmek için Allahü teâlâ tarafından gösterilen yol demektir. Din ismi altında insanların uydurduğu eğri yollara din denmez, dinsizlik denir. Allahü teâlâ Âdem aleyhisselâmdan beri, her bin senede bir peygamber vâsıtasıyla, insanlara bir din göndermiştir. Her asırda, en temiz bir insanı peygamber yaparak, bunlarla, dinleri kuvvetlendirmiştir. Yeni bir din getiren peygamberlere "Resûl" denir. Yeni din getirmeyip, insanları, önceki dîne dâvet eden peygamberlere "Nebî" denir. Emirleri tebliğ etmekte ve insanları, Allah'ın dînine çağırmakta, Resûl ile Nebî arasında bir ayrılık yoktur.

Peygamberlere îmân etmek, aralarında hiçbir fark görmeyerek, hepsinin sâdık, doğru sözlü olduğuna inanmak demektir. Onlardan birine inanmayan kimse, hiçbirine inanmamış olur. Bütün peygamberler, hep aynı îmânı söylemiş, hepsi ümmetlerinden aynı şeylere îmân etmeyi istemişlerdir. Fakat ibâdet ve amelleri, yâni kalple, bedenle yapılması ve sakınılması lâzım olan şeyleri başka başka olduğundan, İslâmlıkları, Müslümanlıkları da ayrıdır.

Peygamberlerin her söylediği doğrudur. Peygamberlik; çalışmakla, açlık, sıkıntı çekmekle ve çok ibâdet yapmakla ele geçmez. Yalnız Allahü teâlânın ihsânı, seçmesiyle olur. İnsanların dünyâdaki ve âhiretteki işlerinin düzgün ve faydalı olması için ve onları yanlış, zararlı işlerden koruyup, selâmete, hidâyete, rahata ve saâdete kavuşturmak için, peygamberlerle, din gönderilmiştir. Düşmanları çok olduğu ve alay ettikleri, üzdükleri hâlde, Allahü teâlânın, inanmak için ve yapmak için olan emirlerini insanlara tebliğ etmekte, bildirmekte, düşmanlardan korkmamış, göz kırpmamışlardır. Allahü teâlâ, peygamberlerin sıdk sâhibi olduklarını, doğru söylediklerini göstermek için, onları mûcizelerle kuvvetlendirdi. Hiç kimse bu mûcizelere karşı gelemedi. Peygamberi kabul edip inanan kimseye, o peygamberin ümmeti denir. Kıyâmet gününde, ümmetlerinden, günâhı çok olanlara şefâat etmeleri için

izin verilecek ve şefâatları kabul olacaktır. Ümmetlerinden, âlim, sâlih, velî olanlarına da, şefaat etmeleri için Allahü teâlâ izin verecek ve şefâatlerini kabûl buyuracaktır (Bkz. Şefâat). Peygamberler, mezarlarında, bizim bilmediğimiz bir hayat ile diridir. Mübârek vücutlarını toprak çürütmez. Bunun içindir ki, hadîs-i şerîfte; **"Peygamberler, mezarlarında, namaz kılarlar."** buyruldu.

Peygamberlik vazifelerini görmekte, peygamberlik üstünlüklerini taşımakta, bütün peygamberler müsâvidir, eşittir. Aşağıda bildirilen yedi sıfat hepsinde vardır. Peygamberler, peygamberlikten atılmaz. Velîler ise, evliyâlıktan ayrılabilir. Peygamberler insandan olur, cinden, melekten insanlara peygamber olmaz. Cin ve melek, peygamberlerin derecelerine yükselemez.

Peygamberlerin Sıfatları

1. Emânet: Peygamberler emindirler. Bir kimsenin ırzına, malına veya canına hıyânet etmekten münezzeh, uzak oldukları gibi Allahü teâlânın vahyine karşı da hâinlik etmeleri düşünülemez. Allahü teâlâ onları vahy'e ve peygamberliğe emin etmiştir.

2. Sıdk: Din ve dünyâ işlerinde sâdık olduklarında icmâ yâni söz birliği vardır. Doğrudurlar, doğru söyleyicidirler. Aslâ onlardan yalan duyulmamıştır.

3. Tebliğ: Allahü teâlanın vahy ettiği hükümleri tebliğ ederler, bildirirler. Aslâ bir şeyi söylememezlik etmezler, saklamazlar. Doğruyu söylerler. Bir kimsenin hâtırı için müdâhene etmezler. Allahü teâlânın emrini yerine getirirler.

4. Adâlet: Peygamberler âdildirler. Hak üzere gönderilmişlerdir. Onlarda aslâ zulüm yoktur.

5. İsmet: Peygamberden küfür, yalan, fısk, zinâ, livâta gibi şeyler peygamberlikten önce ve sonra meydana gelmez. Bu icmâ-ı ümmettir. İnkârı küfürdür. Beğenilmeyen ve çirkin şeylerden ve insanların nefret ettikleri şeylerden münezzehtirler. Adâlete uymayan işlerden mâsumdurlar, hepsi âlim, âmil ve kâmildirler.

6. Emnü'l-Azl: Peygamberler peygamberlik makamından, dünyâ ve âhirette azl olmazlar. Peygamberlik sıfatı onların zâtlarından dünyâda ve âhirette ayrılmaz. Önce gelen peygamberlerin dinleri nesh olmakla peygamberlikten azl lâzım gelmez. Zîrâ peygamberlik onların sıfatlarıdır. Allahü teâlânın ihsânıdır. Çalışmakla elde edilmez. Evliyâlık ise çalışmakla kazanılır. Her peygamberde evliyâlık vardır. Doğru olan sözlere göre peygamberlikleri evliyâlıklarından üstündür. Çünkü peygamberlikle vahye kavuşmuş, melekleri görmüş ve diğer üstünlüklere sâhip olmuşlardır.

7. Fetânet: Peygamberlerin akılları kâmildir. Akılsızlıktan ve aklı az olmaktan münezzehtirler, uzaktırlar. Köleden ve soyu asil olmayan âileden peygamber gelmemiştir. Köylü, dağlı ve yabânî kimselerden ve insanlar arasında aşağı olan kimselerden peygamber olmamıştır. Kusurlu kimselerden, kör, çolak, topal, sağır, diğer ayıp ve noksanları bulunan insanlardan da peygamber gelmemiştir.

Peygamberlerin dereceleri: Peygamberlerin, birbirleri üzerinde, şerefleri, üstünlükleri vardır. Meselâ, ümmetlerinin çok olması, gönderildikleri memleketlerin büyük olması, ilim ve mârifetlerinin çok yerlere yayılması, mûcizelerinin daha çok ve devamlı olması ve kendileri için ayrı kıymetler ve ihsânlar bulunması gibi üstünlükler bakımından, âhir zaman peygamberi Muhammed aleyhisselâm, bütün peygamberlerden daha üstündür. "Ülül'azm olan peygamberler, böyle olmayanlardan ve resûller, nebîlerden daha üstündürler.

Peygamberler, üstünlük sırasına göre dört makamda (derecede) bulunurlar:

1) Nebîler. 2) Resûller. 3) Ulül'azm peygamberler; bunlar altı tâne olup gönderiliş sırasına göre Âdem, Nûh, İbrâhim, Mûsâ, Îsâ ve Muhammed aleyhimüsselâmdır. 4) Hâtemül-enbiyâ; Peygamberlerin en üstünü ve en sonuncusu olan Muhammed aleyhisselâmdır.

İbrâhim aleyhisselâm, Halîlullahtır. Çünkü, bunun kalbinde, Allah sevgisinden başka, hiçbir mahlûkun sevgisi yoktu. Mûsâ aleyhisselâm, Kelîmullahtır. Çünkü, Allahü teâlâ ile konuştu. Îsâ aleyhisselâm rûhullah ve Kelime-tullahtır. Çünkü babası yoktur. Yalnız **"Ol!"** kelime-i ilahiyyesiyle anasından dünyâya geldi. Bundan başka, Allahü teâlânın hikmet dolu kelimelerini, vaaz vererek, insanların kulaklarına ulaştırırdı.

Mahlûkların yaratılmasına sebep olan ve Âdemoğullarının en üstünü, en şereflisi, en kıymetlisi bulunan Muhammed aleyhisselâm, Habîbullahtır. Onun Habîbullah olduğunu ve büyüklüğünü, üstünlüğünü gösteren şeyler pekçoktur. Bunun için, O'na, mağlup olmak, bozguna uğramak gibi sözler söylenemez. Kıyâmette, herkesten önce kabirden kalkacaktır. Mahşer yerine önce gidecektir. Cennete herkesten önce girecektir. Güzel ahlâkı, sayılmakla bitmez ve insan gücü yetişmez. Bu konuda ciltler dolusu kitaplar yazılmıştır. (Bkz. Muhammed Aleyhisselâm)

Peygamberlerin sayıları: Peygamberlerin sayısı belli değildir. 124.000'den çok oldukları meşhurdur.

Bunlardan 313 veya 315 adedi Resûldür. Bunların içinden de altısı daha yüksektir. Bunlara (Ülül'azm) Peygamberler denir. Ülül'azm peygamberler, Âdem, Nûh, İbrâhim, Mûsâ, Îsâ ve Muhammed Mustafa hazretleridir. Üstünlük sırası şöyledir: Habîbullah Muhammed aleyhisselâm, Halîlullah İbrâhîm aleyhisselâm, Kelîmullah Mûsâ aleyhisselâm, Rûhullah Îsâ aleyhisselâm, Safiyyullah Âdem aleyhisselâm, Neciyyullah Nûh aleyhisselâmdır.

Peygamberlerin içinde otuz üç adedi meşhurdur. Bunların adı: Âdem, İdrîs, Şît veya Şîs, Nûh, Hûd, Sâlih, İbrâhim, Lût, İsmâil, İshak, Yâkûb, Yûsüf, Eyyüb, Şu'ayb, Mûsâ, Hârun, Hıdır, Yûşa' bin Nûn, İlyâs, Elyesâ', Zülkifl, Şem'un, İşmoil, Yûnus bin Metâ, Dâvûd, Süleyman, Lokmân, Zekeriyyâ, Yahyâ, Uzeyr, Îsâ bin Meryem, Zülkarneyn ve Muhammed aleyhi ve aleyhimüssalâtü vesselâmdır.

Bunlardan, yalnız yirmi sekizinin isimleriKur'ân-ı kerîmde bildirilmiştir. Şît, Hıdır, Yûşa, Şem'ûn ve İşmoil bildirilmemiştir. Bu yirmi sekizden Zülkarneyn ve Lokmân ve Uzeyr'in peygamber olup olmadıkları kesin belli değildir. Zülkifl aleyhisselâmın ikinci adı Hazkıl'dır. Bunun İlyâs veya İdrîs yâhut Zekeriyyâ olduğunu söyleyenler de vardır.

Peygamberler niçin gönderilmiştir: Allahü teâlâ, yarattığı bu âlemle varlığını belli ettiği gibi, kullarına çok acıyarak, var olduğunu ayrıca da bildirmiştir. Âdem aleyhisselâmdan başlayarak, her asırda, dünyânın her tarafındaki insanlar arasından en iyi, en üstün olarak yarattığı birisine melekle haber göndererek, kendi isimlerini bildirmiş ve insanların dünyâda ve âhirette rahat etmeleri, iyi yaşamaları için, ne yapmaları ve nelerden sakınmaları lâzım olduğunu açıklamıştır. İnsanlar eski şeyleri unuttukları için ve her zaman bulunan kötü kimseler, peygamberlerin kitaplarını ve sözlerini değiştirdiklerinden, eski dinler unutulmuş, bilinenleri de bozulmuştur. Herşeyi yaratan yüce Allah, insanlara acıdığı için, kullarına son bir peygamber ve yeni bir din göndermiştir. Bu dîni kıyâmete kadar koruyacağını, kötü insanlar saldıracaklar, değiştirmeye, bozmaya kalkışacaklarsae da kendisi bunu, bozulmamış olarak her yere yayacağını müjdelemiştir.

Allahü teâlâ, insanları olgunlaştırmak ve kalplerindeki hastalıklarını tedâvi etmek için, ezelde merhamet ederek, peygamberler göndermeyi dilemiştir. Peygamberlerin, bu vazifelerini yapabilmeleri için, itâat etmeyenleri korkutmaları, itâat edenlere müjde bildirmeleri lâzımdır. Âhirette, birinciler için azap, ikinciler için sevap bulunduğunu haber vermeleri lâzımdır. İnsan, kendine tatlı gelen şeylere kavuşmak ister. Bunlara kavuşabilmek için doğru yoldan sapar, günah işler. Başkalarına kötülük yapar. İnsanları kötülük yapmaktan korumak, dünyâda ve âhirette rahat ve huzur içinde yaşamalarını sağlamak için peygamberlerin gönderilmesi lâzımdır. Dünyâ hayâtı kısadır. Âhiret hayâtı sonsuzdur. Bunun için, âhiret hayâtındaki saâdeti sağlamak önce gelmektedir.

Peygamberler Allahü teâlâ tarafından seçilmiş, gönderilmiş insanlardır. Ümmetlerini Allahü teâlâya çağırmak, azgın, yanlış yoldan, doğru yola, saâdet yoluna çekmek için gönderilmişlerdir. Dâvetlerini kabûl edenlere, Cenneti müjdelemişler, inanmayanları Cehennem azâbı ile korkutmuşlardır. Onların Allahü teâlâdan getirdikleri her haber doğrudur, yanlışlık yoktur. Peygamberlerin sonuncusu, Muhammed aleyhisselâmdır. O'nun dîni bütün dinleri nesh etmiş, yürürlükten kaldırmıştır. O'nun kitabı, geçmiş kitapların en iyisidir. O'nun getirdiği din kıyâmete kadar bâkîdir. Kimse tarafından değiştirilemeyecektir. Îsâ aleyhisselâm gökten inecek ise de, O'nun dîniyle amel edecek, yâni O'nun ümmeti olacaktır.

Büyük İslâm âlimleri İmâm-ı Gazâlî ve İmâm-ı Rabbânî'nin de ifâde ettikleri gibi, peygamberlerin gönderilmesi kahırdır, cebirdir. İnsanları cebir zinciriyle Cennete çekmek içindir. Nitekim hadîs-i şerîfte; **"Zincirlerle Cennete çekilen insanlara hayret mi ediyorsun?"** buyruldu. Din, Cehenneme gitmemeleri için, insanları bağlayan bir kemenddir. Nitekim hadîs-i şerîfte; **"Siz pervâne gibi, kendinizi ateşe atıyorsunuz. Ben kemerinizden tutup geriye çekiyorum"** buyruldu. Allahü teâlânın cebbarlık (her istediğini yapmak) zincirinin halkalarından biri de, peygamberlerin sözleridir. İnsanlar, doğru yolu, eğri yollardan, bu sözlerle ayırabilir. Onların gösterdiği tehlikeden, insanda korku hâsıl olur. Bu ayırış bilgisiyle korku, akıl aynası üzerindeki tozları temizler. Akıl cilâlanıp, âhiret yolunu tutmanın, dünyâ zevklerine kapılmaktan daha iyi olacağını anlar. Bu anlayış, âhiret için çalışmak irâdesini hâsıl eder. İnsanın uzuvları, irâdesine tâbi olduğundan, Uzuvlar âhiret için çalışmaya başlar. Allahü teâlâ, bu zincirle insanı zorla Cehennemden uzaklaştırmış, Cennete sürüklemiş olur. Peygamberler koyun sürüsünün çobanına benzer. Sürünün sağ tarafında çayır olsa, sol tarafında mağara bulunsa, mağarada kurtlar olsa, çoban, mağara tarafında durup, sopa sallayıp, koyunları korkutarak, çayır tarafına kovalar. İşte peygamberlerin gönderilmesi de, buna benzer.

İnsanların peygamberlere ihtiyâcı: İnsanların doğruyu, iyiyi, güzel olanı bulabilmeleri tek başına akılla mümkün değildir. Akıl, göz gibidir. Peygamber vâsıtası ile gönderilen din ise ışık gibidir. Yâni, insanın aklı, gözü gibi zayıf yaratılmıştır. Göz, maddeleri, cisimleri karanlıkta göremiyor. Allahü teâlâ, görme âletinden (gözden) faydalanmak için güneşi, ışığı yaratmıştır. Güneşin ve çeşitli ışık kaynaklarının nûru olmasaydı, göz işe yaramazdı. Tehlikeli cisimlerden, yerlerden kaçamaz, faydalı

şeyleri bulamazdı.

Akıl da, yalnız başına mâneviyatı, faydalı, zararlı şeyleri anlamıyor. Allahü teâlâ, akıldan faydalanmak için, Peygamberleri, din ışığını yarattı. Peygamberler, dünyâda ve âhirette rahat etmek yolunu bildirmeseydi, akıl bulamaz, işe yaramazdı. Tehlikelerden, zararlardan kurtulamazdı. İslâmiyete uymayan veya aklı az olan kimseler ve milletler, peygamberlerden faydalanamaz. Dünyâda ve âhirette tehlikelerden, zararlardan kurtulamaz.

Peygamberler hakkında **Kur'ân-ı kerîm**'de meâlen buyruluyor ki:

Peygamberlerin üzerinizdeki (vazifesi) **ancak ilâhî emirleri tebliğdir. Allah, açıkladığınız ve gizlediğiniz sözlerle hareketlerinizin hepsini bilir.** (Mâide sûresi: 99)

Kâfirler, Allahü teâlânın emirleriyle Peygamberlerinin emirlerini birbirinden ayırmak istiyorlar. Bir kısmına inanırız; bir kısmına inanmayız diyorlar. Îmân ile küfür arasında bir yol açmak istiyorlar. Onların hepsi kâfirdir. Kâfirlerin hepsine Cehennem azâbını, çok acı azâbları hazırladık (Nisâ sûresi: 150-151)

(Îmân edenleri Cennetle) **müjdeleyici,** (Küfredenleri de Cehennemle) **korkutucu olarak peygamberler gönderdik ki, bu peygamberlerin gelişinden sonra insanların** (yarın) **kıyâmette: "Bizi îmâna çağıran olmadı" diye Allah'a bir hüccet ve özürleri olmasın. Allah azizdir, hükmünde hikmet sâhibidir.** (Nisâ sûresi: 165)

Peygamberler göndermedikçe azap yapmayız. (İsrâ sûresi:15)

Peygamberleri, müjde vermek ve korkutmak için gönderdim. Böylece, insanların Allahü teâlâya özür, bahâne yapmaları önlendi. (Nisâ sûresi:164)

PEYGAMBERDEVESİ (Mantis religiosa);

Alm. *Gottesanbeterin (f),* **Fr.** *Mante religieuse (f),* **İng.** *Praying insect (mantis).* **Familyası:** Peygamberdevesigiller (Mantidae) **Yaşadığı yerler:** Sıcak ve tropikal ülkelerde. Yurdumuzda da vardır. **Özellikleri:** İnce uzun vücutlu, yeşil veya kahverenkli avcı bir böcek. Çakı gibi bükülebilen ön ayaklarıyla sinek, kelebek ve diğer böcekleri avlar. **Ömrü:** Üç-dört ay. **Çeşitleri:** Familyanın 1800 kadar türü vardır.

Peygamberdevesigiller familyasından, sıcak ve ılık bölgelerde, özellikle çalılık yerlerde çok rastlanan oynak başlı, iri gözlü, avcı bir böcek. 5-7 cm boyunda, yeşil veya kahverenkli vücutludur. Yaprak ve dallar arasına gizlenerek böceklere pusu kurar. Ön ayaklarını duâ eder gibi kaldırarak hareketsiz durduğundan "duâ eden böcek" olarak da bilinir. Göğsünün ön parçası boyun gibi ileri uzamış olup üçgen başını her tarafa çevirebilir. Yanlarda iri petek ve alnındaki üç adet basit (osel) gözlerle çevresinde uçuşan böcekleri, başını çevirerek tâkip eder. Kamufle olduğu dal veya yeşil yaprakta hareketsizce durarak yakınına bir böceğin konmasını bekler. Av kendisine yakın bir mesafeye geldiği ân, ön bacaklarını hızla ileri uzatarak böceği ayakları arasında sıkıştırır. Sonra tekrar duâ pozisyonuna geçer. Avı bundan sonra bulunduğu yerden hiç kımıldamadan yavaş yavaş yer.

Antenleri kıl gibi ince uzundur. Ön kanatları parşömen gibi sert, arka kanatları zar şeklindedir. Kanatsız veya yarı kanatlı türleri de vardır. Alt kanatlar yelpaze gibi katlanarak üst kanatların altında gizlenir. Ancak ikinci ve üçüncü çift bacaklar yürümede, ön bacaklar ise avlanmada kullanılır. İç kısımları avı yakalamaya yarayan kuvvetli dişlerle bezenmiştir. Ağız parçaları kesici çiğneyici tipte olup, kuvvetli ve gelişmiştir.

Peygamberdevesi duâ eder gibi göründüğü zaman aslında avlanmaktadır. Doymak bilmeyen bir iştahı vardır. Başlıca gıdâsı böcekler olmakla beraber, kendisini yemeyen herşeyi yemeye teşebbüs eder. Çekirgeler, sinekler, tırtıllar, kelebekler, eşek arıları ve hattâ zehirli örümcekler en çok avladığı böceklerdir. En zehirli bir böceği yemekten çekinmez. Bir arada oldukları taktirde birbirlerini de yerler. Afrika, Asya ve Kuzey Avrupa'nın bâzı bölgelerinde yaşayan peygamberdeveleri, Kuzey Amerika'da sonradan üretilmiştir. Erkekler dişilerden küçüktür. Üreme zamanlarında erkek kaçamadığı taktirde dişiye yem olur. Amerika kıtasında bâzı iri türler küçük memeli ve sürüngenlere saldırmaktan çekinmezler. Bir defâsında iki küçük kurbağayı yedikten sonra, kendisinden üç defâ daha büyük olan bir kertenkeleyi yemeye başlayan bir peygamberdevesi görülmüştür.

Bütün vahşiliğine rağmen peygamber devesi, bahçıvan ve çiftçilere zarar veren böcekleri tükettiği için faydalıdır. Bâzı çiftçiler üretmek için arâzilerine peygamberdevesinin yumurta keselerini koyarlar. Bu obur hayvan, besin bulunmadığı zamanlarda kendi ayaklarından birini bile kemirmekten çekinmez. Anten veya ayaklarından biri koptuğu zaman, kısa bir sürede yerine yenisi uzar. Kavga sırasında başı kopan peygamber devesinin, birkaç saat sonra yeniden kalkarak, yürüdüğü ve kanatlarını açarak uçmağa teşebbüs ettiği görülmüştür. Başedemediği yegâne düşmanı minik karıncalardır. Bâzan

karıncalar sürü hâlinde yavru peygamberdevelerine saldırarak yumuşak vücutlarını parçalarlar.

Peygamberdevelerinin ömrü en çok bir mevsimdir. Yaz sonlarında birden bire ortaya çıkar, sonbahar sonlarında da yumurtladıktan sonra ölürler. Çiftleşme sonunda genellikle erkek dişiye yem olur. Dişi yumurtalarını paketler hâlinde köpük bir kapsül içinde ağaç, çalı dallarına yapıştırır. Köpüklü madde sonra sertleşir. Ceviz büyüklüğünü bulan bu kümeden 125-350 kadar yavru çıkar. Kanatsız doğan yavrular, birkaç deri değişiminden sonra erginlere benzerler. Yavrular anne ve babalarını hiç görmedikleri ve onlardan birşey öğrenmedikleri hâlde, aynı onlar gibi avlanır ve hayatlarını sürdürürler.

PEYK (Bkz. Uydu)

PEYK ÜLKELER;

Alm. *Satellitenstaaten (m.pl.),* **Fr.** *Pays (m.pl.) satellite,* **İng.** *Satellite countries.* Güçlü ve nüfûzlu bir devlet etrafında askerî, politik, ekonomik, antlaşmalarla toplanmış olan güçsüz, küçük devletler. Çeşitli asırlarda kuvvetli devlet etrâfında toplanmalar ve bağlanmalar o günün şartlarına ve devlet anlayışına göre değişik olmuştur. Peyk deyimi, astronomi ilmindeki güneş ve diğer gezegenlerin etrafında bulunan ve bunlardan ayrılmayan uydular düşünülerek kullanılmaya başlanmıştır.

İkinci Dünyâ Savaşından önce Almanya, İtalya ve Japonya'dan meydana gelen üçlü mihver devletleri bir eksen kabûl edilirdi. Bu eksene bağlı ve tâbi olan Macaristan, Romanya ve Bulgaristan için peyk sıfatı kullanılmıştı. İkinci Dünyâ Savaşından sonra bu deyim, daha ziyâde Rusya etrafında toplanan ve komünizmle idâre edilen devletler için kullanılmaya başlandı. 1989'dan sonra komünizmin çökmesiyle birlikte Macaristan, Çekoslovakya, Polonya gibi peyk devletler Rusya'nın baskısından kurtuldular.

Peyk ülkeler görünüşte bağımsız ülkelerdir. Fakat içinde bulundukları sistemin merkezi durumundaki hâkim ve nüfûzlu gücün ekonomik ve politik bağımlılığı altındadırlar.

PEYNİR;

Alm. *Käse (f),* **Fr.** *Fromage (n),* **İng.** *Cheese.* En önemli süt mâmüllerinden olan, sütün maya vâsıtası ile pıhtılaştırılmasından elde edilen çökeleğin olgunlaşmış hâli. Pekçok peynir çeşidi vardır. Bunlar yumuşak, sert veya yarı sert olabildikleri gibi, peynir imâlinde kullanılan sütün cinsine, yağının azlığına çokluğuna, ayrıca kaymak ilâve edilip edilmediğine, çiğ veya pişmiş sütten yapılışına bağlı olarak çeşitlenir. Peynir denilince akla önce beyaz peynir gelir. Fakat yapılışına, görünüşüne ve lezzetine bağlı olarak da çok çeşitli peynir vardır.

Beyaz peynir: Mayalanan sütte önce kazein çöker ki buna pıhtılaşma denir. Pıhtılaşma sonucu meydana gelen çökelek süzülür ve olgunlaştırılır. Kazeinin pıhtılaştırılması tatlı sütte maya ile, ekşimiş sütte mayasız yapılır. Fakat en iyisi, önce süte streptococcus lactis gibi asit meydana getirici organizmalar ilâve edip, sütü ekşitmek (aset asidi cinsinden asiditesini % 0,17-0,22'ye çıkarmak) sonra da maya ilâve ederek peynir elde etmektir. Labferment ihtivâ eden maya ilâvesinden sonra 23-32°C'de tutulan sütte 15-20 dakikada çökelek meydana gelir. Bu çökelek 30-40 dakikada bâzan de 1,5-2,5 saatte kesilebilecek hâle gelir. Ayrılan çökelek, bezlerden süzülerek suyun büyük bir kısmından ayrıldıktan sonra ayrıca basınç altında sıkılarak da kalıntı sularından iyice ayrılır. Bu şekilde elde edilen tâze peynir umûmiyetle 8x8 cm'lik kareler hâlinde kesilerek % 14-20'lik tuz çözeltisinde (bir litre tuz çözeltisinde 140-200 gr tuz olacak) yeterli sertlik kazandırmak için beş saat bekletilir. Bundan sonra kalıplar arasına yağlı kâğıt koyarak mikrobu ve bakterileri öldürülmüş tenekelere yerleştirilir. Her sıra tamam olunca bir miktar tuz serpilir. Böylece teneke doldurulduktan sonra alabildiği kadar salamura (tuzlu su) katılır, ağızları lehimlenir ve soğukta muhâfaza edilir. Yaklaşık 14°C sıcaklıkta peynir 3-4,5 ayda olgunlaşır. Peynirde pek az miktarda kalan laktoz süt asidi bakterilerinin etkisiyle süt asidine, sonra da kalsiyum laktat hâline dönüşür. Bu kalsiyum laktatın bir kısmı da bir çeşit bakteri vâsıtasıyla propiyon asidi, aset asidi ve karbonat asidine dönüşür. Bu olay sonunda peynirde boşluklar hâsıl olur.

Peynirin olgunlaşmasına küf ve bakteriler sebep olur. Küfler, yumuşak, ıslak ve ortamı asidik olan peynirlerde çok etkilidir Tuzlanıp soğuk yerde olgunlaşmaya bırakılan yumuşak peynir kalıplarından çıkarılır ve bir yüzüne penisilin küfü aşılanır. On iki saat sonra küf aşılanan kısım da tuzlanır ve tuzlama tahtasında bırakıldığının üçüncü günü alınıp olgunlaşma odalarına bırakılır. İki-Üç hafta içinde bu peynirin nemi % 50'de sabitleşir.

Bu arada peynir yüzeyindeki süt asidi okside olurken kazein de amonyak ve amonyum karbonata (böylece ortam kaleviye) dönüşür. Bundan sonra küf faaliyeti durur ve bakteri gelişmeye başlar ve olgunlaşmayı tamamlar. Küflü peynir yapmak için mayalanacak süte önceden Penicillium glaucum küf sporları ekilir. Bu küfler az oksijenli ve fazla karbondioksitli ortamda iyi gelişir.

Yaklaşık olarak 4-12 litre sütten 1 kilo peynir elde edilir.

Kaşar peyniri: Kaşar peyniri aslında koyun sütünden yapılır. Eğer inek ve keçi sütü katılırsa verim ve kalite düşer. Süt 3-4 kat bezden süzülür ve 30° de peynir mayası ile mayalanır. Bir-bir buçuk saat sonra meydana gelen çökelek özel bıçaklarla ufalanır ve salaşpur bezi içerisine konur. Bir-dört saat basınç altında tutulur. Buradan alınan çökelek büyük parçalara kesilerek yerine göre 2-12 saat ilk mayalanmaya bırakılır. Sonra bu parçalar küçük dilim hâline getirilip sepetler içinde 65°-80°lik suda iki dakika tutularak yumuşatılır. Sonra yoğrulur ve kalıplara dökülür. İlk 1-2 saat içinde 3-4 defâ alt üst edilir. Birgün sonra tuzlanarak mayalanma odasına alınır. Sonra hergün sayı arttırılarak üst üste dizilir. Kalıp (teker) sayısı 6-8 olunca 45°-50°lik ılık suda yıkanarak çardaklarda kurutulur. Bundan sonra piyasaya sürülür.

Tulum peyniri: Her çeşit sütten elde edilen çökeleğin, koyun veya keçi derisinden yapılmış tulumlarda olgunlaştırılması ile elde edilen peynire tulum peyniri denir. Lezzeti kendine has olup, kullanılan sütün cinsine ve içine konulan bâzı baharatlara bağlı olarak değişiktir.

Mihaliç peyniri: Marmara bölgesinde yapılan bir peynirdir. Yuvarlak kalıplar hâlinde olup iç kısmı gözeneklidir.

Gravyer peyniri: Bir miktar kaymağı alınmış süt 32°de mayalanır. Bu mayalanmış süt koyulaştıktan sonra, 55° civârında savrularak pişirilir. Basınç altında süzülür. 24 saat süzülmüş bu çökelek tuzlanır ve soğuk odada kuruyup kabuk bağlayana kadar bekletilir. Bundan sonra sıcak odaya alınır. Burada göz göz oluncaya kadar bekletilir. Yine bu arada zaman zaman kabuğu tuzlu su ile ovulur.

Krem peynir: % 15 yağ ihtiva eden süt, 62°C'de 30 dakika pastörize edilir. 48,9°C'ye kadar soğutulan bu süt, yüksek basınç altında homojenize edilir. Daha sonra 500 kg süt başına 1-1,5 kg yoğurt mayası ve yaklaşık 10 gram peynir mayası katılır. Asitlik pH'sı 4,4-4,5 civârına geldiği zaman pıhtılaşmış kısım karıştırılır ve 46,5-51,7°C'de 45-60 dakika bekletilir. Isıtılmış çökelek torbalara konur. Daha sonra paslanmaz çelikten yapılmış fıçılara konularak sıvı kısım çökelekten uzaklaştırılır. Bir de karıştırıcıya konularak % 1 nisbetinde tuz ilâvesiyle karıştırılır. Bundan sonra da paketlenerek piyasaya arz edilir.

Çedar peyniri: Eskiden çiğ sütten yapılırken bugün pastörize sütten yapılır. Sıcaklığı 30°C olan süte % 0,5-1 oranında yoğurt mayası ve bir miktar da renk verici madde ilâve edilir. Genellikle 45 dakika sonra sütün asitliği % 0,01'lik bir artış gösterir. Bu esnâda 500 kg süt başına 100-120 gram peynir mayası ilâve edilir. 25-30 dakika içinde tam çökelek hâsıl olur ve şekil verilebilir. Sonra küpler şeklinde kesilir ve 37,8-38,9°C sıcaklığa kadar ağır ağır ısıtılır. Çökelekten ayrılacak su miktarı, sıcaklık, asidite ve maya miktarının üçüne birden bağlıdır. Su çökelekten ayrılırken çökelekte matlaşma ve sertleşme olur, peynir de ince kareler hâlinde kesilir ve % 1,5 kadar tuz ilâve edilir. Kesilmiş ve tuzlanmış parçalar bir müddet basınç altında metal kaplarda bırakılır. Bu peynirler birbirine yapışmazlar. Sonra kuru ve soğuk odalarda 3-4 gün bekletilip sertleştirilir. Bu peynirler 0-4,4°C sıcaklıkta 3-4 ay muhâfaza edilebilir, 0°C'nin altında uzun süre saklanabilir.

Temel olarak peynir; su, yağ ve kalsiyum fosfattan meydana gelmiştir. Suyun miktarı peynirin cinsine bağlı olarak % 30-70 arasında değişir. Kuru madde içerisindeki yağ yüzdesi sütün cinsine bağlı olarak değişir. Genel olarak peynirler tam yağlı, yarı yağlı ve yağsız olmak üzere sınıflandırılır. Ayrıca krema ilâve edilerek elde edilen çok yağlı peynirler de vardır.

Gıdâ maddeleri tüzüğüne göre, tam yağlı peynirin kuru maddenin 100 gramında en az 40 gram süt yağı, yağlı peynirde en az 30 gram süt yağı, yarım yağlı peynirde en az 20 gram süt yağı ve yavan peynirde 20 gramdan az süt yağının bulunması gerekir.

Edirne peynirinin ortalama bileşimi % 55 su, % 14 protein, % 27 yağ ve % 3,5 tuzdur. Tulum peynirlerinde % 37 su, % 27 yağ, % 27 protein ve % 5 tuz; Bursa kaşar peynirinde ise yüzde olarak 31 su, 34 protein, 30 yağ ve 4,5 tuz bulunur. Peynir önemli miktarda yağ ve protein ihtivâ eden besin maddesidir. Proteinler sütteki kadar olmasa da yüksek değerli amino asitler ihtivâ ederler.

Kalsiyum-fosfor ve sodyum-potasyum dengesi: Peynir, protein, yağ ve çok çeşitli minareller ihtiva etmesi sebebiyle çok kıymetli bir besin kaynağıdır. Fakat hadîs-i şerîfte, peynirin cevizle yenilmesinin şifâ olduğu ve bunların yalnız yenilmesinin zararlı olduğu bildirildi. Çünkü, bâzı minerallerin vücut tarafından alınabilmesi için bu mineralin başka bir mineral veya elementle belirli oran dâhilinde alınması gerekir. Meselâ vücut için çok lâzım olan kalsiyumun, fosfor ile belirli bir oran dâhilinde alınması faydalıdır. Bu oran yaklaşık 1/1 gibidir. Peynirin 100 gramında 873 mg kalsiyuma(Ca) karşılık 610 mg fosfor (P) vardır. Eğer 100 gr peynirle 100 gr ceviz karıştırılıp yenilirse 956 mg kalsiyuma karşılık 990 mg fosfor alınmış olur. Bu da bugünkü tıbbın tespit ettiği orana uygun gelmektedir.

Diğer taraftan kemik ve diş teşekkülünde kalsiyum, fosfor ve flor oranı çok önemlidir. Cevizde flor yoktur, fakat peynirde vardır. İkisi birlikte yenirse faydalı olur. Cevizde fosfor, kalsiyum ve flor dengesi

çok bozuk olduğundan, yalnız yenirse vücut için zararlı bir besin olur. Bir insanın günlük olarak ihtiyaç duyduğu sodyum ve potasyum miktarı oranı Na/K= 2/1'dir. Potasyum, peynirin 100 gramında 13 mg; cevizin 100 gramında ise 525 mg'dır. Toplam 538 mg eder. Sodyum ise 100 g peynirde 880, 100 g cevizde ise 4 mg'dır. toplam 884 mg eder ki, Na/K= 844/538 oranı elde edilir. Bu da yaklaşık 2/1 dir.

PEZDEVÎ (Ali bin Muhammed);

Mâverâünnehr'de yetişen Hanefî fıkıh âlimlerinden. İsmi, Ali bin Muhammed bin Hüseyin bin Abdülkerîm bin Mûsâ bin Îsâ bin Mücâhid-en-Nesefî el-Pezdevî'dir. Künyesi Ebü'l-Hasan'dır. Fahr-ül-İslâm lakabıyla meşhur oldu. 1009 (H.400) yılları civârında İran'ın Pezde (veya Bezde) şehrinde doğup büyüdüğü için, Pezdevî diye de tanınmıştır.

Babası Muhammed, Semerkand ve Buhârâ kâdılığında (hâkimliğinde) bulunmuş, sonra vazifeden ayrılarak Pezde'ye yerleşmiştir. Kardeşi Muhammed bin Muhammed el-Pezdevî de, Mâverâünnehr'deHanefî âlimlerinin en büyüklerindendir ve Sadr-ül-İslâm lakabı ile meşhur olup, kitapları kolay anlaşıldığından, Ebü'l-Yüsr diye künyelenmiştir. Fahr-ül-İslâm Pezdevî de; kitaplarının zor anlaşılması sebebiyle, Ebü'l-Usr künyesiyle meşhûr oldu ve birçok eser yazdı. 1089 senesi Receb ayının beşinde Keşş denilen yerde vefât etti. Kabri Semerkant'tadır.

Fahr-ül-İslâm Pezdevî, Hanefî mezhebi âlimlerinin büyüklerindendir. Mâverâünnehr'in en büyük fakihlerinden olan Şems-ül-Eimme Muhammed bin Sehl-es-Serahsî ile aynı asırda yaşamış ve Abdülazîz bin Ahmed el-Halvânî tarafından idâre edilen medresede, İmâm-ı Serahsî'ye arkadaşlık etmişti. Ayrıca o; hadis ilmini de tahsil edip, birçok hadîs-i şerîf rivâyetinde bulunmuştur. Arkadaşı olan Semerkant hatibi Ebü'l-Meâlî Muhammed bin Nasr bin Mensûr-el-Meydanî ve kendi oğlu Kâdı Ebû Sâbit-el-Pezdevî, ondan rivâyette bulunmuşlardır. Bir ara gittiği Semerkant'ta ders okutmuştur.

Başlıca eserleri şunlardır:

1. Kenz-ül-Vüsûl ilâ Mârifet-il-Usûl: Diğer adıyla **Usûl-i Pezdevî** diye de bilinen kitabı, usûl-i fıkıh ilminde en mûteber eserdir. Osmanlı Devleti zamânında medreselerde çok okutulan ve önem verilen bu kitap, teferruâtlı olduğu gibi, îcâzın mükemmel bir örneği de sayılmıştır.

2. El-Mebsût: On bir ciltlik bir fıkıh kitabıdır.

3. Tefsîr-ül-Kur'ân: Yüz yirmi cilt olan bu eser, ele geçmemiştir.

4. Şerh-i Câmi-i Kebîr ve Câmi-i Sagîr: Usûl ilmine âit olan iki kıymetli eserdir.

5. Ez-Ziyâdât: Fıkıh ilminin füru' meselelerini anlatan bir eserdir. Bir nüshası, Süleymâniye Kütüphânesi, Fâtih Kısmı No: 1665'te kayıtlıdır.

6. Ziyâdât-üz-Ziyâdât: Ziyâdât kitabının sonunda vardır.

7. Şerh-ül-Hidâye: Hidâye adındaki fıkıh kitabının nikâh bâbına kadar olan kısmının şerhidir.

8. Ginâ-ül-Fukâhâ.

9. Er-Risâle fî Kırâat-il-Musallî.

10. Zellet-ül-Kârî.

---

pH ÖLÇEĞİ (pH Cetveli);

Alm. *ph-Wert (m),* **Fr.** *Echelle (f) pH,* **İng.** *pH scale.* Sulu çözeltilerdeki H^+ veya OH^- konsantrasyonlarının logaritmik olarak ifâdesi. Sulu çözeltilerin H^+ ve OH^- konsantrasyonlarını tek bir cetvelle ifâde edebilmek için, H^+ iyonu molar konsantrasyonunun eksi logaritması alınır ve buna pH adı verilir pH= -log $[H^+]$. Esasında H_+ iyonu suda serbest halde bulunmayıp dâima bir su molekülüyle birleşmiş durumda, yâni hidronyum iyonu (H_3O^+) şeklindedir (Bkz. Hidrojen İyonu). OH^- nin molar konsantrasyonunun eksi logaritmasının alınmasıyla da pOH ifâdesi elde edilir. Saf su çok az olmakla birlikte disosiye durumdadır ve suyun disosiyasyon sâbiti yaklaşık $1,0x10^{-14}$tür.

$$HOH \rightarrow H^+ + OH^-$$
$$\leftarrow$$

Saf suda H^+ ve OH^- iyonlarının hepsi su moleküllerinin ayrışmasından meydana gelmelidir. Bu durumda H^+ ve OH^- iyonlarının mol sayıları birbirine eşit olur.

$[H^+]\,[OH^-]= 1,0x10^{-14}$

$[H^+]= [OH^-]= 1,0.10^{-7}$

Buradan saf su için pH= 7 olarak bulunur. Çözeltide dâima pH+pOH= 14'tür.

Eğer suya asit ilâve edilirse hidrojen iyonu konsantrasyonu $1,0x10^{-7}$ molün üstüne çıkar. İyonlar çarpımı $1,0x10^{-14}$ olarak sabit kalacağı için hidroksit iyonu konsantrasyonu $1,0x10^{-7}$ nin altına düşer. Benzer şekilde suya baz eklenmişse OH^- konsantrasyonu $1,0x10^{-7}$'nin üstüne çıkar ve H^+ konsantrasyonu $1,0x10^{-7}$'nin altına düşer.

Bütün nötür çözeltilerin pH'sı 7'dir. Düşük konsantrasyonlardaki sulu çözeltilerde pH, 0'dan 14'e kadar değişen değerler alır. Asitli çözeltilerin pH'sı 7'den küçük, bazik çözeltilerin pH'sı 7'den büyüktür.

pH cetvelleri H^+ konsantrasyonlarını belirtmek için düzenlenmiştir. Logaritmik özelliğinden dolayı pH bir birim değiştiğinde konsantrasyon 10 kat değişir. Meselâ, pH=0 kuvvetli bir asidin normal çözeltisi, pH= 2 kuvvetli bir asidin santinormal çözeltisi; ...pH= 7 nötr çözelti..., pH= 13 kuvvetli bir bazın desinormal çözeltisi; pH= 14'te kuvvetli bazın normal çözeltisine tekâbül eder.

pH ölçeği, kuvvetli asit (veya bazların) seyreltik çözeltileri veya zayıf asit (yâhut bazların) çözeltilerinin konsantrasyonunu ifâde etmede "basitlik" sağlar. Çünkü bu durumlarda konsantrasyon genellikle 1'den küçük olup logaritmasının eksi (-) işâreti alındığında pozitif ve basit bir sayı ele geçer. Yoksa meselâ, normalitesi 2 olan bir asidik çözeltinin pH değeri negatif olur ki, şaşırtıcı olur. Yâni çok konsantre çözeltiler için pH veya pOH'a gerek yoktur.

Normal bir suyun pH'sı 4 ile 9 arasında değişir. Suların arıtılmasında pH'nın büyük önemi vardır.

pH'nın ölçülmesi: Çözeltilerin pH'ları hakkında bir fikir edinmek için, H^+ konsantrasyonuna karşı hassas olan boyar maddeler kullanılır. Böyle maddelere indikatör adı verilir. Bu maddelerden çeşitli şekillerde faydalanılır. Bunlardan turnusol kâğıdı çözeltiye daldırıldığında kırmızı renk alıyorsa çözeltinin asidik, mavi renk alıyorsa bazik olduğu anlaşılır. Metil oranj kuvvetli asitlerle temasta kırmızı renk alır. Fenol ftalein ise asidik çözeltide renksiz olup, pH'sı 8-10 arası olan bazik çözeltide pembe renk alır.

pH ölçümleri, pH metrelerle daha hassas ve pratik olarak yapılmaktadır. pH metre ilk defa Danimarkalı bir bilgin olan Sörensan tarafından yapılmıştır. Bunlar özel bir elektrotla çözelti arasındaki potansiyel farkını ölçmeye dayanan âletlerdir. Bu fark H^+ konsantrasyonuna bağlı olduğundan, aynı zamanda çözeltinin pH'sı da ölçülmüş olmaktadır.

Günümüzde en çok kullanılan ölçü araçları cam elektrotlu olanlardır. Bunlar, içinde platin tel bulunan ince camdan yapılmışlardır. pH'sı değişmeyen bir çözelti ihtivâ ederler.

pH'nın canlılar üzerindeki etkileri: Bitki ve hayvan hayâtı üzerine pH'nın büyük önemi vardır. Hücrelerdeki çeşitli kimyâsal reaksiyonlar enzimler tarafından yapılır. Enzimlerin yapısını da proteinler teşkil eder. Proteinler aminoasit dizilerinden meydana gelirler. Aminoasitlerin çeşitli grupları hidrojen iyonu alır veya verirler. Bir çözeltideki pH değişikliği, amino asit zincirinin yapısını bozar. Dolayısıyla hücre içi faaliyetlerini değiştirir. Hücredeki pH fosfat gibi ara çözeltiler tarafından kontrol edilir.

İnsanın sağlıklı yaşayabilmesi için kanın pH'sının 7,4 olması gerekmektedir. Bu düzen kandaki bâzı ara çözeltiler ve insan vücûdundaki bâzı yapı ve salgılar tarafından temin edilmektedir. pH= 7,4 düzeni bozulunca kan asit veya bazik özellik göstermeye başlar, şeker ve bunun gibi hastalıklar ortaya çıkar.

PICASSO, Pablo;

İspanyol ressam ve heykeltraş. Devrinin en büyük sanatkârı kabul edilir. Picasso 25 Ekim 1881'de İspanya'nın güneyinde bir sâhil şehri olan Malaga'da doğdu. Babası resim öğretmeniydi. Daha sonra Barselona'daki Güzel Sanatlar Okuluna profesör olarak görevlendirildi.

Picasso, 14 yaşında babasının öğretmenlik yaptığı bu okula kaydoldu ve süresi içinde mezun oldu. İki yıl sonra tahsiline devam etmek üzere Madrid'deki Kraliyet Akademisi'ne girdi, Ancak kısa bir süre sonra tekrar Barselona'ya dönerek devrin sanatkârları ile temaslarda bulundu.

Madrid ve Barselona'da arkadaşlar edinmesine rağmen, kendi ülkesini sevmediği ve bir Fransa hayranı olduğu için, 1904 yılında temelli olarak kalmak üzere Paris'e taşındı.

Picasso'nun resim sanatı üzerindeki çalışmalarını şu devrelerde incelemek mümkündür:

Taklidî çalışmalar devri: Çocukluğundan başlayarak Paris'e yerleşinceye kadar yaptığı resimler, bu devrenin mahsulleri sayılır. Picasso, bu resimlerinde babasının da tesiri altında kalarak, anânevî İspanyol realizminden örnekler ortaya koymuştur.

Mavi devir: Picasso'nun 1901-1904 yılları arasında yaptığı çalışmalar mavi devir olarak adlandırılır. Bunun sebebi, konusu dilenciler ve sakatlar olan resimlerde mavi rengin hâkim olmasıdır. Bu devir

tabloları arasında “mavi oda”, “Yaşlı gitarist” sayılabilir.

Kırmızı devir: Birinci Dünyâ Savaşı öncesi yıllarda Picasso’nun hayâtı, fakirlikle mücâdele içinde geçti. Picasso bu devirde yaptığı resimlerinin konusunu, sokak tiplerinden ve tabiat manzaralarından seçti. Resimlerdeki hâkim renkler kahverengi ve pembedir. Devrin en önemli tablosu “Saltimbanques Âilesi”dir.

Kübizm devri: 1909’da sâdece Paris’te değil aynı zamanda bütün dünyada tanınan Picasso, Kübizm akımının ilk örneklerini vermeye başladı. Tabiattaki eşyânın şeklini ters yüz ederek, daha doğrusu hiç kimsenin anlamayacağı bir biçimde çizmek demek olan Kübizm, resim sanatını bir sanat olmaktan çıkarmış, her eline fırça alan kendini ressam kabul etmiştir.

Realizm devri: Picasso, Birinci Dünyâ Savaşı yıllarında yaptığı resimlerle kûbizmden ayrıldığını gösterdi. Geriye dönüş olarak adlandırılan bu devrenin önemli eserlerinden sayılan ve 1915’te bitirilen “Vollard’ın Portresi” New York, Metropolitan Müzesinde sergilenmektedir.

Sürrealizm devri: Picasso, sürrealizm hareketine tam mânâsıyla katılmadıysa da, 1920’li yıllarda yaptığı çalışmalar kûbizmden ziyâde, sürrealizme daha yakın özellikler taşımaktadır. “Üç Dansçı” tablosu, bu devrin en önemli eseri sayılır.

Picasso’nun çalışmalarında zamânın târihî hâdiselerinin büyük tesiri olmuştur. İspanya’da patlak veren iç savaş, Picasso üzerinde büyük bir tesir yaptığından, ressamın 1930’lu yıllarda çizdiği resimlerde bu tesirin izleri açıkça görülmektedir. İkinci Dünyâ Harbi çıkınca resim çalışmalarına ara veren Picasso, harbin sonunda tekrar çalışmaya başladı.

Hayâtının son yıllarına doğru Fransa’nın güneyindeki Mugins’e yerleşti. 8 Nisan 1973’te 92 yaşında öldü.

PICCARD, Auguste;

stratosfer ve Okyanus derinliklerinin ilk defâ insanlı keşfini yapan İsviçreli fizikçi. İsviçre Basel’de 28 Ocak 1884’te doğdu. Mekanik mühendislik dalında ilerledi. Zürih’teki Federal Teknoloji Enstitüsünde tabiî ilimler sahasında doktora yaptı. Zürih’te iken, Einstein ile berâber çalışmaları oldu. 1913’ten îtibâren önce Zürih Enstitüsü’nde, sonra da Zürih Üniversitesinde fizik öğretmenliği yaptı. 1922-1954 seneleri arasında İkinci Dünyâ Harbi dönemi hâriç Brüksel Üniversitesi Politeknik Enstitüsünde fizik profesörlüğü görevinde bulundu.

1922’de göreve başladığı Brüksel Üniversitesindeki çalışmalarının ilk dönemlerinde, atmosferin üst katmanlarından biri olan stratosferin kozmik ışın, radyoaktiflik ve iyon yüküne ilişkin araştırmalara başlayan Piccard, o dönemde kullanılan âletlerin yerden ölçüm yapmakta yetersiz kaldığını belirleyerek en az 16.000 metre yükseğe çıkabilecek bir balonu tasarlamaya başladı. Belçika hükûmetinin de yardımıyla 1930’da balonun yapımını tamamlayan Piccard, 27 Mayıs 1931’de Paul Kipfer ile birlikte havalanarak 15.781 metrelik yüksekliğe ulaştı. Bir yıl sonra yaptığı yeni bir balonla tekrar havalanan Piccard, bu sefer hedefinin üstünde bir yüksekliğe, 16.940 metreye erişti.

Balon çalışmalarını sürdüren Piccard, 1930’un sonlarında bir batiskaf’ın üzerinde de çalışmaya başlamıştı. Batiskaf serbest yüzebilen, safralı, altında çelik bir gözetleme gondolu bulunan basit bir denizaltı aracıydı. Piccard, 1922 senesinde doğmuş ve tanınmış bir denizaltı kâşifi olan oğlu Jacgues ile birlikte, 30 Eylül 1954’te Adriyatik Denizinde 3.150 m gibi o zamâna göre rekor bir derinliğe indi. Trieste adını verdikleri ABD donanmasından satın aldıkları başka bir model batiskafla, Piccard ve denizci teğmeni Don Walsh, Guam’ın Maianas Trench bölgesinde 23 Ocak 1960’ta 10.920 m’ye daldılar.

Piccard, İsviçre’nin Lozan şehrinde 24 Mart 1962’de öldü.

PICCARD, Jean Félix;

kozmik ışınların araştırılması gâyesiyle stratosfere birçok balonlu uçuş gerçekleştiren İsviçre asıllı ABD’li kimyâ mühendisi. İkiz kardeşi Auguste gibi yüksek irtifada balonlarla uçma konusunda ilmî araştırmalar yapmıştır. 1909’da Zürih’te, tabiat ilimleri konusunda doktorasını yaptı. İsviçre ve ABD’de kimyâ dersleri verdi. 1931’de Amerikan vatandaşlığına geçti. 1937’de de Minnerota Üniversitesinin havacılık mühendisliği profesörlüğüne tâyin edildi.

23 Ekim 1934’te Piccard ve karısıJeanette, Michigan eyâletinin Dearborn şehrinden havalanıp, balonla 17.672 m yüksekliğe eriştiler. Daha sonra Piccard, 30.480 m’den daha yükseklere kadar tırmanılabilen, Skyhaak balonları konusunda müşavirlik yaptı.

1884’te doğan Piccard, 28 Haziran 1963’te Minnesota eyâletinin en büyük şehri olan Minneapolis’te

öldü.

PIERRE LOTİ;

Fransız yazarı. 1850'de Fransa'da Rochefort'ta doğdu ve 1923'te Hendaye'de öldü. Esas ismi Louis-Marie Julien Viaud'dur. Doğu seyahatleri esnâsında Loti soy ismini aldı. Loti, Pasifik'te yetişen bir çiçek ismidir.

Protestan ve soylu bir âiledendir. Deniz subayı olarak savaş gemilerinde çalıştı. 1891 yılında Fransız Akademisi üyesi oldu. İstanbul'a birkaç kere geldi. Kendisine büyük bir şöhret sağlayan **Aziyadé** romanını Hasköy'de kirâladığı bir evde kalırken 1879 yılında İstanbul'da yazdı. Eserinde, hayâlinde uydurduğu Aziyede adlı bir Çerkez kızını anlatmaktadır. Kendini sevenler tarafından İstanbul Divanyolu'nda kaldığı eve, evin bulunduğu sokağa ve Eyüp Kabristanı civârında bulunan tepedeki kahveye ismi verildi.

Pierre Loti, Doğu seyahatleri sırasında, Doğu Medeniyetini yakından tanımak fırsatını buldu. Türk dostu görünüp, bunu ömrünün sonuna kadar muhâfaza etti. Balkan Harbi sırasında yazı ve makâleleriyle Avrupa kamuoyunda zulme uğrayan Türkleri savundu. Avrupa'da Türkler aleyhine mevcut olan havayı Türkler lehine çevirmek için çok gayret sarf etti. Bir yazısında şöyle demektedir:

"Türk, asiller asilidir. Sun'î olmayan bu pek gösterişli ve yüksek asâlet; ona Allah'ın hediyesidir. Sâdelik içinde ihtişâmı, sükûnet içinde belâgati, durgunluk içinde duygulu bir hayâtiyetle kibar hakikatleri aksettiren yegâne millet Türklerdir. Şark, hülyâ ve efsâneler âlemidir. Türk; o rengârenk âlemin gözü, ışığı, dili ve yaşayan hakîkatidir.

Türk'ü anlamamak için târihe gözü kapamak gerekir. Haksız hücumlar ve pespâye iftirâlar önünde Türk'ün vekârı, hiç şüphe yok ki"kör"lere acıdıklarındandır. Bu asîl davranış, o zelil iftiralara ne beliğ bir cevap oluyor!.."

Pierre Loti bir yandan Türkleri methederken diğer yandan Türk kızlarının peşinde koşmuş, onlarla gayri meşrû ilişkide bulunduğunu eserlerinde yazmıştır. Batı hayranları onun Hasköy'deki evini değil de Eyüp'te uğradığı yerlerdeki mübârek adları değiştirmişler, Loti'nin adını vermişlerdir.

Başlıca eserleri şunlardır:

Pierre Loti'nin eserleri romantik ve renkli tasvirlerle süslüdür. Yazılarında insan ve tabiattaki diğer canlıların ölümden ibret almayışından dolayı duyduğu kırgınlık ve yalnızlık hâlet-i rûhiyesi görülmektedir. İstanbul'da yazdığı **Aziyadé** romanına benzer **Rarahu** romanını da Tahiti'de yazmıştır. Japonya ile alâkalı olarak yazdığı**Madame Chrjsanthéme** isimli eseri de tanınmıştır.

Au Maroc (Fas'ta, 1890), **Fantôme d'Orient** (Doğu Hayâleti, 1892), **Les Derniers Jaurs de Pèkin** (Pekin'in Son Günleri, 1901), **L'indeSans Lesanglais** (İngiltere'ninBulunmadığı Hindistan, 1904), **Vers Irfahan"** (Isfahan'a Doğru, 1904), **La Turkuie Agonisant** (Can ÇekişenTürkiye, 1913).

PIHTILAŞMA (Bkz. Kan)

PILSUDSKI, Jozef;

Birinci Dünyâ Savaşı sonu memleketini bağımsızlığa kavuşturan Polonya devlet adamı, mareşal. 5 Aralık 1867 günü Zulow'da dünyâya geldi. Polonyalı soylu bir âileden gelir. İlk öğreniminden sonra tıp tahsilini yapmaya başladıysa da, yarım bırakıp Vilna'ya (bugünkü Vilnius) döndü. Karl Marx'ı okumağa başladı. Teoriden ziyâde pratik olmayı istiyordu. Üçüncü Aleksandr'a suikast plânlamaktan 1887 senesinde tevkif edildi ve beş seneliğine Sibirya'ya sürüldü. Dönüşünde, yeni kurulan Polonya Sosyalist Partisine üye oldu. Burada Robotnik (işçi) gazetesini çıkararak, Marx'ın fikirlerini yaymağa başlayınca 1900 senesinde karısı ile birlikte tevkif edilerek Varşova Hapishânesine atıldı. Buradan kaçması imkânsız olduğu için akıl hastası rolü yaparak Petersburg Askerî Hastânesine gönderildi. Buradan kaçmaya muvaffak oldu. 1904 senesindeki Japon-Rus savaşında Japonya'ya giderek Rusya aleyhinde çalışmalar yaptı. 1905 senesindeki Rus İhtilâlinin başarısızlıkla netîcelenmesine rağmen, Rusya'nın içte ve dışta bulunduğu karışıklığı iyi değerlendiren Pilsudski, Polonya askerî teşkilâtını kurmaya başladı.

Birinci Dünyâ Savaşı çıktığı vakit, Polonyalılardan meydana gelen üç tümenden birinci tümenin başında savaşa katıldı. Bu arada asker sıkıntısı çekenAvusturya-Macaristan ve Almanya, doğu cephesinden batıya kaydırılmak istenen Alman askerlerinin yerini Polonya birlikleriyle doldurma ümidiyle Kasım 1916'da Polonya'nın bağımsızlığını îlân ettiler. Kurulan Polonya Devlet Konseyinde askerî bölümün başına getirilen Pilsudski'nin konumu 1917'deki Sovyet komünist İhtilâliyle beklenmeyen bir şekilde güçlendi.

Savaştan sonra, 10 Kasım 1918 günü Polonya ordusunun başına Başkomutan ve devletin başına Başkan olarak geçti. Bundan sonra Polonya'yı Kızılorduya karşı korumak üzere çalıştı. Kızılordunun Almanya içlerine girdiği sırada, doğu kısmındaki târihî Polonya'yı işgâl etti. 1920 senesinde Kızılordu ile savaştı ve savaşı kazandı. 1923 senesinde istirahat etmek için yönetimden çekildi. Fakat 1926 senesindeki ekonomik kriz sırasında tekrar parlamentoya girdi. Mecliste yapılan seçimde Cumhurbaşkanı seçildiyse de bu görevi kabul etmeyip, Savunma Bakanlığına baktı. 1928 ve 1930 senelerinde başbakanlık yaparken sertleşerek siyâsî parti ileri gelenlerinden bir kısmını tevkif ettirdi.

1933 senesinde Hitler Almanya'nın başına geçince batı kısımlarında orduyu güçlendirmek üzere faaliyete geçti. Hitler'le görüşmeyi reddetti. Pilsudski, 12 Mayıs 1935 günü akciğer kanserinden öldü. Yazıları, günlük emirleri ve konuşmaları kitap hâlinde yayınlandı.

PIRASA (Allium porrum);

Alm. *Porree (m),* **Fr.** *Poireau (m),* **İng.** *Leek.* **Familyası:** Zambakgiller (Liliaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Daha çok Batı Anadolu'da ekimi yapılan bir kültür bitkisidir.

Kök ve gövdesi toprak altında bulunan, sarmısağa benzeyen bir kış sebzesi. Yaprakları şerit şeklinde ve uzun olup, toprak üstünde gelişir. Çiçekler bir sapın tepesinde bulunur. Pırasa tohumlarından, önce fide yetiştirilir. Sonra bu fidelerin ekimi yapılır. Bitkinin sebze olarak kullanılan kısmı, gövdesi ve boru şeklindeki yapraklarıdır.

Pırasanın bilinen ve kullanılan birkaç çeşidi vardır. Yöreye göre de isim alırlar. En iyi pırasa olarak uzun ve beyaz yapraklı olan kamış pırasası, İstanbul'da Kartal pırasası adıyla bilinir. Bursa havalisinde de İnegöl pırasası olarak tanınır. Her yerde yaygın olarak yetişen kara pırasanın boyu daha kısa ve yaprakları yeşildir.

Kullanıldığı yerler: Sebze olarak kullanılır. Besin değeri soğana göre azdır. Yaprakları biraz sert olduğundan pişirilerek yenir.

PIRLANTA;

Alm. *Brillant (m),* **Fr.** *Brillant (n),* **İng.** *Brillant.* Herhangi bir mücevhere konulmak gâyesiyle yontulmuş ve parlatılmış elmas. Bir nevi aşındırma işlemiyle kesilip parlatılan elmas parçacıkları pırlanta ismini alır. Birçok elmas kristali muntazam sekiz yüzlü parçacıklar hâlinde olduğundan parlak, kesime uygun hâldedir. Kesilmek üzere ele alınan bir kristal önce şekil ve kristal yüzeyleri îtibâriyle dikkatle incelenir. Önce kristalin bir köşesine elmas kesme âletiyle küçük bir çizik yapılır. Sonra ince keskin bir bıçakla kristalden bu parça ayrılır. Daha sonra özel âletlerle taş üzerinde yüzeyler meydana getirilerek asitle yıkanıp temizlenir.

En meşhur elmas kesimi 58 yüzeyli kesimdir. üst kısım olan taçta 33 ve bunun altında 25 yüzey vardır. Üstteki yüzey en büyüğüdür. Bu 24 üçgen yüzey ve 8 dörtgen yüzeyle çevrelenmiştir. Dipteki yüzey de 16 üçgen ve 8 üçgen yüzeyle çevrilmiştir. Işığı en ideal yansıtan kesim şekli budur. İlâve yüzeyler ve değişik şekiller daha büyük ve nâdir taşlara uygulanır. Mücevher elmasları, yâni pırlantalara renk, kesim, büyüklük ve mükemmelliklerine göre değer biçilir. Çatlaklar, kristal içindeki karbon benekleri değeri azaltır. Sarı ve kahverengi elmaslar istenmediği halde pembe, menekşe ve yeşil elmaslar çok kıymetlidir.

Kesim bir elmasın en önemli özelliğidir. Pırlantanın fiyatını belirlemede en büyük payı alır. Nihâyet büyüklük bir pırlantanın fiyatında açık bir rol oynar. Aynı kalitede iki kıratlık bir taşın değeri, bir kıratlık taşın değerinin iki katından daha fazladır. Büyüklük arttıkça fiyatı da hızla artar. (Bkz. Elmas)

Pİ;

bir çemberin çevresiyle çapı arasındaki sabit oran. Pi sayısı, Yunanca çember mânâsına gelen periphereia kelimesinin baş harfinden alınmıştır. π Yunan alfabesinde bir harftir. Fenike alfabesindeki (pe)den gelir. π yerine daha önce p ve c harfleri de kullanıldı. On yedinci yüzyılda Euler'in **Analiz** adlı eserinin yayınlanmasından sonra π işâretinin kullanılması genelleşti.

Pi sayısının hesaplanması, eski çağlardan beri araştırma konusu olmuştur. Arşimed pi'nin değerini 22/7 olarak hesapladı. Bu değerde hatâ binde ikiden küçüktü. Bundan sonra pi'nin gerçek değerine daha yakın bir sayı bulmak için sayısız çalışmalar yapıldı. 355/113 sayısı da pi'nin gerçek değerine daha yakın bir sayı olarak bulundu.

1761'de Lambert, pi'nin ölçülmez olduğunu ispatladı. Bundan sonra pi için kesin bir değer aramak boşunaydı. 1882'de Lindemann, pi'nin transandant bir sayı olduğunu ispatladı. Pi'nin pergel ve cetvelle çözümü, çemberin doğrulaştırılması ve dâirenin kareleştirilmesi, çözümsüz problemler olarak kabûl

ediliyordu. O halde pi'nin gerçek değeri bulunamayacaktı.

Pi'nin yaklaşık değerinin hesabı için çalışmalar yapıldı. Pi'nin pratikteki yaklaşık değeri 3,14 veya 3,1416 olarak alınır. Pi sayısının ilk 31 rakamı şöyledir.

π= 3, 141 592 653 589 793 238 462 643 383 279...

1874'te Schankş pi'nin değerini 707 ondalığa kadar hesapladı. Bu değer Paris'te Palais de Découverte'in salonlarından birine yazıldı. Elektronik makinaların kullanılmasıyla pi'nin yaklaşık değeri 2000 ondalığa kadar hesaplanmıştır.

π ile bölme gerektiren işlemlerde $1/\pi$ hesaplandığı için $1/\pi$ ile çarpılır. $1/\pi$'nin yaklaşık değeri $1/\pi$= 0,318 309 8... dir.

Bir ifâdenin sâdece büyüklük basamağını hesaplamak gerekirse π^2= 10 alınır.

PİCA;

Alm. *Pica (m),* **Fr.** *Pica (m),* **İng.** *Pica.* Uygun olmayan veya yenilmesi âdet olmayan maddelerin yenmesi alışkanlığına verilen ad. Bu durum hayâtın ikinci altı ayı içinde normal gelişimin bir dönemi olarak belirir. Çocuk eline ne geçirirse ağzına götürür ve yer. Ancak bunun uzun sürmesi ve hele bulûğ çağına kadar devam etmesi tamâmen anormaldir.

Pica'nın en çok görülen ve ülkemizde de Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da rastlanan şekli "toprak yeme"dir. Bu çocuklarda demir eksikliği anemisi, karaciğer ve dalak büyümesi, tenasül organlarının gelişmemesi ve boy kısalığı ile beraber bulunabilir. Toprak yiyen çocuk ve gençte zekâ geriliği de olabilir. Tedâvisi kolay değildir. Çocuk hastâneye yatırılır, mineral, vitamin eksiklikleri telafi edilir. Psikolojik tedâvi uygulanır. Menfî yöndeki âilevî tesirler ortadan kaldırılmaya çalışılır.

Hâmilelik döneminde görülebilen ve halk arasında "aşerme" diye tâbir edilen hâdise de bir picadır ve genellikle psikolojik kaynaklıdır.

PİEZOELEKTRİK;

Alm. *Piezoelektrizität (f),* **Fr.** *Piézo-électricité (f),* İ**ng.** *Piezoelectricity.* Mekanik sıkıştırma netîcesi voltaj üreten; voltaj tatbik edildiğinde mekanik titreşim elde edilen bâzı kristal ve seramiklere has özellik. Mekanik enerjiden voltaj üretimine piezo olayı; voltajdan mekanik titreşim üretimine de ters piezo olayı denir. Piezo Lâtincede "basmak" anlamına gelir.

Piezo olayını meydana getirebilen kristaller arasında kuartz, tormalin, rokel olarak bulunurlar. Tabiatta bulundukları şekliyle kullanılması mümkün değildir. Kristallerin titreşim frekansı ve ürettiği voltaj kesiliş şekilleri, yüzey işlemleriyle yakından ilgilidir. Kristalin merkeze göre kesim yüzeylerinin simetrik olması lâzımdır.

Baryum titanat, kurşun zirkonat titanat ve potasyum sodyum niobat gibi bâzı seramikler de piezoelektrik olayı meydana getirecek özelliktedir. Bu seramikler çok kristalli malzemeler olup, normal porselen seramikler gibi üretilebilir. Bunlara daha sonra yüksek D.C voltaj tatbikiyle piezoelektrik özellik kazandırılır.

Kullanılışı: Piezoelektrik kristaller ve seramikler; mekanik titreşimlerin elektrik dalgalarına, elektrik dalgalarının mekanik titreşimlere çevrilmesi istenilen elektromanyetik çeviricilerde (transdüserlerde) kullanılır. Kristal mikrofonlar, gemilerde derinlik ve hedef bulmaya yarayan sonar cihazlarında, piezokristallerden faydalanılır. Sonar cihazında piezoelektrik hâdisesiyle su içine ses yayımı yapılır. Sesi çıkaran, elektrik enerjisi etkisiyle titreşen kristallerdir. Suya yapılan ses hedefe çarpıp yansıyınca bu defâ kristaller, suyun ses dolayısıyle sıkışması ile titreşir. Titreşen kristaller elektrik dalgaları üreterek ses ve ekranda görüntü olarak hedef tespiti yapılır.

Târihi: Pierre ve Jacques Cruie Kardeşler 1880 senesinde Fransa'da kristalleri çeşitli yönlerden sıkıştırarak voltaj ürettiklerini keşfettiler. Bir sene sonra ise yine Fransız Gabriel Lippmonn, piezoelektrik olayının tersini deneyle tespit etti. Piezoelektrik olayından istifâde ile Birinci Dünyâ Savaşında denizaltı gemilerini tespit etmede kullanılan basit ultrasonik cihazları yapıldı. Bu cihazlar geliştirilerek bugünkü modern gemilerde kullanılan sonar cihazlarına dönüştü. Piezo kristallere ilâve olarak aynı işi görebilecek piezoelektrik seramiklerse 1940 senelerinde geliştirildi.

PİGMELER;

Alm. *Pygmäen (m.pl.),* **Fr.** *Pymée (m.pl.),* **İng.** *Pygmies.* Orta Afrika'dan Batı Pasifiğe kadar dağılmış olan ufak, kısa boylu zenci bir ırk. Afrika pigmelerinin birçok kabîleleri Doğu, Orta ve Batı gupları olarak sınıflandırılırlar. Afrika'nın Doğu Pigmeleri (Mbuti), Doğu Belçika Kongosu'nun İturi Ormanlarında

yaşarlar. Orta Pigmeler, Belçika Kongosu'nun kuzeyine dağılmışlardır ve Bongo kabîlesi gibi Batı Pigmeleriyse Fransız Ekvatoral Afrika'da ve Fransız Kamerunu'nda yaşarlar. Boyları 1,30 m ile 1,45 m arasında değişir. Erkekler kadınlardan 10 cm civârında uzundur. Derilerinin renkleri sarımsı yâhut kırmızımsı kahverengiyle koyu kahverengi arasında olup, vücutları ince tüylerle kaplıdır. Geniş çeneleri, düz burunları ve iri gözleri vardır. Saçları ise koyu olup kıvırcıktır. Kültür bakımından diğer zenci komşulardan farklıdırlar. Evcil hayvan yetiştirmezler. Ziraat hakkında yeteri kadar bilgileri yoktur. Demir işlemesi gibi işler yapamazlar. Hayatlarını, avlanarak, yabânî yiyecekler toplayarak ve diğer zenci kabileleriyle orman ürünlerini ticâretle takas ederek geçirirler. Ormanlarda küçük gruplar halinde 1,5 m yüksekliğinde, 3 m uzunluğunda ve 1,5 m genişliğindeki küçük barınaklarda kalırlar.

Afrika Pigmelerinden başka, Seylan'da Veddas tipi, Hint Okyanusunda Andamanese tipi ve Malaya, Sumatra ve Filipinler'de diğer tip Pigmeler yaşamaktadır.

PİGMENT;

Alm. *Pigment (n),* **Fr.** *Pigment (m),* **İng.** *Pigment.* Renklerinden dolayı çeşitli boyaların üretiminde kullanılan ince toz hâlindeki anorganik ve organik bileşikler. Pigmentler, boyaların tersine sıvılarda çözünmezler. Ancak sıvılar içinde süspansiyon şeklinde dağılırlar. Pigmentler bir tuz, tuzlar karışımı, oksit ve metal olabilir.

Boyacılıkta pigment olarak kullanılan renkli maddeler tabiî veya sentetik anorganik, organik bileşiklerden veya her iki sınıfa bağlı bileşiklerin karışımlarından ibâret olabilir. Bu pigmentlerin, suda çözünmemek, yağlarda çözünmemek veya çok az çözünmek, ışıktan ve atmosferik tesirlerden zarar görmemek ve örtme özelliklerinin olması gerekir. Organik pigmentler, suda ve yağlarda çözündüğünden boyalarda kullanılabilmesi için organik pigmentin bâzı metallerle, tanen veya tuzlarla karıştırılıp lak hâline getirilmesi gerekir. Anorganik pigmentler tabiî ve sun'î olmak üzere çok çeşitlidir:

1. Beyaz pigmentler: Üstübeç, esas îtibâriyle bir kurşun hidrokarbonat olup, çok eski târihlerden beri bilinir. Piyasadaki üstübeç üretim şartlarına bağlı olarak çeşitli oranda $PbCO_3$ ile $2PbCO_3$. $PbO.H_2O$ ihtivâ eder.

Çinko üstübeci, bir çinko oksit (ZnO) olup zehir olan üstübeç yerine kullanılır ve çinko beyazı da denir. Zehirsizdir, fakat örtme gücü ve dış tesirlere karşı dayanıklılığı üstübeç kadar değildir.

Çinko sülfür, ince beyaz bir toz olup formülü 4ZnS, H_2O dur. Bu üstübeç yağla iyice karıştırılabilir. Üstübece göre daha iyi örtme kâbiliyeti vardır.

Litopon, çeşitli oranlarda çinko sülfür ve baryum sülfat ihtivâ eden ince beyaz bir tozdur. Yağ ile yüksek örtme gücü olan hamur verir.

Titan oksit, çok iyi bir pigment olup, örtme gücü çinko okside nazaran üçbuçuk misli daha çoktur. En çok kullanılan beyaz pigmenttir. % 50 kadar TiO_2 ihtivâ eden illmenit adındaki cevherden elde edilir.

Kalsiyum karbonat (kireçtaşı), kalsiyum sülfat, silis, talk ve kaolin de beyaz pigment olarak kullanılır.

2. Kırmızı pigmentler: Sülügen (minium), en çok kullanılan pigmentlerden olup formülü Pb_3O_4'tür. Çok eski çağlardan beri bilinen ve örtme gücü çok olan bilhassa demirin paslanmasını önleyen bir boyadır.

Demir 3 Oksit; İngiliz kırmızısı veya kalkotar adı verilen bu pigment, sert zararsız bir pigmenttir.

Cıva sülfür; çok güzel kırmızı bir pigment olup, örtme gücüne sâhiptir. Fakat kolayca kahve renkli olur, pahalı ve zehirlidir. Antimon sülfür (Sb_2S_3), Kadmiyum kırmızı (kadmiyum sülfür ile kadmiyum selenür karışımı) birer kırmızı pigmenttirler.

3. Sarı pigmentler: Krom sarıları [$PbCrO_4nPb\ (OH)_2$], çinko sarıları($ZnCrO_4ZnO$), baryum kromatlı sarılar, kadmiyum sarıları, sarı killer ($Fe_2O_3H_2O$'lu killer) antimon sarıları ve arsenik sülfürlerdir.

4. Mavi pigmentler: Bu pigmentler arasında ultramarin, Prusya mavisi, Thurnbull mavisi, bakırlı ve kobaltlı pigmentler vardır.

5. Yeşil pigmentler: Krom yeşili (Cr_2O_3), Guignet yeşili veya zümrüt yeşili ($Cr_2O_32H_2O$), Schweinfurt yeşili ($Cu\ (CH_3COO)_2$. $3CuOAs_2O_3$) Scheele yeşili, Viyana yeşili ve malahit yeşili ($CuCO_3Cu\ (OH)_2$) tabiî yeşil pigmentlerdir.

6. Mor pigmentler: Kobalt moru, Nurnberg moru ve ultramarin moru, mavi pigmentler sınıfındandır.

7. Siyah pigmentler: Bitkisel, hayvansal ve mâdensel siyah pigmentler vardır.

Bâzı metaller, çeşitli usûllerle toz hâline getirilerek pigment olarak kullanılır. Düşük sıcaklıkta

ışıldamalar veren pigmentler vardır. Uranyum tuzları, kalsiyum florür, kalsiyum tungustat gibi bâzı pigmentler floresan verir. Toprak alkali ve çinko sülfürlerle çinko silikatler fosforesan veren pigmentlerdir.

PİK;

Alm. *Roheisen (n),* **Fr.** *Fonte (f) brute, fonte d'affinage,* **İng.** *Pig iron.* Bir dökme demir cinsi. Malzeme mühendisliğinde pik yerine kır dökme demir veya lamel (lif) grafitli dökme demir tâbiri kullanılır.

Dökme demir çeşitleri:

a) Küresel (nadirler: bilya) grafitli dökme demir. (Spero döküm). b) Lamel grafitli dökme demir. c) Siyah temper dökme demir. d) Beyaz temper dökme demir.

Halk arasında vasıfsız dökme demire de pik denmektedir. Kır dökme demirin bünyesindeki karbon (kömür= grafit) oranı % 2'den fazladır. Karbonu lamel grafit hâlinde bulunan kırılmış kesiti gri-esmer renkte olan bir dökümdür. En çok kullanılan bir dökme demir çeşididir. Bunun sebepleri şunlardır:

1. Aşınma mukâvemeti yüksektir.

2. Ucuzdur.

3. Mukâvemet ve sertlik arzu edilen seviyede tutulabilir.

4. Basmaya karşı mukâvemeti yüksektir.

5. Akma kâbiliyeti çok iyi olduğu için çok kolay dökülür.

6. Titreşimlere karşı nispeten yüksek bir sönümleme özelliği gösterir.

Pik dökümün en kötü tarafı çekme mukâvemeti (dayanımı) nın düşük ve kırılgan bir malzeme oluşudur.

Daha ziyâde pikin yapısı perlit, ferrit ve grafitten meydana gelir. Fakat bâzı hallerde, perlit, grafit ve ferrite ayrışabilir. Bu şekilde tamâmen ferrit ve grafitten meydana gelen bir yapı elde edilir. Bu yapıda ince lameller hâlinde bulunan grafit, homojen bir şekilde dağıtılmıştır. Yapıya kurşûnî bir renk kazandırır. Kır dökme demir adını buradan alır. Pikin kaynak edilme kâbiliyeti çok düşüktür. Ancak özel metodlarla meselâ malzeme önce ısıtılarak ve sonra çok yavaş soğutularak kaynak yapılabilir.

Ferritik kır dökme demir makina gövdeleri, yatak gövdeleri, krank, piyano plakaları, silindir blokları, dişliler, takım tezgâhlarında konsollar için kullanılır. Vasıfsız dökme demir veya pik ise mühendislik mukâvemeti özelliği istenmeyen bir yerde kullanılır. (Bkz. Demir)

PİKAN CEVİZİ (Carya İllinoensis);

Alm. *Walmuss Pecan (f),* **Fr.** *Noyer de Pecan,* **İng.** *Pecan walnut.* **Familyası:** Cevizgiller (Juglandaceae). **Türkiyede yetiştiği yerler:** Ilıman bölgelerde.

Yerli cevizin yetiştirilemediği daha ılıman iklim kuşaklarında, diğer kültür bitkilerine göre daha az emekle yetiştirilebilen Amerikan cevizidir.

Pikanın anavatanı KuzeyAmerika'dır. Türkiye'ye ise ilk olarak 1953 yılında gelmiştir. 1980 yılından beri, ılıman bölgelerimizde (Antalya, İzmir gibi) üretimi yapılmaktadır.

Pikanın besleyici özelliği yüksektir. İçerisinde vitamin A,B_1, B_2, B_6, C ve E yanında K, Na, Fe, P gibi minerallerle yağ, protein ve karbonhidrat bulunur. 100 gr meyve içerisindeki değerleri takriben aynı miktar sığır etine denktir. Diğer sert kabuklu meyve türlerine göre daha çok kalori verdiği, vitamin bakımından daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bir kg pikan içi ile insan vücuduna 6870 kalori kazandırılmaktadır. Bu kalori de insanın yaklaşık 2 günlük enerji ihtiyacıdır.

Kullanıldığı yerler: Pikan meyvesi tâne ve kuru yemiş olarak tüketildiği gibi değişik şekillerde de kullanılmaktadır. Pikanın yaprak, kabuk ve kökleriyle yağları da ayrıca değerlendirilir. Pikan yağı, hem teknolojide hem de resim dalında çok aranan yağdır. Kabuk ve kökleri tanen ve boya endüstrisinde, aynı zamanda sabun ve yapıştırıcı üretiminde kullanılır.

PİKRİK ASİT;

Alm. *Pikrinsäure (f),* **Fr.** *Acide (m) picrique,* **İng.** *Picric acid.* Benzen halkasının 2, 4 ve 6 mevkilerindeki karbonlarda hidrojen yerine nitro (NO_2) grubu bulunduran fenol. Mineral asitleri kadar kuvvetli bir asit olan pikrik asit, klorbenzen veya fenolden elde edilir. Pikrik asitten merhem yapıldığından yanık tedâvisinde; patlayıcı özelliğinden dolayı patlayıcı olarak; boya sanâyiinde sarı

boya olarak kullanılır.

PİL;

Alm. *Batterie (f),* **Fr.** *Pile (f),* **İng.** *Electric battery, dry cell.* Kimyâsal enerjiyi elektrik enerjisine çeviren âlet. Pilleri genel olarak iki ana gruba ayırmak mümkündür. Birincisi içerisindeki kimyâsal enerji tükendiğinde şarj edilemeyen (doldurulamayan) piller ki, bunlar kuru tip pillerdir. Transistörlü radyolarda, teyplerde ve cep fenerlerinde alârm cihazlarında kuru pil kullanılmaktadır. İkinci tip pillerse şarj edilebilirler. Bunlar akümülâtörlerdir. (Bkz. Akümülatör)

Birden çok pilin birbirlerine bağlanmasıyle meydana gelen sistemlere **batarya** denir. Piller seri olarak, yani bir pilin pozitif (+) kutbu diğer pilin negatif (-) kutbuna bağlanırsa gerilim arttırılmış, pillerin ömrü sâbit tutulmuş olur. Piller paralel olarak, yâni (+) kutuplar (+) larla (-) kutuplar (-) lerle bağlanırsa gerilim sâbit tutulmuş, ancak ömür, pil sayısı kadar arttırılmış olur. Bir metal çubuk, asit veya baz bir ortama daldırılırsa metal çubukla eriyik (elektrolit) arasında bir potansiyel farkı meydana gelir. Bu potansiyel farkı, dışarıdan bir telle birleştirilirse elektron akmasına sebep olur. Genel olarak iki ana tipte pil vardır: a) Tek eriyikli piller, b) Çift eriyikli piller.

a) Tek eriyikli piller: Bu tip pillere **Volta pili** de denir. Sulandırılmış sülfürik asit (H_2SO_4) içine bakır ve çinko çubuklar daldırılırsa bu iki çubuk arasında bir potansiyel fark meydana gelir. Burada bakır çubuk pozitif (+) kutbu, çinko çubuk ise negatif kutbu (-) meydana getirir. Bu tip pilin potansiyel farkı 1,1 V'tur. İki uç birleştirilirse elektronların fazla olduğu çinkodan, elektronların az olduğu bakıra doğru bir elektron akışı olur. Böylece bir elektrik akımı meydana gelir. Bu akım bir lambayı yakabilir veya bir cihazı çalıştırabilir. Akım geçtiğinde bakıra gelen elektronlar hidrojen iyonu tarafından alınarak hidrojen nötr hâle geçer ve bakırın etrâfında hidrojen tabakası ortaya çıkar. Aynı zamanda bakırın gene pozitif potansiyelde kalması sağlanır. Sülfat iyonları (SO_4) ise çinkoya gider ve çinkodan pozitif çinko iyonu koparak çinko sülfatı ($ZnSO_4$) meydana getirirler. Bu olaylar akım geçtiği müddetçe devam eder. Çinko tamâmen eriyince pil biter. Bakırın etrâfı da hidrojenle kaplanarak akım geçirmez olur.

b) Çift eriyikli piller: Bu pilin genel adı **löklanşe pili**dir. Aynı zamanda kuru tipi **kuru pil** diye anılır. Zil ve el feneri gibi âletlerde kullanılan kuru piller Löklanşe pilinin değişik tipleridir. Bunlarda sıvı (likit) elektrolit yerine yarı sıvı, yarı katı elektrolit kullanılır. Löklanşe pilinin elektroliti tamâmen sıvı olan amonyum klorür çözeltisidir. Bu pilin potansiyel farkı takriben 1,5 V'tur.

Karbon çubuğun etrafı mangandioksitle kaplıdır. Böylece hidrojenin çubuğun üzerini kaplamasını önler. Hidrojen oksijenle birleşerek suyu meydana getirir. Pil daha uzun süre akım verebilir. Pil akım verirken klorür iyonları (Cl^-) çinko ile birleşerek çinko klorür olur ($ZnCl$). Amonyum ise (NH_4^+) pozitif çubuğa gider, hidrojenin biri oksijenle birleşir, NH_3 ise suda kolayca erir. Bu olay oldukça yavaş olduğundan pil devamlı uzun süre kullanılmamalıdır. Kesintili olarak kullanılırsa daha uzun süre çalışır. Genellikle çinko levhânın bitmesiyle pil akım veremez olur. Bu piller bitince, yeniden şarj edilemez, yâni doldurulamazlar.

Bundan başka şarj edilebilen piller olan nikelkadmiyum piller de vardır. Bu piller uzun süre aynı potansiyel farkı gösterirler ve aniden potansiyel farkı sıfır olur. Diğer pillerin ise yavaş yavaş potansiyel farkları azalır.

Pillerin Özellikleri

1. Elektromotor kuvvet (emk): Bir pilin uçları arasındaki potansiyel farkıdır. Bu, pillerin elektrotlarına (+ ve - kutuplarına) ve elektrolitine (asit veya baz) bağlıdır. Pilin boyutları ile hiçbir ilgisi yoktur. Birimi volttur (1,5 V'luk pil gibi).

2. Akım kapasitesi: Pilin normal kullanma şartlarında bitinceye kadar verebileceği akım değeridir. Birimi Amper-saattır (Ah): 1 Ah gibi; yâni bu pil, 1 amper akımı, 1 saat süreyle verebilir demektir. Boyutları büyüdükçe akım kapasitesi artar.

3. İç direnci: Pilin iç direnci elektrolitin yoğunluğu ile ve sıcaklıkla ilgilidir. Elektrolitin yoğunluğu fazla ise iç direnci azdır. Sıcaklık artınca iç direnç artar. Bu pilin kendi içinde harcadığı güç bakımından önemlidir. Genellikle 0,1 ile 1 ohm arasında değişir. Bitik pillerin iç direnci büyüktür.

Piller hakkında pratik bilgiler: Piller dâima tâze satın alınmalıdır. Gereksiz yere bol miktarda pil alıp saklanmamalıdır. Çünkü zamanla bayatlar ve ömrü azalır. Saklanması îcab ediyorsa, buzdolabı gibi soğuk ve serin yerlerde saklanmalıdır.

Pillerin kutupları hiçbir hâlde birbirine değdirilmemeli, yâni **kısa devre** yaptırılmamalıdır. Aksi hâlde pil ömrünü kaybeder.

Uzun süre kullanılmayan cihazlardaki piller akarak, cihaza zarar verebilir. O hâlde kullanılmayan

cihazların pillerini çıkarmayı ihmâl etmemelidir.

PİLOT;

Alm. *Pilot, Flugzeugführer (m); Lotse (m),* **Fr.** *Pilote (m),* **İng.** *Pilot.* Bir hava vâsıtasını kullanmak ve idâre etmekle vazifeli kimse. Pilot kelimesi genellikle havacılıkla ilgili bir terim olmakla birlikte; uzman deniz kaptanlarına, bâzı yöneticilere de pilot ismi verilmekte; deneme mâhiyetinde yapılan işler ve bu işlerin yapıldığı yerler de“pilot iş”, “pilot bölge” olarak adlandırılmaktadır.

Târihi: İnsanlar yaratıldıklarından beri uçmaya çalışmışlar, birçok kişi de başarılı veya başarısız netîcelenen uçuş denemeleri yapmıştır: Bizde Hezarfen Ahmed Çelebi, BatıdaLeonardo da Vinci gibi. Ancak bunların uçmayı denedikleri araçlar kendi kontrollerinde olmadığı, hattâ kontrolü mümkün olmadığından bu gibi kimselere pilot demek mümkün değildir.

Havacılık tarihinin ilk pilotu sayılabilecek kişi 1895’te çift kanatlı plânörüyle birçok uçuş denemeleri yapan Alman teknisyen Otta Lilienthal’dir. 1896’da Amerikalı Samuel Pierpont Longley ilk defa motorlu bir uçak kullandı. Ancak kısa bir müddet sonra buharlı uçağı ile birlikte Washington yakınlarındaki Potamac Nehrine düştü. 1899’da Orwille ve Weilbur Wright Kardeşler ilk petrol yakıtlı uçağı kullanan pilotlar oldular. 1909’da Louis Blériot, Manş’ı ilk defâ uçakla geçti. 1910’da Walter R. Brookings, 1852 m’ye çıkarak yükseklik rekorunu kıran ilk pilot oldu.

Osmanlıların ilk pilotları ise 1911’de Fransa Blério Tayyare Mektebinde tâlim gören Yüzbaşı Fesa Evrensev ve Teğmen Yusuf Kenan beylerdi.

1912 senesinde İstanbulSefaköy’de kurulan Hava Mektebinin yetiştirdiği pilotlar, BalkanSavaşlarında büyük yararlık gösterdiler. Teğmen Nuri Bey bu târihlerde Edirne-İstanbul arası (200 km) uçarak ilk uzun mesâfe uçuşunu yaptı. 1914’te İslâm Birliğini temin etmek gâyesiyle İstanbul’dan Kahire’ye (2500 km) uçan pilotlardan Teğmen Fethi Bey, Taberiye Gölü civârında; Teğmen Nuri Bey de Yafa’da kazâ yaparak havacılık târihimize ilk şehit pilotlar olarak geçtiler.

Birinci Dünyâ Savaşı başında ABD’de sâdece 16 pilot vardı. 1915’te 250’ye çıkan bu miktar savaş sonunda 1500’ü çok aştı. Savaş esnâsında Fransa’nın 3000, Almanya’nın da 2500 pilotu vardı. 1924’teAmerikan ordusuna bağlı uçak pilotları iniş kalkışlarla 175 günde ilk defâ dünyâ etrafında dolaştılar. 1927’de Charles Lindberg ilk defâ New York-Paris arasını uçakla geçen pilot oldu.

Uzay çalışmaları başlayana kadar pilotluk alanında mühim bir ilerleme kaydedilmedi. 1962’de Sovyet Hava Kuvvetlerinde Albay olan Yuri Alekseyeviç Gagarin dünyânın ilk feza pilotu sıfatını kazandı. 14 Nisan 1981’de Uzay Mekiği Columbia’nın pilotları John Yougn ve Robert Crippen bir feza aracını dünyâ yüzüne uçak gibi indirmeye muvaffak olarak, pilotluk târihine son başarıyı kazandırdılar.

Pilotlar askerî, ticârî, amatör veya sportif diye tasnif edilir. Kullandıkları hava vâsıtasına göre ise:

1. Sâbit kanatlı araç (uçak) pilotu,

2. Döner kanatlı araç(helikopter) pilotu,

3. Jet pilotu,

4. Fezâ pilotu (astronot-kozmonot) olarak gruplandırılmaktadırlar.

Yaptığı görevler düşünüldüğünde: Bir askerî pilot, keşif yapmak, verilen bir hedefi tahrip etmek, yaklaşan bir düşman uçağını havada düşürmek veya hareketinden caydırmak, havadan ikmâl yapmak gibi vazîfeler yapar. Ticârî uçak pilotlarının en önde gelen vazifeleriyse uçaklarında taşıdıkları yolcu veya yükü sâlimen götürülmesi îcâb eden yere iletmek, tehlike ânında da en az hasarla karaya indirmektir.

Amatör pilotlar da ya zevk için veya ilâçlama, spor, seyahat gibi gâyeler için uçarlar. Bütün pilotlar bu gibi vazîfeleri yaparken hem kokpitte (pilot kabininde) bulunan göstergeleri kontrol etmek, hem etrafı gözlemek, hem de yer istasyonları ile irtibat kurarak etrâfındaki uçan vasıtalardan haberdar olmak mecbûriyetindedir. Bu da çok büyük bir dikkat sarfı ile mümkün olabilir. Savaş uçaklarının hızları diğerlerinden daha fazla olduğundan, böyle uçaklarda pilotun yapacağı küçük bir hatâ, istenmeyen netîceler doğmasına sebep olabilir. Pilotun herhangi bir ârıza vukuunda en kısa müddet zarfında, en münâsip kararı verebilmesi için; meydana gelebilecek bozuklukları, bunları gidermek için yapılacak işlemleri ezbere bilmesi, bunları âdetâ bir refleks hareketi kadar çabuk yerine getirebilmesi icâb eder.

Ortaya çıkan problemleri halletmek ve pilotun rahat bir zeminde uçağı kullanması için yardımcı sistemler ve teçhizat geliştirilmiştir. Bunlar; oksijen azaldığında otomatik olarak dışardan gaz temin eden oksijen sistemi, iç basıncı münasip bir seviyede tutan basınçlandırma sistemi, uçak aşırı alçaldığında pilotun dikkatini çeken ikâz sistemi gibi mekanizmalardır. Son senelerde, bilhassa rotası belli olan yolcu uçaklarında kullanılan **otomatik pilotlar** sâyesinde, uçağı kullanana sâdece

indirme-kaldırma işi kalmıştır.

Uçuş esnâsında da pilot; kask, oksijen maskesi, akselerasyonun (âni basınç değişiklikleri) meydana getirdiği rahatsızlıklara mâni olucu basınç elbisesi, kazâ veya ârıza vukuunda kullanılan otomatik fırlatıcılı paraşüt, deniz üzerinde yapılacak atlamalar için can yeleği, göz kamaşmasına mâni olucu gözlük (kaska bağlı da olabilir), kâğıt kalem, meskûn olmayan bölgelere yapılan mecburî iniş veya atlama sonrasında hayâtını devam ettirebilmesi için, lüzumlu malzeme gibi teçhizâtı üzerinde veya yanında bulundurur.

Pilot yetiştirme: Uçuş işinin hayli tehlikeli olması, pilot yetiştirilmesine de büyük ehemmiyet verilmesini mecbur kılmaktadır. Böyle olmasına rağmen ilmî mânâda pilot eğitimi uzun müddet ne Türkiye'de ne de Batıda yapılamamış, bu tür çalışmaların başlaması ancak 1960'lardan sonra gerçekleşebilmiştir. Günümüzde dünyânın çeşitli ülkelerinde değişik metodlarla pilot eğitimi yapılmaktadır. Millî Havacılık ve Uzay Teşkilâtı NASA- astronot adaylarını binlerce saat uçuş yapmış pilotlar arasından seçmektedir. Dünyâda en mükemmel şekilde pilot yetiştiren kuruluş ise Alman Lufthansa Havayolu Şirketidir.

Türkiye'de ise hâli hazırda üç kaynaktan pilot yetiştirilmektedir. Bunlardan:

1. Hava Kuvvetleri Uçuş Okulu: Hava Kuvvetlerinin ihtiyacı olan pilotların temel ve tekâmül jet eğitim öğretimini yaptırır.

2. Kara Kuvvetleri Uçuş Okulu: Kara Kuvvetlerinin, Jandarma'nın, Harita ve Emniyet Genel Müdürlüklerinin ihtiyaçları olan uçak ve helikopter pilotlarını yetiştirir.

3. Türkkuşu: Türk Hava Kurumunun ihtiyacını karşılar ve kendi adlarına pilot olmak isteyenleri eğitir. Türk Hava Yolları da pilotlarını genellikle Hava Kuvvetlerinin tecrübeli mensupları arasından seçmektedir.

Değişik, dar bir kabin içerisinde zor bir vazîfe yapan pilot, zaman zaman fizyolojik olarak çeşitli problemlerle karşılaşabilir. Bunlar oksijen azalması(hipoksi), heyecana bağlı olarak nefes alma sayısı ve derinliğinin artması (hipervantilasyon), âni yükseliş, düşüşler netîcesi göz kararması ve şuur kaybı, gece ve bulut içi uçuşlarında mekana zuhûr eden denge cihazının (vestibül) yanılması ve buna bağlı olarak intibaksızlık hissedilmesi (vertigo) gibi rahatsızlıklardır. Bunlar istenmeyen fakat ekseriyette ortaya çıkmasına mâni olunamayan durumlar olduğundan, pilotun kendisini böyle durumlara rûhî olarak hazırlaması îcâb eder.

Pilotun tahminen 1 saat 15 dakikalık (1 sortilik) uçuşta kaybettiği enerji, mâden işçisinin bir günde kaybettiği enerjiye eşittir.

PİLOT BÖLGELER;

Alm. *Musterbezirke (m.pl.),* **Fr.** *Régions (f.pl.) pilotes,* **İng.** *Model districts.* Bir ülkenin iktisâdî kalkınmasında, öncelik taşıyan coğrafî bölgeler. **Kalkınmada öncelikli yöreler** adı verilen bu bölgelerde, kamu ve özel yatırım projelerinin teksifi ve böylece o bölge gelirinin arttırılması istenir. Kalkınmada öncelikli yörelere yapılacak özel kesim yatırımları teşvik edilir.

Pilot bölgelerde en önemli nokta, bu bölgelerin uygun şekilde seçimidir. Bu seçim yapılırken iktisadî faktörlerin (gelir seviyesi, alt yapı yetersizliği) yanı sıra sosyal ve kültürel faktörler de gözönüne alınmalıdır.

PİPO;

Alm. *Pfeife (f),* **Fr.** *Pipe (f),* **İng.** *Pipe.* Tütün içmek için kullanılan özel tipteki ağızlık. Ucunda tütün koymaya yarayan bir lüle ile buna dikey olarak yapılan ağızlıktan ibârettir.

Piponun vatanı Kuzey Amerika'dır. Avrupa'ya 16. yüzyılda tütünle berâber buradan gelmiştir. Kızılderililer ve Maya râhipleri pipo ile tütün içerler, Kızılderililer dostluk işâreti olarak bunu ikrâm ederlerdi.

Pipo yapımı için en makbûl malzeme funda köküdür. Fundanın kökü diğerlerine nazaran daha hafif, daha sıkı, daha dayanıklıdır. Yalnız temin etmek çok güçtür. Çünkü pipo yapılacak funda kökünün 60-100 yaşında olması gerekir. Bu kadar zamanda kökler ekseriya çatlar. Düzgününü bulmak çok zorlaşır. Kök bulunsa bile bunu pipo yapmak için çok emek ve zaman ister. Bu bakımdan bu cins pipolar pek nâdir olup, fiyatları da pahalıdır. Fundadan başka kiraz, yâsemin, gül, mersin, abanoz gibi dayanıklı ağaçlardan da yapılır. Memleketimizde pipolar, Eskişehir civarında çıkartılan lüle taşından yapılır (Bkz. Lüle Taşı). Değişik boy ve biçimde el emeğiyle yapılan pipolar dışarıya ihraç edilir.

PÎR SULTAN ABDAL;

on altıncı asırda yaşamış kızılbaş halk şâiri ve ihtilalcisi. Doğum târihi bilinmemektedir. Hayâtı hakkında etraflı bir bilgi yoktur. Kânûnî Sultan Süleyman Han zamanında yaşadığı bilinmektedir. Dedeleri Âzerbaycan'dan, Sivas'ın Yıldızeli ilçesinin Banaz köyüne gelmişlerdir. Yemen'den veya Horasan'dan geldiği de söylenir. Pîr Sultan'ın asıl adı Haydar'dır. Hayâtının büyük bölümü Banaz köyünde geçmiştir. Eshâb-ı kirâm düşmanlığı ile tanınmıştır.

Şiî îtikâdında olan Pîr Sultan Abdal, İran propagandasına aldanıp, siyâsete karıştı. Kânûnî Sultan Süleyman'a karşı, Şah Tahmasb'ı destekledi ve şiirlerinde şâhı övdü. Sivas ve çevresinde başgösteren İran yanlısı mezhep olaylarına karışmış, Osmanlı Devletine karşı girişilen hareketlere katılmıştır. Bu arada, Osmanlı Devletini ve kâdılarını yeren, kötüleyen sözler söylemiş ve Ehl-i sünnet Müslümanları arasında fitne çıkarmıştır. Bu hareketleri üzerine, Sivas Vâlisi Hızır Paşa tarafından önce tutuklanarak hapse atılmış, bilâhare îdâm edilmiştir. Onu bu hâle getiren, yardım ümit ettiği Acem Şâhı Şah Abbâs olmuştur.

Pîr Sultan'ın, oğlunun ölümü üzerine söylediği iki ağıt ile hapiste söylediği şiirleri, tanınmış halk edebiyâtı örnekleridir.

Dili, sâde bir köylü lehçesidir. Toprağa ve tarıma mahsus ıstılahları (tâbirleri, terimleri) ve gelenekleri iyi bildiğinden, şiirlerinde kullanmıştır. Dilini hep Osmanlı aleyhine kullandığı, isyânlara sebep olduğu için, devlet düşmanları tarafından devamlı övülmektedir.

Şiirlerinde Sivas ve yöresini ilgilendiren coğrafya isimleriyle, târihî hâdiselere yer verir. Ayrıca hazret-i Ali gibi büyüklere hayli mubalağalı bir bağlanış görülür. Ancak bu sağlam bir îmândan ziyâde dünyâ emelleri peşinde koşan ve isyâncı rûhun ihtiraslarından kaynaklanır.

Aşağıdaki şiir onundur:

Dağdan kütür kütür hezen indirir
İndirir de ateşlere yandırır
Her evin devliğin öküz döndürür
İreçberler, hoşça görün öküzü

Öküzün damını alçacık yapın
Yaş koman, altına kuruluk sepin
Koşumdan koşuma gözlerin öpün
İreçberler, hoşça görün öküzü

Pîr Sultanım der ki kaynar coşunca
Tekne hamur kalmaz, ekmek pişince
Âdem Ata, öküzün çifte koşunca
İreçberler, hoşça görün öküzü

PİRAMİT;

Alm. *Pyramide (f),* **Fr.** *Pyramide (m),* **İng.** *Pyramid.* Eski Mısırlılar tarafından kraliyet mezarları olarak inşâ edilen kare tabanlı, üçgen kenar yüzleri en zirvede birleşen tipik bir duvar işçiliğine sahip mîmârî yapı.

Piramit, dışarıdan görüldüğü gibi basit bir yapı olmayıp, iç bölmeleri oldukça teferruatlıdır. İnşaat eski Mısırlıların bozuk inançlarına göre ölümden sonraki hayâtın ihtiyaçlarını görecek bir şekilde plânlanmıştır. Birkaç pramit grup hâlinde yerleştirilmiştir. Merkez piramit krala aittir. Doğu kısımda ibâdetlerin yapıldığı mâbed bulunur. Eski Mısırlılar tanrılarına adadıkları kurbanlarını burada keserlerdi. Krala âit mezar etrafında da kralın en yakın idâreci yakınlarına âit diğer mezarlar bulunur. Pramitlerdeki mezarların belli bir düzen içerisinde sıralanışı, eski Mısırlıların ölümden sonra da hayâtın olduğuna inandıklarının bir işâretidir.

Piramit duvarları dışında kalan kaya kovuğunda ayrıca bir veya daha fazla gömülü büyük kayık biçiminde tekneler mevcuttur. Bu teknelere uzaydan geldiği zannedilerek "Güneş Tekneleri" denilmekteyse de, muammaası henüz çözülememiştir.

Piramitler, Nil Nehrinin batı kıyısında çöl zemin üzerine kurulmuştur. Mabed önünden nehre doğru bir kanal uzanır. Bu kanalın piramit inşaası esnâsında inşaat malzemesi taşınmasında büyük rolü olabileceği zannedilmektedir.

Piramitin ortasında bulunan mezar odasına ulaşılması oldukça zordur. Piramite giriş, piramit dışında zemindendir. Girişi meyilli bir koridor tâkip eder. Mezar odasına ulaşmayı zorlaştırmak için karmaşık yapı usûllerine başvurulmuştur. Piramit içerisinde plânları birbirine benzemeyen birçok oda mevcuttur.

Mezar odasına giriş kısmı, duvar yapısının devamı gibidir. Dışardan bakan bir kimsenin normal olarak bu girişi fark etmesi çok güçtür. Diğer bir usûl, koridorların büyük kaya blokları ile bir su kanalının önünün kesildiği gibi kapatılmasıdır. Bir başka usûl ise iki ayrı odaya uzanan karmaşık koridorlardır. Bu yollardan biri boş odaya, diğeriyse mezarların bulunduğu odaya ulaşır.

Piramitlerin nasıl inşâ edildiği henüz anlaşılamamıştır. Piramitlerin büyüklüğü ve o günkü teknik imkânların yeterli olmadığı düşüncesi, piramitleri inceleyen mîmârları hayretler içerisinde bırakmaktadır. Mîlâttan önce yaklaşık 2590-2568 yılları arasında yaşayan Cheops'a âit Giza'daki Khufu Piramidi en büyüğü olup taban genişliği 230.43 metre, yüksekliği 146.76 metredir.

Piramitler, yakındaki bir taş ocağından temin edilen blok taşlardan katlar hâlinde inşâ edilmiştir. Yüzey ve koridorlarında kullanılan küçük taşlar ise Nil'in karşısında Tura mevkiinde yer alan, taş ocaklarından temin edilmiştir. Mezar sandukalarını çevreleyen mermer taşlar ise Nil'in başladığı Güney Mısır bölgelerinden sallar üzerinde 1400 km mesâfeden taşınmıştır. Tahminen bir piramit ağırlığı 2-30 ton arasında değişen 2.300.000 blok taş ihtivâ etmektedir. M.Ö. 1. asırda yaşayan Yunan târihçisi Heredot'un verdiği bilgiye göre bir piramit inşaatının temelini hazırlamak on sene, yükseltmek ise yirmi sene tutmuş ve bu inşaatla 30 sene boyunca devamlı 100.000 kişi çalıştırılmıştır. Piramitlerin katlar hâlinde inşâ edildiği, her kat bitince etrafının doldurulduğu sanılmaktadır.

Yapılan piramitlerin duvar meyilleri farklı farklıdır. M.Ö. 2614-2591 seneleri arasında yaşayan Snefru'ya âit piramitte duvar alt taraflarında meyil 43°; üst taraflarında 34° 41'dir. M.Ö. 2556-2526 seneleri arasında inşâ edilen bu büyük piramitlerden Khufu ve Khafre'nin duvar meyilleri sâbit ve 52°dir.

Mısır'da Piramit yapımı Yeni Krallık döneminde (M.Ö. 1570) terk edildi.

En büyük 35 piramit Nil'in batı kıyısında Nil Deltasının ucundan güneye doğru Libya Çölünde, Nil Vâdisinde yapılmıştır. Büyüklük sırasına göre piramitler; Khufu, Khafre, Menkure, Zoser, Hadjefa, Zawviyet el Aryan, Abu Rouesh, Lisht, Illahun ve Hawvara'dır. Bunların dışındaki piramitler daha küçüktür.

Dünyânın yedi hârikasından biri olarak bilinen piramitlerden Gize'deki büyük piramit, Napoleon'un emriyle 1798-1799 senesinde açıldı. On dokuzuncu yüzyıl sonuna kadar hemen bütün piramitlere girilerek inceleme yapıldı. Piramit mezar odalarından krala âit altın, gümüş ve taşlardan yapılmış çok kıymetli eşyâlar alınarak müzelere götürüldü.

1954 senesinde Giza'daki Khufu piramidi güneyinde keşfedilen tekne ilgi çekicidir. Tekne, genişliği 213 cm uzunluğu 31 metre olan ve üzeri her biri 17 ton ağırlığındaki 42 adet taş bloklarla örtülmüş kanal içinde bulunmuştur. Teknenin başı, dümen yelpâzesinin bulunduğu kısım ayrı olarak yere konmuştur. Üst güverte ise monte edilmek üzere tekne içine yerleştirilmiştir. Piramitler civarında buna benzer daha pekçok kanalın mevcut olduğu sanılmaktadır.

PİRAN;

Alm. *Pyran,* **Fr.** *Pyrane, pyran,* **İng.** *Pyran.* Halkasında beş karbon atomu ve bir oksijen atomu bulunan heterosiklik organik bileşikler sınıfı. Dihidropiran bileşiğinin tam doyurulmasıyla elde edilen tetrahidropiran, piranların en önemli üyesidir. Basit şekerlerin çoğu tetrahidropiran halkası ihtivâ eden molekül yapısına sâhiptir.

Pirilyum tuzları, pozitif yüklü iyonlar hâlindeki piran halkalarını ihtivâ eden renkli maddelerdir.

PİRAYA (Pygocentrus piraya);

Alm. *Piraya, Piranha (f),* **Fr.** *Piraya, piranha (m),* **İng.** *Piranha.* **Familyası:** Karaksgiller (Characinidae). **Yaşadığı yerler:** Güney Amerika nehirlerinde, Amazon Nehrinde boldur. **Özellikleri:** Güçlü çeneleri ve ustura gibi keskin dişleri vardır. Çoğu 30 cm boyundadır. **Çeşitleri:** Birçok türü olup dört çeşidi tehlikelidir.

Güney Amerika'nın birçok nehirinde sürüler hâlinde dolaşan kana susamış canavar balıklar. Çoğunluğu 30 cm boyundadır. Gümüş mavisi renginde, vücutları yandan basık, enleri boylarının yarısı kadardır. Anal yüzgeçleri pembe renklidir. Çok güçlü çene kasları ve jilet gibi keskin konik dişleri vardır. Üst ve alt çene dişleri, ağız kapanınca birbirinin içine geçerler. Bir ısırışta insanın parmağını koparabilirler. Kan kokusu alınca çılgına dönerek dört bir yandan saldırırlar. Hattâ birbirlerini yaralarlar. Kazâen suya giren bir insan veya hayvanı birkaç dakika içinde iskelet hâline getirirler. Her ısırışta zeytin iriliğinde et parçasını koparark yutarlar.

En çok Amazon Nehrinde bulunurlar. San Fransisko Nehrinde 50-60 cm boyunda olanlarına da rastlanır. Birçok türü varsa da, en tehlikelileri dört türdür. Balıkçıların oltalarına takılan balıklara

saldırıp, oltaları kestiklerinden balıkçıların baş düşmanı sayılırlar. Bâzı Amazon kabileleri etlerini yer, kızılderililer dişlerini makas ve jilet olarak kullanırlar. Çoğunlukla hasta balıkları yediklerinden, yaşadıkları sularda tabiî dengeyi sağlarlar. Bâzı ülkelerde güzel renklerinden dolayı, akvaryum balığı olarak da satılırlar.

PİRE;

Alm. *Floh,* **Fr.** *Puce,* **İng.** *Flea.* **Familyası:** Piregiller (Pulicidae). **Yaşadığı yerler:** Yetişkinleri insan, kuş ve memeli hayvanların derileri üzerinde. Kurtçukları konak üstünde veya döşeme çatlakları arasında. **Özellikleri:** Yandan basık vücutlu, ufak yapılı, kanatsız böcekler. Boyları 1-5 mm kadardır. Arka bacakları uzundur. İyi sıçrarlar. Kan emerek beslenir ve birçok hastalık mikroplarını bulaştırırlar. **Ömrü:** 1 yıl kadar. **Çeşitleri:** Binden fazla türü vardır. İnsan piresi, kedi piresi, köpek piresi, sıçan piresi, kuzu piresi, kuş piresi meşhurlarıdır.

Pireler (Siphonaptera) takımına bağlı, insan, kuş ve bâzı memeli hayvanların kanını emerek beslenen kanatsız, sıçrayıcı küçük asalak böceklerin genel adı. Tıknaz ve yandan basık vücutları gri-kahverengidir. Delip emici ağızları ile insan, memeli hayvan ve kuşlardan kan emerek beslenen dış parazitlerdir. Bu arada vebâ gibi birçok hastalık mikroplarını da bulaştırırlar. Geriye yatık tüyleri ve yassı vücutları ile saç ve kıllar arasında rahatça kayarlar.

Üstün sıçrama kâbiliyetleriyle rahatça kaçar ve yol alırlar. Arka uzun bacakları ve vücutlarında enerji kaynağı olarak depoladıkları “resilin” adlı madde sâyesinde aralıksız birkaç saat sıçrayabilirler. Aç ve birarada bulunduklarında bu sıçrama daha fazla olur. Fâre piresi yalnız olmadığı takdirde saatte 600 defâ olmak üzere aralıksız 72 saat (üç gün) sıçrayabilir. Sıcak günlerde saatte 1000 defâ sıçradıkları görülmüştür. Pirelerde göğüs çıkıntısının küçük oluşu ve arkaya doğru bacaklarının uzunluğunun artışı, sıçrama kâbiliyetlerini arttırır. Türlere göre ortabacakların da sıçramaya yardımcı oldukları tetkikler sonucunda anlaşılmıştır.

Pire sıçrayacağı zaman bacaklarını toplayarak çömelir, vücûdunu büzer ve başını aşağı doğru indirir. 1-2 mm uzunluğundaki fare piresi 90 mm yüksekliğe ve 180 mm uzağa rahatça sıçrar. Kedi ve insan pireleriyse 33 cm yükseğe sıçrayabilir. Pireler, hayvanlar âleminde yüksek atlama rekortmenleridir. Pire, boyunun 300 misli yüksekliğe sıçrayabilir. İnsanoğlu da pire gibi sıçrayabilseydi, bir sıçrayışta Eyfel Kulesini aşardı.

Pirelerde petek göz bulunmaz.Çoğunun kafalarının bir tarafında tek bir osel (nokta) göz mevcuttur. Bâzılarında nâdiren iki göz vardır. Bir kısmının gözleri olmayıp tamâmen kördür. Antenleri çok kısadır ve baş içindeki oyuklara yerleşmiştir. Her cinsi kan emer. Çok değişik şartlara kendilerini uydurabilirler. Çöl ve kutuplarda yaşayabilir, dokuz ay kar ve buzlar altında donmuş hâlde kalabilirler. Pireler gececi hayvanlardır. Gündüz gizlenir, gece aktifleşirler.

Dişi pireler, yumurtalarını yere veya konak hayvanda bırakırlar. Yumurtalar kurudur ve hayvan hareket hâlindeyken yere düşerler. 10 gün kadar sonra ayaksız, kurtçuğa benzer larvalar çıkar. Boyları 5 mm kadardır. Tuzlu ve organik maddelerin bol olduğu yerde gelişirler. Kan emmezler. 11 gün sonra etrafına ipek bir koza örerek pupalaşırlar. 2-3 hafta içinde erginleşerek, kozalardan yetişkin pireler çıkar. Dıştan uyarıcı bir etki gelmedikçe, gelişmiş bir pire kozada durabilir. Etki olarak, kozayı sallayabilecek bir hava titreşimi bile kâfidir. Bu durum, boş bir bina doldurulduğunda pirelerin birden bire artmasının sebebini ortaya koyar.

Bâzı türler bir yıldan fazla yaşayabilir. 1000’den fazla türleri vardır. En önemli pire çeşitleri içinde insan piresi (Pulex irritans), kedi piresi(Ctenocephalides felis), köpek piresi (C. canis), birçok kuş ve sıçan pireleridir. Bunların içinde en tehlikelisi sıçan piresidir. Bu, önce bir sıçanı ısırır, sonra da başka bir konağı ısırarak vebâ mikroplarını bulaştırır. İnsan piresinin erkekleri 2-2,5 mm, dişisi 4 mm boyundadır. İnsan kanından başka köpek ve kedi kanı da emebilir. İnsanda devamlı kalmaz. Gündüz şuraya buraya gizlenir, gece çıkar.

Pire ve bunların taşıdığı mikroplardan korunmak için en etkili tedbir; temizlik ve güneş ışığıdır. Pireler ışıktan kaçar, sıcağı severler, Kum piresinin döllenmiş dişisi insan ve memeli hayvanların ayak tırnaklarının dibini oyarak deri altına yerleşir. Bezelye iriliğinde şişkinlikler yapar. 12 gün sonra yuvasını kendisi terk eder. Apsenin içinde ölünce veya çıkarılmaya çalışılırken parçalandığında kangrene ve kemik nekrozuna sebep olabilir. Anavatanı Brezilya olduğundan Amerika Piresi olarak da bilinir. Afrika gibi tropik bölgelerde bol rastlanır.

PİRENELER;

Güney Fransa ve Kuzey İspanya’da, iki devlet arasındaki sınır üzerinde bir dağ dizisi. Kuzeybatıdaki Biskay Körfezi ile Doğudaki Lion Körfezi arasında 413 km’yi bulan bir alanı kaplarlar. Batı, Orta ve

Doğu (Akdeniz) olmak üzere üç kısma ayrılır.

Fransa'ya âit olan kuzey bölümünde dağlar genelde dik ve yüksek bir duvar şeklinde uzanır. İspanya kesiminde ise nehirlerle yarılmış, az meyilli, bir şekilde kilometrelerce içerilere sokulur. Batıda, Bask bölgesinde iyice alçalarak satıhla aynı seviyeye gelen dağlar, Doğu'da Roussillion'da dimdik bir şekilde denize ulaşır.

Sıradağların yapı olarak belkemiğini jeologların "mihver bölge" dedikleri primer metamorfik ve granitik taşlarla kaplı olan kısım teşkil eder. Yüksek noktaların çoğu bu mihver bölge üzerindedir. Bunlardan Balaitous (3114 m), Vignemale (3298 m), Neovielle (3320 m), Posets (3371 m), Pico de Aneto (3404 m), Pique d'Estats (3141 m) ve doğudaki Carlitle (2921 m), Puigimal (2898 m) yüksekliğindedir.

Pirenelerin yapısı Miyo Pliosen zamânındaki Hersinyan ve Alp tektonik hareketleri tarafından belirlenmiştir. Oligoser yığışımları dağ dizisinin sınır bölgelerinde, özellikle batı yarısında yükselme ve tabakalaşma ile meydana gelmiştir. Masif kabarmaları ise Quaternar'ın ileri dönemlerinde meydana gelmiş, Lannemezan Plâtosu gibi alüvyal yüksekliklerin teşekkülüne sebep veren muazzam çöküntüler meydana getirmişlerdir. En son olarak Ter Nehri Havzasında Volkanik hareketler gözlenmiştir. Pireneler üzerinde bulunan 40'tan fazla volkanik tepe ve dağların hepsi sönmüş durumdadır.

Dağları kaplayan buzulların Quaterner zamanda çekilmesiyle yüksek yerlerde çok sayıda sirk gölleri teşekkül etmiştir. Günümüzde çok seyrek olarak görülen buzullar ise her yerde gerileme göstermektedir. Pirenelerin her tarafında bol yağış görülür. En çok yağış alan Bask ve Bearn'da yağmur meşe ağacından eğrelti otuna, fundadan katırtırnağına, 3000 metrenin yukarısında da kayın ve köknara kadar zengin bir bitki örtüsünün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kurak Akdeniz Pirenelerinde ise deniz meltemleriyle gelen yağışlar, uzun süreli yeşillikler meydana getirir. Dâimâ yeşil olan meşeler daha çok yamaçlarda görülür. Çamın bir türü yüksek kesimlerde yetişir. Pireneler üzerlerinde eskiden beri bulunan sık, karışık ormanların çoğu kesilmiş, tahrip edilmiş veya yakacak ve gemi inşâ malzemesi olarak kullanılmıştır.

Nüfus çoğunlukla verimli vâdilerde ve orta yükseklikteki yaylalarda toplanmıştır. Batıda bilhassa Fransa'ya âit topraklı üzüm tarımı yapılan kısımlarında da nüfus yoğunluğu oldukça fazladır. Üzümden sonra en çok yetiştirilen ürünler buğday ve patatestir. Pireneler'de zirâatın yanında hayvancılık, bilhassa sığır yetiştiriciliği de çok önemlidir. Koyunculuk ise hemen hemen yok gibidir. Yazın yaylalara çıkarılan süt ineklerinden bol verim alınmaktadır.

Pireneler, yeraltı zenginlikleri bakımından oldukça zengindir. Demir daha çok Orta Pireneler'de üretilir. Çıkarılan diğer mâdenler Canigou'da kurşun, çinko, magnezyum, boksit; Katalonya ve Pamplona'da potasyumdur. Bölgede elektro-kimyâ, elektrometalurji gibi ağır sanâyi ve ayakkabı îmâli, tekstil, kâğıt yapımı gibi hafif sanâyi tesisleri oldukça yaygındır.

Bütün bunlara bölgenin turistik yönü de eklenirse Pirenelerin, Fransa velspanya için ne kadar ehemmiyet taşıdığı daha iyi anlaşılır. Bölgenin en büyük turistik merkezleri kış sporlarının yapıldığı Thermes, Luchon ve Cauterets'tir. Bölgede ulaşım genelde demiryolu ile sağlanır. İki ayrı yol hattı vardır. Dağlar yer yer karayolu ulaşımını engeller. Sınır üzerinde üç büyük geçit (Roncesvalles, Sompont ve Salav) vardır.

PİREOTU (Tanacetum coccineum);

Alm. *Pyrethrum (n),* **Fr.** *Pyrèthre (m),* **İng.** *Pyrethrum.* **Familyası:** Bileşikgiller (Compositae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Kuzeydoğu Anadolu. Nisan-haziran ayları arasında pembemsi renkte çiçekler açan, 20-70 cm boylarında çok yıllık, tüylü ve otsu bir bitki. Dilsi çiçekler 20-30 kadar olup pembe renklidir. Kuvvetli kokuludur.

Kullanıldığı yerler: Çiçek durumundayken toplanır, kurutulur ve toz edilir. İçerisinde uçucu yağ ve böcek öldürücü bileşikler (piretrin) bulunur. Böcek öldürücü olarak kullanılır. Tozu oltu tozu olarak da bilinir.

PÎRÎ MEHMED PAŞA;

Yavuz ve Kânûnî zamânında vezîriâzamlık yapmış olan Osmanlı devlet adamı. Meşhur âlimlerden Aksaraylı Cemâleddin Mehmed Efendinin torunu ve Celâleddin Mehmed Efendinin oğludur.

TahsiliniAmasya'da yaptı. Amasya Mahkeme-i Şer'iye Kâtipliği ilk vazifesiydi. Zamanla Başkâtip oldu. Şehzâde Bâyezîd'in maiyeti arasına girdi. Daha sonra Şehzâde'nin tahta geçmesi üzerine İstanbul'a geldi. Silivri, Sofya, Serez ve Galata kâdılıklarında bulundu. Adliye teşkilâtında en son vazifesi olan Fâtih İmâreti Mütevelliliğinden sonra Mâliye Kalemine geçti. Hazine ve Anadolu defterdarı oldu.

Rumeli Başdefterdarı vazîfesiyle Çaldıran Muhârebesine katıldı. Beklenmeden hemen hücuma

geçilmesi husûsundaki isâbetli görüşleriyle Yavuz Sultan Selim Hanın dikkatini çekti. Pâdişâh, onun görüşlerini işitince; "İşte yegane rey sâhibi bir adam, yazık ki, vezir olmamış." diyerek takdirlerini dile getirmişti.

Zafer sonrasında İkinci Vezir Dukakinzâde Ahmed Paşa ile birlikte Tebriz'in zaptı ve muhâfazasıyle görevlendirildi. Bu seferden dönüşünde Üçüncü vezir oldu. Amasya'daki yeniçeri isyânı netîcesinde vezâretten alındı. Üç gün sonra tekrar vezârete iâde edildi.

Başlangıçta Mısır Seferine muhâlefetinden dolayı vezâretten azledilen Mehmed Paşa, Osmanlı ordusunun Mısır'a yürümesi üzerine, İstanbul Muhâfızı olarak, İskenderiye'ye sevkedilecek donanmayı büyük bir titizlikle donattı. Galata ve Gelibolu'da hazırlanan altı yüz parçadan ziyâde ve pâdişâhın istediği sayıdan fazla olan bu donanmadaki gemilerin altısını top ve beşini de at gemisi olarak tanzim etmişti. Paşanın bütün bu çalışma ve gayretleri, Yavuz Sultan Selim Hanın gözünde onu vezîriâzamlığa hazırlamaktaydı.

Mısır Seferi dönüşünde, ordugâha çağrılan Pîrî Mehmed Paşa, 24 Ocak 1518'de Şam'a ulaştı. Birgün sonra da sadârete tâyin edildi. Bundan sonra, Yavuz Sultan Selim Hanın saltanatının sonuna kadar sadârette kaldı. Pâdişâhın Edirne'de ölümünü gâyet ustalıkla saklayarak, yeni pâdişâh Kânûnî Sultan SüleymanHanın karışıklığa meydan vermeden İstanbul'da tahta geçmesini sağladı.

Pîrî Mehmed Paşa, Yavuz Sultan Selim Hanın takdirini kazanıp, bu pâdişâh zamânında, hem uzun müddet sadârette kalmış, hem de pâdişâhın yaptığı işlerde yardımcı olmuştur. MısırSeferi sonrasında devlet idâresinde tesirli çalışmalar gösterip, Suriye'nin ve yeni alınan yerlerin kaydına ve vergilerin âdilâne bir tarzda tespitine ehemmiyet verdi. Daha vezirken, Osmanlı donanmasının muasır donanmalara gâlip gelmesinin lüzûmunu görerek, İstanbul tersânesinin tesisini ve bu tersânede ileride Rodos'u fethedecek donanmayı hazırlama faaliyetlerini başlattı.

Kânûnî zamânında da isâbetli görüşleriyle Belgrad ve Rodos'un zabtının lüzûmunu müdâfaa eden Pîrî Mehmed Paşa, yeni pâdişâhın saltanatının ilk yıllarında daha sonraki seferlerinde üs olacak iki önemli stratejik noktanın fethine önayak oldu. Beş sene beş ay sadâretten sonra Haziran 1523'te 200.000 akçelik vezâret hasları verilerek emekli edildi. 1532 yılında vefât eden Pîrî Mehmed Paşa, Silivri'de kendi yaptırdığı câminin bahçesine defnedildi.

Haleflerinden, **Asafnâme** yazarı Lütfi Paşa tarafından "sadrâzam nümûnesi" olarak gösterilen Pîrî Mehmed Paşa, Osmanlı sadrâzamları arasında dirâyet, kâbiliyet ve idâreciliği yanında, dürüstlüğü, azimkârlığı, hayır ve hasenâta düşkünlüğü ile tanınıp, şiir ve tasavvufla da meşgûl olurdu. Şiirde **"Remzî"** mahlasını kullanan Paşa'nın bir **Dîvân'**ı olduğu çeşitli eserlerde bahsedilirse de bulunamamıştır. Bir de, **Mesnevî Şerhi** olduğu rivâyet edilir.

Birçok Osmanlı paşası gibi, Allah'ın verdiğini O'nun dînine ve kullarına hizmette kullanan Pîrî Mehmed Paşa, pekçok hayır eseri yaptırdı. İstanbul'da Halıcıoğlu ile Hasköy arasında kendi adını taşıyan mahallede mescit ve hamam, Zeyrek'te Halvetî Tekkesi, Soğukkuyu Câmii ve Medresesi,Mercan'da Terlikçiler Mescidi, Molla Gürânî Câmii civârında Koruklu Tekkesi diye bilinen Halvetî Zâviyesi ve Camcı Ali Mahallesinde Mekteb-i Sıbyân, Silivri'de câmi, imâret, mektep ve medrese, Belgrat'ta imâret, Konya'da mescit, imâret ve tekke, Aksaray vilâyetinde mektep, Gülek Kalesi civarında zâviye ve ribât, bilinen hayrâtı arasındadır. Pîrî Mehmed Paşa, bu kadar çok ve dağınık hayrâtı için, Anadolu ve Rumeli'de pekçok arâzi ve emlâk vakfetti.

Pîrî Mehmed Paşanın yetiştirdiği devlet adamları arasında en meşhurları, Vezîriâzam Lütfi Paşa ile Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa Beydir.

PÎRÎ REİS;

Osmanlı amirâllerinden. Aynı zamanda dünyânın en büyük kartograf ve coğrafyacılarından biridir. Karamanlı Hacı Ali Mehmed'in oğlu olup, 1475'te Gelibolu'da doğdu. Muhiddîn Pîrî adı verilen geleceğin büyük denizcisi, çocuk yaşında deniz seferlerine başladı. Meşhûr denizci Kemal Reis, Pîrî Reis'in amcasıydı. Onu yetiştirmeyi tamâmen üzerine alan Kemâl Reis, 1501'de Navarin'i Venediklilerden geri alınca, müjdeyi bildirmek için yeğenini İstanbul'a gönderdi. Sultan İkinci Bâyezîd Hanın huzûruna çıkan Pîrî Reis, mükâfatlandırılarak, hayır duâ aldı. Akdeniz'i karış karış dolaşan Kemâl Reis'in yanında ölümüne kadar kalan Pîrî Reis, uğradıkları her limanı inceleyerek haritalarını yaptı. 16 Ocak 1511'de Kemâl Reis'in şehit olması üzerine birkaç yıl seferlere çıkmayarak kitap ve haritalarla uğraştı.

Gazâya alışmış, denizlere tutkun Pîrî Reis, deryâlardan fazla uzak kalamayarak, Oruç Reis'in emrine girdi. Onun tarafından 1516'da İstanbul'a gönderildi ve Yavuz SultanSelim Hanın huzûruna kabul edildi. Aynı sene Mısır fethine çıkan Osmanlı donanmasında amirâl olarak vazîfelendirildi. Daha sonraki senelerde hizmetlerine devâm ettikten sonra, Süveyş'teki Osmanlı donanmasına Hind

Kaptan-ı deryâsı olarak tâyin edildi (1547). Daha önce Aden'i alan Portekizlilerden 26 Şubat 1548'de burasını geri aldı. Umman kıyılarında daha önce Portekizlilerin elde ettikleri yerlerin hepsini geri alarak Umman Denizinden onları attı.

Muskat'taki Portekiz Garnizonunu zaptetti. Basra Körfezinde bâzı yerleri de fethettikten sonra, Katar Yarımadasını, Bahreyn Adalarını, Lahsa (Hasâ) kıyılarını Türk hâkimiyetine soktu. İhtiyârlığına rağmen mücâdelelerine yılmadan devâm eden Pîrî Reis, 27 parça gemisini Basra'da bırakıp, üç kadırga ile Süveyş'e dönmesi yanlış anlamalara ve ithamlara sebep oldu. Ömrünü denizlerde yılmadan mücâdele ile geçiren Pîrî Reis, 1555'te öldüğü zaman, ardında, o güne kadar bilinmeyen birçok deniz bilgileriyle dolu ciltlerce eserle, bugün bile hayranlıkla seyredilen haritalar bıraktı. Pîrî Reis'in eserleri çeşitli dillere çevrilerek basılmış ve onun şöhreti bilhassa 20. asırda dünyâya yayılmıştır. Türk denizcileri arasında başarılı bir kaptan-ı deryâ olan Pîrî Reis, aynı zamanda bir ilim adamı olarak bıraktığı eserlerle târihin sayfalarında unutulmazlar arasına girmiştir.

Eserleri: Akdeniz kıyılarını ve adalarını bütün teferruatı ile gösteren **Kitâb-ı Bahriye** en önemli eseridir. Pekçok deniz haritasından meydana gelen geniş hacimli eser, alâka çekici izâhatlarla süslenmiştir. Pîrî Reis'in 1521'de tamamladığı bu eserinde, Amerika kıtasının keşfi ve dünyânın yuvarlak olduğu kesin şekilde anlatılmaktadır. Kânûnî Sultan Süleyman Hana bâzı düzeltmeler yapıldıktan sonra 1525'te sunulan eser, pâdişâh tarafından beğenilerek taktir edilmiştir.

O günkü teknik ve bilgilere göre akıl almaz doğrulukta olan deri üstüne çizdiği haritalar ise, tek kelime ile şâheserdir. 1513 yılında yaptığı haritasında, Atlas Okyanusu ve yeni keşfedilen Amerika da yer almaktadır. Haritayı yaptığı târihten henüz yirmi beş yıl önce keşfedildiği iddiâ edilen bu kıtanın, teferruatları ile îzâh edilmesi düşündürücü ve bu yerlerin daha önceden bilindiğinin tahmin edildiğinin açık işâretleridir. Bu haritayı üzerinde gerekli düzeltmelerden sonra 1528'de tekrar yapmıştır. Her ikisi de, büyük haritalar şeklinde sekiz renk üzerine deriye işlenmiştir. Bütün dünyâda büyük hayranlık uyandıran bu büyük eserde Grönland'dan Florida'ya kadar olan kısımlar, büyük bir doğrulukla çizilmiştir. Topkapı Müzesinin düzenlemesi esnâsında diğer târihî kıymetli eserler arasında ele geçen deri üstüne yapılmış haritalar, 1929'da olduğu gibi yayınlanarak dünyâ milletlerinin tetkikine sunulmuştur.

PİRİDİN;

Alm. *Pyridine (f),* **Fr.** *Pyridine (f),* **İng.** *Pyridine.* Bir azot ve beş karbondan meydana gelmiş bir organik hetorosiklik bileşik.

Özellikleri: Formülü;

FORMÜL VARRRRRRRRRR!!!!!!!!!

olup nem çekicidir. İğneleyici, kötü bir kokusu vardır. Kaynama noktası 115,2-115,3°C, yoğunluğu 0,98272 g/cm^3 ve kırılma indisi 20°C'de 1.55092'dir. Pridin organik çözücüler ve su ile karışır. Susuz pridin elde etmek için önce baryum oksitle sonra da kalsiyum hidrür veya fosfor pentoksitle muâmele edilir. Piridin tersiyer bir amin olup 25°C'de pKa 5.17'dir. Isıya, baz ve aside karşı kararlıdır. Piridin, bir reaksiyon ortamı, bir bazik katalizör, asit bağlayıcı, organik ve anorganik bileşikler için çözücü olarak kullanılır.

Elde edilişi: Taşkömürü katranında bulunan piridin bugün, amonyak ve asetilenden elde edilmektedir. Ayrıca pentametilendiamin klorhidratın ısıtılmasıyla elde edilen piperidinden 300°C'de sülfat asidinin katalitik etkisiyle hidrojen çıkarılmasından piridin elde edilir.

Endüstride ve kimyâ laboratuvarlarında kullanılışlı bir çözücüdür. Piridin birçok maddenin başlangıç maddesi olması bakımından önemlidir. Piridin türevlerinin birçoğu ilâç sanâyiinde kullanılan alkaloittir. Meselâ; piridin türevlerinden nikotinamid bir B vitamini; nikotin asit dietilamid, kalbi kuvvetlendirici ilâç; piridoksin B_6 vitamini olarak kullanılır. İzonikotin asit hidrazid, tüberküloz tedâvisinde kullanılır.

PİRİMİDİN;

Alm. *Pyrimidin,* **Fr.** *Pyrimidine,* **İng.** *Pyrimidine.* $C_4H_4N_2$ formülünde heterosiklik bir organik madde. Benzen halkasına benzeyen yapısında iki azot atomu arasında bir karbon atomu bulunur.

Primidin, 22°C'de donan ve 122°C'de kaynayan kötü kokulu bir sıvıdır. Pirimidin'in kendisinin fazla bir kıymeti yoktur. Ancak türevleri, hayâtî önem taşıyan bileşikleri teşkil eder. Meselâ, urasil, timin ve sitosin nükleik asitlerin yapısında bulunan basit birer pirimidin türevidir. Kezâ nükleik asitlerde bulunan

kıymetli bir bileşik olan purin de yapısında pirimidin halkası bulundurur.

Nüklik asitlerdeki pirimidin ve purin sınıfı bileşikler, genetikle ilgili bilgileri taşırlar. Tiamin (B_1 vitamini); virüs kökenli hastalıkların tedâvisinde kullanılan sülfadiazin ve barbitürik asitle türevleri olan barbitüratlar hep pirimidin halkası ihtivâ ederler.

PİRİNÇ (Oryza sativa);

Alm. *Reis (m),* **Fr.** *Riz (m),* **İng.** *Rice (plant).* **Familyası:** Buğdaygiller (Gramineae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu'da yetiştirilen bir kültür bitkisi.

Sulak yerlerde yetişen, 50-150 cm boylarında, yıllık otsu bir bitki. Çiçek durumu bileşik salkımlıdır. Başakçıklar tek çiçeklidir. Diğer tahıl bitkilerinden farklı olarak erkek organ sayısı altıdır. Pirinç tâneleri kavuz içerisinde kapalı olarak bulunur. Hasattan sonra kavuzlarından ayrılır. Kabuğu çıkarılmamış pirince **çeltik** denir. Kavuzlardan sonra dış zarlar da çıkarılmaktadır. Bu tarzda soyulmuş pirinç tânelerinde protein tabakası ayrılmış, yalnız nişasta kalmıştır. Devamlı sûrette böyle soyulmuş pirinçler yenildiği taktirde, B vitamini noksanlığından beriberi hastalığı meydana gelmektedir. Bu hastalığı B vitamini ihtivâ eden soyulmamış pirinçlerle tedâvi etmek mümkündür. Beriberi hastalığına da en çok Çin'de rastlanmaktadır.

Pirincin vatanı Asya'dır. Hâlen tropik ve subtropik bölgelerde ekilmektedir. Pirincin en çok yetiştirildiği yerler arasında Çin, Japonya, Filipinler, Kore, Güney Amerika, Hindistan, Mısır, Senegal başta gelmektedir. Pirincin yetişmesi için nemli iklim ve bilhassa sulak arâziye ihtiyaç vardır. Pirincin köklerini kaplayan devamlı bir su tabakası olması gerekmektedir. Bundan dolayı suyu emmeyen killi topraklar, pirinç tarımı için elverişli olmaktadır. Türkiye'de yaklaşık olarak 14 milyon hektarlık tarım alanı vardır. Bunun 53.000 hektarında pirinç ekimi yapılmaktadır. Memleketimizde pirinç üretim alanları; Marmara, Karadeniz ve Ege bölgelerindedir. En çok pirinç üretimi yapılan iller ise Edirne, Samsun, Sinop (Boyabat), Kastamonu (Tosya), Çorum, İzmir, Manisa ve Balıkesirdir. Fakat bataklık gibi sulak yerler sıtmaya yol açtığından, pirinç yetiştirilmesi "Çeltik Kânunu" çerçevesinde müsâade ile olmaktadır.

Pirinç, Çin'de takriben 5.000 seneden beri besin olarak kullanılan çok eski bir tahıl bitkisidir.

Memleketimizde bulunan pirinç çeşitleri şunlardır:

Kılçıksız çeltik: Maraş çevresinde yetiştirilir. Çok verimli olup, hastalıklara dayanıklıdır.

Kırmızı çeltik: Kılçıkları kırmızıdır. Verim azdır, hastalıklara dayanıksızdır.

Ak çeltik: Kılçıkları beyazdır. Hastalıklara dayanıksızdır.

Kasım beyazı: Marmara Bölgesinde yetiştirilir. Büyük tâneli ve değerli bir pirinçtir.

Onsen pirinci: Kılçıksızdır. Değerli bir pirinçtir.

Japon pirinci: Ufak tâneli, verimi yüksek bir pirinçtir.

Misbak: Uzun tâneli, değerli bir pirinçtir.

Memleketimizde yılda ortalama 235.000 ton civârında pirinç üretilmektedir.

Kullanıldığı yerler: Pirinçle hazırlanan pilav, şark mutfağının en karakteristik yemeğidir. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem pilav yemeyi severlerdi. Bu bakımdan pilav yerken salevât getirilir. Ayrıca pirinç unu yapılarak, tatlılarda ve çocuk beslenmesinde fazlaca kullanılır. Pirinç, nişasta bakımından zengindir. Tanelerdeki nişasta oranı % 72-80 gibi yüksek bir orandadır.

PİRİNÇ (Kimyâ);

Alm. *Messing,* **Fr.** *Laiton,* **İng.** *Brass.* Bakıra çinko katılarak elde edilen sarı renkteki alaşımların genel ismi. Pirinçte bulunabilen diğer bâzı elementler, kalay, kurşun, nikel, mangan, demir, alüminyum, arsenik, antimon ve fosfordur. Mangan ihtivâ eden bâzı pirinçlere **tunç** da denilmektedir. Aslında tunç (veya **bronz)** bakır-kalay alaşımıdır.

Pirinç mîlâttan önceki devirlerde dahi bilinmektedir. Günümüze kadar ulaşan en eski pirinç malzeme, kalamin pirincidir.

Alaşımlarının özellikleri: Pirinç oldukça sert ve kolay işlenebilen bir malzemedir. Dövülebilirliği bakır muhtevâsına bağlıdır. % 55'ten az bakır ihtivâ eden beyaz pirinçler, kolay işlenemez. Bunlar ancak toz hâline getirilerek sert lehim işlemlerinde kullanılma sahası bulurlar. Dövülebilir pirinçler ise umûmiyetle % 62'nin üzerinde bakır ihtivâ eden ve soğuk olarak işlenebilen alfa pirinçleri ile daha az bakır ihtiva eden ve sıcak işlem gerektiren beta pirinçleridir. Alfa pirinçleri üstün soğuk işlem özelliklerine sâhip olup civata, pim ve vida yapımında yaygın olarak kullanılır. Beta pirinçleriyse daha az sünek, fakat

daha dayanıklıdır. Bunlar bilhassa musluk vanası, kapı ve pencere kolu ve bâzı bağlantı parçalarının îmâlinde kullanılır.

Üçüncü grup pirinçler diğer elementlerle özellikleri geliştirilen alaşımlardır. Meselâ, alüminyumlu pirinçler korozyona karşı dayanıklıdır. Kurşunlu pirinçler kolay işlenir. Kalaylı pirinçler ise deniz suyunun korozif etkisine karşı dirençlidir.

Bakır kırmızı renkli bir metaldir. Çinko katılarak rengi açılır. Pirinçteki çinko yüzdesi arttıkça renk, kırmızıdan altın sarısına doğru yaklaşır. Pirincin renginden çinko muhtevası tahmin edilebilir.

Pirinç eşyâ: Târihte pirinç, gemi parçalarından zırha, mücevherlerden kemer tokasına kadar değişik yerlerde kullanılmıştır. Tunca göre daha dövülebilir olduğundan, ibrik, leğen, kâse ve testi gibi çeşitli ev eşyâsı yapımında kullanılmıştır.

Altın ve gümüş, dekoratif maksatlarla kullanılmaya başlayınca; pirinç de avize, şamdan, duvar saati gibi eşyâların yapımında daha yaygın olarak kullanılmaya başlandı.

PİRİT;

Alm. *Der Pyrit, Eisenkies,* **Fr.** *Pyrite,* **İng.** *Pyrite.* Çok yaygın olarak bulunan bir sülfür (demir sülfür) minerali. Mineralin kompozisyonu FeS_2'dir.

Pirit kristalleri altın gibi güzel görünümlüdür. Hattâ sahte altın olarak da adlandırılırlar. En büyük pirit yataklarına kontak metamorfizmaya uğramış kayaçlarda rastlanır. Pirit kolaylıkla ufalanarak hidratlı demir okside, götite veya limonite dönüşür.

Pirit, bilhassa ticârî ehemmiyeti olan kükürt ve kükürt dioksit üretiminde kullanılır. Kükürt dioksitten de sülfat asidi üretilir.

En mühim pirit cevherleri İspanya'da Rio Tinto'dadır. Diğer mühim cevherler Çekoslovakya, Arizona, Kanada, İtalya ve Japonya'dadır. Türkiye'de pirit cevheri Karadeniz ve Doğu Anadolu'da bulunur. Artvin, Rize, Trabzon, Giresun, Siirt ve Elazığ pirit cevheri bulunan başlıca illerimizdir. MTA'ya göre Türkiye'deki pirit cevherinin görünür rezervi 75 milyon ton'dur (Bkz. Demir).

PİROGALLOL;

Alm. *Pyrogallussäure,* **Fr.** *Pyrogallol,* **İng.** *Pyrogallol.* $C_6H_6O_3$ formülünde bir benzen türevi. 1, 2, 3-trihidroksibenzen olarak da isimlendirilir. Hidroksil;

grupları asidik karakter gösterdiği için pirogallik asit de denir. Gallik asit basınç altında su ile reaksiyona sokularak pirogallola dönüştürülür. Fotoğraf geliştirme banyolarında ve çeşitli kimyasal maddelerin sentezinde kullanılır.

PİROKSEN;

Alm. *Augit,* **Fr.** *Pyroxéne,* **İng.** *Pyroxene.* Değişik kimyasal kompozisyona sâhip kayaç teşekkül ettirici silikat mineralleri grubunun ortak adı. Mineraldeki silisyum/oksijen oranı 1/3'tür. Böylece grup formülü MSi_2O_6 şeklinde olur. Burada M iki değerlikli bir metali gösterir ve bu ekseriyâ Ca, Mg ve Fe'dir. Piroksenlerin kristal yapısı, bitişiklerindeki dörtyüzlülerle iki oksijen atomu paylaşan tekil silisyum dörtyüzlüleri zincirlerinden meydana gelir. Kristaller uzamış biçimlidir ve yaklaşık 90°de iki farklı dilimin özelliğine sâhiptir.

Düşük kalsiyum ve yüksek mağnezyum muhtevâlı piroksenler umumiyetle ortorombik kristal yapısındadır ve ortopiroksen veya hipersten olarak isimlendirilirler. Yüksek kalsiyum, düşük mağnezyum ve orta derecede demir ihtiva edenler ise monoklinal kristal yapıdadır ve klinopiroksen veya ojit olarak isimlendirilirler. Ojit ve hipersten arasında kompozisyona sâhip piroksenlere ise pijonit denir.

PİROKSENİT;

Alm. *Pyroksenit,* **Fr.** *Pyroxénite,* **İng.** *Pyroxenite.* Esâsen piroksenden meydana gelmiş, koyu renkli derinlik korkayacı. Piroksenitler fazla yaygın değildir. Katmanlaşmış sillerde ve lapolitlerde, dallanmış damarlarda, dar dayklarda ve silisce zengin olmayan plütonlarda kalıntılar hâlinde bulunurlar. Umûmiyetle ihtiva ettikleri hâkim piroksen mineraline göre isimlendirilirler.

PİROL;

Alm. *Pyroll,* **Fr.** *Pyrole,* **İng.** *Pyrole.* C_4H_5N formülünde heterosiklik bir organik bileşik.

Doymamış iki çifte bağ hidrojenle doyurulduğu zaman tetrahidropirol veya pirolidin meydana gelir.

Pirol 130°C kaynama noktasına sâhiptir. Havada özellikle asit etkisine mâruz kaldığında kararır. Pirol ve pirolidin bileşiklerinin türevleri kendilerinden daha kıymetli bileşiklerdir. Prolin ve hidroksiprolin gibi aminoasitlerin, klorofil, hemoglobindeki hem grubu ve safra pigmentleri gibi tabiî pigmentlerin yapısında pirol halkası bulunur.

PİROLÜSİT;

Alm. *Pyrolusit,* **Fr.** *Pyrolusite,* **İng.** *Pyrolusite.* MnO_2 yapısında yaygın ve kıymetli bir manganez minerali. "Camcı sabunu" olarak da bilinir. Siyaha yakın renkte ve metal parlaklığında bir mineraldir. Daha ziyâde diğer manganez minerallerinden kuvvetli yükseltgenme şartları altında meydana gelir. Pirolüsit çelik ve manganlı tunç îmâlinde ehemmiyet kazanır. Kuru pillerde yükseltgeyici olarak; camın rengini gidermede ve klor elde etmede kullanılır. Kıymetli cevherleri Rusya, Hindistan, Gana, Güney Afrika Cumhûriyeti, Kongo, Brezilya, Meksika ve Küba'da bulunur.

PİROMETRE (Bkz. Termometre)

PİROMORFİT;

Alm. *Pyromorphit,* **Fr.** *Pyromorphite,* **İng.** *Pyromorphite.* $Pb_5(PO_4)_3Cl$ kompozisyonunda apatit grubu minerali. Kurşun çökellerinin yükseltgenmiş bölgelerinde galen, serüsit ve limonitle berâber, açık renkli, fıçı biçimli kristaller veya yuvarlak kütleler hâlinde bulunur. Sertliği 3,5-4, özgül ağırlığı 6,7-7,1 arasındadır. Genellikle bâzı arsenatlar (AsO_4), fosfatların yerini almış olabilir. Bu durumda mineral mimetit olarak isimlendirilir. Piromorfit mineralleri en çok Saksonya, Çekoslovakya, Ural Dağlarında, İngiltere ve Kolorado'da bulunur.

PİROTİT;

Alm. *Pyrotit,* **Fr.** *Pyrrhotite,* **İng.** *Pyrrhotite.* FeS formülünde bir demir sülfür minerali. Pirite göre daha az yaygındır. Silisyum bakımından fakir korkayaçlarda ekseriyetle pentlandit ve diğer sülfür mineralleriyle berâber bulunur. Pirotit kristalleri heksagonal yapıdadır. Mineraldeki Fe/S oranı umûmiyetle birden küçük olduğundan kompozisyonu Fe_{1-x} S şeklinde ifâde edilir. FeS formülüne oldukça yakın olan ve troylit diye anılan mineral bâzı göktaşlarının önemli bir bileşenidir. Dünyâda başlıca Norveç, ABD ve İtalya'da bulunur.

PİSİBALIĞI (Limanda Limanda);

Alm. *Kleische (f),* **Fr.** *Limande (f),* **İng.** *Limanda, Plaice.* **Familyası:** Yanyüzergiller (Pleuronectidae). **Yaşadığı yerler:** Avrupa kıyılarının kumlu koylarında. Yurdumuzda Karadeniz ve Marmara'da bulunur. **Özellikleri:** 30 cm boyunda yassı bir balık. Gözleri sağ üst kısımda bulunur. Solucan ve midye yiyerek beslenir. Kumluk ve çakıl diplerde yatar. **Çeşitleri:** Pisi, yaldızlı pisi, dere pisisi gibi çeşitleri vardır.

Kemikli balıklar takımının yanyüzergiller familyasından, kalkana benzer yassı vücutlu bir balık. Boyu 30 cm kadardır. Atlas Okyanusu, Manş ve Kuzey Denizinde yaşar. Yurdumuzda Karadeniz ve Marmara'da bulunur. Ağırlığı 1,5-2 kg kadardır. Atlas Okyanusu ve Manş Denizinde ticârî önemi olanları vardır. Boyları 50 cm'yi pek geçmez. Rengi esmer, kahverengimsi veya yeşilimtraktır. Her iki gözü de vücûdunun sağında bulunur. Zemine değen sol kısmı beyazdır. Sırtı pürtüklü ve kırmızı noktalıdır. Fakat kalkan gibi düğmeli değildir. Nehirlere de geçebilir. Karadeniz'e dökülen bütün nehir ağızlarında bulunur. Gündüz diplerde dinlenir. Gece aktiftir. Solucan ve kabuklu yumuşakçalarla beslenir. Güçlü dişleriyle midye ve istiridyelerin kabuklarını kırarak içlerini yer. Üreme dönemi mart ve mayıs ayları arasına rastlar. Yumurtalarını açık denizlere bırakır. Kalkanla berâber avlanır. Bizde en çok ekim-ocak ayları arasında yakalanır ve tâze olarak tüketilir.

PİSTON;

Alm. *Kolben, Piston (n),* **Fr.** *Piston (m),* **İng.** *Piston.* Bir silindir içine hassas olarak uyarak ileri-geri hareket eden silindirik veya disk şeklinde parça. Motor, pompa ve kompresör gibi makinalarda silindirden dışarı uzanan (biyel) piston koluna bağlı olarak kullanılır.

Bir otomobil motorunda yakıt-hava karışımı silindir içinde ateşlendiğinde genişleyen gazlar pistonu aşağıya iterek piston koluna (biyel) bağlı olan krank milini döndürür. Bu buhar makinasında, yüksek basınçlı buhar silindirin bir ucundan girerek pistonu iter. Bu ilerleme hareketi pistona bağlı krank-biyel mekanizması yardımıyla dönme hareketine çevrilir. Bu pompada piston elle veya bir makina ile hareket ettirilerek su veya sıvıların hareket ettirilmesinde veya yükseğe basılmasında kullanılır. Bir kompresörde makina veya motor pistonu çalıştırarak silindir içindeki hava veya diğer gazların daha

yüksek bir basınçta sıkıştırılmasını sağlar.

Eldeki bilgilere göre M.Ö. 200 veya M.S. 200 sıralarında piston, Bizanslı Phito, Aleksandrialı Ctesibius ve Hero tarafından tasarlanmıştır. Fakat genel olarak kullanılması verimli mâdenlerden su tahliyesi için kullanıldığı 1550 yılına kadar gerçekleşmedi. 1712 senesinde Thomas Newcamen, pistonu ilk defâ buhar makinasında kullandı. Bugün pistonun, motor silindirlerinde ve pistonlu pompalarda geniş bir kullanma sahası bulunmaktadır.

Piston, yapı îtibâriyle gövde, sızdırmazlığı sağlayan segmanlar ve biyel ile bağlantıyı sağlayan mafsaldan meydana gelir. Gövde ve segmanlar, patlamalı motorlarda yüksek sıcaklıklara dayanması için alaşımlı çelikten yapılır. Segmanlar makina ve akışkanın cinsine ve sıcaklığına göre kenevir, keçe, dökme demir, çelik, bronz, kösele ve kauçuktan yapılabilir. Hidrolik cihazlarda sızdırmazlığı sağlamak için kauçuk ve köseleden yapılan segmanlar kullanılır. Pistonlarda en önemli problem bunların gövde ve segmanlarının aşınmasıyla sızdırmazlıklarını kaybetmeleridir. Bu sebeple bilhassa yüksek basınçta çalışan motor pistonlarının silindirine sürtünen yüzeyleri iyice işlenip parlatılarak ısıl işlemle sertleştirilir.

PİŞİK;

Alm. *Intertrigo (f), Hautwolf (m),* **Fr.** *Affections (pl) (rougeurs) de la pedu,* **İng.** *(Diaper) rash.* Özellikle vücûdun eklem yerlerinde, deri kıvrımları arasındaki sürtünmeden veya cildin herhangi tahriş edici bir maddeyle temâsından meydana gelen kızarıklık. En fazla tenasül organları çevresinde, koltuk altlarında, meme altlarında, ayak parmakları arasında ve altında görülür.

Konuşma dilinde pişik kelimesiyle daha ziyâde bebeklerde ciltte görülen ve önem verilmeyen kızartı ve kabarcıklar ifâde edilir. Bu târif yanlış olup, pişikler büyüklerde de sıklıkla görülebilir ve ayrıca yalnız büklüm yerlerinde değil, tahrişe mâruz kalmış olan her yerde ortaya çıkabilir. Özellikle yaz aylarında naylon çorap giyenlerde, ayak parmakları arasında pişik çok görülür.

Bebeklerde cilt çok hassas olduğu için aşırı sıcak, ter, idrar veya başka bir şeyle tahriş olabilir. Eğer tedbir alınmazsa meydana gelen pişikler, zamanla açık yara hâline dönüşebilir ve mikrop kapabilir.

Tedâvisi iki yönlü olmalıdır: Birincisi pişiğin meydana gelmesini önlemek, ikincisi de pişiğin iyileşmesi ve enfeksiyona mâni olunmasıdır. Pişiğin meydana gelmesini önlemek için, gerek bebeklerde, gerekse büyüklerde sentetik çamaşır kullanılmasını önlemelidir. Vücûdun kıvrım yerleri nemli tutulmamalıdır. Bebeklerin altı sık sık temizlenmeli, bir süre oda havasında açık bırakılmalıdır. Bebeklerin kıvrım yerlerine ve tenasül organları çevresine talk pudrası serpilmelidir. Pişiği iyileştirmek için yukarıdaki tedbirlere ilâveten pomadlar kullanılabilir. Enfeksiyon meydana gelmişse, doktor tavsiyesi üzerine antibiyotik kullanılabilir. Basit pişiklerde zeytinyağı da sürülebilir.

PİTON (Python sp);

Alm. *Pythonschlange (f),* **Fr.** *Python (m),* **İng.** *Python.* **Familyası:** Pitongiller Pythonidae). **Yaşadığı yerler:** Eski Dünya'da su kenarları ve ormanlarda. **Özellikleri:** Zehirsiz, büyük yılanlar. Avlarını sıkarak öldürdükten sonra yutarlar. **Ömrü:** 70 yıl kadar. **Çeşitleri:** Kafesli piton, kaya pitonu, kaplan pitonu gibi çeşitleri vardır.

Pitongiller âilesinden, Asya, Afrika ve Avustralya gibi EskiDünya'nın orman ve bataklık kenarlarında yaşayan, zehirsiz, büyük bir yılan. Boyları, 1,5 metreden 10 metreye kadar değişir. En irileri Güney Doğu Asya'da yaşayan kafesli piton (Python reticulatus) dur. 10 m boyunda ve 100 kg ağırlığında olabilir. 70 yıl kadar yaşar. Çoğu gececidir. Avlarını önce sıkarak boğar, sonra başlarından yutmaya başlar. Çoğunlukla bir dala asılarak altlarından geçen memelilere pusu kurar, yakınından uçan kuşları havada kaparlar. Avlarını yerde de tâkip edebilirler. Parlak pullarla kaplı derilerinden kadın eşyâsı yapılır. Yumurtlayarak ürerler. Bâzılarının dişisi, yumurtaların üzerine kıvrılarak kuluçkaya yatar. Yumurtalar 2-3 ay içinde açılır.

PİYÂDE;

Alm. *Infanterie (f),* **Fr.** *Infantery (f),* **İng.** *Infantry.* Kara Kuvvetlerinin muharip bir sınıfı olup, piyâde tümeninin çekirdeğini teşkil eder ve muhârebe için aynı tarzda silahlanmış ve teçhiz edilmiş bir sınıftır. Mekanize piyâde, zırhlı piyâde, tanksavar, dağ ve hava indirme birlikleri bu sınıf içerisinde mütâlaa edilir. Deniz kuvvetlerinde amfibi harekatta kullanılan "deniz piyâde" ve Hava Kuvvetlerinde de "hava piyade" sınıfları mevcuttur. Piyâde, muhârebede düşmana en yakın olan birliktir. Her türlü arâzi ve hava şartlarında muhârebe kâbiliyetine sâhiptir. Piyâde, taarruzda düşmana yaklaşır, onu imhâ veya esir eder. Savunmada düşmanı uzaktan îtibâren giderek artan ateş gücü ile karşılar. "Zafer süngünün ucundadır!" tâbiri piyâde için söylenmiştir.

Eskiden bir çift kürekle çekilen sandala da piyâde denirdi. Halk arasında yaya kaldırımı "piyâde kaldırımı" tabiriyle anılır.

Piyâde tüfeği: Avcının esas silahıdır. Menzil kullanma kolaylığı ve hafif olmasından ötürü, muhârebenin her çeşidinde kullanılır.

Piyâde tugayı: Çeşitli muharip ve hizmet sınıflarından teşkil edilmiş, hem taktik hem idârî faaliyetleri bünyesinde toplayan genel olarak müstakil vazîfe görecek şekilde teşkilâtlandırılmış bir birliktir. Ana ast birlikleri Tabur'dur.

Piyâde tümeni: Çeşitli muharip ve hizmet sınıflarından teşkil edilmiş kara kuvvetlerinin temel birliğidir. Hem taktik hem de idârî faâliyetlere sâhiptir. Ana ast birlikleri Alay'dır.

Piyâdenin târihi, harbin târihi kadar eskidir. Hemen hemen her ordunun, yere ve zamâna göre atlara, fillere savaş arabalarına vs. olduğu kadar kesin netîceyi alacak, kazanılan yeri muhâfaza edecek yaya elemana da ihtiyacı olmuştur. Zamânında dünyânın her bakımdan olduğu kadar ordu teşkilâtı bakımından da en gelişmiş devleti olan Osmanlı Devleti; piyâdesini yerinde ve zamânında çok güzel kullanırdı. Osmanlı piyâdesi disiplinli, elâstik ve süratliydi. Pertrandon de la Bracquiere; "Bizim 10 askerimizin yaptığı gürültüyü 1000 Osmanlı askeri bir araya geldiği zaman duymadım!" diye yazmaktadır. Rodos'u teslim almak üzere kaleye giren 30.000 Osmanlı askerinden bir tek gürültü, bir tek kelime, adım seslerinden başka hiçbir şey duyulmadığını, hâdiseyi gözleriyle gören Hıristiyan müşâhitler yazmışlardır. Paul Jove, Türk askerinin Hıristiyan askerinden üç üstünlüğü olduğunu kaydeder: "Kumandanlarına mutlak itâat, muhârebe meydanında canını sakınmamak, yiyip içmeden çok uzun yol yürüyebilmek." Thevenot diyor ki: "Bir şeyleri eksik olduğu zaman sâdece sabrederler. Giyimleri ve teçhizatları hafif, yorgunluğa dayanıklıdırlar. Süratleri hayret vericidir." Postel ise; "Hıristiyan askerinin üç gün üç gecede aldığı yolu, Osmanlı askeri bir gecede alır." diye yazmaktadır.

İstiklâl Harbinde piyâde sınıfının destanlaşan kahramanlıkları, târih sahîfelerinin unutulmaz hatıralarıdır.

Birinci Dünyâ Harbinde hâkim olan mevzi harbi doktrini, İkinci Dünyâ Harbi sırasında yerini "yıldırım harbi" doktrinine terketmiş olduğundan, piyâdenin motorize ve mekanize hâle getirilmesi ehemmiyet kazandı. Artık muhârebe meydanlarında piyâde harp edeceği mevziye kadar yorulmadan ve çok süratli getirilmeye, arâzinin durumuna göre îcâbında helikopterle indirilmeye, paraşütle atılmaya ve en yaygın olarak da kariyer adı verilen zırhlı personel taşıyıcı araçlarla nakledilmeye çalışılmaktadır. Diğer taraftan emrine ve desteğine verilen çeşitli modern teçhizat, silâh ve malzemeyle piyâde sınıfının en elverişsiz şartlarda bile harp edebilmesi temin edilmeye başlandı.

Günümüzde kimyevî harpten sonra en korkunç harp olma husûsiyetini devâm ettiren nükleer bir harpte, piyâdenin işi zannedildiği gibi artık bitmiş değildir. Aksine böyle bir harpte, düşmanın nükleer bir taarruz imkân ve kâbiliyetini bertaraf edecek aktif ve pasif tedbirlerin alınması, yine piyâde sınıfına düşmektedir. Meselâ; düşman nükleer tesislerine sabotaj, tahrip, gerilla faaliyetleri, piyade sınıfının sorumluluğundadır. Dost birliklerin, düşmana karşı kullanacağı nükleer bir silahın artıklarını göğüs göğüse muhârebe ile temizleyecek olan da yine piyâde sınıfıdır.

PİYÂLE PAŞA;

Osmanlı târihinin büyük denizcilerinden. Doğum târihi kesin olmamakla birlikte, 1515 olarak tahmin edilmektedir. 1526 Mohaç Seferi dönüşünde saray hizmetine alınarak Enderunda yetiştirildi. Kapıcıbaşı ve Gelibolu Sancakbeyliği vazîfelerinde bulunduktan sonra Bahriye Beylerbeyliğine yükseltilerek, kırk yaşlarında Kaptân-ı deryâ oldu. Bu devirde donanma-yı hümâyûn ve Cezâyir donanması yılın on iki ayında Akdeniz'de seyredip, kuş uçurtmuyordu. Osmanlılar, Avrupa'da büyük devletler arasındaki dengenin bozulmaması için, Fransa Kralı İkinci Fransuva'nın annesinin yalvaran yardım taleplerini karşılamak üzere, Piyâle Paşa kumandasında büyük bir donanma gönderdi. PiyâlePaşa, 1555'te İstanbul'dan hareket etti. Turgut Reis'in de katıldığı donanma yardımda ve fetihlerde bulunarak, geri döndü. 1556-1557 deniz mevsiminde tekrar Akdeniz'e açılan Piyâle Paşa, bâzı limanları fethettikten sonra İstanbul'a döndü.

1558 sefer mevsiminde Akdeniz'e açılan Piyâle Paşaya Turgut Reis'in de katılmasıyla donanma-yı hümâyun Balear Adalarının hemen hemen her yerini Osmanlı hâkimiyetine aldı. Her seferde olduğu gibi, bu seferde de İspanyol donanması, donanma-yı hümâyûnun karşısına çıkmaya cesâret edemedi.

İspanya Kralı İkinci Filip ve Papa'nın teşvikiyle hazırlanan büyük armada Osmanlılar tarafından üs olarak kullanılan Cerbe Kalesini 1560'ta almıştı. Bunun üzerine Piyâle Paşa komutasında hareket eden Osmanlı donanması, 9 Mayıs 1560 günü Cerbe'ye vardı. Turgut Reis'in muhârebenin üçüncü günü yetişebildiği târihin en büyük deniz savaşlarından biri olan Cerbe Muhârebesinde, Piyâle Paşa, kâbiliyetli ve becerikli amiralleriyle Haçlı armadasını iki-üç saat içinde perişan etti (Bkz. Cerbe

Muhârebesi). Cerbe Kalesi de alındıktan sonra seferden dönen Piyâle Paşa, İstanbul'da büyük bir merâsimle karşılandı. Donanma-yı hümâyûn, yanında vezirler ve elçilerle berâber Alay Köşkü'nde bulunan Kânûnî SultanSüleyman Hanı bütün toplarını kuru sıkı ateşleyerek selâmladı. Bu haşmetli manzara karşısında Kânûnî, yanındakilere; "İşte insan bütün bunları görüp gurura kapılmamalı, her şeyin cenâb-ı Hakk'ın müsâadesiyle olduğunu düşünüp, Allah'a şükürler etmelidir." diyerek duygularını dile getirdi. Bu muhteşem sefer dönüşünde şehzâde Selim'in kızı Gevher Han Sultanla evlenen Piyâle Paşa, Osmanlı sarayına dâmât oldu.

Her sene sefer mevsiminde bütün Akdeniz'i dolaşan Piyâle Paşaya, Malta Seferine hazırlanması görevi verildi. Büyük bir donanma ile Malta kuşatmasına katılan Piyâle Paşa, mevsim şartlarının bozulmasından dolayı ordunun İstanbul'a dönmesiyle geri geldi. 1568 yılında on dört senedir vazîfesini şanla şerefle yürüttüğü Kaptân-ı deryâlıktan Kubbe Vezirliğine getirildi. Böylece Osmanlı târihinde vezirlik rütbesini alan ilk denizci oldu. Kıbrıs Seferinde vezir olarak donanmaya kumandanlık etti. Kıbrıs'ın çıkartma ve fethinde büyük hizmetleri oldu. 1573 yılında son deniz seferine çıkan Piyâle Paşa, İkinci Vezir olduktan sonra, 21 Ocak 1578 yılında İstanbul'da vefât etti. Kasımpaşa'daki kendi yaptırdığı câminin yanındaki türbesine gömüldü.

Osmanlı târihinin en büyük amirâllerinden olan Piyâle Paşa; İstanbul'da Eyüp, Kasımpaşa, Mercan ve Üsküdar'da, ayrıcaSakız, Kilidül-Bahir'de câmi ve başka hayır eserleri yaptırarak, adını hâlâ yâd ettirmektedir.

PİYASA;

Alm. *Markt, Hande (m),* **Fr.** *Marché (m),* **İng.** *Market.* Alım satım işlemlerinin yapıldığı yer. Gelişmiş ve organize edilmiş pazar. Piyasa serbest mübâdele ekonomisinin ortaya çıkardığı bir müessesedir. Ayrıca, kavram olarak, bir mal ve hizmetin arz ve talebinin düzenli bir şekilde karşılaşması olarak da açıklanabilir.

Piyasalar alım satım işleminin yapıldığı yerin özelliğine veya yapılan muamelelerin çeşidine göre sınıflandırılabilir.

Yer veya mekân bakımından mahallî piyasa, iç piyasa (yurt içi), dış piyasa (yurt dışı), veya dünyâ piyasalarından söz edilebilir.

Muâmele türlerine göre de para, kredi piyasaları, mal piyasaları ve işgücü piyasaları mevcuttur.

PİYES;

Alm. *Theaterstück, Bühnenwerk (n),* **Fr.** *Piéce (f) (de théatre),* **İng.** *Play.* Tiyatro oyunu. İki veya daha fazla kişi tarafından oynanmak üzere yazılmış; genellikle sınırlı bir zaman içerisinde, dar bir çevrede geçen, bir olayı anlatan eser veya bu esere sâdık kalarak sahneye konan oyun.

Önceleri tiyatro oyunları, konularına göre trajedya (acıklı), komedya (güldürücü), dram (acıklı güldürü karışımı) olarak isimlendiriliyordu. On dokuzuncu yüzyıldan îtibâren hepsine birden piyes denmeye başlandı.

Piyesler perdelere, meclis (tablo) lere ayrılır. Çoğunlukla üç perdelik olarak yazılırlar. Radyoda oynanmak üzere yazılmış piyeslere **radyofonik piyes** veya **skeç** denir.

İlk Türk piyesi olarak Prof. Fahir İz'in Viyana Millî Kütüphânesinde tesâdüf ettiği, üzerinde "Ketebe el Fakir İskerleç" ibâresi bulunan **Vak'ayi-i Acibe ve Havâdis-i Garibe-i Kefşer Ahmed (Pabuççu Ahmed'in Garip Vak'aları ve Sergüzeştleri** kabul edilmektedir. Aynı kütüphânede bu piyesin Fransızca, Almanca, İtalyanca tercümeleri de mevcuttur. İtalyanca tercümesi 1809 târihlidir. Piyesin vak'ası Bağdat'ta geçmektedir.

1842'den îtibâren Avrupalı yazarların piyesleri tercüme edilmeye başlanmış ve ilk olarak Molière'in Bourgeois Gentilhomme ve Malade İmaginaire **Hastalık Hastası** tercüme edilmiştir. Batı piyeslerine benzeyen ikinci oyun, Abdülhak Hamid'in babası Hayrullah Efendi tarafından yazılmış olan **Hikâye-i İbrâhim Paşa** ile **İbrâhim-i Gülşenî'**dir. Bu yıllarda gazetelerde tiyatro ile ilgili yazılar yayınlanmaya başlamıştır. Ayrıca 1860'ta batı tarzında Türk komedyasını kurmak gâyesiyle Şinâsi'nin ortaoyunundan faydalanarak yazmış olduğu **Şâir Evlenmesi** de ilk piyesler arasında sayılabilir.

Nâmık Kemâl **Vatan Yahut Silistre** isimli bir oyun yazmıştır. Bu oyun çok meşhurdur. Necip Fâzıl'ın 1940'ta yazdığı **Sabırtaşı** isimli piyesiyle **Reis Bey, Nam-ı Diğer Parmaksız Sâlih, Künye, Abdülhamîd Han, Tohum** önemli olanlarıdır.

PLANCK, Max Karl Ernst Ludwig;

kuvantum teorisini geliştiren Alman fizikçi. Max Planck, 23 Nisan 1858'de Almanya'da Kiel şehrinde doğdu. İlk profesörlüğünü Kiel'de yaptı. 1889'da Berlin Üniversitesinde çalışmaya başladı. Berlin'deki faaliyeti 30 sene kadar sürdü. Aynı zamanda şimdiki ismi Max Planck Society olan "Kaiser Wilhelm Society"ye başkanlık yaptı. 4 Ekim 1947'de öldü.

Max Planck, özellikle **ışıldama** ile meşgul oldu. En büyük keşfi, atomlardan çıkan enerji ışınlarının paketler (kuvant) hâlinde yapıldığını meydana çıkarmaktır. Planck, bu keşfine **Kuvantlar Teorisi** adını verdi ve meydana gelen enerjiyi hesapladı.

Kuvantlar Teorisi formülü: **E=h.V** olup, burada E, meydana gelen enerjiyi Erg. olarak belirtir. V, ölçülen dalganın frekansıdır; h ise, Planck sâbitesi adını alan bir rakamdır ve 6,55x10^{-27}ye eşittir. (h simgesi ile gösterilen bu sâbitin günümüzde kabûl edilen değeri 6,626176x10^{-27} erg-sâniyedir.) Böylece herhangi bir enerji dalgasının frekansı ile bu rakam çarpılacak olursa, enerjiyi yukarıdaki gibi, Erg cinsinden hesaplamak kâbildir.) Bu keşfi, ona 1918'de Nobel Fizik mükâfatını kazandırdı.

Max Planck **Der Strom von der Aufklärung bis zur Gegenwart** adlı kitabında diyor ki: Gerek din ve gerek tabiî ilimler, üzerimizde kendisine erişmek kâbil olmayan çok muazzam bir kudretin dünyâyı kurduğunu ve ona hükmettiğini ortaya koymaktadır. Ancak bu kudreti îzâh husûsunda kullandıkları dil, birbirinden farklıdır. Fakat her iki îzâh tarzı ayrı bile görünseler, hakîkatte birbirinin aynıdır. Bu iki îzâh birbirine zıt değildir. Bilakis birbirini tamamlarlar.

Gerek din, gerek tabiî ilimler, bu âlemi ancak mâhiyetini hiçbir zaman anlayamayacağımız, insanların hiçbir zaman erişemeyecekleri bir kudretin yaratabileceğini kabul ederler. Bu muazzam kudretin bütün azametini biz bilemiyoruz ve hiçbir zaman bilemiyeceğiz. O'nun kudretinin ancak en küçük bir parçasını ve dolaylı olarak öğrenebiliriz.

Din bu kudreti ve yaratıcıyı tanımak ve insanları ona yaklaştırmak için kendine mahsus akla hitâbeden semboller kullanır. Tabiî ilimler ise, bu kudretin tanınması için ölçü ve formüllerden faydalanır. Halbuki, bu iki yolu birleştirecek olursak, asıl o zaman bu yaratıcının ne büyük bir kudret sâhibi olduğu meydana çıkar, O'nun zâtını ve büyüklüğünü meydana koyar.

Din ile tabiî ilimleri karşılaştıracak olursak, hiçbir yerinde bunların birbirinden aykırı bir bilgi vermediğini görürüz. Gerek din, gerek tabiî ilimler, bir muazzam yaratıcı olmadan bu dünyânın kurulamayacağını kabûl ederler. Tabiî ilimlerin bulduğu bütün yenilikler, bu muazzam yaratıcının varlığı ve büyüklüğü hakkında birer vesikadır. Din ile tabiî ilimler arasında hiçbir fark yoktur. Bâzılarının sandığı gibi tabiî ilimlerin tuttuğu yol ayrı değildir. Bugün ne yazık ki, bâzı insanlar, tabiî ilimlerin artık din ile hiçbir ilgisi kalmadığını sanırlar. Halbuki bu, çok yanlıştır. Yukarıda îzâhına çalıştığım gibi, tabiî ilimler, bilakis dînî inanç ve düşünceleri takviye ederler.

Târihe bakılacak olursa, dünyâya gelmiş olan büyük tabiî ilim bilginlerinin dîne çok bağlı oldukları görülür. Leibniz, Newton, Kepler çok dindar insanlardı. Esâsen o zamanlar tabiî ilim araştırmaları, ancak kiliselerde, karanlık dünyâların izbelerinde râhiplerin ellerinde yapılırdı. Ancak yavaş yavaş laboratuvarlar, çalışma enstitüleri, üniversite ilim merkezleri kurulduktan sonra, din adamları ile tabiî ilimler bilginleri birbirlerinden ayrıldı. Ayrı çalışma usûlleri tatbike başladılar. Zamanla bunların çalışma metodları birbirinden çok ayrılmış gibi göründü ve bunlardan beklenenler birbirinden farklı sanıldı. Halbuki, bu iki yol, ayrı ayrı istikâmetlere doğru birbirinden ayrılan, başka başka yerlere sapan iki yol değildir. Bilakis birbirine tamâmiyle paraleldir. Aynı gâyeye doğru giderler ve nasıl ki, paralel hatlar sonsuzda birbiriyle birleşeceklerse, din ile tabiî ilimler de, esas gâye sonsuzunda birbiriyle kucaklaşacaklardır.

PLÂN;

Alm. *Plan (m),* **Fr.** *Plan (m),* **İng.** *Plan, scheme.* Bir düşünceyi, bir işi ve tasarıyı sonuçlandırmak için önceden belirtilen hususların çizgi, resim veya yazı ile gösterilmesi. Plân çok çeşitli anlamlarda kullanılan bir kelimedir. Plân genel anlamda yapılacak bir işin tasarıları toplamıdır. İşin cinsine göre plân değişik isimler alır. Şehircilikteki ismi nâzım plânı; iktisatta kalkınma plânı; gemi, uçak, binâ yapılmasında ölçü, yerleştirme, malzeme özelliklerini gösteren plân.

Plân daha birçok sahada yapılmaktadır. Meselâ; muhâsebe plânı, harekât plânı, atış plânı gibi (Bkz. Pânlama). Şehircilikte kullanılan plân şehir ve mahallelerin düzenlenmesi, yolların ayrılması, okul, câmi, park vs. gibi yerlerin her türlü incelikleri ve görünüşleri incelenip çizilmesi şeklindedir. Bu çiziş, şehrin düzenlenmesini bütün teferruatıyla değil de ana hatlarıyle gösterirse **Nâzım Plânı,** bölge bölge, mahalle mahalle şehrin en ince özelliklerini içine alan plânlara da **Teferruat Plânı** denilmektedir.

Plân; askerlik alanında da çok geçerlidir. Askerlerin eğitilmesi, vatan savunmasına hazırlanması, atışların düzenlenmesi, bir askerî harekâtın nasıl gerçekleştirileceği gibi hususların hepsi bir plân ve

program içinde yürütülür. Eğer hazırlanan plânlara uyulmazsa istenilen sonuçlar alınamayabilir.

Denizcilik sektöründe, gemilerin nasıl yükleneceği, hangi limanlara uğrayacağı, uğradığı limanlarda hangi malları bırakacağı, belli bir plân içinde yürütülmektedir. Buna aynı zamanda **İstif Plânı** ismi verilmektedir.

Bu plân ambarcılıkta ve buna benzer birçok yerlerde de geçerlidir. (Arabaların vapura bindirilmesi indirilmesi vs. gibi.)

Plân inşaat sektöründe kendini daha çok göstermektedir. Binâların yerlerinin belirlenmesi, yerleşime uygun olması, kullanımı ve insan sağlığına ve diğer hususlara rahatlıkla hizmet verebilir olması hep plânlarla sağlanan hususlardır. Bunun için inşaat plânları ile sanâyi sektöründeki plânların hepsinin mütehassıs kişiler tarafından yapılması ve tâkip edilmesi istenen bir durumdur.

Plân, ekonomi ve iktisat alanında; belli sonuçlar elde etmek için iktisâdî hayâtın hangi unsurlarına ne ölçüde müdâhale etmek gerektiğini gösteren bir vâsıtadır. Bir başka ifâdeyle plân, belirli gâyeleri gerçekleştirmek için, bir iktisâdî karar merkezinin aldığı tedbirlerin bütünüdür. Burada varılması istenen gâyelerle bunları gerçekleştirecek araçlar, plân tâbirinin iki ana unsuru olarak kendisini göstermektir.

Modern iktisat ilminin kalkınma yolunda faydalandığı bir teknik olan plân, günümüz dünyâsında hemen her ülkede az veya çok kullanılmaktadır. Ancak aynı ideolojiye sâhip olan ülkelere âit plânlar bile tek tip değildir. Bir ülkeden diğerine değişiklikler arz eder.

Plân çeşitleri iki ana grupta toplanabilir: 1) Emredici plânlar, 2) Yol gösterici plânlar, Emredici plânlara dağılmadan önceki Sovyet Rusya ve Kıta Çininde rastlanır. Yol gösterici plânlara ise, batı ekonomilerinde, özellikle demokratik rejimi benimsemiş ülkelerde rastlanır.

PLÂNLAMA;

Alm. *Planung (f),* **Fr.** *Planing (m),* **İng.** *Planning.* Bir ekonomide gâyelere optimum şekilde ulaşmada kullanılan bir iktisâdî strateji aracı ve üretim bölüşüm, yatırım ve tüketime dair ekonomik işlemlerde kullanılan bir sistem. Plânlama, belirli ekonomik hedeflerin tespiti ve bu hedeflere ulaşmak için gerekli usûllerdir. Plânlama matematiksel olarak bir "sınırlamalı maksimizasyon"dur. Plânlama belirli bir ekonomik gâyeye ulaşmak ve onu açığa çıkartmak için ekonominin elindeki kıt kaynakları kullanma biçimini belirler.

Plânlamanın tatbik edildiği sahalar çok fazladır. Bir devletin kendine has savunma strateji plânlaması olabileceği gibi, NATO veya diğer savunma kuruluşlarının da ortak savunma plânlamaları vardır. Plânlamanın en dar çerçeve içerisinde tatbik edildiği saha üretim ve donatım plânlamasıdır. Bu plânlamada işletmenin bir işi en verimli şekilde yapması için uygun malzeme, insan ve makina gücünü uygun zamanlamalarla kullanarak işin belli bir sıraya göre yapılması dikkate alınır.

Plânlamanın girdiği bir saha da, arâzi plânlamasıdır. Memleket çapında arâzinin en iyi bir şekilde değerlendirilmesi ve ekonomik gelirin arttırılması için dağıtımının plânlanması lazımdır. Bir arâzi plânlaması yapılırken az gelişmiş bölgenin canlandırılması, nüfusun bölgelere eşit dağılımı gözönünde bulundurulur. Böylece göçler önlenmiş, belli bölgelerde ânî nüfus patlamaları ile doğacak sosyo-ekonomik problemler önceden çözülmüş olur.

Plânlama genel anlamda hükümetlerin ekonomik ve siyâsî alanlarda tasarladığı plânları, aldığı tedbirleri içine alır. Devletlerin iktisâdî ve siyâsî alanda hazırladıkları plânlamaya kalkınma plânlaması denir ve belli zaman süresi içinde plânlama işlerinin tamamlanması ile arkasından yeni plânlama yapılması esas alınır. Ekonomik yapıya göre plânlama, ya devlete âit olur veya özel mülkiyeti de dikkate alacak şekilde olur. İlk devlet kalkınma plânlaması komünist Rusya ve Nazi Almanya'sında tatbik edilmiş, batı devletlerinde beş yıllık kısa süreli kalkınma plânları 1960'larda uygulanmaya başlamıştır.

Türkiye'de ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı, özellikle sanâyinin ve tarımın yurt seviyesinde dengeli ve uyumlu biçimde hızla gelişmesini, ülke kaynaklarının döküm ve değerlendirmesini yaparak verimli şekilde kullanılmasını plânlamak ve bu gâyeyle gerekli teşkilâtı kurmak devletin görevidir. Devlet bu görevini gerçekleştirirken, iktisadî kalkınmayı plâna bağlaması ve kalkınma plânı yapması mecbûrîdir. Kalkınma plânları, **Devlet Plânlama Teşkilâtı** tarafından hazırlandıktan sonra, Başbakanlığa sunulur. **Yüksek Plânlama Kurulu** plânı tetkikle rapor hâlinde Bakanlar Kuruluna sevk eder. Bakanlar Kurulunun onayından geçen plânlama tasarısı, Meclise sunularak kânunla onaylanır.

Kalkınma plânlamasının başarılı olması uzun vâdeli bütçe plânlaması, hedef ve stratejisi bulunan devletlerde mümkündür. Plânlamanın başarılı olması ayrıca bilgi toplayan müesseselerin mevcut olmasıyla da ilgilidir. Devlet İstatistik Enstitüsünün plânlamadaki önemi büyüktür.

Bir ekonomide uygulanacak plânın hazırlanması, çeşitli safhaları gerekli kılar. Bu durum safhaların

birbirlerine bağlanmasında ve koordinasyonun, plânın gerçekleşme derecesinde çok büyük rol oynar.

Genel olarak plânlama çeşitleri: Nüfus Plânlaması (5 yıllık), Kalkınma Plânlaması, Üretim Plânlaması, (ihrâcat), Satış Plânlaması(Pazarlama), Yedek Parça Plânlaması, Tezgâh ve Yedekleri Plânlaması, Âile Plânlaması vs. gibi çeşitleri vardır.

PLÂNÖR VE PLÂNÖRCÜLÜK;

Alm. *Segelflugzeug (n) und Segellung (sport) (m),* **Fr.** *Planeur (m) et vol (m) à voile,* **İng.** *Glider and gliding.* Hava akımlarından yararlanarak uçan motorsuz hava taşıtı. Bu uçuş aracının uçaklardan ayrılan özelliği motorsuz oluşu ve aynı zamanda üzerinde herhangi bir hareket eden güç kaynağı olmamasıdır. Bundan dolayı plânör, "motorsuz uçak" ve plânörcülük de, "motorsuz uçuş" diye adlandırılır.

Kuşlara özenerek uçmak düşüncesi, insanlarda çok eski târihlere dayanır. Kuşların uçuşunu taklit etmek yanında yükseklerden paraşüte benzer şemsiyeler ve kartal kanatlarıyla süzülmek gibi deneyler insanları hep cezbetmiştir. Bu konuda Türklerin çalışmaları ve başarıları dünyâ havacılık târihinde saygı ile anılacak kadar büyüktür. 1022 yılında Türk bilgini Nişaburlu İmâm **İsmail Cevherî,** düz kanatla Nişabur Câmiinin kubbesinden atlamış ve şehit olmuştur. Çok geniş bilgisinden dolayı halk arasında "bin fenli" mânâsına gelen "Hezarfen" lâkabı ile anılan **Ahmed Çelebi,** Dördüncü Murâd Han (1623-1640) zamânında yapmış olduğu kanatlarla Galata Kulesinin tepesinden güney rüzgârı ile uçarak Üsküdar'ın Doğancılar Meydanına bir kartal heybetiyle inmeye muvaffak olmuştur. Yine aynı târihlerde **Lagari Hasan** adında bir Türk, 50 Okka (yaklaşık 61 kg) barut kullanarak, yedi kollu bir fişek yaparak, Sarayburnu'ndan üzerine bindiği fişeği ateşleyerek havaya yükseldi ve barutu bitince sağlıklı bir şekilde Sinanpaşa Sarayı önünde denize indi.

1861 yılında **Atıf Bey,** tahta ve sacdan yaptığı bir uçuş aracı ile kısa da olsa uçmaya muvaffak oldu.

Havacılığın ilk zamanlarında hafif motorların olmayışı, gelişmeyi engelledi ve havacılar uçmak için motorsuz plânörleri kullanmak zorunda kaldılar. Bu sebepten plânörün târihi motorlu uçaklardan çok daha eskidir.

İlk plânör yapımcısı İngiliz Sir **George Cayley,** 1849 yılında yaptığı bir plânörle Yorkshire'de küçük bir çocuğu uçurdu. 1853 yılında da, arabacısının uçmasını sağladı. Bundan sonra Fransız deniz subaylarından **Löbri** martı kuşuna benzer bir plânör yaparak, 1867 yılında uçmaya muvaffak oldu. Bu yapılan çalışmalar gelecek için kıymetli esaslar hazırlamışsa da, uçuş yapabilecek özellikte bir araç imâlinden uzak kalmıştır. Bu yolda uçmaya müsait ilk araç, Alman Mühendislerinden Otto **Lilienthal** tarafından yapılmıştır. Aerodinamik hakkında birçok esasları kullanarak, yüzlerce uçuş tecrübesi yapan bu zât, dümenlerle planöre havada yön vermeye muvaffak olmuştur. Bundan sonra İngiliz Percy **Pilcher** plânöre bir iniş takımı ilâve etmiş ve inişler tekerlek üzerine yapılmaya başlanmıştır.

Amerikalı **Wright Kardeşler,** denge meselesine çâre olarak plânörün kanatlarına birer kanatçık ilâve etmişler ve bu sâyede dönüşler daha kolay yapılmaya başlanmıştır. Yine Right Kardeşler 16 Aralık 1903'te plânöre motor takmak sûretiyle, ilk motorlu uçağı uçurmaya muvaffak olmuşlardır.

Bu târihten sonra, plânör uçuşlarına yalnızca uçmayı öğrenmek isteyenler önem verdiler ve plânörler 1920-1921 yıllarında Wasserkuppe'da yapılan plânör yarışmalarına kadar önemini kaybetmiştir.

Söz konusu yarışmalardan sonra, plânörle uçuş, bir spor olarak bütün Avrupa'ya yayıldı. İlk milletlerarası plânör yarışması, 1937 yılında Almanya'da düzenlendi. Daha sonra İkinci Dünyâ Savaşında taşımacılık maksadıyla küçük plânörler ve 60 asker taşıyabilen büyük plânörler yapıldı. Savaştan sonra plânör uçuşları, yeniden bir spor olarak önem kazandı ve bütün dünyâda yaygın bir hâle geldi.

Plânör ve Plânörcülüğün Özellikleri

Planörün uçağa nazaran daha ucuz olması, basit tekniği, çekiciliği, kitle sporuna dönüklüğü, kültürel araştırma ve bilgiye sâhip olması bakımından önem taşır. Plânörcülüğün bu özellikleri bu sporu yapanların gündelik işlerinden ayrılmadan bisiklete binmek, paten kaymak ve diğer sporlardaki gibi uçma hevesi olanlara da kolay uçuş imkânı verir. Plânör uçuşları; hevesli gençliği havacılığa hazırlar, pilot olma imkânlarını ve millet içinde uçucu elemanların amatörce yetişmesini sağlar.

Plânörle uçuş eğitimleri için 700 metre uzunluğunda, 50 metre genişliğinde bir saha kâfidir. İlk çalışmalar için meyili çok olmayan 100 metrelik iniş yapılabilecek sırtlar seçilir. Plânörün uçabilmesi için herhangi bir güçle havalandırılmasına ihtiyaç vardır.

Plânörü havalandırmak için kullanılan usûller:

1) Yüksek sırtlardan boşluğa salıverme,

a) Lâstik halatla, b) Otovinçle çekerek havalandırma, 2) Uçakla çekerek havalandırma, 3) Otomobille çekerek havalandırma, 4) Plânöre takılan küçük ve hafif motorla havalandırmadır. Motorlu plânör denilen bu usûlde motor, plânörü istenilen irtifâya çıkarmak için kullanılır. Daha sonra stop edilerek normal plânör uçuşu yapılır.

Bu usûllerden herhangi biriyle yükseltilen plânör devamlı olarak düz uçuş yapamaz, az da olsa irtifa kaybederek uçar. Plânörün uçuş hattı ile ufuk arasındaki bu açıya "süzülüş açısı" denir. Plânörlerin değerlendirilmesi bu açıya göre yapılır. İkinci Dünyâ Savaşından önce, yüksek performanslı bir plânörün en iyi süzülüş açısı yaklaşık 1:25 idi. (Yâni, dikey olarak 1 birim irtifa kaybedinceye kadar yatay olarak 25 birim mesâfe, gider.) 1955 yılından sonra, plânörler geliştirildi ve 1:35'lik süzülüş açısı sağlandı. Bu gelişme, plânörün yapımında geleneksel çam, vb. ağaçlardan yapılan kontraplâkların kullanılmasına karşılık, yüzey kaplamalarının geliştirilmesiyle ve laminer (düzgün) **aerofoil'**lerin kullanılmasıyla sağlandı. Günümüzde plânörlerde fiberglas yapı malzemeleri ve sentetik reçineler kullanılmakta ve 1:50'lik süzülüş açıları sağlanmaktadır. Bu plâstik maddeler, modern yarışma plânörlerine, önceki plânörlerdekinden daha yüksek hızlarda, daha iyi süzülüş açıları vermekte ve çok düzgün aerodinamik yüzeyler sağlamaktadır.

Günümüzde yapılan yarışmalarda, plânörler, üçgen biçimli bir patern tâkip ederler. Yarışmacılar bu paterni en kısa zamanda uçmak zorunda olduklarından, plânörlerde en az yükseklik (irtifa) kaybı büyük önem kazanır. Pilot, aracı havalandırdıktan sonra, plânörün çöküş hızından daha büyük bir hızla yükselen bir hava akımı bulmak zorundadır. Böylece istenilen yüksekliği veya hava akımını bulan pilot, yapabildiğince kısa sürede istenen istikâmete yönelir. Devamlı olarak irtifa kaybeden plânör, yukarı doğru yeni bir hava akımı bulduğunda yine yükseklik (irtifa) kazanır. Plânör uçuşlarında kaldırıcı etki gösteren bu hava akımları, ısınan havanın yükselmesi esâsına dayanan sıcak hava akımlarıdır. Ayrıca yüksek tepe yamaçlarında da yükselen hava akımları içinde plânörün saatlerce uçması mümkündür.

Plânörlerin uçuş kumandaları, uçaktaki uçuş kumandalarına benzer. Bâzı plânörlerde sürati azaltmak ve küçük alanlara inişi sağlamak için kuyruk paraşütleri kullanılır. Plânörlerde, uçaklarda olduğu gibi hızı gösteren sürat saati; yüksekliği gösteren altimetre; irtifa kaybını gösteren varyometre; yatışı gösteren sun'î ufuk gibi cihazlarla donatılmaktadır. Bazı plânörlerde ayrıca oksijen donanımı, radyo, kanatlar içinde taşınan ve hız artışı sağlayan su safraları, en iyi süzülüş açısı veren daha başka donanımlar da kullanılmaktadır.

Planör çeşitleri: Günümüzde çeşitli türlerde plânörler vardır. Bunlar:

1**. Tek kişilik plânörler:** Çeşitli biçim ve büyüklükte olabilir. Spor ve yarış maksatları için yetişmiş plânör pilotları tarafından kullanılır. Modern fiberglas yarış plânörlerinin kanat açıklıkları, standart sınıf için 15 m, açık sınıf için 23 m'ye kadar olabilmektedir.

2. **İki kişilik plânörler:** Eğitim uçuşlarında, uçuş kumandalarının öğretilmesinde ve iniş, kalkış eğitimlerinde kullanılırlar. Uçuş eğitim için kullanılan plânörlerin çoğu, ağaç yapılı eski tiplerdir.

3. **Personel ve malzeme taşıma plânörleri:** İkinci Dünyâ Harbinde olduğu gibi, personel ve malzeme taşımak için kullanılırlar.

Plânörcülük havacılığın pratik çalışmalarının esası olup, toplum sporu oluşu ile intizam ve uçuş disiplini kaynağıdır. Çok daha ucuz yoldan havacılık kâbiliyetinin anlaşılmasını ve pilotaj eğitimi sağlar. Kişinin kendine güveni motorsuz uçuşlarla en yüksek seviyeye ulaşır. Gençliğe havacılık sevgisini aşılamak ve geliştirmek bakımından yeri büyüktür.

PLÂSTİK;

Alm. *Plastik (f),* **Fr.** *Plastique (m),* **İng.** *Plastic.* Polimer esaslı, sıvı halde işleme sokulup şekillendikten sonra sertleşebilen organik madde. Plastiklerin hammaddesi daha çok petrolden üretilir. Küçük moleküllü olan monomerler kimyâsal yollarla birleştirilerek polimerize edilirler ve bu işlem sonucu büyük moleküllü polimerler meydana gelir. Polimerlere birçok katkı maddeleri ilâve edilerek maksada uygun plastik maddeler elde edilir.

Plastiğin kolay işlenebilirliği, rengi, parlaklığı, otomatik istihsâle uygun oluşu, plâstiği çok çeşitli sahalarda kullanma imkânını doğurmuştur. Plâstik ayrıca çok ucuza mal edilebilmektedir. İklim şartlarına mukâvemeti metallerden daha iyidir. Telefon gövde ve ahizesinden, mutfak eşyâları, taban kaplaması, şişe, mobilya, endüstri âletleri ve daha birçok malzeme plâstikten üretilmektedir.

Plâstiğin ortaya çıkışı: Çok eski devirlerden beri şellak, reçine gibi maddeler plâstik olarak kullanılmıştır. Sentetik olarak plâstik yapımı 1868'de Amerikalı John W. Hyatt tarafından, selüloz nitratın kâfur ile karıştırılmasından elde edilmiştir. Bu plâstik maddeden bilardo topları, düğme, tarak

yapılmıştı. Yine Amerikalı kâşif Leo Ho Baekeland 1909 senesinde **bakalit** olarak bilinen Fenol formaldehit polimerini buldu. 1935 senesinde Du Pont firması polimerlerden **naylon'**u bularak büyük bir çığır açtı. Bu sıralarda polivinilklorür **(PVC)** ve **akrilik** plâstikler de yapılmış ve kullanılmaya başlanmıştır. 1938 senesinde Du Pont firmasının bulduğu **teflon** ise âdetâ metallerin yerini alacak özelliklere sâhiptir. Tetrafloretilen buharından yüksek basınç altında ele geçen beyaz pudradan elde edilen teflonun 800°C sıcaklığa dayanıklı ve oldukça mukavim ve esnek olması kullanma sahasını genişletmiştir. 1950 senesinde Federal Almanya'da Max Planck Enstitüsünde Karl Zevger isimli araştırmacı düşük basınç altında kolay elde edilebilen yüksek mukavemetli **polietilen** plâstikleri üretti.

Plâstiklerin sınıflandırılması: Plâstikler üç ana sınıfa ayrılırlar:

1. Selülozik plâstikler,

2. Tabiî plâstikler,

3. Sentetik reçine plâstikler.

Plâstiklerin bu üç ana sınıfı da kendi arasında farklı sınıflara ayrılırlar. Selülozik plâstikler arasında selüloz asetat, selüloz asetobütirat esteri, selüloz esterleri sayılabilir. Kazein plastiği, tabiî plâstiklerden olup, sütten îmâl edildiği için süttaşı da denir. Sentetik reçine plâstikleri termoplâstik ve termoset plâstikler olarak iki gruptur.

Plastik yapılacak maddeler şekillendirilmek üzere, her defasında ısıtıldığı vakit yumuşayan (termoplâstikler) ve bir defa ısıtıldıktan sonra sertleşince tekrar ısıtılsa dahi yumuşamayan (termosetler) olarak iki sınıfa ayrılır.

Termoplâstikler içine akrilonitril-bütadiyenstiren (ABS) plâstikleri, asetal plâstikleri, akrilik plâstikler, selülozik plâstikler, florplâstikleri, polietilenler, polipropilenler, polivinilklorürler girerler. Termoset plâstikler içine ise amino plâstikleri, epoksi reçineleri, fenolik reçineler, poliüretanlar girer.

Plâstik katkı malzemeleri: Plâstik ana malzemesi polimerdir. Plâstiğin şekillendirilmesi ve boyanması için yanmaya, yağa, neme mukâvemetini arttırmak maksadı ile muhtelif katkı maddeleri katılır. Plâstiğin mukâvemetini artırmak için en çok cam elyafı kullanılır. Titreşim mukâvemetini arttırmak için, plâstikler içerisine lâstik, parçacıkları katılır. Plâstik mâmülün mâliyetini düşürmek için içerisine talaş tozu, mika ve amyant tozu karıştırılır. Plâstiğin ısı ve kimyâsal maddelere mukâvemeti yine kimyâsal katkı maddeleriyle sağlanır. Plâstikte sertlik dioktilftalat ve benzeri bileşiklerle ayarlanır. Klor ve brom, plâstiklere yanmama özelliği kazandırır. Plâstikleri renklendirme işlemi ise boya renk maddeleri (pigmentler) ve boyalarla yapılır. Meselâ titandioksit, plâstiğe beyaz renk vermek için kullanılabilir.

Plâstik şekillendirme metodları: Plastiklere şekiller, ısıtma ve çeşitli metodlarla kalıplara basmak sûretiyle verilir. Bu maksatla otomatik plâstik malzeme îmâl tezgâhları yapılmıştır. Plâstik dökümü üç ana metodla yapılır. Bunlar enjeksiyon dökümü, transfer dökümü ve sıkma-sıkıştırma (ekstrusyon) metodudur. Bu metodlar hâricinde daha birçok özel şekil verme usûlleri de vardır.

Enjeksiyon dökümü: Termoplâstiklerin şekillendirilmesinde en çok kullanılan metod enjeksiyon usûlüdür. Termoplâstikler 3 mm boyutlu küp veya silindir granüller hâlinde bir hazneden eritme kutusuna girer. Burada elektrikli ısıtıcılarla eritilen plâstik malzeme hidrolik piston ile kalıptan çıkarılır. Bütün bu işlemleri otomatik olarak yapan enjeksiyon makinaları vardır.

Transfer döküm: Enjeksiyon döküm usûlünde istihsâl hızını arttırmak için çok miktarda aynı cins şekli ihtivâ eden dişi ve erkek kalıp kullanılır. Bu tür döküm bilhassa termoset plâstikler için geçerlidir. Dişi kalıp üzerine dökülen sıvı plâstik, daha katılaşmaya vakit bulamadan ısıtılmış erkek kalıpla preslenir.

Sıkma-sıkıştırma döküm: Enjeksiyon dökümde hidrolik piston vâsıtası ile plâstiği kalıba itme işlemini bu metodla et kıyma makinalarında olduğu gibi sonsuz helezon dişli icrâ eder. Plâstik granüller erimek üzere elektrikli ısıtıcılı kısımdan geçer. Sıvı hâldeki plâstik sonsuz dişliyle diş macununun sıkıldığı gibi kalıba aktarılır. Kalıpta soğutma işlemi yapılarak şekilli plâstik malzeme elde edilir.

Şişirme döküm: İçi boş şişe biçimindeki plâstikler, basınçlı hava ile plâstik malzemenin kalıp içine şişirilmesiyle elde edilir. Şişirme metodu döküm, büyük ebatlı bidon, varil, otomobil yakıt depolarının îmâlâtına uygundur.

Plâstik kaplama: Sıvılaştırılmış plâstik içerisine ısıtılan metal malzemeler daldırılıp çıkarılırsa ucuz, dekoratif bir mâmûl elde edilir.

Muşamba üretimi: Plâstik malzeme merdaneler arasından geçirilirse yayılarak levha hâlini alır. Masa örtüleri, banyo perdeleri bu metodla îmâl edilir.

Plâstikle ilgili problemler: Plâstik malzeme kullanıldıktan sonra tekrar eritilerek içerisine yüzde 25 oranında yeni plastik malzeme katılmak sûretiyle tekrar döküm yapmaya müsait duruma getirilebilir.

Yalnız mukâvemet azalacağı için bu tür plâstikler daha basit işlerde kullanılır. Bu şekilde plâstik malzemenin mâliyet fiyatı düşürülebilir. Termoset plâstiklerin tekrar eritilerek kullanılması mümkün değildir.

Plâstik malzemelerin yiyeceklerin paketlenmesinde kullanılması, oldukça hassasiyet isteyen bir hususdur. Küçük moleküllü plâstikler, içinde muhâfaza edilen alkollü, asitli yiyecekleri zehirliyebilir.

Plâstik malzemelerde porselen, cam, metal malzemelere nazaran radyoaktif madde oranı da oldukça fazladır. Plastik malzemelerin depo edildiği sahalarda çalışan personelin bu hususa dikkat ederek çalışması gerekir. Plâstik malzemeler çevre kirliliğine sebep olan en önemli madde olarak kabûl edilebilir.

PLÂSTİK AMELİYATLAR (Bkz. Cerrâhi)

PLATİN;

Alm. *Platin (n),* **Fr.** *Platine (m),* **İng.** *Platinum.* Yumuşak, işlenebilir, gümüş renkli (gümüş beyazı) metalik bir element.

Keşfi: Platin, 1735'te Kolombiya'daki altın mâdeni yataklarında İspanyol ilim adamı Antonio de Ulloa tarafından keşfedildi. On sekizinci asrın ortalarında Avrupalı ilim adamlarının dikkatini çekti ve 1803'te İngiliz kimyâcı William Wollaston tarafından ilk olarak saf platin elde edildi.

Özellikleri: Sembolü Pt, atom numarası 78 ve atom ağırlığı 195,09'dur. Periyodik tabloda VIII-B grubunun içinde yer alır. Bu grupta platin gibi altı tâne kıymetli metal vardır: Rutenyum, Rodyum, Palladyum, Osmiyum, İridyum ve Platin. Bunlar platin grubu metalleri veya kısaca platin metalleri olarak bilinir. Platin 1769°C'de erir, 3827°C'de kaynar. Oda sıcaklığındaki yoğunluğu, gümüşün yaklaşık iki katı, 21,46 g/cm^{3}tür. Platin, açık havada oksijen ve kükürt bileşikleriyle kolaylıkla birleşmez ve bu yüzden mücevheratta gümüş gibi olan parlaklığını kaybetmez. Oda sıcaklığında kuvvetli asit ve alkalilerden etkilenmez ve aşınmaz, fakat sıcak altın suyunda (Üç hacım HCl ile bir hacım HNO_3'ün karıştırılması ile elde edilir.) çözünür. Yüksek sıcaklıklarda platin, klor, flor, fosfor, arsenik ve kükürtle reaksiyon verir.

Platin, toz, yumuşak ve katı hâlde elde edilir. Platin siyahı denilen ve platinyum kloritin indirgenmesiyle elde edilen çok ince siyah bir toz katalizör olarak kullanılır. Geniş bir yüzey veren yumuşak platin güçlü bir katalizördür. Katı hâldeki platin, mücevheratta olduğu gibi, yumuşak platinin eritilmesi sûretiyle elde edilir.

Alaşımlar ve bileşimler: Platin, iridyum, palladyum, rodyum, rutenyum, osmiyum, altın, nikel, kobalt ve tungsten gibi diğer metallerle faydalı alaşımlar teşkil edebilir.

Platin, çok sayıda bileşikler de teşkil edebilir. Bunların çoğunda kendisi oksidasyon hâlinde 2+ veya 4+ değerliklidir. En önemli bileşiklerinden biri hekza kloroplatinik asittir (H_2PtCl_6). Bu asit, platin metalinin altın suyunda çözünmesiyle elde edilir. Hekzakloro platinik asit, amonyum hekza kloroplatin, $(NH_4)_2PtCl_6$ yapımında kullanılır; bundan da yumuşak platin elde edilir. Hekza kloroplatinik asitle sodyum nitratın karıştırılıp 500°C'de eritilmesiyle elde edilen ve katı hâlde siyah bir madde olan platin dioksit, birçok organik bileşiklerin hidrojenle birleştirilmesinde katalizör olarak kullanılır.

Bulunuşu: Altı tâne olan platin grubu metallerine dünyânın her yerinde rastlanabilir. Umûmiyetle aynı gruptaki bu metallerden birkaç elementi birlikte ihtivâ eden yataklarda çok az miktarda bulunurlar. Bu altı metalden en kıymetlisi olan platin, dünyâ kabuğunda palladyumdan daha az, fakat diğer dördünden daha çok bulunur.

Platin taşıyan ana mineraller olarak platin arsenit (sperilit), platik sülfit (kuperit), platin-palladyum monosülfit (bragit) ve yaklaşık % 80 platin ihtivâ eden tabiî platin sayılabilir. Tabiatta bulunan platinin çoğu stabil hâlde bulunan Pt-194, Pt-195, Pt-196 ve Pt-198 olarak bilinen dört izotop hâlindedir. Pt-190 ve Pt-192 izotopları ise radyoaktif izotoplarıdır.

Üretim: Dünyâ platin üretiminin hemen hemen tamamı Güney Afrika Cumhûriyeti, BDT ve Kanada tarafından gerçekleştirilir. Geriye kalan çok az bir miktar ise esas olarak Kolombiya tarafından üretilmektedir. Dünyâ platin üretimi 1960'lı yıllarda ve 1970'li yılların başında hızla arttı ve yaklaşık 2 milyon onsa (62 ton) yükseldi. O yıllardan bu yana platine karşı hergün artan talep, üretimi teşvik etmektedir.

Güney Afrika'daki, daha ziyâde Transvaal'daki, cevherler, ortalama bir ton cevher başına 4,65 gram platin grubu metaller ihtivâ etmektedir. Bu cevherler esas olarak ihtivâ ettikleri nikel, bakır, altın için değil platin metallerinin çıkarılması için işletilmektedir. Çıkarılan platin metalinin ise % 65'i platin, %

25'i palladyum olmaktadır. Bu bölgede esaslı üretim 1925'te başlamıştır.

BDT'de ise, üretimin çoğu Novilsk ve Petsamo bölgelerinde yapılmakta, bu bölgelerde bulunan bakır ve nikel cevherinde bir ton cevherde 31 g platin metali bulunmakta ve bunun da % 60'ı palladyum ve % 30'u platin olarak elde edilmektedir. Bu ülkede, platin üretimi Urallar'da 1820'de başlamış olup, o günden bu yana BDT esas platin üreticisi ülkeler arasında bulunmaktadır ve dünyâ platin üretiminin % 90'ını elinde tutmaktadır.

Kanada'da yapılan platin üretimi diğerlerine benzemekle berâber, Ontano'da bulunan bakır-nikel-demir sülfat cevherleri içerisinde bulunan az miktardaki platin metali söz konusu bakır-nikel cevherinin üretimine, dolayısıyla bu cevherlerin talebine bağlı olarak üretilmektedir. Burada önemli sayılabilecek miktarda platin üretimine 1900 yılları civârında başlanmıştır.

Güney Afrika, Rusya ve Kanada'da değişik türde platin taşıyan mâden yatakları bulunduğundan, platinin ve platin grubu metallerin bu cevherlerden elde edilmesi ve birbirlerinden ayrılması ile ilgili metodlar da farklı olmakta ve bütün bu metodlar bir dizi karmaşık kimyâsal işleme dayanmaktadır.

Kullanılışı: Platin önemli miktarda 1905 yılından îtibâren mücevhercilikte kullanılmaya başlandı. Az miktarda iridyum gibi bir alaşım elemanı mücevhere ilâve edilir. Çünkü bu şekilde elde edilen alaşım, saf platinden daha serttir.

Platin, potalarda (mâden eritme kabı), ocaklardaki termometrelerde, kimyâsal analizlerde kullanılan elektrotlarda, paslanma ve ısıya dayanıklı âletlerin yapımında kullanılır.

Platin katalizörleri, kimyâ sanâyiinde nitrik asit îmâli gibi maksatlarla kullanılmaktadır. Petrol rafinerilerinde, hassas bir şekilde bölünmüş platin, gazolinin oktan ölçüsüne göre derecelendirilmesinde, derecesinin yükseltilmesi işleminde katalizör olarak kullanılır. Otomobillerde, platin-palladyum alaşımı ihtivâ eden katalizörlü çeviriciler, eksoz gazlarından meydana gelen hava kirliliğini azaltırlar. Yakıt pillerindeki kimyâsal reaksiyonlardan elektrik elde etmek için platin, katalizör olarak kullanılır.

Platin, elektrikle ilgili bağlantılarda, buji elektrotlarında, platin-kobalt karışımlı bir alaşım ise güçlü mıknatısların yapımında kullanılır. Elektrik geçirgenliği, istenen camların içerisine platin teller konularak, bir cam tüpün veya ampulün içine bu şekilde elektrik iletilmesi sağlanır. Cam sanâyiinde platin, erimiş camın içine konulması, karıştırılması, içinden akıtılarak nakledilmesi işlerinde kullanılır. Platin rezistanslı termometrelerle -190°C ile 660°C arasında sıcaklıklar, hassas bir şekilde ölçülebilmektedir.

PLATON (Bkz. Eflâtun)

PLAZMA;

Alm. *Plasma (n),* **Fr.** *Plasma (m),* **İng.** *Plasma.* Kanın şekilli elemanları dışında kalan sıvı kısmı. Lenfin yâni akkanın şekilli elemanları dışında kalan kısmına da lenf plazması denmektedir.

Kan Plazması

Kanın şekilli elemanları adı verilen kan hücreleri, alyuvarlar, akyuvarlar, kan pulcukları (trombositler) dır. Bu hücreler normalde plazma içerisinde homojen bir süspansiyon durumundadır. Bedenden dışarıya alınan kan, içerisine kan pıhtılaşmasını önleyici bir madde konursa bir süre sonra kanın şekilli elemanları dibe çöker. Böylece kan sıvı ve katı olmak üzere iki kısıma ayrılmış olur. Buradaki sıvı kısma plazma adı verilir. Kanın yaklaşık % 60'ı plazma, % 40'ı da şekilli elemanlardan husûle gelmiştir.

Kan plazmasının görevleri:

1. Kanın şekilli elemanlarını içinde homojen bir süspansiyon hâlinde tutar.

2. Organizmaya gerekli olan glikoz, amino asitler, yağlar, vitaminler ve mineraller gibi besin maddelerini sindirim kanalından alıp dokulara taşır.

3. Havadan oksijenin alınıp dokulara, dokulardan karbondioksitin akciğere taşınıp atılmasında alyuvarlarla birlikte görev yapar.

4. Dokularda madde değişimi (metabolizma) sonucunda meydana gelen üre, ürik asit, kreatinin gibi artık maddeleri boşaltım organlarına taşır.

5. Bileşiminde bulunan maddeleri ve endokrin bezlerin salgıladığı hormonları gerekli hedef organlara taşıyarak, çeşitli organların ahenk içinde çalışmaları için gerekli bir ortam sağlar.

6. Sindirim kanalı ve boşaltım organları ile yakın irtibâtı sâyesinde organizmada su miktarının ve erimiş madde muhtevasının dengede tutulmasını sağlar. Bu olayı, ihtivâ ettiği proteinler, su ve elektrolitlerin

basıncı sağlar.

7. İhtiva ettiği su ile beden sıcaklığını düzenler.

8. İçinde bulunan fibrinojen adlı protein sâyesinde, kan pulcukları ile birlikte pıhtılaşma olayına katılır, kanın damar dışına kaçmasını önler.

9. İhtivâ ettiği bağışıklık sağlayıcı maddeler (antikorlar) ile mikroorganizmalara karşı bedenin savunmasına katılır.

10. Damar içine verilen veya diğer yollarla alınıp kana geçen ilâç aktif metabolitlerini hedef organlara ulaştırır. Artık metabolitleri ise vücuttan atılmak üzere boşaltım organlarına iletir.

11. Kan gruplarına âit "özel bir protein tabiatındaki oglutininleri bulundurur: A grubu olanlarda (b); B grubu olanlarda (a); 0 grubunda (a ve b) aglutininleri olup, AB grubu olanların plazmasında ise hiçbir aglutinin proteini bulunmaz. (Bkz. Kan Grupları)

Plazma, sarı renkte karmaşık bir sıvı olup, içinde su ve katı maddeler vardır. % 90-92'si su, % 8 kadarı katı maddelerden meydana gelmiştir. Sarı rengi, içinde bulunan bilirübinden ileri gelir.

Plazmanın bulundurduğu katı maddeler organik ve inorganik maddeler olmak üzere iki kısımda ele alınır.

Organik Maddeler

Proteinler: Plazmanın protein miktarı 100 mililitresinde 7 gramdır. Proteinlerin önemlileri, albumin, globulin ve fibrinojendir. Bu maddeler, dokuların besin kaynağı oldukları gibi plazmaya kıvam (viskozite) vererek kanın damarlar içinde akması için belli bir direnç sağlar. Plazma proteinleri, ortamı nötralize etmeleri sebebiyle kanın reaksiyonunun değişmez tutulmasında ve kan suyunun ayarlanmasında yardımcı olurlar. Lipidler, safra tuzları, vitaminler, hormonlar, elementler ve çeşitli kimyâsal maddelerle bileşikler yaparak onların çözünmelerini ve taşınmalarını sağlar. Lipidlerle birleşmiş proteinlere "lipoprotein" denilmektedir. Fibrinojen kanın pıhtılaşmasını sağlayan proteindir. Kan hava ile temas ettiği zaman veya bir damarın yaralanması durumunda fibrinojen, fibrin ağlarını meydana getirmek sûretiyle çöker, kan pulcukları ile birlikte bir küme meydana getirirler. Bu sâyede kanama durdurularak organizmanın kan kaybetmesi önlenmiş olur. Globulinlerin muhtevasına giren antikorlar, mikroorganizmalara karşı bedenin savunmasını sağlarlar. Proteinlerin plazmadaki miktarları şöyledir: 100 mililitrede olmak üzere, 4,5 gr albumin, 2-3 gr globulin ve 300 miligram fibrinojen.

Lipidler (yağlar): Plazmanın 100 mililitresinde 500-700 mg kadar lipid bulunur. Bunlar nötral yağlar, fosfolipidler ve kolesteroldür.

Karbonhidratlar: Plazma glikoz miktarı 100 mililitrede 90-110 mg olup, diğer karbonhidratları laktik asit ve pirüvik asittir.

Protein olmayan azotlu maddeler: Bunların önemlileri, üre, ürik asit, ksantin, hipoksantin, kreatin, kreatinin, amino asitler ve amonyak tuzlarıdır.

Hormonlar, çeşitli **enzimler,** renkli maddeler **(pigmentler)** ve çeşitli **vitaminler** plazmada bulunan diğer maddelerdir.

İnorganik maddeler:

Plazmanın katı maddeleri içinde inorganik maddelerin oranı sadece % 1'dir. Bunlar, Na, K, Ca, Mg, Cl, Fe, bikarbonat, fosfat, sülfatlar olup, ayrıca çok az miktarlarda Mn, Co, Cu, Zn, I, Al, Se, Pb de bulunur (Eser elementler). Günlük ihtiyaçları birkaç miligramı geçmeyen bu maddelerin yokluklarında önemli bozukluklar ortaya çıkar.

Lenf Plazması

Akkan denilen lenf de kan gibi şekilli elemanlarla lenf plazmasından meydana gelmiştir. Şekilli elemanların büyük bir bölümü akyuvarların lenfosit ve monosit denilen çeşitleridir. Bâzan alyuvarlar da bulunur. Ayrıca amino asitler, karbonhidratlar, protein olmayan azotlu maddeler ve metabolizma artığı maddeler de lenf plazmasında yer tutar.

Lenf plazmasının kan plazmasından farkı, lenf plazmasında proteinli maddelerin daha az, buna karşılık lipid, su ve klorun biraz daha fazla bulunmasıdır. Yağ damlacıklarından zengin lenf süt görünümünü alır. Lenfin bileşiminde de, pıhtılaşma için gerekli olan maddeler bulunduklarından kan gibi pıhtılaşır. Fakat lenf pıhtılaşması yavaştır ve hâsıl olan pıhtı yumuşaktır.

Alm. *Volksabstimmung (f), Plebiszit (n),* **Fr.** *Plebiscite (m),* **İng.** *Plebiscite.* Bir yöneticinin, bir hükümetin seçilmesi milletlerarası bir arâzi meselesinin çözümlenmesi, bir antlaşmanın uygulanması; bir bağımsızlık veya bir başka devlete katılma kararının alınması; iç politikaya âit bir problemde tercihin belirlenmesi gibi gâyelerle bir ülke veya bir bölgenin alternatif siyâsî programlar, teklifler arasındaki kânûniliği kabul etmeleri veya reddetmeleri için yapılan halk oylaması. Halk oylamasının bir şekli de referandumdur (Bkz. Referandum). Plebisit ve referandum biraz farklı olmakla berâber birbiri yerine kullanılabilmektedir.

Plebisit, demokratik halk oylamasından farklı bir özellik taşır. Hükümetler, plebisiti çoğunlukla, siyâsî partileri devre dışı bırakarak doğrudan halka başvurma yolu olarak kullanır.

Plebisit, teşkilatlı ve partili muhâlefeti etkisiz hâle getirerek halk üzerinde hâkimiyet kurma imkânı verdiğinden, iktidarlarını meşrulaştırmak isteyen totaliter rejimlerce de kullanılabilmektedir. Hitler iktidâra gelişinde ve iktidarını pekiştirmek için plebisitten faydalanmıştır.

Aslı Eski Roma'da pleb meclislerinin aldığı karar mânâsındaki plebiscifum'a dayanan plebisit, Fransa'da 1789 devrimi sonrasında halk hakimiyetinin bir ifâdesi olarak görüldü ve yaygınlık kazandı. Daha sonraları milletlerarası problemlerin çözümünde de kullanıldı.

İstiklal Harbinden sonra sınırlarımız dışında kalan Hatay'da Cemiyet-i Akvam'ın kontrolünde, 15 Nisan 1938'de plebisit başladı. Fakat kanlı bir safhaya girdiği için devâm edilmedi. Bundan sonra 22 Temmuz-1 Ağustos târihleri arasında sukûnetle yapıldı. Netîcede 35.847 Türk, 11.319 Alevî, 554 Ermeni, 1.845 Arap, 2.098 Rum Ortadoks ve 395 çeşitli seçmen ortaya çıktı. Böylece burada Hatay Cumhûriyeti kuruldu.

Hindistan ile Pakistan arasındaki 1947 Keşmir Anlaşmazlığı üzerine BirleşmişMilletler, burada bir plebisit yaparak, halkın ne tarafa katılması isteğinin tespitine karar verdi. Halkın çoğu Müslüman olduğundan Pakistan'ı tercih edecekleri açıkça belliydi. Hindistan plebisite yanaşmadı. 1957'de Keşmir'i kendisinin bir parçası sayarak işgâl etti. Bu günlerdeKeşmir konusu tekrar gündeme gelmiştir. Keşmir aldığı bir kararla bağımsızlığını îlân ettiğini bildirdi.

PLEVNE MUHÂREBELERİ (Bkz. Gâzi OsmanPaşa)

PLUTONYUM;

Alm. *Plutonium (n),* **Fr.** *Plutonium (m),* **İng.** *Plutonium.* Transuranyum serisi elementlerinin ikincisi, sun'î olarak yapılabilen radyoaktif bir element. Sembolü Pu, atom ağırlığı 244 ve atom numarası 94'tür. Plutonyum-238 izotopu; uranyum-235 izotopunun nötron bombardımanı ile, 1940 yılında, Kaliforniya Üniversitesinde Glenn T. Seabor ve çalışma arkadaşları tarafından elde edildi. Bu târihten sonra plutonyum, nükleer reaktör ve silâhlarda kullanılmaya başlanmıştır.

Plutonyum gümüş görünümünde metal olup, 639,85°C'de erir ve 3230°C'de kaynar. Özgül ağırlığı 19,8 g/cm$_3$tür. Plutonyum aktinitler serisine dâhil olup, diğer aktinitler gibi toprakta nâdir bulunur. Plutonyum; gümüş, alüminyum, berilyum, kobalt, demir, mangan ve nikelle alaşım meydana getirebilir. Birçok plutonyum bileşikleri yapılmıştır.

İzotopları: Plutonyuma uranyum cevherleri içerisinde eser miktarda rastlanır. Bu bakımdan reaktör ve laboratuarlarda kullanılabilmesi için sun'î olarak üretilmesi gerekir. Kütle numaraları 232'den 246'ya kadar değişen en az 15 izotopu yapılabilmektedir. Bunların içinde en önemlisi Pu-239 izotopudur.

Nükleer reaktörlerde tabiî uranyum-238 izotopu nötron bombardımanına tâbi tutulursa uranyum-239 elde edilir. Bu izotopun iki defa β ışıması yapması sonucu plutonyum-239 elde edilir. Pu-239 izotopunun yarılanma süresi 24.360 senedir ve alfa ışını yayarak uranyum 235 izotopu hâline dönüşür. Diğer mühim izotoplarından Pu-238 yarılanma süresi 86,4 sene, Pu-244 ise 76 milyon sene olup, Alfa ışıması yaparak yarılanırlar.

Kullanılışı: Pu-239'un fisyon (bölünme) özelliğine sâhip olması ve nükleer reaktörlerde yan ürün olarak elde edilebilmesi, bunun atom ve hidrojen bombaları için nükleer patlayıcı olarak kullanılmasına imkân sağlamaktadır. 1945 senesindeNagazaki'de patlatılan atom bombası Pu-239 izotopundan yapılmıştı.

Hafif su soğutmalı nükleer reaktörlerde senede 225 Kg Pu-239 yan ürün olarak elde edilir. Bu yan ürün normal olarak tekrar işleme sokularak plutonyum oksit ve uranyum oksit ihtivâ eden yakıt çubukları olarak reaktörlerde kullanılabilir. Pu-239'un sıvı-metal soğutmalı nükleer reaktörlerde kullanılması programlanmaktadır. Pu-238'in alfa ışını yayarken çıkardığı ısı, Apollo uzay araçlarında elektrik üretimi maksadı ile kullanılmıştır. Pu-238 sun'î kalp yapım çalışmalarında da kullanılmaktadır. Pu-242 ve Pu-244'ün tıp ve metalurjide kullanma sahaları vardır.

Yapılışı: Plutonyumu, reaktördeki radyasyon veren diğer maddelerden ayırmak ve saflaştırmak için çeşitli kimyâsal işlemlere başvurulur. Uranyum ve plutonyum ihtivâ eden reaktörden plutonyumu ayırmak için karışım, nitrat asidi içinde çözülür. Burada plutonyum 6+ oksidasyon basamağına kadar yükseltgenir. Sonra hekzon (metil n-butil keton) ile karışımdan çekilip alınır. Bu işlemi alüminyum nitrat çözeltisiyle muâmele tâkip eder. Alüminyum nitrat çözeltisi plutonyumu (3+) oksidasyon kademesine indirir. Saf plutonyum elde edilmesi için oksitleme işlemi birkaç defâ tekrarlanır.

İnsan üzerindeki etkisi: Plutonyum çok zehirlidir. Deri üzerindeki bir yaraya mikrogram miktarı temas ederse kansere sebep olur. Plutonyum zerrecikleri havada kolayca askıda kalabildiği için, teneffüs yolu ile ciğerlere alınabilir. Plutonyum ciğer kanserine sebep olur. Vücut içerisine girer girmez, kemik maddesine hücum ederek kemik kanserine de sebebiyet verebilir.

Çevreye etkisi: Nükleer santral reaktörlerinin artıkları bol miktarda plutonyum ihtivâ ettiği için çok iyi muhâfaza edilmelidir. Nükleer bomba denemeleriyle çevreye plutonyum artıkları yayılmış durumdadır. Her patlayacak atom bombası insanlığın felâketine ortam hazırlamaktadır.

PLUTONYUM BOMBASI;

Alm. *Plutonium-bombe (f),* **Fr.** *Bombe (f) à plutonium,* **İng.** *Plutonium bomb.* Sun'î olarak elde edilen radyoaktif bir element olan plutonyumdan yapılan bir çeşit atom bombası. Plutonyum bombası yapmak için, grafit kömürlerinden, kalın bir levhada açılan silindir şeklindeki boşluklara, saf olmayan uranyum çubukları yerleştirilir. Buna uran pili de denir. Kömür tabakalarının görevi uranyumdaki nötron hareketlerinde sürati azaltmaktır Uranyumdan çıkan nötronlar yavaşlatıldığından diğer çekirdeklere de girerek U-235 çekirdeklerini parçalar. Bu çekirdek parçalanması sonucu yeni nötronlar çevreye yayılırken, âdi uranyum çekirdekleri de bir sıra değişmeden sonra plutonyum çekirdeği hâline döner. Uranyum çekirdeğinin nötron bombardımanı sonucu elde edilen bu yeni elementin Pu-239 izotopu çekirdeğine bir nötron girerse çekirdek parçalanması U-235'te olduğu gibi açığa müthiş bir ısı çıkarır. Ayrıca çevreye kuvvetli alfa, beta, gamma şuaları yayar. (Bkz. Atom Bombası)

Plutonyum elementi sun'î olarak elde edildikten sonra, asgarî hacmi iki litre olan kalıplara konur. Plutonyum bombası, ilk olarak İkinci Dünyâ Savaşı sonunda Amerikalılar tarafından Japonya'nın Nagazaki şehrine atılarak 51.570 kişinin ölümüne sebep olmuştur. Plutonyum bomba artıkları oldukça zehirli olup senelerce tesiri devam edebilir. Atıldığı yerde karada, denizde ve hattâ havada plutonyumun çeşitli bileşikleri hâlinde değişik yollarla insan vücûduna girmesi cilt, akciğer, kemik kanserlerine sebep olur.

Plutonyum bombası ile uranyum bombası arasındaki fark, plutonyum bombasının atıldıktan sonra uzun müddet zehirleyici etkisini sürdürmesidir. Uranyum bombası ilk olarak 1945 senesinde Hiroşima'da atılmasına rağmen, uranyumun U-235 izotopu nükleer enerji üretiminde kullanıldığı için bomba yakıtı olarak sarfedilmesi istenmemektedir. Esasen nükleer enerji santrallarından yan ürün olarak Pu-239 elde edildiği için, uranyumu bomba yakıtı olarak kullanmaya gerek kalmamıştır.

PLÜTON;

Alm. *Pluto (m),* **Fr.** *Pluton (m),* **İng.** *Pluto.* Güneş sisteminin dokuzuncu ve sonuncu yörüngesinde bulunan en küçük gezegen.

Ekvatordaki çapı ..... 2284 km

Kütlesi ..... 0,110xdünyâ kütlesi

Yoğunluğu ..... 2 gr/cm^3

Hacmi ..... Bilinmiyor

Satıhtaki çekim kuvveti .....0,60xdünyâ çekim kuv.

Kaçma hızı ..... 5.3 km/sn

Kendi etrafındaki dönüşü..... 6.3867 gün

Ekvatorun yörünge ile açısı ..... Bilinmiyor

Güneşten uzaklığı ..... 5912x10^6 km

Güneş etrâfındaki dönüşü ..... 248.4 sene

Yörüngedeki hızı ..... 4.84 km/sn

Yörüngeden egzantrik kaçıklığı 0.25

Yörünge meyli .....17.17°

Uydu sayısı 1

Yüzey sıcaklığı ..... 230°C

Plüton güneş etrafında elips biçiminde bir yörüngede döner. Güneşe en yakın mesafesi 4.49 milyar km ve en uzak mesâfesi 7.33 milyar km'dir. Diğer gezegenler gibi, güneşten aldığı ışıkları geri yansıtır. En hassas teleskoplarla dahi ancak sönük olarak gözlenebilir. 1930 senesinde Amerikan astronomu Clyde W. Tombaugh tarafından keşfedilmiştir. Hakkında bilinenler azdır. Atmosfer uyduları ve güçlü teleskoplarla gözlenebilir.Sahaların çok genişlemesine rağmen son derece uzakta bulunduğu için ancak bir nokta büyüklüğünde gözükmektedir. Çok uzakta bulunduğu için boyutları hakkında verilen ölçüler faraziyeye dayanır. Bu faraziyelere göre çapı en az ay ve en fazla yer çapının yarısı kadardır. Yoğunluğu 5.55 g/cm$_3$ gibi oldukça fazla bir miktara ulaşmaktadır. Güneşten milyarlarca kilometre uzakta olduğu için, yüzey ısısının çok düşük olduğu tahmin edilmektedir. Bu tahmine göre Plüton donmuş bir buz küresinden başka bir şey değildir.

Plütonun her geçen sene biraz daha parlaklığı artmaktadır. Bunun sebebi yörüngesinde güneşe gittikçe yaklaşmasıdır. Plütonun güneş etrafındaki bir turu 248 sene sürer. Kendi etrafındaki dönüşü ise 6.3867 gündür.

Plütonun bir uydusu vardır. Charon ismi verilen bu uydu yaklaşık 1200 km çapında ve kütlesi Plüton'unkinden yaklaşık 10 kat azdır. Charon ve Plüton bir bakıma güneş sisteminin ikiz gezegeni kabûl edilir. Charon'un Plüton etrafında dönüşü, Plüton'un kendi etrâfında dönüşüne eşit olup 6.3867 gündür. Charon'un geç keşfedilmesinde dönüşlerdeki bu muntazam kilitlenmenin önemi büyüktür. Gerek Plüton ve gerekse Charon'un atmosferinde metan bulunduğu ve iç yapılarının dünyâya benzediği, yâni merkezinde katı bir çekirdek bulunduğu tahmin edilmektedir.

Ancak bütün bu bilgiler şimdilik sâdece faraziyeden ibârettir. Plüton gezegeni hakkında kesin bilgilerin Güneş Sistemi'nin uzak köşelerine atılan uzay sondalarının (insansız küçük uzay araştırma uyduları) göndereceği resimlerle alınacağı sanılmaktadır. Nitekim 2001 yılında bu gezegene gönderilecek 400 kg ağırlığındaki sondanın 2014 yılında Plüton'a ulaşıp hakkındaki bütün bilgileri dünyâya ulaştırması planlanmaktadır.

PNÖMATİK ÂLETLER;

Alm. *Pressluft-geräte (-maschinen) (pl.),* **Fr.** *engins (m.pl.) pneumatiques,* **İng.** *Pneumatic tools.* Basınçlı hava ile çalışan âletlere verilen isim. Pnömatik âletler genel olarak taşınabilir, pratik âletlerdir. Mâdencilikde kayaların parçalanmasında kullanılan pnömatik âletlerin boyutları büyüktür. Pnömatik âletler darbeli ve dönerli olmak üzere iki türdür.

Darbeli pnömatik âletler: Darbeli pnömatik âletin çalışma prensibi 6.3 kg/cm$_2$ basıncındaki havanın bir pistonu aşağı yukarı hareket ettirmesi esâsına dayanır. Piston, bir otomobil pistonundan farksızdır. Piston, âletin uç kısmında asıl işi görecek parçayı aşağı yukarı veya ileri geri hareket ettirir. Darbeli pnömatik âletler arasında taş, beton kıran kompresörleri, perçin çakan çekiçleri, çapak temizleyen kalafat çekiçlerini, raspa çekiçlerini, programlı büyük elektrik şalter kollarını saymak mümkündür. Perçin çakma çekiçleri uçak sanâyiinde, kalafat çekiçleriyle raspa çekiçleriyse gemi sanâyiinde çok mühim görevler yapar. Beton ve taş kıran kompresörler ise şehirlerin gürültü yapan vazgeçilmez âletleridir.

Dönerli pnömatik âletler: Dönerli pnömatik âletlere, hava motoru da denir. Havalı motorlar kullanım kolaylığı, ekonomik ve elektrik motorlarına nazaran daha az tehlikeli oldukları için sanâyide tercih edilirler. Taşlama motorları, zımpara motorları, saç ve ağaçlara delik açma matkap motorları, cıvata ve vida sıkma motorları havalı tiplerden de seçilebilir. Havalı motorların ençok kullanıldığı sahalar otomobil, uçak ve gemi sanâyiidir.

Diğer pnömatik âletler: Boya püskürtme tabancaları da pnömatik âletler sınıfına girer. Boya püskürtme tabancaları, havanın tabanca denilen bir borudan süratle geçmesi ile boya kazanına uzanmış ince borudan boyayı emerek pulvarize bir şekilde fışkırtması şeklinde iş görür. otomobil, gemi, muhtelif dolap, çelik eşya bu metodla boyanır. Otoban kenarlarına yerleştirilen demir profiller, zemin sağlamlığını arttırmak için çakılan kazıklar şehmerdan tâbir edilen pnömatik çekiçlerle çakılır.

PO NEHRİ;

İtalya'nın birinci, Avrupa'nın da sayılı büyük nehirlerinden. 652 km uzunluğundadır. Kolları ile birlikte sâhip olduğu su toplama alanı, İsviçre'nin bir kısmını da içine alan 73.260 km$_2$lik bir havzadır. Po'nun en mühim kolları Batı Alplerinde Mt. Blanc ve Monviso Dağları eteklerinden doğanlarıdır. Bunlardan sonra nehir Po Ovasında kuzeyden gelen Casale, Ticina, Mincio, Adda, Oglio; güneyden gelen

Tonaro, Trebbia, Secchina, Panaro gibi ırmaklarla birleşerek ovayı batı-doğu doğrultusunda boydan boya kestikten sonra, Venedik'in 60 km kadar güneyindeki Mesola'da Adriyatik Denizine ulaşır. Nehrin ağzından Piacenza veCremona şehirlerine kadar olan 260 km'lik kısım ulaşıma elverişlidir.

Fransız sınırı yakınlarında doğduğu yerde delice akmaya başlayan Po, ovaya gelene kadar hızını gittikçe arttırır. Ancak ovada sâkin bir nehir halindedir. Ortalama debisi 3750 m^3/sn'dir. Delta hâlinde denize döküldüğü yerde birçok küçük kıyı set gölü teşekkül etmiştir.

Irmağın kolları ile birlikte suladığı Po Ovası, İtalya ekonomisine mühim destek sağlamaktadır. Milano, Emila-Romagna, Piemonte, Veneto eyâletlerinin sınırları dâhilinde 46.000 km^2 lik bir alanı kaplayan ovada hayvancılık, tahıl, yem, endüstri bitkileri, meyve, sebze yetiştiriciliği çok gelişmiştir.

POLARİMETRE (Bkz. Optik)

POLARİZASYON (Bkz. Optik)

POLEN;

Alm. *Blütenstaub, pollen (m),* **Fr.** *Pollen (m),* **İng.** *Pollen.* Çiçek tozu. Çiçeğin erkek hücresidir. Polen, çiçeğin erkek organının (stamen) başçığında yer alan polen keselerinde çiçek tozu ana hücreleri tarafından meydana getirilir. Olgunlukta polen keselerinin patlamasıyla dışarı atılır. Bu ince ve renkli toz tânecikleri, çiçekten çiçeğe dolaşan arılar tarafından taşınıp kovanlara doldurulur. Kovandan çıkan bal arısı, yaklaşık 2000 çiçeği tek tek dolaşarak larvaları ve ana arıyı beslemek için çiçeklerin ortasında bulunan polen tozlarını, özel bir salgı ile arka ayaklarına toplayarak, iki küçük topçuk yaparak yuvaya getirir. Kovanın önünde bulunan, polen tuzağı denilen kaptan geçerken özel kutuya düşürmek zorunda kalır. Bu şekilde toplanan polen, özel makinalarda veya güneş altında kurutularak hazır hâle getirilir. Polenin değeri, arının uğradığı çiçek türünün çokluğuyla artar. En iyi polen, en çok çeşitli çiçek bulunan arâzilerin polenidir. Ülkemizde henüz ilâç patenti verilmediği için, doktorlarımızın reçeteye yazamadığı ve halk arasında "kocakarı" ilâcı olarak bilinen polenle uğraşan Avrupa'da Palinoloji adı altında bir tıp dalı vardır ve bu nîmet eczânelerin en kıymetli ilâcı olarak satılmaktadır. Polen her yönden zengin bir besin maddesi olması yanında, RNA ve DNA molekülleri bakımından da zengindir. Polen, temin ettiği olağanüstü metebolizma ile insan vücûdundaki bütün âzâlarda, sinirlerde kuvvet ve dengeli bir çalışma temin eder.

İlim adamlarının polen üzerinde yaptıkları araştırmalar sonunda ileri sürdükleri iddialara göre polen, kanser türlerinde, kalp-damar hastalıklarında, karaciğer hastalıklarında, romatizmal hastalıklarda, sedef, egzema, sivilce, saç dökülmesi, cilt lekeleri, prostat rahatsızlıklarında, ruh ve sinir, göz, astım, bronşit, ülser, basur, felç, kansızlık, beyin hastalıkları ve çocuk gelişiminde kullanılmaktadır.

Günlük yetişkin insanların yirmi gram alabileceği ifâde edilen polenin yabancı maddelerden arınmış, tahlil edilmiş olması tavsiye edilmektedir. Rusya vitaminler enstitüsünde yapılan analizlere göre polen, vitamin ve ferment gibi canlı cevherlerden yana çok zengindir ve sinir dengesi üzerinde çok tesirlidir. İsveçli Prof. Erick Ask ile Dr. Gasto Jonson polenin prostata en iyi etkiyi yaptığını, yaşlı hastaları dahi ameliyattan kurtardığını tespit ettiler. "Polen nasıl olup da hastaları tedâvi ediyor?Bunu henüz bilemiyoruz. Fakat, çeşitli antibiyotiklerin tedâvi edemediği halde, polenle tedâvi gören pekçok hastamız süratle tedâvi oldular." demektedirler. Fransız Dr. Alain Caillas; "Polen, beyin ve kas gücü sağlar." diyor. Dr. Mauntzun; "Polen, beyin rahatsızlıklarında, sinir, kalp ve damar tıkanıklıklarında şaşırtıcı iyileşmeler gösteriyor." diyor. Prof. Dr. Robert Tocquet; "Polen, harika besinlerin en üstünüdür. Kimyâsal analizler, polende bütün vitaminlerin, yağların, proteinlerin, şeker, mineral, tabiî hormon, pigment vs. bulunduğunu gösteriyor. Bu canlı ve dengeli besin, beyni ve vücûdu yorgun insanlara kısa zamanda canlılık veriyor. Cılız çocukların büyümesini sağlıyor. Kansızlarda her gün bir kahve kaşığı polen yedikten sonra yapılan laboratuvar denemelerinde, kandaki alyuvarların milimetreküpte 500 bin arttığını gösteriyor. İç zehirlenmeleri önlüyor. Ilık süte, çaya, kahveye katılarak alınabildiği gibi, günlük bir çay kaşığı, sâde olarak da çiğneyerek yenebilir." demektedir. Türkiye'den Prof. Dr. M. Mihri Mimioğlu ve Dr. Kadriye Sorkun; "Polen, metabolizmamız için çok değerli temel maddeleri ihtivâ eder. Vücûdun eksik maddelerini tamamlar. Barsak iltihaplanmalarını iyileştirir. Polen zayıflık, şişmanlık, kabızlık, ishal gibi birbirine zıd olan rahatsızlıkları da tedâvi eder, iktidarsızlığa da iyi geldiği görülmüştür."

Polen bir kuvvet şurubu gibi etki yapar. Hastalara şifâ kaynağıdır. Polen düşünme yeteneğini arttırır. Alyuvar sayısını % 25, hemoglobini % 15 oranında yükseltir, görme yeteneğini arttırır, saç dökülmesini önleyerek canlanmasını sağlar. Cilt hastalıklarına iyi gelir.

CNRS dünyâda tanınmış bir araştırma kurumudur. CNRS araştırma uzmanlarından Armond Pons; "Polen'de bütün vitaminler ve diğer cevherlerin insan hayâtı için en ideal oranlarda bulunması, üstün bir özelliktir. A ve C vitaminleri az, B vitaminleri çok yüksek orandadır. B vitaminlerine uzun ömür

vitaminleri de denir. Dış etkilere karşı hücreyi, bağışıklık sistemine uyarak korur. Sürekli hücre yeniler, hemoglobini çoğaltarak hücreye bol oksijen gelmesini sağlar.” diyor.

Polen araştırmacılarından Alain Caillas; “100 gram karışık çiçek poleninde 900 mgr. B1 ve 2760 mgr B5 vitaminleri vardır. Günde bir gram polen insana yeterli B vitaminlerini sağlıyor.” diyor. Polende ortalama olarak % 25 protein, % 45 serbest amino asit, % 30 selüloz bulunmaktadır. Hiçbir bitkide bulunmayan süt şekeri laktoz, polende bulunmaktadır.Sindirim fermentleri olan nişasta ve fosforu, büyümeyi hızlandıran, hücre metabolizmasına yararlı hormonları, nükleik asitleri taşımaktadır. 22 çeşit amino asit vardır, sütte bu sayı 17’dir. Polendeki vitaminler, A, B, B1, B2, B3, B5, B6, B7, B8, B9, B10’dur.

Ayrıca 27 çeşit mâdensel tuz, tabiî hormon, enzim, koenzim, pigment, karbonhidrat ve fermentler vardır. Rus araştırmacı Deviatrin ve Joirich, polendeki H vitaminini keşfederek, bu vitaminlerin gelişmeyi kolaylaştırdığını, deri ve göz iltihaplarını önlediğini açıkladılar. Ayrıca polende Rutin olduğunu, bunun kılcal damarları etkileyerek fazla kanamaya engel olduğunu, kalp kaslarının güçlenmesini sağladığını söylediler. Prof. Dr. Chauvin ve Prof. Dr. Lenormand yaptıkları araştırmalarda, polenin antibiyotik muhtevâsını keşfetmişlerdir.

POLİ SÜLFO (Bkz. Reçine)

POLİ SÜLFÜR (Bkz. Reçine)

POLİAKRİLONİTRİL (Bkz. Reçine)

POLİESTER;

Alm. *Polyester (m),* **Fr.** *Polyester (m),* **İng.** *Polyester.* Polimer zinciri içinde ester grubu bulunan, sentetik olarak elde edilen organik polimerler. Kullanılışı îtibâriyle sınıflandırıldığı zaman, poliester fiber (elyaf) ve poliester plâstik şeklinde olmak üzere ikiye ayrılır. PoliesterAmerika’da ilk olarak dakron, yine o târihlerde İngiltere’de terilen ismi altında satıldı. Amerikan standartlarına göre lifi meydana getirecek poliesterin en azından ağırlıkça % 85 dihidrik alkolün bir esteri ve tereftalik asit ihtivâ etmesi gerekir.

Poliester elyaf yapmak için standart işlemde, dimetil tereftalat ve etilen glikol polimerize edilir, küçük parçacıklara kesilir, eritilir (256°C de) basınç ile ince deliklerden geçirilir ve böylece uzun elyaflar elde edilir.

Tereftalik asit yanında ikinci bir dikarboksilli asit kullanılırsa kopoliester elde edilir. Tereftalik asit yerine alifatik dikarboksilli asitler kullanılarak elde edilen poliesterin erime noktası 100°C’dir. Hem alkolü, hem asidi aromatik olan tam aromatik poliesterler (polihidrokinon-tereftalat gibi) 400°C’nin üstünde erir.

Poliester elyaf 200°C’ye dayanır. Kolay kopmaz. Fenoller dışında kimyâsal maddelerin çoğuna, neme ve bakterilere karşı dayanıklıdır. Aside dayanıklı olduğu hâlde kuvvetli alkalilere (sabunlaşma reaksiyonu olduğundan) dayanıksızdır. Pamuk-poliester karışımı merserize elde edilebilir. Fakat sağlamlık azalır. Poliester, poliester-yün veya pamuk karışımından yapılan kumaşlar ütü istemezler ve verilen şekiller yıkama ile deforme olmazlar. Poliesterlerin ticârî adları diolen, trevira, terilen, tergal, terlonka, dakron, lavsan, teteron, frtrel ve avitron’dur. Enkaterm modifiye edilmiş bir poliester olup 1500°C sıcaklığa dayanıklıdır.

POLİETER (Bkz. Reçine)

POLİETİLEN;

Alm. *Polyethylen (n),* **Fr.** *Polyéthylène (Polythène) (m),* **İng.** *Polyethylene.* Beyazca, yarıgeçirgen, yumuşatılabilen ve oldukça dayanıklı bir polimer. Piyasada satılanı bilhassa şeffaf olanıdır. Şeffaflık derecesiyle yoğunluğunun alâkası vardır. Yoğunluk arttıkça şeffaflık artar. Piyasada, yoğunlukları 0,925’ten düşük, 0,925 ile 0,94 arasında ve 0,94’ten büyük olmak üzere üç çeşit (düşük, orta ve yüksek yoğunluklu) polietilen vardır. Yoğunluk dolayısı ile şeffaflık arttıkça sertlik ve mukâvemet artar, yumuşama sıcaklığı da yükselir. Bu türlere gaz ve sıvı maddelerin tesir etmesi de zorlaşır. Yüksek yoğunluklu polietilen kopmaya, kırılmaya ve parçalanmaya karşı direncini kaybettiği gibi bunların kalıplanması için yüksek sıcaklığa ve basınca ihtiyaç vardır.

Polietilen, etilenden elde edilir. Etilen de petrolde bol miktarda bulunan alifatik hidrokarbonların parçalanması ile elde edilir. Ayrıca etilen, az miktarda, etanolün katalitik dehidrogenasyonu ile elde edilir.

Düşük ve orta yoğunluktaki polietilen, saf etilenin 150-250°C’de, 20.000-35.000 psi basınç altında ve çok oksijen mevcudiyetinde polimerize edilmesiyle elde edilir. 200°C civarında düşük yoğunluklu,

150°C civârında orta yoğunluklu ve 50-150°C arasında da yüksek yoğunluklu polietilen elde edilir. Yoğunluğu yükseltmek için reaksiyon sıcaklığı düşürülürken basınç da düşer.

$$nCH_2{=}CH_2 \xrightarrow[25000\ psi]{200^\circ C} (\text{-}C\text{-}CH_2\text{-}CH_2\text{-})_n$$

Düşük yoğunluktaki polietilenin yumuşama sıcaklığı 105-115°C'ler arasındadır. Bu polietilen 75°C'ye kadar dayanıklıdır ve bu dereceye kadar olan sıcaklıklarda sürekli kullanılabilir. Yüksek yoğunluklu polietilen için kullanılma sıcaklığı 25 ile 40°Carasıdır. Çok uzun zincir hâlindeki yapıya sahip yüksek yoğunluklu polietilenler % 85-95 şeffaftır. Düşük yoğunluklu polietilenler de branşlara ayrılmış olup % 50-85 şeffaftır.

Polietilen oldukça çok miktarda üretilir. Büyük bir kısmı torba (poşet), boru, elektrik izolasyonunda ve kalıp yapmakta kullanılır.

POLİKLORODİFENİL (Bkz. Reçine)

POLİKLOROTRİFLUOROETİLEN (Bkz. Reçine)

POLİMER;

Alm. *Polymeres (n),* **Fr.** *Polymère (m),* **İng.** *Polymer.* Monomer denilen küçük moleküllerden meydana gelen büyük moleküllerin zincir yapısında bulunduğu tabiî veya sun'î bir madde (Bkz. Kauçuk, Naylon). Tabiî polimerler hayâtî önem taşıyan proteinleri ve nükleik asitleri; bitkilerde bulunan selüloz ve kauçuğu; silis, feldispat ve yeryüzü kabuğunda bulunan diğer mineralleri yapısında bulundurur. Sun'î polimerler, plâstik ve sun'î kauçuk olarak; naylon gibi sentetik lifler olarak; cila ve boya gibi yüzey cilâlanmasında ve kaplanmasında kullanılan maddeler olarak karşımıza çıkar.

Polimerlerin elde edilişi: Esas olarak düşük molekül ağırlığına sâhip monomerlerin kimyâsal yolla birleştirilmesi, yâni polimerize edilmesiyle elde edilir. Polimerizasyon iki türde olur. Biri "katılma polimerizasyonu" veya "zincir reaksiyonu polimerizasyonu" olarak isimlendirilir. Diğeriyse "kondensasyon polimerizasyonu" veya adım reaksiyon polimerizasyonu"dur.

Katılma polimerizasyonu: Bu tür polimerizasyon bir monomerdeki çifte bağın (=) açılmasıyla meydana gelir. Mesela etilenin ($CH_2{=}CH_2$) polimerizasyonu, etilenin polietilene dönüştüğü, $n(CH_2{=}CH_2) \rightarrow (\text{-}CH_2\text{-}CH_2\text{-})_n$ reaksiyonu ile gösterilir. Ok işâretinden önceki parantez içindeki yapı etilen monomeridir. Ok işâretinden sonraki yapı ise tekrar eden birimi gösterir. Bir polimeri diğer polimerden fark ettiren bu birim, polimer zinciri boyunca tekrarlanır. Bu polimerlerde, tekrarlayan birimin kimyâsal formülü bir monomere eşdeğerdir.

Indis olan n ise, tekrarlanan birimin polimer zincirindeki sayısını belirtir. Tamamlanmış durumda, ilâve polimer yüzbinlerce tekrar eden birimlerden ibârettir ve moleküler ağırlığı birkaç milyona varır.

Kondenzasyon polimerizasyonu: Kondenzasyon polimerizasyonunda polimer, bir monomer çekirdeğine (R) bağlı iki fonksiyonel grup (reaktan) arasında, küçük bir molekülün (genellikle su) ortadan kaldırılmasını içine alan reaksiyonla meydana gelir. Kondenzasyonda bir molekül ortamdan ayrıldığı için, kondenzasyon polimerinin tekrar eden biriminin kimyâsal formülü, katılma formülü, katılma polimerizasyonunda olduğu gibi monomerin formülüyle aynı değildir.

Yaygın fonksiyonel gruplardan bâzıları; Karboksil grubu –COOH; hidroksil grupları –OH; amin grubu $–NH_2$ ve izosiyanet grubu –NCO'dur. Yaygın bir kondenzasyon reaksiyonu –COOH grubu ile –OH grupları arasındaki $–COOH+HO\text{-} \rightarrow \text{-}COO\text{-} + H_2O$ reaksiyonudur.

Bu iki grup arasındaki polikondenzasyon reaksiyonu ise, tekrar eden birimde bağlantının -COO- ile belirdiği, bir poliyesteri meydana getirir. Diğer bir yaygın kondenzasyon reaksiyonu ise –COOH ile– NH_2 grupları arasındaki $–COOH+H_2N– \rightarrow –CONH– +H_2O$ reaksiyonudur. Bu iki grup arasındaki polikondenzasyon reaksiyonu dâimâ tekrarlanan birimleri arasındaki bağ –CONH– ile beliren bir poliamid (veya naylon) ile sonuçlanır.

Fonksiyonel gruplar meydana gelecek kondenzasyon polimerinin türünü belirler. Böylece kondenzasyon polimerizasyonu ile özellikleri birbirinden çok farklı olan pekçok değişik polimer elde edilebilir.

Polimerlerin yapısı: Eğer polimer tek bir tekrar edene(veya aynı birime) sâhipse, "homoplimer" ismini alır. Eğer polimerin iki farklı tekrar eden birimi varsa "kopolimer" denir. Bunlar "doğrusal" polimer olabilir. Bu da özellikleri tekrar eden birimin zincir üzerinde bulunmasıdır. Bir kopolimer uzun bir zincir

yapısına sâhip olup, tekrar eden birimler, meselâ A-B-B-B-A-A-B da olduğu gibi, rastgele yerleşmiştir. Eğer bir uzun zincirin dalları varsa “dallanmış polimer” denir. Eğer bu dallar uzun ve çok ise, bunlar birbirleriyle birleşebilir ve “karşılıklı bağlanmış polimer”i meydana getirirler. (Bkz. Reçineler)

POLİNOM (ÇOKTERİMLİ);

Alm. *Polynom (n),* **Fr.** *Polynôme,* **İng.** *(Polynome).* a_0, a_1, a_2, ...a_n reel sayı, x değişken ve n de doğal sayı olmak üzere;

$a_0x^n + a_1x^{n-1} + a_2x^{n-2} + ... + a_{n-1}x + a_n$

şeklindeki ifâde. Polinomlar P (x), Q (x), ile gösterilir. X’in azalan veya çoğalan kuvvetlerine göre yazılabilen tek değişkenli, reel katsayılı polimonlar aşağıdaki gibidir:

$P(x) = a_0x_n + a_1x_{n-1} + ... + a_n =$ **FORMÜL VARR**

Bir polinomun derecesi, x’in en büyük kuvvetidir. Çok değişkenli polinomlar da vardır. Bu polinomlarda bir terimin derecesi, değişkenlerin üstlerinin toplamıdır. Meselâ; $P(x,y) = 2x_3y_2 - 4x^2y - x + 3y + 1$ iki değişkenli bir polinomdur. Bu polinomun derecesi 5’tir.

Polinomların işlemleri:

Polinomların toplama ve çıkarması, x’in aynı kuvvetten terimlerinin katsayıları toplanarak yapılır. Bir polinomun bir sayı ile çarpımı, polinomun her terimiyle verilen sayı çarpılarak yapılır. İki polinomun çarpımı da, çarpmanın toplama üzerine dağılma özelliğinden faydalanarak yapılır. Polinomların çarpımının değişme ve birleşme özellikleri vardır. Polinomlar kümesinin toplama işlemine göre etkisiz elemanı sıfır polinomudur. Sıfır polinomu:

$P(x) = O x^n + Ox^{n-1} + ... + Ox + 0$’dır.

Polinomlar kümesinin çarpma işlemine göre etkisiz (birim) elemanı 1 sâbit polinomudur. 1 sâbit polinomu:

$P(x) = 0x^n + 0x^{n-1} + ... + 0x + 1$’dir.

Polinomlar kümesi, çarpma işlemine göre ters elemanı olmadığından matematik sistem olarak bir halka teşkil eder. Reel katsayılı polinomlar kümesi $R_{[x]}$ ile gösterilir. ($R_{[x]}$, + ,.) sistemi de reel katsayılı polinomlar halkasıdır.

Polinomlarda bölme işlemi aritmetikteki bölme işlemi gibi yapılır. Aşağıdaki şemayı inceleyiniz:

FORMÜL VARRRRRRRR!!!!!!!!!!!!!!

Polinomların bölme işlemi aşağıdaki “bölme özdeşliği”ni sağlar:

$P(x) = Q(x).B(x) + K(x)$

$K(x) = 0$ ise $P(x)$ polinomu $Q(x)$ polinomuna tam bölünüyor (bölünebiliyor) denir.

Bir P (x) polinomunun X-a ile bölümünde bir özellik vardır. Bölme işlemi yapılmadan kalan sayı kolayca bulunabilmektedir. Kalan sayı K ile gösterilirse $K = P(a)$ dır. Ayrıca bölümü ve kalanı birlikte veren **Horner Metodu** da vardır.

Polinom denklem: $P(x) = 0$ şeklindeki cebirsel denklemdir. n’inci dereceden tek değişkenli bir polinom denklemin, reel veya kompleks n tâne kökü vardır. Bu kökler x_1, x_2, ..., x_n ile gösterilirse:

$P(x) = (x-x_1)(x-x_2)...(x-x_n) = 0$’dır. Bir cebirsel denklemin kökleriyle katsayıları arasında aşağıdaki bağıntılar vardır:

$a_0x^n + a_1x^{n-1} + a_2x^{n-2} + ... + a_n = 0$ denkleminde:

FORMÜL VARRRRRRRRRRR!!!!!!!!

POLİP;

Alm. *Polyp (m), Stielgeschwulst (f),* **Fr.** *Polype (m),* **İng.** *Polypus.* Sindirim sistemi, solunum sistemi, kadın üreme sistemi, yüzey epitelinden menşeli olan iyi huylu tümörler. Bunlar her zaman hakîkî tümör

özelliğinde değildirler. İltihâbî, allerjik hâdiseler veya uzun süreli tahriş sonucunda ortaya çıkabilirler. Dış görünüş olarak saplı veya sapsız birkaç milimetreden birkaç santimetreye kadar büyüklükte (çapta) olabilen şişliklerdir. En sık, burun, gırtlak mîde, kalın barsak, rahim içi ve rahim boynunda görülürler. Birden çok olmalarına "polipozis" denir.

Burun polipleri, hakîkî tümörler olmayıp, iltihâbî ve allerjik hâdiseler neticesinde teşekkül ederler. Üzerleri solunum sistemi epiteliyle örtülüdür. Ebatları ufaktır. Gırtlak polipleri, düğün, yuvarlak, saplı veya sapsız, bir santimetre çapından küçük poliplerdir. Umûmiyetle üzerleri ülserleşmiştir. Gırtlak polipleri sesini çok kullananlarda daha sık görülür. Bunun tedâvisi polibin cerrâhi olarak tabanıyla birlikte çıkarılmasıdır.

Sindirim sistemi polipleri genellikle normal mukoza yapısındadır. Çok sayıda olmaları ve sapsız olmaları tehlike işâretidir. Mide polipleri, daha çok ince barsak mukozası ile örtülüdür. Genellikle birden fazladırlar ve mide kanseriyle birlikte olmaları sıktır. Kalın barsak polipleri, daha ziyâde âilevîdir, çok sayıda ve sapsız olmaları ile tanınırlar. Âilevî polipozis denilen ve kalın barsağın poliplerle kaplı olduğu hastalıkta, kalın barsak kanseri gelişme şansı çok yüksektir. Bu poliplerin berâberinde başka sistemlerin tümörleri de olabilir.

Bir santimetreden daha büyük sindirim sistemi polipleri cerrâhî olarak çıkartılmalıdır. Âilevî, polipoziste kanserleşme oranı çok yüksek olduğu için, kalın barsağın hepsi çıkarılır ve ince barsak, karın duvarına ağızlaştırılır. Gerek üst sindirim sistemine âit gerekse kalın barsaklara âit bir veya birkaç polip (bilhassa sapsız olanları) batın ameliyatı yapılmaksızın endoskopi cihazlarıyla içerden yapılan müdâhaleler vasıtasıyla alınabilir. (Endoskopik polipektomi). Bu gibi durumlarda polipektomiyi tâkiben belli periyodlar ile endoskopik kontroller yapılır.

Rahim içi ve rahim boynu polipleri daha büyük çaplarda olabilir. Üzerleri tahriş sonucunda ülserleşir ve iltihâbî hâdiseler gelişir. Akıntılar ve âdetler arası kanamalara yol açar. Rahim içindekiler kazınarak (kürtaj ile), rahim boyundakiler ise cerrâhî olarak sapından kesilmek suretiyle çıkarılır.

POLİS;

Alm. *Polizei (f),* **Fr.** *Police (f),* **İng.** *Police.* Demokratik düzen içinde, kânun hâkimiyetinin sağlanması ve korunması, yurt içinde huzûr ve nizâmın temini, vatandaşların can, mal, ırz güvenliğinin sağlanması ve korunması, suç işlemeye yönelik davranışların önlenmesi, sanıkların yakalanarak adâlete teslim edilmesi görevlerini yerine getiren teşkilât. Bu teşkilâta **Emniyet Teşkilâtı** denir (Bkz. Emniyet Teşkilâtı). Teşkilâtın görevli memurlarına polis adı verilir.

Polis; Polis Vazife ve Selahiyet Kânunu ile Polis Vazife ve Selahiyet Tüzüğünde belirtildiği üzere; asâyiş, amme, şahıs tasarruf emniyetini ve mesken masuniyetini korumak, halkın ırz, can, malını muhâfaza etmek, ammenin istirahatını temin etmek, yardıma ihtiyacı olanlara yardım etmekle görevlidir. Bu görevler dört bölümde toplanır: Adlî, siyâsî, idârî ve trafik görevleri.

Adlî görevleri: Polisin adlî görevi suçun işlenmesiyle başlar. Adlî görevler arasında: Hazırlık soruşturması, suçüstü işlemlerini yapmak; ihzar (hazırlama), tevkif (tutuklama), yakalama müzekkerelerini (tutanaklarını), hapsen tazyik (hapisle baskı) kararlarını infaz etmek (yerine getirmek); muvakkat zapt (geçici tutuklama) işlemlerini yapmak; arama yapmak, muvakkaten (geçici olarak) yakalamak, şüpheli ölüm ve hüviyeti meçhul ölüleri adlî makamlara bildirmek, kânunların suç saydığı fiillerin işlenmesi hâlinde suç sanıklarını yakalayarak, suç delilleriyle birlikte adâlete tevdi etmek (teslim etmek) görevleri öncelikle sayılabilir.

Siyâsî görevleri: Siyâsî nitelikteki suçların işlenmesini önlemek için yapılan bütün çalışmalardır.

İdârî görevleri: Genel anlamda, kamu düzenine uygun olmayan eylemlerin işlenmesini önlemek polisin idârî görevidir. Polisin idârî görevleri; önleyici-koruyucu-yardım edici görevler olarak üç grupta toplanır.

Trafik görevleri: Trafik düzen ve güvenliğinin istenen seviyede kurularak, toplumdaki trafik kazâlarının ve bu kazâlardaki maddî ve mânevî kayıpların azaltılmasıdır.

Polisin en büyük görevi; suçlunun kârlı çıkamayacağı bir nizâmı sağlamaktır.

POLİSTİREN (Bkz. Reçine)

POLİÜRETAN;

Alm. *Polyurethan (n),* F**r.** *Polyuréthane (m),* İ**ng.** *Polyurethane.* Bir diizosiyanatın, diol, diamin veya dikarboksilli asit gibi en az iki aktif hidrojen bulunduran bir bileşikle meydana getirdiği polimer madde.

nOCN $(CH_2)_6$ NCO+n HO-$(CH_2)_4$-OH→ **FORMÜL VARRR**

1,6-hekzametilen + 1,4-bütandiol → Poliüretan diizosiyanat

Diizosiyanatlar içinde ençok kullanılanlar toluen diizosiyanat ve hekzametilen diizosiyanattır. Hekzametilen diizosiyanattan elde edilen poliüretan üstün bir elyaftır. Bu elyaf poliamidlere benzemesine rağmen yumuşama sıcaklığı düşüktür.

Kaplama köpük için olan poliüretan en çok toluen ile, reaksiyona girmemiş -OH'a sâhip olan bir poliesterin reaksiyonundan elde edilir.

Poliüretan köpük elde etmek için önce izosiyanat su veya monokarboksilli asitle reaksiyona sokulur. Su ile reaksiyondan amin ve CO_2, asitle reaksiyondan amid ve CO_2 elde edilir. Bu ürünler üzerine tekrar izosiyanat ilâve edildiğinde izosiyanat ile amin (veya amid) birbirlerine bağlanırlar. Bu elde edilen üzerine de serbest (-OH) grubu bulunan poliesterden belirli miktarda ilâve edilerek, oldukça hafif poliüretan köpük elde edilir.

Poliüretan sert, parlak, çözücülere dayanıklı kaplamalardan, aşınma ve çözücülere dayanıklı lâstiklere, esnek veya sert köpüklere kadar çok çeşitli şekilde üretilir.

Poliüretan köpükler, ısı ve ses izolasyon maddesi olarak, mobilyaların, kırılacak maddelerin taşınmasında ve döşemelerde kullanılır. Sert poliüretan köpükler ince yapıya sâhip uçak kanatlarının içine konur.

Esnek poliüretanla kaplı lâstikler, çözücülere ve aşınmalara karşı dayanıklı olurlar.

POLİVİNİL ALKOL (Bkz. Reçine)

POLİVİNİL ASETAT (Bkz. Reçine)

POLİVİNİL FLORÜR (Bkz. Reçine)

POLİVİNİL KLORÜR (P.V.C);

Alm. *Polyvinylchlorid (n),* **Fr.** *Polyvinylchlorure (m),* **İng.** *Polyvinylchloride.* Çok mükemmel elektrikî ve fizikî özelliklere bir arada sâhip olan, ısıtıldığı zaman yumuşayıp tekrar sertleşebilen sağlam ve kopmayan bir polimer. Çoğunlukla, plâstik (şekil verilebilen yumuşak katı) halinde veya sert kırılgan tipleri üretilir. Polivinil klorürün başlangıç maddesi (monomeri) vinil klorürdür (CH_2=CH).

Vinil klorür ya asetilenden veya etilenden elde edilir:

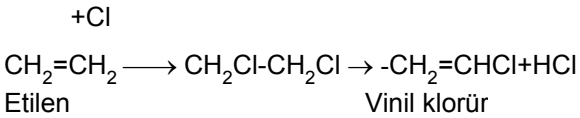

Etilen Vinil klorür

CH□CH+HCl → CH_2=CHCl

Asetilen Vinil klorür

Polivinil klorür elde edilirken katalizör olarak peroksidler kullanılır.

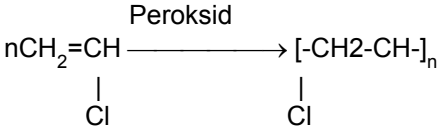

Polivinil klorür

Yüksek sıcaklıkta polivinil klorür HCl kaybetmeye meyillidir. Bu yüzden son bileşime kararlılık verebilecek kalsiyum karbonat gibi bileşikler katılır.

Plâstik şeklindeki polivinil klorür yumuşak madde olup, bundan şeffaf perdeler, yer muşambaları, yağmurluk pardesüler, plâstik leğenler, oyuncaklar, şişe kapakları, protez şekilleri ve ince ambalaj maddesi yapılır. Sert polivinil klorür ise, ses kayıt plâkları, boru, kimyâsal maddelere dayanıklı kaplar yapımında ve tel kaplamada kullanılır.

POLO;

Alm. *Polo (-spiel) (n),* **Fr.** *Polo (m),* **İng.** *Polo.* At üzerinde oynanan bir oyun. Bu oyunda iki rakip takımın sürücüleri ellerinde ucu çekiç gibi olan uzun sopalarla ağaçtan yapılmış topa vurarak rakip takımın kalesine gol atmaya çalışırlar. Oyun açık veya kapalı sahada oynanabilir. Diğer oyunlara benzemeyen bir özelliği eşit olmayan kâbiliyetteki takım ve oyuncuların eşit bir halde yarış yapmalarını sağlayan handikap (engelli) sistemdir. Oyunun temel şekli hokey (el topu) ve futbola benzer.

Oyun, çok yüksek masraf gerektirdiğinden genellikle zengin sporu sayılır ve katılma az olur. Birleşik Amerika'da 1950'de aktif 500 oyuncu varken, 1970'lerde kayıtlı oyuncu sayısı sâdece 1300 adettir. Bu sporda geleneksel olarak güçlü memleketler Arjantin, BirleşikAmerika ve İngiltere'dir.

Oyun: Açık saha oyunu 274x146 m ebadında ve çevresi 279 m korkulukla çevrili sahada oynanır. Bâzan genişliği 183 m olan ve çevresi korkuluksuz saha kullanılır. Sahanın her iki tarafındaki kalelerin genişliği 7.3 m'dir. Takım, dört oyuncudan meydana gelir:

1 numara; gol atmaktan sorumlu ileri oyuncusu.

2 numara; topu kapmak için çalışan sert bir sürücü olmalı.

3 numara; en güçlü oyuncu, takımın idârecisi.

4 numara; savunmada bulunan geri oyuncusudur.

Bir maç, her biri 7.5 dakika olan 6 dönemden meydana gelir. Oyunda bulunan bu devrelere "c hukkar", "c hukker", veya "cu hukkal" denir. Berâberlik hâlinde oyun uzatılabilir. Polo, oyuncular ve atlar için çok riskli olduğundan iki atlı, bir de yaya hakem tarafından bir dizi çok katı oyun kâideleri uygulanarak idâre edilir. Faulün derecesine göre verilen cezâlar değişir. Faul yapılan takıma kaleden 27.37 veya 55 m uzaktan serbest atış verilebilir. Birçok maçta, yarışın eşit şartlarda yapılmış olması için handikap (engel) sistemi kullanılır. Her oyuncu 0'dan 10 gole kadar, kâbiliyetine göre bir engel bir gol sayısı alır. 10 gol alan en iyi oyuncu demektir. Bir engelli maçta, bir takımdaki oyuncuların engel gol sayıları toplanır; iki takımın toplam sayılarının farkı kadar gol, daha düşük engelli takıma verilir.

Atlar ve teçhizat: Oyunda binilen atlar; büyük, süratli, zeki ve iyi yetiştirilmiş hayvanlardır. Oyuncunun verimliliğinin % 75'inin bindiği hayvana bağlı olduğu kabûl edilmektedir.

Açık saha polo oyununda kullanılan top 7-9 cm çapında olur ve ekseriya söğüt ağacından yapılmıştır. Ucu çekiç gibi olan sopanın boyu ise 112-135 cm'dir. Topa bu sopanın ucundaki 24.2 cm uzunluğundaki çekiçbaşı gibi kısmın yan tarafı ile vurulur. Sopanın toplam ağırlığı 198,5 gramdır.

Kapalı saha oyunu: 91.4x45.7 m ebadında ve 1.2-1.36 m tahtadan korkulukla çevrili sahada her bir takımda üç oyuncu ile oynanır. Top, küçük bir futbol topuna benzer, şişirilmiş deri bir toptur.

Târihi: Polo; ilk defâ İran'da oynandı. Bu oyunun orada en azından M.S. 1. yüzyılda oynandığı tahmin edilmektedir. Oyun daha sonra Tibet ve Çin'e, son olarak Hindistan'a geçti; oradan da İngilizler aldı ve oyun İngiltere'de popüler hâle geldi. Oyunu, New York Herald'in yayımcısı James Gordon Bennet 1876'da Amerika'da tanıttı. Bu sporun yönetici birimi olan Birleşik Devletler PoloCemiyeti (USPA) 1890'da teşkil edildi.

1970'lerde USPA'nın 140 üye kulübü vardı ve bu kuruluş millî ve mahallî turnuvalar düzenliyordu. Dikkatler okullararası müsâbakalara teksif edildi ve bu şekilde iyi oyuncular yetiştirildi.

1886'da Britanya ile Birleşik Devletler arasında yapılan ilk maçtan beri milletlerarası müsâbakalar bu sporun en ilgi çekici yanı olmaktadır. 1909'da Amerikan takımı bu oyunda yenilik sayılabilecek hızlı ve uzun vuruşlu oyun sitiliyle İngiliz takımını yendi. Birleşik Devletler ile Arjantin arasında güçlü bir rekâbet gelişti ve 1928'den beri bu iki ülke peryodik olarak Amerika Kupası için yarışmaktadırlar. Amerikan takımları aynı zamanda Koronasyon (Caronatron) Kupası için İngiltere ile, Kamaşo(Camacho) Kupası için Meksika ile yarışmaktadır. Polo, en son 1936'da olmak üzere, dört defâ olimpiyat oyunlarının gündemine girmiştir. Zamânımızda olimpiyat oyunlarında bu spor bulunmamaktadır.

POLO Marco;

ortaçağda yaşamış, ünlü Venedikli seyyah. 1254'te doğdu. Pololar Dalmaçya kökenli olup, on birinci asrın başında Venedik'e yerleşmişlerdi. Marco'nun babası, Niccola ile amcası Matteo ticârî bir gâye ile gittikleri Buhârâ'dan sonra Pekin'e kadar giderek âilenin ilk seyâhat geleneğini başlattılar. 1255'te başlayan bu gezi, 1269'da son buldu. İki kardeş 1271'de Marco'yu da yanlarına alarak, Çin'e gitmek üzere tekrar yola çıktılar. Seyâhat, Doğu Akdeniz kıyısında bugünkü Yumurtalık'tan başladı. Doğu Anadolu üzerinden Gürcistan'a oradan Basra Körfezine ve İran'a ulaşan heyet daha sonra İpek Yolunu

tâkip ederek Kaşgar, Yarkent, Hotan ve Büyük Han'a bağlı bölgelere geldiler. Lob Nor'u çevreleyen çölü aştıktan sonra, Gancou ve ardından Pekin'e ulaştılar.

Pekin'e ulaşıncaya kadar Marco'nun en çok etkilendiği olay, Filistin'de bulunan Haçlıların gaddarlığı karşısında Müslümanların âlicenaplığı oldu. Bundan sonra kendi dîniyle ilgili görüşleri büyük ölçüde değişti. İslâm dünyâsına ve bütünüyle doğu medeniyetine karşı derin bir hayranlık duymaya başladı.

Çin'deki Moğol İmparatoru Kubilay, onları yine en iyi şekilde karşıladı. Bilhassa imparatorluk merkezi Hanbalık'a (bugünkü Pekin) ilk defâ gelen Marco Polo'ya özel bir ilgi gösterdi. Marco Polo, imparatorluğun veliahtı Prens Çinkin ile dost oldu. Bu dostluktan istifâde eden Polo, ülkeyi baştanbaşa dolaştı ve çağın Avrupa'sına nispetle çok daha ileri olan doğu medeniyetini gözleriyle gördü. Taht şehri Hanbalık'ın büyük okullarını, kütüphânelerini, kâğıt para kullanılan çarşılarını ve hattâ matbaalarını tek tek inceledi.

Bu arada Kubilay'ın savaşlarına ve özellikle Japonya Seferine şâhit oldu.

Marco Polo, babası ve amcasının dönmek istemesine rağmen, daha uzun bir süre Çin'de kalmak istiyordu. Fakat hem arkadaşı Prens Çinkin'in ölümü hem de Hanbalık'ta gittikçe artan iç karışıklıklar ve dönen entrikalar, dönüş kararı vermesine yol açtı. Marco Polo ve yanındakiler, Kubilay Hanın kalmalarını istemesine rağmen on üçüncü yüzyılın sonlarında bir gün, deniz yoluyla Avrupa'ya doğru yola çıktılar.

1295'te Marco Polo Venedik'e dönünce, başından geçenleri günü gününe notlarıyla birleştirerek kitap hâlinde yayınladı. **Il. Millione** adını taşıyan bu seyâhatnâme, Avrupalılara Doğu hakkında ilk defâ bilgi veriyordu. Hemen hemen bütün dillere tercüme edilen seyâhatnâme, yüzlerce defâ basıldı. Polo tekrar Çin'e gitmeyi çok istiyordu. Fakat bu arzusunun gerçekleşip gerçekleşmediği bilinmiyor. 1324 yılında öldü.

POLONYA

DEVLETİN ADI ..... Polonya Halk Cumhûriyeti (Polska Rzeczopospolita Ludova)

BAŞŞEHRİ .....Varşova (Warszawa)

NÜFÛSU 38.429.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 312.677 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Polonya Dili (Lehçe)

DÎNİ .....Katolik

PARABİRİMİ ..... Zloty (= 100 groszy)

Kuzey Avrupa'da 49° -54° 50' kuzey enlemleri ve 14° 08' -24° 09' doğu boylamları arasında yer alan ve Merkezi Doğu Avrupa'nın en geniş ve en kalabalık ülkesi olan bir cumhûriyet. Doğusunda Rusya, güneyinde Çek Cumhûriyeti, Batısında Almanya ve kuzeyinde Baltık Denizi bulunur.

Târihi

Polonya Devleti, 10. yüzyılın ortalarında ortaya çıkmış ve 963 yılı ülke târihinin başlangıcı olmuştur. Polonya ve Vistula nehirleri arasında yaşamış olan Islav kabilelerinin kurmuş olduğu bir devlettir. O zamanki bu Islavlara"yayla insanları" mânâsına gelen "Polane" deniyordu. Zamanla bu isim Polonya hâline dönüştü.

Polonya 14. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar geçen süre içinde Avrupa'da güçlü bir devlet hâlindeydi. "Üç parçalanmadan" ilki 1772 târihine kadar olan çeşitli hânedanlıklar idâresindeydi. Bu târihten îtibâren Polonya'nın çöküş dönemi başladı. 1772 târihinde Prusya, Rusya ve Avusturya, ülke topraklarını aralarında paylaştılar. Bunu 1793 ve 1795 paylaşmaları tâkip etti. Polonya'nın elinde sâdece doğu Prusya civarı kaldı. Birinci Dünyâ Harbinden sonra uzun mücâdele ve sıkıntılardan sonra 1918 yılında Versay Antlaşmasıyla bağımsızlığı sağlandı.

1939 yılında aynı anda Hem NaziAlmanyasının ve hem de Rusya'nın işgâline uğradı. Harp boyunca altı milyon Polonyalı öldürüldü. Daha sonra Alman orduları müttefiklere teslim oldu. İşgâl sırasında kurulan sürgündeki Polonya hükümeti işbaşına geldi. 1947 yılında yapılan seçimlerde komünistler hükümeti kurdular ve ülkeyi Rusya'nın peyki durumuna soktular. İkinci Dünyâ Harbinin bu zor günlerinden sonra Polonya, Rusya'ya verilen 178.842 km^2lik bölgeye karşı 1945'te Alman topraklarından 102.400 km^2lik bir bölgeyi aldı. Oder-Neisse hattının doğusunda kalan bu bölge Silezya, Pomerania, Batı Prusya ve Doğu Prusya'yı da içine almaktaydı.

Polonya idâresine komünistlerin gelmesiyle, büyük mülkiyetler kaldırıldı, endüstriler millîleştirildi,

okullardaki eğitim sistemleri komünistleştirildi. Üretim azaldı. Bütün bunların netîcesinde 1956 yılında Poznan'da isyân çıktı.

1970 yılında yeni ağır vergiler ve aşırı fiyat yükselmeleri yeni isyânlara yolaçtı. 1980 yılında olaylar daha şiddetlendi. Lenin tersanelerinde gelişen "İşçi Grevleri" sonunda, işçinin yanında olduğunu söyleyen komünist idâre "21 imtiyazı" vermek mecburiyetinde kaldı. Gdansk adıyla bilinen bu grevler sonunda, bağımsız işçi sendikaları kurma hakkı elde edildi.

Olayların gidişinden ürken Rusya'nın tehditleri ülkede sıkıyönetim îlânına sebep oldu. İşçi ayaklanmalarını organize eden Dayanışma Sendikası liderleri tutuklandı. 1982 yılında ABD baskısı neticesi sıkıyönetim kaldırıldı. 1983 yılında yine Gdansk'ta Lenin Tersanelerinde hükümet aleyhtarı gösteriler yapıldı. 1 Mayıs'ta Polonya İşçileri, İşçi hükümetinden haklarını talep etmek üzere "İşçi Bayramını" grevlerle kutladılar. Askerî idâre işçilere bâzı haklar verdi. 1985 seçimlerinden sonra başa geçen Jaruzelski, Batıyla ilişkilerini geliştirmeye çalıştı. DayanışmaSendikasına karşı tâkip edilen sert politika 1986'da yumuşamaya başladı. Artan ekonomik problemler 1988'de büyük bir grev dalgasına sebep oldu. 1989 Haziranında yapılan seçimlerde, o târihe kadar iktidarda olan Birleşik İşçi Partisi ağır hezimete uğradı. Dayanışma Sendikasının teklifi üzerine Tadeusa Mazowiecki başkanlığında bir koalisyon hükümeti kuruldu. 1990'daki devlet başkanlığı seçimlerini Lech Walesa kazandı.

Fizikî Yapı

Polonya yaklaşık 312.667 km^2lik yüzölçüme sâhiptir. Baltık kıyıları yaklaşık olarak 525 km uzunluğundadır.

Polonya, bir ova görünümündedir. Güney sınırlarını teşkil eden Karpat Dağları haricinde ülke toprakları deniz seviyesinden yaklaşık 300 m kadar yüksektedir. Ülke esas olarak, güneyde Çek Cumhûriyeti sınırını teşkil eden dağlardan doğan ve Baltık Denizine dökülen Odra ve Vistula nehirlerinin vâdilerini ihtivâ etmektedir. Güney sınırındaki dağlar iki ayrı sistem hâlindedir. Güneybatıda Karkonsze Dağları ve güneyde Karpat Dağları yer alır. Bunlar bir seri paralel dağ silsilelerinden meydana gelmiş olup, en yüksek noktası 2503 m yüksekliğindeki Rysy Tepesi olan Tatra Dağlarında birleşirler. İki dağ sistemini, Polonya'nın güneye açılmasına izin veren Moravya Kapısı ayırır. Moravya Kapısı, bugün için dahi önemli bir kara ve demiryolu çıkışı ve bir ticarî ulaştırma kanalı olarak, târihteki "geçiş yolu" rolünü muhâfaza eden bir geçittir.

Vistula veOder'den başka diğer iki önemli nehir Bug ve Neisse'dir. Ülkede küçüklü büyüklü birçok göl vardır. Özellikle kuzeydoğuda göllerin sayısı oldukça fazladır. BunlardanSniardwy, Mamry ve Niegocin en büyükleridir.

İklim

Polonya'da yaz ayları sıcak, kış ayları soğuk ve uzun sürer. Yaz mevsimi için Haziran ayı sıcaklık ortalaması 18°C ilâ 20°C arasındayken, kış mevsimi için Ocak ortalaması ise -5°C ilâ -2°C arasındadır. Kuzey ve doğuda kış ayları oldukça sert geçer. Ülkenin çoğu bölgesinde yağan kar, uzun süre erimez ve öylece kalır. Yaz aylarında, çok sık sağnak yağışlar olur. Ova görünümündeki bölgeler, ortalama olarak 480 ilâ 650 mm arasında değişen bir yağış ortalamasına sâhiptir. Fakat daha yüksek bölgelerde, meselâ Baltık kıyılarında bu rakam daha yüksektir. Oldukça yüksek olan dağlık bölgelerde ise yıllık yağış miktarı 1020 mm'ye kadar ulaşır.

Tabiî Kaynakları

Polonya topraklarının beşte birinden fazlası ormanlık arâzidir. Geniş yapraklı ağaçlar çoğunluğu teşkil etmek üzere, kozalaklı ağaçlarla birlikte, kuzeydoğu bölgesi ormanlarla kaplıdır. Ormanların karakteri oldukça yavaş değişmekte olup, bugün mevcut ağaçlar yumuşak tahtalıdır.

Toprakların kalitesi farklı olup, çeşitli cinslerdedir. Dağlık bölgelerde daha ziyâde ince ve taşlı toprak bulunur. Güney Polonya'daki lös tipi topraklarla, ülkenin ortasında geniş bir alanda mevcut, içinde organik maddeler olan kum ve kil karışımının meydana getirdiği topraklar en verimli olanlarıdır.

Polonya ormanlarında ve millî parklarında çoğunlukla kırmızı geyik, ayı, kurt, kartal, dağ keçisi, siyah leylek ve dev geyik yetişir. Ayrıca bâzı bölgelerde sırtlan ve arslana da rastlanmaktadır.

Polonya'nın yer altı kaynakları oldukça zengindir. En önemli mâdeni kömürdür. Orta Polonya'da linyit rezervleri mevcuttur. Güney bölgelerde petrol ve tabiî gaz yatakları vardır. Yukarı Silesia'da çinko ve kurşun, Aşağı Silesia'da bakır çıkarılmaktadır. Demir cevheri rezervleri az miktarda bulunur. Mevcut kıymetli sülfür yatakları önemli bir gelir kaynağıdır. Ayrıca bir miktar gümüş, kadmiyum ve tuz da çıkarılır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Polonyalılar Islav ırkındandır. Nüfûsun en eski kaynağını 10. yüzyılda “Polane” adı verilen Islav kabileleri meydana getirir. Yaklaşık olarak 37.875.000 nüfûsa sâhip bir ülkedir. Nüfûsun % 98’ini Polonyalılar meydana getirir. Geri kalan küçük bir bölümünü ise Almanlar, Ukraynalılar ve Byelorussianalılar teşkil eder. Polonyalıların % 65’e yakını genç olup, 15 ilâ 60 yaş grubu arasındadır. Nüfus yoğunluğu 121 olup, yıllık nüfus artışı % 1’dir.

Bugünkü Polonya lisanı, Islav kabilelerinden teşkil etmiş Polanelerin dilinden kaynaklanmaktadır. Buna mukâbil, Pomerania’nın doğusunda ve Polonya Karpatlarının bâzı bölgelerinde diğer Islav kabilelerinin bir miktar farklı yönleri bulunan lehçeleri de konuşulmaktadır.

Polonya halkının büyük bir bölümü katoliktir. Hıristiyan âleminin bugünkü lideri olan Papa John Paul II, Polonyalıdır.

Polonya’da eğitim ve öğretim imkanları oldukça geniştir. Halkın okuma yazma oranı % 98’dir. Önceleri katolik inancına göre hazırlanmış öğretim müfredatı, komünistlerin iş başına gelmesiyle daha kötü bir duruma sokulmuş, dersler tamâmen dinden uzaklaştırılmış ve komünist ideolojisiyle öğrencilerin beyinleri zehirlenmeye çalışılmıştır. Marxsist-Leninist felsefe içinde boğulmuş düşünce ve prensipler, her seviyede zorla öğretilmekteydi. 1986’dan sonra bu zorlama yavaş yavaş kalkmıştır. Mevcut üniversiteler içinde Krakow’da Jagerellonion Üniversitesi, Lublin Katolik Üniversitesi ve Varşova Üniversitesi en önemlileridir.

Polonya’nın başşehri Varşova’dır. Diğer önemli şehirleri ise; Kodz, Krakow ve Gdansk’tır.

Siyâsî Hayat

Polonya’da tek partili sisteme dayalı sosyalist rejim, 1988’de yerini çok partili sisteme bırakmıştır. Günümüzde de yürürlükte olan 1952 Anayasasına göre yasama yetkisi seym denilen tek meclisli parlamentoya âittir. Bu meclisin 460 üyesi beş yılda bir halk tarafından seçilir. Meclisin üyeleri arasından seçilen 17 kişilik Devlet Konseyi yasama ve bâzı yürütme yetkilerine sâhiptir. Asıl yürütme organı ise direkt meclise karşı sorumlu olan Bakanlar Konseyidir.

Ekonomi

Polonya ekonomisi, İkinci Dünyâ Harbi ve çeşitli istilâlar yüzünden büyük sarsıntılar atlatmıştır. Daha sonra ABD ve diğer ülkelerden alınan yardımlarla biraz düzelmiştir.

Komünistler ülkeyi ele geçirince ekonomide devletleştirme ve kollektifleştirme başladı. Komünist ülkeler arasında kurulan “Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi” **(Comecon)** ekonomik yönü ağırbasan bir askerî antlaşmadır. Polonya bunun bir üyesi olarak, ticâretini bu ülkelerle yapardı. Ülkede sosyalistler seçimleri kaybedince ve Sovyetler Birliği dağılınca başa geçen hükûmet ekonomik problemleri halletmek için Batıya açılma politikasını uygulamaktadır.

Polonya endüstrisi oldukça çeşitlidir; gemi yapımı, tekstil, kimyâ, orman ürünleri, metal sanâyii, otomobil, uçak, makina, çimento, alüminyum ve petrol ürünleri başlıca endüstri dallarıdır. Son zamanlarda kereste ve kâğıt endüstrileri de gelişmeye başlamıştır.

Mâdencilik ve mâden sanâyii oldukça gelişmiştir. Bunların en önemlileri kömür, çinko, kurşun ve bakırdır. Polonya, Batı Almanya ve İngiltere’den sonra Avrupa’nın en büyük kömür üretici ülkesidir. Ayrıca sülfür üreten ülkeler arasında önde gelmektedir. Manganez, kalay, tuz, linyit, petrol, demir ve tabiî gaz diğer önemli yeraltı kaynaklarıdır.

Enerji bakımından oldukça gelişmiş bir ülkedir. Sovyet yardımıyla kurulmuş hidroelektrik santralleri mevcuttur. Kömüre dayalı demir ve çelik endüstrisi önemli bir gelir kaynağıdır. Wroclaw, Poznan, Bydgoszcz, Yukarı Silesia en önemli mekanik ve elektrik mühendisliği endüstri merkezleridir. Gdansk ve Scczedn’de ise tersâneler mevcuttur. Son zamanlarda gıdâ, alüminyum endüstrisi Macaristan boksiti ve yerli gıdâ, alüminyum ve sun’î gübre endüstrileri gelişmiş durumdadır. Alüminyum endüstrisi; Macaristan boksitine ve yerli kahverengi kömüre bağlıdır.

Tarım ürünleri bakımından daha çok patates, şekerpancarı, tütün, keten, çavdar, arpa, buğday ve yulaf önde gelir. Güneyde şekerpancarı ve mısır üretimi önemli bir gelir kaynağı durumundadır. Hayvancılıkta ise daha çok sığır ve koyun yetiştirilir. Ayrıca balıkçılık diğer önemli bir kaynaktır. Çalışan nüfûsun % 30’a yakın bir bölümü tarım ve hayvancılıkla uğraşır. Polonya, para birimi olarak Zloty kullanır. Bir zloty 100 groszy’dir. Kişi başına düşen millî gelir 7200 doların üstündedir. Polonya dış ticâretinin yaklaşık üçte ikisi eski **Comecon** üyesi komünist blok ülkeleriyle olmaktadır. Bu ülkelerden en çok ticâret yapılanı Rusya’dır. İthâlâtın % 35 ve ihrâcâtın % 26’sı bu ülkeyledir. Batılı ülkeler arasında en çok Almanya ile ticârî münâsebetleri mevcuttur. Ayrıca İngiltere ve ABD, Polonya ile ticârî antlaşmaları bulunan liberal ülkelerdir. Özellikle son yıllarda buğday ve diğer tarım ürünlerinde ABD ile olan bağlılık artmıştır.

Polonya'nın ithâlât ürünleri; tekstil hammaddesi, demir cevheri, makina ve teçhizat, tahıl ürünleri ve petroldür. Petrolün tamamı "Dostluk Boru Hattı" yoluyla Rusya'dan sağlanır.

Kömür, kimyevî maddeler, tekstil ürünleri, balık, giyim kuşam malzemeleri, kereste, linyit, çimento, et ve metal ürünleri başlıca ihrâcat kaynaklarıdır.

Ülkenin ulaştırma şebekesi özellikle İkinci Dünyâ Harbi esnâsında işlemez hâle getirilmiştir. Bugün ise düzenli yollara sâhiptir. Demiryollarının toplam uzunluğu yaklaşık 25.848 km'dir. Bunun 3200 km'ye yakın bir bölümü elektriklidir. Nehir ve kanallar ulaşıma müsâittir. Odra Nehri üzerinde ticârî ulaştırma yapılmaktadır. Ülkenin ticâret yükünün ağırlığı demiryolları üzerinden olduğu için 363.116 km'ye ulaşan karayolları nisbeten daha az gelişmiştir.

Modern bir hava yolu sistemine sâhiptir. Ayrıca deniz ulaşımı da iyi durumdadır. Başlıca limanları Gdansk, Gdynia ve Szczecin'dir.

POLONYUM;

Alm. *Polonium (n),* **Fr.** *Polonium (m),* **İng.** *Polonium.* Nâdir olarak rastlanan radyoaktif, metalik bir element. Kimyâsal sembolü Po, atom numarası 84 ve atom ağırlığı 210'dur.

Bulunuşu ve elde edilişi: Tabiatta serbest hâlde bulunmaz. Radyoaktif bozunmalar sırasında uranyum, toryum ve aktinyum radyoaktif âileleri içerisinde meydana gelir. 1898'de Marie Cruie, Po-210'u uranyum cevherinde keşfetmiştir. Bir ton cevherde 0,1 miligram civârında bir miktar meydana gelir. Sentetik olarak da bizmutun nötronlarla bombardıman edilmesinden elde edilir. Polonyum, Radyum tuzlarının çözeltilerinden elektrolitik yolla ayrılabilir.

Özellikleri: Peryodik cetvelde VI A grubunda bulunur. Elektron düzeni [Xe] $4f^{14}$ $5d^{10}$ $6s^2$ $6p^4$, erime noktası 254°C, kaynama noktası 926°C ve yoğunluğu 9,4 g/cm_3tür. Fiziksel özellikleri bakımından bizmuta, kimyâsal özellikleri bakımından da tellüre benzer. Organik ve anorganik bileşikler meydana getirir. Oksidasyon sayısı genel olarak 2+ ve 4+ dır. 1898'den bu yana polonyumun tabiî veya sun'î olarak 33 izotopu keşfedilmiş veya türetilmiştir. Po-210'un yarılanma süresi 138 gün civârındadır. Sun'îlerden Po-209'un yarılanma süresi yaklaşık 103 yıl, Po-208'in de yaklaşık üç yıldır. Diğerlerinin yarılanma süreleri oldukça kısadır.

Kullanılışı: Polonyum oldukça zehirli olup uğraşılması dikkat ister. İnsan ve diğer canlılara olan toksik radyasyonundan ve nâdir bulunmasından dolayı, ancak alfa tânecikleriyle nötron kaynağı olarak nükleer fizik araştırmalarında sınırlı bir kullanma sahasına sâhiptir.

POMPA;

Alm. *Pumpe (f),* **Fr.** *Pompe (f),* **İng.** *Pump.* Sıvıya enerji veren makinalar. Bir tahrik motorundan alınan mekanik enerjiyi pompa içinden geçen sıvıya aktarırlar. Genel olarak, pompalar sıvıların basıncını ve toplam enerjisini arttırarak, bir yerden diğer bir yere nakil imkânını sağlar. Soğutma sularının dâimi devrinin sağlanması, bir otomobilde benzin basılması, yağ sevki ve radyatör suyunun devrettirilmesi, bir kalorifer tesisatının suyunun devridâim olması, bir buhar kazanına besleme suyu basılması, şehir ve kasabalarda akarsuyun ve içme suyunun temini gibi sıvıların ve büyük su kütlelerinin bir ortamdan diğer bir ortama nakli için kullanılan endüstrinin, sanâyi ve zirâî sektörün en büyük ihtiyaçlarından birisi pompalardır.

Tatbikatta ihtiyaçların özelliklerine göre çeşitli pompa tipleri kullanılmaktadır. Genel olarak iki grupta toplanır:

1. Hacimsel pompalar grubunda:

a) Pistonlu pompalar,

b) Dişli pompalar,

c) Paletli pompalar,

d) Diyaframlı pompalar vardır.

2. Santrifüj pompalar grubunda ise;

a) Salyangozlu pompalar,

b) Difüzörlü (kademeli) pompalar,

c) Derinkuyu pompaları mevcuttur.

Hacimsel pompalarda, enerji, sıvıya bir hacim içerisinde hareket eden bir yüzey tarafından hacmin

daraltılması sûretiyle tatbik edilen bir basınç vasıtası ile ve kesikli olarak devredilir.

Santrifüj pompalarda ise, enerji, sıvıya bir eksen etrâfında dönen tek veya belli adetteki kanatlarla bir çark tarafından kinetik enerji şeklinde ve sürekli olarak devredilir. Bu kinetik enerji, sıvı çarkı terk ettikten sonra, yayıcı sabit difüzör kanatları veya salyangoz içerisinde basınç enerjisi şekline döndürülebilir.

Santrifüj pompalarda çark bir mil üzerine monte edilmiş olup, sıvıya devir gereken enerjiyi bu milden alır. Mil, rulman yatakları üzerine mesnetlenmiştir. Bir kaplin kavrama ile tahrik motoruna bağlıdır. Mil ile pompa gövdesi arasında bırakılması mecbûrî olan boşluklar arasından sıvının dışarıya sızmaması için salmastra tertibâtı kullanılır.

Pistonlu pompalar: Pistonlu pompalarda ana prensip, bir silindir içerisinde bir pistonun ileri ve geri hareketidir. Emme ve basma periyodlarına göre faal duruma geçen subaplar mevcuttur. Pistonlu pompanın basacağı sıvı miktarı (debi) pompanın strok hacmiyle devir adedinin çarpımına bağlı bir değerdir. Pistonlu pompalar, yüksek binâların her katına su temini için ve zirâî ilâçlama motorlarında en çok kullanılır.

Dişli pompalar: Dişli pompa, bir gövde içinde dönen bir çift dişliden ibârettir. Bu pompalarda hareket ileri-geri olmayıp, bir dönme hareketi şeklindedir. Şekildeki iki alın dişlisinden biri, bir tahrik motoru vasıtası ile döndürüldüğünde diğer dişli de ters yönde dönecektir. Bu dönme hareketi esnâsında, emme tarafında pompa gövdesiyle diş boşluğu arasında kalan sıvı, basma tarafına nakledilecek ve daralan hacimde, sıvının basıncı artarak, belli basma yüksekliğine çıkabilecektir. Pompa basma borusu çapı, emme borusu çapından daima küçüktür. Dişli pompaların bilhassa kullanıldığı yerler; sıvı yağlar ve fuel-oil sıvı yakıt sevkiyâtı içindir.

Paletli pompalar: Bir dişli pompa gövdesinin içine dişliler yerine, eksantrik şekilli, birbiri içine dokunmadan girip çıkabilen paletler, emme tarafından boşluk kısma aldıkları sıvıyı, basma tarafına naklederler. Çıkışta hacim daralması sûretiyle sıvının basıncı artar. Bir yayın etkisiyle pompa debisini ayarlamak mümkündür.

Diyaframlı pompalar: Pistonlu pompalardaki pistonun vazifesini dâiresel kesitli, elâstik bir diyafram görür. Diyaframın dış çevresi sâbit ve merkezinden de bir krank sistemine bağlıdır. Krankın hareketi diyaframa merkez bölgesinde bir ileri geri hareket sağlayacak şekilde intikâl eder ve bir hacim değişikliğine yol açar. Emme ve basma subapları, diyaframın hareketine uygun şekilde açılıp, kapanır.

Diyaframlı pompada sıvı, diyaframın tek yüzü ile temasta olup, kat'iyyen sızdırmaz. Sızdırmazlığın bilhassa ehemmiyetli olduğu benzin veya asit gibi sıvıların pompajı için tercih edilir.

Salyangozlu pompalar: Santrifüj pompalar grubunda, tek kademeli olarak da tanınan salyangozlu pompalarda hareketli kısım, pompa mili ve çarktır. Sâbit kısım ise, pompanın salyangoz şeklindeki gövdesidir. Çarktan çıkan sıvının toplanması ve sıvının kazandığı kinetik enerjinin, basınç enerjisine dönüşümü gövde tarafından sağlanmaktadır. Sızdırmazlığı önleyecek salmastra tertibatı pompa gövdesinin motor tarafında bulunur. Sızdırmazlık şartı aranıyorsa, tahrik motoru pompa gövdesi içine yerleştirilebilir. Bu tip pompalara da monoblok veya ıslak rotorlu tip denir. En çok kalorifer suyu devridâiminde, klima santrallerinde, soğutma kulelerinde, şehir içme suyu nakli ve sulama suyu dağıtımında, yağmurlamada kullanılır.

Difüzörlü pompalar: Difüzörlü santrifüj pompaların en büyük özelliği, dönen çark adedinin birden fazla ve her çarkın etrafında difüzör denilen sabit kanatların olmasıdır. Ayrıca, kademeleri birbirine bağlı tutan uzun saplamalar mevcuttur. Mile bağlı dönen çarklarda suya kazandırılan kinetik enerji, sâbit kanatlarda (difüzörde) basınç enerjisine dönüşür. Difüzör suya yön vererek suyun diğer kademeye sevkini sağlar. Su, her kademede artan bir enerjiye sâhip olur. Debi sâbit kaldığı halde, suyun basınç enerjisi, kademe sayısı adediyle doğru orantılı olarak artar. Yüksek tazyik ve basma mesâfesi elde edilir. Difüzörlü pompalar en çok 9 veya 12 kademeli olup, en çok kullanıldığı yerler: Buhar kazanlarına besleme suyu basılması, şehir şebekesi içme suyu naklinde ve hidrolik yağ sevkinde kullanılır.

Derinkuyu pompaları: Kademeli, difüzörlü santrifüj pompalara benzer. Ancak, pompa grubu suyun içindedir. Pompa kademeleri birbirine civatalarla bağlıdır. Pompa altında emme borusu ve süzgeci vardır. Kromnikelli çelikten îmâl edilmiş pompa mili alttan ve üstten yataklanmış olup, dönen fanlar ve fanların etrafında sâbit kanatlar suya yön verirler. Suyun kinetik enerjisini basınç enerjisine dönüştürürler.

Kullanıldığı yerler: Petrol, içme veya sulama suyu temini içindir. Sondajı yapılan derinkuyu içine pompa monte edilir. Suyun statik seviyesinin iki katı mesâfeye kadar pompa indirilir. Pompanın emme noktasından îtibâren basma yüksekliği dâhil, toplam seviye, suyun dinamik seviyesidir.

Yağ ile yağlamalı ve suyla yağlamalı tip olmak üzere iki çeşit derinkuyu pompası vardır. Tahrik motoru elektrikli veya dizel motorlu olup, yer üstünde ve dikey vaziyettedir. Hem pompa, hem de elektrik motorunun komple hâlinde suyun içinde olduğu keson kuyulara monte edilebilen dalgıç tip pompalar da vardır.

POMPEİ;

İtalya'daki Vezüv Yanardağının patlaması ile lâvlar altında kalan şehir. Napoli'nin 25 km kadar uzağında olan bu şehir, mîlâdî 63 yılında şiddetli bir zelzele ile yıkılmış, şehrin onarımı bitmeden 79 yılında Vezüv Yanardağından çıkan metrelerce yükseklikteki lâv ve küllerin atında kalarak kaybolmuştur.

Antik şehir M.Ö. 6. yüzyılda Osk'lar tarafından kuruldu. M.Ö. 89 yılında Romalılar tarafından işgâl edilerek koloni hâline getirildi. M.S. 1. yüzyılda Romalılar buraya gelince şehri eğlence merkezi hâline getirdiler. Yapılan kazılardan anlaşıldığına göre, zenginliğin, debdebenin akıl almaz boyutlara yükseldiği bu yer, görünce insanların yüzünü kapatacağı, gözlerini yumacağı bir eğlence pazarı hâline gelmişti. Düşünülemeyen, tasavvur edilemeyen ahlâksızlıkların yapıldığı belde M.S. 63 yılında bir zelzele geçirdi. Buna rağmen insanların gittikçe azgınlaşması, eğlence adı altında türlü ahlâksızlıkların devamı sonunda Vezüv Yanardağı Ağustos ayında büyük bir gürültüyle patladı. Kimsenin farkında olmadığı bir sırada havadan taşlar, kaya parçaları ve toprak yağmaya başladı. Bunu gören, o gün için 30.000 civârında olan, Pompei halkı, ne yapacağını şaşırdı. Panik arasında hiç kimsenin aklına ihtiyarları, sakatları, hastaları kurtarmak gelmiyor, herkes yalnız kendini düşünüyordu. Yer yer kalınlığı 3-4 metreye varan küller, kükürtlü buharlar insanı hareket edemez hâle getiriyordu. Şarap pazarında toplananlar ise çöküntü sonunda ağırlıkların altında kalıp öldüler. İki gün süren korkunç patlamalar, taş, kül yığınlarının sonunda şehir kalınlığı yer yer sekiz metreyi bulan lâv yığınının altında kaldı. Tahminî olarak 2000'den fazla insan öldü.

Felâketin daha dramatik tarafı ölen insanların bulundukları durumlardı. Bulunan 2000'in üzerindeki iskeletlerin durumlarından çoğunun çirkin işler yaparken evlerinin harabesi altında kaldığı veya kül yığınlarının ağzına burnuna dolarak onu boğduğu anlaşılmaktadır. Bu felâketle ilgili hatıralar, Roma komutanlarından Pliny the Elder'in yeğeninin, târihçiTacitus'a yazdığı iki mektupta geniş yazılmıştır.

1711 yılında köylünün birinin, toprağını kazarken ortaya çıkardığı gerçek, insanlara, o günkü felâkete uğrayanların hâllerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Pompei'deki kazılara düzenli olarak 1748 yılında başlanıldı. Bundan sonra devam edilen kazılarla düzenli bir plâna sâhip Pompei şehrinin büyük bir kısmı ortaya çıkarıldı. 1860'ta İtalyan ilim adamı Giuseppe Fiovelli taşlaşan küllerin arasında bir boşluğa tesadüf edince buraya açılan delikten sıvı alçı döktürerek içerdeki boşluğun kalıbını aldırıyordu. Böylece lâvların altında kalmış olanların gerçek durumlarını aksettiren hâller tesbit edilmiş oluyordu. İlim adamının ölümünden sonra da bu çalışma devam etti. Günümüzde Pompei'nin büyük bir kısmı ortaya çıkarılmıştır. Bugün gezen insanlar 2000 yıl önceki şehri olduğu gibi görebiliyorlar. Lavlar altından çıkarılmış evler, sokaklar, tapınaklar ve diğer eşyâlar herkesin ilgisini çektiğinden burası önemli bir turistik bölge hâline gelmiştir.

PORSUK (Meles meles);

Alm. *Dachs (m),* **Fr.** *Blaireau (m),* **İng.** *Badger.* **Familyası:** Sansargiller (Mustelidae). **Yaşadığı yerler:** Avrasya ve Amerika'da. **Özellikleri:** Tıknaz gövdeli, keskin tırnaklı, tilki iriliğinde bir memeli. Başı siyah-beyaz çizgilidir. Köstebek gibi yeraltı inlerinde barınır. Gece ininden çıkarak avlanır. **Ömrü:** 15 yıl kadar. **Çeşitleri:** Avrupa porsuğu, Amerikan porsuğu, Borneo porsuğu meşhurlarıdır.

Sansargiller âilesinden, Avrupa, Asya ve Amerika'da yeraltı dehlizlerinde yaşayan tilki büyüklüğünde bir memeli. Tombul gövdeli, kısa bacaklıdır. Postu uzun ve sert kıllarla örtülüdür. Uzun tırnakları sâyesinde usta bir kazıcıdır. Birkaç çıkışı olan inler kazarak burada barınır. Çok odalı, karmaşık tünelli yuvalarına havalandırma delikleri açmayı ihmâl etmez. Yuvasını kuru yaprak ve otlarla döşeyerek gündüzleri uyur. Gece yuvasından çıkarak avlanır. Ürkek ve tedbirlidir. Koku alma duyusu çok hassastır. Yavaş ve sessiz yürür. Engerek yılanlarının baş düşmanıdır.

Genel olarak bitki kökü, tahıl, küçük memeliler, bal, yumuşakçalar, solucanlar, ağaç kurdu, böcek ve palamut dâhil her şeyi yer. Kötü kokmasına rağmen son derece temiz bir hayvandır. Yuvasında kullandığı ot ve yaprakları her gece dışarı çıkararak havalandırır. Sabah olmadan tekrar yuvaya taşır. Dışkılarını özel çukurlara yaparlar. Âile fertlerinden biri ölünce onu gömerek örterler.

Avrupa porsukları toplu hâlde yaşamayı severler. Birkaç grup bir arada bulunabilir. Emniyetli zamanlarda eşler ve yavrular birbirinin üzerinden atlayarak şakalaşırlar. Anüs çevresindeki bezlerden salgılanan pis kokulu sıvı ile avlanma alanlarını işaretlerler ve yerdeki bu kokuyu tâkip ederek rahatça yuvalarına dönerler. Koku ayrıca yabancı cinsler için ikâz işâretidir. Üreme devrelerinde de karşı

cinsleri etkileyici özelliği vardır. Kuzeydeki porsuklar kış uykusuna yatarlar. Ilıman bölgelerde yaşayanlar yağlı vücutlarıyla kışın sâkin bir hayat geçirirler.

Porsuk zararlı bir hayvan olarak tanındığından acımasızca avlanır. Köpeklerle tâkip edilerek ininde kıstırılır. Yuvasına duman gönderilerek çıkmaya mecbur edilir. Oysa porsuğun kimseye zarar vermeden hayâtını devam ettirmesi en büyük özelliğidir. Kemiricileri ve zararlı birçok böcekleri avladığından, bahçıvan ve çiftçilere zarardan çok faydası vardır. Buğday tarlalarına bâzan ziyan verdiğinden kötü yönde şöhret olmuştur. Kılından elbise fırçaları yapılır. Kuyruklu tüylerinden kaliteli traş fırçaları îmâl edilir. Kolaylıkla ehlileştirilebilir.

Amerikan porsuğunun çok ilgi çekici bir kâbiliyeti vardır. Toprak üzerinde gezerken yer sincaplarının veya solucan gibi canlıların toprak altında bulundukları kısmı tespit edebilirler. Tam üzerlerinden bir kuyu kazarak onları yuvalarında avlar. Hesâbında hata yaptığı pek enderdir. Dört ayağını birden kullanarak birkaç sâniye içinde toprak altına girerek kaybolur. Köşeye kıstırıldığında kaçmaz. Keskin tırnakları ile kendini hırsla savunur.

Malaya porsuğunun bütün vücudu kahverengi veya siyahtır. Sumatra, Cava ve Borneo'da bol rastlanır. Gelincik porsuk (veya Borneo porsuğu) en küçük porsuk türüdür. Tünel kazabildiği gibi ağaçlara da ustalıkla tırmanır. Hint porsuğunun sırtı beyaz, karın ve ayakları siyahtır. Bala çok düşkündür. Kılavuz kuşu daldan dala atlayarak onu yabânî arı kovanlarına götürür. Hint porsuğu balla karnını doyurduktan sonra, kılavuz kuşu kalanları ve balmumunu yer.

Porsuklar genellikle ilkbahar ve yaz aylarında eşleşir. Dişi 5-6 ay sonra yeraltı ininde 3-5 yavru dünyâya getirir. Yavrular ancak 2 ay sonra toprak yüzeyine çıkarak anneleriyle dolaşır. Yurdumuzda en çok Antalya bölgesinde porsuk avlanmaktadır.

PORSUK AĞACI (Taxus baccata);

Alm. *Eibe (f),* **Fr.** *If (m),* **İng.** *Yew.* **Familyası:** Porsukgiller (Taxaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Kuzey Anadolu, Toroslar.

5-20 m boylarında, kışın yapraklarını dökmeyen dioik ağaçlar. Gövdeleri silindirik, kalın, esmer kabuklu ve reçinesizdir. Yaprakları yassı, kısa, dar uzun, üst yüzü koyu yeşil, alt yüzü daha açık yeşil renkli ve sık dizilişlidir. Meyve (kozalak) tek tohumlu olup, dış kısmı etli ve kırmızı renklidir. Zehirli bir bitkidir. Sâdece meyvenin kırmızı olan kısmı zehirli değildir. Daha çok kireçli topraklarda yetişir.

Kullanıldığı yerler: Süs ağacı olarak park ve bahçelerde yetiştirilir. Bitki alkaloitler, uçucu yağ, acı madde ve tanenler taşır. Teskin edici ve gaz söktürücü etkiye sâhiptir, fakat zehirlidir. Bütün bitki ve bilhassa yaşlı yapraklar zehirlidir. İnsan ve hayvanlarda ölümle netîcelenen zehirlenmelere sebep olurlar. İnsanlarda 2 gr, hayvanlarda 10-12 gr öldürücü etkiye sahiptir.

PORTAKAL (Citrus sinensis);

Alm. *Apfelsine, Orange (f) Apfelsinenbaum, Orangenbaum (m),* **Fr.** *Orange m (oranger m),* **İng.** *Orange (tree).* **Familyası:** Turunçgiller (Rutaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Güney Anadolu ve Doğu Karadeniz (Rize çevresi).

Turunçgillerden bir meyve. Akdeniz çevresinde ve sıcaklık ortalaması 23° ilâ -3°C arasında olan yerlerde yetişen ağaçlardır. Bu ağaçların meyveleri portakal adını alır. Portakal meyveleri tam yuvarlak veya yumurta şeklindedir. Kabukları sarımsı turuncu renkte, hoş kokulu ve suyu mayhoş tatlıdır.

Portakal ağacı genellikle 2-3 m boyundadır. Verdiği meyve de 500-600 civârındadır. Yaprakları sert ve düz kenarlıdır. Kökleri derine iner. Portakal çiçekleri beyaz, beş çanak ve taç yapraklı olup hoş kokuludur.

Portakal tohumla, turunç üzerine aşı ile, daldırma veya çelikle üretilir. Portakal, bahçelere 6-8 m aralıklarla dikilir. Budama ile ağacın yuvarlak bir hal alması sağlanır. Meyvelerin kabuğunun hemen altında beyazımsı ve acımsı lezzette albedo kısmı bulunur. Meyveleri sarımsı-kırmızı renkli çok gözlü ve gözleri etli tüylerle doludur. Meyve kabuğu derimsi olup çok sayıda salgı cepleri taşırlar.

Portakalın çekirdekli ve çekirdeksiz çeşitleri vardır. Çekirdeksiz cins olan Finike, Mersin ve Hatay'da yetişen "yafa portakalı" kalın kabuklu ve uzunca meyvelidir. Kabuklarından reçel yapılır. Dörtyol portakalı ise çekirdeklidir. İnce kabuklu ve suludur. Washington meşhur olup çekirdeksizdir.

Memleketimizde ortalama 9.000.000 civârında portakal ağacı vardır. Bunlardan yaklaşık olarak yılda 740.000 ton civarında ürün alınmıştır (1994).

Kullanıldığı yerler: Kabuklarından portakal esansı elde edilir. Bundan dolayı kabuk, çiçek ve yapraklarından parfümeride koku ve lezzet vermekte kullanılan uçucu yağlar elde edilir. Organik

asitler, şekerler ve C vitamini yönünden zengindir. Ayrıca ilâçların terkibine de girerler. Gıda sanâyiinde de oldukça kullanılır.

PORTEKİZ

DEVLETİN ADI ..... Portekiz

BAŞŞEHRİ .....Lizbon

YÜZÖLÇÜMÜ .....92.082 km^2

NÜFÛSU 10.372.000

RESMÎ DİLİ ..... Portekizce

DÎNİ ..... Hıristiyan

PARA BİRİMİ..... Esküdo

Avrupa'nın güneybatı ucundaki İber Yarımadasında yer alan ve etrafı İspanya ve Atlas Okyanusu ile çevrili bir ülke. 36°58' ve 42°09' kuzey enlemleriyle 6°11' ve 9°30' batı boylamları arasında kalan Portekiz'in kuzeyden güneye uzunluğu 560 km, genişliği de 215 km'dir. Kuzey Atlantik'teki Azorlar ve Madeira Adalar grubu Portekiz'e dâhildir.

Târihi

İlk çağlarda İber kabîleleri (Lusitanienler) ile işgâl edilen ülke, M.Ö. 1. yüzyılda Romalıların bir eyâleti oldu. Sonra Vandallar, Süevler (bir Alman kabîlesi), 5. yüzyıldan 8. yüzyıla kadar Vizigotlar tarafından istilâ edildi. 711 yılında ülke Müslümanların eline geçti. Endülüs Emevileri (756-1031), Tevâ'if-i Mülûk (11. yüzyıl) İslâm devletleri kurulup, bölgeye hâkim oldular. Onuncu yüzyıla doğruDouro ve Minho nehirleri arasındaki bölgeye Terra Portucallis ismi verildi. Portucallis, Lâtince Portas (liman) ve Calle (kale) birleşiminden meydana gelmiştir.

Portekiz, 1143'te bağımsız bir krallık oldu. Sınırları Merîniler'e karşı yaptığı savaşlarla genişledi. On üçüncü yüzyıl ortasına doğru bugünkü Portekiz sınırları tamamlandı. Portekizli denizciler 15. yüzyılda dünyâ çapında yayılma gösterdiler. Sonraki yüzyılda Asya,Afrika ve GüneyAmerika'da büyük bir sömürge imparatorluğu kurarak, Avrupa ve Doğu arasındaki ticâretin çoğunu ellerinde tuttular. 1598 yılında Fas şehirlerine karşı açtığı savaşta, Portekiz ağır bir mağlûbiyete uğrayınca, imparatorluk âniden çöktü. Ülkenin zayıflamasından faydalanan İspanya, Portekiz'i 1580'de topraklarına katarak, 1640'a kadar idâre etti.

Portekiz 1688 yılında Lizbon Antlaşmasıyla tekrar bağımsızlığına kavuştu. Fakat Portekiz eski ihtişamını kaybettiğinden İngiltere ile 1703'te, 20. yüzyıla kadar devam eden bir ittifak antlaşması imzâlandı. İngilizlerle müttefik olduğundan 19. yüzyılda Napolyon'a karşı savaşmak zorunda kaldı. Ülke Fransa ile savaş hâlindeyken, 1811'de kral ve âilesi Brezilya'ya sığındı. Bu dönemde imparatorluk çökmeye başladı. 1822'de Brezilya bağımsızlığını îlân edince, Portekiz tek büyük zenginlik kaynağını kaybetti.

On dokuzuncu yüzyılın tamâmı ve 20. yüzyıl başları Portekiz için ekonomik ve siyâsî istikrarsızlık dönemi oldu. Şiddetli partizan mücâdeleler, iç savaşlar ülkeyi kargaşanın içine itti. 1908'de kral katledilerek, iki yıl sonra 1910'da cumhûriyet îlân edildi. On altı yıl devam eden cumhuriyet dönemi oldukça istikrarsız olup, bu dönemde kırk sekiz hükümet kuruldu ve en az yirmi beş darbe teşebbüsü oldu. 1926'da ordu idâreyi ele aldı ve kırk sekiz yıl ülke General Franko tarafından diktatörlükle idâre edildi. 25 Nisan 1974'te hükümet genç subaylar tarafından yapılan bir darbe sonucu işbaşından uzaklaştırılınca, General Antonio de Spinola liderliğinde bir askerî cunta kontrolü eline geçirdi. Başkan Spinola solcu subaylardan gelen baskı sonucu, aynı yılın Eylül ayı sonunda istifâ etmek zorunda kaldı. Nisan 1975'te demokratik partiler oyların % 64'ünü kazanmasına rağmen, Sovyetlerce desteklenen komünist parti tesirini arttırdı. Bankalar, sigortalar ve sanâyi devletleştirildi. 1976'da yürürlüğe giren yeni Anayasada sosyalizme geçiş hedefi açık bir şekilde de ortaya kondu. Yeni Anayasanın ardından yapılan genel seçimlerde hiçbir parti çoğunluğu elde edemedi. Sosyalis Partisi Genel Başkanı Mário Soares bir azınlık hükümeti kurdu. Cumhurbaşkanlığına Genelkurmay Başkanı Antánio Ramalho Eones seçildi. Mário Soares başkanlığındaki hükümet 1977 Aralığında istifâ etti. Ocakta kurulan koalisyon hükümeti ve bunun ardından kurulan bir dizi koalisyonlar da kısa ömürlü oldu. 1980'de yapılan seçimlerden sonra merkez sağ eğilimli Demokratik İttifak, büyük çoğunlukla iktidara geldi. Bu hükümet anayasada büyük değişiklikler yaptı ve sivil yönetime geçiş yolunu açtı. 1982'de başgösteren hükümet krızi üzerine Cumhurbaşkanı erken seçim kararı aldı. 1983 Nisanında yapılan seçimlerde birinci parti durumuna gelen Portekiz Sosyalist Partisi, Sosyal Demokrat Partiyle koalisyon kurdu. Portekiz 1 Ocak 1986'da AET'ye alındı. Soares, 60 yıllık bir aradan sonra 1986 Şubatında ilk sivil cumhurbaşkanı seçildi. Temmuz 1987'de yapılan seçimlerde Sosyal Demokrat Parti sandalye sayısını

büyük oranda arttırması, kurulan koalisyon hükümetinin istikrarlı olmasını sağladı. 1991'de yapılan seçimlerde Sosyal Demokrat Parti yine ilk sıradaki yerini korudu.

Fizikî Yapı

Portekiz çoğunlukla alçak ve orta yükseklikte arâzilerle kaplıdır. Toprakların % 70'ten fazlasının deniz seviyesinden yüksekliği 400 metrenin altındadır. Tagus Nehri ülkeyi birbirinden farklı iki bölgeye ayırır. Tagus Nehrinin kuzeyi büyük ölçüde dağlıktır. Bilhassa Douro Nehrinin kuzeyinde arâzinin % 90'ı 400 metrenin üstündedir.

Büyük yaylalar derin vâdilerle yarılmıştır. Bâzı yerlerde dağlar denizden 50 km içerde 910 m yüksekliği aşarlar. Douro ve Tagus nehirleri arasında üçgen biçiminde bir kıyı ovası yer alır ve iç kesimde birkaç geniş vâdi mevcuttur. İspanya'ya doğru uzanan Serra de Estrela Sıradağı Torre'de (Portekiz'in en yüksek tepesi) 1991 metre yüksekliğe ulaşır. Bu bölgeden Atlas Okyanusuna dökülen Tagus ve Douro dışındaki diğer büyük nehirler, kuzeyde İspanya sınırının bir kısmını teşkil eden Minho, Mondego ve Zezere'dir. Tagus Nehrinin güneyindeki toprakların yaklaşık % 60'ı 200 m'nin altındadır. Burası dalgalı ovalar ve alçak yaylalarla kaplı bir bölgedir. Yüksek tepelere nâdir rastlanır ve sâdece Serra de Sâo Mamede isimli bir dağ silsilesi 900 m'yi aşar. Bu bölgedeki tek büyük nehir kuzey-güney istikâmetinde akarak geniş bir vâdi meydana getirip ülkenin güneydoğu ucundan Atlas Okyanusuna dökülen Guadiana Nehridir.

İklim

Portekiz'in kuzeyinde ılıman (mûtedil), güneyinde ise sıcak bir iklim hüküm sürer. Kış boyunca batıdan yağmur getiren soğuk rüzgârlar eser. Fakat yaz yaklaşınca güneyden sıcak kuru hava dalgası gelir ve pek az yağmur yağar. Kuzey kısmı güneye nazaran daha soğuk bir iklime sâhip olduğu gibi, senenin çoğu günlerinde batıdan esen okyanus rüzgârlarına mâruz kaldığından daha çok yağış alır. Tagus Nehrinden güneye doğru gidildikçe yağış azalır ve sıcak-kurak yaz uzun süre devam eder.

Portekiz kıyısında sıcaklıklar hemen hemen her yerde aynıdır. Batı kıyısının ortasında bulunan Lizbon şehrinde sıcaklıklar, Ocak ayında ortalama 7°C ilâ 15°C arasında, temmuzda 18°C ilâ 28°C arasında değişir.

Tabiî Kaynakları

Portekiz'in yakaşık % 35'i ormanlıktır. Ormanların % 90'ı meşe ağaçları ile kaplıdır. Diğer önemli ağaçlar kestâne, incir, keçiboynuzu ve bâdemdir. Portekiz meşeden şişe mantarı yapmada dünyâda birinci sırada yer alır. Vahşî hayvanların çoğu, yabânî tavşan ve tilki gibi küçük türdendir. Geyik dağlık bölgelerde bulunur. Yeraltı zenginlikleri tungsten, bakır, demir, mermer, granit ve arduvazdır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

10.372.000'lik bir nüfûsa sahip olan Portekiz'de halk etnik yapı bakımından farklılıklar arz etmez. Portekizlilerin çoğu Avrupa boy ortalamasından biraz kısa, kara gözlü ve siyah saçlıdır. Bugünkü ülke nüfûsunu meydana getiren insanlar, değişik zamanlarda İber Yarımadasına gelen insanların karışmasından meydana gelmiştir. Bunlar Keltler, Fenikeliler, Kartacalılar, Romalılar, Yahûdîler, Germen kabîleleri, Araplar ve Berberilerdir.

Portekizliler 15. yüzyıldan beri dünyânın çok yerlerine göç etmektedir. Hükümet iş gücünü muhâfaza edebilmek için 1960 yıllarında göçü ciddî olarak yasak etmiştir. Bununla berâber çoğu genç olan binlerce Portekizli kânunsuz olarak ülkeyi terk etmeye devam etmekte, daha fazla ücret için Fransa ve diğer Batı Avrupa ülkelerine kaçmaktadır. Aynı zamanda köylerden yeni sanâyisi olan şehir merkezlerine göç vardır. En önemli şehir batı kıyısının ortasında yer alan başşehir Lizbon olup, nüfûsu 2.063.000'dir. Diğer önemli şehirleri Oporto, Amadora, Coimba, Borreiro, Braga, Almada ve Coimbra'dır.

Ülkenin resmî lisânı Portekizce olup, şive farklılıkları halkın birbirleriyle anlaşmasında herhangi bir güçlük çıkarmaz. Nüfûsun % 98'i Roma katoliği olup, ancak birkaç bin Protestan ve az sayıda Yahûdî vardır.

Portekiz'de ilköğretim mecbûrî olup, 6 yaşından îtibâren başlar. Okuma-yazma oranının % 70 olduğu ülkede, yüksek tahsil Lizbon, Oporto ve Coimbra üniversitelerinde, Lizbon Teknik ve Katolik Üniversitesinde ve değişik enstitülerde yapılır.

Siyâsî Hayat

1976 Nisanında yürürlüğe konulan yeni anayasa ile sosyalist bir yönetim içine girenPortekiz, 18 idârî bölgeye ayrılmıştır. Başlıca yönetim organları cumhurbaşkanı, ihtilal konseyi ve hükümettir. İhtilâl konseyi 4 komutan ve silâhlı kuvvetlerden seçilen 14 subaydan meydana gelmiştir. Portekiz NATO'ya

üyedir.

1980'de yapılan seçimleri büyük çoğunlukla Merkez-sağ eğilimli Demokratik İttifak kazandı. Yeni hükümet, anayasada bir sürü değişiklik yaparak sivil yönetime geçiş yolunu açtı. 1985 Ekiminde yapılan seçimleri serbest piyasa ekonomisini savunan Sosyal DemokratParti kazandı. 1986 Şubatında Mário Soares Cumhurbaşkanlığı seçimini kazanarak 60 yıllık bir aradan sonra ilk sivil Cumhurbaşkanı oldu. Aynı yıl Portekiz AET'ye alındı.1989'da yapılan değişiklikle sosyalizmle ilgili ifadeler anayasadan çıkarıldı.

Ekonomi

Portekiz Avrupa'nın en az gelişmiş ülkelerinden biri olup, ülkede hayat seviyesi düşüktür. Çalışan nüfusun % 31'i tarım, % 35'i sanâyi ve ticâret, % 34'ü çeşitli hizmetlerde çalışır. İmâlât ve inşâ sanâyii brüt millî hâsılanın beşte ikisinden fazlasını sağlar. Tarım ise, brüt millî hâsılanın ancak üçte birini temin eder.

Portekiz'de önceden beri gıdâ sanâyii, tekstil, mobilyacılık ve inşaat sektörü önemli bir yer tutar. Gıdâ sanâyiiyle ilgili olarak değirmencilik, şeker, balık konserve ve zeytinyağı fabrikaları bulunur. Tekstil sanâyiinin ana ürünleri pamuk, bükülmüş yün iplik ve elbisedir. Giyim sanâyiiyle bağıntılı olarak ayakkabı imâlâtı da gelişmiştir. Orman zenginlikleri; kâğıt hamuru, kâğıt, şişe mantarı, zift, reçine, neft yağı üretiminde ve bilhassa mobilyacılıkta kullanılır.

Yeni sanâyi dallarının en önemlilerinden biri elektronik makinalar ve yardımcı parçalarıdır. Petrol rafinerilerinin kurulması, petro-kimyâ sanâyiinin gelişmesini sağlamıştır. Ufak çapta demir ve çelik sanâyii mevcuttur. Gemi yapımı ve gemi tamir tesisleri Portekiz'i bu sektörde Avrupa'da birinci yapmıştır.

Portekiz arâzisinin yaklaşık % 55'i tarıma elverişlidir. Ekilebilir toprakların çoğunda tahıl (buğday ve çavdar) yetiştirilir. Fakat randıman, çoğu yerlerde toprak verimsiz ve erozyona mâruz kaldığından düşüktür. İşgücü, bilhassa güneyde yetersizdir. Ülke buğday ve diğer tahılları ithâl etmek zorunda kalmaktadır.

Portekiz'de asma bahçeleri ekilen toprakların % 10'unu kaplar. Ülkede zeytinyağı üretimi de ileri durumdadır. Meyve ağaçları olarak ülkenin kuzey yarısında elma ve armut, güneyde portakal yetişir.

Portekiz'de mâden yatakları çok çeşitliyse de, çoğu yetersiz seviyede ve ulaşılması güç yerlerdeveya fon yetersizliğinden istenilen derecede işletilememektedir. Çıkarılan önemli mâdenler tungsten, demir, kükürtlü bakır, mermer, granit ve arduvazdır. Portekiz, ihtiyâcı olan petrolün hepsini ithâl etmektedir.

Portekiz bükülmüş yün iplik, kumaş, elbise, konserve balık, şişe mantarı, kâğıt hamuru ve kâğıt, elektrik âletleri ihraç eder. Portekiz ticâretinin çoğunu üyesi olduğu Avrupa Ortak Pazarı ülkeleriyle yapar.

Portekiz'de karayolları51.953 km'dir. Bunun 44.680 km'lik kısmı asfalt kaplanmıştır. Demiryolları 3600 km olup, diğer Batı Avrupa ülkelerine nazaran geridedir. Havayolu ulaşımı 13 havaalanından sağlanmaktadır. Portekiz ticâret filosu nüfûsuna nispetle büyük olup, 750.000 tonilâto kapasitesindedir.

PORTO RİKO

DEVLETİN ADI .....Porto Riko Müstemlekesi (Sömürgesi)

BAŞŞEHRİ ..... San Juan

YÜZÖLÇÜMÜ .....9.104 km^2

NÜFÛSU 3.308.000

RESMÎ DİLİ .....İspanyolca ve İngilizce

DÎNİ ..... Hıristiyanlık (Katolik)

PARABİRİMİ ..... Amerikan Doları (=100 sent)

Güney Amerika kıtasının kuzeyinde, Karayib Denizinde bulunan Büyük Antil Adalarının en doğusunda yer alan ve ABD'ye bağlı olarak geniş ölçüde kendi kendisini yöneten bir eyâlet. 17°56' ve 18°31' kuzey enlemleriyle, 65°35' ve 67°16' batı boylamları arasında yer alır.

Târihi

Porto Riko'nun bilinen ilk yerlileri Taino Kızılderilileridir. Ada ilk olarak beyazlar tarafından, 1493 yılında bulundu. Christopher Columbus adanın adını değiştirerek San Juan Bautista adını verdi. 1521 yılına kadar bu isimle bilindi. Bundan sonra Porto Riko adını aldı.

1625 yılında adaya İskoçlar saldırdı ve başşehir San Juan'ı yakıp yıktılar. 1797 yılında ise İngiltere San Juan'ı işgâl etmek için teşebbüs ettiyse de, başarısız oldu. Beyazların gelmesiyle başlayan köle ticâreti ancak 1873 yılında yasaklanabildi. 1897 yılında İspanya, Porto Riko'ya "otonom hükümet" hakkı tanıdı. Böylece 300 yıllık İspanyol sömürgeciliği son buldu. İspanyolları adadan uzaklaştıran başlıca sebep, 1898 Amerika-İspanya savaşı oldu.Savaşın sonunda imzâlanan Paris Antlaşmasıyla, İspanya, Porto Riko'yu Amerika'ya bıraktı.Mahallî bir hükümet kurularak, Porto Riko bir Amerikan kolonisi oldu. 1940 yılında yapılan seçimleri, İspanyol idâresi döneminin en son başbakanı olan Luis Munoz Marin'in partisi kazandı. 1942 yılında hükümet "Pootstrap Hareketi" adıyla başarılı bir kalkınma programı hazırladı. 1947 yılında ada halkı "kendi idârecisini kendisi seçme" hakkını kazandı. 1950 yılında ise, "Amerikan eyâleti" statüsüne girdi. 1964 yılında genel vâliliğe Sanchez Vilella getirildi. 1972 seçimlerini ise Demokratik Parti kazandı. Rafael Herrandez Colon vâli oldu. 1975 yılında Eyâlet Statüsü yerine "Serbest Birleşik Devlet" hâline getirildi. 1981 yılında yapılan seçimleri ise Romero Borcelo kazandı.

Fizikî Yapı

Porto Riko, Güney Amerika kıtasının kuzeyinde, Karayib Denizinde bulunan Büyük Antil Adalarının en doğusunda bulunan bir ada devletidir. Yengeç dönencesinin güneyinde olup, Haiti Adasından yaklaşık 80 km uzaklıktadır. Panama Kanalında ve Karayip Denizine uzanan ana giriş yolunun hemen ağzında stratejik bir mevkidedir. Batısında Dominik Cumhuriyeti ve doğusunda ABD'nin Virgin Adaları yer alır.

Kabaca dikdörtgen bir şekle sâhip olup, doğudan batıya yaklaşık 160 km ve kuzeyden güneye 55 km uzunluktadır. Kendisine bağlı Vieques (Yengeç Adası), Culebra ve Mona adalarıyla birlikte toplam olarak 8897 km^2 civârında yüzölçüme sâhiptir. Yaklaşık 120 km genişlikteki Mona Geçitiyle Hispaniola (İspanyol Adası) Adasından ayrılır.

Porto Riko topraklarının dörtte üçü dağlıktır. Kıyıları ise oldukça girintili çıkıntılıdır. Adanın ana dağ silsilesini Cordillera Dağları teşkil eder. Bu dağlarda yer alan Cerro de Punta Tepesi 1338 m ile ülkenin en yüksek tepesidir. Adada yaklaşık 1000 tâne küçük nehir vardır. Ancak bunlardan 45 tânesi denize kadar ulaşabilir. Loiza, La Plata, Manati, Anasco, Caonillas ve Arecibo başlıca büyük nehirleridir. Tabiî göl yoktur, bunun yerine hidroelektrik enerji programı neticesi meydana gelen sun'î göller mevcuttur.

İklim

Genel olarak tropikal deniz iklimi hüküm sürer. Sıcaklık ve yağış dağılımı (ılımlı) kuzeydoğu alize rüzgârlarına bağlı olarak değişir. Kuzey kıyı bölgelerinde aylık sıcaklık yazın 27°C ve kışın 24°C civarındadır. Nem miktarı yaz aylarında oldukça yüksek olup, özellikle Mayıs ve Eylül ayları arasındaki yağışlar hemen hemen 1500 mm'yi bulmaktadır. Güney kıyı bölgelerinde ise sıcaklık biraz daha fazladır. Dağlık alanlarda ise 22°C civârında değişir. Yağış miktarı kuzeye nazaran düşük olup, 500 mm civârındadır.

Tabiî Kaynakları

Porto Riko topraklarının sâdece üçte biri ekime elverişlidir. Bunun ise ancak % 5'i verimlidir. Yaklaşık 37.000 hektarlık bir ormanlık arâzi mevcuttur. Ülkedeki mevcut nehirlerden ülke elektriğinin yaklaşık % 3'ü hidroelektrik olarak sağlanabilmektedir. Yeraltı kaynakları olarak bakır ve fosfat mevcuttur. Ayrıca petrol rezervlerinin olduğu tahmin edilmektedir. Porto Riko şişe ve cam yapımına uygun zengin kumluklara sâhiptir. Mevcut mermer taşları ve kireçtaşı diğer önemli tabiî kaynaklarıdır. Altın yatakları az da olsa mevcuttur. Porto Riko'nun tropikal bitki örtüsü çok çeşitli türde bitkileri ihtiva eder. Kıyı ve bataklık bölgelerde mangrov ve kokanat, dağlık bölgelerde ise cengeller mevcuttur. Bunlar arasında orkideler, eğrelti otları, yumuşak tahtalı balsa (yağruma), maun ve sert tahtalı tropikal ağaçlar çoğunluktadır. Güneybatıda ise çöl bitkileri yer alır.

Porto Riko'da hayvan türü olarak çok çeşitli cinste kuşlar, birkaç zararsız yılan, soyları oldukça çok olan küçük kertenkeleler ve az miktarda da ağaç kurbağası vardır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Porto Riko nüfûsunun üst tabakasını genellikle saf İspanyol asıllı insanlar meydana getirirken, halkın büyük bir bölümü Kızılderililer ve siyah nesil insanlardan teşekkül etmiştir. İspanyolca, konuşulan müşterek dildir. Ayrıca üst tabaka arasında İngilizce yaygındır. Yirminci yüzyılla birlikte üst ve alt tabaka insanlarından başka bir de orta tabaka meydana gelmiştir. Halkın çoğunluğu katoliktir. Halkın âdetleri, esas olarak İspanyol hayat tarzının Amerikan nüfûzu ile değişikliğe uğramış bir şeklin tesirindedir.

Porto Riko nüfûsu 3.308.000'dir. Kilometrekareye 363 kişi düşer.

Porto Riko kültür bakımından, iki ayrı dile parelel olarak İspanyol veAnglo Amerikan (İngiliz asıllı Amerikalılar) kültürlerinin tesiri altındadır. Eğitim ve öğretimde ilk ve orta okullarda İspanyolca,

üniversitelerde başlangıç olarak İngilizce kullanılır. Ülkede beş üniversite mevcuttur. Ayrıca özel ve tâtil dönemi okul ve eğitim merkezleri vardır. Okuma-yazma oranı % 92'dir. Başşehir San Juan ülkenin en önemli, endüstri, ticâret ve kültür merkezidir. Ayrıca zengin bir tabiat manzarasına sâhiptir. Özellikle "Altın Sâhili" her yıl bir milyonun üzerinde turisti Porto Riko'ya çeker. Moyagüez ve Ponce gibi diğer şehirleri az gelişmiş ve küçüktür.

Siyâsî Hayat

Porto Riko, geniş ölçüde kendi kendini yönetme hakkına sahip olan bir ABD müstemlekesidir. Ülkenin idâresi bir vâlinin elindedir. Dört yıllık bir süre için seçilir ve vâli kendi yerine halefini seçebilir. Parlamentosu bir senato ve bir millet meclisinden meydana gelir. Senato 27 üyeli olup, dört yıllığına seçilir. Millet meclisi ise normal olarak 51 üyeden teşekkül eder ve yine dört yıllığına seçilir.

Porto Riko, idârî olarak herbiri bir şehri veya bir kasabayı ihtiva eden 78 kontluğa bölünmüştür. Bunlardan San Juan ülkenin başşehridir. Diğer büyük şehirleriyse Bayaman, Carolina, Canguas, Moyagüez ve Guaynabo'dur.

Ülke yönetimi bir vâli ve 14 üyeli bir bakanlar kurulu kanalıyla yürütülür.

Ekonomi

Önceleri tarıma dayalı olan ülke ekonomisi, bugün için daha çok imâlâtçılık ve turizm gelirleriyle ayaktadır. Her ne kadar federal hükümet vergisinden muafsa da ekonomik açıdan ABD'nin nüfûzu altındadır. Para birimi olarak dolar kullanılır ve sınırsız serbest ticâret hakkına sâhiptir. Dolayısıyla ABD'de mevcut olacak her türlü ekonomik değişikliğin tesiri altındadır. Tekstil, gıdâ maddeleri, şeker fabrikaları, sigara sanâyii, kâğıt endüstrisi, mobilyacılık, kauçuk ve plâstik eşyâlar, metal sanâyii, makina ve âletler sanâyii önde gelen gelir kaynaklarıdır.

Tarım ürünleri arasında şekerkamışı, kahve ve tütün başta gelir. Tüketim maddelerinin % 60'a yakın bir bölümü ABD'den gelmektedir. Ham petrolü Venezuella'dan alır. Dış ticâretini ABD ve Venezuella'dan başka Karayib Denizi ülkeleriyle de yürütmektedir.

Porto Riko kum, çakıl, taş, çimento ve kalay üretiminden önemli gelirler elde etmektedir. Ülkeye her yıl gelen yaklaşık bir milyonun üzerinde turist, ekonomik gelirlerin büyük bir bölümünü meydana getirir. San Juan milletlerarası havalimanı adanın en büyük havaalanıdır. Ayrıca Ponce'de bir havaalanı mevcuttur. Demiryolu olmadığından, ulaşım büyük ölçüde otomobillerle yapılır. Karayollarının uzunluğu yaklaşık 9350 km'dir. Sâdece şekerkamışı taşımacılığında kullanılan 96 km'lik bir özel demiryolu hattı vardır. Porto Riko büyük ölçüde okyanus gemiciliğine muhtaçtır. Kendisine âit ticâret filosu 12 büyük yük gemisi ve yaklaşık 12.000 kadar da küçük gemi (mavna) dan meydana gelir.

POSTA;

Alm. *Post (f),* **Fr.** *Poste,* **İng.** *Post.* Yurt içi ve dışında bir yerden bir yere mektup, para ve paket gibi gönderilen şeyleri yerine ulaştırmak için, genelde devlet denetimi altında bulunan kurum, ilk insan Âdem aleyhisselâmdan îtibâren insanoğlu, çoğalınca, birbirleriyle haberleşmek ihtiyacı duymuştur. Bu yüzden çeşitli yerlerde merkezler yapılarak posta teşkilâtı kurulmuştur.

Bilinen en eski posta teşkilâtı M.Ö. 2000'li yıllardan îtibâren başlar. Gönderilen şeyler ulaklar tarafından bir yerden bir yere götürülürdü. Pers İmparatoru İkinci Kyros, M.Ö. 6. asırda hâkimiyeti altındaki topraklarda atlı posta tatarları çalıştırıyordu. Roma İmparatorluğu zamânında en etkin posta teşkilâtı kuruldu ve Cursus Puplicus adı verildi. Romalı ulakların hızına 19. asra kadar hiçbir Avrupa devletinde ulaşılamadı.

On dokuzuncu asırda devletlerin hızla gelişmesi posta teşkilâtında değişikliklere sebep oldu. İngiliz eğitimci Rowland Hill'in **Posta Yönetiminde Reformun Önemi ve Uygulanabilirliği** adlı eserinin 1837'de yayınlanması posta hizmetlerinde bir dönüm noktası oldu. Hill, eserinde mektup taşımacılığının bir mâliyet çözümlemesini yaparak, mâliyet yüksekliğinin sebeplerini ortaya koydu ve bunun nasıl önlenebileceğine dâir teklifler getirdi. Bu tekliflerden biri uzaklığa bağlı olmaksızın tek ücret düzeyinin uygulanması, taşıma ücretinin peşin ödendiğini göstermek üzere zarfın üstüne posta idâresi tarafından satılan pulun yapıştırılmasıydı. Hill'in teklifleri İngiltere'de kısa zamanda uygulamaya konuldu ve ilk posta pulu 1840'ta satışa çıkarıldı. Hill'in teklifleri zamanla diğer ülkelerde de uygulandı. Ucuz haberleşme biçimi olan posta kartı ise 1869'dan îtibâren Avusturya'da kullanılmaya başlandı ve zamanla diğer ülkelere yayıldı.

Milletlerarası postayı hızlandırmak ve birliği sağlamak gâyesiyle 1863'te Paris'te ilk Milletlerarası Posta Kongresi düzenlendi. Kongreye Avrupa ülkeleri yanında ABD de katıldı. 1874'te İsviçre'nin Bern şehrinde ikinci defâ toplanan kongreye 22 ülke iştirak etti. Bu kongrede milletlerarası bir posta birliğinin kurulması kararlaştırıldı. 1878'de bu teşkilât Evrensel Posta Birliği (UPU) ismini aldı. Birliğin

çalışmalarına paralel olarak 1878'de para havâlesi, 1885'te paket postası 1920'de posta çekleri, 1947'de ödemeli paketler, 1957'de ise banka havâlesi konularında milletlerarası anlaşmalar yapıldı. Teşkilât 1948'den bu yana Birleşmiş Milletlere bağlı bir uzmanlık kuruluşu olarak çalışmaktadır.

Müslümanlar târih boyunca posta teşkilâtına büyük önem verdiler. İslâmiyet güneşi doğup, İslâm devletinin sınırları genişleyince, merkezle vilâyetler arasında haberleşme ihtiyacı da önem kazandı. Asr-ı saâdette ve dört halîfe zamânında haberleşme için Beytülmâl'den husûsî develer tahsis edildi. Fakat haberleşmenin bir teşkilât olarak ortaya çıkması, düzenli postacılık, ilk defâ hazret-i Muâviye zamânında başladı. Halife hazret-i Muâviye yeminli postacılar sınıfını kurdu. Bu teşkilât kısa zamanda genişleyerek memleketin her yanına yayıldı. Posta teşkilâtının merkezi Bağdat'tı. Teşkilâtta görevli ulaklar için yollarda belirli mesâfelerde menzil adı verilen konaklar, hanlar ve kervansaraylar inşâ edildi. Menziller, muntazam yollarda ve postacıların ihtiyacını karşılayacak imkâna sâhipti. Bu teşkilâtın yanı sıra yaya postacılar, sâiler, sonraları da güvercin postaları kullanıldı.

Müslüman-Türk devletlerinin ilki olan Karahanlılarda ulak ismiyle anılan postacılar vardı. Aynı zamanda haberleşmek için kullanılan ateş kuleleri yapılmıştı. Posta teşkilâtı Büyük Selçuklu Devletinde de önemini korudu. Bu devirde de Karahanlılardaki gibi postacı için ulak kelimesi kullanıldı. Posta teşkilâtı ufak değişikliklerle bütün ortaçağ Müslüman devletlerinde vardı.

Osmanlılar zamânında da posta teşkilâtına çok önem verildi. On altıncı asra kadar haberleşme işleri atlı posta ile yapıldı. On altıncı asırda kurulan posta teşkilâtına Menzil Teşkilâtı adı verildi. Ulakların geçtiği şehir ve kasabalarda, uygun aralıklarla, Menzilhâne adı verilen durak evleri yapıldı. Buralarda görevli olan kişi yeteri kadar at ve kılavuz bulundururdu. On sekizinci asırda menzil teşkilâtında bâzı bozukluklar görüldü. Bunun üzerine Sultan İkinci Mahmûd Han 1824'te Menzilhânelere yeni düzenlemeler getirdi. 1834 yılında ise menzil sisteminin yanısıra posta teşkilâtı kurulmaya başlandı. Üsküdar'dan İznik'e kadar olan yol tâmir edilerek ilk posta arabası bu arada çalıştırıldı. 1839 yılından sonra öncelikle İstanbul-Edirne ve İstanbul-İzmir arasında sonra da diğer vilâyetlerle İstanbul arasında posta teşkilâtı kurulmaya başlanmış, böylelikle menzil usûlü târihe karışmış oldu. 1840'ta kurulan Posta Nezâreti, 1855'te kurulan Telgraf Nezâretiyle 1871'de birleştirildi. Cumhûriyet döneminden beri posta hizmetleri PTT kuruluşu tarafından yürütülmektedir.

Hızla ilerleyen teknoloji sâyesinde posta teşkilâtı günümüzde uçak, tren araba ve vapurdan faydalanarak gönderilen şeyleri zamânında yerine ulaştırmaktadır.

POTANSİYEL ENERJİ (Bkz. Enerji)

POTAS;

Alm. *Kaliumoxyd (n); Pottasche (f); Kali(n),* **Fr.** *Potase (f),* **İng.** *Potash.* Endüstride veya zirâatte kullanılan ve topraktan kazılıp çıkartılıp satılan, potasyum tuzlarının karışımı veyahut potasyum bileşiklerinin herhangi biri. Potas kelimesi, esas olarak potasyumkarbonat (K_2CO_3) için kullanılmıştı. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında, iyi bir gübre olan potasyum klorür için de potas deyimi kullanıldı. KOH ve K_2O karışımına da potas ismi verilmektedir.

Mineral üretiminde potas diye, rafine edilen ve toprak altından çıkarılan potasyum tuzlarına denir. Bu tuzlar, başlıca değişik yüzdelerde bulunabilen potasyum klorür tuzları ile ikinci önemli potasyum sülfat ve nispeten düşük miktarlarda bulunan potasyum-magnezyum sülfat gibi tuzlardır. Üretilen potasın miktarı potasyumoksit miktarı ile belirtilir. Yâni potasın hakîkî ağırlığı değil de, bu potas miktarı içindeki tuzların eşdeğer olduğu K_2O ağırlığı verilir. Aynı durum potas gübrelerinde de geçerlidir. Bu yüzden bâzan K_2O potas olarak adlandırılır. Meselâ gübre içinde % 60 potas var dendiği vakit, potasyum tuzlarının yüzdesi değil de bu tuzlara eşdeğer olan K_2O miktarı anlaşılır. Ağırlıkça % 80 KCl ihtivâ eden bir gübredeki potas miktarı % 50 olarak ifâde edilir. Bâzan bu yüzde oran, tuzların taşıdığı potasyum miktarı olarak da ifâde edilebilir.

POTASYUM;

Alm. *Kalium (n),* **Fr.** *Potassium (m),* **İng.** *Pottassium.* Periyodik cetvelde dördüncü periyodun I-A grubunda bulunan alkali metaller âilesinden hafif, yumuşak ve erime noktası düşük olan metalik bir element. Sir Huphry Davy tarafından elektroliz yoluyla 1807 yılında saf olarak elde edildi.

Bulunuşu: Çok aktif element olduğundan serbest halde bulunmaz. Arz küresinde % 2,59 oranında bulunur. Yerküresindeki çokluk sırasında oksijen, silis, alüminyum, demir, kalsiyum ve sodyumdan sonra yedincidir. Deniz suyundaki çokluğu milyonda 380 olup klorür, sodyum, magnezyum, sülfür ve kalsiyumdan sonra altıncıdır. En önemli mineralleri silvit (KCl), karnalit ($MgCl_2KCl$) ve polihalittir($2CaSO_4.K_2SO_4.\ 2H_2O$).

Özellikleri: Kimyâda sembolü K'dır. Atom ağırlığı 39.0983, atom numarası 19'dur. Erime noktası 63.65°C, kaynama noktası 774°C, yoğunluğu 20°C'de 0.862 g/cm^3, erime ısısı 63.65°C'de 14.6 kal/g ve buharlaşma ısısı 496 kal/g'dır.

Potasyum, en aktif elementtir. Havada hemen oksijenle oksit ve peroksit bileşiklerini verir. Potasyum ısıtılsa dahi azot ile reaksiyon vermez. Hidrojenle 200°C'de yavaş, 350-400°C'de hızlı reaksiyon verir.

Potasyum su, hattâ -100°C'de buz ve halojenlerle şiddetli reaksiyon verir. Potasyum amonyakla potasyum amit (KNH_2) verir. Potasyum, sodyumdan farklı olarak karbon monoksitle doğrudan reaksiyon vererek karbonil bileşiğini verir.

Potasyum, doymuş hidrokarbonlar dışında aromatik alkol, asit, asetilen gibi birçok organik bileşiklerle reaksiyon verir.

Elde edilişi: Potasyumun elde edilişi zor olduğundan pahalı bir metaldir. Potasyum tuzlarının elektrolizinden, potasyum hidroksidin akkor sıcaklığa kadar demirle ısıtılmasından, eritilmiş potasyum klorürün, karbon elektrotları kullanarak, elektroliz edilmesiyle ve termokimyâsal metodla elde edilir.

Kullanılışı: Potasyum klorür en çok kullanılan potasyum bileşiği olup, gübrelere karıştırılır. Potasyum hidroksitten sıvı sabun yapılır. Potasyum nitrat kibrit imalâtında, karabarut, seramik sırlarının ve iplerinin yapılmasında kullanılır.

POTSDAM KONFERANSI;

İkinci Dünyâ Savaşında Almanya'nın kayıtsız şartsız teslim olmasından sonra ABD, Rus ve İngiliz liderleri arasında yapılan önemli bir siyâsî konferans. Bu konferans 17 Temmuz-1 Ağustos 1945 târihleri arasında Almanya'nın Potsdam şehrinde yapıldı. Amerika'nın yeni Başkanı Truman, Rusya'nın lideri Stalin ve İngiltere'nin başbakanı Churchill'in katıldığı konferans daha önce liderlerin Rusya'daki Yalta Konferansının bir devamıydı. Burada ilk önce Almanya'nın geleceği karara bağlandı. Almanya'nın hükümeti olmayacak, ekonomisi dağıtılacak, ağır sanâyi ancak kendi ihtiyaçlarını karşılayacak bir seviyede olacaktı. Savaştan önce Almanya'nın olan kuzeydeki Königsber Limanı ve civârı Rusya'ya; Oder-Neisse hattının doğusundaki topraklar Polonya'ya bırakılacak; Çekoslovakya, Polonya ve Macaristan'da bulunan Almanlar Almanya'ya göç edecekti. Savaş suçluları muhakeme edilecekti. Potsdam'da Almanya meselesinden başka, Avusturya, İtalya, İran, Boğazlar, Tuna Nehri, Sovyet peykleriyle barış ve Rusya'nın Uzakdoğu savaşına katılması meseleleri görüşüldü.

Bu konferansın Türkiye'yi ilgilendiren hususları; Rusların bâzı toprak talepleriyle Boğazlarda hak istemeleridir. Rusya, Boğazlarda kendisiyle ortak savunmak üzere, askerî üsler kurulması için toprak istiyordu. Ayrıca Kars ve Ardahan'ın da kendisine verilmesini talep ediyordu. Rusya'nın bu istekleri karşısında konferansta tartışmalar oldu. Sonunda ABD, İngiltere ve Rusya'nın görüşlerini ayrı ayrı Türkiye'ye bildirmeleri kararlaştırıldı. Rusya'nın bu hususta verdiği nota Türkiye tarafından reddedildi. İki ülke arasında münâsebetler uzun süre gergin ve soğuk kaldı. Türkiye, Rusya'nın bu tecavüzkâr tutumundan dolayı Truman Doktrini adı altındaki Amerikan yardımını kabul etti ve bir müddet sonra da NATO'ya girdi.

POZİTİF ve NEGATİF;

Alm. *Positiv (n) und Negativ (n),* **Fr.** *Positif (m) et negatif (m),* **İng.** *Positive and negative.* Matematik, biyoloji ve kimyâda pozitif artı(+), negatif eksi (-) anlama gelir. Fizikte ise pozitif ve negatif elektrik yükü çeşididir.

En basit şemaya göre atom, pozitif elektrik yüklü bir çekirdekle bunun etrafında belirli küre yüzeyleri üzerinde (yörüngede)dönen negatif elektrik yüklü elektronlardan meydana gelmiştir. Çekirdekte ise proton ve nötronlar (neutronlar) bulunur. nötronlar yüksüz olduğuna göre çekirdeğin pozitifliği protonlardan gelmektedir. Çekirdekten çok uzaktaki yörüngede dolanmakta olan elektronlar herhangi bir etkiyle yerlerinden koparılacak olursa, çekirdeğin pozitif etkisi kendini derhal belli eder ve atom pozitif elektrik yükü ile yüklenmiş olur. Bir cam çubuğun ipek kumaşa sürülmesi netîcesinde meydana gelen hadise budur ve cam çubuk pozitif yükle yüklenir. Buna mukâbil bir atom grubuna dışardan elektronlar geldiğinde bunlar bünyede barındırılırsa atomlar negatif yükle yüklenmiş olurlar. Yünlü kumaşa sürülen kehribar, ebonit, reçine ve bütün plâstik maddeler buna örnek teşkil eder. Cisim, negatif yükleri dengede tutarsa veya bünyesinde eşit miktarda pozitif ve negatif yük bulundurursa bu yükler birbirlerinin etkisini yok edeceğinden bu cisme nötrdür denir.

POZİTRON;

Alm. *Positron (n),* **Fr.** *Posit (r) on (m),* **İng.** *Positron.* Elektronun kütlesi kadar kütleye sâhip, fakat pozitif elektrik yükü taşıyan elemanter tanecik. Bu taneciğin mevcudiyeti ilk defâ İngiliz fizikçisi Dirac

tarafından teklif edilmiş; ancak Amerikalı fizikçi Anderson 1932'de pozitronların kozmik ışınlar içerisinde bulunduğunu tespit etmiştir. Pozitronlar serbest hâlde atomlar içinde bulunmazlar. Ortalama ömürleri çok kısadır. Bu yüzden tâkibi çok zordur. Pozitronların meydana gelmesi bir fotonun maddeye dönüşmesi neticesi olur. Aksi durumda, yâni maddeden fotona geçiş esnâsında yok olurlar.

PÖN SAVAŞLARI;

Alm. *Punische Kriege (m.pl.),* **Fr.** *Guerres (f.pl.) Puniques,* **İng.** *Punic wars.* İlkçağda Romalılarla Kartacalılar arasındaki savaşlara verilen ad. Üç Pön Savaşından birincisi M.Ö.264-241, ikincisi M.Ö. 218-201, üçüncüsü M.Ö. 149-146 târihleri arasında meydana geldi. Pön Savaşlarının sebebi; Romalılarla Kartacalıların Batı Akdeniz'deki hâkimiyet kurma mücâdelesidir.

Birinci Pön Savaşı: Batı Sicilya'ya hâkim olan Kartacalıların, Sicilya Adasının doğusuna da hâkim olmak istemeleriyle başladı. M.Ö. 264 yılında Messina şehrindeki koloniler ve boğaz üstündeki haklar sebebiyle başlayan savaşlar, iki tarafın da donanma ve deniz kuvvetleri arasında 241 yılına kadar devâm etti. Romalıların bütün Sicilya'ya hakim olmalarıyla netîcelendi. Savaş sonrasında, 241 yılında yapılan antlaşmayla Kartacalılar, Romalılara Sicilya, Agates, Lipari adalarını ve 3200 altın tazminat vermeyi kabul etti.

İkinci Pön Savaşı: İspanya'nın Saguntum şehrinin Kartacalılar tarafından M.Ö.219 yılında kuşatılmasıyla çıktı. Romalılar, Kartacalılara 218 yılında savaş açtı. Annibal kumandasındaki 50.000 piyâde, 30.000 süvari ve 37 filden meydana gelen Kartaca ordusu, Roma Seferine çıkıp, 217 yılında Po Ovasında Romalıları üst üste yenerek, zaferler kazandı. Annibal, Appeninler'i aşarak Roma'ya kadar ilerledi. Roma'yı almaktan vazgeçip, güneye inerek, Romalıları sıkıştırmaya başladı. Fakat zamanla Annibal'ın ordusuna yapılan Roma saldırıları netîcesinde, Kartacalıların ikmâl yolu kesildi.Romalılar, İspanya'ya hâkim oldular. Kartacalılar, müdâfaaya geçtiler. Annibal, Kartaca'yı korumak için Güney İtalya'dan ayrıldı, 202 yılında Zama'da Romalılara yenilip, Anadolu'ya kaçtı. Kartacalılar, İkinci Pön Savaşında yenilgiyi kabul etmeleriyle antlaşma yapıldı (M.Ö. 201). Antlaşmayla; Kartacalılar, Afrika dışındaki toprakları Romalılara bırakmayı, elli yıl vergi vermeyi ve Roma'dan izinsiz savaşa girmemeyi kabûl ettiler.

Üçüncü Pön Savaşı: Kartaca'nın iktisadî üstünlüğü Romalıları tedirgin ediyordu. Romalılar, Afrika'daki Berberî Numidya Krallığını Kartacalılara karşı kışkırtması netîcesinde bu krallık Kartaca'ya savaş açtı. Kartacalılar da, hükümrânlık hakkıyla Numidya'ya; Romalılar da 201 antlaşmasına uyulmadığı bahânesiyle 149 yılında Kartaca'ya savaş îlân etti. Roma ordusu, Afrika'ya çıkartma yaparak, Kartaca'ya karşı taarruza geçti. Kartacalılar yenildiler. M.Ö. 146 yılında Kartaca şehri, Romalılar tarafından bütünüyle tahrip edilip, şehir tarla hâline getirilerek sürüldü. Kartacalılar topraklarının bir kısmını, Romalıların müttefiki Numidya Krallığına verdi. Üçüncü Pön Savaşı netîcesinde, Romalılar, Afrika eyâletini kurdular.

Pön Savaşları; Kartaca'nın yok edilip, Romalıların Batı Akdeniz'e hâkim olmaları yanında askerî, îdârî, sosyal alanlarda ve toprak hukûkunda değişmelere de sebep oldu. Kumandanların otoritesi ve derebeylik kuvvetlendi. Askerî ihtiyâçlar için vergi toplanmaya başlanıldı. Meclislerin yerine senato kuvvetlendi. Küçük toprak sâhiplerinin elinden toprakların alınması veya kirâlanması yoluna gidildi. Savaşlar sebebiyle nüfus azaldığından işlenmeyen arâzi alanı arttı.

PRATİK BİLGİLER;

sık sık ihtiyaç duyulan, kolaylıkla uygulanabilen veya kullanılabilen bilgiler. Günlük hayatta tatbik edilen bu bilgiler çok faydalı olmaktadır. Bunlar, atasözleri gibi cemiyetin malı olmuşlar, değişik usûllerle çeşitli topluluklarda kullanıla gelmişlerdir. Bilhassa ev hanımlarını, karşılaştıkları büyük sıkıntılardan kurtarmaktadır. İlk bakışta çaresiz gibi görünen birçok şey, usûlü bilinince güçlük ortadan kalkarak kolaylaşmaktadır.

Bunlardan çok pratik ve kullanılması kolay olanlardan bâzılarını şöyle sıralayabiliriz:

Ağrı kesici: Tereyağı eritilir ve yün üzerine konur. Bu yün sıcak olarak ağrıyan uzvun üzerine bağlanırsa ağrıyı giderir.

Zeytinyağı ile portakal kabukları, bir şişe içine konarak iki hafta güneşte bırakılır. Elde edilen bu yağdan, ağrıyan yer üzerine sürülürse, ağrı kesilir.

Alüminyum kapların temizlenmesi: Elmaların kabukları, kararmış alüminyum kapların içine konup, kaynatılırsa, alüminyum kaplar ilk günkü gibi parlamış olur.

Ayna temizliği: Ayna ılık sabunlu su ile silindikten sonra durulanıp tüysüz bir bezle kurulanmalıdır. Sonra buruşturulmuş bir gazete kâğıdı ile ovularak parlatılır. Üzerinde sinek lekeleri varsa bunlar da

sirkeli su ile silinerek çıkarılır. Ayrıca, alkolle silinen camlar da çok temiz ve parlak olur.

Balığın tâze olduğunu anlamak için, gözlerine bakmak lâzımdır. Taze ise, gözleri kabarık olur.

Bıçak kokusu: Balık, soğan gibi kokusu sinen maddeleri doğradıktan sonra bıçak, aleve tutulursa hiçbir koku kalmaz.

Bulaşık: Bulaşıkta daha az yorulmak ve işi daha çabuk bitirmek için, plânlı hareket etmek ve bulaşık yıkamada şu sırayı tâkip etmek gerekir: Önce bardaklar, fincanlar; ardından az yağlı tabaklar ve çatal, bıçak vb. Onun ardından çok yağlı tabaklar ve nihâyet tencere, tava. Sofrayı kaldırırken masadaki eşya bu sıraya göre toplanırsa, kap kacak kolayca yıkanacak hâle gelmiş olur.

Bulaşık yıkarken: Bulaşık yıkamadan önce yarım limonla silinir. Kaplardaki yağı aldığı gibi hoş bir koku da kalır. Son çalkalama suyuna kullanılan limonlar katılınca bulaşıklar mis gibi kokacaktır. Bir de bulaşık yıkayanın ellerine limon çok iyi gelecektir. Bunlardan başka, makarna ve pirinç haşlamasındaki su ile bulaşıklar yıkanırsa deterjana ihtiyaç olmadığı görülecektir.

Buzdolabı: Buzdolabının içini ve dışını temiz tutmalıdır. Dökülen yemekleri hemen temizlemek gerekir. Aksi hâlde, hoş olmayan bir koku neşreder ve yemek asitleri kaplamayı bozar. Sıcak yemekleri doğruca buzdolabına koymamalıdır. Bu iş hem dolap hem de yemek için zararlıdır. Buzdolabına konacak yiyecekler, oda sıcaklığında olmalıdır.

Buzdolabı ve kömür: Buzdolabına bir koku sinmişse, bu odun kömürüyle giderilebilir. Bir parça odun kömürünü bir kap içinde buzluğa, bir parça kömürü de alt gözlerden birine koyup, ertesi gün bu kömürleri atıp yenisini koyunca, kokunun çekildiği görülecektir.

Cam kaplar ve temizlenmesi: Cam kapları temizlemek için en iyi usûl sabunlu ılık suyla yıkamaktır. Ancak bunların parlak görünmesi için külle yıkamak daha iyidir.

Cilâlı eşyâ: Cilâlı masa ve sehpaların üzerine konan sıcak veya ıslak şeyler, mobilyalar için çok zararlıdır. Cilâları kaldırabilir. Bunu düzeltmek için mumla yağı karıştırıp, cilâsı bozulan yere birkaç defa sürmelidir, çok faydası görülecektir.

Çanta temizliği: Çanta renkli deriden yapılmışsa önce muzla oğuşturulur. Sonra yün bir bezle parlatılır. Rugan çantalar süte batırılmış bezle, kösele çantalar ise süte karıştırılmış yumurta akı ile silinir.

Çiçekleri tâze tutmak: Çiçekleri tâze tutmanın usûlleri vardır. Kır çiçekleri, hafif tuzlu suya konursa daha çok dayanır. Öte yandan bâzı çiçekler de hafif şekerli suda daha iyi dayanır. Bunlar: Kasımpatı, şakayık, gül, karanfil ve menekşedir. Güllerin uzun süreli dayanmasını sağlamak için vazoya bir aspirin eritip koymalıdır. Vazoya konacak güllerin sapı yanlamasına kesilmeli ve suları hergün değiştirilmelidir.

Dantel: Dantelleri yıkamak için bunları bir şişenin etrafına sardıktan sonra sabunlu ve tuzlu ılık suya olduğu gibi batırmalı, sonra da soğuk su ile çalkalamalıdır.

Defne: Et yemeklerine güzel koku vermesiyle tanınan defne, aynı zamanda çok iyi bir mikrop öldürücüdür. Çay gibi kaynatılıp suyu içilirse hazmı da kolaylaştırır.

Düğme düzeni: Dikiş kutusundaki düğmeler cinslerine ve büyüklüklerine göre ayrılıp, çengelli iğnelere geçirilirse, hem dikiş kutusu derli toplu durur, hem de arandığında çabuk bulunur.

Et kızartırken, üzerinde kırmızı damlacık görünürse, piştiği anlaşılır.

Fermuar: Fermuar dikmek ilk bakışta sanıldığı kadar kolay bir şey değildir. Eğer bir tarafı pot yaparsa görünüş çok çirkin olur. Bunu önlemek için dikmeden önce, fermuar açılıp, bir tarafı iğnelenip teyellenir. Daha sonra fermuar kapatılıp öbür tarafı da iğneleyip teyellenir. Bundan sonra rahatça makinada dikilebilir.

Fermuarın ömrü: Fermuarın ömrünü uzatmak için, fermuarlı giyecekler temizleyiciden geldiğinde dişlerine vazelin sürülünce dişleri hiç sıkışmadığından bozulmaz.

Fırından çıkan yemekler hemen sofraya alıp servis yapılmaz. Yemek sıcaksa suyunu salıvermiş olur. Beş-on dakika bekletilir, salıverdiği suyu tekrar emer ve daha lezzetli bir hal alır.

Gaz kaçağı: Gaz kaçağından şüphelenilen yer, kibritle kontrol edilmez. Kaçak olduğu tahmin edilen yere bol sabun köpüğü sürülür. Kaçak varsa, hemen belli eder.

Güve: Kıtıkla doldurulmuş koltukların güveleri çektiği bilinmektedir. Eğer böyle bir durumla karşılaşılırsa, bir tuğlayı iyice kızdırıp koltuğun altına koymalı, tuğlanın üstüne de sirke dökmelidir. Sirkenin buharı güveleri kaçıracaktır. Bu birkaç defa tekrarlanırsa koltuklar güvelerden temizlenmiş olur.

Halı temizliği: İyice süpürülen halılar ılık sabunlu suyla silinip, durulama suyuna bir miktar beyaz sirke katıp tekrar silininceye pırıl pırıl olmaktadır. Halı üzerindeki lekeleri ânında çıkarmak için de; mâden sodası, traş kremi, diş macunu denenebilir. Bunlardan birini lekenin üzerine sürüp, biraz ovup beklettikten sonra süngerle temizlemek, lekeyi tamamen yok eder.

Halıların rengini tâzelemek ve parlatmak için; patates suda iki saat kaynatılmalı, bunun suyu süzülerek tozu süpürülmüş halı, bu su ile veya içine bir fincan sirke katılmış suyla silinmelidir.

Hamam böcekleri: Evdeki hamam böceklerinden çok rahatsız olunuyorsa 25 gr asitborik, bir adet haşlanmış patates ile ezilir ve böceklerin çıktığı yere konur. Böylece böceklerden eser kalmaz.

Hamur, dinlendirilirken üzerine rutubetli bir bez örtülür.

Ispanak, buzdolabında da olsa, pişirildiği gün yenmelidir.

Yeşil veya kuru yemeklerin suyu atılmayıp bir çorbaya katılırsa, vitaminleri ziyan edilmemiş olur.

İlikler: Ne kadar dikkatli de olunsa yıkama, iliklerin az çok bozulmasına yol açar. İşte buna fırsat vermemek için, düğmeli şeyler, açık değil de, ilikledikten sonra yıkanır. Böylece iliklerin genişleyip, uzamaları önlenmiş olur.

İpekli kumaş: İpekli kumaşları yıkarken suya her litre için 25 gram karbonat katılırsa kumaşın rengi daha parlak olur ve karbonat aynı zamanda kumaşın çekmesini de önler.

Kadife kumaş: Sofra tuzu ile ovulan kadife kumaş parlaklık kazanır.

Kaktüs: Kaktüsler çöl bitkileridir. Kaktüs saksısındaki toprak yarı yarıya dere kumu olmalıdır. Toprağın geri kalanının yarısı bahçe, yarısı funda toprağı olursa kaktüs için en elverişli toprak hazırlanmış olur.

Karınca istilâsı: Mutfak veya odalar karınca istilâsına uğrarsa, küflü limon kabuğu koyunca birşey kalmaz.

Kaynatılarak pişirilecek et yemeklerine konacak olan iki kesme şeker, fevkalâde lezzet verir.

Kıymık batması: Tahta kıymıkları gibi, cam ve mâden parçacıklarını da çıkarmak için bir çakı veya bir iğnenin ucunu ateşte kızdırıp sonra yabancı cismin çevresi elden geldiğince genişletilir. Cisim uç tarafından geri itilir. Burada dikkatli olmak gerekir. Özellikle cam parçacıkları etin içinde büsbütün parçalanarak işi daha da güçleştirebilirler. Bu yüzden zorlamak doğru değildir. En iyisi yarayı musluğun altına tutarak hem yıkamak, hem de camın kendiliğinden çıkmasını sağlamaktır.

Kızartma: Kızartma yaparken, önce yağın iyice kızmasını sağlamalı, sonra da kızartılacak eti tamamen kuru olarak yağa atmalıdır. Bu sâyede kızgın yağın köpürüp, etrafa sıçraması önlenmiş olduğu gibi, etin de daha yumuşak pişmesi sağlanmış olur. Fakat kızartma yerine dâimâ ızgara tercih edilmelidir.

Kızartma yaparken, bol yağ kullanılırsa, hava ile teması azalacağından, kızartılan maddenin vitaminleri ölmez.

Kızartmalarda yağ sıçramasını önlemek için, önceden tavaya biraz tuz atmak yetişir, et kızartılırken atılırsa, sertleştirir.

Konservelerin, bozuk olup olmadığı, kutunun dışa doğru hafif kabarması ile anlaşılır. Kutu açılırken ses ve koku çıkarırsa, o da bozuk demektir.

Koyun etlerinden en lezzetlisi, kıvırcık, daha sonra da dağlıçtır.

Kötü koku: Kış günleri evlerde ve çalışma yerlerinde kötü kokular olabilir. Bu kokuları yok etmek için bir miktar pamuğa kolonya döküp kap içinde odaya bırakılır. Kokunun kaybolduğu görülür.

Kuru üzüm: Kuru üzüm yenirse veya soğuk suya bırakılıp, tadı çıktığında su yerine içilirse asabiyeti düzeltir ve kan yapar.

Lahananın kokusu: Evde lahana veya karnabahar pişirirken etrâfa yayılan koku hep bilinir. Bunu önlemenin çâresi tencereye birkaç dilim ekmek koymaktır. Ekmeğin ufalanıp yemeğe karışmasını önlemek için, temiz bir tülbende sarıp koymalıdır.

Limon; kesik limonun kurumaması için, çay tabağına biraz sirke konur ve limonun kesik yeri sirke içine kapatılır.

Makarna: Haşlanmakta olan makarnaların birbirine yapışıp hamur olmamaları için, kaynama suyuna birkaç damla zeytinyağı konulmalıdır.

Makas bileme: Evde devamlı kullanılan makaslar körleşince, onları bilemek için orta irilikte bir

zımpara kâğıdı ince kurdeleler halinde bu makasla kesilince, makasın eski keskinliğine kavuştuğu görülür.

Makasla marul: Makaslardan birini iyice temizledikten sonra mutfakta kullanmak için ayırmak yerinde olur. Lahana, marul, ıspanak gibi sebzeler, makasla çok ince doğranabilir.

Maydanozun saklanması: Maydanozu saklamanın en iyi yolu bir kavanoz dolu suya koymaktır. Saplar suyun içinde, yapraklar dışında olmalıdır.

Mercimek, toprak kapta pişerse siyahlaşır.

Mercimek, fasulye, nohut ve bakla, et yerine geçecek kadar besleyicidir.

Naftalin kokusu: Eğer naftalin kokusu, rahatsız ediyorsa, çamaşırların arasına naftalin yerine nâne doldurulmuş torbalar koymalıdır. Hem elbiseler güzel kokar hem de nâne, güve kaçırmak hususunda naftalin kadar etkilidir.

Nikel eşyâ temizliği: Evinizdeki nikel eşyâyı temizlemek için patates ununun faydalanabilirsiniz. Temizlik yapacağınız zaman patates ununu kapta kavurmanız gerekir.

Ölçüler: Yemek târiflerinde, kullanılacak malzemenin miktarı çoğunlukla, gram olarak verilir. İyi bir yemek pişirebilmek için tartı ve ölçülere azami dikkat göstermek gerekir. Ancak evlerde dâimâ terâzi bulundurmak mümkün olmadığından, bâzı kaplar da belirli miktarları göstermede ev hanımına büyük ölçüde faydalı olabilir. Meselâ, ortalama olarak, bir su bardağı 1/4 litre su, yâni 250 gram su, 200 gr pirinç, 225 gr un, 250 gr toz şeker alır. Diğer taraftan 75 gram su alan kahve fincanı, 75 gram süt, 60 gram eritilmiş tereyağı ve zeytinyağı, 65 gram pirinç, 60 gram fasulye, mercimek, 55 gram pudra şekeri, irmik, 50 gram un, 70 gr toz şeker, 25 gram rendelenmiş peynir, 25 gram çekilmiş badem, ceviz, kakao miktarını verir.

Bir kahve kaşığı: 4 gram su, 5 gram şurup.

Bir tatlı kaşığı: 12 gram su, 16 gram şurup.

Bir çorba kaşığı: 12 gram su miktarını verir. Yemek veya tatlı yaparken bu pratik ölçüler ev hanımına dâimâ yardımcı olabilir.

Pantolon: Yepyeni pantolon, eski bir görünüm alıp, pırıl pırıl parladıysa, 1/2 ölçü suya 1/4 amonyak ve 1/4 tuz koyup, bu karışıma batırılarak pantolonun parlak yerleri fırçalanır ve ütülenir.

Paslı bıçak: Paslı yemek bıçaklarının keskin taraflarına zeytinyağı sürüp, yarım saat sonra bıçak, bahçede toprağın içine birçok defa batırılıp çıkarılır ve biraz da zımpara kâğıdı ile ovulursa pastan eser kalmaz.

Pasta: Pasta yaparken içine konacak üzümlerin dibe çökmeleri istenmiyorsa, hamura katmadan önce tereyağına bulamak lazımdır.

Pasta kalıbı: Pasta kalıpları paslanacaksa, yeni alınan kalıpları kullanmadan önce yıkayıp kurulamak ve sonra içini bolca yağlayıp, kızgın fırında yarım saat bırakmak lâzımdır. Paslanmayı önleyecektir.

Patates, piştiği gün yenmelidir.

Patates: Patates haşlanırken, suyuna konulan bir kaşık sirke, hem lezzetini arttıracaktır, hem de rengini güzelleştirecektir.

Patlıcan, kızartmadan önce, tuzlu suda biraz bekletilirse, hem az yağ harcanır, hem de kararmaz.

Peyniri muhafaza için, sirke ile ıslatılmış beze sarmak lâzımdır.

Pirinç pilavı: Pilav yapmadan önce, pirinç ılık ve tuzlu suda on dakika bekletilip, birkaç defa yıkanırsa pilav tâne tâne olur. Bu arada, pilavın buharının çıkmamasına dikkat edilmelidir.

Pirzola: Pirzolanın tuzu muhakkak piştikten sonra konmalıdır. Zîrâ, önceden konursa sertleşir.

Porselen tabakların bakımı: Porselen tabakların parlaklıklarını kaybetmemeleri için kullandıktan sonra bulaşık olarak bekletilmemeleri, çabuk yıkanmaları tavsiye edilmektedir. Sabun ve sıcak suyla yıkamak en iyi yoldur.

Salata: Marul ve kıvırcık salata yaparken, yaprakları mümkün olduğu kadar iri doğranırsa vitamini daha az kaybolur.

Salça, tuzlanır ve üzeri zeytinyağı ile örtülürse, hiç küflenmez.

Sebze pişirirken: Sebzeleri pişirirken çok az su kullanmalı. Bu sâyede daha tâze görünüşlü olurlar.

Sebzenin atılacağı suyu da, daha önceden kaynatmalı, sebzeyi sonra koymalıdır. Sebze yemeklerini fazla karıştırmak da doğru değildir.

Sebzeler pişirilince, vitaminlerinin büyük bir kısmı gideceğinden, mümkün mertebe, çiğ yenmelidir.

Sebzeler, doğranmadan önce yıkanmalıdır. Aksi hâlde faydalı maddeler suya karışır gider.

Seyâhatte çiçekler: İnsan evden beş-on gün uzaklaşacağı zaman, çiçeklerin bakımı çok güçleşir. Halbuki bunun kolayı vardır. Saksılar bir leğene dizilir, leğene iki parmak kadar su konur. Gidip dönünceye kadar çiçeklere bu su yeter.

Sigara kokusu: Uzun süre sigara içilen ve havalandırılmayan odalarda ağır bir sigara kokusu meydana gelir. Bu da insanda baş ağrısına sebep olur. Bu durumda bir sünger parçasını sirkeye batırıp bir tabağın içine koyunca kısa bir süre sonra odadaki sigara kokusunun kaybolduğu görülecektir. Odada mum da yakılırsa mum sigara kokusunu emer.

Soğan, soyarken, ellerin kokmaması için önceden sirke ile silmek lazımdır. Böyle yapılmazsa, sonradan tuz ile ovunca da koku gider.

Soğan soyarken gözün yanmaması için bir çâre de, kabuğunu çıkartmadan önce soğanların üzerine biraz sirke döküp, 2-3 dakika bekletip, sonra kullanmaktır.

Soğan: Kesilmiş soğanı nasıl saklamalı? Kesilen Soğanın hepsini kullanmak gerekmeyebilir. Bu durumda yarım soğan genellikle kurur, buruşur. Kısacası ziyan olur gider. Ama, eğer bir tabağa biraz tuz koyup soğanın kesilmiş tarafı bu tuza yatırılırsa taptâze saklamak imkânı bulunur.

Soğan: Hemen hemen bütün yemeklerin lezzet kaynağı olan soğanın suyu sinek ve arı sokmalarının verdiği acıyı hemen alır.

Sucukların zarı: Sucukların zarı, soyulurken çok defâ güçlük çıkarır, iyi soyulmaz, yapışır, yırtılır. Sucuğu kolayca soymak için zarı önce ıslak bir bezle ıslatmak gerekir.

Süpürge: Yeni alınan süpürgeyi dayanıklı hâle getirmek için en pratik yol, süpürgeyi 24 saat soğuk su içinde bırakmaktır. Böylece süpürgenin tellerinin uzun zaman dökülmediği görülecektir.

Sürâhi temizliği: Dar ağızlı sürahilere el girmediği için, bu tip sürâhilerin diplerini temizlemede zorluk çekilir. Bu sürâhileri temizlemek için çok basit bir usûl vardır. Sürâhinin içine ılık su doldurup, biraz tuz ve sirke ilâve etmeli, kırık yumurta kabuklarını da içine atıp iyice çalkalamalıdır. Sürâhinin dibinin temizlendiği görülecektir.

Süt, pişerken, taşmaması için, içine biraz sâde yağ atılır.

Tava yıkamak: Tava yıkamak hiç de zor değildir. Evvelâ, gazete veya kâğıt ile onu iyice silmeli, icâb ederse bir avuç mutfak tuzu ve kâğıt ile ovup, sonra sabunlamalıdır.

Tereyağı, kızartmalarda yandığı için içine biraz zeytinyağı konur. Kızartmalar daha ziyâde bitkisel yağlarla yapılır.

Tuzluktaki tuz nemlenip akmıyorsa, içine birkaç pirinç atılır.

Türlü: İster yaz türlüsü, ister kış türlüsü olsun, türlü yemeği yaparken, kullanılacak sebzeleri ayrı ayrı pişirmek gerekir. Her sebzenin kendine göre bir pişme derecesi vardır. Hepsi bir arada olursa, çabuk pişenler de geç pişenler kadar ateşte kalacağından dağılırlar. Ayrı ayrı pişen sebzeler daha sonra malzemeyle birlikte tencereye konur ve hepsi yeniden, bir taşım kaynatılır.

Ufalan sabunlar: Ufalan sabunlar rahatça kullanılmaktan çıkar, üstelik insan atmaya da kıyamaz. En iyisi ufalan sabunları biriktirmektir. Biraz çoğalınca bir bezin içinde sıcak suya sokup bekletmeli, iyice yumuşayınca avuçla sıkıp şekillendirmeli, sonra soğuk suya sokup, o şekilde donmasını beklemelidir. Büyükçe bir sabun imâl edilmiş olur.

Un: Un fazlaca bekletildiği zaman böceklenir. Bunu önlemenin bir yolu vardır. Unun içine küçük bir kese kâğıdında tuz konur. İçinde tuz bulunan un böceklenmez.

Ütü yaparken: Elektrik ütüleri en ufak ihmallerde bile evlerde büyük tehlikelere yol açabilir. Ütü yaparken dikkat edilmesi gereken hususlar şunlardır: Ütüleri mümkün olduğu kadar rutubetten korumak, paslanmamasına dikkat etmek lazımdır. Ütü yapılırken, ütü arzu edilen sıcaklıkta olduğu zaman, termostatlı değilse, kordonu prizden çıkararak işe devam etmelidir.

Vazo çiçekleri: Vazo çiçeklerinin uzun ömürlü olmaları için; çiçeklerin sapları dâima keskin bir makas veya bıçakla kesilmelidir. Kalın saplı çiçekler suya konmadan önce sapları alttan yarılınca, suyu daha kolay emer ve daha uzun zaman kalır. Aspirin ve buzun da bir zaman çiçeklerin tâzeliğini korumada

yardımı olduğu bilinmektedir.

Yanık kokusu: Mutfaktaki yanık kokuları uzun süre kaybolmaz. Bundan bir an önce kurtulmanın yolu, ateşe birkaç damla sirke dökmektir.

Yemeğin tuzu, fazla atılmışsa, çiğ patetes veya ekmek kabuğu atılırsa tuzu emer.

Yemek, pişerken tuz son zamanda atılır. Önce atılırsa, sebze ve etler sertleşir.

Yemeklerin pişme müddeti, kaynama ânında başlar ve buna göre hesaplanır.

En iyi ve lezzetli yemekler dibi düz ve kalın tencerelerde pişer. Çelik tencereler bunun için idealdir.

Yoğurt; kansızlığa, kalp hastalığına, sindirim güçlüğü ve karaciğer hastalığına iyi gelmektedir.

Yumurta kırarken: Bâzan bir yemek veya kek, pasta gibi şeyler için birçok yumurta kullanmak gerekir. Şâyet sarısı ile akı ayrı yerlerde kullanılacaksa, yumurtayı kırdıktan sonra hafif kıvrılan avuç içerisine yumurta alınır. Böylece, akı parmakların arasından alttaki kaba akıp, sarısı avuç içinde kalır. İş de kolaylaşmış olur.

Yumurta pişirirken: Yağda pişirilecek yumurtaların, dağılıp görünüşlerinin bozulmamaları için, sahanın dibine biraz un serpmek lâzımdır. Bu usûl, yumurtaların yapışmasını önler ve dağılmaya engel olur.

Yumurtaların çatlaması: Pişerken çatlayan yumurtalar, zevksiz bir görünüş meydana getirir, hele lop olacaksa, yumurtanın biçiminin bozulmasına yol açar. Bunu kesinlikle önlemenin tek çâresi yumurtanın küt tarafına (sivri tarafına değil) iğne ile minik bir delik açmaktır. Yumurtanın içinde genişleyen hava buradan çıkarak yumurtanın çatlamasını önler. Bu o kadar sağlam bir yoldur ki, şimdi, büyük şehirlerimizde yumurtaya delik açmak için özel âletler bile satılmaktadır.

Yün kazak: Kışlık yün fanila ve kazaklar kaldırılırken kısalmadan, daralmadan yıkamak için yıkanacak suyun her litresine 1 tatlı kaşığı amonyak ilâve edilir. Toz sabun da koyduktan sonra çitilemeden yıkayıp çıkarılır ve aynı ısıdaki suyla çalkalanır. Bükerek sıkılmaz. İki el arasında sıkıştırarak suyu çıkarılır. Sonra da bir kuru havluya sarıp fazla suyu alınır ve yere düzgünce sererek kendi hâline kurumaya bırakılır.

PRENS SABAHADDÎN;

sosyolog ve siyâsetçi. 1877'de İstanbul'da doğdu. Babası Dâmâd Mahmûd Celâleddîn Paşa, annesi Seniha Sultandır. Özel bir eğitim gördü, Fransızca öğrendi. 1899 yılında babası Paris'e kaçarken Sabahaddîn'i de berâberinde götürdü. İlk gençlik yıllarını siyâsî huzursuzluklar içinde geçirdi. Fransa'dakiJön Türklerin içindeki bir grubun başına geçti. Bir taraftan da Le Play Sosyoloji Okulunun temsilcileri ile temas kurdu. Onların fikirlerini inceledikten sonra, benimseyerek hayâtı boyunca müdâfaa etti.

İkinci Meşrûtiyetin îlânından sonra yurda döndü.Sevenleri ve partililer tarafından kahraman gibi karşılandı. Sosyal ve siyâsî görüşleri; **Birinci İzah, İkinci İzah, Üçüncü İzah** adları ile yayınlandı. İttihat ve Terakki mensupları ile anlaşmazlığa düştü. Ahrar Fırkası, Prens Sabahaddîn'in adem-i merkeziyet görüşünü benimsedi. Hürriyet ve İtilâf Fırkası da adem-i merkeziyet fikrini savunuyordu. Prens Sabahaddîn, 31 Mart olaylarından sonra tutuklandı. Mahmûd Şevket ve Hurşid paşaların araya girmesiyle serbest bırakıldı. Mahmûd Şevket Paşanın vurulmasına adı karışınca Paris'e kaçtı. Savaş bitince 1919'da yurda döndü. Memlekette bulunduğu müddetçe siyâsî ve sosyal görüşlerini açıklayan yazılar yazdı. Fakat bu uzun süre devâm etmeyip, 1920'de tekrar Avrupa'ya gitti.Cumhûriyetin îlânından sonra Osmanlı Hânedânı Türkiye'den çıkarılınca, bir daha yurda dönmedi ve İsviçre'de yerleşti. Orada 1948 yılında öldü.

Sabahaddîn Bey, Durkheime Okulu mensuplarının kollektif şuura önem veren görüşlerine karşılık, ferdi müdâfaa ederek, onun görevlerini, fertler arasındaki davranışları, biribirlerine karşı vazîfelerini konu olarak incelemiştir. O zamanki Osmanlı Devletinin çeşitli din ve ırklardan meydana gelen yapısını düşünmeyerek merkeziyetçi idâre yerine adem-i merkeziyet fikrini müdâfaa etti.

Avrupalılar tarafından Prens denilen ve öyle tanınan Sabahaddîn Beyin, Osmanlı Hânedanı ile ilgisi anne tarafındandır. Sabahaddîn Bey düzgün konuşan ve yazan, fikirlerini iyi müdâfaa eden bir sosyolog olarak bilinir ve tanınır. Türkiye'de görüş ve düşünceleri pek az taraftar bulmuştur.

PREVEZE ZAFERİ;

Kaptan-ı deryâ Barbaros Hayreddîn Paşanın, Andrea Doria komutasındaki Haçlı donanması ile yaptığı deniz savaşı. 27 Eylül 1538'de Adriyatik Denizinin Arta Körfezi kıyısında Preveze Kalesi önündeki açık

sularda yapılan savaş. Osmanlı donanmasının zaferiyle sonuçlanmıştır.

Başlangıçta Osmanlı Devletinin emrinde olmayan Barbaros Hayreddîn ve arkadaşlarının, Akdeniz hâkimiyetinde rolü çok büyüktür. Bu kahraman Türk denizcileri, Cezâyir ve Tunus'ta yerleşmeye çalışan Avrupalıları oralardan söktüler ve denizlerin arslanı oldular. Yavuz Sultan Selim, bu kahramanlara asker ve top göndererek yardım etti. Kânûnî Sultan Süleymân Macaristan'da zaferler kazanırken, onlar da aynı yılda, yâni 1525'teAkdeniz'in kuzey sâhillerini vuruyor, Hıristiyan donanmalarını zapt ediyorlardı. İmparator Şarlken'in Barbaros'a karşı gönderdiği Kaptan Andrea Doria mağlup olarak Septe Boğazını aştı.Türk denizcileri İspanyolların zulmüne uğrayan yetmiş bin Endülüs Müslümanını Kuzey Afrika sâhiline çıkardı. Bu büyük zafer üzerine Kânûnî, Barbaros'u 1533'te İstanbul'a dâvet etti. Barbaros gelirken, birçok zafer daha kazandı. Pâdişâh onu merâsimle karşılattı. Kendisini ve devletini Pâdişâhın emrine veren büyük denizci, Kânûnî tarafından Cezâyir Beylerbeyliğine tâyin olundu.

Diğer taraftan Almanya İmparatorluğu ve İspanya Krallığı, Papalık ve Venedik hükûmetleri, Müslüman Türkleri Akdeniz'den atmak için, Osmanlı Devletine karşı ittifak kurdular. Bunun üzerine Kânûnî, 1537-38 kışında yeni bir donanma hazırlanmasını emretti. Dört elle işe başlayan Kaptan-ı deryâ Barbaros Hayreddîn Paşa, daha hazırlıklarını bitirmeden Mısır'dan yola çıkan hazînenin muhâfazası için kırk gemiyle denize açılmak mecburiyetinde kaldı. Mısır'dan gelecek gemileri vurmak için Girit sularında kırk gemiyle pusuya yattığı haber alınan Andrea Doria, Barbaros'un geldiğini duyunca kaçtı. Fakat Osmanlı donanması, geri dönmeyip, Şira, Patnos, Naksos vs. adalarını aldı. Bu esnâda tamamlanan doksan gemi de donanmaya katıldı. Mısır'dan gelen Sâlih Reis komutasındaki yirmi parça gemi de Barbaros'un gemileri arasına katıldı. Gemi sayısı yüz elliye ulaştı.

Girit Adası kalelerini zorlayıp bir hayli ganîmet alan Barbaros Hayreddîn Paşa, kürekçi ve asker ikmâli yaptı. Barbaros komutasındaki Osmanlı donanması, İstanköy Adasında ikmâl ve istirâhatle meşgûlken Hıristiyan ittifakı da gittikçe güçlendi. Barbaros'un korkusundan, Akdeniz kıyılarındaki koylara hapsedilmiş bir vaziyete giren Haçlı devletleri, Osmanlılara karşı sıkı birlik kurdular. İrili ufaklı filolardan muazzam bir Haçlı donanması meydana getirdiler.

Bu Haçlı donanmasının başına getirilen meşhûr Cenevizli amiral Andrea Doria, Osmanlıya tâbi Mora Yarımadası kıyısındaki Preveze'ye taarruz ederek kaleyi muhâsara etti.Haberi alan Barbaros, Turgut Reis komutasında yirmi gemilik bir gönüllü filosu gönderdi. Zanta sularında kırk gemilik düşman karakol filosuna rastlayan Turgut Reis, hemen dönüp Barbaros'u haberdâr etti. Zanta'daki düşman filosu da Andrea Doria'ya Osmanlı donanmasının yaklaşmakta olduğunu haber verdi. Barbaros'un yaklaştığını öğrenen Andrea Doria, Preveze muhâsarasını kaldırıp, donanmasını toplamak üzere kuzeye çekildi.Venedik'e âit Kefalonya Adasını bombardıman eden Hayreddîn Paşa, Preveze'ye varıp kaleyi tâmir ettirdi ve sağlamlaştırdı.

Denizlerdeki Müslüman hâkimiyetini ortadan kaldırmak için bir araya gelmiş olan müttefik Haçlı donanması, Korfu civârında toplanarak, Osmanlı donanmasını nasıl yeneceklerini tartıştılar. Kara harekâtı teklifine karşı olan Andrea Doria'nın isteği kabûl edildi. Haçlı donanmasının mevcûdu 162 kadırga ve 140 bârça olup tamâmı 302 idi. Bu gemilerde 2500 top ve 60.000 asker vardı. Türk donanması ise, kürekli, yâni çektiri sınıfından olarak 122 parçadan ibâretti. Gemilerin baştarafında üçer adet uzun menzilli 166 adet top bulunuyordu. Ayrıca donanmada, gemi mürettebâtı yanında yeniçeri ve tımarlı sipahilerden olmak üzere toplam 20.000 asker bulunuyordu. Görüldüğü gibi Türk donanması adet îtibâriyle düşmana nazaran üçte bir ve top îtibâriyle on altıda birdi. Bundan başka Türk donanmasında sekiz bin cenkçi askere karşı, müttefiklerin gemilerinde altmış bin silâhlı asker bulunuyordu.

Müttefik donanması henüz Preveze önüne gelmeden evvel Barbaros, kumandanları toplayarak görüştü. Kumandanlardan Sinân Reis ile sancakbeyleri düşman donanmasının Akceom Burnuna asker çıkarma tehlikesine karşı orasının tahkim edilmesini söyledilerse de Barbaros buna lüzum olmadığını beyân etti. Fakat kumandanların ısrârı üzerine, teklife muvâfakat ederek oraya bir miktar asker çıkardı. Kendisi gemi kaptanlarına lâzım gelen tâlimâtı verdi.

Gerçekten de Akceom'a asker çıkarılması çok isâbetli oldu. Preveze önüne gelen müttefik donanması Akceom sâhiline keşif müfrezeleri gönderdiyse de Türklerin tüfek atışıyla karşılaştıklarından geri döndüler.

Nihâyet 27 Eylül günü devrin iki muazzam donanması karşı karşıya geldi. Osmanlı donanmasının merkezinde Kaptan-ı deryâ Barbaros Hayreddîn Paşa; sağ kanadında Sâlih Reis; sol kanadında büyük coğrafya ve matematik âlimi meşhûr denizci Seydi Ali Reis; ihtiyâtta da, Turgut Reis, Murâd, Sâdık, Güzelce reislerle gönüllüler vardı. Müttefik Haçlı donanmasının başında Avrupa'nın en meşhur amirâli Andrea Doria ve Venedikli Marco Grimari ilePapalık donanma komutanı Vicent Capallo bulunuyordu. Haçlılar çeşitli devlet ve milletlerden meydana geliyordu. AralarındaTürk düşmanlığı hissinden ve Haçlı

dayanışmasından başka birliği teşkil eden unsur yoktu. Osmanlılar ise kumandanlarına son derece hürmetkâr olup, mâneviyâtları pek yüksekti.

Muhârebe başlamadan önce Barbaros Hayreddîn Paşa bütün reisleri, Kaptan-ı deryâ baştardasına toplayıp, gemi, silâh ve sayıca fazla olan düşman donanmasının tâbiye üstünlüğünün safdışı edileceğini anlattı. Gâlip gelindiği taktirde Akdeniz'de mutlak bir Osmanlı hâkimiyetinin tesis edileceğini ifâde edip, mâneviyâtlarını yükseltti. Gemilere üçer top yerleştirip, hilâl şeklinde muhârebe nizâmına soktu.

Haçlı komutanı Andrea Doria'nın yaptığı harp nizâmında Venedik ve Papa filoları önden gidiyor, İspanya ve Ceneviz filoları onları tâkip ediyordu. Rüzgâr Haçlı donanmasının arkasından esiyor, Osmanlı donanmasına adım atma fırsatı vermiyordu. Preveze önündeki limanın girişini kapatarak Osmanlı donanmasının çıkışını engellemek isteyen Haçlı donanması, kuvvetli rüzgârı arkasına alıp Preveze'ye doğru hareket etti. Hava çok sisliydi. Rüzgârın Osmanlı donanması lehine yön değiştirmesi ve sisin dağılması ile, Haçlı donanması kendisini Türklerin önünde buldu. Barbaros Hayreddîn Paşa, kırk gemilik bir filoyla Haçlı müttefik donanmasına saldırıp, onları ikiye ayırdı. Andrea Doria geri çekilerek, Korfu Adasına döndü. Müttefik donanma amirallerinin ısrârı ile gemileri üç saf halinde tertip edip, tekrar taarruza geçti. Haçlı donanmasının en önünde büyük savaş gemileri olan kalyonlarla karakalar, ikincisinde kadırgalar, üçüncüsünde de küçük gemiler arka arkaya dizilmişti. Andrea Doria, birinci safı kendisine siper alıp, ikinci safta savaşı idâre ediyordu. Her türlü manevra imkânı olan Osmanlı gemileri önünde can derdine düşen Venedik kaptanı, geriden gelen Andrea Doria'dan yardım istedi. Fakat Haçlı gemilerini yakalamakta usta olan Barbaros bu fırsatı kaçırmayıp, bâzısını batırıp, kimisini de esir aldı. Geri kalanlar kaçtı. Andrea Doria, durumun kötüye gittiğini görünce, müttefiklerinin imdât istemelerine bakmayarak selâmeti kaçmakta buldu. Barbaros Hayreddîn Paşa, batırdıklarından başka yirmi dokuz gemi ve üç bine yakın Haçlı askerini esir aldı. Osmanlılar ise, dört yüz şehit ve sekiz yüz yaralı verdi. Bir Osmanlı gemisi de hasar görmüştü.

Aldığı gemileri tâmir edip, yaraları sardıktan sonra, kaçan düşmanı aramak için yola çıkan Barbaros, Korfu Adasına, sonra Avlonya'ya gitti. Fakat Haçlıları yakalayamadı. Kışın yaklaşması üzerine Preveze'ye, Turgut Reis'i bırakarak İstanbul'a döndü.

Preveze Zaferi, Boğdan Seferinden dönüşte Barbaros'un oğlu başkanlığında gönderilen bir heyet vâsıtasıyla Yanbolu'da iken Sultan Süleymân Hana arz edildi. Bu zafer haberine çok sevinen Sultan Süleymân Han, Barbaros ve arkadaşlarına duâdan sonra, kaptan paşa haslarına yüz bin akçe zam yaptı ve bütün ülkelere fetihnâmeler gönderdi.

Preveze Zaferinden sonra Akdeniz **Türk gölü** hâline geldi. Herbiri birer deniz kurdu olan Osmanlı leventlerine denizler dar gelip, okyanuslara açıldılar. Avrupa krallarının desteğindeki deniz korsanlığının önüne geçilip, deniz seyâhati, ticâreti ve sâhildeki halkın emniyet ve huzûru sağlandı. Kuzey Afrika'daki İslâm devletleri Avrupa devletlerinin tecâvüzlerinden korundu. Deniz yoluyla hac farîzası emniyet altına alınarak, hacılar korsan taarruzundan emin olarak hac yaptılar.

PRİM;

Alm. *Prämie (f),* **Fr.** *Prime (f),* **İng.** *Bonus, bounty, premium.* Mükâfat. Belirli mal ve faktör fiatlarını belirli gâyelerle arttırmak sûretiyle sağlanan mâlî avantaj olarak târif edilebilir. Genellikle ücretlilere sağlanan ek gelir olarak anlaşılmakla birlikte, yatırım ve ihrâcatı desteklemek, belirli zam ve tazminâtları ifâde etmek için de kullanılır. Ayrıca, özellikle menkûl kıymetleri (hisse senedi, tahvil) piyasada üzerinde yazılı değerden yüksek fiatla satılması hâlinde meydana gelen farka da prim adı verilmektedir. Son olarak açıkladığımız anlamlardan tamâmen farklı bir anlamda sosyal güvenlik kuruluşlarına(Sosyal Sigortalar Kurumu, Bağ-Kur) ödenen kesintilerle, sigorta ücretleri de prim olarak adlandırılır.

PRİNTER (Bkz. Bilgisayar)

PRİZMALAR;

Alm. *Prisma (n),* **Fr.** *Prisme (m),* **İng.** *Prism.* **Matematikte,** birbirine eşit iki çokgenin köşelerini, doğrularla birleştirerek elde edilen geometrik şekil.

Kullanılan çokgenin cinsine göre prizmalar isimlendirilir. Alt ve üst taban arasındaki uzaklığa çokgenin yüksekliği denir. Herhangi bir prizmanın hacmi, taban alanı ile yüksekliğinin çarpımına eşittir.

Tabanları birbirine eşit iki üçgenden meydana gelen prizmaya üçgen prizma denir.

Dik üçgen prizmanın bütün alanı A= a.b+(a+b+c).h'dir. Hacmi ise H= 1/2 a.b.h veya taban alanı G ise H= G.h olur. Tabanları birbirine eşit iki kareden oluşan prizmaya kare prizma denir. Kare prizmanın

alanı $A=2a^2+4a.h$; hacmi $H=a^2.h$'tır

Kare prizmada taban kenarı prizmanın yüksekliğine eşitse bu geometrik şekle küp adı verilir. Alt ve üst tabanı dikdörtgen olan prizmaya dikdörtgenler prizması denir. Kibrit kutusu, dikdörtgenler prizmasına iyi bir örnektir.

Dikdörtgenler prizmasının bütün alanı A= 2 (a.b+b.h+a.h) olur. Hacmi H=a.b.h'dır. Tabanları beşgen olan prizmaya beşgen prizma, tabanları altıgen olan prizmaya altıgen prizma denir. Düzgün altıgen prizmanın bütün alanı A= 6a.d+6a.h; hacmi ise H= 3a.d.h olur (d, altıgenin merkezinin bir kenara olan uzaklığıdır. **FORMÜL VARRR!!!-1**. Kenarları tabanlara dik olmayan prizmalara eğik prizma ismi verilir.

Fiziğin optik dalında, paralel olmayan iki düzlem yüzeyle sınırlanmış saydam ve homogen ortama da prizma denir. Tek renkli (monokromatik) olmayan ışık ışınlarının (meselâ beyaz ışık) dispersiyonunu (sapmalarını) elde etmeye elverişlidirler. Işık dalgalarının vakumdaki hızı bütün dalga boyları(renkleri) için olduğu hâlde maddesel bir ortam içindeki hız, farklı dalga boyları için farklıdır. Yâni bir cismin kırılma indisi, dalga boylarının bir fonksiyonudur. Bir prizma üzerine gelen polikromatik (çok renkli) ışın mor renkten kırmızıya kadar farklı sapmalar gösterir. En az sapan mor, en çok sapan kırmızı ışındır. Diğer renkler ara durumlarda bulunur. Işık prizmadan çıkarken yelpâze biçiminde bir demet hâlinde dağılır. Işığın bu hâline tayf veya dispersiyona uğramış hâl denir.

Prizmanın iki düzlem yüzeyi arasındaki açıya kıran açı adı verilir. Bir prizmanın bir yüzü üzerine Ø açısı altında gelen bir ışık ışını görünüm alındığında prizmanın kırılma indisi "η" olur. İçinde bulunduğu ortam havadır. Işık ışınının δ sapma açısının hesaplanması:

Bu durum topoğrafyada önemli bir problemdir. Kırılma kânunlarını önce birinci yüzeye, sonra ikinci yüzeye uygulayıp kırılma açıları hesaplanabilir. Bu şekilde kırılan ışının doğrultusu tespit edilmiş olur ve sapma açısı hesaplanır. Bu usûl basit olduğu hâlde δ açısının ifâdesi genel hâlde oldukça karışık çıkar. Bununla berâber geliş açısı büyük bir değerden başlıyarak azaltılırsa, sapma açısı önce azalır ve sonra artar. Işının prizmadaki geçişi simetrik olunca bir minimum sapma vardır. Bu haldeki δ m açısına minimum sapma denir. Bu özel hâldeki sapma prizma açısına ve kırılma indisine

FORMÜL VARRRRRRRR!!!!!!-2

formülü ile bağlıdır.

Şâyet prizmanın A kıran açısı küçükse açıların sinüsleri yerine kendileri alınır bu durumda

FORMÜL VARRRRRRRR!!!!!!-3

bu formül takribi faydalı bir formüldür.

Işık prizmalarının kullanım alanı çok geniştir. Muhtelif optik âletlerde, haritacılıkta, askerî maksatlı cihazlarda kullanılırlar. 45x45x90° şeklinde tam yansımalı prizmalar dürbünlerde dahi kullanılır. Bunlar ışığın doğrultusunu 90°-180° ve paralel kayma şeklinde değiştirebilirler.

PROGRAM KREDİSİ;

Alm. *Programmkredit (m),* **Fr.** *Crédit-programme (m),* **İng.** *Programme credit.* Hükümetlerin, bir başka hükümetten veya milletlerarası bir kuruluştan anlaşmalar yoluyla, muayyen bir projeye bağlı olmaksızın, kalkınma plânlarının dış finansman ihtiyacını karşılamak üzere sağladıkları fonlar. Bu fonların harcanması belli bir projeye bağlı olmadığı için hükümetler ödemeler dengesi açığını kapatmak veya ithâlâtın finansmanını sağlamak üzere kullanırlar. Alıcı hükümet için sağlanan kullanılış serbestliği dolayısıyla program kredileri proje kredilerinden daha fazla tercih edilirler.

PROJE;

Alm. *Projekt (n),* **Fr.** *Proje (m),* **İng.** *Project.* Bir programı veya bir niyeti ifâde etmek; devam eden çalışmalar veya önceden gerçekleştirilmiş işler.

Muayyen bir sermâye ile yatırımda bulunmak veya pazarlama, teşkilâtlanma vb. gibi faaliyetler için yapılacak masraflar ve elde edilecek netîcelerin ayrıntılı bir şekilde açıklanabilmesi için yapılan kısmî plânlamadır. Genel bir plân içinde çok sayıda proje yer alabilir.

Projeler genel veya özel mahiyetli olabilir. Eğer bir kuruluşun bütünü ile alâkalıysa genel bir proje (yeniden teşkilâtlanma gibi) söz konusudur. Sâdece bir bölümü veya işi ilgilendiriyorsa (su kayıplarını önleme projesi, yönetiminde personel, bilgisayar kullanma projesi gibi) özel projeler var demektir.

Projeler genelde bir defâ kullanılmak üzere hazırlanır.

PROJE KREDİSİ;

Alm. *Projektkredit (m),* **Fr.** *Crédit à projet (m),* **İng.** *Project credit.* Hükümetlerin bir başka hükümetten veya milletlerarası bir kuruluştan anlaşmalarla muayyen bir projeyi gerçekleştirmek üzere sağladıkları bir dış yardım çeşidi. Proje kredisi olarak sağlanan fon, sâdece verildiği projenin gerçekleştirilmesinde harcanabilir. Dış yardımı yapan hükümet veya milletlerarası kuruluş, fonun kullanılış şeklini denetleme hakkına sâhiptir.

PROJEKSİYON;

Alm. *1. Projektion (f), Lihtbild (n), 2. Lichtbildvorführung (f),* **Fr.** *Projection (f),* **İng.** *Projection.* Geometride bir nokta, doğru ve düzlemin taşınmak sûretiyle diğer bir nokta, doğru ve düzlemde meydana getirdiği izdüşüm. Haritacılıkta ise küre biçimindeki kütlelerin veya dünyânın yüzey şekillerinin düz bir kâğıt üzerine orantılı aktarma işlemi.

Projeksiyon işlemi üç şekilde yapılır. Eğer taşınacak noktalarla projeksiyon noktaları arasında çizilen doğrular birbirine paralel ve projeksiyon hattına dik ise buna “ortogonal projeksiyon”; paralel çizgilerin projeksiyon hattı ile dik olması aranmıyorsa, buna “paralel projeksiyon”; projeksiyon çizgileri bir noktada kesişiyorsa buna da “merkezî projeksiyon” denir.

Projeksiyonun psikolojideki anlamı bir kişinin iç dünyâsına âit karakterlerini ortaya çıkarmadır. Psikiyatride, her hareket, kişinin iç dünyâsında bir hâdiseyi temsil eder. Projeksiyon, bu bakımdan kişinin iç dünyâsına bakış açısıdır. Projeksiyon testleri çeşitli şekil, cümle, kelime, resimlere kişinin verdiği cevap, göstereceği reaksiyonların tespitiyle yapılır. Test sonuçları, kişide bulunan psişik davranış bozukluklarını ve savunma mekanizması eksikliklerini ortaya koyar.

Teknikte ışığın yansıtılması ve yönlendirilmesinden istifâde edilerek çeşitli projeksiyon makinaları yapılmıştır. Projeksiyon makinasının esâsı kuvvetli bir ışık kaynağı, ayna ve mercek düzenidir. Cisme çarptırılan ışık, ayna ve merceklerden uzak mesâfedeki perdeye aktarılarak görüntü büyütülerek perdeye düşürülür.

Projeksiyon makinalarından biri de, amatör fotoğrafçıların kullandığı diyapozitif filmlerin perdede görüntüsünü veren slayd projeksiyon makinalarıdır. Slayd ışık kaynağı, yoğunlaştırma merceği ve odaklama merceklerinden ibârettir. İyi bir slayd makinası 100 kişinin aynı anda fotoğraf filminden görüntüye bakmasına imkân sağlar.

Projeksiyon makinalarından endüstri ve okullarda kullanılan tipi ise kuvvetli bir ışık kaynağı, yansıtıcı toplayıcı konkav ayna, reflaktör ve odaklayıcı merceklerle, yansıtıcı aynadan meydana gelmiştir. Resimler büyütülerek perde üzerine aksettirilir. Eğitim maksadı ile kullanılan bu projeksiyon makinalarında asetat üzerine yazılan normal kalem yazısı duvarda perde üzerine büyümüş olarak yansır. Modern ders salonlarında tebeşir tahta yerine bu tür projeksiyon makinaları kullanılmaktadır.

PROMETYUM;

Alm. *Promethium,* **Fr.** *Promethium,* **İng.** *Promethium.* Nâdir toprak metallerinden bir element. Pm sembolüyle gösterilir. Tabiatta bulunmaz. İlk defâ 1947’de uranyumun çekirdek bölünmesi ürünleri arasından radyoaktif Pm-147 elde edilmiştir.

Atom numarası 61, kütle numarası 145, erime noktası 1080°C, kaynama noktası yaklaşık 2460 °C’dir. Elektron düzeni (Xe) $4f^5$ 5d° $6s^2$ biçimindedir. Bileşiklerinde +3 değerliğini alır.

Prometyum bilhassa yüksek sıcaklıklara dayanıklı minyatür pil üretiminde yarı iletkenlerle birlikte kullanılır.

PROPAGANDA;

Alm. *Propaganda, Werbung (f),* **Fr.** *Propagande (f),* **İng.** *Propaganda.* Başka insanların kabul etmesi ve beğenmesi istenen şeyin övülerek takdimi. Bu şey siyâsî bir fikir, ideolojik bir görüş, bir inanç veya ekonomik bir olay olabildiği gibi kültürel, turistik ve sportif birşey de olabilir. Propaganda bir doktrini yaymak, hedef millet veya kitleyi fikren kazanmak, karşı tarafın zihin ve psikolojisini arzu edilen tesire tâbi kılmak için, teşkilâtlı ve devamlı bir surette telkinlerde bulunmak ve faaliyet göstermektir. Daha kısa bir târifle; propaganda bir fikrin, her çeşit vasıtadan istifâde etmek sûretiyle, hedef kitleye telkin edilmesidir.

Târihçe: Propaganda âile ve cemiyet hayâtının teşekkülü ile başlamış, gittikçe gelişerek bugün amansız bir silâh hâlini almıştır. Mîlâttan önce 5. asırda yaşamış meşhur Çin düşünürü Su-Tzu **Harbin**

Kitabı adlı eserinde, âni ve şaşırtıcı hareketler ve gürültülerle düşmanın savaş azminin kırılması usûlleri üzerinde ehemmiyetle durmuş; aynı zamanda sevilen ve îtimâd edilen siyâsî ve askerî liderler hakkında hiyânet ve sahtekârlık şâyialarının yayılması, düşman karşısında bulunan kuvvetlerin ezici üstünlüğü hakkında haberler gönderilmesinin de mânevî ve yıkıcı tesirlerini belirtmiştir.

Hannibal, Roma üzerine yürürken, Attila ve Cengiz akınlarına başlarken, her defâsında kuvvetlerinin ezici üstünlüğü ve dayanılmazlığı hakkında şâyialar çıkartarak harekâta başlamışlar, karşılarına çıkan kuvvetleri korku ve dehşet içerisinde bırakarak mukavemet azimlerini kırmışlardır. Osmanlı orduları zaptettikleri yerlerde, dâimâ adâlet ve şahsî hürriyete yer verdiklerinden komşularındaki adâletsizlik ve müsâmahasızlıklardan faydalanarak, onların azimlerini önceden kırmış ve bu hâl muvaffakiyetlerini kolaylaştırmıştır. On yedinci asırda, Katolik îtikatları dışında Lüther tarafından meydana getirilen Protestanlık mezhebinin fazla taraftar toplaması, rönesans hareketinin bellibaşlı bir cereyan hâlinde belirmesi, papalığın nüfûzu üzerine tesirini arttırmağa başlamış, buna karşılık Papa XV. Greguar tarafından "Congregation de Propagandistes" adı verilen kardinaller meclisi toplantıya çağrılmış, bu meclise Katolik îtikatlarını üstün tutmak için yeni mezhep ve cereyanlarla mücâdele (propaganda) vazifesi verilmişti. İşte propaganda kelimesi terim olarak buradan doğmuştur. Kelimenin kökü Latince "yayılması gereken şey" mânâsına gelen "propago"dan çıkarılmıştır.

Propagandanın Çeşitleri

1. Siyâsî propaganda: Bir devletin dünyâ devletleri arasındaki yerini belirtmek, güvenli bir hayâta hazırlayarak, gelecek nesillerin huzûr içinde yaşamalarını sağlamak için, harbe başvurmadan aldığı tedbirlerin hepsine birden siyâsî propaganda denir.

2. Askerî propaganda: Mevzuu daha çok askerî olan bu propaganda şekli, düşman halkına, silahlı kuvvetlerine ve işgâl altında bulunan yerlerdeki dost unsurlara hitap eder. Mekân bakımından şu kısımlara ayrılır:

a) Stratejik askerî propaganda: Daha ziyâde cephe gerisine ve uzun vâdeli işlere yöneliktir. Düşman halkı ile hükümetinin arasını açacak, onu isyâna teşvik edecek, kânun ve emirlere karşı getirecek şekilde tahriklerde bulunur. İş yerlerindeki sivil halkı, işçileri verimsiz çalışmaya teşvik eder. Bu sûretle düşmanın harp gücünü yok etmeğe çalışır. Yeraltı mukâvemet unsurları ile beşinci kol mensuplarını mânen ve maddeten destekler. Halkın rûhunda panik ve korku hislerini kökleştirerek, onu göçe ve karışıklığa teşvik eder.

b) Taktik askerî propaganda: Daha ziyâde ileri bölgelerde muhârebe harekâtını desteklemek üzere yapılan ve belirli gruplara yöneltilen propaganda şeklidir. Taktik askerî propagandanın gâyesi:

1. Düşman kıt'alarını veya erlerini teslim olmaya veya ateş kesmeye iknâya çalışır.

2. Durum teslim olmaya müsâit olmadığı zamanlarda, subay ve erler arasında anlaşmazlık çıkarmaya, morallerini bozmaya ve onları kaçmağa teşvik eder.

3. Düşmanın panik hâlinden istifâdeye ve harekatın yöneltildiği bölgelerden kısa zamanda temizlenmesine yardım eder.

Bütün bu çalışmalarda, kötü durumlara müdâhale etmek üzere bulunan askerî direnişlerinin kırılmasına; silâh ve vazifelerini terk etmelerine; nefislerini korumalarına; çoluk ve çocuklarına karşı hasretlerini arttırmak için, his ve içgüdülerini kamçılamaya gayret edilir.

c) İdârî propaganda: Bu propaganda şekli, kıt'alarımızın işgâl ettiği topraklardaki düşman halkına hitap ederek ve onları belirli istikâmetlere yönelterek idârelerini kolaylaştırmaya yarar. Daha ziyâde tâlimât, emirler ve gözdağı şeklinde neşriyât, beyânât ve îlânlarla yapılır. Yasaklar, cezâlar, mükellefiyet (bir işi yapmaktan kaçınılamama) ve rüçhaniyetle (üstünlükle) kendi başarılarımız hakkında bilgi verir. Silâh ve gıdâ maddelerinin teslim tarzı, amme hizmetlerinin cereyan şekli, harap olan lüzumlu ve âcil tesislerin tâmiri, yasak bölgeler hakkında halkı aydınlatır.

Propagandanın hedefi ve tesiri: Propaganda, belli bir kitleye, bir memlekete veya bütün dünyâya hitap edebilir. Bu husus propagandanın mevzuu veya maksadına bağlıdır. Zaman ve zemine uygun olarak, herhangi bir mevzu üzerinde esaslı tertiplenmiş olan propaganda, çok tesirli olmalı, aksi halde verimsiz olur. Aynı mevzu üzerine yapılan propagandanın metin ve ifâde tarzı, hitap ettiği kitleye göre değişir. Bir zümreye methettiği bir hususu, diğer bir zümreye kötüleyebilir. Bu bakımdan propaganda çok yüzlüdür. Muhâtabına göre fikir ve dil kullanır. Propagandaya kapılıp kalmamak, muhatap olanların inancına, kültürüne, zekâsına ve şuuruna bağlıdır.

Askerî propagandanın hedefi genellikle şu üç unsur olmuştur:

1. Düşman silâhlı kuvvetleri.

2. Düşman silâhlı kuvvetlerini destekleyen kendi halkı.

3. Düşmanın işgâl etmiş olduğu yabancı memleketin halkı.

Propagandanın kaynakları: Propaganda, kaynaklarına göre başlıca üçe ayrılmaktadır:

1**. Beyaz ve açık propaganda:** Tamâmen açık çalışır, kaynaklarını gizlemez, herhangi bir hâdiseyi bütün çıplaklığı ve müspet delilleriyle ortaya koyar. Meşru bir hakkın müdâfaasını yapar, propaganda mevzuları genellikle hükümetin kontrolünden geçtiğinden haberler yarı resmî sayılır. Hakikatten ayrılmaz, muhataplarının tereddütsüz kabul etmeye alıştıkları, propaganda kaynağına olan îtimâtlarını sarsar. İkinci Dünyâ Harbinde BBC radyosunun neşriyâtı, müttefiklerin Kore'de kullandıkları broşürler, Kıbrıs meselesinde Türk tezini izah etmek için Güney Amerika'ya giden iyi Niyet Heyeti, beyaz propagandanın en güzel misâlleridir.

2. Kara Propaganda: Beyaz propagandanın tamâmen aksidir. Hakîkî kaynak dâimâ gizlidir. Haberin asıl kaynaktan başka bir yerden çıktığı intibaı verilir. Yalanı hakîkât, hakîkatı yalan yapmaya, istediğine inandırmaya ve ortalığa nifak sokmaya çalışır.

İkinci Dünyâ Harbi esnâsında İngilizler tarafından kullanılan ve Almanlar tarafından istekle dinlenen "Soldaten Sender Celais" ve "Gustav Sieg Pried Eins" adlı istasyonlar meşhurdur. Bunlardan bilhassa "Gustav Sieg Pried Eings"in yorumcusu, Nazi Partisine âit en son skandal ve dedikoduları kendine has bir uslûpla, kışlada oturup konuşan iki askerin ağzından gâyet canlı, eğlenceli ve mizâhî bir şekilde anlatmış ve ekseriya en ince teferruâtına kadar doğru olan bu haberler çok dinleyici bulmuştur.

3. Gri veya bulanık propaganda: Beyaz ve kara propagandanın arasıdır. Hakîkât ve yalanı birbirine karıştırmak sûretiyle çalışır. Kaynak gizlidir, dost veya düşman tarafından geldiği kat'î olarak bilinmez, hâdiseler tahrif edilir. Bir işi veya olayı kendi arzu ettiği şekilde göstermek ister, dolayısiyle de mübâlağa ve yalana daha fazla yer verir. Gri propagandada verilecek haberin alâka çekici, zihinleri kurcalayıcı ve kıymetli olması lâzımdır. Muhtelif sebep ve bahânelerle çıkarılan şâyialar gri propagandanın en iyi misâlidir.

Maksat ve metodlarına göre propaganda:

1. Taarruzî propaganda: Arzu edilmeyen bir harekete mâni olmak, istenilen bir hareket için hazırlıklı bulunmak veyahut da hedef olarak seçilen memlekette veya milletlerarası bir ihtilâl, cemiyetlerarası bir anlaşma maksadıyla yapılır. Daha ziyâde kandırıcı bir mâhiyet taşır. Hedef memleket üzerine girişeceği faaliyetlerle, emniyetsizlik, şüphe ve tereddüt meydana getirerek fikrî ayrılıklar teşekkül ettirir. Milleti sefahat ve tembelliğe sevk eder. Millî ahlâkı bozmak sûretiyle müsâit bir zemin meydana getirdikten sonra seferde millî birliği yıkarak, milletle hükümet ve ordu arasındaki karşılıklı güveni sarsar, harbe devam arzu ve isteklerini kırmağa, müttefiklerarası güveni bozmaya çalışır. Anarşi çıkarmak ve terör en büyük silâhıdır.

2. Koruyucu (Tedafüî) propaganda: Taarruzî propagandaya uğrayan memleketlerin kendisini korumak için tatbik ettiği propaganda şeklidir. Kabul edilmiş ve hükmü yürürlükte bulunan bir sosyal hareketin veya diğer halk hareketlerinin devamı için yapılan çalışmaları ihtivâ eder. Tedafüî propaganda, millî birliği muhâfaza etmek; harbe devam istek ve arzusunu, savunma azim ve irâdesini güçlü tutmak; millet ve hükümet arasındaki karşılıklı güveni kurmak ve muhâfaza etmek; düşmanın taarruzî propagandasını tesirsiz bırakarak, morali korumak ve yüksek tutmak için çalışır.

3. Anlaşma propagandası: Bu tarz propagandanın taarruz veya savunma ile alâkası yoktur. Maksat, eşit haklara sâhip olan memleketler arasında kültür özelliklerini muhâfaza ederek, barışçı bir yol tatbikini, harpte ittifaklar teminini sağlamaktır. Haklı ile haksız arasında ve iki haklı arasında en iyi tatbik şeklini bulur.

4. Baskın şeklinde propaganda: Karşı tarafı savunmada bırakmak veya aleyhteki hakîkatı körleterek zihinleri bulandırmak maksadıyla âni olarak yapılan propagandadır. Meydana gelen durumdan kısa bir zamanda faydalanılır, bilâhare propagandadan vazgeçilir.

Propaganda vâsıtaları: Propagandanın yayılması ve istenilen unsurlar üzerinde tesirini yapabilmesi için, muhtelif vâsıtalar kullanmak îcâb eder. Zaman ve zemine göre değişen bu vâsıtaların başlıcaları şunlardır:

1. İnsan: Propaganda vâsıtası ne kadar gelişirse gelişsin, yine ön plânda bizzat insanın kendisi rol oynamaktadır.

a) Açık propaganda elemanları: Açık olarak propaganda vazîfesini üzerine almış olan kimselerdir. Belirli bir fikrin müdâfaasını yaparlar. Her fırsat bulduklarında derhal konuşmaya ve münâkaşaya başlayarak inandıkları ve memur edildikleri fikrin propagandasını yaparlar. Bilhassa iç politika üzerinde bu şekilde propagandanın rolü büyüktür. Demokrasi idârelerinde iktidar ve muhâlefet arasında

durmadan devam eden bu yarışma, totaliter rejimlerde sâdece iktidârın vâsıtasıdır. İkinci Dünyâ Savaşında, Alman Propaganda BakanıGöbels'in, "Kahve yerine nohut, tereyağı yerine top!" diye bağırmasını Alman halkı uzun müddet unutmamış, bu sûrette ideali uğruna her şeyi mübah ve normal görmüştü.

b) Gizli propaganda ajanları: Özel sûrette yetiştirilmiş olan bu ajanlar, çeşitli insan toplulukları arasında hakîkî hüviyet ve vazifelerini gizleyerek faaliyet gösterirler. Bunlar genellikle bir kimseye hitâb etmezler, bilhassa kalabalık yerlerde birbirleriyle konuşuyormuş gibi, mahiyeti ve kaynağı meçhul dedikodular hâlinde fikirlerini etraftakilere duyururlar.

2. Radyo: Arzu edilen fikrin daha uzak bölgelere yayınlanması için kullanılan bir prapaganda vâsıtasıdır. Bugün gerek her ev için en mühim ihtiyaç vâsıtası olması, gerekse elektrik dalgalarının mesâfe, coğrafî engel ve siyâsî sınır tanımaması, radyonun propaganda vâsıtası olarak önemini daha fazla arttırmaktadır. Radyo, haber, konuşma, konferans, hikâye, temsil, istatistikî bilgiler, raporlar, müzik gibi hislere ve mâneviyata tesir edici yayınlarıyla, propaganda husûsunda en büyük rolü oynamaktadır.

3. Televizyon: Söz ve filmin biraraya gelmesi, yâni göz ve kulağa hitap etmesi bakımından televizyon fevkalâde bir propaganda aracıdır.

4. Sinema: Toplu yaşayışta hemen her sınıf halkın en büyük eğlence vâsıtalarından biri olan sinema, insanların gördükleri hâdiseleri îzah ederek tamamlayan ve bunu müzikle de takviye ederek daha câzip hâle getiren tesirli bir propaganda vâsıtasıdır. Esâsen her film, müspet veya menfî bir konunun propagandasını yapar. Kültür, doküman ve aktüalitede dahi bol miktarda propaganda unsuru vardır. Propaganda maksadı için hazırlanmış, usta bir film yapımcısının elinden çıkmış, sansürün gözünden kaçan sahneleriyle yabancı memleketlere girmiş olan filmler, en mükemmel propaganda vâsıtalarıdır.

5. Fotoğraf ve karikatürler: İnce bir zekâ ve kâbiliyet tarafından içinde bulunulan duruma, hâdiselere ve düşmanın rûhuna nüfûz edecek şekilde hazırlanan karikatür ve fotoğraflar, düşmana elindeki silâhı attıracak kadar tesirli birer propaganda vâsıtası olurlar.

6. Panayırlar, sergiler ve enternasyonal fuarlar: Propagandacıların en çok faaliyet gösterdikleri sahalardır. Bilhassa enternasyonal fuarlarda ticârî maskeler altında birçok siyâsî düşüncelerin de propagandasını yapmak imkânı elde edilir. Temsil ettiği memleketin biraz da mübâlağalı olarak varlığını göstermek sûretiyle karşı tarafı korkutarak, yahut hayran bırakarak maksadına ulaşır.

7. Gazete, broşür ve kitaplar: Bugün medenî insan için, gazete elden düşürülmesi imkânsız bir yayın vâsıtasıdır. Her olay; yazı, karikatür ve resim olarak gazete vâsıtasıyla kolayca yayınlanabilir. Gizli maksatlar için hazırlanıp, kaynağı meçhul olarak elden ele dolaşabilen ve îcâbında saklanabilen küçük broşürler de propagandanın en tehlikeli vâsıtalarıdır. Bunlardan başka duvar ilânları, afişler, beyannâmeler, istatistikler, raporlar, şiirler, hicivler, nükte ve şarkılar, müzik ve piyesler de propaganda vâsıtalarıdır.

8. Turistik geziler ve seyyar sergiler: Son zamanlarda bütün dünyâ milletleri tarafından bu şekilde, ticârî gâye ve turist çekmeyi hedef edinen seyyar sergilerle, dinlenme ve görgü ihtiyaçlarını gidermek için tertiplenen turistik geziler propaganda maksadıyla yapılmaktadır.

9. Din adamları ve hac ziyâretleri: Belirli zamanlarda yapılan hac ziyâretleri, propaganda için müsâit bir zemin meydana getirmektedir. Bilhassa Mekke'de yapılan hac ziyâretlerine Sovyetler çok önem vermekte, buraya hacı namzeti maskesi altında gönderdiği elemanlarıyla komünizm propagandası yaptırırlardı. Hattâ Moskova Câmii İmâmı Salihov, Araplar arasında muhtelif fırsatlarda konuşmalar yaparak "Kur'ân ile komünizm prensiplerinin bir dereceye kadar müşterek olduğunu"(!) izah edecek kadar ileri gitmiştir.

10. Cemiyetler: Topluluk içinde yaşıyan insanlar dâima yanında bulunanlarla münâsebette olduklarından onu dinler, onu görür ve onunla temas ederler. Meselâ aynı dinden olanlar, aynı şehirde oturanlar, aynı siyâsî partinin mensupları, aynı kulübün taraftarları, aynı cemiyete dâhil olanlar, aynı ilmî ve edebî mesleğe mensup kimseler, hattâ aynı gazetenin dâimî okuyucuları, birbirleriyle temasta bulunsun veya bulunmasınlar aralarında mânevî bir birlik teşkil ederler. İşte bu sûrette meydana gelen kitleler, hâriçten gelen tahriklere karşı çok hassastırlar. Bu hâl, propagandacı için bulunmaz bir fırsattır.

11. Para: Maddî bütün imkânları şahsında toplayan ve bu yolda mâneviyât üzerinde tesir yapan bir propaganda vâsıtasıdır. Para, çeşitli propaganda vâsıtalarının teminine ve bizzat kullanılarak arzuların yerine getirilmesine sebep olmakla berâber, çok defâ kendisi de propaganda vâsıtası olarak kullanılmıştır. Amerika iç harbinde karşı taraf askerlerini kandırmakta kullandığı gibi İkinci Dünyâ Harbinde Almanlar, Rus parasını taklit ederek bir gece balonlar içinde Rus toprakları üzerine salmışlar. Bilâhare Rus uçaklarının bunları tahrip etmesiyle meskun yerlere yağan paralar, fakir halkın eline

geçmiş. Bol paraya kavuşan halk, yüksek zümrenin alışverişine tahsis edilen mağazalara hücûm etmiş; bu sûrette komünist idâreciler halkın elindeki parayı toplamak için uzun zaman uğraşmak mecburiyetinde kalmıştır. İkinci meşrutiyetten sonra çıkarılan paralar üzerindeki "Hürriyet", "Müsâvat", "Adâlet" yazısı; Fransa İhtilâlinde paranın bir propaganda beyannamesi olarak ihtilâlcilerin parolalarını taşıması da birer misâldir.

12. İnsan ihtiyaçlarına âit eşyâlar: Muhtelif cins ziynet ve diğer insan ihtiyaçlarına âit eşyâlarla çeşitli gıdâ maddeleri, iktisâdî sahada propaganda vâsıtası olarak kullanıldığı gibi, aynı zamanda bunların ambalajları arasına çeşitli propaganda broşürleri konarak propaganda taşıyıcı vazifesinde kullanılmaktadır. Meselâ kibrit kutuları, sigara paketleri, çikolata ve bisküvi ambalajları, makara içleri en müsâit yerlerdir.

13. Manevra ve tatbikatlar: Millî savunma politikasının en güzel propaganda vâsıtasıdır. Bilhassa, yabancı devlet temsilcileriyle ataşeleri huzûrunda; yerli ve yabancı basın mensupları önünde yapılan bu gibi hareketler, ordunun iç ve dış îtibârının arttırılmasında en büyük tesiri yapar.

14. Donanmaların ziyâretleri: Donanmaların yabancı memleketlere yapacakları ziyâretler, denizlerdeki varlığının gösterilmesi bakımından, en büyük propaganda vâsıtasıdır.

15. Her nevi hava taşıt vâsıtaları: Propagandanın daha çok ve daha uzak sahalara yayılması bakımından uçaklar, helikopterler, balonlar, paraşütler; yerine göre çok yüksekten bırakılarak, yerine göre pilotsuz olarak radyo dalgalarıyla veya tamâmen serbest olarak düşman içlerine sevkedilmek için kullanılan en iyi vâsıtalardır.

PROPAN;

Alm. *Propan (gas) (n),* **Fr.** *Propane (m),* **İng.** *Propane.* Parafinlerin (alkanların) metan ve etandan sonra gelen üçüncü üyesi olup, karbon ve hidrojenden meydana gelmiş renksiz bir gaz. Propanın formülü C_3H_8dir. Erime noktası -187,1°C ve kaynama noktası -42,2°C'dir. Tabiî gazdan, hafif hampetrolden ve petrol rafineri gazlarından elde edilir. Sıvılaştırılmış petrol gazlarında bol miktarda bulunur. Etan, diğer hidrokarbonlar ve propan petro-kimya endüstrisinde etilen elde etmek için önemli bileşiklerdir. Propan sıcakta bozunarak etilen ve yine önemli bir madde olan propilene dönüşür. Propilen önemli bir bileşik olup, aseton ve propilen glikol gibi birçok maddenin elde edilmesinde kullanılır. Oksidasyon ile, propil alkole, propionaldehide ve propiyonik aside yükseltgenebilir.

Diğer taraftan basınç altında kolayca sıvı hâle geçmesinden dolayı bütan gazı ile karıştırılarak tüpler içine doldurulmuş hâlde evlerde yakıt olarak kullanılır.

PROPANOL;

Alm. *Propanol (n),* **Fr.** *Propanol (m),* **İng.** *Propanol.* Üç karbonlu doymuş alifatik alkol. Normal propanolün (n-propanol) formülü CH_3CH_2OH olup buna 1-propanol de denir. Kimyâsı ve özellikleri ile etil alkole çok benzer. Renksiz, akışkan, zehirli ve keskin, hoş olmayan bir kokuya sâhiptir. Molekül ağırlığı 60,09, erime noktası -127°C, kaynama noktası 97,2°C ve yoğunluğu 20°C'de 0,804 g/cm^{3}tür. Su ve organik çözücülerde çözünür. n-Propanol, karbon monoksit ve hidrojenden metanol elde ederken, propan ve bütanın oksidasyonu esnâsında ve Fischer-Tropsch reaksiyonunda yan ürün olarak elde edilir. Etilen, karbon monoksit ve hidrojenden okso sentezi ile îmâlâtı cezbedici bir yoldur. n-propanol en çok çözücü ve kimyâsal ara madde olarak kullanılır.

Dimetilkarbinol ve 2-propanol olarak da bilinen izopropil alkol ($CH_3CHOHCH_3$) en basit sekonder alkol olup, endüstride önemli olan bir organik maddedir. Dünyâda oldukça çok üretilir. Renksiz, akışkan, zehirli, kötü kokulu ve lezzetli bir sıvıdır. Molekül ağırlığı 60,09, erime noktası -89,5°C, kaynama noktası 84,2°C ve yoğunluğu 0,7869 g/cm^{3}tür (20°C'de). Propilenin, su ve sülfat asidiyle hidrojenlendirilmesinden elde edilir. Başlıca, asetonun elde edilmesinde kullanılır. Bundan başka çözücü ve antifiriz (sıvıların donma noktasını düşürücü) olarak istifâde edilir.

PROPİL ALKOL (Bkz. Propanol)

PROSTAT BEZİ;

Alm. *Prostata, Vorsteherdrüse (f),* **Fr.** *Prostate (f),* **İng.** *Prostate.* Halk arasında kestanecik adını alan ve erkekte uretranın (idrar borucuğunun) ilk parçası çevresinde bulunan bir salgı bezi. Yer olarak mesânenin altında, kalın barsağın son kısmı olan rektumun önünde bulunur. Üretra içerisinden geçer. Ersuyu boşaltım kanalları, keza prostatı delerek uretraya açılır. Şekli bir kestâneye benzeyen prostatın rengi kırmızımtrak mor ve kıvamı sertçedir.

Erişkinlik dönemine kadar küçük olan prostat, bu döneme gelinince hızla büyür. Yetişkinde yüksekliği

25-30 mm, tabanda önden arkaya çapı 25, enine çapı ise 40 mm arasındadır. Ağırlığı, 20-25 gramdır. Ellili yaşlara kadar bu boyutlarda olan prostat, çoğu defâ bu yaşlardan sonra büyümeye başlar.

Prostat bezinin özellikleri şöylece özetlenebilir: Erkeklerde bulunur. Ergenlikte diğer tenâsül organları ile birlikte hızla büyür. İnsanda devamlı salgı yaparak uretraya döker. Ersuyunun esas kitlesini teşkil eden prostat salgısıdır.

Prostat Hastalıkları

İltihâbî hastalıklar: Bunlara **prostatit** denir, müzmin veya had (akut) olabilir. Prostatitlerde abseleşme sık görülen bir olaydır. Had prostatit bütün erkeklerin yaklaşık % 30'unun geçirdiği sık görülen bir rahatsızlıktır. Alkolizm, aşırı cinsî münâsebet, genel düşkünlük hâlleri hastalığı kolaylaştırır. Genellikle idrar birikimine ve mesâne iltihâbına sebep olur. Sık idrara çıkma, geceleri idrara kalkma, kanlı, irinli, bulanık ve ağrılı idrar yapma görülebilir. Anüsten parmakla yapılan muayenede, prostat büyük, hassas ve sıcaktır. Tedâvi edilmezse, abseleşebilir veya müzminleşebilir. Ağrı kesiciler ve antibiyotikler verilir. Yatak istirahatine alınır. Alkol ve cinsî münâsebet yasaklanır.

Müzmin prostatit, genellikle akut prostat iltihâbının müzminleşmesiyle ortaya çıkar. Belirtiler hafif olup hafif ateş, ağrı, ara sıra akıntı, sık idrara çıkma olabilir. Tedâvisi daha zor olup, uzun sürer ve yüz güldürücü değildir.

Prostat absesi, genellikle had prostatit sonucunda ortaya çıkar, belirtileri, had prostatite benzer ve çok daha şiddetlidir. Prostat delinebilir ve komşu organlara iltihap yayılabilir. Tedâvisinde yüksek doz antibiyotik, ağrı kesiciler, ateş düşürücüler, kas gevşeticiler verilir, bunlar da yetmezse absenin dışarı akıtılması yoluna gidilir. Tüberküloz mikrobu ile olan müzmin prostatitlerde tedâvi zordur ve çok zaman ister. Uzun süreli verem ilâçları kullanılır.

Prostat büyümesi: Bez dokusu hücrelerinin artması ile ortaya çıkan bir durumdur. Genellikle 50 yaşın üzerindeki erkeklerde ortaya çıkar ve sebebi tam olarak bilinmeyen bir durumdur. Bu yaştan sonra erkek hormonlarının aktivitesinin azalması sebep olarak gösterilmektedir. Tedâvi edilmediği taktirde geri döndürülemeyen bozukluklara sebep olur. Büyüyen prostat idrar yollarının mesâneden sonraki kısmı olan uretrayı sıkıştırır ve belirtiler buna bağlı olarak ortaya çıkar. İdrar akımı engellenip idrar, mesânede birikmeye başlar. Mesâne kasları da yetersizliğe düşerse böbreğe doğru geri akım başlayıp, taş ve iltihap gelişimi kolaylaşır.

Büyüme sonucunda sık idrara çıkma, idrarın damla damla gelmesi, gece idrara kalkma, idrar yapma sırasında yanma ve sızlama, idrar kaçırma gibi belirtiler ortaya çıkar. Muayenede prostatın sert, lâstik kıvamında ve birkaç kat büyümüş olduğu tespit edilir.

Prostat büyümesinin esas tedâvisi cerrâhî müdâhale ile büyümüş olan bezi çıkartmaktır. Belirtiler, hafif, idrar birikimi ve enfeksiyon gelişimi yoksa rahatlatıcı olan hormon tedâvisi yapılır. Hastalara alkol kesinlikle yasaktır. Acılı yiyeceklerden, kabızlıktan ve soğuktan kaçınmak gerekir.

Prostat kanserleri: Genellikle 60 yaşın üzerindeki erkeklerde görülen prostat kanserleri, erkek kanserlerinin % 10'unu teşkil eder. Akciğer kanserinden sonra erkeklerdeki ikinci büyük kanser olup ölüm sebebidir. Kesin olarak sebebi bilinmemekle birlikte, androjenlerle (erkek hormonlarıyla) yakın ilişkisi olduğu bilinmektedir. Kanserin şiddeti, kökenini aldığı hücreye benzeme oranına göredir. En iyi tabiatlı olanları kökeni olan hücreye en iyi benzeyen hücrelerden olanlarıdır. Prostat kanseri belirtileri ilk başta selim prostat büyümesindekilere benzer. Diğer organlara yayıldığında borularla ilgili belirtilere de sebep olur. Kemiklerle ve karaciğerle ilgili belirtiler bunların başında gelir. Organ yayılımı yapmışsa belirtilere genel düşkünlük ve iştahsızlık da eklenir. Kesin teşhis prostattan alınan biyopsi materyaliyle konur, yayılımı araştırmak için şüphe edilen organlar da incelenir.

Erken teşhisyle tedâvi kolaydır. Başlangıcından kısa süre sonra teşhis edilenleri cerrâhî olarak çıkartıldıklarında tam şifâ sağlanır. Erkeklik hormonları ile bağımlı olduklarından, dişilik hormonları ile kanserin gerilemesi sağlanır. Erken teşhis için elli yaşını aşmış her erkeğin altı ayda bir prostat muayenesi yaptırması en önemli konudur.

PROTEİN;

Alm. *Eiwess,* **Fr.** *Protéine,* **İng.** *Protein.* Albüminli madde; organizmanın en önemli yapı taşı. Amino asitlerin birleşmesinden meydana gelmiş karmaşık yapılı organik moleküllerdir. Kelime olarak "en önemli" mânâsına gelen protein, gerçekten de canlının en önemli maddesini teşkil eder. Bütün canlıların hücreleri protein ihtivâ eder. Proteinler hücre stoplazmasında çözünmüş hâlde bulunur. Kas, karaciğer gibi organ ve dokuların % 80-90'ı proteindir. Kemik sistemi ve yağ dokusunda ise protein daha azdır.

Proteinler insan vücûdunda; büyüme, gelişme, açılan yaraların tâmir edilmesi, çeşitli maddelerin

sindirim ve sentezi, enfeksiyonlara karşı koyma, sıvı dengesinin sağlanması, zekâ gelişmesi, azot dengesinin sağlanması gibi temel hayâtî unsurlarda mutlaka gereklidir. Ayrıca protein, kan serumundaki katı maddelerin en önemli kısmını oluşturur. Bunlardan fibrinojen, kanın pıhtılaşmasında; albümin ve diğerleri hücre içi ve dışı sıvı-tuz dengesinde görevliyken çok çeşitli bir takım proteinler de kan içinde bâzı maddelerin bir yerden başka bir yere taşınmasını sağlar. Vücûdun adalelerinin kasılmasını ve böylece hareketini sağlayan proteinler, organizmanın diğer canlılardan farklılığını da belirlerler. Her organizma ve organın kendine has proteini vardır.

Proteinlerin yapısı: Proteinin kimyâsal yapısı incelendiğinde % 50 kadarının karbondan; diğer kısmının ise oksijen, azot, hidrojen ve kükürtten meydana geldiği görülür. Proteinler büyük moleküllü bileşiklerdir. Bu büyük molekülü, amino asit denen temel organik bileşikler oluşturur.

Amino asitlerin sayısı pekçoktur, ama 21 çeşidi insan proteininin yapısını meydana getirir. Amino asitlerde tipik olarak bir Karboksil grubu(COOH) bir de Amino grubu (NH_2) vardır.

Bir amino asit yapısı, genel olarak RCH (NH_2) COOH formülü ile tanımlanır. R harfi değişken grubu simgeler.

Amino asitler birbirlerine NH_2 ve COOH grupları arasında kurulan ve adına **Peptid bağı** denen özel bir bağ ile bağlanırlar. Değişik sayıda ve sırada bir araya gelen amino asitler çok çeşitli proteinler oluşturur.

Amino asitler, insan vücudunda sentez edilip edilmemesine göre ikiye ayrılır.

1. **Esansiyel (Eksojen) amino asitler:** Vücûtta yapılamadıklarından dışarıdan hazır alınması gerekir. Bu amino asitler; Triptofan, Treonin, Fenil Alanin, Metionin, Lizin, Lösin, İzolösin ve Valindir. Çocuklarda, Histidin de sentez edilmediğinden bu listeye dâhil olur.

2. Esansiyel olmayan amino asitler: Vücûtta temel organik maddelerden yapılabilen amino asitlerdir.

İnsanoğlu protein ihtiyâcını hayvânî ve nebâtî (bitkisel) gıdâlardan temin eder. Farklı besin kaynaklarının hem asit miktarı hem de bu proteinin içindeki esansiyel amino asit miktarı farklıdır. Hayvânî gıdâlar daha fazla proteinliyken meyve ve sebzeler protein bakımından fakirdirler. Baklagillerin protein bakımından zenginliğiyse dikkat çekicidir.

Yetişkin bir insanın, günde kilosu başına 1 gram proteine ihtiyacı vardır. Fakat büyüme ve gelişmesi çok hızlı olduğundan, ilk aylarını yaşayan bir çocukta bu miktar 3 grama kadar çıkar.

Ateşli hastalık, kansızlık, ameliyat, yaralanma, ishal, tiroid bezinin fazla çalışması, barsak parazitleri, gebelik, emziklilik gibi durumlarda da protein ihtiyacı normalin üzerine çıkar.

Vücûdun proteinden faydalanma derecesi proteinin yapısı ile ilgilidir. Vücûtta rahatça sindirilen, lüzumlu diğer proteinlere çevrilebilen proteinler **Kaliteli Protein'**dir. Kayıp vermeden kullanılabilen ve dışardan alınması şart olan bütün amino asitleri ihtivâ eden proteine **Örnek Protein** denir. Anne sütü, bebekler için örnek proteini ihtivâ eder. Diğer bir örnek protein yumurta sarısıdır. Diğer yiyeceklerde vücutta yapılamayan bütün amino asitler bulunmadığından çeşitli yiyecekler yemekte fayda vardır.

Proteinlerden faydalanmak için yiyeceklerin seçimi ve hazırlanması çok önemlidir. Meselâ 70 kilo gelen bir kimse, bir günlük protein ihtiyacını 350 gr etten veya 900 gram ekmekten sağlayabilir. Fakat önemli olan vücut için gerekli proteini almanın yanısıra dışardan alınması şart olan amino asitleri de yeteri kadar almaktır. Bu sebeple hayvânî ve nebatî (bitkisel) kaynaklar arasında bir denge kurulmalıdır. Alınan proteinin % 20'si hayvânî proteinlerden, kalanı da nebâtî kaynaklardan sağlanırsa bu denge tesis edilmiş olur. Proteinlerin sindirimi mîdede başlar. Amino asitleri birbirine bağlayan peptid bağlarının açılması peptidaz denen mîde ve barsak enzimleriyle olur. Mîdede pepsinojen olarak salgılanan enzim aktif hâle gelince pepsin adını alır ve protein zincirlerini bölerek daha kısa zincirler oluşturur. Bu hâdise barsaklarda pankreas bezinden salgılanan tripsin ve kimotripsin enzimleriyle devam eder ve proteinlerin sindirimi tamamlanır.

Proteinli yiyeceklerin pişirilmesi de, proteinden faydalanmayı etkiler. Bâzı vitaminlerin ve yağsız diyetin proteinden faydalanmayı azalttığı söylenmektedir. Yağda kızartmalarda, yanıncaya kadar olan pişirmelerde protein kaybı olur. Meselâ 150°C ve yukarılarda kayıp daha fazladır.

Bâzı yiyecekler bekletilince (süt tozu gibi) zamanla protein değerlerinden kaybederler. Sıcak bir yerde saklanıyorlarsa bu kayıp daha fazladır.

Mayalanmış yiyeceklerde amino asitler serbest duruma geçtiğinden proteinden faydalanma artar. Meselâ, ekmek hazırlanırken mayalandığı için protein bakımından faydalı hâle gelmiştir.

Proteinlerden yeterince yararlanmak için enerji verici gıdâlardan (karbonhidratlı, yağlı gıdâlar) yeteri

kadar alınmalıdır. Aksi hâlde protein vücûtta enerji için kullanılır ve asıl vazifelerini göremez.

Protein vücutta pek depo edilemez. Bu sebeple alınmadığı takdirde özellikle çocuklarda eksiklik belirtileri ortaya çıkar.

Önce vücutta azot dengesi bozulur. Vücut kaybettiği azotu yerine koyamaz. Çünkü vücûdun asıl azot kaynağı proteinlerdir. Daha sonra gözle görülür belirtiler başlar. Kişinin zihnî yoğunlaşma yeteneği kaybolur. Sabahleyin yeterli protein almadan okula gidenlerin diğerlerine göre daha başarısız oldukları görülmüştür. Protein eksikliği olan kimsede neşesizlik, mizac değişiklikleri, çabuk yorulma gibi belirtiler olur. Kan proteinlerinin miktarı düşer. Daha sonraki dönemlerde ise belirgin kansızlık, hastalıklara eğilim, kan şekeri azalması, kan basıncı düşmesi, göz bozuklukları, diş etleri rahatsızlıkları gibi durumlar görülür.

Kronik protein eksikliği vücûtta öncelikle karaciğeri etkiler. Karaciğerin büyümesine, yağlanmasına ve bâzı siroz benzeri değişikliklerine sebep olur. Protein eksikliğine bağlı bu belirtiler ancak ihtiyacın çok olduğu devirlerde uzun süre protein alınmaması sonucu olur. Her şey gibi proteinin de fazlasının zararlı olduğu tespit edilmiştir. Çok fazla protein alındığında böbrekler fazla miktarda protein yıkılma ürünleri (üre, ürik asit) ile karşı karşıya kalır. Özellikle yaşlılarda zâten böbrek fonksiyonları yavaşlamıştır. Bu durum gut hastalığına, böbrek taşı teşekkülüne zemin hazırlayabilir. Fakat et yiyen yaşlıların, bundan vazgeçince kendilerini daha dinç ve sağlıklı hissettikleri görülmüştür.

Bâzı yiyeceklerin 100 gramındaki protein miktarı:

Yumurta.....12,3 gr

Dana eti..... 19 gr

Balık eti ..... 19 gr

İnek sütü .....3,5 gr

Beyaz peynir ..... 20 gr

Kaşar peyniri ..... 31 gr

Çökelek ..... 35 gr

Kuru fasulye .....22,6 gr

Fındık .....12,6 gr

Mısır .....9,5 gr

Makarna ..... 11 gr

Ekmek .....7,8 gr

Ispanak ..... 3 gr

Tâze meyveler..... 0,2-0,8 gr

PROTESTANLIK (Bkz. Hıristiyanlık)

PROTESTO;

Alm. *Protest (m),* **Fr.** *Protèt (m), protestation (f),* **İng.** *Protest.* Bir hareketi, işi, haksız, usûlsüz kabul ederek ona karşı olduğunu belli etmeye çalışma, kabul etmeme, kınama, reddetme eylemi. Beğenmediğine, doğru bulmadığına karşı çıkmak insanın yaratılışında vardır. İnsanlık târihi boyunca insanlar gerek topluluk, gerekse fert olarak bir işin yapılmasını sağlamak veya yapılmasına mâni olmak için protesto silâhına başvurmuşlardır. Protesto; aktif bir işi yapmak sûretiyle olduğu gibi, pasif bir işi yapmamak sûretiyle de olabilir. Açlık grevi, fabrikayı çalıştırmamak gibi.

Toplu yapılan protesto gösterileri, idâreler ve hükümetler üzerinde gerek demokrasi, gerekse diğer rejimlerde etkili olmaktadır. Bu rejimlerde idâreciler, iktidara gelebilmek için halkın tepkisine dikkat etmek zorundadırlar. Güney Amerika'da kadınlar boş tencere, Avrupa'da boş filelerle protestoya giriştiklerinde hükümetler seçimi kaybetmiş, demektir.

Komünist rejimlerde her türlü protesto yasak olmasına rağmen, Polonya'da olduğu gibi zaman zaman büyük protesto gösterileri görülmektedir.

Protesto; ferdî, ictimaî, mahallî, genel, millî fikrî ve milletlerarası olabilir.

Hukûkî protesto: Bir kimseyi mütemerrit, yâni "yapmakla yükümlü olduğunu yapmamış olmak" durumuna sokmak veya bir hakkın düşmesini, kaybolmasını önlemek maksadıyle resmen tebligât

yapılarak ihtarda bulunulması.

Hukûkî protestoya yerine göre, îtiraz, îtiraz beyannâmesi, ihtarnâme veya ihtar mektubu da denir. Hukûkî protesto, ticâret hukûkunda ve borçlar hukûkunda kullanılır.

Protesto, Ticâret Hukukunda en fazla uygulama alanını kıymetli evrakta (çek, poliçe, bono, emtia senedi vs.) bulur.

Poliçede protesto iki çeşittir:

a) Ödememe protestosu: Ödememe durumunun resmen noter aracılığıyla tespit edilmesidir.

b) Kabul etmeme protestosu: Poliçeyi ödemesi gerekene poliçe sunulduğunda, bunun poliçeyi kabul etmediğinin resmen noter aracılığıyla tespit edilmesidir.

Bonoda (emre muharrer senette) protesto: Poliçedeki hükümlere tâbidir.

Çekte protesto: Vaktinde ibraz edilmiş olan çekin ödenmediğinin resmen tespit ettirilerek, çeki yazan ve ciro edenlere bildirilmesidir. Borçlar hukukunda protestoya daha çok kirâ akdinde rastlanır. Kirâlayan, kirâcı borcunu ödemezse, kirâcıya protesto çekerek belirli bir zaman verir. Bu zaman içerisinde de borcunu ödemezse akdi fesh edeceğini bildirir.

6570 sayılı kânuna göre, kirâcı hakkında borcunu ödememekten dolayı tahliye dâvâsı açılabilmesi için, bir yıl içnde 2 defâ borcunu ödemesi için yazılı ihtar ile protesto çekilmesi gerekir.

Protesto notası: Herhangi bir davranışın haksız görülerek tasvip edilmediğini bildiren, başka bir devlete karşı Dışişleri Bakanlığınca yapılan resmî açıklama. (Bkz. Nota)

Tehlikeli fırtına sırasında denize atılan yük için tutulan tutanağa da protesto denir.

PROTOKOL (Bkz. Teşrifâtçılık)

PROTON;

Alm. *Proton (n),* **Fr.** *Proton (m),* **İng.** *Proton.* Atomların çekirdeğini meydana getiren iki temel tânecikten biri. Çekirdeği meydana getiren diğer tânecik nötron olup, elektrik yükü yoktur. Fakat proton artı (+) yüklü tâneciktir.

Yunancada “ilk” anlamına gelen proton, 1886 yılında E. Goldstein tarafından kanal ışınlarında keşfedildi. 1911 yılında Ernest Rutherford, atomun ağırlığının bir yerde mevzilendiğini söyledi ve bu yere çekirdek, dedi. 1920 yılında hidrojen çekirdeğinde yalnız bir tâne taneciğin olduğunu belirterek buna proton ismini verdi.

Özellikleri: Elektrik yükü elektronun yüküne eşit fakat ters işâretlidir ki, bu yük $4{,}80298 \times 10^{-10}$ e.s.y.b. veya $1{,}602 \times 10^{-19}$ coulomb’dur. Protonun kütlesi $1{,}6725 \times 10^{-24}$ g olup, elektronun kütlesinin 1836,15 katıdır. Protonun yarıçapı yaklaşık $1{,}37 \times 10^{-13}$ cm’dir. Atom çekirdeğindeki proton sayısı atom numarasına eşittir. Nötral atomda proton sayısı kadar elektron bulunur. Proton, “p” veya H^+ şeklinde gösterilir. Hidrojenin çekirdeğinde nötron yoktur. Yâni yalnız bir tâne proton vardır. Bundan dolayı iyonlaştırılmış bir hidrojen (H^+) proton demektir ve proton bu şekilde elde edilir.

Hızlandırılmış protonlardan nükleer reaksiyonlarda faydalanılır. Güneş ve yıldızlarda proton-proton reaksiyonları sonucu He meydana gelirken 26,7 MeV enerji açığa çıkar. Hızlandırılmış protonlar tıp, zirâat, fizik ve kimyâ alanlarında kullanılır. Kanserli hücrelerin tedâvisinde X ışınlarından daha iyidir. İnsan vücûdundan geçen protonlar, vücut yoğunluğuna duyarlı olduğundan kanserli bölgenin teşhisinde kullanılır.

PRUT ANTLAŞMASI;

1711 Prut Harbi sonrasında imzâlanan Osmanlı-Rus Antlaşması. Osmanlı Sultanlarından Üçüncü Ahmed Han (1703-1730) zamânında 22 Temmuz 1711 târihinde Rusya ile imzâlandı.

Lehistan meselesi dolayısıyla Rus Çarı Petro ile İsveç Kralı Demirbaş Şarl’ın arası açılmış; Osmanlılar, Demirbaş Şarl’ın Lehistan kralı îlân ettiği Stanislav Lehcinski’yi tanımışlardı. Çar Petro ile Kral Şarl arasında Ukrayna’da yapılan savaşı, İsveçliler kaybettiler (1709). Demirbaş Şarl, Ukrayna Hatmanı Mazepa ile birlikte Osmanlı topraklarına sığındı. Çar’ın iâde isteği Bâbıâlî tarafından reddedildi. Deli Petro’nun savaşla tehdit etmesi üzerine, Rusya’ya savaş îlân edildi (20 Kasım 1711).

Hıristiyan tebayı ayaklandırarak başarı sağlayacağını zanneden Çar, Boğdan’a girip Prut boyunca Tuna kıyılarına inmekte iken, ummadığı bir zamanda Türk ordusu tarafından kuşatıldı.Türk askeri kesin bir üstünlüğe sâhipti. Ruslar sulh teklifinde bulundular. Azak’ın ve Lehistan’ın Rus nüfûzundan

kurtulması kabul edilince, Sadrâzam Baltacı Mehmed Paşa, kahyâsı Antalyalı Ömer Ağa ve mektupçusu Ömer Efendinin tesirleri altında kalarak sulh teklifini kabul edip, Çar'ı serbest bıraktı. Kırım hanı devlet Giray Han ile Demirbaş Şarl muhâlefet ettiler. Prut Irmağı kıyısında, Serdâr-ı ekrem (Başkumandan) Baltacı Mehmed Paşanın çadırında, Osmanlı devlet adamları ile Rus Başbakanı Baron Şafirov arasında kararlaştırılan Prut Antlaşması ile:

1. Azak Kalesi ve bütün çevresini Ruslar geri vereceklerdi.

2. Aşağı Özi boyundaki Rus kaleleri yıkılacaktı.

3. Lehistan'a girmiş bulunan Rus kuvvetleri geri çekilecekti.

4. Barabaş, Potkalı ve Kırım Hanına tâbi Kazaklara Ruslar müdâhale etmeyecekti.

5. Osmanlı Sultanına sığınan mülteci İsveç kralı Demirbaş Şarl, mâiyetiyle berâber memleketine serbestçe gidecekti.

6. Osmanlı ülkesine gelip giden Rus tüccarlarından başka Türkiye'de Rus elçisi bulunmayacaktı.

7. Harp öncesi ve sonrasındaki Müslüman esirler Osmanlı hükûmetine iâde edilecekti.

8. İki taraf da harbe teşvikçilik yapmayacaktı.

9. Ruslar eskiden olduğu gibi, Kırım Hanına yine vergi vereceklerdi.

Antlaşmadaki şartların yerine getirilmesi için Baron Şafirov Osmanlılarda kalacaktı.

Baltacı Mehmed Paşanın iyi niyetinin Ruslar tarafından suistimal edilerek, antlaşma şartlarının uygulanmaması ve Devlet Giray Hanla Demirbaş Şarl'ın sadrâzam aleyhinde propagandaları, hoşnutsuzluğu büyüttü. Mehmed Paşa, sadâretten azl edildi (20 Kasım 1711). Antlaşmanın uygulanması için Rusya'ya savaş îlân edilince, Azak Kalesi teslim edilip, kaleler yıkıldı. Demirbaş Şarl'ın dönmesi yine gerçekleşmeyince, ikinci defâ sefer îlân edildi. 1713 Haziranında yapılan Edirne Antlaşması ile Demirbaş Şarl memleketine dönebildi.

Bu netîceyle, Prut Muâhedesi, Deli Petro'nun Karadeniz ve Balkanlara inme hayâllerine darbe vurulmuş oldu.

PRUT HARBİ;

12-21 Temmuz 1711 Osmanlı-Rus Harbi. Rus çarlarından Birinci Petro (1682-1725), İsveç kralının Lehistan'da harp etmesinden faydalanarak, 1702 yılında ilk defâ Fin Körfezine çıkarak Petersburg (Leningrad) şehrinin bulunduğu kıyıyı, zaptetti. 1703'te bu kıyıda Deli Petro'nun adı ile Petersburg diye anılan şehir kurulmaya başlandı. Lehistan Seferini bitirdikten sonra, Rusya'ya harp îlân eden İsveç Kralı Demirbaş lakaplı XII. Şarl (1697-1718), 1709'da Poltava Muhârebesinde yenilince, ric'at yolu kesilmiş olduğundan maiyetiyle berâber Osmanlı topraklarına en yakın olan Bender Kalesine sığındı. XII. Şarl'ı tâkip eden Çar Petro'nun ordusu da Osmanlı sınırını geçerek tahrîbâtta bulundu.

Gerek bu tecâvüze karşılık vermek, gerekse İsveç Kralının Bender Kalesinden İstanbul'a gönderdiği yardım dileyen mektupları ve Rusya'nın emellerine set çekmek için Sultan Ahmed Han, Rusya'ya sefer açtırdı. Vezîriâzam Baltacı Mehmed Paşa, sefere Serdâr-ı ekrem (Başkumandan) tâyin edildi. Yüz bin kişilik Osmanlı ordusu, 9 Nisan 1711'de sefere çıktı. Osmanlı donanması da üç yüz altmış gemiyle Karadeniz'e açılarak, Azak Denizindeki Rus donanmasını imhâ ve Azak Kalesini zaptetmek vazîfesiyle denizden sefere katıldı. Osmanlı ordusu, Prut adındaki Kıpçak boyunun adını taşıyan Prut Nehri kıyısında Rus ordusuyla karşılaştı. Çar Deli Petro kumandasındaki Rus ordusunun mevcudu altmış bin kadardı.

Osmanlı ordusunun öncüleriyle, Rus öncü kuvvetleri Prut Nehri karşı kıyısında nehir geçiş hazırlıkları içinde karşılaştılar. Osmanlı öncü kuvvetleri karşı kıyıda bir köprü başı ele geçirdi. Emniyetle nehrin karşı tarafına geçti. Bu sırada düşman öncülerinin geri çekilme hareketini sezen Baltacı Mehmed Paşa, kuvvetli bir süvârî kolunu ileri göndererek Ruslara ağır kayıplar verdirdi. Diğer taraftan Kırım Hanı Devlet Giray da, 20 Temmuz günü Rus nakliye kollarını basarak epeyce kayıp verdirdi. Ayrıca çeşitli eşyâ ile dolu 600 arabayı da ele geçirdi. Bu sûretle Rus ordusu ağırlıklarını tamâmen kaybetti. Öğleden sonra Rus askerine verilen istirâhatten faydalanan Devlet Giray, Tatar birlikleriyle Yaş yolunu kesince, Rus ordusu çok kötü duruma düşürüldü. Kuzey, yâni ric'at hattı, Kırım atlıları; sağ kanat da Çerkez Mehmed ve Sâlih paşaların emrindeki sipâhîler tarafından tutulunca, Rus ordusu artık tamâmen sıkıştırılmış bulunuyordu. Ruslar ilk gün yalnız topçu desteği olmadan açıktan yapılan yürüyüşü yeniçerilerin gayretsizliği sebebiyle durdurmaya muvaffak oldular. Fakat bu çarpışmalar sonunda, çarın hareket imkânları da tamâmen önlendi. Prut Irmağının karşı kıyısına da Cin Ali Paşa komutasındaki Bender askerleri yerleştirilince, çevirme işi tamamlanmış ve Osmanlı topçusunun

mevzîlere girmesiyle de Ruslar büyük zâyiât vermeye başlamıştı.

Ordusunun gıdâsızlık yüzünden fenâ bir durumda olduğunu, çemberden kurtulmanın imkânsızlığını ve zâyiâtının da git gide artmakta olduğunu gören Petro, bir meclis topladı ve bu mecliste Türklere sulh teklifinde bulunmayı kararlaştırdı. Çarın müsâdesiyle Mareşal Şeremitiyev bir mektup yazarak, resmen sulh teklif etti. Baltacı Mehmed Paşa mektubu getiren Rus subaylarının karnını doyurup tevkif ettirdi ve Rus ordusunun bombardıman edilmesini, top ateşine fâsıla verilmemesini emretti.

Bunun üzerine Şeremitiyev, ikinci bir mektup yazarak daha ziyâde kan dökülmeksizin sulh için bir karar vermesini Baltacı Mehmed Paşaya tekrar ricâ edip, aksi taktirde canla başla tekrar harp edeceklerini bildirdi. Serdâr-ı ekrem 21 Temmuz'da Şeremitiyev'den ikinci mektubu aldıktan sonra bu husûsu görüşmek için Kırım Hanı ve ordu erkânını toplayıp, sulh yapılıp yapılmaması hakkında görüştü. Topladığı hey'ete; "Rus çarı sulh istiyor ve her ne talep edilirse vermeyi kabul ediyor, ne dersiniz? Arzumuz gibi hareket ederse sulhe mi müsâade edelim, yoksa amanına bakmayıp harbe mi devâm edelim?" diye sordu. Kırım Hanı sulhe muhâlif olmasına rağmen, ordu erkânının ekserisinin; "Eğer istediğimiz kaleleri bize teslim eder ve tekliflerimize râzı olursa, sulh yapmak kazançtır. Ayrıca yeniçeriler arasında savaşa karşı bir isteksizlik sezilmesi ve mâzallah fenâ bir durumda savaşın bozgunla netîcelenme ihtimâli vardır." diye mukâbele ettiğinden sulhe karar verildi. Ertesi gün ordugâha dâvet edilen Rus murahhası Petro Şafirov ile görüşmelere başlandı ve 22 Temmuz 1711'de antlaşma imzâlandı. (Bkz. Prut Antlaşması)

Bu antlaşma sırasında Rus Çariçesi Katherina ile Baltacı Mehmed Paşanın buluşmaları tamâmen hayâl mahsûlüdür. Devrin hiçbir Türk ve Avrupa kaynağında böyle bir iddiâ yoktur. Prut Seferinden hemen sonra Baltacı'yı sadâretten düşürmek için çalışan devlet adamları dahi böyle bir iddiâda bulunmamışlardır. Bu nevi iftirâlar edeb, ahlâk ve vatanperverliğin nümûnesi olan bâzı Osmanlı paşalarını gözden düşürmek isteyen veya onları da kendileri gibi zanneden romancıların kaleminden çıkmış uydurma hikâyelerden öte gidemez.

PSİKANALİZ;

Alm. *Psychoanalyse (f),* **Fr.** *Psychanalyse,* **İng.** *Psychanalysis.* Sigmund Freud tarafından ortaya konulan, Ruh hastalıklarının teşhis ve tedâvisinde kullanılan bir metod ve ilim dalı. (Bkz. Freud, Sigmund)

PSİKİYATRİ;

Alm. *Psychiatrie, nervenheilkunde (f),* **Fr.** *Psychiatrie (f),* **İng.** *Psychiatry.* İnsanın davranış ve uyum bozukluklarını inceleyen bilim dalı. İstenmeyen şahsiyet problemlerinin sebeplerini, gelişmesini ve belirtilerini araştırır ve bu bozuklukların düzeltilmesini gâye edinir. Kişinin subjektif hayâtının bozulması, diğer kişiler ve toplumla olan ilişkilerinin aksamasına sebep olur.

Eski çağlarda aklî dengesizliklerin kötü ruhlarla ilgili olduğuna inanıldı ve olağanüstü güçlerin bir cezâsı olarak aklî dengesizliğin kişiye musallat olduğu inancı kabul edildi. Bunların kontrol edilmesi için büyüler kullanılmaya çalışıldı. Ortaçağda Avrupa'da akıl hastaları, umursamazlıkla karşılandı, zâlim metodlarla tedâviye çalışıldı, şeytanın etkisi altına girdiklerine inanılarak çeşitli işkencelere tâbi tutuldular. Daha sonraları aklî problemlerin ahlâkî çöküntü dolayısıyla ortaya çıktığı fikri kabul edilmeye başlandı ve muâmeleler biraz olsun insânî hâl aldı. On sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllarda doktorların genel inancı, aklî hastalıkların, beyin ve sinir sistemindeki bozukluklardan dolayı olduğu yönünde değişti. Bunun sebebi ağır metal zehirlenmelerinin beyinde yaptığı tahribâtlar ve frengiden dolayı ortaya çıkan rûhî bozukluk durumlarıydı.

Bu sıralarda İslâm âleminde durum oldukça farklıydı. Asya,Kuzey Afrika ve İberya Yarımadasında 8 ve 13. asırlar arasında, Osmanlı Devletinde 17. asra kadar bir tıp okulu ve polikliniği olan, hastalara en insânî şekilde yaklaşan, bahçeler ve havuzlarla çevrili rahat bir ortamda psikiyatrik tedâviler uygulayan kuruluşlar vardı. Bu hastânelerin bir diğer önemli özelliği zenginlerle fakirlerin aynı şekilde muâmeleye tâbi tutulmalarıydı. Bunlar arasında, Şam, Bağdat, Halep, Kahire, Kayseri ve Edirne'deki akıl hastâneleri (şifâîyeler) en önemlileridir. İlk esaslı ve teşkilâtlı akıl hastânesiniFâtihSultan Mehmed Han yaptırdı. Daha sonra Bâyezîd Velî Edirne'de, Yavuz SultanSelim Han Manisa'da,Kânûnî SultanSüleyman Han İstanbul'da Süleymâniye Bîmarhânesini yaptırdı. İkinci Selim Hanın hanımı Nûr Bânu Sultan, Toptaşı Bîmarhânesini ve VâlideCâmii yanında bir bîmarhâne daha inşâ ettirdi ve birincisi erkekler, ikincisi kadınlar için kullanıldı. Toptaşı Bîmarhânesi uzun yıllar hizmet görmüş olup, Cumhûriyetin ilk yıllarında bugünkü yerine, yâni Bakırköy'e taşındı.

1900'lü yıllara yaklaşılırken Almanya'da Emil Kraepelin-Depresif psikoz ve şizofreniyi târif ederek psikiyatride yeni ufuklar açtı. Hastalıkların psikolojik kökenli olma teorisi yüzyılımızın başlarında önem kazanarak nörolojik problemlerle psikiyatrik problemlerin ayrımında önemli bir adım atıldı.

Histeri üzerindeki çalışmalar, psikoz olmayan akıl hastalıklarının kişinin günlük hayâtı ve problemlerinden kaynaklanabileceğini gösterdi. 1900'ün ilk yıllarında konuşma tedâvileri, rûhî hastalıkların tedâvisinde giderek artan bir önem kazanmaya başladı.

1938'de elektroşok, psikiyatrik tedâvi alanına girdi. Nasıl etki ettiği bilinmemesine rağmen, hastaların bir kısmında gözle görülür iyileşme sağladığı müşâhede edildi. Daha sonra rûhî bozuklukların ilâçla tedâvisine geçildi. 1950'de ilk antipsikotik ilâç olan Klorpromazin (Largactil) şizofrenik hastalarda kullanıldı ve çok etkili bir ilâç olduğu görüldü. Kullanılan ilâçların yaygınlaşmasıyla, depresyon, mani, şizofreni hastaları başta olmak üzere rûhî bozuklukları olan hastaların sağlık merkezlerinde tedâvilerine başlandı.

Günümüzde psikiyatrik hastalıklar, çeşitli metodlarla tedâviye çalışılır. İlâç tedâvisi, psikoterapi, elektroşok tedâvisi bunların başında gelmektedir. Rûhî bozukluklar, iki ana bölümde incelenir: Bunlar psikotik rahatsızlıklar ve psikotik olmayan hastalıklardır.

Psikotik hastalıklar: Bu hastalıkta ileri derecede düşünce bozukluğu, davranış bozukluğu, sosyal hayata uyamama ve rûhî hayâta hastalık hâlinin hâkim olması vardır. Düşünce zincirindeki bozuklukla hastanın rûhî yapısı o derece etkilenmiştir ki, bütün davranışları buna göre ayarlanır. Psikotik hastalar, hastalıklarından haberdar olmazlar, onlar hastalıklarını yaşarlar. Düşünceleri ve duygusal hayatları son derece bozuktur. Halüsinasyonlar ve hezeyanları çoktur ve bunlar günlük davranışlarına yön verirler. Meselâ bâzı psikotikler, kendilerini öyle aşağı hissederler ki, bütün dünyânın hastalıkları ve kötülükleri kendilerinden gelir zannederler. Yine kendilerinin çok önemli bir şahsiyet olduğunu söyleyen birçok psikotik hasta vardır. Psikotik düşünce tarzı; gazaplanma nöbetleri, törensel hareketler, kopuk kopuk konuşma, sosyal realiteden uzaklaşma hâllerini ortaya çıkartır.

Nonpsikotik (psikotik olmayan) hastalıklar: Bunların çok çeşidi olmasına rağmen en fazla rastlananları, şahsiyet bozuklukları ve nevrozlardır. Nonpsikotik hastalarda günlük hayattan uzaklaşma, gerçekleri reddetme pek görülmez. Hasta, kendisinin hasta olduğunu genellikle bilir ve tedâvi olmaya çalışır. Şahsiyetin bozulmamış yönleri ve günlük hayatla bağdaşan kısımları vardır.

Şahsiyet bozuklukları olan kişiler, hayat sitili olarak başkalarından farklı tavırlar alırlar. Bunlar, problemlerinin kendilerinden gelmediğine inanırlar. Yalancılar, hırsızlar, şiddet eylemcileri, alkolikler bu tip şahsiyet bozukluklarını o derece gizlerler ki, çevrelerinde sevilen sayılan bir şahsiyet hâlindedirler.

Nevrozlar, psikotik olmayan hastalıklar içinde en önemli yeri tutar. Anksiyete nevrozu çok görülen bir durumdur. Hayatta normal ve hattâ başarılı bir tablo çizen kişilerde de görülebilen anksiyete, çeşitli "sıkıntı" hisleriyle ortaya çıkar. Histeri veya "dönüştürme nevrozu" özellikle kadınlarda görülen bir durum olup, çok çeşitli belirtilerle ortaya çıkar. (Bkz. Histeri)

Psikiyatrik hastalıkların teşhisi, belirtileri çok ve çeşitli olmasından dolayı oldukça zordur. En önemli teşhis yolu hastayla konuşma ve müşâhededir. Buna ilâveten, psikolojik testler de zekâ durumu ve düşünme bozukluğunu bulmada yardımcı olur. Diğer tıbbî testler ise ancak hastalığı başka sistemlerin rahatsızlıklarından ayırmada faydalıdır.

Tedâvide çeşitli metodlar kullanılır. Psikiyatri hastalarının tedâvisi, zor, uzun süreli ve sabır isteyen bir iştir. Çeşitli ilâçlar tedâvide faydalı olabilmektedir. Psikozlarda nöroleptik veya antipsikotik denen ilâçlar kullanılır. Depresyonlarda antidepresif denilen ilâç grubu, ayrıca hastalıkların çoğunda müsekkinler ve uyku ilâçları kullanılır. Elektroşok tedâvisi özellikle şizofreni vak'alarında faydalı olan bir tedâvidir. Psikoterapi ise hastaya şahsî ve grup yaklaşımlarıyla problemlerinde yardımcı olmaktır. Çeşitli psikoterapi yolları ve metodları uygulanmaktadır.

PSİKOLOJİ;

Alm. *Psychologie (f),* **Fr.** *Psychologie (f),* **İng.** *Psychology.* İnsan ve hayvanların iç ve dış çevrelerindeki gözlenebilen-ölçülebilen davranışlarını bilimsel olarak inceleyen ilim dalı. Davranışların temelindeki iç ve dış uyarıların organizma üzerinde meydana getirdiği tepkileri, davranışların niteliğini de ele alır. Burada davranış terimi, hem dışarıdan görülebilen hareketleri, hem de kapalı olan idrak, düşünme, fikir yürütme, hissetme, alâka gibi beyin faaliyetlerini kasteder. Beyin faaliyetleriyle ilgili davranışlar, açık davranışların sistemli bir şekilde tâkibiyle anlaşılabilir. Psikolojinin ana hedefi, davranışların ve zihnî faaliyetlerin anlaşılmasında hareketlerin, düşüncelerin, hislerin tam olarak târif edilmesi, biyolojik ve sosyal bir varlık olan insana âit değişkenlerin incelenmesidir. Bu sebepten, psikolojinin fizyoloji, antropoloji, sosyoloji ilimleriyle yakından münâsebeti vardır.

Psikoloji; "ruh, nefes, soluk" anlamına gelen **psyke** ile "düzenli söz, ilim" anlamına gelen **logos**'un birleştirilmesiyle meydana gelmiştir.

Psikolojinin gün geçtikçe sahası genişlemektedir. Psikoloji iki ana gruba ayrılır:

Genel psikoloji, araştırmalar ve genel prensiplerin tespitiyle uğraşır.

Tatbikî psikolojiyse, genel psikolojide elde edilen bilgilerin maksada uygun olarak kullanılmasıdır. Bu iki grup birbirini tamamlayacak özelliktedir. Tatbikî psikolojide elde edilen tecrübelerle genel psikolojide yeni metodlar geliştirilebilir.

Psikoloji ilminin gelişmesi, psikiyatri tıp dalını doğurmuştur. Psikiyatrist, akıl hastalarının ve davranış bozuklukları gösteren hastaların şuur altında yatan sebeplerini teşhis ederek ilâç, şok, psikoterapi gibi metodlarla tedâvisine çalışır. (Bkz. Psikiyatri)

Genel psikolojinin dalları: Psikolojinin bu sahasının dayandığı değerlendirme kıymetleri hassas deneylerle elde edilir. Psikologlar, hissetme, algılama, öğrenme ve hâfıza üzerinde özel testler yapar. Testler laboratuvarlarda yapılır veuyarılara verilen davranış şekilleri kaydedilir. Uyarıların tatbikatta benzerlerinin olması esastır. Laboratuvarlarda hormon ve sinir sistemlerinin fonksiyonlarına etkileri de incelenir.

Tecrübî psikolojinin inceleme yaptığı alan, hissetme, his organları ve bu organlardan gelen uyarıları kaliteli, kuvvetli ve devamlı olarak ileten sinir sistemiyle alâkalıdır. Algılama (idrak) ise, his organları ile alınan bilgilere bir mânâ kazandırma işidir. Öğrenme ve hâfıza, uyarı ve cevap almanın şekillenmiş hâlidir. Meselâ kırmızı lâmba yandığında durması gerektiği öğretilen kişi, caddede her kırmızı lâmba yanışında durur. İngiltere'de bir parkın ortasına konan paspas üzerinden geçen büyük küçük herkesin ayaklarını sildikleri gizli televizyon kamerası ile tespit edilmiştir. Yapılan inceleme ve deneyler sonucunda en iyi öğrenme yolunun Osmanlıların eğitim sisteminde ve yabancı dil öğrenmede görüldüğü gibi bol tekrar ile ezberleme olduğu ortaya konmuştur.

Fizyolojik psikoloji: Genel psikolojinin bu dalı, sinirler ve hormonlar gibi biyolojik sistemlerin davranışlarla olan münâsebetlerini inceler. İncelemeler genellikle hayvanlar üzerinde yapılır. Yapılan deneyler göstermiştir ki, testosteron hormonu miktarı arttırılınca davranışlar sertleşmektedir. Beyinde bâzı merkezlerin tahrip edilmesiyle de davranışlarda değişiklikler olduğu tespit edilmiştir. Bâzı davranış şekillerinin irsiyetle geçtiği söylenmekteyse de, bu konuda kesinleşmiş deney sonuçları yoktur.

Mukâyeseli (karşılaştırmalı) psikoloji: Muhtelif hayvanların ve insanların biyolojik hastalıklarının davranışlarına etkisi ve birbiriyle mukâyesesi incelenir. İnsanlarda bulunan bâzı davranışların (huyların) hayvanlardaki benzerleri ve hiçbir hayvanda bulunmayıp da sâdece insanda bulunan davranış cinsleri tespit edilir.

Genel psikolojinin diğer dalları: Kişilere göre değişiklik gösteren karakter; isteğe bağlı hareketler ve motivasyonları inceleyen kişilik psikolojisi; kişiyle cemiyet arasındaki davranışları ve yaklaşımları inceleyen sosyal psikoloji; bunlardan başka gelişim psikolojisi, ilmî psikoloji, kantitatif psikolojidir.

Psikolojinin Uygulama Alanları

Klinik psikolojisi: Psikolojinin ihtisaslaşan en büyük dalıdır. Klinik psikoloji sahasında çalışan psikologlar, istekli hareketlerle ilgili davranış bozukluklarını tespit ve tedâvi etmeye çalışırlar. Çalışmalar, testler, hastayla yapılan seanslar, alınan kayıtlar ve bunların uzun sürede değerlendirilmesiyle olur. Psikologlar, psikiyatristlerle de ortak çalışmalar yaparlar. Hastalığın çeşitlerine göre rûhî tedâvi (psikoterapi) teknikleri uygulanır. Psikologlar ayrıca, psikanaliz metodları ile hastada bulunan davranış bozukluklarının şuur altında yatan sebeplerini yüzeye çıkartmaya çalışırlar.

Eğitim psikolojisi: Bu psikoloji dalında çalışan şahıslar okullarda ve müesseselerde öğrenme ve öğretme tekniklerinin geliştirilmesi ve verimli olması için yeni metodlar araştırır, testler yaparlar. Klinik psikologları gibi çalışarak öğrencilerin psikolojik problemlerine çözümler getirmeye çalışırlar.

Endüstriyel psikoloji (Sanâyi psikolojisi): Teknolojinin gelişmesi ve kalabalık bir işçi kitlesinin gittikçe artması, endüstriyel psikolojinin ayrı bir dal olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. Endüstriyel psikolojinin çalışma sahalarından biri, işçi seçimi, işe yerleştirilmesi, ücret dağılımının ayarlanması ile ilgilidir. Psikologlar diğer taraftan işin en verimli bir şekilde yapılması için otomatik makinalar ve işçi moralinin yüksek tutulması üzerinde araştırmalar yaparlar. Psikoloji, adâlet, askerlik, politika, soğuk-sıcak savaşlar vb. gibi sahalarda da kullanılır.

Psikolojide uygulanan metodlar: Psikoloji ilminin gün geçtikçe daha geniş sahaları içine alması, gelişen durumlara göre yeni davranış şekilleri ve savunma mekanizmaları bulunmasını zorlamaktadır. Araştırmalar, eski metodlar yerine yeni metodların geliştirilmesini sağlar.

Metodlardan biri tecrübe (deney)dir. Tecrübeler çok basit âletlerle yapılır. Âletle yapılan uyarı kaydedilmek üzere data (veri) hâline getirilir.

Davranışların analiz edilip değerlendirilmesinde bir başka metod da müşâhedeye (gözleme) dayanır. Gözlemlerde teyp, video gibi âletlerden istifâde edilebilir. Kişilik gelişmesi, sosyal münâsebetler,

çatışmalar gibi tecrübe metodları ile tespiti zor faaliyetlerde müşâhede metodu oldukça verimlidir. Kişi ve sosyal yapıyı etkileyen konuların analizi çok ustaca hazırlanmış anketlerle yapılabilir.

Kişilerdeki davranış bozukluklarının anlaşılması için bir de klinik metodlar vardır. Klinik metod, kişinin bibliyografisini çıkartmaktan işe başlamak, zekâ, ilgi ve şahsiyet testleri yapmak ve uzun süren bir inceleme programı yürütmekten ibârettir. İnceleme programı bâzan bir iki sene sürebilir.

Psikolojinin târihi: İlk psikoloji kitabı olarak Aristo'nun **Rûh Konusunda** adlı eseri vardır. Aristo ve diğer Yunanlı felsefeciler, rûhu bedenden üstün bir varlık olarak kabûl etmişlerdir. Çoğu, rûhu akıl olarak nitelemiştir. Felsefecilerin rûhun varlığını kabul etmeleri, esasen dînî kitaplardan aldıkları temele dayanmaktaydı.

On yedinci asırda Descartes, rûh ile bedeni birlikte mütâlaa etmiştir. Hem rûhun bedeni, hem de bedenin rûhu etkileyeceğini savunmuştur.

On dokuzuncu asırda Alman Psikoloğu Johannes Müller ve Gustav Theodor Fechner, tecrübe metodları ile insan sinir sisteminin uyarı ve reaksiyonlarını gündeme getirdiler. Psikolojide ileri atılmış en büyük adım olarak nitelenen, 1879 senesinde Wilhelm Wundt'un uygulamaya başladığı, içe bakış laboratuvar metodları ile veri tespiti de yine akıl seviyesinde kaldı. Wundt aynı zamanda psikolojik konuları, sosyoloji ve antropolojiyle genişletti. **Halk psikolojisi** (Völkerpsychologie) kitabında insanların lisan, sanat, âdetler, kânunlar, yönünden zaman içerisinde değişimini dile getirdi.

Yirminci yüzyılda,Amerikalı Psikolog John B. Watson, psikolojiye, davranışlar kavramını getirdi. Modern Amerikan Psikolojisinde organizmanın, çevreyle münâsebete girmesini incelemeyi, araştırmanın temeli olarak ele almaktadır. Rus psikologlarının çalışmaları da aynı yönde olmuştur. Yine bu yüzyılda Gestalt Psikolojisi olarak bilinen "Alman biçimci Psikolojisi" gelişmiştir. Bu psikolojide yalnızca his organları ile tek tek idrak değil, aynı zamanda birkaç idrakin birleşmesi dikkate alınarak davranışlara bir anlam verilebileceği savunulmuştur. Gestalt Psikolojisinin başta gelen şahsiyetleri Max Wertheimer, Wolfgang Kohler ve Kurt Koffke (Kafka)dir. Amerikan Davranış Psikolojisinde uyarıcıya kişinin gösterdiği pasif tepki incelenirken, Gestalt Psikolojisinde aktif tepki incelenir.

Yirminci yüzyılda meşhur olan psikoanalizin kurucusu Sigmund Freud'dur (Bkz. Freud). Psikanalizde klinik inceleme esas alınır. Freud insan davranışlarının kökeninde seks, gazaplanma gibi temel biyolojik uyarılara yer verir. Bu uyarılar da içgüdü olarak târif edilen, kendiliğinden meydana gelen hareketlerle yönlendirilir. Psikanalitik teoriye göre kişilik; "id" denilen, hayvanlarda da bulunan ve şartlar ne olursa olsun hemen tatmin olmayı isteyen içgüdüler kısmı; süperego denilen moral ve inanç kısmı ve bunların çatışmalarını azaltan ego kısımlarından oluşan bir sistemdir.

Kurt Lewin, Alman biçimci (Gestalt) ve Amerikan davranışçı psikolojileri, psikanalizle birlikte ele almıştır. Psikoloji konusunda yapılan çalışmalara dikkat edilirse yalnız Aristo rûhun varlığını kabul etmiş, diğer psikologlar insan vücûdunu hayvan vücûdu gibi kabul etmek yoluyla, sinir sistemleri, idrak, içgüdü hareketlerinden giderek davranışlara mânâ vermeye çalışmışlardır. Descartes, rûhun bedenle ilgisi olduğunu kabul etmekle gerçeğe biraz yaklaşır gibi olmuşsa da, skolastik düşünceleri akıl yürütmesini saptırmıştır.

İslâm âlimlerine göre psikoloji: Bütün varlıklar, cansızlar, bitkiler ve hayvanlar olmak üzere üç cinse ayrılır. Cansız cisimlerin uygun bir şekilde birleşmesinden canlı mahlûkların yapıtaşı olan hücre meydana gelir. Hücre canlıdır. Bitki hücresi hayvan hücresine benzemez. İnsan hücresi hayvan hücresine benzer. Hücrelerin birleşmesinden dokular, dokuların birleşmesinden organlar ve organların biraraya gelmesinden organ sistemleri meydana gelir. Hayvan cinsinin en kıymetlisi insan, en aşağısı süngerdir. Sünger, denizde yaşayan ve bitki gibi görünmesine rağmen irâdeli hareketleri olan bir hayvandır. Bitkilerden bir kısmı da hayvanlar gibi his ve hareketlere sâhiptir. Erkek hurma, dişi hurma ağacının üzerine eğilir. Bitkilerin hepsinde mevcut olan döllenme, hurma ağacında hayvanlardaki gibidir.

Bitkilerin ve hayvanların, hayatlarını devam ettirebilmeleri için, beslenme ve savunma organları vardır. Kimine ok, kimine diş, kimine pençe veya boynuz, kimine hiyle verilmiştir. Meselâ arı mühendis gibi altı köşeli petekler yapar. Peteklerini silindir yapsaydı aralarında boşluklar kalacak ve yer israfı olacaktı. Arıya bu ilhâmı Allahü teâlâ vermektedir. İlhâma batılı psikologlar, içgüdü, demişlerdir.

Yaratılış bakımından olan üstünlük farklarından başka, insanlar arasında çalışarak madde ve ahlâkta yükselmek farkları da vardır. Madde ve ahlâkta yükselmek rûhun kuvvetleriyle olur. Her canlıda bitkisel rûh vardır. Doğma, büyüme, beslenme ve üreme gibi canlılık faaliyetlerini bitkisel rûh yapar. Hayvanlarda ve insanlarda bitkisel rûh yanında hayvânî rûh da vardır. Bunun yeri yürektir. İstekli hareketleri yaptıran bu rûhtur. İnsanlarda ayrıca bir rûh daha vardır ki, yalnız rûh deyince bu anlaşılır. Aklı kullanmak, düşünmek ve gülmek gibi faaliyetleri yapan bu rûhtur.

Hayvânî rûhta iki kuvvet vardır: Birisi müdrike kuvveti olup, anlayıcı özelliktedir. Diğeriyse hareket kuvvetidir. Müdrike kuvveti de görünen beş his organlarıyla anlama ve görünmeyen iç organlarla anlama diye iki kısımdır.

Hayvan rûhunun ikinci kuvveti olan hareket kuvveti de iki türlüdür: Birincisi şehvet, ikincisi gazaptır. Hareket kuvvetleri müdrike kuvvetlerine muhtaçtır. Çünkü, önce duyu organları ile iyi veya kötü olduğu anlaşılmalıdır. Bütün bu duyguların ve hareketlerin hepsi sinirler aracılığıyla yapılmaktadır.

İnsan rûhu yalnız insanlarda bulunan ve iki kuvveti olan bir rûhtur. İnsan bu iki kuvvetle hayvanlardan ayrılmaktadır. Birincisi müdrike kuvveti, ikincisiyse yapıcı kuvvettir. Bilici müdrike kuvvete akıl da denir. Batılı psikologlar aklı kabûl etmişler, aklın rûhun bir kuvveti olduğunu anlayamamışlardır. Akıl kuvveti de fen bilgilerinin elde edilmesine yarayan hikmet-i nazarî ve ahlâk ilimlerini elde etmeye yarayan hikmet-i amelî kuvvetleri olarak iki cinstir.

Rûhun yapıcı kuvveti, bilici kuvvetlerle edinilen bilgilere göre iş yapar. Yâni insanda davranışları yönlendiren akıldır. Akıl, hayvânî rûhun şehvet ve gazap kuvvetlerini de idâre eder.

Psikoloji ilminin asıl inceleyeceği saha rûhtur. Çünkü davranış şekilleri, rûh kuvvetlerinden hâsıl olmaktadır. İslâm âlimleri rûhun özelliklerini inceledikten sonra, rûhun sağlıklı olması için usûller geliştirmişlerdir. Rûh sağlığı bilgisine, **Ahlâk İlmi** ismini vermişlerdir. Rûhun kötülükleri ahlâk ilmi ile temizlenir. Rûhu kötülüklerden temizlenen kişiler iyi huylu, iyi ahlâklı olurlar.

Rûh; şekli olmayan, his organları ile duyulmayan, parçalanmayan, maddî olmayan, anlayıcı ve idâre edici bir varlıktır. Rûh bedendedir, ölünce bedenden ayrılarak maddî olmayan âleme karışır. Rûh da, melekler de sonradan yükselmez, yaratıldığı şekilde kalır. Rûh bedenle birleşince yükselmek veya alçalmak özelliklerine kavuşur. Rûh, bir sanat sâhibine benzer. Beden ise, bir sanat sâhibinin elindeki sanat âletleri gibidir. Rûh, beden atının üzerindeki süvâri gibidir. İnsanların dereceleri bütün mahlûkların tam ortasındadır. İnsan rûhu, kendisini yaratana uyarsa yükselir, meleklerden de üstün olur, aksini yaparsa alçalır. Rûhun alışkanlıklarına huy, denir.

Huylar iyi veya kötü işler yapmaya sebep olur. Huy, rûhun kuvvetlerinden meydana gelir. Rûhun kuvvetlerinin normal oluşu yanında aşırısı ve eksikliği de çeşitli huyları ortaya çıkarır. Adâlet, iffet, şecaat, hikmet gibi normal huylar yanında, bunların aşırılığı ve noksanlığı da huy olarak yerleşmiş olabilir. Batılı psikologlar psikanalizde huylar ve altında yatan sebepleri inceleyerek huyları düzeltme metodları üzerinde çalışmalara devam etmektedirler. Halbuki İslâm âlimleri, psikolojinin temeli olan ahlâk (rûh sağlığı) ilmini asırlar önce kurmuşlardır. Esasen Sigmund Freud'un id, hayvanî istekler, süperego, ahlâkî kontrol mekanizması, ego aklın yardımı ile id ve süperego arasındaki çelişkileri ortadan kaldırma fikirlerini İslâm âlimlerinin kitaplarından ve kulaktan dolma bilgilerle elde ettiği bir muhakkaktır. Psikologlar bunun var olduğunu kabul ederek işe koyulsalar işleri daha kolay olacak ve insanlara çok daha fazla faydaları olacaktır.

PSİKOLOJİK SAVAŞ;

Alm. *Psychologischer Krieg (m),* **Fr.** *Guerre (f) psychologique,* **İng.** *Psychological war.* Hasımların veya yabancı grupların düşünce, görüş, his, hareket tarzları, örf ve âdetleri, inançları üzerinde tesir yaparak onun psikolojik gücünü zayıflatmak, yıkmak, kendilerininkini ise kuvvetlendirmek için yapılan faaliyetlerin bütünü. Bugün teknolojinin çok ilerlemesi, nükleer silâhların blokların elinde bulunması, büyük çaplı savaşlara mâni olmaktadır. Bunun yerine bir memleket ve milletin topyekûn tahribi anlamına gelen psikolojik savaşa başvurulmaktadır. Bütün devletler genelde barışın koruyucusu görünmelerine rağmen; birbirlerini içten çökertmeyi hedef alan "siyâsî, ekonomik, sosyal, kültürel, psikolojik, ideolojik savaşlara" başvurmaktadır. Böylece karşılıklı "barış içinde savaşı" îlân etmişlerdir.

İkinci DünyâHarbinde, Kore, Küba, Vietnam, Lübnan, İsrail-Mısır, Afganistan savaşlarında ve son olarak da Körfez Savaşında oynadığı rolün apaçık olduğu psikolojik savaş, üzerinde önemle durulması icâb eden bir husustur. Psikolojik savaşta esas olan propagandadır. Düşmanın girişmiş olduğu psikolojik savaşın prensip, metod, karakteri bunlara karşı koymanın usûl ve kâideleri, yapılacak propaganda ile tespit edilir.(Bkz. Propaganda)

PSİKONEVROZ (Bkz. Histeri)

PSİKOPATİ;

Alm. *Psychopathie (f),* **Fr.** *Psychopathie (f),* **İng.** *Psychopathy.* Bir akıl hastalığı veya zekâ geriliği olmaksızın sosyal ve ahlâkî standartlarla bağdaşmayan davranışlar. Psikopatlar hasta olmasalar bile hastalık sınırına yaklaşmış kişilerdir. Genellikle normal görünüşlü kişiler olduklarından çok önemli görevlere kadar yükselebilirler. Rûh hastası olarak hastâneye yatırıldıkları pek nâdirdir.

Psikopatlık derece derecedir. Kimisinde hafif titizlik, kimisinde ise nöbet nöbet gelen huysuzluk ve hırçınlık görülür. Bâzılarında durum o derece ilerlemiştir ki, delilikle aralarında kıl payı bir fark kalmıştır.

Henderson psikopatinin üç alt derecesini târif etmiştir:

1. Özellikle saldırgan olup, kendisine ve başkalarına karşı şiddet gösterilerinde bulunan tipler.

2. Yetersiz ve pasif tipler (hırsızlar, yalancılar ve dolandırıcılar).

3. Entellektüel, dâhî tipler.

Bu sınıflandırmanın ışığı altında aşağıdaki psikopat türleri açığa çıkar: Öfkeliler, sebatsızlar, ataklar, yalancılar, anarşistler ve çeşitli suçları âdet hâline getirenler.

Psikopatinin özel ve belli bir sebebi bilinmemektedir. Her vak'a için ayrı bir irsî, şahsî veya çevreye ait faktörlerin birarada etkili olduğunu düşünmek gerekir.

Tedâvisi: Psikopatinin tedâvisi sâdece tıbbî bir mesele olmaktan çok, aynı zamanda sosyal bir meseledir. İlerinin psikopatı olacak çocuk keşfedilmeli ve onun hassas sinir sistemi dikkate alınarak âilesi, öğretmeni ve terbiyecileriyle hekimler elele vererek normal bir insan hâline getirilmesine çalışmalıdırlar. Psikopat bütün şartlarda karşısında anlayışlı, kendisini suçlamak yerine yardım etmeye çalışan kimselerin olduğunu anlamalıdır.

Yetişkin psikopatlar hastâne tedâvisine ihtiyaç gösterirlerse de, bu tedâvinin nasıl yapılacağına dâir bugün elde kesin metod ve ölçüler yoktur. Bu iş için bildiğimiz klâsik akıl hastâneleri uygun değildir. Bu maksat için belli psikiyatrik tesis ve imkânları bulunan rehabilitasyon merkezlerinin yapılması îcâb eder. Tedâvisi, bir taraftan iknâ, telkin ve öğretim, diğer taraftan da çeşitli tıbbî vâsıtaların kullanılması ile olur. Böyle bir müesseseyi "iyileşti" kaydı ile terkeden bir psikopat hayâtı boyunca devamlı kontrol ve tâkip altında kalmalı, her anormal ve sosyal dışı davranışı yeni bir tedâvi devresini icâb ettirmelidir.

PSİKOTERAPİ;

Alm. *Psychotherapie (f),* **Fr.** *Psychothérapie (f),* **İng.** *Psychotherapy.* Tedâviye yönelik hasta-hekim ilişkisine genel olarak verilen ad. Bütün dünyâda çok çeşitli psikoterapi kullanılmaktadır. Bunlar arasında psikanaliz, analitik psikoterapi, davranış tedâvisi, gestalt terapi, varoluşçu terapi, âile terapileri, psikodrama, grup terapileri sayılabilir. Bunlardan bâzıları:

Analitik psikoterapi: Kullanılış alanı geniş, temel olarak psikanalize benzeyen bir tedâvi şeklidir. Her psikoterapi ikili bir anlaşmadır. Analitik psikoterapiye alınacak hastaların "iç görü" (in sight) kazanmaya yatkın olmaları gerekir. İç görü, hastanın şikâyetlerini rûhî durumlara bağlayabilme kâbiliyetidir. Analitik psikoterapinin gâyesi şuur dışı çatışmalara inmek, zamanla çarpıtılmış ve dondurulmuş hâtıraları yeniden gözden geçirmek, geriye gidişi kademe kademe kaldırmak, daha sağlıklı savunmalar geliştirmektir. Analitik psikoterapinin ana hatları:

Psikanalizde olduğu gibi zaman zaman serbest çağrışımlara başvurarak hastanın sansürsüzce konuşmasını sağlamak.

Transferans: Hastanın geçmişindeki önemli kişi ve olayları hekimine aktarması.

Direnç: Hekimin çoğunlukla karşılaştığı bir olaydır. Hastanın şuur dışı duygu ve hâtıralarının şuur seviyesine çıkmasına karşı bir engeldir.

Rüyâları hastanın yorumlaması istenir ve bunun üzerinde konuşulur.

Destekleyici psikoterapi: Psikoterapi alanında sıklıkla kullanılır. Burada hastanın benlik güçlerini ve uyum sağlayıcı savunmalarını destekleme yolları kullanılır. Hastaya gerçekleri gösterme ve kendini tanıtma, ana gâyedir. Ancak, bunları yaparken onları deşmek ve çatışmaları yeniden uyandırmak zararlıdır.

Grup terapiler: Son zamanlarda önem kazanmıştır. Gruplar hâlinde çalışılır. Bu gruplarda teşhisi konmuş hastalar veya analitik grup ise, değişik teşhisli hastalar kullanılabilir. Haftada 1-2 defâ grup terapi yapılır. Karşılıklı etkileşme ile kişiliklerin değiştirilmesini gâye edinir.

Davranış tedâvisi: Burada ise uyumsuz davranışları değerlendirme ve öğrenme kaynakları kullanılmaktadır. Toplum tarafından uyumsuz bulunan davranışları söndürmek ve yeniden şartlanmalar ile uyumlu davranışlara dönüştürmek gâyedir. Terapistler geçmişten çok şimdiki zamânın üzerinde durmaktadırlar. Çeşitli türden problemlere yaklaşabilmek gâyesiyle farklı davranışçı terapi teknikleri geliştirilmiştir. Sistematik duyarsızlaştırma, girişkenlik eğitimi, davranış biçimlendirme gibi.

Âile psikoterapisi: Âileden işbirliği istenir. Bireyi âile içinde tedâvi etmek olabildiği gibi, âilenin bir

bütün olarak tedâvi edilmesi de düşünülebilir.

PSİKOZ;

Alm. *Psychose (f),* **Fr.** *Psychose (f),* **İng.** *Psychosis.* Şahsiyetin ve benliğin parçalanması ile topluma uyumun bozulması durumunun ortaya çıktığı önemli bir psikiyatrik hastalık grubu. Psikozlarda hastanın gerçeği değerlendirme kâbiliyeti bozulmuştur. Kişi, hastalığının şuurunda değildir ve hasta olduğunu, tedâvi görmesi gerektiğini bir türlü kabullenemez. Bu bozuklukların derecesi psikozun cinsine ve kişiden kişiye değişiklik gösterir. Yine psikozun cinsine göre değişik belirtiler de sözkonusudur.

Psikozlar, had veya müzmin, fonksiyonel veya organik kaynaklı olabilirler. İrsiyetle ilgili faktörler, dış tesirler (ilâçlar, alkol, darbeler, büyük olaylar, bâzı enfeksiyon hastalıkları), merkezî sinir sistemindeki hastalıklar psikozlara yol açabilir. Psikanalitik teoriye göre, gerek psikozlarda, gerekse nevrozlarda kişinin benliği ile dış dünyâ arasında bir çatışma vardır. Nevrozlarda kişi hastalığını kabul edip, topluma uymaya çalışır, psikozlarda ise kişi kâidelere boyun eğmeye çalışmaz, kaçmayı ve kendi içine kapanmayı tercih eder.

Psikozları şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

Organik psikozlar: Yaşlılıkla ilgili olanlar, alkol psikozları, ilâç psikozları, gelip geçici psikozlardan bâzıları, diğer durumlar.

Fonksiyonel psikozlar: Şizofreni, psikoz manyak, depressif, paranoid durumlar ve çocukluk psikozları.

Tedâvi psikozun cinsine göre değişir. Güçlük çıkaran tedâvi, yetişmiş personel ve hastane tedâvisini gerektirir.

PUL VE PULCULUK;

Alm. *Marke (f), und Philatelie (f),* **Fr.** *Timbre (m) et philatélie (f),* **İng.** *Stamp and philitaley.* PTT vâsıtası ile gönderilen mektup, dâvetiye ve paketlerin üzerlerine ücret karşılığı yapıştırılan, devletin damga resmini belirten arkası zamklı küçük kâğıt parçası. Bu çeşit kâğıt parçalarına “pul” ve bunları biriktirme âdetine ve zevkine de “pul koleksiyonculuğu” denmektedir. Bâzı hayvanların dış derileri üzerinde bulunan ve sımsıkı yapışan boynuzsu sert levhalara; inşaatçılık sektöründe çatı kaplama vs. işlerinde mâdenî örtülerle onlara çakılan çivi başları arasına konan çinko ve bakır parçalara; vida, cıvata gibi şeylerin boyunlarına geçirilen ortası delik mâdenî levhalara; kumaşların üzerine süs veya parçaları birbirine eklemek için dikilen yuvarlak ince delikli sedef parçalarının hepsine de “pul” ismi verilmektedir.

1840’lı yıllara kadar günümüzdeki “posta pulu” kullanma usûlü yoktu. Mektup ve buna benzer eşyâların gönderme ücretleri bu eşyâları alanlar tarafından ödenirdi. Fakat bu sistem dağıtım işini güçleştirdiği gibi, çok karışıklıklara da sebep oluyordu. Kendisine mektup veya buna benzer bir koli gelen kişi ücreti fazla bulduğu zaman almıyor, bu ise posta dağıtıcısını çok güç durumlara düşürüyordu. 1661 yıllarında İngiltere’de posta müdürü olan Henry Bishop tarafından mektuplar üzerine damga vurma sistemi bulundu. Bu durum uzun süre devam etti.

1840 târihinde Sir Rowland Hill ismindeki bir İngiliz tarafından bugünkü bilinen, pul kullanma usûlü bulundu. Aynı usûl ve sistem giderek bütün dünyâ devletleri tarafından kabul edildi. 1842’de ABD’de, 1848’de Brezilya’da, 1850’de Avusturya, İspanya ve birçok avrupa ülkelerinde “pul” kullanılması yaygınlaştı.

Osmanlılarda ise ilk pul Sultan Abdülmecîd Han (1839-1861) devrinde kullanılmağa başlandı. İnce kâğıtlar üzerinde tuğra ile “Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye” yazısını taşıyan değişik ebatta pullar bastırıldı. Aynı dönemde İstanbul’da ilk **postahâne** de açılmış oldu. Daha sonra 1865 târihinde pulların şekilleri ve üzerindeki yazılar değiştirildi. Pullar üzerinden tuğra çıkarılarak ayyıldız kondu ve “Posta-i Devlet-i Osmaniyye” yazısı yazıldı.

1913 yıllarında İttihat ve Terakkinin idâreye hâkim olmasıyla, pullar üzerindeki yazılar ve ayyıldızlar çıkarılarak yerine resimler çizilmeye başlandı. Bundan sonraki târihlerde de çeşitli hâtıra pulları basıldı. Bunlar daha ziyâde bir şehrin kurtuluşu, herhangi bir tesisin açılışı, dînî ve millî günleri dile getirici özellikteki resimlerle süslenirdi.

Türkiye Cumhûriyetinde pul basma ve piyasaya sürme işi ve yetkisi 5584 sayılı kânunla PTT Genel Müdürlüğüne verildi. Genel Müdürlük bu konuda devamlı çalışarak 1968 senesinde dünyâda ilk defa “Kabartma Posta Pulu” basmayı başardı.

Genel olarak piyasadaki pulları üç ana grupta toplamak mümkündür.

1. Hazine Pulları,

2. Posta Pulları,

3. Yardım Pulları.

Bu gruplar, kendi aralarında kullanıldıkları sahalara göre isim almaktadırlar.

Pul koleksiyonculuğu (pulculuk): Pulculuk târihi, pul kullanma târihiyle ortaya çıktı. Her ülkenin değişik ve ayrı ayrı özelliklere sâhip pul basmaları, bu koleksiyona insanların merakını arttırdı. Bir de pul koleksiyonunda masraf ve fazla külfet olmayışı dünyâya yayılmasına sebep oldu. İlk pul koleksiyonculuğu 1841'de İngiltere'de başladı, 1862-1865 yıllarında ise artık bütün dünyâda pul koleksiyoncularına rastlanmakta idi.

Diğer koleksiyonculuklar gibi, pul koleksiyonculuğu da kişilerin sâhip oldukları bir meraktır. Bu merakın iyi yönde uygulanması muhakkak ki faydalıdır. İnsanın, bilhassa çocukların kişiliklerinin gelişmesine yardımcı olmaktadır. Bütün meraklarda olduğu gibi bu konuda da insan kendini sınırlamasını bilmeli, bunu aşırı bir tutku ve zamanı boşa harcama hâline getirmemelidir. Eğer koleksiyonculuk bu hâlde olursa, özellikle çocuklarda zevk yerine zarar verir. Bunun için bütün koleksiyoncular gibi pul koleksiyoncuları da vakit, para, imkân yönünden kendilerini sınırlamayı iyi bilmelidirler.

Pul Koleksiyonunda Tâkip Edilecek Metodlar

Ülke üzerine: Bu şekilde "pul koleksiyonu" yapacak kişiler önce kendi ülkelerine âit pulları toplamalıdır. Daha sonra sevdiği devlet başta olarak, diğer devletlerin pullarını biriktirebilir.

Tür üzerine: Seçilen tür "manzara" veya "portre" olabilir. Koleksiyon "portre" üzerine olursa, 1) Türk büyüklerinin, 2) Dünyâ büyüklerinin, 3) Târihte yetişmiş ünlü kişilerin, 4) Büyük yenilik ve buluşlar yapan ilim adamlarının portrelerini toplama gibi bir yol tâkip etmek düşünülebilir. Bunun gibi, diğer türlerde de böyle bir metod uygulamak koleksiyoncu için kolaylık ve düzenli pul toplamayı sağlayacaktır.

Yıl üzerine: Koleksiyonda başlangıç olarak bir yıl alınır. Ondan sonra devam edilir. Mesela 1905 ile 1910 yılları arasındaki pulları toplamak veya bâzı büyüklerin yaşadıkları ilk on sene, son beş sene gibi târihler tutarak da koleksiyon yapılabilir.

Değer üzerine: Pullar toplanırken değerleri belli edilir. Bir liralık, 10 liralık gibi pullar toplanacak, diye sıraya konulur. Küçük değerdeki pulların koleksiyonunu yapmak daha kolaydır. Bunda da, yıl, ülke, konu gibi belli dallar seçilebilir.

Kâğıda yapışık pullar nasıl ayrılır? Pul koleksiyonu ile uğraşanların pulları kâğıtlardan ayırırken şu hususlara çok dikkat etmeleri gerekir.

1. Herhangi bir yere (kâğıt, zarf, koli vs.) yapışmış pulları çıkarmak için, pulun bulunduğu çevre makasla kesilir. Kesilen pullu kısım, içinde ılık su bulunan bir kaba konur.

2. Kısa bir süre ılık suyun içinde bulunan pulun altında bulunan zamk yumuşar, pul zarfın kâğıdından ayrılır. Eğer pulun altındaki kâğıt iyice yumuşamamış ise, pulu ayırmak için zorlanmaz.

3. Kâğıttan ayrılan pullar, el sürülmeden pul maşası ile sudan çıkarılmalı, kurutulmalı ve tekrar pul maşası ile kenarındaki tırtıllar koparılmadan ve zedelenmeden özel pul defterine konmalıdır.

Koleksiyon değerini kaybeden pullar: Pulların kenarlarında bulunan "tırtıl" ismi verilen zımba deliklerinin bir tanesinin bile kopuk olması, arkasında sıyrık ve kazıntı bulunması, üzerinde yırtık, buruşuk gibi durumun olması, pulun üzerinde posta damgasından başka herhangi bir lekenin bulunması, üzerine herhangi bir maddenin damlaması, pulun bütün değerini sıfıra indirir. Bu pul dünyâda aranan tek bir pul olsa bile durum yine aynıdır. Bu şartların yanında, toplanan pullar rutubetten ve aşırı sıcaklıktan uzak tutulmalıdır.

Bugüne kadar dünyâca bilinen en ünlü pul koleksiyonu Avusturyalı Philippe la Renoteire Von Ferrari'nin koleksiyonudur. En değerli pul ise 50.000 dolara satılan bir centlik İngiliz Guyanası puludur.

PULİTZER MÜKÂFÂTI (ARMAĞANI);

Alm. *Pulitzerpreis (m),* **Fr.** *Prix (m) Pulitzer,* **İng.** *Pulitzer Prize.* Amerika Birleşik Devletlerinde colombia Üniversitesinin vakfı olarak kurulan ve 1917 senesinden beri basın, edebiyat, müzik konularında başarılı kişilerin para ile taltifi. Pulitzer Mükâfâtı yalnız Amerika ile ilgili basın, edebiyat ve müzik konularını içine alır. Her sene 14 konuda dağıtılır. Pulitzer Mükâfâtı kendisini basın hayâtına adayan Macar asıllı bir Amerikan vatandaşı olan Josep Pulitzer (1847-1911)in arzusu ile dağıtılmaktadır.

Basında PulitzerMükâfatına aday olabilecek sekiz çalışma dalı şunlardır: 1) Cemiyete âit hizmetler, unutulmuş olanları ortaya çıkaran gazeteye altın madalya. 2) Belli bir süre içerisinde istenilen mahallî haber niteliğindeki yazılara 1000 dolar. 3) Süre şart olmayan mahallî haber niteliğindeki yazılara 1000 dolar. 4) Millî konularda yazılan yazı 1000 dolar. 5) Birleşmiş Milletler de dâhil olmak üzere Milletlerarası olaylarla ilgili raporlara 1000 dolar. 6) Bir sene boyunca başarılı başyazar yazıları 1000 dolar. 7) Bir sene boyunca en etkili ifâde niteliği taşıyan karikatürleri çizen karikatüriste 1000 dolar. 8) Haber konusunda en başarılı fotoğrafa 1000 dolar.

Edebiyat dalında beş konuda mükâfat dağıtılır: 1) Hikâye ve roman türünden yazılara 1000 dolar. 2) Amerikan târihini konu alan tiyatro eserlerine 1000 dolar. 3) Amerikan târihiyle ilgili yazılan kitaplara 1000 dolar. 4) Amerika'nın menfaatini kendi menfaatinin üstünde tutan kişiler hakkında yazılan biyografi veya otobiyografilere 1000 dolar. 5) Bir Amerikalı şâir tarafından hazırlanan şiir kitabı 1000 dolar.

Müzik dalındaki Pulitzer mükâfatı ise o sene Amerika ile ilgili hazırlanan ve icrâ edilen bir opera, bale, koro, orkestra gibi toplu müzik bestecilerine 1000 dolar olarak verilir.

PULSAR;

Alm. *Pulsar (n),* **Fr.** *Pulsar (m),* **İng.** *Pulsar (pulsating star).* Radyo dalgaları şeklinde muntazam vuruş ve akışlar yayan küçük yıldız. Bu yıldızın teşekkülü astronomların varsayımlarına göre şöyledir:

Milyonlarca senelik bir parlayıştan sonra nükleer yakıtını tüketen bir yıldız önce sarsılmaya, sönmeye ve çözülmeye başlar. Kütlesi çok büyümüştür. Kırmızı dev adı verilen bu safhadan sonra, yıldız beyaz cüce hâlini alır. Bu safhada kütlesini büyük ölçüde kaybetmiş, fakat büyük ölçüde de yoğunlaşmıştır. Yıldızın küçülmesi bu safhada da durmaz. Git gide artan çekim sebebiyle başdöndürücü bir hız alır ve yoğunlaşma da aynı hızla devam eder. Nihâyet bu büzülme yıldızın eski ölçülerine göre mini mini hâle gelmesine kadar sürer. Böylece pulsar denilen olağanüstü gökcismi ortaya çıkar. Ölçüleri de ekseriya küçük bir uydunun veya bir asteroidinkinden fazla değildir. Fakat yoğunluğu aklın alamayacağı kadar büyümüştür. Bir kıyaslama yapılırsa, suyun yoğunluğunun 100 milyon katıdır denilebilir. Bu ölçüye göre pulsardaki maddenin bir santimetre kübü, ağırlık olarak 100 milyon ton gelecektir. Pulsardaki bir çay kaşığı maddeyi kaldırabilmek için, limanlarda herbiri 50 ton yük kaldıran dev vinçlerden iki milyon adet gerekecek veya bu maddeyi taşıyabilmek için de, dört milyondan fazla büyük kamyon lâzım olacaktır. Bu açıklamalara göre pulsar denilen yıldızların bir gram maddesinde bu kadar dehşetli bir gücün saklanması, bunu yaratanın kudretinin yüceliği karşısında insanoğlunu acze, hayranlık, hayret ve şaşkınlığa düşürmektedir.

Pulsardaki olağanüstü madde iki hâldedir: Katı ve sıvı. Katı madde son derece yoğun olması yanında aklın alamayacağı kadar serttir. Saç teli çapında bir parçası Boğaziçi Köprüsünün ayaklarından daha dayanıklıdır. Sıvı maddenin ise çok değişik özellikleri vardır. Bu sıvı için sürtünme ve aşınma diye bir şey yoktur. Süpersıvı adı verilen bu akarmaddenin bir bardak içinde karıştırıldığını kabul edersek, bu hareketini, başkaca müdâhale edilmeksizin sonsuza kadar sürdürür.

Kabuğunda yoğun manyetik alanlar olduğundan pulsarı yeryüzünden anlamak ve görmek mümkündür. Pulsar durmaksızın kendi etrafında döndüğü için (kendi çevrelerinde bir sâniyede binlerce defâ) sözü edilen manyetik alanlar dev bir anten vazifesi yapar ve yıldızdan radyo dalgaları biçiminde vuruş ve atışların çıkmasına sebep olur. Bu şekilde uzaya yayılan dalgalar, yeryüzündeki uzayın kulaklarına, yâni radyo-teleskoplara kadar ulaşmakta ve "uzayın kalbinin sesi" bize kadar gelmektedir.

İlk pulsar, 1967 senesinde Cambridge Üniversitesinde ilim adamları tarafından keşfedilmiştir. CP1919 ismi verilen bu pulsarın neşrettiği radyo dalgalarının peryodu 1.337 sâniye idi. Daha sonraki faaliyetler ve radyo-teleskoplarla yapılan çalışmalarla tespit edilen pulsar sayısı 300'ü bulmuştur.

H.Y.Chin, R.Lynds ve S.P.Maran, "Pulsar Avcısı" olarak adlandırılan elektronik fotoğraf makinası ile Yengeç Pulsarının peryodik aralarla enerji yayarken neşrettiği ışık noktalarının seri halde resmini çekmeye muvaffak olmuşlardır. Her bir ışıma arasındaki peryod sâniyenin 30'da biridir.

PUMA (Felis concolor);

Alm. *Silberlöwe, Puma (m),* **Fr.** *Puma (m),* **İng.** *Puma, Mountain lion.* **Familyası:** Kedigiller (Felidae). **Yaşadığı yerler:** Amerika'nın dağlık ve ıssız sahralarında. **Özellikleri:** Boyu 1.5 metre, ağırlığı 120 kg kadar olabilen avcı bir memeli. Lekesiz postu, kahverengi-gri arasında değişir. İyi yüzücü, sıçrayıcı ve ağaca tırmanıcıdır. **Ömrü:** 20 yıl kadar. **Çeşitleri:** Yirmi yedi alt türü bilinmektedir.

Amerika kıtasında yaşayan, "kugar" veya "dağ aslanı" olarak da bilinen yırtıcı bir memeli. Uzunluğu 120, kuyruğu 70 cm kadardır. Ağırlığı 120 kg gelenleri vardır. Dişileri daha küçüktür. Küçük ve yuvarlak başlı bu hayvanın görünüşü, dişi aslana benzer. Yelesiz, kısa tüylü postu, kırmızımsı kahverengi

tondan, griye kadar çeşitli renkler alır. Burun çevresinin bir kısmı, kulak ve kuyruk ucu siyahımtrak, boyun ve karın altı beyazdır. Postu tamâmen siyah olanlara nâdir rastlanır. Yavruları siyah benekli doğarlar, geliştikçe benekler kaybolur.

Puma, mükemmel bir avcıdır. Usta sıçrayıcı, yüzücü ve ağaca tırmanıcıdır. Durduğu yerden 6 metre mesâfeye sıçrayabilir. 18 metre yükseklikten yaralanmadan atlayabilir. Güney Kanada'dan, Kuzey Amerika'ya kadar uzanan bölgenin dağlık, bataklık, sahra ve yüksek ormanlarında yaşayan ve oralardaki mağaralarda barınan müthiş bir hayvandır. Geyiklerin düşmanı olarak tanınırsa da yaşlı ve üreyemeyen geyikleri avladığından, daha sağlıklı bir sürünün üremesini sağlar. Gündüzleri bir mağarada uyuklar, sazlıklarda veya ağaçların üzerinde dinlenir. Akşamları avlanır. Üreme devresinin dışında yalnız dolaşır.

Sessizce avına yaklaşarak arkadan saldırır. Ense kökü veya boynundan ısırarak öldürür, karnını deşerek barsaklarını çıkarıp gömer, ziyafetten sonra kalanını çalı-çırpı ile örterek gizler. Ertesi gün yeni bir av bulamadığı takdirde tekrar buraya döner. İnsanlara ve evcil hayvanlara saldırır. Diğer kediler gibi mükemmel bir vücut esnekliğine sâhiptir. Vücudu kaslı ve çeviktir. Keskin tırnaklarını pençelerinin içine çekebilir. Avları oklukirpiden, öküze kadar değişebilir. Geyik, kurt ve genç ayılara düşkündür. Avcı ve köpeklerden kaçar. Kıstırıldığında ağaçlara tırmanır. Bu hareketiyse onun rahatça vurulmasını sağlar. Her mevsimde üreyebilir. Dişi 90 günlük bir gebelikten sonra, gizli bir inde 3-5 yavru doğurur. İki yılda bir ürerler, 20 yıl kadar yaşarlar. Küçükken evcilleştirilebilir. Büyüdükçe keskin tırnaklarıyla halı ve duvarları yırtarak zararlı olmaya başlar. Çoğunlukla spor maksadıyla avlanmaktadır.

PUSULA;

Alm. *Kompass (m),* **Fr.** *Boussole (m),* **İng.** *Compass.* Dünyânın manyetik sahasının yönüne tâbi olarak ibresi dâima sâbit doğrultuda kalmak sûretiyle yön gösteren bir cihaz. Pusulanın ibresi tam ortasından sürtünmesiz iğne yatak ile askıya alınmış manyetik metal bir çubuktur. Dünyânın manyetik çizgileri bu metal çubuğu boydan boya geçmek istediklerinden, çubuk, manyetik çizgilerin yönünde dönerek durur. Dünyâ manyetik çizgileri güney kutbundan çıkıp, atmosferde büyük bir dâire çizerek kuzey kutbuna girerler. Dünyânın manyetik alanı kutuplarda içe basılı bir elipsoid biçimindedir. Bu manyetik sahanın, ergimiş hâlde bulunan mağmada dolaşan akımlardan meydana geldiği sanılmaktadır.

Târihi: En ilkel pusula suda yüzen bir tahta üzerine tutturulmuş mıknatıs taşından ibârettir. Çok eski zamanlarda dahi pusula bilinmekteydi.

Yönler: Pusulanın denizcilikte ve muhtelif yerlerde kullanılmasının artması ile 12. yüzyılda pusulanın gösterdiği yöne göre çeşitli istikâmetlere isimler verilmiştir. Meteorolojide **rüzgâr gülü** olarak bilinen yönler, 32 değişik isim almış olup

$$11\frac{1}{4}$$

derece aralıkla bir dâire üzerinde sıralanmıştır. Pusulada yönler güney veya kuzey kutbundan derece olarak ifâde edilir. Meselâ kuzeydoğu yönü (kuzey 45° doğu) şeklinde târif edilir. 1920 senesinden sonra alınan umûmî kararla, yön azimut olarak seçilmiş; dereceler kuzey sıfır olmak üzere saat yönünde büyüyen dereceler şeklinde doğu 90°, güney 180°, batı 270° olarak kabul edilmiştir.

Yapısı: En basit şekliyle pusula, ortasından dengeye alınmış mıknatıslı bir çubuk ibreden ibârettir. İbrenin etrafında ayrıca yönlerin derecelerini gösteren bir kadran bulunur. Pusulada ibrenin kuzeyi gösteren ucu umûmiyetle boyalı veya karanlıkta da görülmesi için fosfor bileşimli madde ile kaplıdır. Modern pusulalar, döner gösterge kadranı şeklinde yapılır ve bir sıvı içerisinde muhâfaza edilir. Sıvının görevi, sarsıntıları önlemek ve sönümlendirmek içindir. Sürtünmeyi azaltmak için elmas yataklar kullanılır. Pusulalar, kullanma maksadına göre farklılıklar gösterir. Genel olarak kara, gemi ve uçak tipi pusulalar vardır. Denizde gemilerde kullanılan pusulalarda baş-kıç ve sancak-iskele sallanmalarını karşılamak ve pusulanın daima yatay durmasını sağlamak için halka düzeni kullanılır. Uçak pusulalarında, yerden yayın yapan radyoda yayın yönünü gösteren ayrıca bir ibre bulunur.

Pusula hatâları: Pusula hatâları genel olarak sapma, değişme ve dönme hatâsı olarak üç sınıftır. Sapma hatâsı, dünyâ manyetik sahasının ekvatordan kuzeye ve güneye gittikçe yoğunluk ve açısının değişmesiyle ilgilidir. Dünyâ manyetik saha kuvvetinin dik bileşeni ekvatorda sıfırken kutuplara doğru gittikçe büyür. Pusula ibresini asıl çeviren kuvvet, manyetik sahanın yatay bileşeni olduğu için kutuplara doğru zayıflayan bu yatay bileşke kuvveti, ibrenin tam kutbu göstermesine yetmez. Pusula ibresinin enlemlere göre kutupları gösterirken yaptığı bu hataya **sapma** denir. Her şehrin bulunduğu enlem derecesine göre sapma açısı vardır.

Değişme hatâsı, pusulanın bulunduğu yerde çok miktarda demir aksam olması veya elektrik akımı taşıyan kabloların bulunmasından doğar. Dünyâ manyetik sahası, demir kütleler ve akım taşıyan kablolar tarafından etkilendiği için pusula gerçek yönü gösteremez. Bu tür hatâ, pusula yanına konulacak tashih mıknatıs çubukları ile giderilir.

Dönme hatâsı, pusulanın âni hareketlerle ibresinin dünyâ manyetik sahası yatay bileşkesinin etkisinden kurtularak dönmesinden ileri gelir. Gemi ve uçak gibi ivme ve sallanma özelliği taşıyan araçlarda dönme hatâsı çok olur. Bu hatâ jiroskoplu pusulalar kullanılarak önlenir. Modern pusulalar jiroskoplu yapılmaktadır. (Bkz. Jiroskop)

Jiroskoplu pusulada sürtünmesiz iki elmas yatak arasında çok yüksek devirle dönen bir rotor vardır. Rotor iki adet halka arasında dengeli bir şekilde askıya alınmıştır. Halkalar birbirine dik iki eksen etrafında dönebilirler. Halkalarının dönme eksenleri birbirine dik ve rotor ağırlık merkezinde kesişirler. Halkaların görevi her yöndeki sallanmanın rotora intikâlini önlemektir. Rotor yüksek devirle dönerken, rotor muhafazasına dışardan gelen hiçbir kuvvetle dönüş düzlemi değiştirilemez, böylece dönüş ekseni sâbit bir noktayı gösterir. Buna jiroskobun atâlet prensibi denir. Dönüş eksenini değiştirmek için rotora doğrudan doğruya kuvvet tatbik etmek gerekir. Rotor dönüş ekseni, tatbik edilen kuvvete dik doğrultuda hareket eder. Jiroskobun bu özelliğine, jiroskop yön sakınımı denir. Jiroskobun yön sakınımı prensibinden istifâde edilerek her enlem için rotor yönü hassas bir şekilde kuzeyi gösterecek şekilde ayarlanabilir.

Pusula ile jiroskobik pusula arasındaki fark, birinin dünyâ manyetik kutbunu, diğerinin ise ideal kuzey olarak kabul edilen ve coğrafik kutbu göstermesidir. İki kutup arasında belli bir açı vardır.

PUŞKİN;

Rus şâir ve yazarı. Esas ismi Aleksandr Sergeyeviç'tir. 1799'da Moskova'da doğdu. 1837'de Petersburg (Şimdiki Leningrad) ta öldü. Birçok edebiyat tenkitçisine göre Puşkin, İngilizlerin Şekspir'i (Shakespeare) ve İtalyanların Dante'si ayarındadır.

Annesi, Deli Petro'nun zenci uşağının torunudur. Babasının geniş kitaplığı sâyesinde Fransız edebiyatını öğrendi. 1811 yılında, sonradan ismi "Pushkin" olarak değiştirilen edebiyat okuluna girdi. 1817'de buradan mezun olunca, Petersburg'da Rus Dışişleri Bakanlığında çalışmaya başladı. Üst tabaka politik yazarları ile tanıştı. Çalıştığı bakanlık Puşkin'e muhtelif şehirlerde görevler verdi. Ancak raporlarında radikal dekambristçi politik görüşler ifâde ettiği için gizli servisçe bakanlıktaki görevine son verilip, 1824'te sürgüne gönderildi. 1826'da Çar I. Nikola,Puşkin'i affetti ve Moskova'ya getirterek şahsî himâyesine aldı.

1831 yılında on altı yaşında,Natalia isminde bir genç kızla evlendi. Ancak karısının Petersburg sosyetesiyle kurduğu kötü ilişkiler onu yıprattı. Karısı Natalia'nın Petersburg'da çalışan Fransız Baron Georges d'Anthés ile kurduğu münâsebet çevrede dedikodulara sebep olunca Puşkin, d'Antés'i düelloya dâvet etti. Düelloda başından yaralanıp iki gün sonra öldü.

Puşkin on dört yaşındayken **Bir Şâir Arkadaşa** (ToaPoet Friend) isimli şiir kitabını bastırdı. 1814'te yazdığı **Hürriyet** (Freedom) isimli eseri ancak, 1861'de Almanya'da basıldı. Bunda hürriyet fikrini, politik liberalizmini ve ateist düşüncelerini anlatmaktadır. Puşkin'in en meşhur eseri; **Yevgeny Onyegin** isimli şiir kitabıdır. Bu kitabını yazmaya 1823'te başlayıp 1830 yılında tamamladı. 1833 yılındaRus Akademisi üyeliğine seçilen Puşkin, 19. yüzyılda Rus sanat ve mekteplerinde meydana gelen büyük gelişmenin tekniğini ve standartlarını kurdu. Kullandığı sâde ve akıcı üslûpla Rus edebiyatını salonlardan dışarıya taşıdı.

PUT;

Alm. *Götzenbild, Idol (n), Abgott (m),* **Fr.** *Idole (f),* **İng.** *Idol.* Allahü teâlâdan başka tapınılan her varlık. Kendisine ibâdet edilen, secde edilen her şey; heykel, resim. Putlar; taş, kil, alçı, tunç gibi maddelerden kalıba dökülerek, yoğrulup pişirilerek ve yontularak insan, hayvan vs. şekillerde yapılırdı.

Arkeologlar, Mezopotamya'daki kazılarda M.Ö. 3000 senesinde yapılan putlar bulmuşlardır. Bunlar pişmiş topraktan veya taştan yapılmış küçük, kaba heykellerdir. Çoğunlukla kadın heykelcikleri olan bu putların üzeri çeşitli şekillerde süslüydü. Susa'da ve İndus Vâdisine kadar uzanan bölgelerde pekçok put bulunmuştur.

Târih boyunca, insanlar kendi başlarına ve önlerinde Allah'ın gönderdiği bir rehber olmadan gittiklerinde, hep yanlış yollara saptıkları görülür. İlk insan ve ilk peygamber hazret-i Âdem'den sonra, hak olan dinler bozulunca, insan kendisini yaratan büyük kudret sâhibini, aklı sâyesinde düşündü. Fakat, O'na giden yolu bulamadı. Bunu evvelâ etrâfında aradı. Kendisine en büyük faydası olan güneşi, yaratıcı sandı ve ona tapmaya başladı.Sonra, büyük tabiat güçlerini, fırtınayı, ateşi, kabaran

denizi, yanar dağları ve benzerlerini gördükçe bunları yaratıcının yardımcıları sandı.Her biri için bir sûret, sembol yapmaya kalktı. Bundan da putlar doğdu. Bunların azâbından korktu ve onlara kurbanlar kesti.Hattâ, insanları bile bu putlara kurban etti. Her yeni olayla, o olayı temsil eden, sembolleştiren putların miktarı da arttı.

İslâmiyet başladığı zaman, Kâbe'de 360 put vardı. Kısacası insan dünyâyı asıl yaratan tek ve sonsuz Allah'a kendi başına bir türlü erişemedi. Bugün bile güneşe ve ateşe tapanlar vardır. Bunlara şaşmamalıdır. Çünkü, rehbersiz, karanlıkta doğru yol bulunamaz. Kur'ân-ı kerîmde meâlen; **"Biz, Peygamber göndererek bildirmeden önce azâb yapıcı değiliz."** (İsrâ sûresi: 15) buyrulmaktadır. Peygamber İdrîs aleyhisselâm diri olarak Cennete çıkarılınca, onu çok sevenler ayrılık acısına dayanamadı. Resmini yapıp seyrettiler. Daha sonra gelenler, bu resimleri tanrı sandı. Çeşitli heykeller de yapılıp tapıldı. Böylece putperestlik meydana çıktı.

Peygamberimizden (sallallahü aleyhi ve sellem) bin sene önce, Hicaz'daki Huzâ'a hükûmetinin reisi olan Amr bin Luhay, puta tapınma inancını Şam'dan Mekke'ye getirdi. Hazret-i İbrâhim'in bildirdiği hak din olan Hanif dînindeki Hicazlılar arasında puta tapma yayıldı.

Putlara yapıldıkları madde ve şekillerine göre şu isimler verilmiştir:

Sanem: Odundan, altın ve gümüşten yapılmış insan heykeline denir.

Vesen: Taştan yapılan insan heykeline denir.

Timsal: Yalnız canlı resimlerine denir.

Sûret, tasvir: Kumaşa, duvara ve başka yerlere yapılan resimlere denir. Bunlara tapanlara putperest veya müşrik denir (Bkz. Müşrik, Heykel ve Heykelcilik).

Mekke, Müslümanlar tarafından fethedildiği gün, Kâbe'de bulunan 360 kadar putun hepsi Peygamber efendimizin emri üzerine kırıldı, imhâ edildi.

İslâmiyet, güzel sanatlarla uğraşmayı ve onda ilerlemeyi önlememiştir. Sâdece heykelciliği yasaklamıştır. İslâm sanat târihini inceleyenler dünyâda eşine rastlanmayacak sanat şâheserlerinin meydana getirildiğini görmektedir. Selçuklularda ve bilhassa Osmanlılarda güzel sanatların her çeşidinde, meselâ câmi, kervansaray, medrese, hamam, köprü mîmârîsi, çini süsleme, taş üzerine oyma, yazı ve arabesk motifler, hat (yazma) ve tezyinat (süsleme) gibi kollarında hârika eserler yapmışlardır. Atalarımız, bugünün insanlarının kâğıt üzerine çizmekten âciz kaldıkları yazı ve motifleri taşlar üzerine dantel gibi işlemişlerdir. Sanat ehli olanlar, bu eserleri günlerce seyretmekten zevk almaktadır.

Put ve putperestlik hakkında çok âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîf vardır. Bunlardan bâzılarının meâlleri şunlardır:

Bu putlar, ne o tapınanlara, ne de kendi nefislerine yardım etmeye güç yetiremezler. (A'râf sûresi: 192)

Hayır, zannettikleri gibi değil. O putlar, yarın onların ibâdetlerini inkâr edecekler ve aleyhlerine düşman olacaklar. (Meryem sûresi: 82)

Putların onlara yardıma güçleri yetmez. Onlar, putları muhâfaza için hazırlanmış askerlerdir. (Yâsin sûresi: 75)

Ey Resûlüm (müşriklere, Allahü teâlâya ortak koşanlara) d**e ki: "Allah'tan başka ibâdet etmekte olduğunuz putlarınız yeryüzünde neyi yaratmıştır? Bana haber verin, gösterin bakalım. Yoksa göklerin yaratılmasında Allahü teâlâ ile ortaklıkları mı var? Yâhud onlara bir kitap vermişiz de ondan** (lehlerine) **bir delil üzerinde mi bulunuyorlar? O zâlimler birbirlerine, aldatmakdan başka vaadde bulunmazlar.** (Fâtır sûresi: 40)

Peygamber efendimiz de bir hadîs-i şerîfte buyurdu ki:

Putları, tapılan heykelleri kırmak için ve akrabâya iyilik etmek için gönderildim.

PYTHAGORAS;

Yunan felsefecisi. M.Ö. 565-475 seneleri arasında yaşamıştır. Hayâtı hakkında fazla bilgi yoktur. Asya, Mısır gibi doğu memleketlerini görerek, İtalya'nın güneyindeki Crotone bölgesine yerleşmiştir. Burada düşüncelerini yazmaya başlamış ve etrafına kendisine tam bağlı kişileri toplamıştır. Disipline girecek üyeler beş sene sabır ve itaat gösterdiği taktirde huylarının iyileşmesi yönünde eğitilmeye başlanır. Bu arada et hiç yenmez. Eğitimlere sanat, jimnastik, matematik, tıp ve müzik dallarında devam edilir. Bu felsefe okulu aynı zamanda politik bir kuruluştur.

Pythagoras felsefesi politik hareketleri etkisi altına almaya başlayınca, Güney İtalya'da birçok şehrin kontrolü ele geçirildi. M.Ö. 450 senelerinde demokrasinin gelişmesiyle aristokrat Pythagoras üyeleri, ölüm ve uzaklaştırma şeklinde politik sahadan uzaklaştırıldı. 360 senelerinde ise İyonlar zamânında tamâmen politik sahneden silindiler.

Pythagoras felsefelerinde sayıların önemi büyüktür. Pythagoras teorisine göre kâinatta her şey sayılıdır. Sayılı olan bu maddeler de belirli bir orantı ve bağlantı içerisinde bulunmaktadırlar. Pythagoras kâinatta yer alan on çift zıttı tablo hâline getirmiştir. Bunlar:

1) Sınırlı ve sınırsız, 2) Tek ve çift, 3) Bir ve çok, 4) Sağ ve sol, 5) Erkek ve dişi, 6) Hareket ve durma, 7) Düz ve eğri, 8) Aydınlık ve karanlık, 9) İyi ve kötü, 10) Kare ve elips.

Pythagoras'ın ilmî çalışmaları şöyle sıralanabilir:

Bir üçgenin dik kenarlarının karelerinin toplamı, hipotenüsünün karesine eşittir. Pythagoras teoremi olarak bilinen bu matematik eşitlik, Euclid'in **Elementler** kitabında yer almıştır.

Dünyâ, güneş, ay, gezegenler ve sâbit yıldızların bir ateş etrafında döndüğünü söylemiştir.

Akustik ve mîmâride temel atma teknikleri geliştirmiştir.

Matematikte polinomları bulmuştur.

Pythagoras, huzûrun rûhî denge ile sağlanabileceğini söylemiştir. Rûhun çeşitli baskılardan kurtarılması için metafizik eğitimlere ihtiyâcı olduğunu savunmuştur. Pythagoras tenâsühü ortaya atmıştır. Tenâsüh inanışına göre, insanların rûhları ölünce diğer bir insana hattâ hayvana geçmektedir. Pythagoras bu düşüncesiyle felsefecilerin çoğu gibi akıl yürütme hatâsı yapmış, rûh çağırma şeklinde yapılan eğitimlerle rûhun geliştirilip bütün pisliklerden kurtarılacağını söylemiştir. Pythagoras'ın rûhla ilgili bu düşüncelerini Asya ve Mısır'a yaptığı geziler sırasında öğrendiği sanılmaktadır. Bu memleketler ahâlisinden işittiği ve onlara da peygamberlerin bildirdiği doğru haberler, birçok filozof gibi Pythagoras tarafından da yanlış yorumlamalar ve değiştirmelerle bozulmuş ve sapık düşünceler hâlini almıştır. Hakikatte ise tenâsüh (ölen kişinin rûhunun bir başka canlıya geçmesi) yoktur.

R;

Türk alfabesinin yirmi birinci harfi. Arap harflerine dayanan Osmanlı elifbasının on ikinci harfi (ra). Titreşimli ön damak sessizidir. Eski Türk (Yenisey ve Orhun) kitâbelerinde ince ve kalın sesliler için iki ayrı (r) işâreti kullanılmıştır. Uygur alfabesinin (r) harfi kelime başında, ortasında ve sonunda farklı şekillerde yazılır.

R sesi, Ana Türkçeden beri bütün Türk lehçelerinde kelime içinde ve sonunda kullanılır. Arpa, bıldırcın, kara, toprak, er, damar, demir, kar, kir, yular gibi.

Ses taklidinden doğan bâzı kelimelerle sonradan Türkçeleşmiş kelimelerin başlarında bu sese rastlanır. Reçete, raf, rende, robot, reform, sonradan Türkçeye girmiş kelimelerdir. Yabancı kelimelerin başında bulunan r sesini gidermek için halk ağızlarında bu kelimelere i (veya ı) gibi bir ses getirildiği görülür. Renk yerine irenk, raf yerine iraf, Rum yerine Urum, Rus yerine Urus gibi.

R, sıfat-fiil, isimden fiil yapma eki ve ettirgenlik eki olarak da kullanılır.

RÂBİA-İ ADVİYYE;

Tâbiîn devrinde yetişen büyük hanım evliyâlardan. Dünyâya düşkün olmaması ve ibâdetleriyle meşhur zâhide bir hanımdır. Basra'da doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir. 752 (H.135)de Kudüs civârında vefât etti. Tûr Dağı üzerine defnedildi.

Babasının adı İsmâil olup, üç kızı vardı. Bir kızı daha doğunca adını Râbia (dördüncü) koydu ve ismi böyle söylendi. Babası çok fakir olduğundan, o doğduğu gece evinde ihtiyaç olan şeylerden hiç biri yoktu. Annesi çok ağlayıp mahzun olmuştu. O gece uyuduğunda Peygamberimizi (sallallahü aleyhi ve sellem) gördü. Rüyâsında kızının büyük bir kimse olacağı müjdelenip, Basra Beyine, bir kâğıda; "Her gece Resûlullah'a yüz salevât getirdin. Dün gece unuttun, bunun için bu kâğıdı getiren kimseye dört yüz dînâr ver" diye yazıp götürmesi söylenildi. Bunun üzerine babası böylece yazıp, Basra Beyine götürdü. Basra Beyi memnuniyetle on bin kızıl altın verip, her ne ihtiyacınız olursa söyleyin yardımcı olayım, dedi. Bundan sonra rahatlayıp kızlarını büyüttüler.

Râbia Hâtun, biraz büyüyünce annesi ve babası öldü. Basra'da kıtlık başgösterdi. Kız kardeşleri dağıldı. Râbia-i Adviyye de bir ihtiyara hizmet ediyordu. Çok sıkıntılı günler geçirdi. Günlük hizmetleri yanında, hergün oruç tutardı. Gecelerini de ibâdetle geçiriyordu. Bir gece efendisi uykudan uyandı. Pencereden baktı. Onu secdede gördü ve şöyle yalvardığını duydu. "Yâ Rabbî! Biliyorsun ki benim arzum senin emirlerine uymaktır. Eğer iş benim elimde olsa, sana ibâdetten bir an geri kalmazdım.

Fakat ihtiyara hizmet ettiğim için, sana gereği gibi ibâdet edemiyorum.” Ayrıca Râbia’nın başı üstünde bir kandil bulunduğunu, kandilin bir yere asılı olmadan havada durduğunu, odanın o kandilin nûru ile aydınlandığını da gördü. İhtiyar, sabaha kadar uyuyamadı. Sabah olunca Râbia’yı çağırıp bir miktar para vererek serbest bıraktı. O da oradan ayrılıp, küçük bir eve yerleşti. Bütün vakitlerini ibâdetle geçirmeye başladı.

Kefenini dâimâ yanında taşırdı. Namaz kılacağı zaman onu serer, üzerine secde ederdi. Kefeni yanında olmadan gezdiğini, kefenini berâberine almadan konuştuğunu kimse görmedi.Süfyân-ı Sevrî ve Hasan-ı Basrî, Râbia Hâtun’dan feyz alırlardı. 752 senesinde Kudüs civârında vefât etti.

Birgün iki kişi Râbia-i Adviyye’yi ziyârete geldiler. İkisi de açtı. “Yemeği helâldir.” diye içlerinden yemek yimek geçti. O anda kapıya biri gelerek, Allah rızâsı için bir şeyler istedi. Râbia hazretleri evde mevcut olan iki ekmeğini buna verdi. Gelen sevinerek gitti. Bir saat kadar sonra bir kişi kucağında bir yığın ekmekle geldi. Râbia hazretleri ekmekleri saydı. On sekiz ekmek vardı. Dedi ki: “Ekmekler yirmi olsa gerektir.” Ekmeği getiren, ikisini saklamıştı. Çıkarıp iki ekmeği de verdi. Oradakiler hayretle sordular: “Bu ne sırdır? Biz senin ekmeğini yemeye gelmiştik, önümüze koyacağın ekmekleri kapıya gelene verdin. Ardından ekmek geldi. Eksik olduğunu söyledin!” Cevâbında: “Siz ikiniz gelince karnınızın aç olduğunu anladım. Önünüze koyacağım o iki ekmeği kapıya gelene verdim. Allahü teâlâdan bu iki ekmeğin misâfirlerin karnını doyuramayacağını, bunun için bir yerine on vermesini istedim. İki ekmek yerine 20 ekmek geleceğini bildiğim için de ekmeklerin noksan olduğunu söyledim.”

Râbia-i Adviyye bir gece evinde geç vakitlere kadar namaz kılarken hasırın üzerinde uyuya kaldı. Bu arada evine bir hırsız girdi. Her tarafı aradı, çalacak birşey bulamadı.

Giderken “Girmişken boş çıkmayayım” diyerek, Râbia hazretlerinin dışarıda giydiği örtüsünü aldı. Evden çıkarken yolunu şaşırdı, kapıyı bulamadı. Geri dönüp örtüyü aldığı yere bıraktı. Bu sefer rahatlıkla kapıyı buldu. Kapıyı bulunca tekrar geri dönüp, örtüyü aldı. Fakat yine kapıyı bulamadı. Bu hal yedi defâ tekrarlandı.

Yedinci defâ tekrar örtüyü eline alınca şöyle bir ses duydu:

“Ey kişi kendini yorma. O yıllardır kendini bize ısmarladı. Şeytanın ona yaklaşma gücü yok iken, hırsızın onun örtüsüne yaklaşması mümkün müdür? Git yorulma, boşuna uğraşma.” Bu hâdiseden korkup dışarı fırlayan hırsız, tövbe edip, bu kötü huyundan vazgeçti.

Hazret-i Râbia, çok oruç tutardı. Bir defâsında bir hafta hiç yiyecek bulamadı. Sekizinci gece açlığı iyice şiddetlendi. Nefsine eziyet ettiğini düşünürken birisi kapıyı çaldı. Bir tabak yemek getirdi. Hazret-i Râbia yemeği alıp yere koydu. Mum getirmeye gitti. Gelince bir kedinin yemeğini dökmüş olduğunu gördü. Su bardağını almaya gitti. mum söndü. Su içmek isterken bardak düşüp kırıldı. O da “Yâ Rabbî bu zavallı kulunu imtihan ediyorsun, fakat âcizliğimden sabredemiyorum.” diyerek bir âh çekti. Bu âhtan neredeyse ev yanacaktı. Bir ses duyuldu: “Ey Râbia, istersen dünyâ nîmetlerini üstüne saçayım. Fakat gamımı alayım. Çünkü benim gamım ile dünyâ bir arada bulunmaz.” Bu sözü işitince şöyle duâ etti: “Yâ Rabbî, beni kendinle meşgûl eyle ve senden alıkoyacak işlere beni bulaştırma.”

Adamın birinin; “Yâ Rabbî, bana rahmet kapısını aç.” diye duâ ettiğini işitince, Râbia-i Adviyye: “Ey câhil, Allahü teâlânın rahmet kapısı kapalı mı idi de şimdi açmasını istiyorsun?” Rahmetin çıkış kapısı her zaman açık ise de giriş kapısı olan kalpler, herkeste açık değildir. Bunun açılması için duâ edilmelidir.” dedi.

Tevekkülü o dereceye ulaşmıştı ki, “Gök tunç olsa, yer demir kesilse, gökten bir damla yağmur düşmese, yerden bir bitki bitmese ve dünyâdaki bütün insanlar benim çocuğum olsa, Allahü teâlâya yemin ederim ki onlara nasıl bakacağım düşüncesi kalbime gelmez, çünkü Allahü teâlâ hepsinin rızkını vereceğini bildirmiş ve üzerine almıştır.” derdi.

Buyurdu ki:

“Muhabbet sâhibi olan kişi, muhabbetinde öyle sâdık olmalı ki, gönlünde O’nun için olmayan hiçbir sevgi bulunmamalı.”

“İşlediğiniz günâhları gizlediğiniz gibi, yaptığınız iyilikleri de gizleyin.”

“Sabır insan olsaydı çok kerîm olurdu.”

“Mârifetin alâmeti, her an Allahü teâlâyı hatırlamaktır.”

“Kul, Allahü teâlânın sevgisini tattığı zaman, Allah o kulunun kusurlarını kendisine gösterir de, başkalarının kusurlarını göremez olur.”

Alm. *Radar (m,n),* **Fr.** *Radar (m),* **İng.** *Radar.* Uzaktaki hedefleri mikrodalga yansıtma metodu ile tespit eden cihaz. Radar cihazı ile karanlık bulut veya sis içinde olup görünmeyen cisimlerin durumu ve yeri mikrodalgalarla tâyin edilir. İlk adı "radiolocation" dur. Radar, İkinci Dünyâ Harbi sırasında geliştirilmiş ve ismi "Radio Detection and Ranging" kelimelerinin büyük baş harflerinin biraraya getirilmesinden türemiştir. Bu İngilizce kelimeler, radar cihazının mikrodalgalarla hedefin mesâfesi, istikâmeti ve açısını bulduğu anlamına gelir. Uzaktaki cisimleri tıpkı bir projektör gibi, fakat radyo frekanslarında aydınlatarak tespit eden bir teleskopa benzetilebilir. Halbuki ilk defâ Galileo tarafından 1610'da kullanılan teleskop, uzaktaki cisimleri tespit için cisimlerin yayınladığı ışınlara muhtaç ve ayrıca bunun frekansına bağımlıdır. Cihazın bir vericisi, bir de hedeften yansıyarak dönüp gelen mikrodalgayı alan alıcısı vardır. Görüntü televizyon ekranının benzeri katot ışınlı tüp üzerinde ışıklı noktalar hâlinde teşekkül eder.

Radarın keşfinde, gözü görmediği hâlde karanlıkta büyük ustalıklarla uçup, avını yakalayan yarasanın çok rolü olmuştur. Yarasa insan kulağının duyamayacağı ultrasonik ses frekansı yayınlayarak, yansıyan sesten hedefini görmektedir.

Radarın keşfi İkinci Dünyâ Harbi ile aynı zamana rastlar. Artan Hitler tehlikesine karşı olağanüstü "ölüm ışınlarını" bulma hülyâsının gerçekçi bir sonucu olarak ortaya çıkan radar, düşmanı uzaktan tespit edip ve görünmese bile bunu tahripte başarıyla kullanılmıştır. Yukarıda sözü geçen "ölüm ışınları" düşüncesi ise daha sonraları laserin keşfiyle tekrar canlanmıştır.

Harbin getirdiği bir silâh olarak ortaya çıkan radar, barış zamânında da birçok uygulama alanları bulmaktadır. Bunlara misal olarak gemilerin kesif sis içinde yönlendirilmesi, uçaklarda hedef bulma, kör uçuş ve kör inişin gerçekleştirilmesi ve fırtınayı tâkip sayılabilir.

Radarla ilgili ilk deney 1935 Şubatında 49 m dalga boyunda çalışan bir CW (continuous waves= sürekli taşıyıcı dalga) radyo vericisiyle yapıldı. Yaklaşan bir uçağın 13 km'den tespit edilmesiyle ilk başarı sağlandı.

1935 Haziranında da ilk darbeli verici yapıldı ve denendi. 24 km mesâfedeki bir uçaktan yansıyan bir takım işâretler sezildi. Darbeli verici işâreti hâlinde mesâfe, gönderilen ve alınan darbe arasındaki zaman kayması ve dalgaların yayılma hızından hesaplanabilir. 50 m dalga boyunda çalışıldığında, diğer radyo istasyonlarının karıştırması sebebiyle daha sonraki denemelerde, radar dalga boyu 25 m'ye değiştirildi. Daha kısa dalga boyu kullanmanın başka bir faydası da, aynı fizikî büyüklükteki bir antenin yöneltilme özelliklerini geliştirmesiydi. 1935 Eylülünde mesâfede 70 km'ye, 1936 Martında ise 150 km'ye ulaşıldı.

Radar üzerindeki çalışmalara hem Avrupa hem de Amerika'da aynı yıllarda devam edilmiş, geliştirilen örnekler ordu hizmetlerinde kullanılmıştır. İlk önce geliştirilen CW-radar daha hassas olmasına rağmen mesâfe hakkında bir bilgi vermemekte, sâdece hedefin varlığını göstermektedir. Darbeli radarda ise, gönderilen darbe bir anlamda işâretlenir ve hedeften yansıyıp tekrar alınana kadar geçen süreden mesâfe kolayca hesaplanır.

Hâlen kullanılan birçok radar aynı temel esaslara göre, fakat gelişmiş bir doğrulukla çalışmaktadır. Meselâ radardaki savaş sonrası ilerlemelerin en büyüğü elektronik bilgisayarların ortaya çıkmasından sonra, muazzam hâfıza kapasiteleri ve hesaplama hızları sebebiyle işâret analizi alanında olanıdır. Böylece yansıyan işâretler ayrıntılı olarak incelenebilmekte, hedefe âit birçok bilgi, çeşitli yollarla göz önüne serilebilmektedir.

Radarın en anlamlı uygulamalarından biri olan haritalama radarında ise, mikrodalgalar kullanılmakta ve sağlanan bilgilerden fotoğraf ve benzeri şekiller elde edilmektedir.

Bir radar sistemi, kullanıldığı yere bağlı olarak çeşitli şekillerde tasarlanabilir. Temelde bu, ya sürekli dalga radarı veya darbeli radar olacaktır. Gözlenecek büyüklük bir polis radarındakine benzer olarak, cismin hızı olabildiği gibi, cismin uzaklığı ve yüksekliği, uzaklığı ve hızı, uzaklığı ve yönü olabilir. Dolayısıyla bu durumlardan herhangi biri için kullanılacak radar tipinin tek olduğunu söylemek güçtür. Ayrıca, bir radar sistemi sâdece bir alıcı ve bir vericiden ibâret değildir. Radar sistemini; kullanılacak frekans, atmosferin etkileri, hedeflerin ve bulundukları ortamın özellikleri gibi faktörler belirler.

Yayınladığı radyo frekans işâreti sürekli olan CW-radarının getirdiği tahditler şöylece sıralanabilir:

a) CW-radarı mesâfe bilgisi vermez. Sâdece yarım dalga boyundan-genelde bir metreden az-mesâfe değişiklikleri ölçülebilir.

b) CW-radarı sâbit hedefler söz konusu olduğunda bunları ayırt edemez. Çünkü herbir hedefin yansıttığı işâretlerin toplamı yine başka tek bir hedefin yansıtacağı sinüzoidal bir işâret anlamına gelir.

c) CW-radarı farklı hızları tespit edebilir. Çünkü yansıtılan işâretler farklı frekanslarda olacaktır (Dopopler frekansları). Fakat bu durumda da hızlar fark edilmiş, hedeflerin kendileri uzayda fark

edilememiştir.

Yayınlanan işâreti, darbeler hâlinde gönderen darbeli radarda ise CW-radarının yukarıda sözü edilen mahzurları bulunmaz. Kesinlikle ölçülebilen mesâfe, darbe peryoduyla doğru orantılı, radyal hız ise ters orantılıdır. Bu yüzden darbe frekansı her iki büyüklüğü tatmin edici bir şekilde ölçebilmek için optimize edilir. Meselâ çokça kullanılan 1 kHz'lik tekrarlama frekansı hâlinde mesâfe hesaplanırsa 150 km bulunur. Bu değer ise, mesela hava alanı radarları için tatminkârdır.

Yönlendirilebilir radar anteninden belirli bir anda yayınlanan yüksek frekanslı işâret darbesi bir cisme çarptığında, radyofrekans enerjisinin bir kısmı geri yansır. Yansıyan bu darbe, radarın alıcı düzeni vasıtasıyla alınır. Temel olarak antenin o andaki yönü cismin yönünü, darbenin gidip gelme zamanı da mesâfesini verir. Pratikte kullanılan radar sistemleri sâdece bir alıcı ve bir vericiden ibâret olmayıp, çok daha karışık bir yapıdadır. Fakat ana birimleri gösterecek şekilde bir radar sistemi blok şemada belirtilen yapıdadır. Zamanlama birimi veya darbe jeneratörü vericiye bir anahtarlama darbesi ve aynı anda alıcıya referans darbe gönderir. Darbe modülatörde şekillendirilir ve kuvvetlendirilerek antene uygulanır. Gözlenen alan, anten tarafından âdeta bir ışık hüzmesiyle olduğu gibi taranır. Çok çeşitli tipte anten mevcutsa da, çoğu istendiğinde belirli bir yöne yöneltilebilen yapıdadır. Alma ve gönderme için ayrı ayrı antenler kullanılabildiği gibi, çoğu sistem her iki fonksiyon için aynı anteni kullanmaktadır. Alma-gönderme anahtarı, bir darbe yayınlanırken alma biriminin yolunu kesen, diğer zamanda yansıyan işâretleri almaya hazır hâle getiren elektronik bir anahtardır. Radarın menzili gönderilen iki darbe arasındaki zamanla sınırlıdır. Çünkü gönderilen bir radyofrekans darbesi bir sonraki darbeye kadar gidip gelmek mecburiyetindedir.

Alınan işâret, alıcıda daha önce darbe jeneratörünün ürettiği referans işâretle mukâyese edilir. Aradaki zaman miktarından mesâfe tâyin edilir. Bunu yapmak için birçok metod vardır. Katod ışınlı osiloskoplar, mukayese göstergeleri olarak çokça kullanılırlar.

Basit bir misâl olarak, darbe jeneratöründen alınan referans işâretin, ekran üzerinde yatay taramayı başlattığını düşünelim. Taramanın osiloskop ekranını baştan başa katetmesinin ifâde ettiği mesâfe tarama devresinin parametreleriyle ayarlanabilir. Bu arada yansıyan işâret osiloskobun diğer saptırma devrelerine uygulanırsa iz, üzerinde bir çıkıntı şeklinde ortaya çıkar. Bu durumda tarama süresi 100 mikrosaniye ise ve alınan işâretle ilgili çıkıntı ekranın dörtte birinde ortaya çıkmışsa, tespit edilen cismin radara olan mesafesi 1/4x100=25 μs

300.000 km/s. 25/2 μs= 3.75 km olarak hesaplanır. Şüphesiz bu hesapta devredeki bir takım zaman gecikmeleri ihmâl edilmiştir. Son asrın hârikulâde bir sistemi olarak görünen radarı geliştiren ilim adamları, bu fikri herkesin bildiği bir canlıdan almışlardır. Bu canlı geceleri büyük bir hızla ve keskin dönüşler yaparak uçan yarasalardır. İnsanoğlunun radarından çok daha gelişmiş bir mekanizmaya sâhip olan yarasalar, ağızlarıyla insanların duyamadığı yüksek frekanslı işâretler göndermekte, cisimlerden yansıyan işâretleri analiz ederek bunun bir engel mi veya bir yiyecek mi olduğunu tespit etmektedirler. Yarasaları taklit ederek, onların sâhip olduğu sistem yanında, çok iptidâî kalan radarı yapan insanoğlu incelemelerine devam etmekte, kulaklarıyla gören yarasaların keşfedilmemiş sırlarını bulmaya çalışmaktadır.

Çalışma prensipleri: Radarın çalışma prensibi; sesin yankı yapması, yâni ses dalgasının bir engele çarparak yansıyıp, tekrar çıktığı noktaya ulaşması olayının benzeridir. Sesin havadaki yayılma hızı saniyede 340 metre olduğu için, yansıyan sesin duyulması ile ilk ses arasında bir zaman geçer. 340 metre mesâfedeki bir dik dağa doğru bağırılınca, ses dalgaları bir sâniye içerisinde dağa ulaşır, oradan yansıyan ses dalgaları da bir sâniye içerisinde tekrar ilk çıktığı noktaya ulaşır. Toplam olarak sesin çıkışı ile duyuluşu arasında iki saniye geçmiştir. Bu prensipten gidilerek, bilinmeyen bir mesâfedeki dağa ses gönderilirse, yankının duyulduğu zaman tespit edilip, mesâfe hesaplanabilir. Sesin uzaklara gidebilmesi için yükseltici ve yönlendirici hoparlör kullanmak gerekir. Hoparlörün yatay ve dikey konumu, sesin ulaşıp döndüğü noktanın istikâmetini ve yüksekliğini açı olarak verir.

Radarın çalışma prensibi, sesin yankı yapmasından farklı bir özellik taşımaz. Yalnız radar cihazı, çok yüksek frekanslı ses dalgaları denilebilecek mikrodalga yayını yapar. Mikrodalgalar sâniyede 300.000 kilometre yol aldığı için sinyal gidiş dönüş süresi çok kısadır. Radar sinyalleri kısa süreli darbeler hâlindedir. Bu sinyaller antenlerle yönlendirilerek dar bir ışık hüzmesi gibi gönderilir. Böylece çok kısa sürede, çok uzaklardaki hedefin mesâfesi, istikâmeti ve yüksekliği hassas bir şekilde tâyin edilebilir.

Radar mikrodalgaları yayımı üç şekilde yapılır: 1) Devamlı dalga, 2) Frekans modülasyonu, 3) Darbe modülasyonu. En çok kullanılan metod darbe (pulse) modülasyon metodudur. Bu metodla yapılan yayında radyo frekans enerji muntazam aralıklı kısa darbeler hâlindedir. Radar cinsine bağlı olarak darbe süreleri 0.1 ile 5 mikrosaniye arasında değişir. Mikrodalga frekansı yine radar cinsine göre 100 ile 60.000 megasaykıl (1 megasaykıl= 1.000.000 saykıl) arasında değişir. Yayınlanan mikrodalga

hüzmesi, bir veya iki derecelik çok dar koni biçimindedir.

Radarla mesâfe tâyin edilirken, mikrodalga darbesi gönderilir gönderilmez ekranda darbe gözükür. Darbe boyu radar gücü ile, darbe genişliği de mesâfe hassâsiyetiyle ilgili olarak değişebilir. 20 km mesâfede bulunan hedef gemiye mikrodalga çarpıp yansıdığı an, mikrodalga henüz yolun yarısına gelmiştir. Bu yüzden ekranda gözüken mesâfe 10 km'dir. Yansıyan dalga tekrar geriye döndüğünde, radar alıcısından ekranda gözükür. Bu görüntü hedef görüntüsüdür. Radar istasyonu ve hedef sâbitse görüntü hep aynı mesâfede kalır. Hareketli hedeflerde görüntü de ekranda kayar.

Radarla hedefin istikâmeti, radar anteni yatay düzlemde 360 derece döndürülmek sûretiyle tâyin edilir. Görüntünün hassâsiyeti mikrodalganın dar bir hüzme hâlinde yayını ile mümkündür. Kuzey tam sıfır kabul edildiğinden, görüntünün ekrandaki konumu kuzeye göre târif edilmiş olur. Hedef yüksekliği de istikâmet tâyini gibi yapılır. Radar anteni her mesâfeye göre dakikada değişik sayıda dönüş yapar. Meselâ dakikada beş dönüş yapan radar anteni, 360 dereceyi 12 sâniyede tamamlar.

Radar elemanları:

Modülatör, verici ve ekran göstergesini harekete geçiren darbeleri üretir. Modülatör bu bakımdan bir çeşit frekans osilatörüdür. Eğer modülatör sâniyede 250 darbe üretiyorsa, bu dalganın peryodu 1/250= 0.004 sâniye veya 4000 mikrosâniyedir. Mikrodalga 12,2 mikrosâniyede bir mil yol aldığından, bu radarın menzili 400/12,2= 328 mildir (1 mil= 1852 m).

Modülatörün ürettiği darbe süresi mesâfe ile sınırlıdır. Eğer vericiden çıkan darbe hedeften yansıyıp alıcıya gelmeden ikinci darbe gönderilirse, hedef vericinin yayını ile maskelenir. Süresi kısa darbeler gönderilirse bu durum ortadan kalkar.

Radar vericisi özel mikrodalga osilatör tüpü olan magnetronla çalışır. Modülatörden alınan darbe, yükseltildikten sonra magnetron katoduna gelir. Bu magnetronun darbe süresince birkaç bin megasaykıl frekansında dalga üretmesine sebep olur. Magnetron çıkışı duplekserden geçerek antene gider. Duplekserin görevi verici yayın yaparken alıcının yayından müteessir olmasını önlemektir. Magnetronun görevini yapan yüksek güçlü klistronlar da vardır.

Radar alıcısı mikser, lokal osilatör, ara frekans yükseltici video yükselticilerinden meydana gelmiştir. Alıcı çıkışındaki video frekans sinyali, ekranda görüntü olarak gözükür. Ekran tipleri muhteliftir. A-Skop ekranında verici darbesi mikrodalganın aldığı yol ve yansıma darbesi çıkıntı hâlinde gözükür. Hedeflerin yatay düzlemde gözüktüğü ekrana ise PPI ekran denir. PPI, plân, pozisyon, indikatör mânâsına gelir. Hedeflerin yüksekliğini gösteren ekranlara da RHI, (mesâfe yükseklik ekranı) denir. RHI ekranlarında mikrodalga 360 derece dönmez; 20-30 derecelik dönüşler yapar. Maksada göre R,J,K skop ekranları da vardır.

Radar anteninin görevi, mikrodalgayı yaymadan bir yöne doğru göndermektir. Anten reflektörünün de bu işlemde büyük rolü vardır. Radar anteni, mikrodalganın dalgaboyunun yarısına eşit uzunlukta dipol ve reflektörden ibârettir. 3000 megasaykıldan büyük yayınlarda parabolik anten kullanılır. Parabolik antenlerde mikrodalga hüzmesi çok dar ve kuvvetlidir. Atış-kontrol, uzay radarlarında parabolik anten kullanılır. Bâzı radarlarda anten 360 derece dönerken, bâzılarında sâbit durur. Sâbit antenler frekans ve faz taramalı düzene sâhip antenlerdir. Elektronik devreler anten dönüyormuş gibi yayını 360 derece temin eder.

Radar türleri: Radarlar kullanma maksadına göre sınıflara ayrılır. Arama radarı yatay düzlemde, hedefe âit istikâmet ve mesâfe mâlumâtı verir. İrtifâ radarı yalnız irtifâ mâlumâtı verir. Hava arama radarı, arama radarı ile irtifa radarının karışımı olup, menzili çok fazladır. Süratli uçakların uzaktan tâkibini hava radarı yapar. Atış kontrol radarları, dar hüzmeli hedefi yakaladıktan sonra hedefe kilitlenip devâmlı tâkip eden topçu radarıdır. Füze tâkip radarları ise, hava radarı ile atışkontrol radarının zincirleme çalışmasından ibârettir.

Radarlar askerî ve sivil maksatlara göre de sınıflandırılmıştır. Askerî maksatlarla kullanılan IFF ve ECM cihazları, sivil maksatlarla kullanılan meteoroloji, astronomi cihazları radarların cinslerindendir. IFF dost-düşman tanıma radarıdır. ECMise aktif olarak düşman radar alıcılarını yanıltmak için değişik frekanslarda yayın yaparlar; pasif olarak da muhtelif yayınları analiz ederek hedef gemilerin özelliklerini teşhise yardımcı olur.

Radar târihi: Radarın bulunuşuna ilk adımı Alman fizikçisi Heinrich R.Hertz'in, elektromanyetik dalgaların ışık gibi yayılmasını ve yansımasını sağlaması ile başlamıştır. 1904 senesinde ise Alman mühendis C.Hülsmeyer gemilerin çarpışmasını önlemek için, basit bir radyo yankı cihazı geliştirdi. 1925 senesinde Merle A.Tuve, Amerika'da darbeler hâlinde elektromanyetik dalga neşrine muvaffak olunca, bugünkü anlamda radara geçiş sağlanmış oldu. İkinci Dünyâ Savaşı esnâsında Alman, Fransız, İngiliz ve Amerikan fizikçilerinin çalışmaları iyice arttı. 1940 senesine doğru 180 km

mesâfedeki hedefi hassas bir şekilde tespit edebilecek radarlar yapıldı. 1940 senesinde İngiliz fizikçileri çok oyuklu magnetronu keşfedince, radar gücü birkaç bin misli arttırıldı. Almanların savaşı kaybetmelerinde büyük rolü olan bu buluş ile modern radarların yapımına geçilmiş oldu.

RADON;

Alm. *Rodon,* **Fr.** *Radon,* **İng.** *Radon.* Radyumun radyoaktif bozunması sonucu meydana gelen, soy gazlar sınıfından bir element. Radon, radyumla berâber, tabiî bir radyoaktif element olan uranyum-238 kaynağına dayanır. Atom numarası 86, kütle numarası 222 olup Rn sembolüyle gösterilir. Aynı kütle numaralı iki önemli izotop daha vardır. Biri toron olup, toryum-232 radyoaktif bozunma zincirindedir. Diğeri de uranyum-235 zincirinden olan aktinondur.

Özellikleri ve kullanılışı: Radon, oda sıcaklığında yoğunluğu 10 gram/litre olan renksiz bir gazdır. Erime noktası -71°C ve kaynama noktası da -62°C'dir. İnert (atıl) bir gaz olma tabiatından dolayı radyum ihtivâ eden bütün çözelti veya füzyonlarda açığa çıkar. Radyum tabiatta bulunduğu hâlde radon atmosferde bulunur. Radon, bir alfa tâneciği neşrederek yarılanma ömrü 3,85 gün olan radyum A'ya bozunur. Radyum A polonyumun bir izotopu olup, ardarda meydana gelen bozunma ürünleri katı maddelerin yüzeylerine yapışabilir ve atmosferden de kolaylıkla filtre edilebilir. On gramlık radyumdan hergün bir mm^3 radon kazanılabilir. Yüksek radyoaktiflik gösteren radon, radyum çözeltilerinden pompalanır ve küçük tüplere kapatılır. Bu radyoaktif tüpler tıpta, radyoterapide kullanılır. Kezâ radon, radyoaktif maddelerin radyasyonlarının kimyâsal etkilerini incelemek maksadıyla da istifâde edilen bir maddedir.

RADULEVÎ (Bkz. Ahmed Abdülhak Radulevî)

RADYAN;

Alm. *Radius (m),* **Fr.** *Radian,* **İng.** *Radius.* Açı veya yay ölçme birimi. Radian Fransızca bir kelimedir. Latince radius, "yarıçap" demektir. Bir çember üzerinde yarıçap uzunluğundaki yaya bir radyanlık yay, bu yayı gören merkez açıya bir radyanlık açı denir. Bir çember yayı, yarıçap uzunluğundaki yaylara ayrıldığında bu yaylardan altı tâne olup, biraz da artar. Artan yay yaklaşık olarak 0,28 radyandır. Yâni bir çember yayı 6,28 radyandır. Ancak bu yaklaşıktır. Tam ifadesi 2 π'dir. Yarım çember yayı π radyandır. Yani 3,14 radyandır.

Radyan açı olarak düşünüldüğünde 2 π radyan 360°'ye karşılık gelir. π radyanlık açı 180° dir. 1 radyanlık açı da 360 / 2 π = 57° 17' 44,8" olmaktadır.

Derece ve grad da açı ölçme birimleridir. Bu birimler küçüktür. Radyan ise büyük bir açı ve yay ölçme birimidir. Çünkü bir radyan yaklaşık olarak 57° kadardır.

Derece, grad ve radyanın birbirlerine çevrilmelerinde; D/180 = g/200 = R/π formülü kullanılır.

Bir radyanlık yay= AB yayı

Bir radyanlık açı= AOB açısı

RADYASYON (IŞINIM, ŞUÂ);

Alm. *Lichtstrahlung (f),* **Fr.** *Radiation (f),* **İng.** *Lightradiation.* Enerji neşretme ve üretme; aynı zamanda neşredilen enerjinin kendisi. Kelimenin aslından da enerjinin bir doğru boyunca sınırlı bir ölçüde dağıldığı anlaşılmaktadır. Bu husus karşılaşılacak birçok radyasyon tipleri için de geçerlidir.

Radyasyonlar ana olarak elektromanyetik, akustik ve tânecikli olmak üzere üç bölümde toplanır. Bunlar da kendi aralarında çeşitli gruplara ayrılır.

Meselâ elektrikî veya manyetik alan etkisiyle meydana gelen enerjiye elektromanyetik radyasyon (Bkz. Elektromanyetik Dalgalar) denir ki, bu radyasyon dalga boyuna göre radyo dalgaları, mikrodalgalar, kırmızı ötesi, görünen (visibl), ultraviyole (mor ötesi), X, γ (gamma) ve kozmik ışınlar şeklinde sınıflara ayrılır. Elektromanyetik radyasyonların sınıflandırılmasında radyasyonun (şuânın, ışınımın) frekans ve dalga boyundan faydalanılmıştır.

Akustik veya ses radyasyonu, infrasonik, sonik ve ultrasonik şeklinde sınıflandırılır. Bu sınıflandırılma da sesin frekansına göre yapılır. Ses frekansları 16 ilâ 20.000 cps arasında değişir. (Bkz. Ses)

Tânecikli tabiata sâhip radyasyonlara, genel olarak, radyoaktif maddelerden meydana gelen beta (β) ve alfa (α) ışınları misâl verilir.

Bugün şuâ meydana getirmek, tekniğin ve ilmin mühim bir şûbesi olmuştur. Ampuller, triyod lâmbaları, radyo âletleri ve röntgen boruları, birer şuâ âletleridir. Şuâlar kendilerini meydana getiren dalgaların

uzunluğuna göre başka başka isim alır. Meselâ dalga uzunluğu binde bir milimetre arasında olanlar "ışık şuâları", dalga uzunluğu on milyarda bir milimetre olanlar "gamma şuâları", dalga uzunluğu on trilyonda bir milimetre olanlar "kozmik şuâlar"dır. En uzun elektromanyetik dalgalar, radyoda kullanılan Hertz dalgaları olup, boyları kilometre ile ifâde olunur. Boyları milimetrenin on trilyonda birinden başlayarak kilometrelere kadar uzanan milyarlarca dalga cinsinden, yalnız dalga boyu 0,4 mikron ile 0,8 mikron arasında olanlar ışık hâlinde görülebilir. Daha büyük ve daha küçük dalga boylu şuâlar görülmez. Gözün görüş kâbiliyeti bu sınırlar içindedir.

Gamma şuâları: Radium atomunun çekirdeği, kendiliğinden parçalanarak gamma şuâları neşreder. Bir evde açıkta bırakılan bir radium kırıntısının gamma şuâları bin metre uzağa yayılır ve aylarca devam eder. Yüzelli metre mesâfedeki evlerde bulunanların ölümüne sebep olur. Zîrâ, gamma şuâları, insanları, hayvanları ve bitkileri öldürür.

Kozmik şuâlar: Bugün bilinen şuâların en kısa dalgalısıdır. Bunlar, kâinat boşluğunun, bugün bilinmeyen derin noktalarından gelen şuâlardır. Gamma şuâlarından daha kuvvetli olup, çok sert ve kalın tabakalardan geçerler. (Bkz. Kozmik Işınlar)

Ölüm şuâları: Bir milyon volttan ziyâde gerilimle çalışan modern röntgen makinaları ile, dalga boyları ve tesirleri gamma şuâlarına yakın olan şuâlar elde edilebilmektedir. Bu şuâlar kalın duvarlardan geçerek arkalarındaki canlıları öldürür. Bu sûretle kuş ve fâreler derhal öldüğü gibi, bir öküz de iki dakikadan az bir şuâlama ile öldürülebilir. Harplerde kullanılabileceklerinden, bunlara ölüm şuâları denir. Bu şuâlarla çalışan bir fizikçi, farkında olmayarak kendini ve bir mahalle halkını öldürebilir. Bir milyon voltluk yüksek gerilimli röntgen mermileri, düşmana ve şehirlere atılarak ölüm şuâları, yeni harplerde kullanılabilecektir. Halbuki beşeriyet, medeniyete yaklaşır ve insânî düşüncelere dönerse, bu şuâlar tarla fâreleri, yaban domuzları ve sıtma sinekleri gibi hayvanlara karşı kullanılacaktır.

Radyasyon, teşhis ve tedâvi gâyesiyle kullanılmak üzere tıp sahasına girmiştir (Bkz. Röntgen ve Radyoterapi). Radyasyonlar iki gruptur. 1) Elektromanyetik radyasyon (X ışınları), 2) Gamma ışınları (Radyoterapide kullanılır). Radyasyonun tıp sahasındaki bu faydalı etkilerinin yanı sıra zararlı etkileri de mevcuttur. Bu zararlı etkiler hemen görülebildiği gibi, gecikmeli olarak veya uzun süren bir birikim neticesi müzmin etki şeklinde de ortaya çıkabilir.

Hemen görülen zararlı etkiler: Beyinde, sindirim sisteminde ve kan oluşum sisteminde olmak üzere üç kategoride incelenir. Beyindeki hasar total vücud dozunun yüksek (3000 rad üzerinde) olmasından ileri gelir. Kusma, titreme vs. gibi belirtilerden sonra birkaç saat içinde öldürür.

Sindirim sistemi belirtileri 400 rad ve daha yukarı radyasyon dozuyla meydana gelir. İnatçı bulantı, kusma ve vücuttan ciddî su kaybına sebep olarak damar büzüşmeleri netîcesi ölüme götüren ishalle karakterizedir.

Kan sistemiyle ilgili zararlı etkiler 200-2000 rad arasındaki radyasyon dozuyla meydana gelir. İlk 6-12 saat içinde iştahsızlık, bulantı ve kusma görülür. Dalak lenf bezleri, kemik iliği atrofiye uğrar (küçülür). Kan hücrelerinin bütününde azalma olur.

Gecikmeli olarak çıkan zararlı etkiler: Radyasyon alımlarının tekrarlanması veya düşük doz alımların uzaması neticesinde kadınlarda âdet kanamasının olmaması, cinsel hormonlarının miktarında azalma, kansızlık, katarakt gibi belirtiler görülebilir. Daha ciddî olarak saç dökülmesi, deride ülserleşme, kabuklaşma ve kanserleşmeye de yol açabilir. Röntgen ışını, doğacak çocuğu da etkilemektedir. Film çekilmeden evvel kadının hâmile olup olmadığı tespit edilmelidir.

Tedâvi: Radyasyonun yaptığı zararların tedâvisinde esas, radyoaktif materyalden deriye bulaşan lekenin bol su ile yıkanması veya özel solüsyonlar sürerek temizlenmesidir. Radyasyonun yaptığı küçük yaraların içinden ve etrafından radyoaktif lekeler tamâmen temizleninceye kadar yıkama işine devam edilmelidir.

Eğer radyoaktif madde yutulmuşsa hemen kusturulmalı veya mîde yıkanmalıdır. Teneffüsle veya sindirim yoluyla büyük miktarda radyoaktif madde alındığı zaman hastaya derhal lugol sıvısı verilmelidir. (Tiroid bezinin tutmasını önlemek için) idrar atımı arttırılmalıdır.

Radyoaktif ışık alanlar için özel tedâvi yoktur. Tedâvi daha ziyâde meydana gelen zarara yöneliktir. Yatak istirahati, ağrı kesiciler, vitamin, bol gıdâ ve kusmayı önleyici ilâçlar vs. gibi destekleyici tedâvi yapılır.

RADYATÖR;

Alm. *(auto-) Kühler (m); Heizkörper (m),* **Fr.** *Radiateur (m),* **İng.** *Radiator.* Sıcak sulu ısıtma sistemlerinde, ısıtılacak mahallin uygun bir yerine yerleştirilen ısıtıcı yüzeyi geniş cihâz. Günümüzde çok yaygın olarak kullanılan kaloriferli, sıcak sulu ısıtma sistemlerinde, kazan dâiresinde ısınan sıcak

su; daha çok pencere önlerindeki radyatörlere üstten girerek alttan dönüş yapar ve dönüş kolon boruları ile tekrar kazan dâiresine gelir. Dönen su sıcaklığı, giden sıcak suya göre ortalama 20°C daha azdır. En düşük dış hava sıcaklığına göre Max.90°C sıcaklıkta su radyatöre girer ve 70°C'de radyatörden çıkar. Bu sebeple radyatörlerin üst kısmı alttan daha fazla sıcaktır. Çünkü, radyatöre üstten giren sıcak su, alta inene kadar sıcaklığı azalmakta, ısısını odanın havasına vermektedir. Isıtılan havayı bir akışkan olarak kabul edersek, radyatör petekleri arasında alttan üste doğru ısınan hava yükselmekte, konveksiyon ısı transferi gerçekleşmektedir. Radyatörlerin verdiği toplam ısının % 80'i konveksiyon, % 20'si de radyasyon yoluyla oda havasına intikâl eder.

Radyatör üzerinde meydana gelen hava akımı neticesinde, mahallin bütün havası radyatör üzerinden geçerek ısıtılmış olur. Ancak hava içindeki görülmeyen toz zerrecikleri, radyatörün üzerindeki tavan yüzeyinde yoğunlaşan neme yapışarak, zamanla is lekesi yapmaktadır.

Radyatörler, demir dilimlerinin birbirine eklenmiş şeklidir. Malzeme cinsine ve biçimlerine göre bağlı olarak aşağıdaki şekilde sınıflandırılırlar.

1) Dökme demir radyatörler, 2) Çelik radyatörler, 3) Dilimli radyatörler, 4) Panolu radyatörler.

Kalorifer tesisâtı hesabında, ısıtılacak mahallin konfor sıcaklığı ve ısı kaybına göre dilim sayısı değişik olabilir. 30, 50, 100 cm boylarında çok değişik tip radyatörler vardır. Radyatörlerin câzip görünüşlü ve daha yüksek ısı verimli olabilmesi için, alüminyum pres dökümlü kanatlı radyatörlerle, panel tip çelik radyatörler îmâl edilmiştir. Radyatörlerin giriş ve çıkışında mutlaka birer ventil ve havasını almak için pürjör olmalıdır. Radyatör grubu alttan iki adet konsol ve üstten bir adet kelepçe ile duvara tespit edilmiştir.

Radyatörlerin yerleştirilmesinde dikkat edilecek önemli hususlar şunlardır:

1. Radyatörler pencere altındaki duvarlara yerleştirilmelidir. İç duvarlara yerleştirilmeleri mahzurludur.

2. Radyatörler yerleştirildikleri duvarda en az 5 cm ve tabandan ise 7 cm mesâfede olmalıdır. Bu şekilde yapılmazsa, çevre havası radyatör yüzeylerini iyi bir şekilde yalayamaz ve radyatörün verimi düşer.

3. Radyatörlerin önleri, yanları ve üstleri süs, dekarasyon gibi maksatlarla hiçbir şekilde kapatılmamalıdır. Bu kapatmaların derecesine bağlı olarak radyatörün ısıtma verimi % 10 ile % 40 arasında azalır. Böylece radyatörler konulduğu mahalleri ısıtamaz hâle gelirler.

4. Radyatörlerin önleri tavandan aşağıya kadar sarkan perdelerle kapanmamalıdır. Çünkü alttan girip ısınan hava, perde ile önü kapalı olduğu için oda içine geri dönemez, ısı camdan boşu boşuna gider.

5. Radyatörlerin arka kısmına isâbet eden dış duvar 3 cm kalınlığında strafor veya cam yünüyle kaplanmalıdır.

Isıtma gâyesiyle, elektrik enerjisiyle çalışan tek radyatörler içinde ısıtıcı rezistans ve ısı transfer yağı vardır. Bu tip radyatörler büro ve iş yerlerinde kullanılmaktadır. Radyatörler çok uzun ömürlü olmakla beraber, içindeki suyun donması hâlinde çatlar ve tahrip olur. Onun için de kullanılmayan ev veya odalardaki radyatörlerin kapalı kalması doğru değildir. Giriş ventilinden kısık vaziyette sıcak su radyatöre girerse, don tehlikesine karşı tedbir alınmış olur.

Isı enerjisinden (yakıttan) tasarruf etmek ve odalarda normal konfor sıcaklığını sağlamak gayesiyle, dış hava sıcaklığındaki değişimlere göre, radyatörlere giren su sıcaklığını ayarlamak gerekir. Bu ayarı otomatik olarak yapan otomatik kontrollu cihazlar olduğu gibi; sistemde ısıtıcı eşanjör üzerindeki termostatik vanadan da elle ayarlamak mümkündür. Eşanjör olmayan sistemde, kalorifer kazanı üzerindeki termostat âletini dış hava sıcaklığına göre ayarlamalıdır.

Dış Hava sıcaklığı °C	-20	-16	-12	-8	-4	0	+4	+7	+10	+13	+16
Termostat ayarı °C	90	85	80	75	70	65	60	55	50	45	40

Kışın en düşük sıcaklığı -20°C olan bir bölge için, kazan çıkış suyu sıcaklığı tablosu.

Isıtılan mahalde normal konfor sıcaklığını 20,22°C sâbit tutmak ve enerjiden (yakıttan) tasarruf edebilmek için dış hava sıcaklığına göre yapılacak termostat ayarı ve radyatörlere gidecek kazan çıkış suyu sıcaklığı çizelgede gösterilmiştir.

Benzinli ve su soğutmalı otomobil motorlarında bulunan radyatör, motoru soğutma gâyesiyle kullanılır. Soğutma yüzeyi çok geniş olup, ince küçük peteklerden müteşekkildir. Motor gövdesinde ısınan su, devridaim pompası tarafından radyatöre girer ve çıkar. Radyatör önündeki krank miline bağlı pervâne, radyatörün petekleri arasından hava geçmesini sağlar. Radyatöre üstten giren sıcak su alta inene kadar bir miktar soğumuş olur.

Arızalara sebebiyet vermemek için radyatöre, kireçten arındırılmış sular koymak gerekir. Soğuk havada motor çalıştıktan sonra su konulmalı, motor sıcak iken radyatöre soğuk su konulmamalıdır.

RADYO;

Alm. *Radio (n),* **Fr.** *Radio (m),* **İng.** *Radio.* Bilgi göndermek ve almak maksadı ile elektromanyetik dalgalar şeklinde uzaya yayın yapan ve uzaydan yayın alan elektronik cihaz. Radyo, telekomünikasyonun (haberleşmenin) en belli başlı cihazlarından biridir. Radyo; telefon, telgraf, televizyon, radar ve faksimil cihazları ile alâkalı yardımcı bir yayın cihazı olarak da büyük önem taşır. Radyonun ilk ismi telsizdir.

Radyo kelimesi, Lâtince ışın demek olan radius kelimesinden gelir. Elektromanyetik dalgalarla ilgili birçok mefhum, hâdise ve cihazın ifâde edilmesinde bir örnek olarak kullanılır. Radyoastronomi, radyoelektrik, radyofrekans, radyopusula, radyoteleskop, radyotelgraf ve radyokontrol gibi tâbirler bunun misâlleridir.

Türkçede radyo denince, elektromanyetik dalgaların yaygın bir uygulaması olan radyo istasyonu ve radyo alıcısı akla gelir. Radyo alıcısı herkesin evinde bulunan, yurt içinde ve dışındaki çeşitli istasyonların yayınlarını alarak sese çeviren bir cihazdır. Çeşitli verici istasyonların antenlerinden uzaya yayılan dalgalar, alıcının anteninde gerilim endükliyerek orijinal yayının zayıflamış bir nümunesi olarak belirirler. O hâlde alıcı cihazın ilk fonksiyonu arzu edilen istasyonun yayınına ayarlanmış olmalıdır. Seçilen bu işâret daha sonra kuvvetlendirilmeli ve değiştirilerek duyulabilen ses frekanslarına çevrilmeli, en sonra da hoparlörden duyulabilecek şekilde kuvvetlendirilmelidir. Bu adımlar genel bir radyo alıcısının temel kısımlarını teşkil eder. Bunlara ilâveten alıcılar otomatik frekans ayarı, gürültü bastırma, ton ve ses kontrol, uzaktan ayar ve akort gösterge devrelerini bulundurabilirler.

Radyo yayını için verici, anten, yayın ortamı gereklidir. Mikrofona gelen ses, verici modüleli taşıyıcı yüksek frekanslı elektromanyetik dalga titreşiminin ortama yayılmasını temin eder. Atmosfer de dâhil olmak üzere elektromanyetik dalgalar uzayda yayılabilirler. Elektromanyetik dalgaları, antenle alınıp modüle edilmiş taşıyıcı frekans dalgası çözümlendikten sonra, hoparlörden duyulur.

Târihi: Elektromanyetik dalgaların uzayda ışık hızı ile yayılabileceğini teorik olarak ilk ortaya atan J.C. Maxwell'dir. Bu konuda ilk deneyi Alman fizikçi Heinrich Hertz, 1886-1888 seneleri arasında yaptı. Hertz, iki levhaya elektrik tatbik ederek 75 megahertzlik yüksek frekans elde etti. Bu levhalara yakın bir yerde bir metal halkanın iki ucunun birbirine yaklaştığı dar hava boşluğunda karanlıkta kıvılcım atlamaları gördü. Böylece elektrik enerjisinin elektromanyetik dalgalarla uzaydan yayınlanabileceği müşâhede edilmiş oldu.

Telsiz yayının tatbikâta ilk geçişi 1896 senesinde İtalyan fizikçisi Marconi'nin, 1890 senesinde O.Lodge tarafından başlatılan çalışmalarını mors cihazı hâline getirmesiyle olmuştur. İlk yayın bir mil mesâfeye, 1901 senesinde ise 200 mile ulaşmıştır. Tatbikat en çok denizaşırı bölgelerden telgraf şeklinde bilgi aktarması şeklinde yapılıyordu. Marconi'nin mors cihazında elektromanyetik dalgalar, bir tüp içinde gevşek duran demir tozlarını etkileyerek tüpün iki ucu arasındaki direnci azaltıyor ve bu şekilde elektromanyetik enerji elektrik enerjisine çevriliyordu. 1906 senesinde Amerikalı mühendis G.W. Pickard silikondan yaptığı kristalin de elektromanyetik dalgayı geçirdiğini buldu. Bu buluşa İngiliz fizikçisi Hughes tarafından 1900 senesinde karbon levhaya ucundan hafifçe temas eden iğnenin elektromanyetik dalga dedektörü olarak kullanılması sebep olmuştur. 1904 senesinde J.Fleming elektron tüpünü, 1907 senesinde de De Forest'in triod elektron tüpünü detektör (sayıcı) olarak kullanılabileceğini bulunca, radyo büyük bir adımla gelişti. Elektromanyetik dalganın antende hâsıl ettiği elektron akımı triod gridine gelince triod anod katodu arasında direncin değiştiği görüldü. Böylece elektromanyetik enerji elektrik enerjisine hassas bir şekilde çevrilebildi. Muhtelif frekanslarda yayın yapan telsizler, piezoelektrik prensibiyle çalışan kristallerin 1923 senesinde tatbikâta konulması ile başlandı. Kristallerle çok hassas osilatörler yapılmış ve radyo frekans bandı genişlemiştir. 1930 senesinde 30 megasaykıl (megahertz) üstünde yayın yapılamazken, bugün radyo frekans bandı 30.000 megasaykıla kadar genişlemiştir. Bu band içine radar, laser ve maser yayınları da girer. (Bkz. Elektromanyetik Dalga)

Yayın mekanizması: Bir telin ucuna elektromotif kuvvet (potansiyel) tatbik edilirse, tel boyunca elektron şarjları akar. Bu akan elektron şarjları ise tel etrafında konsantrik dalgalar hâlinde elektromanyetik alan meydana getirir. Aynı anda elektromanyetik alana dik doğrultularda elektrostatik alan meydana gelir. Birbirine kenetlenmiş hâlde bu iki saha uzayda ışık hızı ile yayılır. Uzaya yayılan bu enerji, teldeki elektron sarılarının enerjisidir. Enerjinin yayıldığı anten ismi verilen bu telin ucunda elektromotif kuvvet kutbu radyo frekansında değiştirilirse, elektromanyetik yayın devamlılığı sağlanır. Antenden yayılan konsantrik dalganın uzaya ve toprağa doğru olan kısmı radyo dalgası olarak kullanılır. Uzaya doğru yayılan dalga iyonosfere çarparak tekrar yeryüzüne yansır. Böylece yayın çok

uzaklara ulaşmış olur. İyonosfer iklim ve kozmik radyasyon şartlarına göre radyo dalgalarına etki eder. İyonosfer 50 km ile 400 km arasında birkaç kattan meydana gelmiştir.

Radyo frekansı osilatörlerde üretilir. Radyo frekansı antenden uzaya gönderilmeden evvel bilgi taşıyan ses sinyali ile modüle edilir. Modülasyon ya genlik (Amplitüd) modülasyonu (AM) veya frekans modülasyonu (FM) şeklinde olur. Amplitüd modülasyonu veya FM yayını alan alıcı radyo, tekrar osilatör frekansını kullanarak radyo frekansından bilgi taşıyan ses sinyalini süzüp çıkarır ve yükselterek hoparlöre verir.

RADYOAKTİVİTE;

Alm. *Radioaktivität (f),* **Fr.** *Radioactivité (f),* **İng.** *Radioactivity.* Bâzı elementlerin çekirdeklerinin şua yayarak parçalanması. Dış etki olmaksızın kendi kendine bir parçalanma sonucu durmadan şuâ (ışın, radyasyon) şeklinde enerji veren maddelere radyoaktif maddeler, neşredilen şuâlara radyoaktif şuâ denir.

Radyoaktifliğin keşfi: Fizikokimyâ sahasında en önemli keşif olup, bu keşifle birlikte kimyevî elementler hakkındaki düşünceleri temelinden değiştirdi. Aynı zamanda atomun çekirdeğindeki muazzam enerjinin kullanılmasını mümkün kıldı. Radyoaktivite, 24 Şubat 1896'da Henri Becquerel tarafından keşfedildi. Radyoaktivite, flüoresan kılınmış maddelerin X ışınları verip vermedikleri araştırılırken bulundu. H. Becquerel, X ışını elde etmek maksadıyla flüoresan olan uranyum tuzları kullandı. Siyah kâğıda sarılı fotoğraf plakası üzerine bir miktar potasyum uranyum sülfat çift tuzu $K_2UO_2\ (SO_4)_2.2H_2O$ koyup, güneş ışığına tuttu. Sonunda fotoğraf plâkasında uranyum tuzlarının bulunduğu bölgeye rastgelen kısımlarda kararmalar gördü. Fakat sonradan bu tuzların ışığa mâruz bırakılmadan, yâni flüoresan kılınmadan da bu işi yaptığını gördü. Daha sonra da uranyumun flüoresan olan ve olmayan bütün tuzlarının hattâ uranyum metalinin bile fotoğraf plâkasına tesir ettiğini buldu. Becquerel daha sonra bu denemesini karanlıkta yaptı. Uranyum bileşiklerini siyah kâğıda sardığı hâlde fotoğraf plâkalarına etki eden ışınların çıktığını buldu. Bu ışınlara **uranik ışınlar** dedi. Bu keşiften sonra, Fransa'da Pierre ve Marie Curie, Almanya'da G.Schmidt tarafından, aynı zamanda yapılan araştırmalarda toryumun da aynı ışını verdiği bulundu. Bundan sonraki araştırmalarda radyoaktif özelliklere sâhip polonyum ve radyum elementleri keşfedildi.

Bir radyoaktif elementin çekirdeğinin, kendiliğinden başka çekirdeğe değişmesi olayına **dezentegrasyon,** yapma olarak bir çekirdekten bir başka çekirdeğin elde edilmesi hâdisesine de t**ransmütasyon** denir.

104 elementin yaklaşık 1200 izotopu vardır. Bu izotoplardan 284'ü kararlı çekirdeğe; radyoaktif elementler kararsız çekirdeğe sâhiptirler. Bunlar kararlı hâle geçmek için çeşitli enerjiler yayarlar.

Kararlı hâle iki yoldan geçer. Birincisi parçalanma ile olanıdır ki, buna bir misâl olarak "alfa" ışıması verilebilir ($_{88}Ra^{226} \rightarrow {}_{86}Rn^{222} + \alpha$). İkincisi izobar geçiştir. Kütle sayıları aynı, atom numaraları bir fazla olan iki atomda (izobar atomda) nötron fazlalığı varsa bu çekirdekte $_0n^1 \rightarrow p+\beta+\gamma$ şeklinde bir reaksiyon olur ki buna (β) dezentegrasyonu denir ($_{11}Na^{24} \rightarrow {}_{12}Mg^{24} + -\beta$). Eğer proton fazlalığı varsa çekirdekte pozitron yayımı olur ($P \rightarrow n+\beta^+\gamma$). Buna ($\beta^+$) dezentegrasyonu denir ($_{11}Na^{22} \rightarrow {}_{10}Ne^{22} +\beta^+$). Çekirdek proton fazlalığı hâlinden kurtulmak için pozitron (β^+) atacağı yerde çekirdek dışındaki K yörüngesinden bir elektron yakalar ve $p+e \pm n+\gamma$ şeklinde reaksiyon verir. Bu olaya elektron yakalama= Ey (Electron Capture= EC) denir. Neşrettiği tâneciğe de nötrino (γ) adı verilir ($_4Be^7 \rightarrow {}_3Li^7$).

Bir çekirdek α veya β ışını meydana getirdikten sonra uyarılmış hâle geçer. Uyarılmış çekirdekte bir enerji fazlalığı vardır. Uyarılmış çekirdek normal hâline dönerken enerji fazlalığı çekirdekten bir tânecik hâlinde fırlatılmaz ise bir izomerik geçiş (İsomeric Transition= IT) olur ($_{56}Ba^{137} \rightarrow {}_{56}Ba^{137}+\gamma$).

Ağır çekirdeklerden hafif çekirdeklerin meydana gelmesine fisyon denir. Fisyon çok şiddetli olup (f) harfiyle sembolize edilir. $_{92}U^{238} \rightarrow {}_{50}Sn^{133}+{}_{42}Mo^{105}$ olayı bir fisyon reaksiyonudur. Bu hâdisede büyük enerji açığa çıkar (Radyoaktif maddelerin yaydıkları ışınlar). Rutherford, radyumun alfa (α), beta (β) ve gamma (γ) ışınları verdiğini keşfetti.

Alfa ışınları (α): Bir helyum çekirdeği olup, iki proton ve iki nötrona sâhiptir. Elektrikî yükü 2+, kütlesi 4'tür. Alfa ışınlarının hızı, yayınlayan atoma tâbi olarak, ışık hızının 1/10-1/15'i kadardır. Meselâ RaC'nin verdiği α tâneciklerinin hızı 19.220 km/s'dir. α tâneciklerinin kinetik enerjileri 4-8 MeV arasında değişir. Aynı radyoaktif elementin verdiği α tâneciklerinin kinetik enerjileri aynıdır. Alfa ışınları iyonlaştırıcı özelliğe sâhip olduğu hâlde bir maddeye giriciliği beta ışınına nazaran azdır. Birkaç cm havadan veya milimetrenin birkaç yüzde biri kadar kalınlıktaki alüminyum plâkadan geçebilir. Alfa ışınlarının havadaki yollarının uzunluğu ışının ilk hızlarının küpü ile orantılıdır ($R= kv_0^3$). Radyoaktif

maddelerin elektrik, ısı ve kimyevî olayları esas îtibâriyle, ışınlarından meydana gelir. Bu ışımayı yapan radyoaktif elementin kütlesi 4, atom numarası 2 azalır.

Beta ışınları (β): Bu ışınlar (şuâlar) elektrondan ibâret olup (1-) yüklüdür. Elektrikî ve manyetik alanda sapar. Hızları ışık hızına yakın olup, yolları alfa ışınlarından daha uzundur. Yâni daha giricidir. Bu ışınlar da iyonlaştırıcı özelliğe sâhiptir. Primer beta ışınları çekirdekten yayılırken çekirdekte $n \rightarrow p + -\beta$ reaksiyonu vuku bulur. Bu ışıma sonucu elementin atom numarası (Z) bir artar, fakat kütlede değişiklik olmaz. Bir radyoaktif elementin verdiği β ışınları aynı kinetik enerjiye sâhip değildirler. Radyoaktif elementlerin çoğu α, β ve γ ışınlarını berâber verir. Yalnız beta ışını veren sun'î stronsiyum -90'dır. Pozitif beta ışıması yapma radyoaktif elementlerde görülür. Bu ışıma sonunda radyoaktif elementin kütlesi değişmez, atom numarası (z) bir artar.

Gamma ışınları (γ): Kısa dalga boylu elektromanyetik şuâlardır. Alfa yâhut beta ışıması yapan çekirdek uyarılmış hâle geçer. Bu uyarılmış hâlden normal hâle dönen çekirdek enerji fazlasını γ ışını hâlinde verir. Mesela, RaD $\rightarrow$ RaE+ β (0,018 MeV) bozunmasından sonra meydana gelmiş uyarılmış RaE hemen 0,047 MeV'lik γ ışınları verir.

Gamma ışınlarının enerjileri yüksek olup, birkaç cm kurşundan geçerler. Gamma ışınlarının doğrudan doğruya iyonlaştırıcı özelliği yoktur. Yüksüz olduğundan manyetik alandan sapmadan geçer. Röntgen ışınlarının özelliklerine sâhip olan gamma ışınları, fotoğraf plâklarına etki eder ve flüoresan meydana getirir.

Yarılanma süresi: Bir radyoaktif elementten çıkan ışınların şiddetinin ilk değerinin yarısına kadar inmesi için geçen zamana, o elementin yarılanma süresi denir. Çıkan ışınların şiddeti radyoaktif elementin miktarıyla orantılı olduğundan yarılanma süresi muayyen bir radyoaktif elementin şimdi mevcut olan miktarının yarısına kadar inmesi için lâzım gelen zaman olarak da târif edilebilir. Bu zaman bâzılarında senelerle, bâzılarında sâniyelerle ifâde edilir. Meselâ U_{238} in α çıkararak Thoryum 234'e dönüşme yarı ömrü $4{,}5 \times 10^{9}$ (4,5 milyar) senedir. Oysa Plonyum 214'ün bir α çıkararak kurşun 210'a dönüşme yarı ömrü sadece 16×10^{-5} sâniyedir.

Radyoaktiflik birimleri: Bir radyoaktif nümûnenin aktifliğini ifâde etmek için birim zamanda parçalanan atom sayısı alınır. Herhangi bir radyoaktif madde sâniyede $3{,}7.10^{10}$ parçalanma veriyorsa bu maddenin radyoaktifliği bir Curie (c)dir. Bu 1 gram radyumun bir sâniyede verdiği alfa tâneciği sayısıdır. 1/1000 Curie'ye milicurie (mc); milyonda birine mikrocurie (μc) denir. Sâniyede 10^6 dezentegrasyonal bozunmaya rutherford (rd) adı verilir.

Radyoaktiflik serileri: Tâbi olan radyoaktif element sayısı yaklaşık 60 civârında olup, bunların atom numaraları 81 ilâ 92 arasındadır. Bunlar üç radyoaktif değişim serisi meydana getirir.

1. Toryum serisi: $_{90}Th^{232}$'den başlar. 6 α ve 4 β ışıması yaparak ThD denilen $_{82}Pb^{208}$ izotopuna dönüşür.

2. Uranyum serisi: Başlangıç elementi olan $_{92}U^{238}$ elementi 8 α ve 6 β vererek RaG denilen $_{82}Pb^{206}$ izotopunu meydana getirir.

3. Aktinyum serisi: $_{92}U^{235}$ ile başlayıp $_{82}Pb^{207}$ (AcD) izotopu ile biten seridir. Bu seride bozunma esnâsında 7 α ve 4 $-\beta$ radyasyonları meydana gelir.

Bir de sun'î radyoaktif elementlerin bozunma serisi vardır ki, buna neptunyum serisi denir. Bu seride başlangıç Plutonyum -241 elementi olup, kararlı elementi ise Bizmut (Z= 83, A= 209)tur.

Radyoaktif şuâlar: Gaz, sıvı ve katı maddeleri iyonlaştırırlar. Radyumlu baryum veya radyum bileşikleri kendiliğinden ışıklıdırlar. Susuz radyum klorür ve bromür şiddetli ışık yayarlar. α, β ve γ ışınları fosforesans ve flüoresansa sebep olur. Çinko sülfürlü boyalara çok az miktarda radyum tuzu ilâve edilirse devamlı ve çok az miktarda ışık veren boyalar elde edilir. α, β ve γ ışınları fotoğraf plâkalarına etki ederler. Yine radyoaktif ışınlar maddelerde renklenmelere sebep olabilirler. Her çeşit cam, fayans ve porselen gibi maddeler radyoaktif madde temâsında renklenirler. Birçok kimyevî hâdiselere sebep olurlar. α, β ve γ ışınları birçok canlı hücre üzerinde X ışınlarına benzer etki yaparlar. Az miktardaki radyoaktif elementler gübre etkisine sâhip olduğu hâlde aşırı radyoaktivite yaprakları sarartır. Hayvanların dokusuna içten ve dıştan etki edebilir. İçten alınan α ışınları dokularda yaralar husûle getirirler. Dıştan etki eden ışın γ ışınıdır. Tıpta radyoaktiviteden yararlanarak yapılan tedâviye Curie Tedâvi denir. Radyoaktif maddeler kendiliğinden ve hiç durmadan ısı verirler. Bir gram radyum bromür saatte 100, aynı miktardaki radyum ise 50 mg kömürün enerjisine eşit olan 140 kalori; bir gram radyum, yılda yaklaşık 1.206.000 kalori; bir gramın tamâmen değişmesiyle de $2{,}8 \times 10^{9}$ kalori verir.

Radyoaktivite, kimyâ reaksiyonlarında, tıpta, dünyânın yaşının takribi bulunmasında, sanâyide, meselâ

uzun borularla yapılan sıvı nakillerinde nakledilen sıvının miktârının bulunmasında, baskı sırasında kâğıtta kalmış olan statik elektriğin giderilmesinde, metal karışımlarının radyografik incelenmesinde, harp sanâyiinde, nükleer reaktörlerde enerji istihsâlinde kullanılır. Endülüs âlimlerinin büyüklerinden, Ebû Abdullah-ı Kurtubî'nin **Tezkire**'sinde, Abdülvehhâb-ı Şa'rânî'nin hulâsa ettiği **Muhtasar** ismindeki kitabında, dünyânın yaşının 129.600.000.000 yıl olduğu yazılıdır. Bugün fen adamları, "radyoaktiflik saati" denilen usûlle Uran l'in bozunma sâbitesine göre hesâb ederek arz kabuğunun yaşını 4.500.000.000 yıl olarak bulmaktadırlar.

Radyoaktif maddelerle tehlikesiz çalışmak henüz mümkün değildir. Büyük bir reaktör bile, radioaktif su meydana getirir. Etrafı tehlikeye sokmadan bu su atılamıyor. Rusya'da, Almanya'dan getirilen fen adamları, kullanılmış suların biyolojik temizlenmesi, uzvî maddelerin oksitlenmesi, radyoaktif çekirdeklerin, iyon değiştirici reçinelerle emilmesi ve imbiklenmesi sûretiyle izotopların tutulmasına yardım eden bir usûl hazırladılar. Fransızlar, radyoaktif artıkları bir telle tutup polietilenle kaplı çelik kaplarda saklamaktadırlar.

Radyoaktif havayı da süzerek temizlemek lâzımdır. Etrafa saçılan radyoaktif maddeler ve izotoplar, insanlarda şuâların sebep olduğu tehlikeli tesirleri hâsıl eder. Bu da, spektroskopla belli olur. Bugün 2.10^{-10} curie'yi ölçebilen âletler mevcuttur. Normal olarak bir gram insan kemiği külü, gıdâlarla alınan, günlük radyum ve thoryumdan meydana gelen 5.10^{-13} curie ihtivâ etmektedir. Bu miktar, artmadan, hergün yenilenmekte, idrar ve dışkı ile muntazaman çıkarılmaktadır. Dünyânın, ortalama senelik şuâlanması 0,1 rad'dır. Buna mukâbil, Hindistan'ın Kerala civârında 1.3 rad'dır. Çünkü, Kerala yakınında magnezit minerali çok bulunmaktadır. Bu mineral içinde % 19 thoryum mâdeni vardır.

Radyoaktif dedektörler: Parçacık fiziğinin temel özelliklerinden olarak radyoaktif ışınlar bâzı maddeleri iyonlaştırırlar. Bâzı flüoresan maddeler ve fotoğrafik emilsiyonlara tesir ederler. Bu özellikleriyle radyoaktif ışınlar farkedilirler ve sayılabilirler.

Elektroskop: İlk kullanılan radyoaktivite detektördür. Madam Curie, radyoaktivite üzerinde çalışırken elektroskop kullanmıştır. Elektroskopun açılan yaprakları ortamda iyonların olduğuna işârettir.

İyonlaşma kutuları: İyonlaşacak gaz bir kutu içine konur. Gaz içinde anot ve katod bulunur. Radyasyonla iyonlaşma meydana geldiğinde yükler elektrodlara doğru hareket ederler. Bu akım amplifikatörlerde büyütülür.

Geiger sayıcıları: İyonlaşma kutularının çalışma prensibiyle çalışırlar. Yapı îtibârıyle içi boş bir iletken silindirin ekseni boyunca iletken bir tel geçirilip tel silindirden yalıtılır. Silindir içine düşük basınçta gaz konulup, silindir (–) ve tel (+) kutup olarak yaklaşık 1000 V civarında elektrik alanı tatbik edilir. Bu gerilim gazın iyonlaşma geriliminden biraz küçük ve elektrik akımının elektrodlar arasında iletilmesini sağlayacak değerdedir. Bir parçacık veya gamma ışını silindir içine düştüğünde elektronlara çarpınca elektronlar yolları üzerindeki diğer gaz atomlarını iyonlaştırarak tele doğru hareket ederler. Bu akım amplifikatörlerle kuvvetlendirilerek dış elektrik devresinde ışık flaş âletlerine hoparlörlere veya sayma cihazlarına gönderilir.

Kıvılcım kutuları: İyonlaşma kutuları birbirini tâkip eden (–) ve (+) elektrod levhalarla bölünmüştür. Elektrodlar arasında kesik kesik tatbik edilen gerilim, radyasyonun yolu üzerinde levhalar arasında birbirini tâkip eden kıvılcımlara yol açar. Bu kıvılcımların fotoğrafları alınır.

Wilson sis kutusu: Bir kutu içine aşırı doymuş gaz, su buharı ile birlikte sıkıştırılır. Radyoaktif bir ışın kutu içine düştüğünde yolu üzerindeki gaz moleküllerini iyonlaştırırken su buharı da su damlacıkları hâline gelir. Sis kutusu yanlarından aydınlatıldığında su damlacıkları gözlenebilir. Böylece ışının yolu öğrenilmiş olur. Gaz olarak hava da kullanılabilir. Çok hızlı parçacıkların varlıklarının ve hareketlerinin anlaşılmasında sis kutuları kullanılmaktadır. Pozitron, sis kutusu yardımı ile keşfedildi.

Flüoresanlı dedektörler: Radyoaktif kaynak yanına bir flüoresan ekran konursa üzerine düşen yüklü parçacıklar onlara uyarak neticede parıldama şeklinde görünür, ışınlar yayılır. Bu parıldamalar mikroskoplarla incelenir. Spintasiskoplarda ekran olarak çinko sülfür kullanılır. Alfa parçaları ekrana vurduklarında parıldamalara sebep olurlar. Bu parıldamalar foto çoğaltıcı tüpler yardımı ile sayıcı sistemlerini meydana getirir. Bu sistemler çok kullanışlı olan "sintilasyon sayıcıları"dır.

Fotoğraf plakaları: Gümüş bromürlü emilsiyon sürülmüş ince plakaların üzerine düşen ışınların meydana getirdiği iyonlaşma ve saçılma izleri film üzerinde kalır. Radyasyonun karakteri filmin banyo edilmesi ile anlaşılır. Bu tip incelemeler mikroskopla olmaktadır.

RADYOİZOTOP;

Alm. *Radioisotope,* **Fr.** *Radio-isotope,* **İng.** *Radioisotope.* Bir elementin radyoaktif izotopu. Bütün elementlerin bir veya daha fazla radyoizotopu vardır. Meselâ, hidrojenin H-1, H-2 ve H-3 olan üç

izotopundan H-3 (trityum) radyoaktiftir ve kendiliğinden radyoaktif ışıma yaparak enerji açığa çıkarır. 1000'den fazla radyoizotop bilinmektedir. Radyoaktif izotopların pekçok kullanım sahaları vardır. Meselâ, kobalt-60 kemoterapide kanser tedâvisinde kullanılır. C-14 radyoaktif izotopundan yaş tâyininde, tıpta bâzı metabolizma düzensizliklerinin incelenmesinde faydalanılır. Önemli bir radyoizotop da iyot-131'dir. Beyindeki urların yerlerinin tespitinde, tiroid bezlerinin fonksiyonlarının tâyininde vs. faydalanılır. Radyoizotoplardan sanâyide de faydalanılır. Üretilen metal malzemenin yapısındaki kusurları tespit etmede, metal veya plastik malzemenin kalınlığının hassas olarak tespit edilmesinde yine radyoizotoplardan faydalanılır.

RADYOKARBON;

kozmik ışınlarda bulunan nötronların atmosferdeki azot molekülleriyle reaksiyonundan meydana gelen C_{14} izotopu.

$${}_7N^{14} + {}^1{}_0n \rightarrow {}_6C^{14} + {}^1{}_1H$$

C-14, karbonun tabiatta mevcut üç izotopundan biridir. C-12 ve C-13 izotoplarının kararlı olmasına rağmen, karbon-14, azot-14 ile nihâyetlenen bir nükleer değişmeye mâruz kalır. Yaklaşık sekiz bin yılda bir defâ B ışıması yapan karbon-14, azot-14'e dönüşür. C-14'ün yarılanma süresi 5730± 40 senedir. Bu bozunma yeryüzündeki herhangi bir fizikî şarttan etkilenmeyeceğinden bir nümunedeki karbon -14'ün yok oluşu ile zaman arasında mutlak ilgi vardır.

Kozmik ışınların hâsıl ettiği nötronların etkisiyle meydana geldiği için, karbon-14 yeryüzünde devamlı olarak bulunur. Fakat meydana gelen C-14 izotopu hızla $C^{14}O_2$ hâline dönüşür. C-14, atmosferde CO_2, hidrosferde ekseriya $HC^{14}O^-_3$ hâlinde, biyosferde organik bileşiklerde birbirini tâkip eder şekilde bulunur. Karbonunu bu kaynaklardan alan bir malzeme izole edilirse ihtivâ ettiği C-14, her 5730 yılda yarıya inecek tarzda azalır.

Radyokarbon ile yaş tâyini: Karbon-14'ün radyoaktif bozunması esâsına dayanır. Bu metod, ahşap bitki artıkları, odun kömürü, deniz hayvanlarının kabukları ve tatlı su karbonat birikintilerine başarıyla uygulanmaktadır. Dünyâdaki iklim değişimleri son jeolojik olaylar ve çok önce yaşamış insanlar hakkında faydalı bilgiler edinilmesine yarar. Atmosferde radyokarbonun konsantrasyonu (derişimi) $C^{14}O_2$ hâlinde sâbittir. Öte yandan, canlı organizmalarla atmosfer CO_2 bakımından denge hâlindedir. Bu yüzden gerek canlı organizmalarda gerekse atmosferde bir gram karbondaki C^{14}'ün spesifik aktivitesi sâbittir. Ölüm, organizma ile atmosfer arasındaki alışverişi durdurur. Ölümden sonra organizmada mevcut C^{14} çoğalmaz, tersine gittikçe azalır. Bir ölü organizmada C^{14}ün spesifik aktivitesinin ölçülmesi ölümden sonra geçen sürenin tâyinine yarar. Atmosferde, bitkilerde ve hayvanlarda C_{14}ün spesifik aktivitesi yaklaşık olarak gram başına dakikada 15,3 beta dezentegrasyonudur. Aynı cinsten eski ve yeni iki maddenin, içindeki karbon miktarlarının oranlanması ile de eski maddenin yaşı bulunabilir.

Maddelerdeki radyoaktif karbon miktarı çok az olduğundan, bunu doğrudan doğruya belirlemek imkânsızdır. Meselâ canlı bir ağaçta 10^{12} tâne karbondan ancak bir tânesi C-14 izotopudur. Bu miktar herhangi bir kimyevî analizle değil, ancak radyoaktivitesinin sonucu olan beta ışınlarının Geiger sayıcısı ile tespit edilmesi sâyesinde ölçülür.

$$t = 8040 \ln (A_0/A)$$

Burada sırası ile A_0 ve A yeni ve eski nümûnelerin radyoaktivitesini, t ise eski nümûnenin yaşını gösterir. Hassas ölçüm yapılabilmesi için çok ileri metodlar geliştirilmiştir. Ölçüm sırasında dış radyoaktivitenin etkisi tamâmen önlenmelidir. Nümûne gazlaştırılarak daha hassas ölçüm yapılabilir. Dışardan gelen gamma radyasyonunu önlemek için 20-75 cm kalınlığında demir bir koruyucu zırhla muhâfaza edilir. Bu demirden meydana gelecek γ radyasyonunu önlemek için de ilâve bir cıva muhâfaza kullanılır. Nötronlardan korunmak üzere parafin ve borik asitten ibâret bir koruyucu tabaka kullanılır.

RADYOLOJİ;

Alm. *Radiologie (f),* **Fr.** *Radiologie (f),* **İng.** *Radiology.* Röntgen ışınlarından istifade ederek vücudun iç organlarındaki hastalıkların teşhisi ve röntgen, gamma gibi diğer iyonize radyasyon metodları ile bu hastalıkların tedâvisi ile de uğraşan tıp ilminin bir dalı. Radyoloji iki ana bölümde ele alınır. Birincisi teşhis radyolojisi, ikincisi tedâvi radyolojisi, yâni radyoterapidir.

Röntgen ışınları, 1895 yılında Wilhelm Conrad Röntgen tarafından bulunmuştur (Bkz. Röntgen Işınları). Röntgen veya X ışınlarının bulunmasından 20 yıl sonra uygulamada çok değişik metodlar bulunmuştur. Meselâ; 1912 yılında kimografi tekniği (iç organların hareketinin incelenmesi), 1930

yılında pyelografi veya urografi tekniği (idrar yollarının filminin çekilmesi), 1939 yılında radyoizotoplar, 1947 yılında ise betatron ve radyoaktif kobalt bulunmuştur.

Tatbikatta röntgen ışınları yumuşak ve sert olarak ikiye ayrılır. Yumuşak x ışınlarının frekansı düşük, dalga boyu uzundur. Sert x ışınlarının ise dalga boyu kısa, frekansı yüksektir. Sertliğinin fazla olması x ışınlarının en büyük özelliği olup, cisimlerin içine girebilme özelliğiyle doğru orantılıdır. İçinden geçtikleri cismin atom ağırlığının artması, x ışınlarının bu özelliğini azaltır. x ışınları atom ağırlığı fazla olmayan kalın maddelerin içinden çok kolay geçebilirler.

Vücutta en fazla kemikteki kalsiyum, en az da hava, x ışınını absorbe eder (emer). Kan, kas ve yağ dokusu bu ikisinin arasında yer alır. İhtivâ ettikleri kalsiyum miktarı fazla olan kemikler, filmde en ince ayrıntılarına kadar net olarak görünür. Meselâ kemiklerdeki çatlaklar kolaylıkla röntgen filminde tespit edilirler. Akciğerlerdeki herhangi bir anormal hâdise, lezyon (meselâ bir apse), içindeki hava sebebiyle siyah-beyaz görüntü şeklinde kolaylıkla tespit edilirler. Barsak tıkanmalarında da gaz-mâyi seviyesi, siyah-beyaz görüntü vererek, barsağın şiş ve tıkanık halkalarını ortaya çıkarır.

Röntgen filmlerinin çekimi için, özel olarak hazırlanmış odalar içine monte edilmiş röntgen ışını veren cihazlar gerekmektedir. Hastanın yatırılacağı masa, çekilecek filmin çeşidine göre değişiklik arz edebilir. Röntgen ışınlarının tespiti normal fotoğraf çekimi şeklindedir. Asetat selüloz üzerine yayılan gümüş bileşiği eriyiği, röntgen ışınlarına duyarlıdır. Film banyodan sonra incelemeye hazır vaziyete gelir. Röntgen ışınları vücûdun kalın kemikli kısımlarında yansıma yaparak filmde istenmeyen gölgeler meydana getirir. Bu gölgelenmeleri önlemek için yansıyan ışınları yutan kurşun şeritlerden yapılmış elek levhalar kullanılır. Bu elekler, röntgen tüpü ile vücut arasında yer alır. Vücudun baş ve kalça gibi kısımlarında üç boyutlu görüntü elde etmek için, röntgen tüpüne iki konumdan tespit yaptırılır. Bu işlerin yapılabilmesi için röntgen cihazının tereoskopik film çekme düzenine sâhip olması lâzımdır. Röntgen şuâları, yoğunluğu farklı dokulara göre filmde iz bırakır. Az iz bırakan organlara dışardan özel maddeler verilerek sun'î olarak yoğunlaştırılır. Meselâ, mîdeyi görünür hâle getirebilmek için baryum sülfat eriyiği; kalın barsak filmi için baryum sülfatın reçine ile karışmış eriyiği; dolaşım sistemiyle kılcal bölgelerin filmi için iyotlu organik bileşikler; omurilik ve bronşların filmi için de iyotlu bitkisel yağ veya etiliyodofenil undesilat eriyiği kullanılır. Bu gibi maddelere radyoopak madde ismi verilir. Bu maddelerle yapılan röntgen tespit metodları, tatbik edildiği sahaya göre değişik isimler alır. Meselâ; miyelografi (omurilik filmi çekme tekniği), angiorafi (damar filmi), kolesistografi (safrakesesi filmi), urografi veya piyelografi (böbrek ve idrar yolları filmi) gibi. Piyelografi ve anjiyografi, yerlerini hareketli sinema filmlerine benzer röntgen filmlerine terk etmeye başlamıştır.

Röntgen filmleri, birçok hastalığın teşhisinde oldukça önem taşımaktadır. Hattâ bâzı hallerde sâdece röntgen filmleriyle kesin teşhis konabilmektedir. Kırıklar, çıkıklar, akciğer apsesi, mîde delinmesi, barsak tıkanması bunlardan sâdece birkaçıdır. Röntgen film ve tekniklerinin teşhis ve tedâvideki öneminden dolayı radyoloji bir ihtisas dalı hâline gelmiştir. Bu dalda ihtisas yapmış olan hekimlere, radyolog denmektedir.

Röntgen ışınlarının tıptaki bir uygulaması da radyoskopidir. Halk arasında "ayna" olarak da bilinen bu teknikte; röntgen ışınları neşreden bir kaynakla floresan bir ekran arasında bulunan bir kişinin herhangi bir organının mevcut ekranda (fluoroskopi veya radyoskopiyle) doğrudan doğruya tetkiki söz konusudur.

RADYOTERAPİ;

Alm. *Radiotherapie, Röntgenbehandlung (f),* **Fr.** *Radiothérapie (f),* **İng.** *Radiotherapy, X-ray treatment.* Radyasyonun yok edici, yaralayıcı gücü, faydalı netîceler verecek şekilde kontrol altına alınabilmektedir. Radyoterapi konuları içine; radyasyonun tedâvi metodu olarak kullanılışı, uygulamada kullanılan âletler, tedâvi sırasında radyasyonun zararlı tesirlerinden korunmak için alınan tedbirler ve radyasyonun, özellikle kanser tedâvisindeki faydaları girer.

İstatistiklere göre, günümüzde her beş insandan birisi kanserden ölmektedir. Özellikle batı ülkelerinde daha fazla kanserli hastaya rastlanmaktadır. Bu kadar yaygın olan kanserin tedâvisinde günümüzde uygulanan en etkili ve en mühim metodlardan biri de radyoterapidir.

Radyoterapide özellikle x ışınları, gamma ışınları veya radyoaktif izotoplar kullanılır. Radyoterapide kullanılan röntgen cihazları 5 ilâ 4.000 kilovolt gerilimli güç kaynağı ve yüksek süratli parçacıklar yayınlayabilen radyum elementiyle çalışır. Röntgen ışını ile tedâvide ışın mesâfesi, çapı, filtrelenmesi, kısaca dozajı çok mühimdir. Röntgen ışınının doku tarafından yutulan miktarı "rad" birimiyle ifâde edilir. "Rad", bir gramlık dokunun emebileceği röntgen ışınının enerjisine eşittir. Hasta dokulara gönderilen röntgen ışınları, röntgen metreleriyle ölçülerek rad değerleri tespit edilir. Röntgen cihazında, voltaj yükseldikçe röntgen ışınının, dokunun derinliğine geçme kâbiliyeti artar.

Kanserleri meydana getiren hücreler; düzensiz ve kontrolsüz bir şekilde çoğalarak, çevredeki normal

dokulara da zarar verirler. Radyasyon belirli dozda verilince, kanserli hücrelerin çoğalmasını önlemekte ve hattâ tahrip etmekte, normal hücrelere ise pek zarar vermemektedir. Bu şekilde kullanılan şuâlar, tedâvi özelliği taşımaktadırlar. Radyoterapinin başarılı olmasının en mühim sebebi, radyasyonun genç ve faal hücreleri, olgun ve pasif hücrelerden daha çok ve kolay etkileyebilmesidir. Kanser hücreleriyse genç ve faal hücrelerdir.

Radyasyon; canlılar için tehlike potansiyeli taşıdığından, doz ve ışınlanacak bölge titizlikle tespit edilir. Vücûdun değişik bölgelerinin duyarlılık yönünden gösterdiği farklılık, radyoloji uzmanlarının dikkatli olmasını gerektirmektedir. Uzman, ışının vereceği zararın faydaya oranla çok az olmasını kesinlikle sağladıktan sonra uygulamaya geçer.

17. Cild
Radyum - Siffin Vak'ası

RADYUM;

Alm. *Radium,* **Fr.** *Radium,* **İng.** *Radium.* Radyoaktif bir element. **Ra** sembolüyle gösterilir. Radyum, 1898 yılında Curieler tarafından pechblend (U_3O_8) adı verilen uranyum minerali üzerinde yapılan araştırmalar sırasında ortaya çıkarıldı.

Bulunuşu: Radyum, uranyumun radyoaktif olarak parçalanması sonunda meydana gelen ürünlerdendir. Bu yüzden dâimâ uranyum mineralleriyle birlikte, genellikle granitli kayalarda bulunur. Radyum ile uranyum miktarları arasında hemen hemen hep sâbit bir oran vardır. Bu nispet, yaklaşık 3.400.000 kısım uranyum başına 1 kısım radyum şeklindedir. 300 ton filizde 1 gram kadar radyum bulunur. Uranyum ve radyum bakımından en zengin filizler pechblend ve uraninit filizleridir. Önemli bir mineral Kolorada karnotitidir. Başlıca radyum kaynakları Avustralya, İngiltere, Almanya, Madagaskar, BDT, Güney Afrika, Çek Cumhûriyeti, Belçika Kongosu ve Portekiz'de bulunur. Nehir sularında, okyanuslarda ve diğer tabiî sularda mevcuttur.

Özellikleri: Radyum, toprak alkali grubu metallerindendir. Atom numarası 88, atom ağırlığı 226, erime noktası 700°C ve yoğunluğu takribi 6,0 g/cm^{3}tür. Elektron dizilişi (Rn) 7 S^2 olup bileşiklerinde 2+ değerliğini alır. Özellikleriyle baryuma benzer. Radyum beyaz renkli bir metal olup, çok kuvvetli radyoaktif özellik gösterir. Radyoaktivitesi uranyumunkinden 1 milyon kat daha fazladır. Radyoaktif özelliğinden dolayı kendi kendine helyum çekirdekleri vererek (α ışınları yayarak) radona dönüşür. Radyum ayrıca beta ve gamma ışınları yayar.

Diğer radyoaktif maddelerden farklı olarak çok uzun bir yarılanma ömrüne sâhiptir. Yarılanma ömrü 1690 senedir. Bunun mânâsı, aktifliği 1690 sene sonra başlangıçtakinin yarısına iner demektir. Diğer kısım da 1690 sene sonunda tamâmen bozulur. Halbuki Radon radyoaktif elementinin yarılanma ömrü 3,85 gündür. Radyum dönüşümleri, büyük bir enerji açığa çıkararak meydana gelir.

Elde edilişi: Radyoaktif uranyum mineralleri nitrat asidi ve sülfat asidi karışımı ile muâmele edilir. Buna ayrıca taşıyıcı vazifesi gören baryum ilâve edilir. Uranyum ve diğerleri çözünürken, baryum, radyum ve kurşun sülfatlarla silis artık olarak (bakiyede) kalır. Karışım filtrelerden geçirildikten sonra, sodyum hidroksitle kaynatılarak bir kısım kurşun sülfat ve silisten uzaklaştırılır. Sonra radyumlu kısım karbonat çözeltisiyle muâmele edilerek radyum ve baryum karbonatlar elde edilir. Bunlar da hidroklorik asitle muâmele edilerek kalan silis de filtre edilerek uzaklaştırılır. Sonra saflıkları arttırılmış karbonatlara hidrobromik asit katılarak, bromürlere dönüştürülürler. Bu son işlem, kısmî kristallendirme işlemidir. Çünkü radyum bromür, baryum bromürden daha az çözünür. Böylece teşekkül eden kristaller radyumca daha zengindir. Bu kısmî kristallendirme işlemi 10 defâ kadar tekrarlandığında 1000 kısım baryum başına, birkaç kısım radyum bulunan kristaller elde edilir. Bu bayağı bir zenginleşmedir. Çünkü başlangıçta 1.000.000 kısım baryum başına birkaç radyum bulunuyordu. Bu işlemler devam ettirilerek istenen saflığa (% 95'ten % 99'a) erişmiş radyum elde edilir.

Metalik radyum, Madam Curie tarafından radyum klorür ($RaCl_2$) çözeltisinin cıva katot yardımı ile, elektolizi sonunda elde edilmiştir. Cıva ile malgama meydana getiren radyum, cıvanın vakumda uçurulması sonucu geriye kalır.

Kullanılışı: Radyum sâdece şuâlanma özelliği dolayısıyle kullanılır. Başlıca kullanma sahası tıpta kanser tedâvisidir. (Bkz. Radyum Tedâvisi). Radyumdan, endüstriyel radyografide geniş çapta istifâde edilir. Bu maksatla nâdiren saf olarak kullanılır. Genellikle sülfat tuzu şeklinde gümüş tüpler içerisinde kullanılır.

Düşük konsantrasyonlardaki radyumun çinko sülfürle olan karışımı luminesans bir madde yapar ve saat kadranlarında, karanlıkta okunacak işâretlerde vs. kullanılır. Radyumun berilyum ile olan bir karışımından, fennî çalışmalarda, özellikle petrol yatağı araştırmalarında faydalanılır. Radyoaktif

elementler, genel olarak hadde fabrikalarında metal kalınlıklarının ölçü ve kontrolünde de kullanılır.

RADYUM TEDÂVİSİ;

Alm. *Radiumtherapie (f),* **Fr.** *Radiumtherapie,* **İng.** *Radium therapy.* Radyum elementinin radyoaktif özelliklerinden tıpta tedâvi gâyesiyle faydalanılması. Radyum, özellikle bâzı urların tedâvisinde ve nâdiren gelişim süresinde dokularda meydana gelen bozuklukların tedâvisinde kullanılır.

Radyumun yaydığı alfa, beta, gamma ışınlarından sâdece gamma ışınlarının x ışınları gibi biyolojik etkisi vardır. Tedâvi sırasında alfa, beta ışınlarının faydasız veya zararlı etkisi platin filtrelerle önlenir. Bu sebepten radyum tedâvisi, içinde belli dozda radyum sülfat bulunan platin, altın veya gümüş tüpler aracılığıyla uygulanır. Gamma ışınları, organizmada çok çabuk çoğalan genç hücreleri yok edici etkisi sebebiyle, tedâvide kullanılmaktadır. Dolayısıyla tehlikeli urlara karşı çok istifâde edilmektedir.

RAFFAELLO, Santi;

İtalyan ressamı. İtalya'nın Urbino şehrinde 1483 senesinde dünyâya gelmiş ve 6 Nisan 1520 senesinde Roma'da ölmüştür. Kısa ömrü Urbino, Florentina ve Roma olmak üzere üç safhaya ayrılabilir. Raffaello, Rönesans hareketlerini, erken gelişmiş becerikli bir genç olarak görmüş, işe on altı yaşında yaptığı "Havva'nın yaratılışı" ve "Trinite" tabloları ile başlamıştır. Raffaello'in babası olan Giovanni Santi de Urbinoda ressamlık yapıyordu. Babası 1494 senesinde ölünce Raffaello, kendi evinde dış etkilerden uzak bir şekilde çalışmalarını sürdürdü.

Raffaello'in Urbino'daki çalışmalarında Melozzo de Forli, Piero della Francesca ve en çok Perugino'nun üslûbu görülür. 1503 senesinde tamamladığı "Coronation of Virgin-Taç giyme" tablosunda Perugino'nun etkisi görülür. Bu etki altında 1504 senesinde çizdiği en son tablo(Marriage of the virgi-Kutsal bâkirenin evlenmesi"dir. Bu resmi ile Perugino'dan üslûp olarak ayrılmaya başlamıştır.

Raffaello, Florentina'ya gidince kendisini Rönesans'ın içinde buldu. Leonardo da Vinci ve Michelangelo etkisinde kalarak sanatına yenilikler kattı. Florentina'da 1508 senesine kadar yaptığı tabloları "Sistine Madonne" "La Belle Jandinière", "Madonna of the Chair" ve "Entombmeut"tur.

Raffaello, Roma'da II. Julius için çalıştı. Roma'ya geldiği zaman, Michelangelo, Julius'un yaptırdığı Sistine kilisesinin süslemesini çiziyordu. Raffaello, burada ilk olarak Papanın kütüphânesini dekore etti. Çizdiği teolojik, felsefî, lirik tablolarında sükûnet; renklerde âhenk; konularda berraklık ve bir bütün ifâde hâkimdir. Raffaello'in yaptığı işlerden biri de kumaş üzerine koyduğu süslemelerle, duvar örtüleri hazırlamasıdır. 1513-1521 seneleri arasında hazırladığı on adet büyük duvar süsleme örtüleri, Sistine kilisesinde kullanılmıştır.

Raffaello, Avrupa'da klâsik ressamlığın temelini atmıştır. Michelangelo'dan farklı olarak görünen herşeyi bütün zenginliğiyle tabloya aktarmış, târihî ve Hıristiyanlığa âit dînî konulara sâdık kalmış, pozlara konuşuyormuşcasına ifâde niteliği kazandırmıştır.

RÂFIZÎLİK;

Abdullah ibni Sebe adında Yemenli bir kişi tarafından kurulan, Şia fırkasının yirmi kolundan biri. Râfızî veya Râfızîa, lügatta "terk eden, ayrılan, bırakan kimse" demektir. Râfızîler, târihte her zaman, hazret-i Ali ve hazret-i Abbas'ın torunlarının birinin etrâfında toplanıp çeşitli fırkalara ayrıldılar. İmâm-ı Zeynel Âbidîn vefât edince, çoğu bunun oğlu Zeyd'in etrâfında toplandılar. Emevî Devletinin Irak vâlisi olan Yûsuf-ı Sekafî ile harp etmeye giderken bir kısmı Zeyd'den ayrıldı. Bunlar Zeyd'e; "Ebû Bekr ve Ömer'e düşman ol!" dedi. O da; "Büyük dedem olan Resûlullah'ın sevdiği kimselere düşmanlık edemem." dedi. Bunun üzerine Zeyd'in yanından ayrılmak için bahâne bulmuş oldular. Zeyd bunlara "Râfızî" dedi. Kendileriyse "İmâmiyye" adını aldılar. Resûlullah'tan sonra hilâfetin oniki imâmın hakkı olduğu düşüncesinden hareket eden Râfızîlik, zamanla siyâsî bir görüş hâline geldi.

RAFİNERİ (Bkz. Petrol)

RÂGIB GÜMÜŞPALA;

Türk asker ve siyâset adamı. Adâlet Partisi (AP) nin ilk genel başkanıdır.

1897'de Edirne'de doğdu. Kuleli Askerî İdâdîsinde talebeyken 1916'da Birinci Dünya Harbine katıldı. Galiçya ve Filistin cephelerinde çarpıştı. Bu çarpışmalar sırasında yaralandı. 1918'de İngilizlere esir düştü. İki sene kadar esir kaldıktan sonra 1920 senesinde yurda döndü. İstiklâl Savaşına katıldı. Kütahya, Eskişehir, Sakarya savaşlarında ve Büyük Taarruzda, Cumhûriyetin îlânından sonra Şeyh Said ve Tunceli ayaklanmalarının bastırılmasında vazife aldı. Savaş sebebiyle yarım kalan askerî

öğrenimini Harp Akademisinde tamamladı. 1934'te Harp Akademisini bitirerek kurmay oldu. Ordunun çeşitli kademelerinde vazife yaptı. 1948'de tuğgeneral, 1959'da orgeneral ve 3. Ordu Komutanı oldu. Erzurum'da 3. Ordu Komutanıyken, Demokrat Parti (DP) iktidarına karşı yapılan 27 Mayıs 1960 ihtilâlini destekledi. Hareketi gerçekleştiren Millî Birlik Komitesince 3 Haziran 1960'ta genelkurmay başkanlığına getirildi. Ordudaki kadro düzenlemesi neticesinde iki ay sonra emekliye sevk edildi. Aynı dönemde emekliye ayrılan subaylarla birlikte Emekli İnkılap Subayları Derneğinin (EMİNSU) kurucuları arasında yer aldı. 29 Eylül 1960'ta DP'nin kapatılmasından sonra, bu partinin seçmen kitlesini toplayacak bir siyâsî partinin kurulma çalışmalarına katıldı. 11 Şubat 1961'de kurulan Adâlet Partisi (AP)nin kurucular kurulunca genel başkanlığa getirildi. 15 Ekim 1961'de yapılan genel seçimlerde İzmir'den milletvekili seçildi. CHP-AP koalisyonu kurulması için yapılan teklife olumlu cevap verdi. Ancak İsmet İnönü başkanlığındaki hükümette vazife almadı. Kasım 1962'de toplanan AP Birinci Kongresinde yeniden genelbaşkanlığa getirildi. 1964 senesinde İstanbul'da öldü. Onun ölümü üzerine boşalan AP genelbaşkanlığına Süleyman Demirel seçildi.

RÂGIB İSFEHÂNÎ;

meşhur tefsir ve nahiv (dilbilgisi) âlimi. İsmi; Hüseyin bin Muhammed bin Mufaddal er-Râgıb el-İsfehânî'dir. Râgıb-ı İsfehânî diye meşhûr olmuştur. Doğum târihi kesin olarak bilinmemektedir. Aslen İsfehanlı olup, Bağdât'ta oturdu. 1108 (H.502) senesinde vefât etti.

İmâm-ı Gazâlî ile aynı asırda yaşayan, hayâtı ve hocaları hakkında fazla bilgi bulunmayan Râgıb-ı İsfehânî'nin Mûtezile fırkasına mensup olduğunu iddiâ edenler varsa da Fahreddîn-i Râzî **Esâs-üt-Takdîs** adlı eserinde onun Ehl-i sünnet îtikâdında olduğunu bildirmiştir. Fıkıhta Hanefî mezhebine tâbi olup, onun Mûtezilî olduğu rivâyeti yanlıştır.

Eserleri:

1) Tefsîr-ül-Kur'ân: Çok kıymetli bir tefsir kitabı olan bu eserini tamamlayamamıştır. **2) Müfredat-ül-Elfaz-il-Kur'ân:** Bu eser, Kur'ân-ı kerîmin kelimelerinin lügat mânâlarını, iştikaklarını ve birbirine olan irtibatlarını anlatmaktadır. Birkaç defâ basılmıştır. **3) Muhâdarât-ül-Üdebâ, 4) Ahlâk-ı Râgıb, 5) Hallü Müteşâbihât-il-Kur'ân, 6) Tahkîk-ül-Beyân, 7) Kitâb fil-İtikâd, 8) Efânîn-ül-Belâga, 9) Eş-Şuarâ vel-Büleğa, 10) Ez-Zerîa ilâ Mekarim-iş-Şerîa:** Basılmış olan bu eseri, İmâm-ı Gazâlî'nin yanından hiç ayırmadığı rivâyet edilir.

RÂGIB PAŞA (Bkz. Koca Râgıb Mehmed Paşa)

RAHLE;

Alm. *Kleiner Lesesländer (m),* **Fr.** *Espece de pupitre (m) bas,* **İng.** *Low reading desk.* Üzerinde kitap okumaya yarar, küçük, alçak masa. Rahleler ya açılıp kapanabilen X şeklinde veya üzeri düz küçük masa olabilir. Türk-İslâm sanatında tahta oymacılığı ve kakmacılığın en güzel nümûnelerini taşırlar.

Özellikle Kur'ân-ı kerîme bir saygı nişânesi olan rahleler, motifleriyle ceddimizin ince sanat zevkini gösterir. Sanatın bütün kollarında olduğu gibi rahle îmâlâtında da zirveye çıkan Osmanlı sanatkârları, malzeme olarak sedef, fildişi ve kemiklerle süslemişlerdir. Hattâ ödağacından îmâl edilmiş rahlelerin olması Kur'ân-ı kerîme gösterilen saygının önemindendir.

Rahlelerin genellikle açılıp kapanan tarzda olmaları malzemelerinin dayanıklı olmasını gerektirir. Bu sebeple rahleler, meşe, abanoz, ceviz tahtasından îmâl edilirdi. Tahtaların zamanla kamburlaşmaması için rahle îmâlinde kullanılacak tahtanın dik biçme tarzında kesilmiş ve kurutulmuş, budaksız, çatlaksız olmasına önem verilirdi.

Rahle ölçüleriyse umûmiyetle şöyleydi: Eni boyunun üçte biri olup, geçme dişleri de, rahle boyunun üçte birinden açılırdı. Dişler tek olursa ortadan açılır ve şekilleri birbirine benzerdi. Yekpare tahtadan, açılır kapanır rahleler ilk defâ Anadolu Selçukluları tarafından yapılmıştır. Selçuklu sanatkârları kullandıkları malzemenin tahta olması sebebiyle, sanatlarını oyma ve kabartma üzerinde göstermişlerdir. Önceleri sâde tahta üzerinde gösterilen zerâfet, 15 ve 16. asırlardan îtibâren fildişi, sedef, abanoz, bağa gibi malzeme kullanarak muhteşem örnekler ortaya konulmuştur.

RAKAMLAR;

Alm. *Ziffer (f), 2. Zahl (f), 3. Menge (f);* **Fr.** *1. Chiffre (m), 2. Nombre (m), 3. Quantité (f);* **İng.** *1. Numeral, 2. Number, 3. Quantity.* Sayıları göstermek, ifâde etmek için kullanılan sembol ve harfler. 5: 2/3; -4; -6⏐7 gibi. Târihçiler basit cisimlerin veya cisim gruplarının miktarlarını belirtmek, eklemek, çıkarmak için kullanılan ilk sembollerin parmak, çubuk, çakıl gibi şeyler olduğunu tahmin etmektedir.

Beş bin seneden fazla bir müddet önce Sümerli ve Kaldeliler 60 tabanına göre kullanılan sayılarını

ifâde etmek için “çivişekilli” rakamlar geliştirdiler. Bunlar aynı zamanda rakamları taş tabletlere yazarak rakamları geniş ölçüde kullanan ilk toplum oldular. Bin yıl kadar sonra Mısırlılar hiyeroglif, yâni şekiller hâlinde olan rakamlar kullandılar. Bir zincir 100, bir çiçek demeti 1000 ve bir parmak 10.000 sayılarını gösteriyordu. Mısır medeniyetinin ilerlemesiyle bunlar, yazılması daha kolay, kıymet olarak daha küçük olan, toplama, çıkarma ve belirli bölme işlemleri için daha münâsip hâle geldi.

Grekler ve İbrâniler alfabelerinin harflerini rakam olarak kullandılar. Bunlar büyük sayıların ifâdesine mühim kolaylık getirdiler. İki sayısına eşit olan “beta” harfinin sol altına yazılan bir çizgi ikibin sayısını gösteriyordu. Roma rakamları da yine parmak hesabından ilham alınarak geliştirilmişti. Bu rakamlar en uzun süre kullanılan sistemlerden oldu.

Bütün bunlara rağmen Arap rakamlarına kadar hiçbir rakam sistemi, bugünkü medeniyetin meydana gelmesine yardımcı olacak nitelikte değildi. On rakamdan teşekkül eden bu sistemde en önemlisi sıfır rakamı mevcuttu. Üstelik bu on rakamın değişik şekillerde yanyana getirilmeleriyle her sayı elde edilebiliyordu. Meselâ; sıfırsız olan diğer sistemlerle 602 sayısının elde edilmesi çok zordu. Arap rakamları, üstlü ve köklü sayıların ifâdesinde de öncü oldu.

Günümüzde kullanılan modern sistem büyük ölçüde Arap sistemine dayanır. “Arap Rakamları”, devrindeki şekliyle Avrupa’ya 12. asırda geçer. Bu rakamlar ilk önceleri İspanya sınırlarını aşamadı. Ancak yüz yıl kadar sonra yavaş yavaş çevre ülkelere yayılmaya başladı. Önceleri Roma rakamlarını kullanmakta israr eden Avrupalılar, daha sonra bütün olarak Arap rakamlarını kabul ettiler. Bunlar, Avrupalıların elindeki Hint rakamlarının da tesiriyle 18. yüzyılda iyice gelişti. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra da bugünkü geometrik şekli aldı.

RAMAZAN;

İslâmiyette oruç tutulan ay. Mübârek üç ayların üçüncüsüdür. Kamerî aylar arasında dokuzuncu sıradadır.Ramazan, lügatta “yanmak” demektir. Çünkü bu ayda oruç tutan ve tövbe edenlerin günahları yanar, yok olur. Ramazan, oruç ayıdır. Bu aya yetişen akıllı ve bâliğ (ergen, evlenecek yaşa gelmiş olan) Müslümanlara oruç tutmak emredilmiştir (Bkz. Oruç). Bakara sûresi 185. âyet-i kerîmesinde meâlen; **“O sayılı günler Ramazan ayıdır ki, Kur’ân-ı kerîm o ay içinde indirilmiştir. O Kur’ân-ı kerîm, insanları Hakk’a ulaştırır, helâl ve haramda ve din hükümlerinde hakkı bâtıldan ayırır.Sizden her kim Ramazan ayına erişirse** (hazır olur, hasta ve misâfir olmazsa) or**ucunu tutsun. Kim hasta olur, yâhut seferde bulunursa, oruç tutmadığı günler sayısınca sıhhat ve ikâmet hâlinde orucunu kazâ etsin. Allah size kolaylık diler, size güçlük dilemez.”** buyruldu.

Ramazan ayı, çok şereflidir. Bu ayda yapılan nafile namaz, zikir, sadaka ve bütün nâfile ibâdetlere verilen sevap, başka aylarda yapılan farz ibâdetlere verilen sevap gibidir.

Bu ayda bir oruçluya iftâr verenin günahları affolur. Cehennemden âzâd olur, kurtulur. O oruçlunun sevâbı kadar, ayrıca buna da sevap verilir.

Bu ayda ibâdet ve iyi iş yapabilenlere bütün sene bu işleri yapmak nasip olur. Bu aya saygısızlık edenin, günah işleyenin bütün senesi günah işlemekle geçer.

Bu ayda elden geldiği kadar, ibâdet etmelidir. Allahü teâlânın râzı olduğu beğendiği işleri yapmalıdır. Bu ay, âhireti kazanmak için fırsattır. Kur’ân-ı kerîm Ramazanda indi. Kadir gecesi bu aydadır.

Ramazân-ı şerîfte iftarı erken yapmak, sahuru geç yapmak sünnettir. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem, bu iki sünneti yapmaya çok önem verirdi.

Bu ayda her gece, Cehenneme girmesi gereken binlerce Müslüman affolur, âzâd olur, kurtulur. Bu ayda, rahmet ve Cennet kapıları açılır. Cehennem kapıları kapanır. Şeytanlar, zincirlere bağlanır.

Ramazan ayının fazîleti: Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem buyurdu ki; **“Ramazan ayı gelince, Cennet kapıları açılır, Cehennem kapıları kapanır ve şeytanlar bağlanır.”** Resûlullah efendimiz Şâban ayının son günü hutbede buyurdu ki: **“Ey Müslümanlar! Üzerinize öyle büyük bir ay gölge vermek üzeredir ki, bu aydaki bir gece (**Kadir Gecesi), **bin aydan daha faydalıdır. Allahü teâlâ, bu ayda, her gün oruç tutulmasını emretti. Bu ayda, geceleri terâvih namazı kılmak da sünnettir. Bu ayda, Allah için ufak bir iyilik yapmak, başka aylarda, farz yapmış gibidir. Bu ayda, bir farz yapmak, başka ayda yetmiş farz yapmak gibidir. Bu ay, sabır ayıdır. Sabır edenin gideceği yer Cennettir. Bu ay, iyi geçinmek ayıdır. Bu ayda müminlerin rızkı artar. Bir kimse, bu ayda, bir oruçluya iftar verirse, günahları affolur. Hak teâlâ, onu Cehennem ateşinden âzâd eder. O oruçlunun sevâbı kadar, ona sevap verilir.”**

Eshâb-ı kirâm, dediler ki: Yâ Resûlallah! Her birimiz, bir oruçluya iftar edecek, onu doyuracak kadar zengin değiliz. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem buyurdu ki: **“Bir hurma ile iftar verene de,**

yalnız su ile oruç açana da, biraz süt ikram edene de bu sevap verilecektir. Bu ay, öyle bir aydır ki, ilk günleri rahmet, ortası af ve mağfiret ve sonu Cehennemden âzâd olmaktır. Bu ayda, işçinin, memurun, askerin ve talebenin vazifesini hafifleten patronları, âmirleri, kumandanları ve müdürleri,Allahü teâlâ affedip, Cehennem ateşinden kurtarır. Bu ayda dört şeyi çok yapınız! Bunun ikisini Allahü teâlâ çok sever. Bunlar, Kelime-i şehâdet söylemek ve istiğfar etmektir. İkisini de zâten her zaman yapmamız lâzımdır. Bunlar da Allahü teâlâdan Cenneti istemek ve Cehennem ateşinden O'na sığınmakdır. Bu ayda, bir oruçluya su veren bir kimse, kıyâmet günü susuz kalmayacaktır."

Hadîs-i şerîflerde buyruldu ki:

Bir kimse, Ramazan ayında oruç tutmayı farz bilir, vazife bilir ve orucun sevâbını, Allahü teâlâdan beklerse, geçmiş günahları affolur.

Allahü teâlâ benim ümmetime, Ramâzan-ı şerîfte beş şey ihsan eder ki, bunları hiçbir Peygambere vermemiştir:

1. Ramazanın birinci gecesi, Allahü teâlâ müminlere rahmet eder. Rahmetle baktığı kuluna hiç âzâb etmez.

2. İftar zamânında, oruçlunun ağız kokusu, Allahü teâlâya her kokudan daha güzel gelir.

3. Melekler, Ramazanın her gece ve gündüzünde, oruç tutanların affolması için duâ eder.

4. Allahü teâlâ, oruç tutanlara, âhirette vermek için, Ramazân-ı şerîfte Cennette yer tâyin eder.

5. Ramazân-ı şerîfin son günü, oruç tutan müminlerin hepsini affeder.

Diğer hadîs-i şerîflerde buyruluyor ki:

Ramazan ayında Cumâ gününü tâatla geçiren, bin seneden çok ibâdet etmiş gibi olur.

Dikkatli olun! Ramazan ayındaki sevap ve günahlar katlarıyle yazılır. Ramazanda çok namaz kılınız! Çok Kur'ân-ı kerîm okuyunuz! Çünkü Ramazan ayında okunan Kur'ân-ı kerîmin her harfi için, Cenâb-ı Hak, Cennet bahçelerinden bir bahçe ihsan eder.

Ramazan ayını baştan sona kadar oruçla geçiren günah bakımından anasından doğduğu gün gibi olur. Yâni hiç günahı kalmaz.

Ramazan ayında bir gün oruç tutana Cennette bir köşk verilir. Bu köşkün bin kapısı vardır. Her kapısının önünde büyük bir ağaç bulunur. O kadar büyüktür ki, bir süvâri yüz sene gölgesinden yürüse, gölgesinden çıkamaz.

Ramazan ayının her gününde, iftar zamânında Allahü teâlâ kendilerine azâb yapılması lâzım olan binlerce günahkârı Cehennemden kurtarır.

Eğer kullar, Ramazân-ı şerîf ayındaki özel sevapları bilselerdi, bütün senenin Ramazan olmasını isterlerdi.

Allahü teâlâ göklere ve yere konuşmak için izin verse, onlar Ramazanda oruç tutan kimseye elbette Cenneti müjdelerdi.

Ramazan ayının gelmesine sevineni, Allahü teâlâ, kıyâmet gününün korkusundan muhâfaza eder.

Allahü teâlâ Ramazân-ı şerîfin her gecesinde üç defâ; "Benden bir şey isteyen var mıdır? İstediğini vereyim. Tövbe eden var mıdır? Tövbesini kabûl edeyim. İstiğfâr eden var mıdır? Mağfiretime (affıma) **kavuşturayım." buyurur.**

Ramazân-ı şerîfe hürmet eden, Allahü teâlâya hürmet eder.

Ramazân-ı şerîfe hürmet etmek, Allahü teâlânın emirlerini yerine getirmek, yasaklarından kaçmakla olur. Oruç tutup da gıybet eden, yalan söyleyen, onun bunun kalbini kıran, haramlardan kaçmayan kimse Ramazan ayına hürmet etmiş olmaz. Hadîs-i şerîfte buyruldu ki:

Ramazan ayında günah işlemeyi terk eden kimsenin, Allahü teâlâ on bir aylık günahlarını mağfiret eder.

Ramazan ayı, hilâlin (yeni ayın) görülmesiyle başlar. Hilâli görmeden önce yapılan hesapla, takvimle başlanmaz. Hadîs-i şerîfte; **"Ayı görünce oruç tutunuz! Tekrar görünce orucu bırakınız** (bayram yapınız!)" buyuruldu. Ramazanın başlangıcını bulmak için, gökte hilâli aramak ve görünce gidip devletin tâyin ettiği yetkili kimseye haber vermek, her Müslümanın vazifesidir.

Ramazan hilâli gökte görülemezse, Şâban ayı otuz gün tamam olmak lâzımdır. Eskiden Şâbanın otuzuncu günü öğle namazı zamânına kadar oruç tutup, o gün Ramazan olduğu îlân edilmezse, oruç bozulurdu. Bulutlu havada hilâli bir âdil Müslüman kadın veya erkeğin gördüm demesiyle, açık havada ise, birçok kimsenin söylemesiyle, kâdı, yâni şerîati tatbik eden hâkim, Ramazan olduğunu îlân ederdi. Kâdı bulunmayan yerlerde, hilâlin görülmesiyle Ramazan olurdu.“Âdil” demek, büyük günah işlemeyen ve küçük günaha alışık olmayan demektir.

Şâbanın otuzuncu gecesi, bir şehirde hilâl görülünce, bütün dünyâda oruca başlamak lâzım olur. Gündüz görülen hilâl gelecek gecenin hilâlidir. Kutuplara ve Aya giden Müslümanın da, seferi değilse bu ayda gündüzleri oruç tutması lâzımdır. Yirmi dört saattan daha uzun günlerde, oruca saatle başlar ve saatle bozar. Gündüzü böyle uzun olmayan bir şehirdeki Müslümanların zamânına uyar. Eğer oruç tutmazsa, gündüzleri uzun olmayan yere gelince kazâ eder. Hilâli görmekleRamazanın başlaması, hesapla anlaşılandan bir gün sonra olabilir. Fakat bir gün önce olamaz. Arafât’ta vakfeye durulan (Arefe) günü de böyledir.

Eskiden bütün İslâm devletlerinde Ramazanın başladığını bildirmek için, Müslümanlar tarafından gökte hilâl (ay) gözetlenirdi. Osmanlılarda İstanbul’un ve her şehrin yüksek yerlerinde, minâre şerefelerinde, Ramazan hilâlinin doğması beklenirdi. Hilâli görenler, durumu kadıya (hâkime) arz ederlerdi. Hilâli görüp ilk olarak haber verenlere bahşişler, hediyeler verilirdi. Ramazanın geldiği, davullar çalınarak halka duyurulurdu. Ramazanın ilk günü devlet dâireleri tâtil olur, diğer günlerde de çalışma saatleri azaltılırdı.

Ramazan, Müslüman topluluklarının her birinde, bulundukları iklime, coğrafî şartlara ve dünyâ görüşlerine göre değişik örf ve âdetlerin doğmasına sebep olmuştur. Bu ayda, diğer aylara göre dînî emirlere daha fazla bağlılık, Kur’ân-ı kerîm okumak, kazâ namazı kılmak, sadaka ve zekât vermek gibi ibâdetleri artmaktaydı. Ayrıca Ramazana mahsus yiyecekleri, güllaç, tarhana, börekler, tatlılar, kavurma, turşular, çeşitli baharat, şekerleme ve reçelleri hazırlamak halkımızın zevki olmuştur. İkindiden sonra iftara kadar geçen zamanlarda Kur’ân-ı kerîm okuyarak, vaaz ve mukâbele dinlemekle geçirirlerdi. Konak sâhipleri iftara çeşitli tabakalardan misafir dâvet eder, karınlarını doyurduktan sonra bunlardan ihtiyaç sahiplerine **“diş kirası”** adı altında bir de bahşiş verirlerdi.

Ramazan ayının Osmanlı Saray hayâtına kattığı bir geleneği de, Sultan Üçüncü Mustafa Han devrinden îtibâren sarayda icrâ olunmaya başlanan Huzur Dersleriydi (Bkz. Huzur Dersleri). Ramazan ayına mahsus bu derslerde âlimler, **Kâdı Beydâvi Tefsiri**’ni esas almak üzere ders verirdi. Hazır bulunanlar dînî sorularını sorarak cevaplarını alırlardı. Ramazan ayının 15. gününden îtibâren halk bayram hazırlığına başlardı. Evlerde temizlik, tâmirat, boya ve badana yanında bayramlık yeni elbiseler, bayramlık şekerleme ve tatlı tedarikine gidilirdi. Bu, alışveriş piyasasına ve evlere büyük canlılık ve neşe getirirdi. Zenginler konaklarında çevredeki fakirleri giydirip kuşandırıp, onlara bayram harçlığı verirdi. Terâvihlerde, hele bayram günleri câmiler tıklım tıklım dolup dolup taşardı.

Osmanlılarda Ramazanın 15. gününden sonra Peygamberimizin Veysel Karânî hazretlerine hediye ettiği Hırka-i şerîfin bulunduğu câmi ziyâret edilirdi (Bkz. Hırka-i Şerîf). Son zamanlarda bu ziyâret Ramazanın ilk cumâsında yapılmaya başlanmıştır. Askerlere bu ayda yemek üzerine baklava ikrâm edilirdi.

Ramazan mânileri: Ramazan ayının edebiyatımızda ayrı bir yeri vardır. Divan şâirleri bu ayı yüceltici ve “**Ramazaniye”** adı altında şiirler yazarlardı.

Ramazanda sahur davulcuları, evlerin önünde amazan mânileri söylerler, bahşiş (hediye) toplarlardı.

Akşam göründü hilâl,
Kazançlar olsun helâl!
Orucun sevabını
Çok verecek Zül-celâl.

***

Bu ayın kadri yüce
Hizmet et gündüz gece
Orucu tutmalıyız
Hepimiz âilece.

***

Rahmet ayı geldi yine

Şeytan kaçar sine sine
Şükür kavuştuk bugüne
Geldi Mübârek Ramazan

***

Kur'ân okuyan diller
Söyler Ramazan için
Lâle ile sünbüller
Güller Ramazan için

***

Kur'ân inmişti bu ayda
Dinlemeyene ne fayda
Oku çadırda, sarayda
Geldi mübârek Ramazan

***

Şükür bu aya girdik
Akşam hilâli gördük
Sevinçlere gark olup
Yüzü toprağa sürdük

***

Âleme rahmet geldi
Büyük bir nîmet geldi
Ramazanla birlikte
Müjde-i Cennet geldi

***

Secdeye varan başla
Gözlerden akan yaşla
Müslüman arkadaşla
Ne güzeldir Ramazan

***

Kur'ân okur bütün diller
Aşkıyla coştu gönüller
Seherlerde açar güller
Geldi mübârek Ramazan

***

Kavuştuk Ramazana
Ne de büyük ihsana
Mîdenin dinlenmesi
Huzur verir insana

***

Geldi mübârek günler
Sevindi insü cinler
Kalkıp ibâdet eder
Sahur vakti müminler

***

İmânsız ölmeyesin
Dert belâ görmeyesin
Dilerim Cennetlik ol
Ateşe girmeyesin

***

Sâlih olan seçilir
Gök kapısı açılır
Oruçlunun üstüne
Ne rahmetler saçılır

***

Çok nurludur bu gece
Uğurludur bu gece
Bin aylık ibâdetten
Hayırlıdır bu gece

***

Gidiyor güle güle
Hak'tan affını dile
Leyle-i Kadir ile
Ne güzeldir Ramazan

***

Bak geldi Şevval ayı
Bırakma merhabayı
Bir ganimet bilmeli
Gece gündüz duâyı

RAMAZAN

Sana hasretti câmi, sana hasret minâre,
Sende bulur hazzını, top sesi pâre pâre...
Yankı yapar kubbeler, sende tevhid sesini,
Sensin sığınak yapan, rahmetin gölgesini...
Kabaran dalgaların, bak hele sevincine,
Gizlenmişken sulara, sevinç içinde yine...
İniyor dünyâmıza, gece gündüz melekler,
Yükseliyor Allah'a binbir çeşit dilekler...
Günahkâr kalbimizi, nûrunla temizlersin.
Cennetin kapısını bizlere açan sensin...
Sultan oldun aylara, tâc ettin kandilleri,
Aydınlattın binlerce, kararmış gönülleri...
Bayram ediyor şimdi, canlı cansız kâinat,
Bambaşka oldu âlem yeniden buldu hayat...
Seni bu günahkâr kul; bilmem nasıl anlatsın?
Tövbekâr kula rahmet, çâresiz hayatsın...
Allah'a gider her an yorulmaksızın zaman,
Al rûhumu içine, Hakk'a götür Ramazan...

RAMAZANOĞLU MAHMÛD SÂMİ;

son devrin din adamlarından. 1892 yılında Adana'da doğdu. Ramazanoğulları olarak bilinen âiledendir. Babası Müctebâ Bey, annesi Ümmügülsüm Hanımdır. İlk, orta, lise tahsilini Adana'da tamamladı. Yüksek tahsil için İstanbul'a geldi. Darülfünûn Hukuk Mektebine girerek bitirdi. Zâhirî ilimlerin yanında, tasavvufu öğrenmek istemesi onu hoca aramaya sevk etti. Bunun netîcesinde Erbilli Esad Efendiye talebe oldu. Kısa zamanda hocalarının yakın alâkası ile yetişti. Bir müddet sonra hocası tarafından memleketi olan Adana'ya gönderildi.

1951 yılında, İstanbul'a gelip, iki sene kadar kaldı. Hacca gidip dönüşte Şam'a yerleşti. Fakat burada fazla kalmayıp, dokuz ay sonra tekrar İstanbul'a geldi. Erenköy'e yerleşip, Zihnipaşa Câmiinde halka devamlı vâz ve nasîhatlarda bulunup öğüt verdi. 1979 yılında Mekke'ye göç edip, oraya yerleşti. 12 Şubat 1984 günü vefât ederek, Medîne'deki Cennetül-Bakî Kabristanına defnedildi.

Çok az konuşur, hiç kimseye "şunu yap, bunu yapma" demezdi. Peygamberin hayâtı, Eshâb-ı kirâmın önde gelenleri ve o devirdeki bâzı olaylar ile Kur'ân-ı kerîmden bâzı sûrelerin tefsîrine dâir çoğu sohbet şeklinde yazılmış dînî eserleri vardır.

RAMAZANOĞULLARI;

Adana bölgesinde 1352 yılından 1608 yılına kadar hüküm süren bir Türk beyliği. Oğuzların Yüregir boyuna mensup olan Ramazan Beyin kurduğu beylik; 1383 yılına kadar Elbistan'ı, oranın Dulkadiroğullarına geçmesi ile de Adana'yı merkez yapmıştır. Ramazanoğulları Beyliği 1352'den 1608'e kadar 256 yıl devâm etmekle berâber, son 92 yılı tam bir Osmanlı tâbiyeti hâlinde geçmiş, hânedânın üyeleri Osmanlı sancakbeyi olarak vazîfe yapmışlardır.

Ramazanoğullarının mensup oldukları Üç Oklu Türkmenleri, Moğol istilâsı sebebiyle, 13. yüzyılda Anadolu'ya kalabalık sayıda gelen Türkmen kütleleri arasında bulunuyorlardı. Bu Türkmenler dâimî bir şekilde Moğollarla mücâdele hâlinde idiler. Onlara itâat etmediklerinden dolayı Anadolu'da da kesin bir iskân sahası bulamadılar. Bundan dolayı Suriye'ye inen bu Türkmenleri Memlûk Sultânı Baybars, Antakya'dan Gazze'ye kadar uzanan bölgeye yerleştirdi ve kendilerine dirlikler verdi. Böylece bu Türkmenler Memlûk Devletinin en mühim yardımcı askerî kuvvetini teşkil ettiler. Bu sâyededir ki, Sultan Baybars, Haçlılar ve Moğollar ile yapılan savaşlarda parlak zaferler kazandığı gibi, Kilikya'daki Ermeni Krallığına da ağır darbeler indirdi.

Netîcede Anadolu'da Moğol nüfûzunun yayılmaya başlamasından ve bilhassa Ebû Saîd Bahadır Hanın ölümünden sonra Üçok Türkmenleri, Kilikya üzerine akınlarını yoğunlaştırıp, elde edilen topraklara yerleşmeye başladılar. Bu sırada Ramazanoğullarının başında Ramazan Bey bulunmaktaydı. 1344 yılından îtibâren batıya doğru gelişen fetih hareketi Silifke'ye kadar uzadı ve 1360 yılında Memlûkluların da yardımı ile Adana ve Tarsus da ele geçirildi. Böylece Ermenilerin elinde, merkezleri Sis olmak üzere birkaç kale kalmış oluyordu.

Ramazan Beyin ölümünden sonra yerine geçen oğlu İbrâhim Bey, Çukurova'da Memlûk hâkimiyetini kırmak ve istiklâlini îlân etmek üzere Karamanoğlu Alâaddîn Beyle itifak ederek, başkaldırdı. Bunun üzerine büyük bir Memlûk ordusu, Türkmenlerin arâzisine girerek yağmalamaya başladı. Ancak Belen Boğazında meydana gelen çarpışmada İbrâhim Bey idâresindeki Türkmen ordusu, Memlûkleri ağır bir yenilgiye uğrattı. Bizzat kumandan Temür Bayın da esir edildiği muhârebede Memlûklerden çok az kimse kurtuldu. Bu durum üzerine Memlûklerin Haleb Vâlisi Yılboğa, Türkmenler üzerine yürüdü. Misis Kalesini ele geçirdi. İbrâhim Bey, Sis'e çekilmek zorunda kaldı ise de, Sis vâlisi kendisini yakalayıp Memlûklere teslim etti. Yılboğa, başta İbrâhim Bey olmak üzere kardeşi Kara Mehmed'i, annesi ve diğer esirleri derhâl öldürttü. Emirlerinin öldürülmesinden büyük üzüntü duyan Yüregirliler, Misis'e dönmekte olan Yılboğa'ya, Saruca-Şam Geçidinde büyük bir baskın düzenlediler. Yılboğa'nın gözünden yaralanıp ortadan kaybolması ile paniğe kapılan Memlûkler, kaçmaya başladı. Bu durum Türkmenlerin işini kolaylaştırdı ve elverişli bölgelerde Memlûklere üst üste baskın düzenlediler. Memlûkler Haleb'e ulaştıklarında ancak birkaç yüz kişi kalmışlardı.

İbrâhim Beyin yerine kardeşi Ahmed Bey geçti. Ahmed Bey, yerini sağlamlaştırıncaya kadar Melûklerle iyi geçinmeye gayret etti. Daha sonra Memlûklu Sultânı Berkuk'un ölümü ile bu ülkede ortaya çıkan karışıklıklar esnâsında durumunu kuvvetlendirdi. Bu sırada Haleb'i kuşatan meşhur Arap kumandanı Nuayr'a karşı Memlûklerin yardımına koşan Ahmed Bey, Sultan Ferec'in iltifâtına kavuştu. Kızını da Sultan Ferec'le evlendirerek Memlûklerle akraba oldu. 1410 yılında Mısır'ı ziyâret etti. Böylece daha rahat hareket edebilme imkânına kavuşan Ahmed Bey, 1415 yılında yedi ay süren bir kuşatma sonucunda Tarsus'u Karamanoğullarından aldı. Ahmed Bey'in 1416 yılında ölmesi üzerine yerine oğlu İbrâhim Bey geçti.

Ahmed Bey kaynaklarda cesur, heybetli, dirâyetli bir emir olarak vasıflandırılmaktadır. Âlimlere hürmetli, fakirleri koruyan, iyiliksever bir beydi. Onun ölümünden sonra Üçokların siyâsî ehemmiyeti gittikçe azaldı.

İkinci İbrâhim Bey, Karamanoğlu Mehmed Beyin dâmâdı olmaktaydı. 1415-1417 yılları arasında Tarsus ve Adana havâlisinde tam bir hâkimiyet tesis etmişse de Memlûklerle arasının açılması yüzünden Tarsus'u kardeşi Hamza Beye bırakmak zorunda kaldı. Ancak Hamza Bey, Memlûk kuvvetlerinin yardımıyla Adana'yı da ele geçirdi. İbrâhim Bey, 1427 yılında Kahire'de öldürüldü. Hamza Beyin beyliğinin ne kadar sürdüğü ve nerede öldüğü bilinmemektedir. Ancak onun da kardeşinin ölümünden sonra Memlûklerce öldürtüldüğü tahmin olunmaktadır.

1427 yılında beyliğin başına Mehmed Bey getirildi. Fakat bu târihte bölgede tam bir Memlûk hâkimiyeti kurulmuş olup, Sis, Adana ve Tarsus gibi önemli merkezler Memlûk vâlilerince idâre edilmeye başlandı. Bu dönemde Ramazanoğulları beylerinden sırasıyla Eylûk Bey, Dündar Bey ve Ömer Bey sembolik olarak beyliğin başında bulundu.

Ömer Beyden sonra beyliğin başına, 1480 senesinde Halep'te öldürülen Dâvûd Beyin oğlu Gıyâseddîn Halil Bey geçti ve otuz sene gibi uzun bir zaman hüküm sürdü. Hattâ, Osmanlıların çukurova bölgesinde hâkimiyetlerini kabul ettikten sonra, bu devletle iyi geçinmeyi, beyliğinin geleceği bakımından daha faydalı gördü. Osmanlılarla olan bu dostluğu, Ramazanoğulları Beyliğinin Memlûk Devletiyle bağlantılarını iyice zayıflattı. Uzun süren saltanatı sırasında, bölgede barışın sağlanması için büyük dikkat sarfeden Halil Bey; âlimlere hürmet eden, cömert, fakir-fukarâyı koruyup gözeten bir beydi. Tebaası tarafından çok sevildiği için, hizmetleri sebebiyle kendisine, dîne yardım eden mânâsına gelen "Gıyâseddîn" lakabı verildi. Ramazanlı ülkesi en çok bu bey zamânında îmâr görmüş, câmiler, medreseler, saraylar, hanlar ve çeşmelerle ülkenin dört bir yanı tezyin edilmişti. Halil Bey, mezâr kitâbesinden anlaşıldığına göre 1511 senesinde vefât etmiştir.

Halil Beyin vefâtından sonra, yerine kardeşi Mahmûd Bey geçti. Mahmûd Bey de, OsmanlıDevletine yaklaşmak ve Memlûklerle olan yakınlığını azaltmak sûretiyle ağabeyi Halil Beyin siyâsetini devâm ettirdi. Ancak Memlûkler, Mahmûd Beyi beylikten azlederek, yerine kardeşinin oğlu Selim Beyi tâyin ettiler. Bu durum üzerine Mahmûd Bey, İstanbul'a gelerek Yavuz Sultan Selim Hana tâbiyetini arz etti. Mahmûd Beye büyük îtibâr gösteren OsmanlıSultânı Yavuz SultanSelim Han, iki yüz bin akçelik bir dirlik verdi. Ayrıca seferde kendisine refâkat etmek imtiyâzını da bahşetti. Böylece Mahmûd Bey, sultandan başka kimseye tâbi olmayacaktı.

1516 senesinde Osmanlı ordusu, Mısır Seferine çıktığı zaman, Mahmûd Bey de pâdişâhın yanında bulunuyordu. Ordu Haleb'e geldiği zaman, Mahmud Beye bağlı Ramazanlı kuvvetleri Osmanlı sultânının ordusuna katıldılar. RidâniyeSavaşı sırasında Memlûk Sultanı Tomanbay ve üç yüz seçme silâhşörün, pâdişâhı öldürmek için otağ-ı hümâyûna baskında bulundukları sırada, Sadrâzam Sinan Paşanın yanı sıra, Ramazanoğlu Mahmûd Bey de öldürüldü. Mahmûd Beyin nâşını Haleb'e gönderen Yavuz Sultan Selim Han, Ramazanoğulları Beyliğinin başına Halil Beyin oğlu Kubad Beyi tâyin etti (1517).

Ancak bu târihten îtibâren Ramazanoğulları beyleri bir Osmanlı sancakbeyi olarak hüküm sürdüler. Bundan sonra hânedândan mühim Osmanlı devlet adamları yetişti.

Ramazanoğulları Beyliğinin teşkilâtı hakkında kesin delillere dayalı bir bilgi yoktur. Ancak Dulkadırlılarda olduğu gibi Oğuz geleneklerine, yâni töre esâsına dayanmış oldukları görülmektedir. Kendilerine âit olarak para bastırmamışlardır. Halil Beyden önceki Ramazan Beylerine âit câmi, medrese ve hamam gibi eserlere rastlanmamıştır. Halil Bey ve bilhassa Osmanlı sancakbeyi olan, hattâ daha sonra paşalık rütbesine yükseltilerek Halep ve Şam beylerbeyliklerinde bulunan oğlu Pîrî Paşanın Adana'da câmi, medrese, han ve hamam olmak üzere birçok hayır eserleri mevcuttur. Ramazanoğulları zamânında Çukurova, hac yolunun geçtiği mühim bir bölge hâline gelmişti. Osmanlı Devletinin yükselişiyle birlikte bu yolun önemi daha da artmıştır. Bu durumun bölgenin iktisâdî hayâtına önemli ölçüde tesir ettiği anlaşılmaktadır.

Ramazanoğulları Beyleri

Ramazan Bey .....(1352-1378)

İbrâhim Bey .....(1378-1383)

Şihâbeddîn Ahmed Bey.....(1383-1416)

İkinci İbrâhim Bey .....(1416-1418)

İzzeddîn Hamza Bey .....(1418-1426)

Mehmed Bey .....(1426-1435)

Eylûk Bey .....(1435-1439)

Dündar Bey .....(1439-1470)

Ömer Bey .....(1470-1485)

Gıyâseddîn Halil Bey.....(1485-1510)

Mahmûd Bey .... (I. 1510-1514- II. 1516-1517)

Selim Bey .....(1514-1516)

Kubad Paşa.....(1517-1520)

Pîrî Mehmed Paşa.....(1520-1568)

Derviş Bey.....(1568-1569)

Üçüncü İbrahim Bey .....(1569-1589)

İkinci Mehmed Bey .....(1589-1594)

Pir Mansur Bey .....(1594-1608)

RAMEHÜRMÜZÎ;

büyük hadis âlimlerinden. Adı Hasan bin Abdurrahmân'dır. Doğum târihi kesin olarak bilinmemektedir. İlk defâ 902 (H.290) yılında İran'da hadis dinledi. Babası Abdurrahmân bin Hallâd'dır. 970 (H.360) yıllarında Ramehürmüz şehrinde vefât etti; Ramehürmüzî adıyla şöhret buldu.

Ramehürmüzî, ilk bilgileri babasından aldı. Sonra Muhammed bin Abdullah-el-Hadramî, kâdı Ebû Hüseyin-el-Vâdiî, Muhammed bin Hibbân-el-Mâzinî, Ubeyd en-Nehâî, Hasan ibni Müsennâ, Muhammed bin Osman binEbî Şeybe, Yûsuf bin Yâkûb, Mûsâ bin Hârûn ve zamânında bulunan birçok âlimden ilim öğrenip, hadîs-i şerîf rivâyet etti.

Kendisinden ise; Ebü'l-Hüseyin Muhammed bin Ahmed Saydâvî, Hasan bin Leys-eş-Şîrâzî, Hâfız Ebû Bekr, Ahmed bin Mûsâ Merdeveyh, Ebû Abdullah bin İshâk-en-Nihâvendî ve birçok âlim ilim tahsil edip, hadîs-i şerîf rivâyet ettiler. 970 (H.360) senesinde Ramehürmüz şehrinde vefât etti.

Ramehürmüzî birçok eser yazmıştır. Bunlardan **El-Muhaddis-ül-Fâsıl Beyn-er-Râvî ve'l-Vâî** adlı eseri, usûl-i hadîs sahasında yazılan ilk kitaptır. Doktor Muhammed Accâc el-Hatîb tarafından Şam'da neşredildi.

Ramehürmüzî hazretlerinin; **Rabı-ül-Müteyyemin fî Ahbâr-il-Uşşâk, Kitâb-ül-Emsâl, Kitâb-ün-Nevâdir, Kitâb-ı Risâlet-üs-Sefer, Kitâb-ur-Rûh, Edeb-ün-Nâtık** adlı eserleri de vardır.

Ramehürmüzî'nin **El-Muhaddis-ül-Fâsıl Beyn-er-Râvî ve'l-Vâî** adlı eserinde yazdığı hadîs-i şerîflerden bâzıları:

Allahü teâlâ, benden bir hadis duyup da başkasına ulaştıran kimsenin yüzünü kıyâmet günü aydınlatır. Nice fıkıh bilenler fakîh değildir. Nice fıkıh bilenler vardır ki, öğrendiği kimseden daha fakîhtir.

Şu üç kimseye karşı Müslümanın kalbinde hıyânet ve aldatma bulunmaz: Allah için ihlâsla amel edene, Müslümanlara nasîhat edene ve Müslümanların cemâatine tâbi olanlara.

Ümmetimden kıyâmete kadar hak üzere bulunan olacaktır.

RAMİ (Boehmeria nivea);

Alm. *Ramie (f),* **Fr.** *Ramie (f),* **İng.** *China-grass, ramie.* **Familyası:** Isırganotugiller (Urticaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Tabiî olarak yetişmez.

Vatanı Çin olan, fakat bütün tropikal bölgelerde kültürü yapılan, 2-4 m yüksekliğinde, çok yıllık otsu bir bitki. Gövdelerinin kabuk kısmından çıkarılan lifler "rami" adını taşır, yumuşak ve çok sağlamdır.

Kullanıldığı yerler: Rami, ince ve kaba dokumacılıkta kullanılır. Yünle veya pamukla karıştırılan liflerle dokunan kumaşlar sert ve dayanıklı olduğundan bilhassa döşemecilikte çok rağbet görür.

RÂMÎ MEHMED PAŞA;

Osmanlı sadrâzamlarından. 1654'te İstanbul Eyüp'te doğdu. Terâzici Hasan Ağa adında birinin oğludur. İlk tahsilini Eyüp'te yaptıktan sonra Reîs-ül-Küttaplık Kalemine kâtip olarak girdi. Bu sırada şiire istidadı sebebiyle Nâbî ve Sâmî gibi devrinin büyük şâirlerinin meclisine devam ederek yükseldi. Râmi mahlasını aldı. 1686'da Dîvân-ı Hümâyûn Kalemine girdi. divan işlerindeki geniş bilgisi ve mahâreti göz önünde bulundurularak 1690 yılında Beylikçiliğe tâyin olundu. Yıllarca bu vazîfede bulunduktan sonra 1696'da Acem Bekr Efendinin yerine Reis-ül-Küttab oldu. Karlofça Antlaşması için yapılan görüşmelere murahhas olarak katıldı. Bu müzâkerelerde gösterdiği başarılarından dolayı pâdişâhın iltifâtını kazandı. 1703'te Daltaban Mustafa Paşanın yerine sadrâzam oldu. Yedi ay kadar sadârette kalan Râmî Mehmed Paşa, pekçok ıslahat hareketlerinde bulundu. Harpler dolayısıyla bozulmuş olan mâlî vaziyeti düzeltti. Tersane işlerini yoluna koydu. Millî Sanâyiye ehemmiyet verdi. Yerli çuha ve ipek sanâyiini teşvik etti ve her hususta himâye edileceklerini taahhüt etti.

1703'te İkinci Mustafa Hanın tahttan indirilmesiyle sonuçlanan Edirne Vak'ası ile Râmî Mehmed Paşa da görevinden alındı. Önce Kıbrıs (1703) ve arkasından Mısır vâliliğine getirildi. Bu görevdeyken halkın hoşnutsuzluğu sebebiyle azlolunarak Rodos'a sürgüne gönderildi. Burada 1704 yılında üzüntü içerisinde öldü.

Râmî Mehmed Paşa işgüzar, geniş mâlumat sâhibi, mâlî işlerde ehliyetli ve gayretli bir devlet adamıydı. Arapça ve Farsça bilir, divan edebiyatında seçkin bir üslûp üstâdı olarak tanınırdı. Bursalı Mehmed Tâhir onun için; "Şiirde Nef'î ve Nâbî derecesinde en büyük simâlardan olmasına rağmen lâyık olduğu şöhreti bulamamıştır." demektedir. Râmî Mehmed Paşanın başarılı gazellerinin yer aldığı bir **Dîvân'**ı, Karlofça sulh müzâkerelerini bütün teferruâtı ile anlatan **Karlofça Sulhnâmesi** ve 1400 kadar resmî yazının toplandığı **Münşeât'**ı başlıca eserleridir.

Mücevher, tac-ı devlet kimseye sûd etmez ey Ramî
Nice şah-ı cihanın çeşmi ol efserde kalmıştır.

RAMSES;

Eski Mısır firavunlarından on birinin adı. Ramseslerin hepsi de mîlâttan önce yaşayıp, on dokuzuncu ve yirminci Mısır hânedanlarına mensupturlar. Meşhur olanlarından I. Ramses (takriben M.Ö. 1314-1312), II. Ramses (takriben 1301-1235), III. Ramses (takriben 1198-1166), IV. Ramses ile XI. Ramses'in arasındaki firavunların siyâsî târihi bütünüyle bilinmemekle berâber, bu hânedânın 1085 yılında sona erdiği tahmin edilmektedir. II. Ramses Suriye'yi almak için Anadolu'ya hâkim olan Hititlerle mücâdele edip, Kadeş Savaşını yaptı. Mîmârî eserler ve pekçok tapınak yaptırdı. III. Ramses, Mısır'da pekçok mîmârî eser, büyük tapınak ve kral mezarı inşâ ettirdi.

RAPİSTRA (Brassica rapa var. Olelfera);

Alm. *Raps (m),* **Fr.** *Colza (m),* **İng.** *Rape, Colza.* **Familyası:** Turpgiller (Cruciferae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Trakya'da kültürü yapılır.

60-100 cm boylarında, otsu, taban yaprakları parçalı ve tüylü sarı çiçekli otsu bitkiler. Meyveler 2-3 cm boyundadır. Tohumları yağ bakımından zengin olduğundan dolayı zirâati yapılır. Yağ şalgamı olarak da bilinir.

Kullanıldığı yerler: Rapistra yağı memleketimizde yemeklik yağ olarak kullanılmaktadır. Küspesi de hayvanlara yem olarak verilir. Tedâvide yara iyi edici olarak haricen faydalanılır. Rapistra kökü boğmaca, öksürük ve nefes darlığında göğüs yumuşatıcı olarak kullanılır.

RASATHÂNE;

Alm. *Sternwarte (f), Observatorium (n),* **Fr.** *Observatoire (m),* **İng.** *Observatory.* Uzayda bulunan cisimleri incelemeye elverişli teleskop ve diğer yardımcı âletlerle donatılmış kubbesi açık özel binâ. Binânın üzerindeki kubbe döner tertibâtlı olup, ekseni etrâfında 360° döner. Kubbenin üst orta kısmında boydan boya yarık şeklinde açıklık vardır. Bu yarık bir perde ile kapalı olup, gerektiği kadar açılabilir özelliktedir. Teleskop bu açıklıktan gök yüzüne doğru yöneltilir. Modern rasathânelerin hemen yan tarafında, idârî binâ, kütüphâne, kompüter odası gibi yardımcı binâlar bulunur.

Târihi: Rasathânelerin târihi Bâbil, Eski Yunan ve Mısır medeniyetlerine kadar uzanır. Bu devirlerde rasathânelere önem verilmesi dînî törenlerin ve ibâdetlerin zamâna bağlı olmasından ileri gelmektedir. Sonradan bozulup sapık dinler hâline dönmesine rağmen, zamana bağlı olarak ibâdetlerin mevcûdiyeti, aslında bu medeniyetteki insanlara peygamberlerin geldiğine işâret etmektedir.

İlim târihinde müessese olarak arzu edilen şekliyle ilk rasathâne, İslâm dünyâsında görülür. Rasathâneleri İslâm medeniyeti ortaya koyup geliştirmiş, dünyâ kültür ve medeniyetine sunmuş, bu yolun öncülüğünü, kılavuzluğunu yapmıştır. Rasathânelerin, tam teşkilâtlı olarak, uzun yıllar devâmlı ve sistemli çalışacakları için büyük masraflara ihtiyacı vardır. Bu sebepten, incelendiğinde bu binâların hükümdar ve devlet adamları tarafından kurulduğu ve desteklendiği görülür. 829 senesinde Halîfe El-Me'mun Bağdat'ta astronomi rasathânesi kurdurdu. 877 senesinde ise El-Battanî kurduğu rasathânede astronomi tabloları hazırladı ve ekinoks açılarını hassas bir şekilde yeniden hesap etti.

Bağdat'taki rasathânenin ismi Şemmâsiye, Şam'dakinin ismi Kasiyûn idi. Ayrıca; Fâtımî Halîfesi El-Aziz (ölm. 996) ve El-Hâkim (990-1021)'in Kahire'de Mukaddem Dağında; Büveyhî Hükümdârı Şerefüddevle (982-987)'nin 1075'te Bağdat'ta ; Selçuklulardan Melik Şah (1054-1092)'ın 1075'te İsfehan'da; Horasan ve Mâverâünnehr Hükümdârı Uluğ Bey (1394-1449)'in 1421 yılında Semerkant'ta ve Osmanlı Hükümdârı Üçüncü Murâd (1574-1595)ın 1576 yılında İstanbul'da (Tophâne'de) kurdukları rasathâneleri belirtebiliriz. Bunların devamlı çalışabilmeleri için zengin vakıflar kurulmuştur.

İslâm dünyâsında devlet kuruluşları olan rasathâneler yanında, ferdî (kişisel) olanlarına da

rastlanmaktadır. Astronom Mûsâ bin Şâkir'in oğullarından Muhammed (825-972) ve Ahmed'in Bağdat'ta Dicle Irmağı kenarında bulunan evlerinde kurdukları rasathâne bunlardan biridir. Bu iki kardeş yer küresinin çapını ilk defâ ölçmüşlerdir. Bu ölçüm çok hassas olup bugünkü hesaplamalara çok yakındır.

Kasiyûn Rasathânesinde Hârezmî (780-850) gezegenlerin gökküresindeki yerleri (koordinatları) ve dolanım süreleriyle ilgili olarak **Ziyc-ül-Hârezmî** adlı eserini hazırladı. Sarkaç ilk defâ astronomide, İbn-i Yûnus tarafından kullanıldı. Küresel trigonometride görülen temel eşitlikler, Ebü'l-Vefâ tarafından ortaya kondu.

İbni Sinâ, 1025 yılında Hemedan Rasathânesini kurdu. Bu rasathânede mikrometreye benzer bir âlet ilk defâ kullanılmıştır. 1260 senesinde Meraga yakınında Nâsırüddîn teleskopla çok kıymetli çalışmalarda bulundu.

Horasan ve Mâverâünnehr Hükümdârı Uluğ Bey tarafından yaptırılan Semerkant Rasathânesinde, devrin ünlü astronomları çalışmışlardır. Bursalı Kâdızâde Rûmî (1337-1430), Gıyâsüddîn Cemşit (ölm. 1429), Ali Kuşçu (ölm. 1474) bunlardandır. Bu astronomların yaptıkları çalışmalar sonucu 1449 yılında, son kısmı Uluğ Bey tarafından tamamlanan, **Uluğ Bey Zîc**'i olarak tanınan eser hazırlandı. Bu eser uzun yıllar batı rasathânelerinde temel kitap olarak kullanıldı.

Kopernik'in (1475-1543) ünlü **De Revolutionibus** adlı eseri, dînî bir suç işlediği için 1882 yılına kadar yasak kitaplar arasında îlân edilirken, Erzurumlu İbrâhim Hakkı (1703-1780) kendi dergâhındaki rasat kulesinde çalışmalar yapıyor ve eserler ortaya koyuyordu. 8. yüzyıl ile 17. yüzyıl arasındaki İslâm rasathâneleri akademik nitelik taşıyor, ekserisinde asrını aşacak tarzda öğretim ve araştırma faaliyetleri yapılıyordu.

Kısaca bu bilgilerden anlaşılıyor ki, gerçek ve modern anlamlı rasathâneler ferdî kuruluş olarak İslâm dünyâsında doğmuş ve büyük gelişme devreleri geçirmiştir. İslâm dünyâsı âlimlerinin ilk iltifat ettikleri ilim astronomidir. Diğer ilimler içinde astronomiye çok büyük önem vermelerinin esas sebebi: Allahü teâlânın Kur'ân-ı kerîmin birçok yerinde meâlen; **"Yerleri, gökleri, canlıları, cansızları ve kendinizi inceleyiniz, gördüklerinizin içini özünü araştırınız, bütün bunlarda yerleştirmiş olduğum kuvvetimi, kudretimi, büyüklüğümü ve hâkimiyetimi bulunuz, görünüz, anlayınız!"** buyurmasıdır. İmâm-ı Gazâlî de; "Astronomi ve anatomi bilmeyen Allahü teâlâyı tanıyamaz." demiştir.

Astronomiyle uğraşan İslâm âlimleri, çağımız astronomi ve matematiğine ışık tutmuştur. Roger Bacon, Galileo, Giordano Bruna ve Kopernik ile çağdaşlarının yetişip ortaya çıkmalarına sebep olmuşlardır. Kopernik ünlü eserinde, Batrûcî, İbn-i Şâtır ve Nâsirüddîn Tûsî'nin eserlerinden ilham aldığını belirtmektedir.

Avrupa'da rasathâneler 1400 senelerinde kurulmaya başlandı. 1418 senesinde yalnız denizcilik maksadı ile güneşin doğuş batış ve yücelim noktalarını tespit için Portekiz'in Vincent şehrinde rasathâne kuruldu. 1471 senesinde Nürnberg Rasathânesi, 1501 senesinde de döner kubbeli Kassel Rasathânesi kuruldu. 1609 senesinde teleskopun bulunması ile rasathânelerde büyük gelişmeler oldu. 1672 senesinde Paris, 1675 senesinde Greenwich, 1700 senesinde Berlin rasathâneleri kuruldu. Zamânımızda dünyâ üzerinde 150'yi aşkın rasathâne faaliyet göstermektedir. Ayrıca uzaya gönderilen uydular da bir nevi rasathâne vazifesi görmektedir. (Bkz. Uydu)

Rasathâne çalışması: Her rasathâne kendisine has program dâhilinde incelemelerini yapar. Uzay cisimlerinin fotoğraflarını çekebilmek için ay ışığının olmadığı geceler seçilir. Mevsim ve iklim şartları da rasathâne programlarına tesir eder.

Rasathânelerde iki tip teleskop kullanılır. Bunlar mercek ve ayna sistemiyle çalışan refraktörlerle, modern parabolik radyo teleskoplarıdır. Radyo teleskopları, parabolik antenden alınan mikro ışık dalgalarını 100 ile 1000 kat kuvvetlendirerek fotoğraf şeklinde tespitler yapar. Radyo teleskoplarla, radyo astronomisi başlamıştır. ABD Ohio eyâletinin Columbus şehrinde bulunan radyo teleskop, ekseni etrafında her yöne dönebilmektedir. Bu teleskopun çapı 600 metredir. Washington'da bulunan radyo teleskop 600 metre genişliğinde, 128 dipolden meydana gelmiş, düz antene sâhiptir.

Dünyâ atmosferinin, rasathânelerin çalışmalarına menfi etkisi olduğu bilindiği için incelemeleri atmosferin üst tabakalarından yapmak için çeşitli çâreler düşünülmüş ve bu arada balonlardan çok istifâde edilmiştir. İlk balonlu rasathâne 1958 senesinde yapıldı ve teleskop, spektrograf ve otomatik yıldız tâkip edici âletlerle techiz edilerek yeryüzünden 26 kilometre yükseğe gönderildi.

Uzaya gönderilen çeşitli uzay araçları ile dünyâ yörüngesine oturtulan uzay rasathâneleri atmosferin etkisi olmaksızın mikrodalgalar, fotoğraflar çekerek devamlı dünyâya bilgi göndermektedirler.

Nitekim 1990 yılında uzaya gönderilmiş olan Hubble uzay teleskobuyla atmosferdeki menfi şartlardan arınmış oldukça net ve önemli resimler elde edilmiştir. Hattâ, bu gelişmenin, astronomi biliminin

yeniden kurulmasına bile yol açacağı ileri sürülmektedir.

RASMUSSEN, Knud Johan Victor;

kuzey kutbuna ilk ulaşan Danimarkalı kâşif ve etnolog. 7 Haziran 1879 senesinde Grönland'ın Jakobshavn şehrinde doğmuş, 21 Aralık 1933 senesinde Danimarka'nın Gentofte şehrinde ölmüştür. Rasmussen küçüklüğünü Eskimolar arasında geçirdi, onların yaşayış şekillerini, lisanlarını, karlar üzerinde ulaşım metodlarını ve diğer birçok husûsiyetlerini öğrendi.

1902 senesinde Danimarka Grönland Araştırma Cemiyetinin bir üyesi ve kutup kâşifi olarak çalışmaya başladı. Thule Eskimolarının ihtiyaçlarını göz önüne alarak, ticârî bir şirket kurdu. Bu şirketin gelirleri daha sonra yaptığı keşif çalışmalarını finanse etti. İlk olarak 1912 senesinde Grönland'da Peter Freuchen ve iki Eskimo ile birlikte Peary Land buzluk sahasını geçti. İkinci teşebbüsü, Lange Koch ve İsveçli botanikçi Thorild Wulff ile birlikte 1916-1918 senelerinde Grönland'ın en kuzeyine ulaşmasıdır. Daha sonra 1919 senesinde, doğu Grönland'a yaptığı gezide ise Eskimo folklörü üzerine çalışmalar ve araştırmalar yaptı. Bu çalışmalarını üç cilt olarak **Myths and Legends from Greenland** adı altında bastırdı. 1921-1924 senelerinde ise Kanada'nın kuzeyindeki Eskimoların yaşayışlarını inceledi. Bu incelemelerini iki cilt hâlinde A**cross Arctic America** adı altında bastırarak Kopenhag Üniversitesinden doktora derecesi aldı.

Öldüğü 1933 senesine kadar Eskimoların yaşayışlarını inceledi. Eskimoların kutup civârında yayılırken tâkip ettiği göç yollarını tespit etmeye çalıştı.

RASPUTİN, Grigori Yefimovich;

Rus politikacısı ve dînî mâceracı bir şahsiyet. 1873 senesinde Sibirya'nın küçük bir kasabasında dünyâya geldi. Genç yaşlarda kendisinde bâzı haller olduğunu fark edince, entrika çevirmek üzere faaliyete geçti. Okuma yazma bilmemesine rağmen, zekâsı ve bu halleri sâyesinde dolaştığı yerlerde etrâfında insanları toplamaya başladı. Mensubu olduğu Hıristiyanlık dîninin Ortodoks mezhebini beğenmez; "Mühim olan kalptir. Kalp temiz olduktan sonra günahların kişiye zararı olmaz. Günah, kişinin kendisine âit olup, yaptığı icraata teşbih edilemez." derdi. Medeniyetten nasîbini almamış olan saray çevresi; pis ve pejmürde kılıklı, parlak sözleri ve birtakım tedâvi yetenekleri olan Rasputin'den çok etkilendi. Rasputin, 1905 senesinden sonra Çariçe Aleksandra'nın güvenini kazandı. Çariçe'nin tesiri altındaki II. Nikolay'ı etkisi altına aldı. Saraya yerleştikten sonra kendisine bağlı adamlarıyla muhâliflerini birer bahâne ile dışarı attırdı. Nüfûzunu arttırmasına rağmen, sürdürdüğü zevk ve eğlenceye düşkün hayâtı sebebiyle çeşitli çevrelerin düşmanlığını kazandı.

Birinci Dünyâ Savaşı sırasında II. Nikolay'ın ordunun başında cepheye gitmesi üzerine, Rusya'nın içişlerinin sorumluluğunu, Rasputin'in elinde oyuncak olan, Çariçe Aleksandra üstlendi. Bundan faydalanan Rasputin, kilise görevlilerinin tâyinlerinden, kabînedeki bakanların seçimine kadar, her konuya karışmaya başladı. Bâzan askerî işlere de müdâhale ederek büyük kayıplara sebep oldu.

Rasputin'i öldürüp Rusya'yı daha büyük felâketlerden kurtarmak gâyesiyle birçok girişimlerde bulunuldu. Bu girişimlerin sonucunda, aşırı milliyetçi grup lideri Prens F. Yusupov tarafından 30 Aralık 1916 günü vurularak öldürüldü.

RASTIK;

Alm. *1. Getreidebrand (m), 2. Augenbraüenschminke (f),* **Fr.** *1. Maladie (f), de céré, 2. Cosmétique (m), pour sourcils,* **İng.** *1. Smut ball, 2. Evebrows cosmetic.* Bâzı bitkilerin, özellikle buğday, çavdar, arpa gibi tahılların dokularında yaşayan bir kısım asalak mantarların sporlarınca meydana getirilen hastalık. (Bkz. Sürme)

Anadolu'da kadınların kaşlarını ve saçlarını güzel göstermek için boyadıkları maddeye "rastık", bu işe de "rastık çekmek" denir. Küçük kutularda sert bir kıvamda bulunan rastık, aktarlarda satılır. Antimon tozundan yapılan bu boya, kına ile karıştırılırsa kahverengi olur. Bundan küçük bir parça kolonyada ezilerek sulandırılır ve pamuk sarılmış çubukla kaşlara sürülür.

Bir müddet öyle kaldıktan sonra bol su ile yıkanır. Böylece kaşlar koyulaşmış olur. Dînimiz kadınların sâdece kocalarına karşı süslenmelerine izin vermektedir.

RAŞİTİZM;

Alm. R*achitis (f),* F**r.** R*achitisme (m),* İ**ng.** R*achitis, rickets.* Güneş ışınlarından yeterince istifâde etmeyen, düzensiz ve kötü beslenen, kötü sağlık şartlarında yaşayan çocuklarda görülen bir kemik hastalığı. Vücutta D vitamini eksikliği, kalsiyum ve fosfor metabolizması bozukluğu ile karakteristik özellik taşır. Raşitizm, 3 ay-3 yaş arasındaki gelişen organizmanın hastalığıdır. Sıskalarda ve

gelişmesi duran çocuklarda görülmez.

İnsanlarda normal kemikleşmenin dört dönemi vardır: **Birinci** devrede, kemiğin ucundaki kıkırdak hücreler, paralel sıralar teşkil eder. **İkinci** dönemde, hücre kolonları arasında hazırlayıcı bir kireçlenme bölgesi meydana gelir. Röntgende bu bölge düz bir çizgi şeklinde seçilir. **Üçüncü** dönemde, ilikten gelen kılcal damarlar, daha önce şişmiş olan kıkırdak hücrelerini harap eder. **Dördüncü** ve son dönemde ise kemiğin ana hücreleri, hızla kalsiyum alarak, kemik dokusunu yapar.

Raşitizmde kemikleşmenin üçüncü dönemi kusurludur. İlikten gelen kılcal damarlar, kıkırdak hücrelerini eritemez ve buradaki kemik doku hücreleri şişer, düzensiz diziler hâlinde sıralanır. Bu sebeple röntgende uzun kemiklerin ucu şiş, ortası dışbükey, kenarları yüksek bir şekilde oldukları görülür.

Raşitizmin vücuttaki belirtileri: Kafa iki el arasına alınıp yan ve arka kafa kemiklerinin birleşme noktasına basılınca kemik çöker, bırakılınca eski hâline döner (ping-pong topu belirtisi). Kafada büyüme, bıngıldakların geç kapanması, anormal kafa şekilleri ortaya çıkar. Bacaklarda “O”, “X”, “K” gibi şekil bozuklukları olur. Bel kemiğinde eğrilikler veya kamburluklar ortaya çıkar. Leğen kemiklerinin iyi gelişememesi dolayısıyla kadınlarda zor doğumlara sebep olan darlıklar ortaya çıkar. Kaburgaların kıkırdak kısmı ile kemik kısmı arasındaki birleşme noktalarında tesbih tânesi benzeri şişlikler ele gelir. Göğüs kemiği içeri çökebilir veya benzeri göğüs şekil bozuklukları ortaya çıkabilir.

Tedâvide esas; çocuğun alamadığı D vitaminini ağızdan veya damardan vererek normal kemik gelişimini sağlamaktan ibârettir. D vitamininin en çok bulunduğu gıdalar; morino balığı, karaciğer yağı, balık, yumurta, tereyağı, süt, karaciğerdir.

RAUF DENKTAŞ;

Kıbrıslı Türk siyâset adamı. Kıbrıs’ın Baf şehrinde 1924’te doğdu. İlk ve orta öğrenimini Kıbrıs ve Türkiye’de yaptı. Hukuk tahsili için Londra’ya gitti ve Lincoln’s Inn’de öğrenim gördü. 1947’de Kıbrıs’a dönerek Lefkoşe’de avukatlık yapmaya başladı. Ertesi sene Türk İşleriKomisyonunda vazife aldı. 1950-57 arasında Kıbrıs Başsavcı Yardımcılığı yaptı. Bu arada İngilizlerin hazırlamaya çalıştığı Kıbrıs Anayasası ile ilgili kurulda yer aldı ve Türk toplumunu temsil etti.

Adada iki toplum arasında tartışmaların şiddetlenmesi üzerine Dr. Fâzıl Küçük ile berâber Türk toplumunun lideri oldu. 1959’da İngiltere, Türkiye ve Yunanistan’ın yer aldığı ve bağımsız bir Kıbrıs Devletinin kurulmasını sağlayan antlaşmaların yapıldığı Zürich ve Londra konferanslarına katıldı. 16 Ağustos 1960’ta kurulan bağımsız Kıbrıs Cumhûriyetinin Türk Cemaat Meclisi Başkanlığına seçildi. Anayasanın uygulanması sırasında iki toplum arasında baş gösteren gerginliğin çatışmalara dönüşmesi üzerine, Türk toplumunun can ve mal emniyetini sağlamak için, mücâhit örgütün kurulmasında liderlik yaptı. Erenköy çatışmalarının ardından İngilizlerle görüşmek amacıyla Kıbrıs’tan ayrılınca, Rum yetkililer tarafından sürgün îlân edilerek, dört seneden fazla bir süre Kıbrıs’a dönmesine izin verilmedi.

Denktaş, 31 Ekim 1967’de gizliceKıbrıs’a döndü ise de yakalanarak bir süre Lefkoşe’de göz altında tutuldu. Gayri meşrû yollardan Kıbrıs’a girmeyeceği hususunda söz vermesi üzerine salıverildi ve Kıbrıs’ı terk etti. Bu sırada iki toplumun fiilen birbirinden kopması üzerine 28 Aralık 1967’de kurulan Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi Yürütme Kurulu Başkanlığına getirildi. Rum Hükümetinin izin vermesi üzerine, 13 Nisan 1968’de Kıbrıs’a döndü. 1968-74 arasında Kıbrıs Temsilciler Meclisi Başkanı Glafkos Klerides ile yapılan toplumlararası görüşmelere katıldı.

Makarios’a karşı 15 Temmuz 1974’te yapılan darbenin ardından Türk Silahlı Kuvvetleri, askerî harekâtla, adanın bir kısmını ele geçirdi. Denktaş Türklerin denetimindeki bölgede 13 Şubat 1975’te kurulan Kıbrıs Türk Federe Devletinin başkanlığına seçildi. Birleşmiş Milletler aracılığı ile iki toplum arasında yapılan görüşmelerin başarısızlıkla neticelenmesi üzerine 15 Kasım 1983’te bağımsız Kuzey Kıbrıs Türk Cumhûriyeti kuruldu. Rauf Denktaş kurucu meclis tarafından Cumhurbaşkanlığına seçildi. Bir süre sonra bu görevden ayrılan Rauf Denktaş, Haziran 1985’te yapılan halk oylaması ile yedi yıllık bir süre için yeniden bu göreve getirildi. Hâlen bu vazifeyi sürdürmektedir (1994).

Rauf Denktaş, evli ve 4 çocuk babasıdır. Çeşitli konularda kitap ve makâleleri ve fotoğraf sergileri vardır.

RAUF ORBAY;

Türk asker ve siyâset adamı. Asıl adı Hüseyin Rauf, soyadı Orbay olup, Rauf Orbay diye meşhur olmuştur. 1881’de İstanbul’da doğdu. Trablusgarb vâliliği ve Hey’et-i âyân üyeliği yapmış olan Muzaffer Paşanın oğludur. İlk tahsilini gördükten sonra Trablusgarb Askerî Rüşdiyesini, Heybeliada Bahriye Mektebini ve Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyununu bitirdi. ABD’de denizcilik eğitimi gördü. Deniz

Subayı olarak donanmaya katıldı. 1908'de Yemen harekâtında ve Sisam ayaklanmasının bastırılmasında vazife aldı. 1909'da Tuna Milletlerarası Suyolu Komisyonunda Osmanlı temsilcisi olarak bulundu. 1911-12'de Osmanlı-İtalyan Savaşında Trablusgarb Cephesinde savaştı. Balkan Savaşı sırasında Hamidiye Kruvazörüyle Karadeniz ve Akdeniz'de düzenlediği vur kaç baskınlarında gösterdiği başarılar sebebiyle"Hamidiye Kahramanı" ünvânıyla meşhur oldu. Birinci Dünyâ Savaşında Afganistan'ın Osmanlı Devleti yanında yer alması için olağanüstü temsilci olarak Kâbil'e gönderildi. Bu vazifesini henüz tamamlamamışken İran Cephesi Genel Komutanlığına tâyin edildi. İstanbul'a döndüğünde yarbaylığa terfi ettirilerek Bahriye Nezâreti Erkân-ı Harbiye reisliğine (Kurmay başkanlığına) getirildi. Türk ve Rus esirlerinin değişimi maksadıyla 1917'de Danimarka'da toplanan komisyonda miralay (albay) rütbesiyle Türk heyetine başkanlık etti. 1918'de Brest-Litovsk Konferansında Osmanlı temsilcisi olarak bulundu. Osmanlı Devletini bir mâcera uğruna Birinci Dünyâ Savaşına sokanEnver, Cemal ve Talat paşaların yurt dışına kaçmaları üzerine 14 Ekim 1918'de kurulan Ahmed İzzet Paşa hükûmetinde bahriye nâzırı olarak vazife aldı. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütârekesini imzâlayan Osmanlı heyetine başkanlık etti.

Birinci Dünyâ Savaşından sonra Türkiye'nin düşman işgalinden kurtulması için Anadolu'da millî kurtuluş hareketinin başlatılması gerektiğine inananlar arasında yer aldı. 8 Mayıs 1919'da askerlikten ayrıldı ve Mustafa Kemal'in arkasından Anadolu'ya geçti. Amasya Tamiminin hazırlanmasında bulundu. Erzurum Kongresinde Heyet-i Temsiliyeye seçildi. Sivas Kongresinde başkan yardımcılığı vazifesini yürüttü. 12 Ocak 1920'de toplanan son Osmanlı Meclis-i Meb'ûsanına Sivas Meb'ûsu olarak katıldı. Mecliste Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti adına Felah-ı Vatan Grubunu kurdu. Sivas Kongresi kararlarının ana hatlarıyla yer aldığı Misâk-ı Millînin kabul edilmesinde tesirli rol aldı. 16 Mart 1920'de Osmanlı Meclis-i Meb'ûsanına İngiliz işgal kuvvetleri tarafından düzenlenen baskın sonrasında, İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürgün edildi. 16 Mart 1921'de Lord Gurzon'un yeğeni binbaşı Rawlinson'la değiştirilerek serbest bırakıldı. 11 Kasım 1921'deAnkara'ya gitti ve Sivas milletvekili olarak TBMM'ye katıldı. Nâfia Vekili olarak vazifelendirildi. 21 Kasım'da TBMM başkan yardımcılığına seçilerek her iki vazifeyi birlikte yürüttü. 12 Temmuz 1922'de başvekil (başbakan) oldu. Bu vazifedeyken başlayan Lozan Barış Konferansının ön hazırlıklarını yaptı. TBMM'de Mustafa Kemâl'e karşı muhâlefeti teşkil eden grup içinde yer aldı. Lozan Konferansında Türkiye baştemsilcisi ve Dışişleri Bakanı İsmet Paşayla (İnönü) anlaşmazlığa düşünce 4 Ağustos 1923'te başbakanlık vazifesinden ayrıldı. Halifeliğin kaldırılmasının gündemde olduğu günlerde İstanbul'da bulunan son halîfe Abdülmecîd Efendiyle görüştüğü için hilâfet ve saltanat taraftarıdır diye sert tenkitlere hedef oldu. Halk Fırkasından (Cumhûriyet Halk Partisi) ayrılan milletvekilleriyle birlikte Terakkiperver Cumhûriyet Fırkasını 17 Kasım 1924'te kurdu. Böylece TBMM içinde ilk muhâlefet partisinin kuruluşunde yer almak sûretiyle dikkatleri üzerine topladı.

Kâzım Karabekir'in başkanlığını, Ali Fuad Cebesoy'un genel sekreterliğini yaptığı Terakkiperver Cumhûriyet Fırkasının genel başkan vekilliğini yürüten Rauf Orbay, TBMM'de etkili bir grup meydana getirerek İsmet Paşayı başvekillikten çekilmeye zorladı. Muhâlefette aktif bir rol üstlenmesinden dolayı Şeyh Said Ayaklanmasının kışkırtıcıları arasında gösterilen Terakkiperver Cumhûriyet Fırkası, 3 Haziran 1925'te kapatıldı. Baskıların yoğunlaştığı bu dönemde tedâvi gâyesiyle Avusturya'ya giden Hüseyin Rauf Orbay Haziran 1926'da meydana gelen İzmir suikasti olayı sebebiyle gıyâbında yargılanarak on yıl hapse mahkûm edildi.

1935'te çıkarılan genel aftan sonra Türkiye'ye dönen Rauf Orbay Ali Fuad Cebesoy aracılığıyla Atatürk tarafından Ankara'ya çağırıldı. Hakkındaki suçlamanın kaldırılması üzerine yeniden İstanbul'a döndü. Askerî yargıtay tarafından hakkında berât kararı verilmesinden sonra 1939'da Kastamonu milletvekili seçilerek TBMM'ye girdi. 1942'de Londra büyükelçiliğine tâyin edildi. İki yıl müddetle bu vazifeyi sürdürdükten sonra Dışişleri Bakanlığıyla anlaşmazlığa düşerek 1944'te vazifesinden ve devlet memurluğundan ayrıldı. Bundan sonraki hayâtını siyâsetten uzak olarak geçirdi. 16 Temmuz 1964 târihinde İstanbul'da öldü.

RAVDA-İ MUTAHHERA;

Medîne'deki Mescid-i Nebî içinde bulunan mübârek yer. Buraya "Ravda-i mübâreke" ve "Ravda-i mukaddese" de denir. Ravda-i Mutahhera, Medîne Câmii içinde, Resûlullah'ın sallallahü aleyhi ve sellem kabr-i şerîfiyle câminin o zamanki minberi arasında olup, yirmi altı metre uzunluktadır. Ravda, "bahçe" demektir. O zamanki minber-i şerîf, üç basamak ve bir metre yüksekti. 654 yangınında tamâmen yandı. Çeşitli yıllarda, çeşitli minberler yapılmış, bugünkü on iki basamaklı mermer minberi Sultan Üçüncü Murâd Han 1590 (H. 998) da İstanbul'dan göndermiştir.

Yeryüzünün en kıymetli yeri Kâbe-i muazzama ve bunun etrâfındaki Mescid-i haram denilen câmidir. Bundan sonra, Medîne'deki Ravda-i mukaddesedir. Üçüncü olarak Mekke-i mükerreme şehridir. Ravda-i mutahhera, Mekke'den daha üstündür. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem bir hadîs-i şerîflerinde buyurdular ki: **"Kabrim ile minberim arasındaki yer, Cennet bahçelerinden bir**

bahçedir". Burada yapılan ibâdetlerin kabûl edilmesi daha çok ümit edilir.

Hacca giden Müslümanlar, Mekke'deki hac vazîfelerini îfâ ettikten sonra, Medîne'ye gelirler. Medîne şehri uzaktan görülünce salât ve selâm getirilir. Sonra bu konuda yazılmış kitaplardaki duâlar okunur. Şehre veya mescide girmeden önce gusl abdesti alınır. Medîne'ye girince, yalnız kabr-i Nebî'yi (sallallahü aleyhi ve sellem) ziyârete niyet edilir. Şehirde edep ve saygı ile yürünülür ve namazda okunan salevât-ı şerîfeleri okuyarak ve duâ ederek mescide gelinip, minber yanındaki Ravda-i mutahherada iki rekat "Tehıyyet-ül-mescid", iki rekat da "şükür namazı" kılınır. Duâdan sonra, kalkılıp edeple Hücre-i seâdete gelinir. Yüzü Peygamberimizin kabri tarafına dönerek sırası ile Peygamberimizin, hazret-i Ebû Bekr'in ve hazret-i Ömer'in kabirleri ziyâret edilip duâ edilir.

RAVENT (Rheum officinale);

Alm. *Rhabarber (m),* **Fr.** *Rhubarbe (m),* **İng.** *Rhubarb.* **Familyası:** Kuzukulağıgiller (Polygonaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Süs bitkisi olarak bir türü yetiştirilir.

Bir iki metre boylarında büyük yapraklı beyaz çiçekli, etli köklü, çok yıllık otsu bitki. Kuzey Çin ve Tibet bölgeleri dağlarında yabânî olarak yetiştirilir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kalın ve etli olan kökleri kullanılır. Kökler yassı silindirik şekillerde kırmızımtrak sarımsı renklerdedir. Bu kökler, "ravent kökü" olarak çok eskiden beri tanınır. Köklerin tadı hafif ve özel bir kokusu vardır. Birleşiminde tanenler ve antrasent türevleri bulunur. Ravent kökü çok eski yıllardan beri tedâvide kullanılmaktadır. Çok az dozları kabız, yüksek dozları ise müshil etkisi gösterirler. Bilhassa çocuklarda günde bir iki çorba kaşığı olarak müshil için kullanılmaktadır.

RAYNAUD HASTALIĞI;

Alm. *Raynaudsche Krankheit (f),* **Fr.** *Maladie (f), de Raynaud,* **İng.** *Raynaud's dissease.* Bölgesel (lokal) kılcal damarların büzülmesi (spazm)ne bağlı olarak özellikle parmaklarda, bâzan da burun, dil gibi organlarda aralıklı olarak derinin solukluğu veya morarması ile karekterize olan durum. Sebebi bilinmeyenler en çok görülen şekli olup daha çok sinirli genç kadınlarda görülür. Ayrıca; atardamar tıkanmasına bağlı olarak bağ dokusu hastalıklarına, ilâç zehirlenmelerine, protein metabolizması bozukluklarına bağlı olarak da görülebilir.

Parmaklarda nöbet nöbet olan solukluk veya morarmalar, soğuğa veya sinir gerginliğine bağlı olarak hızlanır ve artar. Renk değişikliği genellikle üç devrede olur. Önce solukluk, sonra morarma, en sonra da kızarma görülür. Hastalığın aktif devresinde ağrı olması pek sık değildir. Ancak uyuşuklukla birlikte, hissizlik, sızlama veya yanma sıktır.

Sebebi bilinmeyen Raynaud Hastalığı ikincil olarak meydana gelenlerden, iki taraflı olmasıyla, belirtilerinde hiçbir ilerleme olmaksızın en az iki yıldan beri bulunmasıyla ayrılır.

Diğer hastalıkların üzerine eklenen tipin tedâvisi, altta yatan sebebin tanınıp tedâvi edilmesiyle mümkündür. Sebebi bilinmeyenler, vücûdu soğuktan koruyarak ve hafif müsekkinler (yatıştırıcılar, sâkinleştirici ilâçlar) kullanılarak kontrol edilebilir. Nikotinin damarları büzücü hassasından dolayı bu hastalara sigara yasaktır.

RÂZÎ;

meşhur tabip ve kimyâger. İsmi, Muhammed bin Zekeriyyâ olup, künyesi Ebû Bekr'dir. Râzî mahlasıyla meşhurdur. 866 (H.252) senesinde Rey'de doğdu. Küçük yaşta ilme merak sardı; sarf, nahiv ve matematik dersleri aldı. Önceleri mûsikîyle de uğraşan Râzî, geçimini sarraflıkla sağlıyordu. Ayrıca astronomi, mantık, fizik, eczâcılık ve tıp ilimlerini tahsil etti. Otuz yaşındayken ilim öğrenmek için gittiği Bağdat'ta Huneyn bin İshak'tan, İran-Hind ve İslâm tıbbını öğrendi. Tıb ilminde söz sâhibi olduktan sonra doğduğu şehre geri döndü ve hastahânede çalışmaya başladı. Kısa zamanda hastânenin baş hekimliğine yükseldi. Sonra Bağdat'ta, Adûdî Hastahânesinin baş hekimi ve halîfenin özel doktoru oldu. Ömrünün son zamanlarında gözleri görmez oldu. Kendisini ameliyat için gelen doktora, gözün yapısı ile ilgili sorduğu suâllere istediği gibi cevaplar alamayınca, ameliyat olmaktan vazgeçti ve gözün yapısını bilmeyen bir doktorun ameliyat yapamayacağını söyledi. 932 (H.320) senesinde vefât etti.

İslâm âleminin en büyük tabibi olarak tanınan Râzî, fevkalâde bir hâfıza gücüne sâhipti. Okuyup işittiğini hiç unutmazdı. Dâimâ talebeleriyle ilgilenir ve onların yetişmesi için gayret sarf ederdi. Hastaları ile de teker teker ilgilenir, tedâvileriyle yakından ve titizlikle meşgul olurdu. İlmî çalışmaları, nazarî ve amelî olmak üzere iki yönlüydü. Ona gelinceye kadar tıp ilmi esaslı usûl ve metodlardan mahrum ve dağınıkken, bu ilmi yeniden temellendirmiş ve sistemleştirmiştir.

Hastalarının tedâvi görüp şifâ bulması için, elinden geleni yapar ve yaptırırdı. Tetkiklerine gece gündüz devâm eder, tıp ilminin derinliklerine ulaşmaya çalışırdı. **Kızamık** ve **çiçek** hastalığını ilk defâ

birbirinden ayıran ve tedâvi metodunu bulan odur. Çocuk hastalıkları ile kadın-doğum hastalıklarını târif, tasnif etmiş, teşhis ve tedâvi yollarını göstermiştir. Tenâsül yolları hastalıklarını incelemiş, ameliyatlarda ilk defâ hayvan barsağını dikiş ipliği olarak kullanmıştır. Cıvalı merhemleri de ilk defâ bulup tedâvide kullanan odur. Hafif mushilleri, inmelerde şişe çekmeyi, devamlı ateşli hastalıklarda soğuk suyu ilk olarak tatbik ve tavsiye etmiştir. Tecrübî metodu uygulamış, bâzı hayvanlar üzerinde deneyler yapmış, tıp târihinde ilk defâ **kobay** kullanmıştır.

Râzî, ayrıca **psikiyatri** üzerinde de çalışmıştır. Ona göre; bedenin sıhhatiyle rûhun sıhhati eşittir. Bu sebeple telkinle tedâvi çok önemlidir. Şüphesiz her şeyin sâhibi, yaratanı Allahü teâlâ olduğu gibi şifâyı da gönderen, yaratan O'dur. Sebeplerine iyi yapışıp şifâyı Allahü teâlâdan beklemelidir. Bir hasta ile tek bir doktor ilgilenmelidir. Bir hasta ile birçok doktorun ilgilenmesi hastanın mâneviyâtını sarsar, bu da hastalığın artmasına yol açabilir.

Ebû Bekr Râzî; sükûnet, rüzgâr, rutûbet ve binâların **sıhhî tesisat** ve banyoları hakkında da enteresan incelemelerde bulundu. Havanın temizlenmesi için kötü kokuları değiştirmeye, hasta odalarını havalandırmaya ve hastaların temiz su içmelerine îtinâ gösterirdi. Gout (damla hastalığı) ile romatizmayı birbirinden ayırdı. Kalp enfarktüslerine karşı **hacamatı** uyguladı. Onun hârika keşiflerinden birisi de, böbrek ve mesânesindeki taşları ilaçlarla parçalatması veya ameliyâtla çıkartmasıdır.

Talebelerine devâmlı şu nasîhatı verirdi: "Doktor, kazanacağı paraya, pula bakmadan, hastasının şifâ bulması için çok gayret sarf etmelidir. Fakirleri tedâvi etmeyi, zenginleri tedâvi etmekten kıymetli görmelidir. Teşhis ve tedâvide çok dikkatli davranmalı, Müslümanlara faydalı olmak için son derece gayret göstermelidir."

Râzî'nin başarılarının ve dehâsının parladığı bir ilim dalı da kimyâdır. O, modern kimyânın önde gelen kurucularından biri olarak kabul edilmektedir. Önce deneye tâbi tuttuğu maddelerin kimyevî tasnifini yapan Râzî, kimyâ alanında kullandığı yirmiye yakın deney cihazını eserlerinde târif ve tasnif etmiştir. Bunların bâzısı mâdenden olup, bâzısı da camdan yapılmıştır. Onun kimyâda derin bilgi sâhibi olması, tabipliğini de etkilemiştir. Kimyâ ile ilgili çalışmaları sırasında bâzı asitlerin hazırlanmasını ve bunun metodlarını tespit etti. Bâzı sıvı maddelerin, özgül ağırlıklarını hesapladı. Bunun için, **Mîzân-üt-Tabiî** adını verdiği özel bir tartı âleti kullandı. Kimyâ sahasındaki bilgileri ve tecrübeleri, tıp sahasında tatbik etmesi, başlıca husûsiyetlerindendir. Ona göre; hastanın şifâ bulması, tabibin târif ettiği şekilde ilâçları kullanmasına bağlıdır. İlâçlar, insan bünyesinde kimyasal reaksiyonlar meydana getirmek sûretiyle şifânın hâsıl olmasına yol açmaktadır. Gerek tıp ilminde ve gerekse kimyâ sahasında hep gerçek ilmî usûllerle çalışan Râzî, t**ecrübî kimyâ**nın babası kabûl edilmektedir.

Ebû Bekr Râzî, sahasında Câbir binHayyân'ın tesirinde kaldığından, onun talebesi sayılır. Fakat, Câbir bin Hayyân'ın temellendirdiği kimyâ ilmini geliştirip sistematize eden budur. Râzî, ilmî deneylerini son derece açık bir şekilde târif ve tasnif etmiştir. Bu izahları sırasında kimyevî reaksiyonları da açıklamıştır. İlk defâ kimyevî araştırmaların çoğalıp sağlam esaslar üzerine oturtulması için deney metodunun kaçınılmaz bir zarûret olduğunu ortaya koymuştur. Böylece, kimyâyı tamâmiyle tecrübî bir ilim hâline getirmiştir. Sülfirik asidin îmâlini gerçekleştirmiştir. Hattâ meşhur Avrupalı fen adamı Albert, bu asidin îmâlini onun eserlerinden öğrenmiştir.

Râzî, eser yazmaya gayret göstermiş ve ömrünün büyük bir kısmını kitap yazmakla geçirmiştir. Kız kardeşinin bildirdiğine göre; eserlerinin sayısı iki yüz otuz civârında olup kitap, risâle, makâle şeklindedir. Eserleri, başta tıp ve kimyâ olmak üzere muhtelif fen ilimleriyle ilgili olup şunlardır: **1) El-Hâvî fit-Tıb:** Otuz ciltlik, bu en önemli olan eserinde, insan vücûdunu uzuv uzuv incelemiş ve her uzuv ve organda görülen hastalıkları tetkik ederek tedâvi yollarını göstermiştir. Eserde; hastalıkların tedâvisi, hastalıklar ve teşhisleri, sağlığı koruma, hasta bakımı ve kontrolü, cerrâhî ilâçlar, gıdâlar, sentetik ilâçların îmâli, tabâbet sanatı, eczâcılık, insan vücûdu ve anatomisi, organlar ve bozuklukları olmak üzere on iki bölüm vardır.

Râzî'nin bu meşhûr eseri, ortaçağların başından îtibâren Lâtinceye tercüme edilmiş, 17. asrın sonlarına kadar Avrupa üniversitelerinde temel araştırma ve ders kitabı olarak okutulmuştur. Eser ilk defâ, 1279 senesinde Fereç bin Zâlim adlı Sicilyalı bir Yahûdî tabip tarafından Lâtinceye tercüme edildi. Daha sonra 1486 senesinde Continens çevirdi. Bu tercüme, o târihlerde Pâris'te kurulan tıp fakültesinde kullanılan dokuz temel eserden birisiydi. Râzî, bu eserinin müsveddesini yazdıktan sonra temize çekmeye ömrü yetmemiştir. Devrin âlimlerinden İbn-ül-Amid, binlerle dînâr vererek müsveddeleri Râzî'nin kız kardeşinden satın alıp temize çektirdiği bu eseri bizzat Râzî'nin talebelerine inceleterek yeniden tanzim etmelerini sağlamıştır. Böylece kaybolup gitmekten korunan eser, günümüze kadar ulaşmıştır.

2) El-Mansûrî fit-Teşrîh: Diğer önemli bir eseri olup, yirmi cilttir. Bu eseri, Horasan Sultânı Mansûr bin İshak Sâmânî'ye ithâf ettiğinden, **Mansûrî** ismiyle meşhûr oldu. Eserde, özellikle insan vücûdunun

anatomik yapısını ele almış, organları ve vazîfelerini izah etmiş, gıdâ maddelerini, hıfzıssıhha (sıhhati koruma) konusunu ve daha birçok tıbbî mevzûları incelemiştir. On bölüm olan eserde; anatomi bilgileri, bünyevî incelemeler, gıdâlar, ilaçlar, sıhhat, insanlara devâ, yolculuk nizâmı, cerrahlık, zehirler ve zehirlenmeler, umûmî hastalıklar gibi temel tıbbî konular ele alınmıştır. Lâtinceye tercüme edilen eser, 1480 senesinde Milano'da yayınlanmıştır. **El-Hâvî fit-Tıb** gibi bu eser de, asırlarca Avrupa üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.

3) Kitâb-ül-Fâhir: Bir tıp ansiklopedisi mâhiyetinde olan eser, baştan sona insanın bütün uzuvlarını tedkik ve tasnif ederek tanıtmaktadır. Râzîburada geçmiş hekim ve âlimlerin görüşlerinden istifâde etmek sûretiyle kendi görüş ve keşiflerini de ortaya koymuştur. Ayrıca, hastalıkları ayrı ayrı ele alıp, çeşitli tedâvi yollarını, ilâçları ve kullanılışlarını târif etmektedir.

4) Kitabu Sırr-il-Esrâr: Kimyâya dâirdir. İlk olarak Gerard de Cremona tarafından Lâtinceye tercüme edilmiş, Avrupa'da bu sahada rehber kitaplardan biri olma özelliğini kazanmıştır. Ayrıca pekçok dile tercümesi yapılmıştır.

5) Risâle fil-Hisbeti vel-Cüderî: Râzî'nin batı âleminde en çok tanınan eseri budur. **Çiçek** ve **kızamık** hastalıkları hakkında yazılmış olup, bu alanda tıp târihinin ilk yazılı eseridir. 1565 senesinde Lâtinceye çevrildi ve 1866 senesine kadar, kırk defâdan fazla yayınlandı.

6) Kitâbu men lâ Yahduruh-ut-Tabîb (halk ve fakirler için tıp el kitâbı), **7) Kitabun fis-Sana'at-il-Kimyâ, 8) Kitâbun fil-İntikâd vet-Tahrîr alel-Mu'tezile** (Mu'tezile mezhebini tenkit ve reddiye), **9) Kitâbu Hey'et-il-Âlem** (astronomiyle ilgili), **10) Kitâbu Menâfi-il-Edviye** (ilâçların faydaları hakkında), **11) (Kitâbun fî Keyfiyet-il-Ebsâr** (göz ve görmeyle ilgili), **12) Kitâb-ul-Hiyel** (mekanik), 1**3) Kitâb-ul-Medhal-it-Ta'lîm, (Öğretime Giriş), 14) Kitâb-ul-Medhal-il-Burhânî, 15) Kitâb-ul-A'yât, 16) Kitâb-ut-Tedbîr, 17) Kitâb-ul-Iksîr, 18) Kitâb-ul-Mahabbe** (psikoloji), **19) Kitâb-uş-Şevâhid, 20) Kitâbu Ber-us-Sa'a, 21) Kitâb-ül-Fâhir fit-Tıb, 22) Kitâbu Tıbb-il-Mülkî, 23) Kitâbun fî Vec'il-Mefâsil, 24) Kitâbu Et'imet-il-Merda** (hasta yemekleriyle ilgilidir), **25) Kitâbun fil-Kulunç, 26) Kitâb-ul-Kâfî fit-Tıb, 27) Kitâbun fil-Bâh.**

Râzî'nin eserleri asırlarca Avrupa üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Avrupa ancak 18. asrın ortalarına doğru, Râzî'nin bulunduğu noktaya ulaşabilmiştir.

RÂZİYE BEGÜM SULTAN;

Dehli sultanı. Babası Şemseddîn İltutmuş, annesi Terken Hâtundur. Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından, 1232 yılında Dehli tahtına veliaht tâyin edildi ve devlet adamları da bîat etti. İltutmuş'un iki oğlu varken, kızı Râziye Sultanı Dehli tahtına veliaht tâyin etmesi; aklı, zekâsı, fazla olması, halkın sevmesi ve saraydaki idârî hareketlerindendir. Fakat babasının 1236'da vefâtıyla, kardeşi Rükneddîn Fîrûz Şâh, Dehli Sultanı îlân edildi. Fîrûz Şâhın devlet idâresiyle alâkadar olmaması üzerine, tahttan indirilip, Râziye Begüm, Dehli Sultanı oldu.

Râziye Begüm Sultan, 1236'da Dehli tahtına sâhip olunca, babasının hastalığı ve kardeşi devrinde ihmâle uğramış ve ortadan kakmış an'ane ve âdetleri tekrar canlandırdı. Ülkede âdil bir îdare kurup, ihtiyâç sâhiplerine cömertçe ihsânlarda bulundu.

Râziye Sultanın saltanatı devrinde, Hindistan'daki Râfizîlerden Karmatîler ve Mülhidler zümresi faaliyetlerini arttırdı. Bozuk din mensubu Karmatî ve Mülhidler, Nur-Türk liderliğinde isyân edip, Sind bölgesinden, Con ve Ganj nehirleri kıyılarından gelerek, Dehli'de toplandılar. Nur-Türk'ün, Ebû Hanîfe ve İmâm-ı Şâfiî hazretleri ile mezhep mensuplarının aleyhinde bulunmaları, sapıkların Cumâ günü Dehli'deki Câmi-i Mescid'e, Muizzi Medresesine silâhla girmeleri ve katliam yapmaları üzerine, tedbir alındı. Âsî Karmatîler, ordunun ve halkın desteğiyle Nur-Türk ve pekçok taraftarı öldürüldü. Dehli, âsîlerden ve bozuk din mensuplarından temizlenerek, emniyet ve huzur sağlandı.

Râziye Sultan, 1238 yılında Gvalyar Seferine çıktı. Gvalyar'da ordu ve ihtiyâç sâhiplerine bol bahşiş ve ihsânlarda bulunup, hediyeler dağıttı. Görev vermede hassâsiyetle hareket edip, kıymetli âlimleri Dehli'deki Nâsıriyye Medresesine tâyin etti.

Râziye BegümSultanın hükümdârlığını Türk asıllı kumandan ve beyler çekemeyerek, 1240'ta tahttan indirip, kardeşi Behrâm Şâhı Dehli Türk Sultanlığına getirdi. RâziyeBegüm Sultan, ise hapsedilmek üzere Taberhinde Kalesine gönderildi. Buradayken, Melik İhtiyârüddîn Altuniyye ile evlenen Râziye Begüm, büyük bir kuvvetin başına geçti. Nitekim Melik Altuniyye'nin birlikleri yanında Gakhar, Catvan ve diğer yerlilerden topladığı askerlerle 1240'ta harekete geçerek Dehli tahtını tekrar ele geçirmek üzere harekete geçti. Dehli'den Melik İzzeddîn Muhammed Sâlari ve Melik Karakuş da Râziye Begüm Sultanın kuvvetlerine katıldı. Behrâm Şâhın ve Râziye Begüm Sultanın orduları Kaytal'da karşılaştı. Mağlup olan Begüm Sultan, esir olmamak için savaş meydanından uzaklaştı. Hindû bir rençber, Râziye Sultanı zîneti için öldürüp, tarlaya gömdü. Hindû rençber mücevherlerle işlenmiş elbiseleri

satarken, çarşıda yakalandı. Soruşturmalar netîcesinde Râziye Begüm Sultanın mezarı bulundu. Râziye Begüm Sultan, bozuk din mensuplarına karşı mücâdele ettiğinden ve âdil, cömert ve cesur olduğundan âlimler ve Dehlililer tarafından kendisine çok hürmet edilirdi. Cesedi tarladan çıkarılarak, muhteşem bir dînî merâsimle defnedilip, Con Nehri kenarındaki mezarının üstüne türbe yapıldı.

Râziye Begüm Sultan, Türk İslâm târihinde ender rastlanan, ilk hâtun sultandır. Batıdaki nümûnelerinin dışında, ahlâksızlığa ve saray entrikasına düşmeden hükümdârlık yapıp, devlete ve millete çok hizmet etti. Adâleti, cömertliği, ilme, âlimlere ihsânı ile meşhurdur. Dehli'de kestirdiği paralarda "Umdetü'n-Nisvân Melike-i Sultan Râziye binti Şemseddîn İltutmuş" diye yazılıp, "Râziyetü'd Dünyâ ve'd-Dîn" ve "Belkıs-i Cihân" ünvânlarını taşıyordu. Râziye Begüm Sultan giyimine çok dikkat eder, erkek elbisesi hiçbir zaman giymez ve yüzüne de nikap takardı.

REAGAN, Ronald Wilson;

ABD başkanı. 6 Şubat 1911'de Tampico'da doğdu. Babası bir ayakkabı satıcısıydı. 1932'de İllinois'teki Evreka Kolejini bitirdikten sonra Lowo'da radyo spikeri olarak çalışmaya başladı. 1937'de sinema oyunculuğuna geçen Reagan, onu tâkip eden yıllarda aralarında Ölümüne Kadar (1939), Aceleci Kalp (1950), KahramanDenizciler (1957) adlı filmlerin de arasında bulunduğu elli civârında filmde rol aldı. 1947-52, 1959-60 yılları arasında Sinema Oyuncuları Sendikasının başkanlığını yaptı. Bu sırada komünist görüşlü sanatçılara karşı yapılan kampanyada önemli rol oynadı.

Reagan 1966'da Cumhûriyetçi Partiden aday olarak katıldığı California vâliliği seçimlerini kazandı. Aynı göreve 1970'te ikinci defâ getirildi. 1968' ve 1976'daki başarısız girişimlerin ardından 1980'de Cumhûriyetçilerin başkan adayı oldu. Rakibi Jimy Carter karşısında oyların % 51'ini alarak Amerika Birleşik Devletleri başkanı oldu. Göreve başlamasından bir süre sonra 30 Mart 1981'de hedef olduğu bir suikast girişiminde ağır yaralandıysa da kısa zamanda sağlığına kavuştu.

Reagan, başkanlığı sırasında silâhlanmaya önem verdi. Dış ilişkilerde komünizm karşıtı katı bir tutum tâkip etti. Sovyetler Birliğiyle yürütülen silâh indirimi ve görüşmelerine büyük bir ihtiyat ve isteksizlikle yaklaştı. ABDbirliklerinin Marksist hükümeti devirmek için 1983'te Grenada'yı işgal etmesi ve orta menzilli nükleer füzelerin sınıflandırılmasını öngören Orta Menzilli Nükleer Füzeler Anlaşmasının imzâlanmasıyla neticelenen 1988'deki Reagan-Gorbaçov zirvesi, başkanlık döneminin en önemli dış politika olaylarıdır.

Reagan 1984'te Demokrat Partinin başkan adayı Walter Mondale karşısında yeniden başkanlığa adaylığını koydu. Halkla iletişim kurmadaki yeteneğinin yardımıyla oyların % 59'unu alarak ezici bir zafer kazandı ve ikinci kez başkan oldu. 1986 senesi sonlarında Reagan yönetiminin İran yanlısı teröristlerce Beyrut'ta rehin tutulan Amerikalıları kurtarmak için İran'a silâh gönderdiği ortaya çıktı. Ardından İran'a gönderilen silâhlardan elde edilen paranın bir kısmının Nikaragua'daki Marksist Sandinista hükümetine karşı çarpışan ABD desteğindeki Contralara aktarıldığı anlaşıldı. Bu gelişmeler kongrede ciddi rahatsızlıklara sebep oldu ve aynı zamanda Reagan'ın popüleritesini ve saygınlığını önemli ölçüde azalttı. Böylece başkanlık görevi 1989 ocak ayında son buldu. Çiftliğine çekildi. Zaman zaman çeşitli yerlerde konferanslar vermektedir.

REALİZM (Bkz. Edebî Akımlar)

RECÂİZÂDE MAHMÛD EKREM;

Tanzimat dönemi şâir ve yazarı. 1847'de İstanbul'da doğdu. İlk tahsilini ve Arapça, Farsça öğrenimini Takvimhâne Nâzırı olan babası Recâi Efendiden yaptı. Bâyezîd Rüştiyesini bitirdi, Harbiye İdâdisini hastalığı yüzünden tamamlayamadı. Çeşitli kademelerde memurluk, edebiyat öğretmenliği, Şûrâ-yı Devlet (Danıştay) üyeliği ve başkanlığı yaptı. 1908'de kısa bir müddet Evkaf ve Maarif Nâzırlıklarında bulundu. Aynı yıl Âyan âzâlığına (Senato üyeliğine) tâyin edildi. 1914'te ölünceye kadar bu görevde bulundu.

Edebî hayâta eski şiirle giren Recâizâde, Nâmık Kemâl'in tesiriyle batı edebiyatına yönelerek **Tasvir-i Efkâr** gazetesinde yazmaya başladı. Şiir, tiyatro, roman ve tenkit türlerinde eserler verdi. Tanzimat edebiyatının ikinci grubundan olduğu için "Sanat sanat içindir" anlayışına bağlı kalmıştır. Yeni Türk Edebiyatının bilgileriyle yeni kurallarını ortaya koyarak yenileşme, batılılaşma hareketlerini, yeni edebiyat örnekleriyle, genç nesle öğretip işledi. Bu arada **Servet-i Fünûn** Dergisinin başına Tevfik Fikret'i getirerek "Edebiyat-ı Cedide" akımını hazırladı. Ona göre şiirin şiir olmaktan başka gâyesi olamaz. Şiir ahlâkçı olmalı. Şiirin temel konuları insan ve tabiattır. Dünyâda görülen her güzel şey, şiirdir. Sokak dili, hattâ konuşma dili şiire giremez. Şiirin kendine göre sözleri ve deyimleri olması gerekir. Kâfiye göz için değil, kulak içindir.

Ekrem, halkın konuştuğu ve anladığı kelimelerin şiir lisânında kullanılmasına karşı çıktı. Tenkit ettiği

divan edebiyatı şâirlerinden daha ağır, anlaşılması zor bir lisanla şiirler yazdı.

Recâizâde üslûpçu bir yazar ve şâirdir. Ona göre üç çeşit üslûp vardır: Sâde (yalın, süssüz), müzeyyen, âlî (çok sanatlı). Sanat eserleri için onun uygun bulduğu ikinci ve üçüncüsüdür. Batının şiirlerinde ilham tarafı eksik, hayâller oldukça fazla ve düşünceler zayıftır. Üç oğlunun, özellikle çok sevdiği Nijât Ekrem'in genç yaşta vefâtı; ölüm karşısında sızlanan bir babanın, gözyaşı ve ıstırap dolu, ağlamaklı duygularını işlemesine sebep oldu. Edebiyatımızda bir "Ağıtlar şâiri" olarak tanındı. Yine edebiyatımıza, ferdî teessür ve ızdırabı getiren Abdülhak Hâmid'le berâber Recâizâde olmuştur.

Roman ve hikâye sahasında başarılı eser olarak kabul edilen **Araba Sevdâsı** ile realizmi romancılığımıza uygulamıştır. Bu romanda, Avrupalılaşmayı, züppeleşmek şeklinde anlayan ve uygulayan o zamanki İstanbul sosyetesi tenkit edilmiştir. Esas îtibâriyle sosyal konulu bir romandır.

Edebiyat nazariyatçılığı (edebiyat üzerine düşünceleri) tenkitçiliği, roman ve komedi yazarlığı, şâirliğinden çok daha güçlüdür. Şiir, tenkit, hâtıra, tercüme, inceleme, hikâye, roman ve tiyatro alanında 25'i aşkın eser vermiştir.

En tanınmış eserleri:

Romanları: **Araba Sevdâsı** (1896), **Atala** (tercüme).

Piyesleri: **Vuslat yâhut Süreksiz Sevinç, Çok Bilen Çok Yanılır, AfifeAnjelik.**

Şiirleri: **Yâdigâr-ı Şebâb, Zemzeme** (üç cilt), **Pejmürde, Nijad Ekrem** (mensur manzum şiirler, hatıralar), **Nağme-i Seher.**

Hikâyeleri: **Muhsin Bey, Şemsâ.**

Diğerleri: **Tâlim-i Edebiyat** (Edebiyat Bilgileri), **Takdir-i Elhan** (tenkit).

ŞEVKİ YOK

Gül hazîn... Sünbül perîşân, bâğ-zârın şevki yok...
Derd-nâk olmuş hezâr-ı nağme-kârın şevki yok...
Başka bir hâletle çağlar, cûy-bârın şevki yok...
Ah edip inler nesîm-i bî-karârın şevki yok...
Geldi ammâ n'eyleyim sensiz bahârın şevki yok!...

Farkı yokdur giryeden rûy-i çemende Jâlenin
Hûn-i hasretle dolar câm-ı safâsı lâlenin.
Meh bile zucretle âğûşunda ağlar hâlenin!
Gönlüme te'sîri olmaz âteş-i seyyâlenin...
Geldi ammâ n'eyleyim sensiz bahârın şevki yok!...

Rûha verdikçe peyâm-ı hasretin her bir sehâb,
Câna geldikçe temâşâ-yı ufukdan piç-ü-tâb,
İhtizâz eyler çemen, izhâr eder bin ızdırâb,
Hem tabîat münfail hecrinle, hem gönlüm harâb...
Geldi amma n'eyleyim sensiz bahârın şevki yok!..

RECEB AYI;

kamerî ayların yedincisi. İslâm dîninde mübârek üç aylardan birincisi. Müslümanlar arasında **mübârek üç aylar** olarak bilinen Receb, Şâban ve Ramazan ayları, İslâm dîninin kıymet verdiği aylardır. Allahü teâlâ, kullarına çok acıdığı için bâzı gecelere, gün ve aylara kıymet vermiş; bu gece, gün ve aylardaki duâ, tövbe, namaz ve oruç gibi ibâdetleri kabûl edeceğini bildirmiştir. Kullarının çok ibâdet yapması, duâ ve tövbe etmeleri için böyle gece, gün ve ayları sebep kılmıştır. Receb, içinde iki mübârek gecenin de bulunduğu bir aydır.

Receb-i şerîfin ilk Cumâ gecesine **Regâib Gecesi** denir. Çünkü Allahü teâlâ, bu gecede mümin kullarına, ragîbetler, yâni ihsânlar, ikrâmlar yapar. O gece yapılan duâ reddolmaz. Namaz, oruç, sadaka gibi ibâdetlere, kat kat sevap verilir. O geceye hürmet edenleri affeyler (Bkz. Regâib Gecesi). Receb ayının yirmi yedinci gecesi de **Mîrâc Gecesi**dir. Mîrâc "merdiven" demektir. Resûlullah'ın göklere çıkarıldığı, bilinmeyen yerlere götürüldüğü ve Allahü teâlâ ile konuştuğu gecedir. (Bkz. Mîrâc)

Receb ayı, Âdem aleyhisselâmdan beri kıymetliydi. Bu ayda muhârebe etmek günahtı. Her ümmet, bu aya saygı gösterirdi. Receb demek, "müreccab, muazzam, muhterem, kıymetli" demektir.

Enîs-ül-Vâizîn kitabında diyor ki:

"Îsâ aleyhisselâm zamânında bir genç, güzel bir kıza tutulmuştu. Ona kavuşmak için çırpınıyordu. Nice zaman sonra söz aldı. Bir akşam, odada buluştular. Genç, pek sevinçliydi. Ansızın, pencereden hilâlî (yeni ayı) gördü. Bu hangi aydır, dedi. Kız, Receb, deyince, genç toparlandı. Giyindi. Kız şaşırıp, ne oluyorsun, dedi. Genç, babalarımdan işittim. Receb ayında günâh işlenmez. Bu aya saygı gösterilir, deyip, özür diledi ve evine gitti. Allahü teâlâ, Îsâ aleyhisselâma vahy gönderip, olanları bildirdi. Bu genci ziyâret et! Selâmımı söyle, buyurdu. Genç, Receb ayına gösterdiği bir saygı için, büyük bir peygamberin kendine gönderildiğine sevinerek îmân etti. İyi bir mümin oldu. Receb ayına gösterdiği bir saygı sebebiyle, îmân şerefine kavuştu."

Allahü teâlâ Tevbe sûresi 36. âyetinde meâlen; **"Ayların sayısı, Allah'ın yanında gökleri ve yeri yarattığı günkü kitabında olduğu gibi on ikidir. Bunlardan dördü haramdır** (yâni, muhteremdir)." buyuruyor. Daha önce ve İslâmın ilk yıllarında harp yapmanın haram, yasak edildiği dört aydan biri de Receb ayı idi. Peygamberimizden evvel, câhiliye zamânında da Receb ayına çok fazla tâzim eder, saygı gösterirlerdi. Receb ayının başından sonuna kadar Allahü teâlâ tarafından üç şey ihsân olur: Kula azâpsız rahmet, cimrilik etmeden cömertlik, eziyet etmeden iyilik ve ihsân.

Receb ayı için "Receb-i Mudır, müttasıl-ül-esne, şehr-ül-asem, şehrullah-il-ehab, şehr-ül-mutahhar, şehr-üs-sâbık ve şehr-ül-ferd..." gibi isimler de kullanılmıştır. Bu isimlerle anılmasının ayrı ayrı sebepleri vardır. Bir çoğu hadîs-i şerîflerle bildirilmiştir.

Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem; **"Uyanınız ve biliniz ki, Receb ayı haram aylardandır. Allahü teâlâ bu ayda Nûh aleyhisselâmı gemiye bindirdi. Nûh aleyhisselâm gemide oruç tuttu ve yanında olanların tutmasını emretti. Allahü teâlâ onları kurtardı, boğulmaktan korudu. Ve Allahü teâlâ yeryüzünü tûfan sebebiyle küfür ve taşkınlıklardan temizledi."** buyurdu. Bir hadîs-i şerîfte; **"Receb, Allahü teâlânın ayıdır. Şâban, benim ayımdır. Ramazan, benim ümmetimin ayıdır"** buyuruldu.

Recebin üstünlüğünü bildiren bir hadîs-i şerîfte; **"Receb-i şerîf öyle büyük bir aydır ki, bir kimse bu ayda bir gün oruç tutsa, Allahü teâlâ ona bin yıl oruç tutmuş kadar sevap yazar. İki gün oruç tutsa, iki bin yıl oruç tutmuş kadar sevap yazar. Yedi gün oruç tutsa, Cehennem kapıları ona kapanır. Sekiz gün oruç tutsa, Cennetin sekiz kapısı ona açılır, hangisinden isterse Cennete girer. On beş gün oruç tutsa, günahları sevâba döner. Semâdan bir ses: "Allahü teâlâ senin geçmişte olan günahını affetti, bağışladı. Bundan sonraki ömrün için amelini** (yâni, ibâdet ve işlerini) **iyi yap!" der. Bunlardan çok tutarsa, Allahü teâlâ da onun sevap ve karşılığını arttırır."** buyuruldu.

Diğer hadîs-i şerîflerde buyuruldu ki: **"Bir kimse Allahü teâlânın ayı olan Receb ayında, bir mümin kardeşini gam ve üzüntüden kurtarsa, Allahü teâlâ ona, Firdevs'te** (Cennette) **gözünün görebildiği kadar büyük bir köşk ihsân eder. Uyanınız, kendinize geliniz ve Receb ayına hürmet ve ikrâm ediniz ki, Allahü teâlâ da size bin türlü kerâmetle ikrâm ve ihsân etsin."**

Cennet'te bir nehir vardır. Ona Receb denir. Sütten beyaz, baldan tatlıdır. Receb ayında bir gün oruç tutana Allahü teâlâ kıyâmet günü o nehirden su verir.

Cennette bir köşk vardır. Ona ancak Receb ayını oruç tutmakla geçirenler girer.

Bir kimse Receb ayında bir gün oruç tutsa, o kimse sanki bin yıl oruç tutmuş, bin köle azâd etmiş gibi sevâba kavuşur. Ve bir kimse Receb-i şerîfte az bir şey sadaka verse, bin altın sadaka vermiş gibi sevap alır. Bedenindeki her kılı için bin sevap yazılır. Derecesi bin kat yükselir. Bin günahı yok olur. Hergünkü orucu ve verdiği her sadakası için bin hac ve bin ömre sevabı yazılır. Cennette ona bin ev, bin köşk ve bin hücre yapılır. Her hücrede bin bölüm ve her bölümde çok güzel hûriler bulunur.

Bir kimse Recebin ilk günü oruç tutsa, Allahü teâlâ bu orucunu, yetmiş yıllık günâhına keffâret eder. On beş gün oruç tutsa, Allahü teâlâ kıyâmet gününde onun hesâbını kolay görür. Receb ayında otuz gün oruç tutana, Allahü teâlâ rızâ ve berâtı ve hücceti ihsân eder. Onu azâbtan korur.

RECEB DOKSAT;

Cumhûriyet devri ilim adamlarından. 29 Ocak 1927'de İstanbul'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamladı. Yüksek tahsilini ise İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinde gördü. Mezun olduktan sonra "nöro psikiyatri" ihtisası yaptı. İhtisas tezi Türk Üniversitelerinde ilk olarak ele alınan "Hipnotizma ve hipnoz ile tedâvi" konusu üzerineydi.

1966'da Üniversite psikiyatri doçenti ünvanını alan Recep Doksat Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesinde Gençlik Psikolojisi, Patolojik Psikoloji ve yine Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesinde Din Psikolojisi dersleri verdi. Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesinde öğretim üyeliği yaptı. Bu fakültede psikiyatri kürsüsünü kurdu ve kliniğini açtı. Aynı fakültede vazife yaparken profesörlüğe yükseltilen Receb Doksat, son olarak İstanbul'da MarmaraÜniversitesi Atatürk Eğitim ve İlâhiyat fakültelerinde, Spor Psikolojisi, Gençlik Psikolojisi ve Din Psikolojisi dersleri verdi. Ayrıca yüksek lisans proğramlarında Psikopatoloji, Şahsiyet Teorileri ve Pozitif Bilimler Târihi dersleri verdi. Çok sayıda bilimsel çalışması yayınlandı. Bilim ve teknoloji dergisi olan **İnsan ve Kâinat** dergisinin kuruluşunda ve çıkarılmasında büyük emek sarf etti. Yakalandığı akciğer kanserinden kurtulamayarak 8 Kasım 1989'da İstanbul'da vefât etti.

REÇEL;

Alm. *Konfitüre, Marmelade (f),* **Fr.** *Confiture (f),* **İng.** *Jam.* Çeşitli meyvelerin su ve şeker karıştırılıp ateşte kaynatılması ile meydana gelen bir çeşit tatlı yiyecek. Reçelin târihi çok eski devirlere kadar uzanmaktadır. İlk zamanlar bâzı meyveler bal şerbetiyle kaynatılır ve beklemeye bırakılırdı. Fakat bu uygulama zamânına göre biraz lüks ve masraflı oluyordu. Daha sonraki asırlarda şekerin bugünkü şekliyle üretilmesi, meyvelere lâzım olan tatlı suyun kolayca temin edilmesi reçel yapımını yaygınlaştırdı. Hattâ milletlere, bölgelere, şehirlere göre değişik çeşitler ve isimler altında reçeller yapılmaya başlandı.

Reçel yapmanın değişik usûlleri vardır:

1. Meyveler tatlılık durumu iyi ayarlanmış koyu bir şerbet içerisine atılarak, ateşte kaynatılır. Bu usûlle, kayısı, elma, armut, portakal, patlıcan, karpuz kabuğu vb. meyvelerin reçelleri yapılır.

2. Bir sıra meyve, bir sıra şeker konularak hazırlanan reçel malzemesi 6-7 saat bekletilir. Sonra pişirilir. Bu usûlle; erik, vişne, gül, böğürtlen gibi meyvelerin reçelleri yapılır.

3. Reçel yapılacak meyvelerin, su ve şeker oranları ayarlanarak karıştırılır. Daha sonra güneşte beklemeye bırakılır.

Reçel yapımında şeker kullanıldığı gibi glikoz da kullanılmaktadır. Glikozla yapılan reçeller biraz daha ekonomik olur. Ticâret için yapılan reçeller genelde bu usûlle yapılmaktadır. Reçelde bol miktarda kalori bulunduğu için her yaş grubunun yemesi gerekli bir besin kaynağıdır.

Reçel yapılırken dikkat edilmesi gereken önemli hususlar şunlardır:

1. Reçel yapılacak meyveler çok tâze, temiz, çürüksüz ve olgun olmalı.

2. Temizlenen meyveler geniş bir kaba konularak şeker ve su ölçüleri iyi ayarlanmalı; miktarlar ne fazla ne de noksan olmalıdır. Her iki durumda da reçeller ya sulanarak bozulur veya kaynatılmasından çok kısa bir süre sonra kristalleşir (şekerlenir).

3. Reçel kaynatılırken karıştırmak gerekiyorsa bu işte tahta kaşık kullanılmalı.

4. Kaynarken reçelin üstünde meydana gelen köpükler, kaynama durduğu zaman, sıcak suyun içinde bulunan mâdenî süzgeç kepçeyle en kısa zamanda alınmalı.

5. Reçelin köpüklenmemesi için kaynarken çok az miktarda tereyağı atılır. Böylece kaynatılan reçel şurubunun üzerindeki köpüklenme önlenir.

6. Yapılan reçellerin ileride bozulmamasını, şekerlenmemesini istiyorsak, reçel şurubuna ateşten indirmeden 1-2 dakika önce biraz limon tuzu veya limon suyu sıkmamız gerekir. Bu sıkılma işlemi reçel şurubunun kıvama gelip gelmediği iyi tahmin edildikten sonra yapılmalıdır. Bunu anlamak için reçel şurubundan birkaç damla alarak küçük bir tabak içindeki soğuk suya bırakılır. Eğer şurup damlaları suyun içinde sağa sola dağılmazsa kıvama gelmiş olur. İşte limon tuzu veya suyu tam bu zamanda atılmalıdır. Buna halk arasında **kestirme** denir. Bu durumda zaman ayarı çok önemlidir. Şerbetin belli bir oranda yumurta beyazı ile kaynatılmasına da kestirme denir. Yumurta beyazının, suya yedirilerek kaynatıldığı şerbetin üzerinde biriken tortular kepçe ile alınır. Şerbet koyulaşıp berraklaşıncaya kadar bu işe devam edilir.

7. Reçel şuruplarının pişme ve kaynama kıvamları 104-105°C'ye kadar yükseltilmelidir. Bu arada şurup kaynatılan kabın geniş ve ağzının açık olmasına dikkat etmelidir.

8. Genelde reçeller âdi kavanozlarda, sırlı kaplarda çömleklerde saklanmaktadır. Reçellerin cam kavanozlarda saklanması sağlık açısından daha iyidir. Reçel doldurulacak kavanozlar iyice kurulanarak, ağızları hava geçirmeyen parşömen kağıdı, balmumu vs. gibi maddelerle kapatılmalı, hava teması kesilmelidir. Çok sıcak olmayan havadır yerlerde saklanmalıdır.

Bilinen başlıca reçel çeşitleri: Kayısı, elma, armut, ayva, vişne, üzüm, portakal, mandalina, bergamot, patlıcan, incir, karpuz kabuğu, kabak, çilek vb. dir.

REÇİNELER;

Alm. *Härze (n.pl.),* **Fr.** *Résines (f.pl.),* **İng.** *Resins.* Fizyolojik hâdiseler neticesinde veya patolojik tesirlerle bitkilerde meydana gelen veya sun'î yollarla organik bileşiklerden elde edilen katı veya ağdalı sıvı maddeler. Bunlar, eczâcılıkta ilâç yapımında kullanılır. Kimyâsal yapısı kesin olarak bilinmemekle birlikte diterpenler, triterpenler ve politerpenler sınıfından olan maddelerden meydana geldiği bilinmektedir. Fiziksel olarak ısıtılınca yumuşar, isli bir alevle yanar, amorf sert bir kütle olarak kendini gösterir. Bu sert kütle kırılınca parlak yüzeyler ortaya çıkar. Reçineler kolayca toz hâline getirilebilir. Suda çözünmezler ve buharla sürüklenmezler. Bâzı reçinelerde suda çözünen çok az madde bulunması yanında bütün reçineler alkol, kloroform ve eter gibi organik bâzı çözücülerde çözünürler. Havada oksitlenince renkleri koyulaşan reçineler, sülfürik asitle kırmızı bir sıvı meydana getirirler.

Reçineler, bitkilerde bir yağ içerisinde erimiş hâlde veya zamklarla birlikte bulunurlar. Çamgiller, baklagiller, maydanozgiller gibi familyalarda reçine taşıyan bitkiler çoktur. Bu bitkilerde yağ ve zamklarla birlikte bulunan reçineler salgı kanallarında toplanır. Bitkilerde salgı kanalları tabiî olarak bulunduğu gibi, patolojik bir olay veya her yaralanma neticesinde meydana gelir. Reçinesi, hücrelerinde veya salgı tüylerinde toplanan bitkiler de vardır.

Eskiden eczâcılıkta ilâç hammaddesi olarak kullanılan **kehribar,** Baltık sâhillerinde bulunan Pinus succinifera (Kehribarçamı) adlı bir çam türünün fosilleşmiş reçinesinden ibârettir.

Reçineler bitkilerden saf olarak elde edilmeyip, yağ gibi çeşitli maddelerle karışım hâlinde elde edilir. Reçine elde etmek için bitkinin kabuğu özel bir bıçakla çizilir. Sonra balyozla dövülerek veya alevle yakılarak yaralanır. Bâzı bitkilerde ise reçine; etanol, eter gibi maddelerin yardımıyla, tüketme metodu ile elde edilir.

Bugün sanâyide tabiî reçinelerin yerini büyük ölçüde **sun'î reçineler** almıştır. Sun'î reçineler, fiziksel yönden tabiî reçinelere benzerse de kimyâsal yönden farklılıklar gösterir. "Termoplastik" ve "termoset" reçineler olarak iki sınıfa ayrılırlar. Sun'î reçineler en çok plastikte, ayrıca vernik, yapıştırıcı ve iyon değiştiricilerin üretiminde kullanılır.

Sınâî önemi büyük olan reçineler ayrı konular hâlinde verilmiştir (Bkz. Plastik, Polimer). Aşağıda **polimerleşme** ile elde edilen bâzı reçineler verilmiştir:

Polieter: Monomerlerin eter bağlarıyla bağlanması netîcesinde teşekkül eden polimerlerdir. Polieterlerden "polietilen glikoller"; başlıca kozmetik ve eczâcılık ürünlerinin, emülsiyon yapıcı veya nemlendirici malzemelerin ve yağlayıcıların îmâlinde kullanılır. Bir polieter olan "epoksi reçineleri"nden yaygın olarak yapıştırıcı ve kaplama malzemesi olarak istifâde edilir. Yine bir polieter olan "penton", kimyâsal maddelere dayanıklı olduğu için depolama tanklarının iç cidarlarının kaplanmasına yardımcıdır.

Polistiren: Stiren monomerinden elde edilen polimerdir. Genellikle mâliyeti düşük, dayanıklı ve termoplastik yapıda bir üründür. Kimyevî maddelere karşı dayanıklıdır. İyi bir elektrik yalıtkanıdır. Buzdolabı ve klima gibi çeşitli eşyâların îmâlinde kullanılır.

Polisülfon: Temel yapı zincirleri sülfonil, eter ve izopropiliden gruplarıyla bağlanmış benzen halkalarından meydana gelen polimerlerdir. Polisülfonlar sağlam, sıcağa ve kimyevî maddelere karşı dayanıklıdır. Tel kaplamalarında, otomobil parçalarında ve çeşitli ev âletlerinde kullanılır.

Polisülfür: 3 ilâ 10 sayıdaki kükürt atomunun bağlanmasıyla teşekkül eden bileşiklerdir. Bunlar, kükürdün sülfür iyonu (S^{-2}) ihtivâ eden çözeltilerde çözündürülmesiyle elde edilirler. Sodyum polisülfürler hayvan postlarından kılların temizlenmesinde ve ticârî adı "tiyokol" olan reçinelerin îmâlinde kullanılır. Tiyokoller oldukça yaygın kullanım sahası bulunan ürünlerdir. Yüzey korunmasında, roket yakıtlarında kullanılır. Diğer bâzı polisülfürlerle haşere ilâcı olarak üretilir.

Polivinilasetat: Vinilasetat monomerlerinden elde edilen renksiz bir reçinedir. Su esaslı boyalarda bağlayıcı olarak; yapıştırıcılarda, lakelerde ve çimentolarda kullanılır.

Polivinilflorür: Vinilflorür monomerinin polimerleştirilmesiyle elde edilen bir reçinedir. Kimyevî maddelere karşı dayanıklıdır. Binaların dış cephelerinde, boru kaplamalarında kullanılır.

Polivinilalkol: Polivinilasetatın asit veya bazlarla reaksiyona sokulmasıyla elde edilen bir reçinedir. Kâğıt ve dokumaların yağlara ve greslere karşı dayanıklılığını arttırmak için kullanılan tutkallama maddelerinde, yapıştırıcı ve emülsiyonlaştırıcılarda kullanılır. Polivinilalkolden elde edilen polivinilformali ve polivinilasetali, kaplama malzemesi ve ince katman îmâlinde kullanılır.

Poliklorodifenil: Difenil ve klordan elde edilen sun'î bir reçinedir. Poliklorodifenil karışımları başlıca yağlayıcı, ateşe dayanıklı dielektrik akışkan ve ısı transfer vâsıtası olarak kullanılır. İlâveten, yapıştırıcıların, tel kaplama malzemelerinin ahşap ve beton gibi yüzeylerin kaplanmasında da kullanılır.

Poliklorotrifluoroetilen: Klorotrifluoroetilenin polimerleştirilmesiyle elde edilen bir reçinedir. Kolay şekillendirilebilen bir reçine olduğundan kalıplama ve çekme yoluyla conta, pompa ve vana gibi bâzı malzemelerin îmâlinde kullanılır.

Poliakrilonitril: Akrilonitrilden türetilen polimerlerin genel adı. Bu polimerler akrilonitril monomeriyle bütadien, stiren veya viniliden klorür monomerlerinden meydana gelmiş kopolimerlerdir. Orlonda % 85 nispetinde akrilonitril bulunur. Akrilonitrilin en önemli polimerlerinden biri, akrilonitril-bütadien-stiren (ABS) reçinesidir. ABS reçinesi oldukça sert, sağlam ve dayanıklıdır. Bilhassa boru ve mutfak eşyâsı îmâlatında kullanılır.

REDİF (Bkz. Kâfiye)

REDÎF-İ ASÂKİR-İMANSÛRE;

Osmanlı Devletinde ihtiyat askerine verilen ad.

Sultan İkinci Mahmûd Han, 1826 târihinde Yeniçeri Ocağını kaldırarak yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye adıyla yeni bir ordu teşkilâtı kurdu. Daha sonra da, Osmanlı ordusunun muvazzaf birliklerine, ihtiyaç hâlinde kaynak olması için yeni terhis edilmiş askerlerden faydalanma yoluna gidilerek devlete mâlî bakımdan fazla yük yüklemeyecek Redîf Teşkilâtı kuruldu. Redîf-i Asâkir-i Mansûre adı verilen bu ihtiyât kuvvetlerinin tertip tarzı Sultan İkinci Mahmûd Han tarafından Serasker Hüsrev Paşaya havâle edildi. Ancak halkın yeni kurulmuş Asâkir-i Mansûre ve Hassa Teşkilâtına iyice intibak etmesi için Redîf teşkilâtı kurulması biraz geciktirildi. Bu esnâda Redîf teşkilâtı hakkında halka bilgi verilip, redîf (ihtiyat) yazılmaya heveslendirildi.

24 Mayıs 1834 târihinde Sultan İkinci Mahmûd Hanın kızı Sâliha Sultanın düğünü vesîlesiyle taşrada bulunan vezirlerle âlim ve eşraftan bâzıları dâvet edilerek, Redîf Teşkilâtı konusunda istişârî mâhiyette görüşmeler yapıldı. Bunu ikinci ve üçüncü toplantılar tâkip etti. Bâb-ı fetvâda Kânunnâme okunup, kabul olundu ve pâdişâhın irâdesi alınarak 8 Temmuz 1834 târihinde Redîf Nizamnâmesi yürürlüğe girdi. 28 Temmuz 6 Ağustos 1834 târihli hükümlerle de durum Redîf Teşkîlâtı kurulacak yerlerin vâli, mutasarrıf ve diğer ilgililerine bildirildi.

Redîf kuvvetlerinin alay ve merkezleri şu şekilde tanzim ve tespit edilmişti:

1. Hassa ordusu redîf alayları: Merkezleri sıra ile İzmit, Bursa, İzmir, Aydın, Afyonkarahisar ve Isparta'da bulunan altı piyâde alayı; Bursa, Aydın ve Isparta'da üç süvârî alayı ve yine Isparta'da bir topçu alayı.

2. Dersaâdet (İstanbul) ordusu redîf alayları: MerkezleriEdirne, Bolu, Ankara, Çorum, Konya ve Kayseri'de altı piyâde alayı; Bolu, Ankara ve Kayseri'de üç süvârî alayı ile Çorum ve Edirne'de birer topçu alayı.

3. Rumeli redif alayları: Merkezleri Manastır, Selânik, Yanya, Üsküp, Sofya ve Şumnu'da altı piyâde alayı.

4. Anadolu ordusu redif alayları: Merkezleri Sivas, Tokat, Harput (Elazığ), Erzurum, Diyarbakır ve Kars'ta altı piyâde alayından kurulmuştu. Her dört ordudaki redîf piyâde alayları dörder taburluydular.

Dörder bölükten meydana gelen redîf taburlarında başlangıçta 1308 nefer bulunması gerekmekte ve her bölüğün ilk üç onbaşısına 28, diğer dokuz onbaşısına ise 27'şer nefer isâbet etmekteydi. Şubat 1835 târihinde alınan bir kararla redîf taburlarında bulunması gereken nefer sayısı 1200'e indirildi. Bu değişiklikle bölüklerde bulunan onbaşılar arasında eşitlik sağlandı. Böylece her onbaşıya 25 nefer verildi.

1836'da Redîf Teşkilâtında bâzı yenilikler yapıldı. Redîf süvârî alayları teşkil edildi. 1869'da çıkarılan yeni bir kânuna göre muvazzaflık hizmet süresi dört yıla indirildi ve bir yıl muvazzaf ihtiyattan sonra, altı yıl sürecek bir redîflik hizmet dönemi esas kabul edildi. Redîflik süresi 1887'de sekiz yıla çıkarıldı.

Redîf Teşkilâtına kumanda edecek subaylar, muvazzaf ordu subaylarıyla aynı niteliklere sâhip bulunuyorlardı. Ancak bunlar, redîflerin bulundukları yerleşim bölgelerinde sulh zamânında askerlik şûbelerinde vazîfelendirilmişlerdi. Redîf teşkilâtı 1912'de kaldırıldı.

REDOKS TEPKİMELERİ;

Alm. *Redoxreaktionen,* **Fr.** *Reáctiones Redox,* **İng.** *Redox reactions.* Elektron alışverişine dayanan

kimyâsal tepkimelerdeki rolü anlaşılmadan evvel demirin paslanmasında ($4Fe+3O_2 \rightarrow 2Fe_2O_3$) olduğu gibi bir elementin oksijenle birleştiği tepkimeler **yükseltgenme** (oksitlenme); bakır oksitin hidrojenle indirgenmesinde ($CuO+ H_2 \rightarrow Cu+ H_2O$) olduğu gibi bir bileşiğin oksijen kaybettiği tepkimeler ise **indirgenme** (redüklenme) tepkimeleri olarak adlandırılmıştır. Bugün bu tür tepkimelerin aslında elektron aktarımına dayandığı bilinmektedir. Meselâ, demirin paslanmasında elementel demir 2 elektron vererek +2 değerli; oksijen ise 2 elektron alarak -2 değerli hâle gelmiştir. Yâni oksijen indirgenmiş, demir ise yükseltgenmiştir. (Bkz. İndirgenme ve Yükseltgenme). Her redoks tepkimesinde indirgenme ve yükseltgenme olayları bir arada olur. Bunlara kısaca **redoks tepkimeleri** denir.

Oksijen, flor, klor gibi elementler, potasyum permanganat gibi bileşikler kuvvetli birer yükseltgen maddedir. Yâni kendileri elektron alarak indirgenirler. Genellikle metaller, kuvvetli indirgeme araçlarıdır; elektron vererek yükseltgenirler. Bir maddenin yükseltgenme ve indirgenme özelliği, karşısındaki maddeye bağlıdır.

Redoks denklemlerinin denkleştirilmesi: Bir redoks reaksiyonunda alınan ve verilen elektron sayıları birbirine eşit olmalıdır. Bu noktadan düşünülerek, bir redoks denklemi şu adımlar üzerinden denkleştirilebilir:

1. Reaksiyona katılan her bir elementin sembolünün üzerine değerliği yazılır. Hidrojen ve alkali metaller gibi sâbit bir değerliğe sâhip olanlarınkini yazmaya gerek yoktur.

$Al^0+Ag^{1+}NO_3 \varnothing Al^{3+}(NO_3)_3+Ag^0$

2. Redoksa katılan elementlerin değerlik değişmeleri almış veya vermiş oldukları elektronlara göre yazılır:

$Al^0 \rightarrow Al^{3+} + 3e$

$Ag^{1+}+1e \rightarrow Ag$

Eğer bir bileşiğin birden fazla elementi redoksa iştirak etmişse, bu taktirde herbir bileşiğin birer formül biriminin almış veya vermiş olduğu elektron sayısı hesaplanır.

3. Yükseltgenen bileşiğin bir formül biriminin verdiği elektron sayısı ile indirgenen bileşiğin bir formül biriminin aldığı elektron sayısının en küçük ortak katı bulunarak (indirgenen ve yükseltgenen bileşiklerin elektron alışverişi denk kılınacak şekilde) katsayılar konur: $1Al + 3AgNO_3 \rightarrow Al(NO_3)_3+Ag$

4. Sol tarafı redoksa göre denkleşmiş eşitliğin sağ tarafı da denkleştirilir:

$1Al + 3AgNO_3 \rightarrow Al(NO_3)_3+3Ag$

5. Redoksa katılmayan element veya bileşiklerin katsayıları, denklemin sağ ve sol yanındaki atom sayıları eşit olacak şekilde hesaplanır.

REDÜKTÖR;

Alm. *(Ver) minderer (m),* **Fr.** *Réducteur (m),* **İng.** *Reducer.* Bir mekanizma tarafından döndürülen şaftın devrini küçültmek veya büyütmek için kullanılan dişli tertibâtı. Dişli kutusu adı da verilen redüktör, devri sâbit elektrik motoru, benzinli motor, dizel motoru gibi sürücülerden değişik devirlerde dönme hareketi elde etmek üzere motor çıkış şaftına bağlanır. Redüktör için en yaygın örnek otomobil vites kutusudur. Yokuşta ve otomobil yüklü iken motorun zorlanmadan iş yapmasını sağlamak için motor devri redüksiyon dişlileriyle en alt seviyeye düşürülür (Bkz. Dişli Çarklar). Redüktör giriş şaftı ile çıkış şaftı gücün devirle ilişkisi, dişli çarklarda bulunan diş sayısı, çarkların çapı ve redüktör mekanik düzenlemesine bağlı olarak değişir. Güçle devir arasındaki irtibat yaklaşık bir ifâde ile $P_1/P_2 = k. n_2/n_1$ kabul edilebilir. Burada oran sâbiti; P_1 giriş gücü; P_2 çıkış gücü; n_1 giriş devri; n_2 çıkış devridir. Bu bağıntıya göre çıkış devri düşürülünce, giriş devri ve gücü sâbit olduğu için çıkış gücü artar.

Çıkış devir sayısı yüksek redüktörler de vardır. Dişçi koltuklarında diş oymak maksadı ile kullanılan dişli kayışlı redüktörler, elektrik motor devrini 10-15 kat arttırabilirler.

Redüktörler, hız ve iletecekleri güçlere göre çeşitlilik arz ederler. Hız değiştirme miktarı 7:1 oranını geçmeyen durumlarda redüktör olarak kayış kasnak donanımı kullanılır. Hız değiştirme miktarı 10:1 oranını geçmediği durumlarda dişli zincir donanımı kullanılır. Daha büyük oranlar için tamâmen dişli donanımlı redüktörler kullanılır. Dişli redüktör tipleri arasında: Pinyon ve dişli donanımı; pinyon ve iç dişli donanımı; pinyon ve planet mekanizmalı dişli donanımı; helisel çok dişli donanımı; sonsuz dişli ve dişli donanımı; özel hipoid ve spiral pinyon ve dişli donanımı sayılabilir. Bunlardan pinyon ve planet dişli donanımında düşürme oranında 10.000'e kadar ulaşılabilir.

REENKARNASYON (Bkz. Tenâsüh)

REFAH PARTİSİ (RP);

12 Eylül 1980'den sonra kurulan siyâsî partilerden. Millî Selâmet Partisi (MSP), 12 Eylül 1980 askerî harekâtından sonra kapatıldı. Millî Güvenlik Konseyince siyâsî partilerin yeniden kurulup faaliyet göstermesine izin verilmesi üzerine 19 Temmuz 1983'te avukat Ali Türkmen başkanlığında Millî Selâmet Partisinin görüşlerini benimseyen Refah Partisi (RP) kuruldu. Kurucularının Millî Güvenlik Konseyi (MGK) tarafından birkaç defâ veto edilmesi sebebiyle, kadrosu, kânunların öngördüğü zamanda tamamlanamadığından 1983 seçimlerine katılamadı. Daha sonra kurucu üyeler arasından veto edilmeyen Ahmed Tekdal parti başkanlığına getirildi.

RefahPartisi ülke çapında çok kısa zamanda bütün teşkilâtını kurdu. Programında mânevî kalkınmaya ve sanâyileşmeye ağırlık vereceğini belirterek, Millî Selâmet Partisinin oy tabanına yerleşti. İlk olarak 25 Mart 1984'te Ahmed Tekdal başkanlığında yerel seçimlere katıldı. Oyların % 4.44'ünü alarak Urfa ve Van belediye başkanlıklarını kazandı. 28 Eylül 1986'da 11 ilde yapılan milletvekili ara seçimlerine katıldı. Bu seçimlerde % 4.76 oy alabildi. 6 Eylül 1987'de yapılan referandum (halk oylaması) ile bâzı eski siyâsî parti liderlerine siyâset yapma yasağı kaldırılınca, MSP eski başkanıNecmettin Erbakan RefahPartisi genel başkanlığına seçildi (11 Ekim 1987).

Refah Partisi,Kasım 1987'de yapılan milletvekili erken genel seçimlerine Necmettin Erbakan başkanlığında girdi.Oylarının oranını % 7,16 oranına çıkardı. Ülke genelinde% 10 barajını aşamadığı için milletvekili çıkaramadı. Mart 1989'da yapılan Belediye Başkanlığı (Yerel İdâre) Genel Seçimlerinde Türkiye genelinde toplam oy oranını % 9.8'e çıkardı. Kahramanmaraş, Sivas, Şanlıurfa, Van ve Konya illerinin belediye başkanlıklarını kazandı. 20 Ekim 1991 Milletvekili Erken Genel Seçimine Refah Partisi, Milliyetçi ÇalışmaPartisi, Islahatçı Demokrasi Partisi üçlü ittifak olarak katıldılar. Anayasaya göre iki ve daha fazla partinin birleşerek seçime katılmalarının yasak olması sebebiyle bu üç partinin ittifakları kâğıt üzerinde resmî bir belgeye dayanmamaktadır. Bunun için IDP ve MÇP partilerinin milletvekili adayları seçime katıldıkları bölgelerden bağımsız aday olarak katılmışlar, fakat her üç parti de birbirinin adaylarına oy vermişlerdir.

20 Ekim 1991 Erken Genel Seçimlerine bu şekilde katılan Refah Partisi (RP), Türkiye genelinde kullanılan seçmen oylarının % 16.90'ını alarakTBMM'ye 62 milletvekiliyle girdi. TBMM'de grup kuran dört partiden birisi oldu. Daha sonra Milliyetçi Çalışma Partisine ve Islahatçı Demokrasi Partisine mensup milletvekilleri ayrıldılar. Kapatılan partilerin açılmasına izin verilmesi üzerine açılan MSP Refah Partisine katıldı.

Partinin programları arasında; Türkiye'de mânevî kalkınmayı sağlamak, âdil düzeni kurmak, ağır sanâyiyi gerçekleştirmek, İslâm ülkeleriyle olan ilişkileri arttırmak, fâizi kaldırmak, Türkiye'nin AT'a girmesinin faydasız olduğu gibi, temel görüşleri vardır.

REFERANDUM;

Alm. *Volkentscheid (m), Referandum (n),* **Fr.** *Référendum (m),* **İng.** *Referendum.* Siyâsî iktidar tarafından hazırlanmakta olan bir kânunun veya bir kararın kabul edilip edilmemesine halkın katılması şekli. Halk oyuna başvurmaktır. Halkın yönetime katılmasıdır. Bâzı yönetimlerde, halkın yönetime katılması doğrudan doğruya, belirli zamanlarda siyâsî ve idârî kararlara katılmak üzere genel kurul hâlinde toplanması şeklinde olur. Buna doğrudan demokrasi denir. Eski çağ sitelerinde vatandaşlık hakkına sâhip bir kısım halk, gerçek bir hükümet ve yasama organı gibi toplanırdı. Bugün ise bâzı İsviçre kantonlarında ve bir kısım Amerikan kominlerinde, yılda bir defâ toplanan halk genel kurulunun görevi, sâdece yöneticileri denetlemek ve tekliflerini bildirmektir.

Doğrudan demokrasinin fiilen uygulanmasındaki güçlük sebebiyle temsîlî demokrasi sistemine gidilmiştir. Bu sistemin de mahzurlarını gidermek ve doğrudan demokrasi sistemine yaklaşmak için, yarı doğrudan demokrasi sistemine gidilmiştir. Referandum bunlardan birisidir. Yarı doğrudan demokrasi denilen, halkın yönetime katılmasının bu şeklinde ise; seçmenlerin görevi, sâdece temsilciler seçmek değildir. Seçmenler, gerek anayasa yapma ve gerekse yasama yetkisine oylarıyla katılırlar.

Hazırlanmakta olan bir kânunun kabûlüne veya bir kânun teklifine halkın katılması iki şekilde olur:

1. Yetkili makamın bir kânun tasarısı veya teklifinin esaslı kısımları hakkında halk oyuna başvurmak.

2. Yasama organı (parlâmento)nun hazırladığı kânun hakkında halkın reyine müracaat etmek.

Meclisin hazırlamış olduğu kânun, yürürlüğe girmeden önce halka sunulur. Seçmenler, hazırladıkları bir dilekçe ile kânunun karşısında yeterli sayıda imzâ toplayabilirse, kânunun tasdiki veya yürürlükten

kaldırılması husûsunda halkın reyine başvurulur. Karşı oylar yetersiz kalırsa kânun, referandumla tasdiklenmiş sayılır. Karşı oylar fazla gelirse, kânun yürürlükten kalkmış olur. 1789 Fransız ihtilâli sonucu Fransa'da uygulanan bu sistem, bugün bâzı Amerikan eyâlet anayasalarında yer alır. Buna **halkın tasdiki** veya **halk vetosu** denir. Bâzan da, Alman Velmar Anayasasında olduğu gibi; devlet başkanı dilerse, her hangi bir kânunu tasdik etmeden önce, bir defâ da halkın oyuna gerek duyabilir.

Anayasaların, yeni hazırlanmalarından sonra veya önemli değişikliklerde referandumla halkın oyuna başvurulur. Türkiye'de, Fransa'da ve İsviçre'de yeni anayasaların kabûlü bu şekilde olmuştur. Buna **Anayasa Referandumu** denir.

Türkiye'de ilk defâ referanduma, 1960 Anayasasının kabûlü sırasında başvurulmuştur. Katılan seçmenlerin % 62'si evet, % 38'i hayır şeklinde oy kullanarak; "Kurucu Meclis"in hazırladığı Anayasayı kabul etmiş oldu. 1982 yılındaki, "Danışma Meclisi" tarafından hazırlanan Anayasanın referandumunda ise, kabul oyları % 91'i geçti. Red ise % 9 idi. Yeni anayasa ittifaka yakın bir çoğunlukla kabul edilmiş ve seçmenlerin tasvibini almıştır.

Kânunların halkın referandumuna sunulması usûlü ABD ve İsviçre'de temel bir prensip olarak kabul edilmiştir. Bugüne kadar referanduma sunulmuş dünyâ anayasaları içinde sâdece 1946 Fransız Anayasası halk tarafından birinci oylamada reddedilmiştir. Bu anayasa ikinci referandumda kabul edilmiştir.

REFET BELE;

Türk asker ve siyâset adamı. 1881 senesinde İstanbul'da doğdu. İlköğrenimden sonra 1899 senesinde Harbiye Mektebini (Harp Okulu), 1912 senesinde Erkân-ı Harbiye Mektebini (Harp Akademisini) bitirdi, Kurmay Subay olarak Osmanlı ordusuna katıldı. Balkan Savaşında ve Birinci Dünyâ Savaşında çeşitli cephelerde savaştı. Birinci Dünyâ Savaşı sırasında FilistinCephesinde özellikle İkinci Gazze Muhârebesinde büyük yararlıklar gösterdi. 1916'da Kurmay albaylığa terfi etti. Mütâreke döneminde merkezi Sivas'ta bulunan 3. KolorduKomutanlığına tâyin edildi. 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal'le birlikte Samsun'a çıkıp Millî Mücâdeleye katıldı. Amasya Tamîmî kararlarının hazırlanmasında yardımcı oldu. 13 Temmuz 1919'da ordudaki vazifesinden ayrıldı. Erzurum Kongresinde Heyet-i Temsîliyeye seçilerek, Sivas Kongresine katıldı. Bu kongrede Amerikan mandasını savunan grup arasında yer aldı. Konya'da Delibaş, Denizli'de Demirci Mehmed Efe ve Çerkez Ethem tarafından idâre edilen karşı hareketlerin bastırılmasında vazife aldı. Güney Cephesi Komutanlığına getirildi. Son Osmanlı Meclis-i Meb'ûsanına İzmir milletvekili seçildi. Ankara'da toplanan TBMM'yeİzmir milletvekili olarak katıldı. 16 Eylül 1920'de Dâhiliye Vekili (İçişleri Bakanı) oldu. 21 Nisan 1921'de Dâhiliye Vekilliğinden ayrıldı. 30 Haziran 1921'de tekrar aynı vazifeye getirildi. 6 Ağustos 1921'de ek olarak Müdâfaa-i Milliye Vekilliğini(Milli Savunma Bakanlığını) de üstlendi. Dâhiliye Vekilliği 10 Ekim 1921'e kadar sürdü. Müdâfaa-i Milliye Vekilliğiyse 10 Ocak 1922'ye kadar devam etti. Ekim 1922'de TBMM temsilcisi olarak Mudanya Mütârekesi gereğince Trakya'yı Yunanlılardan devralmakla vazifelendirildi. Kasım 1922'deAnkara Hükûmetinin İstanbul temsilciliğine tâyin edildi. Halîfe Abdülmecîd Efendiye bir at hediye etmesi ve hilâfetin korunmasından yana tavır takınması sebebiyle Mustafa Kemal'le arası açıldı. TBMM'nin ikinci döneminde İstanbul milletvekili seçildi. Mustafa Kemal'in asker ve sivil kadroların ayrı ayrı olması gerektiğini söylemesi üzerine milletvekilliğini tercih etti ve komutanlık vazifesinden ayrıldı.

Bir grup arkadaşıyla birlikte 8Kasım 1924'te Cumhûriyet Halk Fıkrasından istifâ eden Refet Bele, 17 Kasım 1924'te ilk muhâlefet partisi olan Terakkiperver Cumhûriyet Fırkasının kuruluşunda yer aldı. Partinin Haziran 1925'te kapatılmasından sonra 17 Haziran 1926'da Mustafa Kemal'e karşı düzenlenen İzmir suikastiyle ilgili olarak tutuklandı ve İstiklâl Mahkemesinde yargılandı. Fakat beraat etti. Kasım 1926'da milletvekilliğinden istifâ ederek Meclisten çekildi. 1939 yılında İstanbul'dan milletvekili seçilerek tekrar TBMM'ye girdi. 1950'ye kadar dört dönem İstanbul milletvekili olarak vazife yapan Refet Bele, Haziran 1950'de Demokrat Parti hükûmeti tarafından Beyrut'taki Birleşmiş Milletler Filistin Mültecilerine yardım komitesine Türk delegesi olarak gönderildi. Bu vazifeyi Mart 1961'e kadar sürdüren Refet Bele, 2 Ekim 1963'te İstanbul'da öldü.

REFİK HÂLİD KARAY;

İstanbul Türkçesinin en güzeliyle yeni bir nesir dili kuran roman ve hikâyeci. 1888 yılında İstanbul'da doğdu. Mâliye Başveznedârı Mehmed Hâlid Beyin oğludur. Vezneci, Göztepe, Galatasaray Sultânisinden ayrılarak Hukuk Mektebine geçti. Meşrûtiyetin îlânı ile orayı da bırakıp gazeteciliğe başladı. Robert Kolejinde Türkçe öğretmenliği, 1919'da da Posta Telgraf Umum Müdürlüğü gibi görevlerde bulunduysa da, asıl mesleği ve geçim kaynağı gazetecilik ve yazarlık olmuştur.

Servet-i Fünûn ve **Tercüman-ı Hakikat**'te ilk yazıları çıktı. Fecr-i Âtî topluluğuna katılarak, **Kalem** dergisine **Kirpi** mahlasıyla yazılar yazdı. **Aydede** isimli bir mizah dergisi çıkardı. On beş sayı çıkabilen

S**on Havadis** gazetesini kurdu. Gazetecilik onu siyâsete, siyâset de huzursuz ve zaman zaman üzüntülü bir hayâta itmiştir.

İttihat ve Terakki'ye muhâlif yazılarından dolayı, birçok siyâsîlerle birlikte, 1913'te Sinop'a sürülmüş, oradan Çorum, Ankara ve Bilecik'e yollanmıştır. Ziya Gökalp'in yardımıyla İstanbul'a dönmüş, harbin bitişi ve İttihatçıların çöküşü ile onlara muhâlif olan, Hürriyet ve İtilâf Fırkasının yüksek kademelerine çıkmıştır.

Anadolu'da başlayan Millî Mücâdeleye inanmayıp karşı çıkması netîcesinde 1922'de "Yüzellilikler" listesine alındığından yurtdışına çıkmaya mecbur oldu. Ömrünün 15 yılını gurbette (Beyrut, Halep, Hatay) geçirdi. Hatay'ın Anavatan'a ilhâkı sırasında vatanseverce gayret ve hizmetleri görüldü.

1938'de çıkan af kânunu ile yurda döndü. Tekrar gazeteciliğe başladı. Bundan sonra birçok eser yayınladı. 18 Temmuz 1965'te öldü. Mezarı Zincirlikuyu'dadır.

Mizâcı îtibâriyle kendi özel hayâtına düşkün olan Refik Halit'in tehlikeli ve çetin siyâsî mücâdelelere kalkması, sürgünleri, idamları göze alması, ömrünün yirmi yılını iç ve dış sürgünlerle geçirmiş bulunması tuhaf bir çekişme gibi görünmektedir. Fakat karakterinin bir yanı da, onun şahsiyet ve şerefine düşkün, fikir nâmusuna bağlı, sözünü esirgemez, biraz da muhâlif ruhlu olmasıdır. Kısaca o, zevke düşkünlüğüne rağmen, kaleme sarılınca hırçınlaşan, hicvetmekten kendini alamayan bir yazardır. Yaşadığı sürgünler, onun bilgi ve görgü âlemini zenginleştirmiş, dolayısıyle eserlerine gözlem zenginliği katmıştır. Izdırap onun rûhunu beslemiştir. Eğer sürülmeseydi, edebiyatımız, **Memleket Hikâyeleri** ve **Gurbet Hikâyeleri** gibi iki şâheserden mahrum kalırdı.

Milliyetçiliği sürgündeyken daha da gelişti. Gurbette yazılmış bâzı hikâye, roman ve makaleleri Millî Edebiyatın incileri kabul edilir. Romanlarında daha çok âile üstünde durur ve Batı'yı ters anlayarak modern hayâta yönelen çevreleri zarif üslûbuyla hicveder. Hikâye ve romanlarında, Mapaussant realizmini benimsemiştir. Yazdığı konularda Anadolu'nun sefâleti ve geriliği kadar, asilliği ve yüceliğini de anlatmıştır.

Üslûbu nefis, olayları çekici ve hele çevre tasvirleri çok başarılı olan bu hikâyelerde teknik de kuvvetlidir. En çok başarılı olduğu tür hikâye türüdür.

Genel olarak bütün eserlerinde, iç gözlemde, yâni ruh tahlilinde oldukça zayıf, dış gözlemde çok kuvvetli bir "ressam-yazar" özelliği taşır. Sürükleyici olaylar, ilgi çekici tiplerle, geniş bir coğrafya içerisinde, renkli, kokulu, binbir benzetme ve zekâ oyunlarıyla verilir. Sıcak, çekici, oynak, ışıklı, zevkli bir dili vardır. İstanbul halkının en güzel Türkçesini kullanan usta bir üslûpçudur.

Eserlerinin en önemlileri:

a) Romanları: **İstanbul'un İç Yüzü** (1920), **Yezidin Kızı** (1939), **Çete** (1939), **Sürgün** (1941), **Anahtar** (1947), **Bu Bizim Hayâtımız** (1950), **Dişi Örümcek** (1953), **Bugünün Saraylısı**(1954), **Kadınlar Tekkesi** (1956), **Karlı Dağdaki Ateş** (1956), **Dört Yapraklı Yonca** (1957), **Nilgün** (1961), **Yerini Seven Fidan** (1977), **EkmekElden Su Gölden** (1980), **Ayın On Dördü** (1980), **Yüzen Bahçe** (1981).

b) Tiyatroları: **Kanije Müdâfaası** (1909), **Deli** (1939, İnkılapların hicvi diye yorumlanan tiyatrosu).

c) Hiciv mizah yazıları: **Kirpinin Dedikleri** (1916), **Ago Paşanın Hatırâtı** (1918), **Guguklu Saat** (1922), **Bir Avuç Saçma** (1940).

d) Hikâyeleri: **Memleket Hikâyeleri** (1919), **Gurbet Hikâyeleri** (1940).

e) Hâtıraları: **Sakın Aldanma, İnanma, Kanma** (1915), **Üç Nesil Üç Hayat** (1943), **Minelbâb İlelmihrâb** (1965).

Eserlerinin bâzıları ölümünden sonra basılmıştır.

REFİK KORALTAN;

Türk siyâset adamı. 1889'da Sivas'ın Divriği ilçesinde doğdu. İlk tahsilini memleketinde yaptıktan sonra, ortaöğrenimini İstanbul Mercan İdâdisinde tamamladı. Yüksek tahsiline Hukuk Mektebinde devam etti ve bu okulu 1914'te bitirdi. Tahsilini tamamladıktan sonra sırasıyla Bursa, Gelibolu ve Karaman Savcı Yardımcılığı ile Savcılıklarında ve Trabzon Polis Müdürlüğü vazîfelerinde bulundu.Mondros Mütârekesinden sonra Trabzon Muhâfaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin çalışmalarına katılması üzerine, Dâmât Ferid PaşaHükümeti tarafından görevden alındı. Bunun üzerine İtanbul'a dönerek avukatlık yapmaya başladı.

Refik Koraltan, İstiklal Harbi sırasında Anadolu'ya geçerek savaşa katıldı. 23 Nisan 1920'de açılan TBMM'ye birinci dönem Konya mebusu olarak girdi ve 1935 senesine kadar milletvekilliği yaptı. Bu arada İstiklal Mahkemelerinde görev aldı. 1935'ten sonra sırasıyla Artvin, Trabzon ve Bursa

vâliliklerinde bulundu. 1939 seçimlerinde İçel'den milletvekili olarak tekrar meclise girdi. 1945'te Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fuad Köprülü ile birlikte Cumhûriyet Halk Partisi meclis grubuna Dörtlü Takrir olarak bilinen bir önerge vererek partiden ayrıldı. 1946'da kurulan Demokrat Partinin kurucuları arasında yer aldı ve bu partiden 1950 ve 1954'te İçel; 1957'de ise Kocaeli milletvekili olarak meclise girdi. DP'nin iktidar olduğu 10 sene boyunca TBMM Başkanlığı yaptı.

Koraltan, 27 Mayıs devriminden sonra tutuklanarak Yassıada'da yargılandı. Yüksek Adalet Divanınca ölüm cezâsına çarptırıldı ise de sonra cezâsı müebbet hapse çevrildi. 3 Ağustos 1966'da kabul edilen af kânunu ile serbest bırakıldı. Diğer Demokrat Partililerle birlikte 16 Nisan 1974'teKoraltan'ın da siyâsî hakları geri verildi. Aynı senenin Haziran ayının 17'sinde İstanbul'da öldü.

REFİK SAYDAM;

hekim ve devlet adamı. 8 Eylül 1881'de İstanbul'da doğdu. İlk ve orta tahsilini tamamladıktan sonra, 1905'te Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne (Askerî Tıbbiye)yi bitirdi. Daha sonra Almanya'nın Berlin Askerî Tıp Akademisinde Brandenburg, Danzig ve Spandau'daki tıp merkezlerinde ihtisas yaptı. Balkan Harbinin başlaması üzerine 1912'de İstanbul'a geri döndü. Çatalca Cephesinde savaşa katılan Refik Saydam, savaş sırasında kolera salgınını önleyici çalışmalar yaptı. Birinci Dünyâ Harbi sırasında, Sahra Genel Sağlık Müfettiş Yardımcılığına getirildi. Bu görevdeyken kurduğu Bakteriyoloji Enstitüsünde tifo, dizanteri, veba, kolera aşılarıyla tetanos, dizanteri serumlarını üretti ve tifüse karşı hazırladığı aşı tıp literatürüne geçti.

Refik Saydam, Kurtuluş Savaşından önce 9. Kolordu Sağlık Müfettiş Yardımcısı olarak M.Kemal'le birlikte Anadolu'ya geçti. Binbaşıyken ordudan ayrıldı. Erzurum ve Sivas kongrelerine katıldıktan sonra, 1920'de Doğubâyezîd milletvekili olarak TBMM'ye girdi. Kurtuluş Savaşı sırasında Millî Müdâfaa Vekâleti Sıhhıye Dâiresi Başkanı oldu. 1921'de Adnan Adıvar'ın Sıhhî ve Muâvenet-i İctimâiye Vekilliği (Sağlık Bakanlığı)ndan ayrılması üzerine bu göreve getirildi. 1923-39 arasında İstanbul milletvekili olarak meclise giren Refik Saydam, bakanlığı sırasında Ankara, Erzurum, Diyarbakır ve Sivas'ta hastahâneler, doğumevleri ve çocuk bakımevleri kurdurdu. 1928'de Ankara'da bugünkü Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsünün kurulmasına ve bu alanda eğitim vermek için Hıfzıssıhha Mektebinin açılmasına öncülük yaptı.

1931-1938 arasında çeşitli dönemlerde maarif ve mâliye vekilliklerini de vekâleten üstlendi. İlk dönemlerde Atatürk'ün sıhhatiyle meşgul oldu. Bâzı konularda ona fikir beyânında bulundu. Daha sonraları İsmet İnönü ile çok sıkı fıkı olması dolayısıyla Atatürk'ün îtimâdını kaybetti. Atatürk, ömrünün son zamanlarda şiddetli hasta olmasına rağmen, Dr. Refik Saydam'ı yanına kabul etmedi.

Dr. Refik Saydam, bilhassa Ayasofya Câmiinin câmilikten çıkarılıp müze olması, ezânın Türkçe olarak okunma mecburiyetinin getirilmesi ve Anayasadan, "Devletin dîni İslâmdır." maddesinin kaldırılması gibi kararların alınmasında etkili oldu.

Atatürk'ün ölümünden sonra kurulan İkinci Bayar Hükümeti sırasında İçişleri Bakanı oldu. İsmet İnönü ile çok samîmi olması, 1938'de Cumhûriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine seçilmesini sağladı. 25 Ocak 1939'da Başbakan olarak hükümeti kurmakla görevlendirildi. Ölümüne kadar Başbakan olan Saydam, 8 Temmuz 1942'de İstanbul'da öldü.

REFLEKS;

Alm. *Reflex (-bewegung (f) (m),* **Fr.** *Réflexe (m),* **İng.** *Reflex.* Doğuştan var olan ve dışarıdan gelen bir uyarı neticesinde husûle gelen, hareket, salgı gibi çeşitli tepkilerle karakterize irâde dışı çalışan mekanizmalar. Hayvanların birçok davranışlarının temelinde refleksler yatmaktadır. İnsan davranışı ise daha ziyâde şartlanma seviyesindedir. İnsanlarda refleksler, korunma mekanizması sınırları içinde kalmıştır.

Her refleksin beş parçası vardır: Dış çevreden uyarıları alan bir alıcı (reseptör) organ, uyarıyı sinir sistemine götürücü bir yol, sinir sistemi içinde bir refleks merkezi, merkezin cevâbını götürecek bir götürücü yol, refleks cevâbın ortaya çıktığı organ. Bunların hepsine birden refleks çemberi denir. Refleksin normal olarak meydana gelebilmesi için, bu beş parçanın da sağlam olması gerekir. Bunlardan birinin bozulması refleksin kaybolması veya anormal reflekslerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Normal Refleksler Şunlardır

Yüzey refleksleri: Bunların alıcı organları deri ve mukozalarda bulunmaktadır. Küçük bir pamuk parçası görünmeden yaklaştırılıp bir kişinin gözünün camsı cismine değdirilirse, her iki göz kapağı da âniden kapanır ki, buna "kornea refleksi" denir. Parmağımızı boğazımıza sokunca öğürmemiz de "yutak refleksi"dir. Bunun gibi yüzey refleksleri arasında karın derisi refleksi, ayak tabanı refleksi,

yumuşak damak refleksleri de vardır.

Derin refleksler: Alıcı organları kasların içinde bulunmaktadır. Diz kapağı refleksi hepimizin bildiği ve bu reflekslere örnek olan bir reflekstir. Kasın tendonuna, refleks çekiciyle âni vurulursa kas gerilir ve reseptörler (alıcılar) uyarılır. Cevap olarak ilgili kasın kontraksiyonu ile o kısımda hareket husule gelir. Ayaktaki topuk kirişine vurulmakla ortaya çıkan "Aşil refleksi" de yine derin bir reflekstir.

Organ refleksleri: Organlarla alâkalı olan ve bir organın hareketinin uyarıya cevap olarak ortaya çıktığı reflekslerdir. Göze ışık düşürülünce gözbebeğinin daralması "Gözbebeği refleksi". Göze basılınca kalp hızının yavaşlaması "Göz-kalp refleksi" olarak bilinen organ refleksleridir.

Bunlardan başka normalde bulunmayan refleksler de vardır ki, kişide ortaya çıkarlarsa "Patolojik refleks" adını alırlar. Ayak tabanının sivri bir cisimle topuktan öne doğru çizilmesinde normal kişilerin ayak parmakları aşağı doğru kıvrılır. Sinir sisteminin bâzı hastalıklarında ayak parmakları ve özellikle ayak başparmağı yukarı bükülür ki bu, hastalık alâmetidir ve "Babinski refleksi" adını alır.

Normalde yeni doğanlarda bulunup da beyin dokusunun gelişmesiyle kaybolan yakalama, kavrama, emme refleksleri gibi ilkel refleksler de vardır. Bunların da erişkinlerde ortaya çıkmaları, patolojik olup sinir sisteminin belli bölümlerinin hastalıklarına delâlet eder.

REFRAKTER;

Alm. *Refrakter,* **Fr.** *Réfractaire,* **İng.** *Refractory, Firegroof.* Fırın ve bacaların iç kısmının kaplanmasında kullanılan malzeme. Refrakterler, ısıya, kimyâsal etkilere ve sıcaklığın âni artmasına karşı yüksek mukâvemete sâhiptirler. Ortaçağda bu tür işler için ateş kili kullanmışlardır. Ancak, 18. yüzyılın ortalarında ilk refrakter tuğla yapılmıştır. Günümüzde pekçok değişik refrakterler mevcuttur. Hemen hemen her sanâyi dalı bu malzemeyi kullanır. Özellikle nükleer santrallerin çekirdek kısımlarının dış tesirlere karşı korunulmasında kullanılmaları önemlerini arttırmıştır.

Refrakterlerin çoğu oksitler olup, dört grupta târif edilebilir:

Alumina silikat: Bu tür malzeme en çok kullanılan ve ucuz olan kısımdır. Bu hemen hemen her türlü metalurjik işlemler için uygundur. Bu grupta % 50'ye kadar alümina olan ateş kili, ateş tuğlası ve saf alümina olanlar bulunur. Erime sıcaklığı 360°C ile 420°C arasındadır. Alumina miktarı arttıkça erime noktası da artar ve 460°C'yi bulabilir.

Silika: Silikalı refrakterler tabiatta bulunan yüksek saflıktaki silisyuma, az miktarda (silis tanelerini bağlaması için) kireç ilâve ederek elde edilir. Ateş kili ise yumuşar ve aktığı hâlde, yüksek sıcaklıkta yük altında şeklini muhâfaza eder.

Temel refrakterler: Magnezyum veya krom cevheri taşırlar. Yüksek sıcaklığa kadar dayanıklılıkları yanında (krom ile 450°C, magnezyum ile 620°C) dayanıklılıkları da yüksektir. Her ikisinin de mahzurları mevcuttur. Magnezyumlu olan, yüksek sıcaklıklarda büzülür ve yarılır. Bunun için yapılacak ilâveler, erime noktasını düşürür. Kromlular ise demir okside karşı mukâvemetsizdirler, ancak büzülmeleri yoktur.

Özel refrakterler: Az miktarda elde edilir, özel gâyeler için kullanılırlar. Tabiî ve sentetik olabilir. Çok pahalıdırlar. Meselâ grafit yaygın olarak kullanılan bir refrakterdir. Erimez, fakat 700°C civarında buharlaşır. Grafitin ısı ve elektrik iletkenliği yüksektir, bu sebepten elektrot olarak tercih edilir. Diğer bâzı refrakterler porselen, silikon, karpit, zirkonyum silikat, zirkonyum oksit, berilyum oksit ve değişik camlar ihtivâ ederler.

REGÂİB GECESİ;

dînimizdeki mübârek gecelerden. Recep ayının ilk Cumâ gecesidir. Receb ayının her gecesi ve Cumâ geceleri kıymetlidir. Bu iki kıymetli gece bir araya gelince, daha kıymetli olmaktadır. Allahü teâlâ, bu gecede mümin kullarına ragîbetler, yâni ihsânlar, ikrâmlar yapar. O gece yapılan duâ reddolmaz. Namaz, oruç, sadaka gibi, ibâdetlere pekçok sevap verilir. O geceye hürmet edenleri affeder.

Birçok İslâm memleketinde ve Türkiye'de Peygamberimizin babası Abdullah'ın evlendiği geceye, bir asırdan beri, Regâib Kandili adı verilmektedir. Regâib kandiline böyle mânâ vermek doğru değildir. Peygamber efendimiz Rebîülevvel ayının on ikisinde doğdu. Abdullah'ın evlendiği geceye Regâib gecesi denildiği taktirde, Peygamberimizin dokuz aydan önce dünyâya teşrif etmesi îcap eder. Bu ise tıp ilminde noksanlık ve kusurdur. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem her bakımdan, her insanın üstünde ve her bakımdan kusursuz olduğu gibi, Âmine vâlidemizi nûrlandırdığı zaman da, noksan ve kusurlu değildi. Abdullah'ın evlendiği sene ayların yeri değişikti. Receb ayı, Cemâzilâhir yerindeydi. Yâni bir ay ilerideydi. Onun için peygamberlik nûrunun Âmine vâlidemize intikâli, şimdiki Cemâzilâhir ayında olmaktadır.

İslâmiyetin ilk zamanlarında ve İslâmiyetten evvel Receb, Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem aylarında harp edilmesi yasaktı. Zâhidî, Ali Cürcânî ve daha birçok İslâm âliminin tefsir kitaplarında, İslâmiyetten evvel Arapların Receb veya Muharrem aylarında harp edebilmek için, ayların yerini değiştirip ileri ve geri aldıkları yazılıdır. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem hicretin 10. senesinde doksan bin Müslümanla Vedâ Haccı yaptığı zaman; **"Ey Eshâbım! Haccı tam zamânında yapıyoruz. Ayların sırası, Allahü teâlânın yarattığı zamandaki gibidir."** buyurdu.

Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem Regâib gecesiyle ilgili olarak buyurdular ki: **"Recebin ilk Cumâ gecesini** (Regâib gecesini) **ihyâ edene** (saygı gösterene), **Allahü teâlâ kabir azâbı yapmaz. Duâlarını kabûl eder. Yalnız, yedi kimseyi affetmez ve duâlarını kabul etmez: Fâiz alan veya veren; Müslümanları aşağı gören; anasına babasına eziyet eden, karşı gelen çocuk; Müslüman olan ve şerîate** (dîne) **uyan, kocasını dinlemeyen kadın; şarkı ve çalgıcılığı sanat edinenler; livâta ve zinâ edenler; beş vakit namazı kılmayanlar."**

REGÜLATÖR;

Alm. *Regulatör, Regler (m),* **Fr.** *Régulateur (m),* **İng.** *Regulator.* Frekans, hız, güç, basınç, gerilim ve akım gibi fiziksel büyüklükleri, belli ölçüde sâbit tutabilen ve bu unsurları değiştirerek tekrar sâbit tutabilen âlet. Bugünün teknolojisinde, yiyecek ve giyecek maddeleriyle günlük hayâtta kullanılan diğer maddeler üretilirken modern metodlar uygulanır. Üretim sırasında sâdece çalışma yerlerinde değil, fakat çok çeşitli tipte kazanlar, fırınlar, kurutucular, ocaklar, sterilizörler ve benzeri birçok yerde özel bâzı şartların sağlanması gerekir. Bunlar ısı, basınç, nem, zaman, sıvı seviyesi, akış, hareketli parçaların hızı gibi şartlardır. Bu şartların istenen değerlerde tutulmasının gerektiği yerlerde çeşitli tipte otomatik regülatörler kullanılır. Bunlar; kendi kendine, havayla, buharla, elektrikle çalışan tiptedirler. Regülasyonun tipine ve ihtiyaçlara bağlı olarak regülatörler basit veya karmaşık yapıda olabilirler.

Bir regülatörde, temel olarak bir bulucu eleman, bir yayım organı ve bir servomotor vardır. **Bulucu eleman,** ayarlanmış büyüklüğün değişimlerini ölçer. **Yayım organı;** ayarlayıcı büyüklüğün değişimlerini, ayarlanmış büyüklükle bu büyüklüğün sâbit tutulacak değerleri arasındaki farka bağlı olarak düzenler. **Servomotor,** ayarlayıcı büyüklüğün yayım organı tarafından belirtilen değişimlerini yerine getirmek için gerekli gücü uygular. Emniyet elemanları, regülatörden tamamıyla ayrıdır ve genellikle regülatör iş yapamaz hâle geldiğinde devreye girer, makinayı ve sistemi durdururlar. Regülatör direkt etkili veya röleli olabilir. Direkt etkili regülatörlerin en eski modeli, watt regülatörüdür. Tamâmen mekanik çalışma sistemine dayanan bu regülatör, bir milin dönme hızını merkezkaç kuvvetten yararlanarak ayarlar. Pnömatik regülatörde, körüklü bir düzenek, bir süpabın açılıp kapanmasına, gaz basıncı belli bir değeri geçtiği zaman fazla gazı boşaltacak şekilde kumanda eder.

Çok değişik elektrik regülatörleri içinde en tanınmışı, hassas cihazlara takılan gerilim ayarlayıcılardır. Elektronik veya herhangi bir türden olan bu cihazlar, belli bir bölgedeki beslenme gerilimi ne olursa olsun sâbit bir gerilim sağlar. Elektrik regülatörlerinden bâzılarının gâyesi, elektrik enerjisi etkenlerinden birini sâbit tutmak, bâzılarının elektrik akımından yararlanarak mekanik veya fizik olaylarını ayarlamaktır. Birinci katagoriye gerilim ve akım regülatörleri, ikincisine ise hız, basınç, sıcaklık regülatörleri girer.

Elektrik bahsinde ise gerilim, akım, frekans ve akım yoğunluğu gibi elektriksel büyüklüklerin regülasyonundan söz edilir. Meselâ şehir şebekesinden kullandığımız 220 volt 50 hz'lık gerilimin bu değerlerde sâbit tutulması için regülasyon yapılır.

Pil dâhil bütün kaynaklardan akım çekildiğinde gerilimi düşer. Gerilimin belirli sınırlar içinde kalması istenen bütün cihazlarda yaygın olarak gerilim regülatörleri kullanılır.

Birçok elektronik cihaz, kaynak gerilimlerindeki bir takım değişmelere rağmen çalışmasına kabul edilebilir bir tarzda devam eder. Bâzı devreler ise, kaynak gerilimindeki en ufak bir değişimden dahi etkilenir. Bu yüzden bir gerilim regülatörünün kullanılması gerekir.

Elektronik bir gerilim regülatörü güç kaynağı ile bu kaynak tarafından beslenecek cihazı temsil eden yük empedansı arasına bağlanır ve çıkış gerilimini belirli bir değerde tutar. Regülatör düzeni şebeke gerilimindeki veya yük empedansındaki değişmeler sebebiyle çıkış geriliminde meydana gelen dalgalanmaları, kabul edilebilir sınırlar dâhilinde, otomatik olarak dengeler.

Zener diyotları ile yapılan basit regülatörler küçük akımlarda uygun olmalarına rağmen, büyük akımlarda regülasyon yapamazlar. Regülatörlerden çekilebilecek akım ve regülasyon yüzdesi zener diyotlar yanında transistörler de kullanılarak iyileştirilebilir.

Yük empedansı ile regülatör devresi arasındaki bağlantı şekline göre elektronik gerilim regülatörleri şönt ve seri regülatörler olmak üzere iki ana gurupta toplanabilir. Seri regülatörler çok daha verimli

çalıştıklarından daha sık kullanılırlar.

Şönt regülatörlerde, yük küçük olduğunda verim düşük, tam olduğunda yüksektir. Tek üstünlüğü kısa devre durumunda bile aşırı yüklenmesidir.

Seri regülatörler ise çok daha verimli çalıştıklarından daha sık kullanılırlar. Verimleri düşük yüklerde yüksek, tam yük şartlarında düşüktür. Seri regülatörlerde, şönt regülatörlerde olduğu gibi, tabiatından gelen bir aşırı yükleme koruması yoktur. Yük tarafındaki bir kısa devre regülatör düzeninden büyük akımlar akmasına yol açar.

Basit seri regülatörlerin bir mahzuru, gerilimdeki küçük değişimlere ânında cevap verememesidir. Küçük değişimleri sezerek kuvvetlendiren, böylece seri regülatörün çalışmasını daha hızlı kılan ek devreler kullanılarak şönt sezmeli seri regülatörler yapılır. Bu tip regülatörlerde çıkış gerilimi referans bir gerilimle karşılaştırılır ve değişiklik kuvvetlendirilerek seri regülatöre verilir. Daha fazla hassasiyetin istendiği durumlarda bir de doğru gerilim kuvvetlendiricisi ilâve edilerek, regülasyon nisbeti ve regülasyon hızı arttırılır.

Televizyon regülatörleri, genellikle yapı îtibâriyle doymalı tipten olup, ayarlamada gerilim süreksizliğe uğramaz. Ancak doymadan dolayı, manyetik endüksiyondan doğan demir kayıpları büyüktür. Gerilim % 15'ten fazla değişiklik göstermeyen yerlerde TV regülatörü kullanmaya gerek yoktur. Çünkü, % 15'in altındaki değişimleri TV alıcıları düzeltebilmektedir.

Şebeke yetersizliği sebebiyle kullanılan regülatörler Türkiye'de Keban barajının ürettiği kadar enerji tüketmektedir.

Gerilim regülatörleri, boş yere enerji harcamanın dışında yük tepesinin (puantın) yükselmesi, TV'lerde sesin distorsiyona uğraması ve cihazın çabuk yıpranması, güç faktörünün düşmesi gibi olumsuzluklara sebep olurlar.

REHABİLİTASYON;

Alm. *Rehabilitierung (f),* **Fr.** *Rehabilitation (f),* **İng.** *Rehabilitation.* Kişinin; hastalık, kazâ, hapis, bunalım gibi rûhî ve bedenî yaralanmalardan sonra karşılaştığı güçlükleri yenmesine yardım ederek, kendi kendine yeter duruma getirilmesine verilen ad.

Rehabilitasyonun gerçekleşmesinde en önemli husus; insanların birbirlerinin hak ve hukûkuna riâyet etmesi, her insanın mesût bir hayat hakkı olduğunun düşünülmesidir. Ortaçağda Avrupalılar, rehabilitasyon diye bir kelimeden habersizdiler. Çünkü insanların birbirlerinin hak ve hukûkuna riâyet etmesini ve dolayısıyla sosyal adâletin gerçekleşmesini sağlayan bir inanıştan mahrumdular. Sakatlar dilenmek mecburiyetindeydi. Alkolikler, hırsızlar, hastalar, yurtsuzlar toplum dışına itilir, orada adâletten, doğruluktan uzak ve acılarıyla başbaşa bırakılır, müsait bir yerde çekecekleri acının birkaç katını çekerlerdi. Buna mukâbil, o zamanki İslâm devletlerinde rehabilitasyonun en güzel misâlleri veriliyordu. Gerek o zamanki İslâm devleti eliyle, gerekse fertlerin vicdanındaki inanç sebebiyle aç ve açıkta kimse kalmaz, düşkünlerin, sakatların ellerinden tutulurdu. Hastalar o zaman, faydaları şimdi dünyâca kabul edilmiş olan hastânelerde tedâvi edilirdi. İslâm devletlerinin dışa açılma siyâsetleri sâyesinde Müslümanlar gittikleri gayrimüslim devletlere de güzel ahlâk ve yaşayışlarını götürmüşler, oradaki insanlara medenîce yaşamayı öğretmişlerdir.

Türkiye'de, Cumhûriyet devrinde ilk kurulan rehabilitasyon merkezi, 1952 senesinde Ankara'da açılan Körler Mektebidir. 1958'de Cüzzamla Savaş Derneği tarafından Ankara'da bir cüzzam hastânesi ve rehabilitasyon merkezi kurulmuş, daha sonra bu kuruluş Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi bünyesine aktarılmıştır.

Rehabilitasyonun gâyeleri şunlardır: Fizikî yetersizliği imkân nispetinde tamâmiyle ortadan kaldırmak; giderilmesi mümkün olmayan bozuklukların tesirini mümkün olduğunca azaltmak; hastayı fizik yetersizliğinin hudutları dâhilinde çalışmaya teşvik etmek ve kâbiliyetlerinden istifâde etmesini temin etmek.

Rehabilitasyon başlı başına ictimaî bir kurum olarak gelişmemiştir. Bunun, rehabilitasyonun hitap ettiği alanlara göre çeşitli sebepleri vardır. Meselâ hiçbir zaman hapisten çıkan bir kişinin bakımı, eğitimi gibi bir rehabilitasyon konusunun gerekliliği düşünülmemiştir veya düşünülmek istenmemiştir. Gerçek cezânın hapisten çıktıktan sonra başladığı söylenebilir. Çünkü hapisten çıkanlar, yeniden topluma ve cemiyet hayâtına uyum sağlayıncaya kadar, birçok güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. İstatistikler bâzı ülkelerde eski hükümlülerin % 40'ının tekrar suç işleyerek hapse girmesi gibi acı bir gerçeği gösterirken, rehabilitasyon merkezlerinin de bu konuda yeterli çalışmadığını ortaya çıkarmaktadır.

Aynı şekilde akıl hastânelerinde tedâvi gördükten sonra topluma katılan veya herhangi bir kazâ veya ağır hastalık geçirdikten sonra toplumda yerini alan kişinin, cemiyet hayâtına ayak uydurabilmesi her

zaman normal olmamaktadır. Günümüz toplumunun çeşitli problemleri, kötü yaşama şartları, inanç bozuklukları bu kişilerin bir kenara atılmasına yol açabilmekte, yalnızlık ve ümitsizlik kişiyi intihara kadar sürükleyebilmektedir.

Rehabilitasyonun en faydalı olduğu durumlar; parapleji denen vücûdun belden aşağısının felci ile, hemipleji denen yarım vücut felcidir. Eskiden paraplejik hastaların birçoğu kısa zamanda böbrek enfeksiyonlarından ve yatak yaralarına bağlı enfeksiyonlardan ölmekteydi. Rehabilitasyonun tatbiki ile bu sebeplerden olan ölümler oldukça azalmıştır. Yapılan bir araştırma, yarım vücut felcine uğradıktan sonra iyi bir rehabilitasyona tâbi tutulan 1000 felçli hastadan % 10'unun yeniden yürüyebildiğini ve günlük ihtiyaçlarını gördüğünü, hatta önemli kısmın da bir işte çalışabildiğini göstermiştir. Uyuşturucu maddelere düşkünlükleri yüzünden toplum dışına itilmiş kişileri, bu durumdan kurtarmak için dünyânın pekçok ülkesinde yoğun çalışmalar vardır.

Uyuşturucu madde kullanma, hastalığın sebebi değil, bir belirtisidir. Gerçek sebep, bir zihin bozukluğu, bir rûhî bozukluktur. Bu bozukluk, kişiyi uyuşturucunun pençesine düşürmektedir. Böyle şahısları hapse atmak veya alelâde bir psikiyatri kliniğinde yatırmak tedâvi değildir. Bunlar için husûsî eğitim ve tedâvi merkezleri kurulmalıdır. Bu merkezlerde hem fizikî, hem de rûhî yönden tedâvileri sağlanmalıdır. Rûhî tedâvide tartışma götürmez bir gerçek vardır. O da hastaların îmânı kuvvetli kişiler hâline getirilmesidir. Ancak böyle olunca hastalar aşağılık kompleksinden kurtulur, davranış bozukluklarını düzeltebilirler.

Günümüzde, özellikle batı toplumlarında kânun yapıcıları, iş yerlerinde, hapishânelerden çıkmış kişilerle, sakatlar için belli bir oranda işçi çalıştırılmasını öngören kânunlar hazırlamaktadırlar. İyi bir devlet kontrol ve tâkibiyle bu kânunların işlerlik kazanacağı muhakkaktır.

Bu kişilere iş sahası açmak yardımın bir bölümüdür. Ama esas yardım, böyle kişilerin inançlı insanlar olmasını sağlamaktır. Çünkü kazâ ve kadere tam inanan, tevekkül ve kanaat sâhibi olan, haram ve yasaklardan sakınan insanın sarsılması, tekrar eski kötü günlerine dönmesi pek mümkün değildir.

REHİN;

Alm. *(Unter-) Pfand (n), 2. Faustpfand (n), Verpfändung (f), 3. Hypothek (f),* **Fr.** *Gage, nantissement, hypothèque (m),* **İng.** *Pledge, pawn, security.* Bir sebepten dolayı, bir şeyi hapsetmek, alıkoymak. Bir malı, ondan istifâdesi, faydalanılması mümkün olan bir hak karşılığında hapsetmek, alıkoymaktır. Hapsedilen mala "rehin" veya "merhûn" denir.

Rehin, alacaklıya yapılacak ödemeyi belirli bir şey üzerinde teminat altına almaya yarayan bir sözleşmedir. Alacaklıya yalnız rehin edilen malı sattırarak alacağını alma hakkını verir. Rehin, para, mal vs. olarak verilebilir.

Alınan bir şeye karşılık, bir şeyi bırakmak, aynî teminattır. Alacaklı, hakkını teminat altına almak için karşı taraftan aynî teminat ister ve bu sebeple rehin hakkını tesis eder. Rehin hakkı, bir alacağın temin edilebilmesi için, bir menkul, gayrimenkul veya bir hak üzerinde kurulan sınırlı bir aynî haktır. Alacağın varlığına bağlı olduğu için bir fer'î haktır. Yâni alacak hakkı yoksa veya geçersizse, rehin hakkı da yok demektir.

Bugünkü Türk hukûkunda rehin: Türk Medenî Kânunu'nun 765-852'nci maddelerinde gayrimenkul rehni ve 853-886'ncı maddelerinde de menkul rehin ile alacak üzerindeki rehin hakkı ve rehinli tahvilata âit hükümler düzenlenmiştir. Medenî Kânuna göre, her türlü alacak ve haklar üstünde de rehin hakkı kurulabilir. Alacak hakkı ve para ile değerlendirilebilen her çeşit hak üzerinde rehin hakkı tesisi mümkündür. Alacak rehinde, borçluya durumun bildirilmesi lâzım değildir.

Senetli alacaklarda, rehin sözleşmesi bir borçlandırıcı işlemdir. Rehin alacaklısına senedin de teslimi gerekir. Hâmiline yazılı senette, ayrıca rehin sözleşmesi gerekmez. Rehin niyetiyle teslim yeterlidir. Emre yazılı senetlerde de "rehin cirosu" ile rehin sözleşmesi yapılmış olur. Nâma yazılı olan senetlerde ise ayrıca "temlik beyânı" da gerekir.

Bir rehin üzerine ikinci bir rehin hakkı kurulabilir. Ancak durum önceki rehin alacaklısına bildirilir. Alacak üstündeki rehin hakkı, "mutlak" bir haktır. Ancak aynî hak değildir. Mal üzerine kurulmamıştır. Herkese karşı ileri sürülebilir. Rehin edilen hak, rehin sâhibine devredilmiş olmayıp, hak yine rehin edene âittir.

Mal üzerindeki rehin, gayrimenkul rehni ve menkul rehni olmak üzere iki çeşittir.

1**. Gayrimenkul rehni:** Kânunda üç çeşit gayrimenkul rehni vardır: a) İpotek, b) Îrad senedi, c) İpotekli borç senedi (Bkz. İpotek). Gayrimenkul rehni, alenîdir, belirlidir, sâbit derecelidir ve teminatlıdır. Gayrimenkul rehni ya kânundan doğar veya sözleşme ile kurulur. Kânundan doğan gayrimenkul de ya tescil olmadan doğar veya kânundaki hüküm, rehnin tescil edilmesini isteme hakkını verir. Ayrıca

resmî senede gerek yoktur. Sözleşme ile doğan gayrimenkulde ise, diğer aynî haklarda olduğu gibi, resmî senet ve tapuya tescil şartını gerektirir.

2**. Menkul rehni:** Taşınabilir bir mal üzerinde kurulur. Alacaklıya gerektiğinde malı satarak alacağını alma hakkını verir. Menkul rehni kıymetle ilgili olup, fer'î bir haktır. Alacaklının rehinli menkul malı gerektiğinde sattırarak, karşılığından alacağını alması, kıymetle ilgili bir hak olmasındandır. Alacağa sıkı sûrette bağlı olması ise, fer'î hak olduğunun ve sâdece teminat olduğunun işâretidir. Alacak hakkı ile birlikte rehin hakkı da son bulur. Alacak üçüncü kişiye devredilince, rehin hakkı da üçüncü kişiye geçer.

Menkul rehni de; **a) Teslim şartlı,** b) **Teslimsiz** olmak üzere iki çeşittir. **Teslim şartlı rehin,** normal menkul rehnidir. Rehin hakkı kurmak için, zilyetlik alacaklıya veya üçüncü kişiye devredilir. Rehin verenin tek başına mal üzerinde tasarruf yetkisi yoktur. Rehin hakkı tesisi için, **rehin sözleşmesi** ve **zilyetliğin devri** gerekir. Rehin sözleşmesi, şahsî bir hak doğurur. Bununla rehin hakkı sâhibi zilyetliğin devrini isteme hakkı elde eder. Borçlu da zilyetliği devir borcuna girer. Rehin hakkı sâhibi dâimâ alacaklıdır. Sözleşmede sıhhat ve şekil şartına gerek yoktur. Zilyetliğin devrinde, rehin hakkının ortaya çıkması için sözleşme yeterli değildir. Zilyetliğin devri de gerekir. Ancak, bu şekilde rehin hakkı açıklık kazanır. Hükmen teslimle rehin hakkı kurulamaz. Alacaklının parasını alabilmesi için, ancak para ile ilgili olan şeyler üzerinde rehin hakkı kurulabilir.

Teslim şartlı rehnin sona ermesi, zilyetliğin geri verilmesini isteme hakkının kaybedilmesi, alacağın sona ermesi ve tarafların anlaşması sonucu feragatle son bulur.

Teslimsiz menkul rehni, kânunda belirtilen özel durumlardan doğar. Bunda zilyetliğin devrine gerek yoktur. Bu rehne, menkul mal ipoteği de denir. Birçok çeşitleri vardır:

1. Hayvan rehni: Ancak çiftlik hayvanları üzerine kurulur. Diğer hayvanlara kurulamaz. Bu rehni, kredi kuruluşları ve kooperatifler kurar. Hayvan rehni siciline kayıt gerekir.

2. Mâden cevheri rehni: Mâden Kânununun verdiği yetkiye göre kurulur. Mâdeni çıkaran, arama yapan ve işleme yapanlar alacaklıya teslimsiz rehin hakkı verebilirler. Bununla, ilgili rehin hakkı vardır.

4. Ticârî işletme ve esnaf işletmesinin rehin hakkı.

5. Zirâî donatım, Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatiflerinin rehin hakları vardır. Bunların hepsi, teslimsiz menkul rehine girerler.

İslâm hukûkunda rehin: Ödenecek mal karşılığı olarak, bir malı, alacaklıda veya başka âdil bir kimsede, emânet bırakmakla yapılır. Rehin ancak, mal borcu için verilir. Öldürmek, yemin hakları, işçinin iyi çalışması, misâfirin hırsızlık etmemesi için rehin istenmez. Rehin zor ile alınmaz. Rehin akidle yâni îcâb ve kabulle, yâni sözleşme veya mektuplaşma ile yapılır. Rehinde mal teslim alınır. Teslim olunmadan önce, borçlu rehni vermekten vazgeçebilir. Rehin bırakılan malın, satılmaya elverişli olması şarttır. Tartı ile, hacimle ölçülen herşey, altın, gümüş eşyâ, para, rehin verilebilir. Ortak olan bir şeydeki kendi payı rehin verilemez. Alacaklı, rehinden vazgeçebilir. Borçlu vazgeçemez. Rehin, borç ödeninceye kadar hapis olunur. Önce, borç ödenir. Sonra, rehin verilir.

Alacaklı, rehnin, borçlunun mülkünden çıkmasına sebep olamaz. Satamaz, kirâya veremez. Rehni, ancak borçlunun izniyle kullanabilir. İkisinden biri, ötekinin izniyle, rehni başkasına âriyet verebilir. Sonra her biri onu yine rehin yapabilir. Alacaklı, kendisindeki rehni, rehni veren borçlusuna da âriyet verebilir. Saklamayarak veya kullanarak rehin helâk olursa, kıymetini öder. Bir kimsenin, rehinde bulunan malı satın alması sahihtir. Alacaklı, elindeki rehin malı müşteriye vermeyebilir. Müşteri, borcunu ödeyerek, rehnin kurtarılmasına kadar bekler. Yâhut, bey'i (satışı) mahkemeyle fesh ettirir.

Ödünç verirken, alacaklının rehinden istifâde etmesi için, izin verilmesi şart edilirse, fâiz olur. Meselâ, hayvanı veya tarlayı, elbiseyi kullanması, sütünü içmesi şart edilirse fâiz olur. Sonradan verilen izin ile, alacaklı rehni kullanabilir.

İslâm hukûkunun rehinle ilgili hükümleri, fıkıh kitaplarında yer almakta olup, ayrıca **Mecelle**'nin 701-761'inci maddelerinde de bahsedilmektedir.

REÎSÜLKÜTTAP;

Osmanlı Devletinde, dîvân-ı hümâyunda, doğrudan doğruya vezîriâzama bağlı yazı işleriyle meşgul kalemlerin ve buradaki kâtiplerin faaliyetine nezâret eden dâire reisi.

Osmanlılarda ilk defâ Fâtih Sultan Mehmed Kânûnnâmesinde görülen reîsülküttap tâbirinin daha evvelki târihlerde de mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bu kânunnâmeye göre, reîsülküttap, dîvânda vezîriâzamın önünde durarak muâmele görecek yazıları okurdu.

Reîsülküttap, dîvân-ı hümâyunda kitâbet sınıfında yetişir ve muayyen kademeleri geçtikten sonra bu makâma getirilirdi.

Reîsülküttap bütün dîvân kâtiplerinin reisiydi. Tâyin ve tevcih beratları, idârî emirler ve hükümler, kâtipler tarafından yazıldıktan sonra ona gösterilirdi. Bütün beyler ve ulemâ ile diğer mansıp sâhipleri, beratların ve dîvân hükümlerinin yazılmasında onun dediğine îtimâd etmek zorunda idiler. Reîsülküttap, bu çeşitli vazîfelerini yerine getirebilmek için, emrindeki kâtipleri; 1) Beylikçi veya dîvân kalemi, 2) Tahvil veya nişan kalemi, 3) Rüûs kalemi adı verilen üç dâirede çalıştırırdı. Sonraları dördüncü bir dâire olarak âmedî kalemi kuruldu. (Bkz. Dîvân-ı Hümâyun)

Reîsülküttap ve dîvân-ı hümâyun kâtipleri dîvân sırasında ikinci ve üçüncü kubbeler arasında otururlardı. Dîvân toplanırken, reis, defterdâr yönünden gelip vezîriâzamın sağ tarafına telhis kesesini koyar ve söylenecek bir şey varsa, kulağına yavaşça söyledikten sonra yerine çekilirdi. Onun arkasında reîse tâbi dîvân kâtiplerinden divitdâr efendi vezîrin önüne divit koyardı. 16. yüzyıl sonlarına kadar dîvân toplantılarında arz-ı hâlleri reîsülküttaplar yüksek sesle bizzat okudukları hâlde, sonraları bu işi birinci ve ikinci tezkireciler görmeye başladı. Ancak tezkirecinin dîvânda bulunmadığı zamanlar arz-ı halleri reis efendi okurdu.

Gizli yazılar kâtiplere bırakılmayıp, bizzat reis tarafından yazılır ve muhâfaza edilirdi. Bu arada yeniçerilere ulûfe dağıtımına âit telhisi, sadrâzamın ağzından reis bizzat yazar ve bir destmal (mendil veya havlu) içinde kapıcılar kethüdâsı ile pâdişâha gönderirdi. Daha sonra, pâdişâhın hatt-ı hümâyûnu ile geri gelen telhisi sadrâzam alır ve okuması için reise verirdi.

Muâhedeler ve pâdişâh irâdeleri reis tarafından husûsî torba ve sandıklarda saklanır, bu torbalara harita adı verilirdi. On sekizinci asırda her yıl sadrâzamın huzûrunda yapılan yıllık tevcihat merâsiminde, memuriyetleri bildirme vazîfesi reîsülküttâba âitti. O, nezâreti altında hazırlanmış olan beratları kendi eliyle sadrâzama verirdi.

Reîsülküttâbın surre-i hümâyûnun gönderilmesi sırasında da vazîfesi vardı. Surrenin gönderilmesinden bir gün evvel dârüsseâde ağası tarafından dâvet edilen reis efendi, Bâbıâlîde Mekke emîrine hitâben yazılan nâme-i hümâyûnu saraya götürüp bizzat dârüsseâde ağasına teslim ederdi.

Reîsülküttap sadrâzamla birlikte sefere gittiği zaman, pâyitâhtta sultanın yanına rikâb reisi ünvânıyle bir kaymakam tâyin edilirdi. Bu memuriyete rikâb-ı hümâyûn riyâseti denilirdi. Rikâb reisleri merâtip göz önünde tutularak umûmiyetle büyük tezkirecilerden seçilirdi.

Reîsülküttap terfî ederse, Fâtih Kânununa göre; nişancı veya defterdâr olabilirdi. Nitekim nişancı veya defterdârlıktan beylerbeyliğe veya vezirliğe yükselen pekçok reîsülküttap vardır. Abdurrahmân, okçu Mehmed, Abdürrezzâk Bâhir, Feyzi Süleymân paşalar beylerbeyliğine; Râmi Mehmed, Râgıb Mehmed, Nâili Abdullah, Halîl Hâmid ve Mehmed Emîn Vâhid gibi paşalar da vezirliğe yükselen reîsülküttaplardır.

Azledilen reîsülküttaplar, çok defâ eminlerden birine ve husûsiyle meşakkatli ve masraflı bir iş sayılan tersâne-i âmire emânetine tâyin edilirlerdi.

Reîsülküttapların ehemmiyeti, 18. asırdan îtibâren önemli ölçüde artmıştır. Nitekim bu asırda dîvân kalemi reisliği de üzerinde olmak kaydıyla bütün hâricî işler reislere havâle edilmiştir. Bu görevleri dolayısıyla ecnebî muharrir ve seyyahları, reîsülküttâbı, devlet sekreteri ve hâriciye nâzırı olarak târif etmişlerdir.

Sultan İkinci Mahmûd Han tarafından 1835 senesinde reîsülküttap ismi ve teşkilâtı kaldırılarak **Umûr-i hâriciye** nezâreti kuruldu. Son reîsülküttap olan Yozgatlı Mehmed Âkif Efendi de müşirlik rütbesiyle hâriciye nâzırı oldu.

REJİM;

Alm. *Regine,* **Fr.** *Regime (m),* **İng.** *Regime; diet.* İdâre, usûl, sistem, nizam, tarz. Rejim kullanıldığı ilme ve terime göre değişik mânâlar almıştır.

Tıpta; sıhhati korumak veya sağlığa kavuşmak gâyesiyle uygulanan beslenme düzeni.

Coğrafyada; akarsudan belli zamanda geçen su miktarının geçirdiği değişikliklerin bütünü.

Meteorolojide; yağışların belli zaman içerisindeki tâkip ettiği seyir.

Hukukta; bir konuyla ilgili kânunların bütünü. Cezâ, infaz rejimi gibi. Kamu Hukûkunda ise; devletin yönetim şekli demektir.

İnsandaki sosyallık, siyâsîlik vasfı, çok çeşitli ihtiyaçlarını karşılama, varlığını devam ettirme gibi sebepler, sosyal düzene tâbi olma gereği, çeşitli sosyal ve siyâsî teşekküllerin meydana gelmesini

sağlamıştır. Başlangıçta, kan ve inanç ortaklığına dayanan âileler teşekkül etmiş, bunların gelişmeleri ve birleşmeleriyle kabile, aşiret, köy, kasaba, site, komün, kanton, müstakil şehir devletleri ve nihâyet devlet vücûda gelmiştir.

İmâm-ı Gazâlî, İbn-i Haldun, George Buehman gibi sosyologlara göre, insanın medenî yaratılması, ondaki toplu ve barış içinde yaşama hissi, insanı, devlet ve devletin idâre şekli olan rejime götürmüştür.

Devletin meydana çıkışı, devlet gücünün kimin eliyle kullanılacağı problemini doğurmuş, dolayısıyla rejimin şekilleri meydana gelmiştir.

İlâhî dinlerin mensupları, insanların zaman geçtikçe medenîleştiklerini kabûl etmemekte; "İnsanlar medenî doğmuştur. İlk insanlarla birlikte medeniyet teşekkül etmiş, insanlar berâber yaşamış, kendilerini idâre edenlere (rejime) itaat etmişlerdir." demektedirler.

Son arkeolojik kazılar, "İlk insanlar vahşîdir!" teorisini tamâmen sarsmıştır. Bu kazılarda bulunan kumaş, cam, mâhiyeti anlaşılmayan metal parçaları, târih öncesi devir dediğimiz zamânın binlerce yıl öncesine âittir. Nitekim; Mezopotamya'da Gar Koben mevkiinde 40.000 yıl öncesine âit çakmaktaşı endüstrisi, Kerim şehirde de taş kesme makinası bulunmuştur.

İslâm âlimlerine göre; "İnsan neslinin babası olan Âdem aleyhisselâmdan beri geçen süre, 313.000 seneden eksik olmayıp, insanlığın ömrü, altı-yedi bin seneden ibâret değildir. İlk insanlar ve onları tâkip edenler, vahşî değillerdi. Medeniyetler kurup, sevk ve idâre etmişlerdir. Her bin senede bir, kâinatın yaratıcısı Allahü teâlâ, bir kitap, bir peygamber ve bir din göndermiştir. Peygamberlerin her biri, kendi zamanlarında hâkim ve hükümleri tebliğ edici olup, Cenâb-ı Hak tarafından tebliğ ve infâza memur olmuşlardır. Âlemlerin yaratanı, mükemmel sûrette yarattığı, insanın dünyevî, uhrevî, cismânî, rûhânî, bütün ihtiyaçlarını, menfaatlerini, ebedî saâdet yolunu peygamberler vâsıtasıyla bildirmiştir."

Rejimler; yasama, yürütme ve yargı güçlerinin kullanılışı açısından şu şekilde sınıflandırılır:

A. Kuvvetler ayrılığına yer vermeyen rejimler:

Bu rejimlerde, yargı ve yasama hükümetin elindedir.

1. Mutlakiyetler: Bütün yetki ya bir kişide toplanmıştır (monarşi) veya bir grubun elindedir. (aristokrasi). Kralın yetkisi bir meclis tarafından kısılmışsa buna "meşrûtî monarşi" denir.

2. Diktatörlükler: Bu rejimlerde bütün kuvvetler, icrâ organında, onu temsil eden diktatörde toplanır. Kralın iktidarının kaynağı örfe uygun olduğu halde, diktatörün iktidarının kaynağı kuvvettir, örfe aykırıdır.

a. Eski diktatörlükler: Sezar'ın, Neron'un, Firavun'un iktidarları gibi. Kuvvetle işbaşına gelen ve bütün yetkilerin tek kişide toplandığı iktidarlardır.

b. Komünizm: Bütün hak ve hürriyetlerin kaldırıldığı, bir sosyal sınıfın diğer sosyal sınıfa tahakkümüne ve Marks'ın görüşlerine dayalı rejim şeklidir.

c. Nazizm: Faşizmin bir çeşidi olup, Alman milletinin üstünlüğü fikrine dayanan ve bütün yetkilerin baştaki diktatörde (Führer'de) toplandığı rejimdir.

d. Faşizm: Orta sınıfa dayalı dikta rejimidir.

3. Meclis hükûmeti: İstiklâl Savaşı sırasında Türkiye'de görülen bu rejimde, yasama ve yürütme millet meclisinde toplanmıştır.

B. Kuvvetler ayrılığına yer veren rejimler:

Demokratik, cumhûriyetçi rejim. Bu rejimlerde hâkimiyet halkındır. Yasama, yürütme ve yargı birbirinden ayrılmıştır.

1. Başkanlık sistemi: Amerika Birleşik Devletlerinde görülen bu sistemde devlet başkanı, hem hükûmetin hem de devletin başıdır.

2. Parlamenterizm: Hükûmetin bağımsız, fakat meclise karşı sorumlu olduğu rejim. Kuvvetler arasında yumuşak bir ayrılık kabûl etmiştir. Eşitlik ve denge prensibi gereği kuvvetlerin birbirine üstünlüğü yoktur. Fakat günümüzde hızlı, değişen hayat şartları kuvvetli ve istikrarlı hükûmetleri gerektirdiğinden kuvvetler arasındaki denge yürütme organı lehine bozulmuştur.

Günümüz Türkiye'sinde bu rejim uygulanmaktadır.

3. Yarı başkanlık sistemi: Bu sistem başkanlık sistemiyle parlamenter sistemin karmasından oluşur. Fransa'da uygulanmaktadır.

C- İdârî rejim: Devletin idârî faaliyetlerinin yürütülmesinin bir şekli. Faaliyetler; idâre adı verilen bir teşekküle verilmiş ve özel hukuktan farklı olarak kamu hukûkuna tâbi kılınmıştır. Türkiye'de bu sistem uygulanır.

REJİSÖR;

Alm. *Regisseur, Spielleiter (m),* **Fr.** *Régisseur (m),* **İng.** *Director.* Bir sinema veya tiyatro eserinin tarzını bütün olarak belirleyen, oyuncuların rollerini koordine eden ve tamamlanmış eser üzerinde son düzeltmeleri yapan şahıs. Prodüktör ise, oyuncuları işe alan, eseri maddî yönden destekleyen kişi olabileceği gibi, özellikle film yapımcılığında, filmle ilgili bütün işlerin idâresi için vazîfelendirilmiş bir şahıs da olabilir. Prodüktör, oyunun koordinesi için bir rejisör tâyin eder.

On dokuzuncu yüzyıla kadar tipik bir tiyatro, repertuarındaki birkaç oyunu oynayan sâbit kumpanyadan ibâretti. Sahne âmiri dekorla ilgilenirken, oyuncular birbirlerinin kâbiliyetlerini bildiği için, en fazla yazar veya başoyuncunun tavsiyelerine ihtiyaç duyulurdu. Kumpanyaların oyun alanı genişledikçe, sahne ve rol âmirlerinin kontrol alanları da artmış oldu. Netîcede rejisörlük mesleği doğdu ve rejisörün konuya yaklaşım kâbiliyeti filmin başarısını tâyin eder oldu.

Tiyatroda ilk profesyonel rejisör, Londra Olimpik Tiyatroda çalışan Madam Vestris'tir. Oyun, dekor, ses ve ışık düzenlemesi onun göreviydi.

Yirminci yüzyılda rejisörün görevleri artmıştır. Oyuncuların oyun tarzını belirlemek, oyunun yorumlanması, oyuncuların rollerini koordine ve bütün eserlerin kontrolü rejisörün görevleri arasındadır. Aynı zamanda dekor, kostüm ve ışıklandırma konularını halleder, fon müziği ve müzikallerde kareografi (bale sanatı) onun işidir.

Modern rejisörün fonksiyonu şöyle özetlenebilir: "O seyircinin ilgisini çekecek önemli noktaları bir dizi hâlinde sunarken, bu noktaların mümkün olduğu kadar uygun olmasına çalışır."

İlk film rejisörü 1899'da "Cindeella"yı yapan Fransız Georges Méliés'tir. Amerikalı D.W. Griffith ise sesi orjinal şekliyle kullanmayı başaran ilk rejisördür. Film rejisörleri zamanlama, kesme ve olayı vurgulamayı kontrol eder, tamamlanmış film üzerinde son düzeltmeyi yapar.

Televizyon rejisörü, tiyatrocu meslektaşı gibi, seyircinin dikkatini önemli noktalara çeker ve film rejisörü gibi de bir kompozisyon hâlinde sunar. Televizyon rejisörü diğerlerinin sâhip olduğu bâzı avantajlardan mahrumdur. Az bir hazırlık zamânı verilmiş olup, en büyük görevi çekim esnâsındadır. Hattâ bu, bâzan naklen yayın da olabilir.

Oyun rejisörü iki tecrübeye sâhip olmalıdır: Tiyatro bilgisi ve film tekniği, dublaj.

Tipik bir oyun rejisörü, kontrol odasında teknik rejisörle bulunur ve dört veya altı kameraya kulaklık irtibâtıyla, senaryoya göre hangisinin çekime gireceğini bildirir. Monitorden tâkip eder. Televizyon kamu hizmeti gördüğü için, rejisör kendi şahsî fikirlerini yansıtamaz ve yansıtmamalıdır.

Radyo rejisörünün ağırlık vermesi gereken konu sestir. Radyo rejisörü iki husûsiyete sâhip olmalıdır. Hayal gücünü canlandırabilmek ve vurgulamalara dikkat etmek.

REKLÂM;

Alm. *Reklâme, Werbung (f),* **Fr.** *Réclame (m),* **İng.** *Advertisement.* Mal veya servis satışını arttırabilmek maksadıyle yayın araçları ile yapılan bir çeşit duyuru. Yayın araçları; elle dağıtılan kâğıtlar, gazete, dergi, radyo, televizyon, sinema olabilir. Reklâm, gazetede bir satır veya sayfanın tamâmını da kaplayabilir. Yirminci asırda bilhassa ABD'nin ticârî faaliyetleri reklâma bağlanmıştır. İstatistikî değerlere göre ABD'de senede 15 milyar doların üzerinde bir para reklâma harcanmaktadır. (Bkz. Propaganda)

Reklâm gâyesi ya ürünü tanıtmak veya firmayı tanıtmak şeklinde iki türdür. Reklâm yapılış şekline göre de iki türlüdür. Doğrudan faaliyet gerektiren reklâmlarda ürünün hemen satışı veya kupon karşılığı verilmesi gibi âcil işlem vardır. Dolaylı faaliyet gerektiren reklâmlarda ise, okuyucu veya seyirci üzerinde ürünün hayâliyle etki uyandırılır. Perakende satıcılar doğrudan faaliyetli reklâmı tercih ederken; îmâlâtçılar ve fabrikalar ise, dolaylı faaliyetli reklâmı tercih ederler.

Reklâmın ekonomiye faydası, ekonomide dinamizm ve genişlemeyi dâvet etmesidir. Reklâm aynı tür ürünleri çıkaran firmalar arasında rekâbeti de kamçılayacağı için ekonomiyi olumlu yönde etkiler. Birçok kişi reklâmın ürün fiyatını yükselteceğini zanneder. Halbuki fiyatı etkileyen iki ana faktör üretim mâliyeti ve pazarlama ile talepteki artma veya eksilmedir. Reklâm bu iki faktörü de desteklediği için fiyat da düşer. Reklâmın millî gelirle de bağlantısı vardır. Reklâm ekonomik kriz veya patlama yaptıracak kadar etkili olmamakla berâber, para darlığında firmalar daha kaliteli mal yapmak sûretiyle bunu reklâm konusu yaparlar. Netîce olarak satış da, mal kalitesi de artar. Reklâm, gazete, radyo ve

televizyon gelirlerinin büyük bir kısmını teşkil eder.

Reklâm, firma tarafından reklâm işleriyle uğraşan ajanslara yaptırılır. Reklâm ajansları reklâm cinsini maksada en uygun olacak şekilde seçerler. Reklâm yapılırken ressamlar, matbaacılar, artistler, film şirketleri, araştırma kurumlarından da istifâde edilir. Reklâm faaliyetlerini yerine getirmek için çeşitli yayın organlarından faydalanılır. Bunlar, basın (günlük gazete ve dergiler), radyo, televizyon, sinama ve afişlerdir.

Reklâm programı, pazarlama programına göre hazırlanır. Reklâm hazırlayıcı veya reklâm ajanslarının reklâm kampanyasında tâkip edeceği bâzı önemli hususlar vardır. Reklâmı yapılacak malın önce kime, nerede pazarlanacağının incelenmesi gereklidir. Kişilerin bu mala isteği, bütün mala temâyül oranı, bu malın kişiyi psikolojik veya ihtiyaç yönünden tatmin etme özelliği, reklâmın yapılacağı ortamda kişilerin okuma ve dinleme ve seyretme miktarı en önemli inceleme konularıdır. Reklâmı yapılan malın iknâ edici, menfaat sağlayıcı olması lâzımdır. Meselâ çay reklâmı yapılırken, çayın sıhhate faydası, zihni açtığı da dikkate alınır. Reklâmın cinsi mala göre seçilir. Reklâmın ele aldığı konu, mal veya servis satmaktır.

Reklâm yapılırken dikkat edilecek diğer önemli bir husus da, yapılacak reklâmın süre ve miktarıdır. Mal satışlarını kademeli bir şekilde arttırmak için zaman zaman reklâm yapmak gerekir. Firma bir evvelki sene yapmış olduğu satışın, meselâ yüzde beşini o sene belli fasılalarla yapacağı reklâm harcamalarına ayırır.

Reklâm yapılırken istenilen husus okuyucu, dinleyici veya seyircinin en iyi bir şekilde dikkatini çekmektir. Reklâmda kısa fakat çekici cümleler, sözler, resimler esastır. Dekor, renkler, mizanpaj, televizyonda ses ve görüntü seçimi dikkati çekecek özellikte olmalıdır. Yazılı reklâmda başlık çok mühimdir. Zihinlerde yer etmesi için sesle, yazıyla ve görüntüyle reklâmı yapılan mal veya hizmet sık sık tekrar edilir.

Ekonomik ve ticârî olayların paralelinde reklâmcılık da günümüzdeki aşamaya gelmiştir. Basın reklâmları 16. asırda Almanya, 17. asırda da İngiltere'de başlamıştır. Ülkemizde ise, 19. asrın ortalarında rastlanır. Ülkemizde reklâmcılığın başlama ve gelişmesinde basın araçlarının önemli yeri vardır. 1945'lerde toplam gazete ve dergi baskısı 200.000 dolayındayken, bütün basının reklâmlardan sağladığı gelir 750.000 liraya yaklaşmıştı. Günümüzde günlük gazetelerin toplam baskısı 2,5 ilâ 3,5 milyon arasındadır. Reklâm geliriyse milyarlarla ifâde edilmektedir. Bu, bize reklâm harcamalarının önemli bir düzeyde olduğunu göstermektedir.

Batı Avrupa ülkelerinde 1950'lerde başlayan basın-televizyon rekâbeti ve reklâm payını arttırma mücâdelesi, ülkemizde 1972 yılında televizyonun reklâm kabul etmeye başlamasıyla yoğunluk kazanmış ve 1973 yılında basın organlarının televizyon reklâmlarına karşı çıkmalarına kadar varmıştır. Ancak, basının reklâm gelirinde mutlak bir düşme görülmediğinden, günümüzde bu mücâdelenin etkinliğini kaybetmeye başladığını söyleyebiliriz.

Ülkemizde ilk radyo istasyonu 1927 yılında hizmete girmiştir. Bunu 1938 yılında kurulan Ankara ve 1949'da kurulan İstanbul radyoları tâkip etmiştir. Radyoların reklâm kabul etmeye başlamaları ancak 27.1.1951 târih ve 3/12/402 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnâmesiyle mümkün olabilmiştir. Radyo reklâmcılığının asıl gelişimi, 1964 yılında TRT Kurumu oluşturulduktan sonra başlamıştır.

Gerçekten TRT döneminin ilk yıllarında radyo yayın sürelerinin hızla artması, güçlü vericilerin hizmete sokulması sonucu reklâma olan talep büyük oranda artmış ve bâzı basın reklâmlarının da radyoya kaymasına yol açmıştır. Dolayısıyla Türkiye Radyolarının toplam reklâm gelirlerinde büyük artışlar görülmüştür. Fakat televizyonun 1972'de reklâm almaya başlamasıyla birlikte, radyo ikinci plânda kalmış ve reklâm gelirleri giderek azalan oranlarda artış göstermiştir. İlk kez 1975'te bir önceki yılın düzeyinin de altına inmiştir.

Radyo reklâm gelirlerindeki azalmanın nedenleri; televizyonun reklâm yayınlarına başlaması ve özellikle radyoda akşam saatlerinde yayınlanan reklâmların televizyon yayın saatine rastlamasıdır. Ayrıca, hemen her yıl radyo reklâm ücretlerine televizyonla birlikte yüksek oranlarda zam yapılması da bunu etkilemektedir.

Ülkemizde televizyon, 1968 yılında TRTAnkara Televizyonunun deneme yayınlarıyla başlamıştır. Kısa sürede gelişerek günümüzde Türkiye'nin hemen her yöresinden rahatlıkla izlenebilen geniş bir yayın alanına kavuşmuştur.

1972 Mart ayından îtibâren reklâm araçları arasında yerini alan televizyon; aynı yıl reklâmlardan 35 milyon lira gelir sağlamıştır. 1978 yılında bu rakam 1.200 milyon liraya ulaşmıştır.

1990'dan îtibâren özel televizyon kanallarının da yayına başlamaları ile reklâm pastasından pay kapma yarışı hızlanmış, bunun neticesinde trilyonlarca lira reklâma harcanmıştır. Bunun yanında

reklâmla ânında pazarlama yayınları da devreye girmiştir.

Televizyon, etkinliği oldukça yüksek bir reklâm iletişim aracıdır. Bunun sebepleri, televizyonun ülkemizde yeni bir araç olması, izleyicilerin ilgisini çekmesi ve dolayısıyla yayın alanının hızla genişlemesidir. Televizyonun bu özelliğinden dolayı, genel olarak 1970'lerden sonra reklâm gelirlerinde görülen artış sepeplerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Okuma yazma oranının oldukça düşük ve okuma alışkanlığının çok az olduğu ülkemizde, kulak ve göze yönelen kitle iletişim araçlarında yayınlanan reklâmların etkinliğinin yüksek olacağı görüşünün reklâm veren firmalarca benimsenmesi.

2. Televizyona karşı halkın gösterdiği ilgiden dolayı, çeşitli yetersizlikleri olmasına rağmen reklâmların duyuruyu sağlamak yoluyla, tüketiciler üzerinde talep arttırıcı etki yapması ve özellikle dayanıksız tüketim malları bakımından bu etkilerini kısa sürede göstermesi.

3. Türkiye'deki enflasyonist ortam sebebiyle, reklâm târifelerinde yükselmeler olmasına rağmen, reklâmların artmaya devam etmesi.

4. Televizyon reklâmlarında gösteriş etkisinin yüksek olması sonucu, zaman zaman aynı malları üreten firmaların prestij yarışmasına girmeleridir.

REKTUM;

Alm. *Rectum (n), Mastdarm (m),* **Fr.** *Rectum (m),* **İng.** *Rectum.* Göden barsağı da denilen, kalın barsağın anüs deliğinden önceki son kısmı. Yaklaşık 12 cm uzunluğundaki rektum, üst kısımda karın çeperine, alt kısımda ise sırt duvarına doğru bir içbükeylik gösterir. Rektumun içinde yarım ay şeklinde kapakçıklar vardır. Bu kapakçıklar anüse doğru bir kör boşluğu meydana getirirler. Dışkının rektuma girmesi genellikle dışkılama refleksini uyandırdığından rektum genellikle boştur.

Rektumda görülen başlıca hastalıklar, apseler, burasının kanseri, basur, fistüllerdir. Rektum kanseri genellikle orta yaşlı erkeklerde kanama, kabızlık, ishal nöbetleri, rahatsızlık hissi ve dışkılayınca boşalamama duygusu ile belirir. Tedâvide erken teşhis edilmiş olmak şartıyla rektum çıkarılır ve barsağın devamlılığı sağlanır.

Rektumdaki hastalıkları kesin teşhis edebilmek için anüs gözlenmeli, rektum parmakla muayene edilmeli, rektoskop denilen âletle rektumun mukozasına bakılmalıdır.

Rektum kalın barsağın son kısmı olması dolayısıyla, sindirim işleminin son rötuşlarının yapıldığı yer sayılabilir. Burada yapılan iş yalnızca bir miktar suyun emilmesidir. Esas görevi dışkının depolanmasıdır. Dışkı belli bir dolgunluğa gelince kişide dışkılama hissi uyanır. Kişi uygun yer ve şart bulamazsa bu his baskılanır ve dışkılama 24 saate kadar geciktirilebilir.

RELETİVİTE (Bkz. İzâfiyet Teorisi)

REMBRANDT, Harmenszoon van Rün;

Hollandalı ressam. Hollanda'nın Leiden şehrinde 15 Temmuz 1606 günü dünyâya gelmiş ve 4 Ekim 1669'da Amsterdam'da ölmüştür. Orta tabakanın altında bir âilenin çocuğudur. Tablolarında fırça çalışmaları ifâde niteliği yüksek özellik taşır. Birçok yazarın sayfalar dolusu anlatmak durumunda olduğu konuları Rembrandt, fırçası ile ifâde etmiştir.

Rembrandt Lâtin Okulunu bitirdikten sonra, Leiden Üniversitesine yazıldı. Resim yapmaya karşı aşırı istek ve kâbiliyeti vardı. Babası fakir olduğu için, Rembrandt'ı Amsterdam'a zengin âilelerin yanına gönderdi. Orada İtalyan resim sanatı etkisiyle yetişen Pieter Lastman'ın yanında altı ay kaldı. 1625 senesinde Leiden'e dönerek tek başına çalışmaya başladı. Babasının ölümünden sonra Amsterdam'a yerleşti.

Rembrandt, Amsterdam'da zengin bir tüccarın himâyesinde bulunuyordu. Burada ilk meşhur tablosu olan "Doktor Tulp'un Anatomi Dersi"ni yaptı. Yanında kaldığı tüccarın yeğeni olan Saskia ile evlendi. Bu arada vâlinin himâyesinde oldukça zengin olmuştu. Üç çocuğu, annesi ve karısı ölünce tek oğlu Titus ile yalnız kaldı. Borsa oyunlarına, kumara daldı. Karısı Saskia'nın ölümü sırasında bitirdiği "Gece Devriyesi" tablosu beğenilmedi. Tablodaki portrelerde hareketsiz ciddî duran kompozisyonlar yerine, yaşanmış, hareketli gerçekleri ortaya koyan sahnelerin yer alması, herkesi şaşkına çevirmişti. Rembrandt işsiz ve parasız kalınca, para kazanmak için çeşitli çârelere başvurmasına rağmen durumunu düzeltemedi. Bununla berâber, yoksul bir hayât sürdürürken en çarpıcı tablolarını ortaya çıkarıyordu. Tablolarında o gün için hiç tasvip görmeyen ihtiyarlar, fakir insanlar, komedi sanatçıları, zenciler yer alıyordu. Halbuki kendilerini elit tabaka olarak kabul eden zümreler, tablolarda devrin büyük kişilerini görmek istiyorlardı. Rembrandt'ın tabloları onun fakir, mütevâzi evinde sonradan değer

kazanmıştır. ABD New York Sanat Müzesinde bulunan “Homer’in Büstü”ne Rembrandt’ın ölümünden 300 sene sonra, 1961 senesinde 2.300.000 dolar değer biçilmiştir. Bu değer dünyâda henüz hiçbir tabloya verilmemiştir.

Rembrandt, küçük yaşlarda sıkı bir Protestan eğitimiyle yoğrulduğu için, her İncilde değişik anlatılan hâdiseleri seçerek tablolar hâline getirmiştir. Bu konuda yüz elliyi aşkın tablosu vardır. “İbrâhim’in Kurbanı”, “Haçın İndirilişi” bu tablolar içindedir. Rembrandt’ın diğer meşhur tabloları Batşeba Yıkanırken, Altın Miğferli Adam, Nişanlı Yahûdî Kız, Kumaş Loncaları, İlerlemiş Yaşta Sanatçı vb.dir.

REN GEYİĞİ (Bkz. Geyik).

REN NEHRİ;

Batı Avrupa’da önemli bir akarsu. Ren Nehri İsviçre’nin ortadoğu kesiminde, Alp Dağlarında iki kol hâlinde doğar. Daha sonra bu kollar birleşir. Önce kuzey, sonra batı yönünde akarak, İsviçre-Liechtenstein ve Avusturya-Almanya sınırlarının büyük kısmını çizer. Basel’de tekrar kuzeye dönerek Fransa-Almanya sınırının bir bölümünü meydana getirir. Daha sonra Almanya topraklarına giren nehire Mannheim’de Neckar, Mainz’ta ise Main ırmaklarına katılır. Mainz’ta batıya kıvrılarak Kuzeybatı yönünde Kuzey Denizine doğru akar. Koblenz’de Mosel Çayı katılır. Efsâne ve masallara konu olan Ren Boğazını geçtikten sonra Bonn ve Düsseldorf’a ulaşır. Ruhr Irmağı ile birleştikten sonra Arnhem yakınlarında Hollanda topraklarına girer. Burada birkaç kola ayrılır. Bu kolların çoğu batı, biri de kuzey yönünde akarak Kuzey Denizine dökülür. Hollanda bu kolları inşâ ettiği kanal ve barajlarla denetim altına almıştır. Meydana gelen tatlı su birikintilerinden ülkenin su ihtiyacının bir bölümünü karşılamaktadır.

Ren Nehrinin su toplama havzası 252.000 km^2, senelik ortalama debisi 2340 m3/sn’dir.Toplam uzunluğu 1392 kilometreyi bulan Ren Nehri 1815’teki Viyana Antlaşmasından bu yana milletlerarası bir su yolu olarak kullanılmaktadır. Aşağı ve orta çığırı Almanya, Fransa’nın kuzeybatı bölümü ve Benelüks ülkeleriyle bağlantıları yüzünden yaygın bir ulaşım sistemi meydana getirir. Basel, Strasburg, Mannheim, Köln, Duisburg ve Rotterdam’ın da aralarında bulunduğu limanlardan Almanya ve Hollanda’ya âit gemilerle petrol ürünleri, kömür, çeşitli mâden cevherleri ve tahıl taşınır.

Ren Nehri Basel şehrinden denize kadar 5 tonluk gemilere ulaşım imkânı vermektedir. Ren, 1992’de tamamlanan çalışmalar netîcesinde, büyük tonajlı gemilerin geçebileceği bir kanalla Tuna’ya bağlanmıştır. Böylece Kuzey Deniziyle Karadeniz arasında gemi ulaşımı sağlanmış oldu. Ren Nehrinin İsviçre Alplerinde ve İsviçre’nin Almanya ve Fransa sınırlarındaki yukarı çığırında kurulmuş olan hidroelektrik santrallerinden, elektrik elde edilir.

Ren Nehri boyunca yer alan fabrikaların ve yerleşme alanlarının bıraktığı artık sular, Ren sularının giderek kirlenmesine yol açmaktadır. Bu durum nehrin geçtiği devletler, özellikle de nehri başlıca su kaynağı olarak gören Hollanda için problem hâline geldi. Bu devletler arasında kirlilik problemlerini çözmek için 1970’lerin sonlarından bu yana ortak çalışmalar devam ettirilmektedir.

RENK;

Alm. *Farbe (f),* **Fr.** *Couleur (f),* **İng.** *Colour.* Maddelere çarpıp yansıyarak göze ulaşan ışığın beyinde uyandırdığı duygu. Muhtelif renklerden meydana gelen görünen ışık, 380 ile 780 nanometre arasında değişen dalgaboylarına sâhiptir (Bkz. Işık). Gözle görülen ışık; X ışını, gamma ışını, ultraviyole ışın, infrared, radyodalgaları gibi elektromanyetik dalga spektrumunda kısa bir band hâlinde yer alır. Görmek için bu kısa frekans bandı yeterli olmaktadır (Bkz. Elektromanyetik Dalga). İnsan gözü, elektromanyetik spektrum içinde yalnız 380 ile 780 nanometre dalga boyunu taşıyanları görebilir. Görme, ayrıca başlı başına psikolojik, fizyolojik bir hâdisedir. Işık, gözün retina denilen sinir tabakasında fotokimyâsal reaksiyona sebep olur. Bu reaksiyonlar sonucu ortaya çıkan elektrik uyarıları görme siniri yolu ile beyindeki görme merkezine gelir. Beyin, hâfızadaki görmeyle ilgili bilgileri kullanarak, yeni gelen uyarıyı idrak eder. (Bkz. Göz)

Renk, gözün görebileceği dalga boylarına sâhip elektromanyetik ışık enerjisi oluğundan, ışığın geldiği maddenin özelliklerine göre çeşitli dalga boylarına sâhiptir. Güneş ışığı bir prizma yardımı ile kırılırsa, beyaz ışık, dalga boyları farklı olan renkli ışıklara ayrılır. Bu renkli görülen ışıklara tayf denir. Işık tayfı çok sayıda renkten meydana gelmiş olup, gözün renkli görmesi için yeşil, mavi ve kırmızı renk duygusu uyandıran 515 nm, 480 nm ve 650 nm dalga boyundaki elektromanyetik şuâları alması yeterlidir. Renkli televizyon da bu üç ana renkle çalışır. (Bkz. Televizyon)

Maddelerin renkli görülmesi, gelen ışığın ihtivâ ettiği elektromanyetik dalgalarla maddenin yapısına bağlıdır. Maddelerin renkleri, üzerlerine düşen ışınların enerjisini yansıtmaları, yutmaları ve geçirmeleriyle belirlenir. Sarı görülen bir madde gelen ışınların mavi dalga boylarını yutar. Üç ana

renkten geride kalan kırmızı ile yeşil karışımı ise sarı rengi meydana getirir. Bunun gibi mor, kırmızı ile mavi ışın karışımıdır. Renk tonları, muhtelif dalga boyundaki ışınların karışımına bağlı olarak değişir. Muhtelif dalga boylarındaki ışınların tamâmını yutan madde siyah gözükür. Işınlar hiç emilmeden geri dönerse beyaz renk meydana gelir. Işınlar madde tarafından eşit yutulursa gri gözükür. Güneş ışığında belli bir renk tonunda görülen bir madde, ampul ışığında değişik, mum ışığında daha değişik renk tonlarında görülür. Çünkü ışık kaynakları değiştiği için yaydıkları şuâlar da değişmiştir.

Işığın tayfına ayrılabilmesi için, içinden geçtiği ortamda ışık dalga boylarından daha küçük parçacıklar ihtivâ etmesi lâzımdır. Güneşli bir günde gökyüzü mavi gözükür. Bunun sebebi atmosferin taşıdığı hava moleküllerinin, güneş ışığının mavi ışınlarını dağıtarak beyaz ışıktan ayırmasıdır. Güneş ışığının içerisinden mavi ışınlar hava tarafından yutulup enerjisi alındığı için güneş ışınları göze sarımtrak gözükür.

Fosforesant madde molekülleri, ışığın çeşitli dalga boylarındaki renk şuâlarının enerjisini yuttuktan sonra ışık ortadan kalkınca, depo ettikleri enerjiyi tekrar etrafa yayarlar. Diğer maddelerde ise renk şuâ enerjileri, ısı veya elektrik enerjisine çevrilir.

RENK KÖRLÜĞÜ;

Alm. *(totale) Farbenblindheit (f),* **Fr.** *Achromatopsie (f), daltonisme (m),* **İng.** *Achromatopu, color blindness.* Belirli renkleri, kısmen veya tamâmen görememe, ayırt edememe, seçememe hastalıklarına verilen genel ad. Görme sinirlerinin yıpranmış olması veya gözün ağ tabakasının hastalanması sonucu meydana gelir. Doğuştan olması sık olduğu gibi, sonradan olma vak'alar da vardır. Renk körlüğü sık rastlanan bir durumdur. Erkeklerde daha fazladır. Bu oran erkeklerde % 0,8, kadınlarda % 0,4'tür.

Retinada koni hücrelerinin hiç bulunmamasına bağlı olan tam renk körlüğü, çok nâdir görülen bir durumdur. Bu kişiler ortamı siyah-beyaz görürler. Bir pigmentin eksikliğine bağlı olan iki renk görme, yeşil-kırmızı veya mavi-sarı görme şeklinde ortaya çıkar ve bilinen bir olaydır. En sık rastlanan durum anormal trikomatopsi denen haldir. Bunlar her rengi görür ancak, kırmızı-yeşil-sarı veya mavi-yeşil-sarı farkını ayıramaz.

Renk körlerinin çoğu, durumlarının farkında değildirler. Ancak belirli testlerle bunların renk körü olduğu anlaşılır. Bâzı mesleklerde mükemmel renk görme gerektiğinden renk körlüğü önem kazanır. Hastalığın tedâvisi mevcut değildir.

Renk körlüğünün teşhisi için çeşitli renklerin karışımından meydana gelen harf veya rakamlar ihtivâ eden tablolar hazırlanmıştır. Bunlara "İnchiara tabloları" denir. Hasta kimseler bu tablolardaki harf veya rakamları ya okuyamazlar veya başka bir rakam olarak okurlar. Yine bu hastalığın teşhisi için basitçe renkli yumaklar kullanılır. Hastadan bu yumaklar arasından belirli renkleri ayırması istenir. Bu her hekimin yapabileceği oldukça kolay ve netice vermesi rahat olan bir metoddur.

RENYUM;

Alm. *Rhenium,* **Fr.** *Rhenium,* **İng.** *Rhenium.* Geçiş metallerinden bir element. Re sembolüyle gösterilen renyum, 1925 yılında Noddack ve Tacke tarafından bulunmuştur. Bir mineral olarak yalnız halde bulunmaz. Tabiatta genel olarak molibden sülfürle birlikte bulunur. Atom numarası 75, atom ağırlığı 186.2, erime noktası 3189°C, kaynama noktası 5900°C ve özgül ağırlığı ise 21 g/cm^{3}tür. Elektron düzeni [Xe] $4f^{14}5d^56S^2$ olup aldığı değerlikler 1-, 2+, 4+, 6+ ve 7+'dır. Renyum metal olmakla berâber (Re^-) şeklinde anyon hâlinde bulunabilen tek elementtir. En kararlı ve önemli olan bileşikleri 7+ değerlikli bileşikleridir.

Tungsten, platin ve diğer geçiş metalleriyle yaptığı alaşımlar elektronikte ve yüksek sıcaklık ölçmelerinde kullanılır. Toz hâlinde ve birkaç sayıdaki bileşikleri ise bâzı organik ve anorganik sentezlerde bir katalizör olarak vazîfe görür.

REPO;

Alm. *Repo,* **Fr.** *Repo,* **İng.** *Repurchase Agreement*. Bir bankacılık ve finansman tekniği. Repo, İngilizcedeki "Repurchase Agreement" kelimelerinden kısaltma yoluyla Türkçeye girmiştir. Türkçe karşılığı olarak, "Geri Satın Alma Anlaşması" "Yeniden Satın Alma Anlaşması" veya "Geri Alım Sözleşmesi" gibi deyimlerle de ifâde edilmiştir. Ancak bunların hiçbirisi dilimize "Repo" kadar etkili bir şekilde girememiştir.

Teknik olarak ifâde etmek gerekirse repoyu kısa vâdeli bir fon toploma metodu olarak târif edilebilir. Genel olarak repo işlemi, "Satıcının, menkul değerleri ileride belirli bir târihte ve önceden kararlaştırılmış bir fiyat üzerinden tekrar satın alma taahhüdü ile satmasıdır." Taraflar arasında mübâdeleye konu olan menkul değerin asıl fonksiyonu borç veren tasarruf sâhibine bir teminat

sağlamasıdır. Bu sebepledir ki, repo işleminde teminat olarak kamu kesimince ihraç edilen devlet tahvili, hazine bonosu ve gelir ortaklığı gibi menkul değerler tercih edilmektedir.

Borçlar Kânununa göre repo, kabaca bir satış anlaşması; Bankalar Kânununa göre bir mevduat ve fon toplama türü, tasarruf sâhipleri bakımından ise kısa vâdeli bir yatırımdır. Türk hukuk düzeninde bankalarca yapılan repo işlemiyle ilgili birçok tartışma yapılmıştır.

Türk sermâye piyasası repo ile esas îtibâriyle 1990 yılında tanıştı. Devletin piyasaya iç borçlanma amacıyla çok sayıda devlet tahvili ve hazine bonosu sürmesinden sonra 1990 yılının başında piyasada repo yapmaya elverişli çok sayıda menkul kıymet meydana gelmiştir. Repo işlemlerinin başlamasının bir başka sebebi ise söz konusu menkul kıymetler için ikinci bir pazarın mevcut olmamasıydı.

13 Mayıs 1992 târihli Resmî Gazete'de yayınlanan 3794 sayılı kânun ile yapılan değişiklikten sonra repo bir sermâye piyasası işlemi hâline gelmiş ve hukûkî bir çerçeveye kavuşmuştur.

RESİF;

Alm. *Riff (n), Klippe (f),* **Fr.** *Récif (m),* **İng.** *Reef.* Hayatlarını sıcak denizlerde devam ettiren ve mercan ismi verilen deniz hayvanları iskeletlerinin artıklarının yığılması netîcesi ortaya çıkan birikme. Su hizasında bulunan kaya zincirlerine de "resif" ismi verilmektedir. Mercanların açık denizlerde teşekkül ettirdikleri birikintilere ise **atol** denmektedir.

Resifler, sıcaklığı 18 derecenin üstünde olan denizlerde görülmektedir. Bu derecenin altındaki denizlerde resife rastlanmaz. Bu sıcaklık derecesinde bulunan denizler 35. kuzey, 32. güney paralelleri arasında yer almaktadır.

Okyanusya'da, Avustralya'nın güneydoğu ve kuzeybatı kıyılarında, Hind Okyanusunda, Afrika ve Amerika kıtalarının doğu kıyı kısımlarında, Endonezya Adaları ile Kızıldeniz'de Akdeniz kıyılarının bâzı yerlerinde de mercan resiflerine rastlanmaktadır. Resifler çok az büyürler. Büyüme oranları yılda birkaç milimetre ile üç cm arasında değişmektedir. Mercanların denizlerde meydana getirdikleri resifler üç kısımdır:

Atoller: Bunlar deniz ortasında dâireler şeklinde görünürler. Atoller bâzen deniz ortasında büyük yığınlar hâlinde görülür. Çaplarının 60 km'ye ulaştığı görülmektedir.

Set resifleri: Kıyıdan 100-150 metre kadar açıklarda kıyı kısımlarına paralel olarak uzanırlar. Avustralya'nın kuzeydoğu kıyı açıklarında bulunan ve 2400 km uzunluğunda olan "büyük set" diye isimlendirilen resif, bunlardan biridir.

Kıyı ve kenar resifleri: Mercanların, hemen karaların kenarlarına kıyı şeridine yerleşmesiyle meydana gelir.

RESİM;

Alm. *Bild (n),* **Fr.** *Tebleau (m),* **İng.** *Picture.* Duygu ve düşüncelerin çizgi, hareket, renk ve tonlarla kâğıt, bez, mukavva, ağaç vs. yüzeyler üzerine kalem ve boyayla ifâde edilme sanatı. Plâstik sanatlar içinde önemli yeri olan resim, günümüzde yaygındır. Formları siyâh-beyaz olarak veya renk ve çizgiyle iki boyutlu satıh üzerinde tasvir edilen şey, diye de târif edilmektedir.

Duvar afişleri, reklâmlar, kitaplar, endüstriyel yiyecek ve giyecek maddelerinin yazı ve resimleri resim sanatının içindedir. Tanınmış kimselerin resimle anlatımı, târih içinde, zaman zaman çok rağbet görmüştür. Matbaanın keşfinden önce yazılan el yazması kitaplar, resim ve tezyinatla süslenerek zenginleştirilmiştir. İnsanlığın ele geçen en eski izleri olan mağara buluntuları arasında dikkati en çok çeken Kuzey İspanya, Güney Fransa mağaralarındaki duvara yapılmış, renkli hayvan resimleri, av sahneleri ve tabiata âit resimlerdir. En eski resimler İspanya'da Altomıra Mağaralarında 15.000 yıl önceye âit olduğu sanılan duvar resimlerindeki bizon (boğa figürü) resimleri olarak bilinmektedir.

Bâzı insan toplulukları resmi, bir anlatma vâsıtası olarak kullanmışlardır. Haberleşmede kullanılan resim yazılar (hiyeroglif), sonraları biçimlerini değiştirerek harf ve rakam şekillerini almışlardır. Bu resimler, kömür hâline getirilmiş odun ve kemik parçalarının kalem olarak kullanılmasıyla çizilmiş ve bâzıları da sert cisimlerle kazınarak yapılmıştır. Renk olarak tabiî boya olan toprak boyalar kullanılmıştır.

M.Ö. 3000 yılından beri Mısır'da, mezar odalarını ve duvarlarını, ölünün gündelik hayâtından alınan resim kesitleri ve temsîli tasvirler kaplar. M.Ö. 600 sıralarında ise papirüsler üzerine yapılan en eski minyatür sayılabilecek resimler kazılarda meydana çıkarıldı.

Klasik Yunan devrinde (M.Ö. 400) resim tasvir sanatı olarak kabul edildiğinden bunlar da duvar resimleri yaptılar. Tahta parçaları tebeşirle astarlandıktan sonra fırça ile "tempera" tekniğinde resim

yapılıyordu.

Ortaçağda Bizanslılarda, renkli taşların yan yana dizilerek yapılan mozayik resmin yanında, freskler de önemli duvar süslemesidir. M.S. 4. yüzyıldan îtibâren parşömen üzerine altın, gümüş, yaldızlı çeşitli renkli kitap resimleri yapmışlardır. "İkon" adı verilen tablo hâlindeki Hıristiyanlığa âit dînî resimler ortaçağda etkilidir. Beşinci yüzyıldan beri İrlanda ve Anglo Saksonlarda; 7. yüzyıldan sonra da Avrupa'da kitap minyatürleri en önemli ifâde vâsıtası olmuştur.

Ortaçağ resminde, altın zemin üzerinde, mekânsız, ağırlıksız figürler, tabiattan uzak, dînî, mistik hava içindeyken, yavaş yavaş tabiata yaklaşma başladı.

Ortaçağın sonlarında Giotto adındaki İtalyan ressamı, tablolarında konunun yeri, perspektif, açık-koyu gibi unsurları işleyerek "resmin babası" ünvânını kazanmıştır.

Yeniçağın resim sanatına, Fransızcada "yeniden doğuş" anlamına gelen Rönesans adı verilir. Bu çağın hazırlanışı, gelişmesi uzun sürmüş, fakat uyguladığı kurallar resim sanatının temeli olmuştur. Rönesans sanatının en güçlü sanatçıları Leonardo da Vinci, Michel-Angle, Raphael'dir.

Masaccio, Floransa çığırını ilerletmiştir. Mekân içinde gösterilen, hacim kazanan insan anatomisi inceden inceye işlenmiştir. Parlak renkleriyle Uccello, zarif figürleriyle Fıa Angelico, hayal dünyâsını yansıtan Boticelli, devrin insan ve kıyâfetlerini resmetmekte Ghirlandajo meşhurdurlar.

Leonardo da Vinci ile Raffaello'da dengeli geometrik bir bütün, kompozisyonda esastır. Raffaello dînî konular yanında, antik dünyâya âit resimler de yapmıştır. Tiziano, Giargione, Tinterretto ışıkları yansıtan sıcak renkleriyle ayrı bir üslûp geliştirmişlerdir.

Kuzey memleketler sanatına Rönesans geç girmiştir. Flamanlardan Hubert van Eyck ile kardeşi Jan van Eyck (M.S. 1400) yağlı boyayı geliştirdiler. H. Bosch ile başlayan "hikâyeci resim" Hollanda'da Pietor Boughel ile gelişti. Kuzey resminde dâimâ ifâdeye önem verilmiştir. A. Dürer (Alman), sâde ifâde kudreti üzerindeki başarısı ile tanınır. M. Grünewald (M.S. 1500) resimde renk ve fâdeyi sembolik değerlerle kuvvetlendirdi. H. Holbein portreleriyle ün saldı.

Lümünistik sanat: Rembrant ve Titien, yeni bir görüşle kendi anlayışlarına uygun tablolar yapmaya başladılar. Göstermek istedikleri kısımları aydınlatıyorlar, diğer yerleri de gölgeler içinde bırakıyorlardı. Bu tarzda çalışan ressamlar lümünistik sanat (ışık-gölge) grubunda yer aldılar.

Barok sanatı: Rönesansın dış yüze âit kompozisyonları, ışık-gölge oyunlarıyla hareketlenen renk kütlelerine yerini bırakır. Mekânda göz derinlere çekilir. İspanya'da El Greco (1541-1614) mistik havada dînî resimleriyle; Velazquez (1599-1660) portreleri ve târihî resimlerine ışık katarak hareketlendirdiği mekânlarıyla barok ustasıdırlar. Ruisdael, Hobbema gibi Hollandalı ressamlar, Rembrant gibi, manzara resmine duygulu bir üslûp kazandırmışlardır.

Romantizm (duygusallık): Romantizm resimanlayışı, konuları daha çok duygusal yönden ele aldı. Genellikle peyzaj ve toplum yaşayışını ele alan bu grubun ressamları tabiat ve insanları belirtmeğe çalışmışlardır. Delaecoix, Corot, Goya başlıca ressamlardır.

Realizm (Gerçekçilik): Bu akımdan önce konular, saray ve saray yaşantıları, portreler ve en güzel manzaralar dikkatle seçilip işlenirdi. Tabiatı olduğundan daha güzel ve yüksek göstermek gelenek hâlini almıştı. Millet, Courbet, Davmier halkın yaşayışlarını konu alıp, hayâtı ve tabiatı olduğu gibi yansıtmışlardır. Realizme göre; gerçek, güzel olan şeydir.

Empresyonizm (İzlenimcilik): Yeniliklerin hareket noktası sayılır. Empresyonistler tabiattan aldıkları konuları resimliyorlardı. Açık havaya, kırlara çıkan ressamlar, her an değişen ışık ve gölgeleri, tabiatın canlılığını küçük fırça vuruşlarıyla, renk hâlinde geçiriyorlardı. Meselâ ağaçların yeşil rengi öğle üzeri daha parlak, daha canlı görüldüğü hâlde akşama doğru koyu renkte ve donuk görünür.

Bu akımın sanatçıları açık havada çalışmaya önem vermişlerdir. Çünkü aradıkları canlı ve temiz renkleri gün ışığının parlaklığında bulmuşlar, koyu ve karanlık renklere resimlerinde yer vermemişlerdir. Renk, ya olduğu gibi veya değerini düşürmeyen başka renkle karıştırılmıştır. Işıklar sarı, turuncu, kırmızı tonlarında aranmış, gölgelerde bunların zıtları olan mâvi, mor, yeşille boyanmıştır. Böylece renkleri kirletmeden eşyânın hacim etkisi sağlanmaya çalışılmıştır. Konular da değişiyor, artık her türlü tabiat parçası bir konu olabiliyordu. Saf renklerin önem kazanması ile resim gene dış yüzün işlenmesine dönüyordu.

Empresyonizmin ileri gelen temsilcileri; E. Manet, Ey. Degas, P. Renoir, C. Monet, P. Ceazanne ise daha objektif, daha sağlam şekiller vererek ekspresyonizme doğru adım atmış, daha geniş renk satıhlarına dönmüştür. P. Gauguin ile V. van Gogh, bu yolda ilerleyerek eserlerine ekspresyonizme yaklaşan sembolik mânâlar kazandırdılar. 1874'te Paris'te empresyonist ressamlar birleşerek ortak bir sergi açtılar. Monet'in "Güneş Doğarken İzlenim" adlı tablosu alay konusu oldu. Bu olaydan sonra

“izlenimcilik” adını aldılar.

Ekspresyonistler (Anlatımcılık): 1901 yıllarında izlenimcilere tepki olarak doğdu. Bu akımda kişinin rûhî yaşayışı önem kazandı. Tabiat ikinci plânda kalır. Bu akımın sanatçıları kendilerini boğan, ezen ızdırapları, haksızlıklara karşı olan isyanları yeni bir renk ve biçim görüşüyle anlatmak istemişlerdir. İnsan vücutlarını çirkin, yüzlerini korkunç yapıyorlardı. Çizgileri kaprisli, kullandıkları renkler ise cesâretlidir. İlk ustaları Van Gogh ve Munch; sonra Kırchner, Nolde, Rouault, Modigliani’dir.

Kübizm: Kübist sanatçılar hayâlin eseri olan bir düzen koymuştur. Saf geometriye dayanan kübizm, plastik küplerle düzenini kuruyorlardı. Kübizm de başlangıçta diğer sanat akımları gibi anlaşılmamış, alaya alınmıştır. Hemen hemen her akımla ilgilenen Picasso kübizmin de kurucularındandır. Birinci Dünyâ Savaşından önceki yıllarda Paris’te gelişmiştir. Braque, Gris, Liger bu akımın sanatçılarındandır.

Puvantilizm (Noktacılık): Neo-empresyonizm (Yeni İzlenimcilik) diye de sanat târihine geçmiş olan bu akım, Empresyonist görüşlerin etkisinde kalmış, bir bakıma onun devâmı sayılır. Puvantalistler, bilimsel metotlarla renk karışımını uygulamışlardır. Gâye göz yolu ile renk karışımları sağlamaktır. Sanatçılar renkleri paletlerinde karıştırarak tuvale sürmüyorlar, onun yerine karışımın yapacağı renkleri yanyana küçük noktalar hâlinde koyarak bu etkiyi sağlıyorlardı. Meselâ sarı ve mâvi rengi, küçük noktalar veya kareler hâlinde yan yana sürüldüğünde uzaktan yeşil gözükür. Gözün bu aldanışı renklerde titreşim yapar, hoş bir görünüm de sağlar. Seurat ve Signac bu akımın başlıca sanatçılarıdır.

Fütürizm (Dinamizm-Hareket): 1909 yılında İtalya’da önce şiirde sonra da resimde çıkan, geçmiş ve geleneksel görüşleri reddeden bir akımdır.

Fütürizmde yapılmak istenen şey, evrendeki hareketin bir ânını tespit etmek değil, hareketin kendini duyurmaktır. Bu akıma göre her şey hareket hâlindedir ve değişmektedir. Bunlar daha çok fırtınalı denizler, son hızla giden otomobiller gibi hareketli konuları seçmişlerdir.

Bellibaşlı sanatçıları Boccioni, Severini, Balla’dır.

Fovizm (Yırtıcılık): H. Matisse 1905 yılındaki bâzı ressamlarla birlikte eserlerini sergiledi. Bu resimlerdeki renkler hemen hemen hiç karışmamışlardı. Biçimlerde de derinlik yoktu. Ressamlar hiç bir kural tanımadan kendilerini duygularına vermişlerdi.

Bir eleştirici sergiyi gezerken, eserlerin arasında klasik İtalyan üslûbunda küçük bir heykeli görünce “Vahşiler arasında bir Donetello” demişti. “Bir tabloya bakarken onun neyi göstermek istediğini unutmak gerek.” görüşü hâkimdir. Böylece Fovistler olarak tanındılar.

Matisse, Dufy, Vilamincle, Derain gibi sanatçılar bu akımdandır.

Dadaizm: Edebiyat ve sanatta bir akımdır. Birinci Dünyâ Savaşı sırasında 1916’da başlamış, Almanya ve Amerika’da ortaya çıkmıştır. Dadaizm, eski toplum hayâtını, sanat ve kültürü topyekün yıkmayı hedef tutan bir akımdır. En ilgi çeken yönü sanata karşı çıkan bir akım olmasıydı. Temsilcileri Duchamp, Picabia, Arsenberg’dir.

Sürrealizm (Gerçeküstücülük): Sürrealist ressamlar tabiatın mantıkî görünüşünü değil, insanın şuur altında ve rüyâlarındaki âlemi göstermek istemişlerdir. Klee, Miro ve Salvador Dali bu dalda tanınmış isimlerdir.

Soyut (Müşahhas) resim: Abstre veya Nonfigüratif diye de adlandırılan ve tabiat gürültülerine bağlı olmayan bir akımdır. Biçim ve renklere serbestlik tanıması sebebiyle heykeltraşlık, süsleme, dekor, kostüm, günlük eşyâların biçim ve renkleri bile soyut sanatın etkisi altında kaldı. Bu akımın gâyesi çizgi ve renkleri düzenli bir biçimde yüzey üzerine yerleştirerek duygusal kompozisyonlar elde etmektir. Kandinsky ve Mondrian bu akımın temsilcileridir.

Çağdaş resim alanlarının doğmasına etki eden faktörler:Gerçekleri arama tutkusunun uyanması; endüstrinin gelişmesiyle deney ve metodların önem kazanması; sosyoloji, psikoloji ve psikiyatri gibi ilimlerin ortaya çıkmasıdır.

Türklerde Resim

Üç dönemde incelenir: 1) İslâmiyetten önce, 2) İslâmiyet çağı, 3) Batı etkisinde Türk resmi.

İslâmiyetten önce: Türklerin resim târihi Ortaasya’da yaşadıkları devirlere kadar gider. Çadır medeniyetine sâhip Türk boylarından, günümüze fazla eser kalmamıştır. Halı, kilim, kumaş ve derilerdeki işlemelerle, kullanılan eşyâ ve silâhların yüzeylerindeki motifler bu alandaki kâbiliyetlerini gösterir.

İslâmiyetten sonra: Türkler, İslâm dîninin kabul edilmesinden sonra, heykel ve canlı resmin haram

olması sebebiyle süsleme ve güzel yazı yazma yoluyla kıymetli eserler vermişlerdir.

Selçuklular devrinde, süsleme sanatı, mîmârî yapılara girmiş, taş üzerine kabartma olarak yapılan bu çalışmalar insan, hayvan ve bitki motifleri süs unsuru olarak kullanılmıştır.

Minyatür resimler, konularını devlet adamlarının savaş, tören, av ve diğer yaşayışlarından alır. Perspektif kurallarına uyulmaz. Işık ve gölgeye yer verilmez. Şekiller kendi rengine uygun olarak düz boyanır. Figürler kişilerin önemine göre büyük veya küçük yapılır. Süs motifleri de en ince ayrıntılarına kadar gösterilir. Minyatür resimde suluboya ve guvaş tekniği kullanılır. Osmanlılar zamânında minyatür alanında gerçek bir gelişme görülür. Bu işi yapanlara nakkaş denilirdi. On sekizinci yüzyılda yaşamış olan Levni, minyatür alanında en güzel eserlerini vermiştir.

Batı Etkisinde Türk Resmi

On beşinci yüzyılda, Gentile Bellini adındaki İtalyan ressamının İstanbul'a gelip, Fâtih Sultan Mehmed Hanın portresini yaptığına dâir söylentiler varsa da bu hiçbir târihî kaynağa dayanmamaktadır. On sekizinci yüzyıl başlarında Üçüncü Ahmed Han zamânında Avrupa'dan İstanbul'a gelen ressamlar çalışmalar yapmışlar ve resimlerini Dolmabahçe Sarayında sergilemişlerdir.

İnsan, hayvan resmi ve heykelcilik alanında hiçbir çalışmanın yapılmadığı Osmanlı Devletinde hat, nakış, oyma, kakma, tezhip, tezyinat kollarında birbirinden güzel eserler verilmiştir. Sanatın, bütün inceliklerinin ortaya konduğu bu eserler günümüzde hayranlıkla seyredilmektedir.

Minyatürde ele alınan konuların yanı sıra, Batılı mânâda **tuval resmi,** tanzimattan sonra, askerî okullara resim dersinin konmasıyla başladı. Önceleri peyzaj, natürmort türde resimler yapılırken, sonradan figüre yer verildi. Şeker Ahmed Paşa, bu dönemin ilk ressamlarından olup Türkiye'deki ilk resim sergisini açmıştır. Sanayi-i nefise Mektebi (Güzel Sanatlar Okulu)nin kurucusu (1883) Osman Hamdi Bey (1842-1913) ise, aynı zamanda, Eski Eserler Müzesinin kurucusu olup, ilk defâ müzecilik fikrini getirmiştir.

"1914 Nesli, Çallı Nesli" diye tanınan, genç Türkiye Cumhûriyetinin resim sanatı kurucuları olarak bilinen "İzlenimci" ressamlar arasında İbrâhim Çallı, Avni Lifij, Hikmet Onat, Nazmi Ziya Güran, Feyhaman Duran, Nâmık İsmâil, Sâmi Yetik, Ali Sâmi Boyar, Şevket Dağ sayılabilir.

1933'te Nurullah Berk, Zeki Fâik İzer, Cemal Tollu, Elif Naci gibi ressamlar, "D Grubu"nu kurdular, soyut akımı ve diğer eğilimleri Türkiye'ye soktular. Hâlen, günümüz Türkiye'sinde soyut (müşahhas) ve figüratif bütün Batılı ürünler sergilenmektedir.

Resim Tekniği

Resim yapılış tarzına ve tekniğine göre başlıca iki çeşide ayrılır: İlki **desen** denilen ve sâdece çizgilerle ifâde edilen **kara kalem resim;** ikincisi **boya resim,** yâni boyalarla ifâdesini bulan resimdir. Desen, kara kalem dediğimiz çizgi resimler de iki çeşittir: Gölgeli ve gölgesiz desenler.

Desende olduğu gibi çizgi veya gölge tekniğiyle resimler yapılsa bile, resim esas anlatım gücünü renklerle kazanır. Reklâm maksadıyla yapılan afiş ve grafik çalışmaları buna örnektir. Boya resminde kullanılan malzemelerin başlıcaları; "mumlu boya, sulu boya, yağlı boya, guvaş, pastel, ekolin ve tempera"dır.

Gravür; resimleri bir tahtaya veya mâden levhaya kazıyarak yaptıktan sonra kâğıt üzerine, kumaş üzerine basma tekniğidir. Çinko ve taş baskı gravürleri meşhurdur. Günümüz endüstrisinde en çok **serigrafi baskı** (üzerine gerilen ipek şablon yardımıyla yapılan baskı) çok kullanılmaktadır.

Resimde bir de **fresk tekniği** vardır. Resim tâze ve ıslak bir kireç tabakası üstüne yapılır. Islak zemine sürülen toz boyalar, kireçle karışarak ayrılmaz bir bütün meydana getirir. Uzun süre dayanan duvar resimleri ortaya çıkar.

Resim Türleri

Konularına göre resim türlerini şöyle sıralayabiliriz: **a) Portre:** Bir kimsenin tasviri, baş kısmı; **b) Figür:** İnsan tasviri, insan ve hayvanı konu alan resim. İnsanda bütün vücut gösterilir; **c) Figüratif:** Dış gerçeğin aynen tasviri. Soyut (müşahhas), abstre, nonfigüratif resmin zıttıdır. **d) Natürmort:** Cansız nesnelerin (meyve, çiçek, âlet vs.) resmi; **e) Enteriyör:** Binâ içi, ev içi resmi; **f) Peyzaj:** Manzara resmi; konusu kır, tabiat olan resim; **g) Janr (genre):** Günlük hayâtı anlatan resim; **h) Şematik resim; i) Reklâm resimler; k) Teknik resim; l) Dekoratif resim; m) Soyut resim; n) Baskı resim.**

RESMÎ GAZETE;

Alm. *Statsanzeiger (m), Gesetzblat (n),* **Fr.** *Journal (m), officiel,* **İng.** *Official newspaper.* Hükümet adına yayınlanan devlet gazetesi. Türkiye Cumhûriyeti kânunlarını, hükümetin karar ve

kararnâmelerini, tüzük ve yönetmeliklerini, Anayasa Mahkemesi, Danıştay gibi bir kısım yüksek yargı organları ile bâzı mahkeme kararlarını ve resmî kuruluş îlânlarını ilgililere ve halka duyurmak ve bunları yürürlüğe koymak üzere hükümet tarafından yayımlanan gazetedir.

Kuruluşu 6 Haziran 1925'tir. 21 Haziran 1970 târihine kadar resmî ve hattâ tâtil günleri dışında yayımlanmıyordu. Bu günden îtibâren hergün çıkmaya başladı. Hattâ bâzı günler ilâve baskılar bile yapılmaktadır. Aksama olmadan yayımlanmakta ve Başbakanlık Devlet Matbaasında basılmaktadır. 1964 yılında grev sebebiyle 20 gün (11761-11780 sayıları) TBMM ve Ankara Merkez Cezâevi matbaalarında basılmıştır.

Resmî Gazete'nin ilk adı, **Ceride-i Resmiyye** (Resmî Ceride) idi. Ancak Osmanlı Devletinde, Sultan İkinci Mahmûd Han zamânında 1831 târihinde Esat Efendi tarafından **Takvim-i Vakâyî** adıyla haftada bir çıkıyordu. Resmî Gazete'nin başlangıcı bu târih kabul edilmektedir. 1911'de çıkarılan bir kânunla, kânun ve nizamların (İstanbul'da yayımlanan) **Takvim-i Vakâyî**'de yayınlanması esası" getirildi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ilk **Ceride-i Resmiye**'yi 7 Ekim 1920'de çıkardı. 133 kânun yayımdan sonra, 26 ay ara verildi. İkinci yayına başlama târihi 13 Eylül 1923'tür. Ancak 40 sayı çıkarılmıştır.

Resmî Gazete, 6 Haziran 1925 târihine kadar fasılalarla çıkarıldı. Ancak, 23 Nisan 1928'de kabul edilen 1322 sayılı "Kânunların ve nizamnamelerin yayın şekli ve meriyet târihi" kânunuyla, 1911'de çıkan kânunun hükmü kaldırıldı. **Resmî Gazete** yayınına hukûkî açıklık verilmiş oldu. **Resmî Ceride** adı, 17 Aralık 1927'deki 763 sayısından îtibâren **Resmî Gazete** olarak değiştirildi.

RESÛL (Bkz. Peygamber)

RESÛLÎLER;

Yemen'de 1231-1454 yılları arasında hüküm sürmüş olan hânedân. Resûlîlerin ataları, Eyyûbîlerin Yemen şûbesinin kurucusu ve Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin kardeşi Turanşah ile birlikte, 1174 senesine doğru Yemen'e gelmişlerdir. Resûlîlerin ataları Muhammed bin Hârûn isminde bir Türkmendi. Aşîretiyle berâber Bağdat'a gidip, Abbâsî halîfesinin hizmetine girmişti. Abbâsî halîfeleri, bu zâta elçilik vazîfesi verdiler. Mısır ve Şam taraflarına elçi olarak gidip gelmesi dolayısıyla, zamanla kendisine elçi mânâsında, Resûl denildi. Sonraları Bağdat'ta çıkan bir isyân üzerine, Resûl, âilesini alıp Mısır'a gitti. O zaman Mısır'a hâkim olan Selâhaddîn-i Eyyûbî bu meşhur şahsa iyilikte bulunup himâye etti. 1174 senesinde Resûl'ün oğlu Ali'yi üç oğlu ile birlikte Yemen'e gönderdi. Kardeşi Turanşâh'a bunlara alâka ve himâye göstermesini tenbih etti. Böylece kendilerine babalarının lakabı sebebiyle Resûlîler denilen bu âile, Yemen'e yerleşti ve Eyyûbîlerin hizmetinde çalıştılar.

Ali bin Resûl, Eyyûbîler tarafından 1228 senesinde Mekke'ye vâli tâyin edildi. Daha sonra da Eyyûbî hükümdârı Melik Mes'ûd'un vekîli olarak Yemen'i idâre etti. Ali bin Resûl'ün oğlu Melikü'l-Mensûr Nûreddîn Ömer, 1229 senesinde hâkimiyeti tamâmen ele geçirip bağımsızlığını îlân etti. Zebîd'i başşehir yaptı. Taiz ve San'a'yı Zeydîlerden aldı. Yemen'i, Abbâsî halîfesinin vekili olarak idâre ettiğini iddiâ etti. Hicaz'dan Hadramut'a kadar hâkim oldu. 1250 senesinde öldürüldü. Yerine oğlu Melik Muzaffer geçti. Melik Muzaffer, uzun müddet hüküm sürdükten sonra 1295 senesinde Taiz'de vefât etti. Taiz'de Muzafferiye Câmiini yaptıran Melik Muzaffer, Mısır Memlûk Sultânı Kalâvun'la iyi münâsebetler kurdu.

Melik Muzaffer'in vefâtından sonra yerine oğlu Eşref Ömer geçti. Fakat kısa bir müddet sonra öldü (1297). Yerini kardeşi Melik Dâvûd aldı. Bunun devrinde Yemen ve Mısır arasında işbirliği daha da kuvvetlendi. Melik Dâvûd, Şâfiî mezhebine tâbi olup, ilimle meşgûl oldu. Kütüphâne kurmaya önem verdi. Kütüphânesinde 100.000 kitabın bulunduğu söylenirdi. İlme önem verip, âlimleri himâye eden Melik Dâvûd, 1321 senesinde ölünce, yerine oğlu Mücâhid geçti. Fakat bir müddet sonra öldürüldü ve yerine Efdâl Abbâs seçilerek 1377 yılına kadar iktidarda kaldı. Yerine oğlu Eşref İsmâil geçtiyse de, memlekette karışıklıklar oldu. Zeydî imâmları devamlı isyânlar çıkardılar. Bu karışıklıklar 1454 senesinde Resûlîler Devletinin yıkılmasına kadar devâm etti.

Resûlîler devrinde en önemli gelir kaynağı ticâretti. Ticâret ehlinin devlet içinde önemli bir yeri vardı. Ayrıca ticâret için Yemen'e gelenlere çok yardım ve alâka gösterilirdi. Hindistan'dan Yemen'e deniz yoluyla ticâret eşyâsı gönderiliyordu. Çin'den de Yemen'e bir elçi gelmişti. Diğer taraftan Yemen'e çalışmaya gelen Mısırlı ve Suriyeli sanatkârlara yüksek maaş verilir ve yakın alâka gösterilirdi.

Resûlîlerde, devletin en yüksek derecedeki vazîfelisi nâib, vezir, hâcib, özel kalem kâtibi, ordu kâtibi ve beytülmâl emîriydi. Yemen hükümdârları, saray teşrifâtında ve kıyâfette Memlûk sultanlarını taklit ediyorlardı. Bu o derecedeydi ki, mektupların üzerine attıkları imzâlarda bile benzerlik görülürdü. Bu imzâda verdiği nîmetlerden dolayı Allahü teâlâya şükreden (kul) mânâsına gelen, "Eşşâkirü lillah

ale'n-ni'me" ibâresi yer alırdı.

Resûlî Melikleri	Saltanatı
Mensur I. Nûreddîn Ömer	1229-1249
Muzaffer I. Şemseddîn Yûsuf	1249-1295
Eşref I. Ömer	1295-1297
Müeyyed Hızbürîddîn Dâvûd	1297-1321
Mücâhid Seyfeddîn Ali	1321-1363
Efdal Dergâmüddîn Abbâs	1363-1376
Eşref II. Mümhedüddîn İsmâil	1376-1400
Nâsır Selâhaddîn Ahmed	1400-1424
Mensur II. Abdullah	1424-1427
Eşref III. İsmâil	1427-1428
Zâhir Yahya	1428-1438
Eşref IV. İsmâil	1438-1442
Muzaffer II. Yûsuf	1442-1443
El-Mes'ûd	1443-1454

REŞÂD HAN (Mehmed);

Osmanlı pâdişâhlarının otuz beşincisi ve İslâm halîfelerinin yüzüncüsü. Çocukluğundan îtibâren husûsî olarak iyi bir tahsil ve terbiye ile büyüdü. Yüksek din ve fen bilgilerini okudu. Arapça ve Fransızcayı mükemmel bir şekilde öğrendi. Uzun şehzâdelik devrinin çoğunu okumakla geçirdi.

1890 senesinde İngilizlerin yardımıyla kurulan ve pâdişâh aleyhtârı Türk, Rum, Ermeni, Arnavud ve Yahûdîlerle Bulgar, Sırp ve Yunan çeteleri tarafından desteklenen İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1909 yılında Sultan Abdülhamîd Hanı tahttan indirdi ve yerine kukla bir vaziyette Mehmed Reşâd Hanı geçirdi. Devlet idâresine tamâmen hâkim olan İttihatçılar, istedikleri kabîneyi iş başına getiriyorlar, istemediklerini ise baskı ve tehditle görevden uzaklaştırıyorlardı. Sultan Abdülhamîd taraftârı diyerek pekçok kişiyi îdâm ettirdiler. Herkes ölüm ve hapis korkusu içine düştü. Memlekette can, mal ve nâmus emniyeti kalmadı. Devlet düşmanlığı, küfr ve dinden dönme moda oldu. Her vilâyette zâlimler, âsiler ve zorbalar türedi. Bunun netîcesi olarak Arnavutluk'ta isyân hareketleri başladı. Arnavutluk bölgesi mebusları, hükûmete mürâcaat ederek şiddet hareketlerine başvurulmadan bölgeye bir nasîhat heyeti gönderilmesini istediler. Ancak şiddet taraftârı olan İttihat ve Terakki mensupları, Mahmûd Şevket Paşa komutasında büyük bir orduyu Arnavutluk'a göndermelerine rağmen ve pekçok kan dökülmesine sebep oldukları hâlde isyânı önleyemediler. Sultan Reşâd, 16 Haziran 1911'de Kosova'ya gitti. 522 sene önce dedesi Murâd-ı Hüdâvendigâr'ın zafer kazandığı yerde, yüz bin Arnavut ile Cumâ namazı kıldı. Balkan Müslümanları ve Arnavutlar asırlar öncesi Osmanlı hâkimiyetine girişlerindeki adâlet hissini Sultan Reşâd Hanın "Baba" davranışıyla tekrar ve daha ziyâdesiyle yaşadılar. Arnavutluk'taki yüzbinlerce Müslüman, Halîfe-i Müslimin ve Osmanlı Sultanı Reşâd Hanı görebilmek için bütün sıkıntılara katlanarak yollara düştü. Sultan din ve millet farkı gözetmeden bütün halka bol ihsânlarda bulundu. Huzûru sağladı. Mahmûd Şevket Paşanın yirmi iki taburla yapamadığını, Sultan Mehmed Reşâd bir gövde gösterisiyle temin etti.

Ancak İttihatçıların ihânet derecesine varan gafletleri devâm ediyordu. Sultan Abdülhamîd Hanın bizzat körüklediği kiliseler ihtilâfını, 3 Temmuz 1910'da neşrettikleri bir kânunla hâllettiler. Böylece Balkan milletleri arasında ihtilâf kalmadığından, Osmanlı Devleti aleyhine kolayca birleştiler. Bu birleşme bir süre sonra (8 Ekim 1912) Balkan Harbinin başlamasına sebep oldu. Siyâset yapmaktan memleket müdâfaasına vakit bulamayan komutanların elinde kalan Osmanlı orduları, Karadağ, Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan karşısında bozguna uğradılar. 30 Mayıs 1913'e kadar devâm eden savaş sonunda, Osmanlı Devleti, Yenipazar, Libya, Girit, Rodos, Onikiada, Arnavutluk, Epir ve Trakya'yı kaybetti. Edirne'de Balkan devletleri eline düştü ise de daha sonra müttefikler arasında çıkan anlaşmazlıktan faydalanılarak tekrar kazanıldı. Son fâcialarla Afrika kıtası ile ilişiğimiz kesilirken, Avrupa'da çok küçük bir topağımız kaldı. Afrika'da 1.200.000, Rumeli'de ise 250.000 km2lik yerimiz elden gitti.

İttihat ve Terakki'nin gâfil, câhil, fırkacı, bölücü idâresi netîcesinde Osmanlı Devleti, pâdişâhın haberi bile olmadan bu defâ da dünyânın süper güçlerine karşı Almanya safında Birinci Dünyâ Harbine katıldı

(11 Kasım 1914). Dört sene süren savaş sonunda koca Osmanlı İmparatorluğu yağma olundu. Bir milyon km2den fazla toprak kaybedildi. Asker zâyiâtının yekünü ise 550.000'i şehit, diğerleri yaralı, kayıp ve esir olmak üzere bir milyonun üzerindeydi.

Sultan Mehmed Reşâd, memleketin içinde bulunduğu durumun ızdırabı içerisinde 3 Temmuz 1918'de vefât etti. Cenâzesi kendisi tarafından hazırlanmış olan Eyüp'teki türbesine defnedildi.

Mehmed Reşâd Han, halîm, selîm ve merhâmetli bir şahsiyet olup, terbiye ve nezâketi her türlü ölçünün üstünde bulunuyordu. Maiyetine karşı çok şefkatli davranır, biri râhatsızlanınca, iyileşinceye kadar defâlarca hatırını sorardı. Hâfızası çok kuvvetliydi. Dînî vecibelerini geciktirmeden yapar, boş zamanlarında kitap okurdu.

Meşrûtiyet anayasası çerçevesinde devleti idâre etmek istedi. Ancak İttihatçıların Osmanlı Devleti aleyhindeki faaliyet ve icrâatlarının önüne geçecek kudrette değildi. Hükûmeti ele geçiren İttihatçıların çoğu, hattâ din işleri başkanı olan Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım dahi masondu. Bu sebeple Sultan Reşâd Hanın saltanat devri, İttihatçıların keyfî ve mesûliyetsiz icrâatları netîcesinde büyük hâdiselerle geçti. Netîcede üç kıta yedi denize hâkim olan Osmanlı Devleti, dünyâ çapında faaliyet gösteren yıkıcı ve bölücü teşkilâtların, plânlı, sinsi çalışmaları sonucu yok olma noktasına getirildi.

REŞAD NURİ GÜNTEKİN;

Çağdaş Türk Edebiyatının meşhur roman, hikâye ve tiyatro yazarı. 1889'da İstanbul'da doğdu. Çocukluk yılları, askerî doktor olan babasının yanında, Anadolu kasabalarında geçmiştir. Yüksek öğrenimini İstanbul Dârülfünun Edebiyat bölümünde tamamladı. Ömrü boyunca Millî Eğitimin çeşitli kademelerinde bulundu. Öğretmenlik, müdürlük ve müfettişlik yaptı. 1939-1943 döneminde Çanakkale milletvekili oldu. 1947'de UNESCO temsilcisi ve kültür ateşesi olarak Paris'e gönderildi. 1954'te emekliye ayrıldı. 7 Aralık 1956'da vefat etti. Mezarı Karacaahmed'dedir.

Reşad Nuri, çevresindekileri hayran bırakacak ölçüde efendi, kibar insanlardan biriydi. Medenî cesâret ve karakterinin yanında; insanlara dost, şefkatli, müsâmahakâr, sert tartışmalardan ve kırıcı polemiklerden hoşlanmayan bir yapıya sâhipti.

Roman, hikâye, tiyatro, tenkit ve makale türlerinde eserler veren yazarın ayrıca sayısız mizah yazıları ve güldürücü hikâyeleri de vardır. Seyâhat türündeki en güzel eseri **Anadolu Notları**'dır. Çok eseri olan Reşat Nuri, 15 kadar roman, dört cilt hikâye, yirmiden fazla piyes yazmıştır.

Romanlarında yoğun bir yurt ve insan sevgisi ile cıvıl cıvıl bir yaşama sevinci tütmektedir. Anadolu'yu çok gezip tanımış olduğu için bol bol yerli renk, yerli malzeme, yerli konu ve temalar işlemiştir. Türk insanını ve onun törelerini, âdetlerini asla horlayıp küçümsememiş, aksine çok değer vermiştir. Eserlerinin kahramanları, halkımızı yadırgatmayan tiplerdir. Hepsi cana yakın, dost, insan kişilerdir.

Reşat Nuri, eserlerinde öğretmen tipi üzerinde çok durmuştur. Bunlar, güçlüklerle boğuşmayı göze alan, çetin, fakat sevimli, sâbit bir fikir uğruna değil, toplumun mutluluğu için çalışan insanlardır.

Romanlarında coğrafî çevreden ziyâde, insan muhitini almış, işlemiştir. Taşra kasabalarını; âdetleri, gelenekleri, kendine mahsus tipleri, zihniyetleri, sosyal dertleriyle yaşatmıştır. Sırasında pek acı noktalara parmak basmış, ama memleketi sefil ve batak hâlinde göstermekten sakınmıştır. Her sıkıntının bir teselli tarafını, mutlu yanını göstermiştir. Romanlarının konusunu kendi zamânından almış ve devrinin meselelerine dokunmuştur.

Reşat Nuri, her şeyden önce üslûbu ile sevilmiştir. Okul çocuğundan, seçkin aydınlara ve okuma yazması en kıt vatandaşlara kadar herkesi çeken üslûbu, kitlelere kendini ısındırmıştır. Romanlarında kullandığı Türkçe, her satırıyla halkın günlük konuşma dilidir. Üslûbundaki tabiîlik ve içtenlik, mizacındaki doğruluk ve rahatlıktan doğar. Suyun akışı gibi takıntısız, ferah ve sâde yazar. Dili çekicidir. Fazla realist görünmek endişesiyle şîve taklitlerine kaçmaz. Üslûbuna ayıp cümle, çirkin söz ve küfür katmamıştır. Çelebice bir anlatışı vardır.

Eserlerinde gâyesini açıkça belirtmekten kaçınmıştır. Tezli roman yazmamış, ancak bütün roman ve piyeslerinde cemiyeti ve sosyal yapıyı, nesiller arasındaki farkı ele almıştır. Bütün ömrü boyunca Türk tiyatrosunun gelişmesi için çırpınmış, hayâtını buna adamıştır. Bâzı eserlerinde bâriz bir şekilde sevgi ve şefkat telkinleri görülür. Yalan, riyâ, basitlik gibi kişi ve toplum kusurlarını ısrarla yermiştir. Bunu yaparken bâzan inançlarla alay etmesi hoş karşılanmamıştır. O daha ziyâde hurâfeleri din şeklinde telakkî etmiş, **Hülleci** gibi eserlerinde din ile alay etmiştir. Târihe olan ilgisinin azlığı veya târihi sevmemesi sebebiyle târihî tiyatroya karşıdır. Türk edebiyatında romana damgasını vurmuş yazar olarak telakki edilmektedir.

Başlıca eserleri:

Tiyatroları: **Taş Parçası, Hançer, Eski Şarkı, Yaprak Dökümü** (romandan çevirme), **Tanrı Dağı**

Ziyâfeti, Hülleci.

Romanları: **Çalıkuşu, Damga, Gizli El, Yeşil Gece, Acımak, Yaprak Dökümü, Eski Hastalık, Ateş Gecesi, Miskinler Tekkesi, Kan Dâvâsı.**

Hikâyeleri: **Sönmüş Yıldızlar, olağan İşler, Tanrı Misâfiri, Leylâ ile Mecnun.**

Hâtıraları: **Anadolu Notları, Paris Hâtıraları.**

REŞÎD PAŞA;

Osmanlı sadrâzamlarından Tanzimat hareketinin mîmârı. Koca, Büyük Reşîd Paşa diye meşhur olmuştur. 1800'de İstanbul'da doğdu. Babası, İkinci Bâyezîd evkafı rûznâmecisi Mustafa Efendidir. İlk okuma yazmayı babasından öğrendi. Sonra medrese tahsiline başladı. Babasının 1810 yılında vefât etmesi üzerine tahsilini tamamlayamadığı gibi, devrin ilim dili olan Arapça ve Farsçayı da tam olarak öğrenemedi. Eniştesi Ispartalı Seyyid Ali Paşanın himâyesinde büyüdü ve bir müddet sonra onun mühürdârlığına tâyin edilerek, ilk memuriyetine başladı. 1821 Ekim ayında Rum isyânını bastırmak için, Mora seraskerliğine tâyin edilen eniştesiyle birlikte, sefere gitti. Seyyid Ali Paşa Mora seraskerliğinden azledilince, İstanbul'a geldi. Bu sırada Mısır'ın dîvân efendisi İbrâhim Efendinin kızı Emine Şerîfe Hanımla evlendi ve kayınpederinin konağına yerleşti. Bu evliliğinden ilk oğlu Mehmed Cemil doğdu. Bir-iki yıl sonra eniştesi ölünce, Emine Şerîfe Hanımı boşayarak, zenginliğine kapıldığı eniştesinin câriyelerinden olan Âdile Hanımla evlendi ve onun Kabataş'daki konağında yaşamaya başladı. İkinci evliliğinden Ali Gâlib, Ahmed Celâl, Mazhar ve Sâlih adında dört oğlu dünyâya geldi.

1826'da Bâbıâlî mektûbî kalemine memur oldu. 1827'de Osmanlı-Rus Harbi esnâsında, sefere memur edilen Sadrâzam Selim Mehmed Paşa, onu ordu kâtipliğine getirerek, berâberinde götürdü. Sefer dönüşü Pertev Efendinin tavsiyesiyle, Sultan İkinci Mahmûd Hanın iltifâtına kavuştu ve Fransızca öğrenmesi tavsiye olundu. Maaşı 1500 kuruşa çıkarıldığı gibi, amedî odası hulefâlığına tâyin edildi. 1829'da Girid Adası iânesine teşvik memuriyetiyle Mısır Vâlisi, Kavalalı Mehmed Ali Paşaya gönderilen Pertev Paşayla birlikte Mısır'a gitti. Mısır dönüşünü müteâkip, 1831'de amedî vekîli, 1832'de asâleten amedî tâyin olundu ve yabancı sefirlerle irtibâtını artırdı. 1832'de Mısır Vâlisi Kavalalı Mehmed Ali Paşanın isyânı sonunda, Mısır kuvvetlerinin Kütahya'ya kadar ilerlemesi üzerine, Mart 1833'te Mehmed Ali Paşanın oğlu İbrâhim Paşayla görüşmek üzere gönderildi.

Varılan antlaşma neticesinde, Reşîd Beyin, Şam ve Haleb eyâletlerinden başka Fransız maslâhatgüzârının tesirinde kalarak, Adana muhassıllığını da İbrâhim Paşaya vermesi Sultan İkinci Mahmûd Hanın hiddetine sebep oldu. Fakat bâzı dostlarının teşebbüsleri netîcesinde affedildi.

Reşîd Bey dâimî sefâretlerin kurulmasından sonra 1834 senesi Temmuz ayında fevkalâde orta elçilikle Paris'e gönderildi. Reşîd Bey, iyi bir tahsil görmediği, İslâm bilgilerinden ve millî meziyetlerden mahrum olduğu için kısa zamanda Avrupaî fikirlerin tesirinde kaldı. 1835 yılı Mart ayı sonlarında elçilik tercümanı Ruheddîn Efendiyi Paris'te maslâhatgüzâr bırakarak, İstanbul'a döndü.

İstanbul'a gelişinden üç ay kadar sonra, büyükelçilikle tekrar Paris'e, sonra Eylül 1836'da, Londra büyükelçiliğine nakledildi ve hâriciye müsteşarlığı pâyesi verildi. Londra'da sefirliği sırasında Lord Stratfort Redklif Rading ile dostluk kurup, mason locasına girdi.

Mustafa Reşîd Bey, 1837'de müşîr rütbesi verilerek hâriciye nazırlığına tâyin edildi. Hâriciye nâzırlığı sırasında, Sultan İkinci Mahmûd Hana, Avrupaî tarzda ıslâhâtlar yapılması teklifinde bulundu. Batılıların, Osmanlı Devletine, bilhassa Müslüman ve Hıristiyan tebea arasında eşitlik gözetilmediği için düşman olduğunu, müslim ve gayri müslim ayrılığının kaldırılması gerektiğini, bu hususlarla ilgili yapılacak ıslâhâtı, bir hatt-ı hümâyûnla îlân etmesini teklif etti. Hazırladığı lâyihada bu ıslâhâtın esaslarını pâdişâha arzetti. Ancak Reşîd Beyin anlattıklarının İngiliz isteklerinin aynısı olduğunu bilen İkinci Mahmûd Han, bunu reddetti.

Mustafa Reşîd Paşa, hâriciye nâzırlığını bilfiil idâre ettiği bu dönemde, İngilizlerle, Osmanlı Devletini iktisâdî bakımdan çökertecek Baltalimanı Antlaşmasını imzâladı (1838). Baltalimanı Antlaşmasının imzâlanmasıyla, Osmanlı Devletiyle İngiltere arasında anlaşmazlığa yol açan hususlar, İngiltere'nin lehine çözülmüş oldu. Antlaşma yürürlüğe girdikten sonra; ötedenberi Osmanlı Devletinde uygulanmakta olan tekeller kaldırılınca, Osmanlı hazînesi, önemli bir gelir kaynağından mahrum edildi. Ayrıca iç ticâret Osmanlı vatandaşlarına münhasır olmaktan çıkarılarak istisnâsız bir şekilde İngiliz tüccarlarına verildi. Bir de bu antlaşmaya, antlaşma şartlarını isteyen bütün devletlere de istisnâsız uygulanacağı hükmü eklendi. Avusturya başbakanının; "İşte Osmanlı şimdi bitti." diye ifâde ettiği Baltalimanı Antlaşması, esnaf ve tüccarlarımızı uşaklığa; devletimizi de borç bataklığına sürükledi (Bkz. BaltalimanıAntlaşması).

Mustafa Reşîd Paşa, 1838 Ağustos'unda hâriciye nâzırlığı uhdesinde kalmak üzere Londra büyükelçiliğine tâyin olunarak, İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Reşîd Paşa; "...Türkiye için en büyük iş,

reâyâ meselesidir. Eğer reâyâya verilmesi gereken hak ve hürriyetlerden bahsetsem, ülkemde bana kötü bir Müslüman gözüyle bakılır. Hâlbuki İslâmlığın kurtuluşu reâyânın hür ve mesûd olmasına bağlıdır. Bu konuda yüksek sesle konuşmak Avrupa devletlerine düşer. İmparatorlukta (Osmanlı Devletinde), Hıristiyanlar üzerindeki baskı için sesinizi çıkaramaz mısınız? Ödeyemedikleri haraç için zavallılar horlanmakta ve ezilmektedir. Bu uygulamalar sizin âdil bir vergi dağılımı istemenizi gerektiriyor. Reâyâ, haraç yüzünden isyân etmekte ve düzenli vergi istemektedir. Vergi sistemi Hıristiyanlar için yerleşirse, Müslümanlara da bunu kabul ettirmek için önemli bir adım atılmış olacaktır. Böylece İmparatorluğun yenileşmesi için ilk mesâfe alınmış olacaktır..." (Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Turque, Documents et Memoires, volume-44) diyerek batılı devletleri Osmanlı Devletine müdâhaleye çağırıyordu.

Reşîd Paşa ayrıca kendinin ve reformlarının, Osmanlı Devletindeki başarısının Mehmed Ali Paşanın başarısızlığı nispetinde olacağını biliyordu. Zîrâ Mehmed Ali Paşa, Mısır'da başarılı reformlar yapmış, batıya yanaşmadan da güçlü bir idârenin kurulabileceğini göstermişti. Reşîd Paşa ise, imparatorluktaki batılılaşmanın sembolü durumundaydı. Mehmed Ali Paşa mağlup edilmediği takdirde, Sûriye'ye de hâkim olacak, devlet içindeki tesir ve nüfûzu artacaktı. Bu durumun ise kendi siyâsî hayâtının sonunu getireceğini düşünen Reşîd Paşa, büyük tâvizler verme pahasına da olsa Mısır meselesine Avrupa devletlerinin müdâhalesini istedi. Onun bu tutumu, Sultan İkinci Mahmûd Hanın onu İstanbul'a çağırtmasına ve îdâmına irâde çıkarmasına sebep oldu. Fakat İstanbul'daki dostları vâsıtasıyla, Paris'e geldiğinde îdâmı haberini öğrenip gelmekten vazgeçti. Sultan İkinci Mahmûd Hanın vefâtı üzerine tahta çıkan yeni pâdişâh Abdülmecîd Hanın cülûsunu tebrik etmek üzere Ağustos 1839 başında İstanbul'a geldi. Osmanlı Devleti o sırada en buhranlı dönemlerinden birini yaşıyordu.

Bu durumu fırsat bilen Reşîd Paşa İngiltere'de esaslarını tespit ettiği reformları avrupalıların ve bilhassa ingilizlerin yardımını sağlamak gibi bir bahâneyle 16 yaşındaki genç pâdişâh Sultan Abdülmecîd'e kabul ettirerek Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu adıyla meşhur olan Tanzîmât Fermânını yayınlattı. (Bkz. Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu)

Gülhâne meydanında Reşîd Paşanın îlân ettiği bu ferman, yozlaşma ve mânevî değerlerden uzaklaşmaya yol açtı. Böylece Koca Osmanlı Devletinin içerden yıkılması, parçalanması plânlarının birinci ve en tesirli adımı atıldı.

Bundan sonra Osmanlı İmparatorluğunu yıkmak için anlaşanların oyununun ikinci perdesi açıldı. 15 Temmuz 1840'ta İngiltere, Rusya, Avusturya ve Purusya arasında Londra Antlaşması imzâ edildi. Buna göre Mehmed Ali Paşa, Girid, Adana, Sûriye, Hicaz ve Lübnan bölgesini derhâl boşaltacak, ordusunu ve donanmasını dağıtacak ve yalnız Mısır Vâliliğiyle iktifâ edecekti. Şâyet on gün içerisinde bu şartları kabul etmezse, adı geçen devletler müdâhalede bulunacaktı. Reşîd Paşa, Londra Antlaşmasının ültimatomlarını tebliğ etmek üzere müsteşarı Sâdık Beyi, Kâhire'ye yolladı. Mehmed Ali Paşa ise, Sâdık Beye; pâdişâhın herhangi bir fermânına karşı boynunun kıldan ince olduğunu söyleyerek, yabancı devletlerin bu gibi tehditlerinin Osmanlı Devletinin işlerine müdâhale olacağını, kendisinin bizzat pâdişâhla görüşmeye hazır olduğunu belirtip ültimatomları reddetti. Reşîd Paşa, Mehmed Ali Paşanın antlaşma tekliflerini dikkate bile almadan dört devletten Londra Antlaşmasının hükümlerine uymalarını istedi. Nitekim harekete geçen müttefik kuvvetler, 13 Kasımda Haleb'e ve 29 Aralıkta Şam'a girdiler. Mısır kuvvetleri bozularak geri çekildi. Bu andan îtibâren târihî İngiliz siyâseti bir defâ daha tekerrür etti. Londra Antlaşmasına göre, Mısır ve Sûriye'nin de Osmanlılara bırakılması îcâb ederken, bu bölgede güçsüz ve merkezden uzak bir yönetimin bulunması İngiliz menfaatine daha uygun görüldü ve bu eyâletler Mehmed Ali Paşaya verildi. Ciddî bir ordu ve donanmadan mahrum bulunan Osmanlı Devleti, bu emr-i vâkîyi kabul etmek zorunda kaldı ve 24 Mayıs 1841'de Mısır'ın statüsüyle ilgili ferman yayınlandı.

Bu arada Mustafa Reşîd Paşa ile Mehmed Ali Paşa arasında yeni ihtilafların ortaya çıkması üzerine tekrar yabancı devletlerin müdâhalesine meydan vermek istemeyen pâdişâh, Reşîd Paşayı hâriciye nâzırlığından azletti ve Temmuz 1841'de Paris elçiliğine gönderdi.

Paris'te bulunduğu sırada sağlık durumunun iyi olmadığından şikâyet eden Mustafa Reşîd Paşa, İstanbul'a dönmek istedi fakat bu isteği kabul edilmedi. Aşırı ısrârı üzerine İstanbul'a dönmesine müsâade edildi. Paris'ten İstanbul'a döndüğü sırada, Edirne vâliliğine tâyin edildiyse de gitmedi. İki yıl kadar memuriyetten uzak kaldı. Nihâyet 1843 yılı sonlarında tekrar Paris elçiliğine gönderildi. 1844 senesi sonlarında ikinci defâ hâriciye nâzırlığına getirildi.

Bir müddet bu görevde kalan Reşîd Paşa, bilhassa İngilizlerin yoğun baskı ve faâliyeti sonucu 28 Eylül 1846'da sadrâzamlığa getirildi. İş başına gelir gelmez İskoç mason teşkilâtı üyesi Lord Rading ile büyük vilâyetlerde mason locaları açtırmaya devam etti. Böylece, Osmanlı Devletinin parçalanması, yıkılması için açılan câsusluk ve hıyânet ocakları çalışmaya başladı.

Bu senelerde Avrupa'da fizik, kimyâ üzerinde dev adımlar atılıyor, yeni buluşlar, ilerlemeler oluyor,

büyük fabrikalar, teknik üniversiteler kuruluyordu. Osmanlılarda ise, bunların hiçbiri yapılmadı. Hattâ Mustafa Reşîd Paşa, Fâtih devrinden beri medreselerde okutulmakta olan fen, matematik derslerini, büsbütün kaldırdı. "Din adamlarına fen bilgisi lâzım değildir." diyerek, kültürlü, bilgili âlimlerin yetişmesini engelledi. Mustafa Reşîd Paşa bir yıl yedi ay devâm eden bu vazîfeden, 27 Nisan 1848'de Sultan Abdülmecîd Han tarafından azledildi. Fakat üç buçuk ay sonra tekrar sadrâzamlığa getirildi. Üç buçuk yıl süren bu sadâreti sırasında Fransız akademisi örnek alınarak kurulan Encümen-i Dâniş açıldı. Bu sadâretten de 26 Ocak 1852'de azledilerek Meclis-i vâlâ reisliğine getirildi. Mustafa Reşîd Paşa, sadâretten uzaklaştırılmasının üzerinden kırk gün geçtikten sonra üçüncü defâ sadrâzamlığa getirildi. Beş ay kadar süren bu sadâretten de Dâmâd Fethi Paşa ile aralarında meydana gelen ihtilâf üzerine azledildi. Yerine Âlî Paşa getirildi.

Reşîd Paşa ile Âlî Paşa şahsî hırslar yüzünden birbirleriyle çekişirken, bu durumdan faydalanan İngiltere, Hindistan'daki büyük İslâm devleti Gürgâniye'yi parçalamak ve Asya'daki Müslümanları başsız bırakmak istiyordu. Bu arada kendisine engel olacağından çekindiği Osmanlı Devletini başka meselelerle meşgul etmek için Rusya'yı, devamlı tahrik ederek bir Osmanlı-Rus Harbi çıkarmaya çalışıyordu. Sadrâzam Mustafa Reşîd Paşayı kandıran İngilizler, onun Rusya'ya karşı düşmanca tavır takınmasını sağladılar. Netîcede İngiltere'nin tahrikleri sonucu Rusya, Eflâk ve Boğdan'ı işgâl etti. 4 Ekim 1853'te Rusya'ya harp îlân edildi. 23 Ekim 1853'de Kırım Savaşı olarak bilinen harp fiilen başlamış oldu.

Yaklaşık üç yıl devâm eden ve 30 Mart 1856'da Paris Antlaşmasıyla sona eren Kırım Savaşı, Osmanlı Devletinin toprak kaybına sebep olmamasına rağmen, siyâsî olarak aleyhine oldu. Devlet iktisâden çöktü. Osmanlı Devletini Rusya ile meşgul eden İngiltere, az bir kuvvetle Osmanlı Devleti yanında savaşa girip asıl maksadını gizledi ve büyük devletlerin dikkatini o yöne çekerek Hindistan'daki Gürgâniye İslâm Devletini yıktı. Topraklarını işgâl ederek, Hindistan hazînelerine sâhip oldu ve ticâretini geliştirdi. Ayrıca Osmanlıyı kullanarak Rusların sıcak denizlere inmesini de önledi.

Öte yandan sıkıntı içerisine düşen Osmanlı Devleti, yine Mustafa Reşîd Paşanın dördüncü sadâreti zamânında ilk defâ borçlandı.

Mustafa Reşîd Paşa, 4 Mayıs 1855'te sadrâzamlıktan azledilerek yerine, tekrar Âlî Paşa getirildi. Âlî Paşanın yaptığı her icraatı şiddetle tenkit etmeye başladı. Sâdece iktidâr hırsı sebebiyle Âlî Paşanın hazırladığı Hıristiyanlara daha fazla imtiyazlar tanıyan Islâhât Fermânına şiddetle karşı çıktı.

Sultan Abdülmecîd Han, kaht-ı ricâl (adam kıtlığı) yüzünden, İngiliz elçisinin de tavassut ve teşvîkiyle 1 Kasım 1856'da Mustafa Reşîd Paşayı beşinci defâ sadrâzamlığa getirdi. Âlî Paşanın sadâretten ayrılmasını hazedemeyen Fransa hükümeti, Boğdan seçimlerine fesad karıştırıldığını iddiâ ederek, iptâlini istedi. Osmanlı Devletiyle siyâsî münâsebetlerini kesmeye kalkıştı. Fransa ve İngiltere hâriciyelerinin birbirleriyle temas ederek seçimin feshini kararlaştırmaları üzerine, Sultan Abdülmecîd Han sadrâzamı azlederek işin önünü almak istedi. Beşinci sadâretten 6 Ağustos 1857'de azledilen Mustafa Reşîd Paşa, Meclis-i tanzîmât reisliğine naklolunduysa da bir ay içinde oradan da alındı. 22 Ekim 1857'de altıncı ve son defâ sadârete getirildi ise de iki ay kadar sonra hastalandı. Bir müddet Bâbıâlî'ye gidemedi. 7 Ocak 1858 Perşembe günü hamamda geçirdiği kalp krizinden öldü. Bâyezîd'de Okçular Caddesindeki türbeye defnedildi.

Hepsi Sultan Abdülmecîd Han zamânında, aralıklarla toplam altı sene sekiz ay on dokuz gün sadrâzam olan Reşîd Paşa, Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnunu hazırlayıp îlân ettirmekle; Osmanlı Devletinin temeline dinamit koydu ve kaht-ı ricâl (adam kıtlığı) devrinin açılmasına, Osmanlı Devletinin boynuna "Hasta adam" yaftasının takılmasına sebep oldu.

Netîce îtibâriyle, Reşîd Paşa, iyi bir eğitim görmemiş, millî ve mânevî değerlerden yoksun yetişmiştir. Osmanlı Devletinin idârecilerinin en önemli özelliklerinden biri, önce devlete sadâkat vasfıdır. Reşîd Paşa bu vasıftan mahrumdu. Masonlukta yüksek derece sâhibi olması, bu mahrûmiyetine eklenince, devlet için zarârı telâfi edilemiyecek sonuçlar meydana getirdi. Nitekim Reşîd Paşadan sonra, onun yetiştirmeleri ve ardından da İttihat ve Terakkî mensupları, devletin kısa zamanda yıkılmasını sağladılar. Bugünkü sosyal hastalıkların çoğunda, onun açtığı yıkım hareketinin payı büyüktür.

Batılıların Reşîd Paşa hakkında düşünceleri şu şekildeydi. Fransız elçisi Pontois, Paşayı; "Reşîd Paşada kendini gösterme ve yükselme merâkı aşırıdır. Bu yönü biraz övülür ve pohpohlanırsa, büyük tâviz elde etmek için küçük şeyler üzerine tâvizler verilirse, ondan her şey elde edilebilir." diye târif etmektedir. Avusturyalı Goizot ise; "Mustafa Reşîd Paşada ülkesinde yapmak istediği işlerin başarısı için, çok lüzumlu olan vasıflardan biri eksiktir. Türkiye'de güçlü bir ıslâhatçı olmak için Türklük vasfı lâzımdır. Onda ise bu vasıf çok azdı. Gençliğinden îtibâren, Türkiye'nin Avrupa ile münâsebetleri konusuyla ilgilenmiştir. O daha çok Avrupalı bir diplomata benziyordu." diye vasıflandırıyordu.

Türk dil bilgini, 1900 yılında, Kazan şehrinde doğan Reşid Rahmeti, eski Uygur dili sahasındaki çalışmalarıyla tanınır. Savaş sebebiyle ara verdiği lise tahsilini 1921'de tamamladı. Bu arada dergi ve gazetelerde yazılar yazdı. Üniversite tahsilini Almanya'da bitirdikten sonra, Doğu Dilleri Okulunda Tatarca öğretmenliği yaptı. 1933'te doçent oldu. Aynı yıl İstanbul Edebiyat Fakültesinde Türk dili profesörlüğüne tâyin edildi. **İslâm Ansiklopedisi** yazı kurulunda görev aldı. 1964 yılında İstanbul'da öldü.

En büyük eseri **Kutadgu Bilig** baskısıdır. Yusuf Has Hacib'in bu eserinin 1947'de metnini, 1959'da da tercümesini yayınladı. Bundan başka, Edip Ahmed Yüknekî'nin **Atabetü'l-Hakâyık** adlı eserini yayınladı. Bâbur Şahın **Vekâyi** adlı eserini de dilimize çevirdi. **Eski Türk Şiiri** (1965) adlı eseri Türk edebiyatı sahasında büyük bir kazançtır.

REŞÎD RIZÂ;

Mısırlı bir din adamı. Adı Muhammed Reşîd Rızâ'dır. 1865'te Lübnan'da Kalemun kasabasında doğdu. 1935'te Kahire'de ödü.

Reşîd Rızâ okumayı ve yazmayı Kalemun kasabasında öğrendikten sonra Trablus'ta Türkçe öğretim yapan bir ilkokula başladı. Bir yıl sonra bu okuldan ayrılıp, Hüseyin el-Cisrî'nin kurduğu Millî İslâmî Okula girdi. Talebeliği sırasında **El-Urvet-ül-Vüskâ** adlı gazeteyi ve **El-Muktetaf** adlı dergiyi tanıyıp okumaya başladı. Bu gazeteyi ve dergiyi Cemâleddîn Efgânî idâre edip, siyâsetine yön veriyordu. Cemâleddîn Efgânî'den sonra yerine geçen Abduh'un da makâleler yazdığı bu yayınlar Reşîd Rızâ üzerinde çok tesirli olmuş, bunları okudukça fikirleri tamâmen değişmiştir (Bkz. Cemâleddîn Efgânî ve Abduh). Bu yayınlarda görülen açık vasıf, Cemâleddîn Efgânî'nin ve Abduh'un kendi görüşlerine uyarak dinde asırlardan beri devâm eden ve temel bir kâide olan nakle uymayı, bırakmalarıdır.

Reşîd Rızâ, Hüseyin el-Cisrî'nin açtığı okulu bitirince, baştan beri tasarladığı gâyesini gerçekleştirmek düşüncesiyle Mısır'a gitti. Maksadı Abduh ile tanışmaktı. Nihâyet Kahire'de Abduh ile tanışıp onun yakınları arasına katıldı. Abduh ile birlikte **El-Menar** adlı dergiyi çıkarmaya başladı. Bu dergi, o devrin Osmanlı Pâdişâhı Sultan İkinci Abdülhamîd Han aleyhinde çirkin neşriyat yapıyordu. Asr-ı saâdetten beri hiç değişmemiş, aslı bozulmamış din bilgilerinde, kendi düşüncelerine uygun değişiklikler yazıp yayıyordu. Bu derginin yazar kadrosu, dînî ilimlere tam vâkıf olmayan kimselerden meydana geliyordu.

İslâm ülkelerine yaymak çabasında olduğu bu faaliyetleri, bilhassa Mısır'da Abduh'un idâresi zamânında oldukça yayıldı. Nihâyet Abduh'un fikirleri Câmi-ül-Ezher medresesine de girdi. Böylece Mısır'da, Reşîd Rızâ, Ezher Medresesi Rektörü Mustafa Merâgî, Kahire Müftüsü Abdülmecîd Selim, Mahmûd Şeltüt, Tentâvî Cevherî, Abdürrâzık Paşa, Zeki Mübârek, Ferid Vecdî, Abbas Akkâd, Ahmed Emîn, Doktor Tâhâ Hüseyin Paşa, Kâsım Emin ve Hasan Bennâ gibi dinde değişiklikler yapan bir ekol gelişti. Bir yandan da, üstatları Abduh'a yapıldığı gibi, bunlara da, bir sürü methiyeler yazıldı. 1912 yılında İstanbul'da "Dâvet ve İrşat Cemiyeti"ni ve aynı ismi taşıyan akademiyi kurdu. Kendisinin de öğretimine katıldığı bu akademi dört yıl sonra kapandı. Ancak, o ve taraftarları bozuk fikirlerini daha başka usûllerle yaymaya devâm ettiler.

Reşîd Rızâ hakîki İslâm âlimlerinin bildirdiği doğru yoldan ayrılarak, kendi başına bir yol tutmuş ve asrın ihtiyaçlarını karşılamayı, dinde hurâfeler yapmakta arayacak kadar ileri gitmiştir. Bu hâli, yazdığı makâlelerde ve kitaplarda açıkça görülmekte hattâ kendisi bu vasfından öğünerek bahsetmektedir. Eserleri incelendiğinde bozuk mûtezile fırkasının fikirlerinin hâkim olduğu görülür. Reşîd Rızâ'nın yazdığı eserlerde, yaymaya çalıştığı düşüncelerinden bir kısmı şunlardır:

1. Mûcizeleri kendi düşüncesine göre tevil etmekte ve birçoğunu inkâr etmektedir.

2. Mûsâ ve Îsâ aleyhimesselâmın peygamberliklerine dil uzatmaktadır. Îsâ aleyhisselâmın diri olarak göğe kaldırıldığı Kur'ân-ı kerîmde bildirildiği ve Ehl-i sünnet âlimleri bunu açıklayıp îzâh ettikleri halde, o; "İsâ aleyhisselâm öldü." demektedir.

3. Cinlerin varlığını kabul etmeyip, onları bir takım zararlı mikroplar olarak göstermektedir. (**Tefsîr-i Menâr:** c.3, s.95, 96) Halbuki cinlerin varlığı ve ateşten yaratıldığı Kur'ân-ı kerîmde ve hadîs-i şerîflerde açıkça bildirilmektedir.

4. Ehl-i sünnetin dört hak mezhebini kabûl etmeyip, teyemmüm, vasiyet, talâk, gibi daha birçok meselede doğru yoldan ayrılmıştır.

Reşîd Rızâ'nın yazdığı kitaplar, okuyanları ve uyanları felâkete sürüklemiştir.

Bu eserlerinden biri **Muhâverât** kitabıdır. Bu kitabında, üstâdı Abduh gibi, dört mezhebi tenkit etmiş, mezhepleri şahsî münâkaşalar şeklinde göstererek, "İslâm birliğini bozmuşlardır." diyecek kadar ileri gitmiştir. Dört mezhepten birine uyan ve bin seneden beri gelmiş milyonlarca hâlis Müslümanla âdetâ

alay etmiştir.

Muhâverât kitabında, dört mezhebe çatılmakta, İslâm bilgilerinin dört kaynağından biri olan "İcmâ-ı Ümmet" inkâr edilmekte, herkes; kitaptan, sünnetten kendi anladığına göre amel etmeli denilmektedir. Böylece, İslâm bilgilerini kökünden yıkmaktadır. Bu kitabında, güyâ bir dinde reformcu ile, medrese tahsili görmüş bir vâizin konuşmalarını bildirmekte, bunların ağzından, kendi bozuk fikirlerini yazmaktadır.

Ehl-i sünnet âlimleri, böyle kimselerin yanlış fikirlerine ve bozuk yazılarına cevaplar vererek çürütmüşler ve bu hususta birçok kıymetli kitap yazmışlardır. Bunlardan bâzıları; Arapça olarak yazılan **Hulâsat-üt-Tahkîk fî Beyân-ı Hükm-it-Taklîd ve't-Telfîk, Hüccetüllahi alel Âlemîn. Seyf-ül-Ebrar** ve Türkçe **Fâideli Bilgiler** kitabıdır. Bu kitaplar İhlâs Holding A.Ş. tarafından yayınlanmıştır.

REVÂNÎ;

on altıncı asır divan şâirlerinden. Edirne'de doğdu. Asıl ismi İlyas Şücâ Çelebi'dir. İyi bir tahsil gördü. İkinci Bâyezîd ve Yavuz Sultan Selim Hanın iltifatlarına mazhar oldu. Surre Emînliği, Ayasofya Câmii Evkaf Mütevelliliğinde bulundu. Bursa'da Kaplıcalar Mütevellisiyken 1524 senesinde öldü. İstanbul'da Kırkçeşme civârında kendi adına yaptırdığı mescidin bahçesine defnedildi.

Şiirlerindeki canlılık, samimiyet, ifâde rahatlığı bakımından Revânî asrının önemli şâirlerindendir.

Revânî'nin tevhid, münâcât, naat, kasîde ve gazelleri bulunan bir **Dîvân'**ı vardır. **Dîvân**'ın en güzel şiirleri gazelleridir. Ayrıca, ilk **Sâkînâme** yazarıdır.

REVÜ (Bkz. Edebî Türler)

REYHAN OTU (Bkz. Fesleğen)

REYHÂNE;

Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) muhterem hanımlarından. Medîne'de bulunan Yahûdîlerin Benî Kureyzâ kabîlesindendir. Doğum târihi kesin olarak belli değildir. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellemden önce 631 (H.10)de Medîne'de vefât etti.

Peygamber efendimiz Hendek Savaşından sonra 626 (H.5) senesinde Medîne'nin dışında bulunan ve bir kaleye sığınan Benî Kureyzâ Yahûdîlerinin üzerine yürüdü. Çünkü bunlar orada devamlı huzursuzluk kaynağı oluyorlardı. Benî Kureyzâ Yahûdîlerinin bulunduğu kale, muhâsara ve kuşatmadan sonra Müslümanların eline geçti. İçinde bulunan Yahûdîler malları, mülkleri, çocukları ve kadınları ile birlikte ganîmet olarak alındılar.

Benî Kureyzâ'dan alınan savaş ganîmetleri ve esirleri Müslümanlar arasında İslâm dînine uygun bir şekilde taksim edildi. Reyhâne radıyallahü anhâ da savaş esirleri arasında bulunuyordu. Ganîmetler taksim edilip, sıra esirlere gelmişti. Reyhâne radıyallahü anhâ da Peygamber efendimizin hissesine düşmüştü. O zaman Yahûdîlik dînine inanan Reyhâne'yi (radıyallahü anhâ) dilerse Müslüman olmak husûsunda serbest bırakmışlardı. O da; "Ben kendi dînimde kalmak istiyorum." diye Peygamberimize (sallallahü aleyhi ve sellem) arz etmişti. Peygamberimiz, bu hareket ve davranışıyla, İslâm dînine girmek için zorlamak yoktur, hükmünü bizzat kendileri tatbik etmişlerdir.

Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem, daha sonra Reyhâne radıyallahü anhâya şöyle buyurdular: **"Sen Allahü teâlânın ve O'nun Resûlünün yolunu tutmak ister misin? Ben böyle münâsip** (uygun) **görüyorum."** Reyhâne radıyallahü anhâ da: "Evet." deyince Peygamber efendimiz bu davranışından sonra onu âzâd (hür, serbest) ettiler. Mehirlerini vererek, nikâhına aldılar. Ayrı bir ev açarak hanımları arasına koydular.

Peygamber efendimizin ilk hanımı hazret-i Hatice'dir. Diğer evlenmelerinin hepsini hazret-i Âişe'yi nikâhladıktan sonra yaptı. Bunların hepsi dînî, siyâsî veya merhamet ve ihsân ederek yapılan evlenmelerdir (Bkz. Muhammed Aleyhisselâm). Nitekim Reyhâne radıyallahü anhâ ile olan evlenme de böyledir. Hadîs-i şerîfte buyruldu ki: **"Bütün zevcelerimle evliliklerim ve kızlarımı evlendirmem, hepsi Cebrâil'in** (aleyhisselâm) **Allahü teâlâdan getirdiği izinle olmuştur."**

Reyhâne radıyallahü anhâ; sâkin, temiz karaktere sâhip, yumuşak huylu bir hanımefendiydi. Peygamber efendimizden önce vefât ettiği için naklettiği hadîs-i şerîf yoktur.

REZENE (Foeniculum vulgare);

Alm. *Gemeiner, Fenchel (m),* **Fr.** *Fenouil (m) commun,* **İng.** *Common Fennel.* **Familyası:** Maydanozgiller (Umbelliferae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Ege ve Akdeniz bölgesi.

Haziran-ağustos ayları arasında sarı renkli çiçekler açan bir buçuk-iki metre boylarında iki yıllık kokulu otsu bitkiler. Yaprakları saplı ve tüysüzdür. Bitkinin gövdeleri dik, içleri boş silindir şeklinde ve tüysüzdür. Çiçekler uzun saplı ve bileşik şemsiye durumundadırlar. Meyveleri silindir şeklinde tüysüz ve yeşilimsi esmer renktedir. Tohumları protein ve yağ bakımından zengin bir besi dokuya sâhiptir. Birçok çeşidi vardır. Daha çok kayalık ve kurak yerlerde yetişir. Raziyane ismiyle de bilinir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kullanılan kısımları meyve, kök ve yapraklardır. Rezene meyveleri müsilaj, şeker, nişasta, tanen, sâbit ve uçucu yağlar taşır. Midedeki gazı giderici, süt çoğaltıcı ve yatıştırıcı (müsekkin) olarak çay veya toz hâlinde kullanılır. Yaprakları yara iyi edici, kökü ise idrar arttırıcıdır.

REZONANS;

Alm. *Rezonanz (f),* **Fr.** *Résonance (f),* **İng.** *Resonance.* Belirli bir frekansta titreşen bir sistemin, aynı frekanstaki dış titreşimin tesirinde kalarak yüksek genlikle titreşmesi olayı. Fizikî sistemlerde dıştaki uyarıcının tesiriyle titreşen cisimler, uyarıcı etkisini kaldırdığı taktirde genliğini yavaş yavaş küçülterek sıfıra indirir. Bu olaya **sönümlenme** denir. Titreşen cismin birim zamandaki (1 sn) titreşim veya salınım sayısına **frekans,** bir salınım süresine de **peryot** adı verilir. Denge hâliyle en uzaktaki konum arasındaki mesâfeye **genlik** (amplitüd) denir. Titreşen cisimlerin normal frekanslarına **tabiî frekans** da denebilir.

Titreşen cisimlerin tabiî frekansları ile dışardan etki eden kuvvetlerin zorlayıcı frekansları çakışırsa, yâni birbirine eşit olursa, bu durumda cismin genliği her titreşimde artar ve nihâyet maksimum bir değere ulaşır. Bu durum rezonans hâlidir. Salıncakta kendi kendine sallanan bir kimsenin tabiî bir frekansı vardır. Dışardan bir kimse salıncağa, her salınımda eşit ve salınım yönünde itme kuvveti uygularsa, salıncağın genliği, yâni açılması gittikçe artar ve bir maksimuma ulaşır. Bu, salıncağın rezonansa uğraması demektir. Elektrik, mekanik ve akustik (ses) olaylarda rezonans hâdisesi vukû bulabilir.

Mekanik rezonans: Mekanik rezonansa en güzel örnek daha önce bahsi geçen salıncaktır. Başka bir örnek tramplenden atlama olayıdır. Atlet irtifâ (yükseklik) kazanmak için tramplende yaylanır. Tramplenin tabiî frekansı ile atletin frekansı eşit olunca maksimum atlama yüksekliğine erişilir. Atletin yaylanması ile tramplen rezonans hâle geçer.

Rezonans sırasında uygulanan kuvvet sürekli olursa bu hal titreşen sistem için tehlikeli olabilir. Bu bir köprü ise yıkılabilir. **Târihte rezonans sonucu yıkılan köprü örnekleri mevcuttur.** Bunlardan biri; Fransa'da Sen Nehri üzerinde bulunan bir asma köprüden uygun adımlarla geçen askerler, köprüyü titreştirmeye başlamış ve köprü titreşim frekansı ile askerin adımları vuruş kuvveti uygun düşünce köprü yıkılmış, asker suya dökülmüştür. Bu târihten çok önceki yıllarda Osmanlı askerinin köprülerden geçerken serbest (âdi) adımlarla geçtiği literatürlere geçmiş bir gerçektir.

İkinci olay Amerika'da Washington'daki Tacoma Narrows Köprüsünün titreşim frekansının rüzgârın frekansına eşit olunca, rezonansa geçerek yıkılma hâdisesidir. Çağdaş teknoloji, asma köprülerin rezonans sonunda yıkılmaması için frekans değiştirici geçer kütleleri asma köprülere ilâve etmeyi ihmal etmemiştir.

Akustik rezonans: İçerisinde belli miktar sıvı, geriye kalanı hava dolu olan ağzı açık silindirik kapların ağız kısmına titreşen bir diyapazon yaklaştırılırsa, kap içindeki havanın titreşim frekansı diyapazonunkine eşit olunca rezonans hâdisesi vuku bularak, diyapazonun sesinden daha şiddetli bir ses duyulur. İşte bu akustik (ses) rezonanstır.

Akustik rezonansın sebebi, hava ortamında duraklı dalgaların teşekkül etmesidir. Ortamın uygunluğu titreşimin dalga boyuna ayarlanırsa uç kısımlarda ses dalgalarını periyodik olarak yansıtacak yükseltici bir rezonans etkisi temin edilir.

Elektrikli rezonans: Bir alternatif akım devresinde bobin (self, L), kondansatör (C) ve rezistans (direnç, R) bulunursa devreden geçen maksimum akım şiddeti maksimum potansiyelin Z impedansa (zâhiri direnç) oranıdır.

FORMÜL VARRRRRRR!!!!!!!-1

Akımın en büyük değere ulaşması olayına rezonans denir ki, bu da impedansın en küçük değerde olması ile mümkündür. Z impedansın en küçük değeri R dirence eşit olması hâlidir ki, bu durumda $\omega L = 1 / \omega.C$ olur. Bu eşitliği sağlayan rezonans frekansı ise:

dir. Şu halde alternatif akım devresinin frekansı bu değerde olursa devre rezonansa girer ve devrede dolaşan akım şiddeti en yüksek değerine ulaşır.

Bunların dışında nükleer manyetik rezonans da günümüzün önemli konularından biridir. Titreşen atom ve moleküllerin uygun zorlanmış fekansla etkilenmesi prensibine dayanır. Bunlarla komplike (karışık) moleküllerin yapısıyla ilgili özellikleri tespit edilebilir. İncelenen malzemenin atomik özellikleri açısından da detaylı bilgi elde edilebilir.

REZORSİNOL;

Alm. *Rezorsinal,* **Fr.** *Résorcine,* **İng.** *Resorcin.*

m-dihidroksi benzen olarak da bilinen, reçine, boya, ilaç ve çeşitli maddelerin îmâlinde kullanılan bir bileşik. Benzenin sülfürik asitle sülfolanmasından elde edilen benzendisülfonik asidin sodyum hidroksitle reaksiyona sokulmasından elde edilir. Formaldehitle verdiği reçineler reyon, naylon ve bâzı yapıştırıcıların îmâlinde kullanılır. Rezorsinol, bâzı sanâyi ürünleri için bir ara maddedir. Ayrıca kozmetikte ve fotoğraf geliştirme banyolarında da kullanılır.

RH FAKTÖRÜ;

1940 yılında Landsteiner ve Wiener tarafından bulunan ve alyuvarların üzerinde yer alan bir antijen. Rhesus maymununun kanı kullanılarak tavşan ve hintdomuzunun kan serumlarında antikorlar meydana getirilmiştir. Bu antiserum insan kanları ile karşılaştırıldığında % 80 insanın kanındaki alyuvarları kümeleştirdiği gözlenmiştir. Kümeleşen alyuvarların sâhiplerinin Rh pozitif, yâni bu antijeni bulunduran şahıslar olduğu söylenmiştir. Kümeleşmeyen kanlarda ise, Rh antijeninin bulunmadığı, yâni bunların Rh negatif olduğu anlaşılmıştır.

Rh faktörü, kan nakillerinde ve yeni doğan bebeklerde kan uyuşmazlığından dolayı ortaya çıkan kan hastalığında önemlidir. Kan nakillerinde, kan verenle alıcının kanlarının uyuşmaması çok tehlikeli neticelere yol açar. Kanı Rh negatif olan kişide, Rh faktörüne karşı antikorlar yoktur. Yanlışlıkla bu kişiye Rh pozitif kan verilirse buna karşı antikorlar meydana gelir. İkinci bir defâ bu kişi Rh pozitif kan ile karşılaşırsa nakledilen kanın alyuvarları bu antikorlar tarafından harap edilir. Kişide ağır bir tablo ortaya çıkar.

Anne ile çocuk arasında ortaya çıkan Rh uyuşmazlığı ise şöyledir: Anne Rh negatif, çocuk Rh pozitif olursa ilk doğumda genellikle bir problem ortaya çıkmaz. Ancak anneye daha evvelden Rh pozitif kan nakli yapılmışsa o zaman çocukta hastalık ortaya çıkar. Esas problem, ikinci çocuğun da Rh pozitif olması durumunda olur. Çünkü ilk doğum sırasında anne kanı bebeğin kanı ile karşılaşmış ve Rh faktörüne karşı antikorlar ortaya çıkmıştır. Bu antikorlar plasentadan (çocuğun rahimdeki “eş”inden) geçme özelliğindedir. Çocuğa geçen bu antikorlar çocuğun alyuvarlarını harap etmeye başlarlar. Çocukta iyileşmeyen sarılık, genel ödem durumları ortaya çıkar. Bu tehlikeli sonuçlara engel olmak için, rahim içinde iken çocuğun kanının değiştirilmesi veya anne kanında antikor hasıl olmasına engel olunmasına çalışılır.

Kan uyuşmazlığının derecesine göre ve antikorların etki şiddetine göre çocuk ya doğduktan kısa bir süre sonra ölür veya çeşitli derecelerde sarılıklı olarak doğar. Böyle çocukların sakat kalmasını önlemek için hemen çocuğun kanı tamâmıyla değiştirilir, ışık tedâvisi ve ilâç tedâvisine geçilir.

Anne Rh (–), babaRh (+) ise, kan uyuşmazlığı tehlikesine mâruz olan doğacak çocukları korumak için ilk doğumdan sonra 48 saat içerisinde anneye antikor meydana gelmesini önleyici Rhogam adlı ilâç uygulanır.

RICHELIEU, Armand-Jean du Plesis (Kardinal);

Fransa’nın tanınmış başbakanlarından. Paris’te 9 Eylül 1585’te doğdu. İlk önce askerliği seçmişse de genç yaşta silahı bırakarak kilise eğitimine katıldı. Bu eğitimi tamamladıktan sonra IV. Henry tarafından Lucon piskoposluğuna getirildi. Daha sonra Roma’ya giderek 1607’de kardinaller topluluğuna seçildi. 1622 yılına kadar çeşitli dînî görevlerde bulunduktan sonra kardinal oldu. 1624’te krallık meclisine girdi. Yurttaki isyanları, Madrid ve Viyana Habsburglarının Fransa’ya olan baskılarını bastıracak kuvvetli bir başbakan arayan XIII. Louis tarafından başbakanlığa getirilen Richelieu, bencil olmayan işleri ve ağır askerî hizmetleriyle bunları başardı.

Richelieu, memleketi kraliyete bağlamak, kişilerin kendi başına buyruk olmalarını önlemek ve düşmana

karşı stratejik plânlar uygulamak için çalıştı. Bir yandan kendi imparatorluğunu İspanya ve İskoçyalılara karşı korurken, öte yandan ülkesinin askerî gücünü arttırdı. 1630-1642 târihleri arasında Fransa tamâmen Richelieu'nun hâkimiyetinde bulundu.

1635-1636'da istemeyerek katıldığı 30 yıllık savaştan Fransa olarak kârlı çıktı. 1640'ın sonlarında Richelieu, Portekizli isyancılara yardım ederek Madrid hükûmetini yıkmaya çalıştı.

Fransa'yı gerçek bir diktatör gibi yıllarca yöneten Richelieu, her yerde önemli görevlere kendi akrabâlarını getirdi. Kardeşini Lyon'da başpiskoposluğa, amcasını Deniz Kuvvetleri Komutanlığına, diğerlerini de nice önemli yerlere yerleştirdi. Protestan düşmanlığı ile tanınan çok kurnaz ve zâlim olan Richelieu, 1642 yılında Paris'te öldü.

RIFÂÎLİK;

Allahü teâlânın rızâsına, sevgisine kavuşturan ve tarîkat adı verilen tasavvuf yollarından birinin adı. Bu tasavvufî yol; büyük İslâm âlimi ve evliyânın önde gelenlerinden Seyyid Ahmed Rıfâî'nin, müminlerin îmânlarının kemâle (olgunluğa) ermesi için gösterdiği usûllerin tamâmıdır. Kendisine tamâmen bağlı olan, yolunu bozmayan, yâni her işinde, her sözünde dînimizin emir ve yasaklarına tâbi olanlara da Rıfâî denilmiştir.

Seyyid Ahmed Rıfhaî, on iki imâmın yedincisi olan İmâm-ı Mûsâ Kâzım'ın torunlarından olup, soyu Peygamber efendimize ulaşır. Şâfiî mezhebinin fıkıh bilgilerinde çok yüksek bir âlimdir (Bkz. Ahmed Rıfâî). Rıfâiyye yolunun esâsı, Allahü teâlânın ve Resûlünün (sallallahü aleyhi ve sellem) emir ve yasaklarına tam uymaktır. Zamanla diğer tarîkatlerde olduğu gibi, Rıfâiyye tarîkatında da gâye ve âdâb bakımından aslından uzaklaşma olmuştur.

RIHTIM;

Alm. *Kai (m), Uferstrape (f),* **Fr.** *Dock, Bassin (m),* **İng.** *Dock.* Akarsu ve deniz kıyılarına yolcu indirme bindirme veya eşya yükleme boşaltma maksadı ile sonradan yapılan yer. Rıhtım, taşların beton ile suyun önünde set teşkil edecek şekilde inşâ edilmesiyle yapılır. Çimento bulunmadan önce rıhtım inşâası için suların çekilmesi beklenirdi. Çimentonun bulunması rıhtım yapımını kolaylaştırmıştır. Dışarda betondan dökülen 70-80 ton ağırlığındaki bloklar su içine indirilerek üst üste yerleştirilir. Suların yükselmesi de dikkate alınarak su seviyesinden belli bir yüksekliğe gelinince üzeri maksada uygun tesislerle donatılır. Suyun yatay yönde yapacağı basınçla rıhtımın yıkılmaması için arkası doldurulur. Arkadan sağlam olmayan arâzi yapılarında kazık çakmak sûretiyle su yüzeyine yakın bir düzlemde kazıklar üzerine beton blokları yerleştirilir. Sığ sulara gemilerin yanaşabilmesi için kıyıya paralel ve belli bir derinlik kazanılacak mesâfede rıhtım inşâ edilir. Kıyıya da bağlantısı olan bu tür rıhtımlara **mendirek** (warf) denir. Bir de denize veya akarsuyun kıyısına dik olarak kazıklar üzerinde yerleştirilen platform biçimi rıhtımlar vardır ki, bunlara da **iskele** (pier) denir. Kuzey memleketlerinde, okyanus su baskınlarını önlemek için kilometrelerce rıhtım inşa edilmiştir.

Modern rıhtımlarda malların çabuk yüklenip boşaltılabilmesi için vinçler bulunur. Üzerine demiryolu uzanan rıhtımlar da vardır. Yanaşan gemiyi elektrik, su, buhar ve diğer ihtiyaçları yönünden destekliyecek her türlü imkânı sağlaması, modern rıhtımların en mühim özelliğidir.

RIZA NUR;

Türk Kurtuluş Hareketine katılmış ve bu hareket içerisinde aktif ve siyâsî rol almış yazar ve şâir. 30 Ağustos 1879 yılında Sinop'ta doğdu. Mülkiye Rüştiyesinden sonra, İstanbul Askerî Rüştiyesinden mezun oldu. Bir süre de Kuleli Harbiye İdâdisinde okudu. Askerî Tıbbiyeden doktor yüzbaşı olarak mezun oldu ve 1902'de stajını yaptı. 1905'te de doçentlik imtihânını kazandı. 1907'de Gülhâne'ye Cerrahî Öğretmen olarak tâyin edildi. 1908 yılında da Sinop milletvekili seçildi. 1910 yılında askerlikten ayrıldı. Buna rağmen Balkan Savaşına katıldı. Daha önceleri berâber çalıştıkları İttihatçılara muhalefetten yurtdışına sürüldü. Millî Mücâdeleye aktif olarak katıldı. Birinci Millet Meclisine tekrar Sinop milletvekili olarak girdi. Millî Eğitim ve Sağlık bakanlıklarında bulundu. Lozan Antlaşmasını imzâlayan Türk delegasyonu içinde ikinci adam olarak bulundu. Onun Lozan Antlaşması ile ilgili olarak söylediği şu sözleri çok mânidârdır:

"Lozan Türk zaferinin bedeli değildir. Eksiktir, noksandır, kusurludur. Oluk gibi akan Türk kanı ve zafere bağlanan Türk ümidinin karşılığı olmamıştır."

Siyâsî şahsiyetlerle arasının açılması sebebiyle öldürüleceğinden korkarak vatanı terk etti. Paris ile İskenderiye'de uzun yıllar sürgün hayâtı yaşadı. 1938'de yurda dönünce **Tanrıdağı** dergisini çıkardı. 1942 yılında da İstanbul'da öldü.

Şâirliğinden ziyâde yazarlığı ile tanınır. O, Türklüğe ve Türkçülüğe hayran bir şâir ve yazardır. Zaten;

“En büyük iftihârım Türk yaratıldığımdır. Bu kadar târih okudum, Türk kadar kahraman, mert, iyi yürekli, zeki, akıllı, selim sâhibi insan, Türk kadar büyük ve yüksek bir târihe mâlik millet görmedim. Bu kadar millet tanıdım, bugünkü medeniyet âleminde en yüksek mevkiye çıkmak lâzım olan kâbiliyetten kendinde ve yurdunda bugünkü kadar toplamış olanını görmedim.” derdi. Buna rağmen, İngiliz medeniyetine de hayrandı. İlerlemeyi İngiliz medeniyetini almakta görür. Ancak, milliyetçiliğinden de tâviz vermezdi.

Çok zeki yaratılışa sâhip olan Rıza Nur, aynı zamanda açık yüreklidir. Düşünce ve fikirlerini çekinmeden ortaya atar. Kendi özel hayâtını dahi, olduğu gibi, çekinmeden kaleme almayı göze almıştır.

Yazar târihe ve târihçiliğe merakı ile tanınır. 12 ciltlik **Türk Târihi** eseri mevcuttur. Bu eserde Türklüğü başlangıcından Cumhûriyete kadar incelemeye çalışmıştır. Dili sâdedir. Üslûbu pek akıcı değildir. Şiirleri genellikle Türklük ve Türkçülük üzerine yazılmış şiirlerdir. Destanımsı bir hava taşımaktadır.

Bütün kitaplarını ve servetini bir vakıf kurmak sûretiyle SinopKütüphânesinde Sinoplulara hâtıra olarak bırakmıştır. Yetmişten fazla eserinden bâzıları şunlardır:

Türk Târihi (12 cilt); **Türkbirlik Revüsü** (8 cilt); **Oğuz Kağan** (6000 mısralık destan denemesi); **Türklük mü, Frenklik mi?; Hayat ve Hatıralarım** (4 cilt).

Bu eserlerinin hâricinde ayrıca kendisine yapılan hücumlara cevap olarak yazdığı **Hücumlara Cevaplar** (1941) isimli bir eseri de mevcuttur.

RIZA TEVFİK BÖLÜKBAŞI;

şâir, felsefeci ve devlet adamı. 1868 yılında eski Edirne ilinin bugün Bulgaristan’a kalan Cesirmustafapaşa kazâsında doğdu. Mülkiye memuru olan babası onu İstanbul’a getirip, Mûsevî okuluna verdi. Rıza Tevfik, kuvvetli hâfızası ile iki yılda İspanyolca ve Fransızca’yı öğrendi. Rüştiyeyi (Ortaokul) babasının kaymakam olduğu Gelibolu’da bitirdi. 1890’da girdiği Tıbbiyede taşkın mizacı yüzünden barınamadı, hapse atıldı. Orada mahkûmları isyana teşvik etti. Birkaç defâ hapse girip çıktı. Ancak 1899’da okulu bitirip doktor olabildi.

1907’de İttihat ve Terakki Cemiyetine giren şâir, güçlü hatipliğiyle şöhret kazandı. Bir yıl sonra İttihatçıların Edirne mebusu oldu. İsyancı mizâcıyla çok geçmeden ittihatçılardan ayrılarak onların karşısına geçti. Balkan Harbinin İttihatçılar yüzünden çıktığına inanıyor ve hele Birinci Dünyâ Harbine girilmesini hiç istemiyordu. Bu sebepten İttihatçılara muhalefeti bir kin hâline geldi. Onlarla mücâdele için Hürriyet ve İtilaf Partisine katıldı. Bu sırada vaktiyle çok hakâret ve iftira ettiği Sultan Abdülhamîd Handan özür dileyen şiirler yazdı. Şûra-yı Devlet (Danıştay) reisliği, Darülfünun müderrisliği ve son Osmanlı kabinesinde Maarif Nâzırlığı (Eğitim Bakanlığı) yaptı.

Osmanlı delegesi olarak Sevr Antlaşmasını (1920) imzâlayanlar arasında bulundu. Kuvâ-yı Milliye hareketine karşı çıktığı için yüzellilikler listesine alındı. Bu sebeple 1922’de vatanından ayrılmak zorunda kaldı. 21 yıllık ömrünü vatan hasretinin sızlanışları içinde Mekke ve Amman gibi yerlerde geçirdi. Af Kânunu’ndan istifâde ederek, 1943’te kendi ifâdesiyle, “Hesaplaşmak için değil vedâlaşmak için” yurda döndü. 31 Aralık 1949’da vefat etti. Kabri Zincirlikuyu Asrî Mezarlığındadır.

Rıza Tevfik, düzensiz ve uzun süren okul tahsiline rağmen şaşılacak kadar geniş bilgi sâhibidir. Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca, Lâtince, İspanyolca, Arapça ve Farsça gibi sekiz lisanı okur, yazar ve konuşurdu. Târih bilgisi, hâfızası, sohbeti, zekâsı, nüktesi bütün tanıyanlarca övülür. Bundan başka hatip, şâir, pehlivan, doktor, sahne sanatçısı... kısacası eskilerin deyimiyle hezârfen (bin hünerli) bir adamdı.

Rıza Tevfik, okul hayâtından beri isyancı, ferdiyetçi, o gün için dillerde dolaşan hürriyete tutkun, disiplinsiz ve her şeye muhâlif mizâcı ile tanınır. Felsefî nesir, edebî inceleme, tenkit ve şiir türlerinde eser vermiştir.

Eserleri:

Felsefî sahada: **Felsefe Dersleri, Mufassal Kâmûs-ı Felsefe** (c harfine kadar), **Abdülhak Hâmid’in Mülahazat-ı Felsefiyesi.**

Tenkit ve incelemeleri: **Ömer Hayyam, Tevfik Fikret.**

Bir kısım hatıralarını **Biraz da Ben Konuşayım** adıyla kaleme almış, şiirlerini **Serâb-ı Ömrüm** adıyla toplayıp bastırmıştır. Birçok mizahlı ve taşlamalı şiirlerini bu kitaba almamıştır.

Şiirlerinde Yunus Emre’den Dertli’ye kadar, Halk ve Tekke şâirlerinin kullandığı canlı dili ve hece veznini örnek almıştır. Bu yüzden halk ve gençler üzerinde etkisi büyük olmuş, 1914’ten sonra yetişen

Beş Hececiler de az çok onu tâkip etmişlerdir.

Çocukluğundan beri başına gelenler ve bilhassa gurbette geçen acı yılların tortusu çoğu şiirlerine bezginlik hüzün ve kötümserlik hâlinde sinmiştir. Her zaman içli ve ilhamcı şiire meylettiği için bilgiçliğe sapmamış, didaktik (öğretici) şiiri benimsememiştir. En çok koşma nazım şeklini kullanmıştır.

Hece veznini ısrarla savunduğu halde, aruz ve heceyi birlikte kullanmıştır. Mecaz dünyâsı zengin ve tâzedir. Şiirinde konu ve temalar çok geniştir. Gurbet üzüntüsüyle karışık vatan ve gençlik özleyişlerini sanki gözyaşı damlaları hâlinde şiirleştirmesi bakımından Rıza Tevfik edebiyatımızda benzersizdir.

KOCA HASAN DAYI

Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın bu şiiri, otuz kıtalık bir manzum hikâyedir. Şâir, Rumeli'de bir köyde dolaşırken, ihtiyar bir çınara yaslanmış asırlık bir köylüye rastlar. Şâirin İstanbullu olduğunu öğrenince ihtiyar konuşmaya başlar:

Sultan Mahmûd sağ mı? dedi, sonra birden coşarak:
Tam beş yıl askerlik ettim, ekmeğini yedimdi.
Hey devletli koca sultan, hey celâlli arslan hey!
Bir kır ata biner gelir, gelen şâhin sanırdım.

Bin yiğidin arasında bir görüşte tanırdım.
Ak sakallı vezirleri karşısında titrerdi,
Ardı sıra deryâ gibi kullar yürür giderdi.
Fermânına yedi kral baş eğermiş derlerdi.

Evliyâ kuvveti vardı, ona "ermiş" derlerdi.
Biz ne mutlu günler gördük, de hey deli devrân hey!
Delikanlıydım o zaman kapısında çavuştum.
Beş sene hizmetten sonra geldim köye kavuştum.

Bir daha çıkmadım artık, tarla takım edindim,
Elli sene şu toprakla güreş ettim, didindim.
Çocuklar askere gitti, biri geri gelmedi.
Hiçbirinin bugüne dek bir haberi gelmedi.

Hürriyet ve adâlet nutukları ile idâreyi ele geçirdikten sonra ülkeyi ne hâle koyduklarını bir de ihtiyarın ağzından dinleyen şâir, büyük bir üzüntü içinde onu İstanbul'a götürmek isterse de şu cevabı alır:

Dedi: Oğlum, bu dünyâda artık nedir umudum!
Allah senden râzı olsun, ben köyümden hoşnudum.
Gönlüm gözüm bu yerlerde ne şenlikler görmüştür,
Hepsi yalan, geldi geçti; fâni dünyâ bir düştür.

Arslan gibi üç oğlumu fedâ ettim uğrunda,
Çifti sattım, evi barkı vîrân ettim uğrunda,
Altmış sene oldu belki, ben bu köyden çıkmadım,
Ormanından, deresinden, kuşlarından bıkmadım.

Oğul arzum budur benim, burda ölmek isterim,
Yâdellerde neylerim?
(Serâb-ı Ömrüm, 1915)

Sultan Abdülhamîd Hanın Ruhâniyetinden İstimdad:

Nerdesin, şevketli Sultan Hamîd Han,
Feryâdım varır mı bârgâhına?
Ölüm uykusundan bir lâhza uyan,
Şu nankör milletin bak günâhına!

Târihler adını andığı zaman,
Sana hak verecek, hey koca Sultan;

Bizdik utanmadan iftirâ atan
Asrın en siyâsî pâdişâhına.

Dîvâne sen değil, meğer bizmişiz,
Bir çürük ipliğe hülyâ dizmişiz.
Sâde deli değil edepsizmişiz,
Tükürdük atalar kıblegâhına.

Sonra cinsi bozuk, ahlâkı fenâ,
Bir sürü türedi, girdi meydâna.
Nerden çıktı bunca veled-i zinâ?
Yuh olsun bunların ham ervâhına.

RIZIK;

Allahü teâlâ tarafından canlılara, beslenmeleri, barınmaları ve yaşayabilmeleri için gönderilen, verilen her şey. Buna göre yenilecek, içilecek şeyler, giyilecekler, ev, ev eşyâsı hep rızıktır.

Bütün canlıların rızkını Allahü teâlâ gönderir, verir. Kur'ân-ı kerîmde meâlen; "**Yeryüzündeki her canlının rızkını Allahü teâlâ elbette gönderir."** (Hûd sûresi: 6) buyrulmaktadır. Allahü teâlâ rızkı dilediğine çok, dilediğine az verir. Râzı olduğu, beğendiği kullarının rızıklarını ummadıkları yerden gönderir. Veheb ibni Verd; "Rızık için üzülürsem, kendimi Müslüman bilmem." buyurmaktadır. Rızık, maaşa, mala, çalışmaya bağlı değildir. İnsanın rızkı ezelde takdir ve tâyin edilmiştir. Malı mülkü çok da olsa kimse takdir edilenden fazlasını yiyemez. Nice zenginler vardır ki, rahatsızlıkları sebebiyle yalnız belli şeyleri yiyip kullanabilmektedirler. Şeker hastasının şeker ve benzer şeyleri yiyememesi böyledir. Bunun için rızık değişmez, azalmaz, çoğalmaz ve zamânından geri kalmaz. İnsan rızkını aradığı gibi, rızık da sâhibini arar. Kimse kimsenin rızkını yiyemez. Bütün bunlara rağmen Allahü teâlâ emrettiği için çalışmak lâzımdır. Çünkü Allahü teâlânın işleri, sebepler altında tecellî eder, meydana gelir. Allahü teâlânın âdet-i ilâhiyesi, ilâhî kânunu böyledir. Fakat sebeplere yapışıldığında, rızık elde edilmeyebilir. Allahü teâlâ rızkı sebepler olmadan da gönderebilir.

Ehl-i sünnete göre haram da rızıktır. Fakat Allahü teâlânın harama rızâsı olmadığından haram yiyen mesûl olur. Bir kimse Allahü teâlâ emrettiği için çalışır, rızkını helâl yoldan ararsa, ezelde taktir edilen belli rızkına kavuşur. Bu rızık ona bereketli olur. Bu çalışmaları için sevap kazanır. Rızkı verenin Allahü teâlâ olduğunu düşünerek O'na şükretmek her Müslümanın vazîfesidir. Kur'ân-ı kerîmde meâlen; **"Allahü teâlânın size verdiği helal, temiz rızıklardan yiyin. Allahü teâlânın nîmetlerine şükredin."** (Nahl sûresi: 114) ve; "**Bana tâatle** (beğendiğim işleri yapmakla) **şükredin, günâh işleyerek bana nankörlük etmeyin."** (Bakara sûresi: 152)

Eğer rızkını haramdan, Allahü teâlânın yasak ettiği yerlerden ararsa, yine ezelde ayrılmış olan belli rızkına kavuşur, fakat bu rızık ona hayırsız, bereketsiz olur. Haramdan olan rızkına kavuşmak için kazandığı günahlar hem dünyâda hem de âhirette onun felâketine sebep olur.

RİBÂ (Bkz. Fâiz)

RİBAT;

İslam devletlerinin kara ve deniz sınırlarındaki, önemli noktalarda bulunan sınır karakolu niteliğinde müstahkem yapılar. Arapça olan **ribat; "**bağlamak, sağlamlaştırmak, sağlam yürekli olmak, sabretmek, işe azimle devâm etmek, kuvvet vermek" mânâlarına gelir. Ribatlar, daha doğuşta Müslümanlıktaki cihâd, yâni İslâmiyeti yayma, Müslümanları düşman şerrinden himâye müessesesi oldu. Mevkilerinin ehemmiyetine göre çeşitli büyüklükte yapıldılar. Ribatlar, bir müdâfaa duvarı ile çevrilmiş, odalar, ambarlar, ahırlar, gözetleme ve işâret kuleleri, mescit, hamam ve diğer lüzumlu teşkilatlardan meydana gelen müstahkem binâlardı.

İlk ribat, hazret-i Ömer'in halîfeliği zamânında Ukbe bin Nâfî tarafından kuruldu. Zamanla Semerkant'tan Kurtuba'ya, Yemen'den Kırım'a uzandı. Buralardaki Ribatlarda oturan evliyâ zâtlar, mücâhit gâzilere ilim ve edep öğretip, cihâd rûhunu ayakta tuttular. Ribatlarda günlük hayat; askerî tâlimler, ilim, ibâdet, sohbet, Kur'ân-ı kerîm okumak ve cihâdla geçerdi.

Ribatlar, devletin ve malını cihâd uğruna tahsis ve fedâ edenMüslüman zenginlerin büyük vakıflarıyla beslendi. Zamanla İslâm devletlerinin sınırları genişleyince, ribatların askerî mâhiyetleri de değişti. Vakıfları ve eski teşkilâtlarıyla yolculara mahsus bir hângâh ve kervansaray hâlini aldılar ve ribatlarda oturan murâbıtların (gönüllü mücâhit gâzilerin) yerini; gâzi, derviş, sûfî ve velîler aldılar. Buralar, kendi talebeleriyle birlikte yaşayan bir velînin oturduğu yerler, yâni zâviye ve tekke oldu. Türkiye

Selçuklularında da görülen ribatlar, Osmanlı Devletinde yerlerini geçitlerde derbendlere, şehirlerde ve yol güzergahlarında hanlar ve kervansaraylara bıraktı.

RİDÂNİYE MEYDAN MUHÂREBESİ;

Osmanlı ordusunun kesin zaferiyle netîcelenen Osmanlı-Memlûk meydan muhârebesi. 22 Ocak 1517 târihinde Kâhire yakınlarındaki Ridâniye mevkiinde Osmanlı Sultânı Birinci Selim Han ile Mısır Memlûk Sultanı Tomanbay arasında meydana geldi. Netîcesi îtibâriyle İslâm ve Osmanlı târihi bakımından önemli hâdise ve değişikliklere sebep oldu.

Sultan Selim Han, Osmanlı Devleti aleyhine başka devletlerle ittifak içine giren Memlûk Devletine karşı, 1516 yılında Mısır Seferine çıktı. 24 Ağustos 1516 târihinde Mercidâbık'ta Mısırlıları mağlup ederek, Sûriye veFilistin'i zaptetti. İleri harekâta devamla ağırlıklarıyla berâber Sinâ Çölünü beş günde geçerek, Sâlihiye'ye geldi. Sinâ Çölünü geçerken yağmur yağınca, her birine dörder ve altışar çekim hayvanının koşulduğu ağır arabalardaki yüzlerce top, kumların katılaşması sâyesinde kolayca geçirildi. Ordu ve hayvanlar su sıkıntısı çekmedi. Sultan Selim Hanın Ridâniye'ye giderken, ordunun ağırlıklarıyla bir günde elli kilometre yürümesi, harp târihinde rekordur.

Osmanlı ordusu, 21 Ocakta Kâhire'ye çok yakın Birket-ül-Hac mevkiinde konakladı. Mısır Seferi esnâsında, çölde ve Kâhire yakınında Bedevî eşkıyâların ve Memlûklerin tecâvüzkâr saldırılarına karşı tedbir alınıp, taarruzları önlendi. Tomanbay kumandasındaki Mısır-Memlûk ordusu, Âdiliye'deydi. Kâhire'nin kuzeyindeki Ridâniye Köyü Ovası önündeki cephesi, kuzeydoğuya dönük bir mevzi hazırlayıp, doğuda El-Mukattam Dağına; batı kanadı da Nil Nehrine dayatılmıştı. Bu mevziin önü açıktı. İleri arâziye hâkim olup, Sinâ Çölünden gelen yolu kapayan ve kontrol altında bulunduran bir vaziyetteydi. Mevzi kazılan derin bir hendekle çıkan toprağın bu hendeğin önüne atılmasıyla hazırlanan bir siper ve gerisine gömülen iki yüz top vardı. Toplar Avrupa'dan getirilmiş olup, topçular yabancıydı. Tomanbay, ordusunun piyâde kısmını bu mevziye yerleştirip, süvâri birlikleri ve ihtiyatı geride bulunduruyordu. Tomanbay'ın taktik plânı; Osmanlıların taarruzunu önce topçu ateşiyle kırdıktan sonra süvârîlerin ve hassa ordusu cündîlerin karşı taarruzu ile Osmanlı ordusunu yok etmekti. Memlûk ordusunun mevcûdu elli bin civârında bulunuyordu. Osmanlı ordusunun mevcûdu altmış bin olup, üç yüz de top vardı. Topların bir kısmı yivli olup, bâzıları arka arkaya beş, on gülle atabiliyordu.

Sultan Selim Han, esirlerden ve keşif netîcesinde Memlûk muhârebe usûlünü tespit ettirdi. Vakit geçirmeden düşmana son darbeyi vurmak için çok dâhiyâne ve cüretli bir kararla harekete geçildi. Ridâniye mevziine, cepheden taarruz vazîfesi yapacak ihtiyâtî kuvvetleri bıraktıktan sonra, asıl kuvvetlerle 21/22 Ocak 1517 gecesi Kâhire'nin doğusundaki El-Mukattam Dağını dolaşarak sarktı. Osmanlı toplarını sür'at ve mahâretle uygun yerlere yerleştirdi. Böylece Sultan Selim Han, Memlûklerin beklemediği bir istikâmetten taarruz etmekle, Mısırlıları baskına uğratıp, taktik plânlarını bozarak, uzun zamandan beri büyük emeklerle hazırladıkları mevzi ve topları muhârebe dışı bırakacaktı. 22 Ocak sabahı harp başlamadan önce iki tarafın muhârebe düzeni bu hâldeydi.

Muhârebe, 22 Ocak 1517 sabahı erken saatlerde başladı. Mısır ordusunun önündeki Osmanlı alayı hücûma geçince, Tomanbay önceden mevzîlerde hazır beklettiği topların ateşe başlamalarını emretti. Bu arada gerilerine sarkmış bulunan asıl Osmanlı kuvvetlerinin "Allah, Allah!" nidâları ile kendilerine hücûm ettiğini görünce, şaşkına döndü. Topları mevzilerinde kalıp işe yaramadı. Memlûk kuvvetleri bir anda iki ateş arasında kaldı. Fakat Memlûk süvârileri büyük bir cesâretle ileri atıldılar. Merkezdeki saflar birbirine girip, iki taraf da kıyasıya muhârebeye tutuştu. Yakın muhârebe ve boğuşma kayıpları arttırdı. Osmanlı topu ve tüfekçisinin ateşi altında mücâdele edip, pervâsızca direnmeleri Memlûk kayıplarını daha da arttırdı. Memlûklerin Osmanlı merkezine karşı ileri atılmaları üzerine, Vezîriâzam Hadım Sinan Paşa kumandasındaki sağ kanat ve Vezir Yûnus Paşa emrindeki sol kanat kuvvetleri taarruza geçerek Mısırlıların yan ve gerilerini kuşattı. Bu arada savaşı kaybetmek üzere olduğunu anlayan Tomanbay yanına aldığı iki yüz seçme askerle pâdişâhın otağına saldırdı. Pâdişâhı öldürebilirse Osmanlı ordusunun dağılabileceğini hesaplamıştı. Ancak onlar Yavuz zannettikleri Sinân Paşanın kuvvetlerini yararak etrâfını çevirdiler. Sinân Paşa büyük bir azîm ve kahramanlıkla mücâdele ettiyse de şehit düştü. Yavuz Sultan Selim, bu kısma derhâl Bâli Ağa kumandasında yardımcı birlikler gönderip durumu lehine çevirdi. Muhârebe akşama doğru Osmanlı ordusunun zaferiyle netîcelendi.

Yirmi beş bin kayıp veren Memlûk ordusunun geride kalanları Kâhire'ye ve oradan da Sait istikâmetine çekildi. Sultan Tomanbay da Kurtbay ve bir avuç adamıyla selâmeti kaçmakta buldu. Vezir Yûnus Paşa, Memlûklere karşı zaferin kazanıldığını ve Tomanbay'ın kaçtığını Sultan Selim Hana bildirdiğinde;

"Lala Lala! Mısır'ı aldık ama Sinân'ı kaybettik. Sinân'ı Mısır'a değişmezdim. Sinân'sız Mısır'da ne güzellik olur?" sözleriyle Sinân Paşanın yanındaki kıymetini belirtti. Ertesi gün vezîriâzam Sinân Paşa

ve diğer şehitler defnedildi. 24 Ocak 1517 târihinde Kâhire'ye girilip Mısır'ın fethi tamamlandı.

Osmanlı zaferiyle netîcelenen Ridâniye Meydan Muhârebesi; Osmanlı Devletine ve dünyâ târihine pekçok maddî ve mânevî faydalar sağladı. Mısır, Arabistan Yarımadası, Osmanlı hâkimiyetine geçti. Kızıldeniz'e ve Hind Okyanusuna inilip, Kuzey Afrika hâkimiyet yolu açılarak, Osmanlı hudûdu Atlas Okyanusuna dayandırıldı. Hicaz ve Orta Doğudaki mübârek makamlar Osmanlı hizmetine açıldı. Buralar nâdide eserlerle süslendi. Yeni eserler ve ilâveler yapılarak, istifâdeye sunuldu. Halîfelik, Sultan Selim Hana geçerek Osmanlı pâdişâhları saltanata ilâveten hilâfet makâmına da sâhip olmalarıyla, İslâm âleminin de lideri oldu. Ridâniye Muhârebesi ve Mısır'ın fethinde, askerî sâhada ilk defâ Osmanlılar 1517 yılında yivli top kullandılar. Avrupa'da 1868'de ilk defâ Almanların kullandığı yivli topların, Osmanlılarda on altıncı yüzyıl başlarında mevcut olması, îmâl edilerek muhârebelerde kullanılmaları, teknikteki üstünlüklerini göstermesi bakımından önemlidir. Yavuz Sultan Selim Hanın Mısır Seferi harekât kâbiliyeti, sevk ve idâre, muhârebede tatbik edilen taktik ve strateji bakımından harp târihinin eşsiz nümûneleri arasına girer.

RİLKE, Rainer Maria;

modern Alman şâirlerin inen meşhurlarından. Esas ismi Rene Karl Wilhelm Josef Maria Rilke'dir. Prag'da 4 aralık 1875'te doğdu. 29 Aralık 1926'da İsviçre Valmont'da akut lösemiden öldü. Alman asıllı ve Almanca konuşan bir âilenin tek yaşayan çocuğudur. Dokuz yaşındayken anne ve babası ayrılmıştı. Yalnız ve kötü şartlarda büyüyen Rilke, Avusturya Subay Eğitim Birliğinden sonra, Münih ve Berlin üniversitelerine devâm etti. İki defâ Rusya'ya gitti.

Rusya'dayken ve daha sonra Paris'e gittiğinde üç bölüm hâlinde **The Book Of Hours** (Zamânın Kitabı) isimli eseri yazdı ve 1905'te basıldı. İlk şiirleri olan **Düşler Kitabı'**ndaki (1902) şiirleri, romantik ve sembolik yönü ağır basan şiirlerdir. Bu devrede kelime oyunlarına önem veren Rilke'nin şiirlerinin muhtevâsı önemsizdir.

Malte Lauridis Brigge'nin Not Defteri adlı otobiyografik romanına 1904'te Roma'da başlamış ve esas olarak Pâris'te devâm etmiştir. Eser 1910'da basılmıştır. Bu kitapta, küçüklüğünde ve Paris'de yaşadığı zihnî ve rûhî korkuları, varoluşun karanlık yönleri dile getirilmiştir. Bundan sonra en zor ve anlamlı şiirlerini yazdı. Bunlar **Duino Elegies** (1922), **Sonnet'ten Orpheus'a** (1923) ve ölümünden sonra **Son Şiirler** (1934) kitaplarında toplanmıştır.

Rilke, bir süre Birinci Dünyâ Savaşına katıldı. 1919'da İsviçre'ye yerleşti. Arasıra Venis ve Paris'e gidip gelmekle berâber bir daha Almanya ve Avusturya'ya dönmedi.

Rilke'nin hayâttayken kavuştuğu milletlerarası ünü öldükten sonra da artarak devâm etti. Hakkında sayısız hâtıra, monografi ve biyografiler neşredildi. Onun, ciltleri dolduracak yazışmaları hem edebî hem de psikolojik yönden çok ilgi çekicidir. Kuvvetli bir kişilik gösterdiği şiirleri, kâinâtın yaratılış sırları ve ölümle ilgili olmuştur. Tolstoy ve Rodm'den etkilenmiştir.

RİNGA BALIĞI (Clupea harengus);

Alm. *Hering (m),* **Fr.** *Hareng (m),* **İng.** *Herring.* **Familyası:** Hamsigiller (Clupeidae). **Yaşadığı yerler:** Kuzey denizlerinde. **Özellikleri:** 30 cm boyunda, vücûdu yandan basık. Sırtı mavi-yeşil, karnı gümüşî renklidir. Büyük sürüler hâlinde dolaşır. Planktonlarla beslenir. **Ömrü:** 18 sene. **Çeşitleri:** İki türü vardır. Bir çeşidi denizlerden ayrılmaz, diğeri üreme zamanı nehir ağızlarına gelir.

Hamsigiller âilesinden, boyu 30 cm kadar olan bir balık türü. Vücûdu yandan basık ve mavimtrak renklidir. Karın tarafı gümüşîdir. Kuzey denizlerinde büyük sürüler hâlinde yaşar. Planktonlarla (mikroskobik canlılar) beslenirler. Planktonların yer değiştirmesine bağlı olarak uzun mesâfeler katederler. Eskiden göç ettikleri sanılırdı. Kuyruk yüzgeçleri derin çatallıdır. Dokununca pulları kolayca dökülür. Eti çok beğenilir. Üreme zamanları, milyonlarca bireyden oluşan sürüler meydana getirirler.

Kuzey Atlantik, Manş Denizi ve Kuzey Denizinde ağlarla her yıl yüzlerce ton avlanır. Tâze ve konserve olarak tüketilir. İngiltere, Hollanda, İrlanda, Almanya ve Norveç ülkeleri ringa avcılığını sanat hâline getirmişlerdir.

Her dişi, dibe yakın kıyılarda 30 bin kadar yumurta döker. Taş ve yosunlara yapışan yumurtalar, bâzı yerlerde bir cm kalınlığında tabakalar ortaya çıkarır. Yumurtadan çıkan yavru deniz anaları ve diğer hayvanlar tarafından avlanır. Bu sebepten çok azı büyüyebildiği halde yine de büyük sürüler meydana getirirler. Ringa balıkları, deniz hayvanları ve insanlar için önemli bir besin kaynağıdır.

RİYÂ;

kötü huylardan biri. Kalbin mânevî hastalıklarından biri de riyâdır. Riyâ, Arapça bir kelime olup rü'yetten (görmekten) türemiştir. Lügatta, bir şeyi olduğunun tersine göstermek mânâsınadır. Kısaca,

gösteriş demektir. Riyâ, iyi görünmekle insanların kalbinde yer almak istemektir. Yalnız ibâdetle insanların gönlünde yer almayı istemek demek, Allah'a yaptığı ibâdetle kulları kastetmektir. İbâdet ederek, başka insanların gönlünde yer almayı isteyen kimseye "Müraî veya Riyâkâr" denir.

Riyâ, kalbin Allahü teâlâdan başkasına bağlılığından hâsıl olan kötü bir huydur. Bu işi Allah için değil dünyâ menfaatlerine kavuşmak, şan, şöhret, makam, mevki kazanmak düşüncesiyle yapmaktır. Âhiret işlerini yaparak, âhiret yolunda olduğunu göstererek, dünyâ arzularına kavuşmak demektir. Kısaca riyâ, dünyâ kazancına dînî âlet etmektir. İbâdetlerini göstererek, insanların sevgisini kazanmaktır.

Dinde, ibâdetleri riyâ ile yapmak yasak edilmiştir. Ölümle veya bir uzvunu yok etmekle tehdit edilen, zorlanan kimsenin riyâ yapmasına izin verilmiştir. Riyânın zıttı, aksi **ihlâs'**tır. İhlâs, dünyâ faydalarını düşünmeyip ibâdetlerini yalnız Allah rızâsı için yapmaktır. İhlâs sâhibi, ibâdet yaparken başkalarına göstermeyi hiç düşünmez. Bunun ibâdetlerini başkalarının görmesi ihlâsına zarar vermez. Hadîs-i şerîfte; **"Allahü teâlâyı görür gibi ibâdet et! Sen görmüyor isen de O, seni görmektedir."** buyruldu. (Bkz. İhlâs)

İslâm dîninin, kötü huy saydığı ve böyle hareket edenlere acı azâb verileceğini bildirdiği riyâ, birçok işlerde ve ibâdetlerde olabilir:

Başkalarının sevgisine ve övgüsüne kavuşmak için dünyâ işleriyle onlara iyilik yapmak riyâ olur. İbâdetle olan riyâ bundan daha fenâdır. Allah rızâsını hiç düşünmeden yapılan riyâ hepsinden daha fenâdır.

İbâdetlerini başkalarına göstermek, onlara öğretmek ve teşvik etmek niyetiyle olursa riyâ olmaz ve çok sevap olur. Ramazan orucunu tutmakta riyâ olmaz. Allah rızâsı için farza başlayıp, sonradan hâsıl olan riyânın zararı olmaz. Riyâ ile yapılan farz ibâdetler sahîh, yâni geçerli olur. Fakat ibâdet borcu ödenmiş olur ise de sevâbı olmaz.

Riyâdan korkarak ibâdet terk edilmez! Allah rızâsı için namaza durup, namazı bitirinceye kadar hep dünyâ işlerini düşünürse, namazı olur. Bu, riyâ olmaz.

Allahü teâlâ, Mâûn sûresi 3, 4 ve 5'inci âyet-i kerîmelerinde meâlen; **"Şiddetli azâb olsun** (riyâ sûretiyle) **namaz kılanlara ki, onlar namazlarından gâfildirler. Namazlarını insanlar yanında riyâ ile kılıp, yalnızken terk ederler."** ve Kehf sûresi 110'uncu âyetinde meâlen; **"Rabbine kavuşmayı isteyen sâlih** (iyi, yararlı) **amel işlesin ve Rabbine yatığı ibâdete hiç kimseyi ortak etmesin!"** buyuruyor. Resûlullah'a, kurtuluş nededir? diye suâl edildiği zaman, cevâbında; **"Kulun, Allahü teâlâya olan ameli** (iş ve ibâdeti) **ile insanları murâd etmemesindedir."** buyurdu. Bir başka hadîs-i şerîfte; **"Allahü teâlâ meleklerine, bu kimse ameliyle beni murâd etmedi. Onu siccînde** (Cehennemde) **tutun buyurur."** buyruldu.

Peygamber efendimiz bir hadîs-i şerîfte; **"Sizin için en çok korktuğum şey küçük şirktir."** buyurunca, küçük şirk nedir, yâ Resûlallah? dediler. Reshulullah; **"Cübb-il hüzn'den Allahü teâlâya sığınınız."** buyurdu. O nedir, yâ Resûlallah? dediler. **"Cehennemde bir vâdidir. Riyâ ileKur'ân-ı kerîm okuyanlara hazırlanmıştır."** buyurdu.

Hadîs-i şerîflerde buyuruldu ki:

Başkalarına gösteriş için namazını güzel kılan, yalnız olduğu zaman böyle kılmayan, Allahü teâlâyı tahkir etmiş olur.

Sizde bulunmasından en çok korktuğum şey, şirk-i asgara yakalanmanızdır. Şirk-i asgar, riyâ demektir.

Dünyâda riyâ ile ibâdet edene, kıyâmet günü, ey kötü insan! Bugün sana sevap yoktur. Dünyâda kimler için ibâdet ettin ise, sevaplarını onlardan iste, denir.

Allahü teâlâ buyuruyor ki, benim şerîkim yoktur. Başkasını bana şerîk eden, sevaplarını ondan istesin. İbâdetlerinizi ihlâsla yapınız! Allahü teâlâ, ihlâsla yapılan işleri kabul eder.

RİZE;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 3920 km^2

Nüfûsu : 348.776

İlçeleri : Merkez, Ardeşen, Çamlıhemşin, Çayeli, Derepazarı, Fındıklı, Güneysu, Hemşin, İkizdere, İyidere, Kalkandere ve Pazar.

Türkiye'nin en çok çay yetiştiren ve en çok yağış alan yeşil bir ili. Rize, Karadeniz bölgesinin Doğu Karadeniz bölümünde 40° 21' ve 41° 25' doğu boylamları ile 40° 33' ve 41° 20' kuzey enlemleri arasında yer alır. İl toprakları doğudan Artvin, güneyden Erzurum ve Artvin, batıdan Trabzon, güneybatıdan Bayburt illeri, kuzeyden ise Karadenizle çevrili olup, yüzölçümü bakımından Türkiye'nin ikinci en küçük ilidir. Trafik numarası 53'tür.

İsminin Menşei

Rize isminin mânâsı bilinmemektedir. Kafkas dilleri ve İskit Türklerine âit bir kelime olduğu kuvvetli muhtemeldir. Hıristiyan Batı târihçileri, Anadolu'daki her köşeyi bir Yunanca ve Lâtince kelimeye bağlamak sûretiyle Haçlı zihniyetini ve Hıristiyan Batının Anadolu'daki emperyalist niyetlerini târihe dayandırmak peşindedirler. Bunun için Rize isminin Riza "dağ yamacı" ve Rhisos "prinç" kelimelerinden geldiğini iddia ederler.

Târihi

Rize'nin bilinen târihi Hititlerle başlar. Anadolu'da ilk siyâsî birliği kuran Hitit İmparatorluğunun sınır bölgesinde yer almıştırildi.

Fizikî Yapı

Rize il topraklarının % 78'i dağlardan ve % 21'i platolardan ibârettir. Ovaları sâdece % 1'dir. Karadeniz Bölgesinin en yüksek dağları bu ildedir. Dağlar ormanlarla kaplıdır.

Dağlar: Denize paralel olarak uzanan Rize Dağları denizden (kuzeyden) güneye ve batıdan doğuya gittikçe yükselir. Rize-Artvin-Erzurum il sınırlarının birleştiği alanda yer alan Kaçkar Dağlarının, Rize sınırları içinde kalan en yüksek yeri 3737 m'dir. Kaçkar Dağlarının en yüksek doruğu Artvin sınırları içinde 3937 m'dir. Bu dağların 2800 m'den sonraki kısımları yemyeşil sık ormanlarla kaplıdır. Başlıca diğer dağları Barut Dağı 3521 m, Üçdoruk (Verçenik Tepe) Dağı 3711 m, Hunut Dağı 3560 m, Ziglat Dağı 3511 m ve Demir Dağının Tekfur Tepesi 3354 m'dir. Çoğu güneyinde yer alan dağlarla kuzeyindeki ormanlar arasında ortalama 1500 m yükseklikte plato ve yaylalar bulunur. Geniş otlak ve çayırlarla kaplı olan bu plato ve yaylalar, hayvancılığa çok elverişlidir. Kış ayları dışında hayvanlar burada otlatılır.

Ovalar: Rize ilinde ovalar yok denecek kadar azdır. İl topraklarının % 1'i ova olup bunlar da, deniz kenarında akarsuların getirdiği alüvyonlu toprakların denizi doldurmasıyla meydana gelmiştir. Dağlardan inen dereler kıyıları dik olan yamaçları yararak derin vâdiler meydana getirirler.

Akarsular: Rize il sınırları içinde büyük akarsular yoktur. Fakat dağlardan inerek denize dökülen ve suları bol, çok sayıda dere vardır. Başlıcaları İyidere, Büyük Dere, Fırtına Deresi, Ortaköy Deresi ve Çağlayan Deresidir.

Göller: Rize il sınırları içinde tabiî göl yoktur. Fakat yüksek dağların üzerinde güzel manzaralı çok sayıda krater gölleri vardır.

İklimi ve Bitki Örtüsü

İklimi: Rize ilinde, yazları ve kışları ılık, her mevsimi bol yağmurlu bir iklim hüküm sürer. Türkiye'nin en çok yağış alan bölgesidir. Kıyıdan uzaklaşıp güneydeki dağlara gittikçe iklim sertleşir. Kafkas Dağları, Rize ilini soğuk kuzey rüzgârlarından korur. Yıllık yağış ortalaması merkez ilçede 2500 mm civârındadır. Yazın nemli kuzey rüzgârları bol yağmur getirir. Senenin 140 günü yağışlıdır. Senenin 10 günü 0°C'nin altında, sadece 3 günü 30°C'nin üstünde olur. Yıllık ısı ortalaması 15°C'dir (Merkez ilçede). Sıcaklık -6,9°C ile 37,9°C arasında seyreder.

Bitki Örtüsü: Rize il topraklarının % 48'e yakını orman ve fundalıklarla kaplıdır. Ormanlar 2800 m yüksekliğe kadar bulunur. % 24'ü çayır ve mer'a, % 21'i ekili ve dikili alanlarla kaplıdır. Genel olarak Rize il toprakları çok çeşitli ve çok gür bir bitki örtüsüyle yemyeşildir.

Rize il topraklarının 40.000 hektarı çay bahçeleridir. Çay, Rize'nin sembolüdür. Çayın dışında geniş fındık, mandalina, armut ve elma bahçeleri de vardır.

Ekonomi

Rize ekonomisi, çay tarımına ve çay işleme sanâyiine dayanır. Su ürünleri (balıkçılık) ve orman ürünlerinin de ekonomiye faydası büyüktür. Faal nüfûsun % 70'e yakını tarım sektöründe çalışır. Rize'nin çayı, hamsi balığı ve ketenden yapılan Rize bezi meşhurdur.

Tarım: Dağlık ve ormanlık bir alan olan Rize'de ovalar yok denecek kadar azdır. İl topraklarının sâdece % 1'i ovadır. Rize'de tarım denilince çay üretimi akla gelir. Türkiye'nin çay üretiminin üçte ikisine yakını Rize'de yetişir. İkliminin ılık oluşu ve bol yağış olması çay üretimine çok müsâittir. Çay

tarımı 1940-1950 arasında yerleşmiş ve 1950'den sonra yaygınlaşmıştır. 40.000 hektarlık çay bahçelerinde ortalama 400.000 ton çay yetişir. Böylece çay tarımı Rize'nin esas tarım kolu olmuştur.

Sebzecilik mühim bir yer tutmaz. Daha çok mısır, fasulye ve patates yetiştirilir. Rize toprakları çok engebeli ve sürülmeye elverişli arâziler az olduğu için, kullanılan tarım araçları oldukça azdır.

Meyvecilik çaydan sonra ikinci derecede bir gelir kaynağıdır. Armut, elma, fındık ve mandalina yetişir. Rize'de yetiştirilen dağ pirinci sulamaya ihtiyaç göstermez. Dünyâca ünlü ve çok az bir ekim alanında yetişen puro tütünü, Rize'nin Pazar ilçesinde yetişir.

Hayvancılık: Rize ilinde, çay tarımı yaygınlaştıkça mısır tarımı gerilemiş ve buna bağlı olarak hayvancılık da eski önemini kaybetmiştir. Fakat yayla ve platolar zengin otlak ve mer'alarla kaplıdır ve hayvancılığa çok müsâittir. Arıcılık hızla yayılmaktadır. İkizdere'nin anzer balı çok meşhur ve kıymetlidir.

Balıkçılık oldukça ileridir. Balık üretiminde Ordu, Trabzon ve İstanbul'dan sonra dördüncü sırada yer alır. Rize kıyıları bol ve kaliteli balık potansiyeline sâhiptir. Rize balıkçıları, 30-40 tonluk balıkçı tekneleriyle açık deniz balıkçılığı da yaparlar. Kıyılarında hamsi, kefal, istavrit, palamut, barbunya, kalkan, zargana, izmarit, mezgit, lüfer, kırlangıç, torik, karagöz, tirsi ve levrek gibi kıymetli balıklar bol miktarda bulunur.

Fındıklı ilçesi Çağlayan köyünde alabalık üretme tesisleri vardır. Bâzı akarsularda da alabalık, incikefali, kayabalığı, denizanası bulunmaktadır.

Ormancılık: Rize'de 150.000 hektar orman ve 35.000 hektar fundalık alan vardır. Ormanlarda kayın, kızılçam, kestane, kızılağaç, akarağaç, titrek kavak, aksöğüt, gürgen, meşe, dişbudak ve çeşitli yabânî meyve ağaçları bulunur.

Orman içinde 46 ve orman bitişiğinde 38 köy vardır. Senede 100.000 m^3 sanâyi odunu ile 70 ster yakacak odunu elde edilir.

Mâdencilik: Rize'de oldukça zengin bakır, manganez ve kaolin yatakları vardır. Bunlardan yalnız az miktarda manganez çıkarılmaktadır.

Sanâyi: Rize'de sanâyi, çay işleyen fabrika ve atölyelere dayanır. Çay işleyen 20 fabrika ve 15 atölye, bu fabrikaların yedek parçası ve tâmiratını yapan ana tâmir fabrikası, çay paketleme ve ambalaj fabrikası vardır. Çay fabrika ve atölyelerinin dışında un fabrikaları, kereste fabrikaları, döküm fabrikaları, (lokum, reçel, helva ve şekerleme yapan) şekerli yiyecekler fabrikası, alüminyum mutfak eşyâsı üreten fabrika, balık unu ve balık yağı fabrikası ve çivi ve tel fabrikası gibi sanâyi kuruluşları vardır.

Ulaşım: Rize'nin ulaşımı kara ve deniz yolu iledir. İl dâhilinde karayolu ulaşımı yetersizdir. Kıyı şeridinde ulaşım yeterlidir. Fakat ilçelere gidildikçe ulaşım güçleşir. Sinop'tan Hopa'ya kadar uzanan Karadeniz kıyı yolu merkez ilçe (Rize), Çayeli, Pazar, Ardeşen ve Fındıklı ilçeleri bu yol üzerindedir. İyidere'de kıyı yolundan ayrılıp Güneyce bucağına uzanan ikinci bir devlet yolu vardır.

Rize'de yeni yapılan limana, oldukça büyük gemiler yanaşabilmektedir. Çayeli, Pazar ve Fındıklı ilçelerinde balıkçı barınakları vardır. İstanbul'dan Rize'ye gemi seferi muntazam olarak yapılmaktadır. Karayolu olarak İstanbul'a 1200 km, Ankara'ya 839 km ve İzmir'e 1422 km'dir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfûsu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 348.776 olup, 133.370'i ilçe merkezinde 215.406'sı köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 3920 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 89'dur.

Örf ve âdetleri: Rize ve çevresinde birçok medeniyet ve devletler gelip geçmiştir. Fakat Rize'nin Türkler tarafından fethinden sonra, diğer medeniyetler târihin seyri içerisinde unutulmuş ve bu bölge tamâmen Türk-İslâm kültürüyle yoğrulmuş ve üstünlük sağlamıştır.

Halk oyunları: Halk oyunları ve müziği Doğu Karadeniz bölgesinin özelliklerini taşır. Folklor, halk müziği ve halk oyunlarında Kafkas ülkelerinin tesiri görülür. Başta gelen oyunları ise "horon" olup, bunların meşhurları"hemşin horonu, Rize titremesi, iki ayak, sıçrayarak ve sallama"dır. Horon kelimesi "horom"dan gelir. Bu ise mısır tarlalarındaki yığınlara verilen isimdir.

Mahallî kıyâfetler: Kadınların başlarında genel olarak sâde ve çiçek desenli örtüler vardır. Uzun entari giyilir. Entari üzerine peştemal bağlanır. Peştemal ise umûmiyetle kahverengi, kırmızı ve siyah renktedir. Bele kalın bir kuşak sarılır. Ayağa renkli yün çorap giyilir. Başlarına keşan adı verilen bir örtü örterler.

Erkeklerin başlarında kara şayaktan yapılmış bir başlık vardır. Bu başlık ortası oyuk bir sargı

biçimindedir. Yandan sarkan kolları ile bağlanarak başa sarılır. Gövdeye kolsuz ve yakası aşağı doğru uzanan yelek, bunun altında işlik denilen gömlek giyilir. Pantolonun yerini "zıpka" alır. Bu arkası körüklü, paçaları dar bir pantolon çeşididir. Ayağa "sabuk" denilen bir çizme giyilir.

Rize'nin en sevilen sebzesi kara lahanadır. Ayrıca mısır ekmeği, otuzdan fazla yemeği yapılan hamsi, koz kaldıran, kaymaktan yapılan hoşmeri başlıca mahallî yemekleridir.

Eğitim: Okur-yazar nisbeti % 75 civârındadır. İlde 18 anaokulu, 500 ilkokul, 45 ortaokul, 10 meslekî ve teknik ortaokul, 12 lise ve 17 meslekî lise vardır (1993). Karadeniz Üniversitesine bağlı 1 meslek yüksek okulu bulunur.

İlçeleri

Rize'nin biri merkez olmak üzere on iki ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 109.569 olup, 52.031'i ilçe merkezinde 57.538'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 53, Gündoğdu bucağına bağlı 14 köyü vardır. İlçe toprakları dar kıyı ovasının hemen ardından yükselen dağlardan meydana gelir. Dağlar ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünü çaydır. Tarıma bağlı olarak sanâyi gelişmiştir. Çay fabrikaları ve çay paketleme fabrikası başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Karadeniz kıyısından basamak basamak yükselen yeşil sırtlar üzerinde kurulmuştur. Trabzon'dan sonra Doğu Karadeniz'in en kalabalık yerleşim merkezidir. Trabzon-Hopa-Artvin karayolu ilçeden geçer.

Ardeşen: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 39.761 olup, 17.340'ı ilçe merkezinde 22.421'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 24 köyü vardır. Yüzölçümü 615 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 65'tir. İlçe toprakları dar bir kıyı şeridiyle ardından yükselen sıradağlardan meydana gelir. Dağlar küçük akarsularla parçalanmıştır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Yüksekliğin 600 metreye kadar ulaştığı kısımda çay ve fındık bahçeleri yer alır. Daha yukarı kesimlerde hayvancılık ve ormancılık başlıca gelir kaynağıdır. Kıyı kesimlerinde balıkçılık yapılır. Çay fabrikası başlıca sanâyi kuruluşudur. Dokumacılık gelişmiştir.

İlçe merkezi, deniz kıyısında kurulmuştur. Rize-Hopa sâhil yolu ilçeden geçer. İl merkezine 67 km mesâfededir. 1953'te ilçe olan Ardeşen'in belediyesi aynı sene kurulmuştur. Çok eski bir târihe sâhiptir.

Çamlıhemşin: 1990 sayımına göre toplam nüfusu 10.566 olup, 2829'u ilçe merkezinde 7737'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 24 köyü vardır. Yüzölçümü 678 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 16'dır. İlçe toprakları dağlık olup, tamâmını Kaçkar Dağları engebelendirir. Dağlar, küçük akarsularla parçalanmış olup, ormanlarla kaplıdır. Başlıca akarsuyu Fırtına Deresidir.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Yaylacılık yöntemiyle en çok koyun ve sığır beslenir. Halkın bir kısmı çay mevsiminde mevsimlik işçi olarak kıyı kesimdeki çay bahçelerine giderler. Arıcılık yaygın olarak yapılır. Zengin bir orman örtüsüne rağmen ormancılık gelişmemiştir.

İlçe merkezi Fırtına Deresi Vâdisinde kurulmuştur. İl merkezine 67 km mesâfededir. Karadeniz'e kıyısı yoktur. Gelişmemiş, küçük bir yerleşim merkezidir. 1960'ta ilçe olan Çamlıhemşin'in belediyesi 1955'te kurulmuştur.

Çayeli: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 51.751 olup, 14.947'si ile merkezinde 36.804'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 26, Büyükköy bucağına bağlı 11 köyü vardır. Yüzölçümü 473 km^2 olup nüfus yoğunluğu 109'dur. İlçe toprakları dar bir kıyı ovası ve hemen ardından yükselen dağlardan meydana gelir. Başlıca akarsuyu Büyükdere Çayıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünü çaydır. Meyvecilik gelişmiştir. En çok armut yetiştirilir. Dağ köylerinde hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. İlçe topraklarında bakır yatakları vardır. Çay fabrikaları, mıcır ve kum fabrikası başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. İlçe merkezi, deniz kıyısında, Büyükdere'nin denize döküldüğü yerde kurulmuştur. Rize-Artvin karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 22 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1944'te kurulmuştur.

Derepazarı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 10.381 olup, 4240'ı ilçe merkezinde, 6141'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 11 köyü vardır. İlçe toprakları dar kıyı ovası ile hemen ardından yükselen dağlardan meydana gelir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünü çaydır. Çay işleme atölyeleri başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. Kıyı kesimde balıkçılık yapılır. İlçe merkezi, Karadeniz sâhilinde kurulmuştur. Trabzon-Rize karayolu ilçeden geçer. Merkez ilçeye bağlı bir bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı

kânunla ilçe oldu.

Fındıklı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 16.129 olup, 7022'si ilçe merkezinde, 9107'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 17 köyü vardır. Yüzölçümü 409 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 39'dur. İlçe toprakları dar bir kıyı şeridi ve hemen ardından yükselen dağlardan meydana gelir. Dağlar akarsu vâdileriyle parçalanmış olup-ormanlarla kaplıdır. Başlıca akarsuları Çağlayan Deresi ve Yeşildere'dir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri çay ve fındık olup, ayrıca az miktarda mısır yetiştirilir. Balıkçılık gelişmiştir. Dağlık kesimlerde küçük çapta hayvancılık yapılır. İlçe topraklarında kaolin yatakları vardır.

İlçe merkezi, deniz kıyısında kurulmuştur. Rize-Artvin sâhil yolu ilçeden geçer. İl merkezine 63 km mesâfededir. Eski ismi Viçe'dir. 1953'te ilçe olan Fındıklı'nın belediyesi 1948'de kurulmuştur.

Güneysu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 19.558 olup 3178'i ilçe merkezinde, 16.380'i köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 17 köyü vardır. İlçe toprakları dar kıyı düzlükleriyle hemen ardından yükselen dağlardan meydana gelir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünü çaydır. Yüksek kesimlerde hayvancılık yapılır. İlçe merkezi bir dere vâdisinde kurulmuştur. İl merkezine 15 km mesâfededir. Merkez ilçeye bağlı bir bucakken 19 Haziran 1987'de 3922 sayılı kânunla ilçe oldu.

Hemşin: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 5102 olup, 3018'i ilçe merkezinde, 2084'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 8 köyü vardır. İlçe toprakları dağlıktır. Dağlar, akarsu vâdileriyle parçalanmıştır.

Ekonomisi tarıma dayanır. Başlıca tarım ürünü çay ve mısırdır. Hayvancılık gelişmiştir. İlçe merkezi, Doğu Karadeniz dağlarının yüksek bir yamacında kurulmuştur. İl merkezine 55 km mesâfededir. Eski ismi Ortaköy'dür. Denize kıyısı yoktur. Pazar ilçesine bağlı bir bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kanunla ilçe oldu.

İkizdere: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 15.295 olup, 3643'ü ilçe merkezinde, 11.652'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 25, Güneyce bucağına bağlı 2 köyü vardır. Yüzölçümü 839 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 18'dir. İlçe toprakları dağlıktır. Dağlar dar vâdilerle parçalanmış olup yüksek kesimlerinde yaylalar bulunur. Başlıca akarsuyu İkizdere'dir. İkizdere üzerinde elektrik üretmek gâyesiyle bir baraj kurulmuştur. Dağlar zengin ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri çay ve patates olup, ayrıca az miktarda mısır, armut ve fındık yetiştirilir. Yaylacılık metoduyla sığır ve koyun beslenir. Arıcılık gelişmiştir. **Anzer balı** meşhurdur.

İlçe merkezi İkizdere kıyısında kurulmuştur. Rize-Erzurum karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 56 km mesâfededir. Denize kıyısı yoktur. 1954'te ilçe olan İkizdere'nin belediyesi 1952'de kurulmuştur.

İyidere: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 11.445 olup, 5791'i ilçe merkezinde 5654'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 7 köyü vardır. İlçe toprakları dar kıyı ovası ve hemen ardından yükselen dağlardan meydana gelir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünü çaydır. İlçe merkezi deniz kıyısında kurulmuştur. Trabzon-Rize karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 15 km mesâfededir. Trabzon sınırında yer alır. Merkez ilçeye bağlı bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Kalkandere: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 21.978 olup, 8263'ü ilçe merkezinde, 13.715'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 20 köyü vardır. Yüzölçümü 95 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 231'dir. İlçe toprakları dağlıktır. Dağlar akarsu vâdileriyle parçalanmıştır. Başlıca akarsuyu İyidere'dir. Dağlar ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayanır. Başlıca tarım ürünü çay olup, ayrıca az miktarda armut, patates, mısır ve fındık yetiştirilir. Dağlık kesimlerde hayvancılık başlıca gelir kaynağıdır. Çay işleyen fabrika ve sunta fabrikası başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. İlçe merkezi Doğu Karadeniz Dağlarının yüksek yamaçlarında yer alır. İl merkezine 21 km mesâfededir. Eski ismi Karadere'dir. 1960'ta ilçe olan Kalkandere'nin belediyesi 1953'te kurulmuştur.

Pazar: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 37.241 olup, 11.068'i ilçe merkezinde, 26.173'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 45 köyü vardır. İlçe toprakları dar kıyı ovası ile hemen ardından yükselen dağlardan meydana gelir. Dağlar derin akarsu vâdileriyle parçalanmış olup, ormanlarla kaplıdır. Başlıca akarsuları Pazar, Merdivenli, Kalecik, Bodaçavi ve Ocak dereleridir.

Ekonomisi tarım ve balıkçılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünü çay olup, ayrıca az miktarda armut,

patates, fındık, puro tütünü ve mısır yetiştirilir. Kıyı kesimlerde balıkçılık, iç kesimlerde ise sığır besiciliği yaygındır. Çay fabrikaları, balık yağı ve balık unu üreten tesisler başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, deniz kıyısında, Pazar Deresinin denize döküldüğü yerde kurulmuştur. Rize-Artvin karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 38 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1854'te kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Rize, Karadeniz bölgesinin en güzel köşelerinden biridir. Ilık iklimi, gür ormanları, karlı ve bulutlu dağları, denizi, içme ve ılıcaları ve her mevsim yemyeşil tabiî güzelliğiyle çok zengin bir turizm potansiyeline sâhiptir. Maviyle yeşilin kucaklaştığı müstesna bir yer ve Anadolu'nun zümrüt bir köşesidir. Tabiatın her yönüyle dört mevsimin aynı anda yaşandığı bir ildir. Târihî eserler yönünden zengin olan ilimizde, bu eserlerin bakımsızlıktan çoğu kaybolup gitmiştir.

Rize Kalesi: On dördüncü asırda yapıldığı tahmin edilen kale şehir merkezinin güneybatısında 180 m yükseklikte bir tepenin üzerindedir. 480 m^2lik bir alanı kaplayan kale Aşağı Kale ve İç Kaleden meydana gelmekteydi. Yoğun yerleşme sebebiyle Aşağı Kale tamâmen yok olmuş, batı tarafında bâzı sur parçaları ve kuleleri günümüze ulaşabilmiştir. İç kale de yakın zamâna kadar çok harap haldeyken Kültür Bakanlığınca tâmir edilmiştir.

Zil Kalesi: Çamlıhemşin ilçesine bağlı Zilkale köyündedir. Yapım târihi kesin olarak bilinmeyen kalenin altıncı asırda yapıldığı tahmin edilmektedir. Büyük bir kaya kütlesinin en yüksek yerinde olup harap vaziyettedir.

Kale-i Bâlâ: Çamlıhemşin ilçesine 40 km uzaklıktadır. 150 m yükseklikte bir tepe üzerine yapılmıştır. 16 burcu ve bir gözetleme kulesi vardır.

Pazar Kalesi: Pazar ilçesinde deniz kenarında ve kayalar üzerindedir. Cenevizlilerden kalmıştır. Kalenin sâdece bir gözetleme kulesi günümüzde sağlamdır. Bölgede Kız Kulesi adıyla bilinmektedir.

İslâmpaşa Câmii: Aynı isimle anılan mahalledir. 1570'te İskender Câfer Paşa tarafından yaptırılmıştır. İskender Câfer Paşa ve Kurşunlu Câmii olarak da bilinir. Kesme taştan yapılmıştır. Kubbe kasnağı 24 pencerelidir.

Gülbahar Câmii: Yavuz Sultan Selim Hanın annesi Gülbahar Hâtun tarafından on altıncı asırda yaptırılmıştır. Kare plânlı, kubbeli câmi 1952'de tâmir ettirilmiştir. Aynı isimle anılan mahalledir.

Câferpaşa Câmii: Çayeli ilçesinde Rize Fâtihi Câfer Paşa tarafından 15. asırda yaptırılmıştır.

Seslikaya Köyü Câmii: Seslikaya köyünün merkezinde yer alır. Eser ahşap süslemelerin en güzel örneğidir. Yapı malzemesi muntazam yomutaş ve ahşaptır. Câmi 1801 senesinde yapılmıştır.

Mesire yerleri: Rize ilinde tabiî güzellikler sayılamayacak kadar çoktur. İlin her tarafı ve bilhassa orman içlerinde çok güzel mesire yerleri vardır. Rize sâhillerinin her tarafı çok güzel manzaralı olup Pazar ve Ardeşen ilçeleri arası denize girmeye çok müsâittir. Tabiî plajlar çoktur. Merkez ilçenin kıyı köylerinde tabiî plaj ve kumsallar bulunur.

İkizdere ilçesinde Çamlık mevkii, merkez ilçede Çiftekavak, Taşlıdere ve Dağbaşı mevkileri, Zirâat Bahçesi, Kale Bahçesi çok güzel mesire yerleridir. Pazar ve Çamlıhemşin yaylalarının manzaraları şahânedir.

Trabzon Taşları: İkizdere ilçesinin Demirkapı köyündedir. Geceleyin Trabzon'un ışıkları seyredilir. İkizdere hidrolik santralı bir vâdi ortasında yeşilliklerle kaplı bir bölgede yer alır. Burada akan çağlayanlarda alabalık avlanır. Çağlayan köyü alabalık çiftliğinde senede 250 bin alabalık üretilir. Aynı zamanda burası mesire yeridir. Moliva Tepesi güzel bir dinlenme alanıdır.

Kaplıca ve içmeler: Rize topraklarında çeşitli şifâlı su kaynakları vardır. Başlıcaları şunlardır:

Andan İçmeleri: İl merkezine 40 km mesâfede Küçükçayır köyü yakınındadır. Konaklama tesisleri mevcut olan kaplıcanın suyu mîde, barsak, karaciğer ve safrakesesi hastalıklarına ve şişmanlığa tavsiye edilmektedir.

Şimşirli İçmesi: İkizdere ilçesi yakınlarındadır. Tesisleri mevcut değildir. Suyu idrar söktürücüdür.

Ayder Kaplıcası: Çamlıhemşin ilçesinin Kaplıca köyündedir. Tesisleri mevcut olup, kaplıca suyu, mîde, barsak, karaciğer ve safra yolu rahatsızlıklarına, rejime riayet etmek şartıyle şişmanlara tavsiye edilir.

Varda İçmesi: İştah açar, mîde ağrılarına böbreklerdeki taşların düşmesine, romatizma ve bel ağrılarına iyi gelir.

RİZOM (Rhizoma);

Alm. *Rhizom (n),* **Fr.** *Rhizome,* **İng.** *Rhizome.* Fazla miktarda yedek besin maddesi depo eden, toprak altında yatay olarak uzanan, çok sayıda saçak kökleri olan, silindir biçimindeki bir toprak altı gövdesi. Misal olarak süsen ve ayrıkotu bitkileri verilebilir. Rizomlar, normal gövdelerde olduğu gibi, tepe ve yan tomurcuklara da sâhiptirler. Tomurcuklar gelişerek, toprak üstü veya toprak altı sürgünlerini verir. Ölü mevsimlerde toprak üstü gövdeleri kuruyarak rizom üzerinde izleri kalır. Rizomlu bitkiler, toprak altındaki rizomları sâyesinde çok yıllık bitki özelliği gösterirler. Birçok arsız otların temizlenmesindeki güçlük, bu çok yıllık toprak altı gövdelerine sâhip olmalarındandır. Bu otların temizlenmesi ancak, rizomların temizlenmesiyle mümkündür. Rizomlu bitkiler, tohumlarıyla çoğaldıkları gibi rizomlarının bir düğüm taşıyan en küçük parçasıyla bile, vejetatif olarak üreme özelliğine sâhiptirler.

RNA (Bkz. Nükleik Asitler)

ROBERT KOLEJİ (Özel İstanbul Amerikan Robert Lisesi);

İstanbul'da Amerikan misyonerlerinin kurduğu özel öğretim kurumu.

1863'te yalnızca erkek öğrencilerin öğrenim gördüğü bir okul olarak kuruldu. Adını mâlî destek sağlayan Christopher Robert'ten aldı. Bir süre Bebek'teki bir konakta eğitim verdikten sonra 1871'de Hisarüstü'nde bugün Boğaziçi Üniversitesinin bulunduğu yerdeki binâsına taşındı. Kolejin Kuruçeşme sırtlarında yer alan arsasında yapılması plânlanırken Hisarüstü'ne nakledilmesi şu olaya dayanmaktadır:

Meşhur Amerikan misyoneri Hamlin Hall, Fâtih Sultan Mehmed Hanın feth-i mübîn uğruna yaptırdığı Rumelihisarı'nın üstündeki bu geniş arâziyi görünce, buradan bir müddet İstanbul'u seyretmiş. Sonra yanındakilere: "Fâtih, nasıl ilk defâ bu mahalle inşâ ettirdiği hisarla Bizans'ı fethetmişse, ben de buraya kuracağım mekteple aynı şehre kültür yoluyla gireceğim." diyerek o zamanlar misyoner yuvası olarak faaliyet gösteren okulun Rumelihisarı'na kurulmasına karar verdi.

Ahmed Vefik Paşadan arsayı satın aldılar. Ahmed Vefik Paşa, arsayı misyonerlere sattığı gibi, mektebin açılması için gerekli iznin verilmesine de yardımcı oldu. Daha sonra Paşa ölünce Eyüpsultan'a gömülmeyi vasiyet etti. Ancak devrin pâdişâhı İkinci Abdülhamîd Han, onun, Türk kültürünün geleceğini etkileyecek böyle bir gafletini affetmemiş ve Protestanlara arsa satan bu adam için; "Gömün Boğaz'ın sırtlarına. Kıyâmete kadar çan sesi duysun!" diyerek sattığı arsanın hemen yanındaki Kayalar Mezarlığına gömülmesini istemiştir.

1912 yılında Robert Kolejine bağlı bir mühendislik okulu açıldı. Sonraları İş İdâresi ile Temel Bilimler ve Yabancı Diller Yüksek Okulları ile genişledi. 1935'te Robert Kolejiyle Amerikan Kız Koleji, **İstanbul Amerikan Koleji** adı altında birleştirildi. 1957'de Robert Kolejine ABD ve Türkiye'de geçerli yüksekokul diploması verme yetkisi tanındı. 1971'de erkek koleji; eğitim ve öğretim tesislerini Robert Koleji Yüksek Okulunun devlet üniversitesine dönüştürülmesiyle kurulan Boğaziçi Üniversitesine bırakarak, kız koleji binâlarının bir kısmına yerleşti. 1973'te okulun adı İstanbul Özel Amerikan Robert Lisesi olarak değiştirildi.

Okulun öğretim süresi ilk yılı hazırlık olmak üzere yedi senedir. Türkçe okutulması mebûrî olan dersler dışında, eğitim dili İngilizcedir.

Kolejden, 1863'te açılışından îtibâren ilk kırk sene içinde, mezun olan 436 kişinin milliyetlerine bakılırsa, gâye ve hedeflerinin neler olduğu anlaşılabilir. Buna göre 195'i Bulgar, 144'ü Ermeni, 76'sı Rum, 14'ü İngiliz, 3'ü Alman ve sâdece 1'i Türk'tür.

Osmanlı Devleti içerisinde asırlarca sulh ve sükûn içinde yaşamış Bulgar, Ermeni ve Rum milletlerinin ayaklanmalarında ve devleti parçalamalarında yabancı misyoner okullarının büyük etkisi vardır. Başlangıçta azınlıkları ayaklandırmayı ve bu sâyede Osmanlı Devletini parçalamayı hedef alan yabancı kolejler, Cumhûriyetin îlânından sonra ise batı ülkelerinin birer kültür üssü hâline gelmişlerdir.

ROBESPİERRE, Maximilien;

Fransız devrimcisi. 6 Mayıs 1758 senesinde Arras'ta doğmuştur. Bir avukatın oğlu olan Robespierre, babası ölünce yatılı okula verildi. Lise tahsilinden sonra hukuk okudu ve memleketi olan Arras'a dönerek avukatlık yapmaya başladı. Jean-Jacques Rousseau'dan eğitim gördü.

Robespierre, 1790 senesinde girdiği Jakobin Kulübünde, demokrasi fikirlerini etrâfına yaymaya başladı. Bu fikirleri, en çok çalışan işçiler ve orta tabaka arasında destek görüyordu. Halk aç ve perişan olduğu için, etrâfında bir anda büyük bir kitle meydana geldi. Jakobinlerin lideri olarak mecliste Jirodenlere karşı mücâdele etti ve XVI. Louis'in îdâmı için meclisten karar çıkarttı. Avusturya ve

Prusya'ya karşı açılan savaşın yenilgiyle sonuçlanacağını tahmin edip savaşa karşı çıktı. Savaş taraftarı Jirodenlerle mücâdele ederek, iktidarın eline geçmesini sağladı. Aşırı devrimcileri yatıştırmak için şiddete başvurarak Danton da dâhil yüzlerce insanı îdâm ettirdi. En kuvvetli olduğu bir dönemde kendisine teklif edilen Fransız diktatörlüğünü reddetti. Rüşvet, sahtekârlık ve ahlâksızlıkla amansız mücâdele vermek istediği için etrâfında muhâlefet arttı ve Danton taraftarlarının da katılması ile Robespierre devrildi. İktidardan düşürülüşünden bir gün sonra giyotinle îdâm edildi (1794).

ROBINSON CRUSOE;

İngiliz yazarı Daniel Defoe'nun (1660-1731) meşhur romanı ve bu romanın kahramanı. İngiliz edebiyatının ilk realist romanlarındandır. William Dampier'in "A New Voyage Round The World" **(Dünyâ Etrâfında Yeni Bir Seyâhat)** adlı eserinde anlatılan Alexandre Selkrik isimli bir İskoç denizcisinin, Büyük Okyanusta Şili'nin batısındaki Juon Fernandez Adasında bulunduğu dört yıl içinde başından geçen mâcerâlardan istifâde edilerek, 1719'da yazıldı.

Eserde Robinson'un bulunduğu geminin fırtına sebebiyle kayalara çarparak parçalanmasından sonra, kurtulan tek kişi olarak çıktığı ıssız bir adadaki hayâtı anlatılmaktadır. İlk günlerde kurtulma ümidiyle yaşayan Robinson, sonra tek başına ömrünü burada geçirmek mecburiyetinde olduğunu anlar. Yirmi dört yıl, yalnızlığa ve tabiata karşı dayanılmaz bir mücâdele verir. Yirmi dört yıl sonra adaya gelen bir takım vahşî insanlarla karşılaşır ve ellerindeki esirlerden birini kurtarır. Buna "Cuma"(Friday) ismini verir. Cuma, siyah bir insan olarak Robinson'un sadık bir kölesidir. Ona bağlanarak her şeyi ondan öğrenir. İngilizce öğrenir. Berâber geçirdikleri dört yıldan sonra Robinson, ada yakınlarında demirlemiş bir İngiliz gemisine binerek otuz yıl sonra memleketine kavuşur. Robinson'un bundan sonraki hayâtı da çeşitli mâcerâlarla doludur.

Romanda Robinson Crusoe, batı toplumunun kültürünü temsil eden ve bu kültüre uygun her türlü insanlık vasıflarına sâhip, çok yönlü bir kişidir. Medenî hasletlere sâhip, âlet yapan ve kullanan becerikli birisi olarak anlatılmaktadır. O târihlerde yeni başlayan batı sömürgeciliğini haklı çıkarmak maksadına yönelik bir zihniyetle yazılıp, Batılıların diğer toplumlara medeniyet getirdiklerini, ekonomik, dînî ve ahlâkî değerlerinin daha yüksek olduğunu anlatmak istemektedir.

Daniel Defoe, bu romanında çalışma ile sonunda başarıya ulaşılabileceğini, insan yapayalnız da olsa hayat mücâdelesinin süreceğini sembolize etmektedir. Sosyal ilimlerle uğraşanlar, Robinson Crusoe misâlini çok kullanarak, insanın yalnız yaşayamayacağını, diğer insanlara muhtaç olduğunu hayâli bir kişinin şahsında anlatmaktadırlar.

Fransız yazarı André Malroux, Don Kişot'la onu mukayese etmekte ve Robinson Crusoe'yi üstün bulup, onu methetmektedir. Jean Jacques Rousseau da, akıcı bir üslûpla yazılan bu romanı çocukların eğitimi açısından tavsiye etmektedir.

ROBINSON, Sir Robert;

organik sentezlerde otorite olarak kabul edilen İngiliz bilgini 13 Eylül 1886'da İngiltere'de Chester Field'de doğdu. 8 Şubat 1975'te Londra yakınlarındaki Buckinghamshire'de öldü. Manchester Üniversitesinde doktorasını verdi. Kâbiliyeti ve çalışması sonunda 26 yaşındayken Sidney Üniversitesinde profesör oldu. Üç yıl sonra İngiltere'ye, Liverpool Üniversitesine döndü. Gittikçe artan şöhretinin sonunda 1930 yılında Oxford Üniversitesi kimyâ profesörlüğü görevi verildi. 1937'de kendisine asâlet ünvânı verilen Robinson, 1947 Nobel kimyâ mükâfatını alınca, dünyâca şöhret oldu.

Yayınlarının çokluğu ile tanınan Robinson'un, 600 kadar ilmî yayını vardır. Kimyâcı olan hanımı kendisine ilmî hususlarda devamlı yardımcı olmuştu. İlmî çalışmalarının yanında dağcılığa da merakı vardı. Bu merak onun iyi bir dağcı olmasını sağlamıştı. İsviçre, Norveç ve Yeni Zelanda'da yaptığı dağcılıkta, fotoğrafçılık üzerinde de kendini iyice yetiştirmişti.

Robinson, organik sentezlerde bir otorite olarak tanınır. Araştırmaları, özellikle biyokimyâda önemli maddelerin yapılarının aydınlatılması ve sentezleriyle ilgilidir. Araştırmaları arasında, biyolojik aktifliği tâyinde son derece önemli olan bâzı fonksiyonlu grupların yer ve çeşitlerinin tâyini ve beşli kapalı halkalı moleküller gibi, çok komplike olanlarının aydınlatılması söylenebilir. Robinson'un adı, strikinin ve morfin gibi bâzı ilâçlarda bulunan ve azot ihtivâ eden alkolitleri ve kolesterol, kortizon ve diğer steroitleri hatırlatır. Robinson, İkinci Dünyâ Savaşı sırasında, Oxford'da penisilinin kimyâsı ve yapısı üzerine araştırma yapan gruba liderlik ederek bu antibiyotiğin bulunmasında önemli rol oynadı.

ROBOT;

Alm. *Robeter (m),* **Fr.** *Robot (m),* **İng.** *Robot.* İnsanlar tarafından yapılan işlerin bir kısmını veya tamâmını yapan otomatik makina. Robotlar umûmiyetle ışık, radyo dalgaları veya sesle çalışır. Robot, önceleri metalden insan biçiminde yapılmaya çalışılırdı. Artık bir sandık veya kutu biçiminde robotlar

yapılmaktadır. Robotların kumanda sistemleri elektronik devrelerle kurulu olup, kompüter, fotosel, elektromanyet, hidrolik pistonlar ve buna benzer daha birçok teknik parça ihtivâ eder. (Bkz. Otomat)

Pilotsuz uçan otomatik uçaklar birer robottur. Jiroskop, pusula ve hidrolikle çalışan kollar vâsıtasıyla uçağın kanat, dümen fonksiyonları pilot gibi yönetilir. Emirler radyo dalgalarıyla verilir. Pilotsuz uçaklara RPV (Remotely Piloted Vehicle), DRONE, UMA, DECOY isimleri verilir. İngilizlerin pilotsuz uçakları QUEEN BEE, Almanlarınki ise FIRE BEE ismini alır. ABD'nin ise AQUILA ve PAVE TIGER pilotsuz uçakları vardır. Uzun menzilli füzeler de robot özelliği taşır. Telefon santralı, birçok operatörün başarabileceği işlemi otomatik olarak yapan bir robottur. Otomatik santrallarla dünyânın her bir köşesi konuşma hattı olarak birbirine çok kısa bir sürede bağlanabilmektedir.

Târihte ilk otomat türü robotlar, M.Ö. 100 yıllarında İskenderiyeli Hero tarafından kanat çırpan, su içen ve uçan kuşlar şeklinde yapılmıştır. Fakat bu konuda elde kesin belgeler yoktur. Diyarbakır Sultanı Artukoğlu Nasreddîn'e hizmet etmiş Cizreli Ebu'l-İz adındaki bir Türk bilgini, suyun akıcılığından ve ağırlığından faydalanarak çeşitli robotlar yapmıştır. Bununla ilgili elde bilgiler mevcuttur.

Teknolojide robotlar ön plânda yer tutmaktadır. 1960'lı yılların ikinci yarısından sonra mikro elektronik ve bilgisayar teknolojisinde çok önemli gelişmeler oldu. Bu gelişmelerin netîcesinde daha hızlı çalışabilen çok karmaşık işleri yapabilen robotlar yapıldı. Meselâ, otomobil sanâyiinde, montaj hatlarının bir ölçüde otomatikleşmesini sağlayan bilgisayar denetimli robotlar devreye girmeye başladı. Genelde tek kollu olan bu robotlar, insanların el ve kolunun hareketlerini taklit ederek, parça tutup taşıma, kaynak ve lehim yapma, perçinleme, cıvata ve somunu yerine takıp sıkma gibi işlemleri yerine getirebilmektedir. İtalya'daki Fiat otomobil fabrikasındaki üretilen otomobillerin karosörlerinin kaynakları robotlar tarafından yapılır.

Fezâya fırlatılan uzay araçlarında, uzay mekiği robotları bulunur. Nükleer araştırmaları, robotların yardımı olmaksızın gerçekleştirmek mümkün değildir. Almanya'da 1984 senesinde Guasar firması tarafından yapılan bir robotun hâfızasına 5000 kelime yerleştirilmesiyle insanlarla karşılıklı konuşturulmuştur. Robotların endüstride tercih edilme sebepleri; radyoaktif maddeler, uzay gibi ulaşılması güç yerler ve buna benzer birçok sahada tehlikesizce kullanılabilmeleridir.

Günümüzde uzay sondalarında değişik ölçümlerin yapılması, fotoğrafların çekilmesi, çekilen fotoğrafların yere gönderilmesi işlemleri robotlarla yapılmaktadır. Robotlar daha çok elektronik sanâyiinde kullanılmaktadır. Çok küçük entegre devrelerin, mikroçiplerin üretimleri artık robotlarla yapılmaktadır. Bilhassa insan sağlığı için çok zararlı ve tehlikeli olan nükleer santralların radyasyon tehlikesi bulunan kısımlarında ve özellikle uranyum gibi minerallerin çıkarıldığı mâden ocaklarında artık insan yerine robotlar kullanılmaya başlanmıştır.

Son yıllarda dış görünüşü îtibâriyle insana benzeyen, insanı yalnız fiziksel görünümü ve hareketiyle değil, zihnî faaliyetlerinde de taklit edebilen gelişmiş robotlar (androit) üzerinde çalışmalar yapılmaktadır. ABD ve Japonyalı bâzı bilim adamları, robotların bugünkü bilim-kurgu filmlerde olduğu gibi, yakın bir zamanda evlerimize kadar girebileceğini söylemektedir.

Ülkemizde de özellikle otomotiv sanâyiinde olmak üzere pekçok sanâyi kolunda robotlardan faydalanılmaktadır. İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) Makina Fakültesi bölümünde Robotik Yüksek Lisans proğramında değişik robot teorileri üzerinde titizlikle yeni yeni çalışmalar yapılmaktadır.

Robotlarda bulunan diğer özellikler; ucuzluk, temiz ve kaliteli iş çıkarma, en mühimi de psikolojik etkiler altında kalmamaktır. ABD'nin Florence şehrinde Japon, Yamazaki Mechiner Works Firmasının kurduğu 15 milyon dolarlık dev fabrikada yalnız 6 kişi çalışmakta, bütün işler robotlar vâsıtasıyla görülmektedir. Bu altı kişinin görevi hem robotlara nezâret etmek, hem de yerleri süpürmektir.

RODEO;

Alm. *Rodeo (m),* **Fr.** *Rodeo (m),* **İng.** *Rodeo.* Yabâni at veya boğa üzerinde uzun zaman kalabilme oyunu. Rodeo oyunları: Kementle buzağı yakalama, azgın boğaya binme, boğayla güreş, eyerli azgın ata binme ve eyersiz azgın ata binme şeklinde beş standart yarışma şeklinde oynanır.

Meksika, ABD ve Kanada'yla sınırlı bir spor olarak kalan Rodeo, vahşî batı göterilerinde sık sık yer alan Güney Amerika Gaşosu (Güney Amerika'daki sığır çobanları)ndan pek az etkilenmiştir. Rodeoya denizaşırı ülkelerden gelen en önemli katkı, boğaya binme yarışmalarının çoğunda kullanılan Brahman boğasıdır. Rodeo yarışmalarına katılanlar belirli bir giriş ücreti öderler. Kazananlar yalnızca ikrâmiye olarak konmuş olan parayı alırlar.

Çitlerle çevrili bir sahanın etrâfında seyirciler için tribünler yapılır. Burada merakla toplananlar, rodeo gösterilerini heyecanla tâkip ederler.

RODOS'UN FETHİ;

Kânûnî Sultan Süleymân Hanın, Rodos şövalyelerinin elindeki Rodos ada ve şehrini 29 Aralık 1522'de ele geçirmesi.

Anadolu'nun güneybatısında bulunan Rodos Adası, ilk olarak 672 yılında hazret-i Muâviye zamânında Bizanslılardan alındı. Ada, 680'de tekrar Bizanslılara geçti. Daha sonra Akka'dan kovulan Hospitalier şövalyeleri buraya yerleştiler (1291). Hıristiyanların en kuvvetli ileri karakolu oldu. Anadolu ve Mısır'a yönelik Haçlı seferlerinde üs olarak kullanıldı. Fethi için birçok seferler düzenlendiyse de muvaffak olunamadı. Fâtih Sultan Mehmed Han zamânında fethe yaklaşıldı ise de yine muvaffak olunamadı (1480). Cem Sultan'ın Rodos şövalyelerinin eline geçmesi, onları daha da azgınlaştırdı. Bâyezîd Handan sonra tahta geçen Yavuz Sultan Selim Hanın Mısır'ı fethetmesiyle Rodos'un önemi daha da arttı. Anadolu'dan Mısır'a giden deniz yollarının emniyetinin tam olarak temin edilmesi artık kat'î bir zarûret hâlini almıştı. Yavuz Selim Han bu maksatla hazırlıklara girişilmesini emretti. Ömrünün vefâ etmemesi yüzünden, Rodos'un fethi oğlu Kânûnî Sultan Süleymân Hana kaldı.

Kânûnî, Belgrad'ı fethettikten sonra, Avrupalıların kendi içişleriyle uğraşmalarından da istifâde ederek, Rodos'u fethetmeye karar verdi.

Kânûnî'nin bu niyetini öğrenen şövalyelerin başı Vilye dö Lil Adam, hazırlık yaparak, şövalyeleri topladı ve yiyecek stoku yaptı.

Seferin serdârlığına İkinci Vezir Mustafa Paşa tâyin edildi. 300 harp ve 400 nakliye gemisinden meydana gelen donanmanın sevk ve idâresi ise, Barbaros Hayreddîn Paşanın yanında yetişen meşhur amirâl Kurdoğlu Muslihiddîn Reis'e verildi. 4 Haziran 1522'de İstanbul'dan donanmayla harekete geçen Mustafa Paşa, 24 Haziran'da Rodos'a geldi. Kânûnî Sultan Süleymân ise, 16 Haziran'da kapıkulu ve eyâlet askerleriyle birlikte İstanbul'dan kara yoluyla harekete geçti.

Mustafa Paşa, Rodos'a gelince, gemi kaptanlarıyla ve Kurdoğlu Muslihiddîn Reis'le görüşerek, adanın yardımına gelmesi muhtemel Avrupa gemilerine karşı limanın îcâb eden yerlerine muhâfaza gemileri koyduktan sonra, Öküzburnu mevkiinden karaya asker çıkardı. Rodos şehrinin etrâfına metrisler kazılıp getirilen büyük muhâsara topları yerleştirildi.

Kânûnî, Kütahya yoluylaMarmaris'e, oradan da gemilerle Rodos'a çıktı (28 Temmuz). Teslim teklifinin şövalyeler tarafından reddi üzerine, Ağustosun birinci günü kale dövülmeye başlandı.

Bütün Ağustos ayı, karşılıklı top ateşi ve yine karşılıklı lağım açmakla geçti. Açılan top ateşiyle kalede mühim tahribât yapılmasına rağmen, bu tahribât kısa zamanda düşman tarafından kapatılıyordu. Türk lağımcılarının devamlı Rodos burçlarının altına açtıkları lağımlar, Avrupa'nın en meşhur mühendisi olup, şövalyelere yardıma gelen Gariele Martinengo'nun mukâbil lağımlarıyla karşılaşıyor ve yer altında korkunç boğuşmalar oluyordu.

Bu sırada, 4 Eylül günü İleki Adasının da Kara Mahmûd Reis tarafından zaptı haberi geldi. Kahraman Reis, kendisi de ön saflarda çarpışırken şehit olmuş, fakat ada ele geçirilmişti. 6 Eylülde ise Rodos'un kuzeybatısında bulunan İncirli Adası teslim oldu.

Mısır Beylerbeyliğine tâyin edilen Mustafa Paşanın yerine Ahmed Paşa serdâr oldu.

Bu günlerde Rodos Kalesinin İngiliz Burcunun güney kısmı başarılı bir Türk lağımı ile havaya uçuruldu. Şövalyelerin topçu generaliyle Üstâd-ı âzam (Rodos şövalyelerinin başı)ın alemdârı da ölüler arasındaydı. Eylülün 12'sinde yapılan bir hücumda bu burca beş zafer bayrağı dikildi. 24 Eylülde yapılan umûmî hücumda Yeniçeri Ağası Bâli Ağa, İspanyol Burcuna girip, Türk bayrağını burcun tepesine diktiyse de netîce alınamadı.

10 Aralığa kadar şiddetli top atışları, lağımlar ve sık sık tekrarlanan umûmî hücumlarla kale iyice yıpratıldı. 18 Aralıkta yapılan bir umûmî hücumda şövalyeler şehir içindeki istihkâm ve hendeklerin arkasına çekilmeye mecbur kaldılar ve artık mukâvemet etmenin imkânsızlığını da anladıklarından kaleyi teslim etmeyi kabul ettiler (20 Aralık 1522).

Teslim şartları arasında; şövalyelerin eşyâ ve top dışındaki silahlarını alıp, on gün içinde Rodos'tan ayrılmaları; bu günler zarfında şehirdeki istihkâmların 4000 yeniçeri tarafından emniyete alınması ve asıl kuvvetlerin iki kilometre mesâfede beklemesi yer alıyordu. Kalenin boşaltma işlemlerinden sonra şövalyeler, Üstâd-ı âzam gemilerine binip gittiler. Rodos Kalesiyle berâber Oniki Adanın tamâmı ve şövalyelere âit olan Bodrum da Osmanlı Devletine bırakılmıştı. Osmanlı Devletine 20.000'den fazla şehide mâl olan bu fetihten sonra, Kânûnî Sultan Süleymân Han, 29 Aralıkta şehre girip kaleyi gezdi. 2 Ocak Cumâ günü ise, câmiye çevrilen Saint Jean Kilisesinde Cumâ namazını kıldı. Nâmına okunan hutbeyi dinledi. Aynı gün adadan ayrılıp Marmaris'e geçti.

3 Ocak günü Aydın, Midilli, Karasi, Menteşe, Saruhan sancakbeylerine, Anadolu Beylerbeyi Kâsım

Paşanın nezâretinde Rodos'taki inşâat, îmâr ve iskân işleri bitinceye kadar adada kalmalarını emredip, İstanbul'a döndü. Rodos'a derhâl Türk göçmenleri yerleştirilmeye başlandı. Ada bir sancak yapılıp, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd eyâletine bağlandı. Sancakbeyi olarak Mehmed Bey tâyin edildi. Bundan sonra birçok câmi, imâret, mektep, medrese ve yol yapılıp ada îmâr edildi.

RODYUM;

Alm. *Rhodium,* **Fr.** *Rhodium,* **İng.** *Rhodium.* Platin grubu metallerinden bir element. Rh sembolüyle gösterilir. Tabiatta, platinle berâber, platinin onda biri nispetinde bulunur. Rodyum, atom numarası 45, atom tartısı 102.91, erime noktası 1966°C, kaynama noktası 4500°C ve yoğunluğu 12.4 g/cm^3 olan sert bir metaldir. Elektron düzeni [Kr]4d^{8}5S^{1}dir. Bileşiklerinde 2+'dan 8 +'ya kadar değerlikler alabilmekle berâber çok görülen ve kararlı olan 2+ ve 3+ değerlikli bileşikleridir.

Rodyum, nitrik asit veya hidroklorik asitten etkilenmediği gibi, bunların karışımı olan altın suyundan da etkilenmez. Elementel flor etki eder. Bundan başka eritilmiş peroksit, alkali siyanürle sülfatlardan etkilenir. Rodyumun 3+ tuzları çeşitli kompleks iyonlar verir.

Rodyum, hem sert hem de kırılgan bir metal olduğu için, işlenmesi özel bir teknik ister. Rodyum, takribi 800°C civarında işlenip, tel hâline getirilebilir. Saf metal oda sıcaklığında ve bütün atmosfer şartlarında parlak halde kalır. Toz hâlindeki metal ısıtıldığında, hava etkisiyle rodyum seskioksit (Rh_2O_3) meydana gelir.

Rodyum, platin gibi kaplamada kullanılabilen bir metaldir. Rodyum kaplama, gümüş kuyumculuğunda, özel reflektörlerde, fennî cihazlarda, elektrik kontaklarında (özellikle slayd kontaklarında) ve radyo gibi cihazların muhtelif elemanlarında kullanılır. Rodyum, platine az miktarda katıldığında platinden daha sert ve yüksek sıcaklıklarda platine göre ağırlığı daha yavaş azalan alaşımlar elde edilir. Bu alaşımlardan da kimyâ laboratuvarlarında kullanılan krozeler elde edilir. % 10 rodyum bulunduran rodyum-platin alaşımı termik çift yapımında kullanılır. 660°C-1063°C arasındaki milletlerarası sıcaklık ölçeği bu termik çiftin elektromotor kuvvetiyle tanımlanır.

ROKA (Eruca sativa);

Alm. *Raukenkohl (m),* **Fr.** *Roquette (f),* **İng.** *Rocket.* **Familyası:** Turpgiller (Cruciferae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Kültür bitkisi olarak yetiştirilir.

Bir veya iki yıllık otsu bitkiler. Yapraklar toplu, dişli kenarlı ve tüylüdür. Çiçekler sarımtrak veya beyazımtrak olup, üzerleri morumsu damarlıdır. Sebze olarak bahçelerde yetiştirilir. Sert kokulu ve baharatlı bir bitkidir. Kök ve tohumdan üretilir. Bol sulak yerlerde yetişir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin yaprakları yakıcı, lezzetli bir uçucu yağ ihtivâ eder ve C vitamini taşır. C vitamini miktarı oldukça yüksek olup, 100 gram tâze yaprakta takriben 150 mg kadar bulunur. Roka yaprakları daha çok sonbahar ve kış aylarında salata olarak kullanılır. İştah açıcı, uyarıcı, kuvvet verici ve öksürük kesici özelliği vardır. Tohumları da aynı etkileri gösterir.

ROKET;

Alm. *Rakete (f),* **Fr.** *Roquette (f),* **İng.** *Rocket.* Roket motoruyla çalışan uçucu araç. Roket motoruna da kısaca roket denir. Roketlerin füzelerden farkı, roketlerin sâdece roket motorlarıyla, füzelerin ise hem roket motorları hem de herhangi bir jet motoru (ramjet, pulsjet, turbojet) ile tahrik edilebilmesidir.

Roket motorları: Roket motorları hem yakıtı hem de yakıtın yanmasını sağlayan oksitleyici maddeyi bünyesinde bulundurur. Dış atmosfer havasına ihtiyaç duymaz. Bu sebeple dış çevreye bağlı olmadığı için boşlukta dahi çalışabilir. Esas olarak katı ve sıvı yakıtlı olmak üzere iki çeşide ayrılırlar.

Katı yakıtlı roket motorlarının değişik büyüklükte olanları vardır. Yapıları basittir. Silindirik bir basınç kabı ve bunun içinde bulunan yakıt oksitleyici karışımı, egzost ve ateşleyiciden ibârettir. Yakıt ve oksitleyici (nitrogliserin ve nitroselüloz) ya ayrı ayrı bulunur veya oksitleyici yakıt içine gömülmüş kompozit haldedir. Kompozit yakıt-oksitleyici, roket gövdesine dökülerek doldurulabilir. Bu şekilde çok ince ve hafif yapılı roketler yapmak mümkündür.

Sıvı yakıtlı roket motorları, balistik füzeleri ve uzay araçlarını çalıştırmak için (tahrik etmede) kullanılır. Yakıt ve oksitleyici oksijen, tanklarda sıvı olarak depo edilir. Pompa, boru ve valflerden sonra karışan yakıt ve oksijen yanma odalarına sevk edilir. Yakıt olarak benzin gibi hidrokarbonlar, JP-4 ve alkol kullanılır. Roketlerde yakıttan istenen en önemli özellik tepkinin maksimum olması için yüksek sıcaklıklarda hafif olmasıdır. Bunu sağlayan en iyi yakıt hidrojen olmasına rağmen, yoğunluğu düşük olduğundan, çok büyük tanklar ve pompalara ihtiyaç göstermektedir. Bu sebeple hidrojen, yüksek performanslı büyük araçlar için uygun bir yakıttır.

Diğer bir roket motor tipi olan nükleer roket motorlarında, egzozdan çıkarak tepki sağlayan bir akışkan mevcuttur. Depoda sıvı olarak bulunan bu akışkan bir nükleer reaktörden geçerek sıcak gaz hâline gelir ve enerjisi artar. Hidrojen bu motorlarda elverişli bir akışkan olmasına rağmen, amonyak daha yoğun bir gaz olduğundan amonyağın depolanması daha kolaydır.

Sezyum, sodyum veya lityum gibi bir alkaliyi ısıtmakla elde edilen iyonların hızlandırılarak egzozdan atılması sûretiyle tepki elde etmeye yarayan iyon motorları da bir tip roket motorudur. Bu motorlar uzay araçlarının uzayda manevra yapmasında kullanılır.

Bir rokette motorlar tek veya kademeli olarak birden fazla da bulunabilir.

Roketlerin târihi: Barutla, roketin kullanılması hemen hemen aynı târihlere rastlar. M.S. 1200'lerde Çinlilerin kâğıtlara sardıkları kara barutu roket gibi kullandıkları iddia edilmektedir. Kayıtlara geçmiş ilk roketin kullanıldığı yer, 1232 târihli Kayfeng Kuşatmasıdır. Avrupa'da ilk rokete 1258'de Köln'de rastlanmaktadır.

1258'den îtibâren 20 sene içinde Avrupa'da Roger Bacon, Albertus Magrus gibi isimler roketle ilgilenirken birçok Arapça kitaplarda roketler hakkında geniş mâlûmat mevcuttur. Bu târihlerde roketler, kara muharebelerinden çok, yelkenleri yaktığı için deniz muhârebelerinde kendini gösterdi.

Hindistan-Seringapatan'da 1792-1798 yılları arasında cereyan eden savaşlarda Haydar Ali ve ordusuna âit roketler sebebiyle çok kayıba uğrayan İngilizler, silâh olarak kullanılabilecek roket îmâli için çalışmaya başladılar. Birkaç sene sonra roketlerin menzili 200 m'den 3000 m'ye ulaştı. Congreve'nin roketleri ilk defâ 1805'te Boulogne'de deniz taarruzunda kullanıldı. Bu dönemde birçok Avrupa devleti roket birlikleri kurdu.

1846'da William Hale, uçuş esnâsında roketlerin egzoz kısmına üç küçük meyilli metal taktı. Bu küçük kanalcıklar vâsıtasıyle roket dönerek gidiyor ve daha isâbetli oluyordu. Birinci Dünyâ Harbinde Fransızlar, Almanların topçu ileri gözetleyicisi olarak kullandıkları balonları düşürmek için katı yakıtlı roketleri kullanırken, Almanlar da bunların daha geniş ve ipli olanlarını kullandılar. Fakat bu arada özellikle tahrip maksatlı roketler üzerine yoğun çalışmalar yapılıyordu. Daha sonra Fredrich Krupp'un firması tahrip maksatlı roketlerin seri îmâlâtına başladı. Bu roketlerde yakıt % 50 nitrogliserin, % 41 nitro selüloz, % 9 karbonitten meydana geliyordu. İngiltere, Almanya ve Amerika'da da yakıt tipleri üzerine geniş araştırmalar yapılıyordu.

İkinci Dünyâ Savaşı yıllarında özellikle Amerika'nın geliştirdiği AT-M1 roketi, en gelişmiş bir antitank roketiydi. İlk defâ 1943 senesinde Tunus'a karşı kullanıldı. "Bazuka" adı ile anılan bu roket 50 cm boyunda ve 5.9 cm çapındaydı. Tesirli menzili 180 m olan bu rokete yeni keşfedilen "Munroe Prensibi" ile çalışan patlayıcı konulunca beton ve çelik zırhlar delinebilmiştir. Bu roketin daha kuvvetli ve daha gelişmiş tipi olan 8.75 cm'lik roket ilk defâ Kore'de denendi. Daha sonra 11.25 cm'lik M-8 roketleri seri halde îmâl edilmeye başlandı. 12.5 cm'lik HUAR, 18 cm'lik denizcilerin kullandığı tahrip roketleri ve 16.25 cm'lik uçak roketi RAM bu gelişmeleri tâkip etti.

İkinci Dünyâ Harbi yıllarında İngiltere'nin 9.25 cm "Z" roketleri, Rusların Katusha adlı roketleri, Almanların "Nebelwerger 41" ve "Rhenbote" adlı roketleri kullanıldı. Japonların ise bu sırada roketleri pek gelişmiş değildi.

Savaştan sonraki 10 sene içinde 1000 kg katı yakıtlı roketler yapılmıştır. Katı yakıtlı roket yardımcı kalkış elemanları "RAKE"ler üzerinde yapılan uzun araştırmalar sonucunda büyük gelişmeler kaydedildi. Bundan sonra Almanya'da sıvı yakıtlı RAKE'ler üzerinde çalışıldı.

Sıvı yakıtlı roketler, 1937'den sonra yaygınlık kazanmaya başladı. Bu çalışmaları Amerikalı fizikçi Robert Hutehings Goddard (1882-1955) başlattı. 1935 senesinde yapılan deneyler başarılı oldu. Bu çalışmalar Avrupa'ya da sıçradı. 1950'lerin ortalarına kadar 15 değişik ülkede 20 roket tekamül heyeti ortaya çıktı. Çalışmalar hızlandı ve bakışlar fezâya yöneldi.

Alman roketleri: 1932'ye kadar sivil hayatta geliştirilmeye çalışılan sıvı yakıtlı roketler bu târihten sonra askerî sahada yerini aldı. Bu maksatla yapılan çalışmalar sonunda A1-A2-A3-A5 ve 1942'de A4 roketleri yapıldı. 8 Eylül 1944'te Hollanda'dan İngiltere'ye V2 roketleri atılmaya başlandı. V1 roket değil, insansız bir jet bombasıydı. V2 roketlerinden 1300 kadar atıldı. 1115'i İngiltere'ye ulaştı. 2724 kişi öldü. V2 roketlerinin menzili 300 km'yi buluyordu.

ABD roketleri: İkinci Dünyâ Savaşından sonra 80 adet A4 roket parçası toplandı ve bunların ışığında Meksiko City'de çalışmalara başlandı. Çalışmalara, dâvet edilen General Dornberger ve Dr. Van Broun da katıldı. A4'ler ve bundan sonra da Viking'ler üretilmeye başlandı. Viking'lerin son tipinin menzili 1954'te 158 mile ulaştı. Daha sonra 400 km ve 1956'dan sonra da Bumper, Jupiter C, X-17 ve Farside roketleriyle de 5000 km'ye ulaşıldı. Farside roketi 2400 m yüksekte bir balondan fırlatılan 4

bölmeli bir rokettir.

Amerika'da yapılan bu çalışmalar, dünyâ yörüngesine gönderilen roketlerle ve en sonunda da Ay'a ulaşmaya kadar devam etmiştir. Başlangıçtan îtibâren fezâ çalışmalarında kullanılan roketler şöyleydi: Scout, Eksplorer, Son Marco(Ther-Agena-D), Agena-D, Alouette, DeHA, TAD, Atlas D, Centour, Titan II, TitanIII-c, Saturn I, Pegasus I, Apollo serisi, Saturn I B, Satürn II, Satürn IV B ve nihâyet Satürn V 91.000 kg itme gücüne sâhip 177 kilometrelik yörüngeye 120 tonluk yükü yerleştirebilecek kapasitedeydi.

Bu arada "roket uçakları" üzerinde çalışmalar devam etti. İlk çalışmalar Almanya'da başladı. Planörlerle başlayan çalışmalar, sırasıyla HE-176 uçağı, HE-112, Me-163, Me-163A, Me-163B ve Notter uçağı ile devam etti.

İlk Amerikan roket tayyaresi Nortrop MX-324 idi. Daha sonra X CAL-200, MX-324, Bell X-1, X-1, B-29 bomber, uçakları yapılarak 2000 metreye ulaşıldı. Bu da yetmedi. Skyrocket, X-1A, X-Z ve X-15'ler yapıldı. X-15'ler saatte 6500 km hıza ulaşmış, 9500 m yüksekliğe çıkmıştır.

Amerika, uzay araçlarını fırlatmak maksadı ile katı yakıtlı Scout ve Agena D roketlerini yaptı. Daha sonra yapılan Delta roketleri sıvı yakıtlıdır. Bu roketler dört kademelidir. Tiros ve Telstor uyduları delta roketiyle fırlatılmışlardır. Mariner IV'ü Mars'a götüren roket Atlas D ve Agena D roketlerinin birleşimiydi. Kademeli olan bu roketlere füze de denir. Uzay araçlarını fırlatmakta kullanılan çok katlı roketler arasında Centaur, Titan, Saturn türlerini saymak mümkündür. Bunların hepsi güdümlü füze sınıfına girer. (Bkz. Füze)

Rusya roketleri: İkinci Dünya Harbi'nin sonuna kadar kayda değer bir çalışması olmayan Rusya, İkinci Dünyâ Harbinden sonra iki adet Alman V-2 roketi ele geçirdi. Hemen çalışmalara başlayarak 400 adet V-2 roketinin kopyasını yaptı. Proje ve plânlarını da ele geçirerek beş adet uçaksavar roket tipi, beş kadar deniz kuvvetlerinde kullanılacak roket çeşidi, taktik ve kıtalararası balistik füze yaptı.

İlk Rus peyki olan Sputnik 1, T-2 roketiyle; daha sonraki peykler ve insanlı fezâ araçları Vostok ve sıvı yakıtlı bir roket olan Vostok T-3 roketiyle fırlatıldı.

ROMA;

İtalya'nın başşehri. Tiren Denizi'nden 24 km içeride yer alır. Târihi zenginlikleriyle meşhur olmasının yanı sıra, Katolik Kilisesinin idârî ve ruhanî merkezidir. Yüzölçümü 1508 km^2 ve belediye olarak nüfûsu da üç milyon civârındadır.

Surlarla çevrili şehir merkezi, Roma'nın târihi zenginliklerinin büyük bölümünü barındırmasına mukâbil belediye alanının çok az bir kısmını kaplar ve Roma'nın bulunduğu on iki idârî biriminin en küçüğünü oluşturur.

Roma'da yaz ayları kuru ve sıcak geçer. Ortalama sıcaklık 24°C'nin üstündedir. Yağış daha ziyâde bahar aylarında düşer. Yaz aylarında akşam üstleri Tiren Denizi'nden serin rüzgârlar eser. Kışın da kuzeyden soğuk rüzgârlar alır.

Roma'nın arkeolojik zenginliklerinin büyük bölümü, üzerinde eski şehrin kurulduğu Yedi tepede yer alır. Roma'nın kuruluşuna âit efsânelerden biri de şehrin Polatium Tepesinde bir çoban tarafından büyütülen Romus ve Romulus tarafından kurulduğu yolundadır.

Roma'da sanâyi önemli bir seviyede değildir. Elektronik eşyâ, kimyâsal madde, giyim eşyâsı ve gıdâ maddesi üretimi gibi hafif sanâyiler başlıca sanâyi dallarıdır. Şehir nüfûsunun büyük kesimi inşaat, turizm ve film sektörlerinde çalışır. Her üç kişiden birinin motorlu taşıtının bulunduğu şehirde trafik en önemli meselelerden birini oluşturur.

Mussolini'nin başlattığı ve sonraki yıllarda geliştirilen metro ağı ulaşımın rahatlatılmasında önemli bir faktör olmuştur. Roma Batı Avrupa'nın en güzel şehirlerinden biri olmakla birlikte ülkenin en gürültülü ve mâlî meseleleri en fazla olan şehridir. Konut problemi merkezî idârenin başındaki en büyük problemlerden biridir. Bilhassa ülkenin güneyindeki yoksul vatandaşların şehre akın hâlinde göç ediyor olmaları meseleleri daha da ağırlaştırmaktadır.

Roma'daki başlıca yükseköğretim kurumu 1303'te kurulmuş olan Roma Üniversitesidir. Üniversitenin, Üniversite Şehri adıyla anılan kampüsü, Tesmini İstasyonunun doğusundadır.

Roma'nın kurulu olduğu bölgede ilk kalıcı yerleşim M.Ö. 1000 târihlerinde başlar. Altıncı yüzyıla doğru yerleşim birimlerinin birleşmesiyle bölgede tek bir siyâsî idâre altında birleşmiş güçlü bir şehir ortaya çıktı. M.S. 2. yüzyıla doğru Roma en parlak dönemini yaşarken nüfûsu da büyük ölçüde artmıştı. Bu târihlerde şehir ihtişamlı binâlarla süslenirken diğer yandan işsizlik ve sefalet büyük boyutlara ulaştı. Roma'nın meseleleriyle sistemli bir şekilde ilgilenen ilk hükümdar, kanallarla Tiber Irmağının akışını

düzenleyen ve Campus Martius'u yaptıran Sezar oldu. Sonraki yıllarda geçirdiği yangın ve vebâ salgınlarıyla 6. yüzyılın sonuna gelindiğinde Roma'nın nüfûsu 50.000'in altına düşmüş ve şehir Katolik Kilisesinin denetimi altına girmişti. On dördüncü yüzyılın ilk yarısında papalık ve imparatorluk yanlıları arasındaki mücâdeleler neticesinde şehir yıkımın eşiğine geldi. 1309'dan beri Avignon'da bulunan papalık merkezi 1377'de yeniden Roma'ya taşındı ancak bu da durumu değiştirmedi ve 15. asrın başlarında Roma hırsızların, serserilerin ve sefâletin kol gezdiği bir şehir olmuştu.

On yedinci ve on sekizinci asırlarla Roma'nın soylu âileleri bir yandan kilise içinde güçlü konumlar elde etmek için gayret sarfederken bir yandan da yeni saraylar inşâ ettirdiler. Sanatçıları korumaları altına aldılar. Ama bütün bu gayretlere rağmen 18. asra gelindiğinde, Roma kötü caddeleri, yetersiz kanalizasyon şebekesi ve ışıklandırmasıyla Avrupa'nın en geri kalmış şehirlerinden biriydi.

1798'de Napolyon'un orduları tarafından işgal edilen şehir, 1809'da Papalık Devletleriyle birlikte Fransız İmparatorluğuna bağlandı. 1861'de İtalya Krallığının îlânından sonra Roma dışındaki Papalık Devletlerinin çoğu krallığa bağlandı. Fransız askerlerinin Roma'dan çekilmesinden sonra Ekim 1870'te Roma Birleşik İtalya'nın başşehri oldu. 1929'da imzâlanan antlaşmayla papalık İtalya Devletini tanırken, İtalya da papalığın Vatikan şehri üzerindeki hâkimiyetini onayladı.

Birinci Dünyâ Savaşından sonra Roma eski surları aşarak geniş bir alana yayılmaya başladı. Buna paralel olarak nüfus da kısa sürede iki katına çıktı. 1920'lerde ve 1930'larda Mussolini'nin idâresi sırasında Roma ihtişamlı binâlar ve geniş caddeleriyle modern bir şehre dönüştü. Mussolini'nin arkeolojik kazıları desteklemesi Antik Çağdan kalma pekçok kalıntının ortaya çıkarılmasını sağladı ve Roma günümüzde bir turizm şehri özelliğini kazandı.

ROMA HUKÛKU;

târihte Roma şehri ve buna bağlı ülkelerde ilkçağlardan ortaçağın başlangıcı kabul edilen Batı Roma İmparatorluğunun yıkılışına (M.S. 476), ayrıca Bizans'ta da 1453'e kadar uygulanan hukuk sistemi.

Üç târihî safha geçirmiştir. İlk safha M.Ö. 1. asra dek olan devredir ki bu devrede Roma şehir hukûku (ius quiritium) sâdece hür Roma vatandaşlarına tatbik ediliyor, yabancılar ius gentium denilen diğer bir hukuk sistemine tâbi tutuluyordu. Roma'da o zamanlar hürlerin ve kölelerin berâber yaşaması yanında, hür Roma vatandaşlarının da hür Romalı aslından gelen patriciler ile azaplı veya ecnebi menşeli plebler olarak ayrıldığını, Roma hâricinde yaşayanların da barbar denilerek hukûken yok sayıldığını nazara almak gerekir. Kazâ mercilerine müracaat imkânı çok mahdut olup şahsî adâlet fikri ve âile reisinin tam hâkimiyeti mevzubahisti. Mevzuatta koyu bir şekilciliğin hüküm sürdüğü bu devre hakkında M.Ö. 450'de hazırlanan **Oniki Levha Kânunu** etraflı bilgi vermektedir. Praetor ismi verilen vazifeliler halk arasındaki ihtilafları halledecek dâvânın şartlarını tespit ve îlân edendi. Böylece bunlar hukuk kâidelerinin teşekkül ve tekâmülünde mühim bir rol oynamışlardır. Dâvâ mercii ise hakemlerdi. Bu arada ister istemez daha az şekilci olan ius gentiumun gösterdiği usullerden faydalanılmıştır. Halk arasında yerleşik örf ve âdet kâidelerinden meydana gelen ve Roma vatandaşlarının medenî hukûkunu tanzim eden ius civilenin şumûlü Roma vatandaşlığını kazanma imkânının herkese tanınması ile genişlemiştir. Aynı şekilde M.Ö. 3. asırda Roma'nın yabancı ülkelerle münâsebetlerinin artması bu münâsebetlere tatbik olunmak üzere herkes için mûteber ius gentium'ü geliştirmiştir. Dolayısıyla ius civile ile ius gentium arasındaki fark ortadan kalkmıştır. Birincisinin gelişmesi kânun, ikincisinin ki praetorlar marifetiyle olmuştur.

Roma Hukûkunun ikinci safhası hukukçuların hâkimiyet devridir. Önceleri kânunları senato yaparken, sonra imparatorların müdâhaleleriyle Roma Hukûku çetrefil bir hal almış, bunu hukukçuların tefsir etmesi gerekmiş, bu, karışıklığı, daha da arttırmıştı. Bununla berâber bu hukukçuların eserleri bilhassa M.S. 3. asrın başında yazılan **Gaius'un Institutiones**'i eski çağ hukuk anlayışı ve bilhassa Roma Hukuk târihi hakkında mühim bilgiler vermektedir.

M.S. 3. asırdan îtibâren mutlak monarşinin tam hâkimiyetiyle kazâ vazifesi hakemlerden devletin memuru olan hâkimlere verildi. Bu safhada imparatorların koyduğu kâideler, örf âdet kâidelerinin ehemmiyet cihetiyle önüne geçmiştir. Batı Roma İmparatorluğunun M.S. 476 yılında yıkılmasından sonra Bizans'ta hâkimiyetini devam ettiren Roma Hukûku, İmparator Justinianus'un 530 yılında **Corpus Luris Civilis** adlı eseri meydana getirmesiyle sistematize edilmiştir. Bu eser Roma Hukûkunun tedvini sayılmaktadır. Roma Hukûku sâdece Roma'da değil Lâtin ve Cermen ülkelerinde bu ülkeler hukukçularının İtalya'da tahsil görmeleri sebebiyle yayılmış, buralarda hâkim yerli kültür ve hukuk kâideleriyle karışarak bu şekliyle hem kânun olarak tatbik edilmiş, hem de üniversitelerde okutulmuştur. Bu ülkelerin başında Fransa, İtalya, Almanya ve İsviçre gelmektedir. Anglosaksonlarda (İngiltere gibi) tesiri çok az olmuştur. Türkiye'de, hukuk inkılabından sonra İsviçre'den aldığı Medenî Kânun ve Borçlar Kânunu ile Hukuk Usûlü Kânunu Almanya'dan aldığı Ticâret ve Cezâ Usul Kânunu, İtalya'dan aldığı Cezâ Kânunu ile Roma Hukûkunun modern çağdaki tesir sahasına giren bir ülkedir.

Hukuk fakültelerinin birinci sınıflarında haftada 4 saat Roma Hukûku okutulmaktadır.

Roma Hukûku ilk ve ortaçağlar hukuk hayâtına hâkim olmuş bir sistemdir. Teferruatlı hükümler ihtivâ eden şekilci ve kazuistik bir metodu vardır. Kaynağı, semâvî dinlerden ve monoteizmden (tektanrıcılık) olmayan bir cemiyetin örf-âdet kâidelerinden teşekkül ettiği için gayr-i insânî ve ahlâka mugayyir hükümler taşır. İnsanlar arasında sâdece hürriyet değil, tâbiyet, neseb ve cinsiyet bakımlarından da kat'î tefrikler yapar. Kölelerin hâli (bilhassa ilk devirlerde) çok fenâdır. Efendi kölesini her işte kullanabileceği gibi isterse öldürebilirdi. Roma vatandaşı olmayanlar hukûken yok kabul edildiği gibi, Roma vatandaşlarının asiller (patrici) grubuna dâhil bulunmayanları (plebler) hukûken 2. sınıf vatandaş sayılmaktadır.

Evin reisi olan babaların (pater familias) hak ve salâhiyetleri çok geniş olup, yeni doğan çocuklarını isterse atalarına kurban ederek öldürür, isterse Tiber Nehrinin (Roma sınırı) ötesinde köle olarak satar, isterse hayatını bağışlar. Âile reisinin hâkimiyetinde bulunan âile fertleri erkek, yaşlı ve çocuk sâhibi de olsalar hiçbir hukûkî hakka sâhip değildirler.

Kadınların hiçbir hakkı olmayıp babalarının, kocalarının ve bunlar yoksa erkek kardeşlerinin yâhut oğullarının servetine dâhil mal olarak görülmekte, mîras ile intikal edebilmekte, alış-verişe konu olabilmektedir. Tabiatiyle hukûkî muâmele yapma ve mîras hissesi alma hakkı bulunmamaktadır.

Hukûkî borçlarını ödemekten âciz kimseler üzerinde alacaklılarının seçmece hakkı vardır, ya köle olarak satıp haklarını elde ederler, yâhut alacakları nispetinde borçlunun vücûdundan parçalar ayırıp alırlar. Hukuk kâideleri ve dâvâ açabilme şartları her praetorun tâyini ve sonraları imparatorların tahta çıkışı ile değiştiğinden tam bir hukûkî belirsizlik mevzubahistir. Bilhassa câhil halkın hukuk kâidelerini bilmeleri mevzuatın çok ve karışık olması sebebiyle mümkün değildir. Kat'î şekil şartlarına uyulmadan yapılan akidler mûteber değildir, meselâ satım akdinde muayyen kelimelerin kullanılması ve satılan şeyin üzerine satıcı ve alıcının sırayla ellerini koymaları gerekir. Bütün bu şekilciliği, çetrefilliği ve adâletsiz hükümleri sebebiyle hiçbir ülkede aynen tatbik imkânı bulamamış, ancak buralardaki (başta Kıta Avrupası olmak üzere) hukuk sistemlerine tesir etmiştir.

ROMA İMPARATORLUĞU;

Alm. *Römischer Welteich (Imperium),* **Fr.** *Empire (m), Romain,* **İng.** *Roman Empire.* İtalya'nın Roma şehrinde kurulduktan sonra bütün Akdeniz ülkelerine hâkim olan ilkçağ devleti. Mîlâttan önceki bin yıl içinde kurulan Roma, önceleri bir çoban köyüydü. Muhtemelen Etrüsklere karşı otlaklarını savunmak isteyen Albalılar gelip Roma'da yerleştiler. Etrüsklü krallar, Roma'yı ele geçirip, îmâr ettiler. Etrüsk İmparatorluğunun güçten düşmesi üzerine Romalılar, Etrüsk krallarını kovarak Cumhûriyet adını verdikleri kralın yanında, zengin ve soylu kimselerin temsil edildiği senato ve halk meclisinden meydana gelen bir idâre kurdular. Zengin bir azınlık elinde bulunan iktidar, zaman zaman çoğunluk olan fakir Plepler tarafından zorlandı ise de, hiç bir zaman zenginlerin elinden kurtarılamadı. M.Ö. 450'lerde vatandaşlar arasında eşitliği esas alan Oniki Levha Kânunu kabul edildi. M.Ö. 3. yüzyıl ortalarında Romalılar, İtalya Yarımadasına hâkim oldular. Fakat, Roma şehri dışında kalan insanlar, Romalılara tanınan vatandaşlık haklarından mahrum bırakıldılar. Hep köle muâmelesi gördüler. Romalıları daha zenginleştirmek, onların neşelerine neşe katmak, sefâhat âlemlerine malzeme olmak durumunda kaldılar.

Romalılar, İspanya'ya kadar uzanan bir deniz imparatorluğu kuran Kartacalılara karşı M.Ö. 264 yılında Pön Savaşlarını başlattılar. M.Ö. 146 yılına kadar devâm eden Pön Savaşları sonunda Kartaca İmparatorluğu yıkıldı ve Romalılara bağlı bir Afrika Eyâleti kuruldu. (Bkz. Pön Savaşları)

Gittikçe güçlenen Romalılar, Doğu Akdeniz havzasına da yerleştiler. Mekadonya ve Yunanistan'ı hâkimiyet altına aldılar. Bergama Krallığı da Romalıların Asya Eyâleti hâline getirildi. Güney Galya ve İspanya işgâl edildi. M.Ö. 1. yüzyıl boyunca yeni yeni bölgeleri işgâl eden Romalılar; Germenleri, Kimmerleri ve Pontusluları yendiler. Suriye ve Filistin'i işgâl ettiler. Anadolu ve Yunanistan'ı yeniden ele geçirdiler. Yeni işgâl edilen yerler, Romalılar için yeni gelir kaynakları, yeni yeni köleler demekti. Aradaki uçuruma ve yapılan zulümlere daha fazla dayanamayan İtalyan köylüler ve köleler isyân ettiler. İsyânların kanlı bir şekilde bastırılmasına rağmen karışıklıkları, Sulla, Pompeisus, Crassus ve Sezar gibi diktatörler de durduramadı. Yaptığı başarılı savaşlarla, Mısır'ı Romalılara kazandıran Sezar'ın yeğeni Oktavianus, Roma'da cumhûriyet devrini kapatıp, imparatorluk devrini başlattı.

Roma orduları başkumandanı olan Oktavianus'a M.Ö. 27 yılında, "ulu" mânâsına gelen Augustus ünvânı ve İmperium dînî yetkisi verilmişti. Augustus Oktavianus imparator yetkisiyle öteki generallerin üzerine çıktı. Roma'nın yönetimini eline aldı. Eyâletlerin idâresini senatoyla paylaştı. Halk meclislerinin yetkileri, imparatorun atadığı memurların eline geçti. Devlete ve topluma yeni bir düzen vermeye çalışan Augustus'un koyduğu ilkeler, iki yüz yıl devlet yönetiminde esas alındı. Roma'da cumhûriyet idâresi sona erip imparatorluk devri başlayınca, büyük gelişmeler oldu. Roma, on asırdan beri en

parlak devrine girip, tarım ve ticârette büyük ölçüde gelişti. Pekçok sanat eseri yapıldı. Oktavianus, Augustus Hânedânının kurucusu olup, kırk bir yıl iktidarda kaldı. Mîlattan sonra 14 yılında ölünce, evlatlığı Tiberius imparator odu.

Tiberius, Romalılara önce iyi muâmele ettiyse de, sonra sert bir idâre kurdu. Tiberius, 37 yılında ölünce, yeğeni Gaius imparator oldu. Gaius dengesiz bir kimse olup, isyân netîcesinde 54 yılında öldürüldü. Augustus Hânedânının son imparatoru Neron olup, 68 yılına kadar iktidarda kaldı. Neron, diktatörlüğü, çılgınlıkları ve Îsâ aleyhisselâma inananlara zulmü ile tanınır. Ordunun isyânı üzerine, uşağına kendini öldürterek intihar etti.

M.S. 68 yılında Neron'dan sonra Doğu Orduları Kumandanı General Flavianus Vespasianus'un Roma tahtını ele geçirmesiyle, Flaviyenler Hânedânı kuruldu. Flaviyenler Hânedânı(68-96) devrinde Kudüs'te Yahûdî isyânı oldu. Yahûdî isyânı 70 yılında kanlı bir şekilde bastırılıp, Yahûdîler Kudüs'ten sürüldü. Bu devirde Roma'da Pédérâstie, yâni gulâmpârelik (livâta) ahlâksızlığı çok yayıldı. 79 yılında Vezüv Yanardağı püskürerek Pompei ve Herkülanum şehirleri kızgın lavlar altında kaldı. Flavianus'un oğlu Titus'tan sonra imparator olan torunu Domitianus'un 96 yılında öldürülmesiyle Flaviyenler Hânedânı da sona erdi.

96 yılında General Trainus, Roma'da Antoninler Hanedânını başlattı. Trainus, Romanya'yı alıp, Perslerle çarpışarak Mezopotamya'ya kadar gitti. Edirne şehrini kurup, 138 yılında öldü. Bu hânedânın son hükümdârı Kommodus 193 yılında karısı ve câriyeleri tarafından öldürüldü.

Antoninler Hânedânından sonra Roma'da Pretoriyen denilen hassa ordusu, devlet idâresine hâkim olup, 193'te İlliryalı imparatorlar devri başladı. Bu devirde, hassa ordusuna en fazla rüşveti veren imparator olup, bahşişle iktidârda kalıyordu. Tuna hattındaki kumandanlarından Septimus Severius bütün rakiplerini yenerek, imparator oldu. İsyânları bastırdı ise de onun ölümünden Diocletianus'un başa geçmesine kadar karışıklıklar sona ermedi.

Diocletianus (M.S. 284-305) devrinde Roma imparatorluk toprakları taksim edilerek, ülkede dörtlü idâre kuruldu. İmparatorluk merkezleri İzmit ve Milano olmak üzere iki bölgeye ayrıldı. Her bölgenin başına bir imparator ve "sezar" ünvânı taşıyan yardımcılar tâyin edildi.

Diocletianus'tan sonra, imparator ve sezarların mücâdelesi başlayarak, iç savaşlar çıktı. Dörtlü idâreden büyük Kostantin (324-337) Hıristiyanlığı kabûl etti. M.S. 325 yılında İznik'te toplanan konsülde 309 papaz toplayıp, yeni İncîl yazdı. İncîl'e felsefî fikirler karıştırıp Hıristiyanlıkta olmayan teslis (trinite), yâni baba-oğul-Rûhü'l-Kudüs inancını yerleştirdi. Hıristiyanlıkta teslis, yâni üçleme inancının olmadığını söyleyen Aryüs afaroz edilip, doğru olan **Barnabas İncîli** yasaklanarak; Matta, Markos, Luka, Yuhannâ'nın incîlleri bırakıldı. **Noel** gecesi bayram îlân edildi. 330'da Bizans kasabasını büyültüp Kostantiniyye ismiyle İstanbul şehrini kurdu. Kostantin'den sonra gelen imparatorlardan Theodosius (379-395) devrinde, idâreye ortak olan imparator ve sezarların mücâdelesi devâm etti. Theodosius, M.S. 395 yılında Roma İmparatorluğunu iki oğlu arasında paylaştırdı. Honorius Batı Roma, Arcadius Doğu Roma (Bizans) imparatoru oldular.

Roma'da çok yaygınlaşan ahlâksızlık, iç mücâdele, Hıristiyanlığın doğuşu ve kavimler göçü sebebiyle zayıflayıp ikiye ayrılan Roma İmparatorluğu devamlı geriledi. Batı Roma'da idâre, özel muhâfızlara kumanda eden generallerin eline geçti. Vizigotlar, Adriyatik kıyılarını (397), bilâhare İtalya'yı ele geçirdiler (410). Franklar, Kuzey Galya'yı (406); Burgundlar, Savoia'yı (443) işgâl ettiler. Vandallar, Galya ve İspanya'yı kırıp geçirdikten sonra Afrika'ya geçtiler. Afrika'danRoma'ya geçip şehri yağmaladılar. İtalya'ya giren Hunları, Papal. Leo haraç vererek durdurabildi (452). İdâre aşîretlerin eline geçip, imparatorların hiçbir gücü kalmadı. Vizigotlardan Odoakr adlı bir aşîret reisi, imparator Romulus'u 476'da tahtından indirdi. Odoakr, imparatorluk alâmetlerini Bizans'a göndererek, kendisini İtalya kralı îlân etti. Doğu Roma(Bizans) İmparatorluğu da, 1453 yılında Osmanlı pâdişâhlarından Fâtih Sultan Mehmed Han (1451-1481) tarafından yıkılıp, ortaçağ sona ererek, yeniçağ başladı. M.Ö. 27 yılında kurulan Roma İmparatorluğu, M.S. 1453 yılında sona ererek, târihe karıştı.(Bkz. Bizans İmparatorluğu)

Roma İmparatorluğunun hudutları: Batıda Atlas Okyanusu ve bütün Batı Avrupa; güneyde bütün Kuzey Afrika ve Akdeniz ülkeleri; doğuda, Mısır, Arap Yarımadası, Mezopotamya, Doğu Anadolu ve Kafkasya'ya kadar; kuzeyde Ren ve Tuna nehirleriyle Trakya'ya kadardır.

İmparatorluk M.S. 395 yılında ikiye ayrılınca, Balkanlar hattının batısı **Batı Roma,** doğusu **Doğu Roma(Bizans)** topraklarına dâhil oldu. Roma'da cumhûriyetten sonra, M.Ö. 27 yılında, Monarşik imparatorluk idâre devri başladı. İmperium yetkisine sâhip hükümdârlar, M.S. 3. yüzyılda monarşik despotizm idâresini tatbik etmeye başladı. Dörtlü idâre devrinin başlamasıyla da, iki imparator ve yardımcı iki sezar bulunuyordu. İmparator ve sezarlar birbirleriyle mücâdele ederlerdi.

Roma ordusu, merkezî ve bölge kuvvetlerine ayrılmıştı. Merkezdeki hassa ordusu ve bölgelerdeki

kumandanlar zamanla siyâsî hayatta söz sâhibi oldular. Yelken ve kürekle hareket eden Roma donanmasında köle esirler çalışırdı. Akdeniz, Romalıların gölü hâlindeydi.

Roma İmparatorluğunda M.Ö. 451-449'da toplanan **Oniki Levha Kânunları'**nın, genişletilmiş şekli olan Roma kânunları tatbik edilirdi. Roma hukûkî müesseseleri, Romalılar devrinde ve Hıristiyan Batı Akdeniz ülkelerinde yüzyıllarca kullanılmıştır. Romalılar önceleri putperestken, M.S. 4. yüzyılda Hıristiyanlık dînini kabul ettiler. Fakat bu Yahûdîler elinde bozulmuş Hıristiyanlıktı. Romalılar, önceleri Hıristiyanlara çok zulüm yapmış olmalarına rağmen, bundan sonra Hıristiyanlığı bütün Akdeniz ve Batı Avrupa ülkelerine yaydılar.

Lâtince konuşan Romalılar, Lâtin dili ve edebiyâtının ilk klasik eserlerini verdiler. Lâtin dili ve edebiyâtını bütün Akdeniz ve Batı Avrupa ülkelerine yaydılar.

Lâtin Roma İmparatorluğu yıkıldıktan sonra bile, Roma kilisesi (Papalık) vâsıtasıyla bu iş hâlâ devâm ettirilmektedir.

Roma'da imparatorluk devrinde iktisâdî gelir arttı. Gümrük, para birliği ve getirilen kolaylıklar ticâreti geliştirdi. Karada ve denizde hem iç ticâret, hem de kıtalararası dış ticâret gelişip, şehirlerin sayıları ve nüfûsu yükselerek arttı. Britanya Adalarından Çin'e; Atlas Okyanusundan Kızıldeniz, Basra Körfezi, Karadeniz ve Hazar Denizine kadar, kara ve deniz ticâreti yapılıyordu. Kara ticâreti kervanlar, deniz ticâreti de gemilerle yapılıyordu. Târihî İpek Yolu, Pekin'den Roma'ya kervanlarla mal taşıyordu. Altın, gümüş gibi kıymetli mâdenler, demir ve tunçtan yapılan eşyâ ile zeytinyağı ve Akdeniz ürünleri karşılığında çeşitli kumaş, halı, inci, hindistancevizi, fildişi, her türlü baharat, papağan, tavus kuşu, maymun, kaplan ve fil alınırdı. Yayılma siyâseti sebebiyle çok genişleyen imparatorluk, büyük ölçüde servete ve bolluğa kavuştu. Yunan kültürü ve geleneklerinin benimsenmesiyle eğlence hayâtı arttı. Tiyatrolar, sirkler, şatolar, büyük tapınaklar yapıldı.

Roma hamamları imparatorluk devrinde çoğalarak, zevk ve eğlence yeri oldu. Ahlâksızlık yapılan yer hâlini aldı. Asilzâdeler, zenginler ve büyük rütbeli memurlar arasında zevk ve eğlence düşkünlüğü arttı. Eğlencelerin mâhiyetleri değişerek, savaşta esir alınan ve gladyatör denilen güreşçilerin birbirlerini öldürmeleri, ölüme mahkum edilenlerin aslan ve kaplan gibi vahşî hayvanlara parçalatılması şekline sokuldu. Ahlâksızlık, pederâstie (gulâmpârelik, livâta) yaygınlaşarak, içki tüketimi arttı. Romalıların ahlâksızlaşarak, yaşadıkları sefilhâne hayâtın bir nişânesi olarak, Vezüv Yanardağının püskürüp, lavlar altında kalmasıyla taşlaşan Pompei şehri ve insanlarının hâli zamânımıza kadar ibret levhası olarak kalmıştır.

Romalılarda mîmârlık sanat eserleri, heykeltraşlık ve büst yapımı gelişmiştir. Roma eserlerinde; kubbe ve binâ yüzlerinde düz taş, duvarlarda yontulmamış taş, çakıl, tuğla kullanılırdı. Duvarlardaki taşlar beşgen ve altıgen şeklindeydi. Zafer takları, su kemerleri, kemerli binâlar yapıldı. Akdeniz ülkelerinde Roma İmparatorluğundan kalma eserlere hâlâ rastlanmaktadır.

ROMA İMPARATORLARI

Augustus Octavianus ..... (M.Ö. 27-M.S. 14)

Tiberius ..... (14-37)

Caligula (Jül Sezar) ..... (37-41)

Claudius ..... (41-54)

Neron ..... (54-68)

Galba ..... (68-69)

Otho ..... (69)

Vitellius ..... (69)

Vespasianus ..... (69-79

Titus ..... (79-81)

Domitianus ..... (81-96)

Nerva ..... (96-98)

Traianus ..... (98-117)

Hadrianus ..... (117-138)

Antonius Pius ..... (138-161)

Marcus Aurelius..... (161-180)
Lucius Aurelius Verus (Marcus'la berâber) ..... (161-169)
Commodus ..... (180-192)
Pertinad ..... (192-193)
Didius Julianus .....(193)
Septimus Severus ..... (193-211)
Caracalla ..... (211-217)
Geta (kardeşi Caracalla ile berâber) ..... (211-212)
Macrinus ..... (217-218)
Heliogabalus ..... (218-222)
Severus ..... (222-235)
Maximinus ..... (235-238)
Gordianus-I .....(238)
Gordianus-II.....(238)
Pupienus ve Balbinus .....(238)
Gordianus-III ..... (238-244)
Philippus ..... (244-249)
Decius ..... (249-251)
Gallus ..... (251-253)
Aemilianus.....(253)
Valerianus ..... (253-259)
Gallienus ..... (259-268)
Claudius-II ..... (268-270)
Aurelianus ..... (270-275)
Tacitus..... (275-276)
Florianus .....(276)
Probus..... (276-282)
Carus..... (282-283)
Diocletianus..... (283-305)
Maximianus (İstanbul) ..... (286-305)
Constantius Chlore-I ..... (305-306)
Galerius..... (306-311)
Severus (Ortak İmp.)..... (306-307)
Maxentius ..... (311-312)
Licianus ..... (308-324)
Constantinus I ..... (324-337)
Constantinus-II ..... (337-340)
Constantinus-III ..... (340-361)
Constans (Ortak İmp.)..... (337-350)
Magnentius ..... (350-353)
Julianus ..... (361-363)

Jovainus ..... (363-364)
Valentinianus-I (Roma) ..... (364-375)
Valensius (İstanbul)..... (364-378)
Gratienus (Roma) ..... (367-383)
Maximus (Fransa'da)..... (383-388)
Valentinianus-II (Roma)..... (375-392)
Theodoius ..... (379-395)
Eugenius (Fransa'da) ..... (392-394)
Honorius ..... (395-423)
Valentinianus-III..... (423-455)
Petronius ..... (455-456)
Avitus..... (456-457)
Majorianus..... (457-461)
Severus ..... (461-465)
Anthomius ..... (465-472)
Olybrius ..... (472-473)
Glycerius ..... (473-474)
Nepos ..... (474-475)
Romulus ..... (475-476)

ROMAN;

Alm. *Roman,* **Fr.** *Roman,* **İng.** *Novel.* Olmuş veya olması mümkün bir olayla birbirlerine bağlanmış çeşitli insanların, âilelerin, cemiyetlerin başlarından geçen çeşitli hâdiseleri tafsilâtıyla hikâye eden edebî eser. Kelime, "gerçek veya hayâlî bir olayın mensur hikâyesi" mânâsına gelen ramonus kelimesinden çıkmıştır. Edebî bir tür olarak romanın da şiir gibi kesin ve herkes tarafından kabul edilen bir târifi yoktur.

Onuncu yüzyıldan îtibâren bütün dünyâda önce destanımsı hikâyeler, daha sonra şövalye romanları, romantik romanlar ve gerçekçi romanlar görülmüştür. On altıncı yüzyılın sonundan îtibâren gelişmiş romanlara rastlanmaya başlanmıştır.

Türk edebiyâtında ilk roman ve hikâye Tanzimât döneminde tercüme yoluyla görülür. 1860-1880 arasında Batılı klâsik yazarlardan ilk çeviriler yapıldı. Bunlardan birkaçı; Fenelon'dan **Terceme-i Telemek** (1862), Victor Hugo'dan **Magdur'in Hikâyesi** (1862), Daniel Defoe'nin **Robenson Hikâyesi** (1864), **Atala, Paul ve Virginie, Monte-Cristo, Gulliver'in Seyahatnamesi'**dir. Bu ilk tercümeler konuları bakımından Türk okuyucusuna yabancı değildir. Divan edebiyatındaki **mesnevîler** ile **Leylâ ile Mecnun, Kerem ile Aslı** gibi halk hikâyeleri, meddah hikâyeleri ve dînî-destânî hikâyeler yüzyıllardır roman ve hikâye ihtiyacını karşılayan eserlerdir.

Tanzimat romanı veya Tanzimat dönemi romancıları, Türk toplumu meselelerini (her sahada olduğu gibi) Batılı Türk Aydını gözüyle ve Avrupa kültürü anlayışıyla gördükleri için, yerli hayâtı anlatırken Batılı yazarların tesirinde kaldılar. Bu yüzden de işledikleri tema (düşünüş, konu)lar, Batılı yazarlarda görüldüğü gibi âile hayâtı, esâret, alafrangalık, gibi mevzulardır. Şemseddîn Sâmi'nin **Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat'**ı (1872), Ahmed Midhat'ın **Teehhül'**ü, Sâmi Paşazâde Sezâî'nin **Sergüzeşt'**i bunlara örnektir.

Romanda işlenen "esâret" konusuna örnek teşkil eden romanlar ise Nâmık Kemâl'in **İntibah'**ı, Sâmi Paşazâde Sezâi'nin **Sergüzeşt'i,** Nâbizâde Nâzım'ın **Zehrâ**'sıdır.

Diğer bir tema da "alafrangalık" meselesidir. Batı medeniyetini bir din gibi gören bâzı Tanzimât aydınları, romanlarında, sözde tenkit eder göründükleri alafranga tiplere yer verirler: Ahmed Midhat'ın **Felatun Beyle Râkım Efendi**'si, Recâizâde Mahmûd Ekrem'in **Araba Sevdası** gibi. Bunları daha sonraki dönemlerde Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın **Şık'ı, Şıpsevdi**'si, Yâkub Kadri Karaosmanoğlu'nun **Kiralık Konak**'ı, **Sodom ve Gomore**'si, Peyâmi Safâ'nın **Sözde Kızlar**'ı, Abdülhak Şinâsi Hisar'ın Ali

Nizâmî Beyin **Alafrangalığı ve Şeyhliği** romanları tâkip eder.

Servet-i Fünun (1896-1901), Türk romanının teknik olgunluğa ulaştığı dönemdir. İkinci Abdülhamîd Hanın Avrupâî mânâda okullar açtırması ve siyâsî aşırılıklara fırsat vermemesi bu dönem romancılarını (sanatkârlarını) geniş imkânlara kavuşturmuş; siyâsî tenkitten uzaklaştırmış, ferdî sahada (hissîlik, içe kapanma, âile gibi) eserler vermeye yöneltmiştir. "Sanat sanat içindir" görüşü benimsenmiş, Tanzimâtçıların aksine aydın ve seçkin kesime seslenilmiştir.

Tanzimâtçıların "Batılı kültür" anlayışları Servet-i Fünunda "Batılı sanat" anlayışına dönmüş; bunda, yetiştikleri dönemde Batı anlayışına göre öğrenim görmeleri de tesirli olmuştur.

Fransız edebiyatının etkisiyle realist ve naturalistler örnek alındı. Hâlid Ziya Uşaklıgil'in **Mai ve Siyah, Aşk-ı Memnû;** Mehmed Rauf'un psikolojik tahlile yer veren **Eylül** romanı realist roman örnekleridir.

Aynı dönemin natüralist romancılarından Hüseyin Rahmi Gürpınar, fert-toplum ilişkilerini (daha çok çatışmaları) işlerken "toplum için sanat" görüşünü benimser. Yakub Kadri Karaosmanoğlu, realist ve naturalist bir romancı olarak Tanzimât sonrasının siyâsî ve toplum gelişmelerini kronolojik bir sırayla anlatır: **Hep O Şarkı, Kiralık Konak, Sodom ve Gomore, Yaban, Ankara** gibi. Halide Edib Adıvar, ruh tahlili yaptığı romanlarında ve töre romanlarında daha ziyâde Batı kültürüyle yetişmiş aydınların Cumhûriyet dönemine kalmış bir temsilcisidir. Misâl olarak; **Ateşten Gömlek, Sinekli Bakkal,** mektup türüne örnek **Handan** romanları gösterilebilir.

İkinci Meşrutiyet (1908) sonrasının diğer sanatçıları arasında; Refik Hâlid Karay, Reşad Nûri Güntekin, Peyâmi Safâ, Memduh Şevket Esendal, Cevad Şâkir Kabaağaçlı(Halikarnas Balıkçısı), Abdülhak Şinasi Hisar vs. sayılabilir.

Cumhûriyet dönemi romancılarından Ahmed Hamdi Tanpınar, Kemal Tâhir, Tarık Buğra, Mustafa Necati Sepetçioğlu, Orhan Kemal, Yaşar Kemal tanınan isimlerdir.

Romana âit unsurlar: Romanlarda konu, bir temel olayın etrâfında gelişen iç içe olaylar zincirinden doğar. Bunların olmuş veya olabilir vasfı taşıması önemlidir. Hayâtın normal akışına ters düşen sivri tesâdüfler, olağan dışı ender vak'alar romanda mâkul sayılmaz. Ele alınan bir konu bir plân dâhilinde işlenir. Bu plân kısaca "giriş (serim)", "gelişme (düğüm)", "sonuç (çözüm)" şeklinde özetlenir. Bâzı romanlarda bu plânın sırası değiştirilerek uygulandığı da görülür.

Romanlar, bilinen bir târihte ve belli bir süre içinde geçen olayları konu alır. Bu bakımdan romanlarda önemli bir zaman yazarın yaşadığı çağ olabildiği gibi geçmiş veya gelecek zaman da olabilir. Bâzı romanlar ise yalnızca birkaç saat içinde vukûa gelen olayları konu alır.

Kahramanlar, toplumda rastlanabilir, yaşayabilir veya yaşamış kişiler arasından seçilir. Bunlar toplumun her tabakasından olabilir. Her türlü huy ve karakterleri doğruya yakın bir şekilde ele alınır. Hatta aynı kişinin zıt mîzaç ve huyları, olduğu gibi işlenir.

Son zamanlarda yazılan romanlarda kahramanlar ve konu kaybolmuş, roman demek roman yazarının boş zamanlarında tutulduğu illüzyon (hayâlî görüntüler) veya rüyâmsı kişi ve olayları bölük pörçük sıralamak gibi anlaşılmaya başlanmıştır. Ayrıca ideolojik fikirler ağır basmaya başlamıştır.

Romanlarda çevre, okuyucuya tasvirle anlatılır. Bu, bir kasaba, şehir veya köy olabilir. Bunların hepsinin kullanıldığı romanlar olduğu gibi yazarın tasarladığı ideal, gerçek üstü bir çevre de olabilir. Burada önemli olan çevrenin coğrafî bir mekâna yerleşmesidir.

Romanların hemen hepsinde bir gâye vardır. Bu amaç bâzılarında konu ve üslûp içine iyice gizlenmişken, bâzılarında çok açıktır. Böyle romanlara "tezli roman" denir. Belli bir ideolojiye bağlı romanlarda bu husus daha açık olarak meydandadır. Bilhassa materyalist ideolojiye bağlı olanlarda bu amaç o kadar ileri gider ki, okuyucuda bir roman değil, doktrin kitabı okunuyormuş havası uyanır.

Her edebî eserde olduğu gibi romanda da üslûp son derece önemlidir. Bâzı romancılar eserdeki konuların, olayların, duygu ve fikirlerin eskiyip ölebileceğine, fakat mükemmel bir üslûbun onları yaşatmaya devâm edeceğine içten inanmışlar ve üslûp üstünde büyük hassâsiyet göstermişlerdir. Kelimelerini, cümlelerini ve anlatım tarzlarını buna göre düzenlemişlerdir. Ancak bâzı roman yazarları ve özellikle marksist tezli roman yazıcıları bu hususta da bayağı bir yol tutmuşlar, galiz ve çirkin kelimeleri, küfürleri, iğrenç terim ve deyimleri rahatlıkla ve bol bol kullanmışlardır.

Roman Çeşitleri

Romanlar edebî akımlara göre klasik, romantik, realist, sürrealist, popüler roman gibi isimlerle sınıflandırılabildiği gibi, iç yapısına göre de târihî roman, mâcerâ romanı, sosyal roman ve tahlil romanı olarak çeşitlendirilirler.

Târihî roman: Konularını târihte yaşamış kahramanlar ve onların başlarından geçen olaylardan alır.

Romancı bu kahraman ve olaylar üstünde az çok değişiklik yapabilir. Ancak başarılı bir târihî roman, gerçeği buğulandırmadan zevkle okunur bir üslupla yazılmış romandır. Târihî roman yazmak için yalnız kahraman isimleri ve olayların kronolojisini bilmek ve vermek yetmez. Olayın yaşandığı zamânı, coğrafî özelliklerini, sosyal, kültürel ve sanat değerlerini çok iyi tanımak ve o zamanda topluma hâkim olan inanç, ideal ve anlayışları da iyice bilmek gerekir.

Mâcerâ romanı: Günlük hayatta her zaman rastlanmayan değişik, şaşırtıcı, beklenmez, esrarlı olayları konu edinen romandır. Bu romanlarda vak'a yâni olay hemen her şey demektir. Bunlar yeni keşfedilmiş veya tasarlanan ülkelerde geçer. Hâyâlî olabilir. Ancak olağandışı unsurlar taşımalı, korkunç ve acayip hisler uyandırmalıdır. Olayların akışı ve iç içe girmesi çok süratli olmalı, okuyucuda heyecan ve merak uyandırmalıdır. Kahramanları kurnazlık, maddî kuvvet ve cesaretleriyle üstün vasıflıdırlar. Daha çok silahşör, şövalye, polis, ajan ve câsuslardan seçilir. Hep hareket hâlindeyken tanıtıldıklarından ruh yapıları üstünde durulmaz. Bu romanlarda fikir zenginliği yoktur. Maksat şaşırtıcı ve heyecanlı konularla okuyucuya hoşça vakit geçirtmektir.

Sosyal roman: Romancıların yaşadıkları toplumu, o toplumu ilgilendiren meseleleri yeni bir açıdan ele alarak yazdıkları romanlardır. Gizli veya açık bir maksat telkinine çalışırlar. Kişiler, bâzı meslek ve sınıfları temsil eden birer tip olarak alınır. Olaylar, sosyal sebeplerle açıklanmak istenir. Ruh tahlilleri ve duygu derinlikleri arka plâna atılmıştır. Bütün tezli romanlar bu gruptandır.

Tahlîlî roman: Dış âlemde geçen olaylardan çok, kahramanın iç dünyâsını ve insan benliğinin kişi ve toplum çatışmaları içindeki belirtilerini konu edinen romanlara denir. Fertçi bir görünüş hâkimdir. Kahramanları olan kişileri bütün derinlikleriyle ortaya koyarlar. Çok defâ aşırı ülküler, sert ihtiraslar, derin hisler taşıyan ve bâzen sakat ruhlu dengesiz insanları ele alarak işlerler.

Batı edebiyâtında mühim yer tutan roman, batı toplumunun sosyal hayat, inanç, örf ve âdetlerine uygun bir türdür. Tanzimâttan sonra gittikçe artan bir hızla benimsenmeye başlayan batılı hayat anlayışıyla birlikte Türk edebiyâtında da örnekleri artmıştır. Batılı romanın iskeleti çok defâ iki kadın bir erkek veya iki erkek bir kadın arasında geçen aşk mâcerâları üstüne kuruludur. Buna bağlı olarak gelişen diğer hâdiseler ve çeşitlenen kahramanlar roman iskeletinin diğer dereceli unsurlarını teşkil eder.

Tanzimat öncesi dönemde Türk cemiyetinde böylesine olaylara ender rastlandığı gibi, bunların tasviri de kötünün tekrarlanarak yaygınlaşması ve böylece gitgide normalmiş gibi görülmesine mâni olunmak için dînimizce de yasak bilinmiştir. Bugün modern eğitimciler; toplumun ahlâkî yapısının bozulmasında kötü örneklerin başta TV, radyo ve basın olmak üzere her türlü yayın vâsıtalarıyla halka çok sık ve devamlı gösterilmesinin birinci âmil olduğunu belirterek eski Türk toplum sağlığı anlayışının doğruluğuna işâret etmektedirler. Ayrıca cemiyetin her tabakasına hâkim olan sâde bir hayat anlayışı, ortak îmân, amel ve ahlâk düsturlarına samîmî bağlılık, batılı tarzda bir roman anlayışı ve buna bağlı eserlerin doğmasına fırsat vermeyecek ve lüzum göstermeyecek diğer mühim unsurlardır.

ROMANTİZM (Bkz. Edebî Akımlar)

ROMANYA

DEVLETİN ADI ..... Romanya

BAŞŞEHRİ ..... Bükreş

NÜFÛSU 23.332.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 237.500 km^2

RESMÎ DİLİ .....(Rumence) Macarca, Almanca

DÎNİ ..... Ortodoks, Katolik, Kalvenist, Lüther, Yahûdî

PARA BİRİMİ..... Leu (= 100 bani)

Türkiye'nin kuzeybatısında ve Balkan Yarımadasının kuzeydoğusunda 20°15' - 29°42' doğu boylamları ile 43° 37' 48°16' kuzey enlemleri arasında bir Doğu Avrupa ülkesi. Doğuda Karadeniz, Ukrayna ve Moldovya, kuzeyde Ukrayna, batısında Macaristan ve Yugoslavya, güneyinde Bulgaristan ile çevrilidir.

Târihi

Bir Hind-Avrupa grubu olan Trakyalılar, Romanya toprakları üzerinde yaşamış ilk insanlar olarak bilinir. Bunların bir kolu olan Dokyalılar M.Ö. 800-300 yılları arasında Burebista liderliğinde Transilvanya merkez olmak üzere, Dakya Devletini kurdular. M.S. 106-271 yılları arasında Romalılar toprakları istilâ ederek insanları Romalılaştırdılar.

Osmanlı İmparatorluğu 1299 yılında kurulduktan sonra kısa zamanda cihan devleti olmuştu. Osmanlılar Avrupa içlerine İslâmiyeti yayabilmek için önceleri Balkanlara olmak üzere, Avrupa seferleri düzenlemekteydiler. 1394'te Dovin, 1456'da Belgrad, 1475'te Vaslui, 1476'da Schera seferleri, Osmanlıların Avrupa'ya ilk adım atma dönemi savaşlarıdır. 16. yüzyıl başlarındaki iki Romanya toprağı olan Eflâk ve Boğdan, Türk hâkimiyeti altında birer derebeylik oldular. Askerî ve diplomatik açıdan Osmanlı Sultanının emrine göre hareket eder ve yıllık vergi verirlerdi. İdârecileri, Osmanlı Pâdişâhları tarafından tâyin edilirdi. Zâten bunların derebeyleri kendi tebealarını Avrupalıların saldırılarından korumak için Osmanlı idâresinde kalmayı arzu ediyorlardı. Eflâk ve Boğdan halkı, Avusturyalılar, Ruslar, Tatarlar, Kazaklar ve Lehlerden ibâret bölgedeki diğer ordulara karşı Osmanlı ordusunun yanında yer aldılar.

1679'da Eflâk Derebeyi olan Şerban'ın yerine 1688'de yeğeni Kostantin Brincoveanu geçti. Bu sırada Boğdan Derebeyi Dimitri idi. Bu iki derebeyi 1711 yılında Osmanlı-Rus Harbi esnâsında isyân ederek, Deli Petro'ya yardım ettiler. Bunda, İstanbul'dan Balkanlara göç eden Yunan asıllı grupların tesiri büyüktü. Bunlar Eflâk ve Boğdan'ın idârî hayâtına nüfûz etmişlerdi. Yaklaşık bir asır Türk idâresindeki derebeyliklerin bu isyanları ve huzursuzluk çıkarmaları üzerine Eflâk ve Boğdan tahtları "voyvodalık" adı altında yeni bir sisteme konuldu. Bu sıralarda Osmanlı Devletinde duraklama devri başlamıştı. 18. yüzyıl sonlarına doğru Rusya, Osmanlı Devletine olan düşmanlığını arttırdı. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Rusya, Osmanlılardan bâzı haklar elde ederken bu arada bu iki derebeyliğin iç işlerine müdâhale etme yetkisini de kazandı. Her ne kadar kontrol Osmanlılarda kaldıysa da, birçok ticârî imkânlar kaybedildi. Bir yıl sonra Bukovina, Avusturya'ya bırakıldı. 1812 yılında Besarabya da elden çıktı. 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbinden sonra 1834 yılına kadar Eflâk ve Boğdan, Rusya hegemonyası altına tamâmen girdi. Kont Pavel Kiselev, Rusya'dan destek görerek, Osmanlı medeniyetini ortadan kaldırmaya çalıştı.

1859 yılında iki eyâlet birleşti ve 1861 yılında Romanya olarak anıldı. 1877 yılında Romanya, Berlin Antlaşmasıyle Türk hâkimiyetinden uzaklaştı. Bağımsızlıktan sonra, 1878'de krallık oldu. 1881'de I. Carol Romanya'nın ilk kralı oldu. 1886 yılında Romanya, tek meclisli anayasal monarşik idârî sistemine döndü.

Birinci Dünyâ Harbinden sonra Romanya'nın sınırları genişledi. Basarabya ve Bukovina'dan sonra Banat ve Transilvanya da ele geçirildi. Fakat çok geçmeden Basarabya ve kuzey Bukovina'yı, her zaman olduğu gibi 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi esnâsında da yıllarca adâleti altında refah içinde yaşadıkları Osmanlılar aleyhine olarak, yardım ettikleri Rusya'ya bırakmak mecburiyetinde kaldı. Hatta yoğun tehditler neticesinde Güney Dobruca da Bulgaristan'a terk edildi.

İkinci Dünyâ Harbi esnâsında Marshla Ion Antonescu, Rusya'ya karşı Almanya ile birleşme teşebbüsüne geçti. Askerî bir hareketin lideri olan Antonescu 1944 yılında Sovyet entrikası ile Kral Michael tarafından bertaraf edildi ve Romanya, rusya'nın yanında yer aldı. Çok geçmeden Romanya komünizmin kucağına düştü. 1947 yılında bir Halk Cumhûriyeti hâlini aldıysa da bütün alanlardaki devletleştirilme bunu sâdece lâfta bıraktı.

1965 yılındaki yeni Anayasaya göre, Romanya artık Halk Cumhûriyeti olmaktan çıkmış ve bir sosyalist ülke durumuna düşmüştü. Tehlikeyi sezenler 1966'da Rusya'ya karşı bir bağımsızlık hareketi geliştirmeye çalıştılar. 1970 ve 1973'te Romanya Devlet Başkanı Nicolai Çavuşesku (Ceausescu) ABD'yi ziyâret etti. ABD ile 1976 yılında 10 yıllık bir ticârî anlaşma imzâlanarak, nisbeten Rusya'dan uzak durulmaya çalışıldı.

1982 yılında Romanya bir miktar daha batıya yaklaştı, üç milyar dolar dolayındaki borçlarının ödenme süresinin uzatılmasını batılı ülkelerden talep etti.

Doğu Blok Devletlerinde komünist rejimin hızla sarsıldığı 1989 sonlarında Romanya'da ilk gösteriler başladı. Gösterilerin kanlı biçimde bastırılması, ülke çapında gerginliğin artmasına sebep oldu. Ordunun, ayaklanan halkın yanında yer alması üzerine, ülkeden kaçmak isteyen Çavuşesku, yakalanarak hanımı ile birlikte yargılandıktan sonra kurşuna dizildi. Yönetimi üstlenen Ulusal Kurtuluş Cephesi, sosyalist rejime son vererek, çok partili sisteme geçiş yolunu açtı. Nisan 1990'da ilk serbest seçimler yapıldı.

Fizikî Yapı

Romanya'nın yüzölçümü yaklaşık 237.500 km^2dir. Güneydoğu Avrupa'da Karadeniz kıyısında yer alır. Doğu bölgesi olan Dobruca, Karadeniz kıyısında bulunur.

Romanya'nın yaklaşık olarak üçte ikisi dağlık ve tepelik, geri kalan üçte biriyse yaylalık ve düz arâzidir. Doğu Karpat Dağları ülkenin omurgasını teşkil eder. Güneydoğuya doğru geniş bir kavis çizerek yaklaşık 97 km'lik bir mesâfe kat eder ve sonra ülkenin batısına döner ve burada Transilvanya Alpleri adını alır. Böylece ülkenin kuzey ortasındaki Tansilvanya Yaylası sanki duvarla çevrilmiş gibidir. Bu

dağlar genel olarak aşınmış ve alçaktır. Yükseklikleri 900 m ilâ 1800 m civârındadır. Ülkenin en yüksek yeri Tansilvanya Alplerinde yer alan, yaklaşık 2548 m yüksekliğindeki Negoi Tepesidir. Transilvanya Alpleri, Karpatlara nazaran daha yüksek olup, ekseri tepeleri 2500 m civârında yüksekliğe sâhiptir. Romanya dağları ormanlarla kaplıdır. Bâzı dağların yüksek bölgeleri çayırlık ve buzul gölleriyle doludur.

Karpatların doğu ve güney etekleri Boğdan ve Eflâk yaylaları olup, doğuda Prut Nehri ve güneyde Tuna Nehri arasında boylu boyunca uzanır. Ortada dağ kavisinin iç kısmında yer alan Transilvanya Havzası, yaklaşık 450 m ortalama yüksekliğe sâhip tepelerle dolu yüksek bir yayladır. Bu bölge Mureş ve Someş nehirlerinin geniş ve derin vâdileriyle yer yer yarılmıştır.

Ülkenin denize açılan doğu yönünde yer alan Dobruca, Romanya'nın tek sâhil şeridine sâhip bölgesidir. Dobruca, Tuna ile Karadeniz bölgesinde yer alıp, yaklaşık 290 km'lik kıyıya sâhip bir bölgedir. Bölgenin kuzeyi alçak ve bataklık, güneyi ise, kumlu plaj arâzi ve sarp kayalıktır. Dobruca'dan başka ülke Eflâk, Boğdan, Banat ve Transilvanya olmak üzere dört bölgeye daha ayrılabilir.

Ülkenin üçte birini kaplayan Boğdan, Doğu Karpatlar ile Moldovya sınırını çizen Prut Nehrinin arasında yer alır. Bölgenin önemli şehri Iaşi'dir. Ülkenin başşehrinin yeraldığı Eflâk ise, Transilvanya Alpleriyle Bulgaristan sınırı arasındadır. Ülkenin tam orta bölgesinde yer alan Transilvanya'nın başşehriyse Cluj-Napoca'dir. Macaristan ve Yugoslavya sınırına dayanan kısım ise merkezi Timişoara olan ve düz, bataklık ve verimli bir yayla görünümündeki Banat bölgesidir. Ülkenin en doğusunda yer alan Dobruca'nın merkeziyse Canstanta (Konstanta) dır. Kuzey Tuna deltasından başlayan bölgenin ortası göllerle doludur. Güney bölgesiyse "Romanya Riviera"sı olarak bilinir ve burada pekçok plaj vardır.

İklim

Romanya'nın iklimi orta nemlilikte olan tipik bir kara iklimidir. İklim, geniş ölçüde, mevsimlere ve bölgelere göre farklılıklar gösterir. Yaz ayları kurak ve sıcak, kış ayları ise sert ve karlı geçer. Sonbahar mevsimi uzun sürerken, İlkbahar çok kısa müddetle kendini gösterir. Ocak ayı sıcaklık ortalaması yaklaşık -3°C ve haziran ayı sıcaklık ortalaması ise 23°C'ye yükselir. Ülkenin yağışı her yerde hemen hemen aynı olmakla berâber, doğu bölgeleri ve dağlık alanları diğerlerine göre biraz daha fazla yağış alırlar. Dağlık alanlarda yıllık yağış ortalaması yaklaşık 1270 mm ve Delta bölgesinde ise 380 mm civârındadır. Ülkenin genelinde ise yıllık yağış oranı 715 mm dolayındadır. Bahar aylarında sellere ve yaz aylarında kuraklıklara rastlamak mümkündür.

Tabiî Kaynakları

Ülkenin dörtte biri ormanlıktır. Ülke yüzölçümünün sâdece onda birlik bir bölümü çıplak dağlardan ve sulardan teşekkül etmiştir. Toprakların yaklaşık üçte birine yakın bir bölümü ekim için oldukça müsâittir.

Romanya'nın topoğrafik çeşitliliği, başkalığı oldukça dengeli olup, geniş ovalar, çok sayıdaki ırmak ve su yolları, verimli toprakları ve uygun iklimiyle dikkat çeker. Yoğun ormanlık olan dağlarda geniş ölçüde çayır alanları da vardır. Bu durum başta koyun olmak üzere hayvancılık için geniş imkânlar kazandırır. Sık ormanlar kereste kaynağı durumunda ve tepe etekleriyse bağ ve meyve bahçeleriyle dolu bölge hâlindedir.

Dağlar ve etekleri aynı zamanda demir ve tuz yatakları bakımından zengindir. Bundan başka, buralar, aşağı yukarı iki bin çeşit mineral kaynağına sâhiptir. Romanya, Rusya'dan sonra Avrupa'nın en çok petrol üreten ülkesidir. Ayrıca dünyâda nâdir olarak çıkarılan metan gazı(ural gazı) bakımından da oldukça zengindir.Ülkede çıkarılan diğer yeraltı zenginlikleriyse şunlardır: Kömür, linyit, demir filizi, manganez, krom, molibtenyum, bakır, kurşun, çinko, gümüş, altın, antimon, boksit, cıva ve uranyum.

Ülkede yetişen başlıca hayvanlar genel olarak koyun, sığır ve domuzdur. Dobruca bölgesi balık çeşitleri, kuş çeşitleri ve vahşi hayvanlar bakımından oldukça zengindir. Yaklaşık 60 çeşit balık ve 300'ü aşkın kuş çeşidi yetişir. Vahşi hayvanlardan daha çok kurt, kakum, yabânî domuza ve yabânî tavşana rastlanır.

Romanya, zengin ve dâimî akar nehir şebekesine sâhiptir. Başlıca nehirleri Tuna, Prut, Mureş, Someş, Iolomita, Siret ve Olt'tur. Çoğu nehirlerden hidroelektrik potansiyel ve Tuna ile Prut'tan da su yolu ulaşımı sağlanabilmektedir. Tuna Nehri, ülkenin Yugoslavya, Bulgaristan ve Rusya sınırlarını çizer ve doğuya doğru üç kola ayrılır. Sonra bataklık Tuna Deltasını meydana getirerek Karadeniz'e dökülür.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Ülke nüfusu 23.168.000 dolaylarındadır. Nüfus yoğunluğu yaklaşık 94'tür. Yıllık nüfus artışı % 1 civârındadır. Nüfûsun % 88'i Romen, % 8'i Macar ve % 2'si Alman'dır. Toplam nüfûsun yaklaşık yarısı şehir hayâtı yaşamaktadır. Ayrıca Ruslar, Tatarlar, Türkler, Yahûdîler, Bulgarlar, Çekler, Slovaklar,

Yunanlılar, Ermeniler, Çingeneler ve Sırp-Hırvat-Sloven grupları da mevcuttur.

Halkın % 80'i Ortodoks, % 10'u Katoliktir. Ayrıca bir miktar Müslüman, Yahûdî, Kalvenist ve Lütherist de vardır. Resmî dil Rumencedir. Macarca ve Almanca da yaygın olarak kullanılır.

Halkın sosyal yapısı İkinci Dünyâ Harbi sonrası ülkeyi karartan komünizmden sonra çok değişmiş, özel mülkiyet ve hür irâde kalmamıştır. 1989'da komünist rejimin büyük bir sarsıntı geçirmesi Romanya'ya da yansıdı ve ülkede sosyalist rejime son verildi.

Ülkede okuma-yazma oranı % 98'dir. Genç nüfûsun % 70'i okul hayâtındadır. Ülkenin hayat standardı yüksek ise de, 1977'de 1300 kişinin ölümüne sebep olan Bükreş zelzelesinin inşaat ve endüstri sektörüne ağır bir darbe vurması ve gıdâ maddeleri yetersizliği ekonomide ciddi krizlere yol açmıştır.

Nüfûsun büyük bölümünü meydana getiren Romenler köken olarak eski Trakyalıların, Dakya kolundan gelirler. Daha sonra Roma idâresinin gelmesiyleRomalılaşmışlardır. Uzun yıllar Osmanlı idâresi altında yaşayan Romenler, Türk âdet ve an'anelerinin, hayat tarzının ve adâlet sisteminin tesiriyle, Osmanlı kültür potansiyelinden çok şeyler almışlar ve bunları günümüze kadar sürdürmüşlerdir. Halkın bugün hazırladığı Türk yemeklerinde marmelât, çorba, tavuk suyu çorba, sarma, ızgara, kebab, sazan balığı, koyun sütünden yapılmış peynir, pastırma, havyar ve Türk sitili tatlılar bu dönemden arta kalan izlerdir. Ayrıca çay ve Türk kahvesi, Romenlerin alışkanlıkları arasına girmiştir.

Romanya'nın başşehriBükreş olup, ülkenin en gelişmiş şehridir. Diğer önemli şehirlerse; Brasov, Timisoara ve Konstanta'dır.

Siyâsî Hayat

Romanya, önceleri Sovyet Rusya kalkınma modelini benimsedi. Bununla beraber batı ülkeleriyle de dostâne ilişkiler içine girdi. Bu vesileyle çok güçlükle kazanmış olduğu özerkliğini korumayı başardı. İMF'ye 1971 yılında üye oldu. 1981 yılında dış borç miktarı 15 milyar doları geçti. SSCB'de Gorbaçov'la başlayan ve bütün Doğu Avrupa'yı saran glastnost (yenileşme) hareketinden Romanya da etkilendi. Bunu önlemek için zamanın Devlet Başkanı Nicola Ceausescu (Çavuşesku) baskı ve şiddet yönetimini daha çok sertleştirdi. 1989'da Temeşvar'da yapılan gösterileri kanlı bir şekilde bastırdı. Bunun üzerine Ordu halkın yanında yer aldı. Çavuşesku devrildi. Siyâsî etkinliği olan karısı ile birlikte kaçmak isterken yakalanıp kurşuna dizildiler. Böylece Romanya'da sosyalist rejim son buldu. Bir Millî Kurtuluş Cephesi Konseyi (MKCK) kuruldu. Konsey Başkanlığına geçici olarak İon İliescu getirildi. İlk serbest seçimlere geçilme kararı alındı. 20 Nisan 1990'da yapılan serbest seçimlerde İ. İliescu'nun başkanlığındaki MKCK, oyların büyük çoğunluğunu alarak yönetimi ele aldı. Romanya böylece parlamenter sisteme geçerek, serbest piyasa ekonomisini uygulamaya başladı.

Ekonomi

Ülke ekonomisinin % 80'i tarıma ve % 8'i endüstriye dayanır. Ülke topraklarının % 90'ı ekime müsaittir. Fakat Romanya'nın millî gelirinin ancak % 40'ına yakın bir bölümü tarımdan karşılanır. Ülke dünyânın önde gelen tahıl üreticisi devletlerinden biridir. En önemli tarım ürünleri mısır, arpa, buğday, şekerkamışı, üzüm ve meyvedir. Bundan başka yulaf, çavdar, sebze, ayçiçeği, soya fasulyesi, tütün, pamuk, kenevir ve keten de yetiştirilir. Koyun, sığır ve kümes hayvanları yetiştirilmesi yaygındır. Balıkçılık önemli bir gelir kaynağı olup, daha çok mersinbalığı ve sakallı tatlı su balığı avlanır.

Romanya dünyânın on dördüncü büyük makina yapımı ve metal işçiliği bakımından gelişmiş ülkesidir. Daha çok traktör, lokomatif, elektrikli âletler ve yol delme techizâtı yapılır. Endüstrisi esas olarak, demir ve çelik üzerine kurulmuştur. Bundan başka kimyâ sanâyii, inşâat malzemeleri, çimento, kereste ve odun endüstrisi, gıdâ sanâyii, tekstil ve kumaş dokuma, elbise ve ayakkabı îmâlâtçılığı, lastik eşyâlar ve petrol ürünleri endüstrileri mevcuttur.

Ülkede başlıca çıkarılan mâdenler; kömür, demir, petrol, metan gazı, boksit, manganez, kurşun, çinko, altın ve gümüştür. Romanya dünyânın onuncu tuz ve altıncı tabiî gaz üreticisidir. Fakat, tabiî gaz üretimi kömür ve demir ithâlâtına bağlı kalmaktadır.

Ülkenin para birimi Leu'dur. Turizm ülkenin önemli bir gelir kaynağıdır. İthâlâtının % 16'sını Rusya ile yapar. Diğer ithâlât yaptığı ülkeler ise Almanya, ABD ve Irak'tır. Romanya'nın toplam ihrâcâtının % 18'i yine Rusya iledir. Ayrıca Almanya'ya da ihrâcât yapmaktadır.

Romanya, hidroelektrik santralları ve su yolu ulaştırması bakımından müsâit bir ülkedir. 1972 yılında Yugoslavya ve Romanya arasında Tuna Nehri üzerinde kurulan "Demir Kapı" geçidi, dünyâdaki bu tip beş büyük projeden biridir. Ayrıca Bistrita, Olt ve Siret nehirleri üzerinde de hidroelektrik santralları kurulmuştur.

Ülkenin işçi gücünün tamâmına yakın bir bölümü iki alanda kullanılır. Bunlardan % 40'ını tarım ve %

25'lik bir bölümünü de endüstri istihdam eder.

Ülkenin bütün ulaştırma ve haberleşme sistemleri devlet kontrolü altındadır ve yalnız devlet yapar. Demiryollarının sâdece % 8'i elektriklidir ve % 10'u çift hatlıdır. Son yıllarda karayolu ulaştırma sisteminde gelişmeler görülmüştür. Karayolları daha çok Transilvanya bölgesinde yer alır. Nehir ve kanallarından önemli ölçüde ulaşım yapılır. Tamâmen devlete âit olan Tarom Havayolları hem içte hem de dışta hava ulaşımını sağlamaktadır. Ülkenin başlıca büyük limanları; Galati, Konstanta ve Broilo'dur.

ROMATİZMA;

Alm. *Rheuma (-tismus m) (n),* **Fr.** *Rhumatisme (m),* **İng.** *Rheumatism.* Ağrı ve hareket sınırlanması yapan eklem ve bağ dokusu iltihaplarının genel adı. Romatizma, iltihâbın cinsine ve tuttuğu yere göre özel adlar alır. Meselâ: Ateşli romatizma, romatoid artrit ve gut gibi.

Tıp dilinde romatizma, herhangi bir eklemle ilgili bir hastalık veya hastalık belirtisidir. Günlük konuşmada ise bu terim geniş bir belirtiler dizisi için kullanılır. Bu dizide ortak olan şey ağrı, kol, bacak, boyun ve gövdenin hassaslığı veya sertliğidir. Romatizmal ağrılar, ya eklemleri çevreleyen kemiklerin, kasların, dokuların anormal durumlarından veya sinirlerin hastalanmasından ileri gelir. Romatizmanın en çok rastlanan şekilleri aşağıda açıklanmıştır.

Ateşli Romatizma

Beta hemolitik streptokok grubu mikroplarla olan, âni, sinsi, alevlenmelerle seyreden, eklemleri, kalbi, sinir sistemini, böbrekleri tutan bir hastalıktır. İki yaşın altında görülmez. En sık 6-9 yaşlar arasında rastlanır. Irklar arasında fark gözetmez. Sosyo-ekonomik durumu düşük olan topluluklarda sık görülür. Hastalığın rutubetle ve soğukla ilgili olduğu da bilinmektedir. Kış sonuna doğru ve ilkbaharda daha çok kendini belli eder. Yine bu aylarda üst solunum yolları enfeksiyonlarının fazla görülmesi de romatizma oranını arttırır.

Belirtileri: Romatizmal ateş (ateşli romatizma) ortaya çıkmadan 2-3 hafta önce bir üst solunum yolu enfeksiyonu geçirilmiş olması sıktır, fakat bu kâide değildir. Hiçbir ön belirti olmadan da ateşli romatizma ortaya çıkabilir. Belirtiler asıl ve tâlî belirtiler olmak üzere iki kısımda incelenir.

Asıl belirtiler:

1. Kardit (Kalp iltihâbı): % 50-75 vak'ada ilk üç haftada olabilir. "Romatizma, eklemleri yalar, kalbi ısırır" deyişi bilinen ve çok söylenen bir atasözüdür. Ateşli romatizma, kalp kapakçıklarında darlık ve yetmezlik yapabildiği gibi, kalbin dışını kaplayan perikard zarını da hastalandırabilir. Kapakçıkların hastalanmasında kalp yetmezliği ortaya çıkar, hastaların aşırı hareketlerinde nefes darlığı olur, parmak uçları ve dudaklarında morarmalar ortaya çıkar. Eklemlerdeki bozukluklar geçici olabilir, ancak bu sırada kalpte tutulma ortaya çıkmışsa, kalp kapak bozuklukları kalıcıdır.

2. Poliartrit (Eklemlerde ağrı ve şişme): Eklemlerdeki, şişme ve ateş birdenbire başlamaz. Önce bâdemciklerde iltihaplanma, boğaz ağrısı veya nezle hâli görülür. Bu belirtilerden sonra hasta iyi olduğunu zannettiği veya hafif bir kırıklık hissettiği anda yeniden alevlenme olur. Ateş, 39-40 dereceye kadar yükselir. Nabız hızlanır. Bundan sonra en fazla yorulan eklemlerde şişme, ağrı ve kızarıklık başgösterir. Bunlar büyük eklemlerdedir ve genellikle vücûdun iki tarafındaki eklemler aynı anda hastalanır. Ağrının bir eklemden diğerine geçmesi, iyileşen bir eklemin yeniden hastalanması mümkündür.

3. Korea (Gayriirâdî, Gâyesiz hareketler): % 15 vak'ada ve özellikle kaslarda ortaya çıkar. Sebepsiz gülme, elindekini düşürme, genel bir sakarlık, yazının çirkinleşmesi, belli başlı görülebilecek hâdiselerdir. Bu durum romatizmal olayın beyin dokusu üzerinde de etkili olduğunu göstermektedir.

4. Eritema marginatum: Pembe renkte, harita görünümünde, ciltten kabarık, gövde, kol ve bacaklarda olabilen ve % 50 vak'ada görülebilen döküntülerdir.

5. Cilt altı şişkinlikleri: Eklemlerin dış yüzlerinde, cilt altında, mercimek büyüklüğünde, dokunmakla hissedilen, romatizmal ateşin ilk haftasında görülebilen yumrucuklardır.

Tâlî belirtiler:

Ateş: 38, 39 derece civârında seyreder. Genellikle öğleden sonraları olmak üzere, haftalarca devam eder. Ateş, genellikle avuç ve tabanlarda daha fazla olmak üzere bol terleme ile sonlanır.

Ayrıca romatizma sırasında, **böbrek iltihâbı** (nefrit), **barsak bozuklukları** ile **apandisit** belirtileri de görülebilir. Hastada devamlı **zayıflama** olur. Zayıflamanın durması veya yeniden kilo almaya başlama,

iyileşmenin alâmeti olarak kabul edilebilir.

Romatizmanın teşhis edilebilmesinde en önemli husus, aynı belirtileri verebilen diğer hastalıklardan tefrik edilmesidir. Kesin teşhis için, iki asıl belirti veya iki tâlî, bir asıl belirti bulunması yeterlidir.

Ateşli romatizma, çeşitli organlarda birçok arazlar meydana getirdiği için tedâvisi de bunlara yönelik olmalıdır. Hastalığın tedâvisinde dikkat edilecek husus, ağrıyı hafifletmek, beslenmesine dikkat etmek, dinlenmesini sağlamaktır. Ağrı kaybolsa bile istirahat devam etmelidir. Soğuktan kesinlikle kaçınılmalıdır. Yatakta sürekli yatma sebebiyle deride yaralar açılmasını önlemek için, yatakla temas eden yerlerine talk pudrası sürülmelidir. Hastanın vücudundaki zararlı mikrop ürünlerinin ve ortaya çıkan metabolizma artıklarının temizlenmesi için bol su ve sulu gıdâlar verilmelidir. Hastaya verilecek gıdâların, yüksek kalorili ve kolay sindirilebilir olmasına dikkat edilmelidir.

Antibiyotik tedâvisinde kullanılan en önemli ilâç penisilindir. Buna allerjisi olan şahıslar için streptokoklara etkili diğer antibiyotikler denenebilir. Romatizmada kalp bozukluğu dışındaki diğer bütün belirtiler için **aspirin** kullanılır. Aspirinin zararlı etkileri unutulmamalı, kullanım sırasında, kulak çınlaması, sağırlık, bulantı, kusma gibi belirtiler ortaya çıkarsa hemen kesilmelidir.

Romatizmanın iyileşmesini tâkip eden devre, çok dikkat edilmesi gereken bir devredir. Hastanın yataktan kalkabilmesi için ateş düşürücü ilâç kullanmamak şartı ile ateşin en az iki hafta normal sınırlarda seyretmiş olması gerekir. Bu zaman içinde, vücut ağırlığı ve kalp atışları da normale döner.

Hastanın yataktan kalktığı ilk günlerde yapacağı hareket, oda içinde koltuğa kadar gidip, oturması ve bir süre oturduktan sonra tekrar yatağına dönmesidir. Sonraları yorgunluk hissedene kadar yavaş yavaş yürümesine ve daha sonra da merdiven çıkmasına izin verilir. Hastalıktan sonra eklemlerde kalan şekil bozukluklarının düzelmesi için fizik tedâvi tavsiye edilir.

İhtiyarlık Romatizması (Artroz)

Halk arasında ihtiyarlık romatizması veya **kireçlenme** olarak tâbir edilen bu hastalıkta, eklemlerde ve kemiklerde yaşlılıktan ileri gelen şekil bozukluğu mevcuttur. Özellikle diz eklemlerinde hareketler ağırlaşır ve her harekette kıtırtı şeklinde sesler duyulur. Hareketli yaşayanlarda kireçlenme ihtimali olması daha azdır. Tedâvisinde ağrı kesici ilâçlar kullanılır. Bunun yanında kaplıca tedâvisi ve fizik tedâviden de fayda görenler az değildir.

Romatoid Artrit

Genellikle 20-45 yaşları arasındaki kadınlarda görülür. Sebebi bilinmeyen hastalık, alevlenmelerle devam eder. En fazla el ve ayakların küçük eklemleri ve köprücük kemiği ile göğüs kemiği arasındaki eklem etkilenir. Eklemlerde şişme, hareket sınırlanması ve ağrı olur. Bâzan büyük eklemler de hastalanır ve bunları hareket ettiren kaslarda erime göze çarpar. Eklemler, simetrik olarak hastalanır ve deri altında ufak tânecikler ele gelebilir. Hastaların eklemlerinde sabah sertliği vardır. Ellerini açmakta zorluk çekerler, çay içerken bardağı ellerinden düşürürler. Hastalığın aktif devresi süresince yüksek olmayan bir ateş vardır. Zamanla eklem çevresindeki dokular şişer, hareket çok güçleşir ve şekil bozuklukları belirir.

Hastalığın başlangıç devresinde dinlenme, tedâvinin esâsını teşkil eder. Aspirin, fenilbutazon, gibi ilâçların, altın zerklerinin faydası olmaktadır. Şekil bozukluklarını önlemek ve eklemleri mümkün olduğu kadar hareketli tutmak için fizik tedâvi usullerinden faydalanmalıdır.

ROMMEL, Erwin;

İkinci Dünyâ Savaşında “Çöl Tilkisi” olarak isim yapan, başarılı bir Alman Generali. Erwin Johannes Eugen Rommel, 15 Kasım 1891 senesinde Heidenheim’de doğdu. 1910 senesinde 124. PiyâdeAlayına teğmen rütbesiyle katıldı. Birinci Dünyâ Savaşında Bulgaristan, Fransa ve İtalya’da ön saflarda görev yaptı. Savaştan sonra, Dresden Piyâde Okulunda, Potsdam Harp Akademisinde öğretim görevlisi olarak çalıştı. Bu sırada yazdığı taktik kitabı Infanterie Greift An, **Piyâde Hücum Ediyor** 1937 senesinde basıldı.

İkinci Dünyâ Savaşı esnâsında Prag’a girerken ve Polonya işgâl edilirken Hitler’in korunma hizmetlerini yerine getirdi. 1940 senesinde Fransa içlerine ilerleyen Yedinci Tank Tümeni Komutanı olarak görevlendirildi. 1941 senesinde tümgeneralliğe yükseltilerek Libya’daki Alman birliklerinin başına getirildi. 21 Haziran 1942 senesinde ise Mısır’da İngilizlere karşı kazandığı başarı üzerine, Alman Ordusunda en genç general olarak orgeneralliğe getirildi. Fakat Kuzey Afrika’ya gelen yeni kuvvetler Rommel’in İskenderiye’den tekrar Tripoli’ye çekilmesine sebep oldu. Tripoli’den de Tunus’a çekildiği sırada 5 Mart 1943’te hastalandığı için Almanya’ya döndü. 1944 senesinde Hollanda ve Paris arasındaki Alman kuvvetlerinin başkomutanlığına getirildi. Normandiya Çıkarmasına mâni olamadı ve

burada ağır yaralandı.

14 Kasım 1944 senesinde, Nazileri tenkit ettiği ve Hitler'e suikast yapacağı iddiası ile tutuklandı. Ölüm tercihi olarak kendi isteğiyle zehir içirilmek sûretiyle öldürüldü. Onun ölümü üzerine Hitler genel yas îlân ettirdi ve askerî tören yaptırarak cenâzesini defnettirdi.

ROOSEVELT, Franklin Delano;

İkinci Dünyâ Savaşı esnâsında Amerika BirleşikDevletlerinin otuz ikinci başkanlığını yapan devlet adamı. 1930'lardaki ekonomik krizlerin çözümünde tâkip ettiği politika ile hükûmetin başarılı olmasında ve krizin çözülmesinde büyük rolü oldu. Japonların, 7 Aralık 1941 günü Pearl Harbor'da Amerikan donanmasını hava hücumu ile yakmasından sonra savaşa tam ağırlıklı olarak girmeye karar verdi. Birleşmiş Milletler Teşkilâtının kurulmasına önayak oldu. 1933 senesiyle 1945 senesi arasında peşpeşe üç defâ başkanlık seçimini kazandı.

Roosevelt, 30 Ocak 1882 günü New York Hydpe Park'ta dünyâya geldi. Babası demiryolu, kömür işletmelerinde bir kısmın başkanıydı. Roosevelt'in gençliği zenginliğin vermiş olduğu imkânlarla çok lüks bir şekilde geçti. Eğitimini özel olarak evde, Fransa ve Almanya'da yaptı.

Kuzeni olduğu başkan Theodore Roosevelt, Franklin Roosevelt'i politikaya sevk etti. 1911 senesinde 29 yaşındayken Albny'den New York senatosu seçimini kazandı. 1913 senesinde demokrat başkan adayı Wilson hesâbına yapmış olduğu çalışmalar netîcesinde, Wilson'un en yakın adamlarından oldu. Birinci Dünyâ Savaşı esnâsında başlayan Wilson'un emrinde deniz aşırı bahriyeye âit üsleri gezdi ve iyi bir idâreci olarak kendini gösterdi.

1920 senesinde başkan yardımcısı olarak girdiği seçimi kaybetti. 1928 senesinde çok başarılı New York Vâlisi Smith'i mağlup etmeye muvaffak oldu. Cumhûriyetçilerin merkeziyetçi tutumuna karşı bir politika tâkip ederek köylü ve çiftçinin vergilerini hafifletti, tüketiciye daha ucuz imkânlar temin etti. Bu politikası ile 1930 senesinde büyük bir oyla tekrar New York Vâliliğine seçildi. 1932 başkanlık seçimine, ekonomik krizlere getireceği çözümleri anlatarak girdi ve kazandı.

Roosevelt, başkan seçildiği vakit bankaların çoğu kapanmış, üretim 1929 senesine nazaran yüzde 44 azalmış, 13 milyondan fazla kişi işsiz kalmış, çiftçiler zor duruma düşmüşlerdi. Roosevelt kendisini destekleyen cumhûriyetçilerden de kabinesine bakanlar alarak ekonomiyi düzeltme faâliyetlerine başladı. Pekçok reform gerçekleştirdi.

Roosevelt, 1936 senesinde ikinci defâ başkan seçildi. İkinci Dünyâ Harbinin başlamasından sonra Avrupa'nın büyük bir kısmını Almanların ele geçirmesi Amerika'nın çıkarlarına ters düştüğü için, Fransa ve İngiltere'ye yardım etti. 1940'ta yapılan seçimleri kazanarak üçüncü defâ başkan oldu. Bu arada İmparatorluk sınırlarını genişletmek için Alman ve İtalyanlar yanında İkinci Dünyâ Savaşına iştirak eden Japonlar, ABD'nin Pearl Harbaur'daki donanmasını hava baskını ile yaktılar.

Bunun üzerine Roosevelt'in Japonlara savaş îlânı için kongreye sunduğu teklif kabûl Edildi ve ABD de savaşa girmiş oldu. Roosevelt, bu savaşlarda Churchill ve Stalin'le Kasım 1943 senesinde Tahran'da, Şubat 1945 senesinde de Yalta'da iki defâ biraraya gelerek anlaşmalar yaptı. Avrupa'da Almanların teslim olmasından sonra Japonya'nın inatla savaşa devam etmesi üzerine Atom bombasının üretimine karar verdi. 1945'te Japonya'nın Nagazaki ve Hiroşima şehirlerine attırdığı iki atom bombası ile savaşın sona ermesini sağladı.

Roosevelt, 1944 senesi seçimlerini de kılpayı farkla kazandı. Sıhhati çok bozulduğu için, Yalta Konferansı dönüşü istirahat etmek için gittiği Warm Spirigs'te 12 Nisan 1945'te öldü.

ROOSEVELT, Theodore;

Amerika Birleşik Devletlerinin yirmi altıncı başkanı. Dinamik, ateşli milliyetçiliği yanında çok sevilen, açık kalpli bir karakter yapısına sâhipti. Kuzey Yarımkürede, bilhassa Avrupa ve Uzak Doğuda ABD'nin koruma etkisini büyük ölçüde genişletmiştir. Amerika'da modern ekonomi ve teknolojinin başlamasında büyük rolü vardır. İşçi sendikalarının büyümesi, millî enerji ve tabiî kaynakların iyi bir şekilde korunması için büyük gayretler sarf etti. Yazar olarak da **Batının Kazanılması** adlı dört ciltlik târih kitabını yazmıştır.

Theodore Roosevelt, 27 ekim 1858 günü New York'un kozmopolit mahallelerinden birinde dünyâya geldi. Babası Hollanda göçmeni, annesi İngiliz asıllıydı. Genç yaşlarda spora, târihe ve askerî konulara meraklıydı. Harward Kolejini 1880 senesinde bitirdi. 1881'de New York Eyâlet Meclisine Cumhûriyetçi Üye olarak girdi. Yasama döneminin sona ermesinden sonra Dakota'daki çiftliğine çekilerek iki yıl orada yaşadı. Yeniden siyâsete döndükten sonra 1889-1895 yılları arasında Kamu Hizmetleri Komisyonu Üyeliğinde bulundu. 1895-97 arasında New York şehri Polis Memurları Kurulunun başkanlığını yaptı. 1897 senesinde Başkan William Mc Kinley, Roosevelt'i Deniz Kuvvetleri Bakan

Yardımcılığına getirdi. Küba'nın bağımsızlığını kazanmasında İspanya'ya karşı savaşta rol aldı. Arupa devletlerinin, ABD'nin yanıbaşındaki küçük devletlerin iç işlerine karışmasına tahammül edemiyordu. 1898 senesindeyse Gönüllü Süvârî Birliğinde albay rütbesiyle Parto Rico'ya gitti. Orada Kettle Hill denilen yerde San Juan Savaşını kazanınca ismi bütün Amerika'da duyuldu. O yaz New York vâlisi oldu. Bu görevi yaparken arkadaşı olan Senatör Henry Cabot Lodge tarafından zorla seçimlere iştirak ettirildi ve Başkan Yardımcılığına seçildi. Böylece başkan Mc Kinley'in yardımcısı oldu. 14 Eylül 1901'de Mc Kinley Bufallo, New York'ta suikast sonucu öldürülünce 42 yaşında Başkanlık koltuğuna oturdu.

Roosevelt, kendisini işçi köylü olarak kabul ederek, bu sahaya hizmet götürmeye çalıştı. Büyük iş sahaları kurarak buraları sağlam kâidelerle idâre edilmek üzere organize ettirdi. 1903 senesinde tren yolu taşımacılığı ve uzun süren kömür işletmelerindeki grevlerin kaldırılması konularında sert tedbirler aldı.

Roosevelt, donanmaya özel ilgi gösterip, zamânında ABD donanmasını dünyânın en güçlü donanması hâline getirdi. 1903 senesinde Panama Kanalını açtırarak Amerika'nın iki sâhilini kısa yoldan birbirine bağlamaya muvaffak oldu. Panama hükûmetini devirip Yeni Panama Devletini kurdurarak, Amerika'nın gelecekte kanal üzerinde denetim kurmasını sağladı.

Roosevelt, 1904 senesinde ikinci defâ başkanlığa seçildi. Bu dönemde mücâdele ettiği konulardan biri de ırk ayırımı oldu. Zencilere de medenî haklar verilmesi için gayret sarf etti ve yanına aldığı zenci idârecilerle birlikte çalıştı. 1906 senesinde çıkan büyük zenci isyânı ile bu düşünceleri yarıda kaldı.

Roosevelt, 1905 senesinde Rus-Japon Savaşına arabuluculuk yaparak son verdirdiği için Nobel barış mükâfatı ile taltif edildi. 1912'de tekrar seçimlere katıldı. Bu arada Milwankee'de suikastle ölümden kılpayı kurtuldu. Bu seçimi Demokratlar kazandı.

Birinci Dünyâ Savaşı çıktığında ABD'nin de savaşa İngiltere ve Fransa yanında katılması için konuşmalar yapıyordu. Bu politikayla girdiği 1916 seçimlerini de büyük bir yenilgiyle kaybetti. 6 Ocak 1919 senesinde çeşitli hastalıklar sebebiyle hastâneye kaldırılan Roosevelt, daha sonra evinde öldü.

ROTARY KULÜP (Rotary International);

ABD'nin Şikago (Chicago) şehrinde avukat Paul P. Harris adlı bir mason tarafından 1905 senesinde hizmet kulübü görünümünde kurulmuş olan mason kulübü. Toplantıları, üyelerin bürolarında sırayla yapıldığı için İngilizcede "dönüşümlü" anlamına gelen Rotary adı verilmiştir. "Rotary International" adıyla da bilinir. Rotaryen adı verilen kulüp üyeleri yakalarına yuvarlak yaldızlı bir rozet takarlar. Rotaryenler her hafta bir yerde yemekte toplanırlar. Toplantılara devam etmeyenler üyelikten çıkarılır. Rotaryenler ilk tanıştıkları kimselere masonlukla ilgileri olduğundan bahsetmezler.

Din, millet ve vatan kavramlarını ortadan kaldırmak için çalışan, "Dindarlara ve mâbetlere galebe çalmak kâfî değildir. Asıl maksadımız dinleri yok etmektir. Dinin yerini farmasonluk, mâbetlerin yerini de mason locaları alacaktır"(Beynelmilel Mason Kongresi zabıtları s.860) diyen masonlar, fikirlerini yayabilmek için çeşitli gizli yollara başvurmaktadırlar. Ticâret ve sanat hayâtında ve serbest mesleklerde, doğruluk, dürüstlük, güven ve dayanışma idealini hâkim kılmak, iş ve meslek adamlarından meydana gelen, dünyâ çapında bir dernek kurmak, insanlar arasında dostluğu geliştirmek gibi maksatlar arkasına gizlenerek Rotary kulüpler açmaktadırlar. İnsanlara görünüşte hoş gelen bu gâyeler için kurulduğu belirtilen Rotary kulüpleri gerçekte masonluğun yayılması, milletlerin sâhip oldukları millî ve mânevî değerleri yok etmek için çalışmaktadırlar. Kendi ülkeleri dışında mezuniyet sonrası öğrenim görmek veya çalışmak isteyen kimselere burslar vererek, bu öğrencileri kendi idealleri doğrultusunda yetiştirmektedirler. Böylece doğrudan idâre edemedikleri milletleri ve toplumları, yetiştirdikleri bu kimseler eliyle dolaylı olarak idâre etmektedirler.

"Gerek onu teşkil eden muhit îtibâriyle, gerekse onun masrafını temin eden elemanları îtibâriyle masonluk zenginlerin cemiyetidir" (Revue Maçonique s.207) "Hiçbir siyâsî ve kültürel kânun yoktur ki masonlar tarafından tanzim edilmiş olmasın"(Nansi Üniversitesi Bülteni)"Asker rûhunu mahvediniz. Masonluğun ideali orduda disiplini yok etmek ve dâimî ordu yerine milis ikâme etmektir" (Gabr Saullacroix, Fransız Locası Maşrıkı Azamı) "Hür Masonlar, Yahûdîlerin dünyâ hâkimiyeti plânını esas tutarak çalışırlar"(Farmasonluk Târihi s.8) gibi sözlerle asıl maksatları ortaya çıkan masonlar, kurdukları Rotary kulüpleri vâsıtasıyla ülkelerin idârî, askerî, siyâsî ve ekonomik gelişmelerini kontrol altında tutmaya çalışırlar.

Rotary kulüplerine üye olan kimseler, masonluğun bir hayır ve yardımlaşma kurumu olduğunu, kendilerinin hayırsever kimseler olduklarını, masonluğun gücünün abartıldığını, kendilerinin güçsüz ve etkisiz olduklarını söylerler. Kulüplerini kendi hâline toplanmış bir arkadaş grubu gibi göstermeye çalışırlar.

Bugün dünyânın 150 ülkesinde teşkilatlanmış olan Rotary kulüplerinin genel merkezi ABD'de Illinois'daki Evanston şehrindedir. Türkiye'de de şubeleri bulunan Rotary kulüpleri bilhassa ekonomi ve sanâyi kesimi üzerinde etkili olmaktadır.

ROUSSEAU, Jean Jacques;

Fransız edip ve filozofu. 1550'de Fransa'dan İsviçre'ye göç etmiş, protestan bir âiledendir. 1712 yılında İsviçre'nin Cenevre şehrinde doğdu ve 1778'de öldü. Aksi huylu, fakir bir saatçının oğlu olup, annesi doğumu esnâsında öldü. Babasının kendisiyle ilgilenmemesi sebebiyle çocukluğu ile gençliği fakir, sefil ve serseri bir hayat içinde geçti. İyi bir tahsil görmedi. On altı yaşına kadar çeşitli kimselerin himâyesinde yaşaması, istikrarsız bir karakter sâhibi olmasına yol açtı. Her türlü işte çalıştı. 1741'de Paris'e yerleşti.

Paris'te Fransız İhtilâlini hazırlayan ansiklopedistlerin öncülerinden Diderot ile tanıştı. Diderot ondan müzikle ilgili bahisleri yazmasını istedi. Bununla alâkalı olarak yazdıklarını daha sonra "Dictionnaire de La Musique" (Müzik Lügatı) kitabında topladı.

Rousseau, Dijon Akademisinin açtığı yarışmada; "İlimlerin ve sanatların ilerlemesi ahlâkın düzelmesine yardım etmiş midir?" sorusuna cevap olarak **İlimler ve Sanatlar Üzerine Nutuk** (Discours) eserini yazdı. Eserinde bu soruya "hayır!" cevabını veriyordu. Kitabı onun şöhrete kavuşmasına sebep oldu. Fakat şöhreti bozuk yaşayışına tesir etmedi.

İnsan hakları, insan eşitliği ve demokrasi konusundaki yazılarıyla devrinde ve devrinden sonraki dünyâ felsefe târihinde büyük bir tesiri oldu. Kânunların bilfiil halk tarafından yapılmasını savunarak "Halk Egemenliği" ve günümüzde İsviçre'den başka bir yerde uygulanmayan "doğrudan Demokratik Temsil" prensiplerini ortaya attı. Krallık rejimini ve Aristokrasiyi en büyük hedef olarak görerek aleyhteki yazı ve propagandaları ile 1789 Fransız İhtilâlini fikren hazırlayanlar arasında mühim bir yer aldı.

1762 yılında yazdığı **Emile** isimli eseri Rousseau'nun hapishâneye girmesine sebep oldu. Hikâye tekniğiyle yazdığı bu kitabında, çocuk terbiyesini anlatmaktaydı. Psikoloji ve pedagoji ilmine ters düşen esasları ihtivâ eden bu eserinde, çocuk terbiyesinde Robinson Crusoe misâlini vererek ailenin ve sosyal çevrenin tesirinden uzak, öğretmensiz, tabiatın kucağında ve her şeyi kendi denemeleriyle öğrenmek esasına dayalı bir eğitimi savunuyordu. Daha sonra Paris'ten Prusya'ya ve oradan da İngiltere'ye kaçtı. Bir müddet sonra geri döndüğü Paris'te **İtiraflar** (Les Confessions) isimli eserini yazmaya başladı ve 1770'de tamamladı. Hayâtının en gizli taraflarını ve çeşitli kadınlarla olan gayri meşrû münâsebetlerini anlatan bu kitabı sebebiyle başı yine derde girdi.

Rousseau, en mühim eserlerinden birisi olan **Sosyal Mukâvele** (Le Contrat Social) isimli kitabında bâzı romantik duygularından bahsetmekte olup, ilmî bir eser değildir. Edebiyatın, medeniyet ve kültürün, özel mülkiyetin, teknolojinin ve tefekkürün insanlar arasında farklılaşmaya yol açıp, aslında iyi olan insanı bozduğunu söyleyerek her türlü maddî ve manevî kıymetlere, değer ölçülerine karşı çıkmaktadır. Rousseau'ya göre "Tefekkür hâli tabiata aykırı olup, mütekâmil insan soysuzlaşmış hayvandır." Yine aynı eserinde ileri sürdüğü "genel irâde" kavramı da anlaşılmaz bir ifâde olup, demokrasilerden dikta rejimlerine kadar her idâre tarafından meşruiyetin kaynağı olarak yorumlanabilmektedir.

Rousseau, edebiyatta romantizm akımının öncülerindendir. Bu akımın târihindeki her adımda, ona rastlamak mümkündür. 1761'de yazdığı **İlkel Duygular** (Nouvelle Héloise) isimli kitabı; beşerî aşk duyguları, tabiat sevgisi, şahsî ve hayalî unsurlarla romantizmi hazırlayan eserlerinden biridir.

1778'de ölen J.J. Rousseau, önce İle des Peupliers Adasına gömüldü. Daha sonra 1794 yılında kemikleri Paris'teki meşhur Fransız şahsiyetlerinin gömülü olduğu Pantheon'a getirildi.

ROZET;

Alm. *Rosette (f),* **Fr.** *Rosette (f),* **İng.** *Rosette.* Genelde okul, dernek vb. müesseselerin sembolü olarak yakaya takılan değişik şekillerde yapılmış metal veya plastik işâretler. Su boruları ile ucuna takılan musluk arasındaki çirkin görünüşü kapamak için krom veya nikelden yapılan ortası delik dâire şeklinde sac parçalarına da rozet ismi verilir. Kapı kolu ve anahtar yerlerini örten kol aynasının kullanılmadığı durumlarda kullanılan mâden parçalarına, merkezde bulunan bir yıldızın etrâfında değişik şekiller meydana getiren yıldız kümelerine de rozet denmektedir.

Rozet; Almanca, İngilizce ve Fransızcada aynı mânâya gelen beynelmilel bir kelimedir. Reklam aracı olarak da kullanılmaktadır. Bilhassa batıda bu durumu çok yaygındır.

Rozet, okul, parti, dernek vb. müesseselerin kendilerine mensup kişiler arasında bir tanışma ve tanıtma vâsıtası olmaktadır. Böyle müesseselerin kendilerine mahsus "amblem"leri vardır. Bu amblemlerin küçültülmüş şekilleri "rozet" hâlinde kendi üyelerinin yakalarına takılmaktadır. Üye

olmayanlar takamazlar.

Rozetin değişik şekilleri vardır. Bunlar, kâğıttan, renkli kurdaleden, kartondan, mâdenden yapılmaktadır. Bu maddelerden yapılan rozetleri erkekler ceket veya buna benzer giydikleri eşyâların sol yakasına; kadınlar ise rozeti, çengelle sol göğüs kısımlarına takarlar. Genelde rozet takma usulü budur.

Yardım toplama işleriyle uğraşan dernek ve müesseseler de bâzı günlerde kendilerini tanıtan rozetlerini yardım karşılığı halka takarlar.

RÖENTGEN (RÖNTGEN), Wilhelm Conrad;

Alman fizikçisi. 27 Mart 1845 senesinde Prusya'nın Lennep şehrinde doğdu. 10 Şubat 1923 senesinde Münih'te öldü. Zürih Üniversitesinde fizik doktorasını bitirdikten sonra Würzburg Üniversitesinde asistanlığa başladı. Öğretim görevlisi olarak Hohenheim, Strasburg, Giessen ve Würzburg üniversitelerinde profesör ünvânını alarak çalıştı.

Röntgen 1895'te havası kısmen boşaltılmış bir cam tüpten (katot ışınlı lambâ) elektrik akımının geçişini incelerken, tüp çalıştığı sırada tüpün yakınında bulunan bir baryum platinasiyanur parçasının ışıldadığını gözledi. Bunun sonucunda da, katod ışınlarının cama çarpmasıyla ortaya çıkan ve o güne kadar bilinmeyen bir ışının, kimyâsal maddede meydana getirdiği flüorışıma olduğu tezini geliştirdi. Işın; kâğıt, tahta, alüminyum gibi maddelerden geçebiliyor ve fotoğraf levhasını etkileyebiliyordu. Bu ışınların yanısıra ve kırılma gibi ışığa has özellikler göstermediği düşüncesiyle, ışınların, ışıkla bir ilişkisinin olmadığı sonucuna varıldı. Röntgen, ne olduğunu tam olarak anlayamadığı için bu ışınlara **X ışınları** adını verdi. Bugün bu ışınlara **Röntgen ışınları** da denilmektedir.

Bu buluşundan sonra İngiltere Kraliyet Cemiyeti tarafından 1896'da Rumford Madalyası ile; Columbia Üniversitesi tarafından 1900'de Barnard Madalyası ile ve 1901 senesinde Nobel Mükâfâtı ile mükâfatlandırıldı. Röntgen, yazdığı **Annalen der Physik und Chemie** kitabında yaptığı sayısız deneylerin sonuçlarını anlatmaktadır. (Bkz. Röntgen Işınları)

RÖHM, Ernest;

Hitler'in saldırı birlikleri olan SA'ların (Sturmabteilung) teşkilatlanmasına öncülük eden Alman subay. 28 Kasım 1887'de Münih'te doğdu. 30 Haziran 1934'te Münih-Stadelheim'de SA'lara karşı girişilen temizlik harekâtında Hitler'in emriyle vurularak öldürüldü.

1906'da orduya katıldı. Birinci Dünyâ Savaşından sonra Nazi Partisinin kurucuları arasında yer aldı. 1921'de SA'ların çekirdeğini meydana getiren silahlı bir birlik kurdu. 1923, Birahâne Darbesine katılıp, emrindeki kuvvetlerle Savaş Bakanlığını işgal etti. Darbe başarısızlıkla sonuçlanınca teslim oldu ve bir müddet tutuklu kaldı. Kısa süren mahkûmiyetinden sonra Hitler'le arası açıldı. Bolivya'ya giderek orduda yarbay oldu. 1930'da Hitler'in isteği üzerine SA'ları yeniden teşkilatlandırmak için Almanya'ya döndü. Hitler'in başbakan olmasından sonra hükümete girdi. Alman ordusunu yanına çekmek isteyen Hitler'in SA'ları ortadan kaldırmak için 1934'te gerçekleştirdiği kanlı temizlik harekâtında tutuklandı. İntihar etmesi için hücresine bırakılan tabancayı kullanmayı reddedince vurularak öldürüldü.

RÖLATİVİTE TEORİSİ (Bkz. İzâfiyet Teorisi)

RÖLE;

Alm. *Relais (n),* **Fr.** *Relais (m),* **İng.** *Relay.* Elektrik devrelerinde akım ve voltaj değerleri yardımı ile akım yolunu açıp kapatarak sistemin çalışma mantığını düzenleyen elektromekanik cihaz. Röle, prensip olarak bir veya birkaç elektromagnet bobin ve bu bobinin hareket ettirdiği kol ve kola bağlı kontak düzeni olan kapalı kutu biçimindedir. Rölenin kapalı olması çevre tozlarının hassas olan kontak yüzeylerine yapışmasını önlemek içindir. Röle bobini ve kontak uçlarından gelen kablolar röle kutusu dışına ya düz terminallerle veya geçme tipi soketlerle taşınır.

Röleler kullanıldığı yerlere, çalışma metodlarına göre isim alırlar. Akım, güç, ilk hareket, termik, manyetik ters akım, kilitleme gibi daha birçok röle çeşidi vardır. Röleler akımın veya voltajın belli değere ulaşması ile çalışıyorsa bunlar âni etkili rölelerdir. Akımın iki değeri arasında çalışan diferansiyel röle; çalışma akımına ulaştıktan ve belli bir süre bekledikten sonra, çalışan gecikmeli röle; diğer rölelerin çalışmasını sağlayan veya sınırlayan kilitleme rölesi; enerji nakil hatlarındaki kısa devre şartlarına karşı şebekeyi koruyan koruma rölesi; elektrik makinalarını koruyan termik-manyetik röle; kendisini besleyen gerilim ortadan kalktığında çalışan sıfır rölesi; jeneratörlerin motor olacak çalışmasını önleyen ters akım rölesi endüstride elektrik devrelerinde kullanılan en yaygın röle çeşitleridir.

Modern otomasyon bilimlerinin en çok faydalandığı âletlerden biri de röledir. Meselâ, telefon sistemleri demiryolları sinyal sistemleri tamâmen röle düzenine dayanmıştır. Otomatik makinaların belli bir mantık sırasına göre çalışması rölelerle sağlanır. Elektronik konusunda atılan dev adımlarla elektromekanik rölelerin yerini yarı iletken röleler almaya başlamıştır. Elektronik mantık devreleri, mikro işlemcilerle yapılmakta, hem hacim, hem sürat, hem de az arıza yapmasıyla elektromekanik rölelere tercih edilmektedir. Normal büyüklükte bir odayı dolduran elektromekanik röleli telefon sistemi mikro işlem röle sistemiyle bir dolap hâline dönüşmüştür.

RÖNESANS;

Alm. *Renaissance,* **Fr.** *Renaissance,* **İng.** *Renaissance.* Avrupa kıtasında, 15. yüzyılda başlayıp 17. yüzyıla kadar devam eden edebiyat, sanat ve bilimdeki yeniden doğuş mânâsındaki devir.

Ortaçağda dünyâ; yaşama şartları, kânun ve nizamları, ekonomik durumları, sanat faaliyetleri ve nihâyet dünyâ görüşleri bakımından aralarında büyük farklılıklar mevcut iki büyük gruba ayrılmış bulunuyordu. Doğu âlemi, İslâmiyetin verdiği çalışkanlık, doğruluk, güzel ahlâk prensipleriyle hareket ederek müreffeh ve mutlu bir hayat yaşıyordu. Diğer taraftan Îsâ aleyhisselâmın telkin ettiği insanlık, merhamet ve şefkat esaslarını bırakıp taassup, kin, nefret gibi duyguları alan Batı dünyâsı ise açlık, sefâlet ve zulüm içerisinde yüzüyordu. Bu hal içindeki Avrupa'da asırlarca Hıristiyanlık adı altında akla gelmez zulümler yapıldı. Eski Yunan ve Roma medeniyetlerinin hemen hemen bütün eserleri yok edildi.

Nihâyet 11. asrın sonundan îtibâren başlayan Haçlı Seferleri sırasında Avrupalılar Müslüman ülkelerdeki parlak medeniyetle ilk defâ karşı karşıya geldiler. Daha sonra bu medeniyet Endülüs Emevîleri vâsıtasıyla Avrupa'ya geçti. İslâm âlimlerinin fen sahasında verdiği eserler Avrupa dillerine çevrildi ve okutuldu. Böylece batıda ilmî sahada ilerleme ve teknik gelişmelerin temeli atılmış oldu.

Avrupa'da sanat ve bilimin geliştirilmesi, canlandırılması için girişilen ve daha sonra Rönesans adı verilen asıl hareket ise 1453'te İstanbul'un fethini müteakip ilk defâ ciddî bir şekilde İtalya'da ortaya çıktı. Hareketin öncülüğünü İtalya'nın yapmasının en önemli sebepleri şunlardır:

1. Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethettikten sonra, isteyen ilim adamlarının İtalya'ya gidebileceklerini bildirmesi: İslâm medeniyeti ve ilmî hareketleri hakkında en fazla bilgiye sâhip bulunan bu Bizanslı âlimlerin bilim ve sanat alanında yaptıkları çevirmeler ve yazdıkları eserlerin yayınlanması sonunda İtalya'da yaşayan insanların bilgi ufukları genişledi ve derinleşti.

2. Doğu dünyâsı ile en çok İtalya gemicilerinin münâsebette bulunmaları ve bunların İslâm ülkelerindeki zenginlik, refah, nizam, intizam, adâlet ve îmân hürriyetini her vesileyle dile getirmeleri.

3. Ortaçağ Avrupa'sında en zengin memleketin İtalya olması: İtalya'da bulunan Cenova, Venedik, Piza ve Floransa şehirleri Haçlıları barındırmaktan ve baharat ticâretini ellerinde tutmaktan dolayı dünyânın en zengin şehirleri hâline gelmişlerdi. Zamanla bu şehirlerde devlet idâresi tüccar prenslerin veya sâdece tüccarların eline geçti. Bu zenginler de aynen İslâm ülkelerinde şâhit oldukları uygulamalara benzer olarak şâirleri, sanatkarları, fikir adamlarını himâyeye ve teşvik etmeye başladılar.

Rönesans üzerinde derin araştırmalar yapan Burkhard: "Rönesans insanın keşfedilmesidir." demektedir. Gerçekten de ortaçağda Avrupa'da insanın hiçbir kıymeti yoktu. Engizisyon mahkemelerinde yüzbinlerce insan haksız yere ve çok defâ sırf servetlerini ele geçirebilmek için öldürüldü. Papazlar çeşitli menfaatler karşılığında günahları affediyorlardı. Hattâ Cennetten yerler satıyorlardı. Mantık ve insanî esaslar kaybolmuştu. İslâm âlimlerinin kitaplarını okuyarak dünyânın döndüğünü îlân eden Galile ve daha pekçok düşünür çeşitli işkenceler görmüş pekçoğu öldürülmüştür. Bu îtibarla Rönesans hareketi ilim ve teknikteki ilerlemenin yanısıra insan ve tabiat sevgisini de berâberinde getirdi. Rönesansın öncüleri, sanat faaliyetlerinin yanısıra edebiyat, târih ve arkeolojiye de önem verdiler. Resim ve tasvir anlayışı gelişti. Mîmârîde gotik tarzı terk edilerek barok ve rokoko üslubu geliştirildi. Rönesans mîmârlığının başlıca özellikleri ölçü, sâdelik ve tabiîliktir.

Bu şekilde İtalya'da başlayan Rönesans hareketi kısa zamanda bütün Avrupa'da yayıldı. Rönesans daha ziyâde Fransa'da sanat; Almanya'da dînî tablo ve resimler; İngiltere'de edebiyat; İspanya'da resim ve edebiyat alanında gelişti. İtalya'daki rönesans hareketinde eski Yunan ve Roma ediplerinden Tacitus, Sophokles, Domosten, Platon, Çiçeron ve Virgil'in eserleri tekrar ortaya çıkarıldı. İtalyan fikir adamı ve yazarlarından Machiavel (1469-1530), Ariosto (1474-1535), Tasso (1544-1595) yetişip eserler verdiler. Machiavel'in **Hükümdar** adlı eseri meşhurdur. Ressamlardan Rafael (1483-1520) aynı zamanda heykeltraş, mîmar ve edebiyâtçı da olan Leonardo da Vinci (1452-1591), Mikelanj (1475-1564) bu devirde İtalya'da yetişen sanatkârlardır. Fransa, edebiyât ve fikir sahalarında İtalya'yı geçerek; Ronsard (1525-1585), Montaigne (1533-1592), Rabelais (1495-1555), mîmarlıkta Louvre Sarayını yapan Pierre Loscot, Tuileries Sarayını yapan Jean Bullant, resimde de François Clouet yetiştiler. Fransız krallarından I. François (1515-1547) zamânında Collège de France kuruldu.

Almanya'da daha çok dînî alanda değişiklikler oldu. Almanya'da hümanizm akımında Erasmus (1467-1536), Röklen (1452-1522), Luther (1483-1546), resimde Albrecht Dürer (1471-1528) yetişti. İngiltere'de tiyatro sahasında eserleriyle tanınan Şekspir (1564-1610), İspanya'da Donkişot yazarı Cervantes (1547-1616), ressam Velasquez (1599-1660), Hollanda'da ressam Rembrand (1607-1669), Polonya'da İslâm âlimlerinden sonra Avrupa'da ilk defâ dünyânın güneş etrâfında döndüğünü söyleyen Kopernik (1473-1543) yetiştiler. Rönesans devrinde yapılan eserler Avrupa'da hâlâ mevcuttur. Ressam ve heykeltraşların tablo ve heykelleri müzelerde bulunmaktadır.

RÖNTGEN IŞINLARI;

Alm. *Röntgenstrahlen (pl.),* **Fr.** *Rayons X (pl.),* **İng.** *X-rays.* Işığa benzeyen fakat gözle görülmeyen, oldukça delici özellikli bir radyasyon (şuâ). Röntgen ışınlarına **X ışını** da denir. X ışını tâbirini ilk olarak bu ışınları keşfeden fakat özelliklerini tam bulamayan Wilhelm Conrad Röntgen, "bilinmeyen" mânâsında kullanmıştır. Röntgen ışınlarının elektromanyetik radyasyon spektrumunun bir kısmı olduğu, bugün artık bilinmektedir. Bu ışınların dalga boyu 10^{-7} ile 10^{-11} cm arasındadır. Dalga boyu gözle görülen ışığınkinden kısadır. Elektromanyetik spektrumda gözle görülemeyen radyasyonlar arasında radyo dalgaları, mikro dalgalar, gamma ışınları da yer alır (Bkz. Elektromanyetik Dalga). Röntgen ışınları, havası boşaltılmış özel X ışın tüplerinde metal üzerine yüksek hıza sâhip elektron bombardımanı yolu ile elde edilir. Metal hedef, özel atomik düzene sâhip olup, dışardan elektron çarpması ile X ışını dalga boyuna eş elektron radyasyonu meydana getirecek özelliktedir.

Röntgen ışınları, güneş ışığı gibi fotoğraf filmlerinde ve floresant ekranlarda iz bıraktığı ve tıp alanında vücudun içini fotoğraf hâlinde görme imkânı sağladığı için çok kullanılmaya başlandı. Röntgen ışınlarının, tümör gibi hastalıklı dokuların tahrip edilerek yok edilmesi, maddelerin kristal yapılarını görme, uzaydan gelen X ışınlarının analiziyle yıldızlar hakkında daha geniş bilgiler temin edilmesi gibi kullanma sahaları vardır.

Röntgen ışınlarının târihçesi: Röntgen ışınları 1895 senesinde Alman Fizik Profesörü W.C. Röntgen tarafından bulunmuştur. Röntgen, içerisinin havası boşaltılmış anot ve katodu olan armut biçiminde televizyon tüpüne benzer bir tüpte flöresant maddeye elektron çarptırılmak sûretiyle ışık çıkarabileceğini incelerken tesâdüfen X ışınını bulmuştur. Tüpün anot ve katodu arasına yüksek voltaj tatbik edilince katottan kopan elektronlar hızla flöresant ekrana çarpar. Flöresant ekranın arkası ışık geçirmeyecek şekilde düzenlendiği halde karanlıkta deney masasında bir ışımanın olduğunu fark eden Röntgen, bunun tüp içine sürülüp de artakalan boryum platinosiyanatten geldiğini anladı. Kâğıdı delip geçen bu gizli ışınların, elini tuttuğu vakit, kemiklerinin resmini de verdiğini görünce, bunun bilinmeyen bir "X" ışını olduğunu söyledi.

Röntgen ışınının meydana gelişi: Röntgen ışını meydana gelirken, katottan çıkıp süratle hareket eden elektron katodun tam karşısındaki mâden levhanın atomlarına vurunca, iç yörüngelerde dönmekte olan bir elektronu atomdan dışarı atar. Bu elektronun boş kalan yerine dış yörüngeden bir elektron atlar. Bunun da yerine daha dışardaki yörüngelerden sıra ile elektronlar atlar. Elektronlar bir yörüngeden diğerine geçerken enerji seviyeleri değiştiği için şuâ yayarlar. Bu şuâların frekansı, frekans spektrumunda belli bir bölgededir. Meydana gelen bu şuâlar röntgen ışınıdır. Göze görünen ultraviyole ışınlar, atomun dış yörüngesinde bulunan elektronlar tarafından; röntgen ışınları ise iç yörüngelerde bulunan elektronlar tarafından meydana gelir.

Röntgen ışınlarının özellikleri: Hızla hareket eden elektronlar âniden bir metal hedef tarafından durdurulursa iki tür X ışını meydana gelir: Birincisi, metal malzemenin özelliğine göre bir hat spektrumu şeklinde; ikincisi, bütün dalga uzunluklarını ihtiva eden devamlı spektrum şeklinde. Meydana gelen ikinci tür röntgen şuâları, maddeleri kuvvetli delip geçme özelliği gösterir. Kuvvetli delip geçen X ışınlarına **sert** ışınlar, delme kuvveti az olanlara da **yumuşak** ışınlar denir. Sert X ışınlarının dalgaboyu, yumuşak X ışınlarınkinden küçüktür. Kuantum enerji (h.f) olduğu için frekans (f) büyüdükçe kuantum enerji de artacak böylece delme özelliği büyümüş olacaktır. Burada (h) planck sâbiti olup, 12.398×10^{-8}dir. Z atom numarasına sâhip bir atomun yutacağı X ışını yaklaşık olarak dalga boyunun kübü ve atom numarasının dördüncü kuvvetine kadar değişebilir. Genel bir ifâdeyle atom numarası yüksek olan maddeler röntgen şualarını çok emer, geçirmez. Atom numarası büyük olan bir maddenin hâsıl ettiği röntgen şuâlarının maddelerden geçme kâbiliyeti fazla olur.

Röntgen ışınları kristal yapıya sâhip bir maddeye yönlendirilirse maddenin kristal özelliğine göre çeşitli yönlere düzgün bir şekilde yansır. Bu yansıma kristalde atomların birbirine bağlanma şeklinden ileri gelir. X ışınlarının bu özelliği ilk olarak M.T.F. von Laue tarafından bulunduğu için, X ışınının kristalin özelliğine göre ekranda meydana getirdiği noktalı desen görünüme "Laue spotları" denir. Bu buluş, hem bâzı kristallerden X ışını elde etmeyi, hem de bilinmeyen kristallerin atomlarının birbirine bağlanış şekillerini tâyin etmeyi mümkün kıldı. Bir kristale çarptırılan X ışını, maddenin kimyâsal bileşiklerinden

normal ışık gibi etkilenmemektedir. (Bkz. Spektroskopi)

Röntgen ışınları elektromanyetik dalga olduğu için, elektromanyetik dalgaların bâzı özelliklerini de taşır. Meselâ çarptığı cisimden çok düzgün açılarla yansır. Normal ışık gibi birbirine dik iki dalgaya ayrılarak polarize edilebilir.

Röntgen ışınları bir elemente çarptırılırsa, yansıttığı ışının dalga boyunun elementin atom ağırlığı ile sâbit bir ilişkisi vardır. Bu özelliği ilk olarak Jeffreys Mosely, 1914 senesinde Periyodik Tablodaki 17 element üzerinde denemeler yaparak bulmuş ve elementin yansıttığı X ışını frekansının kare kökünü bularak atom ağırlığını, dolayısı ile atom numarasını tespit etmiştir. Bu atom numarasının, atom çekirdeğinin elektrik yükü olduğunu daha sonra Bohr anlamıştır. Böylece Bohr, atom modeli olan çekirdek ve çekirdek içinde artı yüklü protonlar ile yörüngede aynı sayıda eksi yüklü elektronlar târifi ortaya çıkarak ilim büyük bir hamle yapmış oldu. Bir elementin Periyodik Cetvelde bulunduğu yerin grup numarasının elementin en dış yörüngesindeki elektron sayısı olduğu; elementin Periyodik Cetveldeki numarasının yörünge sayısı olduğu; atom numarasının yörüngelerdeki elektron sayısını gösterdiği anlaşıldı. (Bkz. Element)

Röntgen ışınlarının en büyük özelliklerinden biri de çarptığı atomu uyarmasıdır. Fizikte Compton Hâdisesi olarak da bilinen bu özelliği değişik cins atomların her birinin çeşitli frekanslarda titreşim yaptığını ortaya koymuştur. Elektron, iç yörüngedeki elektrona çarparak onu atomdan dışarı atınca, dıştaki yörüngelerde iç yörüngelere elektronlar kayar ve elektron enerji kazanmış olur. Bu olaya, atomun uyarılması, denir. Elektronlar, tekrar eski yörüngelerine kayarken, atomun cinsine göre belli frekansta kuantum enerjisi kadar ışık saçarlar. Bu ışık kısa sürerse buna **floresant,** uzun sürerse **fosforesant** ışıma denir. (Bkz. Kuantum Fiziği)

Röntgen ışınlarının kullanıldığı yerler: Röntgen ışınlarının en çok kullanıldığı yer, tıp dalında vücûdun iç kısımlarının filmle tespit edilmesidir. Böylece tıpta teşhis ve tedâvi kolaylıkları sağlanmış olur (Bkz. Radyoloji). Röntgenle film tespitinin veremle mücâdele etmekteki hizmeti küçümsenmeyecek kadar büyük olmuştur. X ışınlarının klasik maksatlarla kullanılması yanında, daha birçok tatbik sahası vardır.

Röntgen ışınları, çarptırıldığı elementlerin kimyâsal bileşiklerini kristal yapılarını açığa çıkartmak sûretiyle tespit etmeye yarar. Bu işlem spektrometreler (spektroskoplar) ile yapılır. Her element, X ışınını, kristal yapısının özelliği sebebiyle değişik açılarda yansıtır. Spektrometrelerin geliştirilmesiyle X ışınlı difraktometreler yapılmıştır. Prensip olarak, madde üzerine yine X ışınının açı ve birbirinden ayrılması tespit edilerek kâğıda kaydedilir. İnceleme yapılacak bileşik, toz hâline sokularak bir levhâ üzerine konulur. Metalurji, seramik, kimyâ, mineraloji, biyoloji, elektronik sahalarında çeşitli maddelerin süratli ve hassas spektrum analizleri yapılır. Kalite kontroluna yardımcı olur. Cihaza sür'at kazandıran, maddelere âit spektrum kıymetlerini muhâfaza eden kompüterdir.

X ışınları arkeolojide de kullanılmaktadır. Arkeologlar mumyaya zarar vermeksizin X ışınlarıyla iskelet sistemlerini inceleyebilmekte ve eski çağlardaki iskelet hastalıkları hakkında bilgi edinebilmektedirler.

Röntgen şuâları ile çalışan mikroskoplar da yapılmıştır. Mikroskobun büyütme oranı optik mikroskoplara nazaran fazladır. Ancak X ışınını odaklama zorlukları vardır. Elektron mikroskobunun geliştirilmesiyle röntgen mikroskoplarındaki maddenin içine girme özelliği başka sahalara kaymıştır. Bunlardan biri mikroradyografidir. Mikroradyografiyle incelenecek maddelerin üç boyutlu resimleri çekilebilir. Böylece bitki, hayvan, herhangi bir îmâlât, insan vücûdunun muhtelif kısımları mikroradyografiyle teferruatlı olarak incelenmiş olur.

Emisyon spektrometreleriyle bileşiklerin kimyâsal analizleri de yapılabilir. Bu tatbikat, metalurji sahasında cevherlerde bulunan mâdenlerin cinslerini ve döküm sanâyiinde maddenin kompozisyonunu anlamada kullanılır. Emisyon spektrometreler, yerini daha basit olan floresans spektrometrelerine bırakmıştır. Floresans spektrometresi, en çok yüksek harâretteki çelikte soğumayı beklemeden krom, nikel ve diğer elementleri tâyin etmede; benzinde, kurşun ve bromür tâyininde; kanda hemoglobin sayımında kullanılır.

Askerî maksatla, balistik füzelerin elektronik kumanda ve patlayıcı maddesini tahrip etmede de X ışınlarından istifâde edilir. ABD'nin 1967 senesinde Nevada'da Spartan füzelerinde yaptıkları yeraltı deneyinde, balistik füzenin X ışın ısısı ile elektronik devreleri tahrip edilmiş ve nükleer patlayıcısı zararsız bir şekilde imhâ edilmiştir. 1983 senesinde "Yıldızlar Savaşı" olarak isim yapan ABD'ye âit uzay savunma sistemi bu projenin genişletilmiş olarak uydulardan kontrolünü sağlayacak mükemmel şeklidir. Işın olarak, frekansı daha yüksek ve yoğunlaştırılmış laser de kullanılır.

Röntgen ışınlarının tehlikeleri: Röntgen ışınlarının fazlası ve uzun tatbiki, vücut hücrelerinde tahribat yapar. 1967 senesinde bir TV tüp firması ürettiği 100.000 tüpün X ışını yaydığını teşhis etmiştir. Yapılan incelemede bu hatanın yüksek voltaj regülatörünün maskelenmemesinden ileri geldiği

anlaşılmıştır. Uygun olmayan maskelemeler de (Shielding) az da olsa X ışını üretmektedir. Uzun müddet bu şekilde TV seyredenlerde göz hasarları, biyolojik bir takım arazlar ortaya çıkabilir. Bilhassa yere yakın oturan veya çocuklar gibi yatarak TV seyredenler daha fazla radyasyona maruz kalır.

Tehlikeleri düşünülerek teşhis veya tedâvi gâyesiyle devamlı X ışınlarına mâruz kalan şahıslarda radyo termit denen deri iltihapları ve durum daha da ilerlerse çeşitli kanserler ortaya çıkabilmektedir. Kısırlık, kansızlık, kan kanseri görülebilmektedir. **Hâmileler,** belirli bir dozun üstünde X ışınına mâruz kalınca, cenin üzerinde çeşitli anormalliklerden, ölüme kadar değişik hâdiseler meydana gelebilmektedir. Bu yüzden röntgen çekilmesi gereken hâmileler, doktorlarını ikaz etmeli ve gerekli tedbirler alınmalıdır.

Röntgen cihazları ile çalışan kişilerin çok iyi korunma tedbirleri alması gerekir. Radyologların üzerinde küçük bir röntgen filmi bulunmakta ve belirli sürelerle bu filmdeki alınan ışın miktarı okunmaktadır. Müsâade edilen dozun üzerinde ışına mâruz kalanlar belirli bir süre, mecburî tâtile çıkarılmaktadırlar. Röntgen işiyle uğraşanların özel kurşun önlükleri vardır. Gerekiyorsa kurşun eldiven de kullanırlar. Ayrıca film çekerken, özel korunmalı bölmelerden de istifade edilmektedir.

Yurdumuzda, radyologlar senede iki ay tatil yapmaktadırlar. Günlük mesâi saatleri de kısaltılmıştır. Ayrıca erken emekli olabilme hakkına da sâhiptirler.

RÖPORTAJ;

Alm. *Reportage (f),* **Fr.** *Reportage (m),* **İng.** *Report.* Bir gazete veya dergide, herhangi bir tanınmış kurumu veya kişiyi, çeşitli yönleriyle ve belli konular etrafında tanıtmak amacıyla yazılmış yazılara röportaj denir. Kelimenin sözlük anlamı; günlük not, günün raporu demektir. Röportajın yapılış, işleniş şekli **mülâkat** şeklindedir. Röportaj için, mülâkat yapılacak kişiye sorulacak sorular önceden hazırlanır. Görüşmenin seyrine göre yeni sorularla, yeni fikirler ortaya çıkarılır.

Röportajlar fotoğraflarla süslenir. Her röportaj yazarının mutlaka bir gâyesi vardır: Bir kuruma veya bir topluluğa âit görüşleri; kişilerin herhangi bir konu üzerindeki görüş ve düşüncelerini öğrenip okuyucularına duyurmak ister.

Röportaj ile haber yazısını birbirine karıştırmamak lâzımdır. İkisi arasındaki en önemli fark, röportaj yazarının yazısına kendi şahsî fikirlerini de koyabilmesidir.

Röportaj üç çeşittir:

1. Kişilerin yaşayışını konu alanlar.

2. Çeşitli eşyâyı konu edinenler.

3. Herhangi bir kurumu veya toplumu konu alanlar.

RUAM;

Alm. *Rotz (-krankheit f) (m),* **Fr.** *Morve (f),* **İng.** *Glanders.* Meslek hastalığı olarak bilinen; beygirlerden, merkeplerden, tek tırnaklılardan, yakın münâsebette olanlara(seyislere, veterinerlere, hayvan bakıcılarına) geçebilen, nâdir görülen bir hastalık.

İlk olarak, 1773'te Osiander, ruamın insanlarda enfeksiyon yaptığını gösterdi. 1882'de Löffler, ruam basilini buldu. Etkeni: Malleomyces mallei'dir. Kaynağı: Hasta olan tek tırnaklı hayvanlar ve enfekte lezyonlardan çıkan enfeksiyondur.

Klinik Bulgular: Had şekli, yüksek ateş, titreme, kırgınlık, baş ve eklem ağrıları, halsizlik, bulantı, kusma gibi genel belirtilerle başlar. Etkenin deriden girdiği yerde kısa zamanda yara meydana gelir. Yaranın etrafı kızarır, ülserleşir, gangrenleşir. Etrafındaki lenf bezleri şişer. Kısa zamanda bütün göze, yüze yaralar bulaşır. Klinik seyri ağırdır, vücud direncini çok kırdığından tâli enfeksiyonlar gelişir, hastayı öldürebilir.

Müzmin şeklinin seyri, had ruama göre daha hafiftir.

Teşhis: Veteriner, seyis, hayvan bakıcılarında tipik klinik bulgular görülürse, ruam düşünülür. Kültür yapılarak ruam basili üretilebilir. Böylece hastalığın kat'î teşhisi yapılır.

Tedâvisi: Özel tedâvide, geniş tesir sahası olan antibiyotikler kullanılır. Genel tedâvide, yaralara kuvvetli antiseptiklerle pansuman yapılır. Vücuttan su ve elektrolit kaybına dikkat edilir. Bütün eşyâları ve odası sürekli olarak ve aynı zamanda, iyileştikten sonra da dezenfekte edilir.

Korunma: Birçok ülkelerde hastalığın ihbârı mecbûrîdir. Hastalar U.H.K. (Umumî Hıfzıssıhha Kânunu) madde 73'e göre zorunlu olarak tecrit edilir. Aynı kânunun 78. maddesine göre, ruam kültürleri devlet kontrolünde olan laboratuarlarda bulundurulabilir. Tecrit süresince ve tecritten sonra tam

dezenfeksiyon yapılmalı; hasta hayvanlar itlaf edilip, öldürülmeli veya veterinerlerce tedâviye alınmalı; hayvan bakıcılar bu konuda eğitilmeli; ruamlı hayvanlar karantinaya alınmalı; kadavralar yakılarak yok edilmelidir.

RUANDA (RWANDA)

DEVLETİN ADI ..... Ruanda Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Kigali

NÜFÛSU 7.347.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 26.338 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Kinyarwarda ve Fransızca

DÎNİ ..... Müslüman, Katolik, Protestan, yerli dinler

PARABİRİMİ ..... Ruanda Frankı

Doğu Orta Afrika'da, 1° 03'-2° 49' güney enlemleri ve 28° 51'-30° 54' doğu boylamları arasında yeralan, kuzeyinde Uganda, doğusunda Tanzanya, güneyinde Burindi ve batısında Zaire (Kongo) ve Kivu Gölü ile çevrili bir cumhûriyet.

Târihi

Ülkenin bilinen ilk yerlileri Two kabîleleridir. Daha sonra Ruanda topraklarına Hutu yerlileri hâkim oldu. Bundan sonra bölgeyi Hutuları mağlup eden Tutsiler ele geçirdi. Bu kabîle, Ruanda Krallığını kurarak topraklarını önce Kral Ruganzu Bwimba zamanında, 15. yüzyılda, genişletti. Kral Mwami Kigeri Rwabugiri döneminde, 19. yüzyılın sonlarında ise Alman Doğu Afrikası'nın bir parçası haline getirildi. Böylece batı sömürgeciliği ülkeyi ezmeye başladı. Bunun üzerine 1956 yılında Hutulu Bahutu Manifesto ilk olarak haklarını talep eden grup olarak ortaya çıktı. 1959'da iç harp patlak verdi ve Tutsi idâresi son buldu.

Ruanda sonraları, Belçika tarafından korunmaya alınmış, bir BirleşmişMilletler manda ülkesi oldu. 1962 yılında bağımsızlığını kazandı. 1973 yılında ülkede askerî bir darbe, 1976 yılında yeniden bir Millî Kongre seçimle işbaşına geldi. 1978 yılında hazırlanan yeni anayasa referandumdan geçti ve General Juvènal Habyarimana başkan seçildi. General Juvènal, hâlâ başkanlığa devam etmektedir (1993).

Fizikî Yapı

Ruanda'nın yüzölçümü yaklaşık 26.338 km^2dir. Ülke genel olarak derin vâdilerle yer yer kesilmiş dağlık ve yaylalık bir ülkedir. Kivu Gölü kıyılarındaki yükseklikler 1500 m dolayındayken, bu rakam batıya yaklaşıldıkça Virunga Dağlarında hemen hemen 4500 m'ye kadar çıkar. Bu dağlar, Nil havzası ile Kongo havzasını birbirinden ayırır. Ülkenin en yüksek noktası yaklaşık 4505 m yükseklikteki Karisimbi Dağıdır. Ruanda'nın batısını örten ve ülkenin en büyük gölü olan Kivu Gölü, Zaire ile olan sınırının bir parçasını da teşkil eder.

Nehirlerin çoğu ülkeyi baştan başa kateder. Bunların önemlileri; Kagera, Akanyaru, Ruzizi ve Nyewarongo nehirleridir.

İklim

Ruanda ekvatora çok yakın olmasına rağmen, arâzisinin yüksekliği sebebiyle ılıman bir iklime sâhiptir. İklimi oldukça yumuşaktır. Bâzı mevsimlik değişikliklerin hâricinde yıllık ortalama sıcaklık genel olarak 18°C civârında olur. Ülkenin en sıcak ve nemli bölgesi Kivu Gölü ve civarıdır. Ülkenin yıllık yağış ortalaması yaklaşık 1000 ilâ 1300 mm arasında değişir. Şubat ve mayıs ayları arasında şiddetli yağışlar görülür.

Tabiî Kaynakları

Ruanda'nın batı bölgesinin hemen hemen tamâmına yakın bir bölümü yeşil bitki örtüsüyle doludur. Aynı zamanda bu bölge hem tarım ve hem de hayvancılık için müsait topraklara sâhiptir. Doğu bölgesi ise umûmiyetle savanalarla doludur. Bâzı bölgeleri ağaçsız çimenlik, bâzı bölgeleriyse akasya ağaçları, maki ve bambu ormanları ile örtülüdür. Yüksek dağlık bölgelerde ise daha çok muz ağaçları ve sıtma ağaçları mevcuttur.

Kagera Millî Parkı yemyeşil bir bitki örtüsüne sâhiptir. Bu parkta ülkede yetişen; zebra, antilop, çeşitli ceylan türleri, Afrika ceylanı(impela), gazal, yaban sığırı, aslan, leopar, su aygırı, timsah ve yüzlerce çeşit kuş gibi hayvanlar bulunur.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Ruanda'nın Nüfûsu yaklaşık 7.347.000'dir. Kilometrekareye 265 kişi olmak üzere nüfus yoğunluğu bakımından Afrika'nın en kalabalık ülkelerinden biridir. Yıllık nüfus artış oranı ise % 3 dolaylarındadır. Nüfûsun sâdece % 5'ine yakın bir bölümü şehirlerde yaşamaktadır.

Ruanda'nın etnik yapısının % 89 gibi büyük bir bölümünü Hutular meydana getirir. Geri kalan % 9'unu Tutsiler, % 1'ini Twalar tamamlar. Tutsiler oldukça uzun boyluyken, Twalar pigme türü olup, oldukça kısa boyludurlar. Tutsilere aynı zamanda Batutsi veya Watutsi de denir. Hutuların diğer adı Bahutu ve Twaların ise Batwa'dır. Halkın çoğu tarım ve sığır yetiştiriciliğiyle uğraşır. Nüfûsun % 10'unu aşan bir kısmı Müslümandır. Nüfûsun çoğunluğu ise Katolik ve Protestandır. Ayrıca çeşitli yerli inanışlar da mevcuttur.

Ülkenin resmî dili Bantu dilinden gelen Kinyarwanda yerli dilidir. Hem Hutu ve hem de Tutsi kabîleleri bu dili konuşurlar. Bundan başka ayrıca Fransızca da resmî dildir. Diğer dillerden Svahilice oldukça yaygındır. Beynelmilel bir dil olan Svahili, Afrika'nın doğusunda konuşulur.

Halkın yalnızca % 25'ine yakın bir bölümü okuma-yazma bilmektedir. Genç nüfûsun % 30'una yaklaşan bir kısmı okul hayâtındadır. Sağlık ve sosyal şartlar oldukça düşük durumdadır.

Ülkenin en gelişmiş şehri başşehir Kigali'dir. Diğer önemli şehirleri şunlardır: İlim ve kültür merkezi olan Butare, Kivu Gölü civarındaki sayfiye şehirleri olan Giseyni, Kibuye ve Cyangugu'dur.

Siyâsî Hayat

Ruanda 1962 yılında demokratik, sosyal ve bağımsız bir cumhûriyet hâline geldi. 1978 yılında yapılan yeni anayasa referandumu ile General Habyarimana başkan seçildi.

Ruanda idârî olarak 10 vilâyet bölgesine, ayrıca bunlar da toplam 141 mahallî idâre bölgesine ayrılmıştır. Başkan ve meclis dört yılda bir seçilir. Millet Meclisi 47 üyeli tek meclisli bir organdır. Devlet başkanına 14 bakanlar konseyi üyesi, iki devlet sekreteri yardım eder. Daha çok Belçika veFransa ile yakın diplomatik münâsebetleri mevcuttur. Ruanda, BM ve kısa adı OCAM olan Afrika Cemiyeti Teşkilâtı, Malgache et Mauricienne ve Afrika Birliği teşkilâtı (OUAU)na üyedir.

Ekonomi

Ruanda nüfûsunun % 95'i tarımla uğraşır. Dolayısiyle ülke ekonomisi tarıma ve hayvancılığa dayanır. Ruanda, Afrika'nın en fakir ülkelerinden biridir. Bu duruma, mineral kaynaklarının noksanlığı da önemli ölçüde tesir etmektedir. Ülke topraklarının % 40'ına yakın bir bölümü ekime müsâittir.

Ülkenin yetiştirdiği temel tarım maddeleri; mısır, süpürgedarısı, manyok, muz, fasulye, kahve, çay, pirekapan, darı ve bezelyedir. Sığır çobanlığı Ruanda'da çok önemli bir gelir kaynağıdır. Üç milyonun üzerinde büyükbaş hayvan mevcuttur.

Ülkenin başlıca yeraltı zenginlikleri şunlardır: Kalay, altın, volframit ve kolonbatantalit mâdenleri. Ülke sanâyii mahallî ihtiyaçlara ancak cevap verebilmektedir. Bunlardan gıdâ sanâyii, tekstil sanâyii ve kimyâ sanâyii nispeten gelişmiş sayılır.

Ruanda'nın para birimifranktır. Her çeşit malzeme, âlet, araç ve makina ve diğer eşyâlarını daha çok Belçika, Japonya ve Almanya'dan alır. Kahve ve çay en önemli ihraç ürünleri olup, çoğunlukla Tanzanya ve Kenya'ya yapılır.

Turizm önemli bir gelir kaynağıdır. Kivu Gölü güzellikleri ve Kagera Millî Parkı ve vahşî hayâtı her sene büyük miktarda turisti. Ruanda'ya çeker.

Ülkenin kara yolu ulaşım sistemi yetersizdir. 13.173 km karayolunun ancak 1180 km'si asfalttır. Ülkede demiryolu yoktur. Başşehir Kigali'de bir milletlerarası havaalanı vardır.

RUBÂİ (Bkz. Nazım Şekilleri)

RUB'-I DÂİRE;

namaz vakitlerinin hesaplanmasında, yükseklik ölçülmesinde ve bâzı trigonometrik hesapların yapılmasında kullanılan el âleti. Geometrik şekillerden ibâret olup, dörtte bir dâire şeklinde tahta üzerine işlendiği için buna **rubutahtası** (rub'-ı dâire tahtası) da denir.

İslâmiyetin beş şartından biri, beş vakit namaz kılmaktır. Namazın şartlarından biri de namazı vaktinde kılmaktır: **Sabah** namazının vakti, ufkun doğu tarafından "fecr-i sâdık" denilen beyazlığın başlamasının görülmesinden (güneşin ön kenarının ufka 19 derece yaklaşmasından), güneşin doğmasına kadardır. **Öğle** namazının vakti, güneşin arka kenarının zevâlden ayrılmasından, asr-ı evvele, yâni her şeyin gölgesi, kendi uzunluğu miktârı uzayıncaya veya asr-ı sâniye, yâni iki misli uzayıncaya kadardır. **İkindi**

namâzının vakti, öğle namazı zamânının bitmesinden, güneşin üst kenarının ufuk hattından batmasına kadardır. Türkiye'deki şehirlerde ikindi namazının ezanı, asr-ı evvelde okunmaktadır. **Akşam** namazının vakti, güneşin üst kenarının batmasından şafâk kararıncaya kadardır. **Yatsı** namazının vakti, işâ-i evvelden, yâni güneşin üst kenarı ufuk altına 17 derece inince, ufuktaki kırmızılığın kaybolmasından, fecr-i sadık denilen beyazlığın başlamasına kadardır.

Bu vakitleri tâyin ve tespit etmek, din ve fen bilgisiyle olur. İslâm âleminde bu vazîfeyi yerine getirebilmek için husûsî muvakkithâneler kurulmuş ve muvakkitler yetiştirilmiştir. Böyle astronomik ve trigonometrik hesapları her müezzin halledemezdi. Bunun için müezzinlerin eline belli bir enlem derecesi için hazırlanmış olan Rub'-ı dâire denilen bir âlet veriliyordu. Bununla meselâ, 41 enlem derecesinde bulunan İstanbul'un namaz vakitleri ezânî saat ile kolayca anlaşılıyor; bunlardan Türkiye'nin her yerindeki şehirlerin vakitleri de kolayca bulunuyor ve tam vaktinde ezan okumak mümkün oluyordu. Namazın sahih olması için, vaktinde kıldığını bilmek lâzımdır. Vaktinde şüphe edilerek kılınan namaz, kılınmış olsa dahi sahih olmaz.

Rubutahtası, iki taraflı olarak îmâl edilir. Bir tarafına **Rubulmukantara,** diğer tarafına da **rubulmüceyyeb** denir. Evvelâ rubulmüceyyebin keşfedildiği, sonra rubulmukantaranın geliştirildiği zann olunmaktadır.

Rubulmüceyyeb, tek yüzlü bir âlet olarak 14. asırda (H. 700 civarında) kullanılmaya başlandı. Şam**lı Ali bin İsâ el-Üsturlâbî** tarafından dâire şeklindeki üsturlâp âletinin dörtte bir (rub') şeklinde kullanılması fikriyle **rubutahtası** meydana geldi.

Üsturlâbın yerini rubutahtası imâli ve çizimindeki basitlik, kolayca bulunabilmesi, zamânı ve namaz vakitlerini daha hassas tâyin etmesi, kullanılışının çok basit olması her tarafa yayılmasına sebep olmuştur. Rubutahtası, bilhassa Osmanlılar devrinde Anadolu ve Rumeli'nin bütün şehir ve kasabalarına ve hattâ köylerine kadar dağılmış ve tamâmiyle bir Türk heyet âleti vasfını almıştır. Cumhûriyet devrine kadar buralardaki müderrisler, imâmlar, müezzinler, köy hocaları ve birçok merak sâhiplerinden ve sanatçılardan çoğu rubutahtasının kullanılmasını bilir ve bulunduğu bölgenin namaz vakitlerini tâyin eder ve saatlerine ayar verirdi.

On dördüncü asırdan evvel üsturlâp, sonraki asırlarda rubutahtası hakkında birer eser neşretmek, geçmiş astronomi âlimlerimiz arasında kuvvetli bir an'aneydi. Astronomiyle az çok meşgul olanlar da bu an'aneye katılmış ve bu âletler hakkında birçok eser meydana gelmiştir. Osmanlılar devrinde rubutahtası hakkında yazılmış mühim eserler şunlardır:

Kâdızâde Rûmî'nin Arapça **Risâletü'l-Ceyyib** eseri; Mîrim Çelebi'nin Fârisî **Risâle fî-Rub'ul-Müceyyeb, Risâle fî-Rub'ul-Mukantara e**serleri; Şeyh Bedreddin Mardinî'nin Arapça **Risâletü'l-Ceyyib** eseri; Kavalalı demekle mâruf Abdülvehhab'ın Türkçe **Rubutahtası Risâlesi** ve Mardinî'nin eserine Arapça olan şerhi, Gelenbevî İsmâil Efendinin rubulmüceyyeb hakkındaki **Kitâbü'l-Merâsid**'ı ve yine Arapça **Rubu'l Mukantara Risâlesi,** Kedûsî'nin Türkçe **Rubutahtası Risâlesi.**

Bunların arasında en mühimi **Kitâbü'l-Merâsid**'dir. Meşhur olanlar ise **Mardinî Risâlesi**'yle **Kedûsî Risâlesi**'dir. Son olarak, 1877-1955 târihleri arasında yaşamış ve Kandilli Rasathânesinin kurucusu olan ve emekli oluncaya kadar bu rasathânenin müdürlüğünü yapan Fatin Gökmen (Fatin Hoca)in de **Rubutahtası Nazariyâtı ve Tersimi** isimli bir eseri vardır. Sâdece bu üçü basılmıştır. Diğerleri yazmadır.

Rubulmukantaranın usûl ve çizimi hakkında birçok risâle mevcut ise de en iyisi, Gâzi Muhtar Paşanın astronomi âletleri (Basîteler) ve Rubutahtasının usûl ve çizimi hakkında yazdığı **Riyâzil Muhtâr** isimli eseridir.

Gerek mukantaralar ve tahtalar, gerekse namaz vakitleri ve kıble istikâmetlerinin muhtelif enlem derecelerine göre çizimine âit birçok cetveller tertiplenmiş ise de en doğrusu Halifezâde İsmâil Efendi ve Sâlih Mimârî'nin cetvelleridir.

Elde mevcut rubutahtalarının birçoğunun çizimi (tersimi) kaba ve intizamsız ise de bâzı tahtalar, gerek çizgilerinin inceliği ve gerek tam yerinde olması îtibâriyle çok itinalıdır. Bunların arasında en iyisi Lâleli Muvakkiti Ali Efendinin tahtalarıdır. Şunu da ilâve edelim ki bâzı tahtaların eskiden rugan tâbir edilen vernikleri çok şayânı dikkattir. İmâllerinden sonra iki asır geçmesine rağmen verniklerinde ne çatlama ne de donukluk görülmüştür. Cam gibi berraklığını muhâfaza etmektedirler. Bâzı eski eser ve mecmualarda görülen târiflere göre, merhum Binbaşı Ziyâ Bey, merhum Kimyâger Cevat Mazhar Beyle berâber çalışmışlarsa da bu eski verniği îmâl edememişlerdir.

Gerek rubulmukantara, gerekse rubulmüceyyebin esâsını teşkil eden matematik hesaplarını kolaylıkla çözebilmek için Batı ülkelerinde ancak 19. asırdan îtibâren sürgülü hesap cetveli kullanılmaya

başlanmıştır. Bugün üsturlâp ve rubutahtası târihe karışmıştır. Çünkü namaz vakitlerini takvim yapraklarından okumak mümkündür. Ancak, eski usûllerin, bunları meydana getiren âlimlerin, bu âletleri yapan ustaların çalışmalarının da unutulmaması gerekir. 1987 senesinde vefât eden Elektrik Yüksek Mühendisi Mustafa Turan Bey, rub'-ı dâireyi bâzı ilâvelerle hesap etmiş ve çizmiştir. İstanbul Fâtih'te Hakîkat Kitabevi, Mustafa Turan Beyin çizdiği bu Rub'-ı dâire'nin îmâl ve dağıtımını yapmaktadır. Rubutahtası ile birlikte verilen târifnâmeyi orijinal metniyle ayanen veriyoruz:

Hayt: İplik demektir. Rub'-ı dâirenin yarı çapından biraz fazla uzunluktaki, dikiş makarası tiresidir. Bir ucu rub'-ı dâirenin merkezindeki delikten geçirilmiştir. Diğer ucu bir demir halkaya veya yüzüğe bağlanarak gergin tutulur.

Merkez: Haytın geçtiği ince deliktir. Kutub da denir.

Kavs-i irtifâ: Merkezin etrâfındaki en büyük rub'-ı dâiredir.

Hattul-meşrık: Merkez ile, kavs-i irtifânın sıfır noktası arasındaki Hatt-ı müstekîmdir.

Hatt-ı zevâl: Merkez ile Kavs-i irtifânın 90 derecesi arasındaki Hatt-ı müstekîmdir.

Medârlar: Merkezin etrâfında üç dâire kavsi (yayı) dir. Biri **Medâr-i cedî** olup, Kavs-i irtifâya bitişiktir. İkincisi **Medâr-i seretân** olup, Merkeze yakındır. Bir ucu Hattul-meşrıktan dışarı, Ufuk kavsine kadar uzanır ve bu uzantısı da, Hattul-meşrıkta sıfırdan başlayarak, 22 derecelidir. Bu uzantıya **Kavs-i sugrâ d**enir. Üçüncüsü, **Medâr-i hamel,** iki Medâr arasındadır.

Mukantarât: Rub'-ı dâirenin, kullanılmasını istediğimiz mahallin ufkuna paralel ve aralarında birer veya ikişer derece irtifâ farkı bulunan dâirelerin mahrûtî mürtesemleri (izdüşümleri) olan kavslerdir. Bâzısı Medâr-ı cedîden ve bâzısı Hatt-ı zevâlden çıkıp, Medâr-ı seretânda nihâyetlenirler. Mukantarâtın adedi, senenin gündüzü en uzun olan zamânındaki güneşin Gâyet-ül-irtifâ-ı derecesi kadardır. Gündüzü en uzun olan 21 Haziranda, 41 Arz derecesi için:

Gâyet-ül-irtifâ= Arz-ı beldenin tamâmı (90 dereceden farkı) + Meyl-i şems

= 49+23,5= 72,5 derecedir.

Nokta-i meşrık: Medâr-ı hamelin, Hattul-meşrıkı kestiği noktadır.

Ufuk: Nokta-i meşrıktan geçen birinci ve en büyük Mukantara kavsidir.

Semtler: Mukantarâta amûd (dik) kavslerdir.

Mıntıka: Nokta-i meşrıktan başlayan iki Kavstir. Şimâlîsi, Medâr-ı seretânın Hatt-ı zevâli kestiği noktaya gider. Cenûbî olanı, Medâr-ı cedînin Hatt-ı zevâli kestiği noktaya gider. Her biri üçer burca taksim edilmiştir. Mıntıka-i cenûbîdeki üç burcun her biri otuz dereceye ayrılmıştır.

Asreyn hatları: Medâr-ı seretân ile Medâr-ı cedî arasında, birbirine paralel iki Kavstır. Sırtları Hattul-meşrık tarafındadır.

Asreyn kavsleri: Medâr-ı seretânın şimâlinde ve buna paralel, Hattulmeşrıktan hatt-ı zevâle kadar uzanan iki kavs olup, Asr-ı evvel kavsi 45, Asr-ı sânî kavsi 26,5 gayr-i müsâvî parçalara ayrılmıştır.

Şafak ve fecr hatları: Asreyn hatları gibidir. Fakat, çukur tarafları Hattulmeşrıka, sırt tarafları Hatt-ı zevâle karşıdır.

Hedefeteyn: Üzerinde Rub'-ı dâire bulunan tahtanın Hatt-ı zevâl tarafında iki çıkıntıdır. Merkez cihetinde bulunana **Hedefe-i ulyâ (**yukarı hedefe), Kavs-i irtifâ tarafında olana H**edefe-i süflâ (**aşağı hedefe) denir.

Mürî: Hayta ilmiklenmiş, gâyet ince bir ipliğin düğümü olup, düğüm Hayt üzerinde kaydırılabilir.

Derec-i şems: Bir ayın herhangi bir gününde, güneşin, 12 Burçtan hangisinde ve kaçıncı derecesinde bulunduğudur.

Mürîninin derece-i şemse göre tanzîmi: Rub'-ı dâire üzerinde, kavs-i irtifâ hâricinde, dört kavs daha vardır. Bunlardan birincisinde, yâni Kavs-i irtifâya en yakın olanı üzerinde, Hattul-meşrıktan Hatt-ı zevâle doğru 20 Marttan 21 Hazirana kadar; ikinci kavs üzerinde, Hatt-ı zevâlden Hattul-meşrıka doğru 21 Hazirandan 22 Eylüle kadar; üçüncüsü üzerinde, Meşrıktan Zevâle doğru 22 Eylülden 21 Aralığa kadar; dördüncüsü üzerinde Zevâlden Meşrıka doğru 21 Aralıktan 20 Marta kadar, günleri gösteren çizgiler vardır. Kalın ve uzun çizgiler, her ayın birinci günüdürler. Hayt, istenilen ayın istenilen gününü gösteren çizgi üzerine getirilip, Müri ilk iki kavsteki aylar için, şimâl Mıntıka kavsine, diğer altı ay için cenûb Mıntaka kavsine kaydırılır.

Gâyet-ül-irtifâ tâyîni: Mürî, derece-i şemse göre tanzim edilir. Sonra Hayt, Hatt-ı zevâl üstüne getirilir.

Ufuktan, yâni birinci Mukantaradan Mürîye kadar sayılan mukantarâ adedi Gâyet-ül-irtifâ derecesi olur.

Meyl ile Arz-ı belde, aynı nısf (yarım) kürede iseler, Meyle çıkarılınca, Gâye-i irtifâ olur. Toplam 90'dan fazla olursa, fazlalığın temâmîsi Gâye olur ve güneş şimâl yarım küresinde, bulunur. Gurûbî günlerde güneş, tek bir Gâye irtifâına, hakîkî günlerde ise, farklı iki irtifâya çıkıp indiği için, bu iki günün uzunlukları farklı olur.

Nısf fadla tâyini: Ayarlanmış olan Mürî, Ufka gelinceye kadar Hayt tahrik edilirse, Hayt ile meşrık arasındaki Kavs-i irtifâ dereceleri **Nısf fadla** olur. Güneş, kuzey burçlarında iken, Hayt, Hattul-meşrıkın hâricinde kalacağından, medâr-ı seretânın, sıfırın sağındaki Kavs-i sugrâ üzerinde kalan kısmının derecesi, Nısf fadla olur. Her memlekette derecesi:

sin (Nısf fadla)= tan Meyl x tan Arz

düstûru ile hesap olunur. Bunun dört misli, dakîka olarak Nısf fadla zamânı olur. Ezânî Zuhr vaktinin 6'dan farkı, Nısf fadla zamânıdır.

Fadl-ı dâir tâyini: Evvelâ Mürî, mâlûm güne ayarlanır. Sonra, Hayt hareket ettirilerek, Mürî, Ufuk kavsinden îtibâren, güneşin o gündeki irtifâı adedindeki Mukantara üzerine getirilir. Haytın geldiği Kavs-i irtifâ' derecesinin temâmîsi, yâni doksandan farkı 41 Arz derecesi için **Fadl-ı dâir dere**cesi olur. Fadl-ı dâir derecesi dört ile çarpılınca, dakîka olarak 15'e bölününce, saat olarak Fadl-ı dâir zamânı hâsıl olur. Hayt, Hattul-meşrık hâricinde kalırsa, Medâr-ı seretânın uzantısı olan Kavs-i sugrâyı kestiği noktanın derecesi ile 90 derece toplamı Fadl-ı dâir derecesi olur.

Her memlekette cos H herhangi bir hesap makinası kullanılarak;

h sin - φ sin x δ sin= ÷ φ cos ÷ δ cos =

düstûru ile bulunur. h irtifâı geceleri, φ arzı ile δ meyli de cenup yarım kürede (-) olacaktır. H Fadl-ı dâiri, aranılan vakit ile Nısf-un-nehâr (hakîkî zevâl vakti) arasındaki zamandır. Ezânî imsâk vakti 12+Zuhr-H-(÷3)= saat ve ışâ vakti H+Zuhr-12= saat olur.

Meyl-i şems tâyini: Mürî, ayarlandıktan sonra, Hayt, Hatt-ı zevâl üzerine getirilir. Medâr-ı hamelin Hatt-ı zevâli kestiği noktadan, Mürînin Hatt-ı zevâl üzerindeki yerine kadar olan Mukantarât adedi veya Hatt-ı zevâle bitişik Meyl-i şems (δ hattında gösterdiği derece, Meyl-i şems olur. Yâhut, Hayt, istenilen gün üzerine getirilir. Haytın Medâr-ı seretâna bitişik Meyl kavsini kestiği derece, Meyl derecesi olur. Bu dereceler, Kavsin, Hattulmeşrıkı kestiği noktadan başlamaktadır.

Tâdîl-i zaman tâyini: Hakîkî zevâl vaktindeki Tâdil-i zamanı tâyin için, ayarlanmış Mürî, Hatt-ı zevâl üzerindeki (8) şeklinde olan münhanî üzerine getirilir. Kavs-i irtifânın 90,5'inci derecesinden başlayarak Haytın kat ettiği derece okunup, dört misli alınır. Münhanînin sağ tarafında ise (-), sol tarafında ise (+) olur. 26 Aralıktan 15 Nisana ve 14 Hazirandan 1 Eylüle kadar olan günlerde, Mürî, münhanînin sağ tarafına getirilir. Müşterek saate göre, İstanbul'da Zuhr vaktinden 14 dakika çıkarılırsa, kalanın 12'den farkı Tâdîl-i zamân olur. Kalan 12'den fazla ise (-), noksan ise (+) olur.

Arz-ı belde tâyini: Gâyet-ül-irtifâ 90'dan az ise, Gâyenin temâmı ile Meyl toplanınca, Arz-ı belde olur.

İrtifâ' tâyin ederek saatin ayarlanması: Rub'-ı dâire âleti dik olarak, Kavs tarafı, masa üstünde bulunan bir bardak veyâ kâse üstüne oturtulur. Hattul-meşrık, şems (güneş) tarafında bulundurulur. Haytın ucuna, meselâ yüzük bağlı olup, Hayt Rub'-ı dâire sathına hafîf temâs eder. Hedefe-i ulyânın gölgesi, hedefe-i süflâ üzerine gelinceye kadar, tahta, bardak üzerinde ileri geri hareket ettirilir. Gölge, Hedefe-i süflâ üzerine gelince, Haytın Kavs-ı irtifâ' üzerinde tesâdüf ettiği derece, güneşin üst kenârının, Ufk-ı riyâzîye nazaran **İrtifâ-ı zâhirî**'si olur. Bu irtifâ için olan ziyâ inkisârı ve 16 dakika olan nısf-ı kutr-ı şems zâviyesi, irtifâ-ı zâhirîden çıkarılıp, **İrtifâ-ı hakîkî** ve bu dereceye mahsus Fadl-ı dâir bulunur. Fadl-ı dâir zamânı, Zevâlden evvelki irtifâlar için ezânî Zuhr vaktinden çıkarılır. Zevâlden sonraki irtifâlar için ise, ezânî Zuhr vaktine eklenir. Bulunan bu iki hakîkî vakitten Temkin çıkarılırsa, ezânî saatin kaç olduğu anlaşılır. Zevâlden evvel irtifâ alınırken, ezânî saat 12'den evvel ise, Fadl-ı dâir zamânı, Zevâl vakti saatinden büyük olacağından, Fadl-ı dâir, Zevâl vaktinin 12 fazlasından çıkarılır. Misâl:

Haziranın 28. günü, Şemsin, Zevâlden evvel hakîkî irtifâı 66 derece olsun. Fadl-ı dâir 20 derece, yâni 1 saat 20 dakîka olur. Ezânî Zuhr vakti, hakîkî Zevâl vakti ile aynı oldukları için, ezânî Zuhr vakti olan 4 saat 32 dakîkadan, Fadl-ı dâir ve Temkîn zamânları çıkarılınca, ezânî vakit 3 saat 2 dakîka olur. Fadl-ı dâir, hakîkî Zevâl vakti olan 12'den çıkarılınca, hakîkî zevâlî zamana göre hakîkî vakit olur. Tâdil-i zaman -3 olduğu için ilâve ve İstanbul için 4 dakika tûl farkı da ilâve edilirse, müşterek saat 10 saat 47 dakîka olur. İrtifâ Zevâlden sonra alındı ise, hakîkî Zevâl vaktine Fadl-ı dâir zamânı ilâve edilir. Ezânî vakit 5 saat 42 dakika, müşterek vakit 13 saat 27 dakika olur.

Yaz aylarında öğleden evvel, Hayt Hattul-meşrıkın dâhilinde ve öğleden sonra hâricinde kalırsa, ezânî zamâna göre vakti anlamak için, Nısf fadla derecesinden temkin, yâni 2,5 derece fazlası saate tahvil edilip, Kavs-i irtifâ saatinin 12 fazlasından çıkarılır. Öğleden evvel Hayt, Hattul-meşrıkın hâricinde ve öğleden sonra dâhilinde kalırsa, Kavs-i irtifâa Nısf fadlanın 2,5 derece fazlası ilâve ve saate tahvil edilip 12'den çıkarılır.

Kış aylarında öğleden evvel, Kavs-i irtifâ ile Nısf fadla toplamının bir temkîn yâni 2,5 derece noksanı saate çevrilir. Öğleden sonra Nısf fadla derecesi saate çevrilip 12'ye ilâve edilir. Kavs-i irtifânın 2,5 derece fazlası da saate çevrilip, birinci toplamdan çıkarılır. Kış aylarında Hayt, Hattul-meşrıkın hâricinde kalmaz. 28 Hazirana göre ayarlanmış Mürî, 66'ncı Mukantaraya getirilince, Kavs-i irtifâ derecesi 70 oluyor. Zevâlden sonrası için, 22 derece Nısf fadlanın 2,5 derece fazlası 70'e ilâve edilince 94,5 derece, bu da saate çevrilip 12'den çıkarılınca, ezânî vakit 5 saat 42 dakîka olur. 22 Hazirana göre ayarlanmış Mürî, İsfirâr vaktine, yâni 5'inci Mukantaraya getirilince, Hayt 14,5 derece Hattul-meşrık hâricinde kalıyor. Nısf fadla 22 derecedir. Bunun 2,5 derece fazlası, 1 saat 38 dakika, Kavs-i irtifâ' zamânı olan 58 dakikanın 12 saat fazlasından çıkarılınca, ezânî zamâna göre İsfirâr vakti 11 saat 20 dakika oluyor.

Güneşin Zevâl, Tulû ve Gurûb vakitlerinin tâyini: Kedûsî'de diyor ki, "Şemsin gurûbu, garpta [ki ufk-ı mer'î hattından] Gurûb ettiğini görmekle veya şark tarafın [daki tepelerin] kararması ile olur" Nısf fadla bulunur. Arz-ı belde ve güneşin Meyli aynı Nısf kürede ise, Nısf fadla zamânı 6'dan çıkarılınca, hakîkî zevâlî zamâna göre hakîkî Tulû vakti ve gurûbî zamâna göre hakîkî Zeval vakti olur ki, bu da ezânî zamâna göre Zuhr vaktidir. Bu da, gece müddetinin yarısıdır. Bunun iki misli, gurûbî zamâna göre hakîkî Tulû vakti olur. Bundan bir Temkin çıkarılınca, gurûbî zamâna göre şer'î Tulû vakti olur. Bir Temkîn daha çıkarılınca, ezânî saate göre şer'î Tulû vakti olur. Nısf fadlanın iki mislinden, kışın bir temkin tarh edilip, saate çevrilir. Yaz aylarında bir Temkin ilâve, toplamın temâmîsi saate tahvil ve 6'ya ilâve edilince, ezânî Tulû' vakti olur. Nısf fadla zamânı 6'ya ilâve edilince, hakîkî zamâna göre hakîkî Gurûb vakti olur. Arz-ı belde ve güneşin Meyli farklı nısf kürede ise, hakîkî zamâna göre, hakîkî Tulû ve ezânî zamâna göre Zevâl vakitlerini bulmak için, Nısf fadla zamânı 6'ya eklenir. Hakîkî saate göre Gurûb vaktini bulurken, Nısf fadla zamânı 6'dan çıkarılır.

Asr vakitleri tâyini: Ayarlanmış Mürî, Asr hattına getirilir. Mürî'ye kadar olan Mukantarât adedi, Asr vakitlerinin irtifâları olur. Haytın gösterdiği Kavs-i irtifâ derecesinin temâmîsi, Fadl-ı dâir derecesi olur. Yâhut Hayt, Kavs-i irtifânın evvelinden, Gâyet-ül-irtifâ derecesine getirilir. Haytın, Asr kavsinde gösterdiği derece, **İrtifâ'-ı asr** olur. Bu irtifâya göre Fadl-ı dâir bulunur. Yâhut, Mürî Asr-ı evvel hattı üzerinde iken, Haytın gösterdiği Kavs-i irtifâ derecesine, yaz aylarında Nısf fadla ilâve edilip, kış aylarında Kavs-i irtifâdan tarh edilip temâmîleri, yâni 90'dan farkları saate çevrilerek, 6'ya ilâve edilirse, Asr-ı evvel vakti olur. Aynı usûl ile, Mürî, Asr-ı sânî hattına getirilerek, Asr-ı sânî vakti bulunur. Fadl-ı dâir ile Zuhr vakti toplanınca, Asr vakti olur. Asr vaktinde, güneş irtifâının temâmîsinin tanjantı, Fey-i zevâlin metre olarak uzunluğunun bir [Asr-ı sânî için iki] tam sayı fazlasıdır. Fey-i zevâl, Gâyet-ül-irtifâ temâmîsinin tanjantıdır.

Fecr ve şafak hisselerinin tâyini: Arzu edilen güne alâmetlenmiş olan Mürî, Şafak hattı üzerine getirilirse, Haytın geldiği Kavs-i irtifâ' derecesinin 90'dan farkı, zamâna çevrilince, ezânî sâat ile, **Hisse-i şafak,** yâni İşâ-i evvel vakti olur. Fecr hattı üzerine getirilirse, bu fark zamâna çevrilince, **Hisse-i fecr** olur ki, bunun Tulû vaktinden farkı, ezânî Fecr-i vakti olur. Rub'-ı dâire üzerinde Fecr ve Şafak hatları yok ise, bu iki vakt Fadl-ı dâir tâyin edilerek bulunur. Fakat, irtifâlar menfi (-) olduğu için, Mürî, cenûb (güney) Mıntıkası yerine şimâl (kuzey) ve şimâl Mıntıkası yerine cenûb Mıntıkası üzerine getirilerek ayarlanır. Bu ayar ile 17 ve 19 derece irtifâlar için Fadl-ı dâirler bulunur. Fadl-ı dâir zamânları, Zuhr vaktinden çıkarılır. Yâhut, Kavs-i irtifâ derecesinden, Nısf fadla, yaz aylarında tarh (çıkarılır), kış aylarında ilâve edilir.

İmsâk vakti tâyini: Ayarlanmış Mürî, İmsâk hattına getirilir. Kısa kısmına gelirse, Kavs-i irtifâ derecesi saate çevrilip 12'ye ilâve, uzun kısmına gelirse, derecenin temâmîsi saate çevrilip 6'ya ilâve edilir. Bulunan vakitten 20 dakika Temkin çıkarılınca ezânî **Vakt-i imsâk** olur.

İşrâk (ıyd) vakti tâyini: Ayarlanmış Mürî, işrâk [ıyd] hattına getirilir. Kısa kısmına gelirse, Kavs-i irtifâ derecesinin temâmîsinin 4 misli olan saat dakikası 12 saatten tarh, uzun kısmına gelirse, 12'ye ilâve edilince, ezânî **Vakt-i işrâk** olur. Tulû ve Gurûb vakitleri toplamından İşrak vaktinin Temkin noksanı çıkarılınca, **İsfirâr vakti** olur. Yâhut, 5 derece hakîkî irtifa için Fadl-ı dâir bulunarak hesâb edilirler. Böyle bulunan vasatî İşrâk vaktine Temkin ilâve, ezânî İsfirâr vaktinden tarh edilir. Yâhut, Tulû vakti hesâbında bildirdiğimiz, bir Temkin tarh yerine ilâve ve ilâve yerine tarh ve netîceye ihtiyât olarak bir Temkin ilâve edilirse, ezânî İşrâk vakti olur.

Ezânî zamâna göre vakitler, vasatî mahallî veyâ müşterek zamâna göre olan şer'î Gurûb vakitleri ile toplanınca, mahallî vasatî veya müşterek zamâna göre şer'î vakitler bulunur.

Misâller:

1. 1 Mayıs gününe ayarlanmış Mürî, ufka yâni, birinci Mukantaraya getirilince, Hayt, Kavs-i sugrâ üzerinde 13,5 dereceyi gösterdiğinden, Nısf fadla 54 dakika olur. Bunu 6'ya ilâve edince, 6 saat 54 dakika, İstanbul'da zevâlî hakîkî zamâna göre hakîkî Gurûb vakti olur. Mahallî vasatî zamâna göre 6'yı 51 geçe, müşterek zamâna göre 18'i 55 geçe olur. İstanbul için şer'î Gurûb vakti 19'u 5 dakika geçe olur. Nısf fadla 6'dan çıkarılınca, 5 saat 6 dakika hakîkî Zevâl zamâna göre hakîkî Tulû' ve gurûbî zemâna göre hakîkî Zevâl vaktleri ve aynı zamânda ezânî zamâna göre Zuhr vakti olur.

2. 13 Ağustos günü, İmsâk vaktini bulalım: İrtifâ (-) **[menfî]** olduğu için, yaz yerine kış, yâni cenûb Mıntıkası üzerine getirilerek ayarlanmış Mürî, 19 uncu Mukantarâ üzerine getirilince, Hayt, 42,5'inci Kavs-i irtifâ derecesine gelir. Bunun tamâmı olan 47,5 derecenin 4 misli 190 dakika, yâni 3 saat 10 dakika Fadl-ı dâir zamânı olup, güneşin merkezinin gece yarısından uzaklık zamânıdır. Bunu sıfıra ekleyip (-5) dakika Tâdil-i zamân ilâve 10 dakika Temkîn çıkarılınca, mahallî vasatî saate göre İmsâk vakti 3 saat 5 dakika olur. Fadl-ı dâir zamanı ezânî Zuhr vaktine (5 sâat 7 dakika) ilâve ve 20 dakika Temkin çıkarılınca, ezânî zamâna göre İmsâk vakti 7 saat 57 dakika olur.

3. Kullandığımız Rub'-i dâire ile, yalnız 41 Arz derecesinde olan mahaller için, namâz vakitleri tâyin edilmektedir. 36, 37, 38, 39, 40 ve 42 Arz derecelerindeki yerlerde namâz vakitlerini bulmak için, aşağıdaki cedveller kullanılır. Meselâ, 13 Ağustos günü VAN şehrinde İmsâk vaktini bulalım:

Van şehrinin Arz derecesi 38,5 ve tûl derecesi 43,3'tür. İmsâk fark cedvelinde Van'daki İmsâk vaktinin, 41 Arz derecesinde bulunan İstanbul'daki mahallî vasatî saat ile 3 saat 4 dakikadan 12,9-(12,9-8,8).(38,5-38)= 11 dakika sonra, 3 sâat 15 dakika olacağı görülmektedir. Türkiye'nin müşterek saat başı tûl derecesi 30 olduğundan, Van'da müşterek saate göre İmsâk vakti,

3,15-(43,3-30) x 4= 2 saat 22 dakika olur.

Kıble tâyini: Herhangi bir günde Kıble vakti saatini bulmak için, Rub'-i dâirede Mürî ayarlandıktan sonra, Kıble semti kavsine getirilir. Haytın tesâdüf ettiği Kavs-i irtifâ derecesinden, yaz aylarında Nısf fadla derecesinin bir Temkîn [İstanbul için 2,5 derece] fazlası çıkarılır. Kış aylarındaNısf fadladan bir Temkin noksanı ilâve edilir. Netîce 15'e bölünerek, ezânî saat ile Kıble vakti bulunur. 1 Mayısta Kıble vaktinin ezânî saati 4'tür. 2 Şubatta 5 saat 4 dakîkadır. Bu saatte yüzünü güneşe dönen kimse,Kıbleye dönmüş olur.

Arzın şimâl yarım küresindeki mahallerde, Zevâl vaktinde güneş, cenûb istikâmetinde bulunur. İstanbul'da Zevâl vaktinde güneş istikâmetinden 29 derece şark tarafına dönülünce, Kıbleye dönülmüş olur. Masa üstüne konan bir kol saatinin 12 rakamı Zevâl vaktinde güneşe çevrilirse, saatin 11 rakamı İstanbul'da Kıble istikâmetini gösterir.

Arzın diğer mahallerinin Kıble açılarını bulmak için, bu yazıların sonuna bir cedvel ilâve edilmiştir. Bu cedvelde, tûl dereceleri 5'er derece ara ile cedvelin üstüne ve altına, Arz dereceleri de 2'şer derece ara ile cedvelin ortasına yukarıdan aşağıya doğru yazılmıştır. Tûl derecelerinden altı çizili olanlar garbî (-), diğerleri şarkî (+) dir. Şimâl yarımküresinde bulunan mahaller için 1'inci ve 2'nci sıradaki Tûl dereceleri, cenûb yarımküresinde bulunan mahaller için ise 3'üncü ve 4'üncü sıradaki Tûl dereceleri kullanılır. Kıble açısı aranılan mahallin, Tûl derecesinin bulunduğu sütûn ile bu mahallin Arz derecesinin bulunduğu satırın kesiştiği yerdeki rakam, bu mahallin Kıble açısı derecesidir. 1'inci ve 4'üncü sıradaki Tûl dereceleri için mahallin cenûbundan garbına 2'nci ve 3'üncü sıradakiTûl dereceleri için ise, cenûbundan şarkınaKıble açısı kadar dönülünce, Kıbleye dönülmüş olur. Bu açılar, Güneş ve Kutub Yıldızı ile anlaşılan coğrafi cenûb istikâmetinden ölçülmekte olup, Güneşin veya Kutub Yıldızının görülemediği zamânlarda ve bilhassa yolculukta, cenûb istikâmeti pusula ile bulunabilir ise de, o zamân cetvelde gösterilen Kıble açısı derecelerine sapma açısını ilâve etmek veya çıkarmak lâzımdır. Arz üzerinde pusulanıncoğrafî cenûbdan garba ve şarka doğru 30 derece saptığı meskûn mahaller bile vardır. Bu hususta, **Tam İlmihâl Seâdet-i Ebediyye** kitâbında geniş bilgi vardır.

RUBİDYUM;

Alm. *Rubium,* **Fr.** *Rubidium,* **İng.** *Rubidium.* Alkali metaller sınıfından bir element. Rb sembolüyle gösterilir. İlk defâ 1860 yılında Bunsen ve Krichhoff tarafından spektral analizle, lepidolit minerali içerisinde varlığı tespit edildi.

Bulunuşu: Rubidyum tabiatta mineralleri bol bulunan elementlerdendir. Yer kabuğunda bulunuş bolluğuna göre 16. sırada yer alır. Önemli mineralleri lepidolit, pollusit, karnalit, lösit ve zinvaldittir. Minerallerdeki nispeti % 1-1,5 civârındadır.

Elde edilişi: Ticârî ölçüdeki en önemli kaynağı lepidolit mineralidir. Ayrıca, Searles Gölünde bulunan potasyum mineralleri ve Michigan Gölünden elde edilen potasyum klorür de önemli ölçüde rubidyum

ihtivâ eder.

Metalik rubidyum, kimyâsal olarak rubidyum klorürün kalsiyum ile indirgenmesi sûretiyle elde edilir. Kuru rubidyum klorür, vakum altında metalik kalsiyum ile 500°C'de reaksiyona sokulursa, metalik rubidyum ele geçer ve bu da destilasyonla reaksiyon ortamından ayrılır. İndirgen olarak kalsiyum karbür de kullanılır. Ayrıca eritilmiş rubidyum tuzlarından elektroliz yoluyla da metalik rubidyum elde edilebilir.

Özellikleri: Gümüş beyazlığında parlak bir metal olup mum gibi yumuşaktır. Atom numarası 37, atom ağırlığı 85.5, erime noktası 38.9°C, kaynama noktası 688°C, yoğunluğu 1.53 g/cm^{3}tür. Elektron düzeni [Kr] 5s^1 olup bileşiklerinde 1+ 2+ 3+ ve 4+ değerliklerinde bulunabilir. Spektrumunda 4202 A° ve 4216 A° da iki karakteristik hat (koyu kırmızı) vardır.

Alkali metaller arasında elektropozitiflik yönünden ikinci sırada yer alır. Oksijensiz ortamda kızıl dereceye kadar ısıtıldığı zaman mavi buhar verir. Hava oksijeniyle kendiliğinden yanarak gri-mavi bir oksit tabakası meydana getirir. Bu oksit tabakası üç tür oksitten meydana gelir. Bunlar oksit Rb_2O, peroksit Rb_2O_2 ve süperoksit RbO_2'dir. Çok kolay oksitlenir. Su ile şiddetli reaksiyona girerek hidrojen hâsıl eder. Hattâ reaksiyon ısısından alev bile alır.

Rubidyum, alkali metaller sınıfından olduğu için onların genel özelliklerini taşır. Özellikle potasyum ve sodyumun davranışlarını gösterir.

Kullanılışı: Havadan kolay etkilendiği için susuz mineral yağı içerisinde veya vakumda veyahut inert atmosferde saklanır. Çok kolay iyonlaşan bir metal olduğu için uzay taşıtlarının iyon motorlarında kullanılır. Ayrıca vakum tüplerinde toplayıcı olarak fotosel yapımında ve özel cam îmâlinde kullanılır. $RbAg_4I_5$ bilinen iyonik kristallerin en iletken olanıdır ve ince film şeklinde pillerin yapımında kullanılır. Rubidyum, bundan başka buhar türbinlerinde jeneratör armatürü gibi görev görür. böylece elektrik üretilir.

RUGBY;

Alm. *Rugby,* **Fr.** *Rugby,* **İng.** *Rugby.* Oval bir topla 15'er kişilik bir takım arasında el ve ayakla oynanan bir çeşit spor. Bâzı yönleri futbol ve Amerikan futboluna benzerse de, kesintisiz oynanır ve oyunda oyuncu değişikliği yapılmaz. Rugby'de top, ayak vuruşuyla, elden ele atma ve elde taşınma sûretiyle oyuncular arasında dolaştırılır. Oyun 40'ar dakikalık iki devreden meydana gelir. Oval topun uzunluğu 28-30 cm, ağırlığı 400-440 gr arasındadır. Uzun kısmın çevresi 76-79 cm, küçük çevre ise 58-62 cm'dir.

Karşılaşmada gâye topu elle taşıyarak kale çizgisinden geçirmek veya ayak vuruşuyla iki kale direği arasındaki yatay direğin üstünden aşırarak puan kazanmaktır. Fazla puan toplayan takım galip îlân edilir. Rugby sahasının eni 66-99 m, kale çizgileri arası uzunluk ise 95-100 metredir. Kale çizgilerinin ardında da 12-22 metrelik uzunlukta kale arka sahası mevcuttur. Kalelerin eni 5,6 metredir. 12 m yükseklikteki kale direklerinin uçları serbesttir. Futbol kalelerinden farklı olarak, yerden 3 m yükseklikte yatay birer direkle bağlanmışlardır. Görünüşleri "H" harfi şeklindedir. Top, ayak vuruşuyla yatay direk üstünden geçirilince puan kazanılır. Maçta topu taşıyan sporcuyu durdurmak için yere düşürmek serbesttir.

Rugby sporu, 1823'te İngiltere'deki Rugby Kolejinde bir futbol maçı esnâsında bir oyuncunun atılan topu elle yakalayıp göğsüne sıkıca bastırarak rakip kaleye koşmaya başlamasıyla ortaya çıktı. Önce Oxford sonra da Cambridge üniversitelerinde oynandı. Oyun kuralları 1871 yılına kadar belirsiz kaldı. Bu sporu benimseyen kulüplerin bir araya gelmesiyle kurulan "Rugby Union", oyun kurallarını belirledi. İskoçya, Galler, İrlanda ve Fransa gibi ülkelerde yaygınlaştı. 1934'te Uluslararası Amatör Rugby Federasyonu (FIRA) kuruldu.

1895 yılında İngiltere'deki "Rugby Birliği"nden bir kopma sonucu XIII'lü Rugby ortaya çıktı. Rugby Birliğinden kopan kulüpler, yeni oyunun kurallarını tespit etmek için "Northern Football Rugby Union"u kurdular. Sonradan bu birlik "Rugby Football Leaque" adını aldı.

XV'li rugby'de bulunan sağ ve sol açıklar XIII'lü rugby'de yoktur. Yığılmaların yerini taç atışları almıştır. XV'li rugby'ye göre daha hızlı ve akıcı bir oyun sergilenir. XIII rugby evrensel olmayıp profesyonel kabul edilir. Oyuncuların sahadaki yerleri, oyun süresi, sahanın boyutları ve topun özellikleri her iki rugbyde de aynıdır.

Profesyonel rugby, çoğunlukla İngiltere'nin kuzeyinde, Avustralya, Fransa, Yeni Zelanda gibi ülkelerde oynanır.

Rugby sporunun uluslararası federasyonu yoktur. En önemli uluslararası karşılaşma, her yıl İngiltere'nin dört takımıyla Fransa arasında düzenlenen "Beş Ulus Turnuvası"dır. İlk dünyâ rugby

kupası 1987'de düzenlenmiştir. Türkiye'de rugby sporu yapılmamaktadır.

RUH;

Alm. *Seele (f),* **Fr.** *Ame (f),* **İng.** *Soul, Spirit.* İnsanda, aklın erdiği bilgileri anlayan, his (duygu) organlarından beyne gelen duyguları alan, bedendeki bütün kuvvetleri, hareketleri idâre eden, kullanan ve kendisi parçalanmayan bir cevher, varlık. İnsanların duygu organları ve hareket sinirleri, kalp ismindeki bir kuvvetin emrindedir. Bedenin dört yapı maddesi olan toprak maddeleri, su, hava ve ateş (harâret) ile yine insanda var olan nefis ve kalp kuvvetlerini bir arada tutan, çalıştıran kuvvet de, ruhtur. Kalbi (yürek başkadır), insânî rûhu ve nefsi olmadığından hayvanlar, içgüdü (sevk-i tabiî) ile hareket ederler (Bkz. İçgüdü). İnsanlarda olduğu gibi nebâtların (bitkilerin) ve hayvanların da kendilerine göre ruhları vardır. Bu bakımdan ruh, üçe ayrılır:

1. Bitkisel ruh: Her canlıda vardır. Doğma, büyüme beslenme, zararlı maddeleri dışarı atma, üreme ve ölme gibi canlılık işlerini **"bitkisel ruh" y**apar. Bu işler, insanlarda, hayvanlarda ve bitkilerde de olmaktadır. İşlerin nasıl yapıldığı tabiat bilgisi (biyoloji) derslerinde öğretilmektedir. Büyüme, bütün hayat boyunca yapılmaz. Belli bir miktara vardıktan sonra, bu iş durur. Bu miktar, insanlarda ortalama yirmi dört yaşına geldiği zamandaki miktardır. Yağlanmak, şişmanlamak, büyümek değildir. Beslenme, ölünceye kadar devam eder. Çünkü gıda alınmadan yaşanamaz.

2. Hayvânî ruh: Buna **"cân"** da deni. Hayvanlarda ve insanlarda, bitkisel ruh bulunduğu gibi hayvânî ruh da vardır. Bunun yeri yürektir.

İstekli hareketleri yaptıran bu ruhtur. Hayvânî ruh, latif bir madde olup, menbaı (kaynağı) cismânî kalbin (yüreğin) boşluğudur, içidir. Atardamarlarla bütün bedene yayılır. Damarlar içinde bedende dolaşır; nurlarını ulaştırır. Nurların, parlaklığı ev içinde dolaşan bir kandile benzetilerek açıklanabilir. Latif bir buhardır. Kalbin hararetinden, kaynamasından çıkar. Buna âit bilgiler, insan vücûdunu konu eden tıp ilminin, mütehassıs doktorların işidir. Bu rûhun bedenden ayrılması, bedenin ölümüdür.

3. İnsânî ruh: İnsanlarda ayrıca bir ruh daha vardır ki, **"ruh"** deyince yalnız bu anlaşılır. Aklı kullanmak, düşünmek ve gülmek gibi şeyleri yapan bu ruhtur. Ruh, insanda olan bilici ve idrak edici bir latifedir. Bu, insanın hakîkatıdır, kendisidir. İnsanı bilen, tanıyan odur. Ahirette, Allahü teâlâya muhâtab olacak odur.

İnsanın rûhu, kendi hülâsasıdır, özüdür. Allahü teâlâ insanın ruhunu, bilinemez olarak yarattı. Bu ruh, madde değildir, mekânsızdır. Ruh, radyo dalgalarına benzetilebilir. Bu dalgalar, madde değildir. Yer kaplamazlar. Böyle olmakla birlikte, her yerde vardırlar, denir. Ruhun bedene bağlılığı, Allahü teâlânın âlem ile olması gibidir. Ne içindedir, ne dışındadır. Ne bitişiktir, ne ayrıdır. Yalnız onu varlıkta durdurmaktadır. Bedenin her zerresini diri tutan ruhtur. Bunun gibi, öleni varlıkta durduran Allahü teâlâdır. Allahü teâlâ, bedeni, ruh vâsıtası ile diri tutmaktadır. İnsana gelen her feyiz, önce rûha gelir. Ruhtan bedene yayılır.

İnsanda, ruh ve nefis ayrıdır (Bkz. Nefis). Dinde ruh adı verilen varlığa, eski Yunan filozofları ve onların taklitçileri "nefs-i nâtıka" veya kısaca "nefis" de demişlerdir. Halbuki, tasavvuf ve ahlâk bilgilerinin mütehassısı İmâm-ı Rabbânî, nefsin, kalbin ve rûhun birbirinden farklı varlıklar olduklarını ve "nefs-i nâtıka", nefsin ismi olduğunu bildirmektedir. İsrâ sûresi 85'inci âyetinde meâlen; **"Sana ruhtan soruyorlar. Ruh, Rabbinin yarattığı varlıklardan biridir, diye cevap ver!"** buyruldu. Rûhun ne olduğunu anlatmak ve anlamak zordur, hatta imkânsızdır. Fakat hassalarını, özelliklerini anlatmak mümkündür. Bunun için İslâm âlimlerinin çoğu soranlara, rûhun cisim olmadığını, bir cevher-i basit, yâni parçalanmayan, ayrılmayan varlık olduğunu söylediler. Aklın erdiği bilgileri anlayan, his organlarından beyne gelen duyguları alan, bedendeki bütün kuvvetleri, hareketleri idâre eden, kullanan hep odur. İhlâs Holding A.Ş.'nin yayınladığı **Müjdeci Mektuplar** ve **Tam İlmihal Seâdet-i Ebediyye** kitaplarında ruh hakkında geniş bilgi vardır.

Rûhun varlığı meydanda olup, ispat etmeye bile lüzum yoktur. Şöyle ki, insana en belli olan şey, kendi kendini tanımasını, bir şeyle ispat etmeye lüzum yoktur. Fakat, ruh madde midir? Madde değil midir. Kendi kendine var mıdır? Başka şeyle mi bulunur? gibi ve daha başka özellikleri ispat edilebilir. Zâten bu özelliklerin çoğu meydandadır. Bu bakımdan denilir ki:

1. Ruh cevherdir. Yâni kendisi vardır. Rûha, Farsçada "can" denir. Hayvan ölünce, canı çıktı, denir. Rûhu bedenden ayrıldı, demektir. Her mahluk (yaratılan varlık), ya cevherdir, yâhut araz (özellik, sıfat)dır. Varlıkta kalabilmesi için, başka bir varlığa muhtaç değilse, kendi kendine var ise buna "cevher" denir. Varlıkta kendi kendine durmayıp, başka bir şeye muhtaç ise "araz" veya "sıfat" denir. Madde ve cisim, birer cevherdir. Bir cismin rengi, kokusu, şekli ise arazdır, özelliktir. Renk cisimle vardır. Cisim olmazsa, renk olmaz.

Cevher iki türlüdür: Biri mücerred, yâni maddî olmayan varlıktır. Ağırlığı, şekli, rengi ve his organlarına

tesiri yoktur. İkincisi maddedir. Mücerred olan cevher, his (duygu) organları ile duyulmaz. Parçalanmaz. Akıl ve ruh böyledir. Madde ise, his olunur, parçalanabilir. Cisim, maddenin şekil almış hâlidir. Ruhun cevher olduğu birçok yoldan ispat edilmiştir. En kısası şöyledir ki, araz (özellik, sıfat), bir cevher üzerinde bulunur. Cevher, arazı taşımaktadır. His olunan, düşünülen herşeyi ruh almakta, taşımaktadır. Bunun için ruh, cevherdir, araz değildir. Araz, araz üzerinde de bulunabilir. Meselâ, sür'at, yâni hız, harekette bulunur diyerek, bu ispatı kabul etmeyenler de vardır.

2. Ruh, basittir. "Basit" demek, parçalanamaz, ayrılamaz demektir. Bunun karşılığı, bileşik, yâni "mürekkeb" olmaktır. Rûhun basit olduğu şöyle anlaşılır ki, basit olduğu bilinen şeyi, ruh kavramaktadır. Ruh, bileşik olsaydı, parçalanabilseydi, basit olan birşey bunda yerleşmezdi. Çünkü ruh parçalanırsa, bunda yerleşen basit şey de parçalanmak lâzım gelir. Basit olan şey ise parçalanamaz.

3. Ruh, cisim değildir. Eni, boyu, yüksekliği olan cevhere, yâni şekil almış maddeye cisim denir. Cisimde yerleşen şeylere "cismânî" denir. Araz, yâni özellikler, cisimlerde bulundukları için cismânîdirler.

4. Ruh, anlayıcıdır ve idâre edicidir. Ruh evvelâ kendini bilir. Kendini bildiğini de bilir. Göz vâsıtasıyle renkleri, kulakla sesleri kavrar. Sinirleri çalıştırır. Kasları hareket ettirir. Böylece bedene iş yaptırır. Böyle işlere **ihtiyârî** yâni istekli işler denir.

5. Ruh, his organları ile duyulmaz. Cisim ve cismânî olan şeyler his olunur. Ruh, cisim ve cismanî olmadığı için his olunmaz.

Ruh ölümsüzdür: İnsan ölünce, ceset çürüyünce ruh yok olmaz. Ölmek, rûhun bedenden ayrılması, demektir. Ruh bedenden ayrılınca, maddî olmayan âleme karışır. Hiç yok olmaz. Bütün dinler, felsefeciler ve müteassıb olmayan fen adamları böyle söylemiştir. Yalnız tabiatçılardan (materyalistlerden) pek az kısmı bu söz birliğinden ayrılmış ve yanlış bir yola sapmışlardır. Bunlar, Allahü teâlânın yeryüzünde, en şerefli varlık olarak yarattığı insanı, çöldeki otlara benzettiler. İnsan ot gibi biter, büyür, yok olur. Rûhu, ebedî kalmaz dediler. Böyle söyledikleri için "Haşâşî"ler, yâni "Otçular" adıyla anıldılar. Felsefeciler ve bütün din adamları bu otçuların bozuk düşüncelerini çeşitli delillerle çürüttüler.

Allahü teâlâ, bugün bilinen 104 elementi yaratmış, bunlardan herbirine başka başka özellikler vermiştir. Her element atomlardan yapılmıştır. Her atomu, bir mikro-dinamo gibi, büyük bir enerji deposu yapmıştır. Atomların yığılmasından molekülleri veya iyon şebekelerini, böylece organik ve anorganik bileşikleri ve hücreleri, çeşitli dokuları ve sistemleri yaratmıştır. Bunların herbirinde, akılları şaşırtan, incelikler, kânunlar, düzenler vardır. Meselâ, ancak mikroskopla görülebilen bir hücre, çeşitli atölyeleri bulunan muazzam bir fabrika gibidir. İnsan aklı, bugüne kadar, bu fabrikanın ancak birkaç makinasını görebilmiştir. İnsandaki milyonlarca hücrenin çalışabilmesi, gerek insanda, gerekse dış âlemde binlerce, uygun şartların bulunmasına bağlıdır. Bu binlerle şart ve düzenden biri bozulursa, insanın bedeni çalışamaz, durur. O büyük, bilici, yapıcı olan Allahü teâlâ, bu sayısız düzenleri yaratarak, beden makinasını otomatik olarak çalıştırmaktadır. Ruh, bu makinanın elektrik kuvveti gibidir. Bir motorda ufak bir ârıza olunca, cereyan kesildiği gibi, insan vücûdunun iç ve dışındaki yapı ve düzenlerde hâsıl olacak bir ârıza da, rûhun bedenden ayrılmasına sebep olur ve insan ölür. Dünyâda hiçbir makina, hiçbir motor süresiz çalışamıyor. Aşınarak, yıpranarak, çürüğe ayrılıyor. Bu, bir genel kânundur. Vücut makinası da, bu kânuna uyarak, yıpranıyor, çürüğe ayrılıyor. İnsan mezarda çürüyünce, hiçbir zerresi, hiçbir elementi yok olmuyor. Çürümek, bedeni meydana getiren organik moleküllerin anaerobik mikroplar tesiriyle parçalanarak, karbondioksit, amonyak, su gibi ufak moleküllere ve serbest azota kadar ayrılması demektir. Bu parçalanma, fizik ve kimyâ olaylarıdır. Fizik ve kimyâ reaksiyonlarında maddenin yok olmadığı bugün kesin olarak bilinmektedir.

İnsan bedeninin yapısında bulunan maddeler, topraktan, sudan ve havadan gelmektedir. Canlıların ihtiyaç maddeleri, bu üç kaynaktan hâsıl olmaktadır. İnsan çürüyünce, hâsıl olan maddeler, yine bu üç yere dağılıyor.

Ruh da, melekler de, terakki etmez; yükselmez. Yaratıldığı şekilde kalır. Ruh, bu bedenle birleşince, terakki etmek, yükselebilmek özelliğini kazanıyor. Bedene gelen rûh, yaratıldığı gibi kalmıyor. Yâni kıymetleniyor, yükseliyor. Yâhut inkâr etmek ve günah işlemek sebepleriyle, alçaklaşıyor, harap oluyor.

Bu dünyâda her cisim belirli özellikleriyle tanınmaktadır. Her cisim, elementlerin ve bileşiklerin birer yığınıdır. Elementler, bileşikten bileşiğe geçerek yer değiştirmekte, her cismin yapısı bozularak, özellikleri yok olmakta, başka özellikte, başka cisim hâline dönmektedir. Bu devamlı değişmelerde, madde yok olmuyor ise de, cisimler zamanla değişmekte, yok olup, başka cisim hâsıl olmaktadır. Eskiden maddeye "heyûlâ", cisme, yâni maddenin şekil almasına "sûret" diyorlardı.

Rûh parçalanmadığı ve parçalardan meydana gelmediği, yâni mücerred olduğu için, hiç değişmez, bozulmaz, yok olmaz. Halbuki, fizik olaylarında cisimlerin şekli ve hâli değişiyor. Meselâ su, ısı enerjisi

alınca buhar oluyor. Sıvı haldeyken gaz hâline dönüyor. Su cismi yok oluyor, buhar cismi var oluyor. Kimyâ tepkimelerinde ise, cismin yapısı bozuluyor. O cismin maddesi yok olup, başka madde var oluyor. Fizik olayında cisim değişiyor. Madde değişmiyor. Kimyâ değişmesinde, cisim yok oluyor. Madde değişiyor. Hiçbirinde madde yok olmuyor. Nükleer değişmelerde ise, madde de yok olup, enerji hâline dönüyor.

Rûh, bir sanat sâhibi kimseye benzer. Beden, bu kimsenin elindeki sanat âletleri gibidir. Rûh, bir süvâri, binici kimseye de benzer. Beden, bunun atı gibidir. İnsanın ölmesi, rûhun bedenden ayrılmasıdır. Bu da, sanat adamının âletlerinin yok olmasına, binicinin hayvanının elinden gitmesine benzer.

Rûhun kuvvetleri: Rûhun kuvvetleri vardır. Bu kuvvetler, bitki ve hayvanların kuvvetleri gibi değildir.

A) Hayvânî rûhun müdrike ve hareket kuvvetleri vardır.

1. Müdrike kuvveti: İdrak edici, anlayıcı kuvvettir. Bu anlama iki yolla olur. Görünen ve görülmeyen (iç) organların anlamasıdır. Görünen duygu organları beştir. Bunlar, göz, kulak, burun, dil ve deridir. Görünmeyen duygu organları da beştir. Bunlar da müşterek his, hayâl, vâhime, hâfıza ve mutasarrıfadır.

Müşterek his, duygu organlarından beyindeki duygu merkezlerine gelen dış etkilerin hepsi, beynin önünde toplanarak meydana gelir.

Hayâl, müşterek his olarak toplanıp anlaşılan duygular, beynin birinci boşluğunun önünde saklanır ve bir cisme bakınca bu cisim müşterek histe duyulur. Bu cisim göz önünden çekilince müşterek histe duygu kalmaz. Fakat hayâle gelen duygu uzun zaman kalır. Hayâl olmasaydı, herkes birbirlerini unutur, kimse kimseyi tanımazdı.

Vâhime, görünen his organları ile duyulmayan, fakat duyulanlardan çıkarılabilen mânâları anlar. Meselâ düşmanlık, doğruluk bir organla hissedilmez. Fakat dost, düşman olan kimse görülür, hissedilir. Bu kimselerden dostluğu, düşmanlığı anlayan iç kuvvete vâhime denir. Vâhime kuvveti olmasaydı, koyun, kurdun düşman olduğunu anlamaz, ondan kaçmazdı. Yavrusunu da korumazdı.

Hâfıza, vâhimenin anladığı mânâları saklar.

Mutasarrıfa da, anlaşılan duyguları ve mânâları karşılaştırıp, yeni mânâlar elde eder. Meselâ, zümrüdden bir dağ ve gümüşten bir ağaç düşünür. Şâirlerde bu kuvvet çok gelişmiştir.

2. Hareket kuvveti: İki türlüdür. Birincisi "Şehevî" kuvvettir. İnsan ve hayvanlar şehvet kuvvetleriyle, kendilerine tatlı gelen ve muhtaç oldukları şeyleri isterler. Bunlara "Behîmî" (hayvânî" kuvvet de denir. İkincisi, "Gazabî" kuvvettir. Bu kuvvetle, kendilerine çirkin, zararlı olan şeyleri def ederler, kovarlar. Bunlara "canavar" kuvvetler de denir.

Hareket kuvvetleri, müdrike kuvvetlerine muhtaçtır. Çünkü önce duygu organları ile, iyi veya kötü olduğu anlaşılmalıdır ki, istenebilsin veya atılsın. Bütün bu duyguların ve hareketlerin hepsi sinirlerle yapılmaktadır.

B) İnsan rûhu, yalnız insanlarda bulunur. Bu rûhun da iki kuvveti vardır. İnsan, bilici ve yapıcı bu kuvvetlerle hayvandan ayrılır. Bu iki kuvvet şunlardır:

1**. Bilici kuvvet (**kuvve-i âlime): Buna "Nutuk" veya "Akıl" da denir. Bu kuvvet ikiye ayrılır. Biri, tecrübî ilimleri, yâni fen bilgilerini elde etmeye yarayan kuvvettir. İkincisi, ahlâk ilimlerine âlim olan, bilen kuvvettir. Fen bilgileri edinen kuvvet, maddenin hakîkatını anlamayı sağlar. Ahlâk bilgileri edinen kuvvet, iyi huyları ve faydalı işleri, kötü huylardan ve çirkin işlerden ayırır.

2. **Yapıcı kuvvet (**kuvve-i âmile): Faydalı, başarılı işlerin yapılmasını sağlar. Bilici kuvvetlerle elde edinilen bilgilere göre iş yapar. Hayvan rûhundaki hareket kuvvetleri, vâhime kuvvetlerinin iyi bulduklarını çekerdi, çirkin bulduklarını iterdi. İnsan rûhunun yapıcı kuvveti, akla dayanır. Bir işte iyilik, fayda olduğunu akıl ile anlarsa, onu yapar. Sonu noksan, zarar olacağını anlarsa, o işi yapmaz veya def eder. Hayvânî rûhun, şehevî ve gazabî kuvvetlerini de idâre eder.

Çok kimse vardır ki, çok işlerini nefsin veya hayvânî rûhun kuvvetlerine tâbi olarak yapar. Yâni vehim ve hayâlle yaparlar.

İmâm-ı Muhammed Gazâlî ve tasavvuf büyüklerinden bir kısmı buyurdu ki:

"Rûhun bu kuvvetleri, meleklerdir. Allahü teâlâ, lutuf ve merhâmet ederek, melekleri rûhun emrine vermiştir. Küçük kıyâmet kopuncaya kadar, yâni rûh bedenden ayrılıncaya kadar, rûhun emrinde kalırlar. Hadîs-i şerîflerde de buna işâretler vardır. Bâzı kimselerden, durup dururken, tecrübeli kimselere parmak ısırtan hünerlerin meydana gelmesi de, bunu göstermekdedir" İnsanın kemâle

gelmesi, yükselmesi, saadete kavuşması, rûhun iki kuvvetiyle olur.

Ruhların hazır olması: Rûhta, bedenden ayrıldıktan sonra, yeni bir anlayış, dirilerin hallerini ve bilhassa dünyâdayken tanımış oldukları kimselerin hallerini anlamak kuvveti hâsıl olmaktadır. Bundan dolayı velîlerin kabirlerini ziyâret etmek ve onların mübârek ruhlarından yardım dilemek (istigâse etmek) ile, iyiliklere kavuşulmakta ve zararlardan kurtulmak mümkün olmaktadır.

Rûhun, bedenden ayrıldıktan sonra, bedenle ve bedenin bulunduğu toprakla alâkası, ilgisi vardır. Bir kimse, bu toprağı ziyâret eder ve velînin rûhuna teveccüh ederse, ikisinin rûhları buluşurlar ve birbirlerinden faydalanırlar.

İnsanın rûhu; bedenden ayrılıp, dünyâ ile alâkası kesilince, melekler âlemine gider. O âleme mahsus kuvvetler kendinde hâsıl olur. Birçok şeyler yapabilir. İnsan, hocasını rüyâda görüp, bilmediklerini sorup öğrenebilir. Rûhu olgun, nefsi pâk ve tesiri kuvvetli bir velînin kabri yanına gidip, bir zaman durulur ve o topraktaki velî düşünülür ise, rûhu o toprağa bağlanır. Gelen insanın rûhu ile velînin rûhu buluşmuş olur. Bu iki ruh, karşılıklı iki ayna gibidir. Her birinde olan mânevî haller, olgunluklar ötekine akseder, yansır. İkisi de çok faydalanır. Evliyânın kabirlerini ziyâret edene, onları anladığı ve bağlandığı miktarca fayda hâsıl olur. Onların kabirlerinden, çok fayda elde edilir. Fakat, rûhlarına bağlanmak, daha faydalıdır. Çünkü uzak ve yakın olmanın bunda bir tesiri yoktur.

Tenâsüh (reenkarnasyon) yoktur: Rûhun bağlı olduğu bir bedenden ayrılıp canlılık ve hareket meydana getirmek üzere başka bir bedene geçmesine tenâsüh denir. Tenâsühün aslı yoktur. Çünkü her beden için bir ruh vardır. Ölen bir insanın rûhu, yeni doğan başka bir çocuğa geçmez. Eski felsefecilerin ve şimdiki spritizmacıların, medyumların iddiâsı olan tenâsühü İslâmiyet reddetmektedir. Tenâsühe inanmak, ölenin kabirde azap veya mükâfat görmesini ve kıyâmetin kopup bedenlerin ruhları ile birlikte haşr ve neşr olmasını, Cennet ve Cehenneme götürülmesini inkâr etmek olur. Bu ise, İslâmiyete inanmamak demektir.

RÛHÎ (Bkz. Bağdatlı Rûhî)

RUKAYYE (radıyallahü anhâ);

Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem efendimizin kızı. Peygamber efendimiz otuz üç yaşındayken, hazret-i Zeyneb'den sonra ikinci kızı olarak hazret-i Hadîce vâlidemizden dünyâya gelmiştir. Çok güzel idi. Vahy ile hazret-i Osman'a nikâh edildi. Onunla birlikte iki kere Habeşistan'a hicret ettiler. Yirmi iki yaşındayken Bedr Gazâsında hasta oldu. Hazret-iOsman'a, Bedr'e gelmeyip zevcesine hizmet etmesi emrolundu. Bedr Zaferinin müjdesi Medîne'ye geldiği gün vefât etti ve orada defnolundu.

Resûlullah efendimize, peygamberliği bildirilmeden önce hazret-i Rukayye, Ebû Leheb'in oğlu Utbe'ye, Ümmü Gülsüm de Uteybe'ye nikâh edilmiş, fakat evlilik gerçekleşmemişti. Fahr-i âlem efendimize, peygamberliği bildirilip, insanlar, İslâm'a dâvet edilmeye başlanınca, Ebû Leheb ve oğulları düşman kesildiler. Cehennemlik oldukları Tebbet sûresinde bildirilen Ebû Leheb ve karısı ile Kureyş'in ileri gelen müşrikleri, Utbe ve Uteybe'ye; "O'nun kızlarını alıp yükünü hafiflettiniz. Kızlarını boşayın ki, zahmete düşsün! Size Kureyş'ten istediğiniz kızı alalım!" diye teklif ettiler. Onlar da; "Peki, boşadık!" dediler. Uteybe denilen alçak, daha da ileri giderek, Peygamber efendimizin huzûr-i şerîfine gelip; "Ey Muhammed! Ben, seni ve dînini tanımıyorum. Kızını da boşadım. Artık ne sen beni, ne de ben seni seveyim! Ne sen bana, ne de ben sana geleyim!.." diye hakâret etti. Sonra sevgili Peygamberimize saldırıp, mübârek yakasına yapıştı. Gömleğini yırttı. Bunun üzerine Resûlullah efendimiz; **"Yâ Rabbî! Buna canavarlarından birini musallat et!"** buyurdular. Çok kısa bir zaman sonra Uteybe bedbahtını arslan parçaladı.

Bu hâdiseden sonra, Peygamber efendimize vahy gelerek, hazret-i Rukayye'nin hazret-iOsman ile nikâhlanması emredildi ve evlendiler.

Nübüvvetin beşinci senesinde, Müslümanlara, müşriklerin işkenceleri pek şiddetlenmişti. Peygamber efendimiz, Eshâbının dayanılmaz işkencelere uğramasına, ayaklarından iplerle develere bağlanıp, aksi istikâmetlere doğru çekilerek parçalatılmasına çok üzülüyordu. Bu işkenceler her geçen gün daha da şiddetleniyor, merhâmet dolu kalbi, bunlara tahammül edemiyordu. Peygamber efendimizin emriyle Habeşistan'a hicret eden yirmiye yakın sahâbiyle birlikte hazret-i Osman ve hanımı Rukayye de hicret ettiler.

Peygamber efendimiz; **"Şüphesiz ki, Osman, Lût peygamberden sonra zevcesiyle birlikte hicret eden ilk kimsedir."** buyurdu.

Hazret-i Rukayye'nin burada Abdullah isminde bir oğlu oldu. Bu sebeple hazret-i Osman'a Ebû Abdullah künyesini verdiler. Hazret-i Abdullah altı yaşındayken vefât etti.

Peygamber efendimizin Medîne-i münevvereye hicretinin ikinci yılında, hazret-i Osman ve hanımı

Medîne'ye geldiler.

Hazret-i Rukayye, Medîne'de hastalandı. O sırada Bedr Gazâsı için hazırlık yapılmış, hazret-i Osman'ın hanımıyla meşgûl olması emredilmişti. Peygamber efendimiz ve şanlı Eshâbı müşriklerle çarpışmak üzere Bedr'e gittiler. Onlardan zafer müjdesi geldiği gün, hazret-i Rukayye Hakk'ın rahmetine kavuştu.

RUKYE;

bâzı sıkıntı ve hastalıkları tedâvi etmek ve nazara karşı korunmak için, Kur'ân-ı kerîm ve hadîs-i şerîflerde bildirilen âyetleri, duâları okumak, yazılı hâlde taşımak. Kur'ân-ı kerîmdeki ve hadîs-i şerîfteki duâlar yazılıp muska şeklinde de taşınabilir. Muska, Arapça bir kelime olup, aslı "mıska"dır. Doğru şekli "Nüsha"dır. Nüsha, lügatta yazılı şey mânâsındadır. Muska, âyet ve duâların bir kâğıda veya beze yazılıp, üçgen şeklinde katlanarak, muşambaya veya buna benzer bir şeye sarılıp ve boyuna veya elbisenin uygun bir yerine asılır.

Peygamberimiz hastalıklardan tedâvi için, doktora gider, ilâç kullanırdı. Hadîs-i şerîfte buyuruldu ki; **"Hastalığınızı tedâvi ediniz! ÇünküAllahü teâlâ, ölümden başka her hastalık için devâ, ilâç yaratmıştır."** Peygamberimiz üç türlü ilâç kullanırdı. Kur'ân-ı kerîm veya duâ okurdu. Fen ile bulunan ilâçları kullanırdı. Her ikisini karışık kullanırdı. **"Kur'ân-ı kerîmden şifâ beklemeyene şifâ nasip olmaz."** buyururdu. Fâtiha sûresini okumanın, hastalıklara şifâ olduğunu bildiren hadîs-i şerîfler, tefsir kitaplarında yazılıdır. Âyet-i kerîme ve duâ okumanın şifâ vermesi için şartlar vardır. Bu şartların gözetilmesi de lâzımdır. Okuyanın veya yazanın ve hastanın buna inanması şarttır. Hastanın, zararlı olan gıdâlardan, şüpheli ilâçlardan perhiz etmesi, sıcaktan veya soğuktan sakınması, lüzumlu şeyleri yapması, haramdan, zulümden sakınması lâzımdır. Hadîs-i şerîfte; **"Allahü teâlâyı unutarak, gafletle edilen duâ kabûl olmaz"** buyuruldu. Resûlullah efendimiz hasta olunca, Kur'ân-ı kerîmdeki Kuleûzüleri okuyup kendi üzerine üflerdi.

İslâm dîninde âyet-i kerîmeleri ve Resûlullah'tan gelen duâları yazıp muska yapmaya, taşımaya izin verilmiştir. İnanan, güvenen kimseye fayda verdiği tecrübe ile sâbittir. Hattâ böyle âyet ve duâların yazıldığı muskayı muşamba, naylon gibi su geçirmez şeylere sarılı olarak her zaman taşınmasına izin verilmiştir. Mânâsı bilinmeyen veya dinden ayrılmaya sebep olan rukyeyi (yazılı muskayı) okumaya "Efsun" denir. Bunu ve nazarlık denilen şeyleri kendi üzerinde taşımaya "Temime" denir. Muhabbet (sevgi) hâsıl etmek için yapılan rukyelere "Tivele" denir. Bir hadîs-i şerîfte, **"Temime ve Tivele şirktir** (Allah'a ortak koşmaktır)**."** buyruldu.

Hakîki Müslüman bâtıl inançlara inanmaz. Sihir, uğursuzluk, fal, efsun, Kur'ândan başka şeyler yazılı muska, mavi boncuk, kehânet ve benzeri şeylere, bunların muhakkak iş yapacaklarına, mezarlara mum dikmeye, tel ve iplik bağlamaya ve kerâmet sâhibi olduğunu söyleyene ehemmiyet vermez. Bunların çoğu esâsen başka dinlerden bize aktarılmıştır. Bazı din adamlarından "kerâmet" bekleyenlere büyük İslâm âlimi İmâm-ı Rabbânî şöyle demektedir: "İnsanlar din adamlarından kerâmet beklerler. Bunların bâzılarının kerâmeti yoktur, ama diğerlerinden daha ziyâde Allah'a yakındır. Asıl kerâmet, İslâmiyeti iyi öğrenmek ve ona uygun yaşayabilmektir."

Kur'ân-ı kerîmin hastalıklara şifâ olduğu İsrâ sûresi 82'nci âyetinde meâlen; **"Biz Kur'ândan öyle âyetler indiriyoruz ki, müminler için bir şifâ ve rahmettir. Zâlimlerin ise** (küfür ve yalanları sebebiyle) **ancak hasarını, zarar-ziyanını arttırır."** buyurularak bildirilmiştir.

Hadîs-i şerîflerde de buyuruldu ki:

Ey Allah'ın kulları! İlâç kullanın!

İlâçların en iyisi Kur'ân-ı kerîmdir.

Allahü teâlanın bir nîmet vermesini ve bunun devamlı olmasını isteyen «Lâ havle velâ kuvvete illâ billâhı» çok okusun!"

RULET;

Alm. *Roulett (n),* **Fr.** *Roulette (f),* **İng.** *Roulette.* Çıkış yeri İtalya olarak bilinen Fransa'da gelişen ve bütün dünyâya yayılan eski bir kumar oyunu. Ciltçilikte kullanılan disk biçimindeki yaldızlara demirleriyle; grafik sanatıyla uğraşan foto-gravürcülerin provalar sırasında bâzı küçük düzeltme ve tesviyeler yapmak için kullandıkları çarklara; oymacılık sanatıyla uğraşanların tahtayı oymak için kullandıkları küçük dişli çelik disklere; terzilerin, postacıların vb. kimselerin kullandıkları çark şeklindeki dişli âletlerin hepsine "rulet" ismi verilmektedir.

Kumar ve şans oyunlarından biri olan rulet, on sekizinci yüzyılda İtalya'da ortaya çıktı. On dokuzuncu

yüzyılda ise Avrupa, Amerika, Asya ve Afrika'daki bütün kumarhânelerde oynanmaya başlandı.

Diğer kumar ve şans oyunları gibi ruletin de kendine has bir oyun şekli mevcuttur. Ayrıca Rusya'da revolvera(toplu tabanca) ile yapılan düello (yâhut bahis) şeklidir. Tabanca topuna sâdece iki merminin rasgele sürülmesi temeline dayanır. Buna **Rus ruleti** denir. Avrupa ve Amerika'da oynanan ruletler kendilerine has özellikler taşımaktadır.

RULMAN;

Alm. *Kugellager, Rollenlager (n),* **Fr.** *Roulement (m),* **İng.** *Bearing.* Mekanik ve elektrikli âletlerde, kayma sürtünmesi yerine bir yuvarlanma sürtünmesi sağlayarak enerji kayıplarını azaltmak için yataklar ile muylular arasına yerleştirilen makina parçaları. Rulman, semente edilerek su verilmiş ve iyice perdahlanmış çok sert çelik malzemeden yapılmış küçük silindir olup, bunlara **bilyalı yatak** da denir.

İki cismin birbiri üzerinde yuvarlanmasından meydana gelen enerji kayıpları, her iki cismin birbiri üzerinde kaymasından doğacak enerji kayıplarından çok daha azdır. Bu yüzden mekanik îmâlâtta rulman denilen ve muylulara takılarak kayma sürtünmesini büyük ölçüde azaltıp, dönme sırasında muylular için hem destek, hem de kılavuz vazifesi gören âletler kullanılır.

Bir rulman başlıca şu parçalardan meydana gelir:

1) Yuvarlanan parçalar (bilyalar, iğneler, makaralar). 2) Çalışma sırasında biri dönerken (iç bilezik), öbürü sâbit kalan (dış bilezik) ve yuvarlanma yüzeylerini (veya yollarını) meydana getiren bilezikler. 3) Yuvarlanan parçaları eşit uzaklıkta tutarak birbirlerine değmelerini ve aşınmalarını önleyen ana kafes.

Bilyalar, makaralar ve bilezikler, yüzey sertliği çok fazla, süperfinisyon veya elektrolizle perdahlamaya elverişli sert karbon çeliğinden veya alaşımlı çelikten (genellikle kromlu) yapılır. Bâzan plâstikten yapılmış bilyalar da kullanılır. Kafesler, genellikle çelikten, pirinçten ve plâstikten yapılır. Rulmanın taşıyacağı yük yatak eksenine dikse, bu tip rulmanlara **radyal** denir. Eğer yük eksene paralelse **eksenel** tâbiri kullanılır.

Çok değişik tipleri olan rulmanların boyutları normlaştırılmıştır.

Rulman çeşitleri:

Bilyalı rulmanlar: Başlangıcı 1870 yıllarına kadar uzanan bu rulmanlar bir veya iki sıralı olarak yapılır.

Makaralı rulmanlar: Bu rulmanlar ağır yükleri taşıyabilir. Çünkü makaraların yuvarlanma yüzeyine teması bilyalardaki gibi noktasal değil çizgiseldir. Bu rulmanların yüksek hızlarda ısınma eğilimleri daha fazla olup konik olarak yapılanları da vardır.

İğneli rulmanlar: İlk patentini Almanlar almıştır. Bu rulmanlar 3-4 mm çapında ve yaklaşık olarak 20-35 mm uzunluğunda ince iğne şeklindeki makaralardan meydana gelir. Bu rulmanlarda devir sayısı 10.000 dev/dak'ya ulaşır.

Rulmanların kullanılışı: Rulmanlar, yerleştirilmesi ve kullanılması bakımından büyük tedbirler isteyen, fakat bakım servisi minimuma indirilmiş hassas âletlerdir. Sık sık yağlanmaları gerekmez. Dakikada 6.000 devir yapanlar için kıvamlı yağlar kullanılır. Çok büyük dönme hızlarında (10.000 dev/dak ve daha yukarı) akışkan yağlar tercih edilir.

RUMELİ EYÂLETİ;

Osmanlı Devletinin Avrupa topraklarındaki en büyük idârî birimi. Osmanlılar Rumeli'de ilk fetihlerini yaparken (1353-1359), Süleyman Paşa, bu kuvvetlerin başkumandanı sıfatı ile beylerbeyi durumunda idi. Daha sonra Sultan Birinci Murâd Han döneminde, Edirne merkez olmak üzere, Rumeli eyâleti kuruldu. Lala Şâhin Paşa da beylerbeyi tâyin edildi. Bu beylerbeyliğin vazîfesi, idârî olmaktan ziyâde, fetih harekâtını devâm ettirmek, yâni İslâm dînini yaymaktı. Bu yüzden beylerbeyiliğin sınır bölgelerine en seçkin komutanlar tâyin edildi.

Avrupa'daki Osmanlı toprakları genişledikçe, Rumeli Beylerbeyliğinin devlet içindeki nüfûzu da arttı. Bu eyâlet, Sultan İkinci Bâyezîd Han devrinde devletin en mühim idârî birimi olurken, Rumeli Beylerbeyine de akranları arasında en üst rütbe verildi. Vezir pâyesiyle, paşalık ünvânı ve divan toplantılarına katılma hakkı tanındı. Bâzı Rumeli Beylerbeyleri, aynı zamanda, veziriâzamlık da yaptılar.

Beylerbeyiler, ilk zaptedilen yerleri Paşa Sancağı hâlinde bizzât idâre ettikleri gibi, stratejik ehemmiyeti ön plânda olan ve idârî bir merkez olmaya elverişli bulunan kale ve şehirleri de, ehliyet ve kâbiliyet sâhibi beyler vâsıtasıyla hâkimiyetleri altında tutuyorlardı. On altıncı asır ortalarına kadar bölgedeki

fethedilen bütün yerler, stratejik ehemmiyetlerine göre sancak hâline getirilerek, Rumeli Beylerbeyliğine bağlandı. Kânûnî Sultan Süleymân Han devrinin sonlarında, Macaristan'da yeni eyâletler teşkil edildi.

Osmanlı fethinden önce bölge halkı, zâlim kral ve imparatorların zulümlerinden kaçıp, Rumeli'yi boşaltmaya başlamıştı. Bu yüzden kayda değer büyüklükte bir şehre tesâdüf edilmeyen Rumeli bölgesinde ufak-tefek bâzı yerleşim birimleri vardı. Fetihten sonra Aksaray tarafındaki yörükler, topluca Rumeli'nin boş arâzisine yerleştirildi. Fethedilen yerlerde kimse aç ve açıkta bırakılmadı. Her taraf kısa zamanda îmâr edildi. Elde edilen vergi gelirinin iki-üç misli harcama yapılarak Rumeli âdetâ yeniden inşâ edildi. Câmisi, medresesi, imâreti, hamamı, köprüsü mektebi, çeşmesi, kışlası, insanların ihtiyâcı olan her şeyiyle Rumeli şenlendi. Temizlik ve güzellik, adâlet ve güzel ahlâk her tarafta yayıldı. Bâzı Hıristiyan köylerinden Rumeli Ağası nezâretinde devşirilen çocuklar, Müslüman köylülerin yanlarına verilip bilâhare acemi ocağına alınarak yetiştirildiler.

Beylerbeyilik merkezlerine (paşa sancağı), sancak merkezlerine ve kazâlara kâdılar tâyin edildi. Nâhiyelere nâibler vazîfelendirildi. Köy ve mahallelerde ise imamlara mesûliyet verildi. Kazâ ve nâhiyelerde sübaşılar âsâyişi temin ettiler. Tımar sâhipleri iyi muâmeleleriyle toprakları şenlendirdiler.

Aynî Ali Risâlesi'nde verilen rakamlara göre 16. asrın sonlarına doğru Rumeli toprakları 9274 kılıç olarak dirlik sâhiplerine dağıtıldı. Rumeli eyâletinden cebelüleriyle birlikte 33.000 kişi sipâhî ordusuna katılırdı. Ayrıca Rumeli'den on binin üzerinde yörük ve müsellem eşkinciyle bir o kadar da akıncı çıkardı. Rumeli Beylerbeyinin emrinde yaklaşık 60.000 kişilik bir ordu teşekkül ederdi.

Rumeli eyâleti, Kânûnî devrinde; Paşa livası (sırasıyla; Edirne, Sofya, Manastır), Gelibolu, Silistre, Niğbolu, Vize, Sofya, Köstendil, Midilli, Semendire, İskenderiye (İşkodra), Avlonya, İlbasan, Ağrıboz, Tırhala, Prizen, Alacahisar, Vidin, Florina, Mora, Vilçitrin, Yanya, Karlıili, İzvornik, Hersek, Bosna, Selânik, Kızılca Müsellem, Voynuk, Çingâne, Karadağ, Kefe veOhri sancakları olarak teşkilâtlandırılmıştı.

On yedinci asırda Mora ve çevresindeki sancaklar, Rumeli'den ayrıldılar. On dokuzuncu asırda ise; Üsküp, Bosna, Selânik ve Yanya, Rumeli eyâletlerinden ayrılarak ayrı birer vilâyet hâline getirildi. Rumeli de, Ohri, Kesriye ve İşkodra'dan ibâret bir eyâlet hâline geldi. 1864'te vilâyet sistemine geçilince de; Varna, Niş, Sofya, Tırnova, Rusçuk, Tolçu ve Vidin mutasarrıflıklarından meydana gelen Tuna vilâyeti kuruldu. İşkodra ve Edirne 1878'de ayrı birer vilâyet hâline getirilince, Rumeli eyâleti tamâmen ortadan kalktı ve Rumeli coğrafî bir tâbirden ibâret kaldı.

RUMELİ HİSARI;

Fâtih Sultan Mehmed Hanın İstanbul Boğazının Avrupa yakasında yaptırdığı hisar. İstanbul'u almaya karar veren genç Osmanlı Sultanı, kuşatmadan önce bâzı tedbirler aldı. İstanbulBoğazına hâkim olup, geçen gemiler kontrol altına alınmadıkça fetih çok güçtü. Bunun için Boğaz'ı kontrol altına alacak bir kale yaptırmak îcâb ediyordu. 1451 yazı sonunda Karaman Seferinden dönen Sultan MehmedHan, Anadolu Hisarı bölgesinden karşıya geçerken, Boğaziçi'nin durumunu çok dikkatli incelemişti. O zamanki topların tesirli oldukları mesâfelerin ve atılan güllelerin kifâyetsizliği sebebiyle, daha önce yapılmış olan Anadolu Hisarı, Karadeniz'den gelen gemileri kontrol altına almaya yetmiyordu. Bu sebepten, İstanbul fethine hazırlanmak ve Boğaz'a hâkim olmak düşüncesiyle plânları bizzat SultanMehmed Han tarafından yapılan kalenin inşâatına Mart 1452'de başlandı.Kale yapımına mâni olmak isteyen Bizans İmparatoru Konstantin Dragazes'in elçilerine Sultan Mehmed Han şu cevâbı vermiştir:

"...Kendi arâzim üzerinde gönlüm istediği şeyi yapmama karşı gelmeniz için, elinizde ne hak ve ne de kudret vardır. İki kıyı benimdir. Anadolu kıyısı benimdir. Çünkü halkı, Osmanlılardan meydana gelmektedir. Rumeli kıyısı da benimdir. Çünkü siz savunmasını bilmiyorsunuz. Gidiniz efendinize söyleyiniz ki, şimdiki Osmanlı Pâdişâhı, evvelkilere benzemez!"

Hisarın projesi, yapılacak surların, burçların, kapıların yerlerini, aralık ve mesâfelerini, bizzat Sultan Mehmed Hanın tespit ettiği hususlar dikkate alınarak Mîmâr Muslihiddîn Ağa tarafından çizilmişti. 15 Nisan 1452 günü temel atılarak büyük hızla kalenin inşâsına başlandı. Bizzat Sultanın, vezirlerin, paşaların, amele gibi çalıştığı inşâat, çok güzel bir plânlama ve sorumluluk dağıtımı ile devâm ediyordu. İş bölümü ve çalışanların vazîfeleri bizzat Sultan Mehmed Han tarafından tâyin ediliyordu. Boğazkesen Hisarının kuzeyindeki burcu yetmiş yaşlarındaki Sarıca Paşa, en güneydeki burcu Zağanos Paşa, kıyıdaki burcu da Halil Paşa yaptırıyor, Sultan da geri kalan ve deniz tarafındaki işlerle uğraşıyordu.

İntizam, iş bölümü, çalışma gayretinin bütünüyle ortaya döküldüğü kale yapımında beş ilâ altı bin işçi ve usta çalışmıştı. Adâlet işlerini ön plâna aldıran Sultan Mehmed Han, işçi gruplarını bulundukları muhitin kâdıları ile birlikte getirtmişti. Ağır suç işleyenlere ölüm cezâsı verileceği herkese duyurulmuş,

işini en iyi ve çabuk bitirene büyük mükâfatlar verileceği bildirilmişti. İnşâat gayretli çalışmaların sonunda Ağustos ayı içinde bitirildi. Çeşitli kaynaklara göre üç veya dört ay içinde bitirilen kale 250x125= 31.250 m2lik alanı kaplıyordu. En dar yeri batı-doğu yönü üzerinde 125 metredir. Kalede, kuzeyde, güneyde tepeler üzerinde ve biri de doğuda deniz kenarında olmak üzere, üç büyük burç ile çeşitli büyüklükte on üç burç vardır. Kalenin hendeği yoktur ve burçlar, herbiri başlıbaşına savunmayı başaracak şekilde yapılmıştır. Surların kalınlığı taarruza elverişli olan batı tarafından hemen hemen her yerde beş metre, güneyde ise üç metredir. Bâzı yerler dört metredir. Surlar boyunca dışarıya karşı iki metre yükseklikte, seksen santimetre genişlikte mazgalla korunan bir devriye yolu vardır.

Sarıca Paşa Burcu, 28 m yükseklikte, dış çapı 23.80 ve duvar kalınlığı 7 metredir. Kıyıdaki **Halil Paşa Burcu** 22 m yükseklikte olup, dış çapı 23.30, duvar kalınlığı 6,5 metredir. **Zağanos Paşa Burcu** ise 21 m yüksekliğinde, dış çapı 26.70 metredir. Sarıca ve Zağanos burçları yuvarlak. Halil Paşa Burcu ise, 12 köşeli olarak yapılmış, üstleri kurşun ile örtülmüştü.

Kalenin içinde evler, câmi, sarnıç, yiyecek cephâne ve malzeme depoları yapılmış, ağır toplar, Hisar-ı Beççe'nin mazgallarına yerleştirilmişti. Kalenin ilk komutanı Firuz Ağanın emrine dört yüz asker verilmişti. Bundan sonra Boğaz'dan geçecek bütün gemiler muayyen bir vergi ödeyeceklerdi. Emre itâat etmeyenler derhâl batırılacak, Boğaz'ın en dar yerinde (660 m) karşılıklı iki kaleden açılacak atışla izinsiz hiçbir şey geçemeyecekti. İlk defâ aynı sene Kasım ayı içinde Karadeniz'den gelen iki Venedik gemisi, izinsiz geçmek istedi. Derhâl ateş açıldı. Arkasından Antonio Rizo'nun kaptanı olduğu gemi batırıldı. Böylece dünyânın en stratejik boğazının iki yanına hâkim olan Osmanlılar, İstanbul fethinin ilk adımını atmış oldular.

1509'daki İstanbul zelzelesinden büyük zarar gören hisar, çok kısa zamanda tâmir edildi. 1746'da yangın geçiren hisar, Üçüncü Selim Han (1789-1807) zamânında son olarak tâmir edildi. **Fâtih Kanunnâmesine** göre yatsı namazından sonra, sabah namazından önce nevbet vurmak gerekliydi. Cumâ ve bayram günleri bayrak çekilmesi ve pâdişâhlar hisar önünden geçerken top atışı ile selâmlanması yine aynı kânunda belirtilmişti. On yedinci yüzyıldan îtibâren hisarın çevresine kurulan mahallelerle bir semt meydana geldi.

Hisarın deniz müzesi hâline getirilmesi için 1917'de bir proje hazırlandı ise de, Birinci Dünyâ Harbinin sonunda bundan vazgeçildi. 1953'te baştan sona tâmir edildi. Hisar'ın KaleiçiMahallesi istimlâk edilerek tamâmı müze hâline getirildi.

Hisar çeşitli adlarla anıldı. Fâtih Sultan Mehmed Hanın bizzat **Boğazkesen** adını verdiği Hisar'a, **Yenihisar, Yenicehisar, Yenikale, Nikhisar (Güzelhisar), Başkesen** adları da verildi. Fakat zamanla bulunduğu yerden dolayı **Rumeli Hisarı** adı diğerlerini unutturdu.

RUS-JAPON SAVAŞI;

yirminci yüzyılın ilk büyük savaşı. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru büyük devletler arasına giren Japonya, 1894'te Çin ile yaptığı savaş sonucu Mançurya'da bir deniz üssü olan Port Arthur'u elde etmişti. Fakat çok geçmeden Rusya, Almanya veFransa ile anlaşarak Japonları Port Arthur'dan çıkardı. Ruslar burasını Uzakdoğuda buz tutmayan, her mevsimde istifâde edebileceği, savaş gemilerini barındırabileceği bir liman olarak kullanıyordu. Bu durumda Rus ve Japon menfaatlerinin çarpışması her geçen gün artıyordu. Nihâyet Japon donanması, 8 Şubat 1904 gecesinde Port Arthur'da bulunan Rus donanmasına âni bir baskınla büyük bir darbe vurdu. Ertesi gün de Rusya'ya harp îlân etti. Yapılan savaşlarda eğitimleri zayıf, sevk ve idâreleri kötü olan Rus birlikleri, Japonlara yenildiler. Rus donanması da Port Arthur'a 40 km uzaklıktaki Raund Adası yakınlarında Japon donanması tarafından saldırıya uğrayarak tamâmen imhâ edildi. Japonlar, 1 Ocak 1905'te Port Arthur'u aldılar. Rusların takviye olarak gönderdiği İkinci Pasifik Filosu, Cuşima Boğazından geçerken tamâmen imhâ edildi. Amerika cumhurbaşkanı Theodore Roosevelt'in iki tarafa da barış tavsiyesi üzerine görüşmelere başlandı. Sonunda Kore'de Japon hâkimiyetinin kabulü, Rusların Port Arthur'dan, Mançurya'dan çekilmesi şartıyla barış imzâlandı. Japonya, Amerika'nın barış görüşmeleri sırasındaki tutumu yüzünden tazminat istemekten vazgeçti.

RUSSEL, Bertrand Arthur Willam;

İngiliz matematikçisi, filozofu ve sosyoloğu. 18 Mayıs 1872'de doğdu. 2 Şubat 1970'te Galler'deki evinde öldü. Küçük yaşında, Lord olan babası ölünce, ikinci defa başbakan olan büyükbabası Lord John Russel tarafından büyütüldü. Cambridge Üniversitesi matematik ve felsefe bölümünden birinci sınıf şeref derecesiyle mezun olduktan sonra, 1895'te "Teslis Cemiyeti"nin üyesi oldu. Kendi zamânında, bir düşünür ve yazar olarak hem 1949'da İngiliz Hükümetince verilen "Liyakat Şeref Derecesi-Onderof Merit" hem de 1950'de Norveç'te Nobel mükâfâtı almış birkaç kişiden birisidir.

1967'de neşredilen otobiyografisinde kendisi, hayâtına yön veren üç kuvvetli arzunun; sevmeyi

istemek, bilgi araştırmak, insanlığın ızdırap çekmesine karşı dayanılmaz bir merhamet olduğunu söylemektedir. Hayâtının çoğunda sosyal ve sınâî meselelerle aktif olarak ilgilenmiştir. Gençliğinde sosyalistti. Birinci Dünyâ Savaşının çıkışında, 1914'te savaşa girmeyi reddeden konuşmalar yaptığı ve askere alınmaya karşı geldiği için tevkif edilmiş ve altı ay hapse mahkûm olmuştu.

Russel, bir müddet Paris ve Berlin'de bulundu. Rusya'ya ve Çin'e gitti. Rusya'yı İngiliz İşçi Partisinin bir delegesiyle ziyâret etmişti. Orada Lenin ile bir mülâkat yapma husûsunda mutâbık kalmışlardı. Bu mülâkattan sonra Russel, komünizm hakkında hayâl kırıklığına uğradı ve komünizm hakkında sert bir suçlama niteliğini taşıyan **Bolşevizmin Teori ve Uygulaması** adlı kitabını yazdı. 1920'de Çin'e gittiğinde birkaç ay kaldı ve Pekin Üniversitesinde ders verdi. Çinlilerin kültürünü, Ruslarınkine göre kendisine daha yakın buldu ve Çin hakkında **Çin Problemi** (1922) adlı kitabını yazdı.

Russel, Birinci Dünyâ Savaşı sırasında gösterdiği pasifizmden, İkinci Dünyâ Savaşı sırasında vazgeçti. Nazilerin ancak kuvvetten anlayacaklarına kanâat getirmişti. Savaştan sonra Rusya ileAmerika arasında silâhlanma yarışını endişeyle tâkip etti. İngiltere'de silâhsızlanma taraftarı ve hidrojen bombası deneme patlatmalarına karşı çıkan grubun içinde yer aldı. Bu yüzden yeniden hükümet aleyhtarı faaliyetten tevkif edildi ve hüküm giydi.

Vietnam savaşlarında şiddetli bir Amerikan aleyhtarıydı ve bu savaşın sorumluları olarak Amerikan liderlerini görüyordu.

Çocuklarının iki dünyâ savaşı arasında büyümeleri sebebiyle eğitim problemleriyle ilgilendi. İkinci karısı Dore ile kız ve erkek çocukları için okul açtılarsa da muvaffak olamadılar. Beş yıllık okul döneminde çocuklara anormal derecede serbestlik vermeyi denedi.

Din ve ahlâk konusundaki görüşleri o dönemde yadırganacak cinstendi. Dîni bir atmosfer içinde büyümesine rağmen, zamanla Hıristiyan akidelerinin modern ilimle uyuşmadığının farkına vardı. Hıristiyan akide ve ahlâk esaslarının rasyonel olmadığına kanaat getirdi ve bu hususta kendine göre elde ettiği sonuçları **Niçin Hıristiyan Değilim?** (1927) adlı kitabında açıkladı. Yine bu konuda **Din ve İlim** (1935) adlı bir kitap yazdı.

1938'de Amerika'ya geldi ve muhtelif üniversitelerde ders verdi, **Evlilik ve Ahlâkî Değerler** (1929) adlı kitabında, erkek-kadın münâsebetlerinde kişilerin kendilerinin sorumlu olduğunu ileri sürüp, devletin buna müdâhale etmemesi gerektiği görüşünü ileri sürdü. Bu durum kariyerini menfi yönde etkiledi. New York, City Kolejde öğrenci velileri Russel aleyhine, öğretim yaptırmaya uygun olmadığı iddiasıyla dâvâ açtılar. New York Anayasa Mahkemesi, öğrenci velilerinin lehine karar verdi. Russel, ders vermeyi bırakarak Filedelfiya yakınında bulunan Barnes Müessesesine yapılan tâyinini kabul etti ve orada **Batı Felsefesinin Târihi** (1945) adlı kitabını yazdı.

Diğer eserlerinden bâzıları şunlardır: **Matematiğin İlkeleri** (Principia Mathematica), **Felsefenin Meseleleri, Dış Dünyâ Görüşümüz, Hürriyete Giden Yollar** (Roads to Freedom), **Mistisizm ve Mantık, Riyazî (Matematiksel) Felsefeye Giriş, Zihnin Analizi, Atomların ABC'si, İzafiyetin ABC'si, Eğitim ve Sosyal Düzen, İlimden Beklediğimiz, Bertrand Russel'in Otobiyografisi, Ahlâk ve Siyâset İçinde İnsan Toplumu, Silâhsız Zafer, İnsanın Geleceği Var Mı?** vb.

RUSYA FEDERASYONU

DEVLETİN ADI..... Rusya Federasyonu

BAŞŞEHRİ ..... Moskova

NÜFÛSU..... 145.300.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 17.075.400 km²

RESMÎ DİLİ ..... Rusça

DÎNİ .....Hıristiyanlık

PARABİRİMİ ..... Ruble

Sınırları içinde yüz civârında milliyete mensup topluluklar bulunan bir devlet. Kuzeyinde Kuzey Kutup Denizi; doğusunda Pasifik (Büyük) Okyanus; batısında Estonya, Litvanya, Beyaz Rusya, Letonya, Ukrayna, Moldavya, Baltık Denizi; güneyinde Kazakistan, Moğolistan, Çin, Gürcistan, Âzerbeycan, Hazar Denizi, Kuzey Kore, Karadeniz yer alır. Toprak bakımından dünyâ ülkeleri arasında birinci, nüfus bakımından ise beşinci sıradadır.

Târihi

Rusya'nın bilinen târihi 5. yüzyılda batıdan Rusya topraklarına giren Slav kabileleriyle başlar. İlk Rus devleti 9. yüzyılda İskandinavyalılar tarafından kuruldu. Devletin merkezi Novgrod ve Kiev'deydi. On üçüncü yüzyılda ülke toprakları Moğolların saldırılarına uğradı. Bundan sonra Moskova prenslikleri ve büyük dükleri idâresinde ortaya çıkmaya başlayan ülke 1480 yılında Altınordu Devletinin hâkimiyetinden kurtuldu.

On beşinci asırda Osmanlı Devleti ile münâsebetleri başladı. İstanbul'u fethederek, Bizans da denilen Doğu Roma Devletine son veren Fâtih Sultan Mehmed Han (1451-1481) Rus Knezliklerinin güneyindeki Kırım Hanlığını imtiyazlı beylik hâlinde, Osmanlı Devletine bağlayıp, vergi yerine her yaz Moskoflar üzerine netice alıcı ve yıldırıcı akınlar yapmakla vazifelendirdi.

Ruslar, Papalığın gönderdiği kardinal ve papaz heyetleri sâyesinde Türklere karşı uyanmaya başladı. Rus Knezlikleri birleştiler ve Çarlık dönemi başladı. Korkunç İvan 1547'de ilk çar îlân edildi. Böylece Rus çarları kendilerini DoğuRoma'nın vârisi saydılar.

Yönetim ve askerlik alanındaki düzenlemelerle devlet idâresini güçlendiren, Çar İvan katıldığı seferlerde Kazan Hanlığı topraklarını işgal etti ve 1556'da Astrahan Hanlığını da Moskova'ya bağladı. Kırım Hanlığına karşı sefer düzenlediyse de başarılı olamadı. Daha sonra Baltık Denizine açılmaya ağırlık vererek Litvanya topraklarına girdi. Rus Çarlığı ile İsveç ve Polonya'yı karşı karşıya getiren bu savaşta Rusya ilk önceleri başarılı oldu ise de daha sonraları ard arda alınan mağlubiyetler ülkede iç karışıklığa sebep oldu. Bunun üzerine Çar İvan baskıcı bir politika tâkip etti ve muhaliflerini acımasızca öldürdü. Bu sırada Rus ekonomisi ağır bir darbe aldı.

Korkunç İvan'ın ölümünden bir süre sonra iç karışıklıklar başladı. Rus Çarlığı yıkılmanın eşiğine geldi. İsveç ve Polonya'nın da olaylara karışmasıyla, tam bir iktidar boşluğu ortaya çıktı. Polonya kuvvetlerinin Rusya'yı 1610'da işgâli halkı direnişe sevk etti ve Romanov âilesinden Mihail Fyodoroviç çar seçildi. Bir süre sonra düzeni yeniden sağladı. Büyük toprak kaybedilmesine rağmen İsveç (1617) ve Polanya ile (1618) barış antlaşması yapıldı. Ayrıca Rusya bütün Avrupa'yı sarsan Otuzyıl Savaşlarının dışında kaldı.

İlk Osmanlı-Rus Harbi, Çar ordularının 1667'de Kiev'i de ele geçirmesinden on yıl sonra 1677'de Kırım Hanlığı ile Ukrayna arasındaki topraklara saldırmasıyla başladı. 1677-1678 yıllarında Osmanlı ordusu Ruslara karşı Çihrin/Çehrin Seferine çıkarak, Rusları ve onlara yardımcı Lehlileri yendi. Çihrin Kalesi Osmanlı ordusu tarafından, bir daha bölgede Rusların tutunmasına mâni olmak için yıktırıldı. Moskova elçileri 1681 Ocak ayında Kırım Hânına ricâya gelerek bir daha Osmanlı ve Kırım topraklarına saldırmayacaklarına yeminle söz verip, bir antlaşma imzâladılar. Kırım Hanı, Edirne'de sefer hazırlığı görmekte olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşayı iknâ ederek Bahçesaray Sulhü adıyla anılan ilk Osmanlı-Rus Antlaşmasını imzâlatmaya muvaffak oldu (11 Şubat 1681).

1683 yılında Avusturya İmparatorluğunun merkezi Viyana'nın ikinci defâ kuşatılmasındaki türlü düşünce ve hatâlar yüzünden geri çekiliş, Rusların beklediği büyük fırsatı doğurdu. Papalık-Avusturya-Venedik-Lehistan gibi Akdeniz'den Baltık'a kadar yayılan Katolik devletlerinin Osmanlı aleyhine kurduğu **Mukaddes İttifak'**a, Rusya'da katıldı. Bu beşli ittifak devletleriyle yapılan on üç yıllık harpler sırasında, Rusya Çar Deli Petro'nun (1682-1725) gayretleriyle gelişip, kuvvetlendi. İttifak devletlerinin Osmanlı Devleti ile harplerinden cesâret alan **Deli Petro;** 1695 ilkbaharında kuvvetli bir ordu ile, Sibirya'dan gelen târihi kürk ticâret yolunun ağzında bulunun ve gelen dabağlanmış kürklerin Karadeniz, Akdeniz ve Avrupa içlerine sevkiyat merkezi olan Azak Kalesine saldırdı. Azak Kalesindeki sayıca az olan Osmanlı kuvveti, kahramanca karşı koyarak uzun süre dayandı. Rus Donanması Don/Ten Nehri boyunca Azak Kalesine geldi. Ruslar nehir ve deniz tahkimatı güçlü olmayan Azak Kalesini ele geçirdiler. Azak Kalesinin düşmesiyle, bir Türk gölü hâlinde olan Karadeniz'de Ruslara bir pencere açılmış oldu. Azak Denizinin, Karadeniz'e açılan boğazda bulunan Kerç/Kerş Liman Kalesi Osmanlıların hâkimiyetinde bulunduğundan, Rus donanmasının Karadeniz'e çıkmasına engel oluyordu.

1699 Karlofça Antlaşmasından sonra, Osmanlı Devletiyle harbi göze alamayan Rusya, 1700'de imzâlanan İstanbul Antlaşmasıyla sulhe râzı oldu. Antlaşmayla Azak Kalesi ve çevresi Ruslara bırakıldı.

Ekonomik ve kültürel alanda bilgi toplamak amacıyla çıktığı Avrupa gezisinde Osmanlılara karşı yeni bir ittifak girişiminden netice alamayan Deli Petro, Karadeniz yerine Baltık Denizine yönelmeye karar verdi ve İsveç'le ünlü Büyük Kuzey Savaşını başlattı (1700-1721). Başlangıçta Ruslar mağlup oldu ise de Poltava çarpışmasıyla (1709), savaş Rusların lehine döndü.

Bu arada Rus ordularının Osmanlı hudûduna tecâvüz etmesi üzerine, 9 Nisan 1711 târihinde Osmanlı Devleti,Rusya'ya sefer düzenledi ve iki ordu Prut Irmağı boyunda karşılaştı. Ruslar mağlup oldu (Bkz. Prut Harbi). Çar Deli Petro kumandasındaki Rus ordusu, antlaşma isteğinin kabulüyle imhâdan

kurtuldu. Azak Kalesi ve çevresi Osmanlılara geri verildi ve aşağı Özü boyundaki Rus kaleleri yıktırıldı.

Deli Petro'nun kızı Anna zamânında, Osmanlılar ile Venedik-Avusturya harplerini fırsat bilen Ruslar, Avusturya-Rusya ittifakını yenilediler. Ardından Rus ordusu, Osmanlı ordusunun Avusturya cephesinde bulunmasından faydalanarak, Kırım Yarımadası batısındaki Özü Kalesini alıp, Kırım'a girdiler. Ruslar, 1 Temmuz 1736'da ikinci defâ Azak Kalesini zapt ettiler. Azak Harbi 18 Eylül 1739 Belgrad Antlaşmasıyla sona erdi. Antlaşmayla Azak Kalesi yıktırılıp, Azak bölgesi Osmanlı Devleti-Rusya arasında tarafsız saha ve müstakil Kabartay ülkesi de iki devlet arasında tampon hâlde tutulup, Moskoflar Karadenizden son bir defâ daha uzaklaştırıldı.

Çariçe İkinci Katerina (1762-1796) zamânında Rusya'nın Lehistan Polonya'ya yerleşmesine engel olmak için, Osmanlı Devleti tarafından Rusya'ya sefer açıldı. Rusların işgal ve zulmünden kaçıp Türk hudûdunu aşarak Osmanlı Devletine sığınan âilelerini Rus ordusunun tâkip etmesi ve uğradıkları köy ve kasabalardaki silâhsız mâsum ahâliyi kırmaları bu seferin açılmasına sebep oldu. Dîvân-ı hümâyun kararı ile Rusya'ya sefer açıldı. 1769 Şubatında Kırım Hanı GirayHanın orduları Güney Rusya'ya girerek Rusları yendi ve 100.000'den fazla esir aldı. Fakat gelişmeler Osmanlı Devletinin aleyhine oldu. Beş yıl süren ve 21 Temmuz 1774 târihli Küçükkaynarca Antlaşmasıyla biten bu harp; ilk defâ ahâlisi Müslüman ve Türk olan toprakların elden çıkması ve 300 yıldan beri Anadolu'nun kuzey kalesi sayılan Kırım Hanlığının Kuban ve Bucak Tatarlarının, sözde müstakil olma kaydıyla koparılmasıyla neticelendi. Azak, Yenikale, Kerç ve Kılburun şehirleriyle Aksu-Turla'ya kadar olan Karadeniz kıyıları Ruslara bırakıldı. Ruslar Karadeniz'e rahatça çıkabildiler. Nihâyet, sözde müstakil olan Kırım Hanlığını 1783 Temmuzunda işgal ederek yerli ahâliden kadın ve çocuklarıyla 30.000'den fazla Türk'ü öldüren Ruslar, 1784 Ocağında Kırım'a resmen hâkim oldular. Rus zulmü altında ezilen birçok Kırımlı, Osmanlı toprağına göç etti.

Osmanlı Devleti Kırım'ı Rusların işgâlinden kurtarmak için Sultan Birinci Abdülhamîd Han zamânında Rusya'ya altıncı sefer düzenlendi. Rus Çariçesi II. Katerina Avusturya İmparatoru II. Josef ile Bizans-Yunan projesinin tatbiki ve Osmanlı Devletinin parçalanması için ittifak yaptılar. Avusturya'nın, Rusya müttefiki olarak Osmanlı Devletine savaş açması üzerine, Osmanlı askeri iki cephede harbetmek mecburiyetinde kaldı. Osmanlı Devleti ateşli silâhları ellerinde bulunduran Yeniçerinin sebep olduğu bozgunla ağır yenilgiye uğradı. Önce Avusturya ile 1791 Ağustosunda Ziştovi Sulhü imzâlanarak Belgrad geri alındı. Ruslarla devam eden harp 9 Ocak 1792 târihinde imzâlanan Yaş Antlaşmasıyla sona erdi ve Kırım Hanlığının tamâmen Rusya hâkimiyetine girmesi kabul edildi.

Üçüncü Selim Hanın her sahadaki icraatlarıyla Osmanlı Devletini güçlendirip, ıslâhatlarda bulunması Rusya'yı telaşlandırdı. Çar I. Aleksandr, Osmanlıya tâbi Sırbistan'ı isyana teşvik edip, Slavlık propagandasıyla Balkanları karıştırdı. Sırplar, Rusların teşvikleriyle isyan etti. Vilâyet merkezi Belgrad 13 Aralık 1806'da düştü. Ruslar 1806 Aralık ayında ansızın Basarabya'da Bender ve Hotin kalelerini alıp, Tuna Nehri ağzındaki kaleleri de istilâ ettiler. Bunun üzerine Osmanlı Devleti 22 Aralık 1806 târihinde Rusya'ya harp îlân etti. 1807'de Tiflis'ten hareket eden Rus ordusu, Temmuz ayı başlarında Arpaçay'ı geçerek Kars Kalesine saldırdı. Kars'taki Osmanlı askerlerinin ve ahâlinin cansiperâne müdâfaasıyla Rus taarruzu püskürtüldü. Ruslar pekçok zâiyat vererek, Arpaçay ötesine geri çekildiler. 1810 yazında Ahılkelek üzerinden saldırıya geçen Ruslar, bu kaleyi alamayınca Ahıska şehrini kuşattılar. Osmanlı mukâvemeti ve salgın hastalığa dayanamayıp 1811'de Tiflis'e geri çekildiler. Aynı sene üçüncü defâ taarruza geçerek Ahılkelek Kalesini ele geçirdiler. Bu sırada Almanya'yı istilâ eden Napolyon Bonapart'ın Moskova'ya sefer düzenlemesi üzerine, Rusların isteği ile 28 Mayıs 1812'de Bükreş'te imzâlanan antlaşmayla Osmanlı-Rus Harbine son verildi. Bükreş Antlaşmasıyla; Kuzey Boğdan Ruslara, güney Boğdan ise Osmanlı Devletine bırakıldı.Kalelerinde Osmanlı askeri bulundurmak şartıyla da Sırbistan'a idârî muhtariyet hakkı tanındı.

Napolyon orduları Moskova önlerine kadar geldiyse de yoğun kış şartları askerin telef olmasına sebep oldu ve Napolyon geri çekilmek mecburiyetinde kaldı. Rus ordularının hızla batıya doğru ilerlemesi ve kazanılan zafer Rus Çarlığını Avrupa'nın önde gelen devletleri arasına girmesini sağladı. Avrupa'da söz sâhibi durumuna gelen Çar I. Nikolay İran, Osmanlı Devleti, Polonya ve Kafkasya üzerine seferler düzenleyerek yerini iyice kuvvetlendirdi.

Sultan Mahmûd Han, Yeniçeri Ocağını 1826'da kaldırması ve 1827 Fransa-İngiltere, Rusya ittifakına mensup müttefik Haçlı donanmasının Navarin'deki Osmanlı-Mısır donanmasını bir hile ile yakmasıyla, Osmanlı Devleti kara ve deniz kuvvetlerinin büyük bir bölümünü kaybetmiş oldu. Bunu fırsat bilen Rusya, 26 Nisan 1828'de Osmanlı Devletine karşı harp îlân ederek, Boğazlar ile İskenderun körfezini elde edip, Akdeniz'e inmek idealiyle Rumeli ve Anadolu cephesinden harekete geçti. Osmanlı Devleti, askeri ve kadın çocuk bütün halkıyla bu saldırılara karşı koymaya çalıştı. Ruslar top ile uzaktan attığı tutuşturulmuş neftli paçavralarla kaleleri yaktı. Rumeli'de Romen, Bulgar, Rum, Ortodoks Gagavuzların yardımı ve Anadolu Cephesinde Tiflis'ten gelen Hıristiyan Kartli ve yerli Ermenilerin desteğiyle dönüş yollarının kapanma korkusu olmaksızın, batıda Edirne, doğuda Bayburt ve Muş'a

kadar ilerlediler. Bir yıl, beş ay süren harp; Ruslar için korkunç bir insanlık lekesi ve yüzkaralarıyla dolu, vahşet fiilleri ve Osmanlı Devleti içinde hâlâ yaraları kapanmayan büyük maddî ve mânevî zararlarla neticelendi. Bâbıâlî'nin antlaşma isteği ve Fransa ve İngiltere sefirlerinin ihtarıyla, 14 Eylül 1829 târihinde EdirneAntlaşması imzâlandı. Rumeli'de Tuna ağzındaki kaleler Ruslara bırakılıp, Prut Nehri hudut kabul edildi. Anadolu cephesinde Rusya'ya ilk defâ toprak verilerek, Kars vilâyetinin Çıldır, Ardahan ve Deskof kuzeyinden hudut çizildi. Harp tazminatı olarak da 11,5 milyon flemenk altının yedi yılda taksitlerle ödenmesi kararlaştırıldı.

Bu târihten sonra Rusya, Osmanlı Devletinin bütünlüğünü destekleyerek, Boğazlar üzerinde denetim kurma veAkdeniz'e inme yönünden büyük kazançlar sağladı. Bir ara Boğdan ve Eflâk prensliklerini ele geçirmek isteyen Rusya üzerine Osmanlı Devleti sefer düzenledi.Kırım Harbi olarak târihe geçen, bu savaşta Fransa ve İngiltere Osmanlı Devletinin yanında yer aldı. Kırım Harbi sonunda imzâlanan 30 Mart 1856 târihli Paris Antlaşması sonunda, Rusya toprak ve çok fazla maddî kayba uğradı. Rusya bu harpten sonra, ordularının yetersizliğini anlıyarak yenilik yapma yoluna gitti. Bu arada diğer taraftan Osmanlı Devletinin içindeki azınlıklara karşı Slavlık ve Ortodoksluk propagandasını arttırdı.

Bu propagandaların ardından 1877'de Rusya Osmanlı Devletine savaş açtı. Târihe 93 Harbi olarak geçen bu savaş 3 Mart 1878 Yeşilköy Antlaşmasıyla neticelendi. Bu antlaşma ile Bulgaristan bağımsızlığını kazandı. Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın siyâsî dehâsıyla toplananBerlin Kongresinde İngiltere veAvusturya'nın etkisiyle imzâlanan Berlin Antlaşmasında Balkanlarda Rusya'nın kazançları sınırlandırıldı ve Osmanlı Devleti yönünden harp asgarî zararla neticelendi. Bir süre sonra Almanya, Avusturya ve İtalya; Rusya'ya karşı üçlü ittifak kurdu. Kendisine destek sağlamak için Fransa'ya dönen Rusya, 1891'de ekonomik ve askerî ilişkileri geliştirmek için Fransa'yla bir ittifak kurdu.

Diğer taraftan doğuda, Rusya, Türkistan'da 1860'lı yıllarda başlattığı yayılma politikası ile 1880'li yıllarda Hazar Denizinin doğu kıyısındaki, Türkmen topraklarını işgal etti. Bu gelişmeler İngiltere'nin Hindistan'daki durumunu tehdit edince iki ülke arasında Afganistan üzerinde başlayan sürtüşmelerle yeni bir durum kazandı. Orta Asya'daki bu Rus-İngiliz mücâdelesi, 1885 Eylülünde nüfuz sınırlarının tespitiyle yatıştı.

Rusya, Uzakdoğu sınırında Japonya ve Çin ile birçok antlaşma imzâlayarak Sahalin ve Kuril adalarıyla Amur Irmağı Vâdisi gibi önemli noktaları ele geçirdi. Kore üzerindeki Çin-Japon mücâdelesinde Çin'in yanında yer aldı. 1900'de Boxer Ayaklanması sırasında Rus askeri Mançurya'ya girince, Japonya ile rekâbet sıcak savaşa döndü. Savaşın büyümemesi için görüşmeler sürerken 1904 Şubatında Japon birlikleri Port Arthur'daki Rus harp gemilerine âni baskınla saldırması üzerine Rus-Japon Savaşı başladı. Bir serî ağır mağlûbiyetlerin yanı sıra, ülkede meydana çıkan devrimci hareketler Rus ÇarıII. Nikolay'ı barış yapmaya mecbur bıraktı (5 Eylül 1905).

Ekim 1905'te başlayan demiryolu işçileri grevi dalga dalga ülke geneline yayılarak genel grev şeklini aldı ve Petersburg Sovyeti'nin kurulması ile devrimci hareket en yüksek noktasına ulaştı. Zor durumda kalan II. Nikolay bir bildiri yayımlayıp, meşrûtî bir anayasa ve seçilmiş bir meclis sözü verdi. Bir süre sonra yavaş yavaş işçi hareketi bastırıldı. Nisan 1906'da yapılan seçimler neticesinde liberal ve sol muhâlefet mecliste çoğunluğu elde etti. Köklü reformlar istediği için çarlık hükümetiyle ters duruma düşen ilk meclis iki ay geçmeden dağıtıldı. Daha sonra seçilen ikinci meclisin de ömrü üç ay oldu. Köylülere ve azınlıklara seçme hakkının verilmediği seçimlerle seçilen üçüncü ve dördüncü meclis genelde çarlık hükümetinin politikasını destekledi.

Uzakdoğu'da Japonya ile savaşa son veren Rusya 1906'dan sonra Balkanlar üzerinde nüfuz kazanmak için Avusturya ile mücâdeleye girdi. Bu durum Rusya'yı İngiltere veFransa'nın yanında Birinci Dünyâ Harbine girmesine sebep oldu. Bir süre sonra da Osmanlı Devletinin Almanya, Avusturya'nın müttefiki olarak harbe girmesiyle Kafkasya'da yeni bir cephe açmak mecbûriyetinde kaldı. Aynı zamanda Boğazların açık olmasına bağlı ikmal desteğini yitirdi. Önemli derecede silâh ve mühimmat sıkıntısı çeken Rus orduları batıda birbiri ardına ağır mağlûbiyetler aldı.

Savaşın sebep olduğu yıkım, basın ve mecliste halkın güvenine dayalı bir hükümetin olması isteğini yaygınlaştırdı. 1917 Mart ayının başlarında Moskova'da başlayan grev, asker ve subayların desteklemesiyle, Şubat Devrimi olarak bilinen ayaklanmaya dönüştü. Prens Lvov başkanlığında bir geçici hükümet kuruldu. Hükümete bağlı birliklere Pskov'da kuşatılan Çar Nikolay'ın 15 Mart 1917'de tahttan çekilmesiyle Çarlık rejimi târihe karıştı.

7 Ekim 1917'de komünist ihtilâl patlak verdi. Vladimir Ilyich Lenin başkanlığındaki komünistler, hükümeti ve serbest seçimle iş başına gelmiş bulunan meclisi lağv ederek komünist diktasını getirdiler.

Lenin, biraz soluk alabilmek için İtilaf devletlerinin baskısına rağmen, Almanya ile barış görüşmeleri yaptı. Bâzı bolşeviklerin ve sol sosyalist devrimcilerinin muhâlefetine rağmen, Baltık bölgesi, Polonya, Ukrayna ve Kafkaslar'dan çekilmeyi öngören Brest-Litovsk Antlaşmasını 3 Mart 1918'de imzâladı.

Bu antlaşmanın ardından bolşeviklerin Sovyet iktidarını yerleştirme çabaları 1918 Mayısında başlayan iç savaşa sebep oldu. Komünistlerin ordusu olan Kızılordu, karşıt grubun ordusu olan Beyazordu ile amansız bir mücâdeleye girdi. Askerî yönden daha üstün olanBeyazordunun, köylülere ve Rus olmayan milliyetlere karşı acımasız ve düşmanca politikası, ağır mağlubiyetine sebep oldu. Kızılordunun kazandığı zaferler, Ukrayna, Beyaz Rusya, Gürcistan, Ermenistan veÂzerbaycan'ın Sovyet idâresi altına girmesini sağladı. Bunun yanında Almanya'nın mağlûbiyetinin ardından kurulan Estonya, Letonya ve Litvanya cumhûriyetleri Îtilaf devletleri desteğiyle varlıklarını devam ettirdiler. Sınır problemi yüzünden çıkan Rus-Polonya Savaşında Kızılordu mağlup oldu ve ardından yapılan Riga Antlaşmasıyla (Mart 1921) Ukrayna ve Beyaz Rusya topraklarının büyük bir bölümü Polonya'ya bırakıldı.

İç savaş sırasında çok sayıda insan ölürken, 2 milyona yakın halk da ülkesini terk etti. İç savaşın bitmesinden sonra yönetimi ele geçiren komünistler, karşıt görüşte olanları büyük bir hızla ortadan kaldırdılar. Lenin Rusya'nın tek siyâsî partisi olan Komünist Partisini kurdu. Birinci Cihan Harbi sonrasında, İstiklâl Harbi yıllarında Türkiye Büyük Millet Meclisiyle 16 Mart 1921'de Moskova'da Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması imzâlandı. Moskova Antlaşmasıyla, Batum Rusya'ya âit Gürcistan'a bırakıldı ve Kars'ın doğusundaki Arpaçay Suyu hudut kesildi.

Zâlimliği ve halkına yaptığı zulümleriyle tanınan Lenin, milyonlarca insanı katletti. İnançsızlığın yayılması için çok uğraştı. Ölümünden sonra yerine Joseph Stalin geçti. Stalin ölünceye kadar Rus milletini ve Müslümanları işkence altında inletti. Lenin'i geride bırakarak elli milyondan fazla insanı öldürttü. Milleti kendine tapmaya zorladı. Bu iki idâreci tarafından ülke; utanç duvarları ile çevrilmiş ve demir perdelerle kapatılmış bir esâret kampı hâline getirildi.

1939 yılında Almanya ve Rusya aralarında bir saldırmazlık paktı imzâlamalarına rağmen, 1941'de Naziler Rusya'ya saldırarak Leningrad'ı kuşattılar. Uzun süren kuşatma neticesinde, Alman askerleri soğuk kış şartlarına dayanamayarak mağlup oldular. Bundan sonraki iki yıl içinde Ruslar, Almanları Doğu Avrupa ve Balkanlar'dan çıkardılar, İkinci Cihan Harbinden Rusların gâlip çıkmasında İngiliz ve Amerikan yardımları büyük rol oynadı.

Stalin'in ölmesiyle yerine geçen Kuruşçev idâresindeki Moskova diktası, Polonyalıların ve Macarların üzerinde uyguladığı büyük baskı ile kontrolünü güçlendirdi. 1964 yılında Kuruşçev'in yerine Leonid Brejnev geçti. Bu sırada Çekoslovak hükümetinin liberalist faaliyetleri görüldüğü için, Macaristan'da yapıldığı gibi 1968 yılındaRus askerleri Çekoslovakya'yı işgal etti. Tank paletleri insan cesetleri üzerinde dönerek, milyonlarca insan öldürüldü.

Dünyâyı hâkimiyeti altına almak için silâhlanan Rusya, dünyânın birçok ülkesinde komünist teşkilâtlar kurarak, dünyâ barışını tehdit ederken, çeşitli ülkelerde de iç savaşların çıkmasına sebep oldu. Memleket içindeki iktidar değişikliği darbe ve karışıklıklardan istifâde ederek 1980 yılında Afganistan'ı işgal etti. Afganlı mücâhidlerin direnmesi karşısında, büyük silâh gücüne sâhip Rus ordusu, başarıya ulaşamamış ve ağır kayıplar vererek güç durumlara düşmüştür.

Gorbaçov, 1987 yılında glasnost (açıklık) ve perestroika (yeniden yapılanma) politikasını başlattı. Ülkeyi meydana getiren 15 cumhûriyetle ilk çok partili seçimler yapıldı. 17 Mart 1991 referandumunda % 77 seçmen Rusya Federasyonu için evet oyu kullandı.

Rusya Federasyonu başkanlığına Boris Yeltsin seçildi. 19 Ağustos 1991'de Gorbaçov'a karşı darbe düzenleyen başkan yardımcısı Gennadi Yanayev başkanlığındaki 8 üyeli Olağanüstü Hal Komitesi yönetime el koydu. Gorbaçov Kırım'daki yazlık evine hapsedildi. Rusya Federasyonu lideri Boris Yeltsin ve halk darbeye karşı koyunca Olağanüstü Hal Komitesi feshedildi ve darbeciler 21 Ağustos günü ülkeyi terk ettiler. Aynı gün Sovyet parlamentosu Gorbaçov'u resmen yeniden başkanlık görevine getirdi. Bunu tâkip eden günlerde Sovyetler Birliği'ni meydana getiren cumhûriyetler ardıardına bağımsızlıklarını îlân ettiler. 8 Aralıkta Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya ve Ukrayna bir araya gelerek Bağımsız Devletler Topluluğunu meydana getirdiler. 17 Aralık 1991'de Mihail Gorbaçov ile Boris Yeltsin 31 Aralık 1991'de Sovyet Sosyalist Cumhûriyetler Birliğinin resmen dağıtılmasına karar verdiler. Mihail Gorbaçov emekliye ayrıldı ve yerine Yeltsin devlet başkanlığına getirildi. Baltık Cumhûriyetleri hâriç bağımsızlıklarını îlân eden diğer cumhûriyetler Bağımsız Devletler Topluluğuna katıldı. Böylece Sovyet Sosyalist Cumhûriyetler Birliği târihe karışmış oldu.

1993 başlarında parlemento ile ters düşen Yeltsin, parlamentoyu feshederek erken seçim kararı aldı. Bunu tanımayan parlamenterlerin bâzıları ve komünistler Beyaz Ev denen Rusya Parlamentosunu işgal etti. Askerî güçlerin baskısıyla işgalciler parlamentoyu boşalttılar ve Yeltsin'in isteklerini kabul ettiler. 12 Aralık 1993 günü erken genel seçim yapıldı. Hiçbir parti tekbaşına iktidara gelecek sandalye sayısı kazanamadı.

Fizikî Yapı

Rusya Federasyonu, toprak bakımından dünyânın en büyük ülkesidir. Yaklaşık 17.075.000 km^2lik bir yüzölçümüne sâhiptir. Bu kadar geniş olan ülke Asya kıtasının büyük bir bölümüyle, Doğu Avrupa topraklarının bir kısmını ihtivâ etmektedir. Ülkenin 30° batı boylamı ve 170° doğu boylamları arasında 14 boylam dilimi ve 0° kuzey ve 45° kuzey enlemleri arasında 4 enlem dâiresi üzerinden geçer. Avrupa topraklarında saat yirmi dörtken Bering Boğazında saat öğleden önce on birdir.

Rusya Federasyonunun tabiî özelliği incelendiğinde üç önemli hakîkat göze çarpar; birincisi, dünyânın en geniş ülkesi olmasına rağmen topraklarının % 70'i boştur. İkincisi topraklarıyla denizleri kuşatan en geniş bir "kıta ülkesi" olduğudur. Sonuncusu ise, diğer ülkelerdeki gibi dağlık ve tepelik olmaktan ziyâde, daha çok ormanlık ve yeşil ovalık bir ükedir.

Doğu Sibirya'daki Lena Nehri ara hat kabul edilirse, bu hattın batı ve kuzey bölgelerinde kalan arâzi etkili arâzi olup, çoğu yeri 1000 m'nin aşağısındadır. Bu hattın doğu ve güneyine doğru ise, arâzi engebeli arâzi hâlini alır ve bâzı bölgeleri 6000 m'ye kadar ulaşır.

Kafkas Dağları Gürcistan'la olan tabiî sınırı meydana getirir. En yüksek yeri ise 5630 m yüksekliğindeki Elbrus (El-Iruz) Dağıdır.

Doğu Avrupa bölümü toprakları alçak bir yayla görünüşündedir. Bu yaylanın Ural Dağlarıyla birlikte güney kesimi yaklaşık 5000 km kadar devam eder ve bu alçak yaylanın bir devamı da Kafkaslara kadar uzanır. Baltık Denizi ile Pasifik Okyanusu arasında uzanan bu geniş toprakların, Asya bölümü de yine geniş bir yayla görünüşündedir. Asya topraklarının güney ve doğusu ise dağlıktır. Ülkenin Ural'dan başka iki önemli dağı, Kırım ve Kopet dağlarıdır. En kuzey alanlar tunduralarla kaplıdır. Bunun hemen aşağısında ormanlık bir şerit uzanır. Batı ve güneybatı bölgelerde ovalardan başka, ayrıca bataklıklar ve çöller de mevcuttur.

Nehirler-göller: Rusya Federasyonundaki nehirlerin kaynaklarının ve yayılma alanlarının ülke sınırları içerisinde olması oldukça önemli bir husustur. Avrupa topraklarında bulunan nehirler Volga, Don, Dinyeper, Kuzey Dvino'dur. Bu nehirler Moskova civârından doğar ve dört ayrı denize dökülürler. Bu denizler Baltık, Karadeniz, Beyaz Deniz ve Hazar Denizidir. Sibriya bölgesindeki nehirler Obi, Yenisey ve Lena'dır. Bu üç nehrin her biri yaklaşık olarak 3000 km uzunluğa sâhiptir. Güneyde yeralan Volga, Hazar Denizine dökülür. Lena, Yenisey, Obi ve Volga nehirleri, ülkeyi kuzeyden güneye kesen, su kapasiteleri en fazla olan dört büyük nehirdir. Diğer nehirler şunlardır: Neman, Donets, Ninyester, Pechora, Ussuri, Amur ve Angara. Amur Nehri, Kabarovsk bölgesinde Ussuri ile birleşir. Angara ise, Yenisey Irmağını meydana getiren iki koldan biridir.

Denizler-adalar: Rusya Federasyonunun etrâfını çeviren denizler: Kuzeyde Beyaz Burent, Kara, Laptav, Sibirya, Chukchi; doğuda Okhotsk ve Japon; güneyde ve güneybatıda Hazar, Azak ve Karadeniz; kuzeybatıda Baltık Denizidir. Bu denizlerin hepsi ülkeye fazla fayda getirmemektedir.

Devletin güneydoğu parçası ile kendisine âit Sakhalin Adası arasında Tatar Boğazı bulunur. Kuzeydoğuda ise Alaska ile Enurmino arasında, Bering Boğazı mevcuttur. Ülke kıyılarında irili ufaklı pekçok ada bulunmaktadır. Bunlardan başlıca büyük olanları; Novaya, Zemlya, Severnaya, Yeni Sibirya Adaları, Chukchi ve Sakhalin Adasıdır.

Kıyısının bir bölümü Rusya Federasyonu sınırları içinde kalan ve büyük bir göl olan Hazar Denizi, deniz seviyesinden yaklaşık 132 m kadar aşağıdadır. Ülkenin en büyük gölü Aral'dır. Bundan başka diğer önemli göl Baykal Gölüdür.

İklimi

Rusya Federasyonunun umûmî olarak iklimi kışları aşırı soğuk ve yazları sıcak ve kurak geçen kara iklimidir. Fakat geniş toprakların hepsinde aynı iklim görülmez. Bu bakımdan Rusya dört iklim bölgesine ayrılabilir: Kuzeyden güneye olmak üzere Soğuk-Tundra, Nemli Ormanlık (Tayga), Sıcak ve Çöl ile Astropikal İklim kuşaklarıdır.

Kutup bölgesine yakın yerlerdeki Soğuk-Tundra iklimi; uzun, kuru ve şiddetli bir kışa sâhiptir. Yazları sıcak ve oldukça kısadır. Tayga bölgesi yağışlı bir bölgedir. Dünyâdaki ormanlık arâzinin üçte biri buradadır. Bu ormanlar ülke yüzölçümünün yaklaşık yarısını meydana getirir. Güneye doğru gidilince sıcak kuşağa gelinir. Burada hava sıcaklığı oldukça yumuşaktır. Kırım'da ise astropikal iklim mevcuttur. Ülke yüzölçümünün % 18'ini teşkil eden çöllerde de çöl iklimi hüküm sürer.

Batıdan doğuya doğru olan büyük hava akıntısı sebebiyle, Atlantik Okyanusu yakınlarındaki bölgeler mûtedil okyanus iklimi tesiri altındadırlar. Buna mukâbil, ülkenin Pasifik Okyanusu tarafı yılın altı ayı boyunca süren dondurucu ve karlı kara iklimine tâbidir. Meselâ Pasifikten birkaç km uzaktaki Sibirya bölgesinde Ocak ayı ortalaması aşağı yukarı -50°C civârında seyreder. Bütün ülkede, yaz ayları ise umûmiyetle serin geçer.

Rusya Federasyonu, dünyânın en kurak ülkelerinden biridir. Bütün topraklarının sâdece dörtte birine yakın bir bölümü ortalama 500 mm kadar yağış alır. Bundan başka çoğu nemli bölgeler tarım için müsâit sıcaklığa sâhip değildir. Yağış miktarları ise yıldan yıla çeşitli farklılıklar gösterir.

Tabiî Kaynakları

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Dünyânın en geniş topraklarına sâhip olan ülkede bitki örtüsünün kuzeyden güneye gidildikçe sınırları kesin çizgilerle belirlenecek şekilde değiştiği görülür. Kuzey kıyılarındaki 164.400 km genişlikte tundralar bir kuşak meydana getirir. Bunun alt kesiminde, Baltık Denizinden Büyük Okyanusa kadar 960-1120 km genişlikte uzanan kozalaklı ağaçlardan meydana gelmiş ormanlar yer alır. Bu ormanlara tayga denir ve çam, köknar, ladin ve huş ağaçlarından meydana gelmiştir. Bunu tâkip eden diğer bir kuşak ise steplerdir. Bundan sonra karmaorman kuşağı gelir. Güneye inildikçe iklim şartlarının etkisiyle bitki örtüsü oldukça fakirleşmeye ve yarı çöl hâlini almaya başlar.

Dağlık bölgelerde çok çeşitli bitki örtüleri görülür. Gürcistan sınırını belirleyen Kafkas dağlarında 2100 metreye kadar olan bölgeler kışın yaprağını döken ormanlarla kaplıdır. Bu yükseklikten îtibâren geniş dağ otlakları yer alır.

En yaygın yabânî hayvanlar, tundralarda lewingler, kutup tilkileri ve ren geyiği, Taygalarda porsuk, kırmızı sırtlan, samur, boz ayı ve tilki, koruma orman bölgelerinde, yaban kedisi, kokarca; Uzakdoğuda, leopar, kaplan ve ayı bulunur. Çöl bölgelerinde yakau eşeği, vaşak, çakal, ceylân ve çeşitli kuşlar, sürüngenler; steplerde ise çeşitli sürüngenler ve ceylân yaşar.

Mâdenler: Rusya Federasyonu, mâdenler bakımından çok zengin bir ülkedir. Dünyânın ikinci büyük kömür üreticisi olan ülkede Kuzbass, Karaganda, Donbass ve Perçora büyük kömür yatakları vardır. Doğu Sibirya'da demir, altın, mika, kurşun, çinko, bakır, grafit, alüminyum ve elmas önemli mâdenlerdir. Volga-Ural bölgesinde ve Sibirya Ovasındaki Tyumen alanında petrol çıkarılmaktadır. Ayrıca ülkenin birçok bölgesinde tabiî gaz yatakları bulunmaktadır. Bütün mâdenleri ülke için yeterli miktarda çıkarılırken, sâdece kalay üretimi yetmemektedir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Milletler: Rusya Federasyonunun nüfûsu yaklaşık olarak 145.300.000'dir. Yüzölçümüne göre nüfûsu azdır. Nüfus yoğunluğu 9 kişi civârında olup, nüfus artışı % 1'dir. Nüfûsun % 65'i şehirlerde yaşar.

Rusya Federasyonu nüfûsunun büyük çoğunluğunu Slavlar meydana getirir. Slav grubunun en kalabalık bölümünü Ruslar teşkil etmektedir. Ruslar, toplam ülke nüfûsunun % 80'ine yakın bir kısmını meydana getirirler. Ülkenin hemen her tarafında yaşarlar. Ukraynalılar, Beyaz Ruslar ve Polonyalılar mevcut diğer Slav gruplarıdır.

Slav olmayan grubun başında Türkler gelmektedir. Türkler de kendi aralarında çeşitli boylara ayrılır. Başkırtlar, Çuvaşlar, Çeçenler, Tatarlar, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Rusya sınırları içinde kalan Türk boylarıdır. Tatarlar aslen Türk olup sonraları Ruslar ve Ukraynalılar arasına karışmıştır. Umûmiyetle Volga bölgesi, Urallar ve güneybatı Sibirya'da yaşamaktadırlar.

Diller: Ülkede konuşulan diller kök olarak beş kaynaktan gelmektedir. Bunlar Slav, Altay, Hint-Avrupa, Ural ve Kafkas grubu dilleridir. Beyaz Ruslar, Ruslar, Ukraynalılar ve Polonyalılar slav grubu dilleri konuşur. Altay grubunun ise en önemlisi Türkçedir. Türkçe, mevcut boylar arasında bâzı lehçe farklılıkları ile konuşulmaktadır.

Dinler: Rusya Federasyonunda halk genelde Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebindendir. Komünist rejim zamânında din düşmanlığı yaygınken 1989'dan îtibâren yapılan yenilikler sonunda halk dîne yönelmiştir. Dînî âyinler serbestçe yapılmaya başlanmıştır. Türklerin büyük kısmı Müslümandır.

Kültür: Sovyetlerin kültür hayâtı, 1917 İhtilâlinden sonra, değişikliğe uğramıştır. Çarlık döneminin yerini komünistlik almıştır. Komünist hedef için "her yol meşrûdur" prensibi medeniyeti, ahlâk ve mâneviyâtı, insanlığı, refah ve mutluluğu unutturmuş, insanı hayvanlaştıran bir robot ve bir makina hâline getirmiştir. Mülkiyet hakkının kalmaması, yaradılıştan buna temâyüllü olan insanı isteksizliğe ve tembelliğe sürüklemiştir. Sanat ve edebiyat ise çok cılız kalmış, temâyüz eden bâzı şahsiyetler ve ilim adamları ülkeden kaçıp kurtulma çabaları içine girmiştir. İlmin ve mâneviyâtın esâsından mahrum Rus milletleri hem maddeten hem de mânen insanlıktan uzak kalıp, kültür ve refah seviyeleri düşük kalmıştır.

Komünist ihtilâlden sonra başlatılan komünizm eğitim ve öğretimi, okullarda mecbûrî hâle sokulmuştur. Bugün okuma-yazma oranı % 98'dir. Yüksek tahsil imkânları 1970'ten sonra gelişmiştir. Teorik fen ilimleri bakımdan güçlü kadrolar, politik baskıların tesirinden, günümüzde kurtulmuştur.

Teknik çalışmalar: Rusya Federasyonu, uzay çalışmalarında ABD ile yarış hâlindedir. Fezâ

çalışmalarında ve ay seyahatlerinde, Amerikalılar, Ruslardan çok ileridedir.

Rusya Federasyonunda atom konusu üzerinde çok fazla çalışma yapılmaktadır. İlk reaktör 1954'te çalıştırılmıştı ve 5000 kw gücündeydi. Son 10 yılda ülke teknik yönden çok geri kalmış olup, bunun neticesinde, yenileşme hareketleri başlatılmıştır.

Spor: Rusya Federasyonu spor alanında dünyâda söz sâhibi bir ülkedir. Spora her yıl büyük harcamalar yapılmaktadır. Umûmiyetle futbol, voleybol, güreş ve basketbol yaygındır. Ülkenin sembolü ayıdır.

Şehirler: Başlıca büyük şehirleri Moskova, Leningrad, Gorki, Sverdlovsk, Novosibirsk, Kuybişey ve Sverdlovsk'tur. Bu şehirlerin nüfûsu yaklaşık 1,5 milyonun üzerindedir. Başşehri Moskova'dır. Moskova'nın kalbi ise Kremlin (tahkim edilmiş yer mânâsına gelir) olup, 15. yüzyılda yapılmıştır. Leningrad ülkenin endüstri merkezidir. Nüfûsu bir milyon civârında olan diğer şehirleri ise şunlardır: Çelyabinsk, Ersvon, Omsk, Perm, Ufa, Rostov, Volgograd.

Siyâsî Hayat

Rusya Federasyonunun siyâsî rejimi, Sovyetler Birliği dağılmadan önce komünist diktasıydı. Sovyetler Birliği resmen dağıldıktan sonra çok partili ve başkanlık sistemine dayalı parlamenter rejime geçildi. Devlet başkanı halk tarafından beş senelik bir süre için seçilir. Devlet başkanı aynı zamanda silahlı kuvvetlerin başkomutanı ve Güvenlik Konseyinin başkanıdır. Devlet başkanı meclisi feshetme yetkisine sâhiptir.

Parlamento 450 milletvekilinden meydana gelir. Milletvekillerinin yarı dar bölge seçim sistemiyle, diğer yarısı parti listelerinden nispî seçim sistemiyle seçilir.

Ayrıca Rusya Federasyonunu meydana getiren 89 üye bölgenin ikişer temsilcisinden meydana gelen 178 üyeli Federasyon Konseyi vardır. Federasyon Konseyi, devlet başkanı tarafından feshedilemez. Konsey, meclisten geçen yasaları ve devlet başkanının sıkıyönetim yasasına ilişkin kararlarını onaylar.

Ekonomi

RusyaFederasyonu'nun ekonomisi tarım, sanâyi, ormancılık ve hayvancılığa dayalıdır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla kurulan Rusya ve diğer cumhûriyetlerde büyük bir ekonomik kriz yaşanmaktadır (1994).

Tarım: Geniş Sovyet toprakları ilk bakışta ülke için avantajlı bir durum gibi gözükür. Fakat tam aksine bu durum ve buna ilâve olarak, aşırı iklim şartları ve verimli sahaların azlığı ülkenin ciddî bir problemidir. Rusya'da verimli topraklar pek azdır. Kuzey bölgelerdeki verimli alanlar ise, yağış alıyorlarsa da yağış mevsimi çok kısa sürer. Ekonomi bu yüzden ABD ekonomisinden daha güçsüzdür ve bâzı alanlarda ABD'ye bağlıdır.

Sovyet topraklarının sâdece % 10'una yakın bir bölümü tarıma müsâit durumdadır. Mevcut ekili alanlar, çayırlıklar, otlaklar ve meyve-sebze bahçeleri ülkenin ancak % 27'sini örtebilmektedir. Ülkenin esas verimli bölgesi ortada olup, "Verimli Üçgen" şeklinde nitelenebilecek bir sahadır. Üçgenin tabanı Leningrad-Odesa hattı ve tepe noktası Altay Dağlarıdır. Sibirya'da da küçük alanlar vardır. Başlıca tarım ürünleri arpa, çavdar, buğday, şekerpancarı, patates ve ayçiçeğidir.

Endüstri: Rusya Federasyonu, sanâyisi gelişmiş ülkeler arasında yer alır. Başlıca endüstri alanları çelik, makina, makina âletleri, çimento, kâğıt, kimyevî maddeler ve otomobildir. Ülkede sanâyinin gelişmesini büyük ölçüde mâden kaynakları sağlamıştır. Dünyâ demir rezervinin yaklaşık % 40'ı buradadır. Ayrıca zengin kömür ve potasyumlu tuz yatakları mevcuttur. Ağır sanâyi endüstri merkezlerinden ziyâde demir ve kömür rezervlerinin bulunduğu bölgelerde gelişmiştir. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra Rusya Federasyonu, ayrılan diğer cumhûriyetler ve bütün dünyâ devletleriyle ticâret yapmaktadır. Kürk endüstrisi ülkede bir hayli gelişmiştir. Astragan (Karakul boyunu derisi) dahil kürk ihrâcâtı çok önemlidir. Özellikle samur ve vizon kürkleri çok tutulur.

Ormancılık: Ülkenin Avrupa bölümünde çam, köknar ve meşe, Sibirya tarafında sedir, karaçam ve köknar ormanları yer alır. Ormancılık ekonomide önemli yer tutar. Dünyâ kereste üretiminin, takriben % 20'sine yakın bir bölümü Rusya Federasyonuna âittir. Kereste rezervlerinin % 80'ninden fazlası Sibirya bölgesinden elde edilir.

Hayvancılık: Rusya'da hayvancılık önemli bir geçim kaynağıdır. Tabiî otlaklarda, sığır yetiştiriciliği yaygın olarak yapılır. Ülkenin Avrupa topraklarında ve batı Sibirya'nın bir bölümünde özellikle sütcülük gelişmiştir. Küçükbaş hayvan besiciliği ve tavukçuluk yaygın olarak yapılır.

Balıkçılık: Rusya Federasyonu, Atlas ve Büyük Okyanusa kıyıları olması sebebiyle büyük balıkçılık filolarına sâhiptir. Karadeniz'le Aral ve Hazar Denizi gibi göllerde yapılan balıkçılık önemli olmamakla

berâber, en iyi havyar Hazar Denizinden yakalanan Mersinbalığından elde edilir. Senelik yakalanan balığın büyük kısmı Kuzey ve Uzakdoğu denizlerinden gelir. Rusya balina avcılığında dünyâda Japonya'dan sonra ikinci sırayı almaktadır.

Ulaşım: Ulaşım şebekesi çok gelişmiştir. Demiryolu ulaşımı, karayoluna nazaran daha yaygındır. Demiryollarında hat aralıkları dünyâ standartlarından daha geniştir. Rus Hava Yolları (Aeroflot) dünyânın en büyük ulaştırma şebekesine sâhiptir. Buna rağmen iç seferleri çok düşük olup, ağırlık dış seferlere verilmiştir. Deniz yolu ulaşımı ise oldukça iyidir.

RUTENYUM;

Alm. *Ruthenium,* **Fr.** *Ruthenium,* **İng.** *Ruthenium.* Platin grubu metallerinden bir element. Ru sembolüyle gösterilen rutenyum tabiatta platin yanında bulunur. Rutenyum beyaz renkli sert bir metaldir. Sertliği iridyumun sertliği derecesindedir. Atom numarası 44, atom tartısı 101.07, erime noktası 2500°C, kaynama noktası 4900°C ve yoğunluğu 12.2 g/cm^{3}tür. Elektron dizilişi [Kr]4d^{7}5S^1 olup bileşiklerinde 2+, 3+, 4+, 6+, 7+ ve 8+ değerliklerini alır. 16 tâne izotopu vardır. En bol bulunanı Ru-102'dir.

Rutenyum korozyona karşı çok dayanıklıdır. Ancak 800°C'de ısıtıldığında yükseltgenerek RuO_2 ve RuO_4 bileşiklerini verir. Asitlere dayanıklılık gösterirse de altın suyunda çözünür. KNO_3+KOH ile eritme işlemine tâbi tutulduğunda potasyum rutenat (K_2RuO_4) bileşiğini vererek çözünür. Halojenler ve sodyum peroksit veya diğer bazik oksit karışımlarıyla bileşik verir. En bilinen ve yaygın olan bileşiği rutenyum triklorür ($RuCl_3$)dür.

Rutenyum iridyum, osmiyum, palladyum, platin ve rodyum gibi elementlerle alaşım yapar ve bu metallerin sertliğini arttırır. Kezâ titanla da alaşım verir ve bu metalin korozyona dayanıklılığını arttırır. Çeşitli mücevherlerin ve aşınmaya dayanıklı elektrik kontaklarının yapımında da rutenyumla sertleştirilmiş platin ve palladyum alaşımlarından faydalanılır.

RUTHERFORD, Ernest;

radyoaktivite alanındaki çalışmaları ile meşhur bir İngiliz fizikçisi. 1908 senesinde Nobel Kimyâ Mükâfatını aldı. Rutherford 1871'de Yeni Zelanda'da doğdu. 1937'de Cambridge'de öldü. Yeni Zelanda'da Canterburgy Kollejini bitirdi. 1894'te Cambridge Üniversitesinin bursunu kazanarak İngiltere'ye gitti. Burada fizikçi Thomson'un yanında çalıştı. Önceleri "gazların elektrik iletimi" konusunda araştırmalar yaptı. Bu çalışması sırasında radyoaktivite alanına alâka duydu. Bu sıralar Alman fizik âlimi Röntgen, X ışınlarını keşfettiğini açıklıyordu. Bu hâdiseyle birlikte fizikte, Kuantum Teorisi, Radyoaktivite ve İzâfiyet konularını içine alan yeni bir çığır açılmıştı.

1898'de Kanada'nın Montreal şehrinde Mc Gill Üniversitesinde çalışmaya başladı. Rutherford burada İngiliz kimyâcısı Soddy ile birlikte radyoaktivite alanındaki çalışmalara 10 sene boyunca devâm etti. Alfa ve beta ışımalarını fark ederek onlara **alfa, beta** isimlerini verdi. Bunlardan faydalanarak elementlerin radyoaktif dönüşümlerini inceledi. 1907'de fizik profesörü olarak İngiltere'ye döndü.

Rutherford'un en önemli deneyi, ince altın levhalara alfa tânecikleri fırlatarak, atomun yapısını açığa kavuşturmasıdır. Bu araştırmasının sonucunda, atomun küçük pozitif yüklü bir çekirdekle bunun etrâfında dönen elektronlardan ibâret olduğunu belirtti. Bu modeli temel alarak, 1913'te Niels Bohr meşhur atom modelini ortaya attı.

1914'te sir ünvânını alan Rutherford, 1917'de bir elementi diğerine dönüştüren ilk insan oldu. Azotu alfa tânecikleriyle bombardıman ederek onu oksijene dönüştürdü.

1922'de Royal Society'nin en büyük mükâfatı olan Copley Madalyasıyla taltif edildi. 1925'te bu kurumun başkanlığına seçildi. 1931'de kendisine "baron" ünvanı verildi. 1933'te Hitler'in Almanya'da iktidara gelmesiyle Nazizmden kaçan bin dolayındaki bilim adamına yardımcı olmak üzere Londra'da kurulan Akademik Yardım Konseyinin başkanlığını üstlendi.

20. yüzyılın en önemli bilim adamlarından biri olan Rutherford, yapıcı ve yönlendirici çalışmalarıyla, yönettiği laboratuvarları, özellikle Cavendish laboratuvarını nükleer fizikte en önemli buluşların gerçekleştirildiği öncü araştırma merkezi durumuna getirdi. Çevresinde meydana getirdiği verimli ortamda birçok büyük fizikçi yetişti. Önemli buluşlar gerçekleştirildi.

RÜÇHAN HAKKI;

Alm. *Vorzugsrecht,* **Fr.** *Privilège,* **İng.** *Preference.* Çıkarılan hisse senetlerini öncelikli olarak alma hakkına sâhip olunması. Rüçhan hakkı, sermâye arttırımlarında yeni sermâyeden eldeki hisseler oranında yeni hisse alma hakkını sağlar. Bu hak, yalnızca eski hisse senedi sâhiplerine tanınmış bir

haktır ve kullanılması, ancak eski hisse senetlerinin şirkete ibrazı ve bu hakkın kullanıldığını gösteren kaşenin hisse senetlerine basılmasıyla mümkündür.

Böylelikle rüçhan hakkının birden çok sayıda kullanılmasının önüne geçilmiş olunur. Bu hak, senedin temsil ettiği mülkiyet haklarından ayrı olarak alınıp satılabilir.

Bâzı şirketlerde bu amaçla hisse senetlerine rüçhan hakkı kuponları eklenir. Rüçhan hakkının atlanmaması için gazetelerin çok iyi tâkip edilmesi gerekir. Ayrıca şirketin faaliyetlerinin iyi gözlenmesi veya daha emin olmak için komisyon karşılığında bir banka yâhut aracı kurumun takas ve saklama hizmetinden faydalanılması önerilebilir. Borsa üyesi bu durumda, yatırımcının alması gereken bedelli ve bedelsiz hisselerle temettüleri otomatik olarak tahsil eder.

RÜSTEM PAŞA (Dâmâd);

Osmanlı devlet adamı. Boşnak asıllı olup, 1500 yıllarında Bosna'nın doğusunda bir köyde doğduğu tahmin edilmektedir. Babası, Hacı Ali oğlu Mustafa Paşadır. Yeniçeri ocağına alınıp normal acemilikten sonra Osmanlıların en önemli okulu olan Enderûn'a girdi. Mohaç Seferine Kânûnî Sultan Süleymân'ın silahtârı olarak katıldı. Sefer dönüşü önce Diyarbakır ve ardından Anadolu Beylerbeyi oldu. 1539'da vezirliğe tâyin edilen Rüstem Paşa, aynı yıl Sultan Süleymân'ın kızı Mihrimah Sultanla evlendi. 1541'de ikinci vezir, 1544'te vezîriâzam oldu. Velîahd Mustafa Çelebi'nin ölümünden sonra bir müddet sadâretten ayrıldı ise de 1555'te ikinci defâ vezîriâzam oldu. İkinci defâ getirildiği bu makamda 1561'de ölünceye kadar kaldı. Şehzâde Câmii bahçesindeki türbesine gömüldü.

Ciddiyeti, gülmeyen yüzü ile tanınan Rüstem Paşa, iyi bir asker, harp sanatı inceliklerine vâkıf bir vezirdi. Ordu ve donanmanın hazırlanmasında ve onların başarılarında büyük payı oldu. Avusturya ile Papalık, Fransa ve Venedik'in de katıldığı bir antlaşma imzâlamış ve Avusturya'yı yılda otuz bin duka altın ödemeye mecbur etmişti. Aldığı bâzı tedbirlerle de hazînenin gelirlerinin artmasını sağlamıştı.

Rüstem Paşa, kendi adıyla anılan zarif câmiden başka, Anadolu ve Rumeli'de câmi, medrese, imâret, su yolu, köprü, kütüphâne gibi hayır eserleri; bunların bakımları için han, kervansaray gibi gelir kaynakları yaptırmıştır. Bunların yanında bıraktığı **Tevârih-i Âli Osman** veya **Târih-i Rüstem Paşa** adlı eseri önemlidir. Osmanlıların kuruluşundan kendisinin ölümüne kadar olan zamânı anlatan bu eserin en değerli bölümü Kânûnî Sultan Süleymân devridir.

RÜŞDÎ PAŞA (Mütercim);

on dokuzuncu yüzyılda yaşayan Osmanlı devlet adamlarından. 1811 yılında Sinop'un Ayandon köyünde doğdu. Hasan adında bir kayıkçının oğludur. Çocukluğunda âilesiyle İstanbul'a yerleştiğinden tahsiline burada başlayıp, devam etti. Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra Tophâne'de açılan Asâkir-i Muntazam taburuna girerek bir müddet sonra teğmen oldu. Bu arada özel öğretmenlerden ders alarak Arapça, Farsça ve Fransızcayı öğrendi. Fransızcayı bilmesinden dolayı Seraskerlik Dâiresinde Nâmık Paşanın yanına verildiğinden "mütercim" lâkabı ile anılmaya başladı.

Yüzbaşılığı sırasında Trakya, Anadolu ve Suriye'de görevlerde bulunduktan sonra binbaşı, alay emini, kaymakam ve 1839'da miralay (albay) oldu. Redif kuvvetlerinin kuruluşu ile görevlendirildiği zaman ferik (tümgeneral) rütbesindeydi.

Yükselmesine devam eden Rüşdî Paşa, 1851'de seraskerliğe, çeşitli zamanlarda beş defâ seraskerlik, beş defâ sadrâzamlık makamına getirildi. Sultan Abdülazîz Hanın şehit edilmesi sırasında sadrâzam olarak bulunuyordu. Hayâtı boyunca zor ve sorumluluk isteyen görevlerden devamlı kaçması, hal olayında zorla bulunduğu düşüncesini akla getirmektedir. Sultan Murâd Han ve Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın ilk yıllarında sadârette kaldıktan sonra 1876'da görevinden istifâ ederek ayrıldı. Ali Suâvi olayından sonra istifâ eden Sâdık Paşanın yerine beşinci defâ sadârete getirildi. Fakat kabine kurarken bâzı şüpheli şahısların durumlarında ısrar etmesi ve Ali Suâvi taraftarlarını affettirmek için uğraşması sonucunda bir hafta sonra görevden alındı.

Manisa'da yerleşen Rüşdî Paşa, Sultan Abdülazîz'in şehit edilmesiyle ilgili olarak İzmir'e götürülerek sorguya çekildi. Manisa'ya tekrar dönüp 1882 yılında öldü. Hâtuniye Câmii bahçesine defnedildi.

Çalışkan, tedbirli, dürüst olduğu bildirilen Rüşdî Paşa, zor görevden kaçması, tehlikeli gelişmelerde hemen istifâ etmesiyle tanınır. Bu sebepten kısa sürelerle görevde kaldığı sadâret makâmında devlet ve millet yararına faydalı işler yapamadı.

RÜŞVET;

Alm. *Bestechungsgeld (n),* **Fr.** *Pot-devin (m),* **İng.** *Bribe, bribery.* Haksız bir menfaat sağlamak için yetkili kişilere çıkar sağlamak. İş gördürmek gâyesiyle kânunen yetkili bir kimseye gayrimeşru olarak verilen para, mal vesâir menfaat ve fayda. Rüşvetle, ya hak edilmeyen bir menfaat ele geçirilmekte

veya başkasının hakkına tecâvüz edilmektedir. Rüşvet, devlete karşı işlenen suçlardan biridir. Yüzkızartıcı bir fiildir. Memurun veya görevlinin devletin verdiği vazîfeyi kötüye kullanmasıdır. Rüşvetle elde edilen kazanç, insanların yüz karasıdır. Rüşveti almak da, vermek de suçtur. Alan da, veren de cezâlandırılır.

Rüşvet, haksız kazanç yollarından biridir. Bütün dinlerde günah sayılmış ve devletlerin cezâ kânunlarında devlet idâresine karşı işlenen bir amme (kamu) suçu kabul edilmiştir. Rüşvet almak da, vermek de dînimizde suçtur, günahtır. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem bir hadîs-i şerîfinde; **"Rüşvet alan da ve rüşvet veren de Cehennemdedir."** buyurdu. Devletin, kamu hizmeti görmeleri ve kendisinin himâyesine sığınmış vatandaşlarına yardımcı olmaları için tâyin ettiği ve bir takım kânûnî yetkiler verdiği memurların ve diğer idârecilerin rüşvet almaları, vatandaşların devlete olan güvenini sarsmakta ve adâlet mercii olan mahkemelerde verilen kararlara şüpheyle bakılmasına sebep olmaktadır.

Rüşvet, ictimâî (sosyal) bir hastalıktır. Toplumda rüşvetin yayılması, devleti zaafa düşürmekte ve vatandaşların kendisine olan îtimâdını yok etmektedir. Bu ise, devlet otoritesinin yıkılmasına idârede başıboşluğun alıp yürümesine, anarşinin baş göstermesine sebep olmaktadır. Rüşvet, devletin, vatandaşları üzerindeki hükümranlık hakkını zedelemekte, âdil kararların verilmemesine yol açmaktadır. Rüşvet sebebiyle, zulmün, haksızlıkların çoğalması ve böylece insanlar arasındaki karşılıklı sevgi ve saygının ortadan kalkması da, devletteki birlik ve berâberliğin dağılmasını ve nihâyet devletin yıkılmasını hazırlayan âmillerdendir. Rüşvet alan memur, devletine ihânet etmekte ve nâmus, haysiyet sâhibi vatandaşlara zulüm yapmaktadır. Zulüm ise, büyük suçtur ve günahtır. Rüşvet teklifi dahi suç sayılmıştır.

Türk Cezâ Kânunu'nda rüşvet, devlet idâresi aleyhinde işlenmiş suçlar arasında sayılmıştır. T.C.K.'nın 211. maddesine göre, hükûmet etme yetkisini elinde tutan başbakan ve bakanların; il, ilçe, köy ve belediye idâresinde görevli memurların; hâkim, savcı, avukat ve noter gibi adâlet işlerini yürüten görevlilerin, kânun ve nizamlara göre yapmaya mecbur olduğu bir şeyi yapmak veya yapmamak için aldıkları veya başkalarına aldırdıkları para ve hediye adı ile aldıkları eşyâ ve her ne sûretle olursa olsun temin ettikleri diğer menfaatler rüşvet olup, bu suça verilecek cezâlar T.C.K.'nın 212-227'nci maddelerince düzenlenmiştir.

Rüşvet de dâhil haksız kazancın her çeşidi dînimizde yasaklanmıştır. Rüşvetle kazanç temin etmek, alana da verene de hattâ aracılık yapana da haram edilmiştir. Gasp edilmiş malı ve zulüm, hırsızlıkla alınan ve rüşvet, fâiz, kumar ücretleri ve diğer hiyânet yollarından birisiyle ele geçen kazancın yenilmesini ve başkalarına yedirilmesini yasak etmiştir. Allahü teâlâ, Bakara sûresi 188. âyetinde meâlen; **"İnsanların mallarından bir kısmını bile bile, günah işleyerek ele geçirmek için, iş başındakilere yedirerek mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin!"** buyurmuştur. Mahkemelerde, rüşvet verilerek haksız hükümlerin çıkarılmasına sebep olanı, Peygamberimiz lânetlemiş bedduâ etmiştir. Hadîs-i şerîfte; **"Hüküm vermede, rüşvet verene ve alana, Allah lânet etsin!"** buyruldu.

Bir memurun hak sâhibinin bir hakkını araştırması ve bir işini yapması karşılığında hediye, ücret alması, dînimizde de yasaktır. Çünkü bu bir rüşvettir. Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) zekât toplamak için gönderdiği bir memurun, dönüşünde; "Bu beytülmâlindir (hazînenindir), şu da bana verilen hediyedir." demesine karşılık, Resûlullah efendimiz; **"Eğer doğru söylüyorsan, git, anne-babanın evinde otur ve bu hediyeler sana gelsin, görelim!"** buyurdu ve böylece memura ancak rüşvet düşüncesiyle hediye verilebileceğini anlatmak istedi.

RÜTBE;

Alm. *(Rang-) Stufe, Stellung (f). (Dienst-), Grad (m),* **Fr.** *Degre. grade, rang (m),* **İng.** *Degree, grade, rank.* Sıra, derece, mertebe; devlet memurlarıyla halktan bâzılarına verilen paye, ünvan. Askerlikte emir ve komuta zincirini çalıştırmak ve disiplini koruyabilmek için rütbe ihdas edilmiştir. Ayrıca hükümet emirlerinin yerine getirilmesi için amirle, memurluğun derecelerini tâyin eden bir silsileye de ihtiyaç duyulduğundan, son asırlarda, sivil teşkilâtta da rütbe meselesi ortaya çıkmıştır. Fakat zamanla hükümet şekilleri değişip âmir ve memurun vazifeleri tâyin edildiğinden rütbe kullanılmaz olmuş, yerine makam ve vazifeyle ilgili mülkî isimler konmuştur.

İslâmiyetten önce Türklerde Yabgu, şad, tigin, alp gibi ünvan ve rütbeler kullanılıyordu. Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçuklularında ise sâhip (vezir), atabek, naip, pervâne, emirü'l-ümerâ ve melikü'l-ümerâ gibi rütbeler vardı. Diğer İslâm ülkelerinde de devlette alınan görevlere göre önceleri alt üst sıralamasına göre bir takım pâyeler verildi. Zamanla bu pâyeler rütbe niteliğine dönüştü.

Osmanlılarda Yeniçeri teşkilâtının kurulmasıyla (1362) rütbe kullanılmaya başlandı.Sonra mülkiye sınıfına ve Kânûnî Sultan Süleyman Han zamanında ulemâya rütbe verilmesi esası getirildi. Mülkiye rütbeleri önceleri, "hocalık", "kapıcıbaşılık", "mîr-i mîranlık" ve "vezirlik" olmak üzere çok azdır. Devlet

ricâli ekseriyâ hocalık ve bâzan kapıcıbaşılık rütbelerini taşıyanlardan seçilirdi.

Sultan İkinci Mahmûd Han (1808-1839) zamânında mülkiyede yapılan bâzı değişikliklerden sonra (1832-1833) senesinde silsile hâlinde rütbeler kullanılmaya başlandı. Evvelâ memuriyete mahsus olmak üzere ûlâ, sâniye, sâlise, râbia rütbeleri ihdas olundu. Kethüdâlık, defterdârlık, reis-ül-küttaplık, mukataat nazırlığı ûlâ; çavuşbaşılık, tersâne ve tophâne eminliği gibi mansıplar saniye; beylikçilik, mektupçuluk, âmedcilik gibi Bâb-ı Âli ricaliyle Bâb-ı Âlînin dışındaki mühim memuriyetler sâlise; zecriyye, cizye muhassıllıklariyle tütün gümrükçülüğü gibi mansıplar râbia îtibar edildi. Daha sonra dîvân-ı hümâyûn hâcegânından ve kalemlerin mûteber halîfelerinden kalem mansıpları gibi hizmetlere tâyin olunanlar için hâmise rütbesi ihdas olunmuştur. 1835 senesinde kethüdâ, beyliğe, Mülkiye nezâreti, reis-ül-küttaplığa, Hâriciye nezâreti mukataat nezâretine, Mensure defterdarlığı ve hazine-i Âmire defterdarlığına Darphâne emâneti ünvanları verildi.

Bahriyelilerin de Tanzimattan evvel rütbeleri vardı. Bahriye rütbeleri şunlardı:

Kaptan-ı derya, kapudane, patrona, riyale, kalyon kaptanı, reis.

Bunlardan kalyon kaptanları: Üç ambarlı kalyon kaptanı. Kapak kalyon kaptanı. Firkateyn kaptanı, Korvet kaptanı, Birlik ve şalope kaptanı gibi rütbelere ayrılmıştı.

Reisler de: Birinci, İkinci, Üçüncü ve Dördüncü reis namlarıyla derecelere ayrılmışlardı.

Tanzimattan sonra yapılan teşkilâtta Kara ve deniz askerlerine mahsus rütbeler birleştirilmiştir. Ast-üst sıralamasına göre askerî rütbeler şöyle düzenlendi:

Mülâzım-ı sânilik, Mülâzım-ı evvellik, Tabur kâtipliği, yüzbaşılık, Sol kol ağalık, Sağ kol ağalık, Alay eminliği, Binbaşılık, Kaymakamlık, Miralaylık, Mirlivalık, Feriklik, Birinci feriklik, Müşirlik.

Yine ast-üst sıralamasına göre mülkiye rütbeleri şöyleydi:

Hâmise, Hâcegânlık, Râbia, Sâlise, Sâniye, Sâniye sınıf-ı mütemâyizi, Ûlâ sanisi, Ûlâ evveli, Bâlâ, Vezir.

Osmanlılarda ilmiye sınıfının en üst vazifelisi olan şeyhülislamdan sonra alta doğru rütbeler şöyle sıralanıyordu:

Rumeli kazaskeri, Anadolu kazaskeri, İstanbul kâdılığı, Haremeyn mevleviyyeti (Mekke ve Medîne mevleviyyetleri), Bilâd-ı hamse mevleviyyeti (Edirne, Bursa, Şam, Mısır, Filibe mevleviyyetleri), Mahreç mevleviyyeti (Kudüs, Halep, Eyüp, Selânik, Yenişehir, Fener, Galata, İzmir, Sofya, Trabzon, Girit mevleviyyetleri), Kibar-ı müderrisîn, Müderrislik.

Bir de devriye mevleviyyetleri vardı ki onlar da şunlardı: Bağdat, Antep, Bosna, Erzurum, Maraş, Trablus-u Garb, Beyrut, Kürdistan, Rusçuk, Sivas, Adana, Çankırı mevleviyyetleri.

Müderrislerin rütbeleriyse, aşağıdan yukarı doğru şöyle sıralanırdı:

İbtidâ-yi hâriç, Hareket-i hâriç, İbtidâ-yi dâhil, Hareket-i dâhil, Musile-i sahn, Sahn-ı seman, İbtidâ-yi altmışlı, Hareket-i altmışlı, Musile-i Süleymaniyye, Havamis-i Süleymaniyye, Süleymaniyye, Dar-ül-hadîs.

Bunlardan birinci ve ikinci ilk tahsil, üçüncü ve dördüncü orta tahsil, beşinci, altıncı, yedinci, sekizinci, dokuzuncu ve onuncu yüksek tahsil derecesinde olup on ikincisi ve en yüksek mertebesi olan Dar-ül-hadîs müderrisi diğer müderrislerin üzerinde ve reisleri yerindeydi. Cumhûriyetten sonra Türk Silahlı Kuvvetlerinde rütbeler şu şekilde düzenlenmiştir:

Erbaş rütbeleri: Onbaşı, çavuş.

Astsubay rütbeleri: Astsubay çavuş, astsubay kıdemli çavuş, astsubay üstçavuş, astsubay kıdemli üst çavuş, astsubay başçavuş, astsubay kıdemli başçavuş.

Subay rütbeleri: Asteğmen, teğmen, üstteğmen, yüzbaşı, binbaşı, yarbay, albay, tuğgeneral (tuğamiral), tümgeneral (tümamiral), korgeneral (koramiral), orgeneral (oramiral).

Mareşal ve büyük amirallik rütbeleri, yararlıklar gösteren hayattaki veya ölmüş orgeneral ve oramirallere verilir.

RÜYÂ;

uyku, istiğrak (mânevî coşma ile kendinden geçme) ve bayılma gibi hâllerde görme veya bu hâllerde görülen şeyler. Rüyâ, Arapça bir kelimedir. Rüyet ile aynı kökten gelmelerine rağmen aralarında fark vardır. Rüyâ, uyku ve benzeri hâllerde mânevî yolla görmek, rüyet ise uyanıklık hâlinde gözle görmek ve müşahade etmektir.

Rüyânın çeşitli şekilleri olmakla berâber, asıl rüyâ, Levh-i mahfûzda olanların kalp aynasında görünmesidir. Allahü teâlânın yarattığı ve yaratacağı her şey yine kendi yarattığı Levh-i mahfûzdadır. Olmuş ve olacak şeylerin hepsi orada mevcuttur. Orada yazılıdır. Fakat Levh-i mahfûz bizim bildiğimiz levha ve kitaplar gibi değildir. Olmuş ve olacak şeylerin Levh-i mahfûzda yazılması, Kur'ân-ı kerîmin hâfızın zihninde yazılmasına benzer. Kur'ân-ı kerîm, insanın dimâğında yazılıdır. Hattâ hâfız sanki ona bakarak okur. Hâlbuki beyin parça parça edilse, bir harf bile görülemez. Levh-i mahfûzun kendisi bir ayna gibidir. Bütün sûretler oraya nakşedilmiştir. Bir aynanın karşısına başka bir ayna konursa, o aynadaki sûretler, oraya akseder. Fakat arada perde olursa, o zaman görüntü olmaz. Kalp karşıki aynada olanları kabul eden bir ayna, levh de bütün varlıkların kendisinde bulunduğu bir aynadır. Kalbin, şehvetler ve şehvet duyguları ile uğraşması, melekût âleminden Levh-i mahfûzdaki şeyleri görmesine mâni olur. Şâyet bir rüzgâr eser, mânevî ihsâna kavuşulur da perde kaldırılırsa, melekût, mânâ âleminin esrârından, gizliliklerinden bâzı şeyler kalpte parlar, görünür. Bu bâzan, devâm ederse de, bâzan şimşek gibi gelip geçer. İnsan uyanık bulunduğu müddetçe dünyâ işleriyle meşgul olur. Bunlar, kalple melekût âlemi arasında perdedir.

İşte, uyku ve benzeri hallerle, beş duyu organımızın faaliyeti ve kalbimizin dünyâ işleriyle meşgûliyeti durur. Bu sırada kalp saf ve berrak olur. Dünyâ işleri ve beş duyu organı, Allahü teâlânın sevdiği bâzı kullarının kalplerini uyanıkken de meşgul etmez. İki ayna arasında perde kalktığı vakit, birinde bulunan şeyler, ötekine aksettiği gibi, Levh-i mahfûzda olan şeylerin bâzısı da kalbe akseder. Ancak uyku ve benzerleri, beş duyu organının çalışmasına mâni olursa da, bâtınî duygulardan muhayyilenin (hayâl kuvvetinin) çalışmasına mâni olmaz. Bu sebeple muhayyile Levh-i mahfûzdan kalbe aksedenleri ona uygun bir sûret hâlinde muhâfaza eder. Uykudan uyanınca, hayâlde olan bu sûretler hatırlanır.

Bunlar rüyânın garip hallerindendir. Onun bu hâlleri bitmez. Çünkü, uyku ölümün benzeridir. Ölüm ise, daha gariptir. Uyku, gayb âleminin perdesini kaldırmakta, ölüme benzediği için, insana bu sâyede ilerde olacak şeyler gösterilmektedir. Bunun içindir ki, tamâmen perdeyi yırtan ölümde pekçok hakîkat ortaya çıkar. İnsan, ölür ömez, ya çeşitli azaplarla kuşatılmış olduğunu, yâhut kendisinin sonsuz nîmetler içerisinde bulunduğunu görür.

Rüyâ çeşitleri: İslâm âlimleri, Peygamber efendimizin hadîs-i şerîflerini inceleyerek, rüyânın üç çeşit olduğunu bildirmişlerdir:

1. Uyanıkken görülen şeylerin uyku ve diğer hallerde görülmesidir. Buna **"hadîs-ün-nefs"** denir. Meselâ, bir iş veya sanat sâhibinin kendisini bu işle uğraşırken görmesi; yâhut, insandaki hayâl kuvvetinin, aslı olmadığı hâlde kendiliğinden uydurduğu, ortaya attığı şeyleri görmek böyle rüyâlardandır.

2. Şeytanın, insanı korkutmak, üzmek ve onunla oynamak için hayâline getirdiği, gösterdiği şeylerdir. Şeytana bunları yapma kâbiliyeti verilmiştir. O kadar ki şeytan, kan gibi insanın damarlarında bile dolaşır. Bu çeşit rüyâya **kötü rüyâ, hulm** yâni, şeytanın gösterdiği karışık şeyler ismi verilir. Guslü îcâb ettiren ihtilâm, rüyâ görme hâli de şeytanın insanla oynamasındandır.

Bu iki çeşit rüyâ, bâtıl rüyâlardan olup, asılları yoktur. Bunlara edgâş-ı ahlâm, **karışık rüyâlar** denir. Tâbir edilmezler.

3. Allahü teâlânın gâipten, insanlara gizli olan şeylerden bildirdiği rüyâlardır. Bunlara rüyâ-yı sâlihâ, rüyâ-yı sâdıka, yâni **iyi ve doğru rüyâlar** ismi verilir. Bu rüyâlar, görenler için, Allahü teâlâ tarafından bir müjde olup tâbir olunurlar.

Peygamberlerin (aleyhimüsselâm) gördükleri rüyâlar bu kısma dâhildir. Onlar, rüyâlarına hayâl ve şeytanın karışmasından, korunmuşlardır. Gözleri uyuduğu hâlde, kalpleri uyanıktır. Hayâlin uydurdukları ile ilhâm olan şeyleri birbirinden ayırabilmektedirler. Hatâ îcâb ettiren durumlar meydana gelmediği için Peygamberlerin (aleyhimüsselâm) rüyâları kat'î olarak vahiydir (Bkz. Vahiy). Peygamber efendimizin peygamberlikleri sâdık rüyâ ile başlamıştı. Gördükleri rüyâlar, sabah aydınlığı gibi açık olurdu. Rüyâsında gördükleri aynen çıkardı. Bu hâl altı ay devâm etti. Ondan sonra vahiyler daha çok Cebrâil aleyhisselâm vâsıtasıyla ve vâsıtasız, doğrudan geldi.

Sâlihlerin; yâni nefisleri kötülüklerden temizlenmiş, günâhlardan uzak kalmış evliyânın rüyâları da çok zaman sâdıka(sâlihâ, iyi, doğru)dır. Nâdiren sâdıka olmayabilir. Buna, haram ve helâl olduğu belli olan; şüpheli bir şey; ihtiyâçtan fazla yemek; yâhut küçük günâh işlemek gibi şeyler sebep olur. Bunun netîcesinde, kalpte zulmet ve mânevî bir bulanıklık görülür. Evliyâ, peygamberler (aleyhimüsselâm) gibi mâsum, günâhlardan korunmuş olmadıklarından, onlarda böyle şeyler görülebilir. Peygamberler (aleyhimüsselâm) ile evliyânın rüyâları ikisi de sâdık rüyâ oldukları hâlde, aralarında fark vardır. Peygamberlerinki vahiydir, evliyânınki böyle değildir.

Sâlihlerin dışındaki Müslümanların rüyâları ise ekseriyetle bozuk ve yalan olur. Çünkü bunlar, daha çok gaflet içerisinde bulunurlar; nefsleri, hayâlleri, kalp aynaları, evliyânınki gibi saf ve berrak değildir.

Günâh kirleriyle lekelenmiştir. Bununla berâber bâzan doğru, iyi rüyâ (rüyâ-yı sâdıka) gördükleri de olur.

Rüyâ görüldüğünde yapılacak şeyler:

Peygamber efendimiz hadîs-i şerîfte buyurur ki:

İyi rüyâ (sâlih rüyâ) **Allahü teâlâdandır** (Allahü teâlâdan hayırla müjdedir). **Hulm** (karışık, asılsız şeyler) **şeytandandır. Sizden biriniz sevdiği bir şeyi** (rüyâda) **görürse, onu sevdiğinden başkasına anlatmasın. Hoşlanmadığı, beğenmediği bir şeyi** (rüyâda) **görürse, onun ve şeytanın şerrinden Allahü teâlâya sığınsın. Rüyâsını hiç kimseye söylemesin. O zaman o rüyâ ona zarar vermez.**

Ebû Seleme radıyallahü anh dedi ki: "Dağdan daha ağır rüyâlar görürdüm. Bu (yukarıdaki) hadîs-i şerîfi işitince, böyle rüyâlara önem vermedim." Bir rivâyette ise; "Öyle rüyâlar gördüm ki, derdimden hastalanırdım. Sonra Resûlullah'ın bu hadîs-i şerîfini duyunca, böyle rüyâlara aldırmadım."

Muhammed ibni Sîrîn rahmetullahi aleyh de: "Uyanıkken Allahü teâlâdan kork, rüyâda gördüklerine aldırma. Sana zarar vermez." buyurmuştur.

Peygamber efendimizin bu hususdaki diğer hadîs-i şerîfleri şunlardır:

Sizden biriniz, hoşuna giden bir rüyâ görürse, isterse onu anlatsın. Hoşuna gitmeyen bir şey görürse, onu kimseye anlatmasın. Kalksın, namaz kılsın.

Rüyâyı, görüş sâhibi ve sâlih Müslümana anlat.

Görülüyor ki, iyi rüyâ, yalnız sağlam görüşlü ve sâlih Müslümana anlatılır. Bunlardan başkasına anlatılırsa, hased edip, kötülük düşünebilirler. Kötü rüyânın şerrinden, kötülüğünden üç defâ Allahü teâlâya sığınılır; "Eûzübillâhimineşşeytânirracîm" denir. Eûzü çekmekle şeytanın vesvesesi gider. Allahü teâlâya sığınmak belâyı giderir. Sonra, şeytanın gösterdiği karışık hayâllerin gitmesi için, yattığı taraftan, diğer yanına dönülür. Sonra iki rekat namaz kılıp, rüyâ kimseye anlatılmaz. Anlatırsa, rüyânın tâbiri belki onu üzebilir. Kötü rüyânın anlatılmamasının sebeplerinden biri de düşmanın duyup, şamata yapmaması, sevinmemesi içindir. Yoksa dinde günâh sayıldığından değildir. Sonra kötü rüyânın zararından kaçınmak için, sadaka verilir ve duâ edilir. Çünkü, insanın hakkında taktir edilen şeylerin bâzısı, duâ ve sadaka vermekle değişir. Bu da kaderdendir. Hadîs-i şerîfte; **"Kabul olan duâ, o belâ gelirken korur."** buyruldu.

Bâzı vakitlerde görülen rüyâ daha doğrudur. Peygamber efendimiz (sallallahü aleyhi ve sellem); **"En doğru görülen rüyâ, seher vakitlerinde görülen rüyâdır."** Seher vakti, sabahtan biraz önceki vakittir. Başka bir hadîs-i şerîfte de; **"En sâdık (**doğru) **rüyâ göreniniz, sözü en doğru olanınızdır."** buyrulmuştur. Çünkü yalan konuşanın hâli rüyâsına karışır. Hayâlinde uygunsuz şeyler meydana getirir ve rüyâ yalan olur.

Rüyânın tâbiri (yorumlanması): Rüyânın doğru olarak tâbiri iki şekildedir. Birincisi; Allahü teâlânın kalbe ilhâmı, bildirmesiyle olur. Bunun için, tâbir edenin sâlih ve ilhâma lâyık olması lâzımdır. İkincisi; yine Allahü teâlânın ihsânı olan sağlam görüş, hâdiselerdeki ince ve derin mânâları anlama, kavrama kâbiliyetiyle, firâsetle tâbir olunur.

Bu sebeple rüyâyı herkes tâbir edemez. Rüyâyı tâbir edecek kimsenin âlim, sâlih, sağlam görüşlü olması lâzımdır. Böyle yapmak sünnettir. **"Rüyâ tâbir edildiği gibi çıkar."** hadîs-i şerîfinde böyle kimselerin tâbirleri anlatılmaktadır. Rüyâ, câhil kimselerin tâbirine göre çıkmaz. Bu sebeple rüyâ, câhil kimseye anlatılmaz. Onlar tâbir etseler bile bir kıymet ifâde etmez. Başka bir hadîs-i şerîfte de: **"Rüyâ anlatılmadığı müddetçe bir kuşun ayağına bağlı olarak bulunur. Tâbir edilince düşer."** Yâni müminin rüyâsı, Allahü teâlânın kazâ ve kaderi üzerine kuruludur. Kimseye anlatmadığı müddetçe hakkında takdir olunan şeyi bilemez. Ehil kimseler tarafından tâbir edildiğinde Allahü teâlânın kendi hakkındaki takdirinin ne olduğu belli olur, ortaya çıkar.

Rüyâyı tâbir eden kötü de olsa, rüyâyı en güzel şekilde tâbir etmelidir. İyi ise, "Hayrını göresin!"; kötü ise, "Şerrinden sakınasın!" demelidir. Yâni, "Allahü teâlâ seni onun şerrinden muhâfaza etsin." demekdir.

Peygamber efendimizi, bilinen sıfatları ile rüyâsında gören, doğru görmüştür. Bir hadîs-i şerîfte; **"Rüyâda beni gören, elbette beni görmüş olur. Çünkü şeytan, benim ve Kâbe'nin şekline giremez."** buyruldu.

Rüyâda bâzan acı ve sıkıntılı şeyler görülebilir. Bu, rüyâyı görenin, hak ettiği azâbın görüntüleridir. Gafletten uyandırmak için, kendini düzeltmesi için, ona gösterilir.

Yine bâzı kimseler, uykuda, rüyâda kendilerini büyük makam ve mevkilerde görür. Böyle rüyâlar boş

ve asılsız değildir. Böyle gören kimselerde o mevkilere gelmek kâbiliyeti var demekdir. Böyle hâller, uyanıklık hâlinde nasîb olursa, kıymetlidir. Yoksa, hiç kıymeti yoktur. İlim ve kâbiliyetten mahrum olan çok kimse rüyâda kendilerini hâkim, paşa görür. Hâlbuki uyanıkken ellerine bir şey geçmez. Rüyâları üzülmekten, pişmanlıktan başka bir şeye yaramaz. O hâlde rüyâlara güvenmemeli, uyanıkken ele geçene sevinmelidir. Bunun içindir ki, din büyükleri, rüyâlara ehemmiyet vermemiş, talebenin rüyâsını tâbir etmeğe lüzum görmemişler, uyanıkken ele geçene kıymet vermişlerdir.

Psikolojide rüyâ; uyku sırasında insanın zihninde meydana gelen ve yalnız bir kısmı hâfızada muhâfaza edilebilen rûhî olay, diye anlatılır. Buna sebep olarak da insanın günlük meşgâleleri, bilhassa kavuşamadığı, ulaşamadığı arzu ve isteklerin uykuda ortaya çıkması şeklinde dar mânâda îzâh edilir. Bu îzâh, İslâmiyetteki rüyâ îzâhının çok altında kalmaktadır.

RÜZGÂRALTI ADALARI;

Karayiplerde bir grup küçük adanın ismi. Küçük Antiller'in kuzeybatısındaki adalardan meydana gelir. İsmi adalar üzerinden esen rüzgârların yönünden ileri gelir.

Rüzgâraltı Adaları Amerikan Virgin adalarını; İngiliz Virgin adalarını; İngiliz sömürgesi St. Kitts, Nevis, Anguilla, Antigua, Barbuda, Redonda, Montserrat, Dominika adalarını; Fransız sömürgesi Guadeloupe Adası ve Hollanda Antilleri'nin bir kısmını içine alır.

Sıcaklık ortalaması kışın 24°C, yazın 29°C civârındadır. Sonbaharda şiddetli tayfunlar meydana gelir. Halkın en büyük geçim kaynağı turizmdir. En fazla nüfûsa sâhip Antigua Adasında büyük bir havaalanı vardır.

RÜZGÂRLAR;

Alm. *Winde (pl.),* **Fr.** *Went, (m),* **İng.** *Winds.* Dünyâ yüzeyine yakın ve atmosfer içerisinde havanın tabiî yatay hareketleri. Hava hareketlerinin temel prensibi, mevcut atmosfer basıncının bölgeler arasında değişmesidir. Rüzgâr, alçak basınçla yüksek basınç bölgesi arasında yer değiştiren hava akımıdır. Rüzgâr dâimâ yüksek basınç alanından alçak basınç alanına doğru gider. İki bölge arasındaki basınç farkı ne kadar büyük olursa, hava akım hızı, o kadar fazla olur. Rüzgâr sâhip olduğu hıza göre fırtına, hortum gibi isimler alır.

Rüzgârın yönü **rüzgâr gülü,** hızı ise **anemometre** ile ölçülür. Anemometre; pervânenin dönüş hızından, rüzgâr hızını gösteren basit bir ölçü âletidir. Yükseklerdeki rüzgârlar, balonlar yardımı ile ölçülmektedir. Bunun için yükselme hızı bilinen balonlar, belli yüksekliğe gelince rüzgâr hızından yol almaya başlar. Balonun birim zamanda kat ettiği yoldan, trigonometrik hesaplarla hızı bulunur. Daha hassas ölçmeler için balon, ya radarla tâkip edilir veya balona bir telsiz vericisi monte edilir.

Okyanuslardaki akımların ve dalgaların meydana gelmesinde, rüzgârların büyük rolü vardır. Rüzgârlar, karaların şekillerinin değişmesine de sebep olur. Bilhassa çöllerde kimi tepeler, rüzgârlar sebebiyle devamlı değişir. Rüzgârların bitki sporlarını sağa sola taşıyarak, çiçeklerin döllenmesine sebep olması bitki neslinin devamı yönünden çok mühimdir. Rüzgâr gücünden yeldeğirmeni, yelkenli gemi işletmesinde istifâde edilir. Rüzgâr, orman yangınlarında menfi etki yapar.

Rüzgârın meydana geliş sebepleri: Rüzgârlar yüksek basınç alanından, alçak basınç alanına akarken; 1) Dünyânın dönüşü, 2) Yüzey sürtünmeleri, 3) Yerel ısı yayılması, 4) Rüzgâr önünde başka atmosferik hâdiselerin oluşu, 5) Toprağın topografik yapısı sebebiyle şekillenir.

Rüzgâr, **alçak** (siklon) ve **yüksek** (antisiklon) alanlarda farklı özellikler taşır. **Siklon** içerisinde; 1) Basınç radyal olarak içe, 2) Doğru santrifüj kuvvetler dışa doğru, 3) Koriolis kuvvet dışa doğru etki eder, **Antisiklon** içerisinde ise; 1) Basınç değişmesi radyal olarak dışarıya doğru, 2) Santrifüj kuvvet dışarıya doğru, 3) Kariolus kuvvet içe doğru etki eder. Bütün bunların etkisi sonucunda rüzgâr eşit basınç noktalarında yoluna devam eder. Bu hatların bir harita üzerinde çizilmesiyle **meteoroloji haritaları** elde edilir. Yüzey sürtünmeleri rüzgârın yönünü alçak basınç yönüne doğru çevirir. Denizlerde bu açı 20°, karalarda ise 30° ile 45° arasında değişir.

Atmosferin alt tabakalarında meydana gelen rüzgârlar, yerin ısı ve mekanik özelliklerinden dolayı **türbülans** meydana getirir. Türbülans meydana getirmeden, basınç alanları arasında dolaşan rüzgârlara, meyilli rüzgârlar denir. Eğer rüzgâr hafif meyilli karadan denize doğru eserse logaritmik olarak alçalan bir spiral hat çizerek ilerler. Kuzey yarım kürede bu spiralin dönüş yönü saat ibresinin dönüş yönüdür. Atmosferin üst tabakalarında rüzgâr hızı saatte 400 km'ye kadar çıkabilir.

Rüzgâr cinsleri: Rüzgârlar dünyâ üzerinde bulundukları bölgelere göre ve meydana geliş sebeplerine göre isimler alır. Atmosferin genel devri dâimine bağlı olarak meydana gelen devamlı rüzgârlar. 1) Kutuplara doğru esen **Kutup Rüzgârları,** 2) 40° ve 60° enlemleri arasında kuvvetli esen **Batı**

Rüzgârları, 3) Kuzey yarımkürede kuzeydoğu yönünde, güney yarımkürede güneydoğu yönünde devamlı ve kuru esen **Alize Rüzgârları**dır.

Yaz ve kış atmosfer basıncında ters yönde değişiklik olması ve bölgede basınç alanları arasında büyük fark olmasından meydana gelen rüzgârlara ise **muson rüzgârları** denir. Muson rüzgârları yazın karalara, kışın denize doğru eser. Kış musonları soğuk kuru, yaz musonları oldukça nemlidir.

Rüzgârlar bulundukları bölgelere göre de özellikler taşırlar: **1) Meltemler;** karalarla denizler arasında eser. Öğlen vakitleri karalar ısınıp, alçak basınç sahası meydana getirince denizden karaya doğru eser. Gece bunun tesiri çok daha yavaş olur. Bu hava akımları vâdilerle dağlar arasında da meydana gelir. **2) Soğuk mahallî (yerel) rüzgârlar,** zaman zaman meydana gelen basınç farkından olur. Adriyatik Denizi ile Fransa'nın Akdeniz sâhillerinde eser. **Bora** ismini de alır. **3) Sıcak yerel rüzgârlar,** İsviçre Alpleri kuzey yamaçlarını etkileyen kuru sıcak rüzgârlardır. Bu rüzgârlara **fön** de denir.

Yüksek süratli rüzgârlar, ayrıca fırtınalara sebep olurlar. Bu fırtınalardan Hint Okyanusunda esenlere tropik **siklon;** Meksika ile Kalifornia körfezlerinde esene **hurricane;** batı Pasifikte esene **tayfun,** Batı Afrika'da esene **tronado** denir. Fırtına bâzan 300-400 km çapında bir sahayı etkisi altına alır ve saatteki hızı 250 km'yi bulabilir. Bölgelere göre isim alan daha birçok rüzgâr cinsi vardır. Meltem, mevsim rüzgârları cinsinden olup, mayıs ile eylül aylarında Akdeniz bölgesinde kara ile deniz arasında eser.

Türkiye'deki rüzgâr cinsleri: Rüzgârlar estikleri yönlere göre isim alırlar. Kuzeyden esen rüzgâra **kuzey rüzgârları,** güneyden esene **kıble,** doğudan esene **gündoğusu,** batıdan esene **günbatısı,** kuzeydoğudan esene **poyraz,** kuzeybatıdan esene **karayel,** güneydoğudan esene **keşişleme,** güneybatıdan esene ise **lodos** denir.

Türkiye'de Marmara, Trakya, Akdeniz, Karadeniz kıyılarında genellikle kuzey ve kuzeydoğuda "poyraz" rüzgârları hâkimdir. Bu rüzgârlar bahar aylarında bölgelere bol miktarda yağış getirir. İç bölgelerde kuzey ve güneyden gelen rüzgârlar hâkimdir. Güney batıdan esen "lodos" rüzgârları sıcak ve bunaltıcıdır. İzmir'de esen "meltem" rüzgârına "imbat" rüzgârı denir.

RÜZGÂRÜSTÜ ADALARI;

Küçük Antillerin güney bölümünü teşkil eden, Atlantik Okyanusu ve Karayip Denizi arasında bulunan ada topluluğu. Adalar 12°-15°40' kuzey paralelleriyle 60°48'-61°48' batı meridyenleri arasında kalır. Toplam arâzi 3500 km^2yi geçmez. En büyük adalar Dominica, Martinique, Greneda Grenadines, St. Lucia, St. Vincent'tir.

Rüzgârüstü Adalarının en büyüklerinden olan Dominica, 1493'te Christopher Columbus tarafından keşfedilmiş, bundan sonraki on sene içerisinde adaların tamâmına Avrupalılar girmiştir. Çeşitli târihlerde İspanyol, İngiliz, Hollanda veFransız hâkimiyetinde kalan bölge 1783 Versailles Antlaşması ile İngiltere'ye verilmiştir. Adalar'ın 358.000 kişilik toplam nüfûsu Afrikalı, Yerli, Fransız, Portekizli, İngiliz ırklarının melezi olan bir ırktan meydana gelir. Halkın çoğu tarım sektöründe çalışır. Rüzgârüstü Adalarının tamâmı Karayib ikliminin tesiri altındadır.

S;

Türk alfabesinin yirmi ikinci, Osmanlı elifbâsının beşinci, on beşinci ve on yedinci harfleri. Osmanlı Türkçesinde, "S" sesini belirtmek için peltek olan "se", "sin" ve "sad" olmak üzere üç ayrı işâret kullanılmıştır. Katı sızmalı ve titreşimsiz bir diş sessizidir.

Eski Türk (Yenisey ve Orhun) kitâbelerinde kalın ve ince sesliler için iki ayrı s işâreti kullanılmıştır. Uygurcada s ve ş için özel bir işâret vardır.

S sesi Ana Türkçeden beri bütünTürk lehçelerinde kelime başında, ortasında ve sonunda kullanılan bir sestir. Su, sol, semiz, söğüt; eski, yastık, kısrak; kes, es, kıs gibi.

SAÂDET;

Alm. *Glück, Wohlergehen (n),* **Fr.** *Bonheur (n), Prospérité (n),* **İng.** *Happiness, prosperity.* Mesut olmak, bahtiyarlık, mutluluk, gönül rahatı ve kalp huzûru. Allahü teâlânın rızâsına ermiş olmak. Her istediğine kavuşmuş olmak. Saâdet, insanın devamlı olan huzur ve sevinç hâlidir. İnsanın saâdeti kalp huzûruna, gönül rahatlığına bağlıdır. Bu rahatlığa, mutlaka para, mevki, rütbe, şan ve şöhretle kavuşulamaz. Nice mal, mevki sâhiplerinin huzûra eremedikleri, saâdete kavuşamadıkları herkes tarafından bilinmektedir. Halbuki malı, parası az olduğu, makam, şan ve şöhret sâhibi olmadıkları halde huzur içinde yaşayanlar çoktur. Saâdet lügatta "mutluluk, bahtiyarlık, mesut olmak" mânâlarındadır.

Saâdet, gerek günlük konuşma lisânımızda ve edebiyâtımızda, gerekse insanların fert ve sosyal hayâtını konu edinen ilimlerin hepsinde en çok kullanılan bir kelimedir. Felsefe, sosyoloji, psikoloji, hukuk, iktisat, siyâset vs. ilimlerin başında gelir. Mesut bir hayat sürmek, sonsuz bir saâdete kavuşmak bütün insanların arzusudur. İnsanı konu alan bütün dinler, ilimler, ideolojiler, hep insanların saâdete, mutluluğa kavuşma yollarını göstermeye çalışmışlardır. İnsanlık târihinin başlangıcından bugüne kadar, insanlara saâdet vâdeden birçok fikirler ve inançlar ortaya konmuştur. Bunların içinde ve en başında, insanı yaratan, onun bütün ihtiyaçlarını en iyi bilen Allahü teâlânın peygamberler vâsıtası ile gönderdiği ilâhî dinler gelmektedir. Zâten dînin genel anlamdaki târifi de, insanları sonsuz saâdete götürmek için Allahü teâlâ tarafından gösterilen yol demektir. Bunun yanında din ismi altında insanların kendilerinin uydurduğu bir takım eğri, bozuk yollar da ortaya çıkmıştır. Ayrıca insan topluluklarını çeşitli yönlere sevk edebilecek kudreti ve kâbiliyeti kendinde gören felsefecilerin, siyâsetçilerin veya menfaat gruplarının ortaya koyduğu birçok felsefî veya siyâsî cereyan da, insanlara saâdet, mutluluk yollarını târif etmeye çalışmıştır. Bütün tabipler tıp ilminde ortaya çıkardıkları teşhis ve tedâvileri, insanların saâdeti için kullanmışlardır. Günümüzde de durum aynıdır.

Saâdet, kolay ele geçen ve hemen kavuşulabilen bir hâl değildir. İnsanların asırlar boyunca süren fert ve toplum hâlindeki mücâdeleleri, hep saâdeti ele geçirmek, mutlu bir hayat yaşamak için olmuştur. İnsanın bir anlık düşüncesiyle istikbâle yönelik fikirleri ve çalışmaları hep mesut ve bahtiyar olmayı istemek, devamlı olan bir huzûru, saâdeti temin etmek şeklindedir. İnsan kavuştuğu saâdetin, mutluluğun hiç bitmemesini ister.

Bir insanın anasından-babasından, kardeşlerinden, arkadaşlarından ve en yakın dostlarından beklediği şeylerin başında, saâdete kavuşmasında kendisine yardımcı olmaları gelmektedir. Hakîkî dost, insanın felâketine değil, saâdetine sebep ve yardımcı olandır. Çünkü dost, dostun zararını istemez. İnsanın hakîki dostları, kara günde belli olur.

En iyi bir makinanın, bir âletin düzenli ve verimli çalışması için, onu yapan tarafından bir târifnâmesi de yazılması şarttır. İnsanı yaratan, onun bedenî ve rûhî ihtiyaçlarını en iyi bilen Allahü teâlâdır. İnsanın rahat ve huzûrunu temin edecek, onu hem dünyâda ve hem de âhirette sonsuz saâdete kavuşturacak inanışları bizzat kendisi açıklamıştır. Saâdetin anahtarını göstermiş ve bir bilen vâsıtası ile insanlara tebliğ etmiştir. Bu târiflerin neler olduğunu ve nasıl kullanılacağını dinler ve peygamberler göndererek ortaya koymuştur.

Allahü teâlâ, bütün insanlara çok acıdığı ve bir ananın yavrusuna olan merhametinden daha çok acıdığı için her insanın, her âilenin, her cemiyetin ve milletin her zamanda ve her işlerinde nasıl hareket etmeleri lâzım geleceğini, dünyâda ve âhirette rahat etmeleri ve sonsuz saâdete kavuşmaları için, işlerini ne yolda yürütmeleri ve nelerden kaçınmaları lâzım geldiğini, son ilâhi kitap olan Kur'ân-ı kerîmde bildirdi. İnsanın saâdetine sebep olan bu bilgileri, hakîki İslâm âlimleri, Peygamberimizden (sallallahü aleyhi ve sellem) ve O'nun Eshâbından öğrendiler ve binlerce kitap yazarak, herkesin anlayacağı şekilde açıkladılar, dünyânın her yerine yaydılar. İnsanların rahata, huzûra, saâdete kavuşması, bu ilâhî emirlere sarılmasına bağlandı. İnsanlığa, ebedî saâdet yollarını açıklayan, son Peygamber Muhammed aleyhisselâmdır. Allahü teâlâ, bütün insanların, dünyâ ve âhiretin en kıymetli insanı olan Muhammed aleyhisselâma tâbi olmadıkça sonsuz saâdete kavuşamayacaklarını bildirdi.

Peygamberimiz ve bugüne kadar gelen hakîki din âlimleri, insanın hem dünyâda ve hem de âhirette, nasıl saâdete kavuşabileceğini şöyle açıklamaktadırlar:

1. İnsanların, dünyâda ve âhirette, rahat ve mesut olmalarını sağlayan usûl ve kâideler, Allahü teâlânın Cebrâil ismindeki melek vâsıtası ile, sevgiliPeygamberi Muhammed aleyhisselâma gönderdiği son din olan İslâmiyette toplanmıştır. Bütün üstünlükler, faydalı şeyler, bütün saâdetler, muvaffakiyetler ondadır. En güzel ahlâk kurallarınıO bildirmekte, dünyâ ve âhiret saâdetini O temin etmektedir. Her iyilik O'ndadır. İslâmiyetin içinde hiçbir zarar yoktur. Dışında da hiçbir menfaat yoktur. Başka dinler böyle değildir, bozulmuştur. Allahü teâlâ, Âl-i İmrân sûresi 85. âyetinde meâlen:

"Muhammed aleyhisselâmın getirdiği İslâm dîninden başka din isteyenlerin, dinlerini Allahü teâlâ sevmez ve kabul etmez. Din-i İslâma arka çeviren âhirette ziyân edecek. Cehenneme girecektir." buyuruyor. Ayrıca, Allahü teâlâ, Nisâ sûresi 14. âyetinde de meâlen:

"Allahü teâlânın ve Peygamberi Muhammed (aleyhisselâm)**in emirlerine aldırış etmeyenler, beğenmeyenler, asra, fenne uygun değildir, modern ihtiyaçlara kâfi değildir diyenler, kıyâmette Cehennem ateşinden kurtulamayacaklardır. Bunlara, Cehennemde, çok acı azâp vardır."** buyurdu.

2. İnsanların sonsuz saâdete kavuşabilmeleri, Müslüman olmalarına bağlıdır. Müslüman olmak için hiçbir formaliteye, müftüye, imama gitmeye lüzum yoktur. Kalple îmân etmekle ve İslâmiyetin emir ve yasaklarını öğrenmekle ve yapmakla olur. Îmân etmek için **"Kelime-i şehâdet"** söylemek ve bunun

mânâsını bilmek lâzımdır.

3. Îmân, Ehl-i sünnet vel-cemâat îtikâdı üzere olmalıdır. Yâni Peygamberimizin, Eshâbının ve onlara tâbi olan hakîki İslâm âlimlerinin bildirdiği şeyleri öğrenip bilmeli ve bunlara inanmalıdır.

4. Dindeki ibâdet bilgilerini, dört hak mezhepten birinin fıkıh kitabını okuyarak doğru öğrenip buna uygun ibâdet yapmalı ve haramlardan sakınmalıdır. Dünyâda saâdete, iyiliklere, huzûra kavuşmak ve âhirette azaplardan kurtulmak için iki şey yapmak lâzımdır: Birisi, Allahü teâlânın emirlerini yapmak; ikincisi O'nun yasak ettiklerinden sakınmaktır. Haram işleyerek saâdete kavuşulmaz.

5. Çalışıp para kazanmalıdır. Tenbeli kimse sevmez. Çalışkan, Allahü teâlânın sevgilisidir. Kimseye muhtaç olmamaya çalışmalıdır. Dîne uygun kazanmalıdır. Fakir kimse, dînini, nâmusunu, hakkını bile koruyamaz. Bunları korumak, İslâmiyete ve insanlara hizmet edebilmek için, fennin bulduğu yeniliklerden, kolaylıklardan faydalanmak da lâzımdır. Helâl kazanmak, insanlara veİslâmiyete hizmet etmek, büyük ibâdettir. Namaza mâni olmayan ve haram işlemeye sebep olmayan her kazanç yolu hayırlıdır, mübârektir. Dînimiz ticâreti ve sanat sâhibi olmayı emretmektedir. Hadîs-i şerîflerde; **"Ticâret yapınız! Rızkın onda dokuzu ticârettedir."** ve **"En helâl şey, sanat sâhibinin kazandığıdır."** buyrulmaktadır. Bunun için sanat ve meslek sâhibi olmaya çalışmalıdır.

6. Bedenen ve rûhen temiz olmalıdır. Ruh ve beden sağlığı yanında temizliğe de çok dikkat etmelidir. İnsanın ibâdet etmesi, kendisine ve insanlara iyilik edebilmesi sağlıklı olmasına bağlıdır. Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmde çeşitli âyetlerde meâlen; **"Temiz olanları severim."** buyuruyor.

Evler ve elbiseler temiz olmalı, elleri ve vücutları devamlı yıkamalıdır. Mikroplardan ve hastalıklardan korunmalıdır. Sıhhati korumaya dikkat etmelidir. Peygamberimiz tıp bilgisini çeşitli şekillerde övmektedir. Meselâ; **"İlim ikidir: Beden bilgisi, din bilgisi."** Yâni ilimler içinde en lüzumlusu, rûhu koruyan din bilgisi ve bedeni koruyan sıhhat, sağlık bilgisidir diyerek, her şeyden önce rûhun ve bedenin zindeliğine çalışmak lâzım geldiğini emir buyurdu.

İslâmiyet beden bilgisini, din bilgisinden önce öğrenmeyi emrediyor. Çünkü, bütün iyilikler, bedenin sağlam olması ile yapılabilir. Kânûnî Sultan Süleymân Han, "Olmaya cihanda devlet, bir nefes sıhhat gibi" sözü ile sağlığın ne kadar kıymetli olduğunu anlatmaktadır.

Ruh sağlığı için de ahlâk ve fazîlet sâhibi olmalıdır. Peygamberimiz; **"İyi huyları tamamlamak, iyi ahlâkı dünyâya yaymak için gönderildim."** ve **"Îmânı yüksek olanınız, ahlâkı güzel olanınızdır."** buyurdu. Îmân bile, ahlâk ile ölçülmektedir. Yalan söyleyen, hîlekârlık yapan, insanları aldatan, haksızlık yapan, din kardeşlerine yardım etmeyen, büyüklük taslayan, yalnız kendi çıkarını düşünen bir kimse, ne kadar ibâdet ederse etsin, olgun Müslüman sayılmaz. Kâmil, olgun Müslüman, her şeyden önce tam ve mükemmel bir insandır. Güler yüzlü, tatlı dilli, doğru sözlüdür. Kızmak nedir bilmez. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem buyurdu ki: **"Kendisine yumuşaklık verilen kimseye dünyâ ve âhiret iyilikleri verilmiştir."** Müslüman son derece alçak gönüllüdür. Kendisine baş vuran herkesi dinler ve imkân buldukça yardım eder. Vakur ve kibardır. Âilesini ve vatanını sever. Çünkü Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem; **"Vatan sevgisi îmândandır."** buyurmuştur.

7. İnsanların dünyâda ve âhirette sonsuz olarak rahat, huzur, saâdet içinde yaşayabilmeleri hakîki Müslüman olmalarına bağlıdır. Âhirette Cennetin sayısız nîmetleri, hakîki Müslümanlar için hazırlanmıştır. Müslüman olan ve emirlerini yerine getiren, dünyâda ve âhirette muhakkak saâdete ulaşır. Çünkü Allahü teâlâ insanlara bunu vâd etmektedir. Aklı olan herkes dünyâda rahat ve huzur içinde yaşamak, âhirette de azâplardan kurtulup, sonsuz nîmetlere kavuşmak ister.

Allahü teâlânın, kullarının nasıl olmasını istediği Kur'ân-ı kerîmin Furkân sûresi 63-68. âyetlerinde meâlen şöyle bildirilmektedir:

Rahmânın (yâni kullarına acıması çok olan Allah'ın) **kulları, yeryüzünde gönül alçaklığı ile ve yumuşak yumuşak yürürler. Bilgisizler kendilerine sataştığı zaman onlara, selâmetle deyip geçerler. Onlar, yatışlarında ve kalkışlarında hep Allah'ı anar. O'na hamd ederler. Onlar Rabbim, Cehennem azâbını bizden uzaklaştır. Doğrusu onun azâbı sürekli ve acıdır, orası şüphesiz kötü bir yer, kötü bir duraktır, diye Allah'a yalvarırlar. Onlar bir şey sarf ettikleri zaman, ne israf ederler, ne de cimrilik; ikisi ortası bir yol tutarlar ve kimsenin hakkını kesmezler. Onlar Allah'a eş koşmazlar. Allah'ın dokunulmasını haram ettiği cana kıyıp kimseyi öldürmezler. Ancak suçluları cezâlandırırlar. Zinâ etmezler.**

Ve 72-74. âyetlerinde meâlen:

"Yalan yere şehâdet etmezler. Faydasız ve zararlı işlerden kaçınırlar. Böyle faydasız veya güçle yapılan bir işe tesâdüfen karışacak olurlarsa, yüz çevirip vakarla uzaklaşırlar. Kendilerine Allah'ın âyetleri hatırlatıldığı zaman, körler ve sağırlar gibi görmemezlik, dinlememezlik

etmezler. Onlar, Rabbim, bize eş ve çocuk olarak gözümüzü aydınlatacak kişiler ihsân et! Bizi, Allaha karşı gelmekten sakınanlara önder yap! diye yalvarırlar." buyrulmaktadır.

Bundan başka, Sâf sûresinin 2. âyetinde meâlen; **"Ey İnsanlar! Yapmadığınız bir şeyi niçin yaptığınızı söylersiniz? Yapamadığınız şeyi yaptık demeniz, Allah katında büyük öfkeye sebep olur."** buyrulmaktadır ki, bu da, bir insanın yapamayacağı bir şeyi adamasının veya yapamayacağı bir şeyi vâd etmesinin, onu Allah katında kötü kişi yapacağını göstermektedir.

Allahü teâlâ, Kur'ân-ı kerîmde buyuruyor ki:

Onlar (inanmışlar), **kalpleri Allah'ı anmakla huzûra kavuşmuştur. Dikkat ediniz, Allah'ı anmak kalpleri huzûra kavuşturur.** (Ra'd sûresi: 28)

Îmân edip güzel iş ve amellerde bulunanlar ne mutludurlar, sonunda dönülüp gidilecek olan güzel yurt da onlarındır. (Ra'd sûresi: 29).

Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem hadîs-i şerîflerinde buyurdular ki:

Müslüman, eliyle ve diliyle kimseyi incitmeyen kimsedir.

Seni sevene sen de sevgini açıkla! Çünkü sevene, sevginin ortaya konuşu, aradaki sevginin derinleşmesine ve daha devamlı olmasına yol açar.

En mükemmel mümin, ahlâkı en güzel mümindir. Hayırlınız hanımlarına karşı da hayırlı olanınızdır.

Müslüman olan, yeteri kadar rızkı bulunan ve bir de Allah'ın verdiğine kanâat eden, artık kurtulmuş demektir.

İyi huylu, dünyâda ve âhirette iyiliklere kavuşacaktır.

Saâdet, insanın dünyâ ve âhiret hayâtında rahat ve huzur içinde bulunmasıdır. Bütün insanların kavuşmak istediği arzuların başında, sonsuz saâdet gelmektedir. Bu arzuyu ona veren, yaratıcısı Allahü teâlâdır. Şerefli olarak yaratılan insanı bu arzularına kavuşturacak olan da, yine Allahü teâlâdır. İnsan, sonsuz saâdet için iki şeyi hep ister: Birisi, her arzu ettiği şeye zahmet, sıkıntı çekmeden kavuşmak; ikincisi de, hiç ölmemektir. İnsanın bu iki arzusuna kavuşması, fâni (geçici) olarak yaratılan bu dünyâda mümkün değildir. Cennet, insanların bu iki arzusunun gerçekleşeceği yerdir. Cennet hayâtı sonsuzdur. Oradaki hayat, hiç bitmeyecektir. Orada ölüm yoktur. Hiçbir dert, sıkıntı, zahmet, kötülük olmayacaktır. İnsan, arzu ettiği bütün nîmetlere zahmetsiz olarak Cennet'te hemen kavuşturulacaktır.

SAAT;

Alm. *Uhr (f), Wecker (m),* **Fr.** *Horloge (m), pendule, montre (h), réveil (m),* **İng.** *Clock, watch, alarm-clock.* Zaman gösteren mekanik veya elektronik cihaz. Bu cihazın çalışmasını muntazam aralıklarla sayma yapan bir mekanizma sağlar. Mekanik, elektromekanik veya elektronik olsun bütün saatlerin çalışması, prensip olarak sayı sayan bu mekanizma ile olur.

Mekanik bir saat; seri halde dişli çarklar, pinyon dişliler, zemberek veya ağırlık, eşapman, sarkaç veya denge ağırlığı, kadran, akrep, yelkovan gibi parçalardan meydana gelir. Elektrikli saatlerde zembereğin görevini bobin veya motor yüklenir. Elektronik saatlerde hareketli hiçbir parça olmayıp, zaman, ekranda görülür Otomatik kol saatlerinde ise saat içine yerleştirilen eksantrik bir rotor ağırlık, kolun hareket etmesiyle ileri geri dönerken saat dişlilerini çeviren yayı kendiliğinden kurar.

Saatler, çalışma prensiplerine ve yapılarına göre çeşitlidir: Genel olarak kurma mekanizması ağırlıklı, sarkaçlı ve zemberekli **mekanik** saatler; **elektrikli** saatler; **elektronik** saatler olarak üç sınıftır.

Târihi: Yapılan araştırmalara göre saatin ilk ortaya çıktığı yer, M.Ö. 4000 senelerinde Mısır'dır. İlk saat güneşin dik duran bir cisimde meydana getirdiği gölgenin boyu esas alınarak yapılmıştır. Londra'daki müzede Kleopatra'nın bu şekilde bir saati sergilenmektedir. **Güneş saati,** gece iş görmediği için bunun yanında su veya kum saatleri de yapılmıştır. **Kum saati,** iki hazneli olup, iki hazneyi birleştiren ince delikten kum akış hızı prensip alınmıştır.

Zaman birimi güneşin ve ayın hareketlerine göre seçilmiştir. Zamanın hassas birimlerle ifâdesi, günün belli zamanlarında yapılan ibâdetler sebebiyle zaman zaman geliştirilmiştir. İslâmiyetin yayılmasıyla astronomide çok ileri giden İslâm âlimleri, bugünkü zaman birimlerinin temelini atmışlar ve çok çeşitli hassas saatler yapmışlardır. Beşinci Abbâsi halîfesi Hârünü Reşid'in Fransa Kralı I. Şarl'a gönderdiği duvar saati o günkü İslâm Devletinin medeniyet seviyesini göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Avrupalılar saatin, kendi kendine işlediğini görünce içinde şeytan var, diyerek hayretlerini

gizleyememişlerdi.

On altıncı yüzyıllarda Çin, İran, bilhassa Osmanlılarda çarklı mâdenî saat yapımı çok ilerledi. Osmanlı sanatkârlarının yaptığı saatlerden bir kısmı hâlâ Avrupa müzelerinde saklanmaktadır.

Duvar saati olarak yapılmaya başlanan zaman göstergesi daha sonra masa ve cepte, kolda taşınabilir saatler şeklinde de yapılmıştır. Çark ve yay gibi mekanik yapıya sâhip klasik saatler elektronik sanâyiinin ilerlemesiyle yerini elektrikli, elektronik devreli saatlere bırakmaya başlamıştır. Bilgisayarların, elektromanyetik kod yayınlı muhâbere sistemleri ve daha birçok elektronik cihazlar, frekansları sisteme göre değişen saatlerle çalışır.

Mekanik saat: Mekanik saatte, dişlileri çeviren kuvvet, bir ağırlık veya yaydan, zemberekten temin edilir. Zemberek büyük dişli çarkı, bu da pinyon dişliyi çevirir. Pinyon dişlinin şaftı ikinci dişli çarka bağlıdır. İkinci çark yine bir pinyon dişliyi çevirir. Bu şekilde seri halde dişli çark-pinyon düzeni eşapman (kaçırma) çatalına kadar ulaşır. Eşapman çatalı dişlilerin dâimâ ileri dönüşünü ve sarkaç veya balans ağırlığına darbeler hâlinde hareket vererek eşit aralıklarla salınımını sağlar. Saatin sayma düzeni, eşapman çatalı ve buna bağlı sarkaçtır. Dişlilerin dönüş hızı eşapman çatalının müsâadesine bağlıdır. Eşapman çatalının salınım süresini ise sarkaç boyu veya balans ağırlık yayının boyu etkiler. Sürtünme kayıplarını azaltmak için, çark şaftlarının iki ucu elmas taşlarla yataklanır. Çarklardan bir kısmının görevi de ses çıkarma düzenini çalıştırmaktır.

Elektrikli saatler: İlk elektrikli saat 1840 senesinde İngiliz saatçı Barwise ve Skoç A. Bain tarafından yapılmıştır. Pille çalışan saatler, İkinci Dünyâ Savaşı esnâsında Almanlar tarafından geliştirildi. İlk elektrikli saatler mekanik yapıya sâhipti. Ağırlık veya sarkaçın görevini elektrik akımının doğurduğu manyetik alan yapmaktaydı. 1950 senesinde İsveç'te, sâniyede 300 defâ titreşen manyetik bobinli çatalın, balans tekerinin yerini alması ile sürtünme kayıpları bir miktar ortadan kaldırıldığı için hassasiyet artmıştır. Çatal titreşimini sâbit tutmak için transistör devresiyle kontrol edilen bir bobin devresi vardır. Bobine elektrik akımı transistör devresiyle açılıp kapandığı için zaman kaybı yoktur. Bobin enerjilendikçe çatalı titreştirir. Çatalın her titreşimi indeks dişlisinin dönmesine sebep olur. İndeks dişlisi 300 diş ihtivâ ettiği için, sâniyede bir tur atar. Bu tip saatler uydularda ve uzay araçlarında kullanılır.

Elektronik kuartz saatler: Mikro elektronikteki ilerlemeler, kuartz saatin yapılmasına imkân sağlamıştır. İki türlü kuartz saat vardır. Birinci türde, kuartz asilatör, alternatif akım üretir. Bu akım bir motoru tahrik eder. İkinci türde ise, hareketli hiçbir kısım yoktur. Bu türde kuartz yine asilatör olarak çalışır. Fakat bu asilatör frekansı yüksek olup, elektronik devreleri sürer. Saat sıvı kristal veya ışık veren diyod (LED) göstergeden okunur. Kuartz saatler, çok az enerjiyle çalışırlar. Titreşim, kristal ile kontrol edildiğinden hassasiyet binler mertebesinde artmıştır. Güneş enerjisini depo ederek çalışan kuartz saatler yapılmıştır. Bu saatlerde hata, senede bir dakikayı geçmez.

SABAN;

Alm. *Pflug (m),* **Fr.** *Charrue (f),* **İng.** *Plow.* Toprağı altüst etmek, tarlayı tohum ekilebilir hâle getirmek ve çift sürmek için hayvanın koşulduğu, ucu sivri demirli zirâat âleti. Sabanın bulunuş ve kullanılış târihi çok eskidir. İlk insan ve ilk peygamber olan Âdem aleyhisselâm zamânında sabana benzer âletler kullanılarak toprağın sürüldüğü, tohumların ekildiği ve elde edilen ürünlerden ekmek yapılıp pişirildiği, din kitaplarında yazılıdır. Çünkü Âdem aleyhisselâm ve ona inananlar şehirlerde yaşarlar ve okuma yazma bilirlerdi. Demircilik, iplik yapmak, kumaş dokumak, çiftçilik yapmak gibi sanatları da vardı. Zamanla insanların çoğalması, ihtiyaçlarının artması, onları toprağı işlemeye daha çok yönelterek, kullandıkları âletlerde yenilik yapmaya sevk etti.

M.Ö. 5 ve 6. yüzyıllara uzanıldığında sabanın en eski çeşitlerine Mezopotamya'da rastlarız. İlk sabanlar taş veya ağaçtan yapılmış olup, itmek veya çekmekle insanlar tarafından kullanılırdı. Eski Mısırlılar bu durumu biraz daha geliştirdiler. Esirleri, sabana benzer âletlerin önüne geçirerek çektirirler ve toprağı sürdürürlerdi. Daha sonraki yıllarda hayvanlara bağlanarak çekilen sabanlar yapıldı. Bu ilerleme ve gelişme içerisinde Eski Romalılar da toprağı süren kısmı, bıçağı demirden olan saban yapmayı başardılar. Daha önceki asırlarda, Asya'da istifâde edilen sabanların, târihi kaynaklarda, 6 ve 7. yüzyıllarda Orta Avrupa'da kullanılmaya başlanıldığı yazılmaktadır.

Târih çağları içinde saban, değişik şekiller aldı. Toprağı daha derin sürmek ve altını üstüne iyice çevirebilmek için değişik usuller kullanıldı. Sürülen ve altı üstüne getirilen toprağın daha verimli olduğu görülünce büyük ve gövdesi geniş, uç kısmı ince sabanlar yapılmaya başlandı. Son yüzyıllarda bütün aksamı demir olan ve **pulluk** ismi verilen âlet yapıldı.

Pulluk; bir demir okun etrafında sağa sola rahatlıkla dönebilen uçları keskin iki kanattan meydana gelmektedir. İlk önceleri hayvanlar yardımıyla kullanılan bu âlet, günümüzde traktörlerle çekilmeye

başlanmıştır. Pulluklar toprağın derinliğine ve genişliğine göre ayarlanabilen modern sabanlardır.

Halk arasında **kara saban** olarak bilinen zirâat âleti çok basittir. Toprağın altına istenilen seviyede inemediği gibi, altı üste çevirme işi de gereği gibi olmaz.

Saban şu kısımlardan meydana gelir:

Saban burnu; sabanın uç kısmında bulunan demirin keskin ucudur. **Saban kayışı;** sabanı boyunduruğa bağlayan kayıştır. **Saban oku;** kayışla boyunduruğa bağlanan uzun ve üzerinde de delikler bulunan kısımdır. **Saban demiri;** toprağa giren sabanın uç kısmında bulunan üçgen şeklindeki demirdir. **Saban kulağı;** toprağı alt üst eden kısımdır. **Saban zıvanası (halkası);** boyunduruğun saban okuna bağlanmasını sağlayan halkadır. **Saban ökçesi;** saban demirinin hemen arkasında bulunan ve toprağın iki yana açılmasını sağlayan kısımdır. **Saban tarağı;** Saban kütüğüyle okunun birbirine bağlanmasını sağlayan ağaç parçasıdır.

SABARLAR;

beş ve altıncı yüzyıllarda Batı Sibirya ile Kafkasların kuzeyinde mühim rol oynayan bir Türk boyu. Asıl yurtları, muhtemelen Tanrı Dağlarının batısı ile İli Nehri arasıdır.

Önceleri Büyük Hun İmparatorluğuna bağlıydılar. 461-465 yılları arasındaki büyük kımıldama ve geniş ölçüdeki göç hâdiseleri münâsebetiyle batıya yönelerek Tobol ve İşim nehirleri arasına yerleştiler. Hunlardan etkilenen Sabar kültürünün, bölgenin yerlilerine yüzyıllarca devâm eden derin tesirleri oldu. Tobolsk civârlarında Obi, Tura ve İrtiş ırmakları boylarında Saber, Soper, Savrî, Sabrei, Sıbır gibi yer ve kale; Ay-Sabar, Kün-Sabar gibi Sabarlara âit şahıs adları yaygındır. Bölge halkının masal ve kahramanlık hikâyelerinde de yer alırlar.

503 yılında Ural Dağlarını aştılar. Doğu Avrupa'ya girerek, Bulgar gruplarını kendi federasyonlarına aldılar. 515'te İtil-Don nehirleri arasında Sâsânîlerle anlaşıp, Bizans'a karşı savaştılar.

516'da Doğu Anadolu'dan girip, Kayseri, Ankara, Konya civârlarına kadar ilerlediler. Bu akınlarda Bizanslılar, Sabarların üstün muhârebe gücü, harp ve malzeme tekniğine hayran kaldılar. Anadolu harekâtında Sabarları, hükümdârları Balak idâre etti. Balak'tan sonra yerine dul hâtunu Bogarık geçti. Bogarık, yüz bin kişilik Sabar ordusuna kumanda ediyordu. Sabar Devletini başarıyla idâre eden Balak'ın dul eşi, kumandanlığı, idâreciliği ve güzelliğiyle meşhurdu. Bizans İmparatoru Birinci Justinianos (532-565), Bogarık ile mücâdele edemeyeceğini anlayınca, hediyeler karşılığı 528'de anlaştı. Bizanslılar, Sâsânîlerle mücâdelede Sabarlar ile anlaşma yolunu tercih ettiler.

Sabarlar, Altıncı yüzyılın ortalarından îtibâren Sâsânîlerin taarruzları netîcesinde zayıfladılar. 557'de Avarlardan da ağır bir darbe yediler. Sabar ülkesi 568'de Göktürk hâkimiyet sâhasına girdi.Sabarların kuzey Kafkasya'daki hâkimiyetleri de Bizanslılar tarafından yıkıldıktan sonra, bir kısmı Kür Nehri boyuna yerleştirildi. Yedinci yüzyılın ortalarına kadar dağınık hâlde yaşadılar. Daha sonra bölgede büyük bir devlet kuran Hazarların asıl topluluklarını meydana getirdiler.

SABATAY SEVİ (Bkz. Dönmeler)

SABIR;

Alm. *Guduld, Ausdaur (f),* **Fr.** Pati*ence (f),* **İng.** *Patience, persevarance.* İnsanın, beklenmedik olaylar veya içine düştüğü zorluklar, güçlükler sebebiyle istemediği şeylerin başına gelmesi hâlinde, bunlardan tedirgin olmaması, paniğe kapılmaması ve tahammül etmesi. Nefsin, sonu pişmanlık olan kötü isteklerini yapmamak da sabırdır.

Sabır acı, meyvesi tatlıdır. Sıkıntılara, acılara, dert ve belâlara sabır gösteren, sonunda huzur ve saâdete kavuşur. Sabrın sonu kurtuluştur. Bütün ibâdetleri ve iyilikleri yapabilmek sabırla ele geçer. İnsanın îmân etmesi ve son nefese kadar îmânını koruyabilmesi sabır ile olur.

Hadîs-i şerîfte; **"Sabır, îmânın yarısıdır."** buyruldu. Sabrın fazîletini, üstünlüğünü, Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmde yetmiş yerde ve Peygamber efendimiz hadîs-i şerîflerinde bildirmektedir. Rabbimiz, sabredenlerle berâber olduğuna söz veriyor. Bakara sûresi 153. âyetinde meâlen; **"Elbette, sabredenlerle berâberim."** buyruldu. Zümer sûresi 10. âyetinde de meâlen; **"Sabır edenlerin âhiretteki ecirleri, mükâfatları sayısızdır."** buyrulmaktadır.

Sabretmek çok kıymetli bir haslettir. Bu nîmet çok az kimseye ihsân edilmiştir. Nitekim, Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem buyurdu ki: **"Size verilen en az şey, yakîn ve sabırdır. Bu ikisinin kendisine verildiği kimse, çok nâfile namaz kılmasa da, oruç tutmasa da korkmasın. Bugünkü hâlinizle, bir kimsenin, bütün insanların iyi amellerini yapmasından daha çok severim.**

Sabreden tam sevap alır." ve yine buyurdular ki:

Sabır, Cennet hazînelerinden bir hazînedir.

Eğer sabır, insan olsaydı çok kerim ve cömert olurdu.

Allahü teâlâ sabredenleri sever.

Allahü teâlâ, Dâvûd aleyhisselâma buyurdu ki: **"Ahlâkta bana uy! Benim ahlâkımdan biri, çok sabredici olmamdır."**

Îsâ aleyhisselâm buyurdu ki: "İstemediğine sabır etmeyince, istediğine kavuşamazsın!" Hazret-i Ali buyurdu ki; "Sabrın îmândaki yeri, başın bedendeki yeri gibidir. Başı olmayanın bedeni de olmaz. Sabrı olmayanın da îmânı olmaz."

Sabır, insana mahsus bir sıfattır. Hayvanlarda sabır yoktur. Çünkü çok noksandırlar. Meleklerin ise sabra ihtiyaçları yoktur. Çünkü yeme içme, evlenmek gibi arzular taşımazlar. Sabretmesi gerekecek bir hâlle karşılaşmazlar. Hep ibâdet edicidirler. Hiç günah işlemezler. İnsanlar, haramlardan sakınıp nefsinin kötü arzularını, isteklerini yapmazlarsa ve böylece sonu pişmanlık olan geçici lezzetlerden yüz çevirirlerse sabretmek nîmetini ele geçirmiş olurlar. Bu nîmet, onların dünyâ ve âhiret saâdetine vesîle olur.

Sabır üçe ayrılır: Biri, günah işlememek için sabretmektir. Şeytan ve insanın kendi nefsi ve kötü arkadaşlar, insana günah işletmek isterler. Bunları dinlemeyip sabretmek çok sevaptır. Günahların, büyüğünden ve küçüğünden çok sakınmalıdır. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem buyurdu ki: **"Bir zerrecik** (yâni çok az) **bir günahtan kaçınmak, bütün cin ve insanların ibâdetleri toplamından daha iyidir."**

İkincisi; dertlerin, belâların acılarına bağırıp, çağırmayıp sabretmektir. Çok kimse, sabır deyince yalnız bu sabrı anlar. Bu sabır da sevaptır. Yâni sabrın ikisi de farzdır. İnsanların üzmelerine dayanmak lâzımdır. Akrabânın, dostların incitmelerine sabretmekten başka yapılacak şey yoktur. Allahü teâlâ sevgili Peygamberine emrederek, Ahkâf sûresi 35. âyet-i kerîmesinde meâlen buyuruyor ki: **"Peygamberlerden ülülazm olanların sabrettikleri gibi sen de sabret! Onlara azap verilmesi için duâ etmekte acele eyleme!"**

İbrâhim sûresi 12. âyet-i kerîmesinde meâlen; **"Yaptıkları işkencelere sabrederiz. Tevekkül ediciler, yalnız Allahü teâlâya tevekkül etmelidir."** buyruluyor.

Müminler, çoğu zaman sırf inandıkları için, başka din mensuplarının kötülüklerine hedef olurlar. Çeşitli işkencelere uğrar, onlarla savaşmak zorunda kalırlar. İşte bu gibi durumlarda sabır, müminlerin güç kaynağı, îmânının koruyucusudur. Hazret-i Mûsâ'ya inananlara, Firavun eziyet etmek isteyince, onlar; "Ey Rabbimiz, üzerimize sabır yağdır ve bizi Müslüman olarak öldür!" diye duâ etmişlerdi. Sevgili Peygamberimiz ve ilk Müslümanların, yapılan kötülüklere nasıl sabır ve tahammül gösterdiklerini herkes bilmektedir.

Üçüncüsü ibâdetleri ve iyi işleri yapmakta da sabra ihtiyaç vardır. İlim öğrenmek ve ibâdet yapmakta bir takım sıkıntılar bulunur. Çünkü ibâdetlerin bir kısmı tembellikten dolayı zor gelir. Namaz kılmamak böyledir. Bâzısı da cimrilikten zor gelir. Zekât vermemek böyledir. Her iyi işin başında, ortasında ve sonunda sabra ihtiyaç vardır. İbâdetlerin sıkıntısına katlanıp, sabır göstermek, insanı hüsrandan ve sonsuz felâketten kurtarır. Cehennem'den korur. Kur'ân-ı kerîmde Asr sûresinde meâlen; **"İkindi vaktine yemin olsun ki, bütün insanlar hüsrandadır. Ancak îmân edenler, iyi amelleri** (işleri) **yapanlar, hakkı ve sabrı tavsiye edenler ve bunları tutanlar kurtuldu."** buyrulmaktadır.

Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmde meâlen buyuruyor ki:

Doğrusu kim Allahü teâlâdan korkar ve düştüğü felâkete sabrederse, muhakkak ki Allahü teâlâ, iyilik edenlerin mükâfâtını boşa çıkarmaz. (Yûsuf sûresi: 90)

Eğer size bir eziyet verirlerse, karşılığında onun kadar yapınız. Sabrederseniz daha iyidir. (Nahl sûresi: 126)

Müşriklerin yalanlamalarına ve ezâlarına sabret! Onları güzel bir şekilde terk edip onların cezâlarını, Allahü teâlâya bırak! (Müzemmil sûresi: 10)

Ey müminler! Bir düşman topluluğu ile karşılaştığınız zaman (sabredip) **sebat gösterin ve Allah'ı çok anın ki, kurtulabilesiniz.** (Enfal sûresi: 45)

Peygamber efendimiz de (sallallahü aleyhi ve sellem) buyurdular ki:

Sabır ve tahammül gösteren kimseyi, Cenâb-ı Hak sabırlı kılar. Sabırdan daha hayırlı ve geniş

bir nîmet, hiçbir kimseye verilmemiştir.

Hoşlanmadığın şeye sabretmekte, büyük fayda vardır.

SÂBİT BİN KAYS;

Peygamber efendimizin hatîbi olmakla şereflenen zât. Ensâr-ı kirâmdandır. Bütün gazâlarda bulundu. Hazret-i Ebû Bekr zamânında Yemâme Cenginde şehit düştü. Nesebi; Sâbit bin Kays bin Şemmas bin Züheyr bin Mâlik bin İmrüülkays bin Mâlik bin Sa'lebe bin Ka'b bin Hazrec'dir. Künyesi, Ebû Muhammed veya Ebû Abdurrahmân olup; lakabı, Hatîb-i Resûlullah veya Hatîb-ul-Ensâr'dır. Hicretten evvel îmân etti. Hazret-i Sâbit bin Kays, fesâhat ve belâgatla çok güzel konuşur, dinliyenleri hayrân bırakırdı. Bu hasleti, sevgili Peygamberimiz tarafından sevilir ve taktir edilirdi.

630 (H.9) senesinde Benî Temîm'den 80-90 kişilik bir heyet, Peygamber efendimizin yüksek huzûrlarına gelerek; "İzin verirseniz, sizinle övünme yarışı yapmak istiyoruz." dediler. Peygamber efendimiz de; **"Hatîbinize izin verdim. Konuşsun."** buyurdular.

Utarid ismindeki hatîb ayağa kalktı. Zengin olduklarını, paralarıyla iyi işler yaptıklarını, doğu halkının en güçlüsü olduklarını, sayıca çok ve savaşa çabuk hazırlandıklarını, halkın reîsleri ve en fazîletlileri olduklarını sayıp döktü. Sonunda da; "Bizim gibi fazîletlere sâhip olabileniniz varsa çıksın da görelim!" deyip oturdu.

Peygamber efendimiz, hazret-i Sâbit bin Kays'a cevap vermesini emir buyurdular. Sâbit bin Kays ona, veciz sözlerle Peygamber efendimizi medh ederek cevap verdi.

Temîm heyetinin şâiri Zibrikan bin Bedr ayağa kalkıp söz aldı ve şiirini okudu. Sevgili Peygamberimiz, bu şiire hazret-i Hassân bin Sâbit'in cevap vermesini emir buyurdular. Hazret-i Hassân bin Sâbit aynı vezin ve kâfiyede söylediği uzun bir şiirle Zibrikan bin Bedr'e cevap verdi.

İslâm hatip ve şâirinin, Benî Temîm'in hatip ve şâirini bastıracak şekilde hutbe ve şiir okumaları, Peygamber efendimizi ve diğer Müslümanları çok sevindirdi. Benî Temîm'in reislerinden Akra bin Habis, Peygamber efendimiz için:

"Bu zât muvaffak olmuştur. Vallahi, O'nun hatîbinin hitâbeti ve O'nun şâirinin şiiri bizimkinden daha güzel, ses ve sedâları da bizimkinden daha gür ve daha tatlıdır. Bu zât, Allahü teâlâ tarafından korunuyor, destekleniyor." diyerek, Peygamber efendimize yaklaştı ve Kelime-i şehâdet getirip Müslüman oldu. Sevgili Peygamberimiz; **"Bundan önceki hâlin sana zarar vermez."** buyurdu. Daha sonra, Benî Temîm heyetinin diğer fertleri de Müslüman oldular. Peygamber efendimiz, onları çeşitli hediyelerle sevindirdi.

Hazret-i Ebû Bekr'in halîfeliği sırasında meydana çıkan ve peygamber olduğunu iddiâ eden Tuleyhâ ve Müseylemet-ül-Kezzâb'a karşı Hâlid bin Velîd kumandasındaki İslâm ordusunda kumandan olarak bulunan Sâbit bin Kays, Müseyleme ve taraftarlarıyla olan savaşta şehit oldu.

Hazret-i Sâbit bin Kays, çok cömertti. Bir günde, beş yüz ağacın hurmalarını toplayıp hepsini sadaka vererek evi için hurma bırakmadı. Bunun üzerine, En'âm sûresi 141. âyet-i kerîmesinde meâlen; **"Ekini hasad ettiğiniz zaman, fakirlerin hakkını verin ve isrâf etmeyin. Allahü teâlâ isrâf edenleri elbette sevmez."** buyruldu.

Hazret-i Sâbit bin Kays, Peygamber sallallahü aleyhi ve selleme karşı çok hürmetliydi. Peygamber efendimiz de onu sever, bu sevgisini zaman zaman bildirirlerdi. Hazret-i Sâbit bin Kays, birgün hastalandı. Resûl-i ekrem onu ziyâret ederek; **"Ey Allah'ım! Sâbit bin Kays bin Şemmas'ın hastalığına şifâ ver!"** diye duâ buyurdular.

SÂBİT BİN KURRE;

İslâm âleminin yetiştirdiği 9. yüzyıl astronomi ve fen âlimi. İsmi, Sâbit bin Kurre bin İrfan-el-Harrânî olup, künyesi Ebü'l-Hasan'dır. Harran bölgesinde doğmuştur. Doğum târihi belli değildir.

Önceleri Sâbiî inancındayken hidâyete kavuşup Müslüman oldu. Benî Mûsâ Kardeşlerle berâber Bağdat'ta çalıştı. Arapçanın yanında Yunan, Süryânî ve İbrânî dillerini de biliyordu. Batlemyüs'ün (Potelemy) meşhur eseri **Almagest**'i Arapçaya tercüme etti. Harran Üniversitesinin kurucularından ve mütercimlerindendi. Eski devirlerden gününe ulaşan birçok eseri Arapçaya tercüme etti. Tercümeleri, matematik, mantık, astronomi ve tıp ilimleriyle ilgiliydi. Aynı zamanda iyi bir Arap dili âlimiydi. Abbâsî halîfesi El-Mu'tedid zamânında şöhrete kavuştu. Halîfenin yakınları arasında yer aldı. Altmış yedi yaşlarındayken 901 senesinde Bağdat civârında vefât etti.

Sâbit bin Kurre taklitçi bir âlim değildi. Yunanca ve İbrâniceden Arapçaya yaptığı tercümeler ustaca yapılmış olup, gerekli gördüğü yerlerde kendi ilmî tahlil ve tenkitlerini, yorum ve îzâhlarını ortaya

koymuştur. İlk defâ diferansiyel ve integral hesaplarını o kullanmıştır. Bu sâhadaki çalışmalarını yine İslâm âleminde yetişen meşhûr âlim Ebü'l-Vefâ Buzcânî geliştirmiştir. Sâbit bin Kurre'nin önemli bir çalışması da cebiri geometriye uygulamasıdır. Böylece o analitik geometrinin babası kabul edilmektedir. Ayrıca Pisagor teoremi üzerinde de derinlemesine çalışarak genelleştirmeye çalışmıştır. İrrasyonel sayılar üzerinde çok çalışmış ve yeni postulatlar geliştirmiştir. Üçüncü dereceden denklem çözümünde geometrik metod denen bir metod bulmuştur.

Matematiğin bir kolu olan calculusu keşfeden Sâbit bin Kurre böylelikle çoğu buluşlara yol açmış oldu. Eğer calculus olmasaydı, birçok karışık problemlerin içinden çıkılamayacak, kânunların bir kısmından faydalanmak mümkün olmayacaktı.

Sâbit bin Kurre, astronomi ve tıp alanında da çalışmalar yapmıştır. Astronomi sâhasındaki çalışma ve başarılarını tetkik eden Francis Cormody **The Astronomical Works of Shabit bin Quarra** adlı eserinde Sâbit bin Kurre'nin güneş ve ayın faaliyetleri üzerindeki derin tetkiklerini ve vardığı dakik hesaplamaları değerlendirerek, bunların sırf mantıkî veya nazarî çalışmalar olmayıp gözlem ve deneye dayanan, tecrübî metodlarla elde edilen bilgiler olduğunu ifâde etmektedir. Ayrıca güneşin dünyâya uzaklığını hesaplamış ve bir güneş yılı uzunluğunu bulmuştur.

İlim târihçisi S. B. Boyer; **History of Mathematics** adlı eserinde Sâbit bin Kurre hakkında; "Eğer onun çalışmaları olmasaydı, eski Yunandan intikâl eden matematik bilgileri uzun asırlar boyunca hiç gelişmeden kapalı kalacaktı." demektedir.

Sâbit bin Kurre, matematik, tıp, astronomi ve felsefe alanında birçok eser yazmış ve tercümeler yapmıştır:

1) Kitâb-ül-Amel bil-Kurre, 2) Kitâbu Tercemeti ve İhtisâr-il-Macisti lil-Batlemyüs, 3) Kitâbu Tercemeti Coğrafiyat-il-Ma'mûre li-Arşimet, 4) Kitâbu Şerh-il-Mu'tiyyati Oklidis, 5) Kitâbun fî Kat'il-Ustuvâne, 6) Kitâbun fil-Mahrût-il-Mukâfî, 7) Kitâbun fî Meşâhat-il-Eşkâl, 8) Kitâbun fil-Mesâil-il-Hendesiyyeti, 9) Risâletun fil-Murabba'i ve Kutrihî, 10) Kitâbun fî İbtâ-il-Hareketi fil-Felek-il-Bürûc, 11) Kitâb-ı Hisâb-il-Hey'eti, 12) Kitâb-ul-Muhtasar fil-Hendese, 13) Risâletun fî Hareket-il-Felek, 14) Kitâb-ul-Medhal alel-Mantık, 15) Kitâbun fin-Nabz, 16) Risâle fil-Cebr, 17) Kitâbun fî Sebebi Kevn-il-Cibâl eserlerinden bâzılarıdır.

Sayısı yüzü bulan eserlerinin çoğu kayıptır. Onun eserleri İslâm ve Avrupa ilim âleminde birçok âlime doğrudan veya dolaylı olarak tesir etmiştir. Galileo, Gamass, Nevton, Euler, Faraday ve daha birçok batılı matematikçinin başarılarının temelinde muhakkak sûrette Sâbit binKurre'nin direkt veya dolaylı yoldan tesiri mevcuttur. İslâm âleminde ise İbn-i Heysem ve El-Kindî onun çalışmalarından etkilenmişler ve nazariyelerini genişleterek umûmileştirmişlerdir. Matematiği bütün fen ilimlerinde temel kabul eden Sâbit bin Kurre, ortaçağlardan günümüze ışık tutan bir matematik üstâdı ve dehâsıdır. Asrımızda yeni ulaşılabilen bu keskin görüş, bu büyük âlimin ilmî dehâsını hâlâ yansıtmaktadır.

SABOTAJ;

Alm. *Sabotage (f),* **Fr.** *Sabotage (m),* **İng.** *Sabotage.* Bir hizmetin, bir iş kurumunun normal işleyişine mâni olmaya veya bir tesisâtı, bir makinayı, tesisi kullanılmaz hâle getirmeye yönelmiş kasıtlı hareket ve davranış.

Askerî mânâda sabotaj: Tahrip etmek, korku meydana getirmek, zayıflatmak, alıkoymak gibi netîceler elde etmek maksadıyla; özellikle idâre, istihsal ve ulaştırmanın çeşitli kilit noktalarına yönelmiş hareket ve teşebbüslerin bütünüdür.

Hukûkî mânâda sabotaj: Cezâ Kânunu'na sabotaj eylemleri 3038 sayılı kânunla girmiştir. Sabotaj suçları savaşta ve barışta işlenebilir. Sabotaj suçunun fâili Türk vatandaşı veya yabancı tabiiyetli olabilir. Sabotaj fiillerinin mağduru Türk Devletidir. Bu suçun işlendiği yerler fabrikalar, yollar, köprüler, depolar, hava alanları vb. askerî ve sınaî tesisler olabilir. Bunlardan herhangi birisinin tahribi veya kullanılmaz hâle getirilmesi suçun maddî unsurunu meydana getirir. Sabotaj suçunu işleyenlere sekiz yıldan az olmamak kaydıyla hapis cezâsı verilir. Sabotajı, Harp Hukûku kurallarına göre muharip kabul edilme şartlarını taşımadan, düşman hatları gerisinde veya civârında düşmanca maksatlarla yapan şahıslar harp esiri muâmelesi görmezler ve yargılanıp, îdam veya hapis cezâlarına mahkûm edilebilirler.

Sabote etmek: Baltalamak. Bir hizmetin, bir iş kurumunun normal faaliyetine mâni olmak. Bir tesisâtı, makineyi veya tesisi tahrip etmek, kullanılmaz hâle getirmek.

Sabote, Fransızca "sabot"tan gelir. Sabot, Fransız çiftçilerinin giydiği tahtadan oyulma pabuçlara verilen isimdir. Bu fiilin Alman İşgali veya Sanâyi Devrimi esnâsında işçilerin sabotlarla makinaları tahrip etmesinden çıktığı söylenmektedir.

Sabotajcı: Bir sabotajı yapan, sabotajın fâili olan kişi. Bir işi baltalayan kimse.

SABRİ KALKANDELEN;

araştırmacı, şâir. 1862 senesinde Kalkandelen'de doğdu. Babası Mustafa Rûhî Efendi, Kalkandelen'de Nakşibendi şeyhlerindendi. İlk tahsilini babasından aldı. On iki yaşlarındayken babasıyla birlikte Sırp ve Rus harplerine katıldı. 1883'te Pâdişâhın, Mustafa Rûhî Efendiyi saraya dâvet etmesi üzerine Sabri de berâber gelerek şehzâdegan mektebinde üç yıl okudu. Bu okulu bitirince Yıldız Kütüphânesine memur tâyin edildi. Kitapçıbaşı Hasbi Efendinin yanında çalıştı. Meşrûtiyetin îlânından sonra kütüphâneye müdür oldu.

Kütüphâne, Dârülfünûna devredilince, İslâm Eserleri Bölümünde vazîfe gördü. 1935 senesinden sonra bir komisyonla birlikte İstanbul Üniversitesi Kütüphânesindeki dîvânlarla diğer eserlerin açıklamalı birer kataloğunu hazırladı. Emekliye ayrıldıktan sonra tasnif heyetinin başına getirildi. 1943 senesinde İstanbul'da vefât etti.

Yıldız Kütüphânesinin yağmalanmasını önleyerek çok büyük bir hizmet veren Sabri Kalkandelen'in bir divançe teşkil edecek kadar divan edebiyatı türünde şiirleri vardır.

SABUN;

Alm. *Seife (f),* **Fr.** *Savon (m),* **İng.** *Soap.* Temizlemede kullanılan maddelerden bir kısmına verilen genel ad. Evlerde kullanılan sabunlar, tabiatta bulunan bitki ve hayvânî yağlardan elde edilen yağ asitlerinin tuzlarıdır. Serbest Halde bulunan karboksilli asitlerden de çeşitli sabunlar yapılabilir. Sentetik temizleme maddelerinin kullanıldığı 1930 senesinden îtibâren aynı mânâda kullanılan **sabun** ve **deterjan** kavramları birbirinden ayrılmıştır.

Sabunun târihi insanlık târihi kadar eskidir. Pompei'deki lav örtüsü altında kalan toprakta sabun kalıpları bulunmuştur. Modern anlamda sabun îmâli, 19. yüzyılda Fransız kimyâgeri, M. E. Chevecul'ün sabunun bir yağ asidi tuzu olduğunu göstermesinden sonra gelişmiştir.

Sabun; temizleme maksadı yanında; kozmetik, losyon, krem, sprey, ilâç yapımında kullanılır. Endüstride boya, plastik döküm, metal çekme işlerinde, sentetik kauçuk ve plastiklerin birçok türünün îmâlatında, su geçirmez tekstil üretiminde, metallerin paslanmasını önleyici yardımcı malzeme olarak birçok alanda kullanılır.

Özellikleri: Sabun yüzey aktif bir maddedir. Su veya organik maddelerde çözündüğü vakit bu sıvıların yüzey gerilmelerini azaltır ve sıvı içerisindeki maddeleri yüzer vaziyete getirir. Meselâ; sabunlu suyla eller yıkandığı vakit, kirler sabun molekülleri etkisiyle gevşer ve su içinde yüzmeye başlar, akan su ise bu kirleri elden uzaklaştırır. Magnezyum ve kalsiyum tuzları yönünden zengin olan sert sularla yapılan yıkanmalarda sabunun asit kökü bu iyonlarla çözünmeyen tuzlar meydana getirerek çöker. Sudaki sertliğe sebep olan iyonların hepsinin, bu şekilde çöktürülmesinden sonra köpük dolayısıyla temizleme işlemi başlamış olur.

Sabun kullanıldığı maksada göre îmâl edilir. Genel olarak **suda çözünebilen** ve **çözünmeyen** olmak üzere iki tip sabun cinsi vardır. Suda çözünebilen sabunlar, yağ asitlerinin sodyum veya potasyum tuzudurlar. Bunlar genel temizlik maksadıyla kullanılırlar. Suda çözünmeyen sabunlara **sert sabun** denir ki, bunlar alüminyum, kalsiyum, magnezyum, baryum, lityum, çinko, kurşun, kobalt ve bakır gibi katyonları ihtivâ eden yağ asidi tuzlarıdır. Suda çözünmediği halde, organik sıvıların içinde çözünebilirler. Sabun, yağlama, organik jelatin vâsıtası, organik reaksiyon katalizörü ve vinil plastiklerinin dengeye getirilmesinde kullanılır.

Sabunun bileşimi: Sabun yapımında kullanılan monokarboksilli asitlerden en önemlileri, tabiatta serbest olarak bulunan 12, 14, 16 veya 18 karbon atomu ihtivâ eden yağ asitleridir. Bu yağ asitleri, yağlarda gliserinleştirilmiş olarak bulunur. Sabun yapımında en çok kullanılan yağ cinsleri hayvanlardan elde edilen iç yağlar, pamuk yağı, hidrojenlenmiş bitki yağları, balık yağı vs.'dir. İç yağlar, hidrojenlenmiş yağlar ve balina yağından yapılan sabunlar katı ve suya dayanıklıdır. Hindistancevizi yağı ihtivâ eden yağlardan yapılan sabunlar suda kolay çözünür ve bol köpük yapar. Sodyum stearat oldukça sert sabun olup, küçük köpüklüdür. Köpükleri de oldukça kararlıdır. Traş sabunları bu türdendir. Köpüklerin küçük ve sık olması sakalları bir arada tutarak traşın kolay olmasını sağlar. Suda çözünebilirliğini arttırmak için, sodyum stearata potasyum stearat da ilâve edilir. Sert sodyum stearat sabunu, 60-100 derece arasında sıcak suda iyi temizleyicidir. Sodyum stearat kozmetik, krem, losyon ve buna benzer maksatlarla da kullanılır. Suda kolay çözünebilen ve düşük su sıcaklıklarında da temizleme gücü büyük olan ve **mâyi sabun** olarak bilinen yumuşak sabun yağ asitlerinin tuzudur.

Evde sabun imâli: Kaliteli banyo ve el sabununu evde yapmak mümkündür. Evde biriken yağ, iç yağ,

kuyruk yağı veya bunların karışımı sabun yapılarak değerlendirilebilir. Bu maksatla evvela yağ kaynatılarak süzülür ve 40 dereceye kadar soğutulur. Kostik soda, su ile karıştırılıp kaynatılarak 25 dereceye kadar soğutulduktan sonra, bu iki sıvı ağır ağır birbirine karıştırılır. Karışım tahtadan kalıplara dökülerek sabun elde edilir. Bu sabunun bileşimi 0,4 kg kostik soda (NaOH), 1,2 litre su ve 2,7 kg yağdır.

SABUNOTU (Saponaria officinalis);

Alm. *Seifenkraut (n),* **Fr.** S*aponaire (f),* **İng.** *Soapwort.* **Familyası:** Karanfilgiller (Caryophyllaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** İç Anadolu, Karadeniz ve Marmara bölgesi.

Haziran, eylül ayları arasında pembemsi-beyaz renkli, kokulu çiçekler açan, sulak ve gölgeli yerlerde yetişen, 30-70 cm boylarında çok yıllık otsu bitkiler. Toprak altı kısmında kırmızımsı kökler bulunur. Yapraklar gövde üzerinde karşılıklı durumlarda, uçları sivri, uzunca ve oval şekillerdedir. Çiçekler beş parçalı, kısa saplı ve iki santimetre kadar uzunluktadır. Meyveleri esmer renkli, uzunca bir kapsüldür.

Kullanıldığı yerler: Kökleri % 5 kadar saponin ihtivâ eder. Ayrıca zamk, reçine, müsilaj ve yağlar taşır. Bitkinin kök ve yaprakları su ile çalkanırsa, taşıdığı saponinden dolayı sabun gibi köpürür. Çay hâlinde (% 1'lik) kan temizleyici, ter verici, balgam ve idrar söktürücü olarak kullanılır. Yüksek dozları tehlikelidir. Halk arasında kumaşların yağ lekelerini temizlemede kullanılır.

SAC;

Alm. *Blech, Eisenblech (n),* **Fr.** *Tôle (f),* **İng.** *Sheet iron.* Levha hâline getirilmiş metal, özellikle demir malzeme. Kalın levhaların silindirler arasından geçirilmesiyle, yâni haddelemeyle elde edilir. Sıcak olarak yapılan ilk haddelemeden sonra, düzgün bir yüzey elde etmesi için, soğuk haddeleme yapılır. Değişik kalınlıklarda olan bu saclar, belirli standart ebatlar dâhilinde veya şeritler hâlinde kesilir.

Çeşitli tekerlekli vâsıtaların kapakları, gemi gövdeleri ve pekçok teknolojik uygulama sahası yanında sacların en önemli kullanılma alanlarından biri de elektrik araçlarıdır. Elektrik motorlarının rotor, stator sargılarının ve transformatör sargılarının çekirdeğini silisyumlu sac demetleri teşkil eder. Silisli sacların en önemli özelliği, taşıdığı silisyum sâyesinde manyetik kayıpları minimuma indirmesi ve neticede verimi arttırmasıdır. Ayrıca demire katılan bu silis, demirin manyetik özelliklerinde zamanla meydana gelebilecek değişiklikleri azaltarak, demiri daha kararlı hâle getirir. Haddeleme sırasında sac kristallerinin belirli bir doğrultuda yönelmesi sacın manyetik özellikler bakımından kalitesinin artmasına ve belirli bir manyetik devre için daha az saca ihtiyaç göstermesine sebep olur.

SÂCOĞULLARI;

Âzerbaycan'daki Türk hânedanlarından. Abbâsî Hâlifeliği topraklarında kuruldu. Hânedânın kurucusu Ebü's-Sâc Divdâd, Uşrusanalı bir Türk komutandı. Abbâsî Halîfesi El-Mütevekkil'in hizmetine giren Ebü's-Sâc Divdâd kısa bir sürede önemli mevkilere geldi. Halep, Kınnesrin ve El-Ahvâz'da vâlilik görevlerinde bulundu. 868-870'te Âzerbaycan ve havâlisinin umûmî vâliliğine getirildi. 880'de ölümü üzerine yerine oğlu Muhammedü'l-Afşin Ebû Ubeydullah geçti.

Afşin, 885'te Musul ve el-Cezîre'yi Tolunlulardan alıp, kendi adına hutbe okuttu. Ancak Emîr İshâk karşısında tutunamayarak geri çekildi ve tekrar Âzerbaycan'a yerleşti. Meraga, Kars ve Divin'i zaptetti. 901'de ölümü üzerine yerine kardeşi Ebü'l-Kâsım Yûsuf geçti.

Ermeni krallığı üzerine sefere çıkan Yûsuf, Kral Sempad'ı yenip öldürerek büyük şöhret kazandı. Abbâsîlerden Kazvin, Zencan ve Ebher'i aldı. Üzerine gönderilen Abbâsî ordusunu bozguna uğrattı (918). Ancak iki yıl sonra Emir Munis'e karşı giriştiği mücâdeleyi kaybederek, esir düştü. İki yıl Bağdat'ta tutuklu bulunan Yûsuf, serbest bırakıldıktan sonra Karmatîlere karşı giriştiği mücâdelede öldürüldü (927). Yerine Afşin'in oğlu Ebü'l-Musâfirü'l-Feth geçti.

Feth, üç yıl hükümdarlık yaptı. Feth'ten sonra Abbâsîler, Sâcîlerin hâkimiyetine son verip, Âzerbaycan ve havâlisine tekrar hâkim oldular.

Sâcîler, İslâm devlet hudutları içinde kurulan, fakat iç ve dış siyâsetlerinde tamâmen müstakil hareket edebilen ilk Türk hânedânlarındandır. Bölgedeki Ermenilere ve Abbâsîlerin merkezine yakın sapık Karmâtîlere karşı, Halîfeliğe askerî bakımdan yardımcı oldular. Âzerbaycan'da Türk nüfûsunu bulundurma ve bölgenin Türkleşmesinde hizmetleri geçti. Sâcîlerin merkezi önceleri Meraga olduğu hâlde, sonradan Erdebil oldu. Âzerbaycan'ın iktisâdî hayâtını geliştirip, altın sikke bastırdılar.

SAÇ;

Alm. *Haar (n),* **Fr.** *Cheveu (m),* **İng.** *Hair.* Başın üst ve arka kısmındaki kıllar. Vücûdun diğer kısımlarında çıkan kıllar belirli bir uzunlukta kalmasına rağmen, saçlar hiç kesilmediği takdirde 70

yaşlarında on metreyi geçebileceği hesaplanmaktadır. Kafatasını sıcağa-soğuğa karşı koruyan saçlar, yaklaşık yüz bin civârında kıldan meydana gelir. Deriden yatık olarak çıkarlar. Kök kısmında saçı heyecan, soğuk gibi durumlarda dikleştiren kaslar bulunur. Saçların kesitleri dâire biçimi veya yassı olabilir. Dâire kesitli saçlar düz ve uzun, yassı kesitlilerse kıvırcıktır. Sarışın saçlar, koyu saçlardan daha yumuşak ve incedir.

Saçların renk ve şekli ırklara ve yaşlara göre değişir. Deri, göz ve kıllarında doğuştan boya maddesi bulunmayan Albinoların (Akşınların) saçları beyazdır. Anglosakson ve İskandinav ırklarında kumral; güney ırklarında siyah; Galyalı Keltlerde ise esmerdir. Küçük yaşlarda kumral olan saçlar, yaş ilerledikçe koyulaşır.

Saçın, büyüme hızı ortalama günde 3 mm ile 4 mm'dir. İlk devrelerde saç kıllarının boyu 5 cm'ye yaklaşır. Sonra belirli bir duraklama devresinin akabinde tekrar büyümeye başlar. Her saç kılının büyüme ve duraklama devreleri birbirinden bağımsız olduğu için bir kıl büyürken diğer kıl dökülebilir. Yeni doğan bebeklerde bütün kıllar aynı devrede bulunur. Bu sebeple 2-3 haftalık bebeklerde âniden saç dökülmesi görülür. 6 aydan sonra saçlar yetişkinlerin saç düzenine uyar.

Erkeklerde saçların dökülmesi alnın iki yanında ve tepede olur. Kadınlarda ise dökülme, saçların seyrekleşmesi şeklinde kendini gösterir.

Yaş, ırk, irsî ve hormonların durumuna göre değişik saç şekilleri meydana gelir. Japon, Çin ve Kızılderili ırklarda fazla saç dökülmesi olmaz.

Saç ağarması, saça renk veren pigment boya maddesinin azalmasından ileri gelir. Üzüntülü bir halde saçların birden beyazlaşması renk değişiminden olmayıp, siyah kılların dökülmesi ve daha dayanıklı beyaz saçların kalmasından ileri gelir.

Saçların dökülmesine, doğrudan saçlarla ilgili mikrobik hastalıklar sebep olabildiği gibi vitaminsizlik, açlık, şeker hastalığı, akut, hormon bozukluğu gibi, bünyedeki herhangi bir rahatsızlık da sebep olabilir. Kellik, saçkıran, kepek, dazlaklık belli başlı saç hastalıklarıdır.

Kellik denen saç hastalığı, bir mantar enfeksiyonu olup, yeniden çıkmayacak şekilde saçları döker. Kanser ilâçları kullanımı da yeniden çıkmak üzere saçların dökülmesine sebep olabilir.

SAÇ DÖKÜLMESİ;

Alm. *Haarausfall (m),* **Fr.** *Alopécie (f), Chite (f) des Chereux,* **İng.** *Alopecia.* Genel olarak saçın normal olan yenilenmesinin, dökülmesinin hissedilecek derecede hızlanması veya belirli bölgelerde olan dökülmeler sebebiyle, saçlı derinin çıplak, saçsız, seyrek saçlı bir görünüm kazanması. Saç dökülmeleri çoğunlukla iz bırakan ve bırakmayan dökülmeler diye iki gruba ayrılır.

Saç dökülmesinin, en sık rastlanılan şekli, erkeklerde görülen seboreik bünyelerin saç dökülmesidir. Seboreik bünyeye sâhip olanların derialtı yağ bezlerindeki bir bozukluk sebebiyle bebeklikte konak, ergenlikte sivilcelenme ve yetişkin çağda saç dökülmesi meydana gelir. Kepeklenen, kaşınan, yağlı saçlara sâhip olan bu erkeklerin saç dökülmesi yıllarca sürer. Başlangıçta dökülenlerin yerine yenileri gelir, fakat daha cansız ve incedirler. Zamanla tekrar dökülürler ve sonunda dâimî bir saç dökülmesi teşekkül eder. Önce alın köşeleri ve tepe ön bölgesinden başlayan dökülmeler, yanlarda da vukû bulur. Bu tip dökülmede kulak ardındaki saçlar çok sağlam olup, çekmekle dahi çıkmazlar. Bu çeşit saç dökülmesinin sâdece erkeklerde görülmesi bâzı ip uçları vermesine rağmen, kesin sebep ve mekanizma henüz tespit edilememiştir. Androjen hormonu, zihnî yorgunluk, irsî yatkınlık, etkili olan bâzı âmillerdir.

Arsenik ve cıva zehirlenmeleri, tifo, grip, yılancık, zâtürre gibi hastalıklardan, doğumdan ve ameliyatlardan sonra da saçların çoğu dökülebilir. Bu durumlarda dökülme 50-80 gün sonra başlar, 3-4 hafta sürer ve iyileşir. Kansızlık, şeker hastalığı, kan kanserleri, verem, guatr gibi hastalıkların seyrinde de saç dökülmesi olabilir.

Şuâ tedâvisi ve birtakım ilâçların da saç dökücü tesirleri vardır. Bilhassa kanser ilâçları, saçların tamâmını dökebilir. Bunlarda Cyclophosphamide adlı ilâç, bâzı memleketlerde koyunların yünlerini kırpmadan elde edebilmek için hayvanlara yedirilmektedir.

Bâzı sağlam kimselerde, kendileri birşey hissetmedikleri halde, etrafındakiler saçlarının döküldüğünü fark eder. Muayyen bir bölgeden olan bu dökülme zamanla genişleyip bir plak hâlini alır. Bâzen bu saçsız bölge bir çelenk gibi başı çepeçevre sarabilir. Bu hastalığa "Pelade" denilir ve sakal, kaş, kirpik, koltuk altı bölgelerinde de olabilir. Hem kadın, hem erkeklerde görülebilir. Sebebi bilinmemektedir.

Trikotillomani denilen bir halde de saçlar dökülmüş gibi görünür. Bu durum çoğunlukla çocuklarda görülür ve sebebi saçlarını kendilerinin yolmalarıdır. Genellikle kaşlarda da yolunma bulunur.

İz bırakan, nedbeli saç dökülmelerinde dökülen saç geri gelmez. Çeşitli mantar hastalıkları, frengi, iltihaplanmalar ve daha birçok hastalık bu şekilde belirli bir bölgede nedbeli saç dökülmesine yol açabilir.

Tedâvi: Saç dökülmelerinin çok etkili belirli bir tedâvi şekli yoktur. Herhangi bir hastalıkla berâberse o hastalığın tedâvisi kâfi gelir. Kendiliğinden olan saç dökülmelerinde ise saçları kuvvetlendirici tedâvi metodları faydalı olabilir.

Yağlı cilde sâhip olanlar, başlarını esmer potas sabunuyla yıkamaktan istifâde ederler. Saç diplerini kuvvetlendirmek için başa menekşe yağı sürülerek yıkamak, sinameki yaprağını kaynatıp içmek, hatmi çiçeğini kaynatıp suyuyla saçı yıkamak, mersin yaprağı yağı, sakız yağı, lâdün ağacı yağı sürmek iyi gelir. İvadne, baldırıkara, gül, biberiye, sakızağacı yaprakları kaynatılıp, bol su ile, kıl biten yerleri yıkamalıdır. Kaysum, yâni koma pelin (Aurone) ve kamışkökü, labada, asaron yâni çoban düdüğü, arı ve kirpi külü sürmek veya yıkamak saç dökülmesini önlemektedir. Menekşe yağının kolay yapılışı; yüz gram yağ içine iki gram menekşe esansının konulup, çalkalanmasıdır. Yağın tabiî zeytinyağı olması tercih edilir.

Banyodaki, kükürtlü esmer sabun veya selsun, zetion gibi selenium ihtivâ eden şampuanların kullanılması da hem kepeklenmeyi, hem de saçların dökülmesini azaltır.

Son yıllarda saç çıkmayan yerlere saçlı deri nakli, saç ekimi ve saç çıkartan ilâçlar da revaç bulmaya başlamıştır.

SAÇKIRAN (Bkz. Kellik)

SAÇAKLIZÂDE;

Osmanlı âlimlerinin meşhurlarından. İsmi, Muhammed ibni Ebî Bekir Maraşî'dir. Doğum târihi bilinmemektedir. 1698 (H. 1145) senesinde Maraş'ta vefât etti.

İlk tahsilini, memleketi Maraş'ta bulunan âlimlerden yaptıktan sonra **Tibyân Tefsîri** müellifi, Muhammed Efendiden ve Dârendeli Hamzâ Efendiden ders alıp, bir kısım ilimleri de onlardan öğrendi. Daha sonra Şam'a gidip, Abdülganî Nablüsî'den hadis, tefsir, tasavvuf gibi yüksek ilimleri öğrendi ve icâzet (diploma) aldı. Böylece tahsilini tamamlayıp, Maraş'a döndü.

Memleketine döndükten sonra talebe yetiştirmek ve kitap yazmakla meşgul oldu. Tefsir, kelâm mantık, ferâiz, meânî ve münâzara ilimlerine dâir yazdığı kıymetli eserlerinden bir kısmı şunlardır:

Risâle fî Âyât-il-Müteşâbihât, Teshîlül-Ferâiz, Risâle fî Tecdîd-i Îmân, Risâle fil Fetevâ, Câmiul-Künûz, Risâle fî Îmânı Vâlid-i Resûlullah, Hâşiye alâ Şerh-i Dibâce-i Tarîkât-ı Muhammediyye, Hâşiye alâ Şerh-i Risâlet-il-Âdâb li-Taşköprüzâde, Takrîr-ül-Kavânîn min-el-Mantık vel-Münâzara.

SA'D BİN EBÎ VAKKÂS;

Eshâb-ı kirâmın büyüklerinden. Dünyâda iken Cennetle müjdelenen on sahâbîden biridir. İlk Müslüman olanların yedincisidir. İsmi Sa'd, künyesi Ebû İshâk'tır. Babasının adı Mâlik ve künyesi Ebû Vakkas'tır. Nesebi hem baba tarafından, hem de anne tarafından Peygamber efendimizle (sallallahü aleyhi ve sellem) birleşir. Babası Mâlik bin Üheyb bin Abdi Menaf bin Zühre bin Kilâb-i Kureyşî'dir. Annesi, Zühreoğullarından Hamne binti Ebû Süfyân'dır. Hicret'ten 30 yıl önce Mekke'de doğdu. 675 (H.55) senesinde Medîne'ye yakın Akik denilen yerde vefât etti.

On yedi yaşındayken hazret-i Ebû Bekr'in vâsıtasıyla Müslüman oldu. Müslüman oluş hâdisesi şöyle rivâyet edilir:

Müslüman olmadan önce bir rüyâ görür. Rüyâsında, zifiri bir karanlığın içindeyken, birdenbire her tarafı aydınlatan parlak bir ay doğar. Ayın aydınlattığı yolu tâkip ederken, aynı yolda, Zeyd bin Hârise, hazret-i Ali ve hazret-i Ebû Bekr'in önünden ilerlediğini görür. Kendilerine; "Siz ne zaman buraya geldiniz?" diye sorar. Onlar da; "Şimdi." diye cevap verirler. Gördüğü bu rüyâdan üç gün sonra hazret-i Ebû Bekr'in kendisine İslâmiyeti anlatması üzerine, kalbinde İslâmiyete karşı bir sevgi hâsıl oldu. Bunun üzerine hazret-i Ebû Bekr, onu, Peygamberimize (sallallahü aleyhi ve sellem) götürdü. Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) huzûrunda îmân edip, Müslüman oldu.

Annesi, oğlunun Müslüman olduğunu duyunca çok sinirlenip, onu İslâm dîninden döndürebilmek için çeşitli yollara başvurdu. Oğlu Sa'd'ın kendisine karşı saygısını ve bağlılığını bildiğinden İslâm dîninden döndürebilmek için; "Allah'ın, sana hısım ve akrabâ ile ilgilenmeyi, anne-babaya dâimâ iyilik etmeyi emrettiğini söyleyen, sen değil misin?" dedi.

Hazret-i Sa'd da; "Evet!" dedi. Bunun üzerine annesi asıl maksadını bildirmek için şöyle söyledi:

"Yâ Sa'd! Vallahi, sen Muhammed'in getirdiklerini inkâr etmedikçe, ben açlık ve susuzluktan helâk oluncaya kadar ağzıma bir şey almayacağım. Sen de bu yüzden, anne kâtili olarak insanlarca ayıplanacaksın."

O güne kadar annesinin her isteğine boyun eğmiş, bir dediğini iki etmemişti. Allahü teâlâ ve Resûlüne (sallallahü aleyhi ve sellem) bütün kalbiyle inanmış ve bağlanmış olduğundan bu îmân kuvveti üstün geldi, annesinin isteğini kabul etmedi. Annesinin yiyip içmediğini ve bunda inat ettiğini görünce, şöyle dedi:

"Ey Anne! Senin yüz canın olsa ve her birini İslâmiyeti bırakmam için versen, ben yine dînimden vaz geçmem. Artık ister ye, ister yeme!"

Annesi hazret-i Sa'd'ın dînine bağlılığını, îmânındaki sebâtını görünce şaşırdı, çâresiz kaldı. Yemeye ve içmeye tekrar başladı.

Sa'd bin Ebî Vakkas hazretleriyle annesi arasında geçen bu hâdiseden sonra Allahü teâlâ, evlâdın anne ve babaya hangi hâllerde tâbi olacağını, hangi hâllerde tâbi olmayacağını bildiren Ankebût sûresi sekizinci âyet-i kerîmesini göndererek; **"Biz insana, ana ve babasına iyilikte bulunmasını tavsiye ettik. Bununla berâber, hakkında bilgi sâhibi olmadığın** (ilâh tanımadığın) **bir şeyi bana ortak koşmak için sana emrederlerse, artık onlara** (bu hususta) **itâat etme! Dönüşünüz ancak banadır. Ben de yaptığınızı** (amellerinizin karşılığını) **size haber vereceğim."** buyurdu.

İslâmiyetin, ilk yıllarında Müslümanlar müşriklerden çok ezâ ve cefâ görüyorlardı. Hazret-i Sa'd da çok eziyet çekmişti. Eshâb-ı kirâm ibâdetlerini serbestçe yapamıyorlardı. Hazret-i Sa'd, ilk Müslüman olan sâhabîlerden birkaçıyla berâber, Mekke'de, Ebû Düb denilen bir vâdide namaz kılmaktaydı. Müşriklerin ileri gelenlerinden Ebû Süfyân, birkaç müşrikle birlikte yanlarına gelerek onların namazlarıyla alay etmeye ve kötülemeye başladı. Ebû Süfyân o sırada henüz Müslüman olmamıştı. Bunun üzerine birbirlerine girdiler. Hazret-i Sa'd, eline geçirdiği bir deve kemiğiyle bir müşriğin başını yardı. Bunu gören diğer müşrikler korkuya kapılıp kaçtılar. Böylece hazret-i Sa'd, Allah yolunda ilk kâfir kanı döken sahâbî oldu.

Sa'd bin Ebî Vakkas, Eshâb-ı kirâm arasında en cesur ve kahraman olanlardandır. Eshâb-ı kirâm arasında şecâatta (cesârette), düşmana karşı şiddette en ileri hazret-i Ömer, hazret-i Ali, hazret-i Zübeyr bin Avvâm ve Sa'd bin Ebî Vakkas hazretleriydi.

Hazret-i Sa'd, bütün gazâlarda ve birçok seriyye (küçük süvâri müfrezesi)lerde bulundu. Savaşlarda çok kahramanlıkları görüldü. Mekkeli Müslümanların üç bayrağı bulunuyordu. Bunlardan biri kendisine verilmiş, Müslümanların bayraktarlığını yapmıştır. Bedir Harbinde, büyük kahramanlık göstermiş, düşman tarafında bulunan, müşriklerin en başta gelen kumandanı ve en azılı din düşmanlarından olan Sa'd bin El-Âs'ı öldürmüştür.

Uhut Harbinde de, Müslümanların sıkışık durumlarında büyük bir metânetle çarpışmış, Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) yanından hiç ayrılmayıp, düşmana karşı savaşmıştır. Hazret-i Sa'd ok atmakta çok mahâretliydi. Her attığı ok isâbet ediyordu. İslâmiyette Allah yolunda ilk ok atan sahâbî olup, okçuların (kemankeşlerin) reisiydi. Uhut Harbinde, 1000'den fazla ok attı.Peygamberimiz tarafından büyük iltifatlara ve duâlara mazhar oldu. Peygamberimiz ona, ok atarken; **"At yâ Sa'd! Anam, babam sana fedâ olsun."** diye buyurmuş, her ok atışında; **"İlâhî bu senin okundur. Atışını doğrult." "Allah'ım sana duâ ettiğinde Sa'd'ın duâsını kabul eyle."** diye duâ etmiştir.

Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem, hayâtında **"Anam, babam sana fedâ olsun."** diye sâdece hazret-i Sa'd için duâ etmiş, bunun dışında hiçbir kimseye böyle duâ etmediğini hazret-i Ali bildirmiştir.

Hazret-i Âişe radıyallahü anhâ anlatır: "Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem, gazvelerin birinde, geceleyin Medîne'ye dönüp geldiğinde; **"Ne olurdu, sâlih bir kimse beni korumayı üzerine alsaydı!"** buyurdu. Birden bir silâh sesi duyduk. **"Bu kimdir?"** buyurdu. "Benim, Sa'd bin Ebî Vakkas." dedi. Peygamberimiz; **"Seni buraya hangi şey getirdi?"** yâni, buraya niçin geldin? buyurdu. Hazret-i Sa'd; "İçimden bir ses, Resûlullah yalnızdır, korkarım ki, din düşmanları O'na bir sıkıntı ve eziyet verirler." dedi. Bunun için O'nu korumaya ve hizmetine geldim. Bunun üzerine Resûlullah ona duâ etti ve uyudu."

Sa'd bin Ebî Vakkas hazretleri, birçok birliklere de kumandanlık etmiştir. Peygamberimiz zamânında Hicaz'da El-Harrar mevkiine gönderilen seriyyeye kumandanlık yapmıştır. Medîne şehrinin emniyetinin sağlanmasında önemli görevlerde bulunmuş, Resûlullah efendimizle (sallallahü aleyhi ve sellem) Buvat Seferine katılmış, bu seferde Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) sancağını taşımıştır.

Hudeybiye Antlaşmasında bulunmuş, şâhid olarak anlaşmaya imzâ atmıştır. Hazret-i Ebû Bekir, halîfe seçilince, ilk bîat edenler arasında olmuştur.

Hazret-i Ömer zamânında, Hevâzin bölgesine zekât toplamak için gönderilmişti. Bu sırada İran taraflarındaki olaylar büyüyünce, hem bu olayları önlemek, hem de düşmana ders vermek için bir İslâm ordusu hazırlandı. Bu ordunun başına kimin geçirilmesi gerektiği, yapılan şûrâda görüşüldü. Bâzıları bizzat bu ordunun başına kumandan olarak Halîfe hazret-i Ömer'in getirilmesini istiyorlardı. Bir kısmı da bunun çeşitli sebeplerle uygun olmayacağını, başka birisinin kumandanlığa getirilmesini istiyordu. Bu sırada Sa'd bin Ebî Vakkas hazretlerinin Hevâzin'den mektubu geldi. Sa'd bin Ebî Vakkas'ın (radıyallahü anh) ismini duyan Eshâb-ı kirâmın hepsi ittifakla hazret-i Ömer'e; "İşte aradığın kimseyi buldun!" dediler.

Bunun üzerine hazret-i Ömer, Sa'd bin Ebî Vakkas'ı Medîne'ye çağırarak, onu İslâm ordularına başkumandan tâyin etti. Meşhûr Kadisiye Meydan Muhârebesini kazandı.

Daha sonra, hazret-i Ömer'in emriyle Sâsânî Devletinin başşehri ve İran Kisrâsı'nın bulunduğu Medâyin şehrine hareket edildi. İslâm askerinin Medâyin'e hareket ettiğini İran Kisrâsı Yezd-i Cürd duyunca, korkudan şehri terk etti. İslâm ordusu Medâyin şehrine kolayca girerek fethetti.

Kadisiye Harbi ve Medâyin'in fethinde büyük ganîmet elde edilmiş, Kisrâ'nın sarayları ve hazîneleri Müslümanların eline geçmişti.

Medâyin şehrinin, havasının ve suyunun askerlere iyi gelmediğini anlayan hazret-i Sa'd, hazret-i Ömer'e durumu bildirdi. Bunun üzerine hazret-i Ömer, yeni bir şehir tesis edilmesini emretti. Sa'd da, Kûfe şehrini kurdu ve şehrin ilk vâlisi tâyin edildi. Hazret-i Ömer, şehit olmadan önce, kendisinden sonra yerine geçecek halîfeyi seçmek için, altı kişilik bir şûrâ teşkil edilmesi vasiyetinde bulundu. Bildirmiş olduğu altı kişiden biri de Sa'd bin Ebî Vakkas hazretleriydi. Eğer Sa'd, halîfe seçilmezse ona bir vezirlik verilmesini de vasiyet etmişti. Hazret-i Osman halîfe seçilince, hazret-i Ömer'in tavsiyesine uyarak, hazret-i Sa'd'ı tekrar Kûfe vâliliğine tâyin etti.

Hayâtının sonlarına doğru, Medîne'ye yakın Akik denilen yerde hastalandı ve orada 675 (H.55) yılında vefât etti. Mübârek cesedi Medîne-i münevvereye götürüldü. Namazını Medîne vâlisi Mervân kıldırdı. Vasiyetine uyularak Bedr Harbinde giymiş olduğu elbisesiyle defnedildi.

Sa'd bin Ebî Vakkas hazretleri, Cennetle müjdelenen on sahâbîden, **Aşere-i mübeşşereden** en son vefât edendir.

Hazret-i Sa'd; heybetli, orta boyda, esmer tenli, cesur, sözü, özü doğru büyük bir zâttı. Çok cömertti. Sâdeliği severdi. Hazret-i Sa'd, Vedâ Haccından sonra hastalandığında, Peygamber efendimiz kendisini ziyârete gelmişti. Sa'd hazretleri hastalığı şiddetlendiğinden duâ almak için Peygamberimize; "Yâ Resûlallah! Siz Medîne'ye döneceksiniz de ben burada ölüp dostlarımdan geriye mi kalacağım?" dedi. Peygamber efendimiz de; **"Hayır! Sen bizden geri kalamazsın! Burada kalır da sâlih ameller işlersen, elbette onunla derecen artar, merteben yükselir. Umarım ki, sen uzun zaman yaşayacaksın! Öyle ki, senden birtakım kavimler faydalanacak, birtakımları da mahrum kalacak."** dedi ve; **"Yâ Rab! Eshâbımın Mekke'den Medîne'ye dönüşünü tamamla."** diyerek duâ etti. Bunun üzerine iyileşti, şifâ buldu. Medîne'ye döndü.

Sa'd bin Ebî Vakkas hazretleri, Peygamberimize annesi tarafından dayı olurdu. Bunun için Peygamberimiz ona; **"Bu benim dayımdır. Böyle bir dayısı olan varsa bana göstersin."** diyerek iltifatlarda bulunurdu.

Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem, yine bir hadîs-i şerîflerinde; **"Ebû Bekr Cennettedir, Talhâ Cennettedir, Zübeyr Cennettedir, Abdurrahmân ibni Avf Cennettedir, Sa'd ibni Ebî Vakkas Cennettedir, Saîd ibni Zeyd Cennettedir, Ebû Ubeyde ibni Cerrâh Cennettedir."** buyurdu.

Sa'd bin Ebî Vakkas hazretleri 270 hadîs-i şerîf rivâyet etmiştir. Rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bâzıları şunlardır:

Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem, her namazın ardından muhakkak şöyle duâ ederdi: **"Allah'ım, korkaklıktan, cimrilikten sana sığınıyorum. Rezil bir hayâta düşmekten, dünyânın ve kabrin imtihanından sana sığınıyorum."**

Resûlullah'a (sallallahü aleyhi ve sellem) bir bedevî gelerek, benim söyleyebileceğim bir kelime öğret, dedi. Resûlullah efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem; **"Allah birdir, O'ndan başka hiç bir ilâh yoktur ve O'nun ortağı da yoktur. Allah her şeyden yücedir. Bütün hamdların hepsi Allah'a mahsustur. Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın şânı ne yücedir. Günahtan kaçmaya kuvvet, ibâdet yapmaya kudret ancak aziz ve hakîm olan Allah'ın yardımı iledir de."** Bedevî; "Bunlar Rabbim içindir. Ya kendim için ne söyleyeyim?" dedi. Resûl-i ekrem sallallahü aleyhi ve sellem; **"Allah'ım beni**

bağışla ve koru. Bana hidâyet ver ve rızıklandır, de." buyurdu.

Kim müezzinin okuduğu ezânı dinler de tek ve ortağı olmayan Allah'tan başka hiçbir ilâhın bulunmadığına, Muhammed aleyhisselâmın O'nun kulu ve Resûlü olduğuna şehâdet ederim, Rab olarak Allah'ı, Peygamber olarak Muhammed'i (sallallahü aleyhi ve sellem) **ve din olarak İslâmiyeti seçip, râzı oldum, derse günâhları bağışlanır.**

Kur'ân-ı kerîm okurken ağlayın, eğer ağlayamazsanız ağlamaya çalışın.

Kişinin âile fertlerine harcadığı sadakadır. Kişiye âilesine yedirdiği lokmadan muhakkak sevap verilir."

Duâsının kabul edilmesi için duâ istendiğinde Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem; "**Duâ kabul olmak için helâl lokma yiyin."** buyurdu. Sa'd bin Ebî Vakkas radıyallahü anh, Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) duâsını aldığından her duâsı kabul olurdu. Bunun için, Müslümanlar onun duâsını almaya çalışırlardı. Düşmanlar da, her attığı ok isâbet ettiğinden, ondan çok korkarlardı.

Sa'd bin Ebî Vakkas hazretleri buyurdu ki: "Hayâtımda üç gün ağladım. Bunlardan biri, Resûl-i ekremin (sallallahü aleyhi ve sellem) vefât ettiği zaman; ikincisi hazret-i Osman'ın şehit edildiği zaman; üçüncüsü de Hakk'a sığınırken ağladım."

Yine buyurdular ki: "Bir kimse gündüz hatim okursa, melekler ona akşama kadar duâ eder. Gece okursa sabaha kadar duâ eder."

SA'D BİN MUÂZ;

Eshâb-ı kirâmın meşhûrlarından. İsmi Sa'd bin Muâz'dır. babası Muâz bin Nûman, annesi Kebşe binti Râfî'dir. Künyesi Ebû Amr, lakâbı Seyid-ül-Evs'tir. Müslüman olmadan önce Medîne'deki Evs kabîlesinin ve Abdül-Eşheloğulları kabîlesinin reisiydi. Evs kabîlesi içinde Abdül-Eşheloğulları çok zengin ve îtibârlı olup, Sa'd bin Muaz'ın sözlerini tereddütsüz kabûl ederlerdi. Yaklaşık olarak 590 senesinde Medîne'de doğdu. 627 (H.5) senesinde Hendek Savaşında şehit oldu. Peygamberliğin onuncu yılında Sa'd bin Muâz'ın Müslüman olması başlı başına mühim bir hâdisedir. Çünkü o Müslüman olunca, ona bağlı olan kabîlesi de onun bir teklifiyle Müslüman oldu. Böylece Medîne'de İslâmiyet süratle yayıldı.

Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğinin onuncu yılı başlarında Medîne'den gelen 12 kişi Peygamberimizle (sallallahü aleyhi ve sellem) görüşüp, Müslüman oldular. Birinci Akabe Bîatı denilen bu görüşmeden sonra, Medînelilerin kendilerine Kur'ân-ı kerîmi ve İslâmiyeti öğretecek bir öğretmen istemeleri üzerine, Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem, Mus'ab bin Umeyr'i bu iş için Mekke'den Medîne'ye gönderdi. Mus'ab bin Umeyr, Medîne'de fevkalâde bir gayretle çok kimsenin Müslüman olmasını sağladı. Faaliyetlerini yürütmek üzere Sa'd bin Muâz'ın teyzesinin oğlu olan Es'ad bin Zürâre'nin evinde yerleşmişti. Sa'd bin Muâz, o zaman Araplar arasında akrabâya karşı hakâretten kaçınmak âdet olduğu için teyzesinin evine gidip bu işe mâni olma teşebbüsünde bulunamadı. Kendisi bir kabîle reisi olarak bu işe el koymak istiyordu. Bu maksatla kabîlesinin ileri gelenlerinden Üseyd bin Hudayr'a:

"Sen git, şu bizim hânemize gelen kişiyi gör, ne yapacaksan yap. Es'ad benim teyzemin oğlu olmasaydı bu işi sana bırakmazdım." dedi.

Bunun üzerine Üseyd bin Hudayr, mızrağını alıp Mus'ab bin Umeyr'in bulunduğu eve gitti. Ancak, oraya vardığı zaman, onun tatlı konuşmasını, insanın kalbine işleyen sözlerini ve hoş sesiyle okuduğu Kur'ân-ı kerîm âyetlerini dinleyince, kendinden geçip:

"Bu ne güzel şey! Bu dîne girmek için ne yapmak lâzımdır?" dedi. Anlattılar ve Üseyd bin Hudayr kelime-i şehâdeti söyleyerek Müslüman oldu. Büyük bir huzur içerisinde olduğu halde Mus'ab bin Umeyr'e dönerek:

"Arkamda bir âlim var. Ben hemen gidip onu size göndereyim. Eğer o Müslüman olursa Medîne'de onun kavminden îmân etmedik hiç kimse kalmaz" diyerek kalkıp süratle gitti. Doğruca Sa'd bin Muâz'ın yanına vardı. Sa'd bin Muâz onu görünce:

"Yemin ederim ki Üseyd buradan gittiği yüzle gelmiyor!" dedi. Sonra da "Ne yaptın yâ Üseyd!?" diye sordu. Üseyd bin Hudayr, Sa'd bin Muâz'ın Müslüman olmasını çok arzu ettiği için:

"O kişiyle (Mus'ab bin Umeyr ile) konuştum. Onların bir fenâlığını görmedim. Yalnız duydum ki, Benî Hâriseoğulları teyze oğlun Es'ad'ın böyle bir kimseyi evinde barındırmasından şüphelenerek teyzenin oğlunu öldürmek için harekete geçmişler." dedi. Bu sözler Sa'd bin Muâz'a çok dokundu. Çünkü birkaç sene önce yapılan bir savaşta, Benî Hâriseoğullarını yenip, Hayber'e sığınmaya mecbur etmişlerdi. Bir

sene sonra da affedip memleketlerine dönmelerine izin vermişlerdi. Buna rağmen onların böyle bir tavır takınmaları düşüncesi Sa'd bin Muâz'ı çok kızdırmıştı. Halbuki işin aslında böyle bir hareketleri yoktu. Üseyd bin Hudayr, böyle bir hîleye mürâcaat ederek Sa'd bin Muâz'ın teyzesine ve teyzesinin oğlu Es'ad bin Zürâre'ye dolayısıyla Mus'ab bin Umeyr'e zarar vermesini önlemek istedi. Böylece onların tarafına geçmesini ve nihâyet Müslüman olmasını temin etmek gayretindeydi.

Sa'd bin Muâz, Üseyd bin Hudayr'ın bu sözleri üzerine hemen yerinden fırlayıp, Es'ad bin Zürâre'nin bulunduğu yere gitti. Oraya varınca baktı ki hazret-i Es'ad ile Mus'ab bin Ümeyr son derece huzur ve sükûn içerisinde oturuyorlar. Üseyd bin Hudayr'ın maksadını anlayıp teyzesinin oğlunun karşısına dikilerek onlara hitâben:

"Ey Es'ad! Aramızda akrabâlık olmasaydı sen bunları yapmazdın." dedi. Bu sözlere hazret-i Mus'ab bin Umeyr cevap vererek:

"Ey Sa'd, hele biraz dur oturup bizi dinle, anla, sözlerimiz hoşuna giderse ne âlâ, eğer sözlerimizi beğenmezsen biz bunu sana tekliften vazgeçeriz. Bizi bırakır gidersin." dedi. Sa'd bin Muâz bu yumuşak ve tatlı sözler karşısında sâkinleşip bir kenara oturarak onları dinlemeye başladı.

Mus'ab bin Umeyr, Sa'd bin Muâz'a önce İslâmiyeti anlattı. Esaslarını açıkladı. Sonra tatlı ve güzel sesiyle Kur'ân-ı kerîmden bir miktar okudu. O okudukça Sa'd bin Muaz'ın yüzü ve hâli değişiyor, kendinden geçiyordu. Kur'ân-ı kerîmin eşsiz belâgatı karşısında büyük bir tesir altında kaldı. Kendini tutamayıp; "Siz bu dîne girmek için ne yapıyorsunuz?" dedi. Mus'ab bin Umeyr hemen ona kelime-i şehâdeti öğretti. O da:

"Eşhedü enlâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve resûlüh." diyerek Müslüman oldu.

Sa'd bin Muaz Müslüman olmaktan duyduğu huzur ve sevinç içerisinde yerinde duramaz oldu. Hemen evine gidip öğrendiği gibi gusül abdesti aldı. Sonra da Üseyd bin Hudayr'ı yanına alıp, kavminin toplandığı yere gitti. Benî Eşheloğullarına hitâben; "Ey Abdül Eşheloğulları. Siz beni nasıl tanırsınız?" dedi. Onlar da hep bir ağızdan; "Sen bizim reisimiz ve büyüğümüzsün, biz sana tâbiyiz." dediler. Sa'd bin Muâz, onların bu sözleri üzerine:

"O halde hepinize haber veriyorum. Ben Müslüman olmakla şereflendim. Sizin de Allahü teâlâya ve O'nun Resûlüne îmân etmenizi istiyorum. Eğer îmân etmezseniz sizin hiçbirinizle konuşmayacağım, görüşmeyeceğim." dedi.

Abdül Eşheloğulları, reisleri Sa'd bin Muâz'ın Müslüman olduğunu ve kendilerini de İslâma dâvet ettiğini duyar duymaz hep birlikte Müslüman oldular. O gün akşama kadar Medîne semâlarını kelime-i şehâdet ve tekbir sedâlarıyla çınlattılar. Bu hâdiseden kısa bir müddet sonra bütün Medîne halkı, Evs ve Hazrec kabîleleri İslâmiyeti kabul edip, îmân ettiler. Her ev İslâm nûruyla aydınlandı. (Bkz. Mus'ab bin Umeyr)

Bu durum sevgili Peygamberimize (sallallahü aleyhi ve sellem) bildirildiğinde çok memnun oldu. Mekkeli Müslümanlar sevince garkoldular. Bu sebeple o seneye (M. 621) "sevinç yılı" denildi. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem, Medîne'ye hicret ettikten sonra bu hâdiseye işâret ederek: **"Ensar hânedânından en hayırlısı Neccaroğullarının hânedânıdır. Sonra Abdül Eşhel hânedânıdır."** buyurdu.

Sa'd bin Muâz, İkinci Akabe Bîatında bulunup, Resûlullah'a (sallallahü aleyhi ve sellem) bîat etti. Bu bîatte bulunanlar Resûlullah'ı (sallallahü aleyhi ve sellem) canları gibi koruyacaklarına ve gerekirse bu hususta mallarını ve canlarını fedâ edeceklerine söz verdiler.

Hicretten sonra beş sene daha yaşayan Sa'd bin Muâz, Medîne'nin ileri gelenlerinden ve reislerinden olduğu için, Mekke'ye gidip Kâ'beyi tavâf ederdi. Müşrikler bu sebeple ona dokunamazlardı. Sa'd bin Muâz Bedir Savaşına katılarak Bedir eshâbından olmakla da şereflendi. Bedir Savaşı başlamadan önce, Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem, Mekkeli müşriklerin bir ordu hazırlayıp, Medîne'ye doğru harekete geçtiklerini haber alınca bir meşveret meclisi kurup, Eshâb-ı kirâm ile istişâre yaptı. Bu istişâre sırasında Sa'd bin Muâz da söz alıp, şöyle konuştu:

"Yâ Resûlallah, biz sana inandık. Bize getirdiğin Kur'ân'ın hak olduğuna şehâdet ettik. Sen nasıl arzu edersen öyle yap. Sen bize denizi gösterip dalsan, biz de seninle birlikte dalarız. Ensar'dan (Medîneli Müslümanlardan) tek kişi dahi geri dönmez. Biz sözümüzde duracağız." dedi. Bu sözler Resûlullah'ı (sallallahü aleyhi ve sellem) çok memnun etti. Bundan sonra da Sa'd bin Ubeyde aynı şekilde konuşunca, Bedir Savaşı hazırlığı başladı. Sa'd bin Muâz bu savaşta Evs kabîlesinin başında bulundu.

Bedir Savaşından sonra, Uhut Savaşına da katılan Sa'd bin Muâz gösterdiği cesâret ve kahramanlıkla Eshâb-ı kirâm arasında çok sevildi. Bu savaşta oğlu Amr bin Sa'd şehit oldu.

Sa'd bin Muâz, müşriklerle yapılan Hendek Savaşına da katılıp, bu savaşta aldığı yara sebebiyle şehit

oldu. Savaş sırasında İbn-i Araka adlı bir müşrikin attığı ok ile kolundan yaralandı. Ok atardamara isâbet edip, çok kan kaybına sebep oldu. Hazret-i Sa'd yaralı bir halde etrafındakilerin kanı durdurmak için uğraştıklarını görerek, durumunun ciddî olduğunu anladı ve şöyle duâ etti:

"Yâ Rabbî, Kureyş harbe devâm edecekse bana ömür ihsân eyle. Çünkü senin Resûlüne (sallallahü aleyhi ve sellem) eziyet eden, O'nu yalanlayan bu müşriklerle savaşmaktan hoşlandığım kadar başka bir şeyden hoşlanmıyorum. Eğer aramızdaki harp sona eriyorsa beni şehitlik mertebesine yükselt. Fakat, Benî Kureyzâ'nın âkıbetini görmeden rûhumu kabzetme."

Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem mescidde bir çadır kurdurarak Sa'd bin Muâz'ı oraya yatırttı. Benî Eshem kabîlesinden Refîde'yi de onun tedâvisine memur etti. Orada yattığı sırada Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem sık sık yanına gelip, hâlini sorardı. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem Hendek Savaşı sona erince, derhal Benî Kureyzâ Yahûdîleri üzerine hareket emri verdi. Benî Kureyzâ Yahûdîleri Peygamberimizle (sallallahü aleyhi ve sellem) anlaşma yaptıkları halde Hendek Savaşının en kritik ânında, müşrikler tarafına geçmişler, Müslümanları arkadan vurmaya kalkmışlardı. Bu sebeple Benî Kureyzâ bir ay süren muhâsara altına alındı. Haklarında verilecek hüküm için Sa'd bin Muâz'ı hakem olarak istediler. Peygamberimiz Sa'd bin Muâz'ı yattığı çadırından getirtti. O bu hususta, Benî Kureyzâ Yahûdîlerinin de kabul etmesi üzerine, Tevrat'a göre hüküm verdi ve haklarında verilen hüküm uygulandı.

Sa'd bin Muâz, böylece Benî Kureyzâ'nın âkibetini gördü. Sonra onu çadırına götürdüler. Yarası açılıp, tekrar kan akmaya başladı. Nihâyet hicretin beşinci yılında (M. 627) şehit oldu.

Onun vefâtı, Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem ve Eshâb-ı kirâmı çok üzdü, gözyaşı döküp ağladılar. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem cenâzesini taşıdı. Cenâzesi kabre indirilirken kabri başında oturup, sakalını eliyle tutup çok üzüldü. Cenâzesinde yetmiş bin meleğin bulunduğu nakledilmişti. Hadîs-i şerîfte; **"Sa'd ibni Muâz'ın ölümünden dolayı arş titredi."** buyruldu.

Sa'd bin Muâz, genç yaşta vefât ettiği için, pek az hadîs-i şerîf rivâyet etmiştir. Buyurdu ki:

"Müslüman olduğum günden beri namaz kılarken hatırıma hiçbir şey getirmedim. Resûl-i ekremin her söylediğinin hak olduğuna inandım, kabul ettim."

"Ben üç şeyde kuvvetli olduğum kadar, hiçbir şeyde kuvvetli olmadım. Birincisi namazdadır. Müslüman olduğumdan beri, başladığım hiçbir namazda, bir an önce bitirsem, diye hatırıma bir şey gelmedi. İkincisi bir cenâzeye yardıma çıktığımda cenâze defnedilinceye kadar, ölümden başka hatırımdan hiçbir şey geçmezdi. Üçüncüsü Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) her buyurduğunu kabul ettim, bunda hiç terettüt etmedim."

SA'D BİN UBÂDE;

Eshâb-ı kirâmın meşhurlarından. Ensârdan yâni, Medîneli Müslümanlardan olup, cömertlikte benzeri yoktu. Künyesi Ebû Sâbit ve Ebû Kays'tır. Lakabı Seyyid-ül-Hazrec'tir. Hazrec kabîlesinin Sâide kolundandır. Babası Ubâde, kabîlesinin reîsiydi. Annesi Ümre binti Mes'ûd, sahâbiyedir. Doğum târihi bilinmemektedir. 635 (H.14) senesinde Şam tarafında Harran'da vefât etti. Gûta kasabasında defnedildi.

Sa'd bin Ubâde radıyallahü anh, zamânının bütün ilimlerini tahsil etmiş ve Arap emîrleri gibi yetişmiştir. Zamânın harp vâsıtalarını kullanmakta, bilhassa ok atmakta son derece mâhirdi.

Arapçayı konuşma ve bütün inceliklerini bilme husûsunda şöhreti büyük olduğu için Sa'd bin Ubâde'ye **Kâmil** lakabı verilmiştir.

İkinci Akabe bîatında Müslüman olan Sa'd bin Ubâde radıyallahü anh, kendi canlarını ve mallarını korudukları gibi, Peygamberimize yardım edeceklerine söz veren sahâbîlerdendi. Bu bîatte seçilen 12 temsilciden biri de Sa'd bin Ubâde'dir (radıyallahü anh). Çok zengin ve cömertti. Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem, Medîne-i münevvereye hicret ettiğinde, hazret-i Hâlid bin Zeyd Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evinde yedi ay misâfir olmuştu. Sa'd bin Ubâde radıyallahü anh, Peygamberimize bu misâfirliği sırasında her gün yemek gönderirdi. Hicretin ikinci yılında yapılan ve ilk olan Ebvâ Gazvesinde Medîne'de Peygamber efendimize vekil olarak görevlendirildi.

Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem, Bedr Savaşı yapılmadan önce müşâvere heyetini topladığında, Sa'd bin Ubâde radıyallahü anh da bu heyette bulundu. Bedr ve Uhud savaşlarına katıldı. Uhud Savaşında Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem, Hazrec kabîlesinin sancağını Sa'd bin Ubâde'ye (radıyallahü anh) verdi. Bu savaşta düşman karşısında büyük bir sebâtla savaştı. Müreysi Gazâsında Ensârın sancağını da o taşıdı. 627 (H.6) yılında vukû bulan Gared Gazvesinde orduya erzak olarak on deve yükü hurma verdi. Bu hizmeti üzerine Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem; **"Allah'ım! Sa'd'a ve âilesine rahmet eyle."** diyerek duâ etti. Hendek Savaşı yapılmadan

önce, Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem istişâre için, Sa'd bin Mu'âz ve Sa'd bin Ubâde'yi çağırmıştı. Peygamber efendimizin emirlerine uymakta en ufak bir tereddüt göstermeyeceklerini ve müşriklerle savaşmaya, canlarını fedâ etmeye hazır olduklarını belirttiler. Bu sırada gösterdikleri sebat ve düşmanla çarpışma husûsundaki karârları karşısında Peygamberimiz çok memnûn oldu. Hendek Savaşına da katılan Sa'd bin Ubâde radıyallahü anh, bu savaşta Ensârın sancağını taşıdı.

Hendek Savaşından hemen sonra yapılan Benî Kureyzâ Gazâsında bütün orduya yiyecek verdi. Hudeybiye Antlaşmasında ve Bî'at-ı Rıdvânda bulunan Sa'd bin Ubâde, Hayber Gazvesinde ordunun kumandanlarından birisiydi. Mekke'nin fethinde de bulundu ve sancaklardan birini o taşıdı. Bundan sonra vukû bulan Huneyn Gazvesinde Hazrec kabîlesinin sancağını taşıdı.

Sa'd bin Ubâde dâimâ İslâmiyete hizmet etmiş, Medîneli Müslümanları dîn-i İslâm için fedâkârlık ve hizmet etmeye teşvik etmiştir. Peygamberimizin vefâtından sonra, Ensâr tarafından Sa'd bin Ubâde halîfe seçilmek istenmişti. Hazret-i Ebû Bekir'in ve hazret-i Ömer'in, Eshâb-ı kirâma karşı yaptıkları konuşmaları dinleyen Ensâr da, diğer sahâbîler gibi, hazret-i Ebû Bekr'e bîat edip onu halîfe seçtiler. Sa'd bin Ubâde radıyallahü anh, Ebû Bekir'in halîfeliği sırasında Medîne'de ikâmet etti. Sonra Şam tarafında Harran'a gitti. Ömrünün sonuna kadar orada yaşadı.

Sa'd bin Ubâde radıyallahü anh, Peygamberimizden (sallallahü aleyih ve sellem) bizzât işiterek hadîs-i şerîf rivâyet etmiş ve hadîs-i şerîf öğrenmekle meşgûl olmuştur. Rivâyet ettiği hadîs-i şerîfleri, kendisinden oğulları, Kays bin Sa'd, İshak bin Sa'd, Sa'îd bin Sa'd, kardeşinin oğlu (yeğeni) Şurahbil bin Sa'îd, Abdullah bin Abbâs, Sa'îd bin Müseyyeb, Emâme bin Sehl ve diğer hadîs âlimleri hadîs-i şerîf rivâyet etmiştir. Rivâyetleri, meşhur hadis kitaplarından dört **Sünen**'de yer almıştır.

SÂDÂBÂD;

Sultan Üçüncü Ahmed zamânında, îmâr edilen, İstanbul'da Kâğıthâne Deresindeki bir mesîre yeri. İstanbul'un en çok sevilen mesîre yerlerinden olan Kâğıthâne semtinde, daha önceki asırlarda at ve okçuluk sporları da yapılırdı. On sekizinci yüzyılda, Sultan Üçüncü Ahmed (1703-1730) ve Sadrazam Dâmâd İbrâhim Paşa, Kâğıthane'yi çok güzel bir plân dâhilinde îmâr ettiler. Otuz sütun üzerine Sâdâbâd Kasrı adı verilen köşk yaptırıldı. Bunun çevresinde yüz kadar köşk ve kasır inşâ edilerek, Kâğıthâne Deresinin akış yönü değiştirildi. Sâdâbâd Kasrının önündeki büyük bir havuz, koruluğa uzanan su kanalları, kanallar arasında meydana getirilen küçük göller, yer yer akan şelâler bu semte ayrı bir güzellik veriyordu. Çevresinin çeşme, sebil, havuz ve câmiyle süslenmesi bilhassa şâirlere ilham verip, methiyelerine sebep oluyordu.

Osmanlı, târih ve edebiyatında îmâr, güzellik ve mesîre yeri olarak ün yapan Sâdâbâd (Sa'dâbâd), 1730 Patrona Halil İsyanıyla harâbeye çevrildi. Yakıp yıkmaktan, yenilikleri ortadan kaldırmaktan, şahsî hırs ve heveslerinden başka birşey düşünmeyen Patrona ve avânesi, Sâdâbâd'ın çevresindeki bütün köşkleri ateşe vermek istediyse de Birinci Mahmûd Han (1730-1754), sâdece yıktırılmasına izin verdi. Böylece bunların ilerideki yıllarda onarılması imkânı sağlandı. Gerekli tâmiratlar yapıldıktan sonra bilhassa Üçüncü Selim Han (1789-1807), Dördüncü Mustafa Han (1807-1808) ve İkinci Mahmûd Han (1808-1839) zamanlarında pâdişâhların yabancı elçileri kabul ve ziyâret yerleri oldu. Sultan İkinci Mahmûd Han, Kasr-ı Neşat yerinde Çadır Köşkünü, Sultan Abdülazîz Han (1861-1876) zamânında da Sâdâbât Sarayı yerinde Çağlayan Kasrı ile İmrahor Kasrı inşâ edildi.

Son zamanlara kadar Sâdâbâd, İstanbul'un önemli mesire yerlerinden biriydi. Bunlar 1940-1941 yıllarında târihî değerine ve güzelliğine bakılmaksızın İmrahor Kasrı ile birlikte yıkılıp ortadan kaldırıldı. Sâdâbâd'dan zamânımıza saray ve köşklerden ikisinin resim ve plânlarından başka hiçbir şey ulaşamamıştır.

SADAKA;

Alm. *Almosen (n),* **Fr.** *Aumône (m),* **İng.** *Alms.* Allahü teâlânın rızâsına kavuşmayı niyet ederek ve kendilerinden bir karşılık beklemeksizin muhtaç olanlara, fakirlere verilen mal, para ve her türlü iyilikte, ihsanda bulunma. Sevap kazanmak için fakire hibe olunan, bağışlanan mala **sadaka** denir. Zengine sadaka diyerek verilen **hediye** olur.

Sadaka; iyilik, ihsan, ikram demektir. Fakir olan kimsenin de sadaka vermesi kıymetlidir. Zenginin ise, sadaka vermesi Allahü teâlânın kesin emridir. Zengine, malının zekâtını emredilenlere vermesi farz; sadaka-ı fıtrını, yâni fitresini vermesi de vâciptir (Bkz. Zekât, Fıtra). Kur'ân-ı kerîmde zekât karşılığı olarak "sadaka" kelimesi de kullanılmaktadır. Farz ve vâcip olanlardan başka, sevap kazanmak niyetiyle kendiliğinden verilen ve sevâbı kıyâmete kadar devam eden sadakalara; **sadaka-i câriye** denir.

Bunlar (sadaka-i câriyeler); vakıf gibi devam eden sadaka demektir. Faydalı ilimden maksat faydalı bir kitap yazmaktır. İnsanlar bu faydalı kitaplardan istifâde ederek dünyâ ve âhiret saâdetine kavuşurlar.

Sâlih evlâdın iyi amellerinin sevâbından babası da istifâde eder. Okul, câmi, çeşme vs. gibi hayır hizmetleri de böyledir.

Sadaka vermek nâfile bir ibâdettir. Zekât vermek, borç ödemek, birinin hakkını iâde etmek ise, farzdır. Üzerinde zekât ve kul borcu bulunan kimselerin sadakalarına sevap verilmez. Dinde önce zekâtın verilmesi ve borcun ödenmesi emredilmiştir. Muhtaç olanlara ödünç vermek, sadaka vermekten daha faziletlidir, kıymetlidir. Fakirlere verilen sadaka, Allahü teâlâya ödünç vermektir. Hadîs-i şerîfte; **"İnsanlar sadaka olarak verdiği şeyi, Allah rızâsı için verirse, Hak teâlâ hazretlerine verilmiş gibi sayılır ki, karşılığında bin** (veya iki bin) **sevap alır."** buyruldu.

Îmânın kemâlâtı, olgunluğu, ahlâkın güzelliği ve insanlara iyilik yapmakla artar, çoğalır. Hadîs-i şerîfte; **"Sizin îmân bakımından mükemmel olanınız, ahlâken güzel olup, insanlara iyilik yapanlardır."** ve **"İnsanların en hayırlısı, iyisi, insanlara faydası olandır."** buyruldu. Başka bir hadîs-i şerîfte de; **"Bir kişi îmânın kemâlini isterse kendine insaf versin** (yâni, tevâzu üzere hareket eylesin) **ve fakir olduğu halde sadaka versin! Bu iki huy, îmânı kâmil derecesine yükseltir"** buyruldu.

Sadaka, Allahü teâlânın sevdiği, beğendiği bir ibâdet olup, O'nun rızâsını kazanmaya bir vesile, bahâne olur. Bunun için sadakanın az ve çok olması arasında bir fark yoktur. Fakat niyetin hâlis, temiz olması şarttır. Nitekim, "Allah'ın rızâsı baha ile değil, bahâne ile kazanılır." denilmiştir. Sadaka; belâları önler, ömrü uzatır, bedene sıhhat verir, malı azaltmaz, arttırır. Hadîs-i şerîflerde buyuruldu ki:

Allah, bâzı kullarına dünyâda çok nîmet vermiştir. Bunları kullarına faydalı olmak için yaratmıştır. Bu nîmetleri Allah'ın kullarına dağıtırlarsa, nîmetleri azalmaz. Bu nîmetleri Allah'ın kullarına ulaştırmazlarsa, Allah nîmetlerini bunlardan alır. Başkalarına verir.

Din kardeşlerine karşı güler yüzlü olmak, ona iyi şeyleri öğretmek, kötülük yapmasını önlemek, yabancı kimselere aradığı yeri göstermek, sokaktan, taş, diken, kemik ve benzerleri gibi çirkin, pis ve zararlı şeyleri temizlemek, başkalarına su vermek hep sadakadır.

SADAKA-I FITIR (Bkz. Fıtra)

SADÂRET KAYMAKAMI;

sadrâzamın İstanbul dışında olduğu zaman, yerine bakan kimse, sadrâzam vekili. Eğer sadrâzamla birlikte pâdişâh da İstanbul dışında ise, bu zat, **Âsitâne Kaymakamı** veya **İstanbul Kaymakamı** adıyla anılırdı. Pâdişâh İstanbul'da kalırsa, buna **Rikâb Kaymakamı** adı verilirdi. Eğer pâdişâh, İstanbul dışında uzun zaman kalmaya karar verirse, sadrâzam da, orduyla birlikte seferde ise, pâdişâhın bulunduğu yerde bir Rikâb Kaymakamı, İstanbul'da da bir İstanbul Kaymakamı bulunurdu. Sadrâzamların geri dönmesiyle, kaymakamların işi sona erer, kendilerine çoğunlukla kubbe vezirliği verilirdi.

Kaymakamlar, sadrâzamların sefer münâsebetiyle bulundukları bölge hâriç, bütün selâhiyetlerini taşırlardı. Ancak; vezirlik, beylerbeyilik, sancakbeyliği ve askerî meselelerle yabancı tüccarlara âit işlere karışmazlardı. Sadrâzamın mührü kendilerinde bulunur, dîvânlarında verilen hükümler, rikâb defterlerine kaydedilirdi.

SADÂRET KETHÜDÂSI;

sadrâzamın yardımcısı. On sekizinci yüzyıldan îtibâren resmî sıfat kazandı. Tâyinleri, sadrâzamın teklifiyle yapılırdı. Zamanla, sadâret kethüdâlığından, sadrâzam tâyin edilenler oldu. Çoğu zaman da, sadrâzamlar azledilince, sadâret kethüdâları da azledilirlerdi.

Bütün devlet işleri, sadrâzamdan önce, sadâret kethüdâsının elinden geçer, Bâbıâlî'den çıkan emirler onun tavsiyesine göre tatbik olunurdu. Daha çok dâhilî işlerle meşgûl olan sadâret kethüdâlığı, 1835 yılında **Mülkiye,** 1837'de de **Dâhiliye Nezâreti** adını aldı.

SADDAM HÜSEYİN;

Irak devlet başkanı. 28 Nisan 1937'de Tikrit'te doğdu. 1957'de Baas Partisine girdikten sonra Irak başbakanı General Abdülkerim Kâsım'a karşı düzenlenen ve başarısızlıkla sonuçlanan suikast girişimine katıldı. Yaralanınca; önce Suriye'ye, oradan da Mısır'a kaçtı. Kahire'de 1962'de başladığı hukuk öğrenimini Şubat 1963'te Baas Partisinin iktidârı ele geçirmesinden sonra Bağdat'ta sürdürdü. Aynı yıl Kasım ayında Mareşal Arif'in baasçılara karşı düzenlediği darbe sırasında tutuklandı ve iki yıl hapiste kaldı.

1966'da Baas Partisi Genel Sekreter Yardımcılığına seçildi. 1968'de Baas Partisinin iktidara gelmesiyle sonuçlanan darbede önemli rol oynadı. Devlet Başkanı Ahmed Hasan-el-Bekr'in en yakın adamı oldu. 1969'da Devrim Komuta Konseyi Başkan Yadımcılığına getirilmesinden sonra ülke

yönetimindeki ağırlığını arttırdı. Parti içindeki gücüne dayanarak 1976'dan îtibâren El-Bekr'in birçok yetkisini kullanmaya başladı. 16 Temmuz 1979'da başkan Ahmed Hasan-el-Bekr'in istifası üzerine Devlet Başkanlığı, Baas Partisi Genel Sekreterliği ve Devrim Komuta Konseyi Başkanlığı görevlerini üstlendi. Halk arasında yoğun bir propaganda yürüterek, kendisini çok üstün meziyetleri olan bir lider olarak tanıtmaya çalıştı.

Hürmüz Boğazının denetimini eline geçirmek için, 22 Eylül 1980'de İran'a savaş açtı. Şii Devrimi sebebiyle generalleri öldürülmüş, silahlarının bir kısmı kullanılmaz hale gelmiş İran karşısında, Arap ülkelerinin kendini desteklemesine rağmen beklenen başarıyı gösteremedi. İki tarafın da büyük kayıplar verdiği savaş, 1988'de Irak'ın lehine sayılabilecek bir antlaşmayla sonuçlandı. Uzun süren savaşın sebep olduğu harcamalar ve Irak'ın petrol gelirlerinin önemli oranda düşmesi, devlet ekonomisini güç duruma soktu.

Ekonomik zorluklardan kurtulma çarelerini arayan Saddam Hüseyin, Ortadoğu'daki hakimiyetlerini güçlendirmek isteyen batılı devletlerin oyununa gelerek 2 Ağustos 1990'da Petrol zengini küçük komşusu Kuveyt'i işgal etti. Suudi Arabistan sınırına asker yığdı. İşgalin hemen akabinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Irak'ı Kuveyt'ten çıkmaya zorlayacak ekonomik ambargo uygulamaya karar verdi. BM'nin uyguladığı ambargoyu delmek isteyen Saddam Hüseyin, sekiz yıl savaştıktan sonra İran'dan alabildiği yerlerin tamâmını iâde etti.

Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa vb. devletler bölgeye beş yüz binin üzerinde asker yığdı. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin Irak'a Kuveyt'ten çekilmek üzere tanıdığı sürenin 15 Ocak'ta dolması üzerine Amerikan-İngiliz-Fransız vb. kuvvetleri Irak'a karşı savaşı başlattılar. Irak, uzun süre binlerce uçakla havadan bombalanarak yerle bir edildi. Sanâyi tesisleri tamâmen tahrip edildikten ve kara harekatının başlamasından kısa bir süre sonra Saddam Hüseyin, Birleşmiş Milletlerin bütün kararlarına uyacağını bildirdi. Kuveyt'teki Irak birlikleri teslim oldular.

Müttefik Kuvvetlerin harekâtı durdurmalarından sonra yine batılı devletlerin teşvikleriyle iç savaş başladı. Saddam Hüseyin'e bağlı Cumhûriyet Muhâfızlarının kıyımından kaçan yüz binlerce Türkmen ve Kürt, Türkiye ve İran'a sığındılar. Bunun üzerine Amerika Birleşik Devletleri, Irak'ın kuzeyine kuvvet göndererek, Irak ordusunun Kerkük ve Musul gibi Türkmenlerin çoğunlukta olduğu şehirleri içine alan 36. paralelin üst kısmına girişini engelledi. Bölgede yerleşim kampları kurarak bağımsız bir kürt devletinin temellerini attı.

Bütün bunlara rağmen Saddam Hüseyin, hâlâ Körfez Krizinin sıcak harbe dönüşmesi, binlerce Iraklı askerin öldürülmesi, sanâyi tesislerinin yerle bir edilmesi, ekonominin tamâmen işlemez hâle gelmesinden hiç sorumluluğu yokmuş gibi zaferden, iyi direnmeden halkına rahatça bahsedebilmektedir. Bir hiç uğruna 8 yıl süren İran-Irak Harbi arkasından Kuveyt İşgâli neticesinde tamâmen memleketinin mahvına sebep olan Saddam Hüseyin hakkında herhalde târihçiler çok şeyler ortaya çıkaracaklardır.

SÂDEDDİN BULUÇ;

Türk Dili ve Edebiyatı araştırmacısı. 25 Eylül 1913 târihinde Van'da doğdu. Anası Sultan Hanım, babası Posta ve Telgraf müdürü Yusuf Ziyâ Beydir. İlk ve orta okulu Malatya'da bitirdi (1926). 1930 yılında Sivas Lisesinden mezun oldu. 1931 yılında Almanya'ya gitti. Schulpforte (Saale)te bir süre kalarak Almanca öğrendi. 25 Nisan 1932 târihinde Breslau Üniversitesine kaydoldu ve 22 Şubat 1937'de doktor oldu. Berlin Etnografya ve Eski Eserler Müzeleriyle Breslau Üniversitesinin Arkeoloji Enstitüsü ve Müzesinde asistan olarak çalıştı. Doktora tezi olan "**Untersuchungen über die altosmanische Chronik der Bibliothèque Nationale zu Paris.** (Suppl. turc 1047, Anc. fonds turc 99)" (Breslau 1938, 57 s.) adlı çalışmasını yayınlayıp 1.7.1938 târihinde Dr. Phil. ünvânını aldı.

24.10.1938 târihinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Türk Dili veEdebiyatı asistanı oldu. 30 Ocak 1945 târihinde doçent ve 5 Kasım 1955'te Yeni Türk Filolojisi kürsüsü profesörü oldu.

7.5.1953-30.10.1955 târihleri arasında İstanbul'da vatanî vazîfesini yaptı. Bu arada Fakültedeki derslerine haftada 4 saat devam etti.

Türkiye-Irak kültür anlaşması çerçevesinde kurulan Bağdat Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsünde ders vermek üzere 10 Ocak 1957'de Bağdat'a gitti ve 31 Mayıs 1961 yılına kadar bu vazifede kaldı. Irak Türkçesi ağızlarına âit dil malzemesi topladı ve bunları çeşitli kongrelerde bildiriler hâlinde sundu. Eylül 1969-Haziran 1971 târihleri arasında tekrar BağdatÜniversitesinde Türk dili ve Edebiyatı dersleri okuttu.

1972 yılında bir süre İstanbul Üniversitesi Senatosunda Edebiyat Fakültesi Senatörü olarak görev yaptı. 1973 yılında Yeni Türk Dili Kürsüsü başkanlığına getirildi.

1 Ekim 1975-29 Şubat 1976 târihleri arasında Almanya'da Göttingen Üniversitesi Türkoloji ve

AltaistikKürsüsünde Türkoloji dersleri verdi. 1976 yılında Finlandiya'da Fin-Ugor Cemiyeti (Suomalainen-Ugrilainen Seura) üyeliğine alındı. Türk Dil Kurumunun üyeliğini yaptı ve yönetim kurulu üyeliğinde bulundu.

Sâdeddin Buluç'un en çok emek verdiği çalışma alanı, EskiAnadolu Türkçesi, Irak Türkçesi ve Anadolu ağızları idi.

Arapça, Almanca, Fransızca ve Farsçayı bilir, bilimin her türüne ilgi duyardı.

Ayrıca 1977-1983 yılları arasında Türkiyât Enstitüsü (Türkiyat Araştırma Merkezi) müdürlüğü yaptı. Bu görevi sırasında İstanbul'da toplanan Türkoloji Kongrelerine başkanlık etti. Bundan başka, **İslâm Ansiklopedisi** yazı kurulunda da görev aldı.

2547 sayılı Yükseköğretim Kânunu çıkınca yeni statüye göre 8.9.1982'de Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalı başkanı oldu.

1 Ocak 1983 târihinde yaş haddinden emekli oldu ve 3 Nisan 1984 yılında öldü.

Bütün yayınları ellinin üzerinde olup hemen hepsi Türklük araştırmalarıyla ilgilidir. Eser ve makalelerinin belli başlıları şunlardır:

1. Untersuchungen über die Altosmanische Chronik der Bibliothèque Nationale zu Paris (Suppl. turc 1047, Anc. fond turc 99; 1938).

2. Die Altosmanische Anonyme Chonik im Revolutions Museum zu İstanbul.

3. Altay Türklerine Göre Dünyânın Yaratılışı ve Sonu (1941)**.**

4. Şamanizm: Yedi bölümden meydana gelen bu çalışma en geniş şekliyle Şamanizmi anlatır (1942).

5. Diyalektoloji I (İstanbul 1943).

6. İki Yazma Anonim Tevârih-i Âl-i Osman Hakkında (Ankara 1948).

7. Eski Bir Türk Dili Yâdigârı: Behcetü'l-Hadâ'ik fi Mev'izeti'l Halâik.

8. Şeyyâd Hamza'nın Beş Manzumesi: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi (İstanbul 1956).

9. Dursun Fakih'in Gazavatnâmesi (Ankara 1964).

10. Bir Eserin İki Yazma Nüshası.

11. Eski Türklerin Dîni: Schmidt, P. Wilhelm'den tercüme: **Türk Dili Edebiyatı Dergisi 13** (İstanbul 1964), **75-90.**

SÂDEDDÎN-İ KAŞGÂRÎ;

Türkistan'da yetişen evliyânın büyüklerinden. Kaşgarlı olup, doğum târihi belli değildir. Nizâmeddîn-i Hâmûş'tan feyz aldı. Molla Câmî'nin üstâdıydı. 1456 senesinde Afganistan'daki Herat şehrinde vefât etti.

Sâdeddîn-i Kaşgârî, ilk önce babasının verdiği din terbiyesiyle büyütüldü ve etrâfına örnek olacak şekilde yetiştirildi. Babası, ticâret için gittiği uzak memleketlere onu da berâberinde götürür, çeşitli ülkeleri görüp, geniş bilgiler elde etmesini isterdi. Babası her fedâkârlığa katlanarak onu okutmaya başladı. Sâdeddîn, üstün zekâsıyla kısa zamanda, tefsir, hadis, fıkıh gibi naklî ilimleri ve zamânın fen bilgilerini öğrendi. Bu ilimlerde derin âlim oldu ve kitaplar yazdı. Bu arada nefsini terbiye etmek için uğraşıyor ve bir mürşide (yol göstericiye) talebe olmak ihtiyâcını hissediyordu. Alâeddîn-i Attâr'ın (rahmetullahi aleyh) talebelerinden Nizâmeddîn-i Hâmûş'un karanlık gönülleri aydınlattığını duydu. Vakit geçirmeden huzûruna gitti. Kendisini talebeliğe kabul etmesi için yalvardı. Talebeliğe kabul olununca çok sevindi ve şükür secdesine kapandı. Hocasının her emrini yapar, hizmetiyle şereflenmeye can atardı. Kısa zamanda Nizâmeddîn-i Hâmûş'un en önde gelen talebesi oldu. Hocasının sohbetiyle olgunlaşıp yetişti ve halîfesi olmakla şereflendi.

Sâdeddîn-i Kaşgârî hazretleri, Herat'ta, Mevlânâ Abdurrahmân Câmî (Molla Câmî) isimli talebesini yetiştirerek, o zamânın meşhûr âlim ve velîler grubuna dâhil eyledi. Vefâtından sonra yerine halîfe, vekil olarak bıraktı. 1456 senesi Cemâzilâhir ayında, Çarşamba günü öğle vaktinde Herat'ta vefât etti.

Sâdeddîn-i Kaşgârî talebelerine nasîhat edip buyurdu ki:

"Ey dostlarım! Biliniz ki, Allahü teâlâ azâmet ve büyüklüğü ile bizlere gâyet yakındır. Bu sözü anlayamasanız da böylece îtikâd edip inanmalısınız. Tenhâda ve açıkta edebi gözetmek başlıca vazifenizdir. Evinizde tek başınıza olduğunuz zaman dahi, ayağınızı uzatmayınız. Her an Allahü teâlânın sizi gördüğünü biliniz ve ona göre hareketlerinizi düzenleyiniz. Kendinizi zâhir ve bâtının edebi

ile süsleyiniz. Zâhirî edep; Allahü teâlânın emirlerini yapmak, yasaklarından kaçınmak, dâimâ abdestli bulunmak, istigfâr eylemek, az konuşmak, her işi ihlâsla yapmak, İslâm âlimlerinin eserlerini okumak gibi hususlardır. Bâtınî edep ise; bid'at sâhibi, fâsık gibi kimselerle düşüp kalkmak, dünyâya bağlanmak gibi Allahü teâlâyı unutturacak her türlü işten, yâni mâsivâdan uzaklaşmaktır.

Bir insanda bir kalp vardır. Oraya sâdeceAllahü teâlânın sevgisi doldurulmalıdır. İnsan, her nefeste bir hazîneyi kaybeder. Ancak cenâb-ı Hakk'ı hatırladığı zamanlar bu hazîne kaybolmuş sayılmaz. Bu şuûr insanda hâkim olunca, Allahü teâlâdan utanma duygusu da berâber gelir ve gafletten uyanır. Gönül, cenâb-ı Hakk'a yöneldiği zaman, içinde bir pencere açılır ve o pencereden, ilâhî feyz nûru girer. Bu nûr, doğudan batıya kadar her zerreye hayât verir. Fakat penceresiz evler nasipsiz kalır:

İnsanı Allahü teâlâdan uzaklaştıran perdelerin en zararlısı, dünyâ düşüncelerinin kalbe yerleşmesidir. Bu düşünceler, kötü arkadaşlardan ve lüzumsuz şeylerle uğraşmaktan hâsıl olur. Çok uğraşarak bunları kalpten çıkarmalıdır. Allahü teâlâya kavuşmak isteyenlerin, bunlardan sakınması, hayâli arttıran her şeyden kaçınması lâzımdır. Çalışmayan, sıkıntıya katlanmayan, zevklerini, şehvetlerini bırakmayanlara bu nîmeti ihsân etmek Allahü teâlânın âdeti değildir."

SÂDEDDİN NÜZHET ERGUN;

edebiyat târihçisi. 1901 senesinde Bursa'da doğdu. Babası Kolağası Ali Efendidir. İlk tahsiline Üsküdar İttihat ve Terakki Mektebinde başladı. Daha sonra Üsküdar Sultânisini ve İstanbul Dârülfünun Edebiyat Fakültesini bitirdi. 1921 senesinde Meşihat Dâiresince imtihan edilerek Hallaç Baba Sâdi Dergâhı Şeyhliğine tâyin edildi. Dergahlar kapanıncaya kadar bu göreve devam etti. Dergahlar kapatıldıktan sonra Ankara, Konya ve İstanbul'da edebiyat öğretmenliği yaptı. 1943'te Bâyezîd Devlet Kütüphânesi Müdürlüğüne tâyin edildi. Bu vazîfedeyken 25 Nisan 1946'da vefât etti.

Sâdeddin Nüzhet, Edebiyat târihiyle ilgili çalışmalarıyla meşhur oldu. Halk edebiyatının tesirinde kalarak araştırmalarında bu alana ağırlık verdi. Edebiyat hayâtına şiir yazarak başlayan Sâdeddin Nüzhet'in eserlerinde büyük bir vesika zenginliği, araştırmalarda titizlik ve mukâyese dikkati çeker. Eserlerinin bir kısmını tamamlayamamıştır.

Eserlerinden bâzıları şunlardır:

1) Konya Vilâyeti Halkiyât ve Harsiyâtı'ndan (1926), **2) karacaoğlan** (1927), **3) Gevherî** (1928), **4) Gedâî** (1933), **5) Kuloğlu** (1933), **6) Hengâmî** (1933), **7) Silleli Sürûrî** (1934), **8) Âşık** (1934), **9) Âşık Ömer** (1936), **10) Şeyh Gâlib** (1932), **11) Neşâtî** (1935), **12) Şeyh-ül-İslâm Bahâî** (1933) **13) Sabûhî** (1933), **14) Bâkî** (1935), **15) Pir Sultan Abdal** (1929), **16) Bektâşî Şiirleri ve Nefesleri** (1944-46 2 cilt), **17) Hatâyî, 18) Türk Şâirleri:** 4 cilt olup en önemli çalışmasıdır. Tamamlayamamıştır. **19) Türk Mûsikîsi Antolojisi** (1942, 2 cilt).

SÂDEDDÎN TEFTÂZÂNÎ;

İslâm âlimlerinin en büyüklerinden. İsmi,Mes'ûd bin Ömer'dir. 1322 (H. 722) senesinde Horasan'da Nesâ civârındaki Teftâzân kasabasında doğdu. 1839 (H. 792)de Semerkant'ta vefât etti.

İlmini Kutbüddîn Râzî ve Adûdüddîn-i Îcî'den öğrendi. Tefsir, hadis, fıkıh ve akâid bilgilerinde zamânının en büyük âlimiydi. Yüzlerce talebe yetiştirmiştir.

Tîmûr Hanın hizmetinde bulunmuş ve bu Cihangir tarafından pekçok hürmet ve tâzime nâil olmuştu. Tîmûr Han ile birlikte seferlerde bulunmuş, nihâyet Tîmûr Han tarafından Semerkand'a gönderilmişti.

Teftâzânî'den evvel, Moğolların İslâm beldelerine saldırıp, istilâ ederek her tarafı yakıp yıkmaları, binlerce Müslümanı ve İslâm âlimini şehit etmeleri netîcesinde ilimde de bir duraklama olmuştu. Böylece İslâm medeniyetine bir ara verilmiş veİslâm memleketlerinde ilim ve âlim hemen hemen kalmamış gibiydi. Teftâzânî ilme dâir çalışmalarıyla, yetiştirdiği talebeleriyle ve yazdığı kıymetli eserlerle İslâm bilgilerinin unutulmasını, yok olmasını önlemiş ve böylece yeniden canlandırmıştır.

Tefsir, hadis, fıkıh, akâid ve diğer ilim dallarında çok kıymetli eserler yazmıştır. İlim ehli tarafından onun bu eserleri devâmlı okunmuş, incelenmiştir. Kitapları şerh, hâşiye (açıklama) denilen îzâhlarla dünyânın her tarafına yayılmıştır. Böylece ilimde yeniden âlimler yetişmiş ve kitaplar yazılmıştır. Bu sebeple Teftezânî ile İslâm âlimleri devri iki kısma ayrılıp, kendisinden evvel gelmiş olanlara, "Mütekaddimîn", sonra gelenlere"Müteahhirîn" adı verilmiştir.

Bir ara Anadolu'yu ziyâret etmiş, Osmanlı âlimleriyle görüşmüş, aralarında ilmî çalışmalar ve incelemeler olmuş, o târihten îtibâren kitapları Osmanlı ilim müesseselerinde de okunmaya, Osmanlı âlimleri tarafından eserlerine şerh, hâşiye (açıklama ve îzâh)ler yapılmağa başlanmış, eserleri üzerinde çalışılmıştır.

Eserleri: Edebî ilimleri içine alan **Telhîs** kitabı üzerine yazdığı **Mutavvel** ve **Muhtasar** isimli şerhleri,

Akâid-i Nesefi Şerhi, Sadrüş-Şerîa'nın **Tenkîh** kitabına şerhi olan **Telvîh** kitabı, kelâm ilminde yazdığı **Mekâsıd** kitabı ve buna yaptığı şerhi çok kıymetlidir. Tefsirde **Keşfü'l Esrâr** ve **Keşşâf Hâşiyesi,** hadiste **Hadîs-i Erbaîn Şerhi,** Nahivde **İrşâd-ül-Hâdî,** ayrıca **Tehzîb-ül-Mantık vel-Kelâm, Serhü'ş-Şemsiyye, Şerhü'l-İzzî, Fetâvel-Hanefiyye,** Sekkâkî'nin **Miftâh Şerhi, Şerhi Hudbet-il Hidâye**'si ve daha birçok eserleri vardır. **Keşfü'l-Esrâr** tefsiri Farsçadır.

Buyururdu ki; "Likülli şey'in mâniun ve lil ilmi mevâniu." (Her şey için bir mâni, ilim için birçok mâni vardır.)

SADEYAĞ;

Alm. *Kochbutter (f),* **Fr.** *Buerre (m) de cuisine,* **İng.** *Clarified butter.* Su ve diğer elemanlarından hemen hemen ayrılarak, yağ nisbeti % 99'a çıkarılmış bir tereyağ çeşididir. Dayanıklılığın fazla olması, saklama ve taşıma güçlükleri olan yerlerde, bu arada Güneydoğu Anadolu'da çok kere tereyağların sadeyağ hâline sokulmasına yol açmıştır. Yapımı çok basittir. Eritilecek tereyağı bir kazana alınır, 50°C'ı geçmeyen bir sıcaklıkta yavaş yavaş eritilir. Üstte beliren köpükle dipte toplanan su ve tortudan ayrılır. İsteğe göre % 1 nispetinde tuzlanır ve tenekelere boşaltılarak soğukta muhâfaza edilir.

SÂDIK VİCDÂNÎ KAYIKÇIOĞLU;

Osmanlı Devleti son devir yazarlarından. 1864 senesinde Safranbolu'da doğdu. Kastamonu Rüştiyesinde okudu. Rüştiyeyi bitiremeden ayrıldı. Kastamonu İstinaf Mahkemesine memur oldu. Zabıt katipliği, Vilâyet Mektubî Kalemi mümeyyizliği görevinde bulundu. 1894 senesinde **Kastamonu Gazetesi** baş muharriri oldu. Kosova Vilâyeti İdâre Meclisi başkâtipliğine tâyin edildi. 1923 senesinde Aydın Tasfiye Komisyon Üyeliğinden emekli oldu. Tasavvufa dâir tetkikleri ve yazıları ile tanındı. 1939 senesinde İstanbul'da vefât etti.

Sâdık Vicdânî'nin, çeşitli konulara dâir yazdığı eserlerden bâzıları şunlardır:

1) Perişan, 2) Nagamât-ı Vicdâniye, 3) Berk-i Fezâ, 4) Fihrist-i Kur'ân-ı Kerîm, 5) Tefe'ülnâme-i İmâm Sühreverdi, 6) Neşide-i Cihâd-ı Ekber, 7) Gülbank-ı Cihâd-ı Ekber, 8) Cumâ Namazı, 9) Bayram Namazları, 10) Parasız, 11) Tomar-ı Turûk-ı Âliyye, 12) Hazret-i Muhammed Niçin Çok Evlendi?

SÂDÎ ŞÎRÂZÎ;

İslâm âlimlerinden ve büyük velîlerdendir. Asıl adı Müslihüddîn Şeyh Sâdî'dir. 1193 (H.589)te Şirâz'da doğdu. 1292 (H. 691) de orada vefât etti. Abdülkâdir Geylânî hazretlerinin halîfesinin talebesidir. Onun derslerinde yetişerek kemâle geldi. Ömrü ilim öğrenmekle, talebe yetiştirmek ve insanlara doğru yolu göstermekle geçti. Moğol ve Haçlılarla yapılan savaşlara katılıp, cihad etti. Bir defâsında Haçlılara esir düştü. On dört defâ hacca gitti. Bütün şiirlerinde Sâdî mahlasına rastlanmaktadır.

Sâdî küçük yaşta yetim kaldı. İlk tahsilini Şiraz'da tamamladıktan sonra, Moğol istilâsı üzerine Bağdat'a gitti. Bağdat'ta Nizâmiyye Medresesinde tahsilini tamamladı. Sonra İslâm ülkelerini gezmeye başladı. Anadolu, Mısır, Suriye, Delhi, Azerbaycan ve Belh'e uğradı. Buralarda Şihâbeddîn Sühreverdî başta olmak üzere, birçok İslâm âlimiyle görüştü.

1257'de tekrar Şiraz'a döndü. Bu sırada, devlet başkanları Ebû Bekr, Moğollarla sulh yaptı. Memleketi rahata kavuştu. Bu hükümdar tarafından iyi bir kabul gören Sâdî, onun adına 1257'de B**ostân** adlı eserini ve bir yıl sonra aynı şekilde kendisine büyük saygı gösteren Veliaht İkinci Sa'd adına da **Gülistan** adlı eserini yazdı. Bu eserleri sâyesinde kısa zamanda şöhreti memleketinin dışına taştı. Birkaç sene sonra, hâmileri, koruyucuları olan Ebû Bekr bin Sa'd bin Zengî ve oğlu İkinci Sa'd vefât etti. Yerine çocuk yaşta bulunan ikinci Sa'd'ın oğlu Muhammed geçti. Bu hükümdarla birlikte Salgurlu Hânedanı çöktü. 1264'te de Moğol hâkimiyeti altına girdi. Bu karışıklıklar esnâsında Sâdî tekrar Şiraz'dan ayrıldı. Mekke'ye gitti. Hac yaptı. Ömrünün son yıllarını mezarının yanındaki dergahta ibâdet edip ilim öğretmekle geçirdi. 1292'de Şiraz'da vefât etti. Mezarı Şiraz'ın kuzeydoğusunda, şimdi kendi adıyla anılan hangahının bulunduğu yerdedir.

Şâirin manzum ve nesir olan eserleri, ölümünden sonra külliyât hâlinde bir araya toplanmıştır. Bu külliyât sonradan **Bîsütûn** diye şöhret bulan Übey bin Ahmed bin Ebî Bekr tarafından, biri 1325'te, diğeri de 1334'te olmak üzere iki defâ düzenlenmiştir. İlki, kasîde ve gazellerin ilk harfine göre ve ikinci tertip ise, son harfine göre yapılmıştır. Külliyât, 16 kitap ve 6 risâle olmak üzere 22 eseri ihtivâ etmektedir. Ancak külliyâtta mevcut isimlerin hepsinin bizzat müellif tarafından mı konulduğu kat'î olarak bilinmemektedir.

Gülistan, nesir kısımlar arasına birtakım manzûmeler ilâvesiyle meydana gelmiş bir önsöz ve 8 bölümden ibârettir. Birinci bölüm hükümdârların hal ve hareketleri; 2. bölüm dervişlerin ahlâkı; 3.

bölüm kanâatin fazîleti; 4. bölüm susmanın faydası; 5. bölüm sevgi ve gençlik, 6. bölüm tâkatsizlik ve ihtiyarlık; 7. bölüm terbiyenin önemi ve 8. bölüm sohbet âdâbıyla ilgili hikâye ve menkîbeleri ihtivâ etmektedir. Bu hikâyelerin bir kısmı kendi müşâhedelerine, bir kısmı da İslâm âlimlerinin sohbetlerinde duyduklarına ve okuduklarına dayanmaktadır. Eser üslûp ve tertip bakımından mükemmeldir. Bütün bölümler sıralanırken birbirleriyle bağlantılıdır. Nesir ve manzûm kısımlar arasında bir nispet, ilgi sağlanmış ve fikirler kısa ve açık bir şekilde ifâde edilmiştir. Hemen hemen bütün dünyâ kütüphânelerinde Gülistan'ın yazma nüshaları vardır. Eser Avrupa'da ilk defâ Lâtince tercümesiyle birlikte, 1651'de Amsterdam'da neşredilmiştir. Türkçeye ve birçok doğu ve batı dillerine tercümesi yapılmıştır. Sâdî'nin bu eseri birçok kimse tarafından taklit edilmiştir.

Külliyâtta, **Gülistan**'dan sonra Sâdî'nin manzum eserleri gelmekte ve bunların başında **Sâdînâme** bulunmaktadır. Ancak bu eser, şarkta ve batıda daha çok **Bostan** adıyla tanınmaktadır. Adâlet, ihsan, ahlâk, mertlik, tevâzu, rızâ, kanâat, terbiye, şükür, tövbe ve münâcât gibi konuları içine alan 10 bölümden ibârettir.

Bostan'da hikâye ve menkîbeler kısa, öz ve güzel olarak yazılmıştır. İfâdeler her bakımdan sağlamdır. **Bostan** da **Gülistan** gibi asırlarca İslâm âleminde büyük rağbet görmüş, medreselerde ders kitabı olarak okunmuş, birçok şerh ve tercümeleri yapılmıştır. Yakın zamana kadar Anadolu'da okunan **Bostan,** muhtelif kimseler tarafından şerh ve tercüme edilmiştir. Sâdî'nin külliyâtında **Bostan**'dan sonra yer alan Farsça ve Arapça kasîdeleri, bir hükümdarın veya devlet erkânının medhinden ziyâde, onları dâimâ insanlığa âdil olmaya dâvet eden bir nevî nasihatnâmedir. Kasîde mâhiyetinde gazelleri de vardır. **Bostan ve Gülistan**'da aynı beyitlerin tekrarına çok rastlanır.

Bîsûtûn'un tertibine göre, kasîdelerden sonra mülemmaât gelmektedir. Bunu müteakip, sırası ile 20 bendlik terciât ve hayatının gençlik, olgunluk ve ihtiyarlık devrine göre tertip edilmiş tayyibât, bedâyî, havâtîm, gazelliyât-ı kadîm ile dört kısımdan ibâret ve dört dîvân teşkil eden gazeller gelmektedir. Sâdî, şiirde bilhassa gazelleriyle şöhret bulmuştur. Gazeli, bugünkü müstakil edebî şekil hâline getiren o olmuştur. Gazellerinde tasvirleri canlı ve duygularını rahatça ifâde etmiştir. Medresede elde ettiği bilgileri, seyâhâtleri sırasında uğradığı muhtelif merkezlerdeki âlimlerle sohbet, tecrübe ve görgüsünün mahsulü olan malzemeyi, eserlerinde kullanmıştır. Onun eserlerinde bu malzeme ve fikirler ölçülü-biçili ve insanı sıkmayacak tarzda edebî sanatlara müracaat edilmek sûretiyle işlenmiştir. Sâdî, İran'da gazeli müstakil bir edebî şekil hâline getirmesi yanında, yeni bir nesir üslûbunun da sâhibi sayılır. O, biri sâde sayılan, biri resmî haberleşmede kullanılan ve diğeri cümle sonları kafiyeli olan nesir tarzlarını da bulmuştu.

Eserleri:

Gülistan, Bostan, Takrîr-i Dibâce, Aklu Aşk, Nasihat-ül-Mülûk, Havâtîm gibi birçok eseri vardır.

Şiirlerinden bir beyit:

"Ey Sâdî! Safâ yolunda ilerlemek

Mustafa'ya (sallallahü aleyhi ve sellem) uymakla nasîb olur hep."

Gülistan adlı eserindeki bir mesnevînin tercümesi şöyledir:

"Ey kardeş! Bu dünyâ kimseye kalmaz. Gönlünü, her şeyi yaratan Allahü teâlâya bağla. Sana bu kâfidir. Dünyâ mülküne güvenip bel bağlama. Çünkü bu dünyâda senin gibi birçokları yaşamış ve sonunda ölüp gitmiştir. Değil mi ki, en sonunda ölüm vardır ve bu can göç (ölüm) yolunu tutacaktır. O halde ister taht üzerinde can vermişsin ister toprak üzerinde, ne fark eder!"

SADİZM;

Alm. *Sadismus (m),* **Fr.** *Sadisme (m),* **İng.** *Sadism.* Zevk maksadıyla eziyet, işkence etme. Kelime, Fransız devrimi sırasında yaşayan yazar Marquis de Sade'den gelmektedir. Bu yazar, kendi sadist faaliyetlerini yazıya dökmüş, tahrip ve zarar olmaksızın zevk almanın tabiî olduğunu savunmuştur.

Sadizmin yalnız ortaya çıkması nâdirdir. Genellikle diğer psikolojik bozukluklarla birliktedir. Bir teoriye göre insan sadistçe arzulara sâhip olarak doğar, ancak çevre ve yetişme sonucu bu duygular değişir. Bunalıma düşen şahıslarda, çocukluktan kalma arzular tekrar ortaya çıkabilir. Kişi tarafından bu arzuların fark edilerek sıkı tedâviye geçilmesi, tedâvideki başarıyı arttırır. Sadistik faaliyet ne kadar ilkelse, tedâvisi de o derece zordur.

Sadizm; zamanımızda, geniş mânâda kullanılmakta ve cinsî yönü olmasa da, başkalarına eziyet çektirme sapıklığına denmektedir. İslâmiyetin şartlarının yerine getirildiği cemiyetlerde, sadizm gibi kötü saplantılara rastlanmamaktadır.

SADRÂZAM;

Alm. *Grosswesir (m),* **Fr.** *Grand Vizir (m),* **İng.** *Grand Vizier.* Osmanlı devlet teşkilâtında pâdişâhtan sonra devletin en yüksek rütbeli idârecisi. Sadrâzam, "vezîriâzam" diye de bilinir ve pâdişâhın mutlak vekîli olarak devlet işlerini idâre ederdi. Sadrâzamlara ayrıca "sadr-ı âlî, vekil-i mutlak, sâhib-i devlet, zât-ı âsafî" gibi ünvanlar da verilirdi.

Osmanlı Devletinin kuruluş devresinde, sadrâzama sâdece vezir denilirdi. Devletin ilk vezirleri hep ilmiye sınıfına mensup devlet adamları arasından seçilirdi. Orhan Gâzi devrindeki Vezir Alâeddîn Paşa, Ahmed Paşa bin Mahmûd, Hacı Paşa ve Sinâneddîn Yûsuf Paşa ilmiye sınıfından vezirliğe getirilmişler; aynı şekilde Çandarlı Kara Halil ile oğulları da kazaskerlikten vezir olmuşlardır. Devletin ilk zamanlarında bir vezir bulunmaktayken, Sultan Birinci Murâd Han zamânından îtibâren vezir sayısı artınca hükümdârın vekîli olan vezîri diğerlerinden ayırmak üzere **"vezîriâzam"** veya **"sadrâzam"** ünvânı ortaya çıktı. Târihlerde belirtildiğine göre, ilk vezîriâzam, Çandarlı Halil Hayreddîn Paşadır. On beşinci asır sonlarına kadar vezir adedi üçü geçmedi. Vezirler; dîvân-ı hümâyûnda, kubbealtında toplanıp kendilerine verilen işlere baktıkları için, "kubbe vezîri" veya "kubbenişîn" adını da almışlardır.

Fâtih devrinde sadrâzamlık, devşirme yoluyla devlet kadrolarına giren liyâkatlı devlet adamlarına da verilmeye başlandı ve bu usûl on sekizinci asra kadar devâm etti.

Vezîriâzam veya sadrâzamlar hükümdârın mutlak vekîli olduklarından, onun beyzî ve yüzük şeklindeki tuğralı mührünü taşırlardı. Bu sebeple sözü ve yazısı pâdişâhın irâdesi ve fermânı demekti. Nitekim **Fâtih Kânunnâmesi'**nde sadrâzamın devlet içindeki yeri şu şekilde yazılıdır:

"Bilgil ki vüzerâ (vezirler) ve ümerâ (emirler)nın, vezir-i âzam, başıdır, cümlenin ulusudur, cümle umûrun vekîl-i mutlakıdır ve malımun vekîl-i defterdârıdır ve ol vezir-i âzam nâzırıdır ve oturmada ve durmada ve mertebede vezir-i âzam cümleden mukaddemdir (önce gelir)."

Sarayda toplanan ve önemli devlet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı dîvân-ı hümâyûnda, Fâtih Sultan Mehmed Hana kadar bizzat pâdişahlar reîslik ederken, bu görev daha sonra vezîriâzamlar tarafından yerine getirilmeye başlandı. Vezîriâzamlar, dîvân-ı hümâyûnda netîceye kavuşturulmayan veya arza lüzum görülmeyen işleri, kendi konaklarında Pazartesi, Çarşamba, Cumâ, Cumartesi ve Pazar günleri ikindi ezânından sonra topladıkları dîvânda görüşürlerdi ki buna **"ikindi dîvânı"** adı verilirdi.

Osmanlı Devleti dâhilindeki bütün tâyin, azil, terfi ve yükselmelerde birinci derecedeki merci "sadâret" olup, bu işlerin hepsi sadrâzamın emri ile yapılırdı. Sadrâzam, sâdece Enderûn ile ilgili işlere karışamazdı. Pâdişâhın seferde olmadığı zamanlarda bâzı yüksek dereceli memurların muamelelerinde, hükümdârın izni alınırdı. On yedinci asra kadar pâdişâhın mutlak vekîli olma husûsiyetlerini korudular. Ancak, bu devirden sonra sadrâzamların tesir alanları daraldı.

Sadrâzamların, devletin ekonomik hayâtında da önemli rolleri vardı. 5999 akçeye kadar timarları, pâdişâhın irâdesini almaksızın hak sâhiplerine verebilirlerdi. Ayrıca timarın zeamete veya bir hasın zeâmete çevrilmesi gerektiğinde pâdişâhın irâdesi alındıktan sonra, verilen berâtın tuğrasını mutlaka sadrâzam çekerdi.

Pâdişâhların sefere çıkmadığı durumlarda, Serdâr-ı ekrem (Başkumandan) sıfatıyla orduyu sadrâzamlar kumanda ederlerdi. Büyük yetkilere sâhip olduklarından sefer esnâsındaki bütün muâmeleleri yürütürlerdi. Sefere gidilirken hazîne ve defterhâne kayıtları da birlikte götürülür, devlet işleri ordugâhtan idâre edilirdi.

İstanbul'un emniyeti, halkın temel ihtiyâç maddeleriyle ilgili işler de sadrâzamın vazîfeleri arasındaydı. Bu işlerle İstanbul kâdısı, yeniçeri ağası ve bostancıbaşı vazîfeliydi. Ancak birinci derecede mesul sadrâzamdı. Bunun için diğer görevlilerle birlikte sık sık İstanbul'u teftişe çıkarlar, âsâyiş ve esnafı kontrol ederlerdi. Vazîfe bittiğinde, vaziyet bir raporla pâdişâha arz edilirdi. Denetleme esnâsında dul, yetim ve ihtiyârlara da atiyyeler (hediyeler) dağıtılarak, hayır duâları alınırdı.

Sadrâzamın önemli görevlerinden biri de, kapıkulu ocaklarının üç ayda bir verilen maaşlarının dağıtılmasıydı. Yeniçerilerin ulûfeleri dîvân-ı hümâyûnda, ocaklarınki paşa kapısında sadrâzamın huzûrunda verilirdi.

Vezîriâzamların "iç ve dış halkı" denilen kalabalık maiyetleri ve kendilerinin besledikleri askerî kuvvetleri vardı. Buna "kapı halkı" denilirdi. Ayrıca maiyetinde bulunan kethüdâ, reîsülküttâb, çavuşbaşı, tezkireci, mektupçu, amedci, teşrifâtçı, divitdâr ve telhisçi gibi vazîfeliler de sarayla irtibâtı sağlarlardı. Vezîriâzamların kapı halkı, asker olanlar hâricinde 300 ile 1000 kişi arasında değişirdi. Sadrâzamların bu kadar kalabalık maiyetleri dolayısıyla masrafları çoktu. Bu sebeple sadrâzama gelir olarak haslar tahsis edilirdi. Has bölgesindeki vergiler olan bu gelir, iki milyon sekiz yüz bin akçe civârında olurdu. Bundan başka "câize" denilen pâdişâha gelen haraclarda, bir miktar sadrâzamın

hissesi vardı. On sekizinci asırda Kıbrıs geliri sadrâzama verilmişse de, bu gelir devamlı olmamıştır. Emekli olması hâlinde, yüz elli bin akçe senelik maaş alırdı. Bâzan da bir yerin geliri"arpalık" olarak buna eklenebilirdi.

Sadrâzamlar, dîvân günlerinde ve sefer esnâsında mücevveze kavuk giyerlerdi. Arasıra ise kallavî kavuk kullanırlardı. Elbise olarak da kumaş üstlük ve lokmalı kumaştan iç kaftan giymeleri kânundu. Fes giyilmeğe başlanılmasından sonra ise, merâsimlerde kenarı sırmalı fes ve yakası som, sırmaları beyaz çuhadan harvanî ve çuha elbise giymeye başladılar.

Sadrâzamlık ünvânı, 1838 senesine kadar devâm etti. Sultan İkinci Mahmûd Han (1808-1830), devlet teşkilâtında yaptığı değişiklikler sırasında, sadrâzam yerine **başvekil'**in kullanılmasını emretti. Ancak bir sene sonra tekrar sadrâzam ünvânı kullanılmaya başlandı. 1878'de tekrar başvekil ünvânı konuldu. 1882 senesinde ise, sadrâzam kelimesine dönüldü ve 1922 senesinde Osmanlı Devletinin yıkılışına kadar kullanıldı. Osmanlı Devletinde 215 kişi sadrâzamlık makâmına getirildi. Tekrarlarla 292 defâ sadrâzam tâyini yapılmıştır.

Osmanlı Sadrâzamları, Sadâret Târihleri ve Müddeti:

1. Alâeddin Paşa bin Hacı Kemâleddin (Takriben 1320-1331, on bir yıl)

2. Mahmûdoğlu Nizâmeddin Ahmed Paşa (Takriben 1331-1348, on yedi yıl)

3. Hacı Paşa (Takriben 1348-1349, bir yıl)

4. Sinâneddin Yûsuf Paşa (Takriben 1349-1364, on beş yıl)

5. Çandarlızâde Kara Halil Hayreddin Paşa bin Ali (?.9.1364-22.1.1387, yirmi iki yıl, dört ay)

6. Çandarlızâde Ali Paşa (22.1.1387-18.12.1406, on dokuz yıl, on ay, yirmi yedi gün)

7. İmamzâde Halil Paşa (18.12.1406-1413, yedi yıl)

8. Amasyalıoğlu Bâyezîd Paşa (1413-?.7.1421, sekiz yıl)

9. Çandarlızâde Birinci İbrâhim Paşa (?.7.1421-25.8.1429, sekiz yıl, bir ay)

10. Dânişmendoğlu Mehmed Nizâmeddin Paşa (28.8.1429-1438, dokuz yıl)

11. Çandarlızâde İkinci Halil Hayreddin Paşa (1438-1.6.1453, on beş yıl)

12. Veli Mahmûd Paşa (1.6.1453-1466, 1472-1474, on beş yıl)

13. Rûm Mehmed Paşa (1466-1469, üç yıl)

14. İshak Paşa (1469-1472, 4.6.1481-1482, dört yıl)

15. Gedik Ahmed Paşa (1474-1477, üç yıl)

16. Karamânî Mehmed Paşa (1477-4.5.1481, dört yıl)

17. Dâvûd Paşa (1482-8.3.1497, on beş yıl)

18. Hersekzâde Ahmed Paşa (8.3.1497-8.3.1498, 1503-7.9.1506, 1511-1512, 18.12.1514, 4.3.1515-25.4.1516, yedi yıl, altı ay, yirmi yedi gün)

19. Çandarlızâde İkinci İbrâhim Paşa (?.8.1498-?.8.1499, bir yıl)

20. Mesih Paşa (?.8.1499-1501, iki yıl)

21. Şehid Hâdim AliPaşa (1501-1503, 7.9.1509-?.7.1511, altı yıl, on ay)

22. Koca Mustafa Paşa (1511-?.12.1512, bir yıl)

23. Dukaginoğlu Ahmed Paşa (?.12.1512-4.3.1515, iki yıl, üç ay)

24. Şehid Hâdım Sinan Paşa (26.4.1516-22.1.1517, bir yıl, sekiz ay, yirmi altı gün)

25. Yûnus Paşa (22.1.1517-27.6.1523, yedi ay, yirmi iki gün)

26. Pîrî Mehmed Paşa (13.9.1517-27.6.1523, beş yıl yedi ay, on dört gün)

27. Dâmâd Makbul Maktul İbrâhim Paşa (27.6.1523-15.3.1536, on iki yıl, sekiz ay, on sekiz gün)

28. Ayas Mehmed Paşa (15.3.1536-13.7.1539, üç yıl, üç ay, yirmi dokuz gün)

29. Dâmâd Lütfi Paşa (13.7.1539-27.4.1541, bir yıl, dokuz ay, on beş gün)

30. Hâdım Süleyman Paşa (27.4.1541-28.9.1544, üç yıl, yedi ay, bir gün)

31. Rüstem Paşa (28.9.1544-6.10.1553, 29.9.1555-10.7.1561, on dört yıl, dokuz ay, on dokuz gün)

32. Kara Ahmed Paşa (6.10.1553-29.9.1555, bir yıl, on bir ay, yirmi üç gün)

33. Semiz Ali Paşa (10.7.1561-28.6.1565, üç yıl, on bir ay, on dokuz gün)

34. Sokullu Mehmed Paşa (28.6.1565-12.10.1579, on dört yıl, üç ay, on beş gün)

35. Semiz Ahmed Paşa (12.10.1579-28.4.1580, altı ay, on altı gün)

36. Lala Kara Mustafa Paşa (28.4.1580-7.8.1580, üç ay, dokuz gün)

37. Koca Sinan Paşa (7.8.1580-24.12.1582, 2.4.1589-1.8.1591, 28.1.1593-16.2.1595, 7.7.1595-19.12.1595, 1.12.1595-3.4.1596; yedi yıl, dört ay, yirmi bir gün.

38. Siyâvuş Paşa (24.12.1582-28.7.1584, 15.4.1586-2.4.1580, 4.4.1592-28.1.1595; beş yıl, üç ay, on altı gün)

39. Özdemiroğlu Osman Paşa (28.7.1584-30.10.1585, bir yıl, üç ay, üç gün)

40. Mesih Paşa (30.10.1585-15.4.1586, beş yıl, on altı gün)

41. Ferhad Paşa (1.8.1591-4.4.1592, 16.2.1595-7.7.1595, bir yıl, yirmi iki gün)

42. Lala Mehmed Paşa (19.11.1595-28.11.1595, dokuz gün)

43. Dâmâd İbrâhim Paşa (4.4.1596-27.10.1596, 5.12.1596-3.11.1597, 6.1.1599-10.7.1601, üç yıl, on bir ay, yirmi yedi gün)

44. Cağaloğlu Yusuf Sinan Paşa (27.10.1596-5.12.1596, bir ay, dokuz gün)

45. Hâdım Hasan Paşa (3.11.1597-9.4.1598, beş ay, alt gün)

46. Cerrah Mehmed Paşa (9.4.1598-6.1.1599, sekiz ay, yirmi yedi gün)

47. Yemişci Hasan Paşa (10.7.1601-16.10.1603, iki yıl, üç ay, yedi gün)

48. Malkoç Ali Paşa (16.10.1603-26.7.1604, dokuz ay, on bir gün)

49. Sokulluzâde Lala Mehmed Paşa (26.7.1604-21.6.1606, bir yıl, on ay, yirmi altı gün)

50. Derviş Mehmed Paşa (21.6.1606-9.12.1606, beş ay, on sekiz gün)

51. Kuyucu Murâd Paşa (9.12.1606-5.8.1611, dört yıl, yedi ay, yirmi yedi gün)

52. Dâmâd GümülcineliNasuh Paşa (5.8.1611-17.10.1614, üç yıl, iki ay, on üç gün)

53. Kara Mehmed Paşa (17.10.1614-17.11.1616, 18.1.1619-23.12.1619; üç yıl, yedi gün)

54. Dâmâd Halil Paşa (17.11.1616-18.1.1619, 1.12.1626-6.4.1628; üç yıl, yedi ay, yedi gün)

55. Çelebi AliPaşa (23.12.1619-9.3.1621, bir yıl, iki ay, on yedi gün)

56. Ohrili HüseyinPaşa (9.3.1621-17.9.1621, altı ay, dokuz gün)

57. Dilâver Paşa (17.9.1621-19.5.1622, sekiz ay, iki gün)

58. Kara Davud Paşa (19.5.1622-13.6.1622, yirmi beş gün)

59. Mere Hüseyin Paşa (13.6.1622-8.7.1622, 5.2.1623-30.8.1623, yedi ay, on sekiz gün)

60. Lefkeli Mustafa Paşa (8.7.1622-21.9.1622, iki ay, on dört gün)

61. Hâdım Mehmed Paşa (21.9.1622-5.2.1623, dört ay, on dört gün)

62. Kemankeş Ali Paşa (30.8.1623-3.4.1624, yedi ay, dört gün)

63. Çerkes Mehmed Paşa (3.4.1624-28.1.1625, dokuz ay, yirmi beş gün)

64. Müezzinzâde Hâfız Ahmed Paşa (28.1.1625-1.12.1626, 25.10.1631-10.2.1632, iki yıl, bir ay, yirmi gün)

65. Hüsrev Paşa (6.4.1628-25.10.1631, üç yıl, altı ay, on dokuz gün)

66. Receb Paşa (10.2.1632-18.5.1632, dört ay, on beş gün)

67. Tabanıyassı Mehmed Paşa (18.5.1632-2.2.1637, dört yıl, sekiz ay, on beş gün)

68. Bayram Paşa (2.2.1637-26.8.1638, bir yıl, altı ay, yirmi iki gün)
69. Şehid Mehmed Paşa (26.8.1638-23.12.1638, üç ay, yirmi sekiz gün)
70. Kemankeş Kara Mustafa Paşa (23.12.1638-31.1.1644) beş yıl, bir ay, sekiz gün)
71. Semih Mehmed Paşa (31.1.1644-17.12.1645, bir yıl, on ay, on yedi gün)
72. Sâlih Paşa (17.12.1645-16.9.1647, bir yıl, dokuz ay)
73. Kara Mûsâ Paşa (16.9.1647-21.9.1647, beş gün)
74. Hezârpâre Ahmed Paşa (21.9.1647-7.8.1648, on ay, on altı gün)
75. Mevlevi Mehmed Paşa (7.8.1648-21.5.1649, dokuz ay, on beş gün)
76. Kara Dev Murâd Paşa (21.5.1649-5.8.1650, 11.5.1655-19.8.1655, bir yıl, beş ay, yirmi dört gün)
77. Melek Ahmed Paşa (5.8.1650-21.8.1651, bir yıl, on yedi gün)
78. Siyâvuş Paşa (21.8.1651-27.9.1651, 5.3.1656-26.4.1656, iki ay, yirmi dokuz gün)
79. **Gürcü Mehmed Paşa** (27.9.1651-20.6.1652, sekiz ay, yirmi üç gün)
80. Tarhuncu Ahmed Paşa (20.6.1652-21.3.1653, dokuz ay, bir gün)
81. Derviş Mehmed Paşa (21.3.1653-28.10.1654, bir yıl, yedi ay, sekiz gün)
82. İbşir Mustafa Paşa (28.10.1654-11.5.1655, altı ay, on dört gün)
83. Süleyman Paşa (19.8.1655-28.2.1656, altı ay, on gün)
84. Deli Hüseyin Paşa (28.2.1656-5.3.1656, altı gün)
85. Zurnazen Mustafa Paşa (5.3.1656, bir gün)
86. Boynueğri Mehmed Paşa (26.4.1656-15.9.1656, dört ay, on dokuz gün)
87. Köprülü Mehmed Paşa (15.9.1656-30.10.1661, beş yıl, bir ay, on beş gün)
88. Fâzıl Ahmed Paşa (30.10.1661-3.11.1676, on beş yıl, dört gün)
89. Kara Mustafa Paşa (3.11.1676-15.12.1683, yedi yıl, bir ay, on iki gün)
90. Kara İbrâhim Paşa (15.12.1683-18.12.1685, iki yıl, dört gün)
91. Sarı Süleyman Paşa (18.12.1685-23.9.1687, bir yıl, dokuz ay, altı gün)
92. Abaza Siyâvuş Paşa (23.9.1687-2.3.1688, beş ay, dokuz gün)
93. Ayaşlı İsmail Paşa (2.3.1688-2.5.1688, iki ay, bir gün)
94. Bekri Mustafa Paşa (2.5.1688-25.10.1689, bir yıl, beş ay, yirmi dört gün)
95. Köprülüzâde Şehid Fâzıl Mustafa Paşa (25.10.1689-19.8.1691, bir yıl, dokuz ay, yirmi beş gün)
96. Arabacı Ali Paşa (19.8.1691-27.3.1692, altı ay, yirmi dokuz gün)
97. Hacı Ali Paşa (27.3.1692-27.3.1693, bir yıl, bir gün)
98. Bozoklu Mustafa Paşa (27.3.1694-14.3.1694, on bir ay, on sekiz gün)
99. Sürmeli Ali Paşa (14.3.1694-2.5.1695, bir yıl, bir ay, on dokuz gün)
100. Şehid Elmas Mehmed Paşa (2.5.1695-11.9.1697, iki yıl, dört ay, on gün)
101. Amcazâde Hüseyin Paşa (11.9.1697-4.9.1702, dört yıl, on bir ay, on altı gün)
102. Daltaban Mustafa Paşa (4.9.1702-24.1.1703, dört ay, yirmi gün)
103. Râmi Mehmed Paşa (24.1.1703-22.8,1703, altı ay, yirmi altı gün)
104. Nişancı Ahmed Paşa (22.8.1703-17.11.1703 iki ay, yirmi altı gün)
105. Dâmâd Enişte Hasan Paşa (17.11.1703-28.9.1704, on ay, on bir gün)
106. Kalaylıkoz Ahmed Paşa (28.9.1704-25.12.1704, iki ay, yirmi yedi gün)
107. Baltacı Mehmed Paşa (25.12.1704-3.5.1706, 18.8.1710-20.11.1711, iki yıl, yedi ay, on iki gün)

108. Çorlulu Ali Paşa (3.5.1706-16.6.1710, dört yıl, bir ay, on dört gün)

109. Köprülüzâde Dâmâd Numan Paşa (16.6.1710-18.8.1710, iki ay, iki gün)

110. Ağa Yusuf Paşa (20.11.1711-12.11.1712, on bir ay, yirmi iki gün)

111. Silahdar Süleyman Paşa (12.11.1712-6.4.1713, dört ay, yirmi dört gün)

112. Hoca İbrâhim Paşa (6.4.1713-27.4.1713, yirmi bir gün)

113. Şehid Ali Paşa (27.4.1713-5.8.1716, üç yıl, üç ay, sekiz gün)

114. Hacı Ali Paşa (5.8.1716-26.8.1717, bir yıl, yirmi iki gün)

115. Nişancı Mehmed Paşa (26.8.1717-9.5.1718, sekiz ay, on dört gün)

116. Dâmâd İbrâhim Paşa (9.4.1718-1.10.1730, on iki yıl, dört ay, yirmi iki gün)

117. Silahdar Mehmed Paşa (1.10.1730-22.1.1731, üç ay, yirmi bir gün)

118. Kabakulak İbrâhim Paşa (22.1.1731-10.9.1731, yedi ay, on dokuz gün)

119. Osman Paşa (10.9.1731-12.3.1732, altı ay, iki gün)

120. Hekimoğlu Ali Paşa (10.3.1732-12.8.1735, 21.4.1742-23.9.1743, 15.2.1755-18.5.1755, beş yıl, dört gün)

121. İsmâil Paşa (12.7.1735-9.1.1736, beş ay, yirmi sekiz gün)

122. Seyyid Mehmed Paşa (9.1.1736-6.8.1737, bir yıl, altı ay, yirmi sekiz gün)

123. Abdullah Paşa (6.8.1737-19.12.1737, dört ay, on dört gün)

124. Yeğen Mehmed Paşa (19.7.1737-22.3.1739, bir yıl, üç ay, dört gün)

125. İvaz Mehmed Paşa (22.3.1739-23.6.1740, bir yıl, üç ay, iki gün)

126. Hacı Ahmed Paşa (23.6.1740-21.4.1742, bir yıl, dokuz ay, yirmi sekiz gün)

127. Seyyid Hasan Paşa (23.9.1743-9.8.1746, iki yıl, on ay, on altı gün)

128. Tiryaki Hacı Mehmed Paşa (9.8.1746-24.8.1747, bir yıl, on altı gün)

129. Seyyid Abdullah Paşa (24.8.1747-3.1.1750, iki yıl, dört ay, on gün)

130. Mehmed Emin Paşa (3.1.1750-1.7.1752, iki yıl, beş ay, yirmi dokuz gün)

131. Çorlulu Mustafa Paşa (1.7.1752-15.2.1755, 1.4.1756-11.1.1757, 1.11.1764-28.3.1765, dört yıl, dokuz ay, yirmi bir gün)

132. Nâilî Abdullah Paşa (18.5.1755-24.8.1755, üç ay, yedi gün)

133. Nişancı Bıyıklı Ali Paşa (24.8.1755-25.10.1755, iki ay, iki gün)

134. Mehmed Said Paşa (25.10.1755-1.4.1756, beş ay, yedi gün)

135. Koca Râgıp Paşa (11.1.1757-8.4.1763, altı yıl, iki ay, yirmi sekiz gün)

136. Hamza Hamid Paşa (8.4.1763-1.11.1763, altı ay, yirmi üç gün)

137. Muhsinzâde Mehmed Paşa (28.3.1765-7.8.1768, 11.12.1771-4.8.1774, altı yıl, dört gün)

138. Hamza Mâhir Paşa (7.8.1768-20.10.1768, iki ay, on dört gün)

139. Hacı Mehmed Emin Paşa (20.10.1768-12.8.1769, dokuz ay, yirmi üç gün)

140. Moldovancı Ali Paşa (12.8.1769-12.12.1769, dört ay, bir gün)

141. İvaz-zâde Halil Paşa (12.12.1769-25.10.1770, on ay, on dört gün)

142. Silahdar Mehmed Paşa (25.10.1770-11.12.1771, bir yıl, bir ay, on yedi gün)

143. İzzet Mehmed Paşa (4.8.1774-6.7.1775, 20.2.1781-25.8.1782; iki yıl, beş ay, altı gün)

144. Derviş Mehmed Paşa (6.7.1775-5.12.1777, bir yıl, altı ay)

145. Cebecizâde Mehmed Paşa (5.12.1777-1.9.1778, bir yıl, beş gün)

146. Kalafat Mehmed Paşa (1.9.1778-21.8.1779, on bir ay, yirmi gün)

147. Seyyid Mehmed Paşa (21.8.1779-20.2.1781, bir yıl, altı ay)

148. Hacı Mehmed Paşa (25.8.1782-31.12.1782, dört ay, altı gün)

149. Halil Hamid Paşa (31.7.1782-31.3.1785, iki yıl, üç ay)

150. Hazinedar Ali Paşa (31.3.1785-24.1.1786, dokuz ay, yirmi dört gün)

151. Koca Yusuf Paşa (24.1.1786-7.5.1789, 15.2.1791-4.5.1792; dört yıl, yedi ay, bir gün)

152. Kethüda Hasan Paşa (7.6.1789-3.12.1789, beş ay, yirmi altı gün)

153. Gâzi Hasan Paşa (3.12.1789-30.3.1790, üç ay, yirmi sekiz gün)

154. Şerif Hasan Paşa (30.3.1790-15.2.1791, on ay, on altı gün)

155. Melek Mehmed Paşa (4.5.1792-19.10.1794, iki yıl, beş ay, on altı gün)

156. İzzet Mehmed Paşa (19.10.1794-30.8.1798, üç yıl, on ay, on iki gün)

157. Yusuf Ziyâeddin Paşa (30.8.1798-24.4.1805, 1.1.1809-10.4.1811; sekiz yıl, on bir ay, dört gün)

158. Hâfız İsmâil Paşa (24.4.1805-14.11.1806, bir yıl, altı ay, yirmi gün)

159. İbrâhim Hilmi Paşa (14.11.1806-18.6.1807, yedi ay, dört gün)

160. Çelebi Mustafa Paşa (18.6.1807-28.7.1808, bir yıl, bir ay, on gün)

161. Alemdar Mustafa Paşa (28.7.1808-15.11.1808, üç ay, on sekiz gün)

162. Çavuşbaşı Memiş Paşa (15.11.1808-1.1.1809, bir ay, dokuz gün)

163. Aziz Ahmed Paşa (10.4.1811-5.9.1812, bir yıl, dört ay, yirmi beş gün)

164. Hurşid Ahmed Paşa (5.9.1812-1.4.1815, iki yıl, altı ay, yirmi yedi gün)

165. Rauf Paşa (1.4.1815-5.1.1818, 18.2.1833-2.7.1839, 8.6.1840-4.12.1841, 30.8.1842-28.9.1846, 26.1.1852-5.3.1852; on dört yıl, dokuz ay, yirmi beş gün)

166. Derviş Mehmed Paşa (5.1.1818-5.1.1820, iki yıl, bir gün)

167. Seyyid Ali Paşa (5.1.1820-26.3.1821, bir yıl, iki ay, yirmi dört gün)

168. Benderli Ali Paşa (28.3.1821-30.4.1821, bir ay, üç gün)

169. Hacı Sâlih Paşa (30.4.1821-10.4.1822, bir yıl, altı ay, on gün)

170. Bostancıbaşı Abdullah Paşa (10.11.1822-10.3.1823, dört ay)

171. Turnacızâde Silahdar Ali Paşa (10.3.1823-13.12.1823, dokuz ay, dört gün)

172. Gâlip Paşa (13.12.1823-14.9.1824, dokuz ay, iki gün)

173. Selim Sırrı Paşa (14.9.1824-24.10.1828, dört yıl, bir ay, on gün)

174. İzzet Mehmed Paşa (24.10.1828-28.1.1829, 4.12.1841-30.8.1842; bir yıl, iki gün)

175. Reşid Mehmed Paşa (28.1.1829-18.2.1833, dört yıl, yirmi bir gün)

176. Mehmed Hüsrev Paşa (2.7.1839-8.6.1840, bir ay, yedi gün)

177. Reşid Paşa (28.9.1846-29.4.1848, 12.8.1848-26.1.1852, 5.3.1852-6.8.1852-23.11.1854-2.5.1855, 1.11.1856-6.8.1857, 22.10.1857-7.1.1858; altı yıl, on ay, on dokuz gün)

178. İbrâhim Sârim Paşa (29.4.1848-12.8.1848, üç ay, on üç gün)

179. Mehmed Emin Ali Paşa (6.8.1852-3.10.1852, 2.5.1855-1.10.1856, 7.1.1858-18.10.1859, 6.8.1861-22.11.1861, 11.2.1867-7.9.1871; sekiz yıl, üç ay, on dokuz gün)

180. Dâmâd Mehmed Ali Paşa (3.10.1852-14.5.1853; yedi ay, on iki gün)

181. Mustafa Nâilî Paşa (14.5.1853-10.7.1853, 10.7.1853-29.5.1854, 6.8.1857-22.10.1857; bir yıl, üç ay, dört gün)

182. Kıbrıslı Emin Mehmed Paşa (29.5.1854-23.11.1854, 18.11.1859-24.12.1859, 28.5.1860-6.8.1861; bir yıl, on ay, on bir gün)

183. Mütercim Mehmed Rüşdi Paşa (24.12.1859-28.5.1860, 5.6.1866-11.2.1867,

19.10.1872-15.3.1873, 12.5.1876-19.12.1876, 28.5.1878-4.6.1878; iki yıl, yirmi üç gün)

184. Keçecizâde Fuâd Paşa (22.11.1861-5.12.1863, 1.4.1863-5.6.1866; dört yıl, bir ay, on yedi gün)

185. Yusuf Kâmil Paşa (5.1.1863-1.6.1863, dört ay, yirmi yedi gün)

186. Mahmûd Nedim Paşa (7.9.1871-31.7.1872, 26.8.1875-12.5.1876; bir yıl, yedi ay, on bir gün)

187. Midhat Paşa (31.7.1872-19.10.1872, 19.12.1876-5.2.1877; dört ay, altı gün)

188. Ahmed Esad Paşa (15.2.1873-15.4.1873, 26.4.1875-26.8.1875; beş ay, yirmi sekiz gün)

189. Mehmed Rüşdü Paşa (15.4.1873-15.2.1874, on ay)

190. Hüseyin Avni Paşa (15.2.1874-26.4.1875, bir yıl iki ay, dokuz gün)

191. İbrâhim Edhem Paşa (5.2.1877-11.1.1878, on bir ay, dört gün)

192. Ahmed Hamdi Paşa (11.1.1878-4.2.1878, yirmi dört gün)

193. Ahmed Vefik Paşa 4.2.1878-18.4.1878, 1.12.1882-3.12.1882; iki ay, on bir gün)

194. Mehmed Sâdık Paşa (18.4.1878-28.5.1878, bir ay, on gün)

195. Mehmed Esad Safvet Paşa (4.6.1878-4.12.1878, altı ay)

196. Tunuslu Hayreddin Paşa (4.12.1878-29.7.1879, yedi ay, yirmi altı gün)

197. Ahmed Ârifi Paşa (29.7.1879-18.10.1879, iki ay, yirmi gün)

198. Mehmed Said Paşa (18.10.1879-9.6.1880, 12.9.1880-2.5.1882, 12.7.1882-1.12.1882, 3.12.1882-25.9.1885, 8.6.1895-2.10.1895, 9.11.1901-14.1.1903, 22.7.1908-5.8.1908, 30.9.1911-31.12.1911, 31.12.1911-22.7.1912; yedi yıl, bir ay, yirmi dokuz gün)

199. Mehmed Kadri Paşa (9.6.1880-12.9.1880; üç ay, üç gün)

200. Nûreddin Paşa (2.5.1882-12.7.1882, iki ay, on bir gün)

201. Kâmil Paşa (25.9.1885-4.9.1891, 2.10.1895-7.11.1895, 5.8.1908-14.2.1909, 29.10.1912-23.1.1913, altı yıl, dokuz ay, yirmi gün)

202. Ahmed Cevad Paşa (4.9.1891-8.6.1895, üç yıl, dokuz ay, dört gün)

203. Halil Rifat Paşa (7.11.1895-9.11.1901, altı yıl, iki gün)

204. Mehmed Ferid Paşa (14.1.1903-22.7.1908, beş yıl, altı ay, sekiz gün)

205. Hüseyin Hilmi Paşa (14.2.1909-14.4.1909, 5.5.1909-12.1.1910; on ay, altı gün)

206. Ahmed Tevfik Paşa (14.4.1909-5.5.1909, 11.11.1918-13.1.1919-4.3.1919, 21.10.1920-4.11.1922; iki yıl, dört ay, yirmi dokuz gün)

207. İbrâhim Hakkı Paşa (12.1.1910-30.9.1911, bir yıl, sekiz ay, on dokuz gün)

208. Gâzi Ahmed Muhtar Paşa (22.7.1912-29.10.1912, üç ay, sekiz gün)

209. Mahmûd Şevket Paşa (23.1.1913-11.6.1913, dört ay, on dokuz gün)

210. Said Halim Paşa (11.6.1917-14.2.1917, üç yıl, yedi ay, yirmi üç gün.

211. Talat Paşa (4.2.1917-14.10.1918, bir yıl, sekiz ay, sekiz gün)

212. Ahmed İzzet Paşa (14.10.1918-1.11.1918, yirmi sekiz gün)

213. Dâmâd Mehmed Ferid Paşa (4.3.1919-2.10.1919, 5.4.1920-21.10.1920; bir yıl, bir ay, on beş gün)

214. Ali Rızâ Paşa (2.10.1919-8.3.1920, beş ay, yedi gün)

215. Hulûsi Sâlih Paşa (8.3.1920-5.4.1920, yirmi sekiz gün)

SADREDDÎN-İ KONEVÎ;

evliyânın büyüklerinden ve kelâm âlimlerinden. İsmi, Ebü'l-Me'âlî Muhammed bin İshak'tır. Konyalıdır. Üvey babası olan Muhyiddîn-i Arabî'den ilim öğrenerek çok istifâde etti. Celâleddîn-i Rûmî'nin ve Sa'îdeddîn-i Fergânî'nin hocasıydı. 1272 (H.671) senesinde vefât etti. Kabri, Konya'da kendi adıyla anılan câminin bahçesindedir. 60 yıldan fazla yaşamıştır.

Babası İshâk Efendi, Türkiye Selçukluları katında îtibârlı, yüksek mevki sâhibi biriydi. Küçük yaşta babasını kaybetti. Üvey babası Muhyiddîn-i Arabî, Sadreddîn-i Konevî'nin terbiyesi ve yetişmesiyle meşgul oldu. Çok iyi bir tahsil gördü. Kelâm ve tasavvuf ilimlerine âit birçok kıymetli eser okudu.

Muhyiddîn-i Arabî ile Halep ve Şam'a gitti. Devamlı onun derslerinde bulundu. Kendisi de Şam'da ders vermeye başladı. Muhyiddîn-i Arabî'nin vefâtından sonra, Evhadüddîn-i Kirmânî'den feyz aldı. Daha sonraMısır'a gitti; oradan hacca, hac dönüşünde de Konya'ya gelip yerleşti.

Konya'da binlerce talebeye ders verdi. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Sa'îdeddîn-i Fergânî gibi birçok hikmet ve tasavvuf ehli kimseyi yetiştirdi. Pekçok kitap yazdı.

Zamânının en büyük âlimlerinden olan Sadreddîn-i Konevî'nin kelâm ilmindeki yeri eşsizdir. Bu ilimde birçok ince meseleleri açıklığa kavuşturmuştur. Muhyiddîn-i Arabî'nin **vahdet-i vücûd** hakkında söylediklerini ve yazdıklarını dîne ve akla uygun olarak îzâh etmiştir.

Nâsıruddîn-i Tûsî ile hikmete âit bâzı meselelerde mektuplaşmışlar, aralarındaki uzun münâzaralardan sonra, Nâsıruddîn-i Tûsî aczini îtirâf ederek, üstünlüğünü kabûl etmiştir.

Sadreddîn-i Konevî'nin hayâtı, zühd ve takvâ içerisinde geçti. Haramlardan çok sakınır, şüpheli korkusuyla mübâhların fazlasından kaçardı. Hiç kimsenin kalbini kırmaz ve dünyâ malına meyletmezdi. Türbesinin dahi üzerinin açık olmasını vasiyet etti. Pekçok kerâmetleri görüldü.

Şems-i Tebrizî hazretleri Konya'ya gelince, Mevlânâ hazretleri devamlı bununla sohbet edip, hiç dışarı çıkmaz oldu. Konya'nın ileri gelen diğer âlimleri buna üzülüp, hep birden şehri terk ederek Denizli'ye gittiler. Bunu duyan Selçuklu Sultânı Alâeddîn Keykubâd çok üzüldü. Çünkü âlimleri seven, onları koruyan biriydi. Bir cumâ günü Sadreddîn-i Konevî hazretlerinden ricâda bulunup, kendisine dedi ki:

"Ben âlimler arasında olan şeylere karışamam. Bu, pâdişahların karışacağı iş değildir. Ancak cumâ namazında âlimlerin bulunmaması şânımıza noksanlık verir. Lütfen onları bulup getirin!"

Sadreddîn-i Konevî hazretleri hemen katırına binerek yola çıktı. Bir anda kendisini Denizli'de buldu. Orada âlimleri bulup onlara:

"Cumâ namazı vakti geçmeden Konya'ya dönmemiz lâzımdır. Sultânın kalbini kırmayınız. Pâdişâhlar, Allahü teâlânın emrini îfâya memur kişilerdir. Onlara karşı gelmek, onları üzmek hiç uygun değildir. Sonra Allahü teâlânın gazâbına uğrarsınız." dedi. Daha buna benzer birçok iknâ edici sözler söyledi. Yanında evliyâdan Ahî Evren de vardı. Âlimler iknâ olur gibi oldular ve:

"Biz teklifinizi kabul edip gelecek bile olsak, cumâ vakti Konya'da bulunmamız imkânsızdır." dediler. Sadreddîn-i Konevî de; "Siz kabûl edin, Allahü teâlâ Müslümanları sevindirenleri mahcup etmez." buyurdu.

Âlimler teklifi kabul edip, hemen yola çıktılar. Birkaç günlük yolu bir anda kat edip, cumâ vaktinden evvel Koya'ya vardılar. Sultan Alâeddîn buna çok memnun oldu. Sadreddîn-i Konevî hazretlerine olan sevgi ve muhabbeti daha da arttı. İslâm âlimlerine dâimâ yardımcı oldu.

Birgün büyük bir ilim meclisi kurulmuş ve Konya'nın büyükleri toplanmışlardı. Sadeddîn-i Konevî de orada bir seccâde üzerinde oturuyordu. Mevlânâ içeri girince seccâdeye oturmasını teklif etti. Bunun üzerine Mevlânâ:

"Terbiyesizlik edip, sizin seccâdenize otururbut, kıyâmette bunun hesâbını nasıl verebilirim?" buyurdu. Sadreddîn-i Konevî buna karşılık:

"Senin oturulmasında fayda görmediğin seccâde bize de yaramaz." diyerek seccâdeyi kaldırdı.

Mevlânâ, Sadreddîn-i Konevî'den önce vefât etti. Vasiyeti üzerine, cenâze namazını Sadreddîn-i Konevî kıldırdı.

Sadreddîn-i Konevî vasiyetinde buyurdu ki:

"Yakında öyle bir fitne kopacak ki, çok kimseler bu zulümden kurtulamayacaktır. Onun için, evlenmeyenler bundan sonra Şam'a gidebilirler." Bu sözleriyle, Moğolların, Selçuklu Devletini yıkacaklarını ve çok zulüm edeceklerini işâret ettiler.

Sadreddîn-i Konevî hazretlerinin kabrini ziyâret edenler, onun feyzlerinden istifâde ederler. Allahü teâlânın izniyle, onu vesîle ederek yapılan duâlar kabul olur; Allahü teâlânın izniyle sıkıntıda kalanlar ondan yardım isteseler, rûhâniyetleri imdâda yetişir.

1899 (H. 1317) senesinde Sultan İkinci Abdülhamîd Han, şahsî parasıyla Sadreddîn-i Konevî hazretlerinin câmi ve türbesini îmâr ettirmiştir.

Nüsûs, Hukûk, Nefehât-ül-İlâhiyye, Mefâtîh-ül-Gayb, Fâtihâ Tefsîri, Şerhu Ehâdîs-i Erba'în

başlıca eserleridir.

SADRİ ERTEM;

1900'de İstanbul'da doğdu. Orta öğrenimini Üsküdar Askerî Rüştiyesinde ve Üsküdar Sultânîsinde tamamladı (1914). 1920 yılında Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünden mezun oldu. Anadolu'ya geçerek Millî Mücâdeleye katıldı ve **Hakimiyet-i Milliye** ile **Yeni Gün** gazetelerinde yazı işleri müdürlüğü yaptı. Cumhûriyetten sonra 1924-1925 yıllarında **Son Telgraf'**ın başyazarlığını yaparken "Takrir-i Sükûn Kânunu"na aykırı hareketten İstiklâl Mahkemesinde muhâkeme edildi ve beraat etti. İstanbul'da çeşitli okullarda felsefe hocalığı yaptı. 1927 yılından ölünceye kadar pekçok dergi ve gazetede hikâyeleri, incelemeleri yayınlandı. Matbuat Umum Müdürlüğünde Memleket İşleri Müşâviri olarak çalışırken 1939 yılında Kütahya milletvekili seçilerek parlamentoya girdi. 12 Kasım 1943'te Ankara'da öldü.

Eserleri:

Çıkrıklar Durunca (roman tefrikası ve kitabı, 1931), **Silindir Şapka Giyen Köylü** (hikâye, 1933), **Bacayı İndir, Bacayı Kaldır** (hikâye, 1933), **Bir Varmış Bir Yokmuş** (roman, 1933), **Korku** (hikâye, 1934), **Düşkünler** (roman, 1935), Ba**y Virgül** (hikâye, 1935), **Bir Şehrin Rûhu** (hikâye, 1938), **Yol Arkadaşları** (gezi türü romanı, 1945).

Ayrıca ikisi gezi notları, biri fıkra-deneme ve altısı inceleme olan başka eserleri de vardır.

SADULLAH PAŞA;

Tanzimat devri devlet adamı ve şâir. 1838'de Erzurum'da doğdu. Babası çeşitli illerde vâlilik yapmış Esad Muhlis Paşadır. İyi bir tahsil gören Sadullah Paşa, babasının kontrolünde özel hocalardan Arapça, Farsça, Fıkıh, Akaid, Tabiiyye, Kimyâ veFransızca dersleri aldı.

1853'te ilk memuriyetine başlayarak mâliye Vâridat Kaleminde vazifelendirildi. Üç sene kadar burada çalıştıktan sonra Bâbıâli Tercüme Odasına geçti. Kısa zamanda memuriyette derecesi yükseldi ve sırasıyla Mesahib Kalemine (1866), Şûrâ-yı Devlet Maârif Dâiresi Başmuavinliğine (1868) ve ardından da Başkitâbetine (1870) geldi. Dîvân-ı Hümâyun Tercümanlığına (1871), Dîvân-ı Hümâyun Amedliğine ve Defter-i Hâkânî Nezâretine (1874), Temyiz MahkemesiReisliğine (1876), Ticâret Nezâretine ve Sultan Murâd'ın tahta geçmesiyle de Mâbeyn Başkâtipliğine (1876) tâyin edildi.

Sultan İkinci Abdülhamîd Han zamânında Bulgaristan Meselesini yerinde incelemek üzere Filibe'ye gönderilen komisyona başkanlık yaptı. Bu vazîfesini tamamladıktan sonra Berlin'e elçi olarak gönderildi. Buradayken Ayastefanos Antlaşması ile Berlin Kongresine ikinci murahhas olarak katıldı. Berlin'deki başarılı çalışmalarından dolayı vezirlik rütbesi verildi (1881). 1883'te Viyana Büyükelçiliğine tayin edildi. Ölümüne kadar burada kaldı. 1891'de Viyana'da intihar etti. Cenâzesi İstanbul'a getirilerek Sultan Mahmûd Hanın türbesinin bahçesine gömüldü.

Sadullah Paşa, devlet adamlığı yanında edebiyatla da uğraşmıştır. Fakat yazdıklarının pek çoğu ele geçmemiştir. Yazdıklarının içinde en önemlisi **On dokuzuncu Asır** manzumesidir. Bu manzumede batının ilerlediği müsbet ilimlere, Türklerin de ayak uydurması gerektiğini savunmaktadır. Sadullah Paşanın batı dillerinden yaptığı tercümelerin en meşhuru **Göl** adlı eseridir. **Berlin Mektupları, Charlottenbourg Sarayı, Paris Ekspozisyonu, Cevdet Paşaya Mektub** bilinen eserleridir. **Berlin Mektupları,** Tanzimat devri seyahat edebiyatının ilk örnekleridir.

SAFEVÎLER;

on altı ile on sekizinci yüzyıllar arasında İran'da hüküm süren hânedân. Evliyânın büyüklerinden olan Şeyh Safiyyüddîn Erdebîlî'nin soyundan geldikleri için, Safevî ismiyle anıldılar.

Safevîlerin dedesi olan Safiyyüddîn Erdebîlî, 1252-1334 yılları rasında Erdebil ve civârında yaşamış bir veliydi. Kendisi ve halîfeleri zamânında yolu, İran, Irak ve Andolu'da yayıldı. Osmanlı pâdişâhlarının, Tîmûr Han ve Akkoyunluların ilgi ve yakınlıklarını gördüler. Tîmûr Han, Safiyyüddîn Erdebîlî'nin torunlarından Hoca Ali'ye Erdebil şehrini vermiş ve burada bağımsız hareket etme yetkisi tanımıştı. Anadolu'ya daha önceki devirlerde yerleşmiş olan Bâtınîler ve Tîmûr Han tarafından Anadolu'dan götürülen Türkmenler, Safeviyye yolunun mensupları arasına girdiler. Bâtıniyye sapık fırkasının, Eshâb-ı kirâm düşmanlığını esas alan fikirlerini Safevîler arasında yaymaya başladılar. Hoca Ali'nin torunu olan Cüneyd'e de, Eshâb-ı kirâm düşmanlığını bulaştırdılar.

Cüneyd, Bâtınîlerin fikirlerinin etkisinde kalarak doğru yoldan ayrıldı. Ehl-i sünnet îtikâdında olan Müslümanların nefretini kazanan Cüneyd, baba ve dedelerinden dolayı kendisine gösterilen hürmet ve sevgiyi istismâr edip, siyâsete karıştı. Bölgeye hâkim olan Karakoyunlulara karşı zaman zaman

ayaklanmalar düzenledi. Bu yüzden memleketini terk etmeye mecbur kalarak, bir ara Osmanlılara ve Karamanoğullarına sığındı. Ancak, sapık fikirlerinden dolayı buralarda da tutunamadı. Güney ve Güneybatı Anadolu ile Sûriye'nin kuzeyindeki Türkmenler arasında sapık fikirlerini yayarak, bu bölgede bir beylik kurmaya çalıştı. Fakat Mısır Memlûk hükümdârlarının müdâhalesiyle başarısızlığa uğradı. Sonra Trabzon ve Canik bölgesine giderek burada faaliyetlerde bulundu. Akkoyunlu Hükümdârı Uzun Hasan, Şeyh Cüneyd'in nüfûzundan faydalanmak üzere onu kızkardeşi Hadîce Begim'le evlendirdi. Bu evlilikten Haydar adında bir oğlu dünyâya geldi. Gürcistan ve Çerkez ülkelerine seferler düzenledi. Şirvan hükümdârı Halil ile yaptığı muhârebede öldü (1460).

Fikrî temelleri, Eshâb-ı kirâm düşmanlığına dayanan bir devlet kurmayı gâye edinen Cüneyd'in yerine oğlu Haydar geçti. O da açıkça Eshâb-ı kirâm düşmanlığını yaymaya çalıştı. Dayısı Uzun Hasan'ın kızı Halîme Begim Âlemşâh'la evlendi. Bu evlilikten, meşhur Şâh İsmâil dünyâya geldi. Akkoyunlularla akrabalık bağlarını daha da pekiştiren Haydar, gücünü arttırdı. Kendine tâbi olanlara, kızıl başlıklar giydirdi. Bu sebeple ona tâbi olanlara **"Kızılbaş"** adı verildi. Babasının öcünü almak üzere Şirvan hükümdârıFerruh Yesâr üzerine yürüdüyse de 1488'de yapılan savaşta öldü.

Haydar'ın ölümünden sonra, İsmâil'in de aralarında bulunduğu çocukları anneleriyle birlikte dayıları ve Akkoyunlu sultânı olan Yâkûb tarafından hapsedildiler. Sultan Yâkûb'un 1490'da ölümünden sonra, İsmâil ve kadeşleri, anneleriyle birlikte serbest bırakıldılar. Büyük kardeşleri olan Sultan Ali, Safevîlerin başına geçti. Daha sonra Akkoyunlularla araları iyice açıldı. 1493'te Akkoyunlularla yaptığı bir muhârebede Sultan Ali'nin ölümünden sonra Safevîler dağıldı. Sultan Ali, ölmeden önce yerine henüz altı yaşında olan kardeşi İsmâil'i veliaht tâyin etmişti. İsmâil ve kardeşi İbrâhim'in başına bir iş geleceğinden korkan Safevîler, onları gizlediler. Bir müddet Gilan'a götürülen İsmâil, orada altı yıldan fazla kaldı.

Akkoyunlu Hükümdârı Sultan Rüstem'in ölmesi üzerine meydana gelen kargaşalıktan istifâde etmesini bilen Safevîler, çocuk yaşta olan İsmâil'in etrâfında toplanıp, Akkoyunlu tahtında hak iddiâ ettiler. Çoğu Anadolu'da bulunan birçok Türkmen kabîlesini de yanlarına alarak Arran (Karabağ) ve Şirvan'ın bir kısmını ele geçirdiler. Âzerbaycan üzerine yürüdüler. Akkoyunlu hükümdârı Elvend Beyi yenilgiye uğrattılar. Tebriz'e dönen İsmâil bin Haydar'ı 1501'de şâh îlân ederek Safevî Devletini kurdular.

Şâh İsmâil Safevî, öncelikle çevresindeki beylik ve devletlerle savaşıp bâzılarını hâkimiyeti altına aldı. **Şîîliği** yayarak Tebriz'de on iki imâm adına hutbe okutup, kendi adına para bastırdı.

Akkoyunlular, elden çıkan topraklarını ele geçirmek için teşebbüse geçtilerse de başarılı olamadılar. Doğuda bulunan Tîmûrlu Müslüman-Türk Devleti de zayıflamıştı. Kendini güçlü hisseden Şâh İsmâil, 1502-1503'te Irak üzerine yürüyüp Akkoyunlu Hükümdârı Murâd Beyi mağlup ederek Şîrâz'ı ele geçirdi. Kâzerûn'u alıp, pekçok Ehl-i sünnet âlimini ve sünnî Müslümanı kılıçtan geçirtti. Yezd ve İsfehan'ı da istilâ ederek sapık fikirlerini kabûl etmeyen Ehl-i sünnet Müslümanlara zulüm yaptı ve kabul etmeyip karşı çıkanları öldürttü. Anadolu içlerinde ve Osmanlı topraklarına da sapıklıklarını yaymaya teşebbüs etti. İsfehan'da bulunduğu sırada Osmanlı Pâdişâhı İkinci Bâyezîd Han, elçiler göndererek fikirlerinden vazgeçmesini ve sünnî Müslümanlara karşı uyguladığı zulmü durdurmasını istedi.

Bir taraftan Osmanlı hükümdârlarına bağlılığını bildiren Şâh İsmâil, diğer taraftan Ehl-i sünnet Müslümanlara karşı zulüm hareketini devâm ettiriyordu. 1505'te Kazvin'e gelerek, Hâlid bin Velîd'in soyundan olan Hâlidîleri topluca katlettirdi. 1507'de Dulkadiroğlu Alâüddevle Beyi mağlup edip, Erciş, Ahlat ve Bitlis'i ele geçirdi ve Elbistan'a kadar ilerledi. İşgâl ettiği yerlerde on binlerce sünnî Müslümanı şehit ettirdi. Hâkimiyet sâhasını genişleten Şâh İsmâil, Irak-ı Arab'a sefer düzenledi. 1509'da Bağdât'ı istilâ etti. Burada bulunan Ehl-i sünnet âlimlerinden pekçoğunun türbelerini tahrip ettirip, sünnî Müslümanları topluca katlettirdi. Bir müddet sonra Huzistan üzerine yürüyerek burayı zaptetti.

Horasan'ı fetheden Özbek Hükümdârı Muhammed Şeybek üzerine yürüyerek 1509'da Merv civârında Özbek kuvvetleriyle karşılaştı. Bu muhârebede Muhammed Şeybek Han yenildi. Muhammed Şeybek Hanın kafatasını kendisine şarap kadehi yapan Şâh İsmâil, derisine saman doldurup, zaferine alâmet olmak üzere Osmanlı Sultânı İkinci Bâyezîd Hana gönderdi. Bu gâlibiyetten sonra kendini güçlü hisseden Şâh İsmâil, Mâverâünnehr üzerine yürüdü. Özbeklerin sulh talebi üzerine Belh ve birkaç vilâyeti zapt ettikten sonra Irak'a döndü.

Şâh İsmâil, bir taraftan seferler düzenleyerek ülkesini genişletmeye çalışırken, diğer taraftan derviş kılığında ve tarîkat mensûbu adı altında pekçok taraftarını, komşu ülkelere, bilhassa Osmanlı topraklarına göndererek isyân ve karışıklıklar çıkarttı. Bunlardan **Şah-kulu** veya **Şeytan-kulu** diye bilinen Karabıyıkoğlu, üzerine gönderilen Osmanlı kuvvetlerini üstüste bozguna uğrattı. Kütahya'yı tahrip etti. Vezîriâzam Ali Paşa ile giriştiği muhârebede öldürüldü ise de Ali Paşa da şehit düştü. Anadolu'daki isyânlar üzerine, İkinci Bâyezîd Han, Safevîlere meyledenlerin İran'a gitmelerini yasaklayarak, bunların bir kısmını Rumeli'ye sürgüne gönderdi. Şâh İsmâil, taraftarlarının kendisini

ziyârete gelmelerinin yasaklandığını haber alınca, İkinci Bâyezîd Hana mektup yazarak onların gönderilmelerini istedi. İkinci Bâyezîd Han ise yazdığı mektupta, İran'a gidenlerin Şâhı ziyâret için değil, askerlikten kaçmak için gittiklerini bildirdi ve Şâh İsmâil'in isteğini yerine getirmedi.

Bu sırada Şâh İsmâil'in, Osmanlı Devleti için içten ve dıştan büyük bir tehlike arz etmeye başladığını, Osmanlılara karşı Mısır Memlûk Sultânı Kansu Gûrî ile anlaştığını tespit eden İkinci Bâyezîd Han, gerekli tedbirleri aldı. Fakat herhangi bir harekete geçmedi. Yavuz Sultan Selim Han, Osmanlı pâdişâhı olunca, Anadolu'da bulunan Safevî taraftarlarına karşı tâkibâta girişti. Özbek Hanına haber göndererek Şâh İsmâil'e karşı harekete geçmesini istedi. Şâh İsmâil'e de ağır hakâretlerle dolu mektuplar yazarak, onu savaşa girmeye tahrik etti. Nihâyet 23 Ağustos 1514'te Çaldıran'da yapılan savaşta ağır mağlûbiyete uğrayan Şâh İsmâil, muhârebe meydanından kaçtı (Bkz. Çaldıran Savaşı). Bu sırada Özbekler Horasan'ı tekrar ele geçirdiler. İçkiye ve işrete düşkün olan Şâh İsmâil, devlet erkânının isteği üzerine henüz bir yaşında olan oğlu Tahmasb'ı velîaht tâyin etti. 1524'te erdebil'in Serab kasabasında öldü.

Şâh İsmâil'in ölümünden sonra yerine henüz on yaşında bulunan büyük oğlu Ebü'l-Muzaffer Tahmasb geçti. Yeni Şâhın çocuk olması bâzı karışıklıklara sebep oldu. Hattâ bâzı kabîleler kendi bölgelerinde bağımsız hareket etmeye başladılar. Bu durumdan istifâde eden Özbekler, birçok kere Horasan'ı zaptettiler. Şâh Tahmasb'ın daha sonra Horasan'a tâyin ettiği vâli, bu bölgeyi hâkimiyeti altına aldı.

Bitlis Hâkimi Şeref Beyin, Safevîlere itâat etmesi Osmanlı ordusunun Safevîlere karşı sefer açmasına sebep oldu (Bkz. Irakeyn Seferi). Bu sırada Özbekler Horasan'ı tekrar zaptettiler. Osmanlı ordusunun Irakeyn Seferinden dönmesini fırsat bilen Şâh Tahmasb, Özbek HanıUbeydullah Han üzerine yürüyerek Herat ve Kandehar'ı tekrar aldı. Elkas Mirzâ kumandasındaki yirmi bin kişilik bir orduyu da Şirvanşâhların idâresindeki Şirvan üzerine gönderdi. Bu ordu, 1538'de Şirvan'ın önemli kalelerini ele geçirdi.

Gürcülerle de mücâdeleye girişen Safevîler, uzun çarpışmalardan sonra onları hâkimiyetleri altına aldılar.

Bu sırada Avrupa seferleri sebebiyle Osmanlı-Safevî münâsebetleri bir müddet sessiz kaldı. Ancak Safevî kumandanlarından Elkas Mirzâ'nın Osmanlılara ilticâ etmesinden sonra Kânûnî Sultan Süleymân, 1548'de Tebriz üzerine bir sefer daha düzenledi. Meren civârında, Safevî ordusuOsmanlılara yenildi. Kânûnî Sultan Süleymân Hanın vefâtından sonra, Osmanlı-Safevî münâsebetlerinde sessizlik hâkim oldu. Şâh Tahmasb, İkinci Selim ve Üçüncü Murâd'ın cülûslarında İstanbul'a elçi göndererek, cülûs tebriknâmesi ve hediyeler takdim etti. 53 yıl gibi uzun bir müddet saltanat süren Şâh Tahmasb, hükûmet merkezini Tebriz'den Kazvin'e nakletti. **Tezkire-i Şâh Tahmasb** adıyla bilinen kendi hâl tercümesine âit bir eser yazan Şâh Tahmasb, velîahd tâyini husûsunda kızılbaş reîsleri arasında çıkan anlaşmazlık sebebiyle 15 Mayıs 1576'da zehirlenerek öldürüldü.

Şâh Tahmasb'ın ölümünden sonra oğlu İsmâil Mirzâ, Şâh İkinci İsmâil ünvânıyla tahta geçti. Bâzı kızılbaş ileri gelenlerini ve diğer şehzâdeleri ortadan kaldırdı. Ehl-i sünnetin dört hak mezhebinden Şâfiî mezhebini tercih edip, âlim geçinen ve Eshâb-ı kirâm düşmanı olan kimseleri sarayından uzaklaştırdı. Ehl-i sünnet âlimlerine karşı ilgi duyup, onları sarayına aldı. Osmanlılarla antlaşma yaptı. Devlet kademelerinde bulunan kızılbaşları azledip, yerlerine, kendine tâbi, fakat tecrübesiz kimseleri getirmesi, Eshâb-ı kirâm düşmanlarının karşı çıkmasına sebep oldu. Bir sene kadar saltanatta kaldıktan sonra, 1577'de düşmanları tarafından zehirlenerek öldürüldü.

Şâh İkinci İsmâil'in vefâtından sonra, yerine kardeşi Muhammed Hudâbende geçti. Âmâ olan bu hükümdâr, idâreden âciz olduğu için, memleketi hanımı idâre etmeye başladı. Yerine de Hamza Mirzâ'yı velîaht tâyin etti. Şâh İkinci İsmâil zamânında Osmanlılarla yapılan anlaşma bozulduğundan, Osmanlı Sultânı Üçüncü Murâd Han tarafından Safevîlere harp îlân edildi. Vezir Lala Kara Mustafa Paşa kumandasındaki ordu, Safevîleri, Çıldır Ovasında yendi. Tiflis ve Şirvan bölgeleri Osmanlıların eline geçti. Safevîler, kaybettikleri toprakları geri almak üzere teşebbüse geçtilerse de, başarılı olamadılar. Bu durum karşısında Şâh Hamza Mirzâ, sulh isteğinde bulundu. Fakat 1586'da Şâh Hamzâ Mirzâ da öldürüldü.

Şâh Hamzâ Mirzâ'nın öldürülmesinden sonra, yerine tâyin edilecek velîaht husûsunda kızılbaş reîsleri arasında anlaşmazlıklar çıktı. Nihâyet 1588'de Abbâs Mirzâ, Safevî tahtına geçti. Şâh Abbâs tahta geçtikten sonra, Osmanlılarla sulha taraftar olan emîrleri katlettirdi. Özbek Hanı Abdullah Hanın, Herat'ı zapt ederek, Meşhed üzerine yürüdüğünü duyup, onu durdurmak için Horasan'a hareket etti. Bu sırada Ferhat Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu, Gence'yi; Sinân Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu da Nihâvend'i ele geçirdi. Doğuda Özbek, batıda Osmanlı kuvvetlerinin tehdidi altında kalan Safevî devletinde iç isyânlar başgösterdi. Şâh Abbâs, iç isyânları bastırmak için Osmanlılarla anlaşmak istedi. Sulh için İstanbul'a bir elçi gönderdi. 1590'da yapılan antlaşmayla İran'da; Peygamber

efendimizin Eshâbına ve halîfelerine hakâretten vazgeçilmesi, sünnî olan Müslümanlara karşı kötü hareketlerde bulunulmaması kararlaştırıldı. Âzerbaycan, Şirvan, Gürcistan, Karabağ ve Lûristan'ın bir kısmı Osmanlılarda kaldı.

Şâh Abbâs, Osmanlılarla bu antlaşmayı imzâladıktan sonra, içerdeki karışıklıkları bastırdı. Özbekleri de Horasan'dan uzaklaştırdı. Devlet merkezini de Kazvin'den İsfehan'a nakl etti. "Şâhsevenler" adı verilen yeni bir ordu da kuran Şâh Abbâs, Avrupa devletleriyle sıkı münâsebetler kurmaya başladı. İçeride istikrârı sağladıktan sonra, Osmanlıların fethettiği yerleri geri almaya teşebbüs etti. Çok zâlim, kan dökücü ve koyu Eshâb-ı kirâm düşmanı olan Şâh Abbâs, Basra Körfezindeki adaları da Portekizlilerden aldı. 42 yıllık bir saltanat sürdükten sonra 1628'de öldü.

Şâh Abbâs'ın ölümünden sonra torunu Sam Mirzâ, Şâh Birinci Safî ünvânıyla tahta geçti. Zâlim bir şahsiyete sâhip olan Sam Mirzâ da, Özbekler ve Osmanlılarla uğraşmaya devâm etti. Van bölgesini Osmanlılardan almaya teşebbüs etti. Bunun üzerine Osmanlı pâdişâhı Dördüncü Murâd Han, Revân Seferine çıktı. Daha sonra da Bağdât üzerine yürüyüp bu bölgeyi kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine aldı. Şâh Birinci Safî, 1642'de ölünce, yerine on yaşındaki oğlu İkinci Abbâs geçti. Onun da 1667'de ölümünden sonra oğlu Safî Mirzâ, Şâh Birinci Süleymân ünvânıyla tahta geçti. Şâh Birinci Süleymân zamânında İran halkı istikrâr içinde yaşadı. 1694'te ölünce, yerine Sultan Hüseyin geçti.

Yirmi beş yıldan fazla tahtta kalan Sultan Hüseyin, devletin bütün işlerini Eshâb-ı kirâm düşmanı olan ve âlim geçinen kimselere verdi. Sünnî Müslümanlara çok zulmetti. Halk tarafından da pek sevilmeyen Sultan Hüseyin'in Afganlılarla arası açıldı. Kandehar Vâlisi Mir Üveys, 1709'da bağımsızlığını îlân etti. Mîr Üveys'in oğlu Mahmûd, 1722'de İsfehan'ı ele geçirerek, Şâh Hüseyin'i Safevî tahtından uzaklaştırdı. Bu sırada, Safevî Hânedânının, Mahmûd'un eline esir düşmesini istemeyen İran devlet adamları, Şâh Hüseyin'in oğlu İkinci Tahmasb'ı, Kazvin taraflarına kaçırdılar.

Aslen Avşar olan Safevî kumandanlarından Nâdir'in gayretleriyle Afganlılar İran'dan uzaklaştırıldıktan sonra, 1722'de İkinci Tahmasb, Safevî tahtına çıkarıldı. Fakat memlekette iç karışıklıklar baş gösterdi. Eshâb-ı kirâm düşmanı kimseler, sünnî Müslümanlara zulüm ve kıyım hareketlerini arttırdılar.

Ehl-i sünnet Müslümanların müdâfii ve koruyucusu olan Osmanlılar, sünnî Müslümanların bulunduğu bâzı şehirleri Safevîlerin elinden kurtarmaya karar verdiler. Erzurum Vâlisi Silâhdâr İbrâhim Paşa kumandasındaki ordu, 1723'te Tiflis bölgesini ele geçirdi. Rus Çarı Büyük Petro, bâzı toprakların Rusya'ya verilmesi karşılığı Afganlıları İran'dan çıkarmayı vâd etti. Antlaşma imzâlandı. Şâh İkinci Tahmasb, Osmanlılarla da anlaşmak üzere elçiler gönderdi. Fakat Osmanlılar, bu teklifi kabûl etmediler. Nihâyet Osmanlı orduları üç koldan İran üzerine yürüdü. 1723'te Kirmanşâh ve Erdelen eyâletinin merkezi olan Sine şehrini aldılar. Köprülüzâde Abdullah Paşa kumandasındaki ordu da, 1724 Mayısında Tebriz önüne geldi. Şâh İkinci Tahmasb'ın kumandasındaki Safevî odusu, Osmanlılara karşı şiddetle savaştı. Fakat bütün gayretlerine rağmen, iki aylık bir kuşatmadan sonra Tebriz Osmanlıların eline geçti. Ordu, Revân üzerine yürüdü. İran topraklarını ele geçirmeleri, Osmanlıları Rusya ile karşı karşıya getirdi. Nihâyet 24 Haziran 1724'te İstanbul'da yapılan bir toplantıda, İran topraklarının Rusya ile Osmanlı Devleti arasında taksim edilmesi kararlaştırıldı. Memleketi; Afganlılar, Osmanlılar ve Ruslar tarafından taksim edilen Şâh İkinci Tahmasb, Fransa aracılığıyla bu anlaşma ve taksimâta îtirâzda bulundu ve anlaşmayı kabul etmeyeceğini açıkladı. İran'a karşı tekrar harp îlân eden Osmanlılar, önce Lûristan eyâletinin belli başlı şehirlerini aldılar. 1724'te Hemedan ve Nihâvend'i de ellerine geçirdiler.

İkinci Tahmasb'ın şâhlığı 1731'e kadar devâm etti. Ancak bu devirde idâre, Avşarlı Nâdir Şâhın elinde idi. Nâdir Şâh, 1730'da Afganlıları İran'dan çıkardı. Başşehir İsfehân'ı geri aldı. Ahmed Paşa zamânında Bağdât'ı kuşattı. Sekiz ay sonra İstanbul'dan Topal Osman Paşanın ordusu gelince, kuşatmayı kaldırıp kaçtı. Nâdir Şâh, 1731'de Şâh İkinci Tahmasb'ı saltanattan uzaklaştırarak, onun yerine küçük yaştaki oğlu Üçüncü Abbâs'ı, Safevî tahtına çıkardı. O zamâna kadar zâten bağımsız hareket eden Nâdir Şâh, Üçüncü Abbâs'ın 1736'da ölmesinden sonra, İran'da idâreye hâkim oldu. Böylece iki yüz yıldan fazla hüküm süren Safevî Hânedânı son buldu.

Safevîlerde kültür ve medeniyet: İlk zamanlar Akkoyunlu Devletinin idârî teşkilât ve müesseselerini kabul eden Safevîler, daha sonra Osmanlılardaki idâre usûlü ve müesseseleriyle idâre edildiler. Mutlak hâkimiyet sâhibi olan Şâhın bir müşâvere meclisi vardı. Şâhlık babadan oğula kalırdı. Şâhtan sonra en büyük devlet adamı Vezîriâzamdı. Îtimâdüddevle ünvânıyla da anılan Vezîriâzam, şâhın vekîliydi. Safevî devlet teşkilâtında, Îtimâdüddevleden sonra ikinci önemli vazîfe, bütün adlî işlere bakan Dîvân beyliği ve Kâdılkudât adı verilen makâmdı. Diğer mühim bir rütbe de, Meclis-nüvis veya Vekâyi-nüvisti. Safevî devlet ricâli arasında Vezîriâzamdan sonra, Kurcıbaşı, Kullarağası, Eşikağasıbaşı ve Tüfekçibaşı gelirdi. Vezîriâzam, Dîvân beyi, Vekâyi-nüvîsle berâber devlet ileri gelenleri, toplam yedi kişi olurlar ve mühim devlet işlerine istişâre ile karar verirlerdi.

Taşra teşkilâtı ise Vâli veya Beylerbeyi tarafından idâre edilen Eyâletlere ayrılmıştı. Ordu teşkîlâtı da

Akkoyunlu ordu teşkilâtına çok benzerdi. Şâh Abbâs devrinden îtibâren ordu, iki kısımdan meydana geliyordu. Birinci kısım, İran'ın her tarafına dağılmış olan ve savaş zamanlarında eyâlet vâlileri tarafından toplanarak merkeze gönderilen dâimî süvârilerdi. İkincisi ise, Şâh Abbâs tarafından meydana getirilen ve Şâhsevenler adı verilen yeni orduydu. Bu yeni ordu, Tüfekçiler, Kullar ve Topçulardan meydana geliyordu.

Safevîler devrinde İran'da canlı bir ilim hayâtı yoktu. Yalnız şiî fıkhıyla ilgilenen ve müftî denilen kimseler vardı. Bunun hâricinde bir ilmî çalışmaya pek rastlanmazdı. Safevîler devrinde yetişen Bahâî, Mîr Dâmâd ve Molla Sadra gibileri, o devrin ilmî şahsiyetleri arasında sayılabilirdi. Bahâî; matematik, astronomi ve tıpta üstün bir seviyeye ulaşmış ve bu konularda birçok eser vücûda getirmişti. Mîr Muhammed Bâkır-ı Esterâbâdî de felsefe ve matematikte devrinin meşhur bilginleri arasında yer almıştı. İsfehan'da yetişen Molla Sadra (Sadreddîn Muhammed bin İbrâhim-i Şîrâzî) tefsir, hadis, fıkıh ve felsefe öğrenmiş ve bu konularda birçok eser yazmıştı. Molla Muhsin Feyzî Kâşânî, şâir olarak şöhret kazanmış ve pekçok kitap ve risâle yazmıştır. Safevîlerde önce zirveye ulaşmış olan Fars edebiyâtı, bu dönemde pek ilerleme kaydedememiştir. Abdurrahmân-ı Câmî ve Celâleddîn Devvânî gibi sünnî şâir ve münşîler, Safevîlerin ilk zamanlarında yetişmişti. Türkçenin resmî dil olarak kabul edilmesi sebebiyle Azerî edebiyâtı da önem kazanmıştı. Fuzûlî bu dönemde yetişen şâirlerdendir. Ancak pek îtibâr görmemiştir. Yine Avşar Türklerinden olan Sâdıkî, **Mecmâü'n-Navâs** adlı tezkiresini, Ali Şir Nevâî'ye zeyl mâhiyetinde bu devirde yazdı ve bunu diğer eserler tâkip etti. Aynı devirde bâzı târihçiler de yetişti: Tevekkül bin İsmâil bin Bezzâr el-Erdebîlî, Kâdı Ahmed Gaffîrî-i Kazvînî, Hasan Bey Rumlu, Celâl Müneccim, İskender Münşî, Vahhid-i Kazvînî ve Şeyh bin Şeyh Abdüzzâhidî bunlardandır.

Safevîler döneminde güzel sanatlara önem verildiği göze çarpar. Bilhassa, câmiler, türbeler ve saraylar gibi mîmârî eserler meydana getirilmiştir. isfehan'da bulunan Nakş-i Cihân Meydanı, Ali Kapı, Şeyh Lütfullah Câmii, Şâh Câmii, Hıyâbân-ı Çehâr-bağ, Allahverdihan Köprüsü, Çihl Sütûn ve Heşt-Behişt sarayları bu devirlerde yapılan belli başlı mîmârî eserlerdendir.

Ayrıca Şâh İsmâil devrinde oldukça ilgi gören hat sanatında ta'lik, nesta'lik, dîvânî, siyâkat ve müsennâ stilinde eserler meydana getirilmiştir. Tezhib, yâni süsleme sanatı da bu devirde yüksek seviyeye ulaşmış, kitaplara altın suyu ile süslemeler yapılmıştır. Safevîler devrinde minyatür sanatı ileri gitmiş olup, silâh, halı ve diğer süsleme sanatlarında mâdenlerden yapılan süs ve şekillere rastlanır. Halı dokumacılığı da gelişmiş olup, acem halıları adıyla meşhur halılar bu devrin eserleridir. İpekten dokunan bu halılar, hayvan ve kuş resimleriyle süslenmişti. Safevîler devrinde, İran'da kumaş îmâlâtı, çinicilik, ciltçilik, oymacılık ve tahta işlemeciliği gibi sanatların da oldukça geliştiği görülür.

Safevî Hükümdârları

	Tahta Geçişi
Şâh İsmâil-I	1501
I. Tahmasb	1524
II. İsmâil	1576
Muhammed Hudâbende	1578
I. Abbâs	1588
I. Safî	1629
II. Abbâs	1642
I. Süleymân (II. Safî)	1666
I. Hüseyin	1694
II. Tahmasb	1722
III. Abbâs	1732
II. Süleymân	1749
III. İsmâil	1750
II. Hüseyin	1753
Muhammed	1786

(III. Abbâs'tan Muhammed'e kadar olan son beş hükümdâr, İran'ın bâzı kısımlarında ismen hükümdârdır.)

SAFFÂRÎLER;

İran'ın Sistan bölgesinde hüküm sürmüş bir hânedân. Kurucusu Yâkûb bin Leys-es-Saffâr'dır. Yâkûb daha önce demirci, yâni saffâr olduğundan kurduğu emirliğe de bu ad verilmiştir.

Yâkûb bin Leys mesleğini icrâ ederken, Tâhirî Hânedânının adâletsiz hükümlerine karşı gelerek, Sistan'a kaçtı. Burada Tâhirîlere karşı mücâdele veren Salih bin Nasr'a katıldı. Daha sonra Sistan hükümdârı olan Dihram bin Nasr tarafından ordu komutanlığına getirildi. Bir müddet sonra Dihram'ı ortadan kaldıran Yâkûb-es-Saffâr, Herat, Belh ve Toharistan'ı ele geçirerek emirliğini kurdu (867). Afganistan'dan geçerek o devirde, Hindistan hudûdunda putperest bir bölge olan Kâbil'e kadar hâkimiyetini genişletti. Bölgedeki mahallî hükümdârları ortadan kaldırdı. Horasan'a hâkim olan Tâhirîlere hücûm edip, topraklarını ele geçirdi. Tâhirîlerin başşehri Nişâpur'u 873'te zaptetti. Yâkûb, 879'da ölünce yerine kardeşi Amr geçti.

Amr, Tâhirîlerin zayıflamasıyla Abbâsî halîfeliğince Sistan, Horasan ve Fars vâlisi tâyin edildi. Mâverâünnehr'e sefer tertip ettilerse de, Sâmânîlerce durdurulduldular. Amr, Sâmânî emîri İsmâil bin Ahmed tarafından 900'de mağlûp ve esir edildi. 901'de Bağdât'ta öldü.

Saffârî ülkesi, Samânîlerin hâkimiyetine geçtiyse de, sülâle Sistan'da 15. yüzyılın sonuna kadar devâm etti. Ancak bu târihten îtibâren hânedân üyeleri Gazneliler, Büyük Selçuklular, Gurlular, Harezmşahlar, Moğollar, Tîmûrlular, Karakoyunlular ve Akkoyunlulara bağlı kaldılar. Bölgede uzun zaman kalmalarının sebebi, Sistan halkının millî menfaatlarını ve arzularını temsil etmeleridir.

SAFİR (Gökyakut);

Alm. *Saphir (m), Saphirblau (n),* **Fr.** *Saphir (n),* **İng.** *Sapphire.* Korindonun kırmızı renkli olanları hâriç bütün diğer cevher çeşitlerine verilen ad. Tek olarak safir kelimesi mavi cevher taşlarına verilen addır. Diğer renklerdeki cevherler de sarı safir, pembe safir diye adlandırılırlar. Renksiz safirlere ise beyaz safirler denir. Konvex biçiminde kesildiklerinde yıldıza benzer biçimler çıkaran taşlara, yıldız safirleri adı verilir. Esası $A1_2O_3$ bileşiğidir. Bâzı renklerin sebebi bilinmiyor. Fakat bâzı renkler, metal oksitlerden meydana gelmektedir. Meselâ koyu mavi renk, demir ve titan oksitlerden ileri gelmektedir. Cr_2O_3 ise, yakut rengine sebep olmaktadır. Sertliği yaklaşık 9, yoğunluğu 4'tür. Ufleçte erimez, erime noktası 2050°C civârındadır.

Mavi renkli olmayan diğer safirler, başka mücevher adlarıyla adlandırılırlar.

Kaynaklar: En iyi safirler, Keşmir'den gelir ve bunların renklerine de "Keşmir mavisi" denir. Bunların değişik renkleri kömür ocaklarında yer alır. Diğer önemli üretim bölgeleri, Tayland, Burma, Seylan, Afganistan ve Avustralya'dır. En iyi yıldız safirleri Seylan'da bulunur. Safirlerin çoğu nehir yataklarından elde edilir.

Sun'î safirler: 1902 yılında bir Fransız ilim adamı olan Auguste Verneuil, sentetik safir cevherini yapmayı başardı. Bunun ana maddesi tozlu korindon ($A1_2O_3$) idi. Bundan başka az miktarda demir; titanyum ve % 5 oranında krom oksit (Cr_2O_3) kullanılmıştı.

Yıldız safirleri ilk olarak 1947'de % 1 oranında titan dioksit katılarak elde edilmiştir.

Kullanılışı: Safirler en çok mücevher olarak bilinirler. Aynı zamanda sertlikleri dolayısıyla endüstriyel alanlarda ve küçükleri, tükenmez uçlarında kullanılır. Elektrikî özellikleri dolayısıyla elektrik âletlerinde, şeffaflığı ve sıcaklığa karşı olan dayanıklılığıyla da yüksek ısılı yerlerde pencere olarak kullanılır. Aynı zamanda optik âletler de kullanılma yeridir.

SAFİYE SULTAN;

Sultan Üçüncü Murâd Hanın hanımı, Sultan Üçüncü Mehmed Hanın annesi.

Venedik asıllı olup, küçük yaşta İstanbul'a getirildi. Osmanlı Sarayında Türk-İslâm terbiyesiyle yetiştirildi. Zekâsı, terbiyesi ve güzelliğiyle Şehzâde Murâd'a (Üçüncü Murâd Hana) uygun görülerek evlendirildi. Oğlu Üçüncü Mehmed Hanın tahta çıkması üzerine (1595) Vâlide Sultan ünvânı ile anıldı. 1605 yılında vefât etti. Ayasofya Câmii haziresinde Sultan Üçüncü Murâd Han türbesine defnedildi.

Safiye Sultan, Türk mîmârîsinin en güzel eserlerinden Eminönü'ndeki Yeni Câminin inşaatını 1597 yılında başlattı ise de tamamlamaya ömrü yetmedi. Ayrıca Üsküdar'ın Karamanlı köyünde bir câmi ve çeşme yaptırmış bunlara vakıflarda bulunmuştur.

SAFİYYE BİNTİ ABDÜLMUTTALİB;

Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) halalarından. Abdülmuttalib'in kızıdır. Safiyye ile

Peygamber efendimizin babası anne baba bir kardeştirler. Annesi Hâle ile Peygamber efendimizin annesi Âmine Hâtun kardeştiler. Câhiliye devrinde Hâris bin Harb ile evlenmişti. Hâris öldükten sonra, Avvam bin Hüveylid ile evlendi. Bu evlilikten üç çocuğu oldu. Bunlar, Zübeyr, Saib ve Abdül-Ka'be'dir.

Safiyye binti Abdülmuttalib radıyallahü anhâ, oğlu Zübeyr radıyallahü anh ile birlikte Müslüman olup, berâber Medîne'ye hicret etti. Müslüman olmadan önce Peygamber efendimize çok yardımcı oldu. Bir defâsında Peygamber efendimize karşı çıkan amcası Ebû Leheb'e:

"Ey kardeşim! Kardeşimin oğlunu ve O'nun dînini, yardımsız, hor, hakîr bırakmak sana yakışır mı? Vallahi bugün yaşayan bilginler, Abdülmuttalib'in soyundan bir peygamberin çıkacağını bildiriyorlar. İşte o peygamber budur." diyerek Peygamber efendimizi desteklemişti.

Gâyet cesur ve kahraman bir kadın olan Safiye binti Abdülmuttalib, gazâlar (Peygamberimizin savaşları)ın çoğuna iştirak etti. Uhut Savaşında büyük kahramanlıklar gösterdi. Cesâret ve şecâati nesillere örnek olan Safiyye radıyallahü anhâ, gâyet fasih ve beliğ mersiyeler yazardı. Babası, Abdülmuttalib'in vefâtında, hazret-i Hamza'nın şehit edildiğinde ve Resûl-i ekrem efendimizin vefât ettiğinde yazdığı mersiyeler meşhurdur.

Hazret-i Safiyye, hazret-i Ömer'in halîfeliği sırasında 73 yaşındayken, 640 (H.20) senesinde Medîne'de vefât etti. Cennet-ül-Bakî Kabristanına defnedildi.

Peygamber efendimiz için yazdığı mersiye:

Yâ Resûlallah! Sen bizim ümidimizdin;
Sen bize hep iyilik edenimizdin.

Sen değildin hiç haksızlık edenlerden;
Sen şefkat sâhibi ve yol gösterenlerden.

Ve dahi anlatılmayan ilim deryâsı;
Bugün ağlayanların senin için feryâdı.

Senin yoluna hep ecdâdım fedâ olsun;
Malım, canım, bütün varlığım fedâ olsun.

Ah! Şimdi aramızda sağ olsaydınız;
Ne kadar mesrûr olurduk kalsaydınız.

Hak teâlânın hükmü bu, yâ sabır diyoruz;
Bilmem ki ne yapsak hep figân ediyoruz.

Allah'ın selâmı sana olsun yâ Resûlallah;
Adn Cennetine girip kalasın yâ Resûlallah.

SAFİYYE BİNTİ HUYEY;

Peygamber efendimizin hanımlarından. Safiyye binti Huyey, İsrâiloğullarından olup, hazret-i Hârûn bin İmrân aleyhisselâm neslindendir.

Babası Huyey bin Ahtab, Hayber Yahûdîlerinin başı sayılırdı. Annesi Berre'nin babası Samuel, Arabistan'da şecâat ve cesâretiyle şöhretliydi. Hayber'de 611 senesinde doğduğu tahmin edilmektedir. Medîne'de 670 (H.50) senesinde altmış yaşında vefât etti.

Safiyye radıyallahü anhâ; neslinin üstünlüğü, güzelliği, iyi ahlâk ve nâmusluluğu ile herkesçe beğenilirdi. Hayber'de ilk önce, meşhur bir şâir ve kumandan olan Yahûdî Sellâm bin Mişkem el-Kuraşî ile nişanlandı. Bundan ayrılarak, Hayber'in en meşhur kalesi Şemmus Kalesinin kumandanı ve çok zengin bir kimse olan Kinâne bin Hakîk ile evlendi. Kinâne ile evliyken rüyâsında, ayın, odasına düştüğünü gördü. Rüyâsını kocasına anlatınca, Kinâne: "Sen ancak Hicaz'ın melîki Muhammed'i istiyorsun." deyip, yüzüne bir tokat attı. Gözü morardı.

Müslümanlar Hayber'i 629 (H.7) senesinde fethetti. Safiyye'nin babası ve kocası öldürülüp, kendisi de esir edildi. Esirler bölüşülünce, Safiyye, Peygamberimizin sallallahü aleyhi ve sellem hissesine düştü. Resûlullah efendimiz, Safiyye'yi âzâd etti. Îmân edince, Resûlullah'ın nikâhıyla şereflendi. Ümmülmü'minîn, yâni Müslümanların annesi oldu. Gözünün morarmasına Resûlullah efendimiz; "**Nedir bu iz?"** buyurunca, rüyâsını ve kocası Kinâne'nin vurduğu tokadı anlattı.

Hazret-i Safiyye akıllı, halîme, selîme ve ağır başlıydı. İslâmiyetle şereflenince samîmî bir Müslüman oldu. Vaktini, ibâdet ve zikirle geçirdi. Zînet eşyâsı fazla olduğundan, bunu Peygamber efendimiz

hanımları arasında paylaştırdı. Çok yardımsever olup, dâimâ fedâkârlıklarda bulunurdu. Peygamberimize karşı çok büyük muhabbeti vardı. Peygamber efendimizin hastalığında bütün hanımları görmeye gelirlerdi. Hazret-iSafiyye de geldiğinde; "Yâ Nebiyyallah! Keşke sizin bütün ağrılarınızı, acılarınızı ben çekseydim" derdi.

Hazret-i Safiyye, başkalarının yardımına koşar, çok fedâkârlık yapardı. 655 (H.35) senesinde fitne çıkıp, Osman'ın (radıyallahü anh) evi sarılmıştı. Hazret-i Osman dışarı çıkamıyordu. Hazret-i Safiyye durumuna çok üzülüp, ziyâretine gitmek istedi. Hazret-i Osman'ın evine gelirken, bindiği katıra Eşter Nehâî saldırınca geri döndü ve hazret-i Hasan'ı gönderdi.

Hazret-i Safiyye, âdetâ ilim hazînesiydi. Kendisine gelip-giden pekçok kimse meselelerini ona danışırlardı. Hac mevsiminde taşralı kadınlar gelip, kendisine dînî meselelerini sorar, öğrenirlerdi. İmâm-ı Zeynel'âbidîn, İshak bin Abdullah, Müslim bin Safvan, Kinâne ve Yezîd bin Mûteb ve başkaları hazret-i Safiyye'den hadîs-i şerîf rivâyet etmiştir.

SAFİYYÜDDÎN-İ ERDEBÎLÎ;

evliyânın büyüklerinden. İsmi, İshak bin Cibril bin Ebî Bekr'dir. 1252 (H.650)de Erdebîl'de doğdu. Babasının Hoca Kemâleddîn Arabşah'ın oğlu olduğu söylenir. Soyu hazret-i Ali'ye kadar çıktığı iddiâ edilirse de, hiçbir mesnedi olmayıp rivâyete bağlıdır. Safiyyüddîn lakabı ile tanınır ve Erdebîlî diye de bilinir. 1335 (H.735) senesinde vefât etti. Erdebîl'deki türbesine defnedildi.

Safiyyüddîn-i Erdebîlî, küçük yaşta babasını kaybetti. Çocuk yaşta din bilgilerini öğrenmişti. Sâlih amel işlemekte devâmlı, Allahü teâlânın emir ve yasaklarına riâyette çok gayretliydi. Gördüğü güzel bir rüyâ üzerine Şîrâz taraflarına gitti. Necîbüddîn Sühreverdî hazretlerinin talebesi Necîbüddîn Bergaş'tan ilim ve feyz almayı arzu etti. Ancak onun 1279 (H.678) senesinde vefâtı üzerine Rükneddîn Beydâvî ve Emîr Abdullah gibi büyüklerin hizmetine girdi. Zâhid Rükneddîn, İbrâhim Dündar, Kürdî Sencârî, Muhammed Geylânî'den yirmi beş sene ilim tahsil etti ve terbiye gördü. Hocasının kızı Bibi Fâtıma Hâtun ile evlendi.

Zâhid İbrâhim Geylânî, seksen beş yaşlarında vefât edince, onun halîfesi oldu. Erdebîl'e yerleşti. Çevresinde pekçok kimse toplandı ve sayısız talebe yetiştirdi. Âzerbaycan, Kafkasya ve Anadolu'da meşhur oldu. İlhanlı Hükümdârlarından Olcaytu Hüdâbende ve Ebû Saîd Bahadır Han, İlhanlı beylerinden Emîr Çoban, vezir ve târihçi Reşîdüddîn gibi kimseler, Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin talebeleri arasındaydı. İlhan Olcaytu Hüdâbende tarafından yeni kurulan Sultâniye şehrine dâvet edildi. Fakat yaşlı olduğunu söyleyip özür diledi. Oğlu Sadrüddîn'i yerine bırakıp hacca gitti. Hac dönüşü Erdebîl'de vefât etti ve buradaki türbesine defnedildi.

Ömrü boyunca Allahü teâlânın dînine hizmet etmek, Selef-i sâlihînin doğru yolunu insanlara öğretmek için çalıştı. Talebeleri doğuya ve batıya dağılarak, onun feyzli yolunu yaydılar. Talebelerinden oğlu Sadreddîn ve torunu Alâeddîn Ali meşhûrdur. Hâmid-i Aksarâyî, yâni Somuncu Baba, Alâeddîn Ali'den aldığı feyz ve bereketi, Anadolu'da yaydı. Somuncu Baba'nın talebelerinden Nu'mân, yâni Hacı Bayrâm-ı Velî, Safiyyüddîn-i Erdebîlî yolunun Anadolu'daki en önemli temsilcisidir.

Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin torunları ve onun yolunda gidenler, Müslüman-Türk sultanları tarafından büyük hürmet gördüler. Osmanlı sultanları, "çerağ akçesi" adıyla Erdebîl'deki dergâha yıllık hediyeler gönderirlerdi. Bunlar, Tîmûr Han ve Akkoyunlu sultanlarının da büyük ilgi ve yakınlıklarına mazhar oldular.

Zamanla talebeleri arasına hurûfîler karışıp, Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin torunlarından Cüneyd'e sapık fikirlerini telkin ettiler. **Cüneyd,** gizli gizli Eshâb-ı kirâm düşmanlığına başlayıp, doğru yoldan ayrıldı. Ehl-i sünnet îtikâdındaki Müslümanların nefretini kazandı. Müslümanların, baba ve dedelerinden dolayı kendisine gösterdiği hürmet ve sevgiyi istismâr edip, siyâsete karıştı. Hâlini gizleyip, Akkoyunlu Sultânı Uzun Hasan'ın kızkardeşi Hadîce Begüm'le evlendi. bu evlilikten Haydar dünyâya geldi.

Cüneyd'in oğlu **Haydar,** açıkça Eshâb-ı kirâm düşmanlığına başlayıp, sapıklıklarını ortaya dökmeye başladı ve dayısı Uzun Hasan'ın kızı Halîme Begüm Âlemşah'la evlendi. Bu izdivaçtan meşhur Şâh İsmâil dünyâya geldi.

Haydar'ın oğlu **Şâh İsmâil** de aynı şekilde Eshâb-ı kirâm düşmanlığı yaparak sapık fikirlerini yaymaya devâm etti. Çevresindeki beylik ve devletlerle savaşıp, velînîmetleri olan Akkoyunlu tahtında hak iddiâ etti. Uzun mücâdelelerden sonra, 1502 (H.908) senesinde şeyhliği şahlığa tahvil edip, Tebriz'de Akkoyunlulardan boşalan imparatorluk tahtına oturdu. Safevî Devletini kurdu. Türkler arasındaki inanç birliğini bozdu. Sapıklıklarını Anadolu içlerinde ve Osmanlı topraklarında yaymaya yeltenmesi üzerine; Çaldıran'da Sultan Yavuz Selim Han tarafından mağlup ve perişan edildi. Çaldıran hezîmetinden on sene sonra öldü.

Safevî Devleti 1737 (H.1150)'de, Afgan Hükümdârı Nâdir Şâh tarafından yıkılıncaya kadar devâm etti.

Eshâb-ı kirâm düşmanı Safevî Devleti hükümdârları, Müslümanlara pekçok zulümler edip, Allahü teâlânın dînini yaymak için cihâd eden Osmanlı Devletini arkadan vurdular. Osmanlıların düşmanı olan Hıristiyan-Avrupa devletleriyle işbirliği yaparak, Osmanlı Devletinin Avrupa'daki ileri harekâtını engellediler. (Bkz. Safevîler)

SAFRA;

Alm. *Galle (f),* **Fr.** *Bile (f),* **İng.** *Bile, gall.* Karaciğer hücreleri tarafından yapılan ve salgılanan, akıcı, acı, sarı renkte, hafifçe alkalen (bazik) bir sıvı. Safra, onikiparmak barsağına dökülen sindirim sıvılarından biridir.

Safra sıvısı, her kilogram vücut ağırlığına on altı mililitre (cm^3) düşer. Safra sıvısının % 97 kadarı sudur. Geriye kalanını ise, direkt bilirübin, biliverdin, safra tuzları, safra asitleri, lipitler (fosfolipit, kolosteral, trigliserit), elektrolitler, bâzı enzimler ve karaciğerin zehirini giderdiği bâzı maddeler teşkil eder.

Safra sıvısı; A safrası, B safrası ve C safrası olmak üzere üçe ayrılır. A safrası, Tubaj sırasında sonda, onikiparmak barsağına varınca gelen ilk safradır. Altın sarısı renkli, berrak ve aşikâr olkalen reaksiyonlu olan bu safra, ana safra kanalı (koledok) içinde birikmiş olan safradır. 4-5 cm^3 kadardır. B safrası, safra kesesi içinde biriken daha lüzüci (suyu az) koyu renkte olup 30-40 cm^3 kadardır. C safrası, Tubaj sırasında en son gelen ve A safrasından daha açık renkli olan safra olup, karaciğer içi küçük safra yollarından gelen en son, tâze îmâl edilmiş safradır. Dakikada 2 cm^3 olarak akmaya devam eder.

Safranın, sindirimdeki rolü büyüktür. Besinlerle alınan yağlar, ince barsağa geldiklerinde küçük yağ damlacıkları hâlindedirler. Yağ sindiriminde rol oynayan lipaz enzimi, bu durumdaki yağları etkileyemez. Safra sıvısı içinde bulunan safra tuzları, yağ damlacıkları üzerine yapışmakta, bunları ince parçacıklar hâline (emülsiyon) getirmekte ve böylece yağların sindirilip, emilmesini sağlamaktadır. Bu emilim esnâsında yağda eriyen A, D, E ve K vitaminleri de emilmektedir. Safra tuzlarının % 90 kadarı, barsaklardan geçerken, incebarsağın alt yarısında emilmekte ve karaciğere getirilerek, tekrar sindirmde kullanılmaktadır.

Safra yolları: Karaciğer hücrelerinde imâl edilen safra, küçük kanalcıklara dökülür. Bu kanalcıklar birleşerek daha büyük toplayıcı kanalları meydana getirirler. Toplayıcı kanallar birleşerek, karaciğerin sağ ve solunda yer alan safra yollarını; bu iki kanal da birleşerek ana safra yolunu meydana getirir. Bu ana safra yolu ile, safra kesesinin kanalı birleşerek, koledok kanalını meydana getirirler. Karaciğerden gelen safranın büyük kısmı safra kesesine gelerek bâzı değişikliklere uğrar, kesâfeti (yoğunluğu) artar. Daha sonra sindirim ânında safra kesesi kasılarak, içindeki safrayı koledok kanalı vâsıtasıyla incebarsağa akıtır. Koledok kanalı 7-8 cm uzunluğunda, 2-3 mm genişliğinde olup, bâzan pankreas kanalıyla birleşerek, bâzan da doğrudan onikiparmak barsağına açılır. Bu kanalda ve safra kesesi kanalında husûle gelen tıkanıklıklar ve safra yapımındaki bâzı aksaklıklar, çeşitli sindirim şikâyetlerine (ağrı, gaz, hazımsızlık, şişkinlik, bulantı, kusma, ateş, sarılık vb.) yol açar.

SAFRA KESESİ;

Alm. *Gallenblase (f),* **Fr.** *Vèsicule (f) biliaire,* **İng.** *Gall bladder.* Karaciğerden barsağa giden boşaltıcı yolun dışında yer almış ve bir kanalla temel safra yoluna bağlı olan; safra için depo görevini yapan ve safrayı daha konsantre (koyu) hâle getiren bir organ.

Şekil bakımından safra kesesi bir armuda benzer. Karaciğerin alt yüzündeki safra kesesi çukurunda yer almıştır. Kalın ucu önde ve aşağıdadır. Safra kesesinin uzunluğu 8-12 cm, genişliği 4-5 cm kadardır. Fakat duvarları, sağlam ve genişleme kâbiliyeti fazla olduğundan, îcap ettiğinde patlamadan 200-250 cm^3 kadar sıvı alabilir.

Safra kesesinin üç parçası vardır. Altta ve önde bulunan kalın ve geniş ucuna kesetepesi, üst kısmına kesegövdesi, yukarıda ve arkada bulunan dar kısmına keseboynu denir.

Kesenin arka yüzü karın zarıyla örtülü ve serbesttir. Gövde kısmının arka yüzünün komşuluğu, kesenin durumuna ve içinde bulunan maddenin miktarına göre değişir. Bu yüz bâzan mide kapısı, onikiparmak barsağının birinci parçası ve ikinci parçasının üst kısmı ile, bâzan da kalın barsağın yatay bölümü ve hatta sağ böbreğin ön yüzü ile temas eder. Kadavralarda kesede bulunan safra, duvarı geçer ve kesenin temas ettiği organları yeşil renge boyar. Bu olay kadavra üzerinde safra kesesinin komşuluklarının tespiti bakımından çok önemlidir. Canlılarda safranın dışarıya geçmesine, mukozanın canlılığına bağlı özelliği mâni olur.

Safra kesesinin iç yüzünde çeşitli yönlerde uzanan ve birbirleriyle birleşen birçok mukoza kıvrımları vardır. Bunlar sâyesinde safra kesesinin iç yüzeyi önemli miktarda büyümüş olur. Burada mukoza bir

kat üzerine dizilmiş silindir şeklindeki epitel hücreleriyle örtülmüştür. Hücrelerin serbest yüzleri, barsaklarda olduğu gibi bir zarla örtülüdür. Bu hücreler, kalın barsaklardaki hücreler gibi, safranın suyunu çekerler. Bu sebeple safra kesesindeki safra, karaciğerden gelen safraya nazaran 2-3 misli daha kıvamlıdır. Bundan başka mukozada sümüksü salgı yapan hücreler de vardır.

İnsanlarda safra kesesi duvarının kas tabakası zayıftır. Bu kaslar yaptıkları hareketlerle kesede bulunan safrayı tamâmiyle boşaltamazlar. Bundan dolayı kesenin boşaltılmasında rol oynayan başka âmillerin de var olması lâzımdır. Bunlardan biri, safra kesesinin, ductus choledochus denen ve safranın barsağa atılmasında rol oynayan kanalın onikiparmak barsağına açıldığı yerden daha yüksekte bulunması; ikincisi de bu açılma yerindeki oddi büzücü kasının ritmik kasılmalarıyla yaptığı emme hareketlerinin, safra üzerindeki çekici tesiridir.

Karaciğerin devamlı olarak salgıladığı safra, safra kesesinde depolanıp, koyulaştırıldıktan sonra îcap ettiğinde safra kesesi kanalına, buradan da safra kanalı ile onikiparmak barsağına atılır. Bu kanalın onikiparmak barsağına açıldığı yerde, kanal ağzının açılıp kapanmasını sağlayan bir halkası olan oddi sfinkter'i (büzücü kası) bulunur. Oddi sfinkteri umûmiyetle kapalı olup, safra onikiparmak barsağına akmaz. Ancak yemeklerden 30-90 dakika sonra açılır, kese kasılır ve hazım için lâzım olan safra barsağa akmaya başlar.

Safra Kesesinin Görevleri:

a) Safrayı depo eder. Bu maksatla su ve inorganik iyonlar kese duvarından emilirler ve safra hacmi 10-15 defâ azalır. Safra tuzları, bilirübin, kolesterin gibi organik maddeler normalde kese duvarından emilmezler. Bu sebeple kesedeki safranın koyuluğu (konsantrasyonu) artar. Ancak bozuk kese duvarından, meselâ safra kesesi iltihaplarında, safra tuzlarına karşı kese duvarının geçirgenliği artar.

b) Yemek esnâsında yağ, hidroklorik asit, peptonlar, yumurta sarısı gibi maddelerin etkisiyle onikiparmak barsağı mukozasından kolesistokinin çıkarak kesenin kasılmasını sağlar ve safra kesesinde depolanmış safra barsağa boşalır. Böylece sindirim için lâzım olan kâfi miktarda safra temin edilmiş olur.

c) Safra kesesi, safra yollarının basıncını da düzenler. Karaciğerden safra salgılanması artıp kanalda basınç yükselince, safra keseye dolar. Îcab ettiğinde 24 saatlik salgılanan safrayı kese depo edebilir. Böylece safra yollarında basıncın yükselmesini önler.

Safra kesesi iltihapları: Kolesistit adı da verilen safra kesesinin çok görülen hastalıkları.

Safra kesesinin, kimyevî değişikliklerle veya mikroorganizmalar sebebiyle husûle gelen iltihaplarına kolelsistit adı verilir. Safra kesesi iltihapları had veya müzmin olabilirler.

Had safra kesesi iltihabı: En çok görülen sebebi, safra kesesi ağzının tıkanmasıdır. Vak'aların çoğunluğunda bu tıkanma safra taşından ileri gelir. Safra yolları anormallikleri, delinme göstererek safra kesesine açılan mîde ülserleri, lenf bezi büyümeleri, tümörler de tıkanma sebebidir. Kesenin ağzı tıkanınca, kese içindeki basınç artar. Basınç arttıkça kesenin duvarı üzerindeki baskı artar ve böylece kese duvarına az kan gelir. Kanlanma azalınca, kese duvarında iltihap-doku ölümü ve gangrene zemin hazırlanmış olur.

Kimyevî teoriye göre, kese içinde safra tuzlarının oranının artması had kolesistite yol açar. Kansız kalmış, hasara uğramış ve hayâtiyeti kaybolmuş bir safra kesesi, mikroorganizmaların yerleşmesi için müsâit bir ortam teşkil eder.

Safra kesesi iltihabının en mühim belirtisi; karnın sağ üst kesiminde yer alan şiddetli, batıcı karakterde ve devamlı olan ağrıdır. Bu ağrı, morfin yapılıp, tesiri geçtikten sonra yine devam eder. İki kürek kemiği arasına varır. Nefes almakla şiddetlenir.

Vak'aların çoğunluğunda bulantı ve kusma vardır. Ateş, ortalama 38°C civarındadır. Muayenede safra kesesinin bulunduğu karnın sağ üst kesimi ağrılıdır. Vak'aların dörtte bir kadarında sarılık da eşlik eder. Karında şişkinlik yapar.

Teşhiste kan, idrar tetkikleri ve direkt karın filmi de yol göstericidir.

Had safra kesesi iltihabının komplikasyonları arasında; hepatit, safra kesesi gangreni, safra kesesi ampiyemi, pankreas iltihabı ve safra kesesi delinmesi sayılabilir.

Akut (had) safra kesesi iltihaplarına en çok, kırkını aşmış, şişman, sarışın veya beyaz tenli ve çok doğum yapmış kadınlarda rastlanmaktadır.

Tedâvide, mümkün olan vak'alarda kese, cerrahlar tarafından çıkartılmalıdır. Ameliyat yapılmayan durumlarda, ağrı kesici ve antibiyotiklerin verilmesi yoluna gidilir, şahıs bir iki gün damar yoluyla beslenir. Gürültülü tablo geçtikten birkaç hafta sonra ameliyat yapılabilir. Sulu ve yağsız gıdâlar

uygundur.

Müzmin safra kesesi iltihabı: Had iltihaplar iyileştikten sonra, kesede ve kese etrafında bıraktıkları bozuklukların husûle getirdiği klinik bir tablodur. Tekrarlayan ataklardan sonra kese, kasılma kâbiliyetini kaybederek büzülmüş, küçülmüş ve yapışık bir halde bulunur. Hastalık atak ve iyileşme dönemleriyle karakterizedir. Genellikle safra taşı mevcuttur. Bâzı vak'alar çeşitli mîde-barsak bozukluklarıyla kendini gösterir. Safra kesesi filminde de, kesenin dolmadığı ve görevini yapamadığı görülebilir.

Taş bulunan vak'alarda en uygun tedâvi, safra kesesinin çıkartılmasıdır. Taş olmayan, fakat sık sık atak geçiren hastalarda da sükûnet döneminde, kesenin çıkartılması iyi olur. Atak görülmeyen ve sâdece hazımsızlıkla kendini gösteren vak'alarda dâhili tedâvi tercih edilir, uygun diyet verilir. Az yağlı yemekler; süt, peynir, ekmek, pirinç, makarna, reçel, bal, pekmez, meyve püre ve kompostoları; sebze püreleri, yağsız et, tavuk, balık, karaciğer, işkembe, ızgara veya haşlama usûlü hazırlanmış yağsız yemekler tavsiye edilir. Yağlı börek, hamur tatlılar, çikolata, kaymak, krema, yağlı et, kabuklu ve iyi pişmemiş baklagiller, baharatlı yiyecekler, kakao ve alkollü içkiler yasaklanır.

SAFRA TAŞLARI (Cholelithiasis);

Alm. *Gallenstein (m),* **Fr.** *Calcul (m), (biliaire),* **İng.** *Calculus, stone.* Safra kesesinin sık görülen bir hastalığı. ABD'de nüfûsun % 10'unda; 40 yaş üzeri nüfûsun % 20'sinde safra taşı tespit edilmiştir. Problem kadınlarda, doğulularda, Lâtin Amerika ve Hintlilerde daha yaygındır. Ayrıca şeker hastalığı, karaciğer sirozu ve bâzı ince barsak hastalıklarında daha sıktır.

Kolesterole doymuş safra, kolesterol cinsi safra taşları meydana gelmesinde esastır. Bu hastalarda kolesterol yapımının artmış, safra asidi yapımının azalmış olduğu görülmüştür. Ayrıca; safra kesesinde safra durgundur, safra sümüksü sıvının nitelik ve niceliği değişiktir, safrada artmış bilirübin yoğunluğu bulunmalıdır, ekseriya safra taşlarıyla, iltihâbî olay birlikte bulunur. Bunların taş meydana gelmesine nasıl sebep olduğu henüz tam olarak anlaşılamamıştır.

Bâzan üst karında rahatsızlık hissi, şişkinlik, geğirme ve sindirim zorluğu gibi genel belirtiler bulunur. Bulgu ve belirtiler taşın büyüklüğüne, sayısına ve bulunduğu yere bağlıdır. Büyük taşlar safra kesesi çıkışında zaman zaman tıkanma yapmak sûretiyle, küçük çok sayıdaki taşlar ise ana safra yoluna geçtikçe ağrıya yol açarlar.

Safra taşları; safra kesesi ve yollarının herhangi bir iç organla ağızlaşmasına, pankreas iltihabına, safra kesesi kanserine sebep olabilir. Bâzı safra taşları, ağızdan aylarca safra asidi verilmesiyle insan vücûdunda eritilebilmektedir. İkincil (sekonder) safra asidi olan "chenodeoxy-cholicacid" ve "ursideoxycholic asit" safranın kolesterolden doymuşluğunu azaltırlar. Tecrübelerle anlaşılmıştır ki, bu tedâvi emniyetli ve müessirdir. Yaşlılar ve az riskli kişilere de uygulanabilir. Şu şartlar varsa, bu tip ilâçlar kullanılabilir:

1. Taşlar kalsiyum ihtivâ etmiyorsa,

2. Safra kesesi fonksiyonlarını yapıyorsa,

3. Çok pahalı olan bu ilâçları uzun müddet kullanmak maddî külfet getirmiyorsa,

4. Hasta ameliyatı kesin olarak reddediyorsa,

5. Ameliyata kesin tıbbî engel varsa(Ağır koroner hastalığı gibi).

Taşların parçalanıp erimesi ortaya çıkmadan tedâvi durdurulursa kese, tekrar taş yapar.

Günümüzde safra kesesi taşı tespit edilen vak'aların tedâvisinde en çok kullanılan usûl, kesenin çıkartılmasıdır. Kesesinde taş tespit edilen hastalara hiçbir şikâyeti olmasa dahi ameliyat tavsiye edilmektedir. Çünkü taş vak'alarının % 2'sinde safra kesesi kanseri de eşlik etmektedir. Son yıllarda gerek safra, gerek böbrek taşları, Laser Işınları ve Ultrason dalgalarıyla parçalanabilmekte ve atılması sağlanabilmekte olup, ameliyat için bir alternatif teşkil etmektedir.

SAFRAN (Crocus sativus);

Alm. Safran-*Krokus (m),* **Fr.** *Safran (m),* **İng.** *Saffron.* **Familyası:** Süsengiller (Iridaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Kastamonu-Safranbolu'da yer yer yetiştirilir.

Eylül-ekim ayları arasında, mor renkli ve hoş kokulu çiçekler açan 15-30 cm boylarında, soğanlı, otsu bir bitki. Etli ve yuvarlak 2-3 cm çapında bir soğanı vardır. Üretimi de bu soğanlarla yapılır. Yapraklar uzun, dar ve ortası beyaz çiçeklidir. Yapraklar çiçeklerden sonra meydana gelir. Çiçekler 6 parçalı, erkek organları 3 tâne, dişi organın kapsül kısmı olan stigmaları turuncu renklidir.

Safran, Hititler döneminden beri Anadolu'da bilinmekte ve ilâç olarak kullanılmaktadır. Grekler döneminde de Batı Anadolu'da oldukça ticâreti yapılmıştır. Osmanlılar döneminde de önemini koruyan bir ihraç ürünü olmuştur. Daha önceleri Urfa, Mardin, Kastamonu, Ankara, İstanbul'da kültürü yapılmaktaydı. Fakat bugün sadece Kastamonu'nun birkaç köyünde üretimi yapılabilmektedir.

Safran bitki soğanlarıyla üretilir. Soğanların ekimi, Ağustos-eylül aylarında yapılır. Ekimde çiçek açar. Çiçeklerin stigma adı verilen dişi organ kısımları koparılır ve kurutularak safran adı verilen maddeyi verir. Bir tarladan ancak üç yıl verim alınabilir. Bir hektarlık alandan 15-30 kg; 100.000-150.000 çiçekten ancak 1 kg kuru safran elde edilebilir.

Kullanıldığı yerler: Kırmızı renkli boya maddeleri, şekerler, uçucu ve sâbit yağlar ihtivâ eder. Sinir sistemini uyarıcı, iştah açıcı, âdet söktürücü, koku ve renk verici olarak kullanılır. Zehirliliği azdır. Toz hâlinde iştah açıcı ve mîdevî olarak kullanılabilir.

Türkiye'nin yaklaşık 1000 kg civârında bir ihtiyâcı olup, bu İran veya İspanya'dan ithal edilmektedir.

SAGAN, Françoise;

Fransız kadın yazar. Lot eyâletinin Cajarl kasabasında 1935 yılında doğan Sagan, Sorbonne Üniversitesinin felsefe bölümünün birinci sınıfını bitiremeyerek ayrıldı. Edebiyat dünyâsına 1954 senesinde **Merhaba Hüzün** isimli romanıyla katıldı. Bu romanında acı, şefkat, mâsumluk, ahlâk bozukluğu ve bir genç kızın hayâtı dile getiriliyordu. Yetişkin bir yaşa gelmiş bu genç kızın acıklı hikâyesi **Acı Tebessüm** (1957) ile devam etti.

Yazarın, bu ilk romanları onun acemilik devresinin ürünleri olup, **Bir Ay, Bir Yıl** (1957) ve **Brahms'ı Sever misiniz?** (1959) adlı eserleriyle ustalığa dönüştü. Maurice Nedea'ya göre bu eserlerde Sagan'ın özel uslübunda yüksek bir fikrin hayal kırıcılığı, dağınıklığı ve sıkıcılığı vardır.

Sagan, **İsveçlerde bir Şato** ve **Bâzan da Kemanlar** gibi tiyatro eserleri de yazmıştır.

SAĞAN (Micropus);

Alm. *Segler (m),* **Fr.** *Martinet (m),* **İng.** *Swift.* **Familyası:** Sağangiller (Cypselidae). **Yaşadığı yerler:** Palearktik bölgede. **Özellikleri:** 20 cm boyunda, kırlangıca benzer bir kuş. **Çeşitleri:** 80 kadar türü vardır. Kara sağan (Ebâbil kuşu), ak karınlı sağan meşhurlarıdır.

Sağangiller familyasından, kırlangıca benzer, uzun, dar kanatlı göçmen bir kuş. Az çok beyazla karışık siyahımtrak renklidir. Hemen hemen dünyânın her tarafında bulunur. Orak biçimli sivri uzun kanatları ile oldukça hızlı uçar. Ayakları çok kısa olduğundan diğer kuşlar gibi tüneyemez. Sivri ve kuvvetli tırnakları ile ancak dik zeminlere tutunur. Ayakları tutunucu tipte olduğundan çoğunda dört parmak da öndedir. Ömrünün büyük kısmını uçarak geçirir. Uçarken beslenir, su içer, çiftleşir, hatta uçarken uyur. Sağanlar halk arasında bâzan kırlangıçla karıştırılır. Görünüşü kırlangıca benzerse de kuyruğu daha az çatallıdır. Gagası, küçük ve zayıftır. Ağzı çok açılır. Uçarken yakaladığı böceklerle beslenir. Bir avla karşılaştığı zaman birkaç sâniye müddetle hızını 200 km'ye çıkarabilir. Ortalama hızı saatte 90 km'dir.

Sağanlar, büyük şehirlerde yaşayabilen nâdir kuşlardandır. Yuvalarını duvar ve kaya oyuklarına, evlerin damlarına ve pencere üstlerine tükürükle yapıştırdığı kırıntılarla yaparlar. Yakaladıkları böceklerden hazırladıkları besin tomağını gagaları ile yavrularının ağzına verirler. Kötü havalarda yavrular birkaç gün açlığa dayanabilir.

Sağanların 80 kadar çeşidi vardır. Hepsi yuvalarını tükürükle yapıştırırlar. Uçarken topladıkları yaprak, tüy, tohum, dal gibi maddelerden yuva yaparlar. Bâzıları oyuklarda yuva yapar. Mağara sağanları, karanlık mağara duvarlarında yuva kurarlar. Yarasalardaki gibi ses yansımalarıyla karanlıkta birbirlerine çarpmadan binlerce bireylik koloni hareket edebilir. Palmiye sağanı, yuvasını palmiye ağacının yaprağına yapar. Yapraklar rüzgârda hızla sallandıklarından yumurtasını yuvasına yapıştırır. Düşey doğrultuda ve ağaca yapışarak kuluçkaya yatar. Kuluçka döneminde yumurtasını döndürmeyen tek kuştur. Sağanların çoğunda 20 gün içinde yumurtalar açılır. Ergine benzer yavrular çıkar. Hava ve beslenme şartlarına bağlı olarak gelişimleri değişir. Kara sağanın yavruları 8 haftada yuvayı terk eder ve hemen göç ederler. Anne babaları olmadan yollarını bulabilirler.

Türkiye'de kara sağan ve beyaz karınlı sağan türleri mevcuttur. Kara sağanın görünüşü kahverengimsi siyahtır. Yüz kısmı beyazdır. Boyu 17 cm kadardır. Büyük gruplar hâlinde kaya oyuklarına ve ev damlarına yuva yapar. Bütün gün sürüler hâlinde evlerin çevrelerinde uçuşurlar. Nisan-eylül arasında yurdumuzda kuluçkaya yatar. Kış aylarında tropikal Afrika'ya göç ederler. Beyaz sağanlar 20 cm kadardır. Mart ayında gelip, Ekim ayı sonlarında ayrılırlar. Boyun ve karın kısımları beyazdır. Köy ve kasaba evlerinin damlarına yuvalar yaparlar. Kara sağandan daha uzun müddet iklimimizde kalır. Halk arasında kara sağana "Ebâbil kuşu" da denir.

SAĞIRLIK;

Alm. *Taubheit (f),* **Fr.** *Surdité (f),* **İng.** *Deafness.* İnsanın çevresindeki sesleri kısmen veya tamâmen duymaması hâli. Bir insanın çevresine sosyal ve ekonomik yönden uyum sağlayabilmesi için işitme fonksiyonunun normal olması gerekir. İşitmeme tek taraflı olabildiği gibi iki taraflı da olabilir. Doğuştan olabildiği gibi sonradan da meydana gelebilir.

İşitme olayı oldukça karmaşık bir mekanizma vâsıtasıyla olur. Bu mekanizmada, ses enerjisinin salyangoz kabuğu şeklindeki kaklea isimli iç kulak organında sinirlerle taşınabilen elektrik enerjisine dönüşmesi ve bunun beynin işitme merkezine taşınması söz konusudur.

İşitme kaybı ya iç kulağa kadar olan iletimdeki bir bozukluğa bağlı olabilir, yâhut işitmeyle ilgili sinir liflerinde veya beyin işitme merkezindeki bir bozukluğa bağlı olabilir. Birincisine **İletim tipi sağırlık,** ikincisine ise **alıcı tipte sağırlık** denir.

İşitme kayıplarının genel sebepleri şunlardır: Doğuştan anomaliler ve gebelik sırasındaki hastalıklar, enfeksiyonlar, travma (darbe), gürültüye mâruz kalma, metabolik hastalıklar, spontan (kendiliğinden olan) işitme kayıpları ve fonksiyonel sağırlıklar.

A) Konjenital (doğuştan olan) anomaliler ve gebelik sırasındaki hastalıklar: 1) Dış kulak yolu yokluğu veya gelişme geriliği: Bunlarda iletim tipinde sağırlık vardır. Cerrâhi olarak veya işitme cihazları yardımıyla düzeltilebilir. 2) Kemikçiklerin gelişim anomalileri: İletim tipinde sağırlık yapar. Cerrâhî olarak veya işitme cihazları ile tedâvisi mümkündür. 3) İç kulağın yokluğu: İşitme kaybı alıcı tiptedir. Dudaktan okuma veya işiterek eğitimli rehabilitasyonun dışında başkaca tedâvisi yoktur. 4) Genetik faktörlere bağlı iç kulağın gelişim anomalileri: Alıcı tipte işitme kaybı olur. Tedâvisi; işitme cihazları, dudaktan okuma veya işitme eğitimiyle sağlanır.

B) Enfeksiyonlar: Bakteriyel enfeksiyonlar, viral enfeksiyonlar, sifiliz olmak üzere üç kısımda incelenir. Enfeksiyondan dolayı iletim organlarındaki harâbiyeti önlemek için erken teşhis ve tedâvi önemlidir.

C) Travma (Darbe): Kafa travmalarında sıklıkla, iletim veya alıcı tipte veya her ikisinin birlikte olduğu işitme kayıpları görülür. İletim tipinde tedâvi genellikle cerrâhidir. Alıcı tipte tedâvi ise hemen hemen imkânsızdır. Dış kulak yoluna yabancı cisim girmesiyle, kulak zarında veya kemikçiklerde hasar meydana gelebilir ve travmatik işitme kaybı olabilir. Tedâvisi cerrâhidir.

D) Gürültülü ortamda yaşayanlarda iç kulakta meydana gelen hasar neticesi sağırlık: Günümüzde oldukça sık rastlanmaktadır. Zamânında farkına varılır ve gürültü kaynağı yok edilirse işitme kaybı düzelebilir. Teşhiste geç kalınmışşa tek tedâvi işitme cihazı kullanmaktır.

E) Metabolik hastalıklar: Otoskleroz, Diabetes Mellitus, Timpanoskleroz, Paget hastalığı ve Ototoksik (kulak sinirini bozan) ilâçlar sebep olabilir. Otoskleroz hâriç bu sebeplerle olan sağırlık alıcı tipte sağırlıktır. Otoskleroz ise, yetişkinlerde iletim tipinde işitme kaybının en önemli sebebidir. Bâzı vak'alarda Otoskleroz iç kulağı da tutmuş ve alıcı tipte işitme kaybı da meydana getirmiştir.

Ototoksik ilâçlar; Neomisin, Kinin, Kanamisin, Gentamisin, Streptomisin vb. antibiyotikler, ağrı kesiciler kanser ilâçları en sık sağırlık yapan ilâçlardır.

F) Spontan (Kendiliğinden olan işitme kayıpları): Bilinen beş sebebi vardır. Bunlar; meniere hastalığı, viral hastalıklar, iç kulağın damar hastalıkları, reissner membranı yırtılması ve iç kulağın spontan fistülüdür. Bu hastalıkların hepsinde alıcı tipte işitme kaybı vardır ve çoğunlukla tek kulaktadır.

G) Fonksiyonel sağırlık: Hastanın işitme kaybını îzâh edecek organik bir sebep bulunamaz ise fonksiyonel işitme kaybı tâbirini kullanmak âdet olmuştur. İşitme olayı tamâmen psişik veya rûhî faktörlerle bozulmuş olup, işitme mekanizması normaldir. Emosyonel (rûhî, heyecana bağlı) huzursuzlukla meydana gelen sağırlıkla birlikte başka belirtiler de vardır. En önemlisi uykusuzluk ve kulak çınlamasıdır. İşitme derecesi hastanın o günkü rûhî durumuna göre devamlı değişir. Fonksiyonel işitme kaybı sâdece organik lezyonların olmamasına değinen testlerle kararlaştırılamaz. Rutin (sürekli uygulanan) kulak muâyenelerinin mutlaka yapılması lâzımdır. Fakat burada testlerin dâimâ birbirinin netîcesini doğrulaması şarttır.

Bu tip işitme kayıplarında birtakım özellikleri şöyle sıralayabiliriz:

Hastalığın hikâyesinde başlangıç oldukca tipiktir: Meselâ, kulağa ilâç damlatmadan sonra veya kulak muâyenesinden sonra gibi.

Ufak tefek müdâhalelerle şikâyetin âni kaybolması: Meselâ, kulağa hava vermekle veya işitme cihazının en düşük derecesinde dahi iyi duyduğunu söylemesi gibi.

İşitme muâyenelerinde bulguların dâimâ değişik olması gibi.

İşitme kaybının teşhisi: İşitme kaybını ve cinsini tâyin için birçok metod vardır. Bunlardan en sık kullanılanları şunlardır:

Diapazon testleri: Diapazon testlerinin ikisi önemlidir ve birbirlerini tamamlayınca bilgi verirler. Birincisi; sâniyede 512 defâ titreşerek ses veren diapozun isimli âletin, alın ortasına veya ön dişlerin ortasına konulması ve hastaya sesin hangi kulaktan duyulduğunun sorulmasıdır. İkincisi; kulak kepçesi arkasındaki kemiğe diapozonu yerleştirmek ve sonra dış kulak yolu önüne getirerek hangisinden daha iyi ses duyduğunu sormaktır. Birinci denemede sesin geldiği kulakta iletim tipi sağırlık veya karşı kulakta alıcı tip işitme kaybı olduğu anlaşılır. İkinci denemede kemikten duyan bir kişinin hava yolu ile duymaması, orta kulakta iltihap gibi hastalıkların olduğunu düşündürür.

Odiyometrik incelemeler: Bir kimsenin işitme fonksiyonunun ölçümlü muâyenesidir. Bu muâyene ses geçirmez bir odada ve bir seri ses tonları verilerek işitme kâbiliyetini ve konuşmaları anlama kâbiliyetini ölçmek sûretiyle yapılır. Sonuçlar Odiogram denen grafik üzerine kaydedilir. Odiyometrik muâyenede hastanın işitme mekanizmalarıyla ilgili üç türlü bilgi elde edilir:

1. Hastanın sesi işitme kâbiliyeti,

2. Hastanın işittiklerini anlama kâbiliyeti,

3. İtişme mekanizmalarındaki herhangi bir bozukluğun lokalizasyonu.

SAĞLIK;

Alm. *Gesundheit (f), Wohlbefinden (n),* **Fr.** *Santé (f),* **İng.** *Health.* Sâdece hastalıklı ve malül olmama hâli değil, aynı zamanda, bedenen, rûhen ve sosyal yönden tam bir huzur ve iyilik hâli. Sağlıklı denilince genetik olarak iyi vasıflarla doğmuş, fizik, fizyolojik ve aklî olarak iyi gelişmiş, vücut fonksiyonları ahenk içinde bulunan morelmen iyi karakterli bir varlığın durumu anlaşılır.

Sağlık, insanoğlunun önem verdiği en eski konulardan birisidir. Hayâtın başlangıcından beri, hastalık ve ölüm olduğundan hastalıkları yenmek, acıları dindirmek bütün toplumlarda başlıca gâyelerden birisi olmuştur. Tıp ilmi, büyük bir hızla ilerlemekte, dün çâresiz gibi görünen dertlere çâre bulunmaktadır. Peygamber efendimiz bir hadîs-i şerîflerinde:

"Allahü teâlâ her hastalığın ilâcını yaratmıştır, yalnız ölümün çâresi yoktur." buyurmuşlardır. (Bkz. Hastalıklar)

Sağlık, dünyâ nîmetlerinin başında gelir. Sıhhati yerinde olmayan kişi ne dünyâsı ne de âhireti için gerekli olan çalışmaları yapamaz. İslâm dîninin emretmiş olduğu bütün hususlar sağlığa uygun ve onu koruyucu olan hususlardır. Bunların ehemmiyeti teknik ve fennin ilerlemesiyle daha iyi anlaşılmıştır. Namaz, oruç gibi ibâdetler, hergün abdest almak ve gerektiğinde gusl abdesti almak insan sağlığı açısından son derece faydalı işlerdir. İslâm dîni mîdenin tıkabasa doldurulmasını da men eder. Peygamber efendimiz; **"Ümmetim sofraya acıkmadan oturmaz, doymadan kalkar."** buyurmuştur. Domuz etinin yenmesinin yasaklanmasıyla da, bu pis hayvandan insana geçen birçok hastalığın önü alınmıştır. Her türlü alkollü içkinin yasaklanması da sağlık ve ictimaî hayâtın sağlamlığı açısından bulunmaz bir hâdisedir.

Toplumun sağlığı, kişinin sağlığı kadar önemlidir. Sağlığı korumak ve seviyesini yükseltmek devletin baş görevi olmalıdır. BCG aşısını bulanlardan Calmette; "Toplumun sağlığını korumak için harcanan para, toplumun kalkınması için yapılan en değerli yatırımdır." der. Yıllık harcamaların içinde en önemli yeri sağlık hizmetlerinin alması bu bakımdan önemlidir.

Batıda ise halk sağlığı hizmetinin koruyucu ve tedâvi edici alanlarında en büyük gelişmeler ancak 19. yüzyıl ortalarından sonra Pasteur'un mikrobiyoloji alanındaki buluşları ile başlamıştır. Bu asrın sonlarında ve 20. yüzyıl boyunca insan sağlığına ve özellikle iş sağlığına önem verilmiş, sosyal hizmetler, sağlık hizmetlerinin muhtevâsına alınmıştır.

Fertle toplumun sağlığı ve sağlığın korunması konularında insanların eğitilmesi son yıllarda üzerinde çok durulan sağlık hizmetlerinden birisi olmuştur. Hasta olup da iyi olmaya çalışmaktansa, hasta olmamaya çalışmak çok daha iyidir. Dünyâ Sağlık Teşkilatı (WHO)nun da çalışmaları bu yöndedir. Sevgili Peygamberimiz bu konuda birçok emir ve tavsiyeler getirmiştir. Bu tavsiyeler bulaşıcı hastalıkların korkunç tahribâtını engelleyen tesirli yolları anlatır. Peygamberimizin müminlerin beden ve rûh sağlıklarına dikkatleri çeken tenbih ve emirleri, daha sonra İslâm âlimleri tarafından **Tıbb-ı Nebevî** adı altındaki eserlerde toplanmıştır. Müslüman tabipler tıbbı, bir kâhin ve büyücü mesleği olmaktan kurtarmışlar ve ilmî usûllerin uygulayıcıları olmuşlardır. Açılan her imâret, darüşşifâ, bîmârhâne halk sağlığıyla yakından ilgilenen müesseseler olmuşlardır.

Milletlerarası seviyede 1948'de kurulmuş olan Dünyâ Sağlık Teşkilâtı, ülkelere sağlık problemlerini çözme konusunda yardım etmektedir. Sağlıkla ilgili diğer milletlerarası teşkilâtlar arasında UNİCEF ve FAO sayılabilir. UNESCO ise diğer faaliyetlerinin yanısıra sağlık eğitimiyle de ilgilenmektedir.

Dînimiz, sağlığa çok önem verdiğinden târihte kurulan bütün İslâm devletleri, bunun üzerinde ehemmiyetle durmuşlardır. Abbâsiler, Endülüs Emevileri, Selçuklular ve Osmanlılar pekçok sağlık teşkilâtları kurmuşlardır. (Bkz. Hastâne)

Türkiye'de sağlık hizmetleri: Millî mücâdelenin başladığı dönemde, toplumu sağlıklı bir millet hâline getirme şartı, üzerinde önemle durulan konulardan birisiydi. 23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisinin 2 Mayıs 1920 günü 3 sayılı kânunla kurduğu ilk millî hükümetindeki 11 üyeden birisi de Sıhhiye ve Muavenet-i İctimâiye Vekili adını taşıyordu. Böylece o târihlerde birçok Avrupa ülkesinde, sağlık konusuyla ilgili böyle bakanlık çapında bir kuruluş yokken, Türkiye'de önemli bir adım atılmış olmaktaydı. Kurtuluş Savaşı sırasında, zor ve imkânsızlık içinde pek az sayıda personelle başlatılan sağlık çalışmalarının yanısıra sosyal yardım konusu da bu bakanlığın görev alanına konmuştu.

Bakanlık görevini, ilk olarak Dr. Adnan Adıvar, ondan sonra da Dr. Refik Saydam yürüttüler. Saydam, aynı zamanda, Cumhûriyetin îlânından sonra kurulan ilk hükümette de (30 Ekim 1923) Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanıydı. Bakanlığın çıkardığı ilk kânunlardan birisi 1593 sayılı Umûmî Hıfzısıhha Kânunudur. Kânun, özellikle koruyucu sağlık hizmetlerini ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının görevlerini belirlemektedir.

Sağlık alanında atılan adımlardan biri de 1961 yılında çıkarılan 224 sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesine dâir kânun olmuştur. Bu kânunla en uç yerleşim ünitelerine kadar temel sağlık hizmetlerinin götürülmesi sistemleşmiştir.

Ülkemizde sağlık hizmetlerinin sürekli, eşit ve dengeli yapılabilmesi için 1981 yılında bâzı sağlık personeline, Devlet Hizmeti Yükümlülüğü Kânunu çıkarıldı. Böylece; koruyucu, tedâvi edici ve rehabilitasyon biçiminde ağırlık kazanan sağlık hizmetlerinin istenen seviyede olması için önemli bir adım daha atılmış oldu. 1982 Anayasası Türkiye'de herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı olduğunu, çevrenin geliştirilmesi, çevre sağlığının korunması ve çevre kirlenmesinin önlenmesini devletin görevleri arasında saymış ve bu görevleri birinci derecede yerine getirme yükümlülüğünü Sağlık Bakanlığına vermiştir.

1. Koruyucu sağlık hizmetleri: Bulaşıcı ve salgın hastalıkların denetim altına alınabilmesi, çevre sağlığı, âile plânlaması ve ana çocuk sağlığı, sağlıklı beslenme ve halkın sağlık konularında eğitilmesi bu hizmetin temel bölümlerini meydana getirmektedir.

Sağlık Bakanlığının kuruluşundan bu yana, öncelikle ele alınan konuların başında bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücâdele gelmektedir. Salgınlarla birçok ölümlere ve sakatlıklara yol açan kolera, vebâ hastalıkları, sürdürülen etkili çalışmalarla ortadan kaldırılmış ve en önemli sağlık meselesi olan sıtma hastalığının ülke sathında yaygınlığı engellenerek belli bir bölgede denetim altına alınmıştır. Veremden ölümler büyük oranda düşürülmüş, frengi, cüzzam ve trahom da tehlikesiz duruma getirilmiştir.

Altyapı yetersizlikleri yüzünden, zaman zaman görülen su ve besin kaynaklı hastalıklar, çocukluk döneminde görülen ve aşı ile koruma sağlanabilen hastalıklar sürekli tâkip edilip, denetim altında tutulabilmektedir. Bu sebeple devlet çocuklara yapılması gereken bütün aşıları ücretsiz olarak yapmaktadır.

a. Verem savaşı: Yapılan çalışmalarla il ve ilçe merkezlerinde verem hastalığı sonucu meydana gelen ölüm oranı yüz binde 262'den, yüz binde 7,67'ye düşürülmüştür.

b. Sıtma savaşı: Uzun yıllardan beri, millî bir dâvâ olarak ele alınan meselelerden biri de sıtma konusu olmuş, plânlı ve kararlı çalışmalarla bu alanda başarılı sonuçlar elde edilmiştir. 1922 yılında ülke nüfûsunun % 50'si sıtmalıydı. Yapılan yoğun çalışma ve aşılama sebebiyle sıtmalı hasta sayısı yüzbinde 3 oranına düşürülmüş fakat son yıllarda tekrar sıtma vakaları görülmeye başlamış, 40-50 bin civarında sıtmalı hasta vakası tespit edilmiştir (1994).

Sıtmanın yanısıra, 1920'lerde trahom da önemli bir hastalık olarak kendini göstermekteydi ve yurtta 3 milyon trahomlu vardı (nüfûsun % 25'i). Trahomlu sayısı da son yıllarda alınan önleyici tedbirler sâyesinde azalmıştır.

Türkiye'de yaygın oluşu yüzünden gelecek kuşakları tehdit etmekte olan frengi ve cüzzamlı sayısı da sıkı tedbirlerin alınması, aşıların düzenli bir şekilde yapılması sâyesinde hasta kişilerin sayısı yok denecek kadar azalmıştır.

c. Çevre sağlığı ve besin kontrolü çalışmaları: İl Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürlüklerince yapılan

çevre sağlığı çalışmalarında; besinlerin muâyeneleri, besin îmâl ve satış yerlerinin denetimi, suların analizi ve klorlanması, iş yerlerinin sağlık denetimleri ele alınmaktadır.

d. Âile plânlaması ve ana-çocuk sağlığı çalışmaları: Âilelerin bakabilecekleri sayıda, çocuğa sâhip olmaları ve bu yolla aşırı nüfus artışının denetimini hedef alan âile plânlaması hizmetlerine 1965 yılında başlanmıştır. Doğumdan önceki, doğum ve doğumu tâkip eden dönemlerdeki annelerle 0-6 yaş dönemindeki çocukların bakım, tıbbî muâyene ve eğitimleriyle ilgili çalışmaları içine alan ana ve çocuk sağlığı hizmetleri, Bakanlığın önem verdiği konulardandır.

2. Tedâvi edici sağlık hizmetleri: Hastâne tedâvi edici hizmetleri: Ülkemizde 1992 isitatistiklerine göre askerî hastâneler hâriç 956 hastâne, 3829 sağlık ocağı, 11.427 sağlık evi, 247 verem savaş, 255 kamu sağlığı dispanseri bulunmaktadır. Hastâne ve sağlık merkezlerinde 144.280 yatak sayısı mevcuttur. Duruma göre yaklaşık olarak 415 kişiye bir hasta yatağı düşmektedir. Hasta yataklarının ülke sathındaki dağılımı dengesiz bir manzara vermektedir. Toplam yatak kapasitesinin yaklaşık % 45'i İstanbul, Ankara ve İzmir'de bulunmaktadır. Öte yandan kaynak yetersizliği ve mütehassıs hekim açığı yüzünden mevcut yatak kapasitesinden de tam olarak faydalanılamamaktadır.

3. Sosyal yardım hizmetleri: Sosyal yardım ve sosyal güvenlik hizmetlerini düzenlemek, korunmaya muhtaç çocuklarla, sakat ve yaşlıların bakımı, yetiştirilmesi ve rehabilitasyonu, çalışma gücünden mahrum kişilerin güvenliklerinin sağlanması da Bakanlığın görevleri arasında bulunmaktadır. Bakanlık bu hizmetleri Çocuk Bakım Yurtları, Kreş ve Gündüz Bakımevi, Yaşlı ve Huzur evleriyle yerine getirmektedir. Bu bakımevleri de ülke genelinde devamlı çoğaltılmaktadır.

SAĞLIK BAKANLIĞI;

Alm. *Ministerium für Gesundheitswesen,* **Fr.** *Ministére (m) de la Santé* **İng.** *Ministry of Health.* Memleketimizdeki sağlık işleriyle uğraşan bakanlık. Bakanlığın 1983 yılına kadarki adı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı idi. Târih boyunca Türk toplulukları, sağlıkları ve yardımlaşmaları ile diğer kavimlere örnek olmuşlardır. İslâmiyeti kabul ettikten sonra; sıhhate, temizliğe çok önem vermişler, dînin bu hususdaki emirlerini yerine getirmek için gösterdikleri gayretle tanınmışlardır. Peygamberimizin; **"Temizlik îmânın yarısıdır.", "Her hastalığın çaresi vardır, yalnız ölümün çâresi yoktur." "Ey Allah'ın kulları! İlâç kullanın!"** emirleri, temiz ve sağlıklı olmaya, ilâç kullanmaya dâirdir.

Osmanlı Devleti, sağlık ve sosyal yardım işlerine büyük önem vermiş, dünyâ devletlerine örnek olmuştur. Kurulan vakfiyeler, hastâneler, kervansaraylar, sebiller, aşevleri sosyal yardımın bütün insanlara ulaşabilmesi için fazla miktarda açılmıştır.

Osmanlı Devletinde, sağlık hizmetlerinin teşkilâtlanması 1839 yılında "Beynelmilel sıhhiye Meclisi"nin kurulmasıyla başlamıştır. Daha sonra 1878'de kurulan "Cemiyet-i Tıbbiye-yi Mülkiye", 1906'da "Meclis-i Maarif-i Tıp" adını almıştır. 1908'de Meşrutiyetin îlânından sonra bu kuruluşun adı "Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye-yi Mülkiye ve Sıhhiye-yi Umûmiye" olarak değiştirilmiş görev ve yetkileri genişletilmiştir. Aynı yıl içinde kaldırılan bu meclisin yerine, İçişleri Bakanlığına bağlı "Sağlık Genel Müdürlüğü" kurulmuştur. 1914 yılında da İçişleri Bakanlığının adı "İçişleri ve Sağlık Bakanlığı" olmuştur.

Sağlık hizmetlerinin batılı ve çağdaş anlamda ele alınması; Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti döneminde çıkarılan 2 mayıs 1920 târih ve 3 sayılı kânunla Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının kurulmasıyla gerçekleştirilmiş ve Bakanlığın hizmeti, Cumhûriyet döneminde daha da gelişmiş ve yaygınlaştırılmıştır.

Bakanlığın görevleri, 1930 yılında yürürlüğe giren 1593 sayılı "Umûmi Hıfzısıhha Kânunu" ile belirlenmiş, 1936 yılında çıkarılan 3017 sayılı "Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı teşkilât ve Memurin Kânunu" ve daha sonra bu kânuna ek olarak çıkarılan diğer kânunlarla teşkilât yapısı kurulmuştur. Daha sonra bakanlık 13 Aralık 1983 târih ve 181 sayılı kânun hükmünde kararnâmeyle bugünkü şeklini aldı.

Görevleri: 1593 sayılı kânunla belirlenen görevler şöyle özetlenebilir:

Ana, çocuk ve gençlik sağlığını korumak; bulaşıcı ve salgın hastalıklarla ve çok sayıda ölümlere sebep olan diğer zararlı tesirlerle savaşmak, bunların yurt dışından ülke içine girmesini önlemek; hekimlik ve sağlıkla ilgili diğer mesleklerin uygulamalarını düzenlemek ve denetlemek; besinleri, ilâçları, zehirli ve etkili uyuşturucu maddeleri, hayvanlar için kullanılan serum ve aşılar dışında olmak üzere, serum ve aşıları denetlemek; okul sağlığı, çalışma ve mesken sağlığı ile ilgili hizmetleri yürütmek; mâden suları ile diğer şifâlı suların sağlık yönünden denetimini sağlamak; hıfzısıhha müesseseleri ve bakteriyoloji laboratuvarları ile biyokimyâsal muâyene ve incelemeler yapan kuruluşlar açmak ve işletmek; meslekî öğretim kuruluşları açmak, yönetmek ve dengi kuruluşların açılmasına izin vermek ve bunları denetlemek; akıl hastalıklarını tedâvi edecek, sakatlığı olanları kabul edecek yurt ve kurumlar kurmak

ve yönetmek; göçmenlerin, cezâevlerinin ve ulaştırma hizmetlerinin sağlıkla ilgili işlerini yürütmek; sağlıkla ilgili halk eğitimi ve istatistik hizmetlerini yürütmek ve bu gâyeyle bütün ulaştırma araçlarıyla işbirliği yapmak.

Sağlık Bakanlığı, görevlerini kendisine bağlı olan şu teşkilâtlarla yerine getirir:

Sağlık İşleri Genel Müdürlüğü, Sağlık Propagandası ve Tıbbî İstatistik Genel Müdürlüğü, Tedâvi Kurumları Genel Müdürlüğü, İlâç ve Eczâcılık Genel Müdürlüğü, Hudut ve Sâhiller Sağlık Genel Müdürlüğü, Sıtma Eradikasyon Dâire Başkanlığı, Verem Savaş Dâire başkanlığı, Âile Plânlaması Ana ve Çoğuk Sağlığı Genel Müdürlüğü, Sıtma Savaş Dâiresi Başkanlığı, Kanserle Savaş Dâiresi Başkanlığı, Sağlık Eğitimi Genel Müdürlüğü, Destek Hizmetleri Dâiresi Başkanlığı, Personel Genel Müdürlüğü, Protokol ve Dışilişkiler Grup Başkanlığı, Avrupa Topluluğu Koordinasyon Dâire başkanlığı, Sosyalleştirme Dâiresi Başkanlığı.

SAHÂBÎ (Bkz. Eshâb-ı Kirâm)

SAHAF;

Alm. *Antiquar (m),* **Fr.** *Antiquarie (n),* **İng.** *Antiquary.* Eskiden kitap satanlara verilen ad. Matbaanın keşfedilip, basın işinde kullanılmasından önce kitaplar elle yazılırdı. Bu işi, meslek edinen pekçok kişi bulunurdu. Bunların yazdıkları kitapları dükkânlarda satma, ilk defâ 14. yüzyılda Bursa'da görüldü. Edirne başşehir olunca sahaflık (sahhâflık) merkezi burada gelişti.

Daha sonra İstanbul'da Kapalıçarşı'da pekçok sahaf (sahhâf) dükkânı açıldı. Bâyezîd Câmii avlusundan Kapalıçarşı'ya giden yol üzerinde iki taraflı sahaflar çoğaldı. Bunlardan bir kısmı günümüzde de eski eserleri satmakta ve burası **Sahaflar Çarşısı** olarak bilinmektedir. Evliyâ Çelebi'nin **Seyâhatnâmesi**'nde 17. yüzyılda sahaf dükkanı sayısının 50, ulemâ hizmetinde bulunan sahaf esnafı sayısının ise 300 olduğundan bahsedilir. Kapalıçarşı'daki sahaf dükkânları Birinci Dünyâ Harbinden sonra tamâmen kapandı. Kitapçı dükkânlarının bir kısmı Bâyezîd Câmii avlusunda bulunan Sahaflar Çarşısına; bir kısmı da Bâbıâli Caddesi (Ankara Caddesi)ne taşındı. Osmanlılar zamânında sâbit sahaf dükkânlarının yanında, gezen, bohça ile kitap satışı yapanlar da vardı. Bunlara "bohçacı" denirdi. Bu kimseler konak ve evleri dolaşarak kitap satarlardı.

Sahaflar, diğer esnaf teşekkülleri gibi loncaya mensuptular. Tamâmen loncanın kurallarına tâbiydiler ve kendilerine has tellâl ve kâhyaları vardı. Sahaflar aralarındaki anlaşmazlıkları halletmek ve devlet dâirelerindeki işlerine bakmak üzere bir başkan seçerlerdi. Buna, "sahaflar şeyhi" denirdi.

SAHAROV, Andrey Dmitriyeviç;

Rus nükleer fizikçi. Rusya'da kısıtlı olan insan haklarının kazanılması için mücâdele etmiştir. 21 Mayıs 1921'de Moskova'da doğdu. 15 Aralık 1989'da Moskova'da öldü. Fizik öğrenimi gören Saharov, 1947'de doktorasını bitirdi. 1953'te SSCB Bilimler Akademisi tam üyeliğine seçildi. Hidrojen bombasının yapım çalışmalarını gerçekleştirip denetimli çekirdek kaynaşmasının (füzyon teorisinin) temellerini attı.

1961'de Başbakan Kruşçev'in 100 megatonluk bir hidrojen bombasının atmosferde denenmesi yönündeki plânına, bu deney sonrasında meydana gelecek radyoaktif serpintinin yaygın hastalıklara sebep olabileceğini söyleyerek, karşı çıktı.

1968'de Batı ülkelerinde yayınlanan (**La Libertè intellectuelle en U.R.S.S. et la Coexistence'ı)** Sovyetler Birliğinde Düşünce Özgürlüğü ve Bir Arada Yaşama adlı kitabıyla nükleer silahların azaltılması gerektiğini savundu. Komünist ve kapitalist sistemlerin bozuk taraflarını ortaya koydu. 1971'de İnsan hakları savunucularından Yelena G. Bonner ile evlendi. 1975'te NobelBarış ödülünü kazandı.

Saharov, Sovyet Yönetimince ülke içinde çeşitli baskılar uygulamak, ülke dışında da düşmanca bir politika tâkip etmekle suçlandı ve 1980'de Gorki'ye sürüldü. Sovyet yönetiminin kendisine verdiği bütün nişanlar alınmasına rağmen, Bilimler Akademisi Üyesi olarak kaldı. 1986'da sürgün cezâsı kaldırılıp Moskova'ya dönmesine izin verildi.

SÂHİBATAOĞULLARI;

Selçuklu Vezîri Sâhibata Fahreddîn Ali'nin oğulları tarafından Afyon ve çevresinde kurulan beylik.

Vezirliği sırasında Konya, Sivas gibi bâzı şehirlerde büyük hayır müesseseleri yaptırması sebebiyle, **Hoca Sâhibata** ünvânıyla anılan Fahreddîn Ali, Moğol işgâlinin en zor günlerinde vazife yaptı.

Anadolu'ya hâkim olan Moğollar, kendilerinin rahatı için Türkiye Selçukluları şehzâde ve devlet

adamlarının iktidâr ve mevki hırslarını tahrik ederek ikilik çıkarıyorlardı. Sultan Gıyâseddîn İkinci Keyhüsrev'in iki oğlundan her birini, memleketin bir bölümüne sultan yapmışlardı. İkinci İzzeddîn Keykâvus, aleyhteki faâliyetler yüzünden gelen Moğol ordusu önünden İstanbul'a, bilâhare de Kırım'a kaçtı. Bunun üzerine Dördüncü Kılıç Arslan idâreyi tek başına ele geçirdi. Saltanatta hak sâhibi olanları kışkırtmakla da kalmayan Moğollar, küçük rütbedeki devlet adamlarına yüksek makamlar vererek hem onları rahat kullanıyorlar, hem de memleket içinde otorite boşlukları ortaya çıkarıyorlardı. Bu sâyede, Türkiye Selçuklularının devlet adamları ve sultanları, Moğolların oyuncağı ve haraç memurları olmaktan öteye gidemiyorlardı.

Bütün bu olumsuz şartlara rağmen Sâhibata Fahreddîn Ali, memleketin harâb olmaması için elinden gelen gayreti gösterdi. Mümkün olduğunca birliği temin ederek düzeni sağlamaya çalıştı. Selçuklu Devletinin idâresinde söz sâhibi olmak isteyen bâzı hâris devlet adamları, Fahreddîn Ali'nin iki oğluna Kütahya, Sandıklı, Akşehir ve Beyşehir'i iktâ vererek, onları uç beyliğine tâyin etmiş ve Sâhibata'yı kendi taraflarına çekmek istemişlerdi. Fakat çok geçmeden, Vezir Sâhibata'yı, çeşitli plânlar kurarak ve kısa zaman sonra da Kırım'da bulunan Sultan İkinci İzzeddîn Keykâvus'a para yardımı yaptığı gerekçesiyle tutuklatmışlardı. Bu sebeple, daha önce ihsânlarına kavuşmuş olan devlet erkânının çoğu kendisine cephe aldı. Düşmanları güçlü bir râkipten kurtulmuş oldular. Bu sırada Sâhibata'nın cesur bir asker olan oğlu Tâceddîn Hüseyin de hiçbir şeyden haberi yokken tutuklandı. Daha sonra Sâhibata, yargılanmak üzere İlhanlı Sultanı Abaka'nın sarayına gönderildi. Savunmasıyla hayâtını kurtarmasına rağmen, eski mevkiini ele geçiremedi.

Sâhibata, Abaka Hanın yanından ayrılıp Anadolu'ya geri döndükten sonra Konya'daki evine çekilerek, malları ve vakıflarının idâresiyle meşgul oldu. Onu ortadan kaldırmak için can atan düşmanları, özellikle onun büyük servetini ele geçirmeye çalışıyorlardı. Sâhibata'yı rahat bırakmayarak, çeşitli vesîlelerle gayrimenkulüne ve gelir kaynaklarına el atmaya başladılar. Bunun üzerine servetini ve gayrimenkulünü koruyabilmek için eski mevkiine tekrar sâhip olması gerektiğini anlayan Sâhibata, düşmanlarının meşgûliyetinden istifâdeyle Konya'dan ayrılarak muazzam bir servetle, Abaka Hanın yanına gitti. Bir müddet Moğol sarayında kalan Sâhibata, çeşitli hediyelerle İlhanlı beylerini kendi tarafına çekmeye muvaffak oldu.

Üç sene sonra 1275 yılında tekrar Selçuklu Devleti vezîri olarak Anadolu'ya döndü. Bu arada Abaka Han, Sâhibata'nın oğulları Tâceddîn Hüseyin ve Nusreddîn Hasan'ın ellerinden alınan vilâyetlerin kendilerine iâde edilmesini emretti. Muhtemelen Sâhibataoğulları Beyliğinin kuruluşu bundan sonra başlamıştır.

Sâhibata, yeniden vezir olarak vazîfeye başladıktan sonra herkese iyi davrandı, devlet idâresinde çıkması muhtemel karışıklıkları önledi. Bu esnâda İslâm âleminin lideri Türk-Memlûk Sultânı Baybars'ın Anadolu'ya girip Moğolları ağır bir mağlûbiyete uğratmasından faydalanan Karamanoğulları, arâzilerini genişletmeye başladılar. Üzerlerine gönderilen Selçuklu ordularını yenerek, Baybars'ın Anadolu'dan çekilmesinden sonra, Cimrî'yi Selçuklu tahtına geçirdiler. Karamanoğlu Mehmed Bey, Konya halkını zorla Cimrî'ye bîat ettirdi. Durumu öğrenen Sâhibata'nın oğulları Konya'ya yürüdüler. İki ordu, Kozağacı mevkiinde karşılaştı. Muhârebenin en şiddetli ânında Sâhibata'nın büyük oğlu Tâceddîn Hüseyin'in öldürülmesi, Selçuklu kuvvetlerinin bozulmasına sebep oldu. Ayrıca Sâhibata'nın diğer oğlu da öldürüldü.

Tâceddîn Hüseyin ve Nusreddîn Hasan'ın öldürülmeleri üzerine, Sâhibataoğullarının başına Hasan Beyin oğlu Şemseddîn Mehmed Bey geçti. Şemseddîn Mehmed Beyin başa geçmesinden sonra Denizli, Sâhibataoğulları ile Germiyanoğulları arasında nüfûz mücâdelesine sahne oldu. Bu mücâdele yirmi sene kadar sürdü. Nihâyet 1287'de Germiyanoğlu Kumandanı Bozkuş Bahadır, Denizli üzerine yürüdü. Şemseddîn Mehmed Bey bunu önlemek istediyse de giriştiği muhârebede öldürüldü. Bu sırada dedesi Sâhibata, hayattaydı. Şemseddîn'in yerine Karahisar beyi olarak oğlu Nusreddîn Ahmed geçti.

Daha sonra SâhibAta, yeni kuvvetlerle Karamanoğlu Mehmed Bey üzerine yürüdü. Mehmed Bey, Sâhibata'nın geldiğini haber alınca, Konya'ya sığınmak istediyse de, kale kapılarının kapanması üzerine Ermenek taraflarına çekildi. Fakat Sâhibata'nın tâkibinden kurtulamadı. Sonunda bir Moğol ileri karakoluna baskın yapan Mehmed Bey, pusuya düşürülerek, kardeşleri ve amca çocukları ile berâber öldürüldü.

Türk beylerinin mücâdelesinden istifâde eden Moğollar, Müslümanlara çok zulmettiler. Bir taraftan Moğolların Anadolu halkına yaptıkları zulümlere, diğer yandan oğullarının ölümüne çok üzülen Sâhibata, 1288 senesinde vefât etti.

Bu esnâda Karahisar civârını ellerinde bulunduran Sâhibataoğullarının başında Nusreddîn Ahmed Bey vardı. Ahmed Bey, 1314 senesinde beyliklerin İlhanlı Devletine bağlılıklarını kuvvetlendirmek için Anadolu'ya gelen Emîr Çoban'a tâbiyetini arz ederek mevkiini korumaya muvaffak oldu. Germiyanoğlu

Beyi Birinci Yâkûb Beyin kızı ile evlendi. İlhanlıların AnadoluVâlisi Emîr Çoban'ın oğlu Tîmûrtaş'ın, Hamidoğlu Dündar Bey ile Eşrefoğlu Süleymân Beyi katledip, Karamanoğlu'nu da zorla itâat altına alması üzerine, SâhibAtaoğulları Beyi Ahmed, kayınpederi Birinci Yâkûb Beye sığındı. Komutanlarından Eretna'yı, Karahisar'ı muhâsara ile vazîfelendiren Tîmûrtaş, bu sırada babası Emîr Çoban'ın İlhanlı Sultanı tarafından öldürülmesi üzerine (1327), kendi âkibetinden korkarak Mısır'a kaçtı. Bu durum üzerine Eretna, Karahisar kuşatmasını kaldırarak Sivas'a döndü. Bu hâdiseden sonra Karahisar'a dönen Nusreddîn Ahmed, Germiyanoğullarının hâkimiyetini tanımak sûretiyle, beyliğinin başında kaldı. Nusreddîn Ahmed'in 1342'den sonra ölümü üzerine ise Sâhibataoğullarına âit topraklar, Germiyanoğullarına katıldı.

Sâhibataoğulları

	Tahta Geçiş Târihi
Tâceddîn Hüseyin ve	
Nusreddîn Hasan (Müştereken)	1275
Şemseddîn Mehmed	1277
Nusreddîn Ahmed	1287-1341

Germiyanoğulları hâkimiyeti

SAHUR;

Ramazan ayında, oruç tutmak niyetiyle, seher vaktinde yenilen yemeğin adı. **Seher vakti,** gecenin yâni güneşin batışından imsak vaktine kadar olan zamânın son altıda biridir. Seher Vaktinde yenilen yemeğe "sahur" denir. Oruç tutan bir kimsenin, güneşin ufukta kaybolmasından sonra, orucunu açmak için yediği yemeğe de "iftar" adı verilir (Bkz. İftar). Sahur, Arapça bir kelime olup, seher kelimesinden türemiştir.

Sahurun son vaktine imsak denir. **İmsak,** yemenin içmenin kesildiği vakittir. İmsak vakti, İslâm astronomi âlimlerinin fıkıh kitaplarındaki târifleri esas alarak yaptıkları rasatlarla tespit edilmiş ve güneşin ufkun altına -19 derece yaklaştığı vakit hesap edilerek bulunmuştur. Bu da fecrin doğduğu, yâni ufukta beyazlığın göründüğü vakittir. Bundan 15-20 dakika sonra bu beyazlık ufukta yayılır ve sabah namazı da bu vakitte kılınır.

İftarı acele etmek ve sahuru, fecrin (tan yerinin) ağarmasından önce olmak şartı ile geciktirmek sünnettir. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem, bu iki sünneti yapmaya çok dikkat ederdi. Sahuru geciktirmek ve iftarı çabuk yapmak, belki insanın aczini gösterdiği için sünnet olmuştur. İbâdet, Allahü teâlâya karşı âciz ve O'na ihtiyâcının olduğunu göstermek demektir.

Asırlardan beri Müslümanlar, iftar için gösterdikleri ihtimamı, çeşitli yemekler hazırlayıp, fakirlere yemek yedirmeyi, birbirini dâvet edip ziyâfet vermeyi ve çeşitli ikramları, sahurda da göstermişlerdir. Yine Müslümanlar, terâvih namazlarını kıldıktan sonra, câmilerde, sohbet odalarında, evlerde biraraya gelerek sahura kadar dînî sohbetler ederler, âlimlere bilmediklerini sorarak öğrenirlerdi. Farz namaz borcu olanlar, namazlarını kazâ ederler, Kur'ân-ı kerîm okuyup, tövbe istiğfâr ederek Allahü teâlâdan bağışlanmalarını isterlerdi. Böylece Ramazan-ı şerîfin gündüzünü oruçla süsledikleri gibi, gecesini de ilim öğrenerek, zikir, tövbe ve istiğfar ederek, sahura kadar olan vakti de değerlendirirlerdi.

Eskiden ve hattâ bugün bile, Ramazanlarda sahur saatleri yaklaşınca, Ramazan davulcuları davulu döğmeye başlarlar, hoş nağmelerle Ramazan ve sahur mânileri söyleyerek köylerde ve mahallelerde uyuyanları kaldırırlar, bunun için kapı tokmaklarını ve zillerini çalarlardı. Ramazanın başından on beşine kadar övücü ve "Hoş Geldin Yâ Ramazan!" diye başlayan mâniler söylenir, on beşinden sonraki mâniler, daha ziyâde Ramazandan ayrılışın üzüntüsünü ifâde ederdi.

Bunların bâzıları, "Elvedâ, Yâ Şehr-i Ramazan!" diye başlayan mânilerdir. Sahurun başladığını ve bittiğini haber vermek için sahur topları da atılırdı. Ramazanın son günlerine doğru davulcular, mahallelerde gezerek ve mâni okuyarak bahşiş toplarlar, Müslümanlar da, bir ay kendilerine hizmet etmiş, onları sahura kaldırmış olan bu davulculara mâli güçleri nispetinde ihsânlarda ve ikrâmlarda bulunurlardı.

SAINT LUCIA

DEVLETİN ADI ..... Saint Lucia

BAŞŞEHRİ ..... Castries

NÜFÛSU 135.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 620 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İngilizce

DÎNİ ..... Hıristiyan

PARA BİRİMİ..... Doğu Antiller Doları

Doğu Karayip Denizindeki küçük bir ada üzerinde yeni kurulmuş bir devlet.

Târihi

Adanın ilk keşfedilme târihi bilinmemektedir. 1605'te ilk olarak İngiltere, adaya yerleşme teşebbüsünde bulunmuştur. Saint Lucia, Fransız ve İngilizler arasında defalarca el değiştirdikten sonra, 1814'te Paris Antlaşmasıyla İngiltere'ye bırakıldı. 1967'de muhtariyet elde eden ada, 22 Şubat 1979'da bağımsızlığına kavuştu.

Fizikî Yapı

Ada, 45 km uzunluğunda ve azamî 19 km genişliğinde olup, yaklaşık yüzölçümü 620 km^{2}dir. Ada dağlık ve güzel manzaralı bir görünüme sâhiptir. En yüksek noktası 950 m yüksekliğindeki Morne Gimie'dir. Çok sayıda küçük akarsular birbirleriyle birleşirler. Bunlardan bâzıları geniş verimli vâdiler boyunca akar.

İklim

Saint Lucia, kuzeydoğu alizelerinin yolu üzerinde yer alır ve tropikal bir iklime sâhiptir. Yıllık yağış ortalaması 1295 mm ile 2970 mm arasında değişir. Yağış en fazla haziran ve ağustos aylarında görülür. Sıcaklık ortalamaları ise 26° ile 21°C arasındadır.

Tabiî Kaynakları

Adanın beşte biri ormanlıktır. Adada henüz bilinen bir mâden yoktur.

Nüfus ve Sosyal Hayat

135.000 nüfuslu adanın büyük çoğunluğu Afrika asıllıdır. Adadaki tek büyük şehir, 45.768 nüfuslu başşehri Castries'tir. Nüfus yoğunluğu km^2 başına 200 kişidir. Halkın % 90'ı katoliktir. Her ne kadar İngilizce ülkenin resmi lisanı ise de, halkın bir bölümü tarafından Fransızcanın bozulmuş bir şekli konuşulmaktadır. İlk öğretim mecbûrî olup, okuma-yazma oranı % 78'dir.

Siyâsî Hayat

Ada, parlamenter bir demokrasiyle idâre edilmektedir. İdârî bölgeleri, her biri, bir papazın idâresinde bulunan 16 mıntıkadır. Saint Lucia, 1979'da Birleşmiş Milletler Teşkilâtına üye olmuştur. Ayrıca İngiliz Milletler Topluluğunun bir üyesidir.

Ekonomi

Ekonomi esas îtibâriyle tarıma dayanır. Muz, kakao, büyük hindistancevizi ve turunçgil meyveleri belli başlı bitkilerdir. Turizm ve îmâlât sanâyii iyi durumdadır. Rom yapımı, balıkçılık, tuğla imâlâtı gelişmiştir. Karayolları yeterli seviyededir. İki havaalanı ve Castries'te iyi bir liman vardır. Başlıca ithal malları makinalar, et, kâğıt ve kâğıt ürünleri, yiyecek ve giyecek, gübre ve araçlardır. Ticâret yaptığı belli başlı ülkeler: ABD, İngiltere, Trinidad ve Tobago'dur.

SAINT VINCENT

DEVLETİN ADI ..... Saint Vincent ve Grenadineler

BAŞŞEHRİ .....Kingstown

NÜFÛSU 115.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 390 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İngilizce

DÎNİ ..... Hıristiyan

PARABİRİMİ ..... Doğu Antiller Doları

Karayip Denizinin doğusunda Saint Vincent Adası ve bunun yakınındaki irili ufaklı 600 adadan müteşekkil Grenadinelerin bir kısmı üzerinde kurulmuş yeni bir devlet. Ülke, İngiliz Milletler Topluluğuna ve 1980'den beri Birleşmiş Milletler Teşkilâtına üyedir.

Târihi

Saint Vincent, 1498'de Christopher Colombus tarafından keşfedilmiştir. On yedinci yüzyıla kadar Avrupalılar adaya yerleşmemişlerdir. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda adayı ele geçirmek için İngiltere veFransa birbirleriyle mücâdele ettiler. Nihâyet 1783 Versailles Antlaşmasıyla ada İngiltere'ye bırakıldı. 1969'da, ada bağlı bir devlet statüsü elde etti. 27 Ekim 1979'da bağımsızlığını kazandı.

Fizikî Yapı

Saint Vincent, volkanik bir yapıya sâhip olup, üzerinde kuzeyden güneye uzanan engebeli bir dağ silsilesi yer alır. Dağ silsilesinin en yüksek noktası 1220 m'ye yükselen kuzeydeki Soufriere volkanıdır.

İklim

Ortalama sıcaklık 27°C civârındadır. Yıllık yağış miktarı 2540 mm'nin üstündedir. Kurak mevsim şubattan nisana kadar devam eder. Yazın arasıra esen kasırgalar adada büyük zararlara yol açar.

Nüfus ve Sosyal Hayat

115.000 nüfuslu ülkenin büyük çoğunluğu Afrika asıllıdır. Halk İngilizce konuşur. Başlıca din grupları: Metodistler (Protestanlığın bir mezhebi), Anglikanlar ve katoliklerdir. Okuma yazma oranı % 95'tir. Adanın tek büyük şehri 26.000 nüfuslu başşehir Kingstown'dır.

Ekonomi

Saint Vincent'in ekonomik hayâtının tamâmı birkaç bitkiye ve turizme bağlıdır. Muz, ararat ve büyük hindistancevizi, yetiştirilen başlıca bitkilerdir. Muz, ihrâcatın % 62'sini teşkil eder. Ticârî münâsebetlerde bulunduğu ülkeler ABD, İngiltere, Trinidad ve Tobago'dur. Başkent Kingstown adanın tek büyük limanıdır.

SAÎD BİN CÜBEYR;

Tâbiîn devrinde Kûfe'de yetişen müctehid imâmların büyüklerinden. İsmi, Saîd bin Cübeyr bin Hişam el-Esedî'dir. Künyesi, Ebû Muhammed'dir. Ebû Abdullah-ı Kûfî de denilmektedir. Esed bin Huzeymeoğullarından Vâbile bin Hârisoğullarının âzâdlı kölesiydi. Doğum târihi bilinmemektedir. Aslen Kûfeli olup, bir müddet İsfehan'da kaldı. Sonra Irak'ın Sünbülân köyüne çekildi. 713 (H.95) senesinde 49 yaşında iken Vâsıt şehrinde vefât etti. Şehir dışındaki kabri, ziyâret yeridir.

Abdullah ibni Abbâs, Abdullah bin Zübeyr, Abdullah bin Ömer, Ebû Saîd-i Hudrî, Ebû Hüreyre ile Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve diğer Eshâb-ı kirâmın bir çoğundan ilim öğrenmiş; onların ders halkalarında yetişmiş, hadis, fıkıh, tefsir ve kırâat ilimlerinde onlardan çok rivâyette bulunmuştur.

Zamânının en büyük âlimlerinden olan İbn-i Cübeyr, fıkıh ilminde yüksek bir mertebeye ulaştı. Devrinin âlimleri, fıkıh ilminin bir kolunda ihtisas sâhibiyken; o, dînî hükümlerin bütün meselelerinde mütehassıs ve müctehid idi.

Hocası İbn-i Abbâs hazretlerinin gözleri âmâ olup, göremez hâle gelince, Saîd bin Cübeyr, fetvâ işlerini üzerine alarak Müslümanların dînî meselelerdeki müşküllerini hâlletmeye başlamıştır. İlminin çokluğunu bütün âlimler ittifakla bildirmişlerdir. Hadis ilminde rivâyetleri meşhûr olup, sikadır (güvenilir, sağlamdır). Rivâyet ettiği hadîs-i şerîfler **Kütüb-i sitte'**de vardır.

Önceleri Kûfe kâdılarından Abdullah ibni Utbe bin Mes'ûd'un kâtibiydi. Sonra Ebû Bürde bin Mûsâ el-Eş'arî'nin yanında bir süre kâtiplik yaptı. Bir ara Fırat Nehrinin suladığı arâzinin öşürlerini toplamakla vazîfelendirildi.

Saîd bin Cübeyr, yüksek bir âlim ve büyük bir velîydi. Kendisine"İlimlerin hazînesi" denirdi. Çok ibâdet ederdi. Çok ağladığından görmesi azalmıştı. Ramazân-ı şerîf gecelerinde, akşam namazını kıldıktan sonra, Kur'ân-ı kerîm okur, sonra yatsı namazını ve terâvihi kılardı. Bâzan bir âyet-i kerîmeyi defâlarca okuyarak sabahlardı. Bir gece namazında; **"Ey günahkârlar! Bugün müminlerden ayrılın."** meâlindeki Yâsîn sûresi elli dokuzuncu âyet-i kerîmeyi okuyarak sabahlamıştı.

Emevî vâlilerinden Haccac tarafından hapsettirildi. Daha sonra da îdâm edilerek şehit edildi.

Îdâm edileceği sırada şu duâyı yaptı:

"Allah'ım! Benden sonra Haccâc'ı kimseye musallat etme!"

Daha sonra olacak oldu. Haccâc, âkile, yâni yiyici illetine tutuldu. Uyuyamıyor, uyuyacağı sırada sıçrayıp kalkıyordu. Hâline bakıp şaşanlara:

"Saîd bin Cübeyr ile hâlim ne olacak? Uyuyacağım anda, ayağımı çekip sarsıyor ve beni uyandırıyor."

dedi.

Bu hâliyle fazla yaşamadı. Saîd bin Cübeyr şehit edildikten on beş gün sonra Haccâc da öldü.

Saîd bin Cübeyr hazretlerinin bildirdiği hadîs-i şerîflerden bâzıları:

Ağızlarınız Kur'ân-ı kerîmin yollarıdır. Onları misvâk ile temizleyiniz.

Müslüman bir kadın, hâmileliği boyunca, doğum yaptığı esnâda ve çocuğunu emzirdiği sürece, Allah yolunda cihâd edenler gibidir. Bu esnâda vefât ederse şehit sevâbı alır.

"Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem, yırtıcı hayvanlardan köpek dişi olanları ve pençesi ile avlayan kuşları yemeyi haram etti."

SAÎD BİN MÜSEYYİB;

Tâbiîn devrinde Medîne'de yetişen yedi büyük fıkıh âliminden biri. İsmi, Saîd bin Müseyyib'dir. Annesi, Ümm-i Saîd binti Hakîm olup, künyesi Ebû Muhammed Medenî'dir. Kureyş kabîlesinin Mahzum kolundan olduğu için, El-Kureşî ve El-Mahzûmî diye de tanınmıştır. Babası Müseyyib ile dedesi Hazn, Eshâb-ı kirâmdandır. 636 (H.15) yılında hazret-i Ömer'in hilâfetinden iki sene sonra doğdu. Hazret-iOsman'ın hilâfeti zamânı gençlik yıllarıydı. 710 (H. 91) yılında, yetmiş yaşını aşkın olarak Medîne'de vefât etti. Vefât târihi için başka rivâyetler de vardır.

Saîd bin Müseyyib rahmetullahi aleyh, her işin Allah rızâsı için yapıldığı, her sözün Allah rızâsı için söylendiği bir cemiyet içinde büyüdü. Çevresindeki herkesin gayret ve gâyesi, Allah rızâsıydı. O da, Allah rızâsı için ilim öğrendi.

Eshâb-ı kirâmdan birçoğunun sohbetinde bulundu. Hazret-i Ömer devrinde çocukluğunu, hazret-i Osman ve hazret-i Ali devrinde gençlik günlerini geçirdi. Hazret-i Osman, hazret-i Ali, Sa'd bin Ebî Vakkâs, Abdullah ibni Abbâs, Abdullah ibni Ömer, Ebû Katâde, Ebû Hüreyre, hazret-i Âişe ile babası Müseyyib ve daha birçok Sahâbîden radıyallahü anhüm hadîs-i şerîf rivâyetinde bulundu. Peygamber efendimizin mübârek hanımlarından pekçok hadîs-i şerîf dinledi. En çok Ebû Hüreyre'den hadis rivâyet etti.

Fıkıh ilminde de yüksek mertebelere kavuşmuştu. Resûlullah'ın bildirdiği ve hazret-i Ebû Bekr, Ömer ve Osman'ın (radıyallahü anhüm) naklettiği bütün dînî hükümleri, ondan daha iyi bilen yok gibiydi. Hasan-ı Basrî, dinde bir müşkülü olunca, Basra'dan ona mektup yazardı. Medîne'de herkes ona gelip fetvâ ister, haram ve helâli öğrenirlerdi.

Tâbiînin büyüklerinden olan Saîd bin Müseyyib rahmetullahi aleyh, **fukahâ-i seb'a** denen Medîne'deki yedi büyük âlimden biriydi. Bunlar; Saîd bin Müseyyib, Kâsım bin Muhammed bin Ebî Bekr-i Sıddîk, Urve bin Zübeyr, Hârice bin Zeyd, Ebû Seleme bin Abdurrahmân binAvf, Ubeydullah bin Utbe ve Ebû Eyyûb Süleymân bin Yesâr rahmetullahi aleyhim idi. Fukahâ-i seb'a, Tâbiîn içinde kendilerine en çok dînî mesele sorulan ve en çok fetvâ veren âlimlerdi.

Saîd bin Müseyyib'in (rahmetullahi aleyh) ilmini birçok âlim övdü. Onun için; "Fakîh-ül-fukahâ, yâni âlimlerin âlimi" dediler.

Bu derecede yüksek ilim sâhibi olan Saîd bin Müseyyib, vakitlerini ilim öğrenmek ve öğretmekle geçirirdi. Âilesinin mâişetini temin için de zeytinyağı ticâretiyle meşgûl olurdu. Kendisinden; başta oğlu Muhammed olmak üzere, Sâlim bin Abdullah bin Ömer-ez-Zührî, Katâde, Ebü'z-Zenâd, Târık bin Abdurrahmân ve daha pekçok âlim ilim öğrenip hadis rivâyetinde bulunmuşlardır.

Verâ ve takvâda da çok ileri olan Saîd bin Müseyyib rahmetullahi aleyh, ibâdete çok düşkündü. Kırk defâ hac yapmış, bütün namazlarını cemâatle kılmıştır. Geceleri hiç uyumayıp, senelerce yatsı abdesti ile sabah namazı kılmıştır.

Saîd bin Müseyyib rahmetullahi aleyh, hep hikmetli konuşurdu. Sözleri vecîz olup, kalplere tesir ederdi. Dinden kıl ucu kadar ayrılmaz, önce nefsine nasîhat ederdi. Gece olunca, nefsini muhâtap alır ve:

"Ey bütün şerrin yuvası! Kalk bakalım. Allah'a yemin olsun, seni yorgun bir deve hâline getirip bırakacağım." derdi. Sabaha kadar ibâdet ettiğinden ayakları şişerdi. Bu defâ da nefsine; "İşte böyle olacaksın; aldığın emir bu yoldadır ve bunun için yaratıldın." derdi.

Rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bâzıları:

Ümmetimden ilk kaldırılan şey, emânettir. Onlarda kalanların sonuncusu ise namazdır. Fakat nice namaz kılanlar vardır ki, onlarda hayır yoktur.

Ezânı duyduğunuz zaman kalkıp namazınızı kılınız. Çünkü namaz, Allahü teâlânın mühim bir

emridir.

Allahü teâlâdan korkan kimse, kuvvetli olarak yaşar ve memleketinde emin olarak dolaşır.

Güzel ahlâk, Allahü teâlânın beğendiği huydur.

Her şey için öğünülecek bir üstünlük vardır. Ümmetimin kıymeti ve şerefi, Kur'ân-ı kerîmdir.

Buyurdu ki: "Borçlarını ödemek için ve ırzını, nâmûsunu korumak için ve ölünce, geride kalanlara mîrâs bırakmak için mal kazanmayan kimse, hayırsızdır."

"Gözlerinizi, zâlimlere ve yardımcılarına bakarak yormayınız! Zâhirde kabul gözüyle baksanız bile, kalbinizde inkâr dursun. Böyle yapınız ki, iyi ameliniz boşa gitmesin."

"Yemîn karışmayan manifatura ticâreti kadar hoşuma giden hiçbir ticâret yoktur." Nitekim hadîs-i şerîfte de; **"Ticâretin en hayırlısı bezzâzlık, yâni kumaş ve elbise ticâreti, sanatın en güzeli de terziliktir."** buyrulmuştur.

SAÎD BİN ZEYD;

Aşere-i mübeşşereden, yâni dünyâdayken Cennetle müjdelenen on Sahâbîden biri. Künyesi Ebû Aver veEbû Sevir idi. Nesebi, Saîd bin Zeyd bin Amr'dır. Soyu, Kâ'b bin Lüvey'de Peygamberimiz Muhammed sallallahü aleyhi ve sellemle birleşir. Annesi, Fâtıma binti Ba'ce ibni Halef el-Huzariyye'dir. 671 (H.51) senesinde Medîne'de vefât etti.

Saîd bin Zeyd hazretlerinin babası Zeyd bin Amr, İslâmiyetten önce, Peygamberimizle görüşürdü. Allahü teâlânın kendine verdiği ilhâmla, putlara tapan insanların hâline şaşar, putperestliğin şirk olduğunu, onlara kesilen kurbanların etinin yenmeyeceğini düşünürdü. Bu sebeple kendine yeni bir din bulmak için Sûriye taraflarına gidip, İbrâhim aleyhisselâmın dînine girerek Hanîflerden oldu. Mekke'ye döndüğünde câhiliye âdetlerinden olan kız çocuklarını diri diri toprağa gömenlerle mücâdele etti. Kız çocuklarının çoğunun ölümden kurtulmalarına sebep oldu. Oğlu Saîd'e de sık sık; "Bir Allah'a mı, yoksa bin ilâha (putlara) mı inanayım?" der, onu Allah'a inanmaya teşvik ederdi. Bu sebepledir ki Saîd, Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem kendisine Müslüman olmasını söyleyince, hanımıFâtıma ile birlikte hemen Müslüman oldu. Muhammed sallallahü aleyhi ve sellem, İslâm dînini tebliğe başladığında, ilk inananların arasına girdi.

Habbâb bin Eret evlerine gelip, Fâtıma binti Hattâb'a, Kur'ân-ı kerîm okurdu. Hazret-i Ömer bin Hattâb da, Saîd bin Zeyd'in evinde okunan Kur'ân-ı kerîmden kalbi yumuşayıp, tesiri altında kaldı. Kur'ân-ı kerîmi okuyup, fesâhat, belâgat, mânâ ve üstünlüklerine hayrân kalıp, düşmanlığı silindi. Bunun üzerineÖmer radıyallahü anh, Resûlullah efendimizin yanına gidip îmân etmekle şereflendi.

Saîd bin Zeyd radıyallahü anh, Müslüman olunca, Mekke'de, diğer Eshâb-ı kirâm gibi işkence gördü.Müşriklerin Mekke'de sûikast, işkence, zulüm ve tazyikleri artınca, Peygamber efendimizin müsâdesiyle Habeşistan'a hicret etti. Sonra Medîne'ye geldi.

Hicret-i Nebevî'den sonra Resûlullah efendimizin emriyle Talha bin Ubeydullah ile berâber Sûriye tarafına araştırma ve oradakilerin hâllerini inceleme vazîfesiyle gönderildi. Bu vazîfedeyken, Ebû Süfyân'ın başkanlığındaki kervanın durumunu araştırdı.

Bedr Gazâsında bulunmadıysa da, Peygamber efendimiz onun oklarını attılar. Ganîmetten pay ayrıldı. Peygamber efendimizin bütün gazvelerine katıldı. Cennetle müjdelendiği hâdise ve hadîs-i şerîf:

"On kişi Cennettedir. Ebû Bekr Cennettedir. Ömer Cennettedir. Osman Cennettedir ve Ali, Zübeyr, Talha, Abdurrahmân bin Avf, Ubeyde bin Cerrâh, Sa'd bin Ebî Vakkâs Cennettedir." (radıyallahü anhüm). Peygamber efendimiz bu dokuz kişiyi zikredip, sustu.

Eshâb-ı kirâm; "Yâ Resûlallah! Onuncusu kimdir?" diye sorunca, Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem:

"Saîd bin Zeyd Cennettedir." cevâbını verdiler.

Hazret-i Ebû Bekr halîfe olunca, ona bîat etti. Hazret-i Ömer'in hilâfeti zamânında 634 (H.13)te Ecnâdeyn Muhârebesinde süvâri kuvvetlerine, Fihl Muhârebesinde piyâde birliklerine kumanda etti. Şam'ın muhâsarasına katılıp, şehrin fethinde bulundu. 636 (H.15)da Yermük Muhârebesine katıldı. Hazret-i Osman halîfe seçildiğinde ona bîat etti. Hazret-i Osman, ona Kûfe'de iktâ olarak bir miktar arâzi verdi. Hazret-i Osman'ın şehâdetine çok üzüldü.

Saîd bin Zeyd, 671 (H.51) senesinde Medîne'ye yakın, yeşilliği bol ve güzel bir yer olan Akîk'te yetmiş yaşlarındayken vefât etti. Cenâzesini Sa'd bin Ebî Vakkâs radıyallahü anh yıkadı ve kefenledi. Abdullah bin Ömer radıyallahü anh namazını kıldırdı. Medîne'de, Bakî Kabristanlığına Eshâb-ı kirâmın

omuzları üstünde getirilip, Sa'd bin Ebî Vakkâs ile Abdullah bin Ömer tarafından kabre indirilerek defnedildi.

Saîd bin Zeyd hazretleri; dünyâ ve dünyâ nîmetlerinden daha çok âhireti düşünür ve zamânını ibâdetle geçirirdi. Makam ve mevkii hiç düşünmez, ancak kendisine verilen vazîfeyi en iyi şekilde yerine getirirdi. Cihâdı çok sever, gösterişi hiç sevmezdi. Duâsı kabul olanlardandı. Bunun için kendisini kırmaktan herkes çekinirdi.

Eshâb-ı kirâmdan Abdullah bin Ömer, Amr ibni Hâris, Ebü't-Tufeyl; Tâbiînin büyüklerinden Ebû Osman Hindî, Saîd ibni Müseyyib, Kays bin Ebû Hâzim ve başkaları, hâl ve sözlerinden rivâyette bulunmuşlardır. Peygamber efendimizden kırk sekiz hadîs-i şerîf rivâyet etmiştir. Rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bâzıları:

Kim malının yanında, kanını, dînini ve ehlini korumak uğrunda öldürülürse o şehittir.

Kim başkasına âit olan bir karış yeri haksız olarak, kendi mülküne dâhil ederse, kıyâmet gününde arzın yedi katı halka gibi boynuna geçirilir.

Kırmızı beyaz mantar (Kem'e), **kudret helvası nevindendir. Suyu gözlere şifâdır.**

SAİD FAİK ABASIYANIK;

Cumhûriyet devri hikâyecilerinden. 1906'da Adapazarı'nda doğdu. Varlıklı bir âileye mensuptu. Babası Mehmed Faik, ticâretle uğraşıyordu. Annesi Makbule Hanımdır. Ömrü boyunca annesinden maddî ve manevî destek aldı.

İlköğrenimini Adapazarı'nda Rehber-i Terakkî Mektebinde yaptı. Orta öğrenimine İstanbul Lisesinde başladı. Bursa Lisesinde tamamladı(1928). Bir ara, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde iki yıl devamdan sonra, ekonomi tahsili için İsviçre'ye gitti. Öğrenimini bir yana bırakarak gezmek ve eğlenmek için Fransa'nın Grenoble şehrine geçti. Üç yıl orada kaldı. Başıboş bir hayat yaşadı ve hiçbir diploma almadan yurda döndü (1933). Babasının isteği üzerine ticârete başladıysa da bu işten de hoşlanmadı. Kısa bir süre Halıcıoğlu Ermeni Yetim Mektebinde Türkçe grup dersleri öğretmenliği, 1942 yılında bir ay **Haber Gazetesi**'nde adliye muhabirliği yaptı. 1953'te, ABD'deki Mark Twain Derneğine fahrî üye seçildi.

Ömrü, Burgaz Adasındaki köşklerinde geçti. Bu köşk 1964'ten beri Said Faik Müzesidir. İçkiye çok müptelâ olan Said Faik, siroz hastalığından 11 Mayıs 1954'te öldü. Zincirlikuyu Mezarlığındadır.

Said Faik, şiir, röportaj, roman ve hikâye türlerinde eserler yazmıştır. Fakat ününü hikâye türündeki başarısıyla sağladı.

İstanbul'da lise sıralarında şiirler kaleme alan Said Faik, ilk hikâyelerini **İpekli Mendil, Zenberek** isimleriyle Bursa'da lise öğrencisiyken yazdı. İnsanları, kırları, deniz ve hayvanlarıyla tabiatı bir bütün olarak işledi. Hikâyelerinde duygularını mübalağalı anlatır, fazlaca tahlil yapar ve toplumun veya kişilerin dış yüzlerini konu eder. Bu bakımdan toplumun anâne ve inançlarına her zaman ters düştü. Yazılarında röportaj, hâtıra, hikâye ve şiiri birbirine karıştırdı. Said Faik, düşündüğünden fazla yaşadığını yazmıştır.Gördüklerini, acıma ve sevmelerini, çocukluk, gençlik, hastalık günlerini hiç ustalığa özenmeksizin şiirli bir dille anlatmıştır.

Said Faik'in konuşur gibi üslûbu vardı. Bol mecazlıdır ve buluşlarının çoğu yenidir. Yapmacıktan ve fazla süsten kaçar. Kelime hazînesi zengindir. Nükteye, zekâ oyunlarına ve mizâha düşkünlüğü yoktur. Bâzan açık şekilde alaycı ve hicivci olduğu görülür. Yazılarında başı sonu birbirine tutmaz, düşük cümleleri çoktur. Noktalama işâretlerini rastgele kullanmıştır.

Said Faik'in en güzel hikâyeleriİstanbul'da geçenlerdir. Bu, İstanbul'u iyi tanımasından ileri gelir.

Said Faik Abasıyanık'ın ölümünden sonra annesi Makbule Hanım, oğlunun kitaplarının gelirinden karşılanmak ve Said Faik'in ölüm yıldönümünde (11 Mayıs) bir önceki yılın en beğenilen hikâye kitabına verilmek üzere adına bir "Said Faik Armağanı" koydu. Her sene bir hikâyeciye bu armağan verilmektedir.

Said Faik'in eserlerinden bâzıları:

Bir Takım İnsanlar (diğer adıyla **Medâr-ı Maişet Motoru,** roman, 1952), **Kayıp Aranıyor** (roman, 1953), **Semaver** (hikâye, 1936), **Sarnıç** (hikâye, 1939), **Şahmerdan** (hikâye, 1940), **MahalleKahvesi,** (hikâye, 1950), **Havada Bulut** (hikâye, 1951), **Havuz Başı** (hikâye, 1952), **Son Kuşlar** (hikâye, 1952), **Az Şekerli** (1954), **Alemdağ'da Var Bir Yılan** (hikâye, 1954), **Tüneldeki Çocuk** (hikâye, 1955). Röportajları ölümünden sonra **Mahkeme Kapısı** (1956) isimli kitapta toplanmıştır. Said Faik'in 41 hikâyesinin Fransızcası **"Un Point Sur la Carte"** isimli bir kitapta derlendi. Millî Eğitim Bakanlığı

tarafından Hollanda'da yayınlandı (1962). **Balıkçının Ölümü** (derleme, 1977), **Müthiş Bir Tren** (çevirileri, 1981).

SAİD HALİM PAŞA (Mehmed);

Osmanlı sadrâzamlarından, 1863 yılında Kahire'de doğdu. Mısır Vâlisi Kavalalı Mehmed Ali Paşanın oğullarından vezir Halim Paşanın oğludur. Said Halim Paşa, mükemmel bir eğitim ve öğretim gördü. Doğu ve Batı dillerinden Arapça, Farsça, İngilizce ve Fransızcayı öğrendi. İsviçre'de üniversiteye giderek beş yıl süreyle Science Politique öğrenimi yaptı. Üniversite öğrenimini tamamlayınca İstanbul'a geldi.

1888 yılında Şûrâ-yı Devlet (Danıştay) üyeliğine seçildi. Bu sırada rütbesi mîrmîran idi. 1900 yılında ise, Rumeli Beylerbeyliği rütbesini aldı.

Said Halim Paşa, zararlı neşriyât ve silâh bulundurmakla itham edilip, hakkında soruşturma açılınca, ülkeyi terk etti. Önce Avrupa'ya sonra da Mısır'a gitti.

23 Temmuz 1908'de İkinci Meşrûtiyet îlân edilince tekrar İstanbul'a döndü. Halim Paşa, Şûrâ-yı Devlet üyesi olmak istediyse de kadrosuzluk sebebiyle bu isteğine kavuşamadı. Bu durum üzerine HalimPaşa, İttihat ve Terakki Partisine girerek politikaya atıldı. Bu partinin adayı olarak belediye seçimlerine katıldı ve Yeniköy Belediye Dairesi Başkanlığına seçildi. Halim Paşa, Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye İkinci Başkanlığına daha sonra da Âyân Meclisi üyeliğine getirildi. Said Halim Paşa, Şûrâ-yı Devlet Başkanlığına seçildiyse de, bu vazîfeden kısa bir süre sonra 1912'de ayrıldı. İttihat ve Terakki Partisi Genel Sekreteri oldu. 1913'te Mahmûd Şevket Paşa kabinesinde Şûrâ-yı Devlet Başkanı ve üç gün sonra da Hâriciye Nâzırı oldu. Sadrâzam Mahmûd Şevket Paşanın, 11 Haziran 1913'teDivanyolunda otomobilinde öldürülmesi üzerine Said Halim Paşa, SadâretKaymakamı oldu. Ancak İttihat ve Terakki Partisinin Sultan Reşad'a baskısı üzerine, 12 Haziran 1913'te sadrâzam, sadâreti süresince de Enver, Talât ve Cemal Paşaların kuklası oldu. Halim Paşa, kurduğu kabinede Hâriciye Nâzırlığını da kendisi aldı.

Birinci Dünyâ Harbi sırasında hükûmet başkanı olan Said Halim Paşa, kendisinin haberi olmadan İttihatçılar tarafından harbe girildiğini sonradan öğrendi. İstifâ etmesine rağmen ısrarlar üzerine vazgeçti. Fakat kendisinden habersiz kânunlar çıkarıldığını görünce 3 Şubat 1917'de sadâretten ayrıldı. İttihat ve Terakki Partisinin iktidardan düşmesi üzerine harp suçlusu olarak mahkemeye verildi.

İstanbul'un işgali sırasında İngilizler tarafından 1919'da Malta'ya sürüldü. Bir müddet sonra serbest bırakılınca Roma'ya gitti. 18 Aralık 1921'de evinin önünde bir Ermeni tarafından vuruldu.Mezarı İstanbul'da Sultan Mahmûd Türbesi bahçesindedir.

Said HalimPaşanın, **İslâmlaşmak ve Taassub, Mukallidliklerimiz, İnhitât-i İslâm, Buhrân-ı Siyâsimiz, Meşrutiyet, Buhrân-ı İctimâîmiz, Buhran-ı Fikrimiz** adlı eserleri vardır.

SAİD NURSİ;

son devrin din âlimlerinden. Mîlâdî 1876 (H.1293)da Bitlis'in Hizan kazasına bağlı İsparit nahiyesinin Nurs köyünde dünyâya gelmiştir. Babasının adı Mirzâ, anasının adı Nûriye'dir.

Çocukluk yıllarını, dokuz yaşına kadar, anne ve babasının yanında geçiren Said Nursî, keskin zekâsı, hârikulâde hâfızası ve üstün kâbiliyetleriyle çok küçük yaşlardan îtibâren dikkatleri üzerinde toplamıştır. Normal şartlarda yıllarca süren klasik medrese eğitimini kısa bir zamanda tamamlamıştır. Gençlik yıllarını alabildiğine hareketli tahsil hayatı ile değerlendirmiş; ilimdeki üstünlüğünü, devrinin ulemâsıyla çeşitli zeminlerde yaptığı münâzaralarda fiilen ispatlamıştır.

Said Nursî 15-16 yaşına kadar Doğu vilâyetlerindeki muhtelif yerlerde resmî ve ilmî şahsiyetlerle berâber olmuş, onlarla birçok meselede, bilhassa dînî meselelerde mütâlâalarda ve münâzaralarda bulunmuş, birçok kaynak eseri tetkik ederek eğitimini tamamlamıştır. Bu yaşlardayken, geldiği Van'da on beş sene gibi bir müddetle halkın eğitimine ehemmiyet vermiş, bu maksatla halk arasında seyahatlerde bulunmuştur. Bu arada fizik, kimyâ, astronomi, felsefe, matematik, târih ve coğrafya gibi birçok ilmin esaslarını çok kısa bir zamanda elde etmiştir. Böylece dinde ve fen ilimlerinde yaptığı bütün münâzaralarda devrinin o bölgedeki âlimlerini hayrette bırakan genç Said, "çağın eşsiz güzelliği" mânâsına gelen Bediüzzaman lâkabı ile anılmaya başlanmıştır. 1896 yılında ilk ve 1907 yılında ikinci defâ İstanbul'a geldi.

1909 yılının sonlarına kadar İstanbul'da kalan Said Nursî burada yaptığı münâzara ve konuşmalarda da kısa sürede ilim çevrelerine kendisini kabul ettirmiştir. Meşrûtiyetin îlânı esnâsında İstanbul'da bulunan Said Nursi, meşrûtiyete İslâmiyet adına sahip çıkmış; meydanlarda verdiği nutuklar, cemiyet faaliyetleri ve gazetelerde neşrettiği yazılarıyla halkın hürriyet ve meşrûtiyeti doğru olarak anlamasına gayret göstermiştir. Selânik Hürriyet Meydanında nutuk vermesi, şark vilâyetlerine çektiği telgraflar

vasıtasıyla hürriyet ve meşrûtiyeti anlatması, İstanbul'daki 20.000'e yakın hamallık ve işçilik yapan şarklı hemşehrilerinin ayaklanmalarını güzel bir konuşma ile yatıştırması, 31 Mart Olayında askerlerin isyanını bastırmak için konuşmalar yapması bunlardan birkaçıdır. Bu çalışmalarıyla birlikte, meşrûtiyet ve hürriyeti "meşrûtiyet-i meşruâ" ve "hürriyet-i şer'iye" mânâsı ile yerleştirmeye gayret gösteren Said Nursî, ittihâd-ı İslâm düşüncesinin yayılması için çalışmıştır.

1909'da patlak veren 31 Mart Olayında yatıştırıcı rol oynamasına rağmen, haksız ithamlarla Sıkıyönetim Mahkemesine [o zamanki adıyla Dîvân-ı Harb] çıkarılmış, ancak berâet etmiştir. Bundan sonra, İstanbul'da daha fazla kalmamış ve 1910 yılı başında tekrar Van'a dönmüştür. Oradan da Mart 1911'de Şam'a giderek, İslâm ittihadı fikrini bütün Müslümanlara yerleştirmek için gayret göstermiştir. Şark vilâyetlerinde kurulmasını istediği üniversite için yardım istemek üzere tekrar aynı günlerde İstanbul'a dönmüştür. İsteği kabul edilen Said Nursi, tahsisatı da alarak 1912'nin sonlarına doğru tekrar Van'a döndü. Van Gölü kenarındaki Edremit'te üniversitenin temelini atmışsa da, patlak veren Birinci Dünyâ Harbi sebebiyle bu teşebbüs yarım kalmıştır. Talebeleriyle birlikte gönüllü milis alayı teşkil ederek cepheye koşan Said Nursi, vatan müdâfaasında çok büyük hizmetler görmüştür. Savaşta birçok talebesi şehid olmuş; kendisi de Bitlis müdâfaası sırasında yaralanarak Ruslara esir düşmüştür. Yaklaşık üç yıl Rusya'da esâret hayatı yaşadıktan sonra fevkalâde hayret verici şekilde firar ederek, Petersburg, Varşova, Viyana ve Sofya yoluyla Haziran 1918'de tekrar İstanbul'a dönmüştür.

İstanbul'a üçüncü gelişinde ilim çevrelerince büyük bir teveccühle karşılanan Said Nursi, dört yıl kadar burada kalmıştır. Gelir gelmez Mehmed Âkif, İzmirli İsmail Hakkı, Elmalılı Hamdi Yazır gibi devrin meşhûr şahsiyetlerinden müteşekkil bir İslâm akademisi mahiyetindeki "Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye" üyeliğine tâyin edilir. Bir taraftan Anadolu'daki Kuvâ-i Milliye hareketini desteklerken, diğer taraftan İstanbul'u işgal eden kuvvetlere karşı da cesaretle mücâdele eder. İstanbul'un işgal edilmesinden sonra İngilizler tarafından ölüm emri çıkarılmasına rağmen, o cesâretle çalışmalarına devam etmiştir. Bu faaliyetleri Anadolu'da kurulan Millet Meclisi tarafından takdirle karşılandığı için Mustafa Kemâl tarafından ısrarla Ankara'ya dâvet edilmiştir. Birçok defâ Ankara'dan yapılan bu dâvetlere, "Ben tehlikeli yerde mücâhede etmek istiyorum; siper arkasında mücâhede etmek hoşuma gitmiyor. Anadolu'dan ziyâde burayı daha tehlikeli görüyorum" diyerek icâbet etmemiş; araya çok yakın dostlarının da girmesiyle ve vazifesini önemli derecede yerine getirdiği inancına sâhip olduktan sonra Ankara'ya gitmeyi kabul etmiş, meclisin açılışında bulunmuştur. 1923 yılı ortalarına doğru da Van'a dönmüştür.

Şeyh Said İsyânıyla hiçbir ilgisi olmadığı halde, Said Nursi isyan sonrasında ikâmet ettiği uzlethânesinden alınarak Burdur'a, oradan da 1925-1926 yıllarında Isparta'nın Barla nâhiyesine götürülmüştür. Burada "mânevî cihad" hizmetini başlatmış ve telif ettiği eserleri yazmaya başlamıştır.

Doğru dürüst yolu bile bulunmayan küçücük bir kasaba olan Barla'da başlattığı hizmetin halka mal olması, devrin idârecilerini rahatsız ettiğinden 1935'te Eskişehir, 1943'te Denizli, 1947'de Afyon, 1952'de de İstanbul mahkemelerine çıkarılmıştır. Ayrıca muhtelif sürelerle Kastamonu, Emirdağ ve Isparta'da, sıkı tâkip altında mecburî ikâmete tâbi tutulmuştur.

Cumhûriyetin îlânıyla birlikte başlayan işkenceli, sıkıntılı ve çileli bir hayattan sonra 1960'ın baharında Urfa'ya dönen Said Nursî, 23 Mart 1960 (H.1379)ta Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. Urfa'da defnedildi. Bugün kabri bilinmemektedir.

Eserleri:

Sözler, Lemalar, Şuâlar, Mektubât, İşâret'ül-Îcâz gibi eserleri olup, bunların hepsi **Risâle-i Nur Külliyâtı** adı altında toplanmıştır.

SAİD PAŞA (Küçük Mehmed);

Osmanlı sadrâzamlarından. 1838 yılında Erzurum'da doğdu. Babası Seb'a-zâde Ali Nâmık Efendidir. Zamânın Bahriye Müşîri Eğinli SaidPaşadan ayırmak için "Küçük" lakabı takılmıştır.

Öğrenimine Erzurum'da başladı ve İstanbul'da devam etti. Meclis-i vâlâ mazbata odasına kâtip yardımcısı olarak girdi. Bu sırada Fransızcayı öğrendi. Sırasıyla, Şûra-yı Devlet üye yardımcılığı, Takvimhâne Müdürlüğü, Tahrîr-i Emlâk Müdürlüğü, Ticâret Nezâreti Mektupçuluğu ve SadâretMektupçuluğu vazifelerinde bulundu. Sultan İkinci Abdülhamîd Han, tahta geçtikten sonra, Mabeyn-i Hümâyûn Başkâtipliğine tâyin olundu. Bundan sonra vezir pâyesini alarak, Meclis-i Âyân üyesi, Hazîne-i Hassa Nâzırı ve Dâhiliye Nâzırı vazifelerinde bulunduktan sonra, 18 Ekim 1879'da Sadrâzam oldu. Sadâret makamına geldiğinde kırk bir yaşında idi. Said Paşa, dokuz defâ sadrâzamlık makâmına tâyin edildi. Sadrâzamlığı yedi yıl, bir ay yirmi dokuz gündür.

Meşrûtiyete karşı olmakla berâber çekingen ve sorumluluktan kaçan bir karaktere sâhip olduğu için, 31 Mart hâdisesinde pasif kalmıştır. Said Paşa, İkinci Meşrutiyette Meclis-i Âyân Reisi oldu. Mahmûd

Şevket Paşanın kabinesinde nâzırlık vazifesinde bulundu. 1914'te yetmiş altı yaşında vefât etti. Mezarı Eyüp Türbesinin girişindedir.

Said Paşa, Doğu ve Batı kültürüne sâhip olup, kitaplara karşı büyük bir merakı vardı. 1965'te zengin kütüphânesi bir banka tarafından satın alınmıştır. Sadrâzamlığı zamânında ilmî, siyâsî, ekonomik alanlarda alınan bütün iyi kararları kendisine mâl eden bir hatıra yazmıştır. Halbuki yaptığını ileri sürdüğü bütün işler, bizzat Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın emirleriyle yerine getirdiği hususlardır.

SAKA;

Alm. *Wassertager (m),* **Fr.** *Porteur d'eau (n),* **İng.** *Water Carrier.* Çeşme, sarnıç gibi yerlerden su alıp taşıyan kimse. Osmanlılar zamânında her şehirde, sakalık yapan bir esnaf grubu bulunur ve saka kethüdâsı bunlara nezâret ederdi. Herkesin su doldurup, satmasına müsâade edilmezdi. Sakalar, suyu "saka meşki" adı verilen tulum ve kırba gibi kaplarda taşırlardı. Teklileri sırtlarında, çiftlileriyse hayvanlarla taşırlardı. Selmân-ı Kûfî'yi mesleklerinin pîri kabul ederlerdi.

Yeniçeri ocağı neferleri arasında bulunan sakalar ise, her odanın su ihtiyâcını sağlamakla vazîfeliydiler. Sim sakaları ise, Bâbü's-sâade ağasının emrindeydiler. Bunlara Sakabaşı ve Sakalar Kethüdâsı nezâret ederdi. Topkapı Sarayında vazîfeli Sim sakaları ise, gümüş kaplar içinde taşıdıkları suyla Hırka-i Saâdet Dâiresinin taşlığını yıkarlardı. Sakabaşı dîvân toplantılarında üyelere yazın şerbet, kışın kokulu mâcunlar ikrâm ederdi. Sim sakaları, yemekte sadrâzam, vezirler ve diğer dîvân üyelerine rütbelerine göre hizmet ederler, leğen, ibrik, havlu tutarlardı. Bunların sayıları ilk önceleri on ikiyken, sonradan otuz beşe kadar çıkmıştır.

SAKA (Carduelis carduelis);

Alm. *Stieglitz (m),* **Fr.** *Chardonnoret (m),* **İng.** Gol*dfinch.* **Familyası:** İspinozgiller (Fringillidae). **Yaşadığı yerler:** Avrupa, Kuzey Afrika ve Sibirya'nın ağaçlık bölgelerinde. **Özellikleri:** 13 cm boyunda, hoş renkli ve güzel ötücü bir kuş. Tâne ve böcek yer. **Ömrü:** 20-25 yıl. **Çeşitleri:** Tek türdür. Kanarya ile eşleşmesinden meydana gelen melezleri de vardır.

İspinozgiller âilesinden, serçe iriliğinde, renkli ve güzel sesli bir kuş. Kafeste gagası ile su sıçrattığından saka kuşu adı ile anılır. Ökse kuşu olarak da bilinir. Baş ve boynu kırmızı, sırtı kahverengi tüylüdür. Kanat ve kuyruğu siyah, karın altı beyazdır. Hafif çatallı kuyruğunun üstünde beyaz çizgiler bulunur.

Dalgalı bir uçuşu vardır. Tabiatta koruluk ve meyve bahçelerinde yaşar. Böcek, tohum ve yaprak diplerini yer. Ökseotu ve devedikeni tohumlarına düşkündür. Orta Anadolu'da çalılık ve ağaçlık bölgelerde bol rastlanır. Sürü ile gezerler. Uçarken de öter. Ağaç tepelerinde bitki saçaklarından gizli yuvalar yapar. Yılda iki defâ, her seferinde 5 yumurta yumurtlar. Yalnız dişişi kuluçkaya yatar 13-14 günde yavrular çıkar. İki hafta sonra yuvayı terk ederler.

SAKAL-I ŞERÎF;

Peygamber efendimizin mübârek sakal-ı şerîflerinden Müslümanlar tarafından alınıp, teberrüken (bereketlenmek için) saklanan ve günümüze kadar gelen mukaddes emânete verilen ad. "Lıhye-i seâdet" ve "Lıhye-i şerîf" diye de bilinen sakal-ı şerîf mübârek ay, gün ve gecelerde Müslümanlar tarafından ziyâret edilmektedir.

Eshâb-ı kirâmın (radıyallahü anhüm) hepsi Peygamber efendimizi çok severdi. Bu sebeple O'nun bildirdiklerine göre, yaşamaya gayret ederler; O'nun hâtırası olan şeyleri muhâfaza ederek mübârek sayarlardı.

Resûlullah efendimizi Hudeybiye Gününde Hıraş bin Ümeyye el-Huzâî, Vedâ Haccında da Ma'mer el-Adeviyye bin Ebû Süfyan tıraş ettiler. Başka zamanlarda da Peygamber efendimizi tıraş edenler oldu. Eshâb-ı kirâma da saç ve sakallarını kestirmelerini emir buyurdu. Bu emri yerine getirenler için de: **"Ya Rabbî! Saç ve sakalını kestirenlere sen rahmet eyle."** diye duâ buyurdu. Tıraş olduğu zaman saç ve sakal kıllarının Eshâb-ı kirâma dağıtılmasına izin verdiler. Tirmizî'nin rivâyetine göre, Resûlullah efendimiz önce sağ tarafını tıraş ettirdi ve bu sakallarını Ebû Talha'ya verdi. Sol tarafını da tıraş ettirerek diğer Eshâb-ı kirâma dağıtılmasına izin verdi.

Eshâb-ı kirâm Peygamberimizden bir nişâne ve alâmet taşımakta büyük gayret ve istek gösterirlerdi. Hâlid bin Velid radıyallahü anh, Ebû Talha'dan Peygamber efendimizin kesilen saç ve sakallarının bir tutamını aldı. Bu mübârek kılları bir muhâfaza içine koyarak başlığı içinde vefâtına kadar taşıdı. Gazâlardaki muvaffakiyetinin ve muzafferiyetinin sırrı sorulunca da bu mübârek kıllar olduğunu söylerdi.

Başta Eshâb-ı kirâm olmak üzere diğer Müslüman devlet adamları, vezirler, kumandanlar ve

Müslüman ahâli bu geleneği devam ettirdiler. Ellerinde bulunan sakal-ı şerîflere kıymetli ve sanatlı muhâfazalar yaptırdılar. Bu muhâfazalar içinde saklanan ve husûsî mekânlarda muhâfaza edilen sakal-ı şerîfler Müslümanlar tarafından bereketlenmek maksadıyla ziyâret edildi. BilhassaHorasan, Anadolu, Mısır ve Cezâyir'de yaşayan Müslüman ahâlî sakal-ı şerîflere özel îtinâ gösterdiler. Bu ülkelerde köy mescitlerinde hattâ bâzı zengin konaklarında sakal-ı şerîf bulunduruldu.

Sakal-ı şerîflerin muhâfazası daha ziyâde iki ucu balmumu ile kapatılmış silindir şeklindeki şişelerde olmaktadır. Bunların kenarları altın çerçeveli, zebercet, zümrüt, elmas taşlı sanatlı olanları da vardır. Bu muhâfazalar kırk kat bohça içinde bir kutuya konur. Bu kutular yine kırk kat bohçaya sarılarak özel olarak yapılmış olan sandukada saklanır. Sanduka üzerine yeşil bir örtü örtülerek bulunduğu binanın en saygıdeğer köşesinde, câmilerde minberlerin son basamağından sonraki sahanlıkta yüksekçe bir rahle üzerinde muhâfaza edilir.

Sakal-ı şerîf ziyâretleri mevlit kandillerinde, kadir gecelerinde, yatsı ve terâvih namazlarından ve Cumâ günlerinde cumâ namazından sonra yapılır. Salâtü selâmla bulunduğu yerden alınarak, mihrâbın önünde yüksek bir sehpa üzerine konur. İmam Efendi ve mahallenin güzel sesli hâfızları berâberinde tehlil ve salâtü selâm okunarak önce erkekler tarafından ziyâret edilir. Daha sonra da kadınlar ve çocuklar ziyâret eder. Ekseriyetle sakal-ı şerîf bohçasının kenarının öptürülüp başa konulmasıyla ziyâret tamamlanır ve yine aynı saygı ile eski yerine konur. Sakal-ı şerîf bulunmayan yerlere, geçici olarak götürülmesinde ve ziyâret edilmesinde bir mahzûr yoktur.

Bugün İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Mukaddes Emânetler bölümünde Hırka-i Seâdet dairesinde altmışa yakın sakal-ı şerîf bulunmaktadır. Bunlardan yirmi dört kadarı altın ve kıymetli taşlarla süslü muhâfazalarda veya sedef kakmalı kutularda saklanmaktadır. Bu sakal-ı şerîflerden başka gerek Anadolu'nun, gerekse diğer İslâm memleketlerinin pekçok yerinde bulunan sakal-ı şerîfler Müslümanlar tarafından saygı ve hürmetle korunmakta, mübârek gün ve gecelerde ziyâret edilerek bereketlenilmektedir.

SAKARİN;

Alm. *Sacharin (n),* **Fr.** *Saccharine (f),* **İng.** *Saccharine.* Tatlandırıcı olarak kullanılan organik bir bileşik. Kimyâsal formülü $C_7H_5NO_3S$ olup, orto-sülfobenzoik asit imit olarak da bilinir. Tabiî halde mâden kömürü katranından elde edilebilen beyaz bir tozdur. Sakarinin tatlandırıcı kuvveti çay şekerininkinin 500 katıdır. Sakarinin kendisi suda zor çözündüğünden sodyum dihitrat tuzu hâlinde kullanılır.

Sakarin daha ziyâde çay, kahve gibi içeceklere katılır. Tatlandırıcı olmasına rağmen hiçbir besin değeri taşımaz. Vücutta metabolizma hâdiselerine katılmaz ve değişikliğe uğramadan dışarı atılır. Sakarin şeker hastaları ve zayıflama rejiminde olanlar tarafından yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Sakarinin kanserojen olup olmadığı uzun süre tartışıldığı ve deneyler yapıldığı halde kesin bir neticeye varılamadı. Bilhassa şeker hastalarının sakarin kullanması uzmanlarca uygun bulunmaktadır. Ancak gıdâ maddeleri tüzüğüne göre tatlılara karıştırılması yasaktır.

Piyasada ortalama 16,25 miligramlık tabletler hâlinde satılan sakarinin her bir tableti bir kesme şeker kadar tatlılık verir.

SAKARİTLER;

Alm. *Kohlenhydrate,* **Fr.** *Hydrate de carbon,* **İng.** *Carbohydrate.* Canlıların bünyesinde bulunan, karbon, hidrojen ve oksijenden meydana gelmiş bileşikler. Bunlara glüsit veya karbonhidratlar ismi de verilir. Çeşitli gruplandırma şekilleri vardır. Meselâ bir gruplandırma şekli, bileşiklerin bünyesinde bulunan aldehid veya keto grubuna göre sınıflandırılmadır. Aldehid grubu bulunduranlara aldozlar, keto grubu bulunduranlara ketozlar denir.

Diğer sınıflandırma türü de, monosakkaritler, disakkaritler ve polisakkaritler şeklindedir. Bu sınıflandırmalar çok çeşitli ve bâzıları da eş mânâlıdır. (Bkz. Karbonhidratlar)

SAKARYA;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 4817 km^2

Nüfûsu : 683.061

İlçeleri : Merkez, Akyazı, Ferizli, Geyve, Hendek, Karapürçek, Karasu, Kaynarca, Kocaali, Pamukova, Sapanca, Söğütlü, Taraklı.

Marmara bölgesinin Kocaeli-Sapanca bölümünde yer alan bir ilimiz. İl toprakları 29° 57’ ve 30° 53’ doğu boylamları ile 40° 17’ ve 41° 13’ kuzey enlemleri arasında yer alır. Doğudan Bolu, güneyden Bilecik, batıdan Kocaeli, kuzeyden Karadenizle çevrilidir. Trafik numarası 54’tür.

İsminin Menşei

Bu il adını Sakarya Nehrinden alır. M.Ö. 7. yüzyılda bu bölgeye sâhip olan Frigyalılar, nehre kendilerince kutsal tanıdıkları “Sangari” ismini vermişlerdir. Daha sonraki devirlerde “Sengarios” (Sangarius) ve“saldırgan” mânâsına gelen “Zakharion” isimleriyle anılmıştır.

Selçuklu Türkleri, Anadolu’nun tamamını ve bölgeyi fethedince bu nehre ve etrâfındaki bölgeye “Sakarya” demişlerdir. Sakarya ismi, Türkler tarafından verilmiş husûsî bir isimdir. Daha önceki isimlerinden ayrı, şahsına mahsus bir isimdir.

İl merkezi olan Adapazarı ise, Orhan Gâzinin kumandanlarından Konur Alp tarafından “Tığcılar” ismiyle köy olarak kuruldu. Sonradan Sakarya’nın iki kolu arasında bir ada durumunda olduğu için Adaköy (Ada Karyesi), pazar kurulduğundan dolayı da **Adapazarı** dendi.

Târihi

Sakarya ilinin bilinen târihi Hititlerle başlar. Anadolu’da ilk siyâsî birliği kuran Hititler, bu bölgeyi sınırları içinde bulundurmuşlardır. Hitit Devleti iç karışıklıklar ve bölünmeler neticesi yıkılınca, bu bölge Friglerin eline geçti. Dış güçlerin tahrikiyle iç karışıklıklar ve bölünmelerden sonra yıkılan Friglerin yerine bölgeye Lidyalılar hâkim oldular. Persler, M.Ö. 6. asırda Lidya Devletini yenerek Anadolu’nun mühim kısmını işgal ettiler. M.Ö. 4. asırda Makedonya KralıİskenderPers Devletini yenerek İran’ı ele geçirdi. İskender’in ölümü üzerine bu bölge, halefleri arasında ihtilaf konusu oldu. Bitinya Krallığı, Makedonya Krallığına karşı İskender’in ölümünden sonra iç bağımsızlığını ilânetti ve bu bölgeye hâkim oldu. M.Ö. 1. asırda Romaimparatorluğu, Bitinya Krallığı ile birlikte bu bölgeyi alarak kendi topraklarına kattı.

M.S. 365’te Roma İmparatorluğu ikiye bölününce Anadolu’nun diğer kısımları gibi Bitinya bölgesi de, Doğu Roma (Bizans)nın payına düştü.

Altıncı asırda Justinianus, Bitinya bölgesine önem verdi. İslâm orduları, zaman zaman ve bilhassa İstanbul’un fethi için, bölgeden geçerken buraları fethetmişlerse de, uzun müddet kalmadılar. Ayrıca Sâsâniler de zaman zaman bölgeye akınlar yaptılar.

1071 Malazgirt Zaferinden sonra, Anadolu Fâtihi Kutalmışoğlu Süleyman Şah emrindeki Türk ordusu, bütün Anadolu gibi Sakarya bölgesini de fethetti. İznik başşehir yapılarak, Büyük Selçuklu Devletine bağlı Türkiye Selçukluları Devleti kuruldu. Bunun üzerine Bizans’ın teşvikiyle Haçlı Seferleri başladı. Birinci Haçlı Seferinde İznik terk edilerek başşehir Konya’ya taşındı. Bu bölge (Sakarya) ve Kocaeli yeniden Bizans’ın eline geçti. On dördüncü asırda Orhan Gâzi devrinde, Kocaeli ve Sakarya bölgesi, ikinci defâ fetholunarak Osmanlı Devletinin sınırları içine alındı ve o târihten bu yana Türk hâkimiyetinde kaldı.

Kânûnî Sultan Süleymân Han, İzmit Körfezini SakaryaNehri vâsıtasıyla Sapanca Gölüne bağlayıp, dünyânın en büyük iç limanını meydana getirmeyi düşünmüştü. Bu işi Mîmar Sinân yapacaktı. Seferler sebebiyle bu plân gerçekleşemedi. Sultan İkinci Mahmûd Han, bu plânı yeniden ele aldı. 30 bin işçi temin edildi. Fakat dış gâileler sebebiyle bu plân gerçekleşemedi.

1921’de Yunan ordusunun işgâline uğrayan Sakarya, Millî Mücâdelede çok önemli rol oynamış olan bir şehirdir. Adapazarı, Karasu, Kandıra ve Geyve çarpışmaları Sakarya ilinin kahraman evlatları sâyesinde zaferle neticelendi. 25 Mart 1921’de başlayan işgal, 21 Haziran 1921’de sona erdi.

Adapazarı; Tanzimattan sonra kurulan, müstakil sancak hâline getirilen Kocaeli sancağına, Cumhûriyet devrinde de 1954’e kadar Kocaeli’ne bağlı kaldı.

1954’te Kocaeli ilinden ayrılan bir bölüm, Adapazarı il merkezi olmak üzere Sakarya ili kuruldu. Kocaeli’nin doğu yarısında kalan ilçeleri Sakarya iline bağlandı.

Fizikî Yapı

Sakarya il topraklarının % 34’ü dağlardan, % 44’ü platolardan ve % 22’si ovalardan ibârettir. Güneyden kuzeye doğru uzanarak Karadeniz’e açılan il alanı jeolojik üçüncü zaman sonları ile dördüncü zaman başlarında son şeklini almıştır. Bu jeolojik devirlerde meydana gelen büyük kıvrılma ve kırılma hareketleriyle Trakya’nın güneye, Kocaeli Yarımadasının kuzeye doğru farklı yönlerde çarpılmasına sebep olmuştur. Bu çarpılma sonucu biri Karadeniz’e öteki Marmara Denizine açılan iki vâdinin çökmesiyle İstanbul Boğazı meydana gelerek, Akdeniz’le Karadeniz’in birleştiği tahmin edilmektedir. Çarpılmanın etkisi Sakarya ilinde daha güçlü olmuş ve il alanı Karadeniz’e doğru eğim kazanmıştır. Sakarya Nehri, İç Batı Anadolu platolarından taşıdığı toprağı bu bölgeye yığarak

Alüvyonlu (alüvyal) ve killi (kolüvyal) ovaları meydana getirmiştir.

Dağları: Sakarya ilinde yüksek dağlar yoktur. Yüksek ve sarp olan tepeler güneydedir. Orta ve kuzeydeki yükseklikler Kocaeli Platosunun uzantısı durumundadır. Yer yer rastlanan ve yüksek olmayan tepeler dışında genellikle düz ve alçak bir yapıdadır. En önemli yükseklikler güneyde yer alan Samandağları'dır. Akyazı'dan Sapanca Gölüne kadar uzanan bu sıradağların en yüksek yerleri Keremali Dağı (1543 m), Karadağ (1467 m) ve Dikmentepe (1387 m)dir. Doğudaki ovalık bölgede en yüksek tepe Çamdağ Tepesi (1880 m)dir.

İl topraklarının büyük kısmında platolar hâkimdir. Bu platoların çoğu yayla olup, bâzıları ormanlarla, bâzıları ise otlaklarla kaplıdır. En önemli plato Kocaeli Platosu olup, bunun yüksek yerleri ormanlarla kaplıdır. Bitki örtüsü zengindir. Ayrıca il topraklarında Ziyârettepe, Turnalık, Gındına, Keremali, Katırözü, Acella, Dikmen, Soğucak, Çiğdem ve Çataltepe platoları vardır.

Ovaları: Sakarya ilindeki ovalar çok verimlidir.

Adapazarı (Akova) Ovası; Sakarya Vâdisi Türkiye'nin önemli ve büyük vâdilerinden biridir. İç Batı Anadolu platoları üzerinde yükselen Emir ve Türkmen dağlarında başlayan Sakarya Vâdisi; doğudan batıya geniş bir yay çizer. Porsuk ve Ankara çayı vâdileriyle birleşir. VâdiCambaz Boğazından sonra genişler. Pamukova'yı meydana getirir. Geyve Boğazında uzun ve derin bir oluğa dönüşür. Sonra birden genişleyerek, Adapazarı (Akova)nı meydana getirir. Birçok vâdiyle birleşen Sakarya Vâdisi, Karasu yakınlarında Karadeniz'e açılır. Uzunluğu 27 km, genişliği 23 km olan Adapazarı Ovası, Aşağı Sakarya Vâdisinde, Sapanca Gölü ile Adapazarı'nın doğusunda yer alır. Marmara ovalarının en büyüklerindendir. Alanı 620 kilometre karedir. Sakarya Nehrinin taşıdığı kalın bir alüvyon tabakasıyla kaplı olduğundan çok verimlidir. Yüksekliği deniz seviyesinden 30 m'dir. Bu ova içinde Erenler Tepesi (75 m), Alibey Tepesi (112 m) ve Tersiye Tepesi (85 m) bulunmaktadır.

Pamukova: Sakarya Vâdisinin Akova'dan sonra ikinci büyük ovasıdır. Yüzölçümü 170 km^2, uzunluğu 28 km, genişliği 6 km'dir. Adapazarı sınırına nazaran daha yüksek olduğundan Sakarya Nehri daha hızlı ve derinden akar. İklimi Adapazarı Ovasına nazaran daha serttir. Alüvyonların birikmesiyle meydana gelmiş verimli bir ovadır.

Söğütlü Ovası; ortalama yüksekliği 16 m olup ilin en alçak kısmını teşkil eder. 30 km uzunluğunda ve 20 km genişliğinde olup bataklık ve sazlık olan bu ovanın tarım alanı hâline getirilmesi için çalışmalar yapılmaktadır.

Akarsuları: Sakarya ilinin en önemli akarsuyu buraya adını veren Sakarya Nehridir. Sakarya, Eskişehir'in Çifteler ilçesindeki Sakarbaşı denilen yerden doğar. Eskişehir'den gelen Porsuk Çayını alarak büyür. Bilecik ilini geçip Pamukova yakınlarından Sakarya iline girer. Sakarya Irmağının 159,5 km'lik kısmı il dâhilindedir. Geyve Suyunu alıp dar ve derin Geyve Boğazına girer. Boğazdan çıktıktan sonra Alaçam Deresini alır. İl topraklarını ikiye bölerek kuzeye doğru akmaya başlar. Mudurnu Çayı, Sapanca Gölünün ayağını meydana getiren Çark Suyu ile birleşir. İrili ufaklı derelerin hepsi Sakarya'ya akar. Karasu yakınlarında Karadeniz'e dökülür. 58.000 km^{2}lik bir bölgeden su toplar, fakat üçte biri kadar bölgeden su toplayan Seyhan'ın suyu daha boldur. Sakarya'nın sâniyede taşıdığı su miktarı 30 m^3 ile 100 m^3 arasında değişir. Denize açıldığı yerde balıkçılık yapılır ve hayvan yetiştirilir. Târihî kayıtlara göre, Sakarya'nın denize döküldüğü yerden giren gemiler Adapazarı'na kadar gidip yükledikleri malı İstanbul'a getirirlerdi.

Diğer akarsular: Mudurnu Çayı (65 km), Dinsiz Çayı (34 km), Mudurnu Çayının bir koludur. Fabrika Deresi, Balıklı Deresi,Bıçkı Deresi ve Gürcü Deresi Mudurnu Çayına katılır. Darıçay (33 km), Kocatöngel Deresi bâzı derelerle birleşerek bu ismi alır. Tuzla yakınından Sakarya Irmağına katılır. Mâden Deresi (30 km), Kabalık Deresi, Yayla Deresini alarak Karasu adını alır ve Karadeniz'e dökülür. Melen Deresi(30 km) olup Karadeniz'e dökülür. Karaçay (29 km); Seve Deresi, sonra da Karaçay Deresi ismini alır. Karakaya Deresi ile birleştikten sonra Sakarya'ya katılır. Yırtmaç Deresi, Acarlar Gölüne dökülür. Büyükdere ve Kemer Deresi kollarıdır. Değirmendere Karaboğaz bölgesinden denize dökülür.

Gölleri: Sakarya il topraklarında irili ufaklı çok sayıda göl vardır. Kırılma ve kıvrılmalar sonucu il alanı Karadeniz'e doğru kuzey yönünde sıkıştırılmıştır. Sıkıştırılmadan sonra Marmara Deniziyle su bölüm çizgisi meydana getiren bu setin Karadeniz'e eğimli olan kısmında çöküntü alanlarının dolmasıyla göller meydana gelmiştir.

Sapanca Gölü: 42 km^2 lik Sapanca Gölünün 5/6'lık büyük kısmı bu il sınırları içindedir. İzmir körfezinin doğusunda yığılmalar sonucu Marmara Deniziyle bağlantısı kesilerek meydana gelen Sapanca Gölü, İzmit Körfezi ve İznik Gölünün devamıdır. Uzunluğu 16 km genişliği 5,5-6 km'dir. Göl, elips biçimindedir. En derin yeri 61 metre, yüksekliği 30 m'dir. Kuzey ve güneyden bu göle katılan dereler ve dipten kaynayan su ile tatlı sulu bir göldür. Sazan, alabalık ve yayın balığı bulunur. Suyu berrak,

etrâfının manzarası çok güzeldir. Derelerin taşıdığı alüvyonlarla civârı verimli meyve ve sebze bahçeleriyle süslüdür. Turizm bakımından bu göl çok güzeldir.

Gökçeören Gölü: İl merkezine 7 km mesâfede basık sırtlarla çevrili, 25 hektarlık tatlı sulu bir göldür. "Aralık" ve "Meşe" isimleriyle de bilinir. Bu gölün devâmı olan Dipsiz Göl sığdır. Yağmur ve kaynak sularıyla beslenir. Suların çekilmesiyle ortaya çıkan alana mısır, kavun, karpuz ve fasulye ekilir. 1950'den önce Gökçeören'in fazla olan suları bu göle boşalırdı. Gökçeören Gölünün önü yarılarak bu önlenmiştir. Her iki gölde bol sazan balığı bulunur.

Poyrazlar (Teke) Gölü: Yüzölçümü 60 hektardır. Sakarya Irmağının eski yatağında meydana gelmiştir. Göl oldukça derindir. Güney kıyılar sığ ve sazlıktır. Gölde tatlı su balıkları bulunur.

Taşkısık Gölü: Yüzölçümü 90 hektardır. Dipten kaynayan sularla beslenir. Gölde sazan ve tatlı su balığı bulunur. Kenarı sazlık ve bataklıktır."Çaltıcak Gölü" de denir.

Küçük Akgöl: Yüzölçümü 20 hektardır. Göl dipten kaynayan sularla beslenir. Fazla suları Çark Suyuna boşalır. Suyu tatlı, fakat bulanıktır. Tatlı su balığı bulunmaz.

Büyük Akgöl: Yüzölçümü 190 hektardır. Sazlık ve bataklık kısmı çoktur. Gölde bol balık ve civarında yaban kaz ve ördeği bulunur.

Acarlar Gölü: Yüzölçümü 1562 hektardır. 261 hektarı bataklıktır. Fazla suları Sakarya Irmağına boşalır. Civârındaki ormanlar bu gölün bataklık kısmına kadar uzanmıştır.

İklim ve Bitki Örtüsü

İklimi: Sakarya ili Karadeniz ve Marmara bölgesinde hüküm süren iklim şartlarının tesiri altındadır. Karadeniz kıyısı ve doğusunda Karadeniz iklimi, Batı ve güneyde Marmara bölgesi iklimi görülür. Senenin, azamî 40 gününde sıcaklık 0°C'nin altında ve azamî 30 gününde +30°C üstünde seyreder. Yağış ortalaması bâzı yerde 632 mm, bâzı yerde 900 mm'dir.

Bitki örtüsü: Sakarya ilinde, dağlar gür ormanlarla, platolar makilerle kaplıdır. Ova ve vâdiler tarım alanlarıdır. Dağlar gibi Karasu bölgesi de ormanlıktır. Orman ve fundalıklar il topraklarının % 45'ini, ekili-dikili alanlar % 47'sini, çayır ve mer'alar ise % 3,5'ini teşkil eder. 700 metre yüksekliğe kadar kayın, gürgen, ıhlamur, kestâne, kavak, çınar ve meşe ağaçlarına rastlanır. Daha yükseklerde iğne yapraklı ağaçlar bunların yerini alır.

Ekonomi

Sakarya'nın ekonomisi tarım ve sanâyiye dayanır. Faal nüfûsun % 65'i tarım sektöründe % 15'i sanâyi sektöründe, gerisi diğer sektörlerde çalışır. Türkiye'nin hızla gelişen bir ilidir.

Tarım: Sakarya ilindeki ovalar yurdun en verimli tarım alanları arasında yer alır. Modern tarım yapıldığı için verim fazladır. Çok çeşitli tarım ürünleri yetişir. Başlıca tarım ürünleri: Buğday, arpa, mısır, fasulye, şekerpancarı, ayçiçeği, patates, soğan ve tütündür.

Sebze üretimi bol ve çeşitlidir. İstanbul'un sebze ihtiyacının çoğunu bu bölge karşılar. Yazlık, kışlık ve turfanda sebzeleri çoktur. Meyve de bol ve çeşitlidir. Başlıcaları; elma, armut, ayva, erik, kiraz, şeftali, ceviz, fındık, kestâne, çilek, üzümdür. Sapanca'da meyvecilik Geyve'de bağcılık ileridir. Sakarya ili Türkiye tarımında önemli bir yere sâhiptir. Patates ve şekerpancarı iki önemli ürünüdür. Patates denilince akla Adapazarı gelir.

Aşağı Sakarya Havzası bol yağmur alır. Ormanlar bakımından zengin olduğundan bu su depolanır ve akarsular düzenli beslenir. Ortalama su hacmi 4 milyar m^3tür. Sakarya havzasında 2 milyon 75 bin hektarlık ovalık alanın, 1 milyon 671 bin 600 hektarı sulanabilir özelliktedir. Şekerpancarında verim yüksektir.

Hayvancılık: Sakarya ili hayvancılık bakımından da oldukça zengindir. Mer'aların azalmasıyla koyun ve keçi miktarı azalmış, fakat sığır sayısı artmıştır. 200 köyde ipekböcekçiliği yapılır. Bu bölgede dut ağacı boldur. Koza yetiştiriciliği Akyazı, Geyve ve Kayalar bölgesinde ikinci bir gelir kaynağıdır. Sakarya ilinin Karadeniz kıyıları balık bakımından çok zengin sayılmaz. Buna rağmen kalkan, palamut, hamsi, mersin ve lüfer balığı avlanır.

Sapanca Gölünde 14 çeşit balık bulunur. Senede 100 tona yakın balık avlanır. Tatlı su levreği, yayın, turna ve sazan balığı başlıcalarıdır. Ayrıca kerevit de avlanır.

Ormancılık: Sakarya ili çok zengin bir orman varlığına sâhiptir. İl topraklarının yarısına yakını (% 45) orman ve fundalıklarla kaplıdır. Ormanlar 200 bin hektar, fundalıklar 20 bin hektardır. Ormanlar gür ve verimlidir. Ormanlarda çam çeşitleri, kayın, gürgen, meşe, dışbudak, kestâne, çınar ağaçları çoğunluktadır. İl ormanlarından senede 300 m^3 sanâyi odunu, 240 bin ster yakacak odunu elde edilir.

Mâdenler: Sakarya ilinde çeşitli mâdenler vardır. Ama bunların bir kısmı işletmeye açılmış değildir.

İlin en önemli mâdenlerinden biri olan demir, Karasu ilçesinin Aktaş köyü çevresinde geniş yataklar meydana getirir. Toplam rezervi 110 milyon tona yaklaşan bu yataklar işletmeye açılabilmiş değildir.

İldeki ikinci önemli mâden ise mermerdir. Merkez, Sapanca ve Akyazı ilçelerinde büyük mermer rezervleri vardır. Akyazı-Harmantepe yöresindeki mermer yataklarının rengi, koyu, kırmızıdan menekşeye kadar değişmektedir. Bu yatakların kalınlığı 50-150 m arasındadır. Büyük bloklar hâlinde çıkarılmaya elverişli olan yataklar iç dekorasyon çalışmaları için çok uygundur. Akyazı-Dokurcum yöresindeki siyah mermerler de kalitelidir. Merkez ilçe-Taşkısığı yöresinde işletilen 50 milyon m^3 toplam rezervli yataklardan siyah mermer çıkarılır. Sapanca-Erdemli köyü yakınlarındaki mermer yatakları da zaman zaman işletilir. Bu yataklardan gri-siyah renkli iki vasıflı mermer çıkarılmaktadır.

Sakarya'da demir ve mermer dışında, bakır, manganez, asbest, talk ve kil yatakları vardır. Hendek ilçesinin Hüseyinşeyh köyü çevresindeki bakır yataklarının rezerv tespit çalışmaları henüz tamamlanmamıştır. Geyve ilçesindeki manganez yatakları % 40 cevher ihtivâ eder. Bu yataklar için işletme ruhsatı alınmış durumdadır. Sakarya'da geniş alanlar kaplayan kil yatakları ise, tuğla ve kiremit yapımında kullanılmak gâyesiyle işletilmektedir. Merkez, Akyazı, Geyve ve Karasu ilçelerindeki kil yataklarının toplam rezervi 100 milyon ton dolayındadır.

Sanâyi: Adapazarı'nda ekonomik gelişme 19. asır sonlarında Anadolu demiryolunun yapılmasıyle görülür. 1950 başlarında vagon ve şeker fabrikası ile sanâyileşme başlamış; 1960'tan sonra özel sektör yatırımları ile hızını arttırmış; 1970'ten sonra çok faal duruma gelmiştir. Sanâyi daha ziyâde tarım, kereste ve îmâlât sanâyii olarak gelişmiştir. 10 ve daha fazla işçi çalıştıran iş yeri 250'ye ve 2-9 kişi çalıştıran iş yeri sayısı 1500'e yaklaşmıştır. Başlıca sanâyi kuruluşları; Şeker, vagon, nişasta, yağ, lâstik, pipo, vinç ve palanga, tel, dişli, otomobil, yedek parça, metal, gıdâ, hayvan yemi, kimyevî maddeler, kauçuk, orman ürünleri, süt, kiremit, tuğla, mermer, kireç ve ondulin fabrikalarıdır.

Ulaşım: Sakarya, karayolu ağının en önemli transit merkezlerinden biridir. Edirne-İstanbul-İzmit istikâmetinden gelen, Ankara-Adana istikâmetine giden E-5 karayolu buradan geçer. E-5 karayolu ise Türkiye'nin en işlek karayoludur. İstanbul-Şile-Kandıra devlet yolu ile Zonguldak-Akçakoca-Karasu devlet yolu Adapazarı'nda birbirine bağlanır.

Eskişehir-Bilecik hattından gelen devlet yolu Adapazarı'nda E-5 karayolu ile birleşir. Ankara-İstanbul otoyolu Sakarya topraklarından geçer. Şehir merkezi bütün ilçelerine asfalt yolla bağlıdır.

İlin havaalanı ve Karadeniz kıyısında limanı yoktur. İzmit Limanından faydalanır. Haydarpaşa'dan gelen Ankara istikâmetine giden demiryolu hattının üzerindedir. İl sınırlarına Sapanca'dan giren demiryolu Arifiye'den güneye Bilecik-Eskişehir-Ankara'ya doğru ilerler. Arifiye ile Adapazarı 8 km'lik bir hat ile birleştirilmiştir. Haydarpaşa-Adapazarı arasında hergün devamlı karşılıklı seferler vardır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

1990 sayımına göre toplam nüfûsu 683.061 olup, 297.759'u ilçe merkezlerinde, 385.302'si köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 4817 km^2, nüfus yoğunluğu ise 142'dir.

Örf ve âdetleri: Bölge Hititler, Frigler, Traklar, Lidyalılar, Bitinyalılar, Persler, Makedonyalılar, Romalılar ve Bizanslıların hâkimiyeti altında kalmışsa da, 1071 Malazgirt Zaferinden sonra bölgeyi Türkler fethetmiş ve o târihten bu yana Türk-İslâm kültürü hâkim duruma gelerek diğer kültürler tamâmen unutulmuştur. Bölge halkının çoğunluğunu asılları Balkanlar ve Kafkasya'dan gelen göçmenler teşkil eder.

Mahallî oyunları: Bölgede zeybek, horon ve Kafkas oyunları yaygındır.

Mahallî yemekleri: Çerkez tavuğu, çerkez pastası, balkabağı dolması ve sütlü patates, ıslama köftedir.

Sakarya bölgesi güreşte olimpiyat ve Avrupa şampiyonları ve dünyâ ikincileri yetiştirmiştir: İrfan Atan, Âdil Atan, Midhat Bayrak, Osman Kanbur burada yetişen şampiyon güreşçilerdir.

Eğitim: Sakarya eğitim bakımından oldukça gelişmiş bir ildir. Okur-yazar nispeti % 85'e yaklaşmıştır. Okulsuz köy yoktur. İlde 13 ana okulu, 732 ilkokul, 78 ortaokul, 47 lise ile Sakarya Üniversitesi bünyesinde çeşitli fakülteler vardır (1994).

İlçeleri

Sakarya'nın biri merkez olmak üzere on üç ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 316.307 olup, 171.225'i ilçe merkezinde, 145.082'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 86, Kâzımpaşa bucağına bağlı 12 köyü vardır. İlçe

toprakları tamâmıyla düz olup, Sakarya Ovasında yer alır. Sapanca Gölünün bir bölümü ilçe sınırları içinde kalır. Taşkısık ve Küçük Akgöl başlıca gölleri, Sakarya Irmağı ve Çark Suyu da başlıca akarsularıdır.

Ekonomisi tarım ve sanâyiye dayalıdır. Zengin tarım topraklarına sâhip olan ilçede patates, şekerpancarı, tahıl, mısır başlıca yetiştirilen ürünler arasında yer alır. Türkiye Vagon Sanayi, TZDK Zirâat âletleri ve Makina Fabrikası, süt fabrikası, lastik, orman ürünleri, patates işleme, un, nebâtî yağ, tuğla ve kiremit fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi Sakarya Irmağı kıyısında düz bir alanda kurulmuştur. Ankara-İstanbul karayolu, ilçenin güneyinden geçer. İstanbul'a 153, Ankara'ya ise 308 km mesâfededir. Arifiye'den ayrılan bir hatla Haydarpaşa-Ankara demiryoluna bağlanır. İstanbul-Adapazarı arasında düzenli seferler yapılır. İlin, ticâret ve sanâyi bakımından merkezidir. İlçe hızla gelişmektedir. İlçe belediyesi 1869'da kurulmuştur.

Akyazı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 63.884 olup, 19.331'i ilçe merkezinde, 44.553'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 42, Dokurcun bucağına bağlı 17 köyü vardır. İlçe toprakları doğu ve güneyi dağlık, diğer kısımları düz olan bir arâziden meydana gelir. Doğu ve güneyinde Samanlı Dağı, kuzey ve batısında ise Akyazı Ovası yer alır. Dağlar ormanlarla kaplı olup, yüksek kesimlerinde otu bol olan yaylalar vardır. Mudurnu Çayı başlıca akarsuyudur.

Ekonomisi ormancılık ve tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri; pirinç, mısır, fasulye ve patatestir. Dağ köylerinde ormancılık ve hayvancılık başlıca geçim kaynağıdır. Ormanlardan bol miktarda kereste elde edilir. Süt ürünleri fabrikası başlıca kuruluşudur.

İlçe merkezi Adapazarı-Mudurnu karayolu üzerinde kurulmuştur. İl merkezine 29 km mesâfededir. Târihi, Hititlere dayanan ilçe, Osmanlı komutanlarından Konuralp tarafından fethedilmiştir. 1954'te ilçe olan Akyazı'nın belediyesi 1941'de kurulmuştur.

Ferizli: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 16.086 olup, 5058'i ilçe merkezinde, 11.028'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 15 köyü vardır. İlçe topraklarının hepsi Sakarya Ovasında yer alır. Topraklarını Sakarya Irmağı sular. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri patates, şekerpancarı, tahıl ve mısırdır. İlçe merkezi Adapazarı-Karasu karayolu üzerinde yer alır. Söğütlü ilçesine bağlı bir köyken, 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Geyve: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 41.331 olup, 13.405'i ilçe merkezinde, 27.926'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 52, Doğançay bucağına bağlı 12 köyü vardır. İlçe toprakları genelde düzdür. Kuzeyinde Samanlı Dağları vardır. Başlıca akarsuları Sakarya Irmağı ve Geyve Suyudur.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Toprağın verimliliği, iklim uygunluğu yüzünden tarım üretimi çok gelişmiştir. Başlıca tarım ürünleri üzüm, soğan, buğday, şekerpancarı, elma, armut ve patatestir. Sakarya Nehri kıyılarında yetiştirilen sebzeler İstanbul'da pazarlanır. Hayvancılık, ormancılık ve ipekböcekçiliği önemli gelir kaynaklarıdır. En çok sığır ve koyun beslenir.

İlçe merkezi Sakarya Irmağının kıyısında kurulmuştur. Ankara-İstanbul demiryolu ve Eskişehir-Adapazarı karayolu ilçenin 3 km kuzeyinden geçer. İl merkezine 31 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1908'de kurulmuştur.

Hendek: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 60.268 olup, 23.397'si ilçe merkezinde, 36.871'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 59, Karadere bucağına bağlı 8 köyü vardır. Yüzölçümü 581 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 104'tür. İlçe topraklarının büyük bölümü Hendek Ovasında yer alır. Güneyini Samanlı Dağları, kuzeyini Çam Dağları engebelendirir. Dağlık kesim çam ormanları ile kaplıdır. Başlıca akarsuları Mâden Deresi, Karasu, Mudurnu Çayı ve Sakarya Irmağıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, mısır, buğday, şekerpancarı, fındık, patates, elma olup ayrıca az miktarda soğan yetiştirilir. Hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. Düzlüklerde sığır, yaylalarda koyun beslenir. Orman yönünden zengin olduğundan ormancılık gelişmiştir. Orman ürünlerini işleyen çok sayıda atölye vardır.

İlçe merkezi Ankara-İstanbul karayolu üzerinde kurulmuştur. İl merkezine 32 km mesâfededir. Ana yol üzerinde olması yüzünden hızla büyüyen ilçe merkezlerinden biridir. Târihi, Hititlere dayanır. Selçuklular zamânında Türkistan'a bağlı Cürcan'da bulunan Hendek isimli halk buraya yerleştirilmiştir. Osmanlı komutanlarından Konuralp tarafından fethedilmiştir. Eski ismi Konuralp idi. Cumhûriyetle birlikte ilçe olan Hendek'in belediyesi 1907'de kurulmuştur.

Karapürçek: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 13.473 olup, 3211'i ilçe merkezinde, 10.262'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 17 köyü vardır. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Güneyinde Samanlı Dağları yer alır. Başlıca akarsuyu Mudurnu Çayıdır.

Ekonomisi, tarım ve ormancılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri pirinç, mısır, fasulye ve patatestir. Dağ köylerinde ormancılık ve hayvancılık başlıca gelir kaynağıdır. İlçe merkezi, Samanlı Dağları eteklerinde düz bir alanda kurulmuştur. Akyazı ilçesine bağlı bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Karasu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 47.973 olup, 14.500'ü ilçe merkezinde, 33.473'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 29, Ortaköy bucağına bağlı 9 köyü vardır. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Başlıca akarsuyu Sakarya Irmağıdır. Acarlar Gölünün bir bölümüyle Akgöl, ilçe sınırları içindedir. Acarlar Gölünün çevresi ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Fındık, mısır, ayçiçeği ve patates en fazla yetiştirilen tarım ürünleridir. Ormancılık ve balıkçılık önemli gelir kaynağıdır. İlçe merkezi Karadeniz kıyısında kurulmuştur. İl merkezine 49 km mesâfededir. Gür ormanları ve güzel kumsalları vardır. Havyarı meşhurdur. Sakarya Nehri, hemen Karasu'nun yanından denize dökülür. Sakarya ağzı, balıkçı tekneleri için tabiî bir limandır. Osmanlı kumandanlarından Konuralp ve Akçakoca tarafından fethedildi. 1933'te ilçe merkezi olan Karasu'nun belediyesi aynı sene kurulmuştur. Önceleri Kocaeli'ne bağlıyken, 1954'te Adapazarı'na bağlandı.

Kaynarca: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 24.435 olup, 3257'si ilçe merkezinde, 21.178'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 25 köyü vardır. Yüzölçümü 360 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 68'dir. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Acarlar Gölünün bir bölümü ilçe sınırları içinde kalır. Başlıca akarsuları Değirmendere'dir. Acarlar Gölünün çevresi ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday ve mısır olup, ayrıca az miktarda ayçiçeği, fındık, patates, elma ve arpa yetiştirilir. Hayvancılık gelişmiştir. Koyun ve sığır beslenir.

İlçe merkezi Kocaeli sınırına yakın, Kandıra-Adapazarı karayolu üzerindedir. Gelişmemiş küçük bir yerleşim merkezidir. Karadeniz kıyısı boyunca tabiî kumsallara sâhiptir. İl merkezine 30 km mesâfededir. Belediyesi 1958'de kurulmuştur. Kocaeli'ne bağlıyken 1966'da Sakarya'ya bağlandı.

Kocaali: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 28.405 olup, 10.131'i ilçe merkezinde, 18.274'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 14 köyü vardır. İlçe toprakları genelde düzdür. Güneyinde Çam Dağı yer alır. Başlıca akarsuyu Karacasu'dur.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Ayçiçeği, fındık ve patates yetiştirilir. Hayvancılık ve balıkçılık gelişmiştir. Koyun ve sığır beslenir. İlçe merkezi Karadeniz kıyısında kurulmuştur. Karasu-Akçakoca karayolu ilçeden geçer. Karasu ilçesine bağlı bir bucakken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu.

Pamukova: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 21.023 olup, 10.088'i ilçe merkezinde, 10.935'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 30 köyü vardır. İlçe toprakları dağlarla çevrili Sakarya Vâdisinde yer alır. Vâdideki geniş düzlük, Pamukova'yı meydana getirir. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, patates, soğan, üzüm, şekerpancarı, elma, armuttur. Sakarya Nehri kıyısında yetiştirilen sebzeler İstanbul'da pazarlanır. Hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. En çok sığır ve koyun beslenir.

İlçe merkezi Adapazarı-Bilecik-Eskişehir karayolu üzerinde kurulmuştur. İl merkezine 43 km mesâfededir. Ankara-İstanbul demiryolu ilçeden geçer. Geyve'ye bağlı bir bucakken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1947'de kurulmuştur.

Sapanca: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 25.167 olup, 14.124'ü ilçe merkezinde, 11.043'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 20 köyü vardır. Yüzölçümü 140 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 179'dur. İlçe topraklarının büyük bölümü dağlıktır. Güneyinde Sapanca Dağları yer alır. Sapanca Gölü ilçe sınırları içinde kalır. Dağlardan kaynaklanan küçük akarsular Sapanca Gölüne dökülür.

Ekonomisi tarım ve turizme dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, mısır ve elma olup, ayrıca az miktarda buğday ve fındık yetiştirilir. Hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. En çok sığır beslenir. Tabiî güzellikler bakımından zengin olan göl kıyısında birçok turistik tesis ve yazlık ev vardır. Kurtköy kıyısında alabalık üretim tesisleri bulunur. İlçe topraklarında talk yatakları yer alır.

İlçe merkezi, SapancaGölü kıyısında düz bir alanda kurulmuştur. İstanbul-Ankara demiryolu ve İstanbul-Adapazarı paralı otoyol ilçeden geçer. İl merkezine 17 km mesâfededir. 1957'de ilçe olan Sapanca'nın belediyesi 1873'te kurulmuştur.

Söğütlü: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 13.610 olup, 4839'u ilçe merkezinde, 8771'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 15 köyü vardır. İlçe toprakları düz bir alanda yer alır. Başlıca akarsuyu Sakarya Irmağıdır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Şekerpancarı, tahıl, mısır, patates en çok

yetiştirilen tarım ürünleridir. Hayvancılık ikinci derecede geçim kaynağıdır. İl merkezi Adapazarı-Karasu karayolu üzerinde yer alır. Merkez ilçeye bağlı bir bucakken, 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1956 yılında kurulmuştur.

Taraklı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 11.099 olup, 5193'ü ilçe merkezinde, 5906'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 23 köyü vardır. İlçe toprakları dağlıktır. Göynük Suyu Vâdisinde tarıma elverişli düzlükler vardır. Samanlı Dağları, toprakların büyük kısmını engebelendirir.

Ekonomisi tarım ve ormancılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri üzüm, soğan, buğday, elma ve armuttur. Hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. En çok koyun beslenir. Dağlar ormanlarla kaplı olduğundan orman ürünlerini işleme yaygındır. İlçe merkezi Göynük Suyu kenarında kurulmuştur. İl merkezine 67 km mesâfededir. Gölpazarı-Göynük ve Geyve-Göynük karayolları ilçeden geçer. Geyve'ye bağlı bir bucakken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. İlçe belediyesi 1954'te kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Sakarya ili, tabiî güzellikleriyle zengin bir ilimizdir. İl toprakları zelzele bölgesinde ve târihî istilâ yolları üzerinde olduğu için târihî eserlerinden mühim kısmı zamânımıza ulaşamamıştır. Başlıca târihî eserleri şunlardır:

Rüstempaşa Câmii ve Hamamı: Sapanca ilçesindedir. 1553'te Kânûnî Sultan Süleymân Hanın vezirlerinden Rüstem Paşa adına, Mîmar Sinân tarafından yapılmıştır.

Orhan Gâzi Câmii: Orhan Gâzi zamânında 1317'de yapılmıştır. Merkez ilçededir. Sultan Abdülhamîd Han tarafından yeni baştan yapılmıştır. Dernekkırı Osman Câmii de denir.

İmâret Câmii: Taraklı ilçesindedir. Yavuz Sultan Selim Han, Ridâniye Seferinden önce burada kışlamış ve onun veziri Yunus Paşa yaptırmıştır.

Şeyh Muslihiddin Câmii: Kaynarca ilçesinin, Küçük Kaynarca köyündedir. Fâtih Sultan Mehmed Hanın mîmarlarından Şeyh Muslihiddin adına yapılmıştır.

Elvan Bey İmâreti: Geyve ilçesindedir. On beşinci asırda kesme taş ve tuğladan yapılmıştır. Avlusunda Elvan Beyin türbesi vardır.

Sakarya Köprüsü: Geyve ilçesindedir. On beşinci asırda yapılmıştır. On dört kemerli taş köprünün, yıkılan iki kemeri demirdendir. Günümüzde de kullanılmaktadır.

Eski eserler:

Başköprü (Justinianus Köprüsü): Bizans İmparatoru Justinianus tarafından 6. asırda yapılmıştır. Adapazarı'ndadır. Sekiz gözü olan bu taş köprünün uzunluğu 429 metredir. Bizanslılardan kalma Pontogephyra, Zampi ve Tantaendie köprüleri de vardır.

Harmantepe Kalesi: Harmantepe köyündedir. Adapazarı'na 12 km mesâfededir.

Çobanlar Kalesi: Sakarya Nehri kenarında ve Geyve'ye yakın bir yerdedir.

Paşalar Köyü Kalesi: Pamukova'nın Paşalar köyündedir.

Adliye Kalesi: Adliye köyündedir.

Söğütlü Kalesi: Çark Suyunun Sakarya Nehrine döküldüğü yere yakın bir yerdedir.

Seyitler Kalesi, Kurt Köy Kalesi, Kanlıçay Kalesi, Karapürçek Kalesi eski kalelerden bâzılarıdır.

Ali Fuat Paşa Köprüsü: Geyve Boğazındadır. Târihî bu köprüyü 1497'de İkinci Bâyezîd Han tamir ettirmiştir.

Zafer Takı: Justinianus Köprüsünün bir ucundadır. Yıkıntı hâlindedir.

Akyazı Tümülüsü: Küçücek Köyü yakınlarındadır. Roma devrinden kalma târihî eserler bulunmuştur.

Roma Anıt Mezarı: Pamukova-Bilecik yolu üzerindedir.

Bitinya Mezarları, Ayvalıkdere Çeşmesi ve Kadı Köprüsü eski çağlardan kalma diğer eserlerdir.

Mesire yerleri: Karadeniz iklimiyle Akdeniz iklimi arasında bir geçiş iklimine sâhip olan Sakarya'da çok sayıda mesire yeri vardır. Bunlar genellikle göl kıyılarıyla ormanlık arâzide ve Karadeniz kıyılarında toplanmıştır. Başlıcaları şunlardır:

Hasan Dağı: İstanbul-Ankara karayolu üzerinde Sapanca Gölü kıyısındadır. Sedir ve çam ağaçları arasında güzel manzaralı bir mesire yeridir. Temiz ve tatlı suları meşhurdur.

Çark Mesiresi: Adapazarı'na çok yakın Çark Deresi kıyısında bir mesire yeridir. Sapanca'dan çıkan Çark Suyunun etrafı çok güzeldir. Yeniden düzenlenerek halkın hizmetine sunulmuştur.

Akgöl: İl merkezine 12 km mesafede Karasu karayolu üzerindedir. Gölün kenarında küçük koru piknik alanıdır. Gölde her türlü tatlı su balığı yaşar. Ayrıca göl çevresinde tavşan, keklik ve yaban ördeği avlanır.

Sakarya Ağzı: Sakarya Nehrinin Karadeniz'e döküldüğü yerdedir. Plajı, tatlı suyu ve mağaraları ile ilgi çeker. Soğuk suyu ile meşhur, Ayı İni mağarası buradadır.

Sapanca Gölü: Manzarası çok güzeldir. Gölde tatlı su balıkları bulunur. Av hayvanları bakımından da zengindir. Kıyısında turistik tesisler vardır.

Mâden Deresi: Derenin iki tarafı ormanlık ve fidanlıktır. Yukarı kısımlarındaki çağlayanlar ilgi çeker. Mesire yerinde bir av evi bulunur.

Domdom Kaya: Geyve'nin Hırka köyündedir. 476 m yükseklikte bir kayadır. Geyve civarı ve Pamukova'ya hâkimdir. Kayanın altındaki mağaradan Güreyik Suyu çıkar.

Acarlar Gölü: Kaynarca ilçesindedir. Gölün çevresi dişbudak asmalarıyla çevrilidir. Güzel bir piknik yeridir.

İçme ve kaplıcalar: Sakarya ilinde pekçok kaplıca ve içme vardır. Bazıları şunlardır:

Kuzuluk Kaplıca ve Mâden Suyu: Akyazı ilçesine 8 km uzaklıkta Kuzuluk köyündedir. Tesisleri mevcuttur. Kaplıca suyu banyo ile romatizma, nevralji, nefrit ve kadın hastalıklarına; içme ile mîde rahatsızlıklarına, karaciğer ve safra yolları hastalıkları, şeker hastalığına, ekzama ve sedef gibi cilt hastalıklarına iyi gelir.

Ilıcaköy İçmesi: Geyve ilçesine 15 km uzaklıkta, Ilıcaköy ilçesindedir. Beş musluklu çeşme hâlinde olup, konaklama tesisleri yoktur. Mîde rahatsızlıklarına iyi gelir.

Kıl Hamamı: Pamukova ilçesinin Paşalar köyündedir. Tesisleri yetersizdir. Kaplıca suyu romatizma, nevralji, nefrit, kadın hastalıklarına, nevrasteni ve sinirli hastaları için tavsiye edilir.

SAKARYA IRMAĞI;

Kuzeybatı Anadolu bölgesinin en önemli nehri. İstiklâl Harbinde, civârında geçen muhârebelerle daha çok tanınan Sakarya, 824 km uzunluğundadır. Yağış alanı 57.000 km2 olup, Eskişehir, Ankara, Bilecik, Sakarya illerini içine alır. Eskişehir'in çifteler ilçesinin Sakar Başı mevkiinden kaynak hâlinde doğan ırmak, Karasu ilçesinin batısında Karadeniz'e dökülür. Doğuş yerinden doğuya doğru aktıktan sonra Eskişehir, Ankara illeri sınırı yakınında kuzeye doğru döner. Sündiken Dağları kuzeyine kadar bu yönde akar ve batıdan gelen Porsuk Çayı ve doğudan gelen Ankara Çayı ile birleşir. Daha pekçok dereleri aldıktan sonra Beypazarı'nın güneyinden batıya döner. Bilecik tarafında kuzeye yönelir, derin boğazlardan geçerek Adapazarı Ovasına uzanır. Göksu, Karasu ve Mudurnu Çayını da aldıktan sonra Karadeniz'e dökülür.

Nehrin ve kollarının bulunduğu arâzi fazla yağışlardaki taşmalarla büyük zararlar görürken, sayıları on civârında olan barajlarla, geniş ölçüde bunun önüne geçilmiştir. Sarıyer ve Gökçekaya barajları önemli olanlardır. Ayrıca kolu olan Porsuk Çayı üzerinde Porsuk Barajı vardır.

SAKARYA MEYDAN MUHÂREBESİ (Bkz. İstiklâl Harbi)

SAKIZ ADASI;

Alm. *Chios,* **Fr.** *Chio,* **İng.** *Chios.* Akdeniz'de, Anadolu'nun batısında bir Yunan adası. Yunanca ismi Khios'tur. Kuzeyden güneye 45 km uzunluğunda, doğudan batıya 22 km genişliğindedir. Çevresindeki adalarla merkezi Sakız şehri olan idârî bir bölüm meydana getirir.

Yunan mitolojisinde Ada'dan Homeros'un vatanı diye bahsedilir. Anadolu'ya yakınlığı ve Doğu Ege'ye hâkimliği yüzünden bölgeye göz dikenler için dâimâ mühim bir hedef olmuştur. Çeşitli târihlerde Persler, Romalılar, Bizanslılar, Araplar ve Cenevizliler tarafından işgâl edildi. Ada, Çaka Bey tarafından alınmasıyla Selçuklu idâresine girdi. Ancak bu durum uzun sürmedi ve Sakız 1304'te tekrar Cenevizlilere bırakıldı. Cenevizli Zaccaria Sülâlesinin elinde 1566'ya kadar kalan ve kısa süreli işgâllere uğrayan Sakız, bu târihte kesin olarak Osmanlıların eline geçti. Midilli, Rodos kadar olmasa da Doğu Akdeniz'de Türk hâkimiyeti tesis olununcaya kadar mühim bir karakol vazîfesi yaptı. Aynı zamanda Hollanda, Rusya, İngiltere gibi uzak yerlerle alış-veriş yapılan bir tarım merkezi oldu. Balkanlarda ve Osmanlılara âit bölgelerde birçok devletin bağımsızlığını kazanmasıyla, Sakız da

otonom bir statüye kavuştu.

Yunanlı âsilerin kışkırtmasıyla adada büyük çaplı bir isyan çıktı. Asırlar boyunca kendilerini âdil bir biçimde idâre eden Osmanlılara saldıran Sakız isyancıları çok sayıda Müslüman ahâliyi ve askeri öldürdüler. Bunun üzerine Ada'ya sevk edilen birlikler, ancak uzun bir müddet sonra hâdiseyi kontrol altına alabildiler.

1912'de Birinci Balkan Savaşı başlayınca Yunanistan Sakız'ı ele geçirdi. Ada, Birinci Dünyâ Savaşı sırasında da bu devlette kaldı. İkinci Dünyâ Savaşı sırasında Yunanistan'ın Almanlara teslim olmasının akabinde Alman ve İtalyan askerleri ada'ya girdiler. 1944'te ise Yunan-İngiliz ortak kuvvetleri, Sakız'ı geri alarak Yunanistan'a bıraktılar.

Orta yükseklikte denilebilecek kadar engebeli olan Ada'da yüksek tepeler kuzey ve kuzeydoğuda toplanmıştır. En yüksek nokta kuzeyde bulunan, 1297 metre yüksekliğindeki Pelinnainon Tepesidir. Denize açılan güneybatı ve doğu bölgelerini ise her türlü ürünün yetişmesine müsâit verimli topraklar kaplar.

Ada ekonomik bakımdan kendisini besleyebilecek durumdadır. En çok tahıl, zeytinyağı, tütün, turunçgiller ve direklik keresteler gelir getirmektedir. Antimon, kalamin ise çok çıkarılan mâdenlerdir. Türkiye'nin batı kıyılarında olduğu gibi Sakız Adasında da süngercilik oldukça gelişmiştir.

SAKIZ AĞACI (Bkz. Mezdeki Sakızı)

SAKKAROZ (Bkz. Karbonhidrat, Şeker)

SAKSAĞAN (Pica pica);

Alm. *Elster (f),* **Fr.** *Pie (f),* **İng.** *Magpie.* **Familyası:** Kargagiller (Corvidae). **Yaşadığı yerler:** Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'nın ağaçlık bölgelerinde. **Özellikleri:** Siyah-beyaz tüylü, uzun kuyruklu ötücü bir kuş. Bitkisel ve hayvansal besinlerle geçinir. **Çeşitleri:** Âdi saksağan, yeşil saksağan, mâvi kanatlı saksağan, sarı gagalı mâvi saksağan meşhurlarıdır.

Kargagiller familyasından, Eski ve Yeni Dünyânın fundalık ve bahçelerinde yaşayan uzun kuyruklu bir kuş. Boyu 40-45 cm kadardır. Kuyruğu 25 cm'yi bulur. Yerde sıçrayarak gezer. Uzun kuyruğunu dikerek sağa sola sallar. Tohum, meyve ve hayvânî besinler yer. Çığırtkan bir sesi vardır. Küçük kuşların yumurta ve yavrularını çalar, yuvalarını bozar. Meyvelere zarar vermekle beraber böcek ve tarla fârelerini de avlar.

Hırsız bir kuş olarak şöhret yapmıştır. Boncuk, elmas gibi parlak eşyâları kaparak yuvasına götürür. Emniyetli çalılıklar arasında veya yüksek ağaçlarda yuva yapar. Yuvanın üstünü dikenlerden bir çatı ile örter. Yumurtladığı 4-5 yumurtanın üzerine yalnız dişi kuluçkaya yatar. Arkadaş canlısıdır. Yavru iken kolayca evcilleştirilebilir. Islık çalması ve birkaç kelimeyi taklit etmesi öğretilebilir.

SAKSONLAR;

Alm. *Sachsen (pl.),* **Fr.** Sa*xons (pl.),* **İng.** *Saxons.* Avrupa kıtasının eski kavimlerinden. Germen asıllı olup, Almanya'nın Saksonya eyâletine ad vermeleriyle hatırlanır. Ren ile Elbe nehirleri arasında, M.Ö. 3. yüzyıldan beri bulundukları bilinmektedir. Mîlâttan sonraki ilk yüzyıllarda bölge dışına taşarak, Britanya Adasına, yâni İngiltere'ye gittiler. Britanya Adasının her tarafına yayıldılar; güney ve güneydoğu kısmına hâkim olup sömürge hâline getirdiler. Denizlerde korsanlık yaptılar. Sekizinci yüzyılda dörde bölünüp, parçalandılar.

Saksonlar, putperest paganlığa inandıklarından, Hıristiyan Franklarla mücâdele ettiler. Franklarla mücâdele sonunda tesirlerinde kalarak Hıristiyanlaşmaya başladılar. Sekizinci yüzyılın sonunda Frankların zorlamalarıyla Hıristiyanlaştılar. Hıristiyanlığı kabul etmeyenler göçe tâbi tutuldu. Zamanla diğer Germen kavimleriyle kaynaşarak Almanya'nın kuruluşunda bulundular.

Saksonlar; soylular (edelinge), hürler (frilinge), yarı hür (lete, lazzi) ve serf denilen kölelerden meydana gelen dört sınıftı. Saksonların yurdu mânâsında, Almanya'da Saksonya eyâleti vardı.

SALAM;

Alm. *Salami (f),* **Fr.** *Salami (m),* **İng.** *Salami.* Sığır veya dana etinin kıyılarak içine bâzı baharatlar ve nişastanın katılmasıyla elde edilen emülsiyon tipi bir et mâmülü.

Ette bulunan lenf bezleri, sinirler ve yağlar ayıklanır. Sonra el büyüklüğünde doğranır. Buna nitrat (nitrit), toz şeker karışımı serpilir. Bu karışım kıyma makinasında çekilerek 3-5°C'de 24 saat 5renk teşekkülü için) bekletilir. İkinci defâ kıyma makinasından biber, zencefil, kişniş, vb. baharat katılır.

Baharat çeşidi arzuya göre değişir Karıştırma işleminden sonra cutter denilen yoğurma makinalarına alınır. İçi yoğurulur. Bu sırada cıvıklaşması ve sıcaklığı kontrol gâyesiyle buzlu su da ilâve edilebilir. Yoğurmadan maksat iyi bir emülsiyon hazırlamaktır. Emülsiyonun iyi olması için, yoğurma işleminin sonlarına doğru karışıma soya unu, patates nişastası, süt tozu vb. maddeler de ilâve edilir. Emülsiyon hazırlandıktan sonra makinayla sığır kalın barsağına, sığır körbarsağına veya sentetik kılıflarına doldurulur. Kılıf veya barsakların uçları bağlandıktan sona tütsülenmek üzere dumanlama fırınlarına verilir. Tütsüleme işleminden sonra salam içi sıcaklığı 77°C olacak şekilde suda pişirilir. Bu halde hazırlanmış salam ve sosislerde bol miktarda yoğunlaşmış protein, B vitamini, mineral ve % 60-65 nispetinde su bulunur.

Salamın birçok çeşidi vardır. En meşhurları: Montadella salamı, fıstıklı salam, dilli salam, Macar salamı, halk salamı vs.dir.

SALATALIK (Bkz. Hıyar)

SALAZAR, Antonio de Oliveria;

yirminci asırda yetişmiş Portekiz devlet adamlarının en ileri geleni. 1932'den 1968'e kadar Portekiz başbakanı olarak görev yaptı. Köylü bir âiledendir. 28 Nisan 1889 günü dünyâya geldi. Papaz Okulunda öğrenim yaparken gördüğü tezatlar Salazar'ın genç yaşlarda Hıristiyanlığı reddetmesine sebep oldu. 1910 senesinde girdiği Hukuk Okulunu 1914 senesinde çok üstün başarıyla bitirdi. Aynı okulda ekonomi kürsüsünde öğretim görevlisi olarak çalıştı.

28 Mayıs 1926 günü askerî darbeyle liberal hükümet yıkılıp, yerine askerî diktatörlük kurulunca Mâliye Bakanlığına getirildi. İşine karışılmasına dayanamayıp istifâ etti. 1928 senesinde Autonis Oscar de Fragoso Carmone başkanlığındaki kabineye aynı görevle katıldı. 1932 senesine kadar Salazar'ın gücü memleket çapında kendini hissettirir oldu. Askerî idâreyi, halk devrimiyle devirerek 1933'te sosyal adâlet prensibine dayalı anayasa ile devleti idâre etmeye başladı. Salazar, idâre şeklini Faşist örneklerden seçerdi. Başbakanlık döneminde birkaç bakanlığı kendi alarak yürüttü. Demiryolları, deniz ticâret filosu gibi daha birçok hizmetler ve diğer ekonomik köklü çözümlerle Portekiz'in dünyâ üzerindeki îtibârını arttırdı.

Salazar, basit ve sâde bir hayât sürdü. Hiç evlenmedi. İki odalı bir evde ömrünü geçirdi. 1968 senesinde geçirdiği beyin travmasıyla görevinden çekilerek yerini Marcello Caetano'ya bıraktı. Lizbon'da 1970 yılında öldü.

SALÇA;

Alm. *Tomatensauce (f),* **Fr.** *Sauce tomate (f),* **İng.** *Tomato paste; tomato sauce.* Özellikle domatesin ve olgunlaşmış kırmızı biberin çeşitli metodlarla koyulaştırılmış özü. Yemeklere lezzet ve kıvam vermek, yemeklerin gıdâ değerini arttırmak için kullanılır. Salça yapımında kullanılacak domates, ince kabuklu, etli, oldukça kırmızı, olgun olmalıdır. Domates suyu asidik olduğundan bakır ve demire tesir ederek zehirlenmeye sebep olur. Bu bakımdan salça yapımında bu hususa dikkat edilmelidir. Salça güneşte ve kaynatarak yapılmaktadır.

Güneşte salça yapımı: Olgun domatesler yıkanır. Dilimlenir, hafifçe tuzlanıp küp ve fıçılara doldurularak, üzerleri örtülür. Arada sırada karıştırılarak bir iki gün bu halde bırakılır. Kevgirden geçirilerek kabuk ve çekirdeklerinden ayrılır. Süzülmüş domates ezmesi, geniş tepsilere dökülerek üzerine bir tülbent örtülür. Ara sıra tahta kaşıkla karıştırılır. Tuz katılır ve güneşte iyice koyulaştıktan sonra çömleklere veya cam kavanozlara doldurulur.

Kaynatarak salça yapımı: Suyu sızdırılan domates ezmesi, kalaylı kazanlara konur. Ateşte pişirilerek yoğurt kıvamına gelinceye kadar pişirmeye devam edilir. Tahta kaşıkla devamlı karıştırılır. Hazırlanan salça, saklanacağı kaplara konur. Üzerine zeytinyağı dökülür. Böylece küf zararından korunmuş olur.

Anlatılan salça yapma usûlleri anânevî salça yapma usûlleridir. Günümüzde, modern fabrikalarda vakum kazanlarında, el değmeden salça yapılmaktadır. Yıkanıp doğranan domatesler, sıcak veya soğuk parçalanmaya tâbi tutulurlar. Bu emzimatik bir parçalanma hâdisesi olup, domates kabuklarındaki renk maddelerinin salçaya sirâyeti sağlanır. Enzimatik parçalanması tamamlanmış domates ezmesi, palperlerden geçirilerek bir nevi öğütmeye tâbi tutulur. Kabuk ve çekirdekleri ayrılarak vakum kazanlarına verilir. Vakum kazanlarında, yüksek basınç altında, düşük sıcaklıkta, kısa zamanda istenen yoğunlukta salça elde etmek mümkün olur.

Salça, double ve triple olarak elde edilir. Bunlar kullanılma gâyelerine göre ayarlanmış salça konsantrasyonlarıdır. Sanâyi tipi salçalar, genellikle tuzsuz olup hermetikli kaplarda saklanır.

Salçaya çeşitli baharat, tuz, şeker, yumurta katılmak sûretiyle soslar yapılmaktadır. Soslar, salata ve

bâzı yemeklerin süslenmesinde kullanıldığı gibi ekmeğe sürerek de yenebilir.

SALDIRGANLIK;

Alm. *Aggresivitael,* **Fr.** *Agressivite,* **İng.** *Aggressiveness.* Kişinin kendisini veya başkasını yok etmeye yönelik tepkilerinin tamâmı.

Şiddet hareketleri, amygdale çekirdeğinin eksitasyonu ile ortaya çıkmaktadır. Ama bu çekirdeğin farklı reaksiyon göstermesindeki sır hâlâ çözülememiştir.

Vahşî hayvanlar, sâdece kendi hayatlarını sürdürmek için öteki hayvanları öldürdükleri hâlde, bâzı insanlar, zevk için "öldürmek" veya en azından benzerlerine saldırmak isterler. Bütün canlılar arasında sebepsiz saldırıda bulunan sâdece insandır.

Bu dehşet verici davranışı açıklamak için çeşitli teoriler ileri sürülmüştür. Freud ve Lorenz, bu davranışın doğuştan var olan ve bir bölüm insanda bir "hareketliliğe itme", başka bir bölümünde ise, ilkel bir içgüdü olarak kendini gösterdiğini kabul ederler. Bâzı bilim adamları dışa bağlı sebeplerle, insandaki reaksiyonların çarpışma ve durdurma şeklinde açığa çıktığını söyler. Bir kısmı ise, bu "şiddet" hâli, daha önceden "kazanılmış" ve hâfızaya "depo edilmiş" bir davranış biçimidir.

Psikologlar, durumu çeşitli testlerle inceleyip sonuca varmak isterler. Sosyologlar olayı sosyal çevre faktörlerinin (yönetme arzusu, televizyon, gürültü gibi) insanları cinâyete ve saldırganlığa ittiğini ispatlamağa çalışırlar.

Saldırganlıkta önemli nokta şudur: Toplum hayâtına ters (disosyal) davranışlar, psikopatolojik bir teşhisi ifâde eder ve bu yüzden de kesin bâzı belirtilere ihtiyaç gösterir. Bu alanda ilk belirti şudur: Davranış anomalileri sık sık görülebilir, müzmin (kronik) bir biçimde ortaya çıktığı gibi, hastalık süresince de çeşitli periyodlarda görülebilir. Bu periyodlar dışında hasta tamâmen normal bir davranış tablosu verir. İkinci belirti: Olayın uyuşturucu kullanımı ve alkolle doğrudan bir ilişkisinin olmadığıdır. Üçüncü belirti: Hasta, başkaca nörolojik ve psikiyatrik bir bozukluk göstermez. Diğer bir belirti: Hastanın çeşitli yaşlardaki davranış tablosunda ve karakter çizgilerinde aşağıda yazılı özelliklerden en az üçü görülür:

16 yaşından önce: Okuldan ve dersten kaçma eğilimi, sürekli yalan söyleme alışkanlığı, erken gelişmiş ve saldırgan bir cinsellik, alkollü içkilere zamansız eğilim, yakıp yıkmak, hırsızlık gibi küçük suç içgüdüsü, âile hayâtı kurallarına karşı gelmek, okulda başarısızlık ve sınıfta kalma gibi kendi genel zekâ seviyesine ters düşen sonuçlar, kendine bir "meşgûliyet bulma" ve sürekli çalışma yetersizliği, iş bulma imkânı olduğu hallerde bile çalışmamaya eğilim, eğlenmek de dâhil, bâzı konularla ilgi merkezi bulma zorluğu.

18 yaşından sonra: Kendine bir "meşguliyet bulma" ve sürekli çalışma yetersizliği, iş bulma imkânı olduğu hallerde bile çalışmamağa eğilim, eğlenmek de dâhil, bâzı konularla ilgi merkezi bulma zorluğu.

Olgunluk çağında: İş hayâtında büyük bir sebatsızlık, duygusal hayatta "şıpsevdilik" (en aşağı iki boşanma ve ayrılık), dövüşmeye karşı eğilim, açık bir alkol tutkusu, borçlanma ve dolandırıcılık, Tutuklulukla sonuçlanan iki veya üç suç işlemek (disosyal davranış).

SA'LEBE;

Eshâb-ı kirâm iken, zengin olup mürted olan Ensardandı. Asıl adı Sa'lebe bin Ebî Hâtib idi. Hazret-i Osman zamânında öldü. Malının çok olması için Peygamberimizden (sallallahü aleyhi ve sellem) duâ istedi. Resûlullah efendimiz; **"Kanâat et!"** buyurdu. Duâ için tekrar tekrar ısrar etti. Peygamber efendimiz istediği duâyı buyurunca, malı, hayvanları çoğaldı. Onlarla uğraşıp namaza gelmez oldu. Resûlullah'ın gönderdiği zekât toplama memurlarına zekât vermedi. Hakkında Tevbe sûresinin yetmiş altıncı âyeti nâzil oldu. Bunu işitince, sadakasını getirip yalvardı ise de, kabul buyurulmadı. **"Sa'lebe'ye yazıklar olsun!"**hadîs-i şerîfine hedef olmak felâketine uğradı. Ubeydullah bin Cahş gibi o da mürted oldu.

Eshâb-ı kirâmdan olup, Bedir Gazâsında bulunan Sa'lebe başkadır. Onun adı Sa'lebe bin Ebî Hatıb'dır.

SALEP (Tuber salep);

Alm. *Salep (m),* **Fr.** *Salep (m),* **İng.** *Salep.* **Familyası:** Salepgiller (Orchidaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Çoğunlukla Batı, Güneybatı, Güney ve Kuzey Anadolu olmakla beraber Anadolu'nun birçok yerinde yetişir.

Orchis, Ophyris, Serapias, Platanthera, Dactylorhiza vs. cinslerine âit türlerin yumrularına verilen ad. Bu bitkilerin toprak altında iki yumrusu bulunur. Bunlardan biri ana yumrudur ve o senenin gövdesini

verir. Diğeriyse gençtir (hemşire veya kardeş yumru) ve gelecek yılın yumrusunu verir. Salep elde edilen türlerin hepsi yumruludur. Salep daha çok kireçli toprakları sever. Ormanlık bölgelerde yetişen saleplerin yumrusu iri olur. Çayırlarda yetişen saleplerin yumrusu ise daha zayıftır. Anadolu'da salep genellikle Orchis ve Ophyrus türlerinden elde edilir.

Salep eldesi: Bitki çiçekteyken, toprak altındaki yumruları toplanır. Yalnız yan yumru alınır, gövdeyi taşıyan ana yumru genellikle alınmaz. Fakat her ikisi de kulanılabilir. Yumrular kremsi, yumurta şeklinde veya çatalsıdır. Toplanan yumrular suyla yıkanarak temizlenir, ipe dizilir ve su veya sütle kaynatılır, sonra açık havada kurutulur. Kurutulan yumrular dövülerek toz edilir. Elde edilen bu toz kullanılacak hâle gelmiş olan salebi verir.

Kullanıldığı yerler: Bileşiminde nişasta, şekerler, musilaj ve azotlu maddeler vardır. Bilhassa çocuklarda ishal kesici, kuvvet verici ve gıdâ olarak kullanılır. Barsak nezlesinde soğuk algınlıklarında ve öksürüğe karşı halk arasında çok kullanılmaktadır.

SALEPGİLLER (Orchidaceae);

Alm. *Orchidazeen, Knabenkrautgewâchse (pl.),* **Fr.** *Orchidées. Orchidacées (ph.),* **İng.** *Orchidaceae.* Ilıman ve sıcak bölgelerde yetişen fakat genellikle tropik bölgelerde çok bulunan, çok yıllık otsu bitkiler. Bir kısmı toprakta yaşar. Bunların toprak altında yumru veya rizomları vardır. Bu tipler, daha çok ılıman bölgelerde bulunur. Bir kısmı ise tropik bölgelerde, ağaçların üzerinde yaşar, yâni epifittirler. Bunların gövdeleri yalancı bir soğan şeklinde şişkin olup, sarkık hava kökleri vardır. Bâzılarının gövdeleri tırmanıcı, bir kısmı ise klorofilsiz bitkilerdir.

Yapraklar tabanda gövdeyi sarıcı, üsttekiler ise almaşlıdır. Çiçekler salkım veya başak şeklinde toplanmışlardır. Çiçekleri açtığı zaman, çiçek kendi ekseni üzerinde 180 derece döner ve ovaryum burkulur. Bu özellik bu familya için karakteristiktir. Çiçek örtüsü altı parçalıdır ve parçalar iki halka üzerinde sıralanmışlardır. İç halkadaki orta taç yaprağı dudak şeklini almış olup, genellikle mahmuzludur.

Bu familya, 450 cinsi ve 15.000 kadar türü ihtivâ eder. Türkiye'de 20 cins ve 60 civârında türü vardır. Kıymetli ve güzel süs bitkileri ihtivâ ettikleri gibi, tedâvide ve gıdâ olarak kullanılanları da vardır. Meselâ; Salep, vanilya, katleya vs. bu familya bitkileridir.

SALEVÂT;

Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâma sevgi, bağlılık ve saygıyı göstermek için yapılan duâlar. Salevât, Arapça "Salât" kelimesinin çoğuludur. Salât; müminlerin duâ etmesi, meleklerin istiğfâr etmesi, Allahü teâlânın merhamet etmesi, acıması demektir. Kur'ân-ı kerîmde namaza da "salât" denilmektedir. Salât, lügatta "duâ, tebrik, tâzim" mânâlarınadır.

Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı kerîmde Ahzâb sûresi 56. âyetinde meâlen; **"Muhakkak ki, Allahü teâlâ ve melekleri peygamberleri üzerinde salâtta bulunurlar. Ey îmân edenler, siz de salât edin ve tam bir teslimiyetle de selâm verin!"** buyurmaktadır. Peygamberimize selâm vermek, Allahü teâlâdan O'na, ehline ve Eshâbına dünyâ ve âhiret sıkıntılarından, zorluklarından, meşakkatlarından, tabiatlarına aykırı olduğu için istemedikleri şeylerin hepsinden, selâmete kavuşmalarına duâ ve niyaz etmektir.

Peygamberimize (sallallahü aleyhi ve sellem) salevât-ı şerîfe okumak üstün bir vazîfe, kıymetli bir ibâdettir. Bütün yaratılmışların en üstünü, en şereflisi olan Muhammed aleyhisselâmı övmek, O'na hürmet ve tâzimde bulunmak ve O'nu vesîle ederek Allahü teâlâdan bir dilekte bulunmak dînimizde çok makbul bir ibâdettir. Allahü teâlâ, Kur'ân-ı kerîmde O'nu övüyor, kendisinin habîbi, sevgilisi olduğunu bildiriyor ve her şeyi O'nun yüzüsuyu hürmetine yarattığını haber veriyor. Böyle bir sevgiliye salât ve selâm getirmenin ibâdet olduğunu da yine kendisi bildirmektedir. Bunun için bütün müminlere, Peygamberimize salât ve selâm okunması emredilmiştir.

Allahü teâlânın, peygamberine salâtı, O'nun meleklerin yanında şânını ve şerefini yükseltmek, meleklerin salâtı ise Peygambere duâ etmektir. Salât, Peygamberlerden başkası hakkında rahmettir. Peygamberler içinse, şerefinin yükselmesi ve daha fazla ikrâm olunmasıdır.

Hadîs-i şerîflerde buyuruldu ki:

Her kim günde yüz defâ, salevât-ı şerîfe okursa, kıyâmet gününde güneşin sıcaklığından kurtulup, arşın gölgesi altında benimle berâberdir. Ve her kim benim için bir salevât-ı şerîfe getirirse, rahmet melekleri onun günahlarının affedilmesi için duâ ve istiğfâr ederler.

Bana salevât okumayan, Cennetin yolunu bulamaz.

Bana salevât okuyun. Çünkü salevât, günahlar için mağfirettir.

Bir kimse bana bir salevât okursa, Allahü teâlâ ona on rahmet verir, on hatâsını affeder.

Sizin en iyiniz, bana en çok salevât getireninizdir.

Bir kimse bana salât ve selâm getirdiği zaman, Allahü teâlâ, rûhumu iâde eder ve ben onun selâmını alırım.

Yer yüzünde seyâhat eden melekler, ümmetimin selâmını bana tebliğ ederler.

Salevât-ı şerîfe okumaya **besmele** ile başlamak sünnettir. Her Müslümanın ömründe bir kere salevât okuması farzdır. Bunun zamânı yoktur. Bâzı yerlerde ve zamanlarda salevât okumak müstehab olup, çok sevaptır. Peygamberimizin isminin her söylenilişinde ve yazılışında okunması ve yazılması, Cumâ gecesi ve gündüzünde ve namazlarda, duâlarda okunması böyledir.

Salevât-ı şerîfe okunacak yerlerin bâzıları şöyledir:

1. Resûlullah'a (sallallahü aleyhi ve sellem) salât-ü selâm getirilmeden yapılan duâ ve kılınan namaz, Allahü teâlânın yanında makbul sayılmaz. Hadîs-i şerîflerde:

Sizden biriniz namaz kıldığı vakit Allah'a hamd ve senâ ile (Ettehıyyatü.... diye) **başlasın. Sonra Peygambere salât ve selâm getirsin! Bundan sonra dilediği duâyı okusun!...**

Benim üzerime salevât getirmeyenin namazı kabul olmaz.

"Bana getirilen iki salevât arasında duâ yapanın duâsı reddolunmaz." buyuruldu. Duânın başında, ortasında ve sonunda salevât okumak, duânın kabûlüne sebep olur. Hadîs-i şerîfte; **"Duânın evvelinde, ortasında ve sonunda bana salât ve selâm getirmek sûretiyle beni yâd ediniz!"** buyruldu ve yine; **"Her duâ, gökte takılıp kalmıştır. Bana salât ve selâm getirildiği zaman, o duâ Allah'a yükselir."** buyruldu.

2. Resûlullah (sallallahü aleyhi ve sellem) efendimizin isminin söylendiği, işitildiği, yazıldığı yerlerde, ezân ve ikâmet okununca salevât okumak, Peygamberimize gösterilen hürmet ve sevginin şiârıdır, alâmetidir. Hadîs-i şerîfte:

"Yanında ismim anılıp da, üzerime salevât-ı şerîfe getirmeyenlere yazıklar olsun." ve; **"Bir kimse yazdığı bir şeyde, bana da salevât yazarsa, o kitapta benim ismim kaldığı müddetçe, melekler onun için istiğfâr eder."** buyruldu.

3. Cumâ günü, Peygamberimize çok salevât getirilmesi emredilmiştir. Hadîs-i şerîfte:

"Cumâ günleri bana kim çok salevât okursa, Hak teâlâ onun yüz ihtiyâcını giderir. Bunların yetmişi âhirete, otuzu dünyâya âittir. Hak teâlâ bir melek gönderir. O salevâtı, bana tabaklar içinde getirir. Bir de beyaz bir sayfa vardır. Bana o kimsenin ismini, falan oğlu falan diye söylerler ve o sayfaya yazarlar. Kıyâmete kadar yanımda durur." buyruldu.

4. Namazlardaki oturuşlarda, teşehhüdden sonra salât ve selâm getirilir. Hadîs-i şerîfte:

"Sizden biriniz namaz kıldığı zaman şöyle desin: Ettehıyyatü lillahi vessalevâtü vettayyibât, Esselâmü aleyke eyyühennebiyyü ve rahmetüllahi ve berekâtüh. Esselâmü aleynâ ve alâ ibâdillâhissâlihîn. Zîra siz bunu söylediğiniz zaman, yerde ve gökte bulunan her sâlih kula isâbet eder." buyruldu.

5. İki Müslüman karşılaşınca, birbirleriyle selamlaştıktan sonra, **müsâfeha ederken** salevât-ı şerîfe okumaları çok sevap olur, günahlarının affedilmesine sebep olur. Hadîs-i şerîfte:

"İki Müslüman karşılaşınca, müsâfeha edip (el sıkışıp) **bana salevât verirlerse, ikisinin de önce ve sonraki günahları, ayrıldıkları anda affolur."** buyruldu.

İbâdet olarak okunması bildirilen salevât-ı şerîfeleri İslâm âlimleri, bu hususta yazdığı kitaplarında toplamışlardır. Bu kitaplardan ikisi pek meşhurdur. Birisi, **Delâil-i Hayrat** kitabıdır, diğeri de Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin **Câliyetül-Ekdâr** kitabıdır. **Câliyetül-Ekdâr'**da, Bedir Gazâsına katılan 313 sahâbinin isimleri yazılıdır. Okuyanların kederlerini, üzüntülerini giderir. Haftada bir kere okumak çok iyidir.

Peygamberimize (sallallahü aleyhi ve sellem) okunacak salevât-ı şerîfeleri bizzat kendisi öğretmiştir. Bunlardan bâzıları ve en meşhurları şunlardır:

"Allahümme salli alâ seyyidinâ Muhammed."

"Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed. Kemâ salleyte alâ İbrâhime ve alâ âli

İbrâhime, inneke hamîdün mecîd".

"Allahümme bârik alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed. Kemâ bârekte alâ İbrâhime ve alâ âli İbrâhime inneke hamîdün mecîd".

SALGIN;

Alm. *Epidemie, Seuche (h),* **Fr.** *Epidémie (f),* **İng.** *Epidemic.* Bulaşıcı bir hastalığın bir yörede, bir ülkede veya bütün dünyâda birden ortaya çıktıktan sonra, süratle yayılarak çok sayıda kişiyi hastalandırmasına verilen ad. Salgınlar âniden patlak verirler, kısa sürede çok sıyada insanı hastalandırırlar ve sonra giderek azalırlar.

Küçük çaptaki salgınlara "endemi", daha büyük çaplı salgınlara (bir ülkeyi etkileyecek şekilde) "epidemi", dünyânın büyük bir bölümünü etkileyen salgınlara ise"pandemi" adı verilir. Salgın hastalıklarla ilgilenen ilim dalına "Epidemiyoloji" denir.

Târih boyunca çeşitli salgın hastalıklar insanoğlunun korkulu rüyâsı olmuş ve milyonlarca insan, salgınlar esnâsında ölmüştür. Birçok savaşta ordular, düşmanlarına değil de salgın hastalıklara mağlup olmuşlardır. Târih boyunca en mühim salgınlara yol açan hastalıklar; çiçek, vebâ, kolera, tifüs, tifo ve griptir.

1926 ile 1930 yılları arasında Hindistan'da 979.738 kişi çiçeğe yakalanmış ve bunların % 40 kadarı ölmüştür. On dördüncü asırda Çin'den kalkan vebâ salgını bütün Asya'yı kaplayıp, 25 milyon insanı öldürmüştür. 1846'da Hindistan'dan başlayan kolera salgını bütün dünyâda milyonlarca insanı öldürdükten sonra 1856'da sona ermiştir. Yurdumuzda da 1970 Ekim ayında, İstanbul Sağmalcılar'da bir kolera salgını olmuş ve 1160 kişi hastalanmıştır.

Tifüs de önemli salgınlar yapmıştır. Napoleon'u Moskova önlerinden çeviren, ordusunu mağlup ve perişan eden tifüstür. Amerika'da 1577'de başlayan tifüs salgını 2 milyon yerliyi öldürmüştür. 1918-1922 yılları arasında Rusya'da 30 milyondan fazla kişi tifüse yakalanmış ve bunlardan 3 milyondan fazlası ölmüştür. 1918 senesinde, İspanya'dan kaynaklanan grip salgını kısa sürede Avrupa'yı kaplamış, 1919'da Amerika'ya da geçerek dünyâda 20 milyon insanın hayâtına kıydıktan sonra şiddetini kaybetmiştir.

Salgın hastalıkların çoğunluğu su ve besinlerle ağız yolundan girer, bir kısmı da solunum yolu ile bulaşır. Meselâ, şehir su şebekesine kaçak yapan bir lağım suyunun mevcudiyetinde binlerce kişinin kısa sürede tifoya veya koleraya yakalanması mümkündür.

Salgın hastalıkların ortaya çıkmasını önlemek, halk sağlığı açısından son derece mühimdir. Bu konuda alınacak tedbirler şöyle sıralanabilir: Mevcut hastaların erkenden teşhis ve tedâvisi; hastalık taşıyıcılarının tespit ve tedâvisi; hastalıkların naklinde rol alan karasinek, bit gibi aracılarla mücâdele edilmesi; suların dezenfeksiyonuna çok önem verilmesi; yerleşim merkezlerinde altyapı tesislerinin gerçekleştirilmesi; gıdâların kontrolü; aşılama hizmetlerinin düzenli bir şekilde yürütülmesi ve halkın sağlık eğitimine tâbi tutulması sayılabilir.

Dünyâdaki En Önemli Salgınlar

Yıl	Yer	Türü	Etkileri
558	Avrupa, Asya ve Afrika	Vebâ ve Çiçek	Milyonlarca ölü
740-744	Bizans	Vebâ	200.000 ölü.
1340	Asya ve Avrupa	Vebâ	25 milyon ölü
1407	İngiltere	Vebâ	30.000 ölü
1528	İtalya	Tifüs	21.000 ölü.
1560	Brezilya	Çiçek	Birkaç milyon ölü
1625	Londra	Vebâ	35.000 ölü
1665	Londra	Vebâ	70.000 ölü
1672	Fransa	Vebâ	60.000 ölü
1826-37	Avrupa	Kolera	Bir yıla 900.000 ölü
1840-62	Dünyâ çapında	Kolera	Milyonlarca ölü

1863	İngiltere	Kızıl	30.000 ölü
1883-94	Dünyâ çapında	Kolera	Milyonlarca ölü
1889-90	Dünyâ çapında	Grip	Dünyâ nüfûsunun % 40'ını etkiledi
1900	Çin ve Hindistan	Vebâ	3 milyon ölü
1907	Hindistan	Vebâ	1.3 milyon ölü
1917-21	Rusya	Tifüs	2,5-3 milyon ölü
1920'ler	Hindistan	Vebâ	2 milyon ölü
1921	Hindistan	Kolera	500.000 ölü
1924	Hindistan	Kolera	300.000 ölü
1926-30	Hindistan	Çiçek	423.000 ölü
1935	Uganda	Vebâ	2.000 ölü

SALGURLULAR;

İran'ın Fars bölgesinde Oğuzların Üçoklar boyuna mensup Salgur veya Salur Kabîlesi tarafından kurulan bir devlet. Devletin kuruluşu sırasında başta bulunanlar **atabeg** ünvânını kullandılar. Bu ünvân daha ziyâde hânedânların tesisi için bir basamak oldu, daha sonra sultan ve hükümdâr karşılığında kullanıldı.

Fars bölgesinin fethine hazret-i Ömer zamânında teşebbüs edilmiş, 649 (H.29) yılında Basra Vâlisi Abdullah bin Amr tarafından bölgenin tamâmı İslâm topraklarına katılmıştı. Abbâsîler zayıflayınca, bölge Saffârîlerin eline geçti. Daha sonra Büveyhîler hâkim oldu. Tuğrul Bey zamânında Selçuklu Türklerinin eline geçti. Fakat dağlık bölgeler, bölgenin yerli hâkimleri olan Şebânkârelerin elinde kaldı. Selçuklu Emîri Atabeg Çavlı, onlarla uzun yıllar mücâdele etti. Bölge, Irak Selçuklularına bağlı atabeglerin hâkimiyetine geçti.

Bu sırada Fars bölgesi, Salgurluların büyük bir göç hareketine sahne oldu. Cemâatın başında bulunan **Emir Mevdûd,** Atabeg Bozaba tarafından yerine nâib olarak tâyin olundu. Bozaba'nın ölümü ile Irak Selçuklularından Melikşâh, Fars bölgesine hâkim oldu. Aynı yıllarda ölen Mevdûd'un yerine oğlu **Sungur** geçti. Sungur, bölgeye hâkim olan Melikşâh'a atabeg ünvânı ile yardımcı oldu. Keyfî hareket eden Melikşâh, devlet işlerinden uzak duruyor, halka karşı kötü davranıyordu. Bir bahâne ile Atabeg Sungur'un kardeşini öldürttü. Sungur, kabîlesi Salgurluları da yanına alarak, Şîrâz'dan çıkıp gitti. Melikşâh'ın tekliflerini reddedip baş kaldırarak, onu yendi. 1148'de Şîrâz'ı ele geçirip merkez yaptı ve devletin temelini attı.

Fars hâkimiyetini kaybeden Melikşâh, amcası ve Irak Selçuklu Sultânı Mes'ûd'dan yardım istedi. Aldığı yardımcı kuvvetlerle Fars üzerine yürümesine rağmen tekrar yenildi. Bu hususdaki seferlerinin hepsi netîcesiz kaldı ve her defâsında Sungur'a mağlûp oldu. Böylece Fars bölgesi, tamâmen Atabeg Sungur'un hâkimiyetine girdi. Atabeg Sungur, Kirman Selçuklu Sultânı Birinci Muhammed ile dostluk kurdu.

Sungur, on üç sene saltanat sürdükten sonra Margzâr-ı Beyzâ'da 51 yaşında öldü (1161). Şîrâz'da kendi adıyla anılan Sunguriyye Medresesine defnedildi. Adâletli, dindar, hayırsever ve mütevâzî bir sultandı. Oğlu Tuğrul, küçük yaşta olduğu için yerine kardeşi Zengî geçti.

Atabeg Zengî, bir müddet sonra Abbâsî halîfesinin vezîri Yahyâ bin Hubeyre'nin teşvikiyle Irak Selçuklu Sultânı Arslanşâh'ın yerine şehzâde Mahmûd bin Melikşâh adına hutbe okuttu. Lâkin müttefiki Rey Vâlisi Emir İnanç; Sultan Arslanşâh'a itâatini bildirince, Zengî yalnız kaldı. Sultan ve Atabeg İldeniz, onu sulh yoluyla kazanmak istediklerinden, Zengî'ye haber göndererek huzûra çağırdılar. Önce gitmek istemeyen Zengî, sonra İsfehan'da bulunan Sultan Arslanşâh'ın huzûruna varıp itâatini bildirdi. Böylece Salgurlu Devleti, 1165 yılında Irak Selçuklularına resmen tâbi oldu.

Atabeg Zengî'nin, bir müddet sonra Fars halkına kötü davranmaya başlaması halkın Huzistan Hâkimi Şumla'yı bölgeye dâvet etmesine sebep oldu. Fars bölgesine sefer düzenleyen Şumla, Zengî'yi yenerek Şebânkârelilere sığınmaya mecbur bıraktı ve Fars bölgesine hâkim oldu. Fakat o da halka iyi davranmadı. Salgurlu askerleri yaptıklarına pişmân olup Zengî'nin yanında toplandılar. Askerleriyle Fars'a giren Zengî, bölgeye yeniden hâkim olunca, Şumla bölgeyi terk etmek mecbûriyetinde kaldı. Zengî, Kirman Selçuklu Sultânı Melik Tuğrulşâh'ın ölümünden sonra meydana gelen taht mücâdelelerine karıştı ve yardımıyla İkinci Turanşâh tahtı ele geçirdi. Bu târihten îtibâren Salgurlular,

Kirman Melikleri tarafından yardım husûsunda başvurulan ilk merci durumuna gelmişlerdi. Kirman siyâseti üzerinde ve meliklerin tahta geçişlerinde Salgurlu tesiri büyüktü. Bu, onların bir müddet sonra Kirman eyâleti üzerinde kuracakları hâkimiyetin ilk belirtileriydi.

Atabeg Zengî'nin 1178 senesinde ölümü üzerine yerine beş oğlundan, daha önce veliaht tâyin ettiği **Tekle** geçti. Tekle'nin ilk senelerinde, Âzerbaycan Atabegi Cihan Pehlivan, Fars'a akın düzenliyerek Şîrâz'ı yağmaladı ve halktan birçok kişiyi öldürdü (1180). Bir süre sonra Tekle'ye karşı amcasının oğlu Tuğrul, saltanat iddiâsında bulundu ise de, başarılı olamayarak Şebânkâre emîrlerine sığınmak mecbûriyetinde kaldı. Tekle, akrabâlıktan dolayı Tuğrul'u affetti. Tuğrul, bu sefer Irak'a gitti ve Âzerbaycan Atabegi Cihan Pehlivan'dan yardım sağlayıp Fars üzerine yürüdü ve bunu iki üç sefer tekrarladı. Fakat başarılı olamadı ve 1181 senesinde esir alınarak öldürüldü.

Harezmşâhların, Merv ve Serahs şehirlerini ele geçirmeleri üzerine buralarda yaşıyan Oğuzlar, Fars ve Kirman'a göç ettiler. Salgurluların kuvveti karşısında, bunlardan Fars'a gelenler, seslerini çıkaramadılar. Kirman'a giden Oğuzlar ise, Kirman Selçuklularının zayıflığından faydalanarak bölgeye hâkim oldular. Devlet ileri gelenleri Tekle'den yardım istedilerse de, gönderilen yardımcı kuvvetten faydalanamadıklarından Kirman Selçukluları târihe karışmış oldu (1187). Âdil, kanâatkâr ve sabırlı bir sultan olan Tekle, yirmi sene saltanat sürdükten sonra 1197 senesinde Bidek-i Fesâ'da öldü.

Tekle'nin yerine kardeşi **Sa'd** geçti. Sa'd'ın zamânı Salgurlular için parlak bir dönem oldu. Sa'd, başa geçtikten bir süre sonra, Fars'ta büyük bir kıtlık olduğu gibi peşinden de vebâ salgını çıktı. Arka arkaya gelen bu âfetlerin Fars üzerinde meydana getirdiği çöküntünün tesirlerini ortadan kaldırmaya çalışan Sa'd, topraklarını genişletmek için sefere çıktı.

Bu sırada Kirman'a Oğuzlardan sonra Harezmşâhlar hâkim olmuştu. Fakat, bölgede Oğuzlar, karışıklıklara sebep oluyorlardı. Şebânkâre emîrleri de zaman zaman hâdiselere karışıyorlardı. Netîcede Şebânkâre Emîri Nizâmeddîn Mahmûd, Berdesîr'i ele geçirdi. Bunun üzerine Kirman emîrleri ve Türkler ayaklandı. Şehre Oğuzlar hâkim oldularsa da, Atabeg Sa'd'ın kuvvetinden çekinerek Berdesîr'i Salgurlu ordusuna teslim ettiler. Böylece Salgurlular için Kirman hâkimiyetinin ilk adımı atılmış oluyordu (1204).

Sa'd, İsfehan ve Hemedân'ı ele geçirip topraklarını genişletmek istiyordu. Hazırlıklarını tamamlayıp İsfehan üzerine yürüdü ve hiçbir mukâvemetle karşılaşmadan şehre girdi. Sa'd'ın bu sefer sırasında Şîrâz'ı boş bırakması, Salgurluların rakibi İldenizliler ve Şebânkâre emîrleri için bulunmaz fırsattı. Bundan faydalanmak isteyen İldenizlilerden Atabeg Özbek, Şîrâz; Şebânkâre Emîri Mübâriz de, Kirman üzerine başarısız seferler yaptılar.

Sa'd, Kirmanlı bir devlet adamının teşvikiyle, bölgedeki hâkimiyetini kuvvetlendirmek için sefere çıktı ve 9 Ocak 1209'da Kirman'ın başşehri Berdesîr'e girdi. Oğuzları itâat altına almak için Bem'i kuşattı. Bu sırada Nişâbur Vâlisi Kezlik Han, Muhammed Harezmşâh'a isyân etmiş, karşısında duramayacağını anlayınca, hâkimiyet sâhası bulmak için Kirman üzerine yürümüştü. Sa'd, bir hîle ile Kezlik Hanı Kirman'dan kaçırdı. Daha sonra Oğuzlarla anlaşarak Şîrâz'a döndü. Sa'd, Kirman'da kaldığı beş ay zarfında burayı düzene sokmuş ve büyük kısmını da itâati altına almıştı. Fakat daha sonra bölgeyi ihmâl edince, 1213 senesinde Harezmşâhlar, Kirman'ı ele geçirdiler. Sonra Fars bölgesinden Şîrâz'a kadar uzanan seferler düzenlediler.

Harezmşâhların Irak-ı Acem vâlisini Bâtınîler öldürünce, bölgeyi ele geçirmek isteyenler arasında yâni mücâdeleler başladı. Bir yandan Atabeg Sa'd, diğer yandan da Atabeg Özbek, Irak-ı Acem'e hâkim olabilmek için harekete geçtiler. Sultan Muhammed Harezmşâh da bu bölgeyi onlara bırakmak niyetinde olmadığından büyük bir ordu ile, her iki atabege mâni olmak için, batıya yürüdü. Sa'd, sultânın ordusu ile Rey civârında karşılaştı. Yapılan savaşta mağlûp oldu ve esir düştü (1217). Daha sonra Sultan, Sa'd'ı affetti ve iki hükümdâr arasında anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre Sa'd, Fars'ın iki müstahkem kalesi İstahr ve Eşkenvan'ı ve ülke gelirinin üçte birini harac olarak verecekti. Ayrıca bütün topraklarında hutbe Harezmşâh adına okunacaktı. Sa'd, yanında Harezmli kuvvetlerle Şîrâz'a dönünce, kendisini şehre sokmak istemeyen oğlu Ebû Bekr'i mağlûp ederek içeri girdi. Sa'd yirmi dokuz senelik bir saltanat devresinden sonra 1226'da Bihâtzad'da öldü. Halka adâletle muâmele eder ve âlimleri korurdu.

Yerine hapisten çıkarılan oğlu **Ebû Bekr** geçti. Ebû Bekr, saltanatının ilk senelerinde Şebânkârelerle mücâdele ettiyse de başarılı olamadı. Sultan Celâleddîn Harezmşâh, İsfehan önünde Moğollarla karşılaştığı zaman, yardımcıları arasında Ebû Bekr de bulunuyordu. Ebû Bekr, yaklaşan Moğol tehlikesini bertaraf etmek için, Moğol hükümdârı Ögedey'e kardeşini elçi gönderdi ve itâatini bildirdi. Ögedey memnun olarak, Fars idâresini ona bıraktı. Buna karşılık Ebû Bekr senelik otuz bin dînâr verecekti. Ebû Bekr, Hürmüz Adası hâkimiyle anlaşarak düzenlediği sefer sonunda Basra Körfezindeki Kays Adasına hâkim oldu(1229). Basra Körfezindeki hâkimiyetini Arabistan sâhillerine kadar genişletti. Bâzı Hind ülkelerinde adına hutbe okundu. Moğollara karşı olan sözünü yerine getirerek, dostâne

münâsebetlerini devâm ettirdi. Ancak verilen haraçlar yeni vergilerin konulmasını gerektirmişti. Ebû Bekr, Şîrâz'da hastalanarak, 1260'ta yetmiş yaşında öldü. Yerine oğlu **İkinci Sa'd** geçtiyse de, on iki günlük bir hükümdârlıktan sonra öldü. Yerine, henüz çocuk yaşta olan oğlu **Muhammed** geçti. Yaşının küçüklüğü sebebiyle nâibliği annesi **Bibi Terken Hâtun**'a verildi. Terken Hâtun, devlet idâresini doğrudan doğruya ele aldı ve halkın refâhını sağlamaya ve ülkeyi karışıklıklardan korumaya çalıştı. Muhammed, iki sene yedi aylık bir saltanattan sonra, 1262 yılında sarayın damından düşüp öldü.

Muhammed'in yerine devlet erkânı ve ordunun karârı ile **Muhammedşâh** geçti. Muhammedşâh, tahta geçer geçmez duruma hâkim oldu. Terken Hâtun'un sözlerine iltifât etmeyip, otoritesini engelledi. Muhammedşâh, İlhânlı Hükümdârı Hülâgu'nun çağrısına uymayıp, yanına gitmemesi üzerine, bu fırsatı kaçırmayan Terken Hâtun, emîrlerle birleşerek Muhammedşâh'ı tahttan uzaklaştırdı ve Hülâgu'nun yanına gönderdi.

Sekiz aylık bir saltanattan sonra tahttan indirilen Muhammedşâh'ın yerine **Selçukşâh** geçti. Selçukşâh, tahta geçince devlet için zararlı gördüğü bir kısım devlet adamını ortadan kaldırdı. Devlet idâresinde kuvvetli duruma gelen Terken Hâtunla evlenen Selçukşâh, onu öldürtünce, Salgurlu Devletinin yıkılışına sebep olacak hâdiseler birbirini kovaladı. Selçukşâh, daha sonra Şirâz'daki Moğol komutanlarını öldürtünce, Hülâgu, üzerine bir ordu gönderdi. 1263 yılında Kâzerûn'da yakalanarak öldürüldü.

Selçukşâh'ın ölümünden sonra tahta İkinci Sa'd'ın kızı **Abiş Hâtun** geçti. Abiş Hâtunun ilk aylarında, Kâdı Şerefeddîn İbrâhim ayaklandı ise de, isyân kısa sürede bastırıldı ve taraftarları da dağıtıldı. Abiş Hâtun, daha sonra Hülâgu'nun yedi yaşındaki oğlu Mengû Timûr ile formalite îcâbı olarak evlendirildi. Daha küçük yaşta olan Abiş Hâtun, idârî işlere karışmıyordu. Bu sırada Fars'ta tam bir Moğol hâkimiyeti sürmekte; devleti, İlhanlı hükümdârlarının gönderdiği komutanlar idâre etmekteydi. Sultan Ahmet Teküdâr, Fars'ın devamlı karışıklık içinde bulunması ve bölgedeki Moğol devlet adamlarından memnûn olmaması üzerine sarayında bulunan Abiş Hâtun'un Şîrâz'a dönmesine izin verdi (1284). Bir süre sonra, Moğollar tarafından bölgeyi idâre etmek için gönderilen Seyyid İmâdeddîn'in öldürülmesi üzerine Abiş Hâtun, hükümdâr Argun tarafından huzûruna çağırıldı. Tebriz'de muhâkeme edilen Abiş Hâtunun yeniden Şîrâz'a dönmesine izin verilmedi. Nihâyet 1286 senesinde ölünce, Fars'ta Salgurlu hâkimiyeti son buldu ve bölge, resmen Moğol idâresi altına girdi.

Salgurlu devlet teşkilâtı, büyük Selçuklu Devletinin bir kopyasıdır. Devletin başında sultan veya hükümdâr yerine atabeg ünvânı taşıyan bir hânedân üyesi bulunmaktaydı. Lakapları genellikle **muzafferüddîn** idi. Salgurlu saray mensupları arasında, "hâcibler, silâhdâr, taşdâr, hansâlâr, hazînedâr, nedîmler, sâkîler, ferrâşlar, çomakdâr ve hadimler" bulunurdu. **Dîvân-ı Âlâ** veya **Dîvân-ı Atabegi** adıyla anılan büyük dîvân, vezirin başkanlığında vazîfe yapmaktaydı. Ayrıca **Dîvân-ı Tuğra, Dîvân-ı İşraf** ve **Dîvân-ı Ârız** isminde dîvânlar vardı. Ordu teşkilâtı da Selçuklu ordu teşkilâtı gibiydi. Salgurlu ordusu, üç ana kısımdan meydana geliyordu. Bunlar; gulâm (köle), Türkmenler ve vassal devlet kuvvetleriydi.

Salgurlu atabegleri, kültür ve îmâr faâliyetlerine büyük önem vermiştir. Özellikle Şîrâz'da mescitler, ribâtlar ve hastâneler yapılmış, şehir, bağ ve bahçelerle süslenmişti. Atabeg Sungur'un Şîrâz'da yaptığı eserlerin başında kendi adına inşâ ettirdiği Sunguriye Medresesi gelmektedir. Ayrıca Şîrâz yakınında su kanalları ve yolları açtırdı. Atabeg Sa'd'ın yaptırdığı en önemli eserlerden biri, bugün bile Şîrâz'da mevcut olan Mescid-i Nev veya Mescid-i Atabegi adıyla meşhur Câmi-i Cedîd-i Şîrâz'dır. Bundan başka birçok mîmârî eser inşâ ettirmiştir. Vezir Amideddîn Ebû Nasr da kendi adına izâfeten Âmîdiye adıyla meşhur bir medrese yaptırmıştır.

Moğolların, Harezmşâhları târih sahnesinden silmesi, Salgurluların Moğol itâatine girmesine sebep olmuştu. Bu siyâsetleri uzun müddet bölgeyi Moğol taarruzundan uzak tutmuş ve Salgurlu başşehri Şîrâz onların önünden kaçan birçok ilim adamı ve edîbin sığınağı olmuştur. Salgurluların ilim ve sanat hâmîliği Şîrâz'ı bir kültür merkezi hâline getirmiştir. Ebü'l-Mübârek Abdülazîz bin Muhammed, Zeyneddîn Muzaffer bin Rûzbihan, Ebü'l-Feth en-Nîzîrî, Ebü'l-Abdurrahîm bin Muhammed es-Servistanî, Kâdı Sırâceddîn Ebü'l-Izz Mükerrem, Kâdı Şerefeddîn Muhammed, Şihâbüddîn Feyzullah Tûdepuştî, Sadreddîn Ebü'l-Meâlî, Emir Asıleddîn Abdullah, Fakîh Müşerrefeddîn, İzzeddîn Mevdûd, Kâdı Cemâleddîn Ebû Bekr, Kâdı Mecdüddîn İsmâil, Fakih Saineddîn Hüseyin, Şeyh Necibeddîn Ali, Kâdı Beydâvî, Kutbeddîn Şîrâzî, Sâdî-i Şîrâzî gibi pekçok âlim ve edîb, Salgurlu hâkimiyeti altında yetişmiş ve hizmetlerini sürdürmüşlerdir.

Âdil idâreleri sebebiyle halk tarafından sevilen Salgurlu sultanları, Selçuklulardan sonra, Türk hâkimiyetinin yüz otuz sekiz sene Fars'ta devâm etmesini sağlamış olmaları sebebiyle, Türk târihi açısından önemlidir.

Salgurlu Atabegleri

Tahta Geçiş Târihleri

Muzafferuddîn Sungur.....1148-1161

Muzafferuddîn Zengî 1161-1178

Tekle 1178-1198

İzzeddîn Birinci sa'd 1198-1226

Ebû Bekr Kutluğ Han.....1226-1260

İkinci Sa'd 1260

Muhammed 1260-1262

Muhammedşah 1262-1263

Selçukşâh ..... ?

Abîş Hâtun.....1263-1286

Moğol Hâkimiyeti 1286

SALINIM;

Alm. *1. [fiz.] Oszillation, Schwingung (f), 2. [ast.] Libration (f),* **Fr.** *1. [fiz.] Oscillation (f), 2. [ast.] Libration (f),* **İng.** *1. [fiz.] Oscillation 2. [ast.] Libration.* Değişken veya periyodik titreşimli bir hareketin, kendisini tekrara başlamadan önceki bütün değişik durumların tamamlandığı, bir tam periyoduna salınım denir. Bir sarkaç ağırlığının bir salınımı, tekrar harekete başladığı bir noktadan bu ilk durumuna aynı hızla gidip gelmesidir. Bir salınım için geçen zamana **periyod** ve sâniyedeki salınım sayısına da **frekans** denir. Bu târifler, periyodik, yâni tekrarlı olmayan hareketlere tam mânâsıyla uygulanamaz.

Elektrikte zamanla değişen akım ve gerilimler söz konusu olduğunda yukarıdaki târifler burada da geçerlidir. Elektronikte çeşitli uygulamaları olan akım ve gerilim salınımlarının, değişimlerinin tekrarlanma süresine yine periyod denir ve (T) ile gösterilir. Periyod (sâniye, milisâniye (ms), mikrosaniye (ms) veya nanosâniye (ns) ile ölçülür. Sâniyede periyod sayısına frekans (f) denir ve T periyodu s (saniye) cinsinden olmak şartıyla f= 1/T (Hertz) şeklinde hesaplanır.

Periyodik salınımlar içinde sinüzoidal değişimi olanlar ayrı bir önem taşır. Böyle bir değişim, meselâ akım için söz konusu ise I= I max. Sin (wt+φ) şeklinde formüle edilebilir. Buradaki üç büyüklük (I max, ω, φ) alternatif akımı belirler. I max çarpanı bu değişimin alacağı en büyük değeri, yâni genliği gösterir. ω= 2πf olup, açısal frekanstır. φ'ye de faz açısı denir.

SÂLİH ALEYHİSSELÂM;

Semûd kavmine gönderilen peygamber. Hazret-i Âdem'in on dokuzuncu batından torunudur.

Hûd aleyhisselâmın peygamber olarak gönderildiği Ad kavmi, isyânları sebebiyle büyük bir azaba düşüp, helâk olmuştu. Îmân ettikleri için bu azaptan kurtulan insanlar ise kendilerine yeni yurtlar kurmak üzere çeşitli bölgelere dağıldılar (Bkz. Hûd Aleyhisselâm). Bu dağılan insanlardan bir kısmı Semûd denilen kimsenin evlatlarıdır. **Semûd kavmi,** Şam ile Hicaz arasındaki Hicr denilen bölgede yerleşmişti. Bu sebeple "Eshâb-ül-Hicr" de denilen bu kavim, gün geçtikçe çoğalıp büyüdü. Dokuz kabîleden meydana geldi. Çok çalışıp, bağlar, bahçeler yetiştirdi. Çöllerin kuru sıcağından kurtulup, dağları oyarak tepelere saraylar, ovalara köşkler kurdular. Sanatta ve servette iyice ilerlediler. Ancak, zevk ve safâya düşüp daha önce kendilerine Hûd aleyhisselâm tarafından bildirilen, hak dinden yavaş yavaş uzaklaşmaya başladılar. Kabîle reislerinin de zulme ve haksızlığa başlamaları üzerine, gittikçe çözülen, Semûd kavmi, nihâyet ağaçtan ve taştan putlar yapıp tapmaya başladılar. Saptıkları kötü yolda sürüklenerek, tevhid esâsından, Allahü teâlâya îmân etmekten tamâmen uzaklaştılar. Câhil ve azgın bir kavim oldular.

Sâlih aleyhisselâm, bu kavim arasında herkesle iyi geçinen, fakirlere yardım eden, zayıfları koruyan ve üstün ahlâkıyla sevilen bir zâttı. Kırk yaşlarına geldiği sırada, Allahü teâlâ onu Semûd kavmine, doğru yolu göstermek üzere peygamber olarak gönderdi. Sâlih aleyhisselâm kavmini îmâna dâvet edip, putlara tapmaktan, zulümden ve diğer bütün kötülüklerden uzak durmalarını ısrarla söyledi. Kavmine; "Gerçekten ben size gönderilen güvenilir bir peygamberim. Artık Allah'tan korkun, bana itâat edin." diyerek dâvetini açıkladı.

Sâlih aleyhisselâmın bu dâveti karşısında pek az kimse îmân etti. Kavmin çoğunluğu îmân etmemekte direndi. Servetlerine güvenen, zevk ve safâ içinde kendinden geçip, zulme başvuran inkârcılar, Sâlih aleyhisselâma; "Sen de bizim gibi bir insandan başka bir şey değilsin!" diyorlar, onu, "büyülenmiş,

yalancı” sayıyorlardı. Sâlih aleyhisselâm ise kavmini îmâna dâvet etmeye devam ediyor ve şöyle diyordu:

“Ey Semûd kavmi! Siz içinde bulunduğunuz bu güzel bağ ve bahçelerle, bu yemyeşil ekinler, altın başaklarla, güzel hurmalarla ve çağlayan sularla berâber ebedî olarak burada kalacağınızı mı zannediyorsunuz? Bu evleri kim yaptı. Şimdi kim oturuyor, hiç düşünüyor musunuz? Bu bağların ve bahçelerin ilk sâhipleri kimlerdi, şimdi kim oturuyor? Belki onlar da sizin gibi kendilerini burada ebedî kalacak zannediyorlardı. Fakat hepsi ölüp gittiler. Siz de gelip geçenler gibi öleceksiniz. Bunlar size kalmayacak. Âhirette, yaptıklarınızdan birer birer hesâba çekileceksiniz. Henüz fırsat eldeyken bana tâbi olun. Şunu iyi bilin ki, bugün sizi aldatıp, Allah’a isyân ettirenler, ilâhî azaptan kendilerini de sizi de kurtaramayacaklardır. Çünkü onlar da sizin gibi âciz insanlardır.”

Allahü teâlâ, Semûd kavmine isyân ve taşkınlıktan vaz geçmeleri için, kadınlarını kısır bıraktı. Ağaçlar kuruyup meyve vermedi. Semûdluların bir kuyu hâricindeki bütün suları kurudu. Sâlih aleyhisselâma kin ve öfkeyle gelen Semûdlular: “Ey Sâlih! Aramıza fesâd karıştırdın. Mallarımıza, çoluk-çocuğumuza, bize zarar verdin. Buradan çekil git. Yoksa seni öldürürüz.” dediler. Sâlih aleyhisselâm bir müddet onlardan ayrılıp tenhâ yerlere gitti. Bir müddet sonra tekrar dönüp Semûdluları îmâna dâvet etti. Semûd kavmi, Sâlih aleyhisselâmdan mûcize göstermesini istedi. Ancak mûcizeleri gördükleri hâlde yine îmân etmediler.

Yine bir gün Sâlih aleyhisselâma gelip: “Eğer doğru söylüyorsan, şu dağdaki sarp kayalardan kızıl tüylü ve doğurmak üzere olan bir dişi deve çıksın. O zaman sana îmân ederiz.” dediler. Bunu istemekten maksatları akıllara durgunluk verecek, insanları şaşırtacak bir iş isteyip, yapamamasını ve mahcup olmasını düşündüler.

Sâlih aleyhisselâm; “Allahü teâlâ her şeye kâdirdir, böyle bir mûcize görürseniz, dağdan akan pınar suyunun bir gün deveye, bir gün size âit olmasına râzı mısınız?” dedi. Semûd kavmi böyle bir şey olamayacağını düşünerek; “Bu şartı da kabul ediyoruz.” dediler.

Sâlih aleyhisselâmın bu şarttan maksâdı; dağdan gelen pınar suyunun az olması ve azgın insanların sâhiplenmesi sebebiyle zor durumda kalan kimselere yardımcı olup, devenin hissesi olan suyu fakir ve zayıflara vermekti.

Sâlih aleyhisselâm onlara; “Benimle sözleştiğinizi unutmayın, şâyet deve çıkınca ona bir zarar verirseniz ve verdiğiniz sözlerde durmazsanız acı bir azâba uğrarsınız.” dedi. Semûd kavmi; “Sen deveyi çıkar, her istediğini kabul edeceğiz. Aksine bir iş yaparsak azâbı da kabul ediyoruz.” dediler. Nihâyet devenin çıkmasını istedikleri dağın kayalıkları önünde toplanıp, beklemeye başladılar.

Sâlih aleyhisselâm böyle bir mûcize vermesi için Allahü teâlâya duâ etti ve duâsı kabul oldu. Kaya yarılıp, arasından istedikleri gibi bir deve çıktı. Deve, iki yana dizilip hayret ve şaşkınlıktan donakalan Semûd kavmi arasından salına salına yürümeye başladı. Sonra da bir yavru doğurdu. Bu mûcizeyi görenlerden bir kısmı îmân etti. Diğer bir kısmı ise menfaatlerinin ve zulümlerinin ortadan kalkacağını görerek bir türlü îmân etmediler. Sâlih aleyhisselâm onlara sözlerinde durmalarını, aksi takdirde ağır bir azâba düşeceklerini söyledi. Fakat inad ve inkârdan vazgeçmediler. Suyun taksimi işi de kendilerine ağır gelip kendilerine göre çâreler aramaya başladılar.

Mûcize olarak kayadan çıkan deve, yavrusuyla birlikte her tarafı dolaşıyor, su içme nöbeti olduğu gün de suyun başına gelip suyu tamâmen içiyordu. Su içmesi de ayrı bir mûcize olup tonlarca su içiyor, su vücûdunda kayboluyordu. Suyu içip bitirince, su çıkan yerde oturuyordu. Îmân edenler, ondan bir kabîleye yetecek kadar bol süt sağıyorlar, sütten içiyor ve yiyecekler yapıyorlardı. Böylece inananların îmânı kuvvetlenir, inkârcıların kinleri artardı. Bu mûcize karşısında âciz kalan Semûd kavmi, deveyi ödürmeyi plânlıyordu. Nitekim, Sâlih aleyhisselâmın nasîhat edip, îmân etmeye çağırdığı bir sırada, onlar, su içmekte olan deveyi göstererek; “Güyâ şu deveyi öldürsek biz helâk olacakmışız! Onu öldürelim de gör!” dediler.

Nihâyet çeşitli plânlar kurarak deveyi öldürdüler. Sonra da Sâlih aleyhisselâma; “İşte deveyi öldürdük. Eğer söylediğin gibi bir peygambersen söylediğin azâbı getir.” dediler.

Sâlih aleyhisselâm bu azgın kavme şefkat ve merhâmetle nasîhat edip; “Ey kavmim! Nedir bu yaptığınız? Sizin için bir imtihan vesîlesi olan deveyi de öldürdünüz. İnkârda ve günahkârlıkta ısrar ettiniz. Buna rağmen tövbe kapısı açıktır. Neden azâbın gelmesini istiyorsunuz, tövbe ediniz!” dedi. Bu son dâvete de sert cevaplar veren Semûd kavmi, Sâlih aleyhisselâmı, âilesini ve îmân edenleri de öldürmeyi plânlamaya başladılar.

Sâlih aleyhisselâm bu azgın kavme şöyle dedi: “Yurdunuzda üç gün daha kalın, birinci gün yüzünüz sararacak, ikinci gün kızaracak, üçüncü gün siyahlaşacak, dördüncü gün ise üzerinize azâb gelerek sizi helâk edecektir!”

Sâlih aleyhisselâmın söylediği bu günler gelip çattı. Bu sırada Semûd kavmi Sâlih aleyhisselâmı ve inananları öldürme teşebbüsüne giriştiler. Onlar harekete geçmeden, Cebrâil aleyhisselâm gelip, durumu Sâlih aleyhisselâma bildirdi. Sâlih aleyhisselâm da îmân edenlerle birlikte oradan uzaklaşıp gitti.

Birinci günde bâzı acâib hâller zuhûr etti. Devenin bastığı yerlerden kan fışkırdığı, ağaçların yapraklarının kızardığı, kuyu suyunun kan renginde ve insanların yüzlerinin sapsarı olduğu görüldü. İkinci günde Semûdluların yüzleri kana boyanmış gibi kıpkırmızı oldu. Bu belirtileri gören Semûdlular azâbın geleceğine kanâat getirip feryât ettiler. Yüzlerinin siyahlaştığı üçüncü gün, evini sarıp hücum ettikleri Sâlih aleyhisselâmın, şehirden çıkıp gittiğini anladılar. O gün, gece yarısından sonra, sabaha karşı şiddetli bir sarsıntı ve dağlardan fışkıran ateş ile Semûd kavminin yurdu altüst oldu. Sayhanın (sarsıntının) şiddetinden hepsinin ödleri patladı. Hepsi helâk olup gittiler. Bundan sonra da yurtları hiç mâmur edilmedi. Sanki hiç insan yaşamamış bir yer hâlini aldı. Semûd kavmi helâk edildikten sonra Sâlih aleyhisselâm, îmân edenlerle birlikte gelip, yerle bir edilen şehre ibretle bakarak; “Ey kavmim! Sizden hiçbir ücret istemeden, sizi sâdece Allahü teâlâya îmân etmeye dâvet ettim ve bunu size tebliğ ettim. Bu duruma düşmeyesiniz diye, size nice nasîhatlar yaptım. Fakat siz dinlemediniz. Sonra bu azâba uğradınız!” dedi.

Sâlih aleyhisselâm, kavminin helâkinden sonra kendisine îmân edenlerle birlikte Mekke’ye veya Şam taraflarına gitti. Remle kasabasına yerleşti. Hadramût tarafına gittiğine dâir rivâyetler de vardır.

Kur’ân-ı kerîmin değişik âyet-i kerîmelerinde, Sâlih aleyhisselâmdan ve kavminden bahsedilmekte olup, Semûd kavminin helâk edilişi meâlen şöyle bildirilmektedir:

Semûd kavmine gelince: Biz onlara doğru yolu gösterdik de onlar, körlüğü (câhillik ve sapıklığı) **hidâyete tercih ettiler. Bunun üzerine onları, kazandıkları** (işledikleri) **günâh yüzünden şiddetli azap yıldırımı yakalayıverdi. Îmân edip de azâbımızdan korkanları ise kurtardık.** (Fussilet sûresi: 17-18)

Sâlih aleyhisselâmın mûcizeleri:

1. Kayadan deve çıkartması.

2. Sâlih aleyhisselâmın kavminin bulundukları yerde hamt denilen meyvesiz ağaçlardan başka ağaç yoktu. “Hak peygambersen, bu ağaçlar meyve versin!” diye kendisine mûcize teklifinde bulundular. Sâlih aleyhisselâm duâ edince, bu ağaçların hepsi çeşit çeşit meyveler verdi.

3. Sâlih aleyhisselâmın duâsı bereketiyle büyük taştan su çıkmıştır.

4. Sâlih aleyhisselâmın çadırına ateş tesir etmemiştir. Şöyle ki, kavmi koyuncu idi. Senenin bâzı aylarını sahralarda, yaylalarda çadır kurarak geçirirlerdi. Îmân etmeyenlerden biri, gizlice Sâlih aleyhisselâmın çadırını ateşe verince, çadır yanmağa başladı. Bunun üzerine kavminden kâfir olanlar; “Hak peygamber isen, çadırındaki yangını söndür!” diye alay etmeye, eğlenmeye başladılar. Hazret-i Sâlih, yangının sönmesi için duâ edince, kendi çadırı kurtulup, ateş kâfirlerin çadırlarına geçti ve hiçbir çadır kalmayıp, içindeki eşyâlarla berâber, yanıp kül oldu.

SÂLİH REİS (Paşa);

büyük Osmanlı amirallerinden. Doğum târihi kesin olarak bilinmemekle beraber Çanakkale veya Edremit yakınlarındaki Kazdağı’nda 1488’de dünyâya geldiği tahmin edilmektedir. Çocuk denecek yaşta Oruç Reis’in maiyetinde levend olarak yetişti. Barbaros kardeşlerin Akdeniz’e nam ve korku salan seferlerinde bulundu. Oruç Reis’in şehit edildiği 1518’de otuz yaşlarında olup, tecrübeli, korkusuz düşmana aman vermeyen tam bir deniz akıncısıydı. Oruç Reis’in şehâdetinden sonra Barbaros kardeşlerle berâber çalıştı.

Kânûnî Sultan Süleymân Hanın, Barbaros Hayreddin Paşayı İstanbul’a dâvetinde, onunla beraber gelen reislerin arasında Sâlih Reis de vardı. Sultanın huzûruna Hayreddin Paşa ile berâber kabul edildi ve deniz albayı rütbesi verildi. Sonra bahriye sancakbeyliğine (tümamiral) terfi etti. Akdeniz’de korsan gemilerine diğer reislerle berâber göz açtırmayan Sâlih Reis, 1540’ta Korsika’nın bir limanında âni baskın neticesinde Turgut Reisle berâber esir düşüp forsaya vuruldu. Akdeniz’in kendilerine dar geldiği bu korkusuz denizciler üç yıla yakın eziyet ve sıkıntılar içinde kürek çektiler. Barbaros Hayreddin Paşa bunların bulunduğu geminin Cenova Limanında olduğunu câsusları vâsıtasıyla öğrenince yüz parçalık muhteşem donanmasıyla derhal oraya gitti. Şehrin doçunu amiral gemisine çağırarak Sâlih ve Turgut Reislerin akşama kadar teslimlerini istedi. Yoksa Cenova limanında taş taş üstünde bırakmayacağını bildirdi. Bir müddet sonra reisler getirilip teslim edildi.

Sâlih Reis, Preveze Zaferinde (1538) Donanma-yı Hümâyûnun sağ kanadına kumanda etti. 1551’de bahriye beylerbeyi (oramiral) rütbesine yükseltilerek Cezayir eyâletinin beylerbeyliğine getirildi. Fas’ın

İspanyollarla anlaşmasına meydan vermeden gerekli tedbirleri alması emredilince 1553'te Fas topraklarına girdi. Böylece Osmanlı sınırları Atlas Okyanusuna kadar genişledi.

Osmanlıların Akdeniz hâkimiyetlerinde büyük gayretleri görülen Sâlih Reis, çalışkan, zeki, teşebbüs sâhibi, idâreci, kâbiliyetli bir deniz amiraliydi. Barbaros kardeşler gibi dîne, devlete hizmet etmeyi şeref sayardı. Bu meziyet ve kâbiliyetleriyle denizlerde uzun yıllar, şerefli hizmetlerinden sonra 1556 yılında Cezayir'de vefât etti.

SÂLİH ZEKİ BEY;

matematikçi. 1864'te İstanbul'da doğdu. İlköğrenimini bitirdikten sonra Dârüşşafaka Lisesine devam etti ve oradan mezun oldu. İki yıl, PTT Fen Şubesinde staj yaptı. Sonra üç yıl Paris'te okuduktan sonra elektrik mühendisliğinden diploma aldı. İstanbul'a döndüğü zaman yine eski görevi olan PTT'de, elektrik mühendisi oldu. 1895'te Rasathâne Müdürü, 1908'de Meclisi Maârif üyesi, 1910'da Galatasaray Sultânîsi Müdürü, 1912'de Maârif Nezâreti Müsteşarı, 1913'te İstanbul Üniversitesi (Dârülfünûn) Rektörü oldu. Yıllarca, çeşitli fakültelerde matematik profesörlüğü yaptı. Yazar Halide Edib Adıvar ile evlenip ayrıldı. Ondan bir oğlu oldu. 1921'de İstanbul'da öldü.

Asrımızda yetişen seçkin, müsbet ilim adamlarından biridir. İlimler târihi üzerindeki eserleri önemlidir. **Kâmûs-ı Riyâziyyât** (Matematik Ansiklopedisi) ve **Âsâr-ı Bâkiye** en mühim eserlerindendir. Diğer eserleriyse: **Hendese, Fizik, Fonetik, Elektro-manyetizma, Termodinamik, İhtimaller Hesabı, Dalgalar Teorisi, Analitik Geometri, Hey'et-i Riyaziyye.**

SÂLİM BAŞOL;

27 Mayıs 1960 ihtilâlinden sonra Demokrat Parti idârecilerini yargılayan ve Yüksek Adâlet Dîvânı olarak bilinen Olağanüstü Mahkemenin başkanlığını yapan hukukçu ve hâkim.

1905 senesinde Yozgat (Bozok)ta doğan Sâlim Başol, ilk ve orta tahsilden sonra Ankara Hukuk Fakültesini bitirdi. 1928'de Niksar hâkimliğine tâyin edildi. Çeşitli yerlerde hâkimlik, ağır cezâ mahkemesi üyeliği ve başkanlığı vazifelerinde bulundu. 1945'teki Tan olayından sonra Zekeriya Sertel ve Sâbiha Sertel'in "hükûmetin mânevî şahsiyetini tahkir" suçundan birer yıl hapis cezâsına çarptırılmaları kararını verdi. 1949'da Yargıtay üyeliğine, 1954'te yargıtay başkanlığına seçildi. Yargıtay 1. Cezâ Dâiresi başkanlığındayken 27 Mayıs 1960'ta Demokrat Parti iktidârına karşı yapılan ihtilâlden sonra Millî Birlik Komitesi (MBK) tarafından Yüksek Adâlet Dîvânı başkanlığına getirildi.

6 Ekim 1960'ta başladığı Yüksek Adâlet Dîvânı başkanlığı vazifesini Yassıada'da sürdürdü. Burada yapılan duruşma ve yargılamalarda başkanlığını yaptığı mahkeme Demokrat Parti idârecilerini çeşitli cezâlara çarptırdı. Sâlim Başol yargılama sırasında peşin hükümlülüğü ve taraf tutmasıyla hukûkun ve adâletin bildirdiği çizgiden ayrıldı. 1950-54 arasında çıkan kânunların hesâbı sorulurken Samet Ağaoğlu'nun; "Peki ama Reis Bey! O kânun lâyihasını bizimle berâber imzâlayan Fethi Çelikbaş arkadaşım neden burada bizimle berâber değil?" diye sorunca; "Ne yapalım sizi buraya tıkan kuvvet böyle istiyor." diyerek peşin hükümlülüğünü açıkladı.

Demokrat Parti idârecileri hakkında nasıl bir karara varacağını, onları eninde sonunda îdâm edeceğini bilen Sâlim Başol sanıklara sert davranmak ve savunmalarını istedikleri gibi yaptırmamak sûretiyle hukûkun "son söz savunmanındır" kâidesini ihlâl etti. Hasan Polatkan meşhur müdâfaasını yapmak için söz istediği zaman; "On beş dakikadan fazla dinleyemeyiz." dedi. Konuştuklarına da; "Buraya kadar tamâmen boştur." demek sûretiyle hukukla değil, buyrukla hareket ettiğini ortaya koydu.

Yassıada Komutanı Albay Târık Güryay, Sâlim Başol'un başkanı olduğu Yüksek Adâlet Dîvânının nasıl bir hukuk düzeyinde vazife yaptığını hâtırât olarak şöyle nakl etti; "Bir gün, Millî Birlik Komitesinin iki üyesi Mûcip Ataklı ile Suphi Gürsoytrak öğlen yemeğine geldiler; "Yemeği senin odanda yiyeceğiz" dediler. Mahkeme başkanı Sâlim Başol'u da çağırdık. Dördümüz yemek yedik. Bunlar konuyu açtılar. Sâlim Başol'a dediler ki; "Reis Bey! Kararlarda 60'tan aşağı îdâm karârı verirseniz biz, yâni Millî Birlik Komitesi gayr-ı meşrû oluruz... Yâni 59 kişi olsa bizi meşru kılmaz. Başol da bunun üzerine dedi ki; "Bu kararları ben tek başıma verecek değilim. Dosyaları heyet hâlinde inceleyeceğiz. Belki yüz kişiyi asarız, belki üç asılır. Bu benim tek başıma vereceğim karar değil ki... Onlar da; "İşte" dediler. Mümkün olduğu kadar fazla olsun."(**Milliyet** Gazetesi 6 Ocak 1985-E.Çölaşan)

Hiçbir hukuk devletinde görülmemiş, bu olağandışı siyâsî mahkemenin başkanı olan Sâlim Başol ve arkadaşlarının peşin hükümle verdikleri karar neticesinde Adnan Menderes, FatinRüştü Zorlu ve Hasan Polatkan, MBK'nin tasdikiyle idâm edildiler. Böylece Türk siyâset ve hukuk târihine kara bir leke konulmuş oldu.

Yassıada yargılamalarından sonra Yargıtay'daki vazifesine dönen Sâlim Başol 1962'de Anayasa Mahkemesi asil üyeliğine seçildi.

Îdâmlardan iki yıl sonra, Yassıada'da 4,5 ay tutuklu kalan gazeteci-yazar Turhan Dilligil **Adâlet Gazetesi**'nde yazdığı bir hikâyede aslen çingene olan Yozgat'lı bir eşkıyâdan bahsetti. Bu yazı üzerine, Salim Başol Turhan Dilligil hakkında "kendisine hakâretten" dâvâ açtı. Mahkeme neticesinde Turhan Dilligil, Türk adâlet mensubunu vazifesinden dolayı küçük düşürdüğü gerekçesiyle otuz bin lira para cezâsına mahkûm edildi.

Aradan seneler geçtikten sonra Turhan Dilligil'e bir gazeteci tarafından **Asâletmeap** kitabında yazdıklarınız doğru mu? İddianıza göre üstü kapalı olarak anlatıldığı gibi Başol'un babası çingene mi?" diye sordu. Turhan Dilligil; "Aradan 26-27 sene geçti. Ancak yazdıklarımın hepsi bir gerçeğe dayanır. Hepsini araştırmışımdır. Hiçbiri tekzib edilmemiştir. Tekzib edilmemesi çok önemlidir. Yâni, ben Sâlim Başol'la mahkemelik oldum, ama yalan yazdığım için değil, hakâret ettiğim iddiasıyla oldum. Bugüne kadar kimse, "Yalan yazdı, yazdıkları asılsızdır." diye iddiada bulunmamıştır. Makamından dolayı kendisine hakâret ettiğim gerekçesiyle mahkûm oldum. Yoksa sen bunun babasına niçin çingene demişsin? diye değil. Yaptığım araştırma neticesinde Yozgatlı Şevket adlı bir çingene bir tren soygunu yapıyor. Hakkında verilen hepis cezâsını çektikten sonra da birine yanaşma giriyor. Başol da bir çiftlik ağası tarafından okutulmuş. Şimdi hikâyenin hepsi doğru da ancak **Asâletmeap**'ta yazılanların bâzı isimleri değiştirilmiştir" diye cevap verdi (**Türkiye** Gazetesi 21 Eylül 1989-Enver Durmuş)

1970 senesinde Anayasa Mahkemesi üyeliğinden emekli olan Sâlim Başol, ölümüne kadar Ankara'daki evinde hayâtını sürdürdü. Tutulduğu şiddetli hastalıktan kurtulamayarak 28 Şubat 1990'da Ankara'da öldü.

SÂLİM MEVLÂ EBÛ HUZEYFE;

Eshâb-ı kirâmın meşhurlarından. Kur'ân-ı kerîmi en güzel okuyan ve tamâmını hıfz edenlerdendir. İsmi, Sâlim bin Ma'kıl Mevlâ Ebû Huzeyfe bin Utbe bin Rebîa bin Abdişems, künyesi, Ebû Abdullah'tır.

Aslen İran asıllı olup, köleydi. Sübeyte, kölesi Sâlim'i kocası Ebû Huzeyfe'ye bıraktı. Ebû Huzeyfe radıyallahü anh îmân edince Sâlim de îmân etti ve ilk Müslümanlardan olma şerefine kavuştu. Bunun üzerine Ebû Huzeyfe radıyallahü anh, onu âzâd etti. İstediği yere gitmek husûsunda serbest bıraktı. Fakat Sâlim radıyallahü anh ondan ayrılmayınca, evlad edindi. Bunun üzerine, kendisine "Ebû Huzeyfe'nin oğlu" denilmeye başlandı ve öyle tanındı. Evlâdlıkların, kendi öz babalarının isimleriyle zikredilmesini ve bu kimsenin kendi çocuğu gibi mîrasçı olamayacaklarını bildiren âyet-i kerîme nâzil olunca; "Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe", yâni "Ebû Huzeyfe'nin kölesi Sâlim" diye çağrıldı.

Ebû Huzeyfe'nin (radıyallahü anh), hazret-i Sâlim'e olan muhabbetinin çokluğundan, kızkardeşinin kerîmesi Fâtıma binti Velid ile evlendirmiştir. Hazret-i Sâlim; Bedr, Uhud, Hendek ve diğer bütün gazâlara katıldı. Hazret-i Ebû Bekr zamânında, Müseylemet-ül-Kezzâb'a karşı yapılan Yemâme Gazâsında şehit düştü. Aldığı yaralar netîcesinde yere düşünce, Ebû Huzeyfe'yi (radıyallahü anh) sordu. Şehit olduğunu öğrenince; "Beni de onun gibilerin yanına götürün." buyurdu. Vasiyetini yaptı ve şehâdet mertebesine erişti. Ebû Huzeyfe ile berâber, birinin başı diğerinin ayağının yanında olduğu hâlde defnettiler.

Peygamber efendimiz; **"Kur'ân-ı kerîmi şu dört kimseden öğreniniz: Abdullah ibni Mes'ûd, Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe, Ubey bin Ka'b ve Mu'âz bin Cebel."** buyurmuşlardır. Hazret-i Peygamber, sesi güzel olduğundan Sâlim'in (radıyallahü anh) kırâatını derin bir zevk içinde dinlerdi.

SALİSİLAT (Bkz. Salisilik Asit)

SALİSİLİK ASİT;

Alm. *Salizylsäure (f),* **Fr.** *Acide Salicylique,* **İng.** *Salicylic acid.* Formülü $C_7H_6O_3$ olan ortohidroksibenzoik asidin yaygın ismi. Salisilik asit 155°C'de eriyen, soğuk suda az, sıcak suda çok çözünen beyaz bir katıdır. Tabiatta birçok bitkide serbest olarak veya metil esteri şeklinde bulunur. Sentetik olarak ilk defâ 1838'de Piria tarafından salisil aldehitin yükseltgenmesiyle elde edildi.

Salisilik asit, bilhassa **ilaç** sanâyiinde, **parfümeri** ve **boyarmadde** sanâyiinde ara madde olarak kullanılır. Salisilik asidin metalik tuzları veya alkil esterleri salisilat olarak bilinir ve önemli kimyasal ürünlerdir. Meselâ çok yaygın olarak kullanılan **aspirin** (asetil salisilik), salisilik asidin aset esteridir (Bkz. Aspirin). Sodyum salisilat tıpta, romatizma tedâvisinde, ağrı kesici ve antiseptik olarak; sanâyide boya üretiminde ve koruyucu (çürümeyi önleyici) olarak kullanılır. Metil salisilat keklik üzümü yağında çok bulunan bir bileşik olup ilâç ve tatlandırıcı olarak kullanılır. Fenil salisilat (salol) yine bir salisik asit türevi olup güneş yağı kremlerinde ve barsakta çözünen hapların üretiminde kullanılır.

SALK, Dr. Jonas;

çocuk felci aşısını bulan Amerikalı bakteriyolog. 1914 senesinde New York'ta dünyâya geldi. Tıp tahsilini yaptıktan sonra kendisini virüs araştırma çalışmalarına verdi. Pittsburgh Üniversitesinde öğretim görevlisi olarak da çalıştı. 1947 senesinde bakteriyoloji profesörü oldu. Aynı sene Virüs Araştırma Merkezinin Başkanlığı görevi de verildi. Dr. J. Salk buradaki çalışmaları sırasında maymun böbreği dokularında polyo (çocuk felci) virüslerini üretmeyi başardı. 1954 ve 1955 senelerinde yapılan geniş çapta tecrübeler, aşının çocuk felcine etkili olduğunu kesin olarak gösterdi.

SALNÂME (Bkz. Basın)

SALON HOKEYİ (Bkz. Hokey)

SALTUKLULAR;

Malazgirt Meydan Muhârebesinden sonra Erzurum ve civârında kurulan beylik. Malazgirt Zaferinden sonra Anadolu'da ilk kurulan Türk beyliği budur. Başşehri Erzurum olan beyliğin kurucusu, Malazgirt Zaferinin kazanılmasında önemli rol oynayan Emir Saltuk'tur. Sultan Alparslan, Malazgirt Zaferinden sonra, Bizans İmparatoru Dördüncü Romanos Diogenes'in ölümü ile anlaşma şartlarının yerine getirilmemesi üzerine, emrindeki kumandanlara Anadolu'da fetihlere devâm edilmesini emretmişti. Buna dayanarak Emir Saltuk, Erzurum ve civârını fethederek, Saltuklular Beyliğini kurdu. Önceleri Büyük Selçuklu Devletine tâbi olan beyliğin, Emir Saltuk zamânındaki siyâsî târihi hakkında kaynaklarda fazla bir bilgi bulunmamaktadır.

Ebü'l-Kâsım Saltuk'un ölümünden sonra yerine oğlu Ali geçti. Büyük Selçuklu Sultânı Berkyaruk ile kardeşiMuhammed Tapar arasındaki saltanat mücâdelesi sonunda varılan anlaşma netîcesinde,Saltuklu toprakları, MelikMuhammed'in hâkimiyet bölgesi içinde kaldı. 1121 Senesinde Artuklu Emîri İlgâzi'nin Gürcülere karşı çıktığı sefere Saltukoğlu Ali Bey de katıldı. Fakat bu seferde Gürcüler gâlip geldi.

Emîr Ali'nin ölümünden sonra Saltukluların başına, hakkında kaynaklarda fazla bir bilgi bulunmayan kardeşi Ziyâüddîn Gâzî geçti. Binâ kitâbelerinden anlaşıldığına göre, Erzurum'daki Kale Câmii ve Tepsi Minâreyi yaptıran bu beydir. Ziyâüddîn Gâzi, 1126 senesinde Gürcülere karşı tertiplenen sefere katıldı. 1131 senesinde İspir ve Pasinleri geçerek Oltu'ya kadar gelen Gürcüleri büyük bir bozguna uğrattı. Artuklu Timurtaş Bey, Ziyâüddîn Gâzinin kızıyla evlenince, iki hânedân arasında akrabâlık bağı kuruldu.

Emîr Gâzî'nin 1132 senesinde ölümünden sonra beyliğin başına yeğeni İkinci İzzeddîn Saltuk geçti. Kaynaklarda, İzzeddîn Saltuk'a âit bilgiler bir evlilik sebebiyledir. Ani Emîri Fahreddîn Seddâd, İzzeddîn Saltuk Beyin kızlarından birine tâlib oldu. Fakat bu isteği reddedildi. Buna içerleyen Ani Emîri, 1154 senesinde, Gürcülere karşı koruyamayacağını söyleyerek şehri satın alması için, İzzeddîn Saltuk'a haber gönderdi. Bu dikkatlice hazırlanmış bir intikam plânıydı. İzzeddîn, şehri teslim almak için Ani'ye geldiğinde, Fahreddîn Şeddâd bir günlük mesâfede bulunan Gürcü Kralı Dimitri'yi şehre dâvet etti. Gürcü Kralı, âni bir baskınla Saltuk'u mağlup ederek, onu ve mâiyetinden birçok kimseyi esir aldı. Daha sonra dâmâdı Ahlatşâh İkinci Sökmen ve Artuklu beylerinin teşebbüsleriyle yüz bin dînâr karşılığında İzzeddîn Saltuk serbest bırakıldı. İzzeddîn Saltuk Bey, 1168 senesi Nisan ayında vefât etti. Hıristiyan tebeasına da iyi muâmele ederdi. Bu yüzden onların da sevgi ve saygısını kazanmıştı. Devrinde Saltuklu Beyliği toprakları, Tercan'dan başlayıp, Tâhir Gediğine kadar uzanırdı. Erzurum, Bayburt, Avnik, Micingerd, İspir, Oltu gibi şehir ve kasabaları içine alırdı.

İzzeddîn Saltuk'un ölümünden sonra yerine oğlu Nâsırüddîn Muhammed Bey geçti. 1189 senesinde basılan bir sikkeden onun, Irak Selçuklu Sultânı Üçüncü Tuğrul ve asıl iktidârı elinde tutan Atabeg Kızıl Arslan'a tâbi olduğu anlaşılıyor. Nâsırüddîn Muhammed zamânında Gürcüler, Erzurum önüne kadar geldiler. KraliçeTamara'nın kocası David'in kumandası altındaki Gürcü kuvvetleriyle Saltuklular arasında iki gün devâm eden şiddetli çarpışmalar oldu. Saltuklu kuvvetleri şehre kapandılar. Gürcü kuvvetleri, muhâsaraya girmeden aldıkları ganîmetlerle yetinerek, geri döndüler. Nâsırüddîn Muhammed'in ölümünden sonra beyliğin başına kız kardeşi Mama Hâtun geçti.

Kaynaklar, 1191 senesinde Erzurum'a Mama Hâtun'un hâkim olduğunu yazmaktadır. Selâhaddîn Eyyûbî'nin yeğeni Meyyâfârikîn Hâkimi Takiyyeddîn Ömer, Ahlat ülkesini ele geçirdiği ve Malazgirt Kalesini muhâsara ettiği sırada Mama Hâtun askerleriyle ona yardım etti.

Ancak çok geçmeden kendisine karşı olan emirler tarafından tahttan indirilen Mama Hâtun'un yerine Muhammed'in oğlu Melikşâh geçti. Bunun zamânında, Anadolu'daki diğer beylikler gibi Saltuklular da Türkiye Selçuklu Devletinin tehdidine mâruz kaldı. Türkiye Selçukluları Sultânı Rükneddîn İkinci Süleymân Şâh, 1202 senesinde Gürcistan Seferine çıktı ve bağlı hükümdâr ve beylere haber gönderip, kendisine katılmalarını istedi. Süleymân Şâh, 25 Mayıs 1202'de Erzurum önlerine geldi. Kendisini karşılamaya gelen Saltuklu beyi Melikşâh'ı yakalatıp hapsettirdi. BöyleceSaltuklu Devleti

sona ermiş oldu. Süleymân Şâh bölgenin idâresini kardeşi Mugiseddîn Tuğrul Şâha verdi. Melikşâh'ın topraklarının elinden alınışına, Süleymân Şâhı karşılamada ağır davranması sebep gösterilmektedir.

Saltuklular zamânında Erzurum, diğer Anadolu şehirleri gibi iktisâdî ve ticârî açıdan oldukça önemli bir şehirdi. Akdeniz limanlarından ve Suriye'den yola çıkıp, Konya, Kayseri, Sivas ve Erzincan yoluyla Âzerbaycan'a, İran'a giden ve Türkistan'dan Erzurum'a gelip aynı yoldan Akdeniz ve Trabzon limanlarına ulaşan büyük bir ticâret yolunun üzerinde bulunuyordu. Bu bakımdan Erzurum'da ekonomik hayat oldukça canlıydı. Bunun yanında geniş otlaklara sâhip olması yüzünden bölgede hayvancılık çok gelişmişti.

Saltuklu beyleri, kültür ve sanata çok önem vermişler ve sâhip oldukları yerlerde çeşitli mîmârî eserler yaptırmışlardır. Melik Gâzi; Kale Câmii ve Tepsi Minâreyi inşâ ettirmiştir. Erzurum'da 1179'da inşâ edilen Ulu Câmiyi Nâsıreddîn Muhammed yaptırmıştır. Üç kümbetler ismiyle bilinen türbelerden biri İzzeddîn Saltuk'a âittir. Bu türbenin yanında bir de zâviye vardır. Tercan'da Mama Hâtun tarafından bir kervansaray ve türbe yaptırılmıştır. 1232 senesinde Ebû Mensûr tarafından inşâ ettirilen Micingerd Kalesi, Saltuklulara âit önemli eserlerdendir. Bunlar zamânımıza kadar ulaşmıştır.

Saltuklu Beyleri

	Tahta Geçişleri
Saltuk Bey	1072
Ali bin Ebü'l-Kâsım	1102
Ziyâüddîn Gâzi (takriben)	1124
İzzeddîn İkinci Saltuk	1132
Nâsırüddîn Muhammed	1168
Mama Hâtun	1191
Melikşâh bin Muhammed	1200
Türkiye Selçukluları Hâkimiyeti	1202

SALTUKNÂME;

on üçüncü yüzyıl alperenlerinden Sarı Saltuk'un İslâmiyeti yaymak için giriştiği savaşları anlatan destânî eser. Fâtih Sultan Mehmed, Uzun Hasan üzerine sefere çıkarken şehzâdesi Cem Sultanı Edirne'ye gönderdi. Edirne'den Baba Dağına geçen Cem Sultan, burada Sarı Saltuk'un müridlerinden menkıbelerini dinledi ve çok beğendi. Bu menkıbeleri derleyerek bir kitap hâline getirmesi için de maiyetindeki Ebü'l-Hayr-ı Rûmî'yi vazîfelendirdi. Cem Sultanın emri üzerine Anadolu ve Rumeli'yi adım adım dolaşarak menkıbeleri derleyen Ebü'l-Hayr-ı Rûmî yaklaşık olarak yedi yılda **Saltuknâme'**yi meydana getirdi.

Bu yazmaya göre, asıl adı Şerîf Hızır olan Sarı Saltuk, gördüğü bir rüyâ üzerine Battal Gâzinin atını ve hazret-i Hamza'nın silâhlarını alarak Allahü teâlânın dînini yaymak üzere savaşlara başlar. Yendiği ve İslâm dînini benimsettiği birHıristiyan beyi ona "çok kuvvetli" anlamına "Saltuk" adını verir. Anadolu'da, Rumeli'de, Orta Avrupa'da Hıristiyanlar üzerine sefere çıkar. Asya'da Müslüman olmayan Uygur, Hıtay, Hint beylerine, Afrika'da Habeşlere karşı savaşarak İslâm dînini yayar. Sarı Saltuk sonunda bir fedâinin hançerlemesiyle şehit düşer. Vefâtından önce Anadolu'da bütün beylerin Osman Beye tâbi olmalarını vasiyet eder.

Saltuknâme'de Sarı Saltuk'un ölümünden sonraki olaylara da yer verilmiştir. Oğulları İbrâhim ve Muhammed, babalarının yolunda Allah rızâsı için savaşlara devâm etmişler ve Osmanlı pâdişâhlarının emrine girmişlerdir.

Üç ciltten ibâret olan **Saltuknâme'**nin birinci ve ikinci cildinin iki yazma nüshası bulunmaktadır. Üçüncü cildin ise dört yazma nüshası vardır. Eserin Topkapı Sarayında bulunan yazması tıpkıbasım olarak Amerika'da yayımlanmıştır. Şükrü Haluk Akalın ise eseri günümüz Türkçesine çevirmiştir (1988). Eser dil, folklor, halk edebiyâtı, târih, ilâhiyât, toponomi ve antropoloji araştırmaları için çok önemli bir kaynaktır.

SALUR;

Oğuzların Üçok koluna mensup bir Türk boyu. On üçüncü yüzyılda İran'ın Fars bölgesinde Fars/Salgurlular Atabegliğini kurdular. Horasan ve Kirman'dan gelen diğer Türk boylarıyla nüfûzlarını arttırdılar. Atabegliğin 1286 yılında Moğollar tarafından ortadan kaldırılmasından sonra, Salurlar, Salur Türkmenleri adıyla anılmaya başladılar. Bölgede kalanlar, Merv ve Serahs civârında hayatlarını devâm

ettirdiler. Batıya göç edenlerse, Anadolu'da kurulan Mengücükler, Eratnalılar ve Türkiye Selçuklularının hizmetine girdiler. Salurlulardan Kâdı Burhâneddîn, Eratnalıların zayıflamasından istifâdeyle Sivas ve Kayseri bölgesinde kendi adıyla anılan bir devlet kurdu (1381). Osmanlılar zamânında Salurlular, Sivas, Erzincan, Tokat, Amasya, Adana ve Trablusşam bölgesinde hayâtiyetlerini devâm ettirdilerse de, sonraları diğer Türkmen boyları arasına karıştılar. Bugün Anadolu'da Salur adını taşıyan birçok yerleşim birimi bulunmaktadır.

SALYANGOZ;

Alm. *Schnecke,* **Fr.** *Escargot, colimaçon, limaçon,* **İng.** *Snail.* **Familyası:** Helicidae, Bullidae, Muricidae, vs. **Yaşadığı yerler:** Tatlı su, deniz ve karada yaşayan çeşitleri vardır. Rutubetli yerlerde bol rastlanır. **Özellikleri:** Vücutları kabuklu veya çıplaktır. Karın altlarındaki kaslı ayakla sürünürler. Ağızlarında "radula" denen dişl bir dil mevcuttur. Karada yaşayanlar bahçelere büyük ziyanlar yapar. **Ömrü:** Kara salyangozu (Helix spiriplana) 15 yıl kadar yaşar. **Çeşitleri:** Yüzlerce türü mevcuttur.

Yumuşakçalar şûbesinin karındanayaklılar (Gastropoda) sınıfına giren birçok türe verilen ad. Alt kısımda hareketi sağlayan kaslı bir ayak, sırt tarafta vücudu örten helezon kıvrımlı bir kabuk ve başta iki çift anten bulunur. Çekilebilen antenlerin öndekileri kısa olup, dokunum ve koku görevi yapar. Gözler, arkadaki uzun çiftin ucundadır. Kabuksuz olanlarına "sümüklü böcek" (Limox) veya "sülük salyangozu" denir. Deri altlarında çok küçük bir kabukları mevcuttur. Rutûbetli yerlerde taşlar altında bulunur, ormanlık ve ağaçlık yerlerde bol rastlanır. Bitkilerin yeşil kısımlarını yediklerinden bahçe ve bostanlara büyük zarar yaparlar.

Salyangozların tatlı su, deniz ve karada yaşayan çeşitli boy ve renkte birçok çeşidi vardır. Eski devirlerde güzel renk ve şekilli birçok deniz salyangoz kabuğu para yerine kullanılırdı. Çoğu yosun, yaprak gibi bitkisel gıdâlarla beslenir. Ağızlarında "Radula" denen dişli dilleri vardır. Marul, çilek ve bostanların yeşil kısımlarını törpüleyerek büyük ziyanlar verirler. Aşınan kitinsel dişler tekrar yenilenir. İç organları 180 derecelik bir dönme yapmıştır. Koruyucu kabukları, manto adı verilen derilerinin salgısı sonucu meydana gelir. Eklembacaklılar gibi kabuk değiştirmezler. Hayvan geliştikçe buna bağlı olarak kabuk da büyür.

Yürekleri iki gözlü olup, perikartla (yürek zarı) çevrilidir. Açık kan dolaşımına sâhiptirler. Kan, manto boşluğunda bulunan solunum organlarında temizlendikten sonra yüreğe gelir. Yüreklerinde dâimâ temiz kan bulunur. Deniz salyangozları, solungaç solunumu yaparlar. Bâzı kabuksuz türlerde deri uzantıları da solungaçlara yardımcı olur. Dağ ve bahçe salyangozu gibi karada yaşayanlar akciğer solunumu yaparlar. Daha doğrusu önde bulunan manto boşluğunun bol damarlı tavan bölgesi, solunum organı görevini üstlenmiştir. Tatlı suda yaşayan akciğerli salyangozlar solungaç boşluklarını hava ile doldurmak için zaman zaman su yüzeyine çıkmak zorundadırlar. Salyangozlar yönlerini yerin manyetik alanına göre bulurlar. Sürünürken sümüksü bir iz bırakırlar. Kabuk vücûda bir kasla bağlıdır.

Kara salyangozlarında gözler, daha uzun olan arka anten çiftlerinin ucunda yer alır. Kısa olan ön duyargalar, dokunum ve koku sinirlerince zengindir. Su salyangozlarının çoğunda ise gözler, antenlerin dibinde kısa sapçıkların üzerinde bulunur. Kara salyangozları bitkisel besin ve çürümüş hayvansal artıklarla beslenir ve nemli yerleri tercih ederler. Çoğunlukla yağmurdan sonra ve gece faaliyet gösterirler.

Soğuk bölgelerde yaşayan kara salyangozları kış uykusuna yatar. Kabuklarının içine çekilerek, kabuk ağzını boynuzsu bir kapak veya sertleşen mukus salgı ile kapatarak toprağa gömülür veya kendilerini ağaç gövdelerine yapıştırırlar. İlkbaharda uyanarak büyük bir iştahla bahçelere saldırırlar. Ömürleri 3-5 yıl kadardır. Kirpiler ve birçok kuş bunları yiyerek üremelerini kontrol altında tutarlar. Tatlı su ve denizlerde de balıklara önemli bir besin kaynağı olurlar. Tropik bölgelerin kara salyangozları bütün yıl aktiftir. Soğuk bölgelerde yaşayan kabuksuz sülük salyangozları eylül ve ekim aylarında üredikten sonra erginlerin çoğu kışın ölürler.

Salyangozların çoğu erdişi (hermafrodit) olduğundan aynı birey hem dişi hem de erkek üreme organlarına sâhiptir. Üreme dönemlerinde karşılıklı aşk okları atarak birbirlerini tahrik ederler. Erdişi salyangozlar, karşılıklı olarak birbirini döllediği gibi bâzan de eşlerden biri erkek, diğeri dişi olarak görev yapar. Kara salyangozları, kabuklu yumurtalarını toplu olarak yaprak altlarında veya toprak kovuklar içine bırakırlar. Su türleriyse yumurtalarını jelatinsi bir kitle içinde zemine yapıştırır veya akıntıya bırakırlar. Açık denizlerde rastlanan böyle yumurta köpükleri, eskiden denizciler tarafından sabun olarak kullanılırdı. Kara salyangozlarının yumurtalarından erginlere benzer yavrular çıkar. Deniz türlerinin birçoğunda metamorfoz (değişim) olduğundan üremeleri karmaşıktır. Salyangozların çoğu otçuldur. Parazit birkaç türün dışında denizlerde yaşayan etçil olanları da vardır.

Bunların içinde; zehir salgılayanlara, sülfürik asit püskürtenlere, midye ve istiridye kabuklarını açabilen usta avcılara rastlanır. Hatta güçlü hortumlarıyla, balık avlayanları bile vardır. Deniz yosunları yiyerek

geçinen bir çeşidi klorofili sindiremediğinden, yapraklara benzeyen deri saçaklarda depolar. Buradaki klorofil güneş ışığında fotosentez sonucu salyangoza şekerli madde üretir.

Bâzı Uzakdoğu ve Batı ülkelerinde, salyangoz aranan bir yiyecektir. Romalılar, etrâfı çevrili özel bahçelerde yemek için salyangoz beslerlerdi. Salyangozların bâzıları zehirli madde ürettiğinden ve birçok parazite de ara konaklık yaptıklarından birçok tıbbî rahatsızlıklara sebep olurlar. Zâten İslâm dîninde salyangoz yenilmesine müsâade edilmemektedir.

SAMAN NEZLESİ;

Alm. *Heuschnupfen (m),* **Fr.** *Rhume (m) des foins,* **İng.** *Hay fever.* Çocukluk döneminde başlayan, tekrar eden (mükerrer) ataklarla giden allerjik bir hastalık. Mevsimlik veya her zaman olmak üzere iki tipi vardır. Çiçek tozları, otlar, çimen ve küfler, mevsimlik; ev tozları ve yün ise parennial saman nezlesine sebep olur. Genellikle hastalar allerjik bünyelidir ve âilelerinde başka allerjik hastalık bulunur.

Hastalarda bol sulu burun akıntısı, hapşırma, burunda kaşıntı, her iki gözde sulanma, kaşıntı ve yanma vardır. Gözler şiş ve kızarık, burun mukozası soluk mâvimsi renktedir. Hastaların burun salgısı ve kanlarında akyuvarların eozinofil grubu artmıştır. Saman nezlesi yapan âmilin (allerjinin) ne olduğu ise deri testleriyle tespit edilir.

Hastalığın etkili tedâvisi yoktur. Hiposensitizasyon (duyarlılık azaltma) bâzan faydalıdır. Allerjen, ilgili mevsimden 2-3 ay önce başlayarak gitgide artan dozda hastaya şırınga edilir. Böylece allerjene karşı bağışıklık kazanmış olur.

Antihistaminler, efedrin ve fenil propanolamin faydalıdır. Sinirli ve gergin hastalara sâkinleştirici (müsekkin) verilir. Bunlarla kontrol edilemeyen vak'alarda belirtiler devâm ettiği sürece kortikosteroitler ağızdan veya teneffüs spreyleri hâlinde kullanılır.

Şüphesiz en iyisi allerjenden uzak durmaktır. O mevsimde allerjeni geçirmeyen maskeler kullanılabilir. Allerjen, ev tozu veya yün ise, tozsuz, yünsüz oda hazırlanmalıdır. Bütün örtü ve eşyâlar, antijenik olmayan maddelerden olmalıdır. Oda süpürülmemeli, sık sık ıslak bezle silinmelidir. Battaniye ve yataklar pamuk veya mümkünse tamâmen toz geçirmiyecek şekilde kılıflı olmalıdır. Sun'î boyalı gıdalar, meşrubatlar, boyalı sakız, dondurma, kuruyemiş fazla yenmemelidir.

Hastalıkta bütün tedbirlere rağmen hiçbir zaman tam bir iyileşme olmaz. Allerjenle karşılaştırıldığı zaman yeniden atak olur.

SÂMÂNÎLER;

Alm. *Samaniden (pl.),* **Fr.** *Samanides (pl.),* **İng.** *Samanids.* İran'da devlet kuran bir hânedan. Sâmânî sülâlesinin kurucusu, Kuzey Afganistan'ın Belh bölgesi Sâmân köyünde mahallî toprak sâhibi olan Sâmân Hudâ idi. Sâmân Hudâ, düşmanlarının baskısıyla köyden çıkarak Horasan'daki Emevî Vâlisi Esed bin Abdullah'ın yanına sığındı. Esed bin Abdullah'tan himâye gören Sâmân Hudâ, Zerdüşt dînini bırakarak İslâmiyeti kabul etti.

Sâmân Hudâ ve torunları, Emevîlerden sonra Abbâsîlerin hizmetine girdi. Halife Hârûn Reşîd (786-809) ve oğlu El-Me'mûn (813-817) zamânında devlet hizmetinde vazîfe aldılar. Sâdık hizmetlerinden dolayı, Sâmânîlerden Nûh Semerkand'a; Ahmed Fergana'ya, Yahya Şaş'a ve İlyas Herat'a vâli olarak tâyin edildiler. Fergana Vâlisi Ahmed Semerkand'a hâkim olunca oğlu Nasr da, Halife El-Mu'temid'den 875'te Mâverâünnehr eyâlet vâliliğini aldı. Nasr bin Ahmed, kardeşi İsmâil'i Buhârâ Vâliliğine getirdi. Mâverâünnehr, Sâmânî Sülâlesi mensuplarının hâkimiyetine geçti. Horasan'daki Tâhirîler zayıflayınca Sistan'daki Saffârîlerle hâkimiyet mücâdelesinde bulundular. Bozkırda yaşayan gayri müslim Türklerin akınlarına karşı Mâverâünnehr ve Fergana'nın kuzey hudutlarını emniyet altına aldılar. Türklerin Müslümanlarla irtibat kurmasında köprü vazifesi gördüler. İran'da sapık îtikâd ve akımlara karşı Ehl-i sünneti müdâfaa ettiler. Abbâsîlerin düşmanı Büveyhîlerle Kuzey İran'da mücâdele etmeleri, sünnî Horasan ve Mâverâünnehr bölgelerindeki hâkimiyetlerini kuvvetlendirdi.

Sâmânîlerin hâkim olduğu bölge, 10. yüzyılda kuvvetli Türk hânedanlarının yayılma sahasına girdi. Karahanlılar, Gazneliler ve daha devlet kurmamalarına rağmen Selçuklularla mücâdele etmek zorunda kaldılar. Bütün bu dış tehlikelere ilâveten saray isyanları, merkezî idâreye karşı askerî liderler ve büyük toprak sâhiplerinin isyânı Sâmânîleri zayıf düşürdü. Bu iç ve dış tehlikeler sonunda, Mâverâünnehr bölgesi Karahanlıların; Horasan da Gaznelilerin hâkimiyetine geçti. Son Sâmânî emîri İsmâil el-Muntasır 1005'te öldürüldü.

Sâmânî hükümdârları, sünnî İslâm âleminin lideri Abbâsî halîfelerine karşı devamlı hürmette bulunup, onların takdirlerini kazandılar. Mâverâünnehr'in ticârî menfaatlerini tehlikelere karşı korudular. Bölgeyi,

Orta Asya'ya giden kervan yollarına açık tutarak, ülkenin iktisâdî dengesini sağladılar. Dokuzuncu asırdan îtibâren, Abbâsîler dâhil, diğer bütün Müslüman emîrlerin ordularında vazîfe yapan Türk gulâmların çoğu Sâmânîler aracılığı ile toplanıyordu. Sâmânîler, İslâmiyeti Türkler arasında yayıp, Karahanlıların İslâm devleti hâline gelmesini sağladılar. Ülkelerinde birçok su kanalı açarak zirâati geliştirdiler. Sâmânîler devrinde, bölge iktisâdî ve sosyal bakımdan refâh içindeydi.

Sâmânî hükümdârlarının Buhârâ'daki saraylarında Arapça öğretim yapıldığı gibi Farsçaya da ehemmiyet verildi. Bilhassa Farsça çok gelişip; İran'ın millî, İslâm âleminde de tasavvuf ehlinin dili hâline geldi. Firdevsî, İranlıların millî destânı **Şehnâme'**yi yazmaya Sâmânîler devrinde başladı. İranlıların lirik şâiri Rûdekî, **Kelile ve Dimne'**yi manzum olarak Farsçaya çevirdi. Târihçi Belâmi, coğrafyacı Zeydü'l-Belhî ile filozof ve tabip İbn-i Sînâ, Sâmânîler zamânında yetiştiler. İlim ve sanat sâhipleri, başta hükümdârlar olmak üzere, emirlerce himâye ve îtibâr gördüler.

Sâmânî Hükümdârları

	Tahta Geçişi
Ahmed Esed bin Sâmân-I	819-864
Nasr bin Ahmed-I	864-892
İsmâil bin Ahmed	892-907
Ahmed bin İsmâil	907-914
Emir Said Nasr-II	914-943
Emir Hamid Nûh-I	943-954
Emir Müeyyed Abdülmelik-I	954-961
Emir Sedid Mansur-I	961-976
Emir Rızâ Nûh	976-997
Manusr-II	997-999
İsmâil el-Muntasır-II	1000-1005

SAMANYOLU;

Alm. *Milchstrasse (f),* **Fr.** *Voie (f) lactée,* **İng.** *The Milky Way.* Güneş ve güneş sistemini içine alan ve milyarlarca yıldız, gaz ve toz bulutları (Nebüloz) ihtivâ eden, dünyâmızın da içinde bulunduğu galaksiye verilen isim; kehkeşân. Güneş ve gezegenleri, Samanyolu galaksisinde çok küçük bir miktardır. Samanyolu galaksisi de kâinatta yer alan küçük bir noktadan ibârettir.

Görünüşü: Yaz günleri, gece bir ufuktan diğerine uzanan, soluk ışıklı ve sayısı belirsiz yıldızdan meydana gelen bir kuşak, çıplak gözle görülür. Bu kuşak Samanyolu galaksisinin gözüken bir kenarıdır. Kâinattaki yerleşimine göre Samanyolu, güneyde geniş ve parlak; kuzeyde ise dar ve sönüktür. Samanyolunu kış geceleri de görmek mümkündür. Ancak parlaklık ve genişlik biraz daha azdır. Samanyolunun güney kısmı Sagittarius, kuzey kısmı Cygnüs adını alır.

Şekli: Gökyüzünde çıplak gözle görünebilen yıldızların hepsi Samanyoluna âittir. Uzayda, uzaktan görünüşü büyük bir disk şeklindedir. Diskin ortası biraz şişkindir. Orta şişkin kısmı çok miktarda yıldız, toz ve gazdan meydana gelmiştir. Galaksinin merkezden çevreye kalınlığı 10.000 ışık senesidir. Bir ışık senesi yaklaşık 6 trilyon mildir. Disk uçlara doğru yassılaşır. Güneş sisteminin bulunduğu kısımda galaksinin kalınlığı 3000 ışık senesidir. Samanyolu galaksisinin toplam kütlesi, güneş kütlesinin 600 milyar katıdır. Galaksinin çapı 100.000 ışık senesidir. Güneşin galaksi merkezine uzaklığı ise 30.000 ışık senesi olduğu tahmin edilmektedir (Bkz. Işık Yılı). Galaksimizin tam merkezinde beş milyon Güneş kitleli dev bir **kara delik** bulunduğu sanılmaktadır. Samanyolunun merkezi gökyüzünde yay burcu yıldızları bölgesindedir. O bölgede samanyolunun görünüşü son derece muhteşemdir.

Yapısı: Galaksinin güneşe yakın kısımlarında parlak O ve B tipi yıldızlar vardır. O ve B tipi yıldızlar genç olup, gaz ve toz bulutu şeklindedirler. Güneş sisteminin bulunduğu Orion Spiral Kol merkeze O ve B tipi yıldızlardan daha uzaktır. Galaksinin uç tarafları yaşlı yıldızlarla doludur. Bu yıldızların civârında gaz ve toz olmayıp, ışıkları da çok sönüktür.

Genç ve yaşlı yıldızların hepsi galaksi merkezi etrafında süratle döner. Merkeze yakın olan yıldızların dönüş hızı daha büyüktür. Güneşin galaksi merkezi etrafında dönüş hızı sâniyede 250 kilometredir. Güneş, merkezden 30.000 ışık senesi uzaklıkta olduğu için, güneşin galaksi içinde bir tam devri 200

milyon senede tamamlanır. Bu süreye **Galaktik yıl** Güneş sisteminin, hesaplarla, yaşı 4600 milyon sene olarak bulunduğundan güneşin şimdiye kadar 23 devir yaptığı kabul edilebilir. Galaksinin 10 trilyon yaşında olduğu zannedilmektedir. 200 milyar yıldız ihtivâ ettiği tahmin edilmektedir. Yıldızlar yaşlandıkça ekvatorlarında şişme olduğu gibi, Samanyolu galaksisinin de ekvatorunda şişme vardır. Samanyolu galaksisi, 20 galaksiden meydana gelen, küçük bir galaksiler grubuna âittir. Bu galaksiler grubunda spiral biçiminde iki galaksi daha vardır. Diğer galaksiler elips (oval) biçimindedir.

Samanyolu, bu galaksi grubuyla birlikte en yakındaki galaksi kümesini meydana getiren Virgo kümesiyle aynı yönde, sâniyede 600 km hızla, tahminen Güneş kütlesinin 30 milyon kere milyar kat bir kütlesi bulunan ve çapı 250 milyon ışık yılı olan dev bir çekim merkezine doğru ilerlemektedir. Şimdiye kadar kâinatta tespit edilmiş en büyük yapı olan bu merkez, sayısız galaksiden meydana gelmiştir.

SAMARRÂ;

Abbâsî Devleti zamânında Irak'ta Bağdat'ın yetmiş mil uzağında ve Dicle kenârında kurulan târihî bir şehir. Bu şehri, Halîfe Mu'tasım'a ve ücretli Türk ordusuna yeni bir yerleşim merkezi sağlamak gâyesiyle meşhur Abbâsî kumandanı Türk asıllı Eşnas 836 (H.222) senesinde, kurdu. Samarrâ Kuruluşundan 892 (H.279) senesine kadar 57 sene müddetle, Abbâsî Devletine başşehir oldu. Halîfe Mu'tasım'dan halîfe Mu'tedid'e kadar sekiz Abbâsî halîfesi Samarrâ'yı payitaht olarak kullandı. 892 (H.279) senesinde Halîfe Mu'tedid Bağdat'ı tekrar başşehir yaptı.

Müslümanların kurduğu en büyük şehirlerden biri olan Samarrâ, başşehir olduğu müddet içinde bir kısmı bugün de ayakta olan muazzam eserlerle îmâr edildi. Samarrâ'ya ilk yerleşen halîfe Mu'tasım, burada Cevzak kasrını yaptırdı. Daha sonra halîfe Vâsık, kendi adıyla Hârun Kasrını yaptırdı. Halife Mütevekkil ise, Samarrâ'da yirmi dört ayrı kasır yaptırmış veya daha önceden inşâ edilmiş olanları genişletmiştir. Bu kasırların en meşhurları Balkuvara, Arûs, Muhtar ve Vâhîd kasırlarıdır. Samarrâ'da en son oturan Halîfe Mu'temid, 869 (H.255) senesinde doğu sâhilinde el-Ma'şûk Kasrını yaptırdı. Bu şehirde evler, umûmiyetle aynı plân üzerine yapılmıştır. Tek katlı olan evlerin ortasında havuzu ile bir avlusu bulunurdu. Avluların etrâfında eyvânlar ve odalar vardı. Sarayların ve evlerin iç kısımları kabartma süslemeler ve levhalarla tezyin edilmişti.

Muhteşem Samarrâ şehri, bugün Dicle Nehrinin sol sâhilinde büyük bir harâbe hâlindedir. Bugün harâbelerin yakınında yeniden kurulmuş aynı adı taşıyan küçük bir şehir vardır. Harâbeler arasında sağlam kalan binâlar, halîfe Mütevekkil'in yaptırdığı Büyük Câmi; Balkuvara sarayı; Vâsık Kasrı ve Kubbetü's-Sulaybiya'dır. Harâbe hâline gelen bu şehirde yapılan kazılarda, Abbâsîler zamânında dünyâya ışık saçan sanat ve kültürün zengin nümûneleri elde edilmiştir. Bugün harâbe ve küçük bir belde hâlini alan Samarrâ şehri vaktiyle yüz binlerce nüfûsa sâhipti.

Samarrâ'da bu gün sâdece kuşatma duvarları ile minâresi ayakta kalan Büyük Câmi (Câmi-ül-Kebir), Halîfe Mütevekkil tarafından 848 (H.234) ile 852 (H.238) seneleri arasında yaptırılmıştır. Dünyânın en geniş câmisi olup, 240 metre boyunda, 156 metre enindedir. Câmi, müştemilâtıyla birlikte otuz sekiz bin metre karelik bir sâha kaplamaktadır. Kuşatma duvarları, ortalama on beş metre yükseklikte, iki buçuk metre kalınlıkta olup, pişmiş tuğladan yapılmıştır ve aralıklı takviye kuleleri vardır. İç bölmeleri ve mermer sütunlar üzerine oturan tavanlar tamâmen yok olmuştur. Bozulmadan kalan, melviye denilen minâresi câminin kuzey tarafında ve 27 metre dışındadır. Koni şeklinde olan minâre, kare bir taban üzerinde helezonî olarak yükselir ve tepesine dışarıdan dolanan bir merdivenle çıkılır.

Samarrâ'nın el Asker mahallesinde ikâmet ettiği için el-Askerî lakabını alan 11. İmâm Ebû Muhammed Hasan el-Askerî'nin ve onun babası 10. İmâm Ali Nakî hazretlerinin medfun olduğu türbe de Samarrâ Büyük Câmii yanındadır.

SÂMİ EFENDİ (Yorganizâde);

son devirde yetişen büyük hattatlardan. 13 Mart 1838 târihinde İstanbul'un Fâtih semtinde doğdu. Asıl adı İsmâil Hakkı'dır. Yorgancılar kethüdâsı Hacı Mahmûd Efendinin oğludur.

Sâmi Efendi Sıbyan Mektebine devam ederken Boşnak Osman Efendiden sülüs ve nesih hattını öğrenmeye başladı. Bu iki hattı sâdece bu hocadan görmüş; fakat kuvvetli istidâdı sâyesinde eski üstadların yazılarını inceleyerek bu vâdide çok ileriye gitmiştir. Sâmi Efendi, ilk yazılarına "Yorganizâde" diye imzâ atardı. Bu arada Arapça ve Farsça öğrenen Sâmi Efendi, 14 Temmuz 1853'te Mâliye Kalemine girdi. Usulden olduğu için burada Sâmi mahlasını kullanmaya başladı. Bu görevi yanında, Bâbıâli tarzı rik'a hattının ilk üstâdı Mümtaz Efendiden rik'a, dîvân-ı hümâyûnun hat muallimi Nâsıh Efendiden dîvânî, celî dîvânî yazmasını ve tuğra çekmesini öğrendi. Mustafa Râkım Efendinin talebesi Recâi Efendiden celî sülüsü ilerletti. Kıbrısîzâde İsmâil Hakkı Efendiden ta'lik hattını meşketti ve 1857'de icâzet aldı.

İsmâil Hakkı Efendinin vefâtından sonra devrin ta'lik üstadı Ali Haydar Efendiden celî ta'lik

meşketmeye başladı. Seneler sonra bu olayı hatırlayıp, talebesine; “Hocayla talebeyi ancak ölüm ayırır. Ben hocalarımı terk etseydim yazıda feyz bulamazdım.” demiştir. Zamanla vazifesinde yükselerek Nâmenüvis ünvânıyla Dîvân-ı Hümâyûn Mühimme Kalemine tâyin edildi. 18 Nisan 1878 Dîvân-ı hümâyûn Dâiresi Hutut-ı Mütenevvia Muallimliğine getirildi. Daha sonra Nişan Kalemi Hulefalığından aynı kalemin mümeyyizliğine getirildi. Uzun müddet Enderûn-ı Hümâyûnda ve Çarşıkapı’da şimdi yıkılan Kemankeş Mustafa Paşa Medresesinde 300 kadar talebeye hüsnü hat dersi verdi. Meşrûtiyetin îlânından sonra emekliye sevk edildi. Son birkaç yılını felçli olarak geçirip, 1 Temmuz 1912’de vefât etti. Cenâze namazı Fâtih Câmiinde kılınıp, bu câminin haziresine defnedildi.

Sâmi Efendi nesih ve sülüsle fazla uğraşmamış; sanatta, şahsiyetini hattın en geç ve güç kemâle gelen şekli olan celîde ortaya koymuştur. Kışın Fâtih’in Horhor semtinde, yazın Çengelköy’de oturur ve talebelerine de salı günleri ders verirdi. O gün zamânın yazı üstadları da ziyâretine gelirlerdi. Uzun müddet celî çalışan merhum, müsveddeleri biriktikçe bunları bir torbaya doldurup içine de ağır bir taş koyarak Çengelköy’e geçerken denize atardı. Bâzan talebelerine çıkışır; “Siz dört adım yaya gelmeye üşeniyorsunuz. Ben Fâtih’ten Yıldız’a gider, saatlerce bekledikten sonra, -Hoca bugün yazı göstermeyecek- derler, arkama baka baka dönerdim.” derdi.

Sultan Abdülazîz Han, Sultan İkinci Abdülhamîd Han ve SultanReşâd Hanın tuğralarını en güzel şekilde çekenSâmi Efendi, bilhassa Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın şahsi teveccühüne mazhar olmuştur. Talebeleri arasında Hacı Kâmil Efendi, Hulusi Efendi, Tuğrakeş Hakkı Bey, Hasan Rızâ Efendi, Elmalılı Hamdi Efendi, ve Necmeddin Okyay sayılabilir. Sâmi Efendinin vefâtından iki sene sonra 1924’te eskiden Derleme Müdürlüğü olan binâda tesis edilen “Medreset-ül-Hattatîn”e her yazı çeşidini öğretmek için tâyin edilen yazı hocaları hep merhumun yetiştirdiği hattatlardı. Celî sülüs ve celî ta’lik şeklindeki levhalarına en çok Cihangir ve Altunizâde ile Aksaray Vâlide, Râmi, Edirnekapı’da Mihrimah, Erenköy’de Zihni Paşa ve Gâlib Paşa câmilerinde rastlanır. Kapalıçarşı’nın Çadırcılar Kapısı üstündeki hadîs-i şerîf, büyük kapı üstünde tuğra ve Nûruosmâniye kapısındaki tâmir kitâbesi, Etfal Hastânesinin kitâbeleri ve birçok mezar kitâbesi ise mermere nakşedilen yazılarındandır.

SÂMİ PAŞA (Abdurrahmân);

Osmanlı Devletinin kıymetli vezirlerinden, âlim ve edib bir zât. Sâmi, şiirdeki mahlasıdır. Asıl ismi Abdurrahmân’dır. 1792’de Mora’nın Trapoliçe kasabasında doğdu. 1878’de İstanbul’da vefât etti. Kabri Sultan İkinci Mahmûd Han türbesindedir.

Mora eşrâfından, Şeyh Necîb Efendinin oğludur. Babasından ve devrin meşhûr âlimlerinden, husûsî muallimlerden ilim öğrenmiş ve iyi bir tahsil görerek yetişmiştir. Mora İsyânında babası şehit, kendisi âilesiyle birlikte esir edildi. 1823’te esirlikten kurtulup 1826’da Mısır’a gitti. Mısır Vâlisi Mehmed Ali Paşanın takdir ve sevgisini kazandı. Kâhire’deki meşhur Bulak Matbaasına müdür tâyin edildi. Daha sonraMehmed Ali Paşanın oğlu İbrâhim Paşa ile Rum Ayaklanmasını bastırmak için kâtip sıfatıyla vazîfeli olarak Mora’ya gitti. Rumların elinde esir kalan kardeşleriMahmûd veHayrullah efendileri kurtarıp, Mısır’a götürdü. Mısır’a dönüşünde Mehmed Ali Paşanın Divân Muâvinliğine tâyin edildi. 1829’da ise, Mısır Vekâyî Nâzırlığı ve Meclis Âzâlığı yaptı. 1831’de Mısır kabînesinde Reîs-i Vükelâ (Baş Muâvin) oldu ve İstanbul’da Mîrliva (Tümgenerâl) rütbesi verildi. 1841 ve 1842’de vazîfeli olarak İstanbul’a birkaç defâ gelip gitti. 1843’te Feriklik rütbesine yükseldi.

Sâmi Paşa, 1849’da İtanbul’a gelip, Bâb-ı âlî’de vazîfe aldı.Tırhala mutasarrıflığına tâyin edildi. İki sene sonra da vezirlik verilip, Rumeli Müfettişi oldu. Bosna, Trabzon, Vidin veEdirne Vâliliği yaptı. 1856’da Maârif Nezâreti kurulunca, ilk nâzır oldu. 1857’de ise, Girit Vâliliğine tâyin edildi. Aynı sene, sekiz ay da Edirne Vâliliği yaptı. Daha sonra değişik meclislerde âzâ oldu.

Sâmi Paşa, 1857’den 1861 senesine kadar dört sene sekiz ay Maârif Nâzırlığı yaptı. 1862’de oğulları Abdülhalîm ve Hasan beylerle Mısır’a gitti. İskenderiye’de büyük merâsimle toplar atılarak karşılandı ve Re’süddîn Sarayında misâfir edildi. Sultan Abdülazîz Hanın Mısır’ı ziyâretinden sonra SâmiPaşa, Meclis-i vâlâ âzâlığına tâyin edildi. 1868’deMeclis-i âlîde vazîfelendirildi. Sultan Abdülhamîd Hanın tahta çıktığı ilk sene açılan Âyân Meclisinde âzâ oldu.

Sâmi Paşa, seksen dokuz yaşına kadar devlete sâdıkâne hizmetler yaptı. Seksen dokuz yaşında hastalanıp vefât etti. Bütün masraflarını Sutan İkinci Abdülhamîd Han karşılayıp, Sultan İkinci Mahmûd Han türbesine defnettirdi. Sâmi Paşanın evlâdı çoktu. Suphi Paşa, Necip Paşa, Hasan, Bâki, Halîm ve Sezâî beyler onun oğullarındandır. Oğlu Ahmed Necip Paşa, Sultan İkinciAbdülhamîd Hanın eniştesi olup, Medihâ Sultanla evliydi.

Abdurrahmân Sâmi Paşa, din ilimlerinde ve edebiyâtta mahâret sâhibi bir zâttı. **Kişver-i Derûn** adlı İslâm ahlâkını anlatan bir eseri vardır. Bu eseri, Arap ediplerinden Trablusşamlı Abdüllatîf Efendi tarafından Arapçaya çevrilmiş ve Arapça olarak basılmıştır. Bu eserinden başka dîvân edebiyâtı geleneğini devâm ettiren şiirlerinin toplandığı **Dîvân’**ı, **İnşâ-i Sâmi, Rumuz’ul-Hikem** ve **Sergüzeşt-i**

Sâmi adlı eserleri vardır.

Abdurrahmân Sâmi Paşanın yazdığı aşağıdaki şiiri, Fuâd Paşanın kabrine kazınmıştır:

Ey zâir-i sâhib-nefes,
Hubb-ı sivâdan meyli kes
Dünyâda kalmaz hiç kes,
Allah bes, bâkî heves

Her ten biter bir derd ile,
Geh germ ile geh serd ile
Uğraşmağa bir ferd ile,
Değmez bu dünyâ-yı ehas

Ben de ferîd-i asr idim,
Fass-ı nigîn-i sadr idim
Nakş-ı hümhayûn-ı satr idim,
Gösterdi çarh rûy-ı abes

Dil-haste oldum bir zemân,
Tedrîc ile bitdi tüvân
Uçdu nihâyet murg-ı cân,
Çünki harâb oldu kafes

Söndü çerâg-ı âfiyet,
Zulmetde kaldı şeş cihet
Açıldı subh-ı âhiret,
Envâr-ı Hak'dan muktebes

Buldum o dem Sübhân'ımı,
Arz eyledim isyânımı
Matlûb idüp gufrânımı,
Rahmetle oldu dâd-res

Yâ Rab! Bu abd-i rû-siyâh,
Etdimse de yüz bin günâh
Dergâhını kıldım penâh,
Afvındır ancak mültemes

Târîhdir ism-i Gafûr,
Lâbüdd ider sırrı zuhûr
Afv olunur her bir kusûr,
Allah bes bâkî heves

SAMİHA AYVERDİ;

Cumhûriyet devri yazar ve romancılarından. 1906 senesinde İstanbul'da doğdu. Çocukluğu İstanbul'un Şehzâdebaşı semtinde geçti. Süleymaniye Kız Nümûne Mektebini bitirdi. Daha sonra öğrenimini özel olarak sürdürdü. Yetiştiği kültürlü âile çevresinde kendini edebî sahada yetiştirdi. Kenan Rıfâî (Büyükaksoy) nin fikirlerinden etkilenip ona bağlandı. Hatıralar, Romanlar ve İncelemeler şeklinde eserlerini kaleme aldı. Zaman zaman çeşitli dergi ve gazetelerde yazıları neşredildi. 1972 senesinden îtibâren **Kubbealtı** akademi mecmuasının dâimî yazarları arasında yer aldı.

İnceleme ve hâtıra türündeki eserlerinin çoğunda Osmanlı dönemindeki yaşayışı temiz bir dille ve duru bir lirizmle anlattı. Romanlarında ise sosyal ve kültürel değişimi ve bu değişimin toplumda ve âile içinde ortaya çıkardığı rûhî bunalımları kaleme aldı. **Mesihpaşa İmamı** ve **Yolcu Nereye Gidiyorsun** adlı eserlerinde âile yapısındaki çöküş ve çözülmeleri dile getirdi.

Milliyetçi ve muhâfazakar fikirleri benimsemekle birlikte dînî konularda şahsî yorumlarda bulunan Samiha Ayverdi, 22 Mart 1993'de İstanbul'da öldü.

Eserleri:

Romanlar; **Aşk Bu İmiş, Batmayan Gün, Mabette Bir Gece, Ateş Ağacı, Yaşayan Ölü, İnsan ve Şeytan, Son Menzil, Yolcu Nereye Gidiyorsun, Mesihpaşa İmamı, İbrâhim Efendi Konağı.**

İnceleme ve diğer eserleri; **Yusufçuk, İstanbul Geceleri, Edebî ve Manevî Dünyâsı İçinde Fâtih, Boğaziçinde Târih, Misyonerlik Karşısında Türkiye, Maârif Dâvâmız, Türk-Rus Münâsebetleri ve Muhârebeleri, Türk Târihinde Osmanlı Asırları, Kölelikten Efendiliğe.**

SÂMİLER;

Alm. *Semite (m), Semitin (f),* **Fr.** *Sémite (m),* **İng.** *Semites (pl.)*. Sâm'ın soyundan, Sâm dilini konuşan kavimler. Hazret-i Nûh'un, Tufandan sonra Ham, Sâm ve Yâfes adında üç oğlu vardı. Tufandan sonra bütün insanlar bu üç oğlundan türeyip, her tarafa dağıldılar. Sâm'dan Araplar, Âsûrîler, Finikeliler, İbrâniler, Rumlar ve Süryâniler türeyip, bütün Orta Doğu ve Doğu Akdeniz ülkelerine yayıldılar. Mezopotamya ve Doğu Akdeniz'e hâkim olup, devlet kurdular. Sâm'dan türeyen kavimlere Sâmi ırkları, dillerine de Sâmi dilleri denir. Sâmi dilleri, Akkatça, Âramice, Arapça, Habeşçe ve İbrânicedir.

SÂMİPAŞAZÂDE SEZÂİ;

Türk romancı ve hikâyecisi. 1859 yılında İstanbul'da doğdu. Tanzimat devrinin tanınmış devlet adamlarından Abdurrahman Sâmi Paşanın oğludur. Annesi Dilârâyiş Hanımdır.

Çocukluk ve ilk gençlik çağları İstanbul'da, babasının Taşkasap'taki konağında ve Çamlıca'daki köşkünde geçti. Hiçbir okula gitmedi. Bütün öğrenimini husûsi hocalarla yaptı. Farsçayı Muallim Feyzi Efendiyle babası Sâmi Paşa'dan; Arapçayı Meclis-i maârif âzâsı Mehmed Galib Efendiden; Fransızcayı da Fabert isimli bir Fransızdan öğrendi. Alman şarkiyâtçısı Mortmann'dan Almancayı; elçilik kâtibi olarak bulunduğu Londra'da da İngilizceyi öğrenmiştir.

Edebiyata olan merakı fazlaydı. İlk yazısı **"Maârif"** başlıklı bir makâledir. Bu ilk yazıs 1874'te **Kamer** isimli gazetede yayınlandı.

Ağabeyi Suphi Paşanın evkaf nâzırlığı sırasında bu nezâretinTapu Senedât Kalemine memur olarak girdi. Babasının ölümünden sonra Londra Büyükelçiliğine ikinci kâtip olarak tâyin edildi. Londra'ya gitmeden bir yıl evvel **Şîr** isimli ilk eserini yayınladı (1879). Bu, üç perdelik basit bir trajediydi.

1885'te elçilik mensuplarının şapka giymelerinin sarayca yasaklanması ve bu yasağa uyulmaması yüzünden, başta büyükelçi olmak üzere bütün elçilik kadrosu azledilince, Sezâi Bey de İstanbul'a dönmek zorunda kaldı. Dönüşünde Hâriciye Nezâreti İstişâre Odasında çalışmağa başladı.

Nâmık Kemâl'in etkisi altında yetişen Sezâi Bey, edebiyat alanında, Hâmit ve Ekrem'in yakın dostudur. Sezâi Bey, Yeni Türk Edebiyatının Nâmık Kemâl gibi, Hâmid gibi birinci plânda vazife görmüş yazarlarından değildir. Fakat onun kendi çağındaki Avrupa edebiyatıyla yakından ve anlayarak ilgilenmesi, eserlerine Avrupaî bir karakter vermiş ve yazar, bu yönden **edebiyatımızın Avrupalılaşması** târihinde önemli bir yer almıştır. Duygulu bir sanatkâr olan Sezâi'nin arada bir romantik özellikler taşıyan şiirler yazdığı da olmuştur.

Sezâi Bey, diğer Tanzimat yazarları gibi, çok eser vermemiş olup, bir romanı, iki küçük hikâye kitabı, bâzı nesirleri, seyâhat hâtıraları ve hâtırât yazıları vardır. Alphonse Daudet'den **Jak** romanını Türkçeye çevirmiştir. 1897'de Ahmed Cevdet Paşanın çıkardığı **İkdâm** Gazetesinde makaleler ve hikâyeler yazdı. Siyâsî faaliyetlerinden dolayı 1901'de Paris'e kaçtı. İttihat ve Terakki Cemiyetine katıldı. İkinci Meşrûtiyetin îlânı üzerine İstanbul'a döndü. 31 Mart Vak'asından sonra Madrid elçiliğine tâyin edildi. Birinci Dünyâ Savaşı yıllarını İsviçre'de geçiren yazar, savaşın sona ermesi üzerine İstanbul'a döndü.

1921'de, Tevfik Paşa hükümetince, yaş haddini doldurmadan emekliye sevk edildi. Ömrünün son yıllarını, Kadıköy'ün Mühürdar semtindeki evinde yarı münzevî olarak geçirdi. Maddî sıkıntıya düşmesi üzerine hükümetçe maaş bağlandı. **Konak** adlı romanını tamamlayamadan 1936 yılında zatürreden vefât etti. Vasiyeti üzerine, Göksu'daki âile mezarlığına yeğeni İclâl'in yanına gömüldü.

Sezâi Beyin tanınmış romanı **Sergüzeşt'**tir. Bir esir kızın serüvenlerini ele alır ve "ferdî hürriyeti" savunur. Bu romanda, zamanının hayat sahnelerini basit bir vak'a etrafında romanlaştıran Sezâi Bey, hikâyesini yer yer hissî ve romantik bir üslupla anlatmıştır.

Sezâi Beyin küçük hikâye yazarlığı, romancılığından daha üstündür. Onun küçük hikâyelerinde realist Fransız edebiyatının tesiri vardır. Yazar, önce **Küçük Şeyler** adı altında topladığı bu hikâyelerle birtakım küçük hayat hâdiselerini başarıyla hikâyeleştirmiştir. **Küçük Şeyler**'de: "Bu Büyük Adam Kimdir?", "Hiç", "Kediler", "Düğün", "Pandomima" adlı hikâyeler ve iki nesir vardır. Aynı kitaptaki "Arlezyalı" adlı bir hikâye, Alphonse Daudet'ten tercüme edilmiştir.

Sezâi Bey, **Küçük Şeyler**'den sonra, bâzı makâle, hikâye ve muhasebelerini **Rumûzü'l-Edeb** adlı bir kitapta toplamıştır. Bu eserin yayınlanmasından yirmi altı yıl sonra da, çok sevdiği yeğeni İclâl'in ölümü üzerine yazdığı mensur bir mersiye ile daha bâzı nesir ve hâtıralarını **İclâl** isimli bir kitapta yayınlamıştır.

Eserleri:

Sergüzeşt (1887), **Küçük Şeyler** (1891), **Rümûzü'l-Edeb** (1898), **İclâl** 1924'te yayımlanmıştır.

SAMSA ÇAVUŞ;

Ertuğrul Gâzi ve Osman Gâzinin silâh arkadaşı. Doğum yeri ve târihi bilinmemektedir. Osmanlı Devletinde çavuş ünvânını ilk kullanan kişidir.

Ertuğrul Gâzi ile birlikte, kendisine bağlı aşîret ve obalarla Söğüt'e geldi. Osman Gâzi zamânında birçok gazâlara iştirâk etti. Palekanon Muhârebesinde bulundu. İznik ve Sorkun'un fethinde büyük kahramanlıklar gösterdi.

Orhan Gâzi, Kara Tegin Kalesini fethedince, muhâfızlığına Samsa Çavuşu tâyin etti.

Ömrünü daha ziyâde Sakarya boyunu tutmakla geçiren Samsa Çavuş, 1330 târihinden sonra vefât etti. Kabri, Mudurnu yakınlarında Hacı Mûsâlar köyündedir.

SAMSUN;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 9579 km^2

Nüfûsu : 1.158.400

İlçeleri : Merkez, Alaçam, Asarcık, Ayvacık, Bafra, Çarşamba, Havza, Kavak, Ladik, 19 Mayıs, Salıpazarı, Tekkeköy, Terme, Vezirköprü, Yakakent.

Karadeniz bölgesinin Orta Karadeniz bölümünde yer alan bir ilimiz. İl toprakları 37° 08' ve 34° 30' doğu boylamları ile 40° 05' ve 41° 45' kuzey enlemleri arasında kalır. Doğudan Ordu; güneyden Tokat, Amasya ve Çorum; batıdan Sinop illeriyle çevrilidir. İlin kuzeyinde ise Karadeniz yer alır. Trafik numarası 55'tir.

İsminin Menşei

Samsun'un eski ismi Amisos'tur. Bunu İyonyalılar (Miletliler) kurmuşlardır. Selçuklu Türkleri bu şehri fethedince yeni bir şehir kurmuşlar ve bu şehre Samsun ismini vermişlerdir. Samsun ismi Selçuklu Türklerinin verdiği özel bir isimdir. Eski ismi Aminos ile ne kelime olarak ne de mânâ olarak ilgisi yoktur. Türkler şehre Samsun, idârî taksimat bakımından da sancağa "Canik ili" demişlerdir.

Târihi

Samsun'un târihi Hititlere dayanır. Anadolu'da ilk siyâsî birliği kuran Hititler, bu bölgeye hâkim olup, Orta Karadeniz'deki eyâletlerine "Gasgas" ismini vermişlerdir.

M.Ö. 8. asırda Miletliler, Samsun limanında ticârî bir koloni olarak "Amisos" şehrini kurdular. Kafkaslardan gelen Kimmerler, bu bölgeyi ele geçirdiler. Frikyalılar bu toprakların bir kısmına sâhip oldular. M.Ö. 6. asırda Persler, Anadolu'nun büyük kısmı gibi bu bölgeyi de ele geçirdiler.

M.Ö. 4. asırda Makedonya Kralı İskender, Persleri yenerek Anadolu ve İran'ı istilâ etti. Yunanlaşmış Pers asıllı Pontus kralları, Kuzey Karadeniz ve Kırım'a hâkim oldular. Pontus Kralı Mitridates, Roma İmparatorluğu ile savaştı. Roma İmparatorluğunun gâlibiyeti üzerine, M.Ö. 1. asırda bütün Anadolu gibi bu bölge de Roma İmparatorluğunun eline geçti.

M.S. 395 senesinde RomaİmparatorluğU ikiye bölününce, bütün Anadolu gibi bu bölge de, Doğu Roma (Bizans)nın payına düştü. Bizans İmparatoru Justinianus devrinde M.S. 4. asırda şehir gelişti ve Piskoposluk merkezi oldu. Muhtelif târihlerde İslâm orduları bu bölgeye akınlar yaptılar. Fakat devamlı kalmadılar. İranlı Sâsâniler de, zaman zaman bu bölgeye akınlar yaptılar. 1071 Malazgirt Zaferinden sonra, Selçuklu Türklerinden Anadolu fâtihi Kutalmışoğlu Süleyman Şâhın komutanlığındaki Türk ordusu bütün Anadolu gibi bu bölgeyi de fethetti. Bizansın tahriki ve Roma kilisesinin teşvikiyle başlayan Haçlı Seferlerinin birincisinden sonra Selçuklular, bâzı kıyı şehirleri gibi bu şehri de terk ederek Anadolu içlerine çekildiler. Dördüncü Haçlı Seferinin sonunda başşehir Trabzon olmak üzere Pontus Rum İmparatorluğu kuruldu. Cenevizlilerin Karadeniz ticâretini ele geçirmeleri üzerine Samsun limanının önemi arttı.

Selçuklu sultanlarından Sultan Keykâvus ve kardeşi Sultan Alâeddin Keykubât, Trabzon Rum İmparatorluğunu doğuya doğru iterek küçülmesine sebep oldu. Samsun ve Sinop'u yeniden fethettiler. Samsun limanı Sinop yanında sönük kaldı. Bu devirde iki Samsun bulunuyordu: Bugünkü Samsun'un bulunduğu yerde "Müslüman Samsun" ile 2-3 km ötede ve çoğunluğunu gayri müslimlerin teşkil ettiği Ceneviz ticâret sitesi olan "Gâvur Samsun" veya "Kara Samsun" idi. Ceneviz sitesi olan Samsun, 14. asırda Osmanlı hâkimiyetini kabul etmekle beraber, 15. asırda kesin olarak Osmanlı Devletine katılmıştır. Bugün Gâvur Samsun'dan birşey kalmamıştır.

Müslüman Samsun ise, Anadolu Selçuklu Devleti çökmek üzereyken Canik Beyliğinin başşehri oldu.

1398'de Yıldırım Bâyezîd Han Samsun'u alarak, Toroslara ve Fırat'a kadar Anadolu'yu Osmanlı hâkimiyetinde birleştirdi. 1402 AnkaraSavaşında Tîmûr'a karşı yenilmesinden sonra Timur, Samsun'u Kubadoğlu Cüneyd Beye verdi. Birkaç yıl sonra Tâceddinoğlu Hasan Bey, Cüneyd Beyi öldürerek Samsun'u aldı. Az sonra Samsun, Kastamonu'da oturan İsfendiyar (Candar) oğullarının eline geçti. 1413'te Çelebi Sultan Mehmed Samsun'u alarak kesin bir şekilde Osmanlı Devletine kattı.

Osmanlı Devrinde Samsun, "Canik Sancağı" (vilâyeti) adıyla Rumiye-i Suğra Beylerbeyliğinin (eyâletinin) bir vilâyetiydi. Tanzimattan sonra Trabzon vilâyetinin (eyâletinin) 4 sancağından biri oldu. 6 kazâsı vardı.

Samsun, Osmanlı devrinde, Sinop ve Trabzon limanları yanında ikinci derecede bir Karadeniz limanı olmuştur. Bu şehirde askerî ve sivil tersâneler bulunuyordu. Anadolu'ya açılan bir kıyı şehri olarak sâkin bir târihi vardır. Ancak bu sâkin târihî hayat, merkezi Trabzon'da olmak üzere Giresun, Ordu, Samsun, Amasya, Sinop şehirlerini içine alacak şekilde kurulmak istenen "Rum Pontus Devleti"nin teşkili için girişilen vahşet ve katliâmlarla, zaman zaman bozulmuş ve yüzlerce köy haritadan tamâmen silinirken, on binlerce Müslüman Türk, Pontusçu Rum Çeteleri tarafından öldürülmüştür.

İstiklâl Harbinde, Samsun'un mühim yeri vardır. Mustafa Kemal Paşa, ordu müfettişi olarak 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basmış, bu târih, Millî Mücâdelenin başlangıcı sayılmıştı.

Cumhûriyet devrinde 1924'te, Samsun il olmuştur. 1932'de demiryolunun gelişiyle güneye bağlandı. Samsun limanı, yeni tesislerle Karadeniz'in en mühim limanlarından biridir.

Fizikî Yapı

Samsun il topraklarının % 50si dağlarla, % 32'si platolarla ve % 18'i ovalarla kaplıdır. Güneyi dağlık, kuzeyi yayla ve platoluktur. Bu yayla ve platolarla deniz arasında kıyı ovaları vardır.

Kızılırmak ve Yeşilırmak nehirleri Karadeniz'e döküldükleri yerde büyük bir burun (delta) meydana getirirler.

Dağları: Samsun ilindeki dağlar çok yüksek değildir. Ünye-Çarşamba arasında doğu-batı; Samsun-Bafra arasında doğu-güneydoğu ve batı-kuzeybatı doğrultusundadırlar.

Canik Dağları, Çangal Dağları başlıcalarıdır. İlin en yüksek dağı Akdağ (2082 m), Çangal Dağı (1525 m)dir. Sıralı Dağlar (1357 m), Kozadağ (1316 m), Bünyan Dağı (1224 m), Hacılar Dağı (1150 m), Akpınar ve Böğürtlen dağları (900-950 m) diğerleridir. Plato ve yaylalar yüksek değildir. Darbent Burnu ile YeşilırmakDeltasının güneyinde yer alan platolarının ortalama yüksekliği 100 m'dir. Başlıca yaylaları Lâdik, Havza, Vezirköprü ve Kavak'tır.

Ovaları: İlin kuzey kısmı baştan başa ovalıktır. Bafra Ovası: Kızılırmak ağzında olup 56 bin hektardır. Çok verimli bir ovadır. Çarşamba Ovası: Yeşilırmak'ın ağzında, denize döküldüğü yerde olup, 60 bin hektardır. Çok verimlidir. Samsun kıyı ovası önemli bir ovadır. Mert Irmağı boyunca genişçe bir taban olarak içeriye doğru sokulur.

Akarsuları: Samsun ili, akarsu bakımından zengindir. Başlıcaları;

Kızılırmak: Türkiye'nin en uzun nehri olan Kızılırmak, Anadolu yaylasında büyük bir yay çizdikten sonra, Çorum ilinin kuzeyinde akışına devâm edip, Sinop ve Samsun il topraklarına girer. Kuzeye yönelerek deltası ile Bafra Ovasını meydana getirir; Karadeniz'e Samsun il sınırları içinde dökülür.

Yeşilırmak: Canik Dağlarını yararak Samsun il sınırına girer ve Kuzeye doğru akışına devâm eder. Deltası ile Çarşamba Ovasını meydana getirerek Cıva Burnunda Karadeniz'e dökülür. Kızılırmak ve Yeşilırmak gibi iki büyük akarsudan başka Samsun il toprakları içinden çıkarak Karadeniz'e dökülen Terme Çayı, Mert Irmağı, Kürtün, Karaboğaz veAbdal Deresi gibi akarsuları da vardır.

Gölleri: Samsun ili akarsu bakımından olduğu gibi göller bakımından da çok zengin sayılır. Bafra ve Çarşamba Ovasında çok sayıda küçük göller vardır.

Bafra Ovasındaki Göller: Karaboğaz Gölü, Tuz Göl, Liman Gölü, Dutdibi Gölü, Balık Gölü, Hayırlı Göl, Uzun Göl, İnegöl, Tombul Göl ve Gernek Gölüdür. Balık ve Liman gölleri balık bakımından zengindir. Bol kefal, sudak, kerevit ve sazan yetişir.

Çarşamba Ovasındaki göller ise KocaGöl, Akmaz Göl, AkarcıkGöl ve Dumanlı Göldür. Bu göllerin etrafı sazlık ve bataklık olmasına rağmen tabiî güzellikleri çok fevkalâdedir. Terme ilçesinde Simenit Gölü ile Lâdik ilçesindeki Lâdik Gölü alabalık bakımından zengindir.

Ayrıca çeşitli baraj gölleri vardır. Bunlar; Hasan Uğurlu Baraj Gölü, Suat Uğurlu Baraj Gölü, Altınkaya Baraj Gölü, Derbent Baraj Gölü, Çakmak Baraj Gölüdür.

İklim ve Bitki Örtüsü

İklim: Bu ilde ılıman bir iklim hüküm sürer. 0°C'nin altında soğuk gün sayısı toplamı 20 günü geçmez. Yağış ortalaması 733 mm'dir. Sıcaklık -8, 1°C ile + 39°C arasında seyreder. Ilık hava, bol yağış ve gür yeşillik Samsun'un özelliğidir.

Samsun'un iklimi, sâhilde ve iç kesimlerde değişiklik arz etmektedir. Sâhil şeridinde tipik bir Akdeniz iklimi hüküm sürmesine rağmen iç kesimlerde dağların etkisiyle kara iklimi hâkimdir. Genellikle yaz mevsiminde, aşırı sıcaklar olmasına rağmen, deniz suyu buharlaşmasına ilâveten, çevredeki baraj göllerinin çokluğu sebebiyle nem oranı oldukça yükselir. Kış ayları ise az soğuk ve oldukça yağışlı geçmektedir. Yağışlar, kıyı kesimlerinde genelde yağmur şeklindedir. Kıyı kesimlerindeki karla örtülü gün sayısı 4-5 günü geçmez. İç kesimlerde ise karla örtülü gün sayısı daha fazladır ve sert geçen İç Anadolu ikliminin etkileri görülür.

Bitki örtüsü: Samsun ili, bitki örtüsü bakımından zengindir. Ovalar bağ, bahçe, çayır ve ekili alanlarla örtülüdür. Dağlar ormanlarla kaplıdır. İl topraklarının % 48'i orman ve fundalık; % 3'ü çayırlık; % 47'si ekili ve dikili alanlarla kaplıdır. Ormanlarda meşe, gürgen, kestâne, ıhlamur, kayın, dişbudak ağaçları; 1200 m ile 1800 m arasında ise iğne yapraklı ağaçlar bulunur.

Ekonomi

İlin ekonomisi geniş ölçüde tarıma dayalıdır. Sanâyi hızla gelişmektedir. Kara, hava ve deniz yolları sebebiyle ticâret hareketlidir. Faal nüfûsun % 65 kadarı tarım sektöründe çalışır.

Tarım: Bafra ve Çarşamba ovaları Çukurova'dan sonra, Türkiye'nin en verimli ovalarıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, çavdar, yulaf, mısır, pirinç, nohut, fasulye, şekerpancarı, ayçiçeği, bol miktarda soya, soğan, sarmısak, patates ve her çeşit sebze, bilhassa domates, biber, lahana, pırasa, patlıcan, tâze fasulye, ıspanak, hıyar ve barbunya yetişir. Türkiye'de mısır ve fasulyenin en çok yetiştiği yer Samsun'dur.

Kaliteli tütün yetişir ve mühim gelir kaynağıdır. Bafra tütünü ünlüdür. Meyvecilik ileridir. Fındık, armut, şeftali, erik, ceviz, kızılcık ve kiraz bol miktarda yetişir.

Hayvancılık: Samsun ilinin iklimi ve bitki örtüsü hayvancılık için çok müsaittir. İlde, sığır, koyun, kıl keçisi ve kümes hayvanları çok sayıda beslenir. Arıcılık gelişmiştir.

Ormancılık: Samsun ili orman bakımından zengin olan illerimizden biridir. Orman ve fundalıkların yüzölçümü 460 bin hektardır. Senede 80 bin m_3 sanâyi odunu ve 250 bin ster yakacak odun elde edilir. Köylerinden 477'si orman içindedir.

Mâdencilik: Kömürden başka mâdeni yoktur. Havza ilçesinin Çeltek köyünde ve Vezirköprü ilçesinde az miktarda kömür çıkarılır.

Sanâyi: Samsun ilinde sanâyi hızla gelişmektedir. Bilhassa 1970'ten sonra sanâyi sektöründeki gelişmenin hızı oldukça artmıştır.

İlde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran sanâyi işyeri sayısı 500, 2-9 işçi çalıştıran sanâyi iş yeri sayısı ise üç bin civârındadır. Başlıca sanâyi kuruluşları şunlardır: Sigara fabrikaları, un fabrikaları, kereste, tuğla ve kiremit fabrikaları, çeltik fabrikaları, Karadeniz Bakır İşletmeleri, dokuma fabrikaları, 50 çeşit ilâç yapan Adeka İlâç Sanâyii, pompa valfı, pik döküm ve şase üreten Samsun Makina Sanâyii A.Ş., yem fabrikası, mısır özü nişasta ve glikoz fabrikası, plâstik eşyâ fabrikası, boru ve tel fabrikası, kireç fabrikaları ile haşere ve zirâî ilâç sanâyii, tuz ve baharat îmâlât sanâyii, ekmek fabrikaları, mobilya fabrikaları, azot sanâyii, Bakır İzabe Tesisleri, Engiz Süt Fabrikası, yağ fabrikaları, çimento fabrikası, sunta fabrikası, Çarşamba Şeker Fabrikası, 19 Mayıs Tekel Sigara Fabrikası, çuval fabrikası, araçların lâstik aksamını yapan fabrika, (FFK) Konserve Fabrikası, DişliİmâlatveMotor Yenileme Fabrikası, şeker, lokum, helva, reçel imâlatı yapan fabrikalardır.

Ulaşım: Samsun ili kara, deniz, hava ve demiryolu ulaşımında mühim bir kavşak noktasıdır. 1957'den bu yana hava ulaşımı yapılmaktadır. 1986'da pistin yetersiz olması sebebiyle birkaç yıl ulaşım aksamış ise de daha sonra küçük uçaklarla yeniden hizmete başlamıştır. İstanbul ve Ankara'dan Samsun'a haftada 6 günlük karşılıklı seferler vardır. Doğu Karadeniz bölgesinin en büyük limanı Samsun'dadır. 1960'larda açılan bu limanın ana rıhtım uzunluğu 770 m'dir. Büyük ve orta büyüklükte 4 gemi aynı anda yanaşabilir. 180 m uzunluktaki yardımcı rıhtıma 6 küçük gemi yanaşabilir. İstanbul-Samsun-Trabzon arasında karşılıklı yolcu vapur ve Ro-ro seferleri (Köstence bağlantılı) yapılır.

Samsun'un Karadeniz'e uzanan iki büyük burnu ve bunlar arasında kalan geniş bir koyu vardır. Kıyılarının girinti ve çıkıntısı azdır. Kızılırmak'ın döküldüğü yerde Bafra Burnu ve Yeşilırmak'ın döküldüğü yerde Cıva Burnu bulunur. Orta ve Doğu Karadeniz kıyılarında demiryolu ulaşımı olan tek il

Samsun'dur. Ankara-Kayseri-Sivas hattı Sivas'ta ikiye ayrılır. Biri Malatya'ya, diğeriyse Samsun'a ulaşır. Sivas-Samsun demiryolu 404 km'dir. Samsun'dan Havza, Kavak ve Çarşamba ilçelerine de uğrar.

Sinop'tan Hopa ve Sarp sınır kapısına kadar uzanan karayolunun en işlek merkezlerinden biri Samsun'dur Samsun-Kastamonu-Bolu karayolu, Samsun-Amasya-Çorum-Ankara karayolu, Samsun-Amasya-Tokat, Sivas karayolları ile yurdun bütün bölgelerine ulaşılır. İl sınırları içinde devlet yolları 364 km, il yolları 437 km'dir. Devlet yollarının tamâmı, il yollarının ise yaklaşık 300 km'lik kesimi asfalt kaplıdır. Samsun-Azot hattı dâhil demiryolu uzunluğu il içinde 186 km'dir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfûsu: Samsun, nüfûsu hızla artan bir ilimizdir. 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 1.158.400 olup, 525.305'i ilçe merkezinde 633.095'i köylerde yaşamaktadır. İlin yüzölçümü 9579 km2 olup, nüfus yoğunluğu 121'dir.

Örf ve âdetleri: Samsun bölgesinde târih boyunca Hititler, Kafkas asıllı Kimmerler, İyonyalı Milletliler, Persler, Makedonyalılar, Pontus, Roma, Bizanslılar hâkim olmuşlarsa da, 1071 Malazgirt Zaferinden sonra bu bölge, Türklerin fethiyle hızla Türkleşmiştir. İlde Türk-İslâm Kültürü, örf ve âdetleri hâkimdir. Diğer kültürler tamâmen unutulmuştur.

Halk oyunları: Samsun bölgesinde halay, horon, davul, zurna ve kemençeli oyunlar yaygındır. Halk müziğinde Karadeniz'den çok, Orta Anadolu bölgesinin özellikleri daha çok görülür. Türkü bakımından çok zengindir. Çarşamba ile ilgili çok sayıda türküleri vardır. Bölgede daha çok oynanan oyunlar, Çarşamba Çiftetellisi, Sallama, Neyman, Kabaceviz, Dik horon, Karadeniz horonu, karşılama, Kabadayı, Kasap, Debreli Hasan, İki Ayak, Üç Ayak, Dört Ayak, Esen Yel, Kafkas Oyunu ve diğer bâzı oyunlardır. Genç kız ve kadınlar ise çoğunlukla, Cimdallı gibi oyunlar oynarlar.

Mahallî yemekleri: Peynirli, kıymalı, hamsili ve yumurtalı uzun ve yuvarlak pidesi, bulgurlu börek, katık böreği, mısır çorbası, hamsi çıtlaması, kabak reçeli, alaçam yufka tatlısıdır.

Eğitim: Okur-yazar nispeti % 80'i aşmıştır. İlde 25 anaokulu, 1478 ilkokul, 119 ortaokul, 60 lise eğitim verir. Samsun, Üniversitesi olan illerimizden biridir. Bu ilde bulunan 19 Mayıs Üniversitesinin Tıp, Zirâat, Fen, Edebiyat, Eğitim veİlâhiyat Fakülteleriyle Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fen Bilimleri Enstitüsü ve Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çorum Mühendislik Bilimleri, Sinop Su Ürünleri, Amasya ve Çorum Meslek ve Samsun Sağlık Meslek Yüksekokulları vardır.

Türk güreşinin en büyük ismi YaşarDoğu veOlimpiyat ŞampiyonuMustafa Dağıstanlı ile birkaç sene üst üste Türkiye 1. Futbol ligi gol kralı olan ve Avrupa gol krallığında altın, gümüş ve bronz ayakkabılarla bir maçta 6 gol rekoruna sâhip Tanju Çolak ve okçuluk sporunda Ekşi kardeşler Samsun'dan yetişmiştir.

İlçeleri

Samsun'un biri merkez olmak üzere on beş ilçesi vardır:

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 368.574 olup, 303.979'u ilçe merkezinde, 64.595'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 50, Çayırkent bucağına bağlı 12, Taflan bucağına bağlı 17 köyü vardır. İlçe toprakları genellikle dağlık ve engebelidir. Fakat, diğer Doğu Karadeniz il merkezlerinden farklı olarak, ilçede çok dik yamaçlar ve yerleşime elverişsiz topraklar çok azdır. Kürtün Çayı ve Mert Irmağı başlıca akarsularıdır.

Ekonomisi, tarım ve sanâyiye dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri tütün, mısır, buğday, fındık, elma, şeftali, arpa olup, akarsu boylarında sebzecilik gelişmiştir. Karadeniz Bakır İşletmesi A.Ş. Samsun İzabe Tesisleri, sigara fabrikası, yem fabrikası, azot sanâyii, un fabrikaları, ilâç fabrikası başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Mert Irmağının denize döküldüğü yerde kurulmuştur. DoğuKaradeniz illerini Ankara'ya bağlayan yolun kavşak noktasındadır. İlçe merkezi, 1869 senesinde büyük bir yangın geçirmiştir. Mutasarrıf Muhlis Esad Paşa, İsviçre'den getirdiği mîmârlara şehrin yeni îmâr plânını yaptırmış ve şehir bu plâna göre gelişmiştir. Samsun, 19 Mayıs 1919 ile târihî bir yer olmuştur. İstiklâl Harbinin başlangıcı Atatürk'ün 19 Mayısta Samsun'a çıkışı kabul edilmiştir. Samsun, yeni kurulmuş modern şehirdir. Selçukluların kurduğu eski Samsun tamâmen yanmıştır. Her sene 1 Temmuzda açılan ve bir ay devam eden Samsun Fuarı (19 Mayıs Karadeniz Fuarı) Samsun'a hareket kazandırır.

Alaçam: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 43.162 olup, 12.097'si ilçe merkezinde, 31.065'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 54 köyü vardır. İlçe toprakları genelde dağlık olup, Küre Dağları engebelendirir. Dağlar, akarsu vâdileriyle parçalanmıştır. Ovalar, akarsu vâdilerinde yer alır. Başlıca

akarsuyu Taşkeklik Deresidir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri tütün, buğday, fındık, arpa ve çavdardır. Balıkçılık ekonomide önemli yer tutar. Hamsi, istavrit, palamut, lüfer, kefal, barbunya, mezgit ve kalkan balıkları avlanır. İlçe merkezi deniz kıyısında kurulmuştur. Sinop-Samsun kara yolu ilçenin kenarından geçer. İlçe merkezine 78 km mesâfededir. 1944'te ilçe olan Alaçam'ın belediyesi 1884'te kurulmuştur.

Asarcık: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 16.342 olup, 1488'i ilçe merkezinde, 14.854'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 12 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikte engebeli arâziden meydana gelir. Canik Dağları bütün toprakları engebelendirir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, buğday, mısır, arpa olup ayrıca az miktarda şeftali ve elma yetiştirilir. Arıcılık, hayvancılık ve halıcılık önemli gelir kaynaklarıdır. İlçe merkezi Canik Dağlarının yüksek kesimlerinde yer alır. Kavak ilçesine bağlı bucakken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu.

Ayvacık: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 28.112 olup, 5375'i ilçe merkezinde, 22.737'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 20 köyü vardır. İlçe toprakları CanikDağları ile engebelenmiştir. Dağlar, akarsu vâdileriyle parçalanmıştır. Başlıca akarsuyu Yeşilırmak'tır. Ovalar akarsu boylarında yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri mısır, buğday, pirinç ve tütündür. Sebze ve meyve yetiştiriciliği gelişmiştir. Yüksek kesimlerinde hayvancılık yapılır. İlçe merkezi Yeşilırmak kıyısında kurulmuştur. Çarşamba ilçesine bağlı bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Bafra: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 153.701 olup, 65.600'ü ilçe merkezinde, 88.101'i köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları genelde düzdür. Kuzeyinde Bafra Ovası, güneyinde ise Küre ve Canik dağları yer alır. Dağlar küçük akarsularla parçalanmıştır. En önemli akarsuyu Kızılırmak'tır. Bafra Ovasında birçok göl vardır. Bunlar, Karaboğaz, Balık, Dutdibi, Limon, Uzun, Hayırlı, İnce, Cernek ve Tombul gölleridir. Etrâfı bataklık ve sazlık olan göllerin yakınlarında yer yer ormanlık alanlar vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri mısır, buğday, pirinç, ayçiçeği, şekerpancarı ve tütündür. Tütünü dünyâca meşhurdur. Ovada sebzecilik gelişmiştir. Hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. Karaköy'de bulunan harada sığır, koyun ve tavuk yetiştirilir. Kıyı kesimlerde balıkçılık yapılır. Hamsi, istavrit, lüfer, palamut, kefal, mezgit balıkları avlanır. Ovadaki göllerde tatlı su balıkları üretilir. Ormancılık gelişmiş olup, ilçede orman ürünlerini değerlendiren birçok kooperatif kurulmuştur. Çeltik, kereste, salça ve yem fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Kızılırmak kıyısındaki düz bir alanda kurulmuştur. Sinop-Samsun karayolu üzerinde yer alır. İl merkezine 50 km mesâfededir. Çok eski bir yerleşim merkezidir. İlin merkez ilçeden sonra en büyük ilçesidir. İlçe belediyesi Cumhûriyetten önce kurulmuştur.

Ballıca: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 28.947 olup, 6212'si ilçe merkezinde, 22.735'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 35 köyü vardır. İlçe toprakları genelde düz olup, Bafra Ovasında yer alır. Güneyini Canik Dağları engebelendirir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri mısır, buğday, pirinç, ayçiçeği, şekerpancarı ve tütündür. Akarsu boylarında sebze yetiştiriciliği gelişmiştir. Hayvancılık ve balıkçılık önemli gelir kaynağıdır. İlçe merkezi Bafra-Samsun karayolu üzerinde kurulmuştur. Bafra'ya bağlı belediyelik bir köyken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. Eski ismi Ballıca'dır. Bünyesinde bir sigara fabrikası vardır. Turistik bir gelişme göstermektedir.

Çarşamba: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 124.270 olup, 38.863'ü ilçe merkezinde, 85.407'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 82, Dikbıyık bucağına bağlı 29 köyü vardır. İlçe toprakları Yeşilırmak Platosu üzerinde yer alır. Güneyini Canik Dağları engebelendirir. Başlıca akarsuyu Yeşilırmak'tır. Yeşilırmak'ın Karadeniz'e döküldüğü yerde Türkiye'nin en önemli ovalarından olan Çarşamba Ovası yer alır. Ovada etrafı sazlık ve bataklık olan birçok göl vardır. Canik Dağlarının kuzey yamaçları ladin ve kayın ormanlarıyla kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, mısır, buğday, pirinç, fasulye, tütün, ayçiçeği, soya, şekerpancarı ve sarmısaktır. Sebze ve meyve yetiştiriciliği yaygın olarak yapılır. Şeftali, elma ve fındık önemli ölçüde üretilir. Dağlık kesimlerde hayvancılık başlıca geçim kaynağıdır. Çeltik, konserve, nebati yağ, un, orman ürünleri, plastik ve fındık işleyen fabrikalar başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Çarşamba Ovasında, Yeşilırmak'ın iki yakasında kurulmuştur. Samsun-Ordu karayolu ilçeden geçer. Samsun'a demiryolu bağlantısı da vardır. İl merkezine 37 km mesâfededir. ilçe belediyesi 1925'te kurulmuştur. Verimli Çarşamba Ovası 400 km kanal, 67 köprü, 87 kutu menfez, 680 m kıyı koruma duvarı, 130 km kaplamasız, 100 km stabilize işletme yoluyla tarıma uygun hâle

getirilerek sel felâketlerine karşı tedbir alınmıştır.

Havza: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 62.564 olup, 17.962'si ilçe merkezinde, 44.602'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 64, Çakıralan bucağına bağlı 17 köyü vardır. Yüzölçümü 793 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 79'dur. İlçe toprakları orta yükseklikte engebeli arâziden meydana gelir. Başlıca akarsuları, Tersakan Çayı ve kolları toplar.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Tarım ürünlerinin başlıcaları şekerpancarı, buğday, arpa, ayçiçeği, tütün olup, ayrıca az miktarda elma, mısır ve şeftali yetiştirilir. Şekerpancarı ekimiyle sığır besiciliği gelişmiştir. Çeltek köyü yakınındaki linyit ocakları işletilmektedir. İlçe, un fabrikalarının çokluğuyla ve termal kaplıcalarıyla tanınmaktadır.

İlçe merkezi, Tersakan Çayı vâdisinde kurulmuştur. Amasya-Samsun demiryolu ve Merzifon-Samsun karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 81 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1870'ten beri faaliyetini sürdürmektedir.

Kavak: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 32.949 olup, 5745'i ilçe merkezinde 27.204'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 80 köyü vardır. İlçe topraklarını Canik Dağları engebelendirir. Büyük kısmı orta yükseklikte bir plato görünümündedir. Mert Irmağı ve Gökdere başlıca akarsularıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Tarım ürünleri arasında şekerpancarı, buğday, mısır, arpa ilk sırada olup, ayrıca az miktarda elma, şeftali ayçiçeği ve baklagiller yetiştirilir. Şekerpancarı üretimine bağlı olarak sığır besiciliği yaygınlaşmıştır. Yüksek kesimlerde daha çok koyun beslenir.

İlçe merkezi, Mert Irmağı Vâdisinde kurulmuştur. Ankara-Samsun karayolu ilçenin 1 km güneyinden geçer. İl merkezine 46 km mesâfededir. Amasya-Samsun demiryolu ilçe merkezinden geçer. 1934'te ilçe olan Kavak'ın belediyesi aynı yıl kurulmuştur. İlçe, tuğla ve kiremit fabrikalarıyla kireç sanâyii bakımından ün yapmıştır.

Lâdik: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 26.697 olup, 8061'i ilçe merkezinde 18.636'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 43, Şeyhli bucağına bağlı 10 köyü vardır. Yüzölçümü 558 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 47'dir. İlçe topraklarının kuzey ve doğusunu Canik Dağları, güneyini ise Karamer Dağı ve Amasya Akdağı engebelendirir. Bu dağların orta kesiminde çöküntü alanları ve Lâdik Gölü yer alır. Başlıca akarsuyu Tersakan Çayıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, şekerpancarı, buğday, arpa ve mısır olup, ayrıca az miktarda ayçiçeği, elma ve şeftali yetiştirilir. Şekerpancarı üretimine bağlı olarak sığır besiciliği gelişmiştir. Ladik Gölünde tatlı su balıkçılığı yapılmaktadır. Halı ve kilim dokumacılığı yaygın olan el sanatlarıdır.

İlçe merkezi Akdağ eteklerinde kurulmuştur. İl merkezine 77 km mesâfededir. Osmanlı devrinde Anadolu'nun ikinci derece kültür merkezi olmuş bir yerleşim birimidir. Tabiî güzellikleri yanında târihî eserler bakımından da zengindir. İlçe belediyesi Cumhûriyetten önce kurulmuştur.

Salıpazarı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 29.561 olup, 3644'ü ilçe merkezinde 25.917'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 35 köyü vardır. İlçe toprakları genelde düzdür. Güneyini CanikDağları engebelendirir. Başlıca akarsuları Terme Çayı, Yeşilırmak ve kollarıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri mısır, buğday, pirinç, fasulye, tütün, ayçiçeği, soya, şekerpancarıdır. Akarsu boylarında sebze ve meyve yetiştiriciliği yaygındır. Dağlık kesimlerde hayvancılık yapılır. İlçe merkezi Canik Dağları eteklerinde kurulmuştur. Çarşamba ilçesine bağlı bir belediyelik köyken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1973'ten beri hizmet vermektedir.

Tekkeköy: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu, 48.730 olup, 11.351'i ilçe merkezinde 37.379'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 41 köyü vardır. İlçe toprakları dar kıyı ovası ve ardından yükselen dağlardan meydana gelir. Güneyini Canik Dağları engebelendirir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri tütün, mısır, buğday, fındık, elma, şeftali, arpa olup akarsu boylarında sebze yetiştiriciliği yapılır. İlçe merkezi, Canik Dağlarının eteklerinde kurulmuştur. Samsun-Çarşamba demiryolu ilçeden geçer. İl merkeziyle birleşmek üzeredir. Merkez ilçeye bağlı belediyelik bir köyken, 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1956 yılında kurulmuştur.

Terme: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 81.668 olup, 20.381'i ilçe merkezinde, 61.287'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 59 köyü vardır. Canik Dağlarının kuzey eteklerinden başlayan ilçe toprakları genelde düzlüktür. Çarşamba Ovasının bir bölümü ilçe sınırları içinde kalır. Terme, Veziroğlu çayları ve Akçay başlıca akarsularıdır. Karadeniz kıyısında birçok lagün gölü vardır. Sazlık

ve bataklıklarla kaplı bu göller balık açısından oldukça zengindir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri mısır, fındık, pirinç, soya fasulyesi ve elma olup, ayrıca az miktarda tütün, buğday, ayçiçeği ve şeftali yetiştirilir. Hayvancılık ve balıkçılık önemli gelir kaynaklarıdır. Ova köylerinde kavak yetiştiriciliği yaygın olarak yapılır. Alüminyum tel ve profil boru, plastik malzeme, çeltik ve orman ürünlerini işleyen fabrikalar başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Terme Çayı kıyısında kurulmuştur. Samsun-Ordu karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 59 km mesâfededir. Belediyesi Cumhûriyet öncesinden beri faaliyetlerini sürdürmektedir.

Vezirköprü: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 102.503 olup, 20.633'ü ilçe merkezinde, 81.870'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 86, Beşpınar bucağına bağlı 16, Köprübaşı bucağına bağlı 17, Mezra bucağına bağlı 15 köyü vardır. Yüzölçümü 1713 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 60'tır. İlçe toprakları akarsu vâdileriyle parçalanmış engebeli arâziden meydana gelir. Akçay ve Ustalaz çayları başlıca akarsularıdır. Dağlar kayın, meşe, kızılçam, karaçam ve sarıçamlardan meydana gelen ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarım ve ormancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, arpa, mısır, ayçiçeği, tütün ve elma olup, ayrıca az miktarda sebze ve meyve yetiştirilir. Orman Ürünleri Sanâyi Müessesesi başlıca sanâyi kuruluşudur. İlçe topraklarında mermer yatakları vardır.

İlçe merkezi, Havza-Alaçam karayolu üzerinde yer alır. İl merkezine 116 km mesâfededir. Köprülü Mehmed Paşa zamânında büyük bir îmâr gördü. O devirden kalma târihî eserleriyle meşhurdur. Köprülü Mehmed Paşanın Vezirköprülü olan hanımı Ayşe Hâtun, oğulları sadrazam Fâzıl Ahmed ve kardeşi Fâzıl Mustafa Paşalar da Vezirköprü'yü îmâr etmiştir. İlçe belediyesi 1868'de kurulmuştur.

Yakakent: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 10.620 olup, 3914'ü ilçe merkezinde, 6706'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 10 köyü vardır. İlçe toprakları dar kıyı ovası ve ardından yükselen Küre Dağlarından meydana gelir. Dağlar, küçük akarsularla parçalanmıştır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, tütün, buğday, fındık, arpa ve çavdardır. Balıkçılık önemli geçim kaynağıdır. İlçe merkezi deniz kıyısında kurulmuştur. Sinop-Samsun karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 85 km mesâfededir. İlçe önemli bir turistik merkezdir. Alaçam'a bağlı bir bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1963'te kurulmuştur.

Târihi Eserler ve Turistik Yerleri

Samsun ili târihi eserleri, tabiî güzellikleri, içme ve kaplıcaları, deniz sâhil ve gölleri, her mevsim yeşil olan bitki örtüsü ve ılıman iklimiyle şirin bir ilimizdir. Fakat turizm konaklama ve altyapı tesisleri ve organizasyon yetersizliğiyle turizm sektörü gelişememiştir.

Kale Câmii: Kuyumcular Çarşısında, 1314'te İlhanlı Vâlisi Emir Timurtaş Paşa adına yaptırılmıştır. Çeşitli zamanlarda tâmir görmüştür.

Pazar Câmii: Samsun'un en eski câmisidir. On dördüncü asırda İlhanlılar tarafından yaptırılmıştır. 1814'te tâmir gören câmi dikdörtgen plânlı ahşap çatı ile örtülüdür.

Şeyh Seyyid Kutbiddin Câmii ve Türbesi: On beşinci asırda yaptırılmıştır. Osmanlı eseridir. Câminin bitişiğindeki 800 senelik türbede Büyük İslâm Âlimi Seyyid Abdülkâdir Geylânî hazretlerinin torunları medfundur. Câmi dikdörtgen plânlıdır.

Yalı Câmii: Buğday pazarındadır. 1894'te Sâdık bin Abdullah tarafından yaptırılmıştır. Küçük minâreli ve kubbesi kiremit örtülüdür. Buğday Pazarı ve Hoca Hayreddin Câmii isimleriyle de bilinir.

Îsâ Baba Câmii ve Türbesi: Anadolu'nun fethi uğrunda şehit olan Türk mücâhidlerinin ve Îsâ Baba'nın kabirleriyle küçük bir mescidden ibârettir. On beşinci asırda yapılan câmi ve türbe gördüğü tâmirler yüzünden ilk yapılış şeklini kaybetmiştir.

Hacı Hâtun Câmii: Saathâne meydanı yakınlarında İbrâhim kızı Hacı Hatice Hâtun tarafından yaptırılmıştır. Tâmirlerle birçok değişikliğe uğrayan câmi kesme taştan ve tuğladandır.

Ulu Câmi (Vâlide Câmii); Şehrin en büyük câmisidir. Batumlu Hacı Ali tarafından yaptırılmış olup, Sultan Abdülazîz Hanın annesi tarafından tâmir ettirilmiştir. Bu yüzden Vâlide Câmii olarak da bilinir. Belediye tarafından esaslı bir şekilde çevre düzenlemesi yaptırılmıştır. Vakıflar tarafından restore ettirilmiş Türkiye Elektrik Kurumu tarafından ışıklandırılmıştır.

Büyük Câmii: Bafra ilçesinde Köprülü Mehmed Paşanın hanımı Ayşe Hâtun tarafından 1670'te yaptırılmıştır. Câminin bahçesinde bulunan kabristanda meşhur bilim adamlarının mezarları vardır.

Tayyar Paşa Câmii: Bafra ilçesinde Cumhûriyet meydanındadır. Tayyar Paşa tarafından 1869'da

yaptırılmıştır. Tek şerefli minâresi ilk orjinalliğini korumaktadır.

Mustafa Paşa Câmii: Havza ilçesinde İmâret Mahallesindedir. 1256'da kesme taştan yapılan câmi çeşitli zamanlarda tâmir edilmiştir. Tek şerefeli ve ahşaptır.

Tâceddin Paşa Câmii: Vezirköprü ilçesinin Çanaklı Mahallesindedir. 1494'te yaptırılan câmi 1945 zelzelesinde tamâmen yıkılmıştır.

Fâzıl Ahmed Paşa Medresesi: Vezirköprü'nün Yenimahalle semtindedir. 1662'de yaptırılan eser 1964'e kadar çeşitli amaçlarla kullanılmıştır. Bu târihten sonra halk kütüphânesi olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Emir Mirza Bey Türbesi: Bafra ilçesinin Türbe köyündedir. Dörtgen plânlı, moloz taştan türbe, sivri bir kubbeyle örtülüdür. Kitâbesinden 1381'de Emir Mirza Beyin, vebâdan ölen yakınları için yaptırdığı anlaşılmıştır.

Saat Kulesi: Vezirköprü ilçesindedir. Sultan İkinci Abdülhamîd Han devrinde Sivas Vâlisi Reşid Âkif Paşa tarafından yaptırılmıştır. Her yöne bakan dört saati vardır. Seksen basamakla çıkılır. Anadolu'nun en güzel saat kulelerinden biridir.

Diğer eserlerden bâzıları şunlardır:

Taşhan: Mahmûd bin Ali Paşanın vakfıdır. Sivil Osmanlı mîmârîsinin güzel bir örneğidir. **Eski Belediye Binası:** 1913-1915 arasında eski Belediye Başkanlarından Necmi Bey yaptırmıştır. Samsun Belediyesi 1971-1977'de bu târihî binâyı restore ettirmiştir. Birinci katında Samsun Şehir Müzesi açılmıştır. **Eski Adliye Binâsı:** Târihî bir yapıdır. **Atatürk Anıtı:** 1931'de yapılmıştır. Samsun parkındadır. Atatürk'ü at üzerinde gösterir. **İlk Adım Anıtı:** Atatürk 19 Mayıs 1919'da Anadolu'ya ayak bastığı merkez iskelesinde (şimdi doldurulmuştur) 1982'de törenle açılmış bir anıttır. Kâidesi Ünye taşından yapılmıştır. Turban Büyük Samsun Oteli yanındadır. **Gâzi Müzesi:** Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a gelişlerinde kaldığı Mıntıka Otelidir. Alt katı Belediye Oda Tiyatrosudur. Müze kısmında Atatürk'ün çalışma odası, yatak odası ve konferans salonu olarak kullandığı üç odada Atatürk'ün kullandığı eşyâlar ve Bandırma Vapurunun maketi vardır. **Atatürk Müzesi:** Atatürk'ün şahsî eşyâları ile hayâtına âit fotoğraflar bulunmaktadır. **Arkeoloji Müzesi:** Burada Hitit, Frig, Roma ve Bizans devirlerine âit eserler sergilenmektedir.

Amisos Harâbeleri: Cedit Mahallesi sırtlarındadır. **Baflagonya Kaya Mezarları:** Bafra'ya 35 km mesâfededir. M.Ö. 7. asra âittir. Burada; Roma, Bizans ve Osmanlı devrine âit kalıntılar mevcuttur. **Asar Kalesi:** Bafra Kızılırmak Vâdisindedir. **Tekkeköy Mağaraları:** Eski çağlara âittir. Samsun'a 15 km mesâfededir. **İkiztepe, Hoşça Kadem Tepe, Dedetepe ve Gökçe Boğaz Höyükleri:** Hititlere ve daha öncelere âit höyüklerdir. **Öksürüktepe (Dündartepe) Höyüğü:** Eski çağlara âit Hitit ve öncesi eserler bulunmuştur. **Samsun Mağaraları:** Samsun'un doğusundadır. Eski çağlara âittir. Kürtün Irmağında kayalara oyulmuş mağaralar Roma, Bizans ve Cenevizlilere âittir.

Mesire yerleri: Her mevsim yeşil bir örtüyle kaplı olan Samsun, tabiî güzellikler bakımından zengindir. Deniz ve ormanın birbirini tamamladığı ilde birçok mesire yeri vardır. Bâzıları şunlardır:

Çakırlar Korusu: Samsun-Bafra karayolu üzerinde ve denize çok yakın bir dinlenme yeridir. İl merkezine 15 km mesâfededir.

Hasköy Korusu: İl merkezinde, ağaçlarla kaplı bir mesire yeridir. Geniş bir alanı içine alır.

Çamgöl: Bafra-Sinop karayolu üzerindedir. Bafra'ya 42 km uzaklıktadır.

Kaplıca ve İçmeler: Samsun ili kaplıca ve içmeler bakımından da zengindir. Lâdik, Havza, Bafra ve Çarşamba'da şifâlı kaplıca ve içmeler vardır. Başlıcaları şunlardır:

Havza Kaplıcası: Havza ilçesinde, Amasya-Samsun karayoluna bir km uzaklıkta ve yolun güneybatısındadır. Modern tesisleri mevcuttur. Kaplıca suları her çeşit romatizma, nevralji, nefrit ve kadın hastalıklarının tedâvisinde tavsiye edilmektedir.

Hamamyağı Hilyaz Kaplıcası: Lâdik ilçesine 13 km, Samsun-Ankara karayoluna 3 km mesâfede Hamamyağı köyündedir. Tesisleri mevcuttur. Kaplıca suyu sinir sistemi hastalıklarıyla nefrit ve çocuk felçlerine tavsiye edilir.

Ayrıca tesisleri yetersiz olan, Bafra Darboğaz Mâdensuyu, Ayvacık Çakaldere Mâdensuyu, Kavak, Ilıca içmeleri vardır.

SAMUELSON, Paul Anthony;

1970'te ekonomi dalında Nobel Mükâfatı alan Amerikan iktisatçısı. Siyâset alanında da tanınmış bir

şahsiyettir. 15 Mayıs 1915'te İndiana eyâletinin Gary şehrinde doğdu. Chicago Üniversitesinde iktisat tahsili yaparak, 1935'te buradan, 1941'de de Harvard Üniversitesinden diploma aldı. 1940'tan sonra Massachusetts Institute of Technologyde (Massachusetts Teknoloji Enstitüsü) ekonomi öğretmenliği yaptı. 1947'de Amerikan Ekonomik Derneğinin ilk olarak verdiği BatesClark madalyasını kazandı. 1951'de Amerikan Ekonometri Derneğinin başkanlığına ve bu derneğin neşrettiği **Ekonometri** dergisinin editörlüğüne seçildi. Bu târihten sonra yazdığı makalelerle, ortaya çıkan ekonomik problemlerin çözüm yollarına işâret etti. Devletin, bilgisine, yol göstericiliğine ehemmiyet verdiği bir kişi oldu.

Samuelson'un ilk çalışmaları, **Ekonomik Analizin Teşkili** kitabında toplanmıştı. Bu kitapta, ekonomi hakkında bâzı anafikirler ileri sürerek genel iktisat konularına temas etmiştir. 1954'te yayınladığı bültenlerle doğrusal programlama, mevduat temâyülü, çarpan-hızlandıran bağlantısı ve ekonometriyle alâkalı problemlere çözüm yolları gösterdi. Daha sonra çeşitli yayın organlarında neşredilen makalelerinde, serbest ticâret şartları ve üretim konularında bâzı tavsiyelerde bulundu. İngiliz iktisatçısı John Maynard Keynes'in fikirleri üzerinde çalışma yapanların en önemlilerinden olan Samuelson, ekonomik stabilizasyon sahasında da makâleler yazmıştır.

SAMUR (Martes zibellina);

Alm. *Zobel (m),* **Fr.** *Zibeline (f),* **İng.** *Sable.* **Familyası:** Sansargiller (Mustelidae). **Yaşadığı yerler:** Kuzey Avrupa ve Asya'nın ağaçlık alanlarında. **Özellikleri:** Değerli kürkü için avlanan etçil bir memeli. Kuyruk dâhil 60 cm boyundadır. **Ömrü:** 10 yıl kadar. **Çeşitleri:** Su samuru ayrı bir türüdür.

Sansargiller familyasından, yumuşak derili postu için bol miktarda avlanan etçil bir memeli. Konik başlı, ince uzun vücutludur. Sırtı koyu ve sarımtrak kahverengi tüylüdür. Gerdanı turuncu, alnı gri lekelidir. Kuyruğu hâriç 45 cm olanları vardır. Kuyrukaltı bezlerinden kokulu bir sıvı salgılar. Rusya'dan, Japonya'ya kadar olan geniş bir alanda rastlanır. Rus samuru olarak da bilinir. Çok çevik, hareketli ve avcı bir hayvandır. Genellikle gece aktiftir. Vaktinin çoğunu ağaçlarda daldan dala atlayarak geçirir. Kuş ve küçük memelileri avlar. Bal, taneli ve kabuksuz yemişleri de sever. İpek gibi yumuşak tüylü postu, kürkçülükte çok makbuldür. Çoğunlukla her yıl sonunda, ininde 3-4 yavru yapar. Küçükken evcilleştirilebilir.

SAN MARİNO

DEVLETİN ADI .....San Marino Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ .....San Marino

NÜFÛSU 22.900

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 61 km^2

RESMÎ DİLİ .....İtalyanca

DÎNİ ..... Katolik

PARABİRİMİ .....İtalyan lireti

Avrupa'nın en eski devleti diye bilinen, İtalya sınırları içerisinde bulunan Orta Apeninlerde, Rimini bölgesinin güneybatısında ve 43°54'-44° kuzey enlemleriyle 12°24'-12°31' doğu boylamları arasında yer alan bir bağımsız cumhûriyet. Dünyânın en küçük cumhûriyeti olan San Marino, Vatikan ve Monako'dan sonra Avrupa'nın en küçük bağımsız devletidir.

Târihi

Avrupa'nın en eski devleti olarak iddia edilir. Ülke 4. yüzyılda kurulmuştur. 1000 yıllarında demokratik bir Cumhûriyet olmuştur. Yüzyıllar boyunca istilâlara uğramış ve çeşitli âileler veya devletlerin koruması altında süregelmiştir. 1862'de İtalya ile birleşerek İtalya Krallığının koruması altına girdi. Birinci Dünyâ Harbinde resmî olarak tarafsız kaldı. 1947-1983 yılları arasında komünistlerin öncü olduğu bir koalisyonla yönetildi. 1983 seçimlerinden sonra Hıristiyan Demokratların çoğunlukta olduğu koalisyonlar tarafından idâre edilmektedir (1994). Ülke 15. asırdan beri cumhûriyet yönetimiyle idâre edilmektedir.

Fizikî Yapı

İtalya toprakları içerisindedir. Adriyatik kıyısına yakın ve merkezî Apeninlerde yer alır. Rimini bölgesinin güneybatısındadır. Ülke, adını eski bir Hıristiyan papazı olan İtalyalı Marinus'tan alır.

Yüzölçümü 61 km^2 kadardır. Ülke, Titano Dağının yamaçlarında kurulmuştur. Yüksekliği 738 m olan

dağın üç büyük ana zirvesinde üç şato inşâ edilmiştir. Bunlar, ülkedeki hânedanlığın arması olmuştur.

İklim ve Tabiî Kaynakları

San Marino, etrâfını çeviren Kuzey İtalya topraklarıyla aynı iklim özelliklerine sâhiptir. Genel olarak iç bölgelerde kara iklimi hüküm sürer. Adriyatik kıyılarında Akdeniz iklimi mevcuttur. Ülke yeşil bir bitki örtüsüne sâhiptir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Ülke nüfûsu yaklaşık 22.900'dür. Yüzölçümünün küçüklüğü, nüfus yoğunluğunun fazla olmasına sebeptir. Nüfus yoğunluğu 375'tir. Ülke nüfûsunu meydana getiren esas unsur San Marinelilerdir. Halkın çoğu çiftçidir. İtalyanca yaygın olarak konuşulur ve ülkenin resmî dilidir. Nüfûsun çoğu katoliktir. Eğitim düzeyi yüksektir. Ülke nüfûsunun % 93'ü şehirlerde ve % 7'si köylerde ve kır hayâtında yaşar.

Siyâsî Hayat

San Marino, bağımsız bir Cumhûriyettir. 1862'den bu yana İtalya ile dostluk anlaşması içerisindedir. İdarî olarak 11 bölge ve 9 sektöre ayrılmıştır. Yasama gücü Büyük ve Genel Konseye âittir. Devlet Başkanı, aynı zamanda hükümet başkanıdır. Hükümet başkanlığı her 14 ayda bir, iki bölge temsilcisinin konseyden seçilmesiyle sürdürülür.

Ekonomi

Ülke topraklarının % 54'ü ekime müsâittir. Halkın çoğu çiftçidir. Genellikle tahıl ürünleri, üzüm ve meyve yetiştirilir. Hayvancılık önemlidir. Tütün üretimi oldukça yüksektir.

Ülkedeki başlıca endüstriler; posta pulları, turizm, yün eşyâ ve malzemeler, çimento, seramik eşyâlar, inşaat taşları ve tekstil endüstrileridir.

İtalya ile gümrük birliğine sâhiptir. Turizmden ve çok çeşitli türdeki posta pulları îmâlinden, ülke gelirlerinin büyük bir kısmı elde edilir. İtalya hükümetinden, İtalya Devletine tütün ve diğer ürünler üzerinde verdiği tekelcilik hakkı karşılığında yıllık ödemeler alır.

Turizm gelirleri yaklaşık 3,5 milyon dolar civârında olur. Ticâretinin hemen hemen hepsini İtalya ile yapar. Seramik eşyâlar, tekstil ürünleri ve inşaat taşları satar. Ulaşım sistemi yeterlidir.

SAN REMO KONFERANSI;

Birinci Dünyâ Savaşından sonra, 19-26 Nisan 1920'de, Osmanlı topraklarının paylaşılması ve Türkiye ile yapılacak olan Sevr Antlaşmasının şartlarını hazırlamak için, İtalya'nın San Remo şehrinde toplanan milletlerarası konferans.

İngiltere başbakanı, Fransa başbakanı, İtalya başbakanı ile Japonya, Yunanistan ve Belçika temsilcilerinin katıldığı konferansta Birinci Dünyâ Savaşından mağlup olarak çıkan Osmanlı Devleti topraklarının ve Ortadoğu petrollerinin paylaşılması görüşüldü ve Sevr (Sévrés) Antlaşmasının son biçimi tespit edildi.

San-Remo Konferansında, Osmanlı Devletinin Asya ve Kuzey Afrika'da bulunan Arap toprakları üzerindeki bütün haklarından vazgeçmesi, bağımsız bir Ermenistan'la Özerk bir Kürdistan'ın kurulması kararlaştırıldı. Ayrıca Osmanlı Devletinin eski Suriye topraklarında iki "A tipi manda" teşkil edilerek Suriye ve Lübnan'ın Fransa, Filistin'in ise İngiltere'nin idâresine bırakılması Irak topraklarının da İngiltere'nin mandasına girmesi kararlaştırıldı. Teşkil edilen A tipi manda idâresi, söz konusu ülkelerin bağımsız sayılmasını, kendini idâre edebilecek siyâsî olgunluğa erişinceye kadar manda otoritesi altında kalmasını öngörüyordu.

Konferansta ayrıca İngiltere ile Fransa arasında bir petrol anlaşması imzâlandı. Bu anlaşmayla Musul'un İngiltere'nin Irak manda bölgesine dâhil edilmesi, Fransa'ya Irak petrollerinden % 25 hisse verilmesi ve petrol taşıma kolaylıkları tanınması sağlandı.

Almanya ile Fransa arasındaki meselelerin de ele alındığı konferansta Almanya ordusunun büyütülmemesi gerektiği kararlaştırıldı.

San-Remo Konferansından sonra 10 Ağustos 1920'de Osmanlı hükümetine zorla imzâlatılan Sevr (Sévrés) Antlaşması pâdişâh, Sultan Beşinci Mehmed Vahideddîn tarafından tasdik edilmediği gibi, Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından da kabul edilmedi. Batılı devletler arasında da Yunanistan'dan başka onaylayan çıkmadı. Böylece antlaşma hukûkî geçerlilik kazanmadı ve yürürlüğe girmedi.

San-Remo Konferansı, bugün Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu iç ve dış meselelere kaynaklık etmesi bakımından önem arz etmektedir. Bu konferansta kararlaştırılan, daha sonraki antlaşmalarla

kurulması sağlanan bağımsız Ermenistan Devleti Türkiye için dış tehdit unsuru teşkil etmektedir.

Ayrıca Türkiye Cumhûriyeti Devletinin bölünmesine yönelik terör hareketlerinin fikrî tohumları San-Remo Konferansında atılmış, art niyetli Avrupa devletlerinin destek, tahrik ve teşvikleriyle bugün fert, âile, toplum ve devlet hayâtını etkileyici hâle gelmiştir.

Harp Akademileri Komutanlığı yayınlarından Târihî ve Coğrafî Açıdan Kafkasya'nın Etnik Yapısı adlı Mart 1993 târihli ve 13 nolu Bilgi Notunda San Remo Konferansıyla ilgili olarak şu bilgiler verilmektedir: "Âzerbaycan bugün çok ciddî meselelerle karşı karşıya bulunmaktadır. Bu meselelerin başında da Karabağ gelmektedir. Sâhip olduğu konum îtibâriyle, sâdece bölgedeki ülkelerin değil, bölge dışı ülkelerin de ihtiraslarının çarpıştığı, Âzerbaycan'ın sürdürdüğü mücâdele sâdece Ermenilere ve Ermenistan'a karşı verilmemektedir. Onların arkasındaki Rusya Federasyonu, İran ve batılı ülkelere karşı verilmektedir. Söz konusu uluslararası bu politikayı, San Remo Konferansında Lord Curzon'un şu sözleri aydınlatmaktadır: "Yeni bir Panislamizm ve Panturanizm akımı ortaya çıkabilir. Bu ihtimâli düşünen Londra Konferansı, dünyâ barışının devamı bakımından Anadolu Türkleri ile daha doğudakiler arasında Hıristiyan bir toplumdan oluşan bir set çekmenin şâyân-ı arzu olduğunu düşünmüştür. Bu da yeni Ermeni Devleti olacaktır." Dolayısıyla bu politikada Türk dünyâsına karşı mücâdele eden her devlet yer almaktan bugüne kadar kaçınmamıştır."

SANAL;

Alm. *İmaginâre Zahl (f),* **Fr.** *Nombre imaginaire (m),* **İng.** *İmaginary numbers.* Gerçek olmayan (irreel), zihinde tasarlanan, hayâlî sayılar. Sanmak'tan sanal, daha çok matematikte kullanılan yeni bir terimdir. Bu sayıların birimi (i) harfiyle gösterilir. Karesi -1 olan sayıdır. Ancak hayâlimizde canlandırdığımız i= $\sqrt{-1}$ sayısı batı dillerindeki imaginen= Hayal etmek, sanmak kelimesinin baş harfinden alınmıştır.

Matematikte bir denklemin gerçek köklerinin olmadığı zaman ortaya çıkar. Cebirin temel teoremine göre bir denklemin derece sayısı kadar kökü olması gerekir. İkinci derece bir denklem olan $x^2+1= 0$ denkleminin kökleri gerçek sayı olamaz. Çünkü $x^2= -1$ olması gerekir. Karesi -1 olan gerçek sayı olamaz. Karesi -1 olan sayı i ile gösterilmiştir. Böylece $x^2+1= 0$ denkleminin sanal iki kökü (i) ve (-1) olur. Cebirin temel teoremi de sağlanmış olur.

Gerçek ve sanal sayıların toplamından ibâret olan a+bi şeklindeki sayılara da kompleks sayı veya karmaşık sayı adı verilmiştir. Kompleks sayılar matematiğin geniş bir konusunu teşkil eder.

Gerçek sayılar, sayı ekseni denilen yönlü bir doğru üzerindeki noktalarla eşlenmiştir. Yâni, her gerçek sayıya sayı ekseni üzerinde bir nokta karşılık gelir. Sanal sayılara da reel (gerçek) eksene orijinde dik olan eksen üzerindeki noktalar karşılık gelir. Kompleks sayılar ise düzlemin noktaları ile birebir eşlenmiştir. Kompleks sayılar a+bi şeklinde gösterilirler.

a+bi sayısı genellikle z harfi ile gösterilir. z sayısının mutlak değeri veya modülü $z= \sqrt{a_2+b_2}$ ile gösterilir. r= |z|'dir. z sayısının bir de θ argumanı vardır. θ açısı $tg\theta= b/a$'dan hesaplanır. Burada $a= rCos\theta$, $b=rSin\theta$ olduğundan, z=a+bi kompleks sayısının trigonometrik gösterilişi $z= r (Cos\theta+iSin\theta)$ şeklindedir.

SANAT;

Alm. *Kunst (f), Handwerk (n),* **Fr.** *Art (m) (manuel),* **İng.** *Art; Craft.* Hayâlde ve gerçekte bulunan bir güzelliğin, bir duygunun hünerli bir şekilde anlatımı. Sanat, basit bir ifâdeyle, kâbiliyettir. Bütün kâinatı yoktan var eden Allahü teâlâ gerçek sanat sâhibidir. Yarattıkları bâzı canlı ve cansızlara da kâbiliyet vermiştir. Bir nehir, kayaları girintili çıkıntılı oyabilmekte, geniş uzun mağaralar açabilmektedir. Yeraltı suları mağaralarda damlama ile sarkıt ve dikitler meydana getirebilmektedir. Birçok hayvanın yuvası, ini akıl almaz mîmârî özellikler taşır (Bkz. Kunduz, Karınca). Cansızlara ve hayvanlara sanat kâbiliyeti belli bir program şeklinde verilmiştir, düşünme, hayâl kurma, buluculuk yoktur. İnsanlara verilen kâbiliyet ise, düşünebilme ve bulma ile ziynetlenmiştir. İnsanlardaki kâbiliyete; duyma, işitme, görme gibi hisler âlet olarak yardım eder.

Sanat eserinin ortaya çıkmasında, hayâl gücü kâbiliyeti kadar tabiatta var olan sanatları da tespit etmek gerekir. Bu tespitler de yine his organları ile olup, insanlara mahsus, bilerek yapılan hareketlerdir.

İnsanların kâbiliyetleriyle ortaya çıkardıkları sanatlar: a) Görüntü, b) Plastik, c) Süsleme, d) Edebî, e) Tiyatro, f) Müzik sanatları olarak çeşitli dallara ayrılır. Görüntü sanatları fotoğrafçılık, sinema, televizyon ve video konularını; plastik sanatlar resim, heykel, gravür konularını; süsleme sanatları oymacılık, kakma, hat, çinicilik, mozaik konularını; edebî sanatlar hitâbet, şiir, hikâye, roman konularını; tiyatro sanatı edebî ve yaşanan olayların sahnelenmesini; müzik sanatı ise duyguların seslerle ifâdesini içine alır.

Sanatlar, târih ve dinlere göre de sınıflara ayrılmıştır. Mısır, Yunan, Roma, Bizans, Rönesans, Barok devri ve Romantik, Modern devir sanatları târihî dönem îtibâriyle yapılan bir sınıflandırmadır. Bu sınıflandırma içerisinde de sanatlar kubizm, impresyonizm, sürrealizm gibi değişimler geçirmiştir. Sanatların dînî etkilerle sınıflanmasına Japon ve Çin süsleme sanatları, Hind, Endonezya ve İslâm sanatları örnek verilebilir. Bu konularla, sanat târihi ilmi uğraşmaktadır.

Sanat târihi, sanatla ilgili incelemelerini iki metodla yapar. Birincisi sanat eseri üzerinde yapılan incelemedir. Bu incelemede eseri kimin yaptığı, ne zaman ve nerede yapıldığı, orijinalitesi, sonraki devirlere olan tesiri ve sanatkârların hayat hikâyesi tespit edilmeye çalışılır. İkincisi ise sanat geleneklerinin üslup ve şekil olarak gelişiminin, târihin akışı içerisinde değerlendirilmesidir. Çeşitli üslupların, dönemlerin, akımların ve okulların incelenmesi de bu metodun ilgi alanına girer. Ayrıca resim, heykeltraşlık, mîmarlık, süsleme sanatları, fotoğraf, iç mîmârî ve buna benzer alanlara âit sanat eserlerini târihî gelişiminin tespiti, sınıflandırılması târifi ve yorumlanmasıyla uğraşır. Sanatın beşiği Anadolu, Mezopotamya ve dolaylarıdır. Buralarda M.Ö. 4000 senelerine uzanan Sümer, Bâbil, Asur, Hitit, İran sanatları meydana çıkmıştır. Orta Asya'da M.Ö. 6000 senelerine rastlayan Türk sanatı ve M.Ö. 4000 senelerine rastlayan Çin ve Hind sanatları vardır. Akdeniz'de Mısır, Yunan, Roma sanatları M.Ö. 3000 senelerine ulaşır. Roma sanatını, gotik sanatlar tâkip etmiştir. Gotik sanatlardan sonra, Avrupa, İslâm medeniyeti tesiri altında yeniçağ sanatlarını icra etmeye başlamıştır. Yeniçağ sanatları Rönesans, Barok, Klasizm ve Romantizm devirlerini geçirmiştir.

İslâm sanatı, Müslüman milletlerin ortaya koyduğu ortak sanatlardır. İslâmiyet; insanın dünyada ve âhirette huzur içinde yaşamasını isterken, ondaki güzellik duygularını ve sanat merâkını da harekete geçirir. Bunun için dînimiz güzel sanat dallarını yasaklamış değildir. Yalnız insanların putperest inançlarına son vermek ve toplulukların bu yöne yeniden meyletmesini önlemek için Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem, canlı varlıkların resim ve heykellerinin yapılmasına müsâade etmemiştir. Bu sebepledir ki, İslâm sanat şâheserlerinin arasında resim ve heykele tesâdüf edilemez.

İslâm sanatları içerisinde mîmârî, edebiyat, minyatür, kitap süsleme tezhip, el sanatları, hüsnü hat, ağaç ve mâden sanatları, çinicilik, kakma, oyma çok ileri gitmiştir. Bu sanatlarda çalışana nakkaş; kitap kenarlarına süsleme yapanlara müzehhib; güzel yazı yazanlara hattat; bina, köprü ve yol yapanlara mîmar denilmiştir.

İslâm sanatı içinde mîmârî sanatın özel yeri vardır. Müslümanlar İslâmiyeti götürdükleri yerlere, İslâmiyetin gereği olan medeniyeti de berâber taşımıştır, insanların refah, huzur içerisinde kardeşçe yaşamasını sağlamışlardır. Bu medeniyetin bir parçası olan sanat dalında o bölgelere yollar, köprüler, hamamlar, kervansaraylar (oteller), ibâdethâneler, çeşmeler, su kanalları yapmışlardır. İspanya'daki Kurtuba Câmii, işgâl altında bulunan Mescid-i Aksâ Câmii, Macaristan, Bulgaristan, Yugoslavya, Arnavutluk, Yunanistan'daki yüzlerce sanat eseri bunlar arasında yer alır. İstanbul'daki Süleymâniye, Edirne'deki Selimiye câmileri, İslâm mîmârî sanatının birer şâheseridir.

İslâm sanatı, Emevîler zamanında başlamış; Abbâsî, Fâtımî, Eyyûbî, Memlûk sanatları şeklinde gelişerek nihâyet, Osmanlıların doğu sanatlarıyla batı sanatlarını sentez etmesiyle yüksek ve geniş kubbeli direksiz câmiler, yüksek kemerli köprülerle zirveye ulaşmıştır. Modern mîmârî sanatı, Osmanlı mîmârî sanatını örnek almıştır. Osmanlı mîmârî sanatlarına paralel olarak Hindistan-Türk mîmârî sanatları da çok ileri gitmiştir. Şah Cihan'ın yaptırdığı Taç Mahal bu eserlerin en muhteşemidir.

Sanat, medeniyetin emrettiği şekilde insanların refah, huzur içinde yaşamalarına yardımcı olmak üzere icra edilirse faydalı olur. Şehircilik, mîmârî sanatın bir koludur.

Sanat târihinin ilmî metodlarla ele alınması, 20. yüzyıl başlarına rastlar. Hattâ Türk sanatı ile ilk ilgilenenler batılılar olmuş, daha sonra Türkiye'de de yetişen sanat târihçilerinin çalışmaları netîcesinde 1943'ten îtibâren İstanbul Üniversitesinde sanat târihi öğretimi başlamıştır. Bugün Türkiye'nin birçok fakültesinde Türk-İslâm sanatı, Bizans sanatı ve Avrupa sanatı alanlarında eğitim yapılmaktadır.

SANAT TÂRİHİ (Bkz. Sanat)

SANÂYİ;

Alm. *Industrie,* **Fr.** *Industrie,* **İng.** *İndustry.* Mal, hizmet ve gelir kaynağı üreten veya sağlayan teşebbüsler veya teşkilâtlar grubu. Bu mânâsıyla, genelde sanâyinin dışında düşünülen, resmî istatistiklerde de böyle sınıflandırılan tarım ve hizmet sektörlerini de içine alır. **Endüstri** olarak da bilinir.

Sanâyileşme, bugünkü mânâsıyla olmamakla berâber, ilk insan olan Âdem aleyhisselâmla birlikte var olmuştur. Allahü teâlâ, Cebrâil aleyhisselâm vâsıtasıyla gönderdiği kitapta Âdem aleyhisselâma çeşitli dînî konuların yanında fizik, kimyâ, tıp, eczâcılık, matematik vb. bilgileri de öğretmiştir. Âdem aleyhisselâm ve evlâdı bu bilgiler ışığında, yaşamaları için gerekli olan teknolojik âletleri yapmışlar; bu

âletler yardımıyla barınma, yeme, içme ihtiyaçlarını karşılamışlardır.

Âdem aleyhisselâmın nesli çoğalıp toplu yaşamanın getirdiği tabiî sonuçla, insanların ihtiyaçları arttıkça, teknoloji gelişti. Öyle ki Nûh aleyhisselâm, gemi yaparak kendisine inananlarla birlikte tûfandan sağ olarak çıktı. Nitekim Kur'ân-ı kerîmde Hûd sûresinin 37, 38 ve 39. âyetlerinde işâret buyrulan hazret-i Nûh'un gemisinin mâhiyeti, eni, boyu, yüksekliği, nasıl yapıldığı, yapılırken hangi malzemenin kullanıldığı hakkında çeşitli rivâyetler vardır: Abanoz ağacından yapıldığı söylenen geminin iki veya dört senede tamamlandığı, üç katlı olduğu, ateş yanarak, kazanı kaynayarak hareket ettiği, yâni buharla çalıştığı bildirilmiştir.

İnsan nüfûsunun artmasıyla birlikte, her işi yapan insanların ve teknik bilgi kapasitesi çok yüksek elemanların sayıları az olduğundan ihtiyaca cevap verilemedi. Üretimin ihtiyaçlara cevap verememesi de zamanla sâdece bir işi yapabilen uzman zanâatçıların ortaya çıkmasını sağladı. Bu ise ürünlerde önemli verimlilik artışlarına sebep oldu. Başlangıçta tüketim araçları kategorisi birkaç maddeden meydana gelirken, zanaatların da kendi içinde sınıflara ayrılmasıyla bir kısım zanaatçılar üretim araçlarını, bir kısmı ise tüketim araçlarını üretmeye başladı. Böylece ağır sanâyi-hafif sanâyi ayırımının çekirdeği ortaya çıktı. Bu uzmanlaşma alanları arasındaki bağlantılar alışveriş, ticâret, para ve metâ dolaşımı aracılığıyla kurulur oldu. 18-19. yüzyılın sanâyi devrimi, el zanâatlarından makinalı üretime geçişle sanâyinin bütün maddî temelini değiştirdiği gibi, piyasa ilişkilerinin sınırlarını da alabildiğine genişletti. Modern sanâyinin ürettiği her çeşit aracın tarıma girmesiyle, tarım da sanâyileşti. Bu gelişme, metâ ve para gibi piyasa kategorilerinden yola çıkan iktisat biliminde, her türlü üretim süreci, emek, sermâye ve toprak gibi temel üretim faktörlerinin bir araya gelmesi olarak düşünüldü. Bu düşünceye bağlı tarım işletmeleriyle sanâyi işletmeleri arasında teorik olarak fark görülmemeye başlandı. Tarım ve karmaşık pazar ekonomisinin gerekli kıldığı bütün hizmetlerin birer sanâyi kolu olarak ele alınması eğilimi ortaya çıktı. Günümüzde sanâyiler; birincil, ikincil, ve üçüncül diye sınıflandırıldı.

Birincil sanâyi: Bugün bir ülke ekonomisinin birincil sanâyi sektörü, tarım, ormancılık ve balıkçılığın yanında ikincil sanâyilere hammadde sağlayan mâdenciliği, petrol ve tabiî gaz çıkarılmasını içine alır. Bunlardan birinciler, üretim esnâsında insan müdâhalesi yoluyla arttırılabilen hammaddelerin üretimini; genel olarak mâdenciliğin sınırları içine giren ikincilerse insan eliyle çoğaltılamayan tükenebilir hammaddelerin üretimini ihtivâ eder.

İkincil sanâyi: Ağır ve hafif sanâyi olarak ikiye ayrılır. **Ağır sanâyi,** genellikle fabrika ve makinalara yoğun sermâye yatırılmasını gerektirir. Çok miktarda mâmül üretir, diğer îmâlât sanâyilerini de içine alan geniş ve çeşitli bir piyasaya hizmet verir. Karmaşık bir teşkilâtlanmaya ve genellikle uzmanlaşmış kadrolara ihtiyaç duyar. Petrol arıtımı, demir-çelik, motorlu araç ve ağır makina, çimento, demirdışı metal ve hidroelektrik enerji üretimiyle, et paketleme ağır sanâyi örnekleri arasındadır.

Hafif sanâyi, dayanıksız tüketim mallarının üretimine yöneliktir. Daha küçük sermâye yatırımını gerektirir. Dokumacılık, konfeksiyon, gıda işleme, plastik îmâlâtı, fabrikasyon mobilya gibi düşük vasıfta işçiliğe ihtiyaç duyan işlerin yanında, elektronik, bilgisayar, ölçü âletleri îmâlâtı, değerli taşkesme gibi yüksek vasıfta işçilik gerektiren işler de vardır.

Üçüncül sanâyi: Hizmet sanâyisi olarak da bilinen bu sektör hizmetler veya elle tutulmaz yararlar sağlayan, fakat müşahhas (somut) mal üretmeyen sanâyileri ihtivâ eder. Bankacılık, mâliye, sigortacılık yatırım ve emlâk hizmetleri, toptan ve perakende ticâret, ulaşım, haberleşme hizmetleri, meslekî, hukûkî ve şahıslarla ilgili hizmetler, turizm, otel, lokanta ve ağırlama hizmetleri, bakım ve onarım hizmetleri, eğitim ve öğretim, sağlık, sosyal güvenlik, yönetim, polis, güvenlik ve savunma hizmetleri üçüncül sanâyi sınırları içindedir.

SANÂYİ VE TİCÂRET BAKANLIĞI;

ülkenin yurt içi ve yurt dışı sanâyi ve ticâret hizmetlerini, günün şartlarına göre yürütmek için kurulmuş bakanlık. 1920 yılında "İktisat Vekâleti" adı altında kurulan bakanlık, 1983 yılına kadar değişik bakanlıklarla birleştirilerek hizmet verdirildi. 1983 yılında Sanâyi Bakanlığı, Ticâret Bakanlığı ile birleştirilerek; "Sanâyi ve Ticâret Bakanlığı" ismini aldı.

Bakanlık; Türkiye sanâyisinin, genel ekonomi politikası içinde dengeli şekilde gelişmesini, ithâlat ve ihrâcat planlarını yıllık proğramlarda öngörülen hedefler çerçevesinde yürütülmesini sağlar.

Sanâyi ve Ticâret Bakanlığının ana hizmet birimleri şunlardır (1993): Sanâyi Genel Müdürlüğü, Sanâyi Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Küçük Sanatlar ve Sanâyi Bölgeleri ve Siteleri Genel Müdürlüğü, İç Ticâret Genel Müdürlüğü, Teşkilatlandırma Genel Müdürlüğü, Fiyat Kalite ve Standartlar Dâiresi Başkanlığı, Sınâî Mülkiyet Dâiresi Başkanlığı.

Bakanlığın ilgili kuruluşları ise şunlardır: Makina ve Kimyâ Endüstrisi Kurumu Genel Müdürlüğü,

TürkiyeŞeker Fabrikaları Genel Müdürlüğü, Türkiye Halk Bankası Genel Müdürlüğü, Ağır Sanâyi ve Otomotiv Kurumu Genel Müdürlüğü, Devlet Sanâyi ve İşçi Yatırım Bankası.

Sanâyi ve Ticâret Bakanlığının Taşra kuruluşları, Sanâyi ve Ticâret İl Müdürlükleridir.

SANCAK;

Alm. *1. Fahne, Flägge (f), Banner (n), 2. Steuerbord (n), 3. Sandschak (m),* **Fr.** *1. Etendard, drapeau (m), 2. Tribord (m), Sandjak (m),* **İng.** *1. Flag, banner, 2. Starboard, 3. Sanjak.* Her milletin kendine has renk ve işâretlerini taşıyan veya bir askerî birliğin şerefini temsil eden kenarı saçaklı, ölçüleri belirli bayrak. Gemilerin burun doğrultusunda sağ tarafına da sancak adı verilir.

Araplar, sancak ve bayrak tâbirlerine karşılık “Livâ” ve “Rayet” kullanırlar. Genelde sancak tâbiri yerine bayrak da kullanılır (Bkz. Bayrak). Peygamberimiz ilk defâ Bedr Savaşında biri beyaz, ikisi siyah sancak kullanmışlardı. Beyaz sancak sahâbenin ileri gelenlerinden Mus’âb ibni Umeyr’e (radıyallahü anh); siyah sancaklardan biri hazret-i Ali’ye, diğeri Ensâr’dan bir zâta Peygamberimiz tarafından verilmişti. İslâmiyet, Şam, Mısır ve İran’a yayılınca, kullanılan sancakların renk ve şekilleri de değişti. Sancaklar bundan sonra altı-yedi metre uzunluğundaki mızrakların ucuna takılmaya başlandı. Bu kadar büyük yapılmasının sebebi halk ve asker üzerinde mânevî bir tesir yapması içindi. İlk önceleri beyaz ve siyâh olarak kullanılan sancak, Emevîlerde kırmızı, Abbâsîlerde siyahtı.

İslâmiyetin ilk zamanlarında harbe giden ordu kumandanına halîfeler sancak verir ve başarıları için duâ ederlerdi. Hazret-i Ömer sancak teslim ettiği zaman:

“Allahü teâlânın ismiyle ve yardımını niyâz ederek bu sancağı size veriyorum. O’nun dînini kuvvetlendirmek için gidiniz. Muzafferiyet ancak cenâb-ı Hak’tandır. Sancak hakkı ise ona bağlanmak sabır ve tahammül göstermekle olur. Allah’ı tanımayanlar ile Allah uğrunda harp ediniz. Zulüm ve tecâvüzde bulunmayınız. Zîrâ, cenâb-ı Hak, zulüm ve tecâvüzde bulunanları sevmez. Düşmanla karşı karşıya geldiğiniz zaman, korkak olmayınız. Zafer sevinciyle kimseyi işkenceyle öldürmeyiniz. Gâlibiyet gururuyla düşmana lüzumsuz zarar verdirmeyiniz. İhtiyârlardan, kadınlardan, çocuklardan kimseyi öldürmeyiniz.” buyurdu.

Osman Gâzi aşîret beyi olarak Rumlar üzerine yaptığı gazâlarda başarı gösterince, Anadolu Selçuklu Hükümdârı Sultan Alâeddîn tarafından davul, tuğ ve sancak gönderilmek sûretiyle beylik verilmişti. Osmanlılar, devlet kurup, yedi iklim üç kıtada hâkimiyet kazanınca, sancak ve bayraklarını kazandıkları zaferlerde şanla dalgalandırdılar. Sancak beyliği verildiği zaman, eskiden beri merâsim yapılması ve burada sancağın verilmesi âdet hâline gelmişti. Bilhassa târihî bir yâdigâr olan “sancak-ı şerîf” çıkarılırken ve savaşa gidecek serdâr-ı ekreme teslim edilirken parlak bir merâsim yapılırdı. Osmanlı tebeasında, bu sancak-ı şerîf açıldığı zaman yediden yetmişe herkesin bunun altında toplanarak cihâda gitmesi birinci vazîfesi olurdu. Hattâ Topkapı Sarayının arz odası önüne dikilen sancağın dikildiği yere kimsenin ayak basmaması ve bu sûretle hürmetsizlik gösterilmemesi için iki nöbetçi tarafından korunurdu. Fakat İttihâtçılar zamânında nöbetçiler kaldırıldı.

Osmanlılarda değişik tip ve şekillerde sancaklar kullanıldıktan sonra, Türkiye Cumhûriyeti Silâhlı Kuvvetlerinde sancak, alay ve eşidi birliğe verilmektedir. Türk Silâhlı Kuvvetlerinin timsâli olan bu sancak, şerefle korunur, hiçbir sebep ve bahâneyle terk edilemez. Cumhurbaşkanı veya onun tâyin edeceği büyük komutan tarafından özel bir merâsimle verilen sancaklara o alayın numarası veya isimleri yazılır. Verilen sancak, alay komutanının odasında muhâfaza edilir; geçit törenlerinde, sancağa madalya takılmasında ve askerî merâsim ve protokol tâlimatında belirtilen merâsimlerde açılır. Sancağın alınıp, merâsimden sonra yerine konması özel bir merâsimle olur. Savaşlarda alay komutanının muhârebe idâre yerinde kılıfı içinde bulunur. Ecdat hâtırası mukaddes emânet olan sancak, askerin mânevî kuvvetlerini arttırmak için, lüzûmlu görülen yerlerde alay komutanı tarafından açtırılır. Sancak açılmışken herkes tarafından gurur ve tâzimle selâmlanır.

Sancağın bulunduğu alayın komutanları değiştiğinde devir-teslim töreninde sancak açılır. Vatan sevgisinin tâzelendiği, heyecanlanan göğüslerde sönmeyen inancın kuvvetlendiği, şehit olma arzusunun çoğaldığı böyle günlerde sancak, hürriyetin meşâlesi olarak dalgalanır. Görevi teslim edecek komutan vazîfeyi yapmanın gönül rahatlığı içinde:

“Alayımız sancağının mukaddes nöbet sırası sende.

Rengi, mübârek ecdat kanının rengidir.

Kumaşı, şehit tenidir.

Parıltısı, zaferlerin ışığıdır.

Ayyıldızı, hürriyet ve istiklâldir.

Yazısı, kahramanlık ve fazîlettir.

Gönderi, millî irâdedir.

Hamâili, şeref ve mesûliyettir.

Bütün bunlar, Türk milletinden sana emânettir.

Bu büyük emâneti, sana teslim ediyorum. Demir bileğinle onu sımsıkı kavra, kanının son damlasına kadar dâimâ yükseklerde tut. Onu senden sonra sağ kalana teslim etmedikçe son nefesini vermeyeceksin. Bu sancak nesiller boyunca ve ebediyyen elden ele verilerek, dâimâ göklerde dalgalanacaktır. Sancak nöbetçiliği, nöbet hizmetlerinin en şereflisi, en kutsalıdır. Bu şanlı sancağı teslim aldığım gibi lekesiz, tertemiz; sana teslim ettiğimin işâreti olarak öpüyor ve teslim ediyorum. Nöbetin kutlu ve uğurlu olsun!" diyerek devreder.

Teslim alan komutan da sancağı şan ve şerefle koruyacağına yemin ederek, öperek teslim alır.

Sancak kırmızı atlas kumaştan (1x1.5 m) boyunda gönderi sırma püsküllü olarak yapılır. Kılıfı kırmızı deridendir. Türkiye Büyük Millet Meclisi kararı ile Cumhurbaşkanı veya temsilcisi tarafından alaylara (Deniz ve Havada eşidi) verilir. Sancak kesin olarak istiklâl alâmetidir. Bayrak gibi, sancak da kutsaldır. Yere düşürmemek, düşmana bırakmamak için ölüm dâhil bütün tedbirler alınır. Muhârebe meydanında sancağın kutsallığı en yüksek mertebede bulunur. Sancağı düşürmemek için nice vezirlerin, paşaların, kumandanların hiç tereddüt göstermeden ölümü göze alarak şehit oldukları çok görülmüştür. Zîra sancağın düşmesi mağlubiyetin işâretidir.

SANCAK-I ŞERİF;

Peygamberimiz zamanında kullanılan mukaddes sancak. Topkapı Müzesinde Mukaddes Emânetler arasında muhâfaza edilmektedir. Siyah softan yapılmıştır. İstanbul'a gelişi hakkında çeşitli rivâyetler vardır. Ukab adı verilen bu sancak Mısır Kölemen Beylerinden Hayır Bey tarafından, Sultan Selim Hana gönderilmiştir. Diğer rivâyete göre ise Sultan Selim Han, Mısır'dan dönüşünde, berâberinde getirmiştir. Başka bir rivâyete göre ise 1593 senesindeki Avusturya Seferine, Şam yeniçerileriyle birlikte gelmiştir. Seferden sonra gönderilen Sancak-ı şerif 1595'te geldikten sonra bir daha geri gönderilmedi.

Zamanla Sancak-ı şerif eskiyince, devlet-i Âliye'de aslına göre üç sancak işletilmiş ve Sancak-ı şerif parçaları bunların üzerine konmuştur. Bunlardan biri Hırka-i şerîfle berâber sefere götürülür, ikincisi Hazine-i Âmirede, üçüncüsü yine hazînede saklanırdı.

Sancak-ı şerif, pâdişâhla veya onlar bizzat sefere katılmadıkları zaman Sadrâzam ve Serdâr-ı ekremle berâber sefere gönderilirdi. İlk defâ Sancak-ı şerif, pâdişâhla berâber 1596 yılında Eğri Seferine götürülmüştü.

Sultan Üçüncü Mehmed Han (1595-1603) Sancak-ı şerifin yanında seyyid ve şeriflerden meydana gelen üç yüz kişilik bir evlâd-ı Resûlullah'ı beraber götürmüştü. Seferlerde açılan Sancak-ı şerif bütün askerin mânevîyatını yükseltir, Peygamber efendimizin rûhâniyetinin muhârebe meydanında hazır olduğuna inanılarak şevkle savaşılırdı.

Sefere çıkılacağı zaman (veya İstanbul'daki bâzı isyanlarda) Sancak-ı şerifin yerinden alınıp teslimi bizzat pâdişâh tarafından olurdu. Sancak-ı şerifin alınması ve yerine konması esnâsında müezzin ve hâfızlar Fetih ve Yâsin sûrelerini okurlardı. Merâsimlerde şeyhülislâmlar da bulunur, duâ ederlerdi. Seferler hâricinde devleti tehdit eden büyük isyanlarda pâdişâh emriyle Sancak-ı şerif açılırdı. Böylece âsilere karşı halk Sancak-ı şerif altında toplanmağa dâvet edilir bu sûretle âsilerin mânevîyatları kırılırdı. 1651 ve 1687 isyanlarında Sultan Dördüncü Mehmed Han, 1730 Patrona Halil İsyanında Sultan Üçüncü Ahmed Han, 1826 Yeniçeri Ayaklanmasında İkinci Mahmûd Han, Sancak-ı şerifi açarak, halkı onun altında toplanmaya çağırmışlardı.

Sancak-ı şerife, Osmanlılar büyük kıymet vermişler, açıldığında yediden yetmişe herkesin onun altında toplanarak cihâda gitmesinin en büyük vazife olduğuna inanmışlardı.

SANDAL AĞACI (Arbutus andrachne);

Alm. *Sandelbaum (m),* **Fr.** *Santal (m),* **İng.** *Sandal.* **Familyası:** Fundagiller (Ericaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara-Ege ve Akdeniz bölgesi.

Mart-nisan aylarında çiçek açan, 2-4 m boylarında, orman açıklıkları ve çalılıklarda yer alan ağaççıklardır. Dallar kırmızımsı renktedir. Yapraklar 10-15 cm boyunda, kenarları dişsiz, oval şekillidir. Çiçekler beyaz renkli salkım durumunda toplanmışlardır. Meyveleri küre şeklinde toparlak olup, 5-6 mm çapında, turuncu renktedir.

Kullanıldığı yerler: Yalnız meyve rengi ve yapraklarının farklılığı ile Kocayemişten ayrılır. Meyveleri yenmez. Odunu mobilyacılıkta kullanılır. (Bkz. Kocayemiş)

SANSKRİTÇE;

Alm. *Sanskrit (n),* **Fr.** Sans*krit (m),* **İng.** *Sanskrit.* Hint-Avrupa dil âilesinin Hint-Ârî koluna bağlı en eski lisan. Sanskrit, kelime olarak "cilâlanmış", "düzenlenmiş", "kusursuzlaştırılmış" mânâlarını taşır. Târihçiler Sanskritçeyi ilk konuşanların Hindistan, Hazar Denizi ve Ortadoğu'ya kadar yayılan çok geniş bir topluluk olduğunu öne sürerlerken; bâzıları da bu lisanın hiçbir zaman dînî ve ilmî çevre sınırlarını aşıp, halk tarafından kullanılmadığını iddiâ etmektedirler.

Sanskritçeyi konuşanların ilk vatanları Pencap (Yukarı İndus Vâdisi)tır. Burada Sanskritçenin en eski şekli olan Veda lisanı ortaya çıkmıştır. M.Ö. 2. bin yılın ilk yarısına tekabül eden dönemde, Veda dili gelişmiş, esneklik kazanmıştır. M.Ö. 1. bin yılda, Ganj Vâdisine kadar yayılan Hint-Ârî topluluğu bu lisânı iyice benimsemiş ve daha sonra da Prakit denilen dil ortaya çıkmıştır. Bu arada komşu kültürlerden birçok kelime ve kullanılış şekli de Sanskritçeye karışmıştır.

İlk gramer çalışmalarını ise M.Ö. 5. yüzyılın edip ve bilginleri yapmıştır. Araştırmacılar, Sanskritçeyi hakîki zenginliğine kavuşturanların Panini adlı edebiyat bilgininin başını çektiği bir grup olduğunda ittifak hâlindedirler. Ancak Panini'nin kurduğu gramer kuralları o devirde halkın hemen hemen tamâmının konuştuğu Sanskritçenin Veda ve Prakit kollarından birçok yerde ayrılan bir Sanskritçeydi. Devrin aydınları önlerine çıkan bu intizamlı lisanı memnuniyetle kabullenmişlerdir. Buna rağmen halk hiçbir zaman Panini'nin gramerini benimsememiştir. Sanskritçe'nin asıl olarak ehemmiyet kazanması bu dönemden sonra, Hint kutsal metinlerinin yazılmasıyla başlar. Genellikle devenegari harfleriyle yazılan bu metinlerin Brahmi ve Haroşti harfleriyle yazılmış olanları da vardır. Ancak hepsinde de lisan olarak Sanskritçe kullanılmıştır.

Sanskrit lisânı, yapı bakımından hem çekime hem de eklemelere imkân tanıyan bir dildir. Birçok dilden farklı olarak kelimelerin birbirlerine defâlarca eklenmeleri mümkündür. Bu lisânda kelime kombinasyonları nihâyetsizdir. A kelimesi, B kelimesi ve C kelimesiyle ABC, AABC, BCA vb. şeklinde türetilebilecek yüzbinlerce kelime vardır ve hepsinin mânâları birbirinden farklıdır. Bu yüzden Sanskritçe, kelime bakımından dünyânın en zengin birkaç lisânından biridir.

Veda, Prakit ve Sanskritçe'nin diğer lehçeleri yapı olarak Eski Yunanca ve Lâtinceye çok benzemektedirler. Bu benzerlik kelimelerde görüldüğü gibi sıfat, fiil, zamirlerde de mevcuttur. Yine çoğullandırma, cisimlerin tasnifi (feminine, masculine, nötr); nominatiflik, akkusatiflik, vokatiflikte, yardımcı fiillerde (pasif, aktif, kozatif, desideratif) ve zamanlarda da çok büyük bir paralellik görülmektedir.

Sanskritçenin en son hâlinde 15'i ünlü, 37'si ünsüz olmak üzere toplam 52 harf vardır. Bunlar da kendi aralarında genizden çıkma, bükümlü vs. gibi bölümlere ayrılmaktadırlar.

Günümüzde halk tarafından kullanılmayan Sanskritçeyi öğrenenler, bu lisandan Hint târih ve dînini araştırma alanında faydalanmaktadırlar.

SANSAR (Martes foina);

Alm. *Marder (m),* **Fr.** *Martre (f),* **İng.** *Marten.* **Familyası:** Sansargiller (Mustelidae). **Yaşadığı yerler:** Ormanlarda ağaç kovuklarında, eski binâlarda, samanlıklarla duvar deliklerinde ve tavan aralarında. **Özellikleri:** Kedi iriliğinde, ince uzun yapılı, kana susamış yırtıcı memelilerden. Güvercin ve tavuk kümeslerine de dadanırlar. Postları kıymetlidir. **Ömrü:** 9-10 yıl. **Çeşitleri:** Birkaç türü vardır. Avrupa sansarı, ağaç sansarı (zerdeva), kaya sansarı, Amerika sansarı meşhurlarıdır.

Sansargiller familyasından, kedi iriliğinde, ince uzun vücutlu, yırtıcı birkaç türe verilen ortak ad. Başları üçgen biçimli, kulakları küçük ve yuvarlak, bacakları kısa, kuyrukları kabarık tüylüdür. Gâyet gaddar ve hunhâr (kan dökücü) hayvanlardır. Ağaç kovuklarında, eski binâlarda, samanlıklar ile duvar deliklerinde ve tavan aralarında yaşar. Asya ve Avrupa'nın batı kısımlarında ve Kuzey Amerika'da bol bulunur. Gündüzleri gizlenir, geceleri yiyeceğini aramaya çıkar. Ayak tabanları kıllı olduğundan karda iz bırakmadan yürür. Güvercin, tavuk kümesi ve yumurtaya düşkündür. Köstebek ve fâre ile beslendiği gibi kuşları da yuvalarında yakalayarak yer. Bal ve meyveye de düşkündür. Ağaçlara hızla tırmanarak daldan dala sıçrar, sincapları da rahatça avlar. Kuyrukaltı bezlerinden kokulu bir sıvı salgılar. İki yılda bir, her defâda 3-5 yavru yavrular. Gebelik süreleri 8-9 ay kadardır. Yavrular ikinci yılın sonunda erginleşirler. Amerika sansarları ise üç ayda erginleşirler.

Ağaç sansarı (zerdeva) kuyruğu ile berâber 60 cm uzunluk ve bir kg ağırlığını bulur. Avrupa ve Asya'nın ormanlarında rastlanır. Genellikle sırtı esmer ve sarımtraktır. Gerdanında sarı bir leke vardır. Ağaç kovuklarında ve yer altında kazdığı çukurlarda yaşar. Gâyet ince olan tırnakları ile avladığı

kuşlar, sincap ve buna benzer hayvanlar ile beslenir. Postu gâyet makbûldür. Kürk ve yaka yapımında kullanılır.

Kaya sansarı (M. foina)nın boyun lekesi beyazdır. Bahçe ve evlere kadar sokulur. Kayalıklı yerler ve samanlıklarda gizlenir. Yumurta ve kümes hayvanlarının amansız düşmanıdır. Ev sansarı olarak da anılır. Postu, ağaç sansarından daha kalitesizdir.

Amerika sansarının koyu kahverengi postu, gümüşî çizgilidir. Kuzey Amerika'nın sık ormanlarında yaşar. Ağaçlarda sincap avlar. Kışın karda soreks ve fâreleri kolayca yakalar. Baykuş ve vaşak amansız düşmanlarıdır. Postu için de avlanır.

SANSÜR;

Alm. *Zensur (f),* **Fr.** *Censure (f),* **İng.** *Censorship.* Her türlü neşriyât, haber ve bir yerden diğer yere gönderilen şeylerin, gönderilene ulaşmadan önce gerektiğinde devlet tarafından kontrolü; bâzı fikirlerin yazılıp yayılmasının engellenmesi. Sansür, her şeyin zararlı ve kötü tarafının bulunabileceği gibi fikrin de kötüsünün toplum ve insanı, olumsuz yönde etkileyip, tahrip edeninin bulunduğu gerçeğinden doğmuştur.

M.Ö. 5. yüzyılda iknâ etmenin zorla yaptırmaktan daha uygun yol olduğunu ve fikir hürriyetini savunan Atinalılar dâhil, Miletus'un tahrip edilişini hatırlatan bir piyesin temsilini devamlı yasaklamışlardı. Kezâ Roma'da da iftira ve fitne söz söyleyenler cezâlandırıldı. Sansüre ilk olarak fikirlerin dîne ters düştüğü, onu karşısına aldığı eski devirlerde rastlanır.

Sansür sözü, eski Roma'daki "Censor" denen devlet görevlisinden gelir. Censor'lar nüfus sayımı ile görevli memurlardı. Târihin çeşitli devirlerinde fikir eserlerine sansürler koyan devlet adamlarına da rastlanmaktadır. 1521 yılında Avrupa'da Kral V. Karl, sansürden geçmeden kitap yayınlamanın suç olduğunu belirten ferman çıkardı.

İkinci DünyâSavaşından önce Faşizm, Nazizm ve Komünizmle idâre edilen memleketlerde sansür çok geniş ölçüde tatbik edildi. Komünizmle idâre edilen ülkelerde hâlâ aynı şiddetle sansüre devam edilmektedir; buralarda konuşma ve basın hürriyeti yoktur. Demokrasiyle idâre edilen ülkelerde, sansüre çok özel durumlarda başvurulur. Müstehcen neşriyatın çok fazla artması ve tehlike göstermesi karşısında devletler, ceza kânûnlarına müstehcenliği men edici müeyyideler koyma gereğini hissetmişlerdir.

Sinema, radyo ve televizyon sansürün ilgi alanına girmiştir. Dünyâ etrâfına oturtulan uyduların sansürde nasıl etkili olacağı merakla beklenmektedir.

Osmanlı Devletinde, örf ve âdetlerin, ahlâk ve dînin korunmasına çok önem verilirdi. Bunlara aykırı hiçbir neşriyâta izin verilmezdi. Cumhûriyet devrinde, 24 Mart 1925 târihinde çıkarılan Takrir-i Sükûn Kânununa dayanılarak basına sansür uygulandı. Hattâ bâzı gazeteler kapatıldı. 1930'da çıkan ve Serbest Cumhûriyet Fırkası yanlısı olarak bilinen **Yarın** Gazetesi de partinin feshedilmesinden sonra kapıtıldı. 1931'de çıkarılan ve Cumhûriyet döneminin ilk basın yasası olan Matbuât Kânunu, hükümete ülkenin genel politikasına aykırı yayınlardan dolayı gazete ve dergi kapatma yetkisi tanıdı. 1933'te Matbuât Umum Müdürlüğünün yeniden teşkilâtlanması, 1934'te yetkilerinin genişletilmesiyle basın üzerinde denetim ve sansür daha da arttı. Matbuât Kânunundaki 1938 değişikliği basına sansür konmasının yanısıra, basında çalışanlara da sınırlamalar getirdi. Gazeteler ve yazarlar yalnız tenkit değil, araştırma soruşturma hürriyetinden bile mahrum edildiler. Gazetelerin hükümet izni olmadıkça memur maaşları konusunda bile yazı yazmaları yasaklandı.

Araştırmacı yazar Ahmed Kabaklı'nın **Temellerin Duruşması** adlı eserinde bildirilen yasaklardan bâzıları şunlardır:

Türkiye'ye gelmiş olan İngiliz askerî heyetiyle mülâkât yapılmaması, tafsilâtlı yazı yazılmaması, fotoğraflarının basılmaması, Dâhiliye Vekâletinden bildirilmiştir. Sâdece "geldi" "gitti" diye yazılabilir (14 Mayıs 1939).

Tâlimat

Gazetelerimizin son günlerdeki neşriyatı arasında dinlerden bahis bâzı yazı ve mütâlaasına ve temennilere rastlanmaktadır. Bundan sonra dinler mevzuu üzerinde gerek târihî, gerek temsilî ve gerek mütâlaa kâbilinden olan her türlü makâle, bend, fıkra ve tefrikaların neşrinden tevakki edilmesi ve başlamış bu kâbil tefrikaların en çok üç gün zarfında nihâyetlendirilmesi ehemmiyetle ricâ olunur. 24.7.1942 Matbuât Umum Müdürü nâmına İzzettin Tuğrul Nişbay.

Otomobil yedek parçalarıyla lâstiklerin bittiği, un stokunun azaldığı yazılmayacaktır (Matbuât Umum Müdürlüğünden tebliğ edilmiştir). 10 Ağustos 1940

(Reisicumhur İsmet İnönü Ankara civârında küçük bir seyâhat yapmak üzere Ankara'dan hareket etmiştir) gazeteler bunun hâricinde hiçbir şey yazmayacaklardır. 14.12.1940 Matbuât Umum Müdürü.

Ekmekten, odundan ve kömürden, etten şikâyet kılıklı neşriyat yapılmayacaktır. (10 Ocak 1942)

İkinci Dünyâ Savaşından sonra çok partili döneme geçilirken basına da bir ölçüde serbestlik getirildi. Demokrat Parti (DP)nin iktidâra gelmesinin hemen ardından 15 Temmuz 1950 târihli Basın Kânunu daha liberal bir rejim getirdi. Ancak bu dönemde de basın hürriyetini kısıtlayıcı bâzı uygulamalara gidildi. Daha sonraki dönemlerde de sıkıyönetim uygulamaları sebebiyle basın üzerinde kısıtlamalar yapıldı.

Sıkıyönetim Kânununda neşir ve haberleşme araçlarına, hangi hallerde sansür konulacağı belirtilmektedir. Polis Vazîfe SelâhiyetiKânunu ile sinemaya denetleme getirildi. **Türk Cezâ Kânunu**'nda müstehcenliğe karşı çeşitli maddeler konulmuştur.

1982 Anayasası'nda basın hürriyeti ve sansür: Madde 28: "Basın hürdür, sansür edilemez. Basımevi kurmak, izin alma ve mâlî tazminât yatırma şartına bağlanamaz. Devletin iç ve dış güvenliğini, ülke ve milliyetiyle bölünmez bütünlüğünü tehdit eden veya suç işlemeye, yâhut ayaklanmaya veya isyâna teşvik eder nitelikte olan veya devlete âit gizli bilgilere ilişkin bulunan her türlü haber ve yazıyı yazanlar veya bastıranlar veya aynı amaçla, basanlar, başkasına verenler, bu suçlara âit kânun hükümleri uyarınca sorumlu olurlar. Tedbir yolu ile dağıtım, hâkim kararıyla, gecikmesinde sakınca bulunan hallerde de kânunun açıkça yetkili kıldığı merciin emriyle önlenebilir. Dağıtımı önleyen yetkili merci, bu kararını en geç 24 saat içinde yetkili hâkime bildirir. Yetkili hâkim bu kararı en geç 48 saat içinde onaylamazsa, dağıtımı önleme kararı hükümsüz sayılır."

Gençliğin nefsânî duygularını istismar ederek gençleri dejenere etmeye çalışan teşkilâtlar, "sansür" müessesesine karşı çıkmaktadır. Sansür, ahlâk ve âdâba aykırı neşriyâtın yayımına mâni olmalıdır. Zîrâ bir devleti yıkmak isteyen dış ve iç düşmanlar, ahlâka aykırı neşriyat yaparak evvela gençleri dejenere etmektedirler. Bu güçlerin bu hâince emellerine mâni olmak için devletin tâkip edeceği sansür politikası önem arz etmektedir.

SANTRAL;

Alm. *Zentrale (f), Electrizitätswerk (n),* **Fr.** *Centrale (f),* **İng.** P*owerhouse, (Powerplant).* Her türden enerjinin üretilip, dağıtıldığı merkez. Elektrik santralı, hidroelektrik santralı, nükleer santral, telefon santralı, santralların örnek verilebilecek birkaç tipidir. Santral, umûmiyetle elektrik enerji üretim merkezlerine verilen addır. Elektrik üretimi yapan santrallar arasında en yaygın olan cinsleri, kömür veya sıvı yakıtla çalışan termik santrallar, suyun dinamik ve statik enerjisiyle çalışan hidroelektrik santrallar, nükleer reaktörlerle çalışan atom santrallardır. (Bkz. Hidroelektrik Enerji, Nükleer Enerji)

Her geçen gün enerji ihtiyacının artması ve enerji kaynaklarının azalması, elektrik enerjisinin değişik yollardan elde edilmesini zorlamaktadır. Rüzgâr enerjisinden istifâdeyle hava jeneratör santralları yapılmıştır. Bunlar, Hollanda gibi bol rüzgârlı memleketlerde küçük çapta enerji ihtiyaçlarını karşılar. Güneş enerjisinden, güneş kollektörleri yaparak, ısı enerjisini elektrik enerjisine çevirmek mümkündür. Açık havada bir metrekareye düşen güneş ışığından yaklaşık olarak bir kilowattlık güç temin edilir. Elektrik enerjisi üretilen santrallardan bir türü de denizlerin gel-git hâdisesinden istifâdeyle çalışan gel-git santrallarıdır. Yeraltı kaynaklı termik enerjilerden istifâde edilerek de jeotermik santrallar kurulmaktadır. Yer çekirdeğinin bitmez, tükenmez bir enerji deposu olduğu düşünülürse, jeotermik santralların önemi ortaya çıkmış olur. Genel olarak sönmeye yüztutmuş yanardağ bölgelerinde jeotermik enerji sıcak suda ısı olarak yeryüzüne çıkar.

Enerjinin cinsi ne olursa olsun santrallarda umûmiyetle önce buhar elde edilir ve buhar türbinlerinin çevirdiği jeneratörlerden elektrik enerjisi temin edilmiş olur. Yalnız hava ve su ile dönen türbinler bunun dışındadır.

SANTRFÜJ (Bkz. Merkezkaç Kuvveti)

SÃO TOMÉ VE PRÍNCİPE

DEVLETİN ADI ..... São Tomé ve Príncipe

.....Demokratik Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ .....São Tome

NÜFÛSU 126.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 1001 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Portekizce

DÎNİ ..... Katolik

PARABİRİMİ ..... Dobra

Afrika'nın batı kıyısında, ekvatorun hemen kuzeyinde, Gine Körfezinde ve 1°44' kuzey ilâ 1°01' güney enlemleri ve 6°28'-7°28' doğu boylamları arasında yer alan bağımsız bir ülke.

Târihi

Portekizli denizciler, Pedro Escobar ve Joao de Santarem tarafından 1470 yılında São Tomé ve 1471'de Príncipe Adaları bulunmuştur. Adaların ilk yerleşenleri böylece Portekizliler olmuştur. Sonraları adalara Afrika'dan zenci esirler de getirilmiştir. Böylece, bu ülke bir Portekiz denizaşırı sömürge bölgesi oldu.

On yedinci yüzyılın ortalarında, Danimarka tarafından işgâl edildi. 1974 yılında Portekiz bu kolonisinin bağımsızlığını tanımaya karar verdi. Gobon'dan destekli São Tomé ve Príncipe'nin Bağımsızlığı Hareketi (STPLM) Lideri Manuel Pinto de Costa ülke idâresini eline aldı. 12 Haziran 1975'te bağımsızlık îlân edildi. Doğu Almanya'da eğitim gören Manuel Pinto de Costa ülkenin ilk başkanı oldu. O günden beri başta bulunan Manuel Pinto 1988'den sonra demokratikleşme yolunda bâzı adımlar atarken, Sosyalist ülkelerle kurduğu sıkı bağları gevşetmeye başladı.

Fizikî Yapı

Ülkenin yüzölçümü 1001 km^2 kadardır. Kamerun Dağlarından güneybatıda An Noban Adasına kadar uzanan, volkanik kemerin bir parçasını teşkil eder. São Tomé Adası, yaklaşık 50 km uzunlukta ve 30 km genişliktedir. Dağlık bir bölgedir. Yükseklik aşağı yukarı, 1000 m civârına kadar ulaşır. En yüksek yeri 2024 m'lik Prco de São Tomé (São Tomé Tepesi)dir. Príncipe Adası ise yaklaşık 16 km uzunluğunda ve 5 km genişliğindedir. Arâzisi dalgalıdır. Bu küçük ada São Tomé'den 144 km kadar kuzeydedir ve yaklaşık 109 km_2lik bir yüzölçüme sâhiptir. Ülke batı Afrika kıyılarından yaklaşık 2000 km uzaktadır. Bu kıyılarda ülkenin iki komşusu olan Gabon ve Ekvator Ginesi yer alır.

İklim

Ekvatora çok yakın bir mevkide olmasından dolayı, tipik bir tropikal iklime sâhiptir. İklim oldukça yüksek sıcaklık ve şiddetli yağışlar şeklinde kendini gösterir. Eylülden mayıs ayına kadar yağışlar devâm eder.

Tabiî Kaynaklar

Her iki ada da, çok sık ormanlarla kaplıdır. Bu ormanlar genellikle bol yağış alan tropikal ağaçlardan meydana gelmiştir. Fakat, bugün bu ormanlar gittikçe tüketilmekte ve sâdece dağlık bölgelerde kalabilmektedir. Ülke toprakları oldukça verimli olup, tarım ürünleri elde etmeye müsâittir. En önemli yeraltı zenginliği bakırdır. Ayrıca orman ürünleri bakımından da zengindir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Ülke nüfûsu yaklaşık 126.000'dir. Bu nüfûsun büyük bir bölümü São Tomé Adasında yaşar. Kilometrekareye düşen insan sayısı 100'dür. Yıllık nüfus artışı % 3,5'tir.

Ülkenin hâlihazır yerlileri, eski ataları olan Portekizliler ve Afrika zencilerinin karışımı insanlardır. Resmî dili, halkın tamâmına yakın bir bölümünün konuştuğu Portekizcedir. Halkın çoğunluğu Katoliktir. Adaya ismini veren São Tomé en gelişmiş şehirdir. Príncipe Adasındaki Santo Antonio ikinci büyük şehirdir.

Siyâsî Hayat

Bağımsız bir cumhûriyettir. Devlet başkanı aynı zamanda hükûmet başkanıdır. Bağımsızlık Hareketi Lideri Manuel Pinto de Costo, 1975 yılından beri bu görevdedir. Ülke, idârî bakımdan 2 İl'e ve 12 kontluğa (Mahallî İdârî bölgesine) ayrılmıştır. Ülkede tek siyâsî parti vardır. Yasama organı, 51 üyeli Millî Halk Meclisidir. Meclis üyeleri dört yılda bir seçilir. Üyeleri Halk Meclisine tâyin edilen yüksek mahkeme, en yüksek yargı organıdır.

Ekonomi

Ülke toprakları çok verimlidir. Ekonomi daha çok tarıma dayanır. Başlıca yetiştirilen tarım ürünleri; kakao, kokanat, kahve, hurma yağı, hindistancevizi, kınakına ve muzdur. Balıkçılık önemli bir gelir kaynağıdır.

Ülkenin para birimi Dobra'dır. İthâlâtın % 61'ini Portekiz, %15'ini Angola ile yapmaktadır. İhrâcâtının % 52'sini Hollanda'ya, % 33'ünü Portekiz'e ve % 8'ini de Almanya'ya yapar. En fazla kakao ihraç eder.

Ayrıca kokanat, muz, hurma yağı, kahve ve bakır da ihraç etmektedir.

Yol şebekesi São Tomé'de iyi sayılır. Ada yaklaşık 200 km'lik karayoluna sâhiptir. En önemli limanları São Tomé ve Santo Antonio'dur.

SAPAN BALIĞI (Alopias vulpes);

Alm. *Fuchshai,* **Fr.** *Renard de mer,* **İng.** *Fox shark.* **Familyası:** Devköpekbalığıgiller (Lamnidae). **Yaşadığı yerler:** Tropik ve ılıman denizlerde. Akdeniz, Atlantik ve Pasifik okyanuslarında boldur. **Özellikleri:** 6 metre boyunda, 500 kg ağırlıktadır. Kuyruğu ile vurarak sersemlettiği kuş ve balıklarla beslenir. **Çeşitleri:** Bilinen tek türdür.

Tropik ve ılıman denizlerde yaşayan bir köpekbalığı. Kuyrukları ile berâber 6 m uzunlukta, yarım tona yakın ağırlıktadırlar. Yan ve sırtı lâcivert, karın kısmı beyaz noktalıdır. Kuyruğunun üst lopu çok uzadığından bir çiftçi sapanını andırır. Vücudunun yarısını uzun kuyruğu meydana getirir. Kuyruğuyla suları kırbaçlayarak öldürdüğü veya sersemlettiği kuş ve balıklarla beslenir. Su yüzeylerinde yaşar. Bâzan iki üç tânesi bir balık sürüsünü çevirerek berâber avlanırlar. Suları kırbaçlıyarak sürüyü bir araya toplar sonra da ağızlarını açarak içlerine dalarlar. Zekice hareketlerinden dolayı, "tilki balığı" da denir. 2-4 yavru doğurur. Yeni doğan yavrular 1-1,5 metre uzunluktadır. Ekiden karaciğerinden yağ çıkarmak için avlanırdı. Akdeniz, Atlantik ve Pasifik okyanuslarında bol rastlanır.

SAPANCA GÖLÜ;

İzmit Körfezinin doğusunda yer alan göl. Güneyinde en yüksek yeri 1606 metreye varan, dağlık bölge ile kuzeyinde yüksekliği 300 m civarında olan plato arasında bir oluk gibi uzanan göl, tektonik menşelidir. Uzunluğu 16 km, en geniş yeri ise Sapanca ile karşı kıyı arası olup, 5,5 km'dir. Yüzölçümü 42 km^2, en derin yeri ise Sapanca açıklarında 61 m'dir. Sapanca Gölünün tabanı deniz seviyesinin altında bir çukurdur.

İlk bakışta İzmit körfezinin devamı gibi görünen, Sapanca Gölü çukurunun, körfezden alçak bir eşikle ayrılması mümkündür. Bununla beraber yapılan tetkiklerde, İzmit Körfeziyle göl arasında eskiden bir bağlantının bulunduğu, denizin sığ bir şekilde göle sokulduğu anlaşılmaktadır. Gölde yapılan sondajlarda küçük kabuklu hayvanların denizde yaşıyan cinslerinin bulunması bu fikri kuvvetlendirmektedir.

Yağış alanı, 252 km^2yi bulan Sapanca Gölü, genel olarak güneyindeki dağlardan gelen derelerle beslenir. Gölde yılda ortalama 75 cm kadar bir seviye değişikliği görülür. Göl seviyesi sonbaharda en alçak, ilkbaharda en yüksektir.

SAPARNA (Smilax aspera);

Alm. *Stechwinde, Sarsaparille (f),* **Fr.** *Salsepareille (f),* **İng.** *Sarsaparilla.* **Familyası:** Zambakgiller (Liliaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara, Batı ve Güney Anadolu.

Ağustos-eylül ayları arasında, beyazımsı-sarı renkli çiçekler açan, tırmanıcı, dikenli ve iki evcikli bir bitki. Yapraklar saplı ve kışın dökülmez. Kalb şeklinde ve tam kenarlıdır. Çiçekler yaprakların koltuğunda küçük şemsiye durumunda, 5-10 çiçeklidir. Meyveleri kırmızımsı, yuvarlak, 1 cm kadar çapta ve 1-3 tohumludur. Öz dikeni adıyla bilinir.

Kullanıldığı yerler: Kökleri tanen, nişasta, şekerler ve saponin taşır. Terletici ve kan temizleyici özelliktedir. Tohumların üzerlerindeki zar, "gıcır" adıyla sakızlara katılır. Körpe sürgünler sebze olarak haşlandıktan sonra yenir. Batı Anadolu'da "sircan" adıyla tanınır.

SARA;

Alm. *Epilepsie, Fallsucht (f),* **Fr.** *Epilepsie (f),* **İng.** *Epilepsy.* Genellikle şuur kaybı ile birlikte olan ve nöbetlerle giden bir sinir sistemi hastalığı. Bir sara nöbeti beyin foksiyonunda kısa süreli bir bozukluk olarak târiflenebilir. Bir grup beyin hücresi âni olarak elektrik deşarjı göstermekte ve nöbet ortaya çıkmaktadır. Nöbeti başlatan asıl sebebin sinir hücreleri arası akım geçişiyle vazîfeli maddelerarası (nörotransmitterler) dengesizlik olduğu sanılmaktadır.

Sara, yaygın (büyük nöbet ve küçük nöbet) veya parsiyel (kısmî nöbetler) olabilir. Yaygın nöbetlerde şuur kaybı vardır. Fokal nöbetlerde şuur, sinir sisteminin bâzı mesâfelerinde kalabilir. Anormal elektrik deşarjı beynin belli bir bölgesindedir. Ancak komşu bölgelere yayılıp, yaygın nöbete dönüşebilir.

Saranın bir kısmının sebebi bilinmez. Bunlar bilhassa çocuklukta başlar. İbn-i Sinâ, **Kânun** ismindeki tıp kitabında; sara hastalığını anlatırken cinden bahsetmektedir. Burada diyor ki; hastalıklara birçok maddeler sebep olduğu gibi, cinnin hâsıl ettiği hastalıklar da vardır ve meşhurdur. Bir kısmı kafa içi

hastalıklardan dolayıdır (kafa yaralanmaları, beyin tümörleri ve beyin damarları hastalıkları). Diğer bir kısım vak'alar beyin dışı hastalıklara bağlıdır (kan şekeri azlığı, kanda üre artışı, kalb sektesi, bâzı ilâçlar ve alkol alımı). Sara vak'alarının % 5 kadarında da sebep titrek ışıktır. Televizyon seyretmek, bunların çoğuna nöbeti getirir.

Büyük nöbet (Grand mal): Tonik-klonik nöbet de denen bu nöbet halk arasında sara denince akla gelen nöbettir. Herhangi bir yaşta başlayabilir. Büyük nöbet birçok safhadan meydana gelir. **Aura** denen ilk safhada hasta kaşıntı, koku, tat, mîde ağrısı gibi bir his duyar. Her zaman olmayabilir. Bundan sonra **tonik safha** başlar, hasta şuurunu kaybeder ve ayakta ise düşer. Hastanın bütün kasları aynı anda kasılır. Bu sebeple önce bir çığlık duyulur. Hasta nefes alıp, veremez ve morarır. Ayrıca idrar ve dışkısını kaçırabilir, dilini ısırabilir. 30 sâniye sonra derin bir nefes alır ve **klonik safha** başlar. Bu safhada kaslar bir kasılıp bir gevşediğinden vücutta silkinti hareketleri ortaya çıkar. Çene ve dil hareketleri sonucu tükrük köpük hâline gelir. Bu safha da 30 sâniye sürer ve sonra **gevşeme safhası** başlar, hasta derin uykuya dalar. Görünüş komaya benzer, ama hasta her an uyandırılabilir.

Küçük nöbet (Petit mal): Daha çok çocukluk çağında başlar. Ancak erişkinlikte de sürebilir, büyük nöbetlere yerini bırakabilir. Nöbete kısa süreli şuur kaybı eşlik eder. Bunların bir kısmında hasta tutulduğunda dik dik anlamsızca karşıya bakar. 10-15 sâniye sürer ve gözden kaçabilir. 6-12 yaşında başlar. Bir kısmı daha nâdirdir ve kollarda, âniden hareketle belirli kısa süreli şuur kaybıyla gider. Daha çok delikanlılık döneminde görülür. En az görülen tipinde hasta âniden şuursuz olarak yere düşer; fakat, hemen şuur yerine gelir geri kalkar. Bu da 2-6 yaşlarında başlar. Bâzan yemek yerken elinden kaşık düşecek veya yazı yazarken kalem kayacak kadar kısa sürebilir.

Kısmî (Parsiyel) nöbetler: Genellikle hâdise yeri, beynin temporal lobudur. Koku, tat, işitme, görme hallusinasyonları, hâfıza bozukluğu gibi belirtiler olur. Genellikle rûhi değişiklikler eşlik eder. Nöbet sırasında şuur genellikle bozulur ama kaybolmaz. İrâde dışı ağız hareketleri, yalanlama, yutkunma sık görülür. Psikiyatrik hastalıkları taklit eder görünümde olabilir.

Kısmî nöbetlerin bir kısmı da adım adım ilerler tarzdadır (Jacksonian Epilepsy). Bunda deşarj bir yerde başlamakta ve komşu yerlere yayılmaktadır. Meselâ bu nöbet bir el parmağından başlar ve omuzda sona erer; hasta son vaziyette asker selâmı verir gibidir. Bu nöbetlerde şuur kaybı olabilir de olmayabilir de. Bu hastaların bir kısmında nöbetin olduğu kısım felçli kalır (Tedd felci).

Teşhis: Kesin teşhis, nöbetin görülmesiyle konur. Ancak bu pek mümkün olmaz. Nöbetin târifi yardımcı olabilir. Beyin elektrosu (elektro ensefalografi) teşhis koydurursa da bâzan nöbetler arasında normal olabilir.

Teşhisten sonra sebebin ne olduğu önemlidir. Genç erişkinlerde âniden başlayanları genellikle beyin tümörüne bağlıdır. Yaşlılarda ise beyin damarları hastalığıyla alâkalıdır. Ayırım için kafa filmleri ve bilgisayarlı tomografi gibi tetkikler yapılır.

Tedâvi: Sosyal, psikolojik tedâvi ve ilâçlarla yapılır. Çocuksa okula devam etmelidir. Erişkinler ağır işlerde çalışmaktan kaçınmalıdır. Adlî açıdan hastalar araç kullanamaz. Nöbeti teşvik eden faktörlere (meselâ bir kısmında televizyon seyretmek, bir kısmında rûhî sıkıntılar tetik çektirtebilir) dikkat etmelidir. Nöbet sırasında hasta yaralanmaktan korunmalı ve genel olarak ateşli, keskin, sivri ve sert cisimlerden uzak tutulmalıdır.

Başlıca sara ilâçları; fenitoin, fenobarbital, karbamazepin, süksinitin ve diazepam gibi ilâçlardır. Hiltit veya şeytan tersi adındaki zamkı, sara hastası koklarsa iyi olur. Asa foetide denilen bir zamk, esmer, pis kokulu, reçine olup, antispasmodique olarak (yâni iç organ spazmlarını çözücü olarak) Avrupa'da (toz, hap ve şırınga şeklinde) adale ve sinir gerginliğini gidermek için kullanılmaktadır.

Status epileptikus (Bitmeyen nöbet): Hiçbir iyileşme zamanı olmayan devamlı bir nöbettir. Çabuk kontrol edilmezse hasta ölebilir. Tedâvi âcil olup, öncelikle solunum yolları açık tutulur. En iyi ilâç diazepam olup, doktor tavsiyesine göre kullanılmalıdır.

SARAÇLIK;

Alm. *Sattlerhandwerk (n),* **Fr.** *Sellerie (f),* **İng.** *Saddlery, trade of a saddler.* Araba koşumları, binek veya çeki at takımları, eyer, semer gibi bütün takımların deri ve meşinden olan kısımlarını yapma ve tâmir etme işi, sanatı. Meşin ve deriden çeşitli eşyâlar yapanlara **saraç** bu sanata ve işe **saraçlık;** bu şekildeki sanat sâhiplerinin (erbâbının) toplu hâlde bulundukları yerlere **saraçhâne** ismi verilmektedir.

Saraçlığın târihi, M.Ö. yüzlerce yıl öncesine dayanmaktadır. Çok eski çağlarda, Lidyalılar tarafından ortaya çıkarılan saraçlık, Orta Asya Türklerinde zirveye ulaşmıştır. Türkler hayatlarını at üstünde geçirdikleri için, saraçlık sanatına çok önem vermişlerdir. Türklerin işlemeli olarak yaptıkları at takımları, ayaklarına giydikleri yanları postlu ve süslü yumuşak çizmeleri târihlere geçmiştir. Türkler

derinin işlemesini çok iyi bilirlerdi. Gittikleri ve kendi idârelerine geçirdikleri memleketlere de saraçlık sanatını götürürler ve oralarda yayarlardı. Bugünün Avrupası bu sâyede Türklerden saraçlık sanatını almış ve öğrenmiştir.

Balkan ülkelerinin bâzılarında hâlâ eski Osmanlı-Türk saraçhâneleri kalıntılarına rastlanması bunlara delildir.

Saraçlık sanatı, ortaçağda teşkilâtlanan diğer sanat dalları gibi bunlar da kendilerine âit bir yerde toplanmaya başladılar. Devrin bey ve sultanlarından çalışma ruhsatları aldılar.

Daha sonra Fâtih Sultan Mehmed Han, İstanbul'u fethettikten sonra, saraçlara özel çalışma ruhsatı verdi. Bugün İstanbul-Fâtih semtinde, Saraçhâne ismiyle anılan yere dükkânlar yaptırdı ve bütün saraçları buraya topladı. Bu SaraçhâneÇarşısı **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'**nde de geçmektedir. Aynı çarşı 1908'de meydana gelen büyük Fâtih yangınında, tamâmen yandı ve bir semt ismi olarak kaldı.

Saraçlık sanatı çok dikkat istiyen bir meslektir. Koşum takımlarını hayvanın boynunu rahatsız etmeyecek şekilde yapmak çok önemlidir. Bu takımlar hayvanın tabiî hareketini hiç engellememelidir. Sıkma, ezme, çarpma gibi durumların olmamasına çok dikkat edilir. Eyer ve dizgin yapılırken de aynı konular göz önünde bulundurulur.

Saraçlıkta kullanılan derinin önemi çok büyüktür. Her deriyi kullanmak uygun değildir. Deriler kromlu ve iyi dabağlanmış olmalı ve yumuşak olmasına dikkat edilmelidir.

Saraçlıkta; kösele, deri, ağaç, demir, saç, bez , kaya, kıl ve kıtık vb. gibi çeşitli maddeler kullanılmaktadır. Günümüzde saraçlar ayrıca, av malzemeleri, spor malzemesi, oto döşemesi vs. gibi işleri de yaparak sanat alanlarını genişletmişlerdir.

SARAYLAR;

Alm. P*âlaste, Schlöşser (f.pl.),* **Fr.** *Serails, Palais (pl.),* **İng.** *Palaces.* Pâdişâh, kral, bey, gibi devlet adamları ve zenginlerin oturduğu büyük binâlar. Kasır, köşk, konak için de kullanılır. Amme hizmetlerinin görüldüğü büyük binâlara da saray denir. Çok çeşitli bölümleri, hizmetçileri vardır. Haremlik, selâmlık ve mabeyn bütün sarayların esas bölümleridir. Osmanlı saraylarında muazzam bir teşkilât ve teşrifât (protokol) vardı. Osmanlı sarayı; Birûn, Enderun veHarem olmak üzere üç bölümden meydana geliyordu. Her bölümde bir veya daha fazla binâ olabilirdi.

Bîrûn: Sarayın dışı olup, avlu veya surun içindedir. Birûnun teşkilâtı çok çeşitli olup, her bölümün memurları da ayrı ayrı gruplara girerdi. Başlıcaları, İlmiye, Birûn Ağaları ve Hâcegân (mülkiye) olmak üzere üç gruptur.

İlmiyeye Pâdişâh Hocaları, Hekimbaşı, Cerrahbaşı, Kehhalbaşı (göz doktoru), Müneccimbaşı, Hünkâr İmamları dâhildi. Burada, Bîrûn Ağaları, Yeniçeri Ağası, Mîr-i alem, Kapucubaşılar, Mîr-i âhûr, Çavuşbaşı, Çakırcıbaşı, Çaşnigirbaşı, Kapıkulu Süvârileri,Bölük Ağaları, Özengi ve Rikap Ağaları vazîfeliydi.Her bölümün ayrı ayrı vazîfeleri olup, yine kendi aralarında bölümlere ayrılarak teşkilâtlanmışlardı.

Hâcegân, mülkiye kısmı olup, Şehremini, Matbah-ı Âmire, Darphane Emini, Arpa Emini vazîfe yapardı. Sarayın hizmetinde ayrıca Mîr-i alem, Kapıcılar Kethüdâsı, Çavuşbaşı, Çaşnigirbaşı, Müteferrika ve Bostancılar vazîfe yapıp, bunlar dahi kendi aralarında bölümlere ayrılırdı.

Enderun: Sarayın içi demek olup, pâdişâhın oturduğu bölümdü. Burada zekâ ve kabiliyetçe seçilmiş memurlar vazife görürdü. Osmanlı Sarayında, Enderun özel üniversite mâhiyetindeydi. Enderun'a özel testlerle seçilmiş ülkenin en zeki ve kâbiliyetli gençleri "içoğlanları" adıyla alınırdı. İçoğlanları seçimden sonra saray hizmetine alınıp, devletin çeşitli makamlarında vazîfe verilmek üzere, aday olarak yetiştirilirdi. İçoğlanları devşirme veya pençik esâsına göre toplanıp, her bölümde özel eğitim görmek sûretiyle şu sırayı tâkip ederlerdi: 1) Büyük ve küçük ortalar, 2) Doğancı Koğuşu, 3) Seferli odası, 4) Kiler odası, 5) Hazine odası, 6) Has Oda. Bundan sonra Enderun kısmında büyük rütbelere terfi ederlerdi. Bunlar: 1) Silâhtar Ağa, 2) Çuhadar, 3) Rikapdar Ağa, 4) KapıAğası, 5) Ak Ağalar. Buradan da terfi edip veya mükâfatlandırılarak Enderun dışındaki bir vazîfeye tâyin edilirlerdi.

Harem: Âile mensuplarına, pâdişâhın eşine, çocuklarına ve onların hizmetçilerine âit bölümdür. Osmanlı Sarayının harem kısmına şehzâdeler, hadımağalar hâriç hiçbir erkek bulunamaz ve giremezdi. Harem-i hümâyunu, resmiyetteki adı Darü's-Saâdeti'ş-Şerîfe Ağası olan Kızlarağası ve Başhazinedar usta idâre ederdi.

Kızlarağası güzel ahlâklı, dindâr kimselerden seçilirdi. Fakat, Harem-i hümâyunun başı Vâlide Sultan, yoksa Başkadın Efendiydi. Haremde rütbesi vezire eşit Kadın Başhazinedar ve diğer hazinedarlar

vazîfe yapardı.

Hazinedarlar, saray an'anesini çok iyi bilip, tatbik ederlerdi.Harem'de Osmanlı an'anesini aksaksız tatbik ettirirlerdi. Pâdişâh adına konuştukları kabul edildiğinden, her söz ve ikâzına itirazsız uyulurdu. Haremde Câmeşûrîler, yâni Çamaşırcılar, İbrikdarlar, Çeşniyarlar, Kahveciler, Kutucular, Kilârcılar, Şerbetçiler ve bunların yardımcıları vazife yapardı. Harem'de muazzam bir teşrifât (protokol) ve nâdide mefruşât (mobilya) vardı.

Osmanlılarda saray, çoğu birer sanat âbidesi olan birçok binâlardan meydana gelen kompleks eserlerdir. Osmanlı Sultanları Topkapı Sarayı, EdirneSarayı, Dolmabahçe, Çırağan Sarayı, Yıldız Sarayı, Beylerbeyi Sarayı, Aynalıkavak Sarayı, Beykoz-Kasrı,Küçüksu Kasrında oturduklarından bu saraylar muhteşem sanat eserlerinin kompleksidir. Bunlardan başka meşhur Osmanlı Sarayları şunlardır:

Bursa Sarayı, Manisa Sarayı, Davutpaşa Sarayı, İskender Çelebi Bağçe-i Hümâyûnu, Fındıklı'da Ümn-âbâd, Defterburnu'nda Neşât-âbâd, Çırağan'da Gülşen-âbâd, Kanlıca'da Mihr-âbâd, Çengelköyü ile Beylerbeyi arasında Ferahâbâd, Istovoz'da Şevk-âbâd, Semsipaşa sâhilinde Şeref-âbâd, Kâğıthâne'de Sâdâbâd, İmrahor Kasrı, Şehenşâh Kasrı, Üsküdar Sarayı, Tarabya'da Kalender Kasrı, Boğaziçi'nde İncirliköy Kasrı, Beykoz'daTokat Kasrı, Bâyezîd'de Saray-ı Atik-i Âmire, yâni EskiSaray, Çengelköy Kasrı, Zincirliköy Kasrı, Maslak Kasrı, Beykoz Kasrı, Feriye Sarayı, Fındıklı Sarayı, Ortaköy'de Mediha Sultan Sarayı, Beşiktaş'ta Ihlamur Kasrı, Sirkeci'de Yenicâmi Kasrı, Anadoluhisarı'nda Göksu Kasrı.

Türk ve İslâm âleminde meşhur saraylar:

Suriye'de Emevîlerden kalan Maşatta Sarayı, Endülüs/İspanya Kurtuba'da Medinetü'z-Zehrâ, Gırnata'da Elhamra, Abbâsîler'in Okhaider Sarayı, Samerra'da Cevsakul Hâkânî, Balkuva Sarayı, Selçukluların Merv, Rey, İsfahan, Hemedan, Bağdat, Nişapur, Konya, Kayseri, Sivas, Antalya, Kubâd-âbâd ve Alâiye'de yaptırdıkları muhteşem saraylarıdır.

Avrupa'da en meşhur saray, Fransa'da Versailles (Versay) Sarayıdır.

SARDALYA (Sardina pilchardus);

Alm. Sar*dine (f),* **Fr.** *Sardine (f),* **İng.** *Sardine.* **Familyası:** Hamsigiller (Clupeidae). **Yaşadığı yerler:** Atlas Okyanusu ve Akdeniz'de. **Özellikleri:** Yandan basık vücutlu, 20-25 cm boyunda, yeşil veya mavi sırtlı bir balık. Yanları ve karın altı gümüşî parlaklıktadır. Konservecilikte önemli yer tutar. **Ömrü:** Büyük balıklara yem olduğundan kısa ömürlüdür. **Çeşitleri:** Yaşadığı bölgelere göre değişir.

Atlas Okyanusu, Akdeniz ve Marmara'da yaşayan, hamsigillerden bir balık. En çok 25 cm boyundadır. Yandan basık vücudu füzeye benzer. Sırt derisi yeşil ve mavimtrak olup, siyah beneklidir. Vücudunun yanları ve karın kısmı gümüşî beyaz parlaklıktadır. Sürüler hâlinde açık denizlerde yaşar. Kışın derinlere iner. Atlas Okyanusu, Kuzey Denizi, Manş, Baltık Denizi ve Akdeniz'de bol rastlanır. Akdeniz'de yumurtlayıp, mayıs başından îtibâren ÇanakkaleBoğazından Marmara'ya da geçer. Dişsiz olduğunda planktonlarla beslenir. Pulları çabuk dökülür. Ağlarla yakalanarak tâze veya konserve olarak tüketilir. Yurdumuzda da konservecilikte önemli bir gelir kaynağıdır.

SARDUNYA (Pelargonium zonale);

Alm. *Gürtel-Pelargonie (f),* **Fr.** *Géranium (m),* **İng.** *Geranium.* **Familyası:** Turnagagasıgiller (Geraniaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Kültür bitkisi olarak yetiştirilir.

Bahçe ve saksılarda yetiştirilen bir süs bitkisi. Vatanı Güney Afrika'dır. Kırmızımsı-pembe renkli küresel ve güzel kokulu çiçekler açar. Yaprakları uçucu yağ taşıyan salgı tüylerine sâhip olduğundan hoş kokar.

Kullanıldığı yerler: Yetiştirilen çeşitleri daha çok süs bitkisi olarak kullanılmaktadır.

SARI AĞIZ (Sciaena aquila);

Alm. *Adlerfisch (m), Schattenfisch (m),* **Fr.** *Maigre (m),* **İng.** *Meagre.* **Familyası:** Gölgebalığıgiller (Sciaenidae). **Yaşadığı yerler:** Atlantik Okyanusu, Karadeniz, Marmara ve Akdeniz'de. **Özellikleri:** 2 metre uzunlukta. 70 kg ağırlıkta, gri renkli bir balık. Ağız içi sarıdır. **Çeşitleri:** Bilinen tek türdür.

Kemiklibalıklar (Teleostei) takımdan, denizlerde yaşayan iri bir balık. Boyu 2 metre, ağırlığı 70 kg'a ulaşır. Vücûdu iri pullarla örtülüdür. Sırtı gri, karnı gümüşîdir. Kumluk kısımları sever. Mart sonunda yumurtlar. Ağız içi sarıdır. Sardalya ve uskumru balıklarını avlayarak beslenir. Bâzan tatlı su ağızlarına da sokulur. Eti lezzetlidir. Balıkçılar tarafından aranır. Güçlü bir balıktır. Bir kuyruk darbesiyle insanı

devirebilir. Avlananlar kayığa alınmadan öldürülür. Başı lezzetli ve makbuldür.

SARI ASMA (Oriolus oriolus);

Alm. *Pirol (m),* **Fr.** *Loriot d'Europe, merle doré (m),* **İng.** *Golden oriole.* **Familyası:** Sarıasmagiller (Oriolidae). **Yaşadığı yerler:** Yüksek ağaç tepelerinde yuva kurar. Orman ve parklarda yaşar. **Çeşitleri:** 20'den fazla türü vardır. Amerikan asmaları ayrı bir familyadır.

Ötücükuşlar takımının, sarıasmagiller familyasından, Palearktik bölgenin yüksek ağaç tepelerinde yaşayan parlak renkli bir kuş. Erkeği parlak sarı tüylüdür. Kanat ve kuyruğu siyahtır. Dişisi daha soluktur. Sırtı zeytin yeşili, karın bölgesi gri tüylüdür. Sığırcık iriliğinde göçmen kuşlardır. Gagaları kırmızı, ayakları gridir. İlkbaharda memleketimize gelip, Sonbaharda Afrika'ya döner. Ormanlarda, bahçe ve parklarda yapraklarını döken yaşlı ağaç tepelerinde yaygın olarak bulunur. Bitki liflerinden sanatkârâne ördüğü yuvasını ağaçların çatallı dallarının arasına kurar. 3-4 yumurta yumurtlar. Kuluçka süresi 14-15 gün kadardır. Bu devrede erkek dişisini yuvada besler. Yavruları berâber büyütürler. Tırtıl ve meyve ile beslenir. Kiraza çok düşkündür. "Kiraz kuşu" olarak da bilinir.

SARI KANTRON (Bkz. Binbirdelik Otu)

SARIKAMIŞ HAREKÂTI;

Birinci Dünyâ Harbinde felâketle neticelenen askerî harekât. Osmanlı Devleti harbe; 1878'den beri Rus işgâlinde bulunan Kars, Sarıkamış, Ardahan gibi doğu illerimizi geri almak, Doğu Avrupa'da Ruslarla harp hâlinde olan Almanlara yardım etmek, kazanılacak bir zaferle Kafkaslar'ın ve Orta-Asya'daki Türk illerinin kapısını açmak maksatlarıyla başta Enver Paşa olmak üzere iktidarda bulunan İttihatçılar tarafından sokuldu.

Türk bayrağı çekilip, Yavuz ve Midilli adı verilen iki Alman zırhlısı, Karadeniz'deki Rus limanlarını bombardıman etti. Rusya da buna karşılık olarak 30 Ekim 1914 târihinde Türkiye'ye taarruz etti. Rus-Kafkas ordusu, Karadeniz'den Ağrı Dağındaki hudut üzerinden yedi kol hâlindeki saldırısıyla Pasinler'e kadar ilerledi. Rus ordusunun taarruzu Köprüköy'de durduruldu.Üçüncü ordu, 3-9 Kasım 1914 günlerinde meydana gelen Köprüköy Meydan Muhârebesinde Rus ordusunu yendi. Üçüncü Ordu Komutanı, mevsim şartlarını dikkate alıp, ayrıca askerin kaput başta olmak üzere, giyim ve iâşesinin yetersizliğini, top ve süvâri atlarının azlığını hesaba katarak, sıcağı sıcağına düşmanı tâkip etmedi. Köprüköy Meydan Muhârebesinin raporlarını alan, yarbaylıktan paşalığa terfi ettirilen Harbiye Nâzırı (Millî Savunma Bakanı) Enver Paşa, Alman kurmay ve generalleriyle Erzurum'a geldi. Enver Paşa, Erzurum ve Köprüköy'de birer taburu teftiş etmişti; ancak ordu birliklerinin tamâmı hakkında yeterli bilgiye sâhip değildi. Üstelik, ordu kumandanı Hasan İzzet Paşanın, bu mevsimde harekât yapılamayacağı, taarruzun bahara bırakılması tavsiyesine karşılık onu vazifesinden azletti ve taarruza karar verdi. Üçüncü Ordu Komutanlığı vazifesini de üzerine alan Enver Paşa, 18 Aralık 1914 târihinde kıt'alara taarruz emrini verdi.

Taarruza iştirâk eden birliklerin büyük bir kısmı, özellikle Arabistan'dan geri çekilen ve Güneydoğu Anadolu'dan sevk edilenler, sıcak iklime alışık olup, techizâtları yönünden kış şartlarına hazırlıksızdı. Üçüncü Ordunun üç kolordusu (9, 10, 11. Kolordular) 24 Aralık 1914 günü -39 derece soğukta Büyük Sarıkamış Çevirme ve Kuşatma (İhâta) Harekâtına başladı. Ayrıca gerilla harbi yapan yarı resmi Türk çeteleri deArdahan'a hareket etti. Üçüncü Ordudan bâzı kıt'alar 24-25 Aralık gecesi, Sarıkamış'a ulaşmayı başardı. Ancak, Allahü Ekber Dağlarını aşarken çetin zorluklar ve kış şartları sebebiyle gerek miktar, gerekse mevcut silahları yönünden çok zâyiat ve kayıp verdiler. Allahü Ekber Dağlarını aşan Mehmetçiklerden bir kol da, Sarıkamış'ın doğusundaki Selim İstasyonuna vararak demiryolunu tahrip edince, Sarıkamış'taki Rus kolorduları paniğe uğradı. Gayriresmî Türk çeteleri de 1915 yılı başında Ardahan'a girdi. Rus Kafkas Ordusu Başkumandanı, Üçüncü Ordunun ilerleyişi üzerine; 2-3 Ocak 1915 günlerinde telsiz-telgraf ile müttefikleri Fransa ve İngiltere'ye günde birkaç defâ yalvarırcasına başvurarak:

"Telefon konuşmalarını durduran soğuk ve kış, Türk ordusunu engelleyemiyor. İkinci bir cephe açarak, Türk ordularının ilerlemesi durdurulamaz ise, zengin Bakü petrolleri Osmanlı-Alman ittifakının eline geçecek ve Hindistan yolu onlara açık bulunacaktır!" haberini göderiyordu.

Kış, 3-4 Ocak 1915 gecesi daha da şiddetlendi. Fırtına ile yağan kar yolları tıkayıp, çadırları yıktı. Arkasından da dondurucu soğuklar bastırınca, 150.000 kişilik ordunun 90.000'i (veya 60.000'i) donma, dizanteri ve tifo gibi hastalıklarla mahv oldu. Sarıkamış İstasyonuna giren Enver Paşa, bu felâket karşısında, Üçüncü Orduyu yüzüstü bırakıp, İstanbul'a döndü. Bu harekâtta Ruslar 32.000 kayıp verdiler.

Sarıkamış Harekâtı; kuşatma harekâtıyla düşman kuvvetlerinin arkasına düşmeyi hedef alan başarılı

bir plândı. Ancak, stratejinin faktörlerinden zaman iyi değerlendirilmediği, kuvvetler de böyle bir harekâtı yapacak şekilde techizâtlandırılmadığı için başarısızlıkla sonuçlandı.

Ordunun kış şartlarına hazır olmaması ve olumsuz iklim şartları sebebiyle ikmâl ve iâşe hizmetlerinin yapılmayışı kıt'alarda açlığa, hayvanların telef olmasına, dolayısıyla birliklerin dağılmasına sebep oldu. Enver Paşanın şuursuzca verdiği gece taarruzu emirleri, kayıpları daha da arttırdı.

Sarıkamış Harekatı sonunda, Doğu Anadolu kapıları Sovyetlere açıldı. 13 Mayıs 1915'te Ermenilerin işbirliği yaptığı Rus kuvvetleri önce Van'a, bilâhare Muş ve Bitlis'e girdi. Ermenilerin harp esnâsında Ruslara yaptıkları büyük hizmetin karşılığı olarak, bu illerin vâlilikleri Ermenilere verildi. Harpten sonra Ermeni-Rus işbirliği sonunda bölge halkına karşı müthiş bir katliama girişildi. Van Gölünün ortalarına kayıklarla taşınıp öldürülen, suya dökülen çocuk, kadın, genç ve ihtiyar Türklerin sayısı kesin olarak tespit edilmemesine rağmen çok fazladır. Esâsen bu harp sırasında Ermeni Komitacıları hemen her tarafta isyâna hazırlanarak birçok yerde depolar dolusu silâh ve cephâne biriktirdiler. Bu silâh, techizât ve destekle katliam yapıp, Doğu Anadolu'yu harâbeye çevirdiler.

SARILIK;

Alm. *Gelbsucht (f) Ikterus (m),* **Fr.** *Ictére (m), Jaunisse (f),* **İng.** *Jaundice.* Deri ve mukozaların (ağız içi, dil, göz akı), bâzı vücut sıvılarının (idrar gibi) safra boyalarıyla çeşitli sebeplerden dolayı sarı renge boyanması hâli.

Sarılığın gözle görülür hâle gelebilmesi için, kandaki **bilirübin'**in % 2 mg'ın üstüne çıkması gerekmektedir. Bilirübin (safra boyası) elastik dokuya kolay yapışır. Bundan dolayı elastik, dokuca zengin olan deri, göz akı ve damarlarda sarılık kolayca fark edilir.

Sarılık, gece elektrik ışığında iyi fark edilemez. Fazla havuç, mısır yiyenlerde, bâzı şeker hastalarındaki sarımsı renk, ilk bakışta sarılığı hatırlatabilir. Bunlardaki sarı-turuncu renk özellikle avuç içlerinde, tabanlarda, kulak arkalarında yerleşmiştir; göz akında görülmez.

Kandaki kırmızı hücrelerin (alyuvar) parçalanması neticesinde açığa çıkan **hemoglobin'**den protein ve demir ayrılır, arta kalan kısım, çeşitli safhalar geçirdikten sonra **bilirübin'**i teşkil eder. Bilirübinin en büyük kısmı retiküloendotelyal sistem hücrelerinden zengin olan karaciğer ve dalakta yapılır. Günde ortalama olarak 6 gr hemoglobinin yakıldığı ve her gram hemoglobinden 40 mg'a yakın bilirübinin meydana geldiği tespit edilmiştir. Kanda normal olarak (100 cc kanda) 0,15 ilâ 0,80 mg arasında bilirübin bulunur. Bilirübin karaciğer hücrelerince kandan alınır, işlenir, suda eriyebilen direkt bilirübin hâline çevrilir ve safra ile ince barsağa atılır. Barsağa atılan bu bilirübinin parçalanmasıyla sterkobinogen, mesobilifuscin ve urobilinogen ismi verilen renkli maddeler meydana gelir. Urobilinogen, tekrar emilip, idrarla atılarak idrara rengini verir.

Sarılıkları, bilirübin metabolizmasındaki olayların gelişme zicirine uyarak şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

1. **İndirekt** (bileşik olmayan) bilirübin artışına bağlı sarılıklar:

a) İndirekt bilirübinin fazla teşekkülü: Kırmızı hücrelerin çeşitli sebeblerle fazla yıkılması, kırmızı küreler hâricindeki kaynaklardan fazla bilirübin açığa çıkması, buna yol açar.

b) Karaciğer hücrelerinin bilirübin tutmasında bozukluk (Gilbert sendromu).

c) Bilirübinin işlenmesindeki bozukluklar (enzim noksanlığı, Crigler-Najjar sendromu, bâzı yeni doğum sarılıkları).

2. **Direkt** (işlenmiş, suda eriyen bileşik) bilirübin artışına bağlı sarılıklar:

a) Safra kanalcıklarına atılma bozukluğu (Dubin-Johnson sendromu).

b) İşlenmiş bilirübinin karaciğer sinusoidlerine (kanalcıklarına) rengürjitasyonu (geri gelmesi): Viral (virüslere bağlı) veya toksik (ilâçlara veya alkole bağlı) hepatitler, pastnekrotik siroz.

c) Kolestazis (safra atılımındaki bozukluklar): Safra kanallarında karaciğer içi tıkanmalar (gebelik sarılığı, ilâç sarılığı gibi), karaciğer dışı tıkanmalar (taş ve ur tıkanmalarına bağlı sarılıklar).

Sarılıklar: **Hemolitik** (karaciğer öncesi), **hepatosellüler** (karaciğer içi) ve **obstriktif** (karaciğer sonrası veya tıkanma sarılığı) olarak da üçe ayrılabilir. **Viral hepatitler,** bu tasnifte karaciğer içi sarılıklar grubuna sokulabilir.

Hemolitik sarılıklar: Karaciğerde bir bozukluk olmadığı halde, kan boyalarının değişmesi demektir. Aşırı derecede alyuvar harâbiyeti (hemoliz) neticesi fazlaca hemoglobin açığa çıkması ve fazlaca bilirübin teşkili söz konusudur. Hafif hemolizler, karaciğerin aşırı bir faaliyetiyle kısmen tolere edilebilir.

Ancak, karaciğerin bilirübini işleme ve safra yollarına atma kapasitesi sınırlıdır. Bu sebeple şiddetli hemolizlerde kandaki bilirübin seviyesi yükselir. Yükselen bilirübinin büyük çoğunluğu işlenmemiş indirekt bilirübindir. İdrarda bilirübin yoktur. Safra ile çıkan bilirübinin artması neticesi safra kesesinde bilirübin taşları meydana gelebilir; büyük abdestteki ve idrardaki boyar maddelerin artışına bağlı olarak büyük abdestin ve idrarın rengi koyulaşır.

Hemolitik hâdiselerde sarılıktan başka anemi, yâni kansızlık da sözkonusudur. Karaciğer normal büyüklüktedir, müzmin vak'alarda dalak büyüklüğü görülebilir. Ağır hemolitik durumlarda karaciğerde yağlanma ve yer yer doku ölümleri bulunabilir. Hastalar anemi (kansızlık) dolayısıyla soluk ve limon sarısı renginde görünürler. Hemolitik kriz dönemlerinde ise şiddetli karın ağrıları, ateş ve genel durum bozukluğu ile birlikte kansızlık derinleşir. Kaşıntı yoktur. Bâzı durumlarda bacaklarda ülserasyonlara (yaralara) rastlanabilir.

Hemolitik sarılık sebeplerini şöylece sıralamak mümkündür: Kırmızı hücrelerin bizzat kendi yapılarıyla ilgili sebepler (irsî seferositoz, irsî ovalositoz, orak hücreli anemi, Akdeniz anemisi gibi) ve sonradan olma dış tesirlere bağlı) durumlar (yanıklar, röntgen şuâları, çeşitli kimyevî bileşikler, bâzı enfeksiyon hastalıkları, bitki ve hayvânî zehirler, bağışıklık sistemiyle ilgili sebepler, lösemiler, karaciğer hastalıkları, bâzı kanser türleri vb.)

Hemolitik sarılıkların tedâvisinde esas, hemolize yol açan sebeplerin tespit edilip, ortadan kaldırılmasıdır. Hastalar, kolesterini bol maddeler yemelidir. (Beyin, karaciğer, yumurta sarısı, süt). Yemeklerde su yerine normal miktarda süt içmelidir. Sıcak su banyosu iyidir. Açık hava, istirahat ve çilekli şuruplar, karaciğer hülâsası verilir.

Hepatosellüler (karaciğer içi) **sarılıklar** içinde en mühimi ve sarılığa yol açan bütün sebepler içinde en çok görüleni virüslerle meydana gelen **hepatitler'**dir (vahim sarılık). (Bkz. Hepatitler)

Tıkanma sarılığı (obstriktif sarılık): Tıkanma sarılıklarının en çok görülen sebebi, safra yollarındaki safra taşlarıdır. Bu taşların safra akımını engellemesi neticesinde işlenmiş bilirübin barsağa akamaz. Kanda işlenmiş bilirübin miktarı artar ve bu artan bilirübin idrara da geçerek idrarı koyulaştırır. Safra barsağa akamadığı için, dışkının rengi, camcı macununu andırır tarzda açık renklidir. Karaciğerde bir bozukluk yoktur, fakat uzun süre devam eden durumlarda karaciğerde de harâbiyet başlar ve durum daha da ilerler ve siroz gelişebilir. Taşlı vak'alardaki sarılık, taşın oynamasıyla birlikte azalıp artabilir. Taşın hareketiyle birlikte kolik tarzında kıvrandırıcı ağrılar da görülür. Taş, safra yollarını iltihaplandırırsa titremeyle yükselen ateş, tabloya iştirak eder. Tıkanma sarılıklarında, diğer sarılıklardan farklı olarak kandaki alkalen fosfataz denen enzimin miktarı oldukça artar.

Tıkanma sarılığının diğer sarılıklardan mutlaka ayırt edilmesi, tedâvi açısından oldukça mühimdir. Bâzı parazitler, pankreas başında yerleşen kanserler de tıkanma sarılığına yol açabilir. Tedâvi sebebe yönelik olmalıdır. Meselâ mevcut taşlar, cerrâhî olarak alınmalıdır.

Safra kesesi kuvvetsizse safra söktürücü maddeler verilir. Tâze tereyağı, kaymak, yumurta sarısı, zeytinyağı verilir. Yağlı, tavada kızartma, baharat, alkollü içkiler, kahve, çay verilmez. Tavada kızartmalar çok zararlıdır.

Spazm sebebiyle olan sarılıkta, safra söktürücüler verilmez. Süt, kaymak, tereyağı, içyağı, zeytinyağı, yumurta, fırında pişmeler, yağlı balık, pastalar, ceviz, fındık, bâdem gibi yağlı meyveler, çiğ portakal ve şeftali verilmez. Antispazmodik ilâç verilir.

Et ve yağ az yenir. Sebze suyu, sebze püresi ve yeşil sebze yenir.

SARISABIR (Bkz. Öd Ağacı)

SARİĞ (Opossum);

Alm. *Opossum (m), Beutelratte (f),* **Fr.** *Sarigue (f), opossum,* **İng.** *Opossum.* **Familyası:** Keselisıçangiller (Dielphyidae). **Yaşadığı yerler:** Kuzey Amerika ormanlarında. **Özellikleri:** Kedi iriliğinde, sıçana benzer, keseli bir hayvan. Yavrularını önceleri kesesinde, sonra sırtında taşır. **Ömrü:** 7 yıl kadar. **Çeşitleri:** Kuzey Amerika'da yaşayan tek keseli türdür.

Amerika ve Brezilya'nın ormanlarında yaşayan sıçana benzeyen keseli bir memeli. "Didelphys virginiana" veya "Didelphys marsupialis" bilimsel adıyla tanınır. Opossum olarak da anılır. Uzunluğu 56, kuyruğu 38 cm kadardır. Gündüz ağaçlarda uyur, gece ise avlanmaya çıkar. Ağaç dallarına rahat tırmanır. Uzun kuyruğu ile sarılarak sarkar. Böcek, yumurta ve küçük hayvanlarla beslenir. Bitkisel besin de yer. Bâzan kümeslere girerek tavukları öldürmek sûretiyle kanlarını emerek, büyük ziyanlara sebep olur. Rengi siyah-beyaz karışımıdır. İklime göre tüylerini değiştirir. Yılda 2-3 kez ürer Çiftleştikten iki hafta sonra 6-15 kadar yavru dünyâya getirir. Yavrular arı büyüklüğündedir. Gelişimlerini kesede memelere asılarak geçirirler. İki aylık olunca annelerinin sırtına tırmanarak

kuyruklarını ananın kuyruğuna dolayarak kendilerini taşıtırlar.

Sariğ, bir tehlikeyle karşılaşınca, kendini yere atarak ölmüş gibi yapar. Uzun zaman kımıldamadan yatar. En ağır yaralara bile dayanarak hayatta kalır. 7 yıl kadar yaşar. Postu kürkçülükte makbuldür. Eti sarmısak gibi kokar. Yerliler etini severek yerler.

SARKAÇ;

Alm. *Pendel (n),* **Fr.** *Pendule (m),* **İng.** *Pendulum.* Ağırlık merkezinden belirli bir mesâfede bulunan bir nokta veya eksen etrafında ileri geri salınabilen katı cisim. Başlıca sarkaç tipleri: 1) Basit sarkaç, 2) Bileşik sarkaç (Fizik sarkaç), 3) Burulma sarkacı, 4) Dairesel sarkaç, 5) Esnek sarkaç, 6) Balistik sarkaç, 7) Manyetik sarkaç.

Basit sarkaç: Kütlesi ihmâl edilebilecek kadar küçük olan bir katı çubuğun veya ipin ucuna küresel veya geometrik bir katı cisim bağlanır ve katı cismin ağırlık merkezinden belli uzaktaki bir nokta veya eksen etrafında salındırılırsa basit bir sarkaç meydana gelir. Salınan katı cismin bir küre olduğunu farz edersek kürenin bir gidip-gelme süresine s**arkacın peryodu** denir. Yapılan deney ve matematik hesap neticesinde anlaşılmıştır ki, basit sarkacın peryodu kürenin ağırlığına bağlı değildir. Çubuğun boyunun (*l*) karekökü ile doğru, (g) yerçekimi ivmesinin karekökü ile ters orantılıdır. Yâni peryot: $T= 2\pi \sqrt{l/g}$'dir.

Sâniyeleri vuran bir saat sarkacının peryodu 2 sn'dir. Çünkü peryot bir gidip gelme olduğuna göre, saat sarkacının gidişi ve gelişi birer sn olduğundan, toplamı 2 sn olur. Sarkaçlı saat geri kalıyorsa sarkaç boyu kısaltılır, dolayısiyle peryot küçültülür. İleri gidiyorsa sarkaç boyu uzatılır, yâni peryot büyütülerek ayar yapılmış olur. Basit sarkacın en önemli tatbik yeri yerçekimi ivmesinin tespitidir. Bir basit sarkacın peryodu kronometreyle ölçülerek o yerdeki yerçekimi ivmesi: FORMÜL VARRR-1 formülü ile hesaplanır.

Bileşik (fizik) sarkaç: Herhangi bir biçimde olan katı cisim 0 ağırlık merkezinden h kadar uzaktaki bir A noktasından eksene takılır ve salındırılırsa bir bileşik sarkaç elde edilmiş olur. Katı cismi 0 ve 0' noktaları arasında salınır. Denge hâli B noktasında gerçekleşir. Küçük açılı salınımlar için peryot FORMÜL VARRR-2 olup, burada m katı cismin kütlesi, I da A noktasına göre atalet (eylemsizlik) momentidir.

Burulma sarkacı: Daha çok ince metal tele asılmış katı cisimden meydana gelir. Bu telin burulması sonucunda salınımlar ortaya çıkar. Salınım peryodu $T= 2\pi . \sqrt{I/k}$'dır. I, salınım eksenine göre katı cismin eylemsizlik momenti, k ise telin burulma sâbitidir.

Dairesel sarkaç: Sabit bir kürenin iç yüzeyinde sürtünmeksizin kayabilen maddî bir noktadan meydana gelir. Bu maddî nokta kürenin merkezinden geçen düşey düzlemde salınım hareketi yaparak çemberin bir parçasını (AB) çizer. Kürenin 0A yarıçapı *l* ile gösterilirse salınım peryodu basit sarkaçta olduğu gibi:

$T= 2\pi \sqrt{l/g}$'dir.

Esnek sarkaç: Bir ağırlıkla salınan helezon yaydır. Salınım peryodu: $T= 2\pi \sqrt{m/k}$'dır. m yayın ucuna asılan katı cismin kütlesi, k da yayın kuvvet sâbitidir.

Balistik sarkaç: Mermilerin hızını ölçmekte kullanılan, çelik çubuklar yardımıyla bir eksene takılmış kesik koni biçiminde bir hedeften müteşekkil âlet. Mermi hedefe çarpınca sarkaç geri istikâmette hareket yapar. Geri gelme açısı ölçülerek merminin hızı hesaplanır.

Manyetik Sarkaç: Burulmaz bir ipliğe asılan ve yer manyetik alanının veya düzgün bir manyetik alan tesiriyle yatay bir düzlem içinde salınan manyetik (mıknatıslı) bir çubuktan müteşekkildir. Küçük genlikli salınımlar için peryot: $T= 2\pi \sqrt{I/\mu . B}$'dir. Formülde I salınım eksenine göre mıknatıslı çubuğun atalet momenti, μ ise manyetik momenti, B manyetik indüklemenin yatay bileşimini gösterir.

SARKIT-DİKİT;

Alm. *Stalaktit-Stalagmit (m),* **Fr.** *Stalactite-Stalagmite (f),* **İng.** *Stalactite-Stalagmite.* Mağaraların tavanlarından damlayan kalsiyum bikarbonatlı yeraltı sularından CO_2 (Karbondioksit) gazının uçmasıyla meydana gelen kireç yumrusu. Aynı yerden damlayan suların zemin üzerinde bırakıp, yığdığı kalsiyum karbonat çökeltisinin aşağıdan yukarıya doğru yükselen kısmı da dikit ismini alır. Sarkıt-dikite **damlataşı** da denir.

Sarkıtlar birer sütuna benzer. Bâzan suda kil veya balçık bulunması sarkıtların renkli olmasına yol

açar. Sarkıt ve dikitlerin şekli suyun damlama şartlarına, damlanın az veya çok olmasına, iki damla arasındaki uzunluğa ve mağaranın küçük hava değişikliklerine bağlıdır.

Sarkıt ve dikik tortulanmaları kalsiyum karbonatı erimiş bulunan suların karbondioksidinin uçmasıyla belirir. Kalkerlerin deliklerinden geçip, mağaraların tavanından sızan ve düşme hâline gelen kalsiyum bikarbonatlı sulardan CO_2'in belirli miktarda uçmasıyla damlanın bulunduğu yerde $CaCO_3$ tortulanır. Geri kalan su damlası mağaranın tabanına düşer. Burada arta kalan CO_2 de uçar. Kalan kalsiyum karbonat tortulanır. Uzun zaman süren bu işlem sonunda, mağaranın içinde tavandan aşağı ve tabandan yukarıya doğru yükselen halka halka sütunlar meydana gelir. Bunlar bâzan her ikisi birleşerek tek sütun meydana getirirler ki, buna **damlataşı sütunları** denir.

Sarkıt ve dikitler bulunan mağaralar ışıklandırılarak, insanları çeken, ilginç yerler hâline gelirler. Fransa'daki Padiraç mağarası, Çek Cumhûriyetindeki Machoca Mağaraları ve Türkiye'de Alanya Damlataş Mağarası bunlardandır.

SARMAŞIK (Bkz. Duvar Sarmaşığı)

SARMISAK (Allium sativum);

Alm. *Knoblauch (m),* **Fr.** *Ail (m),* **İng.** *Garlic.* **Familyası:** Zambakgiller (Liliaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Bütün Anadolu.

Temmuz-Ağustos ayları arasında beyaz veya pembemsi renkli çiçekler açan, 20-100 cm boylarında çok yıllık otsu bir bitki. **Sarımsak** diye de tâbir edilir. Vatanı Orta Asya'dır. Toprak altında büyükçe bir soğanı bulunur. Yaprakları uzun, yassı, buğday yaprağı gibidir. Çiçekler, küre şeklinde olup, bir şemsiyeyi andıran dallar ucunda toplanır. Meyveleri siyah renkli tohumlar taşıyan bir kapsüldür. Sarmısak nâdiren tohum verir. Bunun için daha çok soğancıklarla (dişlerle) üretilir. Sarmısağın soğan kısmı beyazımsı renkli olup, soğancık veya dişlerden meydana gelir. Soğancıkların hepsi bir arada ve bir kabuk tarafından sarılmıştır.

Memleketimizde beyaz ve siyah sarmısak yetiştirilmektedir. Tıpta beyaz sarmısak kullanılır.

Yetiştirilmesi: Sarmısak ılımlı ve yumuşak iklimlerden hoşlanır. Serin, suyu süzen ve zengin kaba toprakları sever. Toprağı oldukça yorduğundan, tabiî ve fennî gübrelerle toprak beslenmelidir.

Sarmısak, iyi hazırlanmış toprağa 20 cm aralıklarla açılmış çizgilere 10 cm mesâfeyle ekilir.

Tohumluk için seçilen dişlerin, orta büyüklükte sağlam ve tâze olması lâzımdır. Mevsime göre dikimden 2-3 ay sonra tâze olarak hasadına başlanır. Kuru sarmısak elde etmek için dikim kış sonunda, bahar başında yapılır. Yapraklar kuruyunca hasat edilir. Bir dekardan ortalama 1000-2000 kg sarmısak elde edilir.

Kullanıldığı yerler: Sarmısağın bileşiminde şekerler, vitaminler (A,B,C), kükürtlü bir uçucu yağ ve içerisinde bol olarak allil sülfür bulunur. Sarmısağın özel kokusu ve tadı bundan ileri gelir.

Çok eski çağlardan beri bilinmekte ve tedâvide kullanılmaktadır. Eskiden salgın hastalıklarla mücâdelede çok kullanılmaktaydı. Antiseptik, iştah açıcı, tansiyon düşürücü, solucan düşürücü, idrar arttırıcı, kan temizleyici etkileri vardır. Antiseptik etkisi, içindeki allisinden ileri gelir. Bakteriler üzerinde üremeyi azaltıcı ve öldürücü etkisi vardır. Eskiden harplerde antibiyotik ve antiseptik olarak çok kullanılmıştır.

Ayrıca, kansere karşı üstün bir koruyucu, hemeroide faydalı, bronşit, astım, varis, siyatik ve romotizma ilâcı olan sarmısağın faydaları ve kullanıldığı yerler çoktur.

SARUHANOĞULLARI;

on dördüncü yüzyılın başlarında Manisa ve çevresinde kurulan Türk beyliği. Aslen Harezmli olup, Türkiye Selçuklularının hizmetine giren Saruhan Bey tarafından kurulmuştur.

Anadolu'nun Moğol istilâsına uğradığı ve Türkiye Selçuklu Devletinin zayıflamaya mâruz kaldığı yıllarda sayısız Türkmen grupları Batı Anadolu bölgesine gelerek, bu bölgelerdeki Bizans şehir ve kasabalarını ele geçirmeye başladılar. Türkiye Selçuklu Sultânı İkinci Mes'ûd'un ümerâsından olan Saruhan Bey de 1302'den îtibâren Uc'ta faâliyetlere giriştiği görülmektedir. Saruhan Beyin 1305'te Manisa şehrini abluka altına alması ve kıyı ucunda faaliyetlerini arttırması üzerine Bizans İmparatoru İkinci Andronikos Batı Anadolu'ya oğlu IX. Mihâil'i gönderdi. Bu prens, Katalan kuvvetlerinin desteğiyle Manisa'ya kadar geldiyse de, Saruhan Bey kuvvetlerine karşı duramayacağını anlayınca, kaleyi sağlamlaştırıp sâhile çekildi. Katalanların bölgeyi terketmelerinden sonra, Manisa'ya karşı hücumlarını arttıran Saruhan Bey, 1308 yılına kadar civâr kasaba ve köyleri ele geçirdikten sonra, nihâyet 1313'te

Türklerin Leşkeriş ili dedikleri Manisa'yı fethetti. Manisa'nın fethine kardeşi çuğa Bey ile Ali Paşa da katılmıştır.

Manisa'nın fethiyle burasını kendisine merkez yapan Saruhan Bey, kardeşi Çuğa Beye Demirci ve yöresini, diğer kardeşi Ali Paşaya ise, Nif (M.Kemâl Paşa)'in idâresini vermiştir. Bundan sonra, hudutlarını Ege Denizi sâhiline kadar genişleten Saruhan Bey, denizciliğe de başladı. Donanma kurdu. Manisa dâhil Adalar, Akhisar, Gördes, Göndük, Ilıca/Turgutlu, Kayacık, Marmara/Zarhaniyet, Menemen, Güzelhisar ve Mendehorya'ya hâkim oldu. Saruhanlı kuvvetleri, Foça'daki Rum ve Lâtinleri baskı altında tuttular. Foçalılar Antlaşma istediler. Saruhan Bey, yıllık on beş bin gümüş akçe haraç vergi karşılığı antlaşma yaptı.

Saruhanoğulları, doğuda Germiyan, kuzeyde Karesi, güneyde Aydınoğulları beylikleriyle çevrildiğinden fetihleri sâhil istikâmetindeydi. Ege adaları ve Balkanlara sefer yapmayı plânladı. Donanmayı kuvvetlendirip, harp filosu kurdu. Saruhan Bey, 1334'te Aydınoğlu Umur Beyle ittifak edip, iki yüz yetmiş gemiden meydana gelen müttefik Türk donanmasıyla Yunanistan'a çıkartma yaptı. Bu seferde Saruhan donanmasına Saruhan Beyin oğlu Süleymân Bey kumanda etti. Bu sırada Bizans'ın Foça Vâlisi Dominik isyân edip, Midilli'yi işgâl etti. Dominik, Saruhanoğlu Şehzâde Süleymân ve bâzı adamlarını hîleyle esir etti. Süleymân Bey, Bizans İmparatoru III. Andronikos Palailogos'un vâsıtası ve Saruhanlı kuvvetlerin, Rum ve Lâtinlere baskısıyla kurtarıldı.

Saruhan Bey, Bizans İparatoru III. Andronikos'un 1341'de ölümü üzerine, Gelibolu'ya çıkartma yaptı. Gelibolu'dan çok ganîmet aldı. Bizans'ta taht mücâdelesi başlayınca, Kolonici Lâtinler İzmir'i aldılar. Saruhan Beyin müttefiki Aydınoğlu Umur Bey, Bizans devlet adamı Kantakuzenos'un imparatorluk mücâdelesinde yardım isteğine karşılık vermek üzere, Saruhanlı topraklarından geçiş hakkı istedi. Saruhan Bey, Umur Beyden iki beylik arasındaki hudut ihtilâflı toprakları vermesi şartıyla geçiş hakkı verdi. Saruhanlı donanmasından bir filo da Süleymân Bey kumandasında Aydınoğlu Umur Beyin donanmasına katıldı. Umur Bey, Rumeli'ye geçip, Kantakuzenos ile birleştiyse de, Süleymân Bey, 1345'te Küçükçekmece civârında hummaya tutularak vefât etti.

Aynı sene Saruhan Beyin de vefâtı üzerine beyliğin başına oğlu Fahreddîn İlyâs Bey geçti. Bizans İmparatoriçesi Anna, 1345'te Kantakuzenos'a karşı İlyas Beyle bir ittifak antlaşması yaptı. İlyas Beyin vefât târihi tespit edilemediğinden, kaç yıl beylik yaptığı bilinmemektedir.

Saruhanoğullarının üçüncü beyi, Muzafferüddîn İshâk Beydir. İshâk Bey, îmâr faâliyetlerinde bulunup, 1380'de medrese, Koyunköprüsü-Çapraslar mahallelerinde, birer çeşme ve iki hamam yaptırdı. 1388'de vefât edince, yerine oğlu Hızırşah geçti.

Hızırşah, Haçlılarla devamlı mücâdele eden Osmanlı Devletiyle iyi münâsebetler kurdu. 1389 Kosova Meydan Muhârebesinde Osmanlılara yardımcı kuvvet gönderdi. Hızırşah'ın beyliğini kardeşi Orhan Bey kabûl etmeyerek, saltanat mücâdelesine girişti. Orhan Bey, Osmanlıların Anadolu birliğine de karşı çıktı. Osmanlı Sultânı Birinci Bâyezîd Han, 1390'da Manisa'yı alıp şehzâde sancağı yaptı. Saruhanoğlu Orhan Bey, 1402 Ankara Harbinde Timur Hanın safında yer aldı. Saruhan askerleri Osmanlı ordusundan ayrılıp, Orhan Beyin yanına gittiler. Saruhan Beyliği, Ankara Harbinden sonra 1402'de tekrar kuruldu. Timur Han, Orhan Beyi Saruhan Beyliğine getirdiyse de, Hızırşâh, Saruhan Beyliğine tekrar hâkim oldu. Hızırşah, Osmanlıların Fetret devrinde, Emir Süleymân'ın safını tuttu. Mehmed Çelebi, 1410'da kardeşi ve müttefiklerini yendi. Hızırşâh, Manisa'da yakalanıp, cezâlandırıldı. Saruhanoğulları toprakları Osmanlı hâkimiyetine geçip 1410'da beylik yıkıldı.

Saruhanoğulları, hüküm sürdükleri topraklar üzerinde birçok îmâr faaliyetlerinde bulundular. Câmiler, medreseler, köprüler yaptırdılar. Bunlar arasında bilhassa Saruhan Beyin Gediz üzerinde yaptırdığı köprüyle Manisa'da bir mescit ve çeşmesi, Hızır Beye âit Manisa'da Ulu Câmi, Mevlevîhâne ve medresesi dikkati çekmektedir.

Saruhanoğulları, Lâtinlerle ticârî münâsebet kurduklarından, jigliati denilen Lâtin harfli, resimli gümüş sikke kestirmişlerdir. İshâk, Hızırşâh ve Orhan Beylerin İslâmî sikkeleri de ele geçmiştir. Saruhanoğulları donanmalarıyla faaliyette bulunarak pekçok ganîmet malı elde ettikleri gibi, batı devletleriyle ticârî münâsebetlerde de bulunmuşlardır. Saruhanoğulları, devirlerinde yazılan eserlerle de Türkçeye büyük hizmet etmişlerdir. Yâkûb bin Devlethân'ın emriyle Nâsırüddîn Tûsî tarafından on sekiz bâb üzerine tertip edilmiş olan **Bâhnâme** Türkçe'ye çevrilmiştir.

Saruhanlı Beyleri

Saruhan Bey 1302-1345

Fahreddin İlyas Bey.....1345-?

Muzaffereddin İshak Bey.....?-1388

Hızırşah .....I. 1388-1390, II. 1403-1410

Orhan Bey 1402-1403

SÂSÂNÎLER;

Alm. *Sassaniden (pl.),* **Fr.** Sass*anides (pl.),* **İng.** *Sassanids.* İran'da devlet kuran eski hânedanlardan. 226 yılında, **Zerdüşt** din adamlarından Sâsân'ın torunu, Erdeşîr tarafından kuruldu. Hânedanın birinci hükümdârı olan Erdeşîr'in, babası Şiraz Beyi **Bâbek'**tir. Devletin adına Erdeşîr'in dedesine izâfeten "Sâsânîyân" denildi. Devletin merkezi Bağdat yakınlarındaki Medayin şehridir. 590-628 yılları arasında Batı İran'daki Destecrit şehri de merkezlik yapmıştır.

Sâsânîlerin ilk hükümdarı, Birinci Erdeşîr olup, 226-241 yılları arasında saltanat sürdü. Erdeşîr'in ilk icraatı bölgede hâkimiyet kurup, iktidarını kuvvetlendirmek oldu. İran'daki küçük krallıkları kaldırdı. Batı Avrupa'dan, Doğu Asya'ya kadar hâkim olup, Roma İmparatorluğuna karşı mücâdele etti.

Erdeşîr'den sonra oğlu Şâpûr, Sâsânî hükümdârı oldu. Birinci Şâpûr (241-271) ve halefi hükümdarlar da Romalılarla mücâdeleye devam etti. Birinci Şâpûr, Roma imparatoru I. Valerianus'u 259'da yenerek, esir etti. Sâsânîler Suriye, Kilikya ve İç Anadolu bölgelerine kadar yayıldılar. Birinci Şâpûr'dan sonra, 271'de oğlu Hürmüz hükümdar oldu.

Birinci Hürmüz (271-272) zamânında Manî adında birisi **Maniheizm** denilen bozuk dîni kurdu. İkinci Behrâm (276-293), 283'teRoma İmparatoru I. Carus'a yenildi. Carus savaş meydanında suikastla öldürüldü. İkinci Şâpûr (309-379) zamânında da Roma imparatoru Julianus, 363'te savaş meydanında öldürüldü. İkinci Şâpûr, Hıristiyanlara karşı mücâdele ederek, onları baskı altında tuttu. Birinci Firûz (459-483) döneminde Sâsânîler Akhunların baskınına mâruz kaldı. Firûz, Akhunlara yenilip, esir düştü. Akhunlar, antlaşmayla Firûz Şâhı serbest bıraktı. Firûz Şâh antlaşmaya uymayıp, tekrar Akhunlara saldırınca, yenildi. Esir düşüp, öldürüldü.

Kubât (Birinci hükümdarlığı 485-498, ikinci hükümdarlığı 501-531) zamânında isyanlar çıkıp, Mejdek adında bir sapık, târihte ilk defâ komünistliği çıkardı. Mecûsî olup, herkesin malı ve kadını ortaktır, dedi. İran Şahı Kabât buna inandı. Böyle olunca halk isyân etti. O da İran'dan kaçtı. 498- 501 yılları arasında Câmâsp hükümdarlık yaptıysa da Kubât tekrar İran'a döndü. Kabâd'ın 531'de ölümüyle oğlu Nûşirevân İran şâhı oldu.

Nûşirevân (531-579), Mejdek'i seksen bin adamıyla birlikte öldürdü. İran'daki âsileri temizleyip, âdil bir idâre kurdu. Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu ile mücâdele etti. Bizanslılardan Suriye'yi aldı. Sâsânî nüfûzu Yemen ve Somali'ye kadar uzandı. Nûşirevan, 578 yılında, Bizans-Ermeni müttefik ordusuna yenildi. 579'da Bizans-Sâsânî Antlaşmasından sonra öldü. Nûşirevân, Sâsânîyân şahlarının en büyüğü olup, lâkabı "Âdil" idi.

Dördüncü Hürmüz (579-589) den sonra başa geçen Hüsrev Perviz (589-628) zamânında, Bizanslılarla mücâdele şiddetlendi. Sâsânîler, 609'da İstanbul önlerine kadar geldiler. Boğaz'ın Asya sâhilini tuttular. 611'te Urfa ve Antakya, 612'de Kayseri, 614'te Şam, 615'te Kudüs, 616'da İskenderiye'yi Bizanslılardan alıp, Doğu Akdeniz'e hâkim oldular. 617'de Üsküdar'ı zaptedip, İstanbul'u kuşattılar. 620'de Ankara ve Rodos Adasını, 626'da Kadıköy'ü alıp, İstanbul'u tehdit ederek, Bizanslıları zorladılar. Sâsânîler, Boğaz ve Ege sahillerindeki Bizanslılarla mücâdele ederken, Ortadoğuda büyük hâdiseler oluyordu.

611 yılında, İslâmiyetin doğuşuyla hazret-i Muhammed sallallahü aleyhi ve sellem, İran-Sâsânî Şâhına Nâme-i Saâdet gönderip, İslâma dâvet etti. Sâsânîler bu dâveti kabul etmediler. İslâm orduları, Allah'ın emirlerini bildirmek için savaştılar. Mısır, Filistin, Suriye, Irak'taki Sâsânî şehirleri İslâm orduları tarafından fethedildi. Halife hazret-i Ömer zamânında, Sa'd bin Ebî Vakkas kumandasında gönderilen İslâm orduları, İran'a geldiler. Sâsânî hükümdarı Üçüncü Yezdigird, İslâm ordularıyla 637 yılında Kadisiye Muhârebesini yaptı. Sâsânîler yenildi. İslâm orduları, Kadisiye Zaferinden sonra, Sâsânîlerin başşehri Medayin şehrini aldı. Sâsânîler, İslâm ordularıyla mücâdeleye devam ettilerse de 638 Calûlâ, 642 Nihavend Meydan Muhârebelerinde de bozguna uğradılar. 642 yılında Sâsânî Devleti yıkılarak, bütün İran ve Irak Müslümanların hâkimiyetine geçti.

Sâsânîler, derebeyliğe dayanan mutlâkiyetçi bir sistemle idâre edilirdi. Ülkede nüfuz sâhibi büyük âileler ve kabileler vardı. Mejdek'in kurduğu komünizm idâresi, Kabât zamânında tatbik edilmek istendiyse de ülkede isyanlar çıktı. Nûşirevan Mejdek ve adamlarını öldürüp, âdil bir idâre kurdu. Sâsânîler, Zerdüşt olup, bozuk dinlere inanırlardı. 627 Kadisiye Muhârebesinden sonra, Sâsânî ülkesinde İslâmiyet yayılıp, bölgelerinde büyük İslâm devletleri kuruldu. (Bkz. İran)

Sâsânî Şahları

Erdeşîr I 226-241
Şâpûr I 241-271
Hürmüz I 271-272
Behrâm I .....272-276)
Behrâm II 276-293
Behrâm III ..... 293)
Narses I 293-301
Hürmüz II 301-309
Şâpûr II 309-379
Şâpûr III 379-388
Behrâm IV 388-399
Yezdigird I 399-420
Behrâm V 420-440
Yezdigird II 440-457
Hürmüz III 457-459
Firûz 459-483
Balâş 483-485
Kubât I I.485-498 II.501-531
Câmâsp I 498-501
Nûşirevan 531-579
Hürmüz IV 579-589
Perviz Hüsrev 589-628
Sirûs 628
Erdeşîr II 628
Hüsrev 628
Kubât II 628-629
Pûrândubt I 629-631
Guşnâspberde..... 631-?
Âzermidubt 631-634
Hürmüz ..... 634)
Yezdigird III 634-642

SATER OTU (Satureja hortensis);

Alm. *Gartenbohnenkraut (n),* **Fr.** *Sarriette (m),* **İng.** *Summersavory.* **Familyası:** Ballıbabagiller (Labiatae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Akdeniz bölgesi.

Mayıs-ağustos ayları arasında, beyazımsı veya pembemsi renklerde çiçekler açan, 15-35 cm boylarında, kekik kokusunda olan, bir yıllık otsu bitki. Dağlık bölgelerde, kurak yerlerde yetişir. Yapraklar sapsız ve tüylüdür. Çiçekler tüpsü ve iki dudaklıdır. Anadolu'da 14 kadar türü yayılmıştır. Yabâni kekik olarak da bilinir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin çiçekli ve yapraklı dalları kullanılır. Uçucu yağ taşırlar. Gaz söktürücü, iştah açıcı, terletici, idrar söktürücü, uyarıcı ve mîde ağrılarına etkilidir. Baharat olarak da hâlen kullanılmaktadır. Halk arasında kekik yerine kullanılır.

SATINALMA GÜCÜ PARİTESİ TEORİSİ (Purchasing Power Parity);

Alm. *Kaufkraftparitätstheorie,* **Fr.** *Théorie de parité du pouoir d'achat,* **İng.** *Teory of purchasing power*

parity. İki para arasındaki döviz kurunun dengede olması için her iki ülkenin iç satınalma güçlerinin, sözkonusu döviz kurunda eşdeğer olması. Bu teoriye göre; belirli bir dönemde meselâ, Türkiye'de fiyatlar % 100 artarken ABD'de fiyatlar değişmediyse, bir dolar 1000 Türk lirası şeklinde olan döviz kurunun, bir dolar 2000 Türk lirasına yükselmesi gerekir.

Uygulamada, satınalma gücü paritesi teorisinin sınırlı bir geçerliliği vardır. Çünkü, döviz piyasalarında arz ve talep etkisiyle oluşan döviz kurları, ödemeler bilançosu dengesizlikleri, sermâye hareketleri, spekülasyon ve hükûmetlerin iktisat politikaları gibi faktörlere bağlıdır.

Birçok mal ve hizmetler dış ticârete konu teşkil etmemektedir. Bu bakımdan nisbî fiyatları döviz kurunun belirlenmesinde hesâba katılmamalıdır. Halbuki satınalma gücü paritesi, bütün mal ve hizmetlerin ortalama fiyatlarına bağlı bulunmaktadır.

Diğer taraftan, bir ülkedeki paranın, diğer ülke parasına göre satınalma gücünü tespit ederken esas alınacak mal bileşimi, iki ülkede farklı olabileceği gibi ortalama fiyat seviyelerini ölçerken güçlükler de olabilir.

Bütün bu etkenler, hayat standartları bakımından câri döviz kurlarına göre yapılacak karşılaştırmaların dikkatle yorumlanması gerektiğini göstermektedir.

SATUK BUĞRA HAN (Bkz. Abdülkerim Satuk Buğra Han)

SATÜRN;

Alm. *Saturn,* **Fr.** *Saturne,* **İng.** *Saturn.*

Kimliği

Güneşe ortalama uzaklığı ..... 1427 milyon km

Dünyâya minimum, maksimum uzaklığı ..... 1200-1650 km

Güneşin etrafında dolanım süresi ..... 294 gün

Kendi etrafında dönüş süresi..... 378 gün

Yörüngedeki hızı .....10 km/sn

Ekvator çapı ..... 119.300 km

Yere göre kütlesi .....(yer= 1) 95,16

Ortalama yoğunluğu ..... (su= 1) 0.69

Kaçış hızı..... 32,21 km/sn

Hacmi ..... (Dünya= 1) 744

Ortalama yüzey ısısı ..... -180°C

Boyutları bakımından Güneş sisteminde Jüpiterden sonra ikinci büyük gezegen. Güneşten uzaklığa göre 6. sıradadır. Jüpiterle Uranüs arasındadır. Satürn, teleskopla bakıldığı zaman karakteristik halkaları hâriç Jüpitere benzediği görülür. Ancak Jüpiterin parlak renkleriyle kıyaslandığı zaman daha ziyâde solgun bir renkte olduğu anlaşılır.

En yeni bilgilere göre Satürnün atmosferini meydana getiren elementler arasında bol miktarda metan ve amonyağın varlığı belirlenmiştir. Astronomlara göre henüz kesin bir neticeye varılmamakla birlikte atmosferinde yine bol miktarda hidrojen ve helyumun bulunması gerekir.

Günümüzde dev gezegen Satürnün iç yapısı ve bileşiminin nasıl olduğu hakkında kesin bir bilgi yoktur. Çünkü hiçbir uzay aracı bu gezegene iyice yaklaşıp yakından bir inceleme yapamamıştır. Buna rağmen modern astronomi oldukça kabul gören tasarılar (varsayımlar) ortaya atmıştır. Bunlardan biri olan Wild Teorisine göre Satürnün merkezinde demir ve nikel gibi ağır elementlerden meydana gelmiş bir çekirdek vardır. Bu çekirdek buzul bir tabaka tarafından çevrelenmekte ve en üstte de gaz hâlinde bulunan bir tabaka yer almaktadır. Başka bir teoriye göre de en üst tabaka ağır atmosferin sebep olduğu basınç sonucu sıvı hidrojenden teşekkül etmiştir. Başka bir deyişle Satürnün bütün yüzeyi dev hidrojen okyanuslarından meydana gelmiştir.

Satürn'ü diğer gezegenlerden ayıran en önemli özelliği dev gezegeni çepeçevre saran halkalardır. Her ne kadar tek bir halka olarak görünse de aslında birbirinden ayrılmış ve iç içe geçmiş üç halkadan meydana gelmiştir.

Bu üç halkanın görünümü ve boyutları birbirinden farklıdır. Meselâ, yarı saydam ve en az aydınlık

görünen iç halkanın dıştan çapı 180 bin km, yüzeye olan uzaklığı 10.000 km'dir. Ortada bulunan halka ise biraz daha aydınlık olup, iç halkadan 1000 km'lik bir saha ile ayrılmıştır. Genişliğiyse 20 bin km'dir. Halkaların en aydınlık olanı dış halkadır. Ortadaki halkadan 4000 km uzakta olan bu halka, yaklaşık 16 bin km genişliğindedir. Buna karşılık halkaların kalınlıkları çok azdır (ortalama 50-60 km).

Satürn halkalarını meydana getiren milyarlarca tâneciğin boyutları en az birkaç milimetreyle en çok birkaç kilometre (astroid gibi) arasında değişmekte olup donmuş amonyaktan meydana geldikleri tahmin edilmektedir.

Birbirine bağlı olmadan aynı gezegen çevresinde, belli bir yörüngede dönen bu tâneciklerin meydana gelişi hakkında değişik görüşler vardır.

Bunlardan en çok kabul görenine göre söz konusu halkalar, Satürn çevresinde dolaşan katı cisimli büyük uyduların parçalanıp gezegen yörüngesine dağılmasıyla meydana gelmiştir.

Satürn'ün tam 17 uydusu vardır. Bunların en ünlüleri Titan (çapı 5150 km), Rea (1530 km), Japet (1460 km), Dione (1120 km), Tethys (1060 km) ve Mimas (390 km)tır. Titan aynı zamanda Jüpiter'in uydusu Ganymede (5276 km)den sonra Güneş sisteminin en büyük uydusudur.

Satürn yüzeyinin son derece soğuk olması, ayrıca gaz veya sıvı maddelerden teşekkül etmesi sebebiyle, üzerine araç veya astronot indirip araştırma yapılması bugün için imkânsızdır.

SAVAŞ (Bkz. Harp)

SAVCI;

Alm. *Staatsanwalt (m),* **Fr.** *Procureur (m),* **İng.** *Attorney general, public prosecutor.* Adâlet Bakanlığının kontrolü altında, cezâ mahkemelerinde amme (kamu) dâvâsını açan, hukuk ve idâre mahkemelerinde amme (kamu) menfaatini temsil eden, cezâların yerine getirilmesini teminle vazifeli kılınan, yargı kuvveti karşısında devleti temsil eden kânûnî şartlara sâhip memur; müdde-i umûmî.

Modern savcılık teşkilâtının kurulması, 1879 yılından sonra, Fransa'nın öncülüğünde gerçekleşmiştir. İslâm Hukûkunun uygulandığıOsmanlı Devletinde savcılık yoktu. İslâm Hukûkunda suçluyu tâkip etme, mahkemede hakkını savunma, şikâyet, suçtan zarar görenin görevidir. Ancak mağdurun hakkına kavuşması, suçlunun bir an önce cezâlandırılması için devletçe her türlü tedbir alınırdı. Ülkemizde modern anlamda savcılık, Savcılık Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kânunu Muvakkatı ile girmiştir (1879). 1982 Anayasasından önceki kânunlarda da savcılık müessesesine yer verilmektedir. Savcıya, cumhûriyet adına görev yaptığını belirtmek üzere "Cumhûriyet Savcısı" adı verilmektedir. Eskiden Savcı yerine **Müdde-i Umûmî** ifâdesi kullanılırdı. Danıştayda savcılık işini yapanlara "Kânun Sözcüsü" denilirken, şimdi onlara da "Danıştay savcısı" denilmektedir.

Savcının vazife ve selâhiyeti, **Cezâ Muhakemeleri Usûlü Kânunu'**nda ve başka kânunlarda düzenlenmiştir.

Savcının görevleri: 1) Araştırma ve kovuşturma görevi, 2) Âmme dâvâsını açma ve yürütme, 3) Emniyet tedbirlerine başvurabilme (yakalama, arama, elkoyma gibi), 4) Kânun yoluna başvurma (temyiz etme gibi), 5) Cezâların infâzını sağlama, 6) Tebliği gereken kararları ve çağrı belgelerini tebliğ etme, 7) İsim, yazı düzeltme dâvâları gibi bâzı hukuk dâvâlarıyla ilgili görevler. Savcıların her türlü özlük hakları, Yüksek Hâkimler ve Savcılar Kurulu tarafından yapılır. Savcı, yürütme organı içerisindedir. Adâlet Bakanı, savcının üstüdür; ona emir verebilir. Yaptığı iş yargı olmadığından savcı, hâkim gibi bağımsız değildir. Kolluk görevlileri adlî işlerde savcının emrinde olup, onun yardımcılarıdır.

SAY, Jean-Baptiste;

Mahreçler Kânunu ile tanınan, liberal ekole mensup Fransız iktisatçısı. 5 Ocak 1767'de Fransa'nın Lyon şehrinde doğdu. Gençken geçim sıkıntısı sebebiyle İngiltere'ye çalışmaya gitti. Fransız İhtilâlinin patlak vermesiyle 1789'da tekrar ülkesine döndü. Gazeteci olarak, elindeki bütün imkânlarını Adam Smith'in klasik ekonomi tezini müdâfaa etmeye kullandı. 1816'dan sonra çeşitli enstitülerde siyasî ekonomi profesörlüğü yaptı. 16 Ekim 1832'de Paris'te öldü.

Mahreçler Kânunu: Gerçekte mallar, mallarla değiştirilir. Para, malların alışverişlerini kolaylaştıran bir araçtır. Bir mal üretildiğinde, başka malları satın almak için kullanılacak gelir doğmuş olur. Bu sebepledir ki, ekonomide aşırı üretim söz konusu olmaz. Her malın üretimi, üretilen öbür mallar için bir pazar doğurur. Mahreçler Kânunu, kısaca şu şekilde formülize edilebilir: "Her arz kendi talebini doğurur."

Say, geçici olarak aşırı üretimi kabul eder. Bu durumda üretimin talebi aşan kısmı satılmaz ve o malın fiyatı düşer. Dolayısıyla kâr istenilenin altına iner ve malın üretimi kısılır. Yâni pazar mekanizmasının

iyi işlemesiyle arz, kendini talebe uydurur. Ekonomi her zaman kendiliğinden tam istihdamda dengededir. Say, bu teorisiyle, klasik ekolün en önemli kişisi oldu.

SAYAÇ;

Alm. *(Elektrizitäts-) Zähler (m), (Gas-) Uhr (f), (Wasser-) Messer (m),* **Fr.** *Compteur (m),* **İng.** *Meter. Counter.* Elektrik enerjisi, sıvı ve gaz hacmi, zaman ve mesâfe ölçen cihazlara verilen genel isim. Muhtelif maksatlar için kullanılan sayaçlar vardır.

Araba park sayacı: Araba veya vâsıtaların caddeleri işgal etmesi yeni bir hâdise değildir. Park etme sürelerini sınırlandırmak maksadıyla, Romalılar zamânında dahi, devlet emirler çıkarmıştır. Park sayacı 1935 senesinde Oklohoma şehrinde Carl Magce tarafından keşfedilmiştir. 1951 senesinde New York'a, 1957 senesindeyse Londra'ya monte edildi. Daha sonra çok yaygınlaştı. Türkiye'de de tatbik edilmeye başlanıldı.

Park sayacı normal saat düzenine sâhip olup, para atıldığında ayarlanan süre kadar çalışmak üzere saat kilidi açılır. Metre göstergesinde sayacın kaç dakika çalışacağı görülür.

Taksimetre sayacı: Taksilerde hem gidilen mesâfe, hem de geçen süreyi tespit ederek ücret hesaplamasını otomatik olarak yapan taksimetre sayaçları bulunur. Kilometre telinden alınan dönme hareketi, sayaç dişli donanımını çevirir. Sayaç içinde ayrıca bir de saat vardır. Kilometre teli ile saat şaft dönüşü mukâyese edilerek, en hızlı dönen sayaç, sayıcısını çevirir. Sayıcı hesaplanmış olarak ücreti gösterir. Mekanik sayaçlar yanında elektronik sayaçlar da yapılmıştır.

Yakıt sayacı: Petrol istasyonlarında satılan yakıtın, hassas bir şekilde hacmini ve bu hacme göre fiatını hesaplayarak gösteren bir pompa düzenidir. Basit bir yakıt sayacının, ana depodan pompası ile çekilen yakıtla, fiyatı hesaplayan kompüter kısmı vardır. Pompa dişli tüp olup, elektrik motoru ile döndürülür. Pompa sistemi, yakıtı süzmek için filitre de bulundurur. Yakıt içindeki hava kabarcıkları, hava ayırıcı bölmelerde alınır. Yakıt sayaç içinden geçerken metrenin kanatlarına çarparak döndürür. Bu dönme hareketi hem yakıt hacmini hem de fiatını hesaplamada, mekanik dişli donanımlarında kullanılır. Dönme hareketini elektrik sinyallerine çevirmek sûretiyle, dişli donanımlar yerine elektronik devreler de kullanılabilir. Petrol istasyonlarında bulunan yakıt sayaçları, elle çalıştırılabileceği gibi, para atıldığında kilit mekanizması açılarak otomatik olarak da çalıştırılabilir.

Elektrik sayacı: Harcanan elektrik enerjisinin miktarını gösteren ölçü âletidir. (Bkz. Elektrik sayacı)

Sıvı gaz sayacı: Hacim olarak harcanan gaz miktarı gaz sayaçları ile ölçülür. Uygulanma yerine göre çeşitli sayaçlar vardır. Çok miktarda gaz geçen borularda ölçme, akışmetre türü sayaçlarla yapılır. Sayaç içinde bulunan kanatçıklara, gaz geçerken çarparak mile dönme hareketi verdirir. Milin dönüşü geçen gaz miktarını, hacim olarak gösterecek şekilde ayarlanmış dişli mekanizmalarını hareket ettirir.

Gaz geçiş miktarını ölçmek için, diğer bir metod ise iki odacık arasındaki basınç farkına göre çalışan sayaç kullanılmaktadır. Sayaç giriş ve çıkışında bulunan iki küçük odacık birbirinden diyaframı ya gerer veya gevşetir. Odacıkların hacmi bilindiği için diyafram hareketinden akış hızının ne kadar olduğu göstergede görülür.

Bunlardan başka sayaç çeşitleri de vardır; su sayaçları, kilometre sayaçları, turnike sayaçları bunlardandır.

SAYI SİSTEMLERİ;

Alm. *Zahlsysteme,* **Fr.** *Les systemes de nambre,* **İng.** *Systems of numbers.* Bir saymada ve ölçmede kullanılan işâretler.

Sayılar ilk defâ Âdem aleyhisselâm tarafından kullanılmıştır. Çünkü Âdem aleyhisselâm yeryüzüne indirildikten sonra kendisine kitap gelip, fizik, kimyâ, tıp, eczâcılık ve matematik bilgileri öğretilmişti. Âdem aleyhisselâmdan sonra insanlara hesap ilmini İdris aleyhisselâm öğretti. Bu bigiler daha sonraları nesilden nesile aktarıldı.

Sayılar hakkında günümüze kadar ulaşabilen bâzı bilgiler Mısırlılardan ve Babillilerden alınmıştır. Mısırlılar sayılarla yaptıkları işlemleri taş ve papirüs, Babilliler ise kil plaklar üzerine kayıt ettiklerinden dayanıklı olmuştur.

Mısırlılar, sayıları hiyeroglif denilen resimlerle gösteriyorlardı. Bu gösteriş şeklinden dolayı hem büyük sayıları yazmak çok zor, hem de işlem yapmaya müsait değildi.

Daha sonra sayılara Yunanlılarda rastlanmıştır. Bunların başlangıcı Euclid (Oklid) tarafından yazılan **Elemanlar** kitabı olmuştur. Yunanlılar, sayılara Mısırlılar ve Babillilerden farklı yeni bir şey ekleyememişlerdir. Romalılar, Roma rakamlarını ortaya koyarak ve çıkarma metodunu kullanarak

sayıları biraz daha basit yazmışlardır. Bunlar şu şekilde ifâde ediliyordu:

I (1), **II** (2), **III** (3), **IV** (4), **V** (5), **VI** (6), **VII** (7), **VIII** (8), **IX** (9), **X** (10), **L** (50), **C** (100), **D** (500), **M** (1000).

M.S. 3. yüzyılda Avrupa'nın karanlık bir devre girmesiyle, bu sahada yapılan çalışmalar da kaybolup gitmiştir. Bu duruma sebep Hıristiyanlık, Mûsevîlik dinlerinin bozulup, bunlarda söz sâhibi olan kişilerin yanlış görüşlerinden dolayı, insanların koyu bir taassuba düşmeleriydi. Avrupa bu durumdayken sayılar ve sayı sistemleri en büyük gelişmesini, Müslüman Araplar zamânında gösterdi. Günümüzde kullanılan rakamlar, Araplardan alınmadır. Bu rakamlarla dört işlem yapmak kolaydır. Roma rakamlarıyla pratik bir işlem yapmak imkânsızdır.

Mekke'de doğan İslâm güneşinin, her yönden karanlık bir döneme düşen dünyâyı aydınlatmaya başlaması, insanların her yönden kurtulmasına sebep olmuştur. İslâmiyetin emirlerinden biri olan ilim öğrenmek ve öğretmek, Müslümanlar tarafından büyük bir gayretle yerine getirilmiştir. İslâm âlimleri ilk olarak, kendilerinden önceki bütün sayı ve sayı sistemlerini incelemişler ve bunları kitaplara geçirerek kaybolmaktan kurtarmışlardır.

780-850 yılları arasında yaşamış olan Mûsâ el-Harezmî rakamlara "0" (sıfır) ilâve ederek bugün kullandığımız sayıları meydana getirmiştir. **Kitab el-Cebr ve'l-Mukâbele** adlı kitabında en son sayı sistemlerini ortaya koymuştur.

Evet, sıfırın bulunuşu matematikte yeni bir devir açıyordu. İşte cebir ve geometrinin birden bire parlaması bir Müslüman âlimin sıfırı bulmasıyla başladı. Artık cebirin kullanışını trigonometri, dolayısıyla sinüs, kosinüs, tanjant ve kotanjant gibi keşifler tâkip etti. İkinci ve üçüncü dereceden denklemler çözülmeye başlandı. Bu şekildeki çalışmalar, dünyâ medeniyetinin temelini atarken, astronomi, kimyâ ve fizik gibi ilimlerin de gelişmesine yardımcı oluyordu. Çünkü Akdeniz alanının hesaplanmasında, dünyâ çevresinin ölçülmesinde, kıble tâyininde, ramazanda da hilâlin görünüşünde ve takvimlerin hazırlanmasındaki çalışmalar yardımcı oluyordu. Bu bakımdan bilhassa matematik Müslümanların arasında ilk öğrenilen ilim dalları arasına girdi.

Ebû Kâmil Şücâ (?-951) **kök, kare, bir** ve **iki bilinmeyenli denklem** sistemini kurup geliştirmiştir. El Birûnî, bugünkü modern matematiğin temeli olan **sayıları ikililer şeklinde gösterme** şeklini ilk defâ ortaya koymuştur.

Ebü'l-Vefâ ve muasırı (aynı zamanda yaşayan) İbn-i Lebbân yazdıkları eserlerinde **altılı sistemin özelliklerini** ele almışlar ve ilgili bilgileri açıklamışlardır. El-Kâşî, yazdığı eserde meşhur π **(pi) sayısını** ondalık sistemde 16 hâneye kadar ve altılı sistemde 9 hâneye kadar hesap etmiştir. Gıyâseddîn Cemşid el-Kâşî (?-1429) ise, **ondalık kesri** keşfederek, **ondalık sayı sistemlerini** ortaya koymuştur.

On yedinci yüzyılın başlamasıyla sayı sistemlerinin muhtevâsı da gelişmiş pekçok yeni dallar araştırmaya açılmıştır. Jahonnes, Kepler, Blaise Pascal, Gerard, Desapguen, PereDes Carton gibi bilim adamları bugünkü modern sayı sistemlerini geliştirmişlerdir.

TABİÎ (DOĞAL) SAYILAR

Diferansiyel ve integral hesabın temelini teşkil eden tabiî (doğal) sayı denilen ve 0, 1, 2, 3, ... şeklinde gösterilen sayılar bir sayma ve sıralama ihtiyâcı olarak ortaya çıkmıştır. Tabiî sayıların teşkil ettiği küme $\{0,1,2,3,4, ...\}$ şeklinde gösterilir.

Tabiî sayılar kümesinden sıfırı çıkartırsak geriye kalan sayılara sayma sayıları denir ve S= $\{1, 2, 3, 4....\}$ şeklinde gösterilir. Günlük hayatta en çok kullanılan sayılardır: Kitap sayfa numaraları, bir otelin kat numaraları, bir salonun koltuk numaralarını göstermek için bu sayılar kullanılır. Bu şekilde sıralama göstermek için kullanılan sayılar kümesine "Ordinal" sayılar denir. Sayma sayıları aynı zamanda "Ne kadar?" sorusuna cevap olarak üç tâne, beş tâne gibi ifâdeleri söylemek için kullanılır. Böyle sayılara "Kordinal" sayılar denir. Bir kümenin elemanları sayılabilirse, kümeye sonlu ve sonlu bir kordinal sayıya sâhiptir denir. Meselâ, bir aydaki gün sayısı ne kadar çok olursa olsun, bir yıldaki dakika sayısı hep sonludur.

Kümenin elemanları sayılamıyorsa, küme sonsuz ve sonsuz bir kordinal sayıya sâhiptir denir. Meselâ, tabiî sayılar kümesi, sayma sayıları kümesi gibi.

Sayı Doğrusu: Matematikte sayı doğrusunun başlangıç noktası sıfırdır.

Sayı doğrusu üzerinde 0 (sıfır) ın sağında yer alan sayılara **pozitif** (işâreti artı), solunda yer alan sayılara **negatif** (işâreti eksi) sayılar denir.

Her sayı, ekseni üzerinde temsil edilen noktanın koordinatıdır; tersine eksen üzerindeki her nokta, sayıların koordinatlarının grafiğidir. Koordinatların ordinal özelliği noktaların sıralanışıyla aynıdır. Pozitif sayıların koordinatlarının kordinal özelliği, her noktanın ekseni başlangıç noktasından uzaklığının kaç

birim olduğunu gösterir. Negatif sayıların başlangıç noktasına olan uzaklığı koordinatının mutlak değeri alınarak bulunur.

(-4) noktanın başlangıç noktalarına olan uzaklığı |-4|= 4 br. olarak bulunur.

Sayı doğrusu üzerinde her noktaya bir sayı karşılık gelir.

Tam sayılar: Birden başlayıp sonsuza kadar uzanan tam sayılara pozitif tam sayılar, -1'den başlayıp sonsuza kadar uzanan tam sayılara negatif tam sayılar denir. Pozitif tam sayılar ve negatif tam sayılara sıfırı ilâve edersek tam sayılar meydana gelir. Bu sayıların meydana getirdiği kümeye tam sayılar kümesi denir.

Z= {.... -4, -3, -2, -1, 0, 1, 2, 3, 4, 5...} şeklinde gösterilir.

Rasyonel sayılar: p ve q tam sayılar kümesinin birer elemanı ve q□ 0 olmak üzere p/q şeklinde yazılabilen herhangi bir sayıya **rasyonel sayı,** bu sayıların meydana getirdiği kümeye rasyonel sayılar kümesi denir.

R= {... -3, -5/2, -2, -3/2, ... -1, 0, 1/2, 1, 3/2...} şeklinde gösterilir.

Her tabiî ve tam sayı aynı zamanda birer rasyonel sayıdır.

İrrasyonel sayılar (Rasyonel olmayan): Bütün ölçmeler, birimler veya birimlerin kesirli kısımları ile yapılır. Dolayısıyla her ölçme, bir rasyonel sayı olarak ifâde edilebilir. Bununla berâber her uzaklık ölçümü bir rasyonel sayı ile gösterilse bile, rasyonel sayılarla ifâde edilemeyen uzunluklar da vardır. Meselâ, bir karenin kenarının uzunluğu 1 birim ise, köşegen uzunluğu √2 birimdir. √2 sayısı ise rasyonel sayı olarak ifâde edilmez. Bir çemberin çevresi ve çapı başka bir misal teşkil eder. Eğer bir çemberin çapının uzunluğu 3 birim ise, çevre uzunluğu 3π birim, eğer çap d birim ise çevre uzunluğu (πd) birimdir. Fakat π sayısı rasyonel sayı olarak ifâde edilemez.

√2, √3, π gibi sayılara irrasyonel sayılar ve bu sayıların meydana getirdiği kümeye irrasyonel sayılar kümesi denir.

Sayılar bütün uzaklıklarda temsil edilebilir ve bütün reel sayılar göz önüne alınarak elde edilen bir doğru üzerindeki bütün noktaların koordinatları olarak işe yararlar. Bütün noktaların koordinatlarından meydana gelen doğruya sayı doğrusu denir. Bir sayı doğrusunun noktalarıyla reel sayılar arasında bire bir eşleme vardır.

Kompleks sayılar: $x^2-2= 0$ denkleminin çözüm kümesi $\{-\sqrt{2}, \sqrt{2}\}$ dır.

$x^2+2= 0$ denklemini hiçbir reel sayı gerçeklemez.

FORMÜL VARRRRRRR

z= a+ib kompleks sayıların genel ifâdesidir. İki kısımdan meydana gelir: 1) Reel kısım, 2) Sanal kısım.

Asal sayılar: Kendisinden ve 1'den başka çarpanı olmayan pozitif sayıya asal sayı denir. Asal sayılar:

2, 3, 5, 7, 11, 13, 17, 19, 23, 29,... sayılarından ibârettir.

SAYIŞTAY;

Alm. *Oberster Rechnungshof (m),* **Fr.** *Cour des comptes (f),* **İng.** *The Exchequer and Audit Department.* Türkiye Büyük Millet Meclisi adına genel ve katma bütçeli dâirelerin gelir ve giderleriyle, onların mallarını denetlemek ve sorumluluklarını hesap ve işlemlerini muhâkeme yoluyla, kesin hükme bağlamakla ve kânunlarla verilen diğer işleri yapmakla görevli, merkezî bir idârî karar ve yargı organı olan anayasa kuruluşu. Sayıştayın eski adı Dîvân-ı Muhâsebâttır.

Sayıştaya benzer görev yapan kuruluşların târihi çok eskidir. Devletle birlikte varlık kazanmışlardır. Devletin görevlerini yerine getirirken büyük harcamalar yapması, onu yapılan harcamaları denetlemeye mecbur etmiştir. Böylece sayıştaya benzer müesseseler doğmuştur.

Osmanlı Devletinde bu işe çok önem verilmiştir. Osmanlılarda bütün para işleri defterlere kayıt edilerek yapılırdı. Bu defterler vâsıtasıyle harcamaların, sayıştay vazîfesi gören kuruluşlarca denetlenmesi mümkün olurdu. Gelir ve giderlerin sıkıca tâkibi ve kontrolü sâyesindedir ki, dünyânın en muazzam devleti ve ordusu asırlarca ayakta durmuştur. Osmanlılarda, denetleme müessesesinin ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, bu vazîfeyi yerine getiren "Muhâsebe-i Evvel"e (Baş Muhâsebe), **Fâtih Kânunnâmesi'**nde rastlanmaktadır.

Baş muhâsebe, Defterdarlığın (Mâliye Bakanlığının) işlemlerini denetlerdi. Baş Defterdarın

(MâliyeBakanının), hazîne aleyhine emirlerini redde yetkiliydi.

Baş muhâsebeci, devletin en değerli mâliyecilerinden birincisidir. Bu makâma, ancak meslekten olanlar gelebilirdi. Defterdar siyâsi bir şahsiyet, baş muhâsebeciyse teknokrattı (İnsan unsurunu her zaman göz önünde bulundurmayan devlet adamı veya memur). Bu müessesenin kayıtlarının mükemmelliği, intizâmı dünyâdaki bütün devletlerce o zaman bilinmiyordu. Baş muhâsebeci, gerçek bir sayıştay başkanıydı. Mâliye müsteşarı olarak da kabul edilebilir. Baş muhâsebeci devrinin en tanınmış, en nâmuslu mâliyecileri arasından seçilirdi. Bu kuruluş, hem devletin merkezinde, hem de eyâletlerle teşkilâtlanmıştı. Yalnız Baş Muhâsebe ve Anadolu Muhâsebesi denilen en mühim iki dâirede 250'şer memur çalışıyordu.

Baş Muhâsebe kuruluşundan, 3 Zilhicce 1281 (1866) târihinde **Dîvân-ı Muhâsebât Nizamnâmesi** ile D**îvân-ı Muhâsebât (Sayıştay)** doğmuştur. 1876 târihli K**ânun-i Esâsî'nin** (Anayasa) 105'inci maddesinde Sayıştay, hem idârî kararlar hem de yargıyla ilgili hükümler verir. Ancak bir Anayasa kuruluşu olduğu için, idârî kararlardan ve yargı hükümlerinden dolayı, Danıştayın denetimine tâbi değildir. Sayıştayın, kuruluşunu, işleyişini denetim usûllerini, mensuplarıyla ilgili hükümlerini 21 Şubat 1967 târih ve 832 sayılı kânun düzenlemiştir.

Sayıştayın kuruluşu, iki yönlü (idârî ve yargı) görevlerine göre düzenlenmiştir. Dâireler, Dâireler Kurulu, Temyiz Kurulu ve Genel Kurul idârî ve yargı işlerine bakar. Memurlar Seçim ve Disiplin Kurulu ve Yüksek Disiplin Kurulu ise Sayıştayın iç düzeniyle ilgili kurullardır.

1982 Anayasasında Sayıştay, yargı bölümünde ve 160'ıncı maddede düzenlenmiştir. Buna rağmen yüksek mahkeme sayılmamaktadır. Bu Anayasa, Sayıştayın kararlarına karşı başka yargı organına başvuruyu önlemiş ve kararlarının kesin olduğunu bildirmiştir. Sayıştayın idârî görevleri; vize, tescil, uygunluk bildirimi ve görüş bildirmedir. Anayasaya göre Sayıştayın başkan ve üyeleri azledilemezler, kendi istekleri olmadıkça emekliye ayrılamazlar.

Sayıştay dâirelerinde yürütülen yargılama işleri, saymanların hesapları konusundaki raporlar üstünde bir hesap yargılaması şeklinde olur. Çeşitli belgeler incelenip değerlendirilerek, yapılan harcamaların kânuna ve usûle uygunluğu tespit edilir. Savaş, yangın gibi sebeplerle belge ve kayıtların bulunmasına ve gönderilmesine imkân bulunmadığını, idâre kurulları tutanakla tasdik ederse, sayman eldeki delillerle yetinerek yargılanır. Hesapların yargılanması sonunda beraat, zimmet veya tazmin karârı verilir.

Sayıştayın yargı kararları üzerine, temyiz, karar düzeltmesi ve yargılamanın iâdesi yollarına başvurulabilir. Ancak bu başvuru, sayıştayın içindeki, görevli kendi organlarına olabilir. Sayıştay dışındaki başka bir yargı organına olamaz.

Sayıştayın kesin hükümleri hakkında, ilgililer yazılı bildirim târihinden îtibâren 15 gün içinde bir kereye mahsus olmak üzere karar düzeltilmesi talebinde bulunabilirler. Vergi ve benzeri mâlî yükümlülükler ve ödemeler hakkında Danıştay ile Sayıştay kararları arasındaki uyuşmazlıklarda Danıştay kararları esas alınır.

Yabancı ülkelerde de bizdeki Sayıştay müessesesinin fonksiyonunu yerine getiren kuruluşlar mevcuttur.

SAZAN (Cyprinus carpio);

Alm. *Karpfen (m),* **Fr.** *Carpe (f),* **İng.** *Carp.* **Familyası:** Sazangiller (Cyprinidae). **Yaşadığı yerler:** Tatlı su balığıdır. Göl ve yavaş akan derelerde bulunur. **Özellikleri:** Uzun gövdeli, solucan, böcek larvaları ve bitkilerle beslenen bir dip balığıdır. 1,5 metre boyunda, 35 kg ağırlıkta olanları vardır. **Ömrü:** 40-50 yıl. **Çeşitleri:** Aynalı sazan, âdi sazan, pullu sazan, çıplak sazan gibi çeşitleri vardır.

Sazangiller familyasından, uzun ve iri gövdeli bir tatlı su balığı. Anayurdu Asya'dır. On ikinci yüzyıldan sonra, Avrupa ve Amerika'nın tatlı sularında üretilmiştir. Sun'î balıkçılıkta önemli yer tutar. Göl ve yavaş akan derelerin dip sularında yaşar. Solucan, böcek larvaları ve bitkilerle beslenir. Çoğunlukla boyları 1 metreden fazla olur. Ağırlığı 25 kg'dan fazla olanları da vardır. Her ısıdaki suya uyum sağlar. 3-30°C arasındaki sularda rastlanır. Aşırı soğuklarda toplu halde çamura gömülerek kış uykusuna yatarlar. Kışın ölmeden donabilirler. Su akıntısına karşı yüzebilirler. Kuyruğunu çeneleri arasına sıkıştırır, bıraktığında zemberek gibi boşanarak 3-5 metre sıçrayarak çağlayanları aşabilirler.

Pullu ve pulsuz birçok çeşidi vardır. Pullu türleri iri pulludur. Renk ve biçimleri yaşadıkları ortama göre değişir. Genellikle sırtı koyu yeşil, yanları ve karın altı yeşilimtrak kahverengidir. Küçük ağızlı kalın ve oynak dudaklıdır. Üst çenelerinden dört bıyık sarkar. Ağız dişleri yoktur. Yutak (farinks) dişleriyle besinlerini öğütürler. Bıyıkları dokunma organı olarak görev yapar.

Dipleri karıştırır, suyu bulandırırlar. Çevik ve hareketli balıklardır. Sürüyle dolaşırlar. Eti fazla kılçıklıdır.

İrileri iyi pişirildiğinde eti beğenilir. Nisan-haziran arasında yumurtlarlar. Yumurtaları bitkilere yapışır. Bir dişi, bir defâda yarım milyon yumurta bırakabilir. Yumurtaların çoğu diğer balıklar tarafından tüketilir. Ortam ısısına bağlı olarak en geç bir hafta içinde yumurtalar açılır. Üç yılda erginleşirler. Sazanların 100 yıl kadar yaşadığı söylenirse de, ömürleri normal olarak 40-50 yıl kadardır. Balıkçılar bunları harekete geçirmek için gürültülü sesler çıkarırlar. Ağla bol miktarda avlanırlar. Terkos gölünde 30 kg gelenleri vardır.

SCHACHT, Dr. Hialmar;

Alman mâliyecisi. 1877 senesinde Almanya'nın Tingleff şehrinde dünyâya geldi. Babası toptancı bir tüccardı. Öğreniminin bir kısmını babasıyla birlikte gittiği ABD'de yaptı. Dr. Schacht, yüksek öğrenimini politik ve ekonomik dallarda yapmış, sonra banka istatistikleri üzerine çalışmıştır.

1903 senesinde işe girdiği Oresdner Bankın 1915 senesinde genel müdürü oldu. Birinci Dünyâ Savaşı esnâsında Alman işgâli altındaki Belçika'da mâlî müşâvirlik yaptı. Burada bir devletin mâliyesinin nasıl düzene sokulacağı husûsunda tecrübesi arttı. Savaştan sonra Reichbank yönetim kurulu başkanı oldu. Almanya'nın savaş tazminâtlarının indirilmesinde, çok büyük rolü oldu. Ayrıca Almanya'ya Dawes ve Young plânları ile iktisadî yatırımların arttırılmasında çalışmalar yaptı.

Hitler Almanyasında da, Reichbank müdürlüğü yaptı. Bankanın bütün parasını Hitlerin emrine vermişti. Hitler, Dr. Schacht'i İktisat Bakanlığına getirdi. Almanya'daki yabancı sermâyeye el koyarak ticâret dengesi kurdu. Kısa vâdeli bonolar, senetler çıkarmak sûretiyle ekonomiye canlılık getirdi. Dr. Schacht, bu başarılı çalışmaları ile "Sihirbaz maliyeci" ismini aldı. Enflasyon konusunda Hitler'le çelişkiye düşünce aktif görevden çekildi. Rejime muhâlefetten 1944 senesinde tutuklandı. İkinci Dünyâ Savaşından sonra, Almanya'nın silâhlanmasına hizmet etmiş olmak iddiasıyla Nünberg Savaş Suçluları Mahkemesinde yargılandı ve beraat etti.

Dr. Schacht daha sonra Suriye, Endonezya, İran ve Mısır hükümetlerinde mâliye müşâviri olarak çalıştıktan sonra, 1970 senesinde Monako'da öldü.

SCHILLER, Johann Christoph Friedrich;

dramatik eserler yazan, Alman şâir ve ediplerinden. Kendi hayâtını ve işini, kötü ve ters durumlara, insan rûhunun nasıl muzaffer olabileceğine örneklemesiyle bilinir. 1805 senesinde arkadaşı olan Wilhelm von Humboldt'a yazdığı bir mektupta; "Materyalist dünyâya bir şekil vereceğimize, o bize şekil verdi." demiştir.

Schiller 10 Kasım 1759 günü Marbach'da dünyâya geldi. Babası subay olan Schiller, 13 yaşında Württemberg Dükü Karl Eugen'in kontrolunda askerî akademide eğitime gönderildi. Burada tıp eğitimi yaptıktan sonra, Stuttgart alayında tabip subay olarak düşük bir maaşla göreve başladı.

Schiller yazdığı şiirleri, 1782 senesinde **Şiir Antolojisi'**nde yayınladı. İlk yazdığı tiyatro oyunu **Haydutlar** (Die Râuber)ı borç para alarak bastırmıştı. Schiller'in ikinci yazdığı tiyatro oyunu **Fiesco** tutunamadı. Fazla parası olmadığı için kendisine dâimâ bir koruyucu arıyordu. 1784 senesinde üçüncü tiyatro oyunu olan trajedi türü **Hile ve Aşk** (Kabale und Liebe)ı yayınladı. Bu oyun Mannheim tiyatrosunda oynandı ve çok beğenildi.

Schiller, 1787 senesinde, Almanya'nın edebiyat merkezi olan Weimar'a gitti. Orada C.M. Wieland, J.G. Herder veGoethe ile karşılaştı. Goethe, Schiller'deki üstün şahsiyeti fark etti. Schilleri, Jena Üniversitesi târih kürsüsüne, profesörlüğe tavsiye etti. Schiller burada **Felemenk'in Çöküş Târihi, Otuz Yıl Savaş Târihi** adlı târih kitaplarını yayınladı. Bunu en büyük dram olan **Wallenstein** tâkip etti.

Schillerin en önemli eserleri arasında **Macbeth** ve 1804 senesinde yazdığı, **Wilhelm Tell'**i zikretmek mümkündür. Schiller 9 Mayıs 1805 senesinde Weimar'de öldü.

SCOTT, Robert Falcon;

İngiliz denizcisi ve kâşifi. Güney kutbuna Roald Amundsen'den bir ay sonra 17 Ocak 1912 günü ulaşan ikinci kişidir. Scott, 6 Haziran 1868 günü Davenport yakınlarında dünyâya geldi. Tahsilini tamamladıktan sonra bahriye subayı olarak İngiliz donanmasının muhtelif gemilerinde görev yapmaya başladı. 1900 senesinde, Antarktika kıtasında araştırmalar yapması için, Discovery gemisinin komutanı olarak görevlendirildi. 1904 senesine kadar, yaptığı çalışmalarla iyi bir komutan, idâreci ve ilmî araştırıcı olduğunu kabul ettirdi. 1909 senesine kadar, Victorious Essex ve Bulwark gibi donanmanın büyük gemilerinde albay rütbesiyle görevine devam etti. 1909 senesinde güney kutbuna ulaşması için Discovery'de ikinci defâ komutanlık yaptı. Güney kutbuna vardığında kendisinden önce ulaşıldığını gördü. Hava şartları çok zor olduğu için dönüşte iki araştırmacı ile birlikte, 29 Mart 1912 günü donarak öldüler. Sekiz ay sonra öldükleri yer bulunabildi.

SEBE DEVLETİ;

Yemen'in doğusunda, M.Ö. 8 ve 2. yüzyıllar arasında hüküm süren bir devlet. Başşehirleri Ma'rib bölgesinde Sebe şehriydi. Bilhassa Ma'rib Seddinin inşâsından sonra bölge refâha kavuştu. Her taraf bahçelere ve yeşilliklere büründü. Bölge halkı, zirâat ve ticâretle meşgul oldu.

Sebe halkı, melikeleri Belkıs zamânında Süleymân aleyhisselâma tâbi oldular (Bkz. Belkıs). Zamanla azgınlaşan insanlar, verilen (nîmetlere şükretmeyip, kendilerine gönderilen peygamberlerle (aleyhimüsselâm) alay ettiler. Zenginliklerinin kaynağı olan Ma'rib Seddi, köstebekler tarafından delinince, her tarafı su kapladı. Bağlar bahçeler harâb olup, güzel kokulu ağaçların yerini çalılıklar kapladı. Bölgedeki şehirler harâb olup, insanlar değişik bölgelere göç ettiler.

Bölge M.Ö. 115 yılında Himyerîler Devletinin hâkimiyetine geçti. (Bkz. Himyerîler)

SEBİLHÂNE;

Selçuklular ve Osmanlılar zamânında işlek yollar üzerinde gelip geçenlerin, su ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için inşâ edilen binâlar. Sebiller de her zaman su bulunur ve içindeki görevli vâsıtasıyla her isteyene Allah rızâsı için bedâva su verilirdi.

"Su medeniyeti" olarak da isimlendirebileceğimiz, Müslüman-Türk medeniyeti mîmârîsinde, sebiller vâsıtasıyla dînimizce çok sevap olan su dağıtma işi yerine getirilirdi. Genellikle câmi, türbe, mescit gibi umûma açık binâların bir parçası olarak pâdişâh, harem mensupları, devlet büyükleri veya mâlî durumu elverişli olanlar tarafından inşâ edilirdi. Sebillerde, bayram ve kandillerde buzlu şerbet dağıtılırdı.

Anadolu'da ilk sebil, Selçuklular zamânında inşâ edilmiştir. İstanbul'un fethinden sonra, şehre 130 tâne sebil yaptırılmıştır. İstanbul'da zamânımıza kadar ulaşabilen en eski sebil, Şeyhülislâm Efdalzâde Hamideddîn Efendinin Fâtih-Malta semtindeki sebilidir (1503). Bugün balık deposu olarak kullanılmaktadır.

Sebiller, inşâ tarzlarına göre başlıca dört grupta toplanabilir: Köşe sebilleri, cephe sebilleri, âbidevî sebiller, pencere tarzındaki sebiller.

1. Köşe sebilleri: En basit ve eski sebil şeklidir. İşlek caddelerde, kaldırıma taşkın bir tarzda köşe başlarına inşâ edilirdi. Bu tarz ilk defâ Süleymâniye külliyesinde Mîmar Sinân Türbesine tatbik edilmiştir. Bu grup sebillere İstanbul'daki diğer örnekler şunlardır: Hüsrev Kethüda Sebili (Vefâ), Gazanfer Ağa Sebili (Saraçhâne), Dilsiztavşan Ağa Sebili (Yerebatan), Seyyid Hasan Paşa (Beyazıt).

2. Cephe sebilleri: Genellikle büyük binâların cephelerine inşâ edilmişlerdir. Barok tarzında olan bu sebillere; Hacı Emin Ağa (Dolmabahçe), Koca Yusuf Paşa (Kabataş) ve Mihrişah Sultan (Eyüp) sebilleri en güzel örneklerdir.

3. Âbidevi sebiller: Büyük ölçülerde inşâ edilen bu çeşit sebiller, aynı zamanda yaptıranın şanını yüceltmek gâyesini güderler. Bu sebillere en iyi örnek, Sâliha Vâlide Sultan sebilidir (Azapkapı).

4. Pencere tarzı sebiller: Çok basit yapılardır. Bir duvara açılan bir veya birkaç pencereden ibâret olurlar. Sultanahmed Câmii, Ragıppaşa Kütüphânesi ve Kocamustafapaşa Câmii sebilleri bu gruba girerler.

Sebillerin inşâ tarzları zamanın zevkine göre değişse bile, temelde bulunan bâzı unsurlar hiçbir zaman değişmemiştir. Genelde yerden bir metre yüksekliğe kadar mermer kaplı olur, bunun üzerinde mermer sütûnlar arasında tunç veya demir döküm şebeke parmaklık bulunurdu. Parmaklıkların alt kısımlarında bir zincirle parmaklığa bağlı su tası bulunurdu. Dâire veya yarım dâire olan sebillerin üzeri saçaklı kubbeyle örtülürdü.

Başta İstanbul olmak üzere Bursa, Edirne, İzmit, Konya, Kayseri ve Anadolu'nun pekçok yerinde ve diğer İslâm memleketlerinde insanların istifâdeleri için yaptırılmış binlerce sebil vardır.

SEBZE;

Alm. *Gemüse (n),* **Fr.** *Légumes (m.pl.) (verts),* **İng.** *Vegetables; green plants.* Yiyecek olarak kullanılan yeşil bitki ve bunların tâneleri. Zerzevat (sebze-vât: sebzeler) kelimesi de aynı mânâya gelir. Sebze ve zerzevat kelimeleri Farsçadan alınmıştır. Farsça "sebz" yeşil anlamına gelen bir kelimedir. Türkçeye "sebze" olarak geçmiştir.

Sebzecilik çok dikkat ve bilgi isteyen bir zirâat dalıdır. İyi bir sebze elde etmek için toprağın cinsi çok önemlidir. Toprak, çok killi, çok kumlu ve çoraksı olmamalıdır. Bunun için toprağın tahlil ettirilmesi ideal bir yoldur. Sebze ekilecek topraklar "krizme" denilen usulle iyice işlenmeli, sonra bellenerek taş ve

diğer yabancı maddeler ayıklanmalıdır. Sebze yetiştirilecek toprak % 40 kum, % 40 kil ve % 20 humus ihtivâ etmelidir.

Sebzeler özelliklerine göre şu şekilde sınıflandırılırlar: 1) Yapraklarından faydalanılan sebzeler (ıspanak, marul, ebegümeci, roka, tere vs.). 2) Sap ve gövdelerinden faydalanılan sebzeler (dereotu, pırasa, kuşkonmaz vs.). 3) Çiçeklerinden faydalanılan sebzeler (enginar, karnıbahar vs.). 4) Köklerinden faydalanılan sebzeler (patates, havuç, soğan, sarmısak, yer elması vs.). 5) Meyvelerinden faydalanılan sebzeler (bamya, biber, domates, patlıcan vs.). 6) Tohumlarından faydalanılan sebzeler (mercimek, bezelye, nohut, börülce, fasulye, bakla vs.). Bu bölümdeki sebzeler baklagillere dâhildir. Sebze olarak tâzeyken kullanılabilir.

Sebzeler üç şekilde tüketilmektedir: 1) Çiğ olarak, 2) Pişirilmiş olarak, 3) Hem çiğ ve hem de pişirilmiş olarak.

Sağlık bakımından sebze yemek çok faydalıdır. Çünkü sebzeler, vücûdun ihtiyâcı olan demir ve kalsiyum mineralleri ile A,B,C,K vitaminleri bakımından çok zengindir. “C” vitamini ihtivâ eden sebzeler pişirilmeden ve sıcakla muâmele edilmeden yenmelidir. Çünkü “C” vitamini çok az sıcaklıkta bile hemen yok olabilir.

Yeme usul ve kâideleri bilinmeyen sebzeler, insanlara fayda vereceği yerde zararı dokunmaktadır. Bunun için de her sebzenin kendine mahsus yeme usulleri vardır. Meselâ, hıyarı tuz ile yemek, tuzsuz yemekten daha faydalıdır. Patlıcan ve semizotu, hadîs-i şerîflerde methedilmiştir. **Patlıcanın** zeytinyağlı olarak pişirilip yenmesi daha faydalıdır. Sebzelerden **kerevizin** unutkanlığı giderdiği, idrar söktürdüğü, kan yaptığı, karaciğeri temizlediği; **enginarın** safra taşını erittiği, kanı temizlediği, damar sertliğine iyi geldiği ter kokusunu giderdiği, tıp bilginleri tarafından ifâde edilmektedir.

Bâzı sebzelerse; insanları hastalıklara karşı bir kalkan gibi korumaktadır. Yabancı bir memlekete varıldığı zaman oranın hava değişiminden ve diğer bâzı mikrobik faaliyetlerinden etkilenmemek için, ilk önce bir miktar **soğanın** yenilmesi sıhhatın korunması bakımından faydalıdır. Soğan mikroplara karşı insan vücûdunun direncini arttırır. Soğandan sonra kereviz ve sedefotu yemek ise onun kokusunu gidermektedir.

Sebzelerin beslenmedeki rolü, kalori temininden çok vitamin ve mâdensel maddelerin sağlanmasıdır. Yalnız **baklagiller** familyası bitkilerinin tohumları nişasta ve protein ihtivâ ettiklerinden kalori bakımından zengindir. Bundan dolayı baklagiller, sebze bitkilerinden çok tahıl bitkilerine yakındır. Bâzen **sebze ve meyve** sınırı da kesin değildir. Meselâ hıyar, sebze ile meyve arasında geçit teşkil eder. Kavun ve karpuz da aynı şekilde sebze veya meyve olarak söylenebilmektedir. Bu iki grup arasındaki en önemli fark, meyvelerin, sebzelere göre şekerli maddeleri ve organik asitleri daha fazla oranda ihtivâ etmeleridir. Sebzelerde bol miktarda selüloz bulunduğundan, sindirim kanallarında rahatlama meydana getirir ve ka**bızlığı** önler. Kabızlık görülenlerin bol miktarda sulu sebze yemeleri çok faydalıdır.

Böbrek hastaları, kalp hastaları ve şişman kimselerde tatbik edilen tuzsuz yemek rejiminde de çok miktarda sebze bulunmaktadır. **Tansiyonu** yüksek olanlara suyu, tuzu ve kalorisi az olan sebzeler tavsiye edilmektedir. **Kansızlığa** yakalananlara da demiri bol sebzeler verilir. Mîde ülserinde sebze çorbaları içmek faydalı olur.

Sebzeler pişirilirken, çok pişmemesine dikkat etmelidir. Çok pişen sebzelerde vitaminler bozulur ve kaybolur. Bunun için sebzelerin pişirildiği kaplar çabuk ısı ileten, buharı dışarı çok az sızdıran özellikte olmalıdır. Çelik tencereler bu iş için en uygun olanıdır.

Bütün yemekler arasında sebze yemek faydalıdır. Bilhassa **yetişkinler** günde 300-400 gr sebze yemelidir. Bunun yanında sebzelerin kaynatılmasıyla elde edilen sebze suları da çok faydalıdır.

Memleketimizde en çok yetiştirilen ve tüketilen sebzeler şunlardır: Domates, biber, patlıcan, patates, fasulye, bezelye, nohut, bakla, kabak, hıyar, soğan, sarmısak, yeşil salata, marul, maydanoz, havuç, kereviz, turp vs.

SECCÂDE;

Alm. *Gebetsteppich (m),* **Fr.** *Tapis (m) de priére,* **İng.** *Prayer rug.* Üzerinde secdeye varılan, yâni namaz kılmakta kullanılan küçük halı, kilim cinsinden sergi. Seccâde, Arapça “secde” kelimesinden türemiştir. Lügatte çok secde yapan veya secde yapılan yer mânâsınadır.

Müslümanların namaz kılmak için yere serdikleri, yolculukta yanlarında bulundurdukları halı, kilim cinsinden veya hayvan postundan yapılmış sergi; ayrıca iş yerlerinde bulundurdukları tahtadan, hasırdan yapılmış namazlıklara da bu isim verilir.

Seccâde, Müslümanların bütün sanat kollarında en güzel misâllerini verdikleri dönemlerde, dokuma sanatında önemli bir yer tutmuştur. Bilhassa 15. yüzyıldan sonra, paha biçilmez güzellikte seccâdeler dokunmuştur. Dünyânın en eski üç seccâdesi hâlen İstanbul Türk veİslâm Eserleri Müzesinde saklanmakta olup, Konya Alâeddin Câmiinden getirilmiştir.

Seccâde sanatı, Türk, İran ve Hint dokuma sanatında ayrı ayrı karakter göstermiştir. Bunun yanında belli dönemlerde ve belli bölgelerde dokunan seccâdeler arasında ortak özelliklere rastlamak mümkündür. Bunlar Uşak bölgesi seccâdeleri, Konya ve Bergama bölgeleri seccâdeleri, Kula seccâdeleri, Kırşehir, Gördes, Lâdik bölgeleri seccâdeleri gibi. Doğuda Siirt ve Van bölgesinde yapılan kıl seccâdeler de meşhurdur. Anadolu dışındaİran, Kafkas, Semerkand, Buhara, Afganistan ve Belucistan seccâde yapılan önemli yerlerdir.

İslâmiyette esas olan temizliktir. Kalben temiz, bedenen temiz bir Müslüman, ibâdetini istediği temiz bir yerde yapabilir. Namazı seccâde üzerinde kılmak mecburiyeti de yoktur. Yüzyıllardır namaza ayrı bir hürmet gösteren atalarımız, temizliği kat'î olarak bilinen seccâdeler üzerinde namazlarını kılmayı âdet hâline getirmişlerdir. Binbir emek ve göz nuru ile dokunan ve işlenen seccâdeler hâlen Anadolu'daki genç kızların sandıklarına koydukları ilk çeyizleridir. Yine eskiden dâmâda hazırlanan bohçanın ilk konan eşyâsıdır.

Seccâdeler namaz kılanın dikkatini dağıtmaması, kalbini meşgûl etmemesi için çok süslü yapılmazlar. Yere serildikleri için üstlerine âyet-i kerîme, hadîs-i şerîf, kâbe ve câmi resimleri konmaz. Muteber din kitapları bunların uygun olmadıklarını, böyle yapılmasına izin verilmediğini bildirmektedir.

SECDE;

namazda alnı ve burnu yere koymak. Secde, Allahü teâlâya karşı kulluğu arz etmenin, tevâzu ve saygının son derecesidir. İnsanın küçüklüğünü ve muhtâc bir varlık olduğunu göstermesidir.

Secde, Allahü teâlâya ibâdet için yapılır. Âdem aleyhisselâma rûh verilip canlanınca, Allahü teâlânın emri üzerine melekler ona secde etmişlerdir. Rivâyete göre bu secde eğilmek sûretiyle yapılmıştır. Meleklerin Âdem aleyhisselâma karşı olan bu secdesi, namazda Allahü teâlânın emriyle Kâbeye yönelip secde etmek gibidir. İblîs, Âdem aleyhisselâma karşı secde etmemiş, üstünlük iddiâsında bulunduğu için, ilâhî huzûrdan kovulmuştur. Âdem aleyhisselâmdan, İbrâhim aleyhisselâma kadar selâmlaşma, insanların birbirlerine secde etmesiyle, eğilmesiyle oldu. Daha sonraları boyuna sarılmakla ve Muhammed aleyhisselâm zamânında da el ile müsâfeha sünnet olmuştur.

Secde, İslâmiyette namazın farzlarından biridir. Namazda, secde, rükûdan sonra alın ve burun, iki el, dizler ve ayak parmakları yere konarak yapılır. Namazın her rekâtı için iki secde vardır. Namazın farzlarından birisinin geciktirilmesi, vâciblerinden birisinin unutulması veya geciktirilmesi hâlinde namaz sonunda fazladan iki secde yapılır. Buna **secde-i sehv** adı verilir. Kur'ân-ı kerîmdeki secde âyetlerinin okunması veya işitilmesi hâlinde **tilâvet secdesi** yapmak vâcibdir.

Kur'ân-ı kerîmde on dört yerde secde âyeti vardır. Bunlardan birini okuyanın veya işitenin, mânâsını anlamasa da bir secde yapması vâcibdir. Tilâvet secdesi yapmak için abdestli olarak kıbleye karşı ayakta durup, niyet edilir ve elleri kulaklara kaldırmadan "Allahü ekber" diyerek secdeye yatılır. Üç kerre secde tesbihi, yâni "Sübhâne rabbiyel a'lâ" denir. Sonra "Allahü ekber" deyip ayağa kalkılır. Böylece secde-i tilâvet tamamlanır. Dağlardan, çöllerden ve başka yerlerden aksedip, yansıyıp geri gelen sadâyı sesi işitenlerin ve kuştan işitenlerin secde etmesi lâzım değildir. Sesin insan sesi olması şarttır.

Hüzünden, sıkıntıdan kurtulmak için Allahü teâlâya kalpten yalvararak on dört secde âyetini, ezberden, ayakta okuyup, herbirinden sonra, hemen yatıp secde edilirse, Allahü teâlânın o kimseyi o dert ve belâdan koruyacağı bildirilmiştir. Son secdeden kalkınca ayakta eller uzatılır. Kendinin ve bütün Müslümanların belâlardan sıkıntılardan kurtulmaları korunmaları için duâ edilir.

Özrü olup, namazda secde için eğilemeyen kimseler, yerden yirmi beş santimetreden daha yüksek bir şey üzerine secde etmezler. Secde için rükûdan daha fazla eğilmek lâzımdır. Secde yalnız Allah için yapılır. Kâbeye karşı yapılır. Kâbe için yapılmaz.

Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem, bir gün bir yere gidiyordu. Bir köylü rast gelip; "Mûcize gösterirsen îmân ederim!" dedi. Peygamber efendimiz buyurdu ki: **"Karşıki ağaca git de ki: Allah'ın peygamberi seni çağırıyor."** Köylü böyle söyleyince, ağaç yerinden ayrılıp, Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) önüne geldi. Köylü bu hâli görünce hemen Müslüman oldu; "Yâ Resûlallah! İzin verirsen sana secde edeceğim!" dedi. Peygamber efendimiz; **"Allahü teâlâdan başkasına secde edilmez."** buyurdu.

Bir nîmete ulaşılması veya bir musîbetin kalkması gibi sebeplerle yapılan secdeye de **şükür secdesi**

denir. Şükür secdesi, tilâvet secdesi gibidir. Allahü teâlâ için şükür secdesi yapmak müstehaptır. Secdede önce “elhamdülillah” sonra secde tesbihi (sübhâne rabbiyel a’lâ) denir.

SEÇİM;

Alm. *Wählen (n), Wahl (f),* **Fr.** *Election (f),* **İng.** *Election, polls.* Kendilerine memuriyet, temsil yetkisi veya bir vekâlet verilecek, kânunî şartlara uygun kişilerin, bir kısım veya bütün vatandaşlar tarafından tercih ve tespit edilmesi işlemi; intihab. Toplu bir irâdenin birden fazla aday arasında tercihte bulunması. Tâyin etme, atama işleminin zıddı. Milletvekili, herhangi bir meclis veya encümen üyelerinin, dernek yöneticileri vs.’nin seçimi. Demokratik ülkelerde çeşitli seçim sistemleri, değişik usûllerle uygulanmaktadır.

Seçim yasakları: Seçim sırasında, kânûnen yapılması yasaklanan fiil ve işlemler.

Seçim suçları: Seçimlerin kânunlara uygun bir şekilde yapılmasını engelleyici suçlar. Hileli faaliyetler, cebir ve şiddet kullanılması, tehdit, kurulların yasaklarına aykırı hareket, görevlilerin görevi kötüye kullanmaları vs.

S**eçmen:** Seçime, oy vermek sûretiyle iştirak eden veya seçme hakkına sâhip olan kimse. Seçmen olabilmek için, yaş sınırının altında olmamak ve kânûnen yasaklı bulunmamak lâzımdır.

Seçim ehliyeti: Seçmek ve seçilmek ehliyeti, hakkı olup, seçimin cinsine göre kânun ve nizamnâmelerle husûsî hükümlere bağlanmıştır.

Ön seçim: Siyâsî partilerin gerek meclis adayları, gerekse mahallî idâre adaylarını tespit ettikleri seçim.

Ara seçim: Boşalan milletvekilliği, belediye başkanlığı ve muhtarlık vs. için, normal dönemler arasında yapılan seçim.

Kısmî seçim: Cumhûriyet senatosu veya meclisin münâvebeyle, nöbetleşerek yenilenen bir bölümü için yapılan seçim.

Mahallî seçim: Mahallî idare yöneticisi; belediye başkanı, belediye meclisi, il genel meclisi üyeleri, muhtar ve ihtiyar heyeti üyeleri için yapılan seçimdir.

Genel seçim: Bir ülke parlamentosunun yenilenmesi, dolayısıyla gerektiğinde iktidarın değişmesini sağlıyan seçimdir.

Seçim devresi: Seçim dönemi. Herhangi bir görev veya hizmet için seçilen kimselerin veya bu kimselerin meydana getirdiği meclis veya heyetlerin, vazifelerinin devam edeceği belli müddet. Türkiye’de millet meclisi ve belediye seçimleri 5 (beş) yılda bir yapılır.

Seçim giderleri: Seçimlerle ilgili işler için gereken araç, gereç ve personel giderlerinin tamâmı.

Seçim dâiresi (çevresi): Milletvekili, belediye ve il genel meclisi üyelerinin seçildikleri bölge, çevre. Türkiye’de her il bir seçim çevresidir.

S**eçim bölgesi:** Seçim bakımından her muhtarlığa bağlı bulunan bölge. Mahalle ve köyler birer seçim bölgesidir.

Seçim kurulları: Seçim işlerini yürüten kurullardır. Merkezde Yüksek Seçim Kurulu, her ilde İl Seçim Kurulu, her ilçede İlçe Seçim Kurulu, her sandık bölgesinde ise bir Sandık Seçim Kurulu bulunur.

Seçim sandığı: Seçimlerde kullanılan oyların atılmış olduğu ağzı kapalı-mühürlü sandık.

Seçimin yenilenmesi: Kânun ve yasaklara aykırı olarak, kurallar çiğnenerek yapılan bir seçimin, sakatlık yüzünden iptâliyle yeniden yapılması.

Seçim mazbatası: Seçim sonucunda, seçilen kimselere, seçilmekle kazandıkları sıfatın geçerli olduğunu gösteren ve bir sûreti kendilerine verilen belge.

Seçim tutanağı: Seçim sonuçlarının resmen tespit edilerek, imzâlandığı tutanak.

Seçimin kullanma alanları çok çeşitlidir. Parlamento üyeleri seçimi, il genel meclisi üyeleri, belediye başkan ve meclis üyeleri, mahallî ve köy muhtar - idâre heyetlerinin seçimi, siyâsî partiler, dernekler, meslek kuruluşları, sendikalar, bâzı yargı organları vs. seçimleri. Bu seçimlerin bâzısı anayasada vardır. Üniversite yönetimi ve meslek odaları seçimi, kendi üyeleri arasında yapılır. Yargı organlarının seçim usulleri daha değişiktir.

Seçilenlerin bâzısı kamu görevlisi veya memur statüsündedir. Bâzıları ise (şirket, dernek idârecileri) özel hukuka tâbidir.

Tek dereceli veya çok dereceli seçim: Tek dereceli seçimde, seçmen doğrudan doğruya yöneticilik için aday olanlara oyunu kullanır. Çok dereceli seçimde ise, seçmen, yöneticileri tâyin veya seçecek olan temsilci seçmeni seçer. Tek dereceli seçim demokrasiye en uygun seçimdir. Vasıtalı, yâni çok dereceli seçim, kamuoyunu dengelemek ve daha seçkin kimselerin seçilmesi gibi faydalar sağlarsa da; mahallî ve siyasî imtiyazlı bir zümrenin seçilmesine imkan verir. Bu yüzden demokrasiye pek uygun değildir.

Seçim sistemleri: 1) Çoğunluk sistemi, 2) Nisbî temsil sistemi, 3) Baraj sistemi.

1. Çoğunluk sistemi: Demokratik parlamenter rejimlere en uygun seçim sistemidir. Kuvvetli iktidarların doğması ve bir partinin tek başına iktidara gelmesine yol açar. Umûmiyetle iki partili sistemleri doğurur. Kolay ve basit bir sistemdir. Oyların çoğunluğunu alan aday kazanmış olur. Liste varsa, liste kazanmış olur: a) Nisbî çoğunluk, b) Mutlak çoğunluk, c) Barajlı çoğunluk olmak üzere üç çoğunluk sistemi vardır.

a) **Nisbî çoğunluk:** En çok sayıda oy alan liste veya aday kazanmış îlân edilir. Meselâ, A,B,C partilerinin listeleri 25.000, 22.000 ve 15.000 oy alsın. En çok oy alan liste veya aday kazanmış olur. İngiltere'de uygulanır. Partilerin çokluğu hâlinde en çok oy alamamış olan parti, mecliste çoğunluğu alabilir. Türkiye'de 1950-60 arası uygulanan nisbî çoğunluk sistemiyle toplam oyları muhâlefet partileri oylarından az olan bir parti, büyük bir çoğunlukla iktidar olmuştu. (1957 seçimlerinde oyların % 48'ini alan D.P. 424; oyların % 52'sini alan muhâlefet partileri ise toplam 186 milletvekili çıkarmışlardır.)

b) **Mutlak çoğunluk:** Bu sistemde, kullanılan oyların yarıdan fazlasını alan aday veya aday listesi seçimi kazanmış olur. Meselâ, kullanılan oyların toplamı: 42.000 olsun. Kazanabilmek için 21.001 oy almak gerekir. Mutlâk çoğunluğu almak çok zordur. Bazı ülkelerde birinci seçimde uygulanır. Kazanan olmazsa ikinci seçim yapılır.

c) **Belli yüzde çoğunluğu sistemi:** Buna "n" çoğunluk da denir. Kazanabilmek için aday veya aday listesinin; kullanılan oyların belli bir yüzdesinin çoğunluğunu alması gerekir. Meselâ, oyların % 40'ının, % 50'sinin, % 80'inin alınması hâlinde kazanılmış olacağı gibi.

2. Nisbî temsil sistemi: Seçmenlerin düşüncelerine daha uygun temsil edilmelerini sağlar. Değişik fikir ve siyasî görüşler parlamentoya girer. Azınlıkların veya bâzı düşünce taraftarlarının, meclislerde temsîli ancak bu sistemle mümkün olur. Bu sistemle ülkedeki parti sayıları çoğalır. Ancak çoğunluk sağlamak zor olduğundan; kuvvetli ve tek partiye dayanan hükümetler kurulması da güçleşir. Seçilenler genellikle tabandan ve seçmenden uzaklaşır. Hükümet buhranlarına ve istikrarsız iktidarlara çok rastlanır. Devlet idaresi ve bürokrasi, koalisyon hükümetleri ve iktidarların parçalanmasından çok zarar görür. Türkiye bilhassa 1973-1980 devrinde bu sıkıntıları yaşamıştır.

Seçim birimi: O ülkede veya bölgede ortalama kaç geçerli oya bir milletvekili düştüğünü gösteren rakamdır. Meselâ, seçim birimi: 30.000 oy olsun. O ildeki 3 partidan A partisi: 150.000, B partisi: 90.000, C partisi: 30.000 ve D partisi: 20.000 oy alsın. Bu durumda (A= 5), (B= 3) ve (C= 1) milletvekili çıkaracak (D) partisi ise milletvekili çıkaramayacaktır. Buna "Barajlı D'hont" **nisbî temsil sistemi** denir. Türkiye'de 1961'den sonra en çok uygulanan sistem budur. Ancak 1965'te **"Millî bakiye sistemi"** adı verilen ve alınan oy sayısının, parlamentoda tam orantılı şekilde temsilini sağlayan, bir seçim sistemi tatbik edilmiştir. Buna göre millî çerçeveli, ülke çapında yapılan bir genel seçimde; her parti tek bir millî aday listesi sunar. Sandalyeler de, millî seçim birimine göre dağıtılır. Boş sandalyeler ise, en fazla oy artığı bulunan listelere ilâve edilir.

Meselâ:

Liste	Alınan Oy Sayısı	Nüfûsa Göre Sandalye Sayısı	Bakiye Oy	Verilen Sandalye
A	4.580.000	114	20	–
B	3.231.000	80	31	1
C	2.300.000	57	20	–
D	1.592.000	39	32	1
E	332.000	8	12	–

Kullanılan oy toplamı: 12.035.000
Sandalye sayısı: 300
Seçim birimi: 41.166

Türkiye'de seçim siyâsî bakımdan, 1876 Birinci Meşrûtiyet Anayasasıyla ilk defâ uygulandı. Buna göre,

her il bir seçim çevresi ve seçimler gizli olacaktı. **Muvakkat Tâlimat** adlı geçici bir tâlimatla(5 Kasım 1876'da) ilk Milletvekili Genel Seçimi 1877 yılında yapılmıştır. Seçim kânunu hazırlanıncaya kadar Muvakkat Tâlimatla seçimler olacaktı. Servet ilkesine göre, aday olabilmek için Türkiye'de az-çok bir emlâk sâhibi olmak gerekiyordu. İstanbul ve çevresi dışında kalan yerlerin milletvekillerini, o yerlerin idâre meclisi üyeleri gizli oyla seçtiler. İstanbul ve çevresi ise 20 seçim çevresine ayrıldı. Eşraf ve erkândan birer seçim kurulu kuruldu. Seçim çevresi halkından 25 yaşını bitiren, emlâk sâhipleri iki vekil seçti. 40 kişi olan bu vekillerse İstanbul milletvekillerini seçtiler. Birinci Meşrûtiyetin tek seçimi bu oldu.

1908'de İntihâb-ı Mebusân seçim kânunu çıktı. Buna göre, iki dereceli, servet ve çoğunluk esâsı getirildi. İlk defâ siyâsî partiler bu seçimde mücâdeleye girdi. İstiklâl Harbi sırasında ilki, (23 Nisan 1920 toplantısı için) 19 Mart 1920'de; ikincisi ise 1923'te yapılan iki seçim vardır. Servet esası kalkmış ve seçmen yaşı 18'e inmişti. 1927, 1931, 1935, 1939, 1943, 1946, 1950, 1954 ve 1957 seçimleri yapıldı. İlk dördü İntihâb-ı Mebusân Kânununa göredir. 5 Aralık 1934'te 2598 sayılı kânunla kadınlara da seçme ve seçilme hakkı verildi. Seçmen yaşı 22 oldu.

1942 târihli **Mebus Seçimi Kânunu** da, iki dereceli sistemi kabul ediyordu. İlk defâ 1946 târihinde, **Milletvekili Seçimi Kânunu** ile tek dereceli sistem getirildi. Ancak, bu kânun da açık oy, gizli tasnife dayandığı için sağlıklı ve dürüst bir seçimden bahsetmek imkânsızdı.

Türkiye'de, gerçek millî irâdeyi, dürüst bir şekilde yansıtabilecek ve çok partili hayâta yol açabilecek ilk seçim kânunu, 16 Şubat 1950 târihli ve 5545 sayılı **Milletvekilleri Seçimi Kânunu**'dur. Bu kânuna göre, 14 Mayıs 1950'deki seçimle tek parti iktidarından, çoğulcu demokrasiye geçildi. 1954 ve 1957 seçimleri de aynı şekilde ve çoğunluk sistemine göre yapıldı. Kuvvetli ve millet çoğunluğuna dayanan iktidarlar işbaşına geldi. 1961 Anayasası, seçme ve seçilme hakkı ve bunların teminat altına alınması için temel ilkeleri koydu. Türkiye târihinde ilk defâ seçimlerin, serbest, eşit, gizli, tek dereceli genel oy (gizli oy), açık tasnif ve döküm esâsına göre yapılacağı belirlendi.

Çoğunluk sisteminden farklı bir sistem de seçim kânunlarıyla getirildi. 1961 seçiminde, Cumhûriyet Senatosu seçimi **çoğunluk** sistemine, milletvekilleri seçiminde **nisbî temsil** usûlüne yer verildi. 1965'te, her iki meclis seçimlerinde de, bir nisbî temsil çeşidi olan **Millî Bakiye** sistemi getirildi.

3. Barajlı seçim sistemi: 1969 seçimlerinde **Barajlı D'hont** şekline göre seçimlere bir baraj sistemi getirildi. Buna göre bir seçim çevresindeki geçerli oyların toplamı, o ilin milletvekili sayısına bölünüyor, böylece de çıkan seçim (baraj) sayısından az oy alan siyâsî partilere veya bağımsız adaylara milletvekilliği verilmiyordu. Açıkta kalan milletvekili varsa, baraj altında oy alan parti ve adaylar düşünülmeden "D'hont" sistemine göre paylaştırmak îcâb ederdi. Hiçbir parti ve aday seçim sayısına ulaşmazsa, çıkacak milletvekilleri"D'hont" sistemine göre tespit ediliyordu. Bu sisteme "Barajlı D'hont" adı verildi. Bu sistemi Anayasa mahkemesi iptal etti. Bu şekilde, yargı organı, yasama organına müdâhale ediyor ve çoğunlukla tek bir partinin iktidar olmasını engellemeye çalışıyordu.

1982 Anayasası ve akabinde çıkarılan **Siyâsî Partiler ve Seçim Kânunu** ile demokrasi rayına daha sağlam bir şekilde oturtuluyordu. Koalisyon ve güçsüz iktidarların memlekette anarşiyi önleyip, kalkınmayı gerçekleştirmesi imkânsızdı. Cumhûriyet Senatosu (tabiî senatörü, kontenjan ve seçimle geleni de olmak üzere) kaldırıldı. Millet meclisi üye sayısı ise 400'e indirildi. Fakat 1987'de yapılan değişiklikle tekrar 450'ye çıkarıldı. Türkiye genelinde partilere **yüzde on barajı** ve ayrıca, **seçim çevresi barajı** konuldu. Buna göre, bir seçim çevresinde, kullanılan geçerli oyların toplamının, o çevreden çıkacak milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilecek sayıdan az oy alan siyâsi partilere ve bağımsız adaylara milletvekili tahsis edilmez. Yâni bu yüzdenin altındaki bir parti o bölgede veya ilde milletvekili çıkaramıyor.

1987 genel seçimleri öncesinde çıkarılan bir kânunla, bir çeşit Dar Bölge Sistemine geçildi. Buna göre, her ilin nüfûsuna göre tespit edilen milletvekili sayısı 6'yı geçerse, o il birden fazla seçim çevresine ayrılıyor. 6 milletvekili çıkaracak olan bölgelerde partiler birer kontenjan adayı gösteriyor. Bu sayı, toplam milletvekili sayısının % 10'u olan 45'e ulaşmazsa diğer bölgelerden dolduruluyor. Bir seçim bölgesinde en çok oyu alan partinin kontenjan adayı kazanmış oluyor. Geri kalan milletvekilleri; 5 çıkaracak olan bölgelerde % 20'yi, 4 çıkaracak yerlerde % 25'i, 3 çıkaracak yerlerde % 33'ü, 2 çıkaracak yerlerde % 50'yi geçen partiler arasında paylaştırılıyor.

1991 seçimlerinden önce çıkarılan bir kânunla, 2 ve 3 milletvekili çıkaracak olan yerlerde % 25 barajı kabul edildi. Ayrıca, bir seçmen, oy verdiği partiden yalnız bir adaya tercih işâreti koyabiliyordu. Bu tercih işâretleri toplamı, o partinin, o bölgeden aldığı oyların % 15'ini geçerse, o aday birinci sıraya geçmiş oluyordu.

Bu şekilde kuvvetli ve tek partili iktidarlar dönemi başlatılmak istendi.

Mahallî İdârelerde İl Genel Meclisi ve Belediye Meclisi seçimlerinde istikrarı sağlamak için 1984 târihli 2972 sayılı kânunla seçimde **Baraj Usûlü** kabul edilmiştir. Buna göre, bir seçim çevresinde kullanılan

geçerli oy toplamının onda birine tekâbül eden sayı bütün partilerin ve bağımsız adayların aldıkları oy sayısından çıkarılır. Bu çıkarmadan sonra geriye kalan oy, oyu kalmayan siyâsi partiler ve bağımsız adaylar üye tahsisinde hesâba katılmaz.

Milletvekili seçiminin başlangıç târihini ve oy verme gününü kânun tespit eder. Seçimlerle ilgili işlemlere, seçmen kütüklerinin yazılması ile başlanır. Her seçim bölgesi için bir seçmen kütüğü düzenlenir. Ancak, bu düzenlemeden sonraki altı ay içinde ikinci bir seçim olursa, yeni bir kütük düzenlenmez. Seçmen kütüklerine yazılı olmayan oy kullanamaz. Oturduğu yere en yakın seçim bölgesi ve sandığında oy kullanma hakkı vardır. Birden çok seçmen kütüğüne yazılmak ve birden çok oy vermek yasaktır.

Seçim kurulları: Türkiye'de seçim işleri, seçim kurulları tarafından yapılır. Bağımsız yargı denetimi seçimlerde esastır.

Yüksek Seçim Kurulu: Ankara'da bulunur. Seçimlerin başlangıcından sonuna kadar düzen içinde geçmesini sağlar.

Seçimlerin dürüstlüğü ile ilgili bütün işlemleri yapma ve yaptırma seçim süresince ve seçimden sonra seçimlerle ilgili bütün şikayet, itiraz ve yolsuzlukları inceler, kesin karara bağlar ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyelerinin seçim tutanaklarını kabul eder. Yedi asil, dört yedek üyeden meydana gelen bir kuruldur. Bu üyelerin altısı Yargıtay, beşi Danıştay genel kurullarınca kendi üyeleri arasında gizli oyla seçilir. Bunlar aralarından gizli oyla ve salt çoğunlukla bir başkan ve bir başkan vekili seçerler. İki Yargıtay ve iki Danıştay üyesi kura ile yedek üyeliğe ayrılır. Başkan ve başkan vekili ad çekmeye dâhil değildir.

İl seçim kurulu: İl seçim çevresinde kânunla tespit edilen vazifeleri görür. Seçimleri düzenle yürütür. İl merkezindeki derecesi en yüksek hâkim, başkandır. Diğer iki yüksek dereceli hâkim de üye olur. Yargı organında iki hâkim de yedek üyedir.

İlçe seçim kurulu: Her ilçe çevresinde, kânunun verdiği görevleri yapar. Seçimi düzenle yaptırır. İlçenin en yüksek dereceli hâkiminin başkanlığı ile diğer altı üyeden meydana gelir. Dördü siyâsî partilerden ikisi de öğretmenlerdendir. İki öğretmen yedek üyesi de vardır.

S**andık kurulu:** Sandık çevresinde seçimi yapan ve İlçe Seçim Kurulu tarafından kurulan bir başkan ve dört üyeden meydana gelir.

Seçim sonuçları hakkında şikâyet ve itirazlar kânunla tespit edilmiş olup, kurullara aşağıdan yukarı doğru yapılır.

SEDEF (SADEF);

Alm. *Perlmutt (-er f) (n),* **Fr.** *Nacre (f),* **İng.** *Mother-of péarl, nacre.* İstiridye ve midye gibi deniz veya tatlı su yumuşakçalarının kabuklarının içini astarlayan, parlak ve çoğunlukla beyaz renkli olan iç kısım.

Sedef, yumuşakçaların vücûdunu saran ve manto denilen zarın kabuk salgısıdır. Bol miktarda kalker ihtivâ eder. İnci de, sedef yapısında olup bileşiminde % 92 kalsiyum karbonat mevcuttur.

Düğme yapımında, süslemede ve kakma yapmada kullanılır. Sert bir madde olup, beyaz kısmı ışığı çözümler. Bu da gökkuşağındaki renklerin sedef üzerinde görülmesine sebep olur. Amerika'da tatlı su nehirlerinden çıkarılan midye kabukları, ince özel testerelerle kesilerek, sedef plâklar elde edilir. Bâzan binlerce ton kabuk bu maksat için kullanılır. Mississippi Nehrinin midye kabuklarından kıymetli sedef düğmeler yapılır. Bâzı bölgelerde salyangoz kabuklarından da istifâde edilir. Bir kısım karındanayaklılar (Gastropoda) beyaz veya kırmızı, bir kısmı da parlak yeşil veya sarımtrak yeşil sedef ihtivâ ederler. Deniz kulağının (Holiotis) türlerinde pembeden mora kadar çeşitli renkte sedeflere rastlanır.

Sedef eski çağlardan beri süslemecilikte kullanılmıştır. Özellikle Doğu ve Türk sanatında **sedefçilik** alanında çok güzel eserler meydana getirilmiştir. **Sedef kakmacılığı** zamanla başlıbaşına bir sanat olmuştur. Sanatkârlar, marangozlar, kutu, kapı, pencere süslemesinde sedefi kullanırlar. Ayrıca Kur'ân-ı kerîm mahfazası, rahle, tüfek, tabanca, ağızlık gibi eşyâların süslenmesinde fazlaca kullanılmıştır.

Sedefin iki çeşidi vardır: 1) Düz beyaz sedef, 2) Menevişli sedef.

Sedefin, sedefçilikte kullanılmasında başlıca üç metod vardır: 1) Gömme işçiliği, 2) Mozaik işçiliği, 3) Yapıştırma işçiliği.

SEDEF HASTALIĞI;

Alm. *Schuppenflechte, Psoriasis (f),* **Fr.** *Psoriasis (m),* **İng.** *Psoriasis.* Tıp dilindeki ismi psöriazis olan ve müzmin, nükslerle seyreden, kırmızı zemin üzerinde kepeklenmelerle giden bir deri hastalığı. Sebebi tam olarak bilinmeyen bu hastalıkta, % 60 nispetinde irsî geçiş tespit edilmiştir. Bu hastalıkta derinin üst tabakasındaki yenilenme hücreleri normalden 5 ilâ 7 kat daha kısa zamanda satha çıkmakta ve kepeklenme ile dökülmektedir. Sıklıkla saçlı deri, diz ve dirseklerde görülmekle birlikte kalçalarda, tırnaklarda veya sâdece el ve ayaklarda da olabilir. Stres, sıkıntı hastalığı teşvik eder. Bâzı hastalarda eklem iltihabı da hastalığın bir parçası olabilir.

Hastalıklı cildin bâzı özellikleri teşhiste yardımcıdır. Bu hastalıkta kepekler kazındığında kumaşa damlamış mum gibi dökülür. Daha fazla kazınırsa, nokta nokta kanamalar olur. Ayrıca vücudun herhangi bir sûrette zedelenen yerlerinde, 3-8 gün içinde yeni kepeklenmeler meydana gelir. Klinik görünüşüyle kesin teşhis konamayan vak'alarda, ciltten alınacak bir biyopsinin mikroskop altında incelenmesiyle teşhis konabilir.

Hastalık müzmin olduğu için tedâviyle kontrol ve gerileme sağlanabilir, ancak tam tedâvi olmayabilir. Tedâvi şekilleri hastanın yaşı, hastalıklı bölgelerin yeri, yaygınlığı vb. durumlara göre değişir. Hastalığın oldukça sınırlı olduğu hallerde, salisilik asitli, katranlı pomatlarla kepekler kaldırılır ve akabinde kortikosteroidli ilâçlar sürülür. İlâçların etkisini arttırmak için bölge naylonla sarılır. İlâçların yan etkisini azaltmak içinse tatbikata üç-dört günde bir ara verilir.

Bu arada ağır vakalarda, 1974'ten beri PUVA (Psöralen, Ultra Viole-A) tedâvisi başarıyla kullanılmaktadır. Ağızdan alınan 8-Methoxy Psöralen'den iki saat sonra özel cihazla vücuda özellikle uzun dalgalı olmak üzere ultraviole şuâsı tatbik edilir. Genellikle haftada 2 ilâ 4 seansla, 3-6 haftada yüz güldürücü neticeler alınmaktadır. Bunu tâkiben haftada bir veya daha az sıklıkta idâme tedâvisine geçilir. Ancak PUVA tedâvisinin uzun vâdedeki yan etkileri, tedâvinin yeniliği yüzünden tam bilinememektedir. Deride dejeneresyon ve kansere, gözde katarakta yol açabilir.

Sedef hastalığını bâzı kaplıcalarda da iyileştirmek mümkündür. Meselâ, Kangal Balık ve Yılanlı kaplıcalar bu hastalık için tedâvide kullanılır. Fakat en tehlikesiz ve çeşitli hastalıklara da faydası olan deniz ve güneş banyoları Sedef Hastalığı tedâvisi için en uygun tedâvi usûlüdür.

SEDEFKÂR MEHMED AĞA;

Sultanahmed Câmiinin mîmârı. Kânûnî Sultan Süleyman'ın saltanatının son senelerinde, Rumeli'nden devşirilerek İstanbul'a getirildi. Beş sene Acemi Ocağında kaldıktan sonra, Kânûnî Sultan Süleyman Türbesi bahçe bekçiliği vazifesi verildi. Bu vazifesi esnâsında mühendis mektebi talebelerinin derslerini dikkatle tâkip etmesi, hocaların gözünden kaçmadı. İmtihana tâbi tutularak derslere devamı uygun görüldü. Üstün kâbiliyeti sâyesinde kısa zamanda talebeler arasında kendini gösterdi. Burada yirmi sene Mîmar Sinân, Mîmar Dâvûd, Mîmar Dalgıç Ahmed Ağalardan mîmarlık ve sedefkârlık dersleri aldı. Sedef işlerindeki fevkalâde mahâreti sedefkârlık halifesi olmasına sebep oldu. Mîmar Sinân'ın tavsiyesiyle Sultan Üçüncü Murâd'a sedef işlemeli bir rahle hediye ederek, pâdişâhın takdirini kazandı. KendisineTopkapı Sarayı Kapıcılığı verildi. Bu vazifeyle berâber derslere de devam ederdi.

"Kapıcılık" vazifesindeyken, Mısır'a, Arabistan'a gitti. Buralardaki seyâhatlerinde İslâm sanatının en mükemmel eserlerini tetkik etme fırsatını buldu. İstanbul'a döndükten sonra Rumeli'ndeki kaleleri teftiş vazifesi verildi. Osmanlı Devletinin Avrupa kıtasındaki bütün kalelerini dolaştı. İntibâlarını Sultan Üçüncü Murâd Hana arz etti. Daha sonra İstanbul Kadılığı Muhzırbaşılığına getirildi. Kapıkulu süvârileri arasına katılan MehmedAğa, Hüsrev Paşanın hizmetine girerek, onun müsellimi olarak doğu ve Şam bölgelerindeki sanat eserlerini tetkik imkânını buldu.

1597'de şehrin su yolları nâzırlığına getirildi. Sekiz yıl çalıştığı bu vazifesinde, çok başarılı hizmetlerde bulundu. Bu hususta ihtisas sâhibi oldu. Su Nazırlığı, Mimarbaşılıktan önceki son vazifesiydi.

11 Ekim 1605 günü Dalgıç Ahmed Ağadan boş kalan Hâssa Mîmarbaşılığına getirildi. O sıradaSultan Birinci Ahmed Han Osmanlı pâdişâhıydı. Mîmarbaşılıkta ilk vazifesi Peygamberimizin Kabr-i şerîfinin tâmirâtıydı. 1612 senesinde İstanbul'a döndü.

Sultan Birinci AhmedHan, muhteşem bir câmi yaptırmağa karar verdi ve bu işle Mehmed Ağayı vazifelendirdi. Yer olarak da Bizanslıların hipodrom dedikleri mahal seçildi. İstimlâklar tamamlandıktan sonra 9 Kasım 1609'da temel atıldı. Temele ilk kazmayı Pâdişâh vurdu ve; "Yâ Rab! Ahmed kulunun hizmetidir, kabul-ı dergâh eyle!" diye duâ etti. Temel atma merâsimi münâsebetiyle fakirlere sadaka dağıtıldı, devlet ileri gelenlerine hil'atlar giydirildi.

Câminin inşaasına büyük dikkat ve îtinâ sarf eden Mehmed Ağa, Câmiden başka İstanbul'da birçok yapının inşaasını da devam ettirmekteydi. **Sultanahmed Câmiini** yedi yılda bitirdi. Câminin çinilerinde mâvi rengin hakim olması sebebiyle, Avrupalılar tarafından bu câmiye **Blue Mosque** denir. Câminin bitmesinden kısa bir müddet sonra 1618 yılında vefât eden Mehmed Ağanın hayâtını yazan Cafer

Çelebi; **Risale-i Mîmâriye** (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesindedir) ondan mütevâzi, kendini övmeyi sevmeyen ve o derece de mahâretli, sanatkâr birisi diye bahseder.

Osmanlı Devletinde yetişen, nâdide sanatkârlardan biri olan Mehmed Ağa, yaptığı eserlerinde, mîmârimizde yavaş yavaş başlayan Barok tarzından hiç etkilenmeden bize has eserler meydana getirdi. Mehmed Ağa, on iki câmi ve mescit, sekiz türbe, iki medrese, iki hamam, üç saray ve köşk, bir köprü, yüzden fazla çeşme, on bir sebil ve bir kervansaray inşâ ederek, Osmanlı mîmârisine yeni şâheserler kazandırdı.

SEDEFLİ DENİZ HELEZONU (Bkz. Nautilus)

SEDEFOTU (Ruta graveolens);

Alm. *Gartenraute (f),* **Fr.** *Rue (f),* **İng.** *Rue.* **Familyası:** Sedefotugiller (Rutaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Yabânî olarak yetişmez. Bahçelerde yetiştirilir.

Haziran-eylül ayları arasında sarı renkli çiçekler açan, kuvvetli kokulu, 40-100 cm boylarında otsu bitkiler. Gövdeleri dik ve alt kısımda dallanmış, yapraklar saplı, mavimsi yeşil renkli, oval şekilli, tüysüz ve dişli kenarlıdır. Yaprakların üstlerinde küçük parlak noktacıklar hâlinde salgı bezleri bulunur. Çiçekler şemsiye gibi durumlar yapmışlardır. Meyveleri yuvarlak, tohumlar siyahımsıdır. Sedefotu kumlu ve sıcak yerleri sever. Daha çok bahçelerde yetiştirilir.

Kullanıldığı yerler: Yapraklarında reçineli maddeler, uçucu yağlar ve glikozitler vardır. Yapraklardan ve tohumlardan hazırlanan preparatlar az miktarlarda alınırsa terletici, kurt düşürücü, yatıştırıcı ve antispazmodik etkiye sâhiptir. Yüksek dozlarda zehir etkisi yapar.

SEDİMENTASYON HIZI;

Alm. *Geschwindigkeit (f), Der Blulsenkung,* **Fr.** *Vitesse (f) de Sédimentation,* **İng.** *Sedimentation speed.* Pıhtılaşması önlenmiş kanda alyuvarların (kırmızı kürelerin) dibe çökme hızı. Birçok hastalığın teşhisinde, sedimentasyon hızının ölçülmesi oldukça faydalı olmaktadır. Yapılması da oldukça kolay olan bir laboratuvar metodudur. Yapılışı şöyledir:

İki cc'lik bir enjektöre 0,4 cc, % 3,8'lik sodyum sitrat solüsyonu alınır. Sedimentasyonu yapılacak hastanın damarından alınan kandan aynı enjektöre, 2 cc'ye tamamlayacak şekilde 1,6 cc kan çekilir. Birkaç defâ hafifçe çalkalanır. Sonra bu kan, Westergreen pipetinin (200 mm boyunda ve 2,5 mm çapında özel bir tüp) sıfır işâretine kadar çekilir ve özel yerine yerleştirilir. Yarım saat, 1 saat, 2 saat sonra alyuvarların çökme hızı, tüpün üzerinden okunur.

Sedimentasyonun normal değerleri kadınlarda saatte 0-11 mm, erkeklerde ise 0-6 mm'dir. Gebelikte sedimentasyon hızının artışı sözkonusudur, fakat bu artış normal bir hâdisedir.

Sedimentasyon hızının arttığı haller şunlardır: Bütün iltihâbî olaylar (meselâ diş apsesi), enfeksiyon hastalıkları (zatürre, hepâtit vb.) romatizmal hastalıklar (meselâ romatizmal ateş), kanserler, bâzı kan hastalıkları (meselâ anemiler), kalp krizi ve bâzı ilâçların kullanımı (meselâ gebeliği önleyici haplar).

Sedimentasyonun azaldığı haller: Kalp yetmezliği, karaciğer yetmezliği, alyuvarların sayıca arttığı haller ve bâzı ilâçların (meselâ kortizon) kullanımı.

Sedimantasyon hızının yüksek olması mutlaka bir hastalık olduğunu göstermez. Çünkü bâzı kimselerde her türlü araştırma yapıldığı halde tesâdüfen bulunan bir sedimentasyon yüksekliği dışında şikâyet, hastalık vs. bulunamamıştır. Aynı şekilde sedimentasyon hızı daha az yükselir veya yükselmeyebilir. Bu laboratuvar metodunu tek başına bir teşhis unsuru olarak değerlendirmemelidir.

Daha iyisi, teşhis konulmuş ve sedimentasyon hızı da yüksek bulunmuş hastada eğer bu durumun o hastalığa bağlı olduğu ispatlanamamışsa tedâvi sonu meydana gelen değişikliklerin tâkibinde bu durum kullanılmaktadır. Muayyen aralarla yapılan kontrollerde sedimentasyon normale dönüyorsa demek ki, yapılan tedâviden istifâde ediyor denilebilir.

SEDİR AĞACI (Bkz. Katran Ağacı)

SEFÂRETNÂME;

Osmanlı Devletinde yabancı ülkelere gönderilmiş olan sefirlerin (elçilerin), İstanbul'dan hareket etmelerinden başlayarak, gittikleri yerlerde gördükleri olayları, yaptıkları diplomatik görüşmeleri, gezip gördükleri yerlerin idârî, sosyal, askerî, ilmî ve kültürel hayatları hakkında bir takım önemli bilgileri toplayarak pâdişâha veya sadrâzama takdim ettikleri rapor, yazılı belge.

Osmanlıların yabancı ülkelere elçiler göndermeleri, kuruluş devrinden îtibâren başlamıştır. Ancak

sefirlerin sefâret sırasında dolaştıkları yerleri ve buralarda gördükleri şeyleri ve yaptıkları işleri, pâdişâha arz etmek için sefâretnâmeler hazırlamaları 17. yüzyıl sonlarından îtibâren olmuştur. Sefâretnâmeler bizzat sefirin (elçinin) kendisi tarafından hazırlandığı gibi, maiyetinde bulunanlardan biri tarafından da hazırlanabiliyordu. Sefâretnâmeler nesir olarak hazırlandığı gibi manzum olarak da yazılabiliyordu.

Yabancı ülkelerle siyâsî ve kültürel münâsebetlerin mâhiyetini ortaya koyan en eski belgeler olan Sefâretnâmeler, bu devletlerin sosyal ve ekonomik durumlarını, teşrifat (protokol) usullerini, hayat biçimlerini, Osmanlıların onlara karşı tutum ve düşüncelerini de yansıtmaktadırlar. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendinin **Paris Sefâretnâmesi,** Sefâretnâmelerin en tanınmış örneklerindendir. Mehmed Efendinin Paris ve Fransa hakkında verdiği bilgiler Sultan Üçüncü Ahmed Hanın dikkatini çektiği için, Avrupaî tarzda bâzı yeniliklerde bulunma ihtiyâcı duymuştur. Matbaayı ve onun temin ettiği faydayı yakından gören Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Türkiye'de matbaacılığın kuruluşunda büyük hizmeti olmuştur.

Osmanlılar yalnız Avrupa'ya değil, Şarka ve İslâm memleketlerine de sefir göndermişler, onlar da diğer sefirler gibi Sefâretnâmeler hazırlamışlardır. Sefâretnâmelerin bir kısmı vak'anüvisler tarafından târihlere geçirilmiş, bir kısmı ise sonradan ayrıca yayınlanmıştır.

Sefâretnâmeler yabancı ülkelerdeki ilmî ve teknik gelişmeleri yansıtarak, ülkemizde de birçok ilmî, idârî ve teknik yeniliklere sebep olduğu gibi, bu ülkelerin sosyal, ahlâkî ve kültürel özelliklerinden bahsettiği için de ülkemizde başka ülkeleri taklit etme özentisi başgöstermiştir. Bu özentinin neticesinde garblılaşma (batılılaşma) adıyla ahlâkî ve kültürel yozlaşma meydana gelmiş, kendi millî ve mânevî değerlerimizden uzaklaşmalar olmuştur.

Adet olarak kırktan fazla olan Sefâretnâmeleri konuları bakımından ikiye ayırmak mümkündür:

Birinci kısımdakiler; sefirlerin (elçilerin) doğrudan doğruya vazifeleriyle ilgili sefâretnâmelerdir.

İkinci kısımdakiler ise; sefirlerin gezip gördükleri yerlerin idârî, sosyal, ahlâkî, askerî, kültürel ve teknik hayatları hakkında önemli bilgiler veren sefâretnâmelerdir.

Elde bulunan ilk yazılı sefâretnâme Kara Mehmed Çelebi'nin 1655 târihli **Viyana Sefâretnâmesi**, son sefâretnâme ise Abdürrezzak Bahir Efendinin 1845 yılında kaleme aldığı, **Paris-Londra Sefâretnâmesi'**dir. Hazırlandıkları devrin çeşitli özelliklerini günümüze yansıtan meşhur sefâretnâmelerden bâzıları ise şunlardır: Zülfikar Paşanın **Mükaleme Takriri** (1688-1692), İbrâhim Paşanın **Viyana Sefâretnâmesi** (1719), Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendinin **Fransa Sefâretnâmesi** (1720), Ahmed Dürrî Efendinin **İran Sefâretnâmesi** (1721), Nişli Mehmed Ağanın **Rusya Sefâretnâmesi** (1722-23), Mehmed Efendinin **Lehistan Sefâretnâmesi** (1730), Mehmed SaidPaşanın **Mehmet SaidEfendi Takrîri** (1732-1733), Sâlim Efendinin **Hindistan Seyâhatnâmesi** (1744-1749), Mustafa Nazif Efendinin İranSefâretnâmesi (1746), Hattî Mustafa Efendinin **Nemçe Sefâretnâmesi** (1748), Ahmed Resmî Efendinin **Prusya Sefâretnâmesi** (1763-1764), Seyyid İsmâil Efendinin **Fas Sefâret Takrîri** (1785-1786), Alemdâr Mehmed Ağanın **Buhara Sefâretnâmesi** (1787-1791),Vasıf Efendinin **İspanyaSefâretnâmesi**(1787-1788), Yusuf Agâh Efendinin **Havâdisnâme-i İngiltere**'si (1793-1796), Mehmed Sâdık Rıfat Paşanın **İtalya Seyahatnâmesi** (1838).

SEFERBERLİK;

Alm. *Mobilmachung, Mobilisierung (f),* **Fr.** *Mobilisation (f),* **İng.** *Mobilization; State of war.* Memleketin, maddî ve mânevî bütün güçlerinin (askerî, siyâsî, ekonomik ve psikolojik güç) topyekün savaş ihtiyaçlarını karşılayacak ve savaşın devamını sağlayacak seviyeye getirilmesi; diğer bir deyimle maddî mânevî bütün kuvvet ve kaynakların, savaş isteklerine göre yöneltilerek barış durumundan sefer durumuna geçirilmesidir. Buna **topyekün seferberlik** de denir. Sefer kelimesi lügatta "yolculuk, savaşa gitme"; seferberlik ise "yolculuğa, savaşa hazır hâle gelme" anlamlarına gelir.

Yirminci asrın başlarından îtibâren, teknolojideki gelişmelere uygun olarak yapılan silâh ve araçlar, ilim ve teknikteki ilerlemeler savaşların karekterini değiştirdi.Savaşlar, sâdece silâhlı kuvvetler arasında yapılmaktan çıkarak, bütün milleti ilgilendiren, tesiri altına alan, topyekün savaşlar durumuna geldi. Bu topyekün savaşa karşı da, milletçe karşı koymak için yapılan topyekün hazırlıklara seferberlik adı verildi. Seferberliğin plân ve programları barıştayken yapılarak, zaman zaman yapılan fiilî tatbikatlarla uygulamaları kontrol edilir. Seferberlik Dâiresi, Asker AlmaDâiresi, Askerlik Şûbeleri, Mahallî ve Mülkî Âmirler müştereken çalışarak seferberlik plânlarını yaparlar.

Savaşta silâhlı kuvvetlerin personel sayısı artacağından onların yiyecek, giyecek, silah, donanım, araç ve gereç ihtiyaçları çoğalacaktır. Mühimmat, akaryakıt ve malzeme sarfı çok fazlalaşacaktır. İnsan ve diğer ihtiyaç maddelerinin de devamlı kaybı göz önüne alınırsa seferberliğin önemi çok iyi anlaşılır. Seferberlik hazırlığının plânlı ve barış zamânında yapılmasının savaşın kazanılmasında tesiri dünyâ

harplerinde açık olarak görülmüştür.

Seferberliğin îlân edilmesi için, bir devletin diğer devlet veya devletlerle savaş ihtimâlinin kaçınılmaz olması, ayrıca iç bünyedeki karışıklıkların normal şartlarla karşılanmadığı bir ortamın meydana gelmesi gerekir. Bu durumda Genelkurmay Başkanının mütâlaası alınarak, Bakanlar Kurulunca seferberlik uygulamasına karar verilir. Verilen seferberlik kararı Cumhurbaşkanının onayından sonra yürürlüğe girer. Kaldırılması da başkomutan veya Genelkurmay Başkanının mütâlaası alındıktan sonra Bakanlar Kurulunun kararıyla olur. Seferberlik îlânıyla barış zamânında tespit edilen plân gereğince taşınır veya taşınmaz mallardan ihtiyaç duyulanlar silâhlı kuvvetlerin emrine verilir.

Seferberlik iki şekilde olabilir:

1. Uygulama alanı bakımından:

a) Genel seferberlik: Bütün yurt düzeyinde uygulanır.

b) Kısmî (Bölgesel) seferberlik: Yurdun herhangi bir bölgesinde uygulanır.

2. Kapsam bakımından:

a) Millî seferberlik: Silahlı Kuvvetler dışında kalan bütün kamu ve özel kuruluşlar ile yurttaşları kapsar.

b) Silahlı Kuvvetler seferberliği: Silahlı Kuvvetlerin barış durumundan sefer durumuna geçirilmesidir.

Bu ise iki bölümde yapılır:

(1) Personel seferberliği,

(2) Lojistik seferberliği.

Birinci Dünyâ Harbinden önce seferberlik îlân edilerek, gerekli bütün hazırlık ve tedbirler uygulamaya konuldu. Halkımız arasında, dört yıl süren bu harbe **"Seferberlik"** adı verildi. Eli silah tutanların askere alındığı Birinci Dünyâ Harbinde Osmanlı ordusu, yedi cephede şan ve şerefle çarpıştı. Harbin getirdiği bütün sıkıntılara milletçe karşı koyarak, yedi düvelin önünde kahramanca vatanını müdâfaa etti. İstiklâl Harbiyle de memleketini düşmanlardan kurtardı. İkinci Dünyâ Harbinde de seferberlik uygulanmışsa da savaşa girilmemesine rağmen getirdiği sıkıntılar, tedbirlerin yerinde ve zamânında alınmamasından dolayı, çok fazla olmuştur. Günümüzde seferberlik süresi çok kısalmış olup, 12 ile 24 saat içerisinde bir ülke seferberliğini tamamlayabilmektedir.

Seferber olma süresi: Birlik ve kurumların % 100 kadro seviyesine (seferî kadro seviyesine) erişecekleri ve teşkilatlanmalarını tamamlayacakları süreyi gösterir. Bu süre harekat plânlarına ve lojistik imkânlara göre tespit edilir. Bu süreler, Genelkurmay Başkanlığınca yönergesinde belirtilir.

Sefer görev emri: Sefer tertibine dâhil edilen personelin, seferberlik duyurusunda nereye gideceğini, ne kadar zaman içinde birliğine katılacağını ve katılacağı birliğin kapalı adını bildiren ve kendisine barışta açıklanan bir belgedir. Bir sûreti dâimâ personelin yanında bulunur.

Seferber personeli: Bir birliği, seferî kadro seviyesine veya müsâade edilen kuvvete çıkarmak için sefer tertibine dâhil edilmiş yedek personeldir.

Seferberlik deneme tatbikatı ve eğitimi tâzeleme çağrısı: Seferberlik usullerinin denenmesi ve yedek personel eğitiminin tâzelenme ve yenilenmesi için yapılan çağrıdır. Genelkurmay Başkanlığının önerisi ve Bakanlar Kurulunun onayı alınır.

Silahlı kuvvetler personel seferberliği: Silahlı Kuvvetlerin şimdiki ortalama mevcutlarının seferî kadro seviyesine yükseltilmesi, seferde kurulacak birlik ve kurumların kurulması, kadro seviyelerine eriştirilmesi ve seferî kadro seviyelerinin korunması için hazırlanan personel bütünleme plânlarına göre zâyiatı tamamlamak üzere, barışta yapılan hazırlıkların, seferberlik duyurusunda uygulanmasıdır.

Silah altı dâvetiyeleri: Seferberlik deneme tatbikatı ve yedek personel tâzeleme eğitimi için, yedek personelin (subay, astsubay, erbaş ve er) tatbikâta katılmalarını sağlayan dâvetiyelerdir.

Silah altı dâvetiyesi: Personelin yedek eğitimi görmesi için katılacağı birliğin seferberlik numarası ile bildirilen kapalı adını, gideceği yeri ve tatbikâtın süresiyle ilgili bilgileri kapsar.

SEFERÎLİK;

Yola çıkma, yolculuk hâli; misâfirlik. **Sefer**, "bir yere gitmek için yola çıkmak"tır; lügatta ise: "Yolculuk, savaş, askerin savaşta veya savaşa hazır bulunması durumu, savaşa gitme ve defâ, kerre, kez" mânâlarına gelir. Sefer, Arapça bir kelime olup, "Seferber ve seferberlik" de bundan türetilmiştir.

Seferber, “savaşa hazırlanan asker”; **seferberlik** de, “sefere, savaşa hazırlık” mânâlarınadır.

Seferî veya misâfir olmak demek, “yolcu olmak” demektir. Hanefî mezhebinde bir kimse, onbeş günden fazla kalmamak niyetiyle yüz sekiz (108) kilometre ve daha fazla uzak bir yere giderse misâfir olur.

Bir kimse, senenin kısa günlerinde, insan veya deve yürüyüşü ile üç günde gidilecek yere gitmeyi niyet ederek, bulunduğu yerin kenar evlerinin dışına çıkınca misâfir olur. Bu yol seri bir vâsıta ile gidilince de seferî olunur. Üç günlük yere gitmeyi niyet etmeden yola çıksa, bütün dünyâyı dolaşsa bile misâfir olmaz. Düşmanı arayan askerlerin hâli böyledir. Fakat geri dönüşte misâfir olur. Üç günlük yere gitmek niyetiyle yola çıkan kimse, vatan edindiği yerin kenar evlerinden ayrıldığı zaman misâfirdir.

Yolculukta namaz: Misâfir, dört rekâtlı farz namazları iki rekât kılar. Mukîm olan (misâfir olmayan) imama uyarsa, yine dört rekât kılar. Misâfir, imam olursa, ikinci rekatın sonunda selâm verir. Sonra cemâat, namazlarını tamamlamak için ikişer rekat daha kılar.

İslâm dîni, seferî halde bulunan kimselere diğer bâzı ibâdetlerinde de kolaylıklar bildirmiştir. Meselâ, seferî olan kimse, mest üzerine üç gün, üç gece, yâni 72 saat mesh edebilir. Orucunu bozabilir. Yolcu rahat ise, orucunu bozmaması daha iyidir. Kurban kesmesi vâcip değildir. Yolculukta at, deve, merkep ve diğer vâsıta üstünde nâfile namaz kılmaya müsâade edilmiş, zarûret olmadan bunların üstünde farz ve vâcip kılmaya izin verilmemiştir. Kıbleye karşı durabilirse kılınır. Zarûretin neler olduğu fıkıh kitaplarında geniş olarak anlatılmaktadır.

SEHL BİN ABDULLAH TÜSTERÎ;

evliyânın büyüklerinden. Künyesi Ebû Muhammed’dir. 815 (H.200)te doğdu. 896 (H.283)da Basra’da vefât etti.

Daha küçük yaşlarda iken Kur’ân-ı kerîm öğrenimiyle çeşitli ilimleri öğrenmeye başladı. Basra ve Abadan’a gitti. Sonra Tüster’e geldi. Dayısı Muhammed bin Süvâr’ın sohbetlerinde yetişti. Hacda iken Zünnûn-i Mısrî ile görüşüp, talebesi oldu. Tasavvuf ehlinin büyüklerinden ve müctehidlerindendi. Zamânın sultânı, hakîkatın delîliydi. Az yemek, az uyumak, çok ibâdet yapmak, riyâzet ve kerâmette eşi yoktu.

Ömrünün sonunda, el ve ayakları hareket etmez olmuştu. Namaz vakti gelince, el ve ayakları açılır, namaz bitince, eskisi gibi hareketsiz olurdu. Birgün zikirden bahsederken; “Allahü teâlâyı hakkıyla zikr eden, ölüyü diriltmeği kasd ederse, dirilir.” dedi ve elini, önünde duran bir sakata sürdü, sakat iyileşip, ayağa kalktı.

Ölüm döşeğindeyken Sehl bin Abdullah’a bir zât:

“Efendim, sizden sonra minbere kim çıksın?” diye sorunca, Sehl-i Tüsterî rahmetullahi aleyh, gözlerini açıp, Şâdıdil adındaki bir kâfirin adını verdi. Etrâfındakiler:

“Şeyhin aklı gitmiş, bu kadar Müslüman âlim varken yerine bir kâfiri geçirdi!” diye söyleştiler. Sehl-i Tüsterî:

“Başımda kavga gürültü etmeyiniz. Vaktim azdır. Gidin bana Şâdıdil’i çağırın, gelsin!” dedi. Şâdıdil gelince; “Yâ Şâdıdil! İyi dinle, üç gün sonra minbere çık ve Müslümanlara vâz et! Bu sana vasiyetimdir.” dedi. Sehl-i Tüsterî’nin vefâtından üç gün geçince, ikindi namazından sonra, başında kâfir nişânesi, belinde zünnâr olmak üzere, Şâdıdil minbere çıktı:

“Ey Müslümanlar!Ey Sehl-i Tüsterî’nin talebeleri! Bana bir vakit şeyhiniz; «Ey Şâdıdil! Zünnârı çıkarıp atma zamânı gelmedi mi?» demişti. İşte bugün emrini yerine getiriyorum.” dedi. Sonra sorgucu ve zünnârı çıkarıp attı. Kelime-i şehâdet getirerek Müslüman oldu. Cemâat bunu görünce ve o sözleri duyunca ağladılar.

Sehl-i Tüsterî hazretleri vefât edince, insanlar cenâze namazı için toplandı. O şehirde bir yahûdî vardı. Yaşı yetmişi aşmıştı. Sesleri duyunca, ne oluyor, diye dışarı çıktı. Cenâzeye doğru bakınca yanındakilere; “Benim gördüğümü siz de görüyor musunuz?” dedi. Ne görüyorsun dediklerinde; “Gökten inip, cenâze ile giden kimseler görüyorum.” dedi ve Kelime-i şehâdet getirip Müslüman oldu.

Bir yolculuğunda abdest almak ihtiyâcını duydu. Suyu yoktu. Üzüldü. O anda bir ayı, içi su dolu yeşil bir ibrik getirdi. Önüne koydu ve gitti.

Cumâ namazından önce evine bir kimse geldi. İçeride büyük bir yılan gördü. Durakladı. Sehl hazretleri; “İçeri gir, kişi, yeryüzündeki bir şeyden korktuğu müddetçe îmânın hakîkatine kavuşamaz.” buyurdu. Sonra; “Cumâ namazı kılar mısın?” buyurdu. Gelen zât; “Câmi ile aramız bir günlük mesâfedir.” dedi. Sehl hazretleri onun elini tutup, hemen câmiye getirdi. O kimseyle berâber Cumâ namazını kıldılar.

Buyurdu ki:

“Bütün âfetlerin başı, doyuncaya kadar yemektir.”

“Haram yiyenin yedi uzvu günâha girer. Helâl yiyenin uzuvları da ibâdette olur.”

“Hakîkî îmâna kavuşmak için dört şey lâzımdır. Bütün farzları edeple yapmak, helâl yemek, görünen ve görünmeyen bütün haramlardan sakınmak ve bu üçüne, ölünceye kadar devâm etmeğe sabretmek.”

“İşin esâsı üç şeydir. Helâl yemek, ahlâk ve amelde Resûl aleyhisselâma tâbi olmak, her işi yalnız Allah için yapmak.”

“İnsanların müptelâ olduğu belâ ve musîbetlerin en büyüğü, âhiret ve dünyâ işleriyle meşgul olmayıp, boş oturmaktır.”

“Kulun Allahü teâlâya şükretmesi, O’nun kuluna verdiği nîmetlerle, O’na isyân etmemesidir. Çünkü kulun bütün uzuvları Allahü teâlânın ona olan lütuf ve nîmetleridir.”

“İnsanoğlunu şu iki şey mahvetmiştir: İzzet arzûsu, fakîrlik korkusu.”

“Makamların en üstünü; kötü bir huyu, iyi bir huya çevirmektir.”

“Ticârette ihsân altı türlüdür: 1) Müşteri, fazla ihtiyâcı olduğu için çok para vermeye râzı olsa bile, çok kâr istememelidir. 2) Fakirlerin malını fazla para ile almalı, onları sevindirmelidir. 3) Müşteriden para almakta iki türlü ihsân olur; fiyatta ikrâm edilmeli, peşin verdiği fiyatla, veresiye de vermelidir. 4) Borç ödemekte ihsân, istemeye vakit bırakmadan vermektir. 5) Alış-veriş ettiği kimse pişmân olursa, yapılan satışı geri çevirmektir. 6) Fakirlere veresiye vermek. Ödeyemeyeceği hâle gelirse, alacağını istememeyi niyet etmektir. Borçlusu ölünce, helâl etmektir.”

“Son peygamber Muhammed Mustafâ sallallahü aleyhi ve sellem gönderildiği zaman, dünyâda şu yedi sınıf insan vardı: Krallar, zirâatle uğraşanlar, hayvancılıkla uğraşanlar, ticâretle meşgul olanlar, sanatla meşgul olanlar, işçiler, yoksullar. Allahü teâlânın elçisi sevgili Peygamberimiz bu sınıflardan hiçbirini başka bir sınıfa geçmeye zorlamadı. Onları Allahü teâlâya itâata, takvâya, ilme çağırdı. İnsanlara şöyle buyurdu:

Allah, bütün bu varlığı insan için, insanı da Allahü teâlâyı bilmek için yaratmıştır. Dünyâ nîmetlerini Allahü teâlâya itâat için kullanan, hem dünyâyı, hem de âhireti kazanır. Bunun tersini yapan kimse de hem âhireti, hem de dünyâyı kaybedecektir.

SEKBANLAR;

yeniçeri ocağının altmış beşinci ortası mensubuna verilen ad. Sekban teşkilâtı, Sultan Birinci Murâd zamânında pâdişâhın av maiyeti olarak mevcuttu.

Fâtih Sultan Mehmed Han zamânına kadar bağımsız bir teşkilât olan sekban ocağı, 1451’de, yeniçerilerin taşkınlık etmeleri üzerine itâatsizlik eğilimini kırmak için Fâtih’in emriyle yeniçeri ocağına dağıtıldı. O zaman sayıları, altı-yedi bin civârındaydı. Beş yüz sekban da av hizmeti için alıkonuldu.

Yavuz Sultan Selim Han devrinde bütün sekbanlar, bir orta hâline getirilerek, yeniçeri ocağının altmış beşinci ortasını teşkil ettiler. Piyâde ve süvârî sekbanlar, pâdişahla berâber ava giderler, av köpekleri tedârik ederler, sekban fırınında çalışırlardı. Harp zamânında, diğer yeniçerilerle birlikte muhârebeye giderlerdi.

Sekbanların başında sekbanbaşı bulunurdu. Sekbanbaşı, yeniçeri ağası İstanbul’da bulunmadığı zaman ona vekâlet eder, şehrin inzibâtına nezâret ederdi. 1590 yılından sonra, vezir ve beylerbeyilerine sekbanlardan bir miktar muhâfız verildi. Bunlar, eyâletlerde paşaların kapı halkının çekirdeğini meydana getirdiler. Sekbanlık da, 1826’da yeniçeri ocağının ilgâsıyla kaldırıldı.

SEKRETER KUŞU (Serpentarius secretarius);

Alm. *Sekretär (m),* **Fr.** *Serpentaire (m),* **İng.** *Secretary-bird.* **Familyası:** Yılanakbabasıgiller (Serpentariidae). **Yaşadığı yerler:** Afrika’nın alçak otlarla kaplı alanlarında. **Özellikleri:** Uzun bacaklı, usta yılan avcısı bir kuş. Çoğunlukla yerde gezer. Yılanları ayak darbeleriyle öldürerek yer. **Çeşitleri:** Tek türdür.

Yılanakbabasıgiller familyasından, Afrika’da Büyük Sahra’nın güneyindeki topraklarda yaşayan, gündüz yırtıcılarından, uzun bacaklı bir kuş. Yüksekliği 120 cm’ye ulaşır. Uzunluğu 125 cm kadardır. Gövdesinin çoğu külrengindedir. Kanat uçları ve bacakların tüylü kısmı siyah renklidir. Kuyruğunun uzun orta tüyleri beyaz olup, uçları siyahla biter. Başının arkasından siyah uçlu tüyler çıkar. Tepesindeki bu tüyler, kâtiplerin kulak arkalarına sıkıştırdıkları tüy kalemleri hatırlattığından “sekreter

kuşu” adını almıştır. “Yılan akbabası” da denir.

Alçak otlarla örtülü alanlarda tek veya çift dolaşır. Çok iyi uçabildiği hâlde zamânının çoğunu yerde gezinerek geçirir. Çoğunlukla ormansız bölgeleri tercih eder. Yüksek ağaçlarda yuva kurar. Sabah erkenden yere atlayarak besin aramaya başlar. Kemirici, kertenkele, böcek ve yılan avlayarak beslenir. Güçlü ayakları sert pullarla örtülüdür. Yılanların arkasından koşarak ayak darbeleriyle saldırır. Çok zehirli yılanları kanatlarıyla kendisinden uzak tutar. Saldıran yılana karşı kanadının birini kalkan gibi kullanırken, telek tüylerini ısırtarak zehirini boşaltmasını sağlar. Bu arada diğer kanadıyla hasmına sert darbeler vurarak sersemletir ve bâzan belini kırar. Yılanı sersemlettikten veya öldürdükten sonra kemirerek yer.

Afrika çiftçileri bunu evcilleştirerek kemirici ve böceklerin zararından korunmada kullanırlar. Dişi, ağustosta yeşilimsi beyaz renkli 2-3 yumurta yumurtlar. Erkek, kuluçka süresince dişisine yiyecek taşır. Yavrular 45 günde yumurtadan çıkar. Eşler yavrularını yarı sindirilmiş besinlerle besler. Yavrular, 60-70 gün sonra yuvayı terkeder.

SEKSTANT;

Alm. *Sextant (m),* **Fr.** *Sextant (m),* **İng.** *Sextant.* Denizlerde gemicilerin, bulundukları yerin mevkiini anlayabilmeleri için, güneşle ufuk düzlemi arasındaki açısal mesâfeyi ölçen optik seyir cihazı.

Dâirenin altıda biri büyüklüğünde bir açıya sâhip olduğu için, sekstant ismini almıştır. 1731 senesinde John Handley tarafından yapılan ilk 45 derecelik oktantla modern sekstant arasında hemen hiç fark yoktur. Sekstant aynı zamanda gemiden veya uçaktan herhangi bir gök cisminin yüksekliğini ölçmeye de yarar. Bunlardan en basiti kuzey yarım kürede kutup yıldızının açısal yüksekliğini bulmaktır. Sekstantla en hassas mevki tâyini, güneşin en yüksek noktasına ulaştığı öğlen vakti yapılır. Bu en yüksek noktaya güneşin üst yücelim noktası denir.

Sekstantla açı ölçmek için, sekstant dürbününden gemici, ufuk hattına bakar. Gemici, gemi güvertesinde dik olarak durduğu ve gemiyle beraber sallandığı için ölçülecek açı hiç değişmez. Güneşin aynalardan yansıyan görüntüsü de tam ufuk hattına çakıştığı an sekstant açısı okunur. Açının okunduğu yerel saat da tablolarda kullanılmak üzere hassas olarak tespit edilir.

Modern sekstantlarda ufuk aynasının yarısı gümüşlenmiştir. Bu durumda sekstant teleskopundan bakıldığında teleskopta hem güneş, hem de ufuk düzlemi yanyana görülür. Ölçüm kolaylığı için güneşin parlaklığını azaltan filitreleme, açıyı hassas bir şekilde okumak ve açı değiştirmede süratli olabilmek için verniyer sistemi de bulunur.

Sekstantın hava trafiğinde de önemi vardır. Uçak sekstantında çoğu kere ufuk düzlemi yerine su tesviye âleti ölçümde yatay hattı verir. Sekstant uçakta astrdom denilen şeffaf çıkıntıya yerleştirilir.

SELÂHADDÎN EYYÛBÎ;

Eyyûbîler Devletinin kurucusu. Künyesi, Melik Nâsır Ebû Muzaffer Yûsuf bin Eyyûb bin Şâdî’dir. 1137’de Tekrit’te doğdu. Babası Necmeddîn Eyyûb; Âzerbaycan’da Erivan’ın Devin kasabasındaki Hazbânî kabîlesine mensup olup, Büyük Selçuklu Sultânı Mes’ûd Şâhın Tekrit muhâfızıydı.

Selâhaddîn Eyyûbî’nin çocukluğu, babasının muhâfızlığını yaptığı Tekrit ve Baalbek’te geçti. Tekrit, Baalbek ve Şam’da yetişip, iyi bir tahsil ve terbiye gördü. Baalbek ve Şam’dayken, babasıyle berâber, Selçuklu atabeklerinden Nûreddîn Mahmûd Zengî’nin yanında Haçlılara karşı yapılan muhârebelere katıldı. Muhârebelerde cesâret ve yiğitliğiyle dikkat çekti. On yedi yaşındayken, Atabek Nûreddîn Mahmûd Zengî’nin sarayına alındı. Böylece devlet teşkilâtı ve idâresini de mükemmel bir şekilde öğrendi. Bu sırada babası Necmeddîn Şam, amcası Şirkûh da Humus vâliliğine getirilmişti.

Nûreddîn Zengî, 1162’de Mısır’la ilgilenmeye başladı. Komutanı Şirkûh’u Haçlılara karşı savaşması için Fâtımî halifesi El-Adid’in hizmetine verdi. Selâhaddîn’i de yardımcısı olarak onun yanına kattı. Sirkûh emrindeki askerler ve yeğeni Selâhaddîn’in yardımıyle Mısır’da kısa sürede sükûneti sağladı, isyan eden birlikleri bastırdı ve idâreyi eline geçirdi. 18 Ocak 1169 târihinde îdâm edilen vezir Şaver’in yerine Şirkûh Mısır-Fâtimî vezîri oldu. Ancak Şirkûh’un da çok geçmeden vefât etmesi üzerine Selâhaddîn Eyyûbî 26 Mart 1169’da Halîfe El-Adid tarafından amcasının yerine vezîr tâyin edildi. Böylece Selâhaddîn Eyyûbî bir taraftan Nûreddîn Zengî’nin ordu kumandanı, diğer taraftan Fâtımî vezîri oluyordu. Onun gerçekte emir aldığı makam ise Nûreddîn’di ve Fâtımî halifesine sâdece şeklen bağlıydı.

Selâhaddîn Eyyûbî bundan sonra icrâatlarında gâyet siyâsî hareket edip, devlet kadrolarına iş bilir ve kâbiliyetli memurlar tâyin etti. Saray, halk, kumandanlar, komşu ve İslâm devletleriyle münâsebetlerini gâyet iyi tutmaya çalıştı. Selâhaddîn Eyyûbî’nin icrâatları Mısırlı ve Sûdanlı Şiî askerlerin isyânına

sebep olduysa da bastırıldı. Böylece Fâtımî sarayında idâreye tam mânâsıyla hâkim oldu.

Selâhaddîn Eyyûbî'nin Mısır'daki icrâatları, başta Papalık olmak üzere, Haçlıları telaşlandırdı. Selâhaddîn Eyyûbî'nin Fâtımî veziri olmasıyla, Müslümanlara karşı ittifâk sistemi bozulan Kudüs'teki Frank Haçlıları, Ortadoğu hâkimiyetlerini tehlikede gördüler. Selâhaddîn Eyyûbî'yi ortadan kaldırmak üzere Kudüs'teki Haçlılara Avrupa'dan ve Bizans'tan takviye kuvvetler geldi. Selâhaddîn Eyyûbî ise, Frank ve Haçlılarla âsî Mısırlılara karşı Selçuklu Atabeği Nûreddîn Mahmûd Zengî'den yardım istedi. 1170 yılında Mısır'a saldıran Haçlılara şiddetle karşı koyup, geri çekilmeye mecbur bıraktı. 1171'de, Kızıldeniz sâhilindeki liman şehri Eyle'yi fethetti.

Atabeg Nûreddîn Zengî'nin isteğiyle 1171'de, Cumâ Hutbesini, hasta Şiî Fâtımî Halîfesi Âbid adına değil de Bağdat'taki Abbâsî Halîfesi adına okuttu. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Mısır'da Abbâsî Halîfesi adına hutbe okutması, Müslümanları çok sevindirdi. 1171'de Fâtımî Halîfesi Âbid öldü. Bundan sonra Selâhaddîn Eyyûbî Mısır'da idâreyi bütünüyle ele aldı.

Abbâsî halîfesi, Atabeg Nûreddîn Zengî'ye kumandanlarından Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin muzafferiyetleri üzerine kıymetli hil'atler gönderdi.Nûreddîn Zengî de hil'atleri halîfenin elçilik heyetiyle berâber Selâhaddîn Eyyûbî'ye gönderdi.

Mısır'daki iktidâr değişikliği Haçlıların tekrar harekete geçmesine sebep oldu. 1173'te Sicilyalı Normanlar, kuvvetli bir donanmayla İskenderiyye'ye çıkarma yaptılar. Selâhaddîn Eyyûbî, Norman çıkarmasına karşı üç gün devâm eden şiddetli kara muhârebesi yaptı. Sâhile çıkan bütün Normanlar öldürülüp, pekçok ganîmet alındı.

1174 yılında Sultan Nûreddîn vefât etti ve Suriye'de iç karışıklıklar başladı. Bu durumdan istifâde etmek isteyen Kudüs Kralı, Humus'u kuşattı. Selâhaddîn, derhâl Humus önlerine geldiyse de Haçlılar şehri zaptetmişlerdi. Selâhaddîn Eyyûbî'nin başarılarını gören Abbâsî Halîfesi 1175'te saltanatını tasdik etti. Böylece 1169'da Fâtımî vezîri, 1171'de Mısır Hâkimi, 1175'te de istiklâlini îlân ederek Sultan ünvânını alan Selâhaddîn Eyyûbî, 1176'da şiî Fâtımîlerin bölgedeki son izlerini de ortadan kaldırdı.

Fâtımîlerin hâkim oldukları topraklarda kuvvetli bir idâre kurdu. Devlet teşkilâtı, memleket îmârı, mektep ve medrese tahsilinin üzerinde durarak, teşvik ve tatbikâtını yaptırdı. Sapık fikirleri kaldırıp, hak ve orta yol olan sünnîliği yaymaya başladı. İcraatlarında muvaffak oldu. Fâtımîlerin bölgeye yaydığı fikirlerin önüne geçip, Ehl-i sünnet îtikâdının yayılmasına hizmet etti. Kâhire Kalesinin inşâsını başlattı.

1177 Kasımında Haçlılara karşıFilistin Seferine çıktı. Gazze ve Askalan'ın askerî mevkilerini tahrip etti. Eyyûbî askerleri ganîmet için dağılınca, Haçlılar fırsatı değerlendirdiler. Kerek Kontu Renaud kumandasında toplanıp, Eyyûbî ordusuna büyük bir darbe vurup, Selâhaddîn Eyyûbî'yi öldürmek istediler. Selâhaddîn Eyyûbî, Haçlıların niyetini anlayıp, ordusunu topladı. 25 Ekim 1177 târihinde Remle'de Haçlılara kesin darbeyi indirdi. Ancak çok istediği hâlde Kudüs'ü alamadı. 1178 ve 1179'da Haçlılar üzerine harekâtını şiddetlendirdi. Eyyûbî kumandanları pekçok Haçlı reisini esir aldılar. Selâhaddîn Eyyûbî, 1179 yazında Şeria Nehri kıyısında Yâkûb Köprüsü yanındaki Haçlıların Yâkûb Geçidi Kalesini fethetti. 1180'de Haçlılar iki yıllığına mütâreke istedi. Kabul etti. Haçlılar mütârekeye uymadılar. Mısır'a giden kervanlara saldırdılar. Mısır'ın İslâm ülkeleriyle olan ticâretini engelleyip, Eyyûbîleri iktisâdî yönden çökertmek istediler.

Selâhaddîn Eyyûbî, Suriye'de de hâkimiyet kurmak için, 1183 yazında Haleb'i zaptetti. Elcezire'yi aldı. Eyyûbîlerin Suriye harekâtı Haçlıları telâşlandırdı. Eyyûbî hâkimiyeti sâhasında sıkışıp kalmak tehlikesinin önüne geçmek istediler. Trablus Kontu III. Raymond'un dört yıllık antlaşma isteğiyle mütâreke yapıldı. Haçlılar antlaşmaya yine uymadılar. Kerek Kalesi yakınından geçen büyük bir ticâret kervanına saldırdılar. Selâhaddîn Eyyûbî, Haçlılardan bu tecâvüzün ziyânını karşılamalarını ve tazminat vermelerini istedi. Kabûl etmemeleri üzerine, sefere çıkıp, 1180 Şubatında Kerek bölgesini zaptetti. Ticârî kervan tecâvüzünü Haçlılara fazlasıyla ödettirdi.

Selâhaddîn Eyyûbî, Ortadoğu'da çıbanbaşı olan Haçlıları bölgeden atmak için, 1180'de büyük bir faaliyet içine girdi. Mısır'dan kuvvet topladı. Suriye'den de asker toplanmasını istedi.Haçlılar meselenin ciddiyetini anlayıp, büyük ordu topladılar. Kudüs Kralı Guy, yirmi bin kişilik, diğer Haçlı kral, prens, kont ve kumandanları toplayabildikleri kuvvetleriyle Sefûriye'de mevzi aldılar. Selâhaddîn Eyyûbî, 1187 yazında Taberiye Gölü sâhiline geldi. 1187 Temmuz başında Taberiye şehrini fethetti. Kale'deki Haçlı kuvvetleri karşı koyup Eyyûbîleri susuz bırakarak güç duruma düşürmek istediler. Trablus Kralı Raymond'un, kalede müdâfaa isteği diğer Haçlılar tarafından Eyyûbîlerle ittifak etmekle suçlanmasına sebep oldu. Haçlılar, Selâhaddîn Eyyûbî'ye hücum etme kararı aldılar. Selâhaddîn Eyyûbî, Hattin'e gelen Haçlıları büyük bir bozguna uğrattı. Haçlı kral ve ileri gelen reislerinin çoğunu esir aldı. Yıllardan beri Müslümanlara çok zulüm eden Haçlı kumandanlarını cezâlandırdı. Hattin Zaferi sonunda Akka, Nâsıra, Nablus, Hayfa, Cinin ve Arsuf şehirleri ele geçirildi. Bunları Tıbnîn, Sayda Cübeyl ve Beyrut'un

fetihleri tâkip etti.

Selâhaddîn Eyyûbî, 1187 Temmuzunda kazandığı Hattin zaferi sonunda, Filistin'deki fetihlere rağmen durmadı. İleri harekâta devam etti. Birinci Haçlı Seferi (1096-1099)nden beri Haçlıların işgâlindeki Kudüs şehrini hedef tâyin ederek, yola çıktı. 1187 Eylülünde Beytullah, Asariya ve Zeytindağı'nı zaptetti. Kudüs'e gelip, şehrin batısında karargâh kurdu. Haçlılar müdâfaayı bu istikâmette kuvvetlendirince, Kudüs'ün kuzeyinden de muhâsarayı başlattı. Mancınık kullandı. Eyyûbîlerin muhâsarasına dayanamayan Haçlılar, 1187 Eylül ayı sonunda teslim oldu. Selâhaddîn Eyyûbî, mübârek Kudüs şehrini teslim alınca; Birinci Haçlı Seferi sonunda, Haçlıların Müslümanları câmilerde genç, ihtiyar, çocuk, kadın, erkek ayırt etmeksizin öldürüp, sokaklardan akan kan, atların karnına yükseldiği gibi, hunharca katliam yaptırmadı. Zengin Haçlıları ve Hıristiyanları kurtuluş akçesiyle serbest bırakıp, fakirlerini affetti. Kudüs'te kalmak isteyenlere de, cizye ödemek şartıyla müsâade etti. Kudüs'ün 89 yıl sonra tekrar Müslümanların eline geçmesi, İslâm âlemini çok sevindirdi. Selâhaddîn Eyyûbî'nin, zaferine İslâm memleketlerinde şükran ifâdesi olarak dînî merâsimler yapıldı. Bütün Müslümanların gönlünde taht kurdu. Haçlıların tahrip ettiği şehri, yeniden îmâr etmeye başladı. Kudüs'ün mübârek makamları, evler ve Mescid-i Aksâ ile Kubbetü's-Sahra'yı tâmir ettirdi. Şehirde hastâne, mektep ve medreseyle sosyal tesisler yaptırdı. Eyyûbî emirleri de Kudüs'te pekçok sosyal tesisler ve nâdide binâlar inşâ ettirip, şehri îmâr ettiler. Haçlı katliam ve tahribatının izlerini silmeye çalıştılar. 1188 yazında Lâzkiye, Cebele ve Busra'yı zaptetti. Antakya'yı kuşattıysa da, kralı mütâreke istedi. Mütârekeyi kabul ederek, 1189 yılının Ocak ayı ortasına kadar Safed, Kevkeb, Kerek ve Şevbek'i fethetti.

Selâhaddîn Eyyûbî'nin Haçlılara karşı mücâdelesi sonunda, Kudüs elden çıkınca, Papalığın propagandasıyla Avrupa kıtası ve Hıristiyan âleminde Müslümanlar üzerine sefer hazırlığı başladı. Papa III. Clemens'in teşvikiyle Fransa, İngiltere kralları ile Almanya imparatoru kumandasında Eyyûbîler üzerine **Üçüncü Haçlı Seferi (**1189-1192) yapıldı. Fransa Kralı Filip Ogüst ve İngiltere Kralı Arslan Yürekli Rişar deniz yoluyla Filistin'e sâhilden gelip, Sur'da karaya çıktılar. Selâhaddîn Eyyûbî'nin Kudüs fethinden sonra, serbest bıraktığı Haçlı kumandanları ihânet etti. Fransa ve İngiliz kralının kumandasındaki Haçlı kuvvetlerine kılavuzluk ederek, devrin en meşhur askerî harekâtlarından olan Akka Muhâsarasını başlattılar. Akka Muhâsarası karadan ve denizden devam etti. Eyyûbîler karadan Haçlıları çok zor durumlara düşürüyorlarsa da, deniz yoluyla Avrupa'dan devamlı yardım almaları onların dayanmalarını uzatıyordu. Akka Muhâsarası, 1191 yazına kadar devam etti. Antlaşma müzakereleri devam ederken Haçlılar üç bin kişi katlettiler. Kudüs'ün teslimini istediler. Selâhaddîn Eyyûbî'nin cesurâne ve kahramanca mücâdelesi Haçlıları akıl almaz icraatların içine düşürdü. İngiltere Kralı Arslan Yürekli Rişar, kızını Kudüs Hâkimi Âdil'e, onun oğlu Melik Kâmil'e de şövalyelik pâyesi verdi. Selâhaddîn Eyyûbî, bütün Avrupa'nın ve Hıristiyan âlemin seferber edilerek toplandığı orduya, 1192 Kasımına kadar devam eden uzun muhârebelerle karşı koydu. İngiliz Kralı Arslan Yürekli Rişar, Eyyûbîlere esir düştü. Selâhaddîn Eyyûbî, Hıristiyanlara karşı büyük bir âlicenaplık gösterdi. Arslan Yürekli Rişar'ı serbest bıraktı. Hıristiyanların mübârek makamları ziyâretine müsâade etti. Hıristiyan âlemin bütün imkânlarını seferber ederek hazırladığı Üçüncü Haçlı Seferi, dördüncü yılın sonunda, hezimetle neticelenip, geri döndüler. Selâhaddîn Eyyûbî, Üçüncü Haçlı Seferi sonunda, Filistin'deki hâkimiyetini kuvvetlendirdi. Kudüs'ü tahkim ettirip, Suriye'ye gitti.

Selâhaddîn Eyyûbî, 1193 kışı Şubatında hastalandı. On dört gün hasta yattı. 4 Mart 1193 târihinde Şam'da vefât etti. Kabri Şam'da Medresetü'l-Aziziye'dedir.

Yirmi beş senelik vezirlik ve sultanlık hayâtı, hep İslâmiyete hizmetle geçmiştir. Târihte pek nâdir yetişen şahsiyetlerden biriydi.

Sultan Selâhaddîn, ilme çok değer verir, âlimleri himâye ederdi. Yüksek insânî meziyetlere sâhip, iyi huylu, cömerd, âdil, kültürlü ve müsâmahakâr bir hükümdârdı. Ülkesine her taraftan, ilim sâhipleri gelir, verdikleri derslerle insanlara hizmet ederlerdi. Onun zamânında Şam medreselerinde ders veren altı yüzden fazla fakih (fıkıh, din, şeriat ilminin üstâdı) vardı. Tabipler, edebiyâtçılar, şâirler, matematikçiler, kimyâgerler, mîmârlar ve diğer ilim sâhipleri memleketin gelişmesi için canla başla çalışırlardı.

Selâhaddîn Eyyûbî, komutan ve memurlarıyla bir arkadaş gibi samîmî olarak konuşur, yumuşaklıkla muâmele ederdi. Bundan dolayı herkes, fikrini ve arzusunu çekinmeden söylerdi. Zamânında yetişen âlimlerden İmâdüddîn el-Kâtib onun hakkında şöyle demektedir:

"Sultan ile oturan bir kimse, onunla oturduğunun farkına varmaz, bir arkadaşıyla oturuyor zannederdi. Anlayışlı, dînine bağlı, temiz, hatâları affeder, kusûrları görmemezlikten gelir ve kızmazdı. Asık suratlı durmaz, dâimâ tebessüm eder vaziyette olurdu. Bir şey isteyeni, boş çevirdiği görülmezdi. Herkese çok nâzik davranır, kimseye kaba hareketlerde bulunmazdı. Söz verdiği zaman yerine getirirdi."

Abdüllatîf el-Bağdâdî'nin de onun hakkındaki sözleri şöyledir: "Selâhaddîn-i Eyyûbî'yi heybetli bir kimse olarak gördüm. Sözleri, kalplere tesir ediciydi. Yanına ilk girdiğim gece, meclisini âlimlerle dolu

gördüm. Her biri çeşitli ilimlerden konuşuyorlardı. Sultan'ın yakınları, onu kendilerine örnek alıyorlar, iyilikte yarış ediyorlardı. Müslüman olsun, kafir olsun herkes Sultan'ı çok seviyordu. Onun ölümüyle, insanlar hakîkî bir babayı kaybettiler, ölümüne üzülmeyen kimse kalmadı."

Selâhaddîn-i Eyyûbî, düşmana karşı da, İslâmiyetin adâlet ve ihsân kurallarından hiçbir zaman ayrılmazdı. Haçlılar esir Müslümanları kılıçtan geçirdiği zaman, elindeki Hıristiyan esirlere, İslâmiyetin emrettiği şekilde güzel muâmelede bulundu. Hiçbir zaman onlar gibi yapmadı.

Ilık su istediği hizmetçisinin önce kaynar, sonra da buz gibi soğuk su getirmesi karşısında bile onu azarlamayıp; "Sübhânallah! İstediğimiz gibi bir su dahi içemeyeceğiz." demekle yetindi.

Mısır ve Kudüs'ü fethedip, hazînelere sâhip olduğu hâlde, ömrü boyunca bir asker gibi yaşadı. Lüzumsuz hiçbir şeye harcama yapmayıp, parayı zarûrî ihtiyaçlara ve askerî malzemelere sarf etti. Öldüğü zaman cebinden bir altın ile birkaç gümüş para çıktı. Çok cömertti. Akka Muhâsarası için geldiğinde, on binden ziyâde atını askerlerine dağıttı ve binecek bir ata muhtâç kaldı.

Çok cesûrdu. Baştan başa çelik zırhlarla kaplı olan Haçlıları, göğsü açık, îmânlı bir grup askeriyle perişan ederdi. Hattâ bir defâsında da; "Et iken demirle çarpışıyoruz, yüz olursak, karşımıza bin düşman çıkıyor, kaleler ateş saçıyor, denizler düşman kusuyor." demekten kendini alamadı. Yaptığı bütün harplerde, askerlerinin sayısı, düşmandan dâimâ azdı. Bütün muhârebelerini, İslâmiyeti yüceltmek ve Müslümanları Haçlıların zulmünden korumak, devletini düşman çizmesinden muhâfaza etmek için yaptı.

İlme ve ilim sâhiplerine çok ehemmiyet veren Selâhaddîn Eyyûbî, Mısır Sultânı olunca, Şâfiî, Mâlikî, Hanefî ve Hanbelî mezheplerine göre tedrisat yapan medreseler yaptırdı. Kâhire, Şam, İskenderiyye gibi şehirler birer ilim merkezi oldu. Kendisinden önce yapılan pekçok câmiyi tâmir ettirdi. Haçlılar tarafından saray hâline getirilen Mescid-i Aksâ'yı yeniden câmi hâline getirdi. Mihrâbını ve birçok kısımlarını mermer ve mozaiklerle kaplattı. Sultan Nûreddîn'in Halep'te inşâ ettirdiği meşhur Âgah Minberini de getirtip, câmiye yerleştirdi.

SELÂHADDÎN UŞÂKÎ;

Anadolu'da yetişen büyük evliyâdan. İsmi Selâhaddîn Abdullah bin Muhammed Abdülazîz'dir. 1705'te Rumeli'de bulunan Kesriye kasabasında doğdu. Yirmi yaşına kadar bu kasabada kalıp, ilim tahsil etti. Daha sonra İstanbul'a gelerek, tahsil hayâtına devam etti. Babası kâtip olduğundan Selâhaddîn Uşâkî yirmi yedi yaşındayken Bâbıâlî'de kâtipliğe başladı.

Daha sonra Vezir Hekimoğlu Ali Paşanın dâiresinde Masraf Kâtipliğine tâyin edildi. Zekâ ve çalışkanlığıyla çevresinde sevgi ve alâka uyandıran Selâhaddîn Uşâkî, Hekimoğlu Ali Paşanın da teveccühünü kazanarak onun mektup işleriyle vazîfelendirildi. 1739'da Paşa ile birlikte Mısır'a gitti. Mısır'dayken, Arapçasını ilerletti ve Şabâniyye yolunun büyüklerinden Şemseddîn Muhammed Hafnî'nin sohbetlerinde bulundu. Hüseyin Demenhûrî'den bâzı ilimleri öğrendi. Ali Paşayla birlikte tekrar İstanbul'a dönen Selâhaddîn Uşâkî, Paşanın Rumeli gezisi sırasında Edirne'de bulunan Cemâleddîn Uşâkî'nin sohbetlerine katıldı ve daha sonra ona talebe oldu. Hocasıyla birlikte İstanbul'a gelen Selâhaddîn Uşâkî, Eyüp'te oturdu. Bir süre sonra da hocasının kızıyla evlendi.

Tahirağa Dergâhına şeyh olarak tâyin edilen Selâhaddîn Uşâkî, on dokuz seneye yakın, insanlara ilim öğretti. 1782 Ramazanında dergâhın bulunduğu bölgede çıkan yangında dergâhı yandı. Âilesiyle birlikte hocasının dergâhına gitti. Dört buçuk ay kadar burada ikâmet ettikten sonra bir hastalığa yakalanarak 1783 senesinde vefât etti. Tahirağa Dergâhının bahçesine defnedildi.

Selâhaddîn Uşâkî, iki yüze yakın eser yazmıştır. Eserlerinden bâzıları şunlardır:

1) Risâle-i Esrâr-ı Nihân-ez-Hatm-ı Hâceğan, 2) Şerh-i Kaside-i Hazret-i Mevlânâ, 3) Terceme-i Risâle-i Kudsiye, 4) Risâle-i Menâzil-iKamer, 5) Risâle-i Vahdet-i Vücud, 6) Şerh-i Ebyât-ı Niyâzi-i Mısrî, 7) Tuhfet-ül-Uşşâk, 8) Şerh-i Nutk-ı Nasreddîn Hoca, 9) Şerh-i Ebyât-ı İsmâil Hakkı, 10) Mevlid-i Şerîf, 11) Arapça, Türkçe, Farsça Dîvân, 12) Kavâid-i Fârisî Şerhi, 13) Şerh-i Ebyât-ı Eşrefzâde, 14) Muğnî Şerhi, 15) Medar-ı Mebde' ve Me'ad.

SELÂMLAŞMAK;

Alm. *Sich (be-) grüssen,* **Fr.** *Sesaluer,* **İng.** *To greet or salute each other.* Cemiyet hayâtında insanların birbirlerine, karşılıklı hürmet şekli. Selâm, bir insanın, karşılaştığı kimseye iyilik, sıhhat ve afiyet dilemesi, temenni etmesidir. İnsanlardaki güzel huylardan biri de, birbirlerine selâm vermeleri ve almalarıdır. Selâmlaşmak, insanlar arasında düşmanlığa sebep olan kızgınlık ve dargınlık, nefret ve kin gütmek vs. gibi kötü huyları yok eder. Karşılıklı hürmet, saygı ve sevginin doğmasını temin eder.

Her dinde ve her toplumda selâmlaşmaya âit sözler ve hareketler ayrı ayrıdır. Her toplumun dînî inancı

ve ahlâkî yapısına göre selâm vermek ve almak için kullandıkları sözler ve yaptıkları el, baş ve diğer vücut hareketleri ayrı ayrı olmaktadır. Yahûdîlikte, Hıristiyanlıkta ve İslâmiyette selâmlaşma şekli ayrıdır. Yahûdîler parmak işâretiyle, Hıristiyanlar el işâretiyle ve Müslümanlar da belli kelimeleri söyleyerek ve müsâfeha ederek selâmlaşırlar.

Allahü teâlâ ve Peygamber efendimiz, Müslümanların birbirine selâm vermesini ve verilen selâmı almalarını emretmektedir. İki Müslüman karşılaştığı zaman, birbirine **"Selâmün aleyküm"** demesi ve sonra el ile **müsâfeha** etmesi sünnettir. Selâma cevap verilmesi farzdır. Müsâfeha ederken günahları dökülür. Müsâfeha; iki kişinin, sağ elin avuç içlerini birbirine yapıştırıp, iki baş parmağın yanlarını birbirine değdirmesidir. "Ve aleyküm selâm" diyerek, selâm alınır. Birbirinden ayrılırken de böyle selâmlaşırlar.

Bir Müslümana "Selâmün aleyküm" demek; "Ben Müslümanım. Benden sana zarar gelmez. Selâmettesin Allahü teâlâ sizi, her türlü kazâ ve belâlardan korusun!" demektir. Hadîs-i şerîfte; **"Tanıdığınız ve tanımadığınız Müslümanlara selâm veriniz."** buyruldu. Selâmlaşma, Müslümanın Müslümana duâ etmesidir.

Müslümanların selâmlaşmasında, önce büyük küçüğe, şehirli köylüye, vâsıtaya binmiş olan yaya yürüyene, ayakta olan oturana, az olan çok olana, efendi hizmetçisine, baba oğluna, ana kızına selâm verir. Rütbe ve nîmeti çok olan önce verir. Nitekim Mîrac gecesi, önce Allahü teâlâ selâm verdi. Çok kimseye selâm verildiği zaman, bir kişi, hattâ bir çocuk cevap verince, ötekiler vermese de olur.

Âdem aleyhisselâmdan, İbrâhim aleyhisselâma kadar selâmlaşma, birbirine secde etmekle olurdu. Sonra bunun yerine boynuna sarılmakla oldu. Muhammed aleyhisselâm zamânında, el ile müsâfeha sünnet oldu. Bir hadîs-i şerîfte; **"Karşılaştığınız zaman, birbirinize eğilmeyiniz, kucaklaşmayınız."** buyruldu. Allahü teâlâdan başkası için rükû ve secde yapılması haram kılınmıştır.

Selâmlaşma, Müslümanların sevişmelerini, birbirinden ayrılmamalarını sağlar. Allahü teâlâ, bir Müslümanın selamına en güzel bir kelimeyle cevap verilmesini ve ayrıca sâhibinden izin almadıkça ve ona selâm vermedikçe bir kimsenin evine girilmemesini emretmektedir. Nûr sûresi 27'nci âyet-i kerîmesinde meâlen; **"Ey îmân edenler! Ev sâhibinden izin istemedikçe ve onlara selâm verip ünsiyet (**yakınlık) **etmedikçe kendinizin olmayan evlere girmeyin!"** ve Nisâ sûresi 86'ncı âyet-i kerimesinde de, **"Size selâm verildiği vakit, ona, onun selâmından daha güzeliyle veya aynısıyla karşılık veriniz!"** buyruldu. Bu son âyet-i kerîme yalnız selâmı değil, her iyilik edene iyilikle karşılık verilmesini de emrediyor. İyilik yapana, iyilikle karşılık vermek mürüvvetin, insanlığın îcâbıdır.

O halde: "Esselâmü aleyküm" diyene "Ve aleyküm selâm ve rahmetullah"; "Esselâmü aleyküm ve rahmetullâhi" diyene "Aleyküm selâm ve rahmetullâhi ve berakâtüh"; "Esselâmü aleyküm ve rahmetullâhi ve berekâtühü" diyene "Ve aleyküm selâm ve rahmetullâhi ve berekâtühü" diye aynı ile karşılık verilir.

Selâmlaşmakla alâkalı hükümler, fıkıh ve ilmihâl kitaplarında geniş olarak bildirilmektedir.

Hadîs-i şerîflerde buyruldu ki:

Birbirinize selâm veriniz! Birbirinize yiyecek ikram ediniz. Akrabâlarınızın haklarını gözetiniz! Gece, herkes uyurken namaz kılınız! Bunları yaparak selâmetle Cennete giriniz!

Müslümanın Müslüman üzerine beş hakkı vardır:Selâmına cevap vermek, hastasını yoklamak, cenâzesinde bulunmak, dâvetine gitmek ve aksırıp "Elhamdülillah." diyene, "Yerhamükallah." diyerek cevap vermek.

Îmân etmedikçe Cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe olgun bir îmâna sâhip olamazsınız. Size, yaptığınızda birbirinize seveceğiniz bir şeyi haber vereyim mi? Aranızda selâmı yayınız.

Muhakkak ki, Allah katında insanların en iyisi, önce selâm verenidir.

SELANİK VAK'ASI (OLAYI);

6 Mayıs 1876 târihinde Selanik'te Fransa ve Almanya konsoloslarının linç edilmesiyle neticelenen olay.

Avrethisarlı bir Bulgar kızı İslâmiyeti inceleyerek Müslüman olmaya karar vermişti. Bu maksatla Müslümanlığı tescil ettirmek için Selanik'e gitmek üzere yola çıktı. Ancak kızın niyetini öğrenen bâzı Hıristiyanlar telgrafla Amerikan konsolosunu durumdan haberdar ettiler. Telgrafı alan ve koyu bir İslâm düşmanı olan konsolos, kıza mâni olmak için 150 kişilik bir Rum ve Bulgar çapulcusunu istasyona yığdı. Kız, istasyona geldiğinde, konsolosun emriyle harekete geçen kalabalık, kızı, hükümet konağına götürmekle görevli üç zaptiyenin elinden zorla aldılar. Hakâretlerde bulunarak yaşmağını ve ferâcesini parçaladılar. Gözü dönmüş saldırganlar sürüsünün elinden kurtulmak isteyen kız, Müslüman olduğunu

haykırmaya ve imdat istemeye başladı. Kızın yardımına koşan birkaç Müslüman fecî şekilde dövüldü. Kız da konsolosluk arabasıyla Amerikan konsolosluğuna götürüldü. Bir Osmanlı şehrinde Bulgar da olsa Müslüman olmuş bir kıza yapılan saygısızca muâmele ve mâni olmak isteyenlerin ağır şekilde hırpalanması havanın elektriklenmesine sebep oldu.

Ertesi gün İslâmiyeti kabul eden bir kızın zorla kaçırılıp tutulamayacağını ve bu işe hükümetin karar vermesi gerektiğini belirten Müslümanlar Saatli Câmide toplandılar. Kendilerini yatıştırmak isteyen Selanik Vâlisi Baytar Mehmed Refet Paşanın açıklamalarını yeterli bulmadılar. Refet Paşa ve vilâyet görevlilerinin mâni olmaları ihtimâli üzerine medrese odalarını zapteden Müslümanlar kızı almak gâyesiyle Amerika Konsolosluğuna yürüdüler. Bu sırada Fransa ve Almanya konsolosları kalabalığın önüne geçerek onları engellemek istediler. Ancak kızın müftülüğe teslim edilmesi teklifine karşı Amerika Konsolosunun evinde olduğunu, dolayısıyla kızın teslim edilemeyeceğini söylemeleri üzerine zâten galeyana gelmiş olan halk tarafından öldürüldüler. Ancak İngiliz Konsolosu devreye girip Müslüman olan Bulgar kızını hükümete teslim edince olaylar yatıştı.

Selanik olayları üzerine Osmanlı Devletiyle Fransa, Almanya ve İtalya devletlerinin ilişkileri gerginleşmiştir. Bu devletler gemilerini Selanik Limanına göndererek, hâdisenin müsebbiblerinin şiddetle cezâlandırılmasını talep ettiler. Aksi takdirde Selanik'e asker çıkarılacağı bildiriliyordu. Fakat Sultan Abdülazîz Han bu istekleri kabul etmediği gibi, Balkanlara yeniden birkaç tabur sevk edilmesini ve Selanik'e harp gemileriyle asker gönderilmesini, olayda suçlu olan kimselerin de yabancılara teslim edilmeyip, Osmanlı mahkemelerinde yargılanmasını emretti. Pâdişâhın emri doğrultusunda hareket edildi. Olayda ihmâli görülen Selanik Vâlisi değiştirildi, konsolosları öldüren altı kişi yargılanarak îdâma mahkum edildiler. Fakat olaylara sebebiyet verenlere yâni kızı kaçıranlara hiçbir şey yapılamadı.

Dünyânın her tarafına binlerce misyoner göndererek, insanların Hıristiyanlaştırılması için milyarları sarf eden, inanç ve vicdan hürriyetini, insan haklarını savunuyor görünen Avrupa devletleri, İslâm dînini kendi isteğiyle kabul eden bir Bulgar kızının Müslüman olmasını kabul edememişlerdir. Ayrıca konsolosları devletin resmî emniyet görevlisinin elinden güpegündüz kız kaçıracak kadar aşağılık işlere tevessül etmişlerdir. Olaylarla ilgili olarak alınmasını istedikleri tedbirler husûsunda da Osmanlı Devletinin iç işlerine karışmaktan geri durmamışlardır.

SELÇUKLULAR;

Alm. *Seldschuken (pl.),* **Fr.** *Seldioükides (pl.),* **İng.** *The Seljuks.* Türk-İslâm devletlerinin en büyüklerinden. Oğuzların Üçoklar kolunun, Kınık boyuna mensupturlar. Onuncu asrın sonu ile on birinci asrın başlarındaİslâmiyeti kabul ettiler. Îtikâtta Mâtürîdî, ameldeHanefî olup, Ehl-i sünnet mezhebindeydiler. Selçuklular; Çin'den Batı Anadolu dâhil bütün Ortadoğu ülkeleri, Akdeniz sâhilleri, Kuzeybatı Afrika, Hicaz ve Yemen'den Rusya içlerine kadar yayılan hâkimiyetin, muazzam bir kültür ve medeniyetin temsilcisidir.

Devlete adını veren Selçuk Bey, Aral Gölüyle Hazar Denizi arasına hâkim olan Oğuz Yabgu Devletinin kumandanlarından Dukak Subaşı'nın oğludur. Dukak ölünce, on yedi-on sekiz yaşlarındaki Selçuk Bey subaşı oldu. Genç yaşına rağmen yüksek mevkilere ulaşan Selçuk Beyin devamlı artan bir îtibâra sâhip olması, Yabgu ve hanımını telâşlandırdı. Onu başlarından atmak için çâre aramaya başladılar. Öldürülmekten çekinen Selçuk Bey, kabîlesiyle birlikte oradan ayrıldı. Güney yoluyla muhtemelen 985'lerde Seyhun Nehri kenarında bulunan Cend şehrine geldiler. Bölge ve şehir, İslâm ülkelerine geçişte hudud durumundaydı.

Selçuk Beyin idâresindeki Türkler, kısa zamanda İslâmiyeti kabul ettiler. Bu durum Yabgu ile aralarını iyice açtı. "Müslümanlar gayri müslimlere haraç vermez." diyenSelçuk Bey, Yabgu'nun haraç memurlarını kovdu ve istiklâlini îlân etti. Gayri müslim Türkler arasında cihâd faaliyetlerine girişti. Selçuk Beyin istiklâlini îlân edip, Yabgu'ya haraç vermeyerek, Müslüman olmayanlarla mücâdeleye girişmesi, çevrede tanınıp, îtibâr kazanmasına yol açtı. Oğuz Yabgu'suna karşı olan Türkler, etrâfında toplandı. Müslümanlardan da destek alan Selçuk Bey, Müslüman olmayan Türkler üzerine yaptığı gazâlarla şöhret kazandı. Onun bu şöhreti, Mâverâünnehr'de üstünlük sağlamaya çalışan Müslüman devletlerden biri olan Sâmânîlerle anlaşmasını sağladı. Sâmânî sultânı, Selçuk Beye, devlet sınırlarını diğer Türk akınlarına karşı korumasına mukâbil, Buhârâ yakınlarındaki Nûr kasabasına yerleşme izni verdi.

Selçuk Bey; Mikâil, Arslan, İsrâil, Yûsuf ve Mûsâ adındaki oğullarıyla Büyük Selçuklu Devletinin temelini atıp, Tuğrul ve Çağrı adında iki torun bırakarak yüz yaşlarında vefât etti. Selçuk Beyin büyük oğlu ve Tuğrul ve Çağrı beylerin babası olan Mikâil, babasının sağlığında ölmüştü. İkinci büyük oğlu olan Arslan Bey, babasının yerine geçti. Yabgu ünvânını alarak, Selçuklular da denilmeye başlayan âilesini teşkilâtlandırdı. Karahanlıların Sâmânî Devletine son vermesi üzerine, Özkend'den kaçan Sâmânî şehzâdelerinden İsmâil Muntasır'ın Arslan Yabgu'ya sığınması, Karahanlılarla aralarının açılmasına sebep oldu. Arslan Yabgu komutasındaki Selçuklular, Karahanlılar karşısında başarılı

muhârebeler yaptılar.

Selçukluların güçlenmesi, bölgenin hâkimi Karahanlılar ile Gaznelileri zor durumda bıraktı. Karahanlı-Gazneli işbirliğiyle 1025'te Arslan Yabgu, Gaznelilerce yakalanıp, Hindistan'daki Kâlencer Kalesine hapsedildi. Bu Hâdiseden sonra Selçuklularla Gazneliler arasında açık bir mücâdele başladı. Onun esâreti yıllarında Selçuklular, ortak hükümdâr sistemiyle idâre edildi. Mûsâ'yı yabguluğa, Yûsuf'un oğlu İbrâhim'i de yınallığa getirdiler. Mikâil'in oğulları Çağrı ve Tuğrul beyler, amcalarının hâkimiyetlerini tanımakla berâber, ayrı bölgelerde yaşamaya başladılar.

Mâhir süvârilerden meydana gelen Selçuklular, kalabalık hayvan sürüleri ve atları için bol otlaklı, geniş yaylalar aradılar. Bu gâyeyle zaman zaman komşuları Karahanlılar ve Gaznelilerin sınırlarına taşıp, yerli halkın şikâyetlerine sebep oldular. Onların bu hâlini kendileri için tehlikeli gören Karahanlılar, Selçuklu âilesi içinde karışıklık çıkarmak istedilerse de muvaffak olamadılar. Üzerlerine kuvvet gönderildi. Hattâ Yûsuf Bey öldürüldü. Mûsâ Yabgu ile birleşen Tuğrul ve Çağrı beyler, Karahanlı kuvvetlerini yenerek, Yûsuf Beyin intikâmını aldılar. Siyâsî durum iyice gerginleşti. Bölgede değişiklikler oldu. Bir baskınla Selçuklular bir hayli zâyiâta uğratıldılar. Bunun üzerine Çağrı Bey, dağılan Selçuklulardan üç bin kişilik bir süvâri kuvvetiyle, Gazneli mukâvemet mevkilerini aşarak Doğu Anadolu sınırlarına kadar gitti. Van Gölü havzasından kuzeyde Tiflis'e kadar uzanan bölgede keşif hareketi yaptı. Ermeni ve Gürcü kuvvetlerini mağlup ederek, bölgenin otlak ve yaylaklarının keşfiyle gerekli siyâsî, etnik, kültürel ve askerî stratejik bilgileri topladı. Bizans şehirlerine girdi. Bol ganîmetle geri döndü. Keşif hareketi netîcesinde, bölgenin Selçukluların yerleşmesine müsâit olduğunu tespit ederek Tuğrul Beye rapor verdi. Tuğrul Bey de, ortalığın yatışması için çöle çekilmişti.

Selçukluların esir yabguları Arslan, 1032 senesinde Hindistan'da hapsedilmiş bulunduğu Kâlencer Kalesinde vefât edince, Gaznelilerle münâsebet daha da bozuldu. Mûsâ Yabgu ile yeğenleri Çağrı ve Tuğrul beyler kumandasındaki Selçuklu ve Türkmen kuvvetleri, bölgenin en stratejik mevkiinde yer alan ve Gaznelilere âit olan Horasan'a, âni bir taarruzla girerek; Merv, Nişâbur ve Serahs havâlisini ele geçirdiler. Gazne Sultânı Mes'ûd, Selçukluları tanımak mecbûriyetinde kaldı. Mûsâ Yabgu'ya, Tuğrul ve Çağrı beylere bulundukları yerlerin vâliliklerini verdi. 1035 yılında yapılan bu antlaşma, dört ay gibi kısa bir müddet devâm etti. Yeniden başlayan Gazneli-Selçuklu mücâdelesi, daha da şiddetlendi. Selçuklular, hafif süvârî kuvvetleriyle, Gaznelilerin fillerle takviye edilmiş ağır techîzâtlı, çoğu piyâdeden meydana gelen ordusuna, gerilla harpleriyle çok kayıp verdirdiler. 1038 senesinde Serahs civârında yapılan muhârebede, Gazneli ordusu ağır bir yenilgiye uğradı. Gazneli Sultan Mes'ûd büyük bir devlet adamı, cesâretli bir kumandan olmasına rağmen, bu yenilgiden sonra Nişâbur'u Selçuklulara terk edip, kesin netîce alınacak büyük muhârebeyi devamlı geciktirdi. Tuğrul Beyin üvey kardeşi İbrâhim Yınal, 1038'de Nişâbur'u alıp, Tuğrul Bey adına hutbe okuttu. Nişabur'a gelen Tuğrul Beyi muhteşem bir törenle karşıladı. Tuğrul Bey Sultanü'l-Muazzam, Çağrı Bey de Melîkü'l-mülûk ünvânını aldılar. Büyük Selçuklu Devletinin kuruluş ve istiklâlini îlân ettiler. Selçuklu-Gazneli mücâdelesi 23 Mayıs 1040 Dandanakan Meydan Muhârebesi ve Selçukluların üstünlüğü ele almasıyla netîcelendi. (Bkz. Dandanakan Savaşı)

Dandanakan'ın muzaffer başkumandanı Çağrı Bey, zafer sonrasında verilen toy, yâni büyük ziyâfette üstün idârecilik vasfı ve keskin siyâsî zekâsını takdir ettiği kardeşi Tuğrul Beyi Selçuklu Sultanı îlân etti. Merv başşehir yapıldı. Toplanan kurultayda fethedilecek yerlerle, idâreciler tespit edildi. Ceyhun ile Gazne arasındaki bölge Çağrı Beye, Bust-Sistan havalisi Mûsâ Yabgu'ya, Nişâbur'dan îtibâren bütün batı bölgeleri Tuğrul Beye verildi. Çağrı Beyin oğlu Yâkutî ile İbrâhim Yınal, batı cephesinde vazife aldılar. Hânedândan Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış, Cürcân ve Damgan'a, Çağrı Beyin oğlu Kara Arslan Kavurd ise, Kirman havâlisine tâyin olundular. Vazîfe taksiminin ardından kısa zamanda; kuzeyde Hârezm dâhil, Mâverâünnehr, Sistân, Mekran bölgesi, Kirmân ve civârı, Hürmüz Emirliği hattâ Arabistan Yarımadasında Ummân ve dolayları ile Cürcân, Bâdgis, Huttalân tamâmen zaptedildi. Tuğrul Bey, Taberistân, Kazvin, Dihistân, İsfehan, Nihâvend, Rey ve Şehrezur'u alarak devletin sınırlarını genişletti. 1046'da Gence, 1048'de Erzen, Karaz, Hasankale, Erzurum ve havâlisindeki Gürcü, Ermeni ve Bizans orduları mağlubiyete uğratıldı.

Henüz yeni kurulan devlet kısa zamanda, Büveyhîlerin işgâlindeki Bağdat hâriç, bölgedeki bütün İslâm topraklarına hâkim oldu. Sultan Tuğrul, Büveyhîlerin işgâlindeki halîfelik merkezi olan Bağdât'ı kurtarmak için Abbâsî Halîfesi el-Kâim bi-Emrillah'ın dâvetiyle 17 Ocak 1055'te Bağdat'a girdi. Halîfenin, âlimlerin ve sünnî Müslümanların büyük hüsn-i kabûlüyle karşılanan Tuğrul Bey, Büveyhî Hükümdârlığını yıkarak Abbâsî halîfeliğini yeniden ihyâ etti. İslâm âleminin takdirini kazanıp, büyük iltifâtlara kavuştu. Halîfeliğe karşı yapılan Fâtımî saldırılarını bertaraf etti. Halîfelik makâmına ve Bağdât şehrine hizmetinden dolayı 25 Ocak 1058'de Tuğrul Beye iki altın kılıç kuşatan hâlife, onu, doğunun ve batının hükümdarı îlân etti. Selçuklu sultânının, halîfe tarafından **"Dünyâ hâkânı"** îlân edilmesi,Türklere büyük îtibâr kazandırdığı gibi, alplik rûhunu okşayarak İslâm dîninin cihâd emrine daha fazla sarılmalarına yol açtı. Aynı sene Tuğrul Bey, tahrikler sebebiyle isyân eden üvey kardeşi İbrâhim Yınal'ı cezâlandırdı. Çağrı Bey, yetmiş yaşlarında 1060'ta, Tuğrul Bey ise, 1063'te yetmiş

yaşında vefât etti. Tuğrul Bey, devletini sağlam temeller üzerine oturtarak, sınırlarını Ceyhun'dan Fırat'a kadar genişletti. Anadolu üzerine yaptırdığı akınlarla, Bizans idâresinde bulunan bölgenin Türk yurdu olması için ilk harcı koydu. (Bkz. Tuğrul Bey)

Tuğrul Beyin oğlu olmadığından, Çağrı Beyin oğlu Muhammed Alparslan Selçuklu sultânı oldu. Başa geçer geçmez amcasının vezîri Amîdülmülk'ü görevden alarak, yerine Nizâmülmülk'ü tâyin etti. Sultan Alparslan, tahta geçmek iddiâsında bulunan diğer rakiplerini bertaraf ettikten sonra, batıya yönelerek fetihlere başladı. Kafkaslardan dolaşıp mahallî küçük krallıkları itâati altına aldı. Doğu Anadolu'nun Kuzeydoğu ucundaki meşhur Ani Kalesini 1064'te fethederek, 16 Ağustos 1064'te Kars'a girdi. Ani, Hıristiyan âleminin kutsal yerlerinden biriydi. Bu fetihler İslâm âleminde büyük sevinç kaynağı oldu ve Halîfe Kaim bi-Emrillah, Alparslan'a, "fetihler babası", yâni çok fetheden mânâsına gelen "Ebü'l-Feth" lakabını verdi. Sultan, 1065 senesi sonlarında doğuya yönelerek Üst-Yurd ve Mangışlak taraflarına yürüdü. Başarı ile biten seferin sonunda; ticâret yollarını vuran Kıpçak veTürkmenler itâat altına alındı."

Alparslan, 1067 senesinde Kirman melîki olan kardeşi Kavurd'un isyânıyla karşılaştı. Bu isyânı kısa sürede bastırdı (Bkz. Kirman Selçukluları). Öncelikle Müslümanlar arasında birliğin teminini arzu eden Sultan Alparslan, Bahreyn taraflarındaki Karmatî sapıkları ve Önasya'daki Şiî-Fâtımî kalıntılarını temizlemek için harekete geçti. Şiî-Fâtımî baskısının İslâm ülkeleri üzerinden kalkmakta olduğunu gören Mekke şerîfi, Alparslan'a itâatini arz ederek, hutbeyi Abbâsî halîfesi ve Sultan Alparslan adına okumaya başladı. Doğu ve Batıda sistemli bir şeklide yapılan fetih hareketleri; 1067 senesinde Anadolu'da başlatılan yıpratma ve yıldırma akınları, 26 Ağustos 1071'deki Malazgirt Muhârebesine kadar devâm etti (Bkz. Malazgirt Savaşı). Malazgirt Zaferiyle Selçuklulara kapıları açılanAnadolu, Türkiye Türklerinin istikbâldeki yurdu durumuna girdi.

Malazgirt Zaferi sonrasında, Bizans imparatoru Diogenes ile yapılan antlaşma, tahttan indirildiği için tatbik edilemedi. Sultan Alparslan, antlaşmanın silah zoruyla tatbikini kumandan ve beylerine emrederek, bütün Anadolu'nun fethini istedi. Selçuklu emrindeki Türkmen boyları, Orta Asya'dan batıya sevk edilerek, Doğu Anadolu'daki Bizans hudûduna gönderildi.Selçukluların gazâ akınlarına karşı koyamayan Bizans kale ve garnizonları, Türklerin eline geçti. Türk akınları, Marmara Denizi sâhillerine kadar uzandı ve fethedilen Anadolu, iskân edildi. Anadolu'nun Türkleşip, İslâmlaşması için gerekli bütün tedbirler alındı. Sultan Alparslan, çıktığı Mâverâünnehr Seferinde, esir alınan bir kale kumandanı tarafından şehit edildi.Türk târihinin büyük sultanlarından olan Alparslan, enerjisi, disiplini, yiğitliği ve adâletiyle temâyüz etmişti. (Bkz. Alparslan)

Sultan Alparslan vefât ettiğinde, devlet toprakları, doğuda Kaşgar'dan, batıda Ege kıyıları ve İstanbul Boğazına, kuzeyde Hazar-Aral arasından, güneydeYemen'e kadar olan bir bölgeye yayılmıştı.

Alparslan'ın yerine oğlu ve veliahtı Melikşâh, Selçuklu sultanı oldu. Sultanlığını tanımayan amcası Kavurd ile Kerez'de yapılan savaşı kazanan Melikşâh birkaç gün sonra Kavurd'un ölümüyle devlet içinde âsâyişi kısa sürede sağladı. İç işlerini hâlleden Melikşâh, taht mücâdelesinden faydalanarak Selçuklu hududlarına hücûm eden Gaznelilerle Karahanlılara karşı sefere çıkıp onları anlaşmaya mecbur etti.

Doğu sınırlarını garantiye alanSultan Melikşâh, babasının vezîri ve kendisinin de hocası olan sapık ve bâtınî akımlara karşı sünnîliğin müdafaası için Nizamiyye Medreselerini kuran Tuslu Nizâmülmülk Hasan'dan vezirliğe devâm etmesini istedi. Bu sâyede Selçuklu Devletine veİslâm dînine çok hizmet etmesine sebep oldu.

Sultan Melikşah, çok halim-selîm, affedici, fakat devlet ve millet işlerinde ciddî, müstesnâ bir şahsiyetti. Devrinde bozkırlardaki Türk boylarını, bütün İran'ı, Arabistan'ı, Sûriye ve Filistin'i idâresi altına aldı. Anadolu'nun fethi üzerinde hassâsiyetle durup, babasının vazifelendirdiği amcaoğlu Kutalmışoğlu Süleymân Şâh ve Türkmen beylerinden Alp İlig, Artuk Bey, Mansur, Dolat gibi komutanlarla fütûhatı sürdürdü. Selçuklu kumandanları, Bizans'ın Türklere karşı kurduğu **Ölmezler** adlı askerî birlikleri mağlup ettiler. Artuk Bey, Bizans kuvvetlerini 1074'te Sapanca çevresinde mağlup ederek, 100.000'den fazla Türk'ü, İzmit'ten Üsküdar'a kadar olan sahaya yerleştirdi.

Kutalmışoğlu Süleymân Şah, güneydoğu harekâtıyla, Adana dolaylarını fethetmekle meşguldü. Fırat'ı geçerek Çukurova, Maraş, Tarsus, Antep ve Urfa'ya dağılan Ermeni ve ücretli Frank askerlerini Antakya'da; Gümüştigin de Nizip, Âmid ve Urfa civârında Bizans kuvvetlerini mağlup ettiler.

Artuk Bey, Sultan Melikşâh'ın emriyle Doğu harekâtını idâre etti. 1074-1077 seneleri arasında Sivas, Tokat, Çorum havâlisini, Yeşilırmak ve Kelkit havzalarını ele geçirdi. Artuk Beyden sonra yerine Danişmend Gâzi geçerek, Amasya ve civârını Karadeniz'e kadar aldı. Mengücük Gâzi, Şarkî Karahisar, Erzincan ve Divriği havâlisini; Ebü'l-Kâsım da, Erzurum ve Çoruh bölgesini fethetti.

Orta, Kuzey-batı ve Batı harekâtını Süleymân Şâh idâre edip, Bizanslılarla mücâdele ve onların âsî kumandanlarıyla ittifak yaptı. Bizanslılar, Balkanlar'daki iktidâr mücâdelesi ve iç hâdiseler üzerine

Selçuklulardan yardım istediler. Yardım talepleri Selçukluların menfaatleri doğrultusunda karşılandı. Süleymân Şâh, İznik'e yerleşerek, bu şehri Türkiye Selçukluları Devletinin merkezi yaptı. Selçuklular, Anadolu'da sâhil şehirleri dışında Toroslar ve Çukurova'dan Üsküdar'a kadar bütün bölgeye yerleştiler. Bu durum karşısında Avrupalılar Çin'e elçilik heyeti göndererek, Selçukluların doğudan tazyik edilmesini istediler. Ancak mürâcaatları netîcesiz kaldı.

Diyarbekir bölgesinin fethi için Selçuklu seferleri, Fahrüddevle Cüheyr'in İsfehân'a gelmesiyle başladı. Fahrüddevle, buradaki Şiî îtikâdlı Karmatîlerin yola sokulması için hareket eden Artuk Bey ve bağlı kuvvetlerle berâber Diyarbekir'e doğru yola çıktı.

Fahrüddevle'nin kumandanlığındaki birlikler, çevredeki Mardin, Hasankeyf, Cizre ve daha otuz kadar kaleyi ele geçirdi. Diyarbekir, Fahrüddevle'nin oğlu Zaimüddevle ve emrindeki kuvvetlerin 4 Mayıs 1085'te şehre girmesiyle düştü ve Mervânîler Devleti ortadan kalktı.

Musul'un fethine memur edilen Aksungur ve diğer Türkmen emirleri şehre harpsiz girdiler. Fethi müteâkip Musul'a gelen Melikşâh, büyük bir merâsimle karşılandı. Musul emîrliğine Şerefüddevle'yi tâyin etti.

Sultan Alparslan zamânından beri Sûriye ve daha güneye yürüyen meşhur Selçuklu kumandanlarından Atsız, seferlerini Melikşâh zamânında da sürdürdü. Uzun süre muhâsara ettiği Dımaşk'ı 1076 Martında Selçuklu topraklarına kattı. Dımaşk'ın alınmasından sonra câmilerde okunan Şiî-Fâtımî ezânını yasaklayarak Cumâ hutbesini Halîfe Muktedî ve Sultan Melikşâh adına okuttu. Daha sonra Selçuklu Devletinin "Fâtımî Devletinin ortadan kaldırılması" politikasına uygun olarak, Mısır'a doğru sefere devâm etti. Fakat muvaffak olamadı ve başarısızlığı Sûriye emirliğinden alınmasına sebep oldu. Yerine Melikşâh'ın kardeşi Tâcüddevle Tutuş getirildi.

Sultan Melikşâh, kardeşi Tutuş ile Kutalmışoğlu Süleymân Şahın mücâdelesi üzerine 1086'da İsfehan'dan hareket ederek Suriye'de asâyişi yeniden tesis etti. Haleb vâliliğini Aksungur'a, Urfa'yı Bozan'a, Antakya'yı da Yağısıyan'a verdi. 1087 senesinde Sultan Melikşâh, Süveydiye kıyılarından Akdeniz'e ulaştı. Böylece Uzak-doğudan Orta-doğuya kadar hâkimiyet kurdu. Dönüşte hilâfet merkezi olan Bağdat'ı ziyâret etti. Halife Müktedî tarafından iki kılıç kuşatıldı ve 25 Nisan 1087'de "Dünyâ hükümdârı" îlân edildi.

Selçukluların İslâma ve insanlığa hizmeti sâyesinde kısa zamanda genişlemesi, düşmanlarını hızlı bir faaliyet içine soktu. Bizanslılar ve sapık fırkalara karşı mücâdele eden âlim ve kumandanlar sûikastla öldürülüyordu. 1092 senesinde, önceSelçukluların meşhur vezîri Nizâmülmülk, Hasan Sabbah'ın fedâilerinden bir bâtınî tarafından; arkasından Sultan Melikşâh Bağdat'ta zehirlenerek şehit edildiler.

Melikşâh'ın ölümüyle başlayan saltanat mücâdelesinde Şam Meliki **Tutuş,** derhal sultanlığını îlân etti. Bu arada Melikşâh'ın hanımı Terken Hâtun da küçük oğlu Mahmud'u sultan ve torunu Câfer'i halîfenin veliahtı yapmak için bütün kuvvetiyle uğraştı ve 1092'de Mahmûd'un saltanatını îlân ederek, nâmına hutbe okutmaya muvaffak oldu. Yine bu arada taraftarlarıyla Rey'e çekilen Berkyaruk da sultanlığını îlân etti ve Terken Hâtunun üzerine gönderdiği orduyu Burucerd'de bozguna uğrattı. Terken Hâtunun Gence meliki İsmâil'i tarafına çekmesi de bir fayda sağlamadı.

Terken Hâtunun bir sûikast netîcesinde öldürülmesiyle saltanat mücâdelesi Tutuş'la Berkyaruk arasında kaldı. Tutuş, Rey üzerine yürüdüyse de 1093 yılında vukû bulan uzun mücâdeleler esnâsında birçok emir Berkyaruk tarafına geçti. Bu sâyede Berkyaruk karşısındaki orduyu bozguna uğrattı. Ayrıca Tutuş'un ölümüyle bütün râkiplerini bertaraf ederek adına Bağdat'ta hutbe okundu.

Sultan Berkyaruk zamânında Selçuklu Devleti; a) Irak ve Horasan, b) Sûriye, c) Kirman, d) Türkiye Selçukluları olmak üzere dörde bölündü. Ayrıca Doğu Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Türkmen beylikleri ve Atabeglikler ortaya çıktı. Berkyaruk, parçalanan Selçuklu İmparatorluğunu toplamaya başladığı bir sırada Haçlı orduları da Sûriye'ye geldiler. Berkyaruk, Haçlılara ve onların Antakya Muhâsarasına karşı Kürboğa'yı ve Artuklu beylerini sefere memur etti. Anadolu'dan geçen Haçlılar, Sûriye'ye vardıkları zaman sayıları oldukça azalmıştı. Ancak İslâm dâvâsına ihânet eden Şiî-Fâtımîlerin, Sünnî Müslümanlara karşı Haçlılarla ittifak etmeleri, ayrıca Sûriye emirleri arasındaki emniyetsizlik ve rekabetler, Tutuş'un oğlu Dukak ile birlikte Sûriye kuvvetlerinin haber vermeden çekilmesi, Frenklerin taarruza geçerek, Türkleri bozguna uğratmalarına sebep oldu. Netîcede ilerlemeye devam eden Haçlılar, Antakya'yı işgâlden bir sene sonra Kudüs'ü ele geçirip, şehirde meskûn olan yetmiş bin Müslüman ve Yahûdîyi hunharca katlettiler.

Bu arada Gence meliki ve kardeşi Muhammed Tapar, Berkyaruk'a saltanat iddiâsıyla isyan etti. Berkyaruk, 1100 senesinde Sefîdrûd'da mağlup olmasına rağmen, Muhammed Tapar'ı arka arkaya dört defâ bozguna uğrattı. Ahlat'a sığınan Muhammed Tapar, buranın hükümdârı Sülemen'i ve Ani emîri Menuçehr'i hizmetine alarak yeniden savaşa hazırlandıysa da, Sultan Berkyaruk çok kan aktığını memleketin harap, emir ve askerlerin yorgun, hazînenin boş kaldığını, vergilerin tahsil edilemez bir

hâle geldiğini ve nihâyet İslâm düşmanlarına fırsat verildiğini beyân ederek, gönderdiği bir elçiyle, kardeşini barışa iknâ etti. Böylece 1104'te Âzerbaycan'da Sefîdrûd hudut olmak üzere Kafkasya'dan Sûriye'ye kadar bütün vilâyetlerde Muhammed Tapar sultan tanındı. Bağdat, Rey, Cibâl, Taberistan, Fars, Huzistan, Âzerbaycan, Mekke ve Medîne'nin idâresi de Berkyaruk'ta kaldı.

Büyük Selçuklu Devleti, iki devlete ayrılmak sûretiyle Türkiye ile birlikte üç Selçuklu sultânı ortaya çıktı. Lâkin bu durum çok sürmedi. Çünkü, Berkyaruk hastalıklı olduğu için 1104 senesinde yirmi altı yaşındayken vefât etti. SultanBerkyaruk, ülkesini düşünen ve milletinin refâhı için çalışan bir kimseydi. Ancak kardeş kavgalarının, memleketin birlik ve berâberliğe en muhtaç olduğu bir döneme rastlaması Berkyaruk'u çok üzdü. Buna rağmen fırsat buldukça Haçlı kuvvetleri üzerine asker sevk etmekten ve darbeler vurmaktan geri kalmadı. (Bkz. Berkyaruk)

Berkyaruk'un vefâtıyla oğlu Melikşâh ile Muhammed Tapar saltanat mücâdelesine başladılar. Muhammed Tapar, Bağdat üzerine yürüyerek fazla zorluk çekmeden 1105'te tek başına sultan oldu. Önce amcasının oğlu Mengübars'ın isyânını bastırdı. Daha sonra ülkede uzun zamandır karışıklık çıkaran, anarşiyi tahrik eden Bâtınîlere karşı mücâdele etti. 1107'de Bâtınîlerin merkezi olan Alamut Kalesi kuşatıldı ve çok sayıda Bâtınî öldürüldü. Selçuklular arasındaki karışıklıklardan istifâde eden Haçlılar, **Birinci Haçlı Seferi** sonunda Sûriye'de Haçlı devletleri kurmaya başladılar. Sultan Muhammed Tapar, bunların üzerine ordular gönderdiyse de, kumandanlar arasında tam anlaşma sağlanamadığından kesin sonuca gidilemedi. Sefer kumandanı Emir Mevdud, Şam Ümeyye Câmiinde bir bâtınî tarafından öldürüldü. Sultan, Haçlılara karşı Aksungur'u kumandanlığa getirdi. Bu arada kardeşi Sencer'i Sûriye ve Horasan'daki Bâtınîlere karşı mücâdele etmekle vazifelendirdi. Alamut üzerine de bir ordu gönderdi. Sultan Muhammed Tapar'ın 1118'de vefâtı sebebiyle bu fesad ocağı ortadan kaldırılamadı. Sultan Muhammed Tapar, İsfehan'da yaptırdığı medresenin bahçesine defn edildi.

İleri gelen devlet adamları, Muhammed Tapar'ın henüz küçük yaştaki oğlu Mahmûd'u tahta geçirdilerse de, Melikşâh'ın oğlu ve Horasan meliki olan Sencer, yeğeniMahmûd'un sultanlığını kabul etmeyerek, saltanat iddiâsında bulundu. 14 Ağustos 1119 târihinde yapılan Save Savaşını kazanarak sultanlığını îlân eden Sencer, yeğenine evlâd muâmelesi yaptı ve kendi hâkimiyetini tanımak şartıyla Rey hâriç, batı ülkelerinin hâkimiyetini ona bıraktı. (Bkz. Irak Selçukluları)

Sultan Sencer, batı işlerinden çok doğu ile uğraştı. Gaznelilerle savaştı. Karahanlıları kendisine bağladı. Zamânı, Selçukluların son parlak devriydi. Bu arada Büyük Selçuklu Devletini iki büyük tehlike tehdit ediyordu. Bunlardan birisi batıdan Anadolu ve Sûriye'ye saldırmakta olan Haçlılar, diğeri doğudan gelen ve devletin doğu sınırlarını zorlayan Karahitaylardı. Sultan yalnız bu ikinci tehlikeyle uğraştı. Doğu Karahanlılar Devletini yıkarak Seyhun boylarını zorlayan Karahitaylarla çarpışan Sencer, onlarla 10 Eylül 1141 senesinde yaptığı Katvan Meydan Muhârebesini kaybetti. Bu muhârebeden sonra Seyhun Nehrine kadar olan topraklar Karahitayların eline geçti. Katvan Meydan Muhârebesiyle Büyük Selçuklu Devleti târihinde yeni bir devir başladı ve Selçuklu ülkesi Müslüman olmayan Türk ve Moğol birliklerinin istilâsına uğradı.

Sultan Sencer'in bu mağlûbiyetinden istifâde etmek istiyen Gûr hükümdârı Alâeddîn Hüseyin, yıllık vergiyi vermemek, sultanlık peşinde koşmak gibi davranışlarla Sencer'e olan tâbiliğinden kurtulmaya çalışıyordu. Zâten sınırlarını fazla genişletmesi, bölgenin kuvvet dengesini bozmakta ve bu durum Sultan Sencer'i endişeye düşürmekteydi. Büyük kuvvetlere sâhip olan Gûrlular üzerine yürüyen Sultan Sencer, Haziran 1152'de yaptığı muhârebede Gûr ordusunu mağlup ederek Katvan'da kaybedilen îtibârı yeniden sağladı.

Gûr gâlibiyetinden sonra erişilen ihtişam fazla uzun sürmedi. Vergi tahsili sırasında yapılan haksızlık yüzünden kendi soyundan olan Oğuzlarla bâzı emirler arasındaki ihtilâflar gittikçe büyüdü. Sultan Sencer, bir kısım ümerânın ısrârı ile göçebe Oğuzların üzerine yürümek mecbûriyetinde kaldı. 1153 senesi Mart ayında Belh civârında Oğuzlarla yapılan muhârebeyi Selçuklular kaybettiler. Bu ağır mağlûbiyetin sonunda Sultan Sencer esir düştü. Oğuzlar, Sencer'e, esir de olsa sultan gözüyle baktılar.

Esir Sultanı kurtarmak için ilk harekete geçen, onu harbe sürükleyen Belh vâlisi Emir Kumac'ın torunu Müeyyed Ayaba oldu. Sencer, her ne kadar gündüz tahtta oturtuluyor ve zâhirî bir iltifât görüyorsa da geceleri demir bir kafeste uyuyordu. Onun adına çok usulsüz işler yapılıyor ve bâzı vaadlerde bulunuluyordu. Bu durum karşısında Sencer, 1156 senesi Nisan ayında kaçmaya muvaffak oldu. Fakat ağır Oğuz darbesi altında çöken, iç huzûrsuzluk ve istikrarsızlığa mâruz kalan Büyük Selçuklu Devleti, kendini toplamaya muvaffak olamadı. Her ne kadar tâbi beyler, Sencer'e kurtuluşundan dolayı memnûniyetlerini ve bağlılıklarını bildirmişlerse de, Selçuklu kumandanları arasındaki mücâdele Sultana gerekli imkânı sağlamadı. Sencer, 9 Mayıs 1157 senesinde yetmiş üç yaşında vefât etti. Merv'de daha önce yaptırdığı Dârü'l-Apir'de defnedildi. Onun vefâtından sonra Büyük Selçuklu Devletinin İran, Irak, Suriye ve Anadolu'daki parçaları, Selçuklu Hânedânına mensup kişilerce idâre

edilip, on dördüncü asra kadar devâm edenler oldu.

Devlet teşkilâtı: Selçukluları meydana getiren Oğuzlar, Orta Asya'dan Mâverâünnehr ve Horasan'a gelince bütünüyle İslâmiyeti kabul ettiler. Müslüman olmalarıyla eski bozkır kültürünün İslâmiyete aykırı olmayan unsurlarını müesseselerinde sentezleştirdiler. Türk devlet geleneğinin esâsını teşkil ettiği Selçuklu devlet teşkilâtı; Karahanlı, Sâmânlı, Gazneli ve Abbâsî devletleri teşkilâtından geniş ölçüde faydalanmış ve bunları kendi bünyesinde mükemmel bir sûrette uygulamıştır.

Hükümdar: Töre ve müesseselerin tanıdığı haklarla devletin tek hakimidir. Sultan ünvanlı hükümdârlara umûmiyetle **Sultânülâzam** denilirdi. Türklerdeki **Hâkan v**eya **Kağan,** batıdaki imparator kelimelerinin karşılığıdır. Sultan, Türkçe adının yanında İslâmî ad da taşırdı. Halîfe tarafından künye ve lakab da verilirdi. Sultan merkezde oturur, ülke toprakları hânedan mensuplarınca idâre edilirdi. Merkeze bağlı beylik ve atabeglikler vardı. Sultanın hâkim olduğu ülkelerde adına hutbe okunur ve para basılırdı. Fermanlara ve dîvânın kararlarına büyük sultanın imzâsı yerine tuğra çekilip, tevkiî (nişan) yazılır ve emir ondan sonra yürürlüğe girerdi. Harplerde ve devlet ileri gelenleriyle yaptığı seyahatlerde, hâkimiyet işâreti olarak başının üstünde atlastan veya altın sırmalı kadifeden yapılmış çetr (hükümdar şemsiyesi) tutulurdu. Çetre, sultanın ok ve yaydan meydana gelen armaları işlenirdi. Hükümdarlık sarayının kapısında veya saltanat çadırının önünde, namaz vakitlerinde, günde beş defâ nevbet (mehter) çalınırdı. Sultan, haftanın belirli günlerinde devlet ileri gelenleriyle yüksek mevkili memur ve kumandanları huzûruna kabul edip, memleket meselelerini görüşür ve ahâlinin hâlinden haberdâr olurdu.

Saray teşkilâtı: Sarayda sultanın âilesi ve maiyeti otururdu. Saray teşkilâtı ve teşrifâtçılık önceleri Oğuz töresine göre yapılırken, sonraları İslâmî hüviyet kazandı. Sarayda, sultanla dîvânlar arasındaki irtibâtı **Hâcibü'l-hâcib** denilen **Hâcib** sağlar; örfî meselelerin hallinde kadıya da yardımcı olurdu. Hâcibler, sultânın îtimâd ettiği şahıslar arasından seçilirdi.

Emîr-i candâr; saray muhâfızlarının başı olup, maiyetindeki hassa birlikleriyle sarayın ve sultanın emniyetini sağlamakla vazifeliydi. **Silâhdâr;** merâsimlerde sultânın silâhlarını taşıyıp, silâhhânedeki muhâfızların âmiriydi.

Emîr-i alem; sultânın "Râyet-i Devlet" denilen bayrağını, saltanat sancaklarını taşımak ve muhâfaza etmekle vazifeliydi. Emîr-i alemin maiyetinde alemdârlar vardı. **Yasacı;** bayrak ve nevbet takımını muhâfaza ve idâre ederdi.

Câmedâr; sultânın elbiselerinin muhâfızıydı. **Emîr-i meclis; s**ultânın ziyâfetlerini hazırlatıp, teşrifâtçılık yapardı. **Emîr-i çeşnigîr;** sultânın yemeklerini hazırlayan ve sofra hizmetlerini yapan çaşnigirlerin âmiriydi. **Şerabdâr-ı has;** sultânın şerbetlerini hazırlamak, haftanın belirli günlerinde toplanan mecliste ve yemeklerde hizmetle vazifeliydi. **Serhenk (**Çavuş); merâsimlerde ve sultanın seyâhatlerinde yol açardı. Ayrıca, **Abdâr, Emîr-i Âhur, Üstâdüddâr, Vekîl-i Has, Emîr-i Şikâr, Bazdâr** ve **Nedimler** de sarayda vazifeli kimseler arasındaydı.

Hükûmet: Devleti idâre etmek için işler dîvânlarda yürütülürdü. Büyük dîvân denilen dîvân-ı saltanatta devletin umûmî işleri görüşülüp, yürütülürdü. Selçuklularda büyük dîvândan başka devletin mâlî, askerî, adlî ve diğer işlerine bakan dîvânlar da vardı. Dîvân başkanı, sultanın mutlak vekili olan **Sâhib, Sâhib-i dîvân v**e **Hâce-i büzürg** de denilen vezirdi. Vezir bir tâne olup, alâmet olarak destâr (sarık) ve altın divit verilirdi. Vezîrin diviti, **Devâtdâr**'da olup, aynı zamanda sır kâtipliği de yapardı.

Selçuklularda, **İstifâ dîvânı;** mâlî işlerle alâkadar olup, en önemli âzâsına **Müstevfî** denirdi. **Tuğrâ dîvânı;** ferman, berat, menşûr, nâme, mektup dâhil, yazışmalara tuğra çekerdi. **İşraf dîvânı; Müşrif-i memâlik** de denilen müşrifin âmirliğinde umûmî teftiş yapardı. **Dîvân-ı arz**'a**, Arzü'l-ceyş** başkanlık ederdi. **Emîr-i ariz** de denilen bu zâtın reisliğindeki teşkilât, millî savunma hizmetleri ve ordunun ihtiyaçlarını karşılamakla vazifeliydi. Şehzâdelerin yetişmesiyle alâkadar olan **atabegler** eyâlet merkezlerinde güvenlik hizmetleriyle ilgilenen ve şıhne (veya şahne) denilen askerî vâliler, mülkî idâreden mesul olan âmiller ve zâbıta hizmetleriyle emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker görevini üstlenmiş olan muhtesipler de hükûmet teşkilâtı içinde yer alırdı.

Adlî teşkilât: Adliye, şer'î ve örfî kazâ olmak üzere ikiye ayrılırdı. Şer'î dâvâlara kadılar (kâdılar) bakardı. Kâdı'l-kudât denilen baş kâdı, Bağdat'ta bulunur, merkezde mahkeme başkanlığı yapardı. Baş kâdı, diğer kâdıları da teftiş ederdi. Kâdılar, şer'î dâvâlar, tereke(mîrâs), hayrât ve vakıf işlerine bakarlardı. Selçuklu Türkleri,Hanefî olduklarından, dâvâlar ve meseleler bu mezhebin hükümlerine göre hâlledilirdi. Yanlış bir karar verilmişse, öteki kâdılar durumu sultâna bildirerek, düzeltme yapılır, hatânın önüne geçilirdi. Kâdıların yetişmesine çok dikkat edilirdi.

Örfî mahkemelerin başında **Emîr-i dâd** denilen adâlet emîri bulunurdu. Bunlar; devlete, kânunlara ve emirlere karşı gelenlerin dâvâlarına, siyâsî suçlara bakarlardı. Bir nevî olağanüstü mahkemeler demek

olan **Dîvân-ı mezâlim**'e başkanlık ederlerdi. **Kazaskerler** (Kâdıaskerler), ordu mensuplarının dâvâlarına bakardı. Dîne aykırı görülen her harekete muhtesip, ânında müdâhale ederdi. Adliye mensupları, bağımsız olup, büyük ve eyâlet dîvânlarına bağlı değildiler.

Ordu: Devletin temeli olan ordu, Hassa ordusu ve Timarlı sipâhilerden meydana geliyordu. Sarayda husûsî olarak yetiştirilip, doğrudan sultâna bağlı olan **Gulamân-ı saray** askerleri çeşitli milletlerden seçilirdi. Bunlar senede dört defâ maaş alırlardı. **Hassa ordusu;** melik, vâli, vezir ve diğer yüksek rütbeli devlet memurlarının emri altında, her an harekete hazır askerler olup maaşlıydılar.

Sipâhiler, süvârî kuvvetleriydi. Sipâhi ordusu mensuplarından her biri, devletin çeşitli bölgelerinde kendilerine tahsis edilen toprakların (iktâ=dirlik) gelirlerinden geçimlerini sağlıyordu. Selçuklular, askerî iktâlar sâyesinde, maaş ödemeden bir orduyu beslemiş, mühim bir Türkmen nüfûsunu toprağa ve devlete bağlayarak iskân etmişti. Bu sâyede istihsâlin artmasını, halk ile hükûmet arasında yeni askerî ve idârî bir kadronun kurulmasını temin etmişti. Bin süvâriden fazla asker besleyen iktâ sâhipleri vardı. Büyük Selçuklularda ordu mevcûdu 400.000'e kadar çıktı. Bunun 46.000'i merkezde, geri kalanı devletin diğer bölgelerine dağılmıştı. İktâ sistemiyle, memleket menfaatlerini âhenkleştirip, kudretli bir askerî ve idârî teşkilâta sâhip oldular. Aynı sistem, Osmanlılara da tesir etti. Halk arasından **Haşer** denilen ücretli askerler de alınırdı. Ayrıca gönüllü **Gâziyân** ve çeşitli askerî sınıflar da vardı.

Selçuklu ordusunun gezici hastahâneleri ve **Çerge** denilen hamamları vardı. Orduda hafif silâh olarak yay, ok, kılıç, kalkan, mızrak, harbe, sökü, bozdoğan da denilen topuz, gürz, balta, nacak, çekre, zemberek, pala, cevşen ve çokal kullanılırdı. Muhâsara silâhlarından da külünk, miskap da denilen nakkap, mancınık kullanılırdı. Ordunun silâhları ülke içinde en iyi malzeme kullanılarak, sanatında pek mâhir ustalar tarafından îmâl edilirdi. Büyük Selçuklularda deniz kuvvetleri olmamasına rağmen, bağlı devletler de vardı. Ordunun ihtiyâcının karşılanması ve meselelerinin hâlline **Dîvânü'l-ceyş** bakardı.

Sosyal hayat: Selçuklularda sınıfsız bir cemiyet hayâtı vardı. Sosyal yapı, ortaçağ Avrupasından tamâmen ayrıdır. Cemiyet; Selçuklu Hânedânı ve mensupları başta olmak üzere askerî ve mülkî ricâl ile devlet teşkilâtı dışında kalan ahâliden meydana geliyorsa da, Avrupa'daki gibi sınıf, Hind'deki gibi kast sistemi mevcut değildi. Hânedân ve devlet ileri gelenlerinin büyük yetkileri olmasına rağmen, şehirde ve köyde yaşayan ahâlinin, kânun karşısında hak ve vazifeleri vardı. Şer'î hükümler karşısında herkes eşitti. Köylü hür olup, toprağın has ve iktâ oluşuna göre hükûmetin himâyesi altında çalışırdı. Vergisini verirdi. Mülk, topraklar, verâset yoluyla çocuklara geçerdi.

İktisâdî ve ticârî hayat: Selçukluların hâkim olduğu Horasan, İran, Irak, Anadolu ve diğer Ortadoğu ülkeleri bu devirde iktisâdî bakımdan en yüksek seviyeye çıkarak, milletler ve kıtalararası ticârette köprü vazifesi görüyordu. Selçuklu ülkesinin her türlü zirâî mahsûlün yetişmesine müsâit iklim, coğrafî ve tabiî zenginliklere sâhip olması sâyesinde bol mahsul yetişiyordu. Tahıl sıkıntısı çekilmeyip, o günkü şartlarda fiyatı da ucuzdu. Ülke içinde ve dışında, kıtalar ve milletlerarası ticâreti emniyetle sağlayan yol ve kervansaraylar yapılmıştı.

Yabancı ülkelerle ticârî anlaşmalar yapılıp, çok düşük gümrük târifesiyle ihrâcât ve ithâlât teşvik edildi. Karada eşkiyânın ve açık denizlerde korsanların tecâvüzlerine uğrayan tüccârın zararının, hazîneden tazmin edilerek garanti altına alınması ticâretin gelişmesinde çok tesirli oldu. Devletin tüccâra garantisi, her türlü emniyet, huzur ve imkânının yanında ayrı bir teşvikti.

Ticâretin gelişmesi, gümrüklerin azlığı, istihsâlin bolluğu, otlak ve hayvanların çokluğu sebebiyle, Selçuklu ülkesinde zenginlik ve refâh vardı. Bol buğday, pirinç ve pamuk zirâati yapılıyordu. Hayvan çok yetiştirilip, diğer ülkelere satılıyordu. Bakır, demir, gümüş ve dokuma sanâyii için şap mâdeni çıkarılıyordu. Halı, pamuk ve yünlü dokuma denizci örtüleri, ipek kumaşlar, ipek tül ve mendil dokunup ihrâç ediliyordu. Kâşihânelerde zarîf çiniler îmâl edilip, Selçuklu eserlerini süslüyordu. Yapılan ve satılan mallar sıkı kontrolden geçerdi. Her zanâat kolu bir **lonca teşkilâtına** bağlıydı. Loncalar, meslek ve erbâbını kontrol altında tutardı. Lonca reîsine **Ahi,** ahilerin reîsine de **Ahi Baba** denirdi (Bkz. Ahîlik). Bu teşkilat daha sonra Osmanlılara geçti. Esnaf ve tüccâr mallarının alınıp satıldığı, tanıtıldığı, **mahallî, millî ve milletlerarası pazarlar** kurulurdu. Selçuklular, şeker ve nâdide eşyâ alıp, at, halı, ipek ve mâden satarlardı. **Devletin gelir kaynakları,** arâzi vergisi olan harac, zirâat vergisi olan öşür, iltizâm, ganîmet, bağlı ve komşu devletlerin hediye ve yıllıkları idi. **Hayat pahalılığı y**ok denecek kadar az olup, 1056 ile 1131 seneleri arasındaki yetmiş beş senelik fiyat yükselmesinin oranının toplamı yüzde onu geçmemiştir.

İlim: Selçuklular İslâmiyete tam bağlı, îtikâtta ve amelde Ehl-i sünnet mezhebine mensuptular. Türkler ekseriyetle îtikâtta Mâtürîdî, amelde Hanefî mezhebindendir. Ülkede kısmen de îtikâdda Eş'arî ve amelde Şâfiî ve diğer hak mezhep mensupları da vardı. Bâtınîler gibi sapık fırkalar varsa da, bunlarla âlimler ve devlet mücâdele hâlindeydi. Devlet, ilim ve âlimlerin yanında olup, gelişmesi için bütün imkânlarını seferber etmişti. Dînî tahsil ve terbiyenin yapıldığı medrese, tekke ve zâviyeler ülkenin her

tarafında yaygındı.

Selçuklu medreselerinde dînî ve fennî bütün ilimler, konunun mütehassısları tarafından okutulurdu. Selçuklular zamânında kıymetli âlimler yetişip, hâlâ değerini muhâfaza eden orijinal eserler yazıldı. Sofiyye-i aliyyeden, Şâfiî fıkıh âlimi olup, **Risâle-i Kuşeyriyye s**âhibi Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm Kuşeyrî (986-1074); **Et-Teysir Tefsîri** müellifi Ebû Nasr Abdürrahîm; Şâfiî fıkıh âlimlerinden ve Bağdat'taki Nizâmiye Medresesi müderrislerinden Ebû İshâk Şîrâzî (?- 1083); pekçok eser sâhibiEbû Meâli Cüveynî (?- 1085); İslâm âlimlerinin en büyüklerinden, pekçok sâhada eser sâhibi Nizâmiye Medresesi Müderrisi İmâm-ı Gazâlî (1059-1111); Nizâmiyye müderrisi ve Şâfiî âlimlerinden Fahr-ül-İslâm Abdülvâhid (?- 1108); Hanefî âlimlerinden Kâdılkudât el-Hatîbî (?- 1079); **Te'arrûf** kitabı şârihi ve **Menâzil-üs-Sâyirîn** sâhibi Şeyhülislâm Abdullah-ı Ensârî (1005-1088); meşhur **Besit, Vesît v**e **Vecîz** tefsirlerinin sâhibi Vâhidî (?- 1075); Hanefî fıkıh ve tefsir âlimi Fahru'lislâm Pezdevî (1009-1089); Hanefî âlimlerinden **Câmi-u Kebîr, Câmi-u Sagîr, Siyer-i Kebîr, Muhtasar-ı Tahâvî ş**erhleri ve **Mebsut, Kafî Şerhi, Muhit** kitaplarının sâhibiSerahsî (?- 1090); Hanefî âlimlerinden ve evliyânın büyüklerinden **Zînet-ül-Hayât, Menâzilü's-Sâyirîn** ve **Menâzilü's-Sâlikîn s**âhibi Yûsuf-i Hemedânî (1048-1141); büyük fıkıh ve kelâm âlimlerinden ve meşhur **Milel Nihâl** kitabı sâhibi Şehristânî (1076-1153); Şâfiî fıkıh, hadis ve tefsir âlimlerinden ve **Me'âlimü't-Tenzîl Tefsiri** ile **Mesâbih** hadis kitaplarının yazarı Begavî (?- 1122); Şâfiî âlimlerinden ve tefsîr ilminin üstâdlarından **Envârü't-Tenzîl, Tavâliü'l-Envâr** kitablarının sâhibiKâdı Beydâvî; Kâdirî yolunun önderi, fıkıh ve hadis ilimlerinde müctehid Abdülkâdir-i Geylânî (1077-1166); Nizâmülmülk (1018-1092) dâhil daha pekçok âlim Büyük Selçuklu ve onlara bağlı devletlerde çok hürmet ve himâye görüp, kıymetli eserler vererek insanlığa hizmet etmişlerdir.

Bunları Türkiye Selçukluları devrinde; evliyânın büyüklerinden ve gönül sultânı Mevlânâ Celâleddîn-i Muhammed Rûmî (1207-1273) ve oğluSultan Veled (1227-1307); evliyâdan Şems-i Tebrîzî (?- 1247) tâkip etmiştir.

Selçuklular, İslâmî ilimlerin öğretim ve eğitiminin yapıldığı ve zamânın fennî ilimlerinin öğretildiği çeşitli fakültelere sâhip, üniversite mâhiyetinde büyük medreseler yaptırdılar. En büyüğü, Bağdat'taki Nizâmiye Medresesi olup, İsfehan, Nişabur, Belh, Herat, Basra ve Amul'da nümûneleri vardı. Buralarda aklî ve naklî bütün İslâmî ilimler okutulurdu. Medreselerde, mütehassıslarınca okutulan İslâmî ilimlerin yardımcısı riyâziye (matematik), hey'et (astronomi), hendese (geometri), cebir, fizik, kimyâ sâhalarında derin âlimler yetişti. Rasadhâneler kurularak, gök cisimlerinin hareketleri tâkip edildi ve esaslı takvimler yapıldı. Bu sâhalarda, edebî cephesiyle de tanınan Ömer Hayyam, Muhammed Beyhekî, Ebü'l-Muzaffer İsferâyinî, Vâsıtî, **Acâ'ibü'l-Mahlûkat s**âhibi Ahmed Tûsî ve daha pekçok âlim yetişip, kıymetli eserler verdiyse de, on üçüncü asırda İslâm ülkelerindeki Moğol tahribâtı sebebiyle, bunlardan faydalanma imkânı kaybolmuştur. Yazılan pek kıymetli eserler, Moğolların kanlı çizmeleri altında hebâ olmuştur.

Selçuklu sultan ve devlet adamlarının destek ve himâyesiyle kıymetli edip ve şâirler yetişerek çok güzel eserler meydana getirildi. Selçuklu sarayında, devlet teşkilâtıyla edebiyât çevresinde umûmiyetle Farsça, medrese çevresi Arabça, Selçuklu Hânedânı ve Türkmenler arasında ve orduda da Türkçe konuşulup yazılırdı. Nazım ve nesir sâhasında kıymetli kitaplarıyla tanınan meşhûr **Bostan ve Gülistân s**âhibi Sa'dî-i Şîrâzî, Ömer Hayyam, Enverî, Lâmi-i Cürcânî, Ebü'l-Me'âli Nahhâs, Ebû Tâhir Hâtûnî, Ebyurdî, Habbâriyye, Ezrakî gibi edip ve şâirler, nesir ve nazım eserler verdiler. Gazâ ve fetih rûhunu canlı tutan destânî eserler yazdılar. İbn-i Hassûl'un **Risâle-i Melikşâhiyye,** Ebû Tâhir-i Hâtûnî'nin **Târih-i Âl-i Selçuk,** Muizzî'nin **Siyer-i Fütûh-i Sultan Sencer,** Hemedâni'nin **Unvalü's-Siyer,** İbn-i Funduk Beyhekî'nin **Meşârib-üt-Tecârib,** Zînetü'l-Küttâb li Ka'ini'nin **Kitâb-ı Metâhirü'l-Etrâk,** İmâdeddîn-i İsfehânî'nin **Zübdetü'n-Nüsra,** İbn-i Cevzî'nin **Muntazam,** Sıbt İbn-i Cevzî'nin **Mir'atü'z-Zamân, İ**bn-i Bibî'nin **El-Evâmirü'l-Alâiyye,** İbn-i Esîr'in **Kâmil** ve **Üsüdü'l-Gâbe** târih alanında yazılmış eserlerdir. İlmî eserlerde olduğu gibi, edebî ve târihî eserlerin bâzıları, Moğol tahribâtı sebebiyle ele geçmemiştir.

Mîmarlık ve sanat: Selçuklu mîmârî ve sanat eserlerinin çoğu birer şaheserdir. Bâtınîler, Moğollar ve asırların tahribâtına rağmen mevcutları dahi mütehassıslarınca hâlâ hayranlıkla incelenmektedir. Selçuklu sarayı, köşk, medrese, câmi, mescit, türbe, künbet, kervansaray, ribat, han, çarşı, tıp fakültesi mâhiyetinde her biri şifâ yurdu olan hastahâne, kaplıca, hamam, çeşme, ev, yol, kale, sur, kule, tersâneler ve diğer sosyal, sivil ve askerî eserler belli başlı Selçuklu mîmârî eserlerini meydana getirir. Kitâbe, hat, tezhib, süsleme, minyatür, çini, halı, kilim ve seccâdeler ise Selçuklu eserlerine ayrı bir zenginlik kazandırır. Çadır şeklinde yapılan kubbeler de Selçuklu mîmârî eserlerinin bir başka zerâfet ve ihtişâm örneğidir. Çadır şeklindeki kubbe, türbelerde çok kullanılmıştır. Sultan, evliyâ, âlim, devlet adamları ve hürmete lâyık şahıslar adına yapılan muhteşem türbeler ülkenin her tarafında mevcuttu.

İlk Büyük Selçuklu Hükümdârı Tuğrul beyin Rey'de Künbed-i Tuğrul, İsfehan, Hemedan ve Merv'de diğer sultanların muhteşem türbeleri çok süslü, kıymetli eşyâ ve mefruşâtla doluydu. Bağdat'ta İmâm-ı

A'zam Ebû Hanîfe'ye ve Necef'te hazret-i Ali'nin makâmına muhteşem türbe ve külliyelerin Sultan Melikşâh tarafından yapılması, Selçukluların Sahâbe-i kirâm, Ehl-i beyt, âlim ve muhterem zâtlara hürmetlerindendir. Selçuklular, Merv, Rey, İsfehan, Hemedan, Bağdat ve Nişâbûr'da muhteşem saraylar ve câmiler inşâ ettiler.

İsfehan ve Bağdat'ta rasathâneler kurularak, mîlâdî Gregorien sisteminden daha sağlam ve hassas olan **Celâlî Takvimi,** Sultan Melikşâh'ın Celâleddîn lakâbına nisbetle hazırlandı. İsfehan ve Bağdât'ta, büyük şehirler de dâhil ülkenin her tarafında şâheser vasıfta büyük ve muhteşem câmiler yapıldı. Selçuklular zamânında iki bin kişinin namaz kılabileceği yirmi bin kişinin vâz dinleyebileceği kadar büyük câmiler yapıldıysa da, bu muhteşem eserler Bâtınîler ve Moğollar tarafından tahrip edilmiştir. Melikşâh'ın İsfehan'da yaptırdığı Ulu Câmi (Mescid-i Cumâ) Bâtınîler tarafından kundaklandı.Yanan beş yüz yazma paha biçilmez Kur'ân-ı kerîm dışında câmi bir milyon altın sarfla tâmir edildiyse de eski hâlini alamamıştır.

Han, kervansaray, çeşme, yol, köprü, ribat, hânkâh, hamam, câmi ve medreseler ülkenin her tarafında yaygındı. Selçuklularda hükûmetin îmâr ve inşâat işlerini **Emîr-i mîmâr** idâresinde bir heyet kontrol ve nezâret ederdi. Ayrıca büyük âbidevî eserlerin ihtiyaçları vakıf gelirinden karşılanan, dâimî bir mîmârları bulunurdu.

SELEF-İ SÂLİHÎN;

İslâmın ilk asrında yaşayan Müslümanlar: Eshâb-ı kirâm, Tâbiîn ve Tebe-i tâbiîn. Peygamberlerden (aleyhimüsselâm) sonra insanların en üstünleri **Eshâb-ı kirâm'**dır. Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) mübârek sohbetinde yetişmişler, pek yüksek derecelere, sahâbîlik şerefine kavuşmuşlardır. Eshâb-ı kirâmı gören ve sohbetlerinde yetişen Müslümanlara **Tâbiîn** denir. Bunlar bütün din bilgilerini Eshâb-ı kirâmdan öğrenmişlerdir. Tâbiînin sohbetinde yetişenlere ise **Tebe-i tâbiîn** denir. Bunlardan sonra gelen asırlarda, kıyâmete kadar gelen insanların iyileri bu büyüklerin bildirdiklerini öğrenip, onların yolunda bulunanlardır. Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem; "**İnsanların en hayırlısı, benim asrımda olan Müslümanlardır. Onlardan sonra en iyileri onlardan sonra gelenlerdir. Onlardan sonra en iyileri onlardan sonra gelenlerdir. Onlardan sonra gelenlerde yalan yayılır."** buyurdu.

Selef-i sâlihîn, dinde sonra gelenlerin hocası durumundadırlar. Dînî gayretleri çoktu. Din kitaplarında onlardan ve örnek yaşayışlarından hürmetle bahsedilir. Resûlullah'tan (sallallahü aleyhi ve sellem) gelen din bilgilerini kendilerinden hiçbir şey katmadan, olduğu gibi naklettiler. İtikâtta Ehl-i sünnet ve'l cemâat idiler. Zamanlarının sâfiyet ve berraklığı sebebiyle îtikât bilgilerini kısaca bildirdiler. Kur'ân-ı kerîm ve hadîs-i şerîflerdeki müteşâbih (mânâsı kapalı) lafızları fazla açıklamaya lüzum görmemişler, tefvîz (ilm-i ilâhiye havâle) yolunu tutmuşlardır. Onların bu tavrına **mezheb-üs-selef** denmiştir. Bu tâbir, kelâm ilmi açısından ıstılahî mânâdaki mezheb değildir. Yalnız onların müteşâbih (mânâsı kapalı) nasslar (âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîfler) daki tavrını ifâde eder. Bu, o zamânın îcâb ettirdiği bir şeydi. Ehl-i sünnetin dışında bir yol değildir.

Hicrî 4. asırda Hanbelî mezhebinden, dolayısiyle Ehl-i sünnetten ayrılan bâzı kimseler, **müteşâbih nasslara** sırf zâhirine (görünen), konuşma dilindeki mânâlarına yapışarak kendi akıllarına göre yanlış mânâlar verdiler. Meselâ, Kur'ân-ı kerîmde Allahü teâlâ hakkında buyrulan "yed", "vech" kelimelerine, konuşma dilindeki mânâları olan "el" ve "yüz" mânâlarını verdiler. Böylece teşbîh ve tecsîm (Allahü teâlâyı yarattıklarına benzetme, cisimleştirme) gibi bozuk bir inanışın içerisine düştüler. Sözlerine inandırabilmek için selef-i salihînin yolunda olduklarını söyleyerek kendilerine **"Selefiyyûn, Selefiyye, Selefiyyeciler"** adını verdiler. Hâlbuki Selef-i sâlihîn ile bunların tuttuğu yol birbirine tamâmen zıddır.

İşte, halef denilen sonraki Ehl-i sünnet âlimleri, Müslümanlar arasında selefîlik iddiâ eden **mücessime** ve **müşebbihe** gibi bid'at fırkalarının yayılma istidâdı belirince, bunlar karşısında kayıtsız kalmayı doğru bulmamışlar, müteşâbih nassları, İslâm esaslarına, İslâmın rûhuna muvafık olarak tevil etmişler, yorumlamışlardır. Meselâ, Allahü teâlâ hakkındaki "yed" lafzını"kudret", "vech" lafzını "zat" diye îzâh etmişlerdir. (Bkz. Selefiyye)

Görülüyor ki, Selef-i sâlihîn Ehl-i sünnet îtikâdını kısaca; halef denilen Ehl-i sünnet âlimleri ise, zamanlarında, Müslümanların anlayabilmeleri için daha açık ve geniş olarak bildirmişlerdir. İtikâd ve îmân bilgilerini İmâm-ı Mâturîdî ile İmâm-ı Eş'arî sistemleştirmiştir. Müslümanlar günümüze kadar, bu bilgileri, bu iki imâmdan birine bağlı olarak öğrenegelmişlerdir.

SELEFİYYE;

Selef-i sâlihîn denilen ilk devir Müslümanlarının (Eshâb-ı kirâm, Tâbiîn, Tebe-i tâbiînin) yolunda olduklarını iddiâ etdikleri hâlde, onların yolundan ayrılmış olan bozuk kimseler.

Selef-i sâlihîn, Ehl-i sünnet vel-cemâat îtikâdında idiler. Zamanlarının sâfiyet ve berraklığı sebebiyle îtikâd ve diğer din bilgilerini kısaca bildirdiler. Müteşâbih (mânâsı kapalı) nassları (âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîfleri) fazla açıklamaya lüzum görmemişler, tefvîz (ilm-i ilâhîye havâle etme) yolunu tutmuşlardır. Onların bu tavrına mezheb-üs-selef denmiştir. Bu tâbir, kelâm ilmi açısından ıstılâhî mânâdaki mezhep değildir. Yalnız onların müteşâbih lafızlardaki tavrını, tutumunu ifâde eder. Bu o zamânın îcâb ettirdiği bir şey olup, Ehl-i sünnet dışında bir yol değildir.

Hicrî 4. asırda Hanbelî mezhebinden, dolayısiyle Ehl-i sünnetten ayrılan bâzı kimseler, müteşâbih nasslara sırf zâhirine (görünen), konuşma dilindeki mânâlarına yapışarak kendi akıllarına göre yanlış mânâlar verdiler. Meselâ, Kur'ân-ı kerîmde Allahü teâlâ hakkında buyrulan "yed" ve "vech" kelimelerine lügat ve konuşma dilindeki mânâları olan "el" ve "yüz" mânâlarını verdiler. Böylece teşbîh ve tecsîm (Allahü teâlâyı yarattıklarına benzetme, cisimleştirme) gibi bozuk bir inanışın içine düştüler. Sözlerine inandırabilmek için Selef-i sâlihînin yolunda olduklarını söyleyerek kendilerine **"Selefiyyûn, Selefiyye, Selefiyyeciler"** adını verdiler. Halbuki **Selef-i sâlihîn** ile, bunların tuttuğu yol birbirine tamâmen zıttır.

İşte halef-i sâdıkîn denilen sonraki Ehl-i sünnet âlimleri, Müslümanlar arasında selefîlik iddiâ eden mücessime ve müşebbihe gibi bid'at fırkalarının (sapık kimselerin) yayılma istidadı belirince, bunlar karşısında kayıtsız kalmayı doğru bulmamışlar, müteşâbih nasslarıİslâm esaslarına, İslâmın rûhuna uygun olarak tevil etmişler, yorumlamışlardır. Meselâ, Allahü teâlâ hakkındaki "yed" lafzını "kudret", "vech" lafzını "zat" diye îzâh etmişlerdir. (Bkz. Selef-i Sâlihîn)

Hanbelî mezhebinde olan Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî rahmetullahi aleyh ve başka âlimler; bu selefiyyecilerin, Selef-i sâlihînin yolunda olmadıklarını, bid'at ehli (sapık) mücessime fırkasından olduklarını bildirerek, bu fitnenin yayılmasını önlediler. Yedinci asırda İbn-i Teymiyye (v.1328/H.728), bu fitneyi tekrar alevlendirdi. İbn-i Teymiyye'nin talebesi olan İbn-i Kayyım el-Cevziyye (v.1350/H.751), hocasının bozuk yolunu devâm ettirdi. Hicrî 12. asırda selefîlik fitnesi, Muhammed bin Abdülvehhâb tarafından tekrar ortaya çıkarıldı. Onun ve İbn-i Teymiyye'nin yolundakiler tarafından devâm ettirildi. Görülüyor ki, İslâmiyette selefiyye mezhebi diye bir şey yoktur. Tek îtikât ve Selef-i sâlihînin yolu olan Ehl-i sünnet vel-cemâat yolu vardır.

Ehl-i sünnet fırkasının iki büyük imâmından biri İmâm-ı Eş'ârî, diğeri de İmâm-ı Mâtürîdî'dir. Bunlar ayrı bir mezhep kurmamışlardır. İmâm-ı Eş'ârî, İmâm-ı Şafiî'nin, İmâm-ı Mâtüridî de İmâm-ı A'zâm hazretlerinin yolundan dışarı çıkmamışlardır. Selef-i sâlihînden gelen îmân, îtikâd bilgilerini açıklamışlar, kısımlara ayırmışlar; kısacası bu bilgileri sistemleştirmişlerdir.

Selef mezhebi başka, selefiyye sapıklığı başkadır. Bu sapıklara eskiden mücessime, müşebbihe denirdi. İmâm-ı Gazâlî hazretleri **İlcâm-ül Avâm** isimli eserinde, selef mezhebini, yâni Ehl-i sünnet vel-cemâat yolunu anlatmış, bugün kendilerine selefî denilen sapıkların bozuk görüşlerini, bu sapıklığın yayılmasını önlemiştir. Selefiyye adıyla bir mezhepten bahsedilmesi doğru değildir. Kendilerine selefî diyenlerin mühim husûsiyetlerinden birisi, dört hak mezhepten birine uyulmasını istememeleridir.

SELENYUM;

Alm. *Selen (n),* **Fr.** *Sélénium (m),* **İng.** *Selenium.* Periyodik tablonun VI A grubunda bulunan kimyâsal bir element. **Se s**embolüyle gösterilir. 1817 yılında Berzelius tarafından kurşun odalar çamurundan elde edilmiştir.

Bulunuşu: Tabiatta serbest halde çok azdır. Genellikle kurşun, demir, bakır ve gümüş cevherlerinde sülfürlerle birlikte selenürler hâlinde bulunur. Kurşun odalar metoduyla sülfürik asit üretimi yapılırken kurşun odalar çamurunda bir yan ürün olarak açığa çıkar. Sülfit asidiyle elementel hâle indirgenen selenyum, nitrat asidiyle yükseltgenir. Buradan indirgenme yapılarak elementel selenyum elde edilir.

Özellikleri: Selenyum, periyodik tabloda kükürdün altında bulunur. Atom numarası 34, atom ağırlığı 78,96'dır, elektron düzeni [Ar] $3d^{10}$ $4s^2$ $4p^4$ olup, bileşiklerinde 2-, 4+ ve 6+ değerliklerini alır. Atom ağırlıkları 74, 76, 77, 78, 80 ve 82 olan 6 tâne kararlı izotopu vardır.

Selenyumun, pekçok allotropu vardır. Bunlardan en yaygın olanı metal görünümündeki kristalleşmiş gri selenyumdur. Yoğunluğu 4,8'dir; 217°C'de erir ve yaklaşık 685°C'de koyu kırmızı dumanlar çıkararak kaynar. İyi bir ısı ve elektrik iletkenidir. Işığa mâruz kaldığında elektrik iletkenliği artar. Bu özelliğiyle fotoelektrik hücre olarak kullanılır. Eritilmiş selenyumun âniden soğutulmasıyla amorf yapıda, koyu kahverengi bir katı elde edilir. Selenyumun bu türü ısı ve elektriği iletmez. Hafifçe ısıtıldığında kristalleşmiş kırmızı selenyuma dönüşür.

Selenyum, kimyâsal özellikleri bakımından kükürde benzer. Havada mavi bir alevle yanarak selenit anhidriti (SeO_2) verir. Kükürt, fosfor, hidrojen ve halojenlerle birleşir. Metallerle sülfürlere benzeyen selenürleri verir. Oksijenli kökleri selenit (SeO_3^{2-}) ve selenat (SeO_4^{2-}) sülfit ve sülfat gibi olup,

yükseltgeme vâsıtalarıdır. Hidrojen selenür (H_2Se) bir gaz olup, asitlerin metale etkisiyle meydana gelir. Toksik olup, kötü bir kokusu vardır.

Bakır ve kurşun selenürler hâriç, bütün selenyum bileşikleri toksiktir. Etkileri arseniğinkine benzer.

Kullanılışı: Selenyum metali fotoelektrik pillerde, güneş pillerinde ve fotoğrafçılıkta faydalanılan pozometrelerde kullanılır. Ayrıca alternatif akımı doğru akıma çevirdiğinden redresörlerde faydalanılır. Cama az miktarda katıldığında renk giderici olarak iş görür, çok miktarda katıldığında ise sinyal lambalarında faydalanılan parlak kırmızı bir renk verir. Selenyum ayrıca seramiklerin ve çelik kapların kırmızı minelerinde, kauçuğun vulkanizasyonunda istifâde edilir. Bileşikleri pigmentlerde kullanılır. Sodyum selenat (Na_2SeO_4) krom ve alüminyumun korozyona karşı direncini arttırır.

SELİM HAN-I (Bkz. Yavuz Sultan Selim Han)

SELİM HAN-II;

Osmanlı pâdişâhlarının on birincisi ve İslâm halîfelerinin yetmiş altıncısı. Kânûnî Sultan Süleyman Hanın oğlu olup, 28 Mayıs 1524 senesinde Hürrem Haseki Sultandan doğdu. Şehzâdeliğinde mükemmel bir tahsil ve terbiye gördü. Devlet idâresi ve teşkilâtını iyice öğrenmesi için Anadolu'nun çeşitli vilâyetlerinde sancak beyliği yaptı. Vâlilik yıllarında tahsile devâm edip, bilgi ve kültürünü arttırdı. Çok kuvvetli bir kültür seviyesine sâhip oldu. İlim ve sohbet meclislerinde çok bulunurdu.

Sultan Süleyman Han (1520-1566), Macaristan seferine çıkıp, Zigetvar Kalesinin fethi öncesinde vefât edince, Pâdişâhın ölümünü gizli tutan Vezîriâzam Sokullu Mehmed Paşa, veliaht Selim'e haber göndererek saltanata dâvet etti. Bu sırada Kütahya Sancakbeyliğinde bulunan Selim Han, sür'atle İstanbul'a gelerek 30 Eylül 1566 târihinde tahta çıktı.

Sultan Selim Han, Osmanlı pâdişâhı olmasıyla devlet idâresine ve orduya ehil devlet adamları ve kumandanlar tâyin edip, eskilerden bir kısmını da yerinde bıraktı. Vezîriâzam Sokullu Mehmed Paşayı vazîfesinde bırakması devlet idâresi ve îmâr faâliyetlerinin devâmında isâbetli oldu.

22 Haziran 1567'de Edirne'ye geçen Selim Han, burada çeşitli devletlerin elçilerini kabul etti. Bu elçilerden özellikle zamânın kudretli devletleri sayılan ve çok değerli hediyelerle gelen Avusturya ve Almanya elçileri dikkat çekiyordu. Çünkü Osmanlı Devleti, Kânûnî Sultan Süleyman Han devrinde, devamlı bu iki devletle mücâdele hâlinde bulunmuş ve her iki devlet de Osmanlı Devletinin askerî kuvvet ve kudreti karşısında kaybolup ezilmişti. Şimdiyse yeni bir hükümdar tahta geçiyordu. İki devletin en büyük endişesi ve merâkı, yeni hükümdârın güdeceği siyâsetti. Dedesi Yavuz Selim Han gibi bir doğu siyâseti tâkip ederek İran üzerine mi, yoksa babası gibi Avrupa yakasına mı yüklenecekti? Her iki devlet de, en azından yeni Sultanın siyâseti belli oluncaya kadar Türk ordularını kendi ülkelerinden uzaklaştırmak için, Osmanlı Devletiyle derhâl bir sulh akdine büyük ehemmiyet vermekteydi. Selim Han, uzun görüşmelerden sonra, Avusturya ile sekiz yıllığına antlaşma imzâladı (17 Şubat 1567). Buna göre, Kânûnî'nin Zigetvar Seferinde fethettiği yerler Osmanlı Devletinde kalacak, Avusturya İmparatoru her seneOsmanlı Devletine 30.000 Macar altını vergi verecekti. Ayrıca iki devlet de birbirlerinin haklarına riâyet edecekler ve sınır boylarına saldırılarda bulunmayacaklardı. Bu arada iki devlet arasında çıkması muhtemel hudut anlaşmazlıkları, Osmanlı Devletinin Budin, Avusturya'nın da Macaristan vâlisi arasında görüşülüp hâlledilecekti. Avusturya ile antlaşma imzâlayan Selim Han, birkaç gün sonra da İran elçisi Şahkulu Hanın, Kânûnî SultanSüleyman Han devrinde imzâlanan Amasya Sulhünün yenilenmesi ricâlarını kabul etti.

Bu sırada Yemen'de Zeydî İmâmı Topal Mutahhar'ın ayaklanması ortaya çıktı. Kısa zamanda bu ülkenin hemen tamâmı isyâncıların eline geçti. Topal Mutahhar sâhile kadar inip Muhâ'yı aldı. Osmanlı kuvvetleri Zebîd'de zorlukla tutundular. İmâm Mutahhar, Zebîd'i de sıkıştırmaya başlayınca, Osmanlı birlikleri çok kötü bir vaziyete düştüler. Bu durum üzerine Yemen'e önce Özdemiroğlu Osman Paşa ve ordudan Koca Sinân Paşayı serdâr olarak gönderen Selim Han, Yemen'in yeniden devlete bağlılığını sağladı.

Yemen meselesi çıktığı yıllarda, Büyük Okyanus ile Hind Okyanusu arasında bulunan Sumatra adası, Malaka Yarımadası ve bir takım küçük adalara hâkim olan Müslüman Açe Sultanlığından bir elçi gelmişti. Uzun yıllardan beri Hind Denizinde faaliyette bulunan Portekizliler çok zengin tabiî kaynaklara sâhip olan bu adalara göz dikmişler ve Açe Müslüman Sultanlığının istiklâlini tehdit etmeye başlamışlardı. Açe Sultanı Alâeddîn Şâh, devrin cihân devleti ve bütün Müslümanların hâmisi durumunda olan Osmanlı Devletinden top, topçu, silâh ve askerî mütehassıslar ve bilhassa istihkâm mühendisleri istiyordu. Fakat bu sırada Yemen İsyânı çıktığından yardım geciktirilmişti. Selim Han, 1569'da bu uzak sefer için Kızıldeniz Kaptanı Kurdoğlu Hayreddîn Hızır Reis'i memur etti. Bu değerli amirâl, Zeydîlerin eline geçenAden'i kurtardıktan sonra, 22 gemilik bir filoyla hareket etti. Berâberinde muhtelif usta, birçok top, asker, silâh, mühimmat ve yüzlerce gönüllü levend ve topçuyu Açe Sultânına

teslim etti. Gelen Türkler buraya yerleştiler. Bunların kurduğu donanma ile Açeliler mühim fütuhatta bulundular. Açeliler, Türk toplarını ve bayraklarını zamânımıza kadar kutsal bir hâtıra olarak sakladılar. Bu sûretle Osmanlı Devletinin tesir alanıUzakdoğu'ya, Güneydoğu Asya ve Endonezya'ya dayandı.

1569'da Rusya'nın Hazar kıyılarındaki ilerlemelerinin önünü almak, Astırhan'ı kurtarmak ayrıca İran üzerine yapılacak seferlerde Hazar Denizi vâsıtasıyla askere kısa zamanda zahîre ve harp malzemesi yetiştirebilmeyi sağlamak gâyesiyle Volga Nehri ile Don Nehirlerinin birbirlerine çok yaklaştıkları bir noktada kanal açma teşebbüsüne girişildi. Ancak kış mevsiminin gelmesi üzerine çalışmalar tamamlanamadı. Ertesi yıl da İran ile Rusya'nın Kırım Hânını kandırmaları yüzünden, tekrar işbaşı yapılamadığından bu büyük teşebbüs gerçekleştirilemedi.

1569 Haziran ayında İskenderiye yakınlarında Nil teknelerinin yolunu kesen Venedik korsanlarının Müslümanları esir alıp Kıbrıs'ta satmaları olayına çok hiddetlenen Selim Han, derhâl Venedik'e bir elçi göndererek Kıbrıs'ın Osmanlı Devletine terkini istedi. Bu isteğin Venedik tarafından reddi üzerine sefer hazırlıklarına başlandı.

Aslında Kıbrıs'ın Osmanlı Devletince fethini mecbûrî kılan birçok sebep vardı. Osmanlı Devletini, hâkimiyeti altındaki Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine ulaştıran kara yollarının, uzun, yorucu ve yetersiz olmasına karşılık, Kıbrıs üzerinden bu ülkelere her türlü lojistik destekler daha çabuk, rahat ve ekonomik olarak ulaştırılabilirdi. Ancak Kıbrıs'ın, büyük deniz gücüne sâhip Venedik Cumhûriyetinin elinde bulunması bu imkânı ortadan kaldırmaktaydı. Ayrıca Kıbrıs veya yakınlarından geçen Osmanlı ticâret ve hacıları taşıyan yolcu gemileri, Akdeniz'de Hıristiyan korsanları tarafından vurularak soyuluyor, Venedik de bu korsanları himâye ediyordu.

İkinci Selim Han, hazırlıkları bitirdikten sonra, Kıbrıs serdârlığına Lala Mustafa Paşayı tâyin etti ve 15 Mayıs 1570'te donanma İstanbul'dan ayrıldı. Lala Mustafa Paşa, bütün Avrupa devletlerinin Venedik'e yardım etmelerine rağmen, şiddetli çarpışmalar sonunda 8 Eylül 1570'te Lefkoşe'yi 1 Ağustos 1571'de de Magosa'yı alarak Kıbrıs'ın fethini tamamladı.

Osmanlı askerinin Kıbrıs'a çıkması sırasında Venedik bütün Avrupa devletlerinden yardım istedi. Bunun üzerine Papa V. Piyer'in yoğun faaliyetleri netîcesinde İspanya Kralı II. Filip ve Malta Şövalyeleriyle Venedik arasında bir ittifak kuruldu. Bu ittifaka, Toskana, Ceneviz, Savoia ve Ferrara gibi küçük Hıristiyan devletçikleri de katıldı. İspanyol KralıFilip'in kardeşi Don Juan'ın komutasındaki 206 gemiden meydana gelen Haçlı donanması, 6 Ekim 1571'de İnebahtı önlerinde görüldü. Osmanlı harp meclisinde Kılıç Ali Paşanın şiddetli muhâlefetine rağmen, Kapdân-ı deryâ Müezzinzâde Ali Paşa, donanmada cenkçi ve kürekçi noksanlığını göz önünde bulundurmadan, düşmana saldırılması yönünde karar aldı. 7 Ekim'de başlayan muhârebe sonunda, Osmanlı donanması büyük bir yenilgiye uğradı. Sâdece sağ kanadı komuta eden Kılıç Ali Paşa, Düşmanın sol kanadındaki Malta donanmasını yok edip kayıp vermeden bölgeden çekildi.

Bu başarı Hıristiyanlara hiçbir kâr getirmedi. Hıristiyanlar kazandıkları bu zaferin şerefine heykeller dikmekle meşgûlken, bizzat Selim Hanın emriyle hummalı bir çalışma içine giren Osmanlı tersâneleri, 1571-72 kışı içinde İnebahtı'da kaybettiğinden daha büyük bir donanma vücûda getirdi. Müezzinzâde'nin eliyle kaptan-ı deryâlığa getirilen Kılıç Ali Paşa, 13 Haziran 1572'de büyük bir donanmayla İstanbul'dan ayrıldı. İnebahtı'da gâlip gelmelerine rağmen, donanmaları çok yıpranmış ve bir hayli de asker kaybetmiş olan müttefikler, kendilerini toparlayıp galibiyetin meyvelerini toplamak niyetindeyken bu müthiş Osmanlı donanmasının Akdeniz'de görünmesi, büyük bir şaşkınlıkla karşılandı. Müttefik donanması, Osmanlı donanmasının karşısına çıkmaya cesâret edemedi. İttifaktan ayrılan Venedik, Fransa aracılığıyla barış istedi. 7 Mart 1573'te imzâladığı antlaşma ile Kıbrıs'ın Osmanlı Devletine âit olduğunu kabul etti. Kânûnî devrinden beri vermekte olduğu yıllık 500 duka haraç, 1500 dukaya çıkarıldı. Ayrıca Kıbrıs Seferinin tazminâtı olarak üç senede ödenmek üzere üç yüz bin duka altını vermeyi taahhüt etti.

Kıbrıs'ın fethinden sonra Kırım Hanına bir miktar asker ve top gönderen Selim Han, 1569'da Astırahan Seferi başarısızlığını telâfi etmek ve daha fazla genişlememeleri için gözdağı vermek üzere Rusya içlerine bir sefer düzenlenmesini emretti. Nitekim 1571 baharında harekete geçen Devlet Giray Han, 120.000 kişilik süvârîden meydana gelen ordusu ileRusya üzerine yürüdü. Çok sür'atli hareket eden Devlet Giray, yaptığı muhârebelerde Rus ordularını on binlerce zâyiât verdirerek dağıttı ve Moskova'ya girdi. 150.000 esirle Kırım'a dönen Devlet Giray Han, bu zaferi üzerine Taht-alan lakabıyla anıldı. Ertesi yıl tekrar sefere çıkan Devlet Giray Han, Oka Nehrine kadar uzandı. Bu başarıları üzerine İkinci Selim Han, murassâ kılıcı, hil'at ve nâme-i hümâyûn göndererek Devlet Giray'ı tebrik etti. Çar, Osmanlı Devletine bağlı Kırım Hanlığıyla, yılda 60.000 altın vergi vermeyi kabûl ederek barış yaptı.

1574 yılında Boğdan Voyvodası Loan celCumplit isyân ederek, Lehistan'ın da yardımıyla Tuna'nın batı kıyısındaki İbrâil, Dinyester'in güney kıyısındaki Bender ve Dinyester boyundaki Akkerman gibi mühim kaleleri ele geçirdi. Üzerine gönderilen ve küçük Türk birlikleriyle desteklenmiş olan Eflak Voyvodasını

yendi. Bunun üzerine Selim Han, Üçüncü Vezir Ahmed Paşa ve Kırım Hanı Âdil Giray'ı isyânı bastırmakla görevlendirdi. Kısa zamanda bölgeye giden Ahmed Paşa ve Âdil Giray Han, Tuna'nın güneyinde üç gün süren kanlı muhârebeler sonunda, âsîleri ve onlara yardım eden Lehistan kuvvetlerini imhâ ettiler (9 Haziran 1574). Âsi Voyvoda da yakalanarak cezâlandırıldı ve yerine Petru Şiopul tâyin edildi.

İkinci Selim Hanın ilgilendiği işlerden biri de **Tunus meselesi**'ydi. İspanya'nın Tunus'tan bir türlü elini çekmemesi bu devletle harp hâlinin devâm etmesine sebep oluyordu. Osmanlı donanması, Kıbrıs Seferine çıktığı sırada, Cezâyir beylerbeyi olan Uluç (Kılıç) Ali Paşa da Tunus üzerine yürümüş ve 30.000 kişilik kuvvetle karşısına çıkan Hafsî Sultânı Mevlây Hamîd'i yenip, ikinci defâ fethetmişti. Fakat kendi yanında fazla bir kuvvet bulunmadığı gibi, bu arada Kıbrıs Seferine katılma emri de aldığından, Tunus'a Ramazan Beyi bırakarak donanmasıyla birlikte Kıbrıs Seferine katılmıştı.

Kaptan-ı deryânın bölgeden uzaklaşmasından sonra, İspanya Kralı Don Juan büyük bir donanmayla Tunus üzerine yürüdü. Direndiği takdirde İspanyolların sivil halka karşı katliâma girişeceklerini anlayan Ramazan Bey, Kayrevân'a çekildi ve bu sûretle Tunus bir kere daha İspanyolların eline geçmiş oldu (Ekim 1573). Don Juan, Tunus hükümdârlığını kendi taraftârı Mevlây Muhammed'e verip bir miktar da asker bırakıp İspanya'ya döndü.

Cezâyir ve Trablusgarb Osmanlı Devletinin elinde olduğu hâlde, ikisinin ortasında bulunan ve stratejik ehemmiyeti büyük olan Tunus'un, İspanyol hâkimiyeti altında halka zulüm eden kukla bir hükûmet elinde olması, Akdeniz'de hâkimiyeti elinde bulunduran Türk donanması için tehlikeydi. Bu sebeple İkinci SelimHan, Tunus işinin kökünden hâlledilmesi için emir verdi. Kapdân-ı deryâ Kılıç Ali Paşa, yanında kara ordusu serdârı Koca Sinan Paşa olduğu hâlde Tunus'a hareket etti (15 Mayıs 1574). Navarin üzerinden Sicilya sularına geçen donanma, Messina havâlisini de vurduktan sonra, Tunus üzerine yürüdü. İki yüz ellinin üzerinde harp gemisi ve kırk-elli bin civârında askerden meydana gelen muhteşem Osmanlı donanması, Tunus önlerine gelir gelmez derhâl Halk-ul-Vâd Kalesi yakınına çıkarma yaptı. Koca Sinân Paşa kendisi Halk-ul-Vâd'ı kuşatırken, Trablusgarb Beylerbeyi Mustafa Paşa ile eski Tunus Beylerbeyi Haydar Paşayı Tunus Gölü ile şehir arasında bulunan Bastiyon Kalesini fethe memur etti.

Tunus'un yıllardan beri İspanyollar tarafından tahkim edilerek hiçbir sûretle zaptedilemez diye öğündükleri Halk-ul-Vad, Osmanlı ordusuna ancak otuz üç gün mukâvemet etti. 24 Ağustosta kale fethedilip Mevlây Muhammed'le kale komutanı Don Pietro Cerrera esir edilerek İstanbul'a gönderildi.

13 Eylülde Bastion Kalesinin de fethiyle Tunus tamâmen ele geçti. Tunus, aynen Cezâyir ve Trablusgarb gibi bir eyâlet hâline getirildi ve beylerbeyliğine Ramazan Paşa tâyin edildi. Böylece Tunus'ta üç asırdan fazla sürecek olan Osmanlı idâresi başladı.

Tunus meselesinin hâlledilmesinden yaklaşık bir ay sonra; Osmanlı Devletiyle Almanya arasında Zigetvar Seferinden sonra 17 Şubat 1568'de yapılan antlaşma, 4 Aralık 1574'te yenilenerek, sekiz sene uzatıldı. Bu antlaşmadan hemen sonra rahatsızlanan İkinci Selim Han, 15 Aralık 1574'te vefât etti. Mîmar Sinân'a Ayasofya Câmii avlusunda yaptırdığı türbeye defnedildi.

İkinci Selim Han, uzuna yakın orta boylu, açık alınlı, elâ gözlü ve sarışındı. Avcılık ve yay çekmede fevkalâde mahâretli olup, zamânında ondan daha kuvvetli yay çeken yoktu. Babası Kânûnî Sultan Süleymân devrinde birçok savaşa katılmakla berâber, tahta geçtikten sonra sefere çıkmadı. Çünkü devrindeki seferler umûmiyetle büyük deniz seferleri olup bu seferlere de pâdişâhın kumanda etmesi âdet değildi. Tecrübeli ve bilgili bir vezir olan Sokullu Mehmed Paşayı hükûmet işlerinde tamâmen serbest bırakmakla berâber, lüzumlu gördüğü birkaç meselede duruma müdâhale etmiştir. Âlimlere büyük hürmet göstermiş, çok sevdiği büyük âlim Ebüssü'ûd Efendiyi vefâtına kadar meşîhat (şeyhülislâmlık) makâmında tutmuştur. Cülûs bahşişinin ilmiye sınıfına da verilmesi âdetini ilk defâ İkinci Selim Han çıkarmıştır.

İkinci Selim, Kânûnî Sultan Süleyman Hanın bütün şehzâdeleri gibi çok iyi tahsil görmüştü. **Dîvân** sâhibi değerli bir şâirdi. Selim ve Selîmî mahlaslarıyla yazdığı şiirler çok beğenilmektedir. Yahyâ Kemâl'in; "Bir beyti bir de câmi-i mâ'mûru var" diye övdüğü;

Biz bülbül-i muhrık dem-i şekvâ-yı firâkiz
Âteş kesilir geçse sabâ gülşenimizden

beyti, bütün Türk şiirinin en güzel beyitlerinden biri sayılmaktadır.

İkinci Selim aynı zamanda îmârcı bir pâdişâhtır. Kısa süren saltanat döneminde Türk ve dünyâ sanatının şâheseri sayılan Edirne Selimiye Câmii'ni inşâ ettirmiştir. Tâmire muhtaç olan Ayasofya Câmiini yaptırdığı istinâd duvarlarıyla tahkim ettirerek günümüze kadar gelmesini sağladığı gibi, iki minâre eklemiş, yanına iki de medrese yaptırarak külliye hâline getirmiştir. Bunlardan başka Mekke-i

mükerremenin su yollarının tâmiri, Mescid-i Harâm'ın mermer kubbelerle tezyini, Lefkoşe Selimiye Câmii, Azîz Efendi tekkesi, Navarin limanına hâkim bir mevkiye yaptırdığı kule, hayrâtı arasındadır.

SELİM HÂN-III;

Osmanlı sultanlarının yirmi sekizincisi, İslâm halifelerinin doksan üçüncüsü. Sultan Üçüncü Mustafa Hanın oğlu olup, annesi Mihrişah Sultandır. İstanbul'da 24 Aralık 1761 târihinde, Topkapı Sarayında doğdu. Şehzâde Selim'in doğumunda yedi gün, yedi gece "Şehrâyîn", üç gece de Deniz Donanmasında tertiplenen merâsimlerle büyük şenlikler yapıldı. Şehzâdeliğinde sarayda mükemmel bir eğitim, öğretim gösterilip, terbiye edilerek yetiştirildi. Yüksek din ve fen ilimleri, Arapça ve Farsça öğrendi.

Veliahd Selim, devam etmekte olan Osmanlı-Avusturya-Rus Harbinde cephelerden gelen acı haberlere dayanamayan amcası, Birinci Abdülhamid Hanın vefâtıyla 7 Nisan 1789 târihinde Osmanlı Sultanı oldu. İçte ve dışdaki meseleleri hâl etmek için yüksek devlet memurlarının katıldığı, 16 Mayıs 1789 târihinde büyük bir dîvân toplantısı yaptı.

Dîvânda devlet meselelerinin halli için herkesin fikirlerini söylemesini istedi. Dîvândan sonra idârî, mâlî, siyâsî ve askerî meselelerin halli için tâlimat verdi. Avusturya ve Rusya ile harplerin devâmına karar verildi. Mâliyenin düzelmesi için, sarayda bulunan altın ve gümüş eşyânın büyük bir kısmı paraya çevrilmek üzere, darphâneye gönderildi. Merkez ve eyâletlerdeki halk da Sultan Selim Hana yardımcı olmak ve saraya uymak için, altın ve gümüşlerini devlete teslim etti. Saray ve halkın yardımlarıyla cepheler takviye edildi. Fransa ve İspanya sefirleri sulh; Prusya, Kırım'ın kurtarılması için antlaşma; İsveç ise Rusya'ya karşı yardım talebiyle harp teklif ettiler.

Sultan Selim Han, cephelerdeki harbin devâmını istedi. İsveç ile Rusya'ya karşı 11 Temmuz 1789 târihinde Beykoz İttifak Antlaşması imzâlandı. 1788 yılından beri devam eden Osmanlı-Avusturya harplerinde, Serasker Kemankeş Mustafa Paşa, takviye kuvvetlerle Yaş'tan Rus ordusuna karşı sefere giderken, Foksan'da Avusturya ordusunun âni taarruzuna uğradı. Arnavutların ihânetiyle Osmanlıordusu, 1 Ağustos 1789 târihinde Foksan'da bozuldu. Avusturyalılar, Belgrat'a kadar ilerleyip, 8 Ekimde şehir düştü. 31 Ocak 1790'da Prusya ile Avusturya ve Rusya'ya karşı ittifak anlaşması imzâlandı. Prusya'nın arabuluculuğuyla Avusturya ile devam etmekte olan harbe son verilmesi kararlaştırıldı. Fransız İhtilâlinin Avrupa'da sebep olduğu hâdiseler üzerine, İngiltere ve Prusya'nın müdâhalesiyle Rusya da antlaşmaya taraftar hâle getirildi. Avusturya ile 4 Ağustos 1791 târihinde Ziştovi Antlaşması imzâlandı. Antlaşmaya göre; Avusturya 1788-1791 harbinde aldığı yerleri Osmanlı Devletine geri verecekti. Rusya ile 1787'den beri Kafkasya ve Balkanlar'da devam eden harp, 9 Aralık 1792 târihli Yaş Antlaşmasıyla neticelendi. Osmanlı Devleti, Rusya ile Avrupa'da Dinyester Turla Nehri, Kafkasya'da Kuban Nehri hudut kesildi. Osmanlı Devleti, Ziştovi ve Yaş Antlaşmalarıyla, en az kayıpla harbe son verip, büyük mâlî külfetlerden kurtulmuştur. Avusturya-Rus harplerinin antlaşmalarla halli sonrasında; Avrupa devletlerinin 1789 Fransız İhtilâli'nin etkisiyle, ülkelerinde meydana gelen hâdiselerle uğraşması, Osmanlı Devletini geçici bir sulh devrine soktu.

Sultan Selim Han, devletin dışta sulh devrine girmesiyle; veliahtlığından beri düşündüğü ıslâhatların icraatına geçti. Osmanlı Devleti için lüzumlu askerî, idârî, iktisâdî, ticârî ve sosyal ıslâhatları **Nizâm-ı Cedid** adıyla tatbikat safhasına koydu (Bkz. Nizâm-ı Cedid). Son sefer ve harplerdeki mağlûbiyet ve kesin netîce alınamaması, askeriyenin ıslâhını daha fazla gerektiriyordu. Sultan Selim Han, devlet adamlarından aldığı lâyihalarla 24 Şubat 1793 târihinde, modern tarzda, yeni bir orduyu Nizâm-ı Cedid adıyla kurdu.

Nizâm-ı Cedid ordusunun masraflarının karşılanabilmesi içinİrâd-ı Cedîd Defterdarlığı kurulup, eski sadâret kethüdâlarından Mustafa Reşîd Efendi de bu işle vazifelendirildi. Levend çiftliğinde kışla kurulup, yeni ordu hemen tâlime başlatıldı. Nizam-ı Cedîd ordusuna getirilen yenilik ve tâlimler, Yeniçerilere de tatbik edilmek istendi. Ancak Yeniçeriler, yenilik ve tâlimleri kabullenmeyerek, birkaç ay sonra eğitimi terk ettiler. Ordunun teknik sınıfları takviye edilerek; humbaracı, lağımcı, topçu ocakları için yeni kânunlar yapıldı. 1794'te Teknik Üniversite mâhiyetinde Sütlüce'de **Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn** kuruldu. Okulun öğretim üyesi, kitap, ders âlet ve edevatları yurtiçi ve dışından bütünüyle karşılandı. Nizâm-ı Cedîd ordusu yetiştirilmek üzere Ankara, Kayseri ve Konya'da teşkilât kurulup, askerin mevcudu artırılmaya çalışıldı.

Mülkî ıslâhat da yapılıp, Anadolu ve Rumeli toprakları, yirmi sekiz eyâlete ayrıldı. Âyanların eskiden olduğu gibi halk tarafından seçilmesi kânun hâline getirildi. Resmî dâirelere tâlimat gönderilerek, yazışmalara, kullanılan dile, tâbirlere dikkat edilmesi ve halkın işlerinin sür'atle tâkip ve yerine getirilmesi istendi. İlmiye ricâli(ileri gelen devlet adamları) için yeni nizâmnâme yayınlandı. İlmî eserler yazılıp, pekçok kitap tercüme edilerek, yayınlandı. Ticârî ve iktisâdî sahada yenilik yapılıp, **Zahire Nazırlığı** kuruldu. **Tecdid-i Kânun-i Tımar ve Zeamet** kânunuyla, harbe katılmayan tımar ve zeâmet

sâhiplerinden topraklarının geri alınması esâsı getirildi.

Gayri müslim esnaf ve tüccardan bâzıları vergi ve yurt dışına para kaçırmak ve Osmanlı ülkesinde oturduğu halde, yabancı devlet tebaasına giriyorlardı. Bu durum ve paranın dışarıya çıkarılmasına karşı tedbir alındı. Avrupa devletlerine daimi elçilikler kurularak, 1793'te ilk tâyinler yapıldı. Avusturya, Fransa, İngiltere ve Prusya merkezlerine gönderilen elçiler; bulundukları memleketlerin yalnız siyâseti ve diğer devletlerle olan münâsebetleri hakkında bilgiler toplamakla kalmadılar. Aynı zamanda, oraların kültürleri, her türlü ilerleme ve gelişmeleri hakkında bilgiler toplayıp, rapor hâlinde İstanbul'a gönderdiler.

Avrupalılar ve Rusya'nın kışkırtmasıyla Balkan kavimleri, İngilizlerin teşvikleriyle Arabistan'da Vehhâbi Bedevîler, Ortadoğu'da Dürzî veMarunîler, Kölemen Beğleri,Rumeli'de kânun kaçaklarından meydana gelen eşkiyânın koruyucusu Kırcalılar da denilen Dağlı Eşkiyası, devlete âsi olup, isyan çıkardılar. Bu meselelerin halli için teşebbüs edildiyse de, Fransa'nın Balkanlar, Akdeniz, Kuzey Afrika, Mısır, Filistin ve Suriye'deki faaliyetleri ardından Napolyon Bonapart'ın 1798'de âni harekâtla Mısır'a asker çıkarması sebebiyle bütünüyle tam bir hal çâresi bulunamadı.

Sultan Selim Hanın hükümdarlığının üçüncü ayında çıkan Fransız İhtilali'yle, Avrupa devletleri Fransa'ya cephe olmasına rağmen, Osmanlı Devleti meseleye karışmadığı gibi münâsebetlerini de dostâne devam ettirdi. Nizam-ı Cedid için, Fransa'dan teknik ve yetişmiş eleman getirildi. Fransa'nın müstakbel imparatoru General Napolyon Bonapart, memleketinde görevden alınınca, sultan SelimHanın dâveti üzerine, Nizâm-ıCedid Ordusunda vazife kabul etmişti. Osmanlı Devleti; ihtilâlle değişen yeni Fransız idâresini tanıyan ilk devletlerdendi. Fakat, Fransa'nın 1795 BaselAntlaşmasıyla Venediklilerden Dalmaçya kıyılarını almasıyla Balkanlarda başlattığı istiklâl (bağımsızlık) fikri propagandası, tâkip edilen siyâsetin değişmesine sebep oldu. Adâlet-Eşitlik-Hürriyet fikriyle yapılan Fransız İhtilâli, çıkış gâyesinden uzaklaşarak, Fransa'nın yayılma siyâsetine döndü (Bkz. Fransız İhtilâli). Hırvat, Rum veSırplar arasında ihtilâl fikirlerini yaydılar; Yahûdîleri Filistin'de istiklale dâvet ettiler. Fransa, bununla da kalmayarak, sömürgecilik zihniyetiyle; İngiltere'yi Akdeniz'den çıkarıp, Uzakdoğu'daki İngiliz sömürgelerini ele geçirmek için Hind'e giden yolların en kısası olan Mısır'a sâhip olmak idealiyle, Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünü bozmaya çalıştı. Napolyon Bonapart, beş yüze yakın gemiye aldığı Fransız ordusuyla Akdeniz'e açılıp, Malta'yı işgâl ettikten sonra, 2 Temmuz 1798 târihinde İskenderiye'den Mısır'a çıkarma yaptı. Fransa'nın beklenmedik harp îlânı ve Mısır'a çıkarma yapması, İngiltere'nin menfaatlerine ters düştüğünden, Akdeniz'deki İngilizAmirali Nelson harekete geçti. Amiral Nelson, 1 Ağustos 1798 târihinde Fransız Donanmasını Ebûkîr'de mağlup etti. Fransız donanmasının Ebûkîr'de imhâsıyla, Napolyon'un ve Mısır'daki Fransız ordusunun anavatanla irtibatı kesildi. Rusya, ihtilâlin tesirinden çarlığı korumak için Fransa'ya karşı Osmanlı Devletiyle ittifak kurdu. Karadeniz'den kdeniz'e geçirilen Rus filosu, Osmanlı donanmasıyla birlikte hareket etti. Arnavut sâhillerinin muhâfazası ve Venediklilerden Fransa'ya geçen yerlerin alınmasıyla vazifelendirilen Tepedelenli Ali Paşa, Preveze'de Fransızları mağlup etti. Osmanlı-Rus donanması Zenta ve Kefalonya adaları sâhilindeki Fransız gemilerini mağlup edip, bir kısmını da zaptetti. Bu muvaffakiyetler üzerine, İngiltere ve Rusya ile antlaşma imzâlanarak, ittifaklar resmîlik kazandı.

Fransız donanması imhâ edildiğinden Napolyon Bonapart ve ordusunun deniz yolu, Akdeniz'de Osmanlı-İngiliz-Rus donanmasınca kapatıldığından, Osmanlı ülkesinde mahsur kalmıştı. Sultan Selim Han, Fransa'ya karşı ordu sevk etmek için tâyinlerde bulundu. Sayda Vâlisi Cezzâr Ahmed Paşa, Mısır Seraskerliğine tâyin edildi. Tırhala Mutasarrıfı Köse Mustafa Paşa da deniz yoluyla Mısır'a gönderildi. Napolyon Bonapart, Mısır'dan çıkış yolu bulmak ve Suriye'ye hâkim olmak için, Akka'yı kuşattı. Akka Kalesi,Mısır Seraskeri Cezzar Ahmed Paşa kumandasındaki Nizâm-ı Cedid askerince, Fransızlara karşı kahramanca müdâfaa edildi.Napolyon Bonapart'ın inatla taarruzu, Fransızların çeşitli hîle ve vaatleri Akka'da neticesiz kaldı. Cezzar Ahmed Paşa ve Nizam-ı Cedid askerlerinin destânî müdâfaası karşısında kuşatmanın altmış dördüncü günü, Napolyon Bonapart; "Akka olmasaydı, Doğu İmparatoru olurdum." diyerek, büyük hayallerle kendisine bağlanan Fransız ordusunu vebâ salgını, sefâlet ve mağlubiyetle önce Kahireye çekip, sonra da yüzüstü bırakarak, 1799 yazında gizlice Fransa'ya kaçtı. Mısır'da kalan Fransızlar, Osmanlılara mukâvemet ettilerse de, üst üste mağlubiyete uğradılar. 27 Haziran 1801 târihinde imzâlanan tahliye mukâvelesiyle Fransızlar Mısır'ı boşalttı. 25 Haziran 1802 târihli Osmanlı-Fransız anlaşması, Fransa ile harp hâline son verdi. Mısır Vâliliğine, 1805'te Kavalalı MehmedAli Paşa tâyin edildi. Napolyon Bonapart'ın İstanbul şehri ve Çanakkale ile İstanbul Boğazlarını almak istemesi üzerine 24 Eylül 1805'te Osmanlı-Rus ittifâkı yenilendi.Napolyon Bonapart tehlikesine karşı İngiltere ve diğer Avrupa devletleri Osmanlılara yardım talebinde bulundular. Fakat, Rusya ile ittifak ve İngiltere ile dostluk uzun sürmedi.

Arabistan Yarımadasındaki Vehhâbiler, Avrupalılardan gördükleri yardımlarla, çeşitli batı dillerinde birçok yayınlarda da bulunup, 18 Şubat 1803'te Tâif'i muhâsara ettiler. Sultan Selim Han, Arabistan'daki hâdiselere esaslı tedbirler almayı plânladıysa da; İngiltere ve Rusya Balkanlar meselesinden Bâbıâli'ye baskı yapmak istemeleri, muvaffak olamayınca, Rusya'nın harp îlân dahi

etmeden Osmanlı hududunu ihlâli sebebiyle gerçekleştiremedi. Sâdece, Mısır Vâlisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa, sultandan aldığı emirle Vehhâbi isyanını bastırıp, Arabistan ve Mısır'da kısmen huzur ve asayişi temin etti.

Sultan Üçüncü Selim Han zamânında İngiltere'nin Ortadoğu'da; Rusya veAvusturya'nın Balkanlarda Osmanlı Devletinin iç işlerine karışıp, müdâhaleci bir siyâset tâkip etmeleri, bu devletlerle harp hâlinde bulunan Fransa'ya yakınlaşmaya sebep oldu. Osmanlı Devletine tâbi Eflâk Beyi Konstantin İpsilanti ile Boğdan beyi Aleksandr Moruzzi, Rus yanlısı olduklarından azledilince, İngiltere ve Rusya'nın müdâhalesiyle karşılaşıldı. Rusya, harp îlân etmeden, General Michelson komutasındaki altmış bin mevcutlu Rus Ordusuyla, Eflâk veBoğdan'ı işgâle başladı. Vezir-i âzam İbrâhim Hilmi Paşa, sefer için Serdar-ı ekrem tâyin edildi.

Rusya'nın Balkanlara girmesiyle, İngiltere'de on altı gemiden meydana gelen bir İngiliz filosunuİstanbul önlerine gönderdi. İstanbul önlerine kadar gelen İngiliz donanması, Fransa ile münâsebetlerin kesilmesini, Osmanlı-İngiliz ittifakının yenilenmesini teklif ettiler. Kabul edilmeyince, teklifi daha da ağırlaştırdılar. Eflâk veBoğdan'ın Rusya'ya, Çanakkale Boğazının da İngiltere'ye teslimini teklif ettiler. İngiltere'nin teklifleri kabullenmenin ötesinde akıl ve hayâle sığmayacak derecede olduğundan, İngilizler müzâkerelerle oyalanılarak, boğaz sâhillerinin iki yakası askerlerin ve ahâlinin gayretleriyle kısa zamanda tahkim edildi. Boğaz sâhillerine birkaç gün içinde bin iki yüzden fazla top yerleştirildi. İngiliz donanması, Osmanlı Devletinin ve ahâlinin kuvvetli tepkisini görünce, çekildi. Bunun üzerine İngiltere hükümeti, Akdeniz'deki İngiliz donanmasını Mısır'ın zaptıyla vazifelendirdi.

İngilizler, Osmanlıya âsi Kölemenlerle anlaşıp, 20 Mart 1807 târihinde İskenderiye'ye çıkarma yaparak teslim aldılar. Balkanlarda; İbrâhim Hilmi Paşa, RusCephesine sefere çıkınca, İstanbul'da türeyen âsiler harekete geçti. Sultan Selim Hanın, Osmanlı Devleti lehine icraatlarına karşı, iç ve dış düşmanların aleyhine propagandasıyla muhâlefet başladı.

1806 Edirne Vak'asına sebep olan Nizâm-ı Cedid aleyhtarlığıyla başlayan muhâlefet, âsilerden Kabakçı Mustafa'nın liderliğinde büyük hâdiselere sebep oldu (Bkz. Kabakçı Mustafa). Yeniçeri zorbaları, 25 Mayıs 1807 Kabakçı Vak'asından sonra; asıl niyetlerini ortaya koyarak, 29 Mayısta Sultan Üçüncü SelimHanı hâl edip, tahttan indirdiler. Âsiler, Sultan SelimHanın amcasının oğlu Veliaht Mustafa'yı Osmanlı tahtına geçirdiler. Sultan Selim Han, on dört ay Topkapı Sarayında nezâret altında yaşadı. Kendisine sâdık devlet adamları ve âsilerin hükümetteki icraatlarını beğenmeyen taraftarları, tekrar tahta geçirmek için faaliyet gösterdiler. Sultan SelimHan taraftarları, Rusçuk'taki Alemdar Mustafa Paşa etrafında toplanıp, harekete geçtiler. Alemdar Mustafa Paşa, Sultan SelimHanı tekrar tahta geçirmek için Rumeli'deki maiyetiyle İstanbul'a geldi. 28 temmuz 1807'de Bâbıâli ve Topkapı Sarayını basıp, Sultan Selim Hanı tahta geçirmek istediyse de muvaffak olamadı. Sultan Selim Han, 28 Temmuz 1808 târihinde Harem Dairesinde şehit edildi. 29 Temmuzda kalabalık bir cenâze merâsimiyle, Lâleli Câmii yanında babası Üçüncü Mustafa Hanın türbesine defnedildi.

Sultan SelimHan, yaratılışında halim, selîm ve çok zekîydi. Hayırsever olup, pekçok hayır müessesesi ve eserler yaptırdı. Üsküdar'da Selimiye Câmiini ve ÇiçekçiCâmiini yaptı. Eyüp Câmiini büyüterek yeniden yaptırdı. Karaca Ahmed'de Miskinler Tekkesi denilen Dedeler Mescidini yaptırıp, Küçükmustafapaşa'da Gül Câmiini kiliseden çevirdi. Üsküdar'da hâlâ kullanılan meşhur Selimiye Kışlasını, Heybeliada'da Deniz Harp Okulu olan Bahriye Mektebini, Halıcıoğlu'ndaTeknik Üniversite mâhiyetindeki Mühendis ve Topçu mekteplerini yaptırıp yeni bölükler kurdu. Saltanatı müddetince içte ve dışta büyük düşmanlarla mücâdele etmesine rağmen, ülke îmâr edilip, fazla toprak kaybı olmadı. Tam ıslâhata başlayacağı zaman şehit edilmesi, düşündüğü büyük hizmetlerin yerine getirilmesine mâni oldu.

SELİM SIRRI TARCAN;

Türk spor eğitimcisi. 25 Mart 1874'te Yunanistan'da Mora Yarımadasının Yenişehir'inde doğdu. İlk tahsilini tamamladıktan sonra Galatasaray Sultânisinde tahsiline devâm etti. 1896'da Mühendishâne-i Berri-i Hümâyunu bitirdi ve İzmir'de İstihkâm Subayı olarak vazifeye başladı. Aynı zamanda çeşitli okullarda beden eğitimi öğretmenliği yaptı. Harbiye Nezâreti tarafından gönderildiği İsveç'te Kraliyet Askerî Beden Eğitimi ve Jimnastik Akademisini 1909'da bitirdi. Yurda dönüşündeTürkiye'deki okullarda İsveç jimnastiğinin yaygınlaşmasında etkili rol oynadı. Şahsî çabalarıyla, Türkiye'de ilk defâ idman bayramını 12 Mayıs 1916'da düzenledi.

Cumhûriyetten sonra kurucuları arasında yer aldığı Türkiye Millî Olimpiyat Komitesinin başkanlığını 1930'a kadar üstlendi. 1933-35 yılları arasında radyoda beden eğitimi ve sporla ilgili konuşmalar yaptı. 1935'te Millî Eğitim Bakanlığı Başmüfettişliğinden emekliye ayrıldı. Aynı yıl Ordu milletvekili olarak meclise girdi.

Uzun yıllar beden eğitiminin, özellikle ilkokullarda, yaygınlaşması için fahrî olarak çalıştı. Spor ve

beden eğitimi konularında çok sayıda broşür ve kitap yayımladı. 2 Mart 1956'da İstanbul'da öldü. Ankara'da yapılan bir Kapalı Spor Salonuna Selim SırrıTarcan ismi verildi.

SELİMİYE CÂMİİ;

büyük Türk mîmârı Sinân'ın Edirne'deki şâheseri. Sultan İkinci Selim Han tarafından yaptırıldığı için "Selimiye" ismi verilmiştir. Fakat Selim Han, câmiinin tamamlanıp, açılışını göremeden vefât etmiştir. Yapılışı 1568'den 1575'e kadar sürmüştür.

Mîmar Sinân, bu câminin yapımına nasıl başladığını şöyle anlatır: Sultan SelimHan, Edirne'yi çok severlerdi. Bu şehirde büyük bir câmi yaptırmak arzusuyla buyurdular ki:

"Öyle bir câmi inşâ edesin ki, dünyâ durdukça ayakta kalacak, her göreni hayranlığa götürecek ve yeryüzünde bir dahi eşi olmayacaktır!" Ben de gidip çalışmaya başladım.

Mîmar Sinân, Selimiye Câmiini yapmaya başladığı zaman 80 yaşına basmıştı. Çeşitli denemelerden sonra, bütün Türk mîmârîsinin ve kendisinin o zamana kadar ortaya koyduğu gelişmeleri değerlendirerek, bunların toplu bir ifâdesi olan, SelimiyeCâmiini yapmıştır. Hattâ kalfalık eseri olarak gördüğü İstanbul SüleymâniyeCâmiinden sonra, Selimiye'ye **ustalık eserim** demiştir.

Câmi, Edirne şehrinin en yüksek noktasında, Yıldırım Bâyezîd Hanın yaptırdığı bir sarayın kalıntıları üzerine kurulmuştur. Sekiz fil pâyeye dayanan muazzam kubbeyle köşelerdeki eksedra denilen çeyrek kublelerden yapılmıştır. Bu muhteşem kubbenin kasnağı 40 pencerelidir. Dâire çapı 31,28 m, tabandan yüksekliği 43,28 m, çevresiyse 92 metredir.

Etrafını çeviren ince endamlı dört minâresiyle çok uzaklardan kendini belli eder. Edirne'ye girişte minâreler iki adet görünür. Minârelerinin yakınlığı da, esere ayrı bir güzellik verir. Üçer şerefeli olan bu minârelerin şerefelerine, üçer ayrı yolla çıkılmaktadır.

Kubbenin ağırlığı, sekiz pâye ve bunların arkasındaki payanda kemerleriyle karşılanarak, sekizgen kâide üzerine oturan kubbe sistemi, en son imkânlarına kadar genişletilmiştir. İçeride, kubbenin bıraktığı köşelere eksedralar gelmiş, pâyeler arasında kemerler de pencere sıralarıyla doldurulmuş, duvar bırakılmamıştır. Altı metre derinlikteki mihrab bölümü de daha alçakta kalan bir yarım kubbeyle örtülmüştür.

Çok uzaklardan bakılınca, câmi, önce her biri 71 metre boyundaki dört minâresiyle göze çarpar. Yaklaştıkça, minâreler kubbeyle ahenkli bir bütün hâline gelir. Dört kademe hâlinde öne fırlayan çörtenler, pencere alınlıklarına ve uygun yerlere konan renkli taş süslemeler, panolar, kemerlerdeki renkli taşlar ve kemer şekilleriyle açıklıkların değişmesi bir zenginlik ve olgun güzellik sağlamaktadır. Ayasofya'nın kubbesinden 1 metre daha yüksekliktedir. Ayasofya'da basık kubbeyi tutmak için yapılan kalın dayanak duvarlar görünüşü dışardan çirkinleştirmiştir. Selimiye'de ise kubbe yüksek tutularak hem duvarların binâ içine alınması, onun bir kısmı hâline getirilmesi kolaylaştırılmış, hem de estetik görünüş kazandırılmıştır. Ayasofya'nın ilk kubbesi basık olduğu için yıkıldığı halde, Sinan'ın eserleri depremlerden hiçbir şekilde zarar görmemiştir.

Mermerden yapılmış minber, işçiliğindeki incelik, yükseklik, büyüklük ve güzellik bakımından diğer eserleri geride bırakır. Mihrab kısmındaki duvarlar, minberin arkası ve külahı ile bütün alt kat pencerelerin alınlıkları parlak bir çini dekoruyla kaplanmıştır. Üst kısımda, lâcivert zemin üzerine iri beyaz harflerle Bakara sûresinin son âyetleri ve Fâtiha sûresi yazılıdır. Mihrab kısmının sol tarafında, hünkâr mahfili göz alıcı zengin çinilerle hemen dikkati çeker. Sonradan kesilip, yerlerine konmuş gibi görünen bu hünkâr mahfilindeki çiçekli ve meyveli İznik çinileri, her mevsim bahar havası verirler. 1878 yılında Rusların Edirne'yi işgâli sırasında, Rus generali Skoblef o bölüm çinilerini sökerek Rusya'ya götürdü. Onun işlediği sanat cinâyeti, gelecek nesillere bir yüzkarası davranış olarak devamlı intikâl edecektir.

Selimiye'nin önünde revaklarla çevrili câzip bir havlu ile, ortasında mermerden îtinâ ile işlenmiş on iki köşeli çok güzel bir şadırvan bulunmaktadır. Son cemaat yeri revakları, avlu revaklarından daha yüksek ve ortadaki kubbesi de yivlidir. Yukarısı mukarnaslarla süslü olan mermerden cümle kapısının, sâdeliği içinde muhteşem bir hâli vardır. Taş duvarlarla çevrili geniş dış avlu içinde yer alan Dârü's-sıbyan, Dârü'l-kurra (Kur'ân-ı kerîm okuyacakların kalacakları yer), Dârülhadîs ve medrese binâları bir külliye meydana getirir.

Dört kademe hâlinde, aşağıdan yukarıya doğru, yükselen ve değişik renkli taşları ve açıklıklarıyle zenginleşen bu âbide, âhenk bakımından yeryüzünün sayılı şaheserlerinden biridir. Hattâ Ernest Diez adındaki bir yabancı uzman; "Selimiye, mekân, büyüklük, yükseklik, topluluk, ışık etkisi bakımından yeryüzündeki bütün yapılardan üstündür." demektedir.

SELİMİYE CÂMİİ (İstanbul);

İstanbul'da Üsküdar kışlası yanındaki câmi. Marmara Denizine hâkim bir tepe üzerinde kışla câmii olarak, Sultan Üçüncü Selim Han tarafından, 1801-1805 târihleri arasında yaptırıldı. Câmi; mektep, muvakkıthâne, çeşme ve sebilden meydana gelen bir külliye hâlindedir. Tek kubbeli ve kare plânlı olan câmi barok tarzındadır. Giriş kapısı üzerinde yer alan mermer kitâbede, Sultanın barok çerçeveli tuğrası, geometrik süslemeler üzerine sağda "Lâilâhe İllallah" diğerinde "Muhammedün Resûlullah" yazıları eşi olmıyan güzelliktedir.

Câminin ana mekânı örten büyük kubbesi köşelerde küçük kubbeli ağırlık kuleleriyle desteklenmiştir. Son cemâat yeri iki katlı ve beş tonoz örtülü olup, bunları dört mermer sütun taşır. Son cemâat yerinin iki yanında merdivenle çıkılan iki katlı hünkâr dâireleri vardır. Bunlardan sağdaki Sultanın namaz kılması, soldaki dinlenme ve dîni sohbetler için yapılmıştır. Tek şerefeli iki tâne olan minâresi, 1823'teki şiddetli lodostan yıkılınca tâmir edilmiştir.

Câminin dış duvarlarına kuşların barınması için, çok güzel kuş köşkleri yapılmıştır. Dış görünüşü ile ihtişamlı bir yapıya sâhip câminin iç yapısı; kadınlar mahfili, müezzin mahfili, somaki mermer mihrap, minberle bir şâheserdir. İnce bir işçiliğin, engin bir sanat zevkinin, devrin bütün inceliklerinin bir araya getirildiği bu büyük âbide, 1954-1959 yılları arasında esaslı tâmirat görmüştür.

SELİMİYE KIŞLASI;

İstanbul'un Harem sırtlarında yer alan büyük bir kışla. Kânûnî Sultan Süleyman Hanın yaptırdığı sarayın yerine Üçüncü Selim 1794-99 arasında ahşap bir kışla yaptırdı. 1807'deki Yeniçeri ayaklanması sırasında kışla yanınca, Sultan İkinci Mahmûd 1827-29 arasında kışlanın yerine Mîmar Krikor Balyan'a kâgir bir kışla yaptırdı. Sultan Abdülmecîd Han zamânında bâzı bölümlerin eklenmesiyle bugünkü hâlini aldı.

Büyüklüğü konusundaki söylentiye göre: Baba-oğul aynı yerde askerlik yapmış, askerlik süreleri boyunca birbirlerini hiç görememişlerdir.

Kışla, Kırım Savaşı sırasında (1853-56) hastâne olarak kullanıldı. 1854-55'te İngilizlerin meşhur hemşiresi Florence Nightingale altı ay kadar burada çalıştı. Birinci Dünyâ Harbi sırasında kışla yeniden orduya verildi. Cumhûriyetten sonra bir süre tütün deposu, 1959-63 arasında ise askerî ortaokul olarak kullanıldı. 1963 senesinde tâmir edilerek Birinci OrduKarargâhı hâline getirildi. 1970'li ve 1980'li yıllardaki sıkıyönetim zamânında kışlada askerî mahkeme görev yaptı. Aynı zamanda askerî tutukevi olarak da kullanıldı. Günümüzde Birinci Ordu karargâhıdır.

Selimiye Kışlası, 200 m x 267 m ebatlarında ortasında büyük bir avlu olan dikdörtgen şeklinde bir yapıdır. Boğaza doğru eğimli bir arâzi üzerinde kurulduğundan, her yönden bodrum katı sayısı değişiktir. Bodrum katların üzerinde üç kat yer alır. Dört köşesinde yedişer katlı birer kule vardır. Kulelerden biri Florence Nightingale müzesi olarak kullanılmaktadır.

Kışla, Türk mîmâri târihinde, İstanbul'un geleneksel görünümünü değiştiren ilk yapılardandır.

SELLÜLİT;

Alm. *Hautzellenentzündung (f),* **Fr.** *Cellulite (f),* **İng.** *Cellulitis.* Deri altı yağ dokusunun had veya müzmin seyredebilen irinli bir iltihâbı. Yılancıktan farklıdır. Sellülitin kenarları düzensiz ve deriyle aynı seviyededir. Yılancık ise keskin sınırlı ve deri seviyesinden kabarıktır.

Sellülit her yaşta görülebilir. Âmil olan mikrop daha çok streptokok ve stafilokoklardır. İki yaş altında ise Hemofilus İnfluenza en sık sebeptir. Hastalık genellikle bir yara veya yaralanmayı müteakip, ikinci günde o bölgede harâret, şişlik, kızarıklık ve hassâsiyetle başlar. Hasta ateşli, halsiz ve bitkindir. Bâzan iltihâbın ortası su toplar (vezikül teşekkülü). Sonra toplanan sıvı patlar ve cerâhat boşalır. Vaktinde tedâvi edilmezse gangrene, uzak organ abselerine, akut böbrek iltihâbına yol açabilir veya tekrarlı ataklar sonucu lenf damarları etkilenip kalıcı şişlikler ortaya çıkar (solid: sert ödem).

Tedâvi: Penisilin veya geniş tesir sahası olan antibiyotiklerle, genellikle kısa sürede tatmin edici netice elde edilir.

SELMAN REİS;

on altıncı yüzyıl Osmanlı denizcisi. Korsanlıktan yetişerek Osmanlı hizmetine girdi. Venediklilere karşı yapılan Mora Seferine, meşhur denizci Kemâl Reis'in maiyyetinde bahriye sancak beyi olarak katıldı (1499-1500). 1498 yılında Ümid Burnundan dolaşarak Hindistan'a ulaşmanın mümkün olduğunu farkeden Portekizliler, Kızıldeniz ve Atlas Okyanusunda Müslümanlara sıkıntı vermeye başladılar. Sultan İkinci Bâyezîd Han tarafından Portekizlilerin zararına mâni olmak için teknik ve stratejik

malzemeyle birlikte Mısır'a gönderildi. Mısır donanmasını Osmanlı donanmasına benzer şekilde teşkilâtlandırdı. Basra Körfezi ve Kızıldeniz girişlerindeki stratejik noktaları zabtederek Hindistan Ortadoğu ticâret yolunu ele geçirmeye çalışan Portekizlilere karşı mücâdele etti. Gurab adıyla bilinen 50 çektiriden müteşekkil bir Mısır-Memlûk filosuyla çıktığı sefer, Yemen'de ortaya çıkan isyân sebebiyle netîcesiz kaldı. Mısır'ı fetheden Yavuz Sultan Selim Hanın emri üzerine eli altında bulunan donanmayı Cidde'den Süveyş'e getirdi (1517). Bir süre burada kalarak Süveyş Tersânesini genişletti. Sonra Haliç Tersânesinin genişletilmesiyle vazifelendirildi (1518) ise de, Kânûnî başa geçince, Hind kaptanlığı ünvânı ile doğrudan doğruya Dîvân-ı hümâyuna bağlı olarak Süveyş'teki Osmanlı filosunun başına tâyin edildi. Bir taraftan Süveyş Tersânesini tanzim ederken, diğer taraftan Portekizlilere karşı mücâdeleye devâm etti. Mısır'a gelen Makbul İbrâhim Paşayla bizzat görüşerek, kendi adıyla anılan lâyihâsını sundu. Lâyihâda; Portekizlilerin elinde bulunan limanların durumunu, Hint deniz yolunun Osmanlı ticâretine sağlayacağı faydaları anlattı. İbrâhim Paşanın emriyle Süveyş kaptanlığını kurdu (1525). Süveyş'te inşâ ettiği kırk beş parçadan müteşekkil donanmasıyla Hint Okyanusuna doğru yola çıktı. Aden'i aldı. Fakat ömrü Hind sularında dolaşmaya yetmeyip, gemisinde vefât etti (1529).

Osmanlı denizcileri, Selman Reis'in tecrübesinden istifâdeyle Süveyş'ten Endonezya'ya kadar Müslümanların yardımına koştular. Devamlı şekilde Portekiz, Hollanda ve İngiliz donanmaları ile mücâdele ettiler. Osmanlı Devleti güçsüz kalınca, yüz binlerce Müslüman, vahşî Haçlı denizcileri tarafından hayâsızca katledildi.

SELMÂN-I FÂRİSÎ;

Resûlullah efendimizin arkadaşlarının ileri gelenlerinden. Silsile-i aliyye adıyla bilinen velîler silsilesinin ikinci halkasını teşkil eder. Aslen İranlı olup, İsfehan yakınlarında Cey köyünde doğdu. Önce mecûsî, daha sonra Hıristiyan, sonra da Müslüman oldu. Mabeh bin Buzahşah olan ismini, Resûlullah efendimiz, Selmân olarak değiştirdiler. "Fârisî (İranlı)" nisbesiyle birlikte Selman-ı Fârisî adıyla anıldı. Selmânü'l-Hayr lakabı ve Ebû Abdullah künyesiyle tanındı. 655 (H.35) senesinde vefât etti. Yaşı hakkında çeşitli rivâyetler vardır.

Selmân-ı Fârisî (radıyallahü anh), Cey köyünün en zengini olan Buzahşah bin Mursilan'ın biricik çocuğuydu. Ona çok düşkün olan babası, kendisini evden dışarı salmazdı. Oğluna, kendi mecûsî inançlarını eksiksiz öğretip, evde devamlı yanan bir ateşe secde ile ibâdetini yaptırırdı. Selmân-ı Fârisî gençlik çağına gelince, arâziyi tanıyıp, sâhip oldukları malları görmesi için babası tarafından dışarı çıkarıldı. Arâzilerinin yakınındaki kilisedeki râhiplerin ibâdeti dikkatini çekti. Onların görünmeyen bir Allah'a ibâdet etmelerinin, ateşe tapmaktan daha üstün olduğunu anladı. Tarlalara gitmeyi bırakıp orada râhipleri seyirle meşgûl oldu. Râhiplerden bu dînin aslının Şam'da olduğunu ve bir müddet sonra oraya bir kervan gideceğini öğrendi. Eve geç kalınca, babası onun Hıristiyanlığa olan meylini öğrenip elini kolunu bağlayarak eve hapsetti. Fakat o, dâvâsından vazgeçmeyip râhiplerin bahsettiği kervanın hareket gününde evden kaçarak Şam'a gitti. Orada Hıristiyanların en büyük âliminden Hıristiyanlığı öğrendi ve kilisede hizmet etmeye başladı. Fakat bu kimse insanların emniyetini istismar ediyor, fakirler için getirilen sadakaları kendisi için biriktiriyordu. Ölünce yedi küp altın ve gümüş biriktirmiş olduğu görüldü. Onun yerine ilim ve zühd sâhibi bir râhib geçti. Uzun yıllar onun hizmetinde bulunan Selmân-ı Fârisî radıyallahü anh, onun ölüm hastalığında; "Ey benim efendim!Uzun zamandan beri yanınızdayım ve sizi çok sevdim. Çünkü siz Allahü teâlânın emirlerine itâat ediyorsunuz ve men ettiklerinden kaçıyorsunuz. Siz vefât ettiğiniz zaman ben ne yapayım. Bana ne tavsiye edersiniz?" diye sordu. "Oğlum! Şam'da insanları ıslâh edecek bir kimse yok. Kime gitsen seni ifsâd eder. Fakat Musul'da bir zât vardır. Ona gitmeni tavsiye ederim." dedi. O zât vefât edince Şam'dan Musul'a gitti ve târif edilen zâtı buldu. Başından geçenleri anlattı. Onun hizmetine girdi. Bu âlim de diğeri gibi çok kıymetli, zâhid, âbid bir kimseydi. Vefât zamânı yaklaşınca, aynı soruları ona da sordu. Nusaybin'de bir zâtı tavsiye etti. O vefât ettikten sonra derhal Nusaybin'e gitti. Bahsedilen kimseyi bulup yanında kalmak istediğini söyledi. Bir müddet de onun hizmetinde bulundu. Bu zât da, vefât etmek üzere iken, Amuriye'de bulunan başka bir kimseyi târif etti. Vefâtından sonra Selmân-ı Fârisî oraya gitti. Uzun bir zaman da onun yanında kaldı. Vefâtı yaklaşınca kendisini birine havâle etmesini ricâ etti. "Vallâhi şimdi böyle bir kimse bilmiyorum. Fakat âhir zaman Peygamberinin gelmesi yaklaştı. O, Araplar arasından çıkar, vatanından hicret edip, taşlık içinde hurması çok bir şehre yerleşir. Hediyeyi kabul eder, sadakayı kabul etmez, iki omuzu arasında nübüvvet mührü vardır." diyerek Resûlullah efendimizin husûsiyetlerini saydı.

Selmân-ı Fârisî radıyallahü anh, Amuriye'deki hocası vefât edince, bir iş bulup çalıştı. Arabistan'a gitmek için hazırlık yaptı. Sâhibi olduğu koyun vs. gibi hayvanları vererek bir kervanla Arabistan'a doğru yola çıktı. Fakat kervancılar, ihânet ederek onu Vadiyü'l-Kura'da bir Yahûdîye köle olarak sattılar. Hurma bahçelerinin mevcudiyetinden âhir zaman Peygamberinin geleceği yerin burası olduğunu zannettiyse de, içi ısınmadı. Bilâhare Yahûdî, onu amcasının oğluna sattı. Yeni sâhibi Yahûdîyle Medîne'ye gitti. Bu şehri sanki önceden görmüş gibiydi. Kalbi ısındı. Âhir zaman

Peygamberinin gelmesini beklemeye başladı.

Bir gün kendisini satın alan Yahûdînin bahçesinde bir hurma ağacı üzerinde çalışıyordu. Sâhibi, yanında biriyle konuşuyordu. Bir ara; "Evs ve Hazrec kabîleleri helâk olsunlar. Mekke'den bir kimse geldi. Peygamber olduğunu söylüyor" dediler. Bu sözleri işitince kendinden geçip az kalsın ağaçtan yere düşüyordu. Hemen aşağı inip, o şahsa; "Ne diyorsun?" dedi. Sâhibi bir tokat vurdu ve; "Neyine lâzım ki soruyorsun, sen işine bak!" dedi. Akşam olunca bir miktar hurma alıp, hemen Kubâ'ya vardı. Resûlullah'ın yanına girip; "Sen sâlih bir kimsesin, yanında fakirler vardır. Bu hurmaları sadaka getirdim." dedi. Resûlullah efendimiz yanında bulunan Eshâba; **"Geliniz, hurmayı yiyiniz."** buyurunca, yediler. Kendisi aslâ yemedi. İçinden; "İşte birinci alâmet budur. Sadaka kabûl etmiyor" dedi. Eve dönüp, bir miktar hurma daha alıp, Resûlullah'a; "Bu, hediyedir." diyerek takdim etti. Bu defâ yanındaki Eshâbla birlikte yediler, "İşte ikinci alâmet budur." dedi. Götürdüğü hurma yirmi beş tâne kadardı. Hâlbuki, yenen hurma çekirdekleri bini buluyordu. Resûlullah efendimizin mûcizesiyle hurma artmıştı. Kendi kendine; "Bir alâmetini daha gördüm." dedi. Resûlullah'ın yanına ikinci defâ varışında bir cenâze defnediyorlardı. Nübüvvet mührünü görmeyi arzu ettiği için yanına yaklaştı. Peygamber efendimiz onun murâdını anlayıp, gömleğini kaldırdı. Mübârek sırtı açılınca Nübüvvet mührünü görür görmez varıp öptü ve ağladı. O anda Kelime-i şehâdeti söyleyerek Müslüman oldu. Sonra da Resûlullah'a uzun yıllardan beri başından geçen hâdiseleri bir bir anlattı. Hâline taaccüp edip, bunu Eshâb-ı kirâma da anlatmasını emir buyurdu. Eshâb-ı kirâm toplanınca, başından geçenleri onlara da anlattı.

Selmân-ı Fârisî, îmân ettiği zaman Arap lisânını bilmediği için tercüman istemişti. Gelen Yahûdî tercüman, Selmân-ı Fârisî'nin (radıyallahü anh) Peygamber efendimizi medh etmesini aksi şekilde söylüyordu. O esnâda Cebrâil aleyhisselâm gelip, hazret-i Selmân'ın sözlerini doğru olarak Resûlullah'a bildirdi. Durumu Yahûdî anlayınca, Kelime-i şehâdet getirerek Müslüman oldu.

Selmân-ı Fârisî (radıyallahü anh) Müslüman olduktan sonra, köleliği bir müddet daha devâm etti. Peygamberimizin; **"Kendini kölelikten kurtar yâ Selmân!"** buyurması üzerine, sâhibine gidip, âzâd olmak istediğini söyledi. Buna zorla râzı olan Yahûdî, üç yüz hurma fidanı dikerek, yetiştirip hurma verir hâle gelmesi ve kırk rukye altın vermesi şartıyla kabul etti. Bunu Resûlullah'a haber verdi. Resûlullah efendimiz Eshâbına; **"Kardeşinize yardım ediniz."** buyurdu. Onun için üç yüz hurma fidanı topladılar. Resûlullah efendimiz; **"Bunların çukurlarını hazır edip, tamam olunca, bana haber ver."** buyurdu. Çukurları hazırlayıp, haber verince, Resûlullah efendimiz teşrîf edip, kendi eliyle fidanları dikti. Bir tânesini de hazret-i Ömer dikmişti. Ömer'in (radıyallahü anh) diktiği hâriç hepsi, Allahü teâlânın izniyle, o sene hurma verdi. Resûlullah efendimiz, o bir tâneyi de söküp, kendi mübârek eliyle yeniden dikti ve diktiği anda hurma verdi. Fakat kırkk rukye altını bulamamışlardı. Resûlullah efendimiz gazâların birinden tavuk yumurtası kadar bir altın getirmişti. **"Selmân-ı Fârisî adlı mükâtib köle** (efendisiyle hürriyetine kavuşmak için belli miktarda anlaşan köle) **nerededir?"** diye sordu. Selmân-ı Fârisî gelince, Resûlullah efendimiz, altını verip; **"Bu altını al! Borcunu öde."** buyurdu. "Yâ Resûlallah! Bu altın, yahûdînin istediği ağırlıkta değil." diye arzedince, alıp, mübârek dilinin üzerine sürdü; **"Al bunu! Allahü teâlâ bununla senin borcunu edâ eder."** buyurdu. Selmân-ı Fârisî, o altını tartınca, tam istenilen ağırlıkta geldi. Götürüp sâhibine verdi ve kölelikten kurtuldu.

Medîneli olmadığı için, Resûlullah efendimiz onu, hazret-i Ebû Derdâ ile kardeş yaptı. Hendek Savaşından îtibâren bütün gazâlara katıldı. Daha öncekilere, köle olduğu için katılamamıştı. Bedr ve Uhud Savaşından sonra, Medîne üzerine üçüncü defâ yürüyen müşriklere karşı nasıl bir savunma yapılması gerektiği istişâre ediliyordu. Bütün müşriklerin birleşerek hücûm ettiği Hendek Savaşında Selmân-ı Fârisî, Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem efendimize hendek kazmak sûretiyle, savunma yapmayı teklif etti. Onun teklifi kabul edilip, hendek kazıldığı için bu savaşa, Hendek Savaşı denildi. Selmân-ı Fârisî, içlerinde Amr bin Avf, Huzeyfe bin Yemân, Nu'mân bin Mukarrin ile Ensâr'dan altı kişinin bulunduğu bir grupla berâber bulunuyordu. Kendisi güçlü ve kuvvetli bir zâttı. Hendek kazma işinde gâyet mâhir ve becerikliydi. Yalnız başına on kişinin kazdığı yeri kazardı. Câbir bin Abdullah radıyallahü anh; "Selmân'ın kendisine ayrılan beş arşın uzunluğunda, beş arşın derinliğinde yeri, vaktinde kazıp bitirdiğini gördüm" buyurmuştur. Hazret-i Selmân'ın çalışmasına Kays bin Sa'sâ'nın gözü değmiş ve Selmân radıyallahü anh birden bire yere yıkılmıştı. Eshâb-ı kirâm hemen Resûlullah'a koşmuş ve ne yapmaları lâzım geldiğini sormuşlardı. Peygamber efendimiz; **"Kays bin Sa'sâ'ya gidin. Selmân için bir kabta abdest alsın. Abdest suyu ile Selmân yıkansın. Su kabı, Selmân'ın arkasından baş aşağı çevrilsin"** buyurmuştur. Eshâb-ı kirâm, Peygamberimizin buyurduğu gibi yapınca, Selmân-ı Fârisî radıyallahü anh bulunduğu hâlden kurtulmuş, kendine gelmiş ve açılmıştı. Peygamberimiz, Hendek Savaşındaki gayret ve hizmetinden dolayı, Selmân-ı Fârisî'ye, **Selmân-ül-Hayr, "Hayırlı Selmân"** buyurdu.

Selmân-ı Fârisî Müslüman olup, kölelikten kurtulduktan sonra, geçimini sağlamak için, ince hurma dallarından sepet örüp satardı. Kazancının bir kısmını da fakirlere sadaka verirdi. Resûlullah

efendimizin yakınlarından olup, bâzı geceler huzûrunda bulunarak başbaşa saatlerce sohbetinde kalırdı. Kalbinde Allah ve Resûlullah aşkından başka zerre kadar bir şey bulunmayan Selmân-ı Fârisî radıyallahü anh, dünyâ malı olarak kendisine gelen her şeyi Allah rızâsı için dağıtırdı. Elinde mal bulundurmazdı. Resûlullah efendimize en yakın olanlardandı. Hazret-i Âişe buyuruyor ki: "Selmân-ı Fârisî geceleri uzun zaman Resûlullahla berâber kalır ve sohbetinde bulunurdu. Neredeyse Resûlullah'ın yanında bizden fazla kalırdı. Peygamberimiz; **"Allahü teâlâ bana dört kişiyi sevdiğini bildirdi ve bu dört kişiyi sevmemi emretti. Bunlar; Ali, Ebû Zerr-i Gıfârî, Mikdâd ve Selmân-ı Fârisî"** buyurdular.

Hazret-i Ebû Bekr devrinde, Medîne'den ve hazret-i Ebû Bekr'in sohbetlerinden bir an ayrılmayan Selmân radıyallahü anh, hazret-i Ömer zamânında İran fethine katıldı. İslâm ordusunun büyük zaferlere kavuştuğu bu seferlerde Selmân-ı Fârisî'nin çok büyük hizmetleri oldu. İranlı olduğundan, onlar hakkında pekçok mâlûmât sâhibiydi. İranlıları kendi lisanlarıyla dîne dâvet ediyor, onlara İslâmiyeti anlatıyordu. İranlılar savaşlarda fil kullanıyorlardı. Müslümanlar o zamâna kadar fil görmedikleri için çok şaşırdılar. Hazret-i Selmân, fillerle nasıl çarpışılacağını ve nasıl öldürüleceğini İslâm askerlerine gösterdi. İran'ın Medâyin şehri alınınca, hazret-i Ömer onu şehre vâli tâyin etti. İlmi, basîreti, vazifesindeki adâleti ve nezâketiyle Medâyin halkı tarafından çok sevilip sayıldı. Böylece İslâmiyet orada sür'atle yayıldı.

Çok sâde bir hayât süren Selmân-ı Fârisî, hazret-i Osman devrinde hastalandı. Kendisini ziyârete gelen Sa'd bin Ebî Vakkâs'a artık dünyâdan ayrılacağını ve bütün servetinin bir kâse (tas), bir leğen, bir kilim ve bir hasırdan ibâret olduğunu söyledi. Eshâb-ı kirâmdan ziyârete gelenler nasîhat isteyince, onlara hasta olduğu hâlde devamlı nasîhatte bulundu. 655 (H.35)te Medâyin'de vefât etti. Kabri Medâyin yakınlarında, Selmân-ı Pâk denilen yerdedir. Türbe ve câmisi, Osmanlı sultânı ve Bağdat fâtihi, Dördüncü Murâd Hân tarafından yeniden inşâ edilmiştir.

Selmân-ı Fârisî, Peygamber efendimizden altmış civârında hadîs-i şerîf rivâyet etmiştir. Bunlardan otuz kadarında, Buhârî ve Müslim ittifâk edip, kitaplarına almışlardır.

İlim öğrenmeyi çok seven Selmân-ı Fârisî, Resûlullah efendimizden sonra hazret-i Ebû Bekr'in sohbetlerini hiç kaçırmadı. Onun feyz ve bereketlerine ziyâdesiyle kavuştu. Onun ilminin durumunu çok iyi bilen hazret-i Ali; "Ona öncekilerin ve sonrakilerin ilmi verilmiştir. Ondaki ilme erişilmez" ve "O, dibi bulunmaz bir deryâdır" buyurmuştur.

Öğrendiklerini öğretmek için, büyük gayret sarfeden Selmân-ı Fârisî radıyallahü anh çok âlim yetiştirdi. Ebû Saîd el-Hudrî, İbn-i Abbâs, Evs bin Mâlik onun talebeleri arasındaydı. Ebû Hüreyre ondan hadîs-i şerîf rivâyet etmiştir. Tâbiînin büyüklerinden ve o zaman Medîne'de Fukahâ-i seb'a denilen, yedi büyük âlimden biri olan, Kâsım bin Muhammed bin Ebî Bekr de, Selmân-ı Fârisî'nin talebelerinden olup, ders ve sohbetlerinde kemâle gelmiş ve Silsile-i aliyye büyüklerinin dördüncü halkasını teşkil etmiştir.

Hadîs-i şerîflerde buyruldu ki:

Ey Selmân, hastanın duâsı kabûl olunur. Duâ et ve anlıyarak duâ yap! Sen duâ et, ben de âmin diyeyim.

Ey Selmân! Kur'ân-ı kerîmi çok oku!

Cennet üç kişiye müştaktır (aşırı istekle onları beklemektedir). **Aliyyü'l-Mürtezâ, Ammâr bin Yâsir ve Selmân-ı Fârisî.**

Selmân-ı Fârisî radıyallahü anh bir gün yanında misâfiri olduğu halde, Medâyin'den çıktı. Yolda karınları acıktı. Yiyecek bir şeyleri de yoktu. Orada geyikler ve kuşlar vardı. Selmân-ı Fârisî radıyallahü anh, bir geyikle bir kuşu yanına çağırınca, ikisi de geldi. Onlara; "Bu kimse benim misâfirimdir. Sizi ona ikrâm etmek istiyorum." buyurdu. Geyik ve kuş hiç îtirâz etmediler. Onları kesip yediler. O zât bu işe çok şaştı ve; "Ey efendim! Geyik ve kuşu çağırdığınızda hiç kaçmadan yanınıza geldiler, ben buna hayret ettim." dedi. Selmân radıyallahü anh o zaman; "Bunda hayret edilecek bir şey yok. Bir kimse Allahü teâlâya itâat eder ve hiç günâh işlemezse, her şey ona itâat eder." buyurdu.

SELOFAN;

Alm. *Cellophan (n),* **Fr.** *Cellophane (f),* **İng.** *Cellophane.* Odun hamurundan elde edilen ve yiyeceklerin paketlenmesinde geniş çapta kullanılan şeffaf, sağlam ve esnek olan bir film. Esas îtibâriyle saf selülozun bir şeklidir. 1908 yılında Fransız bir kimyâcı tarafından geliştirilmiştir. İsmi de "selüloz" ile Yunanca saydam mânâsına gelen "diaphanes" kelimelerinden türetilmiştir. Selofan, kuru gazları, gres ve ağır yağları, bakterileri geçirmeyen özellikleriyle bilhassa kolay bulunan yiyeceklerin paketlenmesinde kullanılır.

Selofan üretiminde; odun hamuru önce sodyum hidroksitle muâmele edilir ve ince kıyılıp

dinlendirildikten sonra karbon sülfürle reaksiyona sokulur. Bu reaksiyon serisinden sonra bir selüloz türevi olan sodyum selüloz ksantat teşekkül eder. Bu ürün de seyreltik sodyum hidroksit çözeltisiyle muâmele edilerek "viskoz" adı verilen kalın, ağdalı bir çözelti elde edilir. Viskoz dinlendirildikten sonra, ince uzun yarıklarla sülfürik asit ve sodyum sülfat karışımı bir banyodan geçirilir. Bu banyo ile viskoz, bir film hâline gelir; karbon sülfürle muamele edilerek hidrojen sülfür ayrılır ve selüloz da rejenere olur.

Elde edilen film; yıkama, kimyâsal olarak saflaştırma, yumuşaklık veya plastiklik kazandırma maksadıyla bir seri tanktan geçirilir. Yumuşatılmış nemli film, kontrollü olarak kurutulur. Sonunda, selofan özel olarak hazırlanmış kaplama vernikleri tatbikle rutûbete karşı dayanıklı hâle getirilir. 1920'li yıllarda nitroselüloz verniği kullanılırdı. Fakat şimdi polivinilidin klorür kullanılmakta olup, bu şekilde hem daha güzel görünüşlü, hem de rutûbete karşı daha dayanıklı selofan üretilmektedir.

SELÜLOZ;

Alm. *Zellulose (f), Zellstoff (m),* **Fr.** C*ellulose (f),* **İng.** *Cellulose.* Kara bitkilerindeki hücre çeperlerinin esas maddesi. Pamuk ipliklerinin % 90'dan fazlası, odunun kabaca % 50'si, samanın % 30'u selülozdur. Bâzı plâstik ve kumaşların üretiminde de kullanılmakla berâber, selülozun en büyük kullanma sahası kâğıt sanâyiidir.

Yapısı: Selülozun yapılan analizinde % 44 karbon, % 6,2 hidrojen ve % 49 oksijen ihtivâ ettiği görülür. Bu bileşim $C_6H_{10}O_5$ bileşimine karşılık gelir. Saf selüloz hidroliz edildiğinde takribi % 95 verimle D-glikoza ($C_6H_{12}O_6$) dönüşür. Bu ve benzeri çalışmalardan selülozun yapı biriminin bir anhidro-glikoza karşılık olduğu görülür. Yâni selülozun yapı taşı, bir D-glikoz molekülünün bir su molekülü eksiğine karşılıktır. Bu anhidro-glikoz birimleri, defâlarca tekrarlanarak bir zincir molekül meydana getirirler. Bu birimlerin tekrarlanma sayısı, odunda 600'den 1000'e, pamuk ipliklerinde ise 3500'e kadar değer alır. Her bir anhidro-glikoz biriminin üç tâne hidroksil (OH) grubu vardır. Bu gruplar ticârî değeri olan ürünlerin (selüloz nitrat, selüloz asetat ve etil selüloz gibi) türetilmesine imkân sağlar.

Fiziksel ve kimyâsal özellikleri: Selüloz su ve benzen, alkol, aseton, kloroform gibi organik çözücülerde çözünmez. Odun selülozunun % 85'i, % 75,5'lik sodyum hidroksit çözeltisinde çözülmez. Buna keyfî olarak "alfa selüloz" ismi verilmiş olup, bu kısım rejenere selüloz ve çeşitli selüloz türevlerinin üretiminde geniş çapta kullanılır. Selülozun seyreltik sodyum hidroksitle muamelesinden merserize pamuk elde edilir.

Selüloz, schweitzer çözeltisi adı verilen, bakır-II-hidroksit ve derişik amonyum hidroksit karışımında çözünür. Çözelti, ince deliklerden bir asit banyosundan geçirildiğinde rejenere selüloz elde edilir. Rejenere selüloz piyâsada viskoz rayonu ismini alır. (Bkz. Selofan)

Selüloz türevleri:

Etil selüloz: Selülozun bir eter türevi olup, selüloz liflerinin sodyum hidroksit ve etil klorürle muâmelesinden elde edilir. Etil selüloz plâstikleri, geniş bir sıcaklık aralığına karşı dayanıklılık gösterir. Kezâ bu plâstiklerin suya, kuvvetli bazlara, yağlara karşı dayanıklılığı fazla olup, yüzeyleri de parlaktır. Bâzı otomobil aksamlarında ve ambalajlamada kullanılırlar.

Selüloz asetat: Selülozdan elde edilen termoplastik bir reçinedir. Selüloz asetat, 60-97°C arasında yumuşayan, 260°C'de eriyen kokusuz, beyaz renkli bir toz veya lapa şeklindedir. Odun veya pamuk selülozunun sülfürik asit mevcudiyetinde, asetik asit ve asetik anhidritle muâmelesinden elde edilir. Meydana gelen ürün kısmen hidroliz edilir. Son halde selülozdaki her bir glikoz birimi ortalama 2-2,5 asetat grubu ihtivâ eder. Selüloz asetat; reçineli verniklerin, sun'î deri, piyâsada **asetat** ismi verilen şeffaf kâğıtların ve bâzı plâstiklerin üretiminde ve muhâfaza kaplamacılığında kullanılır. Selüloz asetat bir **plâstik o**larak kullanılacağında, plâstikleştiricilerle ve boyar maddelerle birleştirilir. Bu plâstikler oldukça sağlam olup, kolay alev almazlar. Oyuncaklarda, çatal, bıçak, âlet saplarında, radyo vb. âletlerde kullanılır.

Selüloz asetat lifleri ipeğe benzeyen, sağlam, kolay boyanan ve giyimi iyi olan ürünlerin imâlâtında kullanılır. Bu lifler, selüloz asetatın asetondaki çözeltisini ince yarıklardan, bir sıcak hava akımında geçirilmesiyle elde edilir. Böylece aseton buharlaşarak lifleri terkeder. Selüloz asetat filmi elde edileceği zaman, çözelti bir tabaka hâlinde yaydırılır. Çözücü uçtuğunda geriye selüloz asetat filmi kalır. Selüloz asetat filmleri de, fotoğraf filmlerinde, ses kayıtları için manyetik teyplerde, paketlemede vs. kullanılır.

Selüloz Nitrat: Selülozun nitrat asidiyle reaksiyonundan meydana gelen yanabilen bir madde. Nitro selüloz olarak da bilinir. Patlayıcı maddelerde ve koruyucu filmlerde kullanılır.

Selüloz nitrat, imâlâtında, pamuk iplikleri veya yumuşak odun selülozu, nitrat asidi, sulfat asidi ve sudan ibâret bir karışıma katılır. Birkaç dakika sonra artık asit santrifüjle alınır, selüloz nitrat kaynar

suda 24 saat kadar bekletilerek kalan asidin de giderilmesi sağlanır. En sonunda alkolle hafifçe yıkanır.

SELÜLOZ ASETAT (Bkz. Selüloz)

SELÜLOZ NİTRAT (Bkz. Selüloz)

SEMAFOR;

Alm. *Semaphor (m),* **Fr.** *Sémaphore (m),* **İng.** *Semaphore.* Bayrak, el-kol hareketleri veya ışıkla yapılan işâret haberleşmesi. Târihte bâzı devletlerin kısa mesâfeler arasında, bez ve meşâle sallayarak haberleştikleri bilinmektedir. Romalılar ise daha önce kullanılan şekli devam ettirmekle birlikte, işâretleri göndermek için yüksek kuleler de kullandılar. 1600'lerde teleskopun keşfi, işâretleşilen yerler arası mesâfenin oldukça artmasına imkân tanıdı. Robert Hook, 17. asrın sonlarında teleskop kullanarak, haberleşmeye yarayan basit bir sistem kurmayı plânladıysa da bunu ancak bir asır sonra, 1794'te ClaudeChappe gerçekleştirebildi.

Chappe'ın semaforu, Paris ve Lille arasında, 230 km'lik bir mesâfede doğru olarak uzun fâsılalarla, dizilmiş kuleler vâsıtasıyla çalışıyordu. Bu tür semafor haberleşmesi, haberleşme sahasında ilk ciddî hızlanmadır. İngiliz demiryollarında çalışan Hutton Greyary ise semoforda son değişikliği yapan kişi oldu.

Hareket ettirilebilir mekânik kollar, çubuklar ve tren yollarında kullanılan işâret vericiler, modern tür semafor uygulamasıdır. Gemiler veya gemilerle kara arasındaki semafor haberleşmesi iki elinde yarısı kırmızı, yarısı sarı birer bayrak tutan ve bunları **Semafor Alfabesi**'ne göre sallayan bir denizci tarafından yapılır. Bayrakların her hareketi, alfabenin bir harfine, bir numaraya veya dikkat belirten bir işârete karşılıktır.

Günümüzde telsiz, bu haberleşme türünün ehemmiyetini kaybettirmekle berâber, telsizin arızalanması veya herhangi başka bir sebeple kullanılmaması hâlinde semafor hâlâ başvurulacak tek çâredir.

SEMAÎ (Bkz. Edebî Akımlar)

SEMAVER;

Alm. *Samowor (m),* **Fr.** *Samovar (m),* **İng.** *Samovar.* Su ısıtmaya ve çay demlemeye yarayan, genellikle bakır, pirinç veya saçtan mâmül musluklu kap. Semaver kelimesi Rusça "kendi kendine kaynayabilen" mânâsına gelir.

Semaverin anavatanı Rusya'dır. Rusya'da asırlarca kullanılmış ve günümüzde de kullanılmakta olan bir âlettir. Osmanlılar devrinde çay, uzun süre kahvelerde semaverlerle pişirilmiş, halk arasında da çok tutulmuştur.

Semaver esas olarak ortasında bir boru bulunan, silindir biçimli bir kaptır. Altında da bir ızgara bulunur. Semaverle çay demlemek için, önce kaba su doldurulur ve kor hâlindeki kömürler borudan içeri bırakılır. Su kaynadıktan sonra, demliğe bu sudan ilâve edilir. Daha sonra ateş azaltılır veya tamâmen söndürülür.

Yurdumuzun doğu kısımlarında hâlâ yaygın olarak kullanılan semaverlerin, bugün daha çok elektriklileri tercih edilmektedir.

Semaver Kasidesi

Semaveri kurdum düze
Gelin kardeşler hep bize
Hak yetişsin imdadımıza

Yan semaver dön semaver
Limon şeker çay semaver

Semaverin suyu çiçek
Gelin kardeşler çay içek
Çaysız meclislerden geçek

Yan semaver dön semaver
Limon şeker çay semaver

Semaverin suyu kaynar
Bardaklar hep elde oynar
Âşıklar dünyâyı neyler

Yan semaver dön semaver
Limon şeker çay semaver

Semaverin boynu uzun
Bardaklar hep dizin dizin
Büyüğümüz bize verir izin

Çay içelim çay içelim
Nefs ü hevâdan geçelim

Semaveri alıştırdım
Maşa ile karıştırdım
Dergâh dergâh dolaştırdım

Çay içelim çay içelim
Nefs ü hevâdan geçelim

Semaverin musluğu var
Çoban gibi ıslığı var
Dervişlerle dostluğu var

Çay içelim çay içelim
Nefs ü hevâdan geçelim

Semaverin hocası var
Kafkasya'da nicesi var
Buhara'da yücesi var

Çay içelim çay içelim
Nefs ü hevâdan geçelim

Semaverin suyu inler
Anlar mısın neler söyler
Daim Hakkı zikreyler

Çay içelim çay içelim
Nefs ü hevâdan geçelim

Çayda devâ çayda şifâ
Çayda vefâ çayda sefâ
Bunu bilmez ehli hevâ

Çay içelim çay içelim
Nefs ü hevâdan geçelim

Kibir ile nefis kabarır
Kin ile kalb kararır
Hakiki rehber aranır

Çay içelim çay içelim
Nefs ü hevâdan geçelim

SEMBOL;

Alm. *Symbol (n), Formel (f), Zeichen (n),* **Fr.** *Symbole (m),* **İng.** *Symbol.* Bir gâyeyi, bir fikri ifâde eden ve ortak bir anlamı olan harf, kelime, bitki ve şekil. Matematik ilminde bâzı varlıkları belirtmek için kullanılan harflerle kimyâda elementlerin kısa bir şekilde tanıtılması gâyesiyle, kabul edilen harf topluluklarına da "sembol" ismi verilmektedir. Sembol, remiz, alem, misal ve timsâl mânâsına da

gelmektedir. İnsanların duyu organları yoluyla anlamaları zor olan bâzı şeyleri, hatıra getiren her türlü gözle görülen şeyler de bu mânâda kullanılmaktadır. Bayrağı gördüğümüz zaman vatanı, minâreyi gördüğümüz zaman câmiyi hatırlamamız gibi.

İlk sembolik işâretler M.Ö. yaşamış eski Mısır ve Mezopotamyalılarda görülmektedir. Roma dünyâsı da sembolik işâretlere çok yer verirdi. Hattâ târihte Roma sembolleri, tartışma konusu bile olmuştur. Bâzı târihçiler, eskiden sembollerin daha çok süslemecilikte kullanıldığını belirtmişlerdir. Bugün de süslemenin ana fikri sembole dayanmaktadır.

Sembolik işâretler, bâzı ilimlerde dilden daha çok kendini göstermiştir. Meselâ, kimyâ ilminde durum böyledir. İşlemler tamâmen harf semboller ile izah edilmektedir. H_2O görüldüğünde hemen "su" hatırlanması gibi.

SEMBOLİZM (Bkz. Edebî Akımlar)

SEMENDER (Salamandra);

Alm. *Salamander,* **Fr.** *Salamandre,* **İng.** *Salamander.* **Familyası:** Semendergiller (Salamandridae). **Yaşadığı yerler:** Çoğunun erginleri karada, larvaları suda barınır. Alp semenderi devamlı karada yaşar. **Özellikleri:** Şeklen kertenkeleye benzer, fakat derileri çıplak ve yumuşaktır. Boyları 5 cm'den 1,5 metreye kadar olabilir. Kurtçuk ve böcek larvalarını avlayarak geçinir. **Ömrü:** Büyük Japon semenderi (Andrias japonicus) 50 yıldan fazla yaşar. **Çeşitleri:** Yüzlerce türü vardır.

Amfibyumlar (iki yaşayışlılar) sınıfının semendergiller (Salamandridae) familyasından kertenkeleye benzer hayvanlara verilen genel ad. Hepsinin kuyruğu vardır. Dünyânın birçok yerinde rastlanır. Nehirlerde, göllerde, yeraltı sularında, taş ve yosunlar arasında ve rutûbetli yerlerde yaşar. Şekilleri kertenkeleye benzerse de, tamâmen kertenkelelerden farklıdır. Yumuşak derileri pulsuzdur ve parmaklarında tırnak bulunmaz. Kertenkelelerin ise derileri pullu ve parmakları tırnaklıdır. Normal olarak semenderlerin ön ayaklarında dört, arka ayaklarında beş parmak bulunur. Ayaksız türleri de vardır.

Semenderlerde deri solunumu güçlüdür. Nemli derilerinin altları kılcal damar bakımından zengindir. Oksijeni derileriyle doğrudan doğruya alabilirler. Çoğunlukla tatlı sularda yumurtlarlar. Çıkan larvalar belli bir dönem solungaç solunumu yapar, sonra akciğer solunumuna geçerek karaya çıkarlar. Üreme dönemlerinde yumurtlamak için tekrar suya dönerler. Bâzı türleriyse devamlı suda yaşarlar. Alp semenderi gibi yüksek kısımlarda bulunanlar, devamlı karada yaşarlar. Böyle kara hayâtına uyanların larva dönemi ana karnında geçirilir. Ergine benzer yavrular doğururlar. Semenderlerin gerek larvaları, gerekse erginlerinde dâima diş bulunur. Kuyruk veya ayakları koptuğu takdirde yenisi sürer.

Avustralya'da semender bulunmaz. Parlak nemli derilerinde mukus bezleri vardır. Bâzılarında deri tarafından zehir salgılanır. Bu özellik onların düşmanları tarafından yenmesini önler. Akciğerli semenderlerin, akciğerleri pek iyi gelişmemiştir. Deri solunumu akciğerlere yardımcıdır. Bâzı çeşitlerde akciğerler yok gibidir. Ağız mukozası ve dış derileri ile solunurlar. Ağız ve yutakları kılcal damarlarla zenginleştiğinden, oksijen osmozla (geçişmeyle) rahatça kana geçer.

Boyları 5 cm'den 1,5 metreye kadar değişen yüzlerce semender türü vardır. Büyük boylu olanlardan biri, Amerikan nehirlerinin çamurlu diplerinde yaşayan, saçak solungaçlı "su köpeği" (water dog) veya "çamur enceği" (mud puppy) adıyla bilinen çamur semenderi(Necturus) 60 cm boyundadır. Ergin olunca da solungaçlarını muhâfaza eder. Bâzan gece avlanan balıkçıların oltalarına takılarak saf balıkçıları ürkütür. Zehirli derisi zararsızdır.

Gündüzleri sudaki kayaların altında saklanarak veya akarsuyun dip çamurlarına gömülerek dinlenir. Geceleriyse karides, solucan ve böcek larvaları bulmak için çıkar. Avını yakalayınca kuvvetlice ısırarak yutar. Bir çift koyu kırmızı, saçaklı solungaçları başının dibinde ön bacaklarının önünde yer alır. Suda yavaşça ileri geri dalgalanırlar. Çin ve Japonya'nın dağ akarsularında yaşayan "Japon dev semenderi" 1.5 metre boyuna ulaşır.

Mexico şehri yakınlarındaki tatlı su göllerinde, solungaçlarıyla devamlı solunum yapan bir semender yaşar. Meksikalılar ona "Axolotl" adını verirler. Çoğunlukla koyu kahverengidir. Bâzan albino (renksiz) da olabilir. O bütün hayâtı boyunca larva olarak kalır. Çünkü bulunduğu ortam iyotça fakirdir. Larval dönemde olduğu halde yumurtlayarak üreyebilir. İyot eksikliği onların metamorfozunu, başkalaşımını engeller. Fakat süreleri dolduğu zaman cinsel olgunluğa erişirler. Axolotl larval dönemde cinsel olgunluğa erişen yumurta ve sperm üreten nâdir örneklerden biridir.

Amerika'nın birçok yerindeyse akciğer solunumu yapan, bir başka semender yaşar. Koyu kahverengi sırtında parlak sarı lekeler bulunduğundan, "kaplan semender" adını alır. Zoologlar, Axolotl ile kaplan semenderi; uzun yıllar ayrı türler olarak kabul ettiler. Sonraki araştırmalar genç Axolotların tiroit bezi

özüle beslendikleri vakit kaplan semendere dönüştüklerini gösterdi. İki hayvan aynı türdür. Axolotl, kaplan semenderin erginleşmemiş şeklidir. Bâzı bölgelerde tiroit eksikliğinden dolayı larva solungaçlarını akciğerlere dönüştüremez. Larvanın gıdâsına eklenen tiroit özü ve genler metamorfozun larva şeklinden kaplan semendere tamamlanmasını sağlar.

Hiç ergine dönüşmeyen başka semenderler de vardır. Bunlardan Amerika sularında yaşayan "deniz kızı semenderi"(Siren) 90 cm uzunluktadır ve art ayakları yoktur. Solungaç solunumu yapar.

Avrupa'nın esrârengiz "mağara semenderi" (Proteus) tamâmen karanlık yeraltı sularında yaşar. İyot enjekte edilse bile yine larva olarak kalır. Eski göllerin mağara sularında yaşar. Larva hâlinde erginleşerek ürer. Beyazımsı veya sarımtrak vücutludur. Solungaçları kırmızı kan rengindedir. Boyu en çok 25 cm olur. Solucan, su pireleri ve küçük balıklarla beslenir. Erginleşince gözleri örtülerek kaybolur. Çok gelişmiş koku alma duyusu vardır. Fen adamları onun canlı bir fosil olduğunu söylerler.

Amerika'nın doğu kesimlerinde yaşayan "benekli semender" yaklaşık 10 cm boyundadır. "Newt" olarak da bilinir. Genellikle mayısta sudaki yumurtalardan çıkan larvalar yeşil renkli ve sarı çizgilidir. 2-3 ay sonra solungaçlarını kaybederek sudan ayrılır. Akciğerli kara hayâtı dönemine başlar. Üç yıl kadar kara hayâtı yaşar. Bu zamanda sırtları kırmızıdır ve siyah halkalı kırmızı lekeler taşır. Üçüncü yılın sonunda yeniden renk değiştirerek karnı sarıya, sırtı koyu yeşile döner. Sırtında kırmızı lekeler yine vardır. Ancak önceki dönemde yuvarlak olan kuyruğu genişleyerek yüzgeç hâlini alır. Böylece ergin hâle gelen havyan tekrar suya geri döner ve su hayâtına yeniden başlar. Bu devre kesin biçimde suya dönüştür. Su altında derisiyle, su yüzündeyse akciğerleriyle solur.

Bâzı semenderlerin erkekleri, üreme döneminde daha canlı renklere bürünür ve sırtları boyunca tarağa benzeyen bir saçak meydana gelir. Dişiler bundan mahrumdur. Kütükler arasında barınan semenderlere halk arasında "ateş semenderi" de denir. Kütük ateşe atıldığında, içinde bulunan semender can havliyle dışarı fırlar. Bu durum semenderin ateşten çıktığı intibâını verir. Avrupa ateş semenderi suda hantaldır ve muhtemelen boğulabilir. Bunun için yumurtalarını sığ sulara döker.

SEMERKAND;

Özbekistan'da Semerkand idârî biriminin merkezi olan şehir. Nüfûsu 600.000 civârındadır. Orta Asya'nın en eski şehirlerinden biridir. M.Ö. 4. asırda Sogdiane'nin başşehriydi ve Marahanda ismiyle anılıyordu. Târihinin ilk dönemlerinden îtibâren değişik medeniyetlerin hâkimiyetinde kaldı. Sırasıyla Büyük İskender, Orta Asya Türkleri, Araplar, İran Sâmânîleri ve çeşitli Türk boylarının idâresi altında bulundu. 1220'de Harezmşah idâresi altındayken Moğol Hükümdârı Cengiz Han tarafından yıkıldı. Moğol istilâsına karşı verilen mücâdelelerin ardından 1365'te Tîmûr Hanın kurduğu imparatorluğun başşehri oldu. Bibi Hanım Câmii ve külliyesi gibi pekçok kıymetli eser yaptıran Tîmûr Han şehri Orta Asya'nın en mühim ekonomik ve kültürel merkezi hâline getirdi. 1500'de Özbekler tarafından fethedilen ve Buhara Hanlığına bağlanan şehir 18. asra doğru kıymetini kaybetmeye başladı. 1887'de Rus Çarlığına bağlı bir il merkezi oldu. Rus Çarlığı döneminde bir demiryolu kavşağı durumuna geldi. 1924'ten 1930'a kadar Sovyet Sosyalist Cumhûriyetinin başşehriydi. 1930'da Semerkand idârî biriminin merkezi oldu.

Semerkand, Çin ve Hindistan'dan gelen ticâret yollarının kavşağında olduğu içintârihi boyunca ticârî kıymeti devam etti. On yedinci ve on sekizinci asırlarda bir durgunluk dönemi yaşandıysa da 1896'da demiryolunun gelişiyle eski önemini yine kazandı.

Günümüzde sanâyisi büyük ölçüde ipek eğirme ve dokuma, çırçırcılık, meyve konserveciliği, giyim eşyâsı ve sigara üretimi gibi tarıma dayalı kolları içine alır. Ayrıca otomotiv sektörü ve sinema cihazları îmâlâtı da önem kazanmıştır. Şehirde tarım, tıp, ticâret yüksek okulları ve bir de üniversite vardır.

SEMİRAMİS;

zamânında şöhreti her yere yayılan ve ölümünden sonra da efsâneleştirilen Asur Kraliçesi. Ününden dolayı kendisinden sonra gelenlerin Batı Asya'da rastlanılan her eseri ona atfetmeleri, mâl etmeleri hakîkî hüviyetinin tespitini uzun müddet imkânsız hâle getirmiştir.

Efsâneye göre Semiramis, ilk Asur kralı Ninus'tan dul kaldıktan sonra, oğulları adına ülkeyi idâreye başladı. Bâbil'i baştanbaşa îmâr etti. Doğunun büyük bölümünü ele geçirdi. Oğlu Üçüncü Adad Nirari'nin (M.Ö. 810-806) tahtı ele geçirmesinden sonra Semiramis'in hayâtı hakkında bilgiler bulunamadı.

SEMİZOTU (Portulaca oleracea);

Alm. *Portulak (m),* **Fr.** *Pourpier (m),* **İng.** *Purslane.* **Familyası:** Semizotugiller (Portulacaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Bütün Anadolu'da yaygın olarak yetişir.

Çok yaygın ve yabânî olarak bağ ve bahçelerde yetişen, bir yıllık otsu bir bitki. Zirâî önemi pek yoktur. Semizotunun vatanı Asya'dır. Gövdeleri toprak üstünde yatık, yaprakları sapsız ve etli olup, çiçekler sarımsı renklidir. Meyveleri çok tohumludur. Tohumdan yetiştirilebilir.

Kullanıldığı yerler: Yeşil yaprakları ve körpe dalları sebze olarak yenir. Mayhoş bir tadı vardır. Besleyici bir sebzedir. Hadîs-i şerîfle medh olundu.

SEMİZOTUGİLLER (Portulacaceae);

Çoğunlukla sıcak bölgelere yayılmış, bir veya çok yıllık otsu veya çalı şeklindeki bitkiler. Yaprakları basit ve etlidir. Çiçekler beyazımsı sarı renklerdedir. Memleketimizde iki cinsi ve üç türü yetişir.

SEMÛD KAVMİ;

Kur'ân-ı kerîmde, îmân etmedikleri ve bunun netîcesinde helâk oldukları bildirilen kavim. Semûd, Nûh aleyhisselâmın oğlu Sâm'ın neslinden olup, berâberindekilerle Şam ile Hicâz arasındaki Hicr mevkiinde yaşamışlardır. Semûd kavmi, Kur'ân-ı kerîmde **Eshâb-ül-Hicr** şeklinde zikredilmiş olup, Âd kavminin devâmı olması ve onların yurtlarına yerleşmeleri sebebiyle de Âd-ı Sânî (İkinci Âd) diye anılmıştır.

Allahü teâlâ, Âd kavmi gibi Semûd kavmine de bol nîmetler ve çok uzun ömür verdi. Kayalara oydukları meskenler ince ve sanatlı, evleri tam teşkilâtlıydı. Önceleri şükrederlerdi; sonraları zevke ve safâya daldılar. Reisleri başta olmak üzere, zulüm ve haksızlığa dayalı çetelerle karışıklıklar çıkarmışlar, putları ilah edinmişlerdir. Allahü teâlâ, sapık Semûd kavmini îmâna dâvet için kendi içlerinden Sâlih aleyhisselâmı peygamber olarak göndermiştir. Sâlih aleyhisselâm, birçok mûcizeyle kavmini Allahü teâlâya îmâna çağırdı. Mûcizelerinden biri kayadan kızıl tüylü doğurmak üzere olan dişi bir devenin çıkması olmuştur. Semûdluların, mûcizeleri inkâr edip, küfürde ısrâr etmeleri üzerine, Allahü teâlâ, Sâlih aleyhisselâm ve îmân edenler dışında bütün Semûd kavmini **Cebrâil aleyhisselâmın sayhâsı** (çok şiddetli gürültü) ile ödleri patlamak sûretiyle helâk etmiştir.

Allahü teâlâ, Kur'ân-ı kerîmde meâlen bu hâli şöyle bildirmiştir:

Onları (Semûd kavmini) **sabah vaktinde Cebrâil'in (**aleyhisselâm) **şiddetli sayhâsı yakaladı. Hepsi helâk oldular. Kazanabildikleri (**işledikleri) **o şeyler (**sağlam evler, mal ve nüfûsça çoğalmış olmaları) **onlardan azâbı def etmedi (**geri çeviremedi)**.** (Hicr sûresi: 83-84)

İbn-i Abbâs'tan (radıyallahü anh) rivayet edildiğine göre, **sayha ile** helak olan ümmet ikidir. Birincisi Sâlih aleyhisselâmın, ikincisi Şuayb aleyhisselâmın ümmetidir. Sâlih aleyhisselâmın ümmetine sayhâsı memleketlerinin altından; Şuayb aleyhisselâmınkine ise üstünden gelmiştir.

Sâlih aleyhisselâm kavminin helâkinden sonra kendisine inananlarla birlikte Mekke'ye veya Şam taraflarına gitmiş, Remle kasabasına yerleşmiştir. Hadramut beldesine gittiklerine dâir rivâyetler de vardır. (Bkz. Sâlih Aleyhisselâm)

SENATO;

Alm. *Senat (m),* **Fr.** *Sénat (m),* **İng.** *Senate.* Yasama organını meydana getiren iki meclisten biri. İlk çağlarda danışma, bâzı hallerde yasama ve yönetim vazîfesi gören siyâsî meclis. Senatörlerin toplandıkları yer. Eski çağlarda, bâzı devletlerdeki en yüksek mahkeme, üniversitenin en yetkili organı.

Senatoya benzer asiller, ihtiyarlar meclisine ilk olarak Atinalılarda rastlanır. Atinalıların "Aeropagus"ları Roma senatosunun öncüsü olarak kabul edilebilir.

Eski Roma'da senato: Devletin temel organlarındandı. Ancak asiller senatör olabilir ve Danışma Meclisi vazifesi görürlerdi. İdâri ve bâzan yasama görevleri de olurdu. İktidar boşalınca kralın yerini doldururlardı. Oturumlar, halk meclislerinden ayrı ve "curia" denilen özel yerlerinde yapılırdı.

İmparatorluk dönemiyle birlikte Roma'da senatonun nüfûzu çok azaldı. İmparator ile senato arasında yetki mücâdelesi eksik olmazdı. Kurumlar ve imparatorluk coğrafyasındaki büyük değişmeler, senatonun rolünü tamâmen sona erdirdi. Senato Bizans'a Roma'dan geçmiştir.

Türkiye'de Senato: Gerek İslâmiyetten önceki, gerekse sonraki Türk devletlerinde, bugünkü mânâdaki senato değilse de, komutan, idâreci, âlim ve yaşlılardan kurulan Danışma Meclisi niteliğinde meclisler var olmuştur. 1876 târihli ilk Türk Anayasası'nın 60. maddesiyle **Meclis-i Âyan** adlı ilk senato kurulmuştur.

Senatörler, pâdişâh tarafından kayd-ı hayat (ömür boyu) şartıyle, memleketin seçkin şahsiyetleri arasından seçilirdi.

1876 Anayasasıyla kurulan meclis, Meclis-i Mebusan (Millet Meclisi) ve Meclis-i Âyan (Senato)dan meydana gelirdi. Abdülhamîd Han, 18 Şubat 1876'da Millet meclisini, o günkü şartlar sebebiyle feshetti. Fakat senatoya dokunmadı. 1908'de ikinci meclis açıldığında bu senatörlerden üçü yaşıyordu. Bunlar yeni mecliste görevlerine devam ettiler. 1876 Anayasasında senatoya yer verilmesinin sebebi, Osmanlı Devletinin değişik milletleri bünyesinde barındırmasından dolayı, bu milletlerden meydana gelen Millet Meclisinin devletin menfeatine uygun karar veremiyeceği endişesiydi. Senatonun bu meclise fren vazifesi yapması düşünülmüştü. Yaşanan olaylar, bu düşüncenin haklılığını göstermiştir.

1921 ve 1924 Anayasalarında senatoya yer verilmemiştir. 1961 Anayasasında, milletin seçtiği MilletMeclisinin gücünü terâzilemek için muhtar (özerk) üniversite, dernek, sendikalar ve Danıştayın yanında ikinci bir meclis (senato) getirilmiştir.

Cumhûriyet Senatosu: 1961 Anayasasına göre, yasama organını meydana getiren iki meclisten biri olup, genel oyla seçilen 150 üye, Cumhurbaşkanınca seçilen on beş üye ve tabiî üyelerden kurulan yasama organı.

150 üye, genel oyla, milletvekili seçilmesi esâsına göre 6 yıl için seçilirdi. Tabiî üyeler 27 Mayıs 1960 ihtilâlinden sonra kurulan, Millî BirlikKomitesinin hayattaki üyeleri ve eski Cumhurbaşkanlarıdır. Genel oyla senatör olabilmek için, milletvekili olabilme şartlarının yanında, 40 yaşını doldurmuş olmak ve yüksek tahsil aranırdı.

Cumhûriyet Senatosu, gensoru dışındaki denetim yollarını kullanabilir ve bütün yasama faaliyetlerine katılabilirdi. Kânunlar Millet Meclisinde görüşüldükten sonra, senatoda görüşülürdü.

Cumhûriyet Senatosu Başkanı, Cumhurbaşkanına, yurtdışı seyâhatı, hastalık, ölüm, istifâ veya başka bir sebeple makamın boşalması durumunda vekâlet ederdi.

Kânunların akışını yavaşlattığı, aynı görünüşte bir yapıya sâhip olduğu, millî bünyemize pek uymadığı için 1982 Anayasasıyla senato kaldırılmış ve yasama yetkisini, Millet Meclisi kendinde toplamıştır.

Senatör: Cumhûriyet Senatosu üyesi. Senatoda, genel seçimle seçilen tabiî üye olan veCumhurbaşkanınca seçilen (kontenjan senatörü) olmak üzere üç çeşit senatör vardı.

Cumhûriyet Senatosu Başkanları

Suat Hayri Ürgüplü ..... 28 Ekim 1961-1 Kasım 1963

Enver Aka ..... 1 Kasım 1963-1 Kasım 1965

İ.Şevki Atasagun ..... 2 Aralık 1965-19 Kasım1970

Tekin Arıburun..... 19 Kasım 1970-14 Haziran 1977

Sırrı Atalay..... 16 Haziran 1977-6 Kasım 1979

İhsan Sabri Çağlayangil .. 6 Kasım 1979-12 Eylül 1980

Amerika Birleşik Devletlerinde Senato: Bu devlette yasama, kongrenin, yâni Senato ve Temsilciler Meclisinin elindedir. Eyâletlerin her biri senatoya iki senatör gönderir. Senatörler 6 yıl için seçilir. Senatör seçilebilmek için otuz yaşını doldurmak ve seçilmesinden en az dokuz yıl önce Amerikan vatandaşı sayılmak gerekir. Bu tasarının kânun olabilmesi hem senato, hem de Temsilciler Meclisi tarafından tasdik edilmesi lâzımdır.

Devlet Başkanı, kongre tarafından onaylanmış bir kânun tasarısını veto ederse, tasarının kânunlaşabilmesi için kongrenin her iki kanadında, üçte iki çoğunlukla yeniden tasdik edilmesi gerekir. Bu şekilde kabul edilen tasarı Başkan tarafından tekrar veto edilemez.

SENCER;

Büyük Selçuklu Sultânı. Melikşah'ın oğludur. Babasının bir seferi sırasında, 1086 yılında Sincar'da doğdu. Küçük yaşından îtibâren ilim öğrenmiş, devlet idâresinde tecrübe kazanmış ve ağabeyi Sultan Berkyaruk'a devlet işlerinde yardımcı olmuştur.

Sencer, gerek ağabeyi Berkyaruk'un, gerekse diğer ağabeyi Muhammed Tapar'ın saltanatları zamânında devlet hizmetinde bulunarak millî birliğin teminine elinden gelen yardımı yaptı. Doğuda ortaya çıkan isyânları bastırdı. Bu esnâda gösterdiği başarılar sebebiyle Horasan melikliğine tâyin edilen Sencer, taht mücâdeleleri dolayısıyla Selçuklu Devletinin içinde bulunduğu durumdan istifâde ederek, Selçuklu topraklarına saldıran Şarkî Karahanlı Hükümdârı Kadir Hanın saldırılarını bertaraf etti (Haziran 1102). Gazneliler Devletini tâbi duruma soktu. Gazne'de hutbe, sıra ile; halîfe, sultan, sonra Melik Sencer ve nihâyet Gazne sultânı Behramşah adına okundu (1118).

Sencer, ağabeyi Berkyaruk'un vefâtından sonra sultan olan diğer ağabeyi Muhammed Tapar ile de samîmî ve gösterişsiz münâsebetlerini devam ettirdi. O, doğu bölgelerinde siyâsetini icrâ ederken, Sultan Muhammed batı ile ilgileniyordu. Yâni Sultanla müstakbel sultan birbirini tamamlıyorlardı.

Babası Melikşâh'ın siyâsetini tâkip eden Sencer, Horasan'dan îtibâren, devletin doğusunda Selçuklu düzenini yeniden kurdu. Böylece Selçuklu Devleti, doğudan emin olarak batıda mücâdelelerine devâm etti.

Muhammed Tapar'ın ölümü üzerine (18 Nisan 1118), henüz küçük yaşta bulunan oğlu Mahmûd, devlet erkânı tarafından, Büyük Selçuklu Devleti tahtına çıkarıldı. Diğer taraftan Sencer de Horasan'da kendisini sultan îlân etti (14 Haziran 1118) ve sultanlığını halîfeye tasdik ettirdi. Sencer'in tek başına Büyük Selçuklu Sultânı olabilmesi için, tahta çıkarılan Mahmûd'un bertaraf edilmesi lâzımdı. 14 Ağustos 1119'da Save'de amca-yeğen arasında yapılan savaş, Sencer'in gâlibiyetiyle netîcelenince Sencer, Büyük Selçuklu sultânı oldu. Devletin merkezi, Irak-ı Acem'denHorasan'a nakledildi.

Mahmûd'la yapılan anlaşmaya göre, Rey, Sencer'de kalmak üzere, imparatorluğun batı tarafları Mahmûd'a verilecekti. Ancak Mahmûd hem sultan ünvânını koruyacak, hem de Sencer'e tâbi olacaktı. Böylece Irak Selçukluları Devleti kurulmuş oldu. (Bkz. Irak Selçukluları)

Sencer, 1113'te Semerkant'a, 1114'te Gazne ve Gurlular üzerine sefer yaparak bölgede hâkimiyetini tesis etti. Ayrıca Irak, Âzerbaycan, Taberistan, İran, Sistan, Kirman, Harezm, Afganistan, Kaşgar ve Mâverâünnehr'de hakimiyet kurdu. Uzun zaman saltanat mücâdeleleri geçiren devleti yeniden tanzim etti. Âdeta devleti yeniden kuran Sencer, idâreci kadroyu da yeniden tâyin etti. Irak-ı Acem'in yarısı ile Gilân bölgesini Şehzâde Tuğrul'a; Fars eyâletiyle, İsfehan ve Huzistan'ın yarısını ise Selçuk Şâha verdi. Kendisi de **Sultan-ül-a'zam** ünvânını aldı. Diğerleri ona tâbi oldular.

Bu birlik bir müddet böyle devâm etti. Fakat Halife Müsterşît ile bir ittifak kuran Mahmûd, amcasına isyân hazırlıklarına başladı. Bunu haber alan Sencer, Mahmûd'un üzerine yürüdü. 26 Mayıs 1132'de yapılan Dînever Savaşı Sencer'in gâlibiyetiyle netîcelendi. Sencer, yanında getirdiği diğer yeğeni (Mahmûd'un küçük kardeşi) Tuğrul'u, **Irak Selçukluları** tahtına çıkardı ve ona bâzı tenbihlerde bulunarak geri döndü.

Daha sonra Karahanlıların isyânını bastıran Sencer, 1136'da Gazneliler ve 1141'de Harezm'in isyânını bastırdı. 1141'de gayri müslim Karahitayların, Karahanlılara hücûmuna mâni olmak isterken Semerkant yakınlarındaki Katavan sahrasında **Karahitaylara** mağlup olması, uzun süren saltanatının dönüm noktası oldu ve onu son derece telâşa düşürdü. Belh'i kaybetti.

Sencer'in bu mağlûbiyeti, gerek Müslüman gerekse Hıristiyan dünyâsında büyük akisler yaptı. Mağlûbiyeti fırsat bilen Harezmşâh Atsız, Horasan ve Sencer'in pâyitahtı Merv'i istilâ etti ve hazîneleri alıp götürdü. Sencer'in **Harezm'e** sefer yapacağını öğrenen Atsız, ona karşı meydan muhârebesi vermeyi göze alamadı, tekrar itâatini arz edince affedilerek hazîneleri iâde etti. Bu uzlaşma hiçbir şeyi halletmedi ve Sencer, Atsız'ı iknâ etmek üzere meşhûr şâir Edib Sâbir'i elçi gönderdi. Atsız, tertip ettiği bir sûikastle Edib Sâbir'i öldürtünce, Sencer üçüncü defâ Harezm'e sefer yapmaya mecbur oldu (1147). Sencer, pâyitaht kapılarına dayanınca, Atsız af dilemek üzere elçi gönderdi. Sultan yine affetti.

Bu esnâda Sencer'in kumandanlarından Kumac, bağımsızlık îlân eden Gur Sultânı Alâeddîn Hüseyin Cihansuz'a yenilmişti. Sultan Sencer, Gurlulara karşı sefer hazırlıkları yaparken, Gurlular Gaznelilerle savaşa tutuştu. Netîcede Gazneliler kat'î mağlûbiyete uğradı ve Behramşâh Hindistan'a kaçtı. Gaznelilerin pâyitahtı, Gur hükümdârı Alâeddîn Hüseyin Cihansuz tarafından yerle bir edildiği sırada, Sultan Sencer de, Gurlulara haddini bildirmek için yola çıkmıştı. Haziran 1152'de yapılan savaşta Gurlular mağlup ve hükümdârları da esir edildi. Gur idâresi tekrar Alâeddîn Cihansuz'a verildi. Sencer, Katavan sahrasındaki yenilgiden beri, ilk defâ büyük bir zafer kazanmış ve tekrar îtibârını yükseltmişti.

Fakat bu defâ **Oğuzlarla** Selçuklu emirleri arasındaki ayrılık büyüdü ve bir kısım emîrlerin ısrârı üzerine, Oğuzlarla Belh vilâyeti içinde savaşa mecbur oldu (Mart ve Nisan 1153). Savaş, Selçuklu ordusunun mağlup olmasıyla sonuçlandı. Sultan esir düştü. Tâbi bulundukları Selçuklu Devletinin büyük sultânını esir alan Oğuzlar, beklemedikleri bu netîceden sonra birden bire kendilerini devletin başında buldular. Esir Sultan'ı Tahta oturtuyor, gereken saygıyı gösteriyor; Fakat gece de demir bir kafese koyuyorlardı. Her ne kadar Sencer aralarında esir sıfatıyla bulunmuşsa da, kendilerinden birini sultan yapmayarak, esir hükümdârı tahta oturtup saygı göstermeleri; Oğuzların Büyük Selçuklu Devletini devam ettirmek istediklerini gösteriyordu. Fakat Büyük Sultan, Oğuzların elinde esâret altında hükümdâr olmaktansa tahtı terk etmeyi tercih etti. Merv hânkâhına kapandı. Yine esâret devâm ediyordu. Üç yıl süren esirlik hayâtında çok sıkıntılar çekti. Kumandanlarından Kumac'ın torunu Mu'eyyed Ayaba tarafından, Oğuz muhâfızları kandırılarak Nisan 1156'da kurtarıldı.

Ancak kurtuluşundan bir yıl sonra 29 Nisan 1157 senesinde vefât ederek Merv'de kendi yaptırdığı

türbesine defnedildi. Vefâtında 91 yaşındaydı.

Kırk yıl süren saltanatı boyunca Sencer, doğu ve batı olmak üzere iki cepheli bir siyâset tâkip etmiştir. Fakat siyâsetinin ağırlık noktasını hep doğu teşkil etmiştir. Önce batıyı tanzime uğraşan Sencer, burada bir türlü istediğini yapamamıştır. Çünkü hâdiseler onu doğuya çekerken, batı tamâmen ihmâl edilmiştir. En ufak bir bahâneyle hep doğuya hareket eden Sultan'ın bunda ne kadar haklı olduğunu, Katavan Savaşı ve Oğuz isyânının doğuda patlak vermesi göstermiştir.

Sencer zamânında halk refah içindeydi. Mevcut nizamı bozmak ve Ehl-i sünneti zayıflatmak için ortaya çıkan Bâtınîlik ve İsmâilîlik cereyânı, devlet tarafından alınan bütün tedbirlere rağmen, câhiller arasında yayılmaya devâm etmiş, kaleden kaleye sıçrayarak, bir taraftan Sûriye'ye, diğer taraftan devletin belkemiği olan Horasan'a doğru yayılmıştı. Her tarafta bir tedhiş hareketi almış başını gidiyordu. Fakat Sultan, saltanat mücâdeleleri, iç karışıklıklar ve doğudan gelen saldırılar sebebiyle onlarla yeteri kadar ilgilenemedi.

Sencer devrinin en büyük âlimi İmâm-ı Gazâlî hazretleridir.

Babası Melikşâh devrinde de bulunmuş olan İmam-ı Gazâlî hazretleriyleSencer'in münâsebetleri meşhurdur. Ahmed Nâmık-i Câmî rahmetullahi aleyhle de münâsebeti olan Sencer, âlim ve şâirleri sarayından eksik etmezdi. Bunun netîcesi olarak, uzun süren saltanatı zamânında Sultanın teveccühüne mazhar olan pekçok âlim, sanatkâr, tabip yetişmiştir. Allah adamlarının yanında bulunmaktan hoşlanan Sultan Sencer, onların nasîhatlerini can kulağıyla dinler, hatâ yaptığında îkâz etmelerini ricâ ederdi. Kim olursa olsun kendisine yapılan şikâyeti sabırla dinler adâleti yerine getirirdi.

Sultan Sencer'in teşvikleriyle Horasan, bütün İslâm dünyâsına ve bu arada Anadolu'ya devamlı şekilde din ve ilim adamı sevk eden bir merkez olmuştu. Sencer zamânında Selçuklu devlet teşkilâtı da en sağlam hâlini almıştı.

Sencer, daha sağlığında, babası Melikşâh kadar büyük bir hükümdâr sayılmıştır. Ölümünden sonra da kaynaklarda yine Melikşâh ile birlikte örnek hükümdâr olarak gösterilmiştir.

Hadîs-i şerîf rivâyet edebilecek kadar ileri derecede ilim sâhibi olup, hadis âlimleri arasında sayılmıştır. Farsça şiirler yazdığı da bilinmektedir.

Daha hayattayken Merv'de yaptırdığı türbesi büyük bir sanat eseri olup, devrinin medeniyeti hakkında fikir vermeye yeter.

SENDİKA;

Alm. *Gewerkschaft, Berufsgenossenschaft (f),* **Fr.** *Syndicat (m),* **İng.** *Trade union.* İşçi veya işverenlerin müşterek, iktisâdî, sosyal ve kültürel faydalarını korumak ve geliştirmek için serbestçe, kânunlara uygun olarak kurulan ve faaliyette bulunan, bağımsız özel hukukla kurulu, tüzel kişiliğe sâhip meslekî teşekküller.

Târihi gelişmesi: Bugünkü mânâda sendikalaşma hareketleri, 18. yüzyılın sonunda, sanâyileşmeye başlayan Avrupa devletlerinde başlamıştır. Özellikle İngiltere'deki kapitalist ekonomik uygulama; işçilerin dayanışma teşkil edecek hareketlerden uzak kalmalarına, ücretle çalışanların derin bir sefâlete düşmelerine ve gün geçtikçe bu sefâletin daha da artmasına sebep olmuştur. İşçilerin daha iyi şartlarda yaşamasını temin edecek her hareket, ferdin akit yapma hürriyetine karşı gayri meşrû bir müdâhale teşebbüsü olarak görülmüştür. Ağır maddî baskı altında kalan işçilerin, düştükleri sefâletten kurtulma çâreleri aramaları, onları ortak hareket etmeye yöneltmiştir. İlk hareketler, Fransa'da kalfa ve çıraklar hareketi olarak 1520'lerde başlayarak 1799 yılına kadar aralıklı ve sık olarak devâm ettiği görülmüştür. Sosyalist ve komünist fikirlere sâhip olanlar ise, sendikaların, işçilerin ücretleriyle uğraşmalarını uygun bulmamışlar, siyâsî fikirlerinin yerleşmesi yolunda bir vâsıta olarak görmüşlerdi.

Osmanlı Devletinde ve önceki İslâm devletlerinde, işçi-işveren münâsebetleri hiçbir zaman problemli olarak kendini göstermemiştir. Devlet nizâmının değişmez ilâhî hukuk kâidelerine bağlı kalması ve genel ahlâk anlayışı dolayısıyle işçi teşekküllerinin kurulması ve işçilerin işverenler tarafından sömürülmesi de sözkonusu olmamıştır. Aksine, İslâm kültürünün içinde tabiî bir şekilde teşekkül eden **Âhî teşkilâtları;** çırak, kalfa ve usta münâsebetlerini bir hiyerarşi içinde düzenlemiş; sanat ve meslekte ihtisaslaşmayı, ticârî ahlâkî en üst seviyeye çıkartmış; böylece birçok sosyal ve içtimâî meseleleri bir arada yürütmüştür.

Türkiye'de sendikalaşma faaliyetleri: Türkiye'de sendikalaşmaya doğru ilk faaliyetler, 19. yüzyılın ortalarına rastlamaktadır. O yıllarda özellikle savaş sanâyii, tekstil, gıdâ, kâğıt ve matbaacılık iş kollarında teşkilâtlanmaya başlayan işçiler, 1871 yılında **Ameleperver Cemiyetini** kurmuşlardır. Bu sıralarda ücret artışı sağlamak gâyesiyle bâzı grev hareketlerinin olduğu görülmüştür. 1895 târihinde

Tophâne fabrika işçileri, ikinci büyük işçi teşkilâtını kurmuştur.

1876 **Kânûn-i Esâsî'**de yapılan değişikliklerle, çalışma hayâtına âit bâzı düzenlemeler getirilmiştir. 1908 Meşrûtiyetin îlânından sonra kabul edilen toplantı ve dernek kurma haklarının arasında, işçi teşkilâtlarının 1908 yaz aylarında grev yapmaya kalkıştıkları, ancak Balkan ve Birinci Dünyâ Savaşları sebebiyle bu hareketlere son verildiği görülmüştür.

Kurtuluş Savaşından sonra, İstanbul'da toplanan işçi liderleri 20 iş kolu etrafında birleştirmeyi kararlaştırarak, 1922'de ilk amele birliklerini faaliyete geçirdiler. Bunlar arasında, İstanbul İşçileri Amele Birliği, Zonguldak Amele Birliği ve Balya Amele Birliği en önemlileriydi. Zonguldak Amele Birliği, halen 50 bin üyesiyle faaliyetini sürdürmektedir.

1946 yılında işçi teşkilâtları kurulmaya başladı. 1947-1961 yılları arasında hızlı bir sendikalaşma hareketi olmuştur. 1946'da İşçi Derneği, 1952'de dokuz sendikanın birleşmesiyle Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu **Türk-İş** kurulmuştur. Türk-İş; Genel Kurul tarafından seçilen 38 yönetim kurulu ve 5 icrâ kurulu üyesi tarafından yönetilmektedir. İcrâ kurulu, genel başkan, genel sekreter, genel mâlî sekreter, genel eğitim sekreteri ve genel teşkilâtlandırma sekreterinden meydana gelmektedir. Türk-İş, milletlerarası kuruluşlar olan Hür Dünyâ İşçileri Sendikaları Konfederasyonu (KFTU), Hür Dünyâ Asya Sendikaları birliği (ARO), İktisâdî ve Kalkınma Teşkilâtı Sendikal Danışma Komitesi (OECI-TUAK)ne üye bulunmaktadır. 1950'de 88 olan sendika sayısı 1957'de 440'a yükselmiştir. Bu dönemde, sendikaların grev yapmaları, tahdit altında bulunması ve mâlî yönden güçsüz olmaları sebebiyle, 1961 senesine kadar bir varlık gösterememişlerdir.

1961 Anayasası ile önceden izin almaksızın, sendika ve sendika birliklerinin kurulmasına, üye olma ve üyelikten serbestçe ayrılmasına dâir hükümler getirilmiş, 1963 senesinde 274 sayılı S**endikalar Kânunu** ve 275 sayılı **Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kânunları** çıkartılmıştır.

1967'de Türk-İş'e bağlı bâzı sendikalar ayrılarak, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu **DİSK'**i kurmuşlardır. Bu sendikaların başında; Mâden-İş, Türkiye Basın-İş ve Türkiye Gıdâ-İş Sendikaları gelmekteydi. DİSK'in faâliyetleri 12 Eylül 1980'de askerî yönetimin işbaşına gelmesiyle birlikte durduruldu. DİSK yöneticileri tutuklandı ve haklarında TCK'nin 146. maddesini ihlâlden dâvâ açıldı. Askerî Mahkeme, 23 Aralık 1986'da DİSK yöneticileriyle, bağlı sendikaların yöneticilerini çeşitli hapis cezâlarına çarptırdı; konfederasyonu ve bağlı sendikaları kapatma karârı aldı. Adı geçen bu sendikaya (DİSK'e) tekrar faaliyet göstermesi için 1991'de izin verildi. Yine Türk-İş'ten ayrılan bâzı sendikalar, daha küçük çapta Milliyetçi İşçi Sendikaları **MİSK** ile **Hak-İş** konfederasyonlarını kurmuşlardır.

Türkiye Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Hak-İş), 22 Ekim 1976 târihinde Öz Yapı-Sen, Öz Süt-Kur, Öz Demir-İş, Öz Yol-İş, Öz Dokuma-İş, Öz Gıdâ-İş ve Öz Metal-İş sendikalarının kurucu üye olarak katılmasıyla kurulmuştur.

274 Sayılı Sendikalar Kânununun düzenleme şekli ve bâzı mevzûattaki boşluklar, gelişigüzel sendikaların kurulmasına sebebiyet vermiş; aşırı sol ideolojiye sâhip kimselerin yönettiği sendikalarla, başka "bağımsız" adı altında kurulmuş birçok sendika; işçi haklarını aramadan ziyâde, devletin sanâyiini çökertmek, fabrikaları kapatmak, işçileri sokağa dökmek, yokluk ve sefâleti arttırarak fikir ve düzenleri için ihtilâle hazırlamak siyâsetini tâkip ederek sendikalaşmayı bir siyâsî vâsıta olarak kullanmışlardır. Sendikal faaliyetlerin sonucu, kamu ve özel sektöre âit birçok işyerinde grevler başladı. Grevlerin başladığı fabrika ve işyerlerinde millî servete zarar verecek kırıp dökme ve yakmalar oldu. Milyarlarca lira maddî zarar ortaya çıktı.

1963-80 yılları arasında kamu ve özel sektörde 1655 grev olmuş ve 415.440 kişi greve katılmıştır. Bunların toplam işgünü kaybı ise 20.643.885'dir.

12 Eylül 1980 askerî müdâhalesinden sonra bâzı sendikaların kapatılması veya faaliyetinin durdurulması neticesinde grev ve greve katılan işçi sayısı yok denecek kadar azaldı. Bu sebeple ülkemiz ekonomi ve iktisâdî yönden biraz kendini toparladı. Son senelerde ise yine sendikalar bir siyâsî vâsıta olarak kullanılmaya başladı, işçiler sokağa döküldü (1994). Grev ve greve katılmalar artmaya başladı.

Günümüzde sendikaların faâliyetleri: 1982 Anayasası ile, işçilerin ve işverenlerin önceden izin almaksızın sendika kurma, sendikaya üye olma ve ayrılma hakları tanınmış; geçmiş yıllardaki tecrübelerden de istifâde edilerek, anayasayla bâzı temel esaslar kabul edilmiştir. Buna göre, işçi ve işverenlerin aynı zamanda birden fazla sendikaya üye olamayacakları, sendika ve üst kuruluşlarda yönetici olabilmek için en az on yıl bilfiil işçi olarak çalışmış olması, sendikaların siyâsî faaliyet gösteremiyecekleri, siyâsî partilerden destek göremeyecekleri gibi destek de olamıyacakları, işyerinde sendikal faaliyet göstermenin çalışmamayı haklı gösteremeyeceği, gelirlerini gâyeleri dışında kullanamayacağı gibi hükümler getirilmiştir.

Anayasaya bağlı olarak, 1983 yılında yürürlüğe konulan 2821 sayılı **Sendikalar Kânunu** ile yeni düzenlemelere gidilmiştir. Yeni kânuna göre, Sendika Federasyonları kaldırılmış, sâdece değişik iş kollarından en az beş sendikanın bir araya gelmesiyle kurulan ve tüzel kişiliğe sâhip organların seçimi kontrol altına alınmış; sendikaların gösterdiği faaliyetlerin kontrolu için sendikaların denetlenmesi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca belirli esaslara bağlanmıştır.

İşveren sendikaları: Dünyânın hemen her tarafında, işçi sendikalarını tâkip eden dönemlerde, işveren sendikalarının kurulduğu görülmektedir. Türkiye'de işveren sendikaları 5018 sayılı **Sendikalar Kânunu'**nun yürürlüğe girmesinden sonra, kurulmaya başlamıştır. 1949'da **Tekstil Sanayii İşverenleri Sendikası,** daha sonra **Mâdenî Eşyâ İşverenleri Sendikası,** kurulan ilk işveren sendikalarıdır. 1961'den sonra işveren sendikalarında hızlı bir artış görülmüştür. Kısa zamanda kurulan yedi işveren sendikası, daha sonra toplanarak **İşverenler Sendikası Birliği'**ni meydana getirmişlerdir. Bu birlik, 1962'de yaptığı ikinci olağan kongresinde tüzük tâdiliyle ismini Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu **TİSK** olarak değiştirmiş olup, hâlen Milletlerarası İşverenler Teşkilâtı IOE'ye üyedir.

TİSK'in kuruluş gâyeleri arasında, işverenlerin ve üye işveren kuruluşlarının hak ve menfaatlarını korumak ve temsil etmek, müsbet işçi-işveren münâsebetleri kurarak ve geliştirerek çalışma barışına katkıda bulunmak ve sağlam temeller üzerinde kurulmasında yardımcı olmak olarak ifâde edilmiştir.

Sarı sendika: İşveren tarafından kurulmuş, göstermelik işçi sendikasına denir. İşyerlerine dışardan normal kânûnî faaliyet göstererek girmek isteyen bir sendikanın girmemesi için işverenlerin, organize ettiği ve el altından yürüttüğü faaliyetler sonucunda kurulan bu tip sendika, işverenlerin uygun gördüğü bâzı hak ve menfaatları kabul ederek işçiler adına sözleşme imzâlar. Daha çok eski 274 sayılı Sendikalar Kânûnu'nun yürürlükte olduğu zamanlarda rastlanılan bu tip sarı sendikaların kurulmasına, 2821 sayılı yeni Sendikalar Kânûnu ile gerekli engelleyici hükümler konulmuştur.

Belli başlı işçi sendikaları şunlardır: Ağaç-İş, Basın-İş, Çimse-İş, Deri-İş, Dokgemi-İş, Hava-İş, Haber-İş, Kauçuk-İş, Koop-İş, Kristal-İş, Petrol-İş, Sağlık-İş, Selüloz-İş, Su-İş, Şeker-İş, Tarım-İş, Tekgıda-İş, Teksif, Tezbüro-İş, Türk Harp-İş, Türk Metal-İş, Toreyiş, Tümtis, Türkiye Gazeteciler Sendikası (TGS), Türkiye Müzisyenler Sendikası (TMS).

Belli başlı işveren sendikaları şunlardır: T. Armatörleri İşverenleri Sendikası, T. Cam Sanâyii İşverenleri Sendikası, Çimento Müstahsilleri İşverenleri Sendikası, T. Deri Sanâyi İşverenleri Sendikası, T. Gemi Sâhipleri veDonatanları Sendikası, T. Gıdâ Sanâyii İşverenleri Sendikası, T. İnşaat ve Tesisat Müteahhitleri İşveren Sendikası, T. Kimyâ Sanâyii İşverenleri Sendikası, T. Mâden İşverenleri Sendikası, T. Mâdenî Eşyâ Sanâyicileri Sendikası, T. Selüloz, Kâğıt ve Kâğıt Mâmülleri Sanâyii İşvereleri Sendikası, T. Şeker Sanâyii İşverenleri Sendikası, T. Tekstil Sanâyii İşverenleri Sendikası, T. Toprak Seramik ve Çimento Sanâyii İşverenleri Sendikası.

SENED-İ İTTİFAK;

İkinci Mahmûd Han devrinde 1808'de âyân ile hükûmet arasında yapılan sözleşme. On sekizinci asra girerken askerî teşkilâtın bozulması netîcesinde, devletin merkezî otoritesi zayıflamıştı. Devlet, mültezimlerin reâyâyı ezmeleri sonunda, vergi toplama işini mahallî eşrâfa devretme siyâsetini gütmüş, bu da âyân denilen güçlü ve nüfuslu bir zümrenin ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Yerli halk arasından veya dışardan gelip halka söz geçirebilecek durumdaki kimselerden meydana gelen âyânların nüfûzları zamanla daha da arttı. Yeniçeri ve tımar sisteminin bozulması sebebiyle, ihtiyâç duyduğu askeri temin edemeyen devlet de, âyânların nüfûzundan istifâde yoluna gitti.

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında hükûmet, kazâ merkezlerinde idâreyi ele geçirmiş olan âyân ve mütegallibeye baş vurarak para ve asker teminine çalıştı. Bu durum, âyânlar üzerindeki hükûmet kontrolünün kalkmasına sebep oldu ve taşrada idâreye tamâmen hâkim oldular.

Sultan Üçüncü Selim Han, Rusçuk Âyânı Alemdâr Mustafa Paşa gibi devlete faydalı olanlara rütbeler verdi. Nizam-ı cedîdi tasvip etmeyen yeniçerilerin, Sultan Üçüncü Selim Hanı tahttan indirmeleri üzerine, Alemdâr Mustafa Paşa, onu tekrar tahta, geçirmek için hazırlıklara başladı. 28 Temmuz 1808'de Bâbıâlî'yi basıp sadâret mührünü ele geçirdi. Fakat bu arada Sultan Üçüncü Selim Han şehit edildi. Alemdâr Mustafa Paşa da, şehzâde Mahmûd'u sultan îlân etti. Yeniçeri ocağının kaldırılması ve devlete çeki-düzen verilmesi için çalışmalara başladı. Rumeli ve Anadolu'daki âyânlar çağrılarak meşveret-i âmme adı verilen büyük bir toplantı yapıldı. Yeniçeri ocağının düzeltilmesi ve düzenli şekilde eğitilmesi için karar alındı. Alemdâr Mustafa Paşa, kalabalık sayıda askeriyle İstanbul'a gelmiş olan âyânlarla, devlet arasındaki ihtilâf ve mücâdelenin kaldırılarak, devletin zâfiyetinin önlenebileceğini düşünüyordu. Yapılan görüşmeler sonunda aşağıdaki hususları ihtivâ eden sened-i ittifâk imzâlandı.

1 ve 4. maddede, âyân ve eyâlet vâlileri pâdişâha bağlılıklarını belirtiyor, sadrâzamı onun mutlak temsilcisi olarak kabul etmeye devam ediyordu.

2. maddeye göre; devletin geleceği ordunun gücüne bağlı olduğu için, âyânlar eyâletlerde asker toplanmasına yardımcı olacaklar, ordu, nizâm-ı cedîd sistemine göre teşkilâtlanacaktı.

3. maddeye göre; Osmanlı vergi düzeni ülkenin tamâmında, bütün eyâletlerde uygulanacak, pâdişâha âit gelirlere âyânlar el koyamayacaklardı.

5. maddeye göre; âyânlar, kendi eyâletlerinde âdil bir idâre kuracaklardı. Birbirlerinin topraklarına ve haklarına taarruz etmeyecekler, birbirlerine kefil olacaklardı.

6. maddeye göre; devlet merkezinde çıkacak herhangi bir kargaşalık ânında, pâdişâhtan izin almak için vakit harcamadan İstanbul'a yürüyeceklerdi.

7. maddeye göre; vergi miktarları âyân ve hükûmetin görüşmeleri sonunda belirlenecekti.

Bu vesîkanın altındaki ekte ise, özetle şöyle deniliyordu: Yapılacak işlerde bu şartların esas tutulması gerektiğinden, zamanla değişmesini önlemek üzere, bundan sonra sadrâzam ve şeyhülislâm olacaklar, bu makâma geçtikleri zaman bu senedi imzâlayacaklar ve harfi harfine uygulanmasına çalışacaklardır. Bu senedin bir sûreti beylikçi kaleminde, bir sûreti pâdişâhın yanında bulunacak ve gereken kimselere oradan kopyeleri verilecek, pâdişâh, kendisi bu şartların uygulanmasına nezâret edecekti.

Devletin âyâna ipotek edildiği, pâdişâhın yetkilerinin kısıtlandığı bu senedi imzâ edenler arasında, bir tarafta en yüksek derecedeki ulemâ (şeyhülislâm, nakîb-ül-eşraf ve kazaskerler), devlet ricâli (yeniçeri ağası, sipâhîler ağası) öbür tarafta o zaman pâyitahtta hazır bulunan belli başlı âyânlar (Cebbârzâde, Karaosmanoğlu, Sirozlu İsmâil Bey ve Çirmen mutasarrıfı) vardı.

Pâdişâhın tuğrası konulan bu sened, pâdişâhın âyânlara taahhüdleri şeklindeydi. İş başına gelen her sadrâzamın bu senede yeminle bağlı olması, yalnız pâdişâha karşı değil, âyânlara karşı da sorumlu olması durumunu çıkarıyordu. Vergiler bile, vükelâ ile âyânlar arasında kararlaştırılacaktı. Bütün bu sebepler, pâdişâh ve saray çevresinin sened-i ittifaka muhâlefetini îcâb ettiriyordu. İdâreye tam hâkim olan Alemdâr'ın korkusundan kimse ses çıkaramıyordu.

Alemdâr Mustafa Paşa, birkaç aylık iktidârında sekbân-ı cedîd adıyla bir askerî teşkilât kurdu. Yeniçeri ocağının hoşuna gitmeyecek bâzı ıslâhâtlara girişti. Kendisinin bâzı hareketleri ve yeniçerilerin hoşuna gitmeyen işleri isyâna sebep oldu. İsyânda Alemdâr öldü. Islâhâtları netîce vermedi. Âyânlar arasında birlik kalmayıp kısa zamanda dağılmaları üzerine sened-i ittifak hükümsüz kaldı. Âyanların ileri gelenleri zamanla ortadan kaldırıldı. Sultan İkinci Mahmûd Hanın dirâyetli idâresi netîcesinde merkezî otorite sağlandı.

Sened-i ittifâkla, 1839'da Mustafa Reşîd Paşa tarafından îlân edilen Tanzîmât fermânı arasında bâzı benzerlikler vardır. Bunların en bârizi, her ikisinin de devleti ipotek altına almasıdır. Sened-i ittifak, devleti âyânlara bağlı kılarken, Tanzîmât fermânı yabancı devletlere ipotek etmiştir.

SENEGAL

DEVLETİN ADI ..... Senegal Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Dakar

NÜFÛSU 7.691.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 197.000 km^2

RESMİ DİLİ ..... Fransızca

DÎNİ .....İslâm

PARABİRİMİ .....CFA Frankı

Batı Afrika'da Atlantik kıyısında 12°19' -16°42' kuzey enlemleri ve 11°22'-17°32' batı boylamları arasında yeralan ve kuzeyinde Moritanya, doğusunda Mali, güneyinde Gine ve Portekiz Ginesi ve batısında Atlantik Okyanusu ile çevrili bağımsız bir devlet.

Târihi

Senegal'in ilk târihi hakkında elde mevcut bilgiler çok az olup, kesin değildir. Bunun için Senegal târihini, 11. yüzyılda Müslümanlıkla şereflenen, Senegal Nehri orta bölümlerinde kurulmuş, Tekrur Krallığı ile başlatmak uygundur. On beşinci yüzyıl başlarında ilk olarak, Avrupalılardan Portekizliler ülkeye ulaştılar. Daha sonra 17. yüzyılda, Fransızlar bölgeyi kontrolları altına aldılar. Bir müddet

Fransız Batı Afrikası olarak kaldı. 1960 yılında bağımsız oldu. Bundan sonra Fransa'nın nüfûzu altında demokratik hayâta girdi.Progressiste Sénégalaise Birliği Başkanı olan, Léopold Senghor ülkenin ilk devlet başkanı oldu. 1963'te bir ihtilâl teşebbüsü atlatıldı. 1968 yılında işçilerle anlaşmazlıklar çıktı. Başbakan Andou, 1981 yılında Başkan Abdou Senghor'un emekliye ayrılmasından sonra devlet başkanı oldu. 1988'de olağan üstü hal îlân ederek başkanlığa devam etti. 1982 yılında Gambia ile ortak bir federasyon kuruldu. Bu federasyonda ülkeler bağımsızlıklarını koruyor ve yalnız savunma ve mâlî hususlarda birleşiyorlardı. Bu birlik daha sonra çıkan anlaşmazlıklar yüzünden 1989 Eylülünde bozuldu. Hükûmet, ülkeyi istikrarsızlığa sürükleyen iç ve dış karışıklıkların üstesinden gelme yolunda büyük atılımlar gerçekleştirdi. 8 Nisan 1991'de Başkan Abdou başbakanlığa Habib Thiam'ı getirdi. 1993'te yapılan seçimlerde Abdou tekrar başkanlığa seçildi.

Fizikî Yapı

Senegal yaklaşık olarak 197.000 km^2lik bir yüzölçüme sâhiptir. Bağımsız Gambia Cumhûriyeti, Gambi Nehri boyunca Senegal topraklarıyla çevrilmiş olup, onun güney parçası olan Casamance bölgesinin çoğunu diğer topraklarından ayırır. Gambia ülke içerisine 320 km kadar girmiştir.

Ülkenin çoğu dalgalı arâzi olup, ortalama 200 m civârında yüksekliğe sâhiptir. Güneydoğuda yer alan Fouta Djallon Dağları eteklerinde ise, yükseklik yaklaşık 500 m kadardır ve ülkenin en yüksek yeri bu dağlardır.

Senegambia bölgesi, Atlantiğe dökülen dört nehir tarafından kesilmiştir. Senegal, Saloum, Casamance ve Gambia nehirleri. Senegal Nehri ülkenin kuzey sınırlarını teşkil eder ve ülkenin en uzun nehridir.

Ülkenin batı kıyıları rüzgârlarla aşınmış olup, sâhil şeridi kısmen bataklık arâzidir. Verde Burnu, okyanusa doğru girmiş olup, tepelik ve kayalık bölgedir. Onun geri kalan kısmı ise yarı çöl bir haldedir.

İklim

Senegal, yağışların miktarları göz önünde tutulursa üç ayrı bitki örtüsüne sâhip üç bölgeye ayrılır; Sahelian, Sudanik ve Casamance bölgeleri.

Sehelian bölgesi, ortalama 350 mm kadar yağış alır. Bölge kaba otlar, dikenli çalılıklar ve akasya fundalıklarıyla kaplıdır. Bunun güneyindeki Sudanik bölge ise yaklaşık 900 mm yağış alır. Burada bitki örtüsü daha kalın ve daha çoktur. Genellikle ipek-pamuk ve baobab ağaçları sayıca fazladır ve akasya fundalıkları daha iridir. Casamance bölgesinde ise yağışlar, yaklaşık olarak 900 ilâ 1500 mm arasında değişir. Ülkenin güneybatısı bataklık ve yer yer tropikal ormanlarla kaplıdır. Ormanlık olmayan kısımlar ise yeşillik arâzidir ve bol yağış alır. Verde Burnu ise, kısmen yarıçöl ve kısmen kayalık ve tepelik bir bölgedir. Kıyı şeridiyse umûmiyetle çamurlu arâzi olup, tropikal mangrov ormanlarıyla örtülüdür.

Senegal'in iklimi bâzı tezatlıklar arz eder. Kıyılar ve özellikle Dakar'ın kuzey kesimleri, deniz meltemlerine açık olup, tatlı bir iklime sâhiptir. Bölgede ocak ayı, sıcaklık ortalaması yaklaşık 23°C civarındadır. Kuzeye gidildikçe Büyük Sahra'ya yaklaşılacağından sıcaklık birden artar. Casamance'nin güneyinde, kıyı rüzgârlarından dolayı nem oranı yüksektir.

Ülkede belirgin bir kuru ve bir de rutûbetli iki dönem mevcuttur. Rutûbetli mevsim Sahelian bölgesinde daha çok görülür ve hazirandan ekime kadar sürer. Sudanik bölgesindeyse mayıstan ekime ve Casamance'de mayıstan kasıma kadar rutûbetli mevsim hüküm sürer.

Tabiî Kaynakları

Senegal çevresine hayat ve canlılık getiren Senegal, Saloum, Casamance ve Gambia nehirlerinin suladığı dört ayrı bölge, çeşitli bitki örtülerine sâhiptir. Kıyılarda tropikalmangrov ormanları, Sudanik bölgesinde ipek ve baobab ağaçları ve akasya fundalıkları mevcuttur.

Ülkede pek fazla vahşi hayvan bulunmaz. Evcil hayvanlardan daha çok sığır, koyun ve keçi yetiştirilir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Yaklaşık 7.400.000 civârında bir nüfûsa sâhiptir. Nüfus yoğunluğu kilometrekareye 38 kişi kadardır. Yıllık ortalama nüfus artışı % 2,9 dolayındadır. Nüfûsun ekserisi şehirlerde yaşar ve yaklaşık % 10'una yakın bir bölümü başşehir Dakar'dadır. Ülkenin diğer büyük şehirleri şunlardır: Kaolack, Thiéc, Rufisque, St. Louis.

Senegal karışık bir etnik yapıya sâhip olup, büyüklü küçüklü birçok gruplardan teşekkül etmiştir. Nüfûsun % 37'sini Volof, % 18'ini Serer, % 17'sini Peul, % 9'unu Diola ve % 9'unu Mandingolar meydana getirir. Geri kalan % 10'luk kısmı ise birçok küçük etnik gruptur.

Voloflar nüfûsun çoğunluğunu teşkil ederler ve genellikle yerfıstığı üretimiyle uğraşırlar. Tekrur Krallığı soyundan gelen Peulların diğer adı Fulanilerdir ve göçebe hayâtı yaşarlar. Casamance çevresinde

yaşayan Diolalar, Berberî kökenlidirler. Serer ve Mandingolar ise çiftçilikle uğraşırlar.

Nüfûsun % 95'ine yakın bir bölümü Müslümandır. Ayrıca bir miktar Hıristiyan da vardır. Serer ve Diola kabileleri hâricindeki grupların büyük bir bölümü, 19. yüzyıl sonlarına doğru İslâmiyetle şereflenmişlerdir.

Ülkenin resmî dili Fransızcadır. Uzun süre Fransız baskısı ve nüfûzu altında kaldığından, Fransızca yaygındır. Ayrıca her kabilenin kendi yerli dili mevcuttur. Bunlardan Volof, Fulani ve Mandingo dilleri biraz daha fazla konuşulur.

Okuma-yazma oranı düşük olup, % 10 civarındadır. Genç nüfûsun % 65'ine yakın bir bölümü okula gitmektedir. Öğretim dili ve modeli Fransızca ve Fransız modelidir. Yüksek öğrenim vardır. Dakar Üniversitesinde 2000 yerli ve 2000 yabancı uyruklu öğrenci öğrenim görür.

Siyâsî Hayat

Senegal Cumhûriyeti başkanlık sistemine dayanır. 1978 yılından bu yana demokratik çok partili hükümet tipine geçilmiştir. Ülkenin ilk başkanı, ülkenin uzun yıllar liderliğini yapmış olan Léopold Senhor'dur. Hükümeti başbakan ve onun başkanlığındaki bakanlar kurulu teşkil eder. 20 Eylül 1991'de kabul edilen anayasa ile Devlet Başkanı yedi senede bir halk tarafından seçilir. En fazla iki dönem görev yapabilir. Senegal idârî olarak 8 bölgeye ayrılmıştır. Yasama organı olan Millî Meclis 120 üyeden meydana gelir ve üyeler beş yılda bir seçilir. Seçmen yaşı on sekizdir.

Ekonomi

Senegal ekonomisi genellikle tarıma dayanır. En çok yerfıstığı yetiştirilir ve bunun ekonomiye büyük faydası dokunur. Yalnız son zamanlarda bu üretim azalmıştır. İşçi gücünün % 70'ine yakın bir bölümü tarım alanındadır. Diğer önemli tarım ürünleri; darı, pirinç ve süpürge darısıdır. Hayvancılık pek gelişmemiştir. Genellikle sığır, keçi ve koyun yetiştirilir. Ülke topraklarının % 15'ine yakın bir kısmı ekime elverişlidir.

Senegal hemen hemen önceki Fransız Batı Afrika topraklarının en çok endüstrileşmiş ülkesidir. Buna rağmen endüstri ve sanâyi ekonomide pek büyük bir rol oynamaz. Gıdâ ve balıkçılık sanâyii mevcuttur. Ülkede çıkarılan en önemli tek mineral fosfattır.

Senegal'in para birimi CFA "Afrika Para Cemiyeti" (Mali Topluluğu) Franktır. İthâlâtının büyük bir bölümünü Fransa'dan ve bir miktar da ABD'den yapar. Kendi ürettiği malları ise daha çok Fransa ve İngiltere'ye ihrâc eder.

Dışarıya genellikle yerfıstığı ve ürünleri ile fosfat satar ve dışardan daha çok motorlu taşıt, pirinç, şeker, makina ve tekstil ürünleri alır.

Senegal, çok iyi geliştirilmiş bir ulaştırma sistemine sâhiptir. Karayollarının uzunluğu yaklaşık 15.000 km civârındadır. Bu yolların ancak % 30'u asfaltlanmıştır. Şehirler düzgün bir demiryoluyla birbirine irtibatlıdır. Hemen her şehirde havalimanı mevcut olup, düzenli bir iç hat sistemi vardır.

SENTEZ (Kimyâ);

Alm. *Synthese (f),* **Fr.** *Synthese (f),* **İng.** *Synthesis.* Basit kimyâsal maddelerden kompleks bileşiklerin türetilmesi. Günlük hayatta kullanılan birçok madde sentez yoluyla elde edilir. Her ne kadar anorganik maddelerin sentezleri de sınaî önem taşıyorsa da sentezde en büyük pay organik maddelerin sentezindedir.

Anorganik kimyâda önemli sınâî sentezler olarak, sülfürik asit, nitrik asit, hidroklorik asit ve amonyak gazının sentezleri sayılabilir. Organik kimyâ sahasındaki sentezlerle de parfümler, ilâçlar, boyar maddeler, reçineler vs. ürünler elde edilmektedir. Sentez metodları özellikle organik kimyâ alanında 1828 yılından sonra büyük gelişmeler kaydetmiştir. Alizarin, indigo ve idantren boyalarının sentezleriyle endüstriyel sentezler önem kazanmaya başlamış ve bugüne kadar milyonlarca bileşik, sentez yoluyla elde edilmiştir.

Kimyâsal sentezlerin amacı, başlıca üç ana hedefe yöneliktir: Belli bir ürün için sanâyinin talebini karşılamak; kompleks yapılı tabiî organik bileşiklerin yapılarını aydınlatmak ve tabiî halde bulunmayan yeni kimyâsal bileşikler üretmek. Sanâyinin ihtiyacını karşılamak için yapılan sentezlere sayısız misâller vermek mümkün olmakla berâber sun'î gübrelerin hammaddelerinden olan amonyağın, azot ve hidrojenin senteziyle elde edilmesidir. Bugün sanâyide elyaf, plastik, ilâç, boyarmadde ve sabun olarak kullanılan pekçok kimyâsal madde sentez yoluyla türetilmektedir.

Diğer taraftan canlılarda bulunan birçok karmaşık tabiî bileşiğin, meselâ alkaloit ve proteinlerin kimyâsal yapıları, ancak bu tabiî maddelerin sentez yoluyla üretilmesinden sonra aydınlatılabilmiştir.

Belirli bir maddenin, kimyâsal ve fiziksel özelliklerine dayanılarak, bir molekül yapısı tasarlanabilirse, bu yapıya uygun olarak sentezle hazırlanan bileşik, söz konusu tabiî maddeyle aynı olduğunda, tasarlanan yapının doğruluğu tespit edilmiş olur.

Tabiî halde bulunmayan özel yapıdaki bir maddenin sentez yoluyla elde edilmesi ve özelliklerinin incelenmesi de kimyasal yapı ve reaksiyon teorilerinin denenmesine imkân sağlar.

SENÛSÎLER;

Seyyid Muhammed bin Ali es-Senûsî'nin 1837'de Afrika'da kurduğu büyük İslâm tarîkatı.

Seyyid Muhammed, 1787 yılında Cezâyir'de çevrenin en asil âilesinin çocuğu olarak doğdu. Tahsilini Fas Üniversitesinde yaptı. Daha sonra genç yaşta Mekke'ye gitti. Hac dolayısıyla İslâm dünyâsının her tarafından gelmiş olan Müslümanlarla görüştü. Bu sırada Hicaz, bozuk îtikât sâhibi Vehhâbîlerin hâkimiyeti altında bulunuyordu. Seyyid Muhammed, Müslümanların bu bozuk yola kaymamaları ve İslâm memleketlerini içine düştükleri esâretin bataklığından kurtarmak için bir tarîkat kurmaya karar verdi. Bu kararla 1848 yılında Cezâyir'e döndü. O sırada Fransa, silâh zoru ile Cezâyir'e yerleşmek için harekete geçmişti. Seyyid Muhammed, Derne civârında dağlık bir arâzide Zâviye-i Beyzâ adını verdiği ilk tekkesini tesis etti. Ateşli vâzlarla kısa zamanda çevresinde geniş ilgi topladı. Her taraf Senûsî tekkeleriyle doldu. Tarîkate girenler evvela şahsî ahlâk ve inançları bakımından en mükemmel seviyeye getirilir, sonra da aynı üstünlüğü etrâflarına yaymak üzere faaliyete geçirilirlerdi. Fakat Senûsîlik hareketinin hedefi yalnız Kuzey Afrika değil, bütün İslâm dünyâsıydı. Müslüman milletlerin sosyal, ekonomik ve kültürel seviyelerinde muazzam bir inkılap vücûda getirerek, İslâm dünyâsını uyandırıp, kalkındırmak ve birleştirmek istiyorlardı.

1895 yılında Seyyid Muhammed vefât edince, yerine oğlu Muhammed Mehdi es-Senûsî geçti. Onun zamânında bütün sahra kontrol altına alındı. Kısa zamanda Güney ve Batı Afrika'da milyonlarca zencinin sistemli bir şekilde Müslüman olmasını sağladılar. Arabistan'a, Malezya'ya ve hatta Hindistan'a Senûsîlik hareketinin temsilcilerini dağıtarak İslâm dünyâsı çapında bir uyanış sağlamaya çalıştılar. Senûsî tarîkatı âdetâ bir devlet hâline geldi.

Senûsiye tarîkatı teşkilâtının çekirdeğini zâviyeler meydana getiriyordu. Senûsî zâviyeleri yalnız talebelerin değil bütün yoksulların sığındığı ve kabul edildiği birer imârethâneydi. Cağbub'daki merkez zâviyede yüksek seviyede eğitim veren ve başka zaviyelerde görevlendirilecek olanları hazırlayan bir medrese vardı. Burada sekiz bin yazmadan meydana gelen bir kütüphâne de bulunuyordu. Senûsî zâviyeleri ayrıca birer askerî üs vazîfesi de görmekteydi. Her Senûsî bir silâh ve binek hayvanına sâhipti. Zenginler ve emrinde işçi çalıştıranlar, yoksulları ve yanlarında çalışanları silâhlandırmakla yükümlüydü. Zâviyelerde silâh tâlimleri de yaptırılıyordu.

Seyyid Mehdi es-Senûsî'nin bizzat kendisine has 50 tüfeği vardı. Bunların bakımını kendisi yapar başka kimsenin bu işe müdâhalesine râzı olmazdı. Cumâ gününü atıcılık ve binicilik eğitimine ayırmış olup, o gün bütün işleri tâtil eder, müridlerinin her birinin, inşaatçılık, marangozluk, demircilik, dokumacılık, gazetecilik vb. işlerle meşgûl olmalarını ve öğrenmelerini sağlamak ister, kendisi de bizzat çalışırdı.

Muhammed el-Mehdî'nin 1902'de vefâtından sonra yerine Ahmed eş-Şerîf es-Senûsî geçti. Ahmed es-Senûsî, Orta Afrika'yı işgâl eden Fransızlara karşı yıllarca süren bir cihâd hareketi başlattı. Modern silâhlarla donatılmış Fransız askerlerine karşı çok büyük kahramanlıklar gösterdi. Ancak çok üstün güçler karşısında Orta Afrika'dan çekilmek zorunda kaldı (1909). İtalya, Libya topraklarını işgâle başlayınca, Ahmed es-Senûsî bu defâ da Türklerle birlikte İtalyanlara karşı harbe girdi. Bu savaş sırasında ilk kez yayınladığı beyannâmeleri "El-Hükümetü's-Senûsîyeti'l-Celîle" adıyla imzâlamaya başladı. Böylece Senûsîye hareketini ilk kez bir devlet olarak îlân etmiş bulunuyordu. Ancak Trablusgarb Harpleri, Türk subaylarında görülen particilik ve hizipcilik gibi fitne tohumları yüzünden başarıya ulaşamadı. Senûsiye müridleri Türk askerlerinin gerilemeye mecbur olmasından sonra da memleketlerini dağlık mıntıkaya çekilerek azimle müdâfaa ettiler. Bu mücâdelelerde kuvvetleri düşman kuvvetine aslâ kıyaslanamayacak bir durumda olduğu hâlde çok büyük kahramanlıklar gösterdiler.

Birinci Dünyâ Savaşında İtalya müttefikleriyle harbe girince, Senûsîler onun karşısında yer aldılar. 1915'te Mısır'ı işgâl eden İngilizlere karşı giriştikleri savaşlar Senûsîlerin büyük kayıplar vermesine yol açtı. Birinci Dünyâ Savaşı sonlarına doğru Ahmed es-Senûsî'nin Osmanlı Sultanı Mehmed Reşad Hanın isteği üzerine İstanbul'a gitmesi üzerine tarîkatin fiilî liderliğini Muhammed el-İdris üstlendi. Ancak 1917'de İtalya'nın Libya'yı ele geçirmesiyle Muhammed el-İdris onlarla antlaşmaya vardı. 1931'de Kufran'ın İtalyanlar tarafından işgâlinden sonra Senûsî iktidârı son buldu. Tarîkat kapatıldı. Muhammed el-İdrîs 24 Aralık 1951'de bağımsız Birleşik Libya Krallığının kralı îlân edildi. (Bkz. Libya)

SEPETÇİLİK;

Alm. *Korbtlechterei,* **Fr.** *Vannerie,* **İng.** *Basketmaking.* Ağaçların ince sürgünlerinden, bitkilerin odunlaşmamış saplarından faydalanılarak yapılan örgü ve el sanatı. Sepetçilik sanatı insanlık târihiyle başlar. Toplumların kültür târihlerine katkısı bulunan sanatlardan birisidir. Bugün Afrika'da Eski Mısırlıların beş bin yıl önce sepet yapımında kullandıkları teknik ve metot kullanılmaktadır.

Sepetçilik güzel bir el sanatı olmakla birlikte, bu sanatta uğraşanların iç dünyâlarını da dışarıya aksettirir. Sepet örgülerindeki zerâfet, renk, doku, desen, şekil çeşitlerinde bunu görmek mümkündür.

Sepetçilik genelde bir el sanatı olduğu için her yöreye göre çeşitli şekilleri vardır. Örülen sepetin hangi amaçla kullanılacağı, örgüsünde kullanılacak malzemeyi ve şeklini belirler. Meselâ tahıl veya sıvı konulacak bir sepetin son derece sık örülmesi, aralarına başka malzemelerin kullanılması lâzımdır. Bunun yanında, kafes, ağ, tuzak vb. yerlerde kullanılacak sepetlerse delikli olur.

Günümüzde çok değişik sepet örme teknikleri vardır. Bunlardan iki tânesi bütün sepet örme tekniklerinin temeli sayılır. Birincisi; tek bir liften yapılan rulo kıvrımlarının birbirleri üstüne dikilmesidir. İkincisi ise; kafes veya hazır örgüdür. Sepet örgü biçimleri bâzan metal bâzan da porselen gibi daha sert malzemelerle de taklit edilmeye çalışılmıştır.

Sepetçilikte genellikle ot, bambu, mısır sapı, saz, saman sapı, böğürtlen, rafya, kamış, bitki saplarıyla, bodur söğüt, kestâne, fındık, siyah akça ağaç vb. gibi ağaç filizleri kullanılır. Bugün sentetik olarak üretilen naylon ve buna benzer liflerden de sepetler yapılmaktadır.

Kökü çok eskilere dayanan sepet örme, sepetçilik sanatı; günümüzde ambalajlama tekniğinin gelişmesiyle biraz gerilemiştir. Çünkü eskiden malların piyasaya sürülmesi, tarım, bahçe, bağ ve balıkçılık ürünlerinin taşınması, pazara götürülmesi ve pazarlanmaları hep sepetle olurdu. Modern ambalaj sanâyii ise bugün sepetçiliği kaldırmıştır. Buna karşılık, ince sepetçilik, özellikle lüks sepetçilik gelişti. Mobilyacılıkta sandalye ve koltuk yapımında da kendini gösterdi.

Sepetçilik yurdumuzda eskisi kadar çok olmamakla birlikte; Konya, Kastamonu, Kocaeli-Karamürsel, Rize, Edirne, Kırklareli illerinde bugün de varlığını hâlâ devam ettirmektedir. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde özellikle Trakya bölgesinde yaşayan Çingelerin başlıca geçim kaynaklarıdır.

Sepetler kullanılacakları yerlere göre çeşitli boy, biçim ve isimde yapılır ve kullanılır.

SEPİCİLİK (Tabaklık, Debagat);

Alm. *Gerben, Gerbergewerbe (n),* **Fr.** *Tannage (m),* **İng.** *Tanning.* Hayvan derilerini kullanılacak hâle getirmek için yapılan işlemler. Sepicilik aslında debagat (debbâgât) işleminin bir safhasıdır. Fakat debagatla sepicilik aynı mânâda kullanılmaktadır. **Debbâğ=**tabak, sepici, deri terbiye eden; **debbâğhâne (tabakhâne):** Hayvan derilerinin terbiye olunduğu, sepilendiği yer demektir. Sepicilik nebâtî (bitkisel) ve mâdenî maddelerle yapılabilir. Burada önemli olan bitki veya mâden değil, bunların terkibinde bulunan "tanen" denen maddedir. Sepilenecek derinin, tâze veya kuru olsun üzerindeki kılların ve içindeki et parçalarının temizlenmiş olması lâzımdır. Bunun için kireçten faydalanılır.

Bitkisel sepileme: Eskiden deriler, bazı ağaçların kabuğundan elde edilen bir maddeyle sepilenirdi. Bu ağaç kabuklarının terkibinde bulunan **tanen,** sepileme işini yapar. Tanen proteinle birleşerek bozulmayan, stabil bir yapı meydana getirir. Sepilenmemiş deri protein yapısındadır. Tanen ile muâmeleden sonra, bu yapı tanen-protein kompleksi teşkil eder ve kullanılan deri hâlini alır. Günümüzde bitkisel kaynaklı sepi maddeleri elde edilmiş olup, bunlar tek başına münferiden veya karışım halde kullanılmaktadır.

Mâdensel sepileme: Diğer adı **krom sepilemesi'**dir. Bu usûlde tanenin yaptığı işi krom veya kromlu bileşikler yapmaktadır. Proteinle stabil, bozulmayan bir yapı teşkil ederek kullanılan deriyi meydana getirir.

Sepilenecek deriler, içinde tanenli su bulunan havuzlara atılır. Burada derinin cinsine göre, birkaç aydan bir-iki yıla kadar bırakılır. Bu zaman zarfında arasıra sulanarak kurumalarının önüne geçilir. Tanenli suyu iyice emen deriler, sağlam bir yapı kazanmışlardır. Havuzlamadan sonra suyu süzülerek alınan deriler, fırçalanıp, havadar bir yerde kurutulur. Derilerin yumuşatılması için üzerinden vurulur. Böylece sağlam, dayanıklı deri elde edilmiş olur. Sepilenmesi tamamlanan deriler muntazam olarak kesilir. Kullanılacağı yere göre boyanır, cilâlanır. Böylece kullanılacak duruma getirilmiş olur.

SEPTİSEMİ;

hastalık yapıcı mikroorganizmaların kanda bulunarak ateş, zayıflık, titreme gibi belirtileri ortaya çıkarması. Hastalık yapıcı mikroplar kana; herhangi bir yaradan, sıyrıktan, mevcut olan bir hastalıktan dolayı bir organdan karışabilir. Hastalığın yukarıda zikredilen belirtiler, mikrobun kendisinden veya saldığı zehirlerden, toksinlerden dolayı ortaya çıkabilir. Bundan dolayı hastalığa halk arasında **kan**

zehirlenmesi denir.

Septisemide, kandan yapılan kültürler, mikrobun teşhisinde yardımcı olur. Böylece mikrobun cinsine göre en etkili antibiyotikle tedâviye başlanır. Septiseminin bir tipi olarak nitelenebilecek olan **piyemi**'de ise, kanda irin yapıcı mikroplar bulunur. Bunlar mikrobun bulunduğu abse veya iltihaplı kısmın dışında, birçok bölgede çeşitli büyüklüklerde **abseler** ortaya çıkartırlar. Bunun da tedâvisi yüksek doz, uygun antibiyotikle yapılır.

SER (Bkz. Sera)

SERA;

Alm. *1. Gewächshaus (n), Wintergarten (m), 2. Zitronenpresse (f),* **Fr.** *1. Serre (f) 2. Prese-citron,* **İng.** *1. Greenhouse 2. Lemon-squeezer.* Sıcak iklim ve bölgelerde yetişen ve kışın soğuktan zarar gören bitkilerin konduğu, kısmen veya tamâmen camla kapalı yer. **Ser** veya **limonluk** olarak da bilinir. Genelde portakal, limon, muz ve bunlara benzer nârenciye bitkileri buralarda yetiştirildiği ve saklandığı için, böyle bir düzen ve sisteme limonluk adı verilmiştir. Cam, ışığı geçirdiğinden sera bitkilerinin gelişimine, fotosentezine imkan sağlar. Bu arada serayı rüzgâr ve soğuktan da korur. Seralar soba, kalorifer veya elektrik sistemleriyle ısıtılmaktadır. Seralarda çoğunlukla alçak bir tuğla duvar üzerine metal veya ahşap iskelet yapılır. Camlar iskelete takılır. Kapılar üzerinde de küçük havalandırma pencereleri bulunur. Seraların yönü güneş ışığını rahat alabilecek şekilde seçilir. Modern seralar, kapalı havalarda cıva buharlı lambalarla aydınlatılarak "sun'î güneş ışığı" sağlanır. Böylece sera bitkilerinin fotozentezinin devamı sağlanır.

İlk seranın, 15. yüzyılın sonlarına doğru İtalya'da bir botanik bahçesinde kullanıldığı tahmin edilmektedir. Daha sonra özellikle Avrupa'da, 17. yüzyılda, camın özelliğinden faydalanılarak koruyucu ve ışık geçirici seralar yapılmaya başlandı. Bu seralar, soğuk, ılık, sıcak olmak üzere üç kısma ayrılır. Bunların içlerinde Akdeniz bölgesi, tropik ve astropik bölgelerin bitkileri de yetiştirilirdi. Seraların; toprak üstünde, toprak içinde ve duvara dayalı olmak üzere kısımlara ayrılan cinslerine Akdeniz bölgesinde rastlanmaktadır.

Dünyâda yaygın olan sera çeşitleri:

Soğuk sera: Hafif donlardan zarar gören bitkilerle sıcaktan etkilenen bitkiler buralarda saklanır. Isıtma tertibatıyla, ısı derecesi sıfırın ancak birkaç derece üstünde tutulur.

Sıcak seralar: Ekvator ve tropik bitkilerin yetiştirildiği yerlerdir. Bunlarda sıcaklık normalde 30°C'de tutulur. Sıcaklığın 15°C'nin altına düşmesi tehlikelidir. Bunun için kuvvetli bir ısı düzeniyle havanın nemini de yüksek tutmak için bol suya ihtiyaç vardır.

Ilık seralar: Avusturya ile GüneyÇin bitkileri için kullanılır. Seralar içindeki sıcaklığın 10°-15°C arasında olması gerekir.

Toprak içindeki seralar: Genellikle üretme çiftliklerinde bu tip seralar kullanılır.

Üretim seraları: Çok sık, fide ve bitkilerin yetiştirilmesi için kullanılır. Bu tip seralarda ısıtma tertibatı alttan yapılır. Genelde cam çerçeve ile örtülmüş yastıklardan meydana gelir ve çok masraflıdır. Turfanda fide yetiştirmek için, eğik camla örtülmüş basit yapılı seralar da kullanılır. Halk arasında bunlar **camekân** olarak bilinir.

Duvara dayalı seralar: Kuzey tarafı duvara dayandırılıp, güneşin güneyden tamâmen içeri girmesi sağlanır. Az ısıya ihtiyacı vardır. Masrafı azdır.

Çabuk olgunlaştırma seraları: Bu tip seraların çeşidi, içinde olgunlaştırılacak bitkiye ve meyveye göre değişir.

Hangi tip sera olursa olsun, mutlaka bol güneş alabilecek özelliğe sâhip olması lâzımdır.

SERA GÖLÜ;

Trabzon-Akçaabat arasında bulunan göl. Bu göl 1950 yılında Sera Deresi Vâdisinde, kışın meydana gelen bir heyelan sonucu ortaya çıkmıştır. Küçük karekteristik bir set gölüdür. Bulunduğu Sera Vâdisi, volkanik bir arâzidir. Burada akan derenin sol yamacından heyelan sebebiyle kopan kayalar, derenin normal akışını önleyerek suların birikmesine sebep olmuştur. Biriken sular zamanla 4 km uzunluğunda 20-55 m derinliğinde bir göl meydana getirmiştir.

SERAHSÎ;

İslâm âlimlerinin meşhurlarından. Hanefî mezhebinde büyük fıkıh âlimidir. İsmi, Muhammed bin

Ahmed bin Ebî Sehl Serahsî'dir. Künyesi Ebû Bekr, lakabı Şems-ül-Eimme'dir. 1010 senesinde Türkistan'ın Serahs şehrinde doğdu. 1090'da vefât etti. Serahs'a izâfeten Serahsî denildi. Serahs şehri, Meşhed ile Merv arasında eski bir şehir olup, bugün İran-Türkmenistan sınırı üzerindedir.

Ebû Bekr Serahsî, tahsilini Buhârâ'da yaptı. Fıkıh ilmini, zamânının en meşhûr âlimlerinden Şems-ül-Eimme Ebû Muhammed Abdülazîz bin Ahmed Hulvânî'den öğrendi. Uzun yıllar bu hocasının derslerine devam edip, fıkıh ilminde çok iyi yetişti. Başka âlimlerden de ders gördü. Devletler hukûku husûsunda âlim İmâm-ı Muhammed Şeybânî'nin bu husûstaki eserleri üzerinde ihtisâs sâhibi olan Ebü'l-Hasan Ali bin Muhammed bin Hüseyin ile Ebû Hafs Ömer bin Mensûr el-Bezzar'dan ders aldı. Hocası Hulvânî'den (rahmetullahi aleyh) sonra onun yerine geçti. İlimdeki üstünlüğünden dolayı Serahsî'ye de hocası gibi **Şems-ül-Eimme** (Âlimlerin, İmâmların Güneşi) lakabı verildi. Zamânının meşhûr âlimlerinden olan Serahsî'den de; Burhân-ül-Eimme Abdülazîz bin Ömer bin Mâze, Mahmûd bin Abdülazîz Özcendî, Rüknüddîn Mes'ûd bin Hasan, Osman bin Ali bin Muhammed Beykendî fıkıh ilmini öğrendi.

Çok ibâdet eden ve zâhid bir zât olan Serahsî hazretleri, kelâm ve münâzara ilminde de âlim bir zâttı. Ömrü hep ilim öğrenmek, öğretmek ve dîne hizmet etmekle geçti. Bu husûsta pekçok sıkıntıya katlandı. Mükemmel eserler yazdı. Osmanlı Şeyhülislâmı Kemâl Paşazâde, Serahsî'nin müctehid fil mesâil tabakasından (meselede müctehid) olduğunu bildirmiştir.

Hayâtının son on senesi sıkıntılı geçti. Zamânının hâkânına nasîhat kâbilinden söylediği sözler sebebiyle hapse atıldı. Hapisteyken de ilmî çalışmalarını sürdürdü. Otuz ciltlik **Mebsûd** adlı meşhur eserini bu sırada meydana getirdi.

Hapisliğinin son aylarında, memleket iç savaşlarla karışmıştı. Tam bu sıralarda, İmâm-ı Muhammed Şeybânî'nin devletler umûmî hukûku ile ilgili **Siyer-i Kebîr'**ini şerh etmeye başladı. Bu kitâbı, devletler hukûku sâhasında ilk yazılan eserdir. 1087 senesi 20 Rebîülevvelde hapisten çıkarıldı. Hapisten çıkarıldıktan bir müddet sonra Fergana'ya gitti. Fergana emîri, Emîr Hasan kendisini büyük bir memnûniyetle kabul edip, izzet ve ikrâmda bulundu. Talebeleriyle kendi sarayına alıp, orada çalışmalarını istedi. Sonra hapisteyken başladığı eserlerle birlikte, ötekilerini yazdırdı. Ömrünün son yıllarını Fergana'da geçiren Serahsî hazretleri, orada da âlimler ve halk tarafından çok sevilmiş, önemli meseleler için mürâcaat kaynağı olmuştur.

Eserleri:

1) Kitâb-ül-Mebsût: 30 ciltlik meşhûr eseridir. 15 cilt ve 10 cilt hâlinde iki ayrı baskısı vardır. Bu kıymetli eser, Hakîm-i Şehîd'in **Kâfî** adlı eserinin şerhidir. **2) Eşrât-üs-Sâat:** Bu eserini, talebeliği sırasında hocası Şems-ül-Eimme Hulvânî'nin kıyâmet alâmetleri ile ilgili dersleri sırasında tuttuğu notlardan yazmıştır. 3) **Şerhi Ziyâdât-üz-Ziyâdât, 4) Şerhi Câmi-ul-Kebîr, 5) Şerhi Câmi-us-Sagîr, 6) Şerh-ül-Muhtasâr fil-Fıkıh, 7) Şerhi Siyer-i Kebîr:** İmâm-ı Muhammed Şeybânî'nin **Siyer-i Kebîr** adındaki meşhur eserine yazdığı şerhidir. Antepli Muhammed Münib Efendi tarafından Türkçeye tercüme edilen ve 1826'da basılan bu eser, cihâda âit ince bilgileri ihtivâ etmektedir. **8) Muhtasar-ı Tahâvî Şerhi, 9) Şerhi Kitâb-ün-Nafakât, 10) Şerhi Edeb-ül-Kâdî. 11) Fevâid-ül-Fıkhıyye ve Kitâb-ül-Hayz, 12) Usûl:** İki cilt olan bu eseri de basılıdır.

SERAMİK;

Alm. *Keramik (f),* **Fr.** *Ceramique,* **İng.** *Ceramic.* Genellikle kil minerallerinden yapılan, plâstik hamurun şekil verilip, pişirilmesiyle elde edilen çanak çömlek gibi kaplar, testiler; tuğla ve kiremit gibi düşük sıcaklıkta yumuşak pişirilmiş toprak eşyâ ve yüksek sıcaklıkta sert pişirilmiş olan porselen eşyânın tamâmı. (Bkz. Tuğla, Kiremit)

İnsanlar çok eski çağlardan beri pişirilmiş toprak kapların, çeşitli tesirlere daha dayanıklı olduklarını biliyorlardı. Çünkü ilk insan hazret-i Âdem'e birçok ilimler öğretildiği gibi, seramik sanatı da öğretildi (Bkz. Âdem Aleyhisselâm). Târihçiler pişirilmiş kil eşyâlardan insanların zaman içindeki hareket ve medeniyetlerini belirlemek için faydalanmaktadırlar.

Neolitik devrin en eski belli başlı seramik merkezleri Anadolu, Mısır ve Mezopotamya'dır. Genellikle en eski seramik malzemeler, bu bölgelerdeki kazılarda elde edilmiştir. Yunanistan'a seramik bu bölgelerden gitmiştir. Ele geçirilebilen seramiklerin en eskisi M.Ö. 7000 yılına âit olup, Filistin'dekiYeriko, Anadolu'daki Hacılar köylerinde ve Yakındoğu'da bulundu. Filistin seramiğiyle Hacılar (Burdur yakınında) seramiği arasında süs farkı vardır.

Selçuklu öncesi Türk seramik sanatı: Kolay kırılabilen seramik dâimâ hareket eden göçebelerin değil, aksine yerleşik toplumların sanatıdır. Bugün Türkistan Aşkaabat'ta yapılan kazılarda, M.Ö. 3000-2000 yıllarına âit seramik şekiller ele geçirilmiştir. Bu formların sulandırılmış kille üzerinin kaplandığı görülmektedir. Kansu'nun kuzeyinde Uygur Türklerinin ataları sayılan, Çinli târihçilerin

Ting-Sing diye isimlendirdikleri Türk boyları da engobe üzeri sigrafitto veya kalıpla damgalı seramikler yapmaktaydı. Bu bölgede ocak ile çömlek işlerini birleştiren üç ayaklı seramik şekilleri yaygındı. Çinliler buna **ting ve sing** ismini verirken Türkler **kuzec** ismini veriyorlardı. Bu devirde feldispat ve kurşun karışımından yapılan beyaz ve yeşil renkli sırlar kullanılmıştır.

Mîlât sıralarında Hun Türkleri, Doğu Asya'da Çin'e komşu olarak yaşamaktaydılar. Doğu Hun İmparatorluğunu ortadan kaldırarak ticârete başlayan Çin tüccarları, Çin seramiklerini de Türklerin bulunduğu İç Asya'daki yerleşim merkezlerine, yavaş yavaş tanıtmaya başladılar. Oğuz Türklerinde **çanak** kelimesi topraktan yapılan bütün üretim biçimine verilen isimdi. Çömlekçi tornasını çevirmeye **ayak evürmek** sıralayana da **ayakçı** ismini veriyorlardı. Kuzey Doğu Türkistan'daki Kaşgar şehri, Budist devrinden îtibâren seramik ve keramik sanatına sahne olmuştur. Sırlı ve renkli sırlı(yeşil) testi, ibrik, çanak gibi biçimler yanında maskeler ve duvar kaplamaları yapılmıştır.

Hakânî devri seramiklerinde kırmızı ve beyaz kil, hamur olarak kullanılıyordu. Aynı renk killerin inceltilmesiyle astar hazırlanıyor, astar ve boyanın renklendirilmesi için, demir ve mangan oksitleri kullanılıyordu. Hakânî devri mîmârî süslemesinde yenilikse, Arap harfleriyle kitabelerin yazılmış olmasıdır. Hakânî Türklerinin İslâm seramik sanatına diğer bir katkısı, sırlı mozaik ve seramik kaplamayı mîmârî yüzeylerde de kullanmış olmasıdır. Bu devir seramikleri Kara Hitaylar ve Selçuklularla Moğolların saldırısı sonucu önemini kaybetmiştir.

İslâm seramiğinin asıl gelişimi 9. yüzyılda, Samarra şehrinde ortaya çıkar (883-838). Abbâsî halifeleri yüksek bir sanat devrine sâhip olmakla berâber, bu merkezde yürütülen seramik faaliyetlerini zaman zaman desteklemişlerdir. Samarra'da ilk defâ perdah tekniğinde İslâm seramikleri ortaya konmuştur.

Türk seramikleri içinde ayrı bir dönem, Karluk seramiklerinde görülür. M.S. 9 ve 10. yüzyıllarda hayvan uslûbu Karluk seramiklerinde geniş bir yer tutar. Bu bölge sonradan Samanoğulları etkisiyleİslâmî dekoru sevmiştir. Türkler Orta Asya'dan Semerkant'a yaklaşmışlardır. İslâm seramik sanat târihinde 12. yüzyıl dönüm noktasıdır. Selçuklu öncesi bilinen seramik teknikleri ve süslemeler 10 ve 13. yüzyıllarda Selçuklu seramikçileri tarafından daha da zenginleştirilmiş, perdah tekniği yanında çok renkli sıraltı ve sırüstü seramik teknikleriyle yeni şekiller ortaya konmuştur. Selçuklularla başlayan ve merkez olarak belirtilen seramik üretim grupları, Anadolu Selçukluları ile Anadolu'ya girmiş, böylelikle Osmanlılar sonuna kadar, Anadolu'da seramik merkezlerini muhâfaza etmiştir.

Anadolu Selçuklu seramik sanatı: Anadolu öncesi Türk sanatı ve İslâm sanatlarında, seramik oldukça yaygındır. İslâm devletlerinde Abbâsîler, Samanoğulları, Karahanlılar, Fâtımîler, İran Selçuklu seramikleriyle Anadolu'nun kendine has seramikleri arasında benzerlikler görülür. Erken İslâm seramik sanatının birçok çeşit ve kalitede ürünlerini sunan Büyük Selçuklulardan firuze yeşili, kobalt mâvisi, kahverengi ve renksiz transparenk sırlar en bol ve basit örnekleri teşkil eder. Anadolu Selçuklu seramik çeşitleri arasında İslâm seramik sanatının geleneksel sırsız kırmızı hamurlu gevşek hamur yapısında vazo, sürâhi, kâse, ayaklı kab ve küp gibi şekiller yapılmıştır.

Anadolu Selçuklularında bol kullanılan **Lüster tekniği,** günlük seramikler üzerinde hiç kullanılmamıştır. Anadolu'da Selçuklu devri çinilerinin en bol örneklerinin görüldüğü yer başşehir Konya'dır. Bu devir seramiklerinden yüzde 85-90 kuars, yüzde 3-5 alüminyumoksit, yüzde 2-5 kireç, yüzde 2-5 alkali bulunur. Bu sebeple diğer seramiklerden kolayca ayrılır.

Anadolu Selçuklu mîmârîsinde seramik; câmi, mescit, medrese, türbe ve saraylarda görülür. Bunun yanı sıra minârelerde de kullanılan Selçuklu seramiği, sırsız tuğlalardan meydana getirilen düz desenli örneklerin arasında tek renk sırlı tuğla dekarasyon, nâdiren seramik kaplama olarak kullanılmıştır. Sırlı tuğla, mozaik çoğunlukla mîmârîlerin kûfi yazı bordürlerinde bulunur. Bu tuğlalarda kullanılan renkler mangan moru, firuz yeşili ve kobalt mâvisidir.

Osmanlı devrinde seramikçilik: Osmanlı devri seramikçiliği, Selçuklu ve Beylikler devriyle kıyaslama yapıldığında çok çeşitli, bol ve kaliteli seramikler şaşırtıcı örnekler sunar. Osmanlı devrinin en parlak örnekleri, 15 ve 16. yüzyıllarda görülmektedir. **Mâvi-beyaz** diye isimlendirilen bu seramiklerin merkezi **İznik v**e **Kütahya'**dır. Bunlar; sert ve pürüzsüz hamurları, mâvi-beyaz renkleri, ustalıklı desenleriyle üstün seramiklerdir.

Sert ve kaliteli, şeffaf sır altında mâvi tonları ile işlenen desenlerde, Çin tesirli şakayıklar krizantemler, arabeskler, bulutlar, pul, stilize ejder hatta çintemani (üç top) motifleri hâkimdir. Bunların yanısıra lâle, karanfil, bahar dalları gibi çeşitli çiçekler, asma dalları, kuş, geyik, tavşan, balık, hayvan mücâdele sahneleri, nesih ve kûfi yazılar, daha önce görülmeyen zenginlikte ve incelikte bir desen programı sunarak, 16. yüzyılda gelişen sıraltı seramiklere öncü olurlar. Erken örneklerde mâvi tonları koyudur, sonradan daha açık ve tatlı mâviye döner, biraz firuze de kullanılır. Bâzan desenlerde mâvi zemin üzerinde beyazlar yer alır. Lâle, karanfil, sümbül, çiçek demeti kompozisyonlarının işlendiği örneklerde mavi tonları arasında firuzenin de yer alışı dikkati çeker. Çini sahasında çok az mâvi-beyaz tanınırken,

seramiklerde daha önce hiçbir yerde görülmeyen yeni şekiller ve çeşitli malzemeler dikkati çeker.

Kenarlı tabaklar, çukur kâseler, vazolar, ibrikler, maşrapalar, sürahiler ve özellikle Anadolu'da ilk câmi kandilleri görülür.

Selçuklular zamânında seramik merkezi olan Konya, Osmanlılar zamânında bu işi İznik'e devretmiştir. İznik 17. yüzyılda bunu Kütahya'ya devretmiştir. Günümüzde de bu ağır vazifeyi Kütahya hâlâ devam ettirmektedir. Selçuklular zamânında kurulan seramik merkezleri, Osmanlılar zamânında da çalışmaya devam etmiştir. Fakat bunlar sıraltı tekniğiyle çalışmamış, seramik üretimini ellerinde bulundurmuşlardır. Bunlardan bâzıları Konya, Akşehir, Sivas ve Kayseri'dir.

Seramik malzemelerin genel özellikleri: Seramikler malzeme ilminde, kısaca, metal ve ametal elementlerden meydana gelen bileşikler olarak tarif edilir. Çimento betonları, taşlar, camlar, tuğla izolatörler, bütün metal oksitleri seramik malzemelere örnek olarak verilebilir.

Seramiklerde kuvvetli iyonik ve kovelent bağlar yaygındır. Yapılarında serbest elektronlar bulunmaz. Bu sebeple sert, kırılgan, fakat yüksek sıcaklığa metal ve polimerlere göre daha dayanıklıdırlar. Isıl ve elektrikî yalıtkandırlar. Birçok cinsleri özellikle ince tabakaları yarı saydam veya saydamdır. Yüksek sıcaklıklarda elektriği az da olsa iletirler.

Birçok seramik malzemede kristal yapı görülür. Kristallerin dış görünüşü, meselâ sofra tuzunda (NaCl) olduğu gibi kristal yapıyı yansıtır. Yüksek sıcaklıklara dayanıklı refrakter malzeme olarak kullanılan MgO, mekanik zorlama altında, metal kristallerinde olduğu gibi kayma düzlemleri boyunca, kalıcı kayma, şekil değiştirmesi yapar. Mika ise dilinim doğrultuları boyunca ince, çoğu defâ saydam tabakalara ayrılır. Amyant veya asbest çizgisel kristal yapıya, mika ise iki boyutlu kristal yapıya sâhiptir. Kristal yapının üç doğrultuda uzay ağı meydana getirdiği hallerde ise, mekanik mukâvemet ve ısıl kararlılık genellikle daha yüksektir.

Bâzı bileşikler yüksek sıcaklıkta düzensiz yapıya sâhiptir. Sıvı halden hızla soğutuldukları zaman bu amorf yapılarını korurlar. Bunlara aşırı soğumuş sıvılar olarak da bakılabilir. Oda sıcaklığında uzun süre amorf yapılarını koruyan bu cins bileşiklere, genel olarak cam denir. TiC, BN ve ZrN gibi refrakter malzeme olarak kullanılan bâzı karbürlerde ve nitrürlerde ise, metalsi elementlerin bulunması sonucu, kovalent ve metalik bağlar hâkimdir. Yüksek frekanslı elektrik alan uygulamalarında kullanılan seramik manyetik malzemeler, yalıtkan olmaları sebebiyle, metalik olan manyetik malzemelerden üstündürler. Bunlara örnek olarak Ni_8Fe_{16}, Fe_3O_4 ve $Li_4Fe_{20}O_{32}$ verilebilir.

Seramikler sıcaklığa dayanıklı ve iyi yalıtkan olmaları sebebiyle $MgO\text{-}Al_2O_3\text{-}SiO_3$ bileşiminde, motorların bujilerinde ve enerji hatlarındaki izolatörlerde kullanılırlar. Özgül dirençleri 10_{13}-10_{20} ohm cm arasında değişir.

Seramik yarı iletkenler, seramik bileşiklere, çok valanslı geçiş elementleri ilâve edilerek veya iyon çifti eksikliği veya iyon fazlalığı meydana getirilerek elde edilir.

Bâzı seramik kristallerde ise simetri merkezi bulunmaması sebebiyle, kristaller elektrikî polariteye sâhip olur. Örnek olarak $BaTiO_3$ kristalinde Curie sıcaklığı (120°C) altındaki sıcaklıklarda, birim hücre içindeki Ti^{4+} iyonu ve O^{2-} iyonları ters yönde olmak üzere, köşelerdeki Ba^{2+} iyonlarına göre yer değiştirir. Bu yer değiştirme sonucu + ve - yük merkezleri çakışmaz. Bu tür kristaller elektrikî alan tesiri altında boyutlarını değiştirirler. Boyutlarda değişiklik meydana getirecek bir mekanik etki altında ise elektrikî gerilim doğar. Bu tür seramiklere **piezoelektrik seramikler** adı verilir. Ba ve Pb zirkonat ve titanatları ve bunların karışımlarıyle kuvartz bu özelliğe sâhiptir. Kuvartz kristallerinin bu özelliğinden faydalanılarak, hassas zaman ölçen saatler yapılabilmektedir. Baryum titanat ve kurşun zirkonat kristalleriyse basınç ölçme cihazlarında, ses kayıt ve dinleme cihazlarında, yüksek frekanslı ses üreteçleri veya ultrason âletlerinde kullanılırlar.

Seramik mâmüllerin sınıflandırılması: Dünyâda istihsal edilen seramikleri iki gruba ayırmak mümkündür:

1. **Geleneksel seramik:** Bu gruba kil, çimento ve cam gibi (silikat sanâyii) mamülleri girmektedir.

2. **Yeni seramikler:** Bunlar, tek kristaller, sentetik kristaller, ferroelektrikler ($BaTiO_3$), sermetler, püroksitler (Al_2O_3, ZrO_2,BeO gibi) ve nükleer (UO_2) malzeme mâmülleridir. Ayrıca mâmüllerin fizikî, kimyevî ve etnolojik özellikleri gözönüne alınarak bir sınıflandırma da yapılabilir. Buna göre seramikler, kaba seramikler ve pekişmiş seramikler şeklinde ikiye ayrılır.

Seramikleri iş kolu şeklinde de sınıflandırmak mümkündür:

1. Porselen: Kaolen, kuvartz, feldspat ve beyazpişen kil harmanından îmâl edilen, sıvıları geçirmeyen, yarı saydam, genel olarak beyaz renkte, vitralaşmış seramik mâmüllere denir. Seramik târihçesi tahlil

edildiğinde, birbirinden bağımsız ve farklı olarak gelişmiş iki ayrı seramik bölgesi görülür. Birincisi Güneydoğu Asya'da, 8 ve 13. asırlarda gelişmiş **Pers Çinisi** adı verilen **yumuşak** (düşük derecede pişmiş) seramik olup, Kuzey Afrika'dan İberik Yarımadasına oradan da İtalya ve Avrupa'ya yayılmıştır.

Pers Çinisi adı verilen bu yumuşak pişmiş seramik, Avrupa seramiğinin temelini teşkil etmiştir. Diğeri, **sert** (yüksek derecede pişmiş) seramik olup, Tang ve Sung (8 ve 13. asır) devirlerinde Çin'de gelişmiş, oradan Japonya'ya ve daha sonra da, Avrupa'ya geçmiştir. Bu sert pişmiş seramik, Avrupa'da porselen adını almıştır. Hammadde olarak Çinliler Tun ve Petuntse adı verdikleri feldspat, kuvartz ve ince tâneli mika ihtivâ eden bir taş ile paingo, pai-tu veya ngo-tu adını verdikleri beyaz plâstik bir toprak kullanmışlardır. Hamur istenilen plastikliğe erişebilmesi için, uzun bir süre dinlendirilmiştir. Bir raporda hamurun 10 sene bekletildiği ifâde edilmektedir. Sır, değişen saydamlıkta birkaç tabaka olarak tatbik edilmiştir. Bu ise Çin porseleninin mat-parlak karekterini meydana getirmiştir.

Yumuşak Proselen: Beyaz veya fildişi renginde, saydam sırlı ve ince yapılı porselendir. Kaolin, plâstik kil, kuvartz ve feldispattan yapılır. Çift pişirmeyle elde edilir. İlk bisküvi pişirimi 840-930°C'de olur. Sır pişirimiyse 1250-1325°C'de yapılır. Yumuşak porselenin bileşiminde % 35 kaolin, % 25 kuartz ve % 40 feldispat bulunur. Nisbeten düşük sıcaklıkta pişirilen yumuşak porselen kolaylıkla süslenebilir.

Sert porselen: Yüksek mukavemetli, sert, saydam, beyaz ve tam mânâsıyla pekişmiş bir porselendir. Bisküvi pişirimi 800-900°C'de, sır pişirimi 1400-1450°C'de yapılır. Saf kuvartz (% 25), feldispat (% 25) ve yüksek kalite yıkanmış kaolinden (% 50) îmâl edilir. Ünlü Çin, Japon ve Fransız porselenleri sert porselen türündendir. İlkel maddeler su altında çok ince toz hâline getirilir. Bu sûretle elde edilen akıcı ve homogen hamur kısmen kurutulduktan sonra, olgunlaşmaya bırakılır ve nihâyet ya tornada, yâhut da kalıplama sûretiyle şekillendirilir. Bu son şıkta, su ile karıştırılan hamur, gözenekli kilden yapılmış bir kalıba sokulur ve suyun bir kısmı emilerek, geriye kalan çamur kalıbın şeklini alır. Bu kısım, kurutulduktan sonra çıkarılır ve pişirilir. Bu ham ürün henüz gözenekli olduğundan, feldispat sütüne daldırıldıktan sonra, 1450°C'de pişirilmek sûretiyle sırlanır. Ürünün dekorasyonu ya ikinci pişirmeden evvel, yâni 1450°'ye dayanan kobalt, krom, titan oksitleriyle veya ikinci pişirmeden sonra, meselâ 800°C'de ısıtılan diğer bâzı renklerle sağlanır.

Bugün porselen kelimesi çok geniş bir yapı sınıfını içine almaktadır. Porselenin, mukâvemet, ısıya mukâvemet (refrakterlik), elektrikî izolasyon gibi teknik özellikleri anlaşıldıktan sonra, bu özellikleri geliştirilmiş, kimyevî, endüstriyel, elektrikî ve mutfak eşyası gâyeleriyle kullanılan özel yapılar meydana getirilmiştir. Bu bakımdan bugün porselen îmâlâtında esas gâye gözönüne alınıp, parlaklık, beyazlık ve yarısaydamlık gibi özellikler ihmal edilebilmektedir.

2. Ateş kili mâmülleri: Bünyesi kaolin, refrakter (ateşe dayanıklı) killer, kum, kaset kırıkları ve hızar tozundan meydana gelmiştir. Sırlanmış mamüller 1260-1300°C'de pişirilir. Bunlar yüksek mukâvemetli, renkli ve gözeneklidir.

3. Isıya dayanıklı malzemeler: Tuğla ve harç gibi yapılar olup, yüksek ısıya dayanıklıdırlar. Çok çeşitli renklerde olan mâmüller, ısıya mukavim hammaddeler ve kimyevî maddelerin şekillendirilmesi ve bilâhare 1580-2000°C'de pişirilmesiyle elde edilirler.

4. İnşaat malzemeleri: Tuğla ve kiremit mâmülleridir. Tabiî killerin doğrudan şekillendirilip, 900-1100°C de pişirilmesiyle elde edilirler.

5. Beyaz fayans: Bunlar sırlı, gözenekli ve beyaz yapıda olup, bisküvi pişirmesi 1250-1280°C'de, sır pişirmesiyse 1040-1160°C'de yapılır.

6. Renkli fayans: Sırlı veya sırsız renkli ve gözenekli mâmüllerdir. Kil şekillendikten sonra, 1190°C'de pişirilir.

7. Sert çini: Açık renkli, sırlı, su geçirmeyen opak, pekişmiş ve konkoidal bir kırılma yüzeyi özelliklerine sâhiptir. Bu malzeme refrakter kil, porselen kırığı ve şemot ihtivâ eder. 1160°C'de pişirilir.

8. Yarı pekişmiş çini: Beyaz fayansın Amerika'da kullanılan tipidir. Beyaz fayanstan daha mukâvemetli ve su emmesi daha azdır.

9. Yarı pekişmiş porselen: Tek pişirimle elde edilen mâmüldür. Az saydamdır. Su emmesi % 0,3-4'tür.

10. Pekişmiş çini: Beyaz renkte ve opak olup, su emmesi % 0,1'dir.

11. Kemik çinisi: Beyaz veya fildişi renginde son derece saydamdır. İlk defâ 1794'te îmâl edildi. Sır altı renklerin uygulanmasına elverişlidir. Bu malzeme % 50 kemik külü, % 25 kaolin ve % 25 pegmatit ihtivâ eder. Yumuşak porselen grubuna girer.

12. Tek bileşimli seramikler: Çok özel şartlarda kullanılmak maksadıyla îmâl edilirler. Saf oksitlerden

veya nitrürlerden îmâl edilir.

Yüksek teknoloji seramikleri: Bugün mutfak malzemelerinden temizlik malzemelerine kadar birçok kullanım alanı olan ve dünyâ çapında pazarlanabilen seramikler artık yüksek teknolojik alanlarda da kullanılmaktadır. Fevkalâde fiziksel, mekanik ve elektronik özellikleri olan ve "İleri Teknoloji Seramikleri", "Mühendislik Seramikleri", "İnce Seramikler", "Yapısal Seramikler" olarak da adlandırılan bu seramikler artık kimyâ, petro-kimyâ, uzay-havacılık, makina, metal kesme ve işletme, otomotiv, silah, tekstil, elektrik-elektronik, optik, elektro-optik, tıp ve bilgisayar alanlarında yaygın olarak kullanılmaktadır.

Bugün otomobillerde benzin veriminin kontrolü için seramik sensörler kullanılmaktadır. Son model arabalar gittikçe artan miktarlarda seramik parça ve aksamlara sâhip daha hafif ve motor verimi daha yüksek araçlardır. Bu araçlarda otomobil eksozundan çıkan ve hava kirliliğine sebep olan gazler "katalitik konverter" adıyla bilinen seramik taşıyıcılarla temizlenmektedir.Türbin motorlarında, diş dolgularında, bilgisayarlarda, kurşun geçirmez zırhlarda, biyo-malzeme üretiminde yüksek teknoloji seramikleri yaygın olarak kullanılmaktadır. Gelecek teknolojinin en önemli unsurlarından biri olacak olan "yüksek teknoloji seramikleri" geniş çapta üretime dönük bir endüstri kolu olarak birçok ülkenin gündeminde bulunacaktır.

SERAP;

Alm. *Luftspiegelung (f),* **Fr.** *Mirage (m),* **İng.** *Mirage.* Atmosfer içinde ışık ışınlarının kırılması sebebiyle meydana gelen tuhaf görüntü, hayâl. Atmosfer tabakalarının kırılma indislerinin farklı olması sonucu ışık ışınları, kırılarak eğri bir yol tâkip eder. Kırılma indisi havanın yoğunluğuna, bu ise sıcaklığa, sıcaklık da arz üzerinde kara veya deniz yüzeyinden uzaklığa ve iklimle havanın güneşlilik durumuna göre değişir.

Sıcak, güneşli günlerde ova ve çöllerde ulaşılamayan göl ve vaha görüntüleri yaygın olarak bilinen **alt serap** misâlleridir. Bu tür seraplar cismin altında görünür ve hava tabakalarının sıcaklığının yükseklikle azaldığı hallerde meydana gelir. Yükseklik arttıkça sıcaklık azalmasının büyük olması hâlinde görüntü ters olur.

Kutup bölgelerinde, soğuk deniz veya göllerin bulunduğu bölgelerde ise **üst** serap türü görülür. Bu tür serapta, görüntü cismin üstünde veya yukarısında görünür ve hava sıcaklığının yükseklikle artması hâlinde meydana gelir. Sıcaklığın yükseklikle artmasının hızlı olması hâlinde görüntü veya hayâl ters olur.

Üçüncü tür bir serap ise yukarıdaki iki tür serabın hâsıl olması için, gerekli şartların bir bölge içinde yanyana bulunması hâlinde ortaya çıkar. Buna alt-üst çift veya **bileşik serap** denir. Bu tür serapta havada dağlar, tepeler ve kaleler asıllarından çok farklı şaşırtıcı görüntüler verirler. Bütün serap türlerinde görüntünün fotoğrafı çekilebilir.

SERASKER;

Osmanlılarda önceleri seferdeki orduya kumanda eden vezir, sonraları da Millî Savunma Bakanına verilen ad. Sadrâzamlardan gayri vezirlerden birinin orduya kumanda ettiği zaman vezire serasker adı verilirdi. Yeniçeri ocağı 1826'da kaldırıldıktan sonra kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusunun kumandanına da serasker denildi.

1845'e kadar seraskerler ek bir vazife olarak İstanbul'un zabıta işleri ve yangınlara karşı lüzumlu tedbir almakla da vazifeliydiler. Seraskerlerin ilk makamı ağa kapısıydı. 1836 yılında şimdi üniversite merkez binâsının yerinde bulunan eski saray, Seraskerlik makâmı oldu.

1879-80 senesinde yapılan teşkilâtla seraskerlik lağv olunarak **Harbiye Nezâreti** kuruldu ve Hüseyin Hüsnü Paşa Harbiye Nazırı oldu. Fakat bu ünvan da bir iki seneden fazla sürmeyerek tekrar "Serasker" ünvanı kullanıldı. 1908 İkinci Meşrutiyetin îlânından sonra **Serasker** ünvânı kaldırıldı ve Harbiye Nezâreti ünvânı yeniden kabul edildi. Eskiden resmî dâirelere "kapı" denildiği için Seraskerlik dâiresine de **Serasker kapısı** denildi.

"Serdar-ı ekrem" ünvânıyla sefere memur edilen Sadrâzam ve Serasker olarak sefere katılacak vezirlere verilen fermana **Seraskerlik Beratı** veya **Serdarlık Berâtı** denilirdi. Beratta, yapacağı vazife belirtilir, kendisine geniş selâhiyet verildiği de yazılırdı.

SERBEST BÖLGE;

Alm. *Freihandelszone, Freihandelsgebiet,* **Fr.** *Zone libre,* **İng.** *Free zone, Free TradeZone.* İhrâcat için yatırım ve üretimi arttırmak, yabancı sermâye ve teknoloji girişini hızlandırmak, ekonominin girdi

ihtiyâcını ucuz ve düzenli biçimde karşılamak, dış finansman ve ticâret imkânlarından daha çok faydalanmak üzere kânunla belirlenen ve gümrük hattı dışında bırakılan bölge.

“Serbest bölge” îlân edilen ve milletlerarası ticârete açılan bölgede sâdece mâlî mevzuat (vergi, teşvik vb.) tamâmen veya kısmen uygulanmaz. Diğer yasalar açısından serbest bölge ülkenin siyasal sınırları içindedir. Uygulamada yaygın olan serbest bölgelerin serbest ticâret merkezi durumunda olmalarıdır. Birçok gelişmiş ülkede, bâzı liman şehirlerinin hızla gelişmesinde, serbest bölge olmaları birinci derecede rol oynamıştır. New York, San Fransisko, Hamburg, Kopenhag, Marsilya ve Hong Kong böyle şehirlerdir.

İlk uygulanan şekliyle oldukça eski bir târihi olan serbest bölgelerin, modern anlamıyla ilk uygulaması 16. yüzyılda Avrupa’da başladı. On dokuzuncu yüzyılda Amerika’ya, İngiltere’nin Hong Kong’daki uygulamasıyla Uzak Doğuya yansıdı. Fakat serbest bölgelerin bütün dünyâya yayılması 1930’larda oldu. Bâzı ülkeler 1929 dünyâ ekonomik bunalımının kendi üzerlerindeki etkilerini azaltmak ve ticârî bölgelerine mal akışını hızlandırmak için serbest bölgeler kurdular. Gelişmekte olan ülke ekonomilerinde 1950’li yıllarda başlayan ithal ağırlıklı politikaların 1970’li yıllarda darboğazlara yol açması üzerine IMF ve Dünyâ Bankası gibi milletlerarası kuruluşlar, bu ülkelere ihrâcâta dayalı sanâyileşme stratejilerini uygulamalarını tavsiye etti. IMFve Dünyâ Bankasının, bu girişimleri tavsiye yanında, plânlama, tesis ve işletme aşamalarında danışmanlık hizmetiyle finansal ve teknolojik destek sağlaması, gelişmekte olan ülkelerde özellikle üretim serbest bölgelerinin artması sonucunu doğurdu ve dünyâda 1970’te 131 olan serbest bölge sayısı 1991’de 500’ü aştı.

Serbest bölgeler türleri îtibâriyle; Serbest Ticâret Bölgesi (Free TradeZone), Serbest Liman (Free Port), İhrâcâta Yönelik Üretim Serbest Bölgesi (Free Production Zone veya Export Processing Zone), Serbest Çevre (Free Perimeter), Serbest Depo (FreeDeposit), Antrepo (Entropot), Gümrük Antreposu (Bonded Warehouse) ve Serbest Bankacılık Bölgesi (Free Banking Zone) olarak ayrılmaktadır.

Türkiye’de serbest bölge konusu 1927 târih ve 1132 sayılı **Serbest Mıntıka Hakkında Kânun** ile düzenlenmiştir. Konu 1953 târih ve 6209 sayılı **Serbest Bölge Kânunu** ile yeniden ele alınmıştır. Bu ikinci kânunun birinci maddesi Bakanlar Kuruluna istenilen bölgede ve uygun görülecek büyüklükte serbest bölge kurma yetkisi vermekteydi. Bu yasaya dayanılarak 1956 yılında 7713 sayılı Kararnâme ile **İskenderun’**da bir “serbest bölge” kurulması öngörülmüştü. İki yıl sonra 10305 sayılı Kararnâme ile İstanbul’un **Tuzla** kesiminde bir “serbest bölge” kurulması istenmişti. Fakat bu kânûnî düzenlemelere rağmen uygulamada beklenen gelişme olmadı. Nihâyet 3 Kasım 1983 târihinde yürürlüğe giren 151 sayılı **Serbest Bölgeler Teşkilâtı Hakkında Kânun HükmündeKararnâme** ile serbest bölge uygulamasına geçişin temeli atıldı.

1994 yılı îtibâriyle Türkiye’de Mersin, Antalya, Ege ve İstanbul Atatürk HavalimanıI. ve II. Kısım Serbest Bölgeleri olmak üzere 4 serbest bölge faaliyette bulunmaktadır. Bunların dışında 5 yeni serbest bölge daha kurulması için çalışmalar yapılmaktadır. Bunlar; Adana-Yumurtalık, İzmir-Aliağa, Trabzon ve İstanbul-Trakya serbest bölgeleriyle İstanbul Atatürk Havalimanı Kıyı Bankacılığı Merkezidir.

Türkiye’de serbest bölgelerin yerlerini, sınırlarını, kurucu ve işleticilerini belirlemek Bakanlar kurulunun yetkisindedir. Yer olarak özel veya kamu arâzisi belirlenebilmekte, kurucu ve işleticiler ise kamu kurumları veya yerli-yabancı gerçek ve tüzel kişiler olabilmektedir. İlk kurulan serbest bölgelerin arâzi ve alt yapı finansmanı kamu tarafından sağlandı. Fakat zamanla altyapı finansmanı yanında bölge arâzisi sâhipliği, tesislerin mülkiyeti ve işletmecilik de özel sektöre bırakılmaya başlandı. Serbest bölgelerde faaliyet göstermek isteyen firmalar faaliyet ruhsatı almak için DPT’ye bağlı Serbest Bölgeler Başkanlığına başvurmaktadırlar. Projelerinin GSMH (Gayrisâfi Millî Hâsıla’ya katkı düzeyleriyle yabancı sermâye girişi sağlamaları, değerlendirmelerde esas teşkil eden prensiplerin başında gelmektedir.

Serbest bölgelerde faaliyet gösteren girişimcilerin, bölgedeki faaliyetlerinden elde ettikleri gelirleri her türlü vergiden, bölgelere yurt dışından getirilen her türlü mal da gümrük vb. ödemelerden muaf tutulmaktadır. Serbest bölgelere Türkiye’den ithal edilen mallarda Türkiye’nin ihrâcât fiyatlarıyla temin edilebildiğinden daha düşük mâliyette olmaktadır. Serbest bölgelerdeki firmalar, kazançlarını istedikleri ülkeye transfer edebilmekte; Türkiye’nin diğer kesimlerine getirilen kazançlar vergiden muaf tutulmaktadır. Bu bölgelerde faaliyet gösteren firmalar ve serbest bölge bankaları da bu teşviklerden aynen faydalanabildikleri için, çok uygun şartlarda döviz kredileri ve Kaynak Kullanımı Destek Fonu Kredileri temin edebilmektedirler. İşlemlerin konvertibl dövizler cinsinden yapılması enflasyonun etkisini ortadan kaldırmaktadır. Teşviklerde yerli-yabancı firma ayırımı yapılmamaktadır. Bu avantajlar yanında işçi ücretlerinin vergi dışı tutulması, grev ve lokavtın bölgenin kurulmasından îtibâren 10 yıl süreyle yasaklanması, hammadde ve ana girdilerin oldukça ucuza temin edilebilmesi, her türlü bürokrasinin asgarî düzeye indirilmeye çalışılması, iş sâhibi firmaların devir hakkına sâhip olmaları gibi

faktörler de Türkiye serbest bölgelerinin diğer ülke serbest bölgelerine karşı rekâbet edebilmesi için avantaj sağlamaktadır.

Türkiye serbest bölgelerinde bankacılık faaliyetlerine imkân veren kânûnî düzenlemeler 1985'te başlatıldı. Ancak kıyı bankacılığı için çalışmalar 1990 yılından îtibâren başladı. Serbest bölge bankacılığı; Türkiye'de fiilen bankacılık faaliyetlerinde bulunmamakla berâber, sâdece serbest bölgelerle sınırlı bankacılık işlemleri yapmak üzere şube açılması veya müstakil banka kurulması şeklinde gerçekleşmektedir. Kıyı bankacılığı ise, temelde ülke dışından sağlanan fonların yine ülke dışında kullanılmasını amaçlayan, dıştan dışa bankacılık olarak da tanımlanan ve genelde millî bankacılığı düzenleyen kânun ve yönetmeliklerden bağımsız olan bir bankacılık türüdür.

Serbest bölgelerin ülke ekonomilerine sağlayabileceği katkılar arasında Türkiye ekonomisi açısından ihrâcâta ve döviz gelirlerine olumlu etkileri ön plânda yer almakta; yabancı sermâyeyi cezbetme özelliği ve kıyı bankacılığı faaliyetleri sâyesinde iç yatırımlara milletlerarası piyasalardan finansman sağlanması avantajı da büyük önem taşımaktadır.

SERBEST CUMHÛRİYET FIRKASI;

Cumhûriyet döneminde CHP'ye muhâlefet için kurulan ikinci siyâsî parti. Cumhûriyetin kuruluşundan îtibâren, İktidar partisi olan Cumhûriyet Halk Fırkasına karşı Fırka içinden ve dışından muhâlefet gittikçe artıyordu. Gelişen muhâlefet hareketinin resmîleştirilmesi ve yeni kurulan rejim doğrultusunda kanalize edilmesi için Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in direktifiyle yeni bir parti kurulması kararlaştırıldı. Eski başbakanlardan ve o sırada Paris büyükelçisi olan, Ali Fethi (Okyar) Beyin başkanlığında 12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhûriyet Fırkası kuruldu. Partinin kurucuları arasında hepsi milletvekili olan; Nuri (Conker) Bey, Senih (Hızıroğlu) Bey, Tahsin (Uzer) Bey, Mehmed Emin (Yurdakul) Bey, Nakiyeddin (Yücekök) Bey, İbrâhim (Dalkılıç) Bey, Refik İsmail (Kakmacı) Bey, Süreyya (İlmen) Paşa, Ali Haydar (Yuluğ) Bey ve Ahmed (Ağaoğlu) Bey gibi kimseler yer aldı. Yapılan vazîfe dağılımında genel başkanlığa Ali Fethi Bey, genel sekreterliğe de Nuri Bey getirildi.

Serbest Cumhûriyet Fırkasının proğramında, Cumhûriyetçilik, milliyetçilik ve lâiklik ilkelerine bağlı kalınacağı, ekonomik konularda ise sürekli devlet müdâhalesine karşı çıkılarak yabancı sermâyenin ülkeye girmesinin özendirileceği belirtiliyordu. Programda, idârî sahada köklü düzenlemeler yapılması, tek dereceli seçim sistemine geçilmesi öngörülüyordu.

Genel merkezi İstanbul'da bulunan Serbest Cumhûriyet Fırkası, **Son Posta** ve **Yarın** gibi gazetelerin de desteğiyle kısa zamanda geniş halk kitlelerince benimsendi.

Başbakan İsmet İnönü'nün İdâresindeki Cumhûriyet Halk Fırkasının uyguladığı baskıcı idâreye ve ekonomik politikalarına yöneltilen tenkitler ve Serbest Cumhûriyet Fırkasının kısa sürede gelişmesi, CHF idârecilerini endişeye sevk etti.

Partinin kurulmasından kısa bir zaman sonra yapılan belediye seçimlerinde, bütün zorluklara rağmen Serbest Cumhûriyet Fırkası bâzı vilâyetlerde seçimi kazandı. Belediye seçimleri sonunda, Ali Fethi Beyin, seçim yolsuzlukları sebebiyle Dâhiliye Vekili (İçişleri Bakanı) Şükrü Kaya hakkında soruşturma açılmasıyla ilgili olarak verdiği önerge TBMM'de büyük gürültülere sebep oldu. Eylül 1930'da Ali Fethi Beyin İzmir gezisi sırasında çıkan olayların ardından, hükûmet Serbest Cumhûriyet Fırkasının çalışmalarını engellemeye başladı. SCF'nin iktidara ancak Cumhurbaşkanıyla çatışarak gelebileceğini kavrayan Ali Fethi Bey bunun çok acı neticeler vereceğini düşündü; "Bu şerâit (şartlar) içinde muhalif bir fırkanın teşekkülü imkânı yoktur" diyerek arkadaşlarıyla görüştükten sonra partinin fesh edilmesine karar verdi. 17 Kasım 1930'da Dâhiliye Vekâletine başvurarak SCF'nin feshedildiğini açıkladı. Böylece Serbest Cumhûriyet Fırkası yüz gün bile yaşamadan kapatıldı. Aralarında Nuri Bey, Tahsin Bey, Mehmed Emin ve Nakiyeddin Bey gibi partili milletvekillerinin bir kısmı yeniden Cumhûriyet Halk Fırkasına(CHF) döndüler. Böylece güdümlü muhâlefet, güdümlü demokrasi denemesi bir netîce vermedi. Tekrar tek parti uygulamasına geçildi. 1946'ya kadar yeni bir parti kurulamadı.

SERÇE (Passer);

Alm. *Sperling, Spatz (m),* **Fr.** *Moineau (m),* **İng.** *Sparrow.* **Familyası:** Serçegiller (Passeridae). **Yaşadığı yerler:** İnsanlara yakın çevrelerde ve tarlalarda. **Özellikleri:** Konik gagalı, tombul vücutlu, ötücü bir kuş. Sürüler hâlinde de bulunurlar. Tâne, meyve ve böcek yer. Göçmen değildir. **Ömrü:** 40 yıl kadar. **Çeşitleri:** Evcil serçe, bataklık serçesi, ağaç serçesi, dağ serçesi, kaya serçesi, altın serçe meşhurlarıdır.

Serçegiller familyasından, insanlara yakın çevrelerde yaşayan, göçücü olmayan, konik gagalı ötücü bir kuş. 11-12 cm boyunda, 50 kadar türü vardır. Büyük sürüler meydana getirirler. Tane, meyve ve böceklerle beslenirler. Bâzan ekinlere büyük zarar verirler. Ağaçlara, kovuklara, çatı altlarına derme

çatma yuvalar yaparlar. Boş kırlangıç yuvalarına da yerleşirler.

Avrupa, Asya ve bilhassa Afrika'da büyük sürüler hâlinde dolaşırlar. Amerika ve Avustralya'ya sonradan götürülmüşlerdir. Genellikle kahverengi, siyah ve boz renklidirler. Afrika'da pirinç tarlalarına büyük zarar yapan "altın serçe" sarı tüylüdür. İnsanların çevresinde yaşayan "evcil serçe"nin, sırt ve kanatları kahverengi, karın kısmı gridir. Gerdanında siyah bir leke bulunur. Dişiler daha sönük renklidir.

Dişi, kahverengi benekli 4-5 adet beyaz yumurta yumurtlar. Kuluçka süresi 11-12 gün sürer. Yavrular Yumurtadan çıktıktan iki hafta sonra yuvayı terk ederler. Eşler bir yaz süresince 3-4 defâ yavru çıkarırlar. Tırtıl ve böcekleri yediklerinden dolayı faydalı sayılırlarsa da, ekinlere olan zararları daha fazladır.

SERDENGEÇTİ (Bkz. Dalkılıç)

SERİ;

Alm. *Serie,* **Fr.** *Série,* **İng.** *Series.* (a_n) bir dizi olmak üzere $a_1+a_2+...+a_n+...$ toplamı. Bir seri kısaca n= 1 a_n şeklinde gösterilir. Serinin genel terimi a_n'dir. Bir serinin bütün terimleri pozitifse, seriye **pozitif terimli seri,** negatifse **negatif terimli seri;** bir pozitif bir negatif ise **alterne seri** adı verilir. $s_1= a_1$, $s_2= a_1+a_2$, $s_3= a_1+a_2+a_3$,..., $s_n= a_1+a_2+...+a_n$ toplamlarına serinin kısmî toplamları, (s_1, s_2,...,s_n,...) dizisine de **kısmî toplamlar dizisi** denir. Bir seri **(formül var)** dizisi olarak da tanımlanabilir. Bu dizi yakınsak ise seri de yakınsaktır.

Dizilerde ve serilerde yakınsaklık kavramı çok önemlidir. Bir serinin sonsuz teriminin toplamı belli bir sayı ise, bu seriye **yakınsak seri** denir. Diğer taraftan bir seri **(formül var)** dizisi olduğundan ve genel terimin limiti mevcut olan bir dizi yakınsak olacağından Lim S_n= S, yâni kısmî toplamlar dizisi yakınsak olan seri de yakınsaktır.

Bir serinin yakınsaklığını araştırmak için, S_n toplamının $n\rightarrow$ □ için limitine bakılır. Sonlu bir sayı bulunursa, seri yakınsaktır denir. Meselâ **(formül var)** serisinde **(formül var)** toplamı, **(formül var)** yazılacak **(formül var)** bulunur. Limiti alındığında s= 1 bulunduğundan verilen seri yakınsaktır denir. Harmonik seri olarak bilinen **(formül var)** serisi ise S_n toplamı bulunamadığı için ıraksaktır. **(formül var)** serisinin de belli bir toplamı olmadığı için ıraksaktır.

Aritmetik ve geometrik dizilerden elde edilen seriler de vardır. Aritmetik serinin toplamı + □ olduğundan dâima ıraksaktır. Çok kullanılan geometrik seri:

(formül var)

şeklinde olup **(formül var)** için, terimlerinin sonsuz toplamı:

(formül var)

olduğundan yakınsaktır. **(formül var)** için ıraksaktır.

Serilerin yakınsaklığını sonsuz toplamını hesaplayarak bulmak her zaman kolay değildir. Bunun için matematikçiler, pozitif terimli bir serinin genel terimi yardımıyla bâzı metodlar (kriter, test) bulmuşlardır. (Negatif terimli seriler, pozitif terimli serilerin negatifi olarak incelenebilir.) Bunlardan birkaçı şunlardır:

a. Iraksaklık testi,

b. Karşılaştırma testi,

c. Oran testi (D'Alembert),

d. Kök testi (Cauchy),

e. İntegral testi.

a. Iraksaklık testi: **(formül var)** serisi, **(formül var)** ise ıraksaktır. Meselâ **(formül var)** serisi, **(formül var)** olduğundan ıraksaktır.

b. Karşılaştırma testi: k- serisi denilen:

(formül var)

serisi, k > 1 için yakınsak, k ≤ 1 için ıraksaktır. Verilen serinin terimleri yakınsak olan k- serisinden küçük ise, seri yakınsaktır. Verilen serinin bütün terimleri ıraksak olan k- serisinden büyük ise, verilen serinin de ıraksak olduğuna karar verilir.

c. Oran testi **(formül var)** serisinde **(formül var)** L bulunur. L < 1 ise seri yakınsak, L > 1 ise seri ıraksaktır. L= 1 ise bu test yetersizdir. Başka testlere başvurulur.

d. Kök testi: **(formül var)** serisi verilsin. Eğer, **(formül var)** L limiti 1 den küçükse yakınsak, 1 den büyükse ıraksaktır. L= 1 için bir hüküm verilemez.

e. **(formül var)** pozitif terimli serisi verilsin. a_n f (n) düşünülerek t□N_+, x>t için f(x) dâima azalan olmak şartıyla **(formül var)** integrali mevcutsa seri yakınsak, mevcut değilse seri ıraksaktır.

Alterne seriler: Ardışık terimleri pozitif ve negatif olan **(formül var)**

serisine alterne seri denir. Bir alterne seri, her n değeri için $a_n<a_{n+1}$ ve **(formül var)** ise yakınsaktır. Meselâ; **(formül var)** serisi, her n için $a_n<a_{n+1}$ ve **(formül var)** olduğundan yakınsaktır. Aynı şekilde; **(formül var)** serisi de yukarıdaki iki şartı sağladığı için yakınsaktır.

Bir serinin bütün terimlerinin mutlak değerleri alınarak elde edilen seri de yakınsak ise, bu seriye **mutlak yakınsak seri,** aksi takdirde **şartlı yakınsak seri** denir. Yukarıdaki misallerden birinci seri mutlak yakınsak, ikincisi şartlı yakınsaktır.

Bir alterne seri, **(formül var)** ise mutlak yakınsaktır. Bu limit 1'den büyükse ıraksaktır. Limit 1 ise bu test bilgi vermez.

Kuvvet Serileri

(formül var) şeklindeki seriye kuvvet serisi denir. Benzer şekilde **(formül var)** şeklindeki seriye de (x-a)'nın kuvvet serisi denir. x'e değer verildiğinde sâbit terimli seri elde edilir. x'in bâzı değerleri için kuvvet serisi yakınsak, bâzı değerleri için de ıraksaktır. Bir kuvvet serisinin yakınsak olduğu x değerlerinin bulunduğu bölgeye yakınsaklık aralığı denir. (1) serisinin x= 0 için, (2) serisinin x= a için yakınsak oldukları âşikârdır. Bu serilerin yakınsaklık aralıkları, yakınsaklık yarıçapı olarak bulunan sayı kadar 0 ve a'nın komşuluğunda bulunur.

Bir kuvvet serisinin yakınsaklık yarıçapı oran testiyle bulunur. **(formül var)** serisinin oran testine göre yakınsaklığı: **(formül var)** Sınır değerleri de düşünülerek yakınsaklık aralığı olarak $1 \le x < 3$ bulunur. **(formül var)** serisinin yakınsaklık aralığı $-1 < x \le 1$'dir. **(formül var)** serisi x'in bütün değerleri için yakınsaktır. $\Sigma(x-1)_n.n!$ serisiyse yalnız x= 1 için yakınsaktır. Yâni yakınsaklık yarıçapı sıfırdır.

Bir fonksiyonun kuvvet serisine açılımı:

Bir f(x) fonksiyonunun x= a noktasında bütün türevlerinin var olduğu kabul edilirse, (x-a)'nın kuvvet serisi olarak seriye açılabilir. Şöyle ki:

$f(x)= c_o+ c_1(x-a) + c_2 (x-a)_2+c_3(x-a)_3+...$

kuvvet serisi yazılır. Ardarda türev olarak:

$f'(x)= c_1+2c_2 (x-a) + 3 c_3 (x-a)_2+...$

$f''(x)= 2c_2+ 6 c_3 (x-a) + 12 c_4 (x-a)_2+...$

$f'''(x)= 6 c_3 + 24 c_4 (x-a) x...$

bulunur. x= a için $c_o= f(a)$, $c_1= f'(a)$, $c_2=$ **(formül var)** katsayıları bulunur. Böylece f(x), (x-a) nın kuvvet serisine açılmış şekli.

(formül var)

olur. Bu seriye f(x)'in **Taylor serisi** denir. f(x)'in x= 0 komşuluğundaki açılımı ise **Mac Laurin** serisi olur.

SERMÂYE;

Alm. K*apital, Vermögen (n),* **Fr.** *Capital, fonds (m),* **İng.** *Capital, sotck; fortune.* Üretimin yapılabilmesi

için gerekli üretim faktörlerinin biri. Bir ekonomide mal ve hizmet istihsâli için tabiat, emek, sermâye ve müteşebbis faktörlerine ihtiyaç vardır. Bunlardan en önemlileri emek ve sermâyedir.

Sermâye servetin sâbit ve devamlı olarak kabul edilen bölümüdür. Sermâyenin devamlılığı, durmaksızın yeniden teşkil edilmesiyle açıklanır. Sermâyede vukua gelen eksilmeye **amortisman** denilir.

Sermâyeyi sâbit ve döner sermâye olarak ikiye ayırmak mümkündür. Sâbit sermâye üretimde ilk kullanılışı sırasında tükenmez. Fabrika, makina, teçhizat ve diğer sâbit varlıklar bu sermâyenin örnekleridir. İlk kullanılışta yok olan para, stok ve alacak gibi sermâye türlerine **döner sermâye** denir.

İşletme açısından sermâye; kaynaklarına göre öz ve yabancı sermâye olarak ikiye ayrılır. **Öz sermâye,** işletmecinin şahsen sâhip olduğu servetinden ayırarak işletmeye kullanılmak üzere tahsis ettiği değerlerdir. Öz sermâyenin yanında işletmecinin dışardan aldığı borçlar ve kredilere **yabancı sermâye** adı verilir. İşletmelerin mâlî bakımdan sağlıklı olup olmadıkları; sermâyenin öz sermâye ve yabancı sermâye olarak bölünmesine ve bu sermâye kaynaklarının kullanıldığı sâbit ve döner varlık bileşimine göre tespit edilir.

SERMÂYE HAREKETLERİ HESÂBI;

Alm. *Kapitalbewegungsrechnung,* **Fr.** *Calcul des mouvements des capitaux,* **İng.** *Calculation of capital movements.* Dış ödemeler bilançosunun ana hesap gruplarından biri. Bu hesapta, ülkeden sermâye çıkışı **borçlu;** ülkeye sermâye girişiyse **alacaklı** kaydedilir. Bunun sebebi; yabancılar üzerinde alacak hakkı doğuran işlemlerin alacaklı, ülke sâkinleri üzerinde borç doğuran işlemlerin ise borçlu kaydına ilişkin muhâsebe ilkesidir. Sermâye hareketleri, kaynağa göre **resmî;** özel vâdesine göre ise, **kısa ve uzun vâdeli** olmak üzere ikiye ayrılır. Ayrıca, dolaylı ve dolaysız sermâye transferlerine göre de sınıflandırılabilir.

SERTLİK;

Alm. *Hârte (f),* **Fr.** *Dureté (f),* **İng.** *Hardness.* Sertlik, bir cismin, bir diğerinin batmasına gösterdiği direnç, mukâvemetle ölçülür. Sertlik, bağlı bulunduğu şeye göre değişir; izâfidir. Aşınma, korozyon, karıncalanma ve plâstik deformasyonlara karşı koyacak şekilde, seçilmesi gereğinde en mühim özellik sertliktir.

Sertleştirme yapabilmek için, **çeliğe su verme** ısıl işlemi yapılır. Çeliğin kritik sıcaklığa kadar ısıtılıp, sonra yağda veya suda su verilmesi sûretiyle yüksek sertlik ve aşınmaya karşı mukâvemet artışı elde edilir. **Temperleme** işlemiyse, su verme işlemini tâkip eder. Su verme işlemi esnâsında parçadaki iç gerilmeleri gidermek için yapılır.

Çeliğin sertliği **karbon** miktarına göre değişir. Sertleştirme yapabilmek için çeliğin karbon miktarının yüksek olması gerekir. Onun için karbon miktarı az olan bir çeliği (% 0,15-0,25) karbonlu yapmak için **sementasyon** işlemi yapılır. Sementasyon, katı haldeki çeliğin, yüzeyine karbon vermek demektir. Sementasyon işleminden sonra çelik, daima su verilerek sertleştirilir. Su verme işleminden sonra da iç gerilmelerin giderilmesi için **meneviş** fırınında, tavlama ve ısıl işlemler yapılır. İnce tâneli, krom-molipdenli çelikler bu usûlle iyi sertleşirler. Tâne büyümesi meydana gelmez. İçte ve dışta yüksek mukavemet elde edilir.

Üç türlü sertlik ölçme metodu vardır:

1) Brinell sertliği: Muâyene edilen malzeme yüzeyine sert çelikten bir bilya bastırılarak açılan çukur yüzeyinin her bir mm^2sine düşen basma kuvvetidir. **2) Rockwell'e göre,** sert malzeme üzerine sert elmas bir koniyle basma kuvveti tatbik edilir. Sertlik sayısı, açılan çukurun derinliğiyle ifâde edilir. **3) Vickers'e göre,** piramit şeklinde elmas bir uç, muayene edilen malzeme yüzeyine batırılır. Sertlik değeri, kg olarak ifâde edilen yükün, meydana gelen iz alanına (mm^2) bölümüne eşittir.

Genel bir kâide olarak, bir malzemenin sertlik ve mukâvemeti artınca sünekliği veya şekil değiştirme ve uzama miktarı azalır. Fakat pirinç metali müstesnâdır. Pirincin sertlik ve mukâvemeti artınca, sünekliği de artar.

SERUM;

Alm. *Serum (n),* **Fr.** *Sérum (m),* **İng.** *Serum.* Kan bekletilip, pıhtılaştırıldığı zaman, ortaya çıkan berrak sıvı. Kan vücut dışına alınıp bir cam kaba konulduktan bir süre sonra pıhtılaşır. Bu durum, kanın içinde erimiş halde bulunan ve fibrinojen denilen plazma proteininin erimeyen **fibrin** hâline dönüşmesindendir. Kan içindeki hücreler bu fibrin içinde kalır. Büzülen fibrin sebebiyle ortaya berrak bir sıvı çıkar ki, buna serum denir. Pıhtılaşmamış kandan hücre elemanlarının ayrılmasıyla elde edilen

sıvıya ise, **plazma** adı verilir. Serumda fibrinojen ve diğer bâzı pıhtılaşma faktörleri bulunmadığı halde, plazmada bu sayılan maddeler de mevcuttur.

Kan serumundan, bâzı hastalıkların mikroplarını kapmış kimselerin tedâvisinde faydalanılır. Bu maksatla kullanılacak **serumların hazırlanışı şöyledir:**

Önce hastalık mikroplarının kuvveti azaltılarak beygir, inek gibi hayvanlara aşılanır. Hayvanlar bu mikropların etkisiyle hasta olurlar. Vücutlarında bu mikroplara karşı koruyucu maddeler **antikorlar** meydana gelir. Bu koruyucu maddeler yeterli dereceyi bulunca, hayvanın kanı alınır, serumu ayrılır. İşte bâzı hastalıklarda kullanılan serumlar, içinde koruyucu cisimleri çoğalmış bu serumlardır.

Serum bir çeşit ilâçtır. İğne, enjeksiyon ile vücuda verilen serum sâyesinde birçok hastalık iyi edilir. **İmmunoloji (**bağışıklık bilimi) de serumlar, ihtivâ ettikleri **globulin (**bir cins protein)ler bakımından **normal serumlar** ve **bağışık serumlar** diye iki grupta toplanabilirler.

1. **Normal serumlar:** Kanı alınan hayvan, evvelce insanlar için zararlı olan hiçbir hastalıkla karşılaşmamışsa, bu hayvanlardan elde edilen serum özel antikor taşımaz, normal serumdur. Bu tür serumlar, laboratuvarlarda mikrop besi yerlerinin hazırlanmasında kullanılırlar.

2. **Tedâvi edici serumlar:** Bunlar immun globulin (serum globulininin en ziyâde antikor ihtivâ eden bölüm)leri ihtivâ eden serumlardır. Hastalık yapan mikroplar ve bunların zehirleriyle önceden özel işlem görmüş, bağışıklanmış hayvanlardan veya insanlardan elde edilen serumlardır. Bunların pratikte koruyucu ve tedâvi edici olarak geniş kullanma alanları vardır. Genellikle bağışık serum üretiminde beygirler kullanılmakla berâber, sığır, koyun, katır ve merkep gibi hayvanlar da kullanılırlar. Serum etiketinde hayvan türü özellikle yazılır.

Serumlar ihtivâ ettikleri antikorların türüne göre, **antitoksik, antibakteriyel, antiviral v**e a**ntivenom** olmak üzere başlıca dört grupta toplanabilir. Son zamanlarda **tetanoz aşısı** yapılarak bağışık olması sağlanan insanlardan tedâvi edici ve koruyucu olarak kullanılan Tetanoz Antitoksik insan serumu üretilmiştir. Aynı usûl kullanılarak kızamığa, boğmacaya, kuduza vb. ne karşı globulinler yapılabilmektedir.

Serumların yan tesirleri: Hayvan kökenli serumlardaki proteinler insan vücudu için yabancı olduklarından, bu gibi serumlar insanlara uygulandıklarında, yabancı proteinlerin bir an önce atılmalarını sağlamak gâyesiyle insan vücûdu içinde bir seri karışık immunolojik olaylar gelişir. Bu olayların sonucu bâzı kişilerde klinik belirtiler ortaya çıkabilir. Bunların tamâmına **serum reaksiyonları** veya **serum yan tesirleri** denilmektedir. Klinik belirtileri birbirine benzeyen bu yan tesirler:

a) Anafilâktik şok (âni allerjik tezahür): Az rastlanılmakla berâber, bu tip etki, serum enjeksiyonunu tâkip eden bir iki dakika veya en geç yarım saat içinde ortaya çıkar. Kişide tansiyon hızla düşer, hasta güçlükle nefes alır, gözbebekleri genişler, şuur kaybolur, bâzan ödem, kurdeşen ve ishal görülür. Zamânında yardım edilmezse, kalp durması sonucu hasta ölebilir.

b) Serum hastalığı (geç tepki): Çoğunlukla tetanoz, botülizm veya yılan zehirlenmesi gibi hastalıklara karşı bağışıklık sağlamak maksadıyla kana şırınga edilen seruma karşı, hasta vücûdunun gösterdiği allerjik tepkidir. Ateş, eklem ağrıları, deri döküntüleri gibi belirtilerle kendini gösterir. Belirtiler genelde serumun vücûda şırınga edilişinden iki hafta kadar sonra ortaya çıkar ve birkaç gün sürer.

İmmünoglobülinler bakımından iyice saflaştırılmış serumlar kullanıldığında, serum hastalığı sözkonusu değildir.

c) Arthus fenomeni tipinde lokal reaksiyon: Çok az rastlanır. Birkaç defâ serum almış kimselerde, serum uygulanmasından 24-48 saat sonra enjeksiyon yerinin şişmesi, sertleşmesi ve aynı yerdeki cilt, cilt altı dokularının bir süre sonra ölümüyle karakterize klinik tablodur. Genel reaksiyon yoktur. Tehlikeli sonuçlar vermez.

Ciddiyet göstermeleri sebebiyle serum yan tesirlerinden hastayı korumak için; geçmişinde bir defâ serum tedâvisi uygulanan yâhut anaflaktik reaksiyonlara hassas olduğundan, şüphe edilen bir kişiye serum yapmak gerekiyorsa aşağıdaki biçimde hareket edilir:

Uygulanacak serumun 1/10 sulandırılmış numûnesinden, ön kolun cilt içine, 0,1 ml enjekte edilmesinden 15 dakika sonra, kurtdeşen tipinde bir kabarcığın meydana gelmesi, kişinin hassas olduğunu belirtir. Bu durumda, başka bir hayvan türünde hazırlanmış serumla aynı işlem yapılır. Yeni seruma karşı hassasiyet hasıl olmazsa bu serumun gerekli miktarı cilt altına veya adale içine enjekte edilir.

Bağışık serumların isimlendirilmelerinde “antitoksik” kelimesi ortaya konarak, bu kelimenin başına etken mikroorganizmanın adı ve sonuna üretildiği hayvan türü yazılır. Misal **Difteri antitoksik beygir serumu** gibi. Yurdumuzda, insan sağlığında kullanılmak gâyesiyle, aşağıda isimleri sıralanan bağışık

serumlar üretilmektedir.

1. Antitoksik serumlar: a) Difteri antitoksik beygir serumu, b) Tetanoz antitoksik beygir serumu, c) Gazlı Gangren Antitoksik beygir serumu, d) Akrep Antivenom beygir serumu.

2. Antibakteriyel serumlar: Şarbon Antibakteriyel beygir serumu.

3. Antiviral serumlar: Kuduz Antiviral merkep veya beygir serumu.

Serumla aşının farkı:

Aşılar, vücûda verilen kuvveti azaltılmış mikroplar veya toksinlerdir. Bu zayıf mikroplar vücûda girince kanda "antikor"lar meydana gelir. Antikor vücûda giren mikropları zararsız hâle getirmek için, uzviyetin çıkardığı bir maddedir. Bu sâyede o hastalığa karşı bağışıklık kazanılır.

Serum ise, başka bir uzviyetin meydana getirdiği antikorların insan vücûduna aktarılmasıdır. Bu bakımdan **aşı, hastalığa yakalanmadan, serum ise, hastalık mikroplarını aldıktan sonra yapılır.** Aşı, hastalığı iyileştirmez, önler; serum ise verilen ilâve antikorlarla hastanın direncini kısa sürede artırarak hastalığı iyileştirir, yâni bir çeşit ilâçtır.

Bir de birçok hastalığın tedâvisinde, destekleyici olarak kullanılan ve genel olarak serum diye bilinen sıvılar vardır. Bunlar arasında binde dokuzluk tuzlu su eriyiği olan **serum fizyolojik,** şekerli su eriyiği olan **serum glikoze** en çok bilinenlerdir.

SERVET-İ FÜNÛN;

Tanzimat döneminde, Batı edebiyatına yöneliş hareketinin en aşırı safhası olan bir edebî akım. Tanzimattan bugüne kadar, Batıya en aşırı bağlananlar Servet-i Fünûncular olmuştur. Bu edebiyat topluluğu **Edebiyat-ı Cedîde** diye de bilinir.

Servet-i Fünûn, bir mecmua olarak, 1891 senesinden 1944'e kadar, bâzı aralıklarla İstanbul'da varlığını devam ettirdi. Başta Servet-i Fünûn (Edebiyat-ı Cedîde) olmak üzere, Fecr-i Âti, Millî Edebiyat taraftarları, Yedi Meş'aleciler ve daha sonraki edebî topluluklar etrâfında toplanarak fen, sanat, edebiyat ve magazin sahalarındaki yazılarıyla 2464 sayı yayınlandı.

Servet-i Fünûn Mecmuası'nı, Recâizâde Ekrem'in öğrencisi Galatasaray Sultânîsi mezunlarından Ahmed İhsan (Tokgöz) (1844-1942) çıkardı. D. Nikolaidi'nin sâhibi olduğu **Servet Gazetesi'**nin haftalık ilâvesi olarak 27 Mart 1891 târihinde ilk sayısı çıkan **Servet-i Fünûn Mecmuası**, önceleri fen, sağlık gibi konuları işliyordu.

Ahmed İhsan Bey, baskı tekniğini ilerletmek için Viyana, Berlin ve Paris'e gitti. Klişe için Fransa'dan bir hattat getirtti. Hattâ Devlet-i Osmânî'den de para yardımı görünce, mecmuanın rahatça çıkmasını temin etti.

Bu derginin tercüme dâhil bütün yazılarını, Ahmed İhsan Bey yazıyordu. 1892'den îtibâren Mahmûd Sadık ve Dr. Besim Ömer, **Servet-i Fünûn**'da devamlı yazı yazmaya başladılar. 1893 senesinde bunlara Hâlid Ziya Uşaklıgil ve 1895'te de Recâizâde Mahmûd Ekrem katıldı. **Servet-i Fünûn**'u bir sanat dergisi hâline sokmak gâyesiyle, Tevfik Fikret "Edebî kısım başyazarlığına" getirildi. Hemen ardından Cenab Şehabeddin, Mehmed Rauf, Hüseyin Cahit, Süleyman Nazif, Ahmed Hikmet Müftüoğlu, İsmâil Safâ, Mehmed Emin Yurdakul gibi edip ve şâirler yazı âilesine katıldılar. Servet-i Fünûncular, takım hâlinde ancak altı yıl çalışabildiler. Hüseyin Cahit'in 1901'de yazdığı "Edebiyat ve Hukuk" adlı makâlesi yüzünden dergi kapatıldı. Akımı temsil edenler 1908'e kadar sustular. Meşrûtiyetten sonra bir daha toplanmak mümkün olmadı.

1910'da "Fecr-i Âti" ismiyle ortaya çıkan yeni bir edebiyat topluluğunun mecmuası olarak yeni bir edebî hüviyet aldı. Hamdullah Suphi Tanrıöver, Ahmed Aykaç gibi yazarlarıyla Birinci Cihan Harbine kadar yayınına devam etti.

1928'de yeni Türk harflerinin kabûlü üzerine **Servet-i Fünûn**, 1681. sayısından îtibâren **Uyanış** adıyla çıkmaya başladı. Bu dönemde altına "Servet-i fünûn yerine çıkar" diye bir de not ilâve edilmişti. 1931'de Ahmet İhsan Bey mebus olunca, dergi Halid Fahri Ozansoy'un idâresinde devam etti. Bu devrede Ziya Osman Saba veCahit Sıtkı Tarancı'nın yazıları çıkmaya başladı. 1942'de Kurucusu Ahmed İhsan Tokgöz öldü. Mecmua bir müddet daha devam ettiyse de, 26 Mayıs 1944'te çıkan 2464. sayı ile **Servet-i Fünûn**'un hayâtı son buldu.

Servet-i Fünûn nesrinin özelliği: Servet-i Fünûncular halkın anlayamadığı süslü ve sanatlı yazılar yazmışlardır. "Sanat, sanat için" prensibini benimsemişlerdir. Fransızca'da gördükleri yeni kavram, hayâl, buluş ve mecazları şiir ve nesirlerine aktarmak isterken, asla Türkçeden veya halk dilinden karşılık aramadılar. Fars ve Arap kelimelerinin o güne kadar hiç duyulmamış olanlarını bile kullandılar.

Çok süslenmiş bir nesir üslûbu kurdular.

Roman ve hikâyede: 1) Toplumla, yerli hayatla ilgisi olmayan hayâlî, yapmacık konular işlendi. 2) Olaylar İstanbul'dan; kahramanlar, aydınlar arasından seçildi. 3) Batı örnek alınarak yerli hayatımız ve kadınlar anlatılmaya çalışıldı. 4) Teknik, Tanzimata göre daha geliştirildi.

Servet-i Fünûn şiirinin özellikleri: Servet-i Fünûn şiirinde konu ve tema birliği fikri çok uygulanan bir kâide hâline getirilmiştir. Parça yerine bütün güzelliği esas tutuldu. Abdülhâk Hâmid'in getirdiği kuralsız nazım şekillerini benimseyip uyguladılar. Ayrıca, Batıdan "sone" ve "terzarima" gibi kurallı nazım şekillerini getirdiler. Servet-i Fünûncular aruz veznini ısrarla kullandılar. "Kâfiye kulak içindir" görüşünü benimsediler. Vezne önem verdiler. Türkçe kelimeleri bozmadan aruza uydurmaya çalışmışlardır.

Bu edebiyatın baş teması "hayâl-hakîkat" çarpışmasıdır. Şâir, maddî düzenden hayâl âlemine sığınır. Tabiatın kucağına çekilmek, avunmayı ufuklarda aramak, yalnızlık ve sessizliğe sığınmak Servet-i Fünûnun baştacı ettiği temalardır. Hastalık, tasa, üzüntü âdetâ şâirin ilham kaynaklarıdır.

SERVİ-SELVİ (Cupressus sempervirens);

Alm. *Zypresse (f),* **Fr.** *Cyprés (m),* **İng.** *Cypress.* **Familyası:** Servigiller (Cupressaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara, Batı, Güney Anadolu.

Nisan-mayıs aylarında kozalaklar hâlinde, çiçek durumları meydana getiren, yaprak dökmeyen, 15-25 m boylarında tek evcikli bir ağaç. Gövdeleri dik, silindirik çok ve sık dallı, dallar yatay veya yukarı doğrudur. İğne yaprakları pullar şeklinde olup, sapsızdır. Erkek ve dişi çiçekler kozalaklar meydana getirirler. Bilhassa dişi çiçeklerin kozalak pulları olgunlaştıkça odunlaşır ve bilinen servi kozalağını meydana getirir. Servi kuvvetli toprağı sever ve hızla büyür.

Kullanıldığı yerler: Yaprak ve genç dallardan distilasyonla uçucu yağ elde edilir. Kozalaklar tanence zengindir. Servinin uçucu yağı boğmacaya karşı eskiden kullanılırdı. Kabız edici, ateş düşürücü, terletici, idrar arttırıcı özellikleri vardır. Basura ve kokulu ayak terlemelerine karşı kullanılır. Eskiden beri de çocukların gece altlarını ıslatmalarına karşı kullanılmaktadır. Kokulu kerestesinden ev eşyâsı olarak faydalanılır. Memleketimizde iki çeşidi vardır. a) Ehrami servi, b) Dallı servi.

SERYUM;

Alm. *Zer (-ium) (n),* **Fr.** *Cérium (m),* **İng.** *Cerium.* Periyodik cetvelde nâdir toprak elementleri (lantanitler) grubunda bulunan. **Ce** sembolüyle gösterilen metalik bir element.

Özellikleri: Atom numarası 58, atom ağırlığı 140,12'dir. Kütle numaraları 136,138,140 ve 142 olan dört izotopu bilinmektedir. Kaynama noktası 3461°C, erime noktası 795°C, yoğunluğu 6,67 g/cm^{3}tür. Seryum 3+ ve 4+ oksidasyon sayılarını alabilir. Saf seryum gri parlak olduğu halde havada süratle donuklaşır. Seryum-4 bileşikleri zayıf bir baz olan CeO_2 bileşiğinden türerler. Seryum -4 bileşiklerinin çoğu sarı ilâ kırmızı renktedir. CeO_2 beyaz renkli olup sülfat asidinde çözünür. Saf seryum kalay gibi yumuşak olup, kolayca işlenir. Güçlü redüksiyon (indirgeme) vâsıtasıdır. Su ile soğukta yavaş sıcakta hızla reaksiyon verir.

Tabiatta bulunuşu: Seryum, 1803'te J. Berzelius ve Wilhelm tarafından keşfedildi. Tabiatta en bol bulunan nâdir toprak elementlerindendir. Birçok mineraller seryum ihtivâ ederse de, ticârî önemi olan seryum mineralleri monazit kumu, bestansit ve serit mineralleridir. Minerallerinde diğer nâdir toprak elementleri de bulunur.

Seryumu diğer nâdir toprak metallerinden ayırmak için seryum (4+) değerlikli hâle yükseltgenir. Çünkü seryum (3+) değerlikli haldeyken, diğer aynı grubun metallerinden zor ayrılır. Seryum -4 tuzları pH= 2,7 de çökerken, diğer 3+ değerlikli metallerin tuzları pH= 6,3-8,2 arasında çöker.

Kullanıldığı alanlar: Seryum ve bileşiklerinin pekçok kullanım alanı vardır. Seryum alaşımlarının en önemlisi % 50 oranında seryum ihtivâ eden mişmetaldir.

Bu metal çakmaktaşı olarak, ayrıca çeşitli alaşımlarda yükseltgenmeyi önleyici ve vakum tüplerinde oksijen giderici getter olarak kullanılır. Jet motorlarında kullanılan, yüksek sıcaklığa dayanıklı alaşımlar % 3 oranında seryum ihtivâ ederler. Metal olarak, sinema, televizyon ve benzeri sanâyilerde aydınlatma maksadıyla kullanılan karbonla doyurulmuş ark lambalarında da kullanılır. Seryumun 4+ değerlikli tuzlarından analitik kimyâda demir gibi oksitlenebilen maddeleri tâyin etmede, oksitleyici ajan olarak istifâde edilir. Ayrıca seryum dioksitten optik sanâyiinde camın ince perdahlanmasında; cam üretiminde renk giderici olarak; porselen kaplamalarda saydamsızlık verici olarak faydalanılır.

Seryum nitrat ise akkor gaz lambalarının gömleklerinde kullanılır; öbür seryum tuzlarından da fotoğraf ve dokuma sanâyilerinde faydalanılır.

SES;

Alm. *Klang, Laut, Ton, Schall (m),* **Fr.** S*on (m),* **İng.** *Sound.* Esnek bir ortamda mekanik titreşimler hâlinde yayılan boyuna dalgalar. Esnek madde ortamı katı, sıvı veya gaz olabilir. Ses ancak madde ortamında yayılabilir. Elektromanyetik dalgalar gibi boşlukta yayılamazlar. Madde ortamında atom veya moleküllerin boyuna titreşimleri, küresel olarak yayılınca ses meydana gelir.

Sesin havada yayılması şöyle olmaktadır: Bir ses kaynağının titreşimleri hava moleküllerine çarpınca, molekülleri titreştirir. Bu titreşimler de yanlarındaki hava moleküllerini titreştirerek, ses dalgaları yayılır. Ses iletilirken, hava moleküllerinin kendisi gitmez, titreşimi iletmiş olur. Elektrik telleri ve elektromanyetik dalgalarla haberleşmede iletilen ses değil, titreşimi ses kaynağının titreşimine benziyen elektromanyetik titreşimlerdir. Bu sebeple ses yayın cihazlarının hoparlörlerinden yayılan ses, esas ses kaynağından yayılan ses olmayıp, titreşimleri bu sese benzeyen başka bir sestir.

Sesin bir ortamda yayılma hızı, ortamın sâbit hacimdeki ve sâbit basınçtaki öz ısılarına, sıcaklığına ve yoğunluğuna bağlıdır.

Bâzı ortamlar için sesin yaklaşık yayılma hızları, sâniyede metre olarak şöyledir:

Kuru havada 340

Hidrojen gazında 1307

Suda 1500

Camda ve çelikte..... 5000

Sesin fizyolojik özellikleri:

1. Yükseklik: Sesin frekansıdır. İnsan kulağı frekansı yaklaşık 20 ile 20.000 hz. olan sesleri işitebilir. Sesin frekansına bağlı olarak yüksekliği târif edilir. İnce seslerin frekansları büyük, kalın seslerin ise frekansları küçük değerlerdedir. Frekansları, 20'den küçük olan seslere "İnfrasonik", 20.000'den büyük olanlara ise "Ultrasonik" denir. Sesin frekansı kaynağın hareketine bağlı olarak kayma gösterir. (Bkz. Doppler Olayı)

2. Şiddet: Ses dalgalarının bir santimetrekarelik yüzeydeki güçlerine denir. Birimi watt/cm^2dir. Ses şiddeti, dalganın frekansına ve dalga genliğinin karesine bağlıdır. Şiddet sebebiyle ses kuvvetli veya zayıf olarak duyulur. İnsan kulağı 10^{16} watt/cm^2 ile 10^4 watt/cm^2 şiddet değerleri arasındaki sesleri duyabilir.

Duyma şiddeti **desibel** birimiyle bilinir. Duyulan ses şiddeti alt limite giderken, duyma şiddeti de sıfır desibele gider. Duyulan ses şiddeti üst limite giderken, duyma şiddeti 120 desibele gider. Yâni duyma şiddeti, duyulan sesin şiddetinin logaritması ile orantılıdır. Normal insan sesinin duyma şiddeti 70 desibel civârındadır.

İşitmenin alt limitinde kulak zarının titreşim hareketinin genliği yaklaşık $3{,}6.10^{-10}$ cm'dir. Bu mesâfe, bir hidrojen atomunun çapının ancak binde 36'sıdır. Yâni, kulak zarı en güçsüz sesi işitirken akıllara durgunluk verecek kadar küçük bir genlikle titreşmektedir. Bu ise kulağın ne kadar hassas yaratıldığını göstermektedir. Ses şiddeti kaynaktan uzaklaştıkça azalır, düşer.

3. Tını ve harmonikler: Ses kaynakları, genellikle ana ses denilen (en kalın) sesle birlikte, frekansları ana sesin frekansının tam katları olan tâli sesler çıkarırlar. Bu tâli seslere ana sesin harmonikleri denir. Bu sesler etrâfa ana sesle birleşmiş olarak yayılırlar. Tını, bir sesin kulağa tesiridir. Farklı kaynaklardan çıkan sesler aynı yükseklik ve şiddette olsalar da tınıları farklıdır.

Ses kaynakları: Gerilmiş teller, metal levhalar veya deri, insan boğazında olduğu gibi etten ses telleri ve kararlı dalga meydana getirebilecek şekilde oyulmuş hava boruları ses kaynaklarıdır. Bu kaynaklar titreştiğinde etraflarında bulunan hava moleküllerini de titreştirirler. Gerilmiş deri, meselâ davulun verdiği seste büyük frekanslı sesler ana sesin harmonikleri değildir.

Ses dalgaları da **kırılma, yansıma** v**e girişim ö**zelliklerini gösterirler. Kırılma olayı ortam değişikliğiyle olur. Havanın sıcaklık, yoğunluk durumuna göre sesin yayılma hızı değişir. Soğuk havada ses hızı azalır. Ses sıcak havadan soğuk havaya geçerken yayılma doğrultusunu değiştirir. Yayılan ses dalgaları duvar, kayalık gibi sert düz yüzeylere çarpınca doğrultularını değiştirirler. Bu olay yansımadır. **Yansıma** olayında sesin özellikleri değişmez. Yansımış dalgalar tekrar geriye dönerse ikinci bir ses meydana gelir. Bu sese **yankı** denir. Yankı ilk sesten yaklaşık 0,1 sn'den daha az bir zamanda gelirse kulak bu sesi, ikinci sesin devamı gibi işitir, buna **çınlama** denir. İlk ses ile yankı arasındaki zaman farkından yansıtıcı engelin uzaklığı hesap edilebilir. Gemicilikte deniz derinlikleri bu yolla ölçülmektedir. Yarasalar da etraflarındaki engelleri ses dalgaları ile fark ederler.

Yansıtıcı yüzeylerde aynı zamanda **yutulma** da olur. Yutulma veya yansıma maksada göre yüzeyin yapısındaki değişiklikle ayarlanabilir. Câmilerde, konferans salonlarında bu işle ilgili hesaplamalar yapılır. Mantar kumaş gibi gözenekli yüzeylerde yutulma fazla olmaktadır. (Bkz. Akustik)

Ses dalgaları girişimle birbirini kuvvetlendirip, zayıflatabilirler. Girişim yapan dalgalar arasındaki yol farkının, dalga boyunun yarısına eşit olması şartını sağlayan yerlerde yok edici girişim olur, böyle yerlerde ses işitilmez.

Vuru (Batman) olayı: Genlikleri hemen hemen eşit ve frekansları biraz farklı olan iki kaynağın verdiği ses dalgalarının üst üste binmesi neticesinde, frekansı iki frekansın farkına eşit olan ses yükselmeleri meydana gelmesidir. Vuru olayında ses periyodik olarak azalıp, çoğalır.

Şok dalgaları: Hareketli ses kaynağının hızı, sesin yayılma hızını geçince, ses, patlama sesi olarak duyulur. Bu durumda dalga ışın gibi konik bir alana yayılır ve şok dalgaları olarak isimlendirilir. Böyle durumlarda sesin yayılma hızının kaynağın yayılma hızına oranına **Mach sayısı** denir.

Ultrasonik, frekansı 20.000 değerinin üstünde olan sestir.

SES KISIKLIĞI;

Alm. *Heiserkeit (f),* **Fr.** *Voix (f), rauque; enrouement (m),* **İng.** *Hoarseness, huskiness.* Sesin kalitesinin kaba ve sert, perdesinin ise normal bir insanınkinden düşük olması hâli. Ses kısıklığı başlı başına bir hastalık değildir. Boğaz hastalıklarına âit en önemli belirtilerden birisidir, çünkü müzmin ses kısıklığı hâli gırtlak veya başka yerdeki ciddî bir hastalığın erken habercisi olabilir.

Gırtlağa âit her türlü anormal durum, ses tellerinin birbirine yaklaşması, gerilmesi veya titreşimine sebep olan herhangi bir hastalık ses kısıklığına yol açabilir.

Ses kısıklığına yol açan sebepleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Ses tellerinin tümörleri, iltihâbî olarak şişmesi, tellerin birbirine yaklaşmasına yol açan salgılar veya tellerin tek başına gerilmesi ses kısıklığı yapabilir.

Gırtlağın, sık görülen iyi huylu tümörleri; papillomlar, polipler, hematomlardır. Sık görülen habis tümörü, yassı hücreli kanserdir. Tedâvi için bu tümörlerin çıkarılması gereklidir.

İltihâbî şişme'ye bağlı olan ses kısıklıkları, en sık soğuk algınlığının bir parçası olarak akut larenjit, grip, boğmaca gibi hastalıklarda meydana gelir. İltihâbi şişmelerde ses istirahate alınır. Buhar ve nemli hava faydalıdır.

Sümüksü bezlerin faaliyetinin arttığı müzmin larenjit gibi hâdiselerde meydana gelen yapışkan salgılar da, ses kısıklığına yol açar.

2. Ses tellerini birbirine yaklaştıran veya geren **kasların felci'**nde ses kısıklığı görülür. Felcin tek taraflı veya çift taraflı olmasına göre ses kısıklığı değişik oranda görülür.

3. Ses telleri üzerindeki bir hastalık veya cerrâhi müdâhale sonucunda telin kenarında meydana gelen **nedbeleşme** ses kısıklığı yapar. Bu tip nedbelerin tedâvisi zor, hatta mümkün değildir.

4. Ses tellerinin yapıştığı kıkırdakların **eklemlerindeki hareket azlığı** da ses kısıklığı yapar.

5. Yemek borusunda **yutak poşu** denilen ceplerin meydana gelmesi durumunda da ses kısıklığı görülür.

6. Gırtlakta şişmeye sebep olan **miksödem,** böbrek veya kalp hastalığına bağlı **ödem, ürtiker, angionörötik ödem** gibi genel durumlarda da ses kısıklığı meydana gelir.

Ses kısıklığına sebep olan hastalığın doğru olarak teşhis edilebilmesi için, hastadan dikkatli bir hikâye alınmalıdır. Hastalığın süresi, burun ve akciğere âit belirtilerin olup olmadığı sorulmalıdır. Daha sonra indirekt laringoskopiyle hasta muâyene edilmelidir. Üç haftayı geçen ses kısıklığı, özellikle gırtlak kanseri yönünden, daha ileri tekniklerle araştırılmalı ve teşhise göre tedâvi yapılmalıdır.

SEVDE BİNTİ ZEM'A;

Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem efendimizin muhterem hanımlarından. Nesebi; Sevde binti Zem'a bin Kays bin Abdişems'tir. Annesi, Şemnûn binti Kays ibni Zeyd ibni Amr ibni Âmiriye'dir. Doğum târihi belli değildir. Vefâtı hazret-i Ömer'in halîfeliğinin son yıllarına rastlamaktadır.

Sevde radıyallahü anhâ, ilk defâ amcasının oğlu Sekrân ibni Âmir ile evlenmişti. İslâmiyetin geldiği ilk yıllarda, kocası Sekran ibni Amr ile îmân ederek Müslüman oldular. Bu sırada Mekkeli müşriklerin Müslümanlara yaptıkları dayanılmaz ezâ ve cefâlar, akıllara durgunluk verecek derecedeydi. Bunun

üzerine sevgili Peygamberimiz Müslümanların Habeşistan'a hicretine izin verdiler. Hazret-i Sevde, kocası Sekrân radıyallahü anh ile İkinci Habeşistan Hicretine katıldı. Kocası Sekrân bin Âmir Habeşistan'da vefat etti.

Hazret-i Sevde, bu sırada 50 yaşlarındaydı. Bunun îmânındaki sadâkatı, bütün zorluklara rağmen İslâm dîninden dönmemesi, bu yolda başını ortaya koyması, sevgili Peygamberimiz üzerinde çok derin bir tesir bırakmıştı. Hazret-i Sevde kocasının vefâtına çok üzüldü, sanki kolu kanadı kırılmış gibiydi. Hiçbir sahâbenin üzülmesine ve kalbinin kırılmasına dayanamayan sevgili Peygamberimiz, yaşlı ve dul olan Sevde'ye bir müddet sonra evlilik teklif etti. O da bunu sevinerek kabul etti. Böylece üzüntüsü ve kederi gitmiş, yaratılmışların en şereflisine eş olma saâdetine ermişti.

Sevde radıyallahü anhâ vâlidemiz, îmân edip Müslüman olduğu zaman, babası Zem'a ile kardeşi Abdullah henüz İslâm dînini kabûl etmemişlerdi. Onun İslâmiyetten aldığı güzel ahlâk, edeb ve terbiyesi; çevresi üzerinde büyük tesir yapmıştı. Onlara İslâmiyetin üstünlük ve büyüklüğünü hareket ve sözleriyle anlatırdı. Hazret-i Sevde vâlidemizin sevgili Peygamberimizle evlenmesini duyan kardeşi Abdullah çok üzüldü. Saçını başını yoldu. Eline yüzüne üzüntüsünden toprak serpti. Müslüman olduktan sonra bu yaptıklarına pişmanlığını:

"Kardeşim Sevde'nin Resûlullah'a nikâhlandığını duyunca, saçımı yolduğum, başım ve yüzüme topraklar serptiğim zamanki kadar gülünç ve aşağı duruma düştüğümü hiç hatırlamıyorum." şeklinde anlatmıştır.

Sevde radıyallahü anhâ vâlidemizin îman bütünlüğü, çevresinde bulunan kardeşleri ve yeğenlerine çok tesir etmişti. Onların İslâmiyeti kabul etmelerine sebep olmuştu.

Sevde vâlidemiz, Peygamber efendimize karşı çok itâatkârdı. O'na karşı edeb ve terbiyesinde hiç kusur etmez, emirlerini titizlikle yerine getirirdi. Her yerde berâber olmayı ve O'na hizmetle şereflenmeyi canla başla isterdi. Çok latîfeciydi. Birçok kere Peygamberimizi latîfeleriyle sevindirmiş ve duâsını almıştır.

Hazret-i Sevde vâlidemiz, Peygamberimizle birlikte diğer hanımları gibi sırası geldiğinde savaşlara iştirâk ederdi. Uhud Savaşına katılarak, orada birçok Müslümanın yarasını sarmış, onlara su taşıyarak çok büyük hizmet etmişti. Peygamberimizle Vedâ Haccında bulunmuş, vefâtından sonra bir daha hac ve umreye gitmemiştir. Hazret-i Ömer'in halifeliğinin son yıllarında vefât etti.

Sevde radıyallahü anhâ vâlidemiz, alçak gönüllülüğü, cömertliği, bol sadaka dağıtmasıyla tanınırdı. Kendisine gelen bütün hediyeleri fakirlere verir, onların sevinmesinden çok zevk duyardı.

Peygamber efendimizden bizzat işiterek rivâyet ettiği hadîs-i şerîfler dört-beş tâneyi geçmemektedir.

SEVR ANTLAŞMASI;

Alm. *Friedensvertrag (m), Von Sévres,* **Fr.** *Traité (m) de Sévres,* **İng.** *The Sévres Treaty.* Birinci DünyâHarbi sonrasındaki antlaşmalardan. Osmanlı Devletiyle İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan arasında 10 Ağustos 1920 târihinde Fransa'nın başşehri Paris'in Sevres kasabasında imzâlandı. Osmanlı Sultanı Vahideddîn Han (1918-1922) ileİngiliz, Fransız ve İtalyan parlamentoları tarafından tasdik edilmediğinden hükümsüz kalmıştır. Yunanistan tek taraflı kabul edip, yürürlüğe koymak istediyse de, ordusu 9 Eylül 1922'de İzmir'den EgeDenizine dökülünce, arzusundan vazgeçmek zorunda kaldı.

Sevr Antlaşması, 10 Nisan 1915 târihinde Londra'daRusya-İngiltere-Fransa Gizli antlaşmasına göre,Türkiye'nin paylaşılması esâsına dayanıyordu (Bkz. İstiklâl Harbi). Fakat, Sevr'de, Bolşevik İhtilâli, iç harp ve çarlığı destekleyen Avrupalı kuvvetlerle uğraşan Sovyet Rusya dışarıda bırakıldı. Sovyet Rusya dışarıda bırakılınca, önceki gizli antlaşmalarda Rusya'nın payına düşen topraklar yeniden paylaşıldı. Londra Antlaşmasında Rusya'ya verilen Türk Boğazlarının, Sevr öncesi tertiplerle İngiltere, Fransa ve İtalya kontrolünde tutulması kararlaştırıldı. İtilâf devletlerinin hazırladıkları antlaşma metnini Paris'te 11 Mayıs 1920 târihinde Osmanlı Devleti temsilcisi eski sadrâzam **A.Tevfik Paşa** okuyunca "İstiklâlimize aykırıdır!" diyerek imzâlamadı. Tevfik Paşa, antlaşma metnine îtiraz cevâbı yazıp, İstanbul'a döndü.

Osmanlı mebuslarının, İstanbul'un işgâlinden sonra bir kısmı yakalanıp, Malta'ya sürüldü, bir kısmı da Anadolu'da Millî Mücâdeleye katıldığından antlaşma metni Mebuslar Meclisinden geçemiyordu. Sultan Vahideddîn Han, antlaşma metnini Türk İstiklâline aykırı bulduğundan, Mebuslar Meclisinden geçmediğini dünyâ kamuoyuna îlân edip, bütün baskılara rağmen tasdik etmedi. Yunanistan Meclisi, Sevr Antlaşmasını tasdik edip, yürürlüğe koymaya kalkıştı. Bunun üzerine beşinci defâ sadrâzamlığa getirilen **Dâmâd Ferid Paşa;** âyândan Hadi Paşa, Filozof Rıza Tevfik ve Bern elçisi R. Halisbeylerle Paris'e gidip, Sevr Antlaşmasını imzâladı. Ancak bu antlaşma Osmanlı Sultanı Vahideddîn Han ile

İngiliz-Fransız-İtalyan parlâmentolarınca tasdik edilmedi.

Dört yüz otuz üç madde ve on iki bölümden meydana gelen ve hiçbir zaman geçerli sayılmayan antlaşmanın hükümleri şunlardı:

1) İstanbul ile Boğazların ve Marmara'nınAnadolu kıyılarının tahkim edilmemesi ve buraların Karma Boğazlar Komisyonunca kontrolü; **2)** Suriye ve Lübnan'ın Fransızlara; Arabistan, Yemen, Irak, Filistin'in İngiltere'ye; yine Mısır, Sudan ve Kıbrıs'ın İngiliz idâresine; Fas ve Tunus'un Fransa'ya bırakılması; **3)** İzmir/Aydın vilâyetiyle Çatalca'dan batıya Doğu Trakya ve İmroz/Gökçeada ile Bozcaada dâhil Yunanlılara; **4)** Rize, Trabzon, Gümüşhane,Artvin, Kars, Ağrı,Van, Bitlis, Muş, Bingöl, Erzincan ve Erzurum'un Ermeniler'e; **5)** Muğla ve Antalya'nın İtalya'ya verilip; Konya, Göller Bölgesi, Afyon ve Bursa'ya kadarki yerlerde de himâye hakkı tanınması; **6)** Kapitülasyonların her devlete tanınması; **7)** Osmanlı devlet borçlarının ödenmesi.

SEYÂHAT (Bkz. Edebî Türler)

SEYŞELLER

DEVLETİN ADI ..... Seyşeller Cumhûriyeti

NÜFÛSU 71.000

BAŞŞEHRİ ..... Victoria

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 453 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İngilizce, Fransızca, Créole

DÎNİ ..... Katolik, Protestan, İslâmiyet, Hindu

PARABİRİMİ .....Rupee

Hint Okyanusunda, Oğlak Dönencesiyle Ekvator arasında yer alan ve yaklaşık 960 km'lik mesâfeye yayılmış 92 ada ve adacıktan teşekkül etmiş bağımsız bir Takımadalar Cumhûriyeti.

Târihi

Adaların, 1505 yılında Portekizliler tarafından bulunduğu zannedilmektedir. 1768'de Fransızlar tarafından işgâl edildi. 1794'te İngiltere yönetimi altına girdi. 1810'daMoritus'a bağlı bir İngiliz kolonisiydi. 1814'te Paris Antlaşmasıyla tam olarak İngiltere'ye verildi. 1903'te İngiltereKrallığına bağlı bir koloni hâline geldi. 1976 yılında bağımsızlığını elde etti. Bir yıl sonra askerî bir darbe yapıldı ve France Albert René, yönetimi ele geçirdi. 1979'da îlân edilen yeni anayasa ile tek partili bir devlet oldu. France Albert René 1989 seçimlerini de kazanarak üçüncü defâ başkan oldu. 1977'deki darbeden sonraki ilk çok partili seçim 23-26 Temmuz 1992'de yapıldı. Seçimin amacı anayasa taslağını hazırlamakla vazifeli 23 kişilik bir komisyonun üyelerini tespit etmek içindi. Anayasa teklifi 15 Kasım 1992'de halk oylamasına sunuldu ise de % 60 barajını aşamadığı için kabul edilmedi.

Fizikî Yapı

Mevkii îtibâriyle Hint Okyanusunda ve Madagaskar'ın 1200 km kadar kuzeydoğusunda ve Zengibar'ın yaklaşık 1600 km doğusundadır. Yüzölçümü yaklaşık 493 km^{2}dir. Bu yüzölçüme 92 ada ve adacık, mercan ve granit ada ve kayalıkları dâhildir. Bu adaların en büyüğü 142 km^{2}lik Mahé Adasıdır. Diğer önemli adalar; Praslin, La Digue, Silhouette, Destroches ve Aldabra'dır.

Adalar, granit ve genellikle volkanik türde olup, dağlık bir arâziye sâhiptir. En yüksek nokta Mahé Adasındaki Morne Seychellors Tepesi olup, yaklaşık 900 m'dir.

İklim ve Tabiî Kaynakları

Takımadalar ekvatora çok yakın olmasına rağmen, iklim, güneydoğu alizeler sebebiyle ılımandır. Hazirandan kasım ayına kadar bu ılık iklim devam eder. Mahé Adasında sıcaklık aşağı yukarı 24°C ilâ 29°C arasında değişir. Başşehir Victoria ve çevresine düşen yıllık yağış miktarı yaklaşık 2300 mm kadardır. Bu rakam yüksek bölgelere gelince artar ve hemen hemen 3550 mm'ye kadar ulaşır. Ülkede genellikle kaplumbağa, guano ve kıyılarda da köpekbalığı yetişir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Ülkenin nüfûsu yaklaşık 71.000'dir. Nüfus yoğunluğu 157'dir. Yıllık nüfus artışı % 2 dolayındadır. Nüfûsun % 60'tan fazlası gençtir ve şehirlerde yaşayanlar aşağı yukarı % 37 civârındadır. Nüfûsun etnik yapısını Creoller meydana getirir. Creoller, Fransız asıllı olup, Louisiana'da ve İspanyol asıllı olup, Karaip Adalarında doğmuş ve buralarda yaşamış kimseler demektir. Bunlar esas îtibâriyle

Fransız, İspanyol, Asyalı ve Afrikalı insanların birbirleriyle kaynaşması netîcesi meydana gelen melez insanlardır. Halkın çoğu katoliktir. Ayrıca bir miktar Müslüman, Protestan ve Hindu da mevcuttur.

İngilizce ve Fransızca resmî dillerdir. Bunun yanısıra Fransızcanın değişik bir şekli olan Créole dili de yaygındır. Başşehri Victoria'dır. Okuma-yazma oranı % 60 civârındadır.

Siyâsî Hayat

Tek partili yönetim sistemine dayalı bir Cumhûriyettir. 1979 anayasasına göre, ülke tek parti diktatörlüğünde sosyalist bir devlettir. Devlet başkanı 1977'de işbaşına gelen başkan France Albert René'dir (1993).

Ekonomi

Ülke ekonomisi esas olarak tarım ve turizme dayanır. Ayrıca tüketim malları ihrâcâtı da önemli bir gelir kaynağıdır. Ülkede yetişen başlıca tarım ürünleri; muz, tatlı patates, manyok ve bunun ürünü nişasta, kokonat ve vanilyadır.

Ülkenin en önemli endüstrisi gıdâ endüstrisidir. Ayrıca deniz ürünleri önemli bir gelir kaynağıdır. İşçi gücünün % 19'u tarımda, % 20'si mâdencilik ve inşaatçılıkta, % 14'ü kamu sektöründe ve sosyal hizmetlerde, % 11'i de lokanta ve hotel işletmeciliğinde istihdam edilir.

İthâlat ve ihrâcatını daha çok İngiltere, Fransa, Güney Afrika, Kuzey Yemen ve Pakistan ile yapar. Başlıca ihraç ürünleri şunlardır: Kurutulmuş hindistancevizi içi, tarçın, sabun ve parfüm yağı, vanilya ve balık. Diğer önemli gelir getiren kaynaklar ise guano, kaplumbağa kabuğu, köpekbalığı yüzgeci ve balık ürünleridir.

Ulaşım sistemi yeterli olup, ülkenin en gelişmiş şehri ve limanı başşehri Victoria'dır.

SEYDİ ALİ REİS;

Türk denizcisi ve ilim adamı. 1498 yılında doğdu.Sinoplu bir âileden gelmedir. Babası HüseyinReis Galata'daki Bahriye Dârü's-Sına'asında kethüda idi. Kendisi de bu mesleğe girerek tersâne kâtipliği yaptı. Denizci olduğu kadar, müsbet ilimlere de ilgi duydu ve kendisini yetiştirdi.

Tersânede reis olarak çalıştı. 1522 Rodos Fethinden îtibâren, Osmanlı donanmasınınAkdeniz'deki bütün faaliyetlerine katıldı. Hayreddin Paşa ile Preveze Savaşında Sinan Paşa ileTrablus Fethinde bulundu. Azepler kâtibi, tersâne kethüdâsı ve hassa donanma reisi, yâni Osmanlı merkez filosu kumandanı oldu. Piri Reis'in, Umman Seferinden başarısız dönüşü üzerine, Kânûnî SultanSüleyman Han tarafından, Mısır donanması kumandanlığına getirildi. Seydi AliReis, 1554 yılı başında Basra'ya gelip, donanmayı teslim aldı. Hürmüz Boğazından çıkıp Hind Denizine açıldı. Aynı yılın Ağustos ayında Hurfakan önünde bir Portekiz filosu ile karşılaştı. Zâyiat verdirerek çekilmeye mecbur etti. Kalkat yakınlarında ikinci bir Portekiz filosunun hücumuna uğradı. Düşmana epey zarar verdirmekle berâber, kendisi de kuvvet kaybettiği için, o sırada kopan şiddetli fırtınanın da tesiriyle savaşı bırakıp, Umman Denizine yelken açtırdı.

Umman açıklarında, Fil kasırgası denilen müthiş bir fırtınaya tutulan Seydi Ali Reisin gemileri Hindistan'a kadar sürüklendi. Bu arada büyük zâyiata uğrayan Ali Reis, Demen Kalesi önüne gelip, kalenin hâkimi Esed Handan iltica hakkı istedi. Esed Han tarafından iyi karşılanan Seydi Ali Reis, batan gemilerin toplarını ona emânet bırakıp Surat'a hareket etti. Surat Hâkimi Hüdavend Hanla iyi münâsebetler kurdu. Onun Bruc üzerine yaptığı sefere de katıldı. Portekizlilerden yol bulup, Mısır'a ulaşmak ümidi kaybolunca Seydi Ali Reisin gemiciler üzerindeki otoritesi de sarsıldı. Gemicilerin bir kısmı Esed Hanın, ekseriyeti de Hüdavend Hanın hizmetine geçince, Ali Reis memlekete kara yolundan dönmekten başka çâre göremedi.

Gemileri, silâh ve techizâtı Hüdavend Hana satarak, bedellerinin İstanbul'a gönderilmesi şartıyla senet alıp, kendisine bağlı kalan 50 kadar levent ve yeniçeriyle, 1554 Kasımında Ahmedâbad'a doğru yola çıktı. Gücerât Hâkimi Ahmed Han tarafından iyi bir şekilde karşılanan Ali Reis, onun yüksek ücretli, parlak vazîfe tekliflerini reddederek Lahor'a hareket etti. Geçiş izni almak için Delhi'ye Timurlu imparatoru Hümayun Şahın huzuruna çıktı. Burada da iyi karşılandı. Vazîfe teklifini kabul etmedi. 1556 Şubatında Kâbil'e doğru yola çıktı. Semerkant'a oradan Buhara'ya geldi. Bu arada Özbeklerin hücumuna uğradı. Kendisi yaralandı. Bir arkadaşı da öldürüldü. Bu yersiz hâdiseden özür dileyen Buhara Hanı, Burhan Hanın yanında 15 gün misâfir kaldıktan sonra, Horasan üzerinden Meşhed'e vardı. Meşhed Vâlisi, bu silâhlı Osmanlı müfrezesinin Anadolu'dan Özbek Sultanı Barak Hana gönderilen uzman askerler olabileceği kanaatiyle tevkif ederek, Kazvin'e gönderdi. Daha bir sürü meraklı ve heyecanlı, alâka çekici hâdiselerden sonra İstanbul'a döndü. Böylece Surat'tan hareketinden iki sene üç ay sonra bu maceralı seyahati tamamlamış oldu.

Bir an evvel SultanSüleyman'ın huzuruna çıkarak, Süveyş filosunun kaybından duyduğu suçluluğu

affettirmek isteyen Seydi Ali Reis, Pâdişâhın Edirne'de olduğunu öğrenince oraya hareket etti. Huzûra kabul edilerek, görüştüğü 18 Müslüman hâkim veya hükümdarın Sultan Süleyman'a yazdıkları mektupları takdim etti. Pâdişâhın affına ve iltifatlarına mazhar oldu. 80 akçe gündelikle dergâh-ı âlî müteferrikalığına tâyin edildi. Birikmiş olan dört yıllık ulufesi de ödendi. 1563 Ocak ayında vefât etti.

Kısaca açıklanan bu ünlü seyahatiyle kendini tanıtan Seydi Ali Reis, aynı zamanda şâir, edip ve âlim bir kimseydi. Cömert tabiatlı ve derviş yaratılışlıydı. Zengin bir kütüphânesi de vardı. Şiirlerinde Kâtibî mahlasını kullandı. Tezkirelerde Kâtib-i Râmî adıyla tanıtılır.

Başlıca eserleri:

Mir'at-ı Kâinât: Denizcilik ve astronomi konusunda bilgi verir.

Kitâbü'l-Muhit (El-Muhit fî İlmi'l-Eflâk ve'l-Buhûr): Yön tâyini, zaman hesabı, güneş ve ay seneleri, pusula, denizcilik bakımından mühim yıldızların, limanlarla adaların tanıtılması, rüzgâr ve deniz yolları hakkında önemli bilgiler verir. Dış dünyâda çok tanınan bu eser Almanca, İtalyanca ve İngilizceye tercüme edildi.

Mir'atü'l-Memâlik: Maceralı seyahatini anlatır. Türk edebiyatının şâheserlerinden olan bu eser, aynı zamanda hâtırât mahiyetindedir. Türkçe metni 1913'te yayınlandı. Bu mühim eser Almanca, İngilizce, Fransızca, Rumca, Özbekçe ve Rusçaya da tercüme edilmiştir.

SEYFE GÖLÜ;

Kırşehir'in doğusunda olup, deniz seviyesinden 1100 metre yükseklikte bir göl. İç Anadolu'nun tektonik menşeli bu küçük gölü, dar kapalı bir havzanın batı kısmında bulunmaktadır. Seyfe Gölü sığ olup, yüzölçümü 34 km^2dir. Bölge su bakımından fakir olduğundan göl ancak yağışlı mevsimlerde toplanan derelerle beslenir. Suyu çok tuzludur. Gölün büyük bir kısmı yaz aylarında tuzlu bataklık hâline gelir. Bu durumdan istifâdeyle tuz elde edilir. Gölün güney kıyısında bir tuzla vardır.

SEYFEDDÎN-İ FÂRÛKÎ;

evliyânın büyüklerinden. İnsanların îtikâd, ibâdet ve ahlâk husûsunda doğruyu öğrenmelerini ve öğrendikleri bilgilerle amel etmelerini sağlayan ve onları Allahü teâlânın rızâsına kavuşturmak için rehberlik eden ve kendilerine **Silsile-i aliyye** denilen İslâm âlimlerinin yirmi beşincisidir. İkinci bin yılının müceddidi İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin torunu, Urvet-ül-vüskâ Muhammed Ma'sûm-i Fârûkî'nin beşinci oğludur. **Muhyissünne,** yâni "sünneti diriltip yayan" ismiyle şöhret buldu. 1639 yılında Serhent'te doğdu; 1696'da burada vefât etti.

Uzun boylu, esmer, heybetli, gözleri büyükçe ve sakalının iki tarafı seyrekçeydi. İlim, irfân kaynağı ve kerâmetler sâhibi Seyfeddîn-i Fârûkî hazretleri, küçük yaşından îtibâren ilme yönelip ders okuyabilecek yaşa geldiğinde, Kur'ân-ı kerîmi ezberledi. Sonra amcası Muhammed Sa'îd'den aklî ve naklî ilimleri tahsil etti. Zamânının bir tânesi ve mârifet deryâsı olan babası Muhammed Ma'sûm-i Fârûkî'nin teveccühü ve sohbetleriyle, Nakşibendiyye yolunun usûl ve âdâbı üzere tasavvuf yolunda ilerleyip, az zamanda Vilâyet-i Hâssa-i Muhammediyye'ye kavuştu. Birçok haller ve kerâmetler sâhibi oldu.

Zâhiren ve bâtınen olgunlaştıktan sonra, yüksek babasının emriyle insanlara, Allahü teâlânın dînini, sevgili Peygamberimizin güzel ahlâkını anlatmak ve vaktin sultânı Âlemgîr Şahın dînî terbiyesiyle vazifelendirilipDelhi'ye gitti.

MuhammedSeyfeddîn-i Fârûkî hazretlerinin himmet ve bereketiyle, Hindistan'ın her tarafında İslâmiyet yayılıp Müslümanlar kuvvetlendi. Bid'at sâhipleri ve kâfirler perişân olup, hiçbir yerde kabûl görmediler.

Delhi'deki sohbet meclisleri çok bereketli ve kalabalık olurdu. Kâfirler, fâcirler, fâsıklar bile bu meclise gelip, yüksek huzûruyla şereflenince, hidâyete kavuşup eski günahlarına tövbe ve istiğfâr ederek dönerlerdi. Onun sohbeti bereketiyle, binlerce kişi hidâyete ve kemâle kavuşup, yüksek derecelere ulaşmıştı. Dergâhına her gün binlerce insan gelip, feyz alırdı.

Muhammed Seyfeddîn hazretleri bin dört yüz velî yetiştirdi. Böylece, insanların hidâyete kavuşmalarına vesîle oldu. Seyyid Muhammed Bedevânî, yetiştirdiği talebelerinin en büyüğü ve kâmilidir.

Sekiz oğlu vardı. Üçü kendi huzûrunda kemâle geldi. Beşi henüz küçüktü. Büyük olan oğullarıŞeyh Muhammed Âzam, Şeyh Muhammed Hüseyin ve Şeyh Muhammed Şuayb'dır. Diğer oğulları; Muhammed Mûsâ, Muhammed Îsâ, Muhammed Kelimetullah, MuhammedOsman ve Abdürrahmân'dır. Altı kızı vardı. Bunlar; Cennet, Habîbe, Sâire, Şehrî, Refîunnisâ ve Zehrâ'dır.

Seyfeddîn-i Fârûkî hazretleri, 1696 senesinde Serhent'te vefât etti. Babasının medfûn bulunduğu türbenin birkaç yüz metre güneyindeki türbeye defnedildi.

Oğlu Muhammed Âzam'ın toplayıp kitap hâline getirdiği **Mektûbât-ı Seyfiyye** adlı eseri, yüz doksan mektuptan meydana gelmiştir. 1913 senesinde Hindistan'ın Haydarâbât şehrinde basılmıştır.

Buyurdu ki: "Açlık ve mücâhede, hârika ve kerâmeti arttırır. Evliyânın sohbeti kalbe zikri yerleştirir. Sünnete tâbi olmayı kolaylaştırır. Yetecek kadar yiyiniz. Zîrâ yolumuzun büyükleri, bu yolu vukûf-ı kalbiye, yâni kalbe âit şeyleri bilmeye devâm ve sohbet üzerine kurmuşlardır. Zühd ve şiddetli mücâhedenin (nefsin istemediği şeyleri yapmak) netîcesi, kerâmet ve tasavvuftan ibârettir. Biz bunları işten bile saymayız. Bizim maksadımız, ancak zikre devâm, Allahü teâlânın yasaklarından kaçınıp emirlerine uymak, Resûlullah efendimizin sünnet-i şerîfine tâbi olmak ve daha çok feyz ve bereketlere kavuşmaktır."

SEYRÂNÎ;

halk şâiri. 1807'de Kayseri'ye bağlı Develi-Everek'te doğdu. Asıl adı Mehmed'dir. Medresede birkaç yıl okudu, genç yaşında şiir söylemeye başladı. Tanzimat yıllarında İstanbul'da bulunduktan sonra memleketi olan Everek'te, 1866 senesinde öldü. Mezarı oradadır. Söylediği hicivler yüzünden tâkibâta uğradığı için memleketine döndü, yoksulluk içinde yaşadı. Bektâşî idi.

Seyrânî, divan şiirini de bilir; aruzla şiirler yazmaya meraklıdır. Fakat asıl gücünü koşmalarında ve nefeslerinde göstermiştir.

Dostlarından, sevgilisinden, bahtından ve her şeyden yakınır. Seyrânî'nin oldukça kararsız, içkiye çok düşkün, derbeder bir hayâtı vardır. Tanzimatın getirdiği yenilik ve değişmelerin bir kısmını hicvetmiştir.

Koşmalarında, divan etkisinden sıyrılarak, halk deyimleri, deyişleri ve atasözlerini kullandı.

KOŞMA

Nice defterlerden ismim sildirdin
Gelmedi hiç senden ses, kara bahtım
Bahtım gemisine yelken yok, bildin
Durma lodos gibi es, kara bahtım

Âlem yıkıcıdır, yoktur yapıcı
Kimi cellât olmuş kimi kapıcı
Evvel giymez iken mesti, papucu
Verdirir çarığı mes, kara bahtım

Ağır meclislerde sıkılmaz iken
Mengeneye versen bükülmez iken
Seyrânî, arslana yıkılmaz iken
Dedirdin tilkiye pes kara bahtım

SEYRÜSEFER;

Alm. *Verkehr (m),* **Fr.** *Trafic (m); Circulation (f),* **İng.** *Traffic.* Bir gemi veya uçak, bir yerden başka bir yere giderken pozisyon (dünyâ üzerindeki bir referans noktasına göre bulunulan yer) ve yön tâyini. Seyir olarak da bilinir. Yön ve yer bulma ihtiyacı duyulduğundan beri, çok değişik âletler ve usûller kullanılarak pekçok sistem geliştirildi.

Yön tâyininde ilk olarak bugün bile kullanılan **kutup yıldızı'**ndan faydalanıldı. Bazı gemiciler, kuş taşırlardı. Belli bir süre seyahatten sonra serbest bırakılan bir kuş, ilk hareket edilen yere doğru uçarken gemi de rotasını ayarlardı. Kuşun belli bir süre havada dolaştıktan sonra, gemiye geri dönmesi civarda kara parçasının olmadığına delâlet ederdi. İleri tarafa uçan kuş ise en yakın kara parçasının o yönde olduğuna işâret ederdi.

Müslümanlar tarafından Avrupa'ya tanıtılan pusulanın geliştirilmesiyle **denizcilikte** yön bulmak kolaylaştı. Dünyânın manyetik tesiriyle pusula ibresi dâima kuzeyi göstermekteydi. Fakat pusulada tespit edilen bu **manyetik kuzey,** dünyânın coğrafik kuzeyiyle aynı değildi ve değişik yerlerde farklı manyetik kuzeyler elde edilmekteydi. Ayrıca manyetik kuzey zamanla yerini değiştirmekteydi. Pusulanın gemilerdeki metallerden etkilenmesi ayrı bir problemdi. Daha sonra manyetik hiçbir madde kullanmadan yapılan ve jiroskopik özelliğe dayanan **Jiroskoplu Pusula'**ların bulunmasıyla bu problemler ortadan kalktı. Bugün bütün gemi ve uçaklarda bu tip pusulalar kullanılır.

Eski çağlarda gemilerin hızını ölçmek için, geminin arkasından üzerinde düğümler bulunan halatlar salınırdı. Belli bir süre içinde deniz yüzüne yayılan halat boğumları sayılarak hız hesaplanırdı. Artık

gemi hızını ölçmek için kullanılan ve **parakete** denen âletlerde modern sistemlerden faydalanılır. Geminin hareket yönü ve hızından faydalanarak geminin yerini bulmak için ise **parakete hesabı** denilen işlem yapılır. Yapılan işlemin kontrol edilmesi için bâzı referans noktalarından faydalanılır.

Teknikteki gelişmeler seyrüsefer sahasında da pekçok yenilikler getirdi. Yön, hız, mesâfe, yer bulmada ses ve radyo dalgalarının kullanılmasıyla SONAR, LORAN, DECCA, OMEGA gibi sistemler gelişti. Çalışması ses dalgalarına dayanan SONAR dışındaki üç sistemin çalışması, hemen hemen aynı prensibe dayanır. Radyo dalgaları yayan çeşitli radyo istasyonlarından gelen sinyallere göre yer tesbiti yapılır. Ayrıca Doppler olayına dayanan ve hatta günümüzde sun'î peyklerden faydalanan sistemler de vardır.

İkinci DünyaSavaşıyla süratle gelişen elektronik teknolojisi, deniz seyrüsefer cihazlarına paralel olarak, **havacılıkta** da aynı gâyeli mükemmel sistemlerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Helikopter ve kısa menzilli uçaklar için DECCA ve OMEGA; uzun menzilli uçaklar için LORAN (Longe Range Air Navigation) sistemleri uygundur. Ayrıca Doppler olayına göre hız ve mesâfe ölçmede kullanılan sistem de uzun menziller için uygun olmasına rağmen, bunların yerine büyük yolcu ve savaş uçaklarında daha pahalı ve komplike olan INS gibi sistemler kullanılır. INS (İnertial Navigation System) sistemi, bütün sefer boyunca rota, hız, ivme gibi bilgilerin değerlendirilmesi neticesinde yer, pozisyon bulmaya dayanır. Diğer sistemler yerdeki radyo istasyonlarına ihtiyaç duyduğu halde, INS sisteminde herhangi bir dış yardımcıya ihtiyaç yoktur. Bu sistem, atalet esaslarına dayanan jiroskopik bir sistemdir. Jiroskop platformuna yerleştirilen ivme ölçeklerle, hız ve yön değişiklikleri belirlenip, bir bilgisayarda değerlendirilerek bulunulan yer, pilot kabinindeki ekranda görünür.

Hava seyrüseferinde kullanılan diğer sistemler; yön bulmaya yarayanADF (Automatic Direction Finder) ve VOR (Very High Freguency omni Directional Range) sistemi, mesâfe ölçmeye yarayan DME (Distance measuring Equipement) veya askerî sahadaki adıylaTACAN ve de kapalı havalarda dahi uçağın piste inmesini sağlayan âletle, iniş sistemi ILS (Instrument Landing System)dir.

Sefer sırasında, bulut gibi kötü hava şartlarının etkisinden kaçmak gâyesiyle meteorolojik değişikliklere göre uyarı yapan meteoroloji radarları, diğer bir seyrüsefer cihazıdır. Uçakların havada seyrederken çarpışmalarını önlemek için, hava koridoru denen, hava yolları radarlarıyle devamlı kontrol altında tutulur. Uçakların bu koridorlarda ve belirli yüksekliklerde uçması sağlanır.

Uzay araçlarının uzaydaki seyahatları önceden tespit edilen plânlara göredir. Atmosfer dışında kötü tesirler yapan tabiî şartlar olmadığından, bu plânlar aynen gerçekleşir. Çeşitli yön ve hız değişiklikleri roket motorlarının çalıştırılması sûretiyle yapılır. Uzay araçlarının bulundukları yerler, yıldızlara ve dünyâdaki radarlardan gönderilen sinyallere göre tespit edilir. Günümüzde seyrüsefer sistemlerinin çoğu bilgisayarla denetlenir. Bu durumlarda konum belirlemede, uzaya yerleştirilen uydulardan da faydalanılmaktadır.

SEYYİD;

Peygamber efendimiz Muhammed aleyhisselâmın torunu hazret-i Hüseyin'in çocuklarına, onun neslinden, soyundan gelenlere verilen isim. Seyyid kelimesinin lügat mânâsı "efendi" demektir. Çoğulu Sâdâttır. Peygamber efendimiz, Cumâ gününe **"günlerin seyyidi"**, hazret-i Hasan ile Hüseyin'e ise **"Cennet gençlerinin seyyidleri"** buyurmuştur. Peygaber efendiizin mübârek nesli, kızı hazret-i Fâtıma ile çoğaldı. Hazret-i Hasan'ın soyundan gelenlere ise şerîf denir. Seyyid ile şerîflere genel olarak Peygamber efendimizin çocukları, torunları manâsına evlâd-ı Resûl denir. Hazret-i Hasan ile hazret-i Hüseyin Peygamber efendimizin mübârek kerîmesi (kızı) hazret-i Fâtıma'nın oğullarıdır. Hazret-i Fâtıma ile kıyâmete kadar gelen çocuklarına Ehl-i beyt denir. Peygamber efendimizle birlikte hazret-i Ali, hazret-i Fâtıma, hazret-i Hasan, hazret-i Hüseyin'in hepsine Ehl-i abâ denir. Bir gün Peygamber efendimiz hazret-iAli, hazret-i Fâtıma, hazret-i Hasan ve hazret-i Hüseyin'i abâları ile örterek; **"İşte benim Ehl-i abâm bunlardır. Yâ Rabbî! Bunlardan kötülüğü kaldır, hepsini temiz eyle."** buyurdu.

İslâmiyetin ilk zamanlarında Ehl-i beytten olanların hepsine şerîf denilirdi. Daha sonra Mısır'daki Abbâsî halîfeleri zamânında Hasan radıyallahü anhın evlâdına (çocuklarına) şerîf denilerek beyaz sarık, hazret-i Hüseyin'in evlâdına seyyid ismi verilerek yeşil sarık sarmaları uygun görüldü. Bu mübârek sülâleden (soydan) doğan çocuklar iki şâhitle hâkim huzûrunda kaydedilirdi.

İslâm devletlerinde her devirde Peygamber efendimizin mübârek neslinden gelenlere çok hürmet gösterilirdi. Osmanlı Devletinde bu durum daha açık görülür. Osmanlı sultanlarının seyyidlere ve şerîflere husûsî sevgi ve hürmetleri vardı. Bu sebeple Osmanlı Devletinde onların işlerine bakan ayrı bir teşkilât vardı. Burada, seyyid ve şerîf olanlar iki şâhitle hâkim huzûrunda kaydedilir, doğum ve vefâtları deftere geçirilirdi. Böylece seyyid ve şerîf olmayanların bu mübârek nesil (soy) ile karışmaması temin edilirdi. Ayrıca onların, kendilerine lâyık olmayan işlerde çalışmalarına, bu mübârek

sülâleden olan hanımların dengi olmayanlarla evlenmelerine izin verilmezdi. Onların her türlü hakları korunurdu.

Bu teşkilâtın başında bulunan zâta **Nakîb-ül-Eşrâf** denirdi. Seyyid ve şerîflerin umûmî bir velîsi durumundaydı. Bu sebeple Nakîb-ül-Eşrâfa çok hürmet olunurdu. Merâsimlerde, devlet adamlarından önde gelirdi. Pâdişâhlara kılıç kuşatanları olduğu gibi, duâları makbûl sayıldığı için, kılıç kuşatma sırasında duâları ekseriyetle bunlar yapardı.

Seyyid ve şerîflere râhat ve huzûr içerisinde yaşayacakları her türlü hizmet yapıldı. Onlar her çeşit vergiden muaf tutuldu. Bu hususta kendilerine berât dahi verildi.

Osmanlılar zamânında Halep'te seyyidlere ve şerîflere mahsus bir mahkeme vardı. Seyyid ve şerîflerin bütün evlâdları(çocukları) orada kayıtlı olup, yalancılar seyyidlik iddiâ edemezdi. Osmanlı Pâdişâhı Sultan Abdülmecîd Han zamânında Mason Reşîd Paşa, İngilizlerin emriyle bu mahkemeleri kaldırdı. Soysuz ve mezhepsiz olanlara da seyyid denildi. Uydurma acem seyyidleri her tarafa yayıldı.

Van ile Hakkari arasında meşhur İrisân Beyleri, Abbâsî halîfeleri evlâdından olup, Hülâgû katliamından kurtulan bir yavrudan çoğalmışlardır. Bugün memleketimizin her tarafında Eshâb-ı kirâm evlâdı ve seyyidler vardır. Hatâ ve kusurları olsa bile seyyidlere ve şerîflere hürmet etmek, kalple, bedenle, malla yardım etmek, hürmet göstermek, haklarını gözetmek ve onları her zaman sevmek lâzımdır. Bu sevgi ve hürmet insanın son nefeste îmânla ölmesine sebep olur.

İslâm âlimlerinin büyüklerinden İmâm-ı Şâfiî hazretleri bir gün talebelerine ders verirken bir ara ayağa kalktı. Bir müddet sonra yine oturdu. Biraz sonra tekrar kalkıp oturdu. Bu hâl on defâ tekrarlandı. Talebeleri arada bir kalkıp oturmasının sebebini sorduklarında; "Seyyidlerden bir çocuk kapının önünde oynuyor. Oynarken kapının önünden gelip geçiyor, onu görünce hürmet için ayağa kalkıyorum. Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) torunu ayakta dururken oturmak revâ değildir." diye cevap verdi.

SEYYİD ABDULLAH ŞEMDÎNÎ;

Anadolu'da yetişen büyük velîlerden. Kendilerine **Silsile-i aliyye** denilen büyük âlim ve velîler silsilesinin otuzuncusudur. Ahlâkı, hazret-i Osman'ın güzel ahlâkını hatırlatan çok yüksek bir velî idi. Şâfiî mezhebi âlimlerindendir. Hakkârî vilâyetinin Şemdînân (veya Şemzînân, şimdiki adıyla Şemdinli) kasabasındandır. Doğum târihi bilinmemektedir. 1813 (H.1228) senesinde vefât etti. Şemdînân'a bağlı Nehrî kasabasında medfundur.

Seyyid Abdullah, Irak'ta Süleymâniye beldesindeki medresede ilim tahsil ederken Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ile medrese arkadaşı oldu.

Nihâyet Mevlânâ Hâlid hazretleriHindistan'a giderek, Şâh Gulâm Ali Abdullah-ı Dehlevî hazretlerinin huzûr ve sohbetleriyle şereflenip, lâyık ve müstehak olduğu fazîlet ve kemâlâtı aldı. Hocasından tam bir icâzet ve hilâfetle mezun oldu. Talebe yetiştirmekle vazîfeli olarak Bağdat'a gönderildi. SeyyidAbdullah, Süleymâniye'de bulunan Mevlânâ Hâlid hazretlerinin ziyâretine gitti. Mevlânâ'nın Hindistan'da elde ettiği mârifet ve kemâlâtını görünce, ona olan muhabbeti daha da arttı. Talebelikte arkadaşı olduğunu düşünmeyip, o evliyâlık güneşinin sohbetlerine devâm etmeye başladı. Talebelerinden oldu. Kendisinde bulunan asâlet ve yüksek istidâdla kısa zamanda bütün ilimlerde ve tasavvuf hâllerinde yetişerek kemâle geldi.

Mevlânâ Hâlid hazretlerinden sonra talebelerin başına geçip, onları yetiştirmeye başlayan Seyyid Abdullah-ı Şemdînî, derin âlim, ilmiyle âmil, haysiyet, şeref, vekâr ve heybet sâhibi, pek yüksek bir zât, çok üstün bir velîydi. Zâhirî ve bâtınî kemâlâtı kendinde toplamıştı. Hayâ ve edebin kaynağı, güzel huyların hazînesiydi. Her hâli doğruluk üzereydi. Sohbetleri hasta rûhlara gıdâ, bakışları kararmış kalplere şifâydı. Kurtuluş ve saâdet kapısının anahtarıydı. Evliyâlık yolunun sırlarına, ince bilgilerine kavuşmuştu.

Seyyid Abdullah, Şemdinli civârındaNehrî kasabasında ikâmet eder, orada tâliplere feyz saçardı. Vefâtına kadar orada kalıp, bu mühim hizmete devâm etti.

Nehrî kasabasında ilk defâ feyz ve irşâd kaynağı olan Seyyid Abdulah hazretleridir. Bu temeli o kurmuş, medrese ve dergâh yaptırarak, Türkiye, Irak ve İran'ın uzak yerlerine kadar âlimlerin feyz ve nûrlarını yaymıştır.

Seyyid Abdullah hazretleri, yeğeni (kardeşi Seyyid Ahmed Geylânî hazretlerinin oğlu) Seyyid Tâhâ-i Hakkârî'yi, Mevlânâ hazretlerinin sohbetlerine götürerek, onun da, bu yolda yetişmesine vesîle oldu. Mevlânâ'dan sonra, bu yeğeninin yetişmesiyle kendisi bizzat meşgul oldu. O da bu yolda çok yükselerek, amcası Seyyid Abdullah'ın halîfesi oldu.

Seyyid Abdullah, 1813 (H. 1228) senesinde vefât etti. Kabr-i şerîfi Nehrî Kabristanının girişindedir.

Kabrinin üzerinde sâde bir türbe vardır. Mübârek kabri ziyâret olunmakta, o büyük zâtın âşıkları, duâ edip rûhundan istifâde etmekte, onu vesîle ederek duâ edenlerin, maddî ve mânevî dertlerine dermân buldukları, dilden dile anlatılmaktadır.

SEYYİD KUTUB;

Mısırlı gazeteci ve yazar. 1906 senesinde Mısır'ın Asyut vilâyetinin Muşâ köyünde doğdu. İsmi, Seyyid olup, Peygamber efendimizin soyundan değildir. İlk tahsilini doğduğu yerde yaptıktan sonra Kâhire'ye gidip orada ortaokul ve liseyi bitirdi. 1933 yılında mezun olduğu Dâr-ül-Ulûm Fakültesinde târih, coğrafya, Arab edebiyâtı, İngilizce, felsefe, sosyoloji, pedagoji gibi bilimler okudu. Müfettiş olarak vazîfe aldı. Müfettişliği sırasında İngiliz edebiyâtına ve Avrupa kültürüne sempati duydu. Daha sonra vazifeden ayrılarak kendini tamâmen edebiyâta verdi. Memleketi îcâbı Arapçayı iyi bilen Seyyid Kutub çeşitli kitaplar yazdı.

1949 yılında sosyoloji doktorası yapmak üzere Amerika'ya gitti. İki yıl sonra Mısır'a döndüğünde İhvân-ı Müslimîn Teşkilâtında irşâd müdürlüğü yaptı. Cemâl Abdünnâsır öncülüğündeki subayların 1952 senesinde gerçekleştirdiği darbeden sonra, yeni yönetimin danışmanlığına getirildi. Daha sonra Cemâl Abdünnâsır ve adamlarıyla arası açıldığı için bu vazîfeden ayrıldı. İhvân-ı Müslimîn Teşkilâtının yayın kurulu başkanlığını ve teşkilât adına çıkan bir gazetenin baş yazarlığını yaptı. Hayâtının ikinci devresi olarak kabul ettiği bu zamanda dînî mevzularda birçok eser yazdı. Yazmış olduğu bu eserlerinde, **İbn-i Teymiyye'**nin ve eski Kâhire Müftîsi mason locası başkanı **Muhammed Abduh'**un dinde reformist fikirlerinin savunuculuğunu yaptı ve şahsî fikirlerini yazdı (Bkz. Abduh, İbn-i Teymiyye). Seyyid Kutup'un kitaplarında, Ehl-i sünnet âlimlerine saldırması, kendi sosyalist düşüncelerini İslâmiyet olarak tanıtmaya kalkışması, **Fizilal-il Kur'ân Tefsiri'**nde âyet-i kerîmelere yanlış mânâ vermesi onun dinde reformist olduğunu açıkça göstermektedir. Ayrıca **El-Adâlet-ül-İctimâiyyetü fil İslâm** kitabında (sh. 210-213) hazret-i Osman'a ağır hakaretlerde bulunması, İslâm düşmanlarını işbaşına getirdi diye iftirâ etmesi Müslümanlar arasında nefretle karşılanmıştır. Ahmed Davutoğlu **Dîni Tâmir Dâvâsında Din Tahripçileri** kitabında: "Seyyid Kutup bir ediptir. Biraz dînî kültürü vardır. Sözü dinde senet olamaz. Çünkü, din âlimi değildir." demektedir.

1954 senesinde İhvân-ı Müslimîn Teşkilâtının bâzı üyeleriyle birlikte Cemâl Abdünnâsır'a suikast düzenlemeye hazırlandıkları gerekçesiyle tutuklandı. On beş yıl hapis cezâsına çarptırıldı.Cezânın on senesini geçirdikten sonra 1965 senesinde serbest bırakıldı. Ancak aynı sene Ağustos ayında tekrar tutuklandı. Devlet Güvenlik Mahkemesi tarafından muhâkeme edilerek îdâma mahkûm edildi. Ağustos 1966'da îdâm edildi. Kâhire'de defnedildi.

SEYYİD NÛR MUHAMMED BEDÂYÛNÎ;

evliyânın büyüklerinden. İnsanları Hakk'a dâvet eden, doğru yolu gösterip hakîkî saâdete kavuşturan ve kendilerine **Silsile-i aliyye** denilen büyük âlim ve velîlerin yirmi altıncısıdır. Hindistan'ın Berillî şehrine yakın Bedâyûn şehrindendir. Doğum târihi bilinmemekte olup, 1722 (H.1135) senesinde Delhi'de vefât etti. Türbesi Nizâmüddîn-i Evliyâ'nın türbesinin batısında olup ziyâretgâhtır.

Seyyid Nûr Muhammed Bedâyûnî hazretleri, ilmini ve feyzini İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin torunu, büyük âlim ve mürşid-i kâmil Muhammed Seyfeddîn-i Fârûkî'den aldı. AyrıcaMirzâ Hâfız Muhsin'den de ilim öğrendi. Sarf, nahiv, mantık, meânî, tefsir, hadis ve tasavvuf ilimlerinde yetişti. Zamânının bir tânesi oldu. Seyfeddîn-i Fârûkî hazretlerinin derslerinde ve sohbetlerinde yetişip icâzet aldı. İlim öğretip talebe yetiştirdi. Yetiştirdiği talebelerin en meşhuru ve halîfesi, evliyânın büyüklerinden olan Mazhar-ı Cân-ı Cânân hazretleridir.

Seyyid Nûr Muhammed Bedâyûnî hazretleri, dînin emirlerine tam uyardı. Şüpheli şeylerden ve haramlardan sakınma husûsunda gayreti son dereceye ulaşmıştı. Yiyeceği ekmeğin ununu helâldan tedârik eder, hamurunu kendi yoğurup, pişirir ve açlık ağır bastıkça azar azar yerdi.

Sünnet-i seniyyeye uymakta, edeb ve âdetlerde de Peygamber efendimize (sallallahü aleyhi ve sellem) tâbi olmakta büyük bir dikkat gösterirdi. Peygamberimizin hayâtını ve yüksek ahlâkını anlatan kitapları devamlı yanında bulundurur, bunları okuyup, hâllerinde ve işlerinde Resûlullah'a (sallallahü aleyhi ve sellem) uymaya çalışırdı.

Dünyâya düşkün olanlarla görüşmekten çok sakınırdı. Çok murâkabe yapardı ve Allahü teâlâya yönelerek O'ndan başka her şeyi unutup, çok ibâdet ve tâat yaptığından beli bükülmüştü. "Otuz seneden beri kalbimden insanın tabiî gıdâsı olan şeyleri yemek geçmedi. Ne zaman yiyeceğe ihtiyaç duysam yanımda bulduğumu yerdim." buyurmuştur. Günde yalnız bir defâ yemek yerdi. Kazançları ve yemekleri şüpheli olanların yemeğini aslâ yemezdi.

Evliyânın büyüklerinden ve Seyyid Nûr Muhammed Bedâyûnî hazretlerinin önde gelen talebesi

Mazhar-ı Cân-ı Cânân hazretleri ondan bahsederken, gözleri yaşla dolar ve talebelerine şöyle derdi:

“Sizler Seyyid Nûr Muhammed Bedâyûnî hazretlerine yetişemediniz, onu görmediniz. Şâyet görseydiniz, îmânınız tâzelenir ve Allahü teâlâ ne büyük kudret sâhibidir ki, böyle mübârek bir zât yaratmış derdiniz. Onun keşfi son derece kuvvetliydi. Başkalarının baş gözüyle göremediklerini kalp gözüyle görür ve anlardı. Hayâtı baştan sona fazîlet ve kerâmetlerle doludur.”

Bir defâsında bir talebesi huzûruna giderken, yolda gözü yabancı bir kadına takılıp ona bakmıştı. Hocası Seyyid Nûr Muhammed Bedâyûnî’nin huzûruna girince, sende zinâ zulmeti görüyoruz buyurarak, yabancı kadına bakması sebebiyle günâha girdiğine işâret etmiştir.

Bir gün ihtiyâr bir kadın, Seyyid Nûr Muhammed Bedâyûnî hazretlerinin huzûruna gelip:

“Cinler kızımı kaçırdılar! Ne yaptıysak bir çâre bulup ellerinden alamadık. Sizden kızımın cinlerin elinden kurtulması için bir çâre bulmanızı istirhâm ediyorum.” dedi. Bunun üzerine Seyyid Nûr Muhammed Bedâyûnî hazretleri bir müddet oturup murâkabeye daldı. Sonra o ihtiyâr kadına:

“İnşâallah kızın falan vakit gelecek” dedi.

Buyurduğu gibi vâki olup, cinlerin kaçırdığı kız işâret ettiği vakitte geldi. Cinlerin elinden kurtulup gelen kıza nasıl kurtulup geldin? diye sorduklarında:

“Sahrâda cinlerin elinde esirdim. Birdenbire mübârek bir zât gözüküp ellerinden kurtardı ve bir anda buraya getirdi.” dedi. Bu hâdiseye şâhit olan bir zât, Seyyid Nûr Muhammed Bedâyûnî hazretlerine:

“Neden oturup murâkabeye daldıktan sonra, kadına, kızın falan vakit gelecek dediniz de, murâkabeye dalmadan hemen söylemediniz?” diye sorunca:

“O kızın kurtulması için himmet gösterip Allahü teâlâya duâ ettim. Sonra bana ilhâm-ı ilâhî ile kurtulacağı bildirildi. Bu fakîrin teveccühü ve himmeti bu işe tesir etti.” buyurdu.

SEYYİD SÂLİH;

Osmanlılar zamânında Anadolu’da yaşayan evliyânın büyüklerinden. İnsanların; îtikâd, amel, ibâdet ve ahlâk husûsunda doğruyu öğrenmeleri ve yapmaları, böylece Allahü teâlânın rızâsına kavuşmaları için onlara rehberlik edip, buna kavuşturan ve kendilerine **Silsile-i aliyye** denilen İslâm âlimlerinin otuz ikincisidir. Abdülkâdir-i Geylânî hazretlerinin on birinci torunu ve Tâhâ-i Hakkârî hazretlerinin kardeşi olup, Molla Ahmed’in oğludur.

Seyyid Sâlih, küçük yaşta Kur’ân-ı kerîm okumayı öğrendi ve ezberledi. Medreseye giderek tefsir, hadis, fıkıh gibi zâhirî ilimlerle, zamânın fen ve edebiyât bilgilerini öğrenerek büyük bir âlim oldu. Tasavvufta da yetişerek, kalp ilimlerinde mârifet sâhibi olmak için, ağabeyi Seyyid Tâhâ-i Hakkârî’nin sohbetiyle şereflendi. Senelerce ona hizmet etti. Mübârek teveccühlerine kavuştu. Vilâyet derecelerinde çok yükseldi. Hocası, ona icâzet (diploma) vererek, talebe yetiştirmek üzere Berdesûr’a gönderdi. Seyyid Sâlih hazretleri orada talebe yetiştirmeye başladı. Hasta kalplere şifâ olan sohbetleriyle, âşıklarının kemâle gelmesine, Hakk’a yaklaşarak velî birer zât olmalarına vesîle oldu.

Seyyid Sâlih, muhabbet ve edeb sâhibiydi. Verâ ve takvâsı çoktu. Haramlardan şiddetle kaçar, şüpheli korkusuyla mübâhların fazlasını terk ederdi. Günlerinin çoğu oruçlu geçerdi. Gecelerini ibâdetle ihyâ ederdi. Çok merhâmetli olup, hiç kimseyi incitmezdi.

Bir gece, hırsızın biri, Seyyid Sâlih hazretlerinin evini soymaya karar verdi. O gece ay çıkmamıştı, zifiri karanlıktı. Hırsız bahçe duvarından içeri atladı. Fakat o anda bahçenin birdenbire gündüz gibi aydınlandığını gördü. Hayret ederek, görürler korkusuyla hemen dışarı çıktı. Ortalık yine karanlığa gömüldü. “Bu defâ aydınlık olmaz.” düşüncesiyle tekrar bahçeye girdi. Ortalık bir anda yine aydınlandı. Yine çıktı, tekrar girdi. Nihâyet evin penceresine baktığında, Seyyid Sâlih hazretlerini gördü. Seyyid Sâlih, hırsıza:

“Buyurun, her ne isterseniz vereyim. Bir şey almaya geldiyseniz söyleyin.” buyurdu. Hırsız onun güneş gibi parlayan mübârek yüzünü görüp, o cömertçe tatlı sözünü işitince, hayran kaldı. Bahçeye girince meydana gelen aydınlığın Seyyid Sâlih hazretlerinin nûru olduğunu anlayıp, yaptığına pişmân oldu. Huzûruna varıp tövbe etti. Ondan sonraki günlerde onun derslerine giderek, ilim öğrenmeye başladı. Talebelerinden oldu.

Seyyid Sâlih hazretleri 1864 senesinde hastalandı. Talebelerini toplayarak her biriyle vedâlaştı, helâllaştı. Vasiyetini bildirdi.

“Bizden sonra Seyyid Fehîm’e tâbi olun” buyurdu.Sonra talebelerinin Kur’ân-ı kerîm tilâvetleri arasında vefât edip, sevdiklerine kavuştu. Vasiyetini aynen yerine getirdiler. Kabrini, hocasının ayak ucuna kazdılar. Şimdi bu iki kabrin üç taşı vardır. Yâni Seyyid Tâhâ hazretlerinin kabrinin ayak ucundaki taş,

Seyyid Sâlih hazretlerinin baş ucundaki taştır.

SEYYİD ŞERÎF CÜRCÂNÎ;

tefsir, hadis, astronomi ve Hanefî mezhebi fıkıh âlimi. İsmi, Ali bin Muhammed bin Ali Cürcânî el-Hüseynî'dir. Künyesi, Ebü'l-Hasan'dır. Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) soyundan olduğu için Seyyid Şerîf adıyla tanınıp, meşhur oldu. 1339 (H. 740) senesinde Cürcân şehrine bağlı Tâku nâhiyesinde doğdu. 1413 (H.816) senesinde Şîrâz'da vefât etti.

Küçüklükten îtibâren tahsîle başlayan Seyyid Şerîf, önce Arapçayı öğrendi. Sarf, nahiv, belâgât ve tefsire dâir çeşitli kitaplar okuduktan sonra aklî ilimleri öğrenmeye başladı. Tahsilini devâm ettirmek için seyâhatlere çıktı. Bu maksatla Herat, Anadolu ve Mısır'a gitti. Zamânın meşhûr âlimlerinden ilim öğrendi.Herat'ta Kutbuddîn MuhammedŞîrâzî'den **Şemsiyye Risâlesi Şerhi** ve **Metâlî Şerhi**'ni okudu. Bu hocası onun zekâsının üstünlüğünü ve mantıktaki kâbiliyetini görerek mantık ilminde üstâd olan Mevlânâ Mübârek Şâh Mantıkî'ye gönderdi. Mübârek Şâh el-Mantıkî'ye gitmek için Herat'tan ayrıldı. Yolu Doğu Anadolu'ya uğrayınca, buranın meşhûr âlimlerinden olan Muhammed bin Muhammed Aksârâyî'nin şöhretini duydu. Yanına gitmek için Karaman'a doğru yola çıktı. Karaman'da bu zâtın Kazvînî'nin **El-İzâh** adlı eserine yazdığı şerhi gördü.

Cemâleddîn-i Aksarâyî ile görüşmek üzere Aksaray'a gittiyse de, oraya varınca bu âlimin vefât ettiğini öğrendi. Onun talebeleriyle tanışıp, sohbet etti. Meşhûr talebelerindenMolla Fenârî ile birlikte Mısır'a giderek Mübârek Şâh'tan **Metâlî** ve **Şemsiyye** şerhlerini ve Kâdı Adud'un yazmış olduğu **Mevakıf'**ı okudu. Ayrıca Mısır'da Ekmelüddîn Muhammed bin Mahmûd'dan din ilimlerini öğrendi.

Cürcânî, ilim tahsilini tamamladıktan sonra, memleketine döndü. Hükümdâr, Celâleddîn Şâh Şücâ, onu Şîrâz'da bir medreseye müderris tâyin etti. Daha sonra hükümdâr Şah Şücâ ile yakından tanışıp, çok hürmet ve ikrâm gördü.

Sultan, Kasr-ı Zerd'den Şîrâz'a dönerken Seyyid Şerif Cürcânî'yi de yanında götürdü ve Şîrâz'da yeni yaptırdığı Dâr-üş-Şifâ Medresesine müderris tâyin etti. Seyyid Şerîf Cürcânî, bu medresede on sene müderrislik yaptı. Bir yandan da kıymetli eserler yazdı. Zamânın en meşhûr âlimi olarak tanınıp sevildi. İlimdeki üstün derecesini öğrenen Tîmûr Han, 1387 senesinde Şîrâz'ı fethedince, ona çok hürmet gösterdi. Onun ilminden istifâde etmek için Semerkant'a dâvet etti. Bu dâvet üzerine Semerkant'a giden Seyyid Şerîf Cürcânî, Sa'düddîn-i Teftâzânî ile görüşüp, ilmî sohbetlerde bulundu. On sekiz sene Semerkant'ta kaldı.Semerkant'ta kaldığı müddet içinde ders verip yüzlerce kıymetli âlim yetiştirdi.

Seyyid Şerîf Cürcânî, Semerkant'tayken, büyük evliyâ Alâüddîn-i Attâr'ın sohbetine devâm ederek, tasavvuf ilmini öğrenmeye başladı. Alâeddîn-i Attâr'ın sohbetlerinde bulunmak için, soğuk ve şiddetli kış günlerinde bile, seher vaktinde kalkıp onun ders verdiği medreseye gider, kapıda bekler, müsâade edilince içeri girerdi. Ona büyük bir sevgi ve derin bir muhabbetle bağlıydı. Alâeddîn-i Attâr hazretlerinin teveccühüyle kısa zamanda kemâle gelip, olgunlaştı. Bu hâlini; "HocamAlâeddîn-i Attâr'ın sohbetine kavuşunca Rabbimi tanıyabildim." diye anlatmıştır.

Seyyid Şerîf Cürcânî, Tîmûr Hanın vefâtından sonra çıkan karışıklıklar sebebiyleSemerkant'tan ayrılıp, Şîrâz'a döndü. Vefâtına kadar Şîrâz'da kalıp, ders vermek ve eserlerini yazmakla meşgul oldu. 1413 senesinde Şîrâz'da vefât etti.Türbesi Şîrâz'da Savahar mahallesinde Vâkib Kabristanındadır.

Seyyid Şerîf Cürcânî, talebelerine verdiği dersleriyle ve yazdığı eserleriyle Selef-i sâlihînin yolunu ihyâ etti. Hem yaşadığı, hem de sonraki asırlarda eserlerine mürâcaat edilen bir âlimdir. Sonraki asırlarda yetişen âlimler, onun talebelerinden ilim almakla iftihar etmişlerdir. Meşhûr talebelerinden bâzıları şunlardır: Oğlu Nûreddîn Muhammed, Kâdızâde Rûmî, Fethullah Şirvânî, Seyyid Ali Acemî, Fahrüddîn Acemî, HâceAlâeddîn Ali es Semerkandî.

Eserleri:

Elliden fazla eseri vardır. En meşhurları şunlardır: **1) Şerh-i Mevâkıf,** en kıymetli eseridir. **2) Sarf-ı Mir ve Nahv-i Mir,** Farsça gramer kitabıdır. **3) Sugra ve Kübra,** Farsçadır. Mantık ile ilgilidir. **4) Muhtasar-ı Ebheri, İsâgûcî** kitabının şerhi. **5) Şerh-ul-Metâlî, 6) Vücûd Risâlesi,** tasavvufa dâir. **7) Târifât,** kelimelerin ilimlere göre mânâlarını açıklayan ansiklopedik bir eserdir. Ayrıca **8) Keşşaf Hâşiyesi, 9) Şerhü'l-Tavâlî Hâşiyesi, 10) Şerh-i Şemsiye Hâşiyesi, 11) Ferâizü's-Sirâciye Hâşiyesi, 12) Hidâye Hâşiyesi** ve diğer risâlelere yaptığı hâşiyeleri vardır.

Buyurdu ki:

"Aklı olan, iyi düşünen bir kimse için astronomi ilmi, Allahü teâlânın varlığını anlamağa çok yardım eder."

"Hocam Alâeddîn-i Attar'ın sohbetine kavuşunca Rabbimi tanıyabildim."

Ta'rifat adlı eserinde ilim için yaptığı çeşitli târiflerden birkaçı şöyledir:

"İlim, varlığı mevcut olan bir şeyin kesin olarak kabul edilmesidir."

"İlim, akıl sâhibi olan insanın, kendisinin dışında bulunan şeyleri olduğu gibi kavramasıdır."

"İlim, bir şeyin mânâsına insanın ulaşmasıdır."

SEYYİD YAHYÂ ŞİRVÂNÎ;

evliyânın büyüklerinden ve Halvetiyye yolu ileri gelenlerinden. İsmiYahyâ; Babasının ismi Behâeddîn'dir. Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) soyundan olup, seyyiddir. Şirvanlı olduğu için, Şirvânî diye meşhur olmuştur. Doğum târihi kesin olarak belli değildir. Şirvan'ın Şemah şehrinde doğdu, 1464 (H.869) senesinde Bakü'de vefât etti.

Küçük yaşından îtibâren Sadreddîn Halvetî'nin ilim meclisinde ve sohbetinde bulundu. Kısa zamanda hocasının feyz ve bereketleriyle ilimde ve tasavvuf yolunda yüksek derecelere kavuştu. Hanefî mezhebi fıkıh âlimi Sadreddîn-i Hamevî'nin kızıyla evlenip, dâmâdı oldu. Hocası Sadreddîn Halvetî'nin vefâtından sonra Bakü'ye giderek orada yerleşti. Orada ilim öğretip talebe yetiştirdi. Kısa zamanda yetiştirdiği binlerce talebenin pekçoğu yüksek ilim ve mânevî derecelere kavuştular. Talebelerine icâzet (diploma) vererek İslâmiyeti anlatmak ve ilmi yaymak için etrâfa gönderdi. En yüksek talebesi ve halîfesi Ömer Rûşenî hazretleridir. Seyyid Yahyâ Şirvânî, 1464 (H.869) senesinde Bakü'de vefât etti.

Eserleri:

Tasavvufa dâir eserler yazdı. Bunlar: 1**) Esrâr-ıTâlibîn, 2) Vird-i Settar'**dır.

SEYYİDET NEFÎSE;

zühd ve takvâsı, kerem ve cömertliğiyle meşhur hanım evliyâ. İsmi, Nefîse binti Hasan olup, hazret-i Ali'nin dördüncü göbekten torunudur. Tâhire ve Kerîmet-üt-Dâreyn lakapları vardır. 762 (H. 145) senesinde Mekke-i mükerremede doğdu. Annesi, Lübâne bintiAbdullah bin Abbâs bin Abdulmuttalib'dir. 823 (H.208)te Kâhire'de vefât etti.

Seyyidet Nefîse, İmâm-ı Câfer-i Sâdık'ın oğlu İshak-ı Mu'temen rahmetullahi aleyh ile evlendi. Bu evlilikten Kâsım ve Ümmü Gülsüm isminde iki çocukları oldu.

Tefsir, hadis ve başka ilimlerde âlimdi. Büyüklüğünü herkes kabul ederdi. Ümmî olmasına rağmen çok hadîs-i şerîf öğrenmişti. Kur'ân-ı kerîmi ezbere bilirdi. Çok kerâmetleri görüldü. Otuz defâ hacca gitti. Gündüzleri oruç tutar, geceleri ibâdetle geçirirdi ve üç günde bir yemek yerdi. Efendisinden ayrı hiçbir şey yemezdi.

Zevci ve evlâdı ile berâber, Mısır'a yerleşmek için Medîne-i münevvereden ayrıldılar. Yolda olduğunu duyan halk karşılamaya çıkıp, kendilerine çok hürmet gösterdiler. Herkes onları, kendi evlerinde misâfir etmek istiyordu. Abdullah-i Cessâs adında velî bir zâtın kullanılmayan boş bir evi vardı. Oraya yerleştiler. Bereketlenmek ve kıymetli sözlerinden istifâde etmek için Mısır'ın her tarafından insanlar ziyâretine geldiler.

İmâm-ı Şâfiî hazretleri onun meclisine gider, ondan hadîs-i şerîf dinlerdi. Mısır'da vefât ettiği zaman kocası cenâzesini Medîne-i münevvereye nakletmek istiyordu. Mısır halkı da Mısır'da defnedilmesi için ricâ ediyorlardı. Kocası İshak o gece rüyâsında Peygamber efendimizi (sallallahü aleyhi ve sellem) görerek O'nun; "Ey İshak, Nefise hakkında Mısırlıları kırma. Onun bereketiyle ora halkına rahmet iner." buyurması üzerine Medîne'ye götürmekten vazgeçti ve Mısır'da defnedildi. Türbesi günümüze kadar herkesin ziyâret ettiği bir ziyâretgâh olmuştur. Kabri yanında yapılan duâların kabul olduğu bildirilmiştir. Ona nezir olunarak yapılan duâları Allahü teâlâ kabul ederek hasta iyi olmaktadır. Nitekim; "Hastam iyi olursa veya şu işim hâsıl olursa, sevabı Seyyidet Nefise hazretlerine olmak üzere, Allah için, üç Yâsin okumak veya bir koyun kesmek nezrim olsun." deyince bu dileğin kabul olduğu çok tecrübe edilmiştir.

Evliyâdan olan Seyyidet Nefîse hazretlerinin çok kerâmetleri görülmüştür. Komşusu olan bir Yahûdî kadının kötürüm bir kızı vardı. Hareket edemezdi. Annesi hamama gitmek isteyince kızı da onunla gitmek istedi. Annesi; "Olmaz, sen evde yalnız otur!" dedi. Kız; "Bâri sen gelene kadar, şerefli komşumuzun yanında kalayım." dedi.

Annesi, Seyyidet Nefîse hazretlerine gelip, çocuğun ricâsını söyledi. Müsâade etti. Çocuğu getirip, bir odasına koydu. Hamama gitti. Seyyidet Nefîse abdest aldı. Abdest suyu, kızın yanından akıyordu. Allahü teâlâ, o kötürüm çocuğa, o sudan biraz alıp, ayaklarına sürmeyi ilhâm eyledi. Alıp sürdü. Hemen sıhhate kavuştu. Sanki hiç hasta olmamış gibi ayağa kalkıp, yürümeğe başladı. Seyyidet Nefîse hazretleri namazdaydı. Olandan haberi yoktu. Kızcağız, annesinin hamamdan geldiğini işitince, Seyyidet Nefîse'nin evinden çıkıp, annesinin evine geldi. Kapıyı çaldı. Annesi kapıda kim var, diye

bakmaya geldi. Bir de ne görsün, bir kız içeri girerek boynuna sarıldı. Onu birden tanıyamadı. “Sen kimsin?” dediğinde; “Senin kızınım!” cevâbını aldı ve; “Nasıl oldu da iyileştin? Haydi anlat!” dedi. Vâki olanı anlattı. Annesi hüngür hüngür ağlayıp; “Vallahi, Seyyidet Nefise’nin dîni doğrudur. Bizim dînimiz yanlıştır.” dedi. Sonra gidip Seyyidet Nefîse’nin ayaklarına kapandı ve elini bana ver deyip; “Şehâdet ederim ki, Allah’tan başka mâbut yoktur ve yine şehâdet ederim ki, ceddin Muhammed, Allah’ın Resûlüdür.” dedi. Bunun üzerine Seyyidet Nefîse, Rabbine şükür ve ihsânına hamd etti.

Sonra kadın evine gitti. Kızının babasının ismi Eyyüb idi. Lakâbı Ebû Serâyâ idi. Kavminin ileri gelenlerindendi. Eve gelip, kızının sağlam hâlini görünce, sevincinden, neredeyse aklını kaybedecekti. Hanımına; “Bu nasıl oldu?” diye sorunca, o da durumu anlattı. Yahûdî; “Yâ Rabbî, sen dilediğine hidâyet verirsin, dilediğini sapıttırırsın! Vallahi, İslâm dîni doğru dindir, ondan başka doğru din yoktur.” dedi. Seyyidet Nefîse’nin kapısına gelip, kendini kapının eşiğine attı, yüzünü kapının eşiğine sürüp, Müslüman oldu ve; “Şehâdet ederim ki, Allah’tan başka mâbut yoktur ve ceddin Muhammed aleyhisselâm O’nun Peygamberidir.” dedi. Sonra kızın iyileşme haberi, kızın, babasının, annesinin Müslüman olması, her tarafa yayıldı ve komşu Yahûdîlerden bir çokları bu hâdise üzerine Müslüman oldu.

Zâlim bir emir, eziyet etmek için bir adamı çağırttı. O zat Seyyidet Nefîse hazretlerine giderek yardım istedi. Kurtulmasına duâ ettikten sonra; “Git Allahü teâlâ seni, zâlimlerin gözünden saklar.” buyurdu. Oadam emirin adamlarıyla gitti. Onu huzura çıkardılar. Emir, adamlarına; “O adam nerededir.” dedi. “Huzurundadır.” dediler. “Vallahi onu görmüyorum.” dedi. Oradakiler, bu adam Seyyidet Nefise’ye gitti ve ondan duâ istedi. O da:“Allahü teâlâ, seni zâlimlerin gözünden saklar.” buyurdu dediler. Emir; “Demek ki ben zâlimim, bu adam da mazlumdur ki, onu göremiyorum.” dedi ve; “Yâ Rabbî, tövbe ettim!” diyerek pişmanlığını bildirdi. Tövbesinde karar kılınca, başını kaldırdı, o adamı gördü. Yanına çağırarak başından öptü, kıymetli elbiseler giydirerek onun gönlünü aldı. Serbest bıraktı. Sonra Seyyidet Nefîse hazretlerine yüzbin dirhem gönderdi ve:

“Bu Allah’a tövbe eden kulun şükran borcudur.” dedi. O da hepsini alıp, kendisine bir dirhem bırakmadan fakirlere dağıttı.

Adamın biri Hıristiyan bir kadınla evlenmiş, ondan bir oğlu olmuş, çocuk büyümüş, sefere gitmiş, düşman eline esir düşmüştü. Annesi kiliselere gidip, oğlunun düşmandan kurtulması ve ona kavuşması için çok yalvardı, fakat oğluna kavuşamadı. Bir gün kocasına; “Duyduğuma göre, bu şehirde Nefise binti Hasan diye bir hanım varmış. Ona git. Belki çocuğumuzun gelmesi için duâ eder. Eğer kurtulur gelirse, o hanımın elinde îmân edeceğim.” dedi.

Adam hazret-i Nefîse’ye gidip, durumu anlattı. Duâsını aldı. Gece olunca, kapı çalındı. Kadın kalkıp kapıyı açtı. Birden oğlu ile yüzyüze geldi. “Nasıl geldin?” dedi. Oğlu:

“Bilmiyorum, ancak, bağlı olduğum zincir üzerinde bir el gördüm. O anda, bunu salıverin, ona Nefise binti Hasan şefaat etmiştir, diye bir ses duydum. Sonra kendimi bu kapıda buldum.” dedi. Bunu duyan kadın hemen Müslüman oldu.

SEZAİ KARAKOÇ;

günümüz şâirlerinden. 1933’te Diyarbakır’ın Ergani kazâsında doğdu. İlk ve orta öğreniminden sonra Siyasal Bilgiler Fakültesini bitirdi (1955). Bir süre mâliye müfettiş yardımcılığı ile memuriyette bulundu. Bir müddet sonra memuriyetten ayrılarak (1965) serbest çalışmaya başladı. 1966’dan îtibâren **Diriliş** Dergisini yayınladı. Edebiyata, şiire olan kâbiliyeti şiir ve sanat üstüne kısa zamanda tanınmasını sağladı. İlk şiiri 1951’de **Hisar** Dergisinde çıktı. İşlediği konular, inandığı değerler üzerindeki anlatım tarzı bakımından diğer şâirlerden tamâmen ayrı bir sestir.

Sezai Karakoç karamsarlık, sıkıntı, bunalım gibi moda, düşünce ve temalara katılmamaktadır. Ona göre sıkıntı, karamsarlık madde ile sınırlı duygulardır. Maddeyi aşan, ruh değerlerine bağlı bir şâirdir.

Eserlerinde argo, çirkin kelime, müstehcen ifâdeler görülmez. Konuşma dilini bâzan ustaca kullandığı görülür. Mecazlar çok ve güzeldir. Şiirin özüne ve biçimine önem verir. Eserlerinde dâimâ Türk halkının inançları doğrultusunda, millî değerlere bağlı kalınmıştır.

Eserleri:

Körfez (1959), **Şahdamar** (1962), **Sesler** (1968), **Taha’nın Kitabı** (1968), **Gül Muştusu** (1969), **Zamana Adanmış Sözler** (1970), **Fransızca’**dan çevirdiği şiirleri, **Yunus Emre** (1965) ve **Mehmed Akif** (1968) üzerine incelemeleri vardır. Ayrıca **Yazılar** (1967), **Sütun** (iki cild, 1968), **Mağara ve Işık** (1969), **Ölümden Sonra Kalkış** (1970), **Leyla ile Mecnun** (1981), **Edebiyat Yazıları** (1982, 1986) adlı mensur şiirleri ve denemelerinin toplandığı kitapları vardır.

Şiirlerinden:

Sultan Ahmed Çeşmesi
Önünde dokuz minâre
Aynalar kadar aydınlık yüreği
Kilise öte yanında yara bere
İçinde kendini sessiz oluşa bırakıyor
Değiştiriyor deri
Tramvayın köşeleri sarıdır
Ortasında oturmuş mesut bir sağır
Bütün gün türkü çağırır
Erir çeşmenin iki gözbebeği
Ben o kanlı kızgın
Gözyaşlarıyım çeşmenin

Çatı

Kaç aç varsa hepsi ben
Kaç hasta varsa hepsi ben
Kaç liman önlerinde dönen
İşsiz hamal hepsi ben

Kaç aşktan ters yüz edilmiş
Âşık varsa hepsi ben
Bütün çiçeklerle donanıp
Bütün insanlarla ölen

Atılmış kömür toplar
Annelerin zoruyla çocuklar
-Başka çâresi ne annenin-
Çocuklarıyla yere çarpılan

Ben o çocuklarla yere çarpılan
Sevgili deyip yere çarpılan
Sedye taşımaktan kolu tutulan
Bu sessiz çılgın çalkantıda

SEZAR (Caius, Julius, Caesar);

ünlü Romalı general ve diktatör. M.Ö. 101 yılında doğan Sezar, eski bir patricius âilesindendi. Sezar'ın, idâreye hâkim olan Sulla'nın rakibi Mairus'u destekleyen bir soylunun kızı ile evlenmesi şimşekleri üzerine çekti. Sulla ondan hanımını boşamasını istedi. Bu emri dinlemeyen Sezar, Roma'dan uzaklaşarak, Anadolu ve Kilikya'da askerî hizmete girdi.

Sulla'nın M.Ö. 78'de ölmesi üzerine geri döndü. Sulla'nın sistemini yıkmak için Pompeius ile işbirliğine başladı. M.Ö. 68'de quaestor (konsül yardımcısı) görevine seçildi. Aynı zamanda uyguladığı büyük bir propaganda ile halkı yanına çekmekten de geri kalmıyordu.

Sezar, bugünkü Portekiz'i de içine alan Uzak İspanya eyâletindeki quaestorluk görevinin ardından M.Ö. 65'te curule asedilis (yüksek belediye görevlisi) ve M.Ö. 63'te başrahip oldu. 63 ve 64 konsül seçimlerinde başarısızlığa uğrayan Catilina'nın darbe teşebbüsüne adı karışan Sezar, bu sebeple, tekrar iki yıllığına İspanya Vâliliğine gönderildi.

Sezar bu sırada edindiği büyük servetle dönüşünde M.Ö. 59 yılı için konsüllüğe aday oldu. Seçimi kazanan Sezar'ın ilk işi zenginliğiyle meşhur Galya üzerine yürümek oldu. Aynı zamanda Romalıların da en büyük düşmanı olan Galyalıları mağlup etmekle Roma'daki îtibârı daha da artacaktı. Sırasıyla Helvetler ve Sûevleri yenen Sezar, M.Ö. 58'de Galya'ya yerleşti. Belçika, Armarica ve Aquitaniahlara boyun eğdirdi. Birbirinden kopuk ve düzensiz isyân hareketlerini kırdıktan sonra, bölgede kendi teşkilâtını kurmaya muvaffak oldu.

Ancak bu sırada Roma'da Pompeius'un tek konsül olarak seçilmesi ve Sezar'a karşı cephe alması,

ülkede bir iç savaşın doğmasına yolaçtı. Sezar, İtalya ile Ciselpina arasında sınır meydana getiren Rubico'yu aştı ve Roma üstüne yürüdü. M.Ö. 50-47 yılları arasında süren savaşlardan muzaffer olarak çıkan Sezar, bu kez diktatör ünvânıyla Roma'ya döndü. Muhâliflerinin isyânlarını M.Ö. 46'da Thapsus'ta ve M.Ö. 45'te Munda'da çok kanlı bir şekilde bastırdı. Yine bu dönemlerde Sezar'ın **Kleopatra** ile evlenerek onu Roma'ya getirmesi ve sefâhat âlemlerine dalması halkın ve devlet adamlarının tepkisini üzerine çekiyordu.

Nitekim Sezar, Partlardan M.Ö. 53'teki yenilginin öcünü almak ve Fırat'ın batısındaki toprakları ele geçirmek amacıyla yeni bir sefere hazırlanırken, Senato'da önceden belirlenmiş bir suikast sonucu öldürüldü (M.Ö. 44). Sezar'ın sayıları altmışı bulan suikastçılar arasında evlatlığı **Brutüs'**ün kendisini hançerlediğini görünce söylediği, **"Sen de mi Brutüs?"** sözü târihe geçmiştir.

SEZARYEN;

Alm. *Kaiserschnitt (m),* **Fr.** *Opération (f), Césarienne,* **İng.** *Caesarean (operation).* Ceninin, belirtilen zamanda veya daha önceden cerrâhî olarak karın ön duvarı ve rahme yapılan bir kesi ile karından çıkarılması.

Hippokrat, Galen gibi hekimlerin zamânında sezaryenden söz edilmediği görülüyor. Eski çağlarda Mısırlıların ve Romalıların sezaryene başvurdukları târihi vesikalardan anlaşılmaktadır. M.Ö. 800 yılında çıkarılan bir Roma kânununda gebeliğin son haftalarında ölen kadınlarda çocuğu kurtarmak amacı ile sezaryen benzeri bir ameliyatın uygulanması emredilmiştir.

Acemilerin **Şahnâme'**sinde (10 ve 11. yüzyıl) bir engellenmiş doğum vak'asında sezaryen ameliyatı târif edilmektedir. Canlı bir kadında başarılı bir şekilde uygulanmasına dâir ilk kayıt, 1500'lerde bir İsveçlinin karısı üzerinde bu ameliyatı yaptığını söylemesiyle ilgilidir. Müteakiben çeşitli yıllarda ve şartlarda denendi, fakat hemen dâimâ annenin sepsis (mikropların vücuda yayılması) veya kanamadan ölmesiyle sonuçlandı.

"Sezaryen" adı 17. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Ameliyatın ismini nereden aldığı hakkında çeşitli görüşler vardır:

Julius Caesar'ın böyle bir ameliyat ile dünyâya geldiği hakkında hikâyeler mevcuttur. Lâkin Caesar'ın annesinin, doğumdan birçok yıl sonra dahi hayatta olduğu bilinmektedir. M.Ö. 100 yılında Caesar (Sezar)'ın annesinin böyle bir ameliyattan sonra hayatta kalmış olması akla yakın değildir.

Ortaçağda sezaryen teriminin Lâtince "kesmek" anlamına gelen "caesere" fiilinden türetilmiş olduğu ileri sürülmüştür.

1870 yıllarında sezaryene bağlı anne ölümü % 75 civârındaydı. **Şok** ve **sepsis (kanın mikroplanması)** yanında başlıca ölüm sebebi **kanama** idi. Zîrâ ameliyatın ilkel şeklindeki cenin çıkarıldıktan sonra rahime dikiş konmuyordu. 1882'de Max Sönger rahimdeki kesiti dikerek ölüm oranını düşürmüştür. Cerrâhî ve anestezi tekniğindeki gelişmeler, antisepsi kurallarına uyulması ve antibiyotiklerin keşfiyle son bir asır içinde sezaryen ameliyatındaki ölüm oranı o kadar azaldı ki, sezaryen normal doğuma alternatif olarak sık uygulanan bir metod hâline geldi.

Normal yoldan doğum mümkün değilse, gecikmesi anne ve çocuk için tehlikeli olacaksa sezaryen ile sonuçlandırılması gereklidir.

Sezaryen ameliyatı icab ettiren durumlar şunlardır:

1. Annenin hayâtını tehlikeye sokan durumlar (Çocuğun eşinin yanlış yerleşmesi, rahimde yırtılma tehlikesi).

2. Çocuğun hayâtını tehlikeye sokan durumlar (çocukta oksijensiz kalma, asfiksi tehlikesi).

3. Annenin korunması gereken durumlar: Normal doğumun tehlikeli olabileceği annenin ağır hastalıkları, anneyi bitkinliğe sürükleyen ve uzun doğumlar, rahim ameliyatı geçirmiş olanlar.

4. Çocuğun korunması gereken durumlar: Çocuğun başı ve annenin kalçası arasında uyumsuzluk, çocuğun geliş anomalileri, doğumun gecikmesi, çocuğun miadının geçmesi, annede şeker hastalığı olması, eşin yetersizliği, uzun süren kısırlıktan sonraki gebeliklerde.

Sezaryen ancak hastâne şartlarında ve mütehassıs, uzman hekimler tarafından yapılabilir. Bir defâ sezaryen ameliyatı geçiren kadınlar, bir daha normal doğum yapamazlar, sonraki doğumlarını da hep sezaryenle yapmak zorundadırlar. İdeal olan, doğumun tabiî olarak gerçekleşmesidir. Sezaryene son çâre olarak başvurmalıdır.

Müslümanların ilk yıllarından îtibâren tababette büyük gelişmeler olduğunu, bunlara âit verilen fetvalardan anlaşılmaktadır. Eshâb-ı kirâmdan Arface bin Es'ad Temimi'ye altın burun takılmasına izin

verilmesi bunlardan biridir. Ayrıca dînimizde çocuğun yaşayacağı ümit edildiği zaman, çocuğu anasının karnından çıkarmak için, ölmüş olan anasının karnını yarmaya izin verilmiştir. İmâm-ı A'zam, bu sebeple, bir kadının karnının yarılmasını emretmiş, kurtarılan çocuk çok yaşamıştır.

SEZYUM;

Alm. *Zäsium (n),* **Fr**. *Césium (m),* **İng**. *Cesium*. Alkali metaller grubundan bir element. **Cs** sembolüyle gösterilir. İlk defâ 1860 yılında Drukheim Mâden Sularında Bunsen ve Kirchhoff tarafından spektroskopik yolla bulunmuştur.

Bulunuşu: Sezyum en bol olarak polusit mineralinde bulunur. Bu mineraldeki nispeti % 28'e kadar varır. Bulunduğu belli başlı ülkeler Kanada, İsviçre ve Rusya'dır. Bâzı Afrika ülkelerinde de bulunur. Dünyânın en zengin sezyum kaynağı Manitoba'daki Berniç Gölü olup, burada bulunan 300.000 ton kadar polusitin yaklaşık % 20'si sezyumdur. Sezyumun daha düşük nispetlerde bulunduğu iki önemli mineral de karnalit ve lepidolittir.

Özellikleri: Gümüş beyazlığında yumuşak bir metaldir. Erime noktası 28,5°C, kaynama noktası 670°C, yoğunluğu 1,90 g/cm^3, atom numarası 55, atom ağırlığı 132,91'dir. Elektron dağılımı [Xe] 6S^1 olup, bileşiklerinde 1+ değerliğini alır. Atom ağırlıkları ^{123}Cs'ten ^{144}Cs'e kadar olan 22 izotopu bilinmektedir.

Sezyum çok düşük iyonlaşma potansiyeliyle en elektropozitif elementtir. Soğuk su ile patlama şeklinde reaksiyon verir. Su ile reaksiyonundan meydana gelen sezyumhidroksit (CsOH) cama bile etki edebilen en kuvvetli bazdır.

Sezyum, oksijene karşı çok hassas olup, oda sıcaklığında dahi havada yanarak turuncu renkli sezyum oksid (Cs_2O) meydana getirir.

Elde edilişi: Kimyâsal yoldan sezyum elde edilmesinde en kıymetli metod, sezyum şapının kalsinasyonu ile meydana gelen CsA*l* O_2'nin magnezyum ile indirgenmesidir. Endüstride polusit mineralinden bir sürü işlemle sezyum, sezyumklorür bileşiği hâline getirilir. Sonra bu bileşik kalsiyum ve lityum gibi indirgen bir metalle vakum fırınında ısıtılır. Ayrılan sezyum sonraki bir vakum destilasyonu ile % 99,9'luk bir saflığa getirilir.

Bundan başka eritilmiş siyanürlerin elektroliziyle de metalik sezyum elde edilir.

Kullanılışı: Yüksek elektropozitif özelliği sebebiyle vakum tüplerinde, oksijen, su ve başka bâzı maddelerin giderilmesinde kullanılır. Kezâ bâzı fotoelektrik radyo tüplerinde fotosel olarak, bâzı organik bileşiklerin hidrojenlenmelerinde katalizör olarak kullanılır.

Sezyum terom-iyonik akım jeneratörlerinde ısı enerjisini elektrik enerjisine dönüştürmede kullanıldığı gibi atom saatleri yapımında da kullanılır. Bu saatler 300 yılda 5 saniye kadar hata yaparlar.

Sezyumun önemli bir kullanma sahası da uzay roketlerinin motorları için bir yakıt olarak kullanılmasıdır. Bu maksatla sezyum buharları iyonlaştırılır. Meydana gelen iyonlar bir elektriki alanda hızlandırıldıklarında itme gücü kazanırlar. Bu tarzla diğer yakıtlardan 140 misli fazla güç elde edilir.

SHACKLETON, Ernest Henry;

Antarktika kıtasında iki defâ araştırma yapan İngiliz kâşifi. 15 Şubat 1874 günü Kilkee'da dünyâya gelen Shackleton, kolej eğitiminden sonra ticâret filosuna âit gemilerde çalışmaya başladı. 1901-1904 senelerinde yapılan Antarktika inceleme programına kaptan R.F. Scott emrinde iştirak etti. Sıhhati bozulduğu için 1903 senesinde İngiltere'ye döndü. 1908 senesinde Antarktika incelemelerine başkan olarak katıldı. Buz tabakalarının kalın olması sebebiyle kutuba fazla yaklaşamadı. Güney kutbuna 97 mil kala geri döndü. 1914-1916 seneleri arasında başkanlığını yaptığı Antarktika araştırma gezisi, gemisini buzların sıkıştırarak parçalaması üzerine başarısızlıkla neticelendi. Üç adamı donarak öldü.

Shackleton üçüncü defâ çıkacağı Antarktika araştırma gezisinin başlangıcında Güney Georgia'da 5 Ocak 1922 günü öldü. **Antarktika'nın Kalbi** (The Heart of the Antartic) ve **Güney** (South) adlı iki araştırma kitabı vardır.

SHAKESPEARE, William;

ünlü İngiliz şâiri ve dram yazarı. 23 Nisan 1564'te Stradford-an-Avan'da dünyâya geldi. Hayâtı hakkında bilgiler tam ve kesin değildir. Az tahsil gördüğü, buna mukâbil sahnede aktörlük ederek yetiştiği söylenir. Önceleri çiftçilik ve bakkallıkla geçinen babası, sonradan şehrin belediye başkanlığına kadar yükseldi. Annesi varlıklı bir âilenin kızıdır. Âilesinin üçüncü çocuğu olan Shakespeare, ilkokulu bitiremeden ayrıldı. Babasının dükkânında çalıştı. Bir ara kasap çıraklığı yaptı.

18 yaşındayken 26 yaşındaki bir köylü kızıyla evlendi.

Bâzı kaynaklarda (Encyclopedia Britannica gibi) Shakespeare isimli bir şâir yoktur. Shakespeare ismine izafe edilen eserler **Sir Francis Bacon** tarafından yazılmıştır, denilmektedir. Hayâtı hakkında yazılı, sağlam kaynaklara dayanan pek fazla bilgi olmayışı, hele eserlerini sağlığında tam olarak yayınlamamış bulunması, kesin yazılış târihlerinin bilinemeyişi gibi birçok aksaklıklar bu durumu meydana getirmiştir. Yalnız Shakespeare'in bir aktör olduğu kesindir.

Önce başkalarının piyeslerini küçük değişikliklerle sahneye koymuş, sonra orijinal eserler yazmıştır. En tanınmış dramlarının bile konusu çok kere evvelki edebiyatlardan alınmakla berâber, Shakespeare'in onları yeniden yazışıyle orijinal, millî ve beşerî bir hüviyet kazanmışlardır.

Shakespeare'in eserlerinde hukuk, siyâset, insan rûhu gibi çok geniş bilgilere rastlanır. Gerek manzum tiyatrolarında, gerek nesirle yazdıklarında, fikirleri kadar duygulara da önem verir. Şahıslarını birbirinden çok ayrı seçer ve bunlar son derece gerçek kişiler olup kesin çizgilerle seyircinin önüne konulur. Zamânına âit çok etraflı hükümler ileri sürer. Her zaman karamsar görünmekle birlikte, dâimâ iyinin tarafını tutar, iyiyi zafere ulaştırır. Shakespeare, duyan, düşünen, seven, ihânet eden, ıstırap çeken, kinleri, aşkları, kıskançlıkları veya ihtirasları uğruna cinâyet işleyen, araştıran, inanan, karanlıkta kalan veya çıldıran, saf, mâsum, iyi, hâin, birçok insanı ve bayağılık, dalkavukluk, kurnazlık gibi sayısız vasıflar hâlinde ortaya çıkan birçok insan özelliklerini büyük ustalıkla sahneye koymuştur. Ayrıca üç yüze yakın soneleriyle ince ve büyük bir şâir olduğunu göstermiştir.

Bugün Shakespeare tarafından yazıldığı bilinen piyeslerin sayısı 35'tir. Bunlar içinde en tanınmışları dramlardır. En meşhur dramları **Hamlet, Macbeth, Othello, Kral Lear** ile **Roméo ve Juliette'**dir. **Üçüncü Richard, Dördüncü Henri** ve **Juler César** gibi târihi dramları; **Venedik Taciri, Oniki Gece, Bir Yaz Gecesi Rüyası, Nasıl İsterseniz, Fırtına** gibi komedileri ve fantastik, feerik piyesleri vardır. Son yıllarını doğduğu şehirde geçiren Shakespeare aldığı aşırı alkol yüzünden 1616'da öldü.

Türkçeye çevrilen eserleri:

Antonius ile Kleopatra, Atinalı Timon, Hamlet, Hırçın Kız, Jül Sezar, Kral Lear, Makbet, Othello, Bir Yaz Gecesi Rüyası, Romeo ile Juliet, Fırtına, Kral Üçüncü Richard'ın Tragedyası, Kuru Gürültü, Onikinci Gece, Venedik Taciri, William Shakespeare'den Soneler.

SHAW, George Bernard;

İrlandalı tiyatro yazarı, eleştirmen ve denemeci. 26 Temmuz 1856 da Dublin'de doğdu. Fakir ve toprak sâhibi bir âilenin çocuğu olan George Bernard Shaw, on altı yaşındayken okuldan ayrılarak bir emlak komisyoncusunun yanında çalışmaya başladı. Annesi kocasından ayrılıp Londra'ya gidince, o da Londra'ya giderek yazar olmaya karar verdi. British Museum'un kütüphânesinde çalışmaya başladı. Çeşitli tartışma ve konferanslara katılarak yarım kalan öğrenimini tamamlamaya çalıştı. Yazmaya da bu dönemde başladı. **Bitmemiş Bir Roman** (An Unfinished Novel) adıyla yazdığı eseri başarılı olmadı. Shelley, Marx, S. Butler ve Darwin gibi maddeci ve sosyalist yazarların etkisinde kalarak sosyalist fikirleri benimsedi. Usta bir konuşmacı ve polemikçi olarak dikkatleri çekti. Bir yandan da oyun yazmaya başladı. Yeni kurulan Fabian Derneğinin önde gelenlerinden biri oldu. Derneğin yayımladığı İngiliz Sosyalist düşüncesinin klasiklerinden sayılan **Sosyalizm Üzerine Fabian Denemeleri** (Fabian Essays in Socialism) adlı bildiriyi kaleme aldı. Sık sık toplantılara katılarak bütün biçimleriyle sermâyenin devletleştirilmesini savundu. **Anarşizmin İmkansızlığı** (İmpossibility of Anarchism), **Fabiancılık ve İmparatorluk** (Fabianism and the Empire) ve **Genç Bir Kadına Sosyalizm Ve Kapitalizm Üstüne Öğütler** (The İntelligent Woman's Guide to Socialism and Capitalism) adlı eserlerinde insanlığın sosyalizm ve komünizm yolunda ilerlemesi üzerinde durdu.

Çeşitli gazetelerde müzik, opera ve tiyatro üzerine tenkitler (eleştiriler) yazdı. Yazılarında Victoria dönemi tiyatrosunun suniliğine karşı çıkarak, fikrî muhtevanın öne çıktığı bir tiyatronun kurulması için polemiklere girdi. Yazdığı tiyatro denemelerinde Londra'nın kenar mahallelerinde fakirlere ev kirâlayan kimselerin yaptığı haksızlıkları ve toplumun çeşitli kesimlerinde görülen buna benzer çarpıklıkları dile getirerek konusunu seyircinin duygularını okşayacak biçimde istismar ederek işledi. Düşüncelerini seyirciye komedi kalıpları içinde veren Shaw, kısa sürede meşhur oldu. Avrupa'da sahnelenen oyunlarıyla orada önemli bir oyun yazarı olarak tanındı. Kendi ülkesindeki asıl şöhretini **John Bull'un Öbür Adası** (John Bull's Other Island) adlı oyunun 1904'te Londra'da VII. Edward için düzenlenen özel bir gösteride sahnelenmesiyle kazandı. Sonraki oyunlarında da, incelikli ve zeki komedilerle toplumun kendi işlediği suçlara nasıl ortak olduğunu göstermeyi ve fikirlerini vermeyi sürdürdü. Birinci Dünyâ Savaşı sırasında oyun yazmayı bırakarak, İngiltere ve müttefiklerinin de Almanya kadar suçlu olduklarını savunan ve barış görüşmelerine başlanmasını isteyen savaş konusunda sağduyu **Common Sense About the War** adlı broşürü yayımladı. Savaş aleyhtarı konuşmaları yüzünden çeşitli tenkitlere hedef oldu. 1920'de sahnelenen **Kırgınlar Evi** (Heartbreak House) eserinde savaşın hemen

öncesinde bir kır evinde geçen ve savaşın sorumlusu olan kuşağın mânevî iflâsını sergiledi. **Methuselah'a Dönüş** (Back to Methuselah) adlı birbiriyle bağlantılı beş oyun yazdı. Bu oyunlarında evrim felsefesini anlattı. 1920'de Jeanne d'Arc'ın azize îlân edilmesi üzerine bu konuda bir târihî oyun yazmaya karar verdi. 1923'te sahnelenen Saint Joan'da Jeanne d'Arc'ı yalnızca bir azize ve din şehidi olarak değil, bir mistiğin ve bir dâhinin özelliklerini kişiliğinde toplayan bir kahraman olarak canlandırdı. Saint Joan'ın kazandığı başarı üzerine Shaw'a 1925 yılı Nobel Edebiyat Ödülü verildi. Fakat Shaw ödülü kabul etmedi.

Sonraki beş yılda oyun yazmayan George Bernard Shaw 1930-38 seneleri arasında toplu eserlerinin basımını hazırladı. **Bir Çuval İncir** (Apple Cart) adlı oyununda, hayâtı boyunca savunduğu sosyalist ve komünist siyâsî görüşlerle, sıradan bir insanın kendisini idâre etme gücüne duyduğu tutucu güvensizlik arasındaki iç çatışmayı ortaya koydu. Sahneye konulan diğer eserlerinde de toplumda geçerli olan inanç ve değerleri hiçe sayarak, bunlara açıkça cephe almaktan çekinmeyen George Bernard Shaw bu tutumunu 90 yaşında bile sürdürdü. Geleneksel değerleri reddetmeyi ve inançsızlığı tiyatronun temel konusu olarak kabul eden yazar, İngiliz tiyatrosunun gelişimini belirleyen kişilerden oldu. Shaw aynı zamanda Swift'ten sonra yetişmiş en etkili broşür yazarı, tiyatro ve müzik eleştirmeni, siyâset, ekonomi ve sosyoloji konularında iyi bir konuşmacı olarak da hem kendi kuşağının hem de sonraki kuşakların kültürel ve siyâsî düşüncesinin biçimlenmesine katkıda bulundu. 2 Kasım 1950'de İngiltere'nin Hertford-Shire Ayot Saint Lawrence şehrinde öldü.

George Bernard Shaw'ın eserlerinden bâzıları şunlardır; **Silahlar ve Kahraman** (Arms and the Man), **Kandida** (Candida), **İnsan, Üstün İnsan** (Man and Superman), **Prütinler İçin Üç Oyun** (Three Plays for Puritan's), **Şeytanın Çömezi** (The Devil's Disciple), **Caesar'la Kleopatra, John Bull'un Öbür Adası** (John Bull's Other Island), **Binbaşı Barbara** (Major Barbara), **Doktorun Hatası** (Doctor's Dilemma), **Genç Bir Bayana Sosyalizm Ve Kapitalizm Üzerine Öğütler** (The Intelligent Woman's Guide to Socialism and Capitalism), **Bir Çuval İncir** (Apple Cart), **Milyoner Kadın** (The Millionairess), **Geneva** (Cenevre), **Zoraki Masallar** (Farfotched Fables).

SIBGATULLAH ARVÂSÎ;

Osmanlılar zamânında Anadolu'da yaşayan en büyük velîlerden. Gavs-ül-a'zam ve Gavs lakablarıyla meşhurdur. Seyyid olup, Abdurrahmân Kutb hazretlerinin torunudur. **Silsile-i aliyye** denilen büyük âlim ve velîlerin otuz birincisi olan, Seyyid Tâhâ-i Hakkârî hazretlerinin talebesidir. 1870 (H.1287) senesinde vefât etti. Babası Seyyid Lütfî, onun da babası Seyyid Abdürrahmân Kutb hazretleridir.

Mübârek babası Lütfî Efendi, Seyyid Sıbgatullah'a küçük yaştan îtibâren ilim öğretmeye başladı. Çok zekî olan Seyyid Sıbgatullah, zâhirî ilimleri kısa zamanda öğrendi. Zamânın fen bilgilerinde de mütehassıs oldu. Tefsir, hadis, fıkıh gibi ilimlerde âlim olan Sıbgatullah Efendi, tasavvufta da yetişip veliy-yi kâmil bir insan olmak için Derviş Muhammed'in talebesi Seyyid Muhyiddîn'e gitti. Seyyid Muhyiddîn o zaman Van'da talebe yetiştiriyordu. Seyyid Sıbgatullah, hocasının verdiği vazîfeleri yapmak için canla başla çalıştı. Seyyid Muhyiddîn vefât edince, Şeyh Hâlid-i Cezrî'ye gitti. Bu mübârek zâtın vefâtına kadar sohbetlerine katıldı, verdiği vazîfeleri yaptı. Daha sonra da Tâhâ-i Hakkârî hazretlerinin hizmetinde ve sohbetlerinde bulunarak, tasavvufta yüksek makamlara kavuştu. Öyle ki, Hızır aleyhisselâm ile görüşüp sohbet ederdi. 1852 (H.1269) senesinde, hocası Tâhâ-i Hakkârî hazretleri vefât edince, onun yerine geçen Seyyid Sâlih hazretlerinin sohbetine devâm etti.

Bu mübârek velînin kıymetli teveccühleriyle büyük bir velî olan Seyyid Sıbgatullah hazretleri, birçok talebe yetiştirdi. 1870 (H.1287) senesinde vefât etti. Mübârek kabri Gayda'da olup, ziyâret edilmekte, sevenleri, feyz ve bereketlerinden istifâde etmektedir.

Sıbgatullah Lütfî'nin sohbetinde bulunup bir teveccühüne mazhâr olanın kalbinde, Allahü teâlânın muhabbeti yerleşirdi. Dînin emirlerine eksiksiz uyar, yasaklarından son derece sakınırdı.

Seyyid Sıbgatullah hazretleri, gecelerini hep ibâdetle geçirirdi. Uykusunu, öğleye yakın kısa bir müddet kaylûle yaparak alırdı. Hep kıbleye dönerek otururdu, buna son hastalığında dahi çok dikkat etti. Dostlarıyla sohbetinden sonra murâkabe hâlinde olur, Allahü teâlânın mahlûkâtı hakında tefekkür ederdi.

SIBT İBNİ CEVZÎ;

meşhur âlim ve târihçi. İsmi, Şemsüddîn Ebü'l-Muzaffer Yûsuf bin Fergâlî bin Abdullah'tır. Sıbt İbn-ül-Cevzî lakabıyla şöhret buldu. 1186 (H.582) târihinde Bağdat'ta doğdu. Ana tarafından devrin meşhur âlim ve vâizlerinden, çok eser sâhibi Cemâleddîn Ebü'l-Ferec bin el-Cevzî'nin torunudur. Babası, Abbâsî halîfelerinden El-Müktefî ve El-Müstenid'in vezirlerinden Aynüddîn Ebü'l-Muzaffer Yahyâ bin Hubeyre'nin azâdlı kölesi Hüsâmeddîn Pergâli'dir.

Küçük yaşlarda babası vefât eden Sıbt ibni Cevzî, dedesinin himâye ve ihtimâmında yetişti. Fıkıh, hadis, târih ve diğer ilimleri dedesinden öğrendi. Lakabını da dedesinden aldı. Bağdat'ta: Yûsuf bin Ya'kub Kâdî Ebü'l-Ferec Abdülmün'ım bin Küleyb, Abdullah bin Ahmed, Ebû Hafs Ömer bin Muhammed bin Taberzâd, Hâfız Ebû Muhammed Abdülazîz, Musul'da Ebû Tâhir Ahmed Ebü'l-Kâsım Abdülmuhsin gibi âlimlerden okudu. 1201 senesinde dedesinin vefâtıyla Bağdat'tan ayrılıp Eyyûbî Devleti hâkimiyetindeki Şam'a geldi ve oraya yerleşti.

Sıbt ibni Cevzî tahsiline devâm ederek burada Şeyhülislâm Muvaffaküddîn Ebû Muhammed bin Kudâme, Ebü'l-Yümn Zeyd bin el-Kindî ve birçok âlimin derslerini tâkip etti. Böylece din ve târih ilimlerinde zamânın önde gelen âlimlerinden oldu. Eyyûbî Devleti hükümdârlarından âlimlere hürmetiyle meşhur Melik'ül-Muazzam Şerâfüddîn Îsâ'nın hürmet ve iltifatını kazandı.

Sıbt ibni Cevzî, Şam'da çeşitli medreselerde ders okutup, fetvâlar verdi. Şibliyye, Bedriyye, Mustansırıyye ve başka medreselerde yüzlerce talebe yetiştirdi.

Sıbt ibni Cevzî dedesinden mîras bir hitâbet (güzel ve tesirli konuşma) kuvvetiyle câmilerdeki halka, doğru yolu anlattı. Halkın yanısıra âlimler, sâlihler, devlet adamları ve hükümdâr da derslerini tâkip ederdi. Konuşmasındaki câzibe (çekicilik) sebebiyle derslerini dinleyen birçok gayri müslim vatandaş Müslüman oldu. Mescid-i Dımaşk'a vereceği vâz için bir gün önceden gelen halk, geceyi mescitte geçirirdi. Vâz günü mescitte oturacak yer bulunmazdı. Sıbt ibni Cevzî Kudüs'ün Hıristiyanlara verilmesine karşı, hükümdar, devlet adamları ve halkı cihada teşvik edip coşturmuştur.

Sıbt ibni Cevzî 1257 senesinde Dımaşk'ta (Şam) vefât etti. Cenâze namazı, büyük bir halk topluluğu ile berâber devrin Eyyûbî hükümdarlarından Şam Melîki En-Nâsır Selâhaddîn Yûsuf'un da hazır bulunmasıyla kılındı. Cebel-i Sâlihiyye denilen mahalle defnedildi.

Sıbt ibni Cevzî, İslâmî ilimlere âit eserleri yanında, târih sâhasındaki eserleriyle de meşhûr oldu. **Mir'ât-üz-Zamân fî Târih-il-A'yân** ismindeki Arabça târihi çok meşhurdur. Umûmî bir târih olan **Mir'ât-üz-Zamân,** Şam târihçileri ve diğer târihî eserler için ana kaynak sayılmaktadır. Eserde, Eyyûbî Devleti hâkimiyetindeki Sûriye'de meydana gelen hâdiseler tafsilâtlı bir şekilde ele alınmıştır. Ebû Şâme ve sonraki birçok târihçi, on üçüncü yüz yıla âit bilgileri **Mir'ât-üz-Zamân'**dan nakletmişlerdir.

Sıbt ibni Cevzî'nin bu eseri Kutbuddîn Mûsâ bin Muhammed el-Yunûnî el-Ba'lebekî tarafından ihtisâr edilerek (kısaltılarak) yazıldı. Yunûnî, ayrıca **Mir'ât-üz-Zamân'**a bir zeyl hazırladı.

Sıbt ibni Cevzî'nin eserlerinden bâzıları şunlardır:

1) Şerh-u Câmi'ul-Kebîr, 2) Kitâbu Isâr-il-İnsâf fî Mesâil-il-Hilâf, 3) Tefsîr-ul-Kur'ân (yirmi cild), **4) Münteh-is-Sûl fî Dîret-ir-Rasûl, 5) El-Levâmî fî Ehâdîs-il-Muhtasar, 6) El-Cevâmî, 7) Menâkıb-ı Ebî Hanîfe.**

SIBYAN MEKTEBİ (Bkz. Mahalle Mektebi)

SICAKLIK;

Alm. *Temperatur (f),* **Fr**. *Température (f),* **İng.** *Temperature.* Bir maddenin, bir molekülünün ortalama kinetik enerjisi. Bir maddenin bütün moleküllerinin toplam enerjisine ise ısı denir. Sıcaklık bir nevi ısı yoğunluğudur. Günlük konuşmalarda sıcaklık yerine ısı kelimesi yanlışlıkla kullanılmaktadır. Târiften de anlaşılacağı üzere sıcaklıkla ısı tamâmen farklı terimlerdir. Bir kibrit alevinin sıcaklığı 300°C'dir, bir avuç içini dahi ısıtamaz; Ancak bir kalorifer radyatörünün dış sıcaklığı 50-60°C'dir. Fakat büyük bir odayı rahatça ısıtır. Duyu organlarıyla sıcaklık hakkında fikir sâhibi olunabilir. Bir cismin çok soğuk, sıcak veya ılık olduğu parmağı dokundurmakla anlaşılabilir. Dolayısıyla sıcaklık tahmin edilebilir. Isı alan cismin sıcaklığı artar, ısı kaybeden cismin sıcaklığı ise düşer. Sıcaklık ölçen âletlere termometre denir. Termometre haznesinde bulunan sıvı (cıva veya alkol) sıcaklık artınca genleşir. Mevcut termometre çeşitlerinin hemen hepsinde suyun donma noktası ile kaynama noktası esas alınarak derecelendirme yapılmıştır. (Bkz. Termometre)

Termodinamik sıcaklık birimi derecedir (°). 1°= Tü/273 ifâdesinde Tü; buz, su ve buhar olmak üzere üç fazdan meydana gelen sistemin denge sıcaklığıdır. 273 ise, en düşük mutlak sıcaklık, Kelvin derecesi (°K) olup, öyle seçilmiştir ki, suyun kaynama noktasıyla donma noktası arasındaki sıcaklık farkı, 100°K'dir. Reomür derecesinde (°R) ise donma noktası ile kaynama noktası arasındaki sıcaklık farkı 80 °R'dir.

Günümüzde kullanılan sıcaklık birimi santigrad derece (°C) ve ölçme âleti olarak da civalı, ispirtolu termometre veya yaylı, ibreli pirometreler kullanılır. Belirli sâbit noktalara ve ölçme metodlarına göre milletlerarası pratik sıcaklık ölçeği standarttır.

Genel olarak 0°C ve altı, soğuk kabul edilir. Sıcaklık artışına **ısıtma,** sıcaklığın düşürülmesine

soğutma denir. Normal **insan vücudu sıcaklığı** 37°C'dir.

Bir sistemle çevresi arasında bir sıcaklık farkı mevcutsa, o zaman sistemle çevresi arasında ısı alışverişi vardır. Eğer sistemle çevresi eşit sıcaklıkta iseler o zaman bir sıcaklık farkı mevcut olmadığından ısı alışverişi yoktur.

Milletlerarası standartlarda Fahrenhayt (°F) sıcaklık derecesi de kullanılmaktadır. Santigrad dereceyi (°F) derecesine çevirmek için,

$$\frac{°C}{5} = \frac{°F-32}{9}$$

formülü kullanılır. Fahrenhayt derecesinde (°F) donma noktası ile kaynama noktası arasında 180 °F sıcaklık farkı mevcuttur.

Buzun ergimesi; Santigrat derecede (°C)0°C ile °R'de 0°R, °F'de +32°F, °K'de +273°K ile gösterilir. Suyun kaynama noktası ise; °C'de 100°C, °R'de 80°R, °F'de 212°F, °K'de 373°K ile gösterilir.

Derecelerin birbirine çevrilmesinde

$$\frac{°C}{5} = \frac{°R}{0,8} = \frac{°F-32}{1,8} = \frac{°K-273}{1}$$

bağıntısı kullanılır.

SIFATLAR;

Alm. *Adjektive (n.pl.),* **Fr.** *Adjectifs (m.pl.),* **İng.** *Adjectives.* Varlıkların rengini, şeklini, yerini, sayısını belirten, onlarla ilgili soru sormaya yarayan kelimeler. Güzel, çalışkan, bu, hangi, beş, ne, kaç gibi. Türkçede sıfatlar, niteledikleri veya belirttikleri isimlerin önüne gelir, çekim eki almazlar.

Sıfatlar, görevlerine göre iki bölüme ayrılır: 1) Niteleme sıfatları, 2) Belirtme sıfatları. **Niteleme sıfatları,** varlıkların niteliklerini: Çalışkan talebe, iyi insan, tatlı söz; **belirtme sıfatları** ise, varlıkların türlü yönlerini bildirir: Bu kitap, hangi câmi, beş kişi gibi.

Belirtme sıfatları görevleri bakımından dörde ayrılır. 1. İşaret Sıfatları, 2. Sayı Sıfatları, 3. Soru Sıfatları, 4. Belirsizlik Sıfatları.

1. İşâret sıfatları, varlıkları göstererek belirtir ve onlara bir yer tâyin eder: **Bu** ev, **şu** kitap, **o** köprü. "Bu" yakın varlıkları, "O" daha uzak veya gözönünde bulunmayan varlıkları göstermek için kullanılır.

2. Sayı sıfatları, varlıkların sayılarını belirtir. Beşe ayrılır: **a) Asıl sayı sıfatları,** varlık veya nesnelerin sayılarını bildirir: Beş kişi, dokuz ay. Türkçede sayı sıfatı olan cisimlere çoğul eki getirilmez. **b) Sıra sayı sıfatları,** asıl sayı sıfatlarına **-(ı)ncı, -(i)nci, -(u)ncu, -(ü)ncü** eki getirilerek yapılır: Birinci, beşinci, üç yüz on üçüncü. Bu ekler sayı ve sırayla ilgili birkaç kelimede daha görülürler: Kaçıncı, sonuncu. Türkçede "ilk" sıfatı birinci, "son" sıfatı da sonuncu olarak kullanılır. **c) Üleştirme sayı sıfatları,** asıl sayı sıfatlarına **-ar, -er, -şar, -şer** ekleri getirilerek yapılır: Birer, yedişer, onar. Bu ekler sayı ve üleştirmeyle ilgili birkaç kelime de daha görülür: Azar, kaçar, yarımşar, teker, çifter, **d) Kesirli sayı sıfatları,** varlıkların parçalarını bildirir. Türkçede bu sıfatlar için **-da, -de, -ta, -te** eki kullanılır: Onda (bir), yüzde (beş), üçte (iki). Yarım, buçuk, çeyrek kelimeleri de kesirli sayı sıfatıdır. **e) Topluluk sayı sıfatları, -z** eki getirilerek yapılır: İkiz kardeşler. Bu ek, **-lı, -li, -lu, -lü** ekiyle uzatılır: ikizli badem, üçüzlü şamdan. Sayı isimlerine doğrudan doğruya **-lı, -li, -lu, -lü** eki getirmekle de topluluk sayı sıfatları yapılır: İkili görüşme, üçlü priz.

3. Soru sıfatları, varlıkların durumlarını, yerlerini, sayılarını soru yoluyla bildirir: Kaç kişi, hangi yol, kaçıncı cilt, nasıl iş, nice yıl.

4. Belirsizlik sıfatları, varlıkların durumlarını, sayılarını, özelliklerini belirsiz olarak verir. Varlıkları belirsiz duruma getirmek için belirsiz sıfat kullanılır. Bir gün, her çocuk, bütün yıl, hiç kimse, başka yol.

Sıfatların bir kısmı mânâyı kuvvetlendirmek için pekiştirilir. Pekiştirme, niteleme sıfatının ilk hecesini m,p,r,s sessizlerinden biriyle kapayıp meydana gelen heceyi kelimenin başına getirmek sûretiyle yapılır: Dümdüz, kapkara, sapsarı, yemyeşil, gömgök, apaçık, sırsıklam, kupkuru, büsbütün, çepçevre, yapyalnız. Bu sıfatlarda ilk heceden sonra bir düz açık sesli (a,e) getirmekle ikinci bir hece de meydana gelir: Yapayalnız, sapasağlam, güpegündüz, düpedüz, çepeçevre, pekiştirme sıfatlarında vurgu ilk ek heceye geçer. Sapasağlam, yapayalnız misallerinde vurgu ikinci ek heceye geçebilir.

SIFFÎN VAK'ASI;

hazret-i Ali'ye tâbi olanlarla hazret-i Muâviye'ye uyanlar arasında ictihad ayrılığı sebebiyle 657 (H.36) senesinde Sıffîn denilen yerde meydana gelen vak'a.

656 (H.36) da meydana gelen Cemel Vak'asından sonra Basra'dan Kûfe'ye dönen hazret-i Ali, Şam'da bulunan hazret-i Muâviye'ye elçi göndererek, Müslümanların birliği ve huzûru için kendisine bîat etmesini istedi. Muâviye radıyallahü anh hazret-i Ali'nin elçisini iyi karşılayıp iltifatlarda bulundu. Fakat hazret-iAli'nin kendisine bîat edilmesi yolundaki isteğine müspet veya menfî bir cevap vermedi. Hazret-i Ali'nin elçisi Şam'dayken, Müslümanların birleşmesini istemeyen İbn-i Sebe' taraftarı fitneciler; "Ali Osman'a gadr ve zulüm etmiş, bütün memleketleri ele geçirmiş, pekçok asker toplayarak bu tarafa hücûm edip, bütün Şam ahâlisini katl edecekmiş. Ona Muâviye'den başka kimse mâni olamaz. Derhal onun etrâfında toplanınız ve müdâfaaya hazır olunuz!" diyerek çeşitli kışkırtıcı faâliyetlerde bulundular. Şam ahâlisini hazret-i Ali'ye karşı, harekete geçirdiler. Şam halkı arasındaki karışıklığı gören, hazret-i Ali'nin elçisi Kûfe'ye dönünce olanları hazret-i Ali'ye anlattı. Hazret-i Ali gönderdiği elçinin bu şekilde geri dönmesi sebebiyle Şam üzerine yürümek gerektiği ictihadında bulundu ve ordu hazırladı. Bunu haber alan hazret-i Muâviye de ordu hazırlayıp Şam'dan hareket ederek Fırat'ı geçti. Öncü birliklerini ileri gönderdi. Bu öncü birlikleri hicretin 36. yılı sonlarında Bâbil Harâbeleri yakınındaki Sıffîn Ovasında karşılaştılar. İki taraf arasında çok az mesâfe vardı.

Hazret-i Ali, hazret-i Muâviye'ye elçi göndererek harbe baş vurarak kan dökmek istemediğini, bu sebeple kendisine bîat edilmesini istedi. Fakat elçiler müspet bir cevap alamadan geri döndüler. Elçilerin gelip gitmesi esnâsında boşluktan istifâde eden İbn-i Sebe'in adamları iki tarafın ön saflarına geçerek mübâreze tarzında harbi başlattılar. İki taraf arasında elçiler tekrar gidip geldiyse de bir netice alınamadı. Küçük grupların çarpışmasıyla devam eden harp toplu hücûm şekline döndü ve kısa zamanda şiddetlendi. Müslümanlar kendilerini harbin içinde buldular. Hazret-i Ali'nin ordusu gâlibiyete doğru gidiyordu. Her iki taraftan da çok sayıda şehit düşenler oldu.

Bu sırada hazret-i Muâviye'nin ordusunda bulunan askerler daha fazla Müslüman kanı dökülmesinin önlenmesi ve sulh yolunun açılması için mızraklarının ucuna mushaflar takarak havaya kaldırdılar. İçlerinden birisi de;"Allah'ın kitabı sizinle aramızda hakemdir!" diye bağırdı. Hazret-i Ali bu durumu ihtiyatla karşıladı. Müslümanları karşı karşıya getiren İbn-i Sebe' taraftarları hazret-i Ali'nin gâlip olması ve ortalığın yatışması hâlinde başlarına geleceği bildiklerinden harbin durdurulması için harekete geçtiler. Sûret-i haktan görünerek, iki tarafta da yaygara ve kışkırtıcılıkla meşgul olan İbn-i Sebe'in adamları hazret-i Osman'a yaptıklarını hatırlatarak tehditte bulundular. Neticede harp durduruldu. İki taraf arasında karşılıklı elçiler gidip geldi. Her iki taraftan birer hakem tâyin edilmek sûretiyle anlaşmaya varılması kararlaştırıldı. İki taraf aralarında hakem tâyiniyle ilgili sözleşmeyi yazıp imzâladılar. Hazret-i Muâviye taraftarlarından Amr bin Âs, hazret-i Ali'nin saflarından ise Ebû Mûsâ el-Eş'arî hakem tâyin edildi. Bu anlaşmayla Sıffîn Savaşı fiilen sona erdi.

Anlaşmanın yazılmasından sonra hazret-i Muâviye ordusuyla birlikte Şam'a döndü. Hazret-i Ali de Kûfe'ye gitmek üzere yola çıktı.

İki tarafın anlaşmasını istemeyen, sönmeye yüz tutmuş olan fitne ateşini körüklemeye çalışan ve daha önce harbin durdurulmasını ve hakem tâyinine râzı olunmasını isteyen İbn-i Sebe' taraftarları, hazret-i Ali'nin hakem tâyinine râzı olmasına karşı çıktılar. Hazret-i Ali'nin ordusu içinde fitne tohumları ekmeye başladılar. On iki bin kişilik bir grup hakem tâyin edilmesi husûsunda hazret-iAli'ye karşı çıktılar. Kûfe'ye yaklaştıkları sırada ordudan ayrılarak Harûrâ'ya gittiler. Hazret-iAli onları iknâ etmeye çalşıtıysa da kabul etmediler. Daha sonra kendilerine Hâricîler adı verilen bir bozuk fırka ortaya çıktı.

Sıffîn Vak'ası Ehl-i sünnet âlimlerinin bildirdiği üzere bir ictihad ayrılığı idi. Her müctehidin kendi ictihâdına uyası lâzım olduğu için ayrılık oldu. Yoksa dünyâ hırsı için değildi. İmâm-ı Şâfiî hazretleri buyuruyor ki: "Allahü teâlâ ellerimizi o kanlara bulaştırmadığı gibi biz de dilimizi karıştırmayalım." Bundan anlaşılıyor ki, onlara hatâ etti demmek bile câiz değildir.

18. Cild
Sığa - Tef

SIĞA;

Alm. *Kapazität (f), Fassungsvermögen (n),* **Fr.** *Capacité (f),* **İng.** *Capacity.* Bir iletkenin veya kondansatörün elektrik yükü alma kâbiliyeti. Kapasite de denilmektedir. Bir iletkene Q yükü verildiğinde iletken V potansiyel kazanırsa bu iletkenin sığası, Q yükünün V potansiyeline oranıdır (C= Q/V). Sığa, bu formülden, birim potansiyele düşen elektrik yükü olarak da târif edilebilir.

Küre şeklindeki bir iletkenin sığası ortamın dielektrik katsayısı (∈) ile kürenin R yarıçapının çarpımına

eşittir (C=∈□.R). C.G.S. sisteminde □=1 olduğu için kürenin yarıçapı sığasına eşittir (C=R).

Bir kondansatörün sığası, bir kondansatör üzerinde bulunan yük, armatürleri (iletkenleri) arasına uygulanan potansiyel farkına bölünerek hesaplanır. Düzlem kondansatörde birbirine paralel iki iletken levha (armatür) ve aralarında bir yalıtkan (dielektrik) madde vardır. A yüzeyli ve yalıtkan kalınlığı d olan kondansatörün sığası,

$$C = \frac{\in . A}{4\pi . d}$$

dir. ∈ burada ortamın dielektrik katsayısıdır.

Sığa birimleri: C.G.S. sisteminde elektrostatik sığa birimi (cm) veya stat farad'dır.

Düzlem kondansatörde A: cm^2, d: cm alınırsa, C: cm çıkar.

M.K.S. sisteminde ise A: m2, d: m alınır ve C: farad çıkar. Bir kondansatörün iki armatürü arasına bir voltluk bir gerilim uygulandığında bu kondansatör bir Coulomb'luk elektrik yüküyle yükleniyorsa sığası 1 faraddır. 1 Farad= 9.10^{11} cm [stat farad].

SIĞALA AĞACI (Bkz. Amber Ağacı)

SIĞIRCIK (Sturnus vulgaris);

Alm. *Star (m),* **Fr.** *Etourneau (m),* **İng.** *Starling.* **Familyası:** Sığırcıkgiller (Sturnidae). **Yaşadığı yerler:** Asya, Avrupa ve Afrika'nın yerlileridir. Şimdi hemen hemen dünyânın her bölgesinde bulunur. **Özellikleri:** Serçeden iri, uzun gagalı, kara tüylü kuşlar. Sürüler hâlinde gezer. Böcek, tahıl, meyve yer. **Çeşitleri:** 120 kadar türü vardır. Âdi sığırcık, pembe sığırcık, mino, kurtkıyan meşhurlarıdır.

Sığırcıkgiller familyasından, serçeden iri, uzun gagalı, sürü ile gezen, ötücü bir kuş. Asya, Avrupa ve Afrika'dan bütün dünyâya yayılmışlardır. Boyları 18-43 cm arasında değişen yüzden fazla türü vardır.

Yurdumuzda görülen âdi sığırcık (S. vulgaris) 21 cm'dir. Siyah tüyleri erguvan ve yeşil parıltılıdır. Uzun ve sivri kanatlarıyla iyi uçar. Besin aramak için yerde sıçrayarak gezer. Böcek, salyangoz, tahıl ve meyve yer. Solucan bulmak için gagalarıyla toprakta, delikler açar. Tarlalarda, park ve ormanlarda ağaçlara veya tabii kovuklara yuva yapar. Uzun gagalarıyla öldürdükleri kuşların yuvalarına da yerleşirler. Gürültücü kuşlardır. Şehirlerin içlerine kadar girer, binâların çıkıntılarına tünerler. İnsana rahatça alışır, hayvan seslerini taklit ederler. Yaşadıkları yere göre göçmen, gezgin ve kalıcı olanları vardır. Kışın İstanbul ve çevresinde çok görülürler. Açık mavi renkli 3-5 yumurta yumurtlarlar. Erkek ve dişi sırayla kuluçkaya yatar. Çekirgeyle beslenenlerin dışında çoğu meyvelere ziyan yaptıklarından çiftçiler tarafından sevilmez. Semiz oldukları zaman etleri oldukça lezzetlidir. Çekirge kuşu da denir.

SIĞIRDİLİ (Bkz. Hodan)

SIĞIRKUYRUĞU (Verbascum);

Alm. *Wollkraut (n),* **Fr.** *Moléne (f) bouillon blanc,* **İng.** *Mullein.* **Familyası:** Yüksükotugiller (Scrophulariaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Bütün Anadolu.

Haziran-ağustos aylarında parlak sarı renkli çiçekler açan 20 ilâ 150 cm boylarında iki yıllık otsu bir bitki. Daha çok ekilmemiş yerlerde ve yol kenarlarında bulunur. Gövdeleri dik bâzan dallanmış ve yünümsü tüylerle kaplıdır. Yapraklar gövdenin alt kısımlarında rozet hâlinde dizilmiş olup, yünümsü tüylüdür. Gövdedeki yapraklar ise sapsızdır. Çiçekler gövdenin ucunda sık veya seyrek, az veya çok uzun bir salkım durumda toplanmışlardır. Çiçeklerin çanak ve taç yaprakları beşer parçalıdır. Meyveler yuvarlakça olup, çok tohumludur.

Kullanıldığı yerler: Çiçekleri müsilaj, uçucu yağ ve glikozitler taşır. Balgam söktürücü ve göğüs yumuşatıcı olarak kullanılır. Bâzı sığır kuyruğu türlerinin tohumları Saponin taşıdıklarından dolayı balıklar için zehirli olup, balık avlamada kullanılır. Bitkinin yaprakları da terletici, balgam söktürücü, idrar arttırıcı ve kabız edici olarak kullanılır.

Türkiye, sığır kuyruğu türleri bakımından çok zengin olup, takriben 200 kadar tür bulunmaktadır.

SIĞIRLAR (Bovinae);

Alm. *Büffeln (m),* **Fr.** *Buffles (m.pl.),* **İng.** *Buffalos.* **Familyası:** Boynuzlugiller (Bovidae). **Yaşadığı yerler:** Dünyânın hemen hemen her tarafında. **Özellikleri:** Geviş getiren, ot yiyen hayvanlar, üst çenelerinde kesici diş bulunmaz. Et, süt, deri, gübre ve gücünden faydalanılır. **Ömrü:** 20-25 yıl.

Çeşitleri: Evcil boğa, Tibet sığırı, Misk sığırı, Hint mandası gibi türleri mevcuttur.

Memeli hayvanların çift parmaklılar (Artiodactyla) takımının, boynuzlugiller (Bovidae) familyasına giren bir alt familyası. Çoğunlukla evcil olan, kaba ve hantal yapılı, kuyrukları püsküllü, boynuzlu büyükbaş hayvanlardır. Mîdeleri dört gözlü olup geviş getirirler. Üst çenelerinde kesici dişleri bulunmaz. Otları alt çenelerinin dişleriyle keserler. Boynuzları dâimîdir. Kırıldığında bir daha yeniden sürmez. Boğa (Bos taurus), Tibet sığırı (B. grunniens), Hint mandası (Buffelus bubalus), Misk sığırı (Ovinus moschatus), Banteng (Bibos banteng), Yaban sığırı (B. gaurus) iyi bilinen türleridir.

Sığır kelimesi, halk arasında geniş mânâda geviş getiren, etinden, sütünden ve hizmet hayvanı olarak faydalanılan "büyükbaş" evcil hayvanlar için kullanılır. Dar mânâda ise, evcilleştirilen ve etinden, sütünden veya gücünden faydalanılan ve birçok soyu üretilen "evcil boğa" (Bos taurus)dır. Sığırın doğumundan altı aylığa kadar olan erkek ve dişi yavrularına **buzağı;** altı aylıktan bir yıllığa kadar olanlarına **dana;** bir yaşını geçen dişisine **düve,** erkeğine **boğa;** inenmişe (burulmuşuna) **tosun;** yavrulayan dişiye **inek;** işe koşulan tosuna **öküz** denir.

Boğa damızlık olarak, öküz ise iş ve besi hayvanı olarak kullanılır. Ortalama 800 kg gelebilen öküz, 4500 kg'lık yükü rahatça çekebilir. Traktörün giremediği yerlerde zirâatın temel direğidir. Sığırların eti ve sütü insan için en iyi bir besin kaynağı olduğu gibi derisinden de gön ve kösele yapılır. Boynuz ve kemikleri sanâyide, gübresi tarlalarda kullanılır. Yayıldıkları mer'ayı at, keçi ve koyun gibi kuvvetten düşürmez, düzenli otlayarak bilakis ıslahına sebep olurlar. Tibet'te olan hörgüçlü ve bol kıllısına "Yak" veya "Tibet öküzü" denir. Süt ve eti için ıslah edilmiş birçok sığır soyu vardır. (Bkz. İnek)

SIKIYÖNETİM;

Alm. *Belagerungszustand (m),* **Fr.** *Etat (m) de Siége,* **İng.** *Martial law.* Savaş, savaşı gerektirecek durum, ayaklanma, vatanın ve milletin bölünmezliğini tehlikeye düşüren hareketlerin yaygınlaşması gibi anayasada belirtilen, Bakanlar Kurulunun yurdun bir veya birkaç yerinde uygulamaya karar verdiği, temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasını geçici bir süre için sınırlayan veya tehir eden ve mülkî idâre ve zâbıtanın yerine askerî bir idâre ve zâbıtayı getiren idâre şekli; **örfî idâre.**

Sıkıyönetim, demokrasinin verdiği hürriyetin demokrasi aleyhine kullanılmasına mâni olmak için çıkan bir idâre tarzıdır. Demokrasinin yeniden sıhhat bulması için, demokrasinin getirdiği serbestliklerin bir kısmı demokrasi sıhhata kavuşuncaya kadar sınırlanır. Sıkıyönetim, tabiî âfet, salgın hastalık, ağır ekonomik bunalımlar ve sıkıyönetimi gerektiren hallerin daha hafifinin meydana gelmesi durumlarında îlân edilen "Olağanüstü Hal"den farklıdır. Sıkıyönetimde yetki askerî makamlarda, olağanüstü halde ise mülkî makamlardadır. Olağanüstü halde sıkıyönetim mahkemeleri yoktur.

Sıkıyönetim, sâdece maddî düzen ve güvenin sağlanması ile ilgili olduğundan; ülkenin her yerinde değil, yalnız kamu düzeni bozulan bir veya birkaç bölgesinde îlân edilir. Gerekirse tamâmında da îlân edilebilir. Anayasa sınırları içinde ve önceden tespit edilen kurallara göre uygulanan hukûkî bir rejimdir. Bu yüzden, hukuk devleti ilkeleriyle uyuşmayan "polis devleti" ile hiçbir benzerliği yoktur. Sıkıyönetimle ilgili herşey kânunla düzenlenmiş, keyfiliğe yer bırakılmamıştır. Sıkıyönetimin bütün işleri yargı denetimine tâbidir. Fakat alınacak tedbir ve kararlarda, sıkıyönetim komutanına geniş takdir yetkisi tanınmıştır.

Türk kamu Hukûkuna Sıkıyönetim, 1876 Anayasası ile girmiştir. Cumhûriyet döneminde, 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarında sıkıyönetimin hangi hallerde ve nasıl uygulanacağı belirtilmiştir.

Sıkıyönetim, 1982 Anayasasının 122. maddesine göre 1402 sayılı Sıkıyönetim Kânunuyla düzenlenmiştir. 1982 Anayasası, 1961 Anayasasına göre sıkıyönetimin yetkisini arttırmıştır. 1402 sayılı **Sıkıyönetim Kânunu'**nun bâzı maddeleri 1982 Anayasası'nın emirleri doğrultusunda, 1982 târihli, 2766 sayılı kânun ve 1983 târihli, 2836 sayılı kânunla değiştirilmiştir.

1982 Anayasası'nın 122'nci maddesi, Sıkıyönetim ve Seferberlik başlığını taşır ve şöyle der:

"Anayasanın tanıdığı hür demokrasi düzenini veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelen ve olağanüstü hal îlânını gerektiren hallerden daha vahim şiddet hareketlerinin yaygınlaşması veya savaş hâli, savaşı gerektirecek bir durumun başgöstermesi, ayaklanma olması veya vatan veya cumhûriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışmanın veya ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren şiddet hareketlerinin yaygınlaşması sebepleriyle, Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, Millî Güvenlik Kurulunun da görüşünü aldıktan sonra, süresi altı ayı aşmamak üzere, yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya bütününde sıkıyönetim îlân edilebilir. Bu karar derhal **Resmî Gazete**'de yayımlanır ve aynı gün Türkiye Büyük Millet Meclisinin onayına sunulur. Türkiye Büyük Millet Meclisi toplantı hâlinde değilse, hemen toplantıya çağrılır. Türkiye Büyük Millet Meclisi gerekli gördüğü taktirde, Sıkıyönetim süresini kısaltabilir, uzatabilir veya sıkıyönetimi kaldırabilir.

Sıkıyönetim süresinde, Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, sıkıyönetimin gerekli kıldığı konularda kânun hükmünde kararnâme çıkarabilir.

Bu kararnâmeler, **Resmî Gazete**'de yayımlanır ve aynı gün Türkiye Büyük Millet Meclisinin onayına sunulur. Bunların meclisçe onaylanmasına ilişkin süre ve usûl içtüzükte belirlenir.

Sıkıyönetimin her defâsında dört ayı aşmamak üzere uzatılması, Türkiye Büyük Millet Meclisinin kararına bağlıdır. Savaş hallerinde bu dört aylık süre aranmaz.

Sıkıyönetim, seferberlik ve savaş hallerinde hangi hükümlerin uygulanacağı ve işlemlerin nasıl yürütüleceği, idâre ile olan ilişkileri, hürriyetlerin nasıl sınırlanacağı veya durdurulacağı ve savaş veya savaşı gerektirecek bir durumun başgöstermesi hâlinde, vatandaşlar için getirilecek yükümlülükler kânunla düzenlenir.

Sıkıyönetim Komutanları, Genelkurmay Başkanlığına bağlı olarak görev yaparlar."

Sıkıyönetim Komutanlığı: Sıkıyönetim îlân edildiği bölgede, kânun hükümlerini uygulamak için, en az kolordu veya eşit kıta komutanlığı görevi yapmış veya hâlen yapmakta olan bir komutan; Genelkurmay Başkanlığının teklifi, Millî Savunma Bakanının uygun bulması, Başbakanın imzâlaması ve Cumhurbaşkanının onayladığı bir kararnâmeyle Sıkıyönetim Komutanı olarak tâyin edilir. Görev ve yetki yönünden Genelkurmay Başkanı ve Başbakana karşı sorumludur. Sıkıyönetim Komutanına, bölge ve olay durumuna göre yeteri kadar yardımcı verilir. Bunlara Sıkıyönetim Komutan Yardımcıları denir.

Sıkıyönetim Komutanı, kendi görev bölgesindeki genel güvenlik ve kamu düzeni için olağanüstü bâzı tedbirler alma yetkisine sâhiptir. Mesken, dernek, siyâsî parti, kulüp, sendika binâları; işyeri, tüzel kişi olan kurum ve kuruluşları; kapalı ve açık yerleri; mektup, telgraf, telefon gibi haberleşme araçlarını; kişilerin üzerini, herhangi bir talep veya izne gerek duymadan arayabilir. Delil niteliğinde olan eşyâya el koyabilir. Radyo, televizyon, gazete, kitap, dergi, film, broşür, afiş vs. üzerine sansür koyabilir. Matbaaları kapatabilir. Şüpheli ve zararlı görülenleri, bâzı suçla sabıkalı bulunanları sıkıyönetim bölgesi dışına çıkarabilir.

Grev ve lokavtı yasaklayabilir veya izne bağlayabilir. Her türlü toplantı ve gösteri yürüyüşünü yasaklayabilir. Dernek ve kuruluşların çalışmalarını durdurabilir. İzne bağlayabilir. Zarurî ihtiyaç maddelerinin îmâlini, depolanmasını, naklini kontrol edebilir. Kahvehâne, gazino, sinema vs. gibi eğlence yerlerini denetler, gerekirse kapatabilir. Kara, deniz ve hava trafiğini düzenleyici tedbirler alabilir. Bölgeye giriş çıkışı sınırlandırabilir. Gerekirse sokağa çıkma yasağı da koyabilir.

1402 sayılı kânunun 1982 Anayasası'nın kabülünden sonra değiştirilen maddeleriyle komutana gerekli gördüğü memurları görevden elçektirme yetkisi verilmiştir. Bu değişiklikler, Sıkıyönetim Komutanının yetkilerini arttırmıştır.

Sıkıyönetim Mahkemeleri: Sıkıyönetim bölgesinde görevlendirilen askerî mahkemelerdir. Bu mahkemelerde, Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Savunma Bakanlığı tarafından seçilen yeterli sayıda, adlî müşâvir, askerî hâkim, askerî savcı ve bunların yardımcıları görevlendirilir. Sıkıyönetim askerî mahkemeleri göreve başlayıncaya kadar, suç işlenen yerlerde bulunan askerî savcılar ve bunlar yoksa cumhûriyet savcıları, sıkıyönetim askerî mahkemesi savcılarının görevini de yaparlar. **Türk Cezâ Kânunu'**nda yazılı devletin şahsına karşı işlenen suçlar, kamu düzenini bozan yangın çıkarma, ulaşımı engelleme, yağma, yol kesme suçları, silahlı kuvvetler aleyhine işlenen suçlar, sıkıyönetim yasaklarına uymamaktan doğan suçlar gibi kânunda belirtilen suçlara bu mahkemelerde bakılır. Bu gibi suçlara el koyan yetkili makamlar, hazırlık soruşturması evrakını hemen, sıkıyönetim komutanına gönderir. Komutan da evrâkı ya komutanlık nezdindeki sıkıyönetim savcılığına veya genel hükümler çerçevesinde işlem yapılmak üzere ilgili makama gönderir. Sanıkların mahkemelere sevk ve tutuklanmalarına komutan yetkilidir. Karar verilinceye kadar sanıklar göz altında tutulur (en fazla 45 gün).

Sıkıyönetim mensuplarının işlediği suçlara da sıkıyönetim mahkemelerinde bakılır.

Sıkıyönetim Komutanlığı emrine uymama suçları ayrıca cezalandırılır. Sıkıyönetim mahkemelerince verilen hürriyeti bağlayıcı cezâlar, para cezasına çevrilemez. Bâzı resmî ve sivil yüksek makam sâhiplerinin (general, müsteşar, anayasa mahkemesi üyesi vs. gibi) kavuşturmaları yetkili kurul ve makamlarının izni ile olabilir. Kânunların izne tâbi tutmadığı suçlular hakkında, sıkıyönetim komutanlığı da izin almadan kovuşturma yapabilir.

Sıkıyönetim mahkemelerinin temyiz yeri Askerî Yargıtay olup, sıkıyönetimden gelen dosyalara öncelikle bakmak mecbûriyetindedir.

Türkiye'de Îlân Edilen Sıkıyönetimler

-Doğu'da Şeyh Said ayaklanması üzerine (Muş, Bingöl, Elazığ- Siirt, Diyarbakır, Mardin, Tunceli, Urfa, Bitlis, Van, Hakkâri, Malatya, Erzurum illerinde) 24.2.1925-23.12.1927.

-Kubilay olayı üzerine (Menemen, Manisa ve Balıkesir'de) 1.1.1931-9.3.1931.

-İkinci Dünya Savaşı üzerine (İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli'nde) 20.11.1940-23.12.1947

-6/7 Eylül olayları üzerine (İstanbul, Ankara ve İzmir'de) 7.9.1955-7.6.1956

-1960 öğrenci olayları 27 Mayıs hareketi üzerine (İstanbul ve Ankara'da) 28.4.1960-1.12.1961

-20/21 Mayıs olayları üzerine (İstanbul, Ankara ve İzmir'de) 21.5.1963-20.7.1964

-15/16 Haziran işçi olayları üzerine (İstanbul, Kocaeli merkez ve Gebze'de) 16.6.1970-16.9.1970

-12 Mart hareketinin ardından (İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, İzmir, Eskişehir, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt illerinde) 26.4.1971-26.9.1973

-Kıbrıs Harekâtı üzerine (İstanbul, Ankara, Tekirdağ, Kırklareli, Edirne, Çanakkale, Balıkesir, Manisa, İzmir, Aydın, Antalya, Muğla, Adana, İçel ve Hatay illerinde) 20.7.1974-2.9.1975

-Irak iç savaşı sebebiyle (Diyarbakır, Hakkâri, Mardin ve Siirt illerinde) (TBMM onaylamadı) 27.3.1975-27.3.1975

-Yaygın şiddet hareketleri üzerine (Adana, Ankara, Bingöl, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, İstanbul, Kahramanmaraş, Kars, Malatya, Sivas, Urfa, Adıyaman, Hakkâri, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Tunceli, İzmir, Hatay, Ağrı illerinde) 26.12.1978-12.9.1980

-12 Eylül hareketi üzerine (bütün yurtta) 12.9.1980-19.7.1987

SILA-İ RAHİM (Bkz. Akraba)

SIRACAOTU (Scrophularia);

Alm. *Braunwurz (f),* **Fr.** *Scrofulaire (f),* **İng.** *Figwort.* **Familyası:** Yüksükotugiller (Scrophulariaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu.

30-100 cm boylarında, mayıs-temmuz ayları arasında sarımsı-yeşil veya kahverengi çiçekler açan, otsu bitkiler. Yapraklar karşılıklıdır. Çiçekler küçük ve küre şeklinde olup, iki dudaklıdır.

Kullanıldığı yerler: Bitki bâsur memelerine ve deri hastalıklarına karşı kullanılır. Yara iyi edici özelliğe sâhiptir.

SIRAT KÖPRÜSÜ;

Cehennem üzerine kurulmuş bir köprü. Âhirette, mahşer yerindeki hesaptan sonra, bütün insanlar Sırat Köprüsüne gönderilecektir. Allahü teâlânın emir ve yasaklarından mükellef (sorumlu) olan bütün insanlar, sıratın üzerinden geçecektir. Sırat, lügatta "yol, geçilecek yer, köprü" mânâlarındadır.

Sırat Köprüsü deyince, bildiğimiz köprüler gibi sanmamalıdır. Nitekim, sınıf geçmek için, imtihan köprüsünden geçilir denir. Her talebe imtihan köprüsünden geçer. Hepsi buradan geçtiği için, köprü denir. Halbuki imtihanın, köprüye benziyen hiçbir tarafı yoktur. İmtihan köprüsünden geçenler olduğu gibi, geçemeyip yuvarlananlar da olur. Fakat bu, köprüden denize yuvarlanmağa benzemez. İmtihan köprüsünün nasıl olduğunu, buradan geçenler bilir. Sırat Köprüsünden de herkes geçecek, bâzıları da geçemeyip, Cehennem'e yuvarlanacaktır. Fakat, bu köprü ve buradan geçmek ve Cehennem'e düşmek, dünyâ köprüleri gibi ve imtihan köprüsü gibi değildir. Bunlara hiç benzemez.

Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem Sırat'ı anlatırken, kıldan ince, kılıçtan keskin, ateşten yakıcı olduğunu, uzunluğunun âhiret senesiyle binlerce sene mesâfe olup, iyi kullar ve sâlihlerin oradan Cennet'e doğru geçip gideceklerini, kâfir ve fâcirlerin düşeceklerini beyan etmiştir.

Sırat üzerinden herkes ilimde ve ameldeki derecesine göre geçer. Cennetlik olanlar kolayca geçer. Bâzısı şimşek gibi geçer. Peygamberler ve ilmiyle amel eden âlimler böyledir. Bir kısım insanlar rüzgar gibi geçerler. Şehitler ve sâlihler bunlardandır. Bâzısı koşan at gibi geçer; âhiret işlerine, dünyâ işinden daha çok önem verenler, âhireti dünyâya tercih edenler bunlardandır. Kimi yürür at gibi geçer. Takvâsı az olanlar bunlardandır. Kimi de günahları sırtına yüklenmiş olduğu halde emekleyerek geçer. Bâzısının ayağı tutmaz, düşer. Kâfirlerse grup grup Cehenneme, azab çekecekleri yerlere düşerler.

Sırat Köprüsünde yedi yerde sual sorulur. Bu suale cevap veren geçer, veremeyene azap olunur. Bu suallerden birincisi **îmândan,** ikincisi **namazdan,** üçüncüsü, **oruçtan** dördüncüsü **hacdan,** beşincisi **zekattan,** altıncısı, **kul hakkından,** yedincisi **gusulden, istincadan ve abdestten'**dir. Yine sırat

üzerinde insana ömrünü ve gençliğini nerede harcadığından ve bütün işlerinden sual olunacağı da bildirilmiştir. Bütün saadetlerin, rahatlıkların başı kâmil îmân sâhibi olmaktır. Herkesin kalbini yanlış îtikatlardan, şüphelerden kurtarmaya çalışması lâzımdır. Bir kimse doğru îmâna kavuşur ve ahlâkı güzel ve işleri iyi olursa, yüksek ruhlara, yâni peygamberlere ve evliyâya ve meleklere benzer ve onlara yaklaşır. Maddenin çekimi kânunu gibi, onlar tarafına çekilir. Dağ kadar büyük mıknatısın veya yüksek gerilimli elektromanyetik alanın bir iğneyi çekmesi gibi, onu yükseklikleree çekerler. Sırat Köprüsünü şimşek gibi sür'atli geçer. Cennet bahçelerinde, kendine münâsip olan, rûhuna layık olan nîmetler içinde, sonsuz rahat edenlerden olur.

Peygamber efendimiz hadîs-i şerîflerde buyurdu ki:

Nice kullar sırattan geçtiğini bilemeyip, meleklere, sırat ve Cehennem nerede kaldı. Biz oradan geçtik mi derler. Melekler; siz Cehennem üstündeki sırattan geçtiniz. Fakat Cehennem ateşi nûrunuzdan çekilmiş, örtülmüştü derler.

Cehennem ateşi müminlere der ki; ey mümin üzerimden çabuk geç, senin nûrun ateşimi söndürüyor.

SIRÇALI MEDRESE;

Konya'da Anadolu Selçuklu Devleti zamânında yapılan bir medrese. Sultan Gıyâseddîn Keyhüsrev zamânında devlet adamı Bedreddîn Müslih tarafından 1243'te yaptırılmıştır. Medresenin mîmarı, ana eyvan kemerinin sağ tarafında bulunan bir kitâbeye göre Tuslu Mehmed Efendidir.

Sırçalı Medrese, Konya'nın Gâzi Alemşah Mahallesinde Sâhip Ata Câmiine giden yolun sağındadır. Yapının içi çinilerle bezelidir. Halk arasında "çini" kelimesi yerine daha çok "sırça" denildiğinden bu adı almıştır. Konya ve Anadolu'nun önemli medreselerinden olan Sırçalı Medrese, açık medreseler grubu içinde iki eyvanlı ve iki katlı bir medresedir. Önemli yerleri kesme taş, diğer kısımlarında ise değişik malzeme ve moloz taş kullanılmıştır. Kitâbesinde belirtildiği gibi fıkıh, tefsir, hadis başta olmak üzere din ilimleri okutulmak için yapılmıştır.

Doğu-batı istikâmetinde uzanan medresenin dikdörtgen biçimindeki ön cephesi kesme taştandır. Ön tarafa çıkıntı yapan taçkapı çeşitli geometrik süslerle bezenmiştir. Giriş kapısından sonra beşik tonozlu eyvan gelir. Eyvanın sağ tarafında türbe, solunda ise medrese odası yer alır. Türbe Bedreddin Müslih'e âittir. Eyvandan Medrese avlusuna geçilir. Avluyu üç yerden çeviren revaklar ve bunların arkasında kalan Medrese hücreleri bugün yıkık vaziyettedir. Avlunun revaksız kısmında ana eyvan yer alır. Ana eyvanın sağında ve solunda kubbeli iki oda vardır. Bunlar kışlık dershâne olarak kullanılırdı. Ana eyvan, yapının en gösterişli ve süslü yeri olup, günümüze oldukça sağlam olarak ulaşmıştır.

Çeşitli değişikliklerle 1924 senesine kadar medrese olarak kullanılan yapının günümüzde birçok kısımları yıkılmış içini süsleyen ünlü çini mozaiklerinden büyük kısmı bozulmuş vaziyettedir. Son yıllarda ayakta kalan kısımları biraz onarılmışsa da esaslı şekilde tâmir görmemiştir. Çini ve mozaik bakımından Anadolu Selçuklu çini sanatının en değerli örnekleri arasında yer almasına rağmen ilgisizlikten ikinci katın hemen hemen hepsi, birinci katın da medrese odaları önlerdeki revaklar dahil büyük kısmı yıkılmıştır.

SIRIKLA YÜKSEK ATLAMA (Bkz. Atletizm)

SIRPLAR;

Alm. *Serbe (m), Serbin (f),* **Fr.** *Serbes (m.pl.),* **İng.** *The Serbian People.* Balkan kavimlerinden. Bir Slav boyu olan Sırplar, Slav dillerinin güney grubuna giren Sırp-Hırvat dili konuşurlar. Sırpçaya mahsus sesleri belirtmek için kabartılmış Kiril alfabesi kullanılır. Hıristiyan olup, Ortodoks mezhebine mensupturlar.

Sırplar, Avrupa'daki büyük kavimler göçünde Slavlarla birlikte, önce Rusya ovalarına daha sonra Lehistan'a, 7. yüzyıl içinde de Moravya'ya yerleştiler. Moravya'dan Slavenler ve Hırvatlarla berâber Balkan Yarımadasına geldiler.

Bizanslıların kuzeybatı hudutlarına yerleşerek Avar taarruzlarına karşı Doğu Roma İmparatorluğunu müdâfaa ettiler. Bizansın tabiiyeti altında yaşıyan Sırplar, "zupan" askeri reisler tarafından idâre edilen küçük prenslikler hâlinde teşkilâtlanmışlardı. Bâzan bu zupanlardan biri otoritesini öteki zupanlara da kabul ettirerek büyük zupan durumuna geliyordu.

On ikinci yüzyıl başlarından îtibâren güçlenmeye başlayan Stefan Nemanya, 1159'da büyük zupan oldu. Sırpları teşkilâtlandırıp, Balkanlardaki hâkimiyetlerini kuvvetlendirdi. Stefan, Sırbistan'a iki yüz yıl kadar hâkim olan Nemanyiç Hânedânını kurdu.

On dördüncü yüzyılda, Hıristiyan devletlerin Osmanlılara karşı başlattığı seferlere katıldılar. Diğer Haçlı kavim ve devletleri gibi Sırplar da, 1364'te **Sırpsındığı Harbi'**nde Osmanlılara yenildiler. 1371 **Semahi Meydan Muhârebesi'**nde Bizans'a yardım için gelen Sırp orduları da Çirmen'de tekrar Osmanlılara yenildiler. Nemanyiç Hânedânından sonra Kuzey Sırbistan'a hâkim olan Sırp Knezi Lâzer Grebliyanoviç, 1372'de Osmanlı tâbiyetine girdi.

1389'da **Birinci Kosova Harbi'**nde Haçlı ittifakına dâhil oldularsa da, Osmanlılara yenildiler. Harp sonrasında muhârebe meydanını gezen **Osmanlı Sultanı Murâd-ı Hüdâvendigâr'**ı Sırplı bir yaralı, şehit etti. Birinci Kosova Harbi sonrasında Sırbistan ve Sırplar Osmanlı tâbiyeti altına alındı.

1389'dan sonra, Sırplılar Osmanlı sarayına kız verip, devlet kadrolarında vazîfe aldılar. Sırp Kralı Brankoviç, İkinci Murâd Hana kızını verip, Osmanlı tâbiyetine girerek, seferlerde ordusuyla berâber hizmet etmeye başladı. Buna rağmen Brankoviç, merkezi Semendire'yi tahkim etmeye başlayınca, tedbir alındı. Niyeti sezilip, 1439'da Semendire Osmanlılar tarafından fethedildi.

1459'da Sırbistan, Osmanlı vilâyeti hâline getirilip, Sırplılar bütünüyle itâat altına alındı. Osmanlı idâresinde huzûr, sükûn, rahatlık ve bolluk içinde bir hayat süren Sırplar, medenîleşerek, İslâm dînini kabul etmeye başladılar. On dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı hâkimiyetinde yaşadılar.

Ancak bu yüzyılın başından îtibâren Rusya'nın Slavlık ve Ortodoksluk propagandasıyla Sırplar arasında isyân fikirleri yayıldı. 13 Aralık 1806 târihinde Kara Yorgi liderliğinde ilk **Sırp İsyânı** meydana geldi. Sırplar Belgrad'a hâkim olunca, Müslümanları katledip, evleri yağma ettiler. Sırp isyânı, Sultan İkinci Mahmûd Han (1807-1839) zamânında 3 Ekim 1813 târihinde bastırıldı. Kara Yorgi kaçıp, Belgrad ve Semendire tekrar Osmanlı hâkimiyetine geçti. Rus propagandasına aldanan âsî Sırplar arasındaki isyân fikri bütünüyle söndürülemedi. 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında imzâlanan 14 Eylül 1829 Edirne Antlaşmasıyla Sırpların çoğunlukta bulunduğu **Sırbistan'**a muhtâriyet verildi. 29 Ağustos 1830 târihinde Osmanlılar, Hatt-ı şerîf ile Sırbistan'ın muhtâriyetini tanıyıp, Osmanlı dostu Miloş Obrenoviç, irsî Sırp prensi tâyin edildi.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında yapılan 3 Mart 1878 Yeşilköy Antlaşmasıyla Sırplar istiklâl kazandılar. **Birinci Cihân Harbi** 1914-1918), Sırpların Avusturya velîahtını öldürmesiyle çıktı. Birinci Dünyâ Savaşının sonunda Sırp, Hırvat ve Sloven krallığı kuruldu. İkinci Dünyâ Savaşının sonuna kadar bu krallığın bir parçası olan Sırp toprakları üzerinde 1945'te Sırbistan Cumhûriyeti kuruldu. Bu cumhûriyet Yugoslavya'yı meydana getiren altı halk cumhûriyetinden biri oldu.

Yugoslavya'da 1980 senesinde Tito'nun ölümüne kadar durulmuş olan etnik ve dînî çatışmalar yeniden alevlendi. Sovyetler Birliği ve doğu bloku ülkelerinde başgösteren reform süreci, Yugoslavya'da da büyük değişikliklere sebep oldu. 1991'de Anayasanın öngördüğü şekilde devlet başkanlığının, federasyonu meydana getiren Hırvatistan'a geçmesi lâzımken, Sırbistan'ın eski Yugoslavya'nın mîrasçısı olarak tek başına ülkeye sâhip çıkması tam bir iç savaşa sebep oldu. Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlık kararı Sırbistan yönetimi tarafından kabul edilmedi. Kanlı çarpışmalar AT ve Almanya'nın yoğun baskıları neticesinde sona erdirildi. 1992 senesinde Bosna-Hersek'in bağımsızlığını îlân etmesi üzerine Sırp milisler Bosna-Hersek'e saldırdılar. Bölgede insânî yardım ulaştırmak için bulunan BMaskerleri Sırpların yaptığı birçok katliama göz yumdular. Sırpların Müslümanlara karşı yaptıkları zulüm, işkence ve katliam bütün şiddetiyle devam etmektedir (Ocak 1994).

SIRPSINDIĞI SAVAŞI (Bkz. Hacı İlbeyi)SIRRÎ-Yİ SEKATÎ;

evliyânın büyüklerinden ve meşhûrlarından. İsmi, Sırrî bin Muğlis es-Sekatî olup, künyesi Ebü'l-Hasan'dır. Bağdat'ta doğdu. Doğum târihi kesin olarak bilinmemektedir. 865 (H.251) senesi Ramazân-ı şerîf ayında Bağdat'ta vefât etti. Kabri, evliyânın ve sâlih kimselerin bulunduğu Şûnizî Kabristanına defnedildi.

Evliyânın üstünlerinden Mâruf-i Kerhî'den ilim ve feyz aldı. Hüşeym bin Beşîr, Ebû Bekr bin Iyâş, Ali bin Garâb, Yahyâ bin Yemân, Yezîd bin Hârûn ve birçok âlimden ilim öğrendi. Cüneyd-i Bağdâdî hazretlerinin dayısı ve hocasıdır. Tasavvuf ilminde çok yükseldi. Bilhassa Bağdat halkı ondan çok istifâde etti. Tasavvufta ve takvâda asrının bir tânesiydi. Hâris-i Muhâsibî ve Bişr-i Hafî'nin akranıdır. Zühd ve edepte pekçok hârikulâde hâl ve hareketleri, tasavvufa dâir sözleri meşhurdur. Bir yere gittiğinde, havada uçan kuşlar açık bir lisanla ona selâm verirlerdi. Kırk defâ yürüyerek hacca gitmişti.

İlk zamanlar Bağdat'ta oturdu. Dükkanı vardı. Helâl kazanmak için ticâretle meşgul olurdu. Ticârette de çok ihsan sâhibiydi. Müşteri fazlaya almak istese dahi fazla kâr istemezdi. Alış-verişlerinde yüzde beşten fazla kâr almazdı. Bir keresinde altmış altın değerinde bâdemiçi aldı. Bâdemiçi fiyatları ansızın yükseldi. Tellala bâdemleri satmasını söyledi. Tellal; "Kaça satayım?" diye sorunca; "Altmış üç altına sat." dedi. Tellal; "Sen ne diyorsun. Bugün bu bâdemleri doksan altına alıyorlar." dedi. "Ben yüzde

beşten fazla kâr almamağa karar verdim. Karârımı değiştirmem.” buyurdu. Tellal da; “Ben de senin malını aşağı fiata satamam.” dedi ve satmadı. O da yüksek fiyatla satmağa râzı olmadı. Bâdemler satılamadı kaldı. Dükkânında çoğu zaman perdeyi çeker arkasında namaz kılardı.

Kendisine, “Evliyânın büyüklerini ve bu yolu nasıl tanıdınız?” diye sorulduğunda şöyle anlatırdı:

“Birgün dükkânıma Habib-i Acemî uğramıştı. Fakirlere verilmek üzere kendisine bâzı şeyler verdim. Bana; “Allahü teâlâ sana hayır ile mükâfat versin.” diye duâ etti. O gün kalbim dünyâya karşı soğudu. Ertesi gün yanındaki çocuğa bir elbise verilmesini emir buyurdular. Ben de derhal verdim. Bunun üzerine bana “Allahü teâlâ dünyâyı kalbine sevdirmesin ve seni bu meşgûliyetten kurtarsın.” diye duâ etti. Bir anda insanı Allah’tan uzaklaştıran dünyâdan kurtuldum”

Cüneyd-i Bağdâdî hazretleri buyurdu ki:

“Ben ibâdet ve tâatta Sırrî-yi Sekatî’den daha kâmil bir kimse görmedim. Doksan altı yıllık ömründe ölüm hastalığının dışında, sırtını yere koyup uyumadı. Kendisi hiç günah işlemediği halde, tevâzu göstererek, “Günahlarımdan dolayı, yüzümün kara olmasından çok korktuğumdan günde birkaç defâ aynaya bakarım. Bütün insanların kalplerindeki üzüntü bende olsa da onlar dertsiz olsalar.” buyurdu.

Yine Cüneyd-i Bağdâdî rahmetullahi aleyh anlatır: Dört dirhemim vardı. Hocam Sırrî-yi Sekatî’nin yanına gittim. Bu dört dirhemi size getirdim, dedim. “Oğlum, gözün aydın olsun, sen kurtulmuşlardansın. Dört dirheme ihtiyacım vardı. “Yâ Rabbî, katında kurtulmuş olan birisinin eli ile bunları bana gönder.” diye duâ etmiştim. Sen getirdin.” buyurdu.

Bir gün Sırrî-yi Sekatî’ye dükkânının bulunduğu çarşı yandı dediler. Sirrî-yi Sekatî hazretleri; “Elhamdülillah ki dünyâ malından kurtuldum” (Yâni, kendisine mülkü veren Allahü teâlâ olup, yine alan da Allahü teâlâ olduğundan kalbine zerre kadar bir üzüntü gelmedi) buyurdu. Daha sonra, kendi dükkânının kurtulduğunu haber verdiklerinde dükkânları yanan kimseler için çok üzüldü, dükkândaki malların tamâmını fakirlere dağıttı.

Cüneyd-i Bağdâdî, yedi yaşındayken mektepten döndüğünde babasını ağlıyor gördü. Sebebini sorduğunda babası: “Bugün zekât olarak birkaç gümüşü dayın Sırrî-yi Sekatî’ye alması için göndermiştim, almamış. Demek ki, kıymetli ömrümü Allah adamlarının, beğenip, almadığı gümüşler için geçirdiğime ağlıyorum” dedi. Cüneyd; “Babacığım, onları bana ver, ben götüreyim.” dedi. Sonra dayısına gitti. Kapıyı çaldı. Dayısı sorunca; “Ben Cüneyd’im, kapıyı aç ve babamın zekât olarak gönderdiği bu gümüşleri al!” dedi. Sırrî-yi Sekatî hazretleri, “Almam.” dedi. Cüneyd; “Adâletiyle babama emreden ve ihsân edip, seni serbest bırakan Allahü teâlâ için al!” dedi ve; “Allahü teâlâ babamı zengin yapıp, zekât vermesini emretmekle adâlet eyledi. Seni de fakir yapıp, zekâtı kabul edip etmemek arasında serbest bırakmakla ihsân eyledi.” dedi. Bu söz Sırrî-yi Sekatî’nin çok hoşuna gitti ve; “Oğlum gümüşleri kabul etmeden önce seni kabul ettim.” dedi. Kapıyı açtı parayı aldı.

Buyurdu ki:

“En büyük kuvvet, nefsini yenebilmektir.”

“Nefsini terbiye edemeyen, başkasını hiç terbiye edemez.”

“Kendisine, Allah’ın sevgili kulusun denince, hoşlanan kimse, nefsinin esiri olduğunu bilsin.”

Şu üç şey Allahü teâlânın gazabına sebep olur. Çok oyun oynayıp, vakti boşa harcamak; insanlarla alay etmek; gıybet etmek.”

“İnsanın nefsini bilmemesi ve halkın aybını görmesi kadar, amelleri boşa çıkaran, kalpleri bozan, kulu en çabuk şekilde helâke götüren, devamlı hüzne boğan, cezâyı çabuklaştıran, riyâyı sevdiren, baş olma hevesine kaptıran ve ucba götüreni görmedim.”

“İyi huy, halkı incitmemek ve onlardan gelen sıkıntılara katlanmaktır.”

“Zan ve şüphe ile hiçbir din kardeşinden alâkayı kesme.”

“Günahları terk üç sebeptendir: Cehennem korkusundan, Cennet arzusundan veya Allahü teâlâdan hayâ etmekten.”

“Dînini şehvetlerine tercih etmedikçe kul kâmil olamaz.”

“İki huy vardır ki, kulu Allahü teâlâdan uzaklaştırır. Biri farz ibâdetleri vaktinde yapmayıp, nâfilelerle uğraşmak. Diğeri de kalbin uymadığı duygularla yapılan amel”.

“Dil kalbin tercümanıdır. Yüz kalbin aynasıdır, kalpte ne varsa yüzde o peydâ olur.”

“Mârifet, Allahü teâlâyı tanımak için kalbi O’nun sevgisinden başka her türlü şeyden temizlemektir.”

“Bir kimse kendi aybını bırakıp, başkalarının aybını ararsa, bu, o kimsenin felâketine alâmettir.”

SIRTLAN (Hyaena);

Alm. *Hyäne (f),* **Fr.** *Hyène (f),* **İng.** *Hyena.* **Familyası:** Sırtlangiller (Hyaenidae). **Yaşadığı yerler:** Eski Dünyâ’nın sıcak bölgelerinde. **Özellikleri:** Çoğunlukla leş yiyen, gececi memeliler. Kuvvetli dişleriyle en iri kemikleri bile öğütürler. **Ömrü:** 25 yıl kadar. **Çeşitleri:** Üç türü vardır: Çizgili sırtlan (H. hyaena), boz sırtlan (H.brunnea), benekli sırtlan (H.crocuta).

Sırtlangiller familyasından, Avrupa, Asya ve Afrika’nın sıcak bölgelerinde yaşayan bel kemiği eğimli, çok güçlü çeneli etçil bir memeli. Gündüzleri toprak altı inlerinde veya mağaralarda barınır, gece ortaya çıkar. Çizgili sırtlan, boz sırtlan ve benekli sırtlan olmak üzere üç türü vardır. Sırtlanların başları iri, boyunları kalın, ön bacakları uzundur. Çok güçlü, fakat ürkek hayvanlardır. Tehlike ânında ölü taklidi yapar, uygun anda kaçarlar. Leş yiyicilik ve oburlukları meşhurdur. Aslan, pars gibi yırtıcıların artık avlarını yer, mezar yağmacılığı da yaparlar. Benekli sırtlanın dışındakiler, yalnız dolaşmayı tercih ederler. Koku alma, görme ve işitme duyuları hassastır. Sırtlanlar sanıldığı gibi yalnız leşle beslenmez. Antilop, zebra ve çiftlik hayvanlarına da saldırırlar. Ön ayakları uzun olduğundan sırtları kambur gibi görünür.

İri kulaklı ve güçlü çeneli hayvanlardır. Sığırların kalça kemiklerini bile parçalayıp sindirirler. Dışkıları kemik parçacıkları ihtivâ ettiğinden zamanla fosilleşir. Hayvan leşlerini yiyerek tükettikleri için sıhhiye görevi yapar, şap hastalığının yayılmasını önlerler. Kolayca evcilleşebilirler. Kuyruk altı bezlerinden pis bir koku saldıkları için sevilmezler. Eski Mısırlılar tasma takarak köpek gibi yanlarında gezdirirlerdi.

Sırtlanların en irileri benekli sırtlandır. Saldırgan ve yağmacıdır. Çok aç olduğunda yaşlı aslan ve gergedanlara bile saldırmaktan çekinmez. Afrika’da Büyük Sahra’nın güneyinde hemen hemen her yerde rastlanır. Kestane renkli postu siyah beneklidir. Uzunluğu 1,5 metre, yüksekliği 90 cm ve ağırlığı 80 kg kadardır. Grup hâlinde avlanmayı severler. Av buldukları zaman kahkahaya benzer sesler çıkardıklarından bunlara “gülen sırtlan” da denir. Hem erkek hem dişilerinin üreme organlarının dış görünüşleri birbirine benzediğinden uzun zaman çift eşeyli oldukları zannedildi. İç üreme organlarında yapılan incelemeler ise bunların tek eşeyli olduğunu ortaya koydu.

Çizgili sırtlanlar, Kuzey Afrika ve Asya’da yaşar. Uzunlukları 105 cm, ağırlıkları 40 kg kadardır. Çoğunlukla leş yiyerek beslenirler. Benekli sırtlan Afrika’nın kumsal kıyılarında dolaşarak denizden gelen leşlerle beslenir. Her iki tür de yalnızlığı sever.

Gebelik dönemleri üç ay kadardır. Çoğunlukla bir veya iki yavru doğururlar. Ömürleri genellikle 25 yıla ulaşır. Yurdumuzun güney bölgelerinde yalnız çizgili sırtlana rastlanır.

SITMA;

Alm. *Malaria (f),* **Fr.** *Malaria (f),* **İng.** *Malaria.* Hastalık yapıcı bir grup parazit olan, plazmodiumların, anofel sivrisineklerinin dişileriyle insanlara bulaşan had, ateşli bir hastalık. Hastalığın en bâriz belirtisi olan, titremeyle yükselen ateş plazmodiumun çeşidine göre değişik fâsılalarla olur. Teşhisi kolay, tedâvisi ve korunması mümkün olan sıtma hastalığı çok eski zamanlardan beri bilinmektedir.

Hastalığı ilk defâ bildirenler Eski Mısırlılardır. M.Ö. 460-370 yıllarında Hippocrates de bataklık bölgelerde, tekrarlayan ateş ve dalak büyüklüğüyle seyreden bir hastalığın mevcudiyetini fark etmiş ve dört ayrı şekilde olabileceğini bildirmiştir. Torti (1753), ateşli hastalıklar için yazmış olduğu kitabında ilk defa “Malaria” adını kullanarak diğer hastalıklardan ayrı olarak ele aldı. 1894’te Manson, sıtmanın sivrisineklerle bulaştığını buldu. Eskiçağlarda kitleler hâlinde ölüme sebep olan sıtma, bugün de bu tehlikesini muhâfaza etmektedir.

Rusya’da Birinci Dünyâ Savaşından sonra beş milyon sıtmalı vardı ve bunların 60.000’i öldü. 1934’te Seylan’da üç milyon sıtmalının 100.000’i hayâtını kaybetti. Amerika’da ilk salgın 1938’de Brezilya’da vukû buldu ve 100.000 hastanın 14.000’i öldü. Salgın, 1942’de Nil Vâdisine kaydı ve Mısır’da 12.000 kişiyi öldürdü. Daha sonra Etyopya’da 15.000 ölü bıraktı. Savaşları ve tabiî âfetleri tâkiben Karayiblerde büyük hasar yapan salgın, 1963’te Haiti’de 75.000 kişinin ölümüne sebep oldu.

Yeryüzünde belirli bölgelerde sık bulunan hastalık 45 derece kuzey, 40 derece güney enlemleri arasında fazladır. Tropik ve subtropik bölgelerin hastalığıdır. Afrika’da ölen her yüz çocuktan onunun sebebi olan sıtma, Türkiye’de de önemli bir sağlık problemi olup, devamlı mücâdele edilmektedir.

Plazmodiler amibe benzeyen, mikroskopta görülebilen tek hücreli parazitlerdir. **Çoğalmaları** iki safhada olur. **Birincisi,** cinsî üreme safhasıdır ve sivrisineklerde vukû bulur. **İkincisi,** cinsî olmayan çoğalma safhasıdır ki, insan alyuvarlarında olur.

Enfeksiyonun kaynağı genellikle hasta bir şahıs veya belirtisiz bir taşıyıcıdır. Sıtma, sivrisineklerle

bulaştığı gibi, hastalıklı kan nakilleriyle veya bulaşık şırıngalarla da geçebilir.

Plazmodiumların dört tipi vardır: Plazmodium **vivax** denilen tipi, tersiyana sıtmasını yapar. Ateş 48 saatte bir yükselir. Asya'da, Avrupa'da ve Akdeniz ülkelerinde bulunur. Afrikalılar buna karşı dirençlidirler.

Plazmodium **malaria,** quartana sıtmasını yapar, 72 saatte bir ateş yükselir. Az rastlanır. Hindistan, Asya ve tropikal Afrika'da karşılaşılır.

Plazmodium **ovale** az bulunur. 48 saatte bir ateş yapar. Bilhassa Batı Afrika'da vardır.

Plazmodium **falciparum,** tropikal bölgelerde, Güneydoğu Asya'da çok görülen bu tip, en şiddetli seyreden sıtma şeklini yapar. Ateşler daha uzun sürer. Nöbetler ortalama günaşırı gelir.

Sıtmanın özelliği belirtilerin nöbetler hâlinde gelmesidir. Nöbet başlamadan birkaç gün önce halsizlik, neşesizlik, iştahsızlık, başağrısı, sırt ve bacak ağrıları olur. Nöbet, şiddetli titremeyle yükselen ateşle başlar, terlemeyle sona erer. Fakat ateşsiz vakalar da olabilir. Tersiyana ve quartanada titreme çok fazladır. Hastanın bütün vücûdu sarsılır, çeneleri birbirine çarpar. Nabız hızlanır, başağrısı, sinirlilik, kollarda ve bacaklarda ağrılar olur.

Uzun süren durumlarda karaciğer ve dalak büyür, sarılık ve kansızlık gelişebilir. Solunum şikâyetleri ve hatta zâtürre olabilir. Menenjit, şuur bulanıklığı, çeşitli felçler meydana gelebilir. Enterit sıcak iklimlerde sık olur. Dalak kendiliğinden yırtılabilir, iç kanama olabilir.

Tedâvisi: Sıtmalı hasta devamlı yatakta bulundurulmalıdır. Kuvvetli besinler verilir. İlâç olarak ilk kullanılan kınakına kabuklarıdır. Bunları ilk kullananlar Güney Amerika'da Peruvia Indianlarıdır. Bunu ilk bildiren 1683'te Kontes dre Chinchone'dir. 1820'de bundan **kinin** elde edilmesi cihetine gidildi. İlk yapılan mepakrin idi, fakat yan tesirleri sebebiyle pek kullanılmadı. Daha sonra kinolon grubu ilâçlar geliştirildi ki, bunlardan klorokin hâlâ kullanılmaktadır.

Bu ilâçlar baskılayıcı ve tedâvi edici olarak iki şekilde kullanılır. Primetamin, proquanil, klorakin baskılayıcılardandır. Düzenli şekilde alındıklarında parazitin insanda gelişip, çoğalmasını önler. Sıtmalı bölgeye seyâhat edeceklerin bir hafta önceden bunlardan birini kullanmaları tavsiye edilir. Tedâvi ediciler arasında klorokin, primakin ve kinin sayılabilir. Klorokin en etkilisidir. Alyuvarlar içindekilere etki etmesine rağmen karaciğerdeki sporozoitlere etki etmez. Cinsi üremeyi önler. Dokulardaki parazitlere primakin daha etkilidir. Bu ilâçlar uygun kombinasyonlarda ve özel ekipler tarafından hastalara bizzat uygulanmaktadır.

Korunma: Sıtmayla mücâdelede en önemli hususlardan birisi sivrisineklerle mücâdeledir. Bunun için de en kıymetli yol anofel türlerini yok etmektir. Bu hususta dünyâda geniş çaplı ilk çalışma yirminci asrın başlarında Küba ve Panama bölgesinde başlatılmıştır. Bu eradikasyon (kökünü kazıma) neticesinde Küba'da 1899'da binde 999 olan hasta oranı 1908'de binde 19'a düşürülmüştür. 1939'da DDT'nin kullanılmağa başlanması başarıyı daha da arttırdı. 1946 yılında Dünyâ Sağlık Teşkilâtı sıtma eradikasyonunu geniş çaplı olarak ele almıştır.

DDT (Dichloro-diphenyl-trichloroethane) petrol içinde % 5 emülsiyon şeklinde evlere, ahırlara, kümeslere, püskürtülür. Yiyecekler, içecekler korunmalıdır. Bâzı tip anofeller DDT'ye karşı direnç kazanmışlardır. Bu yüzden yeni maddeler araştırılmaktadır. Bunlarla beraber bütün su birikintilerinin, bataklıkların kurutulması, nehirlerin, akarsuların düzenlenmesi gerekmektedir.

Ülkemizde sıtma eradikasyon çalışmaları 1926'dan bu yana ciddî sûrette ele alınmış ve başarı elde edilmiştir. Bu konuda 4871 sayılı kânun, çalışmaları disiplin altına almıştır. Sıtma, ihbarı mecbûri bir hastalıktır. Sıtma mücâdelesini, **Sıtma Savaş Dispanserleri'**nde özel eğitim görmüş ekipler ücretsiz olarak yürütmektedir.

1957'den sonra Dünyâ Sağlık Örgütünün plânlı çalışmaları ve dünyâ genelinde girişilen sıtma savaşı, dünyâda yaygın olarak seyreden bu hastalığı, hastalığa yakalananların sayısını, ölüm oranını gün geçtikçe azaltmaktadır. Türkiye'de sıtmayla savaş SSYB'ye bağlı Sıtma Savaş ve Eradikasyon Teşkilatı tarafından yürütülmektedir.

Bu ciddî çalışmaların netîcesi olarak 1970 yılında sıtma sayısı 1293 vak'aya kadar düşmüştür. Fakat "Sıtmayı ortadan kaldırdık" fikriyle çalışmaların bir ara duraklamasıyla, 1977'den sonra enfeksiyon sayısı birden artmış ve 28.849 kişi hastalanmıştır. Bu arada DDT'ye karşı direnç kazanan anofeller, hastalığı hızla yaymışlar, 1978'de 101.742 kişi hastalanmıştır. Bu târihten sonra sıkı bir aşılama kampanyası başlatıldı. Hastalık tamâmen yok edilemedi fakat hızlı yayılması önlendi. 1981'de ise bu rakam 53.403'tür. Türkiye'de daha çok Güneydoğu Anadolu, Çukurova Bölgesinde görülmektedir.

SITMA AĞACI (Bkz. Ökaliptus)

SITMA OTU (Bkz. Dövenotu)

SIVACI KUŞU (Sitta europea);

Alm. *Kleiber (m),* **Fr.** *Sittèle (f),* **İng.** *Nuthatch.* **Familyası:** Sıvacıkuşugiller (Sittidae). **Yaşadığı yerler:** Asya, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın ormanlık bölgelerinde. **Özellikleri:** 16 cm boyunda ötücü kuşlar. Ağaç veya kaya kovuklarına yuva yapar. Yuva girişini çamurla sıvayarak küçültür. **Çeşitleri:** 18 türü bilinir. Mavi sıvacı kuşu, beyaz göğüslü sıvacı kuşu, kırmızı göğüslü sıvacı kuşu, cüce sıvacı kuşu meşhurlarıdır.

Sıvacıkuşugiller âilesinden, Avrupa, Asya ve K. Amerika ormanlarında yaşayan küçük ötücü bir kuş. Uzun olan parmak ve tırnaklarıyla ağaç gövdelerinde aşağı yukarı kolayca koşar. Kuyrukları kısadır. Ağaç kakanlar gibi kuyruklarından destek almazlar. Dik bir zeminde baş aşağı rahatça inebilir. Yuvalarını ağaçların veya kayaların dik kısımlarına açtıkları oyuklara yaparlar. Yuva ağzını çamurla sıvayarak küçük bir giriş deliği bırakırlar. Böylece yırtıcı kuşların yuvalarına girmelerini önlerler. Ağaçlarda gezinerek böcek, tırtıl ve tohum yerler. Fındık gibi meyvelerin kabuklarını sert ve keskin gagalarıyla rahatça kırarlar.

Amerika'da yaşayan kırmızı göğüslü sıvacı kuşu (S.canadensis) yuvasının ağzını çam sakızı ile sıvar. Çoğunlukla 4-6 adet kırmızı benekli beyaz yumurta yapar. Yalnız dişi kuluçkaya yatar. Kuluçka süresi 13-18 gün kadardır. Erkek, dişi ve yavruları dışardan getirdiği yiyeceklerle besler. Yavrular bir ay içinde yuvayı terk ederler.

Sıvacı kuşların çoğu arkadaş canlısı olup, tiz sesler çıkararak ormanlarda uçuşurlar. En iyi bilineni Avrupa ve Asya'nın kuzey ormanlarında yaşayan mavi sıvacı (S. europea) kuşudur. Sırtı gri mavi, kanatları kahverengi, karın altı boz sarısıdır. Ağaç kovuklarına yuva yapar ve girişini çamurla sıvar.

SİBERNETİK;

Alm. *Kybernetik (f),* **Fr.** *Cybernétique (f),* **İng.** *Cybernetics.* Makina ve canlılarda, kontrol ve haberleşmenin şartlarını ve kânunlarını tespit eden bir ilim dalı. Yaşayan organizmalarla ve makinalarda kontrol ve haberleşme ile alâkalı ilimlerin karmaşıklığını ifâde etmek için kullanılmıştır. Kökü, eski Yunanca "Kubernetes" ve Lâtince "Gobernare"den gelmektedir. Her iki kelime de **"sevk ve idâre"** anlamına gelir. İlk defâ Amerikalı ilim adamı Norbert Wiener (1948) tarafından kullanılmıştır.

Târihi: Çeşitli sahalarda çalışan ilim adamları, aynı olaylar karşısında farklı isimler kullanmaktaydılar. İlimde aşırı ihtisaslaşma dolayısıyla, ilim adamları birbirinin dilinden anlamaz hâle gelmişlerdi. Bu durumdan yakınan bâzı ilim adamları özellikle Matematikçi Norbert Wiener ve Biyolog Arturo Resenblueth, ilim adamları arasında ortak noktaları bulup, çıkarmaya başladılar.

Bu sıralarda İkinci Dünyâ Savaşı başladı. Hedefini kendi kendine bulan, bir uçaksavar topunun yapılmasının mümkün olup olmadığı husûsunda yapılan araştırmalar, evvelce felsefenin işgâl ettiği yere tâlip bir "disiplin ilmi" olan "Sibernetik"in ortaya çıkmasına sebep oldu.

Sibernetik, canlılarla kendi kendini düzenleyen makinalar arasındaki çalışma benzerliklerini araştırır. Sibernetikte makina durum değiştirme, yâni transformasyon kâbiliyetinde olan her türlü dinamik sistem anlamına gelir. Transformasyon bir halden diğer bir hâle geçiştir. Gerek makinaların gerekse canlıların bütün faaliyetleri birer transformasyondan ibârettir.

Organize bir sistemdeki transformasyona sebep olan her türlü tesire informasyon denir. Bu sistemlerin kendilerinden ve dış ortamdaki değişikliklerden haberdar olmaları için, informasyon, yâni bilgi almaları gerekir. Organize sistemler aldıkları bu bilgi sonucunda çeşitli durum değişikliklerinden geçerek bir denge durumuna varmaya çalışırlar. Buna "homeostasis" adı verilir.

Organize sistemlerin elde ettikleri sonuçlar onlar için tekrar bir bilgidir. İşte, yapılan işin sisteme tekrar bağlanmasına **geri-besleme** (feed-back) denir. Kendi kendini ayarlayan bütün sistemlerde, meselâ vücud harâretini, sâbit tutan canlılarda, kan şekerinin belli sınırlar içinde tespit edilmesini sağlayan mekanizmada, göz bebeğinin ışığın şiddetine göre büyüyüp küçülmesi gibi olaylarda geri beslemeler söz konusudur.

İlk sibernetik âlimi Cizreli Ebü'l-İz el-Cezerî'dir. 1969 yılında İbrâhim Hakkı Konyalı tarafından, **Kara-Amid** Dergisinde (cilt 2, sayı 2) yayınlanan bir makaleden sonra, Türkiye'de tanınan bu âlim sekiz asır önce Türk saraylarının makinalaşmasını sağlamıştır. Diyarbakır'da hüküm süren Artuk Türkleri arasında yetişen Ebü'l-İz **otomatik makinalar** hakkında kitap yazmıştır. Kitabın orijinal ismi **Kitâb-ül-Câmi-i Beyn-el-İlm-i vel-Amel en-Nafî-i fî Sınat-il-Hiyel'**dir.

Topkapı Sarayı Üçüncü Ahmed Kütüphânesinde de bir nüshası bulunan bu eşsiz kitabı hangi sebeple

yazdığını Ebü'l-İz şöyle açıklamaktadır:

"Ben bu kitabı, Artukoğullarından Diyarbakır hükümdarı Ebü'l-Feth Mahmûd ibni Karaaslan adına yazdım. Bu değerli hükümdarın babasına ve kardeşine 25 yıl hizmet ettim. Birgün, yaptığım makinalardan birini göstermiştim. O, bu işimi büyük bir ilgiyle tetkik etti. Bana; "Dünyâda eşi bulunmayan bir şey yaptın. Emeğin boşa gitmeyecektir. Bana bütün yaptıklarını gösteren bir kitap yaz!" dedi. Ben de bu kitabı yazarak, kendisine sundum. Kitabımı bir önsöz, 50 şekil ve 6 kısım üzerine kurdum."

Bu kıymetli eserde Ebü'l-İz sekiz asır önce "Sibernetik'te denge durumu" veya "Elektronikteki ayarlama sistemleri" gibi, birçok ilgi çekici konuyu ele almıştır.

Her millet, Sibernetik târihinde kendi yetiştirdikleri bilginlerle övünmüşlerdir. Fransızlar bu konuda ünlü matematikçi Paskal ve ünlü düşünür Descartes ile öğünmektedirler. İngilizler ise aynı konuya bilgisayar biliminin babası sayılan Charles Babbage'in öncülük ettiğini ileri sürmektedirler. Almanlar ise Leibniz'i bu konuda en büyük önder olarak tanırlar.

Halbuki Ebü'l-İz bundan sekiz asır önce Otomatik Kontrol Bilimini kurmuş ve sistemler arasında denge durumları sağlamıştır. Genellikle hidro-mekanik güçten faydalanılmış, şamandıra ve palangalar arasında karşılıklı tesirde bulunma yoluyla çok ilgi çekici otomatik kontrol mekanizmaları geliştirmiştir.

Ebü'l-İz'in otomatik makinalar kitabındaki düzenlerden birisi otomatik abdest alma makinası'dır. Hükümdar Mahmud için geliştirilen bu düzende, abdest suyu otomatik olarak dökülmekte ve aynı şekilde durmaktadır. Ebü'l-İz'in kitabında, "Sultan Mahmûd'un hizmetçilerin abdest suyu dökmelerinden hoşlanmadığı için" kendisinin bu işi yapmak üzere makina adamlar ve makina tavus kuşları yaptığı, sultanın bu robotların döktüğü sudan abdest aldığını yazmaktadır.

Böyle bir kimse Türkiye'de pek az tanınmışken, hattâ kitabı Türkçeye bile tercüme edilmemişken, yabancılar bu kitabı bulmuş, incelemiş Donald Hill, "Al-Jaz'ari's Book of Ingenious Mechanical Devices" **Mekanik Hareketler Mühendisliği Bilgisi** adıyla İngilizceye çevirmiştir. Donald Hill'in kitabı hakkında bilgi veren bir kaynak Ebü'l-İz için, "...On ikinci yüzyıl Müslüman mühendisliğinin doruğuna erişmiş kişi." sözünü etmektedir.

Sibernetik konusunda çeşitli üniversite ve tıp fakültelerinde çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar sonunda, artık sibernetik ilim çevrelerinin olduğu kadar halkın da ilgilendiği bir ilim dalı hâline gelmiştir. Meselâ, günümüzde bilgisayar işlemleriyle beynin çalışmaları arasındaki ilgi her kesimin yakından bilgi sâhibi olduğu bir konu hâline gelmiştir.

SÎBEVEYH;

dilbilgisi âlimi. İsmi Amr, lakabı Sîbeveyh, meşhur künyesi Ebû Bişr olup, ayrıca Ebû Osman, Ebü'l-Hüseyin veya Ebü'l-Hasan'dır. Daha çok Sîbeveyh lakabıyla tanınır. Nesebi Ebû Bişr Amr bin Osman el-Kanber'dir. İran'ın Şîrâz yakınlarındaki Beydâ'da ve bir rivâyete göre de Ahvâz'da doğdu. Doğumuna 767 (H. 150), vefâtına da 809 (H.194) târihleri rivâyet edilir. Kabri Şîrâz'dadır.

İlim tahsili için Basra'ya gelen Sîbeveyh; hadis ve fıkıh ilmini öğrenmeye başladı. İlk hocaları Îsâ bin Ömer Sekafî, Hammâd bin Seleme ve Ebû Zeyd el-Ensârî'dir. Muhaddis, yâni hadis âlimi Hammad bin Seleme'nin huzûrunda hadîs-i şerîf okurken, bir kelimede hatâ yaptı. Çok utanıp, üzüldü ve önce nahv, yâni dilbilgisi ilmini öğrenmek lüzûmunu hissetti. Nahv öğrenmeye karar verip, nahvcı Halil bin Ahmed'in derslerine devam etmeye başladı.

Bu tahsili on beş sene kadar sürdü. Ayrıca Yûnus bin Habîb'den nahv, Ebü'l-Hattâb el-Ahfes, Nezr bin Şümeyl el-Mâzinî ve Müerric bin Amr es-Sedûsî'den lügat (sözlük) dersi aldı. Muhaddis Ali bin Nasr el-Cehzemî'den de okudu. Basra'da devrin en meşhûr nahv ve lügat âlimlerinden ders alması ve kâbiliyeti onu nahv ilminde söz sâhibi yaptı. Ders vermeye başladı. Ondan Ebü'l-Hasan el-Ahfaş ve Kurtub lakabını verdiği Muhammed bin el-Mustansir ders aldı.

Sîbeveyh, hayâtının sonlarına doğru Basra'dan Abbâsî Devletinin merkezi olan Bağdat'a gitti. Bağdat'ta Zenbûrî denen nahv ile ilgili meselelerdeki ihtilâflar üzerine, nahv ve lügat âlimi Kurrâ-i seb'a, yâni yedi meşhûr hâfızdan biri olan Ali bin Hamza Kisâî ile ilmî münâzarada bulundular.

Sîbeveyh, Bağdat'taki münâzaranın netîcesine çok üzülüp, Basra'ya sonra da memleketi İran'a döndü. İran'da vefât edip, Şîrâz'a defnedildi.

El-Kitâb, nahv üzerine yazılıp, zamânımıza kadar gelen ilk büyük eserdir. Birçok nahvci tarafından okunup, okutulmuş ve uzun zaman şerh, izah, sâdeleştirme, ikmâl ve tenkit şeklinde mürâcaat eseri oldu. **El-Kitâb** hakkında eserler yazılarak zamânımıza kadar muhâfaza edilip, üç defâ yayınlandı. Almanca'ya da tercüme edildi.

SİBİRYA;

Rusya Federasyonunun, Ural Dağlarından Pasifik Okyanusuna kadar uzanan topraklarına verilen isim. Sibirya, Kazakistan Cumhûriyeti ve Orta Asya'yı meydana getiren diğer cumhûriyetleri de ihtivâ eder. Yaklaşık olarak 13 milyon km^2lik bir yüzölçüme sâhiptir. Sibirya bölgesinde 30 milyon insan yaşar. Kuzeyinde, Kuzey Buz Denizi, doğusunda Pasifik Okyanusu, güneyinde Kazakistan, Moğolistan ve Mançurya ve batısında Ural Dağları bulunur.

Sibirya esas olarak üç bölgeye ayrılır; Batı Sibirya, Doğu Sibirya ve Rusya Uzak Doğusu.

1. Batı Sibirya: Urallar ile Yenisey Nehri arasında yer alan Batı Sibirya bölgesi, ilk yerleşim alanıdır. Nüfûsun çoğunluğunun yaşadığı ve Sibirya arâzisi içinde en gelişmiş olan kısımdır.

Fizîkî yapı: Yarı çorak Kazakistan bölgesinde Kutup Denizine doğru uzanan büyük alçak yayla, Batı Sibirya'nın en tabiî fizikî özelliğidir. Bu yayla 2,5 milyon km^2lik yüzölçümüyle dünyânın en büyük yaylalarından biridir. Umûmiyetle düz bir arâzidir. Kıyıdan 1600 km kadar içeride bulunan Omsk şehri deniz seviyesinden sâdece 82 m kadar yüksektedir. Fakat bu düzlük güneydoğuda Altay Dağları tarafından bozulur. Rusya Federasyonu sınırındaki bu dağların en yüksek noktası Beluka Tepesi, yaklaşık 4620 m'dir.

İklim: Genel olarak kara iklimi hüküm sürer. Kışları çok soğuk geçer. Yaz ve kış günleri arasındaki sıcaklık farklılığı oldukça yüksektir. Ortalama ocak ayı sıcaklığı Tomsk'da -21°C kadardır. Tomsk şehrinde kar yaklaşık 6 ay toprakta kalır.

Tabiî kaynaklar: Batı Sibirya'nın topoğrafik birliği toprak ve bitki örtüsü bakımından bozuktur. En kuzey tundra onun altında kozalaklı ağaçlardan meydana gelmiş ormanlar bulunur. Bu ormanlara tayga denir ve Batı Sibirya Yaylasının üçte ikisini teşkil eder. Batı Sibirya'nın güneyi, Altay Dağlarına kadar çeşitli türlerde steplerle örtülüdür. Altay Dağları Ob Nehrine ve onun kolu Irtysh'e kaynaklık yapar. Bu iki nehir Kuznetsk Havzasını meydana getirirler. Bu bölge Rusya'nın kömür kaynağı ve Sibirya'nın endüstri açısından kalbidir.

Nüfus, sosyal ve siyâsî hayat: Nüfusun büyük bir bölümü ağaçlıklı step bölgelerinde yaşar. Ruslar, Ukraynalılar, Finliler ve Türkler nüfusu meydana getiren etnik gruplardır. Türkler, Altay Dağları bölgesinde yaşayıp, avcılık ve çobancılıkla geçinirler.

İdârî olarak bir memlekete (Krai) ve 5 bölgeye (Oblast) ayrılmıştır. Bu altı idârî merkez şunlardır: Tyumen, Omsk, Nobosibirsk, Tomsk ve Kemerova bölgeleriyle Altay Karai.

Ekonomi: Batı Sibirya ekonomisi, tarım ve endüstriye dayanır. Kuznetsk Havzası kömür, demir filizi, petrol, tabiî gaz ve kereste açısından zengindir. Dolayısıyla demir ve çelik endüstrisi gelişmiştir. Yılda yaklaşık 100.000.000 ton kömür çıkarılır.

Tarım ürünleri arasında buğday başta gelir. Bundan başka yulaf, patates, şekerkamışı ve ayçiçeği yetiştirilir. Altay bölgesi, sığır ve koyun yetiştiriciliği bakımından çok önemlidir. Süt endüstrisi buralarda gelişmiş durumdadır.

Bölgenin demiryolları güneyde yer alır. Trans Sibirya demiryolu ana hattır. Bunun güneyinde Güney Sibirya demiryolu ve bu ikisi arasında, Orta Sibirya demiryolu bulunur. Ob ve Irtysh nehirlerinin buzlu sularının eridiği 6 aylık dönemde su ulaşımına müsâittir.

2. Doğu Sibirya:

Fizikî Yapı: Doğu Sibirya, batıdan doğuya 3000 km ve kuzeyden güneye 2500 km uzunluğundadır. Arâzinin % 75'i dağlık ve yüksek yaylalıktır. Yüzölçümü 4.125.000 km^2dir.

İklim: Doğu Sibirya iklimi daha sert ve kuraktır. Sıcaklık çoğu zaman ortalama -40°C kadardır. Yılda 180 günü aşan dondurucu bir hava mevcuttur.

Tabiî kaynaklar: Doğu Sibirya'nın bir kısmı donmuş topraklarla, büyük bir bölümü tundralar ve taygalarla kaplıdır. Kereste hacmi yüksek bir bölgedir. Sibirya'nın en büyük su yollarından biri olan Yenisey Irmağının havzası, Doğu Sibirya içindedir. Su ulaşımına imkân verir. Aynı zamanda ülkenin su gücünün % 40'a yakın bir bölümü burada olduğundan hidroelektrik güç potansiyeli yüksektir. Mineral kaynakları bakımından çok zengindir. Batı Sibirya'nın iki misli kömür çıkarılır. Demir, altın, mika, kurşun, çinko, bakır, grafit, alüminyum ve elmas diğer önemli mâdenleridir.

Nüfus, sosyal ve siyâsî hayat: Nüfûsu en az olan bölgedir. Nüfûsun çoğunluğu yine tarım ve endüstriyle uğraşır. Trans-Sibirya demiryolu boyunca Ruslar yerleşmiştir. Ukraynalılar, Buryatlar (Moğol ırkından) ve Türkler diğer etnik gruplardır. Az sayıda Finliler de mevcuttur.

Siyâsî olarak, Doğu Sibirya 6 büyük bölgeye ayrılır: Bunlar Krasnoyarsk Krai (memleketi), Tuva

Otonom Cumhûriyeti, Irkutsk Oblast (bölgesi), Buryat Otonom Cumhûriyeti, Chita Oblast (bölgesi) ve Evenki Millî Sahası (Okrug).

Ekonomi: Ekonomi büyük ölçüde endüstriye ve hidroelektrik santrallara bağlıdır. Irkutsk, Bratsk ve Krasnoyarsk santrallarından elde edilen gelirler endüstri alanına kaydırılır. Doğu Sibirya, Rusya'nın en önemli alüminyum üretici bölgesidir. Altın, nikel, kalay, tungsten, lityum ve berilyum endüstride kullanılan diğer mâdenlerdir.

Tarım ürünleri içinde daha çok buğday ve yulaf yetiştirilir. Hayvancılık gittikçe gelişmektedir. Avcılık, balıkçılık ve ormancılık diğer önemli gelir kaynaklarıdır.

Trans-Sibirya demiryolu hattı bu bölgenin de ana hattıdır. Bundan başka Ulan-Ude, Taishet-Ust-Kut ve Çin demiryolları da mevcuttur. Rusya-Çin demiryolu yaklaşık olarak 1160 km uzunluğundadır.

3. Rusya Uzak Doğusu: Rusya Uzak Doğu bölgesi Pasifik kıyısında, kuzeyde Bering Boğazı ve güneyde Kore arasında yer alır. Yaklaşık olarak 4000 km uzunluğundadır. Yüzölçümü 6.2 milyon km2 kadardır. Pasifik Okyanusu, Bering, Oknotsk ve Japon denizleriyle kıtaya girme yapmıştır. Kıyı bölgeler kıyıya paralel olarak dağlıktır. Bölge yedi karakteristik bölgeye ayrılabilir: Mavitime, Amur, Okhotsk, Kamçatka Yarımadası, Chukchi Yarımadası, Sakhalin Adası ve Lena Nehri Havzası.

İklim: Rusya Uzak Doğusu çoğunlukla muson ikliminin tesiri altındadır. Doğu Sibirya kaynaklı kış musonları soğuk ve kuru, denizden gelen yaz musonları ise nemli bir hava getirir. Chukchi Yarımadası ise tipik bir kutup iklimine sâhiptir. Bölgeden soğuk Kamçatka okyanus akıntısı geçmektedir.

Tabiî kaynaklar: Rusya Uzak Doğusunun kuzey kesimleri tundralarla kaplıdır. Diğer alanların çoğunluğu ormanlarla örtülüdür. Kuzeyde kozalaklı ağaçlar da bulunur. Güney bölgelerde geniş yapraklı ağaçlar daha çoktur. Sovyet Uzak Doğu bölgesindeki bu ormanlarda çok çeşitli türdeki hayvanlar yetişir. Yeraltı kaynakları bakımından çok zengin bir bölgedir. Bureya Havzası ve Vladi Vostok bölgeleri kömür yataklarına sâhiptir. Ayrıca kalay, demir, bakır, kurşun ve çinko da çıkarılır.

Nüfus, sosyal ve siyâsî hayat: Nüfûsun % 90'dan fazlası Rus ve Ukraynalıdır. Az sayıda yerli kabileler mevcuttur. 400.000 kadar Yakut Türkleri bu bölgededir. İdârî bakımdan yediye ayrılır. Kabarovsk Krai, Maritime Krai, Amur Oblast, Sakhalin Oblast, Kamçatka Oblast, Magadan Oblast ve Yakut Otonom Cumhûriyeti.

Ekonomi: Kendi kendini idâre eden bir ekonomik yapıya sâhiptir. Mâden ve îmâlât endüstrisi önemlidir. Altın, balık ve kürk en önemli ihraç ürünleridir. Yakut bölgesinde zengin elmas yatakları vardır. Tarım ürünleri ancak kendi ihtiyaçlarını karşılar. Başlıca ürünler: Buğday, arpa, yulaf, pirinç ve fasülyedir.

SİERRA LEONE

DEVLETİN ADI .....Sierra Leone

BAŞŞEHRİ ..... Freetown

NÜFÛSU 4.373.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....71.740 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İngilizce

DÎNİ ..... Putperestlik, İslâm, Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ..... Leone

Kuzeyde ve güneyde Gine, güneyde Liberya ile komşu olan Batı Afrika kıyısında bir cumhûriyet. 1961'de bağımsızlığına kavuşan Sierra Leone, 6° 55' ve 10° kuzey enlemleriyle 10° 14' ve 13° 37' batı boylamları arasında yer alır.

Târihi

Sierra Leone topraklarına ilk giren Avrupalılar, Portekizliler oldu. On beşinci yüzyılda ticâret için kıyıdaki dağları aşarak iç kesime kadar gittiler. Fakat yerleşme merkezi kurmadılar. On altıncı yüzyılda Avrupalılar ülkeden köle satın almaya başladılar. Üç asır boyunca ülke insanları esir ticâretiyle mücâdele ettiler. 1787 yılında İngilizler Hıristiyanlığı ve kendi kültürlerini yaymak için 2000 azad edilmiş Afrikalıyı Freetown şehrine yerleştirdiler. Yerleşme merkezi 1808'de İngiltere'nin bir sömürgesi hâline getirildi. 1896'da İngiltere Sierra Leone'nun iç kesimini himâyesine aldı. 1924'te ilk olarak sömürgede yaşayanlara Yasama Konseyinde üç temsilci seçme hakkı tanındı. 1951'de İngiltere sömürge ve himâyeye aldığı topraklarda iktidarı çoğunluk partisine veren anayasa düzenledi. Bu anayasa bağımsızlığa doğru adım atılmasına imkân verdi. 27 Nisan 1961'de Sierra Leone

bağımsızlığını îlân etti. 19 Nisan 1971'de, girişilen askerî bir darbeden sonra, Sierra Leone Cumhûriyet oldu. 1978'deki referandumla tek partili devlet sistemine geçildi. Tek parti yönetimi altında yaşanan ekonomik bunalım ve muhâlefetin çok partili sisteme dönüş yolundaki baskıları neticesinde hazırlanan yeni anayasa 1991 Ağustosunda halk oylamasıyla kabul edildi. Ayrıca 1992'de seçimlere gitmek için geçici bir hükümet kuruldu. Fakat Liberya'daki iç savaştan kaçanların başlattığı kanlı çatışmalar, demokrasiye geçişi uzattı. Nisan 1992'de 30 subayın düzenlediği darbenin ardından Başkan Tümgeneral Joseph Saidu Girne'ye kaçmak mecburiyetinde kaldı. Devlet on sekiz kişilik bir devlet konseyi tarafından idâre edilmektedir. İç karışıklıklar hâlâ sürmektedir (1993).

Fizikî Yapı

71.140 km^2lik bir yüzölçüme sâhip olan Sierra Leone'nin, Atlas Okyanusunda 340 km'lik bir kıyıya sâhiptir. Ülke topraklarına Sherbro, Banana ve Turtle adaları gibi kıyının yakınındaki adalar da dâhildir.

Kıyı, genellikle mangrov bataklıklarından meydana gelmiştir. Bunu içeriye doğru 100 km kadar uzanan bir ova tâkip eder. Kuzeyde ve doğuda yüksekliği ortalama olarak 300 ilâ 600 m değişen yayla bölgesi bulunur. Yayla üzerinde yüksekliği 1800 m'yi aşan birçok tepeler mevcuttur. Sierra Leone'nun en yüksek noktası olan Bintamini Tepesi (1948 m) Loma Dağları üzerindedir.

Sierra Leone'dan on ikiden fazla nehir, Atlas Okyanusuna dökülür. Nehirler denize döküldükleri yerlerde büyük ölçüde bataklıklar meydana getirirler. Ülkenin başlıca nehirleri, kuzeyde Great Scarcies ve Little Scarcies, güneyde Sewa ve Moa nehirleridir.

İklim

Ülkede tropikal bir iklim hüküm sürer. Yıllık sıcaklık ortalaması 26°C civârındadır. Nemlilik genellikle yüksek olup, kıyıda yağış fazladır. Bilhassa Sierra Leone Yarımadasında yıllık yağış ortalaması 5000 mm'yi aşar Freetown'da yıllık yağış 3000 mm civârındadır. Kuzeydoğuda ise daha azdır. Yağışın üçte ikisinden fazlası haziran ve eylül ayları arasında düşer.

Tabiî Kaynaklar

Sierra Leone'nun büyük kısmı, Batı Afrika cengeli (sık orman) içinde kalır, güneyde çalılık ve palmiye ağaçlı geniş arâziler bulunur. Kuzeydeki yüksek ve kurak arâzilerde, sığır yetiştirilmesine imkân veren otlaklar bulunur. Ülkede önemli ölçüde elmas ve demir mâdeni bulunur. Ayrıca bir miktar boksit ve titanyum dioksit de çıkarılmaktadır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

3.957.000 nüfuslu Sierra Leone'da 18 değişik etnik grup bulunmaktadır. Bunların en önemlileri esas îtibâriyle, güneyde yaşayan Mende ve kuzeyde yaşayan Temnedir. Bu iki etnik grup nüfûsun % 60'ını meydana getirir. Diğer önemli gruplar Limba, Kon, Koranko, Sherbro, Susu, Loko, Mandingo ve Fulanidir. Azad edilmiş Afrikalıların soyundan gelenler şehir ve civarlarında yaşamaya devam etmektedir.

Ülke nüfûsunun büyük çoğunluğu köylerde yaşamaktadır. En büyük şehir 500.000 nüfuslu başşehir Freetown'dır. Diğer önemli şehirler Bo, Kenema ve Makeni'dir.

Sierra Leone halkının büyük çoğunluğu (% 54) putperesttir. Geri kalan % 40'ı Müslüman, % 6'sı Hıristiyandır. İngilizce, ülkenin resmî dilidir. Güneydeki halk büyük ölçüde Mende dilini konuşur. Kuzeyde ise çoğunlukla Temne dili kullanılır. Eğitim düşük seviyede olup, okuma-yazma oranı % 15'tir. Devletin ve özel kuruluşların okulları bulunmaktadır. Bir üniversiteyle iki yüksek okul vardır.

Siyâsî Hayat

Sierra Leone'da tek partili cumhûriyet sistemi bulunmaktadır. Ülke üç eyâlet ve Freetown şehrini ihtivâ eden bir idârî bölgeye ayrılmıştır. Sierra Leone, İngiliz Milletler Topluluğunun (Commenwealth of Nations) bir üyesidir. Afrika Birliği Teşkilâtı içerisinde bloksuzluk siyâseti tâkip etmektedir.

Ekonomi

Sierra Leone'da çalışan nüfûsun % 75'i tarımla uğraşır. Tarım ürünleri brüt millî hâsılanın üçte birini sağlar. Ülkede yetiştirilen belli başlı bitkiler kakao, kahve, hurma, pirinç ve zencefildir. Bu bitkiler pirinç hâriç, ihraç edilmektedir.

Ticârî ekonomi büyük ölçüde mâdenî zenginliklerin işletilmesine bağlıdır. İhrâcâtın yaklaşık % 60'ını elmas mâdeni teşkil eder. Demir cevheri ikinci önemli ihraç malıdır. Ayrıca bir miktar boksit ve titanyum dioksit mâdenciliği de gelişmiştir.

Sierra Leone; karayollarını uzatmakta ve iyileştirmektedir. Karayollarının uzunluğu 14.500 km'dir. Yetersiz ölçüdeki bir demiryolu başşehir Freetown'ı Makeni ve Pendembu'ya bağlamaktadır. Demir

cevheri özel bir demiryolu ile Pepel Limanındaki gemilere yüklenir. Ülkenin milletlerarası havaalanı Lungide'dir. Freetown buraya, geniş Rokel Nehri ağzı üzerinden feribotla bağlanır. Ülkede her ne kadar pekçok nehir varsa da ulaşımda faydalanılamamaktadır. Aksine nehirler yanlara doğru yapılan ulaşımı büyük ölçüde engellemektedir.

Batı Afrika kıyısındaki en güzel tabiî limanlarından biri Freetown'dadır. Denizyolları şehri, İngiltere, Avrupa, Japonya ve Amerika limanlarına bağlar. Sierra Leone, malların çoğunu İngiltere'ye ihraç eder. Yaklaşık ithâlâtın % 30'unu da bu ülkeden yapar. Japonya, ABD ve Avrupa ülkeleri ticâret yaptığı diğer önemli ülkelerdir. Afrika ülkeleriyle pek az ticâret yapar.

SİGARA;

Alm. *Zigarette (f),* **Fr.** *Cigarette (f),* **İng.** *Cigarette.* Kâğıda yuvarlak şekilde sarılmak sûretiyle hazırlanmış, taşınması ve kullanılması kolay, ince kıyımlı ve yumuşak içimli tütün. Sigaranın ortaya çıkması tütünün çeşitli şekillerde içilmesinden sonra olmuştur. Önceleri tütünün sebze yapraklarına sarılmasıyla yapılan sigara, Fransa'da Seville dilencilerinin izmaritlerin tütününü kâğıtlara sararak içmesiyle yeni bir şekil almıştır. İnce özel kâğıtlar îmâl edildikten sonra, tütün elle bu kâğıtlara sarılmaya başlandı. Sigarayı elle sarmak zor olduğu için zamanla sigara makinası üzerinde çalışmalar olmuş, 1861 ve 1875 yıllarında sigara îmâl eden makinalar yapılmıştır. Daha sonra fabrikalar kurulmuştur. Sigaranın kalitesini arttırmak yönünden paketleme ve filitreleme usûllerinde yenilikler getirilmiştir.

Toplandıktan sonra kurutulan tütünler, üç sene kadar depolarda kendi hâline bırakılır. Sonra sigara fabrikalarında tütün tozundan arıtılarak özel nemlendirme odalarında işleme tâbi tutulur. Seri hâlde nemlendirme ve kurutma devam eder. Daha sonra tamburlar içinde döndürülerek yapılacak sigaranın türüne göre, çeşitli kalitedeki tütünler harmanlanır. Bu karışık tütün tekrar özel nemlendirme odalarında bekletilir. Bu tütün döner bıçaklarla çok ince bir şekilde kıyılır. Kıyıldıktan birkaç gün sonra, silindir tüp hâline getirilmiş kâğıtlar içine otomatik olarak doldurulur. İki sigara önce filitreye tutturulur, sonra ikiye bölünür. Standard bir sigara makinası dakikada ortalama 1200 sigara hazırlayabilir. Bu makinalarda sigaraların yirmişerli paketli selofanlı hâle gelmesi çok kısa sürede olur. Her sigarada tütünün gevşekliği ışınla kontrol edilerek, bütün sigaraların eşit olması sağlanır.

Sigaranın asıl kısmı tütün olduğu için, dumanı **nikotin** ve **katran** ihtivâ eder (Bkz. Tütün). Sigaranın katranını azaltmak için evvelâ kaliteli tütün seçilir. Îmâlat esnâsında ise uzun ince ve filitreli olarak yapılır. Sigaranın yanan ucu ile ağız arasındaki mesâfe ne kadar çoksa vücuda o kadar az nikotin gider. Kuru tütünler yaşlardan fazla; hızlı çekenler yavaş çekenlerden fazla; ciğere çekenler dudak tiryakilerinden fazla nikotin alırlar.

Türkiye'de sigara üretimi Tekel idâresi ve özel şirketler tarafından sürdürülmektedir. Tütün cinsine göre muhtelif isimler altında sigaralar vardır. Maltepe, Samsun, Silahlı Kuvvetler, Meltem, Bafra, Tokat, Bitlis, Yeni Harman, Tekel 2000 en çok satılan sigara türleridir.

Sigara içilip içilmemesi Avrupa, Amerika ve bütün memleketlerde, çeşitli açılardan ele alınarak incelenmektedir. Amerika'da sigara içenlerin çoğunluğunun orta tabaka altındaki şahıslar olduğu istatistik kayıtlarla tespit edilmiştir. Amerika ve Avrupa şehirlerinde otobüs, tren ve uçaklarda sigara içenlerle içmeyenler ayrı yerlerde oturmakta, bunu sağlamak için kolay görülebilecek yerlere îkaz yazıları ve resimleri konulmaktadır. Sigara sarfiyatını azaltmak için ekonomik, eğitim ve sınırlama şeklinde tedbirler alınmaktadır.

Osmanlılarda içilmeye başlandığı 17. asır başlarından günümüze kadar, tıbbî zararları yanında dînî hükmünün ne olduğu hakkında pekçok şeyler söylenmiştir. İslâm âlimlerinden haram, mekruh, mübah diyenler olmuştur.

SİGORTA;

Alm. *Versicherung (f),* **Fr.** *Assurance (f),* **İng.** *Insurance.* Meydana gelmesi düşünülen zararların tazmini maksadıyle yapılan çift taraflı bir akit. Bu akitle sigortacı denilen kimsenin, bir prim karşılığında diğer bir kimsenin para ile ölçülebilir bir menfaatini, zarara uğratan bir sebebin ortaya çıkması hâlinde, tazmin etmeyi veyâhut bir veya birkaç kimsenin hayat müddetleri sebebiyle veya hayatlarında meydana gelen belli bir takım hadiseler sebebiyle, bir para ödemeyi veya sâir ödemelerde bulunmayı üzerine alması. Diğer bir ifâdeyle **sigortacılık,** sigorta faaliyetlerinin icrâ edildiği bir meslek dalıdır. Bu işle uğraşan kimselere **sigortacı,** yaptıkları işlemlere de **sigorta** adı verilir. Uygulamada, sigortası istenilen tehlikeye dâir, elden geldiğince eksiksiz bilgi alınabilmesi ve sigorta poliçesindeki gerekli hususların eksiksiz bir şekilde doldurulması için sigortacı tarafından, sigorta ettirene **teklifnâme** denilen bir soru kâğıdı doldurtularak imzâ ettirilir.

Umûmî târiflere göre, sigorta akdinin unsurları: Sigortacı, sigorta ettiren (=lehdar, sigortalı), tehlike

ihtimâli (=riziko), sigorta tazminatı ve prim gibi hususlardan meydana geldiği görülmektedir.

Sigortacı, sigorta akdinin taraflardan biri olup, sigortalı olan şahsa (= lehdara) muayyen bir rizikonun gerçekleşmesi hâlinde uğrayacağı zararı tazmin etmeyi üzerine alan kimsedir. Sigortalı (= lehdar), sigorta akdinin diğer tarafı olup, sigortacıya riziko karşılığında belli bir prim (sigorta ücreti) ödeyen kimsedir.

Sigorta menfaatı, sigortanın konusunu teşkil eden şeydir. Bunun ekonomik ölçülebilir bir değer olması lâzımdır. Sigorta akdinin en önemli unsurlarından birini tehlike ihtimâli (=riziko) teşkil eder. Rizikonun mevcudiyetinden bahsedebilmek için de ayrıca, tehlikenin ilerde husûle gelmesi, muhakkak olmaması veya ne zaman meydana geleceğinin bilinmemesi, tarafların irâdelerinin dışında bulunması gibi şartların bulunması aranır. Bunun için de rizikonun belli bir ölçüde rastlanır olması, tehlikenin yaygın bulunması, hukuk bakımından tehlikenin sigortasının mümkün olması lâzımdır.

Sigortacının ödediği bedele sigorta tazminatı; sigorta tazminatına karşılık, normal zaman içinde sigortalı (=lehdar) tarafından ödenen belli prime, sigorta ücreti denir.

Sigorta çeşitleri: Türk hukûkunda, özel, mecbûri ve sosyal sigortalar olmak üzere üç bölüm altında bir düzenlemeye gidilmiştir. Sosyal sigortalar için 506 sayılı özel bir kânun çıkartılmak sûretiyle, ayrı bir düzenleme şekline gidilmiş; diğer iki nevi sigorta için Türk Ticâret, Kara Yolları, Trafik, Emekli Sandığı, Ordu Yardımlaşma Sandığı, Avukatlar Yardımlaşma Sandığı gibi kânunlarda bâzı düzenleme getirilmiştir.

a. Düzenleniş biçimine göre: Mütehavvil (değişken) primli, üçüncü şahıs hesabına, temsilen (bilvekâle), mükerrer, birden çok, kısım kısım, çifte, menfaat değeri altında ve menfaat değeri üstünde sigortalar.

b. Sigorta edilen menfaate göre: Mal sigortası, **can** sigortası ve **denizcilik** kazâlarına karşı sigorta olmak üzere üçe ayrılır. Bu tasnif içinde de, mal sigortası; yangın, taşıma, zirâi ve hırsızlık sigortaları diye kendi içinde kısımlara ayrılır. Can sigortası da, hayat sigortası, kazâya karşı sigorta olmak üzere kısımlara ayrılmaktadır.

Sosyal sigortalar ise, bir hizmet akdine dayanarak bir veya birkaç işveren tarafından çalıştırılan kimselerin tâbi oldukları bir sigorta çeşididir. Bu sigorta kolu kendi içinde, a) İş kazâsı, b) Hastalık, c) Analık, d) Mâlüllük, e) Yaşlılık, f) Ölüm sigortası olmak üzere kısımlara ayrılır.

Türkiye'de sigortacılığın başlaması 1864 yılında, Deniz Ticâret Kânunu'ndaki "Deniz Nakliyat Sigortası" konusuna âit hükümlerin konulmasıyla gerçekleşmiştir. İlk sigorta şirketlerinin faaliyete başlaması, 1872 senesinde üç İngiliz firması, The Sun, The Northern ve The North British Sigorta Şirketlerinin şûbelerinin açılması ile olmuştur. Daha sonraları başka birçok sigorta şirketi İstanbul'a gelmişse de, yerleşmiş bir sigorta hukukunun bulunmayışı yüzünden bunların kontrollü çalışması mümkün olmamıştır.

1906'da sigortacılıkla ilgili kânunlar çıkartılmaya başlanmış, 1914'te ise yabancı sigorta şirketlerine âit kânunun çıkartılması bunu tâkip etmiştir. 1916'da merkezi Viyana'da bulunan Phoenix Şirketinin iştirâkiyle kurulan Türkiye Millî Sigorta Şirketi, sermâyesinin % 25'i Türklere âit olmak üzere faaliyete geçmiştir. Bu şirket sermâyesi on beş yıl sonra, tamâmen Türklere geçerek % 100 millîleşmiştir. Bunu 1925'te kurulan Türkiye İş Bankasının kurduğu, Anadolu Sigorta Şirketi tâkip etmiştir. 1927'de çıkartılan bir kânunla mükerrer sigorta inhisarı müessesesi kurulmuş ve 1929'da Millî Reasürans Türk Anonim Şirketine bu inhisarı işletme imtiyazı tanınmıştır. Bu şekilde dışarıya para transferi önlenmiştir.

Türkiye'de sigortacılıkla uğraşabilmek için anonim veya kooperatif şirketler şeklinde kurulma şartı aranır. Gerçek kişilerle, diğer şirketler sigortacılıkla uğraşamazlar. Yabancıların sigortacılıkla uğraşması için bâzı ilâve şartlar getirilmiştir. Sosyal Sigortalar ile uğraşacak müesseseler hakkında kendi özel kânunları uygulanır. Sigorta akdinin mûteber olması için sigorta ettirenin mümeyyiz ve reşid olması lâzımdır. Umûmiyetle sigorta akdini yapan ile, menfaatı sigortalanan kimse aynı olduğu hâlde bâzı sigortalarda, sigorta akdini yapanla, menfaatı sigortalanan ayrı ayrı kimseler olabilmektedir. Bu hâl özellikle hayat sigortalarında ve ipotekli gayri menkul sigortalarında kendini göstermektedir.

İslâm hukûkunda sigorta sözleşmesine **te'min** denir. Bu sözleşmenin hangi durumlarda uygun, hangi durumlarda uygun olmadığına dâir hükümler fıkıh kitaplarında geniş olarak izah edilmektedir. Burada genel olarak İslâmiyette sigortanın hiçbir çeşidinin bulunmadığı, bunların yerine **vakıf** ve **Beyt-ül-mal** gibi teşkilâtların bulunduğu izah edilmekte, sigortacılığın ne zaman nasıl uygulanacağı anlatılmaktadır.

SİGORTA;

Alm. *Scherung (f),* **Fr.** *Coupe-Circuit (m),* **İng.** *Fuse.* Alternatif ve doğru akım devrelerinde kullanılan cihazları ve bu cihazlara mahsus iletkenleri, aşırı akımlardan koruyarak devreleri ve cihazı hasardan

kurtaran açma elamanları. Sigortalar evlerde, elektrik santrallarında, endüstri tesislerinde kumanda panolarında, elektrikle çalışan bütün âletlerde kullanılır.

Yapısına göre genelde üç çeşit sigorta vardır:

1. Buşonlu sigorta: Bu sigorta bir gövde ve kapaktan meydana gelir. Gövdeye geçecek akım seviyesine göre, iletken tel veya silisyumlu kum konur. Kumun görevi herhangi bir kısa devre anında, sigorta atması sonucu hasıl olan, elektrik arkını söndürmektir. Bunlar ev ve küçük işletmelerde kullanılırlar.

Bu sigortalar kullanılacağı yerlere göre özel şekillerde yapılır. Umûmiyetle yalıtkan olan cam ve porselen bir gövde ve bu gövdenin uca doğru incelen baş tarafında iletken metal ve ekseri düz olan tarafında da iletken bir metal bulunur. Bu iletken metaller belli bir akıma kadar dayanacak bir tel ile birleştirilir. Bu tel cihazı tahrip edecek şekilde akım seviyesi yükseldiği zaman, eriyerek akımı keser, bu sigortalarda dar uç ne kadar ince olursa, aşırı akımı önleme hassasiyeti de o derece fazla olur. Sigorta gövdesinin iki ucu arasındaki uzaklık, ark yapmayı önleyecek şekilde uzun yapılmalıdır. Çünkü iki uc aralığı az olursa tel eriyince ark yaparak akım geçmeye devam eder. Bunu önlemek için de sigortanın kullanılacağı yere göre, iki uç arası uzun kıvrımlı ve çeşitli şekillerde yapılabilir. Bunlar ekseri fabrikalarda hazır yapılırlar.

2. Bıçaklı sigortalar: Bu sigortalar akım değeri yüksek ve daha fazla güç isteyerek çalışan devrelerde kullanılırlar. Bunlar NH tipi olup, tekrar sarılmazlar, yenisi ile değiştirilirler.

3. Otomat sigorta: Bu sigortalar umûmiyetle hassas yerlerde ve çok hassas devrelerde kullanılır. (Ölçüm ve araştırma laboratuvarlarında, kumanda panolarında). Kumanda devresini herhangi bir kısa devreye mâruz bırakmamak gâyesiyle kullanılır. Akım değeri düşük olan bu sigortalar attıklarında şalter iner. Şalter kaldırılınca devreden tekrar akım geçer. Günümüzde evlerde ve iş yerlerinde pratik olması sebebiyle yaygın olarak kullanılmaktadır.

SİĞİL;

Alm. *1. Wame (f), 2. Exkremente (pl.) von fröschen usw,* **Fr.** *1. Verruef, 2. Excrément (m) de grenouilleetc,* **İng.** *1. Wart, 2. Excrement of frogs etc.* Bir çeşit virüsün sebep olduğu bulaşıcı deri hastalığı. Virüsün hastalık hâlini husûle getirebilmesi için şahsın veya hastalığın yerleşme yerinin predispoze olması (meyletmesi) lâzımdır. Siğiller iki çeşittir:

a) Verruca vulgaris: Çok defâ deri renginde, bâzan sarı veya sarı esmerimtrak, üstü girintili çıkıntılı, karnıbahar manzarasında, sert, pürtüklü, derinin kornium tabakasının aşırı kalınlaşmasından hasıl olan küçük urlardır. Bâzan birkaç adedi birleşerek plâklar meydana getirirler. Kişide belli bir şikâyet husûle getirmezler. Bununla beraber tırnak kenarlarında, el parmaklarının oynakları üstünde olanlarla tabanda yerleşenler ağrılı olur. Adetleri çok defâ birkaç tânedir. Bunların içinde birisi büyük olup, buna “ana siğil” denir.

Siğiller çok defâ el sırtında, ön kolda, bacak ve yüz gibi açık bölgelerde yerleşirler. Ayak tabanında yerleştiği zaman epidermisin kalın olmasından dolayı dışarıya doğru büyümeyerek derinlere doğru ilerler. İlk bakışta nasırı andırır. İkinci tarak kemik, ikinci ayak parmağı arası mafsalında ve topuk kısmında yerleşir. Derinin epidermisinde yerleştiği için iyileşince skatris (iz) bırakmaz.

b) Verruca plano juvenilis: Gençlerde ve çocuklarda görülür. Deri renginde veya hafif sarı kahve renginde, düz, yaygın urlardır. Toplu iğne başından mercimek büyüklüğüne kadar çeşitli irilikte olurlar. Gruplaşmaya meylederler. Traş ve kaşınma ile hastalık derinin diğer kısımlarına yayılır. En çok yüzde ve elde yerleşir.

Tipik siğilleri teşhis etmek kolaydır. Tabandakiler nasırlarla karışır. Siğillerin üzerindeki kalınlaşmış cornium tabakası (hiperkeratoz) kaldırılırsa nokta şeklinde kanamalar görülür.

Tedâvi: Çok defâ müdâhalesiz iyileşir. Duâ okunarak iyileşenler pekçoktur. Elektrokoter ile tahrip edilebilir (yakmak). Yâhut “Pate oxyde de zinc” ilâç, siğilin etrafına sürülür, böylece sağlam deri kısımları korunur. Siğilin üzerine de % 30’luk triklor asetik asit solüsyonundan sürülür.

SİİRT;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 5406 km²

Nüfûsu : 243.435

İlçeleri : Merkez, Aydınlar, Baykan, Eruh, Kurtalan, Pervari, Şirvan.

Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan bir ilimiz. İl toprakları; 38°15' ve 37°45' kuzey enlemleriyle 42°54' ve 41°32' doğu boylamları arasında yer alır. Doğudan Van, kuzeyden Bitlis, batıdan Batman güneyden Şırnak illeriyle çevrilidir. Trafik numarası 56'dır.

İsminin Menşei

Siirt adının Sâmi dilinden geldiği öne sürülmektedir. Bâzı kaynaklarda bu adın Keldâni dilinde şehir anlamına gelen Keert (Kaa'rat) kelimesinden kaynaklandığı yazılıdır. Bu ad, isim kaynaklarında Esart, Sairt,Siirt, Siird gibi çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Süryâniler şehre Se'erd (yöreyle ilgili söyleniş biçimiyle Sert) demişlerdir. On dokuzuncu asırda Sert, Seerd, Sart, Sairt olarak kullanılmış, günümüzde de Siirt şekliyle kabul edilmiştir.

Şimdiki Siirt, eski Siirt'in üstündeki sırtlarda kurulmuş olduğundan "Sırt" kelimesi mevkiyle kelime ilgisi bakımından daha uygun görülmektedir.

Târihi

Siirt'in bulunduğu bölge, Anadolu'da ilk siyâsî birliği kuran Hititlerin sınırları dışında kaldı. Bilâhare kısa bir müddet, Hititlerin eline geçti. M.Ö. 2000 senelerinde Sâmiler, Bâbil ve Asur imparatorlukları, bu topraklara hâkim oldular. Kısa bir müddet Hurri Mitanni Krallığının hâkimiyetinde kalan daha sonraUrartu Krallığına geçen bu topraklara, bir süre sonra yeniden Asurlular hâkim oldu. M.Ö. 7. asırda Medlerin, M.Ö. 6. asırda Perslerin hâkimiyeti altında kaldı. M.Ö. 4. asırda Makedonya Kralı İskender Persleri yenerek, Anadolu ve İran'ı Makedonya Devletine kattı. Makedonya Kralı İskender'in ölümüyle imparatorluk, İskender'in komutanları arasında taksim edilince, bu topraklar Selevkoslar Devletinin payına düştü.

Perslerin devamı olan Partlar, bu toprakları Selevkoslardan aldı. Partlara bağlı ve İran asıllı Ermeni isimli derebeyleri zaman zaman hâkimiyetlerini bu bölgeye kadar uzattılar.

M.S. 1 ve 2. asırda, Roma İmparatorluğu ile Partlar arasında, bu bölge için çatışmalar oldu ve Partlar bu bölge üzerindeki hâkimiyetlerini devam ettirdiler. M.S. 3. asırda Sâsâniler bölgeye hâkim oldular. M.S. 395 senesinde Roma İmparatorluğu ikiye bölününce, Anadolu-Doğu Roma (Bizans)nın payına düştü. Bizans, bu bölgeyi almak için Sâsânilerle harp ettiyse de, bölge Sâsânîlerin elinde kaldı. Yedinci asırda, hazret-i Ömer (radıyallahü anh) devrinde İslâm Orduları, İran'ı fethederek, İran (Sâsânî) İmparatorluğunu ortadan kaldırınca bu bölge İslâm Devletinin El-Cezire Eyâletine bağlandı. Daha sonra Siirt, Emevîler ve onların yerine, 750 senesinde geçen Abbâsîlerin hâkimiyetinde yaşadı. Abbâsî Devletinin zayıfladığı zaman Diyarbekir'de kurulan Âmidler bu bölgeye hâkim oldu. Abbâsîlere ismen tâbi olarak saltanat sürdüler.

M.S. 10 ve 11. asırlarda, Bizans orduları bu bölgeyi tekrar ele geçirmek için Müslümanlara taarruz ettiler. Müslümanlar arasındaki iç savaşı Bizanslılar fırsat bildiler. 1071 Malazgirt Zaferinden sonra Siirt'i ellerinde bulunduran Âmid'deki Müslüman beyler, Selçuklulara tâbi oldu ve daha sonra, tamâmen Selçuklu Devletine katıldılar. Bu bölge Anadolu Selçuklularından çok, Büyük Selçuklu Devletinin ve ona bağlı Türk Atabeglerinin hâkîmiyetinde kaldı. Selçuklulara bağlı Artuklu Beyliği zamânında, bölgeye yerleştirilen Türkmen Aşiretleri, bölgenin Türkleşmesinde mühim rol oynadı.

Selçuklu Devletinin zayıflaması ve yıkılması ile bu bölge Moğollar ve onların yerini alan Türkleşmiş Moğollar (İlhanlılar)ın hâkimiyetine geçti.

1344'te İlhanlı Hakanlığı dağılınca, bölge, Türkleşmiş Moğol olan Celâyirlilerin hâkimiyeti altına girdi. Daha sonra birbirini tâkip eden Tîmûr, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safevîler olmak üzere dört Türk devletinin eline geçti. Yavuz Sultan Selim Han, 1514 Çaldıran Zaferinden sonra, Siirt'i Osmanlı Devletine kattı.

Osmanlı Devletinde Siirt, Diyâr-ı Bekr Beylerbeyliğinin (Eyâletinin) 24 sancağından (vilâyetinden) birine merkez oldu. Tanzimattan sonra, Bitlis vilâyetine bağlandı. Onun 4 sancağından biri oldu.

Cumhûriyet Devrinde, sancaklara (mutasarrıflıklara) vilâyet (il) denince, Siirt il oldu. Cumhûriyet devrinde, demiryolu ve petrol Siirt'in kalkınmasında önemli rol oynadı.

Fizikî Yapı

Siirt il topraklarının % 77'si dağlardan ve % 23'ü platolardan meydana gelir. Ovalar, batı ve güneybatıda yer alır. En yüksek ve sarp yerler ise doğu ve kuzeydedir.

Dağlar, ovalar ve akarsuları: İlin kuzey ve doğu kısmını kaplayan dağlar, Güneydoğu Toroslarıdır. Bunlar Muş Güneyi Dağları ve Siirt Doğusu Dağları olarak ifâde edilir.

Başlıca dağları şunlardır: Yalnızca Dağı (Nar Tepe 2838 m), Şeyh Ömer Dağı (1409 m), Yassı Dağ (2280 m), Meydan Süleyman Tepe (2444 m), Doğruyol Dağı (2741 m), Kapılı Dağı (2631 m), Kuran Dağı (2350 m).

Siirt ilinde, plato ve yaylalar geniş bir yer kaplar. Akarsular boyunca uzanan vâdiler genişleyip, ova hâlini almıştır. **Botan Çayı,** Van'dan Siirt'e girer. Doğudan batıya akar. Siirt şehrinden geçerken güneye yönelir ve Dicle Nehrine katılır. Garzan ve Kızılsu Çayları ileBehrancı Deresi Dicle'nin küçük kollarıdır. Siirt ilinde önemli göller yoktur.

İklim ve Bitki Örtüsü

İklim: Siirt ilinde kara iklimi hüküm sürer. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve yağışlı geçer. İlin kuzey ve doğusu kışın daha soğuk ve yazın daha serin olur. Senelik yağış ortalaması 757 mm'dir.

Bitki Örtüsü: Orman varlığı yönünden Siirt, memleketimizin en fakir illerinden biridir. Dağlık kısımların bâzı bölümlerinde, cılız çalı ve meşe topluluklarına rastlanır. İlin tabiî bitki örtüsü genelde bozkır bitkilerinden meydana gelir.

Ekonomi

Faal nüfûsun % 65'i tarım ve hayvancılıkla uğraşır.

Tarım: Tarla tarımı önemlidir. Başlıca tarım ürünleri, buğday, arpa, pirinç, nohut, mercimek, tütün ve soğandır.

Meyvecilik de oldukça ileridir. Türkiye'de yetişen narın beşte biri Siirt'te yetişir. Yaklaşık 8-10 bin tondur. Ayrıca ceviz, antepfıstığı, üzüm, zerdali ve bâdem bol miktarda yetişir.

Hayvancılık: Önemli bir geçim kaynağıdır. Siirt yaylaları hayvancılığa çok elverişlidir. Sığır, koyun, kıl keçisi, tiftik keçisi beslenir. Ayrıca arıcılık da yaygın olarak yapılır. Pervari balı Türkiye çapında meşhurdur.

Mâdenleri: Siirt tuz bakımından da çok zengindir. Kaynak olarak çıkan tuzlu suyun buharlaştırılması ile elde edilir. Çay, Şirvan, Melefan, Sadak, Serkol, Sulha, Ziriki ve Kozluk tuzlaları başlıca tuz çıkarılan yerlerdir. Senede 5 bin tona yakın tuz elde edilir. Bakır ve krom yatakları henüz işletilememektedir. İl sınırları içinde bulunan bâzı kuyulardan çıkarılan petrol, Batman'daki rafineride işlenir.

Sanâyi: İlde sanâyi gelişmemiştir. Başlıca sanâyi tesisleri arasında Siirt Yem Fabrikası, Un Fabrikası, Meyan Balı Fabrikası, tuğla ve kiremit fabrikaları ve teneke fabrikası yer alır. Ayrıca çok sayıda dokuma tezgâhlarında, tiftik ipliğiyle Siirt battaniyeleri dokunur. Eğlence köyünde, petrol sondajı esnâsında çıkan 80°C'lik sıcak su "jeotermal" imkânı henüz değerlendirilememiştir. Seracılıkta bu imkân kullanılabildiğinde verim çok artacaktır.

Ulaşım: Siirt'e kara ve demiryolu ile ulaşılır. Demiryolu hattı Diyarbakır'dan sonra, Siirt'in Kurtalan ilçesine uğrar. İl dâhilinde demiryolu uzunluğu 83 km'dir. Diyarbakır-Siirt-Bitlis karayolu Siirt'ten geçer. Elazığ-Bingöl-Muş yolu Bitlis'te 6 numaralı devlet yolu ile birleşir.

Siirt il sınırları içinde devlet yollarının uzunluğu 352 km, il yollarının uzunluğu 559 km'dir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfus: 1990 sayımına göre toplam nüfus 243.435 olup, 110.139'u ilçe merkezinde, 133.296'sı köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 5406 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 45'tir.

Örf ve âdetleri: Siirt bölgesinde, târih boyunca çeşitli milletler ve kültürler gelip geçmiştir. 1071 Malazgirt Zaferinden sonra buraya hâkim olan Artuklular, göçebe Türkleri yerleştirerek bu bölgeyi Türkleştirmişlerdir. Diğer kültür ve milletlerin izleri kaybolmuş ve bölge Türk-İslâm kültürüyle yoğrulmuştur. Türk aşiretlerinin örf, âdet ve gelenekleri birçok yerde hâlen devam etmektedir.

Halk oyunları: Başlıca mahallî oyunlar Temirağa, Kartal Oyunu, Kara Kıştani, Govent, Girani, Botani, Mirani, Roşkani, Cacani ve Soro oyunlarıdır. Ayak tipi oyunlar hâkimdir.

Mahallî kıyâfet: Kadın giyiminde gençlerde peçe, yaşlılarda çarşaf, parlak renkli ipekli entariler, dağ köylerinde beyaz renkli elbiseler giyilir. Entariler yandan yırtmaçlı olup, önü bele tutturulup, önlük veya peştamel gibi kullanılır. Bâzı yerlerde beli ince, eteği bol büzgülü fistan, bunun üzerine pul işlemeli yelek ve bol şalvar giyilir. Ayaklara renkli yün çorap, çarık, iskarpin ve lastik ayakkabı giyilir.

Mahallî erkek giyimi "şal-şepik"tir: Tiftikten dokunan bol pantolon, kol ağızları yırtmaçlı yakasız cekettir.

Siirt'in şalı, battaniyesi, keçesi ve yün çorapları meşhurdur.

Mahallî yemekleri: Siirt köftesi, büryan, varak kek, aside, imcerket perde pilavı, ayranlı yarma, rayoşu meketip ve humbardır.

Eğitim: Okur-yazar nisbeti % 50'nin altında olup, okur-yazar oranı en düşük illler arasındadır. 347 ilkokul, 26 ortaokul ve 13 lise ve meslekî lise vardır. Diyarbakır Dicle Üniversitesine bağlı 2 yıllık Eğitim Enstitüsü açılmıştır.

El sanatlarından dokumacılık gelişmiştir. Dokumanın ham maddesi yün ve tiftiktir. Yün daha çok çorap örmede, keçe yapımında, tiftik ise battaniye, şal ve heybe dokumacılığında kullanılır. Tiftiğin iplik hâline getirilmesi kadınlarca, dokunması da erkeklerce yapılır. Battaniyelerde tabiî renkli tiftik kullanılmaktadır. Kök boyalarla boyanan iplerle yöreye has motiflerle dokunan Jirkan kilimi çok meşhurdur.

İlçeleri

Siirt'in biri merkez olmak üzere yedi ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 82.075 olup, 68.320'si ilçe merkezinde, 13.755'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 32 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikte, engebeli arâziden meydana gelmiştir. Kuzeyini Güneydoğu Torosların uzantıları engebelendirir. Başlıca akarsuları Botan Çayı ve Reşan Suyudur.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri üzüm, buğday, fıstık, meyan köküdür. Un, yem, süt fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. İlçe merkezi, BotanÇayı ile Reşan Suyu arasındaki yedi tepenin eteklerinde kurulmuştur. Denizden yüksekliği 930 metredir. Bitlis-Şırnak karayolu ilçeden geçer. İlçe belediyesi 1876'da kurulmuştur.

Aydınlar: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 5203 olup, 2789'u ilçe merkezinde, 2414'ü köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları orta yükseklikte engebeli arâziden meydana gelir. Güneydoğu Torosların uzantıları topraklarını engebelendirir. Başlıca akarsuyu Botan Çayıdır. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. İlçe merkezi tepelik bir alanda kurulmuştur. Eski ismi **Tillo'**dur. Merkez ilçeye bağlı bucakken, 16 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. Belediyesi 1958'de kurulmuştur. İl merkezine 9 km uzaklıktadır.

Baykan: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 27.387 olup, 5169'u ilçe merkezinde, 22.218'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 18, Dilektepe bucağına bağlı 9 köyü vardır. Yüzölçümü 594 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 46'dır. İlçe toprakları yüksek plato görünümündedir. Kuzeyinde Muş Güneyi Dağları, doğusunda ve kuzeydoğusunda Kavuşşahap Dağları yer alır. Plato, Bitlis Çayı ve kolları tarafından derin şekilde parçalanmıştır. Bitlis Çayı ve kollarının kenarlarındaki düzlüklerde tarım yapılır.

Ekonomisi tarıma ve hayvancılığa dayalıdır. Bağcılık gelişmiştir. Hayvancılık yaygın olarak yapılır. Yaylacılık metoduyla küçükbaş hayvan beslenir. İlçedeki Sulha Tuzlası tekel tarafından işletilmektedir. İlçe topraklarında bakır ve krom yatakları vardır. Ormancılık gelişmiştir. İlçe merkezi Bitlis Çayı Vâdisinde kurulmuştur. Bitlis-Diyarbakır karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 47 km mesâfededir. 1938'de ilçe olan Baykan'ın belediyesi aynı sene kurulmuştur.

Eruh: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 28.726 olup, 5929'u ilçe merkezinde, 22.797'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 31, Bağgöze bucağına bağlı 30 köyü vardır. İlçe toprakları dağlık ve engebeli bir arâziden meydana gelir. Kuzeyinde Yalnızca Dağı, güneyinde Küpeli Dağı ve Yassı Dağ yer alır. Başlıca önemli akarsuyu Dicle'dir. Dağlar, Dicle Nehrine karışan küçük akarsular tarafından parçalanmıştır.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. En çok koyun ve kıl keçisi beslenir. Hayvancılık, yaylacılık metoduyla yapılır. Hayvanlardan elde edilen yün, kıl ve tiftikten Siirt battaniyesi ve çadır dokunur. İklim şartları tarımı büyük ölçüde kısıtlamıştır. Başlıca tarım ürünleri üzüm, buğday, arpa ve soğan olup, ayrıca az miktarda fasulye ve nohut yetiştirilir. İlçe merkezi, Yassıdağ eteklerinde kurulmuştur. Siirt-Şırnak karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 53 km mesâfededir. Çok eski bir târihe sâhiptir. Belediyesi 1926'da kurulmuştur.

Kurtalan: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 47.035 olup, 17.295'i ilçe merkezinde, 29.740'ı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 16, Başlıca bucağına bağlı 11, Beşpınar bucağına bağlı 15, Yoncasu bucağına bağlı 26 köyü vardır. Yüzölçümü 1085 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 43'tür. İlçe toprakları orta yükseklikteki dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Başlıca akarsuları Garzan Çayı, Bitlis Çayı ve Dicle Nehridir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, mercimek ve üzüm olup, ayrıca az miktarda tütün, soğan, nohut, bâdem ve nar yetiştirilir. Hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. İlçe

topraklarındaki petrol yatakları işletilmektedir.

İlçe merkezi Batman-Siirt karayolu üzerinde yer alır. Denizden yüksekliği 675 metredir. Güneydoğu Anadolu'da demiryolunun son durağıdır. Eski ismi Garzan'dır. İl merkezine 32 km mesâfededir. Belediyesi 1945'te kurulmuştur.

Pervari: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 26.871 olup, 5178'i ilçe merkezinde, 21.693'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 27, Doğanca bucağına bağlı 9 köyü vardır. Yüzölçümü 1459 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 18'dir. İlçe topraklarını, Güneydoğu Toraslar engebelendirir. Dağlar, akarsu vâdileriyle parçalanmıştır. Başlıca akarsuları Çatak Deresi, Bahçesaray Deresi, Hezil Çayıdır.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Yaylacılık metoduyla en çok koyun, kıl keçisi ve Ankara keçisi beslenir. Bölgeye âit Ankara keçilerinin koyu tiftiğinden meşhur Siirt battaniyeleri dokunur. Arıcılık gelişmiş olup, yaygın biçimde yapılır. Balı ve otlu peyniri ülke çapında meşhurdur. Tarıma elverişli arazîde az miktarda soğan, nohut, buğday, üzüm, nar ve bâdem yetiştirilir.

İlçe merkezi, Yalnızca Dağı eteklerinde kurulmuştur. Eski ismi Bervade'dir. İl merkezine 90 km mesâfededir. Belediyesi 1927'den beri faaliyet göstermektedir.

Şirvan: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 26.138 olup, 5459'u ilçe merkezinde, 20.679'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 25, Cevizlik bucağına bağlı 5, Özpınar bucağına bağlı 17 köyü vardır. İlçe toprakları dağlık ve engebeli arâziden meydana gelmiştir. Kuzey ve kuzeydoğusunda Doğruyol Dağı, orta kesiminde Küran Dağı yer alır. Başlıca akarsuları Hizan Çayı ve Güzeldere Suyudur. Dağların yüksek kesimlerinde çayırlarla kaplı yaylalar yer alır.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Yaylacılık metoduyla koyun, keçi ve bölgeye has Ankara keçisi beslenir. Dokumacılık yaygın olarak yapılır. Tarıma elverişli arazide buğday, nar, arpa ve üzüm yetiştirilir. Ayrıca az miktarda yerfıstığı, soğan ve baklagiller ekimi yapılır. İlçe topraklarında bakır-pirit yatakları bulunur.

İlçe merkezi, Bekneve Dağı eteklerinde kurulmuştur. Siirt-Pervari karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 25 km mesâfededir. Denizden yüksekliği 130 metredir. Eski ismi Küfre'dir. Gelişmemiş küçük bir yerleşim merkezidir. İlçe belediyesi 1868'den beri faaliyetini sürdürmektedir.

Târihi Eserler ve Turistik Yerleri

Siirt'in tabiî güzellikleri, mağaraları, şifalı kaplıcaları ve târihi eserleri boldur. Başlıca târihi eserleri şunlardır:

Ulu Câmi: Türkiye'nin en eski câmilerinden birisidir. Yapılış târihi bilinmemektedir. 1129'da Selçuklu Muğiseddin Mahmûd 1260'ta Atabeg el-Mücahid İshak tarafından tâmir ettirilmiştir. En son 1969'da tâmir gören câmi tek minârelidir. Cevizden yapılmış ve bir sanat şâheseri olan minberi Ankara Etnoğrafya Müzesindedir.

Çarşı (Asakir) Câmii: Artukoğullarından Melik SalihNasireddîn tarafından yaptırılmıştır.

Cumhûriyet Câmii: Yapım târihi kesin olarak bilinmeyen câmi 1928'de tâmir edilmiştir. Eski ismi Hıdır-il-Ahdar'dı. Tâmirden sonraCumhûriyet Câmii ismini aldı. Rivâyete göre Îsâ aleyhisselâmın havârilerinden Yehova'nın kabri bu câminin yanındadır.

Veysel Karânî Makamı: Bu türbe, Tâbiinden Veysel Karânî hazretlerinin 6 yerde bulunan makamlarından biridir. Anadolu'ya hiç gelmemiştir.

İsmâil Fakirullah Türbesi: Aydınlar (Tillo) ilçesindedir. 1764'te yaptırılmıştır. **Mârifetnâme** isimli eserin sâhibi, büyük âlim Erzurumlu İbrahim Hakkı hazretleri, türbeyi üstâdı adına yaptırmıştır. Kendi türbeleri de hocasının yakınındadır. Her sene 21 Mart ve 23 Eylül günleri güneş ışınları 40x40 cm'lik bir pencereden girip türbe kulesinde bulunan bir prizmadan geçerek sandukanın baş tarafını aydınlatır.

Erzen Şehri Harâbeleri: Kurtalan yakınlarındadır. Eski devirlere âit bir şehrin kalıntıları vardır.

Botan Mağara Şehri: Botan Çayı ve barajının karşı yakasında yüksekçe bir yerde küçük bir mağara şehridir.

Kavvam Hamamı: Selçuklu vezirlerinden Sarmakoğlu Kavvam tarafından 1095 senesinde yaptırılmıştır. Taş oymacılığı çok güzeldir.

Derzin Kalesi: Baykan ilçe merkezinin 8 km doğusunda Derzin küyü yakınında, sarp bir tepenin üzerindedir. Gözetleme kuleleri bugün bile eski durumundan bir şey kaybetmemiştir. Şahkuli Bey Kalesi olarak da bilinir. Osmanlılar devrinde Şahkulu adlı âsînin bu kaleye sığındığından bu isimle tanındığı rivâyet edilmektedir.

Kormaz Kalesi: Şirvan ilçesinin Kerimes köyündedir. Bizans dönemine âit olduğu tahmin edilmektedir. Kale daha ziyâde şato tipindedir.

İrun Kalesi: Şirvan ilçesinin 40 km kuzeyinde kapalı ve sarp dağların zirvesindedir. Bulunduğu dağın eteğinden geçen nehirle ve bir yeraltı tüneliyle irtibatı vardır.

Kiver Kalesi: Eruh ilçesinin güneyinde Kiver Dağı yamacındadır. Günümüze bâzı kalıntıları ulaşabilmiştir.

Mesire yerleri: Siirt ili, tabiî güzellikler açısından Güneydoğu Anadolu'nun en zengin ilidir. Fakat, mesire yeri olmaya elverişli yerlerle, mağaralar, ulaşım güçlüğü ve tesis olmaması yüzünden yeterince değerlendirilememektedir. Mesire yeri olarak, daha çok dere kıyılarındaki ağaçlı yeşil alanlar kullanılır. İl topraklarında çok sayıda mağara vardır. Toprağın kalkerli olması mağaraların teşekkülüne sebep olmuştur. Mağaraların çoğunda binlerce sene önce insan yaşadığı anlaşılmıştır.

İçmeler ve kaplıcaları: Siirt topraklarında çok sayıda kaplıca içme vardır. Bunların bir bölümünde, konaklama tesisi olmadığından ve ulaşım güçlüğü yüzünden yeteri kadar faydalanılamamaktadır. Başlıca kaplıcaları şunlardır:

Sağlarca (Billoris) Kaplıcası: Siirt'e 17 km mesâfede Botan Çayı kenarında Sağlarca köyündedir. Tesisleri mevcut olan kaplıca suyu banyo olarak, romatizma, nefrit, çocuk felci, deri hastalıkları, kronik iltihaplı üst teneffüs yolları hastalıklarına tavsiye edilir.

Lif Kaplıcası: Kışlacık köyü yakınındadır. Suyu Sağlarca Kaplıcasına benzer ve aynı şifâ özelliklerine sâhiptir. Yeterli konaklama tesisi yoktur.

SİKKE;

Alm. *Münze (f), Geldstück (n),* **Fr.** *Monnaie, pièce (f),* **İng.** *Coin.* Değeri devletçe garanti altına alınmış, üzeri hakkedilmiş metal parçası, mâdenî para. Devletin damgasını taşıdığı ve belli ölçüsü olduğundan alışverişte kolaylık ve îtimat sağlar. Târihî araştırmalar sonucu elde edilen sikkelerin en eskisi M.Ö. 8. asırda Anadolu'da Lidyalıların kullandıklarıdır. Bundan önce basılan sikkelerden bugüne kadar ele geçen olmamıştır. Zîrâ ilk insan ve ilk peygamber hazret-i Âdem zamânında altın üzerine para basılmış ve mâden ocakları işletilmişti.

Târihin muhtelif devirlerinde, devletler tarafından altın, gümüş ve bâzı mâdenlerden sikkeler, dövmek sûretiyle basılmış ve para olarak kullanılmıştır. Ticâret şehirlerinde kısa zamanda kullanılmaya başlayan sikkeler, darb sanatının ilerlemesine sebep olmuştur. Bu sanat M.Ö. 5. yüzyıldan îtibâren en yüksek seviyesine çıkmış ve sanatkârları da isimlerini sikkelere koymaya başlamışlardır. Muhtelif devirlerde kullanılan sikkelerden elde edilenler, yalnız arkeolojik değerden başka, önemli bilgileri de ihtivâ etmesi bakımından çok önemlidir. Sikkeler kullanıldıkları zamanların iktisâdî ve kronoloji alanlarının aynaları gibidir. Şehirlerin, devletlerin zenginliklerini ve durumlarını aksettirirler. Ayrıca belli bir sikkenin yayılma alanı, çıkaran ülkenin hâkimiyet sahalarını işâret eder. Arap gümüş sikkelerinin İskandinavya'da bulunması, Abbâsîler zamânında Müslümanların buraya kadar geldiklerini gösterir. Aynı zamanda bu derece yaygın olan sikkelerin, milletlerarası bir değer kazanarak kullanıldığının da alâmetidir.

Sikkelerin üzerindeki motifler, şekiller, portreler, yazılar bunların kimlerin zamânında basıldığını gösterir. Ayrıca insanların inançlarını, sanatlarını ortaya koyması bakımından da önemlidir.

İslâmiyetin ilk zamanlarında, Peygamberimizin sağlığında sikke basılmamış, Araplar arasında daha önceden de kullanılan paralardan istifâde edilmiştir. Ömer radıyallahü anh zamânında, Suriye'nin fethinden sonra, ilk defâ İslâmiyette sikke bastırılmıştır. On dört kırat olan bu paraların yüzlerine, kûfî yazısıyla yazılar yazılmıştı. İslâm ülkelerinde tedâvül eden, kullanılan Bizans paralarının üzerine propaganda maksatlı yazılar yazılması üzerine Halife Abdülmelik bin Mervân zamânında, üzerinde "Lâ ilâhe illallah vahdehu Muhammedün Resûlullah" yazılı altın sikkeler kestirilerek, Bizanslıların istismarı önlendi. Abdullah ibni Zübeyr'in hilâfeti zamânında, Mekke'de sikke bastırılarak bunların şekil ve nakışı bir intizama kondu.

Diğer İslâm devletlerinde değişik sikkeler bastırıldı. Sikke kestirmek, hükümdarlık alâmeti sayıldı. Osmanlılarda ise, ilk sikkeyi bastıran pâdişâhın Osman Gâzi olduğu kabul edilmektedir. Bu gümüş sikke, 15 mm çapında ve 0,68 gr ağırlığındaydı. Basıldığı yer ve târih belli olmayan bu sikkenin yüzünde "Darebe Osman bin Ertuğrul" ibâresi yazılıydı. Elde mevcut diğer en eski Osmanlı sikkesi ikinci Osmanlı pâdişâhı Orhan Gâzi tarafından bastırılmıştır. Bu gümüş sikke, Orhan Gâzinin cülûsunun üçüncü yılında Bursa'da basılmış ve "beyaz sikke" demek olan **akçe** tâbiri kullanılmıştır (Bkz. Akçe). Bu Osmanlı akçesinin bir tarafında "Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah" ibâresiyle etrâfında Ebû Bekr, Ömer, Osman, Ali'nin (radıyallahü anhüm) isimleri, diğer tarafında ise, Orhan bin

Osman yazılıydı. Ayrıca Osmanlıların mensup olduğu Kayı boyunun damgası da bulunuyordu. Orhan Gâziden sonra yeniden kesilen sikkelere, âit olduğu devletin kurucusu Osmânî kelimesi eklenerek Akçe-i Osmânî veya daha çok Osmânî ismi kullanılmaya başlanmıştır. Fâtih Sultan Mehmed Han zamânına kadar, kullanılan bu tür sikkelerin yanında ilk defâ **altın** olanı bastırıldı ve Sultânî adıyla anıldı. **Pul, fels, mangır** gibi adlarla anılan bakır paralar Sultan Birinci Murâd Han zamânında kesilmeye başlanmıştır.

Mevlevîlerin başlarına giydikleri serpuşa da sikke denir. Bunlar dövme yünden yirmi beş-otuz santim boyunda deve tüyü renginde olurdu. Bu sikkeler daha ziyâde Konya ve Bursa'da yapılırdı.

SİKLAMEN (Cyclamen);

Alm. *Alperveilchen,* **Fr.** *Cyclamen,* **İng.** *Cyclamen.* **Familyası:** Çuhaçiçeğigiller (Primulaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Çoğunlukla Akdeniz bölgesi.

Yumrulu çok yıllık otsu bitkiler. Bitki, ilkbahar veya sonbaharda pembemsi renklerde çiçekler açar. Yaprakları uzun saplı ve yürek şeklindedir. Çiçekleri tek tek, çiçek parçaları geriye doğru kıvrık duruşludur. Çoğunluğu Akdeniz'de yayılış gösteren 20 kadar türü vardır. Ülkemizde 10 türü bulunur ki bunlardan 4 türü sâdece Anadolu'da yayılış gösteren nâdir türlerdendir. Kıbrıs adasında da yabânî olarak bol miktarda yetişir. Taç yaprakları yukarı doğru dik ve hafif burulmuş olduğundan Kıbrıslılar tavşan kulağına benzetmişler ve bu adı takmışlardır. Siklamenin Kıbrıs'taki yaygın adı "tavşan kulağı"dır. Kültür çeşitlerine göre daha kibar bir yapısı ve hafif tatlı bir kokusu vardır. Çiçekleri bitki üzerinde de vazoda da dayanıklıdır. Haftalarca bozulmadan durur. Ocaktan îtibâren Kıbrıs dağlarında açan siklamen geniş topluluklar hâlinde bulunur ve görülmeye değer tablolar oluşturur.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin yumruları; kristalin saponin, cyclamin, nerol, farnesol, antosiyanin, nişasta, zamk, kokulu maddeler ve organik asitler ihtivâ eder. Bitkideki cyclamin çabuk emilir ve kuvvetli bir müshil etkiye sâhip olup, az miktarı dahi zehir etkisi yapar. Tâze yumrularının tıbbî miktarlarının üzerindeki miktarları, kusma ve kuvvetli ishalle ortaya çıkan tehlikeli zehirlenmeler yapar. Yumrusu domuzlar tarafından yendiği için **domuz turpu** diye anılır. Ayrıca **topalak, yersomunu** isimleriyle de bilinir. Bitkinin kültüre alınmış olanları güzel çiçekleri dolayısıyla süs bitkisi olarak kullanılır.

SİKLON;

Alm. *Zyklon, Wirbelsturm (m),* **Fr.** *Cyclone (m),* **İng.** *Cyclone.* Basınçları eşit olan noktalar üzerinde, havanın geniş bir dönme hareketine bağlı olarak teşekkül eden, genellikle dâirevî veya oval şekilli alçak basınç alanı. Meteorolojide siklon terimi, umûmiyetle 80-1600 km çaplı alçak basınç alanları için kullanılır. Ancak halk küçük çaplı, fakat sert hava hareketlerine de siklon adı vermektedir. Meteorologlar; tropikal siklonlar, ekstratropikal siklonlar olmak üzere siklonları iki ayrı grupta mütâlaa ederler.

Tropikal siklonlar dönme hızları çok fazla, yarıçapları ise çok küçük olan anaforlardır. Tropikal siklon türlerinden olan tifon Uzakdoğu'da, hurrikanlar ise dünyânın her yerinde görülür. İkinci tip olan **ekstratropikal siklonlar** orta ve yüksek paralellerde meydana gelen yağmur veya kar menşeli siklonlardır. İki siklon tipi arasındaki en belirgin fark, tropikal siklonların sıcaklık yapısının homojen oluşudur.

Her iki tür siklonun hareketleri, Kuzey Yarım Küresinde saat yönünün aksinde, Güney Yarım Küresinde ise saat yönündedir. Siklonlar yüksek basınç alanlarında **antisiklon** olarak cereyan eder.

Ekstratropikal siklonlar genellikle büyük hava hareketleri meydana getirerek, batıdan doğuya doğru hareket ederler. Ekstratropikal bir siklonun teşekkül edişinin en iyi habercisi, güneybatıdan esmekte olan siklon öncesi rüzgârın yönünü kuzeydoğuya çevirmesi, bulutlanmanın artması ve basınçta hissedilir bir düşüş olmasıdır. Siklon teşekkül ederken, sıcak hava yükselerek yerini soğuk havaya bırakır. Çok küçük çaplı olan tropikal siklonların teşekkülünü çıplak gözle tespit etmek imkânsız olduğundan bu hususta peyk, uçak veya meteorolojik balonlardan faydalanılır.

Dünyânın en büyük siklonik merkezleri Kuzey Atlantik, Kuzey Pasifik, İzlanda ve Aleut Adaları üzerlerindeki alçak basınç alanlarıdır. Yaz geldiği zaman alçak basınç alanlarının karalar üzerine kayması ile, siklonlar da yer değiştirir. Yazın en mühim siklonik alan, Büyük Sahra, Kızıldeniz, Anadolu, Kuzey Hindistan ve Burma ile basra Körfezini içine alan geniş bir bölgedir. Ekvator üzerinde ise dâimâ mevcut olan ve Kuzey-Güney Yarımkürelerine âit okyanuslarda, antisiklonları birbirinden ayıran bir kuşak vardır.

Sanâyideyse akışkanları temizlemek için, akışkan siklonlu bir kaptan geçirilir. Bu sırada sıvının içinde bulunan maddeler yoğunluk farklılığı yüzünden sıvıdan ayrıldıklarından istenilen temizlik temin edilmiş

olur. (Bkz. Merkez ve Merkezkaç Kuvveti)

SİKLOTRON;

Alm. *Zyklotron (n),* **Fr.** *Cyclotron (m),* **İng.** *Cyclotron.* Helyum çekirdeği veya proton gibi ağırca yüklü tânecikleri, aşırı büyük gerilimler gerektirmeden yüksek hızlara çıkarmakta kullanılan, manyetik rezonanslı hızlandırıcı cihaz. 1931'de Lawrence ve Livingston tarafından geliştirilmiştir. Bu cihaz sâyesinde hızlandırılan yüksek enerjili tânecikler, atom çekirdeğini parçalayarak yapısını incelemek veya değiştirmek için kullanılır.

Siklotronda D harfine benzedikleri için "de" denilen iki elektrod bulunur. Bunlar bir çapı boyunca ikiye bölünmüş yassı bir silindirik kutunun iki parçası şeklindedirler. Birkaç metre çapında olan bu elektrotlar havası boşaltılmış, bir dış kabın içinde birbirinden tamâmen yalıtılmış bir halde bulunurlar. Bütün sistem şiddetli bir manyetik alanın içinde bulunacak şekilde, büyük bir elektromıknatısın kutupları arasındadır.

De elektrotlarına, bunların arasındaki boşlukta hızla değişen bir alan meydana getirecek şekilde, yüksek frekanslı değişken gerilim uygulanır. Elektromıknatısın meydana getirdiği manyetik alan bu elektrikî alana diktir.

Hızlandırılacak olan yüklü tânecikler "de"ler arasında siklotron aralığında serbest bırakılır. Aralıktaki elektrikî alan, tâneciği hızlandırarak "de"lerden birine doğru fırlatır. "de"ye belirli bir hızla, manyetik alana dik olarak giren tânecik "de"nin içinde dâirevî bir yörünge tâkip eder ve dönüp tekrar aralığa gelir. Tânecik tam aralığa geldiği anda "de"ler arasındaki elektrikî alan yön değiştirecek olursa, hareket yönünde uygulanan ikinci bir itme dolayısıyla yeniden hızlandırılır. Böylece tânecik yarım dâire çizip aralığa her gelişinde elektrikî alanın yönü değiştirilerek yeni bir itmeye tâbi tutulursa gittikçe daha fazla hız kazanır.

Çapı birkaç metre olan siklotronlar gerçekleştirilmiştir. Bu durumda düzgün bir manyetik alan elde etmek için kullanılan, elektromıknatıs da uygun büyüklükte tutulmalıdır. Ağırlığı binlerce tonu bulan böyle bir cihazla, tânecikler kullanarak 100 MeV (milyon elektron volt) dolaylarında enerji elde etmek mümkündür.

SİLÂH;

Alm. *Waffe (f),* **Fr.** *Arme (f),* **İng.** *Weapon, arm.* İnsan ve hayvanlara karşı savunma ve taarruz için kullanılan araç. İnsanlar savaşmak ve avlanmak için kendi organlarını yeterli görmeyip, ilk zamanlardan beri yardımcı âletler kullandı. Kesici, vurucu, neticede çeşitli şekillerde tahrip edici özellikleri olan ve dünyânın değişik yerlerinde değişik isim ve tipleri bulunan silâhlar, basit şekillerden başlayarak günümüze kadar büyük gelişmeler kaydetmiştir. Barutun bulunuşuyla ateşli silâhlar, teknolojik gelişmelere paralel olarak kimyevî, biyolojik, meteorolojik, aküstik, kozmik, nükleer ve soğuk harp silâhları gibi çeşitli boyutlar kazandı.

Ateşsiz silâhlar: En basit ateşsiz silâh, taş ve sopadır. Zamanla silâhın tahrip gücünü arttırmak için, keskin ve sivri uçlu âletler yapılarak gürz, bıçak, kılıç, mızrak, kargı, ok, cirit, bumerang, kalkan, zırh, mancınık, koçbaşı, hançer, balta, kama ve bunlara benzer pekçok çeşitte silâh geliştirildi. Bunların savaşta en yaygın olanı kılıçtı. Meç, şimşir, gaddare, yatağan gibi çeşitleri vardı. Ateşli silâhların bulunuşuna kadar yaygın olarak kullanılan diğer bir silâh oktu. Mancınık, gülleleri ve büyük okları fırlatmaya yarayan bir âletten çok bir mekanizmaydı. Günümüzde hâlâ kullanılmakta olan kasatura, tüfeğin ucuna takılan dürtücü ve kesici ateşsiz bir silâhtır. Koçbaşı, ucunda demir bir koçbaşı bulunan asılı bir kirişten ibârettir. Kale kapılarını yıkmak için kullanılır. (Bkz. Kılıç, Kargı, Ok, Cirit Oyunu, Bumerang, Kalkan, Zırh, Mancınık, Hançer)

Ateşli silâhlar: Doğu ülkelerinde bulunan barutun, Ortadoğu ve Avrupa'ya geçmesiyle ateşli silâhlarda da önemli gelişmeler oldu. Suriye'den Bizans'a geçen bir ateşli silâh şaşkınlıkla karşılandı. Çok eskiden beri Asya'da **Türkler** ve **Çinliler** tarafından kullanılan **barut** sonradan roket, top ve tüfek gibi silâhlarda kullanılmaya başlandı. Selçuklu ve Osmanlılar döneminde bu tür silâhlarda büyük gelişmeler kaydedildi. Kosova Meydan Muhârebesinde ve özellikle Fâtih Sultan Mehmed Han tarafından, İstanbul'un fethinde toptan büyük ölçüde faydalanıldı. Yavuz Sultan Selim Han zamânında, tüfek orduda yaygın bir şekilde kullanılmaktaydı. Top namlularına ilk yivi veren de Yavuz Sultan Selim Handır. O zamanlar top tekniği Avrupalılardan çok üstündü.

Zamanla büyük değişikliğe uğrayan ateşli silâhlar, mermi veya roket atan tabanca, tüfek, top, havan gibi çeşitli adlar altında, değişik vasıflara sâhip birçok çeşitlere ayrıldı. Bunların herbirinin kullanılma gâyesine göre özellikleri vardır. Ayrıca bunların makineli, yarı otomatik tipleri gelişti.

Güdümlü mermiler, deniz hedeflerine karşı kullanılan torpidolar, çeşitli tipteki bombalar, roketler ve

mayınlar da ateşli silâhlar grubuna dâhil edilebilir. Kara, deniz ve hava birliklerince kullanılan bu silâhların bâzısı taarruz, bâzısı savunma, bâzısı da hem taarruz hem de savunma gâyesi güder. Meselâ uçaklarda taarruz için kullanılan makineli tüfek, top, roket, güdümlü mermi ve çeşitli bombalar bulunabildiği gibi uçaklara karşı savunmada kullanılan güdümlü uçaksavar silâhları da vardır. Yine zırhlı bir savaş aracı olan tankta kullanılan makineli tüfek, top, roket, alev makineleri, sis ve gaz makineleri yanında tanklara karşı kullanılan tanksavar topları, roketleri, bombaları, füzeleri bu silâhların değişik gâyelerde kullanılmasına misaldir. (Bkz. Top, Tüfek, Roket, Tabanca, Havantopu, Mermi, Bomba, Mayın, Füze, Torpido)

Kimyevî silâhlar: Kimyevî maddelerin yakıcı, öldürücü, tahrip edici ve sis hâlinde gizleme özelliğinden faydalanılan silâhlardır. Uçaklardan püskürtülerek, bombalarla, gaz havanlarıyla vb. değişik yollarla havaya karıştırılan **savaş gazları,** hedefteki canlılarda öldürme ve benzeri tahribatlar yapar. Gizlemede kullanılan sis silâhları, zehirleyici bir özelliği olmamasına rağmen yangın maddeleri, yandığı yerde zararlara yol açar. Bu maddelerin hedefe saçılmasında değişik usûller kullanılır. (Bkz. Kimyâsal Silâhlar)

Biyolojik silâhlar: Düşmanı tahrip edici biyolojik maddelerdir. Çok tehlikeli bir silâhtır. Düşman mıntıkasına atılan **mikroplarla** çeşitli hastalıkların ortaya çıkmasına dayanan bu silâhın yapımı kolay, fakat karşı tedbirleri çok zordur. Bu sebeple 1947'de milletlerarası alınan bir kararla bu silâhların yasaklanması üzerine çalışmalar yapılmaktadır. (Bkz. Biyolojik Savaş)

Nükleer silâhlar: Atom çekirdeğinin parçalanması (fisyon) veya küçük atomların birleşmesi(füzyon) neticesinde meydana gelen büyük miktardaki enerjiden, faydalanılarak yapılan a**tom** ve **hidrojen bombası** gibi silâhlardır. Bu silâhların **yakıcı, yıkıcı, ışık** ve **radyasyon** gibi dört türlü tesiri vardır. En önemlisi radyasyondur. Alfa, beta, gamma radyasyonu olmak üzere üç türlü olan bu tesirin en tehlikelisi ise gamma ışınlarıdır. Patlama noktasından bir kilometre mesâfede öldürmeye, bunun dışındaki mesâfelerde ise çeşitli hastalıklara sebep olur. Bu silâhlar, uçaklar tarafından veya pilotsuz uçaklarla, nükleer başlıklı füzelerle ve nükleer toplarla atılabilir (Bkz. Atom Bombası, Hidrojen Bombası, Nötron Bombası).

Diğer silâhlar: Her ne kadar bir silâh olmamakla birlikte, üzerlerinde çeşitli silâhlar taşıyan ve birer savaş aracı olan uçakları, gemileri, denizaltıları, uçak gemilerini, tankları da komplike ve dolaylı bir silâh olarak kabul etmek mümkündür. Barış zamanlarında politik ve istihbarat faaliyetleriyle kültürel ve sosyal yapı üzerinde tahribat yapmak için kullanılan usuller ve yapılan işler de bir silâhtır. Savunmada bir vâsıta olarak kullanılan radar, sonar gibi sistemler, lazer ve uzay araçları da birer silâh grubu teşkil ederler. (Bkz. Uçak, Gemi, Denizaltı, Uçak Gemisi, Tank, Radar)

SİLAHLI KUVVETLER (ORDU);

Alm. *Streitkräftel (Heer Marine, Luftwaffe),* **Fr.** *Les forces armèes,* **İng.** *The armed forces.* Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerine bağlı birliklerin, ayrıca bunları tamamlayan yurtiçi savunma birliklerinin (Jandarma vb.) genel ifâdesidir. Bir devletin silahlı kuvvetlerinin bütünü. Günlük konuşmalarda kullanılan "Ordu" kelimesi Silahlı Kuvvetler mânâsına kullanılmaktadır.

Târih boyunca, devletlerin kuruluş gâyelerine göre Silahlı Kuvvetleri, orduları büyük değişiklikler göstermişlerdir. İlk ordunun ne zaman teşekkül ettiğine dâir elde kesin bilgiler yoktur. Mısır ve Mezopotamya'da mîlâttan çok önceleri kurulan şehir devletlerinin ilk orduyu teşkil ettikleri tahmin edilmektedir. Sümerlerin ilk düzenli orduya sâhip olmaları M.Ö. 4000 yıllarına rastlar. Hammurabi Kânunları'nda M.Ö.2000 yılı başlarındaki Babil'deki ordu teşkilâtı hakkında bilgi vardır. Hititlerde, Mısırlılarda Asurlar ve İranlılarda o günkü şartlara göre mükemmel teşkilâtlanmış ordular vardı. Atinalıların, Ispartalıların, Kartacalıların ve Romalıların ordu teşkilâtları değişik olmuş her ülke kendine has ordular teşekkül ettirerek hâkimiyetlerinin devamını sağlamışlardır.

Orduların gelişmeleri; devletlerin ekonomik sistemlerine, halkın sosyal yapısına ve târihine bağlı olmuştur. Orduya duyulan sarsılmaz îtimâd, onun, bağrından çıktığı halkın sosyal yapısına olan bağlılığıyla ölçülür.

Devletler arasındaki anlaşmazlıkların çözüm şekli devamlı olarak orduların ağırlıklarını ortaya koyması ile netîcelenmiştir. Günümüzde de modern orduların teşekkülü, devletlerin siyâsi, ekonomik, teknoloji alanlarındaki gücüne bağlıdır. Her türlü harp vâsıtalarının yapıldığı 20. yüzyıl sonlarında; modern silahlarla donatılmış milletlerin orduları o devleti siyâset alanında söz sâhibi yapmakta, ideallerinin yerine getirilmesinde esas unsuru teşkil etmektedir. (Bkz. Türk Silahlı Kuvvetleri, Ordu)

SİLİKATLAR;

Alm. *Silikate,* **Fr.** *Silicates,* **İng.** *Silicates.* Yerde ve diğer gezegenlerde yaygın olarak rastlanan

silisyum-oksijen bileşikleri.

Yerkabuğunun yaklaşık % 95'ini oluşturan silikatlar korkayaçların büyük bölümünün temel bileşenleridirler. Altı yüz kadar silikat minerali bilinmektedir. Bunların arasında yalnızca feldispatlar, amfiboller, piroksenler, mikalar, olivinler, fedispatoitler ve zeolitler kayaçların oluşumunda önem taşır.

Bütün silikat minerallerinin temel yapısal birimi, merkezinde bir silisyum atomu, köşelerinde ise silisyum atomuna bağlanmış dört oksijen atomu bulunan düzgün bir dörtyüzlüdür. (Bkz. Feldispat, Amfibol, Piroksen, Mika)

Suda çözünmeyen silikatların çoğundan cam eşyâ ve emâye, çanak, çömlek, porselen ve başka seramik malzemelerin üretiminde faydalanılır. Su camı olarak bilinen sodyum silikatlar sabun yapımında, ahşap malzemenin çürümesini önlemede, yumurtaların saklanmasında, çimento olarak ve boyalarda kullanılır.

SİLİKON;

Alm. *Silikon (n),* **Fr.** *Silicone (m),* **İng.** *Silicone.* Silisyum, oksijen ve muhtelif hidrokarbonlar ihtivâ eden, çok sayıdaki sentetik (sun'î) polimerlerden biri. Silisyum, elektron yapısı dolayısı ile devri sistemdeki yeri îtibârıyla kimyâsal özellik bakımından karbona benzer. Bu yüzden çok çeşitli bileşikler verebilir. Bu bileşiklerine silisyumdan dolayı silikon adı verilir. Bu bileşiklerde silisyum, oksijen köprüleriyle birbirlerine bağlanmaktadır. Ayrıca silisyuma halojen, alkil veya aril grupları da bağlanarak, halkalı yâhut zincir yapıda bileşikler meydana gelebilmektedir. Meselâ, metilklorür (CH_3Cl), bakırın katalitik etkisi altında 300°C'de silisyum ile reaksiyona girerse dimetil diklorsilan elde edilir:

$$\begin{array}{c} CH_3 \\ | \\ (Cl\text{-}Si\text{-}Cl) \\ | \\ CH_3 \end{array}$$

Bu madde de, su ile reaksiyona girdiği zaman;

$$\begin{array}{c} CH_3 \\ | \\ HO\text{-}Si\text{-}OH \\ | \\ CH_3 \end{array}$$

aramaddesini meydana getirir ki, bunun da polimerize edilmesinde, dimetil silikon polimeri:

$$\begin{array}{c} CH_3 \\ | \\ [\text{-}Si\text{-}O\text{-}] \\ | \\ CH_3 \end{array}$$

meydana gelir. Bu polimer en basit silikonlardan biridir.

Silikonların molekül ağırlığı ve yapı bakımından çok çeşitleri vardır. Basit silikonlar ince ve şeffaf sıvılar olduğu hâlde, uzun zincir ve dallanmış yapıdaki silikonlar oldukça viskos (ağdalı) tur. Kısa zincirli ve küçük moleküllü silikonlar kaydırıcı yağlar olarak kullanılır. Daha uzun zincirli olanlar kauçuk özelliğindedir. Kauçuk özelliğinde olan silikonların molekül yapıları oldukça karmaşıktır.

Kullanılışı: Silikonların çok çeşitleri yapılabilmektedir. En çok kullanılan silikonlar dimetil silikonlardır. Yine dimetil ve difenil türevlerinin kopolimerleri de çok kullanılanlardandır. Genellikle silikonlar ısıya, neme karşı dirençli olup, diğer kimyâsal maddelerle reaksiyona girmez. Silikonlar fevkalâde elektrik izolatörüdür (yalıtkanıdırlar). Sıcaklığın çok fazla değişiklik gösterdiği ortamlarda yağlayıcı olarak kullanılırlar. Yine moleküldeki hidrokarbon gruplarına bağlı olarak silikon, yağ, gres, soğutucu, köpük önleyici, metalleri neme karşı koruyucu, kauçuk, reçine ve sırlayıcı olarak kullanılır. Fizyolojik olarak da inert olan silikonlar tıpta protez maddesi olarak çok büyük önem taşırlar. Silikon kauçukları düşük sıcaklıklarda esnekliğini koruması bakımından önemlidirler.

SİLİKOZ (Bkz. Silis)

SİLİNDİR;

Alm. *Zylinder (m); Rolle, Walze (f),* **Fr.** *Cylindre (m),* **İng.** *Cylinder; roller (for road-making).* Geometrik bir cisim. Bir dikdörtgenin bir kenarı etrâfında döndürülmesiyle elde edilir. Bu silindire dik veya dönel silindir denir. Alt ve üst tabanı dâiredir. Soba borusu dik silindire bir örnektir.

Matematikte silindirin genel tanımı şöyledir: Düzlemsel bir eğriyle bu eğrinin düzleminde bulunmayan bir doğru verildiğinde, dâimâ bu doğruya paralel kalmak şartıyla eğriye dayanarak hareket eden bir doğrunun taradığı yüzeye silindirik yüzey denir. Bu silindirik yüzeyle, bu yüzeyi kesen paralel iki düzlemin sınırladığı cisme silindir denir. Silindir yüzeyini meydana getiren doğrulardan herbirine anadoğru denir.

Silindire, taban eğrisine göre isim verilir. Eğri dâire ise **dâirevî silindir,** elips ise **eliptik silindir** denir. Silindirik yüzey için taban eğrisinin kapalı olması gerekmez. Parabolik silindir, hiperbolik silindir, birer silindirik yüzeydir. Dairevî silindirin ana doğrusu tabana dik değilse böyle silindire **eğik silindir** denir.

Taban yarıçapı “r”, yüksekliği “h” olan bir dik silindirin **alan** ve **hacim formülleri** şöyledir:

Yan alan: $Y=2\pi rh$

İki taban alanı: $2G=2pr^2$

Bütün alanı: $S=Y+2G=2prh+2pr^2=2pr\ (h+r)$

Hacmi: $V= p\ r^2.\ h$

Bayındırlıkta: Bir şasiye monte edilmiş, tekerlek vazîfesi gören bir veya birkaç büyük mâdenî silindirden meydana gelen ve toprağı, şoseleri kaplayan malzemeyi sıkıştırmak ve ezmek için kullanılan, dökme demirden yapılmış büyük ağırlığa, şeklinden dolayı silindir adı verilir.

Otomobilde, tekstil ve kâğıt sanâyiinde çeşitli silindirler kullanılmaktadır.

SİLİS;

Alm. *Kieselerde (f),* **Fr.** *Silice (f),* **İng.** *Silica.* Silisyum dioksit (SiO_2) olarak da bilinen ve tabiatta bol miktarda, serbest kuvars hâlinde veya silikatlarla birleşmiş olarak bulunan bir bileşik. Silis renksiz, tatsız ve fizyolojik olarak inert bir maddedir. Suda, birçok asit veya alkalide çözünmez. Ancak hidrojen florürde ve çok yavaş olarak sıcak fosforik asitte çözünür.

Silis kristalleri sert ve saydam olup yaklaşık 1600°C’de erir. Silis tabiatta çeşitli kristal yapıya sâhip olarak bulunur. Meselâ kuarts, hekzagonal; kristobalit, tetragonal ve tridimit, triklinik hâldedir. Silis bâzı metal oksitlerle birleşerek kıymetli taşları meydana getirir. Silis; cam, su camı, seramik, sır, ateşe dayanıklı malzemeler, pota, zımpara, beton, harç, silisyum karbür ve diğer silisyum bileşiklerinin yapımında kullanılır. Toz hâlindeki silis, eczâcılıkta, kozmatikte, kâğıt sanâyiinde reçineden plâsik yapımında, ısı izolasyonunda dolgu maddesi olarak kullanılır.

Silikoz: Ekseriyâ mâden ve taş ocaklarında çalışan işçilerle, çömlekçilerde görülen ve silis tozlarının teneffüs edilmesiyle ortaya çıkan bir akciğer hastalığıdır. Çalışılan yerdeki toz yoğunluğuna göre 3-5 yılda veya 20 yıl kadar bir zaman sonra belirtileri ortaya çıkar. Çapı yaklaşık 5 mikrondan az olan silis tânecikleri akciğerlerde bronşiyollere kadar varır. Burada hava keseciklerinde makrofazlar tarafından tutulur. Daha sonra makrofazların parçalanması ve enzimlerin açığa çıkmasıyla akciğer dokusunda yumrular oluşur. Böylece akciğerlerin esnekliği azalır ve teneffüs güçlüğü ortaya çıkar. Başlıca belirtiler öksürük, kanlı balgam ve teneffüs güçlüğüdür.

SİLİS JELİ;

Alm. *Entfeuchter,* **Fr.** *Silicagel,* **İng.** *Silicagel.* Silisin (SiO_2) oldukça gözenekli, kristâl yapılı olmayan biçimi. Silika jeli de denir. Su camı çözeltisi asitle muâmele edilirse su ihtivâ eden bir jel meydana gelir. Jeldeki su dikkatlice buharlaştırıldığında gözenekli bir kütle olan silis jeli elde edilir.

Gazların ve sıvıların neminin tutulmasında, sıvıların koyulaştırılmasında, boyaların ve ince sun’î katmanların yüzeyinin matlaştırılmasında ve daha birçok alanda kullanılır. Ayrıca, gözenekli özelliğiyle gaz maskelerinde, kimyâsal analizler için kromatografilerde vs. kullanılır.

SİLİSİK ASİT (Bkz. Silisyum)

SİLİSYUM;

Alm. *Silizium (n),* **Fr.** *Silicium (m),* **İng.** *Silicon.* **Si** sembolüyle gösterilen, ametal karakterli kimyâsal bir element. Yıldız ve meteorlarda da çok bulunan silisyum, dünyâ kabuğunun yüzde 27,6 sı gibi büyük bir kısmını meydana getirir. Dünyâda bulunan elementler içinde oksijenden sonra ikinci sırayı alır. Hayvan iskeletlerinde, bitki dokularında, denizlerde yaşayan diatomların hücrelerinin duvar yapılarında da bulunur. Normal olarak tabiatta serbest halde bulunmaz. Fakat hemen hemen bütün kayaçlarda, kum, kil ve topraklarda ya silis (SiO_2) hâlinde veya oksijen ve alüminyum, mağnezyum, kalsiyum, demir, sodyum, potasyum gibi başka elementlerle oluşturduğu silikatlar hâlinde bulunur. İlk olarak 1826 senesinde İsveçli kimyâger Jakop Berzelius tarafından element olduğu fark edildi.

Özellikleri: Peryodik tabloda IV A grubunda yer alır. Atom numarası 14, atom ağırlığı 28,086 olup kristal haldeyken siyahtan griye değişen renge sâhip sert ve kırılgan bir yapıdadır. Yoğunluğu 2,33 g/cm^3 ve Mohs skalasına göre sertliği 7'dir. Silisyum 1410°C'de erir ve 2355°C'de kaynar. Elektriği iletme özelliği zayıf olup, ısıyla genleşme derecesi de azdır. Silisyumun birçok fiziksel ve kimyâsal özelliği karbonunkine; yapısı elmasınkine benzer.

Si-28, Si-29 ve Si-30 olmak üzere üç kararlı izotopu ve dört radyoaktif izotopu bilinmektedir. Elektron düzeni $1s^2\ 2s^2\ 2p^6\ 3s^2\ 3p^2$ şeklinde olup bileşiklerinde 4+ değerlikli olabilir. Kimyâsal yönden aktif bir element değildir.

Kullanılma alanları: Silisyumun **elektrik sanâyiinde** önemi büyüktür. Saf silisyum, bor, galyum, fosfor ve arsenik ile doyurularak transistör, diyod ve diğer yarı iletkenlerin îmâlinde kullanılır. **Metalurjide** indirgeyici, çelik, pirinç ve bronz üretiminde alaşım elemanı olarak istifâde edilir. % 15 silisyum ihtivâ eden çelik alaşımı, aside dayanıklı kapların îmâlinde kullanılır. Endüstriyel öneme sâhip silikonlar; silisyum, oksijen, karbon ve hidrojenden sentetik olarak üretilen organosilisyum oksitlerdir. Yüksek sıcaklıklara dayanıklı ve inert olduklarından yağlayıcılarda, hidrolik sıvılarında, su geçirmeyen malzemelerde, vernik ve emâyelerde kullanılırlar.

Silisik asit: Silisyumun önemli bileşiklerinden biri. Kimyâsal formülü $Si(OH)_4$ olup, moleküllerin birbirleriyle kolayca kondenzasyon tepkimesine girmesi neticesinde, su açığa çıkar ve zincir yapısında polimerler veya üç boyutlu örgüler teşekkül eder. Silisik asit, alkoller veya silisyum tetraklorür ile meydana getirdiği esterler kararlı sıvılardır. Isıyla bozunmazlar; ısı transfer vâsıtası olarak, hidrolik sıvıları ve yağlayıcı olarak kullanılırlar.

SİLİSYUM KARBÜR (Bkz. Karborondum)

SİLO;

Alm. *Silo, Gärfutterbehälter (m),* **Fr.** *Silo (m),* **İng.** *Silo.* Zirâî mahsullerin daha sonra kullanmak üzere saklandığı beton, çelik, ahşap veya kargir, toprak altında veya toprak üstünde inşâ edilmiş depolar. Tahılların toplandığı silolar, taşıma ve yükleme kolaylığı bakımından genellikle liman ile demiryolları yakınlarında ve ulaştırma şebekesi üzerinde bulunur. Yer altında veya yer üstünde uygun bir materyalden (saçtan veya betondan) yapılırlar. Tahıl siloları sıcaklığı ve rutubeti ayarlanabilen silolardır.

Kök ve yumru siloları; dâimî ve geçici olmak üzere iki tiptir. **Dâimî silolar** taştan veya betondan yapılır. Havalandırma için yeterince hava deliği bırakılır. **Geçici silolar;** tarlada zemini sağlam bir yere ürünler yığılarak silolanır.

Pancar küspesi siloları; şeker fabrikalarının artığı olan, küspenin hayvan yiyeceği olarak uzun zaman kullanılmasını mümkün kılan silolardır. Bu siloların özelliği, küspenin hava almasını engelleyerek ekşimesini önlemesidir.

Yeşil ot siloları (slaj siloları); tâze, biçilmiş yeşil otların preslenerek balyalanması, bilâhare mayalanması sonucu elde edilen slajın saklanmasında kullanılan silolardır.

Türkiye'de silo yapımı 19. yüzyılın ikinci yarısında, ahşap silolarla başladı. Daha sonra tuğla ve beton silolar yapılmaya başlandı. 1950'lerden sonra çelik siloların yapımına geçildi. Türkiye'de silolar daha ziyâde, Toprak Mahsulleri Ofisi eliyle yapılmaktadır. Bunun yanında az da olsa özel sektöre âit silolara da rastlanmaktadır.

Büyük stokların ve ürünü uzun zaman bekletmenin lâzım olduğu yerlerde ısı ve rutubeti az geçirmesinden dolayı, beton silolar tercih edilir.

SİMETRİ;

Alm. *Symmetrie (f), Ebenmass (n),* **Fr.** *Symétrie (f),* **İng.** *Symmetry.* Birden çok eleman arasındaki ebat, şekil ve pozisyon bakımından benzerlik, ahenk. Simetri insanlığın tabiatında mevcuttur. İyi-kötü, güzel-çirkin, derin-sığ gibi özellikler simetrinin tabiî bir görüntüsüdür. Benzer şekilde insan vücudunun sağ ve sol organları vücudu ikiye ayıran düzleme göre simetriktir. Simetri, esas olarak şekil ve pozisyon benzerliğine dayanan geometrik simetriyi ifâde eder.

Geometrik simetri ya bir noktaya, bir doğruya, bir düzleme veya radyal bir doğruya göre olur. Bir doğru üzerindeki, bir noktaya eşit uzaklıktaki iki nokta, bu noktaya göre simetriktirler. Bu iki noktanın bir doğruya(eksene) veya düzleme göre simetrik olmaları için, doğruları birleştiren doğru parçasının simetri ekseni veya simetri düzlemine dik olması ve noktaların bu eksen veya düzleme uzaklıkları eşit olması gerekir. Simetrik noktalar bir düzlemsel şekil veya uzayda bir cisim de olabilir. Bu durumda cisim veya şeklin benzer noktalarının, noktalar için târif edilen simetriklik özelliklerine sâhip olması gerekir. Bu tür simetriye, bir cismin aynadaki görüntüsü ve kendisi arasındaki simetriye benzediğinden **yansıma simetrisi** denir. Çünkü aynadaki görüntünün ayna düzlemine uzaklığı cismin uzaklığı kadardır. Meselâ I, M, T harfleri tam ortalarından dik olarak geçen düzleme göre simetriktirler. E harfi ise tam ortasından yatay olarak geçen düzleme göre simetriktir. Oysa R harfinin hiçbir **simetri ekseni** veya **düzlemi** yoktur.

Bâzı şekillerin yansıma simetrisi olmayabilir, fakat bir eksen etrâfında döndürüldüğünde yarım veya tam devir sonra tekrar orijinal şeklini alır. Meselâ S harfi tam ortasından geçen yatay ve düşey eksenler etrafında bulunduğu düzlemde yarım devir, yâni 180 derece döndürülürse tekrar aynı şeklini alır. Devir tamamlanınca tekrar ilk şeklini alır. Yâni bir devirde iki defâ esas şeklini alır. Bu dönme eksenine bu sebeple **iki katlı simetri ekseni** denir.

H harfinin de buna benzer hem iki katlı simetri ekseni, hem de düşey ve yatay simetri düzlemi vardır. Birçok geometrik şeklin de simetri elemanı diye adlandırılan birden fazla **simetri düzlemi** ve **simetri ekseni vardır.**

Meselâ **küpün** üç tâne dört katlı, dört tâne üç katlı, altı tâne iki katlı simetri ekseni ve dokuz tane de simetri düzlemi vardır. **Koninin** ekseni sonsuz katlı bir dönme simetri eksenidir. Bu eksenden geçen her düzlem de simetri düzlemidir. Silindirde koniye ilâveten silindir eksenine tam orta kısmından dik olan bir simetri düzlemi ve bu düzlemde bulunan ve silindir eksenini kesen doğrulardan ibâret olan sonsuz sayıda iki katlı **dönme simetri ekseni** vardır. **Kürede** ise merkezden geçen bütün doğrular dönme simetri ekseni, bütün düzlemler ise yansıma simetri düzlemidir.

Düzgün sekiz yüzlü, elipsoid ve diğer bütün geometrik şekillerin kendilerine has simetri eksenleri ve düzlemleri vardır. Dönme simetrisi basit döndürme hareketiyle elde edilmekte, yansıma simetrisiyse optik yansıma kâidelerine göre incelenmektedir. **Beş köşeli bir yıldız** ekseni etrafında bir dönüş yaptırıldığında beş defâ aynı orijinal şeklini alır. Yâni beş katlı bir dönme simetri ekseni vardır. Bunun yanında beş tâne de yansıma simetri düzlemi vardır.

Matematikçiler tarafından döndürme, yansıtma ve öteleme gibi bir işlem neticesinde değişmeme olarak kabul edilen geometrik simetri yanında biyoloji, kimyâ gibi sahalarda fonksiyonel ve daha pekçok bakımdan simetriden bahsetmek mümkündür.

SİMYÂ;

Alm. *Alchimie (f),* **Fr.** *Alchimie (f),* **İng.** *Alchemy.* Topraktan gümüş ve altın yapmayı gâye edinen bir **büyü çeşidi.** İbrânice'de "sim ye" şeklinde ve Allah'ın ismi mânâsında olan bu kelime, Arapça'ya simyâ olarak geçmiş olup, **sihir ve büyücülükle** uğraşanların ilmine denir. Sihir yapanların, yâni büyücülerin kullandığı terkipleri, maddeleri, yağları ve sıvıları bildiren bir ilim dalıdır. Simyâ ilmiyle uğraşanların sihri, bugünkü **hipnotizma** gibidir. İbn-i Haldun, kitabında simyânın sihrin üçüncü sınıfı olduğunu söyler. Simyâcılar, harflerin gizli kuvvetlerinin olduğunu bildirirler. Bir varlığın özünü anlamak için **bâzı harf ve sayıları bilmek** gerektiğini savunurlar.

Ortaçağlarda **hurûfilik** vs. gibi bâzı bozuk îtikâtlı gruplar, simyâ ile uğraşmışlardır. Bu ilimden, yâni hipnotizmadan faydalanarak kendilerini evliyâ gibi gösterip, temiz Müslümanları, içine çekmeye ve maksatları uğrunda kullanmaya çalışmışlardır. Ancak hakîkî İslâm âlimleri bunların bozukluklarını ortaya koyduklarından taraftarları pek fazla olmamıştır.

Kimyâ ilmi ile simyâ ilmi, bilgisi az olanlar ve maksatlı kimseler tarafından çok defâ birbirine karıştırılmaktadır. Halbuki kimyâ ilmi simya ilminden çok farklıdır. İslâm dünyâsında birçok büyük kimyâger yetişmiş ve kimyâ ilmine âit kıymetli eserler yazılmıştır. Batıdaki kimyâ bilginleri asırlar boyunca bu eserleri okuyarak yetişmişlerdir. Ancak misyoner zihniyetiyle yazılan batı menşeli bâzı eserlerde hem Hıristiyanlığın propagandasını yapmak, hem de batı gençliğinin Müslümanları ve İslâmiyeti tanıyıp öğrenmelerine mâni olmak için Müslüman kimyâcılar, simyâcı olarak tanıtılmaktadır.

Müslüman kimyâcıların kitaplarını, okuyan batılı fen bilginleriyse, hakîkatı görmekte ve eserlerinde yazmaktadırlar. Meselâ İbn-i Hayyan (Paris 1928) adlı yayınında, Müslüman fen âlimlerinden Câbir'in, 8. yüzyılda yaşadığını, İmâm-ı Câfer-i Sâdık'ın talebesi olduğunu, modern kimyânın kurucularından sayılmasının gerektiğini, kendisinin Boyle ve Lavoisier ile kıyaslanabilecek değerde bulunduğunu belirtmektedir. Kimyâ kelimesinin aslı İbrânice olup, "Kim ye" şeklindedir. Allah'tan bir âyet mânâsındadır. İslâm âlimleri kimyâyı "Mâden cevherlerinin özelliklerini, yapılarını değiştirip, yeni ve başka bir özellik yapma yollarını anlatan ilim" şeklinde târif etmişlerdir.

İmâm Fahreddîn-i Râzi, kimyâ ilminin mümkün olduğunu **Mebâhis-i Maşrıkıyye** ve **Mulahhas** adlı kitaplarda ispatlamıştır. Bu kitaplarında Fahreddîn-i Râzi "Mâden filizlerinin hepsinin arasında, bir cinsten (atomlardan teşekkül etme bakımından) bir çeşit ortaklık vardır. **Birinden** diğerine (bir bileşikten diğer bir bileşiğe) geçmek mümkündür. Tabiatlarında imkânsız ve olmaz diye bir şey yoktur." demektedir.

Câbir, maddelerin transmutasyonuna inanıyor ve bir cismi kendisini ihtivâ etmeyen bir başka cisimden elde etmek mümkün değildir, diyordu. Kitaplarında kavurmadan, sublimleştirmeden, aktarmadan, eritme ve damıtma vb. metodlardan bahsetmektedir. Ayrıca transmutasyon veya bâzı reaksiyonlar için etken (katalizör) olarak tuzlardan, şaplardan, asitlerden, camdan, borakstan, kuvvetli sirkeden ve ateşten istifâde etmek hakkında, doğru ve ciddi bilgiler yazmaktadır. 866 yılında doğan Türk Dr. Ebû Bekr Râzi, İslâmın yetiştirdiği büyük kimyâcılardan biridir. Batıda Rhazes ismiyle bilinen Râzi'nin **Kitabü'l Medhal et-Tâlim** (İlme Giriş Kitabı), **Kitabü'ş-Şevâhid** (Şâhitler Kitabı), **Kitabü'l Esrâr** (Sırlar Kitabı) ve **Kitâbü's-Sırr el-Esrâr** (Sırların Sırrı Kitabı) gibi kimyâ kitapları vardır. Kimyâyı tıbba uygulamış ve Câbir'den üstâdım(hocam) diyerek bahseder.

SİNAGRİT (Dentex vulgaris);

Alm. *Zahnbrassen (m),* **Fr.** *Sargue vulgaire (f),* **İng.** *Dente.* **Familyası:** İzmaritgiller (Sparidae). **Yaşadığı yerler:** Marmara, Ege ve Akdeniz'de sürüler hâlinde. **Özellikleri:** Boyu 50-70 cm kadar olan pembe renkli bir deniz balığı. Yazın kıyılara yanaşır, kışın derinlere iner. Eti makbuldür. **Çeşitleri:** Yerli denizlerimizde tek türdür.

Kemikli-balıklar (Teleostei) takımının izmaritgiller familyasından, mercan balığına benzer bir tür. Marmara ve Akdeniz'de yaşar. Sırtı pembe olup mâvi ve mor halkalar taşır. Yanları kurşunî, karın kısmı beyazdır. İri parlak pulludur. Boyu 120 cm ve ağırlığı 15-20 kg'a ulaşanları vardır. Çoğu 70 cm'yi aşmaz. 3-5 tânesi bir kg kadar gelir. Seğirtme oltaların ucuna barbunya, uskumru veya karides takılarak avlanır. Daha çok baharda avlanmakla berâber her mevsim tutulabilir. Sürüler meydana getirir. Yazın kıyılara yaklaşarak mart ve nisanda yumurtlar. Kışın daha derinlere iner. Taşlı ve kayalık dipleri sever. Su altı mağaralarına da girerek gizlenir. Konik biçimli keskin dişleriyle küçük bir istakozu rahatça parçalar. Küçük balık ve kabuklu hayvanlarla beslenir. Eti makbuldür.

SİNAMEKİ (Cassia);

Alm. *Sennakassie (f),* **Fr.** *Séné (m),* **İng.** *Senna.* **Familyası:** Baklagiller (Leguminosae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Tabiî olarak yetişmez.

Afrika, Hindistan ve Arabistan'ın yarı çöl ve dağlık bölgelerinde yetişen, 50-150 cm boylarında, sarı renkli çiçekler açan çalı tipinde ağaççıklar. Yapraklar yaprakçık şeklinde ikiye parçalanmıştır. Sinamekinin en çok C. acutifolia ve C. angustifolia türleri bilinmekte ve kullanılmaktadır. C.fistulosa türü ise ceviz ağacına benzeyen büyük ağaçlardır. Meyveleri fasulye meyvesi gibi esmer, yeşilimsi veya siyahımsı renklidir. İçlerinde 6-10 kadar tohum bulunur.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin yaprak ve meyveleri antresan türevleri taşır. Bundan dolayı da müshil etkilidirler. Etkileri kalın barsak üzerinedir. Toz hâlinde 0,5-1 gr (günde 2-3 defâ) veya 5-10 gr sinameki yaprağı üç su bardağı su ile kaynatılarak iki defâ içilir. Memleketimizde çok kullanılan müshil ilâcıdır.

Yalancı sinameki (Colutea arborescens) nin de yaprakları müshil etkiye sâhiptir. İçimi zordur. Tohumları zehirlidir.

SİNÂN PAŞA (Çağalazâde);

Osmanlı sadrâzamlarından. Merinalı kaptanlardan meşhur Viskond Çağala'nın oğludur. On iki yaşındayken babası Kaptan Çağala ile Merina'dan İspanya'ya giderken Türk leventleri tarafından yakalanarak (1561) Sultan Süleyman'a (Kânûnî) takdim edildi. Yûsuf Sinan adı verilerek saraya alındı ve Türk-İslâm terbiyesiyle yetiştirildi. Sarayda silahtar ve kapıcıbaşı olarak görev yaptıktan sonra 1573'te Yeniçeri Ağalığına getirildi. Önce, Van ve ardından 1583'te vezirlikle Revan Beylerbeyi oldu. 1585'te Özdemiroğlu Osman Paşanın ölümü üzerine İran Serdarlığına getirildi. Bu sırada Tebriz ve Tiflis'i kuşatmadan kurtardı. 1586'da Bağdat Beylerbeyi olan Sinan Paşa, Temmuz 1591'de Uluç

Hasan Paşanın vefâtı üzerine Kaptan-ı deryâ oldu. 1595'e kadar bu hizmette kaldıktan sonra kubbe vezirliğine getirildi.

Sultan Üçüncü Mehmed Hanın Eğri Seferine üçüncü vezir olarak katıldı. Haçova Meydan Muhârebesinde ordunun sağ kol kumandanı olup yaptığı taarruzlarla yarım saatte düşmanın yirmi bin kişilik kuvvetini imhâ etti. Böylece kaybedilmiş gibi görünen muhârebenin kazanılmasında büyük rol oynadı. Bu başarısından dolayı Hoca Sâdeddîn Efendiyle KapıağasıGazanfer Ağanın tavsiyeleriyle İbrâhim Paşanın yerine vezir-i âzam oldu. Savaştan sonra askeri yoklatarak muhârebe meydanından kaçmış olan timar ve zeamet sâhipleriyle kapıkulu ocaklarından otuz bin kişinin dirliklerini kesmesi ve Kırım'da Gâzi Giray'ı azletmesi huzursuzluklara yol açtı. Bu sebeple sadârete gelişinden kırk beş gün sonra azledildi.

Azledilmesinden sonra bir müddet Akşehir'de oturan Sinan Paşa; 1598'de Şam Beylerbeyliğine, 1599'da ikinci defâ Kaptan-ı deryâlığa tâyin edildi. 1604 İran Serdarlığı muvaffakiyetsizlikle neticelendi. Bu sebeple kaptan paşalıktan azledilerek yerine Derviş Paşa getirildi. 1606'da Diyarbakır'da kederinden vefât etti.

Çağalazâde Sinân Paşa son İran Seferindeki mağlûbiyeti hâriç kendisine verilen işlerde hep muvaffak oldu. Toplam on sene süren kaptan paşalığında tecrübeli denizcilerle görüşerek iş görmüş ve muvaffak olmuştur. Gayretli ve cesur bir devlet adamıydı. İstanbul'da iki ve Beşiktaş'ta bir mescitle bir medrese ve mektebi vardı. İstanbul'daki Cağaloğlu semtinin adı bu zâttan gelmektedir.

SİNÂN PAŞA (Hadım);

Yavuz Sultan Selim Hanın vezir-i âzamlarından. Şecâatı ve cesâretiyle kendini tanıtarak, Bosna Sancakbeyliğine kadar yükseldi. ÇaldıranSavaşından önce Anadolu Beylerbeyliğine getirilerek, İran Seferi sırasında önemli hizmetleri görüldü. Ordu-yı Humâyûnun Sivas'tan îtibâren öncülüğünü yaptı ve Çaldıran Muhârebesinde, Osmanlı ordusunun sağ kanadına kumandanlıkta bulundu. Aldığı tedbir ve uyguladığı taktikle zaferin kazanılmasında önemli rolü oldu. Çaldıran dönüşü Ordu-yı Hümâyûn Amasya'da kışlarken, Rumeli Beylerbeyliğine getirildi.

Ertesi sene Dulkadıroğlu Alâüddevle üzerindeki zaferi üzerine, 18 Haziran 1515'te vezir-i âzamlığa getirildi. Şah İsmâil'in Çaldıran hezimetinden sonraki siyâsî faaliyetlerinde, Memlûk Sultanı ile anlaşması, İranlıların Mardin civârında bir Osmanlı karakolunu basmaları üzerine, Sinân Paşa, Diyarbekir ucuna gönderildi. Kayseri'de kuvvetlerini toplayan Sinân Paşa, Diyarbekir'e ulaşmak için Memlûk sınır beylerinden geçiş izni istedi. Beyler ters cevap verdikleri gibi Memlûk Sultanı da Osmanlılar İran ile uğraşırken onları arkadan vurmak için Haleb'e geldi. Durum Sultan Selim Hana duyurulunca, seferin yönü değiştirilerek, Memlûklar üzerine gidilmeye karar verildi. Sultan Selim Han, görülmemiş bir süratle hareket ederek ordunun başına geçti. 24 Ağustos 1516'da Memlûklarla yapılan Mercidabık Savaşında zaferin kazanılmasında, Sinân Paşanın büyük hizmetleri görüldü.

Sinân Paşa, Ridaniye Meydan Muhârebesinde Yavuz Sultan Selim Hanın Memlûk kuvvetlerinin gerisine sarkması üzerine, ordu merkezinde yer aldı. Tomanbay'ın Yavuz'u öldürmek kaydıyla iki yüz seçme süvarisiyle otağa saldırdığı sırada vukû bulan göğüs göğüse çarpışmalar sırasında şehit oldu. 23 Ocak 1517'de Hazinedar Ali Ağa, Antep KölemenMuhâfızı Yûnus Bey, Ramazanoğlu Mahmûd Beyle birlikte Şeyh Timurtaş zâviyesine gömüldü.

Yavuz Sultan Selim Han tarafından çok sevilen ve iltifatlarına mazhar olan Sinân Paşa, yiğitliği, cesâreti, kahramanlığıyla Osmanlı devlet adamları arasında önemli bir yer işgâl eder. Şehâdetine çok üzülen Sultan Selim Han "Gerçi Mısır'ı aldık ama Sinân'ı kaybettik." demiştir.

SİNÂN PAŞA (Hoca Paşa);

on beşinci asır müderrislerinden ve edebiyatçı. İstanbul'un ilk kâdısı büyük âlim Hızır Beyin oğludur. İsmi Yûsuf bin Hızır Bey bin Celâleddîn olup, lakabı Sinânüddîn'dir. Hoca Paşa şanı ile meşhur oldu. Doğum târihi ve yeri hakkında ihtilaf vardır. Birçok kaynak 1440'ta İstanbul'da doğduğunu yazmaktadır.

Sinân Paşa, ilk tahsilini babasından gördü. genç yaştayken geniş bilgiye sâhip oldu. Babasının 1459'da ölümü üzerine, Fâtih Sultan Mehmed Han tarafından önce Edirne'de bir medreseye sonra da Dârülhadîs'e müderris tâyin edildi. Bir süre sonra sultanın teveccühünü kazanarak Sahn müderrisi ve Hâce-i Sultânî, yâni Sultan'a hoca oldu. İran'dan göç eden **Ali Kuşçu'**dan ders alan talebesi Molla Lütfi'nin öğrendiği bilgileri kendisine tekrarlaması sûretiyle matematik ilmini öğrendi.

Fâtih, devlet işlerinde de bilgisinden faydalanmak için, hocasını 1470'te vezir tâyin etti. 1473'te vezir-i âzam olmuş ise de aynı yıl görevden alındı. Hakkındaki dedikodulardan dolayı hapsedildiyse de, âlimlerin araya girmesiyle hapisten çıkarılarak Sivrihisar kâdılığına tâyin edildi. Beş sene kadar bu vazifede kalan Sinân Paşa, Sultan İkinci Bâyezîd'in tahta geçmesi üzerine 100 akçe yevmiye ile

Edirne Dârülhadîs müderrisliğine tâyin edildi. Sinân Paşa Türkçe eserlerini bu vazifedeyken yazmıştır. Vefâtına kadar bu görevde kalan Sinân Paşa 1486'da vefât etti. Eyüpsultan türbesinin bahçesine defnedildi. Bâzı kaynaklarda ise Gelibolu'ya defnedildiği yazılıdır.

Sinân Paşanın keskin bir zekâsı, üstün bir anlayış kâbiliyeti vardı. Bu kâbiliyetiyle genç yaşta geniş bir bilgiye sâhip oldu. Son derece cömert ve derviş mizaçlıydı. Dünyâya değer vermezdi. Tasavvuf ehline büyük muhabbet gösterirdi.

Sinân Paşa, babasından sonra Hızır Bey Mektebinin Sinân Paşa kolunu tesis etti. Tokatlı Molla Lütfi, Balıkesirli Sarı Gürz Muhyiddîn, Aydınlı Karabâli, Tâceddîn İbrâhim, Kâdızâde-i Rûmî'nin oğlu Muhyiddîn Mehmed, Mevlânâ Abdurrahmân Müeyyedzâde, Şeyh Hacı Çelebi gibi kıymetli talebeler yetiştirdi.

Sinân Paşa, edebiyatta da üstün olup, nazım ve nesir hâlinde eserler yazdı. Nesirleri secîli ve süslüydü. Buna **Sinân Paşa üslûbu** dendi. Sinân Paşa; matematik, hey'et, fıkıh, kelâm ve ahlâk mevzularına dâir Türkçe ve Arapça eserler yazdı.

Türkçe eserleri:

1. Tazarrûnâme: Türkçe olarak yazmış olduğu ilk ve en meşhur eseridir. Nesir halinde olup, içinde yer yer manzum kısımlar vardır. Tasavvufî bir eser olup, iki bölümden meydana gelir. Birinci bölüm Tazarruât kısmıdır. İkinci bölüm ise manzum bir fahriye ve bir hâtimeden meydana gelmektedir. Bu bölüm 7 büyük peygamberin hayâtını anlatan bir Kısâs-ı Enbiyâ niteliğindedir. Birçok nüshası vardır.

2. Nasîhatnâme: Ahlâka dâir, ikinci nesir tarzındaki eseridir. Güzel ahlâk, ilmin faydası, kanâat, tâat ve tevekküle teşvik, sünnet ve âdâb-ı Nebeviyyeye uymak, sükûtu övme, tövbe ve sadakaya teşvik, ehlullahın medhi gibi mevzûlar vardır. Yer yer hikmetler anlatılır. Nasîhatler verilir. Nasîhatnâme'ye **Ahlâknâme** veya **Maârifnâme**'de denmiştir.

3. Tezkiret-ül-Evliyâ: Mensur bir eserdir. Alâeddîn Attar'ın **Tezkiret-ül-Evliyâ'**sı örnek alınarak hazırlanmış bir eserdir.

Arapça eserleri:

1) Hâşiye alâ Şerh-il-Mülahhas: Kâdızâde Rûmî'nin **Çagmini Şerhi'**ne yazılmış bir hâşiyedir. **2) Risâle min-el-Hendese:** Ali Kuşçu'nun Fâtih'in huzûrunda tartıştığı hendeseyle ilgili bir meselenin Sinân Paşa tarafından yazılmasıdır. **3) Hâşiye ale'l Mevâkıfi fil-Kelâm,** Şerîf Cürcânî'nin **Şerh-ül-Mevâkıf** adlı kelâm ilmiyle ilgili eserine yapılan hâşiyedir. İkinci Bâyezîd zamânında yazılmıştır. **4) Beydâvî Tefsirine Hâşiye, 5) Feth-ül-Fethiyye,** Ali Kuşçu'nun **Fethiyye** isimli eserinin şerhidir. **6) Risâle alâ Evveli Kitâb-it-Tehâreti min-el-Hidâye.**

SİNCAP (Sciurus vulgaris);

Alm. *Eichhörnchen (n),* **Fr.** *Écureuil (m),* **İng.** *Squirrel.* **Familyası:** Sincapgiller (Sciuridae). **Yaşadığı yerler:** Avrupa ve Kuzey Asya'nın ormanlık bölgelerinde. Afrika ve Amerika'da yaşayan farklı türleri de vardır. **Özellikleri:** Ağaçlarda daldan dala sıçrayan çevik ve hareketli bir hayvan. Geriye doğru kıvrılan, uzun tüylü ve kabarık kuyrukları tipiktir. **Ömrü:** 10 yıl kadar. **Çeşitleri:** Birçok türü vardır: Âdi sincap, kızıl sincap, doğu gri sincabı, tilki sincabı, püskül kulaklı sincap, kırmızı Kuzey Amerika sincabı meşhurlarıdır.

Kemiriciler (Rodentia) takımının Sincapgiller âilesinden bir memeli türü. Avrupa ve Kuzey Asya'nın ormanlarında yaşar. Yurdumuzda da vardır. Boyu 21 cm, kuyruğu 18 cm kadardır. Ağaçlarda üstü kapalı, girişi yandan olan yuvalar yapar. Meyve, filiz, fındık, bâdem, palamut, çamfıstığı ile beslenir. Yazın kuş yuvalarını yağmalar. Ağaçlarda ve kaya altlarındaki kovukları, kışlık yiyecekleri için kiler olarak kullanır. Fındık, fıstık ve ceviz gibi meyvelerin kabuklarını kırarak özlerini kış için depolar. Gündüzün serin saatlerinde aktiftir. Kötü havalarda yuvasından çıkmaz. Açlığa dayanıklıdır. Kışın çok soğuk havalarda uykuya yatar, fakat bu gerçek bir kış uykusu değildir. Afrika ve Amerika'da da yaşayan birçok sincap türü vardır. Çoğunun sırt tüyleri kızıl, karın altları beyazdır. Kuyruklarını ağaçlarda atlarken denge organı, güneşte gölgelik, yağmurlu havalarda şemsiye, uyurken de battaniye gibi kullanır. Yer sincaplarının kuyrukları, ağaç sincaplarınınkinden daha kısa olup, genellikle vücutlarında uzun çizgiler bulunur. Avurtları keselidir.

Sibirya ve Doğu Avrupa ormanlarında yaşayan uçar sincap (Sciuropterus russicus) gerçek mânâda kanatlara sâhip değildir. Ön ve arka bacakları arasında ince ve gevşek kürklü, zarlı derileri vardır. Bunu gererek daldan dala planör uçuşu yapar. Boyları 16, kuyrukları 10 cm kadardır. Havada 80 metrelik bir mesâfeyi süzülerek alabilirler.

Sincaplar gâyet zeki, temiz ve son derece hareketli hayvanlardır. Yiyecek yerken arka ayakları üzerine

oturarak, besini ön ayakları arasına alır ve kuyruklarını geriye kıvırırlar. Bâzı türleri uzun mesâfeli göçlere girişirler. Çoğunlukla 3-5 yavru doğurur ve 10 yıl kadar yaşarlar. Esârette 15 yıl yaşayanlara rastlanmıştır. Kürkleri makbul olduğundan bol miktarda avlanırlar. Tabii düşmanları sırtlan, kartal ve baykuştur.

SİNDİRİM (Bkz. Hazım)

SİNEK KUŞU (Bkz. Kolibri)

SİNEKLER (Bkz. Çiftkanatlılar)

SİNEMA;

Alm. *Kino (n),* **Fr.** *Cinéma (m),* **İng.** *Cinema.* Bir ekran üzerine hareketli görüntüler düşürmek sûretiyle sosyal, ekonomik, kültürel konularının perdeye aktarılması ve yönetilmesi işlemi. Sinema, tam olmamakla beraber tiyatronun sahneden perdeye aksetmiş şekli olarak da târif edilebilir. Sinema filmlerinin çoğaltılabilmesi ve her yerde kolaylıkla gösterilebilmesi, büyük halk kitlelerinin sinemadan etkilenmesine sebep olmuştur. Sinema kültür ve eğitim alanlarında olduğu kadar, eğlence ve her türlü propaganda alanında da geniş bir şekilde faaliyet göstermektedir. 1960'larda televizyonun dünyâ çapında yaygınlaşmaya başlamasıyla önemini kaybeder olmuşsa da, televizyonda da kendisine bir yer bularak tesirini sürdürmeye devam etmiştir.

Târihi: Sinema ilk olarak 1894 senesinde Thomas A. Edison'un **kinetoskop'**u geliştirmesiyle başlamıştır. 1895 senesinde ise Paris'te Lumiére'nin **sinematografi**'yi bulmasıyla görüntüler daha tatminkâr bir duruma girdi. Sinemanın başlangıcı esâsen 1824 senesinde laboratuar çalışmaları şeklinde Londra'da Peter Mark Roget'in, çizgi resimlerin bir disk üzerine yapıştırılarak döndürülmesiyle başlamış, bunu 1860 senesinde fotoğraflı disk ve bunu da 1890 senesinde selülozik film şeridi tâkip etmiştir. İlk basit sinematoskopu 1861 senesinde Phladelphialı mühendis Coleman Sellers yapmıştır. Bu makinayı Thomas Edison ve Thomas Armat geliştirdiler.

Sinemanın sanat ve ticâret ortamına girişi 1903 senesinde **Büyük Soygun** (The Great Train Robbery) filmiyle başlar. 1912 senesine kadar **sessiz filmler'**le gösteri yapılmış, bu târihten sonra film yanına bir de hareketlerle ahenkli sesler veren **fonograf** konulmuştur. 1923Êsenesinde sesin selüloz film üzerine kodlanmış bir şekilde, resimlenmesinden sonra **sesli filmler** başarılı olmaya başlamıştır. 1927 senesinde hazırlanan sesli The Jazz singer filmi sesli filme tam geçiş kabul edilir.

1935 senesinde başlayan **renkli film** çekim çalışmaları 1939 senesinde Rüzgârla Gitti (Gone with the wind) filmiyle başarılı oldu. Bu buluşu **sinemaskop** film tekniğinin bulunuşu tâkip etti. 1952 senesinde üç boyutlu **stereoskopik** 3-D sinema tekniği popüler oldu. Sinemaskop 55, M-G-M panavizyon gibi daha birçok teknik buluşlarla, sinema tiyatro sahnesindeki canlılıktan ayırt edilemez duruma getirildi.

Sinema filmi hazırlanışı: Sinema filminin hazırlanışı çok geniş çalışma ister. Filmin konusunu ihtivâ eden senaryo veya film yazılı doküman, târihî bir belge, film direktörü kontrolünde hazırlanır. Senaryo daha sonra sahnelere ayrılır. Sahneler arası kostüm, makyaj ve yan hazırlıklarla geçer. Sahnelerdeki görüntü seçimi direktöre âittir. Çekimi yapılan sahnelerin birbiriyle çok iyi uyum içinde olması lâzımdır. Çünkü film seyredilirken kısa bir hikâyeye benzer. Konular ve görüntüler arasında kesikliği affetmez. Film çekilirken sahnelerdeki görüntülerin seyirciyi, kendisine bağlayıcı şekilde olması icâb eder. Meselâ dövüş yapan iki aktörün uzaktan çekilen filmi fazla ilgi uyandırmadığı hâlde yumrukların şekli, kafaya vurulan bir taş, burundan akan kanın çeneden süzülüşü, yırtılan elbisenin görüntüleri gerçek bir kavga seyrediyormuşcasına seyircinin nefesini kesebilir. Bu arada, ses, ışık ve diğer faktörler direktöre yardımcı mühim unsurlardır. Film seti sahnede seyirciye konuyla ilgili mümkün mertebe çok bilgi verecek özellikte hazırlanır.

Sinemada bir başka metod da **çizgi film** çekimidir. Çizgi film ilk olarak 1877 senesinde Fransız EmileReynaud ile başlar. 1906 senesinde ABD'de yapımına başlanan çizgi filmler büyük gelişmeler kaydederek 1923 senesinde Hollywood'da **Walt Disney'**in çizgileriyle zirveye ulaştı. Kompüterin çizgi film tekniğine girmesiyle kalitede süratli artış olmaya başladı.

Sinema makinasının çalışması: Sinema makinası bir projeksiyon âleti olup, film kamerası tarafından kaydedilen seri hâldeki görüntüleri ekrana yansıtır (Bkz. Projeksiyon). Görüntüler gözün fark edemiyeceği hızla değiştiği için, ekrandaki görüntü hareketli zannedilir. Bu hâdise güneşe çok az bakıp gözünü kapatan bir kişinin gözünde, bir müddet karartı izinin devam etmesi esâsına dayanır. Sinema makinasının prensip olarak ışık üreten bir lâmbası, ışığı yansıtan reflektörü, film şeridini belli bir hızla hareket ettiren mekanizma, film hızı ile koordineli olarak ışığı kesip tekrar açan, döner diyafram mekanizması ve mercekleri vardır. Işığın kesilip açılma sayısı sâniyede 24 veya 48 adettir. 48 sayısı

ışık titreşimini azaltmak içindir.

Filme **ses,** fotoğraf tekniğiyle kaydedilir. Ses modüle edilmiş ışık hâline çevrilerek film üzerine düşürülür. Modülasyon işlemi, mikrofondan gelen ses titreşimlerinin yükseltilerek, hassas bir galvanometrenin manyetik saha içinde asılı duran bobinine tatbik edilir. Galvanometre aynası bu bobine bağlı olduğu için bobin titreşimleri, aynaya gönderilen ışığı da aynı şekilde titreştirir. Bu titreşimli ince ışık film üzerinde görüntülenir. Sesin filmden elde edilmesi de arada fotosel kullanıldığında bu işlemin tersidir. Mikrofonun yerini hoparlör alır. Sesin ışık olarak kaydı özel ışık tüpüyle de yapılmaktadır. Işığın sâniyede 24 defâ kesilip açılabilmesi için, film üzerinde ses görüntü kaydının yapıldığı kenarın karşısındaki diğer kenara resimler arasına gelecek şekilde delikler açılmıştır. Makina çalışırken bu deliklere giren pim mekanizması, ışık sistemini film akış hızına dolayısıyle resimlerin mercek önünden geçme hızına göre çalıştırmış olur.

Oskar mükâfaatı: Sinema filmleri her sene yapılan film festivalleri sonunda yirmi beş dalda mükâfaatlandırılır. Oskar mükâfaatı olarak isimlendirilen bu değerlendirme seçimlerini tanınmış, güçlü aktör, film yazar ve yöneticileri yaparlar.

SİNGAPUR

DEVLETİN ADI .....Singapur Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ .....Singapur

NÜFÛSU 2.792.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 622 km^2

RESMÎ DİLİ .....Malay, Çince, Tamil, İngilizce

DÎNİ ..... İslâm, Budizm, Hinduizm

PARA BİRİMİ.....Singapur doları

Hint Okyanusunda 1°15’ - 1°28’ kuzey enlemleri ve 103°40’ - 104° doğu boylamları arasında yer alan ve Güneydoğu Asya’nın en küçük ve en refah bir adalar ülkesi.

Târihi

Bölgenin bilinen ilk insanları Çinliler ve Malaylılardır. Bunlar bu adalar ülkesine “deniz şehri” anlamına gelen Temasek adını vermişlerdi. Singapur’un asıl modern târihiyse, 1819 yılından îtibâren başlatılır. Bu târihte zamânın sömürgeci milleti olan İngilizler, burayı istilâ ederek, 1959 yılına kadar idâreleri altında tuttular. Bu târihte Milletler Topluluğu içerisinde bağımsız (otonom) bir devlet oldu. 1963 yılında Malaya,Saravak ve Sabah ile Malaya Federasyonunu meydana getirmek üzere birleştiler. Fakat bu birleşme fazla uzun sürmedi. Federasyondaki hâkim grup olan Malaylar ile Singapur bölgesindeki ekseriyeti teşkil eden Çinliler arasında anlaşmazlıklar baş gösterdi. Bunun üzerine yeni bir anlaşma yapıldı. Böylece Singapur 9 Ağustos 1965’te ayrı bir devlet oldu.

Fakat bölgedeki iç huzursuzluklar devam etti. Antikomünist bir yapıya sâhip olan Singapur’da, Malaylar ve Çinliler olaylar çıkartıyorlardı. 1969 yılında ırkçı bir ayaklanmaya bürünen şiddet eylemleri, birçok tutuklamalar sonucu bastırıldı. Daha sonra ülkedeki idâreyi, 1959 yılında ülkenin ilk başbakanı seçilen Lee Kuan Yew’in kurduğu, Halk Partisi (PAP) rakibi Komünist BurisanSosyalist Partisi’ni hezimete uğratarak iktidarı ele geçirdi. Ülkeden İngilizler 1971 yılında çekilmek zorunda kaldılar. Bağımsızlıktan sonra sonra iç ve dış politikayı tesbit eden Lee Kuan Yew, 1990 senesine kadar sürdürdüğü başbakanlık görevinden ayrıldı. Yerine Goh Chok Tang başbakan oldu. 1991’de yapılan seçimlerin neticesinde Goh Chok Tong tekrar başbakanlığa getirildi. Hâlen başbakan Goh Chok’tur (1993).

Fizikî Yapı

Singapur, Endonezya ve Malezya toprakları arasına sıkışmış, küçücük bir ada devletidir. Kuzey ve batıdan Johore boğazı ve doğu ve güneyden Singapur Boğazı ile kapalı dikdörtgen şeklinde bir ülke olan Singapur’un, kendisine âit 40 kadar adacıkla birlikte yüzölçümü yaklaşık olarak 622 km^2 civârındadır. Singapur, Malay Yarımadasına 1200 m uzunlukta olan bir demir ve karayolu ile irtibatlıdır. Singapur, Adasının uzunluğu, yaklaşık 43 km ve eni ise 22,5 km’dir. Ülke ekvatorun yaklaşık 130 km kadar kuzeyinde bulunmaktadır. Malezya batı kıyısı ile Sumatra Adası arasındaki bir su yolu olan Malacco Boğazının hemen ağzında yer alır.

Singapur arâzisi kıyı bölgelerde alçak ve orta bölgelerde az yüksektir. Bu yükseklik tatlı bir meyil hâlindedir. Ülkenin en yüksek noktası yaklaşık 177 m’lik Timah Dağıdır.

İklim

Singapur tropikal bir iklime sâhiptir. Sıcaklık ve nem miktarı yüksektir. Yağışlar çok fazladır. Mevsimlere göre nem, ısı ve yağış değişikliği oldukça azdır. Ekvatorun hemen kuzeyinde yer aldığı ve arâzisinin alçak olması sebebiyle hava sıcaklığı, özellikle yaz aylarında çok fazla artmaktadır. Genellikle ekim-mayıs ayları arasında yağışlar şiddetlenir.

Tabiî Kaynakları

Etrafı Hint Okyanusunun suları ile çevrili, bu küçük ada devletinin bir zamanlar toprakları tamâmen tropikal ormanlarla kaplıydı. Bugün bunların % 85'i kalmamıştır. Dolayısıyla vahşi hayvanlar da çok azalmıştır. Arâzi alçak olup, ülkede tabiî kaynaklar hemen hemen hiç mevcut değildir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Singapur'un bugünkü nüfûsu yaklaşık olarak 2.792.000 kişidir. Nüfûsun % 77'sini Çin asıllı insanlar teşkil etmektedir. Nüfûsun % 15'ini Malaylar ve % 6'sını Hintliler, gerisini de diğer azınlıklar meydana getirir. Ülkedeki nüfus yoğunluğu, 622 km^2lik bir yüzölçüme sâhip olması bakımından çok yüksek olup, kilometre kareye yaklaşık 4488 insan düşer. Yıllık nüfus artış oranı yaklaşık % 1,2'dir. Nüfûsun çoğu genç ve şehirlidir. Sadece % 25'lik bir kısmı köylerde ve kır hayâtında yaşar.

Nüfûsun çoğunluğunu teşkil eden Çinliler, beş ana grupta toplanırlar ve beş büyük lehçeyi kullanırlar; Hokkien, Cantonese, Teochev, Hainanese ve Hakka. Bunlar genellikle Konfüçyüst, Budist veya Taoisttir.

Malaylar ise ikinci büyük grup olup, Malay dilini konuşurlar ve tamâmına yakın kısımları Müslümandır. Nüfûsun % 7'lik bir bölümünü meydana getiren Hintlilerin ve Pakistanlıların büyük bir kısmı Müslüman, az bir kısmı ise Hindudur. Genellikle Tamil lisanını kullanırlar. Çok az miktarda da Avrupalı ve Avrasyalı nüfus vardır.

Din ve dil farklılıklarının büyük boyutlara ulaşması üzerine Singapur hükümeti, Malay dilini millî dil îlân etti. Diğer Mandarin (Çin lehçelerinden bir kısmı), Tamil ve İngilizceyi de resmî dil olarak kabul etti.

Singapur, diğer Asya ülkelerine nazaran okuma-yazma oranı yüksek olan bir ülkedir. Nüfûsun hemen hemen % 76'sı okur-yazardır. Genç nüfûsun % 65'i okula devam etmektedir. Birçok sanat, teknik ve özel okul mevcuttur. Ülkede iki üniversite vardır: Singapur Üniversitesi, Nanyang Üniversitesi.

Singapurluların sağlık, sosyal ve kültür hayatları oldukça iyidir. Ülkede 17 modern hastâne vardır. İnsan ömrü ortalması 70 yaşın üzerindedir.

En büyük ve gelişmiş şehri Singapur City olup, ülke nüfûsunun yaklaşık 2.650.400 kişisi burada yaşar.

Siyâsî Hayat

Singapur Cumhûriyeti parlamenter demokrasi sistemine dayanır. Yasama gücü tek meclisli Millet Meclisinin elindedir. Meclis, 79 üyeli olup, üyeler beş senede bir seçilir.

Singapur Birleşmiş Milletlerin ve ayrıca Milletler Topluluğunun bir üyesidir.

Ekonomi

Singapur ekonomisinin büyük bir kısmı ticârete dayanır. Ayrıca ulaştırma, bankacılık, sigortacılık, haberleşme, tâmirat ve depolama gibi hizmetlerden de önemli ölçüde gelir elde edilmektedir. Singapur ekonomisinin dayandığı diğer önemli gelir kaynağı endüstridir. Son zamanlarda mevcut işçi gücünün % 52'sine yakın bir bölümü, endüstri alanında istihdam edilmiştir. İşçi gücünün % 33'lük bir bölümü ticâret ve hizmetlerdeyken, tarım alanında % 2 gibi küçük bir işçi grubu kalmıştır. Singapur'un önde gelen endüstri dalları; gemi yapımcılığı, petrol rafinerileri, elektronik âletler, tekstil, gıdâ ve kereste endüstrisidir. Turizm ülke için önemli bir gelir kaynağıdır. Balıkçılık da, özellikle son zamanlarda ülke ekonomisine önemli ölçüde gelir sağlamaktadır.

Ülke, ithâlâtının % 19'unu Japonya'dan ve % 18'ini Suudi Arabistan'dan yapmaktadır. Ayrıca İngiltere ve Malay'dan da mal almaktadır. İhrâcâtını ise daha çok İngiltere, Japonya ve Malay'a yapar.

Singapur ekonomisi, 1960 yılında geniş petrol yataklarının Endonezya ve Malezya kıyılarının uzağında bulunmasından sonra, yıllık 200 milyon dolar civârında bir gelir daha elde ederek gelişme gösterdi. Böylece Singapur, Güneydoğu Asya'nın endüstri merkezi hâline geldi. Ülkenin ulaştırma şebekesi yeterlidir.

SİNİR HASTALIKLARI;

Alm. *Nervenkrankheiten,* **Fr.** *Nevropathies,* **İng.** *Neuropathies.* Sinir sistemini meydana getiren beyin, beyincik, omurilik, kafa sinirleri ve çevre sinirlerini tutan bozukluklardan dolayı ortaya çıkan hastalıklar. Sinir sistemi insan vücûdunun en karmaşık ve en ince detaylara kadar hizmet götüren bir sistemi

olduğundan, buranın hastalıkları birçok diğer sistemi de ilgilendirir. **Nöroloji,** sinir sistemi hastalıklarıyla ilgilenen bir tıp koludur. (Bkz. Nöroloji)

Sinir hastalıkları **organik** (marazî, hasara bağlı) olabildiği gibi, sinir sisteminin belli bir kısmındaki görev yapabilirliğin azalmasına bağlı, yâni **fonksiyonel** de olabilir. Fonksiyonel denilen hastalıklarda yapıyla ilgili bir hasar veya eksiklik yoktur. Merkezî sinir sistemi, periferik sinirler ve otonom sinir sistemi olarak üçe ayrılan sinir sistemini ilgilendiren hastalıklar, bunlardan birini veya birden fazlasını ilgilendiriyor olabilir. **Nöronlar,** yâni sinir hücreleri dış etkilere karşı son derece hassastırlar. Bu hücrelerin ölmesi hâlinde yerine yenileri gelmez. Başka bir tâbirle, sinir sisteminde tâmir ve yeniden oluşum (reparasyon ve rejenérasyon) mümkün değildir. Yalnızca periferik (çevre) sinirlerde bir kendini yenileme vardır ki, bu da son derece yavaştır.

Sinir sisteminin hastalıkları, son derece çeşitli sebeplerden ortaya çıkabilir. Doğuştan olanlar, travmalardan, iltihaplardan, zehirlenmelerden olanlar bunlardan sâdece birkaçıdır. Fonksiyonel hastalıklar ise herhangi bir bozukluk olmaksızın ortaya çıkan durumlardır ki, vücudun herhangi bir bölümünü tutabilirler. Aşağıda sinir sistemiyle ilgili hastalıkların en önemli sebepleri ve bunların örnekleri verilmiştir.

1. İnfeksiyonlar: Menenjit, beyin absesi, ensefalit gibi.

2. Damar hastalıkları: Tıkanmaya bağlı felçler, beyin kanamaları.

3. Tümörler: Olduğu bölgeye göre görev aksaklığı, felçler, hâfıza ve idrak kusurları.

4. Travma: Beyin kanamaları, sinir kopmaları, zedelenmeler.

5. Gelişme bozuklukları: Mongolizm türü geri zekâlılık, omurilik gelişme bozukluğu (spina bifida).

6. Metabolik hastalıklar: Hormon bozuklukları, kan hastalıkları, karaciğer hastalıkları, metal metabolizması bozuklukları da, sinir sisteminde bozukluklara sebep olabilmektedir.

7. Myelin kılıfı (sinirleri saran kılıf) hastalıkları: Multipl skleroz bunlara en önemli örnektir.

8. Paroksismal (arada bir gelen bozukluklar): Migren, histamin baş ağrısı, epilepsi (sara), meniere hastalığı (tekrarlayıcı başdönmeleri) bunlardandır.

9. Zehirlere bağlı hastalıklar: Bakteri zehirlerine bağlı (tetanoz), metal zehirlerine bağlı (arsenik), organik bileşiklere bağlı ziherlenmeler (alkol, karbonmonoksit) en önemlileridir.

SİNİR KANATLILAR (Bkz. Neuroptera)

SİNİR SİSTEMİ;

Alm. *Nervensystem (n),* **Fr.** *Système (m), nerveux,* **İng.** *Nervous system.* Uyaranların ve direktiflerin, bir yerden diğerine iletilmesini ve bilgilerin en faydalı şekle sokularak biçimlendirilmesini sağlayan sistem. Bu sistem üç kısma ayrılır: 1) Periferik (çevresel) sinir sistemi, 2) Santral (merkezî) sinir sistemi, 3) Otonom (bağımsız) sinir sistemi.

Sinir dokusu: Nöron adı verilen sinir hücreleriyle, **glia** denen destek hücrelerden meydana gelir. Glia hücreleri nöronların arasında yer alır. Onlara desteklik yapar, beslenmelerini sağlar ve onları etkilerden korur. Nöronlar ise sinir sistemini fonksiyonel ve anatomik birimidir. Her nöron hücresinin bir gövdesi, iki veya daha fazla sayıda da uzantısı bulunur. Uzantılar **akson** ve **dentrit** adını alırlar. Dentritler uyarıyı uç kısımlardan alıp, hücre gövdesine iletirler. Akson ise uyarıları sinir gövdesinden götüren uzun sinir lifleridir. Akson içinde devamlı madde akımı vardır. Bu daha ziyâde plazma, stoplazma akımıdır, hücre gövdesinden akson sonuna doğrudur.

Sinir sistemi içinde nöronlar gruplar hâlinde bulunurlar. Beyin ve omurilik dışındaki bu nöron gruplarına **ganglion** (sinir düğümü) adı verilir. Omurilik ve beyindeki değişik büyüklük ve şekilde olan nöron gruplarına **nükleus** (çekirdek) denir. Bu sinir hücrelerinin toplu olarak bulunduğu beyin ve omurilik sahaları **gri cevher** (substantia grisea) ismini alır. Bunun dışında kalan ve çoğunlukla myelinli sinir liflerinden meydana gelen sahaya da **beyaz cevher** (substantia alba) denir.

Sinir lifinin yapısı: Akson gövdeden çıktıktan sonra kısa bir süre çıplak olarak seyreder ve daha sonra myelin kılıfıyla kaplanır. Buna göre sinir lifleri **myelinli** ve **myelinsiz** diye ikiye ayrılır. Sinir liflerinin çoğunluğunda myelin kılıfı vardır. “Myelin kılıfı”, lipid ve proteinden meydana gelir. Sinir lifinin en dışında ise, “schwann kılıfı” bulunur.

Sinirde uyarı dalgasının yayılması: Bütün hücrelerin canlılık özelliklerinden birisi de dışarıdan gelen uyarıları fark edebilmesi ve buna reaksiyon göstermeleridir. Bu hâdise hücre zarının içiyle dışı arasındaki elektrik potansiyelinin içerisi, negatif olacak şekilde ve hücreden hücreye değişmek üzere

ortalama -70 mV (minivolt) olması ile gerçekleşir.

Bu dengeye hücre içindeki iyonlar ile, hücreyi kaplayan sıvının içindeki iyonların miktarlarının belli seviyelerde bulunmaları ile ulaşılır ve bu düzende hücre zarı enerji harcayarak aktif rol alır. Dışarıdan gelen mekanik, kimyevî ve elektrikli uyarılar hücre içindeki iyonlardan özellikle sodyumun (Na+) dışarıya ve potasyumun (K+) içeriye girmesine sebep olacak şekilde hücre zarını değiştirirler. Ancak bu giriş esnâsında herbirinin girme hızlarındaki ufak bir fark, çok küçük bir zaman biriminde hücre zarı etrâfındaki elektrik potansiyelini -70 mV'dan 0 mV'a doğru yaklaştırır. Sinir hücrelerini diğer hücrelerden ayıran özellikler, bu elektrik potansiyeli farkının komşu hücre uzantısı boyunca, yâni akson boyunca, bir önceki kısmın bir sonrakini uyarması şeklinde akıp gitmesi ve akson sonuna gelindiğinde, buradan diğer sinirlere veya başka cinsten hücrelere etki edecek kimyevî maddeleri salgılatmalarıdır.

Myelinli ve myelinsiz sinirlerin farkı: 1) Myelinli sinirlerde iletim hızlı, myelinsiz sinirlerde ise yavaştır. 2) Myelinli sinirin uyarılma eşiği myelinsiz sinire göre daha düşüktür. Çünkü, akım küçük bir sahaya toplanmıştır ve birim sahaya düşen akım sıktır. Myelinsiz sinirde akım yayılmıştır. 3) Myelin kılıfının kalınlığına göre iletim hızı değişir. Sinir ne kadar kalınsa iletim o kadar hızlıdır. Çap 1 (bir) birim arttıkça iletim 6 kat artar.

Reseptörler (duyu hücreleri): İç ve dış ortamdaki değişikliklerden organizmayı haberdar eden özel yapılardır. İnsan organizmasında çeşitli uyaranları cevaplayan değişik reseptörler bulunur. Gözdeki reseptörleri ışık, kulaktakileri ses, denge organındakileri vücudun durumu, derideki reseptörleriyse; basınç, sıcaklık, soğukluk gibi uyaranlar harekete geçirir.

Periferik sinir sistemi: Çevresel sinirler ve bunların ilgili ganglionları periferik sinir sistemini meydana getirir. Periferik sinirler içinde iki türlü lif bulunur: Bunlardan duyusal lifler **reseptörlerden** başlar. Buradan aldıkları uyarıları omuriliğe ve beyine iletirler. Diğer lifler ise **motor** liflerdir. Motor lifler merkezden gelen uyarıları cevap organları ve dokularına götürürler. Bunlardan somatik motor lif olanları iskelet kaslarında sonlanırlar, otonomik lif olanları ise kalb kası, düz kas ve bezleri sinirlendirirler.

Otonom (bağımsız) sinir sistemi: İrâde dışı olan fonksiyonlarla ilgilidir. Birbirleriyle bağlantılıdır ve esas olarak otonom sinir sistemi, merkezi sinir sisteminin bölümüdür. Otonom sinir sistemi iki bölüme ayrılır: **1) Sempatik sistem, 2) Parasempatik sistem.** Bu iki sistemin fonksiyonları birbirinin tam tersidir. Hangisi hasara uğrarsa, gittikleri organda, diğerinin etkisi hâkim olur. Normal şartlarda, fonksiyon bakımından aralarında bir denge vardır.

Her iki sistemin etkilerini şöyle sınıflandırabiliriz:

1. Gözün, göz çukurunda öne doğru fırlamasına sempatik sistem sebep olurken, parasempatik sistem aktivitesi arttığında göz, göz çukurunun içine gömülür.

2. Sempatik sistem göz bebeğini genişletir. Parasempatik sistem ise göz bebeğini daraltır.

3. Deride bölgesel damarları genişleterek kızarıklığa sebep olan sempatik sistem, aynı zamanda terlemeyi de azaltır. Parasempatiklerinse terlemeyi arttırıcı etkileri vardır.

4. Korku ve heyecan hâllerinde, sempatiklerin aktivitesi artar, tüyler diken diken olur. Parasempatiklerin bu etkisi yoktur.

5. Sempatikler kalbin kasılma gücünü ve atım sayısı ile kalpten bir dakikada atılan kan miktarını arttırırlar. Parasempatiklerse kalp kasılmasını ve atım hacmini ve sayısını azaltırlar.

6. Sempatikler safra boşalımını engellerken, parasempatikler safrakesesi kaslarını kasarak safra boşalımını sağlarlar.

7. Sempatikler sindirim sisteminin bütün fonksiyonlarını yavaşlatır, parasempatikler hızlandırırlar.

8. Sempatikler vücut damarlarında daralmaya sebep olarak, kan dolaşımını hızlandırırlar, kan basıncını yükseltirler. Parasempatikler damarları genişleterek dolaşımı yavaşlatırlar ve kan basıncını düşürürler.

9. Sempatikler mesâne kaslarını gevşeterek mesânenin boşalımını azaltırlar, parasempatikler bu kasları kasılmaya sevk edip mesâne sfinkterini de (kapak görevi gören büzücü kaslar) aksine gevşeterek mesâneyi boşaltırlar.

10. Kalın barsakların son kısımlarındaki büzücü kaslara (sfinkterler) sempatiklerin kasıcı, parasempatiklerin gevşetici etkileri vardır.

11. Pankreas'tan insülin salınmasını parasempatikler arttırırlar, sempatikler salınmayı engellerler.

12. Sempatiklerin katabolik (protein yıkıcı), parasempatiklerin ise anabolik (protoin yaptırıcı) etkileri

vardır.

Merkezî sinir sistemi: Beyin ve omurilikten meydana gelir. Sinir sisteminde haberler, elektriksel uyarılarla cevabın hâsıl olacağı organa iletilir. Bu, sâniyeden çok daha kısa zamanda olup biter. Canlı organizma çevreden sürekli uyarılar alırken, içten gelen uyarıları da alır ve bunlara cevap verir. İlkel organizmalarda bu cevaplar neslin de devâmını sağlayan savunma reaksiyonları şeklindedir. Bu savunmayı gâye edinen refleks mekanizmalar sâdece omuriliği olan canlılarda gözlenir. Fakat üst canlılar çevreden daha çok uyarı alır ve çevreyle uyum sağlaması daha önem kazanır. Bu şekilde üst canlılarda, daha çok sayıda uyarı alan reseptörler gelişir ve gelen uyarıları düzenleyen üst merkezler meydana gelmiştir ve beyin gelişmiştir.

Beynin gösterdiği gelişme canlının sınıfına göre değişir. **İnsan beyni** diğer canlılar arasında en iyi gelişmişidir. Fakat insan beyni en iyi gören, en iyi koku alan yapıya sâhip değildir. O hâlde üstünlüğün sebebi nedir? 1) Hayâl etme, 2) Muhâkeme kâbiliyeti ve 3) Hâfıza ve bilgi depolama denen, bilgi ve olayların kodlanıp gereğinde tekrar hatırlanabilmesi, beynimizin üstünlüğünü sağlar.

Beyin geliştikçe üst merkezler meydana gelir ki, bu genç yapılar daha kusursuzdur. **İnsan beyni sürekli gelişir.** Bu gelişmenin sınırı düşünülemez. (Bkz. Beyin)

SİNİRLİ OT (Plantago lanceolata);

Alm. *Wegerich (m),* **Fr.** *Plantain (m),* **İng.** *Plantain.* **Familyası:** Karnıyarıkotugiller (Plantaginaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Hemen hemen bütün Anadolu.

Mayıs-eylül aylarında çiçekler açan, 10-50 cm boylarında olan çok yıllık otsu bir bitki. Yapraklar rozet hâlinde gövdenin altında dik olarak bulunurlar. Çiçek durumu bu rozetin ortasından çıkan uzun ve dik bir sapın ucundadır. Bâzı türleri gövdesizdir. Daha çok çayır ve sulak yerlerde yetişir.

Kullanıldığı yerler: Taze yaprakları yumuşatıcı ve öksürük dindirici olarak, hâricen yara iyi edici ve çıban açıcı olarak kullanılır.

SİNOP;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 5862 km^2

Nüfûsu : 265.153

İlçeleri : Merkez, Ayancık, Boyabat, Dikmen, Durağan, Erfelek, Gerze, Saraydüzü, Türkeli.

Karadeniz Bölgesinin batı ve orta bölümünde yer alan bir ilimiz. İl toprakları 41° 12' ve 42° 06' kuzey enlemleriyle 34° 14' ve 35° 26' doğu boylamları arasında kalır. Doğudan Samsun ve Çorum, batıdan Kastamonu illeriyle çevrilidir. Sinop'taki İnceburun, Türkiye'nin kuzeyindeki en uç noktasıdır. Trafik numarası 57'dir.

İsminin Menşei

Amazonlu kadınların cengâver kraliçeleri **Sinova'**nın isminin bu şehre verildiği rivâyet edilir. Romalılar bu şehre **Sinepolis** demişlerdir. Bâzı kaynaklar Hititçe **Sanova'**dan geldiğini, bâzıları Asurların **Sin** kelimesinden geldiğini, başka kaynaklar **Sinip'**ten geldiğini, bâzı tarihçiler **Sen-ha-pi** kökünden türediğini, bâzıları da Farsça **Sîne-i âb** (Suyun göğsü) kelimesinden geldiğini ifâde ederler. Roma kayıtlarında General Pompeius'un idâresine verilen 11 şehir arasında **Sinop Teium** kaydı vardır.

Fâtih Sultan Mehmed Han Sinop'a Cezîretül-Uşşak demiştir. Türkler şehri fethettiklerinde bu şehre Sinop ismini vermişler ve isim gümüze kadar devam etmiştir.

Târihi

Sinop şehrinin târihi çok eskilere dayanır. Târihte savaşçı kadınlar topluluğu olarak tanınan, efsanevî Amazonlara kadar uzanır. Nitekim Hititlere âit belgelerde, bölgede Amazon ve Kaşkarların yaşadığı yazılıdır. Asurlular ve Sâmi kavimleri, bölgeyi hiçbir zaman ele geçirememişlerdir. Sinop, Anadolu'da ilk siyasî birliği kuran Hitit İmparatorluğunun sınırları içinde bir bölgeydi. Hititler bu bölgeye "Gasgas" (Kaşka, Gaşka, Kaska) ismini verdiler.

M.Ö. 8. asırda Kimmerler bölgeyi istilâ ettiler. Bilâhare Frikya ve Lidya kralları ele geçirdi. M.Ö. 6. asırda Persler, Lidya Krallığını yenerek bölgeyle birlikte Anadolu'nun mühim kısmına hâkim oldular. Daha sonra Miletoslular yerleşerek, bu asırlarda Sinop bir "İyon" sitesi hâline geldi.

Bir ara Sinop, Kapadokya Krallığının eline geçti. M.Ö. 4. asırda Makedonya Kralı İskender, Persleri yenerek, Anadolu ve İran'ı Makedonya Krallığına ilhak etti. İskender'in ölümünden sonra Yunanlaşmış

Persler bu bölgede **Pontus Krallığını** kurdular. Pontus, Yunanlaşmış bir Pers Devletidir. M.Ö. 169 senesinde Sinop, Pontus Krallığının başşehri oldu. Pontus Kralı Mithridates bir ara Anadolu'nun bir kısmını ele geçirdi. Roma İmparatorluğu ile savaştı. Neticede Romalılar, Mithridates'i yenerek M.Ö. 1. asırda bu bölgeyi kendilerine katarak Bitinya eyâletine bağladılar.

M.S. 395'te Roma İmparatorluğu ikiye bölününce bu bölge Anadolu gibi Doğu Roma (Bizans) nın payına düştü. Anadolu'ya akınlar yapan İslâm orduları, Anadolu'nun birçok şehrini fethetmişse de, bu bölgeye girmediler. Sâsâni akınları da bu bölgeye ulaşamadı.

Sinop ilk olarak 1085'te AnadoluFâtihi ve Türkiye Selçuklu Devletinin kurucusu Kutalmışoğlu Birinci Süleyman Şahın komutanı Karatekin tarafından fethedildi.

Haçlı Seferlerinin başlaması üzerine genç Türkiye Devleti, Anadolu içlerine geri çekildi. Birinci Haçlı Seferinden sonra Bizanslılar sâhildeki Türk şehirlerini ele geçirdi. Sinop da yeniden Bizanslıların hâkimiyeti altına girdi. Dördüncü Haçlı Seferinden sonra Bizanslı Kommenoslar başşehir Trabzon olmak üzere 1204'te Sinop'u da içine alan Pontus-Bizans Devletini kurdular.

Selçuklu Sultanı Birinci İzzeddin Keykâvus, Bizans İmparatoru Alexius Commenus'u yenerek esir aldı. Böylece Karadeniz'de işlek bir limana sâhip olundu.

Türk tüccarları Sinop'a gelerek kısa zamanda Karadeniz ticâretine hâkim oldular.

Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubâd devrinde Kırım Seferi Sinop'tan hareket eden Türk Karadeniz Donanması tarafından başarıyla neticelendi. Sinop, Selçukluların Karadeniz üzerindeki en mühim şehri oldu.

Sinop bir ara Trabzon'daki Pontus-Bizans Devleti tarafından 1259'da yeniden işgal edildiyse de Selçuklu veziri Muinüddin Süleyman Pervâne tarafından 1261'de geri alındı. Daha sonra Sinop'ta Pervâneoğulları Beyliği kuruldu. 1326 senesine kadar devam etti.Pervâneoğullarından sonra Melik Altınbaş Gâzi Çelebi, Sinop Vâlisi oldu. Selçuklu Sultanlarının sonuncusu İkinciMes'ud'un oğludur. Babasının ölümü üzerine İlhanlılar Gâzi Çelebi'yi tahta çıkarmadılar. Tahtı kendilerine aldılar. Gâzi Çelebi'den sonra büyük oğlu İbrâhim Bey, Sinop Vâlisi oldu. İbrâhim Beyin ölümünden sonra Candaroğulları (sonraki isimleri İsfendiyaroğulları) Sinop'u ele geçirdiler. Bâzıları beyliğin Kastamonu olan başşehrini Sinop'a taşıdılar. Candaroğulları 14. asrın sonlarına doğru Osmanlı Devletine tâbi olmuşlardır. Osmanlı ve Candaroğulları, kız alıp vermelerle akrabâ olmuşlardır. Candaroğullarının mühim kısmı Sinop'ta gömülüdür.

Fâtih Sultan Mehmed Han Sinop'un iç bağımsızlığına son vermek isteyince, Fâtih ile kardeş çocuğu olan İsmâil Bey Sinop Kalesini ve limanını Fâtih'e teslim etmiştir. Fâtih, İsmâil Beyi Filibe'ye sancak beyi olarak gönderdi.

Osmanlılar zamanında Sinop Trabzon'un yanında ikinci dereceye düştü. On yedinci asırda Sivas eyâletinin (beylerbeyliğinin) 8 sancağından (vilâyetinden) biri olan Canik (Samsun)e kazâ olarak bağlandı.

Tanzimattan sonra Kastamonu vilâyeti (eyâleti) kurulunca bu eyâletin 4 sancağından birine merkez oldu. 3 kazâsı vardı. Bilâhare müstakil sancak oldu.

Osmanlı devrinde Sinop çok önemli bir liman ve tersâne şehriydi. Önemli olan bu liman ve tersânede 1571 İnebahtı'da kaybedilen gemiler yapıldı.

Kıbrıs Seferine çıkarılan 72 gemi de burada yapılmıştır. 1853'te Ruslar Sinop'a baskın yaparak Türk donanmasını tahrip ettiler. Târihin her devrinde önemini muhâfaza eden Sinop, Cumhûriyet devrinde il merkezi oldu.

Fizikî Yapı

Sinop il topraklarının % 74'ü dağlardan, % 23,5'i platolardan ve % 2,5'e yakını ovalardan ibârettir. Sinop Yarımadası kıyılarındaki tepeler alçaktır. Kıyıdan güneye gidildikçe yükseklik artar ve geçit zorlaşır. Daha sonra Gökırmak Vâdisi ve çevresinde düzlükler yer alır.

Dağlar: Sinop ilinde dağların sayısı çok fakat yükseklikleri azdır. En önemli dağ silsilesi İsfendiyar (Küre) Dağlarıdır. İli doğu-batı istikâmetinde ikiye ayırır. Yüksekliği 1500 m'yi geçen birkaç tepe vardır. Önemli olanları Sandökük Tepesi (1680 m), Zindan Dağı (1730 m), Çangal Dağı (1605 m), Göktepe (1375 m) dir. Bu dağlar arasında Zindan Dağı, Sinop ilinin en yüksek noktasıdır.

Plato ve yaylalar Gerze ile Boyabat arasındadır. Başlıca yaylalar Altmışdört, Güdekoğlu, Avlağısökü, Altınyayla, Çam, Kuzfındık, Aluç, Mehmetli, Gündüzlü, Maruf, Kumlu, Yaylacık, Darıözü, Doğaçam, Bayat, Sakızlı, Yassıalan, Gökalan ve Buzluk'tur. Sinop Yarımadası da bir yayla görünümündedir.

Ovalar: Kıyıda Sinop ve içerde Boyabat Ovası başlıca büyük ovalardır. Boyabat Ovası Gökırmak, Asarcık, Arın ve Gâzidere ovalarının birleşmesinden meydana gelmiştir. Kıyıda ise Karasu, Aksaz ve Sarıkum ovaları bulunur. Bütün ovalar verimlidir.

Akarsular: Sinop ilinin en önemli akarsuyu Gökırmaktır. Gökırmak Kastamonu topraklarından çıkar, birçok kolları alarak doğuya akar. Durağan ilçesi güneyinde Kızılırmak ile birleşir. Boyabat Ovasında çeltik tarlalarını sular. Sinop-Samsun sınırını çizerek Samsun il topraklarında kuzeye akarak, Bafra Burnunda Karadeniz'e dökülür.

Küre Dağlarından çıkarak Karadenize dökülen başlıca akarsular Karasu Çayı, Ayancık Çayı, Karlık Çayı, Kanlı Çayı ve Kabalı Çaydır. Bölgede zengin yeraltı suları vardır.

Göller: Sinop il sınırları içinde büyük göller yoktur. Küçük birkaç göl vardır. Sarıkum Gölü: Uzunluğu 2 km genişliği 750 m'dir. 400 hektarlık bir alanı kaplar. Keçideresinin getirdiği alüvyonlar ve fırtınaların taşıdığı kumlarla küçülmektedir. Karagöl kıyıya 50 metre mesâfededir. 80 hektarlık bir alanı kaplar. Sülük Gölü: Sinop Yarımadası üzerindedir. Eski bir yanardağ krateri olup 210 m yüksekliktedir. Civarındaki ovanın sulamasında kullanılır.

İklim ve Bitki Örtüsü

İl dâhilinde genel olarak ılık bir iklim hüküm sürer. Mevsimler arasında ısı farkı azdır. İsfendiyar (Küre) Dağlarının kuzey kısmı daha çok yağış alır. Güneyde ise yağış az olur. Küre Dağlarının kuzey kısımları sık ormanlarla, güneyi bodur ağaçlarla kaplıdır.

Senelik yağış ortalaması ilçelere göre değişir. Boyabat'ta 388 mm iken Ayancık'ta 1003 mm'dir. Yazın sıcaklık +30°C üstüne birkaç gün çıkar. Kışın 0°C altındaki gün sayısı 10 günü geçmez. Sıcaklık +34,5°C ile -8,4°C arasında seyreder.

Bitki Örtüsü: Sinop il topraklarının % 62'si orman ve fundalıklarla, % 33'ü ekili ve dikili alanlarla, % 4'ü çayır ve mer'alarla kaplıdır.

Ormanlar gür ve ağaç çeşitleri çoktur. Başlıca ağaçlar çam, meşe, köknar, gürgen, kayın, dışbudak, kavak, karaağaç, defne, fındık, kızılcık, karaçam ve sarıçamdır.

Ormanlar çok yerde denize kadar sokulmuştur. Ayancık'ta Türkiye'nin en büyük kereste fabrikası bulunmaktadır.

Sinop ormanlarının orman altı bitkileri de zengindir.

Ekonomi

Tarıma elverişli arâzisi az olmasına rağmen faal nüfûsun % 80'i tarımla uğraşır. Sanâyi gelişmemiştir. Sinop ilinin ekonomisi balıkçılığa, ormancılığa, hayvancılığa ve tarla tarımına dayanır. Tarım yapılan arâzi 200 bin hektarı geçmez.

Tarım: Sinop ilinde en çok tarla tarımı yapılır. İl sebze ihtiyacını kendi imkânlarıyla karşılar. Meyvecilik önemli yer tutar. Kestâne, armut, kiraz, muşmula ve kızılcık yetişir ve diğer illere de satılır. Keten de önemli yer tutar. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, mısır, pirinç, mahlut, fasulye, bezelye, tütün ve şekerpancarıdır. Bu miktar ortalama olup, senelere göre değişmektedir. Meyve istihsaliyse, 20 bin ton civârındadır. Başlıca meyveleri ceviz ve kestânedir. Boyabat'ın pirinci meşhurdur.

Hayvancılık: Sinop ilindeki yaylalar hayvancılığa çok müsâittir. Hayvan sayısı gittikçe artmaktadır. İlde koyun, sığır, kıl keçisi, tiftik keçisi ve hindi beslenir. Arıcılık gelişmektedir.

Balıkçılık: Kıyı kısımlarında balıkçılık önemli bir geçim kaynağıdır. Avlanan balıkların başlıcaları; hamsi, barbunya, lüfer, mezgit, istavrit, palamut, kefal, çinekop, kalkan, tatlısu kefali ve sazandır.

Ormancılık: Sinop ili orman varlığı bakımından oldukça zengindir. Ormanlar gür ve ağaç çeşidi boldur. 310 bin hektar orman sahası ve 53 bin hektar fundalık vardır. 210 köy orman içinde, 147 köy orman sınırındadır.

Sanâyi: İl topraklarının engebeli oluşu, karayollarının ihtiyacı karşılamaması, ulaşım zorluğu ve Sinop limanının Samsun limanına göre yetersiz oluşu gibi sebeplerle sanâyi gelişmemiştir. Başlıca sanâyi kuruluşları: Ayancık Kereste Fabrikası, tuğla-kiremit fabrikaları, Lider Ağaç Sanâyii Kollektif Şirketi, Söksa İç ÇamaşırlarıÖrme ve Konfeksiyon A.Ş., Untek Boyabat Gıdâ Sanâyii A.Ş., Balıksan Balık Ürünleri İşletme Sanâyii A.Ş., Çeltik Fabrikaları, Sinop Cam Fabrikası ve Peynir-Tereyağı Fabrikasıdır.

Ulaşım: Sinop, kara ve deniz yolu ulaşımından faydalanır. Karayolu yetersizdir. Orta ve Doğu Karadeniz kıyısını tâkip ederek Hopa'ya kadar uzanan devlet yolu Sinop'tan başlar. Boyabat-Taşköprü istikâmetine uzanarak Kastamonu'ya ulaşır. Bu yolla İstanbul'a bağlanır. Karadeniz kıyı yolu Samsun'dan ayrılan bir kolla güneybatıya ayrılarak ili İç Anadolu'ya bağlar. İl sınırları içinde 160 km il

ve 348 km devlet yolu vardır. Sinop limanı işlek sayılır. İskelenin boyu 180 m, genişliği 8-12 m'dir. 700 grostonluk gemiler yanaşır, fakat vinç olmadığı için gemiler kendi imkânları ile yüklerini boşaltırlar. Sinop'un Karadeniz kıyısı 175 km'dir. Karadeniz'e doğru uzanan "İnceburun" Anadolunun en kuzey ucudur. Aynı yarımadanın doğuya uzanan ikinci burnu Sinop Burnu'dur. Sinop bu burun üzerindedir. Şehrin, biri kuzeybatıda diğeri güneydoğuda iki limanı vardır. Güneydoğudaki olanı daha kullanışlıdır. Sinop sâhilinde 3 adacık vardır. Gâzibey Kayalığı Adası, Sara Ada ve Kara Ada'dır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfus: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 265.153 olup, 86.314'ü ilçe merkezinde, 178.839'u köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 5862 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 45'tir.

Örf ve âdetleri: Sinop çok eski bir yerleşim merkezidir. Türklerin fethiyle birlikte bu şehirde Türk-İslâm Kültürü hâkim olmuş, diğer kültürler unutulmuştur. Fâtih Sultan Mehmed Hanın Sinop'u Osmanlı Devletine katması ile, burada bulunan Pontuslular, İstanbul ve batıya nakledilmiş ve Asya'dan gelen Türkmen boyları ile Kafkasya ve Karadeniz'den gelen Türkler yerleşerek tamâmen Türkleşmiş, Türk örf ve âdetleri bütün bölgede hâkim olmuştur.

Mahallî kıyâfet: Kıyâfette Kafkasya, Kırım ve Karadeniz'in diğer bölgelerinden gelen göçmenlerin tesiri büyük olmuştur.

Halk oyunları: Halk oyunları ve halk mûsikîsinde İç Anadolu'nun tesiri büyüktür. Sâhile yakın kısımlardaki oyunlar, ritm ve figürleri yönüyle Kafkas oyunlarına benzer. İç kısımlarda ise İç Anadolu ve Kastamonu yöresi oyunlarının özelliği görülür. Bu oyunlara davul, zurna, bağlama, mızıka, tulum gibi çalgılar eşlik eder.

En çok oynanan oyunlar şunlardır: Çiftetelli, Horon, Karşılama, Geldi Geldi, Kadın Oyunu, Halay, Ayancık Eymeleri, Karasu'da Pazar Var.

Mahallî yemekleri: Mısır unu tarhanası, mısır pastası, nişasta helvası ve etli hamurdur. Etli ekmek, nokul, pekmez helvası ve çeşitli pideler. Keşkek, katlama, saç böreği, kulak hamuru, ayva yemeği, kestâne helvası ve kırlangıç çorbası.

El sanatları: Tahta oymacılık ve dokumacılık çok ileri durumdadır.

Eğitim: Sinop'ta okur-yazar oranı % 93'ü aşmıştır. İlde 1 anaokulu, 45 anasınıfı, 600 ilkokul, 40 ilköğretim okulu, 4 pratik kız sanat okulu, 13 meslek lisesi, 12 genel lise ile Su Ürünleri Fakültesi vardır. Sinop'ta 1924 yılında kurulan Rıza Nur Halk Kütüphânesi ile 1952 yılında aynı binâda kurulan Çocuk Kütüphânesi yer almaktadır. Ayrıca 8 ilçede ilçe halk kütüphâneleri bulunmaktadır.

İlçeleri

Sinop'un biri merkez olmak üzere, sekiz ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 49.844 olup, 25.537'si ilçe merkezinde, 24.307'si köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 402 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 123'tür. Merkez'e bağlı 17, Kabalı bucağına bağlı 19 köyü vardır.

İlçe merkezi, Karadeniz kıyı şeridinin kuzeye doğru sivrilerek uzandığı yarımadanın en dar yerindeki düzlük alanda kurulmuştur. Karadeniz'in en eski yerleşim merkezi olduğu halde, büyük bir nüfûsa sâhip olamamıştır. Ulaşım güçlüğü ilçenin gelişmesini önlemiştir. İlçenin, kuzey ve güneyinde iki tabii liman vardır. Kuzey limanı zamanla dolarak kullanılmaz hâle gelmiştir.

Ayancık: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 36.543 olup, 10.418'i ilçe merkezinde 26.125'i köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 876 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 42'dir. Merkez bucağa bağlı 41, Yenikonak bucağına bağlı 28 köyü vardır.

İlçe toprakları dar kıyı şeridi ve hemen ardından yükselen dağlardan meydana gelir. Her mevsim yağış aldığından toprakları içinde kalan dağların kuzey yamaçları sık ve gür ormanlarla kaplıdır. Bu ormanlar ağaç denizi olarak isimlendirilen ünlü Cangal ve Zindan ormanları olup, ekonomik değeri yüksek olan köknar, çam, kayın, gürgen, meşe, ıhlamur, kavak, kestane ve çınar gibi ağaçlar yetişir.

İlçe ekonomisi birinci derecede ormancılığa dayanır. Türkiye'nin en büyük kereste fabrikası bu ilçede olup, devlete âittir. Tarıma elverişli toprakları azdır. Meyve ve sebzecilik gelişmiştir. Kestâne ve elma üretimi fazladır. Tahıllardan en çok mısır elde edilir. Küçük çapta deniz ve tatlı su balıkçılığı yapılır. Arıcılık gelişmektedir.

İlçe merkezi, Karadeniz sâhilinde 1870'li yıllarda Ayan Tepesi eteklerinde kurulmuştur. Eski ismi İsfehan'dır. Türkeli-Sinop karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 81 km mesâfededir. Belediyesi Cumhûriyet öncesinden beri faaliyetini sürdürmektedir.

Boyabat: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 50.648 olup, 21.506'sı ilçe merkezinde, 29.142'si köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 102 köyü vardır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Kuzeyinde İsfendiyar Dağları, batı ve güneyinde Ilgaz Dağları, orta kesimde ise Boyabat Ovası yer alır. Gökırmak Vâdisi boyunca uzanan Boyabat Ovası çok verimlidir. Ovanın çevresinde yer yer ormanlık arâziler vardır.

Ekonomisi; tarım, ormancılık ve hayvancılığa dayanır. Boyabat Ovasının pirinç ekimine elverişli iklime sâhip olması ve sulama imkânının fazla olması, pirinci başlıca geçim kaynağı yapmıştır. Ayrıca buğday, mısır ve şekerpancarı yetiştirilir. Patates ve soğan üretiminin yanında sebze ve meyvecilik de gelişmektedir. En çok elma ve armut üretilir. İlçe halkının önemli geçim kaynaklarından biri de hayvancılıktır. Arıcılıkta modern usuller kullanılır. Gökırmak çevresinde koyun yetiştiriciliği yapılır. Büyükbaş hayvanların ıslahı için bir laboratuvar vardır.

İlçede el sanatları oldukça gelişmiştir. Halı ve kilim dokumacılığının yanı sıra deri ve kundura imâlatı da önemlidir. Sanâyisi tarıma ve ormancılığa bağlı olarak gelişmiştir. Faaliyet hâlinde çok sayıda çeltik ve kiremit-tuğla fabrikası vardır. Un fabrikaları ile kereste ve ağaç ürünleri işleyen fabrikalar diğer sanâyi kuruluşlarıdır. İlçe topraklarında zaman zaman çıkarılmış olan linyit ve çimentonun hammaddesi olan kalker yatakları vardır.

İlçe merkezi Gökırmak'ın kolu olan Gâzideresinin aktığı vâdide kurulmuştur. Kastamonu-Sinop karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 94 km mesâfededir.

Dikmen: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 14.872 olup, 2412'si ilçe merkezinde, 12.460'ı köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 27 köyü vardır. İlçe toprakları dar kıyı ovası ve hemen ardından yükselen dağlardan meydana gelir. Başlıca akarsuyu Kanlıdere'dir.

Ekonomisi; tarım, hayvancılık, balıkçılık ve ormancılığa dayanır. Dar kıyı şeridi ve akarsu vadilerinde; buğday, arpa, elma, armut, patates, soğan yetiştirilir. Kıyı şeridinde balıkçılık yapılır. Ormanlarla kaplı dağlık bölgelerde hayvancılık ve ormancılık başlıca geçim kaynağıdır. İlçe merkezi Kanlıdere Vâdisinde kurulmuştur. Gerze'ye bağlı bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. İl merkezine 73 km mesâfededir.

Durağan: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 34.131 olup 7432'si ilçe merkezinde, 26.699'u köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 1103 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 31'dir. Merkez bucağa bağlı 33, Çerçiler bucağına bağlı 15 köyü vardır. İsfendiyar Dağları kuzey ve doğudan ilçe topraklarına girer. Ormanlarla kaplı olan bu dağların güneyinde ise Gökırmak Vâdisi uzanır.

İlçe Sinop ilinin başta gelen tarım alanlarındandır. Dağlık kesimlerde hayvancılık gelişmiş olup, Gökırmak Vâdisinde tarım yapılır. Başlıca tarım ürünleri; buğday, arpa mısır, pirinç ve şekerpancarıdır. Hayvancılığın yanında arıcılık da gelişmektedir. İlçede çok çeşitli küçük sanâyi kuruluşları bulunur. Çeltik, tuğla-kiremit fabrikaları, halı ve kilim dokuma atölyeleri başlıcalarıdır. İlçe topraklarında bulunan linyit yatakları zaman zaman işletilmiştir. İlçe merkezi Gökırmak'ın Kızılırmak'a karıştığı yere yakın bir bölgede kurulmuştur. Boyabat-Vezirköprü karayolu, ilçeden geçer. İl merkezine 121 km mesâfededir. Belediyesi 1954'te kurulmuştur.

Erfelek: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu, 19.288 olup, 4262'si ilçe merkezinde, 15.026'sı köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 1063 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 18'dir. Merkez bucağına bağlı 38 köyü vardır. İlçe toprakları dağlık olup, İsfendiyar Dağları, topraklarının büyük kısmını kaplar. Kıyılarda dar düzlükler vardır. En önemli akarsuyu Küre Dağlarından doğup güney-kuzey doğrultusunda akıp daha sonra doğuya yönelen Karasu Çayıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri; buğday, şekerpancarı, mısır ve arpadır. Meyvecilik gelişmiş olup, kestâne, armut ve elma üretimi önemlidir. Dağlık kesimlerde hayvancılık ve ormancılık gelişmiştir. Kıyı kesimlerinde balıkçılık yapılır.

İlçe merkezi kıyıdan içeride, Sinop-Ayancık karayolu üzerinde kurulmuştur. İl merkezine 29 km mesâfededir. Eski ismi Karasu'dur. Belediyesi 1960'ta faaliyete geçmiştir.

Gerze: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 28.215 olup, 8609'u ilçe merkezinde, 19.606'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 43 köyü vardır. İlçe topraklarının batı ve güneyi İsfendiyar Dağlarının uzantıları ile kaplıdır. Bu dağların Karadeniz'e bakan yamaçları; kayın, gürgen ve köknar ağaçlarından meydana gelen ormanlarla kaplıdır. İlçe topraklarını Sarımsak Çayı sular.

Ekonomisi tarım, hayvancılık, balıkçılık ve ormancılığa dayalıdır. Dar kıyı şeridinde ve akarsu vâdilerinde tarım yapılır. Başlıca tarım ürünleri, buğday, mısır, arpa, elma, armut, patates, soğan, tütün ve ketendir. Tarıma elverişli olmayan kıyı şeridinde balıkçılık yapılır. Dağlık ve engebeli arazide ormancılık ve hayvancılık gelişmiştir. En çok koyun ve keçi yetiştirilir. Arıcılık ve tavukçuluk gelişmiştir. İlçe merkezi Karadeniz sâhilinde kurulmuştur. Sinop-Samsun karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 40

km mesâfededir. Belediyesi 1901'de kurulmuştur.

Saraydüzü: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu, 9065 olup, 1591'i ilçe merkezinde, 7474'ü köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 25 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikte engebeli arâziden meydana gelir. Gökırmak'ın kolları ilçe topraklarını sular.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. En çok pirinç üretimi yapılır. Ayrıca buğday, mısır ve şekerpancarı yetiştirilir. Halı ve kilim dokumacılığı yaygın olarak yapılır. İlçe merkezi Kargı-Durağan karayolu üzerinde yer alır. Boyabat'a bağlı bir bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Türkeli: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 22.547 olup, 4547'si ilçe merkezinde, 18.000'i köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 295 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 76'dır. Merkez bucağa bağlı 23, Helaldı bucağına bağlı 9 köyü vardır.

İlçe toprakları çoğunlukla dağlık olup, ormanlarla kaplıdır. Ormanlar meşe, gürgen, kayın ve köknar ağaçlarından meydana gelmiştir. Kıyıdaki düzlükten başka düzlüğü yoktur.

Ekonomisi ormancılığa dayanır. Hayvancılık fazla gelişmemiştir. Az olan tarım alanlarında mısır ve buğday yetiştirilir. Az miktarda patates, soğan, kestâne, elma, armut ve fasulye yetiştirilir. Helaldı bucağındaki özel sektöre âit kereste ve parke fabrikası en önemli sanâyi kuruluşudur.

İlçe merkezi, Karadeniz kıyısında küçük bir yarımada üzerinde kurulmuştur. İnebolu-Ayancık karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 99 km mesâfededir. Rum Pontus saldırılarına karşı koyan bir Türk yerleşim merkezi olduğundan bu ismi almıştır. 1957'de ilçe olan Türkeli'nin belediyesi aynı sene kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Sinop, tabii güzellikleri ve târihî eserleri zengin bir ilimizdir. Karadeniz'in bütün özellik ve güzelliğini toplayan bir yarımadadır. Çok eski devirlerden beri bir yerleşim merkezi olduğundan, târih ve kültür hazinesi bir ilimizdir. Başlıca târihî eserleri şunlardır:

Sinop Kalesi: Hititler zamânında yapıldığı tahmin edilmektedir. Daha sonraki dönemlerde tâmir edilmiş ve ilâveler yapılmıştır. Selçuklular 1215'te bir iç kale yaparak, gerekli gördükleri burç ve kuleleri güçlendirmişlerdir. Surların yüksekliği 30-35 m'dir. Dış surlar doğuda 500, batıda 270, kuzeyde 800, güneyde ise 400 metredir. Sultan İzzeddîn Keykavus'un yaptırdığı iç kale sağlam durumdadır. Kalenin; Kumkapı, Meydankapı, Tersanekapı, Tabakhânekapısı, İçhisar, Kale ve Yonca kapıları vardır. Kale, meşrûtiyetten sonra siyâsîlerin konduğu bir hapishâne hâline gelmiştir.

Alaeddîn Câmii: Sinop'un en eski câmisi olup, Selçuklu devri eseridir. Kitâbesinden anlaşıldığına göre Muinüddîn Süleyman Pervâne tarafından 1267'de yaptırılmıştır. Büyük Câmi diye de bilinir. Çeşitli zamanlarda tâmir gören câmi, en son olarak 1950'de onarılmıştır. Bir sanat şaheseri olan som mermerden yapılmış minberin bâzı parçaları, kubbenin yıkılmasıyla kırılmıştır. Bu parçaları, Türk-İslâm Eserleri Müzesindedir. Şimdiki minber ise 1851'de yapılmıştır.

Saray Câmii: Candaroğullarından Celâleddîn Bâyezîd tarafından 1374'te yaptırılmıştır. Kare plânlı, tek kubbeli bir câmidir.

Seyyid Bilâl Câmii: Cezâyirli Ali Paşa tarafından 1867'de yaptırılmıştır. Cezâyirli Ali Paşa Câmii de denir. Sultan Abdülhamîd Han tarafından 1896'da tâmir ettirilmiştir.

Fethi Baba Mescidi: Mehmed Ağa tarafından 1353'te Candaroğlu İsmâil Beyin emriyle yaptırılmıştır. Tersâne Câmii olarak da bilinir. Mermer mihrabı oldukça ince işçiliklidir.

AlâeddînMedresesi: Vezir Muinüddîn SüleymanPervâne tarafından 1262'de Selçuklu Sultanı Alâeddîn Keykubat adına yaptırılmıştır. Girişin karşısındaki ana eyvan 1889'da tâmir sırasında derslik oldu. Hâlen müze olarak kullanılmaktadır.

Şehitler Çeşmesi: Kırım Harbinde Rusya'nın baskınında şehit olan askerlerin cebinden çıkan parayla yapılmıştır. Günümüzde harap bir haldedir.

Seyyid Bilâl Türbesi: Türbede Peygamber efendimizin soyundan gelen Seyyid İbrâhim Bilâl hazretleri medfundur. 675 yılında İstanbul'un Ömer ibni Abdülaziz tarafından kuşatıldığında, rivâyetlere göre, Orta Asya'dan yanında Müslüman Türklerle bu sefere iştirak için yola çıktı.

Karadeniz'de gemiyle İstanbul'a giderken fırtınaya tutuldu. Sinop limanına girdi. Liman gümrük vergisini ödediler. Bugün Alâeddîn Câmiinin bulunduğu yerde kardeşi Seyyid Ali Ekber ve Orta Asyalı Müslüman Türk askerleriyle dinlenip, hasta olan askerlerin tedâvisini yaparken Sinop'taki Bizanslı Tekfurun emriyle Bizanslı askerler geceleyin saldırdılar. Çarpışma sabaha kadar ve hatta gündüz de devam etti. Seyyid İbrâhim Bilâl ve yanındakiler Bizans askerlerinin kuşatmasını yararak bugün Hükümet Konağının bulunduğu semtteki Meydan Kapısından çıkmak üzereyken Seyyid İbrâhim Bilâl

şehit düştü. Bu zât kerâmetini göstererek kılıç darbesiyle yere düşen mübârek başını koltuğunun altına alarak kabirlerinin bulunduğu yere kadar birkaç yüz metre yürüyüp kıble istikâmetine yüzünü dönerek ve başını da yerine koyup, kabre konulmuş gibi uzandılar. Bu hâdiseyi seyreden halk hayret, dehşet ve korku içinde Bizans Tekfuru aleyhine bu mübârek insanları neden öldürdün diye bağırmaya başlayınca, halkın tepkisini yatıştırmak için Tekfur çarpışmayı durdurdu. Şehit olanların İslâm usüllerine göre gömülmesine müsâde etti. Seyyid İbrâhim Bilâl de aynı yere defnedildi. Yaralı Türk asıllı Müslümanlara iyi davrandı. Sinop'un ilk Müslüman sâkinleri bu Orta Asyalı Türkler olmuştur. Müslüman olan Sinoplu kızlarla evlenerek çoğalmışlardır. Seyyid Ali Ekber de şehit olanlar arasındadır.

Seyyid Ali Ekber hazretlerinin kabri Alâeddin Câmii yanındaki Yeşil Türbede, Seyyid Bilâl hazretlerinin kabriyse Ada Mahallesinde Cezâyirli Ali Paşa Câmii bitişiğindeki Tayboğa (Seyyid Bilâl) türbesindedir.

Sinop tekfuru yaptığına sonradan çok pişman olmuş ve Seyyid Bilâl hazretleri için yaptırdığı türbenin kapı eşiğine gömülmesini vasiyet etmiştir. Önceleri türbeyi ziyâret edenler tekfurun mezarını çiğneyerek türbeye girerlerken, daha sonra bu kapı iptal edilerek, türbeye başka bir kapı açılmıştır. Şu anda türbeye Cezâyirli Ali Paşa Câmii içinden geçilmektedir.

Câminin avlusunda Kültür ve Turizm İl Müdürlüğünce yazdırılan bir levhada şu bilgiler vardır: Türbe Çepni Türklerinin Beyi Emir Tayboğa için torunu Emir Belgamiş tarafından 1297 yılında yaptırılmıştır. Emir Tayboğa 1259 yılında Sinop'a baskın yapan Trabzon Rum Devleti ordusunun geri püskürtülmesinde büyük rol oynamıştır. Vasiyeti üzerine H.91 yılında İstanbul'un fethi için giderken Sinop'ta şehit düşen Seyyid Bilâl'in yanına gömülmüştür. Türbenin bitişiğine 1876 yılında Kaptan-ı Deryâ Cezâyirli Ali Paşa tarafından dikdörtgen plânlı bir câmi yaptırılmıştır.

Gâzi Çelebi Türbesi: Süleyman Pervâne Medresesinin sağ bitişiğindedir. Pervâneoğullarının son hükümdârı olan ve 1322 senesinde vefât eden Gâzi Çelebi'ye âittir.

İsfendiyaroğulları Türbesi: Alâeddîn Câmii bahçesinde bulunan türbede, Candaroğullarından Celâleddîn Bâyezîd ile oğlu İsfendiyar'ın oğlu İbrâhim Beylerle bu âileye mensup daha 8 zâtın kabri bulunmaktadır. Türbenin hangi târihte ve kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Türbe içindeki sandukalar Türk taş işleme oymacılığının eşsiz örneklerindendir.

Sultan Hâtun Türbesi (Aynalı Kadın): Halk arasında "Aynalı Kadın Türbesi" adıyla geçer. 1335 târihinde Birinci Murâd'ın kardeşi Süleyman Paşanın kızı İsmet SultanHâtun için yaptırılmıştır. Sinop Müzesi bahçesindedir.

Hâtunlar Türbesi: Candaroğulları zamânında yapılmış olan türbe, Cezayirli Ali Paşa Câmii yanındadır. Celâleddîn Bâyezîd'in oğlu İskender'in karısı ile kızı Ture Hâtun için yaptırılmıştır.

Eski eserleri

Serapis Tapınağı: Şehir merkezindeki Şehitler Parkı içinde 1954'te bir kazı esnâsında çıkmış olup Romalılara âittir. Sinop Müzesi: 1541'de açılmış ve 1970'te yeni binâsına taşınmıştır. Müzede arkeolojik ve etnoğrafik eserler sergilenir. Türklere ve Türklerden önceki devirlere âit eserler mevcuttur. Müzede ayrıca Şer'i Mahkeme Sicilleri de vardır. Boyabat Kalesi: Eski ve yeni kale olarak iki kaledir. Yeni kale eski kale üzerine yapılmıştır. Kaleden Gâzidere Çayına inen 252 basamak vardır. Kaya tünelinden ayrılan gizli bir yeraltı yolu şehrin altından geçerek, Erenlik Tepesine ulaştığı anlatılır. Yeni kale Osmanlı yapısıdır. Fâtih Sultan Mehmed Hanın Uzun Hasan'a karşı Otlukbeli Seferine giderken, bu kalede kaldığı rivâyet edilmektedir.

Mesire yerleri: Sinop, tabii güzellikler bakımından oldukça zengindir. Zengin orman dokusu, Karadeniz'deki uzun kıyısı, tabiî kumsallarıyla şirin bir ilimizdir. Başlıca mesire yerleri şunlardır:

Hamsaroz Körfezi: Bir yanı deniz, bir yanı ormandır. Çok çeşitli çiçeklerle süslüdür. Berrak denizi, bol çiçeği ve ağacı ile güzel bir dinlenme yeridir. İl merkezine 3 km mesâfededir. Körfezde bir av hayvanları parkı vardır.

Ayancık Çamlığı: Ayancık ilçesinde, orman içi dinlenme yeridir. Sarıçam ve karaçam korularından meydana gelen bölge, tabii güzellikleriyle meşhurdur.

Türkeli Çamlığı: Türkeli ilçesi yakınlarında orman içi dinlenme yeridir. Karaçam, kayın ve sarıçam ormanlarıyla kaplı güzel bir mesire yeridir.

Akliman Kumluğu: İl merkezine 2 km mesâfededir. Deniz ve ormanın iç içe olduğu kumluk, Boztepe ile Akliman burunları arasında kalır ve aynı zamanda tabii gemi barınağıdır. Denizi çok sığdır.

Kaplıca ve İçmeler: Sinop, şifâlı su kaynakları bakımından zengin olmasına rağmen bu kaynakların çoğunda tesis yoktur. Başlıca kaplıca ve içmeler şunlardır:

Aloğlu İçmesi: İl merkezi yakınlarındadır. Konaklama tesisleri yoktur. Kaplıca suyu içme olarak mîde, karaciğer ve safra yolları rahatsızlıklarına iyi gelmektedir.

Acısu İçmesi: Gerze ilçesinin Acısu köyündedir. Konaklama tesisleri yoktur. Suyu çeşitli mîde rahatsızlıklarına faydalıdır.

Soğuk Su: Sinop-Boyabat yolunun 47. km'sinde Cankurtaran Karakolu olarak da bilinir. Soğuk suyun etrâfı köknar ağaçları ile kaplıdır. Orman içinde yer alan bu su şifalı olarak bilinmektedir.

Buzluk Yaylası: Durağan ilçesi sınırları içinde olup, ilçe merkezine 10 km mesâfededir. En önemli özelliği yaylada bulunan mağaranın içinde yaz aylarında buzların meydana gelmesi, kışın ise erimesidir. Bu sebeple halk arasında Buzluk Mağarası adıyla bilinir.

SİNTİGRAFİ;

Alm. *Syntigraphie,* **Fr.** *Scintigraphie,* **İng.** *Scintigraphy.* Belli bir ortama verilen radyoaktif maddeyle görüntü elde etme tekniği.

Sintigrafi tekniği; ileri teknolojinin tıbba kazandırdığı bu invazif olmayan (hastaya zarar vermeyen) metodla hastalıklar kısa bir süre içinde tespit edilebilmektedir. Radyoaktif maddelerle işâretlenmiş proteinlerin vücûda verilmesi ve belirli dokularda tutulması sonucu bu tutulma miktarlarının hassas cihazlarla ölçülmesi ve görüntülenmesi esâsına dayanır. Kullanılan radyoizotoplar ve taşıyıcı maddeler, kullanılan tekniğe ve muâyenesi yapılacak organa göre değişir.

Dokulardan yayılan radyoaktiviteyi tespit eden uca prob denir. Radyoaktif madde sodyum iodid kristallerince tutulur ve taşıdığı enerjiyle orantılı olarak görünen ışık hâsıl olur bu da fotoğraf filmiyle tespit edilir.

Sintigrafinin sık kullanıldığı organlar ve faydaları:

Tiroid: En sık kullanıldığı organdır. Radyoaktif iyot tiroid bezince tutulur. Damardan izotop verildikten sonra tiroid bezinde tutulma oranı ve bölgesel tutulma farkları ölçülür. İzotopu fazla tutan bölgeye sıcak nodül, az veya hiç tutmayan bölgeye de soğuk nodül denir. Soğuk nodüllerin görülmesi daha anlamlıdır, çünkü bu bölgelerin % 20 kanser olma ihtimali vardır. Sıcak nodül bölgeleri diğer bölgelerden daha aktiftir ve hipertiroiditi gösterir. Bu nodüllerin yerlerinin belirlenmesinin ameliyatı yönlendirmesi ve çıkarılacak bölgeyi kolayca tespit etmeyi sağlaması diğer bütün tekniklere üstünlük sağlar.

Karaciğer ve Dalak: Bu organların çalışması ve yapısının anlaşılmasını sağlar. Teknesyum 99m ile işâretlenmiş kolloidin retiküler sistemce daha fazla tutulması esasına dayanır. Ultrason ve bilgisayarlı tomografi bu organların yapısı hakkında bilgi verdiği halde çalışması hakkında izotop sintigrafi daha üstün bilgiler sağlar.

Safra kesesi: Teknesyumla işâretlenmiş iminodiasetik asitle yapılır. Bu madde karaciğerden safraya akıtılır. Safra sisteminin çalışması ve yapısı hakkında bilgi sağlanır. Akut kolesistitler de safra sistemi çalışmadığından iyi görüntü elde edilemez bu da bize fonksiyon hakkında bilgi verir.

Mîde ve Barsaklar: Sindirim kanalından kanamaların yeri ve şiddeti bu metodla çok belirgin olarak tespit edilebilir. İzotop taşıyıcı olarak teknesyumlu kükürt kolloid veya kırmızı kan hücreleri kullanılır.

Akciğer perfüzyon sintigrafi: Teknesyumlu mikrokristaller akciğer kanlanması hakkında bilgi verir. Radyoaktif gazların kullanılması da akciğer havalanması hakkında bilgi sağlayarak tıkalı bölgeleri gösterir.

Kalp ve Dolaşım sistemi: Teknesyum 99m fosfat sintigrafi yapılınca infarktüs bölgesinde aşırı birikme görülür. Talyum 201 ise infarktüs bölgesinde az tutularak, infarktüsün bölgesini ve yaygınlığını gösterebilir. Radyoaktif işâretlenmiş kırmızı kan hücreleri kullanılarak da kalp kasının kasılması ve kan pompalaması değerlendirilebilir.

Böbrekler: Teknesyum 99 DMSA ile yapılan böbrek sintigrafisi de böbrek morfolojik yapısı hakkında bilgi verdiği gibi çalışmasını da gösterir.

Adrenal bezler: Radyoaktif iyotla işâretlenmiş maddelerin adrenal kortekste tutulması yapısı ve fonksiyonu hakkında fikir verir.

Çeşitli görüntüleme metodları ile zor ve yetersiz olarak değerlendirilebilen derinde ve küçük organımız sintigrafiyle kolayca tetkik edilebilir.

Kemikler: Röntgen ışınları kemiklerin yapısını çok kaliteli bir şekilde gösterdiği halde fonksiyonunu gösteremez. Teknesyum 99m'li posfonatların kullanılması kemik fonksiyonunu anlamamıza yardımcı

olur.

Damarlar: Angiografiye bir alternatif olarak radyoaktif ksenon veya sodyumla damarlardaki genişlemeler ve tıkanıklıkların tespit edilmesinde faydalı bir metoddur.

Bütün vücut sintigrafisi: Birkaç özel durumda kullanılır. Galyum 67 özellikle enfeksiyonlu bölgede toplanır. Gizli enfeksiyon odaklarının tespit edilmesinde faydalı bir metoddur. İndium 111 ile işâretli akyuvarlarda bu amaçla sık olarak kullanılırlar.

Transplantasyondan sonra organın atılmasının tetkikinde faydalıdır. Böbrek, karaciğer, pankreas ve akciğer transplantasyonlarından sonra bu organların fonksiyonu sintigrafiyle tespit edilir. Azalmış fonksiyon, organ reddinin erken bir delilidir.

Sintigrafi uygulanması özel kurulmuş gelişmiş laboratuvarlara ihtiyaç gösterdiğinden ve yetişmiş eleman azlığından yurdumuzda ancak büyük merkezlerde sınırlı kalmıştır. Bu, hastaya zarar vermeyen, kolay uygulanan ve çabuk sonuç veren metod gün geçtikçe yayılmaktadır.

SİNÜS-COSİNÜS (Bkz. Trigonometri)

SİNÜZİT;

Alm. *Sinusitis, Nebenhöhlenentzündung (f),* **Fr.** *Sinusite (f),* **İng.** *Sinusitis.* Burun boşluğu çevresinde bulunan frontal (alın kemiği), sfenoid, maksilla ve etmoid kemikler içinde hava bulunan ve burun boşluğuna açılan, sinüs denen boşlukların iltihâbı. Bu sinüslerin dördü sağda, dördü soldadır. Sinüslerin iç yüzeyi burun boşluğunu örten kirpikli epitelle kaplıdır. Burun gibi salgı yaparlar. Bu salgı burun boşluğuna dökülür.

Sinüzitler **açık** ve **kapalı** olarak iki grupta incelenir. Açık olanlar buruna boşalır, kapalılar boşalmaz ve içeride basınç yaparak şiddetli ağrıya sebep olurlar.

Sebepleri: 1) Nezle, 2) Yüzme ve dalma sporu, 3) Kazâlar, çarpma gibi travmalar, 4) Diş çekimleri, çürükleri, diş cerrâhisi, 5) Mâden ocakları gibi derinlerde çalışma.

Kolaylaştırıcı faktörleriyse şunlardır:

1) Geniz bâdemciği, 2) Burunda eğrilik (septum deviasyonu), 3) Burun eti (polip), 4) Allerjik nezle, 5) Soğuk ve yağışlı hava, 6) Kötü beslenme, 7) Bâzı genel vücut hastalıkları.

Hastalığın seyri: Ağrı en önemli belirti olup, enfekte sinüs çevresindedir. Ağrı öne eğilmekle, üzerine basmakla artar. Kaş üzerinde, gözün altında, şakaklarda, bâzan gözün arkasındadır. Eğer hastalık kronikleşirse (uzun süre devam ederse) ağrının şiddeti azalır, daha künt dolgunluk ve ağırlık şeklinde duyulur.

Burun tıkanıklığı, burundan öne veya burun gerisine akıntı(açık tip ise), sinüs çevresinde şişlik yapabilir. Ateş, genel durum bozukluğu, iştahsızlık ortaya çıkabilir.

Sinüzitler tedâvi edilmezse şu kötü sonuçlar görülebilir:

1. Osteomyelit, sinüsün çevresindeki kemikler iltihaplanır. Devamlı akıntılar ortaya çıkar. Tedâvisi çok güçtür.

2. Gözde, göz kapağında kızarma, iltihap, şişme.

3. Kafa içine geçerek menenjit, beyin apseleri, beyin damarlarında iltihaplar.

4. Bademcik iltihabı, bronşit, bronşektazi, astıma yolaçabilir.

Tedâvi:

Akut sinüzitte: Uygun antibiyotik, anti histaminikli (allerjiye karşı ilâçlar) veya antihistaminiksiz dekonjestanlar (şişlik azaltıcı) ağızdan alınır. Bir hafta-10 gün burun damlası, buhar, ağrı kesiciler kullanılır.

Kronik sinüzitte: Dekonjestanlar veya buharla iltihap buruna akıtılmaya çalışılır. Uygun antibiyotik kullanılır. İğne ile girilip, frontal sinüs yıkanabilir. Cerrâhî olarak sinüsün içi boşaltılır, mukoza kazınır, buruna yeni bir drenaj yolu açılır. Alın sinüzitinde sinüs yağ dokusuyla doldurulabilir.

Bir de halk arasında **acı kavun** veya **hıyar** diye bilinen küçük bir yabânî meyve vardır. Bunun suyu sıkılıp, saflaştırılıp, sonra fizyolojik serumla belirli bir oranda sulandırılıp, belirli bir miktar da benzoik asit ilâve edilir ve uygun dozda buruna damlatılırsa, sinüzite çok iyi gelmektedir. Bu husus, yapılan ilmî çalışmalar sonunda doğrulanmıştır. Ancak fazlası zehirlenme yapabileceğinden dikkatli olmalıdır.

SİPÂHİ;

timar sâhibi süvâri askeri. Osmanlı ordusunun esâsı ve en büyük kısmını timarlı sipâhi denilen atlı ordusu teşkil etmekteydi. Timarlı sipâhiler kapıkulu sınıfları gibi maaşlı değildi. Leventler ve akıncılar gibi ganimetlerle geçinmezler, yaşamaları için devlet toprak verirdi. Toprağın üzerinde köylü vardı. O köylüden vergiyi **timarlı sipâhi** toplar. Bununla hem kendini geçindirir, hem de atları ve silâhları devamlı hazır bulundururdu. Timar, ordunun er ve subaylarına sürekli askerlik hizmetlerine ve kendilerinin ve adamlarının harbe hazır olmaları, sefere çıkarıldığında hazineye yük olmadan getirdikleri silâh, malzeme ve yiyeceklere karşılık ödenen bir maaş gibiydi.

Selçukluların Arapça **ıktâ** dedikleri böyle toprağa Osmanlılar, tâbiri Türkçeleştirerek **dirlik** demişlerdir. Dirlikler gelirleri bakımından üçe ayrılırdı. Yıllık geliri 19.999 akçaya kadar olan dirliğe, **timar;** 20.000 akçadan 99.999 akçaya kadar olan **zeâmet;** 100.000 akçadan îtibâren gelir getirene de **has** denilirdi. Burada gelir tamâmen **vergi** mânâsındadır. Yâni ürünün gerçek değeri değil, üründen köylünün devlete verdiği vergi değeridir. Bu vergiyi, diğer bâzı vergilerle berâber toplamak hakkı dirlik sâhibi sipâhiye âitti.

“Ednâ” denilen küçük timar sâhipleri er ve erbaş; “evsâf” denilen orta timar sâhipleri astsubay; “âlâ” denilen büyük timar sâhipleri küçük rütbeli subay derecesindeydiler. Küçük zeâmet sâhipleri **binbaşı,** orta zeâmet sâhipleri **yarbay,** büyük zeâmet sâhipleri **albay** derecesinde yüksek rütbeli süvâri subaylarıydı. Bu sonunculara **alay beyi** deniliyordu ki, sonradan Farsçalaştırılarak **miralay** ve bugün aynı mânâda **albay** olmuştur. Sancakbeyi **tümgeneral** ve beylerbeyi **orgeneral** rütbesindeki kişilerin dirliğine “hâs” deniliyordu. Vezirlerin, hânedan üyelerinin de hâsları vardı. En büyük hâslar pâdişâha âitti.

İki türlü tımarlı olurdu: Tezkireli ve tezkiresiz. **Tezkireli** tımarlılar, tımarı merkezden, yâni İstanbul’da Dîvân-ı Hümâyundan doğrudan doğruya alanlardır. **Tezkiresiz timarlılar** ise dirliklerini Beylerbeyinin arzı üzerine alırlardı.

Bir tımarın ilk üç bin akçalık çekirdek kısmına **kılıç** gerisine **terakki** denilirdi. Zîrâ her üç bin akça için sipâhi yanında kendisi gibi atlı ve teçhizatlı bir asker getirmeğe mecburdur. **Cebeli** denilen bu erler, sipâhinin çocukları, kardeşleri, akrabâsı olacağı gibi, toprağı işleyen herhangi bir kimse de olabilirdi. Bâzı tımarlarda kılıç iki bin akçaya, hatta daha aza düşebiliyordu. Bâzı timarlarda ise en çok altı bin akçaya kadar çıkabiliyordu.

Sipâhi, timarın bulunduğu topraklarda yaşar, köylülerden vergisini genellikle mal olarak alır ve bu geliri kendisini ve cebelilerini geçindirmek için kullanırdı. Köylerdeki düzeni korurdu. Sipâhilerin, tımarları içindeki devlet topraklarını, çiftçilere dağıtırken, verdikleri vesikaya **sipâhi senedi** denirdi. Birinci Murâd Han zamânında tesis edilen sipâhilerin Anadolu ve Rumeli’nin Türkleşmesinde ve İslâmlaşmasında büyük hizmetleri görüldü.

Rumeli tımarları, Anadolu tımarlarından dahaverimliydi. Anadolu’da üç bin akçaya kadar olan tımarlar orduya bir cebeli verdiği hâlde, Rumeli’de üç bin akçaya kadar olan tımarlardan iki, hatta üç ce**beli** çıktığı olurdu. Tabiî tımarların üzerinde yaşayan köylü çiftçilerin Anadolu eyâletlerinde büyük çoğunluğu Türk olduğu halde, Rumeli eyâletlerinde ancak yarıya yakını Türk, yarıdan fazlası, bâzı bölgelerde çok daha fazlası Hıristiyan Ortodoks, bâzı bölgeler de Katolikti.

Sefer ilân edilince sipâhiler, Seraskerin bulunduğu yere gelir, yoklama olurlar, dirlik sipâhileri ve cebelileri ayrı ayrı deftere yazılırdı. “Sipâhi ve cebeli falanca paşanın defterlisidir” diye bilinirdi. Sefere dâvet olunup da sefere iştirak etmeyen sipâhinin elindeki timar zaptolunur, başkasına verilirdi. Kânunen götürmek mecburiyetinde oldukları cebeli ve gulâmı getirmeyenler ve götürüp de kaçanların yerlerine diğerlerini tedârik edemeyenler hakkında da aynı muâmele tatbik olunurdu.

Yığınak emri gelince her tımar sâhibi, cebelileriyle berâber, kendi kazâsının belirli yerinde toplanırdı. O kazâdaki timarlılar, **çeribaşı** denilen sipâhi yüzbaşısının emrinde bulunurlardı. Çeribaşı da alay beyinin emrine giriyordu. Alayını toplayan alay beyi, sancak beyine gidip hazır olduğunu bildiriyordu. Kendi mâliyet askerini de alan sancak beyi, bu sipâhi alayıyla berâber, beylerbeyine katılmak üzere harekete geçiyordu. Bu iş büyük bir süratle yapılıyordu.

Beylerbeyilerin izin vermesiyle sancak beyleri tarafından bir kısım sipâhiler memleket muhâfazası için yerlerinde bırakılabilirdi. Sipâhi sefere gittiğinde yerine vekil olarak bıraktığı **korucu,** dirlik sâhibinin yokluğunda toprağın muntazaman işlenmesine nezâret ederdi. Eğer sipâhi harbin uzaması hâlinde kışı hudutta geçirmek emri alırsa, dirliğine **harçlıkçı** denilen bir vekil göndererek, yıllık gelirini bulunduğu yere getirtirdi.

Timar ve zeâmet; sâhibi ölünce, ekseriya büyük oğluna, yoksa kardeşine veya yeğenine verilirdi. Fakat bunun için timar ve zeâmetin bağlı olduğu alay, vârisin toprağı idâre edebilecek kâbiliyet ve şartlara

hâiz olduğuna şehâdet ederlerdi. Zâten bir sipâhi subayı, yerine geçecek birini yıllar boyunca hazırlayıp, yetiştirirdi. Bu sûretle dirlik tecrübesiz insanların eline geçmezdi.

Timar ve zeâmet sâhipleri, arâzileri üzerindeki toprakları üç yıldan fazla işlemezlerse, dirliklerini kaybederlerdi. Toprak işlememek, Allahü teâlâya karşı bir günah sayılırdı. Zîrâ toprak sâyesinde Allahü teâlânın kulları beslenirdi. Timar her eyâlette bulunmazdı. Meselâ Cezâyir, Tunus, Trablusgarb, Mısır, Yemen, Bağdat gibi eyâletlerde timar ve zeâmet yoktu. Çoğunlukla Türk nüfûsunun bulunduğu eyâletlerde timar ve zeâmet teşkilâtı yapılmıştır. Timarlı sipâhi tamâmen Türk soyundan gelirdi.

Sultan Birinci Süleyman Han (1520-1566) zamânında timarlı sipâhiler, en parlak devrini yaşadı. Bu zamanda 166.200 timarlı sipâhi vardı; bunun 74.000'i Rumeli, 91.600'ü Anadolu timarlı sipâhisiydi. Bu sûrette Türk atlı ordusu, iki orduya ayrılırdı: **Rumeli atlı ordusu** ve **Anadolu atlı ordusu.** Meydan muhârebelerinde ordu düzeninin sağ ve sol kanatlarını bu iki ordu teşkil ederdi. Kapıkulu askerleri merkezde bulunurdu. İlk zamanlarda, Rumeli timarlı ordusunun kumandanı **Rumeli Beylerbeyi,** Anadolu timarlı ordusunun kumandanı da **Anadolu Beylerbeyi** idi. Fakat sonradan bu iki kanada da pâdişâh tarafından seçilen vezirler kumanda etmeye başladı. Sultan Süleyman Han devrinde bu iki ordu o derece büyüdü ki, sefer Avrupa'da olduğu zaman çok defâ Anadolu sipâhi ordusu çağrılmaz veya bâzı birlikler çağrılırdı. Sefer Asya'da ise, Rumeli askerleri ya çağrılmaz veya bâzı birlikleri sefere katılmak için istenirdi.

Timarlı sipâhiler 17. yüzyıla doğru bozulmaya başladı. Kuruluşlarından beri Osmanlı Devletinin târihinde büyük bir rol oynayan timarlı sistemi, yeniçeriler için olduğu gibi kanlı ve ızdıraplı bir tasfiyeden ziyâde, sessiz sedâsız bir sûrette ve herhangi bir sarsıntıya sebep olmadan ortadan kalktı.

Asırlar boyunca sipâhiler, memleketin en uzak köşelerine kadar yayılıp, köylüyle iç içe yaşadı ve uzun müddet zirâî iktisâdiyatın ve devlet toprak siyâsetinin faal mümessilleri rolünü oynamıştı. Pâdişâhın, devletin en ücrâ köşelerindeki sâdık temsilcileriydiler. Köylerin şenlenmesinde, bayındır hâle gelmesinde her türlü yardımda bulunurlardı.

Timarlı sipâhilerin 17. asrın son yıllarında, hele 18. asırdan îtibâren sayıları önemli ölçüde azaldı.

Kapıkulu süvârilerinin ehemmiyet kazanması ile Sultan Abdülmecîd Han (1839-1865), 19 Ocak 1841 fermanı ile birçok timarlı sipâhiyi emekliye sevk etti. Fakat timarlarını hayatlarının sonuna kadar ellerinde bıraktı. 1844'te bir kısım timarlı sipâhisi, **atlı jandarma** olarak hizmete alındı. Zâten uzun müddetten beri ne sipâhi olarak, ne saray mensubu olarak kimseye timar verilmiyordu. Ölen timarlı sipâhilerin çocukları İstanbul'a getirilip, askerî mekteplere veriliyordu. 1850'den sonra timar da, sipâhi de kalmadı.

SİRÂCEDDÎN URMEVÎ;

kelâm, mantık, usûl ve Şafiî mezhebi fıkıh âlimi. Künyesi, Ebü's-Senâ olup, ismi, Mahmûd bin Ebî Bekir bin Hamîd bin Ahmed, lakabı Sirâceddîn'dir. 1198 yılında Âzerbaycan'da Urmiye şehrinde doğdu. Doğum yerine nispetle Urmevî denildi. 1283 yılında Konya'da vefât etti.

Memleketinde ve yakın çevresinde ilk tahsilini tamamlayan Sirâceddîn Ebü's-Senâ Urmevî, Musul'daKemâleddîn bin Ali'den ilim öğrendi. Bir müddet Şam'da ikâmet etti. Daha sonra Konya'ya gitti. Konya'da Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Sadreddîn-i Konevî gibi büyük âlimlerden ders aldı. İlk önce Konya kadılığına, daha sonra da Kâdı'l-kudâtlığa tâyin edildi. 1254 senesinde Konya'daki meşhur Karatay Medresesini yaptıran Celâleddîn Karatay'ın vakıflarının vakfiyesini, 1279 yılında Sâhib Atâ Fahreddîn Ali'nin çok sayıdaki vakıflarını ihtivâ eden vakfiyesini, Kâdı'l-kudât sıfatiyle kaleme alıp tasdîk etti. Onun Sivas'ta Sâhib Ata tarafından yaptırılan Gök Medrese'nin vakfiyesinin giriş kısmına yazdığı nasihatlerin bir kısmı şöyledir:

"Unutulmamalıdır ki dünyâ kısa bir zaman için uğranılacak bir yerdir. Onu sevmek, vahim ve korkunç bir azaptan ve büyük tehlikeye düşmekten başka bir şey değildir. Cenâb-ı Hak, vâdinde durmayanı cezâlandırır. Cenâb-ı Hak, dünyâyı geçici bir hayat için yaratmıştır. Orası ebedî bir karargâh değildir. Bu dünyâ: Sermâyesi ancak farz olan ibâdetler; yapılan iyilikler; makbul olan sadakalar ve cenâb-ı Hakka yaklaştıran hayırlı işler, güzel huylar, yüce ilimler, fazîletler; nefsi, cimrilik ve hasedden temizleme; yalnız Allahü teâlânın rızâsı için yapılan amellerden ibâret bir ticâret yeridir. Akıllı kimse, geçici sermâyesini, şiddetli ve ebedî azapların bulunduğu âhiret için sarf eder. Her kim âhiret için çalışırsa yüksek dereceler elde eder. Dünyânın geçici süslerine, gönül alıcı yaldızlarına aldanırsa nîmetlerden, yüksek derecelerden mahrum olur. Bu dünyâ, akıllının çiftliği, gâfil ve câhilin ziyan edeceği bir yerdir. Dünyâda Allahü teâlânın emir ve yasaklarına uyan, ahirette azaptan kurtulur; emir ve yasaklara uymayan da kaçacak yer bulamaz. Akıllı kimse, ekilecek bir tarla gibi olan şu dünyâda, Allahü teâlânın emir ve yasaklarına riâyet eder. Resûlullah'a (sallallahü aleyhi ve sellem) tâbi olursa, âhirette karşılığını görür. Verdikleri, ecrin en büyüğü ve azığın en verimlisi olarak âhirette karşısına

çıkar.”

Sirâceddîn Urmevî bilhassa Konya’nın Karamanoğulları tarafından kuşatılması esnâsında, şehrin müdâfaa edilmesine dâir verdiği fetvâ ile, halkın birlik olup şehri müdâfaa etmesine vesîle oldu.

Birçok talebe yetiştirip, insanlara ilim öğreten Sirâcüddîn Urmevî’nin talebeleri arasında,Safiyyeddîn Muhammed bin Abdürrahîm Urmevî gibi meşhûr âlimler de vardı.

Pekçok eserin müellifi olan Ebü’s-Senâ Sirâceddîn Urmevî’nin eserlerinden bâzıları şunlardır: **Et-Tahsîlü Muhtasar-ı Mahsûl, Lübâb-ül-Erbaîn fî Usûl-id-Dîn li-Fahreddîn-i Râzî, Şerh-ül-Vecîz-lil-Gazâlî, Muhtasar-ı Şerh-is-Sünne lil-Begâvî, Metâli-ül-Envâr, Beyan-ül-Hak.**

SİRK;

Alm. *Zirkues (m),* **Fr.** *Cirque (m),* **İng.** *Circus.* İnsanlar tarafından eğitilmiş hayvanlara yaptırılan çeşitli akrobasi numaralarının yapıldığı özel hazırlanmış yerler. Kenarları yüksek, ortası çukur yuvarlak meydanlar ile kenarları yarım dâire şeklinde dik buzullarla oyuk hâline gelmiş yerlere de “sirk” ismi verilmektedir. Herkesin girip çıkması ve faydalanması serbest olan kum pistlerine de “sirk” denir.

Sirkin târihi M.Ö. yaşamış eski Roma krallıklarına kadar varmaktadır. İlk sirk oyunları Romulus isminde bir Romalı tarafından ortaya çıkarıldığı ve geliştirildiği, daha sonra Fransa’ya geçtiği burada yapılan arkeolojik kazılardan anlaşılmıştır. On sekizinci yüzyılın yarısından sonra sirk gösterileri İngiltere’de kendini gösterdi. Bugünkü modern sirk gösterilerinin temeli bir İngiliz süvâri subayının gösterileriyle atılmış oldu.

Çevrenin ilgisini çeken bu tür gösteriler, Amerika ve diğer Avrupa ülkelerinde yayıldı. Yirminci yüzyılda ise çeşitli yenilikler içerisine giren sirkler, sevilen eğlence yerleri hâlini aldı.

Sirkin ilk çıktığı devirle bugünkü modern durumu arasında çok büyük farklar vardır. Önceleri sirklerde araba yarışları, hayvan dövüşleri ve çeşitli komik gösteriler sergilenirdi. Bu gösteriler tamâmen açık havada eni dar, boyu uzun ve etrâfı yüksek vâdilerde yapılırdı. Gösteriler herkes tarafından rahatlıkla seyredilirdi. Sirkler zamanla gezici hâle geldi. Gösteriler büyük çadırlarda yapılmaya başlandı. Gösteri sayısı ve cinsleri de değişti.

Sirkin ilk çıktığı târihlerde araba yarışları, hayvan dövüşleri, truva oyunları, atlı ve yaya saldırıları, gemi dövüşleri, av oyunları vb. gibi gösteriler sergilenirdi. Sirklerin çocuklara da gösterilmeye başlanması ile, bu çeşit gösteriler de ortadan kalktı. Bunların yerini modern sirk oyunları denilen köpek ve ayıların dansları, maymunların bisiklete binmesi, atların hep birden seyircileri selâmlaması, fillerin dansı, yırtıcı hayvanlardan arslan ve kaplanların insanlarla şakalaşması gibi gösteriler daha çok tutuldu. Bunlarla birlikte zamânımıza kadar gelen erkek ve kadın cambazların ortaya koydukları akrobasi hareketler de sirk çadırlarında yer aldı.

Sirk idâre etmek ve devam ettirmek çok zor bir meslek dalıdır. Zahmetli bir iştir. Bu işle uğraşanlar çok küçük yaşta çalışmalara katılarak zamanla ustalaşırlar.

SİRKE;

Alm. *Essing (m),* **Fr.** *Vinaigre,* **İng.** *Vinegar,* Bilhassa yiyeceklere lezzet vermek maksadıyla kullanılan, ekşi tattaki asitik sıvı. Genel olarak meyvelerden elde edilen seyreltik alkollü çözeltilerin, asetik aside, oksidatif bakteriyel dönüşümüyle elde edilir.

Başlıca üzüm veya elma suyundan, arpa veya yulaf maltından (malt sirkesi) veya sanâyi alkolünden (beyaz sirke) üretilir. Sirke üretiminde, şekerli maddeler veya nişastanın hidroliziyle üretilen maddeler ilkin saccharomyces masasıyla alkole dönüştürülmektedir. Sonra sirke veya asetik asit bakterileri (mikoderma aseti) alkolü asetik aside dönüştürmektedir. Bu bakteriler oksijenin yokluğunda gelişmediklerinden hava elzemdir. Eğer uygun beslenme şartları sağlanırsa bakteriler alkolün oksidasyonunu sağlayan enzimleri hâsıl ederler. Bakterilerin gıdası olan maddeler, basit şekerleri (glikoz), amino asit ve diğer azotlu bileşikleri, vitaminler (özellikle B kompleksi) ve anorganik bileşikleri (fosfatlar) içine almaktadır. Buradaki kimyevî reaksiyon basit olarak şu şekilde gösterilebilir:

$CH_3CH_2OH+O_2$+ bakteriyel enzimler

$CH_3COOH+H_2O$. (Bkz. Asetik Asit)

Sirke üretimi:

1. Yavaş metod: Bağ, bahçe veya evlerde elde edilen sirke bu metodla elde edilir. Meyve suyu ile kısmen doldurulmuş fıçının (ahşap veya paslanmaz çelikten yapılmış) ağzı temiz bir bez ile örtülür ve meyve suyu kendi hâline bırakılır. Bir süre sonra meyve suyu içindeki glikoz veya diğer şekerler alkol

ve CO_2'ye dönüşür. Alkolün konsantrasyonu belli noktaya gelince alkol mayalanması durur ve havadan düşen sirke mayalarının etkisiyle alkol sirkeye dönüşür. Bu yolla sirke uzun zamanda elde edilir.

2. Hızlı metod: Bu metodda, meşeden yapılmış çift tabanlı silindirler kullanılır. Silindire kayın ağacı rendesi konur ve yukarıdan yavaş yavaş yeni sirke katılmış alkollü sıvı akıtılır. Bu sırada sıcaklık 30°C'de tutulur. Bu metod ile yapılan sirke çok keskindir. Bu sirke ağaç fıçılarda altı aydan fazla tutulduğunda tadı yumuşar.

Bunlardan başka **Schutzenbach** ve **Orléans metodları** gibi metodlar da kullanılabilir.

Sirkenin; elde edilen meyveye bağlı olarak koku ve lezzeti değişir. Üzümden elde edilen sofra sirkesinde % 6-7 oranında asetik asit (sirke rûhu) bulunur. Bunların dışında, sirkedeC vitamini, bâzı mâdenî tuzlar (kalsiyum tartarat gibi) bulunur. Saf asetik asitten su ile seyreltilerek yapılan sentetik sirkelerde mâdenî tuzlar ve C vitamini yoktur. Gıda endüstrisinde kullanılan beyaz sirke % 10-12,5 kadar asetik asit ihtivâ eder. Beyaz sirke, gıdâya ekşilik verdiği gibi bozulmayı da önler.

Târihte sirkenin kullanılması çok eskidir. Ortaçağda ayrı bir teknoloji sâhası bulmuş ve güçlü bir esnaf loncası tesis edilmiştir. Normal dozlarda dahi mikrop öldürücü hassaya sâhiptir.

Sirkenin faydaları şunlardır:

1. **Hazmı** kolaylaştırır.

2. İştahı açar, bu sebeple birçok yemek ve salatalarda tat ve **çeşni** için kullanılır.

3. Sirkenin güzel ve ferahlatıcı kokusu, asabî baygınlıklarda hastayı **uyandırıcı** tesire sâhiptir.

4. Sirkeyle soğuk su friksiyonları, en zararsız **ateş düşürücü,** kezâ vücuda sükûnet ve ferahlık veren bir preparattır.

5. Sirke, sinamekiyle kaynatılıp sürülürse, **saçların dökülmesini** önler.

6. **Ekzama** ve yaralara sürülürse büyük ölçüde şifâ sağlar, iyileştirir.

7. Yine sinamekiyle kaynatılarak içilen sirke, **kabızlığı** giderir.

8. **Sirke tortusu,** kangren ve deri (cilt) vereminde yaralı bölgelere sürülür veya **yaralara** konursa müsbet sonuçlar elde edilmektedir. Bu halde tortu, merhem gibi kullanılmalıdır. Bu tatbik, önce yaranın genişleyip, büyümesine mâni olur ve sonra da yavaş yavaş iyileşmesini temin eder.

9. **Mîde** harâretini giderir.

10. **Kanamalar** için önemli bir ilâç olduğu ve en kısa zamanda kanamayı kesip durdurduğu bâzı tıp kitaplarında yazılmıştır.

11. **Safrayı keser.** Safra rahatsızlıklarını giderir ve safra akıntısını tanzim eder.

12. Ayrıca **kanı sulandıran** hassasını da zikretmek gerekir.

13. Sirke suyuna batırılmış bir parça şekeri yavaş yavaş emmek **hıçkırıkların** giderilmesinde de rahatlıkla kullanılabilmektedir.

14. Sirke ile yapılacak gargara, **diş etlerini** ve diplerini sağlığa kavuşturur. Buna bir müddet devam edilmeli ve diş etleri hafif ovulmalıdır.

15. Haşerât ve diğer **zehirli hayvan sokmalarında,** sokulan yer sirkeyle pansuman yapılır ve üzerine sirkeli pamuk kapatılırsa şifâ gerçekleşir.

Yukarıda bahsi geçen yaraların ve gözlerdeki bâzı rahatsızlıkların tedâvisinde **zeytinyağı tortusu**nun da mücerret bir şifâ maddesi olduğu bâzı sağlık kitaplarında tavsiye edilmiştir.

Peygamber efendimiz; **"Sirke ve zeytinyağı ne güzel katıktır, sirke bulunan evde fakirlik olmaz."** buyurarak sirkeyi methetmişlerdir.

Peygamberimizin meth ve tavsiyesine mazhar olan sirkenin henüz bilinmeyen fayda ve güzel hassalarının bulunduğuna inanılmaktadır.

SİROZ;

Alm. *Zirrhose (f),* **Fr.** *Cirrhose,* **İng.** *Cirrhosis.* Karaciğer parankiması (karaciğerin vazifelerini yürüten esas kısmı)nın harâbiyeti, yeni bağ dokusunun teşekkülü ve karaciğer hücrelerinde büyüme ve sayıca artışla karakterlenen yaygın, müzmin, ilerleyici ve kötü gidişli karaciğer iltihâbı. Siroza yol açan

sebepleri şöylece sıralayabiliriz:

Viral hepatitler (posthepatitik siroz), kronik alkolizm (alkolik siroz), kolestaz (safra tıkanıklığı) ve kolonjit (safra yolu iltihabı) (biliyer siroz), hemokromatozis (pigmenter siroz), hepatolentiküler degenerasyon (wilson sirozu), galaktozemi, pankreasın kistik fibrozisi, kötü beslenme (nütrisyonel siroz), enfeksiyonlar ve bâzı paraziter hastalıklar (malarik siroz, sifilitik siroz, paraziter siroz). Siroz vak'alarının % 40-50 kadarında ise altta yatan sebep bulunmaz ki bunlara da kritojsenik siroz ismi verilir. Müzmin karaciğer sirozuna protal siroz ismi de verilmektedir.

Siroz bütün ırklarda ve milletlerde rastlanan yaygın bir hastalıktır. Gerek siroz, gerek bu hastalıktan ölüm oranı alkol alışkanlığına paralel olarak artmaktadır. Siroz, genellikle alkoliklerin bir hastalığıdır. Siroz erkeklerde daha sık görülür, bunda erkeklerin daha çok alkol alma alışkanlığının rolü de vardır. Siroza en çok 40-60 yaşlar arasında rastlanır. Sirozdan ölenlere yapılan otopside karaciğer genellikle normalden küçük bulunmuştur. Üzeri nodüler (yumrulu), kıvamı serttir.

Tam olarak teşekkül etmiş olmasına rağmen bâzan siroz, uzun seneler belirtisiz kalıp, bir kontrol sırasında, bir ameliyatta veya otopside tesâdüfen teşhis edilebilir. Bunlara gizli siroz denilebilir.

Sirozda çok çeşitli ve değişik belirtilere ve klinik bulgulara rastlanırsa da bunların çoğunluğu, ya karaciğer yetmezliği veya portal hipertansiyon netîcesidir. (Bkz. Tansiyon)

Sirozun kompanse (dengelenmiş) devresinde başlangıç şikâyeti; çabuk yorulma, halsizlik, iştahsızlık bulantı-kusma, ishâl-kabız, yemeklerden sonra ağırlık basması, şişkinlik olabilir. Alkolik bir şahısta sindirim sistemine âit şikâyetlerin ve bilhassa sabah kusmalarının başlaması veya bu belirtilerle birlikte evvelce çok fazla içen şahsın birdenbire içkiye ara vermesi hâlinde sirozdan şüphe edilmelidir. Hastalık, yemek borusu varisinin yırtılmasına bağlı kan kusma ile de başlayabilir. Önceden hiçbir şikâyeti yokken, 40 yaş üstündeki bir şahısta hemoroid teşekkülü de sirozun ilk belirtilerinden biri olabilir. Burun ve diş eti kanamaları, âdet bozuklukları, barsak kanamaları, zayıflama ve karın ağrıları görülebilir.

Karaciğerin % 80 veya daha fazla kısmı harap olmadan karaciğer yetmezliği meydana gelmez. Siroz, müzmin bir hastalık olduğundan, karaciğer yetmezliğine âit belirtilerin ortaya çıkışı çok yavaştır.

İlerlememiş devrede; kalp genellikle küçük, tansiyon vak'aların çoğunda düşüktür. Sirozlu erkeklerde testis (haya) küçülmesi, iktidarsızlık, memelerin büyümesi söz konusudur. Dalak ve karaciğer büyüklüğü, bacaklarda ödem, hafif bir sarılık, hemoroid görülür.

Sirozun dekompanse (ilerlemiş) döneminde hasta ileri derecede zayıflamıştır. Karında sıvı toplanmasına bağlı karın şişkinliği söz konusudur. Yanaklar ve burun genişlemiş toplardamarlardan dolayı pembe veya kırmızıdır. Saçlar ince, gövde ve uzuvlardaki kıllar çok azalmış, göğüs kılları tamâmen kaybolmuştur. Yüzde ve gövdede, önce örümceksi ben adı verilen kırmızımtrak damar genişlemeleri vardır. Avuç içleri kırmızımsıdır. Deri kasıntısı da mevcuttur. Mîde-barsak bozuklukları görülür. Hastanın nefesi pis kokar. Dekompanse dönemde portal hipertansiyonun bulguları iyice kendini gösterir.

Sirozun komplikasyonları (kötü neticeleri) arasında; tüberküloz, fıtıklar, portal toplardamar tıkanması, kanserleşme, barsak tıkanıklığı, kanamalar ve karaciğer koması sayılabilir.

Gizli ve kompanse safhada en değerli teşhis metodları; karaciğer biyopsisi, laparaskopi (karın boşluğunun açılarak incelenmesi) ve splenopartografi (portalzenin) filminin çekilmesidir.

Hastalığın gidişâtı; kompanse safhada nisbeten iyi, karında sıvı toplanmasından sonra ise kötüdür. Erken devrede teşhis edilen vak'alarda tedâviyle dekompansasyon safhasını geciktirmek ve hattâ önlemek mümkün olmaktadır. En iyi neticeler alkolik sirozda alınır. Sirozda en sık rastlanan ölüm sebebi, enfeksiyonlardır. Vak'aların % 10-20'si mîde-barsak kanamalarından bir kısmı da ilerleyici karaciğer yetmezliği ve bunun neticesi olan karaciğer kanamasındandır.

Tedâvi: Karaciğer sirozunun erken devrelerinde tedâvinin esâsı istirahat, besleyici bir diyet, karaciğerin zararlı tesirlerden korunması ve iyi bir bakımdan ibârettir. Enfeksiyonlar, ödem ve karında sıvı toplanması, karaciğer koması veya yemek borusu varislerinin yırtılmasına bağlı kanama gibi durumlarda hastânelerde ayrıca özel tedâvi, tedbir ve çârelerine mürâcaat edilir.

Başta alkol olmak üzere karaciğeri harâb ettiği bilinen bütün ilâç ve maddelerden kaçınmalıdır. İslâm dînî bütün alkollü içkileri yasaklamak sûretiyle bu mühim hastalık için de sağlıklı olmanın yolunu göstermiş olmaktadır.

Diğer siroz türlerinin de tedâvi şekilleri aşağı yukarı aynıdır. Son yıllarda karaciğer tramsplantasyonuyla, hastalığa kesin çözüm bulma yolu denenmekte ve başarılı sonuçlar

alınmaktadır.

SİS;

Alm. *Nebel, Dunst (m),* **Fr.** *Brouillard (m), Brume (f),* **İng.** *Mist, Fog.* İçi dolu sıvı su damlacıklarından meydana gelen ve her zaman sâkin havada yerkürenin yüzeyini kaplayan stratüs bulutu. Çevreyi görmeye engel olacak kadar kalın ve yığın halinde su buğusu. Sis dört şekilde meydana gelebilir:

İlkinde: Soğuk bir satıh üzerinden geçmekte olan hava kütlesi, hava içindeki su buharının yoğunlaşma sıcaklığına kadar soğursa sis teşekkül eder. Deniz üzerindeki yoğun sislerin ana sebebi budur.

İkinci olarak, geceleri radyasyon ile ısı kaybeden havanın soğumasıdır. Buna ışınım sisi de denir. Bu sisin yüksekliği azdır. İçinden gökyüzü genelde görünür. Isınım sisi sadece karalarda meydana gelir. Güneşin batmasıyla ortaya çıkan sis, genel olarak güneşin doğmasından bir saat sonra kalkar.

Üçüncüsü, soğuk bir hava kütlesi içinden geçen yağmurun buharlaşarak havaya karışmasıdır. Böylece hava su buharına doyar ve sis başlar.

Son olarak bir yamaçtan yukarı çıkan hava kütlesi genişleyerek soğur ve sıcaklık kâfi derecede düşerse yine sis ortaya çıkmaktadır.

Dağlık bölgelerde meydana gelen sisler, vâdileri yarısına kadar kaplar. Yüksekçe bir yerden sis altında kalan vâdiye bakıldığında, dağlar sis denizi içinde adalar gibi sıralandığı görülür.

Bir meteoroloji olayı olan sis, sıcaklık ve nemlilikle alâkalı olarak ışıma hava karışımı gibi olaylardan meydana gelir. Sis; yoğunlaşan su buharı oranına göre hafif, orta veya kesif olmaktadır. Toprak üzerindeki engebelerin doğurduğu ters hava akımları, karalarda sisin fazla olmasını engeller. Meydana geldiği yerle ilgili olarak vâdi, çayır, göl, dağ, deniz kıyı ve şehir sisleri gibi çeşitleri vardır. Sis en fazla denizlerde ve açık arâzilerde görülür.

Sis taşımacılıkta önemli bir engel ve büyük bir tehlike kaynağıdır. Sisin yoğun olduğu bölgelerde kara, deniz ve hava ulaşımı geniş ölçüde aksar. Sisli yollarda taşıtların keskin ışıklı farlarından istifâde ederek ihtiyatlı davranmaları gerekir. Uçaklar sisli havalarda radarla veya kontrol kulelerinden verilen talimatlara göre iner kalkarlar. Gemiler sisli havalarda ya oldukları yere demirlerler veya radar ve sirenleri yardımıyla yollarına devam ederler.

Türkiye'de sisler bölgelere, mevsimlere göre farklı süreler ve ayrı şiddetlerde olmaktadır. Sisin en çok görüldüğü bölgeler Karadeniz, Marmara, İç Anadolu'dur. En az sis olan bölgelerimizse Ege, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu'dur.

SİSMOGRAF;

Alm. *Seismograph, Erdbebenanzeiger (m),* **Fr.** *Sismographe (n),* **İng.** *Seismograph.* Toprak hareketlerini kaydeden ve ölçen bir cihaz. Sismograf umûmiyetle zelzelenin, yer ve şiddetini, saatini, süresini kaydederse de; toprağın jeolojik yapılarını, petrol ve mâden yataklarının bulunmasını, deniz dalgaları ve fırtınaların meydana getirdiği mikrosismik hareketlerin tespitini, volkanik ve nükleer patlama titreşimlerini, çevre gürültüsünü ölçen türleri de vardır. Deprem dalgaları başladığı yerden her yöne dağılarak geçtiği yol üzerinde fizikî değişiklikler yapar. Bu dalgaları tespit eden Sismografın jeofizik ilmine sağladığı fayda; mikroskopun biyoloji ilmine, teleskopun astronomi ilmine sağladığı faydadan az değildir.

Sismografın çalışması sarkaç esâsına dayanır. Yer sarsıldığı halde sarkaç ucundaki ağırlık sâbit kalır. Ağırlık ucuna bağlı olan kalem, yere bağlı kâğıt üzerine hareket yönü doğrultusunda zelzele dalgalarının şeklini çizer. Zelzele dalgaları dikey ve yatay doğrultuda olduğu için, bütün dalgaları kaydedebilmek için biri dikey, ikisi de yatay hareketleri çizen üç sismografa ihtiyaç vardır.

Zelzele olduğu vakit sismik kaynaktan çevreye yayılan dalgalar iki türlüdür. Birinci tür dalgalar yerküresinin derinliklerine doğru hareket ederler. İkinci tür dalgalarsa yerkabuğu boyunca hareket ederler. Bu dalgalara yüzey dalgaları da denir.

Derinliğe doğru giden kütle dalgaları da birbirine dik iki düzlemde birbirinden belli bir faz farkı ile hareket eden iki dalganın birleşimidir. Yüksek süratlı sıkıştırma özellikli primer dalgalar veya P dalgalarının geçtiği yerde parçalar yayılma yönünde hareket ederler. P dalga düzlemine dik düzlemde hareket eden Sekonder dalgalar veya S dalgaları ise daha yavaş ve geçtiği yerdeki parçaları yayılma yönünün aksine hareket ettirirler.

Her zelzelede P dalgalarını S dalgaları tâkip eder. İki dalganın hız farkından sismik kaynak yerinin sismografın bulunduğu yerden mesâfesi hesaplanabilir. P ve S dalgalarının yer içlerindeki katlardan geçerken yansımalarından dolayı meydana gelen ayrıca başka dalgalar da vardır. P dalgalarının hızı

sâniyede 6 km ile 10 km arasındadır. S dalgalarının hızı sâniyede 3,4 km ile 7,2 km arasında değişir. Zelzelelerde yer kabuğu boyunca meydana gelen dalgalar da çeşitlidir. En çok kendisini hissettiren türleri yatay yönde hareket eden Love dalgaları ile dikey yönde hareket eden Raylaigh dalgalarıdır. Sismografın görevi gerek kütle dalgaları gerekse yüzey dalgalarının hassas bir şekilde tespitidir.

Sismograflar genel olarak pandüllü (sarkaçlı) ve kristal gerilmeli olmak üzere iki türlüdür. Sarkaçlı sismograflarda sarkaç büyük bir ağırlık ihtivâ eder ve toprağa bir yayla tutturulmuştur (Bkz. Sarkaç). Her yönde rahatça hareket edebilen sarkacın demirden uç kısmı elektromıknatıs bobinler içindedir. Sarsıntı olduğu vakit bobin içindeki sarkaç uzantısı manyetik alanı değiştirince bobindeki akım değişir. Bu akım değişikliği yazıcı kaleme hareket verir. Sarkaç ağırlığı arttıkça ve mıknatıs bobinin hassâsiyeti arttırıldıkça titreşimlerin genliğin büyütülme ve küçük sürelerdeki tespiti mümkün olur.

Diğer bir sismograf türü de kristal elemanlı olanlardır. Bu sismografın çalışma prensibi piezoelektrik olayına dayanır. Zelzele dalgası geçerken yere bağlı iki mesnet arasında meydana getirdiği yatay veya dikey hareketler, bu iki mesnet arasında yüzer vaziyetteki kristali sıkıştırıp gevşetir. Bu kristalden üreyen elektrik akımı büyütülerek sismik dalga olarak kaydedilir.

Sismograf hareketleri büyütüldükten sonra kâğıt üzerine kaydedilir. Büyütme alanını arttırmak ve kolay kayıt yapabilmek için optik büyütmeli fotoğraf kayıtlı sismograflar yapılmıştır. Bu tür sismograflarda büyütme oranı 2000 ile 1.000.000 arasında değişir. Vasat bir sismograf için büyütme oranı 50.000 ve daha az olur. Sismik dalgaların ölçülebilen en düşük peryodları 0,2 sâniyedir.

SİTOPLAZMA (Bkz. Hücre)

SİVAS;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 28.488 km^2

Nüfûsu : 767.481

İlçeleri : Merkez, Akıncılar, Altınyayla, Divriği, Doğanşar, Gemerek, Gölova, Görün, Hafik, İmranlı, Kangal, Koyulhisar, Suşehri, Şarkışla, Ulaş, Yıldızeli, Zara.

Türk İstiklâl Savaşının temellerinin atıldığı, Selçuklu devrinin dev eserleriyle süslü, yüzölçümü bakımından Konya'dan sonra ikinci sırada yer alan bir ilimiz. Sivas ili topraklarının büyük kısmı İç Anadolu'nun yukarı Kızılırmak bölümünde diğer kısımları ise Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgesinde olup, 35° 50' ve 38° 14' doğu boylamları ile 38° 32' ve 40° 16' kuzey enlemleri arasında yer alır. KuzeydenGiresun, Ordu ve Tokat; doğudan Erzincan; güneyden Malatya, Maraş, Kayseri; batıdan Yozgat illeriyle çevrilidir. Trafik numarası58'dir.

İsminin Menşei

Rivâyete göre Sivas kurulmadan önce ulu ağaçlar altında kaynayan üç pınar varmış. Bu pınar Allahü teâlâya şükür, ana ve babaya minnet ve küçüklere şefkat duygularını ifâde edermiş. Bu üç pınara "Sipas Suyu" denirmiş. Zamanla mukaddes sayılan bu üç pınarın etrâfında küçük bir yerleşim merkezi kurulmuş ve "Sipas" ismi verilmiştir. Diğer bir rivâyete göre ise Sivas ismi eski kavimlerden"Sibasipler"den gelmektedir. Başka bir rivâyete göre "Ogüst şehri" mânâsına gelen "Sebast" kelimesinden gelmektedir. Sivas ilk çağlarda Talavra, Megalapolis, Karana ve Diyapolis isimleriyle anılmıştır.

Sivas ismi için en kuvvetli rivâyet, Selçuklu Oğuz Türklerinin lehçesinde "üç değirmen" mânâsına gelen "Sebast" kelimesinden gelmiş olmasıdır. Sebast ismi zamanla halk dilinde Sivas olarak yerleşmiştir.

Târihi

Sivas'ın bilinen târihi Hititlere dayanır. Sivas ilinin topraklarının bulunduğu yerler, Anadolu'da ilk siyâsî birliği kuran Hitit İmparatorluğunun sınırları içinde kaldı. Hititler iç savaş ve iktidar kavgalarıyla yıkılınca, bu bölge Bâbil, Asurlular, Sami kavimleri ve kısa bir müddet Sakaların eline geçti. Hititlerden sonra Frigyalılar ve Lidyalılar Sivas'a hâkim oldular. Lidya komutanlarından Giges'in Ege, Mezopotamya ve İran arasındaki ticâret için yaptırdığı "Kral Yolu" Sivas'tan geçiyordu. Medler ve bilâhare Persler bu bölgeyi ele geçirdiler.

Makedonya Kralı İskender, Pers İmparatorluğunu yenerek ortadan kaldırınca, İran ve Anadolu, Makedonya Krallığı topraklarına katıldı. İskender'in ölümünden sonra bu bölge, merkezi Kayseri'de bulunan Kapadokya Krallığının eline geçti. Kuzeyde İran asıllı olup, Yunanlaşmış Pontus Krallığı ile yine İran asıllı olup Hıristiyanlaşmış Ermeni derebeylikleri bu bölgeyi ele geçirmek için zaman zaman

saldırılarda bulundular.

M.Ö. 1. asırda Roma İmparatorluğu, Kapadokya ve Pontus Krallığını ve diğer küçük derebeyliklerini alarak Anadolu'yu Roma topraklarına kattı. Romalı kumandanlardan Pompe, Kapadokya'ya yerleşti ve Sivas'ın bulunduğu yere "Diyapolis" ismi verildi. M.S. 395 senesinde Roma İmparatorluğu ikiye bölününce; Anadolu gibi bu bölge de, Doğu Roma'nın (Bizans) payına düştü. Bu bölge zaman zaman Bizanslılarla Partlar ve onların yerine geçen Sâsânîler arasında savaşlara sebep oldu. 1071 Malazgirt Zaferinden sonra AnadoluFâtihi ve Anadolu'da ilk Türk Devletinin kurucusu Kutalmışoğlu Süleyman Şahın kumandasındaki Türk Ordusu, Sivas'ı aldı. Bu şehri ve bölgeyi Artuk Bey ve Süleyman Şahın kumandanlarından dayısı Danişmend Gâzi fethetti.

Danişmendoğulları, Türkiye Selçukluları Devletine tâbi olarak 1095-1174 yılları arasında bâzan Kayseri bâzan da Sivas'ı başşehir yaparak saltanat sürdüler.

Selçuklu SultanıİkinciKılıçarslan, Danişmendoğullarına Batı Anadolu'da "Uç Beyi" olarak toprak verip onların beyliğine son verdi. Bundan sonra Sivas, Selçuklu Devletinin Konya ve Kayseri'den sonra üçüncü şehri ve eyâlet merkezi durumuna geldi. Sivas, Selçukluların bir ilim, sağlık ve sanat merkezi oldu. Selçuklulara tâbi ve merkezi Erzincan'da bulunan Mengücekoğullarının bir kolu, 1142-1252 arasında bugün Sivas'a bağlı olan Divriği'ye hâkim oldular.

On üçüncü asrın ikinci yarısında kurulan İlhanlılar, 1308-1335'e kadar Anadolu'ya hâkim oldular.

İlhanlıların merkezi Sivas'ta olmak üzere bir umûmî vâlisi bulunurdu. İlhanlı Hakanlığının temsilcisi ve Uygur Türklerinden Alâeddîn Eretna Bey, 1335'te Bağımsızlığını îlân etti. Eretna Beyliği, 1335-1380 yılları arasında başşehir olarak bâzan Sivas ve bâzan da Kayseri'yi kullandılar. 1380'de kısa bir müddet sonra Selçuklu SultanıİkinciMes'ud'un torunu Melik Rükneddîn Kılıç Arslan tahta geçtiyse de, Sultan ünvanı ile Kâdı Burhâneddîn, Eretna toprakları üzerinde, 1390'a kadar devam eden bir devlet kurdu. 1398'de Kâdı Burhâneddîn öldürülünce, Sivas toprakları Osmanlı Devleti hâkimiyetine girdi.

1400'de Timur, Sivas'ı ele geçirdi. Bilâhare Çelebi Mehmed, şehri 1403'te geri aldı. Divriği Memlûklerde, Koyulhisar Akkoyunlularda kaldı. Sivas'ın tamâmıFâtih Sultan Mehmed Han ve torunu Yavuz Sultan Selim Han tarafından Osmanlı Devletine katıldı. Evliya Çelebi, tahıl ambarı olan Sivas için **şehirlerin anası** dendiğini kaydeder.

Osmanlı devrinde Sivas eyâlet merkezi oldu. Tanzimat'tan sonra da bu eyâlet merkezliği devam etti. Sivas, 1400'de Timur Hanın buraları almasından sonra istilâ görmemiş bir şehirdir.

İstiklâl Harbinde, Erzurum Kongresinden sonra Türkiye çapında Sivas Kongresi 4-11 Eylül 1919'da bu şehirde Mekteb-i Sultânî'de toplanarak Atatürk'ün önderliğinde Millî Mücâdelenin esasları tespit edildi. Sivas, Türk İstiklâl Savaşının ve Türkiye Cumhûriyetinin temellerinin atıldığı yakın târihimizde de mühim roller oynamış bir târih şehrimizdir. Cumhûriyetin îlânından sonra eyâlet merkezi teşkilâtı kalkınca Sivas il (vilâyet) olmuştur.

Fizikî Yapı

Sivas toprakları çok engebelidir. İlin % 94'ü dağlardan, platolardan ve yaylalardan meydana gelir. Ovaları ancak % 6'dır.

Dağları: Sivas ilinin en önemli dağları kuzeyinde yer alır. İlin kuzey sınırı ile Kızılırmak arasında kalır. Başlıcaları: Yıldız Dağı (2537 m), Köse Dağları (3050 m), Kızıldağ (3015 m), Tekeli Dağ (2621 m), Asmalı Dağ (2406 m), Tecer Dağları (2079 m), Yama Çalgal Dağları (2631 m), Hezanlı Dağı (2283 m), Gövdeli Dağı (2719 m),Gürlevik Dağı(2688 m), Bey Dağı (2802 m), Dumanlı Dağı(2374 m), Çengelli Dağ (2596 m), Oyuklu Dağ (2139 m), Karababa Dağı (2235 m) ve Çamlıbel Dağlarıdır. Sivas'ta platolar en önemli yeryüzü şeklini meydana getirir. Orta Anadolu platolarının en önemlilerinden olan Uzunyayla Platosu ilde çok geniş alan kaplar. Uzunyayla-Gemerek-Şarkışla sınırından başlar, Kangal ilçesinin büyük bir bölümünü içine aldıktan sonra Gürün yöresinde Malatya sınırına kadar uzanır. Uzunyayla Platosu 1500-2100 m yükseklik kuşağında yer alır.

Merakum Platosu, ilin kuzey yarısında yer alır. Büyük kesimi 1500 metrenin üzerinde kalan plato genelde çıplaktır. Zengin otlak alanlarına sâhiptir. Bu platolar dışında büyüklü küçüklü çok sayıda platolar da vardır.

Ovaları: Sivas ilinde ovalar oldukça azdır. Ovalar daha çok vâdilerin genişlemesinden meydana gelmiş olup, büyük kısmı Kızılırmak Vâdisindedir. **Gemerek-Şarkışla Ovası:** Kızılırmak'la birleşen Acısu ve Kasımbeyli Deresi vâdileridir. Sulama imkânı azdır. Kuru tarım yapılır. **Yıldızeli Ovası:** Yıldızeli Çayı Vâdisinin genişlemesinden meydana gelir. Tahıl ekilir. **Suşehri Ovası:** Kelkit Vâdisinin genişlemesinden meydana gelir. Çeşitli ürün yetişir.

Akarsuları: Sivas ilinin en önemli akarsuyu Kızılırmak'tır. Sivas ilinin doğusunda Kızıldağ'dan çıkar ve

birçok kol alır. Kızılırmak'a katılan başlıca akarsular; Tecer Irmağı, Tavra Suyu, Göksu, Kalın Deresi, Mısmıl Irmağı, Koçdere ve Haramidere'dir. Akarsu Deveboynu yöresinde il topraklarının dışına çıkar. Kızılırmak'ın 250 km'lik bölümü Sivas toprakları içinde kalır.

Kelkit Çayı: Gümüşhane topraklarından doğan Kelkit Çayı, Suşehri yakınlarında Sivas'a girer. Batı istikâmetinde akarak Koyulhisar-Reşadiye sınırında Tokat il topraklarına geçer. En mühim kolu Tozanlı Çayıdır. **Tohma Çayı:** Fırat'ın bir koludur. **Çaltı Çayı:** Sivas topraklarında çıkar. Erzincan'a girip, daha sonra Keban Barajına dökülür. Uzunluğu 180 km olup, 130 km'si Sivas toprakları içinde kalır.

Gölleri: Sivas il dâhilinde büyük göller yoktur. Fakat çok sayıda küçük göl vardır. **Hafik Gölleri** ve **Büyük Hafik Gölü** (1 km^2), balığı bol ve mesire yeridir. **Lota Gölleri:** Hafik'in 3 km doğusundadır. Çok sayıda gölden ibârettir. Balığı çoktur. **Tödürge Gölü:** Sivas ilinin en büyük gölüdür. Yüzölçümü 5 km^2 derinliği 20 m olup, gölde iki adacık ve bol miktarda kuş vardır. **Gökpınar Gölü:** Gürün ilçesine 10 km uzaklıktadır. Suyu çok temiz ve durudur. Tabiî güzelliği ve alabalığıyla meşhurdur. Derinliği 15 m olup, mesire yeridir.

İklim ve Bitki Örtüsü

İklimi: İç Anadolu'nun kara iklimi hüküm sürer. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve yağışlı geçer. Senelik yağış ortalaması 411 mm'dir. +30°C'nin üzerinde gün sayısı 30 günden az ve 0°C'nin altında gün sayısı 120'dir. 30 gün kar yağar, 70 gün toprak karla örtülüdür. Sıcaklık -30,4°C ile +38°C arasında seyreder.

Bitki Örtüsü: Sivas'ın yayla ve platoları ilkbahar ve sonbaharda yemyeşil yazın ise bozkır görünümündedir. İl topraklarının % 11'i ormanlık ve fundalık, % 43'ü çayır ve mer'a, % 42'si ekili ve dikili alanlardır.

Ekonomi

Sivas ilinin ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanır. Faal nüfûsun % 70'i tarım sektöründe çalışır. Tarım ise tarla tarımı şeklindedir. Tarımdan sonra hayvancılık ikinci bir gelir kaynağıdır. Son senelerde sanâyi sektörü de hızla gelişmektedir. Mâdenler bakımından da zengin olan Sivas, kara ve demiryolları kavşağıdır.

Tarım: Yüzölçümü bakımından Türkiye'nin ikinci büyük ili olan Sivas topraklarının % 97'si ekilebilir olmasına rağmen tarım yeterince gelişmemiştir. Bitki üretimine ayrılan alanlar bir milyon hektara yakındır. Bunun beşte birine yakınında sulu tarım, 10 bin hektara yakın kısmında ise bağcılık yapılmaktadır.

Tarım ürünlerinde tahıl, baklagiller ve sanâyi ürünleri başta yer alır. Tahıl ise en önde gelir. Tarım ürün miktarı mevsim şartlarına göre her sene değişmektedir. Başlıca tarım ürünleri buğday, çavdar, fasülye, mercimek, fiğ, şekerpancarı ve patatestir. Sebezcilik ve meyvecilik pek gelişmemiştir.

Hayvancılık: İl topraklarının çok geniş bir kısmını kaplayan plato ve yaylalar hayvancılığa çok elverişlidir. Çayır ve mer'alar çoktur. Sivas'a hayvancılık bakımından Türkiye'nin Texas'ı denir. Hayvancılığın tarımsal üretim içerisindeki yerinin büyük olmasına karşılık, istenilen düzeyde gelir getirmemektedir. İlde en çok koyun, sığır, kılkeçisi, kümes hayvanları beslenir. İldeki ırmaklar ve Gökpınar Gölünde kurulan alabalık tesislerinde balık üretimiyle Kangal köpekleri ülke sınırını aşan bir üne sâhiptir. Arıcılık gelişmiş olup Sivas balı meşhurdur.

Ormancılık: Sivas ilinin orman varlığı yüzölçümüne göre çok az sayılır. İl topraklarının % 11'i ormanlarla kaplı olup, 200 bin hektarı orman ve 100 bin hektarı fundalıktır. Orman içinde 220, orman kenarında 147 köy vardır. Senede 50 bin m3 sanâyi odunu ve 30 bin ster yakacak odunu elde edilir. Ormanlarda daha çok karaçam, kızılçam, ardıç gibi iğne yapraklı ağaçlara ve daha aşağılarda meşe ormanlarına rastlanır. Suşehri ve Koyulhisar ilçelerindeki ormanlar ise tamâmen yaprak dökmeyen ağaçlardan ibârettir. Sivas'ta ağaçlandırma hızla yapılmasına rağmen hem yetersiz hem de bakımsızdır.

Mâdencilik: Sivas il toprakları mâden bakımından zengindir. İl dâhilinde demir, kömür, kurşun, krom, bakır, tuz, gümüş, asbest, manganez, nikel, amyant, balit ve mermer çıkarılır. Divriği'de senede 1500 tona yakın demir elde edilir. Ayrıca Celalli civârında petrol, Abdülvehhab Gâzi Türbesi civârında zengin alçıtaşı yataklarına rastlanılmışsa da işletilmemektedir.

Sanâyi: Kara ve demiryollarının kavşak noktası olan ve mâden bakımından zengin olan Sivas, sanâyi bakımından gelişmemiştir. Fakat son senelerde hızlı bir sanâyileşme vardır. Küçük sanâyi yaygın olup, metal eşyâ ve makina îmâli, dokuma ve gıdâ kolları gelişmiştir. Başlıca büyük sanâyi kuruluşları şunlardır: TÜDEMSAŞ (Türkiye Demiryolu Makinaları Sanâyii A.Ş.), Sivas Çimento Sanâyii A.Ş., Beton Travers Fabrikası, Sivas Demir Çelik Fabrikası, Et ve Balık Kombinası Müdürlüğü, Süt

Endüstrisi Kurumu, Askerî Dikimevi, SİDAŞ (Sivas Dokuma Sanâyi A.Ş.), kiremit ve tuğla fabrikaları, yem ve un fabrikaları, amyant üreten Asbest Fabrikası, Ceylân Çivi Fabrikası, Döksat Döküm Fabrikası (Su borusu ve yapı malzemesi), Eksantrik Sanâyi ve Ticâret A.Ş. (Otomativ yedek parçaları), Mobilya Fabrikası, Pamuk İpliği Fabrikası ve halı dokuma atelyeleri.

Ulaşım: Ülkenin dört yanını birbirine bağlayan kara ve demiryolları ağı Sivas'tan geçer. Ankara, Sivas, Erzincan, Erzurum devlet yolu ile Doğu ile Batı Anadolu birbirine bağlanır. Bu yol Yıldızeli'nde ikiye ayrılır ve bir hat Tokat, Amasya, Samsun'a ulaşır. Böylece Kuzey Anadolu'ya bağlanır. Ulaş ve Kayadibi'nde ayrılan yol Kayseri, Niğde, Mersin'e giderekGüney Anadolu'ya bağlanır. Sivas'ın Merkez İlçe, Zara, Yıldızeli, Hafik, İmranlı, Gemerek, Gürün, Kangal ve Şarkışla ilçeleri devlet yolları üzerinde bulunur. İl dâhilinde 979 km devlet yolu, 761 km il yolu vardır. Bâzı köylerin henüz yolları yoktur.

Sivas, demiryolu ağının önemli bir kavşak noktasındadır. Demiryolu ile ülkenin dört yanına bağlanır. Edirne, İstanbul, Ankara istikâmetinden; İzmir, Afyon istikâmetinden ve Mersin, Niğde istikâmetinden gelen demiryolu Kayseri'de birleşip tek hat hâlinde Sivas'a ulaşır. Sivas'ta demiryolu hattı tekrar kollara ayrılarak Artova, Turhal, Amasya, Samsun hattını meydana getirir. Çetinkaya istasyonundan da iki hat ayrılır. Bir hat Erzincan, Erzurum, Kars'a; diğer hat ise Malatya, Diyarbakır, Siirt, Malatya, Elazığ ve Muş'a ulaşır. Merkez ilçe, Gemerek, Şarkışla, Yıldızeli ve Divriği ilçeleri demiryolu güzergâhı üzerindedir. Sivas'ta havaalanı da vardır. İstanbul ve Ankara ile karşılıklı uçak seferleri yapılmaktadır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfus: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 767.481 olup, 381.947'si ilçe merkezinde 385.534'ü köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 28.488 km^2, nüfus yoğunluğu ise 27'dir.

Örf ve âdetleri: Çok eski bir yerleşim merkezi olan Sivas'ta birçok millet ve medeniyet gelip geçmiştir. On birinci asır başından îtibâren Selçuklularla Türk-İslâm Kültürü hâkim olmuştur. Sivas zengin ve çok renkli folklora, güçlü bir halk şiiri geleneğine sâhiptir. Sivas ilindeki târihi eserlerin çoğunluğu Selçuklulardan kalmadır. Selçuklu Devletinin kültür, sanat ve sağlık merkezi olan Sivas, Selçuklu mîmârîsi ve taş işçiliğini aksettiren eserlerle doludur.

Halk oyunları: Halk oyunları ve müziği Orta Anadolu'nun iç bölgelerinin özelliğini taşır. Halk oyunları bakımından çok zengindir. Halaylar, semahlar, zahmalar, âşıklar müziği, destanlar, türküler ve ağıtlar diyarıdır. Başlıca oyunları Tamzara, Sivas Halayı, Madımak, Abdurrahman Halayı, Kızık, Karkın, Sarı Zeybek, Temirağa, Sarıkız, Karahisar, Üçayak ve Hoşbileziktir.

Halk edebiyâtı: Sivas ili halk edebiyatı bakımından en zengin illerimizden biridir. Pekçok halk ozanı yetişmiştir.

El sanatları: El sanatları çok ileridir. Halı, kilim, dokumacılık, çeşitli motiflerde çorap örücülüğü, çubuk ve sigara ağızlığı, bakır işleme, bıçak ve çakı yapımı meşhurdur.

Mahallî kıyâfetleri: Kadınlarda bindallı, üç etek, şalvar ve önlük yaygındır. Erkeklerde başa poşu veya hindi; üste dıştan kolsuz yelek, şayaktan yapılan zırga denilen pantolon giyilir. Ayakta tokalı çarık, kulaklı yemeni ve sivri burunlu iskarpin bulunur.

Mahallî yemekleri: Madımak yemeği, pancar çorbası, Sivas kebabı, peskütan çorbası, Zara baklavası.

Eğitim: Okur-yazar nispeti ülke ortalamasının gerisinde olup, % 70 civârındadır. İlde 26 anaokulu, 1116 ilkokul, 64 ilköğretim okulu, 4 yatılı ilköğretim bölge okulu, 30 bağımsız ortaokul, 2 özel eğitim okulu, 29 lise, 8 Endüstri Meslek Lisesi, 5 Teknik Kız Meslek Lisesi, 3 Ticâret Meslek Lisesi, 9 İmam Hatip Lisesi, 2 Anadolu Öğretmen Lisesi, 2 Anadolu Lisesi, 2 Anadolu Ticâret Meslek Lisesi, 1 Anadolu Teknik Lise, 1 Fen Lisesi, 3 Pratik Kız Sanat Okulu, 1 Anadolu Basın Yayın Meslek Lisesi vardır. Sivas, Üniversiteye sâhip bir ilimizdir. Cumhûriyet Üniversitesine bağlı Tıp, Fen, Edebiyat ve Mühendislik Fakülteleri, Hemşirelik Yüksek Okulu, Meslek Yüksek Okulu, Sosyal Bilimler, Fen Bilimleri ve Sağlık Bilimleri Enstitüleri vardır. Sivas ilinde 7 çocuk ve 11 halk kütüphânesi bulunur.

İlçeleri

Sivas'ın biri merkez olmak üzere on yedi ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 270.329 olup, 221.512'si ilçe merkezinde, 48.817'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 70, Bedirli bucağına bağlı 13, Karaçayır bucağına bağlı 14, Karayün bucağına bağlı 19, Kayadibi bucağına bağlı 22 köyü vardır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Güneybatısında İncebel Dağları, güneydoğusunda Tecer Dağları, kuzeyinde Meraküm Yaylası yer alır. Başlıca akarsuları Tecer Suyu ve Kızılırmak'tır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Tarım üretimi genelde halkın kendi tüketimini

karşılamaktadır. Yaylacılık metoduyla küçükbaş hayvan beslenir. Et kombinası, süt ürünleri, yem, dokuma, çimento, döküm, yedek parça, metal eşyâ, çivi, tuğla-kiremit fabrikaları ve TCDD'ye bağlı Türkiye Demiryolu Makina Sanâyi A.Ş. başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi Kızılırmak Vâdisinin kuzey kesiminde kurulmuştur. Ortasından Tavra Suyu, doğusundan Mismil Çayı geçerek 4 km yakınındaki Kızılırmak'a karışır. Denizden yüksekliği 1285 metredir. Ankara-Erzurum demir ve karayolu ilçeden geçer. İlçe belediyesi 1868'de kurulmuştur.

Akıncılar: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 11.085 olup, 5320'si ilçe merkezinde, 5765'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 33 köyü vardır. Yüzölçümü 415 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 27'dir. İlçe toprakları orta yükseklikte engebeli arâziden meydana gelmiştir. Denizden yüksekliği 975 metredir. Kelkit Çayı Vâdisinde küçük düzlükler vardır. Vâdi ılıman iklimiyle başlıca tarım alanıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri, şekerpancarı, buğday, patates, arpa ve elmadır. Meyve ve sebzecilik yaygın olarak yapılır. Düz kesimlerde büyükbaş, dağlık bölgelerde ise küçükbaş hayvan besiciliği yapılır. İlçe merkezi Kelkit Irmağının bir kolu kıyısında kurulmuştur. Ordu ve Amasya'yı Erzincan'a bağlayan karayolu ilçe merkezinin yakınından geçer. Suşehri'ne bağlı bir bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. Eski ismi Yukarıezbider'dir. İl merkezine 172 km uzaklıktadır.

Altınyayla: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 15.739 olup, 3017'si ilçe merkezinde, 12.722'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 20 köyü vardır. Yüzölçümü 814 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 19'dur.

İlçe Karatonus Dağlarının eteğinde Karatonus Ovasının üzerinde kurulmuştur. En önemli dağı ilçenin güneyindeki Karatonus Dağlarıdır. Karatonus Dağlarının eteklerinden başlayan ova, Kormaç Dağlarının kuzeyi boyunca doğuya doğru uzanır. Ova tamâmen tarıma elverişli bir düzlüktür. Karatonus Dağı eteklerinde İbicek, İncecik ve Mergesen yaylaları vardır. İlçe topraklarında Kızılırmak'ı besleyen küçük dereler yer alır. İlçede kara iklimi hâkimdir.

İlçe ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Kuru tarıma elverişli yerlerinde buğday, arpa ve yulaf ekilmektedir. Sulu tarım yapılabilen yerlerde ise şekerpancarı ekilir. Yaylacılık metoduyla koyun ve Ankara keçisi, alçak kesimlerde ise sığır beslenir.

Şarkışla'ya bağlı bir bucakken 9 Mayıs 1990'da yapılan idârî düzenlemeyle ilçe oldu. İl merkezine Ulaş ilçesinden 80 km, Şarkışla üzerinden ise 112 km uzaklıktadır. Denizden yüksekliği 1050 metredir.

Divriği: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 33.105 olup, 17.664'ü ilçe merkezinde, 15.441'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 44, Danişment bucağına bağlı 13, Gedikpaşa bucağına bağlı 11, Mursal bucağına bağlı 11, Sincan bucağına bağlı 29 köyü vardır. Yüzölçümü 2782 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 12'dir. İlçe toprakları dağlık olup, çok sayıda akarsuyla parçalanmıştır. Kuzeyinde Çengelli Dağı, güneyinde Yama Dağı yer alır. Başlıca akarsuyu Çaltı Suyudur. İlçenin en önemli düzlüğü Planga Düzlüğüdür. Çaltı Suyunun güneyinde 20 km^{2}ye yaklaşan bir alanı kaplar. İlçe topraklarının denizden yüksekliği 1250 metredir.

İlçe ekonomisi mâdenciliğe dayalıdır. İl merkezinin kuzeyindeki Demirdağında bulunan demir yatakları 1938'den beri Etibank tarafından işletilmektedir. Demir yataklarının büyüklüğü ve zenginliği açısından dünyâdaki demir rezervlerinin en önemlilerindendir. Akarsu boylarındaki düzlüklerde tarım yapılır. Başlıca tarım ürünleri buğday, patates, soğan, elma, erik ve üzümdür. Üretim il halkına yöneliktir. Ayrıca ilçe topraklarındaki linyit yatakları işletilmektedir.

İlçe merkezi, Çaltı Suyunun güney kıyısında kurulmuştur. Sivas-Erzincan demiryolu ilçe merkezinden geçer. İl merkezine 169 km mesâfededir. İlçe belediyesi Cumhûriyetten önce kurulmuştur.

Doğanşar: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 8324 olup, 4421'i ilçe merkezinde, 3903'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 38 köyü vardır. Yüzölçümü 420 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 20'dir.

İlçe toprakları genelde dağlıktır. Köse Dağı, Kızıldağ ve Dumanlı Dağı eteklerinde hafif eğimli ve tarıma elverişli bir vâdi bulunur. İlçenin en önemli akarsuyu Tozanlı Çayıdır. Bu akarsu dağlardan doğan küçük akarsularla beslenir. İlçede Karadeniz iklimi hâkimdir. Yağışı boldur.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Ekilebilen arâzinin sulu tarım yapılan kısmında sebze ve meyve yetiştirilir. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, patates, soğan, fasulye, havuç ve lahanadır. İlçede çayır ve mer'aların çokluğu yüzünden hayvancılık gelişmiştir. Özellikle küçükbaş hayvanlardan koyun ve keçi beslenir. Arıcılık ise ilçenin diğer önemli gelir kaynağıdır.

İlçe merkezi Tekeli Dağı eteklerinde kurulmuştur. İl merkezine 99 km mesâfededir. Hafik ilçesine bağlıyken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. Eski adı İpsile'dir.

Gemerek: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 48.453 olup, 8646'sı ilçe merkezinde, 39.807'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 38 köyü vardır. Yüzölçümü 115 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 42'dir. İlçe toprakları dağlar ve yüksek düzlüklerden meydana gelir. Kuzeyinde Akdağlar, kuzeydoğusunda İncebel Dağları, güneydoğusunda Uzunyayla yer alır. Başlıca akarsuyu Kızılırmak'tır. Göksu Çayı üzerinde bulunan Sızır Çağlayanı ilin en büyük çağlayanıdır. Çağlayanın üzerinde bir hidroelektrik santrali vardır. Şarkışla-Gemerek Ovası verimli bir tarım alanıdır. İlçede kara iklimi hüküm sürer.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, arpa, çavdardır. Akarsu kenarlarında sebze ve meyve yetiştiriciliği yapılır. Hayvancılık önemli gelir kaynaklarındandır. En çok sığır beslenir. İlçe topraklarında mermer ve linyit yatakları vardır. Köylerde kilim ve heybe dokumacılığı yaygındır. İlçede bir tuğla fabrikası, Cepni köyünde ise bir yem fabrikası vardır.

İlçe merkezi Kızılırmak Vâdisinde Kayseri-Sivas karayolunun 2 km batısında kurulmuştur. İl merkezine 116 km mesâfededir. Kayseri-Sivas demiryolu ilçenin 2 km kuzeyinden geçer. 1953'te ilçe olan Gemerek'in belediyesi 1881'de kurulmuştur.

Gölova: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 6699 olup, 2554'ü ilçe merkezinde, 4145'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 23 köyü vardır. Yüzölçümü 420 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 16'dır.

İlçe toprakları ova konumunda yüksek bir yapıya sâhiptir. Denizden yüksekliği 1300 metredir. Suşehri ovasının doğu uçları ilçe sınırları içinde kalır. Kösedağ ilçe topraklarını engebelendirir. En önemli akarsuyu Kelkit Çayının bir kolu olan Çobanlı Deresidir. Dere üzerinde sulama amaçlı Gölova Barajı vardır. İlçenin iklimi İç Anadolu ve karadeniz ikliminin geçiş noktasında bulunması sebebiyle bozuk bir Karadeniz iklimine sâhiptir.

İlçe ekonomisi tarıma dayalıdır. Meyve ve sebzecilik gelişmiştir. Başlıca tarım ürünleri soğan, patates, fasulye, lahana, erik, şekerpancarı, ayçiçeği, buğday ve arpadır. Hayvancılık fazla gelişmemiştir. Koyun, keçi ve büyükbaş hayvanlar beslenir.

İlçe merkezi Kızıldağ'ın kuzey tarafındaki eteklerinde kurulmuştur. Sivas-Erzincan karayolu ilçe merkezinden geçer il merkezine 198 km uzaklıktadır. Suşehri ilçesine bağlı bir bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe merkezi oldu. Eski ismi Ağvanis'tir.

Gürün: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 31.038 olup, 9886'sı ilçe merkezinde, 21.152'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 23, Karapınar bucağına bağlı 12, Yazyurdu bucağına bağlı 27 köyü vardır. Yüzölçümü 2797 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 11'dir. İlçe topraklarının büyük kısmı dağlıktır. Güneyinde Hezenli Dağı, batısında Gövdeli Dağı, kuzeyinde Çal Dağları yer alır. Önemli düzlüğü Uzunyayla Platosunun ilçe sınırları içinde kalan kısmıdır. Başlıca akarsuları Tohma Çayı ve Hurman Çayıdır. Gökpınar ve Aygır gölleri ilçenin en önemli gölleridir.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Yüksek yaylalarda çok miktarda koyun ve kıl keçisi beslenir. Ekime elverişli toprakları azdır. Tahıl, fasulye ve patatesin yanısıra Tohma Suyu Vâdisinde zerdâli, elma, armut gibi meyveler yetiştirilir. Gökpınar Gölü kıyısında alabalık üretme tesisleri kurulmuştur. İlçe topraklarında asbest ve demir yatakları vardır.

İlçe merkezi Tohma Suyu kenarında kurulmuştur. Malatya-Kayseri karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 137 km mesâfededir. Ekonomik bakımdan il merkezinden çok Kayseri'yle ilişkidedir. İlçe belediyesi 1870'te kurulmuştur. Denizden yüksekliği 1200 metredir.

Hafik: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 28.280 olup, 10.002'si ilçe merkezinde, 18.278'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 57, Celallı bucağına bağlı 26 köyü vardır. Yüzölçümü 2547 km^2 olup nüfus yoğunluğu 11'dir. İlçe toprakları Kızılırmak Vâdisinde yer alır. İlçenin en önemli akarsuyu Kızılırmak'tır. İlçe sınırları içinde irili ufaklı birçok göl vardır. Hafik Gölleri olarak bilinir. Dağlardan kaynaklanan akarsular kuzeyden güneye toprakları parçalayarak Kızılırmak'a katılır. Denizden yüksekliği 1275 metredir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. En çok buğday, çavdar, arpa ve az miktarda şekerpancarı, soğan, armut ve elma yetiştirilir. Hayvancılık gelişmiş olup, koyun, kıl keçisi ve sığır beslenir. Süt, et, yapacağı ve deri başlıca hayvânî ürünlerdir.

İlçe merkezi, Kızılırmak'ın kuzeyinde bir tepenin güney eteklerinde kurulmuştur. Sivas-Erzurum karayolu ilçe merkezinden geçer. İl merkezine 36 km mesâfededir. Hafik Belediyesi 1916'da kurulmuştur.

İmranlı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 21.530 olup, 7414'ü ilçe merkezinde, 14.116'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 72, Karaören bucağına bağlı 27 köyü vardır. Yüzölçümü 1228 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 18'dir. İlçe toprakları genelde dağlıktır. İlin en yüksek dağları bu ilçe sınırları

içindedir. Kösedağ, Kızıldağ, Çengellidağ başlıca dağlarıdır. İlçedeki Kızıldağ'dan doğan Kızılırmak, ilçenin ortasından doğu-batı istikâmetinde akar. İlçede ova olmayıp, dağlar arasında küçük düzlükler vardır. Buralarda az miktarda tarım yapılır. En önemli akarsuyu Kızılırmak ve kollarıdır.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. En çok koyun beslenir. Arâzi müsâit olmadığı için tarım gelişmemiştir. Az miktarda buğday, patates, armut, arpa ve elma üretilir. Eski adı İmraniyye olan ilçe, Sivas-Erzincan karayolu üzerindedir. İl merkezine 104 km mesâfededir. İmranlı Belediyesi 1948'de kurulmuştur.

Kangal: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 48.068 olup, 12.276'sı ilçe merkezinde, 35.792'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 28, Alacakarı bucağına bağlı 21, Çetinkaya bucağına bağlı 18, Deliktaş bucağına bağlı 11, Kavak bucağına bağlı 20, Kuşkayası bucağına bağlı 15 köyü vardır. Yüzölçümü 3792 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 13'tür. Sivas'ın en büyük ilçesi olan Kangal'ın toprakları bir plato şeklindedir.

Bir yüksek yayla görünümüne sâhip olan ilçede yüksek dağlar vardır. İlçenin kuzeybatısında bulunan Kalmış Dağları merkez ilçe ile tabiî sınırını meydana getirir. Kuzeyinde Tecer Dağı, güneyinde Yama Dağları yer alır. Uzunyaylanın bir bölümü ilçenin batısında yer alır. Başlıca akarsuları Kangal Çayı ve Tecer Suyudur. İlçenin en önemli gölü Aygır Gölüdür. İlçenin denizden yüksekliği 1540 metredir.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Çok sayıda koyun ve sığır beslenir. En çok beslenen koyun cinsi Kangal Akkaramanıdır. Ayrıca ilçe Kangal Çoban köpeği ile de meşhurdur. Tarım akarsu vâdilerinin genişlediği düzlüklerde yapılır. En çok buğday, arpa, çavdar, şekerpancarı ve patates yetiştirilir. Sivas ilinin en çok tahıl yetiştirilen ilçesidir. İlçe topraklarında demir ve linyit yatakları vardır. Kömür yatakları Türkiye Kömür İşletmesine bağlı Sivas Kangal Linyitleri Müessesesi tarafından işletilmektedir.

İlçe merkezi Höyüklü Dağı eteklerinde kurulmuştur. Sivas-Malatya karayolunun 20 km doğusunda yer alır. Demiryolu ise 10 km kuzeyindeki Kangal istasyonundan geçer. İl merkezine 81 km mesâfededir. Belediyesi 1902'de kurulmuştur.

Koyulhisar: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 21.894 olup, 6042'si ilçe merkezinde, 15.852'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 36 ve Ortakent bucağına bağlı 10 köyü vardır. Yüzölçümü 946 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 23'tür. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Çoruh-Kelkit Vâdisi ilçenin başlıca düzlüğüdür. Ayrıca dağların yüksek kesimlerinde çayırlarla kaplı düzlükler vardır. Güneyinde Köse Dağı, kuzeyinde Giresun Dağları yer alır. İlçenin en önemli akarsuyu Kelkit Çayıdır. İlçede kara iklimi hâkim olmakla birlikte, Kelkit Vâdisinde Karadeniz iklimi hüküm sürer. Denizden yüksekkliği 850 metredir.

Ekonomisi tarıma ve hayvancılığa dayalıdır. Kelkit Vâdisinde buğday ve arpanın yanında az miktarda soğan, patates, elma, armut, zerdali ve baklagiller yetiştirilir. Meyve ve Sebze yetiştiriciliği yaygındır. Hayvancılık gelişmiştir. Koyun, kıl keçisi ve sığır beslenir. Koyulhisar balı meşhurdur. İlçe topraklarında kurşun ve kireçtaşı yatakları vardır.

İlçe merkezi Amasya-Erzincan karayolunun 2 km kuzeyinde ve Kelkit Vâdisinde kurulmuştur. İl merkezine 143 km mesâfededir. Belediyesi 1894'te kurulmuştur.

Suşehri: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 46.843 olup, 23.202'si ilçe merkezinde, 23.641'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 52, Gökçekent bucağına bağlı 14 köyü vardır. Yüzölçümü 838 km^2 kolup, nüfus yoğunluğu 56'dır. İlçe toprakları dağlık alanlardan meydana gelmiştir. Kuzeybatısında Giresun Dağları, güney ve batısında doğu Karadeniz Dağları yer alır. Çoruh-Kelkit Vâdisinin genişlediği yerde Suşehri Ovası yer alır. Burası ılıman iklimiyle başlıca tarım alanıdır. İlçenin dağlık kesimlerinden kaynaklanan sular Kelkit Çayını besler. Denizden yüksekliği 850 metredir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, patates, arpa ve elmadır. Suşehri Ovasında meyvecilik ve sebzecilik gelişmiştir. İlçede büyükbaş hayvancılığı yaygındır. Sanâyinin gelişmediği ilçede halı dokuma atölyeleri de vardır. Topraklarında magnezit bulunan mâden yatakları vardır.

İlçe merkezi Endires Çayı adıyla bilinen Suşehri Çayının Vâdisinde kurulmuştur. Ordu ve Amasya'yı Erzincan'a bağlayan karayolu ilçenin 1 km kuzeyinden geçer. İl merkezine 144 km mesâfededir. Belediyesi 1874'te kurulmuştur. Eski ismi Endires'tir.

Şarkışla: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 49.116 olup, 16.181'i ilçe merkezinde, 32.935'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 48, Akçakışla bucağına bağlı 23, Ortaköy bucağına bağlı 12 köyü vardır. Yüzölçümü 1815 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 27'dir. İlçe toprakları akarsu vâdileriyle bölünmüş dağlık alanlardan meydana gelir. Güneyinde Kulmaç Dağları, orta kesiminde İncebel Dağları, kuzeybatısında ise Akdağlar yer alır. Uzun yayla platosunun bir kısmı ilçe topraklarının güneyine doğru girer. Dağlardan kaynaklanan akarsular Kızılırmak'ı besler. Kızılırmak'ın ilçedeki önemli kolları Acısu ile Üskülüç Deresidir. Acısu Vâdisindeki plato özelliğini taşıyan düzlükler Şarkışla Ovası olarak bilinir.

Denizden yüksekliği 1180 metredir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, patates, şekerpancarı, arpa ve çavdardır. İl merkezinin buğday deposu durumundadır. Az miktarda soğan, baklagiller, elma, erik ve armut yetiştirilir. Hayvancılık ilçe halkının önemli geçim kaynaklarındandır. Koyun, sığır ve Ankara keçisi beslenir. İlçede un fabrikası, kilim ve halı dokuma atölyeleri vardır.

İlçe merkezi Acısu Vâdisinde kurulmuştur. İl merkezine 80 km mesâfededir. Sivas-Kayseri kara ve demiryolları ilçe merkezinin kuzey kıyısından geçer. Gelişmemiş bir yerleşim merkezidir. İlçe belediyesi 1864'te kurulmuştur.

Ulaş: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 13.801 olup, 2488'i ilçe merkezinde, 11.313'ü köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 32 köyü vardır. Yüzölçümü 843 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 16'dır.

İlçe toprakları orta yükseklikte engebeli arâziden meydana gelmiştir. Kuzeydoğusunda Tecer Dağı, Kangal sınırında Dikkulak Dağları yer alır. İlçenin en önemli vâdisi Tecer Vâdisidir. Tecer Dağının eteklerinden başlayıp, Taşlıdere'ye kadar devam eder. İlçe topraklarını Tecer Suyu ve kolları sular. İlçede kara iklimi hüküm sürer.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, çavdar ve yulaftır. Patates ve şekerpancarı ekimi son zamanlarda artmaktadır.

İlçe merkezi Tecer Dağının kuzeyinde kurulmuştur. Sivas-Malatya yolu ilçe merkezinden, Ankara-Malatya demiryolu ise ilçe kıyısından geçer. Merkez ilçeye bağlı bir bucakken 9 Mayıs 1990'da ilçe oldu.

Yıldızeli: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 74.902 olup, 15.249'u ilçe merkezinde, 59.653'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 44, Çırçır bucağına bağlı 16, Yavu bucağına bağlı 41, Direkli bucağına bağlı 22 köyü vardır. Yüzölçümü 2856 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 26'dır. İlçe toprakları genelde dağlık olup, küçük bir bölümü Karadeniz bölgesi sınırları içinde kalır. Kuzeybatısında Çamlıbel Dağları, güneybatısında Akdağlarla çevrilidir. En yüksek dağı Yıldız Dağıdır. Dağlardan kaynaklanan akarsular Kızılırmak ve Yeşilırmak'a karışır. Kızılırmak'a karışan Yıldızeli Çayı (Kalınırmak) ile Yıldız Çayı (Cebirırmak), başlıca akarsularıdır. Yıldızeli Çayı Vâdisinde bulunan geniş düzlükler ilçenin başlıca tarım alanıdır. Kuzeyindeki dağlar kayın, güneyindeki dağlar ise sarı çam ormanları ile kaplıdır. Denizden yüksekliği 1350 metredir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Buğday, şekerpancarı, patates, çavdar ve soğan başlıca tarım ürünleridir. Ayrıca elma, armut ve baklagiller üretilir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemlidir. Koyun, sığır ve Ankara keçisi beslenir. Mâdenler bakımından oldukça zengindir. Flüorit, kireçtaşı, mermer ve tuğla-kiremit hammaddesi başlıca yer altı mâdenleridir.

İlçe merkezi Yıldızeli Çayı Vâdisinde kurulmuştur. Eski ismi Yenihan'dır. Önemli kervan yollarının kesiştiği noktadaki bir hanın etrafında gelişmiş eski bir konaklama merkezidir. Belediyesi 1889'da kurulmuştur. Sivas-Samsun demiryolu ile Yozgat-Sivas karayolu ilçe merkezinden geçer. İl merkezine 41 km mesâfededir.

Zara: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 38.275 olup, 16.073'ü ilçe merkezinde, 22.202'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 69, Beypınar bucağına bağlı 14, Bulucan bucağına bağlı 25, Şerefiye bucağına bağlı 21 köyü vardır. Yüzölçümü 2456 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 16'dır. İlçe toprakları akarsu vâdileriyle parçalanmış dağlık alanlardan meydana gelmiştir. Kuzeyinde Ovuklu Dağı, kuzeydoğusunda Köse Dağı, güneyinde Gürlevik Dağı ile Beydağ yer alır. İlçenin orta ve kuzeyinden doğan akarsular Kızılırmak'a dökülür. Güneyinden doğan sular ise Fırat'a karışır. Bitki örtüsü genelde steplik olup, dağlık bölgelerde sarı çam ormanları vardır.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Yaylacılık yaygın olup, koyun ve sığır beslenir. Arıcılık gelişmiş olup, modern usulde yapılır. Tarıma elverişli arazisi az olan ilçede başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, çavdar ve patatestir. İlçe topraklarında magnezit ve talk gibi yer altı kaynakları vardır.

İlçe merkezi Kızılırmak Vâdisinde kurulmuştur. Eski ismi Koçgiri'dir. Sivas-Erzincan karayolu ilçe merkezinden geçer. İl merkezine uzaklığı 70 km'dir. Zara Belediyesi 1923'te kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Sivas ili târihî eserler, değerli mîmârî anıtlar, kaplıca, içmeler ve tabiî güzellikleri bakımından çok zengindir. Bu ile **Abideler şehri** de denir. Bilhassa Selçuklu eserleri bakımından Konya'dan sonra gelir.

Ulu Câmi: Kitâbesinden anlaşıldığına göre 1197'de Selçuklu Sultanı Kutbeddîn Melikşâh zamânında yapılmıştır. Eğriliğiyle meşhur çini bezemeli tuğla minâresi 1213'te yapılmıştır. Halk arasında Sultan

Alâeddîn Câmii de denir.

Meydan Câmii: Dikilitaş Mahallesinde Kânûnî Sultan Süleyman Hanın vezirlerinden Koca Hasan Paşa tarafından 1564'te yaptırılmıştır. Kesme taştan yapılmış olup, içi ahşaptır. Minâresi tek şerefelidir. Arka tarafında türbeler vardır.

Kale Câmii: Kale Mahallesinde Sultan Üçüncü Murâd Hanın vezirlerinden Mahmûd Paşa tarafından 1580'de yaptırılmıştır. Dikdörtgen şeklinde olup, kubbesi kurşun, minâresi tuğladır.

Aliağa Câmii: Subaşı Mahallesinde Behram Paşanın oğlu Mustafa Bey tarafından 1589'da yaptırılmıştır. Kubbesi kurşun kaplamadır. Avluda bir âileye âit mezarlar vardır.

İmâret Câmii (Dâr-ür-Reha): Cağırağzı semtindedir. 1321 senesinde Kemâleddîn Ahmed bin Reha tarafından yaptırılmıştır. Mescit, imârethâne ve zâviyeden meydana gelen külliyeden günümüze sâdece mescit ulaşmıştır.

Kale Câmii (Divriği): Divriği ilçesindedir. Kitâbesinden Mengücükoğullarından Şehinşah bin Süleymân tarafından 1181'de yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Giriş kapısı bezemelerle süslüdür. Tuğla, taş ve çini bir arada kullanılmıştır. Dış görünüşün zenginliğine karşılık, câminin içi sâdedir.

Tonus Câmii ve halıları: Altınyayla ilçesindedir. Tonuslu Ahmed Ağa tarafından 1895'te yaptırılmıştır. Ahşap tavan işçiliği çok güzeldir. Câmi içinde serili olan ve câmi için özel dokunmuş olan 32 adet halının târihî değeri çok büyüktür. Halılar Türk veya Gördes düğümlü el dokuması olup, çözgü ve atkı ipleri tamâmen yün ve renkleri natüreldir. 1900 yıllarında dokunan halıların vakıf olduğuna dâir ifâdeleler halıların üzerine işlenmiştir.

Merkez Câmii: Şahruh Câmii olarak da bilinir. Alâüddevle'nin oğlu Şahruh Bey tarafından 1749 senesinde yaptırılmıştır. 1822'de tâmir edilmiştir.

Ulu Câmi ve Dârüşşifâsı: Divriği ilçesindedir. Mengücükoğullarından Ahmed Şah ve hanımı Adil Melike Turan tarafından 1228'de yaptırılmıştır. Selçuklu mîmârîsinin orijinal eserlerindendir. Câmi ve dârüşşifânın duvarları yontma taştandır. Câmide 20 kemer ve 25 kubbe vardır. Mihrabın üzerindeki kubbenin yüksekliği 40 m olup, bir sanat şâheseridir. Taş kapısı çiçek ve geometrik şekillerle süslenmiş taş oymacılığının en güzel örneklerindendir.

Çifte Minâreli Medrese (Darü'l-Hadis): İlhanlı veziri Şemseddin Cüveyni tarafından 1271'de yapılmıştır. 20 metre yüksekliğindeki kapısı Türk taş oymacılığının şâheseri sayılmaktadır. Tuğlalar arasına firüze renkli çiniler yerleştirilmiştir.

Gök Medrese: Selçuklu veziri Sâhip Ata tarafından 1271 senesinde yaptırılan bu medrese Türk mîmârî ve süsleme sanatının şâheserlerinden biridir. Çifte minâreli taş kapının zengin süslemeleri fevkalâdedir. Adını çinilerinden alan bu binâ bakımsız ve boş olması sebebiyle tahrip olmaktadır. Selçuklu eserlerinin en gözdelerinden olan bu târihî medresenin onarılması ile bu kıymetli eser kültür varlığımıza yeniden kazandırılacaktır. Medresede bir mescit ve 14 oda bulunmaktadır.

Büruciye Medresesi: 1271 senesinde Üçüncü Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde Muzaffer Bürucirdi tarafından yaptırılmıştır. İki katlı dört eyvanlı olan bu eserin çinileri meşhurdur. Halk arasında Hacı Maksud veya Hacı Mesud Medresesi olarak anılır. Müze olarak kullanılan medresede üç kabir vardır. Muzaffer bin Hibetullah'ın türbesi de bu medresededir. 1965-1966 arasında tâmir edilen Medrese günümüzde müze olarak kullanılmaktadır.

İzzeddîn Keykavus Şifâhânesi (Şifâhiye Medresesi): Şifâhane ve tıp medresesi olarak 1217'de yapılan külliyeden günümüze sâdece şifâhâne ulaşmıştır. Taç kapının sağındaki eyvanda Sultan Birinci İzzeddîn Keykavus'un türbesi vardır. Kırmızı tuğladan yapılmış olan taç kapı firuze, mor ve beyaz çinilerle süslenmiştir. **Dünyânın ilk akıl hastânesi** kabul edilir. İçerisi mavi siyah çinilerle süslenmiştir.

Türbeler: Sivas, câmiler gibi türbeler bakımından da zengin bir şehirdir.

Şemseddîn Sivâsî Türbesi: Meydan Câmiinin avlusunda merdivenlerden inişte sağ taraftadır. Büyük velî Şemseddîn Sivâsî'nin medfun olduğu türbe 1600 yılında yapılmıştır.

Güdük Minâre (Dabak Tekkesi): 1347'de Eratnaoğullarından Şeyh Hasan Bey için türbe olarak yapılmıştır. Yanına yapılan işhanı bu eseri gizlemiştir. Türbenin içinde siyah mermerden yapılmış sanduka vardır. Cephesi tamâmen mermerdir. Üzeri 10 m yüksekliğinde tuğladan geometrik süslemeli üstüvane şeklinde bir kubbeyle örtülüdür.

Ahi Emin Ahmed Türbesi: 1233'te yapılmıştır. Tokmakkapı Mahallesindedir. Kesme taştan sekizgen olarak yapılmıştır. İki basamaklı bir merdivenle inilir. Selçuklu biçimi süslenmiş bir mihrabı ve iki

penceresi vardır.

Sitte Melik Türbesi: 1196'da Emin Seyfeddin Şah bin Süleyman tarafından yaptırılmıştır. Divriği ilçesindedir. Sekizgen plânlıdır. Şehinşah Türbesi olarak da bilinir.

Kâdı Burhâneddîn Türbesi: 1398'de yapılmıştır. TürbeKâdı Burhâneddîn İlkokulu bahçesindedir.

Çobanbaba (Şeyh Çoban) Türbesi: Suşehri'nin Çobanlı Yaylasındadır. Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim Han, Çaldıran'a giderken, yaşlı bir çoban koşarak yanına gelir:

"Sulağımıza hoş geldin sultanım. Görüyorum ki yorgunsun, açsın. Bu fakire misâfir olursan gönül alırsın." der. Yavuz Sultan Selim Han; "Ben tek başıma değilim Çoban baba. Ardımda koca bir ordu var." der.

Çoban tevekkülle boynunu büker: "Allahü teâlâ kerimdir. Hele sen bir mola ver. Misâfir kısmetiyle gelir." der.

Yavuz Sultan Selim Han; "Bunda bir hikmet var" diyerek mola verilir. Çadırlar kurulur.

Çoban, sürüden 4 koyun seçer ve keser, yüzer, temizler ve kazana koyar."Bir şartım var kemikleri sakın atmayın." der. Bütün ordu doyar. Çoban kemikleri deriye doldurup duâ eder ve koyunlar Allahü teâlânın izniyle dirilir ve sürüye katılır. Yalnız biri topallar. Yavuz Sultan Selim Han; "Bu neden topallar?" diye sorunca, Çoban; "Bunun bir kemiği noksan." der. Yavuz Sultan Selim Han, koynundan bu koyunun aşık kemiğini çıkararak; "Sizi denemek istedim. Siz kâmil bir velisiniz." der ve duâsını ister. Bu zât da:

"Allahü teâlânın yardımı senin üzerindedir. Âlemlere rahmet olarak gönderilen sevgili ve şerefli Peygamber efendimiz ve Eshâb-ı kirâmı senin yanındadır. Merak etme zafer senin olacaktır. Muzaffer olarak döneceksin." der.

Bu kerâmet ehli çobanın türbesi ziyâret edilen yerlerin başında gelmektedir.

Şehid Abdülvehhab Gâzi Türbesi: Evliyâ Çelebi, eserinde bu türbeyi Sultan Dördüncü Murâd Hanın ziyâret ettiğini yazar. Abdülvehhab Gâzi, Emevîler devrinde yaşamış bir komutandır. Emevîler devrinde İslâm ordusu Sivas'ı fethetmiş ve Abdülvehhab Gâzi ve bir kısım asker Sivas'ta bırakılmıştır. Bizanslıların saldırısında bu mübârek zât şehit olmuştur. Türbe içinde 7 kabir bulunmaktadır.

Taşhan: Paşabey Mahallesinde Kurşunlu Hamamı doğusundadır. 1575'te yapılmıştır. Behrampaşa vakfındandır.

Behrampaşa Hanı: Sivas Vâlisi Behrampaşa tarafından 1573'te yaptırılmıştır. Taştan iki katlı ve çok sağlamdır. Orta yerde büyük bir avlu ve bunun etrâfında odalar bulunmaktadır.

Eğriköprü: Sivas-Malatya yolu üzerinde Selçuklular zamânında yapılmıştır. 173,2 metre uzunluğundadır. Biri 12, diğeri 6 gözlü iki bölümden meydana gelmiştir.

Sivas Kalesi: Sivas târihi kadar eski olan kalenin kimin tarafından yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Bizanslılar döneminde Justinyen devrinde büyük bir tâmir görmüştür. Türklerin eline geçtikten sonra çeşitli dönemlerde tâmir görmüştür. Kale, yukarı ve aşağı kale olmak üzere iki kısımdır. Yukarı kale, toprak kale olarak bilinen bugünkü 4 Eylül Baskınının bulunduğu kısımdır. Aşağı kale olarak bilinen kısım Şifâhiye Medresesinin bulunduğu yerden başlayıp, Kongre Müzesi, Vilâyet Konağı, Behrampaşa Hanı, Pulur Tepesi, DDYyönünde Şifâhiye Medresesine varan çizgi içerisinde kalan bölgedir.

Aşağı Kale ve Yukarı Kale: Koyulhisar ilçesindedir. Yalçınkaya üzerine kurulmuş olan ve Kale-i Zir de denilen Aşağı Kalenin bugün sâdece duvar kalıntıları vardır. Yukarı Kale ise Kale-i Bâlâ diye anılır. Uzun Hasan tarafından yaptırıldığı söylenen kalede çok sayıda ev, su sarnıcı, anbar ve cephânelik vardır.

Divriği Kalesi: Mengücükoğulları tarafından 13. asırda yaptırılmıştır. İç ve dış kale olmak üzere iki bölümdür. Dış kalenin surlarının büyük kısmı yıkık vaziyettedir. İç kalede Seyfeddin Şah tarafından yaptırılan bir câmi vardır.

EskiEserler Müzesi: 1937'de açılmıştır. Selçuklu ve Osmanlı devrine âit silâh, para kesesi, tekke eşyâsı, kemer, takı; daha önceki devirlere âit arkeolojik bölümde porselen, seramik, cam eşyâ; etnoğrafik bölümde el sanatları, eski giyim-kuşam, yatak örtüleri gibi eserler sergilenmektedir.

Mesire yerleri: Sivas, tabiî güzellikler bakımından çok zengindir. Yerleşim yerlerine yakın vâdi boylarıyla göl kıyıları genellikle mesire yeri olarak kullanılmaktadır. Bâzıları şunlardır:

Gökpınar Gölü: Gürün ilçesi yakınındadır. İlin önemli mesire yerlerindendir. Göl, suyunun duruluğu,

günün her saatinde değişen rengi ve balığının bolluğu ile ünlüdür. Konaklama tesisleriyle güzel bir dinlenme yeridir.

Hafik Gölleri: Hafik ilçesi yakınında irili ufaklı göllerden meydana gelmiştir. Her biri mesire yeri olup, göldeki balıklar lezzetlidir. Tabiî güzellikleriyle güzel bir dinlenme yeridir.

Eğriçimen: Koyulhisar ilçesine 20 km uzaklıkta ve 1700 metre yükseklikte bir yayladır. Ormanları, serin havası ve soğuk su kaynakları ile güzel bir mesire yeridir.

Sızır Çağlayanı: Gemerek ilçesinin Sızır bucağında Göksu Nehri üzerindedir. Bölgede gazino ve çay bahçesi vardır.

Tödürge Gölü: Zara ilçesine 25 km uzaklıktaki göl, güzel bir dinlenme yeridir. Balığı boldur. Gölde kayıkla dolaşılır.

Koyunkaya Mesiresi: İmranlı'ya 12 km mesâfede, çam ormanları, serin havası ve bol su kaynaklarıyla güzel bir dinlenme yeridir.

Karaçayır: İl merkezine 27 km mesâfede, çam ormanlarıyla kaplı güzel bir mesire yeridir.

İçme ve kaplıcalar: Sivas ilinde çok sayıda sıcak su kaynakları vardır. Halk bunlara "çermik" demektedir. Bâzıları şunlardır:

Balıklı Çermik: Kangal ilçesine 17 km mesâfede Kavaklıdere mevkiindedir. Konaklama tesisleri mevcut olan kaplıcanın suyu; dolaşım sistemi hastalıklarına, ağır olmayan kalp yetmezliklerine, yüksek tansiyona, damar sertliklerine, solunum sistemi hastalıklarına, romatizma hastalıklarıyla kronik iltihaplı kadın hastalıklarına iyi gelmektedir. Havuzlarda bulunan ve insanlardan kaçmayan balıklar, vücudun hastalıklı bölgesine yaptıkları mikro-masaj ve salgıları ile **cilt hastalıklarına;** küçük yılanların da **yılancık** hastalığının bulunduğu yere sarılıp sıkmaları sûretiyle tedâvi ettiklerinden tavsiye edilmektedir.

Akçaağıl Kaplıcası: Suşehri'ne 9 km uzaklıkta Akçaağıl köyündedir. Konaklama tesisleri mevcut olan kaplıca suyu içme olarak, karaciğer, safra kesesi ve barsak hastalıklarına; banyo ile romatizma, nefrit, nevralji ve kadın hastalıklarına faydalıdır.

Sıcak Çermik: Yıldızeli ilçesinin Direkli bucağındadır. Konaklama tesisleri mevcut olan kaplıca suyu, her çeşit romatizma, nefrit, nevralji ve kadın hastalıklarına iyi gelmektedir.

Soğuk Çermik: İl merkezine 19 km uzaklıkta aynı isimle anılan bir vâdidedir. Konaklama tesisleri olan kaplıca suyu romatizma, asabî hastalıklarda ve deri hastalıklarında faydalıdır.

Ortabucak Çermiği: Şarkışla'nın Ortabucak yöresindedir. Tesisleri olan kaplıca suyu, romatizma ve deri hastalıklarına faydalıdır.

SİVAS KONGRESİ (Bkz. İstiklâl Harbi)

SİVÂSÎ ABDÜLMECÎD EFENDİ;

Anadolu'da yetişen evliyânın büyüklerinden. İsmi, Abdülmecîd, künyesi Ebü'l-Hayr, lakabı Mecdüddîn'dir. İsmi, Abdülmecîd Şirvânî'nin ismine hürmeten konulmuştur. Şinâsî nisbesiyle meşhûr olmuştur. Şiirlerinde Şeyhî mahlasını kullanır. Tasavvufta, Halvetiyye yolunda Şemsiyye kolunun kurucusu Şemseddîn Sivâsî hazretlerinin yeğenidir. Babasının ismi Muharrem Efendidir. 1563 (H.971) senesinde Tokat'ın Zile ilçesinde doğdu. 1639 (H.1049) senesinde İstanbul'da vefât etti.

Küçük yaştan îbâren babasından ilim öğrenen Abdülmecîd Efendi, yedi yaşına geldiği zaman Kur'ân-ı kerîmi ezberledi. Amcası Şemseddîn Efendiden (Kara Şems) zâhirî ve bâtınî ilimleri tahsil etti. Arabî ilimler, fıkıh, tefsir ve hadis ilimlerinde yüksek derece sâhibi olup, amcasından icâzet (diploma) aldı. Uzun müddet Şemseddîn Sivâsî'nin sohbetinde kalıp, tasavvufî hakîkatlere kavuştu ve yüksek mânevî derecelere ulaştı. Otuz yaşına gelince, Merzifon ve çevresi ahâlisine Allahü teâlânın emir ve yasaklarını anlatmakla vazîfelendirildi. Daha sonra Zile'deki Halvetî Dergâhında irşatla vazîfelendirildi. Burada talebe yetiştirmekle meşgul oldu. Sivas'taki Şemsiyye Dergâhı Şeyhi Recep Efendi vefât edince, onun vazîfesini yürüttü. İlim ve irfandaki şöhretini duyan Sultan Üçüncü Mehmed Hanın dâveti üzerine İstanbul'a geldi. Bir müddet Ayasofya civârında oturdu. Daha sonra Eyyûb Nişancası'ndaki kendisine hediye edilen bahçe içindeki eve yerleşti. Dâr-üs-saâde ağalarından Mehmed Ağanın Çarşamba'da yaptırdığı MehmedAğa Dergâhında insanlara İslâm dîninin emir ve yasaklarını anlatmakla vazîfelendirildi.

İstanbul'da çeşitli câmilerde halka vâz ve nasîhat etti. Sultan Selim civârında bir mescid ve Sivâsî Dergâhını inşâ ettirip, hizmet etti. Sultanahmed Câmiinin temel atma ve açılış törenlerinde bulunup

duâ etti ve ilk vâzı verdi. Vefât edinceye kadar Sultanahmed Câmiinin vâizliğini yaptı.

Sultan Üçüncü Mehmed, Birinci Ahmed, Birinci Mustafa, Genç Osman ve Dördüncü Murâd Han devirlerinde yaşayanSivâsî Abdülmecîd Efendi, sultanlara ve diğer devlet adamlarına nasîhatlerde bulundu. Karayazıcı veUzunbölükbaşı isyânlarının bastırılmasında önemli rolü oldu. Sultan Dördüncü Murâd'a Bağdat'ın fethedileceğini müjdeledi. Pâdişâh sefere çıkarken de hazret-i Ömer'in kılıcını beline o kuşattı.

İlim, irfan ve güzel ahlâk sâhibi olan Sivâsî Abdülmecîd Efendi, zaman zaman pâdişâhlara verdiği manzum şikâyetnâmelerde memleketin ve milletin içinde bulunduğu hâli anlatmış, başarıya ulaşmak için adâletli davranılmasını ve istişâreyi, ehline danışmayı tavsiye etmiştir. İslâm dîninin hep ilerlemeyi emrettiğini anlatmış, gelişmelere karşı çıkan din adamı kılığına girmiş din düşmanlarıyla, tarîkatçı geçinen câhil ve sapık kimselerle ve bid'at ehliyle mücâdele etmiştir. İstanbul'da vâz, nasîhat ve irşâtla meşgulken, 1639 (H. 1049) senesinde vefât etti. Eyüp Nişancası'ndaki evinin bahçesine defnedildi. Vefâtından iki yıl sonra, gördüğü bir rüyâ üzerine Mahpeyker Kösem Sultan, kabrinin üzerine bir türbe yaptırdı. Türbe bugün çok harap bir hâldedir.

Eserleri:

Şeyhî mahlasıyla pek güzel şiirler yazan Sivâsî Abdülmecîd Efendinin eserlerinden bâzıları şunlardır:

1) Fâtihâ Tefsîri, 2) Mesnevî Şerhi, 3) Lezâiz-ül-Âsâr ve Letâif-ül-Ezhâr, 4) Dürer-ül-Akâid, 5) Dîvân-ı İlâhiyât, 6) İrâde-i Cüz'iyye, 7) Hadîs-i Erbaîn.

SİVASTOPOL KUŞATMASI (Bkz. Kırım Savaşı)

SİVİL SAVUNMA;

Alm. *Zivilverteidigung (f),* **Fr.** *Protection (f), Civile,* **İng.** *Civil Protection.* Düşman taarruzlarına, tabiî âfetlere ve büyük yangınlara karşı halkın mal ve can kaybının asgarî hadde indirilmesi, hayâtî önem taşıyan her türlü resmî ve husûsî tesis ve teşekküllerin korunması ve faaliyetlerinin yürütülmesi için âcil tâmir ve ıslâhı, savunma gayretlerinin sivil halk tarafından âzamî sûrette desteklenmesi ve cephe gerisi mâneviyâtının muhâfazası maksadıyla alınacak her türlü silâhsız, koruyucu ve kurtarıcı tedbir ve faaliyetler.

Târihi: Bütün medenî memleketlerde SivilSavunmanın târihçesi oldukça eskidir. BirinciDünyâ Savaşını tâkip eden yıllarda ülkelerin çoğunda bu hizmet **Pasif Korunma** adı altında yapılmaktaydı. Teknolojik gelişmeler savaş doktrinlerinde de değişmelere sebep olmuş, buna paralel olarak da Pasif Korunma Teşkilâtı birçok ülkede günün ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yeniden düzenlenmiş ve bugünkü bünyesiyle"Sivil Savunma" adını almıştır. Nükleer ve termonükleer silâhlar SivilSavunmanın önemini daha da arttırmıştır.

Bir fikir vermesi açısından; İkinci Dünyâ Savaşındaki 10 milyon ölünün % 52'sinin asker, % 48'inin sivil kişilerden meydana geldiği söylenebilir.

İngiltere'de Sivil Savunmanın plânlama işleri 1924 yılında başlamış olup, o zaman bu teşkilâtın adı; "Hava Baskınlarına Karşı Alınacak Tedbirler Komitesi" idi. Fransa'da Sivil Savunma faaliyetlerine ilk olarak 1938 yılında rastlanmaktadır. BatıAlmanya'da ise SivilSavunma çalışmalarına 1951 yılında başlanmıştır. Rusya'da 1931, Danimarka'da 1938, Norveç'te 1936, Hollanda'da 1950, Belçika'da 1937, İtalya'da ise 1956 yılında ilk Sivil Savunma çalışmalarına başlanılmıştır. Amerika'da Sivil Savunma faaliyetleri batılı devletlere nazaran daha yenidir. Bunun sebebini herhalde harpten uzak kalışında aramak lâzımdır. Fakat bu memlekette bilhassa son yıllar zarfında Sivil Savunma konusunda çok ileri adımlar atılmıştır.

Memleketimizde Sivil Savunma, 1928 yılında Genel Kurmay Başkanlığınca yayınlanan "Cephe Gerisinin HavayaKarşı Müdâfaa ve Muhâfazası" adlı tâlimatnâme ile başlamıştır. Bu tâlimatnâmeden sonra Sivil Savunma ile ilgili ilk çalışma 1931 yılında olmuş, "Hava Taarruzlarına KarşıPasif Korunma" adı altında birtakım tedbirler getirilmiştir.

Muhtelif târihlerde yapılan bâzı düzenlemelerden sonra 1959 yılında 7126 sayılı Sivil Savunma Kânunu günün şartlarına cevap verecek biçimde, Sivil Savunmanın Teşkilâtlanmasını öngörmüştür. Bugüne kadar da bu alanda birçok çalışmalar yapılmıştır.

Ülkemizde 1950 yılından sonra Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Yurt İçi Savunma Şubesi tarafından yürütülen Sivil Savunma İşleri, 28 Şubat 1959 günü yürürlüğe giren 7126 sayılı Sivil Savunma Kânunuyla İçişleri Bakanlığına bağlı Sivil Savunma Genel Müdürlüğünce yürütülmektedir.

Önemi: Günümüzde veya gelecekte çıkacak savaşların en belirgin özelliği bu savaşların topyekün

veya milletlerarası savaşlar olmasıdır. Topyekün savaşlarda gâye, düşmanın savaş gücünü kırmak ve yok etmektir. Savaş gücü de bilindiği üzere genellikle insan gücü ve endüstriyel güçten meydana gelmektedir. Bu sebepten düşman, savaş gücünü kırmak için bu kuvvetleri meydana getiren kaynaklara yönelir. Yâni sivil halkı ve halk tarafından çalıştırılan özel ve kamuya âit kurumlarla endüstriyel kuruluşları hedef alır.

Barış zamânında devletler, kuvvetli bir Sivil Savunma Teşkilâtının temelini atamazlarsa, savaş ânında hedef olacakları durum bir felâkettir.

Yurt savunması bakımından Sivil Savunma, memleketin Silâhlı Kuvvetlerinin yanı başında ve onun kadar önemlidir. Nükleer çağın yeni harp teknolojisi, bu teşkilât hizmetlerinin önemini daha da arttırmıştır. Millî güvenlik tedbirlerimizin genel çerçevesi içinde ayrı bir yeri olan Sivil Savunma hizmetlerinin, kılıca karşı savunma aracı olan kalkanın yerini almasıdır.

Ağustos 1945'te Japonya'nın Hiroşima şehrine atılan 20 kilo tonluk bir atom bombası, 300.000 evin tamâmen veya kısmen yıkılmasına, böylece on binlerce, insanın evsiz kalmasına sebep olmuştur. 9 Ağustos 1945'te Nagazaki'ye atılan aynı güçteki bir diğer bomba ise 87.000 kişiden 27.000'inin yaralanmasına, binlerce insanın da evsiz kalmasına sebep olmuştur.

Öte yandan böyle bir saldırıda kamu tesisleri dediğimiz elektrik, havagazı, kanalizasyon, su, PTT şebekeleri ile radyo-televizyon gibi tesisler de zarar görecek, hasara uğrayacak, binâlar yıkılacak, böylece günlük hayatta büyük zorluklarla karşı karşıya kalınacaktır.

Nüfus yoğunluğu yüksek olan şehirlerle, endüstriyel merkezlere atom bombası, biyolojik ve kimyevî silâhlarla yapılacak bir saldırı veya tabiî âfet sonunda karşı karşıya kalınacak durum şöylece özetlenebilir:

a. Binlerce ölü,

b. Enkaz altında binlerce yaralı,

c. Binlerce evsiz insan.

Birinci Dünyâ Savaşında 9.800.000 dolaylarında olan can kaybının % 95'i asker, % 5'i sivildi. 1939 yılında başlayan İkinci Dünya Savaşı ile savaş endüstrisi; uçak, tank, denizaltı araçlarında atom bombasının kullanılması boyutlarına ulaşmıştır. Bu baş döndürücü gelişme sonunda 52 milyon dolayında can kaybı görülmüştür. Bu kaybın % 52'si asker, % 48'i sivil halk olunca ülkeler Sivil Savunma alanındaki çalışmalarına daha çok hız vermişler, düzenlemeleri geliştirmişlerdir.

1950 yılında başlayan Kore Savaşında 9.200.000 insanın ölmesi, bunun da % 16'sının asker, % 84'ünün sivil halk olması, ülkeleri Sivil Savunma konusunda daha ciddî tedbirler almaya mecbur kılmıştır.

Irak ile Müttefikler arasında cereyan eden 1991 Körfez Savaşında kimyâsal silah tehdidi ortaya çıkınca Sivil Savunmanın önemi herkes tarafından daha iyi anlaşıldı.

Sivil Savunma Teşkilâtı: Sivil Savunmayı, teşkilâtlandırmaktan, eğitimden, idâre ve kontrolden, mükelleflerin hizmete çağrılmasından İçişleri Bakanlığı; bu işlerin plânlanmasından, tatbikinden, bölgeler arasındaki yardımlaşma ve işbirliğinden Sivil Savunma Genel Müdürlüğü sorumludur.

İçişleri Bakanlığınca tertip ve tebliğ edilecek esaslar dâhilinde Mülkî İdâre Âmirleri (Vâli, Kaymakam ve Nâhiye Müdürü) mülkî hudutları içindeki Sivil Savunmanın fiilen tahakkukundan sorumludur.

Sivil Savunma Teşkilâtı, merkez ve taşra olmak üzere ikiye ayrılır.

Merkez teşkilâtı: Sivil Savunma Genel Müdürlüğü ve buna bağlı Sivil Savunma Koleji, Sivil Savunma Birlikleriyle İkaz Alârm Merkezlerinden meydana gelmektedir.

Genel Müdürlük; Genel Müdür, Genel Müdür Yardımcıları, Daire Başkanlıklarıyla Şûbe Müdürlükleri şeklinde düzenlenmiştir.

Taşra teşkilâtı: Sivil Savunma Müdürlükleri, Memurluklarıyla Sivil Savunma Mahallî Kuvvetlerinden meydana gelir.

Mahallî Kuvvetleriyse; şehir ve kasaba Sivil Savunma Teşkilleri ve Korunma Kılavuzlarıyla Resmî ve Hususî Müesseselerin Sivil Savunma Teşkillerinden ibârettir.

Sivil Savunma plânlaması: Günümüzde çıkacak herhangi bir savaşta, saldırı sonucu, hasar ve zâyiâttan en çok halk zarar görecektir. Dolayısıyle halk, Sivil Savunma plânlamasına tâbidir. Bunun için:

Askerlikle ilgisi olmayan, Millî Savunmayla ilgili herhangi bir vazife almayan 15 yaşını bitirmiş ve 65

yaşını bitirmemiş kadın-erkek bütün vatandaşlardan; yaşına, işine, ihtisas ve sağlık durumlarına göre Sivil Savunma teşekküllerinde istifâde edilir.

Sivil Savunma düşman saldırıları ve tabiî âfetlere karşı, sivil halkın can ve mal kaybını en aza indirmek için, normal zamanlarda kurulan bir sigortaya benzetilebilir. Geleceğin savaşları ile tabiî âfetlerde sivil halkın en büyük garantisi sivil savunmadır. Çünkü; Sivil Savunma hasar ve zâyiâtı asgariye indirebilecek imkânlara kavuşmuş bir kuruluştur.

Sivil Savunma hizmet ve servisleri: Sivil Savunma gayretlerinin özü, gayesi can kurtarmak olduğuna göre halka götürülecek hizmetler şunlardır:

1. Kurtarma Servisi; Enkaz altında ve arasında kalan yaralıları kurtarır, ilkyardım yapar.

2. İlk Yardım Ambulans Servisi; Kurtarılan yaralılara ilk yardım yapar, ileri ilk yardım merkezlerine ve hastânelere taşır.

3. Sosyal Yardım Servisi; Evsizlere iâşe temin eder, barındırır, elverişli yerlere yerleştirir. Diğer sosyal ihtiyaçlarını karşılar.

4. Karargâh Servisi; Sivil Savunma Servislerini yönetir. Sivil Savunma harekâtını sevk ve idâre eder.

5. Kılavuz Servisi; Halkla Sivil Savunma Teşkilâtı arasında ilişki kurar. Halka Sivil Savunma konularında bilgi verir ve kılavuzluk eder.

Zamânımız savaşları topyekün savaştır. Bu yüzden can ve mal kaybını en az hadde indirebilmek için ya çok iyi ve plânlı tahliye ve seyrekleştirmeyi gerçekleştirmek veya sığınak yapımına önem vermek şarttır. Aksi halde günümüzün ve geleceğin savaşlarında, can ve mal kaybının çok büyük olacağı kesinlikle bilinmelidir.

Nükleer (Atom ve Hidrojen bombaları) ve Konvansiyonel (Yüksek İnfilâklı bombalar) silâhlarla, biyolojik ve kimyevî harp maddelerinin tesirlerinden ve tabiî âfetlerden, insanların yaşaması ve memleketin harp gücünün devamı için, zarûrî canlı ve cansız kıymetleri korumak için kullanılan veya bu maksatla inşâ edilen emin yerlere **sığınak** denir.

Sığınaklar yer altında yapıldığı gibi, yer üstünde de yapılabilir. İnsan hayâtının devâmı ve millî bekânın temini için yalnız insanların korunması kâfi değildir. İnsanların yanı sıra hayvanların, su, gıdâ maddelerinin, hazinenin, saray, müze ve kütüphânelerin, sanat eserlerinin arşivlerin, kıymetli vâsıta ve malzemelerin, patlayıcı-parlayıcı ve yanıcı maddelerin vs. de korunması şarttır. Kısaca sığınak; insanlarla, insan hayâtı ve savaş gücü için gerekli kıymetlerin korunmasını temin etmektir.

SİVİLCE (Bkz. Ergenlik Sivilcesi)

SİVRİSİNEK;

Alm. *Moskito (m.),* **Fr.** *Moustique,* **İng.** *Mosquito.* **Familyası:** Sivrisinekgiller (Culicidae). **Yaşadığı yerler:** Dünyânın hemen hemen her tarafında. **Özellikleri:** İnce, nârin yapılı sinekler. Dişileri kan emer. Birçok hastalığı bulaştırırlar. **Çeşitleri:** 3000 kadar türü vardır. Anofel (sıtma sivrisineği), culex (ev sivrisineği) en meşhurlarıdır.

İki kanatlılar (Diptera) takımının, Sivrisinekgiller (Culicidae) familyasından, nemli yerlerde yaşayan böceklerin ortak adı. Vücutları ince uzun, sırtları kambur görünüşlüdür. Kanatları dar ve kenarları saçaklıdır. Bir çift iri petek göze sâhiptirler. Antenleri dişilerde düz, erkeklerde kıllıdır. Dişileri insan ve sıcakkanlı hayvanların kanını emer. Erkekleriyse çiçeklerin özleriyle beslenirler.

Dişinin delici ağız parçaları, koruyucu bir kılıf içinde hareket etmektedir. Dişiler, deri üzerine konar konmaz kıl kadar ince delici hortumunu deriye batırarak emdiği kan sâyesinde bir dakika içinde üç kat ağırlığa ulaşır. Delici-emici hortumu iki tüp, iki neşter ve iki testere dişli bıçaktan meydana gelir. Kılcal kan damarına ulaşınca kanın pıhtılaşmasını önleyen salgısını, hortumun birinci tüpüyle boşaltırken diğerleriyle kanı mîdesine pompalar. Sıvısının uyuşturucu tesiri geçince allerjik bir kaşıntı başlar.

Sivrisineğin iki anteni ve üç çift bacağı, hozson adı verilen duyu kıllarıyla donanmıştır. Karanlık bir odada uyuyan bir insanın yerini dışarıya soluduğu karbondioksitten keşfeder. Derinin sıcaklığını, nemini, teri meydana getiren maddeleri kısa zamanda tahlil eder. Kokudan hoşlanmaz. Bir odada yatan birkaç kişiden en uygununu av olarak seçer. Alkolik insanların kanını beğenmez. Hortumunu deriye batırdığında, damarın yerini asla şaşırmaz.

Sivrisinekler yumurtalarını su sathına bırakırlar. Kısa sürede yumurtadan çıkan larvalar, karın ucundaki uzanan soluk borularını, suyun yüzüne uzatarak nefes alırlar. Su içindeki organik maddelerle beslenirler. Rahatsız edildiklerinde, suyun dibine doğru süratle kaçarlar.

Sivrisinekler insanları sokup acı acı kaşındırmaktan başka, bâzı hastalıkları da bulaştırırlar. Tropik bölgelerde **Sarı humma** ile **Filariose** denilen bir hastalığa sebep olurlar. Avrupa'da yaygın olan Anopheles maculipennis sıtma hastalığı âmilini taşır. Ülkemizde **Sıtma sivrisineği** olarak tanınır (Bkz. Sıtma). Bu sinek, bataklık yerlerdeki durgun sularda yaşar. Larvaları su yüzeyine paralel durur. Dişi, konduğu zeminde başı üstünde amuda kalkmış gibi görünür. Ev sivrisineği (Culex pipiens) nin larva pupaları su yüzeyine asılı durur. Erginleri zemine paralel konar. Sivrisineklerin yumurta, kurtcuk ve pupaları su birikintilerinde yaşar. Dünyânın hemen hemen her tarafında bulunurlar. Finlandiya'nın kuzey ucundan Afrika'nın güney ucuna kadar uzanırlar.

3000 kadar türü bilinmektedir. 100'e yakın türü bulaşıcı hastalık âmili taşır. Dünyâda her yıl 150 milyon kadar malarya (sıtma) vak'ası görülmektedir. Üredikleri sulara mazot dökülerek kurtçuklarının solunumu engellenerek yok edilmeye çalışıldığı gibi, geniş ilâçlama metodlarına da başvurulmaktadır. Yapılan incelemeler sivrisineğin zamanla ilâçlara karşı bağışıklık kazandığını göstermiştir. İsviçre uzmanları sıtma sineğinin aşıladığı plazmodyuma karşı, aşı üretme çalışmaları yapmaktadır. Kaliforniya Üniversitesinde yapılan araştırmalarda ise üretilen kurtçuklarla sivrisinek larvaları yok edilmeye çalışılmaktadır. Nielseni denen bu kurtçuklar (Resimermis nielseni), sivrisinek larvalarının epidermisini delerek içlerine yerleşmekte ve tırtılın sıvısını emmektedir. Yedi gün sonra tırtılı terk ettiklerinde öldürücü yaralar bırakırlar. Yalnız belli türden sivrisinek larvalarına saldırırlar. Başka böceklere birşey yapmazlar.

Amerikan biyologları, sivrisinekleri kısırlaştırma yollarını denemektedir. İsrailli araştırmacılar ise, bir tür sivrisinek zehiri üreten mikroplar yetiştirmektedir. Birçok ülkede Gambusia balıklarıyla sivrisinek kurtçuklarına savaş açılmıştır. Anavatanı Amerika olan bu balıklar, bulundukları her ortama rahatça uyum sağlamaktadır. Erkekleri 3-5, dişileri 6 cm'dir. Su sıcaklığı 10°C'nin altına düştüğü zaman kış uykusuna yatarlar. Bir dişi üreme döneminde 450 kadar yavru yapar. Yavrular 6 haftada erginleşerek üremeye başlarlar. Bir Gambusia balığı 300 kadar sivrisinek kurtçuğu ve yumurtası yer. Yurdumuzda birçok yerde bu balıklardan üretilmektedir. Böylece sivrisineklerle mücâdele edilmektedir.

SİYANOZ (Bkz. Morarma)

SİYANÜR ASİDİ;

Alm. *Zyansäure (f),* **Fr.** *Acide (m), Cyanique,* **Alm.** *Cyanuric acid.* Çok zehirli, uçucu bir sıvı. Kaynama noktası 26°C'dir. Renksiz olup, acı bâdem kokusundadır. Su ile her oranda karışabilir. Siyanür asidi ve tuzları oldukça zehirlidir, bundan dolayı laboratuvar çalışmalarında dâimâ iyi çeken kapalı ocaklarda çalışmalıdır.

Siyanürler birçok sanâyi dalında kullanılır: Akrilonitril sentetik lastik yapımında; siyanojenklorür kimyevî sentezlerde; siyanamit gübre yapımında; siyanür tuzları metalurjide kullanılmaktadır.

Siyanür zehirlenmesi: Hidrojen siyanür gazının teneffüs yoluyla veya siyanür tuzlarının sindirim yoluyla alınmasıyla ortaya çıkan zehirlenmedir. Elma, kiraz, şeftali, kayısı ve erik gibi meyvelerin çekirdeklerinde siyanogenetik glikozid bulunmaktadır. Çocuklarda 5-25 çekirdek, ölüme sebep olabilmektedir.

Zehirlenme belirtileri; hızlı solunum, kan basıncında düşme, şuur bulanıklığı ve komadır. Daha çok olgunlaşmamış çağla ile zehirlenme görülür. Siyanür miktar olarak en çok acı bâdemde bulunur. Acı bâdem % 4 siyanür ihtivâ eder. Siyanür insanda sitokrom oksidaz enzimini inhibe ederek zehirlenme yapar.

Kronik (uzun süreli) zehirlenmede hidroksikobalamın kullanılmalıdır.

Çalışma ortamında minimal eşik değer milyonda 0,1-10 kısmın üzerine çıkmamalıdır.

SİYÂSÎ DOKTRİNLER;

Alm. *Politische ideologien (f. pl.),* **Fr.** *Doctrines (f. pl.) politiques,* **İng.** *Political doctrines.* Devletin idâresinde, devletin temel kuruluşlarına istikâmet ve ruh veren düşünce akımlarına verilen ad.

Siyâsî doktrin; devleti idâre eden şahıs, topluluk, parti ve devlet organları tarafından benimsenir ve uygulanır. Devletin bütün temel kuruluşları, ana kânunları, devleti idâre eden güçlerin benimsediği bu devlet felsefesine göre düzenlenir. Devletin yapısı ne olursa olsun hâkimiyet hakkını kullananların tâkip ettikleri siyâsî doktrin o ülkenin hayâtına hâkim olur.

Uygulanan devlet siyâsetinde siyâsî, hukûkî veya iktisâdî doktrinler ağırlık kazanır. Devletler, bu doktrinlerden birini kullanmaları yanında, her üç doktrinin karışımından meydana gelen bir sistemi de kullanılabilirler.

Siyâsî doktrinlerden bâzıları teorik, bâzıları ise pratik esaslara dayanır.

Teorik olan siyasî doktrinler şunlardır: Ferdiyetçilik, Liberalizm, Sosyalizm, Teokrasi ve Demokrasi.

Pratik olan siyasî doktrinlerden bâzıları şunlardır: Anarşizm, Komünizm, Faşizm, Nasyonal-Sosyalizm.

SİYASÎ PARTİLER;

Alm. *Politische Parteien (f. pl.),* **Fr.** *Partis (m. pl.) politiques,* **İng.** *Political parties.* Meşrû ve açık bir şekilde, devlet yönetimini, iktidarı ele geçirmek gâyesiyle belli bir siyâsî, iktisâdî ve hukûkî doktrini veya daha başka bir devlet idâresi sistemini benimseyen şâhısların tespit edilen bir programdaki ilkeleri gerçekleştirmek üzere, bir araya gelerek meydana getirdikleri ve bir adı bulunan topluluk.

Siyâsî partiler, dört temel esasa dayanır:

1. Teşkilât: İdâre edecek olanların devlet teşkilâtına katılmalarını sağlayacak şekilde bir teşkilâtlanmaya ihtiyacı vardır. Devlet yönetiminde söz sâhibi olmak isteyenlerin, sözlerini dinletebilmeleri ve otorite kurabilmeleri ancak bu teşkilâtın kurulması ile mümkündür.

2. Zemin: Bir partinin kurulabilmesi için toplum içinde, çeşitli menfaatların meydana gelmesi ve ayrılması gerekir. Farklı menfaatlar olmadan siyâsî bir partinin kurulması söz konusu olamaz. Böyle bir zeminde bir parti kurulacak bile olsa, seçmen tarafından destek göremeyeceği için kopma veya aynı menfaat grubu diğer bir partiyle birleşme mecburiyetinde kalır.

3. Dayanışma: Aynı düşünceyi paylaşan parti üyelerinin müşterek menfaatının korunması, aralarında meydana gelecek dayanışmayla mümkün olur. Bu dayanışma müşterek karar almayı, müşterek hareket etmeyi ve aynı tehlikelere karşı birlikte mücâdele etmeyi temin eder.

4. Hürriyet: Partinin kurulması, teşkilâtlanması, mücâdele ve seçim neticesi, devlet idâresinde söz sâhibi olması ancak hürriyet sâyesinde olur. Mutlak Monarşiyle idâre edilen devlet yönetiminde parti teşkilâtlarına genelde rastlamak mümkün değildir. Ancak, hürriyetin bulunmadığı ortamlarda, yukardaki üç unsur mevcut olursa partilerin varlığının önüne geçilemez. Ancak bu ortamlarda kurulan partiler, gizlice kurularak faaliyete geçebilir.

Siyâsî partilerin sınıflandırılması: Siyâsî partiler değişik şekilde sınıflandırılabilir. İç yapılarına göre:

1. Kitle Partileri, 2. Kadro (ideoloji) Partileri.

Kitle Partileri üye sayılarının çok olması yolunda faaliyet gösterirler.

Kadro Partileri ise daha çok savunulan fikirlerden kuvvet alır ve yöneticilerin bu fikirlere bağlılığı yönünde faaliyet gösterirler. Kadro partilerinin üye sayısının az olmasına karşılık, yönetici kadrolarının bir fikirde oluşu yönünden dikkati çeker. Günümüzde ABD partileri ile İngiltere'deki Muhafazakar Parti kadro parti tipinin özelliklerini yansıtan örneklerdendir.

Siyâsî Partilerin devlet yapısı içindeki mevcudiyetleri hukûkî yönden partiler ve kânun dışı partiler olarak da iki grupta toplanır.

Siyasî partiler çoğunlukla millî niteliktedir. Ancak bâzı durumlarda milletlerarası nitelikte ve müessiriyette olanlara da rastlanır. Siyâsî, sosyal ve iktisâdî görüş farklılıklarından dolayı partiler günümüzde muhâfazakar (sağ), liberal, sosyal demokrat, sosyalist, komünist gibi isimler alır.

Türkiye'deTanzimat öncesi ve sonrası rastlanan siyâsî gruplaşmalar çoğunlukla gizli ve İstanbul'dan uzak bölgelerde oluşup gelişen, yabancıların milliyetçilik hareketleri olarak sahneye çıkar. Ancak, batının liberal ve burjuva hürriyet sistemini benimseyen ve Meşrûtî Monarşiyi amaçlayan siyâsî kuruluşlar, İkinci Meşrutiyetten önce "Ahrar-ı Osmaniye" ile "Jön Türkler" önemli olanlarıdır. 1908'den sonra "İttihat ve Terakki Fırkası" ile "Hürriyet ve İtilâf Fırkası" İkinci Meşrutiyet döneminde kurulan ve zaman zaman mücâdelelerini kanlı çarpışmaya kadar vardıran iki siyasî parti olmuştur.

1913 yılında yapılan Bâbıâli Baskınıyla iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki, kesin bir parti diktatörlüğü kurmuş ve Birinci DünyâSavaşının yenilgiyle sonuçlanmasına kadar (1918) iktidarda kalmıştır. Millî mücâdelenin başlamasıyla "Müdafaa-i Hukuk" ve "Redd-i İlhak" gibi teşkilâtlar Türkiye Büyük Millet Meclisinde birleşmiş ve İstiklâl Savaşının kazanılması ile, Genç TürkiyeCumhûriyetinin kurulması sağlanmıştır. Bu dönemde kurulan "Cumhûriyet Halk Fırkası"; 1924 yılındaki "Terakkiperver Cumhûriyet Fırkası" ile 1930 yılındaki "Serbest Fırka Olayları" bir yana bırakılacak olursa, 1945 yılına kadar tek parti olarak yaşamış ve iktidarda kalmıştır.

1945 yılında "Millî Kalkınma Partisi" kurulmasıyla çok partili döneme geçilmiş ve 1946 yılında "Demokrat Parti" kurulmuştur. 1950 yılında yapılan seçimleri Demokrat Parti kazanarak iktidarı

CHP'den devralmıştır. 27 Mayıs 1960 Askerî Harekâtı ile Demokrat Parti iktidarı sona ermiştir. 1961 Anayasasından sonra "Cumhûriyet Halk Partisi", "Adâlet Partisi", "Yeni Türkiye Partisi", "Cumhûriyetçi Köylü Millet Partisi", "Millet Partisi" ve "Türkiye İşçi Partisi" Senato ve Meclise girmiştir. 12 Mart 1971 Muhtırası'ndan sonra "Adalet Partisi", "Cumhûriyet Halk Partisi", "Demokratik Parti", "Milli Güven Partisi", "Milliyetçi Hareket Partisi" ve "Milli Selâmet Partisi" siyasî döneme etkili olmuşlardır.

12 Eylül 1980 Harekâtı sonucu kapatılan siyasî partilerin devamı nitelikte olabilecek değişik isimlerde dahi olsa, başka bir parti kurulması yasaklandı. 18 Kasım 1982 târihinde yürürlüğe giren 2709 numaralı Kânun ve Anayasa gereği yapılan 6 Kasım 1983 seçimlerine "Anavatan Partisi", "Halkçı Parti" ve "Milliyetçi Demokrasi Partisi" iştirak etmiş, neticede Anavatan Partisi (ANAP) iktidara gelmiştir. 1987 seçimlerinde ise ANAP, SHP ve DYP meclise girmiştir. 1991'de yapılan erken genel seçimde DYP, SHP, ANAP, RP, DSP meclise girmiştir. 3 Temmuz 1992'de çıkarılan kânunla kapatılan siyâsî partilerin açılmasına müsâde edilmiş, bunun neticesinde bâzı partiler yeni kurulan partiye iltihâk etmiş bir kısmı da tekrar faaliyete başlamıştır. 1994 Ocak ayı îtibârıyla DYP, SHP, ANAP, RP, CHP, DSP, DEP, MHP, MP, BBP, YP partileri mecliste faaliyet göstermektedir.

Anayasa'nın siyâsî partilerle ilgili hükümleri şöyledir:

Parti kurma, partilere girme ve partilerden çıkma 68. maddede belirtilmiştir. Buna göre:

Vatandaşlar, siyâsî parti kurma ve usûlüne göre partilere girme, partilerden çıkma hakkına sâhiptir.

Siyâsî partiler, demokratik siyâsî hayâtın vazgeçilmez unsurlarıdır.

Siyâsî partiler, önceden izin almadan kurulurlar, anayasa ve kânun hükümleri içinde faaliyetlerini sürdürürler.

Siyâsî partilerin tüzük ve programları, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, millet egemenliğine, demokratik ve lâik cumhûriyet ilkelerine aykırı olamaz.

Sınıf veya zümre egemenliğini veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi gâye edinen siyâsî partiler kurulamaz.

Siyâsî partiler, yurt dışında teşkilâtlanıp, faaliyette bulunamaz. Kadın Kolu, Gençlik Kolu ve benzeri şekilde ayrıcalık çıkaran yan kuruluşlar meydana getiremez, vakıf kuramazlar.

Hâkimler ve Savcılar, Yüksek Yargı Organları Mensupları, Yüksek Öğretim Kurumlarındaki Öğretim Elemanları, Yüksek Öğretim Kurulu Üyeleri, kamu kurum ve kuruluşlarının memur statüsündeki görevlileriyle, yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri, öğrenciler ve silâhlı kuvvetler mensupları siyâsî partilere giremezler.

Siyâsî partilerin uyacağı esasları kapsayan 69'uncu madde ise şöyledir:

Siyâsî partiler, tüzük ve programları dışında faaliyette bulunamazlar. Anayasanın 14'üncü maddesindeki sınırlamalar dışına çıkamazlar, çıkanlar temelli kapatılır.

Siyâsî partiler, kendi siyâsetlerini yürütmek ve güçlendirmek gâyesiyle dernekler, sendikalar, vakıflar, kooperatifler ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve bunların üst kuruluşları ile siyâsî ilişki ve işbirliği içinde bulunamazlar. Bunlardan maddî yardım alamazlar.

Siyâsî partilerin parti içi çalışmaları ve kararları demokrasi esaslarına aykırı olamaz.

Siyâsî partilerin mâlî denetimi Anayasa Mahkemesince yapılır. Cumhûriyet Başsavcılığı, kurulan partilerin tüzük ve programlarının ve kurucularının hukûkî durumlarının anayasa ve kânun hükümlerine uygunluğunu, kuruluşlarını takiben ve öncelikle denetler, faaliyetlerini de tâkip eder.

Siyâsî partilerin kapatılması, Cumhûriyet Başsavcılığının açacağı dâva üzerine, Anayasa Mahkemesince karara bağlanır.

Temelli kapatılan siyâsî partilerin kurucuları ile her kademedeki yöneticileri, yeni bir siyâsî partinin kurucusu, yöneticisi ve deneticisi olamayacakları gibi, kapatılmış bir siyâsî partinin mensuplarının üye çoğunluğunu teşkil edeceği yeni bir siyâsî parti de kurulamaz.

Siyâsî partiler, yabancı devletlerden, milletlerarası kuruluşlardan, yabancı ülkelerdeki dernek ve gruplardan emir alamazlar ve bunların Türkiye'nin bağımsızlığı ve ülke bütünlüğü aleyhindeki karar ve faaliyetlerine katılamazlar. Bu fıkra hükümlerine aykırı haraket eden siyâsî partiler de temelli kapatılır.

Siyâsî partilerin kuruluş ve faaliyetleri, denetleme ve kapatılmaları yukardaki esaslar dâiresinde kânunla düzenlenir.

Türkiye'de 1814 yılından başlayarak günümüze kadar birçok siyâsî parti ve cemiyet kurulmuştur.

Bunlardan önemli olanlar şöyle sınıflandırılabilir:

İkinci Meşrutiyete kadarki dönem (1814-1908), Etniki Eterya (1814), Fedâiler Cemiyeti (1859), Yeni Osmanlılar Cemiyeti (1865), Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti (1889), Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Paris Şûbesi (1897), Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Cenevre Şûbesi (1897), Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Kahire Şûbesi (1897), Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti (Paris, 1902), Osmanlı İttihat ve İnkılâp Cemiyeti(Cenevre, 1904), Osmanlı Hürriyet Cemiyeti (Selânik, 1906), Vatan ve Hürriyet Cemiyeti (Şam, 1907).

İkinci Meşrutiyet dönemiyle İttihat ve Terakkinin hakim olduğu dönem (1908-1918): Osmanlı İttihat ve TerakkiCemiyeti (Selânik 1908), Fedâkârân-ı MilletCemiyeti (1908), Nesl-i Cedit Kulübü(1908), Osmanlı Ahrar Fırkası (1908), Osmanlı Demokrat Fırkası(1909), İttihat-ı Muhammedî Cemiyeti (1909), Heyet-i Müttefika-i Osmaniye (1909), İslâhat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası (1909), Ahâli Fırkası (1910), Osmanlı Sosyalist Fırkası(1910), Türk Yurdu Cemiyeti (1911), Hürriyet ve İtilâf Fırkası (1911), Halâskâr Zâbitân Grubu (1912), Millî Meşrutiyet Fırkası (1912), İstihkâk-ı Millî Cemiyeti (1912), HalkaDoğru Cemiyeti (1917).

Mütâreke ve "Müdafaa-i Hukuk" dönemi:

Radikal Avam Fırkası (1918), Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti (1918), Osmanlı HürriyetPerver Avam Fırkası(1918), İstihlâs-ı Vatan Cemiyeti (1918), Kars Millî Şûra Hareketi (1918), Karakol Cemiyeti (1918), Selâmet-i Amme Heyeti (1918), Teceddüt Fırkası (1918), Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti (1918), Millî Kongre (1918), Ahâlî İktisat Fırkası (1918), Trakya Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi (1918), İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti (1918), Selâmet-i Osmaniye Fırkası(1918), Sosyal Demokrat Fırkası(1918), Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Fırkası (1918), Vahdet-i Milliye Heyeti (1919), Kürdistan Teali Cemiyeti (1919), Millî Ahrar Fırkası(1919), İngiliz Muhipleri Cemiyeti (1919), Vilâyât-ı ŞarkiyeMüdafaa-i Hukuk Cemiyeti (1919), Şarkî Anadolu Müdafaa-i HukukCemiyeti (1919), Hareket-i Milliye-Reddi İlhak Teşkilâtı (1919), Türkiye İşçi ve ÇiftçiSosyalist Fırkası(1919), Osmanlı İlâ-yi Vatan Cemiyeti (1919), Millî Türk Fırkası (1919), İlhâkı Red Heyet-i Milliyesi(1919), Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti (1919), Aydın Heyet-i Milliyesi (1919), Denizli Heyet-i Milliyesi (1919), Vilson Prensipleri Cemiyeti (1919), Hürriyet ve İtilâf Fırkası (1919), Nigehan Cemiyet-i Askeriyesi (1919), Osmanlı Mesâi Fırkası (1919), Osmanlı Çiftçiler Cemiyeti (1919), Mağdûrûn-i Siyâsî ve Teâvün Cemiyeti (1919), Teâli-i İslâm Cemiyeti (1919), Türkiye Sosyalist Fırkası (1919), Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti (1919), Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (1919), İstanbul Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (1919), Yeşilordu (1920), Amele Fırkası (1920), Türkiye Komünist Fırkası (1920), Gizli Komünist Fırkası (1920), Halk İştirâkiyûn Fırkası(1920), Mim Mim Grupları (1920), Türkiye Zürra Fırkası (1920), Tarik-i Salâh Cemiyeti (1921), Birinci Grup (1921), Müstakil Sosyalist Fırkası (1921), İkinci Grup (1922), Muhafaza-i Mukaddesât Cemiyeti (1922).

Cumhûriyet Dönemi: Cumhûriyet Halk Fırkası (sonra Cumhûriyet Halk Partisi, 1923), Terakkiperver Cumhûriyet Fırkası (1924), Serbest Cumhûriyet Fırkası (1930), Ahâli Cumhûriyet Fırkası(1930), Türk Cumhûriyet Amele ve Çiftçi Partisi (1930), Millî Kalkınma Partisi (1945), Demokrat Parti (1946), Sosyal Adalet Partisi (1946), Liberal Demokrat Parti (1946), Çiftçi ve Köylü Partisi (1946), Türk Sosyal Demokrat Partisi (1946), Türkiye Sosyalist Partisi (1946), Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (1946), Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi (1946), Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (1946), Yalnız Vatan İçin Partisi (1946), Ergenekon Köylü veİşçi Partisi (1946), Arıtma ve Koruma Partisi (1946), İslâm Koruma Partisi (1946), Yurt Görev Partisi (1946), İdealist Partisi (1947), Türk Muhafazakâr Partisi (1947), Türkiye Yükselme Partisi (1948), Millet Partisi (1948), Öz Demokratlar Partisi (1948), Serbest Demokrat Parti (1948), Müstakil Türk Sosyalist Partisi (1948), Toprak Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi (1949), Müstakiller Birliği (1950), Çalışma Partisi (1950), Liberal Köylü Partisi (1950), Demokrat İşçi Partisi (1950), Bağımsızlar Siyasî Derneği (1951), İslâm Demokrat Partisi (1952), TürkiyeKöylü Partisi (1952), Cumhûriyetçi Millet Partisi (1954), Vatan Partisi (1954) (Bu parti 1957'de kapatıldı.), Hürriyet Partisi (1955), Cumhûriyetçi Köylü Millet Partisi (1958), (Cumhûriyetçi Millet Partisi ile Köylü Partisinin birleşmesinden meydana geldi.), Adalet Partisi (1961), Yeni Türkiye Partisi (1961), Türkiye İşçi Partisi (1961) (1971'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı.), Millet Partisi (1962) (Cumhûriyetçi Köylü Millet Partisinden ayrılan bir grup tarafından yeniden kurulmuştur.), Milliyetçi Hareket Partisi (1969) (Cumhûriyetçi Köylü Millet Partisi ad değiştirerek bu ismi almıştır.), Güven Partiis (1967) (Sonradan Millî Güven Partisi adını aldı.), Birlik Partisi (1971), Millî Nizam Partisi (1970'te kuruldu. 1971'de Anayasa Mahkemesince kapatıldı.), Demokratik Partisi (1970) (Adâlet Partisinden ayrılan bir grup tarafından kuruldu.), Millî Selâmet Partisi (1972).

12 Eylül 1980 harekâtından sonra: Anavatan Partisi (1983), Halkçı Parti (1983), Milliyetçi Demokrasi Partisi (1983), Doğru Yol Partisi (1983), Refah Partisi (1983), Sosyal DemokratPartisi (1983), Sosyal Demokrasi Halkçı Parti (1985) (Halkçı Parti ile Sosyalist Demokrasi Partisinin birleşmesiyle kurulmuştur.), Demokratik Sol Parti (1985), Milliyetçi Çalışma Partisi (1985), Merkez Demokrat Parti,

Sosyalist Parti, Halkın Emek Partisi (Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı.), Yeni Parti, Büyük Birlik Partisi, Millet Partisi (Islahatçı Demokrasi Partisi ile birleşti.), Demokrat Parti, Yeniden Doğuş Partisi, Demokrasi Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Cumhûriyet Halk Partisi (Milliyetçi Çalışma Partisi ile birleşti).

SİYATİK;

Alm. *Ischias (f),* **Fr.** *Sciatique (f),* **İng.** *Sciatica.* Siyatik siniri boyunca yayılan ağrılarla kendini gösteren bir hastalık hâli. Siyatikte en mühim husus ağrıdır. Bu ağrı iki çeşittir: Biri az şiddetli ve devamlı olan ağrı; diğeriyse ara ara gelen ve şiddetli olan ağrıdır. Ağrılar siyatik siniri boyunca, kalçadan topuğa kadar uzanır. Siyatik siniri topuğa doğru uzanırken bâzı noktalarına parmakla basılınca ağrılı olduğu görülür. Bu noktalarda sinir üzerine yapılan basınçla uyandırılan ağrının sinir boyunca aşağı, bâzan da yukarıya yayılması karakteristiktir.

Sinirin gerilmesi veya sıkışması esâsına dayanan belirtiler de, hastalığın tanınmasında önem arz eder. Hasta sırtüstü yatarken gerilmiş hâlde bulunan bacak yavaş yavaş yukarı kaldırılır ve bu sırada uyluğun arka yüzünde bacağa, hattâ ayağa kadar yayılan çekici bir ağrı husûle gelmesi, siyatik lehinedir. Bacak ne kadar yukarı kaldırılırsa, ağrı da o kadar şiddetlidir. Siyatik sinir köklerinin hasarlarında hasta bacağın kaldırılmasıyla sağlam bacakta da ağrı meydana gelebilir.

Siyatiğin meydana gelmesinde; omurganın tümörleri, omurganın kireçlenmesi, disk fıtıkları, omurga veremi, omurganın alt kısımlarında yerleşen doğuştan veya sonradan olma değişiklikler (sakralizasyon, lumbalizasyon, kırıklar, spina bifida), leğen kemiklerinin ve bu bölgedeki organların hasarlanmaları rol oynayabilirler. Bu bozukluklar siyatik sinirini herhangi bir yerinde, basınç altında bırakıp veya gerilemesine yol açarak siyatik tablosuna yol açarlar. Bunlar arasında en mühimi ve en çok rastlananı bel fıtığı da denen disk hernilerdir.

Ayrıca siyatik sinirinin damarlarıyla ilgili bozukluklar, gut, şeker hastalığı, sıtma, bâzı tahriş edici ilâçların siyatik sinir çevresine şırınga edilmesi de siyatik nevraljilerine yol açabilir.

Uzun süren vak'alarda bacakta hareket ve his bozuklukları, kaslarda erime bulunabilir.

Tedâvinin esası, siyatiğe yol açan sebebi bulup, bertaraf etmek ve hastanın ağrılarını dindirmekten ibârettir. Başlangıç döneminde mutlak yatak istirahati (esnemeyen sert bir yatakta) gereklidir. Daha sonraki dönemde sıcak banyolar, ultrason, diyatermi, infraruj, masaj gibi fizik tedâvi usullerine başvurulur. Ayrıca akupunktur tedâvisi hastayı çok rahatlatır. Hastaya ağrı kesici, kas gevşetici ilâçlar vermek, B1 ve B12 vitamini enjeksiyonları da faydalıdır.

SİYONİZM;

Alm. *Zionismus (m),* **Fr.** *Sionisme (m),* **İng.** *Zionism.* Filistin dışındaki bütün Yahûdîleri "arz-ı mev'ûd" (vâd edilmiş toprak)ta, yâni Filistin'de toplamak ve sonra da hazret-i Süleyman'ın mâbedini, Siyon Dağına yeniden inşâ etmek, Yahûdîleri bütün insanlığa üstün kılmak ideali.

Mûsâ aleyhisselâm Mısır'dan çıkıp, Kızıldeniz'i geçtikten sonra Tur Dağının bulunduğu Sînâ Çölüne (Tih Sahrasına) gelerek Yahûdîlerle kırk yıl kadar burada kaldı. Onları Filistin topraklarında yerleştirmeyi vât etti. Fakat Mûsâ aleyhisselâm, Filistin topraklarına girmeden daha Şeria Vâdisindeyken vefât etti. Yahûdîler, bundan dolayı Filistin'e arz-ı mev'ûd (vâd edilmiş toprak) demişler ve oraya yerleşmek en büyük idealleri olmuştur. Târih boyunca bunun için çalışmışlardır. Hazret-i Süleyman zamânında buraya yerleşmeye muvaffak olmuşlardır.

Siyonizm ve siyonistin ne olduğunu anlamak için önce **Siyon'**un ne olduğunu bilmek gerekir. Siyon, hazret-i Süleyman'ın Kudüs (Yeruşaleym)te, mâbedini yaptığı dağın ismidir. İşte **siyonizm;** Yahûdîlerin, hazret-i Süleyman zamânındaki gibi Filistin'de toplanıp, mâbetlerini Siyon Dağına kurarak bütün milletlerin Yahûdîlere esir ve köle olması, böylece Yahûdî Cihan hâkimiyetinin kurulması idealleridir. Yahûdîlerin mukaddes kitapları olan Ahd-i Atik'te yerine getirilmesi, sâdece mabedin varlığına dayanan yüzlerce emir bulunmaktadır. Dolayısıyla mâbed olmaksızın Yahûdî dîninin şartlarının yerine getirilmesine imkân yoktur.

Bu mâbet, Asur Kralı Buhtunnasar'ın Kudüs'ü işgâli sırasında yıkıldı. Daha sonra Keyhüsrev, ikinci defâ yeniden inşâ ettirdi. Mâbet, Romalı Titus tarafından M.S. 70 yılında yıkıldı. Yahûdîler dağıtıldı. Bu târihle Kudüs'ün Yahûdîlere olan bağlılığı son buldu. M.S. 123 yılında Mescid-i Aksâ'yı Bizanslılar tâmir edip, Kudüs'e İlyâ ismini verdiler.

Yahûdîler, Romalılar tarafından mâbetleri yıkılıp, Filistin'den sürüldükten sonra, Filistin'de devlet kuracak, onları esirlikten kurtaracak bir mesih beklemeğe başladılar. Târih boyunca çeşitli kimseler mesihlik iddiası ile ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi de İzmirli Yahûdî Sabatay Sevi (1626-1676)dir. En

sonuncusu da 1868'de Yemen'de çıkan Şukr-el Kubeyl'dir.

Yahûdîler, Filistin'de devlet kurmak için teşkilâtlanmaya 17. yüzyılda başladılar. 1695 yılında İngiltere'de Oligar Paulli adlı Yahûdî III. William'a mürâcaat ederek Filistin'de bir Yahûdî Devleti kurulması husûsunda yardımını talep ettiler. Bu mücâdeleleri bağımsız İsrail Devletinin kurulduğu 14 Mayıs 1948 yılına kadar devam etti. (Bkz. İsrail)

İsrâil Devletinin kurulması için en büyük gayreti gösteren Theodor Herzl hâtıralarında şöyle demektedir:

"27 Şubat 1896'da **Daily Chronicle Gazetesi'**nde, Yahûdî Devleti dolayısıyla milyoner Sir Samuel Montagu ile yapılmış röportajım yayınlandı. Montagu'ya göre birisi Filistin'i Türklerin Sultanı'ndan iki milyona satın alabilir!

19 Haziran 1896 akşamı Newlinsk, kötü haberler ve asık bir suratla Yıldız Sarayından döndü. Sultan Abdülhamîd'in şöyle dediğini nakletti:

"Eğer Mr. Herzl, senin benim arkadaşım olduğun gibi arkadaşın ise, ona söyle bu meselede ikinci bir adım atmasın. Ben iki karış dahi olsa toprak satamam. Zîrâ bu vatan bana değil milletime aittir. Milletim bu imparatorluğu kanlarını dökerek kazanmışlar ve yine kanlarıyla sulayıp yeşertmişlerdir. O bizden ayrılıp uzaklaşmadan tekrar kanlarımızla örteriz. Benim Suriye ve Filistin alaylarımın efradı birer birer Plevne'de şehit düşmüşler; bir tânesi dahi geri dönmemek üzere hepsi muhârebe meydanında kalmışlardır. Türk imparatorluğu bana âit değildir. Ben onun hiçbir parçasını vermem. Bırakalım Yahûdîler milyarlarını saklasınlar. Benim imparatorluğum parçalandığı zaman taksim edebilirler. Ben canlı bir beden üzerinde ameliyat yapılmasına müsâde edemem."

Sultan Abdülhamîd'in doğru ve büyük sözleri beni sarstı, bir zaman bütün ümitlerimi kırdı. Bu sonu ölüm ve parçalanmaya giden karşı koymada trajik bir güzellik var. Mamafih son nefese kadar, pasif mukâvemet şeklinde de olsa mücâdele edeceğiz.

18 Mart 1900'de Sultan Abdülhamid Hana yapılan her türlü teklif, zorlama etkisiz kaldı. Hâlen bir tek plân aklıma geliyor. Türkiye'nin içinde bulunduğu şartlar hergün biraz daha kötüye gidiyor. Sultana karşı bir kampanya açmalı. Bu iş içinde sürgün edilmiş prensler ve Jön Türkler kullanılmalı. Aynı zamanda Yahûdî sosyalistleri faaliyete geçmeli. Avrupa devletlerinin, Yahûdîlere Filistin'de toprak vermesi hususunda Osmanlı Devletine baskıda bulunmaları sağlanmalı."

1948'de İsrail Devletinin kurulmasıyla Siyonizm gâyesine ulaşmış gibi gözükürse de, bütün dünyâda faaliyetine ara vermeden devam etmektedir.

SKANDİYUM;

Alm. *Scandium (n),* **Fr.** *Scandium (m),* **İng.** *Scandium.* Nâdir toprak metallerinden bir element. **Sc** sembolüyle gösterilir. Yer kabuğunda % 0,0006 nispetinde, dağılmış olarak ve demir, mağnezyum, kalay ve zirkonyum gibi metallerle bulunur. Önemli bir minerali skandiyum-ytriyum silikatlar karışımı olan tortvetittir.

Skandiyum gümüş beyazlığındadır. Atom numarası 21, atom ağırlığı 44,96, erime noktası 1539°C, kaynama noktası 2730°C ve yoğunluğu 3,05 g/cm^{3}tür. Elektron düzeni [Ar] 3d^1 4S^2 olup, bileşiklerinde 3+ değerliğini alır.

Genellikle tuzları renksiz olup su ile hidroliz olurlar. Oksidi ve diğer bileşikleri katalizör olarak kullanılır. Metalik skandiyum, skandiyum florürün kalsiyumla indirgenmesinden elde edilir.

Skandiyumun sun'î izotopu olan skandiyum-47 bir iz elementi olarak kullanılır. Ayrıca metalik skandiyum nikel alkali pillerinde anotta kullanıldığı zaman pilin performansını (gücünü) arttırır.

SKEÇ (Bkz. Edebî Türler)

SLOVAKYA

DEVLETİN ADI.....Slovak Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ .....Bratislava

NÜFÛSU.....5.310.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....49.036 km^2

RESMİDİLİ ..... Slovakça

DÎNİ ..... Hıristiyan (Katolik)

PARA BİRİMİ ..... Slovak kronu

Kuzeyinde Polonya, batısında Çek Cumhûriyeti ve Avusturya, güneyinde Macaristan, doğusunda Ukrayna tarafından çevrili olan bir Orta Avrupa ülkesi.

Târihi

Bir İslâm kabîlesi olan Slovaklar 4. asırdan îtibâren Küçük Karpatlara ve Pannonia Ovasına yerleştiler. Dokuzuncu asırda Slovaklar, BüyükMoravya hâkimiyetine girdiler. Bu sırada Hıristiyanlığı kabul ettiler. Büyük Moravya Krallığının yıkılmasının ardından Slovak toprakları Macar Krallığının hâkimiyetine girdi. 1526'da Macar tahtını ele geçiren Habsburglar, Slovak topraklarına 1918 senesine kadar hâkim oldular. Bu arada Mohaç Zaferinin ardından Slovak topraklarına Türk akıncıları çeşitli zamanlarda akınlar düzenledi.

On sekizinci asrın sonlarında gelişmeye başlayan Slovak milliyetciliği, 1848-49 Macar devriminden sonra, Macar olmayan halkları tutan Habsburg Krallığından yardım gördüyse de 1867 Avusturya-Macaristan antlaşmasından sonra Macar hükümeti Slovakya'yı yeniden hâkimiyeti altına aldı. Bu dönemde Macar hükümetinin tâkip ettiği Macarlaştırma politikası yüzünden birçok Slovak başta ABD olmak üzere yabancı ülkelere göç etti. Birinci Dünyâ Savaşından sonra Macaristan'dan ayrılan Slovaklar, Çeklerle birlikte yeni Çekoslovak Devletini kurdular (1918). Fakat Çeklerin uyguladığı katı merkeziyetçi rejim yüzünden Slovaklar arasında özerklik isteği hızla yaygınlaştı. Almanya'ya, Çekoslovakya'nın Südetler bölgesine hâkim olma yetkisini veren Münih Antlaşmasının yürürlüğe girmesinden kısa bir süre önce Slovaklar, Slovakya'yı Çekoslovakya içinde özerk bir birim olarak îlân ettiler (1938).

İkinci Dünyâ Savaşı sırasında Alman ordularının Prag'ı işgal etmeleri üzerine Slovak Millî Meclisinin aldığı kararla Slovakya kâğıt üzerinde de olsa bağımsız hâle geldi. Rus ve Çekoslovak ordularının ülke topraklarını Alman işgâlinden kurtarmak için harekete geçtiği sırada Slovaklar iki halkın tam eşit olacağı yeniden kurulacak olan Çekoslovakya Devletine katılma konusunda Çeklerle anlaştılar. Komünistlerin iktidara geldiği Şubat 1948'den sonra ülkede Çeklerin denetiminde, katı bir merkeziyetçilik tekrar uygulanmaya başlandı. 11 Temmuz 1960'ta yürürlüğe giren anayasayla Slovaklar Çeklerle aynı haklara sâhip oldular. 1969 senesi başında Çekoslovakya Sosyalist Cumhûriyetinin yasama organı olan Federal Mecliste Çek Sosyalist Cumhûriyetiyle eşit şekilde temsil edilen Slovak Sosyalist Cumhûriyeti kuruldu.

1989'da bütün doğu bloku ülkelerinde olduğu gibi, Çekoslovakya'da da yumuşama politikası başladı. Çok Partili sisteme geçildi ve 1990'da ilk serbest seçim yapıldı. Seçimi kazanan milliyetçiler iktidar oldu. 1992 Haziranında Çekoslovakya'yı meydana getiren Çek ve Slovakya Cumhûriyetlerinde ayrı ayrı yapılan seçimlerden sonra iki cumhûriyetin birbirinden ayrılması ön plâna çıktı. Yapılan görüşmeler neticesinde 25 Kasım 1992 günü yapılan anlaşma ile 31 Aralık 1992 târihinde iki cumhûriyet birbirinden ayrıldı.

Fizikî Yapı

Slovakya topraklarının büyük kısmı dağlarla kaplıdır. Dağların yüksekliği kuzeye gidildikçe artar. Ülke topraklarını Tatra Dağları engebelendirir. Ülkenin en yüksek noktası Tatra Dağlarındaki Gerlachovka Doruğudur (2655 m). Ülkenin güneybatı ve güneydoğusunda Michalovce ve Tuna ovaları yer alır. Başlıca akarsuları güneye doğru akan Vâh, Hron, Hornad ve Bodrog'la, kuzeye doğru akan Poprad'dır. Tuna ve Morava nehirleri ülkenin güney sınırının bir bölümünü çizer.

İklim

Denizden uzak bir Avrupa ülkesi olan Slovakya'da da diğer Avrupa Orta Avrupa ülkelerinde olduğu gibi kışları sert soğukların hâkim olduğu kara iklimi hüküm sürer. Yazların serin geçtiği ülkede, yıllık sıcaklık ortalamaları seneden seneye büyük farklılık gösterir. Tuna Ovasında iklim diğer kısımlara göre daha yumuşaktır. Dağlık kesimler bol yağış alır.

Tabiî Kaynakları

Ülke topraklarının büyük kısmını işgal eden dağlar ormanlarla kaplıdır. Yüksek bölgelerdeki iğne yapraklı ağaçlardan meydana gelen ormanlar düzlüklere inildikçe yerini kayın, meşe ve gürgen ağaçlarından meydana gelen ormanlara bırakır. Ormanlık bölgelerde, yaban keçisi, yaban domuzu ve yaban kedisi yaşar.

Ülke topraklarını engebelendiren dağlar zengin mâden yataklarına sâhiptir. Rezerv yönünden zengin olan mâdenler demir cevheri, bakır, magnezit, kurşun ve çinkodur. Ayrıca cıva, asbest, kalay, bacit, siderit, perlit, gümüş ve altın yatakları da işletilmektedir. Düzlüklerde az da olsa petrol ve doğal gaz

çıkarılır. Sanâyinin temel ihtiyacı olan Vah, Orava, Harnad ve Slana ırmakları üzerinde yer alan hidroelektrik santralleri karşılar.

Nüfus ve Sosyaal Hayat

Nüfûsu 5.310.000 olup, nüfus yoğunluğu 108'dir. Resmî dili Slovakçadır. Hıristiyan olan halkın büyük kısmı Katoliktir. Ülke nüfûsunun % 87'sini Slovaklar meydana getirir ve ağırlıklı olarak güney bölgede yaşarlar. Nüfûsun geri kalan kısmı Macar, Çek, Ukraynalı, Rus ve Romen azınlıklardan meydana gelir. 6-15 yaş arasında öğretimin mecbûri ve parasız olduğu ülkede okuma yazma oranı % 99'dur.

Ülkenin başşehri Bratislava, nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu yerdir. Eski Macaristan Krallığının merkezi olan Bratislava günümüzde de ülkenin kültür merkezi olmasının yanı sıra üç ülkenin (Slovakya-Macaristan ve Avusturya) sınırına yakın bir bölgede akan Tuna Nehrinin kıyısında ulaşım merkezi olarak çok önemlidir.

Siyâsî Hayat

1968'de hür bir rejim için istekleri Rusya tarafından reddedilen Slovakya Cumhûriyeti, 1990'a kadar Komünist rejimle yönetildi. Slovak ve ÇekCumhûriyeti olarak iki federasyon hâlinde idâre edilirdi. 1992'de Çek ve Slovak Cumhûriyetlerinde ayrı ayrı seçim yapıldı. Bu seçimlerin ardından yapılan görüşmeler neticesinde 31 Aralık 1992'de iki cumhûriyet birbirinden ayrıldı. Devlet başkanı Vladimir Meclar'dır.

Ekonomi

Slovakya ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Tarım ovalarda ve akarsu vâdilerinde yapılır. Dağlık olan ülke topraklarının ancak üçte birlik kısmı tarıma elverişlidir. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, mısır, şekerpancarı, çavdar, patates, yulaf, tütün, sebze ve meyvedir. Elde edilen tarım ürünleri tüketimin % 92'sini karşılamaktadır. Hayvnacılık gelişmiş olup sığır, koyun ve domuz besiciliği yaygın olarak yapılır.

Sanâyide, kimyâ ve makine endüstrisi gelişmiştir. Dağlık bölgelerde bulunan mâdenler çıkartılarak işlenir. Kömür ve petrol yatakları bulunmamasına rağmen sanâyinin temel enerji ihtiyacı nehirler üzerindeki hidroelektrik santrallerinden karşılanır. Jaslovske Bohunice'de bir nükleer enerji santrali vardır. Ağır sanâyi kuruluşları Bratislava ve Kosice şehirlerinde toplanmıştır. Topraklarından geçen doğal gaz ve petrol boru hatlarının geliri ülkenin bu ihtiyaçlarını karşılar. Makina sanâyi alanında; takım tezgahları, nehir gemileri, kamyon yedek parçaları, televizyonlar, radyolar, çamaşır makineleri, soğutucular vb. üretilir. Kimyâ alanında ise azotlu gübre ve petrokimyâ kombinaları önemli yer tutar.

Dağların ormanlarla kaplı olduğu ülkede ormancılığın ekonomide önemli bir yeri vardır. Ormanlardan kereste ve kâğıt sanâyiinin ihtiyâcı karşılanır. Slovak Cumhûriyetinin iktisâdî sistem değişikliği daha gelişmiş durumda olan Çek Cumhûriyetinden ayrılması neticesinde kardeş ülkeden mal ve para akımının önemli ölçüde azalması ülke ekonomisini aşılması zor bir darboğaza sokmuştur.

Turizm, ülkenin önemli gelir kaynaklarından biridir. Tatra Dağlarındaki kış sporları ve dağcılık merkezleri ülkenin dört bir tarafına dağılmış olan kaplıca ve ılıcalar, koruma altına alınmış târihi şehirler ülkeye çok sayıda turist çeker.

Ulaşım: Slovak Cumhûriyeti gelişmiş kara ve demiryolu ağına sâhiptir. Nehir taşımacılığı ulaşımda önemli yer tutar. Bratislava, Lucunec, Zilina, Zloven, Poprad ve Kösice şehirlerinde havaalanı vardır.

SLOVENYA

DEVLETİN ADI..... Slovenya Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Ljubljana

NÜFÛSU..... 1.985.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 20.256 km²

RESMÎ DİLİ ..... Slovence

DÎNİ ..... Hıristiyanlık (Katolik)

PARA BİRİMİ ..... Dinar

Batısında İtalya, kuzeyinde Avusturya, kuzeydoğusunda Macaristan, güneydoğusunda Hırvatistan'ın yer aldığı bir Orta Avrupa devleti.

Târihi

Slovenler, bugün yaşadıkları topraklara altıncı asırda yerleştiler. Topraklarını genişleten Slovenler, bir devlet kuramadıkları için Avarların baskısından kurtulmak için önce Samo'nun daha sonra da 740'lı yıllarda Bavyera Krallığının hâkimiyetine girdi. Lombardia (774) ile Bavyera'yı (788) ele geçiren ve Avarlar Devletini yıkan Charlemange Krallığı, Sloven voyvodalarının vesâyetini Bavyera ve Friuliler arasında paylaştırdı. Bu arada Slovenler arasında Hıristiyanlık hızla yayıldı. Onuncu asırda bölge önce Macarların daha sonra da Almanların hâkimiyeti altına girdi. Almanlar bölge halkını köleleştirdiler ve bölgeye çok sayıda Alman yerleştirdiler. Buna rağmen çoğu Katolik râhip olan Sloven aydınlarının sürdürdüğü yaygın eğitim çalışmalarının neticesinde, asırlarca süren Alman hâkimiyetine karşı Slovenler öz benliklerini korumayı başardılar. On beş ve on altıncı asırlarda bölgede köylü ayaklanmaları patlak verdi. Bu ayaklanmaların ardından başlayan Türk akınları bölgeyi güvensiz bir duruma düşürdü. İmparatoriçe Maria Theresia ve oğlu II. Joseph'in 18. asırda gerçekleştirdikleri reformlar neticesinde Slovenlerin hayat şartları bir ölçüde de olsa düzeldi.

Slovenlerin yaşadığı bölgelerin 1814'te Avusturya'ya verilmesi millî uyanışı körükledi. Bu uyanış Slovenleri, dil kardeşleri olan Hırvatlar ve Sırplarla birleşmeye itti. Fakat 1866'da Sloven topraklarının bir kısmı İtalya ve Macaristan arasında paylaşıldı. Birinci Dünyâ Harbi sonrasında, Râhip Korosec'in liderliğini yaptığı Sloven temsilcileri 1918 Kasımında Zagreb Millî Konseyine katıldı. Bu konsey Slovenya'nın 1 Aralık 1918'de kurulan Sırp, Hırvat ve Slovenlerden meydana gelen krallığa katıldığını açıkladı. Fakat yeni kurulan devlet bütün Slovenleri bir araya getiremedi. 1920 Ekiminde yapılan halkoylamasından sonra Klagonfurt bölgesi Viyana'ya, Rapalio Antlaşmasıyla da (1920) 400.000 civârındaki Sloven'in yaşadığı İstria Batı Karst ve Julius Alpleri İtalya'ya bırakıldı. Krallığın adı 1928'den sonra Yugoslavya olarak değiştirildi.

İkinci Dünyâ Savaşı sırasında Slovenya'nın güneybatısı İtalyanlar, kuzeydoğusu ise Almanya tarafından işgal edildi. Macaristan ise Mura'nın kuzeyindeki küçük bir bölge olan Prekomurje'yi aldı. Savaş sırasında Slovenya'da bir dizi direniş hareketi oldu. Bunların en önemlisi komünistlerin liderliğindeki Kurtuluş Cephesinin yaptığı direniştir. Müttefiklerin İkinci Dünyâ Savaşını kazanmasından sonra Slovenya Yugoslavya'ya geri verildi. Bu arada Yugoslavya 1945 senesinde Cumhûriyet oldu. Ertesi sene Yugoslavya'yı meydana getiren her grup, Yugoslavya Federal Cumhûriyetine bağlı ayrı bir cumhûriyet hâline getirildi. Slovenya Cumhûriyeti Doğu İstria, Batı Karst ve Julius Alpleri toprakları üzerinde kurulmuştu. 1954'te eski Bağımsız Trieste Bölgesinin bir bölümü Slovenya topraklarına katıldı.

Birleşik Cumhûriyetin başına gelen Tito, Stalin'den farklı bir sosyalist siyâset tâkip etti. Tito'nun 1980'de ölümü üzerine, ülke kollektif başkanlık sistemiyle idâre edilmeye başlandı. 1989'da başlayan ekonomik ve siyâsî bunalım, cumhûriyet arasında ilişkilerin bozulmasına sebep oldu. Aynı yıl doğu blokunda görülen yenileşme hareketleri Yugoslavya'ya da yansıdı. 1990'da çok partili sisteme geçildi. Slovenya 25 Haziran 1991'de Hırvatistan ile birlikte bağımsızlığını îlân etti. Bu ayrılmaya karşı çıkan Yugoslavya Federal Ordusu, Slovenya ve Hırvat topraklarına girdi. Portekiz, Lüksemburg ve Hollanda'nın ortak arabuluculuğu ile çatışmalar önlendi. 7 Ekim 1991'de tam bağımsızlığını îlân eden Slovenya, Ocak 1992'de uluslararası platformda tanındı. Slovenya Mayıs 1992'de Birleşmiş Milletlere kabul edildi.

1992'nin ilk yarısındaki hükümet bunalımının ardından 6 Aralıkta genel seçimler yapıldı. Milan Kucan, oyların yaklaşık üçte ikisini alarak beş yıl süreyle yeniden Cumhurbaşkanı seçildi. Mecliste en çok milletvekili bulunan Liberal Demokrat Partinin liderliğinde yeni bir koalisyon hükümeti kuruldu (Ocak 1994).

Fizikî Yapı

Orta Avrupa'nın göbeğiyle Trieste Limanı arasında uzanan Slovenya topraklarının büyük kısmı dağlıktır. Kuzeybatıdaki sarp ve güzel manzaralı Julia Alplerinde bulunan Triglav Doruğu (2684 m) ülkenin en yüksek noktasıdır. Avusturya sınırı boyunca Karawanke Dağları uzanır. Daha güneyde ve güneydoğuda Komnik Dağları yer alır. Ülkeyi baştan başa geçen Savalrmağı başşehir Gjubljana'dan sonra tepelik bölge girer. Bu tepelik bölge daha sonra yerini verimli ovaların bulunduğu Pannonia havzasına bırakır.

İklim

Slovenya'da sert kara iklimi hâkimdir. Yaz ayları oldukça sıcak geçerken, kış ayları soğuktur. Pannonia Yaylasında kış ayları biraz daha şiddetli geçer. Aşırı sıcak ve soğuk bu bölgenin en önemli özelliğidir. Kıyı bölgelerinde iklim biraz daha yumuşaktır.

Tabii Kaynaklar

Dağlık kısımların büyük kısmı ormanlarla kaplıdır. Ormanlarda daha çok kayın, meşe ve çam ağacı bulunur. Başta kömür ve cıva olmak üzere çeşitli mâden yatakları vardır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Ülke nüfûsu 1.985.000'dir. Resmî dili Slovence'dir. Slovenler bir Güney Slav halkı olmalarına rağmen onlardan ayrı bir dil konuşurlar. Halkın büyük çoğunluğu katoliktir. İlk öğretimin mecburi olduğu Slovenya'da halkın % 85'i okuma yazma bilir.

Siyâsî Hayat

Slovenya, çok partili iki meclisli cumhûriyet rejimle idâre edilir. Devlet başkanı halk tarafından beş yıllık bir süre için seçilir. Milletvekili seçimleri de beş senede bir yapılır.

Ekonomi

Ülke ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri tahıl, patates ve çeşitli meyvelerdir. Ormancılık ve hayvancılık da önemli gelir kaynaklarındandır. Sanayi alanında metalurji ve dokumacılık gelişmiştir.

Ülkede işsizlik oranı çok düşüktür. İktisâdî açıdan çok gelişmiş olmasına rağmen, Yugoslavya'dan ayrılması ekonomisini alt üst etmiştir. Sırplarla Bosna-Hersek arasındaki savaş yüzünden bu ülkelerle ticâret yapılmaması ekonomiye büyük darbe vurmuştur. Hükümetin uyguladığı sıkı para politikası sâyesinde enflasyon, diğer eski sosyalist ülkelere göre düşük seviyede tutuldu.

Kış sporları ülkeye çok sayıda turist çeker. Bu yüzden turizm önemli gelir kaynakları arasında yer alır.

Ulaşım: Ulaşım kara, demir ve hava yoluyla sağlanır. Deniz ulaşımı Trieste kıyılarındaki limanlarından sağlanır. Türkiye'yi Avrupa'ya bağlayan demiryolu hattı başşehir Ljubljana'dan geçer. Hırvatistan'ın Novska şehrinden başlayıp, Avrupa'nın önemli şehirlerine ulaşan oto yol ülkeyi bir baştan bir başa katederek geçer. Başşehir Ljubljana ve Maribor şehirlerinde birer uluslararası havaalanı vardır.

SMİTH, Adam;

İngiliz iktisatçı. 1723'te İskoçya'da, Kirkcaldy'de doğdu. Glasgow Üniversitesi ve Oxford Balliol College'de eğitim gördü. Edinburgh ve daha sonra Glasgow Üniversitelerinde mantık ve ahlâk profesörlüğü yaptı. 12 yıl öğretim görevinde kaldı. Bu görevi sırasında 1759'da **Ahlâkî Duygular Teorisi** (Theory of Moral Sentiments) adlı ilk eserini neşretti. Daha sonra Buceleuch dükünün özel hocalığını yaptı. Fransa'da düke arkadaşlık yaptı. İngiltere'ye dönüşünde iktisat ilminin temel eserleri arasında yer alan **Milletlerin Zenginliğinin Mâhiyeti ve Sebepleri Hakkındaki Araştırma** (An Inquiry into the Nature and Causes of Wealth of Nations) eserini yayınladı. 1778'de İskoçya'da (Edinburgh) gümrük komiserliğine tâyin oldu. 1790'da ölümüne kadar bu görevde kaldı.

Smith, **Milletlerin Zenginliği** adlı eserinde ileri sürdüğü görüşler ve prensipler dolayısıyle, kapitalizmin kurucusu ve ekonomi ilminin babası sayılmaktadır. Adam Smith'e göre fertler, kendi menfaatleri peşinde koşarken umûmî menfaatlere de hizmet ederler. Smith, devletin; altyapı hizmetleri ve fertlerin başaramayacağı iktisadî faaliyetler hâriç, iktisadî hayâta müdâhale etmemesini, iktisadî faaliyetlerin iş bölümü sâyesinde verimli olabileceğini iddia etmiştir.

SODA;

Alm. *Soda (n. f.),* **Fr.** *Soude (f),* **İng.** *Soda.* Ticârî önemi olan ve temizlik maksadı ile de kullanılan kimyevî bir madde. Kimyevî formülü sodyum karbonattır. Suyu alınmış sodyum karbonat (Na_2CO_3) endüstride; on mol kristal suyuna sâhip $Na_2CO_3l0H_2O$ ise **çamaşır sodası** olarak temizlik işlerinde kullanılır. Sodanın endüstride kullanılışı, diğer maddeleri elde etmede, ham maddeye yardımcı olarak kullanılması şeklindedir. Cam sanâyiinde ve birçok kimyevî ürünün elde edilişinde rolü vardır. Sodyum nitrat, fosfat ve silikatların elde edilişinde soda kullanılır. Diğer kullanıldığı sahalar; sabun ve kâğıt üretimi, tekstil ve petrol arıtma tesisleridir.

Soda ilk defâ kaya tuzuyla sülfürik asidin işleme sokulmasından elde edilen sodyum sülfat, kireç taşı ($CaCO_3$) ve kömürün (C) yanyana kızdırılmasından elde edildi.

Bugün soda, daha ziyâde Solvay metoduyla elde edilir. Bu metodda karbondioksit ve amonyak gazı karışımı uygun şartlar altında doymuş sodyum klorür çözeltisine gönderilir. Bu işlemden sodyum bikarbonat ($NaHCO_3$) çözeltisi elde edilir. Süzülüp alınan bu toz 200°C'de kurukuruya ısıtılırsa Na_2CO_3 elde edilir. (Bkz. Leblanc Metodu)

Soda, tabiatta diğer minerallerle birlikte de bulunur. Bâzı göl suları soda yönünden oldukça zengindir. Böyle göl sularının kuruması neticesinde, çöl altında kalan bölgelerde soda yataklarına rastlanır. Memleketimizde Van Gölünde soda vardır. Tabiî sodaya Trona tuzu da denir. Tabiî saf soda nem

çekici olup, beyaz kristaller hâlindedir. Erime noktası 851°C'dir.

SODA CAMI (Bkz. Cam)

SODYUM;

Alm. *Natrium (n),* **Fr.** *Sodium (m),* **İng.** *Sodium.* Sembolü **Na** olan ve yer kabuğunda, çokluk bakımından altıncı sırada bulunan metalik bir element. Sodyum, denizlerde çözünmüş hâlde bulunan elementler içinde miktar olarak ikinci sırayı alır. Sembolü Lâtince "natrium" veya "soda metali" kelimesinden alınmıştır.

Sodyum ilk olarak, eritilmiş sodyum hidroksitten 1807 senesinde Sir. H. Davy tarafından elektroliz yoluyla saf olarak elde edilmiştir. Aktif bir metal olması hasebiyle tabiatta serbest olarak bulunmaz. En çok sodyum klorür ve sodyum karbonat bileşiği hâlinde bulunur.

Özellikleri: Sodyum, gümüş renginde hafif bir metaldir. Bıçakla kesilebilecek kadar yumuşaktır. İşlenmesi ve çekilmesi kolaydır. 97,8°C'de erir, 882°C'de kaynar. Yoğunluğu sudan daha düşük olup, 0°C'de 0,972 g/cm^{3}tür. Elektrik akımını iletmesi civadan 18 kat fazladır. Isı iletkenliği 0,317 kal/m^{2}s °C'dir.

Sodyum, periyodik tabloda lityumla potasyum arasında 1A grubunda yer alır. Atom numarası 11, atom ağırlığı 22,9898'dir. Tabiî izotopu yoktur. Sun'î olarak sodyum 20-21-22-24-25 ve 26 izotopları elde edilmiştir. Diğer alkali metaller gibi en dış yörüngesinde bir elektron olduğu için bileşiklerinde 1+ değerliklidir.

Sodyum, hava ile temas edince üzeri oksitlenerek beyaz bir tabaka meydana gelir. Su ile çok âni reaksiyona girerek sodyum hidroksit ve hidrojen meydana getirir. Hidrojenle 200°C'de reaksiyona girerse sodyum hidrür (NaH) verir. Oksijen ile reaksiyona girerse sodyum süperoksit (NaO_2) ve sodyum peroksit ($Na2O_2$) meydana gelir. Sodyumun sıvı amonyaktaki çözeltisinden ozon geçirilirse sodyum ozonid (NaO_3) elde edilir. Azot ile sıcakta dahi reaksiyon vermez; oda sıcaklığında flour ile hızlı, klorla yavaş reaksiyon verir, fakat brom ve iyotla vermez.

Elde edilişi: Sodyum, en çok eritilmiş sodyumklorürün elektroliziyle elde edilir. Elektroliz olayı neticesinde, anot üstündeki fanusta klor gazı toplanırken, katod etrafında da sodyum toplanır. Bu yolla elde edilen sodyum % 99,8 saflıktadır. Daha ileri saflaştırma özel metal filitrelerle yapılır. Sodyum elde etmede diğer bir metod da sodyum tuzlarını demir, karbon veya toprak alkali metaliyle termokimyevî reaksiyona uğratmaktır.

Bileşikleri: Sodyum'un pekçok önemli bileşiği vardır. Sofralardan eksik olmayan **tuz,** sodyumun tabiatta serbest hâlde bulunan klorür tuzudur. Sodyum bikarbonat ($NaHCO_3$) **kabartma tozu** olarak bilinir ve tıp, eczâcılık, seramik, kâğıt sanâyiinde de kullanılır. Sodyum bikarbonatla sülfürik asit karışınca bol miktarda karbondioksit açığa çıktığından **yangın söndürücülerde** kullanılır. Sodyum karbonat, **soda** olarak bilinir (Bkz. Soda). Sodyum hidroksit (NaOH) **kostik soda** olarak sanâyide çok kullanılır. Kostik sodanın en çok kullanıldığı yerler sabun, kâğıt, tekstil ve petrol sanâyiidir. Sodyum sülfür (Na_2S) dericilikte tüyleri deriden dökmekte kullanılır. Sodyum nitrat ($NaNO_3$) tabiatta bulunur ve **şili güherçilesi** olarak bilinir. İyi bir gübredir. Et ve tütün işlemlerinde kullanılır. Sodyum peroksid (Na_2O_2) yağların refinasyonunda, yün, ipek ve diğer elyafların işlenmesinde kullanılır. Sodyum fosfatlar (Na_3PO_4, Na_2HPO_4 ve NaH_2PO_4) önemli bileşiklerdir. Na_2HPO_4 bilhassa pirinç kaplamada, seramikte, yangına karşı dayanıklı malzeme yapımında ve deterjanda kullanılır. (Na_3PO_4) fotoğrafçılıkta, tıpta kullanılır. Tabiî olarak bulunan sodyum sülfat (Na_2SO_4) **Glober tuzu** olarak da bilinir; Cam ve kâğıt sanâyiinde kullanılır. Sodyum tiyosulfat ($Na_2S_2O_3H_2O$) tan ise fotoğrafçılıkta istifâde edilir.

Kullanılışı: Elde edilen sodyum metalinin % 60'ı, motorlarda vuruntuyu önleyen kurşun tetraetilen üretiminde kullanılır. Kurşun tetra etil elde etmek için etil klorür Pb-Na alaşımıyla reaksiyona sokulur. Sodyum ayrıca titan ve zirkonyum halojenürlerden titan ve zirkon metali elde etmek için indirgeme vâsıtası olarak kullanılır. Birçok organik madde (bilhassa susuz alkol) elde edilir. Sodyumdan elde edilen sodyum siyanür elektrolitik kaplamada indirgeme vâsıtası olarak kullanıldığı gibi, birçok organik reaksiyonda kondansasyon, halojen çıkarma, renk giderme ve polimerizasyon vâsıtası olarak kullanılır. Sodyum buharlı elektrik lambalarının yapımında, nükleer santrallerde ısı iletim vâsıtası olarak "sıvı sodyum" kullanılır. Sodyumun çeşitli izotopları elde edilmiştir. Bunlardan sodyum -24 izotopunun yarılanma müddeti 15 saattir. Bu izotoplar biyoloji ve tıp sahalarında kullanılmaktadır.

SOFUR (Solanum Dulcamara);

Alm. *Bittersüss (n),* **Fr.** *Douce-amère (f),* **İng.** *Bitter-sweet.* **Familyası:** Patlıcangiller (Solanaceae).

Türkiye'de yetiştiği yerler: Daha çok Kuzey Anadolu'da olmak üzere Anadolu'da yaygındır.

Haziran-eylül ayları arasında mor renkli çiçekler açan, 1-2 m yüksekliğinde, sarılıcı, otsu bitkiler. Yapraklar saplı, alt yapraklarının tabanları kalp şeklinde, üst yapraklar ise üç parçalıdır. Çiçekler, dalların ucunda, uzun saplı ve sarkık bileşik salkım durumunda toplanmışlardır. Olgun çiçeklerin taç yaprakları geriye dönüktür. Erkek organları (stamenler) çiçeğin ortasında sarı renkli bir konik durum yaparlar. Meyveleri sarımsı kırmızı renklidir. Bitki rutubetli, nemli ve gölgelik yerlerde, dere kenarlarında ve çitlerde yetişir. Yabanyasemini ve yabanasması olarak da bilinir.

Kullanıldığı yerler: Bitki, gliko-alkaloitler taşır. Yüksek dozlarda zehirlidir. Ağrı kesici, deri hastalıklarında kan temizleyici, uyutucu, idrar arttırıcı ve müshil etkilere sahiptir. % 1-3'lük çayı günde bir iki bardak içilebilir.

SOĞAN (Allium cepa);

Alm. *Zwiebel (f),* **Fr.** *Oignon (m),* **İng.** *Onion.* **Familyası:** Zambakgiller (Liliaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu'nun çoğu yerinde birçok türü tabiî olarak yayılış göstermekle berâber, kültür çeşitleri de her tarafta yetiştirilmektedir.

Haziran-ağustos ayları arasında yeşilimsi veya pembemsi renkli çiçekler açan, 30-100 cm boylarında, çok yıllık otsu ve soğanlı bir bitki. Yapraklar boru şeklinde, içi boş, mavimsi-yeşil renklidir. Çiçekler küre şeklindeki başlarda şemsiye durumunda toplanmışlardır. Tohumları siyah renkli, köşeli ve küçüktür.

Soğan çok eskiden beri bilinen kültür bitkilerinden biridir. Sümerler döneminden beri yetiştirildiği ve kullanıldığı, târihî belgelerden anlaşılmaktadır. Soğan, değişik şekilli, üzeri zarımsı bir kabukla kaplı, yakıcı lezzetli ve özel kokuludur. Kültür çeşitlerine göre şekil ve büyüklükleri değişmektedir.

Türkiye'de soğan üretimi yapılan bölgelerin başında Karacabey ve havâlisi gelmektedir. Bu bölgede zirâatı yapılan soğan çeşitleri Kantartopu, İmralı veYalova 12'dir. Kantartopu yuvarlak, hafifçe basık, kırmızı kabuklu ve depolamaya dayanıklıdır. İmralı ise uzunca oval, kırmızı-kahverengi kabuklu, lezzetli ve bu bölgede tutulan bir çeşittir. Yalova 12, sarı soğan olarak da adlandırılır ve kantartopu çeşidinden seleksiyon yoluyla elde edilmiş beyaz etli, göbekli bir çeşittir.

Soğan ekilecek arâzi sonbaharda 20-25 cm derinlikte pullukla sürülür. Şubat başından îtibâren tav elde edilince biraz daha az derin olmak üzere tekrar sürülüp gübrelenir. Elde edilecek baş soğanların büyük ve dayanıklı olması için potaslı ve fosforlu gübre atılır. Fazla azotlu gübreler soğanlarda dokunun gevşek olmasına ve çabuk çürümesine sebep olur. Hazırlanıp gübrelenen toprağa mart-nisan aylarında tohum ekilir. Dikimden bir ay kadar sonra çeşitli aralıklarla çapalama ve bakımı yapılır. Normal olarak soğan fazla suya ihtiyaç duymamasına rağmen, lüzumunda sulama yapılır. Soğanlar belli bir iriliğe erişip, toprak üstü kısmının üçte ikisinin sararması, hasat zamanının geldiğini gösterir. Sökülen soğanlar ya örülerek veya çuvallanarak depolanır.

Tohum olarak kullanılan **arpacıklar,** serpme olarak metrekareye 5 gr hesâbıyla ekilir. Sulama, kaymak kırma, seyreltme ve çapalama yapılmaz. Bu sebeple büyümezler ve böylece yaz sonunda soğan gibi hasadı yapılarak depolanır ve tohum olarak kullanılır.

Soğan yetiştirilmesinde karşılaşılan hastalıklar; soğan mildiyösü, soğansak nematodu ve soğan sineği tahrişleridir. **Mildiyö,** soğanın çürümesine sebep olan mantarî bir hastalıktır. **Soğansak nematodu** da çürümeye, **soğan sineği** ise kurtlanmaya ve neticede çürümeye sebep olur. Bu hastalıklara karşı alınan belli başlı tedbirler; ekilecek arpacıkların hastalıksız bölgelerden temin edilmesi, hastalıklı artıkların yakılması, hastalıklı tarlaya dört sene sonra ekim yapılması ve kimyevî ilâçlamalar sayılabilir.

Kullanılışı: Soğan çok eski çağlardan beri yemeklere çeşni veren bir sebzedir. Yeşil yaprakları ve kuru yumruları kullanılır. Soğanın içinde C vitamini bulunur ve besleyici ve iştah açıcı bir besindir. İçinde bulunan kükürtlü bir madde soğana acılık verir, gözleri yakar ve yaşartır.

Soğan, mikroplara karşı koyma gücünü arttırdığından, bir memlekete gelenin önce biraz çiğ soğan yemesi sıhhati için iyidir. Soğandan sonra kereviz veya sedefotu yenirse, fena kokusu gider. Peygamberimiz; **"Soğan ve sarmısağı pişmiş olarak yiyiniz."** buyurdu. Çiğ de yenir. Müslümanları rahatsız etmemek için, soğan-sarmısak yeme husûsunda câmiye giderken dikkatli olmalıdır. Cumâ geceleri çiğ soğan-sarmısak yememek dînimizin emirlerindendir.

SOĞDAKLAR;

Amuderya ile Sirderya arasındaki Soğd bölgesinde yaşayan İran asıllı bir topluluk. Doğudan gelen Hunluların baskısı üzerine ülkelerini terk ederek batıya, Karadeniz'in kuzey taraflarına göç eden

Soğdlular, Burada Kanpçu (Kangar) Devletini kurdular. Oğuz neslinden gelen hükümdârlar tarafından idâre edildiler. Sonradan bölgeye gelen Peçenek boylarının kültürlerinin tesirinde kaldılar. Onların giyinişlerini ve dillerini benimsediler. Makedonya Kralı İskender'in AsyaSeferi sırasında (M.Ö. 331) ortaya çıkan kavimler göçü sonunda, Soğdakların bir kısmı Türklerle kaynaşarak, Türkleşirken, bir kısmı da, Fars kültürünü benimsedi.

SOĞUK ALGINLIĞI (Bkz. Nezle, Grip)

SOĞUK FÜZYON;

Alm. *Kalte Fusion,* **Fr.** *fusion froide,* **İng.** *Cold fusion.* Elektrokimyâsal bir pil içinde düşük basınç ve düşük sıcaklıkta gerçekleştiği ileri sürülen çekirdek kaynaşması reaksiyonu. Soğuk füzyon adı verilen çekirdek kaynaşması reaksiyonunu, ilk defâ Mart 1989'da İngiltere Southampton Üniversitesinden Martin Fleischmann ile ABD Utah Üniversitesinden Stanley Pons birlikte gerçekleştirdiklerini iddia ettiler.

Çekirdek kaynaşması reaksiyonunun milyonlarca derece sıcaklıkta gerçekleştiği, bunun da ancak güneş merkezinde olabileceği biliniyordu.

Bu iki bilim adamı ise, oda sıcaklığında basit bir elektroliz kabına lityum, çözünmüş döteryum oksit elektrolit çözeltisi doldurdu. Katot olarak palladyum metali, anot olarak da katot çevresine sarılmış platin tel kullandılar. Elektrotlara akım uygulandığında döteryumun ayrışarak palladyum metali içine sızdığını ve kristal başlıklarını doldurduğunu gördüler. Burada birkaç haftalık birikim sonucunda döteryum-döteryum kaynaşması meydana geldiğini duyurdular. Bu reaksiyonun

$$^{2}_{1}D + ^{2}_{1}D \longrightarrow ^{3}_{2}He + ^{1}_{0}n + \text{ısı}$$

şeklinde olduğunu iddia ettiler.

Benzer reaksiyon başta ABD, İngiltere, Japonya, Türkiye ve daha pekçok ülkede tekrarlandı. Ancak, döteryum-döteryum kaynaşması reaksiyon hızının, yapılan ve hızı belirlenen reaksiyonlardan bir milyar daha büyük olduğu bulunmuştur. Bunun sonucu olarak yapıldığı iddia edilen döteryum-döteryum kaynaşması reaksiyonu bilim çevrelerince şüphe ile karşılanmış, henüz ispatlanmamış bir iddia olarak kalmıştır.

SOĞURMA (Absorbsiyon);

Alm. *Absorption,* **Fr.** *Absorption,* **İng.** *Absorption.* Madde veya enerjinin bir ortamda kısmen yakalanması. Madde, özellikle gaz absorbsiyonunun kimyâsal işlemlerde büyük önemi vardır. Gaz absorbsiyonunda gaz veya gaz karışımı bir sıvıdan geçirilir veya sıvı ile yakın temasa getirilir. Ürünlerin geri kazanılması ve hava kirliliğinin önlenmesinde gaz absorbsiyonu önemli bir yer tutar. Meselâ, kükürtlü yakıtların yanmasından hâsıl olan hava kirletici SO_2 gazı su ile absorbe edilir.

Herhangi bir enerji dalgası (ses, ışık, elektromanyetik vs.) bir ortamdan geçerken dalganın genliği sürekli olarak düşer. Enerji çok düşük seviyede soğurulursa, ortam söz konusu ışınıma saydamdır, denir; enerjinin tamâmının soğurulması durumunda ise ortam opak olarak tanımlanır. Aslında bütün saydam maddeler belirli bir ölçüde soğurma etkisi gösterir. Ayrıca absorbsiyonda geçimlilik de söz konusudur. Bâzı dalga boyları soğurulurken bâzıları ortamı geçer. Meselâ, cam güneş ışığındaki ultraviyolet ışınları soğurur. Soğurma neticesinde ortamın sıcaklığı artar.

SOĞUTMA;

Alm. *(Ab) kühlung (f),* **Fr.** *Réfrigération (f), refroidissement (m),* **İng.** *Refrigeration, cooiling.* Isı kaybı veya sıcaklığı azaltmak. Soğutma kapasitesi birimi "ton soğutma"dır. Bir ton buzun 24 saat içinde ergiyip, 0°C'de su hâline gelmesi için çevresinden emdiği ısıya 1 ton soğutma denir. 1 ton soğutma, 3333 cal/saat değerine eşittir.

Soğutmacılık, cisimlerden ısı alma tekniğidir. Soğutma deyince buzdolabı akla gelir. Gıdâların bozulmadan, uzun süre muhâfaza edilebilmesi için soğutulması gerekir. Gıdâ endüstrisinde büyük depolar, yüksek kapasiteli soğutma makinalarıyla teçhiz edilir.

Endüstriyel tesislerde soğutma büyük ehemmiyet arz eder. Bir dizel jeneratörde motor soğutma suyunun aspirasyonla soğutulması, klima santrallerinde havanın soğutulması, termik ve nükleer santrallerde soğutma üniteleri soğutmacılık tekniğinin örneklerindendir.

Soğutmacılıkta en çok kullanılan mekanik kompresyon sistemde, soğutucu akışkan olarak amonyak veya freon 12-22 gazı kullanılmaktadır.

Bir soğutma makinasının başlıca üniteleri:

1) Kompresör, 2) Kondenser (yoğuşturucu), 3) Genleşme vanası, 4) Evaporatör (buharlaştırıcı) dür.

Kompresörde sıkıştırılan amonyak veya freon gazı yüksek sıcaklık ve basınçta kompresörlerden çıkar. Kondenserde basınç aynı kalarak, sıcaklık ve entalpi azalır. Gaz yoğunlaşıp, sıvı hâle geçerek oda sıcaklığına kadar düşer. Kısma vanasına gelen sıvı freonun burada basıncı düşürülür. Bu esnâda sıcaklığı da düşerek, soğuk devreye girer. Fakat, entalpi değişmez. Sıvı hâldeki soğuk freon, evaporatöre gelerek, evaporatör dış yüzeylerinde buzlanmaya sebep olur. Bu buzlar, soğutulan mahaldeki hava içinde bulunan su buharının donmasından hâsıl olur. Bu yüzden soğutulan mahallerde izafi rutubet düşer. Yiyeceklerde ısı ve nem kaybı meydana gelir.

Evaporatörde alçak basınç ve sıcaklıkta sıvı hâlde bulunan freon 12, yiyeceklerden ve mahalden emilen ısı ile buharlaşıp, gaz hâline dönerek, entalpi değeri yükselir. Freon 12, evaporatörden gaz hâlinde çıkarak, kompresöre gider. Böylece devre tamamlanmış olur.

Bu prensibe göre çalışan buzdolablarında, evaporatörde meydana gelen buz tabakası kalınlığı 5 mm'yi geçmemelidir. Enerji tasarrufu ve soğutma verimi açısından bu çok önemlidir. Bunun için de peryodik zamanlarda evaporatör buzlarını eritmek için, (defrost) eritme düğmesine basmalıdır.

Bütün yiyecekler için donma ısısı -18°C'dir. Buzdolaplarında dondurulan et vs. gıdâların âni olarak dondurulması veya donun çözülmesi gıdâ için zararlıdır. Yavaş yavaş donma ve çözülme temin edilmelidir. Yiyecekler ve bilhassa sebze ve meyvelerin kurumaması ve su kaybını önlemek için, soğutulan mahalde veya buzdolabı içindeki izâfi rutubetin en az % 80 olması gerekir. Bunun için de eritme zamânında buzdolabı içini ıslak bezlerle temizleyip, kurulamalı, bunu arada bir yapmalıdır. Normal oda sıcaklığına göre, evaporatör sıcaklığı -5°C'yi geçmemelidir.

SOHBET (Bkz. Edebî Türler)

SOKRATES;

Atinalı meşhur felsefeci. M.Ö. 470 ile 399 seneleri arasında yaşamıştır. Babası heykeltraş, annesi ebelik yapardı. Sokrates herhangi bir yazılı eser bırakmadığı ve hiç seyahat etmediği için, şahsiyeti ve ortaya koyduğu doktriniyle ilgili bilgiler Platon'un ve Xenophon'un eserlerinden alınmıştır. Platon ve Xenophon, Sokrates'ten yaklaşık olarak 45 yaş genç olup, Sokrates'in talebeleridir (Bkz. Eflâtun). Sokrates, Cpygr Pisagoros'dan talebesi denilecek şekilde etkilenmiştir. Aristo, Platon'un talebesidir.

Sokrates, vücut olarak kısa boylu, tıknaz bir yapıya sâhip olmasına rağmen, iyi bir savaşçıydı. Nefsine hâkimiyeti ve demokrasiyi savunduğu için hapsedildiğinde kendisini kurtarmaya gelenlere adâletin verdiği karara uyacağını söylemiştir. Vatanperverliği, her türlü bozuk düşünce ve ahlâksızlıkla mücâdele etmesine sebep olmuştur. İnsanî düşünceleri de ağır basıyordu. Peloponnes Savaşlarında Arcibiades'in hayâtını ve talebesi Xenophon ile Delium'u da ölümden kurtarmıştı.

Sokrates, tanrılar üzerine yazılmış mitolojik hikâyeleri saçma buluyordu. Tanrıyı, kendi kafasında yaratıcı ve idâre edici olarak kabul etmişti. Rûhun var olduğunu ve eğitimin kazandıracağı alışkanlıklarla kötülüklerinden temizlenip saf hâle gelebileceğini söylüyordu. Öldükten sonra rûhun nefesle vücûdu terkettiğini ve kaybolmadığını savunmuştur. Bu düşüncelerinden dolayı ölüme mahkum edilmiş ve zehirlenmek sûretiyle öldürülmüştür.

Sokrates bütün zamanını çarşıda, parklarda, sokaklarda gymnasia olarak adlandırılan yerde politika, şiir, sosyal konularda serbestçe konuşarak geçiriyor ve kendisine göre doğru ile eğriyi anlatıyordu. Konuşma metodu olarak önce soru sorar, sonra kendisi izah ederdi. Kötülüğün bilgisizlikten ileri geldiğini söylerdi.

Sokrates'in yaşadığı devir, baskı uygulanan Pericleas zamânına rastlar. Sokrates, tabiî ilimlere ilgi duymuş ve birçok sistemi öğrenmişti. Dünyânın yuvarlak veya tepsi biçiminde olduğu hususunda iki farklı kozmoloji bilgisine ilgi duymuştur. Kozmoloji sırasının akıldan kaynaklandığını, kâinatın bulunduğu şekliyle meydana geldiğini söylemiştir.

Faraziyeden (hipotez) giderek yanlış faraziyeleri tek tek ortadan kaldırmak sûretiyle doğruyu bulma metodunu ilk Sokrates ortaya atmıştır. Sokrates'in hipotezler fikrinin Aristo mantığının ortaya çıkışında büyük rolü olduğu kabul edilir. (Bkz. Mantık)

Sokrates'in düşünceleri ölümünden sonra, talebeleri tarafından yayılmıştır. Euclid de, Sokrates'ten ders almıştır. Sokrates ve talebeleri her şeyi akıl ile izah etmeğe çalışmışlardır. Hiçbir şey gerçek olmayıp, yalnız "Bir" olan vardır, demişler. Fakat, bir olarak aklı, zekâyı Tanrı'nın eş anlamı olarak almışlardır. Bu sebeple, "tabiat kânunları" gibi"Tanrı" düşüncesini de insan aklı bulmuştur. Tanrı fikri, "Kuvvetlilerin zayıflara yüklediği bir ağırlıktır." demiştir. İnsan ahlâkıyla ilgili düşüncelerini ise, Tanrılar

dışında yüksek bir âleme yöneltti. Tabiat kuvveti tâbirini kullanmadı. Sokrates'e göre Tanrı, kâinatla birlikte hem cisim, hem de rûh âleminde bir güçtür. Rûhun kaybolmadığına ve âhiret hayâtı olduğuna inanmıştır.

Sokrates'in bu bozuk düşünceleri, yaşadığı çağdaki Yunanlıların inandıkları ve tapındıkları birçok uydurma Tanrı ile dolu inanç dünyâlarına bir isyan ve tepki mâhiyeti taşır. "Tanrı" mefhumunu insan aklının bulduğunu ve bunun eski Yunan toplumunda kuvvetlilerin zayıflara bir çeşit tahakkümü olduğunu ileri sürmesi, eski Yunanlıların çok tanrılı inanç dünyaları ve günlük hayatlarının şekillenişi bakımından doğrudur. Ancak, peygamberlerin insanlığa tebliğ ettiği ilâhî dinler "bir olan Allah"a îmân ve ibâdet, kaynağını "vahiy"den almakta ve aklın ötesinde bulunmakta olduğundan Sokrates'in düşünceleri yersiz ve bozuk olmaktadır. Nitekim Sokrates, yalnız "Bir" olanın ve"Rûh"un varlığını, rûhun öldükten sonra yaşamasını ve âhiret hayâtının varlığını da eski peygamberlerin bildirdikleri ilâhî dinlerden kendilerine ulaşan nakillerden öğrenmiştir. Ancak yalnız kendi akıl ve mantıklarını rehber edindiklerinden bir peygambere îmân etmeyi kabullenememişler, böylece akıl ve mantıkları çerçevesinde sıkışıp kalmışlardır. "Bir" olan varlığa akıl ve zekâ demeleri de bundandır.

SOKULLU MEHMED PAŞA;

meşhur Osmanlı sadrâzamlarından. Bosna'nın Sokol kasabasından, Şahinoğulları âilesine mensuptur. 1505'te Sokol'da doğdu. Sultan SüleymanHan (1520-1566) zamânında âilesinin rızâsıyla devşirme alındı. Zekâ ve kabiliyeti, devlet memurlarının dikkatini çekti. Mehmed adıyla Edirne Sarayında, Osmanlı tahsil ve terbiyesiyle yetiştirildi. Edirne'den İstanbul'a getirilerek, Saray-ı Âmire'de Enderun'un Küçük Odalar bölümüne alınıp, pâdişâhın hizmetine girdi.

Sarayda üstün gayret gösterip, mükemmel hizmet etti. İç hazinede vazifelendirildi. Dürüstlüğü ve başarılı hizmetleri sâyesinde sırasıyla; Rikâpdâr, Çuhâdâr ve Sarayda çok önemli bir mevki olan Silahdârlığa tâyin edildi. Bosna'daki âilesini de İstanbul'a getirip, onların İslâm dînini kabul etmelerine sebep oldu.

Sokullu Mehmed Paşa, Enderun'daki hizmetlerini tamamlayıp, Birûn'daKapucular Kethüdâsı oldu. 1541'de Kapıcıbaşılık, büyük denizci Barbaros Hayreddin Paşanın vefâtıyla da 1546'da Gelibolu Sancakbeyi olarak, Kaptan-ıderyâlığa tâyin edildi. Kaptan-ı deryalığında Trablusgarp Seferine çıkarak, İspanyollara karşı başarılı oldu. Kânûnî, 1549 İran Seferi sırasında Sokullu'yu Rumeli Beylerbeyi olarak tâyin etti. Sokullu, asıl ordunun İran Seferinde olmasından faydalanarak Rumeli'ye taarruz edebilecek kuvvetlere karşı koymak için vazifelendirildi.

Avusturya Osmanlı tâbiyetindeki Erdel ile sıkı münâsebetler içine girerek burada hâkimiyet kurmak için faaliyetlerde bulunuyordu. Her ne kadar Erdel idârecilerinden Martunuzzi, Osmanlılara bağlılıklarını bildirdiyse de, Budin Beylerbeyi vâsıtasıyla gerçeğin bildirilenlerin tam tersi olduğu öğrenildi. Tespit edilen bilgiye göre, Erdel Avusturya topraklarına katılma hazırlığı içindeydi. Bu hâince plânın ortaya çıkmasıyla, Sokullu, Erdel Seferine memur edilip, emrine Semendire, Niğbolu Sancak Beyleri ve Kırım, Dobruca kuvvetleriyleEflak, Boğdan Voyvodalarının birlikleri, ayrıca iki bin Yeniçeri askeri verildi. Sokullu, Salankamen'de ordugâhını kurdu. Bu mevkide Mihaloğlu Ali Beyin akıncıları ile Budin Beylerbeyi Hadım Ali Paşanın kuvvetleri de orduya katıldılar. Martunuzzi bu hazırlıklardan telaşa kapılıp, bir takım teminatlarda bulunduysa da, seksen bin kişilik Osmanlı Ordusu Eylül 1551'de Erdel üzerine hareket etti.

Sokullu Mehmed Paşa tarafından 18 Eylülde Tissa Nehri üzerindekiBeçe Kalesi, 21 EylüldeBeçkerek Kalesi, Maroş Nehri üzerindeki Çanad Kalesi alındı ve Lapova Kalesi de, ahâlisi tarafından teslim edildi. Bu muvaffakiyetlerden sonra Sokullu, Temeşvar'ı muhâsara ettiyse de, kışın gelmesi ve şiddetli mukâvemet yüzündenBelgrad'a çekildi.

1552'de verilen emir üzerine Erdel Seferi serdarlığına İkinci Vezir Kara Ahmed Paşa tâyin edildi. Köprülü ise, Rumeli Beylerbeyliği kuvvetleriyle Ahmed Paşanın emrinde görev alacaktı. AhmedPaşanın Temeşvar'ı fethinde ve bâzı kaleleri ele geçirmesinde faydalı faaliyetleri oldu (Temmuz 1552). Eğri Kalesinin 11 Eylül 1552 târihindeki muhâsarasında bulundu; fakat kış dolayısıyla Belgrad'a çekilmek zorunda kaldı.

Sokullu Mehmed Paşa, İran harplerinin tekrar başlaması ihtimâli üzerine, 1552-1553 kışını Tokat'ta geçirme emrini aldı. Bu emir üzerine, kendisine bağlı Rumeli Beylerbeyliği birlikleriyle Tokat'a gitti. Sokullu, Tokat'ta 1553-1554 kışını da geçirdi ve 5 Haziran 1554'te Erzurum istikâmetinde İranSeferine gidenOrdu-yı hümâyûna katıldı.SokulluMehmed Paşa, bu sefer esnâsında sol kanatta Nahçivan Taarruzunda ve Gürcistan Harekâtında vazife alarak üstün muvaffakiyet gösterdi. Sokullu, bu savaşlarda gözü pekliği, cesâreti ve askerlerini iyi sevk ve idâre edebilmesinden dolayı, pâdişâhın takdirini kazandı. Sultan Süleyman Han, sefer dönüşü Amasya'da Sokullu'yu üçüncü vezir tâyin ederek, kubbealtı vezirleri arasına aldı. 1561 senesinde ikinci vezir olan Sokullu Mehmed Paşa

1565'te Semiz Ali Paşanın vefâtı üzerine Sadrâzamlığa getirildi.

Bu sırada MaltaMuhâsarası devam etmekte olup, Avusturya ile münâsebetler bozulma yoluna girmişti. Avusturya kuvvetlerinin Osmanlı hududuna tecâvüz edip, Erdel'den bâzı kaleleri zaptettiklerini haber alınca, amcaoğlu olan, Bosna Beylerbeyine harekete geçmesi cihetinde emir verdi. Bu emir gereğince Kruppa elde edildi. Sokullu MehmedPaşa, harp taraftarı olmasa da, devletin çıkarları ve geleceği için Avusturya'ya harp îlân edilmesini istedi. Avusturya'nın yıllık haracı vermemiş, Osmanlılara karşı düşmanca bir tavır takınmış, daha da ileri giderek hudut ihlâllerinde bulunmuş ve nihâyet Erdel'i de ele geçirme plânları yapıp faaliyete geçmiş olması, savaşın yeterli sebeplerindendi.

Osmanlı Devletinin güçlenip büyümesi ve herşeyden de önce İslâmiyetin yücelmesi için hiç durmadan cihâd etmiş olan Sultan Süleyman Han, yaşlı ve hasta olduğu hâlde, bu sefere iştirâk etti. Ordu-yı hümâyûn, 1 Mayıs 1566'da târihe Sigetvar Seferi olarak geçecek olan harekât için, İstanbul'dan yola çıktı. 5 Ağustosta Sigetvar Kalesi muhâsara edildi.Sokullu Mehmed Paşa yapılan muhârebelerde büyük çabalar sarfetti, hattâ gecelerini siperlerde dahi geçirdi. Sultan Süleyman Han, mutlaka bu kalenin alınmasını istiyordu. 7 Eylül günü Sultan Süleyman Han, Hakkın rahmetine kavuştu. Bir gün sonra da Sigetvar Kalesi fethedildi. Sultan'ın vefâtını gizleyerek, Şehzâde Selim, Kütahya'dan gelinceye kadar ordunun nizam ve intizâmının bozulmasına ve herhangi bir karışıklık çıkmasına meydan vermedi. Selim Han, vâlilik yaptığı Kütahya'dan İstanbul'a gelerek cülûs edip (tahta çıkıp), derhal Belgrad'a gitti. Sultan SelimHan, Sokullu'nun iktidar, dirayet ve sadâkatını takdir ettiğinden onu Sadâret makâmında bıraktı.

Sokullu'nun Sultan Selim Han zamânında, ilk icraatı Yemen ve Basra'da meydana gelen hâdiseleri etkisiz hâle getirmek oldu. Sokullu, 1568'de Edirne'ye tebrik için gelen Şah Tahmasb'ın elçisiyle görüştü. Bu sırada Avusturya elçileriyle de müzâkerelerde bulunarak 17 Şubat 1568'de antlaşma yaptı.

Osmanlı Devleti, Asya'daki Müslüman devletlerle sıkı münâsebetler kurdu. Sumatra'daki Açe hükümdarıSultan Alâeddin, Sultan Süleyman Handan Portekizlilere karşı yardım istemiş, fakat Sigetvar Seferi sebebiyle yardım gönderilememişti. Sokullu, Pâdişâhın da isteği doğrultusunda ilk iş olarak Açe Sultanına istediği yardımı gönderdi. Bu kuvvetler 1568/1569 yıllarında çeşitli faaliyetlerde bulundular. Portekizlilerin Müslümanlara karşı yaptıkları baskıları etkisiz hâle getirmek ve ayrıca Habeş, Hicaz ve Yemen'in emniyetini sağlamak için Süveyş Kanalının açılması yolunda teşebbüslerde bulunuldu. Aralık 1568 târihinde bu hususta Mısır Beylerbeyine bir ferman gönderilip, kanalın açılıp açılmayacağı, ne kadar para harcanacağı, kaç geminin girebileceği vs. gibi konularda bilgi istendi. Ancak bu çok mühim teşebbüsün neden yapılmadığı bilinmemektedir. Sokullu'nun bu târihlerde Don-Volga Kanalı açma teşebbüsünden dolayı, Süveyş Kanalı projesi geri kalmış olabilir. Sokullu, ileri görüşlü bir kimse olduğundan, Don-Volga arasında kanal açılması için plânlar yaptı. Bu teşebbüsün sebepleri ise şunlardı:

Orta-Asya'daki Türk devletlerinin İran'daki Sâfevîlerden şikâyetçi olup, Osmanlılardan yardım istemesi; İran'ın Osmanlılar aleyhine Avrupa devletleriyle ittifak yapması; Astrahan Hanlığının Ruslar eline geçmesi; Rusların gerek Orta-Asya'yı gerekse Osmanlı topraklarını ele geçirme istekleri.

Osmanlı Devleti bu proje sâyesinde, İran ile Rusya'yı birbirinden ayırmak istiyordu. Ayrıca Orta-Asya ile münâsebet sağlanacak, böyleceSafevîler, iki güç arasında bırakılacaktı. Herhangi bir sefer ânında Hazar Denizine kadar mühimmât yiyecek vs. gibi erzaklar gemilerle getirilebilecekti. 1568 yılında Şıkk-ı sâni Defterdârı Kasım Bey, Kefe Sancakbeyi tâyin edilerek, kanal projesi için gerekli incelemeleri yapmakla vazifelendirildi. İncelemelerden sonra, 1569 Ağustosunda Don ve Volga Nehirleri arasındaki en dar bölgeden kanal açılmaya başlanıldı. Ancak Kırım Hanı Devlet Giray'ın gereken ilgiyi göstermemesi ve ağır kış şartları sebebiyle kanal projesi gerçekleşemedi ve bir daha da teşebbüs edilmedi.

Sokullu Mehmed Paşanın Sadrâzamlığı zamânında 1570'te KıbrısAdası fethedildi. Osmanlı donanması 1571'de İnebahtı'da yok edildi. İnebahtı felâketinden sonra donanma başkumandanlığına tâyin edilen, eski Cezayir Beylerbeyi Kılıç Ali Paşa, Osmanlı teşkilât ve müessesesini daha bütünüyle bilemediğinden, yeni donanmanın hazırlanmasından ümitsiz görününce;

"Paşa hazretleri, sen henüz bu Devlet-i Âliyyeyi (Osmanlı Devletini) bilmiyorsun. Bevallah böyle itikad eyle (bilmiş ol ki) bu devlet ol devlettir ki, murâd edinirse (isterse) cümle (bütün) donanmanın lengerlerini (gemi demiri) gümüşten, resenlerini (iplerini) ibrişimden, yelkenlerini atlastan etmekte suûbet (zorluk) çekmez. Her hangi geminin âlâtını (âletlerini) ve yelkenini yetiştirmezsem bu minval üzere benden al." târihî cevâbını verdi.

Bu söz Osmanlı Devletinin kudret ve azâmetini göstermesi bakımından çok önemlidir.

Venedikliler, İnebahtı sonrasında, Osmanlı Devletinin antlaşmayla Haçlılara tâviz vereceğini zannediyorlardı. Venedik elçisi bir görüşme esnâsında bu hâl içine girince, Sokullu'nun verdiği cevap,

Osmanlı teşkilât, müessese ve ordusu gibi diplomasi kuvvetinin de ifâdesidir:

“İnebahtı Muhârebesinden sonra cesâretimizin sönmediğini görüyorsun, Sizin zayiâtınızla bizimki arasında fark vardır. Biz sizden bir krallık (Kıbrıs Adası) alarak kolunuzu kestik; siz ise donanmamızı mağlup etmekle sakalımızı tıraş etmiş oldunuz; kesilmiş kol yerine gelmez, lâkin tıraş edilmiş sakal daha gür olarak çıkar” dedi.

Gerçekten de bir kışta yeni bir donanma yapıldı ve bütün Avrupa hayretlere düştü. Sefer mevsimine iki yüzden fazla yeni kadırga ve mavna bütün silâh ve techizâtıyla techiz edilerek, denize açıldı. MüttefikHaçlı Donanması, Osmanlı Donanmasıyla muhârebeye cesâret edemeden çekilip gitti. Mora ve Adriyatik sâhilleri düşmandan temizlendi.

Sokullu Mehmed Paşa, Sultan Üçüncü Murâd Han devrinde de beş yıl vezir-i âzamlık yaptı. 30 Eylül 1579’da bir meczup tarafından şehit edildi. Sokullu’nun öldürülmesi ülkede umûmî bir teessür uyandırdı. Kabri Eyüp’te Şeyhülislâm Ebüssü’ûd Efendinin kabri yanındaki türbesindedir.

Sokullu Mehmed Paşa, güzel konuşan, iknâ kâbiliyetli, nâzik, son derece ahlâklı ve Türk-İslâm âlemi için faydalı hizmetlerde bulunmuş bir zâttı. Son derece de dînine bağlı olup, Halvetî tarikâtına mensuptu. Sultan Selim Hanın kızı İsmihan Sultanla evlenip, dâmâd-ı şehriyârî oldu.

Geniş vakıflar ve hayır tesisleri kurdu. Sokullu, Azapkapısı Câmii ile Kadırga’da kendi ismiyle anılan câmi, medrese ve hayrat tesislerini yaptırmıştır. Lüleburgaz’da câmi ve medrese; Edirne’nin Çavuşbey Mahallesinde dükkânlar, odalar ve çifte hamam; Erdel Beçkerek’te câmi, han, çeşme, Dârülkurrâ ve köprü; Vişegrad’da Mîmar Sinân’a yaptırdığı nâdide bir köprü; Vişegrad-Saraybosna arasına büyük bir kervansaray yaptırdı. Bunlardan başka, ülkenin birçok yerinde câmi, han, hamam, imâret vs. gibi hayır müesseseleri yaptırıp, bu tesislere de çeşitli vakıflar kurmuştu. Sokullu âilesinden önemli devlet adamları yetişmiştir.

SOLAKLAR;

yeniçeri cemâat ortalarından 60,61, 62, 63. ortalara verilen ad. Bunların kumandanı olan dört yayabaşıya “Ser solak” veya“Solakbaşı” denilirdi. Hükümdârın muhâfız bölükleri de bu dört ortadan teşkil olunurdu. Bunlar cesur, kuvvetli, boylu-boslu, tecrübeli, sözü dinlenir, hitâbeti düzgün yeniçeriler arasından seçilirdi. Pâdişâhın atının sağında giden iki solak, ok ve yaylarını kullanırken, sol ellerini; solunda gidenler ise sağ ellerini kullanırlardı. Ellerini bu sûretle kullanmalarına sebep pâdişâha arkalarını dönmeden hedefi vurabilmeleri içindi.

Osmanlı Devletinde solak ortaları ilk defâ Yıldırım Bâyezîd döneminde kuruldu. Solak ortalarında her ortanın en eskisinin Solakbaşı olması kânundu. Fâtih zamânında ve İstanbul’un fethi esnâsında solak mevcûdu iki yüz kadardı. Kânûnî Sultan Süleyman devrinde her solak ortasında seksen nefer varken, sonradan herbir orta, yüz nefere çıkarılmıştır. Maaş defterlerinde bu sûretle solakbaşılarıyla berâber yüz birer adet nefer solak görülmekte olup, bundan sonra solakların adedi artmamıştır.

Hükümdârın sefere gidişinde köprü, su geçidi, ormanlık gibi tehlikeli ve hayvanı ürkütecek yerler geçilirken, solakbaşılar pâdişâhın atının yularından tutarlardı. Su geçilirken, solaklar hünkârın yanına yaklaşarak iki tarafında yer alıp, suyu yürüyerek veya yüzerek geçerlerdi. Sultan Dördüncü Murâd, Revân Kalesi yakınında Diki Nehrini kabarma esnâsında atıyla birlikte geçerken, yanında bulunan solaklardan biri suya kapılıp boğulma tehlikesi içine girmişti. Sultan, tek eliyle solağı havaya kaldırıp nehrin kıyısına kadar o hâlde taşımış ve ayrıca kendisine bir kese de altın bahşiş vermişti.

Muhârebe meydanında dört solakbaşı ile dört kethüdâ ve dört odabaşı hükümdârın yanında dururken, dört yüz kemankeş, yâni okçu solak, pâdişâhı her taraftan çepeçevre çevirir, hattâ silâhdâr, rikâpdâr, çuhadâr vesâire gibi hükümdârın en yakınlarını bile atın yanına sokmazlardı.

Solaklar, başlarına bir buçuk karış yüksekliğinde döğme yaldızlı ve ön tarafı selvi biçiminde yeşil sorguçlu bir tas, sırtlarına saçaklı entari, bunun üstüne dolama tarzında entari kaftan, bacaklarına kırmızı çakşır, ayaklarına sarı mest, bunun üzerine de sarı çizme giyer, bellerine yaldızlı som kemer bağlarlar, bu kemere de gümüş kabzalı uzun bir kama sokar, ellerinde baltaya benzer bir silâh taşırlardı.

Solak sınıfı 1829’da kaldırıldı.

SOLAKLIK;

Alm. *Linkischkeit (f),* **Fr.** *Gaucherie (f),* **İng.** *Left-handedness.* Sağ el yerine, sol eli kullanma alışkanlığına verilen ad. İki elini aynı derecede ustalıkla kullanabilen şahısların miktarı oldukça azdır. İnsanların birçoğu, çoğu işlerinde sağ, bâzı işlerinde de sol ellerini kullanmayı tercih ederler. Genellikle sol elini kullananlarsa, her toplumda mevcut olup, sayıları azdır. İşte bu kişilere “solak” ismi verilir.

Birçok işte devamlı olarak aynı elin kullanılması insanlara mahsus bir davranıştır.

Solaklığın sebepleri husûsunda çeşitli görüşler ileri sürülmüş, fakat kesin sebebi bulunamamıştır. İrsiyetle geçtiğine inanılmaktadır. Beyindeki konuşma merkezi, sağ elini kullananlarda sol beyin yarımküresindedir. Solaklarda ise bu merkez, sağ beyin yarımküresindedir. Solaklık, erkeklerde, kadınlara göre daha fazla görülmektedir. Sol eli kullanmakla, sol ayağı kullanmak arasında bir münasebetin mevcudiyetinden sözedilebilir. Solaklar, sağ gözlerini, sağ elini kullananlar ise, sol gözlerini daha ziyâde kullanmaktadırlar.

Eskiden olduğu gibi solak çocuklara, sağ ellerini kullanmaları için baskı yapılmaktadır. Bu konuda telkin faydalı olabilir; fakat yapılacak bir aşırı baskı çocuğa olumsuz tesirler yapabilir, çocukta etrafına uyum sağlayacak kâbiliyette olmadığı zannı uyanır. Solak çocuklara, sağ ellerini kullandırmak zor oluyorsa, hiç olmazsa sol elle kalemin tutuş şekli, kâğıdın yerleştirilme şekli öğretilmeli ve daha hızlı yazmaları temin edilmelidir. Solak olan çocuklarda, diğer çocuklara göre okuma zorluğu daha fazla görülmektedir. Sağ veya sol elini ustaca kullanmakta zorluk çeken çocukların aynı zamanda, konuşmada da zorluk çektikleri ve kekemeliğin söz konusu olabildiği tespit edilmiştir.

Yapılan araştırmalarda solaklığın toplumdaki oranı, % 4 ile % 7 kadar bulunmuştur. Soloklıkla, doğuştan her iki eli de aynı derecede kullanabilme kâbiliyetini birbirinden ayırmak gerekir. İki eli de aynı derecede kullanabilme husûsu, Allahü teâlânın bâzı kişilere verdiği bir kâbiliyettir.

Dînimizde bilhassa yeme ve içmede, sağ elin kullanılması ehemmiyet arz eder. Yüce dînimizde, yeme, içme başta olmak üzere diğer nezih işlerin sağ elle; tahâretlenmek ve burnu temizlemek gibi işlerin de sol elle yapılması istenir ve tavsiye edilir. Müslüman ülkelerde solaklığın daha az görülmesinin sebebi budur. Solaklık, telkinle bırakılabiliyorsa ihmal etmemeli, irsî, fizikî veya zihnî bir sebebe bağlı ise terk edilmesi için ısrar etmemeli ve böyle olanlar sırf bu sebepten hor görülmemelidir.

SOLJENİTSİN, Aleksandr İsayeviç;

Rusyalı roman yazarı ve târihçi. Rusya'nın Kislovodsk şehrinde 11 Aralık 1918'de doğdu. Doğumundan önce babası öldüğünden annesi tarafından yetiştirildi. Rostov Devlet Üniversitesinin matematik bölümünden mezun olduktan sonra Moskova Devlet Üniversitesinde mektupla edebiyat tahsili gördü. İkinci Dünyâ Savaşında topçu birliğinde vazîfe yaptı. 1945'te yazdığı bir mektubunda Stalin'i tenkit ettiği için tutuklandı ve 8 yıl hapis, 3 yıl sürgün cezâsına çarptırıldı. 1956'da îtibârı iâde edilerek, Orta Rusya'da Ryazan şehrinde yerleşmesine izin verildi. Burada hem matematik öğretmenliği yaptı hem de çeşitli eserler yazdı.

Hükümetin kültürel hayat üzerindeki kontrölünü gevşettiği 1960'lı yıllarda **İvan Denisoviç'in Hayatında bir Gün** adlı romanı meşhûr Sovyet edebiyat dergisi **Novi Mir'**de yayınlandı. Stalin dönemini anlatan ilk Sovyet edebiyat eseri olması, kitabın kamuoyu üzerindeki etkisini daha da fazlalaştırdı.

Kruşçev'in 1964'te iktidardan düşmesi üzerine giderek sertleşen eleştiri ve baskılarla karşı karşıya kalan, Soylenitsin'in eserlerinin SSCB'de basılmasına izin verilmedi. Bunun üzerine eserlerini gizlice bastırıp, dağıttı. Daha sonraları eserlerinin bâzıları yurt dışında basılınca milletlerarası bir üne kavuştu. 1970'te Nobel Edebiyat Ödülünü kazandı ise de, bir daha ülkesine geri alınmayacağından çekinerek ödül törenine katılmadı.

Stalin döneminde büyük bir yaygınlık kazanan hapishâneler ve çalışma kamplarını anlatan **Gulag Takım Adaları** adlı eserinin yayınlanmasından sonra tutuklanan Soljenitsin 12 Şubat 1974'te vatana ihânetle suçlandı. Ertesi gün Sovyet vatandaşlığından çıkarılarak yurt dışına sürüldü. Önce İsviçre'ye yerleşenSoljenitsin, 1970'te verilen Nobel Edebiyat Ödülünü İsveç'e giderek aldı. Daha sonra ABD'ye giderek Vermont'taki bir çiftliğe yerleşti. Halihazırda burada yaşamaktadır (1994).

Soljenitsin, Rusya'nın geleneksel Hıristiyan değerlere dayanan, iyi niyetli bir otoriter rejimle yönetilmesinin gerekliliğini savunmaktadır. Yazmış olduğu diğer **eserler** şunlardır:

1) İlk Çember (1968), **2) Kauser Koğuşu** (1968), **3) Ağustos 1914** (1971), **4) Lenin Zürih'te** (1976), **5) Meşe ve Buzağı** (1980), **6) Hayatî Tehlike** (1980).

SOLOMON ADALARI

DEVLETİN ADI .....Solomon Adaları

BAŞŞEHRİ .....Honiara

NÜFÛSU 339.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....28.500 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İngilizce, Pidgin İngilizcesi

DÎNİ ..... Hıristiyan

PARA BİRİMİ.....Dolar

Güneybatı Pasifik Okyanusu, Avustralya ve YeniGine'nin doğusundaki Malezya Takım Adalarının ortasında yer alan adalardan teşekkül etmiş bağımsız bir ülke.

Târihi

Solomon Adaları ilk olarak 1568 yılında, Perulular tarafından bulundu. 1890 yıllarında ise İngilizler, adaları ellerine geçirdi. İngiltere'nin himâyesi altına girene kadar, çeşitli Avrupa milletlerinin istilâsına uğradı. Birinci Dünyâ Harbinden sonra, Avustralya bu adaları mandası altına aldı. İkinci DünyâHarbi esnâsında adalar, şiddetli muhârebelere sahne oldu. 1942'de Japonlar tarafından işgâl edildi. Daha sonra müttefiklerin yardımları ile işgâlcilerden boşaltıldı. 1960 yılında yeni yasama ve yürütme konseyleri kuruldu. 1964'te yeni anayasa kabul edildi. 2 Haziran 1976'da kendi kendini yönetir hâle geldi. 1978 yılında ise resmen bağımsız oldu. İngiliz Milletler Topluluğunun üyesidir. Ülke İngiltere kraliçesi adına, bir genel vâli tarafından idâre edilir.

Fizikî Yapı

Solomon Adaları, Güneybatı Pasifik Okyanusunda yer alan bir takımada ülkesidir. Batısında Papuo, Yeni Gine ve kuzeybatısında Avustralya bulunur. Dokuz büyük ada grubundan meydana gelmiştir. (Bunlar kuzeybatıdan güneybatıya doğru olmak üzere Guadalcanal, Malaita, Tulagi, San Cristobal, SantaIsabel, Choiseul, Santa Cruz, Yeni Georgia ve Ontanz Java ada gruplarıdır). Bu gruplardaki mevcut adalar iki sıra hâlinde uzanan, dağlık ve volkanik adalarla mercan adalarıdır. Takımadanın yayıldığı alan yaklaşık 39.190 km^2dir. Esas koruma altındaki adalar ise, 28.500 km^2 kadardır. Bougainville Adası, Solomon Takımadalarının en büyüğü olup Papua Yeni Gine'ye bağlıdır. Devletin en büyük adası ise Guadalcanal Adasıdır.

Adalar keskin ve sarp kayalıklı dağlarla kaplı olup, bu dağlar derin ve dar vâdilerle kesilir. En yüksek zirveler Guadalcanal'da olup, yaklaşık 2000 m civârındadır.

İklim ve Tabiî Kaynaklar

Solomon Adalarında, ekvatoral iklim hüküm sürer. Bütün yıl boyunca aşırı sıcaklıklar ve yoğun yağmurlar çok görülür. Ülkenin bitki örtüsü oldukça sık ve geniş ormanlarla kaplıdır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

SolomonAdalarının toplam nüfûsu, 339.000 kişi kadardır. Ülkenin yıllık nüfus artışı % 3,5 dolayındadır. Etnik olarak Malezyalı çeşitli gruplardan ve Polinezyalılardan meydana gelmiştir. Ülke insanlarının büyük bir bölümü Hıristiyandır. Daha çok Anglikan mezhebi mensubu mevcuttur. Ayrıca bir takım yerli inançlar da vardır.

Ülke nüfûsunun büyük bir bölümü İngilizce konuşur. Halkın konuştuğu dil zamanla değişikliklere uğramış ve bozulmuş olan İngilizcedir. Buna Pidgin İngilizcesi denir. Bâzı bölgelerde ise kabile dilleri de konuşulur.

Eğitim mecburi değildir. Hükümete ve kiliseye âit okullarda, okul çağındaki çocuklara yaklaşık üçte ikisine eğitim verilmektedir.

Solomon Adalarının en gelişmiş şehirleri, Guadalcanal'daki başşehir Honiara ile Bougainville üzerindeki Kieta şehirleridir.

Siyâsî Hayat

Solomon Adaları parlementer sistemle idâre edilen anayasal monarşidir. İngiliz Uluslar Topluluğunun üyesi olan ülkenin başkanı, bir genel vâlinin temsil ettiği Birleşik Krallık hükümdârıdır. Tek meclisli parlemento dört yılda bir yapılan seçimlerle seçilen 38 üyeden meydana gelir. Yürütme organının başı olan başbakan 12 üyeli bakanlar kuruluna başkanlık eder.

Ekonomi

Solomon Adalarının ekonomisi esas olarak tarıma dayanır. Kokonat geniş ölçüde üretilen bir tarım ürünüdür. Kurutulmuş hindistancevizi, ülke üretimine büyük fayda sağlar. Ürünler ise; kakao, kauçuk, kereste, pirinç, muz, tatlı patates, yerfıstığı ve kulkastır. Hayvancılık alanında daha çok sığır yetiştirilir.

Ülkenin başlıca ihraç ürünleri; hindistancevizi, kereste ve denizden çıkarılan kabuklulardır. Ticâretini

daha çok Avustralya, İngiltere ve Japonya ile yapmaktadır.

Ülkenin başlıca limanları Honiara ve Kieta'dır. Düzenli bir deniz ulaşım sistemine sâhiptir. 2100 km'lik bir karayoluna sâhiptir. Bunun ancak % 8'i asfalttır. Ayrıca, Avustralya, Yeni Gine, Yeni Hebridlere ve Fiji Adalarına yapılan hava ulaştırma sistemi gelişmiş durumdadır.

SOLON;

M.Ö. 640-559'da yaşadığı tahmin edilen, Atinalı devlet adamı ve şâir. Yaptığı reformlarla Atina demokrasisinin temelini attığı kabul edilir. Orta halli bir âileden gelenSolon, önceleri ticâretle uğraştı. Bu sırada pekçok ülkeyi gezdi. M.Ö. 612'de Attike'ye yerleşen Solon, Salamis'in zaptı ile netîcelenen savaşa iştirak etti. Attike'de büyük karışıklıklara yolaçan tarım krizi sebebiyle idârede görev aldı (594).

Çiftçi borçlarının ve şahsî hürriyetin ipotek için kısıtlanmasını kaldırdı. Yaptığı diğer reformlarla ticâret ve sanâyinin gelişmesini kolaylaştırdı. Ağırlık ve diğer ölçüleri standartlaştırdı. Zeytinyağından başka zirâî ürünlerin ihrâç edilmesini önledi. Asillerin etkisini azaltmak için vatandaşlığı dört sınıf olarak belirledi. Ayrıca bu sınıflara girmeyi doğuşa değil, maddî varlığa bağladı.

Solon'un reformları; Atinalıların fakirliğini ve memnûniyetsizliğini ortadan kaldırmadıysa da, onları hafifletti. Yaptığı siyâsî ve ekonomik değişiklikler, daha sonraki reformların kolaylıkla tatbik edilmesini sağladı.

SOLUCAN (Toprak solucanı= Lumbricus terrestris);

Alm. *Ragenwurn (m),* **Fr.** *Lombrics, ver de terre (m),* **İng.** *Earthworm.* **Familyası:** Topraksolucanıgiller (Lumbriculidae). **Yaşadığı yerler:** Az nemli topraklarda açtığı tünellerde. **Özellikleri:** Silindirik vücudu, birçok halkadan meydana gelir. Toprakta çürümüş maddelerle beslenir. **Ömrü:** 2-6 yıl kadar. **Çeşitleri:** İki bin kadar türü vardır.

Tarla ve bahçe topraklarında yaşayan, Kıllıayaklılar (Chaetopoda) sınıfının Topraksolucanıgiller familyasından halkalı bir kurt. Boyu 25-30 cm kadardır. Çoğunlukla rengi kırmızımtraktır. Baş tarafı sivri, kuyruk tarafı daha küttür. 120 kadar dairevî halkadan meydana gelir. Alt kısımda, her halkada sürünmesine yardım eden dört çift kitinli kıl bulunur. Derisi ince bir kutikula tabakasıyla kaplıdır. Kurumamak için vücudu, derisindeki küçük deliklerden salgılanan bezlerle devamlı nemli tutulur.

Kurak havalarda 1-2 metre toprağın derinliğine iner. Açtıkları galerilerle toprağın havalanmasında, yağmur sularının süzülmesinde rol oynarlar. Toprak yiyerek içindeki organik maddelerle beslenirler. Geceleri toprak yüzeyine çıkarak besin ararlar. Deliğinden çıktığı zaman yassı kuyruğunu tüneline tutturur. Tehlike ânında hemen kendini içeriye çeker. Nebâtî ve hayvânî besinlerden sert olanlarının üzerini bir çeşit salya ile örterek yumuşatır veya çürütmek için toprağa çeker dışkısıyla toprağı gübreleyerek verimini arttırır. Her on yılda 2-3 cm kalınlığında verimli tarım toprağı üretir.

Gözleri yoktur. Fakat vücudu ışığa, sarsıntılara ve kimyevî maddelere karşı hassastır. Derisiyle solunum yapar. Gerekli oksijen nemli kutikula tabakasından osmozla kılcal damarlara alınır. Oksijen, plazma içinde erimiş olan hemoglobinle birleşerek dokulara taşınır. Dolaşım sistemi kapalıdır. 5 çift halkalı damar, kalp görevi yapar. Kan, sırt damarlarında arkadan öne, karın tarafında ise önden arkaya doğru akar.

Hermofrodittirler, yâni hem erkeklik hem dişilik organları vardır. Eşleşmede her solucan, hem erkek, hem dişi vazifesi görür. Şubat ile ağustos ayları arasında 32-37'nci halkaların arasındaki deri kalınlaşarak bir kemer meydana getirir. Klitellum denen bu kısım, mukus bezleriyle zenginleşir. Eşleşme ânında kemerleriyle birbirlerine yapışarak karşılıklı sperm aktarırlar. Birkaç gün sonra başlarının altında birer koza hâsıl olur. Yumurtayla dolu olan bu koza daha sonra düşer. Solucanlar büyük bir dikkatle bunu toprağa gömerler. Gelişim doğrudan doğruya olup, dört hafta sonra ergine benzer yavrular çıkar. Altı ayda erginleşirler. 2-6 yıl kadar yaşarlar.

Dünyâda 2000 kadar solucan türü vardır. Avustralya'da bir tür 3,5 metre boyunda bir devdir. Bâzıları alkali maddeler salgılayarak kendilerini korurlar. Minik bir türü ise deniz feneri gibi çakar.

Solucanlar, yuttukları toprağın organik maddelerini ayıkladıktan sonra, toprağı dışkı hâlinde çıkarırlar. Yapılan araştırmalar, solucanın sindirim sisteminden geçmiş toprağın daha verimli olduğunu ortaya koymuştur. Açtığı tünellerin yanlarını, çıkardığı salgı ile sıvayarak sertleştirir. Her solucan yılda 250 gram humus üretir. Organik maddelerin humus hâline gelmesinde rol oynayan "Actinomycetes" denen organizma, solucanın sindirim borusundan geçince yedi misli artmaktadır. Solucan eşsiz bir toprak kimyâgeridir. 4,5 dönümlük bir arâzide ortalama olarak 50.000 kadar solucan bulunur. Bunlar bir yılda 12,5 tonluk kaliteli bahçe toprağı üretirler.

Fazla yağmurlu havalarda toprağa geçen su, onu havasız bıraktığından dışarı çıkar. Havalandırılmış

suda ise aç olarak, sekiz ay dayanabilir. Aşırı kurak havalarda derine inerek kurak hava uykusuna yatar. Kışın ise toprağın donma sınırının altına inerek yüzlercesi yumak halinde toplanırlar. Toprağın buzu çözüldüğünde kış uykusundan uyanarak yukarı kısımlara çıkarlar.

Derilerinin altında bulunan halkalı ve uzunlamasına kasların kasılmasıyla hareket ederler. Vücudunu yenileme özellikleri güçlüdür. Başı veya kuyruğu kopsa, büyüyerek kendini tamamlar. Tam ortadan ikiye bölünürse, başın bulunduğu parçadan yeni bir kuyruk meydana gelir. Diğer parça ise, yeni bir başın meydana gelmesi için gerekli üç haftalık sürede besin alamadığından, çoğunlukla dayanamayarak ölür.

SOLUCANOTU (Pelargonium endlicherianum);

Alm. *Pelargonie (f),* **Fr.** *Pélargonium (m),* **İng.** *Pelargonium.* **Familyası:** Turnagagasıgiller (Geraniaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Güney, Orta ve Doğu Anadolu.

14-40 cm boylarında, haziran-temmuz aylarında morumsu-pembe renkli çiçekler açan çok yıllık otsu bir bitki. Toprak altı kısmı etlidir. Taban yaprakları kalp şeklindedir. Çiçek durumu 5-10 çiçeklidir. Çanak yaprakları beş parçalı, kırmızımtrak renklidir. Meyveleri gaga şeklindedir.

Kullanıldığı yerler: Bitki, uçucu yağ, tanen ve şekerler taşır. Çiçekleri veya bitkinin toprak üstü kısımları çay hâlinde içilerek halk arasında solucan düşürücü olarak kullanılır. Bilhassa barsak parazitlerine karşı etkili olup, tehlikesizce kullanılabilmektedir.

SOLUNGAÇ (Galsama);

Alm. *Kiemen,* **Fr.** *Branchie,* **İng.** *Gill.* Su hayvanlarının solunum organı. Suda erimiş oksijenin kana alınmasını ve kandaki karbondioksitin atılmasını sağlıyacak yapıdadır. Solunum yüzeyinin kıvrılması ve dallanması ile meydana gelirler. Solungaç solunumu, sürekli suda yaşıyan omurgasız hayvanlarda, balıklar ve kurbağa larvalarında görülür. Amfiyoksüsta barsağın ön kısmı genişlemiş ve birçok yarıkla delinerek "solungaç sepeti" denilen kan damarlarıyla zengin özel bir organ hâlini almıştır.

Balıklarda solungaçlar, önden ağız, yanlardan dışarıyla bağlantısı olan bir boşlukta (solungaç boşluğu) yer almıştır. Kemikli balıklarda solungaçlar dört çift olup, "operkül" denen solungaç kapaklarıyla örtülüdür. Solunum suyu ağızdan alınıp, solungaç kapaklarının daralması ile dışarı atılır. Kıkırdaklı balıkların ise çoğunda beş çift solungaç yayı olup, solungaç kapakları bulunmaz. Solungaç yayları, içlerinde kılcal kan damarları bulunan solungaç yapraklarına sâhiptir. Her solungaç yaprağı ise ince yaprakçıklardan meydana gelmiştir. Kılcal damarlardaki kan, solungaçlara kırmızı rengini verir.

Solunum, yaprakçıkları çevreleyen suda erimiş oksijenle kılcal damarlarda dolaşan kanın alyuvar hücreleri arasında olur. Oksijenin kana geçebilmesi için suyun devamlı olarak solungaçların üzerinden geçmesi gerekir. Balık, suyu ağzından alır, solungaç yaprakları üzerinden geçirir. Bu arada **oksijen** difüzyonla kana geçer. Aynı yolla **karbondioksit** dışarı atılır. Kanın solungaç iplikçiklerindeki akışı, suyun solungaçlar üzerindeki akışının ters yönündedir. Bu durum daha fazla oksijen alınmasını sağlar.

Çoğu balıkların solungaç yayları üzerinde solungaç tarakları da bulunur. Ağızdan alınan su, solungaçlardan dışarı atılırken suda çözünmüş oksijen, difüzyonla kana verilir. Bu arada suda bulunan besinlerse, solungaç taraklarıyla tutularak yutulur.

Köpekbalıklarında su hem ağızdan, hem de ilk solungaç yarığından alınır. Solungaç yaprakları ve yarıkların daralmasıyla dışarı atılır. Tatlı su balıkları gerekli su ihtiyaçlarını solungaç zarlarından osmozla alırlar. Tuzlu su balıkları ise su içerler. İçtikleri suyun tuzunu solungaçlarıyla ayırırlar. Solungaç yaylarının ve taraklarının sayı ve biçimleri balıkların sınıflandırılmasında işe yarayan belirtilerdir.

SOLUNUM SİSTEMİ;

Alm. *Atmungsorgane, Respirationsorgane (pl),* **Fr.** *Appareil (m), respiratoire,* **İng.** *Respiratory system.* Canlı varlık ile onun dış ortamı arasında, gaz alış-verişi ve hayâtın en temel özelliklerinden birisi olan, solunumun yapıldığı organ sistemi.

Solunumda gâye, canlının aralıksız **oksijen** alması ve **karbondioksit** vermesidir. Bâzı tek hücreli canlılar (anaerobik bakteriler ve bâzı parazitler) dışındaki bütün bitki ve hayvanlar yaşamak için oksijene muhtaçtırlar. Oksijen canlılarda farklı yollardan temin edilmektedir. Canlıda teşekkül eden karbondioksitin fazlası da bu yollardan uzaklaştırılır. Canlı hücreyle bulunduğu ortam arasında gaz alış-verişi (oksijen ve karbondioksit), dâimâ gazların hücre zarından içeri veya dışarı geçişiyle olur. Tek hücreliler dış ortamla doğrudan doğruya temas hâlinde olduklarından, oksijen alma ve karbondioksit verme kolaylıkla yapılır, dolayısıyle özel bir solunum cihazına ihtiyaçları yoktur.

Suda yaşayan çok hücreli fakat yapısı basit olan bâzı basit yapılı hayvanlarda, (deniz anasında) özel bir solunum sistemi yoktur. Zîrâ bu hayvanlarda vücudun iç hücreleri dahi oksijen taşıyan ortamdan, yâni sudan uzak değillerdir.

Bâzı hayvanlarda oksijen deri yoluyla kılcal damarlara geçer. Kurbağalarda olduğu gibi, diğer çok hücrelilerde vücut kitlesi arttıkça, vücûdun iç tarafında bulunan hücrelerin solunumu bir problem meydana getirmiştir. Böylece oksijeni vücûdun her hücresine götürecek ve karbondioksiti buradan uzaklaştıracak özel solunum sistemleri vardır.

Biyolojik yapısı üstün olan canlılarda, yâni insanlar ve memeli hayvanlarda solunum, dış solunum ve iç solunum olmak üzere ikiye ayrılır. Dış solunum deyince, dış ortam ile akciğer kılcal damarlarının kanı arasındaki gaz alış-verişi ve iç solunum deyince, vücuttaki diğer kılcal damarların kanı ile dokular arasındaki gaz alış-verişi ve aynı zamanda hücre içindeki oksidasyon olayları anlaşılır. Gerek iç, gerekse dış solunumda oksijen alınır, karbondioksit verilir. Solunum sistemi, dış solunumu yürüten sistemdir, yâni bedenin dış ortamla gaz alış-verişini sağlamak ve düzenlemekle yükümlüdür. Görevini dolaşım sistemi ve kanla birlikte meydana getirir.

Solunum sistemi; havayı dış atmosferden gaz alışverişinin yapıldığı yüzeye ileten solunum yolları, göğüs boşluğu içindeki bu yolların bir kısmıyla berâber, gaz alış-verişiyle ilgili birçok hava keselerinden yapılmış akciğerler ve bu organların işlemesini ve düzenlenmesini sağlayan plevra, solunum kasları ve sinirlerden ibârettir.

Solunum yolları; burun boşluğu, yutak (farinks), gırtlak (larinks), ana nefes borusu (trakea), bronşlar ve bronşcuklardır.

Solunum sistemi, **burun boşluğu** ile başlar, burun boşluğu çok damarlı mukoz zarla örtülüdür ve duvarında konka adı verilen bir takım çıkıntılar vardır. Burun boşluğunda konkaya çarparak geçen havanın ısısı, vücut ısısına getirilir ve kuru ise nemlendirilir. Hava soluk alma esnâsında burun boşluğundan geçerken, içinde bulunan yabancı cisimlerden de temizlenir. Bu temizleme işlemi şu mekanizma ile olur. Hava konkalara çarpınca yön değiştirir, bu sefer harekete devam eden hava burun boşluğunun duvarına çarpar ve mukoz sıvı içinde tutulurlar. Solunum havasının yabancı cisimlerden temizlenmesi işinde mekanizma o kadar etkilidir ki, beş mikrondan daha iri cisimler akciğerlere doğru geçirilmezler. Şâyet burun boşluğunu geçebilen cisimler olursa, bunlar daha sonraki solunum yollarında tutulurlar. Burundan sonra **gırtlak** gelir. (Bkz. Gırtlak)

Nefes borusu (trakea), açıklığı arkaya bakan at nalı biçiminde yaklaşık 16-20 kıkırdak halkasından yapılmıştır. Kıkırdak halkalarının uçları birbirlerine kasla bağlıdırlar, kıkırdaklar arası destek dokusu ile doludur. Böylece nefes borusunun ön ve yan duvarları katı yapılı, arka duvarı yumuşak gevşek yapılıdır, bu şekilde boşluğu devamlı açık tutulan bir tüptür. Yaklaşık 25 cm uzunluğundadır. Kesit yüzeyi 2,5 cm2 olup, yanlama çapı ön-arka çapından 1/4 oranında daha geniştir. Solunum hareketleri sırasında, hem çapı hem uzunluğu değişir.

Nefes borusunun boşluğu tüylü epitel ile örtülmüştür. Burada bulunan bezlerin salgıları ve tüyler, burun boşluğunu geçebilen tozları ve diğer yabancı cisimleri tutarak akciğerlere girmesini önler. Epitel tüyleri yönleri ağıza doğru olmak üzere, hep beraber koordineli bir şekilde ve dalgalar hâlinde hareket ederek, üstlerini kaplayan hava yollarının salgılarını ve içinde tutulmuş olan yabancı cisimleri ağıza doğru iterler ve **balgam** şeklinde dışarı atılmasını sağlarlar.

Nefes borusu alt ucunda 70 derecelik bir açı ile sağ ve sol ana **bronşlara** ayrılır. Sağ ana bronş nefes borusunun hemen devamı hâlindedir, nefes borusundan 25 derecelik bir açı yapar. Sol ana bronş ise 45 derecelik bir açı yapar. Sağ ana bronş 1,5-2 cm uzunlukta, 12-16 mm genişlikte, sol ana bronş 5 cm uzunlukta, 10-14 mm genişliktedir. İki ana bronşun toplam çapı nefes borusundan büyüktür. Solunum yolları ana bronşların akciğerlere girip burada birçok dallanmalarla gaz alış-verişinin yapıldığı alveollere kadar uzanır. Akciğerler kan-hava arası gaz alış-verişlerinin yapıldığı organlardır. (Bkz. Akciğerler)

Akciğerlerde gaz alış-verişinin meydana geldiği kısım alveol denilen hava torbacıklarıdır. Dolayısiyle duvarlarını alveollerin meydana getirdiği, alveol keseleriyle birlikte duvarlarında alveollerin bulunduğu alveol kanalları ve solunumla ilgili **bronşcuklar,** gaz alış-verişiyle görevlidirler. Bu yapılardan önceki terminal bronşcuklara kadar olan hava yolları ise alveolleri olmadığından, sâdece hava iletimiyle ilgilidirler, bunlara iletken hava yolları denir. Terminal bronşcuktan sonra gaz alış-verişinin yapıldığı akciğer bölümüne solunumla ilgili birimler denir. Her akciğer labülü 3-5 solunumla ilgili birimden yapılmıştır. Solunum sırasında alınan havanın hepsi bu birimlere ulaşmaz, bir kısmı gaz alış-verişi yapılmayan, yâni iletken hava yollarında kalır ki buna **ölü boşluk havası** denir.

Alveollerin etrafı kılcal damarlar tarafından kafes gibi sarılmıştır. Kılcal damarlardaki kanla alveol içi hava boşluğu 0,5 mikron kalınlığında bir zarla ayrılmıştır. Zarın bir yüzünde alveolün yassı epitel

hücreleri, diğer yüzünde damara âit endotel hücreleri bulunur. Bu zar, havayla kan arasında gaz alış-verişinin yapıldığı yerdir. Burada havadan kana oksijen; kandan havaya da metabolizmanın artık ürünü karbondioksit geçer. Bu geçiş bir taraftan diğer tarafa diffüzyon yoluyla olur. Geçişi yürüten kuvvet ise iki taraf arasındaki, gaz çeşidi yönünden, yoğunluk farkıdır. Bu şekilde dokulardan gelen kirli kan, akciğerlerde temizlenerek tekrar dokulara gider.

Alveol duvarlarında veya alveoller arasında 10-15 mikron çapında kohr pencereleri adı verilen delikler vardır. Bunlar alveoller arasında bağlantı sağlarlar. Böylece bronşların veya bronşçukların tıkanması hâlinde, komşu segmentlerden veya lobüllerden havalanmak sûretiyle hava yolu tıkanan akciğer kısmının fonksiyonunun devâmı sağlanır. Ancak bu pencereler iltihâbî olaylarda kapanabilir.

Akciğerlere havanın girip çıkması, göğüs kafesiyle akciğerlerin birlikte gelişen hareketleriyle gerçekleşir. Bu hareketleri yürütücü kuvvet; göğüs kafesi kasları ve diyafrağmadır. Kubbe şeklinde olan diyafrağma, solunumun esas kasıdır, solunum havasının % 60'ı diyafrağma hareketleriyle temin edilir. Soluk alma esnâsında diyafrağmanın ve kaburgaların öne ve yukarı doğru hareketini sağlayan göğüs kafesi kaslarının kasılmasıyla göğüs boşluğu genişletilir. Bu genişlemeyi plevra aracılığıyla, göğüs kafesine yapışık olan akciğerler pasif olarak tâkip eder. Bu durumda akciğer içindeki basınç, atmosfere göre düşerek hacim artışı kadar hava solunum yollarından akciğerlere akar. Soluk verme (ekspirasyon) hareketinde göğüs boşluğu küçülür, akciğerlerin hacmi azaldığından, içindeki basınç dış ortamdakinin üstüne çıkarak hava dışarı atılır.

Normal şartlarda, soluk verme pasif bir harekettir, yâni bir kasın yardımı olmadan meydana gelir. Bu pasif olarak eski hâlini alma, soluk alma sırasında kasılan kaslarda ve çekilmeyle gerdirilen göğüs kafesi ve akciğerlerdeki elastik yapılarda depo edilen potansiyel enerjiyle meydana gelir. Ancak **zorlu solunum** esnâsında, soluk verme de aktifleşir ve bu aktiflik göğüs kafesini daraltan kasların kasılmasıyla sağlanır. Normal bir soluk vermeden sonra, soluk almaya geçilmediği sırada akciğerlerdeki hava ile atmosfer havasının basınçları birbirine denktir ki, bu sırada akciğerler ve göğüs kafesi istirahattedir.

Yapılabildiği kadar en kuvvetli soluk vermeden sonra bile, akciğer içindeki hava tamâmen çıkarılamaz. Bu çıkmayan hava alveolleri devamlı açık tutmaya hizmet ederek, elastik büzüşmeyle alveollerin kapanma eğilimini ortadan kaldırır. Aksi takdirde kapanan alveoller, bir sonraki soluk almada açılmaya karşı direnç göstererek solunumu zorlaştırırlardı. Bu havaya "rezidüel hacim" denir ve 1200 ml kadardır.

Bir karın bir de göğüs tipi solunum ayırt edilir. **Karın tipi solunumda,** solunumla berâber karın hareketleri tâkip edilir. Soluk alırken karın dışarı doğru çıkar, soluk verirken de içeri çekilir. Göğüs tipi solunumda kaburgaların hareketi daha bârizdir. İstirahat hâlinde insanın ve hemen bütün hayvanların solunumu, karın tipi solunumdur. Herhangi bir şekilde karın hareketleri önlenirse (gebelik, elbiseler, korseler) veya karında ağrı ve sancı olursa **göğüs tipi solunum** meydana gelir.

İnsanda istirahat hâlinde normal solunum ritmi dakikada 12'dir. Bu ritimde ortalama 2 sâniyelik soluk alma dönemini, 3 sâniyelik soluk verme tâkip etmektedir. İstirahat hâlinde, bir defâlık solunum hacmi 500 ml kadardır. Bir dakikada akciğerlere giren ve çıkan hava hacmiyse 1000 ml'dir. Bu değerler istirahat dışındaki egzersiz, heyecan, yorgunluk, hastalık gibi durumlarda değişirler. Bu değişiklik solunumun çeşitli faktörlerle düzenlenmesiyle meydana gelir. Soluk alma ve verme işleminin ritmi, beyinde bulunan solunum merkezince düzenlenir. Solunan hava değişikliklerinin derecesi de kasların kasılma durumuyla tespit edilir ki, bunu da solunum merkezinden gönderilen uyaranların şiddeti düzenler. Solunum merkezinin düzenlemesiyse, çevreden sinir ve kandan kimyevî faktörlerden alınan (kandaki oksijenin ve karbondioksitin kısmî basınçları ve hidrojen iyon miktarı) haberlere göre olur. Solunumun sinir yoluyla kontrolü otomatik olup, kişi şuuruyla ancak bir dereceye kadar solunumunu kontrol edebilir. İrâdeyle soluk tutulması bir süre kâbildir ve sonunda otomatik kontrol faaliyete geçer. Bunun sebebi kanda karbondioksit miktarının artması ve beyindeki solunum merkezinin bu artışa çok hassas olmasıdır.

SOLUNUM YETERSİZLİĞİ;

Alm. *Atemnot (f),* **Fr.** *Essouflement (m),* **İng.** *Breathlessness, shortness of berath.* Akciğerlerin istirahatte gaz değişimini gerektiği kadar yapamaması. Solunum yetersizliği, solunumun güçlükle ve nefes darlığı ile yapıldığını gösterir. Solunum yetersizliğinde olan hastada bütün gayretine rağmen, daha iyi bir solunum yapılamaz ve kişi hava açlığı duyar. Nefes darlığının teşhisi şahsî değişiklikler gösterdiğinden ve abartılmış bir his de olabileceğinden bunu, kandaki gaz basınçlarıyla tâyin etmek en emin yoldur. Bunun için kullanılan iki kan gazı değeri vardır; bunlar, atardamarlardaki oksijen basıncıyla yine atardamarların karbondioksit basıncıdır. Solunum yetersizliğinin başlangıcında kanda oksijen basıncı azalmıştır. Hastalık ilerleyince karbondioksit basıncı da normalin üst sınırı olan 45

milimetre civayı aşar.

Genel olarak solunum yetersizliğine sebep olan akciğer hastalıkları iki gruptur: **Birinci grup Obstinktif** (yâni akciğerlere hava taşıyan sistem gırtlak, trakea, bronş ve bronşcukların dış baskı veya spasm iltihap dolayısıyla tıkanmasına bağlı) akciğer hastalıkları(astım, akut veya kronik bronşit, solunum yollarına yabancı cisim kaçması, solunum yollarına baskı veya içten tıkanma yapan urlar gibi) İkinci grup ise Restriktif (yâni akciğerlerin ana dokusunu tahrip eden hastalıklara bağlı olarak, vücûda hava girse bile akciğerlerin bunu vücûda kazandıramaması, yâni akciğerlerdeki doku kaybına bağlı) akciğer hastalıkları (verem, yaygın akciğer kanseri, Sorkoida pnomokonioz gibi).

Solunum yetersizlikleri akut (âni gelişen) ve müzmin olabilir.

Bir hastada, atardamar oksijen basıncı birdenbire 50 mm cıvanın altına düşerse veya karbondioksit basıncı 50 mm cıvanın üstüne çıkarsa, akut solunum yetmezliği söz konusu olur. Gerek akut, gerekse müzmin solunum yetersizliklerinin baş sebebi, tıkayıcı akciğer hastalıklarıdır. Bunlar, müzmin bronşit, amfizem ve astımdır. Bundan başka, merkezî ve periferik sinir sisteminin, ayrıca solunum kaslarının ve göğüs kafesinin bozuklukları sonucu nefes alıp verme normal yapılamadığında, gaz alış-verişi âni olarak bozulur.

Akut (had) solunum yetmezliğinin diğer sebepleri şunlardır: Damar içine fazla miktarda sıvı verilmesi, gereğinden fazla kan nakli, kontrol altına alınamamış ağır şoklar, suda boğulma, muharriş-tahriş eden gazların solunması, ağır kan zehirlenmeleri, ağır zâtürreler, akut pankreas iltihapları.

Tedâvide belli miktarda oksijen gidecek şekilde, solunum âleti ayarlanır. Kontrollü olarak ve meydana gelmiş açığa göre oksijen verilir. Kan zehirlenmelerinde, şokta, yüksek dozda kortizon türevleri zerk edilir. Ayrıca antibiyotik zerkleri de gereklidir. Hava yollarındaki ifrazat aspiratör denen âletle emilmelidir. Kısacası tedâvide prensip, hastayı rahatlattıktan sonra, solunum yetmezliğine sebep olan unsuru bulup ortadan kaldırmaktır.

Sebepler bâzan cerrahî müdâhaleyi veya gırtlağı delmeyi gerektirebilir.

SOLVAY METODU (Bkz. Soda)

SOM BALIĞI (Salmo salar);

Alm. *Salm,* **Fr.** *Saumon (m),* **İng.** *Salmon.* **Familyası:** Alabalıkgiller (Salmonidae). **Yaşadığı yerler:** Tatlı su ve denizlerde. **Özellikleri:** Göçmendir. Yumurtlamak için ilkbaharda nehirlerin içlerine giderler. 3-5 metre yükseklikteki çağlayanları sıçrayarak aşarlar. **Çeşitleri:** Atlantik somu, kral somu, kırmızı som, pembe som, gümüş som, köpek som, demirkafa somu meşhurlarıdır.

Alabalıkgillerden birçok türü olan bir balık. Hem denizde, hem de tatlı sularda yaşar. En çok Kuzey Yarımkürenin ılıman denizlerinde bulunur. Atlantik ve Büyük Okyanusta büyük sürüler meydana getirirler. Yırtıcı, çevik ve oburdurlar. Balık yiyerek beslenirler. Vücudu iğ şeklinde uzamış ve yandan hafif basıktır. Karakteristik olarak sırt yüzgecinin gerisinde dikensiz bir yağ yüzgeci (apidöz yüzgeç) bulunur. Başları pulsuzdur. Renkleri, yaşlarına ve beslenme sahalarına göre farklılık gösterir. Gelişkin bir som balığının sırtı gri-mavi, yanları gümüş renkli olup, baş ve vücudunda sayısız ufak siyah lekeler, erkeklerin yan taraflarında kırmızı rozetler de bulunur. Normal boyları 1 metre ve ağırlıkları 9-15 kg'dır. Pasifikte yaşayan "kral som" 1,5-2 metre uzunluk ve 50 kg'a varan ağırlığıyla en büyük som çeşididir.

Üreme devrelerinde tatlı sulara geçen göçmen balıklardır. Bu dönemde renkleri koyulaşır, yanlarında ve solungaç kapaklarında kırmızı lekeler belirir. İlkbaharda sürüler hâlinde nehirlerin yukarı kısımlarına akın ederler. Önlerine çıkan 3-5 metre yükseklikteki çağlayanları sıçrayarak aşarlar. Çoğu türler yumurtlamak için nehirlere girince yeme içmeden kesilir. Etleri tatsızlaşır. İskoçya, Norveç ve Amerika nehirlerine giren birçok som çeşidi, nehirlerde de beslenmeye devam ederler. Buralardaki nehirlerde oltayla som avlamak spor hâline gelmiştir.

Bununla berâber bu somlar da nehirlerin yukarı boylarına yaklaşırken öbürleri gibi yemeden içmeden kesilirler. Hedeflerine vardıkları zaman, kumluk ve çakıllık sığ alanlarda dişiler yumurtlamak için çukurlar kazarlar. Erkekler vakti gelince, çukur yuvalara bırakılan yumurtaların üzerine spermlerini dökerek onları döllerler. Sonra yumurtaların üzeri kumla örtülür. Yumurtlama olayından sonra, bitkin olan balıkların çoğu ölür. Bâzılarıysa akıntılarla denize sürüklenerek hayâtını devam ettirirler. Denize ulaşınca hemen aktifleşir, iştahları artar, renkleri canlanır. Pullarındaki dâirevî halkalardan yaşları tespit edilebilir. Som balıklarının çoğu ömürlerinde bir kere, bâzıları da 2-3 defâ yumurtlar.

Oksijeni bol, serin tatlı suların çakıllarına gömülen yumurtalar 5-6 ay sonra nisan veya mayısta açılır. 2,5 cm uzunluktaki "alevin" denen yumurta kesecikli bu yavrular beslenemez. Keseciğindeki besinleri absorbe eder. Sonra derisi sertleşir ve noktalar belirir. Somdan çok alabalığa benzer. İştahları ve dişleri iyidir. Bu genç yavrulara "parr" adı verilir. İki sene zarfında ağırlıkları 30-40 katı artar. Boyları

15-20 cm'ye ulaşır. Görünümü soma benzemeye başlamıştır. İki-üç yılını nehirde geçiren genç som, artık denize açılmaya hazırdır. Bâzı yerlerde yavrular nehirde 5-6 yıl kaldıktan sonra denize açılırlar. Denize ulaşınca hızla beslenerek gelişirler. Bunlara "swolt" denir.

Birkaç yıl sonra üreme dönemleri gelince akıntılara karşı yüzerek yumurtlamak için doğdukları akarsuların içlerine giderler. Bu zorlu yolculuklarda birçokları hayatlarını kaybeder. Akdenize açılan nehirlerde som balıklarına rastlanmaz. Türkiye sularında azdır. Som balıklarının sportif ve ekonomik önemleri vardır. Rusya'nın nehirlerinde yaşayanların yumurtaları, tuzlanarak Japon havyarı adıyla dünyâ piyasalarında satılır.

SOMALİ

DEVLETİN ADI .....Somali Demokratik Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Mogadishu

NÜFÛSU 7.872.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....640.000 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Somalice, İngilizce, İtalyanca, Arapça

DÎNİ .....İslâm

PARA BİRİMİ..... Somali şilini

Kuzeydoğu Afrika'da 11° 59' kuzey 1° 39' güney enlemleri ve 41°-51° 24' doğu boylamları arasında yer alan, kuzeybatıdan Dijibouti, kuzeyden Aden Körfezi, doğudan Hint Okyanusu, güneybatıdan Kenya ve batıdan Etiyopya ile çevrili bağımsız bir devlet.

Târihi

Ülke, önceleri "Baharat Ülkesi" olarak biliniyordu. Bölgeye ilk olarak 750 yılında Galyalıların geldiği tahmin edilmektedir. Onuncu yüzyılda, Müslüman Arap orduları İslâmiyeti yaymak için bu ülkeye de gittiler. Ülkeye yerleşen Müslümanlar bölgede bir süre Somali Sultanlığını kurdular. On altıncı asırda Somali Sultanlığı, Etiyopya topraklarına girdi. Portekiz'den yardım alan Etiyopya 1542'de Müslüman ordularını ağır yenilgiye uğrattı. Aynı dönemde Somali'nin kuzey kıyılarının bir bölümü resmen Osmanlı egemenliğinde bulunuyordu. On dokuzuncu asırda batılı devletlerin Afrika ülkelerini sömürge haline getirmeleri büyük rekabete sebep oldu. Somali'yi 1839'da işgal eden İngilizler sömürgelerine ekledilerse de Fransa ve İtalya ile yapılan savaşlar neticesinde 1884'te İtalya bölgeyi ele geçirdi ve yapılan anlaşmalar neticesinde 1885'ten 1927 yılına kadar İtalyanlar ülke topraklarını işgâl altında tuttular. 1949 yılında Birleşmiş Milletler, Somali'nin bağımsızlığını onayladı ve ertesi yıl İtalyanlar ülkeden geri çekilmek mecbûriyetinde kaldılar.

1969 yılında askerî ve polis gücünün Muhammed Siyad Barre başkanlığında müştereken yaptığı darbe sonucu meclis dağıtıldı. 1975 yılında ülkede iç olaylar ve anarşi birçok kimsenin ölümüne sebep oldu. Siyad Barre 1979'da Yeni Anayasayı yürürlüğe koydu ve ertesi sene resmen devlet başkanı seçildi. Diğer taraftan dış politikada ise 1977 yılında Somali ile komşusu Etiyopya'nın arası Ogaden bölgesi yüzünden açılmıştı. Etiyopya'ya yardım etmek üzere Sovyet birlikleri bölgeye geldiler. Bu arada 11.000 Kübalı asker getirildi ve Somali aleyhine olmak üzere bölgede olaylar çıkarıldı. Sovyet yardımı ve desteği de olunca Somali birlikleri ve Etiyopya'daki Somalili gerillalar mağlup edildi. 1.5 milyon Etiyopyalı mülteci, Somali topraklarına göç etti. Bu arada Ogaden'da gerilla hareketleri bir müddet daha sürdü. Devlet Başkanı Muhammed Ziyad Barre, ülkedeki huzursuzlukların artması üzerine çok partili seçimlerin yapılacağını 1989'da açıkladı. 1991 Ocak ayında Ziyad Barre devrildi ve yönetime Ali Mehdi Muhammed geçici olarak el koydu. General Ali Mehdi kuvvetleriyle General Aydid kuvvetleri arasında süren şiddetli çarpışmalar ve açlık yüzünden BM ülkeye silah ambargosu uygulamaya başladı. BM güvenlik konseyinde alınan kararla havadan yiyecek yardımı yapılmaya başlandı. Ayrıca yardım görevlilerini korumak için beş yüz kişilik bir barış gücünün gönderilmesi kararlaştırıldı. Bu karara başta General Aydid olmak üzere çeşitli gruplar karşı çıktı. 3 Aralık 1992'de ABD'nin teklifiyle Birleşmiş milletler "Umut Operasyonu" adıyla Somali'ye asker gönderdi. Birleşmiş Milletler barış gücü askerleri arasında bir seçme Türk birliği bulunmaktadır. Ülkede karışıklık hâlen devam etmektedir (1994 Şubat).

Fizikî Yapı

Mevki îtibâriyle kuzeydoğu Afrika'da yer alır ve Afrika'nın doğu boynuzunu meydana getirir. Kuzeyi Aden Körfezi ve doğusu Hind Okyanusu ile kaplıdır. Yaklaşık olarak 640.000 km^2lik bir yüzölçüme sâhiptir. Kıyılarının uzunluğu 2680 km'nin üzerinde olup, tabiî liman bakımından fakirdir. En önemli

limanları şunlardır: Mogadishu, Berbera, Merka ve Kismayu.

Somali'nin kuzey bölgesi dağlık olup, ortalama yükseklik 900 ilâ 2000 m arasında değişir. Ülkenin en yüksek yeri olan Mijirtein Dağı yaklaşık 2515 m yüksekliktedir. Bu dağın batı ve güneyinde yer alan Shebeli Nehrinin meydana getirdiği yayla ortalama 685 m civârındadır. Shebeli ile Juba nehirleri arasında tarıma müsâit topraklar bulunur. Kenya sınırına doğru arâzi gittikçe alçalır. Ülkenin iki nehri de Etiyopya'dan doğar ve sulama ihtiyâcını karşılar.

Somali, kurak ve sıcak bir tropikal iklime sâhiptir. Yağışlar oldukça azdır ve mevsimlere göre sıcaklık değişiklikleri yüksektir. Alçak ve düz olan güneydoğu bölgesiyle, Kenya sınırına yakın kısımlarda sıcaklık, ortalama 27°C ilâ 32°C arasında değişiklik gösterir. Daha yüksek bölgeler ve dağlık kuzey kesimlerde bu sıcaklık biraz daha düşer. Ülkedeki yağış ve sıcaklık miktarları büyük ölçüde güneybatı ve kuzeydoğudan esen muson rüzgârlarına göre değişir. Mart-mayıs ayları arası şiddetli ve eylül-kasım ayları arası hafif yağışlar olur. Yıllık yağış ortalaması yaklaşık 280 mm civârındadır.

Tabiî Kaynaklar

Somali, hem bitkiler ve hem de hayvanlar âlemi açısından rengârenk, çok çeşitli ve zengin bir manzaraya sâhiptir. Ülkede çok sık olarak bulunan akasya ve baobap ağaçları az da olsa serinlik ve gölgelik getirerek halkı ferahlatır. Kuzey bölgelerdeki günlük ağaçları önemli bir buhur ve tütsü kaynağıdır. Bundan başka kokonat, palmiye, çam ve ardıç ağaçları manzaraya ayrı bir güzellik verir. Yarı çöl olan bölgelerdeyse çalılıklara az da olsa rastlanır. Ülkenin iki nehri arasındaki bölge yeşil bitki örtüsüyle örtülüdür. Ormanlık bölge pek yoktur. Yaşayan başlıca hayvanlar; fil, timsah, arslan, leopar, pars ve gazeldir. Ülkedeki kuşlar dünyâda en rağbet gören ve kıymetli kabul edilen cinstendir. En yaygın olanları devekuşu, toy kuşu, Afrika tavuğu, balıkçıl, keklik ve yeşil güvercindir. Etrâfındaki denizlerse rengârenk tropikal balık cinsleriyle doludur. Bunlardan başka tonbalığı ve köpek balığı oldukça fazla sayıda avlanır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Ülke nüfûsu 7.872.000 civârında olup, nüfus yoğunluğu kilometrekareye yaklaşık 7 kişidir. Yıllık nüfus artışı % 2.5 civârındadır. Somalililerin büyük bir bölümü, Hamitik soyundan gelir. Ayrıca Afrikalılar, Araplar ve az miktarda da Avrupalılar, Hintliler ve Pakistanlılar mevcuttur. Nüfûsun dörtte üçü ülkenin güneyinde yaşar. Somalililer; çoğunlukla ince, uzun ve kahverengi-siyah tonlarında deri rengine sâhip, daha çok göçebe hayâtı sürdüren insanlardır. Hemen hemen nüfûsun tamâmı Sünnî Müslüman olup, umûmiyetle amelde Şafiî mezhebine uyarlar. Hattâ bir bölüm nüfûsun asıl soyu Arap olup, Kureyş kabîlesine kadar uzanır.

Somali hayâtında İslâm esasları hâkimdir. Halk çocuklarına, temel İslâm bilgilerini öğretir ve onların birer Sünnî Müslüman olarak yetişmelerine gayret gösterir.

Somali'nin sosyal hayâtı, İslâm birlik ve berâberliği esâsını hedef alır. Kültür hayâtı genellikle homojen bir yapıya sâhiptir. Okuma-yazma oranı % 50 civârındadır.

Somali, kelime mânâsıyla "inek ve keçi sütü" mânâsına gelen Somal kelimesinden gelir. Halkın en meşhur içeceği süt olduğu için bu isim buradan kalmıştır. Bölge, çeşitli zamanlarda değişik isimlerle anılmıştır. Bugün için bölgeye **Afrika Boynuzu** denmektedir. Eğer Afrika haritası doğu kıyıları kuzeyde olacak şekilde tutulursa, Somali ülkesinin Aden Körfezine doğru olan çıkıntısının şekli olarak gergedan boynuzuna benzediği görülebilir.

Ülkenin resmî dilleri Somalice ve Arapçadır. Somali dili eski Mısırlıların Berberî diline çok benzemektedir. Ayrıca İtalyanca ve İngilizce de yaygındır.

Halkın % 70'ine yakın bir bölümü çobanlık ve tarımla uğraşır. Daha çok deve, sığır, koyun ve keçi yetiştirilir. İki nehir arasında yapılan tarımda daha çok muz ve şekerpancarı üretimi yapılmaktadır.

Ayrıca bir kısım çanak çömlek yapımı, sepet örme ve çeşitli geometrik şekillerde tahta eşyâlar yapmak gibi el sanatlarıyla uğraşırlar.

Ülkenin en gelişmiş şehri 520.000 nüfuslu başşehir Mogadishu'dur. İkinci büyük şehir Hargeisa'dır.

Siyâsî Hayat

Somali demokratik bir cumhûriyet olup, başkanlık sistemiyle idâre olunur. Devlet Başkanı 1969'dan bu yana General Muhammed Ziyad Barre'dir (1990). İdârî olarak 15 ile ayrılır. 1979 yılında yeni bir anayasa hazırlandı ve Halk Meclisi çalışmalarına başladı. Daha sonra Somali Millî Hareketi adlı teşkilât, iktidara karşı silahlı mücâdelesini hızlandırdı. 1991 ocağında Ziyad Barre devrildi. Yönetime Ali Mehdi Muhammed geçici olarak el koydu. Ülkede iç kırışıklıklar devam etmektedir.

Somali'nin, Ogaden yüzünden Etiyopya ile münâsebetleri bozuktur. Ülke devlet başkanının

liderliğindeki Yüksek İhtilâl Konseyi tarafından yönetilir ve 14 üyeli bir kabîne mevcuttur. Somali, BM'e ve Afrika Birliği Teşkilâtı (ADU) na üyedir.

Ekonomi

Somali ekonomisinin aşağı yukarı % 80'i hayvancılık ve çiftçiliğe dayanır. Deve, koyun, keçi ve sığır yetiştirilir. Ülke arâzisinin % 15'i ekime müsâittir. Ancak % 2'lik bir bölümde ekim yapılır. Nehirler boyunca uzanan topraklar oldukça verimlidir. Başlıca tarım mahsülleri mısır, darı, susam, fasulye, pamuk, şekerpancarı sakız, günlük, süpürgedarısı, kapole ve muzdur.

Somali küçük bir endüstriye sâhiptir. Daha çok tonbalığı ve paket et endüstrisi, tekstil ve şeker, sabun-yağ sanâyii mevcuttur. Ülkede çıkarılabilen başlıca mineraller; deniz tuzu, kireçtaşı, kumtaşı (kefeki taşı), kil, lületaşı, alçıtaşı, demir, kalay boksit, titanyum ve uranyumdur.

Ülkenin para birimi, Somali şilinidir. Daha çok İtalya, İngiltere ve Birleşik Almanya'dan makina, kimyevî maddeler ve diğer tüketim maddeleri alır. Dışarıya muz, deri ve boynuz, pamuk, balık, mısır, çekirdek içi ve et satar. İhrâcâtını daha çok Suudi Arabistan ve İtalya'ya yapar. Turizm önemli bir gelir kaynağıdır. Ortadoğuya yaptığı ihrâcât, ihrâcâtının hemen hemen % 70'ine yaklaşır. Daha çok Aden Körfezi üzerinden ulaşımını sağlar.

Somali bugün için dış yardıma dayanan bir ekonomiden kurtulamamıştır. Daha çok, ABD, İtalya, Rusya, Çin gibi devletlerden mâli yardımlar elde etmektedir.

Ulaşım sistemi pek yeterli değildir. Demiryolu yoktur. Yaklaşık 17.215 km'lik karayolunun ancak % 15'i asfalttır. Mogadishu ve Berbera'da iki liman ve dört havalimanı mevcuttur.

SOMUNCU BABA;

Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarında Anadolu'da yetişen evliyânın ve âlimlerin büyüklerinden. İsmi Hamîd veya Hamîdeddîn'dir. Hamîd-i Aksarâyî veya Hamîd-i Kayserî diye şöhret bulmuştur. Fakat Somuncu Baba lakabıyla meşhurdur. 1349 (H.750) senesinde Kayseri'de doğdu. Babasının ismi Şemseddîn Mûsâ'dır. Tefsir, fıkıh ilimlerinde ve tasavvufta çok yükseldi. Hızır aleyhisselâmla sohbet ederdi. 1412 (H.815) senesinde Aksaray'da vefât edip oraya defnedildi. Kabrinin Dârende'de, olduğu da söylenmektedir.

İlk tahsilini babasından aldı. Babasının vefâtından sonra Şam'a giderek ilim öğrendi ve tasavvuf yoluna girdi. Pekçok velînin sohbetlerine katıldı. Burada Üveysî olarak, mânevî yolla Bâyezîd-i Bistâmî'den feyz aldı. Şam'da bir müddet ilim tahsilinde bulunduktan sonra, Tebriz yakınlarında Hoy kasabasında bulunan HâceAlâeddîn-i Erdebîlî hazretlerinin huzûruna gitti. Burada hocasına bütün gayretiyle hizmet ederek, ilim öğrendi. Tasavvuf yolunda üstün derecelere kavuştu. Alâeddîn-i Erdebîlî, bir gün Hamîd-i Aksarâyî'ye:

"Artık bizden öğrendiğin ilmi, Allahü teâlânın dînini, insanlara öğretmek üzere Anadolu'ya git!" buyurdu. Ona böylece, insanları yetiştirmek için icâzet, diploma verdi. Büyük bir âlim ve velî-yi kâmil olarak Kayseri'ye döndü.

Hamîdeddîn hazretleri, mânevî bir emir üzerine Tebriz'e gitti. Tebriz'den de Anadolu'ya gelip, Bursa'ya yerleşti. Hacı Bayram-ı Velî, sık sık Bursa'ya gelip hocasını ziyâret ederdi. Hamîdeddîn hazretleri, Bursa'da bir ümmî gibi hareket edip, ilminin varlığını kimseye belli etmedi.

Hamîdeddîn hazretleri Bursa'da bir fırın yaptırdı. Fırınına merkebiyle dağdan odun getirir, onunla ekmekleri pişirirdi. Ekmek küfesini sırtına alarak:

"Somun! Müminler somun!" diye dolaşır, geçimini bu yolla sağlardı.

Halk bu fırıncıya **Somuncu Baba** der ve onun pişirdiği ekmeğin lezzetine doyamazdı. Somuncu Baba ekmek satmaya başlayınca, herkes peşinden koşar, ekmeğini kapışırdı. Somuncu Baba'nın fırını, Molla Fenârî Mahallesinde, Ali Paşa Çınarı civârında olup, iki gözlüydü. Fırının bitişiğinde de, ibâdet ettiği bir odası vardı. Odanın kıble cihetinde de, nefsini terbiye etmek için kullandığı bir çilehânesi mevcuttu. Hep, halk içinde Hak ile olmağa gayret etti.

Yıldırım Bâyezîd Han, Niğbolu zaferinden sonra Bursa'da **Ulu Câmi'**yi yaptırmaya başladı. Câminin inşâsı sırasında, çalışan işçilerin ekmek ihtiyâcını Somuncu Baba temin etti. Câminin yapılması bittikten sonra, bir Cumâ günü açılış merâsimi yapılacağı îlân edildi. O gün başta Yıldırım Bâyezîd Han, dâmâdı Seyyid Emîr Sultan, Molla Fenârî hazretleri, ulemâdan pekçok kimse ve Bursalılar Ulu Câmiyi doldurdular. Yıldırım Bâyezîd Han, câminin açılış hutbesini okumak üzere Emîr Sultan'a vazîfe verdiğinde, Emîr Sultan:

"Sultânım! Zamânın büyük âlimi buradayken, bizim hutbe okumamız uygun değildir. Bu câmi-i şerîfin

açılış hutbesini okumaya lâyık olan zât şu kimsedir.” diyerek, Somuncu Baba’yı gösterdi.

“Şöhret âfettir.” hadîs-i şerîfini bildiği için, bundan titizlikle kaçınan Somuncu Baba, Pâdişâhın emri üzerine minbere doğru yürüdü. Emîr Sultân’ın yanına gelince:

“Ey Emîr’im, niçin böyle yapıp beni ele verdiniz?” dedi. O da:

“Senden ileride bir kimse göremediğim için öyle yaptım.” cevâbını verdi.

Cemâat hayret ederek bu konuşmaları dinliyor, Somuncu Baba’nın hutbesini merakla bekliyorlardı. Minbere çıkan Somuncu Baba, öyle bir hutbe irâd etti ki, o zamana kadar Bursalılar böyle bir hutbeyi hiç işitmemişlerdi. Bursalılar, ancak bundan sonra Somuncu Baba’nın büyüklüğünü anladılar. Somuncu Baba, hutbede:

“Bâzı âlimlerin, Fâtiha-i şerîfenin tefsirinde müşkilâtı, anlayamadığı kısımlar vardır. Onun için bu sûrenin tefsirini yapalım.” buyurarak, Fâtiha sûresinin, yirmi ana ilim üzerine yedi türlü tefsirini yaptı. Nice hikmetli sözler beyân eyledi. Herkes hayretinden şaşırıp kaldı. Başta Molla Fenârî hazretleri:

“Somuncu Baba, önce bizim Fâtiha sûresinin tefsirindeki müşkilimizi kerâmet göstererek halletti. Onun büyüklüğüne, bu yedi çeşit tefsir, âdil bir şâhittir. Fâtiha’nın ilk tefsirini cemâatin hepsi anladı. İkinci tefsîrini bir kısmı anladı, üçüncü tefsîri anlayanlar çok az idi. Dördüncü ve sonrakileri anlayanlar içimizde yoktu.” demekten kendini alamadı.

Cumâ namazından sonra bütün cemâat, Somuncu Baba’nın elini öpmek, duâsını almak istedi. Cemâatin bu arzûsunu kırmayan Hamîd-i Velî hazretleri, kapıda durdu. Ulu Câminin üç kapısından çıkan herkes; “Ben Somuncu Baba’nın elini öpmekle şereflendim” diyordu. Somuncu Baba, yine kerâmet göstererek, Allahü teâlânın izniyle her üç kapıda da aynı anda bulunarak cemâate elini öptürmüştü.

Namazdan sonra Hamîd-i Velî’nin evine giden Molla Fenârî; “Talebeniz olmakla şereflenmek istiyorum.” deyince, Somuncu Baba ona teveccüh ederek duâlarda bulundu.

Bursa’dan ayrılarak Aksaray’a geldi. Burada ömrünün sonuna kadar İslâmiyeti yaymak, Allahü teâlânın emir ve yasaklarını bildirmek için uğraştı. Artık ona Hamîd-i Aksarâyî denilmeğe başlandı. Hacı Bayram-ı Velî ile hacca gittiler. Dönüşlerinde, Hacı Bayram’ı kendisine halîfe, vekîl tâyin etti. İnsanlara doğru ve hak yolu öğretmekle vazifelendirdi.

Hamîd-i Aksarâyî hazretleri 1412 (H.815) senesinde vefât etti. Cenâze namazını Hacı Bayram-ı Velî kıldırdı. Geriye iki erkek çocuk bırakarak, bugünkü türbesinin olduğu yere defnedildi. Türbesi Aksaray Kabristanının ortalarındadır. 1980 (H. 1400) senesinden îtibâren, Aksaraylı Şâhin Başer Beyin gayretleriyle türbesi yeniden tâmir edilerek bugünkü hâle gelmiştir. Somuncu Baba’nın çilehânesini ve türbesini ziyâret edenler, rûhâniyetinden fevkalâde feyz ve bereketlere kavuştuklarını, dünyâyı unuttuklarını söylemişlerdir. Onu vesîle ederek Allahü teâlâya yapılan duâların kabul olduğunu bildirmişlerdir.

SONAR (Bkz. Denizaltı, Seyrüsefer)

SONBAHAR;

Alm. *Herbst,* **Fr.** *Automme.* **İng.** *Autumn, fall.* 23 Eylülde başlayarak 21 Aralığa kadar devâm eden, yazla kış arasında bir geçiş mevsimidir. Sonbahar, kış ayının habercisidir. Bu mevsimde havalar yavaş yavaş soğuyarak, kışa hazırlık yapılması için insanları uyarır. Ağaçlar yemyeşil güzelliklerini kaybederek yapraklarını dökmeye, bitkiler sararmaya, hayvanlar kışa hazırlık yapmaya başlarlar. Sonbaharda diğer mevsimler gibi istikrarlı bir hava olmadığı için insanların çok dikkatli olması gerekir.

Sonbahar, dört mevsimin içinde her yönden bolluk özelliğini gösterir. Sebzeler, meyveler ve bütün gıdâ maddeleri tam mânâsıyla olgun ve bol olarak bu mevsimde vardır. Bu mevsim, kış mevsiminin habercisidir. İnsanların kışa hazırlanmaları için, bâzı uyarıcı görevleri vardır: Havaların bâzan soğuk, bâzan yağmurlu, bâzan açık olması bunlara misâldir. Bu bakımdan sonbahar mevsimi kış hazırlıklarının hızlandığı bir zamandır. Turşuların kurulması, odun-kömürün alınması, yünlü kumaşların hazırlanması, bu mevsimin önemli özellikleridir.

Sonbahar mevsimi yaz ile kış mevsimi arasında bir köprü gibidir. Havaların değişik bir atmosferde seyretmesi, insan sağlığı, zirâat ve hayvancılık, meyvecilik için tehlikeli olabilir. Bunun için çok dikkatli olmalı ve tedbirleri ihmâl etmeden yerine getirmelidir. Bu mevsimde nezle, grip ve buna benzer hastalıklar çok görülmektedir. Giyimde, yemede, içmede çok dikkatli olmalı, C vitaminini eksik etmemelidir.

Yaprakların ağır ağır sararark dökülmesi, bütün tabiatın o güzelim özelliğini kaybetmesi insan rûhu

için bir düşünce kaynağı olduğu gibi ölüme hazırlık için de bir ibret ve uyarıdır.

SOREKS (Sorex);

Alm. *Spitzmaus,* **Fr.** *Musaraigne,* **İng.** *Sherw.* **Familyası:** Soreksgiller (Soricidae). **Yaşadığı yerler:** Orman ve su kenarlarında ağaç kovuklarında, inlerde ve eski duvar deliklerinde. **Özellikleri:** Sıçanımsı görünüşlü, yumuşak tüylü olup ağızları hortum gibi uzamıştır. Kuyruk diplerinde koku bezleri bulunur. Küçük hayvanlarla beslenir. **Ömrü:** 1,5 yıl kadardır. **Çeşitleri:** Yüzlerce türü mevcut olup 34 türü bilinmektedir. Orman soreksi (Sorex araneus), küçük soreks (S.minutus), ak-kuyruklu soreks (Pachura etrusca) meşhurlarıdır.

Soreksgiller âilesinden olan böcekçil türlerin çoğuna verilen genel ad. Dünyânın en küçük memelileri, soreks âilesinin bireyleri arasından çıkar. Sıçanımsı görünüşleri olmakla berâber, fâreler gibi kemirici değildir. Kesici sivri dişleri olan, çoğu gececi etçil memelilerdir. Oldukça uzun ve sivri kafalı, hortuma benzer burunludur. Dünyânın çeşitli yerlerinde yaşayan birçok çeşidi vardır. Tropik kuşakta, çölde ve soğuk bölgelerde sorekslere rastlamak mümkündür. Virginia'da, Maryland'da ve Kuzey Karolina'da bulunan 7,5 cm boyundaki cüce soreksler KuzeyAmerika'nın en küçük memelileridir.

Soreks o kadar vahşi ve yırtıcıdır ki, kendisinin birkaç misli büyüklükteki hayvanlara saldırmaktan çekinmez, onu hiçbir şey korkutamaz.

Dünyânın en vahşi hayvanı hangisidir, diye ortaya bir soru atılsa, acaba ne söylenirdi? Herhalde çoğumuzun aklına evvelâ aslan, kaplan veya ayı gelirdi. Halbuki yapılan araştırmalar, en vahşi hayvanın bunlardan hiçbirinin olmadığını ortaya çıkarmıştır. En yırtıcı ve savaşçı hayvan küçücük bir memeli olan sorekstir.

Kafesteki yılanlarını fâre ile besleyen bir araştırmacı, yanlışlıkla kafesin içine bir soreks attı. Ertesi günü kafeslere bakmaya gelince, şaşkınlık içinde kaldı. Yılanlar kafeste yoktu. Kafesin içinde sadece soreks vardı. Boş kafesin içinde büyük bir hırsla bir oraya bir buraya koşuşuyor, daha fazla yılan arıyordu. Kafesteki yılanların hepsini yiyip bitirmişti. İki soreksi aynı kafese koymak da çok tehlikelidir. Çünkü bir iki dakika içinde ancak bir tânesi kalır. Üstün gelen, diğerini parçalayarak herşeyini yer, bitirir.

Soreksin o kadar iştahı vardır ki, her gece kendi ağırlığının en az üç misli kadar yer. Her üç saatte bir ise kendi ağırlığı kadar yiyecek yer. Vücut metabolizması çok hızlı olduğundan çok fazla enerji harcar. Buna göre de çok yemek zorundadır. Metabolizmaları o kadar hızlıdır ki, bâzan kalp atışları dakikada 1200 olur. Eğer yiyecek bulamazsa, bir günden daha az bir zaman içinde ölür.

Çoğumuz soreks görmemiştir. Fakat birçok ülkenin kırsal bölümlerinde en çok rastlanan hayvanlardandır. Otlar arasında yiyecek arayan bir soreksin kadife gibi koyu gri veya lacivert kürkünü fark etmek oldukça güçtür. Bitmek bilmeyen bir yiyecek arama peşindedir. Hortuma benzer burnunu devamlı sağa sola oynatarak av kokusu arar. Koku alma duyusu görme duyusundan çok daha kuvvetlidir.

Soreks, gündüz toprak altı inlerinde barınır. Gece avlanmaya çıkar. Değişik boy ve ağırlıkta yüzlerce soreks türü mevcuttur. Hatta durgun suyu bol olan göl ve ırmaklarda yaşayan ve çok iyi yüzen su soreksleri de vardır. Su böceklerinin amansız düşmanıdır. Bâzan balık yakaladığı da olur.

Otların arasında dolaşarak av arayan bir soreks, gözlerinden çok koku duyusunu kullanır. Arasıra hortumunu kaldırır, havayı koklar. Çimlerin arasında böcek, salyangoz, sivrisinek, çekirge ve diğer hayvanları araştırır. Fırıldak gibi çevresinde döner. Bâzan durur havayı tekrar tekrar koklar. Sonra hızla bir noktaya doğru koşar. Ansızın kurulu bir yay gibi sıçrayarak, avını yakalayan bir kaplan gibi kırkayak veya bir çekirgenin üzerine çullanır. Soreks avının küçük veya büyüklüğüne bakmaz. Onun kafasında tek şey vardır: "Bunu yiyeceğim!" Ne bulursa yer.

İnsanlar tarafından bazen fareyle karıştırılarak öldürülen bu hayvan, aslında çiftçiler için son derece faydalıdır.

Dünyânın en küçük memeli hayvanı, son yıllarda Türkiye'de de bulunduğu fark edilen Etrüsk soreksidir. Akkuyruklu soreks olarak da bilinir. 3-4 cm uzunluk ve 2 gr ağırlığındadır.

Soreksin ancak birkaç tâne tabii düşmanı vardır. Onlar da mîdeleri kuvvetli olan kulaklı orman baykuşu, gelincik ve vaşaktır. Bunlar da her soreks çeşidine saldırmazlar. Kısa kuyruklu soreksleri yerler. Soreksler tehlike ânında mîdelerinden rahatsız edici bir sıvı çıkartırlar.

Soreksten birçok yırtıcı hayvan da çekinir. Avıyla inine dönen bir tilki, ansızın çimlerin arasında kısa kuyruklu bir soreksle karşılaşırsa paniğe kapılarak kaçar. Kaçarken de korkudan avını ağzından düşürür.

Soreksin iki seneden kısa süren hayâtı, otların arasındaki bir çukur veya boş bir kütüğün içindeki ininde başlar. Burada 4-10 adet pembe renkli, bal arısı büyüklüğünde yavru doğar. Anneleri onları 3-4 hafta emzirdikten sonra solucanla beslemeye başlar. Birkaç gün sonra da başlarının çâresine bakmaları için onları terk eder. Yavrular, açlık içinde önlerine gelen canlıya saldırırlar.

Kısa kuyruklu soreksle ilgili yapılan araştırmalar ilginç sonuçlar ortaya çıkarmıştır. **Soreksin salyası kobra zehiri kadar tesirlidir. Dişlerini bir canlıya geçirdiğinde, hasmının zihni bulanır, solunum zorluğu başlar ve felç olarak yığılıp kalır.** Doymak bilmeyen soreks de onu, tırnaklarına varana kadar yer bitirir ve çevresinde daha var mı diye arar. Tabiat uzmanlarına göre, kısa kuyruklu soreksin zehiri en tehlikeli olanıdır. Diğerleri bu kadar değildir. Böyle olmakla berâber her soreks, korku tanımayan, doymak nedir bilmeyen, zapt edilmez hırs dolu bir canavardır.

SORGUÇ;

Alm. *Federbusch (m), Aigrette (f), Haube (f),* **Fr.** *Panache (m), aigrette (f), plumet (m),* **İng.** *Crest, aigrette; plume.* Bâzı kuşların başlarında bulunan uzun tüylere verilen ad. Serpuşların ön tarafına takılan tüy ve mücevher süs.

İnsanlar yüzyıllardan beri, belirli süsler kullanmışlar, diğerlerinden ayrılmada bunlardan istifâde etmişlerdir. Erkeklerin kullandıkları süsler ekseriya asâleti belirtici, kudreti arttırıcı, kadınlarda ise onun zarâfet ve yumuşaklığını belirtecek nitelikte olmuştur. Değişik bölgelerde çeşitli kültürler arasında yetişmiş insanlar, başlarına kudret ve yiğitliğin, kahramanlığın sembolü olarak hayvan tüyleri takmışlardır. Bunlar rastgele olmayıp belli usul ve kâidelerden sonra takılmıştır.

Türk kültür târihinde tüyler; usta atıcılık, itibar gibi özellikleri belirtecek şekilde kullanıldı. Göktürk ve Uygurlar zamanlarında kuş kanatları miğferlerin uçlarına takılırdı. Tepesi tüylü miğferlerinse Moğollarla birlikte Avrupa'ya gittiği tahmin edilmektedir. Selçuk ve Memlûklerde de kullanılan tüylerin ifâde ettiği genel mânâ, bir atışta uçan kuşu vurabilecek nitelikte avcı olunduğunun gösterilmesiydi.

Osmanlı Devletinde sultanların, askerî erkânın, yararlık gösteren askerlerin sorguç adı verilen bu tüyleri hangi târihten îtibâren kullandıkları kesin olarak bilinmemektedir. Devrin târihî kayıt ve minyatürlerinde, Kânûnî Sultan Süleyman Handan îtibâren sultanların savaş ve merâsim kıyâfetlerinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Sultanlar tahta çıkışlarında, kabullerde, merâsimlerde Horasânî, Mücevveze, Selimî ve Yusufî adı verilen serpuşların üzerine bir, iki bâzan üçlü sorguçlar takarlardı. Üzerlerinde mücevher de takılan sorguçları sultanlardan başka, şehzâde, vezir-i âzam, Kırım Hanı ve diğer Türkmen Hanları da takarlardı. Bundan başka rütbe işâreti olarak subayların değişik biçimde sorguç kullanmaları yanında hükümranlık işâreti olmak üzere, pâdişâhlar bindiği zaman atlar da sorguç takılarak süslenirdi.

Hükümdarlarca kullanılan sorguçlar sarayın hazine defterlerine etraflıca kayıt edilirdi. On dokuzuncu yüzyılda giyim tarzındaki değişikliği sorguçlarda da görmek mümkündür. Türk kültür târihinde önemli yeri olan sorguçlar, günümüzde müzelerde muhâfaza edilmektedir.

SOSİS;

Alm. *Würstchen (n),* **Fr.** *Saucisse (f),* **İng.** *Sausage.* Etin kıyılarak baharat katılması, bilâhare koyun ince barsağı veya sentetik kılıflara doldurulmasıyla elde edilen bir çeşit yiyecek. Pişirme hâriç diğer işlemler salamda olduğu gibidir. Çiğ ve pişmiş olarak îmâl edilir. (Bkz. Salam)

SOSYAL ADÂLET (Bkz. Adâlet)

SOSYAL DEMOKRAT HALKÇI PARTİ (SHP);

Cumhûriyet devri siyâsî partilerinden. 12 Eylül 1980 harekâtından sonra siyâsî faâliyetlere son verilip partiler kapatıldı. Üç senelik bir aradan sonra siyâsî faâliyetlere müsâade edilince, ortanın solunda yer alan Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) ve Halkçı Partinin (HP) birleşmesiyle 3 Kasım 1985'te kuruldu. Yapılan anlaşma uyarınca parti genel başkanlığına SODEP Başkanı Aydın Güven Gürkan; 1 Haziran 1986'da yapılan ilk genel kongrede de genel başkanlığa Erdal İnönü seçildi. Bu yıl içinde dört genel sekreter değiştirildi. Sırasıyla Cahit Angın, Mustafa Timisi, Barış Can ve Fikri Sağlar genel sekreter oldu.

Genel Başkan Erdal İnönü, 1986'da 11 ilde yapılan ara seçimlerinde İzmir'den milletvekili seçildi. Aynı senenin Aralık ayında 20 milletvekili partiden ayrıldı. Bunlardan 18'i Demokratik Sol Partiye (DSP) katıldı ve bu partinin TBMM'de grup kurmasını sağladı. SHP, 1987 genel seçimlerinde oyların % 24,74'ünü alarak 99 milletvekili çıkardı ve ana muhâlefet partisi durumunu korudu. 1988 Haziranında yapılan kurultayda İnönü genel başkanlığa tekrar seçilirken, Deniz Baykal genel sekreter oldu. 26 Mart 1989'da yapılan yerel seçimlerde oyların % 28,7'sini alarak birinci parti durumuna geldi ve 67 il

merkezinden 39'unda belediye başkanlığını kazandı.

SHP, 1989 Haziranında Sosyalist Enternasyonele tam üye oldu. Paris'te 1989 Kasımında düzenlenen "Kürt Ulusal Kimliği ve İnsan Hakları" konulu bir konferansa parti yönetiminden habersiz katılan 7 milletvekili, partiden ihraç edildi. Bunun üzerine ondan fazla milletvekili ve bâzı il teşkilatları partiden istifâ etti. Aralık 1989'da yapılan Olağanüstü Kurultayda Erdal İnönü genel başkanlığa, Deniz Baykal genel sekreterliğe yeniden seçildi. 1990 ve 91 kurultayında İnönü tekrar genel başkanlığa seçilirken genel sekreterliğe Hikmet Çetin seçildi. Hikmet Çetin'in koalisyon hükümetinde Dışişleri Bakanı olması sebebiyle yerine Cevdet Selvi genel sekreter oldu (1991). 1993 Eylülünde Erdal İnönü'nün genel başkanlıktan çekilmesiyle Ankara Belediye Başkanı Murâd Karayalçın genel başkanlığa seçildi.

SHP, 20 Ekim 1991 milletvekili erken genel seçimlerine Halkın Emek Partisi(HEP) ile birleşerek katıldı. Türkiye genelinde kullanılan geçerli oyların % 20.75'ini alarak 88 milletvekili ile TBMM'ye girdi. 1987 Erken genel seçimlerinde 99 milletvekili ile TBMM'ye giren ve ana muhâlefet Partisi olan SHP, 1991 erken genel seçimlerinden sonra büyük oy kaybına uğrayarak mecliste üçüncü muhâlefet parti durumuna düştü.

24 Kasım 1991'de Doğru Yol Partisinin (DYP) çağrısına uyarak Süleyman Demirel'in kurduğu 49. Türkiye Cumhûriyeti koalisyon hükümetine ortak oldu. Daha sonra HEP'li milletvekilleri ayrıldı. Kapatılan partilerin açılmasıyla CHP'ye 20 kadar milletvekili ayrıldı. Bundan sonra meclisteki siyâsî durumunu böylece sürdürdü (1994).

Partinin programına göre gâyesi demokratikleşme, çalışan herkese sendikal hak verme (memurlar da dahil), bağımsızlık, ülke genelinde toprak reformunu gerçekleştirme ve üreticiliktir. Bu gayeye ulaşmak için parti cumhûriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, lâiklik ve devrimcilik ilkelerini benimsemiştir. Siyâset yelpazesinde ortanın solunda olan bir partidir.

SOSYAL GÜVENLİK KURULUŞLARI;

Alm. *Sozialversicherungswesen (n),* **Fr.** *Assurances (f. pl.), sociales,* **İng.** *Social insurances.* Her ülkenin çalışan vatandaşlarının sosyal güvenliklerini sağlayan, memleketin sosyal yapısına, mâlî, iktisâdî gücüne uygun olarak kurulan müesseseler. Bugün memleketimizde bu gâyelerle kurulmuş, üyelerinin çalışma şartları ve çalışma yerleri îtibâriyle görev alanları kânunla tespit edilmiş, üyelikleri mecburî T.C. Emekli Sandığı, Sosyal Sigortalar Kurumu, Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar (Bağ-Kur) Kurumu bulunmaktadır.

I. T.C. Emekli Sandığı:

T.C. Emekli Sandığı 1.1.1950 târihinde yürürlüğe giren, 8.6.1949 târih, 5434 sayılı kânunla kurulmuştur.

5434 sayılı T.C. Emekli Sandığı Kânunu yürürlüğe girdiği târihten sonra, geçen 35 yıllık süre içinde 100'e yakın kânunla değişikliğe uğramış ayrıca yaklaşık bir o kadar kânunda da emeklilikle ilgili hükümlere yer verilmesi sebebiyle değişikliğe uğramamış maddesi hemen hemen kalmamış, hatta bâzı maddelerin tekrar tekrar değiştirildiği görülmüştür.

T.C. Emekli Sandığının organları şunlardır:

1) Yönetim Kurulu,

2) Genel Müdürlük,

3) Sağlık Kurulu.

Kânunda belirtilen kuruluşlarda çalışan üyelerine emekli sandığı şu yardımları yapar:

Aylık ve ikrâmiyeler: Emekli aylığı, vazife mâlullüğü aylığı, âdi mâlullük aylığı, dul ve yetim aylıkları, Harp mâlullerine bağlanan aylık, vatanî hizmet tertibinden bağlanan aylık, muhtaç kimselere aylık bağlanması, toptan ödeme, emeklilik ikrâmiyesi, evlenme ikrâmiyesi.

Sağlık yardımları: Emekli, âdi mâlullük veya vazife mâlullüğü aylığı bağlanmış olanlarda, bunların bakmakla mükellef bulundukları âile fertleri, dul ve yetim aylığı alanlar hastalanmaları hâlinde resmî sağlık kurumlarında muayene ve tedâvi ettirilirler.

T.C. Emekli Sandığı, kuruluşunda, Mâliye Bakanlığına bağlı iken 1983 yılı sonunda Mâliye ve Gümrük Bakanlığına bağlanmıştır.

II. Sosyal Sigortalar Kurumu:

Çalışan işçilerin bütün sosyal güvenliklerinin sağlanabilmesi; İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları Sigortası, Hastalık Sigortası, Analık Sigortası, Mâlullük Sigortası, Yaşlılık Sigortası, Ölüm Sigortası,

İşsizlik Sigortası, Âile ve Çocuk Yardımları Sigortası gibi sigorta kânunlarının ve bu kânunları uygulayan Sigorta Kurumlarının mevcut olmasına bağlıdır.

Osmanlı Devletinde, işçilerle ilgili ilk özel tedbirler, 1865 târihinde Ereğli Kömür Havzası için çıkarılan ve 100 maddeden meydana gelen **Dilâver Paşa Nizamnâmesi'**nde yer almıştır. Bu nizâmnâme havzada bu iş kolunda çalışan işçilerin dinlenme ve tâtil zamanları, çalışma saatleri, ücretleri ve ücret tediye usulleri, barınma yerleri hakkında hükümleri de ihtivâ etmesi bakımından, sosyal hayâtı düzenleyen târihî bir kıymeti hâizdir. Nizamnâmede bir kontrol mekanizmasının kurulması düşünülmemiş olduğundan bu alanda etkili bir uygulama sağlanamamış, bu hususiaki eksiklikler 1869 yılında çıkarılan Maadin Nizamnâmesiyle kısmen tamamlanmıştır.

Bundan sonra ilk güvenlik müessesesi 1866 yılında **Askerî Tekaüt Sandığı** adıyla kurulmuştur. Daha sonra çeşitli kamu kuruluşlarının personelini kapsayan, sandıklar kurulmak sûretiyle gelişmeler kaydedilmiş ve bu arada iş hayâtında türlü hâllere karşı ilgili Sigorta Kânunu hükümlerini uygulamak ve Çalışma Bakanlığına bağlı olmak üzere, 1.1.1946 târihinde yürürlüğe giren kânunla İşçi Sigortaları Kurumu kurulmuştur. Kurumun adı 1965 yılında, Sosyal Sigortalar Kurumu olarak değişmiş, 1974 yılı sonunda, Sosyal Güvenlik Bakanlığına, 1983 yılı sonunda da Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına bağlanmıştır.

Sosyal Sigortalar Kurumunun organları şunlardır:

1) Genel Müdürlük Kuruluşu,

2) Yönetim Kurulu,

3) Genel Kurul.

Sosyal Sigortaların karşıladığı rizikoları Uzun Vâdeli ve Kısa Vâdeli olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Uzun Vâdeli Sigorta Kollarına Mâlûliyet aylığı, Yaşlılık Aylığı, Ölüm Aylığı dâhildir. Yaşlılık ve Ölüm Aylığı için gerekli şartlar bulunmuyorsa, sigortalı veya hak sâhiplerine toptan ödeme yapılır.

Kısa Vâdeli Sigorta Kolu da "Meslekî Risk"i karşılayan İş Kazâlarıyla Meslek Hastalıkları Sigortası; "Sosyal risk"i karşılayan Hastalık ve Analık Sigortalarından müteşekkildir.

Uzun Vâdeli Sigorta Kolu olan İhtiyarlık Sigortası ise, ilk olarak 5417 sayılı kânunla 1.4.1950 târihinde kurulmuş ve zamanla 5752, 5937, 6391 ve 6708 sayılı kânunlarla değişikliklere uğrayarak 1.6.1957 târihinde yürürlüğe giren 6900 sayılı"Mâlûliyet, İhtiyarlık ve Ölüm Sigortaları Kânunu" ile sosyal güvenliğin uzun vâdeye dayanan yardımlarının tamâmını kapsar hâle gelmiştir.

1.3.1965 târihine kadar, mevcut sigorta haklarından Türkiye'de çalışanların tamâmı değil, sâdece 3008 sayılı İş Kânunuyla 5953 sayılı Deniz İş Kânunu ve 6379 sayılı Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştırılanlar Arasındaki MünâsebetlerinTanzimi Hakkındaki Kânun şumûlüne giren işyerlerinde çalışanlardan, bu kânunlara göre sigortalı sayılanlar faydalanmaktayken 1.3.1965 târihinde yürürlüğe giren 506 sayılı **Sosyal Sigortalar Kânunu** ile sigorta haklarından faydalanmak için ayrıca zikredilen kânunlara tâbi işyerlerinde çalışma hâli kaldırılmış, bu sûretle, kânunun uygulama alanı genişletilmiştir. Böylece 506 sayılı kânunda belirtilen istisnalar dışında bir hizmet akdine istinâden çalıştırılan herkesin ayrıca yukarıda sözü edilen kanunlara tâbi işyerlerinde çalışıp, çalışmadıklarına bakılmaksızın, Sosyal Sigorta haklarından yararlanmaları sağlanmıştır.

Bakanlar Kurulunca zaman zaman çıkarılan kararnâmelerle, hâlen memleketimizde bir kişi çalıştıran iş veya işyerlerinde 506 sayılı kânun hükümlerine tâbi tutulmak sûretiyle, kânunun uygulama alanı genişletilmiştir.

Avukatlar ve Noterler kendileriyle ilgili kânunlara (19.3.1969 târih 1136 sayı, 18.1.1972 târih 1512 sayı) konulan maddelerle 506 sayılı kânunla işçilere tanınan haklardan faydalanma imkânına kavuşmuşlardır.

506 sayılı kânunun 85 ve 86. maddelerindeki şartlar dâhilinde, isteğe bağlı veya topluluk sigortasına girilip, belirli primi ödeyerek, bir işyerinde hizmet akdiyle çalışma şartı aranmaksızın, sigortalı olunabilmekte veya sigortalılığı devam ettirilebilmektedir.

17.10.1983 târihli, 2925 sayılı Tarım İşçileri, Sosyal Sigortalar Kânunu ile Sosyal Güvenlik Kânunları kapsamı dışında olanlarla, bu kânunlara göre mâlullük, yaşlılık (emeklilik) aylığı, sürekli tam iş göremezlik geliri olmayanlardan, süreksiz olarak tarım işlerinde hizmet akdiyle çalışanlar istekte bulunmaları kaydıyla sigortalı sayılmaktadırlar.

506 sayılı Sosyal Sigortalar Kânunu ile sigortalılara sağlanan yardımlar şunlardır:

1. İş Kazâları ile Meslek Hastalıkları Sigortası:

a) Sağlık yardımı yapılması,

b) Geçici iş göremezlik süresince günlük ödenek verilmesi.

c) Sürekli iş göremezlik hallerinde gelir verilmesi,

d) Protez araç ve gereçlerinin sağlanması, takılması, onarılması ve yenilenmesi,

e) a ve d fıkralarında yazılı yardımlar için sigortalının başka yere gönderilmesi,

f) Yurt içinde tedâvisi mümkün olmayıp, ancak yabancı ülkede kısmen veya tamâmen tedâvisi mümkün görülen ve iş göremezlik derecesinin azalabileceği, kurum Sağlık Tesisleri Sağlık Kurulu Raporu ile tespit edilenlerin ve raporda belirtilmişse berâber gideceklerin gidip-gelme yol paraları ile o yerdeki kalış ve tedâvi masraflarının ödenmesi,

g) Cenâze masrafı karşılığı ödenmesi,

h) Sigortalının ölümünde hak sâhiplerine aylık bağlanması.

2. Hastalık Sigortası:

a) Sağlık yardımı yapılması,

b) Protez araç ve gereçlerinin sağlanması, takılması, onarılması ve yenilenmesi,

c) Geçici iş göremezlik süresince günlük ödenek verilmesi,

d) Gerekli hâllerde muayene ve tedâvi için yurt içinde başka bir yere gönderilmesi,

3. Analık Sigortası:

a) Gebelik muâyenesinin yaptırılması ve gerekli sağlık yardımlarının sağlanması,

b) Doğumda gerekli sağlık yardımlarının sağlanması,

c) Emzirme yardım parasının verilmesi,

d) Sigortalı kadının doğumdan önce ve sonra işinden kaldığı günler için ödenek verilmesi,

e) Analık hâli sebebiyle gerekirse, yurt içinde başka bir yere gönderilmesi.

4. Mâlullük Sigortası:

Mâlûllük sigortasından sağlanan yardım, mâlullük aylığı bağlanmasıdır.

5. Yaşlılık Sigortası:

a) Yaşlılık aylığı bağlanması,

b) Toptan ödeme yapılması.

6. Ölüm Sigortası:

a) Ölen sigortalının eşine, çocuklarına, ana ve babasına aylık bağlanması,

b) Ölen sigortalının eşine, çocuklarına, ana ve babasına toptan ödeme yapılması,

c) Ölen sigortalı için cenaze masrafları karşılığı verilmesi.

III. Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar (Bağ-Kur) Kurumu:

2.9.1971 târih, 1479 sayılı Bağ-Kur kânunu, 506 sayılı Sosyal Sigorta Kânunu kapsamı dışında kalan ve herhangi bir işverene hizmet akdiyle bağlı olmaksızın, kendi adına ve hesabına çalışan esnaf ve sanatkârlarla, diğer bağımsız çalışanlar hakkında mâlullük, yaşlılık ve ölüm hâllerinde kânunda yazılı şartlarla SosyalSigorta yardımlarını sağlar. (Bkz. Bağ-Kur)

SOSYAL SİGORTALAR KURUMU (SSK) (Bkz. Sosyal Güvenlik Kuruluşları)

SOSYALİST ENTERNASYONAL (Bkz. Enternasyonal)

SOSYALİZM;

Alm. *Sozialismus (m),* **Fr.** *Socialisme (m),* **İng.** *Socialism.* Özel mülkiyeti reddeden, kollektif mülkiyeti tercih eden, liberalizmin kişiye önem veren yaklaşımını kabul etmeyen ve genel olarak iktisâdî tarafı ağır basan bir sistem. Esâsen sosyalizm, kapitalizme bir antitez olarak gelişmiştir. Sosyalizmi târihin ilk çağlarına kadar götürmek mümkündür. Ferdiyetçiliği reddeden Yunanlı filozof Eflâtun (Bkz. Eflâtun) bir tür aristokratik sosyalizmi savunmuştur. Bunun sosyalizmi toplumun belirli bir kesimini

ilgilendirmektedir. Bu bakımdan toplumun tamâmına yayılma eğilimi göstermemiştir.

On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde sosyalizmin; ütopik (hayalci), demokrasiyle bütünleşen ve ilmî bir karekter verilmek istenen tiplerinin ortaya çıktığı görülmektedir. **Ütopik sosyalizm,** Fransa ve İngiltere'de gelişme imkânı bulmuştur. Bu akımın ileri gelenleri Saint-Simon, Charles Fourier gibi düşünürlerdir. Ütopik sosyalistlere göre, özel mülkiyet, para ve rekâbet gibi kapitalizme has müesseseler insanların, insanlar tarafından sömürülmesini sağlarlar. Bu sebeble, bunların kaldırılarak, yerlerine sömürmeye imkân tanımayan müesseselerin kurulması lâzımdır.

Sosyalizm zamanla demokrasi rejimlerinin önemli bir alternatifi şeklinde takdim edilerek bu rejimle idâre edilen ülkelerde de kuvvetlenme yolunu seçmiştir. Bilhassa Avrupa ülkelerinde, çeşitli siyâsî partiler vâsıtasıyla sosyalizm mevcut rejimin içinde gelişme imkânları aramaktadır. Sosyalizm asıl nihâî şeklini Karl Marx'ın bilimsel sosyalizmi ile almıştır. Bilimsel sosyalizm, marksizm olarak da ifâde edilmektedir. (Bkz. Marxizm)

Sosyalist iktisatçılara göre kapitalizm, artan sermâye birikimi ve artan temerküz kânunlarına tâbidir. Sermâyenin giderek belli ellerde toplanması, sermâyedar ile işçi arasındaki sınıf farklılığını arttıracak, işçiler, hayat standartlarının gittikçe kötüleşmesi ve işsizliğin artması üzerine, toplum düzeninin değişmesi için köklü hareketlere girişeceklerdir. Sermâyedarların gitgide sermâye yoğun yatırımlarına gitmeleri, makina kullanımlarını arttırmaları, yedek işsizler ordusunun artmasına sebebiyet verecektir. Sermâyedarların güçlenmesi, işçilerden sağladıkları artık değerle olmaktadır. Sermâyedar çalıştırdığı işçiye hakkı olan bütün değerleri vermemekte bir bakıma onun üzerinden kazanç sağlamaktadır.

Sosyalizmin nihâî safhasında, bütün üretim araçları mülkiyeti toplumun olacak ve herkes çalışması karşılığında üretilen ürünlerden pay alabilecektir. Bu safha, mutlak komünizm olarak adlandırılmaktadır. Sistem, giderek devletin de ortadan kalkacağı bir ekonomik ve sosyal düzene doğru gitmeyi hedefler.

Sosyalizm, günümüzde çalışan kesimlerin daha iyi hayat şartlarına kavuşması için gayret gösteren, toplumun mânevî değerlerini küçümseyen ve insanın madde olarak bir değeri olduğunu, bundan başka bir değer taşımadığını savunan bir ekonomik sistem olmaktadır. İkinci Dünyâ Savaşı sonunda, Doğu Avrupa Ülkeleri, Rusya'nın zorlamasıyla bu ekonomik sisteme geçmişlerdir. Bâzı az gelişmiş ülkelerde ise Rusya'nın veya Rus menfaatleri için çalışan bâzı ülkelerin sinsi propagandaları ve işgâlleriyle sosyalizm, tatbik sahası bulmuştur. Sosyalizm uygulandığı bütün ülkelerde insanlara daha iyi hayat şartları sağlayamamıştır. Yukarıda ifâde edilen görüşler, sâdece birer fantazi olarak kullanılmakta, propaganda vâsıtası olmaktadır.

Sosyalizm, Avrupa'nın demokrasiyle idâre edilen ülkelerinde sistemin bir parçası olarak varlık göstermek durumundadır. Fakat bu ülkelerin kuvvetli sosyo-ekonomik yapıları, sosyalizmi fikir temelinden hayli uzaklaştırmaktadır. Sonuçta, sosyalizm yeni kılıklarla, meselâ Euro-sosyalizm gibi isimlerle bu ülkelerde tesirli olmak istemekte ise de, başarılı olamamaktadır.

SOSYOLOJİ;

Alm. *Soziologie (f),* **Fr.** *Sociology,* **İng.** *Sociology.* Her kategoriden sosyal olayların genel karakterlerini inceleyen ve onları birleştiren münâsebetlerin ilmi. Sosyoloji diğer bir târifle insan gruplarının yapılarını, fonksiyonlarını, bu yapı ve fonksiyonlardan meydana gelen değişmeleri, bu değişmeler sonucu meydana çıkan sosyal problemleri, kısaca, her türlü sosyal hâdise, vaka ve teşekkülü kendine has metodlarla inceleyerek kânunlara, prensiplere bağlayan ve sosyal problemlere çözüm arayan pozitif bir ilim dalıdır.

Târihçesi: Bir ilim olarak sosyolojinin doğuşu pek yenidir. Bununla berâber, sosyal hayâtın yorumlanmasıyla ilgili çalışmalar çok eskidir. Eski Yunan'da, Hıristiyan ve İslâm dünyâsında yetişen pekçok fikir adamı toplum hayâtıyla ilgili görüş, düşünüş ve yorumlarını ortaya koymuşlardır. Eflâtun, Aristo, Saint Augistin, Thomas Moodrus, Thomas Campenella, Niccola Machiavel gibi Yunan ve Hıristiyan fikir adamlarının yanında 9. yüzyılda yaşayan Türk filozofu Uzlukoğlu Muhammed Fârâbî, Bîrûnî ile 15. yüzyılda yaşıyan Tunuslu târihçi Abdurrahman İbn-i Haldun sosyolojinin önemli bilginleridir. Sosyoloji ilminin kurucusu İbn-i Haldun; metodunu ortaya koyanAuguste Comte'tur. Fârâbî **El-Medinet-ül Fâzılâ** (Faziletli Şehir) isimli kitabında toplumla ilgili görüşlerini belirtir ve bugünkü **Birleşmiş Milletler** fikrini ileri sürerek toplumların birbirlerini tamamlamaları lüzumuna inanır.

İbn-i Haldun ise, insan toplulukları hakkındaki görüşlerini **Mukaddime** isimli iki ciltlik ünlü eseriyle ortaya koymuştur. Bu kitap, yazdığı târih kitabının önsözü mahiyetindedir. İbn-iHaldun târihte ilk defâ sosyal hayâtın objektif ve determinizme bağlı bir yorumunu yaparak, oradan genellemelere varmaya çalışmış ve dolayısıyle sosyoloji ilminin temellerini atmıştır. O, sosyoloji ilmine **İlm-i Tabiat-i Umran** adını vermiştir. İnsanların cemiyetler hâlinde birbirleriyle yardımlaşarak memleketleri îmâr etmelerini ve

yaşayışları için gereken geçinme vâsıtalarını, sebeplerini, âletlerini hazırlamalarını“Umran” kelimesiyle ifâde etmiştir. Ancak bu ilmin siyâset, ahlâk, hitâbet ve başka ilim ve fen cümlesinden olmayıp, kendi başına bir ilim olduğunu açıklamıştır. Târih inceleme metodunu ilk defâ kullanarak, sosyal hayâtın ilmî yorumuna öncülük etme şerefi, bu Müslüman târihçiye âittir. (Bkz. İbn-i Haldun)

Sosyoloji terimini ilk defâ kullanan, 19. yüzyılda yaşıyan Fransız sosyoloğu Auguste Comte'tur. Auguste Comte, ferdin psikolojik davranışlarını dahi, sosyal kaynaklı kabul ederek, ferdî ruhları inkâr edici bir metodla sosyolojisini kurmaya çalıştı. Batı dünyâsında, Auguste Comte, sosyal hayâtın ilk pozitif ve objektif yorumcusu olmak önceliğine de sâhiptir. Auguste Comte'un ferdin her şeyini cemiyete bağlayan bu aşırı anlayışı diğer sosyologlar tarafından şiddetle tenkit edilmiştir. Karl Marx ise cemiyetleri, her türlü bağlantıdan ayrı, yalnızca maddî bağlarla birbirine bağlamış insan grupları şeklinde ele almıştır. Bu ikisinin insanlığın geçmişi ve toplumlar hakkındaki görüşleri tamâmen farklıdır.

Karl Marx'tan sonra Almanya'da yetişen Weber eski Çin, Hindistan ve Modern Avrupa'nın dînî ve sosyal sistemleri hakkında çalışmalarda bulundu. Elde ettiği bilgileri Marx'tan daha teferruatlı olarak ortaya koymuştur. Weber, üretimin sosyal organizasyonu hakkında Marx'ın yolunu tâkip ettiyse de, sonunda bir toplumun politik ideolojisiyle sistemlerinin ayrı hürriyetlere sâhip olduğunu belirtti.

Fransa'da Emile Durkheim, Auguste Comte'u tâkip ederek sosyoloji ilmini geliştirmeye çalıştı. Bilhassa "kollektif ruh" ile "ferdî ruh"u birbirinden ayırıp birincisini ikincisine üstün tutarak, sosyolojiyle psikolojinin konularını birbirlerinden ayırmayı denedi. Auguste Comte'unun hatâlarını düzeltmeye başladı ve bunda da başarılı oldu.

Fransız sosyologlarından deneysel sosyolojinin kurucusu F. Le Play (1806-1882) ise, sosyoloji terimini beğenmeyerek yerine **Science Social** teriminin kullanılmasını tavsiye etti. Türkiye'de Prens Sabahaddîn bu yeniliği benimseyerek bu ilme **İlm-i İçtimâî** adını verdi. Ziyâ Gökalp ise, sosyoloji terimi yerine **İçtimâiyat** kelimesini kullandı.

Günümüzde sosyoloji alanında herbiriyle boğuşan, ters düşen ve çatışan birçok **ekoller** bulunmaktadır. Sosyal olayları ve toplumları açıklayış tarzına göre ekollerin arasında farklılıklar meydana gelmiştir. Bu ekollerin bir kısmı şunlardır:

Coğrafyacı ekolü, mekanik ekolü, demografi ekolü, antropoloji ekolü, Darwinci ekolü, pozitivist teori ekolü, Durkheimciler, Strüktüralistler, ekonomist ekolü, hukukçu ekolü, dîni temel alanlar, töreyi-âdeti-ahlâkı temel alanlar, Le Playciler, Bilimsel sosyoloji ekolü, bütüncü (geştalt) ekolü.

Ayrıca psikolojiden etkilenen **ekoller** olarak şunlar sayılabilir: İçgüdüyü temel alanlar (Freud, Hans Blüher...), içebakış ekolü, davranışçı ekolü.

Sosyolojinin konusunu tâyinde, konularını yorumlamada, farklı görüş ve sistemler, bu ilim alanında ağırlığını duyurmaktadır. Sosyoloji ilmi kısa zamanda başarılı adımlar atarak gelişmiştir. Çağdaş sosyologlardan P.Sorokin, A.Toynbee, Prof. C. Zimmerman gibi sosyologların bu ilim konusunda çalışmaları dikkati çekmektedir. Özellikle P. Sorokin **Çağdaş Sosyoloji Teorileri** adlı kitabında, bütün klasik sosyologları tenkit etmekte, mevcut sosyoloji ekollerinin yetersizliklerini ortaya koymaktadır.

Sosyolojinin konusu: Sosyoloji, insanın sosyal hayatını inceler. İnsanlar yaratılışlarının bir gereği olarak toplu olarak yaşarlar. Toplu halde yaşayan insanların karşılıklı olarak birbirine tesir etmesi sonucu toplumda birtakım ortak münâsebetler meydana gelir. Sosyoloji, topluluk hâlinde yaşayan insanların birbirlerini karşılıklı olarak etkilemesinden meydana gelen sosyal kuruluş ve münâsebetleri inceler. Sosyolojinin konusunu teşkil eden sosyal hayata **sosyal gerçek** denir. Sosyal gerçeklik incelenirken **grup** kavramı üzerinde önemle durulur.

Sosyal grup: İkiden fazla şahıs arasında anlamlı bir etkileşim, benzer faaliyet ve belirli bir süre devam edecek her türlü insan kümeleşmesini ifâde eder. Grup, diğer insanlara göre bir diğerine daha fazla muhtaç olan insanların meydana getirdikleri kümeleşmeler diye de târif edilmektedir. Grup, müşterek ihtiyaçlar etrâfında insanların toplanmasından doğduğu için aralarında ihtiyaç bağı bulunmayan insan topluluklarına ise **kalabalık** denir.

İnsan grupları, nicelik ve niteliklerine göre şöyle sınıflandırılmaktadır: a) Toplum, b) Kamu (cemiyet), c) Topluluk, d) Toplantı.

Toplum, genelde belli bir bölgede oturan, kendi aralarında çoğalan ortak tecrübeleri ve temel hizmet kurumları bulunan devamlı gruplardır. Meselâ âile, köy, kasaba, şehir gibi. Bir toplumun cemiyet adını alabilmesi için, grubu meydana getiren toplumların ve birimlerin tipik bir kültürde birleşmeleri gerekir. Her millet ayrı bir cemiyet ifâde eder. Meselâ, Kıbrıs'ta iki ayrı cemiyet vardır. Çünkü, buradaki insanlar iki ayrı kültür etrafında toplanmışlardır.

Topluluk, belli bir mekânda oturan, fertleri üreme olmayıp toplama olan, fertleri değiştiği halde, genel

havası ve gâyesi değişmeyen gruplara denir. Meselâ, okul, ordu, fabrika gibi. **Toplantı** ise, ortak ihtiyaçlarla bir araya gelen, kendine has genel havası ve gâyesi bulunan kısa süreli gruplardır. Meselâ; mitingler, konferanslar, maçlar gibi.

Sosyolojinin konusu olan sosyal hayatın içinde sosyal yapı, sosyal fonksiyon, sosyal değişme ve sosyal problemler vardır. Sosyal yapı, bir grubu meydana getiren birimlerin birbirlerine göre durumları ve bunların bir arada genel görünüşleridir. Grubu meydana getiren kısımlar (bölümler), bir diğerine veya grubun diğer gruplara göre yaptığı iş ve hareketlere ise sosyal fonksiyon denir. Sosyal değişme de, iç ve dış etkilerle grubun veya grubu meydana getiren birimlerin sosyal yapı ve fonksiyonlarında görülen değişmelerdir. Meselâ siyâsî ve askerî çatışmalar ve işgaller, toplumlarda değişmeye sebep olur.

Sosyolojinin konusunu P. Sorokin şöyle sıralamaktadır: 1) Çeşitli sosyal olaylar arasındaki münâsebet ve nitelikleri inceler. Meselâ, ekonomi-din, âile-ahlâk gibi. 2) Sosyal olaylarla sosyal olmayan olaylar arasındaki münâsebet ve bağıntıları inceler. Meselâ, iklim-moda gibi. 3) Bütün sosyal olay sınıfları arasındaki genel ilişkinin karakterini inceler.

Sosyoloji, cemiyet hayâtını bütünüyle ve tam isâbetli bir şekilde kavramaktan henüz mahrumdur. Dünyadaki insan topluluklarının farklı maddî ve manevî yapıda oluşları, bu ilmin prensiplerinin bütün cemiyetlere uygulanmasını ve doğru neticeler alınmasını güçleştirmektedir. Hele geçmiş insan toplulukları hakkında ileri sürülenler ise şahsî görüşlerden öte bir değer taşımamaktadır. Bu sebepten sosyologlar arasındaki farklılık ve zıtlıkların sayısı giderek artmaktadır.

Sosyolojinin bölümleri: Sosyoloji iki ana bölüme ayrılmaktadır. Bunlar, sosyal morfoloji ve sosyal fizyolojidir. **Sosyal morfoloji;** toplumların maddî yapılarını, sosyal dokuları yönünden inceleyen bir bölümdür. Bunun da alt bölümleri vardır. Bunun bölümleri ise sosyo-coğrafya ve demografi (nüfus bilim)dir. **Sosyal fizyoloji** de, toplumun birer organı durumunda bulunan sosyal kurumların işleyişini ve görevlerini inceler. Bir toplum içinde görülen belli başlı kurumlar ise din, ahlâk, hukuk, âile, devlet, ekonomi, sanat, eğitim, dil, bilimdir. Sosyal fizyoloji bu kurumları tek tek ele alıp doğuş ve kuruluşlarını, gelişmelerini, toplum içindeki vazifelerini ve bunların birbirleriyle olan münâsebetlerini inceler. Bu kurumlardan hukuk, eğitim, ekonomi, dil günümüzde büyük birer sosyal bilim hâline gelmiştir.

Sosyoloji ve diğer bilimler: Sosyoloji, toplumların davranışlarını yapısını çeşitli yönleriyle incelediği için, çalışma alanı çok geniştir. Bu alandan birçoğu ayrı ayrı bilimlerin konusu içine girer. Sosyoloji, insanların anlaşarak bir toplumu meydana getirme konusundaki davranışlarını anlamak için psikolojiden faydalanmaktadır. Ayrıca, târih boyunca çözülüp dağılan toplulukları incelemek için târih ilminden faydalanılmaktadır. Sosyolog, toplumların çözülme ve dağılmalarının sebeplerini belirli, isim yapmış bir toplum bakımından değil, bu konuda genel prensiplere, genelleştirmelere ulaşmak için açıklar. Târih ise belirli, isimli sosyal olayları, sırf bunlara has özellikleri bakımından incelemektedir.

Çok eski zamanlarda yaşamış toplulukların durumu hakkındaki bilgileriyse arkeolojiden alır. Târihteki toplumları incelerken; insanların barınak, hammadde, dikkate çarpan yiyecek bakımından toprağa bağlı olmaları en önemli özelliktir. Onun için coğrafyanın bir bölümü olan beşerî coğrafyadan faydalanmaktadır. Sosyoloji bunun yanında **ekonomi, biyoloji, politika'**dan da faydalanmaktadır.

Soru anket cetveli; herhangi bir sosyal meseleyi açıklamak gâyesiyle önceden hazırlanan bir takım soruları bir grubun fertlerine sorarak görüşlerini tespit etmektir. **Soru anket cetveli** mülakat şeklinde fertlerle tek tek görüşme yoluyla yapılabileceği gibi, mektup, dergi, gazete vb. yayın organlarından faydalanılarak da yapılabilir. Soru sorulan fert sayısı ne kadar çok olursa, toplumun tamamı hakkında o kadar kesin bilgi elde edilir. Soru cetvelleri bazan insanların özel ve gizli sosyal yaşayışları hakkında bilgi toplamak için de kullanılır. Bu konular aleni olursa, kimse doğru cevap vermez. Bu gibi durumlarda anketi uygulayanların becerisi de sonucu etkiler.

Monografi; bir sosyal grubu veya sınırları belirlenmiş dar bir konumu, belirli bir plân ve bütün incelikleriyle derinlemesine mücerret olarak incelemektir. Le Play (1806-1882) adlı bir Fransız mühendis tarafından kurulmuştur. Toplumlarda reform yapmak üzere bu metod geliştirildi. Bu metodu daha teferruatlı bir araştırma plânı hâline getiren H.Tourville'dir. Bu metod sosyologlar tarafından geliştirilerek ayrıntılı cetveller hâlinde sosyal araştırmalarda kullanılmaktadır.

Târihî inceleme; sosyal araştırmalarda toplum olaylarının geçmişini gösteren târihi bilgilerden faydalanma yoludur. Sosyal olayları sâdece bugünkü halleriyle incelemek çok defâ kifâyet etmemektedir. Sosyal olayları daha iyi anlamak için onların meydana gelişlerini, yâni kuruldukları günden bugüne kadar nasıl geliştiklerini ne gibi merhalelerden geçtiklerini bilmek gerekir. Sosyolojide târihi olayları kullanarak sosyal olayları açıklayan bellibaşlı sosyologlar A.Comte, Spencer, Cosentini ve E. Durkheim'dir.

Sosyolojide araştırma metodları: Sosyolojide, araştırma konusunun özelliğine göre çeşitli metodlar

kullanılır. Bunlardan gözlem, istatistik, soru çizelgesi, monografi, târihî inceleme, sosyometrik test önemli olanlarıdır.

Gözlem, bir grup içindeki sosyal vak'aları yerinde meydana geliş ânında tespit etmektir. Olaylara katılmadan yapılan gözlem ve olaylar içinde yaşayarak yapılan gözlem olmak üzere iki türlü gözlem yapılır. Olaylara katılmadan yapılan gözlemde araştırıcı dışardan bir seyirci gibi olayları tâkip eder. Olayların içinde yaşayarak yapılan gözlemde ise araştırıcı inceleme yapacağı sosyal grubun içinde grubun bir üyesi gibi yaşayarak, grubun teşkilat ve işyerini içten tespit eder. Bu gözlemde sosyal olaylar, gerçek teşekküllerle ve bütün ayrıntılarıyla yakından incelenir.

İstatistik, sayılabilen ve ölçülebilen sosyal hâdiselerin meydana gelişlerini rakamlarla tespit etmek ve değerlendirmektir. Bir toplumdaki evlenme, boşanma, suç ve cezâ istatistiklerini yapmak bu hâdiselerin seyri ve toplum düzeni hakkında bize bir fikir verir. Bunların grafikleri yapılarak ve diğer toplumlarla karşılaştırılarak daha derin açıklamalar yapılabilmektedir. Yanyana ve birbiri arasında görülen hâdiselerin istatistiklerinin berâberce artıp eksilmesine dayanarak bu iki hâdise arasında bir sebep-sonuç münâsebeti kurmak mümkün olur.

Sosyometrik test; gruplaşma münâsebetlerini meydana geliş sırasında yakalayarak, ölçmeye çalışan bir metoddur. Amerika'da Moreni tarafından kurulan deney sosyolojisinin en yeni dallarından biridir. Bir gruptaki kişiler arasında çeşitli bağıntılar vardır. Fertler bu münâsebetlerle birbirlerine yaklaşırlar ve uzaklaşırlar. Bir grup içindeki fertlerin, sosyal münâsebetler bakımından birbirine yaklaşma ve uzaklaşma dereceleri sosyometrik testlerle ölçülür. Sosyometriyle grup fertleri arasındaki ilişki bağının derecesi, sıklığı ölçülür. Bu, aynı zamanda ilişkisizliği de yansıtır. Uygulanırken grup fertlerinin **kim** ile veya **kimlerle** belirli bir işi yapmak istediği sorulur. Cevaplara göre grup içindeki sevilen ve sevilmeyen fertler ortaya çıkabileceği gibi sosyal gruptaki homojenlik de istatistikî bir şekilde tespit edilir. Sosyometriyle şahsiyet özellikleri, demografik yapılar da ortaya çıkar. Ayrıca, grupların tutumları, inançları ve değerleri de tespit edilir.

SOVYETLER BİRLİĞİ (Bkz. Rusya Federasyonu)

SOY GAZLAR;

Alm. *Edelgase,* **Fr.** *Gaz nables,* **İng.** *Noble gases.* Periyodik tablonun VIII A grubunu meydana getiren altı kimyâsal element. Asal veya necib gazlar olarak da bilinirler. Bunlar helyum (He), neon (Ne), argon (Ar), kripton (Kr), ksenon (Xe) ve radon (Rn) dur.

Soy gazların hepsi atmosferde bulunur ve atom numaraları arttıkça bollukları azalır. Helyum, hidrojenden sonra dünyâda en çok bulunan elementtir. Helyum ve radon dışındaki soy gazlar başlıca, sıvı havanın fraksiyonlu damıtılması yoluyla elde edilir.

Soy gazlar normal şartlarda renksiz, kokusuz ve yanmayan gazlardır. Atomları çok kararlı bir elektron yapısına sahip olduğundan elektron alışverişinde bulunmazlar. Bu sebepten inert (eylemsiz, asal) gaz olarak da adlandırılırlar. Fakat 1962'de büyük atom numaralı kripton, ksenon ve radonun, elementler arasında elektron ilgisi en yüksek olan flüorla kimyâsal bileşikler meydana getirebildiği bulundu. Bu da bu elementlerin son yörünge elektronlarının daha gevşek bağlı olmasından kaynaklanmaktadır.

Soy gazların kullanım alanlarının bir kısmı inert olma özelliklerine dayanır. Meselâ, helyumdan balonlarda emniyetli bir kaldırma gazı olarak, helyum ve argondan da kesme, kaynak yapma ve metal saflaştırma gibi işlemlerde inert atmosfer olarak faydalanılır.

Soy gazlar elektromanyetik şuâları diğer maddelere göre daha sâde bir biçimde soğurur (emer) ve salarlar. Düşük basınç altında bir cam tüp içindeki soy gazdan elektrik akımı geçirildiğinde gaz parlak bir ışık salar. Bu sebeple soy gazlar flüor ışımalı lambalarda ve elektrik panolarında kullanılır. Ayrıca erime ve kaynama noktaları çok düşük olan soy gazlardan düşük sıcaklıklar fiziğinde soğutucu olarak faydalanılır. (Ayrıca Bkz. Argon, Helyum, Kripton, Ksenon, Neon, Radon).

SOYA FASULYESİ (Soja hispida);

Alm. *Sojabohne (f),* **Fr.** *Soja (m),* **İng.** *Soybean, soya-bean.* **Familyası:** Baklagiller (Leguminosae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara ve Doğu Karadeniz Bölgesinde ekimi yapılmaktadır.

1-1,5 m boyunda, kısmen sarılıcı, dallanmış, bir yıllık, Çin ve Japonya'da geniş ölçüde zirâati yapılan, besin değeri bakımından hayli önemi olan bir bitki. Bitkinin yaprakları üç yaprakçıklı, yaprakçıklar oval şekilli ve sivri uçludur. Çiçekler sarımsı veya menekşe renklidir. Meyveleri biraz kıvrık, tüylü ve 2-5 tohumludur. Tohumlar küre şeklinde, beyaz renkli olup, bir yanında siyah bir leke vardır.

Soya fasulyesinin tarımı, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı ve şeker fabrikalarının teşvikiyle memleketimizde yapılmaya başlanmıştır. 1982 yılında Bakanlar Kurulu Kararnâmesiyle konuele

alınmış, üreticiye teminat verilmiştir. Yağ ve protein bakımından zengin olan soya tarımıyla, memleketimizdeki besin açığını kapatmak ve tarım sektörüne katkıda bulunmak bakımından soya önemli bir endüstri bitkisidir. Firmalar hâlinde tekelleşenAmerikan soya üreticileri bile kendi ekonomilerinde önemli rol oynamaktadır.

Soyanın yetiştiği iklim, mısırınki gibidir. Kısa gün bitkisi olup, uzun günlere karşı hassastır. Kurak ve dona karşı fasulye ve bezelyeye göre daha dayanıklıdır. Her çeşit toprakta yetişir, fakat en iyi verim kumlu-killi toprakta elde edilir. Yetiştirilme tarzı fasulyeye benzer. Nisan ayında ana ürün, hazirana doğru ise, sulak tarlalarda ikinci ürün olarak ekilen soyanın hasadı yapıldıktan sonra, tarlada zengin besin maddeleri kalır. Yetiştirildiği toprağa azot ilâve etmektedir. Böylece toprağın kuvvetini arttırmaktadır. Akabinde ekilebilecek hububat, pamuk, yerfıstığı, çeltik, susam vb. gibi ikinci bir üründen daha da fazla verim elde edilir. Yâni ikinci ürünün verimindeki soya artıkları sebebiyle meydana gelen artış ek bir gelir kaynağıdır. Soya hasadının tam zamânında yapılması çok önemlidir. Erken hasat buruşmaya, geç hasat ise meyvelerin dökülmesine sebep olur. Elde edilen soyanın önemli bir sanâyi ürünü olarak hem iç hem de dış piyasada alıcısı çoktur.

Kullanıldığı yerler: Çin'de beş bin seneden beri soya, gerek gıdâ maddesi olarak gerekse çeşitli ürünlerin eldesinde kullanılmaktadır. Günümüzde de başta Amerika olmak üzere çeşitli ülkelerde tüketilmektedir. Kısmen soya ununda yapılmış ekmekle, soya yağından yapılmış tereyağı birçok sofrada kabul görmektedir.

Soya filizleriyle süslenmiş yeşil salata çok miktarda C vitamini ihtivâ etmektedir. Bu sâyede birçok memlekette tâze sebze ve meyve noksanlığından dolayı meydana çıkan "Saurvy hastalığı"nı önlemektedir. Soya fasulyesi, B_1 ve B_2 vitaminleriyle E ve K vitaminlerini ihtivâ eder. Bilhassa "Pelegra hastalığı"na karşı "Niacin" maddesince zengindir.

İnsan vücûdunun hergün sarf etmeye mecbur kaldığı mâdenî tuzlar bakımından da fevkalâde zengin bir gıdâdır. Kemiklerin teşekkülünde büyük bir rol oynayan "kalsiyum" soya fasulyesinde süte nispeten iki mislidir. Buna ilâveten bol miktarda fosfor, demir, bakır, manganez, potasyum ve sodyum ihtivâ eder.

Soya fasulyesi, vücûdumuzun muhtaç olduğu protein bakımından da en zengin ve mükemmel bir gıdâ maddesidir. 453 gramlık soya ununda 31 yumurtanın, 6 büyük şişe sütün veya 900 gramlık kemiksiz etin ihtivâ ettiği kadar protein bulunduğu laboratuvar deneyleriyle tespit edilmiştir.

Geliştirilen tekniklerle günümüzde soya fasulyesinden fevkalâde nefis, temiz, krem renginde un elde edilmektedir. Bu un bilhassa pasta, bisküvi, kurabiye, dondurma, şekerleme îmâlâtında büyük miktarda kullanılmakta, bebek mamalarında da büyük rağbet görmektedir.

Yarı yarıya soya ununda yapılmış makarnalar, şehriyeler, hamur tatlıları, çeşitli ülke sofralarını süslemeye devam etmektedir.

Soya fasulyesi hem insanlar hem de çiftlik hayvanları için çok besleyici bir gıdâ maddesidir. Soya yağı birçok âilein seve seve salata yağı ve kızartma yağı olarak kullandığı bir madde hâlini almıştır. Esas îtibârıyla soya yağı boyacılıkta ve cila yapmakta kullanılmaktadır. Soya fasulyesi kırmaları da hayvan gıdâları arasında mühim bir mevki işgal etmektedir.

Amerika'da bâzı üniversiteler soya fasulyesinin suyunu bir nevi süt gibi kullanmakta, bundan peynir elde etmektedir. Hayvan beslenmesinin güç olduğu memleketlerde süt yerine bu fasulye suyunun kullanılması teşvik edilmektedir.

Hâlen üretilen soya yağının yüzde 85'ini Amerikalılar insan yiyecekleri arasında kullanmakta, kalanını da boyacılıkta, cilâ yapmakta, sabun îmâlâtında sarf etmektedirler.

Buna ilâveten Henry Ford, otomobillerin tokmaklarının düğmelerini soya fasulyesinden imal etmiştir.

Sarı altın, hatta asrın bitkisi olarak da adlandırılan soyanın pekçok kullanma alanı vardır. Bunların başlıcaları; süt, yoğurt, peynir, dondurma, dondurma külahı, pasta, hayvan yemi, yeşil gübre, ilâç, boya, kâğıt, kemiksiz et, kahve, salça, sabun, plastik maddeler, lastik, alkol, yağ, margarin, soya unu, ekmek, makarna, tarhana, leblebi, çocuk maması vb.dir.

SOYADI;

Alm. *Familienname (f),* **Fr.** *Nom (m) de famille,* **İng.** *Family name.* Bir kimsenin asıl adından sonra gelen ve ortak soyunu belirten kânunen mecbur âile ismi. İlk insan ve ilk peygamber hazret-i Âdem'den îtibâren, insan nüfûsu arttıkça aynı ismi taşıyan insanların sayısı da fazlalaşmıştır. Benzer veya aynı ismi taşıyan kişileri birbirinden ayırmak için, lakap ve ünvanlar kullanılmaya başlanmıştır.

Ayrıca, bir âilenin soyunu sopunu belirtmek, diğer âilelerden ayrılabilmesi için **"Soyunun ismini,**

şeceresini” tanımak, bilmek lâzımdır. Bu bakımdan Osmanlılar zamânında, Trakya ve Anadolu’da her âilenin bir lakabı vardı. Ona göre âileler anılır diğer sülâlelerden ayrılırdı. Meselâ, Bayraktaroğulları, Hatipoğulları, Kılıçlıoğulları, Kökçüler, Hacı Aliler, Celâlzâdeler gibi.

Cumhûriyetten sonra, 21 Haziran 1934 târih 2925 sayılı Soyadı Kânunu ile soyadı, mecbûrî hâle getirildi. Yine aynı kânunun 7 ve 8/c maddelerine göre, rütbe, memuriyet, aşiret, yabancı ırk ve millet isimleriyle, umûmi âdâba uygun olmayan veya iğrenç, gülünç olan soyadları kullanılamaz. Ayrıca bütün ünvan ve lakaplar kaldırılmıştır. Meselâ; Ağa, Paşa gibi ünvanlar kullanılamaz olmuştur.

Her çocuk baba, her kadın koca soyadını kullanmak mecburiyetindedir. Boşanan kadın dilerse koca, dilerse baba soyadını kullanır. Târih ve kânun no; kânuna göre ise, kadın dilerse evlendiği hâlde de kendi baba soyadını kullanabilmektedir. Soyadını değiştirmek, mahkeme kararı ile mümkündür.

SOYKIRIM;

Alm. *Rassenmord völkarmord,* **Fr.** *Génocide,* **İng.** *Genocide.* Aynı milletten, soydan, ırktan ve dinden olan insanlardan meydana gelen bir topluluğu plânlı bir şekilde yok etme, ortadan kaldırma.

İlk insan ve ilk peygamber Âdem aleyhisselâmla hazret-i Havvâ’nın neslinden çoğalan insanlar yer yüzünün çeşitli bölgelerinde yerleştiler. Allahü teâlâ insanlara kendi emir ve yasaklarını bildirmek üzere peygamberler gönderdi. İnsanlar peygamberlerin bildirdiklerine uydukları müddetçe huzur ve seâdet içinde yaşadılar. Peygamberlerin gösterdiği doğru yoldan ayrıldıkları zaman da felâketlere sürüklendiler. Zaman içerisinde, siyâsî, sosyal ve ekonomik bakımdan güçlü olan topluluklar, milletler ve devletler güçsüz ve zayıf olanları türlü yollarla sindirmeye ve yok etmeye çalıştılar. Böylece soykırım adı verilen toplu imhâ yoluna başvurdular.

Târih boyunca yaşanmış olan pekçok soykırımda milyarlarca insan öldürüldü. Firavun adı verilen Mısır hükümdarları İsrailoğullarına ve diğer kavimlere karşı soykırım uyguladılar. M.Ö. 3000-612 yılları arasında hüküm süren Asurlular, M.Ö. 1895-539 seneleri arasında hüküm süren Bâbilliler, hâkimiyet altına aldıkları bölgelerdeki çeşitli topluluk ve milletlere karşı soykırım uyguladılar.

Asûrî hükümdarlarından İkinci Buhtunnasar Kudüs’ü istilâ etti. Büyük soykırım yaptı. Binlerce kişiyi öldürdü. Hayatta kalanları da esir olarak Bâbile götürdü. Îsâ aleyhisselâmın göğe yükseltilmesinden yetmiş sene sonra Roma İmparatoru Titus Kudüs’e girince, Kudüs’ü yakarak bütün Yahûdîleri katletti.

1096-1270 seneleri arasında Müslümanlara karşı düzenlenen Haçlı Seferleri sırasında kadın, ihtiyar, çocuk denilmeden yüzbinlerce Müslüman öldürüldü. Haçlı orduları gittikleri yerlerde mâbedlere sığınan kadınları ve çocukları acımasızca kılıçtan geçirdiler.

Bizans İmparatoru Alexis Comnen’in kızı Anna Comnen yazdığı **Alexis Comnen’in Hayâtı** adlı eserinde Haçlıların Müslüman çocuklarına uyguladıkları soykırımı şöyle anlatır: “En büyük eğlencelerinden biri rastladıkları Müslüman çocukları öldürmek, kızartmak ve yemekti.”

Antakya kuşatmasında Firuz isimli bir Ermeni Türklere etmiş olduğu sadâkat yemininden dönerek müdâfaa ve kumandanlığını üstlendiği kalenin burçlarından birinden gece aşağıya ipler sarkıtarak Haçlıların şehre girmelerini sağladı. Haçlılar şehirde 10.000 Müslüman Türk’ü öldürdüler ve bütün câmileri yaktılar. Hâdiseye gözleriyle şâhit olan papaz Lemoine; “Bizimkiler sokakları dolaşıyor, rastladıkları çocuklarla ihtiyarları paramparça ediyorlardı. Bu Türk katliamı 12 Aralıkta meydana geldi. Ancak o gün herkes boğazlanamadı. Ertesi gün bizimkiler geri kalanları kestiler.” demektedir.

Meb’ûsan ve Âyân Meclisi Reisi Ahmed Rızâ Bey **Batının Doğu Politikasının İflâsı** adlı eserinde Haçlı Seferleriyle ilgili olarak; “Godefroy’nın kumandasındaki Haçlı ordusunu teşkil eden şövalyelerden, râhiplerden, köylülerden meydana gelen karışık grup yola çıkışlarından 3 yıl sonra Kudüs önüne ulaştılar. Kuşatma 4 gün sürdü. Hıristiyan savaşçılar Müslüman halkın üzerine çullandılar ve sulh (barış) tanrısı adına 70.000 canı yâni Kudüs’ün kadın, çocuk, bütün Müslüman halkını kılıçtan geçirdiler. Ömer Câmiine sığınan 10.000 Müslüman da boğazlanmaktan kurtulamadı. Ayrıca pekçok mutezil(ayrılmış) sayılan Hıristiyan da katledildi. Kutsal şehirdeki katliam 8 gün sürdü.” diye yazarak Hıristiyanların Müslümanlara karşı uyguladıkları korkunç soykırımı anlatmaktadır.

Ortaçağ ve Yeniçağ Avrupasında Müslümanlar veya başka dinlere mensup olanlar şöyle dursun Hıristiyanların diğer fırkalarına mensup olanlardan hiçbirinin bir diğerinin hâkim olduğu yerde can ve mal emniyeti yoktu. 1572 senesi Ağustosunun yirmi dördüncü günü, Sent Bartelmi yortu gününde Kral IX. Şarl ve Kraliçe Katerina’nın emriyle Paris ve civârında 60.000 Protestanın sâdece inanç ayrılığı yüzünden öldürülmesi Avrupa’da yaşanan soykırım örneklerindendir.

Asya kavimlerinden olup göçebe hayat süren, avcılık ve yağmacılıkla geçinen ve kan dökmeyi seven Moğollar 13. yüzyılda devlet olarak ortaya çıktılar. Kara Kurum’da 1205’te ilk Moğol Devletini kuran Cengiz Han, câhil ve vahşi Moğollardan ve Tatarlardan büyük bir ordu, daha doğrusu yağmacılar

gürûhu topladı. Doğu Türkistan'ı ve Çin'i aldı. Harezmşah Devletine saldırdı. Batı Türkistan, Horasan, Mültan gibi devrin medeniyet merkezlerini tahrip ettirdi. Buhara, Semerkand, Herat, Merv, Rey gibi birer kültür, sanat ve medeniyet âbidesi olan şehirleri yağmalayıp, yıktırdı. Bölgedeki şehirlerin halkından milyonlarca Müslümanı öldürterek soykırım uyguladı. Kafkasya'ya, Rusya'ya ve Anadolu'ya yayılan Moğollar akla gelmedik işkence usulleri uygulayarak suçsuz insanların, kadın ve çocukların kanlarını zevk ve eğlence için döktüler. İslâm ülkelerine Haçlı Seferleri düzenleyen Avrupalı Hıristiyan devletlerle ittifak kurdular ve Müslümanlara karşı anlaştılar.

Cengiz Hanın torunlarından olan Hülâgü de 1258'de Abbâsî Halîfeliğinin merkezi olan Bağdat'ı istilâ ederek yakıp yıktırdı. Başta halîfe olmak üzere 800.000 Müslümanı öldürttü. İslâm âlimlerinin yüzyıllar boyu emek vererek hazırladıkları, tek orijinal nüshası bulunan eserler de dâhil olmak üzere kütüphânelerdeki milyonlarca kitabı yaktırdı veya Dicle Nehrine attırdı. Şehirde bulunan târihî eserleri yaktırıp, yıktırdı. Daha sonra gelen Moğol hükümdarları Müslüman olarak birçok hizmetlerde bulundularsa da, atalarının başta Müslümanlar olmak üzere istilâ ettikleri yerlerdeki bütün insanlara uyguladıkları soykırım ve kültür-medeniyet katliamı târih sayfalarından silinmemiştir.

İspanya'da kurulan, ilim ve medeniyetin buradan Avrupa'ya yayılmasını sağlayan Endülüs Emevî Devleti 1031'de parçalandı. Küçük beylikler hâline geldi. Hıristiyan devletler bu beylikleri kısa zamanda yıkmakta güçlük çekmediler. Bunlardan yalnız Benî Ahmer Devleti 1492 yılına kadar yaşayabildi. Endülüs'e giren Hıristiyanlar Müslümanlara akla gelmedik işkence ve zulümde bulundular.

Zamanla Endülüs'ün tamâmına hâkim olan Hıristiyanlar, kendi dinlerinden olmayan herkesi Hıristiyan olmaya mecbur tuttular. Kabul etmeyenleri hunharca öldürdüler. İspanya her tarafa dehşet saçan bir taassup denizi haline geldi. İslâm kültürüne âit olan her şey yok edildi. Müslüman olduğunu hissettirenler, bir kelimede olsa Arapça konuşanlar, şiir söyleyenler, eski âile adlarını taşıyanlar, millî ve dînî kıyâfet giyenler, hattâ hamama gidenler, yakalandıkları gibi, kürek, zindan, sürgün ve diri diri yakılmak gibi cezâlara çarptırıldılar. Eşsiz bir hazine şeklinde olan kütüphânelerdeki kitapları odun yığını gibi meydanlarda yaktılar. Bir milyon ciltten fazla eser tahrip edildi. Kurulan Engizisyon mahkemelerinde Müslümanlar, Yahûdîler, bunlara taraftar ve sevgisi olanlar, savaşlarda Müslümanlara yardım edenler akla gelmedik cezâ ve işkencelere çarptırıldılar. 1492'de Endülüs'teki son İslâm devleti yıkıldıktan sonra Kral Ferdinand ve karısı Elizabeth, İspanya'daki Müslüman ve Mûsevîlerin tamâmını yok etmek için, Engizisyonu had safhaya çıkardılar. İspanya'daki Yahûdîlerle Müslümanlar tamâmen imhâ edilinceye kadar bu mahkemelerde süründüler. Oğlunu bile bu mahkemelerde îdâma mahkûm ettiren İspanya Kralı V. Ferdinand; "İspanya'da artık ne Müslüman, ne dinsiz kaldı." diye öğünmüştür. İspanya'daki küçük bir Engizisyon mahkemesinde 28.000 kişinin ölüme mahkûm edilmesi uygulanan soykırımın derecesini göstermektedir.

Târihin en büyük soykırımlarından biri de Amerikan yerlilerine karşı Avrupalı istilâcıların ve onların çocuklarının yaptıkları soykırımdır. Bu soykırım özellikle Amazon bölgesinde olduğu gibi günümüzde de sürdürülmektedir. Amerika yerlilerine uygulanan soykırımda; sistemli bir biçimde öldürme, geçim kaynaklarını yok etme, dar toprak alanlarını çiftlik hâline getirme, alkolizmi ve ahlâksızlığı teşvik, kasten mikrop bulaştırma ve zehirleme gibi araç ve metodlar kullanılmıştır.

Asırlarca Osmanlı Devletinin âdil himâyesi altında yaşayan gayri müslim (Müslüman olmayan) topluluklar, Osmanlı Devletinin siyâsî ve ekonomik bakımdan zayıflamasından ve Tanzimat adıyla gayri müslimler lehine yapılan yeni düzenlemelerden faydalandılar. İngiltere, Fransa, Rusya gibi Hıristiyan devletlerin teşvik ve tahrikleriyle bağımsızlık istemeye başladılar. Mahallî komite (terör) teşkilâtları kurarak çoğunlukta bulundukları bölgelerde Müslüman-Türk ahâliye baskı ve zulüm yaptılar. Sırplar, Karadağlılar, Bulgarlar, Yunanlılar Müslüman-Türklere karşı, kadın, çocuk, ihtiyar ayırımı yapmaksızın akla gelmedik işkence usulleri tatbik ederek tam anlamıyla soykırım uyguladılar.

Doksanüç Harbi adıyla bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, Ruslar ve bunların emrindeki Bulgarlar şehirleri topa tuttular. Sivil halkı çocuk, kadın, ihtiyar demeden topluca öldürdüler. Sağ kalanlara kadın, erkek, yaşlı, çocuk demeden zulmettiler, köyleri yağmaladıktan sonra ateşe verdiler. Karşı koyanları bin bir türlü ezâ ve cefâ ile esir kamplarına kadar aç susuz yürüttüler. Yolda hasta ve yaralı olanlar tedâvi edilmediği gibi, o kış şartlarında aç kurtların pençesine canlı canlı bırakıldılar veya ölüme terk edildiler. Üstelik henüz ölmeden bırakılan bu insanların elbiseleri bile Bulgarlar tarafından alındı. İngiliz konsolosluğu raporları bu savaşta ölenlerin sayısını 300-400.000, göçe zorlananların sayısını da 1.000.000 olarak göstermektedir. Arşiv belgelerine göre yalnızca Eski Zağra'da sivil halk hâricinde 15-16.000 asker öldürülerek korkunç soykırım uygulandı. (Genelkurmay Başkanlığı Ateşe Klasör 584, dosya 30, fihrist 5)

Doksanüç Harbinden sonra 1912-1913 Balkan savaşları sırasında Bulgar zulmü giderek arttı, Müslüman halk Hıristiyanlaştırılmaya zorlandı, câmiler ve diğer İslâmî eserler yıkıldı. Asırlardır Rumeli'de yaşayan binlerce Müslüman nüfus soykırıma tâbi tutuldu. Pekçoğu hunharca öldürüldü. Büyük bir kısmı malını mülkünü terk ederek Türkiye'ye göç etmek zorunda kaldı. Sâdece Edirne'de

225.000'den fazla Müslüman-Türk Bulgar ordusunun esâreti ve zulmü altında açlık ve sefillik sebebiyle hayâtını kaybederek soykırıma uğratıldı.

Balkanlarda yaşayan çeşitli milletler bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra da daha şiddetli soykırıma devam ettiler. Bugün Bosna-Hersek'te, Bulgaristan'da, Yunanistan idâresi altındaki Batı Trakya'daki Müslüman-Türklere yapılan muâmeleler bu soykırımın devâmı niteliğindedir.

Osmanlı himâyesinde huzûr ve sükun içinde yaşayan Ermeniler de Osmanlı Devletinin son zamanlarında komiteler kurarak devlete karşı çıktılar. Bu komiteler Ermeni ahâliyi Osmanlı Devletine karşı isyâna teşvik ettiler. İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya gibi Hıristiyan devletlerin de kışkırtmasıyla hareket eden Ermeniler yaşadıkları bölgelerdeki Müslüman ahâliye karşı geniş zulüm ve öldürme hareketlerine giriştiler.

Hınçak ve Taşnaksutyun adlı ihtilal komiteleri; Erzurum Olayı, Kumkapı Gösterisi, Merzifon, Kayseri, Yozgat Olayları, Sasun İsyânı, Bâb-ı Âli Gösterisi, birinci ve ikinci Zeytun isyanları, Van İsyânı, Osmanlı Bankası Saldırısı, Sultan İkinci Abdülhamîd Hana karşı tertiplenen Yıldız Suikastı (21 Temmuz 1905) gibi olaylar ve isyanlar tertipleyerek pekçok Müslümanı öldürdüler. Kafkasya'daki Türk ahâliye karşı soykırım uyguladılar. 27 Mart 1909'da meydana gelen Adana olayları sırasında 10.000 civârında Müslüman ahâli öldü.

Birinci Dünyâ Savaşı ve İstiklâl Savaşı sırasında Ruslarla ve diğer işgalcilerle birlikte hareket eden Ermeniler Doğu ve Güney Anadolu bölgelerinde Müslüman ahâliye karşı akla gelmedik işkence usulleri tatbik ederek soykırımda bulundular.

Birinci Dünyâ Savaşında umûmî seferberlik îlân edilince, askere gitmekten kaçan Ermeniler Erzurum ve Erzincan havâlisinde terör havası estirerek geceleri evlere baskınlar düzenleyerek kadın ve çocukları öldürdüler. Soykırım o dereceye ulaştı ki; memeden kesilmemiş çocuklar, hunharca öldürüldü, hâmile kadınların karınları yarılarak çocuklar çıkarılıp, kesildi, insanlar evlere doldurularak diri diri yakıldı, bâkire kızlar her türlü kötülük yapıldıktan sonra parçalanarak öldürüldü. Rus Kafkas ordu kumandanı general Odişe Ruz Liyetze'nin anlattığına göre; kuyulardan seksener seksener mazlum Müslüman cenâzeleri çıkıyor ve bu kuyuların sayısı iki yüzü geçiyordu. Türk birliklerinin Erzincan'ı ele geçirdikleri sırada, şehir içinde ve dışında topladığı 800'ü geçen cenâze bu kuyulardakinden hâriçtir. Çardaklı Boğazından Erzincan'a kadar bütün köyler tamâmen yakılmış ve tahrip edilmiş, ahâlisi öldürülmüş ve bütün meyve bahçeleri mahv ve tahrip edilmiş olduğu şâhit olanların raporlarından anlaşılıyor. Kuyularda ölü bulunanların cesetleri ve virâne hâline gelmiş olan Erzincan ve ovası bütün cihan medeniyetinin nazarları önüne konmaya hazırdır.(Üçüncü Ordu Mezâlim Dosyası)

Erzurum vilâyetine bağlı kazâ ve köylerde Ermenilerin işledikleri mezâlim de tüyler ürperticidir. Bu hususta yerli yabancı pekçok kişi veya inceleme heyetinin raporları vardır. Erzurum ve civârındaki tahribat ve mezâlim hakkında inceleme ve araştırma yapmakla vazîfeli komisyonun raporundan bir bölüm şöyledir: "Ruslara rehberlik eden Ermeniler uğradıkları köylerdeki erkekleri tamâmen öldürüp kadınlara da tecavüzle çeşitli alçaklıklar yaptılar. Çocuklarla ihtiyarlar bile bunların vahşi zulümlerinden kurtulamadı. Bir takım ihtiyar kadınları bir eve doldurarak ateşe verdiler. Hâmile kadınları, çocuklarını süngülere takarak teşhir ettiler. Bu durumda hicrete mecbur olan ve her bir sûretle hayâtını kurtaran kişiler şâhittir. Beş yüzü geçen ihtiyar erkeklerle pekçok kadın ve çocuktan meydana gelen bir kâfile Ermeni ve Ruslar tarafından Arpaderesi mevkiine götürülerek orada kurşun ve kılıçla yok edildiler. Ermeni çetelerinin zulüm ve alçaklıklarından birisini gösteren bu vak'a huzûrumuzda ağlanarak anlatılmıştır." (İnceleme komisyonu üyeleri)

O sıralarda Tiflise gelen Rum göçmenleri Kars'taki Müslümanların durumunu şöyle anlattılar. "Erzurum'u kurtarıp ilerleyen Türk ordusu karşısında geri çekilen Ermeni asker birlikleri ve silâhlı Ermeni kaçkınları, yol uğraklarındaki Müslüman köyleri yeryüzünden silerek, her nesneyi ateşten ve kılıçtan geçiriyor ve düşünülmesi bile imkânsız bir vahşete ve yıkıma uğratıyorlar. Ermeni ordusu süngü ucuna takılmış süt emer çocuklarla, geçtikleri yollar üzerinde Müslüman kadınlarını çırılçıplak soyunduruyorlardı."

Ermeniler Diyarbakır, Urfa, Adana, Muş, Bitlis, Van, Elazığ, Sivas, Trabzon gibi yerlerde de işgalcilerle berâber hareket edip savunmasız Müslüman ahâliye karşı soykırım uyguladılar. Bugün Âzerbaycan topraklarını işgal ederek Müslüman-Türkleri acımasızca öldüren ve evlerinden, yurtlarından çıkaran Ermeniler, târihteki soykırımlarını devam ettirmektedirler.

Gerek Çarlık döneminde gerekse Bolşevikler döneminde Rusya'daki, Türkistan ve Kafkasya'daki Müslüman-Türklere karşı uygulanan soykırım da akıl almaz ölçülerdedir. Sâdece altmış senede Komünist idâreciler tarafından 50 milyon Müslüman ve Türk öldürüldü. On binlecre âile yurtlarından uzaklaştırılarak Sibirya'daki kamplara sürgün edildi. Komünist Rusya'nın yayılmacı politikası neticesinde birçok ülkede kardeş kavgaları meydana geldi. Sömürgeci devletlerin ve komünizmin yerli

uşakları tarafından milyonlarca Müslüman soykırıma uğratıldı. Birmanya'da 300.000, Vietnam'da 800.000, Filipinler'de 50.000'den fazla, Eritre'de 100.000, Hindistan'da 200.000, Keşmir'de 30.000, Afganistan'da 2.000.000, Bosna Hersek'te 250.000, Filistin'de yüzbinlerce, Cezâyir'de 2.000.000, 1948'de başlayan Mısır-İsrâil Savaşında 100.000, Irak'ta 2.500.000, İran'da 1.000.000'dan fazla, Lübnan'da 130.000, Tacikistan'da 120.000, Çad'da 200.000 kimse sâdece Müslüman oldukları için ABD'nin, Rusya'nın, Avrupalı devletlerin ve İsrail'in dünyâ siyâsetine hâkim olmaları maksadıyla soykırıma uğratılmışlardır.

Kıbrıslı Rumlar Enosis yâni Kıbrıs'taki Türk halkını yok edip, adayı Yunanistan'a bağlamak için çeşitli hareketlerde bulundular. Bilhassa 1958-1974 seneleri arasında Türklere karşı soykırım uyguladılar. Rum saldırıları sırasında 103 Türk köyü terk edildi. Silâhlı saldırıya uğrayan bu köyler EOKA Rum Terör Örgütü tarafından yakılıp, yıkıldı. Bu köylerde oturan 80.000'den fazla Türk can güvenliklerini sağlamak için daha büyük yerleşim birimlerine göç etti. 1963'ten sonra yollardan, tarlalardan ve evlerinden götürülen yüzlerce Türk'ün sonundan haber alınamadı. 1963'teki Ayvasıl, 1974'teki Muratağa, Atlılar,Sandallar,Taşkent, Alaminyo, Terâzi, Tatlısu köylerindeki bütün sivil halk kazılan geniş çukurlara canlı canlı gömülerek veya çeşitli işkenceler yapılarak öldürüldüler. Bu toplu öldürme hâdiseleri Rumların Türklere karşı uyguladıkları soykırımdır.

Dünyânın dört bucağında insanlara inançlarından, soy veya ırklarından dolayı, yapılan baskı, zulüm ve toplu öldürmeler soykırımın hâlâ devam etmekte olduğunu göstermektedir.

Bosna-Hersek'te Sırp ve Hırvatlar tarafından devam ettirilen soykırım hareketleri medenî sayılan Hıristiyan Avrupa milletleri ile Rusya ve Amerika'nın taraflı tutumları sebebiyle günümüzde de devam etmektedir.

SÖĞÜT (Salix);

Alm. *Weide (f),* **Fr.** *Saule (m),* **İng.** *Willow.* **Familyası:** Söğütgiller (Salicaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara, Batı, Kuzey, Güney Anadolu ve Karadeniz.

Nisan-mayıs aylarında, yeşilimsi renkli çiçekler açan dört ile yirmi metre yüksekliğinde iki evcikli bir ağaç. Rutubetli yerleri sevdiğinden, dere ve su kenarlarında daha çok yetişir. Kökleri sathidir. Şah ve filizden iyi büyür, âzamî 100 sene yaşar. Söğüt gövdeleri silindirik grimsi renklerdedir. Uzunluğuna çatlaklı kabukları vardır. Yapraklar kısa saplı, uzunca, mızrak şeklinde, ince dişli, kenarlı ve sivri uçludur. Erkek ve dişi çiçekler, tırtıl adı verilen çiçek durumları meydana getirir. Meyveleri bir kapsüldür. Tohumlar oval şekillidir. Kerestesi yumuşaktır.

Anadolu'da bulunan söğüt çeşitleri şunlardır: Keçi söğüdü, boz söğüt, gevrek söğüt, ak söğüt, erguvanî söğüt, sepetçi söğüdü, salkım söğüttür.

Kullanıldığı yerler: Söğüt ağaçlarının genç dallarından sepet yapılır. Mobilya îmâlinde kullanılır. Barut ve kalaycı kömürü olarak kullanılır. Söğüt kabuğundan iştah açıcı, kabız edici ve ateş düşürücü olarak da istifâde edilir.

SÖKMENLİLER;

Van Gölünün batı sâhilinde bulunan **Ahlat'**ta, 12. asrın başlarında kurulmuş olan bir Türk devleti. 1100 senesinde Sökmen el-Kutbî tarafından kuruldu. 1207 senesinde Ahlat şehrine Eyyûbîlerin dâvet edilmesiyle son buldu. Ahlat'ta kurulan bu devlete **Ahlatşâhlar** ve **Ermenşâhlar** denildiği gibi, kurucusu olan Sökmen'den dolayı **Sökmenliler** de denilmektedir.

Sökmen (Sökmen-I), Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın amcasının oğlu Kutbeddîn İsmâil'in kölesiydi. Bu yüzden Sökmen el-Kutbî diye tanındı. Kendisini yetiştirip, Muhammed Tapar'ın kumandanlarından oldu. Adâleti ve iyiliğiyle şöhret kazanan Sökmen, Mervânîlerin Ahlat Emîri halka kötü davranınca, bu şehre çağrıldı ve ordusuyla o sıralarda Doğu Anadolu'nun en kalabalık ve müstahkem bir şehri olanAhlat'a geldi. Savaşmadan şehri teslim aldı. O zamanlar Âzerbaycan ve Arran (Karabağ) melîki olan MuhammedTapar, bu hizmetlerinden dolayı Ahlat ve Van çevresine, Sökmen'i vâli tâyin etti. Böylece 1100 (H.494) senesinde Ahlatşâhlar Devletinin temeli atılmış oldu.

Gittikçe kuvvetlenen Sökmen, Meyyâfârikîn (Silvan)i topraklarına kattı. 1109'da Haçlılara karşı Sultan Muhammed Tapar'ın teşkil ettiği ittifaka katıldı. Musul Emîri Mevdûd ve Artuk Emîri İlgâzi ile birlikte Haçlıların elinde bulunan Urfa'yı kuşattılar. Urfa Kuşatması iki ay sürdü. Haçlılara yardım geldiğini gören Türk müttefik kuvveti muhâsarayı kaldırarak, Harran'a doğru geri çekildi. İki ay süren muhâsarada Türk askeri epey zâyiât vermiş ve yorulmuştu. Askerlerini daha fazla zâyi etmek istemeyen müttefikler, çekilmeyi daha uygun buldular.

Sultan Muhammed Tapar, 1111 senesinde Musul Emîri Mevdûd komutasında bir orduyu Haçlılara karşı görevlendirdi. Hasta olmasına rağmen Sökmen de askerleriyle birlikte bu orduda yer aldı. Fakat

1112 senesinde ordu Haçlılarla çarpışırken, vefât etti. Sökmen'in cenâzesi askerleri tarafından Ahlat'a götürülerek defnedildi. Onun zamânında Sökmenli Beyliği, başşehir Ahlat olmak üzere Malazgirt, Erciş, Adilcevaz, Eleşkirt, Van, Tatvan, Erzen, Bitlis, Muş, Hani, Meyyâfârikîn ve Bargiri şehirlerini elinde bulunduruyordu. Sökmen'den sonra; beyliğin başına oğlu **İbrâhim,** onun vefâtından sonra diğer oğlu **Ahmed,** Ahmed'den sonra **İkinci Sökmen** başa geçti (1128).

Sökmenli Beyliği, çocukluk dönemi hâriç, İkinci Sökmen Bey zamânında en iyi devresini yaşadı(Bkz. Sökmen Bey-II)

Bu sırada Selâhaddîn-i Eyyûbî, 1174 (H.570) senesinde bağımsızlığını îlân ederek Eyyûbî Devletini kurdu. Ülkesini genişleten Selâhaddîn Eyyûbî, Doğu Anadolu'yu da topraklarına katmak istiyordu. 10 Temmuz 1185 (H.581)te vefât eden **İkinci Sökmen'**den sonra tahta geçecek bir kimsenin olmayışı, Selâhaddîn Eyyûbî'ye arzusunu gerçekleştirme fırsatı verdi. Amcasının oğlunu bir ordu ile Ahlat üzerine gönderdi. Fakat Sökmenlilerin dirâyet ve kuvvet sâhibi beyi **Seyfeddîn Begtimur,** duruma hâkim olarak tahtı ele geçirdi. Yedi senelik bir iktidârdan sonra, 1193 yılında dâmâdı **Aksungur** tarafından tahttan indirildi. Aksungur, kayınpederinin yerini aldı ve kayınbirâderini hapsetti. 1197 senesinde ölen Aksungur'un yerine, Sökmen'in kölesi **Atabek Kutluğ** geçti. Yedi günlük bir saltanattan sonra halk tarafından tahttan indirildi. YerineBegtimur'un oğlu **Muhammed** geçtiyse de karışıklıklar bir türlü durmadı. Gürcülerin saldırısı, Erzurum melîkinin yardımıyla atlatılabildi. Beyler arasında kavga devâm etti. Halkın dâvet etmesi üzerine, Necmeddîn Eyyûbî 1207 senesinde Ahlat'a geldi ve şehri teslim alarak Sökmenliler Devletine son verdi.

Kültür ve medeniyet: Her Türk-İslâm devleti gibi, ülkelerin tâmiri ve insanların maddî ve mânevî refâha ulaşmasını gâye edinen Sökmenliler de belde halkını huzûra kavuşturmak için ellerinden gelen gayreti gösterdiler. Hükümdâr âilesi ve çevresindeki devlet büyükleri, şanlarına yaraşır eserlerle beldelerini süslediler. Ahlat, Bitlis, Muş gibi hâkimiyet sâhalarına giren şehirlerde câmiler, hastahâneler, hamamlar, köprü ve medreseler yaptırarak halkın sosyal ihtiyâçlarını gidermeye çalıştılar. Şehirlerin kale ve surlarını tâmirle de savunma tedbirleri aldılar. Emirlerinde bulunan insanların eğitimine çok ehemmiyet verdiler. Onların dinlerini en iyi şekilde öğrenmelerini temin için, üstün vasıflara hâiz din adamı yetiştiren medreseler açtılar. Ebû İshâk Kâzerûnî hazretlerinin yolunda olup, cihâd ile meşgûl olan devriş gâziler için dergâhlar açıp hürmet gösterdiler.

Toprakların en iyi şekilde değerlendirilmesi için zirâî çalışmalara ehemmiyet verdiler. Elde edilen ürün ve temin edilen huzûrla, insanlar refah içinde yaşadılar. Sağlanan refah sâyesinde kültür faâliyetleri hızlandı.

Ahlat'ta yetişen âlimler ve sanatkârlar, çevre memleketlere yayıldılar. İlmiyle âmil âlimlerin ve mücâhid gâzilerin yurdu olarak tanınan Ahlat, **Kubbet-ül-İslâm** adıyla anılmaya başlandı. Ahlat'tan, Safiyüddîn Ebü'l-Berekât, Şeyh Mü'min ed-Darîr, Yahyâ bin Ahmed Hudâ-dâd, Muhammed bin Melik-dâd gibi âlimler yetişti. Konya Alâeddîn Câmiinin mîmârı Hacı el-Ahlâtî, Tercan'da Mama Hâtun türbe ve kervansarayının mîmârı Mufaddal el-Ahlâtî ve Divriği Dârüşşifâsının mîmârı Hurremşâh el-Ahlâtî gibi sanatkârlar, Ahlat'ta meydana gelen kültür ve medeniyet muhitinde yetiştiler. Yine Ahlatlı kimyâger İbrâhim bin Abdullah da boyacılıkta, bilhassa lâciverd îmâlinde mâhir, tıp ve başka ilimlerde meşhurdu.

Çok çalışkan olan Ahlatlılar, Van-Tatvan-Vastan limanları ile Ahlat-Erciş arasında büyük gemiler çalıştırdılar. Ticâret yaptılar. Van Gölünde acemiliklerini çıkaran Ahlatlı gemiciler, Karadeniz'de de ticârî faâliyetlere giriştiler. Tebriz'den gelen ticâret yolu üzerinde bulunan Ahlat, iki milyon altın vergi tahsil edebilecek bir şehir hâline geldi. Ticâret yolları üzerinde, hanlar ve kervansaraylar yaptıran Ahlatşâhlar, tüccârlara kolaylıklar sağladılar. Buranın sanatkârları demircilik ve çilingirlikle meşgûl oldular. Ayrıca Ahlat civârındaki kuyulardan çıkarılan kırmızı ve sarı renkli arsenik, komşu memleketlere ihrâç edildi. Van Gölünde tutulan balıklar komşu ülkelere satıldı.

Sökmenli Beyleri

Sökmen el-Kutbî-I .....(1100-1112)

Zâhireddîn İbrâhim .....(1112-1127)

Ahmed bin Sökmen.....(1127-1128)

Nasıreddin Sökmen-II .....(1128-1185)

Seyfeddîn Begtimur.....(1185-1193)

Aksungur Hezar-Dinarî .....(1193-1198)

Sücâeddîn Kutluk ..... (1198)

Mansûr Muhammed bin Begtimur (1198-1206)

İzzeddîn Balaban.....(1206-1207)

SÖKMEN BEY-I (Bkz. Sökmenliler)

SÖKMEN BEY-II;

Ahlatşâhlar da denilen Sökmenliler Devleti hükümdârı. Babası İbrâhim Beydir. Amcası Ahmed'in devlet idâresinde yetersizliği sebebiyle tahttan indirilmesi üzerine 1128'de başa geçti.

Ahlatşâhlar Beyliği, çocukluk dönemi hâriç, İkinci Sökmen Bey zamânında en iyi devresini yaşadı. İkinci Sökmen bir ara Sasunlulara esir düştü ise de Artuklu Beyi Timurtaş'ın yardımıyla esâretten kurtuldu. Musul Atabegi İmâdeddîn Zengi'nin ölümünden sonra, İkinci Sökmen, ona âit olan Hızan ve Mâden'i ele geçirdi. Bu sırada Artuklu Beyi Kara Arslan, Malazgirt ve Tûtab şehirlerini Ahlatşâhlardan aldı. Artuklulardan Necmeddîn Alp'in aracı olmasıyla, Kara Arslan ele geçirdiği yerleri geri verdi.

1161 senesinde **Gürcüler,** Ani'yi ele geçirince, İkinci Sökmen, diğer Türk beyleriyle Gürcistan Seferine çıktı. Bu seferde İkinci Sökmen büyük bir hezîmete uğradı. İki yıl sonra tekrar birleşen Türk beyleri Gürcistan'a yeni bir sefer düzenlediler ve Gürcüleri yenilgiye uğrattılar. İkinci Sökmen, Ahlât'ta parlak törenle karşılandı. On iki yıl sonra Âzerbaycan Atabegi Şemseddîn İldeniz, İkinci Sökmen'i Gürcülere karşı yardıma çağırdı. Nahcıvan'da toplanan Türk orduları Taryalis Ovasına kadar ilerledi. Gürcü Kralı savaşmaya cesâret edemedi ve ormanlık bir bölgeye kaçtı. Türk ordusu pekçok ganîmet elde ederek geri döndü.

Bu sırada Selâhaddîn-i Eyyûbî, 1174 senesinde bağımsızlığını îlân ederek Eyyûbî Devletini kurdu. Ülkesini genişleten Selâhaddîn Eyyûbî, Doğu Anadolu'yu da topraklarına katmak istiyordu. Selâhaddîn Eyyûbî, Musul'u kuşatınca, Atabek İzzeddîn Mes'ûd diğer Türk beylerinden yardım istedi. Halîfe Nâsır, İkinci Sökmen ve Atabek Kızıl Arslan'ın aracı olmasıyla, Selâhaddîn Eyyûbî Musul kuşatmasını kaldırdı.

İkinci Sökmen uzun yıllar hüküm sürdükten sonra, 1185 yılında yaklaşık 80 yaşlarındayken vefât etti. Çevredeki bütün hükümdârlar ona saygı gösterirlerdi. Akıllı, ileri görüşlü ve güzel ahlâklı bir hükümdârdı. Cesâreti ve Gürcülere karşı cihâdı halkın gönlünde taht kurmasına sebep olmuştu. Ahlat en parlak dönemine onun devrinde ulaştı.

SÖMÜRGECİLİK (Bkz. Emperyalizm)

SPAZM (Bkz. Kolik)

SPEKÜLASYON;

Alm. *Spekulation (f),* **Fr.** *Spéculation (f),* **İng.** *Speculation.* Piyasada gerçekleşmesi muhtemel görülen fiyat değişikliklerinden faydalanmak gâyesiyle yapılan muâmele. Spekülatif işlemler başlıca fiyatların artacağı beklentisine dayanır. Bu gâyeyle fiyat yükselmesi neticesi, değerini koruyan menkul ve gayrimenkul malların fiyat yükseldiğinde satımı yoluna gidilir. Spekülasyonun neticesi meydana gelen kâr ve zararlar, fiyat değişmeleri konusundaki tahminin isâbet derecesine bağlıdır. Bu kâr ve zararların piyasa ekonomisinde teşvik edici bir unsur olduğu ve piyasanın dengeye gelmesine (kıtlık hâlinin giderilmesine) yardımcı olduğu ileri sürülmüştür.

SPEKTROSKOPİ;

Alm. *Spektroskopie (f),* **Fr.** *Spectroscopie (f),* **İng.** *Spectroscopy.* Bir bütünü meydana getiren maddeleri ayırma, ortaya çıkarma. Fizikte yaygın mânâsı, bir ışımada meydana gelen dalgaların boylarını aramadır. Herhangi bir madde tarafından yayılan ışımanın spektroskopisini yaparak, bu maddede hangi elementlerin bulunduğunu aramaya Tayf analizi=Spektral analiz denir.

Beyaz ışık bir yarıktan geçirildikten sonra, bir cam prizmadan geçirilince, karşısındaki ekranda parlak renkler dizilir. Bu renkli şeride tayf (spektrum) denir.

Beyaz ışığın sepktrumunda sırası ile şu renkler dizilir; mor, lacivert, mavi, yeşil, sarı, turuncu ve kırmızı. Her rengin dalga boyu başka olup, bunların dalga boyları angstron denilen, uzunluk birimi ile ifâde edilir. Bir angstron, bir milimetrenin on milyonda biridir. Dalga boyları 4000 ilâ 8000 angstron arasında bulunan ışınlar ışık hâlinde görülebilir.

Katı ve sıvı maddelerin tayfı devamlıdır. Yâni bütün dalga boyları yanyana bulunur. Ampul telinin tayfında, yedi renk devamlı görülür ve kırmızı ötesinde, görünmeyen, uzun ısı dalgaları da vardır. Kısa olan ultraviole dalgalar yok gibidir.

Basıncı az olan gazların ve buharların verdikleri tayf, devamlı olmayıp, Hatlar tayfı= Çizgili tayf

şeklindedir. Yâni, tayfta, birbirinden ayrı ayrı yerlerde, muayyen dalga boyları bulunur ve herbiri başka renkte hat şeklinde görünür. Meselâ, sodyum buharı 5890 angstron boyunda, dalgalardan ibâret sarı hat yapar. Ultraviole ışınlar, parlak olmadığı için görülmez, böyle ışınların tayfı, fotoğraf olarak görülür.

Tayf hatlarını, atomlar meydana getirmektedir. Serbest bir atom belirli bir sıcaklıkta verdiği dalgaları, aynı sıcaklıkta mas edebilir, yâni emer. Bir ampulün devamlı tayfı içnide, emilen dalgaların yeri siyah hat hâlinde görünür. Ampul ışınları, meselâ sodyumlu bir alevden geçerken, sodyum atomları, kendilerine mahsus olan dalgaları mas edip, tekrar her tarafa yayar ve lâmbanın devamlı tayfı üzerinde, sodyum atomlarına mahsus olan sarı hatlar, siyah olarak görülür.

Güneş ışığının tayfı devamlıdır. Fakat içinde binlerce siyah hat vardır. Bâzı kaynaklarda bu çizgilere, bir Alman fizikçisinin ismine izâfeten Fraunhofer çizgileri denmektedir. Güneş katı değildir. Gaz hâlindedir. Fakat, basıncı çok fazla olduğundan katıymış gibi, devamlı tayf verir. Güneş ışınları, güneş etrafındaki basınçsız gazlardan geçerken, bu gazlar, kendilerine mahsus dalgaları emer. Bu gazların tayf hatlarına bakarak, güneşin ve yıldızların, bildiğimiz elementlerden yapılmış olduğu anlaşılır.

Böylece iki çeşit spektrum olduğu anlaşılmıştır. Birincisi yayın (emisyon) tayfı, ikincisi ise emilme (absorbsiyon) tayfıdır.

Işıma yapan cisimlerin sıcaklıkları yükseldikçe tayfın parlaklığı mavi ve mor renklerde, kırmızı ve turuncuya nazaran daha fazla artar. Kızdırılmış cisimlerin önce kızıl, sonra sarı ve sonunda beyaz ışımalarının sebebi budur.

Spektroskop: Spektrum elde etmeye yarayan âletlere spektroskop denir.

Bir spektroskopta üç ana parça bulunur:

1. Kolimatör; tayfı yapılacak ışığı paralel demet hâline getirerek, prizma üzerine düşürür. Kolimatörlerin yapısında, kondansör (mercek sistemi) vardır. Kondansörle paralel demet hâline getirilen ışık, inceliği ayarlanabilen bir yarıktan geçirilerek bir mercek üzerine düşürülür. Mercek, yarık, odak noktasına gelecek şekilde yerleştirilir. Mercek, objektif vazifesini görür.

2. Prizma; eşkenar üçgen kesitli crown veya flint camlarından yapılır. Akromatik prizmalarda crown ve flint prizmaları birleştirilmiştir. Böylece sapma fazla olmadan spektral ayrışma sağlanır. Crown ve flint prizmaları değişik sayılarda da birleştirilebilir. Kuvartz ve feldispattan yapılan akromat prizmalar ısı ve mor ötesi ışınları da geçirdiklerinden birçok incelemede kullanılırlar.

3. Dürbün; bilinen gök dürbünüdür. Prizmadan gelen ışınlar ayrışarak herbiri kendi renginde, yarığın görüntüsünü taşır. Dürbünle bu görüntülere bakılır. Dürbüne mikrometre takılarak görüntü taksimatlı cetvel üzerine düşürülür.

Spektrometre denilen âletlerde, prizma, sapma açısını ölçecek şekilde çevresi boyunca, açı taksimâtının içine yerleştirilir. Ayrıca dürbünde bir verniye bulunur.

Spektrograf denilen âletlerde, dürbünün verdiği görüntünün fotoğrafı alınır.

Bâzı incelemelerde ışığın dalga boyunun ölçülmesinde kırınım ağı ve interferometre kullanılmaktadır.

Uygulama alanları: Kozmoloji, radyoloji, kriminoloji, ilmî araştırma, tıp, nükleer manyetik rezonans sahalarında ve yaygın olarak da gıdâ maddelerinin kontrolünde spektral analiz uygulanmaktadır.

SPERMA;

Alm. *Same (-n) (m), Samenflüssiakeitf, Speran,* **Fr.** *Sperma (m),* **İng.** *(tıp) Semen, (Biol) sperm.* Spermatozoid denilen üreme hücrelerini ve genital bezlerin salgılarını ihtivâ eden, erkek cinsiyet organınca üretilen madde. Normalde insan spermi kirli beyaz renkte, yapışkan, ejekülasyonun hemen akabinde jel kıvamında olan, dış ortamda kaldığında 9-11 dakika içinde sulu hâl alan bir maddedir. Normalde hacmi 4-10 cc kadardır. pH'sı alkalidir.

Spermayı; erbezi, prostat, cowper, mery, littre bezlerinin salgıları ve sperm kesecikleri sıvısı ortaklaşa meydana getirir. Yapımına hipofiz ve diğer hormonlar, beslenme bozuklukları, radyoaktivite, ateşli hastalıklar, alkol alımı tesir eder.

Üreme hücreleri olan spermatozoidlerin meydana gelmesinde, geçirdikleri gelişme safhalarına spermatogenez denir. Bu safhalar testislerde tamamlanır. Olgun üreme hücreleri armut biçiminde olup, baş, boyun ve kuyruk kısımları mevcuttur. Genetik şifreyi çekirdeklerinde taşırlar. Boyları normalde 50-65 mikron arasında değişir. Sayıları milimetreküpte normal şartlarda 60-180 milyon arasındadır. Normal spermada, spermatozoidlerin % 50-60'ının hareketli olması lâzımdır. Spermada üreme hücrelerinin yokluğuna azospermi, normalden az olmasına ise oligospermi adı verilir.

Testislerde, evvelce 10-12 mikronluk spermagonismler meydana gelir. Bunlarda genetik şifre çekirdekte sıkışık bir biçimdedir. Sonra bunlar spermatosit ve spermatik hâlini alırlar. Daha sonra spermatozoid meydana gelir. 15 gün içinde olgunlaşır ve meni kanalcığının boşluğuna dökülürler. Buradan sperm kanalına doğru hareketlenirler. Spermatozoidin bu kanal içinde ilerlemesi pasif bir harekettir. Bu hareket üzerine, epitel silenderleri, sıvının etkisi ve kanal adele hareketleri etkilidir. Enjeksiyonla dışarıya atılırlar. Atılamadıkları taktirde parçalanarak, vücutta başka bir işte kullanılırlar.

SPOR;

Alm. *Sport (m),* **Fr.** *Sport (m),* **İng.** *Sport.* İnsanların ferdî veya toplu olarak fizikî, rûhî ve düşünme kâbiliyetini kendine ve bir rakibine karşı, önceden belirlenmiş bir düzen içinde başarı kazanmaya yönelik ve mücâdele heyecanını yaşamak için yaptığı beden hareketlerinin bütününe verilen genel isim. Futbol, hentbol, voleybol, binicilik, kayak, avcılık, denizcilik, güreş, atletizm, basketbol gibi branşlar sporun çeşitli kollarıdır.

Sporu zevk için yapanlara **amatör sporcu,** meslek hâline getirip, bundan para kazananlara ise **profesyonel sporcu** denir. Spor yönetmeliklerine göre amatör ve profesyonel sporcuların gösterileri ve faaliyetleri birbirinden ayrılmıştır.

Spor aynı zamanda geniş ölçüde turizm sanayiini de destekleyen bir kaynaktır. Milletlerarası müsâbakalar, târihî ve turistik yerlerin, sporcuların ve seyircilerin ziyâreti aracılığıyla yurtdışında tanıtılmasına sebep olmaktadır.

Târihi: İnsanların çok eski zamanlardan beri gerek ferdî, gerekse toplu olarak sportif faaliyetlerde bulunduğunu târihî kaynaklar yazmaktadır. Vücut hareketleriyle ilgili sportif faaliyetlere bütün medeniyetlerin beşiği olarak kabul edilen Ortaasya ve Anadolu'nun coğrafi bölümlerinde rastlamak mümkündür. Bu bölgelerde medeniyetlerin bir çoğu vücut hareketliliğine önem vermektedir.

M.Ö. 4000 senelerinde yaşamış Asur, Bâbil, Hitit ve Sümer uygarlıklarında ok ve mızrakla avlanma meşhurdu. Bâbil-Kiş'te yapılan bir arkeolojik kazıda Sümerlere âit iki tekerlekli ve dört koşumlu bir yarış arabasının bulunması, sporun târihinin ne kadar eski olduğu hakkında bilgi vermektedir. Târihî **Gılgamış** destanında da, Sümerlerin değişik sportif faaliyetlerde bulunduğu yazılıdır.

Eski Mısırlıların vücut güzelliklerini korumak için jimnastik hareketlerine ve güreşe önem verdikleri, Orta Nil kenarındaki Benî Hasan Mezarlığında yapılan kazılardan anlaşılmıştır. İlk ve Ortaçağlarda Romalılar ve Yunanlılarda sportif faaliyetler görülmektedir. Bunlarda bâzı sporların vahşice icra edildiği târihî bir gerçektir. Romalıların zırhlı eldivenlerle yumruk dövüşü yapmaları, Yunanlıların güreş sporunda kol kırmayı, boyun koparmayı, tekme atmayı serbest ederek izin vermeleri bunlara misâldir.

Eski Romalıların spor yapmaktaki gâyesi gençleri savaşa hazırlamaktı. Ortaçağda da gençleri savaşa hazırlamağa önem verildi. Bu devirde daha çok asil âilelerin çocukları spor yapabiliyordu.

Zamanımızdaki spor, 19. yüzyılın ikinci yarısında başladı. Yapılan spor reformlarıyla gençler arasında spor hevesi canlandırıldı. Kulüpler, takımlar kuruldu, yarışmalar düzenlendi.

Günümüzdeki milletlerarası spor faaliyetleri dünyâ gençlerini birbirine kaynaştırmakta, aralarında efendice mücâdele rûhunu geliştirmektedir. Sporun genel esasları ahlâka, ne olursa olsun kazanmayı gâye edinmeyen bir doğruluk kuralına dayanır. Bu doğruluğun sürekli olarak sağlanabilmesi için bütün dünyâda bir takım kurallar konulmuştur.

Sporun en önemli esaslarından biri rekordur. Rekor belirli bir branşın, belirli bir zaman dilimi içinde varılan en yüksek derecesini gösterir. Bunun tespiti için kronometre, şeritmetre gibi çeşitli ölçü âletleri kullanılır.

Türklerde spor: Spor, Ortaasya bozkırlarında göçebe olarak yaşayan Türkler arasında da revaçtaydı. Türkler yaratılışları icâbı savaşçı ve mücâdeleci bir topluluktur. Aynı zamanda gelenek, görenek, örf ve âdetlerine bağlı, bunlardan tâviz vermeyen insanlar olarak kendilerini tanıtan Türkler, sportif faaliyette de kendilerini gösterdiler ve başarı sağladılar. Vahşî sürüler hâlinde gezen atları ehilleştirerek harp ve spor vâsıtası olarak kullandılar. **At yarışları:** Kaçma-kovalama, at üzerinde **ok atma,** mızrak kullanma, Gök-börü, Kız-börü ve Beyge oyunları Türklerin at üzerindeki oyunlarıdır. Türkler ok kullanmakta çok mahirdiler. Onlar için ok ve yay, at kadar kıymetli sayılmıştır.

Ortaasya'daki Türklerin, başarı gösterdikleri spor dallarından biri de **güreştir.** Bunun yanında koşular, cirit, çögen de yaptıkları sporların başında gelmekteydi. Türkler, düğünlerde, bayramlarda, şenliklerde çeşitli spor gösterileri yaparlardı.

Osmanlılar döneminde Türkler, Ortaasya'dan getirdikleri çeşitli sporları yapmayı sürdürmüşlerdir. Osmanlı Sultanları, sporu sevdikleri için çeşitli yerlere spor alanları, özellikle ok meydanı

yaptırmışlardır. Dördüncü Murâd Han, dünyânın bir numaralı ok atıcısıydı. Osmanlılar zamânında güreş çok yaygın bir spordu. O zamanlar ünlü Türk güreşçileri yetişmiş ve bu güreşçiler Avrupa'da rakip bulamazken, deniz aşırı ülkelere bile gitmişlerdir. **Türk gibi kuvvetli** sözü büyük pehlivanlarımızın yaptığı güreşlerden ortaya çıkmıştır. Osmanlılarda İstanbul'un çeşitli yerlerinde Okçuluk Tekkesi, Pehlivanlar Tekkesi gibi kuruluşlar, Türklerde sporun ilk resmî kuruluşları olmuştur. O zamanki bu tekkelerin şeyhleri günümüzdeki Federasyon Başkanı hüviyetini taşımaktaydı.

Türkiye'ye ilk defâ modern sporu sokan Fransız Beden Eğitimi Öğretmeni M. Morioux olmuştur. Daha sonra 1903'te kurulan Beşiktaş Osmanlı Jimnastik Kulübü, 1905'te kurulan Galatasaray ile 1907'de kurulan Fenerbahçe, Türkiye'deki ilk spor ve futbol kulüpleri oldular. Cumhûriyetten sonra Türkiye'de hızla gelişen spor, büyük bir sporcu kitlesini içine aldı. Spor faaliyetleri günümüzde Gençlik ve Spor Bakanlığınca düzenlenmektedir.

Spor çeşitleri: Sporun birçok çeşidi vardır. Bunlardan, bâzıları ferdî, bâzıları da toplu veya takım hâlinde yapılır. Futbol, basketbol, voleybol, kürek, hentbol gibi sporlar takım hâlinde, binicilik, yüzme, tenis, eskrim, judo, boks, güreş, avcılık gibi sporlar ise ferdî yapılır. (Bkz. İlgili maddeler)

Milletlerin her sporda aynı başarıyı gösteremedikleri, bilinen bir gerçektir. İngilizler futbolda, Amerikalılar beyzbolda, Türkler, İslavlar ise güreşte üstündür. Dünyâmız aynı anda çeşitli iklim şartlarına sâhip olduğu için, soğuk ülkelerde gelişen kış sporları, sıcak ülkelerde bilinmemektedir. Bunun yanında coğrafî özellikler insanların vücut yatkınlıklarının bâzı sporlarda gelişmesinde, bâzılarının ise yapılmamasında büyük rol oynamaktadır.

Gelişmiş ülkelerin eğitim kuruluşları spora ve spor temaslarına çok önem vermektedirler. Okullarda çeşitli sporlar yapılır. Ayrıca sırf sporla uğraşan kulüpler bulunmaktadır. Bu kulüplerin bâzıları çeşitli spor branşlarında bâzıları sadece bir branşta faaliyet göstermektedir.

Kadın ve erkek yapıları arasındaki farktan dolayı, her iki cins için seçilen sporlar da farklıdır. Kadınların yaptığı bâzı sporları erkekler, erkeklerin yaptığı bâzı sporları ise kadınlar yapamamaktadır.

Birçok spor dalı milletlerarası federasyonların denetimi ve kontrolü altındadır. Bu federasyonlarsa milletlerarası federasyonun üyesidir. Her ülkede Milletlerarası Olimpiyat Komitesine bağlı bir millî olimpiyat komitesi vardır.

Spor ve sağlık: Sporun her dalı insan sıhhati için faydalıdır. Fakat zaman, yaş ve ortam göz önünde bulundurularak sistemli olarak yapılan spor sağlık için faydalıdır. Spor yapmanın yaşı yoktur. Spor bedenî ve rûhî kabiliyetleri düzenli, dengeli, gâyeye uygun olarak geliştirmek ve gereğinde bunlardan en iyi biçimde faydalanmak için yapılır.

Spor tesis, öğretim ve eğitim, malzeme ve spor organizasyonundan ibâret olan temel faktörlerin bir arada ve beraber bulunduğu ortamda var olur ve gelişir. Bu ortamların olmadığı ve bilgisizce yapılan sporlar sağlık için fayda yerine zarar getirir. Faydalı veya zararlı spor yoktur. Herhangi bir tür spor ferde göre faydalı da zararlı da olabilmektedir. Ferdî yapılan spor faaliyetleri kişinin karekterini meydana getirirken, takım sporları ise oyun arkadaşları ile ekipleşme rûhu ve dayanışma vasıflarını geliştirmekte, dolayısıyla sporculuk rûhu, eşitlik, beceri, nefse hâkimiyet ve nezâketi bir araya getirmektedir.

SRİ LANKA (Seylan)

DEVLETİN ADI ..... Sri Lanka Demokratik Sosyalist Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Kolombo

NÜFÛSU 17.540.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 65.610 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Sinhala, (Tamil, İngilizce)

DİNİ ..... Budizm, Hinduizm, İslâm, Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ..... Rupee

Hint Okyanusunda, Hindistan'ın güneydoğu ucundan yaklaşık 35 km uzakta, 5° 55'-9°50' kuzey enlemleri ve 79° 42'-81°53' doğu boylamları arasında yer alan, armudî bir şekle sahip, dünyânın en güzel tabiat manzaralarının bulunduğu yemyeşil bir çay adası olan ülke.

Târihi

Sri Lanka, Doğu Afrika ve Güney Asya arasında, okyanus yolunun üzerinde bulunduğu için tüccarların tabiî bir uğrak yeri olmuştur. Ülkenin târihi M.Ö. 3000 yıllarına kadar uzamaktadır. Adanın ilk olarak

ismi Yunanca “bakır renkli” demek olan **Toprobane** idi. Arap fetihlerinden sonra, Arapça “beklenmedik şeylerin ülkesi” anlamına gelen **Serendip** denildi. Sonraları 1972 yılına kadar kullanılacak olan **Seylân** ismini aldı. Bu târihten îtibâren “debdebeli, şaşaalı ülke” anlamına gelen, Sir hale dilindeki **Sri Lanka,** ülkenin bugünkü resmî ismi oldu. Dînî kaynaklarda; Allahü teâlâ tarafından, bütün insanların babası, yeryüzünde yaratılan ilk insan ve ilk peygamber olan **Âdem aleyhisselâm,** Cennetten bu Serendip (Seylân, Sri Lanka) Adasına indirildiği bildirilmiştir.

Bugün, Sri Lanka nüfûsunun % 75’ini teşkil eden Sinhaleler M.Ö. 6. yüzyılda adaya yerleşmişler ve M.Ö. 3. yüzyılda Budizmi benimsemişlerdir. Daha sonraTamiller Hindistan’dan buraya gelmişlerdir.

Adaya ilk gelen yabancıların Asya, Afrika ve Avrupa’dan gelen kolonistler olduğu sanılmaktadır. Bu yeni gelen kolonistler, adada mevcut fanatikleri hâkimiyetleri altına aldılar. M.S. 12. yüzyılda Arap tüccarları ada halkıyla ticâret yaptı.

Adaya ilk gelen Avrupalılar, Portekizliler olmuştur. 1505 yılında gelen Portekizlileri, 1658 yılında Felemekler (Hollandalılar) adadan çıkartmışlardır. 1796 yılında İngilizler adayı ellerine geçirmişlerdir. Uzun yıllar İngiliz sömürgeciliği altında kalan Seylan Adası, 1948 yılında İngiliz Milletler Topluluğuna dâhil, bağımsız bir üye devlet olmuştur. 1959 yılında Başbakan W.R. D. Bandaranaike Sinhala-Tamil çekişmeleri sebebiyle öldürülünce yerine hanımı Mrs. Srimavo Bandaranaike geçti. Böylece dünyânın ilk kadın başbakanı oldu. 1965 ve 1970 seçimlerinden sonra da başbakanlığa devam etti ve nihâyet 1971 yılında görevden ayrıldı. 1972 yılında cumhûriyet îlân edilerek Sri Lanka ismini almıştır.

1978’de Sri Lanka başkanlık sistemine geçti. Junius Richard Jayewardene cumhurbaşkanı oldu. Daha sonra Ranasinghe Premadasa Devlet Başkanı seçildi. Bu arada ülke içindeki grupların artan anlaşmazlıkları hâlâ devam etmektedir (1994).

Fizikî Yapı

Sri Lanka fizikî yapı bakımından, Güney Hindistan Yaylasının bir uzantısı olup, ondan yaklaşık olarak 35 km uzaktadır ve aralarında Palk Boğazı vardır. Palk Boğazı, Mannar Körfezinin hemen kuzeyinde olup, en dar yeri yaklaşık 32 km genişliktedir. Adanın kuzeybatı kıyısında yer alan Mannar Adasının hemen batısında Sri Lanka’yı, Asya’ya bağlayan Adam’s Bridge (Âdem Köprüsü) bulunur.

Sri Lanka Adasının uzunluğu yaklaşık 435 genişliği de 225 km’dir. Adanın yüzölçümüyse 65.610 km2 kadardır.

Ülkede üç ana coğrafî bölge bulunur; kıyı bölgesi, merkezî güney bölge ve Hatton Yaylası.

Adanın orta güneyi dağlık olup, çoğu zirveler 2100-2500 m arasında yüksekliğe sâhiptir. Ülkenin en yüksek noktası olan 2527 m civârında bir yüksekliğe sâhip Pidurutalagala bu bölgede yer alır. Bu dağların aşağılara doğru olan bölümleri ormanlarla kaplı tepelikler ve ağaçlıklı yaylalıklardır. Adanın güney kıyı kesimiyse, oldukça düz ve geniştir. Sri Lanka dağlarından 16 nehir akar ve herbiri en az 96 km uzunluktadır. En uzunları yaklaşık 182 km uzunluktaki Mahaweli Ganga ve ikincisi de 167 km’lik Aruvi Aru nehirleridir. Ülkenin kıyıları umûmiyetle kumlu plajlarla örtülüdür ve yer yer mercan kayalıklara rastlanır.

İklimi

Sri Lanka’nın iklimi sıcak ve nemlidir. Alçak bölgelerde sıcaklık ortalaması yaklaşık 27°-28°C civârındadır. Nem oranı ise gündüzleri % 70 iken geceleri % 90’a kadar çıkar. Yüksek bölgelerde, meselâ Nuwara Eliya’da sıcaklık ortalaması 16°C kadardır. Mayıs’tan eylüle kadar, güneybatıdan ve ekimden şubata kadar, kuzeydoğudan esen Muson Rüzgârları ülkeye serin yağışlar getirir. Mart ve nisan ayları en sıcak aylardır. Muson dönemleri arasında iklim yumuşaktır ve kısa süreli yağışlar devam eder. Sri Lanka’nın ortalama yıllık yağış miktarı kuzeyde kuru bölgelerde yaklaşık 1020 mm iken, dağların doğu yamaçlarında 5080 mm’ye kadar artar.

Ülkenin batısı umûmiyetle ormanlıktır. Ormanlık olmayan kısımları çok fazla ot ve çimenliktir. Dağların yamaçları ve etekleri ormanlarla ve yaylalar da genellikle çay bitkisiyle örtülüdür.

Tabiî Kaynaklar

Sri Lanka, dünyânın tabiat manzarası bakımından en güzel ülkelerinden biridir. Yemyeşil ormanlar ve bitki örtüsü, rengârenk çiçekler ve kuşlar ve birçok türde hayvanlar ülkenin seyredilmeye doyulamayacak güzellikleridir. Ülkenin, hemen hemen her yeri tropikal ormanlarla kaplıdır. Bu ormanlarda genellikle tik ağacı, abanoz ağacı, demir ağacı ve hind ağacı gibi kerestesi çok kıymetli ağaçlar oldukça sıktır.

3000’den fazla türde çiçek ve ot ülkeyi baştan aşağı bitki dünyâsına boğmuştur. Genellikle orkide, yasemin ıtırı, çiçekli bitki (Bougainvillea), amber çiçeği, kroton, iri kırmızı yapraklı bitki (Poinsettras),

lantan, kana, kılıç çiçeği (keklik bâdemi), kadife çiçeği, nergis, taç yaprağı ve nilüfer gibi nâdide çiçekler çok yetişir. Köylerde ve yol kenarlarında papatya, muz, hintkirazı(mango), hurma kestânesi ve kokonat ağaçları oldukça bol miktardadır.

Sri Lanka, oldukça fazla sayıda hayvan çeşidine sâhiptir. Ormanlık bölgelerde genellikle fil, manda, leopar, ayı, çok çeşitli türlerde maymun, samur ve cins cins geyikler yaşar. Nehir ve orman göllerinde timsahlara ve genellikle biraz daha kuru bölgelerde dev kertenkelelere (kabragayo) ve parlak kertenkelelere (Talagoya) sık sık rastlamak mümkündür. Ayrıca sürüngenlerden piton yılanı(python), kobra ve engerek yılanı(Rusell's viper veya trc polngas) ormanlardan başka şehir içinde dahi oldukça çoktur.

Ülke aşağı yukarı 400 çeşit kuş cinsine sâhiptir. Bunlardan 40 kadarı dünyânın her yerinde bulunursa da geri kalanları az rastlanan ve kıymetli sayılan kuşlardır: Meselâ, mavi iskele kuşu, alacalı ardıç, maynak kuşu, yeşil arıkuşu, sinekçil, börülce tavuğu, hint kuşu, iri gaga, yeşil imparator güvercini, muhabbet kuşu, sinek kuşu, kara tavuk, tavus kuşu, balıkçıl ve flaman kuşu nâdir rastlanan fakat Sri Lanka'da bolca bulunan kuş türleridir.

Deniz ürünlerinden daha çok; yengeç, karides, istakoz, kahin, sombalığı, istiridye ve deniz kaplumbağası yetişir.

Sri Lanka Adası, dünyânın en eski kaya ve taş parçalarından ve cins cins toprak çeşitlerinden meydana gelmiştir. Genellikle ülke toprakları laterit denilen kırmızı kildendir.

Yeraltı kaynakları da oldukça bol ve dünyâda meşhur olmuşlardan ziyâde, az bulunan ve kıymetli minerallerdir. Kuartz, feldispat, mika, ilmenit, monazit, toryum, arkil (kaolin), ruble, alçıtaşı, akumarin, safir, altın ve grafit (karbon) bunların önde gelenleridir. Ayrıca birçok bölgede demir yatakları vardır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Ülke nüfûsu yaklaşık 17.540.000'dir. Yıllık nüfus artışı % 1,7 ve nüfus yoğunluğu 213'tür. Etnik yapı îtibâriyle % 75 Sinhale, % 16 Tamil ve % 7 Moor kabilelerinden meydana gelir. Sinhala resmî dildir. Ayrıca Tamil lisanı ve İngilizce yaygındır.

Nüfusun ekserisini teşkil eden **Sinhaleler,** kahverengi derili, siyah, dalgalı saçlı, kalın dudaklı ve kısa yapılı insanlardır. **Tamiller** ise nispeten iri ve uzun boyludur. Tamiller ve **Moor'**ların büyük bir bölümü İslâmiyetle şereflenmiştir. Nüfûsun geri kalanı Hindu ve Budisttir. Hindu ve Buda felsefesinin hemen hemen en koyu ve mutaassıp şekli hayat tarzında görülür. Fakat özellikle son zamanlarda, İslâmiyetin yayıldığı ve birçok Sri Lankalının Müslüman olduğu göze çarpmaktadır.

Ülkenin diğer yerli gruplarıAsya, Avrupa ve Afrika'dan yapılan göçler esnâsında yerleşmiş bulunan insanların soyundandır. Arap, Afganlı, Hintli, Pakistanlı, Çinli, Burgher (Felemenk) ve Portekizli küçük gruplar mevcuttur. Zâten ada nüfûsu, göçle gelenlerle, adanın ilk sâkinlerinin kaynaşması olduğu için kısmen melezdir.

Sri Lankalı erkekler genellikle sarong adı verilen giysiler, parlak gömlekler ve sandal ayakkabılar giyer. Özel günlerde shervanı denilen acâip bir ceket giyilir. Kadınların elbisesine cambaya denir.

Ülkede okuma-yazma oranı % 81 civârındadır.

Kolombo, ülkenin başşehridir. Dünyâda en geniş barajına sâhip şehirlerden biri olup, Sri Lanka'nın, en gelişmiş şehridir. Sri Lankalının hayatında çay ve kauçuk, ekmek ve su gibi olmuştur. Dolayısıyla nüfûsun % 55'i tarım alanında çalışır. Geri kalanlardan % 27'si endüstri alanında ve ticârî hayatta ve % 18'i de diğer hizmetlerde istihdam edilir.

Siyâsî Hayat

Sri Lanka Cumhûriyeti, başkanlık sisteminde olup, idârî olarak 24 idârî bölgeye ayrılır. Her bir bölgede, merkezî hükûmetin atadığı bir hükûmet temsilciliği bulunur. Parlamento 225 üyeden meydana gelir ve altı senelik bir dönem için seçilir. Parlamento üyelerinden seçilen kabîne üyelerine başbakan başkanlık eder ve hükûmeti kurar ve yürütür.

Ekonomi

Sri Lanka ekonomisi, tarıma dayanmaktadır. Daha doğru bir ifâdeyle çay, kauçuk ve kokonat ekonominin yükünü üzerlerine çekmiş başlıca ürünlerdir. Ekili alanların üçte ikisi bu ürünlere ayrılmıştır. Çay, Sri Lanka'nın en önemli maddesidir. Dünyâda çay üretiminde üçüncü büyük ülkedir. Yıllık üretim miktarı 210 milyon kg civârındadır. Çay genellikle 1500 m'nin üzerinde olan bölgelerde yetişir. Diğer önemli olan iki üründen kauçuğun yıllık üretimi 100.000 ton ve kokonat ise 400.000 hektarlık bir alanda üretilir. Diğer önemli tarım ürünü pirinçtir.

Ülkede mâdencilik büyük ölçüde alçıtaşı ve grafit (karbon) üzerinedir. Ülkenin grafiti çok yüksek derecede karbonludur. Bundan başka birçok kıymetli taşlar, meselâ safir (gökyakut), yâkut topat (sarı safir), turmolin (renkli şeffaf taş) ve zirkon elde edilir. Bu kıymetli cevherler az fakat kâfi miktardadırlar. Ülkenin önemli bir gelir kaynağıdırlar.

Sri Lanka'nın başlıca endüstri kolları kontraplak, kâğıt, cam eşyâ, seramik, çimento, tekstil ve kimyevî maddelerdir. Orman ürünleri ve kereste çok önemli bir endüstri sektörüdür.

Ülkenin yıllık millî brüt hâsılatı yaklaşık 6,5 milyon dolar ve kişi başına düşen millî gelir 400 dolar civârındadır. Bir milyon dolara ulaşan ihrâcâtın büyük bir kısmı ABD, İngiltere ve Birleşik Almanya iledir. Başlıca ihracat ürünleri şunlardır: Çay, kokonat, kauçuk, kakao, tarçın, sitronella (merhem parfüm yapımında kullanılan bir ot yağı), tütün, orman ürünleri, kıymetli taşlar (yâkut, safir, topat, vs.), grafit, kireçtaşı, ilmenit, monozit, zirkon, kuartz, demir, çeşitli cins keresteler (tik, abanoz, demirağacı, Hintağacı), çeşitli cins cevherler, seramik eşyâlar ve cam eşyâlar. Buna karşılık iki milyon dolar dolayındaki ithâlâtını genellikle Japonya, İngiltere ve Suudi Arabistan ile yapar. Pirinç, arpa, buğday, tekstil ürünleri, makina, petrol ürünleri, gübre, ulaştırma teçhizatı, yakıt, gıdâ maddeleri ve çelik en önemli ithâlât maddeleridir.

Ülkenin iyi bir kara ve demiryolu ulaştırma şebekesi vardır. Karayollarının uzunluğu 20.693 km olup % 41'i asfalttır. Demiryollarının uzunluğu aşağı yukarı 1950 km uzunluğundadır. Birçok milletlerarası hava seferleri Kolombo üzerinden yapılır. Kolombo dünyânın en büyük sun'î limanlarından birisine sâhiptir. Asya'nın hemen hemen en işlek limanıdır.

STAGFLASYON;

İng. *Stagflation,* **Fr.** *Stagflation,* **Alm.** *Stagflation.* Enflâsyon ile işsizliğin bir arada görüldüğü ekonomik bunalım. Durgunluk içinde enflasyon veya enflasyon + işsizlik diye Türkçeye çevrilmeye çalışılan stagflasyon, İngilizcedeki durgunluk "stagnation" kelimesinin baş tarafı ile yine aynı dildeki inflation kelimesinin son tarafının stagflation olarak birleştirilmesiyle türetilmiş bir kavramdır.

Çağımızın iktisâdî bunalımı olarak nitelenebilen stagflasyon; işsizliğin, yetersiz bir ekonomik büyümenin, kullanılamayan üretim kapasitelerinin, yaygın ve sürekli fiyat artışları ile bir arada görüldüğü bir ekonomik rahatsızlık olarak tanımlanabilir.

Enflasyon olarak bilinen iktisâdî bunalım gibi, stagflasyonu açıklamaya çalışan birçok teoriler ve yaklaşımlar vardır. Bunlar stagflasyon diye isimlendirilen bunalımı, esas îtibâriyle, aşağıdaki faktörlere bağlamaktadırlar. Özetle ifâde etmek gerekirse bu faktörler şunlardır:

Mal ve emek piyasalarının farklı şartlar altında dengeye gelmeleri;

İşsizlikle mücâdele politikalarında yapılan yanlışlıklar;

Eksik rekâbet şartlarında çalışan firmaların yüksek fiyat politikaları;

Ekonomide gelir paylaşım mücâdelesinin şiddetlenmesi, çalışma barışının bozulması, ücretlerin aşağıya doğru esnek olmaması;

Teknolojik değişmeler;

Enflasyonla mücâdele etmeyi amaçlayan politikaların yetersizlikleri;

Dış ekonomik faktörler (Petrol fiyatlarının artması, savaş veya milletlerarası nitelikteki politik krizler gibi).

İktisat politikalarının gerçekleştirmeye çalıştıkları temel ekonomik gâyelerin içinde fiyat istikrarı ve tam istihdamın çok önemli bir yeri vardır. Stagflasyon olarak bilinen bu bunalım her maksadı da zedelemektedir. Bu durumda ne yapılmalıdır?

Çağdaş iktisat teorisi, işsizlik ve enflasyon ile aynı anda mücâdele etmeyi sağlayacak iktisat politikaları bakımından oldukça yetersiz görünmektedir. Bunun sebebi, enflasyonla mücâdele edildiğinde genellikle işsizliğin artış eğilimi içine girmesi; işsizlikle mücâdele edildiğinde ise enflasyonun veya fiyat istikrarının sarsılmasıdır. Kısaca ifâde etmek gerekirse maksatlar arasında çatışma vardır. Her ikisine birden aynı anda ulaşmak güç görünmektedir.

Bâzı iktisatçılara göre sektörel ve bölgesel iktisat politikalarıyla stagflasyonla mücâdele etmek mümkündür. Kimi iktisatçılara göre de mâliye politikaları (yâni vergi harcama ve politikaları) işsizliği önlemek için genişletici şekilde; para politikaları ise enflasyonu önlemek için daraltıcı şekilde kullanılabilir. Bu araçların etkileri kısa dönemde birbirleriyle çatışsa bile uzun dönemde hem işsizlik hem de enflasyon azaltılabilecektir. denmektedir.

STALİN, Joseph Vissarinovich;

Sovyetler Birliğinin Komünist Parti Başkanlığı ve Başbakanlığını yapan Sovyet devlet adamı. Bir çeyrek asır, Sovyetler Birliğini diktatörce yönetmiş ve onu dünyânın başlıca güçlerinden biri hâline getirmiştir. Dünyâ târihinin son derece kavgacı, karmaşık ve kuvvetli simâlarından biridir. Ölünceye kadar, Rus milletini ve özellikle Rusya'daki Müslümanları işkence altında inletti. Yirmi sekiz sene içinde 50 milyonun üzerinde insanın canına kıydı. Çok azı, Lenin; gerisi, Stalin zamânında olmak üzere Türkistan'da 14.000 câmi ve mescit, Kafkasya ve Kırım'da 8000, Tataristan'da ve Baş Kürdistan'da 4000 câmi-mescit yıkıldı ve tahrip edildi. Müslüman din âlimleri olarak katledilenlerin miktarı 270.000'in üzerindedir. Bir kısmını da, Sibirya'da sıfırın altında 65 derece soğuğun hüküm sürdüğü kamplara sürgün ettirdi. Bunlarla yetinmeyen Stalin, dînî abidelerle süslü Buhara, Semerkand, Hokant, Kazan, Hayve, Ufa, Bakü, Taşkent, Bahçesaray, Derbent, Timirhan, Kaşgar, Alma Ata, Tirmi vs. şehirlerinde mevcud milyonlarca Kur'ân-ı kerîm ve hadis kitapları başta olmak üzere bütün dînî eserleri toplattırıp yaktırdı, ayaklar altında çiğnetti.

21 Aralık 1879 günü Gürcistan'ın Gori kasabasında dünyâya geldi. Babası fakir bir kunduracı, annesi koyu dindar, çamaşırcı bir kadındı. Joseph annesinin baskısıyla Ortodoks kilisesinde dînî eğitim gördü. Joseph'in gençlik yılları Gürcü milliyetçiliği (anti-Rus) düşünceleriyle geçti. Çok fakir olan çevresinde Marksist fikirleri süratle yayılıyordu. Bu arada Tiflis'te Iskra (kıvılcım) sosyalist grubuna katıldı. Tutuklanarak 1902 senesinde hapse, oradan da Sibirya'ya gönderildi. Sibirya'dan 1904 senesinde kaçarak tekrar Tiflis'e geldi. Bolşevik Menşevik çatışmasında Lenin'in fikirlerini benimsedi. 1905 ihtilâlinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, Lenin tarafından Bakü Bolşevik liderliğine getirildi. 1912 senesinde tekrar tutuklandıysa da kaçtı. Bunun üzerine çelik adam anlamına gelen Stalin lâkabını aldı.

Stalin'in 1917 ihtilâlinde rolü yok gibidir. Stalin o sırada L. D. Trotski tarafından gölgeleniyordu. Stalin **Pravda** Gazetesinin başında bulunuyordu. Daha sonra kendisine Lenin tarafından halk komiserliği görevi verildi. Halk komiserliğinin görevi, çeşitli milletlere âit toplulukların milliyetçilik düşünce ve hareketlerini bastırmaktı. Çok kan döktü. Bu kanlı çalışmaları sonucu, 1919 senesinde kendisine İşçi ve Köylü Komiserliği de verildi. İç savaşta politik komiser olarak süvari birlikleri ile, karşı ordu güçlerine karşı savaştı. Bu savaşlar esnâsında Rus ordusu tamâmen dağıtılarak yerini kızıl orduya terk etti.

Stalin, Lenin'in 1922 senesinde ölümünden sonra parti kongresinde genel sekreterliğe seçilince, Komünist Partinin tamâmına hükmetme imkânına kavuştu. Lenin'in enternasyonal yayılmacı politikası 1923 senesinde Almanya ve Macaristan'da başarısızlığa uğradığından sosyalizmin yalnız ülkesinde kalmasını, devrimin Rusya dışına yayılmasına gerek olmadığını savundu. Bu fikre karşı olan Trotski'yi Alma Ata'ya sürmeye muvaffak oldu. Bundan sonra, küçük köy ekonomisini ortadan kaldırarak endüstriyel ekonomiyi kurmaya başladı. 1930 senesinde 25 milyon köylü evlerinden zorla alınarak büyük sanâyi fabrikalarına taşındı. Çiftçilik, zirâat, kollektif esaslara bağlandı.

İkinci Dünyâ Savaşı çıkınca, demokratik ülkelerin yardımını alabilmek ve onlara şirin gözükebilmek için kollektifleşmeye ara verdi. Çalışma kamplarında sürgünde bulunan bâzı tutukluları serbest bıraktı ve papazları yeniden kiliselerin başına geçirdi. 1936 senesinde içerideki huzursuzluk o kadar artmıştı ki, rejimi koruyabilmek için Hitler Almanyası ile saldırmazlık antlaşması imzâlandı. Bu antlaşmanın asıl gâyesi, milliyetçilik duyguları ile kaynayan toplulukları tamâmen sindirmekti. Bu antlaşma esâsen Hitler'i rahatlatarak Avrupa'da Almanlara yaygın savaşma imkânı sağlamış oldu.

22 Haziran 1941 günü Hitler, Rusya'ya da saldırıya geçti. Stalin halka her tarafı yakarak geri çekilmelerini emretti. Çeşitli milletlerin milliyetçilik duygularını canlandırarak onlara savaşma gücü verdi. Generallere büyük yetkiler tanıdı. 1812'de Büyük Petro zamanındaki işgâle benzer şekilde geri çekilirken her yeri tahrip ettirdi. Alman orduları Moskova'ya dayandığı vakit Kremlin'de idi. O sene kış çok sert geçince karşı hücum için zamanlamayı yapıp, Almanları Stalingrat'ta büyük bir mağlubiyete uğrattı.

İkinci Dünyâ Savaşı kazanılınca Stalin'in gücü çok artmış oldu. Roosevelt ve Churchill'le Tahran ve Yalta'da yapılan antlaşmalarda Sovyetleri dünyânın ikinci büyük devleti olarak kabul ettirdi. Japonya'ya savaşı geç îlân edince, Roosevelt ile arası açıldı. 1947 senesinde milletlerarası komünizmi yayabilmek için "Kominformu" yeniden kurdu. Balkan ve Doğu Avrupa devletlerinin çoğunu fakir ve yoksul olmalarından istifâde ederek devrimler yaptırarak bir bir hâkimiyeti altına almaya başladı. Bu târihten îtibâren doğuyla batı arası açılarak **demir perde** kurulmuş oldu.

Stalin, 5 Mart 1953 günü ölünce yerine geçen Nikita **Kuruşçev,** Stalin'i düşman olarak îlân etti. Marksçı-Leninci görüşlerin yeniden komünizmin temel doktrini hâline gelmesini istedi. Stalin ismiyle başlayan şehirlerin isimleri dahi değiştirildi. Para, pul ve resmî dâirelerden Stalin'in resmi ve büstleri kaldırıldı. Mezarı dahi açılıp Kremlin'in duvarı dışına taşındı.

Eserleri:

Leninizm'in Problemleri, Sovyetler Birliği, Komünist Parti Târihi, Marksizm ve Dil, Sovyet Rusya'da Sosyalizmin İktisâdî Meseleleri.

STANLEY, Henry Morton;

Afrika'nın bilinmeyen yerlerini araştırmak üzere, birçok inceleme gezisi yapan ve Kongo'nun kuruluşunda rolü olan İngiliz kâşif. 28 Ocak 1841 günü İngiltere'nin Denbigh kasabasında evlilik dışı dünyâya geldi. Babası John Rowland'dır. Stanley, annesinden uzak ve horlanarak büyüdü. Daha küçük yaşta çalışmaya verildi. Burada St. Asaph isimli din adamı tarafından yetiştirilmeye başlandı. Annesinin ahlâk dışı durumu yüzünden devamlı ayıplanan Stanley, baskıya dayanamayınca 1858 senesinde 16 yaşındayken gemiyle New Orleans'a kaçtı.

Stanley'e, Amerika'da Rowlandlar sâhip çıktı. Amerikan sivil savaşında asker olarak orduya katıldı. Ticâret gemilerinde çalışmaya başlayınca, muhâbirlik de yaptı. Birçok memleketi görme fırsatı buldu. Türkiye'ye de seyâhatleri olmuştur. 1867 senesinde **New York Herald**'da özel muhâbir olarak görev aldı. 1871 senesinde Afrika kâşiflerinden Livingstone'u aramaya çıkmak üzere kendisine görev verildi. Livingstone'den beş sene haber alınamadığı için, hayâtından endişe ediliyordu. Stanley, Süveyş Kanalından giderek Zengibar'a ulaştı. Balta girmemiş Afrika ormanları içinde büyük bir mücâdele sonunda, Livingstone'yi buldu.

Stanley'in bir görevi de Afrika'da İngiliz hâkîmiyetini yayıcı faaliyetleri hazırlamaktı. Bu maksatla Afrika'nın içlerinde Hristiyan misyoneri olarak uzun müddet çalıştı. Kongo'da İngiliz hâkimiyetini yol yapımı, eğitim, dînî propagandayla sağladı.

Stanley'in son Afrika seyâhati, Mısır'da 1882 senesinde Mehdi ayaklanması sırasında, Nil Nehrinin başlangıç kısımlarına kadar ulaşan, Mehmed Emin Paşa ve kuvvetlerini bulmak için olmuştur. 1887 senesinde Kongo'dan başlayan bu araştırma gezisine yüzbaşı W.G. Staires, kaptan R.H. Nelson, Çavuş T.H. Parke ile A.J. Mounteney Jephson da katıldılar. Stanley, Mehmed Emin Paşayı görünce şaşırdı. Çünkü Mehmed Emin Paşa, hâlinden memnun ve hiçbir yere ayrılmak niyetinde değildi.Geziye başlarken, Yambu'ya bıraktığı diğer adamlarının birbirine düştüğünü ve ölüm hâdiseleri olduğunu gördü. Geziyi iptâl ederek İngiltere'ye geri döndü. Mehmed Emin Paşanın 1500 adamıyla sâlimen Boğamoya'ya ulaştığını öğrendi.

Stanley, Afrika gezileriyle ilgili, birçok eser yazmış ve Afrika'nın bilinmeyen taraflarının öğrenilmesine yardımcı olmuştur. 1890 senesinde evlenen Stanley kendisi gibi küçük yaşta cemiyet tarafından itilmiş bir çocuğu evlâtlığa almıştır. 1892 senesinde İngiliz Parlamentosuna Liberal Birlikçi üye olarak girdi. 19 Mayıs 1904 günü Londra'da öldü.

STATİK;

Alm. *Statik (f),* **Fr.** *Statique (f),* **İng.** *Statics.* Cisimlerin dengesini ve kuvvetlerin cisimler üzerindeki tesirlerini inceleyen mekanik dalı. Duran bir cismin dengede olduğu kabul edilir.

Bir cismin hareketini, üzerine tesir eden kuvvetler belirler. **Mekanik;** kuvvet, cisim ve hareketle ilgilenir. **Statik** ise çeşitli cisim sistemlerinde ortaya çıkan kuvvet ve kuvvet sistemleriyle dengedeki bir cisme tesir eden kuvvetleri inceler.

Mîmarlık, mühendislik ve fizik sahasında karşılaşılan önemli bir problem; binâ, baraj, köprü, vinç gibi duran sistemlere tesir eden kuvvetlerin tanınması ve incelenmesidir. Bu gibi sistemler kuvvet tesiri altında bile ebatlarını muhâfaza ederler, değişmezler ve idealde rijit olarak kabul edilirler.

Kuvvet, bir cismin diğer cisme tatbik ettiği itme veya çekmedir. Her kuvvetin bir büyüklüğü ve yönü vardır. Bu sebeple kuvvetler vektör denilen bir okla gösterilir. Bir rijit cisme dıştan bir kuvvet tesir ettiğinde, cismin hareketi üzerinde değişiklik yapabilir.

Tesir doğrultuları aynı olmak üzere bir cisme tesir eden eşit ve zıt yöndeki iki kuvvet, ister itme, ister çekme olsun cismin durumunda bir değişiklik yapmaz.

Denge hâlindeki bir cisme tesir eden kuvvetlerin tesirini incelemek için, kuvvetlerin bileşkesi (vektörel toplamı) ve belirli bir eksene göre momentleri gözönüne alınır. Bileşke, kuvvetlerin yön, doğrultu ve büyüklüklerinin de gözönüne alındığı vektörel toplama işlemiyle bulunur. **Moment,** kuvvetlerin büyüklükleriyle, düzlemde bir noktaya, uzayda ise bir doğruya olan kuvvet tesir doğrultusu uzaklığının çarpımıyla elde edilir (Bkz. İmpuls). Bir kuvvetin doğrultusu moment alınacak eksene paralel veya o ekseni kesiyorsa, moment sıfırdır. Yâni moment alınacak eksenin, kuvvetin bulunduğu düzlemde olmaması gerekir. Cismi, saat ibresinin tersi yönünde çevirmeye çalışan momentler pozitif kabul edilir. Moment vektörü, moment alınan eksen doğrusu üzerindedir. Düzlemdeki kuvvetlerin moment vektörü

ise, bu düzlemde dik bir vektördür.

Cisimlerin hem düzlemde hem de uzayda denge hâlinde olabilmesi için, tesir eden kuvvetlerin vektörel toplamının ve bunların bir nokta veya eksene göre momentinin toplamının sıfır olması lâzımdır.

Kafes-kiriş sistemli binâ, köprü gibi yapılarda statik denge çok önemlidir. Bu gibi sistemlerin dizaynında sistemin parçaları üzerinde meydana gelebilecek statik kuvvetlerin hesâbı, seçilecek malzemenin kalitesi, şekli bakımından çok önemlidir. Bâzı sistemler statik olarak belirli, bâzılarıysa belirsiz olabilir. Belirsiz sistemlerde her bir parçaya tesir eden kuvvet belirlenemez. Katı, sıvı veya sabun köpüğü gibi kütle hâlindeki sistemlerin, statik olarak dengesi onun özel şekline bağlıdır. Eğilmeye, bükülmeye karşı bir direnci olmamasına rağmen, gerilmeye karşı yüzey geriliminden dolayı bir direnci vardır. Bu gibi sistemlerde statik dengeyi sağlayan, sıkıştırma kuvvetlerinin dengesidir.

STEARAT (Bkz. Stearik Asit)

STEARİK ASİT;

Alm. *Talgsäure (f),* **Fr.** *Acide (m), Stéarique,* **İng.** *Stearic acid.* CH_3 $(CH_2)_{16}$ COOH formülüyle gösterilen doymuş bir yağ asidi. Çoğu hayvan ve bitkiden elde edilen katı-sıvı yağlarda, ekseriya gliserid stearin şeklinde bulunur. Stearik asit ve bileşikleri, özellikle tuzları(stearatları) ticârî önemi hâizdirler. Uzun zincirli alkol esterleri, mum olarak bilinmektedir. Diğer monohidrik ve polihidrik alkollerin esterleri, vernik îmâlinde ve iyonik olmayan yüzey aktif maddelerin üretiminde kullanılmaktadır. Alkali metal tuzları suda çözünebilir. Bunlar oleatlar ve palmitatlar gibi, tuvalet ve çamaşır sabunlarının esas maddeleridir. Metalik stearatlar petrol gres yağlarının terkibinde bulunmaktadır. Çinko setearatlar kozmetikte, diğer metal tuzları boyalarda, eczâcılıkta ve mantar öldürücü îmâlâtında kullanılır. Stearik asit amidleri, su geçirmez kumaşların îmâlatında kullanılır.

Stearik asit hayvânî yağlardan hidrolizle elde edilir. Ticârî ürün ekseriya stearik, palmitik ve diğer yağ asitlerinin bir karışımıdır. Saf madde olarak fraksiyonlu destilasyonla ayrılabilir. Ayrıca soya yağı veya diğer bitki yağlarının hidrojenasyonuyla hazırlanmaktadır.

Saf stearik asit, beyaz kristaller hâlindedir. Yoğunluğu 0,847, erime noktası 69-70°C, kaynama noktası 383°C'dir.

STEİNBECK, John Ernst;

Nobel Edebiyat Mükâfâtı sâhibi Amerikalı yazar. 27 Şubat 1902'de California'da doğdu. Babası Prusyalı, annesi ise İrlandalı göçmen âilelere mensuptur. Stanford Üniversitesinde okudu. Birçok işte çalıştı. Gazeteciliği denedi. Daha sonra yazarlığa başladı ve yazarlıkla geçimini sağladı. Steinbeck'in romanlarında gerçek ve düş ekseri çakışır. Olaylar, insanların geçimini topraktan sağladığı bölgelerde, kıtlık, iç piyasa şartları ve insan aç gözlülüğünün hayâtî bağı yıktığı istisnâî zamanlarda, köy ve çiftlik gibi yerlerde geçer. Bu durumların doğurduğu meseleleri ele alırken bâzan lirik, bâzan sosyolojik davranır, bâzan da hissidir. Sembolizmin etkisinde kalmıştır. Şiire yakın bir üslûbu vardır.

İlk başta başıboş bir yaşayışı varken, kitapları satmaya başlayınca, maddî durumu düzelmiştir. Bu arada sosyalist fikirlere yakınlık duymuş, fakat daha sonra yine kapitalist "Amerikan düşüncesi"ne dönmüştür. Romanlarında ve hikâyelerinde fikirlerindeki değişiklikleri tâkip etmek mümkündür. 20 Aralık 1968'de New York City'de öldü.

İlk romanı **Altın Kupa** (Sup of Gold) yı 1929'da yazdı. Bunun arkasından California Vâdisindeki çiftçilerin hayatlarını anlatan kısa hikâyelerden meydana gelen ikinci kitabı **Cennet Çayırları** (Pastures of Heaven)nı yazdı. 1935'te yazdığı **Yukarı Mahalle** (Tortilla Flat) ile edebiyat çevresinde kendini kabul ettirdi. Bu romanda tarım işçilerinin grevi anlatılmaktaydı.

Kitaplarında aşırı bir eşitlik yanlısı olduğu göze çarpıyordu. Hiçbir şeye bakılmaksızın bütün vatandaşların eşit olmalarını istiyordu. 1936'da **Bitmeyen Kavga** (Dubious Battle) kitabında göçebe ve toplayıcıların hikâyelerini anlattı. İki gezgin çiftlik amelesinin hikâyesini anlatan **Fareler ve İnsanlar** (Of Mice And Men, 1937) ile şöhret oldu. Aynı yıl daha önce yayınlanmış bulunan **Al Midilli** (The Red Pony) ve on bir kısa hikâye artık onun usta bir yazar olduğunu gösteriyordu. 1938'de yazdığı **Uzun Vâdi** (Long Valley) bir çocuğun büyümesini anlatan klasik bir hikâyedir.

1939'da yazdığı **Gazap Üzümleri** (The Grapes Of Wrath) iki yıl, en iyi satışı yapmış, Milli Kitap Mükafatı ve Pulitzer Mükâfâtını kazanmıştır. Kitapta Californiya'ya göç eden bir âilenin mevcut sistemde iş bulmak için verdiği mücâdele anlatılmaktadır. Steinbeck **Unutulan Köy** (Forgotten Village) dokümantasyonunun film yapımı ve deniz hayâtıyla ilgili bilgi toplamak üzere biyolog Edvard F. Ricketts ile berâber 1940'ta Meksika'ya gitti. 1942'de **"Aysız Geceler"** (The Moon is Down) adlı savaş konulu kitabını yazdı. **Körfez Denizi** (1941), **Sardalya Sokağı** (Cannery Row, 1944) ve **Uğurlu**

Perşembe (Sweet Thursday, 1954) Meksika'ya yaptığı gezi etkisinde yazılmıştır. **Sardalya Sokağı** isimli kitabında, sosyal muhtevaları bırakıp yine başıboş tiplerle ilgilenmeye başladı. 1962 senesinde Nobel Edebiyat Mükâfâtını aldı.

STENOGRAFİ;

Alm. *Stenographie, Kurzschrift (f),* **Fr.** *Sténographie (f),* **İng.** *Stenograph.* Alfabenin harfleri, noktalama işâretleri, kelimeleri yerine semboller ve kısaltmalar kullanan çabuk yazma sistemi. Yazılar yakın, küçük ve dar yazıldığı için bu adı almıştır. Stenografi, meclis oturumlarında, mahkeme duruşmalarında, iş görüşmelerinde oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Stenografinin ilk kullanılmasının Romalılar zamânında olduğu sanılmaktadır. Cicero'nun senetodaki konuşmalarının Marcus Tullius Tiro tarafından bulunan nota ve kısa yazma usûlüyle kaydedildiği söylenmektedir.

Modern stenografinin doğuş yeri İngiltere'dir. İsaac Pitman 1837 senesinde fonetik sistemi geliştirdi. Fonetik işâretin bir yazılış şekli vardır. 1888 senesinde John Robert Gregg tarafından geliştirilen ve Pitman sistemi gibi fonetik olan fonografi de stenografi olarak İngiltere'de çıktı ve Amerika'da yayılarak okullarda öğretilmeye başlandı. Stenografide kullanılan diğer bir sistem de, hızlı yazma sistemidir. 1923 senesinde Emme Dearborn geliştirmiştir.

Fonetik hece, kelime, cümle ve çeşitli imlâ işâretlerinden meydana gelen mektup türü yazıların makinayla yazılması stenograf denilen steno daktilosuyla mümkündür. Steno daktilo makinası umûmiyetle işyerlerinde, mahkeme salonlarında, konferanslarda sessiz olarak çalışması ve dakikada 250 kelime yazılabilmesi sebebiyle tercih edilir. Bu daktilonun toplam yirmi iki harfinden dört çift sessiz harf sol tarafta, beş çift sessiz harf sağ tarafta ve dört sesli harf ise ortadadır. Diğer tuşlar, noktalama işâretleriyle boşluk bırakma içindir. Daktilo çift elle aynı anda birkaç harfe basılmak sûretiyle kullanılabildiği için sürat çok artar. Steno daktilo ile yazılan yazıları ancak stenografi bilen kişiler okuyabilirler.

Kur'ân-ı kerîm harfleriyle yazı yazmasını bilen bir kişinin stenografi öğrenmesine gerek yoktur. Çünkü bu harflerle hem çok hızlı yazılabilir, hem de yazılan yazılar ayrıca bir gayret sarfedilmeksizin herkes tarafından okunabilir. Stenografide ise yazılan yazıları ancak stenografi öğrenmiş kişiler yazıp okuyabilir.

STEPHENSON, George;

demiryolunu bulan ve kuran kâşif. 9 Haziran 1781 günü İngiltere'nin Wylam kasabasında dünyâya geldi. Gençliği fakirlik içinde geçti. Saat tamiratıyla uğraşıyor ve çok az bir gelirle geçiniyordu. 1812 senesinde başka yere göç ederek makine îmâl eden bir atölyede düşük bir ücretle çalışmaya başladı. Burada mâdenci emniyet lâmbasını yaptı. Bu lâmbayı sonradan yaparak patent kredisi alan Humphry Davy'nin bu tutumu münâkaşalara sebep oldu.

Stephenson'daki bulucu kâbiliyeti sezen firmalar para yatırımı yaparak yürüyen makinalar yapması için teşvik ettiler. 1822 senesinde Stackton ve Darlignton arasında demiryolu yapılmasında ve hayvanla çekilen araba yerine buharlı makine kullanılmasında büyük çalışmaları oldu. İlk yolcu treni 27 eylül 1825 senesinde Stephenson'un sonradan "Locomotion" adını alan "Active" isimli trenidir. Stephenson'un ikinci çalışma sahası Liverpool ile Manchester arasındaki demiryolu ve bu demiryolunda çalışan sekiz adet "Rocket" isimli lokomatifleridir. 1844 senesine kadar lokomotif, trenyolu projelerinde çalışan Stephenson, Belçika ve İspanya'ya da giderek oralarda da aynı sahada çalıştı. Chesterfield'de 12 Ağustos 1848 günü öldü.

STERİLİZASYON;

Alm. *Entkeimung (f),* **Fr.** *Stérilisation (f),* **İng.** *Sterilization.* Mikroorganizmalara uygulanan, bakteri ve mantar sporları da dâhil olmak üzere her türlü canlı mikroorganizmaları tahrip eden ve virüsleri tesirsiz hâle getiren fizikî veya kimyevî her türlü işlemler.

Sterilizasyon fizikî ve kimyevî usûllerle yapılır. Kullanılan kimyevî maddelerden ancak birkaçı gerçek sterilizasyon yapıcıdır. Fizikî usûller olarak: Isı, iyonize eden ışınlar ve filtrasyon kullanılır. **Filtrasyon;** bakterilerin mantarlar ve bunların sporlarının bulunmadığı steril (mikropsuz) çözeltiler elde etmek için sık sık kullanılan bir sterilizasyon usûlüdür.

Yıllar boyunca yapılan deneyler, bulunan sterilizasyon usûlleri arasında en etkilisinin ısı, özellikle de basınçlı buhar ile sterilizasyon olduğunu göstermiştir. Yalnız bu usûl ısıya dayanıksız veya buhardan olumsuz etkilenen eşyânın sterilizasyonunda kullanılmaz. Sterilizasyon için ısı, yüzyıllardan beri hastalıkların yayılmasını önlemede etki mekanizması bilinmeksizin kullanılmış, içme suları kaynatılmıştır. Bununla birlikte Koch ve Pasteur bakteriyolojik teknikleri geliştirinceye kadar, buhar ısısı ilmî yönü tam olarak bilinmeden kullanılmıştır. Yıllar boyunca sterilizasyonun basit olarak kaynatma ile

yapılacağı fikri yanlış olarak gelişmiştir. Bu durum dezenfeksiyonla hastalık yapan mikroorganizmaların, yok edilmesindeki tıbbî uygulamadan kaynaklanmaktadır.

Mikroorganizmaların ısı ile ölümü, hücre proteinlerinin veya enzimlerinin tesirsizleştirilmesi sonucu görülür. Yüksek ısıdan ölüm katsayısı ile hücre harabiyeti ve protein tesirsizleştirilmesi arasında bir bağıntı vardır. Isı ile sterilizasyon usûlleri düşünüldüğünde kuru ve nemli ısıyı birbirinden ayırmak önemlidir.

1881'de Koch kuru ısının nemli ısıya göre yetersizliğini ortaya koymuştur. Kuru ve nemli ısı ile öldürme işlemlerinin mekanizması ve şartları aynı değildir. Kuru ısıya daha çok dayanıklılık, genellikle kuru durumda proteinlerin ısıya daha dayanıklı olmasına bağlanmaktadır. Kuru ısı ile ölmenin oksidasyona, nemli ısı ile ölmenin ise hücrenin bâzı proteinlerinin pıhtılaşmasına bağlı olduğu bilinir. Proteinler nemli ortamda ısıtıldıklarında SH grupları açığa çıkar ve daha küçük peptit zincirlerine ayrılır. Bu zincirler hareketlidir ve aralarında yeni bağlar yaparak başlangıçtaki protein moleküllerinden farklı, yeni karmaşık yapılar meydana getirirler. Su yokluğunda peptit zincirindeki polar gruplar çok daha az aktiftirler. Su dipolleri olmadığından hareketleri çok azalmıştır. Bu sebeple peptit moleküllerinin açılması için daha fazla enerji gereklidir. Kuru durumda proteinin ısıya dayanıklılığı belirgin olarak artar.

İngilizler doymuş buharla 115°C'de 30 dakika, kuru ısı ile 160°C veya 150°C'de bir saat; Amerikalılar basınçlı buharla 121°C'de 2 dakikada, sargılar için 30 dakika ve kuru ısı ile 170°C'de iki saat sterilizasyon tavsiye ederler. Yüksek sıcaklıkta da bozulan maddeler için 140°C'de 4 saat kuru olarak, 125°C'de 15 saat, sargılar için 126°C'de 10 dakika ve 134°C'de 3 dakika ısıtma kullanılmaktadır.

STETOSKOP;

Alm. *Hörrohr, Stethoskop (n),* **Fr.** *Stéthoscope (m),* **İng.** *Stethoscope.* Solunum, dolaşım ve sindirim sistemlerinin durumlarını akustik yolla incelemeye yarayan tıbbî âlet. Stetoskop ilk olarak 1816 senesinde RTH Laennec tarafından içi boş tahta silindir biçiminde yapılmıştır. Bugünkü şeklini 1850 senesinde almıştır.

Vücut iç organlarından gelen sesler, sistemin normal çalışıp çalışmadığına işâret eder. Meselâ kalpten gelen sesler 60 ile 500 Hz arasında değişir. Kalbin genişlediği anda üst tarafından gelen 60 Hz. altındaki karışık sesler, kalp kapakçıklarında arıza olduğunu gösterir. 1400 Hz civârında hışırtılı duyulan ses ise ciğerlerde bir rahatsızlık olduğuna işâret eder. Akustik stetoskoplar esâsen sesi yükseltmeden kulağa taşıma işlemini yaparlar. Modern bir stetoskopta zil biçiminde ve diyaframlı yuvarlak kapak biçiminde alıcı uç vardır. Uç kısmının çapı 2.87 cm olan zil, vücûda oturtulur. Vücut derisi bu zilin ağzında diyafram gibi görev yaparak iç organlardan gelen sesi titreşimle iletir. Diyaframlı kısmın çapı 4.37 cm, derinliği 0.33 cm'dir. Diyaframı ince bakalitten yapılmıştır. Stetoskop zil alıcı, daha ziyâde 30÷500 Hz arası düşük frekanslı sesleri dinlemeye elverişlidir. Diyafram alıcı ise 200÷1400 Hz arası daha yüksek frekanslı sesleri dinlemeye yarar.

Stetoskop alıcıları iki yumuşak hortum ile kulağa uzanır. Kulağa takılan kısımları yine metal olup, dışardan gelen gürültüleri engellemesi için 1.27÷1.60 cm çapında yapılmıştır. Dışardan gelen gürültüler, bilhassa düşük frekans dinlemelerini menfi yönde etkileyebilir.

STRATEJİ;

Alm. *Strategie,* **Fr.** *Stratégie,* **İng.** *Strategy.* Bir milletin veya milletlerin savunmasında askerî, siyâsî, ekonomik ve manevî güçleri bir arada kullanma ve düzenleme sanatı. Strateji, kelimesi strategos kökünden gelmekte olup, eski Yunancada "Generalin Sanatı" anlamına gelir. Stratejinin çeşitli zamanlarda muhtelif târifleri yapılmıştır: 1831'de Clawewitc, "Harbi kazanmak için muhârebeleri kullanma sanatıdır." Moltke, "Bir çâre bulma, en zor şartlar altında icraatta bulunma sanatıdır." Baufre, "Anlaşmazlıkların halli için kuvvete başvuran iki hasmın diyalektiğidir." diye târif etmişlerdir.

Târiflerin yapıldığı devrelerde, milletlerarası mücâdele vâsıtalarının kullanılırlık derecesine tâbi olarak stratejinin değiştiği görülür. Harp, 1950'lere kadar sâdece bir askerî hâdise olarak görülürdü. Silahlı kuvvetlerin yanında sanâyinin büyük çapta etkisi olmazdı. İkinci Dünyâ Harbi sonlarında, harpte, Silahlı kuvvetlerin yanısıra ekonominin, sosyal ve psikolojik güçlerin de etkisi anlaşıldı ve buradan topkeyün harp kavramı ortaya çıktı.

1945'ten sonra ortaya çıkan ve günümüzde barış ve savaş hâli düşünülmeksizin milletlerin topyekün bir mücâdeleye girdiği devrede, strateji anlamı da şumul, yapı değiştirmiştir. Çatışma alanı (siyâsî, ekonomik, sosyal, kültürel veya askerî) ile mücâdelede kullanılan vâsıtalar (diplomatik baskı, ekonomik sızma, yardım, boykot, ambargo, kültürel nüfuz, yıkıcı faaliyetler, askerî tehdit) ne olursa olsun, hasım tarafın manevrasını faydasız bırakmak, muhataplarının reaksiyonlarını hesaplamak sûretiyle

düzenlemek sanatı olarak belirmiştir.

Strateji, uygulandığı alanlara ve kullanılış seviyesine göre sınıflandırılmış ve böylece millî strateji, askerî strateji, kalkınma stratejisi (ekonomik-sosyal strateji) gibi stratejiler ortaya çıkmıştır.

Millî strateji; millî menfaatleri sağlamak maksadıyla hazırlanan millî politika, plân ve programların bütünüdür. Târifi ise; barışta ve savaşta millî menfaatlerin elde edilmesi için milletin politik, ekonomik ve psikolojik gücünün silahlı kuvvetlerle birlikte geliştirilmesi ve kullanılması sanatı ve ilmidir.

STREPTOMİSİN;

Alm. *Streptomyzin (n),* **Fr.** *Stremtomycine (f),* **İng.** *Streptomycin.* Streptomyces griseus adlı mantardan elde edilen, aminoglikozitler grubundan olan, birçok mikroorganizmaya tesirli olan bir antibiyotik. Streptomycin bakterilerin protein yapımını bozarak, tesirli olmaktadır. Bu işlemi yaparken, (+) katyonik gruplar, bakteri hücresinin zarındaki (–) anyonik gruplarla birleşerek bakteri zarını hasara uğratır. Streptomisin, bakterinin enerji teşekkülünü de bozar.

Streptomisinin bulunmasıyla, verem tedâvisinde büyük bir çığır açılmış ve verem yenilmez bir hastalık olma sıfatını kaybetmiştir. Streptomisinin bâzı zararlı yan tesirlerinin tespit edilmesine rağmen, bugün dahi verem tedâvisindeki önemini muhâfaza etmektedir. Streptomisin, zatürre, zatülcenp, kardit gibi enfeksiyon hastalıklarının tedâvisinde; ayrıca bâzı ameliyatlardan önce barsaklardaki bütün bakterilerin öldürülmesinde de kullanılır. Streptomisin, allerjik tezahürlere yol açtığı için toz veya merhem olarak kullanılmaz.

Streptomisinin en mühim yan tesiri 8. kafa sinirine (duyma ve denge siniri) zarar vererek sağırlığa yol açmasıdır. Yaşlılarda, böbrek yetmezliği olanlarda, bu sinire zararlı diğer ilâçlarla berâber kullanıldığında, işitme bozukluğu olanlarda, vücûdundan aşırı su kaybeden şahıslarda ve uzun süreli kullanımında bu zararlı yan tesiri artar. Streptomisinle tedâvide ideal dozda ve kısa süre yapılması, kulak çınlaması başlayınca ilâcın derhal kesilmesi çok önemlidir. Streptomisin kullanmada en uzun süre bir ay veya biraz fazla bir zamandır.

STRES;

Alm. *Stress (m),* **Fr.** *Stress (m),* **İng.** *Stress.* Vücudun bâzı işleyiş ve sistemlerinde bir denge ve ahenk bozukluğu neticesinde, meydana gelen davranışlar ve biokimyevî değişikliklerle ilgili bir reaksiyon, bir tepki. Stresin sayılamayacak kadar çok sebebi vardır. Fizikî uyaranlardan (gürültü, nem, sıcak, soğuk, üzüntü, huzursuzluk, iş hayâtında başarısızlık, monoton hayat vs.) meydana gelebelir. Birbirinden farklı özelliklere hâiz olan bu uyarıcılar, organizmada genellikle aynı biokimyevî değişikliğe yol açmaktadır. Fakat, aynı uyaran karşısında herkesin tepkisi aynı olmamaktadır. Zîra, her insanın kişiliği, bünyesi, karekteri ve görüşleri farklıdır. Aynı hâdiseye mâruz kalan iki kişide meydana gelen stresin derecesi aynı değildir.

Psikososyal uyarıcıların insanda stres meydana getirmesinde en önemli unsur, kişinin beynindeki değerlendirme mekanizmasıdır. Bütün değerlendirme ve yorumlama işlemleri sırasında, uyaranların kişiye bir tehdit mâhiyeti taşımadığı hesaplanırsa problem yoktur, stres husûle gelmeyecek demektir. Fakat kişiye karşı bir tehdit söz konusu ise, o zaman bir seri biyokimyevî reaksiyon meydana gelecek, yâni ortaya stres çıkacak demektir.

Adrenalin, noradrenalin ve kortikosteroid ismi verilen hormonlar stres hâdisesi esnâsında, dolaşıma salgılanarak birçok reaksiyonun meydana gelmesinde rol oynarlar. Bu maddelerin salgılanması için gerekli emri, beyindeki özel merkezler vermektedir. Bu maddeler, organizmayı alarm hâline getirmek gâyesini hedef alırlar. Yâni dikkatini, uyanıklığını arttırmak, tetikte durmasını temin etmek içindir. Tehlike veya strese yol açan hâdiseler geçince, organizma normal düzenine geçecektir. Tipik stres hâlindeki bir kişide; sıcak basması, şakakların zonklaması, taammülsüzlük, sinirlilik, öfke, sıkıntı, tatminsizlik, patlayacakmış gibi olma, göz kararması, nefes darlığı, ellerin ayakların soğuması, soğuk ter boşanması gibi durumlar söz konusu olabilir.

Stresin zararlı oluşu, stres esnâsında ortaya çıkan kimyevî maddelerin, normalden uzun süre ve normalden fazla miktarda salgılanması ile ortaya çıkabilen bozukluklara bağlıdır. Katekolaminler; stresler uzun sürdükçe kalp kasını yorarlar, kalbin çalışma ritmini bozarlar. Adalelerde ağrılı kramplar meydana gelir. Boyun, sırt ve omuzlarda ortaya çıkan ağrılar, kişiyi oldukça rahatsız eder. Katekolaminler, terlemeyi de arttırırlar. Solunum hızlanır. Ağızda kuruluk meydana gelir, yüzün rengi solar. Katekolaminler, kan şekerini de yükseltirler. Böylece devamlı stress altında yaşayanlarda şeker hastalığına zemin hazırlanmış olur. Mîdedeki asit salgısı da artacağından, bu şahıslarda mîde ülserinin görülmesi de sıktır. Kandaki asit-baz dengesinin bozulmasıyla, laktik asit oranı, ürik asit salgısı artar ve neticede gut hastalığı gelişir. Devamlı stres altında yaşayanlarda, katekolaminlerin kalp krizine de zemin hazırladıkları kabul edilmektedir. Streslerde kortikosteroidlerin dolaşımda artmasıyla, vücudun

bağışıklık sisteminde bir duraklama olmaktadır. Dolayısıyla özellikle virüsler meydanı boş bulur ve böylece stres dönemlerinde müzmin enfeksiyonlar da kişinin peşini bırakmaz. Kortikosteroidlerin başka zararlı tesirleri de vardır.

Streslere en çok mâruz kalan kişilerin özellikleri şöyle sıralanabilir: Dâimâ hızlı hareket ederler. Kendilerine aşırı güven duydukları hissi bırakırlar. Kendilerine çok ehemmiyet verirler. Devamlı gerginlik içindedirler. Hızlı konuşurlar. El-kol hareketleri yaparlar. Dâimâ hırslı ve telâşlıdırlar. Alıngandırlar. Küçücük hâdisilere bile sinirlenirler. Zamanları hiç yoktur, her anları doludur, dolayısıyla karşısındakinin hep sözünü keserler.

Stres, çağımızın belki de en yaygın hastalığı olmasına rağmen, tedâvisi oldukça zordur. Stresin tedâvisindeki temel prensip, strese yol açan faktörleri uzaklaştırmaktır. Zâten bu uzaklaştırmanın güç olması sebebiyle tedâvi de zordur.

Strese karşı dayanıklı olmak için, şunlara dikkat edilmelidir: Sabırlı olmak, hoş görülü olmak, fazla alıngan olmamak, olur olmaz şeylere sinirlenmemek. Bütün bunları yapabilmeyi kendi kendine telkin etmek çok faydalıdır. Günlük işler arasında 5-10 dakika kadar kafa dinlemek, beslenmeye dikkat etmek, sigara ve içkiyi bırakmak, hafif sporlar yapmak, akşamları ılık suyla duş yapmak kişiyi oldukça rahatlatır.

Yapılan araştırmalar göstermiştir ki, mâneviyatı yüksek, dindar kişiler, mâneviyatsız kişilere göre streslere karşı çok daha dayanıklıdır. Abdest alan, namaz kılan ve İslâmiyetin diğer emirlerini yerine getiren kişilerin stresleri oldukça az olmaktadır. Çünkü dînimiz sabırlı olmayı, herkesle iyi geçinmeyi, herkese güleryüz göstermeyi, affetmeyi, kanaatkâr olmayı, âsi olmamayı, herkese iyilik etmeyi yâni kısacası stresi önlemenin yollarını göstermektedir.

Peygamber efendimiz hadîs-i şerîflerinde buyuruyor ki:

İyi huylu olan dünya ve âhiret saadetine kavuşur.

Bir kimse, insanların kızacakları şeyde Allah'ın rızâsını ararsa, Allahü teâlâ onu, insanlardan geleceklerden korur. Bir kimse, Allahü teâlânın kızacağı şeyde, insanların rızasını ararsa, Allahü teâlâ onun işini insanlara bırakır.

Kızdığı zaman istediğini yapabilecek birkimse kızmazsa, Allahü teâlâ onu kıyâmet günü herkesin arasından çağırır, Cennette istediğin hûrinin yanına git der.

Allahü teâlânın yanında kulların en sevgilisi ahlâkı en güzel olandır.

Bir kimse Peygamberimizden nasihat isteyince; **"Kızma, sinirlenme"** buyurdu. Aynı soruyu birkaç defâ sorduğunda yine; **"Kızma, sinirlenme"** cevabını verdi. "Tevekkül" yâni hayır ve şerrin yalnızca Allahü teâlâdan geldiğine ve kendisi için öylesinin hayırlı olduğuna inanmak, stresin ortaya çıkmasını önler. (Bkz. Tevekkül)

STRİKNİN;

Alm. *Strychnin (n),* **Fr.** *Strychnine (f),* **İng.** *Strychnine.* Organik hücreleri bozarak harâb eden zehirli bir alkoloid. Az miktarda kullanıldığında tıpta ilâç olarak istifâde edilir. Striknin Hindistan'da yetişen nux vomica ağacının tohumlarından, ignatius bergius tohumlarından ve striknos türü ağaçlar, çalılar ve sarmaşıklardan elde edilir.

Striknin, teknik olarak gelişmemiş topluluklarda, okların ucuna sürülmek sûretiyle avlanma ve düşmana karşı müdâfaa maksadıyla kullanılır. Tıp ve veteriner hekimliğinde 1-2 mg dozlar hâlinde uyarıcı olarak kullanılmaktadır. 5-10 mg kadar kullanılması hâlinde omirilikte tahriş yapar. 30 mg doz kat'î ölüme yeter miktardır. Striknin ağızdan veya enfeksiyon yoluyla alınır alınmaz hemen kana geçer. Zehirlenme belirtileri, 20 dakika sonra merkezî sinir sisteminin striknin etkisi altında kalmasıyla başlar. Sırt sertleşir, kaslarda seğirme görülür ve kusma meydana gelir. Ölüm, çok kusma ve yorgun düşmek sebebiyle olur. Striknin zehirlenmelerine karşı mîde yıkanması, oksijen teneffüsü iyidir.

Strikninin formülü 1817 senesinde, Fransız kimyâgeri P. Pelletier veJ. Caventou tarafından bulunmuş ve kesin sonuca 1939 senesinde varılmıştır. Molekül formülü $C_{21}H_{22}N_2O_2$ olan striknin 290°C'de erir. Alkolde ve kloroformda kolayca, suda tedrici olarak çözülür. En çok bulunan tuzları nitrat, sülfat ve hidroklorittir.

Ağızdan striknin, zehirlenmelerinde: Mîde yıkama suyuna binde birle binde yarımlık KMN_4 potasyum permanganat, karbon medisinal, H_2O_2 (hidrojen peroksit) gibi maddeler konularak mîde yıkanır. Ayrıca son yıkama suyuna bir de etkili müshil konulur.

Enjeksiyon yoluyla meydana gelen zehirlenmelerde kısa tesirli barbituratlar verilir. Yoksa lavmanla

eterle birlikte chloralhydot, poraldhyde müsekkinler verilir. Mephenesine (Tolserol) strikninin omurilik soğanına etki etmesini engelleyerek antogonist tesir eder. Yâni bir nevi panzehirdir.

STRONSİYUM;

Alm. *Strontium (n),* **Fr.** *Strontium (m),* **İng.** *Strontium.* Toprak alkali metaller sınıfından kimyâsal bir element. **Sr** sembolüyle gösterilen, gümüş parlaklığında bir metaldir.

Özellikleri: Periyodik cetvelde 2A grubunda bulunur. Atom numarası 38, atom ağırlığı 87,62 ve yoğunluğu 2.6 g/cm^{3}tür. Stronsiyum 769°C'de erir, 1384°C'de kaynar. Kararlı izotoplarının kütle numaraları 84, 86, 87, 88 ve 90'dır. Oksidasyon sayısı 2+'dır. Havada bırakılan stronsiyum bir süre sonra oksijenle yanma reaksiyonu verir. Bu yüzden gazyağı içinde saklanır.

Bulunuşu: Tabiatta bol bulunmayan stronsiyumun en önemli mineralleri sölestın ($SrSO_4$) ve stronsiyanit ($SrCO_3$)tir.

Elde edilişi: İlk defâ 1808 senesinde Humphry Davy, cıva katot kullanarak elektrolizle stronsiyumu elde etti. Bugün çok az miktarda üretilen stronsiyum ya stronsiyum-potasyum klorür karışımının elektrolizinden veya stronsiyum oksidin alüminyumla indirgenmesinden elde edilir.

Kullanılışı: Daha ziyâde metalin bileşikleri kullanılır. Stronsiyum nitrat, havâi veya işâret fişeklerinde ve kibritlerde kızıl rengin meydana gelmesine sebep olur. Suda çözünen tuzları şeker üretiminde, stronsiyum bromür ($SrBr_2$) sinir ilâcı olarak kullanılır. Stronsiyumla yapılan sabunlardan makina yağı olarak istifâde edilir. Stronsiyum sülfür kıldökücü olarak kullanıldığı gibi, luminesans yapıcı özelliğinden dolayı boyalara katılır. Stronsiyumun 16 izotopundan kararlı ve en çok bulunanı Sr-88'dir. Radyoaktif izotoplarından 12'si birkaç dakika veya günde bozunur. Fakat Sr-90 radyoaktif izotopunun yarılanma süresi 28 senedir ve iyi bir beta ışını yayıcısıdır. Bu izotop radyoaktif serpintilerin en tehlikeli bileşenidir. Bâzı gıdâlarda kalsiyumun yerini alabilen Sr-90, kemiklerde ve dişlerde birikebilir. Elektron salmayı sürdürdüğünden ışınım sebebiyle sağlığa zarar verir. Kemik kanserinin tedâvisinde belirli dozda radyoaktif stronsiyum kullanılmıştır. Radyoaktif bozunması sırasında açığa çıkan enerji elektrik enerjisine dönüştürülebilir. Bu yüzden radyoaktif bozunmaların meydana getirdiği ısının elektriğe çevrildiği, yardımcı nükleer güçlü cihazlarda kullanılabilir. Sun'î uydu ve uzay araçlarında kullanışlı bir güç kaynağıdır.

SU;

Alm. *Wasser (n),* **Fr.** *Eau (f),* **İng.** *Water.* Bir oksijen atomu ile iki hidrojen atomunun birleşmesinden meydana gelmiş, âdi sıcaklıkta berrak, saydam ve kokusuz bir sıvı. Dünyânın % 71'ini, tabiatta bulunan canlıların yapısının büyük bir kısmını su meydana getirir. Yediğimiz gıdâların başlıca bileşenleri de sudur. Meselâ, domatesin % 95'i, sütün % 87 'si ve etin ise % 60-70'i sudan ibârettir.

Suyu meydana getiren elementlerin H/O hacim oranları 2/1, ağırlık oranları ise 1/8'dir. Kimyâsal formülü H_2O'dur. 1781'de Carendish, hidrojeni yakarak su elde etmiştir. Bunun üzerine suyun bir element olmadığı anlaşılmıştır.

Suyun fiziksel özellikleri: İnce tabakalar hâlindeyken renksiz olan su, derin tabakalar hâlinde mavi, lacivert renklerdedir. Bunun sebebi güneş ışığının bir kısım renklerinin su tarafından absorblanması(emilmesi) dir. Suyun fizikî özelliklerinden donma ve kaynama noktası, Celcius-sıcaklık skalası (derecesi) için standart alınmıştır. Suyun donma noktası 0°C veya 273,16 K (Kelvin) ve 760 mm Hg basınç altında suyun kaynama sıcaklığı 100°C kabul edilmiştir. +3,98°C'daki havasız 1 kg su bir litre kabul edilir (1000,028 cm^3 su bir kg dır). Buna göre +3,98°C sıcaklıktaki suyun yoğunluğu 1 g/cm3tür (3,98°C de su hacim olarak en büyük değerini alır).

Kalorinin târif edilmesinde de suyun özelliklerinden istifâde edilmiş ve 1 gram suyun sıcaklığını 14,5°C'dan 15,5°C'a çıkarmak için verilen ısıya bir kalori denmiştir.

Su, katı, sıvı ve gaz hallerindeyken moleküler özelliklerini korur. Bu yüzden de suya belirli ve saf madde denilebilir. Su 0°Cnin altında katı, 0°C ilâ 100°C arasında sıvı ve 100°C'nin üstünde gazdır.

Tabiatta yalnız H_2O hâlinde olan saf suya rastlamak oldukça güçtür. Çünkü çözücü özelliği çok fazla olan su, temas ettiği her şeyi az çok çözer.

Suyun Bâzı Fiziksel Özellikleri

Erime ısısı ..... 79,7 cal/g

Buharlaşma ısısı ..... 539,4 cal/g

Oluşum ısısı ..... 68320 cal/mol

Isı kapasitesi ..... 4,197 jul/g

İyonlaşma ısısı ..... 13360 cal/mol

Dielektrik sâbiti ..... 78,5 c.g.s.e

Viskozite ..... 8,95x10-3 poise

Yüzey gerilimi ..... 72 dyne/cm

Gaz hâlinde su molekülünün dipol momenti 1,83.10-18 c.g.s.e. (cm-gram-sâniye- elektrostatik yük birimi)dir. Dielektrik sâbitinin yüksek olmasının sebebi, su moleküllerinin polar olmasındandır.

Suyun yapısı: Gaz hâlinde su molekülünde oksijen atomundan 0,95°A (Angström) uzaklıkta ve ona kovalent bağlı iki hidrojen atomu tepe açısı 104,5° olan ikizkenar üçgenin tabanı üzerinde bulunur. Katı halde ise her oksijen atomu bir dörtyüzlünün köşelerinde bulunan dört hidrojen atomuyla çevrilmiştir. Buzun açık hegzagonal kristalleşmesi ve bağ uzunluklarında hidrojen köprüsü sebebiyle meydana gelen değişiklikler suyun ilgi çekici fizikî özelliklerinin sebebidir.

Suyun kimyâsal özellikleri: Suyun oluşum ısısı yüksek olduğundan oldukça kararlı bir bileşiktir. Metallerle ve bâzı ametallerle tepkimeye (reaksiyona) girerek, bunların oksitlerini meydana getirir ve hidrojen açığa çıkar.

Su, halojenlerle tepkimeye girerek halojeni indirger ve serbest oksijen oluşur. Metal oksitlerin su ile reaksiyonundan da hidroksitler elde edilir. Bu hidroksitler, pozitif yüklü elementin periyodik tablodaki yerine bağlı olarak asidik, bazik veya amfoterik olabilirler. Su az da olsa iyonlaştığı için, zayıf baz veya asit tuzları suda çözündükleri zaman hidrolize uğrarlar. Metal nitrür ve hidrürleri suda bozunarak amonyak ve hidrojen açığa çıkar. Metal karbürler su ile tepkimeye girerek hidrokarbon meydana getirirler

$CaC_2+2H_2O \rightarrow Ca(OH)_2+C_2H_2$

Organik esterlerin hidrolizi sonucu ilgili alkol ve asit meydana gelir. Küçük olması sebebiyle su molekülü birçok iyonize kristal kafes yapısı içine girerek hidratları meydana getirir. $Na_2PO_4.7H_2O$ ve $Na_2SO_4.7H_2O$ gibi.

Tabiatta bulunan suların en safları sırasıyla kar ve yağmur sularıdır. Özellikle yağmur suyunda çözünmüş olarak hava içindeki gazlar yanında karbondioksit, klorürler, nitratlar, sülfatlar, amonyak ve askıda organik ve anorganik tozlar bulunur. Yağmur suyu içinde çözünmüş halde bulunan amonyak, nitrat ve sülfatlar toprakların zirâî gücünü arttırır.

Su, bitki ve hayvanların beslenmesinde çok önemlidir. Fen ve sanâyide çözücü, katalizör ve akışkan bir ortam olarak, bâzı fizikî büyüklüklerin târiflerinde standart referans maddesi olarak, bâzı hallerde ince tâneli malzeme taşıyıcısı olarak artıkların uzaklaştırılmasında seyreltici ve dağıtıcı, soğutucu, temizleyici, ısı taşıyıcı olarak ve termik ve hidroelektrik enerji üretiminde çok yaygın olarak kullanılmaktadır. Sanâyide hidrojen, suyun elektrolizinden veya su buharı kızgın kömür içinden geçirilerek elde edilir.

Suyun insan hayâtındaki yeri: Suyun eksikliği veya yokluğu canlılar için tehlikeli ve öldürücüdür. Bir insan hiçbir şey yemeden uzun zaman yaşayabildiği halde, su içmeden ancak birkaç gün yaşayabilir. İnsanlardaki su dengesi hayâtî önem arzeder. Eğer kaybedilen su tekrar alınmazsa, vücutta çeşitli aksaklıklar meydana gelir. İnsan vücûdunun her organında su vardır. Yetişkin bir insanda vücut ağırlığının ortalama olarak % 77'si sudur. Suyun vücûdumuzda bulunma oranları ve yerleri:

Bulunduğu Yer	**Oran%**
Vücut hücreleri	55
Kan plâzması	7,5
Lenf	20
Beyin omurilik sıvısı	2,5
Kemikler	7,5
Vücut organlarını ayıran, koruyan ve destekleyen doku	7,5

Vücûdumuza lâzım olan suyun büyük bir kısmı yiyecek ve içeceklerle alınır. Bundan başka organik maddelerin vücûdumuzda yanmasıyla da bir miktar su meydana gelir. Su kaybıysa idrarla, terle,

solunum ve dışkıyla olur. Organizmada su kaybı % 10'u bulduğu vakit hayâtî tehlike başlar. Vücutta su azaldığı zaman, dengenin sağlanması için önce ciltten su çekilir, bilâhare kandaki su azalır, kanın yoğunluğu artar ve nihâyet ölüm vukû bulur.

Suyun vücuttaki vazifeleri şu şekilde özetlenebilir: Su, vücuttan metabolizma artıklarının atılması için vâsıtadır. Su vücûdun termostatı, ısı düzenleyicisidir. Vücuttan su ter olarak atılırken ısı da birlikte atılır ve vücut ısısı azalır. Vücutta lüzumlu olan maddeleri, lüzumlu yerlere taşır.

İnsan vücûdunun suya ihtiyaç duyduğu, insanın susamasıyla anlaşılır. Lüzumlu olan suyu miktar olarak hesaplamaya gerek olmadan ihtiyaç halinde susama şekliyle insan ikaz edilir. Bir insan günde yiyecek ve içeceklerle normal olarak 2,9 litre, vücudundaki kimyâsal reaksiyonlarla 100 ml su alır. Buna karşılık kaybedilen su, normal olarak idrarla 1500 ml, deri yoluyla (terleme şeklinde) 900 ml, solunumla 4000 ml ve dışkıyla 200 ml'dir.

İnsanlar su ihtiyaçlarını; meteor suları (yağmur, dolu, kar), yeraltı suları(kaynak, kuyu ve artezyen) ve yeryüzü sularından (ırmak, göl) karşılarlar.

Dağlık, yüksek bölgelerdeki dere ve göl sularında organik maddeler bulunmamakla birlikte, çözünmüş anorganik tuzlar ihtivâ edebilir. Alçak düzlüklerdeki sularda ise çok miktarda organik kirlenme vardır. Zemin katmanlarından süzülerek gelen kuyu ve kaynak sularında organik artıklar temizlenmiştir. Fakat, çözünmüş halde anorganik tuzlar bulunabilir. Akarsularla denize taşınan bu tuzlar denizlerde ağırlıkça ortalama % 3,5 kadar çözünmüş madde bulunmasının başlıca sebebidir. İçme sularında az miktarda anorganik tuzlar zararlı olmayabilir. Fakat organik maddeler zararlı organizmaların gelişmesi ve çoğalması için elverişli bir ortam meydana getirirler.

İçmede ve evde kullanılan suların özellikleri: Suda çözünmüş maddeler organik ve anorganik olmak üzere ikiye ayrılır. Anorganik bileşikler gaz ve tuz olabilir. İçilebilen sular, litresinde 20-50 ml kadar gaz bulundurabilir. Bunun yarısı CO2 ve diğer yarısının üçte biri oksijen ve üçte ikisi azottur. Eğer litredeki CO2 miktarı 25 ml'yi geçerse bu su, bulunduğu ve geçtiği yeri bozar; kurşun ve kireçli malzemeyi aşındırır. CO2'li su kaynatılırsa kullanışlı hâl alır.

Su çözünmüş bulunan kalsiyum ve magnezyumun bikarbonat, karbonat, sülfat, nitrat, fosfat ve silikat tuzları sulara sertlik verirler. Karbonat ve bikarbonattan meydana gelen sertliğe karbonat sertliği denir. Bikarbonattan meydana gelen sertliğe eskiden geçici sertlik de denirdi. Çünkü su kaynatıldığı zaman bikarbonatlar:

$Ca(HCO_3)_2 \rightarrow CaCO_3+CO_2+H_2O$

$Mg\ (HCO_3)_2 \rightarrow MgCO_3+CO_2+H_2$

şeklinde reaksiyon verirler. Meydana gelen $MgCO_3$ ve $CaCO_3$ çöker ve böylece bikarbonattan ileri gelen sertlik gider. Fakat meydana gelen karbonatlar suda az da olsa çözünür ve geçici sertliğin yerini çözünme oranında karbonat sertliği alır. Dolayısıyla geçici sertlik yerine karbonat sertliği demek daha uygundur. Öteki tuzlardan meydana gelen sertliğe de karbonat olmayan sertlik denir. Eskiden bu sertliğe kalıcı sertlik denirdi. Çünkü kaynamakla gitmez. Bu iki sertliğin ikisine birden sertlik bütünü denir.

Suyun sertliği sertlik dereceleriyle anlatılır. Alman, Fransız ve İngiliz sertlik dereceleri vardır. Memleketimizde genel olarak Fransız sertliği kullanılır. 1 Fransız sertlik derecesi (Fd°) litrede 10 mg $CaCO_3$'a veya 8,4 mg $MgCO_3$'a; 1 Alman sertlik derecesi (Ad°) litrede 10 mg CaO'e veya 7,13 mg MgO'e; 1 İngiliz sertlik derecesi (İd°) litrede 14,3 mg $CaCO_3$'a veya 12,0 mg $MgCO_3$'a tekâbül eder.

1 Fd° = 0,56 Ad° = 0,7 İd°

1 Ad° = 1,79 Fd° = 1,25 İd°

1 İd° = 0,80 Ad° = 1,43 Fd°

Sertlik derecesi yüksek olan sular acı, düşük olan sular tatlıdır. Fransız sertlik derecesine göre sular ortalama şöyle sınıflandırılır:

0-7 arasında olanlar çok yumuşak - çok tatlı,

7-14 arasında olanlar, yumuşak-tatlı,

14-22 arasında olanlar sertçe-orta tatlı,

22-32 arası olanlar sert-acı,

32-54 arası olanlar çok sert-çok acı sulardır.

İçilecek menba sularının iyilerinin sertliği 5'den azdır. Sertliği 7'den çok olan menba sularına tüzük gereği satış izni verilmez. Bununla berâber sertlik derecesi 30'a kadar olan sular içilebilir. Sertliği 60'tan büyük olan sular hiçbir yerde kullanılmaz. Sertlik, suyun lezzetine etki ettiği halde, sağlığa zararlı değildir. Ancak fazla sert sular, böbrek taşı teşekkülünde etkili olur. Yumuşak suların raşitizme sebep olduğu da doğru değildir. Bikarbonat suya serinletici bir tad verir ve suyun kurşun borulara etkisini önler. Tatlı sularda baklagiller çabuk pişer. Sert sular kahve, çay yapmağa da elverişli değildir, çayın lezzetini bozar.

Çamaşırcılıkta ise tatlı su şarttır. Çünkü Ca ve Mg iyonları sabundaki yağ asidi iyonlarıyla suda çözünmeyen tuz meydana getirir ki, bunun sonucu sabun köpürmez. Dolayısıyla da temizleme yapılamaz. Ancak suyun sertliği gittikten sonra sabun köpürmeye başlar. 35 Fransız sertlik derecesindeki suyun bir litresi 2,5 gram sabunu çöktürür. İçilebilecek sularda 1 litre başına 500 mg sabun çöker. Sert sulara sodyum karbonat (çamaşır sodası, amonyak, boraks veya trisodyum fosfat gibi maddeler katılırsa, suyun sertliği gider. Çünkü Ca_2+ iyonu $CaCO_3$ hâlinde, Mg_2+ iyonu hidroksit halinde çöker. Suların bikarbonattan ileri gelen sertlikleri havalandırmakla kısmen giderilebilir. Fakat yeterli değildir. Esas sertliği gidermek için ya kimyâsal maddeler veya iyon değiştiriciler kullanılır. Kimyâsal madde olarak genelde kireç ve soda kullanılır. Kireç en eski metoddur. Doymuş kireç suyu halinde sert suya katılır. Soda-kireç berâber katılarak sertlik düşürülür. Sertliği iyice yok etmek için şimdi trisodyum fosfat (Na_3PO_4) kullanılmaktadır. Suya sertlik veren Ca_2+ ve Mg_2+ iyonları fosfat tuzları halinde çökerler. Permütrik veya zeolit ($2SiO_2$, Al_2O_3 Na_2+$6H_2O$) kullanılarak da su yumuşatılabilir.

İyon değiştiriciler sentetik reçinelerdir. Bu reçinelerin asidik ve bazik olanları vardır ki, ikisi birden kullanılırsa suyun anyon ve katyonları alınabilir. Bu metodla tamâmen saf su da elde etmek mümkündür.

Az miktarda da olsa sularda organik maddeler bulunur. Bunların az miktarı zararlı değildir. Yalnız kaynağı hayvânî olan organik maddelerin mikrop taşıması bakımından miktarı çok önemlidir. İçilebilen sularda genel olarak amonyak bulunmaz. Eğer amonyak varsa, bir litre sudaki miktarı 0,02 mg'dan az olmalıdır. 1-2 mg/litre amonyak bulunduran sular şüpheli daha çok bulunduran sular ise kötüdür.

İçme sularında nitritlerin bulunması sağlık için mahzurludur. Az miktarda silikatlar bütün sularda bulunabilir. Suların hemen hepsinde klorür bulunur. Bunlar çoğunlukla sodyum klorür hâlindedir. Potasyum klorür, ancak mâden sularında bulunur. İçilen suyun sodyum klorürünün birden değişmesi bu suya lağım suyunun karıştığının alâmeti olabilir. Kaynak sularının litresinde 27 mg, içilebilen suların litresinde ise 65 mg NaCl (klorür olarak 40 mg) olabilir. Tüzük gereği kaynak sularında klorür miktarı 20 mg'yi geçmemelidir. İçilebilen sularda NO^-_3, 15-20 mg/litre olabilir. Tüzüğe göre kaynak sularında nitrat en çok 25 mg/litre, içme sularında ise 45 mg/litre olabilir. Nitrat fazlası, süt çocuklarında methemoglobin meydana getirebilir ve galvanizli boruların aşınmasına sebep olur. Tüzüğe göre kaynak sularında en çok 20 mg/litre, içme sularında ise 400 mg/litre sülfat (SO_4^{2-}) iyonu bulunabilir.

Sularda demir, Fe^{2+} halinde bulunur. Suda demirin bulunması sıhhat için zararlı değildir. Çok demir ihtivâ eden sularda (0,3 mg/litreden fazla) demir hidroksit meydana gelir ki, bu da suyun tadını değiştirir ve bulanık bir su meydana gelir. Mangan sularda $Mn^{2\pm}$ hâlinde bulunur. Sağlığa zararlı değildir. Manganın da demir gibi mahzurları vardır. Litrede 0,1 mg'dan fazla mangan bulunduran sular lezzetli olmaz. Çamaşırlarda leke yaparlar.

Litrede 1 mg'a kadar flor bulunması diş sağlığı bakımından gereklidir. Eğer litredeki flor miktarı 1,5 mg'ı geçerse dişlerde benekler meydana gelir, görüntü bozuk olur, fakat çürüme olmaz. Fazlası zehirleyici olabilir. Gıdâlardan alınan günlük flor miktarı hemen hemen sâbit olup, 0,4 mg'dır. Bu yüzden sulardan alınan flor miktarı önemlidir. Eksik floru tamamlamak için bâzı ülkelerde sulara flor ilâve edilir. Memleketimizde Isparta'daki sularda dişlerde benek yapacak kadar flor vardır. İçme sularında çinko çok rastlanan elementlerdendir. Kurşuna daha az, bakıra ise nâdir rastlanır. Çinko genellikle galvanizli borulardan suya geçer ve bir litre suda 15 mg'dan fazla çinko, kabızlığa sebep olur. İçme sularında ençok 3 mg/litre bakır bulunabilir. Sağlığa zararlı olan metaller kurşun, arsenik ve kromdur. Suda çözünmüş kurşun zehirlenmeye sebep olur. Kurşun borulardan geçen sularda kurşun çözünmüş olarak bulunur. Litrede 0,1 mg'dan fazla çözünmüş kurşun ihtivâ eden sular içilmemelidir.

İçme sularında fosfatlar bulunmaz. Eğer **fosfat** varsa bu suyun kirlendiğinin alâmetidir ve böyle sular içilmez.

Tabii suların pH sı 7,0 ilâ 8,5 arasında olmalıdır. Yeraltı sularının normal pH'ları 5-7'dir. Bu CO_2 gazından ileri gelmektedir. Suda çözünmüş oksijen miktarı sağlık bakımından önemli değildir.

İçilecek suyun renksiz, berrak ve kokusuz olması istenir. Depolarda bulunan suyun yaklaşık 10 m

derinliğinde bulunan cisimler fark edilebilmelidir. Berrak sular asılı madde (bakteri, bâzı organik maddeler, mantar, kil, toprak vs.) ihtivâ etmezler, Yağmurdan sonraki bulanıklık toprak tâneciklerinden ileri geldiğinden sağlığa zararlı değildir. Su, kapalı bir kapta 10 gün bırakıldıktan sonra gerek iyi, gerekse fena bir koku vermemelidir. Suyun tadı hoş ve sıcaklığı serin olmalıdır. Kaynamakla gazı atılan bir su tatsız olur. İçilecek bir suyun sıcaklığı 8-15°C olmalıdır. Bu su, serin su olup, mikropların üreme şanslarının zayıf olduğu sudur. Bir hadîs-i şerîfte serin su içilmesi buyrulmaktadır. Çok soğuk veya çok sıcak su, hem lezzetinin alınamaması hem de boğaza, mîdeye zarar vermesi bakımından çok zararlıdır. En iyi içme suları granitli çatlak kaya tabakalardan çıkan kaynak sulardır.

Suların kirliliği: Sudan gelen bir hastalığın sebebi pek nâdir olarak şu veya bu tuzun fazlalığından yine nâdir olarak kurşun vb. bulunmasından ileri gelir. Asıl hastalığa sebep olan şey dışkı (kazurat) bakterileridir. Ölü organik maddeler sağlığa bir şey yapmaz. İçme suyu ile insanlara geçebilen enfeksiyonların başında tifo gelir. Kolera ve dizanteri de su ile geçebilir. Tifonun sebebi Eberth isminde bir basil olup, oldukça küçük olduğundan ve suda çok sayıda bulunmadığından bunu teşhis etmek çok güçtür. Suya zaman zaman patojen mikroplar girer ve hastalığa sebep olurlar. Hastalık yayılana kadar suyun tekrar temiz hale gelmiş olması mümkündür. Birçok salgın hastalığın suyla yayıldığı muhakkak olduğu halde, hastalığı doğuran mikrobun sudaki varlığı ispat edilememektedir. Bunun yerine suda daha uzun süre yaşıyan saprotif (zararsız) mikropların sayısı incelenerek suyun kirlenip kirlenmediği anlaşılır. E.Coli(koli basili) böyle bir mikroptur.

Suların temizlenmesi: Tabiatta içilmeye ve başka maksatlar için kullanılmaya elverişli temiz kaynak suları çoktur. Fakat büyük şehirlerin içme ve kullanma suları büyük miktarlara ulaştığından ekseriya göl ve nehir sularından temin edilir. Bu sular, bugün, sanâyinin ve nüfûsun gelişmesi sonucu kirlenmiştir. Bu yüzden şehir suları arıtma tesislerinden geçirildikten sonra kullanılmaktadır.

Küçük kasabaların suları genellikle kaynaklardan temin edilir. Bu gibi sular için bâzı tedbirlerin alınması yeterlidir. İlk önce suyun hijyenik anketi yapılır ve beslenme bölgesinde pis suların karışma ihtimali yok edilir. Suyun kimyâsal ve bakteriyolojik muâyenesi yapılır. Bu işlemler iyi sonuç verdikten sonra, suyun toplanmasına geçilir. Tesisat font veya demirden yapılır. Çimento ve odundan olmamalıdır. Toplama yerinden toplama havuzlarına getirilir. Havuzlar sıcaklık değişmesine karşı korunmuş ve üst kenarı zeminden en az 50 cm yüksekte olmalıdır. Sürekli korunmalı ve temizlenmelidir.

Büyük şehir sularının temin edildiği göl ve nehir sularının içinde yüzen ve sürüklenen maddeler alındıktan sonra, temizlenmesinin sebepleri şunlardır:

1. Suyun içindeki renk, bulanıklık, koku ve kötü tat veren asılı, kolloidal ve çözünmüş haldeki organik ve anorganik zehirli, radyoaktif maddeleri ve patojen mikropları yok etmek.

2. Demir ve mangan gibi metalleri gidermek,

3. Sertliği ve sıcaklığı normal hâle getirmek,

4. Asitliği ve bazlığı nötürleştirmek, aşındırıcı bilhassa kurşun çözündürücü ve birikinti doğurucu özelliği yok etmek.

Yukarıdaki hususları sağlamak için, su birçok işlemden geçirilir.

Temizlemede İçme Sularına Uygulanan

Temel İşlemler:

Havalandırma: Fıskiye şeklinde püskürtmek, sun'î şelâlelerden geçirmek, delikli tablalardan aşağı damlatmak, karıştırmak veya su içine hava vermekle, sular havalandırılır. Bu havalandırmada bilhassa demir ve mangan tuzları yükseltgenerek çöker, organik maddeler okside olur, suyun fena kokusu ve tadı kısmen düzelir.

Havuzlama: Çok kirli sular bir süre dinlendirilir veya yavaş akıtılırsa içindeki bulanıklığa sebep olan asılı maddeler yavaş yavaş çöker. Bu çöken maddeler aynı zamanda mikrop ve benzeri maddeleri berâberinde sürüklerler. Havuz veya barajlardaki bekletilme süresi suyun kirliliğine göre değişir. Meselâ, Londra şehrinin içme suyunun temin edildiğiThames Nehri suyunun 12 metre derinlik, 2 kilometre uzunluk ve 1,5 kilometre genişlikteki bir havuzda 6 ay bekletildiği olur. Havuzdaki bekletilmeden sonra, su, asıl temizleme istasyonuna gönderilir. Bu su, oldukça berrak olup, bakteri sayısı ilk hâline göre % 80-90 azalmıştır. Bu durulma havuzlarında yosun üremesinin önüne geçmek için havuzlara beş milyonda bir bakır sülfat ($CuSO_4$) katılır. Durulma havuzlarında biriken çamurlar zamanla mekanik vâsıtalarla temizlenir.

Kabasını alma: Bu daha çok nehir sularına uygulanır. Bu aralıkları 2,5-7,5 cm olan ızgaralardan ve

göz çapı 3,2-3,4 mm olan eleklerden geçirilerek kaba maddelerden ayıklanır.

Basit çökeltim (Sedimentasyon): Bulanık suların 1-3 gün durulmaya tâbi tutulması, bulanıklığın gitmesi bakımından önemlidir. İlk berraklaşma üstten olduğu için su üstten alınarak temizleme vâsıtalarına gönderilir.

Pıhtılaşmış yumaklı çökeltim (Koagülasyon veflokülasyon): Bâzı sular kil ve humus gibi anorganik ve organik kolloidal maddeleri hâvi çözelti hâlindedir. Bu kolloidal halde dağılmış maddeler durulma ve sedimentasyonla giderilemez. Bulanıklığa sebep olan bu tânecikler ancak suya kimyâsal maddeler katarak koagülasyon (pıhtılaştırma) ve flokülasyon (yumaklaştırma) ile çöktürülebilir.

Eğer eksi elektrik yüklü killer mevcutsa bunu çöktürmek için artı (+) yüklü tanecikler ilâve edilir. Bu işlemle nötralize olan taneciklerin kolloidal halleri bozulur ve bunun sonunda da tânecikler birbirleriyle birleşerek çökebilecek boyutlara gelir ki, buna koagülasyon denir. Koagüle olan bu parçacıklar, mikropları ve diğer maddeleri de berâberlerinde sürüklerler ve birbirlerine çarparak yumak gibi birleşir ki, buna da flokülasyon denir. Koagülasyon için kullanılan başlıca maddeler, alüminyum ve demir tuzlarıyla sönmüş kireçtir. Sülfat veya klorür hâlindeki bu tuzların yanında soda, karbonat, bikarbonat ve klor da kullanılabilir. Bu tuzların ilâvesiyle CO_2 çıkışı olur. Bunun zararını önlemek için su havalandırılır. İlâve edilecek kimyâsal madde miktarı suyun anorganik ve organik analizlerinin veya kavanoz içinde pıhtılaştırma deneyinin yapılmasından sonra tespit edilir. Havuz üç bölmelidir. Kimyâsal maddeler ilk bölmeye özel âletlerle ilâve edilir. Hemen çözünmesi için burada birkaç dakika hızlı karıştırma yapılır. İkinci bölmeye alınan su bir saate yakın yavaş yavaş karıştırılır. Çökeltme havuzu büyük tesisatlarda dikdörtgen, küçüklerdeyse dâireseldir. Suyun içindeki maddeler üçüncü bölmede çöker. Çökeltme bölmesinde bu bekletme süresi umûmiyetle 1,5-6 saattır.

Suların kum süzgeçlerden (Filtrelerden) geçirilmesi: Çok eskiden beri kullanılan bu metod tabiattaki tabii olan süzmenin sun'î olanıdır. Su kum katmanlarından geçirilerek süzülür.

Kum Süzgeç Çeşitleri:

a) Yavaş süzen kum filtreleri; 1827 yılında Simpson tarafından kullanılmıştır. Bu süzgeçler, 2,5-3 metre derinliğinde betonarme havuzlar olup, bir tesisteki süzgeç yüzeyleri toplamı 1000-6000 m^2dir. Havuz tabanı belirli eğilimdedir. En altta dayanıklı tuğla tabakaları üzerine yerleştirilmiş 60-80 cm kalınlığında taş ve kaba çakıl tabakası, sonra 2-3 cm tâne büyüklüğündeki çakıllardan 5-10 cm'lik bir tabaka, bunun üstünde de 1-1,5 cm büyüklüğünde çakıllardan 10 cm kalınlığında bir tabaka, en üstte yine, 0,5 cm büyüklüğündeki çakıldan veya kumdan yapılmış bir tabaka bulunur. Bu tabakaların görevi üstüne konacak olan süzücü kum tabakasını tutmaktır. En üste konulan saf silisli kum tâneciklerinin çapı 0,5-1,5 mm olmalıdır. Kumun yüksekliği bir metredir. Üstte 1 m su bulunur.

Süzgeç olarak kullanılan kum havuzlarının önce altından basınçlı su verilerek hava habbeciklerinin çıkması ve kumların iyice yerleşmesi sağlanır. Sonra 12 saat dinlendirilir ve süzülecek su yukarıdan gönderilir. Su yüksekliği belli bir seviyeye gelinceye kadar alttan su bırakılmaz. Bu su 24 saat bekletilir ve ondan sonra vanalar açılarak üstten ham su gönderilerek süzgeç çalıştırılır. Bu süzgeçlerden geçen su oldukça berraktır. Mikropların yaklaşık % 98'i tutulmuştur. Geriye kalan mikrop % 1-2 bile olsa patojen mikrop ihtimali düşünülerek ilaçlanması (dezenfekte edilmesi) gerekir. Bu süzgeçler m^2 yüzey başına 10 m^3/gün su verirler. Tıkanınca yıkanırlar.

b) Çabuk süzen süzgeçler: Bunlar ilk defâ 1885 yılında uygulandı. Yavaş süzen süzgeçlere göre daha küçük çaptadır. Bu süzgeçler kimyâsal metodlarla ilk temizliği yapılmış suları süzerler. Bâzan da ilk süzgeç olarak kullanılırlar. Bu süzgeçin kumları 0,35-1 mm büyüklüğündedir. Kum tabakası yüksekliği 70 cm kadardır. Diğer tabakalar yavaş süzen süzgeç gibidir. Bu süzgeçlerin temizliği hemen hemen hergün veya günaşırı yapılır. Önce alttan basınçlı hava, sonra basınçlı su vererek temizliği yapılır. Bu süzgeçler diğer süzgeçten 20-30 misli küçük olduğu halde süzme hızı 10 defa daha çoktur.

Bu süzgeçlerden geçen sular iyice kokusuz, renksiz ve gâyet berraktır. Yalnız mikrop tutma kabiliyeti yüzde 70-80 kadardır.

c) Küçük süzgeçler: Bunlar az masraflı küçük süzgeçler olup, az bir su ihtiyacını karşılamak için kullanılır. Bu süzgeçlerin süzücü kısmı, taş, kömür, porselen, selüloz gibi maddelerden yapılır.

Suların Mikroptan Temizlenmesi

(Dezenfeksiyonu)

1. Kaynatım: Sudaki mikropları öldürebilmek için en müessir metod kaynatmadır. 5-10 dakika kaynatma ile mikropların hepsi ölür. Yalnız bu metod, ev ve hastâne ihtiyâcı için geçerlidir. Kaynatılmış sular, içindeki gazlar çıktığı için tatsızdırlar.

2. Ultraviyole ile dezenfeksiyon: Dalga uzunluğu 100-3900 A° olan ultraviyole ışınlar kullanılır. Bu

ışınlar her türlü mikropları öldürürler. Pahalı bir metod olup özel (husûsî) maksatlarla kullanılır.

3. Ozonla dezenfeksiyon: Ozon (O_3) kuvvetli bir yükseltgen ve bakteri öldürücüdür. Ozonlanacak suyun berrak olması ve organik maddelerin fazla olmaması gerekir. Ozon havayla karışım hâlinde suya verilir. Havanın metreküpünde 5 gram ozon olmalıdır. Ozonlanan suyun tadı ve lezzeti bozulmaz, çok masraflı bir metoddur.

4. Klor dezenfeksiyonu: Kolay uygulanabilmesi ve ucuz oluşu sebebiyle şehir sularının dezenfeksiyonunda en çok kullanılan metoddur. İstanbul, Ankara ve diğer şehirlerin suları klorla dezenfekte edilmektedir. Klorun dezenfeksiyon aracı olarak kullanılması 1800'lü yıllara rastlar. İlk uygulama Fransa'da yapılmıştı. İçme sularının klor ile dezenfeksiyonu 1900 yıllarında olmuştur. Klor, yükseltgen bir madde olup, sularda bulunan organik ve anorganik maddelerin yükseltgenebilecek türlerini yükseltger. Bâzı maddeleri de absorblayarak etkisiz hâle getirir. Mikropları öldürücüdür.

20°C'de, 1000 m3 suda 2,26 cm^3 kadar çözünen klor, suda;

$C\!l_2 + HOH \rightarrow HCCO + C\!l^- + H^+$

$2HC\!l\,O \rightarrow 2C\!l^- + 2H^+ + O_2$

$2HC\!l\,O \rightarrow C\!l_2 + H_2O + 1/2O_2$

şeklinde reaksiyonlar verir ki, burada meydana gelen oksijen, bakterileri öldürmektedir.

Klorun bakteri öldürme gücü sıcaklıkla artar.

Suya verilecek klor miktarı, suda bulunan ve klorla yükseltgenebilen ve klor absorbe edebilen (Fe^{2+}, Mn^{2+}, sülfür, nitrit ve organik bileşikler vs.) maddelere tâbidir. Klorun mikrop öldürebilmesi için yukarıda belirtilen maddelerin kullanacağı miktardan biraz fazla verilmesi gerekir. Mikrop öldürmek için bir litre suda 0,1-0,3 mg klorun olması yeterlidir. Klor yarım saatte mikropları öldürür. Bulanık sular klor ile dezenfekte edilemez.

Kullanma sularının patojen mikroplarını yok edebilmek için yeteri kadar klor suya katılmalıdır. Fakat, suyun lezzetini ve kokusunu bozacak kadar olmamalıdır. Eğer fazla klor varsa, suyun havalandırılması ile bu fazlalık yok edilebilir. Eğer klor kokusu bu yolla da gitmiyorsa aktif kömürden geçirilmekle veya uygun miktarda tiyosulfat tuzu ilâve etmekle giderilebilir.

5. Kireç kaymağı ile dezenfeksiyon: Bu maddenin kullanılması çok eskidir. Kireç kaymağı suya ilâve edildiği zaman ortamda Ca^{2+} OH^-, $C\!l^-$ ve $C\!l\,O^-$ iyonları meydana gelir. Bu iyonlardan etkili olanı $C\!l\,O^-$ (hipoklorit) dir. Hipoklorit çeşitli reaksiyonlar sonucu serbest klor ($C\!l_2$) ve oksijen O_2) meydana getirir ki, bunlar dezenfektan maddelerdir. **Kireç kaymağı:** 1 litre suya 2,5 çorba kaşığı (40 gr) kireç kaymağı konur. Karıştırılır. Yarım saat bekletilir. Üstteki berrak kısım alınır. Bu "ana eriyik"tir. Bir şişeye alınır ve ışıktan korunarak iki hafta süreyle bozulmadan kullanılabilir.

Suyu klorlamak için bu "ana eriyik"ten bir litre suya 3 damla, bir teneke(18 litre) suya 54 damla (iri bir çay kaşığı dolusu) ilave edilir. Su 30 dakika bekletildikten sonra içilebilir. Eğer su berrak veya renkli ise (çok açık çay gibi) veya belirli bir kükürt kokusu taşıyorsa bu doz iki misline çıkarılır. Bu eriyikteki klor suyun içindeki mikropları öldürür. İnsan sağlığına hiç bir şekilde zararı dokunmaz.

Yaşayabilmemiz için havadan sonra ihtiyâcımız olan su, yeryüzünün beşte dördünü kaplar. Karalarda yerüstü ve yeraltında fazla miktarda bulunur. Çeşitli bölgelerde insanlar susuzluktan, su içindeki zehirli maddeler ve mikroplar sebebiyle hastalanmış veya hayatlarını kaybetmişlerdir. Üzerinde önemle durulması gereken nokta, suyun yeter derecede ve mikropsuz olarak teminidir. Temiz sular korunmalı, mikroplu sular ilâçlanmalı ve mikropsuz hâle getirilmesi için gerekenler yapılmalıdır.

Evlerde suların arıtılması: Evlerde, işyerlerinde kullanılan musluk suları bilhassa üç bakımdan istenmeyen özellikler taşıyabilir:

1. Tortulu olabilir. Su bâzan gözle dahi görebileceğimiz kadar tortulu olur. Bâzan da su kabının dibinde zamanla tortu birikmesiyle tortuluğu fark edilir.

2. Organik kirlilikler ve bakteri bulunabilir. Suların biyolojik bakımdan temizlenmesi için genellikle sular klorlanır. Bu bakımdan içtiğimiz sular ayrıca genellikle klorludur. Klor, hem tadını bozar hem de başka sakıncalar taşır.

3. Su, geldiği kaynağa veya akarsu ise aktığı yatakların durumuna bağlı olarak sert (halk dilinde kireçli) olabilir.

Yiyecek ve içeceklerde kullanılan musluk suyunun arıtılması için bugün piyasada pekçok su arıtma cihazı mevcuttur. Bunlar; ev, büro vb. yerlerde rahatlıkla kullanılabilecek şekilde îmâl edilmiştir. Ancak

iyi bir su arıtımı için, tortunun tutulması, bakteri ve gazların giderilmesi ve ayrıca sertliğin düşürülmesi gerekir. Tortunun giderilmesi için genellikle filtreler kullanılır. Bakteri ve gazların bertaraf edilmesi için özel îmâl edilmiş aktif karbon ve sertliğin düşürülmesi için de reçineler kullanılmaktadır. Reçinelerin hıfzıssıhhaya uygun olması gerekir. Reçineler Ca^{+2}, Mg^{+2} ve Fe^{+2} iyonlarını tutarken yapılarında bulunan Na+ iyonlarının miktarı insanın günlük olarak aldığı Na+ iyonu miktarının çok altındadır. Bu sebepten kalp veya damar rahatsızlığı olanlara bir zarar vermez.

Maden suları: Koku, tad ve yüksek sıcaklığı dolayısıyla genel içme sularından farklı olan ve içmek veya banyo yapmak sûretiyle bâzı hastalıkların tedâvilerinde kullanılan sulara mâden suları denir. Bu sularda bulunan iyonlar içme sularında bulunanlardan fazladırlar. Tabii kaynaklardan çıkan mâden suları ekseriya CO_2 gazı bulundurdukları gibi yemek tuzu ve sodyumun diğer tuzlarını, kalsiyum tuzları ihtivâ ederler. Bir kısım mâden sularında radyoaktif maddelerden radyum, polonyum, toryum, uranyum ve emanasyon bulunur. Kuru kalıntı miktarı litrede en az 1 g'dır. Mâden suları, ihtivâ ettikleri elementlerin çokluğuna göre sınıflara ayrılır:

1. Topraklı sular: Ca^{+2}, Mg^{+2}, NO^{-}_{3} ve SO^{-2}_{4} iyonlarından fazla ihtivâ ederler.

2. Alkali sular: Na^{+} ve HCO^{-}_{3} iyonlarından fazla ihtivâ ederler.

3. Acı ve müshil sular: SO^{-2}_{4}, Na^{+}, Mg^{+2} iyonlarından fazla ihtivâ ederler.

4. Termal sular: Sıcaklığı 20°C'den yüksek olan sular.

5. Sutermal sular: Sıcaklığı devamlı olarak 1 ilâ 20°C arasında kalan sulardır.

6. Radyoaktif sular: Radyoaktivitesi 20 emanasyondan yüksek olan sulardır. CO_2'li mâden sularının tadı hoş ve keskindir. Serbest CO_2'nin hazıma yardımı varsa da, fazlası zararlı olabilir. CO_2 gazı mîde cidarından, emilerek kana karışır ki, bu da iyi sonuç vermeyebilir. CO_2 fazlası iştahı azaltır.

Sun'î mâden suları: Bunlar saf suyun veya bazı tuzları çözündürülmüş suların karbondioksitle doyurulmasıyla elde edilen sulardır.

Adi gazlı su şişelerinde 1 litre suda 3-4 litre CO_2 gazı vardır. Sifonlu şişelerde daha fazla CO_2 bulunur. Bu şişelerin kapağı açıldığı zaman karbon dioksit gazı çıkışı olur ki, bunun sonucu olarak suda bir serinlik hâsıl olur.

Bikarbonat katılmış karbondioksitli sulara sodalı sular denir. Özel şekilde tatlandırılmış sulara da gazoz denir. (Bkz. Gazoz)

Dînimizde su: Suyun İslâmiyetteki yeri büyüktür. Suda bulunan şu fiziksel özellik, Allahü teâlânın sonsuz merhametini açıkça ortaya koymaktadır: Cisimler ısındıkça genleşir, soğudukça hacimleri küçülür. Bu fizik kânunu, 0°C ilâ 4°C arasında su için geçerli değildir. Fizik kânunundaki bu istisna; 0°C ve daha düşük sıcaklıklarda denizlerin, göllerin ve akarsuların bütünüyle donmalarını önlemekte ve suda yaşayan canlıların yaşamalarını mümkün kılmaktadır. Bu olay, yüce Allah'ın sonsuz varlığına bir ispattır. Birçok ibâdeti yapabilmek için temiz olmak ve abdest almak lâzımdır. Bu ise suyla olmaktadır. Suyu temizlikte kullanabilmek için bâzı şartlar aranmaktadır. Bunun için İslâmiyet suyla ilgili birçok hüküm bildirmiştir. İslâmî ilimlerden olan fıkıh ilminde su mutlak ve mukayyed olmak üzere başlıca iki kısma ayrılır.

Mutlak su: Yağmur, dere, nehir, kaynak, kuyu, deniz ve kar sularıdır. Hem temiz, hem de temizleyicidir. Namaz abdesti ve boy abdesti (gusül abdesti) için kullanılır.

Mukayyed su: Musta'mel su, pis su, çiçek suyu, üzüm suyu gibi cinsi ve sıfatı, özelliği söylenen su. Bunlarla abdest ve gusül alınmaz. Musta'mel su, abdestte ve gusülde kullanılan yâhut sünnet olduğu için yemekten önce ve sonra el yıkamakta kullanılan sudur. Bu sular uzuvdan (organdan) ayrılınca pis olur. Yolda rastlanan bir suyun temiz olduğu iyi bilinir veya temiz olduğu çok zan edilirse bununla abdest alınır. Hattâ su az ise pislik karıştığı iyi bilinmedikçe bununla abdest alınır ve gusül edilir. Teyemmüm edilmez. Çünkü her suyun aslı temizdir. Hamama giren kimse kurnayı ve havuzu dolu görse içine pislik bulaştığını bilmedikçe o suyla abdest alır ve gusül edebilir. Su akıtıp kurnayı taşırmaya lüzum yoktur.

Bir de artık sular vardır ki bir kaptan veya küçük havuzdan, bir canlı içerse kalan suya (artık) denir. Her insanın artığı temizdir. Kâfirin, cünübün artığı da temizdir. Domuzun, köpeğin ve yırtıcı hayvanların ve henüz fâre yiyen kedinin artıkları, etleri, sütleri kaba necâsettir, pistir.

SU ARITMA (Bkz. Su)

SU AYGIRI (Hippopotamus);

Alm. *Flusspferd, Nilpferd (n),* **Fr.** *Hippopotame (m),* **İng.** *Hippo.* **Familyası:** Suaygırıgiller (Hippopotamidae). **Yaşadığı yerler:** Afrika'nın birçok sularında. **Özellikleri:** İri gövdeli, koyu gri ve kahverengi derili bir memeli. 4 ton ağırlığa varanları vardır. Hem karada hem suda yaşar. Suya dalarken burun deliklerini kapatır. Bitkiyle beslenir. **Ömrü:** 40 yıl kadar. **Çeşitleri:** İki türü kalmıştır. Su aygırı (Hippopotamus amphibius), cüce su aygırı (Choeropsis liberiensis).

Afrika'nın göl ve nehirlerinde yaşayan, çiftparmaklılar takımından, geviş getirmeyen iri gövdeli otçul bir memeli. Fıçıya benzer hantal vücûdunda bacaklar kısa, kafası kocamandır. Ayakları dört parmaklıdır. Kulakları, gözleri gâyet küçük, kuyruğu kısadır. Kılsız kalın derisi yarım ton ağırlığındadır. Ömrünün çoğunu suda geçirir. Karada dinlenirken bir ton ağırlığa varan başlarını birbirinin sırtına koyarlar. Timsah sürülerinin arasında yüzmekten çekinmez. Balinadan sonra en geniş ağızlı hayvandır. Bitki köklerini söküp kesmeye yarayan, keskin güçlü dişleri vardır. Alt çenesinde devamlı süren köpek dişlerinin uzunluğu 60 cm'yi bulur. Karada koşan bir insana yetişebilir.

Suda gâyet rahat yüzer. Kulakları, gözleri ve burun delikleri başının üst kısmındadır. Su yüzeyinde yüzerken dışarda kaldıklarından rahat nefes alır, etrafı görüp, işitebilir. Suya daldığında burun delikleri kapanır. 10-30 dakika kadar su altında kalabilir. Dipte koşabilir. Öfkeli ve cesur bir hayvandır. Bâzan küçük bot ve kayıkları devirerek insanları parçalar.

Yaşlıları yalnızlığı severse de, bâzan 6-15 bireylik gruplar meydana getirirler. Yabancı gruplarla erkekler şiddetle döğüşürler. Sudaki otları köklerinden sökerek beslendiğinden, nehirlerin bitkilerle tıkanmasını önler. Tabiatın âdeta canlı bir tarağıdır. Bâzı geceler bir su aygırı bir gecede 70 kg ot yer. Filden sonra en iri kara hayvanıdır. Kuraklığa karşı derisinden pembe renkli yağlı bir sıvı ifraz eder. Halk arasında yanlış olarak kanlı terler döktüğü söylenir. Salgılanan bu madde aynı zamanda antiseptiktir.

Yeryüzünde iki türü kalmıştır. Su aygırı(Nil su aygırı) ve cüce su aygırıdır. Su aygırı Güney Afrika'dan Sudan'a kadar olan bölgelerde yaşar. 4,5 metre uzunlukta ve 1800 kg ağırlıktadır. Bâzan 4 ton ağırlıkta olan bireylere de rastlanır. Kızdığında tehdit edici olarak esner. Eşleşme devrelerinde erkekler ölüme yol açan şiddetli kavgalar yaparlar. Yılın her mevsiminde üreyebilir. 8 aylık bir gebelik sonucu genellikle karada 50 kg ağırlıkta bir yavru dünyâya getirir. Yavrular bir yıl kadar sütle beslenir. Suda annelerinin sırtına çıkarak yol alırlar. 8-10 yılda erginleşirler.

Cüce su aygırının boyu 160 cm, ağırlığı 180 kg kadardır. Ağırlıkları 2 tona yaklaşanları da vardır. Batı Afrika'da Fildişi sâhillerinde ve Sierra Leone bölgelerinde yaşarlar. Rengi grimsi siyahtır. Diğer türden başının yuvarlaklığı ile ayrılır. Gözleri de dışarı fırlak değildir. Genellikle yalnız veya bir çift hâlinde çoğunlukla karada yaşar. Gündüzleri Liberya'nın yağmur ormanlarında uyuklayarak dinlenir. Geceleri ise yaprak ve dökülmüş meyve yiyerek beslenir. Gebelik süresi 7 aydır. Doğumda yavrusu 4 kg ağırlıkta olur.

Her iki tür de 40 yıl kadar yaşar. Afrikalılar etlerini ve yağlarını yerler. Dişlerinden gerdanlık, derisinden kalkan yaparlar. Su aygırlarının dişleri fildişi gibi işlenir. Sun'î diş yapımında kullanılır. Su aygırları, geceleri aralarında oynaşırken çıkardıkları böğürtülü sesleri çok uzaklardan duyulur.

SU CAMI;

Alm. *Wasserglas (n),* **Fr.** *Verre (m), soluble,* **İng.** *Waterglass.* Yüzde 20 ilâ 50 arasında sodyum silikat ihtivâ eden çözelti. Sodyum silikat, silis, sodyum sülfat ve kömürden ibâret bir karışımın bir alev fırınında ısıtılmasıyla elde edilir. Bu ürünün su ile muâmelesinden 40-50 bomelik bir şurup elde edilir ki, buna su camı, **sıvı cam** veya çözünen cam denir.

Ticârette su camı beyaz toz hâlinde veya şurup hâlinde satılır. Su camının yoğunluğu vizkozitesi çözeltide bulunan sodyum oksit ve silisyum dioksit oranına bağlı olarak değişir. Potasyum silikat da ihtivâ eden su camı vardır.

Su camı; kâğıt ve sabun sanâyiinde dolgu maddesi olarak, yanmaz boyaların yapımında, yumurtaların saklanmasında kullanılır. Ayrıca çimentoya ve bâzı koruyucu maddelere de katılır.

SU ÇİÇEĞİ;

Alm. *Windpocken, Varizellen (pl.),* **Fr.** *Varicelle (f),* **İng.** *Chickenpox, Varicella.* Karamuk, varicella da denilen, oldukça bulaşıcı, selim seyirli, daha ziyâde çocuklarda görülen, deri ve mukozalarda sathî, içi saydam sıvıyla dolu baloncukların husûlüyle karakterize bir hastalık. Hastalığın sebebi, varicella zoster denen bir DNA'lı virüstür. Bu virüsün bir tipi vardır, doku kültürlerinde ürer. Virüs organizmaya solunum yolundan girer. Burada ve organlarda çoğalır, kan dolaşımına karışır. Deriye ve bâzan akciğere yerleşir.

Hastalığın kuluçka dönemi 12-16 gündür. 37,5-39° ateşle başlar. 24 saat içinde pembe renkli

döküntüler meydana gelir. Bu döküntüler en fazla gövdede bulunur. Kırmızı kabarıklık şeklinde başlar. Daha sonra birkaç saat içinde, içi berrak sıvı dolu baloncuk hâline geçer. Baloncuk içindeki sıvı 24-48 saatte bulanıklaşır. Üçüncü gün baloncuk ortasında göbekli bir kısım belirebilir. Sonra kurur ve kabuklanır. Koyu kahverengi pullar hâlinde dökülür ve iz bırakmaz. Târif edilen döküntü gelişim dönemlerinin her biri aynı anda görülebilir. Bu, su çiçeğinin çiçek hastalığından ayrılması için özel bir belirtidir.

Genel olarak döküntüler gün aralıklarıyla 3-4 alevlenmeyle çıkarlar. Daha sonra ateş düşer. Hastalık nâdiren yılancık ve orta kulak iltihabına dönüşebilir. Ölüm oranı % 1'den azdır. Su çiçeği virüsüyle yetişkinlerde zatürre ortaya çıkabilir.

Su çiçeği geçirende devamlı bir **bağışıklık** durumu ortaya çıkar ve ikinci defâ yakalanma çok nâdirdir. Teşhisi kolaydır. Alışkın olmayan bir göz çiçeğiyle karıştırılabilir. En çok 2-6 yaş olmak üzere çocuklarda salgın yapar. Kışın ve baharda fazla olan hastalık, ilk dönemlerde **bulaşıcı** olup, damlacıklarla veya deri temasıyla bulaşır.

Özel bir tedâvisi yoktur. Üzerine eklenen bakteri enfeksiyonlarını önlemek için antibiyotikler verilebilir. Hasta çocuklar tecrit edilir ve ancak kabuklar düştükten sonra okula devam etmelerine izin verilir.

SU KAYAĞI (Bkz. Su Sporları)

SU MİĞFERİ (Utricularia vulgaris);

Alm. *Wasserhelm (m),* **Fr.** *Utriculaire (f),* **İng.** *Bladdewort.* **Familyası:** Lentibulariaceae. **Türkiye'de yetiştiği yerler:** İç Anadolu'da tatlı sularda.

Tatlı sularda yaşayan, köksüz, yaprakları iplik şeklinde parçalanmış olan ve böcek kapan küçük torbalar taşıyan, otsu bir su bitkisi. Sarı renkli, maske şeklindeki çiçekler, mayıs-ağustos ayları arasında, su yüzeyinde yükselen 10-25 cm yükseklikteki saplar ucundadır. Yapraklar ince ve ipliksidir. Yaprak parçalarından bâzısı da su böceklerini kapma vazifesi gören torbacıklar hâline gelmiştir.

Kullanıldığı yerler: Daha çok havuz ve akvaryumları süslemekte kullanılır. İdrar arttırıcı özelliktedir.

SU PİRESİ (Daphnia);

Alm. *Daphnia (f), Wassergloh (m),* **Fr.** *Daphnie (f),* **İng.** *Daphnia.* **Familyası:** Supiresigiller (Daphnidae). **Yaşadığı yerler:** Tatlı sularda. **Özellikleri:** Küt vücutlu, mikroskobik bir eklembacaklı. Dişileri 1,5 mm, erkekleri 1 mm boyundadır. **Çeşitleri:** Tatlı su, acı su ve denizlerde yaşayan birkaç türü vardır.

Çoğunlukla tatlı su birikintilerinde rastlanan, Kabuklular (Crustaceae) sınıfından bir eklembacaklı. Acı su ve denizlerde yaşayan türleri de vardır. Vücûdu iki kabukla örtülüdür. Karapaks denen bu parçalar birleşerek vücut sonunda bir diken meydana getirirler. Mikroskobik canlılardır.

Balıklar için önemli bir besin kaynağıdır. Kurutularak **balık yemi** olarak da satılır. Çatallaşmış ikinci antenlerinin şiddetli çırpınmalarıyla yüzerler. Mikroskop altında ritmik şekilde kasılan kalpleri rahatça görülür. Ayrı eşeylidirler. Erkekler dişilerden daha küçüktür. Solunum, vücut yüzeyi ve solungaçlarla yapılır. Su içindeki bakteri, paramecium, bitki ve organizma artıklarıyla beslenirler. Besinleri taraklı ayaklarıyla süzerek ağızlarına götürürler.

Partenogenezle de üreyebilirler. Döllenmemiş yumurtalardan yavru üretilmesine partenogenez denir. Döllenmemiş yaz yumurtalarından hep dişi yavrular çıkar. Kış yaklaştığı sıralarda daha küçük olan erkekler de ortaya çıkar. Döllenmiş olan kış yumurtaları çok sert kabuklu olup, donmaya ve kurumaya dayanıklıdırlar. Ancak uygun su ortamlarında içlerinden yavru çıkar.

SU SAMURU (Lutra lutra);

Alm. *Fischotter (f),* **Fr.** *Loutre (f),* **İng.** *Otter.* **Familyası:** Sansargiller (Mustelidae). **Yaşadığı yerler:** Avrasya ve Kuzey Afrika'da ağaçlı su kenarlarında. Amerikaya mahsus türler de vardır. **Özellikleri:** Boyu 80, kuyruğu 45 cm'dir. Postu koyu kahverengidir. Parmak araları perdelidir. İyi yüzer. **Ömrü:** 12 yıl kadar. **Çeşitleri:** Birçok türü vardır: Avrupa su samuru, Kanada su samuru, Brezilya su samuru, Hint su samuru, tırnaksı su samuru, küçük tırnaklı su samuru, deniz samuru meşhurlarıdır.

Sansargiller familyasından, nehir ve göl kıyılarında yaşayan etçil bir memeli. Su kenarlarında kazdığı çukurlarda yaşar. Yuvası karada olmakla beraber girişi su altındandır. İçini kuru yaprak ve yosunlarla döşer. Ayrıca havalandırma deliği de bırakır.

Uzun silindirik gövdeli, yassı kafalı, uzun bıyıklı, küçük kulaklıdır. Ayakları kısa, beş parmaklı ve kısmen perdelidir. Çoğunun rengi koyu kahverengidir. Su geçirmeyen sık tüylü postları kürkçülükte

kıymetlidir. Suda ustalıkla yüzer. Balık, kurbağa avlar. Kuş, yumurta ve fâre de yerler. Özel eğitilmiş köpeklerle avlanır. Suya dalarken burun ve kulak deliklerini kapatır. Yassı kuyruğunu dümen olarak kullanır. Kuyrukla berâber 1,5 metre boy ve 15 kg ağırlıkta olanları vardır. Kuyruk altı bezlerinde yağlı ve kokulu bir madde ifraz eder.

Su samurlarının çok çeşitleri varsa da aralarındaki fark çok azdır. Bâzı ülkelerde balıkçılar tarafından ehlileştirilerek balık avında kullanılır. Çoğunlukla yalnız dolaşır ve gece avlanır. Oynamayı ve suda sırt üstü yüzmeyi çok sever.

Amerika'nın kuzey okyanus kıyılarında yaşayan deniz samurunun (Lutax lutris) derisi gâyet makbul ve kıymetlidir. Çok avlandığından nesli tükenme tehlikesi geçirmektedir. Kânunlarla korunmaya çalışılmaktadır. Gerçek bir su hayvanıdır. Suda yavrular, suda uyur ve suda beslenir. Karaya seyrek çıkar. Uzunluğu 120 ve kuyruğu 30 cm'dir. Ağırlığı 40 kg'ı bulur. Kıymetli kürkü koyu boz renktedir. Çoğunlukla deniz kestânesi, midye, istiridye, mürekkepbalığı ve salyangozlarla beslenir. Rahatça 30 metre derine dalar. Suyun yüzüne çıkınca sırtüstü yatarak avını midesinin üstüne koyar. Göğsüne yerleştirdiği yassı bir taşa vurarak kabuklarını kırar. Araç kullanabilen nâdir hayvanlardandır.

Her yıl tek bir yavru yavrular. Sırt üstü yüzerken yavrusunu emzirir. Avlanacağı zaman yavruyu yosunlar arasında gizler.

SU SPORLARI;

Alm. *Wassersportarten (m. pl.),* **Fr.** *Sports (m. pl.) nautiques,* **İng.** *Aquatic sports.* Açık denizde, havuzda, nehir ve göllerde değişik gâyelerle yapılan sporlara verilen isim. Su sporları genelde **su üzerinde** ve **su altında** yapılanlar olmak üzere, iki ayrı grupta incelenirler. Su üzerinde, yüzme, su kayağı, su topu, yelken, kürek, yatçılık, sörf gibi sporlar yapılır. Su altında da birçok değişik şekilde spor yapma imkânı olmakla berâber, bu tür sporların en mühimleri dalıcılık ve denizaltı avcılığıdır.

Yüzme: Su sporlarının en eskisi ve en önemlisidir. İnsanlığın yaratılışından beri mevcut olduğu söylenebilir. Açık deniz yüzücülüğü, havuz yüzücülüğü gibi türleri vardır. (Bkz. Yüzme)

Su topu: 30x20x1,80 m boyutlarındaki havuzlarda, 450 gramlık toplarla, yedişer kişilik takımlar arasında oynanır. Kaleler 300x90 cm ebâdındadır. Topu alan oyuncu 35 sn'de topu savurmak mecburiyetindedir. Oyun, beşer dakikalık dört devreden müteşekkildir. Devreler arası iki dakika mola verilir Oyuncular darbelerden korunmak için başlık giyerler. Su topu, sporlar arasında sertlik bakımından rugby'den sonra gelir.

Kürek: Eller vâsıtasıyla kürekleri suda hareket ettirerek teknenin yürütülmesini gâye edinen bir su sporudur. Târih boyunca, kürek çekme işinden ulaşım sahasında faydalanılmış. İlk kürek yarışı ise Ağustos 1716'da İngiltere'de Thames Nehri üzerinde yapılmıştır. Günümüzde her sene dünyânın birçok yerinde kürek müsâbakaları yapılmaktadır. Kürek sporu yer bakımından her türlü suda yapılmaya müsâittir. Bu spor dalında umûmiyetle "gigbot, yarış gigbotu, skif" gibi üç tip tekne kullanılır. Kürekler de esnek "Kanada" veya "Balkan" lâdinlerinden yapılır. Kürekçiler birden fazla ise teknenin dengesi sağlanmalıdır. Aksi taktirde tekne yürümez.

Sekiz kişilik bir takımda bulunan sporcular ve en münasip ağırlıkları şöyledir: Hamlacı (75 kg), yedi numara (80 kg), altı numara (83 kg), beş numara ve dört numara (83 kg), iki numara (77 kg) ve provacı (72 kg). Bunların arasında en mühim vazifeyi en arkadaki hamlacı, hızı, yönü, sâbit tutarak yapar. Yarış sırasında tek, çift, dörtlü veya sekizli takımların tekneleri belirli bir mesâfeyi (Erkekler için 2 km) aşmak mecburiyetindedirler. Yarış yapılan kanal vs. en az 15 m genişliğinde olmalıdır.

Kürekçiliğin diğer bir çeşidi de, çıkıntılı ırmaklarda yapılan kano sporudur. Genellikle çok hızlı akan ve kayalarla dolu olan bir suda elindeki küreği kullanarak yönünü tâyin etmeye çalışan sporcu, kendini büyük bir tehlikeye atmaktadır. Kano sporu daha çok ABD ve Kanada'da yapılmaktadır.

Su kayağı: Bu spor dalında, sporcu su üzerinde kalmaya elverişli kayakları giyer ve bir motor tarafından çekilir. Uygun bir su kayağı 175 cm uzunluğunda, 17 cm genişliğinde ve sertçe olmalıdır. Sporcu ile motor arasının 23 m olması en münâsip uzaklıktır. Kayakçının tuttuğu ipin bir ucu motorun arkasına, bir ucu da eli tahriş etmeyecek şekilde yapılmış plâstik kaplı bir tahtaya bağlanır.

Su kayağı yarışmaları üç ayrı stilde yapılır. **Atlama** yarışında 1,83 m yüksekliğinde sehpa aşıldıktan sonra, hız müsâbakası yapılır. **Slalom** dalında yarışçı manevra esnâsında arkasında kendisinin 3-4 katı büyük su sütunları teşkil etmeye çalışır. "En iyi kayış"ta ise değişik ve göze hoş görünen figürler meydana getirilir.

Sörf: "Sörf yapma" veya "Sörfe binme" olarak adlandırılan bu spor, esas olarak tahta üzerinde dalga hareketlerinden faydalanarak ilerlemeyi gâye edinir. Geçmişi 18. yüzyıla kadar uzanır. Günümüzde en çok ABD, Güney Afrika, Peru, Avustralya, Fransa, Meksika, İngiltere gibi büyük dalgaların görüldüğü

devletlerde çok yayılmıştır. Sörf yapmak için 2,5-2,8 m uzunluğunda, 10-12,5 kg'lık tahtalar kullanılır. Herhangi bir vâsıtayla kıyıdan uzaklaşıldıktan sonra, en az 1 m en çok 6 m yüksekliğindeki dalgalara "binilerek" kıyıya yaklaşılmaya çalışılır. Sporcunun en mühim vazifesi dengesini kaybetmemektir. Sörfü, tahta üzerinde ayakta durarak, yüzü koyun yatarak yapmak mümkündür. Küçük bir yelkene bağlanarak hareket eden sörfler de vardır.

Yelkencilik: Yelkencilik de aynı kürek sporu gibi asırlarca ulaşım için kullanılmış, teknolojinin ilerlemesi ve hayâtın hızlanmasıyla bir spor ve zevk vâsıtası haline gelmiştir. Günümüzde Akdeniz gibi daha çok dalgası az, yumuşak rüzgârlı denizlerde yapılır.

Bir yarış sporudur. 8-12 kişinin idâre ettiği yelkenli tekneler rüzgârı en iyi şekilde kullanarak finişe en önce varmaya çalışırlar. Yarış sırasında 15-30 km'lik yol üzerinde pupa (rüzgârı arkadan alma), tramola (dönüş), kavança (rüzgârı omurgadan alma) gibi seyir usülleri denenir. Yelkencilik, ufak ihmâllerin ve bağımsızlığın genelde kötü neticelenmesi yüzünden, tehlikeli sporlar arasında ilk sıralarda yer alır.

Çocukların 6-16 yaş arasında kullandıkları küçük yelkenliler de bu sporun diğer bir çeşidini meydana getirir. Optimist denilen bu tekneler çok dengelidir. Korunma tedbirleri alındığı taktirde 2,30 m x 1,10 m ebâdındaki böyle bir teknede kaza olması çok zordur.

Yatçılık: Yatçılık genellikle zevk için yapılan bir spordur. Bu spor seyir ve yarış olarak iki ayrı grupta incelenir. Seyir türünde umûmiyetle büyük deniz, okyanuslar aşılmaya çalışılır veya kıyılar gezilir. Yarışta ise kurallar yelken sporu gibidir. Yatlar yelkenlilerden daha ağır ve motorlu olduklarından, yatçılığın spor olarak riski azdır.

Dalıcılık: Tarihi çok eski olup, hiçbir âlet kulanılmadan yapılır. Spor olarak da mâzisi 1700-1800'lere dayanır. Günümüzde ise soğuk geçirmeyen, oksijen tüplü elbiselerle denizaltında yüzme, akıntıya mukâvemet gibi konularda yarışılır. Ayrıca deniz altından taş, midye vs. toplanabilir. Dalgıç bunları yaparken su altı maskesi, regülatör, hava tüpü, kauçuk elbise, ağırlık kemeri, saat, pusula, derinlik ölçer ve palet kullanır.

Denizaltı avcılığı: Dalıcılığın ileri bir şeklidir. Teknik yönü ve techizât da dalıcılık gibidir. Tek başına zevk için avcılık yapılabildiği gibi yarışmalar da düzenlenebilir. Böyle yarışmalarda, zıpkın ve fileden birisini kullanarak en kısa zamanda belli sayıda balık tutmaya veya en büyük balığı yakalamaya çalışılır. Dalıcılıktan daha tehlikeli olduğundan, kama taşımak ve çift tüp kullanmak iyi olur.

SU TERÂZİSİ;

Alm. *Wasserwaage (f),* **Fr.** *Niveau (m) d'eau,* **İng.** *Water-level.* Yataylığı temin etmekte kullanılan bir kontrol âleti. En çok sudan istifâde edilerek yapıldığı için bu adı almıştır.

İlk olarak Mısırlıların kullandığı ve Müslümanların geliştirdiği A biçimindeki su terâzisinde tepe noktasından sarkıtılan şakül ipinin A'nın bacaklarını bitiştiren yatay hattın tam ortasındaki markayla çalışması, A'nın oturduğu düzlemin tam yatay olduğunu gösteriyordu.

1630 senesinde İtalyan astronomu G. Riccioli, iki cam tüpten dirseği bir hortumla birleştirerek ilk su terâzisini yapmıştır. Cam tüplerdeki su seviyesinin aynı olması, su terâzisinin yatay durduğunu gösteriyordu.

Bunu, bir cam tüp içinde konulan su ile yapılan su terâzisi tâkip etti. Tüp içindeki suyun üstünde bulunan hava kabarcığı tüpün tam ortasında durduğu vakit, su terâzisi yatay konuma gelmiştir. Hava kabarcıklı su terâzilerinin çok çeşitli maksatlara göre türleri de yapılmıştır. Su terâzileri yatay, dik ve kırk beş derece açıları gösterecek şekilde üç ayrı kabarcıklı su tüpünün karışımı şeklinde de yapılmıştır. En mükemmel su terâzisi klinometre (meyilölçer) adı verilenidir. Klinometrede düzlemin her yöndeki meyli açı olarak ölçülebilir. Hava kabarcığı sıfır değerine getirilerek klinometre, basit su terâzisi olarak kullanılabilir.

SU TOPU (Bkz. Su Sporları)

SUAD HAYRİ ÜRGÜPLÜ;

Türk devlet ve siyâset adamı. 1903'te Şam'da doğdu. Galatasaray Lisesini ve İstanbul Hukuk Mektebini (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini) bitirdi (1926). İstiklâl Savaşından sonra kurulan Türk-Yunan Ahâli Mübâdelesi Hakem Mahkemesinde tercümanlık yaptı. 1929 yılında İstanbul Ticâret Mahkemesinde hâkim olarak vazifelendirildi. Bu vazifeye devam ederken 1939 senesinde Kayseri milletvekilliğine seçildi. 1943 seçimlerinde tekrar Kayseri milletvekili olarak TBMM'ye giren Suad Hayri Ürgüplü, Mart 1943'te kurulan İkinci Rüşdü Saraçoğlu hükûmetinde gümrük ve tekel bakanı olarak vazife aldı. Şubat 1946'da bu vazifesinden istifâ etti. Bir kahve yolsuzluğu sebebiyle Yüce Divanda

yargılandıysa da aklandı. 1950 seçimlerinde Demokrat Parti (DP) listesinden bağımsız Kayseri milletvekili seçildi. Avrupa Konseyi Danışma Meclisinde Türk heyeti başkanlığı, Meclis grup başkanlığı, TBMM ikinci başkanlığı yaptı. Milletvekilliğinden ayrılarak 1952'de Bonn, 1955'te Londra, 1957'de Washington, 1960'ta Madrid büyükelçiliklerinde bulundu.

1961 seçimlerinde Adâlet Partisi (AP) listesinden bağımsız Kayseri Senatörü seçildi. 1961-63 seneleri arasında Cumhûriyet Senatosu başkanlığı yaptı. İsmet İnönü başkanlığındaki koalisyon hükûmetinin düşmesi üzerine Cumhurbaşkanı Cemâl Gürsel tarafından partilerüstü bir hükûmet kurmakla vazifelendirildi. Adâlet Partisi (AP), Yeni Türkiye Partisi (YTP), Cumhûriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve Millet Partisi (MP) milletvekillerinden meydana gelen bir hükûmet kurdu.

Şubat 1965'te kurulan bu hükûmetin başkanlığını Ekim 1965'e kadar sürdürdü. 1965 sonbaharında yapılan genel seçimlerde AP'nin tek başına iktidara gelmesinin ardından senatörlük süresi dolduğu için 1966'da Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından kontenjan senatörlüğüne tâyin edildi. 1966-1972 seneleri arasında kontenjan senatörlüğü yapan Suad Hayri Ürgüplü, 1972'de İkinci Nihad Erim hükûmetinin düşmesinden sonra, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından hükûmeti kurmakla vazifelendirildi. Fakat kabîneye almak istediği bakanlar konusunda Sunay'la anlaşamayarak görevi iâde etti. Aynı yıl senato üyeliği süresi dolduktan sonra siyâsî hayattan çekildi. 26 Aralık 1981'de İstanbul'da öldü.

SUBAŞI;

Türk-İslâm devletlerinde askerî bir ünvan. Subaşı, Büyük Selçuklularda çok önemli bir ünvân olup, başkomutan yardımcısı, vekili olarak başkomutanlığı üstlenen kişi bu ünvânla anılırdı. Türkiye Selçuklularında timarlı sipâhînin mühim vilâyet merkezlerindeki kumandanlarına subaşı denilirdi. Bunlar vilâyet merkezlerinde bulunup hem o mıntıkaların emniyet ve âsâyişiyle meşgûl olurlar ve hem de muhârebe zamanında kazâ, nâhiye ve köylerdeki timarlı sipâhîye kumanda ederlerdi.

Osmanlı Devletinin kuruluşunda subaşılık kâdılıktan sonra gelen bir makamdı. Osman Gâzi, Karahisar'ı fethettikten sonra kardeşi Gündüz Beyi subaşı olarak atayarak, şehrin îmârıyla vazîfelendirmişti. Devletin hudutlarının genişlemesiyle subaşılar büyük merkezlerin idârecisi olarak önem kazandılar. Nitekim Fâtih Sultan Mehmed, İstanbul'u alınca, Süleymân Beyi şehre subaşı tâyin etti. Onun vazifesi şehrin tâmir ve îmâr işleriyle ilgilenmekti. Yine Fâtih döneminde subaşılık mîrî subaşı (şehir subaşısı) ve timar subaşısı olarak ikiye ayrıldı. Mîrî subaşılar, gündüzleri kol gezerek çarşı pazar, mahalle aralarının temizliğine bakar, bozulmuş kaldırımların tâmiri, oturulamayacak binâların yıktırılarak yaptırılması için mîmârbaşıya haber verirdi. Ayrıca geceleri teftiş ve arama çalışmaları da yapardı. Kâdının verdiği hükümlerin infazı da subaşıya âitti.

Timar subaşısı ise sancak beyinin yardımcısı olarak sancak merkezine bağlı kazâ ve nâhiyelerde görev yapardı. Timar subaşılarına geçimlerini karşılamak üzere dirlik verilir ve bunlar öteki timarlı sipâhîlerin her türlü haklarından da faydalanırlardı.

Kendine has giyimi ile diğer vazîfelilerden ayrılan subaşı, sırtına sarı çuhadan biniş, ayağına mavi şalvar, başına beyaz tülbentten yapılmış başlık ve ayağına sarı yemeni giyerdi.

SUCUK;

Alm. *Wurst (f),* **Fr.** *Saucisse (f),* **İng.** *Sausage.* Kıyılıp içine baharat katılarak yoğrulan etin, kurutulmuş sığır ince barsağına doldurulmasıyla yapılan bir çeşit yiyecek. Dünyâ standartlarında sucuk; "Kuru ve yarı kuru fermente bir sosistir." şeklinde târif edilir. Gerçekten de sucuk lâktik asit (süt asidi) bakterilerince olgunlaştırılan bir et mâmülüdür. Sucuk yapımında manda ve sığır eti kullanılır. Bunların içine bâzan koyun eti de katılır. Lezzet ve görünümün düzeltilmesi için kuyruk yağı da ilâve edilir.

İstanbul tipi 20 kg sucuk için gerekli malzeme: 20 kg sığır eti, 2 kg koyun kuyruk yağı, 140 gr kimyon, 10 gr tarçın, 10 gr zencefil, 1 gr nitrat veya nitrit, 10 gr yenibahar, 200 gr sarmısak. Bu malzeme et ve yağ karışımına katıldıktan sonra iyice karıştırılır ve yoğrulur. 10-12 saat kadar dinlendirilir. Sonra sığır ince barsağı veya sentetik kılıfa doldurulur ve uygun aralıklarla sicimle boğularak sıkıca bağlanır, kurutulur. Sucuğa karakteristik tadını veren baharat kimyondur. Ayrıca lâktik asit de bu tatta tesirlidir. Türkiye'de yapılan sucuklara lâktik asit bakterileri kültürü katılmamakta, sucuk yapımında kullanılan malzemeden ve havadan bu madde kendiliğinden tesâdüfen bulaşmaktadır. Sucuğun formülü standart olmayıp bölge halkı isteklerine göre değişir.

Avrupa ve diğer memleketlerde bizdeki sucuğa benzeyen yiyecekler yapılmaktadır.

Sucuk çeşitleri: Pişmiş sucuklar, pişmemiş (çiğ sucuklar), yumuşak sucuklar, nebati sucuklar, jelatin sucuklar.

Anadolu'da pekmez şırası ve cevizden yapılan içli pestillere de cevizli sucuk adı verilir. Bunları yapmak

için: Cevizler ayıklanarak ikiye bölünür ve iplere dizilir. Tek veya çift dizi hâlinde sopaya bağlanır. Hazırlanan üzüm pestili bulamacına batırılıp çıkarılır. Güneşte kurutulduktan sonra, tekrar bulamaca batırılır. Eğer kalın sucuk yapılmak isteniyorsa bulamaca batırma işlemine devam edilir veya özel kalıplara ceviz ve üzüm pestil bulamacı dökülür.

SUÇ;

Alm. *Schuld (f), Vergehen, Delikt (n), Sunde (f),* **Fr.** *Faute (f), Delit (m), Péché (m),* **İng.** *Fault, Crime, Sin.* Hukuk nizâmı içinde, cezâlandırılmış fiil, hareket; ahlâka ve dîne aykırı davranış. Hukûkun bir târifi de, "adâlete hâdim bir beşerî hayat nizâmı" şeklindedir. Cemiyetle hukuk birbirinin ayrılmaz parçası olduğundan, hukuksuz beşerî hayat tasavvur edilemez. Suç; adâlete, dolayısıyle cemiyete yönelmiş bir sosyal tehlikedir. Hukuk düzeni; bu tehlikenin önüne geçmek için suç, tehlike olarak nitelendirilen fiillere müeyyide uygular, cezâlandırır.

Sâdece hukuk değil, hukûkun kaynaklarından olan örf ve ahlâka aykırı olan fiiller de suçtur. Ancak şu farkı belirtmek gerekir. Hukuk, insanların ictimâî, müşterek hayâtını hâricen tanzim eden, zorlayıcı kurallardır. Buna karşılık örf, ilgililerinÊarzu ve ihtiyaçlarına terk edilmiş konvansiyonel (uyuşmaya dayanan) bir nizamdır. Fakat örfün de tesirli bâzı zorlayıcı vâsıtaları vardır. Meselâ, efkârı umûmîyenin (kamuoyunun) bir şeyi boykot etmesi gibi.

Ahlâkî kıymet hükmünün hakîkî hâkimiyet sahası ise insan rûhudur, iç âlemidir. Çocuğun ıslah evine kapatılarak özel bir ihtimâma tâbi tutulması, onun iç âleminin çığırından çıkmış olması sebebiyledir. Buradan anlaşılıyor ki, hukukun dışa dönüklüğü karşısında ahlâk daha ziyâde içe dönüktür. Günümüz hukukçuları arasında revaçta olan görüşe göre, cemiyetin teşekkülünde rol oynayan en önemli faktör suç ve cezâlardır. Bu görüşe göre insanlar, suçu cezâlandırma yetkisinin fertler üstü bir kuvvete (devlete) verilmesi için aralarında bir sosyal ve siyâsî sözleşme yaparak cemiyeti kurmuşlar, böylece ferdî hayattan ictimâî hayâta geçmişlerdir.

Fakat bu görüş bir teoriden ibâret kalmakta ve ispat edilememektedir. Zîrâ bahsedilen bu sosyal sözleşmenin ne zaman, kimler tarafından ve nasıl hazırlandığı, hükümlerinin tam olarak ne olduğu bir meçhuldür. Çünkü her şey faraziyeye dayandırılmaktadır. Bu görüştekilerin en fazla savunabildikleri şey, kendisini hedef alan suçun fâilini, mağdurun bizzat kendisinin cezâlandırmaya kalkmasının işlenen suç kadar tehlikeli olduğudur. Zîrâ öfkeye kapılan mağdurun, suçun sınırlarını çok aşan bir cezâlandırmaya kalkışacağı kat'idir. İşte bu sebeple de suçun cezâsı, mağdurdan gayri bir merci tarafından verilmelidir. Bu öyle bir merci olmalı ki, kimse yetkisine ve dürüstlüğüne itiraz etmesin. Bu sebeple de bu mercinin fertler üstü olması lâzımdır. Bu merci devlettir.

İlâhî dinlere göre bu görüşler bir kıymet ifâde etmemektedir. İnsanları yeryüzünün hâkimi kılan Allahü teâlâ, onları cemiyet hâlinde yaratmıştır. Bu cemiyetin hayat tarzını da yine O vâz etmiştir. İlk insan ve ilk peygamber olan Âdem aleyhisselama vahiy yoluyla insanların saadetleri için uymaları zarûrî olan kânunları, bildirmiştir. Zâten dînin târifi de buradan anlaşılmaktadır. Din: "Allahü teâlâ tarafından vâz edilmiş ilâhî bir kânundur." O halde insanlar herhangi bir sosyal ve siyâsî sözleşmeyle cemiyeti ve hukûku teşkil etmemiştir. İnsanlar doğdukları andan îtibâren kendilerini cemiyetin içinde bulmuşlardır. İlâhî dinlerin hukuk nizâmında, suç ve cezâ Allahü teâlâ tarafından vâz edilmiştir. Resûllerin (şeriat sâhibi peygamberlerin) getirdikleri dinler, insanlar tarafından tahrif edilinceye kadar bunlarda bir değişiklik olmamıştır.

Bu hukuk nizamlarında insanlar herhangi bir suç ve cezâyı kendiliklerinden ortaya çıkarmamışlardır. Her hükmün kaynağı ilâhîdir. En son ve en mükemmel din olan dînimizde de on dört asırdan bu yana suç ve cezâ hükümlerinde bir değişiklik olmamıştır. Şer'î hâkim olan kâdılar, verdikleri her hükümde, "Edille-i şer'iyye-Şer'î delillere (Kitap, Sünnet, İcmâ ve Kıyas-ı fukahâ), titizlikle riâyet etmişlerdir. Bu sebeple de adâleti sağlamada başarıya ulaşmışlardır.

İlâhî dinlere hakkıyla inanan insanlar, işledikleri suçlara karşılık maddî cezâdan başka, âhirette de mânevî cezâ göreceklerini düşünerek, dînin hükümlerine uymak için bütün gayretiyle çalışırlar. Yine Müslümanlar, dünyâda başlarına gelen dert, belâ ve sıkıntıların bir sebebinin de işledikleri kabahat ve suçlar olduğuna inanırlar. "Etme kulum bulursun" düstûruyla "Alma mazlumun ahını çıkar aheste aheste" atasözü bu inanışın ifâdesidir.

İnsanlık târihinde ilk suçlu, kardeşi Hâbil'i öldüren Âdem aleyhisselâmın oğlu **Kâbil'**dir. Bunun cezâsını da yine Allahü teâlâ vermiştir. Ona ilk önce ahlâkî terbiye olan vicdan azâbını çektirmiş, daha sonra da âsiliğinin karşılığı olarak ebedî (sonsuz) âzâba uğratmıştır.

Târihte İlâhî dinlerin hukuk nizâmından sapan insanlar, bu hükümleri kendi akıllarına göre değiştirerek beşerî nizamlar kurmaya çalışmış, adâleti sağlayamayınca da meselenin teorisiyle pratiğini (nazarî, amelî tarafını) ayırmak zorunda kalmış ve var olan hukukla olması lâzım gelen hukuk (ideal hukuk) gibi bir düalite (ikilik) ortaya atmışlardır. Bu meyanda da kontrolü elden kaçırmış olduklarından, her topluluk

(kavim) kendine göre bir yol tutturmuş ve sınırsız hukuk sistemleri doğmuştur. Dolayısıyle de her hukuk nizâmının suç ve onun karşılığı olan cezâ anlayışı farklı olmuştur. Meselâ, eski Isparta Devletinde yakalanmamak şartıyla hırsızlık yapmak suç sayılmıyordu. Yakalanmak bir beceriksizlik kabul edilerek cezâlandırılıyordu.

Teknolojiyle birlikte yeni suç çeşitleri meydana çıkmıştır. Bâzı hukuklarda cezâ hukûkuyla ahlâk ve din kuralları içiçedir. Günümüz lâik devletlerindeyse cezâ hukuku müstakil olmuştur. Ancak yine de ahlâk ve dînin kuralları cezâ hukûkuna yansımıştır. Günümüz hukûku anlayışında, suçla bozulan barış ve sükûnun devamlı olarak sağlanması şu iki esâsın aynı zamanda gözetilmesi ile mümkündür:

1. Cezâ ve meniyet tedbirleri yalnız başlarına suçları önlemek ve sayılarını azaltmak için yeterli değildir. Yapılacak şey, kriminolojik araştırmalar yoluyla suç doğurucu faktörleri keşfetmek ve bunları uygun bir tedbirle ve icraat mekanizmasıyla ortadan kaldırmaktır.

2. Cezâ, suça ve suçluya karşı, toplumun ve devletin beğenmediğini belirtmesi îtibâriyle lüzumlu ve faydalıdır. Ancak cezâda sâdece bir ızdırap verme fonksiyonunu görmek ve yalnızca bunu aramak hatâdır. Cezâ, ödetici maksadın yanında, yapıcı gâyeler tâkip ettiği takdirde, gerçek anlamıyla, sosyal barış ve sükûnu sürekli sağlayabilecek bir biçim almış olur.

Günümüz Türk hukûkunda suç: Türk hukûkunda suç şu şekilde târif edilmiştir: İsnat yeteneğinde olan bir kişinin kusurlu irâdesinin meydana getirdiği icrâî veya ihmâlî bir hareketin sonucu olan, kânunda yazılı tipe uygun, hukûka aykırı ve müeyyide olarak bir cezânın uygulanmasını gerektiren fiil. Suçu, diğer hukûka aykırı fiillerden ayıran, bir fiili suç hâline sokan şeylere suçun unsurları denir. Bir hareketin suç sayılması için şu unsurların bulunması gerekir:

1. Kânûnîlik: Bir fiilin suç olabilmesi için, kânunun açıkça bu fiili suç olarak nitelendirmesi gerekir. Nitekim, Türk Cezâ Kânunu madde 1'de: "Kânunun açık olarak suç saymadığı bir fiil için kimseye cezâ verilemez." hükmü konmuştur. 1982 Anayasasının 38. maddesinde şu şekilde geçmiştir: "Kimse, işlendiği zaman yürürlükte bulunan kânunun suç saymadığı bir fiilden dolayı cezâlandırılamaz."

2. Hukûka aykırılık: Cezâyı gerektiren bir fiilin yürürlükteki hukuk tarafından meşru sayılmamasıdır. Şu hallerde hukûka aykırılık yoksa, cezâ verilmez:

a) Hakkın icrâsı: Hakkın icrâsı sonucu teşekkül eden suç, hukûka uygun olduğu için cezâ görmez. Misâl: Anne babanın çocuğu üzerinde tedip hakkı vardır. Doktorların tıbbî müdâhaleleri sonucu uzuv kesme veya ölüm olsa, ilmî usüllere uyulmuşsa suç yoktur.

b) Mağdurun rızâsı: Bâzı suçların cezâlandırılmasında mağdurun rızâsı önemli rol oynamaktadır. Hakâret suçunda mağdurun rızâsı hukuka aykırılığı dolayısiyle suçu kaldırır.

c) Vazifenin ifası: Kânunen yapmakla yükümlü olduğu bir fiili işleyen kimse, fiil bir suç teşkil etse bile, hukuka aykırılık söz konusu olmadığından cezâlandırılamaz.

d) Meşrû müdâfaa: Hayâta, mala, ırz ve nâmusa yapılan haksız tecâvüzlere karşı savunma meşrûdur. Meşrû müdâfaa için, haksız bir tecâvüz olmalı, başka türlü tecâvüzü def etmek imkânı bulunmamalı, müdâfaa tecâvüzün sınırlarını aşmamalı, tecâvüz hâlen mevcut olmalıdır. Bu şartlarda kendisinin veya başkasının can, mal, ırz ve nâmusu için mütecâvize karşı suç işleyene bir şey gerekmez.

e) Izdırar hali: Zor durumda kalmak demektir. Suçu ortadan kaldırır. Bunun için zarûretin başka yolla giderilmesi imkânı bulunmamalı, ölüm tehlikesi bulunmalı, zarûret miktarını aşmamalı, başkasını muztar hâle sokmamalı, başkasının helâkine sebep olmamalıdır.

3. Maddî unsur: Toplumda, suça konu olan şeyde değişiklik yapan veya değişikliğin meydana gelmesine yol açan bir hareketin olmasıdır. Bu hareket yapma şeklinde olduğu gibi, yapmama, yâni ihmâl sûretiyle de olabilir. Maddî unsurda, suça yönelik bir hareket, bir netice ve hareketle netice arasında illiyet bağı olmalıdır. Yâni suç olabilmesi için ortada kânûnî târife uygun ve hukûka aykırı bir hareket olmalı. Bu hareket sonucu bir netice meydana gelmelidir.

4. Mânevî unsur: Suçun hâsıl olması için, yukarıda geçen unsurlar yeterli değildir. Fiilin irâdî olması gerekir. Yâni hareketin sonucu doğuracak şekilde ve bu kasıtla, bilerek isteyerek yapılmış olması gerekir. Buna mânevî unsur denir. Mânevî unsurun var sayılabilmesi için fâilin kusurlu bir şekilde hareket etmeye ehil olması, ikinci olarak da, söz konusu olayda kusurlu bir şekilde hareket etmiş olması gerekir. Birinciye isnad kâbiliyeti, ikinciye kusurluluk denir. 11 yaşından küçük olan veya akıl hastası olanda isnat kâbiliyeti olmadığı için bunlara cezâ verilmez.

Cezâ kânununda geçen suçlar, haksız fiil ve disiplin suçlarından farklıdır. Hukûka aykırı bir fiile uygulanan müeyyide cezâ ise, bu fiil suçtur. Müeyyide eski duruma getirme, zararın ödenmesi hukûkî nitelikteyse haksız fiil söz konusudur. Suçlar geneldir. Yâni suçu herhangi bir kimse işleyebilir. Disiplin

suçları ise, yalnız belli bir sıfatı, mesleği olan kimselerce işlenebilir.

Suçları çeşitli açılardan değişik tasniflere tâbi tutmak mümkündür. Ancak bütün bu ayırımların başında suçları ağırlıklarına göre ayırmak mecburiyeti vardır. Bütün memleketlerde cezâ kânunları böyle bir ayırıma gitmiştir. Türk Cezâ Kânunu, 1. maddesinde suçları ağırlıklarına göre "cürüm ve kabahat" olmak üzere ikiye ayırmıştır. Cürümlere mahsus cezâlar; îdam, ağır hapis, ağır para cezâsı ve kamu hizmetlerinden yasaklanmadır. Kabahatlerin cezâlarıysa, hafif para cezâsı, hafif hapis, belli bir meslek veya sanatın tâtilidir.

Cürüm meydana gelmesi için fâilin kastı aranırken, kabahat için ihmâl ve dikkatsizlik de yeterli sayılmıştır. Bu cürümler: Devletin şahsiyetine karşı cürümler (TCK, 125-173), Hürriyet aleyhine işlenen cürümler (174-201), Devlet aleyhine işlenen cürümler (202-281), Adliye aleyhine işlenen cürümler (282-310), Ammenin nizamı aleyhine işlenen cürümler (311-315), Ammenin selâmeti aleyhine işlenen cürümler (369-413), Âdâbı umumiye ve nizamı, âile aleyhine cürümler (414-447), Şahıslara karşı cürümler (448-490), Mal aleyhine cürümler (491-525)dir.

Suçlar, unsurlarının bulunma derecesine, onu işleyenlerin adedine, birlikte işlenmelerine, işlenme müddetlerine göre değişik şekillerde adlandırılmıştır:

1. Tam suç- Teşebbüs hâlinde kalan suç: Tam suçta fâil, fiili işlemeye yönelik bütün hareketleri tamamlamış ve istediği sonucu elde etmiştir. Teşebbüs hâlinde kalan suçta ise, fâil fiili işlemek için harekete geçmiş olup, istediği sonucu elde edememiştir. İcra hareketinin bitirilememiş olması hâlinde nâkıs teşebbüs; icrâ hareketi bitirilip de, istenen sonucun meydana gelmemesi hâlinde tam teşebbüs durumunda kalan bir suç işlenmiş olur.

2. Âni suç mütemâdî suç: Âni suç işlemesiyle birlikte sonuçlanmış olur. Bir adamı silâhla yaralamak gibi. Mütemâdi suçta ise, bir anda bitmeyip devamlılık vardır. Bir şahsı kânunsuz tutuklamak gibi.

3. İcrâî suç- İhmâlî suç: İcrâî suçta fâil kânunen yapılmaması gereken bir harekette bulunur. Öldürme, yaralama, yağma gibi. İhmâlî suçta ise kânunen yapılması gereken hareketi yerine getirmez. Kazânın olmaması için gerekli tedbirleri almamak gibi.

4. Basit suç- İtiyâdî suç: Suç bir defâ işlenir. İtiyâdî suçsa fâilde alışkanlık meydana getirir. Genellikle müessir fiil ve hareket gibi suçlar basit suç, hırsızlık ve kaçakçılık gibi suçlar itiyâdî suçlardır.

5. Tesâdüfî suç- Kasdî suç: Fâilin önceden işlemek niyeti olmadığı halde, karşılaştığı âni durumun tesiriyle işlediği suç tesâdüfî suçtur. Uğradığı bir hakârete öfkelenip, hakâret edeni yaralamak gibi. Kasdî suçta ise fâil suçu işlemeye daha önce karar vermiş ve işleyeceği suçu plânlamıştır. Taammüden (kasten) adam öldürmek gibi.

6. Meşhut suç- Meşhut olmayan suç: Fâilin suçu işledikten hemen sonra veya işlerken yakalanmasıdır. Hırsızın olayı işlerken veya çalıp giderken, bekçi tarafından yakalanması gibi. Meşhut olmayan suçta ise, suçlu ancak suç olayından sonra yapılan bir araştırma, soruşturma veya tâkip sonucu ortaya çıkarılabilmektedir.

Suçu etkileyen haller: Kimse suçlu doğmaz, durup dururken suç işlemez. Onu suça iten sebepler vardır. St. Thomas d'Aguin beşerî bir hareket hakkında hükmü verebilmek için "kim, kime, kimlerin yardımıyla, ne gibi araçlarla, niçin, nasıl, ne zaman, ne hakkında" sorularına cevap vermek gerektiğini söyler.

Suça tesir eden halleri, suçun varlığı için bulunmaları mecbûrî olan kurucu unsurlara eklenen ve suçun daha ağır veya daha hafif sayılmasını ve bunun sonucu olarak da temel cezânın arttırılıp, indirilmesini gerektiren fakat bulunmamaları hâlinde suçun varlığına zarar vermeyen ve bulundukları zaman da, suçun hukûkî tavsifinin değişmesine yol açmayan sebepler olarak târif etmek mümkündür.

Suçu etkileyen haller, cezâyı ağırlatıcı ve hafifletici sebepler olmak üzere ikiye ayrılır. Suçu etkileyen haller kânunda geçip geçmemesine göre de, kânûnî ve takdîrî olmak üzere ikiye ayrılır. Fâilin haksız bir fiilin doğurduğu gazab veya elemin etkisi altında hareket ederek suç işlemesi demek olan "haksız tahrik" kânûnî bir hafifletici sebeptir. Kânunda belirtilmeyen hafifletici sebeplerse, takdîrîdir.

Suçların ictiması (toplanması): Birden fazla fiilin bir ihlâli, suçu meydana getirmesine denir. Müteselsil, karma, geçitli ve mürekkep suçlar bu türdendir. Bu durumda fâile tek suçun basit şekli olan durumun gerektirdiği cezâ verilir.

Bir fiil, birden fazla ihlâle, suça sebebiyet veriyorsa, buna fikrî ictima denir. Nitekim Türk Cezâ Kânununun 79. maddesinde "İşlendiği bir fiille kânunun muhtelif ahkâmını ihlâl eden kimse, o ahkâmdan en şedit cezâyı gerektiren maddeye göre cezâlandırılır." denmektedir.

Suçların çokluğu: İşlenebilmesi için birden fazla fâilin bulunması şart olan suçlara "çok fâilli suçlar"

denir. Zinâ, rüşvet, ayaklanma gibi.

İştirak: Bir tek kimse tarafından işlenebilen bir suçun, birden fazla kişinin önceden işbirliği yapmaları sonucunda gerçekleşmesidir. İştirak, hukûkumuzda, suça katılma derecesine göre aslî ve fer'î olmak üzere ikiye ayrılır.

Suç eşyâsı: Suça konu olan, vâsıta olarak kullanılan eşyâ. Bunları almak, bulundurmak suçtur.

İslâm hukûkunda suç: Allahü teâlânın yasak kılıp, üzerine cezâ tâyin ettiği fiil, terk ve ihmâl.

İslâm hukûkunda suçlar, had, ta'zir ve kısas'ı gerektirenler olmak üzere üçe ayrılır. 1) Had cezâsı gerektiren suçlar: Zinâ, şarab içmek ve alkollü içkiyle sarhoş olmak, kazf, sirkat, yol kesicilik. Had, miktarı kesin olarak bildirilen cezâdır. 2) Ta'zir cezâsı gerektiren suçlar: Allah veya kul hakkı bulunan haddi ve kısası gerektirmeyen suçlardır. Namaz kılmamak gibi. Ta'zir, hadden daha hafif cezâdır. 3) Kısas'ı gerektiren suçlar: Cinâyet ve yaralamaktır. (Bkz. İlgili maddeler)

İslâm hukûkunda suçların cezâlandırılmasındaki gâye zulüm ve intikam değil, ıslâh, ilâhî adâlet ve caydırıcılıktır.

İslâmiyet, günümüz modern hukûkunun; cezâda şahsîlik, bir kimsenin cezâ görmesi için akıl hastası olmaması, kastın bulunması, zaman aşımı, meşrû müdâfaa, bilgisizlik ve yanılma, kânunu bilmemenin mâzeret sayılmaması, usul hukûku bakımından hâkimin duruşma dışındaki bilgisini hükme esas saymaması gibi müesseseleri, Avrupa'da daha ferdin hiçbir insanlık hakkının bulunmadığı ortaçağda getirmiştir.

Suçlu: Suç teşkil eden hareketi yapan kimse. Suç fâili olabilmek için insan olma ve hayatta bulunmak gerekir. Beş tip suçlunun varlığı kabul edilmektedir: a) Küçük suçlular, b) Akıl hastası olan suçlular, c) Sağır-dilsiz suçlular, d) Mükerrir suçlular, e) Bu grupların dışında kalıp, ilk defâ suç işleyen normal suçlular.

Herkes tarafından işlenebilen suçlar "genel suç", yalnız belirli sıfat veya niteliklere mâlik bulunan kimseler tarafından işlenebilen suçlara ise "özel suç" denir.

Suç işleyen kimse, ya rûhî dengesi bozuk veya çevrenin tahriki altında kalmış kimsedir. İslâmiyet îmân, tevekkül, sabır, sevgi, canlılara şefkat, merhamet, âdalet, yapılanların âhirette hesâba çekileceği inancı, çalışma, sebât gibi prensiplerle bu iki faktörü etkisiz hâle getirmeyi hedeflemiştir.

Nobel mükâfâtı kazanan Dr. Alexis Carrel: "Ahlâk duygusu ile, zekânın aynı zamanda inkişaf ettiği ictimâî topluluklarda, beslenme ve sinir hastalıkları, cinâyet ve delilik nâdirdir, insanlar orada mesuttur." demektedir.

Carnegie: "İlham ve sıhhat verici bir faaliyet olan din en büyük tabiptir. Ruh hastalıkları mütehassısları diyorlar ki, duâ ve kuvvetli bir îtikat, hastalıklarımızın yarısından fazlasına sebep olan üzüntüleri, sıkıntıları, korkuları def eder. Eğer, hayâtın mücâdelelerine yalnız atılacakları yerde, daha yüksek bir kudretten yardım dileseydiler, tımarhânelerimizde, hapishânelerimizde şimdi feryat etmekte olan binlerce muzdarip insan belki kurtulabilirdi." demektedir.

Günümüzde yapılan suç istatistiklerinde, sanâyileşmiş batılı memleketlerde suç işleme oranının daha yüksek olduğu, Müslüman memleketlerde çok daha düşük olduğu görülmektedir.

Her türlü cezâî ve polisiye tedbirlere rağmen suç işleme oranının, maddî refah ve mânevî çöküntüyle birlikte korkunç şekilde artması karşısında hukukçular, sosyologlar çâresiz kalmışlar. Suç işlemeyi önlemenin çâresi cezâî tedbirlerin yanında kişileri eğitmek ve "Herşeyi bilen ve gören yüce yaratıcının kendilerini hesaba çekeceği inancını vermektir." demişlerdir.

Du Loir, 1654 yılında Paris'te basılan kitabında "Dînî ve millî hislerin kuvvetli olduğu Osmanlı Devletinde, hemen hemen hiç cinâyet vak'ası, umûmî âdâba aykırı hareketler işitilmez." demektedir.

SUDAN

DEVLETİN ADI ..... Sudan Demokratik Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Hartum

NÜFÛSU 29.971.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 2.504.000 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Arapça

DÎNİ .....İslâm

PARABİRİMİ ..... Sudan Poundu

Kuzey Doğu Afrika'da, 3° 28' - 22° kuzey enlemleri ve 21° 49' - 38° 35' doğu boylamları arasında yer alan bir Afrika devleti. Kuzeyden Mısır, doğudan Etyopya ve Kızıldeniz, güneyden Uganda ve Zaire, batıdan Orta Afrika Cumhûriyeti, Çad ve Libya devletleriyle çevrilidir. Dikdörtgen bir şekle sâhip ve Afrika kıtasının yüzölçümü bakımından en büyük ülkesidir.

Târihi

Önceleri Nubia diye bilinen Kuzey Sudan bölgesinde, ilk yaşayanlar zenci kabilelerdir. Bundan sonra 18. yüzyıla kadar (Kush, Makurra, Alva ve Funj gibi çeşitli) Mısırlı kabîleler idâresinde kaldı.

1825-1843 yılları arasında, Osmanlı vâlileri tarafından yönetildi. 1863 yılında, Mısır Hidivi İsmail Paşa, Sudan topraklarını kontrolü altında tuttu.

1882-1898 yılları arasında kendini Mehdi îlân eden bir sapığın arkasından giren bir kısım insanların elinde kaldı. Bu târihte Anglo-Mısırlıların (Mısırlı İngilizlerin) işgâliyle yönetimi general Horatio Herbert aldı. 1956 yılında ise, bağımsız bir devlet oldu.

1958'de general İbrâhim, askerî bir darbeyle işbaşına geldiyse de 1964'te güney isyanları sonucu çekilmek zorunda kaldı. 1969'da yeni bir askerî darbeyle başa İhtilâl Konseyi geçti. Fakat hükümeti sivil üyeler kurdu ve başbakan sivildi. Darbeyi gerçekleştiren general Cafer el-Nümeyri'ye karşı 1972'de yeni bir komünist darbe teşebbüsü olduysa da başarısız kaldı. Bu arada ülkede çeşitli anlaşmazlıklar başgöstermişti. 1973'te 8 Filistinli gerilla, ABD Savunma Delegesini ve Millî Ateşesini öldürdüler.

1976 yılında yeni bir ihtilâl teşebbüsü bastırıldı ve bunu gizlice destekleyen Libya ile siyâsî münâsebetler bozuldu. 1981 yılında Libya ile bâzı çatışmalar görüldü. Nümeyri yurtdışında bulunduğu bir zamanda darbe yapılarak iktidardan uzaklaştırıldı. Askerî yönetim yeni bir anayasa hazırlayarak 1986 Nisanında seçime gitti. Seçimleri netîcesinde hiçbir parti tek başına iktidara gelemediğinden koalisyon hükümeti kuruldu. Hükûmet ülke güneyindeki karışıklıkları sona erdiremedi. Bunun yanı sıra ekonomik problemlerle sarsılan hükûmet 1989'da kansız bir darbeyle devrildi. Millî Kurtuluş Devrim Komite Konseyi başkanı Tuğgeneral Ömer el-Beşîr'in güneydeki âsilerle görüşme çabaları netîce vermedi. Ülkede âsilerle hükümet kuvvetleri arasında mücâdele devam etmektedir (1994 Şubat).

Fizikî Yapı

Sudan yaklaşık 2.504.000 km^2lik yüzölçümüyle Afrika kıtasının en geniş ülkesidir. Büyük Sahra Çölünün doğu ucunu meydana getirir. Kuzeyinde Mısır, Batısında Libya, Çad ve Orta Afrika Cumhuriyeti, güneyinde Zaire, Uganda ve Kenya ve doğusunda Etiyopya ve Kızıldeniz yer alır. Başşehir Hartum 476.218 nüfuslu olup, en büyük şehirdir.

Ülkenin batısı, güneyi ve doğusu, bâzı yerleri 3000 m'ye kadar ulaşabilen dağlar ve tepelerle çevrilmiştir. Güneybatıda Nil Havzası ile Kongo Havzasını yine bu dağlar ayırmıştır. Nil, Sudan'ın en önemli fizikî özelliğidir. Nehir ülke boyunca akar. Önceleri Beyaz Nil ve Mavi Nil adında iki büyük kol hâlinde, Hartum'a kadar gelirler ve burada birleşerek esas Nil'i meydana getirirler. Beyaz Nil'in diğer adı Bahr-el-Cebel olup, Akdeniz'den yaklaşık 490 km güneyinde yer alan Nimule'den Sudan'a girer. Viktoria Gölünden doğan bu kol, No Gölünde dâimî bir kanala dönerken batıdan gelen Bahr-el-Gazel Nehrinin sularını da alır. Mavi Nil ise, Tana Gölünden doğar. Daha kuzeyde Ana Nil, Atbara Nehriyle birleşir. Ana Nil'in suları ağustos ve eylül aylarında, Hartum bölgesinde oldukça artar ve bu sular nisan ayında aşağı yukarı 16 defâ daha azalarak en düşük seviyesine gelir. Suların coştuğu ve sellerin çoğaldığı dönemlerde Mavi Nil ve kolları, Aşağı Nil sularının toplam hacminin % 70'ini ve nisan ayındaysa % 20'sini ihtivâ eder.

Kuzeydoğu Sudan bölgesinde, dik Kızıldeniz Tepeleri yer alır. Batıda Darfur bölgesinde bulunan yaklaşık 3070 m yüksekliğindeki Marra Dağı, volkaniktir. Orta kısımda granit tepelerden meydana gelmiş Nuba Dağları bulunur. Yükseklikleri 900 m civârındadır. Uganda sınırında yer alan Dongotona ve Tmatong dağları umûmiyetle tropikal ormanlarla kaplıdır. Ülkenin en yüksek yeri olan Kinyeti Dağı burada olup, yaklaşık 3187 m'dir.

Sudan'ın sâdece kuzeyi dağsız olup, açık ve geniş çölün başlangıcıdır. Nil Nehrinin doğusunda kalan çöllere Nubian Çölü ve batısında kalanlarına ise Libya Çölü adı verilir. Ülkenin % 24'üne yakın bir bölümü çöldür.

İklim

Sudan'ın tropikal iklimi kuzeyden gelen kuru hava ve güneyden gelen nemli hava kütlelerinden büyük ölçüde tesir görür. Kuzeyin kuru hava kütlesi kışın soğuk ve yazın sıcak getirir. Düşük bir nem oranına sâhiptir ve ortalama sıcaklığı 47 dereceyi bulur. Güneyin nemli hava kütlesi ise Atlantik ve Hint

Okyanuslarından Sudan'a yüksek nem ve bol yağış getirir. Güneyde bu yağışlar yıllık ortalama 120 mm civârındadır. Kuzeyde, özellikle çöl bölgesinde hemen hemen hiç yağış görülmez.

Tabiî Kaynakları

Sudan toprakları, kuzeyde kumlu ve çakıllı çöllerden ve güneyde organik yapılı kum-kil karışımlı kuvvetli topraklardan ibârettir. Bu iki bölge arasındaki Sudan Yaylası killi topraklardan teşekkül etmiştir. Ayrıca yaylada bol miktarda koz (goz)lar da mevcuttur. Bu kozlar, ondüleli kum yığınları olup, üzerleri yoğun yağışlarla yeşeren seyrek bitkilerle örtülüdür. Ülkenin geri kalan kısımları ise kozsuz olup, killi topraklara sâhiptir.

Bitki örtüsü büyük ölçüde yağışlara göre değişiklik gösterir. Kuzeyde az miktarda akasya fundalıkları ve kıt çöl otu bulunur. Güneyde yağışlar sebebiyle, savanalar ve gövdeleri boş tipik ağaçlar yetişir. Beyaz Nil yakınlarında çok sulu çimenlik arâziler ve çayırlar, Bahr-el-Gazal bölgesi civârında ise tropikal bol yağış alan ormanlar mevcuttur.

Ülkede vahşi hayvan pek azdır. Ehlî hayvanlardan daha çok kümes hayvanları keçi, koyun, sığır ve deve yetiştirilir.

Ülkenin en önemli tabiî kaynaklarından biri de hiç şüphesiz Nil ve kollarının sularıdır. Çöle ve dolayısıyla Sudan'a hayat getiren bu sular halkın biricik gelir kaynağıdır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Sudan'ın nüfûsu 29.971.000 olup, sâhip olduğu 2.504.000 km^2lik arâzisine göre, dünyânın en seyrek nüfus yoğunluğu olan, ülkelerinden birisi durumundadır. Nüfus yoğunluğu kuzey bölgelerde km^2ye 2 kişi ve güneyde, yerleşme alanlarında 25 kişiden ibârettir. Nüfûsun % 25'ine yakın bir bölümü Beyaz Nil ile Mavi Nil arasındadır. Bu bölge ülke topraklarının sadece % 6,5'ini teşkil eder. Ülkenin yıllık nüfus artışı % 3,7'dir.

Etnik yapı îtibâriyle kuzeyde genellikle Araplar ve Nubianlılar, güneyde ise Nilotikler, Sudanlılar ve Zenciler yaşar. Sudan hem Afrika ve hem de Ortadoğu âdetlerinin, dillerinin ve kültürlerinin karıştığı bir ülkedir.

Kuzey bölgede yaşayan insanların tamamına yakın bir bölümü Müslümandır. Hemen hemen hepsi Arapça konuşur. Bunlar çoğu göçebe veya yarı göçebedirler. Eski Kuş kabilesinin devamı olan Nubianlılar da Müslüman olup Arapça bilirler. Kendi asıl yerli dillerini ve lehçelerini de konuşurlar. Bunlar genellikle avcılık, balıkçılık ve hayvancılık yapar.

Sudan'ın kuzey bölgeleri genellikle, Arapça konuşurken güney bölgelerde hâkim bir dil yoktur. Aşağı yukarı 80 lehçe çeşitli bölgelerde konuşulmaktadır. Güneyin bu insanları iki ana gruba ayrılabilir: Nil Nehri havzasında yaşayan Nilotikler ve diğer bölgelerdeki Nilotik olmayanlar. Nilotikler esas îtibâriyle Dinka, Nuer ve Shilluk kabilelerinden meydana gelmiştir. Dinkalar güneyde kalabalık kabiledir. Nilotikler, Nilotikçe konuşurlar. Çoğu Müslümandır. Çok az bir kısmı Animist ve Hıristiyandır. Hayvancılık ve tarım yaparlar. Nilotik olmayanların içinde en kalabalığı Kongo ve Nil havzaları arasında yaşayan Azendelerdir. Çoğunlukla avcılık ve çiftçilik yaparlar.

Çeşitli Sudan lehçeleri konuşan daha birçok kabile mevcuttur. Bunlardan batıda, Bahr-el-Gazal'de olan Kreish, Moru ve Bongu kabileleri sayıca en kalabalık olanlarıdır.

Sudan halkının okuma-yazma oranı % 20 civârındadır. Genç nüfûsun yarısı okula devam eder. Ülkenin öğretim dili Arapçadır. Ülkede temel eğitim Kur'ân-ı kerîm öğreten okullarla yapılır. Hartum'da bir üniversiteyle Kahire Üniversitesinin bir fakültesi vardır.

Siyâsî Hayat

Sudan, demokratik bir cumhûriyet olmasına rağmen bağımsızlığından bu yana genelde darbe netîcesinde başa geçen askerî idâreler tarafından yönetilmiştir. Devlet Başkanı aynı zamanda hükümet başkanıdır. İdârî olarak 15 ile ayrılmıştır. Ayrıca güneyde yer alan üç ilin ortaklaşa mahallî bir hükümeti vardır. Ülke yönetiminde Yüksek İhtilâl Konseyi, başkana yardım eder. Sudan BM'e ve Afrika Birliği Teşkilâtı (OAU)na üyedir. Hartum ülkenin resmî başşehridir.

Ekonomi

Bugünkü Sudan ekonomisi esâsen iki büyük ekonomiye ayrılır. Bunlardan birincisi temel olarak pamuk üretimine ve ihrâcâtına dayanan modern sektör, ikincisiyse geçim veya nafaka sektörü diye adlandırılabilen tarım ve çobanlığa dayalı sektördür. Sudanlıların % 90'ı bu ikinci sektöre dâhildir.

Cezire Projesinin uygulanmasıyla Sudan'ın pamuk üretimi bir hayli artmış durumdadır. Yapılması düşünülen birçok baraj, kanal ve sulama sistemi, bayındırlık ve ulaşım sistemlerinin ihtiyacını bu

projeden sağlamak yoluna gidilmektedir.

Sudan arâzisinin sâdece % 3'lük bölümü ekilidir. Halbuki daha bunun altı misli arâzi ekime müsâittir. Ülkede yetiştirilen başlıca tarım ürünleri şunlardır: Tahıl, patates, Afrika darısı, şekerkamışı, sebze, tütün, yerfıstığı, susam, mısır, hurma, pamuk, yulaf, pirinç, kahve ve süpürgedarısı.

Ülkede hayvancılık daha çok deve, keçi, koyun ve sığır üzerinedir.

Nüfûsun % 95'i pamuk üretimi, tarım ve hayvancılık üzerinde istihdam edildiği için, endüstri ve sanâyinin ekonomi üzerine tesiri çok azdır. Endüstri daha çok tarım ve hayvan ürünlerine dayandırılmıştır. Ülkenin en önemli endüstri kolları tekstil ve gıdâ maddeleridir.

Yeraltı zenginlikleri bakımından daha çok krom, altın, bakır, beyaz mika, asbestos ve demir elde edilir. Ülkenin diğer önemli gelir kaynakları orman ürünleri, özellikle mahun, balıkçılık ve turizmdir. İthâlâtı ihrâcâtının hemen hemen üç mislidir. Dışarıdan daha çok makine, petrol ürünleri, motorlu taşıtlar, gıdâ maddeleri, metaller ve çeşitli tüketim malları alır. İthâlâtın % 13'ünü İngiltere ile yapar. Diğer ithâlât yaptığı ülkelerse ABD ve Birleşik Almanya'dır. Sudan dışarıya genellikle pamuk, pamuk tohumu, sakız, yerfıstığı, susam, orman ürünleri ve çeşitli hayvan ürünleri satar. İhrâcâtının % 22'sini Suudi Arabistan'a % 13'ünü İtalya'ya ve % 10'unu Çin'e yapar.

Sudan hükümeti ülkenin ithâlât, ihrâcât, kamu faaliyetleri, ulaştırma ve haberleşme alanlarını kendi tekelinde tutmaktadır.

Ülkenin ulaşım sistemi henüz yeterli değildir. Karayollarının uzunluğu 6600 km olup % 59'u asfalttır. Demiryolları ise 4786 km uzunluğa sâhiptir. Bahr-ül-Gazal ve Beyaz Nil yıl boyunca ulaşıma elverişlidir. Ülkede târifeli sefer yapılan 10 havaalanı vardır.

SÛFÎ ALLAHYÂR;

on yedinci yüzyılın sonlarıyla 18. yüzyılın başlarında Türkistan'da yetişmiş olan evliyâdan. Yaşadığı bölgenin dil ve lehçesiyle söylediği güzel şiirlerinde insanlara İslâm dîninin emir ve yasaklarını anlatmıştır.

Özbek Türklerinin Hita koluna mensup olan Sûfî Allahyâr Buhâralıdır. Babası Ahmed Kulı Atalık'tır. Kette Kurgan'da doğdu. Küçük yaştan îtibâren ilim öğrenmeye başladı. Zamânındaki ilim sâhiplerinden İslâmî ilimleri tahsil etti. Ehl-i sünnet îtikâdını ve Hanefî mezhebi fıkıh bilgilerini öğrendi. Bir ara Buhârâ Hanlığında tamgacı yâni gümrük idâresi başkanlığı vazîfesinde bulundu. Bu sırada tasavvuf yoluna meyledip, Nakşibendiyye yolu ileri gelenlerinden Habîbullah Şeyh Nevrûz'un sohbetlerine devam etti. Tasavvufî derecelerde yükselip olgunlaştı. Daha sonra resmî vazîfesinden ayrılarak İslâm dîninin emir ve yasaklarını insanlara anlatmakla meşgul oldu. Yaşadığı bölge halkının dil ve lehçesiyle şiirler söyleyerek insanlara İslâmiyeti anlattı. Halk arasında pekçok tutuldu ve şiirleri dilden dile dolaşır hâle geldi. Arapça, Farsça ve Türkçe olarak söyleyip yazdığı şiirlerinde, bölgede kendisinden önce gelip ilim yayan Ahmed Yesevî, Burhâneddîn Merginânî, İsmâil Buhârî ve Şah-ı Nakşibend Behâeddîn-i Buhârî gibi âlim ve evliyâların yollarını anlattı.

Bu îtibarla şiirleri daha ziyâde didaktik yâni öğretici mâhiyette, tasavvufî ve ahlâkîdir. Bu hâliyle Ahmed Yesevî'nin 18. asırdaki tâkipçisi olduğu söylenebilir.

Yetiştiği bölgenin Yunus Emre'si durumunda olan Sûfî Allahyâr bütün gayretiyle gerek şiirle, gerek nesirle olsun Ehl-i sünnet inancını yaymaya ve İslâmî esasları bildirmeye çalıştı. Farsça **Dîvân**'ından başka, manzum **Meslekü'l-Müttekîn**, **Murâdü'l-Ârifîn, Mahzenü'l-Mutîîn** ve **Sebâtü'l-Âcizîn** adlı eserleri vardır. Özbek Türkçesiyle yazdığı **Sebâtü'l-Âcizîn** adlı eserinde, münâcât, tevhîd ve peygamberlere bilhassa Muhammed aleyhisselâma ve Eshâb-ı kirâma geniş yer vermiştir. Vasiyetlerini de bildirdiği bu eserinde emr-i mâruf ve nehy-i anil-münker yaparak sevenlerine nasîhat etmiştir. Bu eserinde halka hitâb ettiği için oldukça açık ve anlaşılır bir Türkçe kullanmıştır. Şiirlerini arûz vezniyle yazmış olması ve bu vezni en iyi şekilde kullanması onun başka bir özelliğidir.

Bütünüyle alıp değerlendirilince İslâmiyete ve Türkçe'ye hizmetlerinin pek büyük olduğu ortaya çıkan Sûfî Allahyâr 1723'te Rahşvâr adlı köyde vefât etti. Bu köy daha sonra Allahyâr adıyla anıldı. Sûfî Allahyâr'ın tesiri bugün de devam etmekte olup, şiirleri elden ele, dilden dile dolaşmaktadır.

Sûfî Allahyâr'ın şiirlerinden bâzı beyitler şöyledir:

Peygamberning barı âdil ü a'del
Velîkin bâzısıdın bâzı efdal

Barının bihterini Mustafa'dur
Habib-i Hak nigîn-i enbiyâdur.

(Peygamberlerin hepsi âdil ve adâleti hakkıyla gözetendir. Fakat (böyle olmakla birlikte) bâzısı

bâzısından üstündür. Hepsinin en üstünü Mustafa'dır ve O, Allahü teâlânın sevgilisi ve bütün peygamberlerin sonuncusu olan Hâtemü'l-enbiyâdır.)

Hâcetim oldur Hudâya pâ işim baş eyleseng
Munda tevfik onda îmânımı yoldaş eyleseng.

Elkime bir seng asâ-yı himmet ağzımga sena
Könglüme ışk âteşin salsang közüm yaş eyleseng

(Allahü teâlâdan dileğim odur ki, ayaktaki işimi başa çıkarıp, bu dünyâda tevfik, âhirette de îmânımı yoldaş eylesin. Elime himmet asâsını, ağzıma da övgüsünü versin. Gönlüme aşk ateşini salsın ve gözüm yaş eylesin)

SUGÛR VE AVÂSIM;

Bizans İmparatorluğuyla İslâm devletleri arasındaki müstahkem sınır bölgelerine verilen ad. Bu bölgeler Tarsus'tan Toros Dağları boyunca Malatya'ya oradan da Fırat'a kadar uzanırdı.

Hazret-i Ömer'in halîfeliği sırasında İslâm devletinin sınırları kuzeyde ve batıda genişledi. Sûriye ve el-Cezire fethedilince İslâm orduları Toros Dağlarına kadar dayandı. Doğu Anadolu, Erivan ve Âzerbaycan'ın fethiyle birlikte Bizansla olan sınırlar daha da genişledi. Sûriye'yi kaybeden Bizans İmparatoru huduttaki ahâlisini iç bölgelere çekti ve Müslümanların ilerlemesini engellemek için geniş bir bölgeyi boş bıraktı. Bu bölgeye askerî garnizonlar yerleştirerek, İslâm memleketlerine saldırı, yağma ve katliâmlar düzenledi. Bizans akınlarını önlemek için Müslümanlar boş bırakılan arâziye yakın bir takım küçük birlikler yerleştirip karşı hücumlarda bulundular. Zamanla Bizans karşısında müstahkem bir hudut hattı meydana getirildi. Sugûr adı verilen bu bölgede askerî üsler kuruldu.

Hazret-i Osman ve hazret-i Ali devirlerinden sonra Emevîler zamânında da tahkimat devam etti. Stratejik önemi sebebiyle bâzı geçitlerin girişlerinde bulunan Tarsus, Adana, Misis, Maraş ve Malatya'dan meydana gelen bu müstahkem yerlerdeki kuvvetler, Sûriye'deki ordugâhların en kuzeyinde bulunan Kinnesrin'e bağlı olarak faâliyet gösterdiler. Tarsus'tan başlayarak Toroslar boyunca ve Malatya'dan Fırat'a kadar uzanan Sugûr bölgesi Sugûrüş-Şâmiyye ve Sugûrü'l-Cezeriyye adıyla ikiye ayrıldı.

Abbâsîler devrinde Bizansla olan hudut bölgesi daha da uzadı. Uzayan bu hudut hattını bir ordugâhtan idâre etmek zorlaştı. Abbâsî hHalîfesi Hârûn Reşîd, hudut bölgesini el-Avâsım adıyla müstakil bir idârî bölge hâline getirdi. El-Avâsım adındaki bu yeni eyâlet Antakya mıntıkasından, güney-batıda Asi Nehri tarafına, güneydoğuda Haleb ve Menbic'e ve bunun kuzeyinde Bizans hududuna kadar her yeri içine alıyordu. İki kısma ayrılan bu bölgenin birincisi, güneydeki iç mıntıka yâni asıl el-Avâsım; ikincisi de kuzeyle kuzeydoğudaki Sugûr ve Sugûr-ul-İslâm denilen hakîkî müstahkem yerlerdi. En önemli şehri Malatya olan Sugûr bölgesinin müşterek bir merkezi bulunmuyordu. El-Avâsım eyâletinin merkezi önce Menbic, sonraları ise İslâm vâlisinin karargâhı olan Antakya oldu. İkinci derecede idâre bölgesi sayılan Sugûr arâzisi ekseriya bir vâli tarafından idâre edildi. El-Avâsım eyâletiyse tamâmen askerî teşkilâta bağlandı. Bütün mühim noktalara garnizonlar yerleştirildi ve yeniden çeşitli hudut kaleleri ve hisarlar binâ edildi. İslâm memleketlerinin çeşitli bölgelerinden getirilen askerler ve ahâli buralara yerleştirildi. Bu insanlar arasında bulunan çok sayıda ilim sâhibi kimse hem bölgenin ahâlisini yetiştirdi hem de askerleri cihâda teşvik ettiler. Adam öldürmenin insanlara eziyet etmenin bir meziyet değil, asıl işin iyilikte bulunup, doğru yolu göstermek olduğunu anlattılar.

Emevîler ve Abbâsiler devrinde İslâm dîninin yayılması ve İslâm memleketlerinin savunmasında önemli vazîfeler görmüş olan Sugûr ve Avâsım bölgesi onuncu yüzyılın sonlarında Bizans hâkimiyetine geçti. Binlerce Müslüman Bizanslılara esir oldu. Câmiler yıktırıldı. Meydanlara dökülen Kur'ân-ı kerîmler yakıldı. Mâsum insanlar hunharca katledildi. Müslüman komutanların kısır menfaat çekişmeleri ve Müslümanlar arasında bölücülük yaparak insanları birbirine düşüren Eshâb-ı kirâm düşmanı olan Bağdat'taki Büveyhîlerin ve Mısır'daki Fâtımîlerin bozguncu çalışmaları sebebiyle İslâm hâkimiyetinden çıkan Sugûr ve Avâsım bölgesinin bir kısmı yüz yıldan fazla Bizans işgâlinde kaldı. On birinci yüzyılda doğudan gelen Selçuklular Bizanslıları Malazgirt'te ve daha sonra defâlarca yendiler.

Sugûr ve Avâsım bölgeleri Müslüman Türklerin hâkimiyetine girdi. Ancak Haçlı Seferleri sırasında zaman zaman Hıristiyanlar tarafından işgâl edildi. Anadolu Selçukluları, Sûriye Selçukluları, Eyyûbîler ve Memlükler işgalci Hıristiyanlarla yüzyıllarca savaştılar.

1360 yılında gelen bir Memlük ordusu Adana ve Tarsus bölgesini zaptetti. 1375'te bölge tamâmen Müslüman hâkimiyetine geçti. Önce Memlükler ve Ramazanoğulları hâkimiyetinde kalan Sugûr ve Avâsım bölgeleri sonra Osmanlı topraklarına katıldı.

SUHUF;

Semâvî kitapların sayfa (forma) olarak gönderilenlerine verilen isim. Allahü teâlâ, Mûsâ aleyhisselâma gönderdiği Tevrat, Dâvûd aleyhisselâma gönderdiği Zebur, Îsâ aleyhisselâma gönderdiği İncil ve Peygamber efendimiz Muhammed aleyhisselâma gönderdiği Kur'ân-ı kerîmden başka 100 sayfa (forma) daha gönderdi. Bunlardan 10 sayfa Âdem aleyhisselâma, 50 sayfa Şit aleyhisselâma, 30 sayfa, İdrîs aleyhisselâma, 10 sayfa İbrâhim aleyhisselâma gönderildi. (Bkz. İlgili maddeler)

Suhufun kelime mânâsı "sahifeler" demektir. Fakat peygamberlere gönderilen sayfalar bir yaprak kâğıdın bir yüzü demek olmayıp, "küçük kitap, risâle" demektir. Kur'ân-ı kerîm hâriç, diğer semâvî kitaplar, hepsi birden, bir defâda inmiştir.

Allahü teâlânın, Âdem aleyhisselâma gönderdiği on suhufta; îmân edilecek şeyler, çeşitli dillerde lügatlar, her gün bir vakit namaz kılmak, gusl abdesti almak, oruç tutmak, leş, kan, domuz eti yememek, birçok sanatlar, tıp, ilâçlar, hesap, hendese (geometri) gibi şeyler bildirilmişti. İdris aleyhisselâma gönderilen otuz suhufta da fizik, kimyâ, tıp bilgileri de bildirilmiştir. Yunanlıların Hermos dedikleri kimse ve daha sonraki filozoflar, bu bilgileri İdris aleyhisselâma gönderilen kitaptan aldılar.

SULEYHÎLER;

Mısır'daki Şiî-Fâtımî Devletine bağlı bir Arap hânedânı. 1038-1168 yılları arasında Hadramut'tan Mekke'ye kadar Yemen ve Asir bölgesine, tamâmen hâkim oldular.

Yemen, Abbâsî hilâfet merkezi olan Bağdat'a uzaklığı sebebiyle kontrolden mahrumdu. Kısa zamanda Şiîlerin, bilhassa Zeydî fırkasının merkezi hâline geldi. Bâzı bölgelerde sünnî Müslümanlar da vardı. Hânedânın kurucusu ve Suleyhîlerin lideri olan Ali bin Muhammed de, Ehl-i sünnet bir insan olan Harâz Kâdısı Muhammed bin Ali Suleyhî'nin oğlu olup çok zekî ve okumaya meraklıydı. Kendisine dost gibi yaklaşan Râfizî dâîsi Âmir bin Zehavî'ye küçük yaşta kanıp onun verdiği bozuk kitaplardan İmâmiyye fıkhını okudu. Böylece atalarının doğru yolundan ayrılıp, Fâtımîlere bağlandı. Kendisini saptıran Fâtımî dâîsi (propagandacısı) Ali bin Zehavî ölünce onun yerine geçip bölgede Şiî propagandacılığını üstlendi. Önce kendisini halka tanıtmak ve taraftar toplamak için on beş sene Yemen'den hacca giden hac kâfilelerine delillik yaptı. Babasının nüfûzundan da istifâde ederek bir hayli taraftar buldu. 1038 (H.430) senesinde Yemen'e hâkim olacak güce geldiğine kanâat getirerek, harekete geçti. Eskiden beri hâkim olduğu Harâz'ın Mesâr civârında bir kale yaptırıp, taraftarlarını burada topladı. Sonra Ya'fûrî, Ressî ve Ziyâdî kabîlelerinin Zeydî imâmlarına karşı mücâdeleye başladı. 1047'de Ressî imâmı Câfer bin İmâm-il-Kâsım ile giriştiği mücâdelede onu mağlup etti. Yena Kalesiyle Hazûr bölgesini ele geçirdi. 1048'de Ya'fûrîlerden Yahyâ bin Ebî Hâşid'i Savf köyünde mağlup ettikten sonra San'a'yı zapt etti. Bu hâdiselerden sonra Yemen, Fâtımîlerin kontrolü altına girdi. Mustansırbillah adına hutbe okunmaya başlandı.

Harekâtına devam eden Ali Suleyhî, 1060'ta Zabid, 1061'de Aden ve 1063'te Hicaz'ı işgal etti. Mekke'den Hadramut'a kadar bütün Yemen'e hâkim oldu. Ali Suleyhî, 1067'de ölünce, oğlu Ahmed, Suleyhîlerin başına geçti. Bu dönemde (1067-1084) Suleyhî hâkimiyeti en geniş hudutlarına kavuştuysa da, elde edilen yerler uzun müddet muhâfaza edilemedi. Necâhîler yeniden toplanıp, Aden'de istiklallerini kazandılar. Yemen Zeydî imâmları San'a'nın kuzeyindeki Sa'da'da kaldılar. El-Mükerrem Ahmed hükümdarlığının sonlarına doğru devlet işlerini kâbiliyetli hanımı Erva'ya bıraktı. Ahmed'in 1091'de ölümünden sonra Erva Hanım ülke idâresini tamâmen kendi elinde topladı ve 1138'de doksan iki yaşında ölünceye kadar Suleyhîlere hâkim oldu. Erva, başşehri, San'a'dan Zü-Ciblâ'ya nakletti. Suleyhîlerin sonlarına doğru iktidar Zurayilerin eline geçtiyse de, Eyyûbîlerden Turanşah'ın 1174 yılında bölgeye gelişine kadar kendilerini muhâfaza ettiler. Bununla berâber bâzı Suleyhî melikleri 12. yüzyılın sonuna kadar Yemen'deki kaleleri ellerinde tuttular.

Suleyhî Melikleri

	Tahta Geçişi
Ali bin Muhammed.....	1047
Mükerrem Ahmed bin Ali	1067
Mükerrem el-Asgar Ali bin Ahmed.....	1084
Mansûr Sebe' bin Ahmed Muzaffer bin Ali	
(Melike Erva'nın hâkimiyetinde)	1099-1138

SULTAN;

Alm. *Sultan (in f) (m),* **Fr.** *Sultan (e f) (m),* **İng.** *Sultan, sultana.* İslâm devletlerinde hükümdara verilen ünvan. "Pâdişâh, hâkan, han, hükümdar" mânâlarındadır. Sultan tâbiri, Müslüman hükümdarlarının bilhassa Sünnî kısmına âit bir ünvandır. Kelime, Süryâniceden alınmış olup, iktidar sâhibi demektir.

Daha sonraları hâkimiyet, delil ve burhan mânâsına da alınmıştır. Sultan ünvânını ilk defâ 2. asrın ilk yıllarında, Gazne'de hükümdar bulunan Mahmûd İbn-il Emir Sebüktekin kullandı.

Hilâfet, Emevî ve Abbâsî sultanlarında bulunduğundan, bunlara mecâzen **halîfe,** diğer büyük İslâm devletlerinin emirlerine, hükümdarlarına **sultan** denildi.

Sultanlık Gaznelilerden, Selçuklulara ve onlardan da Osmanlılara geçti. Selçuklu Sultanı Tuğrul Beye, Abbâsî hilâfet merkezini Şiî Büveyh oğullarının tahakkümü altından kurtardığından Abbâsi halifesi tarafından **Karaların ve DenizlerinSultanı** ünvânı verilmişti. Haçlılara karşı kahramanca müdâfaasıyla şöhret bulan Kılıç Arslan, **Sultan-ı İklim-i Rum** lâkabıyla meşhurdur.

Osmanlı Sultanları, Orhan Gaziden îtibâren kitâbelerinde hep sultan tâbirini kullandılar. Sikke üzerinde ilk defâ sultan sıfatını kullanansa Birinci Murâd Handır. Emir Süleyman'ın sikkelerinde yalnız "Emir Süleyman" ibâresi görülür. ÇelebiSultan Mehmed, **Sultan** ve **Sultan-ı Âzam, Es-Sultan-ül Melik-ül Âzam** ibâresi bulunan ve **Akçe-i Osmanî** denilen gümüş sikkeleri kestirdi. İkinci Murâd Hanın bâzı sikkelerinde **Sultan** ünvânı bulunduğu gibi, halefleri de paralarında bu tâbiri bol miktarda kullanmışlardır. Sultan Çelebi Mehmed'e kadar Osmanlı pâdişâhları için resmî kayıtlarda **Sultan** yerine "Bey" ünvânı kullanılmıştır. **Sultan** kelimesi **Sultan-üs-Selâtin, Sultan-ül-Mücâhidin, Sultan-ül-Guzât, Emir-ül-Kebir** ünvanları gerek tâzimen, gerek umûmi sûrette pâdişâhlar hakkında kitaplara ve kitâbelere yazılmıştır.

Abbâsî Halifesi, Sofya'nın fethi üzerine Murâd Hüdâvendigâr'a yazdığı mektupta "Sultan-ül-Guzât, El-Mücâhidin" diye hitap ediyordu.

Batı dillerinde mutlak mânâda **Sultan** kelimesi, yalnız İstanbul'da oturan pâdişâh mânâsına gelir. Türkler ise kendi hükümdarlarına yalnız kullanırken **Sultan** değil, **Pâdişâh** derler. **Sultan** kelimesini ancak isimle berâber **Sultan Osman, Sultan Abdülaziz** şeklinde kullanır veya **Murâd Han, Abdülmecîd Han** derler. Yalın kelime olarak "Pâdişâh" kullanırlardı.

Pâdişâh, Türk imparatoru sıfatıyle hâkan, İslâm imparatoru sıfatıyla sultandı. Pâdişâhların kız ve erkek çocukları, anneleri ve kadınları için de isminden sonra, **Hadice Turhan Sultan'**da olduğu gibi sultan ünvânı kullanılırdı.

SULTAN HAN;

Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddîn Keykubâd tarafından Konya-Aksaray ve Kayseri- Sivas yolları üzerinde yapılan iki kervansarayın ismi.

Konya-Aksaray karayolu üzerindeki Sultan Han, Aksaray'a 33 km mesâfede, Sultanhan kasabasındadır. Mîmar Muhammed bin Havlan Dımışkî tarafından 1228-29'da tamamlanmıştır. 116 m boyu ve 4800 m2lik alanıyla Anadolu'daki Selçuklu Kervansaraylarının en büyüğüdür.

Han, boyuna dikdörtgen plânlı (49 m x 64 m) avlulu bir bölümle, bunun güneyindeki kısa kenara bitişik yine boyuna dikdörtgen plânlı (32 m x 52 m) kapalı bir bölümden meydana gelir. Sâdece doğu cephesi birkaç mazgal pencereleriyle delinmiş duvarları ve payenda kubbeleriyle kaleye benzeyen hanın cephesinin orta kısmında, zengin geometrik şekillerle bezenmiş taçkapı yer alır. İç kısımdaki avluda: Sağında süslü revak kemerleri, solunda kapı söveleri, süslü odalar ve dâireler, orta kısımda dört kemer üzerine oturtulmuş ve merdivenle çıkılan köşk mescit bulunur; güney duvarındaki taçkapıdan kapalı hol kısmına girilir. Burası dörder ayaklı sıralarla doğu-batı istikâmetinde dokuz sahına ayrılmıştır. Hâlen tam orta kısmının üstünde sekizgen kasnaklı bir kubbe yer alır. Kubbenin üstü dışarıdan sekizgen piramit biçiminde bir külahla örtülüdür. Çok îtinâlı kesme taş yapısı olan Sultan Han, daha sonraları yapılan büyük kervansaraylara her bakımdan ideal bir örnek olmuştur.

Kayseri-Sivas karayolu üzerindeki Sultan Han ise Kayseri'ye 30 km mesâfede Palas köyündedir. 1232-1236 yılları arasında yapılmıştır. Plânı Aksaray'daki Sultan Hanın plânıyla aynı olup 3900 m2lik bir alana sâhiptir. Enine dikdörtgen plânlı (44 m x 57 m) avlulu bir bölümle, bunun güneydeki kenarına bitişik, boyuna dikdörtgen plânlı (33,5 m x 43,5 m) kapalı bir bölümden meydana gelir. Mukarnaslı taçkapısı, zengin geometrik süslemeler ve iki tarafta yükselen yuvarlak yivli kuleleriyle heybetli bir görünüme sâhiptir. Beş sahınlı kışlık bölümü, 24 ayağı bağlayan sivri kemerlere oturan tonoz örtüsü, çok yüksek ve geniş orta sahnı, kürevî ayakların taşıdığı merkez kubbesiyle gösterişli bir yapıdır.

Her iki kervansarayın da, bakımsızlıktan büyük kısmı yıkık vaziyettedir.

SULTAN VELED (Bahâüddin Muhammed Veled);

on üçüncü yüzyıl mutasavvıf ve şâirlerinden. 1226'da eski ismi Lârende olan Karaman'da doğdu. Hazret-i Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin oğludur. Annesi Gevher Hâtundur. Babası hazret-i Mevlânâ çok defâ; "Zâhir ve bâtın yönünde bana en çok benzeyen sensin." der, onu çok severdi. 1312 (H.712)

yılında Konya'da vefât etti.

Üç yaşında babasıyla birlikte Konya'ya geldi.Okuma yazmayı ve ilk bilgileri babasından öğrendi. Sonra tahsil için kardeşi Alâeddin Çelebi ile Şam'a gönderildi. Dönüşünde babasından ders almaya devam etti. Burhânüddîn Muhakkık-ı Tirmîzî'den ve Şemseddîn-i Tebrizî'den ders okudu.

Sultan Veled, evlenme çağına geldiğinde, babası ona, en çok sevdiği talebelerinden Selâhaddîn Konevî'nin kerîmesi, Fâtıma Hâtunu nikâh etti. Fâtıma Hâtun, Mevlânâ hazretlerine çok hürmet eden; sâliha, keşf ve kerâmet sâhibi bir hanımdı. Onlardan, evliyânın büyüklerinden Ulu Ârif Çelebi gibi muhterem bir zât dünyâya geldi.

Mevlânâ hazretleri vefât ettikten sonra, yerine, halife olarak büyük talebelerinden Hüsâmeddîn Çelebi geçti. Hüsâmeddîn Çelebi, 1284 senesine kadar irşâtta bulundu. Ehl-i sünnet îtikâdını her tarafa yaydı. Vefât edince, yerine Sultan Veled halîfe, vekili olup, bu vazifeyi üstlendi. Hayâtının sonuna kadar sünnet-i şerîfi yayıp, bid'atleri ortadan kaldırmaya çalıştı.

Amasya, Akşehir, Ilgın, Niğde, Kırşehir, Erzincan gibi yerlere halîfeler göndererek tekke ve zâviyeler açtırdı. Babasının türbesinin yapılmasına yardımcı oldu. Türbenin yanında kütüphâne, mesnevi okuyup, okutmaya mahsus yerler yaptırarak merkezî bir külliye meydana getirilmesini sağladı. Böylece başka yerlerde kurulan dergâh ve zâviyeleri bu tek merkeze bağladı. Ömrünü babasının öğretmek istediği ilmi yaymakla geçirdi.

Sultan Veled, 1312 senesinde seksen dokuz yaşında hastalandı. Hastalığı sırasında, yedi gün Konya'da zelzele oldu. Herkesin telâşa düştüğünü görünce onlara; "Üzülmeyiniz ve telâş etmeyiniz. Bu, benim vefât edeceğimin haberidir. Zâhiren aranızdan ayrılacağım, fakat bâtınen sizinle berâber olacağımdan hiç şüpheniz olmasın. Allahü teâlânın evliyâ kulları, vefât ettikleri hâlde, ruhlarıyla izin verilen her tarafı dolaşır, darda kalanlara, dost ve yakınlarına yardımda bulunur." buyurdu. Receb ayının onuna rastlayan Cumartesi gecesi, Kelime-i şehâdet getirerek fânî hayâta vedâ etti. Babası Mevlânâ Celâleddîn Rûmî hazretlerinin kabrinin yanına defnedildi.

Sultan Veled, eserlerini umûmiyetle Farsça yazmış, ara sıra gazel ve mesnevî şeklinde Türkçe şiirler de kaleme almıştır. **Dîvân'**ında 129, **İbtidânâme'**de 76, **Rebâbnâme'**de 162 Türkçe beyit vardır. Parçalar, Oğuz lehçesiyle yazılmış ilk şiirler oldukları için Türk dili yönünden kıymetli vesikalardır. Bu ahlâkî ve tasavvufî manzumelerin hepsi, edebî cihetten olduğu gibi, yapı ve ifâde bakımından da mükemmeldir.

Sultan Veled'in Farsça bir **Dîvân'**ı, **İbtidânâme İntihânâme, Rebâbnâme** isimlerinde Farça üç mesnevîsi, bir de **Maârif** adlı Farsça, mensur (nesir) bir eseri vardır. **İbtidânâme**'sinde Hazreti Mevlânâ'nın hayâtına âit bilgiler vermesi dolayısıyla Mevlânâ ve çevresi araştırmaları için en eski, en sağlam kaynaktır. **Maârif**'inin Türkçe tercümesi 1949'da MillîEğitim Bakanlığı tarafından neşredilmiştir.

SULTANAHMED CÂMİİ;

Alm. *Blaue Moschee (f),* **Fr.** *Mosquée (f), beleue,* **İng.** *Blue mosque.* Türkiye'nin ve İstanbul'un altı minâreli tek câmii. Osmanlı Devletinin ihtişamını, kudretini o devrin sanattaki inceliğini, zarâfetini, tezyinâtını gösteren muhteşem bir âbidedir. İstanbul'un Haliç yüzü Osmanlı yapısı nâdide eserlerle bezenince, Boğaz'dan ve Marmara'dan gelen gemilerin karşısında görünüş ve azâmetiyle dikkatleri çekecek bir câminin yapımına karar verildi. Böylece Sultanahmed Câmii, Bizans Hipodromunun doğu kenarında, At Meydanında, Sultan Birinci Ahmed Hanın emirleriyle Başmimar Sedefkâr Mehmed Ağa tarafından yapılmaya başlandı.

1609 (H.1018) yılında câminin temeline ilk kazmayı bizzat Sultan Ahmed Han vurdu. Bu kazma bugün, Topkapı Sarayı Müzesindedir. Temel kazılmaya başlayınca ilk önceSultan Ahmed Han eteğiyle toprak taşıyarak:

"Ya Rab! Ahmed kulunun hizmetidir, kabul eyle..." diye duâ etti.

Osmanlı mîmârisinin şâheseri olan bu câmi, 1616'da bitirildi. Câminin ön cephesi 72 m, yanı ise 64 m'dir. Öndeki avlu da aynı ölçülerdedir. Altı minârenin üçer şerefeli olanları, câminin dört köşesinde, ikişer şerefeli ve diğerlerinden daha kısa olan ikisi ise, iç avlunun cephe duvarının iki ucundadır. Dört uzun minârenin ortasında kalan merkezî büyük kubbe 24 m çapındadır. Ayasofya kubbesi çapından 2,6 m büyüktür. Yerden tepesine kadar yüksekliği 43 metredir. Bu kubbe dört kemere, kemerler de silindirik dilimlerle süslenmiş, beş metre çapında dört büyük fil ayağı üzerine oturtulmuştur.

Câminin içi çok mâhirâne yerleştirilen 260 pencere sâyesinde ferah bir havaya bürünmüştür. Pencerelerin yerleştiriliş şeklinden dolayı büyük kubbe sanki havada asılı gibi durmaktadır. Mavi ve yeşil renkte örgülerle süslenen 21.043 parça beyaz çini, bu eşi az bulunan mâbede ayrı bir güzellik verir. Bu eşsiz zenginlikteki çinilerin hayranı olan Avrupalılar, bu sanat şâheserine **Mavi Câmi** adını

verirler.

Câminin yazılarını devrinin büyük hat üstatlarından Diyarbakırlı Seyyid Kasım Gubârî yazmıştır. Bir pirinç tânesi üzerine mikroskobik yazı ile ihlâs-ı şerîf yazma başarısından dolayı"Gubârî" lâkabı verilmişti. Bu pirinç tânesi bugün Topkapı Sarayı Müzesinde muhâfaza edilmektedir.

Mihrap, hünkâr mahfeli, minber, pencere aralarındaki panolar, taç mermer işçiliği ve oymacılık sanatının şâheserleridir. En nâdir, renk renk taşlardan, kuyumcu elinden çıkmış gibi oyulan yaprak, lâle, çiçek motifleri karşısında aklın durmaması âdeta imkânsızdır.

İç avlunun zemini mermer döşeli, etrafı 26 kemerli revakla çevrilidir. Etrâfı tamâmen saran revak, yarım küre şeklindeki 30 küçük kubbeyle örtülmüştür. Dış avluya bakan duvarlarda 38 pencere vardır. İç avluya ikisi yanlardan, biri cepheden üç kapıyla girilir. Bu kapıların kanatları tunçtan yapılmıştır. İç avludaki şadırvan, altı mermer sütunlu saçak altında olup, yalnız su içmek için yapılmıştır. Abdest muslukları câminin dışındadır.

Bir külliye hâlinde yapılan Sultanahmed Câmii külliyesinde; câmi, kasr-ı hümâyun, tabhâne, imâret, medrese, mektep, dârüşşifâ, asker odaları, dükkanlar, bir sebil, Sultan Ahmed'in türbesi bulunmaktaydı.

Ayasofya'nın kütlevî ağırlığı yanında Sultanahmed Câmii; incelik, sanat ve zerâfetin yan yana geldiği Osmanlı ihtişamını temsil etmektedir.

SULTANAHMED ÇEŞMESİ;

Topkapı Sarayının, ilk kapısı Bâb-ı Hümâyun'un önündeki küçük meydanda Sultan ÜçüncüAhmed Han tarafından yaptırılan muhteşem çeşme. İslâm dîninin temizliği emretmesi, su ihtiyâcı olanlara bunun temin edilmesinin sevap olması, bilhâssa sultanlar tarafından çeşme, sebil ve hamamların yapılmasına sebep olmuştur.

Çeşme aynı zamanda, sebil olarak da yapıldığı için, **Sultanahmed Çeşme ve Sebili** diye anılır. Üçüncü Ahmed'in emriyle mîmârbaşı, Kayserili Mehmed Ağa tarafından 1728-1729 yıllarında yapıldı. Türk-Osmanlı sanatının şâheserlerinden biridir. Yapı genel hatlarıyla kare bir plâna sâhiptir. Karenin bir yüzünde birer çeşme, her köşesinde birer şekil bulunmaktadır. Karenin bir kenarı 10 metre olduğundan, çeşme 100 metrekarelik bir alan kaplar. Yüksekliği saçak hizâsına kadar 7,50 m, çatı tepesine kadar 11 metredir.

Lâle Devrinin en meşhur âbidelerinden olan çeşme, bağımsız yapı karakterinin bütün özelliklerini taşır. Bu devrin ünlü divan şâiri Seyyid Vehbî'nin 28 beytten meydana gelen ünlü kasîdesinin, çeşmenin mermerlerinin üzerine işlenmesi ayrı bir sanat hazînesidir. Talîk hatla büyük bir ustalıkla mermere işlenen bu kasîdenin beyitleri, Sultanahmed Câmiine bakan yüzünden başlayarak yazılmıştır. Çeşme aynaları üzerindeki kırmızı çerçeveli ve yeşil zeminli levhâlar üzerine beşer, sebiller, üzerineyse üçer beyit nakşedilmiştir. Çeşmenin Sultanahmed Câmiine bakan ön yüzündeki beyit, pâdişâhın kendi hattıyla yazılmıştır.

Târihî Sultan Ahmed'in cârî zebân-ı lûleden
Aç besmeleyle iç suyu Han Ahmed'e eyle duâ

İtalyan edebiyatçı "Edmonde Amicis" bu eserle ilgili olarak"İnsan elinin oyup işlemediği yer kalmamıştır. Zerâfet, sabır ve servetin harikasıdır. Hiç şüphesiz billûr bir fânus altında korunmaya değer. Bu eşsiz koca pırlanta ilk günü kimbilir nasıl parlıyordu. Onu bir defâ görmek, hayâlinin ölünceye kadar hâfızadan silinmemesi için yeterlidir..." demektedir.

SULTANSAZLIĞI;

İç Anadolu bölgesinde, Erciyes Dağının güneybatısındaki Develi Ovasının en alçak bölümünde yer alan su birikintisi. Geniş mânâda Yay, Camız, Söbe ve Çöl göllerine ve çevrelerindeki bataklıkların hepsine, dar mânâda ise Develi'yi Niğde-Kayseri karayoluna bağlayan yolun güneyinde kalan, Yay Gölü dışındaki kısmına Sultansazlığı ismi verilir. Mevsimlere göre sazlığın alanı sekiz ilâ on üç bin hektar arasında değişir. Büyük kısmı sazlarla kaplıdır. Yer yer kamış, kafaotu ve kındına bulunur. Açık alanlarda ise nilüfer ve süsen görülür. Bölgede çok sayıda yüzen, kuvvetli rüzgarla yer değiştiren saz adacıkları vardır.

Kapalı bir havza olan Sultansazlığı'ndaki göller Erciyes Dağından ve Orta Toroslardan kaynaklanan derelerle beslenir. Sultansazlığı'nı meydana getiren göllerden olan Çöl Gölünün suyu tuzludur. Derinliği 10-30 cm arasında değişir. Civârında bitki bulunmaz. Yazın kurur ve göl zemininde bir tuz tabakası meydana gelir.

Türkiye'nin sâhip olduğu en önemli kuş cennetlerinden biri olan Sultansazlığı'nın on yedi bin hektarlık

alanı 1971 senesinde korumaya alındı. Sultansazlığı'nda 251 değişik türde ve ülkemizde az bulunan kuş çeşidi yaşamaktadır. Bunların içinde angıt, flamingo ve ördek sayı bakımından ilk sıraları alır. Bunlardan başka, pelikan, karabatak, dikkuyruk, kılıçgaza, turna, kara sumnı, balıkçıl ve çok çeşitli kuşlar parkı zenginleştirir. Bunlardan 80 tür burada kuluçkaya yatar.

Zengin besin kaynakları yönünden, ülkemizin sayılı parkları arasında yer alan Sultansazlığı bu tabii özelliği bakımından yeni keşfedilmesine rağmen, dünyâ literatüründe yerini almıştır.

Sultansazlığı 1976 senesinde tarıma açılmak üzere kurutulmak istendi ise de, uzmanların müdâhalesi neticesinde bu işten vazgeçildi. Uzmanlar, tarım için toprak kazanılmasının getireceği faydadan çok, çevrenin alışılagelmiş iklim düzeninin bozulmasının daha büyük zararlar doğuracağını ve tabii bir kuş parkının fedâ edilemeyecek kadar önemli olduğunu belirterek, bölgenin kendi hâlinde kalmasını sağladılar.

SULTANSELİM CÂMİİ VE KÜLLİYESİ;

İstanbul'da Yavuzselim semtinde, Haliç'e bakan tepe üzerinde câmi, türbeler, tabhâne, imâret, medrese, sıbyan mektebi ve hamamdan meydana gelen selâtin külliyesi.

Yavuz Sultan Selim Han, çok sevdiği ve arasıra gezmeye geldiği bu mahalde bir câmi yapılmasını mîmâr Acem Ali'ye emretti. Ancak câminin temelleri atıldığı sırada Selim Han vefât etti. Yerine geçen oğlu Kânûnî Sultan Süleymân Han, câmi, türbe, tabhâne, imâret, medrese ve hamamdan meydana gelen külliyeyi Mîmar Sinân'a tamamlattırdı(1522).

Câmi kare plânlı olup, bir ana kubbeyle iki yanında dokuzar kubbeden meydana gelmiştir. Kubbe dört duvar üstüne oturup, sütunları yoktur. Bahçe de kare plânlı olup, etrâfı on sekiz sütunlu yirmi kubbeyle çevrilidir. Ortada sekiz köşeli şadırvan ve tek şerefeli iki minâresi vardır.

Câminin mihrâb önüne rastlayan kısmında, Yavuz Sultan Selim Hanın sekiz köşeli tek kubbeli türbesi bulunmaktadır. Türbe içindeki sanduka, sedef işlemeli olup; üzerine Yavuz Sultan Selim Hanın, Mısır Seferinden dönüşte yanında bulunan büyük âlim Kemâl Paşazâde'nin atının ayağından çamurların sıçradığı kaftanı konmuştur. SultanAbdülmecîd Hanın vasiyetinde; "Atam Selim Handan, benim yattığım yer, daha aşağı olsun!" dediği türbesi de buradadır. Bu türbede Abdülmecîd Hanın oğulları ve kızları da bulunmaktadır. Ayrıca şehzâdeler türbesinde, Sultan Süleymân Hanın oğulları, Mahmûd, Abdullah ile kızı Günerhan Sultanın da kabirleri vardır.

Külliye yapılarından medrese, imâret ve hamam bugün mevcut değildir. Yine Kânûnî'nin annesi Hafsa Sultan için yaptırdığı türbe de 1894 depreminde yıkılmıştır.

SUMAK (Rhus coriaria);

Alm. *Gerbersumach (m),* **Fr.** *Sumac,* **İng.** *Sumac.* **Familyası:** Antepfıstığıgiller (anacardiaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Ege, Akdeniz bölgesi, Doğu Anadolu.

2-3 m boylarında, kışın yapraklarını döken, çalı tipinde ağaççıklar. Yapraklar 5-10 yaprakçıklara ayrılmıştır. Bunlar oval şekilli ve sapsız, tüylü ve kenarları hafif dişlidir. Çiçekler yeşilimsi renklerde, 20-25 cm konik çiçek durumlarında toplanmışlardır. Meyveleri olgunlukta esmer-kırmızı renkli, küre şekilli, tüylü ve ekşi lezzetlidir.

Kullanıldığı yerler: Yaprakları tanen, şekerler ve sarı renkli boya maddeleri taşırlar. Kabız edici, kan kesici, antiseptik etkili olup, ayrıca yünlü kumaşların boyanmasında kullanılır. Boğaz ve diş etleri hastalıklarında da gargara hâlinde kullanılır. Sumak meyveleri de tanen, uçucu yağ ve organik asitler ihtivâ eder. Baharat olarak çok kullanılır.

SUN YAT SEN;

Çin Cumhûriyetinin kurucusu sayılan ve Çin'in bağımsızlığı için mücâdele eden siyâset adamı. Fakir bir çiftçi âilesinin oğlu olarak Çin'in güneyinde Xiang-Shan'da 12 Kasım 1866'da doğdu. Çalışmak için Hawai'ye göçen ağabeyinin yanına gitti. Bir İngiliz misyoner okulunda üç yıl, bir Amerikan Okulunda bir yıl öğrenim gördü. Batı kültürüyle yetişip Hıristiyanlığa karşı ilgi duydu. 1883'te doğduğu köye döndü. Çeşitli okullarda orta öğrenimini tamamladıktan sonra 1892'de Hong-Kong'da Çinliler için açılan tıp okulunu bitirerek doktor oldu.

Kanton'da çalışırken, mesleğini bırakıp siyâsete atıldı. İktidarda bulunan Mançu Hânedânının devrilmesi için çalışan ihtilalci teşkilâtlara girdi. 1894'te üyeleri, memur, köylü ve zanaatkârlar olan Çin'i Canlandırma Derneğini kurdu. Derneğin ilkelerinin millî bağımsızlık ve sosyalizm olduğunu açıkladı.

1894-1895 yıllarında meydana gelen Çin-Japon Savaşında Çin yenilince, ülkede süren bunalım daha da arttı. Bu dönemden faydalanarak Hong Kong'a geçen Sun Yat Sen bir ayaklanma başlattı. Fakat

başaramadı. Netîcede Çin'i terk etmek zorunda kaldı. 16 yıl müddetle yurt dışında kaldı. İngiltere, Kanada ve Japonya gibi ülkelerde kaldığı sırada, ihtilâlci fikirleri Çinliler tarafından benimsendi. Yurt dışından idâre ettiği ihtilâlci gruplar kurdu. Bu gruplar ve yayınlar aracılığıyla ülkede etkileyici bir propaganda yürüttü. 1905'te Tokyo'da kurulan Tongmeng Hui (Birleşik Parti) adlı ihtilalci koalisyonun başına geçti. Birçok ayaklanma düzenledi. Ancak istediği sonucu alamadı.

1911 senesinde Çin'in bâzı bölgelerinde Mançu Hânedânına karşı başlayan ayaklanmalar çok geçmeden ülke çapında yaygınlaştı. Aralık 1911'de Şanghay'a dönen Sun Yat Sen, Nanjing'de toplanan Temsilciler Meclisi tarafından geçici cumhurbaşkanlığına seçildi. 12 Şubat 1912'de İmparator tahttan ayrıldı. Anlaşma üzerine ertesi gün vazifeden ayrılan Sun Yat Sen'in yerine Yuan geçti. Sun Yat Sen'in Yuan ile de arası açıldı. Bulunduğu yeni ihtilâl teşebbüsünde başarılı olamadı ve Japonya'ya kaçtı. İç muhâlefete ve dış baskılara karşı koyamayan Yuan 1916'da devrilince yerine başbakan Duan Qirui geçti. Bir yıl sonra Duan Qirui'e karşı ayaklanma çıkarmak gâyesiyle Şanghay'dan Guangdong'a gitti. Temmuz 1917'de rakip bir idâre kurduysa da askerlerin desteğini kaybettiği için 1918 ortalarında Şanghay'a dönmek zorunda kaldı. Rusya'da Ekim 1917'de ihtilâl yaparak Çarlık rejimini deviren Bolşevikleri örnek alan Sun Yat Sen, lideri bulunduğu Koumingtang'ı (Millî Halk Partisi) yeniden teşkilâtlandırdı. Çin Komünist Partisiyle ittifak kurarak mücâdelesini devâm ettirdi.

Üç Çinli komünistin Koumintang Merkez Yürütme Konseyine alınmasını ve bir askerî akademi kurulmasını sağladı. Bu akademinin başına Çan Kay-Şeh'i getirdi. Partiyi yeniden faaliyete geçirme çalışmaları sırasında bir seri konferansla, üç Halk İlkesi ve beş Yuan Sistemi diye adlandırdığı fikirlerini ortaya koydu. Bu çalışmalarını sürdürdüğü sırada tutulduğu kanser hastalığından kurtulamayarak 12 Mart 1925'te Pekin'de öldü. Fikirleri kendinden sonraki idâreciler tarafından uygulanan Sun Yat Sen'in eşi 1949'da kurulan Çin Halk Cumhûriyetinde önemli vazifelere getirildi.

SUN'Î PEYK (Bkz. Uydu)

SUN'Î SOLUNUM ve KALP MASAJI;

Alm. *Künstliche Atmung und Herzmassage,* **Fr.** *Respiration artificielle et message de coeur,* **İng.** *Artificial respiration and heart massage.* Kendi kendine solunumun olmadığı durumlarda, akciğerlerin havalandırılmasını sağlamak ve durmuş olan kalbi yeniden çalıştırmak için yapılan işlemler. Boğulma, asılma, elektrik çarpması, karbon monoksit zehirlenmesi gibi hâllerde ve genel olarak zâhirî ölüm hâlindeki insanlarda, özellikle nefes alamayan bebeklerde, mümkün olduğu kadar çabuk tatbik edilmelidir. Bütün vakalarda önce üst solunum yollarını tıkayan engeller ortadan kaldırılmalıdır. Boğulma hâlinde ağızdaki suyu ve salgıları boşaltmak; asılma hâlinde ipi kesmek; elektrik çarpmasında akımı kesmek; gazla boğulma hâllerinde hastayı temiz havaya çıkarmak gereklidir.

Bu tedbirler alındıktan hemen sonra, normal solunum geri gelinceye veya bir cihazla, sun'î solunuma başlayıncaya kadar ağızdan ağıza, ağızdan buruna veya elle sun'î solunum yaptırma manevralarından biri uygulanır. Sun'î solunumun zamânında başlatılması çok önemlidir. Çünkü beyin hücreleri oksijensizliğe 4-5 dakikadan fazla tahammül edemezler.

Ağızdan ağıza solunum metodu: Hasta sırt üstü dümdüz yatırılır. Baş iyice arkaya doğru gerdirilir ve bir elle iyice arkaya doğru bastırılır, burun tıkanır. Sonra ağız açılır, ağız boşluğu temizlendikten sonra, alt çene öne doğru çekilir, dil bir bezle altçene dişlerinin üstüne doğru bastırılıp hareketsiz tutulur. Dudaklar hastanın ağzına yapıştırılır. Dakikada 12-16 defâ olacak şekilde üflenir. Bu üflemelerde hastanın göğsü genişlemelidir. Çocuklarda üfleme ritmi daha fazla olmalıdır. Kurtarıcı ağzını ayırıp çeker, hastanın göğüs kafesi küçülür ve böylece hasta kendiliğinden nefes vermiş olur.

Ağızdan ağıza solunum baş enseye doğru gerdirilmek şartıyla (yolda kazâ geçiren veya yıkıntı altında kalan kimseler vs.) oturma durumunda da uygulanabilir.

Ağızdan buruna solunum metodu: Yukarıdakine benzer bir usûldür. Üfleme, ağız kapatılarak burun yoluyla yapılır.

Küçük çocuklarda aynı anda hem ağızdan hem de burundan üflenebilir.

Bu usûller herkes tarafından her yerde ve her durumda uygulanabilir. Kurtarıcı çok çabuk yorulacağından nöbetleşe kurtarıcı değiştirmek gerekir.

Elle yapılan manevralar: Hastanın göğüs kafesini, nefes alma ve verme hareketlerine benzer ritmik hareketlerle bastırmak ve genişletmek esâsına dayanır. Göğüs kafesi esnek olduğundan üzerine basılınca nefes zorla dışarı çıkar, baskı kalkınca göğüs genişler, eski hâline gelir ve tekrar nefes alınır. Bu sırada kollara yaptırılan hareketlerle nefes alma kolaylaştırılabilir.

Schaefer metodu: Yüzü koyun yatan hastaya uygulanır. Kurtarıcı bel hizâsında ata biner gibi

hastanın üzerine çıkar, el ayalarıyla göğüs kafesi üzerine bütün ağırlığıyla basar ve nefes vermeyi sağlar, baskı kalkınca göğüs kafesinin esnekliği sâyesinde, nefes alma meydana gelir. Bu metodda ağzın boşalması kolaylaşır. Ancak solunum yetersiz kalabilir.

Nielson-Hederer metodu: En üstün tekniktir. Ancak iki kurtarıcı gerekir. Hasta yüzükoyun yatırılır, kollar bükülür, baş eller üzerine yerleştirilir. Kurtarıcılardan biri Schaefer metodunda olduğu gibi, nefes vermeyi sağlarken ikinci göğsü yerden hafifçe kaldıracak şekilde dirsekleri bükerek nefes almayı sağlar. Eğer kurtarıcı tekse hastanın başucuna oturur ve iki zamanlı hareketi şöyle ayarlar: Nefes alma yukarıdaki gibidir, nefes verme ise dirsekler yere bırakıldıktan sonra, kürek kemiklerine bastırılarak sağlanır. Bu usûl oldukça yorucudur. Sunî solunumu 15-20 dakika hattâ bir saat veya daha fazla uzatmak gerekebilir. Çünkü kendi kendine solunum başlayıp tekrar durabilir.

Elle çalışır respiratörlerle sun'î solunum: Bir maskesi, bir konnektörü, bir kapağı ve bir balonu vardır. Bu şekilde olanlara **Ambu respiratörü** denir. Maske hastaya uygulandıktan sonra, balonun ritmik olarak sıkılması ile balondaki hava hastanın akciğerlerine geçer. Ambu'ya oksijen de katılabilir.

Otomatik respiratörlerle sun'i solunum: Bu amaçla kullanılan respiratörler özelliklerine göre başlıca iki gruba ayrılırlar:

1. Volümetrik respiratörler: Örnek olarak Spiromat'ı gösterebiliriz. Hiç solunumu olmayanlarda kontrollü solunumu sağlar. Buna karşılık yardımcı solunumda, hastanın solunumuna adaptasyonda zorluklar vardır. Volümetrik respiratörler, yüksek kapasitelidir. Elektrikle çalışırlar, oksijen oranı solunum hacmi, adedi, soluk alma-verme basınçları ve aralarındaki oran direkt ayarlanır.

2. Manometrik respiratörler: Örnek; Bird ve Bennet'tir. Oksijen veya havayla çalışır. Yardımcı solunuma da kolayca uyarlar. Kullanılmaları kolaydır. Fakat özellikle çok şişmanlarda volümetrik respiratörler kadar etkili değildirler.

Kalp masajı: Kalbi durmuş olan şahıslara en geç 5 dakika içinde kalp masajına başlanmalıdır. Daha geç kalındığı takdirde, kalp yeniden çalıştırılırsa bile, şahıs bitkisel hayâta girecektir. Zîrâ, beyindeki sinir hücreleri kansızlığa 4-5 dakikadan fazla dayanamazlar.

Kalbi duran şahsın, derhal şuuru kaybolur ve yere yıkılır. Fakat her şuuru kapalı veya baygın şahsın kalbi durmuş demek değildir. Şuuru kapalı bir hâlde yatan şahsın kalbinin çalışıp çalışmadığını anlamak için, önce nabzına bakılır, nabız alınamıyorsa göğsün üzerinden kalp kontrol edilir, çalıştığına dâir bir alâmet yoksa, derhal kalp masajına geçilir.

İki türlü kalp masajı vardır: Açık masaj ve kapalı masaj. Pratikte uygulanan kapalı kalp masajıdır. Açık kalp masajı, elle direkt olarak kalbin sıkıştırılması sûretiyle yapılır ki bu da ancak ameliyatlar esnâsında mümkün olabilir veya kapalı kalp masajında bir netice alınamazsa ve başka imkân da yoksa, göğüs kafesinin kırılması sûretiyle kalbe açık masaj yapılabilir.

Kapalı kalp masajı: Etkili bir sun'î solunum sağlanır sağlanmaz, etkili bir kalp masajına başlanmalıdır. Etkili bir kapalı kalp masajı için hastanın sert bir yere yatırılması çok mühimdir. Eğer hasta yatakta yatıyorsa, yatağın altına tahta vs. gibi sert bir şey konulmalıdır. Kalp masajını yapacak şahıs hastanın sağına geçer, hafifçe hastanın üzerine eğilir. Dirseklerini kırmadan sol elinin ayasını göğüs kemiğinin (= sternumun) 1/3 alt bölümüne yerleştirir. Bu elini artık hiç yerinden oynatmayacaktır. Sağ elini de sol elinin üzerine koyar. Omuzlarından kuvvet alarak göğüs kemiğini 3-5 cm içeri itecek şekilde kuvvetle bastırır, yarım saniye bu vaziyette bekler, sonra sağ elini gevşetir. Bu işleri ritmik olarak dakikada 60-70 kere tekrarlar. Etkili kalp masajı sırasında normal kan akımının 1/3'ü yaklaşık 30-50 mm cıva basıncıyla çevreye gönderilebilir. Kendine getirme işini bir kişi tek başına yapıyorsa, arka arkaya 5 kalp masajı yaptıktan sonra, sun'i solunum yapar ve aynı işi bu şekilde devam ettirir. Kendine getirmeyi iki kişi yapıyorsa, yine her bir sun'i solunuma karşılık 5 kalp masajı yapılmalıdır. Kapalı kalp masajına hiçbir sebeple 5 sâniyeden fazla ara verilmemelidir.

Kapalı kalp masajının bâzı komplikasyonları olabilir: Göğüs kemiği kırığı, kaburga kırıkları pnömütoraks (göğse hava kaçması), hemotoraks (akciğerleri örten iki tabakalı göğüs zarlarının arasında hava ve kan toplanması), aort damarı yırtılması, dalak ve karaciğer yırtılması gibi. Bunlara mâni olmak için, elin göğüs kemiğindeki yerinden daha aşağıda olan ksifoid (göğüs kemiğinin hançer şeklindeki alt ucu) üzerine kaymamasına özellikle dikkat edilmelidir. Ayrıca göğüs kemiğinin alt ucuna veya kaburgalar üzerine basınç tatbik edilmemelidir. Tatbik edilen basınç çok âni ve çok şiddetli olmamalıdır. Göğüs ve karın üzerine aynı zamanda basınç yapılmamalıdır: Sun'i solunum esnâsında kapalı kalp masajına ara verilmelidir.

Sun'î solunum ve kapalı kalp masajıyla femoral (uyluk) veya karotis (boyun) atardamarında nabzın alınması, göz bebeklerinin küçülmesi, morarmanın gerilemesi ve normal solunumun geri dönmesi temel hayat desteğinin başarıyla yapıldığının önemli bulgularıdır. Bu şekilde temel hayat desteğini

devam ettirirken, bir yandan da ileri hayat desteğinin teminine geçilmelidir. Bu da mutlâka hastâne şartlarında olmalıdır.

SUPAP;

Alm. *Ventil (n), Verschlussdeckel (m),* **Fr.** *Soupape (m),* **İng.** *Valve.* Sıvıların ve gazların, borulardan ve deliklerden geçişini ayarlayan bir makina parçası. Supaplara uygun şekilde kumanda ederek, sıvı veya gaz akışkanın geçişi ayarlanabilir.

Mekanik supap, genellikle boru veya silindirlerin üzerine uygun şekilde yerleştirilir. Bu supap hareketli bir kapak vâsıtasıyla akışkanın boru veya silindir içindeki akışını veya basıncını kontrol eder. Supaplar kullanıldıkları yerlere göre ve akışkanın cinsine göre çeşitli alaşımlardan yapılırlar. Motorların emme ve egzozlarında kullanılan supaplar aşınmaya ve ısıya dayanıklı çeliklerden yapılırlar. Birçok durumlarda mekanik supap insan eliyle çalıştırılmayıp, bir elektromıknatıs veya bir elektrik motoru aracılığıyla çalıştırılır. Birçok hâllerde de supaplara akışkanın basıncıyla otomatik olarak kumanda edilir. Basınç belirli bir değere ulaşınca, bir ağırlığın veya bir yayın kuvvetini yenince supap çalışır. Motorlardaki emme ve egzoz supaplarına motor milinin dönmesine göre mekanik bir mekanizmayla kumanda edilir.

SÛRE;

Alm. *Zeitdauer,* **Fr.** *Sourate,* **İng.** *Sura.* Kur'ân-ı kerîmde âyetlerden meydana gelen bölümler. Lügatte "yüksek rütbe, şeref, yüksek olarak yapılmış binâ" demektir.

Kur'ân-ı kerîmde uzunlukları birbirinden farklı 114 sûre vardır. Araları birbirlerinden besmelelerle ayrılmıştır. En uzunu 186 âyetten meydana gelen **Bakara sûresi,** en kısası 3 âyetten meydana gelen **Kevser sûresi**dir. Kur'ân-ı kerîmde sıralanış bakımından ilk sûre **Fâtihâ,** son sûre **Nâs sûresi**dir. Sûrelerin yerleri, Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem tarafından bildirilmiştir. Üçüncü Halîfe Osman radıyallahü anh, hicretin 25. senesinde yazdırdığı altı mushafta bu sûreleri yerlerine koymuştur. (Bkz. Kur'ân-ı kerîm)

Sûreler, Peygamber efendimize nâzil oluşuna göre de ikiye ayrılır. Mekke'de inen sûreler **Mekkî'**dir. Hicretten sonra Medîne-i münevverede inen sûreler de **Medenî** olarak isimlendirilir.

Mekkî sûrelerin sayısı 86, Medenî sûrelerse 28'dir. Kur'ân-ı kerîmde **Tevbe sûresi** dışındaki sûreler, besmeleyle başlar. Sûreler uzunluk ve kısalıklarına göre dörde ayrılır. En uzun yedi sûreye (ikinci Bakara sûresinden başlayarak, dokuzuncu Tevbe sûresine kadar olanlara) **Seb'üt-tıvâl** (en uzun yedi sûre) denir. Âyet-i kerîme sayıları yüz civârında olanlara **El-Miûn,** âyet-i kerîme sayısı yüzün altında olanlara **El-Mesânî** denilmiştir. En son sûreler **İhlâs, Felâk** ve **Nâs** sûreleridir. **Namâz sûreleri** diye isimlendirilen sûreler, Kur'ân-ı kerîmin son on sûresidir.

SURİNAM

DEVLETİN ADI ..... Surinam

BAŞŞEHRİ .....Paramaribo

NÜFÛSU 417.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....163.820 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Felemenk dili

DÎNİ ..... İslâm, Hindu, Hıristiyan

PARA BİRİMİ..... Surinam guldeni

Batıda Guyana, güneyde Brezilya, doğuda Fransız Guyanası ile sınırları olan, GüneyAmerika'nın kuzey kıyısında bir devlet. Eski bir Hollanda sömürgesi olan Surinam, 2° 02' ve 6° 01' kuzey enlemleriyle 54° ve 58° 03' batı boylamları arasında yer alır.

Târihi

Surinam kıyısı 1499'da İspanyol Alonso de Ojeda tarafından keşfedildi. Fakat İspanya'nın buraya yerleşme teşebbüsleri kısa süreli oldu. 1650'de İngiltere kıyıyı sömürgeleştirmek için yerleşme merkezleri kurdu. 1667'de İngiltere ve Hollanda arasındaki bir savaş sonucunda, İngiltere Surinam'ı Hollanda'ya bıraktı. 1680'lerde ülkeye şeker üretimi için Afrika'dan köleler getirildi. 18 ve 19. yüzyıllarda şeker üretiminde, Afrikalı köleler çalıştırıldı. 1863'te kölelik kaldırılınca, Hindistan'dan ve Cava'dan işçi getirildi. 1922'de Surinam'ın statüsü değiştirilerek, bir sömürgeyken Felemenk Krallığının bir bölgesi oldu. 1954'te eskiden beri Hollanda Guyanası denilen Surinam'a Hollanda, içişlerinde bağımsızlık verdi. 25 Ekim 1975'te ülke bağımsız bir cumhûriyet oldu. Şubat 1982'de Millî askerî

Konsey, hükümetin kontrolünü üzerine aldı. Hollanda ve ABD sivil bir hükümet kuruluncaya kadar yardımı kestiklerini îlân ettiler. 1987 Kasımında yapılan seçimlerle askerî yönetime son verildi. Aynı günlerde hazırlanan yeni anayasa referandumla kabul edildi. 1990 senesi sonlarına doğru ordu bir darbe ile yönetime el koydu. Askerî yönetim dış baskılar yüzünden 1991 Mayısında genel seçimlere gitmek mecburiyetinde kaldı. Hiçbir parti gerekli çoğunluğu sağlayamayınca uzun görüşmeler neticesinde, Birleşik Halk Meclisi Ronald Venitiaan'ı başkanlığa seçti. Bu arada gerillalarla hükümet kuvvetleri arasında ateşkes imzâlandı. Bu gelişme barış yönünde kalıcı düzenlemelere ve demokratikleşme yönünde yeni adımların atılmasına yaradımcı oldu.

Fizikî Yapı

Ülke üç bölgeye ayrılır: Kıyı ovası, savana kuşağı ve iç kesimdeki tropikal orman.

Kıyı ovası 370 km uzunluğunda olup, 80 km kadar iç kesime uzanır. Bu verimli ova ülke topraklarının sekizde birini meydana getirir. Kıyı ovasının arkasında dar bir şerit boyunca uzanan savana otlakları yer alır.

Ormanlık, dağlık iç kesim Surinam'ın en az beşte dördünü kaplar. En yüksek nokta 1280 m olup, Wilhelmina Dağları üzerindedir. Dağlardan birçok nehirler doğarak Surinam topraklarını sular. Bu nehirler arasında başlıcaları Maroni, Surinam, Coppename ve Courantyne'dir.

İklim

Ülkede tropikal bir iklim hüküm sürer. Sıcaklıklar sürekli olarak 24° ilâ 34°C arasında seyreder. Nemlilik rahatsız edici derecede yüksektir. Bu bunaltıcı hava şartları, doğrudan sâhile doğru esen rüzgârlar sâyesinde arasıra azalır. Yağış miktarı yılda ortalama 2000 mm'nin üstündedir. Ülkenin hemen hemen her yeri aynı miktarda yağış alır.

Tabiî Kaynaklar

Kıyı boyunca çok çeşitli mangrov tipi bitkiler yetişir. Savanalarda kaba tropikal otlar ve çok çeşitli ağaçlar bulunur. İç kesimin büyük bölümü çengel (sık ağaçlıklı orman) ile kaplı olup, kereste önemli bir gelir kaynağı teşkil etmektedir. Yeraltı zenginliği olarak, ülkede boksit mevcut olup, kuzeydoğuda Moengoda ve Surinam Nehri kıyısındaki Paranam bölgesinde işletilmektedir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

417.000 nüfuslu Surinam halkının % 37'si Hindistanlı, % 3'ü Kreol, % 15'i Cavalı'dır. Hindistanlılar ve Cavalılar, 19 ve 20. yüzyıl başlarında tarım işçisi olarak ülkeye getirilenlerin soyundan gelmektedir. Kreollar, zenci kölelerin diğer etnik gruplarla birleşmesinden meydana gelmiştir. Ülke nüfûsunun % 10'unu 19. yüzyıl ortasından önce ormanlara kaçan zenci kölelerin soyundan gelenler teşkil eder. Nüfûsun % 2'si de Amerikalı yerlilerdir. Zenciler ve Amerikalı yerliler, iç kesimin nüfûsunun hemen hemen tamâmını meydana getirir. Bunlardan başka, kıyı şehirlerinde Avrupalı ve Çinli topluluklar vardır. Felemenk dili resmî dil olmakla birlikte, günlük dil Surinam dilinin yanısıra İngilizce, Hintçe, Cava dili ve Çince de konuşulur. Surinam dili, Felemenk dili, İngilizce, İspanyolca ve Portekizce'nin bir karışımıdır.

Ülkedeki başlıca dinler, İslâmiyet, Hindu dîni ve Hıristiyanlıktır. Bunlardan başka bir miktar, Konfüçyüs dînine bağlı olan Yahûdîler vardır.

İlköğretim esas îtibâriyle devlet tarafından sağlanır.

6 ilâ 12 yaş arasındaki çocuklara okula gitmek mecbûrîdir. Birkaç tâne, Katolikler ve Protestanlar tarafından işletilen, mezheplere âit okullar mevcuttur. Yüksek tahsil yapılan kuruluş pek az olup, birkaç tânedir. Yıllık nüfus artış oranı% 2,8'dir.

Siyâsî Hayat

Surinam, 25 Kasım 1975'te bağımsızlığına kavuşmuştur. Aynı sene 4 Aralıkta Birleşmiş Milletlere üyeliği kabul edilmiştir. 1987'de kabul edilen anayasaya göre; devletin başında millî meclis tarafından beş yıllık bir süre için seçilen başkan bulunur. Bununla birlikte ordu askerî konsey aracılığıyla hükümet üzerindeki etkili denetimini sürdürmektedir. Milletlerarası Askerî Konsey, Milletleraarası Meclisin çıkardığı bir kânunu iptal etme yetkisine sâhiptir.

Ekonomi

Surinam halkının büyük çoğunluğu tarımla uğraşır. Ekilen toprakların yaklaşık olarak yarısında pirinç; bundan başka şekerkamışı, muz, portakal, greyfrut, mısır ve büyük hindistancevizi yetiştirilir. Sığır, koyun, keçi, domuz ve kümes hayvanları, yetiştirilen belli başlı hayvanlardır. Tarım faaliyetlerinin hemen hemen tamâmı kıyı bölgesindedir. En verimli topraklar, eskiden sularla kaplı olan arâzinin set

çekilerek suyu dışarı akıtılan, zirâate elverişli hâle getirilen kısımlarıdır.

Surinam'ın esas ekonomik zenginliği boksittir. İhrâcâtın % 70'ini meydana getirir. Mâden cevherinin bir kısmı alüminyum okside çevrilir. Fakat çoğu ABD'ye gönderilmek üzere ham hâlde gemilere yüklenir.

Ülkede bir miktar kereste doğrama fabrikaları vardır. Fakat îmâlât esas îtibâriyle boksit cevherinin işlenmesiyle sınırlıdır. Ayrıca; şeker ve pirinç değirmenciliği, karides dondurulması ve meyve suları, boya ve kontraplak üretimi de mevcuttur.

Ana ihraç malları boksit ve alüminyum oksid, pirinç portakal, greyfrut ve kerestedir. Surinam, yakıt ve yağlayıcı maddeler, yapı malzemesi sanâyi teçhizâtı ve otomobil ithal eder. ABD, Surinam ihraç mallarının % 75'ini alır ve Hollanda ile birlikte ülkenin çoğu ithal mallarını temin eder.

Ulaşım alanı sınırlıdır ve hemen hemen ulaşımda yalnızca kıyı bölgesi kullanılır. İyi karayolları 1300 km civârında olup toplam karayolu uzunluğu 8917 km civârındadır. Çoğu akarsular kıyı bölgesinde ulaşıma elverişlidir. Havayolları hizmeti iyi durumdadır. Ülkede târifeli sefer yapılan 5 havaalanı vardır.

SURİYE

DEVLETİN ADI ..... Suriye Arap Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Şam

NÜFÛSU 12.524.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 185.180 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Arapça

DÎNİ .....İslâm

PARABİRİMİ ..... Suriye paundu (= 100 piasters)

Ortadoğu ülkelerinden. Güneybatı Asya'da, Ortadoğu'nun kalbi durumunda bir mevkiye sâhiptir. 32° 19' - 37° 20' kuzey enlemleriyle 35° 37' - 42° 22' doğu boylamları arasındadır. Kuzey ve kuzeybatıdan Türkiye, doğudan Irak, güneyden Ürdün, batıdan İsrail, Lübnan ve Akdeniz ile çevrilidir.

Târihi

Suriye, toprakları üzerinden çeşitli medeniyet ve kültürlerin geçtiği ve pekçok istilâların, hâdiselerin meydana geldiği, eski ve kritik bir mevkiye sâhiptir. Ülkeye ilk yerleşenler hazret-i Nuh'un oğlu Sâm'dan türeyen ve Sâmi dilini konuşan Sâmilerdir. Müslümanların Suriye'ye hâkim olmasına kadar bölge Amoritler, Fenikeliler, İbrânîler, Hititler, Persler, Makedonyalı İskender, Roma ve Bizans imparatorlukları idâresinde kaldı.

Peygamberimiz hazret-i Muhammed'in tebliğ ettiği İslâm dîni bütün Ortadoğu'ya yayıldığında, Suriye de İslâmlaştı. Hazret-i Ebû Bekir'in halifeliği devrinde, Suriye'ye gönderilen İslâm orduları, hazret-i Ömer zamânında 635'te bölgeyi fethetti. Hazret-i Ömer bölgeye gelip, Suriye'yi teşkilâtlandırdı. Hazret-i Ömer, önce hazret-i Muâviye'nin kardeşi hazret-i Yezîd'i Şam vâlisi tâyin etti. Şam, bölgenin en büyük şehirlerinden olup, şehrin adı eskiden Suriye olarak bilinirdi. Yezîd'in vefâtıyla hazret-i Muâviye Şam vâlisi oldu. Hazret-i Muâviye, Suriye'yi teşkilâtlandırıp, medenîleştirdi.

662'de Emevî Hânedanı Suriye'de kurulup, Şam şehri merkezleriydi. Emevî Halîfeliğinden sonra, Abbâsîlerin hâkimiyetine geçti. Abbâsî Halîfeliği (662-749) devrinde Suriye, çok gelişip, pek çok ilim, kültür, medeniyet ve sosyal tesisler yapıldı.

Onuncu yüzyılın sonunda, Mısır'a hâkim Şiî Fâtımîler, Suriye'yi işgâl ettiler. On birinci yüzyılda Selçuklular, bölgeyi hâkimiyetlerine aldılarsa da, 1096'da Haçlı Seferleri başladı. Haçlı Seferleri (1096-1270) esnâsında Haçlı-Şiî Fâtimî ittifakından Suriye çok zarar gördü. Haçlıları, Eyyûbî Hânedanının kurucusu Selâhaddîn-i Eyyûbî (1169-1193) Suriye'den uzaklaştırdı. Suriye, Selçuklu Atabekliği, Eyyûbîler ve Memlûklerden 1517 yılında Osmanlı hâkimiyetine geçti.

On altıncı yüzyılın başından 20. asrın başına kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalan Suriye, bu zamanda gelişip, en huzurlu ve müreffeh devrini yaşadı. Osmanlı idârî teşkilâtında vilâyet hâlindeydi. 1833 yılında Osmanlıya tâbi Mısır Vâlisi Mehmed Ali Paşa sülâlesine verildi. Birinci Cihan Harbi (1914-1918) sonrasına kadarOsmanlı idâresinde kalan Suriye'ye Osmanlılar, pekçok ilmî, sosyal, kültürel, tarım, sınâî ve ulaşım tesisleri kazandırdılar. Bu devirde pekçok ilim adamı yetişip, medeniyete hizmet ettiler.

Birinci Dünyâ Harbinde müttefik ordularının yenilmesi netîcesinde, Osmanlı Devletiyle imzâlanan Mondros Antlaşmasıyla bölge Fransızların işgâline uğradı.

1920'de Fransa'nın mandasına girdi. Suriye, Fransa'nın idâresine girmesiyle Osmanlı devrindeki huzur

ve müreffeh hayâtın yerini, anarşi ve sefâlet aldı. Suriye'de Müslümanlar çoğunlukta olmasına rağmen, idârede Fransızlar, Ermeniler ve Nusayrîler hâkimdi. Şam, Halep, Nusayrî merkezî Lazkiye ve Harran bölgesindeki Dürzilerle Fransa'nın mücâdelesi, Suriye'de hâlâ devâm eden anarşinin kaynağıdır. Fransa, Suriye mandasına âit Hatay ve İskenderun'u antlaşmayla 1939'da Türkiye'ye vermek zorunda kaldı.

İkinci Dünyâ Harbi (1939-1945) yıllarında, 1941'de, Fransa, nüfûzu altında kalmak şartıyla Suriye'ye kısmî istiklâl verdi. 1943 seçimlerinde Şükrü el-Kuwatli, Suriye'nin ilk Cumhurbaşkanı seçildi. Fransa harp sonrasında Suriye'den kısmî olarak çekildiyse de, geride pekçok problem bıraktı. 1945'te Birleşmiş Milletlere Cumhûriyet idâresiyle katıldı. 1948'de Arab-İsrail Harbine katılan Suriye'de, 1949 ihtilâliyle Şükrü el-Kuwatli iktidardan uzaklaştırıldı.

Sovyetler Birliği ile yakın münâsebete girince, idâre Rusya'ya yanaştı. İç huzursuzluklar artıp, komşularıyla münâsebeti bozuldu. Sosyalist Baas Partisi kurulup, memleketteki huzursuzlukdan faydalanarak, kuvvetlendi. 1958'de Mısır ile Birleşik Arap Cumhûriyeti adıyla birleşti. Birleşme uzun sürmeyip, 1961'de ayrıldı. Baas Partisi, dışta Pan-Arap, içte sosyalizm propagandasıyla Suriye'de güçlenip, 1963'te ülkenin tek kânûnî partisi hüviyetini kazandı. Baas Partisi, Suriye'de dikta rejimi kurup, ülkeye eski Lazkiye bölgesindeki Nasturî aşireti idâreye hâkim oldu. 1967 Arap-İsrâil Harbinde Golan Tepelerini İsrâil işgâl etti. 1973'te Mısır ile anlaşıp, İsrail'e kuzeyden saldırmışsa da başarılı olamadı. Arap ülkelerinden ve Sovyet Rusya'dan yardım aldı. 1976'da Lübnan'ın içişlerine müdâhale edip, asker gönderdi. Suriye askerleri Lübnan'da püskürtülerek, geri çekilmek zorunda kaldı. 1982'de İsrâil'in hava taarruzlarına uğradı. Baas Partisi'nin Rusya ile yakın münâsebeti, ülke içinde ve dışında çatışmaya sebep olmaktadır. Bitmek bilmeyen harp ve anarşi, Osmanlı Devletinin yıkılmasından sonra manda devleti ve Sosyalist Baas Partisi diktatörlüğünde hâlen devâm etmektedir. 1991'de Irak'ı, işgâl ettiği Kuveyt topraklarından çıkarmak için başlatılan harekâtta Çok Uluslu Müttefik Kuvvetlerin yanında yer aldı.

Fizikî Yapı

Suriye'nin yüzölçümü yaklaşık 185.180 km^2dir. Mevkii îtibâriyle Akdeniz'in doğusundadır. Kuzey ve kuzeybatısında Türkiye, doğusunda Irak, güneyinde Ürdün ve batısında İsrail ve Lübnan ile komşudur. Başşehir Şam'dır. Halep ve Humus diğer iki önemli şehridir.

Suriye fizikî yapı bakımından bir farklılık ve tezat ülkesidir. Ülkenin üçte biri çöl veya çıplak dağlarla örtülü, üçte biri kıt ve elverişsiz çayırlık ve geri kalan üçte biri de ekilebilir arâzidir. Ülke, esâsen üç bölgeye ayrılabilir; kıyı kesimi, dağlık bölge ve Suriye Çölü. Suriye, kısa bir Akdeniz kıyısına sâhiptir. Kıyıyı doğuya ve güneye uzanan verimli ova ve yaylalar tâkip eder. Bundan sonra doğuya doğru, dağlar ve vâdiler uzanır. Bunların peşinden kısa ve verimli bir şeridin hemen arkasından, Fırat Nehriyle birlikte ülkeyi güneydoğu istikâmetinde baştan başa geçen, Suriye Çölü gelir.

Akdeniz, Suriye'nin dörtte bir batı sınırını meydana getirir. Kıyı yaylası kıyıdan îtibâren 8 ilâ 32 km kadar uzanır. Bu yaylanın doğusundaki dağlık bölge; ortalama yüksekliği 1585 m olan Ensariye Dağı, 2135 m olan Anti-Lübnan Dağ Silsilesi ve 2814 m ile ülkenin en yüksek yeri olan Hermon Dağından teşekkül etmiştir. Suriye'nin en verimli ve gelişmiş bölgesi bu bölgenin doğusu olup, Şam, Halep, Hama ve Humus şehirleri de buradadır. Şam ile Ürdün sınırı arasında yer alan Dürzi Dağı ise, ortalama olarak 1675 m kadar yüksekliğe çıkabilen yüksek bir yayla görünümündedir. Bu dağ volkanik olup, etek kısımları lavlarla dolu geniş bir çölün içindedir.

Ülkenin ortasını ve kuzeydoğusunu Suriye Çölü kaplamıştır. Bu geniş çöl orta kısımda tepeliktir. Çölde birkaç köy ve birkaç eski eserden başka bir şey yoktur. Suriye Çölünde ise, kuru ve kavurucu sıcak çöl iklimi mevcuttur.

Tabiî Kaynaklar

Suriye genel olarak tabii kaynaklar bakımından fakir bir ülkedir. Yeraltı kaynaklarından en önemli mineral petrol olup, daha çok kuzeydoğudan çıkarılır. Bundan başka alçıtaşı ve bazalt (volkanik taş, siyah mermer) da elde edilmektedir. Bulunan diğer mineraller şunlardır: Fosfat, kurşun ve bakır. Latakia bölgesi civârında ise çok az da olsa zift (katran) ve krom mevcuttur.

Suriye'nin kıyı bölgeleri nispeten yeşillik alanlar ve ağaçlarla kaplıdır. Dağlık bölgelerse, umûmiyetle çıplak olup, bir kısmı cılız otlarla örtülüdür.

Suriye Çölünün, batısında kalan bozkır-çöl arâziyse bitki örtüsünün kıt olduğu bir bölgedir. Bu bölgede ve Suriye Çölünde yağışlar olduğu zamanlarda bir miktar kısa ömürlü otlar, maki tipi çalılık ve dikenlikler yetişir.

Hayvanlar âlemi olarak pek fazla zengin bir ülke değildir. Daha çok çöl ceylanı (gazal, âhû), aktavşan

(bir çeşit tarla fâresi), toykuşu, deve, keçi, koyun, eşek ve sığır yetişir.

İklim

Kıyı bölgesinde iklim, yaz aylarında nemli ve aşırı sıcaktır. Kış aylarında sık sık sis olayları olur ve bölge bol yağış alır.

Ülkenin ikinci bölgesi olan "dağlık bölgesi", yılda aşağı yukarı 1000 mm'lik yağış alır. Öyle zamanlar olur ki, sularla dolan nehirler seller meydana getirir.

Halep civârındaki bölgede ve bozkır çölde tatlı bir iklim vardır. Kışın bol sis olur. Ağustos sıcaklığı yaklaşık 38°C civârındadır. Hemen hemen 380 ilâ 520 mm arasında bir yağış ortalamasına sâhip olan bu bölgenin nem miktarı düşüktür. Şam civârında ise gündüz-gece sıcaklık farklılıkları fazla olan ve genellikle kuru bir atmosferi olan kara iklimi hüküm sürer.

Ülkenin en büyük nehri Fırat olup, üç ana kolla kuzeyden gelir ve Meyadin'in güney doğusundan, Irak topraklarına girer. Diğer nehirleriyse Berada ve Oronto nehirleridir. Ülkede büyük göl bulunmayıp, az sayıda küçük göl vardır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Suriye'nin nüfûsu yaklaşık 12.524.000'dir. Yıllık nüfus artışı % 3,5 dolayındadır. Nüfus yoğunluğu ise aşağı yukarı 63'tür.

Suriyeliler, Arabistan, Asya ve Avrupa'dan göç etmiş insanların karışımından meydana gelmişlerdir. Ekseriyeti Sâmi soyundan gelen Araplar teşkil eder. Nüfûsun % 89'unu Araplar, % 6'sını Kürtler, % 3'ünü Ermeniler ve geri kalanını da Türk, Çerkez ve Asurîler teşkil eder.

Suriye'nin resmî dili Arapçadır. Sâmi soyundan gelen Araplar olduğu için, Suriyeliler genellikle Sâmi dilinden gelen Arapçayı konuşurlar. Bundan başka ayrıca Türkçe, Süryânice, Kürtçe, Ermenice ve Çerkezce de konuşulmaktadır.

Nüfûsun hemen hepsi Müslümandır. Çok az bir bölümü Hıristiyandır. Bu Hıristiyanlar genellikle Katolik, Ortodoks, Suriye Ortodoksu, Monofist, Protestan, Keldani ve Nesturî gibi ayrı gruplar hâlindedir.

Müslümanların büyük bir bölümü Sünnîdir. Ayrıca Alevîler, İsmâilîler ve Dürzîler de vardır. Çok az sayıda Yezîdî, Râfizî ve Şiî mevcuttur. Bunlardan Yezidîler "Şeytana taparlar".

Nüfûsun yarısı okuma-yazma bilir. Genç nüfûsun % 60'ı okula gitmektedir.

En büyük ve gelişmiş şehir Şam'dır. Diğer önemli şehirleri Halep, Humus, Hama ve Lazkiye'dir.

Siyâsî Hayat

Suriye, Cumhûriyetle idâre olunan bir Arap devletidir. Devlet başkanı Hâfız Esad'dır. Çok partili cumhûriyet olmasına rağmen siyâsî iktidar Baas Partisinin elindedir. Şam ülkenin başşehri olmak üzere ülke 13 il'e ayrılmıştır. Birleşmiş Milletler üyesidir. Varşova Paktına dâhilken bu pakt resmen 1991 yılında feshedildi.

Ekonomi

Suriye, ekonomisi esas îtibâriyle tarıma dayanır. Tabiî kaynaklar bakımından ülke pek zayıftır. Arâzisinin % 40'ına yakın bir bölümü ekilebilir. Fakat sulama imkânları geniş değildir. Ormanlar, mâdenler, bitki örtüsü oldukça kıt olduğundan ekonomik olarak geri kalmış bir ülkedir. Başlıca tarım ürünleri şunlardır: Arpa, buğday, yulaf, darı, mısır, sebze, meyve, tütün ve şekerkamışı. Bâzı bölgelerde pamuk ve zeytin zirâati de yapılır. Deve, koyun, keçi ve sığır yetiştirilir.

Suriye'nin endüstrisi, tarıma nazaran gelişmiş ve ekonomiye katkısı büyüktür. Arap dünyâsında, Mısır'dan sonra endüstride kalkınmış ikinci ülkedir. Başlıca endüstri dalları; pamuklu ve ipekli kumaşlar, yünlü kumaşlar, çimento, yemeklik sıvı yağlar, tütün, kakmalı ve işlemeli mobilya eşyâlar, gümüş eşyâlar, petrol endüstrisi, tekstil, cam eşyâ, şeker ve pirinç âletlerdir.

Mâden olarak fosfat çıkarılır. Petrolü sınırlı ölçüdedir. Ayrıca Irak'tan Akdeniz'e akıtılan petrol boru hatlarından geliri vardır.

İthalât daha çok Irak, İtalya, Almanya veFransa'dan yapılmaktadır.

Ülkenin ihrâcatı ithâlatının ancak yarısı kadardır. Suriye ürettiği ürünlerini, genellikle İtalya ve Romanya'ya satar.

Son yılarda Suriye'nin dış ticâreti daha çok komünist ülkelere yönelikti. Böylece ithâlat ve ihrâcat yaptığı ülkelere Küba ve Çin gibi ülkeler de katılmıştır. Suriye'nin Türkiye ve Japonya ile de ticârî

münâsebetleri vardır.

Suriye'nin başlıca ihraç ürünleri şunlardır: Ham petrol, pamuk, tekstil ürünleri, canlı havyan, hayvan ürünleri ve tahıl ürünleri. Buna karşılık Suriye dışardan genellikle tekstil ürünleri, katı yakıtlar, makina, inşaat malzemeleri, metaller, kimyevî maddeler, motorlu taşıtlar ve tütün satın alır. Suriye'nin içinde bulunduğu ödemeler dengesi, ülke ekonomisini dışarıya ve hârici para kaynaklarına bağlı bırakmıştır.

Suriye'nin ulaştırma imkânları oldukça gelişmiş, hem toprak ve hem de asfalt yollar uzanabildiğince bütün ülke boyunca inşâ edilmiştir. Suriye; Türkiye, Ürdün, Lübnan velrak'ı birbirine irtibatlayan demiryolu sisteminin ortalarında yer alır. Lâzkiye ve Tortus limanları, ülkenin deniz ulaşımına kâfi gelmektedir. Hem dış ve hem de iç hat havayolu ulaşımı düzenlidir. Suriye'nin ulaştırma ve haberleşme alanında, ileri seviyede olması sebebiyle turizm ve otelcilik alanları önemli birer gelir kaynağı olmuştur.

SURİYE SELÇUKLULARI;

Suriye ve havâlisinde Sultan Melikşâh'ın kardeşi Tutuş tarafından kurulan bir Selçuklu hânedânı. Suriye Fâtihi Emir Atsız'ın Kâhire yakınlarında Fâtımîler karşısında mağlûbiyeti sırasında öldüğü zannedilince, Sultan Melikşâh Suriye'yi kardeşi **Tutuş'**a verdi (1077). Fakat Atsız'ın, Sultan Melikşâh'a hayatta olduğunu bildirmesi üzerine, Tutuş'a Haleb bölgesine gitmesi emredildi. Bir süre sonra Fâtımîler Şam'ı kuşatınca, Atsız, Melik Tutuş'u yardıma çağırdı. Atsız'ın ölmesi üzerine Tutuş, daha önce hâkim olduğu Suriye şehirlerini ele geçirdi (1079). Sonra Kudüs'ü aldı. Büyük Selçuklu Devletine bağlı olarak, başşehri Şam olmak üzere, Suriye Selçuklu Devletini kurdu.

Bu sırada Antakya'yı fetheden Anadolu fâtihi Süleymân Şâh, Suriye hâkimiyetini ele geçirmek istedi. Bu maksatla Haleb'i ele geçirmek için hareket etti (1085). Haleb VâlisiİbnHuteytî, Tutuş'tan yardım istedi. Melik Tutuş, yanında Artuk Bey olduğu halde, harekete geçti. İki hânedân üyesi Haleb civârında Ayn Seylem mevkiinde karşılaştılar. Yapılan muhârebede Süleymân Şah hayâtını kaybetti (1086). Tutuş, Haleb'i ele geçirdiyse de, iç kaleyi alamadı. Suriye'deki hâdiseler üzerine Melikşâh bölgeye sefer düzenledi. Tutuş Şam'a çekildi.

Sultan Melikşâh'ın Suriye'den ayrılmasından sonra Tutuş, harekete geçip, 1090 senesinde Humus'u ele geçirdi.Trablusşam muhâsarası başarısızlıkla netîcelendi. Melikşah'ın vefâtı üzerine Sultan Berkyaruk'la saltanat mücâdelesine girişen tutuş, Rey yakınlarında yaptığı savaşta komutanlarının karşı tarafa geçmesi sebebiyle mağlup oldu. Genç yaşta hayâtını kaybetti (1095). Melik Tutuş'un ölümünden sonra oğullarından Rıdvan Halep'te, Dukak ise Dımaşk'ta saltanatını îlân etti. Böylece Suriye Selçuklu Devleti Halep ve Dımaşk Melikliği olmak üzere iki kola ayrıldı.

Haleb Selçuklu Melikliği:

Rıdvan, Haleb Melikliğini kurduktan sonra topraklarını genişletmek üzere, vezîri Cenâhüddevle ile birlikte Suruç üzerine yürüdü. Fakat, Artukoğlu Sökmen'in başarılı müdâfaası karşısında kuşatmayı kaldırarak, Ermeni asıllı Toros'un idâresinde bulunan Urfa'yı zabtetti (1096). Şehrin idâresini Antalya vâlisiYağıbasan'a vererek Haleb'e döndü. Melik Rıdvan, Dımaşk'ı da alarak, babasının hâkim olduğu topraklara sâhip olmak istiyordu. Bunun için Artukoğlu Sökmen Beyden yardım istedi. Bir süre sonra Rıdvan, Sökmen'in kuvvetlerinin de katıldığı ordusuyla, Dımaşk'ı muhâsara etti. Ancak iki kardeş arasındaki mücâdele Fâtımîlere yaradı. Fâtımîler büyük bir ordu ile gelerek, Kudüs'ü zaptettiler (Ağustos 1096). Melik Rıdvan ise Kınnesrin'de Dukak'ın kuvvetlerini bozguna uğrattı. Bu savaş netîcesinde Dukak, Rıdvan'ın üstünlüğünü tanımak mecburiyetinde kaldı.

Diğer taraftan Haçlılar 1098 senesinde Antakya'yı ele geçirdiler. Hâkimiyet sâhalarını genişletmeye çalışan Antakya hâkimi Bohemond, Haleb'e bağlı bâzı kaleleri ele geçirdi. Rıdvan, Haçlıların ele geçirdiği Kella Kalesini geri almaya çalıştıysa da, mağlup oldu. Çok geçmeden Haçlılar, Haleb'i kuşatma hazırlıklarına başladılar. Fakat Malatya Emîri Danişmend kumandasındaki bir Müslüman ordusu tarafından sıkıştırılınca geri çekildiler.

1104 senesinde Sökmen Bey ve Emir Çökürmüş idâresindeki Türk kuvvetleri Urfa ve Antakya Haçlılarını Harran'da mağlup etti. Bunun üzerine Melik Rıdvan harekete geçerek, Haleb civârında Haçlıların elinde bulunan birçok yeri aldı. Böylece bir süre için Haçlı tehlikesinden uzak kaldı.

1107'de Melik Rıdvan'ın Antakya bölgesine kadar seferler düzenlemesi üzerine Antakya Prensi Tancerd harekete geçerek Esârib ve Zerdâna kalelerini zaptetti. Bölgeye karşı yağma akınları düzenledi. Melik Rıdvan bu durum karşısında Tancerd ile ağır şartlarda bir anlaşma imzâladı. Bir süre sonra Rıdvan, Haçlılara karşı Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'dan yardım istedi. Sultan Muhammed Tapar'ın yardım çağrısına birçok emir uydu ve Mevdûd'un komutasındaki Selçuklu ordusu Tell-Başir'i kuşattı. Fakat başarısızlıkla netîcelendi. Rıdvan, Haleb'e Haçlı baskısının artması karşısında Büyük Selçuklu ordusunun Haleb'e gelmesini istedi. Emir Mevdûd, bu isteği yerine getirmek

için Haleb önlerine geldiyse de, askerin halka kötü davranması, Rıdvan'ın şehir kapılarını kapamasına yol açtı ve Selçuklu ordusu Haleb'den ayrılmak mecbûriyetinde kaldı.

Melik Rıdvan'ın 1113'te vefâtından sonra yerine on altı yaşındaki oğlu Alb Arslan el-Ahras geçti. Fakat idâre tamâmiyle atabegi Hadim Lü'lü'ün elindeydi. Bu dönemde Haleb'deki bâtınîlerden şikâyetlerin artması üzerine Sultan Muhammed Tapar, bir elçi göndererek bâtınîlere karşı harekete geçilmesini istedi. Alb Arslan, bu isteğe uyarak bir kısım bâtınî reîsini öldürdü. Bâtınîleri sevmeyen Haleb halkı da bu harekâta iştirâk etti. Bâtınîlerin sağ kalanları Suriye'nin çeşitli şehirlerine ve Haçlılara sığındılar. Alb Arslan'ın melikliği kısa sürdü. Yakınlarının tavsiyesi üzerine yardım için Tuğtegin'e mürâcaat etti ve Dımaşk'a dostça bir ziyâret yaptı. Tuğtegin, bu mürâcaatı müsbet karşıladı. Bu durum karşısında Atabeg Lü'lü, Alb Arslan'ın davranışlarından ve Tuğtegin'in istekleri doğrultusunda hareket edeceğinden korkarak 1114 senesinde Alb Arslan'ı öldürttü.

Hadım Lü'lü, Alb Arslan'ın yerine Rıdvan'ın altı yaşındaki oğlu Sultanşâh'ı geçirdi. Böylece bir süre için devletin gerçek idârecisi durumuna geldi. Fakat kudretli bir melikin yokluğu ve ordusunun küçük çapta olması, Haleb Melikliğini sâdece bu şehri müdâfaa durumunda bıraktı. Lü'lü'ün ise 1117'de öldürülmesinden sonra Artuklu İlgâzi 1118'de Haleb'i ele geçirdi ve Sultanşâh'ı hapsetti. Böylece Haleb Melikliği sona erdi.

Dımaşk (Şam) Selçuklu Melikliği: Tutuş'un ölümünden sonra oğlu Dukak Suriye Selçuklularının Dımaşk şûbesini kurmuştu. Tutuş'un emrinde bulunan Emîr Tuğtegin, Sultan Berkyaruk'un eline esir düşmüş, sonra serbest bırakılmıştı. Tuğtegin, Dımaşk'a gelerek Dukak'ın hizmetine girdi ve ordu kumandanlığına getirildi. Ayrıca Dukak'ın annesiyle evlendi ve Savtigin'i ortadan kaldırarak melikliğin idâresini ele aldı. Dukak, Dımaşk'ı ele geçirmek isteyen ağabeyi Haleb Meliki Rıdvan ile yaptığı mücâdelede mağlup olunca, onun hâkimiyetini kabul etti.

Melik Dukak, bundan sonra Haçlılarla mücâdele etti. Fakat Haçlı kumandanı Raymond'la yaptığı Trablus önündeki savaşı kaybetti (1102). Daha sonra Cenâhüddevle, Rahbe'yi zaptetmek için sefer düzenlediyse de, buranın, Melik Dukak tarafından ele geçirildiğini öğrenince, bölgeden ayrıldı. Cenâhüddevle, Dukak'ın 1104 yılında ölümünden sonra, Atabeg Tuğtegin, önce onun bir yaşındaki oğlu Tutuş adına hutbe okuttu. Daha sonra Dukak'ın on iki yaşındaki kardeşi Ertaş'ı tahta geçirdi. Fakat Tuğtegin'den korkan Ertaş, Dımaşk'tan kaçtı (1104). Böylece Suriye Selçuklularının Dımaşk kolu sona erdi ve yerine Tuğtegin âilesi Börîler Hânedânı kuruldu.

Suriye Selçukları Hükümdarları

Tahta Geçişleri

Tâcüddevle Tutuş 1079

Rıdvan (Haleb'de) 1095-1113

Dukak (Şam'da).....1095-1104

Alb Arslan el-Ahras (Haleb'de) 1113

Sultanşâh (Haleb'de).....1114-1117

SURRE ALAYI;

Osmanlı pâdişâhlarının her yıl hac mevsiminde Haremeyn-i şerîfeyn ahâlisine, zâhidlere, mukaddes yerlerin ve hac yollarının emniyetini sağlayan Mekke şeriflerine ve Hicaz bölgesinde yaşayanlara gönderdikleri para ve değerli eşyâlara **surre;** bunları götüren topluluğa da **surre alayı** denirdi.

Bilinen ilk surre alayları, Abbâsiler devrinde (750-1258) gönderildi. Eyyûbiler (1174-1250) ve Memlukler (1250-1517), bu güzel âdeti devam ettirdiler. Herşeyin en güzelini Haremeyn-i şerifeyne lâyık gören Osmanlılar da, surre alaylarının en güzellerini gönderdiler. Osmanlı Devletinde bilinen ilk surre alayı, Yıldırım Bâyezîd Han tarafından Edirne'den gönderildi. Gönderilen hediyeler arasında 80.000 altın para da vardı. Çelebi Sultan Mehmed Han, Sultan İkinci Murâd Han ve Fâtih Sultan Mehmed Han zamânında artarak devam etti. Yavuz Sultan Selim Hanın Halife-i Müslimîn olmasından sonra daha da sistemleştirildi. Bu hizmet devletin yıkılışına kadar en zor şartlarda bile devam ettirildi.

Surre-i hümâyûn, Haremeyn evkafı nâzırı olan dârüsseâde ağalarının sorumluluğu altında hazırlanırdı. Gönderilecek para ve eşyâların listesini gösteren surre-i hümâyun defterlerini dârüsseâde ağasının yazıcısı ve haremeyn müfettişi müherlerdi. Daha sonra defterdâr tarafından imzâlanan defterlere nişancı tuğra çekerdi.

Bundan sonra Pâdişâhın Mekke Emîrine hitâben yazdırdığı nâme-i hümâyûn, kızlarağası tarafından surre emînine teslim edilirdi. Bu esnâda Kur'ân-ı kerîm ve na'tlar okunur, kurbanlar kesilir, buhûrdânlar

yakılır, tekbir getirilir, duâlar edilirdi. Receb ayının on ikisinde Üsküdar'a geçirilen surre alayı halkın coşkun sevgi gösterileri arasında yeni hediye katarları ve hacı adaylarının da iştirâkı ile Hicaz'a doğru yoluna devam ederdi. Yol üzerinde bulunan beylerbeyi ve sancakbeyleri surrenin emniyetini temin etmekle mükelleftiler.

Surre alayı Haremeyn'e doğru ilerlerken, geçtiği yerlerde ihtişamlı merâsimler yapılır, surre hediyeleri yüklü yeni yeni katarlarla birlikte hacı adayları da katılırdı.

Surre-i hümâyunla gönderilen paralar, Harameyn'in masraflarına sarf edilirdi.

Surer-i hümâyûnda paralar dışında gönderilen ve nâdir bulunan kıymetli halılar, seccâdeler, murassa avîzeler, şamdanlar, paha biçilmez mushaf-ı şerifler, levhalar, puşideler (örtüler), gümüş perde halkaları, okkalarla buhurlar, elbiseler, Mekke Emîrine mahsus sırmalı ve işlemeli kaftan, mücevherli kılıç, inciden tesbih ve daha pekçok kıymetli hediyeyse, Mekke ve Medîne'deki mübârek makâmlara, seyyidlere, şerîflere, fakirlere, zâhidlere hediye edilirdi. Gönderilen hediyeyi alanlar, kendilerine göre, keselere zemzem, hurma gibi hediyeler koyarak surre ile geri gönderir, karşılıklı hediyeleşirlerdi.

Bu arada Kahire'den gönderilen surre alayında yer alan yeni **Kâbe örtüsü** merâsimle eskisiyle değiştirilirdi. Mekke Emîri eski Kâbe örtüsünü İstanbul'a gönderirdi. Bu Kâbe örtülerinden İstanbul'da pekçok câmide bulunmaktadır.

Surre alayları, 1864 yılına kadar kara, bu târihten 1908'e kadar deniz, daha sonra da demiryoluyla gönderildi. Surre alaylarının sonuncusu 1915 yılında gönderildi. Daha sonra Mekke Emirinin isyânı (1916) ve toprakların elden çıkması sebebiyle gönderilen surre alayları yerine ulaşamadı.

SUSAM (Sesamum indicum);

Alm. *Sesam (m),* **Fr.** *Sésame (m),* **İng.** *Sesame.* **Familyası:** Susamgiller (Pedaliaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Batı ve Güneybatı Anadolu'da yetiştirilir.

Bir metre boyunda, yağ veren bir yıllık otsu bir bitki. Başlıca Hindistan, Çin ve Sudan'da yetişir. Bitkinin alt yaprakları karşılıklı ve loblu, üst yapraklar tam ve mızrak şeklindedir. Çiçekler beyaz veya pembe olup, yaprakların koltuğunda salkım durumunda toplanmışlardır. Meyveleri 2-3 cm boyunda, uzun, prizmatik ve çok tohumlu bir kapsüldür.

Susam, sıcağı çok sever. Isı miktarı fazla olan yerlerde tohum verimi ve yağ oranı artar. Orta derecede ağır ve humuslu topraklarda iyi yetişir. Sonbaharda toprak işlenir. Tohum ekimi nisan sonu, mayıs içinde yapılır. Dekar başına 1-1,5 kg tohum atılır. Gelişme devresinde yıllık ortalama ısı, 20°C'nin üzerinde olan yerlerde 4-4,5 ay içerisinde yetişir.

Kullanıldığı yerler: Tohumlarından % 50 civârında yağ elde edilir. Yağı hemen hemen kokusuz ve soluk renklidir. Yemek yağı olarak kullanılır. Tedâvide müshil etkilidir. Kabukları soyulmuş susam tohumlarının ezilmesiyle tahin elde edilir. Bu da tahin helvası yapımında kullanılır. Ayrıca susam tohumları simit ve pastaların üzerine konur.

SUUDİ ARABİSTAN

DEVLETİN ADI ..... Suudi Arabistan Krallığı

BAŞŞEHRİ ..... Riyad

NÜFÛSU 14.691.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 2.240.000 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Arapça

DÎNİ .....İslâm

PARABİRİMİ ..... Riyâl

Arabistan Yarımadasında 16° 11' - 32° 09' kuzey enlemleri ve 34° 34' - 55° 41' doğu boylamları arasında yer alan bir ülke. Kuzeyden Kuveyt, Irak ve Ürdün, güneyden Yemen, Güney Yemen ve Umman, doğudan Birleşik Arab Emirliği ve Basra Körfezi ve batıdan Kızıldeniz ile çevrilidir.

Târihi

Arabistan târihi, ilk yaratılmış insan ve ilk peygamber hazret-i Âdem ile başlar (Bkz. Âdem Aleyhisselâm). Arabistan toprakları üzerinde hazret-i Âdem'den sonra birçok peygamber geldi. Bunlardan hazret-i Nûh, insanlığın ikinci babasıdır. Araplar, hazret-i Nûh'un üç oğlundan biri olan "Sâm"dan türemişlerdir. (Bkz. Nûh Aleyhisselâm). Bu yüzden ülke toprakları üzerinde ilk yaşayanlara

“Sâmiler” adı verilir.

Sâmiler’den sonra gelenlere,Arab-ı âribe dendi. Himyer, Gassan ve Hire gibi bir takım devletler kuruldu. Eski Araplarla, yeni gelenlerin karışması netîcesi, Arab-ı müsta’ribe meydana geldi. İslâmiyetten evvel, Araplar çeşitli kabîleler hâlinde yaşarlardı. Bunların en şereflisi Kureyş, bunun içerisinden de Hâşimî kolu sayılıyordu. Hazret-i Muhammed, bu koldan gelmekteydi ve 610 yılında İslâm dînini tebliğe başladı. 630 yılında Mekke fethedildi. (Bkz. Muhammed Aleyhisselâm)

Hazret-i Muhammed 632 yılında vefât edince Dört Halîfe (632-661) devri başladı. Bahreyn, Irak, Suriye, Filistin, Mısır, Afrika, Kafkasya ve Horasan fethedildi. Dört Halîfe devrinden ve hazret-i Hasan’ın altı aylık hilâfetinden sonra, devlet idâresi 662 yılında Emevîlere geçti. Sicistan, Afganistan, Semerkant, Erzurum, Kıbrıs, Girit, Sicilya, Buhara, Harzem, Hint toprakları Malatya ve Türkistan fethedildi. Sınırlar Atlas Okyanusu ve Fransa içlerinden Türkistan’a kadar uzandı. (Bkz. Emevîler)

Emevî Halîfeliğinden sonra, 750’de Abbâsi Halîfeliği devri başladı. Fakat Abbâsiler her geçen gün kuvvet ve îtibârını kaybediyordu. Çeşitli iç isyanların ve toprak kayıplarının yanında, Moğol felâketiyle 1258’de fetret devrine girildi. Üç senelik fetret devrinden sonra, Abbâsilerin Mısır’daki halîfeliği 1517 yılına kadar devâm etti. (Bkz. Abbâsîler)

Arabistan Yarımadası, Sultan Birinci Selim Han (1512-1520) zamânında, Osmanlı hâkimiyetine geçti. Sultan Selim Hanın 1517’deki Ridâniye Muhârebesiyle Mısır’ı alıp, Memlûk Devletine son verdikten sonra, bu devletin nüfûzu altında bulunan Mekke ve Medîne havâlisi de Osmanlı hâkimiyetini tanıdı. O sırada Mekke emiri bulunan Şerîf Berekât bin Muhammed Hasanî, derhal henüz on iki yaşında bulunan oğlu Şerîf Ebû Nümey’i, elçilik heyetiyle Mısır’a göndererek Osmanlı pâdişâhına tâzimlerini arzla Mekke’nin anahtarlarını takdim etti. Şerîf Ebû Nümey, Osmanlı Pâdişâhı Sultan Selim Han tarafından da kabul edildi. Şerîf Ebû Nümey’e hil’at giydirilerek, pâdişâhın elini öptü. Şerîf Berekât’a Mekke emirliği menşuru yazılıp, oğluna verilen hediyelerle Mekke’ye gönderildi. Mısır hazînesinden Mekke emîrine maaş bağlandı. Ayrıca Şerîf Ebû Nümey ile berâber Mekke ve Medîne ahâlisine dağıtılmak üzere, pâdişâh tarafından 200.000 altınla bol miktarda zahîre gönderildi. Bunları Emir Muslihiddîn ile Mısır’dan iki kâdı götürüp, mahallerinde dağıtmaya memur edildiler.

1517 yılından îtibâren Mekke ve Medîne’deki câmilerdeki hutbelerde, Osmanlı pâdişâhlarının adları zikredildi. Emir tâyinleri de Osmanlı pâdişâhlarınca yapılırdı. Mekke emîri olan şerif vefât eder veya azl yâhut istifâ ile makâmı boşaldığı zaman, yerine tâyin olunacak yeni emir, şerîflerin seçimleri Mekke kâdısıyla Mısır, Şam ve Cidde vâlilerinin arz ve inhaları üzerine pâdişâh tarafından tâyin edilirdi. Emir tâyini, dört yüz yıldan fazla bu usûlle yapıldı.

Osmanlılar bölgeyi imtiyazlı hâlde tuttular. Mübârek belde olması dolayısıyla ahâlisine ziyâdesiyle yardım edip, mânevî ve sanat değeri yüksek pekçok eserler yaptırdılar. Arabistan ahâlisi, Osmanlıların hâkimiyetinde kaldıkları 1517-1918 yılları arasında bolluk içinde yaşayıp, ihtiyaçları ziyâdesiyle karşılandı.

1737 yılında Abdülvehhab oğlu Muhammed’in yaymaya başladığı Vehhâbîlik yolu, Arabistan’daki sükûneti bozdu. Bu yol siyâsî bir hâl de alınca; Osmanlı Devletine karşı bölgedeki Bedevîlerin desteğinde 1791’de isyan ettiler. **Mekke Emîri Şerîf Gâlib Efendi** ile harp ettiler. Sayısız Müslümanı öldürüp, kadınlarını, çocuklarını ve mallarını aldılar. Bunlar 1801’de Mekke’ye saldırdılar. Mekke Emîri Şerîf Gâlib Efendi, bunları şehre sokmadı. Mekke etrafındaki Arap kabileleri de Vehhâbi oldu. 1803’te Taif’e girdiler. Taif’teki Müslümanlara işkence edip, kadınları ve çocukları acımasızca öldürdüler. Hac mevsiminde Mekke’ye de saldırdılar. Şehre giremediler. Şerîf Gâlib Efendi, Cidde’ye girince Sü’ûd bin Abdülaziz antlaşmayla şehre girdi, türbe ve mezarların hepsini yıktırdı. Suudîler, Şerîf Gâlib Efendiyi yakalamak için Cidde’ye gittiyse deOsmanlı askerinin mukâvemetinden geri çekildiler. Mekke’de işkence, zulüm, soygun artınca, Şerîf Gâlib Efendi, Cidde’den şehre gelip Vehhâbîleri kovdu. Yemen dağlarına kaçtılar. Kaçarken çok zulüm, soygun yaptılar. Şerîf Gâlib Efendinin tavsiyesiyle Benî Sakif Kabîlesi de Taif’teki Vehhâbîleri şehirden kaçırttılar. Vehhâbîler, Yemen dağlarındaki câhil, vahşi köylüleri toplayıp, kuvvetlerini arttırarak tekrar Mekke’yi kuşattılar. Şehir açlık sebebiyle teslim oldu. Yine şehirde çok zulüm ve tahribat yaptılar. Mübârek beldelerdeki zulüm ve tahribât, Mısır Vâlisi Mehmed Ali Paşanın 1812’de Cidde’ye gelmesi ve Mekke’ye asker göndermesine kadar devam etti.

Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın oğlu İbrâhim Paşa, Vehhâbîlerin merkezi Deriyye’yi 1818’de fethedip, Vehhâbî Emiri Abdullah ibni Suud ile dört oğlu ve ileri gelenlerini esir alıp, İstanbul’a gönderince, bunlar îdâm edildi. İngiltere bölgede fitne çıkarıp, Osmanlı Devleti içinde isyan başlatmak istediyse de 1857’de sulhla etkisiz hâle getirildi. 1860 yılında bütün emirler devletin itaatı ve terbiyesi altına sokuldu.

1897’de Suudîlerin lideri olan Abdülaziz er-Reşîd, Vehhâbiliği tekrar faal hâle getirdi. Riyad, Kasîm, Büreyde şeyhleri, El-Mühenne köyünde bulunan Abdülaziz bin Suud bin Faysal ile anlaştılar. Abdülaziz bin Suud, 12.000 hecinli ile Kuveyt’ten Riyad’a geldi. 1902’de bir gece Riyad’a girdi.

Abdülaziz ibnür-Reşîd'in Riyad Vâlisi Aclân'ı bir ziyâfette öldürdü. Zulümden yılmış olan halk, bunu emir yaptı. Üç sene çeşitli muhârebeler yapıldı. Abdülaziz ibnür-Reşid öldürüldü. 1915'te Osmanlılar işe karışarak, Abdülaziz bin Suud, Riyad kaymakamı olmak üzere sulh yapıldı. Sonra Reşidîler ile Suudîler arasında Kasîm'de harp olup, Abdülaziz bin Suud mağlup oldu. 1918'de Abdülaziz bin Suud, İngilizlerin teşviki ile bir beyannâme yayınladı. Mekke'ye ve Tâif'e saldırdı. Fakat, bu şehirleri Şerîf Hüseyin Paşadan alamadı. 1924'te İngilizler, MekkeEmiri Şerîf Hüseyin bin Ali Paşayı yakalayıp, Kıbrıs'a götürdü. İngilizlerin bu hareketinden sonra, Abdülaziz bin Suud, 1924'te Mekke'yi ve Tâif'i rahatça ele geçirdi. Suudîler, İngilizlerin yardımıyla bölgede kontrolü sağlayınca, Osmanlı Devletinden sonra halifelik makamına sâhip olmak istedilerse de başaramadılar.

İbn-i Suud, 1932 yılında Suudi Arabistan Krallığını kurdu. 1953 yılında ölümünden sonra, yerine oğlu Suud bin Abdülaziz geçti. 1964'te tahtan indirildi. Yerine kardeşi Faysal getirildi. 1977'de sarayında yeğeni tarafından öldürüldü. Yerine kardeşi Halid geçti. O da 1982'de ölünce kardeşi Fahd geçti.

Suudi Arabistan 1948, 1967 ve 1973 yıllarında vuku bulan Arap-İsrail harplerine katıldı. İngiltere, Fransa ve ABD'den milyarlarca dolarlık silâh, malzeme, savaş uçakları, güdümlü mermiler alındı. 1990 ortalarında Kuveyt'in Irak tarafından işgal edilmesine karşı olan Suudi Arabistan, Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmak için harekete geçen "çok uluslu güce" üs vazîfesi yaptı.

Fizikî Yapı

Arap Yarımadası, Önasya'da kuzeybatıdan, güneydoğuya doğru uzanmış düzgün olmayan dikdörtgen şeklinde bir yapıya sâhiptir. Güney kısmı doğuya doğru genişlemekle bir çizme şeklini alır. Arap Yarımadası'nın yaklaşık 2.240.000 km^2lik büyük bir bölümü Suudi Arabistan topraklarını meydana getirir. Genel olarak ülke toprakları kıyıları alçak yerlerden, sâhile yakın yüksek dağlardan ve iç kısımları da yüksek ve geniş ovalardan ibârettir. Batı kıyıları Filistin sınırından, Yemen sınırına kadar Serat Sıra Dağlarıyla örtülüdür. Bu dağların en yüksek noktası yaklaşık olarak 3657 m yüksekliğindeki Razih Dağıdır. Hicaz'ın doğusunda Necid Çölü bulunur. Necid'in güneyinde Dehna veya Rubül Hali Çölü ve doğusunda Nüfud Çölü yer alır.

Serat Dağlarından doğan nehirler zayıf ve kısa olup, küçük çaylar hâlinde kalırlar. Çoğu Tehame kumlarında kurur. Başlıca büyük nehirleri Behre, Şecce, Kanûn, Aşer, Sem ve Bişe'dir. Bunlar ancak âni yağan yağmurlarla denize ulaşabilirler. Yarımadanın doğu taraflarında hemen hemen hiçbir nehir olmayıp, ancak bu geniş bölge "Vâdi" adı verilen, nehir yatağı şeklinde olan, kuru derelere bölünmüş durumdadır. Bunların en büyüğü de, Hicaz bölgesinin güneyinde yer alan Asir bölgesinden doğan Vâdi-i Remim olup, Fırat'a kadar uzandığı olmaktadır.

Ülkenin doğusunda yer alan El-Hassa bölgesi ve güney kesimleri yüksek yaylalıktır. Bu bölgenin ve Nüfud Çölü ile Yemame'nin bir kısmıysa dağlıktır.

Kızıldeniz kıyıları "şap" denilen kayalar, mercanlar ve adalarla örtülüdür. Basra kıyılarıysa alçak ve girintili çıkıntılıdır. Batı bölgesinde kıyılara yakın ova ve dağların bir kısmı katılaşmış lav kalıntıları(Harralar) ile kaplıdır. Kıyıdan 250 km kadar içerdeki Hicaz bölgesindeki vâdiler, tepelerden kıyıdaki ovalara doğru uzanır. Bunların içinde en önemlisi Hama Vâdisidir.

İklimi

Arabistan iklimi, toprağından dolayı genel olarak sıcak ise de, yüksek bölgelerde serindir. İklimin en müsâit olduğu yerler Yemen'e yakın bölgelerle Necid Çölüdür. Dehna Çölü ve Tehame bölgelerinde şiddetli sıcaklar ve kuraklık mevcuttur. Tehame'de genellikle yağış olmaz ve ortalama sıcaklık 37°C civarındadır. Hiç yağmur almayan çöllerdeyse sıcaklık, gece 38°C, gündüz ise 43°C civârında seyreder. Hicaz ve güneyi mûtedil bir havaya sâhiptir. Hattâ Medîne-i münevvereye ve Taif'e kışın kar yağdığı dahi olur. Yıllık yağış ortalaması 160 ilâ 180 mm kadardır. Ancak yağmurlarla meydana gelmiş olan kısmî yeşillik, sıcak ve boğucu "sam (semum)" adlı çöl rüzgârlarıyla kuruyarak kül rengine döner.

Tabiî Kaynaklar

Arabistan topraklarının genel olarak, biricik tabiî kaynağı hurmadır. Hurmanın birçok çeşitleri yetişmektedir. Ülkenin Yemen ve Amman'a yakın bölgesiyle, Hicaz ve Necid bölgelerinde çok çeşitli bitkilerin yanında tıpta kullanılan sinameki, demirhindi, kat ağacı ve zamk-ı Arabî, gibi nâdide bitki türleri de yetişir. Ülkede göze çarpacak ormanlar olmayıp, çoğu yerler çıplak ve taşlıktır. Meyve ağaçları dışında, seyrek olarak ardıç, yabânî yasemin ve yabânî zeytin ağaçları da mevcuttur. Yağmurların düştüğü dönemlerde meydana gelen yeşillik ve mer'alar, kısa sürede kurur. Sulak bölgelerde ve Tehame civârında bol, uzun ve çeşitli kamış türleri yetişir.

Suudi Arabistan toprakları, deve ve cins atların asıl vatanıdır. Dünyânın en güzel atları burada yetişir. Necid bölgesi at ve deve bakımından en zengin bölgedir.

Diğer bölgelerdeyse daha çok koyun, keçi, sığır ve eşek yetiştirilir. Vahşi hayvanlar içinde, en başta çöllerin kralı olan arslan gelir. Ayrıca kaplan, sırtlan, çakal, domuz, kurt, tilki ve maymun cinsleri yaşar. Ülkede çok sayıda çekirge sürüleri ve Hicaz taraflarında da "lâdug"" isminde zehirli bir cins örümcek mevcuttur.

Ülke toprakları, yeraltı kaynakları bakımından oldukça zengindir. Altın, simli kibrit, salz, bakır ve daha birçok çeşit mâden çıkarılır. Mekke-i mükerreme civârlarında, kükürt damarları ve petrol yatakları mevcuttur. Kızıldeniz önemli bir tuz kaynağıdır. Basra kıyılarının ise incisi pek meşhurdur.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Suudi Arabistan nüfûsu 14.691.000'dir. Yıllık nüfus artış oranı % 6 olup, nüfus yoğunluğu 5'tir. Nûh aleyhisselâmdan sonra, Arabistan Yarımadasında yerleşenlere "Arab-ı bâide" denir. Âd, Semud ve Amâlika bunlardandır. Bunların hepsi "Sâm" soyundandır. Yemen'dekilere ise "Arab-ı âribe" denir. İkisinin karışmasından "Arab-ı müsta'rebe" meydana geldi. Araplar, İslâmiyetten sonra yabancılarla karıştı. Lisanları değişerek "Arab-ı müsta'ceme" ismini aldılar. Arabistan'da eskiden beri hasebe ve nesebe çok önem verilirdi. Bu yüzden birçok kabileler mevcuttur. Herbiri şeyhlikle idâre edilir.

Arabistan kabilelerinin en kalabalık ve en güçlüsü Kureyş'tir. Kureyş, Resûlullah aleyhisselâmın on birinci babası olan Fihr'in ismidir. Arab-ı müsta'rebe'den "Benî Adnan" ve bunlar arasında da "Mudar" ve "Rebîa" kabileleri meşhur oldu. "BeniMudar"dan Kenâne, Kureyş, Hevazin, Sakif, Temim ve Müzeyne kabileleri meydana geldi.

Kureyş kabilesi Mekke'de yerleşmekle ayrıca şeref kazandı. Kabile reisleri, mühim işlerde anlaşmak için, Mekke'de "Dâr-ün-nedve" denilen yerde toplanıp meşveret ederlerdi. Kureyş kabilesi de, on kola ayrılmıştı. Zemzem dağıtma ve Kâbe'yi tâmir ve tezyin işi, bunların da en şereflisi Hâşimîlere verilmişti.

Bugünkü Suudi Arabistan halkı ise, yabancılarla karışarak onlardan sonra gelenlerdir. Ülkenin şimdiki etnik yapısı eskiye nazaran çok değişmiştir. Hakîkî Araplar pek kalmamıştır. Çoğunluğu Suudiler, Mısırlılar ve Yemenliler teşkil etmektedir. Bundan başka Filistinli, Ürdünlü, Suriyeli, Pakistanlı, Hintli, Zenci ve bir miktar da Avrupa ve Amerika kıtalarından gelen insanlar yaşamaktadır. Nüfûsun % 70'ine yakın bir bölümü şehirlerde yaşamaktadır. Dil Arapçadır. Fakat bugünkü Arapça çok değişik bir şekildedir. Yâni İslâmiyyetin ilk yıllarındaki Kureyş Arabîsi hemen hemen kalmamıştır. Arapça, çeşitli Arap ülkelerinde farklı lehçeler hâlindedir.

Bugünkü Araplar, yaşayış bakımından iki kısımdır. Bir kısmı şehirli diğer kısmı göçebedir. Fakat son zamanlarda kurulan modern şehirlerde şehirli nüfusu çok daha fazla artmıştır. Suudi Arabistan'da Vehhâbîlik yaygın olup, devlet desteğindedir. Halkın okuma-yazma oranı % 15 civârındadır. Medine, Cidde ve Riyad Üniversiteleri meşhurdur. Eğitim ve öğretim serbest ve ücretsizdir.

Ülkenin başşehri Riyad olup, geniş ve kalabalık bir şehirdir. Diğer önemli şehirleri Mekke,Medine, Cidde, Yenbo, Abha ve Anaiza'dır. Mekke-i mükerreme kıyıdan yaklaşık 64 km içeridedir. İslâmın kıblesi, Allahü teâlânın evi Kâbe-i muazzama bu şehirdedir. Câmilerin efdali Kâbe-i muazzama, sonra bunun etrâfındaki Mescid-i harâmdır. Kâbe-i şerîf, Âdem aleyhisselâm tarafından yapılmış ve İbrâhim aleyhisselâm ve İsmâil aleyhisselâm zamânında tâmir edilmiştir. Medîne-i münevvere ise kıyıdan yaklaşık 320 km içerde ve Mekke-i mükerremenin kuzeyindedir (Bkz. Mekke-i Mükerreme-Medîne-i Münevvere). Resûlullah efendimizin mübârek Kabr-i şerîfleri buradadır.

Her yıl milyonlarca Müslüman Kâbe-i şerîfi ziyâret ederek **"Hacı"** olmakla şereflenmektedir.

Suudi Arabistan, petrolden büyük gelir sağlayarak çeşitli sosyal tesisleri açmış durumdadır. Sağlık işleri ücretsiz yürütülmektedir. Riyad Kral Faysal Tıp Merkezi, çok meşhur olmuştur. Ülkenin turizmi oldukça gelişmiş durumdadır.

Siyâsî Hayat

Suudi Arabistan devleti, 1926 yılının Ocak ayında kurulup, 1932 yılında Birleşik Krallık olmuştur. İdârî sistemi monarşiktir. Bir Bakanlar Konseyi mevcuttur. Yasama, yürütme ve yargı selâhiyetleri kralda toplanmıştır. İdârî olarak 14 bölgeye (il'e) ayrılmıştır. Krallık âileden verâset yoluyla veliahtlara geçmektedir.

Kuveyt ve Suudi Arabitan arasında yaklaşık 5836 km2lik bir tarafsız bölge mevcuttur. 1966'da idârî bakımdan paylaşılmıştır. Mevcut petrol yataklarından iki ülke de faydalanmaktadır. Irak ile olan sınırda ise 7000 km^2lik bölge tarafsız olup, askersizdir. Meskûn mahâl değildir. Suudi Arabistan Birleşmiş Milletler ve alt kuruluşları, OPEC ve Arap Birliği teşkilâtlarına üyedir.

Ekonomi

Suudi Arabistan ekonomisi, 1932 yılında petrolün bulunmasıyla hızla gelişerek, dünyâ ekonomisine

tesir edecek seviyeye gelmiştir. Petrol gelirleri ülke ekonomisinin can damarını teşkil etmektedir. Ülkenin en önemli endüstrisi petrol ve ürünleridir. Ortadoğu'nun en büyük petrol üreticisidir. Bu bakımdan dünyânın üçüncü ülkesidir. Petrole paralel olarak, petro kimyâ endüstrisi kurulmuştur. Petrolden başka tabiî gaz, altın, gümüş ve demir de çıkarılmaktadır.

Ekonomide ikinciliği tarım sahası alır. Ülkenin sâdece % 2'si tarıma müsâittir. Nüfûsun % 28'ine yakın bir bölümü tarım alanında çalışmaktadır. Geri kalan nüfûsun iş sahaları ise % 44'ü diğer hizmetler, hükümet işleri ve ticârette, % 4'lük bir bölüm ise endüstridedir. Başlıca yetiştirilen tarım ürünleri hurma, buğday ve meyvedir. Tarım alanları, bağ ve bahçelerin % 85'ine yakın bir bölümü sun'î olarak sulanmaktadır. Deve, eşek ve koyun yetiştiriciliği gelişmiştir. Buna bağlı olarak hayvan derisi ve yün üretimi mevcuttur.

Suudi Arabistan'ın yıllık ekonomik büyüme hızı, % 9,8 civârındadır. Ticâretinin büyük bir bölümünü ABD ile yapar. Bundan başka Japonya, Birleşik Almanya, Fransa ve Ortadoğu ülkeleriyle ticârî münâsebetleri gelişmiştir. İhrâcâtı, ithâlâtının yaklaşık iki katıdır. İhrâcâtının % 90'ından fazlasını petrol ve petrol ürünleri teşkil etmektedir. Bu bakımdan dünyâ birincisidir. Ayrıca hurma, deri ve yün diğer ihraç ürünleridir. Son zamanlarda AET ülkeleriyle olan ekonomik münâsebetleri artmıştır.

Ülkede balıkçılık ve turizm çok önemli iki gelir kaynağıdır. Turizmden elde edilen gelirler oldukça yüksektir.

Ülkenin demiryolu ve karayolu ulaştırma şebekesi çok gelişmiştir. Son yıllarda havayolu ulaştırması da çok düzenli hâle getirilmiştir. Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın yaptırdığı meşhur Hamidiye Hicâz Demiryolu, Zerka'ya kadar işlemektedir. Abdülhamîd Han, bundan başka, Medîne-i münevvereye kadar telgraf hattı yaptırmıştı. Suudi Arabistan'ın başlıca limanları Yenbu, Cidde, Ras Tanura ve Dahran limanlarıdır.

SÜBLİMLEŞME;

Alm. *Sublimierung (f),* **Fr.** *Sublimation (f),* **İng.** *Sublimation.* Kimyâda, bir katı maddenin sıvı hâle geçmeden direkt gaz veya buhar hâline (bâzan buhar hâlinden tekrar katı hâle) geçmesi olayı. Meselâ, laboratuvarda, içinden soğuk su geçirilebilen dibi yuvarlak bir şişe ile üstü kapatılmış porselen bir kaba, bir miktar iyod konup, porselen kap ısıtılırsa iyod buharları teşekkül eder ve sonra bu buharlar cam şişenin dibinde katılaşır. En bilinen süblime maddeler olarak kar ve kırağı söylenebilir. Bunlar havadaki su buharının direkt katı hâle geçmesiyle teşekkül ederler.

Damıtma ve kristallendirme gibi saflaştırma metodlarına nazâran, sublimasyon nispeten az bir endüstriyel tatbik sahasına sâhiptir. Yüksek bir sıcaklık gereken, böylece maddenin bozunması söz konusu olan damıtmalarla, çözücü kullanımında bâzı zorlukların doğduğu kristallendirme işlemleri yerine sublimasyona başvurulur. Kezâ sublimasyon, maddenin gaz fazında reaksiyona gireceği veya böyle bir reaksiyon ortamından saf bir ürünün alınacağı durumlarda da faydalıdır. Süblimleşmeye konu olan maddeler metalik magnezyumdan, antrasen ve salisilik asit gibi organik maddelere kadar değişir. Alelâde bir ısıtma kabı ve sistireli geniş soğutma tüpleri (veya geniş toplama yüzeyli kaplar) kullanılır.

SÜBVANSİYON;

Alm. *Subvention,* **Fr.** *Subvention,* **İng.** *Subsidy, subvention.* Özel gâyeli mâli yardım. Sübvansiyonlar devlet bütçesinden belli iktisâdî ve sosyal hedeflere ulaşmak gâyesiyle verilir. Yardımı alan genellikle özel kesim işletmeleridir. Başlıca belli malların fiyatlarını düşük tutmak için; malın mâliyetiyle, arz edilmesi uygun görülen fiyat arasındaki fark, devletçe karşılanır. Destekleme alımı yapan kamu iktisâdî teşebbüslerinin zararlarını karşılamak üzere bütçeden ayrılan ödenekler, belli fâizlerin ve kredi mâliyetlerinin düşük tutulması için devletçe verilen teşvikler sübvansiyon örnekleri arasında sayılabilir.

SÜFYÂN BİN UYEYNE;

Tebe-i tâbiînin büyüklerinden. Fıkıh ve hadîs âlimi. İsmi, Süfyân bin Uyeyne bin Meymûn el-Hilâlî el-Kûfî; künyesi Ebû Muhammed'dir. 725'te Kûfe'de doğdu. 813'te Mekke-i mükerremede vefât etti. Yetmiş kere hacca gitti. İmâm-ı A'zam ve İmâm-ı Şâfiî ile görüştü.Hadis ve tefsir ilimlerine dâir kitapları vardır. Babası tarafından Mekke'ye götürüldü ve orada yerleşti. Dört yaşında Kur'ân-ı kerîmi ezberledi. Yedi yaşındayken hadîs-i şerîf yazmaya başladı. Zührî, Şa'bi Amr ibni Dinâr, Abdullah ibni Dinâr gibi büyük âlimlerden hadîs-i şerîf rivâyet etti. Kendisinden de; İmâm-ı A'meş, Süfyân-ı Sevrî, İbn-i Mübârek, İmâm-ı Şâfiî, Ahmed ibni Hanbel gibi büyükler hadîs-i şerîf rivâyet ettiler.

Hâfızası fevkalâde kuvvetli olduğundan yanında kitap bulundurmazdı. Rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerin sayısı 7000 civârındadır. Fıkıh ilminde, İmâm-ı Şâfiî hazretlerine ders verdi. Sika, yâni güvenilir hâfız (râvileriyle birlikte yüz bin hadîs-i şerîfi ezbere bilen); fıkıhta, tefsirde derin âlim ve dinde sözü senet, mutlak müctehid ve mezhep sâhibi bir imâmdır. Mezhebi zamanla unutulduğundan mensûbu

kalmamıştır. Haram ve şüphelilerden kaçması son derece fazlaydı. Rivayet ettiği hadîs-i şerîflerin sahih olduğunda, icma, yâni söz birliği vardır. Tâbiînin büyüklerinden 87 zâtla görüşüp, 70'inden hadîs-i şerîf dinlemiştir. Mekke-i mükerremede, hadîs-i şerîfleri ilk defâ toplayıp tasnif eden zât budur. **Sahîh-i Buhârî'**nin ilk sayfasındaki; **"Ameller ancak niyetlere göredir..."** hadîs-i şerîfinin râvîlerinden biri de Süfyân bin Uyeyne'dir. **Muhaddis-ul-Harem,** yâni Mekke'nin hadis âlimi ünvânına lâyıktı. **Et-Tefsîr** ve **El-Câmî** adında iki eseri vardır.

Süfyân bin Uyeyne buyurdu ki:

İnsanlar bir yerde toplanıp, Allahü teâlâdan bahsettiklerinde, şeytan ve dünyâ oradan uzaklaşır. Şeytan dünyâya der ki: "Bu insanların ne yaptığını görüyor musun?" Dünyâ; "Şimdi onlara yaklaşma. Birbirlerinden ayrıldıkları zaman, ben onları tek tek yakalar sana teslim ederim!" der.

"Bir kimse ibâdetlerini yapar, hep Allahü tâlâyı hatırlarsa, dünyâ (insanı Allahü teâlâdan uzaklaştıran, alçak şeyler) ondan uzaklaşır. Allahü tâlâyı hatırlamaktan gâfil oldukça da, dünyâ ona yaklaşır. İbâdetlerden ve Allahü teâlâyı hatırlamaktan maksat, dünyâyı kendinden uzaklaştırmaktır."

"Bir kimse, ölen birinin kendisinde bulunan hakkını, Allahü teâlâdan korkarak götürüp vârislerine verse, helâllık almış olur. Ama gıybet günâhının durumu böyle değildir. Bir kimse, bir kimseyi gıybet etse, gıybet edilen kimse vefât etse, gıybet eden kimse, gidip, gıybet ettiği kimsenin vârislerinden helâllık alsa yine helâl olmaz. Yer yüzündeki bütün Müslümanlar gıybet eden kimseyi affetseler, gıybet edilen kimse, hakkını helâl etmedikçe hak ödenmez, müminin ırzı, şerefi, malından daha kıymetlidir."

"Bir kimse, kendisine bir belâ geldiğinde sabreder, Allahü teâlânın takdirine râzı olursa onun işi tamamdır. O kemâl mertebesini bulmuştur."

SÜFYÂN-I SEVRÎ;

İslâm âlimlerinin büyüklerinden. İsmi, Süfyân bin Saîd bin Mesrûk el-Kûfî; künyesi Ebû Muhammed veya Ebû Abdullah'tır. 713 (H.95) senesinde Kûfe'de doğdu. 778 (H.161)de Basra'da vefât etti. Tebe-i tâbiînin büyüklerindendir. İlmini, zamânındaki büyük âlimlerden öğrendi. Hadis ve fıkıh ilminde yüksek derecede olup müctehiddi. Mezhebi zamanla unutuldu. Cüneyd-i Bağdâdî, Hamdûn Kassar bunun mezhebindeydiler.

Hadis, fıkıh, tefsir ve tasavvuf gibi ilimlerde zamânın eşsizlerinden; haramlardan kaçıp, şüpheli şeyleri yapmamakta bile son derece dikkatliydi. Edep ve tevâzuda, alçak gönüllülükte benzeri azdı. **Câmi-ul-Kebîr, Câmi-us-Sagîr** ve **Ferâiz** isimli kitapları meşhûrdur.

Mekke-i mükerremeye gittiği zaman halk başına toplanır, bilmedikleri, anlayamadıkları husûsları sorarlardı. Hepsine teker teker cevap verir, müşkillerini hâllederdi. Hâfızası çok kuvvetli ve fevkalâdeydi. Öğrendiği hiçbir şeyi unutmadığından; "Hâfızam, kendisine tevdi ettiğim hiçbir şeyde bana ihânet etmedi." buyururdu. Yirmi yıl geceleri uyumadı ve abdestsiz gezmedi. Ölümü hâtırladığında kendinden geçer, kime rastlasa; "Ölüm gelmeden önce ona hazırlan." derdi.

Mahlûklara karşı çok şefkatliydi. Bir gün çarşıda kafeste ötüp duran bir kuş gördü. Satın alıp salıverdi. Bu kuş her gece evine gelir, namaz kılarken onu seyrederdi. Bâzan da omuzuna konardı. Vefât ettiğinde yine geldi. Bulamayınca, kabrine gidip üstüne kendini attı ve orada öldü. O esnâda:

"Allahü teâlânın mahlûkuna olan aşırı merhametinden dolayı, Süfyân'a Allahü teâlâ çok merhamet etmiştir." diye bir ses işitildi.

Bir gün elinde bulunan bir ekmekten kendisi yediği gibi, yanındaki köpeğe yedirdiğini de gördüler. "Niçin böyle yapıyorsun?" dediklerinde; "Namaz kılarken beni sabaha kadar bekliyor." cevâbını verdi.

Hazret-i Süfyân, sâde yaşamayı sever, aza kanâat eder, fakirlere çok îtibâr gösterirdi.

Süfyân-ı Sevrî rahmetullahi aleyh, Basra'da hastalandı. Karnı ağrıdığından, devamlı abdesti bozuluyordu. Abdestsiz ölmek korkusuyla o gece, altmış defâ abdest aldı ve hasta hâliyle hep namaz kıldı.

Gençliğinde beli bükülmüştü. Sebebini sordular:

Büyük bir üstâdım vardı. Ondan ilim öğrendim. Vefâtı yaklaşınca, baş ucundaydım, birden gözünü açtı ve bana: "Ey Süfyân, bize ne yaptıklarını görür müsün? Elli senedir, insanlara doğru yolu gösteriyor, Hakkın dergâhına çağırıyorum. Şimdi beni kovuyorlar ve git, bize lâyık değilsin diyorlar!" Bu vaziyeti görünce âkıbetimden korkarak belim büküldü.

Bir zamanlar Süfyân-ı Sevri hastalandı. Mütehassıs bir Hıristiyan doktor getirdiler. Doktor muâyene edeceği şahsın Müslümanların büyüklerinden ve evliyâsından olduğunu duymuştu. Süfyan, gelen doktorla tıp ve diğer ilimler üzerine bir süre sohbet etti. Tabip olmasına rağmen Süfyân-ı Sevrî'nin tıp

üzerine verdiği mâlûmat, gelen şahsın hiç duymadığı, bilmediği şeylerdi. Hayretler içinde kaldı. Daha sonra muâyene etti. Muâyeneden sonra dedi ki: “Sizin akciğeriniz ve böbrekleriniz, tamâmen çalışmaz durumda. Bu hâliyle bir insanın yaşaması imkânsızdır.”

Süfyân-ı Sevrî buyurdular ki; “Allahü teâlâ her şeye kâdirdir.”

Bunun üzerine Hıristiyan doktor; “Bir dinde, tıbben yaşaması mümkün olmayan bir insanın yaşaması, o dînin yanlış, bâtıl olmadığına açık delildir.” deyip hemen orada Kelime-i şehâdet getirip Müslüman oldu. Devrin halifesi bunu duyunca:

“Ben sandım ki, doktor hastanın yanına geldi. Meğer hasta doktora gönderilmiş.”

Buyurdu ki: “Büyük bir kalabalık bir yere toplansa ve biri, içinizden akşama kadar kim yaşayacak, bilsin dense, kimse bilemez. İşin şaşılacak tarafı şurasıdır ki, eğer o kimselere: Öyleyse, ölüm için gerekli hazırlığı yapan ayağa kalksın, dense kimse ayağa kalkmaz. Bu gafletten kurtulmağa çalışmalıdır.”

“Zühd; yamalı elbise giymek, arpa ekmeği yemek değil, dünyânın faydasız şeylerine gönül bağlamamak ve uzun emel sâhibi olmamaktır.”

“Para, mal ve mülk, kişinin zâhid olmasına mâni değildir. Dünyâlığın bulunmayışı da zâhidliğe işâret sayılmaz. Dünyânın faydasız şeylerine aşırı düşkünlük olup olmadığı araştırılır, ona göre hüküm verilir. Bir kimsenin elinde dünyâlığı vardır. Fakat zâhiddir. Bir kimsenin de dünyâlığı yoktur. Lâkin zâhid değildir. Mal, insanın silâhı gibidir. Yâni, insan canını sıhhatini, dînini ve şerefini mal ile korur.”

SÜHEYB-İ RÛMÎ;

“Bir kimse, Allah’a ve âhiret gününe inanıyorsa, bir ananın evlâdını sevmesi gibi Süheyb’i sevsin.” hadîs-i şerîfiyle medh olunan, büyük sahâbî. İsmi Süheyb-i Rûmî; künyesi Ebû Yahyâ; nesebi Süheyb bin Sinân bin Mâlik’tir. Annesinin ismi, Selmâ binti Kuayd’dır. Babasının veya dedesinin vazîfesi dolayısıyla bulunduğu Basra’da Übülle denilen yerde doğdu. Übülle, fevkalâde güzel, bağlık bahçelik bir yerdi. Bizanslılar buraya bir baskın yapıp, her tarafı yağma ettiler. Bu sırada, çocuk yaşta bulunan Süheyb bin Sinân, Bizanslıların eline esir düşenler arasındaydı. Âilesi kendisini çok aradıysa da bulamadı. Uzun müddet Bizanslıların elinde kaldıktan sonra, Benî Kelb’in eline geçti. Köle olarak satıldığından Mekke’de Abdullah bin Ceda’nın eline düştü. Bu zât daha sonra kendisini âzâd etti. Bu hâdiseler olurken, İslâmiyet henüz açıklanmamıştı. Kendisine “Rûmî” denilmesinin sebebi, uzun müddet Bizanslıların elinde kalmasındandır. Bu sebeple, Rumcayı Araçadan daha iyi bilirdi.

Hazret-i Erkâm’ın evine gelerek Müslüman oldu. Müslüman olduğunu açıklamasından sonra, müşrikler tarafından çeşitli işkence ve eziyetlere tâbi tutuldu. Mekke’deyken, kendi gayretiyle büyük bir servet elde etmesine rağmen, Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem, Mekke’den Medîne’ye hicret edince, o da hicret etti. Müşrikler onun bütün mallarını zorla elinden aldılar. Peygamber efendimiz, Süheyb ile Hâris bin Samme arasında din kardeşliği îlân etti. Nişan almakta ve ok atmakta mâhir olan Süheyb-i Rûmî, başta Bedr, Uhud, Hendek olmak üzere bütün gazâlarda bulundu ve büyük kahramanlıklar gösterdi.

Hazret-i Ebû Bekr’in halîfeliği zamânında da büyük kahramanlıklar gösteren Süheyb-i Rûmî’yi hazret-i Ömer çok severdi. Hazret-i Ömer, Ebû Lü’lü tarafından yaralanınca, yerine geçecek halîfeyi seçmek için şûrâ ehlini tâyin edip, yeni halîfe seçilinceye kadar hazret-i Süheyb’in kendisinin yerine vekil olup, cemâate namaz kıldırmasını vasiyet edince, üç gün namaz kıldırdı. Hazret-i Ömer’in cenâze namazını da kıldırdı. Vazîfesinde gösterdiği dikkat ve îtinâyla herkesin takdîr ve tasvibini kazandı. 70 yaşındayken, 658 (H.38)de Medîne-i münevverede vefât etti. Bakî Kabristanına defnedildi.

Süheyb-i Rûmî radıyallahü anh, herkese iyilik eder, çok yemek yedirirdi. Bir defâsında Ömer radıyallahü anh, kendisine; “Yâ Süheyb! Sen fazla yemek yediriyorsun. Bu israf değil mi?” dedi. Süheyb de Resûlullah efendimiz; **“Sizin en iyiniz, fakirleri doyuran ve selâmı alıp cevap verendir.”** buyururdu, dedi.

Hazret-i Süheyb-i Rûmî’nin rivâyetinde, Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem; **“Îmân edip güzel amel işleyenlere Cennet ve bir de Allahü teâlânın cemâlini görmek var. Onların yüzlerine ne bir leke, ne de bir zillet bulaşır. İşte bunlar, Cennetliktirler, kendileri orada ebediyyen kalıcıdırlar.”** (Yûnus sûresi: 26) âyet-i kerîmesini okuduktan sonra buyurdular ki:

Cennet ehli Cennete girdikleri zaman, onlara şöyle nidâ edilecektir: “Ey Cennet ehli! Size Rabbinizin bir vaadi, sözü vardır.” Cennet ehli de: Bu nîmet, bu vaad nedir? Halbuki Allahü teâlâ bizim yüzümüzü ak ettirmedi mi? Mîzânda sevaplarımızı ağır getirmedi mi? Bizi Cennet’e sokmadı mı? diyeceklerdir. Bu karşılıklı nidâ üç defâ tekrarlanacak, sonra Allahü teâlâ onlara tecellî edecek ve Cennet ehli, Rablerini mekânsız ve cihetsiz olarak göreceklerdir. Bu nîmet,

onların kavuştukları nîmetlerin en büyüğüdür.”

SÜHREVERDÎ (Bkz. Şihâbüddîn Sühreverdî)

SÜHREVERDİYYE;

tasavvufta, Ebû Hafs Ömer bin Muhammed Şihâbüddîn Sühreverdî ve talebelerinin tâkip ettikleri yol, tarîkat.

1145 (H.539) senesinde İran’ın Sühreverdî bölgesinde doğan Şihâbüddîn Sühreverdî, Ebü’n-Necîb Sühreverdî’nin ilim meclislerinde yetişti. **Avârifü’l-Meârif** adlı eserinde tasavvufun hakikatlerini açıkladı.

1234 (H.632) senesinde Bağdat’ta vefât etti. Hazret-i Ali vâsıtasıyla Peygamber efendimize ulaşan Sühreverdiyye yolunun Cüneyd-i Bağdâdî hazretlerinden sonraki silsilesi şöyledir: Cüneyd-i Bağdâdî, Ebû Ali Rodbârî, Ebû Ali Kâtib Hüseyin, Ebû Osman Mağribî, Ebü’l-Kâsım Gürgânî, Ebû Bekr Nessâc, Ahmed Gazâlî, Ziyâüddîn Ebü’n-Necîb, Abdülkâhir Sühreverdî, Şihâbüddîn Sühreverdî.

Sühreverdiyye yolunda zikr-i cehrî (Allahü teâlânın adını sesli anmak) vardır. Zikr-i cehrî, hazret-i Ali’den oniki imâm vâsıtasıyla gelmiştir. Bunların sekizincisi olan İmâm-ı Ali Rızâ’dan Ma’rûf-ı Kerhî almış ondan da Sırrı Sekatî ondan da Cüneyd-i Bağdâdî almıştır. Cüneyd-i Bağdâdî’den sonra kollara ayrılmış ve talebelerinden Ebû Ali Rodbârî yolundan, Kübreviyye, Edhemiyye, Çeştiyye, Bedeviyye ve Sühreverdiyye yolları hâsıl oldu.

Bu yolun esasları; bütün diğer tarîkatlarda olduğu gibi nefsin isteklerine karşı durmak, Allahü teâlânın emir ve yasaklarına uymak, insanlara hizmet etmektir.

Sühreverdiyye yolunun kurucusu olan Şihâbüddîn Sühreverdî hazretleri oğluna nasihat ederek buyurdu ki: “Ey Oğul! Bu fânî dünyânın zînetine, süsüne aldanıp gururlanma. Bir kimse dünyâya meylederse, helâk olur. Âhiret yolculuğuna hazır ol. Fırsat elindeyken Allahü teâlâdan başkasına gönül bağlama. Bir gün gelir pişmanlığın da fayda vermez.”

SÜKSİNİK ASİT;

Alm. *Sucussäure,* **Fr.** *Acide succinique,* **İng.** *Succinic acid.* Kehribarda % 3-8 nispetinde bulunan organik bir bileşik. Diğer reçinelerde, fosilleşmiş ağaçlarda ve ekseri bitkilerde de bulunur. Düşük konsantrasyonlarda biçok hayvanın dokularında yer alıp, ara metabolizma görevini îfâ eder.

Süksinik asit (CO_2HCH_2-CH_2CO_2H) doymuş, dibazik bir asit olup, renksiz kristaller verir. Erime noktası 186°C, kaynama noktası 235°C’dir. Buharları kolaylıkla su kaybedip, süksinik anhidride dönüşür.

Süksinik asit ve süksinik asidin alkali veya toprak alkali tuzları suda çözünür. Baryum süksinat sulu çözeltiden alkolle çöktürülür. Demir süksinat suda çözünmez ve bâzan demiri diğer metallerden analitik olarak ayırmada kullanılır. Sodyum süksinat fosfor tri sülfürle ısıtıldığında tiyofen teşekkül eder. Süksinik asit, amonyum tartarat veya kalsiyum maltın bakteriyel fermantasyonundan üretilir. Sentetik olarak da etilen, C_2H_4, etilen diklorür, $C_2H_4Cl_2$ ve etilen disiyanür, $C_2H_4(CN)_2$ den elde edilebilir. Etilen disiyanür (Süksinonitril) hidrolizle direkt süksinik asit verir.

SÜLEYMAN (Şah, Han, Bey);

İslâm halifelerinden, sultanlarından, Türk beylerinden yirmi altısının adı. İkişer tane Anadolu Selçuklu, Candarlı, Eşrefli, Karahanlı, Mengücüklü, Osmanlı, Safevî; birer tâne de Bengal Sultanlığı, Büyük Selçuklu, Dulkadirli, Emevî Halifeliği, Endülüs Emevî, Eyyûbî, Fas Şerîfliği, Germiyanlı, Hûdi, Karasî, Karmatî, Merînî hükümdarlarının adı Süleyman’dır.

Anadolu Selçuklu Sultanlarından Kutalmışoğlu Süleyman-I (1077-1086), Süleyman-II (1196-1204), Candaroğulları Beylerinden Şucâeddin Birinci Süleyman Paşa (1309-1339), Süleyman Şah-II (1184-1192), Eşrefoğulları Beylerinden Seyfeddin Süleyman Bey-I (?-1302), Süleyman Şah-II (1326), Karahanlılardan Batı Karahanlı Büyük Kağanı Süleyman (1097), Doğu Karahanlı Büyük Kağanı Süleyman (1032-1056), Mengücüklerden Divriği şûbesinden Süleyman Şah-I (1142-?), Süleyman Şah-II (1192- takriben 1228), Osmanlı Sultanı ve İslâm halifelerinden Sultan Süleyman Han (1520-1566), Süleyman Han-II (1687-1691), Safevî Şahlarından Süleyman-I (1666-1694), Süleyman-II (1749-1750) ile Bengal Sultanlarından Süleyman Kararânî (1564-1572), Büyük Selçuklularda Gıyâseddîn Süleyman Şah (1160-1161), Dulkadirli Süleyman Bey (1442-1454), Emevi Halifeliğinden Süleyman (1715-1717), Endülüs Emevîlerinde Süleyman el-Müsta’în (Birinci saltanatı 1009-1010), ikinci saltanatı (1013-1016), Eyyûbîlerden Melik el-Muzaffer Süleyman (1214-1215), Fas Şerîflerinden Süleyman (1793-1822), Germiyanoğullarından Süleyman Şah (1361-1387), Malaga Hammûdîlerinin Saragosa’daki Hûdî şûbesinden Süleyman el-Musta’in (1039-1046), Karasioğullarından Süleyman Bey

(?-1360), Karmatîlerden Ebû Tâhir Süleyman (923-944), Merinilerden Ebü'r-Rebî Süleyman (1308-1310) târihlerinde hükümdarlık sürdüler.

SÜLEYMAN ALEYHİSSELÂM;

İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerden. Dâvûd aleyhisselâmın oğludur. Yâkûb aleyhisselâmın neslindendir. Kudüs yakınlarındaki Gazze şehrinde doğdu. Hem peygamber hem sultandı. Çocukluğundan beri bilgili, iyilik ve adâleti seven biri olarak tanınmıştı. On iki yaşındayken babasının yerine geçip, sultan oldu. Daha sonra kendisine Allahü teâlâ tarafından peygamberlik verildi. Dünyâya hâkim olan dört kişiden biridir. Ona peygamberlik verildiği Kur'ân-ı kerîmde En'âm sûresi 84. âyette bildirilmektedir.

Süleymân aleyhisselâm; "Yâ Rab! Bana hiçbir kimsede bulunmayan bir kudret ve devlet ihsân eyle." diye duâ etti. Duâsı kabul edilip, cinlerin, rüzgârın ve hayvanların da insanlar gibi Süleymân aleyhisselâma itâat etmeleri emredildi. Kendisine ism-i âzam duâsı, bütün mahlûkâtın dili ve ilimlerin sırları öğretildi. Peygamberlikle birlikte ihsân edilen ilim, hikmet ve sultanlık kudretini, insanları doğru yola kavuşturmakta ve daha iyi bir hayat yaşamaları için kullandı. Şehirlerin kurulması, yeryüzünün îmârı, yeşillendirilmesi, fen ve sanatta ilerlemesi için emrindekilerin herbirine iş taksimi yaptı. Yolların yapılması, taşların yontulup kazılması, demircilik ve derin sulara dalgıçlık gibi zor işleri cinlere verdi. Çiftçilik, çobanlık, ticâret, sanat gibi işleri de insanlara verdi. Hayvanları da nöbet tutma, yük taşıyıp çekme gibi işlerle görevlendirdi. İnsanlardan, cinlerden ve hayvanlardan büyük bir ordu kurdu. Hepsi ona tâbi olup, emrine itaat etti. Süleymân aleyhisselâma verilen bu nîmetler Kur'ân-ı kerîmde bildirilmektedir.

Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem hadîs-i şerîfte, onun duâsı hakkında şöyle buyurdu: **"Süleymân aleyhisselâm, Beyt-i Makdîs'in binâsını bitirdikten sonra, Allahü teâlâdan üç dilekte bulunmuştur: Kendisinden sonra kimseye nasîb olmayan bir mülk ve saltanat, İlâhî hükme uygun hüküm verme kudretinin bahşedilmesi. Yalnız namaz kılmak için Mescid-i Aksâ'yı kastedip gelenlerin analarından doğdukları gibi günahsız hâle gelmeleri. Allahü teâlâ bunlardan ilk ikisini Süleymân aleyhisselâma vermiştir. Üçüncü dileğinin de kabul edilmiş olmasını umarım."**

Babasının temelini attığı, Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'yı yapmaya devâm etti.Yedi senede pek sanatkârâne bir şekilde tamamladı. Daha sonra, Kudüs'te büyük bir saray inşâ etmeye başlayıp, on üç senede tamamladı. Bu binâların yapımı sırasında insanlardan ve cinlerden pekçoğu Süleymân aleyhisselâmın emrinde çalışmışlardı.

Süleymân aleyhisselâmın zamânında barış, îmâr, sanat ve ilim iyice ilerlemişti. Mescid-i Aksâ inşâ edilip, çeşmeler, su kanalları yapıldı. Köprüler, barajlar ve evler inşâ edildi. Hikmetinin ve büyüklüğünün şöhreti bütün dünyâya yayıldı. Zamânındaki bütün pâdişâhları ve ileri gelenleri doğru yola sevk etti.

Onun zamânında muhteşem bir saltanata sâhip olan Yemen'de, Sebe şehrinde hüküm sürenBelkıs'a mektup yazıp, Filistin'e çağırdı. O da gelip, Süleymân aleyhisselâmla görüşerek îmân etti. Belkıs'ın Süleymân aleyhisselâmla mektuplaşması ve Kudüs'e gelmesi Kur'ân-ı kerîmde Neml sûresinde uzun beyân olunmaktadır. (Bkz. Belkıs)

Süleymân aleyhisselâm, Akabe Körfezinden Fırat kenarına kadar, kırk sene adâletle hüküm sürdü. Diğer hükümdârlar da kendisine bağlılıklarını bildirdiler. Ticâret gemileri yapıp, Kızıldeniz ve Umman Denizinde ticâret yaptırdı. Rüzgâr onun emrine verilmişti. Rüzgâra binip dilediği yere tahtıyla birlikte kısa zamanda giderdi. Makâmına oturduğunda ve meclis kurduğunda kuşlar üzerine gelip, kanatlarını yanyana gererek bir bulut gibi gölge yaparlar, güneş ve yağmurdan korurlardı. Süleymân aleyhisselâm, beyaz tenli, güzel, nûr yüzlü, saçı sakalı gür olup, beyaz elbise giyerdi. Çok edebli, hep Allah'tan korkar, alçak gönüllü, yüksek şanlıydı. Miskin ve fakirlerle oturur; "Miskinin miskinlerle oturması uygundur." buyururdu. Ömrünün son ânına kadar Allahü teâlânın takdir ettiği izzetle insanları doğru yola sevk etti. Herkes tarafından sevilmiş olup, hiç kimse onun söylediklerine îtirâz etmiyor ve onun emri dışına çıkmıyordu.

Süleymân aleyhisselâm, bir gün yapılmakta olan büyük bir sarayın inşâsını kontrol etmeye gitmişti. Bu binâ bir su kıyısında çok heybetli bir saraydı. Ustalar işçiler, cinler, sarayın tamamlanmasıyla meşguldüler. Sarayın balkonuna çıkıp, kendisini yalnız bırakmalarını, hiç kimsenin yanına yaklaşmamasını emretti. Sonra da balkonun kenarında asâsına (bastonuna) dayanıp durdu ve etrâfı seyrederek tefekküre başladı. Bu sırada ömrü bitip, eceli gelmişti. Azrâil aleyhisselâm gelip; "Şu an dünyâdaki hayâtının son ânıdır." dedi.

Süleymân aleyhisselâm: "Allahü teâlânın takdiri her ne ise o haktır. Rabbime hamdolsun ki, aslâ kimseye zulmetmedim. Rabbimin emrine itaat etmekte gecikmedim. Herkesin dönüşü Allahü

teâlâyadır. Görevlendirildiğin emri yerine getir.” dedi.

Süleymân aleyhisselâm asâsına dayandığı hâlde ayakta vefât edip, uzun bir müddet öylece kaldı. Saray inşâsında çalışanlar ise her gün işlerine muntazaman devâm ediyor, halk da oraya gelip gidiyordu. Süleymân aleyhisselâmı uzakta, ayakta durur vaziyette görüyorlardı. Fakat vermiş olduğu emir üzerine hiç kimse yanına yaklaşmıyordu. Nihâyet asâsının yere temas eden kısmını güve kurdu yiyip asâ kırılınca, cesedi yere yıkıldı. O zaman bu hâlini görenler vefât ettiğini anladılar. Bu husus Kur’ân-ı kerîmde Sebe’ sûresi 14. âyette bildirilmektedir.

Süleymân aleyhisselâm her yere hükmettiğinden, zamânında herkes îmân etmiş, yeryüzünde pek az îmânsız kimse kalmıştı.Vefâtından sonra, İsrâiloğullarının arasındaki birlik bozuldu, iki ayrı devlete bölünüp doğru yoldan ayrıldılar. Sonra da onlara doğru yolu göstermek üzere, İlyas ve Elyesa aleyhimesselâm peygamber olarak gönderildiler. Kur’ân-ı kerîmde Bakara 102; Nisâ 163; En’am 84; Enbiyâ 81, 82; Sebe’ 12, 21; Neml 15’ten 44’e kadar; Sad 30’dan 40’a kadar olan âyetler Süleymân aleyhisselâm hakkındadır.

Süleymân aleyhisselâm, Mescid-i Aksâ’ya Mûsâ aleyhisselâmdan beri nesilden nesile geçerek gelen, Tevrât’ın içinde bulunduğu Ahid Sandığını (Tâbût-i Sekîneyi) koydu. Çünkü Mûsâ aleyhisselâm, ümmetinin âlimlerinden, Tevrât’ın Ahid Sandığına konularak muhâfaza edilmesini istemişti. Bu durum Mescid-i Aksâ’nın Buhtunnasar tarafından yıkılmasına kadar devâm etti. Buhtunnasar, Kudüs’ü alınca, şehri yakıp yıktı. Mescid-i Aksâ’da bulunan altın, gümüş ve diğer mücevherleri alıp Bâbil’e götürdü. Buhtunnasar’ın Kudüs’ü yağmalaması esnâsında, hakîkî Tevrât ve Zebûr yakılıp yok edildi. Muhtelif kimselerin hatırlarında kalan âyetlerini yazmaları netîcesinde, Tevrât isminde birbirlerini tutmayan çeşitli risâleler ortaya çıktı. Mîlâddan yaklaşık dört yüz sene evvel yaşamış olan Azra bunları topladı ve şimdiki Ahd-i Atîk’teki Tevrât’ı yazdı.

Süleymân aleyhisselâmın dokuz çeşit mucizesi vardı. Bunlar:

1. Sebe’ sûresi on ikinci âyetinde bildirildiği üzere, rüzgârlar emri altındaydı.

2. Süleymân aleyhisselâm denizi geçmek istediği zaman, suyu çekilerek yol açılır, geçtikten sonra yine kapanırdı.

3. Âyet-i kerîmede bildirildiği üzere, bütün cinniler emrindeydi. Ne zaman istese, kendisine, büyük büyük köşkler, sûretler, çanaklar, sâbit çömlekler, tencereler yaparlardı.

4. Süleymân aleyhisselâmın bir mührü vardı. Üzerinde ism-i âzam duâsı yazılıydı. O duâ ile her isteği kolay olurdu.

5. Karıncalara varıncaya kadar her hayvanın sesini işitir, dillerini anlardı.

6. Nereye gitmek istese, rüzgâr emrinde olduğundan, kürsüsünü kaldırır, kürsüsünü berâberinde götürürdü.

7. Cinniler vâsıtasıyla denizlerdeki incileri, cevherleri yerde bulunan defîneleri bilirdi. Kendine Allahü teâlâ tarafından bildirilmeyen bir şey yoktu.

8. Neml Vâdisinde, maiyetiyle berâber bir dağ üzerine konup, kaldığı esnâda o dağın yeşillik, çimenlik olması için, mübârek ellerine bir miktar su alıp, avucuyla o dağa serpti. Derhâl dağın üzeri çayırlık çimenlik oluverdi.

9. Süleymân aleyhisselâm bir yere gittiği vakit, berâberinde duvarlar da giderdi.

SÜLEYMAN ÇELEBİ;

on beşinci asır Türk edebiyatının meşhur **Mevlid** şâiri. Bursa’da doğduğu bilinmesine rağmen, doğum târihi bilinmiyor. Halk arasında “Süleyman Dede” diye de anılır.

Kendisi Birinci Murâd Hanın veziri, Ahmed Paşanın oğludur. Dedesi Mahmûd Bey 1338 senesinde, Sadrâzam Süleyman Paşa ile Rumeli’ye salla geçenlerdendir. Esas ismi, Süleyman bin İvaz Paşa bin Mahmûd’dur. Kendisi küçük yaşından îtibâren çok kuvvetli bir dînî tahsil ve öğrenim görmüştür. Sultan Yıldırım Bâyezîd Han zamânında, Bursa Ulu Câmide imamlık yaptığı, bir müddet de Yıldırım Bâyezîd Hanın oğlu Emir Süleyman’ın sarayında bulunduğu nakledilmektedir. 1422 yılında Bursa’da vefât etmiştir. Mezarı Çekirge’dedir.

SüleymanÇelebi’nin edebî kişiliğini tam mânâsıyla ortaya koyan meşhur Türkçe mevlididir. Bu eseri, Ulu Câmideki dînî bir münâzara neticesinde, İranlı bir vâizin, Peygamber efendimizle diğer peygamberler arasında hiçbir üstünlük olmadığını ileri sürmesi üzerine, Peygamber sallallahü aleyhi ve sellemin üstünlüklerini ortaya koymak gâyesiyle kaleme aldığı nakledilir. Edebiyatımızdaki dînî şiirler içerisinde halkımızı en çok etkileyen **Vesîlet-ün-Necât** ismindeki Süleyman Çelebi’nin **Mevlidi’**dir.

Doğum, ölüm, düğün vs. gibi birçok zamanlarda hâlâ okunmaktadır. Tabiî bir içtenlik ve samimilik taşıdığı için, her zaman birçok nazireler yazılmış olduğu hâlde, hiçbiri onun yerini alamamıştır.

Mevlid; 800 beyte yakın, mesnevî tarzında dînî bir eserdir. Fâilâtün, Fâilâtûn, Fâilun vezniylePeygamber efendimiz için yazılmış bir methiyedir.

Allah'a yalvarış **Münâcât,** Peygamber aleyhisselâmın doğuşu **Velâdet,** peygamber oluşu **Risâlet,** ruhânî ve cismânî olarak arşa çıkması **Mîrac,** vefâtı **Rıhlet** ve en son **Duâ** olmak üzere 6 bölüme ayrılır. (Bkz. Mevlid)

Süleyman Çelebi'nin yazdığı **Mevlid'**den beyitler:

"Allah adın zikredelim evvelâ
Vâcib oldur cümle işde her kula

Allah adın her nefesde di müdâm
Allah adıyla olur her iş temâm

Çok temennî kıldılar Hak'tan bular (diğer peygamberler)
Tâ Muhammed ümmetinden olalar "aleyhisselâm"

Enbiyânın şeksiz ol sultânıdır
Cümlesinin cânı içre cânıdır

Anun içün oldu bu varlık kamu
Ay ü yıldız, yer ü gök, uçmak, tamu

Âmine Hâtun Muhammed ânesi "aleyhisselâm"
K'ol sedeften doğdu ol dür-dânesi

SÜLEYMAN DEMİREL;

siyâsî lider ve devlet adamı. Isparta İslâmköy'de 1924'te doğdu. Türk örf ve âdetlerine, dînine bağlı bir çevrede büyüdü. İlkokulu İslamköy'de okudu. Orta ve lise tahsillerinden sonra, İstanbul Teknik Üniversitesinin İnşaat Mühendisliği bölümünü bitirdi (1949). Elektrik Etüt İdâresinde işe başladıktan bir müddet sonra ihtisas için, ABD'ye gitti.Oradan dönüşte Devlet Su İşleri Genel Müdürü oldu (1955-1960). Bu görevden ayrıldıktan sonra, bir müddet serbest çalıştı veOrta Doğu Teknik Üniversitesinde öğretim üyeliği yaptı.

1964 yılında Adâlet Patisine giren Süleyman Demirel, partinin Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın ölümü üzerine, yapılan seçimlerde büyük bir çoğunlukla Genel Başkanlığa seçildi. Hâfızasının kuvveti, Türkiye'nin meselelerine bakış açısı, topluma hitâbetindeki samîmiyet, onu kısa zamanda siyâsetin önde gelen simâları arasına soktu. 1965'te iktidarda olan İnönü hükümetini, diğer partilerle anlaşarak güvensizlik oyu ile düşürdü. Bağımsız Hayri Ürgüplü'nün kurduğu yeni hükümette Süleyman Demirel, Başbakan Yardımcısı olarak görev aldı. O andan îtibâren yılların politika kurdu, rakiplerini eritmekte tecrübe sâhibi İnönü'nün yıkıcı muhâlefetine hedef oldu.

Süleyman Demirel, 10 Ekim 1965'te yapılan genel seçimlerde Isparta milletvekili olarak parlamentoya girdi. Adâlet Partisi, oyların % 52,7'sini alarak 240 milletvekili çıkardı. Bunun üzerine yeni hükümet kurmakla görevlendirilen Süleyman Demirel, 11 Kasım 1965'te güvenoyu alarak Başbakan oldu. 12 Ekim 1969 yılında yapılan genel seçimlerde de tekrar Isparta milletvekili seçildi. Partisi 256 milletvekili kazanınca Başbakanlığa devam etti. Parti içi görüş ayrılıkları, iç ve dış muhâlefetin çalışmalarının sonucunda, 1970 bütçesi mecliste reddedildi. Bunun üzerine istifâ etti. Tekrar hükümeti kurmakla görevlendirilince, 15 Mart 1970'te güvenoyu aldı.

Silahlı Kuvvetlerin 12 Mart 1971 muhtırası üzerine Başbakanlıktan istifâ etti. 1973 seçimlerinde tekrar Isparta'dan milletvekili oldu. 31.3.1975-21.6.1977 târihleri arasındaki koalisyon hükümetinin Başbakanlığını yaptı. 1977 genel seçimlerinden sonra 21.7.1977-5.1.1978, 12.11.1979-12.9.1980 târihleri arasında Başbakanlık görevlerine devâm etti.

Üniversitelerde, işçi teşekküllerinde ve muhâlefette, rejimi değiştirme boyutlarına varan anarşi önlenemez hâle gelince, Silahlı Kuvvetler Türkiye Cumhûriyetini koruma ve kollama haklı gerekçesiyle iktidâra 12 Eylül 1980'de el koydu. Hemen ardından Hamzakoy'da (Gelibolu) bir süre göz altında tutuldu. Bundan sonra siyâsî parti faaliyetleri yasaklandı, sonra da partiler kapatıldı. Böylece kendine has özellikleri, hoşgörürlülüğü, iktisâdî alandaki hamlelerin, barajların, yolların ve büyük fabrikaların kurucusu olarak tanınan Süleyman Demirel'in 1982 Anayasasına göre on sene müddetle siyâsetle uğraşması yasaklandı.

Süleyman Demirel'in başbakanlığı zamânında Ali Ağa Rafinerisi, İskenderun Demir Çelik Fabrikası, Keban Barajı, Güneydoğu Anadolu'yu sulayacak olan GAP Projesi, Boğaz Köprüsü gibi önemli tesisler yapıldı. İktisâdî alanda gelişmelerin yanında, TürkiyeCumhuriyeti dış ödeme dengesi, ilk defâ müspet netice verdi.

1983 Mayıs ayında, siyâsî partilerin kurulup faâliyet göstermesine izin verildikten sonra siyâset yasağını çiğnediği için bir grup AP ve CHP'lilerle birlikte bir süre Çanakkale Zincirbozan'da tekrar gözetim altına alındı. 6 Eylül 1987'de yapılan halk oylamasından sonra siyâset yasağı kalkan Demirel, 24 Eylül 1987'de Doğru Yol Partisinin (DYP) genel başkanlığına seçildi. 29 Kasım 1987'de yapılan seçimlerde Isparta'dan milletvekili seçilerek TBMM'ye girdi.

Süleyman Demirel, 20 Ekim 1991 milletvekili erken genel seçimlerinde DYP'nin genel başkanı olarak Isparta'dan milletvekili adayı oldu. Milletvekili seçilerek TBMM'ye girdi. Genel başkanı olduğu Doğru Yol Partisi (DYP), ülke genelinde kullanılan oyların % 27,04'ünü alarak 178 milletvekili çıkardı. Büyük Millet Meclisinde birinci parti durumuna yükseldi.

Süleyman Demirel, mecliste 88 milletvekili ile üçüncü durumda olan SHP ile Koalisyon kurarak 24 Kasım 1991'de Türkiye Cumhûriyetinin 49. hükümetini kurdu.

12 Eylül 1980 askerî harekâtıyla başbakanlıktan uzaklaştırılan Süleyman Demirel, azimli ve gayretli çalışmaları sonucu on bir sene sonra tekrar yedinci defâ başbakan olmayı başardı. Hükümeti kurarken SHP ile işbirliği yapması genel görüşlerinde büyük değişiklikler olması, kendisini sevenlerde kaygılar uyandırdı.

Süleyman Demirel, 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın âni vefâtıyla boşalan Cumhurbaşkanlığı makâmına, 16 Mayıs 1993'te Türkiye Büyük Millet Meclisinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin üçüncü turunda 245 milletvekilinin oyunu alarak Türkiye Cumhûriyetinin dokuzuncu Cumhurbaşkanı oldu. Böylece milletvekilliği ve başbakanlığı sona erdi.

SÜLEYMÂN HAN-I (Bkz. Kânûnî Sultan Süleymân Han)

SÜLEYMÂN HAN-II;

Osmanlı sultanlarının yirmincisi, İslâm halîfelerinin seksen beşincisi. Sultan İbrâhim Hanın oğlu olup, 15 Nisan 1624 târihinde İstanbul'da, Sâlihâ Dilâşub Sultandan doğdu. Şehzâdeliğinde mükemmel tahsil ve terbiye gördü. Kardeşi SultanDördüncü Mehmed Han (1648-1687) zamânında sarayda husûsî hocalardan ders aldı. Hattât Tokatlı Ahmed Efendiden, sülüs ve nesîh hattını öğrendi. Sultan Dördüncü Mehmed Handan sonra, 8 Kasım 1687'de Osmanlı sultanı oldu.

Sultan İkinci Süleymân Han tahta çıktığı zaman, Osmanlı ordularında Viyana bozgunuyla başlayan çözülme ve toprak kaybı devâm ediyordu. Venedik, Mora Yarımadasını işgâl etti. Avusturya Vişegrad, Uyvar ve Estergon'un ardından 160 yıllık Türk yurdu Budin'e girdi. Macaristan'da ise Türk hâkimiyeti sona ermek üzere bulunuyordu. Ayrıca bu mağlubiyetler hazîne gelirleri üzerinde olumsuz tesirler yaptığı gibi, Anadolu'daki eşkıyâlık hareketlerini de körüklüyordu. Avusturya Cephesi, serdârı Yeğen Osman Paşanın kendisi bir âsi lideri gibi Rumeli'de yolsuzluk yapıyor, zorla usûlsüz vergiler topluyordu. Bu sırada 8 Eylül 1688'de Belgrad da düştü.

Devlet içindeki karışıklıklar ve Macaristan'ın elden çıkarak, Belgrad'ın düşmesi, Sultan İkinci Süleymân Hanı çok üzdü. Emir dinlemeyip, pekçok kalenin düşmesine sebep olan Osman Paşanın katline fetvâ verildi. Avusturya cephesi serdârlığına Receb Paşa tâyin edildi. Pâdişâh sağlığının elvermemesine rağmen, askeri teşvik için ordunun başında Edirne'den Sofya'ya kadar geldi ve harekâtı bizzat buradan idâre etmeye başladı.

1689'da Kırım'a saldıran Rus kuvvetlerini Selim Giray Han az bir kuvvetle dağıtarak perişan etti ve ağır kayıplar verdirdi. Vidin Muhâfızı Sarı Hüseyin Paşa, Tuna kenarındaki Gladova ve Orsova kalelerini düşmandan geri aldı. Vişegrad'ı muhâsara eden on iki bin kişilik Avusturya kuvveti bozguna uğratıldı. 1689 yılında Fâzıl Mustafa Paşanın sadârete getirilmesinin ordu üzerindeki tesiri çok müspet oldu. Mustafa Paşa, ilk iş olarak bir **adâletnâme** neşrederek memleketin umûmî ahvâlini yoluna koydu. Aldığı âcil tedbirlerle hazineye yıllık 4000 kese fazla para sağladı. Yeniçeri ocağı yoklanıp ulûfeye müstehak olmayanların isimlerini sildirdi. Orduyu disiplinli ve intizamlı bir hâle getirdi. Fâzıl Mustafa Paşa 1690 yılında Edirne'den hareketle çıktığı Avusturya Seferinde düşman kuvvetlerini mağlup ederek, Şehirköy, Mûsâ palangası ve Niş şehrini aldı. Osmanlı Devletinin batıda en önemli serhad kalesi olan Belgrad'ı altı günlük bir kuşatmadan sonra fethetti. Bu zaferler Osmanlı ülkesinde büyük sevince vesîle oldu.

Hastalığı sebebiyle Dâvûdpaşa Kışlasına kadar arabayla gelen Süleymân Han, burada Fâzıl Mustafa Paşayı huzûruna kabul edip; "Hoş geldin. Berhudâr ol, yüzün ak, kılıcın berrak, ekmeğin sana helâl

olsun, arzûm üzere hizmet eyledin. Seleflerinden birine böyle bir ulu gazâ müyesser olmadı." dedikten sonra ordu erkânının önünde samur erkan kürkünü sadrâzama giydirdi. Belinden çıkardığı hançeri beline ve bir kıt'a murassa pençe sorgucu da başına taktıktan sonra; "Ben mükâfat vermeye kâdir değilim. Allahü teâlâ iki cihânda yüzünü ak etsin." diye duâda bulundu.

Bu sırada Mora Serdârı Koca Halil Paşa da Venediklilerin elinde bulunan Avlonya'yı otuz bir günlük bir muhâsaradan sonra ele geçirmişti. 13 Mayıs 1691'de Sancak-ı şerîfi tekrar Fâzıl Mustafa Paşaya vererek, Avusturya Seferine duâ ile yolcu eden İkinci Süleymân Han, bir müddet sonra İstanbul'a yakın Yoncaçeşme mevkiinde vefât etti (22 Haziran 1691/26 Ramazan 1102). İki gün sonra Süleymâniye'ye getirilip, Sultan Süleymân Hana âit kabrin sağ tarafına defnedildi.

İkinci Süleymân Han kadirşinas, halîm, cömert ve temkinli bir pâdişâhtı. Fakir, muhtaç ve ihtiyâç sâhiplerine pekçok ihsânlarda bulunurdu. Saltanat müddeti iç ve dış gâilelerle geçti. Bilhassa, Avusturya karşısında alınan mağlubiyetler dolayısıyla, herkesin Rumeli elden çıkıyor, diye Anadolu'ya kaçtığı sırada, muktedir devlet adamı Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşayı iş başına getirerek, kaybedilen yerleri devlete tekrar kazandırdı. Memleket içerisinde îmâr faâliyetleriyle de ilgilenen Süleymân Han, kendisi de Fener Kulesi ileİzmir'de bir câmi inşâ ettirdi.

SÜLEYMAN HİLMİ TUNAHAN;

son devir din âlimlerinden. 1888 (H.1304) yılında şimdi Bulgaristan'da olan Silistre kasabasının Ferhatlar köyünde dünyâya geldi. Soyu, Fâtih Sultan Mehmed Han tarafından, Tuna vâlisi olarak vazîfelendirilen İdris Beye dayanır. İdris Bey, Fâtih Sultan Mehmed Hanın kız kardeşinin beyidir. Babası Osman Efendiyse, İstanbul'da tahsilini tamamlayarak Silistre'nin Satırlı Medresesinde uzun yıllar müderrislik yapmış bir zattır.

Süleyman Hilmi Tunahan, ilk tahsilini babasının bulunduğu medresede yaptıktan sonra, Silistre Rüştiyesine gitti. Burayı bitirdikten sonra, tahsiline devâm etmesi için babası tarafından İstanbul'a gönderildi. Babası, İstanbul'a gideceği zaman oğluna; "Oğlum! Usûl-i Fıkıh ilmine iyi çalışırsan dîninde kuvvetli olursun. Mantık ilmine çalışırsan ilminde kuvvetli olursun..." diye nasîhatta bulundu.

İstanbul'da büyük gayret ve çalışmayla derslerinde başarılı olduktan sonra, dersiam, yâni profesör olarak yetişmek için Süleymâniye Câmii Medreselerinde tefsir ve hadis kısmına girdi ve buradan mezun oldu. Medreset'ül-Kuzattan (eski Hukuk Fakültesinden) da mezun oldu. Ayrıca Fâtih Dersiâmlarından, Bafralı Ahmed Hamid Efendinin de derslerine devâm ederek ondan icâzetnâme (diploma) aldı.

Mezuniyetini mütaakip, İstanbul'da dersiâm olarak vazifeye başlayan Süleyman Hilmi Tunahan, bir müddet sonra medreselerin kapatılması üzerine vâizliğe tâyin edildi. Uzun müddet İstanbul'un Sultanahmed, Süleymâniye, Yenicâmi, Şehzadebaşı, Piyalepaşa gibi büyük câmilerinde halka vâz ederek irşâd vazifesinde bulundu.

Verdiği vâzlar ve dersleriyle dikkatleri üzerinde topladı. Bâzı sebeplerden çeşitli tâkibatlara uğradı. Defâlarca tevkif edilmesinden sonra, 1944-45 yıllarında Kütahya'ya yerleşti.

Pekçok talebe yetiştiren Süleyman Hilmi Tunahan ömrü boyunca Kur'ân-ı kerîmin öğretilmesi, Kur'ân kurslarının açılması ve devâmı için çalıştı. Ders verdiği talebelerine, vâz ve sohbetlerine devam eden kimselere en büyük tavsiyesi, "Ehl-i sünnet vel cemaat" îtikâdına sarılmaları oldu. Şeker hastalığı sebebiyle 16 Eylül 1959'da vefât etti. Kabri İstanbul'daki Karacaahmed Mezarlığındadır.

SÜLEYMAN NAZİF;

Servet-i fünun şâiri. 1869 senesinde Diyarbakır'da doğdu. Babası şâir ve târihçi Said Paşadır. Tahsile 1874'te Maraş'ta başladı. Maraş'tan Diyarbakır'a döndüklerinde, Nazif rüştiye (ortaokul)de tahsiline devam etti. 1879'da Mardin'e babasının yanına döndüğünde, babasından dersler almaya ve bir ermeni papazından Fransızca öğrenmeye başladı. 1892 yılında babasını kaybettikten sonra, Sırrı Paşanın vâliliği sırasında Diyarbakır'da bâzı görevlerde bulundu ve 1893 yılında Meclis-i Vilâyet ikinci kâtipliği, Vilâyet Matbaası Müdürlüğü ve **Vilâyet Gazetesi** başyazarlığına tâyin edildi.

1869 senesinde Ermeni meselesini tetkik için Diyarbakır'a gelen Abdullah Paşanın takdirini kazanarak onun yanında terfiyle Musul'a gitti. Burada ve tekrar geldiği Diyarbakır'da fazla kalmayıp İstanbul'a geldi. Fakat Sultan Abdülhamîd Han aleyhine yazdığı yazılar sebebiyle, Paris'e kaçtı. Paris'te kaldığı sekiz ay müddetince **Meşveret Gazetesi**'nde, Sultan Abdülhamid Han aleyhine yazmaya devam etti. Ayrıca 1897 yılında yine Paris'te **Mâlûm-i Îlân** ve **Nâmık Kemâl** adlı iki risâle yazdı.

Süleyman Nazif, tekrar yurda döndüğünde Bursa'da vilâyet mektupçuluğu göreviyle, ikâmete memur edildi. 1908 yılında İstanbul'a dönüp gazetecilik yapmaya başladı. Bir ara Ebuzziya Tevfik ile, yeni **Tasvir-i Efkâr Gazetesi**'ni çıkardı. Ancak gazete tutunamayıp kısa sürede kapandı. Fakat bu Nazif'in

yazar olarak tanınmasına yaradı. Yazılarında ise zaman zaman sert çıkışlar dikkati çekiyordu.

Süleyman Nazif, bundan sonra bir süre çeşitli vâliliklerde bulunmuşsa da, bunları hakkıyla başaramadığı için idârî hizmetleri tamâmen bırakıp yazarlıkta karar kılmıştır.

Sanatı: Süleyman Nazif, nazım kadar nesirde de faaliyet gösterenlerdendir. Fakat nesir dalında ancak 1908'lerden sonra kendini göstermiştir. Küçük yaşından îtibâren Namık Kemal'in etkisinde kalmıştır. İlk şiirlerinde ferdî duygulanışların yanında sosyal dâvâlarla da ilgilendiği görülmekteydi.

Servet-i fünuna bağlı olduğu zamanlar, onların görüşü olan "sanat sanat içindir" formülüne uyarak yazdığı şiirlerinde, hüzünlü duygular, mat bir aydınlıktaki hayaller işlendi.

1908'den sonra kullandığı nesir, dil ve üslupça Servet-i fünundan gelen özelliklerin devam ettirilmesi ve geliştirilmesiyle vücuda gelmiştir. Nesrinde fikir ve bilgi kuvvetiyle irâdenin mantıkî bir düzen içinde seyrini görmek mümkündür. Ancak fikirlerinin kökleri dâimâ hisleri ve heyecanlarıdır. Fikirleri, zamanla ve içinde bulunduğu ruh durumuna göre şekil aldığından, yazılarında, birbirine zıt fikirlere rastlanır.

Nesirlerinde inandırma kâbiliyetinin olmasına rağmen tenkitlerinde sık sık hislerinin tesirinde kalmış ve taraflı davranışları görülmüştür.

Şiirlerinde de yaşadığı devirlerin politik düşüncelerinden aldığı ifâdeler, Osmanlı devlet adamlarına hissî saldırılar ve heyecanlı hücumlara yer vermiştir. Süleyman Nazif, bir fikir adamı, idâreci, devlet adamı değil, his ve heyecanlarına bağlı bir şâir ve edebiyatçıydı.

Süleyman Nazif'in taraflı tutumuna bir başka örnek de şudur. Kendisinin Bağdat vâliliği sırasında, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbinde Balkanlarda Şıpka Geçidinde seçme Türk birliklerinin mahvına sebep olan Müşir Süleyman Paşaya, bir mezar ve mezarının başına bir hitabe yaptırmak istemişse de bunu gerçekleştirememiştir.

1917 senesinde **Batarya ile Ateş** ve **Âsitan-ı Târihte** 1918'de Irak'ın İmparatorluktan ayrılmasını anlatan **Firak-ı Irak** kitaplarını bastırdı. 23 Kasım 1918'de İstanbul'un işgâlini kınamak üzere **Hâdisât Gazetesi**'nde **Kara Bir Gün** adlı makâleyi yazdı. Bu yazı üzerine Fransız işgâl kuvvetleri komutanı Süleyman Nazif'in kurşuna dizilmesini emretti, fakat sonra bundan vazgeçildi. Yine 23 Ocak 1920 günü Pierre Loti'yi anma toplantısında yaptığı konuşma neticesinde, İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edildi. Burada iki yıla yakın bir süre kalmış ve bu sırada 1921'de **Çal ÇobanÇal'**ı yazmıştır.

1922 başlarında Millî Mücâdelenin başarılı olması üzerine, İstanbul'a döndü ve yazı faaliyetlerine yeniden başladı. Aynı yıl İstanbul Öğretmen Okulunda, **Nâmık Kemâl** hakkında verdiği konferansı aynı isimle; son Osmanlı Pâdişâhı Sultan Vahideddin Hana şiddetle hücum ettiği mektuplar ve makâlelerini **Târihin Yılan Hikâyesi** adıyla bastırdı. **Malta Geceleri, Çalınmış Ülke'**yi 1924'te bastırdı. 1925'te ZiyaPaşa ve Nâmık Kemâl'i anlatan **İki Dost'**u, şapka kânunu çıkmadan, şapka giyilmesini destekleyen **Îmâna Tasallut-Şapka Meselesi'**ni; 1926'da Fuzûlî adlı incelemesi ve Pierre Benort'ın **Lübnan Kasrının Sâhibesi** adlı tercümeyi bastırdı.

4 Ocak 1927'de geçirdiği Zaturre hastalığı sebebiyle öldü.

ÖnceleriAbdülhamid'e şiddetle çatarken, memleketin fena âkibeti üzerine gerçeği görmüş ve pâdişâhla ilgili olarak:

Pâdişâhım gelmemişken yâda biz
İşte geldik senden istimdâda biz
Öldürürler başlasak feryâda biz
Hasret olduk eski istibdâda biz

dörtlüğüyle başlayan uzun şiirini yazmıştır. Malta'ya sürülmesi üzerine yazdığı Daüssıla şiirinde de şunları söyler:

Dumanlı dağların ağlar gözümde tüttükçe
Olur mehâsin-i gurbet de başka işkence
Bizim diyâr-ı tahassûrdan etmemiş mi güzer
Aceb neden yine lakayd eser nesim-i seher
Verirdi belki tesellâ bu ömr-i me'yusa
Çiçeklerinden uçan ıtra âşnâ olsa
Demek bu mahbes-i âmâl içinde ben ebedî
Yabancısıyım bana herşey yabancıdır şimdi

Osmanlı şehzâdesi. Orhan Gâzinin büyük oğlu olup, annesi Nilüfer Hâtundur.

İznik (1331) ve İzmit (1337) fetihlerine katıldı. İzmit ve civârı kendisine timar olarak verildi. Fethinde büyük rol oynadığı Karesi sancağına bey tâyin edildi (1335). Sırplara karşı, Bizans'a yardıma giden Osmanlı kuvvetlerine kumanda etti. Rumeli'ye geçerek Selanik'i Sırplardan alıp, Bizanslılara verdi(1349). Rumeli'ye ikinci geçişinde (1352), Bulgarları Dimetoka'da yendi.Çimpe kalesi kendisine üs verildi. Gelibolu başta olmak üzere Marmara'nın batı kıyısındaki şehirleri ele geçirdiyse de, Bizanslılarla yapılan antlaşma îcâbı, buraları boşalttı. Alâaddîn Eratnâ'nın vefâtından sonraki karışıklıktan istifâdeyle Ankara'yı zaptetti (1354). Bizans'ta imparator değişikliği üzerine DoğuTrakya'yı yeniden ele geçirdi (1356). Bolayır'ı kendisine üs edindi. Anadolu'dan getirttiği Türkmen âilelerini Rumeli'de kurduğu köylere yerleştirdi. Bolayır'la Seydikavağı arasında avlanırken atından düşerek vefât etti (1357). Bolayır'da yaptırdığı imâretin bahçesine defnedildi.

Rumeli Fâtihi olarak bilinen Süleymân Paşa, yiğitliğinin yanında hayırseverliğiyle de meşhurdu. Bir taraftan Allahü teâlânın güzel ismini duyurmak için cihâd ederken, bir taraftan da hayır eserleri yaptırmaktan geri durmadı. İznik, Gelibolu ve Bursa'da imâret, câmi ve mescit gibi hayır eserleri inşâ ettirdi. Kendisi vefât etmesine rağmen eserleriyle gönüllerde yaşadı.

Şehzâde Sultan Süleymân, hem vezir hem şâhımız,
Geçtiler Rûmeli'ye sal ile, arttı şânımız.

SÜLEYMAN PAŞAZÂDE SÂMİ BEY;

Osmanlı eğitim ve edebiyatçısı. 1866 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Müşir Süleyman Hüsni Paşadır. Sâmi Bey, 1889'da Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâneyi bitirip, Bursa ve Bağdat idâdi (lise) müdürlüğünde bulundu. Bursa ve Cezâir-i Bahr-i Sefîd eyâletleri Maârif Müdürlüğü yaptı.

Sâmi Bey, Meşrûtiyetten sonra, İstanbul Maârif Müdürlüğü ve Maârif Nezâretinde de ilk ve son yüksek tedrisât müdürlüğü vazifelerinde bulundu. Bu vazifelerinden sonra, Dârülfünûn (İstanbul Üniversitesi) rektörlüğü, telif ve tercüme üyeliği de yapan Sâmi Bey, 49 yaşında öldü (1915). Mezarı Eyüp'tedir.

Servet-i fünûnculardan olan Sâmi Bey, doğu ve batı kültürü alarak yetişti ve ilk şiirini 1883'te yayınladı. Şiirlerinde **Süleyman Nesip** adını kullanırdı.

SÜLEYMANŞAH;

Osmanlıların atası, Türk büyüklerinden olup, Oğuzların Kayı boyundandır. Doğum yeri, târihi ve âilesi hakkında kaynaklarda geniş bilgiye rastlanmamıştır.

On ikinci yüzyılın sonlarında Türkistan'da doğdu. Kabîle reisi oldu. Moğol Cengiz Hanın Orta Asya'daki istilâsına karşı on üçüncü yüzyılda Türkistan'dan batıya hicret etti. Türkistan'dan elli bin kişiyle batıya geçip, 1224'te Erzincan ve Ahlat taraflarına yerleşti. Cengiz Han, 1227'de ölünce, kabîlesiyle tekrar dönmeye hazırlandı. Fırat Vâdisini tâkip etmekteyken Ca'ber Kalesi yanında atını yüzdürerek nehri geçerken boğuldu. Fırat kenarına defnolunup, buraya **Türk Mezarı** denildi. Süleymân Şahın mezarı, Osmanlı Devleti yıkılınca, Türkiye hudutları dışında kalıp, Suriye'ye bırakıldı. Ca'ber'deki mezarında Türk bayrağı dalgalanıp, Türk askeri beklemektedir.

Süleymân Şahın hicretten sonra Sungur Tigin, Gündoğu, Dündar ve Ertuğrul adında dört oğlu kaldı. Sungur Tigin ve Gündoğdu kabîleleriyle yurtlarına döndü. Dündar ve Ertuğrul dört yüz çadır âile efrâdıyla Sürmeli Çukur'da birleşti. Sürmeli Çukur'da Moğollarla muhârebe eden Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddîn Keykubâd'ın kuvvetlerinin az olduğunu gören Ertuğrul Gâzi, ona yardım etti. Alâeddîn Keykubâd, Ertuğrul Gâziyi mükâfatlandırıp, Domaniç Yaylasını yazlık, Söğüt Ovasını da kışlık olarak verdi. Süleymân Şahın oğlu Ertuğrul Gâzi, Söğüt ve Domaniç'e yerleşip, torunu Osman Gâzi de Osmanlı Hânedânını ve üç kıta ve yedi denize altı yüz yıldan fazla hâkim smanlı Devletini kurdu.

Bâzı târihî kaynaklarda ise Ertuğrul Gâzinin babasının adı Gündüz Alp olarak zikredilmektedir. Bu durumda Ertuğrul Gâzinin babası olarak gösterilen Süleymân Şahın Türkiye Selçuklu Devletinin kurucusu Kutalmışoğlu Süleymân Şahla karıştırılmış olabileceği tahmin olunmaktadır.

SÜLEYMÂNİYE CÂMİİ;

Osmanlı yükseliş devrinin muhteşem eseri. Bir külliye şeklinde inşâ edilen bu eser, Kânûnî Sultan Süleymân Hanın emriyle, Mîmar Sinân tarafından 1550-1557 yılları arasında inşâsına Şeyhülislâm Ebüssü'ûd Efendinin duâsı ve câminin temeline ilk taşı koymasıyla başlandı. Külliyede; câmiden başka, medrese, mektep, dârülhadîs, dârüşşifâ, imâret, tabhâne, bîmârhâne, kervansaray, tıp mektebi, hamam, oda ve dükkânlarla Kânûnî Sultan Süleymân Han ve Hürrem Sultan türbeleri de vardır.

Mîmar Sinân'ın **kalfalık eserim** diye nitelendirdiği büyük bir külliyenin kısa sürede yapılması,

zamânına göre, büyük bir başarıdır. Câmi 16 Ağustos 1557'de Kânûnî Sultan Süleymân Han ve bütün devlet ricâlinin hazır bulunduğu bir merâsimle, Mîmar Sinân tarafından ibâdete açılmıştır.

Süleymâniye külliyesinin bulunduğu yer, İstanbul'a hâkim bir noktadadır. Avlusuyla birlikte dikdörtgen şeklinde olan câminin harem kısmı 68x63 m ölçüsündedir. 26,50 m kutrunda ve 53 m yükseklikte olan düz pandantifli kubbe, dört kalın kemer üzerinde oturmakta ve kâidesinde yuvarlak kemerli otuz iki pencere bulunmaktadır. Sütunlardan biri Topkapı Sarayından, biri Kıztaşı'ndan, biri İskenderiye ve diğeri Baalbek'ten getirtilmiştir. Mihrap ve cümle kapısı tarafında iki yarım kubbe bulunmaktadır. Yanlarda, ayaklar arasında mukarnas başlıklı ikişer mermer sütuna dayanan üç sivri kemerli galeri uzanır. Câmi, 138 pencereden ışık alır. Câminin akustik ve havalandırma düzeni bir mîmârî şâheseridir. Mihrâbda Kur'ân-ı kerîm okuyan bir kimsenin sesi, hiçbir yükselticiye, hoparlöre ihtiyâç duymadan câminin en uzak noktasındaki kimsenin kulağına aynı tonda ulaşabilmektedir.

Câminin dört minâresinden ikisi, iç avlunun kuzey cephesinin iki köşesinde olup, ikişer şerefelidir. Diğer ikisi ise üç şerefeli olup, arka cephenin köşelerinde yer alır. Câminin dış görünüşü her yönden bakıldığında bir âhenk örneğidir. Yarım kubbeler, ağırlık kuleleri, köşelerdeki küçük kubbeler, büyük kubbenin baskısını hafifletecek şekilde, çok ince hesaplarla yapılmıştır. Câmi, estetik, çizgilerindeki güzellik ve tenâsüp bakımından şâheserdir.

Kubbeyi tutan ayakların alt taraflarında birer oyuk hücre açılarak, ayakların hâsıl edeceği ağırlık ortadan kaldırılmış, yeknesaklık da bertaraf edilmiştir. Böylece câminin iç ve dış âhengi nesillere örnek olacak şekilde denkleştirilmiştir. Minârelerdeki on şerefe, Kânûnî'nin onuncu sultan olduğuna işârettir. Üç şerefeli olanlar 63,80 m yüksekliktedir. Câminin mermer işleri, yazıları, çinileri, fildişi ve sedef kakmaları devrin en iyi örneklerini teşkil eder. Câminin yazıları Karahisârî Ahmed Efendi ve talebesi Hasan Çelebi'ye âittir.

Mer'a kapısı, eski saray kapısı, mektep kapısı, çarşı kapısı, hekimbaşı kapısı, imâret kapısı, kubbe kapısı, tabhâne kapısı, ağa kapısı ve harem kapısı adıyla 11 tâne kapısı vardır. Dikdörtgen bir plânda olan iç avlunun biri merkezde, diğerleri yanlarda üç kapısı vardır. Merkezdeki kapının iki yanında üçer sırada 12 pencere ve odalar iç avlunun ortasında dikdörtgen şeklinde mermer bir şadırvan bulunmaktadır. Avlunun zemini mermer döşelidir ve etrâfını 28 kubbeli bir revak çevirmektedir.

Köşede bulunan Tıp Medresesi, günümüzde tâmir edilerek, dispanser; bîmârhâne ise kız Kur'ân kursu olarak kullanılmaktadır. Câminin kuzey cephesindeki imâret bir müddet Türk ve İslâm eserleri Müzesi olarak kullanılmış, daha sonra Türk Dünyâsı Araştırmaları Vakfına geçerek Darü'z-ziyâfe adıyla Osmanlı yemeklerinin tanıtım ve ikrâmına tahsis edilmiştir.

Câminin mihrâbı önünde bulunan sâhada Kânûnî Sultan Süleymân Hanın türbesi vardır. Türbe sekiz köşeli bir plân üzerine etrafı revaklı olup, 28 sütuna dayanmaktadır. Türbenin iki duvarı nefis çinilerle süslenmiş, giriş kapısının üzerine de Hacerü'l-Esved'den bir parça konulmuştur. Kânûnî Sultan Süleymân Hanın yanına kızı Mihrimâh Sultan, İkinci Süleymân ve kardeşi İkinci Ahmed ile Dilâşup Sâlihâ Sultan ve kızı Ayşe Sultan defnedilmiştir. Kânûnî Sultan Süleyman Türbesinin karşısında bulunan Hurrem Sultan türbesinde, Hurrem Sultanla İkinci Selim'in şehzâdesi Sultan Mehmed ve İkinci Ahmed'in kızı Hatice Sultan medfundur. Külliyenin sol tarafında, köşede ufak bir sebil ve mütevazi bir türbe vardır. Bu türbede ünlü şaheserin, büyük sanatkârı Mîmar Sinân yatmaktadır.

SÜLEYMÂNİYE KÜTÜPHÂNESİ;

İstanbul Süleymâniye Câmii Külliyesinin bir bölümünde yer alan yazma ve basma eserler araştırma ve ihtisas kütüphânesi.

Süleymâniye Câmii Külliyesinin, Evvel ve Sânî medreseleriyle Sıbyan Mektebi olarak yapılmış binâlarda yer alır. Sânî Medresesi 1918'den bu yana, Evvel Medresesi ve Sıbyan Mektebi ise 1957'den îtibâren kütüphâne olarak kullanılmaya başlanmıştır. Sıbyan Mektebinde Süleymâniye Çocuk Kütüphânesi hizmet vermektedir.

16. yüzyıl mîmârîsinin güzel örneklerini üzerinde taşıyan Süleymâniye Külliyesinin bir bölümü olan Süleymâniye Kütüphânesi; uzun yıllar devrinin öğretim müessesesi olarak kültürümüze hizmet etmiştir. Günümüzde de bünyesinde bulunan kıymetli yazma ve basma eserleriyle ülke ve dünyâ çapında kültür hizmeti vermektedir.

Süleymâniye Kütüphânesi, Türkiye'nin en büyük yazma eserler merkezi olduğu gibi, dünyâda da İslâmî yazmalar bakımından en önemli koleksiyonlardan birisidir. Bu önemi, Osmanlı sarayında toplanmış olan pâdişâh nüshalarından gelmektedir. 1918 senesinde pâdişâhların, vâlide sultanların, bilim ve din adamlarının değerli vakıf kitap koleksiyonlarıyla, tekkelerden, Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki kütüphânelerinden getirilen koleksiyonlar, kuruldukları zamanki ad ve demirbaş numaralarıyla Süleymâniye Kütüphânesinde toplanmaya başlandı. Süleymâniye Koleksiyonunu teşkil

eden eserler arasında Fâtih Sultan Mehmed Han, İkinci Bâyezîd Han, Birinci Mahmûd Han, Birinci Abdülhamîd Han, Birinci AhmedHan gibi büyük devlet adamlarına âit olanları vardır. Bugün kütüphânede 117 koleksiyon bulunmaktadır. Süleymâniye'ye bağlı kütüphânelerle birlikte el yazma eserlerin sayısı 125.000, basma eserlerin sayısı ise 50.000'e ulaşmıştır. Ünik (tek) nüsha da denilen eski târihî eserler, müellif hattı yazmalar ve sanat değeri taşıyan hat, minyatür ve ciltler özel olarak korunmakta, araştırmacılar bunların mikrofilmlerinden faydalanmaktadırlar.

Kütüphânede 50-70 kişilik bir okuma salonuyla A. Süheyl Ünver Arşivinin bulunduğu bir küçük okuma salonuyla bir sergi salonu bulunmaktadır. Biri mikrofilm ve fotokopi, diğeri cilt ve patoloji olmak üzere iki özel servisi vardır. 1950 senesinde açılan mikrofilm servisinde değerli ve tek nüsha eserlerle, yıpranmaya başlayan eserlerin mikrofilmi alınır. Bu servisin diğer ülkelerle yapılan alışverişler sâyesinde hızla zenginleşen arşivinde 3700 civârında nâdir yazma eserin mikrofilmiyle 350 eski eserin fotoğraf baskısı bulunmaktadır (1994).

Kütüphânenin cilt ve patoloji servisi 1962 senesinde kurulmuştur. Dünyâca meşhur olan patoloji servisi bir kitap hastânesidir. Kitap cildi ve tâmiri konusunda uzmanlaşmış kişilerin hizmet verdiği cilt ve patoloji servisinde tâmire muhtaç, özellikle çeşitli kitap kurtları tarafından dantel hâline getirilen, rutûbet dâhil çeşitli tabiat ve diğer faktörlerin etkisiyle dağılmış, kırılmış, yırtılmış, kirlenmiş, solmaya yüz tutmuş eserlerin yaprakları büyük bir îtinâyla tâmir edilmektedir. Daha sonra bu kitaplar ciltlenmek üzere tâmir servisine gönderilmektedir.

Türkiye'deki yazma eserlerin katoloğunu hazırlamakta olan Türkiye Yazmaları Toplu Katoloğu (TÜYATOK) Merkezinin İstanbul bürosu 1979'dan îtibâren Süleymâniye Kütüphânesinde çalışmaya başlamıştır.

Süleymâniye Kütüphânesine bağlı çeşitli semtlerde yazma eserler bakımından zengin kütüphâneler de vardır. Bunlar; Âtıf Efendi, Hacı Selim Ağa, Köprülü, Nûruosmâniye ve Râgıb Paşa kütüphâneleridir.

SÜLFAMİK ASİT;

Alm. *Sulfamiksäure,* **Fr.** *Sulfamique,* **İng.** *Sulfamic.* Sülfamik, sülfaminik, amido sülfonik, pirosülfamik asit olarak da adlandırılan, NH_2SO_3H formülünde, kararlı bir asit. Renksiz, kokusuz ve uçucu olmayan kristaller hâlindedir. 205°C'de erir ve 209°C'de bozulmaya başlar. Sulu çözeltilerde iyonize olur. Kuvvetli bir asit olup, kuvvetliliği hidroklorik asit ve nitrik asidinkiyle mukâyese edilebilir derecededir. Ticârî olarak ürenin, kükürtrioksit ve sülfürik asitle muâmelesinden elde edilmektedir.

$NH_2\ CONH_2+SO_3+H_2SO_4 \rightarrow 2NH_2SO_3H+CO_2$

Sülfamik asit, metal temizleyicilerde ve deterjanların üretiminde kullanılmaktadır. Kimyâsal analizlerde asiditeyi ölçmek için mükemmel bir primer (birincil) standarttır. Sülfamik asit tuzları sülfamatlar olarak adlandırılır. Bunlar yanmaz kâğıt îmâlâtında haşere ödürücülerde, elektrolitik kaplama banyolarında ve sakkarin gibi sun'î tatlılaştırıcılarda kullanılırlar.

SÜLFANİLAMİT (Bkz. Sülfamit)

SÜLFAT ASİDİ (Bkz. Sülfürik Asit)

SÜLFİT İŞLEMİ (Bkz. Kâğıt)

SÜLFON (Bkz. Sülfonik Asit)

SÜLFAMİT;

Alm. *Sulfonamid (n),* **Fr.** *Sulfamide (m),* **İng.** *Sulphonamide.* Bilhassa bakteri enfeksiyonlarında kullanılan sülfa ilâçlarının ortak adı. Sülfonamit olarak da bilinirler. Sülfamitlerin antibiyotiklerden başlıca farkı, bakterileri öldürmeyip sâdece büyüme ve çoğalmalarını engellemesidir. Sülfamitler bakterilerin üremesini, üremeleri için gerekli olan paraamino benzoik asidin (PABA) yerine geçerek durdurur. İnsan hücreleri çoğalmak için PABA'i kullanmadıklarından sülfamitler insan hücrelerine zarar vermez. Sülfamitlerin çoğunda temel yapıyı oluşturan bileşik sülfanilamittir. Sülfanilamitler sâdece veterinerlikte kullanılır.

Sülfamitler, penisilin ve diğer antibiyotiklerin geliştirilmesine kadar bakteri enfeksiyonlarının tedâvisinde yaygın olarak kullanılırdı. Ancak sülfamitlere dirençli bakterilerin ortaya çıkması, toksikve başka yan tesirlerinin görülmesi sebebiyle günümüzde daha ziyâde veterinerlikte kullanılmakta, tıpta KBB- barsak ve basit idrar yolu enfeksiyonlarında, faydalı olmaktadır.

Hamile ve emzikli kadınların kullanması mahzurludur. Doğuma yakın günlerde ve doğum sonrasında

anneye ayrıca birkaç haftalık bebeklere verilince şiddetli sarılık ve hattâ ölüme yol açabilir.

Yan tesirleri arasında başlıca allerjik deri döküntüleri, kaşıntı ve ateş sayılabilir. Bulantı, kusma, başağrısı, halsizlik, rûhî sıkıntı, karın ağrısı, eklem ağrıları ve ışığa aşırı hassâsiyet sık görülen diğer yan tesirleridir. Nâdir olarak da karaciğer bozuklukları, sarılık, anemi (kansızlık), çeşitli kan bozuklukları, morarma, rûhî bozukluklar, böbrek bozuklukları da görülebilir.

SÜLFONİK ASİT;

Alm. *Sulfanilsäure,* **Fr.** *Acide Sulfonique,* **İng.** *Sulfonic acid.* Genel formülleri RSO_3H olan kükürtlü organik asitlerin genel adı. Sülfonik asitler organik maddelerin sentezlerinde yaygın olarak kullanılır. Sülfonik asitlerin tuzları ise fenol bileşiklerinin, deterjanların, iyon değiştiricilerin, çeşitli boyaların ve sülfonamitli ilâçların bir bileşenidir. Aromatik sülfonik asitler kimyâsal madde sentezlerinde başlangıç maddesi veya ara madde olarak kullanılır.

Organik halojen bileşiklerinin veya aromatik hidrokarbonların inorganik sülfit veya kükürt trioksit gibi bileşiklerle tepkimesine sülfonlama denir. Bu işlemle elde edilen bileşiklere de sülfon bileşikleri adı verilir.

SÜLFONLAMA (Bkz. Sülfonik Asit)

SÜLFÜRİK ASİT;

Alm. *Schwefelsäure (f),* **Fr.** *Acide (m), sulfurique,* **İng.** *Sulphuric acid.* Sanâyide önemi büyük, kuvvetli bir mineral asit (H2SO4). Yağ kıvamında renksiz bir sıvıdır. Zac yağı veya zac asidi olarak da bilinir. Saf asidin yoğunluğu 25°C'de 1,834'tür. 10,5°C'de donar, 315-318°C aralığında kaynar. Suyla her oranda karışır. Karışma esnâsında büyük bir ısı açığa çıkar. Tehlikeli sıçramalar olabileceğinden asit seyreltileceği zaman suyu aside değil, asidi suya ilâve etmelidir. Tehlikeli bir madde olup, vücûdun bir yerine temas ettiği zaman, ânında orayı birkaç dakika bol miktarda suyla yıkayıp, sonra yanık tedâvisi yapmalıdır.

Üretimi: Sülfürik asit iki ticârî metodla üretilmektedir. Kontakt usûlü ve kurşun odalar usûlü. Kontakt projesinde sülfürlerin (başlıca pirit, FeS_2) havada yakılmasıyla kükürtdioksit (SO_2) elde edilir. Bu da platinli amyant gibi katalizörler mevcudiyetinde oksijenle reaksiyona sokularak kükürt triokside (SO_3) dönüştürülür. Kükürt trioksidin suyla reaksiyonundan da sülfürik asit elde edilir. Kurşun odalar usûlünde kükürt dioksit, su mevcudiyetinde nitrik asitle yükseltgenir. Reaksiyon geniş kurşun odalarda gerçekleştirilir.

Ticârî asit destilasyonla (damıtma) % 98,3'lüğe derişiklendirilir. Saf sülfürik asit ise fraksiyonlu kristallendirmeyle elde edilir.

Kullanılışı: Suyla çeşitli hidratlar verir. Monohidrat sülfürik asit ($H_2SO_4H_2O$) nisbeten kararlıdır. Dolayısıyla derişik sülfürik asit, etkin bir kurutma vâsıtasıdır. Havanın nemini ve hatta şeker ve nişasta gibi bileşiklerin suyunu alır.

Derişik asit kuvvetli bir yükseltgeme vâsıtasıdır. Burada bir oksijen atomu kaybederek sülfüroz aside (H_2SO_3) indirgenir. Sülfüroz asit de kükürtdioksit ve suya ayrışır.

Derişik sülfürik asit sıcakta, çoğu metallerle SO_2 verecek şekilde reaksiyona girer:

$$2Ag+2H_2SO_4 \rightarrow Ag_2SO_4+SO_2+2H_2O$$

Altın, reaksiyona en zor girenidir. Derişik sülfürik asit, kaynama noktası düşük olan diğer asitlerin tuzlarını bozar.

$$H_2SO_4 + NaCl \rightarrow HCl + NaHSO_4$$

Bu özelliğinden dolayı diğer asitlerin üretiminde geniş çapta kullanılmaktadır.

Sülfürik asit üretimi diğer kimyâsal maddelerinkinden hayli fazladır. Hattâ bir ülkenin, sülfürik asit üretimi kimyâ endüstrisindeki seviyesini gösterir. Hemen hemen her endüstri sahasında kullanılmaktadır. Süperfosfat gübreler, sülfatlar, selofan, rayon, deterjanlar, hidroklorik asit, nitrik asit, hidrojen florür, borik asit, boyalar, boyar maddeler, patlayıcı maddeler, sülfone edilmiş hidro karbonlar, kauçuk, alkoller, böcek öldürücüler sülfürik asidin başlıca kullanım sahalarıdır. Ayrıca petrol rafinasyonunda, akülerde ve cevher yıkamalarında büyük ölçüde kullanılır.

SÜLGEN (SÜLÜĞEN);

Alm. *Mennige (f), Minium (n),* **Fr.** *Minium, rouge de plomb (m),* **İng.** *Red lead.* Kimyevî formülü Pb_3O_4 olan ve çok kullanılan bir kırmızı pigment. Çok eski târihlerden beri bilinen sülgene **minyum** da denir. Sağlam ve örtme gücü yüksek bir boyadır. Sülgen suda çözünmez. Seyreltik aset asidinde az çözünür. Diğer asitlerde tuz vererek çözünür. 550°C'ye kadar ısıtılırsa oksijen salar. Her ne kadar sülgenin formülü Pb_3O_4 ($PbO_2 2PbO$) ise de, piyasada bulunanların formülü $PbO_2 2PbO$ ile $PbO_2 5PbO$ arasında değişmektedir. Şüphesiz en güzel rengi veren $PbO_2 2PbO$ formülüne yakın olanlardır. Kırmızı balmumuna kırmızı rengi veren de sülgendir. Sülgenin en büyük mahsuru bir kurşun bileşiği olmasıdır. Çünkü kurşun bileşikleri zehirleyicidir. Sülgen, hidrojen sülfür etkisiyle kararır. Bâzı özel camların îmâlinde, seramik endüstrisinde, sır ve mine yapımında da kullanılır.

Elde edilmesi: Kurşun eritilmeden oksitlenerek toz hâlinde kurşun-2-oksit (PbO) elde edilir. Meydana gelen PbO hemen ortamdan alınarak, oksidasyonun daha ileri gitmesi önlenir. Elde edilen ve saflaştırılan PbO, 550°C (En uygun sıcaklık 470°C'dir.) altında bir sıcaklıkta 30 saat havada bırakılırsa Pb_3O_4 elde edilir.

Diğer bir metod ise üstübecin kavrulmasıdır. Bu gün revaçta olan ve yüksek kalite ürün elde edilebilen bir yoldur. Üçüncü bir yol da sodyum nitrit üretiminde elde edilen PbO'in kullanılmasıdır. Sodyum nitrat kurşunla ısıtılırsa sodyum nitrit ve yan ürün olarak da PbO elde edilir. Bu yan üründen de yukarıda olduğu gibi sülgen üretilir.

SÜLÜK (Hirudo);

Alm. *Egel (m. pl.),* **Fr.** *Sangsue,* **İng.** *Leech.* **Familyası:** Sülükgiller (Hirudinidae). **Yaşadığı yerler:** Tatlı sularda, denizlerde ve rutûbetli topraklarda. **Özellikleri:** Kan emen halkalı solucanlar. Yassı vücutlarının her iki ucunda birer çekmen bulunur. Uzun süre açlığa dayanır. Çoğunun boyu 10-20 cm kadardır. **Ömrü:** 20-27 yıl. **Çeşitleri:** 250'den fazla türü vardır. Tıp sülüğü (Hirudo medicinalis) iyi bilinir.

Vücutları 34 halkadan meydana gelmiş kan emen halkalı kurtların genel adı. Gövdelerinin üzeri ince bir kutikula ile örtülüdür. Vücutlarında kıl bulunmaz. Her iki uçta tutunmaya ve yer değiştirmeye yarayan birer vantuz (çekmen) bulunur. Arka çekmen daha büyüktür. Sularda yılankavi hareketlerle yüzer, vantuzlarıyla da tırtıl gibi, adım atarak yer değiştirirler. Dış derileri fazla kıvrımlı olduğundan çok halkalı görülürler. Genellikle koyu, yeşilimtrak renklidirler.

Üç yüze yakın çeşidi bilinmektedir. Bunlardan ancak birkaç tânesi etçil olup, küçük kurt, salyangoz ve böcek larvalarıyla geçinirler. Çoğunluk ise kaplumbağaların, balıkların ve memelilerin dış derilerine yapışarak kan emerler. Bir defâda ağırlığının 8 katı kan emebilirler. Kan emmiş bir sülük bir yıla yakın açlığa dayanabilir. Bâzı türlerin ağızlarında küçük keskin dişler bulunur. Bir canlıya yapıştığı zaman tükrüğünde bulunan pıhtılaştırmayı önleyici bir madde salgılar. Bu maddeyle kanın vücûdunun içinde de sıvı kalmasını sağlar. Emilen kan kursakta birikir ve sülük şişer. Kursak vücûdun büyük bir kısmını meydana getirir. Kan emen bir sülük 20 dakika içinde şişer. Vücuttan ayrıldıktan sonra bile, bir müddet yaradan kan sızmaya devam eder. Sülüklerin kursağında sindirimi kolaylaştıran bakteriler bulunur. Bu bakterileri ağızlarından çıkardıkları iplikçiklerle yavrularının kursaklarına aktarırlar.

Hermofrodittirler. Hem erkeklik hem dişilik özelliği gösterirler. Solucanlar gibi birbirine yapışarak eşleşirler. Döllenmiş yumurtalar bir kese (kokon) içinde sudaki zeminlere yapıştırılır. Top sülüğüyse yumurtalarını nemli toprakların içine bırakır. Yumurtalardan ergine benzer küçük yavrular çıkar. Genç bir sülük evvela böcek, sonra kurbağa, en sonra bir sıcak kanlı hayvanın kanını emerek erginleşir. Bu olay 3 yıl içinde gerçekleşir. 27 yıl yaşayan sülükler vardır. Çoğunun boyu 10-20 cm arasında olmakla berâber, 75 cm boyunda olanları da vardır.

Derileriyle solunum yaparlar. Çok azında solungaçlara rastlanır. Tıp sülüğünde 5 çift göz bulunur.

Çoğu ışıktan kaçtıklarından taşların, yaprakların ve dalların altında bulunurlar. Derilerinin çeşitli kısımlarında sıcaklığa, kimyâsal uyarılara ve dokunuşlara hassas algılayıcılar bulunur. Karada yaşayanlar, nemli ağaç yapraklarına yapışarak altlarından bir hayvanın geçmesini beklerler. Tropikal bölgelerdeki bâzı türler vahşi ve evcil hayvanların burunlarına girerler. At sülüğü bunlardandır. Bâzı sülüklerse, birçok hayvan hastalıklarının mikrop taşıyıcılığını yaparlar.

Sülükler, özellikle tıbbî sülükler vücuttaki fazla kanı dışarıya çıkarmak için kullanılmışlardır. On dokuzuncu yüzyılda Fransa'da hastalıkların çoğu sülükle tedâvi edilmekteydi. Bu iş için özel çiftliklerde binlerce sülük yetiştirilirdi. Yapıştığı yerden koparılması hatâlıdır. Yanan bir kibrit etrafında gezdirilir veya sırtına sönmüş sıcak kibrit çöpü bastırılırsa kendiliğinden düşer. İnsanın ağzına kaçarsa tuzlu veya sirkeli su içilmelidir.

SÜLÜN (Phasianus colchicus);

Alm. *Fasan (m),* **Fr.** *Faisan (m),* **İng.** *Pheasant.* **Familyası:** Sülüngiller (Phasianidae). **Yaşadığı yerler:** Dağlarda en sık çalılıklar arasında. **Özelikleri:** Tombul vücutlu, yuvarlak kanatlı. Çoğunlukla yerde gezen kuşlar. Eti makbuldür. **Çeşitleri:** Elliye yakın türü vardır. Âdi sülün, gümüş sülün, altın sülün, halkalı sülün, Japon sülünü meşhurdur.

Sülüngiller âilesinden, dağlık alanlarda, orman kenarlarında, sık çalılıklar arasında yaşayan eti makbul ve avlanması zevkli bir kuş. Erkekleri çok süslü olup, çoğunlukla başlarında renkli ibikler ve sorguç şeklinde tüyler bulunur. Yanaklarında ve gözlerinin çevresinde tüysüz uzun et parçaları vardır. Gümüş sülünde bu kısım kırmızıdır. Uzun kuyrukları yere doğru yayılır.

Sülünler dünyânın en süslü kuşlarındandır. Tüyleri çeşitli mâdenî parıltılı renkli olur. Dişiler daha soluk renkli ve kısa kuyrukludur. Dişiler, yerde çalılıklar, ot ve yaprak kümeleri arasında eştikleri yuvalarda veya yosunlar üzerinde 8-15 yumurta yumurtlarlar. Erkekler çok eşlidir. Ayaklarında keskin ve güçlü mahmuzlar vardır. Ayak ve gagaları güçlü olup, çoğunlukla yerde gezinerek toprağı eşerek tohum, kurtçuk ve böcek ararlar. Tehlike ânında gürültülü şekilde havalanarak kısa mesâfeler arasında hızla uçar veya koşarak çalılıklar arasında gizlenirler. Tilki, sırtlan ve insan tabiî düşmanlarıdır. Kirpi ve fâreler de yumurtalarına musallat olurlar. Erkeklerin çoğu 80 cm boyundadır. Bâzılarının iki metreye varan kuyrukları vardır. Kuluçka süresi 25-26 gündür.

Sülünün anavatanı Asya'dır. Avrupa'ya Büyük İskender tarafından getirilmiştir. Kafeslerde ve çiftliklerde evcil olarak da beslenir. Eski Mısır ve Romalılar zamânında zenginlerin sofralarında kıymetli bir et çeşidiydi. Âdi sülün, gümüş sülün, altın sülün, Japon sülünü, Malaya sülünü en çok bilinen türleridir. Yurdumuzun fundalık bölgelerinde âdi sülüne (P. colchicus) bol miktarda rastlanmaktadır.

SÜMBÜL (Hyacinthus orientalis);

Alm. *Hyazinthe (f),* **Fr.** *Jacinthe (f),* **İng.** *Hyacinth.* **Familyası:** Zambakgiller (Liliaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Güney, Güneydoğu ve Doğu Anadolu.

15-30 cm boylarında, açık veya koyu mavimsi renklerde, hoş kokulu çiçekler açan, çok yıllık, soğanlı ve otsu bir bitki. Çiçekler gövde üzerinde, kısa saplı olup, 5-15 kadarı bir salkım durumu yaparlar. Bahçe ve süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

Osmanlılar döneminde, lâle gibi yetiştirilen, kıymetli bir süs bitkisiydi. Avrupa'ya da Anadolu'dan gitmiştir. Bugün Hollanda'da çok çeşitleri yetiştirilip, dünyâ piyasalarına sürülmektedir.

Kullanıldığı yerler: Yumruları yumuşatıcı ve çıbanları iyi edici olarak kullanılır. Daha çok bahçe ve süs bitkisi olarak istifâde edilir.

SÜMERLER;

Alm. *Sumerer (m. pl.),* **Fr.** *Sumériens (m. pl.),* **İng.** *Sumerians.* Mezopotamya'da devlet kuran eski kavim. Mîlâttan önceki yüzyıllarda bölgeye gelerek, dördüncü bin yıl içinde devlet kurdular. İlk Sümerler, İran Körfezi ile Bâbil arasında Sinear adı verilen bölgeye yerleştiler. Elamlılar, Akkadlar ve Kasitlerle komşuydular. Bölgede bulunan Dicle ve Fırat nehirleri taştığından, etraflarında meydana gelen bataklıkları kurutmaya başladılar. Nehirlerin kenarlarına set çekerek taşmanın önüne geçtiler. Setlerden sun'î tepeler meydana gelip, üstüne evler yaptılar. Kurdukları şehirlerin etrafını surlarla çevirdiler. Site adı verilen şehir devletleri kurdular.

Sümerler on bir şehir devleti kurdu. En meşhurları Kiş, Lagaş, Mari, Ur, Uruk'tur. Her sitenin bir reisi vardı. Siteler; muhtar, bağımsız, konfederasyon idâresine sâhipti.

İlk Sümer Devleti, M.Ö. 3200-2800 yıllarında hâkimiyet sürdü. M.Ö. dördüncü bin yılda kurulup, üçüncü bin yıl içinde Akkadlı Sargon Hânedânı tarafından yıkıldı. Sargon Hânedânı Sümerlere çok eziyet etti. Sargonlar, Mısır firavunlarını takliden, insanları kendilerine tapmaya zorlayınca, Sümerler isyân ettiler. Sümerler, M.Ö. 2600'de tekrar hâkimiyet kurdular. Bu hâkimiyet, Lagaş Sitesi dışında M.Ö. 2500'lere kadar devam etti. Gutilerin artan taarruzları netîcesinde Lagaşlar da kendilerini müdâfaa edemeyip, yıkıldılar. Gutiler, M.Ö. 2400'lerde zayıfladılar. Ur Sitesi Gutileri Sinear'dan attı. Urlular, M.Ö. 2350'de Sümerlere tekrar istiklâllerini kazandırdı. Sümerler kuvvetlenerek, Suriye, Asur ve Elâm ülkelerini zaptettiler. Tekrar büyük bir devlet kurdular. Fakat çok geçmeden hâkimiyetlerindeki kavimlerin isyanıyla zayıflamaya başladılar. İstiklâllerini kaybettiler.

M.Ö. 2287'de Elâmlılar ve diğer Sâmi kavimlerinin isyan ve taarruzlarıyla onların hâkimiyetine girdiler. M.Ö. 2300'lerden sonra, Sümerler, bölgedeki diğer kavimlerle karışarak kayboldular. Bölgedeki sanat, mîmarlık ve medeniyet eserleri arkeolojik kazılar neticesinde çıkarılarak, Sümerler hakkında bilgi toplanmaktadır.

Sümerlerde, şehir devletlerinin başında aynı zamanda din adamı da olan "Patesi" denilen bir reis

bulunurdu. **Siteler,** konfederasyon sistemiyle idâre edilirdi. Her site surla çevrili olup, çevresinde merkeze bağlı köy ve kasabalar bulunurdu. Sitede; kendi ilâhı için bir mabed, patesi için saray ve âhâli için meskenler vardı. Dış tesirler ve emniyetin muhâfazası için sitenin etrâfı surlarla çevriliydi. Mîmarlıkta sütun, kemer, kubbe, inşaatlarda tuğla kullandılar. Tuğladan yüksek binâlar ve âbide eserler yaptılar. Mîmârî eserlerini tezyinatla süslerlerdi. Tezyinatlarda geometrik şekiller kullandılar. Her site ayrı bir tanrıya inandıklarından çok tanrılı dine mensuptular.

Dingir en meşhur tanrılarıydı. Güneş, ay ve yıldızlara da taparlardı. Ahirete, Cennet ve Cehenneme inanmazlardı. Âdet ve hukuki kâideleri topladıkları kânunları vardı.

Dâimî ordu teşkilâtları yoktu. Her Sümer vatandaşı asker sayılıp, lüzûmunda silâh altına çağırılırdı. İktisâdî ve ticârî hayâtın canlılığı için çalışıp, zirâat ve hayvancılığı geliştirdiler. Dicle ve Fırat nehirlerini kontrol için setler yapıp, kanallar açtılar. Sulu zirâatte bol mahsul ürettiler. Koyun ve keçi besleyip, yün ve kıldan kumaş dokuyup, giyerlerdi. Dokuma tezgâhları ve îmâlâthâneleri vardı. Mozaik ve seramiği kullandılar. Canlı varlıkların heykellerini yaptılar. Arkeolojik kazılarda, Sümerlere âit pekçok eser çıkarılıp, müzelerde teşhir edilmektedir. Sümerlerin asıl ünü, çivi yazısını kullanmalarından gelir. Çivi yazısı kil tabletler üzerine yazılırdı. Çivi yazılı eserlerden her hece için bir harf kullanılmıştır. Sümer dilinin bitişgen Ural-Altay grubuna benzediği iddia edilmektedir. Çivi yazısıyla yazılmış Sümerce; efsâne, destan ve resmî vesikalar bulunmuştur.

SÜMEYYE HÂTUN;

İslâm târihinde ilk şehit olan kadın sahâbî. Meşhur sahâbî Ammâr bin Yâsir'in (radıyallahü anh) annesidir. Hazret-i Sümeyye, Ebû Cehl'in amcası Ebû Huzeyfe bin Mugîre'nin câriyesiydi. Ebû Huzeyfe, yanında çalışan Yâsir bin Âmir ile onu evlendirdi. Bu evlilikten Ammâr radıyallahü anh doğdu. Bunun üzerine Ebû Huzeyfe, hazret-i Sümeyye'yi âzâd etti.

İlk Müslüman kadınlardan olan Sümeyye radıyallahü anhâ, kocası Yâsir ile birlikte, îmânlarından vazgeçmedikleri için, başta Mahzumoğulları olmak üzere, Kureyş müşriklerinin en ağır işkencelerine uğradılar. Fakat onlar îmânlarından aslâ vazgeçmediler. Bütün bu sıkıntı ve işkencelere metânetle sabrettiler. Müşrikler onlara demir zırh giydirip altta kızgın kum, üstte yakıcı güneş arasında bıraktılar.

Bir gün Sümeyye Hâtun, kocası Yâsir, oğulları Ammâr ve Abdullah'a Batha denilen yerde işkence yapılıyordu. Onların bu hâlini gören Peygamber efendimiz; **"Sabredin, ey Yâsir âilesi! Size vâd edilen yer, sizin mükâfâtınız Cennet'tir."** buyurdu. Bir başka defâsında da; **"Allah'ım! Yâsir âilesine rahmet et ve mağfiretini ihsân et."** diye duâ buyurdu. Yâsir rahmetullahi aleyh, işkencelere dayanamadı ve ilk erkek şehit oldu. Diğer taraftan Sümeyye Hâtun da Ebû Cehl tarafından şehit edildi. Bu da ilk şehit hanım oldu.

Bedir Gazâsında Ebû Cehl öldürüldüğü zaman, Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem, Ammâr'a (radıyallahü anh); **"Allahü teâlâ annenin kâtilini öldürdü."** buyurdu.

SÜMSÜK (Sula bassana);

Alm. *Basstölpel (m),* **Fr.** *Fou de Bassan (m),* **İng.** *Gannet.* **Familyası:** Sümsükgiller (Sulidae). **Yaşadığı yerler:** Avrupa'nın Atlantik kıyılarında yaygındır. **Özellikleri:** Beyaz tüylü büyük bir deniz kuşu. Boyu bir metre kadardır. Balıkla beslenir. İnsanlardan kaçmadığından kolayca yakalanır. **Çeşitleri:** Altı türü vardır: Kırmızı ayaklı sümsük, mavi ayaklı sümsük, kahverengi sümsük, Peru sümsüğü meşhurlarıdır.

Leyleksiler takımından beyaz tüylü bir deniz kuşu. Boyu bir metre, kanat açıklığı 170 cm kadardır. Boynu ve gagası uzun, bacakları kısadır. Ayaklarının 4 parmağı da perdelidir. Hemen hemen bütün denizlerde rastlanırsa da en çok Kuzey Atlantik kıyılarında kolonileri vardır. 30-40 metre yükseklerden suya dalarak balık avlar. Yakaladığı balıkları suyun altında yutar. Açık denizlerdeki gemilerin güvertelerine konar. İnsanlardan ürkmediğinden kolayca yakalanır. Bundan dolayı aptal bir kuş olarak şöhret bulmuştur. İspanyolca'da "aptal" mânâsında bobo adı ile de anılır.

Küçük okyanus adalarında binlercesi bir arada yaşar. Deniz yosunlarından basit bir yuva yaparlar. 1-3 yumurta yumurtlarlar. Kuluçka süreleri 42 gün kadardır. Yumurtalardan beyaz renkli ince tüylü yavrular çıkar. Tüyleri zamanla koyu kahverengiye dönüşürse de dört yıl içinde açılarak tekrar beyazlaşır. Peru'da yıllarca biriken dışkıları yüksek verimli"guano" gübresini meydana getirmiştir.

SÜMÜK;

Alm. *(Nasen) Sehleim, Mucus (m),* **Fr.** *Mucus (m), morve (f),* **İng.** *Snot, mucus of the nose.* Burun iç örtüsündeki serö-mükoz bezlerden salgılanan, ihtivâsında mikroplar, tozlar, epitelyum hücreleri ve su bulunan yapışkan sıvı. Burun sekresyonu, mukozasındaki tüp ve salkım biçimindeki serömükoz

bezlerden ifraz edilirler. Lâzım oldukça kan ve lenf damarlarından sızan sıvılarla miktarı daha da artabilir. Sümük, ihtivâsındaki suyun az veya çok olmasına göre akıcı veya iplik gibi uzayıcı bir yapı gösterir. Kuruyunca kabuk hâlini alır. Burun içindeki bu yapıyla günde 1 ilâ 1,5 litre civârında meydana getirilen ifrâzât, solunum havasının dâimî ıslaklığının teminini sağlar. Burun ön deliklerinden giren hava, ne derece kuru olursa olsun, burun içindeki sekresyonun temin ettiği buharlaşmayla nisbî rutûbeti ferinkse ulaşıncaya kadar % 75, akciğer alveollerine ulaşıncaya kadar % 90'a yükselir. Böylece kuru havayla yapılamayan, oksijen-karbondioksit alışverişi, temin edilen bu rutûbet aracılığıyla sağlanır.

Ayrıca burun mukoza sekresyonu, yüzeyindeki elektrik şarjının çekimi ve yapışkanlığı sâyesinde, havayla birlikte burna gelen toz ve mikroorganizmaların tutulmasını sağlar. Böylece solunum yolu derinliklerine yabancı maddeler gidemez. Titrek tüylü mukozanın yedi mikron boyundaki tüyleri, sâniyede ortalama 250 vuruş yaparak, üzerine bir örtü gibi yayılmış olan yabancı maddeler, epitel hücreleri mikroplarla yapışmış burun sekresyonunu, burun arka deliklerine doğru sürükler.

Burun girişinde sümüğün yer değiştirmesi iki saat sürerken, iç ve orta kısımlarda 10 dakika gibi kısa bir sürede gerçekleşir.

Böylece solunum havası ferinkse kadar mikropsuz, tozlardan arındırılmış sıcaklığı, vücut ısısına yaklaşmış ve nemlenmiş olarak iletilir. Burundan genze atılan sümük, mîdeye gider. Mîde suyunda geriye kalan mikropların da imhâsı sağlanır. Sümük ihtivâsındaki litik (lytic) enzim sâyesinde bir takım mikroorganizmalar önceden imhâ dilmiştir.

Sümüğün bir başka vazifesi, doku üzerinde ıslak kaypak bir tabaka meydana getirerek, onu yabancı cisimlerden korumasıdır.

Nezlede burun içini örten zar, virütik mikropların etkisiyle şişer. Böylece sümük miktarının artması uyarılır. Bu, insan vücûdunun dışardan gelen etkiye karşı meydana getirdiği karşı cevaptır.

SÜMÜKLÜ BÖCEK (Bkz. Salyangoz)

SÜNBÜL EFENDİ;

Osmanlılar zamânında, İstanbul'da yetişen evliyânın büyüklerinden. İsmi Yûsuf bin Ali'dir. Dedesi Kaya Bey diye anılmıştır. Lakabı Sinânüddîn ve Zeynüddîn'dir. Sünbül Sinân diye şöhret buldu. Zamânının büyüklerindendi. 1529 (H.936)'da İstanbul'da vefât etti.

Merzifon'da 1451 (H.856) yılında doğan Sünbül Sinân, bülûğ çağına kadar Isparta'nın Borlu kasabasında ilim tahsil etti. Oradan İstanbul'a geldi. Fâtih Sultan Mehmed Han ve Sultan İkinci Bâyezîd Han devrinin meşhur âlim ve evliyâsı olan Efdalzâde Hamîdüddîn Efendiden ders aldı. Sultan İkinciBâyezîd Hanın hocası olan Çelebi Halîfe'nin, Yedikule'deki dergâhına gelip, ilim öğrenmeye, feyz ve teveccühlerine kavuşarak kemâle gelmeye başladı.

Çelebi Halîfe zâhirî ilimlerde de, bildiği ne varsa, hepsini Sünbül Sinân'a öğreterek, halîfesi olacak şekilde yetiştirdi. Bu bilgileri pekiştirmesi için onu Mısır'a gönderdi.

Mısır hükümdârı Kaçmaz Sultan, Sünbül Sinân hazretlerine büyük bir hürmet gösterdi. Kendi yaptırdığı câmide, halkı irşâd etme vazifesi verdi. Mısır ulemâsı ve evliyâsı, sohbetlerine ve ilmine hayran kaldılar. Kur'ân-ı kerîme, sünnet-i seniyyeye olan bağlılığını, âlimlerin ictihadlarına uymaktaki gayretini pek beğendiler. Bu sebeple ona saygı ve hürmette kusûr etmemeye âzâmi gayret gösterdiler.

Sünbül Sinân, Mısır'da insanlara üç yıl kadar dînin emir ve yasaklarını anlattı. Bu sırada İstanbul'da bulunan hocası Çelebi Halîfe; hacca gitmek üzere yola çıktığını, Şam'dan Mekke-i mükerremeye giden yol güzergâhını tâkip edeceğini, bu yolculuğa Sünbül Sinân'ın da katılmasını bildiren bir mektup gönderdi.

Sünbül Sinân, mektubu alır almaz, hazırlıklarını yapıp Mısırlılarla helâllaştı. O sene hacca gideceklerle yola çıktı. Uzun bir yolculuktan sonra Mekke-i mükerremeye vardılar. Sünbül Sinân hac vazifesini yaparken, İstanbul'dan gelen hacılarla görüştü. Onlar, Şam'dan dokuz konak mesâfede Tebük veya Hasâ korusunun olduğu yere geldiklerinde, Çelebi Halife'nin vefât ettiğini söylediler. Bir de vasiyeti olduğunu ve; "Bu vasiyeti Sünbül Sinân'a veriniz." diye emrettiğini bildirdiler. Sünbül Sinân hazretleri, hocası Çelebi halîfe Muhammed Cemâleddîn Efendinin vefâtına çok üzüldü. Kur'ân-ı kerîm hatmi ve hatm-i tehlil (yetmiş bin defâ kelime-i tevhîd) okudu.

Hocası vasiyetinde 1) Kendisinin, Kabe-i muazzamaya gidecek hacıların yolu üzerine defnedilmesini, 2) Sünbül Sinân'ın İstanbul'a gidip, Kocamustafapaşa'daki dergâhında talebelere ders vermeye başlamasını, 3) Kızı Safiye Hâtunla evlenmesini istiyordu.

Sünbül Sinân hac vazîfesini tamamladıktan sonra, bu vasiyeti yerine getirmek üzere İstanbul'a hareket

etti. İstanbullular, Sünbül Sinân'ı büyük bir kalablık hâlinde karşıladılar. Kocamustafapaşa'daki dergâhta bulunan talebeler de, yeni hocaları Sünbül Sinân hazretlerine büyük bir hürmetle bağlandılar. Sünbül Sinân, burada, zâhirî ve mânevî ilimlerde binlerce talebe yetiştirdi. Huzûruna gelip de isteyeni boş göndermezdi.

Talebelerinin içinde MerkezEfendiyi çok severdi. Onu, teveccühleriyle yetiştirip, olgunlaştırdı. Ona kızını vererek, kendisine dâmât eyledi.

Allahü teâlânın emir ve yasaklarını otuz yedi yıl İstanbullulara duyurdu. Pâdişâhlar dahi, Sünbül Sinân hazretlerinin huzûruna gelir, onun feyz ve bereketlerinden istifâde etmeye çalışırlardı. Sünbül Sinân, Cumâ ve kıymetli gecelerde, İstanbul'un büyük câmilerinde vâz ve nasîhatlerde bulunurdu.

Osmanlı İmparatorluğunun en büyük şeyhülislâmlarından Ahmed ibni Kemâl Paşa, Sünbül Sinân'a büyük bir hürmet gösterir, geldiği zaman, kendisini en üst tarafa oturturdu.

Sünbül Sinân'ın vefâtından sonra, talebeleri okutmak üzere, yerine dâmâdı Merkez Efendi geçti.

Sünbül Sinân hazretlerinin, Sünbülî tarîkatının usûl ve erkânı hakkında yazdığı **Risâlet-ül-Etvâr** ile **Risâle-i Tahkîkiyye** adlı eserleri vardır.

SÜNBÜLİYYE;

tasavvufta Sünbül Sinân hazretlerinin ve talebelerinin tâkip ettiği yol, tarikat. Halvetiyye yolunun kollarındandır. Sünbül Sinân Efendinin ismine nispetle Sünbüliyye adı verilmiştir.

Sünbüliyye yolunun kurucusu olan Sünbül Sinân Efendi 1451 (H.856) senesinde Merzifon'da doğdu. İlk tahsilini gördükten sonra medrese tahsili için İstanbul'a geldi. Efdalzâde Hamidüddîn Efendiden ders gördü. Ayrıca, Çelebi Halîfe ismiyle şöhret bulan Veziriâzam KocaMustafa Paşanın Yedikule'de yaptırdığı dergâhın hocalığını yapan Muhammed Cemaleddîn Efendiden ilim ve feyz aldı. Tasavvuf yolunda olgunlaştı. Hocası ona hilâfet vererek Mısır'a gönderdi.

Üç sene müddetle Mısır'da kalıp insanlara Allahü teâlânın emir ve yasaklarını anlattı. Mekke-i mükerremeye gidip hac ibâdetini yerine getirdi. O sırada vefât eden hocasının vasiyeti üzerine İstanbul'a dönerek, onun dergâhındaki vazîfesini üstlendi. Hocasının talebelerine ders verip, insanlara İslâmiyeti anlattı. Ayasofya ve Fâtih câmilerinde vâz ve nasihat ederek insanların dünyâ ve âhiret saâdetine kavuşmaları için gayret etti. Otuz üç sene müddetle Kocamustafapaşa Dergâhının postnişînliğini yaptı. 1529 senesinde vefât edince yerine Merkez Efendi geçti.

Tasavvuftaki yoluna Sünbüliyye adı verildi. Umûmiyetle Halvetiyye yolunun esaslarına uyan Sünbüliyye yolu yaygın hale geldi. İstanbul'da yirmi civârında Sünbüliyye tekkesi faaliyet gösterdi. Sünbül Sinân Efendinin yolu asırlar boyunca insanların kurtuluş ve saâdetlerine vesîle oldu. (Bkz. Sünbül Efendi)

SÜNBÜLZÂDE VEHBİ;

on sekizinci yüzyıl divan şâirlerinden. Kahramanmaraş'ta doğmuş olup, doğum târihi bilinmemektedir. Asıl ismi Muhammed bin Reşîd'dir. Babası Kahramanmaraş'ın Sünbülzâde âilesinden ReşidEfendidir. Sünbülzâde ilk tahsiline Kahramanmaraş'ta başladı. İyi bir tahsil gördü. İlmini arttırmak için İstanbul'a geldi. Müderris oldu. Kâdı olarak Rumeli'ye gönderildi. Uzun süre Boğdan ve Eflâk'ta kaldı. Sonra İstanbul'a döndü.

SultanÜçüncü Mustafa zamânında kendisine Haceganlık verildi. Sultan Birinci Abdülhamîd Han zamânında İran'a elçi olarak gönderildi (1774). Dönüşte uzun zaman işsiz kaldı. Sadrâzam Halil Hamid Paşa tarafından tekrar kâdılığa getirildi. Rodos, Silistre, Eski Zagra kâdılıklarında bulundu. Rodos'tayken, Kırım'dan tart edilen Şâhin Giray'ın îdâmında vazife gördüğünden, Eski Zagra'da intikamcı Tatarların hücumuna uğradı ve kurtularak İstanbul'a geldi. Üçüncü Selim Hanın da iltifatlarına kavuştu. Ömrünün son yıllarında kâdılıktan ayrılarak, İstanbul'da yaşamaya başladı. 1899 senesinde İstanbul'da vefât etti.

Vehbî, devrinin klasik divan şiirini en iyi temsil eden şâirdir. **Reis-i şâirân** ünvânı da almıştır. Şiirlerinde daha çok şekle, dışa ve klasik estetiğe önem vermiştir. Sağlam, açık, fakat kuru bir anlatımı vardır. Şiirlerinde, günlük hayatla ilgili atasözleri ve deyimlere, mahallî konulara yer verir. Divan şiirinin söz ve mânâ sanatlarına hemen her beytinde rastlanır.

Sünbülzâde Vehbi'nin yazdığı eserlerden bâzıları şunlardır:

1) **Lütfiyye:** Oğlu Lütfullah'a ve onun şahsiyetinde diğer gençlere nasihat olarak yazdığı mesnevidir. 2) **Tuhfe-i Vehbî:** Farsça-Türkçe manzum sözleridir. 58 kıt'adan meydana gelmiştir. Birçok baskısı yapılmıştır. 3) **Nuhbe:** Arapça, Türkçe manzum sözlüktür. Medrese öğrencileri tarafından el kitabı

olarak kullanılan eserin defâlarca baskısı yapılmıştır. 4) **Sevk-engiz,** 5) **Dîvân:** Sultan Üçüncü Selim adına düzenlenmiş, oldukça hacimli bir eserdir. Mısır Bulak Matbaasında 1837'de basılmıştır.

SÜNE (Eurigaster integriceps);

Alm. *Konwurm (m),* **Fr.** *Charançon (m),* **İng.** *Shield-bug.* **Familyası:** Pentatomidae. **Yaşadığı yerler:** Yurdumuzda özellikle, Güney Doğu Anadolu'da. Kışın dağlarda bitki yaprakları altında, baharda ekin tarlalarında. **Özellikleri:** Sokucu-emici ağız tipi bir ekin böceği. Bitkileri sokup emdiğinden buğday ekinlerinde önemli ziyanlara yol açar. **Çeşitleri:** Yurdumuzda tek türü bilinir.

Hortumlu böcekler (Rynchota) takımının, yarım kanatlılar (Hemiptera) alt takımından pis kokulu bir böcek. Vücûdu kalkan biçimindedir. Boz toprak renkli ve esmer beneklidir. 14 mm boyda önemli bir buğday zararlısıdır. Balkan ülkelerinden Güney Rusya'ya, Ortadoğu ülkelerine, Ortaasya ve Kuzey Pakistan'a kadar yayılmıştır. Yurdumuzda özellikle Güneydoğu Anadolu'da çok zararlı olmaktadır. Yaşayış tarzı kımıl (A. rostrata) gibidir. Kışı, ergin hâlde dağlarda yaprak ve bitki artıklarının altında geçirir. Baharda ovaya göç ederek hububat saplarını sokup emerek zararlı olmaktadır. Böyle saplar üzerinde başak meydana gelmez. Yumurtalarını yaprakların alt yüzeyine bırakır. Bir dişi 180 kadar yumurta yapar. Yumurtadan çıkan yavrular sütlü tâneleri emerek mahvederler.

Yaptığı zararın çok olması ve salgınlar yapması sebebiyle süneye karşı devletçe mücâdele yapılmaktadır.

SÜNGERLER (Porifera);

Alm. *Schwmmtiere (m. pl.),* **Fr.** *Spongiaires (m. pl.), éponges (f. pl.),* **İng.** *Sponges.* Su diplerinde, kayalar, hayvan kabukları veya zemin üzerine yapışarak yaşayan basit yapılı, omurgasız hayvanların bir şubesi. Parlak sarı, turuncu, kırmızımtrak, siyah ve menekşe renkli olabilirler. Belli bir şekilleri yoktur. Vazo, kadeh, torba, boru, çalı gibi muntazam olmayan kümeler meydana getirirler. Hakîkî doku ve organlardan mahrumdurlar. Duyu, sinir ve hareketi sağlayan hücreleri bulunmadığından yapıştıkları zeminlerde sâbit yaşarlar. Hayvanlardan çok bitki hissini verirler. Boyları birkaç milimetreden, 1-2 metreye kadar değişir. Büyük çoğunluğu sıcak denizlerde yaşar. Çok azı tatlı sularda bulunur. Bir sünger zemine yapışan kapalı bir kısımla vücut boşluğuna açılan "oskulum" denen bir açıklıktan ibârettir. Yanlarda da suyun girip çıkmasını sağlayan delikler (por) vardır. Bu delikli yapıdan dolayı süngerlere"porifera" denir. Küçük ağız vazifesini gören yan deliklerden giren su, vücut boşluğunu dolaştıktan sonra, oskulumdan tekrar dışarı atılır.

Vücut yapıları iç ve dış olmak üzere iki tabakadan meydana gelir. Aralarında dış deriden hâsıl olan mezenşim adı verilen jelatinsi bir ara tabaka da vardır. Süngerlerin iskelet elemanları bu kısımdan meydana gelir. Destek vazifesini gören iskelet sistemi; kalker, silis veya keratin bileşiminden hâsıl olan iskelet iğneleri (spikül) ve spongin denilen proteinli bir maddeden ibârettir. Spongin maddesi, spikülleri bir ağ gibi örerek iskelet sistemini meydana getirir. Bâzı süngerlerde iskeletteki spiküller tamâmen kaybolarak destek maddesi olarak yalnız spongin kalır. Bu tür süngerler temizlendikten sonra, halk arasında temizlik süngeri olarak kullanılır. İskeletsiz olan pek az sünger vardır. Sünger olarak bildiğimiz kısım aslında hayvanın yumuşak kısımlarından ayrılmış iskeletinden başka birşey değildir. Suyu emdiğinde şişme özelliği vardır. Plastik süngerlerden önce daha çok kullanılırdı. Yan deliklerden suyla berâber giren besin kırıntıları iç derinin kamçılı hücreleri tarafından içlerine alınarak sindirilirler. Sindirilen besin maddeleri mezenşim tabakasında bulunan göçmen hücrelerle vücudun diğer hücrelerine taşınır.

Süngerler eşeyli ve eşeysiz olarak iki şekilde ürerler. Eşeyli çoğalmada mezenşimatik tabaka i çinde yumurta ve spermatozoitler meydana gelir. Her iki çeşit üreme hücresi de aynı veya ayrı ayrı hayvanlarda bulunabilir. Döllenme vücut içinde olur. Yan deliklerden suyla giren spermatozoonlar göçmen hücreler tarafından taşınarak yumurtayı döllerler. Eşeysiz üreme vücûdun yanlarında olan tomurcuklarla meydana gelir. Tomurcuk ana hayvandan ayrılarak yeni bir sünger hâsıl eder. Ayrılmadığı takdirde sünger kolonisi meydana gelmiş olur. Tatlı su süngerlerinde sert iklimlere karşı "gemulla" denen bir üreme şekli görülür. Sonbahara doğru mezenşim tabakası içinde toplu iğne başı iriliğinde renkli kürecikler meydana gelir. Bunlar bol besinli embriyonal hücrelerdir. Gemula denen bu küreler dış taraftan iki katlı bir spongin zarla çevrilir. Ana hayvan öldükten sonra, bunlar çok soğuklarda dahî hayâtını sürdürürler. İlkbaharda gemulla içindeki üreme hücreleri etrafındaki zarın deliklerinden çıkarak yeni süngerleri meydana getirirler.

Sünger avcılığı yüzyıllardır yapılagelmektedir. Eski devirlerde çıplak dalgıçlar 20 metre derinliğe inerek kesici âletlerle süngerleri alt taraflarından keserlerdi. Su basıncından dolayı çoğu göğüs hastalıklarına tutulurdu. Sonraları denizin dibini sürtme ağlarla tarayan balıkçı tekneleriyle bol miktarda sünger toplanmaya başlandı. Fakat bu usül genç süngerleri de kopardığından zararlı oluyordu. Günümüzde sünger avcılığı dalgıç elbiseleriyle yapılmaktadır. Bu usulde avcılar süngerleri inceleyerek kaliteli

olanlarını toplarlar. Toplanan süngerler temizleme ve kurutma işlemlerinden sonra piyasaya sürülür.

SÜNGERTAŞI;

Alm. *Bimsstein (m),* **Fr.** *Pierre poncu (f),* **İng.** *Pumice-Stone.* Hafif, gözenekli ve köpüksü yapıya sâhip camsı volkanik bir taş. Yanardağlardan akan sıvı lavların çok hızlı bir şekilde soğuyarak katılaşması ve bu esnâda âni bir gaz çıkışı cereyanıyla meydana gelir. Gözenekli ve köpüksülüğün sebebi bu gaz çıkışıdır. Traklit ve riyolitler süngertaşının en çok rastlanan türleridir. Retikülit ve skorya diye bilinenleriyse en hafifleridir.

Süngertaşları silikatlar, alüminyum, demir, sodyum, kalsiyum ve küçük kristalli mineraller ihtivâ ederler. Fizikî özellik bakımındansa, riyolit ve traklitler beyaz, andesitler sarı veya kahverengi ve basaltik tipler siyah renklidirler. Süngertaşlarındaki boşluklar kimi zaman yuvarlak, kimi zaman da uzun veya tabla gibi olur. Eski volkanik bölgelerde bulunan süngertaşlarındaki boşluklar sular tarafından mineral çökeltileriyle doldurulmuş durumdadır.

Bu taşlar dünyânın birçok bölgesinde bulunur. Okyanus dibindeki süngertaşları su sathında katılaşan lavların daha sonra ağırlaşarak batmalarıyla meydana gelirler. Süngertaşlarının ticârî olarak mâdenciliği ABD, Hawaii, İzlanda, Macaristan, Lipari Adaları, Sicilya, Yeni Zelanda, Birleşik Almanya ve Yunanistan'da yapılmaktadır.

Genellikle bileme ve cilâlama işlerinde kullanılan süngertaşlarından son yıllarda beton îmâli, akustik kiremit yapımı alçı ve ısı izolasyonu gibi inşaat sektörünün ilgi alanına giren işlerde de faydalanılmaktadır.

SÜNNET;

Alm. *Sunna (f),* **Fr.** *Sunna (f),* **İng.** *Sunnah.* Din bilgilerinde senet, kaynak olan dört delilden biri. Sünnet lügatta yol, kânun, âdet mânâlarına gelir. Dînî terim olarak sünnet kelimesinin dînimizde üç mânâsı vardır: Kitab ve sünnet birlikte söylenince, kitap Kur'ân-ı kerîm, sünnet de hadîs-i şerîfler demektir. Farz ve sünnet denilince, farz Allahü teâlânın emirleri, sünnet ise Peyamberimiz sallallahü aleyhi ve sellemin sünneti, yâni emirleri demektir. Sünnet kelimesi yalnız olarak söylenince, İslâmiyetin bütün hükümleri demektir. Fıkıh kitapları böyle olduğunu bildiriyor.

"Sünnetimi terk edene, şefâatım haram oldu." hadîs-i şerîfinde sünnet demek, İslâmiyet yolu demektir. Çünkü mümin kimse, büyük günah işlese de, şefâattan mahrum olmaz. Hadîs-i şerifte; **"Büyük günah işleyenlere şefâat edeceğim."** buyuruldu.

Peygamber efendimizin yapılmasını övdüğü şeylere kavlî sünnet ve hadis devam üzere yaptıklarına da takrîrî sünnet denir.

Sünnet, dünyâ ve âhiretin efendisi ve bütün insanların her bakımdan en yükseği ve en iyisi olan Peygamberimiz Muhammed Mustafa sallallahü aleyhi ve sellemin yaptığı ve kaçındığı şeylerdir. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemin yaptığı ve kaçındığı şeyler iki kısımdır:

Birisi, ibâdet olarak yaptığı ve kaçındığı şeylerdir. Her Müslümanın bunlara tabi olması lâzımdır. Bunlara uymayan şeyler bid'attır. İkincisi, âdet olarak, yâni bulundukları şehrin ve o memleketteki insanların yapmakta oldukları şeylerdir. Bunları da beğenmeyenin, çirkin diyenin, îmânı gider. Fakat, bunları yapmak, mecbûri değildir. Bunlara uymayan şey, bid'at değildir. Bunları yapıp yapmamak, memleketlerin ve insanların âdetlerine bağlıdır. Mübâh kısmındandırlar. Din ile bağlılıkları yoktur. Her memleketin âdeti, başka başkadır. Hattâ, bir memleketin âdeti, zamanla değişir.

İbâdetler, yâni Müslümanlara yapılması emrolunan şeyler, dört kısımdır: Farz, vâcib, sünnet, nafile. Allahü teâlânın açık olarak bildirdiği emirlerine "Farz"; açık olmayıp, zannederek anlaşılan emirlerine "vâcib"; farz veya vâcib olmayıp, Resûlullah efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) kendiliğinden emrettiği veya yaptığı ibâdetlere "sünnet" denir.

Resûlullah efendimizin emrettiği ve kendisinin de yaptığı ibâdetler ve işler, birkaç çeşittir. Bunlar da şunlardır:

1. **Müekked sünnet:** Buna **sünnet-i hüdâ** da denir. İslâm dîninin şiârı olan, yâni bu dîne mahsus olan kuvvetli sünnetlerdir. Meselâ câmide îtikaf etmek, ezân ve ikâmet okumak, sabah namazının sünneti, öğlenin dört rekatlik ilk sünneti, akşam namazının sünneti, yatsı namazının son iki rek'at sünneti, cemâatla namaz kılmak, erkek çocukları sünnet ettirmek, misvak kullanmak böyledir. Peygamberimiz bunları devamlı yapmış, nâdiren de terk etmiş ve terk edenlere de birşey dememiştir.

Müekked sünneti özürsüz, devamlı terk etmek mekruh olur, küçük günah olur. Farz ve vâcib olan ibâdetleri nâfile olarak yapmak, müekked sünnetleri yapmaktan daha çok sevaptır.

2. **Gayr-i müekked sünnet:** Peygamberimizin ara sıra terk ettiği işler ve ibâdetlerdir. Meselâ ikindi namazının ve yatsı namazının ilk sünnetleri böyledir. Müstehab ve mendub da aynıdır.

3. **Zevâid sünnet:** Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem efendimizin, ibâdet olarak değil de, âdet olarak devamlı yaptığı şeylere sünnet-i zevâid denir. Elbiseleri, oturması, kalkması, iyi şeyleri yapmaya sağdan başlaması böyledir. Bunları yapanlara da sevap verilir. Bunlara sevap verilebilmesi için niyet etmek lâzım değildir. Niyet edilirse ibâdet olurlar. Sevapları çoğalır. Zevâid sünnetleri ve nâfile ibâdetleri terk etmek mekruh olmaz. Günah değildir. Bununla berâber, âdete bağlı şeylerde de Resûlullah efendimize tâbi olmak, dünyâda ve âhirette insana çok şey kazandırır ve çeşitli saâdetlere yol açar.

Peygamber efendimizin gösterdiği İslâmiyet yolunda bulunabilmek ve O'nun sünneti üzere yaşayabilmek için, önce Ehl-i sünnete uygun îmân etmek, sonra haramlardan sakınmak, sonra farzları yapmak, sonra mekruhlardan sakınmak, sonra müekked sünnetleri, daha sonra müstehapları yapmak lâzımdır. Bu sırada, önce olanı yapmayanın, sonra olanı yapmasının faydası olmaz ve önce olanı yapabilmek için, sonra olanı terk etmesi câiz ve hattâ vâcib olur.

Hadîs-i şerîflerde buyruldu ki:

Unutulmuş bir sünnetimi meydana çıkarana yüz şehit sevâbı vardır.

On şey sünnettir: Bıyığı kısaltmak, sakalı uzatmak, misvâk kullanmak, mazmaza, istinşak, tırnak kesmek, ayak parmaklarını yıkamak, koltuk altını temizlemek, kasıkları temizlemek, su ile istincâ (pislikten temizlenmek)**.**

"Ümmetimin arasında fitne, fesat yayıldığı zaman, sünnetime sarılana yüz şehit sevâbı vardır." hadîs-i şerîfi de "Selef-i sâlihîn, yâni ilk iki asırda yaşayan Müslümanların zamânındaki din bilgilerine uyan kimseye yüz şehit sevâbı vardır." demektir.

SÜNNET DÜĞÜNÜ;

Alm. *Bescheidungsfeier (f),* **Fr.** *Fete (f), de circoncision,* **İng.** *Circumcision feast.* Erkek çocukların sünet olmalarında yapılan merâsim. Sünnet, erkek çocukların tenâsül organının ucundaki deri kılıfın kesilmesi (işlemi)dir. Arapçada hıtân denilir. İslâmiyette erkek çocukların sünnet edilmesi dînî bir vazifedir. İslâmiyetin şiârıdır. Yâni Müslüman olmanın alâmetlerinden işâretlerinden sayılmıştır. Müslümanlar, herhangi bir zamanda, Yahûdîler çocuk yedi günlükken sünnet yaparlar.

Çocuğun sünnet olmasının belli bir yaşı yoktur. Ancak, yedi ile on iki yaş arası en iyisidir. Sünnet olmayanlarda çeşitli hastalıklar görülür. Fransız kitapları bu hastalıkları Affection du Prepuce adı altında uzun anlatmaktadırlar. Bunlardan birkaçı ise tehlikelidir. Bu sebeple, Avrupa'da ve Amerika'da Hıristiyanlar sağlık sebebiyle, kendilerini ve çocuklarını sünnet ettirmektedirler. Artık tabâbet yoluyla varılan sonuç, sünneti bugün tıbbî bir zarûret, farîza hâline getirmiştir. Nitekim Dr. Dubais Raymond'un; "Sünnet çiçek aşısı gibi bütün erkeklere mecbur edilmelidir." sözü de bu hususu vurgulamaktadır.

Sünnetin târihi çok eskidir. İnsanla başlar. Çünkü Peygamberler aleyhimüsselâmın âdetidir. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem; **"Beş şey fıtrattandır: Sünnet olmak, kasıkları temizlemek, tırnak kesmek, koltuk altını temizlemek ve bıyık kısaltmak."** buyurmuşlardır.

Müslüman ülkelerinde bütün erkek çocuklar, ergenlik çağına gelmeden önce bir düğün havası içinde sünnet olurlar. Bu bakımdan sünnet olmaya halk arasında yaygın olarak Sünnet düğünü denir. Yüzyıllardan beri Müslümanlar çocuklarının sünnet düğünlerine ayrı bir önem verirler bunu genellikle âilede birinci mürüvvet olarak kabul ederlerdi. Sünnete karar verilince herkes durumuna göre hazırlıklara başlar. Sandıktan işlemeli yatak takımları çıkarılır, oda takımlarının yüzleri yenilenir, kaplar kalaylanır, ev halkına yeni yeni elbiseler yaptırırlardı. Çocuğun yatağı süslenir. Genellikle işlemeli bir torba içindeki yüce kitabımız **Kur'ân-ı kerim** baş ucuna asılırdı. Durumu müsâit olan âileler fakir çocukları da tespit edip, onları da sünnet ettirirlerdi. Bugün hayır kurumları, toplu sünnet düğünleriyle bu geleneği devam ettirmektedirler.

Sünnet günü çocuk giydirilir, bineceği at hazırlanır, duâlarla ata bindirilirdi. Sonra evliyâ türbeleri ziyâret edilir, sonra alay hâlinde davullar çalarak sokaklar dolaşılırdı. Eve gelen çocuk, hediyeler verilmeden attan inmez, yakınları, akrabâları hediyeleri verdikten sonra, duâlarla indirilip içeri alınırdı.

Sünnetten önce veya sonra **Kur'ân-ı kerîm** ve mevlid okunurdu. Sünnet çocuğu el öptükten sonra bâzı yerlerde kirve, bâzı yerlerde sâdıç denilen âilenin çok sevdiği bir şahıs tarafından sıkıca tutulurdu. Mesleğinde usta, eli çabuk sünnetçi, hep bir ağızdan getirilen bayram tekbirleri arasında sünnet ediverirdi. Hemen süslü yatağa yatırılan çocuğa "Mâşaallah, bârekallah" deyip, hayır duâ edilirdi. Misâfirlere şerbet, şekerleme ve benzeri ikramlarda bulunulurdu. Bundan sonra misafirler sırayla

çocuğun yatağının yanına gelirler, hediyeler verip ayrılırlardı. Erkeklerden sonra ziyâret sırası hanımlara gelirdi.

Saraylardaki, konaklardaki sünnet düğünleri dillere destan olurdu. Şehzâdelerin sünnet düğünlerinden bâzıları hâlâ anlatılmaktadır. Hali vakti iyi âilelerin sünnetlerinde, kaynayan kazanlarla fakir fukara da doyardı. Misafirlerin yanında herkese açık olan sünnet düğün evi, bayram yeri gibi olurdu.

Eskiden genellikle etli pilav, zerde ikram etmek âdet hâlindeydi. Ayrıca lokum, şerbet gibi şeyler de verilirdi. Günümüzde eski ihtişamında olmasa bile bu güzel âdet her yerde benzeri şekilde devam etmektedir. Örf ve âdetlerine çok bağlı olan Anadolu halkı, sünnet düğünlerine aynı önemi vermektedir.

SÜNNÎ; (Bkz. Ehl-i Sünnet)

SÜPERİLETKENLER;

Alm. *Supraleiter,* **Fr.** *Supers conducteurs,* **İng.** *Super conductors.* Manyetik alanlara karşı mükemmel bir diamanyet gibi davranan ve özdirençleri sıfır olan iletkenler. İlk defâ 1911 yılında Hollandalı Kamerlingh Onnes tarafından cıvanın özdirencinin 4,2 °K da sıfır olduğu gözlenmiştir. Bu sıcaklığa kritik sıcaklık denir. Süperiletkenlik kritik sıcaklıkta ve zayıf manyetik alanda meydana gelmektedir. Kritik sıcaklığın dışında büyük bir manyetik alan süperiletkene tesir edebilmekte ve onu normal hâle getirmektedir.

Uzun ve silindir şeklindeki çok saf bir madde normal hâlden süperiletken hâle geçebelir. Bu değişim çok âni, yâni derecenin on binde bir sıcaklık aralığında meydana gelir.

Atmosfer basıncında, değişik kritik sıcaklık ve manyetik alanlarda, 25 süperiletken element ve çok sayıda süperiletken alaşım vardır. Süperiletken elementlerin alaşımları da süperiletkendir.

Süperiletken elementler; Nb, Tc, Pb, La, V, Ta, Hq, Sn (beyaz), In, Tl, Re, Pa, Th, Al, Ga, Mo, Zn, U, Os, Cd, Zr, Ru, Ti, Ir ve W'dir.

Süperiletken alaşımlar; Nb_3Al Ge, Nb_3S, Nb_3Al, V_3Si, V_3Ga, Nb N, MoN, Nb_3Au, La_38n ve Ti_2Co'dur.

Bâzı hallerde süperiletken olmayan iki elementin alaşımları Au2Bi'de olduğu gibi süperiletken olmaktadır.

Normal sıcaklıkta iletkenlikle düşük sıcaklıkta süperiletkenlik arasında ters bir bağıntı vardır. Meselâ normal sıcaklıkta mükemmel iletken olan bakır ve gümüş, mutlak sıfırdan 20 miliderece farklı sıcaklığa kadar inildiği halde süperiletkenlik belirtisi göstermezler. Yine demir, nikel, kobalt ve godalinium gibi ferromanyetik elementler, büyük iç manyetik alanlarından dolayı, süperiletkenlik göstermezler.

SÜPERİLETKENLİK;

Alm. *Supraleitung,* **Fr.** *Superconductuvité,* **İng.** *Superconductuvity.* Bâzı malzemelerin çok düşük sıcaklıklarda elektrik akımına karşı dirençlerini kaybetmesi. 1911 yılında Hollandalı Kamerlingh Onnes tarafından bulunan ve Nobel Fizik Ödülü almasına sebep olan önemli bir fizik hâdisesidir.

Onnes, helyumun sıvılaştırılmasıyla elde edilen oldukça düşük sıcaklıklarda cıvanın bir süperiletken hâline geldiğini ve elektrik akımına karşı direncinin sıfır olduğunu tespit etti. Arkasından pekçok metal ve alaşımın kendilerine has belirli bir kritik geçiş sıcaklığından sonra süperiletken hâline geldiği ve direncin pratik olarak sıfıra indiği keşfedildi. Normal bir metale voltaj uygulandığında metalin serbest elektronları elektrik akımına karşı bir direnç gösterirler. Metal, mutlak sıfır (O°K (-273°C) sıcaklığına doğru soğutulduğunda serbest elektronların direnci azalmakta ve metale has belirli bir geçiş sıcaklığından sonra metal süperiletken hâline gelmektedir. Cıva 4,2 °K, kurşun 7,2°K, kalay ise 3,2°K'da süperiletken hâline gelmektedir. Suyun donma sıcaklığı olan O°C'ye karşılık 273°K'nın karşılık geldiği düşünülürse bu sıcaklıkların çok düşük sıcaklıklar olduğu kolayca anlaşılır.

Süperiletken elde edilebilecek en yüksek sıcaklık Onnes'in buluşundan 75 sene sonralara kadar 25°K (-248°C) civârındayken 1986'da 39°K (-234°C) da süperiletkenleşen bir madde geliştirildi. Baryum-Lantan-Bakıroksit (Ba*l*a CuO4) bileşimi olan bu madde kritik geçiş sıcaklığı 25°K'nın üzerinde bilinen ilk süperiletkendi. Bu buluş, fizikçiGeorg Bednorz ve Alex Müller'e 1987 Nobel Fizik Ödülünü kazandırdı. Daha sonra bu bileşim esas alınarak geliştirilen seramik maddelerle kritik sıcaklık 90°K'nın üzerine çıkarıldı. Önceleri süperiletken elde etmek için gerekli düşük sıcaklık helyumun sıvılaştırılması ile sağlanırken bu gelişmeler neticesinde daha ucuz olan azotun sıvılaştırılmasıyla sağlanması mümkün oldu.

Süperiletkenler, elektrik akımının kullanıldığı birçok teknoloji alanında uygulama yeri bulabilir. Enerji kayıplarının çok az olması, devrelerin çok daha küçük hacimlere sığdırılabilmesi gibi önemli faydalarından dolayı süperiletkenler süpermıknatıs, süpermotor, jeneratör, enerji nakil hatları, manyetik

raylı trenler gibi elektriğin kullanıldığı pekçok sahada kolaylıklar sağlar.

SÜPERNOVA;

Alm. *Supernova,* **Fr.** *Supernova,* **İng.** *Supernova.* Bâzı yıldızların nükleer reaksiyonlar sonucu çok şiddetli biçimde patlamasıdır. Milyarlarca yıl boyunca parlayarak hidrojenini tüketen yıldızlar, soğumaya başlar. Hidrojenin sebep olduğu büyük parlaklık azalır. Çekim gücündeki denge bozularak, yıldız tekrar büzüşmeye başlar. Bu durumda çekirdek yine ısınır, helyum eriyerek yeni patlamalara sebep olur. Bunun sonucunda da radyasyonların itmesiyle yıldızın kenar katları bir balon gibi şişmeye başlar.

Genişleyip kırmızı dev hâline gelen yıldız, ömrünün sonuna gelmiş demektir. Müthiş bir patlamayla hayâtı sona erer. Eğer bu patlama çok büyükse süpernova adını alır.

Patlamadan kısa bir süre sonra parlaklıkları birkaç milyon tâne güneşin toplam parlaklığına ulaşır. Çoğu zaman bir galaksside süpernova patlaması olduğunda bütün galaksi aydınlanır. Bu olay uzak galaksilerden kolayca tâkip edilebilir. Büyük kütleli yıldızların bu şekilde patlamasıyla uzaya 5-10 güneş kütlesi kadar madde atılır. Eliptik galaksilerin yaşlı yıldızlarında meydana gelen şiddetli süpernova patlamalarındaysa uzaya 15.000 km/s'lik bir hızla güneş kütlesi kadar madde fırlatılır ve bu maddede hiç hidrojen yoktur. Bu süpernovaların parlaklıkları 10 milyon güneş parlaklığına kadar çıkabilir.

Güneş sistemine en yakın yıldız olan Alfa Centauri uzaklığında (4,3 ışık yılı) bir süpernova patlaması olsa, süpernova olarak patlayan yıldızı, uzun süre güneş kadar parlak görürüz. Yâni gökyüzünde iki güneş olur. Yayılan kozmik ışınlarla önce dünyânın ozon tabakası yok olur ve yeryüzüne çok fazla morötesi ışın ulaşır. Bitki özümlenmesini sağlayan ışınlarsa yeryüzüne ulaşmaz. Sıcaklık düşer, yağış azalır ve kozmik ışınların da etkisiyle dünyâ üzerinde canlı hayat felce uğrar. Böyle bir süpernova Güneş sisteminin merkezinde patlasa, dünyâ diğer bütün gezegenlerle birlikte o anda milyonlarca derece sıcaklık altında ve çok şiddetli şok dalgalarıyla kısa sürede iyonlaşmış gaz hâline gelip, sâniyede 10.000-15.000 km'lik bir hızla uzaya fırlatılır.

Süpernova olayı çok ender görülen bir olaydır. Samanyolu Galaksisi içinde son 2000 yılda sâdece 14 süpernova patlaması kaydedilmiştir. Galaksimizde son süpernova infilâkı 1604 yılında Yılancı takımyıldızında gözlenmiştir. Bu yıldız Kepler Süpernovası olarak bilinir.

SÜPÜRGE ÇALISI (Bkz. Funda)

SÜREYYA EMİN BEY;

toplara serî, çabuk ateş açma niteliği kazandıran Türk bilgini. 1848'de İstanbul'da doğup, 1923'te İstanbul'da ölen Ahmed SüreyyaEmin Beyin kabri, Ortaköy'de Yahyâ Efendi Câmiindeki âile mezarlığındadır.

Babası Enderunda yetişen ve sonra sır kâtipliğine kadar yükselen Emin Beydir. İstanbul'da iptidâi ve rüştiye tahsillerini bitiren Süreyya Emin Bey, tornacılık, marangozluk sanatlarında şahsî kabiliyetiyle kendini göstermiş ve 19 yaşında serî ateşli ilk Türk topunu keşfetmişti. 1866-1868 yılları arasında Zeytinburnu Silâh Fabrikasında, 500 altına yaptırdığı serî ateşli sahra topu hâlen İstanbul Harbiye'deki, askerî müzede muhâfaza edilmektedir.

Süreyya Emin Bey, bir zaman için posta telgraf nezâretinin meclis idâresi âzâlığında da çalışmıştır.

SÜRME;

Alm. *Kohl,* **Fr.** *Khôl, Kohol,* **İng.** *Eyeliner, Augenbrauenschminke.* Çeşitli bitkilerde, özellikle tahıllarda hastalık yapan Ustillago sınıfı mantar ve bu mantarlarla meydana gelen hastalık. Hastalığın bulaştığı kısımlarda, tânelerin kararark başakların bozulmasına ve tânelerin yok olmasına sebep olurlar. Bitki başaklarında tânelerin yerine kötü kokulu siyahımsı spor topakları dolar. Değişik tahıl türlerine mahsus sürme hastalığı yapan ustillago türü vardır (Buday için U.tritici; arpada U. nuda veU. hordei; yulafta U. avanae; mısırda U. maydis gibi). Bunlar sporlanarak ürer, rüzgârla dağılarak yayılır ve hastalığı daha geniş alana bulaştırırlar.

Tâneler, cıvalı ilâçlarla daha önceden dezenfekte edilirse bâzı sürmelere karşı faydalı olur. Arpa ve buğday sürmeleri için önce 30°C'lik suda 50-60 dakika, daha sonra da 50-52°C ılık suda 2-3 dakika bekletilmelidir.

Kozmetikte kullanılan sürme, kirpik diplerine sürülen siyah tozdur. Bu tozu kullanmak için hazırlanmış kaplara sürmedân denilir. Eskiden kemik veya ağaçtan yapılırdı. Mâdenî olanları da vardır.

SÜRMENAJ;

Alm. *Überbürdung, Überanstrengung (f),* **Fr.** *Surmenage (m),* **İng.** *Overwork.* Çok çalışan insanlarda ve bilhassa erkeklerde görülen bir çeşit zihin yorgunluğu, sinir zayıflamasına verilen ad. Dersleri oldukça yüklü olan ve sürekli çalışmak zorunda kalan lise ve üniversite öğrencilerinde, öğretmenlerde, yoğun hesap ve muhâsebe işleriyle uğraşanlarda daha sık görülür.

Meydana geliş mekanizması tam olarak bilinmemekte ve çeşitli fikirler ileri sürülmektedir. Bunlardan birisi de beyindeki sinir hücrelerinin biyokimyâsal elemanlardan fakir kalması görüşüdür. Sürmenajlı şahıslarda, rûhî ve bedenî yorgunluk, bıkkınlık, isteksizlik, dikkati toparlayamama, sağlıklı düşünememe hâli, bâzı organlara âit şikâyetler söz konusudur. Konuşmak, kitap okumak bile kişiye zor gelir.

Hastalar uyuyamamaktan şikayet ederler. Bu yüzden uyku ilâçlarını sürekli olarak kullanırlar. Hastalarda başağrısı da çok görülen şikâyetlerdendir. Unutkanlık, dalgınlık vardır. Neşesiz ve mutsuz bir görünümleri ve karamsar bir hâlleri görülür.

Tedâvide en önemli husus, kişiyi yoran ve zihnini meşgul eden hususlardan onu uzaklaştırmaktır. Bunun için deniz kıyısında veya bir dağ köyünde bir müddet tâtile gitmesi tavsiye edilir. Telkinin de faydası vardır. Mâneviyâtı kuvvetli olan şahıslarda bu gibi rahatsızlıklar pek görülmemektedir. Namaz kılmanın ve Kur'ân-ı kerîm okumanın karamsarlığı giderici, sıkıntıyı önleyici tesirleri vardır.

SÜRNÂME (Bkz. Nazım Şekilleri)

SÜRTÜNME;

Alm. *Reibung (f),* **Fr.** *Frottement (m), friction (f),* **İng.** *Friction.* Birbirine temas eden iki yüzeyden birinin, diğerinin izâfi (bağıl) hareketine karşı gösterdiği direnç. Fizikte temel olarak üç tip sürtünme vardır:

1. Kayma sürtünmesi (statik sürtünme).

2. Yuvarlanma sürtünmesi (kinetik sürtünme).

3. Sıvı sürtünmesi (vizkozite).

Kayma sürtünmesi başka bir cismin üzerinde kayan bir cismin sürtünmesidir. Sürtünme katsayısı sürtünmeyi yenmek için teğetsel olarak uygulanması gereken kuvvetin, dik basınca oranıdır.

FORMÜL VAR !!!!!!!!!!!!!!!!!!

Tanjantı sürtünme katsayısına eşit olan dar açı, sürtünme açısıdır. Belirli iki katı cisim için sâbittir. Bu açının tesbiti deneylerle mümkündür. Katı bir cisim yatay bir düzlem üzerine konur. Yatay düzlemin bir kenarı etrafında dönecek şekilde diğer kenar yavaş yavaş yukarı doğru kaldırılır. Cisim kaymaya başladığı andaki, düzlemin yatayla yaptığı açı tespit edilir ki, bu açı sürtünme açısı olup, tanjantı sürtünme katsayısına eşittir. Sürtünme katsayısı birden büyük, dolayısıyla sürtünme açısı da 45°'den büyük olamaz. Yatay düzleme göre 45° den daha fazla eğim açısı olan eğik düzlem üstünde yerinde kalabilen cisim yoktur. Daha büyük bir açıda yerinde kalabilen bir cisim varsa, onu orada tutabilen kuvvet sürtünme değildir.

Hareket hâlindeki sürtünme kuvvetinin yönü harekete ters olup, ilk hareket esnâsındaki sürtünme kuvvetinden küçüktür. Yuvarlanma sürtünmesi, kayma sürtünmesi yanında ihmâl edilebilecek kadar küçüktür. İmâlâtçı firmalar yatak ve bileziklerde kayma sürtünmesi yerine bu sebepten yuvarlanma sürtünmesini tercih ederler. Yuvarlanma sürtünmesi rulmanlar vâsıtasıyla temin edilir.

Hareketin sürekli olması istenen yerde sürtünme mutlaka zararlıdır. Fazla olması hâlinde hareketi dahi ortadan kaldırabilir. Bu tehlikeyi önlemenin tek yolu mâdenî yağlarla yağlamaktır. Fâtih Sultan Mehmed Han, kızakları yağlayarak üzerinden gemileri karadan yürütüp, Haliç'e indirmiştir. Bununla berâber sürtünmenin faydaları da vardır. Sürtünme olmasaydı hiçbir fren tertibatı işe yaramaz, taşıtların ve nakil vâsıtalarının hiçbirini durdurmak mümkün olmazdı. Sürtünme, kamaların ve vidaların gevşemesini önler. Kayış kasnak sisteminin çalışmasını temin eden ana faktörlerdendir.

Sıvı sürtünmesi (Bkz. Viskozluk)

SÜRÜNGENLER; (Reptilia);

Alm. *Kriechtiere Reptilien (m.pl.),* **Fr.** *Reptiles (m.pl.),* **İng.** *Reptiles.* Omurgalı hayvanların geniş bir sınıfı. Bu sınıf kertenkele, yılan, kaplumbağa ve timsahları içine alır. Nesilleri tükenmiş olan dinazorlar, ihtiyozorlar da bu sınıfta incelenir. Bugün yeryüzünde yaşayan 7000 kadar türü bilinmektedir.

Vücutları pul veya kemiksi plaklarla örtülüdür. Sürüngenlerin pulları üst derinin kornea tabakasının kalınlaşmasından meydana gelir. Aralarında bulunan yumuşak deri sâyesinde gövdeleri rahatça eğilip bükülebilir. Karın pullarıysa çoğunlukla birbirinin üstüne biner. Bu durum yılanlarda sürünmeye yardımcıdır. Kaplumbağa ve timsahların vücutlarını örten kemiksi plakların yapısına alt deri de katılır. Kaplumbağaların baasını meydana getiren plaklar birbirine kaynamıştır. Timsahlarda ise birbirinden ayrıdır. Kertenkele ve yılanlarda pullu deri, büyümeye mâni olduğundan zaman zaman atılarak yenilenir. Bu duruma gömlek değiştirme denir. Cansız pul ve levhalardan hâsıl olan deri, terlemeye mânidir. Vücut sıvılarının buharlaşmasını önler. Sürüngenlerde ter bezi bulunmadığından kurak ve sıcak bölgelerde rahatça yaşayabilirler.

Hem yavru hem de erginler akciğer solunumu yaparlar. Deri solunumları yoktur. Yılan ve yılansı kertenkelelerin sol akciğerleri hava kesesine dönüşmüştür. Avlarını yutarken gerekli yedek havayı bu keseden kullanırlar.

Çift eşeylidirler. Yumurtlayarak ürerler. Yumurtalarını nemli ve sıcak topraklara bırakırlar. Çok azında yumurtalar ana karnında açıldığından yavrularını doğururlar. Deniz kaplumbağaları kilometrelerce yol kat ederek kumsallara çıkarak yumurtalarını kumlara gömerler.

Değişken ısılı, soğukkanlı hayvanlardır. Vücut ısılarını yükseltmek için güneşlenir veya sıcak taş ve topraklara uzanırlar. Soğuk havalarda uyuşurlar. Toprağı donan soğuk iklim bölgelerinde sürüngenlere rastlanmaz. Kış uykusuna yatarlar. Aşırı sıcak havalarda serin yerlere çekilerek yaz uykusuna da yatarlar. Yedikleri besinlerden hemen hemen hiç ısı elde etmezler. Fazla vücut ısısına ihtiyaç duymadıklarından rahatça bir yıl gibi uzun bir süre açlığa dayanabilirler. Bâzılarının kopan parçaları yenilenir. Böbrekleri su kaybını önlemek için ürik asit boşaltımına uygun yapıdadır. Sidik keseleri bulunmaz. Boşaltım ürünleri doğrudan dışkılıkla atılır.

Yılan ve kertenkelelerin yürekleri iki kulakçık ve yarım bir perdeyle yarılmış iki karıncıktan meydana gelir. Karıncıklarda temiz ve kirli kan birbirine karıştığından vücutlarında karışık kan dolaşır. Timsah ve kaplumbağaların karıncıklarında perde tamdır. Yürekleri dört gözlüdür. Sol kısımda temiz, sağ kısımda kirli kan bulunur. Buna rağmen sol ve sağ karıncıktan çıkan aort kökleri yüreğin hemen önünde panizza kanalı vâsıtasıyla birleştiklerinden vücutta kısmen karışık kan dolaşır. Koku alma duyuları çok kuvvetlidir. Yılan ve kertenkeleler en hafif kokuları bile dilleriyle idrak edebilirler. Dillerine sinen koku damaktaki duyu organı hücrelerine aktarılır. Tükrük bezleri gelişmiştir. Bâzılarında zehir bezlerine dönüşmüştür. Üst ve alt göz kapakları mevcuttur. Kapaklar birleşerek gözü saydam bir kapak gibi örter. Bu tiplerde gözle kapak arasında bir sıvı bulunur. Yurdumuz, timsah dışındaki sürüngenler bakımından zengindir.

SÜRYÂNÎLER;

Alm. *(Alt-) Syrier (-in f) (m.pl.),* **Fr.** *Araméens occidentaux (m.pl.),* **İng.** *Syrian christians.* Nûh aleyhisselâmın oğlu Sâm'ın soyundan gelen Hıristiyan bir kavmin adı.

Suriye'de yaşayan Aramîlerden Hıristiyan olanlar, putperest Aramîlerden ayrılmak için Suriyeli mânâsına Süryânî adını aldılar. Antakya'yı dînî merkez olarak kabul eden Suriyeli Hıristiyanlar, inançlarını, Suriye veGüneydoğu Anadolu'da yaydılar. Zamanla Urfa, merkezleri durumuna geldi. Daha sonra Diyarbakır, Patriklik merkezi oldu.

Hıristiyanlık, zamanla Anadolu ve Mezopotamya'nın dışına çıkarak batı ülkelerine ve Roma'ya kadar yayıldı. Bizans'ta (İstanbul), Antakya patrikliğine bağlı piskoposluk kuruldu. M.S. 5. asırda, İstanbul başkeşişi olan Utîha (Eutukhes), hazret-i Îsâ'nın tanrı olduğunu (Monofosiyye) iddiâ etti. Bu fikri İskenderiyye patriği Dioskorüs tarafından da desteklendi. Doğudaki kiliseler de bu fikirdeydi. Bunların fikirleri 451'de toplanan Kadıköy konsülünde reddedildi. Taraftarları tâkibata uğradı. Altıncı asrın başlarında Monofosiyye îtikâdına sâhip Urfa Patriği Yâkûb Berdeî de, İstanbul kilisesinden ayrı olarak Süryânî kilisesi ve Yâkûbiyye fırkasını kurdu. Fakat Bizanslıların baskısı sebebiyle yayılma imkânı bulamadı. Hattâ, merkezlerini kaybederek gezici duruma düştüler.

Müslüman Arapların, Anadolu'yu fethetmeye başladığı sıralarda Müslümanlarla işbirliği yaparak tekrar Antakya'ya döndüler. Sonraki devirlerde çıkan karışıklıklar sebebiyle tekrar dağıldılar. Halep, Harran, Rakka, Urfa ve Kınnesrin'de bulunan manastırlarda geçici merkezler kurdular. 969'da Patrik VIII. Yuhanna zamânında Malatya'da yerleştiler. Fakat 1058'de Melkit Krallığına mensup Rum Ortodokslarının saldırıları yüzünden, Diyarbakır'a gittiler. Diyarbakır'ı merkez edindiler. Bundan sonra Süryânî patrikliğinin başında bulunan patrik Diyonnosiyos, IV. Yahyâ, Diyarbakır'da ve Mardin'in doğusundaki dağın eteğinde bulunan Deyrüzzaferan manastırında yaşadı. Merkezleri daha sonra Şam'a nakledildi. Fakat bunlar, Bizanslıların baskısı yüzünden varlık gösteremediler. Antakya Haçlı kontluğu zamânında, 1126-1199 yılları arasında yaşamış olan Antakya Patriği Mihail-i Süryânî, Süryânîliğin asıl yayıcısı oldu.

1782 yılında kilise kurallarına aykırı olarak, patrik tâyin edilen Halepli Mihayet Carve, kongreye katılmayan piskoposlar tarafından reddedilince, Suriye'ye giderek Hıristiyan misyonerlerle anlaştı ve onların aracılığıyle Vatikan Katolik kilisesine katıldı. Eski Süryânî kilisesinden ayrılan Süryânîlere ve kiliselerine, papa tarafından patrik tâyin edildi. Bunlara Katolik Süryânîler denildi. Fakat Osmanlı Devleti, başlangıçta bu ayrılığı tanımadı. 1845'te sayılarını resmen tespit ederek, Katolik Süryânîler olarak tanıdı. Katolik Süryânîler, bu târihten îtibâren bir kilise olarak tanınmış oldular. Bu mezhebin merkezi, Mardin'de Meryem-Ana Kilisesidir.

Bugün Süryânîler, Suriye, Irak, Lübnan ve Türkiye'de (Midyat, Gaziantep, Mardin ve Diyarbakır bölgelerinde) yaşamaktadırlar. Hindistan'da Kerala bölgesinde de bir Süryânî kilisesi vardır.

SÜRREALİZM (Bkz. Edebî Akımlar)

SÜSEN (Iris);

Alm. *Schwertlilie, Iris (f),* **Fr.** *Iris (m),* **İng.** *Iris.* **Familyası:** Süsengiller (Fridaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Türkiye'nin çoğu yerinde tabiî olarak yetişir.

Nisan-haziran ayları arasında, hoş kokulu ve güzel çiçekler açan, 20-100 cm boylarında, çok yıllık, otsu bitkiler. Etli ve sürünücü rizomları veya soğanları vardır. Yaprakları buğday yaprağına benzer düz veya kıvrık, damarlar paraleldir. Çiçekler altı parçalı, ucunda genellikle tek tek bulunurlar. Beyaz, sarı, mavi ve mor renklerdedir. Dıştaki taç yaprakları genellikle arkaya kıvrık olur. Süsenin Türkiye'de tabiî olarak yetişen 27 türü vardır. Halk arasında nevruz, zambak gibi isimlerle bilinir. Iris germenica türünün kökü daha çok menekşe kökü adı altında satılır. Tıbbîdir.

Kullanıldığı yerler: Daha çok süs bitkisi olarak tanınır ve bahçelerde yetiştirilir. Tıbbî olan türünün kökleri koku verici, idrar söktürücü ve safra arttırıcı olarak kullanılır.

SÜSPANSİYON;

Alm. *Federung (f),* **Fr.** *Suspension (f),* **İng.** *Suspension.* Sarsıntıyı azaltmak için bünye ile zemin arasına, yastıklama görevi yapan, elastik elemanların meydana getirdiği mekanik bir düzen. Süspansiyonun en çok kullanıldığı saha otomobillerdir. Süspansiyon düzeninde yay, amortisör ve lastik takozlardan faydalanılır. Otomobilin lastikleri dahi süspansiyon düzeninin bir parçasını teşkil eder.

Otomobillerde süspansiyon düzeni, Amerikan ve Avrupa arabalarında farklılıklar gösterir. Ön ve arka tekerleklerin ayrı düzenleri vardır. Ön süspansiyon düzeninde umûmiyetle helezonik yay; arka düzendeyse, Amerikan arabalarında, makas, Avrupa arabalarında helezonik yay kullanılır. Makas ve helezonlar dâimâ amortisör ile birlikte çalışırlar. Yayın görevi tekerlek kasisten geçerken sıkışarak yukarı doğru olan darbenin etkisini yutarak azaltmaktır. Yay sıkışınca tekrar genleşmeye başlar ve eski konuma gelinceye kadar salınım yapar. Yayın, salınım hareketlerinin yumuşak şekilde sönümlendirilmesi gerekir. Amortisörün görevi yay salınım hareketlerine sönüm kazandırmaktır. Amartisör bulunmayan otomobiller engebeli yoldan giderken aşağı yukarı çok sarsıntı olur. Halbuki otomobilde seyir ânında istenilen husus, yolun durumu ne olursa olsun içinde oturan yolcuya intikâl eden yatay ve dikey doğrultudaki sarsıntıların en az seviyede olmasıdır.

İkinci Dünyâ Savaşından sonra, süspansiyon düzeni her tekere has bir şekle getirildi. Bağımsız olan bu süspansiyon düzeninde ön tekerleklerin titreşim ve sağa sola dönme problemleri ortadan kaldırılmıştır. Amerikan otomobillerinin de 1960 senesinden sonra, arka süspansiyonları bağımsız helezonik tipe çevrildi.

Süspansiyon sistemlerinde kullanılan helezonik ve yaprak yay yerine hava, hidrolik karışımlı piston düzenli elemanlar da kullanılabilir. Hidrolik basıncı pompayla sağlanır. Piston düzenli diğer bir süspansiyon elemanıysa hidroelastik amortisörlerdir. Bu düzende ön ve arka amortisörler birbirlerine boruyla bağlıdır. Amortisör düzeni içindeki sıvı, yayın görevini yerine getirir. Sıvı basıncı ayarlanarak otomobilin yerden yüksekliği ve sarsıntı miktarı istenilen ölçülere getirilebilir.

Süspansiyon düzeninde ayrıca dolaylı olarak iş yapan elemanlar da vardır. Bağımsız süspansiyon düzeninde ön tekerleklerin seviyelerini ayarlayan, denge çubuğu ile arka süspansiyon düzeninde dönüşlerde meyillenmeyi önleyen karşı-dönme çubukları vardır. Bu çubuklar yüksek kopma mukavemetine sâhip yay çeliğinden yapılır.

Süspansiyon yalnız otomobillere mahsus bir düzen olmayıp, sarsıntının iç organlara ulaşmaması istenilen her mekanik düzenin ayrılmaz parçasıdır. İşyerlerinde tezgâhların yerleştirildiği yerler, lokomotifler, vagonların tekerlekleri de süspansiyon düzenleriyle donatılmıştır. Süspansiyon düzeni olmayan bir çamaşır makinasının çalışması hem gürültülü olur, hem de kısa zamanda bağlantı

yerlerinden koparak kırılır. En mükemmel süspansiyon sistemleri insan vücûdunda yer almaktadır. Yüksekten atlayan insanın iç organlarının bulundukları yerlerde kopmadan kalabilmeleri sâhip oldukları, mükemmel süspansiyon düzenleri sâyesindedir.

SÜT;

Alm. *Milch (f),* **Fr.** *Lait (m),* **İng.** *Milk.* Dişi memeli hayvanların dünyâya getirdikleri yavrularını besleyebilmeleri için, meme bezlerinde meydana gelen ve yavru için lâzım olan her türlü besin maddesini içinde bulunduran hafif sarımsı beyaz sıvı.

Sütün salgılanma süresi, yavrunun kendi kendini besleyebileceği zamanla sınırlıdır. Bu süre, memeli hayvana bağlı olarak değişir ve bu değişme aynı zamanda yavrunun büyüme hızıyla orantılıdır. Meselâ, yeni doğan bir insan yavrusunun kilosu 180 günde iki kat olduğu hâlde, bir köpek yavrusu 9 günde, bir buzağıysa 50 günde ilk kilosunun iki katı olur. Her memelinin sütü farklı özelliktedir. Sütün protein oranı yüksek olan memelilerin yavrularının büyüme oranı da büyüktür. Protein insan sütünde % 1,6, inek sütünde % 3,4 ve köpek sütündeyse % 7,3'tür. Bu yüzden köpek yavrusu hızlı büyür. Sütün yağ oranı yavrunun enerji ihtiyacını karşılamaktadır. Soğuk bölgelerde yaşayan memelilerin sütündeki yağ oranı sıcak bölgedekilerden daha fazladır. Çok soğuk bölgelerde yaşayan Ren geyiklerinin sütündeki yağ oranı % 19,7 olduğu hâlde inek sütündeki yağ oranı % 3,8'dir.

Yeni doğan yavru, hayâtının başlangıcında, tam değerli bu besin içerisindeki, protein, yağ, şeker, mâdensel maddeler, vitamin ve enzimlerden faydalanıp, gelişmesini normal olarak sürdürmekte; yine sütte bulunan ve ona hayâtiyet kazandıran koruyucu ve bağışıklık maddeleri olan antikorlarla da sağlığını koruyabilmektedir. Diğer besin maddelerinden ayrılan bu eşsiz besin maddesini, anne sütünü, yavru mutlaka hayâtının başlangıç safhasında almak mecburiyetindedir. Anne sütü yerine kullanılan mamalar aslâ, aslının yerini tutmamaktadır.

Sütün meydana gelmesini ve içindeki maddelerin vücut için ehemmiyetini tetkik eden ilim adamları hayret ve hayranlıklarını ifâde etmektedirler. Bir ineğe saman, ot, biraz da yem verildiğinde, o da insanlara içinde şeker, yağ, vitaminler ve bâzı mineraller bulunan sütü vermektedir. Günümüzde teknoloji çok ileridir. Keşfedilen çeşit çeşit âletler, yapılan robotlar insanları hayrete düşürmektedir. Bütün bunlara rağmen ot, saman, yem verilip ondan süt alınan bir makina yapmak tamamen hayaldir. Yapılan çalışma ve deneyler, kurulan robot makinalar bu gerçeği gözler önüne sermişlerdir.

İlim adamlarının bildirdiklerine göre, süt teşekkülü için kandan osmoz yoluyla çeşitli maddeler süt hücresine geçmektedir. Değişik, akıl almaz kimyevî hâdiseler sonunda çeşitli enzimlerin tesiriyle süt meydana gelmektedir. Meydana gelen süt ince kanallarla süt haznesine dolmaktadır. Süt haznesinden de yine kanallarla meme başının iç boşluğuna gelir. Buradan sağma veya emme ile süt elde edilir. İneklerde bir litre sütün teşekkülü için 400 litre kanın memeden geçmesi gerekmektedir.

Sütün bileşimi (bileşenleri): Genel olarak süt denildiğinde inek sütü anlaşılır. Diğer sütlerden koyun sütü, keçi sütü, manda sütü şeklinde bahsedilir. Sütün bileşimine elde edildiği hayvanın türü, ırkı, yaşı, yemlenmesi, sağım zamânı, şekli, sağım öncesi ve sonu, lastasyon dönemi, mevsimler, yaşadığı iklim ve rakım, hastalık, sağımdan sonra bekletilmesi, soğutulması, süzülmesi ve ısıtılması gibi pekçok faktör tesirli olmaktadır. Sütün bileşimini inceleyebilmek için önce iki kısma ayırmak gerekir: Su ve kuru madde.

Su: Sütün kuru maddesinin erime ve dağılma ortamıdır. Bu ortamda karbonhidratlar, mâdensel maddeler ve suda eriyen vitaminler erimiş; süt yağı emülsiyon ve proteinlerse kolloid hâlinde dağılmış bulunmaktadır. Sütteki karbonhidrat süt şekeri (laktoz) olup, beyin ve sinir sistemlerini etkilemektedir. Su, sütün ortalama % 87.4'ünü teşkil etmektedir.

Kuru madde: Sütün su hâriç diğer maddelerinin toplamına denir. İnek sütlerinde ortalama % 12,6 nispetinde yer alan kuru madde; başlıca süt şekeri (laktoz), yağ, azotlu maddeler ve mineral maddelerden meydana gelmiştir.

Bir litre sütte bulunan maddeler şunlardır:

1) **Su:** 880-900 g, 2) **Yağ ve yağda çözünen maddeler:** Süt yağı 35-40 g, Lesitin 0,3-0,5 g, Kolesterin 0,1-0,15 g, Karotinler 0,1-0,6 mg, A,D,K vitaminleri 1,5-2,0 mg, 3) **Proteinler:** Kazein 25-30 g, Laktalbumin 4-5 g, Laktoglobulin 0,5-1 g, 4) **Karbonhidrat:** Laktoz 45-50 g, 5) **Tuzlar:** 9-9,5 g, 6) **Suda çözünen başka maddeler:** Limon asidi 0,2 g, B_1, B_2, B_6, B_{12} vitaminleri 1,9-3,6 mg, C vitamini 60-100 mg, Niasin 0,2-1,2 mg, Pontoten asit 2,8-3,6 mg, Kolin 150 mg, Bios-I 180 mg, CO_2 100 mg, N_2 15 mg, O2 7,5 mg.

İçilebilen diğer sütlerin 100 gramında bulunan maddeler ortalama olarak aşağıda verilmiştir:

Sütün Cinsi	Su	Yağ	Kazein	Albumin	Laktoz	Kül ve Globulin
İnek	87,3	3.8	2,9	0,6	4,8	0,75
İnsan	87,6	3,78	0,6-1,9	0,8-2	7,0	0,21
Koyun	84,1	5,5	4,2	0,4	4,2	0,93
Keçi	87,1	3,85	2,6	1,15	4,4	0,85
Manda	82	7,5	-1,7	-	4,8	0,95

Süt yağı: Sütte en az 52 çeşit yağ asidinin gliserin esteri vardır. Yaklaşık olarak bu gliseritlerin % 67'si doymuş % 33'ü doymamıştır. Sütün yağ kısmı yağda çözünebilen maddeleri de ihtivâ eder. Süt yağında, lipoprotein bâzı enzimler, fosfolipidler, A,D,E ve K vitaminleri bulunur. Sütteki yağlar zerrecikler hâlindedir. Bunların çapları 2-4 mikron civârındadır. Yağın sütte bu şekilde oluşu sindirim bakımından önemlidir. Süt yağına tereyağı denir. Süt yağında en çok palmitin ve olein asidi bulunur. Bir gram sütyağı 9,3 kalori verir.

Laktoz, tabiatta yalnız sütte bulunur. Her çeşit sütte vardır. Kandan gelen glikoz süt bezinde laktoza dönüşür. Tatlılık bakımından sakkarozun yaklaşık % 20'si kadardır. Laktoz, sakkarozdan daha yavaş hidroliz olur. Bu sebeple sindirimi yavaştır. Barsakta daha uzun süre kalan laktoz ortamı hafif asidik yapar ki, bu da kalsiyumun alınmasını sağlar. Ayrıca bâzı proteinlerin ayrışmasını önler. Anne sütündeki laktoz inek sütünden fazladır. 1 gram süt şekeri 3,86 kaloriye sâhiptir.

Sütün başlıca proteinleri kazein, laktalbumin ve laktoglubutindir. Bunun dışında az miktarda da olsa başka proteinler vardır. Sütteki mevcut proteinlerin % 94,5'i sindirilebilir. Sindirilen proteinlerin bir gramı, 4,8 kalori verir.

Mineral maddeler: İnek sütü ortalama her litresinde 7,3 g mineral madde ihtivâ etmektedir. Bunlardan en önemlileri kalsiyum 1,20, fosfor 0,94, potasyum 1,50, sodyum 0,45, klor 1,06, magnezyum 0,12, kükürt 0,33'tür.

Kalsiyum ve fosforun her birinin yaklaşık % 20'si kalsiyum kazeinat-fosfat kompleksi formunda kazeinde yer alır ve bu kompleksin stabilitesi için bunlar önemlidirler.

Vitaminler: İnek sütü farklı miktarlarda bütün vitaminleri ihtivâ etmektedir. Bunların miktarları vücut ihtiyaçlarını yalnız başına karşılayamazlar. Sütteki vitaminlerin bâzıları teknolojik işlemler sonucu değişmeye uğramaktadırlar. Ağız sütünde vitaminler daha fazla bulunmaktadır. Sütte A, B_1 ve B_2 vitamini yeterli miktarda D, E, B_6 ve C vitaminleri daha az miktarda bulunur. Sütteki vitamin miktarı hayvanın beslenme şekline bağlı olarak çok değişir. A, D ve E vitaminleri ısıya dayanıklıdır. B1 ve C vitaminleriyse ısıyla kısmen harap olabilirler. B_2 ve B_6 ısıya dayanıklı fakat ışığa dayanıksızdır. Bununla birlikte pastörize süt C vitamini dışında iyi bir kaynaktır.

Sütün fizikî özellikleri: Tâze sütün yoğunluğu 1,030-1,033 arasındadır. Süt 75°-80°C'de kabarmaya, 100,1°C'de kaynamaya başlar. Sütün donma noktası yaklaşık -0,545°C'dir. Çok tâze sütün PH'sı 6,3-6,6'dır. Laktoz ve anorganik maddelerin çoğu, sütün suyunda çözünmüş olarak bulunur. Protein kolloidal halde, yağ ise damlacıklar hâlinde dağılmıştır. Sütün rengi umûmiyetle donuk ve porselen rengindedir. Sağıldığı hayvanın cinsine bağlı olarak beyazlık derecesi farklı olabilir. İnek sütü sarımsı olmakla berâber koyun, keçi ve manda sütü daha beyazdır. Beyazlığa kazeinin ve fosfatın kalsiyum tuzları sebep olmaktadır. Sütteki kazeinin pıhtılaşması 140°C'de 5 dakikada olur. Asitli gıdâların ilâvesiyle süt pıhtılaşır. Süt proteinlerinden albumin ve globulin 90°C'de beş dakikada pıhtılaşır. Bunların pıhtılaşması 65°C'de başlar sıcaklıkla artar.

Süt, mikropların üremesi bakımından iyi bir ortam olduğundan çabuk bozulur. Havadan süte karışan süt asidi bakterileri süt şekerinden süt asidi meydana getirirler. Süt asidi miktarı % 0,2'yi bulunca kazein pıhtılaşır. Yâni süt kesilir. Fazla asidik ortamda bakteri üreyemediği için ekşimiş süt sağlığa zararlı değildir. Fakat yüzeyde küf meydana gelir ki, bu küfler asidi kullandıkları gibi alkali (bazik) yan ürünler meydana getirirler. Bunun sonucunda uykuda olan bakteriler yeniden canlanır. İşte bu küflenmeden sonra, ekşimiş süt sağlığa zararlı olur.

Süt üzerine yapılan hileler: Süte yapılan hilelerin başında su katmak işi gelir. Bir süte suyun katıldığı yoğunluğunun değişmesinden anlaşılır ise de kat'i değildir. Süte kalsiyum klorür katılarak elde edilen süt serumunun yoğunluğunun 1,027'den ve kırılma indeksinin 38,0'dan aşağı düşmesinden süte su katıldığı kat'i olarak anlaşılır. Ayrıca sütte nitrat bulunursa süte su katıldığı kesin olarak anlaşılır.

Süt, kremasının alınması ile sütün yoğunluğu yükselir. Fakat su katılırsa, yoğunluk normal hâle tekrar döner. Kreması alınan sütün yağ miktarı azalır, fakat sütün diğer özellikleri devam eder.

Sütle Geçebilen Hastalıklar

1. Hayvanın memesinden geçen hastalıklar olup, bunun en başında tüberküloz gelir. İneklerden Brucella abortus bowis, keçi ve koyunlardan geçen Brucella melitensis (malta humması)'dır. Aft humması şap hastalığı olan hayvanlardan geçer. Streptokoklu hastalıklar da memeden insana geçer.

2. Sütle geçen hastalıklar. Sütle dışardan karışan tifo, paratifo, kolera ve dizanteri mikropları içen insanlarda bu hastalıkları meydana getirir. Bu mikroplar sütle uğraşan kişilerden veya kaplardan geçmişir.

Sütü sağılan hayvanlar, sık sık veteriner kontrolünden geçirilmelidir. Sağmadan önce bütün hijyen şartlarına uyulmalıdır. Süt ilk sağıldığında temizdir. Fakat 37°C civarında sıcaklığa sâhip olan yeni sağılmış süt, mikrop üretmeye çok elverişli olduğundan süt hemen soğutulmalıdır. Soğutmayla mikrop üremesinin önüne geçilir. 65°C'nin üstünde çoğu bakteriler harap olur. Sporlarsa 100°C'nin üstünde yok olur.

Sütün besin değeri: Süt, sâdece insanların değil, hayvanların hattâ mikroorganizmanın da yaşaması, faaliyette bulunabilmesi için lüzumlu olan bir gıdâdır. Canlılar hiçbir şeyi yemeden yalnız sütle uzun zaman yaşayabilirler. Zîrâ, sütün bileşiminde bir canlıya lüzumlu olan protein, yağ, karbonhidrat gibi maddelerden başka su, mineral maddeler, vitaminler ve sağlığı koruyan diğer maddelerin de yeteri nispette bulunduğu ilmen tespit edilmiştir. Sıhhatlı bir insanın yüzden fazla besin maddesine ihtiyâcı olduğu bu maddelerin de ancak çeşitli yiyeceklerle temin edilebileceği bilinmektedir. Buna göre, normal çalışan bir insana günde 70-80 gr protein, 50-70 gr yağ ve 300-400 gr karbonhidrat ve kâfi miktarda diğer muhtelif vitaminler ve mâdenî maddeler lâzımdır. Bu maddeleri; kısmen etle, ekmekle, şekerle ve ayrıca çeşitli meyve ve sebzelerle temin edebilmektedir. Fakat süt yukarıdaki bu besin maddelerini en uygun bir nispette bünyesinde toplayan tam bir gıdâdır. Sütün bir diğer özelliği de, bütün hastalıklara karşı en faydalı ve koruyucu bir gıdâ olmasıdır. Ayrıca, iskeletin iyi teşekkülünü sağlayan bir madde olması, gelişmiş bir vücut yapısının meydana gelmesinde önemli yeri olan bir maddedir. 100 gram süt 60-70 kalori verir. Bunların ortalama % 20'sini proteinler, % 30'unu karbonhidratlar ve % 50'sini de yağ verir. Yeni doğan bir çocuğun 6-7 ay tek gıdâsı süttür. Fakat insanı veya hayvanı bütün ömrü süresince yalnız başına besleyemez.

Süt; bilhassa protein, mineral maddeler ve vitaminlerle yalnız temel gıdâ maddesi olmayıp, aynı zamanda, koruyucu etkisi olan bir gıdâ maddesidir. Fabrikalarda, özellikle sağlığa zararlı maddelerle çalışan iş yerlerinde, meselâ kimyâ ve metalurji endüstrilerinde çalışanların sağlığını korumak için, hazırda süt bulundurulur ve çalışanlara mutlaka içirilir. Sebebi, sütün proteinleri önemli bir koruyucu faktör teşkil etmektedir. Asit ve bazların etkilerini azaltmakta ve ağır metaller ve diğer sağlığa zararlı maddelerle bileşik yapma kâbiliyetindedir. Bununla zehirli maddelerin zarar vermeleri önlenir. Metal zehirlenmelerinde süt içirilmesi bununla ilgilidir.

Yetişkin bir insan 1 litre süt içtiğinde yaklaşık olarak günlük gıdâ ihtiyacının % 20-25'ini karşılayabilmektedir. Özellikle çocuklar ve bebekler için süt vazgeçilmez bir besin kaynağıdır. Beslenme uzmanları, günlük olarak her şahsın 1/2 litre süt içmesinin gerektiğini belirtiyorlar. Çocuklar için 2-3 yaşlarına kadar 1/5 lt, daha büyükler için 1/2 litre süt içilmesini tavsiye etmektedir.

Yabancı ülkeler, süt içme alışkanlığının kazandırılması için yıllar öncesinden beri okullarda süt içmeyi bir plân dâhilinde uygulamaktadırlar.

Dünyâdaki süt üretiminin % 91'i ineklerden sağlanmaktadır. Dünyâ süt üretiminde son yıllarda büyük bir artış görülmüştür. En önemli süt üreticisi ülkeler Almanya, Amerika, Fransa, İngiltere, Rusya, Polonya ve Türkiye'dir. Kıtalara göre Güney Amerika, Asya, Afrika ve Okyanusya'dır.

Memleketimiz süt hayvanı sayısı bakımından dünyânın sayılı ülkelerindendir. Çok düşük verime rağmen, inek sütü üretim miktarı îtibâriyle 29 ülke arasında sonuncu olduğumuz FAO kayıtlarında yer almıştır. Ülkemizde süt üretimi yıldan yıla artış göstermektedir.

Memleketimizde süt üretiminin arttırılması için alınması gerekli tedbirler, birim hayvandan alınacak ürünün arttırılması, yâni hayvan ıslahı ve yetiştirme tekniklerinin geliştirilmesiyle süt müstahsillerine gerek kredi, gerekse teknik açıdan yardımcı olunması gerekmektedir. Plânlı dönemde bu yönde hedefler belirlenmiş ve çalışmalar sürdürülmektedir. Ancak süt üretimimizdeki artışa karşılık, nüfus artışı daha fazla olduğundan, fert başına düşen süt miktarındaki artışlar çok az olmaktadır.

SÜT KARDEŞLİK;

süt yoluyla akrabâ, kardeş olmak. Dînimizde insanlar arasında üç çeşit akrabâlık bildirilmiştir. Bunlar; kan ile olan (nesepten, soydan) akrabâlık, sıhriyyet ile olan (evlenmekten) akrabâlık ve süt ile olan (yabancı bir kadının sütünü emmekten) akrabâlıktır. Bu husûs Kur'ân-ı kerîmde Nisâ sûresi yirmi

üçüncü âyet-i kerîmede bildirilmiştir.

Süt kardeşlik ve süte bağlı akrabâlık, bir çocuğun yabancı bir kadının sütünü emmesiyle husûle gelir. Bu sütün emme şekilleri, miktarı ve emen çocuğun yaşı, dört hak mezhepte farklı, değişik olarak bildirilmiştir. Hak mezheplerin bildirdiği hükümler dâhilinde bir çocuk, yabancı bir veya birkaç kadından süt emince, bu kadınlar çocuğun **süt annesi,** kadının öz erkek kardeşi, çocuğun **süt dayısı,** bu kadına, bu sütün gelmesine sebep olan kocası da **süt babası** olur. Bu adamın, öz erkek kardeşi de **süt amcası** olur. Çocuğun süt emdiği kadının bütün çocukları, bunun **süt kardeşi** olurlar.

Çocuğun, süt anası ve süt babasıyla bunların anaları, babaları, kardeşleri ve çocukları her nesilden torunlarıyla evlenmesi, ebedî haramdır. Bunlarla neseb ile akrabâ olsaydı, yine evlenemezdi. Bu çocuğun çocukları, bunun süt anası veya süt babasıyla evlenemez. Çocuğun zevcesi (hanımı), çocuğun süt babasıyla, çocuğun zevci (kocası) de, çocuğun süt annesiyle evlenemez. Aynı kadından emen oğlan ile kız, süt babaları başka olsa ve başka senelerde emmiş olsalar bile, birbiriyle ve birbirlerinin çocukları ve torunlarla evlenemez. Öz kardeşin süt kızı ile evlenmek haram olduğu gibi, süt kardeşinin öz kızıyla süt kardeşinin süt kızıyla da evlenmek haramdır. Bir kimse kendi öz kardeşinin yabancı kadından olan süt kardeşiyle evlenebilir. Bunun gibi baba bir birâderinin, ana bir kız kardeşiyle de evlenebilir. Bir adam, süt çocuğunun kız kardeşiyle evlenebilir. Fakat kendi çocuğunun ana bir kardeşiyle evlenemez. Süt babanın diğer zevceleri (hanımları) ile evlenilmez ve süt oğul zevceleriyle evlenilmez. Bu ikisiyle, neseb bakımından da evlenilmez. Süt kardeşliği sebebiyle evlenmeleri haram olanlar şu beytle bildirilmiştir:

Süt ana, baba akrabâsının hepsi,
Süt çocuk evlâdı, zevc veya zevcesi.

Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem, bir hadîs-i şerîfte buyurdu ki: **"Süt emmek, doğumun** (nesebin, soyun) **haram kıldığı her şeyi haram kılar."**

SÜTÇÜ İMAM;

düşman işgâli altında bulunan Maraş'ta, Türk nâmusunu koruyan ve ilk kurşunu atan kahraman. 1871 yılında Maraş'ın Fevzi Paşa Mahallesinde dünyâya geldi. Babası Kireççi Ömer, annesi Emine Hanımdır. Asıl adı İmam'dır. Maraş'ta **Hacı İmam** lakâbıyla tanınırdı. Adının yanında mesleği de imamlıktı. Beş vakit namaz hâricindeki vakitlerini süt sattığı dükkânında geçiren Sütçü İmam; **"İslâmiyet, maişet için çalışmayı da bir nevi ibâdet kabul eder ve Allah boş duranları sevmez."** sözlerini yerine getirmeye çalışırdı. Osmanlılar zamânında her mesleğin bir üniforması olduğu için, üniforma mâhiyetindeki imâmet sarığı devamlı başında dururdu.

Maraş'ın Fransızlar tarafından işgâli sırasında, bütün şehre bir hüzün çökmüştü. 30 Ekim 1919 Cumâ günü sabah saatlerinde hamamdan çıkan iki Türk hanımına saldıran Fransız askerlerini dükkânından gören Sütçü İmam, dayanamayarak tabancası ile onları öldürdü. Böylece Maraş'ın kurtuluş destanı başladı. Sütçü İmam'ın attığı kurşunlar, bir kurtuluş destanının öncüsü oldu. Olaydan sonra, Ahırdağı'na çıkan Sütçü İmam, Fransızların 12 Şubat 1920 sabahı Maraş'ı terk etmesiyle şehre döndü.

Günümüzde, Maraş'ın Uzunduk Çarşısında bir âbide üzerinde şu yazılar vardır: "31 Ekim 1919" da Sütçü İmam, Türk nâmusunu burada silâhıyla korudu."

Maraş Harbinden gâzî olarak çıkan Sütçü İmam'a, Maraş Belediyesince kaledeki topun idâresi verilmişti. Sütçü İmam, 1922 Kasımında bu vazîfeyi yaparken barutun ateş almasıyla yandı. Derhal tedâvi altına alındıysa da iki gün sonra 25 Kasım 1922'de vefât etti.

SÜTLEĞEN (Euphorbia);

Alm. *Wolfsmilch, Euphorbie (f),* **Fr.** *Euphorbe (f),* **İng.** *Euphorbia.* **Familyası:** Sütleğengiller (Euphorbiaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Hemen hemen her yerde.

Bir veya çok yıllık süt taşıyan bitkiler. Gövdeleri silindir şeklindedir. Yaprakları basit ve karşılıklıdır. Çiçek çok indirgenmiştir. Çiçek örtüsü yoktur. Çiçek durumu şemsiye şeklindedir. Meyveleri üç tohumlu yuvarlak bir kapsül tipindedir. Memleketimizde 65 kadar türü bulunur.

Kullanıldığı yerler: Tohumlarında yağ; süt (lateks)ünde reçine, kauçuk, zamk, nişasta, tanen, fermentler ve anorganik tuzlar bulunur. Tohumlarından elde edilen yağ tahriş edici olup, müshil etkilidir. Sütü halk arasında "birkaç damla" müshil olarak kullanılır. Fakat yüksek dozda zehirlidir. Sütü ve tohumları bâzı yerlerde tatlı su balıklarını avlamakta kullanılır.

SÜTTOZU;

Alm. *Milchpulver (n),* **Fr.** *Poudre (f) de lait,* **İng.** *Milk powder, dried milk.* Tam yağlı, kısmen veya

tamâmen yağı alınmış sütün suyunun uçurulmasıyla elde edilen, süt kuru maddesinin meydana getirdiği beyaz bir toz karışım. Eskiden sütün 100°C'de buharlaştırılmasıyla elde edilen süttozu bugün iki metodla yapılmaktadır.

1. Silindir metodu, eksenleri birbirine paralel ve aralarında 1-1,5 mm açıklık bulunan ve ters yönde dönen iç kısmından 140°C'lik su buharıyla ısıtılan iki silindir arasına, süt göndermekle süt tozu elde etme metodudur. Bu silindirler dakikada 18-20 devir yapar. Yüzeye yapışan ince süt tabakası kısa zamanda süt tozu hâlini alır. Bu metodun bir de vakum yapılan şekli vardır.

2. Püskürtme metodu, normal süt veya daha iyisi kondanse (yoğunlaştırılmış) süt çok ince tânecikler hâlinde sıcak hava akımı olan odalara püskürtülür. Nemini kaybeden süt zerrecikleri toz hâlinde toplanır. Bugün bu esasa dayanan çok çeşitli püskürtme ve püskürtme odası (sprey kurutucular) şekilleri vardır.

Süttozunun bileşimi, kullanılan süte göre değişir. Süttozu, elde edildiği sütün yağının en az % 26,5 ve katı maddesinin de en az % 95'ini ihtivâ eder. Hiç yağı alınmamış tam süttozunun ortalama bileşiminde % 5 su, % 26-28 yağ, % 37-38 laktoz hidrat, % 24-24,5 protein ve% 5,8 kül bulunur. Süttozları hafif sarı renktedir. Bisküvi kokusuna benzeyen kokusu vardır. Nem çekici olduğundan, açıkta saklanamaz. Yüksek değerli besin olup, taşınması kolaydır. Gıdâ sanâyiinde ve çocuklar için kullanılır. İyi ambalaj edilmemiş süttozlarının kalitesi hızla düşer. Nem, ışık ve bakır gibi metaller kaliteyi düşüren sebeplerdir.

Bebekler için kültür veya süt asidiyle ekşitilmiş sütten süttozu elde edilir ki, bunun hazmı kolaydır. Bu şekilde yapılmış tam yağlı süttozu yeni doğan çocuğa dahi verilebilir. Yoksa, süt çocuklarına yarı yağlı süt verilir.

SÜVEYŞ KANALI;

Akdeniz ile Kızıldeniz'i birleştiren, kuzey-güney doğrultusunda insan yapısı bir su yolu. 1869'da ulaşıma açılan kanal, havuzlar kullanılmadan, deniz seviyesinde 169 km uzunluğunda bir geçiş sağlar. Kanal, Hint Okyanusu ile Akdeniz ve Atlas Okyanusunu Avrupa kıyılarına bağlayan en kısa deniz yoludur.

Târihi: Antik Mısır zamanlarında M.Ö. 20. asrın başlarında Nil deltasını, Kızıldeniz'e şimdiki Süveyş Kanalı yakınında bağlayacak bir tatlı su kanalı muhtemelen Firavun Birinci Sesostris zamânında kazılmıştır. Daha sonra Firavun İkinci Necho zamânında M.Ö. 600 civârında restore edilmiş ve Pers Fâtihi Birinci Darius tarafından M.Ö. 500'de tamamlanmıştır. Daha sonraki Ptoleme ve Roma işgâlleri sırasında kanal defâlarca restore edilmiş ve terk edilmiştir. M.S. 7. asırda Aşağı Mısır'ın Arap kumandanı Amr bin Âs radıyallahü anh, bu kanalı tekrar açarak Nil Vâdisinden Mekke'ye nakledilen tahıl için kullanmıştır. Sekizinci asırda, Halîfe Mansur, kanalı askerî sebeplerden dolayı bloke etmiş ve kanal kullanılmaz duruma gelmiştir.

Yeni bir kanal kazılması maksadıyla teşebbüse geçilmesi için 1000 yıldan fazla zaman geçti. Onsekizinci asrın sonunda, Napolyon, Mısır'da bulunduğu sıralarda Akdeniz ile Kızıldeniz'i birbiriyle irtibatlayan bir kanal yaptırmak istedi. Ama Fransa ilim adamlarından kurulan bir heyet yanılarak Kızıldeniz'in sularının Akdeniz'in sularından yüksek seviyede olduğunu iddia edip, havuzlarla çalışan bir kanaldan başka bir tür kanalın yapılamayacağını söyleyince bu proje terk edildi. Daha başka birçok plân hazırlanılarak kapaksız kanalın mümkün olduğunun isbatı yapıldı, ancak bu uzun zaman aldı.

Süveyş Kanal Şirketinin kurulması: 1830'larda Ferdinand de Lesseps Mısır'da Fransız diplomatıyken geleceğin Mısır Vâlisi Said Paşa ile tanıştı. 1854'te Mısır'a tekrar gittiğinde Said Paşa'dan iki imtiyaz aldı. 30 Ekim 1854 ve 5 Ocak 1856 târihli bu iki anlaşmanın neticesinde alınan kararlara göre, bütün milletlerin geçişine müsaade edilecek olan bir kanal yaptırılacak, ayrıca 99 seneliğine kanalı işletecek bir şirket kurulacaktı. 15 ralık 1858'de "The Compagnie Universelle du Canal Maritime de Suez", yâni "Süvyeş Kanal Şirketi" ihdas edildi.

Kanal inşaatı: Süveyş Kanalı inşaatına 25 Nisan 1859 târihinde başlandı. Kazma işinin yapılacağı bölge çöl olduğundan birçok güçlükler çıktı. Kazma işi 11 sene devam etti. Önce 6 metre derinliğinde bir servis kanalı kazıldı. Böylece Mavnalarla lüzumlu malzemenin taşınması kolaylaştı. Kahire yakınlarındaki Bulak bölgesinden başlayıp, batı-doğu itikâmetinde İsmailiye'ye kadar süren ve buradan da ikiye ayrılarak, kuzey-güney istikametinde devam ederek, birisi Port Said'e, diğeri Süveyş'e ulaşan bu yardımcı kanaldan halk da istifâde etti. Böylece Süveyş Kanalı inşaatını ikmâl bakımından destekleyen bir tatlı su kanalı açılmakla kalınmıyor, aynı zamanda Nil ile İsmailiye arasında su yolu irtibâtı temin ediliyordu.

Süveyş Kanalı inşaatında, teknik problemler ortaya çıktı. Üstelik bir arada çalışan İngilizler ve Fransızlar birbirlerinin niyetinden şüpheli olduğundan politik güçlükler zuhur etti. En büyük meseleyse

finansman problemiydi. 130 milyon Fransız altını tahmin edilen harcamalar (41.860.00 dolar), 287 milyon Fransız altınına (92.414.000 dolar) ulaştı. 10 sene devam eden çalışmalarda 20 bin işçi çalıştırıldı. Bütün mânilere rağmen, kanal 17 Kasım 1869'da trafiğe açıldı. Açılışta gemilerden müteşekkil bir konvoy düzenlendi. Bu konvoyun başında Fransa'nın kraliyet yatı l'Aigle ve bunun güvertesinde de Prenses Ejgénie bulunuyordu. Açılışa Mısır Hidivi İsmail Paşa tarafından, hem Ortadoğu hem de Avrupa ülkelerini temsil edecek şekilde birkaç bin kişi dâvet edildi. 1875'ten sonra, kanal İngilizlerin ve Fransız özel sektörünün eline geçti.

Modernizasyon: Trafik artışına ayak uydurmak için, kanal firması devamlı olarak kanalı geliştirdi. 1869'dan sonra, bu gelişme hızlandı. 1870'te kanal, yüzeyde 60 m, derinde de 22 m genişliğe ulaştı. 1956'da millîleştirmeden sonra yüzey, genişliği 150 m'ye vardı. 10 m derinlikteki zemin genişliği ise 60 m oldu. Aynı sene tatlı su kanalının genişliği 7,5 m'den 10,7 m'ye ulaştı. Kanalda yapılan bu tadilatlar 322 milyar dolar tuttu. Ancak kanal boyu seyahati 45 saatten 15 saate indi.

Güzergâh: Kanalda güney istikâmetine ilerleyenler önce Port Said'e gelirler. Tuzlu Manzala Gölünün bataklık bölgesini geçip Port Said'in 50 km güneyinde 11 km'lik 1949-1951 senelerinde kazılmış geçiş bölgesine varılır. Bu bölgede iki gemi karşılıklı olarak rahatça geçebilir. Diğer taraflarda karşılıklı geçiş çok zordur. Kanalın hemen hemen yarısına yakın yerinde İsmailiye şehri civârında Timsah Gölü bulunur. Kanal, gölün içinden geçer. Kanal İdâre Heyeti, Timsah Gölünün kıyısında yerleşmiştir. Buradan Kızıldeniz'e gitmek isteyen sırasıyla Büyük Acı Göl, Küçük Acı Göl, çölün doğu ucu ve Tevfik Limanından geçer.

Kanalın ekonomik yönü: Süveyş Kanalı'nın dünyânın ekonomisine mühim tesirleri olmuştur. Kanal bir pencere misâli kıtaları birbirine bağlamış ve karşı karşıya getirmiştir. Avrupa'dan Doğu Afrika'ya, Doğu Asya'ya ve Okyanuslara yeni bir güzergâh temin etmiştir. Kanal, önceleri Ümit Burnu'nu ve Afrika sâhillerini baştan başa dolaşan gemilerin yolunu kısaltmıştır. Meselâ, Londra'dan Karaçi'ye gitmek için kanal yolunu tercih eden 9880 km Ümit Burnundan giden 17.400 km yol kat eder. Yolun kısalması demek gemilerin çabuk geri dönebilmesi ve bu da gemilerin performansının üç katına çıkması demektir. Bu sebeple nakliyat ücretleri fazla tutmamış ve eşyâlar daha ucuza nakledilmiş olur.

Yukarıda saydığımız faydaları kanalın trafiğine tesir etmiştir. 1870 ile 1966 seneleri arasında yılda ortalama 500 gemi geçerken 1970'lerden îtibâren yılda 20.000'e çıkmıştır. Bu artışın başlıca sebebini Ortadoğu petrolleri teşkil eder.

Kanalın Mısır tarafından millîleştirilmesi: 26 Temmuz 1956'da Cumhurbaşkanı Nâsır'ın idâresindeki hükûmet kanalı millîleştirerek şirketi tasfiye etti. Ekim ayında İsrail, İngiltere, Fransa kuvvetleri Mısır'a saldırdı. İngiliz ve Fransa birlikleri kanalın iki yanını işgâl ettiler. Ancak ABD ve Rusya'nın kuvvetli baskıları neticesinde bu birlikler BM kontrolünde geri çekildiler.

Kanal Şirketi ilk önceleri Nâsır'ın millîleştirmesini tanımayarak kanalı bildiği gibi idâre etmeye devam etti. Nâsır kuvvet kullanmak istemediğinden bu durum bir müddet sürdü. Ancak Dünyâ Bankasının 13 Temmuz 1958'de Mısır hükûmeti ile kanalın idâresi ve mâlî durumu üzerinde imzâladığı antlaşma Kanal Şirketini mâlî yönden yıktığından, kuruluş kendiliğinden ortadan kalktı. Hükümetin, şirketin yurtdışı varlıklarından olan devlet hissesini hibe etmesi ve 28,3 milyon Mısır lirası tazminat ödemesiyle de mesele kapanmış oldu.

Kanalın siyâsî durumu: Kanalın bir kamu kuruluşu olması ona özel bir siyâsî statü kazandırmıştır. 1888'de İstanbul Antlaşması ile getirilen bu statü aynı zamanda kanaldan hangi ülkeye âit ve mâhiyeti ne olursa olsun bütün gemilerin faydalanmasına imkân tanımıştır. Antlaşmayı imzâlayan devletlerden olan Avusturya, Macaristan, Fransa, Almanya, Türkiye, İtalya, Hollanda ve Rusya'nın günümüz politikaları da anlaşmayla ters düşmediğinden yeni bir karara ihtiyaç duyulmamaktadır.

Mısır'ın İsrail gemilerine ve İsrail malı taşıyanlara koyduğu geçiş ambargosu 1951'de Birleşmiş Milletlerin verdiği emirle sona ermiştir. Arap-İsrail Savaşı sırasında, İsrail birliklerinin 5 Haziran 1967'de kanalın doğu kıyısını işgâl etmesi üzerine, Mısır bu târihten başlayarak sekiz sene müddetle kanalı kapadı. 5 Haziran 1975'te kanal tekrar ulaşıma açıldı. Mısır'ın bu müddet içinde bir trilyon lira geçiş parası elde edebileceği düşünülürse de, diğer devletlere âit gemilerin yollarının uzaması dolayısıyle yaptıkları zarar bu miktarın çok üstündedir.

SÜYÛTÎ;

İslâm âlimlerinin en büyüklerinden. İsmi, Abdurrahmân bin Ebî Bekr bin Muhammed bin Ebî Bekr bin Osman bin Muhammed bin Hıdır bin Eyyûb bin Muhammed bin Hümâmüddîn Hudayrî Esyûtî'dir. Künyesi Ebü'l-Fadl, lakabı Celâleddîn'dir. 1445 (H.849) senesi Receb ayının birinde pazar gecesi, Mısır'da Esyût şehrinde doğdu. 1505 (H.911) te Cemâzil-evvel ayı ortasında, Mısır'da vefât etti. Türbesi, Kâhire'de Bâb-ül-Karafe dışındadır. Babasının kabri yanına defnedildi.

Aslen doğudan gelme olup, önce Bağdat, sonra da Mısır'da Esyût adlı yere yerleşti. Bu sebeple kendisine, Süyûtî denildi. Annesinin Türk asıllı olduğu söylenir. Babası Kemâleddîn Ebû Bekr, Şâfiî mezhebi fıkıh âlimlerindendi. Ayrıca ferâiz, usûl, mantık, nahv, sarf, beyân, bedî ve başka ilimlerde üstün derecedeydi. Babası ona Abdürrahmân ismini verdi. Sonra da Celâlüddîn lakabıyla çağırdı.

Altı yaşında babasını kaybeden Süyûtî, sekiz yaşına varmadan Kur'ân-ı kerîmi ezberledi. Babasının sâdık arkadaşlarından Kâdı İzzeddîn Ahmed bin İbrâhim Kinânî, ona Ebü'l-Fadl künyesini verdi. En önce bu künyeyi alan zât, Peygamberimizin amcası Abbâs radıyallahü anh idi. Süyûtî, bu künyesi sebebiyle çok iftihâr ederdi. Süyûtî birçok eser okudu. Genç yaşta tefsir, hadis, fıkıh, nahv, meânî, beyân, bedî, lügat ve başka ilimlerde mütehassıs oldu.

On yedi yaşında, ilk olarak **Ecrûmiyye** üzerine nazım ve nesir olarak iki şerh yazdığı gibi, arkasından **Şerhu Latîf-il-İstiâze vel-Besmele, Şerhul-Havkale vel-Haykale'**den başka iki eser daha yazdı. Hocası Alemüddîn Bülkînî'ye arz edince, o da eserlerinin her birine takrizler yazdı. Şeyhulislâm Bülkînî'nin yanında, vefâtına kadar kaldı ve fıkıh ilmiyle meşgul oldu. Hocasının vefâtından sonra, oğlundan fıkıh ilmini okumaya devâm etti.

Bu hocası 1471 senesinde ona, fetvâ ve ders okutması husûsunda icâzet verdi.

Şeyhulislâm Sirâceddîn Bülkînî'nin oğlu vefât edince, Süyûtî, Şeyhulislâm Şerefüddîn Münâvî'nin yanında ilimle meşgul olmaya başladı.

Hadîs-i şerîf ve Arabî ilimler için Allâme Takıyyüddîn Şiblî el-Hanefî'nin yanında dört sene kaldı.

Allâme Muhyiddîn Kâfiyecî'nin yanında ilim öğrenmek için on dört sene kalan Süyûtî, ondan tefsir, usûl, Arapça, meânî ve daha başka ilimleri tahsil etti ve icâzet (diploma) aldı. Süyûtî, Seyfüddîn el-Hanefî'nin yanına giderek; **Teysîr, Tevdîh Hâşiyesi, Telhîs-ül-Miftâh** ve **Adûd** adlı eserleri okudu.

Hacca gittiğinde, Zemzem suyunu içerken, birçok husûslar için, bu arada fıkıh ilminde Şeyh Sirâceddîn Bülkînî'nin; hadis ilminde hâfız İbn-i Hacer'in mertebesine çıkmak için de niyet ettiğini söyleyen Süyûtî, başka hocalardan da icâzet almıştır.

Az zamanda şöhreti her yere yayılan Süyûtî'nin, derslerini talebeleri yanında müderrisler de tâkip ederdi. İbn-i Tûlûn Câmiinde fetvâ verirdi. Hadis ve fetvâda tam uzman oldu. Çok kuvvetli bir hâfızaya sâhipti. Bir kitap ne kadar büyük olursa olsun, birkaç gün bakınca, içinden hangi mesele sorulsa, derhâl kaçıncı sayfasının kaçıncı satırında olduğunu haber verirdi. İki yüz bin hadîs-i şerîfi ezberledi. Gençliğinde Şam, Hicaz, Yemen, Hindistân ve Sudan'a gitti. Mekke'de kaldı. Ayrıca Mısır'ın Dimyât, Feyyûn, İskenderiye şehirlerinde bulundu.

Süyûtî, 1472 senesinde Şeyhûniye Hânekâhında (dergâhında) hadis dersi verdi. 1486 senesinde Baybarsiye Dergâhı şeyhliğine getirildi. Bu dönemde birçok eser yazdı. Uzunca bir süre kaldığı bu vazifeden 1495 senesinde ayrıldı. Son zamanlarını, Nil Nehri ortasındaki adacıklardan biri olan Er-Ravza'daki evinde eser yazmakla geçirdi. İlminin yanında, ahlâkı ve tevâzuu ile herkesin sevgisini kazandı. Zâhirî ilimlerde yükseldiği gibi, tasavvufta da yüksek derecelere kavuştu. Eserlerindeki hadîs-i şerîflerin hepsini, Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve selleme mânâ âleminde arz etmiş, tasdikini aldıktan sonra yazmıştır.

Süyûtî, kimseden ihsân ve hediye taleb ve kabul etmezdi. Geçim sıkıntısı çektiği günlerde bile, hayli zengin olduğu belirtilen kütüphânesindeki kitaplarından bâzılarını satmayı tercih edip, hiç hediye kabul etmedi. Altmış bir sene, on ay, on sekiz gün ömür süren Süyûtî, içlerinde bâzısı ciltler hâlinde olmak üzere, altı yüze yakın eser yazdı. Hayat ve ilmin bütün tezâhürleri üzerinde kalem oynatmadığı mevzû kalmadı. On dört ilim şûbesi üzerine eserler yazdı. Daha yirmi iki yaşında, Celâlüddîn Muhammed bin Ahmed Mahallî'nin İsrâ sûresine kadar yaptığı ve 1459 senesinde vefât edince yarıda bıraktığı tefsiri tamamladı. Bunun için, bu esere iki Celâl mânâsında **Celâleyn Tefsiri** denildi.

Almanca **Maier Lexicon** kitabında; "Yorulmadan, yılmadan yazan Süyûtî'nin üç yüzden fazla eseri vardır." dedikten sonra, birkaçını bildiriyor.

Tefsir, hadis, fıkıh, târih, ahlâk ve tıp kitapları çok kıymetlidir. Kitapları okumakla bitmez. Eserleri şunlardır:

Tefsir ve Kur'ân-ı kerîme dâir eserlerinden bâzıları: **1) Ed-Dürr-ül-Mensûr fit-Tefsîril-Me'sûr. 2) Et-Tefsîr-ül-Müsned (Tercümân-ül-Kur'ân):** Beş cilt. **3) El-İtkân fî Ulûm-il-Kur'ân. 4) En-Nâsih vel-Mensûh fil-Kur'ân. 5) Tekmilet-üt-Tefsîr-iş-Şeyh Celâlüddîn Mahallî.**

Hadîse dâir eserlerinden bâzıları: **1) Câmiu's-Sagîr, 2)Tedrîb-ür-Râvî, 3)Esbâbu Vürûd-il-Hadîs.**

Fıkıh ilmine dâir eserlerinden bâzıları: **1) Şerh-ut-Tenbîh. 2) Muhtasar-üt-Tenbîh (El-Vâfî). 3) El-Eşbâh ven-Nezâir. 4) Muhtasar-ül-Ahkâm-üs-Sultâniyye. 5) El-Levâmî' vel-Bevârik. 6)**

El-Fetâvâ.

Usûl-i fıkh, kelâm, ve tasavvufa dâir eserlerinden bâzıları: **1) El-Kevkeb-üs-Sâtı'. 2) Şerh-ül-Kevkeb-il-Vikâd. 3) Tesbît-ül-Erkân. 4) Te'yîd-ül-Hakîka. 5) Tenzîh-ül-İ'tikâd anil-Hulûli vel-İttihâd. 6) Tenvîr-ul-Halek fî İmkâni Rü'yet-in-Nebiyyi vel-Melek. 7) Cehd-ül-Kariha. 8) Nasîhatü Ehl-il-Îmân fir-Reddi alâ Mantık-il-Yunân.**

Lügat, nahv ve sarfa dâir eserlerinden bâzıları: **1) El Müzhir fî Ulûm-il-Lüga. 2) Gâyet-ül-İhsân fî Hall-il-İnsân. 3) El-İfsâh fî Esmâ-in-Nikâh. 4) Dav-ül-Misbâh. 5) El-Elmâ' fil-İttibâ'. 6) El-İfsâh fî Zevâyid-il-Kâmûs. 7) Cem'ul-Cevâmi' fin-Nahv. 8) Şerhu Elfiye İbn-i Mâlik. 9) Şerhu Şevâhid Mugn-il-Lebîb. 10) El-İktirâh fî Usûl-in-Nahv. 11) Katr-ün-Nedâ fî Vürûd-il-Hemzeti.**

Me'ânî, beyân, bedî ilimlerine dâir eserlerinden bâzıları: **1) Elfiye Ukûd-ül-Cümân fil-Me'ânî vel-Beyân. 2) Hall-ül-Ukûd. 3) En-Nüketü alâ Telhîs-il-Miftâh. 4) El-Bedî'iyye. 5) El-Cem'u vet-Tefrîk. 6) Et-Tahsîs fî Şevâhid-it-Telhîs.**

Edebiyâta dâir eserlerinden bâzıları: **1) El-Visâh fî Fevâyid-in-Nikâh. 2) El-Yevâkit. 3) Şâyık-ul-Etrenc. 4) Ref'u Şâh-il-Habeşân. 5) Ezhâr-ül-Urûş fî Ahbâr-il-Cüyûş. 6) El-Muhâdarât. 7) Dürer-ül-Kelim. 8) El-Makâmât-ül-Mecmûa.**

Târihe dâir eserlerinden bâzıları: **1) Tabakât-ül-Huffâz. 2) Tabakât-ül-Lügaviyyîn ven-Nühât. 3) El-Vecîz. 4) Tabakât-ül-Müfessirîn. 5) Hüsn-ül-Muhâdara. 6) Tuhfet-ül-Kirâm fî Ahbâr-il-Ehrâm. 7) Tebyîd-üs-Sahîfe bi Menâkıb-il-İmâmı Ebî Hanîfe. 8) Tezyîn-ül-Memâlik bi Menâkıb-i İmâm-ı Mâlik. 9)Buğyet-ül-Vüât, 10) Târih-ül-Hulefâ.**

SÜZGEÇ (Bkz. Filtre)

SVAZİLAND

DEVLETİN ADI ..... Svaziland Krallığı

BAŞŞEHRİ ..... Mbabane

NÜFÛSU 826.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....17.366 km^2

RESMÎ DİLİ .....İngilizce, Siswati

DÎNİ ..... Hristiyanlık, Animist

PARABİRİMİ .....Lilangeni

Güney Afrika'da 25° 43' - 27° 19' güney enlemleri ve 30° 48' - 32° 08' doğu boylamları arasında yer alan dört bir yanı Güney Afrika Cumhûriyeti ve kuzeydoğusu Mozambik ile çevrili bulunan bir krallık.

Târihi

Svaziler, 16. yüzyılda Orta Afrika'da güneye göç edenBantu kabilesinden meydana gelmişlerdir. Târih sahnesine devlet olarak ilk defâ 18. yüzyılda çıktılar. 1840 yılında Kral Mswati'nin etrafında toplanarak Svazi krallığını kurdular. Fakat aynı târihlerde Zulular tarafından kuzeye zorlandılar. Kral Mswati, İngiltere'ye sığındı. Otonomluklar İngiltere ve Transval tarafından garanti altına alındı. 1903'ten sonra İngiltere'nin kontrolu altına girdi.

Svaziland 1968 yılında bağımsızlığını kazandı. Yeni bir anayasa îlân edildi. 1973 yılında bu anayasa kral tarafından yürürlükten kaldırıldı.

Bütün siyâsî partiler kapatıldı ve ülkenin bütün idârî gücü kralda toplandı. Bu idâre altı yıl devam etti. Nihâyet 1979'da yeni bir Parlamento açıldı. Yeni bir anayasa hazırlandı, fakat hazırlanan bu anayasaya göre siyâsî partilerin kurulması yasaklandı. Aynı zamanda parlamentonun yönetimindeki fonksiyonu, tavsiye verme seviyesine indirildi. Dünyânın en uzun tahtta kalan kralı olan İkinci Sobhuza 1982'de ölünce naiblik görevini ana kraliçe Dzeliwe üstlendi. Ertesi sene Sobhuza'nın oğlunu tahta geçirmek isteyen bir grup, Dzeliwe'yi yönetimden uzaklaştırarak kraliçe Nhombi'yi nâibe îlân ettiler. Sobhuza'nın oğlu Makhosetine 1986'da Üçüncü Mswati adıyla taç giydi.

Fizikî Yapı

Svaziland küçük bir kara ülkesidir. Yüzölçümü yaklaşık olarak 17.366 km^{2}dir. Genişliği 177 km ve uzunluğu ise hemen hemen 136 km'dir. Dörtgen bir şekle sâhiptir. Küçük olmasına rağmen coğrafî farklılıklardan dolayı ülke dört bölgeye ayrılır; Highveld, Middleveld, Lowveld ve Lumbombo yaylası.

Highveld, Güney Afrika'nın Drakensberg bölgesinin bir devamıdır. Yaklaşık 5200 km^{2}lik bir alana ve

ortalama olarak 1100-1400 m arası yüksekliğe sâhiptir. En yüksek yeri yaklaşık 1859 m'dir. Bölgede 40.000 hektarlık Afrika'nın en büyük insan yapısı ormanı da yer almaktadır.

İkinci bölge Middleveld, 4900 km^2 yüzölçüme ve 600-750 m yüksekliğe sâhip tepelik bir bölgedir. Biraz daha doğudaki Lawveld yaklaşık 5700 km^2 yüzölçüme ve ortalama olarak 150-300 m yüksekliğe sâhiptir. En doğudaki sınırdaki bölge ise 1550 km^2 civârındaki Lubombo Yaylasıdır. Yüksekliği, Middleveld ile hemen hemen aynıdır.

İklim

Birinci bölge Highveld nemli ve ılıman bir iklime sâhiptir. Yıllık yağış miktarı aşağı yukarı 1000-2300 mm arasında değişir. Middleveld ve Lubomba yaylası ise daha kuru ve astropikal bir iklime sâhiptir. Tropikal bir iklimdeki Lowveld ise ortalama yıllık yağış olarak 500 ilâ 750 mm civarında yağmur alır. Yağışlar umûmiyetle ekim ve mart ayları arasında olur. Highveld'de ortalama yıllık sıcaklık 16°C civârıyken, bu rakam Lawveld bölgesinde 22°C dolaylarına kadar çıkar.

Tabiî Kaynakları

Yükseklik farkının hâkim olduğu ülkede, bitki örtüsü farklılığı da mevcuttur. Yaklaşık 2600 tür bitki ve ot çeşidi yetişmektedir. Ülkede daha çok su aygırı, antilop, Afrika ceylanı, aslan, maymun ve Habeş maymunu yetişir. Lowveld bölgesinde ise timsah oldukça fazla sayıda mevcuttur.

Svaziland, GüneyAfrika'nın en iyi sulanan topraklarına sâhip ülkelerinden biridir. Ülkedeki nehirler ülkeyi baştan başa sulayarak Highveld bölgesinden doğar ve Hint Okyanusuna dökülürler. Bu nehirlerin en büyükleri şunlardır: Lomati, Komati, Usutu, Umbeluzi ve Nghwavuma.

Ülke yeraltı zenginliği bakımından orta seviyededir. Daha çok demir, asbestos ve kömür çıkarılır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Ülke nüfûsu yaklaşık olarak 826.000'dir. Nüfus yoğunluğu 35'tir. Ülkedeki nüfus artışı % 2,8 olup nüfûsun % 90'ını Sfaziler, % 2-3'ünü Zulular ve % 2'ni Avrupalılar meydana getirir. Ayrıca bâzı Afrikalı veya Asyalı gruplar da vardır. Nüfus yoğunluğu en fazla şehirlerde olup, km2ye 286 kişi ve en az ise kır alanlarda olup, 10 kişidir. En kalabalık şehir 38.290 nüfuslu başşehir Mbabane ikinci büyük şehir Manzini'dir.

Nüfûsunun çoğunluğu Katolik veya Animisttir. Resmî dili Siswati ve İngilizcedir. Ülkedeki okuma yazma oranı % 65'tir. Hemen hemen bütün genç nüfus okula gitmektedir.

Ülkede yüksek öğrenim Botswana, Lesotho ve Svaziland Üniversitelerinde yapılmaktadır. Botswana ve Svaziland'da 1975'te yeni bir üniversite daha açılmıştır.

Siyâsî Hayat

Svaziland'ın yönetim sistemi monarşik bir idâredir. Devlet başkanı Kral Üçüncü Mswati'dir. Ülke idârî olarak 4 sancağa (kazaya), 2 belediyeye ve 40 bölgeye ayrılmıştır. Parlâmento bir millet meclisi ve bir senatodan meydana gelmiştir. Meclisin 40 üyesi ve senatonun 10 üyesi seçmenler tarafından seçilirken, geri kalan 10 meclis üyesini ve 10 senatörü kral seçer. Ülkenin seçmenleri 40 bölge başkanları tarafından seçilir. Svaziland ekonomik ve coğrafî şartlar sebebiyle Güney Afrika ile yakın siyâsî münâsebetler içerisindedir.

Ekonomi

Svaziland ekonomisi son yıllarda tarımdan, endüstriye doğru bir geçiş dönemine girmiştir. Ülke idâresi yaklaşık 1736 hektarlık bir alanı "Svazi milleti toprağı" olarak ayırmıştır. Geri kalan toprakları diğer ırklara duruma göre vermeyi kabûl etmiştir. Bu geri kalan bölgenin bugün için 9591 hektarlık bir bölümü de özel mülkiyet olarak Svazilere âittir. Svazi milletine âit kısım ise umûmiyetle çayırlık ve otluk bir arâzidir. Hayvancılık, özellikle sığır yetiştiriciliği önemlidir. Ülke ekonomisi her ne kadar endüstriye doğru geçiyorsa da, endüstri, tarım, ormancılık ve mineral kaynaklara tâbî kalmaktadır. Ülkenin en önemli endüstrisi ormancılık, kereste ve ağaç işleridir. Başlıca yetişen tarım ürünleri; mısır, şekerpancarı, pamuk, pirinç, ananas, turunçgiller ve darıdır. Ülke topraklarının % 19'u ekime müsâittir.

Svaziland'ın sâhip olduğu yeraltı kaynakları; demir filizi, asbestos ve kömürdür. Ülkenin diğer önemli bir gelir kaynağı da ormancılık ve orman ürünleridir.

İthâlât ve ihrâcâtını daha çok Güney Afrika ve İngiltere'yle yapar. İhrâcatının tamâmına yakın bir bölümünü tarım ve orman ürünleri meydana getirir. Son zamanlarda yol yapımı ve endüstri gelişimi maksatlarıyla Japonya ve Mozambik'le ticârî anlaşmalar yapılmıştır.

Ülkenin hem demiryolu hem de karayolu ulaştırma sistemi oldukça iyidir. Karayollarının uzunluğu

yaklaşık 2700 km'ye ulaşır. Hava yolu ulaşımı da oldukça iyi ve yeterli seviyededir.

Ş;

Türk alfabesinin yirmi üçüncü harfi. Katı, sızmalı ve titreşimsiz bir diş-damak sessizidir.

"Ş" sesi Ana Türkçeden beri bütün Türk lehçelerinde kullanılır. Ancak bu ses, daha çok kelime içinde ve sonunda geçer. Aş, baş, beş, kuş, kış, kaşık, işit, eşik gibi.

Şapır şupur, şar şar, şıp şıp gibi ses taklidinden doğan kelimelerle "şu" zamiri ve bundan türeyen "şuna, şunu, şunda, şöyle, şimdi, şurada" gibi kelimelerde, kelime başında "ş" sesinin bulunduğu görülür. Şiş, şişek, şaşmak gibi Türkçe kelimelerde ve şömine, şimendifer, şilep, gibi sonradan Türkçeleşmiş kelimelerde başta"ş" sesine rastlamak mümkündür.

ŞÂBAN AYI;

mübârek üç aylardan ikincisi. Müslümanlar arasında mübârek üç aylar olarak bilinen Receb, Şâban ve Ramazan ayları, İslâm dîninin kıymet verdiği aylardır. Allahü teâlâ kullarına çok acıdığı için bâzı gecelere, gün ve aylara kıymet vermiş, bu gece, gün ve aylardaki duâ, tövbe, namaz ve oruç gibi ibâdetleri kabul edeceğini bildirmiştir. Kullarının çok ibâdet yapması, duâ ve tövbe etmeleri için böyle gece, gün ve ayları sebep kılmıştır.

Şâban ayı içinde Berât gecesi vardır. Berât gecesi, Şâban ayının on beşinci gecesidir. Allahü teâlâ, ezelde, hiçbir şey yaratmadan önce, herşeyi takdir etti, diledi. Bunlardan bir yıl içinde olacak herşeyi, bu gece meleklere bildirir. Kur'ân-ı kerîm, Levhilmahfûza bu gece indi. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem bu gece, çok ibâdet ve duâ ederdi. (Bkz. Berât Gecesi)

Şâban, Ramazana hazırlık ayıdır. Hadîs-i şerîfte; "**Ayların en sevgilisi, Ramazana kavuşturan Şâban ayıdır"** ve **"Şâban ayına, şâban denmesi, onda Ramazan için büyük hayırların teş'üb etmesi** (dağılması)**; Ramazan ayına ramazan denmesi, bu ayda günahların yanması sebebiyledir."** buyruldu.

Allahü teâlâ, Şâban ayını, Resûlullah sallallahü aleyhi ve selleme mahsus bir ay kılmıştır. Şâban ayının üstünlüklerinden biri de budur. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem; **"Şâban benim ayım; Receb, Allahü teâlânın ayı; Ramazan da benim ümmetimin ayıdır. Şâban günahlara keffâret ayı, Ramazan ise günahların temizleyici ayıdır."** buyurdu. Şâban; hayırların açıldığı, bereketlerin indiği, hatâların terk olunduğu, günahların örtüldüğü bir aydır.

Bu ayda Peygamber efendimize çok salevât-ı şerîfe getirilir. Şâban ayı, Peygamberimize salevât ayıdır. Nitekim, Allahü teâlâ, Ahzab sûresi 56'ncı âyetinde meâlen; **"Elbette ki, Allahü teâlâ ve melekleri, peygamberi üzerine salât ederler. Ey îmân edenler! Siz de O'na salât ve selâm okuyun."** buyuruyor. Salât, Allahü teâlâdan rahmet, meleklerden şefâat ve istiğfar, müminlerden duâ, senâ (övme)dir. (Bkz. Salevât)

Resûlullah efendimiz Şâban ayını oruç tutarak geçirirdi. Nâfile oruçlarının en üstünü hangisidir? sorusuna cevap olarak: **"Oruçların en üstünü, Ramazân-ı şerîfe tâzim ve hürmet için Şâban ayında tutulan oruçtur."** buyurdu. Hanımları hazret-i Âişe vâlidemiz tarafından, Şâban ayında devamlı oruçlu görülüp hikmeti sorulduğunda, buyurdu ki: **"Yâ Âişe! Şâban öyle bir aydır ki, o senenin içinde ölecek kimsenin isimleri deftere yazılıp, melekülmevte** (can alıcı meleğe) **teslim olunur. Ben, ancak oruçlu bulunduğum halde ismimin deftere geçirilmesini arzu ederim."** buyurarak cevap verdiler.

Müslümanlar, Şâban ayını, gafletten uzak olarak, günahlardan temizlenme ve geçmişte işlemiş oldukları günahlara tövbe ve istiğfâr ederek, Ramazan ayını karşılamak için fırsat ve ganîmet bilirler. Bir ay evvelden başlayarak Ramazana hazırlık yaparlar. Bu ayın sâhibi olan Muhammed aleyhisselâm vâsıtasıyla Allahü teâlâya kavuşmaya çalışırlar. Şâban, Receb ile Ramazanı birleştiren köprü gibidir. Geçen günlerden ibret alınır, bugünkü gün ganîmet bilinir, yarın ise tehlikelidir.

Şâban ayının faziletini, üstünlüğünü bildiren diğer hadîs-i şerîflerde buyruldu ki:

Şâban, Receb ile Ramazan ayları arasındabir aydır. İnsanlar bundan gâfildir. Halbuki Şâban ayında kulların ameli Allahü teâlânın dergâhına çıkarılır. Ben Şâbanda oruçlu olduğum halde amelimin çıkarılmasını arzu ederim.

Receb ayının diğer aylara üstünlüğü, Kur'ân-ı kerîmin diğer kitaplara üstünlüğü gibidir. Şâbanın diğer aylardan üstünlüğü, benim diğer peygamberlerden üstünlüğüm gibidir. Ramazanın diğer aylarda üstünlüğü, Allahü teâlânın diğer insanlar üzerine üstünlüğü gibidir.

Şâbanın on beşinci gecesinde Allahü teâlânın kulları üzerine rahmeti zuhûr edip müminleri

mağfiret eder, bağışlar. Kâfirlere ise mühlet verir. Kin ve hased sâhibi olanları bu sıfatlarını terk edinceye kadar kendi hâllerinde bırakır.

ŞÂBÂN-I VELÎ;

Anadolu'da yetişen evliyâdan. Kastamonu vilâyetinin Taşköprü kazâsında doğdu. 1569 (H.976) senesinde Kastamonu'da vefât etti.

Şâbân-ı Velî hazretleri küçük yaşta ilim tahsiline başladı. İstanbul'a giderek, tefsir, hadis, fıkıh gibi dînî ilimleri zamânının âlimlerinden öğrendi. İlimde yüksek dereceye ulaştıktan sonra, memleketi olan Kastamonu'ya dönerken, Bolu'ya geldiği sırada, tasavvufta Halvetiyye yolunun büyüklerinden Hayreddîn-i Tokâdî hazretlerini ziyâret etti. Hayreddîn-i Tokâdî bu kâbiliyetli talebeyi memleketine göndermeyerek, bir müddet yanında bıraktı. Daha sonra Hayreddîn-i Tokâdî hazretlerinin sohbetlerine devâm ederek, senelerce hizmetinde bulunan Şâbân-ı Velî, tasavvuf yolunda ilerledi. Hocasının 1535 senesinde vefâtından sonra, halîfesi oldu. Kastamonu'ya giderek, insanlara Allahü teâlânın emirlerini ve yasaklarını anlatmaya başladı. İnsanların kurtuluşu için çalışıp pekçok talebe yetiştirdi. Üstün hâlleri ve kerâmetleri meşhur oldu.

Şâbân-ı Velî hazretleri zaman zaman şehrin kenarında bulunan bir ulu çınar ağacının yanına gider. Ağacın kovuğuna oturarak, Allahü teâlâyı zikreder, mahlûkları hakkında düşünürdü. Bir gün bu hâldeyken bâzı kimseler gelip Şâbân-ı Velî'yi çağırdılar. Gelenlerle birlikte şehre doğru yürümeye başladı. Yolda yürürlerken arkalarında bir gürültü koptu. Geriye dönüp baktıklarında koca çınar ağacının da peşlerinden geldiğini gördüler. Bunun üzerine Şâbân-ı Velî; "Ey yaşlı çınar! Daha gelme yerinde kal!" buyurdu. Köklerini sürükleyerek gelen ağaç olduğu yerde kaldı.

1586 senesinde Şâbân-ı Velî hazretleri hastalandı. Talebeleriyle ve yakınlarıyla ayrı ayrı helâlleştikten sonra, vefât etti. Kastamonu'nun Hisaraltı civârındaki türbesine defnedildi.

Şâbân-ı Velî hazretleri, takvâ ve verâ ehli olup, dünyâya hiç meyletmezdi. Haramlardan şiddetle kaçar, şüpheli korkusuyla mübâhların fazlasını terk ederdi. İnsanlara nasîhat etmekle ve Allahü teâlâyı anmakla vakitlerini kıymetlendirirdi. Çok fakir olduğu hâlde kendisine getirilen hediyeleri muhtaçlara ve yetimlere dağıtırdı. Halkın arasında Hak ileydi.

ŞADIRVAN;

etrâfındaki çok sayıda musluktan abdest almak için ekseriyâ câmi avlusunda yapılan çeşme. Genellikle mermerden olan duvarları dörtgen, altıgen, sekizgen veya çokgen şeklinde yapılırdı. Câmi avlularında, medreselerde yapılan, devamlı suyu akan şadırvanların üstü çadır şeklinde bir kubbeyle örtülürdü. Bu kubbe abdest alanları yağmur ve güneşten korumak için dışarı doğru taşardı. Suyun toplandığı hazne kısmı suyun kirlenmemesi için süslü mermer taşlar veya demir parmaklıklarla korunurdu. Muslukların karşılarına rahatça abdest almak için sâbit oturaklar yapılır, suyun sıçramaması için de havuz etrafında derince yalaklar açılırdı.

Şadırvanların Türk-İslâm mîmârisinde önemli bir yeri vardır. Âit oldukları câmi mîmârisi üslûbunda yapılan şadırvanların Anadolu'da birbirinden güzel örnekleri vardır. Sivas Gök Medresedeki şadırvan (1270), Fatih Câmii avlusundaki şadırvan (1470), Edirne Selimiye Câmii avlusundaki şadırvan, Bursa Ulu Câmi içindeki şadırvan, Konya Mevlânâ Dergâhı avlusundaki şadırvan sanat değeri ve târihî kıymeti çok olanların en önemlileridir.

ŞÂFİÎ MEZHEBİ;

Ehl-i sünnetin ameldeki dört hak mezhebinden biri. Kurucusu, İmâm-ı Şâfiî'dir. İbâdetlerini ve işlerini bu mezhebe göre yapana Şâfiî denir.

Îtikâdda inanılacak şeylerde mezheplere ayrılmaya izin verilmemiştir. İslâmiyetin bildirdiği tek îtikâd vardır. Bu, Ehl-i sünnet vel-cemâat îtikâdıdır. Amelde, yapılacak işlerde ise ayrılığa izin verilmiştir. Onun için mezhep imâmı müctehid âlimler dinde hükmü açıkça bildirilmeyen şeyleri, açıkça bildirilenlere benzeterek hükümlerini ortaya çıkarmışlardır. Bu hükümler, onların ictihâdlarıdır. Her müctehid âlimin ictihâdlarına o müctehidin mezhebi denir. Farklı ictihadlardan farklı mezhepler doğmuştur. Müctehidler arasındaki bu ayrılık Müslümanlar için rahmettir ve işlerinde kolaylıktır (Bkz. İctihad). Amelde diğer Ehl-i sünnet mezhepleri Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleridir.

Şâfiî mezhebinin kurucusu olan İmâm-ı Şâfiî'nin asıl adı İmâm-ı Ebû Abdullah Muhammed bin İdris'tir. Dedesinin dedesi Şâfiî, Kureyş kabîlesinden ve Eshâb-ı kirâmdan olduğu için kendisi ve mezhebi Şâfiî adıyla meşhur olmuştur. Şâfiî'nin, dedesinin dedesi de Hâşim bin Abd-i Menaf'tır. İmâm-ı Şâfiî, büyük müctehid ve mezheb reisidir. 767 (H.150) senesinde Gazze şehrinde doğdu. 820 (H.201) yılında Mısır'da vefât etti. Karâfe Kabristanındadır. İki yaşında, Medîne'ye götürüldü. İmâm-ı Mâlik'ten ders

okudu.Yedi yaşında hâfız oldu. Hadis, fıkıh, lügat ve edebiyatta çok yükseldi. Verâ, takvâ ve her hareketinde salâh, iyilik üzere olmasında, zamânında eşi yoktu. İmâm-ı Ahmed bin Hanbel'in hocasıdır. 810 yılında Bağdât'a, 812'de Mekke'ye, 814'te Mısır'a geldi. Usûl-i fıkıh ilmini ilk yazanlardandır. Hadis ilminde **Sünen** ve **Müsned** ve usûl-i fıkıh ilminde **Kitâb-ül-Ümm** usûl-i fıkıh ilminde **Er-Risâle** adlı eserleri çok kıymetlidir. (Bkz. İmâm-ı Şâfiî)

Şâfiî mezhebindeki usûl: İmâm-ı Şâfiî'nin, talebelerinin ve kendisine süâl soranların dînî müşküllerini hallederken ortaya koyduğu ve tâkip ettiği usûller, Şâfiî mezhebinin temel kâideleri olmuştur. Bu mezhebin usûlleri de, diğer bütün müctehidlerin usûlüne benzemekle berâber, bâzı farklılıkları da vardır.

Bütün müctehidler, bir işin nasıl yapılacağını Kur'ân-ı kerîmde açık olarak bulamazlarsa, hadîs-i şerîflere bakarlar. Hadîs-i şerîflerde de açıkça bulamazlarsa, bu iş için (icmâ) var ise, ona uyarlar. İcmâ, Eshâb-ı kirâmın ve onlardan sonra gelen Tâbiîn denilen âlimlerin bir meseledeki sözbirliğine denir (Bkz. İcmâ). Bir işin nasıl yapılması lâzım olduğu icmâ ile de bilinmezse, müctehidler kendileri kıyasta bulunarak ictihad ederler; meselenin dînî hükmünü bildirirler. Kıyas, Kur'ân-ı kerîmde ve hadîs-i şerîflerde, hakkında açık bir hüküm bulunmayan bir işi, açık hüküm bulunan diğer bir işe benzeterek hükme bağlamaktır. Buna ictihad denir. (Bkz. Kıyas)

İmâm-ıŞâfiî, ictihadlarında, İmâm-ı A'zam'ın kıyas işinde tâkip ettiği (Re'y yolu) ile, İmâm-ı Mâlik'in tâkip ettiği (Rivâyet yolu)'nu birleştirerek, ayrı bir ictihad yolu kurdu. İmâm-ı Şâfiî, Medîne-i münevverede oturan İmâm-ı Mâlik'in sohbetlerinde bulunarak onun yolunu öğrendikten sonra, Bağdat tarafına gelerek, İmam-ı A'zam'ın talebesinden okuyup, bu iki yolu birleştirdi. Ayrı bir ictihad yolu kurdu. Kendisi çok beliğ, edib olduğundan, âyet-i kerîmelerin ve hadîs-i şerîflerin ifâde tarzına bakıp kuvvetli bulduğu tarafa göre iş görürdü, iki tarafı kuvvetli bulmazsa, o zaman kıyas yoluyla ictihad ederdi.

Şâfiî mezhebinin âlimleri ve yazılan eserler: Usûl-i fıkıh ilmindeki meseleleri ilk defâ tasnif edip, kitaba yazan İmâm-ı Şâfiî'dir. Bu ilimdeki eserinin adı **Er-Risâle fil-Usûl'**dür. **Kitâb-ül-Ümm, Emâlî-i Kebîr** ve **Fıkh-ul-Ekber** adındaki eserleri, fıkıh ilmine âit olup, İmâm-ı Şâfiî'nin ictihad ederek bildirdiği meseleleri içine alan yedi cilttirler. Hadîs ilmine dâir **Kitâb-üs-Sünen** ve **Müsned** ile **İhtilaf-ül-Hadîs** adındaki eserleri pek meşhurdur. Bunlardan başka **Ahkâm-ul-Kur'ân, El-Mevâris, Edeb-ül-Kâdî, Fedâil-i Kureyş, İsbât-ün-Nübüvve ver-Redd-i Alel Berâhime, Mebsût** ve **Muhtasar** adında eserleri de vardır.

İmâm-ı Şâfiî'nin ilim sohbetlerinde ve derslerinde bulunarak yetişen âlimlerden başlıcaları Hanbelî mezhebi reisi İmâm-ı Ahmed bin Hanbel, İshak bin Râheveyh, Ez-Za'ferânî, Ebû Sevr İbrâhim bin Hâlid, Ebû İbrâhim-i Müzenî, Rebî bin Süleymân-ı Murâdî,... gibi yüksek âlimlerdir. Daha sonraki asırlarda Şâfiî mezhebinde yetişmiş meşhur âlimlerden bâzıları şunlardır: Hadîs âlimlerinden İmâm-ı Nesâî, kelâm (akâid) âlimlerinden Ebü'l-Hasan-ı Eş'arî, İmâm-ı Mâverdî, İmâm-ı Nevevî, İmâm-ül-Haremeyn Abdülmelik bin Abdullah, İmâm-ı Gazâlî, İbn-i Hacer-i Mekkî...

İmâm-ı Nesâî'nin **Sünen**'i meşhurdur. İmâm-ı Eş'arî, Ehl-i sünnet îtikâdının iki imâmından birisidir. Hocalarının zinciri İmâm-ı Şâfiî'ye ulaşır. İmâm-ı Mâverdî'nin **Ahkâm-üs-Sultâniyye** ve **El-Hâvî** adlı fıkıh ilmine âit eseleri çok kıymetlidir. İmâm-ı Nevevî çok kitap yazmış olup, **Minhâc-üt-Tâlibin** adlı eseri meşhurdur. İbn-i Hacer-i Mekkî'nin fetvâları ve **Savâık** kitabı, **Minhâc** şerhi olan **Tuhfe'**si ve **Zevacir'**i çok kıymetlidir. **Hayrat-ül-Hisân** adındaki eseri de kıymetlidir. İmâm-ı Gazâlî'nin eserleriyse pekçoktur. 75'ten fazla kitabı vardır. Ömrünün her gününe 18 sayfa düşmektedir. En meşhurları **İhyâ-ü Ulûmiddîn, Kimyâ-i Seâdet, Eyyühel-Veled'**dir. (Bkz. İmâm-ı Gazâlî)

Mezhebin yayılması: Hanefî mezhebinden sonra en çok Şâfiî mezhebi yayılmıştır. İmâm-ı Şâfiî daha hayattayken, Harameyn (yâni Mekke-i mükerreme ve Medîne-i münevvere) ve Filistin'de yaşayan Müslümanlar arasında tamâmen bu mezhep yayıldı. Şimdi de Şâfiîler; Mısır'da, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da, Arabistan'da ve Dağıstan'da yaşayan Müslümanlar arasında çoktur.

ŞAH ABBAS-I SAFEVÎ;

Safevî şahlarının beşincisi. Muhammed Hüdâbende'nin oğlu olup, 1571'de doğdu. Safevî şahı olan babası Muhammed Hüdâbende'ye Herat'ta isyan etti. Kazvin'i ele geçirdi. 1587'de Safevî şahı olarak tanındı.

1588 yılı ortalarında Özbek Hanı Abdullah Han, Safevîlere âit Herat'ı zaptedip Meşhed üzerine yürüdü. Şah Abbas onu durdurmak için Horasan'a hareket edince Osmanlılar Gence ve Nihavend'i ele geçirdiler. Böylece doğuda Özbek, batıda da Osmanlı kuvvetlerinin tehdidi altında kalan Safevî Devletinde iç isyanlar da görülmeye başladı. Ülke içindeki emirler bağımsız hareket ediyor ve isyan hareketlerinde bulunuyorlardı. Şah Abbas iç isyanları bastırabilmek için Osmanlılarla anlaşmak istedi.

Yapılan görüşmelerden sonra, İran'da hazret-i Peygamberin Eshâbına ve halîfelerine hakâretten vazgeçilmesi, Sünnîlere karşı zulüm ve eziyette bulunulmaması ve tarafların ellerindeki yerlerin aynen muhâfazası şartlarıyla bir antlaşma imzâlandı. Böylece Azerbaycan'ın bir kısmı, Şirvan, Gürcistan, Karabağ ve Luristan'ın bir bölümü Osmanlıların elinde kalıyordu.

Osmanlılarla yapılan bu barış antlaşmasından sonra Şah Abbas, İran'da başkaldırmış olan emirlerle mücâdeleye girişti. Devletin merkezî otoritesini kuvvetlendirince, doğuda Mâverâünnehr Seferine çıktı. 1597'de Özbek Sultanı Abdullah Hanı Herat'ta yendi ve Horasan'dan uzaklaştırdı. Böylece ülkesini huzura kavuşturdu. Osmanlılara karşı koyabilmek için devlet merkezini Kazvin'den İsfehan'a nakletti. Osmanlıları taklit ederek maaşlı, tüfenkli yeni bir ordu kurdu. Şahsevenler adı verilen bu ordunun kaynağını daha çok Gürcü ve Ermeniler meydana getiriyordu. Bu hazırlıklardan sonra Şah Abbas 26 Eylül 1603'te Basra Körfezi'nde Bahreyn Adalarını alıp, batıda Osmanlı topraklarına göz koydu. Safevîlerin tek başlarına Osmanlılarla mücâdelesinin imkânsız olduğunu anlayınca, ittifak aradı. Doğudaki Özbekler ve Gürcüler Tebriz'i âni bir baskınla işgal etti.

Tebriz'deki Osmanlı askeri iç kaleye çekilip, şehir Safevîlerin eline geçti. Lala Ali Paşa sefer dönüşü Tebriz'in kuzeybatısındaki Sofyan mevkiinde Safevî baskınına uğradı. Şah Abbas 1500 ile 2500 kadar olan az miktardaki Osmanlı kuvvetleri üzerine süvari kıt'alarını gönderip, 15.000 kişilik kuvvetiyle Lala Ali Paşayı yendi. Lala Ali Paşa; esir edilmesine rağmen, kahramanca müdafaası Şah Abbas'ın dikkatini çektiğinden, hayâtını kahramanlığına bağışladı. Nahcivan ve Erivan da Safevî hâkimiyetine geçti.

Osmanlılar devamlıAvrupa cephesinde harplerle meşgul olduğundan İran cephesiyle bütünüyle alâkadar olamadı. 1671'de Vezir-i âzam Halil Paşa, Erdebîl Seferi denilen İran Seferine çıkınca, 26 Eylül 1618'de Osmanlı Safevî Antlaşması yapıldı. Şah Birinci Abbas zamânında yapılan bu antlaşmayla: Kars ve Ahıska ile batısı Osmanlılara kalacak; Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Dağıstan beylerine taarruz edilmeyecek; esirler iâde edilecek; İran şâhı her yıl Osmanlıya haraç olarak yüz yük ipek kumaş ve diğer kıymetli eşyâlar gönderecekti. Buna rağmen, Şah Abbas, 1624'te Kerbela Haccı bahânesiyle 11/12 Ocak gecesi Bağdat'ı işgâl ettirdi. Bağdat'taki Osmanlı devlet adamları, askerleri, âlimleri ve Müslümanlardan binlercesini insanlık dışı fiillerle katlettirdi. Eshâb-ı kirâm ve Ehl-i beytin türbelerini tahrip ettiler. Bu katliam ve tahribat üzerine OsmanlılarBağdat Seferi hazırlıklarına başladı.

Serdar-ı Ekrem Hâfız Ahmed Paşa, 11 Kasım 1625 târihinde Bağdat'a gelip, Azamiye Kalesini zaptetti. Bağdat, Osmanlı ordusunca kuşatılınca, Şah Abbas otuz bin kişilik bir imdat ordusuyla bölgeye geldi. Bağdat'ta Osmanlılarla üç defâ neticesiz muhârebe oldu.

Şah Abbas'tan sonra, Sultan Dördüncü Murâd Han (1623-1640) zamânında bölgedeki üstünlük tekrar Osmanlılara geçti. Sultan Dördüncü Murâd Han, 1638'de bizzat Bağdat Seferine çıkınca, şehir 24 Aralık 1638'de teslim alındı. Bölgede tekrar adâlet tesis edilip, tâmirat ve îmâr faaliyetleri yapıldı.

Zâlimliğiyle ün yapan Birinci Şah Abbas-ıSafevî, kırk üç yıl hükümdarlık yaptıktan sonra 19 Ocak 1629 târihinde Mazenderan'da öldü. Yerine torunu Sam Mirza, Birinci Şah Safi adıyla Safevî Şahı oldu.

ŞAH CİHAN;

Hindistan'da Bâbürlüler Devleti hükümdarlarından. Cihangir Selim Şahın oğludur. 1592'de Lahor'da doğdu. Sarayda iyi bir tahsil gördü. Şehzâdeliği önemli devlet hizmetleriyle geçti.

Ağabeyi Hüsrev Han meselesinden dolayı babasına karşı geldi. Askerinin çokluğuna ve babası tarafındaki kumandanların kalpten kendisine bağlı olmalarına rağmen zafer kazanamadı. O zamanın büyük âlimi İmâm-ı Rabbânî Müceddid-i Elfî Sâni'ye giderek, muvaffak olmasına duâ etmesi için yalvardı. Büyük İmâm (kuddise sirruh) babasına karşı gelmesine mâni olup, nasihat etti:

"Babana git, elini öp, gönlünü al! Yakında vefât edecek saltanat sana kalacaktır." diye müjde verdi.

Şah Cihan emirlerini dinledi ve arzusundan vaz geçti. Az zaman sonra 1637'de babası vefât edince Agra'da "Ebü'l-Muzaffer Şihabüddîn" ünvanı ile Bâbürlü tahtına çıktı.

1630 senesinde Nizamşahları itaat altına aldı ve Darur şehrini ele geçirdi. Ertesi sene Devletabad'ı da alarak Nizamşahları ortadan kaldırdı. Şiî Kutubşahlar üzerine yürüyerek hutbede dört halifeyi zikretmeleri ve vergi ödemeleri şartıyla anlaşma yaptı. Ahmednagar'ı ele geçirdi. Golkonda ve Brezpur gibi Güney Hind Sultanları, Bâbürlü hâkimiyetini tanıdılar. Böylece devletin otoritesini Hindistan'da tamâmen sağladı.

Bayındırlık işlerine ehemmiyet vererek tarımın gelişmesini temin etti. İngiliz, Portekiz ve Hollandalılara karşı ülkenin menfaatlerini korudu. Delhi şehrini îmâr etti ve genişletti. Kale, saray, câmi, mescit ve türbeler yaptırdı. Hanımlarından birinin Agra şehrindeki mezarı üstüne yaptırdığı Tac Mahal denilen, sanat değeri çok fazla ve süslü türbe, Türk mîmarlık târihinin önemli eserleri arasındadır.

Şah Cihan, 1657'de hastalanınca oğulları arasında taht kavgası başladı. Evrengzib Âlemgir Şah adındaki oğlu kardeşlerine karşı üstünlük sağladı ve babasını tahtından indirerek 1658 senesi Temmuz ayında Agra'da sultanlığını îlân etti. Şah Cihan Agra şehrinde sekiz yıl daha yaşadı. 75 yaşında vefât etti. Tac Mahal'de eşinin yanında toprağa verildi (1666).

ŞAH DAMARI;

Alm. *Halsschlagader, Karotis (f),* **Fr.** *Carotide (f),* **İng.** *Carotid.* Sağ ve solda olmak üzere iki tâne olan, aort yayından ayrıldıktan sonra boyundan geçerek beyne doğru çıkan büyük atardamarlara verilen isim. Şah damarlarına tıp dilinde "arteria carotis communis" denir. Soldaki şah damarı sağdaki şah damarından 4-5 cm daha uzundur. Şah damarına boyun toplardamarı ve vagus siniri komşuluk ettiğinden bu üçüne birden "boyun damar-siniri paketi" ismi verilmektedir.

Şah damarı ademelması civarında iki ana dala ayrılır. Şah damarının çapı 8-10 milimetre kadardır. Yâni vücuttaki büyük atardamarlardandır. Şah damarlarının dalları kafadaki organları besler. Bunlar içindeki en mühim olanı beyindir. Şah damarlarından biri tıkanınca veya bağlanınca diğer damarlar beyni beslemekte yetersiz kalırlar.

Şah damarını boyunda elle hissetmek mümkündür. Böylece boyundan nabız da sayılabilir. Şah damarlarının yaralanmaları çok tehlikelidir. Bu durumlarda kişi genellikle kan kaybından hayâtını kaybeder. Buna en çok kesici ve delici âlet yaralanmalarında rastlanır.

ŞAH İSMÂİL-I;

Safevî Devletinin kurucusu. Erdebilli Şeyh Safiyyüddin'in torunudur. Babası Râfizî Şeyh Haydar, annesi Akkoyunlu Uzun Hasan'ın Katerina Despina adlı hanımından olan kızı Halime Begüm'dür.

1487'de doğdu. İsmâil-i Safevî diye de bilinir. Türklerin Hatay kabilesindendir. 1493'te babası Haydar, Şirvan Hükümdârı Sultan Yâkub'un kuvvetleriyle yaptığı muhârebede öldürüldü. İsmâil Safevî ve kardeşleri, dayısı Sultan Yâkub tarafından ölümden kurtarılıp, Şiraz Vâlisi Mansûr Bey Purnak'ın yanına gönderildi. Şiraz Vâlisi, İsmâil Safevî ve kardeşlerini hapsettirdi. Akkoyunlu Rüstem Bey tarafından kurtarılan Şah İsmâil Safevî ve kardeşleri Erdebil'e gittiler. İsmâil, babası Şeyh Haydar'ın müridleri tarafından saklanarak gizlendi. Geylan, Gaskar, Rast ve Lâhicân'a gidip, gizlice faaliyette bulundu. Babasının müridleri ve dostları etrafında toplandı.

1500'de harekete geçen İsmâil Safevî Şirvan'a varıp babasının kâtili olan Ferruh Yesâr'ı katletti ve Şirvan'ı aldı. 1501'de Âzerbaycan'ı ele geçirdi. Akkoyunlulardan Arran ve Diyarbekir Hükümdarı Elvend Beyi 1502'de mağlup edince Tebriz'e geldi. Tebriz'i merkez yaptı ve merasimle taç giyerek "Şah" ünvanını aldı. Şah İsmâil'in kurduğu devlete ve hanedana, dedesi Safiyeddin-i Erdebilî'den dolayı Safevîler denildi. (Bkz. Safevîler)

Şah İsmâil, kurduğu devleti bozuk Râfizî inancıyla teşkilâtlandırıp, yayılma siyâseti tâkip etti. Bütün İslâm ülkelerine halife, mürid ve fedâilerini gönderip, alenî ve gizli Safevî propagandası yaptırdı. 1503'te Irak-ı Acem, Fars ve Kirman'ı, Kâzaran'ı büyük katliam ve tahriple zaptetti. Kâzaran'ı alınca oradaki Ehl-i sünnet âlimlerinin hepsini kılıçtan geçirdi. Bu katliamları Osmanlı Devletinin tepkisine sebep oldu. 1504'te Yezd'i alıp, kışın İsfehan'a geldiyse de Osmanlı-Safevî münasebetleri düzelmedi.

1505'te Kazvin'e gelip, Eshâb-ı kirâmdan, büyük mücâhid, Seyfullah lakaplı, Irak Fâtihi Hâlid bin Velid soyundan gelen Hâlidiyyeleri imhâ etti. 1507'de Dulkadirli AlâüddevleBeyi mağlup etti. Erciş, Ahlat ve Bitlis'i ele geçirip, Elbistan'a kadar ilerledi. Diyarbekir Hâkimi Emir Bey, Şah İsmâil'e bağlılığını arz ettiyse de, ahalisinin ekserisi Ehl-i sünnet olan şehir Safevîler'i kabul etmediler. Diyarbekir, uzun mücâdelelerden sonra Safevî tahakkümü altına girdi.

1508'de Bağdat'ı aldı. Şehirde büyük tahribat ve katliamlarda bulundu. Başta İmâm-ı A'zam Ebû Hanife hazretlerinin Azamiye'deki türbesini ve Ehl-i Beyt'ten büyük âlim, mürşid-i kâmil ve evliyâyı kirâmdan Abdülkâdir-i Geylânî hazretlerinin ve daha pekçok Ehl-i beyt, Eshâb-ı kirâm ve Ehl-i sünnet âlimlerinin kabir ve türbelerini tahriple Müslümanları katlettirdi. Bağdat'a vâli tâyin edip, Abbasî halifeliğini küçültmek için ona "Halifet-ül-hülefâ", yâni halifelerin halifesi ünvanını verdi.

1509'da Bakü'yü zaptetti. Safevîlerin doğusundaki Sünnî Özbekler, Horasan'ı ele geçirince, Özbek Hanı Muhammed Şeybânî Hana haber gönderip, bölgeden çıkmalarını istedi. İsteği kabul edilmedi. 1510'da vukû bulan savaşı Safevîler kazandı. Esir edilen Muhammed Şeybânî Hanın kafasını kestirip, kafatasını şarap kadehi yaptırdı; derisine de saman doldurarak zafer alâmeti olarak Osmanlı Sultanı Bâyezîd Hana gönderdi.

1511'de Mâverâünnehr Seferine çıktı. Belh dâhil Mâverâünnehr'deki birkaç şehri antlaşmayla alıp, Irak'a döndü.

Şah İsmâil bizzat katıldığı seferlerle hâkimiyetini genişletirken, İslâm ülkelerine gönderdiği **dâî** denilen halifelerine de Safevî ideolojisini propaganda ettirip taraftarlarını çoğaltarak, Râfiziliği yaydırıyordu. Anadolu'daki dâîlerinden Şeytan Kulu da denilen Şah Kulu BabaTekeli de GüneyAnadolu'da faaliyet gösterip, Safevî propagandası yapıyordu. Şah Kulu, on beş bin kişilik silâhlı kuvvet toplayıp Sultan İkinci Bâyezîd Han (1481-1512) zamânında 1511'de isyân etti. Konya ve Kütahya civârında pekçok tahribatta bulundu. Üzerine gönderilen kuvvetleri bozdu. Sivas yakınındaki Gedik Hanı mevkiinde Vezir-i âzam Hadım Ali Paşa tarafından öldürüldü. Taraftarları İran'a sığındı. Şah Kulu'nun taraftarları yolda kervan soygununa katılınca, Şah İsmâil bunları cezâlandırdı.

1512'de Emir Ahmed İsfehanî'yi Mâverâünnehr Seferine gönderdi. Safevî ordusu Özbeklere yenildi. Özbekler, Horasan'ı tekrar ele geçirdiler. Şah İsmâil bizzat Horasan'a gidip, bölgeyi tekrar Safevî hâkimiyetine aldı. Safevîler, Osmanlı Devletinin aleyhine Mısır Memlûkleri ve Hıristiyan âlemiyle iyi münâsebette bulundular. Sünnî Özbek Hanı Ubeyd Han, babası Muhammed Şeybânî Hanı katledip, kafasını şarap kadehi yapan Şah İsmâil'e karşı Osmanlı Sultanı Selim Handan yardım isteyip, ittifak teklif etti. Sultan Selim Han (1512-1520) bu talep ve teklifle Râfizi meselesini halletmek için Şah İsmâil'e ağır ithamlar bulunan arka arkaya üç mektup gönderdiyse de, Şah bunlara hiç cevap vermedi.

Osmanlılar 1514'te İran Seferine çıkınca, Sultan Selim Han, İstanbul'dan Doğu Anadolu'ya kadar gelmesine rağmen Şah İsmâil meydana çıkmadı. Şah İsmâil'e gönderilen son mektupta, Sultan Selim Han, Safevî Şahı için ağır ifâdeler kullanınca Çaldıran Meydan Muhârebesine çıkmak zorunda kaldı. Bu nâmede; Osmanlı ordusunun uzun bir yoldan gelip epeyden beri muhârebe için düşman ordusu aramasına rağmen meydana çıkan olmadığı, pâdişâhların ellerindeki memleketlerin nikâhlıları olduğu, erkek ve yiğit olanın onu nâmahreme (yabancıya) çiğnetmeyeceğinden bahsedilerek; Şah İsmâil'e miğfer yerine yaşmak, zırh yerine çarşaf giymesi tavsiye edilerek, ayrıca kadın elbiselerinden hırka, şal ve çarşaf gönderildi. Şah İsmâil bu ağır ifâdeli nâme ve elbiseler üzerine devrin en büyük devleti Osmanlılarla muhârebeyi kabul etmek zorunda kaldı.

23 Ağustos 1514 târihinde meydana gelen Çaldıran Meydan Muhârebesinde Şah İsmâil ve Safevî ordusu, Osmanlı ordusu ve Ehl-i sünnetin hâmisi Sultan Selim Hana bir gün bile mukâvemet edemedi. Çaldıran'da Safevî ordusu, Osmanlı teknik üstünlüğü ve kuvvetli îmânı karşısında eriyip gitti. Şah İsmâil tahtını, tacını ve hatununu muharebe meydanında bırakıp, kaçtı (Bkz. Çaldıran Muhârebesi). Tebriz'e çekildi. Mağlubiyet üzerine, teselliyi içkide aradı. Kendini bütünüyle içkiye verip, zevk ve eğlenceye düşkün, sefih bir hayat yaşadı. Özbekler Horasan'a tekrar sâhip oldular.

Şah İsmâil içki ve zevk âleminde günlerini geçirirken, Safevî devlet adamları harekete geçti. Bebek yaştaki oğlu Tahmasb Safevî, atabeg îlân edildi ve Emir Sultan Han da yardımcı tâyin edildi. Şah İsmâil sefâhat âlemindeyken, Osmanlıya karşı kini azalmadı. Alman İmparatoru Şarlken'e mektup gönderip, Osmanlı Devletine karşı yardım ve ittifak talebinde bulundu. Fakat Şah İsmâil Safevî; tahriki sonucunda Osmanlı Devletine karşı Hıristiyan âleminin çıkardığı ordunun 1526'da Mohaç'ta mağlubiyetini göremedi.

Şah İsmâil, 23 Mayıs 1524'te Âzerbaycan'ın Serâb şehrinde öldü. Cenâzesi Erdebil'e getirilip, Şeyh Safi'nin yanına gömüldü. Cesur, intikamcı ve zevkine düşkün olan Şah İsmâil'in aynı zamanda Türkçe, Farsça ve Arapça şiirleri mevcuttu. Hece ve aruz vezninde şiirlerin toplandığı **Dîvân**'ından başka **Deknâme'**si de vardır.

ŞAH İSMÂİL-II;

Safevî şahlarının üçüncüsü. Şah Tahmasb'ın oğludur. Gençliğinde babası Şah Tahmasb (1524-1576) zamânında uzun yıllar hapis yattı. Kahkaha Kalesindeki mahkûmiyeti sırasında Safevî şahı babası Tahmasb 1576'da ölünce, kızkardeşi Perihan vâsıtasıyla hapisten kurtarıldı. İktidar yolu açıldı. Rumlu (Anadolulu) Avşar ve Tekeli gibi Türk oymaklarının desteğiyle kardeşi Haydar Mirza'yı öldürüp, İkinci Şah İsmâil-i Safevî adıyla 22 Ağustos 1576'da Safevî tahtına geçti. Ehl-i sünnet olup, Şâfiî mezhebindeydi.

İkinci Şah İsmâil, Safevî Şahı olmasıyla iktidarını kuvvetlendirme faaliyetini başlattı. Safevî devlet kadrosunu sarmış sapıklara karşı temizlik hareketine başladı. Kendi adamlarını devlet kadrolarına tâyin etti. Râfizîliği yasaklayıp, sünnîliğini ilân etti. Devlet kadrosundan uzaklaştırdığı memurlar ve sapıklar, aleyhine propaganda başlatıp, devlete isyan ettiler. Bunlardan, tespit ettiği, Şah Tahmasb'ın adamlarından ve askerlerden otuz binini cezâlandırdı. Ehl-i beyt, Eshâb-ı kirâm ve İslâm âlimlerine küfr ve kötülemeleri ortadan kaldırdı. Câmilerde halîfe hazret-i Ebû Bekr, hazret-i Ömer hazret-i Osman'ın kötülenmesini yasakladı. Müslümanlara hürriyet tanıdı. Âdil ünvanını aldı. Doğu Anadolu'daki Osmanlı Devletine tâbi emirlerin teveccühünü kazandı.

İkinci Şah İsmâil Safevî ülkesinde kısa zamanda büyük hizmetler ve icraatlar yaptıysa da, doğru yoldan ayrılmış Safevîlerin düşmanlığını kazandı. 24 Kasım 1577'de zehirletilerek, bir rivâyete göre de

Safevî askerlerinin isyânı üzerine şehit edildi. Safevî tahtına kardeşi Muhammed Hüdâbende geçti.

ŞAH MİRZA (Bkz. Keşmir Sultanlığı)

ŞAH MUHAMMED RIZÂ PEHLEVÎ;

İran şâhlarından. Pehlevî Hânedânının kurucusu Rıza Şahın en büyük oğludur. 26 Ekim 1919'da İran'ın başşehri Tahran'da doğdu. İsviçre'de öğrenim gördü. 1935'te İran'a döndü. İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin İran'ı işgal etmesi üzerine tahtı bırakmak zorunda kalan babasının yerine 16 Eylül 1941'de tahta geçti. Bu ülkelerle, işgal kuvvetlerinin en kısa zaman içinde geri çekilmeleri karşılığında bir antlaşma izâladı.

1943'te Almanya'ya karşı savaş açtı. Böylece, sarsılan şahlık otoritesini İngiliz desteğiyle ayakta tutmayı başardı. Savaş sonrasında ülkenin petrol yataklarını yabancı şirketlere açtı. Muhammed Musaddık önderliğinde güçlü bir milliyetçi hareketin doğmasına yol açtı. 1951'de vazifeye başlayan Başbakan Musaddık'la 1953 Şubatında arası açıldı. Şah Muhammed Rızâ ile Musaddık arasındaki bu anlaşmazlık güç denemesine dönüştü. Ağustos 1953'te Musaddık'ı başbakanlıktan uzaklaştırma teşebbüsünde bulunduysa da başaramadı. Ülkeden kaçmak zorunda kaldı. Fakat ABD'den destek gören Musaddık muhâliflerinin çıkardığı karışıklıkların ardından ülkeye dönerek yeniden iktidarı ele geçirdi. Musaddık'ın başlattığı millîleştirme politikasına son vererek Batıyla ekonomik ve siyâsî işbirliğini arttırmaya gayret etti.

1955'te Bağdat Paktına katıldı, 1956'da gizli polis teşkilatı Savak'ı kurdurdu. Böylece konumunu pekiştirdikten sonra ABD desteğiyle Beyaz Devrim adını verdiği bir millî kalkınma proğramı uygulamaya başladı. Hava, kara ve demir yolları ağının genişletilmesini, bir dizi baraj ve sulama projesini, sanâyinin geliştirilmesini ve toprak reformunu içine alan bu proğramla birlikte kırsal bölgelere sağlık ve eğitim hizmetlerini götürecek bir teşkilâtlanmayı başlattı. Batı ülkeleri ve özellikle ABD tarafından desteklendi. Rejime karşı her türlü muhâlefeti acımasızca bastırdı. 1960-1970'lerde daha bağımsız bir dış politikaya yönelerek SSCB ve Doğu Avrupa ülkeleriyle de iyi ilişkiler kurdu. 1967'de Şehinşah ünvanını aldı. 1971'de Pers İmparatorluğunun 2500. yıldönümünü kutlamak üzere gösterişli bir tören düzenledi. Bu törende hanımı Farah Diba'ya imparatoriçe tacı giydirdi.

İran'daki sünnî Müslümanlara da hak ve hürriyetler tanıyan Muhammed Rızâ Şah, Hanefî mezhebine mensup medreseler açılmasına izin verdi. Muhammed Rızâ Şahın reformlarını yetersiz bulan bâzı kesimlerle Batı yanlısı düzenlemeler yaptığı ve sünnî Müslümanlara da hak ve hürriyet verdiği için karşı çıkan mutaassıp Şiîler Şaha karşı geniş çaplı muhâlefet başlattılar. Toplumda geniş destek bulan muhâlifler, Paris'te sürgünde bulunan Şiî lider Âyetullah Humeyni'nin etrâfında toplandılar. Âyetullah Humeyni'nin teşvikiyle isyan eden Şiîler İran'ın büyük şehirlerinde gösteriler düzenlediler. 1978'de başlayan bu karışıklıklar ard arda dört hükûmetin düşmesine sebep oldu. Çok kan döküldü. İran'da Şiî cumhûriyeti kuruldu. Binlerce devlet adamı, subaylar, talebeler öldürüldü. 1980 Eylülünde başlayıp Ağustos 1988'e kadar süren Irak-İran Harbinde sanâyi merkezleri harap oldu.

Muhammed Rızâ Şah 16 Ocak 1979'da ülkeyi terk etti. Bir müddet Mısır, Fas, Bahamalar ve Meksika'da kaldı. Yakalandığı lenf kanserinin tedâvisi için 22 Ekim 1979'da ABD'ye gitti. İran'daki militan gruplar Tahran'daki ABD Büyükelçiliğini basarak 50'den fazla ABD'liyi rehin aldılar. Rehinelere karşılık Şah'ın İran'a geri verilmesini istediler. ABD, bu isteklerini kabul etmediyse de, Şah, ABD'den ayrılarak Panama'ya gitti. Mısır devlet başkanı Enver Sedat'ın dâveti üzerine Mısır'a gitti. 27 Temmuz 1980'de Kâhire'de kederinden öldü. Rızâ Pehlevî'nin 2 erkek 2 kız olmak üzere dört çocuğu ve hanımı daha sonra ABD'ye yerleştiler. Bir müddet sonra büyük oğlu babasının yerine şah olduğunu îlân ettiyse de hiçbir ülkeden destek görmedi (Şubat-1994).

ŞAH ŞÜCÂ;

Müslüman hükümdarlardan üçünün adı. Birincisi, Güney İran'a hâkim Muzafferîlerin üçüncü hükümdarı Celâleddin Şah Şücâ (1364-1384), Fars ve Kirman'a hâkim oldu. (Bkz. Muzafferîler). İkincisi Babürlüler de denilen Gürgâniyye Devletinin sekizinci hükümdarı Şah Şücâ (1657-1658) dır. Üçüncüsü ise, Afganistan Şahlığının beşinci hükümdarı Şah Şücâ, 1809-1818 ve 1839-1842 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır.

ŞAH ŞÜCÂ KİRMÂNÎ;

dokuzuncu asırda Kirmân'da yetişmiş olan evliyânın büyüklerinden. İsmi, Şah bin Şücâ, Künyesi Ebü'l-Fevâris'tir. Şah Şücâ Kirmânî diye meşhûr olmuştur. Kirmân pâdişâhının oğludur. 889 (H.276) senesinde vefât etti.

Gençliğinde dünyâya meyli fazlaydı. Fakat evliyâya karşı büyük muhabbeti vardı. Ebû Türâb Nahşebî,

Ebû Hafs, Ebû Ubeyd Busrî ve Yahyâ bin Muâz gibi âlim ve evliyânın sohbetlerinde bulundu. Tasavvuf derecelerinde yükselip evliyânın büyüklerinden oldu. Güzel ahlâkıyla ve hikmetli sözleriyle insanlara hayrı tavsiye etti.

Şah Şücâ Kirmânî'nin **Mir'at-ül-Hukemâ** adlı bir eseri ve tasavvufa dâir birçok küçük risâlesi vardır.

Şah Şücâ Kirmânî'nin bir kızı vardı. Kirman vâlileri o kızı oğullarına istediler. Şah Şücâ, onlardan üç gün mühlet isteyip, bu üç gün içinde mescitleri dolaştı. Güzel namaz kılan bir genç gördü. Namazı bitirinceye kadar onu bekledi. Selâm verince yanına gidip evli olup olmadığını sordu. Genç evli olmadığını söyleyince; "Kur'ân-ı kerîm okuyan, takvâ sâhibi bir kızla evlenmek ister misin?" dedi. Genç; "Bana kim kız verir ki? Dünyâda üç dirhemden başka hiçbir şeyim yok." dedi. Şah Şücâ; "Ben veririm." diyerek, kızını o gençle evlendirdi. Kızı o fakir gencin evine girdiğinde bir kuru ekmek parçası gördü. "Bu nedir?" diye sorunca genç; "Senin nasîbindir, yarın sabah yemek için ayırmıştım." dedi. Şah Şücâ'nın kızı babasının evine gitmek üzereyken genç; "Ah! Ben Şahın kızının benim yanımda durmayacağını bilmiştim!" dedi. Kız bunu işitince; "Ben senin fakirliğin sebebiyle gitmiyorum. Îmânının zayıflığı için gidiyorum. Sen akşamdan sabahın ekmeğini hazırlıyorsun. Ben ise babama şaşıyorum. Bunca senedir yanındayım. Bana, seni zühd sâhibi birine vereceğim, derdi. Bugün öyle birine verdi ki, Rabbine îtimâd etmiyor. Bu evde ya ben kalırım, ya ekmek! Sen karar ver!" dedi. Genç, ekmeği bir fakire verdi. Şahın kızı geri döndü ve onunla mesut olarak yaşadı.

Şah Şücâ Kirmânî buyurdu ki:

"Evliyâyı sevmekten daha kıymetli ibâdet olamaz. Evliyâyı sevmek, Allahü teâlâyı sevmeye yol açar. Allahü teâlâyı seveni Allahü teâlâ da sever."

"Güzel ahlâk başkalarına eziyet etmemek ve güçlüklere katlanmaktır."

"Gözünü harama bakmadan, nefsini isteklerinden koruyup, kalbini devamlı murâkabe, bedenini sünnete uygun amellerle süsleyenin firâsetinde hiç hatâ olmaz."

"Sabrın alâmeti üçtür; samîmî bir rızâ, şikâyeti terk, kaderin tecellisini gönül hoşluğuyla kabullenme."

ŞAH VELİYYULLAH-I DEHLEVÎ;

Hindistan'da yetişen tefsir, hadis, kelâm, tasavvuf ve hanefî mezhebi fıkıh âlimlerinin büyüklerinden. İsmi, Ahmed bin Abdürrahîm bin Vecîhüddîn olup, künyesi Ebü'l-Feyyâz, Ebû Abdullah ve Ebû Abdülazîz'dir. Soyu, baba tarafından hazret-i Ömer'e, anne tarafından ise, hazret-i Hüseyin'e ulaşır. Lakabı Kutbüddîn, Şah Veliyyullah ve Şah Sâhib, nisbesiyse Hindi, Dehlevî ve Fârûkî'dir. Daha çok Şah Veliyyullah Ahmed Sâhib-i Dehlevî diye tanınır. 1702 (H.1114) senesi Şevvâl ayında Hindistan'ın Delhi şehrinde doğdu. 1762 (H.1176) senesinde vefât etti.

Doğum ve vefât târihleri 1699 (H.1110), 1766 (H.1180) olarak da rivâyet edilmiştir.

Yedi yaşında ana dili olan Fârisîyi okuyup yazmayı öğrendi. On yaşında Arabî lisanının gramer bilgilerinde Molla Câmî'nin eserini okuyacak seviyeye geldi. Babasının nezâretinde hadis, tefsir, fıkıh, usûl-i fıkıh, kelâm, mantık, tasavvuf, nahiv ve meânî ilimlerine dâir çeşitli temel eserlerin yanı sıra astronomi, matematik ve tıp ilmine âit kitapları da okudu. İlmin her dalında geniş araştırmalar ve incelemeler yaptı. Dört hak mezhebin inceliklerine vâkıf oldu. On beş yaşına geldiğinde, zamânında okutulan zâhirî ilimlerdeki tahsilini tamamlayıp icâzet (diploma) aldı.

Bundan sonra üç sene daha babasının nezâretinde nefsini terbiye edip, evliyalık yolunda ilerlemeye gayret etti. On sekiz yaşında iken babası Şeyh Abdürrahîm 1719 senesinde vefât etti. Muhterem babasının vefâtından sonra, onun kürsîsinden on bir sene zâhirî ve bâtınî ilimleri öğreten Şah Veliyyullah-ı Dehlevî hazretlerinin ilmî şöhreti her tarafa yayıldı. Her beldeden akın akın talebeler geldi. Ona gelenler, arzuladıklarına kavuşup memleketlerine geri döndüler. Bu arada kendisi durmadan okuyor, araştırıyor, inceliyordu. Dört mezhebin hükümlerindeki delillerini tek tek araştırıp tahkik etti. Bunların netîcesinde Hanefî, Hanbelî, Mâlikî ve Şâfiî mezhebi imâm ve âlimlerinin yüksekliklerini, çalışmalarını, gayretlerini daha iyi anladı.

Hem hac farîzasını îfâ etmek, hem de Haremeyn âlimlerinin ilminden faydalanmak maksadıyla, 1730 senesinde Mekke-i mükerremeye gitti. Bir sene kadar Medîne-i münevverede kaldı. Ders verip ilim öğretti. Ayrıca Muhammed Efdal Hacı Siyâlkûtî, Ebû Tâhir Muhammed Medenî, Şeyh Vefdullah bin Süleymân Magrîbî, Mekke müftîsi Tâcüddîn Kal'î Hanefî, Şeyh Senâvî, Şeyh Kaşşâşî, Abdullah bin Sâlim Basrî, Hasan Acemî, Îsâ Ca'ferî, Seyyid Abdürrahmân İdrisî ve Şemseddîn Muhammed bin A'lâ Bâbilî gibi âlimlerden ilim öğrenip icâzet aldı. Bilhassa Ebû Tâhir Kürdî Medenî'nin ilim ve feyzinden çok istifâde etti. Tekrar hac ettikten sonra, 1732 senesinde Hindistan'a döndü.

Dehlî'de babasından kalan eve yerleşti ve ders vermeye başladı. İlme susayanlar, gönüllere ferahlık veren derslerinden istifâde ettiler. Şah Veliyyullah-ı Dehlevî hazretlerinin ilim ve feyzinin üstünlüğü

bütün beldelere yayıldı. O mütevâzî ev, talebeye kâfi gelmez oldu. Zamânın Gürgâniyye DevletiHükümdârı Sultan Muhammed, Şah Veliyyullah hazretleri için bir medrese yaptırdı. 1857 senesinde İngilizlerin işgâline kadar bu medresede ilim öğretildi. Türklüğün ve İslâmiyetin en büyük düşmanı olanİngilizler, yıllarca insanlara ilim ve feyz saçan bu mümtaz mekânı yakıp yıktılar, târihe geçen zulümlerine bir yenisini daha eklediler.

Şah Veliyyullah-ı Dehlevî rahmetullahi aleyh, istikbâlin en büyük ilim merkezlerinden biri olacak bu medresede ilim ve feyz saçmaya başladı. çok kimse kendisinden istifâde etti. Talebesinin adedi bilinmemektedir. Talebelerine temel bilgileri öğrettikten sonra, herbirini istidâdına göre, kâbiliyetli olduğu ilimde yetiştirdi. Yetiştirdiği talebeler içinde kendi dört oğlu, Şah Muhammed Âşık, Şah Nûrullah Rizâvî, Cemâleddîn Şah Muhammed Emin Kişmirî ve Şah Ebû Saîd gibi kimseler vardı.

Medresesindeki talebelerini kendi yetiştirdiği mütehassıs âlimlerin ellerine tevdi etti. Kendisi daha çok, kitap yazmak, ibâdet etmek, müşkil meseleleri halletmekle meşgul oldu. Fârisî kısa ve özlü bir tefsir yazdı. Bilhassa hadis ilminde çok ilerleyen Şah Veliyyullah-ı Dehlevî hazretleri tasavvufta yüksek derecelere erişmiş olmasına rağmen:

“Allahü teâlâ, bize sahih keşifler ihsân eyledi. Bu zamanda, hiçbir yerde Mazhar-ı Cân-ı Cânân’ın benzeri yoktur. Makamlarda ilerlemek isteyen onun hizmetine gelsin!” buyururlar ve talebelerden istidâd ve istekli olanları Mazhar-ı Cân-ı Cânân hazretlerine gönderirlerdi.

Eserleri:

Bütün ilimlerde söz sâhibi ve bâzı ilimlerde daha fazla mütehassıs olan Şah Veliyyullah-ı Dehlevî rahmetullahi aleyh, Kur’ân-ı kerîmin kırâatı ve nüzûlü, tefsir, hadis, fıkıh, siyer, tasavvuf bilgileri gibi ilim dallarında pek kıymetli iki yüz civârında eser yazdı. Otuz yedi-otuz sekiz senelik bir zaman zarfında yazılan bu kıymetli eserlerden bir kısmı kütüphânelerde mevcut olup, bir kısmının da sâdece isimleri eserlerde zikredilmektedir. Hindistan’ı İngilizlerin yağmalaması esnâsında yok olduğu tahmin edilen bu kıymetli eserlerden mevcut olanların çoğu defâlarca basılmış, insanlar bunlardan istifâde etmişlerdir.

Arabî ve Fârisî lisânlarında güzel eserler verdiği gibi, şiirler de yazan Şah Veliyyullah’ın eserlerinden bâzıları şunlardır:

1. Feth-ür-Rahmân fî Tefsîr-il-Kur’ân.

2. El-Fevz-ül-Kebir fî Usûl-it-Tefsîr: Usûlü tefsir ilmine dâir olup Arapçadır.

3. El-Musevvâ Minel Muvatta: İmâm-ı Mâlik’in **Muvatta** adlı meşhur hadis kitabının açıklaması olup, Arapçadır. Aynı esere Farsça ayrı bir açıklama yazmıştır.

4. Huccetullâh-il-Bâliga: Bu eserinde dînî hükümlerin hikmet ve sebeplerinin üzerinde durup, birçok mevzuyu Arapça olarak yazmıştır.

5. El-Büdur-ul Baziga: Taavvuf ilmine dâirdir.

6. İzâlet-ül-Hafa an Hilâfet-il-Hulefâ: Dört halîfeden bahsetmektedir. Farsçadır.

7. Ikd-ül-Cîd: İçtihad ve taklid meselelerini anlatmakta olup, Arapçadır.

8. El-İnsaf fî Beyan-ı Sebeb-il-İhtilaf: Bu eserinde mezhepsiz, sapık kimselere cevap verir.

9. Kurret-ül-Ayneyn fi Tafdil-iş-Şeyhayn: Hazret-i Ebû Bekr’in ve hazret-i Ömer’in üstünlüklerini anlatmaktadır. Eser Farsçadır.

10. Heme’at: Taasvvufa dâirdir. Farsçadır.

Şah Veliyyullah-ı Dehlevî’nin, **El-İnsâf fî Beyân-ı Sebeb-il-İhtilâf** ve **Ikd-ül-Cîd** adlı eserleriİstanbul’da Hakîkat Kitabevi tarafından bastırılmıştır.

Evliyânın büyüklerinden olan Mazhar-ı Cân-ı Cânân onun hakkında; “Şah Veliyyullah derin hadis âlimidir. Mârifet esrârının tahkîkinde ve ilmin inceliklerini bildirmede, yeni bir çığır açmıştır. Bütün bu bilgileri ve üstünlükleriyle birlikte, doğru yolun âlimlerindendir.” buyurmuştur.

Şah Veliyyullah-ı Dehlevî buyurdu ki:

“Bid’at, sünnete, yâni Muhammed aleyhisselâmın bildirdiği din bilgilerine muhâlif, ters düşen, îtikâd, amel ve sözler demektir.”

“İbâdet, her aklın, nefsin ve âdetlerin güzel ve çirkin dediklerine uymayıp Rabbin, güzel ve çirkin dediklerine teslim olmak ve Rabbin gönderdiği kitaplara ve Peygamberlere inanmak ve bunlara tâbi olmak demektir.”

“Bir insan, bir işi Rabbinin izin verdiğini düşünmeden, kendi görüşü ile yaparsa, O’na kulluk yapmamış,

Müslümanlığın îcâbını yerine getirmemiş olur.”

“Dinde, ibâdette olmayıp, âdette olan yenilikler, yâni yapılırken sevap beklenilmeyen değişiklikler bid’at olmaz. Yemekte, içmekte, binme ve taşıma vâsıtalarında, binâlarda yapılan yenilikleri, değişiklikleri dînimiz reddetmez.”

“Dört mezhepten birine uymakta büyük faydalar vardır. Bunlardan ayrılmanın zararları çoktur. Bugün dört mezhepten başka doğru mezhep yoktur. İmâmiyye ve Zeydiyye fırkaları bid’at üzeredirler. Bunlara güvenilmez. Dört mezhepten ayrılmak, sıvâd-i a’zamdan ayrılmaktır.”

“Her Müslümanın Ehl-i sünnet îtikadını iyi öğrenmesi; çoluk çocuğuna ve bütün sevdiklerine de iyi öğretmesi birinci vazîfesidir.”

ŞAH ZAMAN;

Afganistan Şahlığının üçüncü hükümdarı. Babası Timur Şah (1773-1793) olup, onun zamânında devlet hizmetinde ve saltanat nâipliği vazifelerinde bulundu. Babasının vefâtıyla 1793’te Afgan Şahı oldu.

İngilizleriHindistan’dan çıkarmak gâyesindeydi. Hindistan’a ilk seferini 1795’te yaptı. Pencaptayken, İngilizlerin teşvikiyle İran’ın Afganistan’a taarruzu üzerine döndü. İranlılar Meşhed’i zaptetti. İran’daki Kaçar Hânedânıyla antlaşma yaptı. Meşhed İran’da kaldı. Âsî ağabeyiMahmud’u affedip, Herat vâliliğine getirdi. 1797’dePencab’a gelip, Lahor’u aldı. Gürgâniyye Devletine âsi, Marathalar ve Catlar’ı yendi. Dehli’ye harekâtını plânlarken kardeşi Mahmûd isyan edince, Afganistan’a döndü. Mahmûd’u yenip, kaçırttı. Mahmûd’un İran’a ilticasını önlemek için oğlu Kayser’i Herat vâliliğine tâyin etti. İran’a Şîr Muhammed Han idâresinde bir ordu gönderip, Meşhed’i tekrar Afgan şahlığına kazandırdı.

İngilizlerin Hindistan’daki baskı ve istilâsı artınca, bölge hükümdarlarının dâveti üzerine, 1798’de Üçüncü Hind Seferine çıktı. Lahor’a girdi. Gürgâniyye Hükümdarı İkinci Şah-ı Âlem-i İngilizlerin baskısından kurtarmak istiyordu.Şah Zaman’ın Hindistan’a girişi İngilizler’i telâşlandırdı. İngilizler Hindistan’daki baskı ve istilâlarının durdurulup, hâkimiyetlerine son verileceği telâşıyla harekete geçtiler. İran’daki İngiliz memurları vâsıtasıyla Kaçar Hânedanından Feth Ali Hanı ve Mahmud’u, Şah Zaman aleyhine kışkırttılar. Mahmud, İngilizlerin teşvikiyle İran’dan askerî yardım ve ordu alıp, Herat’a hareket etti. Şah Zaman, Mahmud’un isyânı üzerine Hind Seferini tamamlamadan üçüncü defâ ülkesine döndü. Şah Zaman ve Herat Vâlisi veliahd Kayser, âsi Mahmud ve İran ordusunu yenip dağıttı.

Şah Zaman, Afganistan’dayken Pencab’da Sihler isyan edip, Lahor’u zaptettiler. Sihler, Lahor’daki Afgan vâlisini öldürdüler. Şah Zaman, 1800’de dördüncü defâ Hind Seferine çıktı. Pencab’a girdi. Lahor vâliliğini Rancit Sing’e verdi. Şah Zaman, Hindistan’dayken Mahmûd, Sistan Hâkimi Behram Hanın yardımıyla Afganistan’a girdi. Mahmud, Afganlıların desteğini sağlayıp, Kandahar’a hâkim oldu. Şah Zaman, Kabil’e dönüp, oğlu Nasr kumandasında Kandahar’a ordu gönderdi. Askerlerden Mahmud safına geçmeler başlayınca Kabil’e dönüldü. Şah Zaman, Kabil’den Peşaver’e yola çıktıysa da, yakalandı ve gözlerine mil çekildi. Mahmud hükümdar oldu (1801).

Şah Zaman, 1793 ile 1801 yılları arasında Afganistan hükümdarı olmasına rağmen doğum ve vefat târihi bilinmemektedir. **Hindistan’daki İngiliz baskı ve istilâsına son vermek için çok uğraştı.** Bu gâyeyleHindistan’a dört sefer yaptı. İngilizleri muhârebe meydanında hiçbir zaman bulamadı, yalnız onların siyâsî entrikalarını buldu. Bunun netîcesinde çıkan isyanlarla tahtından oldu.

ŞAH-I NAKŞİBEND;

evliyânın büyüklerinden ve Müslümanların gözbebeği olan yüksek âlimlerden. Seyyid olup insanları Hakk’a dâvet eden, doğru yolu göstererek saâdete kavuşturan ve kendilerine “Silsile-i aliyye” denilen büyük âlim ve velîlerin on beşincisidir. Muhammed Bâbâ Semmâsî ile Emîr Külâl’in talebesidir. İsmi, Muhammed bin Muhammed’dir. Behâeddîn ve Şah-ı Nakşibend gibi lakabları vardır. Allahü teâlânın sevgisini kalplere nakşettiği için, “Nakşibend” denilmiştir. 1318 (H.718) senesinde Buhârâ’ya beş kilometre kadar uzakta bulunan Kasr-ı Ârifân’da doğdu. 1389 (H.791)da Kasr-ı Ârifân’da Rebî’ul-evvel ayının üçünde Pazartesi günü vefât etti. Kabri oradadır.

Kendisinden senelerce önce yaşayan velî zâtlar onun geleceğini müjdelemişlerdir. Bu velîlerden Muhammed bin Hakim Tirmizî (v. 932) ve Ahmed Yesevî (v. 1194) hazretleri; “Buhârâ’da bir velî yetişecek, âlem onun hidâyet ve evliyâlık nurlarıyla aydınlanacak.” buyurmuşlardır. Zamânının büyük velîlerinden Muhammed Bâbâ Semmâsî de, henüz o doğmadan Kasr-ı Ârifân’a gelmişti. Bu gelişinde, burada bir büyük zâtın kokusu geliyor. Bu beldede büyük bir velî yetişecek diyerek işâret etmiş, emsâlsiz bir zâtın buradan zuhur edip ortaya çıkacağını talebelerine ve sevenlerine müjdelemişti. Daha sonra babası Seyyid Muhammed Buhârî şöyle anlattı: “Oğlum Behâeddîn’in doğmasından üç gün sonra, Hâce Muhammed Bâbâ Semmâsî hazretleri, bütün talebeleriyle Kasr-ı Ârifân’a gelince;

yeni doğan oğlum Behâeddîn'i alıp huzûruna götüreyim ve himmet, mânevî yardım isteyeyim, böylece feyze kavuşur dedim. Bu niyetle Behâeddîn'i kucağıma alıp, Hâce Muhammed Bâbâ Semmâsî hazretlerinin huzûruna götürdüm. Hâce MuhammedBâbâ Semmâsî Behâeddîn'i elimden alıp, bağrına bastı ve; "Bu yavru, benim oğlumdur. Ben bunu, mânevî evlâtlığa kabul ettim." buyurdu. Sonra yüzünü talebelerine çevirip, aralarında en meşhuru olan Seyyid Emîr Külâl'e şöyle dedi: "Size, bu yerde bir büyük zâtın kokusu geliyor derdim. Şimdi bu tarafa gelirken de, buraya yaklaştığımızda size önce duyduğum koku iyice arttı demiştim. Hakîkat şudur ki, size bahsettiğim mübârek zât doğmuştur. İşte o mübârek koku, bu melek yavrunun kokusudur. Bu yavru, büyük bir zât olsa gerektir." buyurdu." Böylece henüz daha üç günlük çocukken, zamânının en büyük evliyâ ve mürşid-i kâmili olan Hâce Muhammed Bâbâ Semmâsî hazretlerinin müjdesine, himmetine ve feyzine kavuştu.

Behâeddîn Buhârî hazretlerinin ilk hocası, daha doğar doğmaz kendisini mânevî evlatlığa kabul eden ve hakkında çok müjdeler veren Hâce Muhammed Bâbâ Semmâsî'dir. Önce ondan istifâde etti. Sonra bu hocası, onun yetiştirilmesini en meşhur talebesi Seyyid Emîr Külâl'e havâle etti. Yedi sene Seyyid Emîr Külâl'in sohbetine sonra da onun izniyle Mevlânâ Ârif Dikgerânî'nin sohbetine devam etti. Yedi sene de onun yanında kaldı. Bundan sonra Kusam Şeyh ve Halîl Atâ'nın ders ve sohbetlerinde bulundu. Bir müddet Halîl Atâ'nın yanında kaldı. Ayrıca Mevlânâ Behâeddîn Kışlâkî'den hadis ilmini öğrendi. Sonra, Abdülhâlık Goncdüvânî hazretlerinin rûhâniyetinden feyz aldı. Üveysî olarak yetiştirildi. Böylece tasavvufta ve diğer ilimlerde çok iyi yetişti. Şah-ı Nakşibend hazretleri şöyle anlatmıştır: "Bir gece rüyâmda, Türk âlimlerinden Hakîm Atâ, beni yetiştirmesi için talebelerinden birine havâle etti. Sâliha bir ninem vardı, rüyâmı ona anlattım. "Oğlum, senin Türk âlimlerinden nasîbin vardır." dedi. Bunun üzerine rüyâda gördüğüm o dervişin simâsını hatırımda tuttum ve karşılaşacağım günü bekledim. Bir gün Buhârâ pazarında, Hakîm Atâ'nın rüyâmda beni yetiştirmesi için kendisine havâle ettiği zâtla karşılaştım. İsmi Halîl Atâ idi. Ben onu derhal hatırlayıp, tanıdım. Fakat bir türlü yanına yaklaşıp sohbet edemedim. Bundan dolayı üzgün bir halde eve döndüm. Akşam bir kimse evime gelip, Halîl Atâ seni çağırıyor dedi. Bu habere çok sevindim ve bir miktar hediye bulup, hemen huzûruna gittim. Sohbetiyle şereflendim. Bana çok iltifat etti. Rüyâyı anlatmak isteyince; "Senin hâtırında olanı biz biliyoruz, anlatmana gerek yok." buyurdu. Bundan sonra uzun zaman sohbetine devam ettim. Çok feyz alıp, istifâde ettim. Bir müddet sonra Mâverâünnehr sultanının vefât etmesi üzerine, oranın halkı, Halîl Atâ'yı sultanlık yapması için Buhârâ'dan Mâverâünnehr'e dâvet ettiler. Dâveti kabul edince ben de birlikte gittim. O tahta oturdu. Ben de hizmetine devam ettim. Kendisinde çok kerâmetler görülüyordu. Bana şefkat ve muhabbet gösterip yetiştirdi. Böylece orada altı sene süren sultanlığı sırasında da hizmetinde bulundum. Görünüşte diğer hizmetçiler gibi çalışırdım. Hâlimi bildirmezdim. Altı sene sonra bu büyük âlim tahttan indi. Sultanlığı sona erdi. Bundan sonra dünyâ işlerinden tamâmen soğuyarak Zivertun köyüne yerleştim."

Şah-ı Nakşibend hazretleri daha sonra iki defâ hacca gitti. İkincisinde talebelerinden MuhammedPârisâ'yı Nişabur'a gönderdi. Kendisi de Ebû Bekr Tayibâdî'yi ziyâret için Merv'e gitti. Orada bir müddet kalıp, sonra Buhârâ'ya gitti. Ömrünün kalan kısmını orada geçirerek, hocası Seyyid Emîr Külâl'in vasiyeti üzerine irşad, insanlara doğru yolu gösterme faaliyetlerinde bulundu.

Şah-ı Nakşibend ilk zamanlardaki durumlarından şöyle bahsetmektedir: Biz üç kimseydik. Hak yolunda ilerlemeye koyulduk. Ama benim düşüncem bütün mâsivâdan, yâni Allahü teâlâdan başka her şeyden geçip, Hak teâlâ hazretlerine kavuşmaktı. Allahü teâlânın yardımı erişerek, beni bütün mâsivâdan kurtardı ve maksadıma kavuşturdu.

Bir kimse kendisine; "Sizin yolunuzun esâsı ne üzerine kurulmuştur?" deyince, Şah-ı Nakşibend; "Zâhirde (görünüşte) halk ile, bâtında Hak ile bulunmak üzere kurulmuştur" deyip şu beyti okudu:

Kalbinden âşinâ ol, dıştan yabancı görün.
Böyle güzel yürüyüş az bulunur cihanda.

Buyuruyor ki: "Kendimi yetiştirmek için çalıştığım sıralarda yolum bir kumarhâneye uğradı. Gördüm ki, nice kimseler kumar oynar. Kumarcılardan ikisi oyuna kendilerini öyle vermişler ki, bunlardan birisi yenildi. Dünyâlık nâmına neyi varsa kaybetti. Arkadaşına dedi ki: "Ey benim dostum! Bu oyundan başımı dahi versem vazgeçmem." Kumarbazın bu kadar zarar ve ziyan görmesine rağmen o oyuna olan zevkini görünce, bende Hak yoluna talep için öyle bir gayret zuhur etti ki, kumarcı bana ders oldu. O günden beri Hak yolunu talep etmekte gayretim her gün biraz daha artmaktadır."

Bir iş ki, Resûlullah yapmıştır, aynen ben de öyle amel ettim ve hiçbir sünneti ihmâl etmedim. Hepsini yerine getirdim ve neticesini buldum. Kendimde eserini gördüm, sünnet-i şerîfeye o derece sâdık kaldım. Resûlullah Eshâbıyla bir seferde bir mekana indiler ve buyurdular ki: **"Bir ateş yakın da ekmek pişirelim."** Eshâb-ı kirâm ateşi yaktılar, Resûlullah buyurdu ki: **"Herkes bir parça hamur alsın, tennura** (fırına) **koysun."** Kendileri mübârek ellerine bir parça hamur alıp, tennura koydular ve kapısını kapadılar, bir zaman sonra kapağını açtılar, baktılar ki, Eshâbın koyduğu hamurlar pişmiş,

Resûlullah'ın hamuru çiğ. Resûlullah'a uyarak bir gün talebelerle berâber bir tennur (fırın) yaktık. Her birimiz kendi elimizle birer parça hamur aldık tennura koyduk. Bir zaman sonra tennuru açtık, gördük ki, müridlerimin koydukları hamurlar pişmiş, benim koyduğum hamura ateş tesir etmemiş. Allahü teâlâya hamdolsun bu işte de sünneti yerine getirdim ve yaptığımın eserini gördüm.

Çok kerâmetleri görüldü. Zamânında Kıpçak Çölü askerleri Buhârâ'yı bir müddet kuşattılar. Buhârâlılar çok zor günler yaşadı. Birçok insan öldü. Buhârâ vâlisi husûsî adamlarından birini hazret-i Hâce'ye gönderip; "Düşmana karşı koyacak gücümüz yok. Her çâremiz tükendi, plânlarımız bozuldu. Sizin yüksek kapınıza sığınmaktan başka yolumuz kalmadı. Bizi bu zâlimlerden siz kurtarırsınız. Müslümanların onların elinden kurtulması için, Allahü teâlâya yalvarınız, duâ ediniz. Şimdi yardım zamânıdır." deyip, ricâda bulundu. Hazret-i Hâce; "Bu gece Allahü teâlâya yalvarırız. Bakalım Allahü teâlâ ne yapar." buyurdu. Sabah olunca, altı gün sonra bu belânın kalkacağı müjdesini verdi ve; "Vâlinize böyle müjde verin." buyurdu. Buhârâlılar bu müjdeye son derece sevindiler. Buyurduğu gibi oldu. Altı gün sonra düşmanın şehri kuşatan askerleri çekilip gitti.

Behâeddîn Buhârî hazretleri, bir defâsında Buhârâ'da Gülâbâd mahallesinde bir dostunun evinde, talebeleriyle sohbet ediyordu.Talebelerinden Molla Necmeddîn'e dönüp; "Sana ne söylersem, sözümü tutup söylediğimi yapar mısın?" dedi. Molla Necmeddîn; "Elbette yaparım efendim." dedi. "Eğer bir günah işlemeni söylesem yapar mısın? Meselâ hırsızlık yap desem yapar mısın?" dedi. Bunun üzerine Molla Necmeddîn "Mâzur görünüz efendim, hırsızlık yapamam." dedi. "Mâdem ki bu hususdaki isteğimizi kabul etmiyorsun, meclisimizi terk et!" buyurdu. Molla Necmeddîn bunu duyunca, dehşet içinde kalıp, olduğu yere düştü ve bayıldı. Orada bulunanlar Behâeddîn Buhârî hazretlerine yalvarıp, onun affedilmesini istediler. Kabul edip affetti. Molla Necmeddîn de kendine gelip kalktı. Bundan sonra hep berâber o evden dışarı çıktılar, Dervâze-yi Semerkand (Semerkand Vâdisi) denilen tarafa doğru gittiler. Behâeddîn Buhârî hazretleri yolda giderlerken, bir ev duvarı gösterip talebelerine dedi ki:

"Bu duvarı delin, evin içinde falan yerde bir çuval kumaş vardır. Onu alıp getirin." Talebeleri bu emre uyup, duvarı yardılar.Kumaş dolu çuvalı buldular ve çıkarıp getirdiler. Sonra bir köşeye çekilip bir müddet oturdular. Bu sırada bir köpek sesi işitildi. Behâeddîn Buhârî hazretleri, talebesi Molla Necmeddîn'e; "Bir arkadaşınla gidip evin etrâfına bakın ne vardır?" dedi. Gidip baktılar ki, eve hırsızlar gelmiş, başka bir duvarı yarıp evde ne varsa almışlar. Gidip bu durumu Behâeddîn Buhârî hazretlerine haber verdiler.Talebeler bu hâle şaştılar. Sonra tekrar talebeleriyle birlikte önce misâfir oldukları eve döndüler. Sabahleyin, gece o evden aldırdığı kumaş dolu çuvalı sâhibine gönderdi. Talebelerine; "Gece buradan geçerken, bu malınızı alarak hırsızların çalmasına mâni olduk, bu malınızı hırsızlardan kurtardık." demelerini tenbih etti. Onlar da götürüp sâhibine teslim ederek durumu anlattılar. Behâeddîn Buhârî, bundan sonra talebesi Molla Necmeddîn'e dönüp:

"Eğer sen emrimize uyup da bu hizmeti yapsaydın, sana çok sırlar açılacak ve çok şey kazanacaktın. Neyleyelim ki, nasîbin yokmuş." dedi. Molla Necmeddîn ise, yaptığına çok pişman olup, yanıp yakındı.

Şah-ı Nakşibend hazretleri orta boylu, mübârek yüzü değirmi olup, yanakları kırmızıya yakındı. İki kaşı arası açık, gözleri sarı ile elâ renk karışımı olan kestâne rengindeydi. Sakalının beyazı siyahından çoktu. Ne hızlı ne de yavaş yürürdü. Konuşmaları Peygamber efendimizin konuşması gibi tâne tâneydi. Konuştuğu kimseye yönünü dönerek konuşurdu. Kahkaha ile gülmez tebessüm ederdi. Her gün kendini yirmi kere ölmüş ve mezara konmuş olarak düşünürdü. Kimseyi küçük ve hakir görmez, dâimâ güleryüzle karşılardı. Ancak celallendiği zaman kaşlarını çatardı. Bu zamanda heybetinden karşısında durulmaz olurdu. Şemâli çok bakımdan Peygamber efendimize benzediği gibi, sözleri, işleri bütün hareketleri sünnet-i seniyyeye uygundu.

Yiyecek ve giyeceklerine bir çekirdek bile haram karıştırmazdı. Bu hususta çok titiz davranırdı. Helâl kazanmak, kendilerine ve hânesi halkına helâl lokma temin etmek için çok fazla dikkat eder ve haram karışır diye çok korkardı. Hânelerinde olsun, talebeleriyle sohbet yaptığı topluluklarda olsun, **"İbâdet on kısımdır. Bu ondan dokuzu helâl rızk talep etmektir.Kalanı sâlih ameller ve ibâdetlerdir."** hadîs-i şerîfini çok söylerdi.

Fakir olmasına rağmen lütuf ve keremleri bol ve cömertti. Bir kimse kendilerine bir hediye getirse o kimseyi eli boş göndermezdi. Misâfire bizzat kendisi hizmette bulunur, bir başkasına yaptırmazdı. Eğer hâneleri soğuk ise misâfirin üşümemesi için sırtındaki elbiselerini ve hattâ yattığı yatağı verir, kendisi döşeksiz yatardı. Misâfirin hayvanı varsa suyunu, samanını bizzat kendisi verirdi. Nafakasını çalışarak temin ederdi. Eker, biçer, Allahü teâlâ ne rızık verirse az çok demeden her defâsında hamd-ü senâlar ederek şükrederdi.

Her gün yirmi defâ kendini ölmüş, mezara konmuş olarak düşünürdü. Sofra başında; "Kendinizi Allahü teâlânın huzûrunda bilin. Onun verdiği nîmeti yediğinizi unutmayın." derlerdi.

Şah-ı Nakşibend hazretlerinin yolu her bakımdan İslâm dînine uygundu. İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin

mezhebinde bulunduğu herkes tarafından bilinirdi. Şah-ı Nakşibend vefât edeceği zaman iki elini kaldırıp, kendi yoluna girenlerle sonradan geleceklerin hepsi hakkında hayırla duâ etti. Ellerini yüzüne sürüp Kelime-i tevhid getirerek 1389 (H.791) târihinde Buhârâ'da Kasr-ı Ârifân köyünde yetmiş üç yaşında vefât etti. Çok talebe yetiştirdi. Bunlar içerisinde dâmâdı Alâeddîn-i Attâr, Muhammed Pârisa ve Ya'kûb-i Çerhî en meşhurlarıdır. Tarîkatı olan Nakşibendiyye az zamanda Hindistan'dan Anadolu'ya kadar çok yerde yayıldı (Bkz. Nakşibendiyye). Şah-ı Nakşibend'in sohbetleri, zikirleri, mektupları talebeleri tarafından toplanmış ve **Evrad, Tuhfe, Hediyye** ve **Mektûbât** adı verilmiştir.

ŞÂHİN (Buteo buteo);

Alm. *Mäusebussard (m),* **Fr.** *Buse (f),* **İng.** *Buzzard.* **Familyası:** Kartalgiller (Falconidae). **Yaşadığı yerler:** Avrupa, Orta Asya ve Afrika'nın orman ve çayırları. **Özellikleri:** 50-55 cm boyunda, kahverengi tüylü, kıvrık gagalı, güçlü pençeli avcı bir kuş. **Ömrü:** 100 yıl kadar. **Çeşitleri:** 50 kadar çeşidi vardır. Kızıl şahin (B.rufinus), paçalı şahin (B.lagopus) meşhurlarıdır.

Kartalgiller âilesinden, tıknaz yapılı, kanca gagalı, gündüz yırtıcılarından bir kuş. Kanatları uzun, kuyruğu kısa, tüyleri kahverengidir. Okyanusya'nın dışında bütün kıtalarda ve adalarda bulunur. Ekseriya ormanlık ve çayırlık bölgelerde barınır. Yüksek dağ veya ağaçlarda yuva kurar. Yuvanın içini yosun, hayvan kılları gibi yumuşak maddelerle döşer. Çok yükseklerde uçar. Saatlerce havada kanat çırpmadan süzülebilir. İri şahinler çoğunlukla kuş öldürürler. Daha küçükleri orta boylu memelileri, sürüngen, kurbağa solucan ve böcekleri yerler.

Avrupa, Orta Asya ve Afrika'da bol rastlanır. Kuzeyde yaşayanlar göç eder. Göç esnâsında 20-100 kadar şahin bir arada uçar. Amerika kıtasında kırmızı kuyruklu, kızıl omuzlu birçok şâhin yaşamaktadır. Şâhinin ayakları parmaklarına kadar tüylüdür. Tundraların kuşudur. Avrupa, Asya veAmerika'nın kuzeyinde yaşar.

Şâhinler keskin görüşlü olup, çok yükseklerden avlarını görürler. Şâhin insan gözünden sekiz kat daha iyi görür. Avını gözüne kestirince hızla kendini aşağı bırakır. Tamâmen açılmış güçlü pençeleriyle avını kavrar. Şâhinler en çok fâre avladıklarından faydalı sayılırlar. Tavşan yavrularını rahatça kaparak havalanırlar. Evcilleştirilerek avcılıkta da kullanılırlar.

Üreme devreleri şubat ile mart arasındadır. Açık kahverengi benekli, 3-4 yumurta yumurtlarlar. Kuluçka süreleri 28 gün kadardır. Yalnız dişisi kuluçkaya yatar. Yavruya eşler berâber bakarlar. 100 yıl kadar yaşarlar.

ŞÂHİN BEY;

Millî Mücâdele kahramanlarından. Asıl adı Mehmed Said idi. Muhtemelen 1890 yılında Antep'te doğdu. Öksüz büyüdü. Rüştiye (ortaokul) tahsilini yarıda bırakıp, dericilikte çalıştı.

Birinci Cihan Harbinde Yemen Cephesinde bulundu. Cephedeki üstün hizmetlerinden dolayı zâbit (subay) sınıfına alındı. Harp boyunca Orta Doğudaki cephelerde savaştı.

Birinci Cihan Harbi bitince, Millî Mücadelede vazife aldı. İngiliz ve Fransız işgâlindeki bölgeyi teşkilâtlandırmaya çalıştı. Şâhin lâkabını aldı. Fransızlar Ermeni gönüllüleriyle Antep'i işgâle teşebbüs edince iki yüz mücâhidle berâber dağa çıktı. Antep, Kilis yolunu tuttu. 3 Şubat 1920 târihinden îtibâren düşmanla mücâdeleyi başlattı. Şâhin Beye yeni mücâhidlerin katılmasıyla kuvvetleri arttı. Fransız taarruzları püskürtüldü. Antep'teki Fransız işgâl kuvvetlerine erzak taşıyan yüz elli arabalık konvoyu Kızılburun'da pusuya düşürdü. Konvoy geri çekilmek zorunda bırakıldı. Antep'tekiFransız garnizonu iaşesiz kaldı. Antepliler, Şâhin Beyin muvaffakiyetinden de güç alıp, Antep'i kurtarma hazırlıklarına başladılar. Fransızlar, Kilis-Antep irtibatını sağlamak için; üç piyâde alayı, yüz süvâri, bir topçu bataryası zırhlı ve modern silahlarla 25 Mart 1920 târihinde taarruza geçtiler. Şâhin Bey, müfrezesiyle berâber, Kızılburun'da pusu kurdu. Fransızların üstün ateş gücü karşısında oynak bir strateji tatbik etti. Kızılburun'dan Kertel yamaçlarına geçti. Buradan da Bostancık Değirmeni'nde mevzi aldı. En son Elmalı Köprüsünü tuttu. Yanındaki kuvvet miktarı çok azaldı:

"Düşman cesedimi çiğnemeden Antep'e giremez!" târihî sözünü kendisine parola yaptı.

28 Mart 1920 târihinde son kurşununa kadar mücâdele etti. Köprü başında şehit edildi.

ŞÂHİT;

Alm. *Zeuge (m),* **Fr.** *Témoin (m),* **İng.** *Witness.* Bilen, tanıyan, şehâdette bulunan, beş duyusuyla bir şey hakkında bilgi edinen, mahkemede bir olay hakkında bilgisine başvurulan; tanık.
Târih boyunca, şahsî anlaşmazlıkların çözümünde başvurulan birinci delil, şâhit olmuştur. Şâhidin yalan söyleyebileceği gözönüne alınarak onu doğruyu söylemeye zorlayacak tedbirler düşünülmüş ve tek çârenin, şâhidi dînî inançla, yâni yeminle bağlamak olduğu görülmüştür. Günümüz lâik

hukuklarında dahi, dînî inanca sâhip kimsenin yalan söyleyemeyeceği dikkate alınarak şâhitlere yemin ettirilmektedir. Şâhitlik ilk olarak İslâm Hukûku tarafından bütün yönleriyle düzenlenip hükme bağlanmıştır.

Türk hukûkunda şâhit: Türklerde Müslüman oluncaya kadarki devrede şâhitlik, örf-âdet hukûku (töre) ile düzenlenmiştir. Mertlik, doğruluk, Türklerin en belirgin hasleti olduğundan yalan söylemek, yalan yere şâhitlik yapmak bağışlanmaz, suç kabul edilirdi.

Türkler Müslüman olduktan sonra şâhitlik, İslâm Hukuku kâidelerine tâbi olmuştur. İslâmiyette yalan yere şâhitliğin büyük suç olduğu hükmü, Türk milleti üzerinde hâlâ tesirini devâm ettirmektedir.

Günümüz Türk hukûkunda şâhitlik: Hukuk Usûlü Muhâkemeleri Kânununda, Ceza Usûlü Muhâkemeleri Kânununda ayrı ayrı düzenlenmiş, kendisine farklı neticeler bağlanmıştır. Bâzı kânunlarda hukûkî işlemin sıhhati için şâhitlerin varlığı aranmıştır.

1086 sayılı Hukuk Usûlü MuhâkemeleriKânununda şâhit (Madde: 245-274): Şâhit, takdîrî delillerdendir, yâni hâkim istediği şekilde değerlendirir. Kesin delil değildir.

Hiç kimse kendi dâvâsında şâhit olarak dinlenemez. Türk mahkemelerinde yargılanabilen herkes, şâhitlik yapmak mecbûriyetindedir. Ancak, şu kimseler şâhitlik yapmaktan isterlerse kaçınabilirler: 1) İki taraftan birinin nişanlısı, 2) Aralarında evlilik bağı kalkmış olsa bile iki taraftan birinin karı veya kocası, 3) İki taraftan birinin çocukları, torunları, evlatlıkları gibi kânunda belirtilen derecedeki hısımlık, 4) Memuriyet, sanat ve meslekleri îtibâriyle bir kimsenin sırrını bilenler. Ancak o kimse, muvâfakat ederse, şâhitlikten kaçınamazlar.

Şu hâllerde de şâhitlikten kaçınılabilir: 1) Şâhitliği gerek kendisine, gerekse yakınlarına direkt olarak mâlî bir zarar verecekse, 2) Şâhitliği, kendisinin veya yakınlarının cezâlandırılmasına sebep olacak, şeref ve haysiyetine zarar getirecekse, 3) Bilgisi, sanat sırrını açığa çıkaracaksa.

Aşağıdaki durumlarda, son iki maddede belirtilenler hâriç, yukarıda sayılanlar şâhitlikten kaçınamazlar: 1) Hukûkî bir tasarrufa şâhit sıfatıyla hazır bulundurulmuş kimse, bu tasarrufun esâsı ve muhteviyatı hakkında, 2) Âile fertlerinden meydana gelen doğum, ölüm ve evlenme olayları hakkında, 3) Âile bağlarından doğan mâlî uyuşmazlıklar hakkında, 4) İki taraftan birinin hukûken mümessili sıfatıyla şâhidin bizzat yaptığı muâmeleler hakkında.

Devlet hizmetinde olanlar, bu hizmetten ayrılmış olsalar dahi, bu hizmetleri dolayısıyle bildikleri sır için mensup oldukları resmî makamın izni olmadan şâhit olarak dinlenemezler.

Meşrû sebep olmaksızın şâhitlik için mahkemeye gelmeyen para cezâsı ile cezâlandırılır. Hâkim gelmeyen şâhidin zorla mahkemede hazır bulundurulmasına, ihzarına karar verebilir. Şâhit, yine şâhitlikten kaçınırsa mahkemece on beş güne kadar hapsedilebilir.

Hâkim isterse, şâhitlik yaptıktan sonra şâhide, “Allahım ve nâmusum üzerine yemin ediyorum.” şeklinde yemin ettirebilir. Şâhit, Türkçe bilmezse tercüman vâsıtasıyla dinlenir. Şâhidin ifâdesi zabta yazılıp, huzûrunda okunduktan sonra kendisine imzâ ettirilir. Hâkim, şâhidin şâhitliği esnâsında yalan söylediği husûsunda kuvvetli deliller bulursa, durumu savcılığa bildirir.

Hukuk dâvâlarında, 5000 liraya kadar olan hukûkî işlemler şâhitle ispat edilebilir. 5000 lirayı geçen hukûkî işlemlerde şâhit dinlenemez. Ancak aşağıdaki hallerde hukûkî işlem 5000 lirayı geçse de şâhitle ispat edilebilir: 1) Yakın hısımlar arasındaki hukukî işlemler, 2) Haksız fiilden doğan tazminat alacakları, 3) Yangın, deniz kazâsı gibi senet alınması imkânsız durumlarda yapılan hukûkî işlemler. 4) Senet kaybolursa, 5) Sözleşmelerdeki hatâ, hile, vs. iddiâları. Senede karşı ancak senet delil olarak getirilebilir, şâhit getirilemez. Ancak bunun da istisnâları vardır.

Bâzı hukûkî işlemlerin geçerli olması için şâhit huzûrunda yapılmaları gerekir. Meselâ; resmî vasiyetnâme, resmî memur ve iki şâhit önünde yapılmadıkça geçerli olmaz.

1412 sayılı Cezâ Muhâkemeleri Usûlü Kânununda şâhit (Madde: 45-64): Şâhit cezâ işlerinde çok mürâcaat edilen bir delildir. Hukuk dâvâlarında ancak belli hususlarda şâhit delil olarak kabul edilmiş olduğu hâlde, cezâ dâvâlarında bir sınır konmamıştır. Bu sebepten hukuk dâvâlarında kânûnî, cezâ dâvâlarında ise vicdânî delil sistemi geçerlidir. Çünkü, cezâ dâvâlarına konu olan olaylar çoğu zaman ancak şâhitle açığa çıkabilir. Cezâ dâvâlarında genelde, dâvâyı ispatlayacak yazılı delil olmadığı için şâhitlerin ifâdesi dâvâyı yönlendiren başlıca delillerdendir. Cezâ dâvâsının sonucu ya mahkûmiyet veya beraat olduğundan şâhit ifâdelerinin bütün ihtimâller göz önüne alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Cezâ mahkemelerinde şâhitler dâvetiye ile mahkemeye çağrılıp, gelmeyen şâhitler hakkındaki uygulama Hukuk Muhâkemelerinde olduğu gibidir. Burada da Hukuk Usûlü Kânununda sayılanlar

şâhitlikten kaçınabilir.

Müdafîler, bu sıfatları ve hekimlerle ebeler sanatları gereğince öğrendikleri sırlar hakkında şâhitlikten çekinebilirler. Ancak sır sâhibi izin verirse çekinmezler.

Devlet memurları, memurlukları dolayısıyle öğrendikleri sırlar hakkında âmirinin izni olmaksızın şâhitlik yapamazlar. Şâhit kendisinin veya yakın akrabâlarının cezâ görmesine sebep olacak hususlarda şâhitlikten kaçınabilir.

Şâhitler ayrı ayrı ve şâhitlikten evvel yemin ederler. Yemin şu şekildedir:

Bir şey saklamaksızın ve birşey katmaksızın kimseden korkmayarak bir tesire kapılmayarak bildiğimi, nâmusum ve vicdânın üzerine dosdoğru söyleyeceğime yemin ederim.

Hazırlık soruşturması sırasında şâhitler yeminsiz dinlenir, ancak meşhut suçlarla, tehirinde zarar görülen hallerde, savcı ve sulh hâkimince yeminle dinlenebilir. Hiçbir sebep göstermeksizin şâhitlikten kaçınanlar para cezâsıyla cezâlandırılır. Yemine zorlamak için altı ayı geçmemek üzere hapsedilebilir. Şâhide masrafları verilir.

Yalan yere şâhitlik: Türk Cezâ Kânununda yalan yere şâhitlik cezâlandırılmıştır (Madde: 286-293). Yemin ettirerek şâhit dinlemeye selâhiyetli makam huzûrunda şâhitlik yaparken yalan söyleyen üç aydan üç seneye kadar hapisle cezâlandırılır. Eğer yalan yere şâhitlik yapılan olay müebbet hapis cezâsını gerektirir nitelikteyse, yalan yere şâhitliğin cezâsı on beş seneden az olamaz.

Dâvânın sonuca bağlanmasında tesirli olmuş bir şâhit, yalan yere şâhitlik yaptığından dolayı hüküm giyerse, bunun şâhitlik yaptığı dâvâ yeniden görülür. Dâvânın cezâ ve hukuk dâvâsı olması değişmez.

İslâm hukûkunda şâhit: İlk olarak bütün yönleriyle şâhitlik müessesesini düzenleyen ve hükme bağlayan İslâm dinidir. İslâm Medenî ve Usûl Hukûkunun maddeleştirilmiş şekli olan **Mecelle'**de şâhitlik, 1684-1715. maddelerinde düzenlenmiştir. İslâm Hukûkuna göre şâhitlik (şehâdet) ise; bir kimsenin diğerinde olan hakkını ispat için hâkim huzûrunda ve tarafların yüzlerine karşı, şehâdet ederim, diyerek haber vermesidir (Mecelle 1684). Şâhit; gerek hukuk ve gerekse cezâ dâvâlarında hüküm sebeplerinden ve ispat delillerinden en önemlisidir.

Kul haklarında şâhitlik nisâbı iki erkek, yâhut bir erkekle iki kadındır. Ancak erkeklerin bilgi edinmeleri mümkün olmayan yerlerde yalnız kadınların mal hakkındaki şâhitlikleri kabul edilir (Mecelle 1685).

Hanefî mezhebine göre bir tek şâhitle hiçbir hak ispat edilemez. Şâhitlerin ehliyetlerini tespit için ahlâkî ve şahsî durumlarının hâkim tarafından araştırılmasına "tezkiye" denir.

Şâhidin; Müslüman, aklı başında, ergenlik çağına gelmiş, hür, şâhitlik için gerektiği kadar sağlıklı ve âdil olması şarttır. Büyük günah işlemeyen ve küçük günâha devam etmeyen ve iyiliği kötülüğünden çok olan Müslümana **âdil** denir. Dansözlük ve maskaralık yapan kimselerin şâhitliği kabul edilmez (Mecelle 1705). Yakın akrâbaların (usûl-fürû), eşlerin, düşmanların birbirine şâhitliği kabul edilmez (Mecelle 1700-1701).

Dâvâcının istediği zaman, şâhit olmak vaciptir. Dînimize göre yerine getirilmesi şart olan bir emirdir, vazifedir. Bildiğini hâkimden gizlemek yasaktır. Had cezâlarında (Allah haklarında) ise bildiğini gizlemeye izin verilmiştir. Zinâ için (Allah hakkı olduğundan) dört erkek şâhit, kısas için ve diğer had cezâları için iki erkek şâhit lâzımdır. Had ve kısasta kadınların şâhitliği kabul edilmez. Bekâret, velâdet ve kadın ayıpları için bir kadın, başka haklar için iki erkek veya bir erkek iki kadın şâhit lâzımdır. Had ve kısastan başka şeylerde, başkasından işitmekle de şâhitlik yapılır. Böyle şâhit sayısı iki kat olması lâzımdır.

İslâm hukûkunda bâzı hukûkî işlemlerin geçerli olması için şâhidin varlığı aranır. Meselâ, nikâh akdinin, iki şâhit huzurunda yapılması gerekmektedir.

Dînimizde yalancı şâhitlik büyük günahtır. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem üç kere: **"Yalan yere şâhitlik yapmakla, Allah'a şirk** (ortak) **koşmak günahı birbirine eşittir."** buyurdu. Vedâ haccı hutbesinde buyurdu ki: **"Müslümanlar hakkında yalan yere şâhitlik yapanı, kıyâmet günü dilinden asarlar. Sonra onu münâfıklarla berâber Cehennemin en dibine sürerler. Bildiği, gördüğü halde şâhitlik yapmayan veya söylemeyen için Allahü teâlâ kıyâmette, vücûdunun etlerinin parça parça edilip halkın önünde ona yedirilmesini ve Cehenneme atılmasını buyurur. O, dilini yer, kemirir ve parça parça eder."**

Yalancı şâhide verilecek cezâ husûsunda İmâm-ı A'zam hazretleri, yalan yere şâhitlik yapan halka teşhir edilmeli; İmâm-ı Ebû Yusuf veİmâm-ı Muhammed hazretleriyse, sopayla dövülmeli demektedirler.

ŞAHKULU;

Anadolu'daki Safevî fedâilerinden. Şahkulu'na, Osmanlı târihlerinde **Şahkulu Baba Tekeli, Şeytan Kulu** ve **Karabıyıklıoğlu** da denilmektedir. Safevîli Şeyh Haydar'ın halifelerinden HasanHalife'nin oğludur. Teke'de doğduğu tahmin edilmekte olmasına rağmen târihi bilinmemektedir.

Babasıyla berâber Antalya taraflarında Korkuteli kazâsına bağlı Yalım köyü civârında bir mağaraya çekilip, riyâkârca ibâdete başladı. Mağaradaki bu münzevî hayâtı, dünyâyı terk ve haramlardan sakınma olarak değerlendirildi. Etrâfına çok câhil taraftar topladı. Şah İsmâil Safevî'ye bağlılığını arz etti. Şah İsmâil, Şahkulu ve halifeleri vâsıtasıyla BatıAnadolu ve Rumeli'de Serez, Selânik, Yenice-i Zağra, Filibe, Sofya ve diğer iskân sahalarındaki halkın kendisine bağlanılması istikâmetinde propaganda yaptırdı. Şahkulu on bin kadar taraftar toplayınca Sultan İkinci Bâyezîd Han (1481-1512) devrinin son zamânındaki şehzâdeler meselesinden faydalanarak isyan etti.

Antalya'dan Manisa'ya dönmekte olan Şehzâde Korkud'a saldırdılarsa da hazinesini ele geçiremediler. Kendisini Safevîli Şah İsmâil'in halifesi îlân eden Şahkulu, devlet ve saltanatın kendisine âit olduğunu söylemeye, helalla haram arasında fark gözetmemeye, nikâhın da lüzumsuzluğunu propagandaya başladı. Ayrıca kendisine bağlı şuursuz kitleyi harekete geçirerek, soygun, talan ve tahrip hareketine girişti. Antalya'yı basıp, şehrin kâdısını şehit etti. Şahkulu'nun katliam, tahrip ve soygundan daha da zenginleşip, cüreti arttı. Kızılcakaya, İstanos, Elmalı, Burdur, Keçiborlu'yu basıp, kâdılarını ve halkın bir kısmını katlettirdi. Kütahya önlerine geldi. Hedefi Karaman'ı işgal etmekti.

Şahkulu'nun isyânı üzerine bölgeye Anadolu Beylerbeyi Karagöz AhmedPaşa gönderildi. Karagöz Ahmed Paşa, Şahkulu ve kuvvetlerine pek önem vermediğinden çok az sayıda askerlerle hareket etti. Karagöz Paşanın kuvvetleri âsileri önce yendilerse de askerlerin yağmaya dalmaları üzerine Şahkulu kuvvetleri toparlanmaya muvaffak oldu. Çok kanlı geçen bir çarpışma sonundaKaragöz Ahmed Paşa şehit düştü. Kütahya şehri yakıldı. Manisa vâlisi Şehzâde Korkud, Şahkulu'nun âsiliğini, katliam ve tahribatını merkeze yazdı. Bunun üzerine Vezir-i âzam Hadım Ali Paşa ileAmasya Vâlisi Şehzâde Ahmed âsileri yola getirmekle vazifelendirildi. Şahkulu'nun adamları, Osmanlı kuvvetlerince Kızılkaya denilen sarp bir dağda sarıldı. 38 günlük bir muhâsaradan sonra Döşeme Derbendinde kayalar arasından kendisine yol açan Şahkulu önüne geçen Karaman Beylerbeyi Haydar Paşayı şehit ederek Beyşehir istikâmetinde kaçmaya muvaffak oldu. Bunun üzerine yanına 500 tüfekli yeniçeri ile kapı halkını alan Vezir-i âzam süratle Şahkulu'nun peşine düştü ve on dört gün sonra Sivas'a yakınGedik Hanı mevkiinde âsileri yakaladı. Gerek Ali Paşanın ve gerekse ŞehzâdeAhmed'in oğlu Şehzâde Alaaddin cansiperâne olarak vuruştukları harp çok şiddetli geçti. Şahkulu BabaTekeli öldürüldü ise de Vezir-i âzam Hadım Ali Paşa da bir okla vurularak şehit düştü. Bunun üzerine iki taraf kuvvetleri de başsız kalıp dağıldılar. Şahkulu kuvvetleri İran'a doğru süratle kaçtılar.

Şahkulu Baba Tekeli, Şah İsmâil'in halifesi olduğunu iddia etmesine rağmen, Babaİshak Horasânî, Şeyh Bedreddîn ve Şah İsmâil'in büyük babası Şeyh Cüneyd gibi saltanatı ele geçirmek teşebbüsünde bulunan tipik bir bâtınîdir. Sultan Bâyezîd Hanın yaşlılığı ve şehzâdeleri arasında başgösteren saltanat mücâdelelerinden faydalanarak İran'da olduğu gibi Anadolu'da da temelleri Şiîliğe dayalı bir devlet kurmak istemişti.

Diğer taraftan Şahkulu'nun, Anadolu'da çok büyük bir tahribat yapması, Şehzâde Korkut ve Ahmed kuvvetlerini bozunca Osmanlılarda, Şiî tehlikesini önleyebilecek yegâne şehzâdenin Selim (Yavuz) olduğu kanaatini kuvvetlendirmiştir.

ŞÂHPÛR;

İran'daki Sâsânîler Hânedanından üç hükümdarın adı. **Şâpur** da denir. **Birinci Şâpûr** (240-271), **İkinci Şâpûr** (309-379), **Üçüncü Şâpûr** (379-388) târihlerinde hükümdarlık yaptılar. Üçü de Anadolu şehirleri ve Ermeniyye yüzünden Roma İmparatorluğu ile mücâdele ettiler. (Bkz. Sâsânîler)

ŞAHRUH MİRZA;

Tîmûrlu hükümdarlarının ikincisi. Tîmûr Hanın oğludur. 20 Ağustos 1377 târihinde Semerkant'ta doğdu.

Küçüklüğünden îtibâren dînî, siyâsî ve askerî tahsil, terbiye ve eğitim görerek yetiştirildi. Tîmûr Hanın Kıpçak Seferinde merkezde kalıp, on üç yaşında devleti idâre etti. 1392'de Kal'a-i Sefid Muhâsarasına katılıp düşman reisini öldürerek üstün muvaffakiyet gösterdi. 1393'te Semerkant'la havâlisinin vâliliğine tâyin edildi. Horasan, Sistan, Mazenderan vâlisi sıfatıyla 1396'da İran, Suriye ve Anadolu Seferine, 1402'de Ankara Muhârebesine katıldı. Tîmûr Hanın 1405'te vefât etmesinden 1409'a kadar Horasan vâlisi kaldı.

1409'daTîmûrlu hükümdârı oldu. Hânedan mensuplarıyla uzun süren saltanat mücâdelesinde bulundu

(Bkz. Tîmûrlular). 1415'te bütün Tîmûrlu ülkesine hâkim oldu. Hindistan, Şahruh'un yüksek hâkimiyetini tanıdı.

1420'de Âzerbaycan Seferine çıkarak Karakoyunluları bozguna uğrattı. Sultaniye ve Tebriz ele geçirildi. Bu sırada Deşt-i Kıpçak'ta Moğolların baş kaldırmaları üzerine oğlu Uluğ Bey sefere çıktı. Moğollara üst üste ağır darbeler indirdikten sonra Semerkand'a girdi.

Şahruh,1428'deKarakoyunlu İskender'in Sultaniye'yi ele geçirmesi üzerine İkinci Âzerbaycan Seferine çıktı. Urmiye Gölünün batısındaki Selman OvasındaİskenderkomutasındakiKarakoyunluları bir kere daha bozguna uğrattı. Bu zafer neticesinde Anadolu ve Mısır yolları Çağataylara açılmış oluyordu. Nitekim bu îtibârla Venedikliler Osmanlılara cephe almışlar ve Şahruh'u Osmanlılar üzerine çekmeye çalışmışlardır. Ancak dindar pâdişâh Hıristiyanlarla cihad içinde bulunan Osmanlılarla bir harbe girmeyi uygun görmeyerek Herat'a döndü.

Şahruh'un saltanatının son yılları huzur içinde geçti. 12 Mart 1447 târihinde Rey eyâletinde bulunan Peşâverd'de vefât etti. İslâm âlimi ve astronom olan oğlu Uluğ Bey, Tîmûrlu hükümdarı oldu.

Şahruh, üstün kumandanlık, hükümdarlık yanında güzel ahlâk sahibiydi. Vekarlı, iyi ve yumuşak huyluydu. Affetmesini severdi. Ülkesinin îmârına çalışıp, iktisâdî refah seviyesini yükseltti. Mâverâünnehr'in îmârını başlattı.Merv şehrini yeniden inşâ ettirdi. Murgab Suyunun eski yatağı ve bendlerini yeniden tanzim edip, zirâî mahsülün artmasını sağladı. Âlim ve sanatkârları koruyup, himâye etti. Muhteşem bir kütüphâne yaptırıp, âlimleri Herat'ta toplamaya çalıştı. Kendisi de ilme meraklı olup, şâir ve sanatkârdı. Devrinde Molla Câmî, oğlu Uluğ Bey, Seyyid Nimetullah Kirmanî, Enverî gibi âlim ve şâirlerle Nizameddin Şâmî, Şerefeddîn Ali Yezdî, Fasihî ve Abdürrezzak Semerkandî gibi târihçiler ve coğrafyacı Hâfız-ı Ebru yaşayıp, kıymetli eserler verdiler.

ŞAHSİYET;

Alm. *Persönlichkeit, Individualität (f),* **Fr.** *Personnalité, Individualité (f),* **İng.** *Personality.* Şahsın hayâtı, sıhhati, vücut tamlığı ve cemiyet içindeki durumunun korunmasını sağlayan hak ve menfaatlerin bütünü. Şahsiyet hakkı bulunmayan bir kimse tasavvur bile edilemez. Bu sebeple **umûmîdir;** herkese karşı ileri sürülebilir çünkü **mutlak haktır;** başkasına devredilemez, mîras yoluyla geçemez **şahsa bağlı bir haktır;** feragat edilemez **vazgeçilmezlik vasfı vardır.**

Şahsiyet hakları; devlet ve toplumların bir çoğunda târih boyunca ve hattâ bugün bile tanınmamıştır. İslâm ve Osmanlı Türk toplumu ise, insanların maddî ve mânevî varlığını devam ettiren şahsiyet hakkını, en güzel şekilde bağışlamış, onu korumuş ve yüceltmiştir.

Bugün yürürlükte olan 1982 Anayasası 17. maddesinde "Herkes yaşama, maddî ve mânevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sâhiptir." diyerek şahsiyetin ana sınırını çizmiştir. Müteakip 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28. maddelerinde ise; "Hiç kimse zorla çalıştırılamaz, angarya yasaktır."; "Herkes kişi hürriyeti ve güvenliğine sahiptir."; "Şahsın özel hayâtı gizlidir."; "Mesken dokunulmazlığı, haberleşme hürriyeti, yerleşme ve seyahat hürriyeti vardır."; "Herkes vicdan, dînî inanç ve kanaat hürriyetine", "düşünce, bilim, sanat ve basım-yayın hürriyetine" sâhiptir... diyerek şahsiyet hakkını geniş şekilde tanımıştır.

Bugün kânunlarımızca da korunan şahsiyet hakkını, şahsî haklarla karıştırmamak gerekir. Meselâ, evlenme bir şahsiyet hakkıdır, devredilemez, vazgeçilemez. Alacak hakkı ise, şahsî bir hak olup, şahıs alacağını bir başkasına devredebildiği gibi, dilerse alacağından tamâmen vazgeçebilir. Yâni devredilebilen ve vazgeçilebilen bir haktır.

ŞAHTERE OTU (Fumaria officinalis);

Alm. *Erdrauch (m),* **Fr.** *Fumeterre (f),* **İng.** *Fumitory.* **Familyası:** Gelincikgiller (Papaveraceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Türkiye'nin hemen hemen her bölgesinde yetişir.

Mayıs-temmuz ayları arasında, beyaz, pembe veya mor renkli çiçekler açan, 10-40 cm boylarında, bir yıllık otsu bir bitki. Yapraklar uzun saplı, çok parçalı, mavimsi-yeşil renklidir. Çiçekler küçük ve salkım durumlar teşkil ederler. Üst taç yaprağın tabanı mahmuz şeklini almıştır. Meyveleri küçük, küre şeklinde ve tek tohumludur. Boş tarla, yol kenarı ve kırlarda yetişir.

Kullanıldığı yerler: Bitki tanen, şekerler, potasyum tuzları ve alkaloitler taşırlar. Çok eski yıllardan beri kullanılan bir bitkidir. Kanı temizleyici, kuvvet verici, yatıştırıcı, tansiyon düşürücü ve idrar arttırıcı etkilere sâhiptir.

ŞAKAYIK (Paeonia);

Alm. *Pfingstrose, Päonie (f),* **Fr.** *Pivoine (f),* **İng.** *Peony.* **Familyası:** Düğünçiçeğigiller

(Ranunculaceae). Türkiye'de yetiştiği yerler: Anadolu'da yetişir.

Mayıs-haziran ayları arasında kırmızı veya pembe renkli ve büyük çiçekler açan, 50-100 cm boylarında, çok yıllık otsu bir bitki. Kökler iğ şeklinde, kahverengimsi renkli yumrular hâlindedir. Yapraklar derin parçalı veya lobludur. Genellikle dağlık bölgelerde, orman altlarında ve gölgelik yerlerde bulunurlar. Türkiye'de altı türü tabiî olarak yayılmış bulunmaktadır. Ayıgülü, ormangülü gibi isimlerle de bilinir.

Kullanıldığı yerler: Büyük ve gösterişli çiçeklerinden dolayı, birçok kültür çeşitleri bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir. Köklerinde uçucu yağ, nişasta, şekerler ve alkaloit bulunur. Kökleri sara ve boğmacada yatıştırıcı olarak kullanılmaktadır. Kabız edicidir.

ŞAKÎK-İ BELHÎ;

evliyânın ve Tebe-i tâbiînin büyüklerinden. Künyesi Ebû Ali olup, babasının ismi İbrâhim'dir. İbrâhim Edhem'in (rahmetullahi aleyh) talebesi, Hâtim-i Esâm'ın (rahmetullahi aleyh) hocasıdır. Dünyâya gönül bağlamayıp, haramlardan ve şüphelilerden şiddetle kaçardı. Şüpheli korkusuyla mübâhların çoğuna yaklaşmadı. Ticâretle uğraşırdı. 790 (H.174) senesinde vefât etti.

Hazret-i Şakîk'in tövbe etmesine Türkistan'daki bir putperest sebep oldu. Ticâret için Türkistan'a gittiği sırada samîmî bir tövbeyle âhirete yöneldi. Allahü teâlâya olan tevekkülü son derece fazlalaştı. Hac vazifesini yerine getirmek için giderken Bistam'a uğradı. O sırada henüz çocuk olan Bâyezîd-i Bistâmî'yi görüp, Onun büyük bir zât olacağını müjdeledi.

Şakîk-i Belhî hac yolculuğu sırasında Bağdat'a uğradı. Abbâsî Halîfesi Hârun Reşîd onu dâvet etti. Yanına gidince; "Zâhid olanŞakîk sen misin?" dedi. "Şakîk, benim, ama zâhid değilim!" cevâbını verdi. Hârun Reşîd, bana nasîhat ver dedi. Şöyle buyurdu:

"İyi dinle! Allahü teâlâ seni hazret-i Sıddîk'ın (hazret-i Ebû Bekr'in) makâmına oturttu, senden sıdk isteyecek. Fârûk'un (hazret-i Ömer'in) yerine oturttu, ondan istediği gibi senden de hakla bâtılı ayırmanı soracak. Zinnûreyn'in (hazret-i Osman) yerine oturttu; onda olduğu gibi, sende de hayâ ve kerem arayacak. Murtezâ'nın (hazret-i Ali'nin) yerine oturttu, ondaki gibi sana da ilim ve adâletten soracak."

Hârun Reşîd; "Biraz daha söyle!" dedi. Buyurdu ki:

"Allahü teâlânın, Cehennemi vardır. Seni kapıcı yaptı ve sana üç şey verdi: Mal, kılıç ve kamçı. Allahü teâlâ buyurdu ki, insanları bu üç şeyle Cehennemden uzaklaştır. Bir muhtaç gelirse, ondan malı esirgeme. Allah'ın emrini dinlemeyeni bu kamçı ile yola getir. Adam öldüreni bu kılıçla kısas yap. Bunları yapmazsan, Cehennem'e gidenlerin öncüsü sen olursun."

Hârun Reşîd, biraz daha nasîhat et deyince:

"Sen pınarsın, vâlilerin de akarsular. Pınar berrak olursa, derelerin bulanıklığı zarar vermez. pınar bulanık olursa, derelerin berrak olması beklenemez." Biraz daha söyle deyince: "Çölde susayıp, ölüm derecesine gelsen ve o anda su bulsan, kaça satın alırsın?" "Kaça verirse alırım." dedi. "Mülkünün yarısına satarsa, alır mısın?" buyurdu. "Alırım!" dedi. "İçtiğin o su, mesâneden çıkmasa ve ölümünden korksan, o anda birisi sana, seni iyileştiririm, ama mülkünün diğer yarısını alırım, dese, ne yaparsın?" buyurdu. "Veririm." dedi. "O halde, değeri bir yudum su olan bir mülke niçin gönül veriyorsun?" buyurdu.

Hârûn Reşîd ağladı, izzet ve ikram ile onu yolcu etti.

Şakîk-i Belhî hac için Mekke'ye varınca insanlar etrafını sarıp sohbetini ve çok ibretli nasîhatlarını dinlediler. Orada İbrâhim Edhem hazretleriyle karşılaştı. İbrâhim Edhem, onun üstün hâllerini görerek kucaklayıp öptü ve "İyi bir rehbersin." dedi.

İbrâhim Edhem hazretlerinin sohbetlerine devâm etmeye başladı. Ondan feyz alarak olgunlaştı.Zamânının en meşhur âlimlerinden ve evliyâsından oldu. Her ilimde kemâl dereceye yükseldi. Tasavvuf ilminde çok yükselip, insanlara doğru yolu gösterdi ve kıymetli âlimler yetiştirdi. Talebelerinin en meşhuru Hâtim-i Esam'dır.

790 (H.174) senesinde vefât etti. Zühd ve ibâdeti kuvvetli olup, ömrü tevekkülle geçmiştir. Hâlleri üstün ve nasîhatları çok kıymetlidir.

Buyurdu ki:

"Musîbete sabretmeyip feryâd eden, eline silâh almış, Allahü teâlâ ile harp ediyor (isyân ediyor) demektir."

"Tâatin aslı, korku, ümit ve muhabbettir. Korkunun alâmeti, haramları terk etmek; ümîdin alâmeti

devamlı tâat etmek; muhabbetin alâmeti de, her an şevk ve inâbet (tövbe edip, Allahü teâlâya bağlanmak) üzere olmaktır.”

“Ölüme hazır olmalıdır. Çünkü gelince, geri gitmez.”

“Birisine birşey vermeyi, sana birşey vermesinden çok seviyorsan dünyâyı değil, Âhireti seviyorsun demektir.”

“İnsanı tanımak istersen, Rabbinin sözüne mi, yoksa insanların verdiği söze mi daha çok güvendiğine dikkat et.”

Talebesi Hâtim-i Esam, kendisinden vasiyet istedi:

“Umûmî vasiyet istiyorsan, dilini koru! Sevâbını terâzinde görmediğin sözü söyleme! Husûsî vasiyet istiyorsan, dikkat et! Seni Cehennem’de yakacak sözü söyleme!” buyurdu.

“Esas Zâhid, zühdünü işiyle gösterendir. Yalancı zâhid de, zühdü dilinde olandır.”

“Bir memlekette âlimler tamahkâr ve dünyâ malı toplamağa hevesli olursa, bilmiyorum, câhillerin uyacağı kimse kalır mı? Bir sürünün çobanı kurt olursa, koyunları kim koruyacak?”

Yine buyurdu ki: “Binden fazla üstâda talebelik yaptım. Kırk deve yükü kitap okudum. Allahü teâlânın rızâsına kavuşmayı dört şeyde gördüm. Bunlar; rızk için emin olup, rızıktan endişe etmemek; her işte ihlâslı olmak; şeytanın düşman olduğunu bilip ona uymamak (emirleri yapıp, haramlardan sakınmak); ölümü yakın bilip, hazırlıklı olmak.”

“Akıllı, zekî, derviş, zengin ve cimrinin kimlere denildiğini yedi yüz tâne âlimden sordum. Hepsi de birbirine yakın cevaplar verip şöyle dediler: Dünyâyı sevmeyen akıllıdır. Dünyânın aldatıcı ve yalancı zevklerine aldanmayan, zekîdir. Allahü teâlânın takdir ettiğine râzı olup kanâat eden, zengindir. Dünyâya âit arzusu bulunmayan, Allahü teâlânın rızâsını isteyen kimse, derviştir. Allahü teâlânın verdiği nîmetlerden, mahlûkuna faydalı olanları vermekten kaçınan, cimridir.”

“Bir kimsenin yanında mübârek bir zâtın iyilik ve güzel hâlleri anlatılır da, o kimse bundan zevk duymaz ve o mübârek zâta karşı kalbinde muhabbet hâsıl olmazsa, bilsin ki, kendisi kötü kimsedir.”

ŞALGAM (Bkz. Rapistra)

ŞALTER;

Alm. *Schalter (m),* **Fr.** *Commutateur (m),* **İng.** *Switch.* Elektrik devrelerinin aşırı akım ve voltaj sebebiyle hasar görmemesi için ve devrenin normal açılıp kapatılması maksadıyla kullanılan elektrik devre kırıcı eleman.

Şalterler bulundukları devrede önceden ayar edildikleri akım değerine ulaşınca devreyi hemen veya gecikmeli olarak açarlar. Şalterlerin devreyi açma özellikleri manyetik veya termik olabilir.

Manyetik şalterlerde akım ayar edilen değeri geçince mevcut sargıdan dolayı manyetik kuvvet artarak bir kolu çeker. Bu kol şalterin kilit mekanizmasına etki ederek devreyi açmasına sebep olur. Termik şalterlerde ise bu işlem bir metal termik koruyucudan akım geçmesiyle ısınıp bükülmesi sûretiyle sağlanır. Devredeki arıza giderilince şalter tekrar kurulur.

Şalterin termik veya manyetik olarak devreyi açmasına triplemesi denir. Bu tripleme zamânı koruma cinsine göre değişebilir. Tripleme koruma röleleri yardımıyla olur. Meselâ, kısa devre korumaları için sıfır olan tripleme zamânı; ters akım, aşırı akım korumaları için 5-20 sâniye gecikmeli olabilir. Şalter triplenerek devreyi açtıktan sonra tekrar kurulmaması için trip kilit mekanizması da vardır. Bu kilidin görevi arıza giderilmeden tekrar şalterin kapatılmaması içindir. Arıza giderilince reset düğmesine basarak şalter kurulabilir duruma getirilir.

Enerji nakil hatları gibi büyük elektrik devreleri olsun, ev tesisatı gibi küçük elektrik devreleri olsun, enerjinin başlangıcından kullanıldığı noktaya doğru koruma değerleri gittikçe küçülen birçok şalter kullanılır. Büyük enerjili devrelerde şalter açıp kapama işlemi oldukça hassas bir şekilde yapılır. Şalter kontaklarının açma veya kapama esnâsında kontaklarının aşırı elektrik akım atlamasından dolayı erimemesi için elektrik devre yükünün az olmasına dikkat edilir.

Kullanıldığı yerlere göre şalterler değişiktir. En basit şalter elle çalışan mekanik bıçak şalterdir. Bıçak şalter devreyi açan basit bir bakır lâmbadan ibârettir. Bıçak şalterlerin birçok devreyi açıp kapatan daha mükemmel şekline paket şalter denir. Elektrik enerjisini seçimli olarak iki ayrı devreye besleyebilen enversöz şalterler, hem mekanik, hem de otomatik kurulabilir olmak üzere iki türlüdür. Şalterlerin çoğu otomatik olarak sınıflandırılan güç tevzi tablolarında bulunan termik manyetik şalterlerdir. Kontaktörler röle ile şalter arası devre açıp kapayıcı elektrik cihazlarındandır. Şalterlerin

yüksek voltaj hatlarında kullanılmalarına ise disjonktör ismi verilir.

ŞAM;

Suriye'nin başşehri veya "Dımaşk" şehrinin merkez olarak kabul edildiği Suriye bölgesine verilen ad. Bu bölgenin merkezi olan Dımaşk şehrine "Şam" da denilmektedir. Şehir merkezi Suriye'nin güneybatı kesiminde yer almaktadır. Akdeniz'e uzaklığı 96 km, denizden yüksekliği ise 685 metredir. Şam şehrinin kuzeyinde Kâsiyun Dağı, batısında Cebelü'ş-Şarkî ve Lübnan Dağları vardır. Doğu ve güney tarafları ise çevredeki ovalara açılmaktadır. El-Gûte Vahâsının ortasında yer alan şehre, ortasından geçen Barada Irmağı hayat vermektedir. Irmağın vahasında çeşitli meyveler, sebze, zeytin ve tahıl yetiştirilmektedir. Son yıllardaki şehirleşme şehrin tabiî ve yeşil görünümünü bozmakta, her geçen gün meyve ve sebze bahçelerinin azalmasına sebep olmaktadır. Mükemmel bir karayolu ağı ve iki demiryolu hattıyla Beyrut, Halep, Amman ve Bağdat'a bağlanan Şam şehri milletlerarası hava limanı sâyesinde daha da önem kazanmaktadır. Şehre bâzı yeni sanâyi tesisleri kurulmuş olup, zeytinyağı, çimento ve cam fabrikaları, dokuma ve ayakkabı îmâlâthâneleri vardır. Kılıç yapımı ve kesici silahlar îmâlâtı ortadan kalktıysa da halı, pamuklu ve ipekli kumaş, koku, bakır ve tahta eşyâ îmâlâtı devam etmektedir.

Dünyânın en eski yerleşim merkezlerinden olan ve Şam adı verilen bölgenin batısı Akdeniz ve Mısır, kuzeyi Anadolu, doğusu Cezire ve Berrü'ş-Şâm denilen çöl, güneyi Arabistan Yarımadası ve Kızıldeniz'le çevrilidir. Bu bölge sırasıyla Firavunlar, Aramiler, Fenikeliler, Amâlikalılar daha sonraİbrânîler yâni İsrâiloğullarının hâkimiyetinde kaldı. Birçok ticâret ve kültür merkezleri kuruldu. Hazret-i Dâvûd ve oğlu Süleyman aleyhisselâm zamanlarında Şam bölgesinin hemen her tarafı İsrâiloğulları Devletinin hâkimiyeti altına girdi. Ancak daha sonra Âsurlular ve Babilliler bu bölgeyi işgâl edip, Dâvûd aleyhisselâm tarafından temeli atılan ve Süleyman aleyhisselâm tarafından inşâ edilen Beyt-i Mukaddesi (Mescid-i Aksa'yı) tahrip ettiler ve hakîki Tevrât'ı da yakarak yok ettiler. İran hükümdarlarından Keyhüsrev Babil Devletini yıkarak, ülkesinin sınırlarını Akdeniz'e kadar genişletti ve Şam'ı hâkimiyeti altına aldı. Büyük İskender'in ortaya çıkışına kadar İran idâresinde kalan Şam bölgesi, İskender tarafından zaptolundu. Büyük İskender'in ölümünden sonra onun kumandanları arasında anlaşmazlıklara sebep olan bu bölge birçok kanlı çarpışmalara sahne oldu. Daha sonra Selefkiler (Selevkoslar) bu bölgeye hâkim oldular. Onların kurdukları devlet Suriye Devleti diye meşhur oldu.

Hazret-i Îsâ'nın doğumundan 64 sene önce Romalıların hâkimiyetine girdi. Roma imparatorlarından birçoğu Şam ordusu tarafından, hattâ birkaçı Şamlılardan seçildi. Îsâ aleyhisselâm Şam bölgesinde doğduğu ve hak dîni insanlara orada tebliğ ettiği için Hıristiyanlar bu bölgeye özel önem verdiler. Şam bölgesindeki Filistin, Hıristiyanlar için umûmî ziyâret yeri oldu. Hıristiyan Araplar da Romalılar zamânında bu bölgeye yerleştiler. Şam kısa zamanda bir piskoposluk merkezi oldu. Bizans İmparatoru I. Theodosius Şam'da bir kilise inşâ ettirdi. Bu kilisenin içine Yahyâ aleyhisselâmın başının bulunduğu bir türbe de yaptırdı. Bizans devrinde Romalılarla Persler arasındaki savaşlarda büyük zarar gören Şam, son olarak Bizans'a bağlı Gassanîlerin hâkimiyetinde kaldı.

İslâm târihi boyunca önemli idâre, ilim, kültür, ticâret merkezlerinden olan Şam şehri ve civârı hazret-i Ömer'in halîfeliği sırasında Hâlid bin Velîd ve Ebû Ubeyde bin Cerrah idâresindekiİslâm orduları tarafından fethedildi. Şam (Dımaşk) şehri Şam vilâyetinin merkezi oldu.

Emeviler zamânında İslâm Devletinin hilâfet merkezi olan Şam şehri fevkalade bir önem kazandı. Başta Ümeyye Câmii olmak üzere birçok câmi ve medrese inşâ edildi. Abbâsîler devrinde hilâfet merkezi Bağdat'a nakledilince de önemli bir ilim, kültür ve ticâret merkezi olma özelliğini korudu. Dımaşk'ta, Haleb'de, Kudüs'te, Hama'da Humus'ta ve diğer kasaba ve şehirlerdeki medreseler, dârülfünûnlar, İslâm kültür ve medeniyetinin yayılış merkezi oldular. Abbâsîler zamânında bir ara Mısır'da idâreye hâkim olan Tolunoğulları tarafından idâre edilen Şam şehri ve bölgesi Tolunoğulları Devletinin yıkılmasından sonra İhşidoğulları, Fâtımîler ve Karmatîlerin hâkimiyetinde kaldı. Fâtımîler zamânında Şam'da birçok karışıklık ve yangın çıktı. Bu yangınlardan birinde Ümeyye Câmii de yandı. 1076'da Büyük Selçuklu Emîri Atsız tarafından zabt edilen Şam'da, hutbe yeniden Abbâsî halîfesi adına okundu. Atsız'dan sonra Sultan Melikşah'ın kardeşi Tutuş Şam emîri oldu. Tutuş'un oğlu Dokak'ın ölümünden sonra Atabeg Tuğtekin Şam'da Böriler Hânedânını kurdu. Şam bölgesinin bâzı kısımları Mirdasoğulları, Artukoğulları, Atabeglerden Aksunguroğulları gibi bâzı beylikler tarafından idâre edildi.

1154'te Halep Atabegi Nûreddîn Zengî'nin idâresine girdiği sırada büyük gelişme ve değişikliklere sahne oldu. On ikinci yüzyılda Haçlı orduları Şam'ı ele geçiremediler fakat çevresindeki ovayı defâlarca yakıp yıktılar. Şam, Eyyûbîler ve Memlûkler döneminde de gelişti. Bir ara Moğol, istilâsına uğradıysa da kısa zamanda tekrar Memlûklere geçti. Memlûk sultanlarından Baybars, saltanatı sırasında uzun müddet Şam'da oturdu. Şehirde birçok câmi, medrese ve köşk yaptırdı. Şehrin surlarını

tâmir ettirdi. Şam, Memlûklerin Kahire'den sonra ikinci büyük şehri oldu. 1400 senesinde Tîmûr Han Şam'ı ele geçirip ilim adamı ve zanaatkârları Semerkant'a götürdü.

Yavuz Sultan Selim Han 1516 senesinde Mercidabık'ta Memlûk Sultanı Kansu Gavri'yi mağlup edince bütün Şam bölgesiyle birlikte Şam (Dımaşk) şehri de Osmanlı hâkimiyetine girdi. Osmanlılar zamânında Şam'da pekçok câmi, medrese ve ticârî hayâtın canlanması için han ve kervansaray yaptırıldı. Suriye'nin Akdeniz kıyılarındaki limanlarının Avrupalıların ticâretine açılmasından sonra ticârî faaliyetler fazlalaştı. Mekke ve Medîne'ye giden hac yolu üstündeki en önemli menzillerden biri olması da Şam'a büyük kazançlar sağladı.

Şam 1832-1840 seneleri arasında Mısır Vâlisi Mehmed Ali Paşanın idâresine geçti. 1840'ta tekrar Osmanlı idâresine döndü. Bundan sonra Osmanlı Devletinin parçalanmasını ve yıkılmasını isteyen İngilizler ve diğer Hıristiyan devletlerin teşvik ve tahrikleriyle hareket eden gayri müslim (Müslüman olmayan) Osmanlı tebaasıyla Müslümanlar arasında birçok çatışmalara sahne olan Şam, Birinci Dünyâ Savaşı sırasında bir müddet 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşanın karargâhı oldu. Şam Yıldırım Orduları grubunun, Nablus Meydan Savaşında uğradığı mağlûbiyetin arkasından Osmanlı hâkimiyetinden ayrıldı.

Mart 1920'de Suriye bağımsızlığını îlân etti ve Emir Faysal kral oldu. Şam ise Suriye'nin başşehri oldu. Nisan 1920'de İtalya'nın San Remo şehrinde toplanan konferansta Fransa'ya Suriye ve Lübnan üzerinde manda hakkı tanındı. 25 Temmuz 1920'de Şam, Fransız kuvvetlerince işgal edildi. Ekim 1925'te meydana gelen büyük bir ayaklanma üzerine Fransızlar tarafından şehir bombalandı. 1941'de Şam Fransız kuvvetlerinin merkezi hâline geldi. Suriye 1946 yılında kesin olarak bağımsızlığını îlân edince, Şam şehri başşehir oldu.

Bugün Suriye'nin en kalabalık şehri olan Şam'ın nüfûsu her geçen gün hızla artmaktadır. Nüfûsun çoğunluğunu sünnî Müslümanlar teşkil eder. Şiîlerin azınlıkta bulunduğu Şam'da Hıristiyanlar ve Filistinliler de yaşamaktadır. Şam'ın yüzölçümü 18.032 km^2 ve nüfusu yaklaşık 2.824.000 kadardır.

İslâm târihinde önemli ilim, irfan, kültür ve ticâret merkezlerinden olan Şam'daki Ümeyye Câmiinin içinde Yahyâ aleyhisselâmın başının bulunduğu türbe vardır. Ayrıca pekçok İslâm meşhurunun kabri Şam'da bulunmaktadır. Eshâb-ı kirâmdan Ebü'd-Derdâ, Bilâl-i Habeşî, Muâviye radıyallahü anhüm, Tâbiîn ve Tebe-i tâbiînden pekçok kimse, devlet adamlarından Emevî Halifesi Ömer bin Abdülazîz, Atabeg Nûreddîn Zengî, Eyyûbî Sultanı Selâhaddîn Eyyûbî, Memlûk Sultanı Zâhir Baybars, Osmanlı sultanlarından Sultan Vahideddîn Hanın kabri buradadır.

Abdullah Herâtî, Abdülganî Nablüsî, Abdülkâdir Cezâyirî, Ali el-Harîrî, Ebû İdrîs el-Havrânî, Ebû Süleyman Dârânî, Huzeyfetü'l-Merâşî, Halîmî Çelebi, İbn-i Âbidîn, İbrâhim bin Edhem, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, Muhammed Bedahşî, MuhammedKudâme, Muhyiddîn-i Arâbî, Nablüsî, Nevevî, Seyyid Muhammed Murâdî, Şâkir Hamevî, Takıyyüddîn Hısnî, Tâvus bin Keysân, Zührî gibi pekçok İslâm âlimi ve evliyânın kabirleri de Şam'da bulunmaktadır.

İslâm mîmârisinin Şam'daki ilk eseri Ümeyye (Emeviyye) Câmiidir. Nûreddîn Zengî tarafından yaptırılan Maristan (Hastâne) ve Nûriye Medresesi,Dârü'l-Adl, Dârü'l-Hadis, Memlûk Sultanı Zâhir Baybars tarafından yaptırılan Zâhiriyye Medresesi, Osmanlı Pâdişâhı Kânûnî Sultan Süleyman'ın Mîmar Sinân'a inşâ ettirdiği Süleymâniye Câmii ve Tekkey-i Süleymâniye Külliyesi, Derviş Ali Paşa tarafından yaptırılan Dervişiyye Câmii, Sinân Paşa tarafından yaptırılan Sinâniye Câmii ve ticârî hayâtın canlandırılması için yaptırılmış olan hanlar ve kervansaraylardan bir kısmı bugün hâlen mevcuttur.

ŞAMANDIRA;

Alm. *Boje, Tonne (f),* **Fr.** *Bouée (f), flotteur (m),* **İng.** *Buoy, float.* Suda yüzme kâbiliyeti olan içi boş cisimler. Kullanılma maksatlarına göre ağaçtan, plastikten, mantardan, demir ve saç levhalardan yapılırlar.

Şamandıraların en çok kullanıldığı saha denizciliktir. Limanlarda gemilerin bağlanması için, boğazlarda, nehirlerde ve sığ sularda emniyetli olarak geçiş yapılabilmesi için şamandıralardan istifâde edilir. Denizcilikte kullanılanlar demir ve çelikten silindirik veya davul şeklinde yapılır. Üst taraflarında gemilerin bağlanabilmesi için, altlarında da zincire bağlanabilmesi için tutucu tâbir edilen halkalar mevcuttur. Yükleme ve boşaltma işlemlerinin kesif olduğu bâzı limanlarda düzenli aralıklarla denize bırakılırlar.

Şamandıra kullanılması çok eskiden başlamıştır. 19. asra kadar değişik tip ve gâye için şamandıra yapılmıştır. On dokuzuncu asırdan îtibâren denizde kıyısı olan devletler tarafından şamandıralar hakkında bir sistem uygulanması için çeşitli fikirler ortaya atılmış nihâyet 1936'da Cenevre'de toplanan MilletlerCemiyetinde konu tekrar ele alınıp, tespit edilen hususlar bir kararla açıklanmıştır.

Denizcilikte kullanılan şamandıraların dışında özel maksatlar için de şamandıralar yapılmıştır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1. Can kurtaran şamandırası: Gemilerde denize insan düştüğü zaman el veya mekanik bir mekanizmayla denize atılırlar. Şamandırayı denize atma esnâsında, şamandırada bulunan fosfor kutusunun kapağı açılacağından geceleri fosforun suyla temâsından alev, gündüzleri de beyaz bir duman çıkararak şamandıranın yerini belli eder.

2. Petrol yükleme şamandırası: Boru konstrüksiyonu ile deniz yüzeyinde yükleme yapabilmek için açık denizlerde denizden petrol çıkarma yerlerinde kullanılır.

3. Balıkçılıkta kullanılan şamandıralar: Genelde, küçük saç, plastik ve mantardan yapılır. Oltacılıkta iğrenin belirli bir seviyede tutulması için küçük şamandıralar kullanılır. Çift kayıkla ağ atılırken, ağların lüzumlu yerlerinde küresel ve mantar şamandıralardan istifâde edilir.

4. Batık gemi şamandıraları: Bu şamandıralar deniz kazâsını belirlemek için yeşil boyalı, silindir veya küre şeklindedirler. Üzerine İngilizce gemi kazâsı anlamına gelen Wreck kelimesinin baş harfi "W" yazılır.

5. Askeriyede, eğitim sahalarında sarı renkte şamandıralar kullanılır.

6. Kanalizasyon bölgeleri ve kirli sahalar, üst yarısı sarı, alt yarısı siyah olan şamandıralarla belirlenir.

7. Fabrikalarda ve evlerde suyun emniyetli şekilde kullanılmasını sağlamak gayesiyle yine şamandıralar kullanılır.

8. Herhangi bir sebeple **korunmaya alınmış olan mahaller** sarı renk şamandıralarla belli edilirler.

ŞÂMÂNÎLİK (Şamanizm);

Alm. *Schamanismus (m),* **Fr.** *Chamanisme (m),* **İng.** *Shamanism.* Asya'da yayılan bozuk dinlerden birinin adı. Şâmânîler, ilâhî (semâvî) dinlerden hiçbirine inanmayan, yıldızlara, aya, güneşe, heykellere, cinne tapınan kimselerdir. Şâman, bu bozuk inancın en yüksek din adamıdır. Şamanizm inancı Orta ve Doğu Asya'da yaşayan kavimler arasında yayılmıştır.

İnsanlığın ikinci babası olarak kabul edilen Nûh aleyhisselâmın üçüncü oğlu Yâfes, yüzlerce torunlarıyla Asya'nın ortalarına yerleşti. Orada çoğalarak, doğu Asya'ya ve o zaman mevcut olan karayollarıyla Okyanus adalarına yayıldılar. Yâfes, evlâtları çoğalınca, onlara reis olmuştu. Bunların hepsi, dedeleri Nûh aleyhisselâmın gösterdiği gibiAllahü teâlâya ibâdet ediyordu. Yâfes, nehirden geçerken boğulunca, Türk ismindeki küçük oğlu, babasının yerini tuttu. Bunun evlâdı çoğalarak bunlara Türk denildi. Bu Türkler, ecdâdı gibi Müslüman, sabırlı, çalışkan insanlardı. Bunlar da, zamanla çoğalarak Asya'ya yayıldı.

Yâfes'in ölümünden nice yıllar sonra insanlar azmaya, Nûh aleyhisselâmın ve oğlu Yâfes'in dînini, nasîhatlarını unutarak iptidâî bir şekilde yaşamaya başladılar. Bunlardan Türklerin yurdu, Âsurîler tarafından işgâl edildi. Âsurîler güneşe, yıldızlara tapıyordu. Türklerin o zaman başlarına geçen bâzı hükümdarlar, semâvî dîni bozarak, onları puta taptırmaya alıştırdılar. Orta ve Doğu Asya'da yaşayan kavimler, yıldızlara, aya, güneşe, heykellere, cinne tapınmaya koyuldular. Bu sûretle Asya'da, birçok bozuk inançlar, sapık yollar ortaya çıktı.

Böyle uydurulan, meydana çıkan sapık yollardan biri de Şâmânîliktir. Avrupalıların Şamanizm dediği bu bozuk yol, vaktiyle doğu Asya'da putperestlerin uydurduğu bir inanç olup, bugün Sibirya'daki ve Okyanus adalarındaki vahşîler arasında yayılmış haldedir. Tapındıkları şeylerin en büyüğüne şeytan derler. Şâmân dedikleri papazları, bir at kuyruğu takar. Güyâ cinnî kovmak için boyunlarına bir davul asarlar. Bu davulu ara sıra çalarlar. Sihir, yâni büyücülük, burada kerâmet sayılır. Şamanizm de, Brehmen ve Buda dinleri gibi, peygamberlerin getirdiği hak dinlerin, asırlar boyunca câhiller, zâlimler tarafından bozulması, değiştirilmesiyle meydana gelmiştir.

Mîlâdî 610 yıllarında, Mekke-i mükerremeden yeryüzüne doğan İslâm güneşi, ilmî, ahlâkî ve her türlü fazîlet ışıklarını dünyâya saçınca, Romalıların, Asyaya kadar yayılan sefâhat ve ahlâksızlıkları ve Asya'yı, Afrika'yı kaplamış olan inançsızlık, câhillik ve vahşet altında yetişmiş diktatörler, sömürdükleri insanların İslâmiyeti işitmelerine, anlamalarına mâni oldular. Bu engeller kılıç gücüyle ortadan kaldırıldı. Türk hâkanları, asâletleri ve uyanık olmaları sebebiyle İslâmiyetin yayılmasına mâni olmadılar. Mîlâdî 9. asır ortalarında Müslümanlığı kabul eden Türkler, daha önce bâtıl, bozuk inançlarını hemen terk ettiler. Türkün asâletiyle İslâmiyetin şerefi bir araya gelerek, nice asırlar, İslâm nûrunun dünyâya yayılmasında büyük hizmetler gördüler. İslâmiyetle şereflenemeyen bâzı Türk boyları, meselâ bunlardan bugün Sibirya'da yaşayan Yâkutlar, hâlâ puta tapmaktadır. Hattâ, Orta Asya'dan büyük göçlerle batıya giden ve Avrupa'da yerleşen Türk boylarından Bulgarlar, Macarlar vs.

Hıristiyanlaşarak Türklüklerini de kaybetmişlerdir.

ŞAMDAN;

Alm. *Leuchter, Kerzenhalter (m),* **Fr.** *Chandelier (m),* **İng.** *Candlestick.* İçine mum dikmek için özel olarak yapılan kab. Mumun aydınlatma aracı olarak kullanıldığı yüzyıllarda şamdanların çeşitli tipleri yapılmıştır. Boyları farklı, yapıldığı mâdenler çeşitlidir. Toprak, fayans, demir, bakır, pirinç ve gümüşten ince işçiliği olan pekçok şamdan örnekleri vardır. Petrolün aydınlatmada kullanılmasıyla şamdanın önemi kalmamış; müze, ibâdethâne, türbe, antikacı dükkanlarında târihî değeri olan eşyâ hâline gelmiştir.

Şamdanların kullanılacak maksatlara ve yerlere göre şekilleri farklı olurdu. Elle taşınabilenlere el şamdanı, duvara asılabilenlere duvar şamdanı bir iki metre boyunda olan özellikle câmilerde kullanılanlara Türk şamdanı denirdi. Câmilerde mihrabın iki yanına konan Türk şamdanları çok zarif motiflerle süslenirdi.

Şamdan, mumun dikildiği bir disk, diskin oturduğu bir kol, bunları ayakta tutmaya yarıyan bir dayanaktan meydana gelmiştir. Mum, sonuna kadar yanması ve eriyen yağın kolayca temizlenmesi için şamdan hokkasının içine konur. Bu seyyar bir parça olup diske oturtulur. Şamdanı söndürmek için küçük şamdan külahı kullanılır. Şamdanın üzerine konduğu meşinden altlığa şamdan sofrası denir.

ŞÂNİZÂDE ATÂULLAH EFENDİ;

on dokuzuncu asırda yetişen, müderris ve yazarlardan. İstanbul'da doğdu. Doğum târihi belli değildir. Asıl adı Mehmed Atâullah'tır. Babası Şânizâde Hacı Mehmed Efendidir.

Nerede ve kimlerden öğrenim gördüğü bilinmeyen Atâullah Efendi, medrese tahsilini tamamladıktan sonra, 1765'te müderrislik pâyesi aldı. Ordu kâdısı olan babasının yanında uzun süre çalıştı. İstanbul'a döndükten sonra Eyüp kâdılığına tâyin edildi (1816). 1819'da Mütercim Âsım'ın ölümüyle başlayan vak'anüvislik makâmına getirildi. Bektâşi olduğu ileri sürülerek vak'anüvislikten azledildi ve Tire'ye sürüldü. İki ay sonra affedildiyse de müjde getiren habercinin ölüm fermanı getirdiğini sanarak korkudan öldü (1826).

Atâullah Efendi; Arapça, Farsça, Fransızca, İtalyanca, Lâtince ve Rumcayı bilirdi. Tıp alanındaki çalışmaları ve eserleriyle meşhur oldu. Şânizâde; hekim, mühendis, astronom matematikçi, târihçi, ressam ve mûsikişinas bir sanat adamıydı. Şâirlik konusunda iddialı olmamakla birlikte, devrin aydınları gibi o da şiirler yazmıştır. Şiirlerinin toplandığı **Dîvân'**ı basılmıştır.

Şânizâde Atâullah Efendinin diğer eserlerinden bazıları şunlardır: **1) Târih-i Osmanî** (4 cild), **2) Miyâr-ül-Etibba** (tercüme, tıp kitabı), **3) Mir'at-ül-Ebdân** (astronomiyle ilgilidir), **4) Kavânin-i Cerrâhin** (cerrahlıkla ilgili bir eserdir).

ŞANLIURFA;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 18.584 km^2

Nüfûsu : 1.001.455

İlçeleri : Merkez, Akçakale, Birecik, Bozova, Ceylanpınar, Halfeti, Harran, Hilvan, Siverek, Suruç, Viranşehir.

Güneydoğu Anadolu bölgesinin Orta Fırat bölümünde yer alan ilimiz. İl toprakları 36° 40' ve 38° 02' kuzey enlemleriyle 37° 50' ve 40° 12' doğu boylamları arasında kalır. İl; doğudan Mardin, kuzeydoğudan Diyarbakır, kuzeyden Adıyaman, doğudan Gaziantep illeri, güneyden ise Suriye sınırıyla çevrilidir. Trafik numarası 63'tür. Peygamberler şehri, peygamberler diyârı olarak tanınan ve ilk çağların kültür merkezi olan Urfa, târihî bir şehirdir.

İsminin Menşei

Kuvvetli rivâyetlere göre, Nûh aleyhisselâm tufanından sonra bu şehri Semûd kavminin meşhur hükümdarı Ruhha kurmuş ve şehre bunun adına izafeden Rehha denmiştir.Türkler bu bölgeyi fethedince şehre "Uruha" demişlerdir. Zamanla bu kelime Urfa şekline dönüşmüştür. Eski Târih ve dînî kitaplarda ve bu arada İncil'de geçen Ur şehrinin Urfa olduğu söylenir. Ur, eski Altay Türk dilinde etrafı hendekle çevrili şehir, demektir. 1649 Kasımında Urfa'ya gelen Evliyâ Çelebi **Seyâhatname** isimli eserinde "Urfa" hazret-i Nûh tufanından sonra yapılan şehirlerden biridir. Semud kavminden Ruhâ isimli bir hükümdarın eseridir." demektedir.

12.6.1984'te Türkiye Büyük Millet Meclisinde kabul edilen bir kânunla Urfa ismi **Şanlı Urfa** olarak değiştirilmiştir.

Târihi

Peygamberler şehri diye anılan Urfa'nın 8000 yıl öncesine kadar uzanan zengin bir târihi vardır. Hatta hazret-i Âdem ile Havva'nın bir müddet Urfa'da kaldığı rivâyet edilir. Arap târihçilerine göre "Tufan"dan sonra hazret-i Nûh tarafından kurulan 18 şehirden biri de Urfa'dır. Böylece Urfa ilk yerleşim merkezlerinden biridir. Kuruluşundan bu yanaUrfa, yüzlerce efsâne ve hikâyeye konu olmuştur.

Urfa bağrında kurulan dünyânın ilk üniversitesi olarak bilinen Harran Üniversitesi ile ilk çağların kültür merkezi olmuştur. Urfa her köşesinde ve her taşın altında (târihi eser) efsâne yatan Efsâneler şehridir. Urfa Sümerler ve eski Babillilerin nüfûzu altında kalmıştır. Anadolu'da ilk siyâsî birliği kuran Hitit İmparatorluğu bu bölgeyi sınırları içine almıştır. Hititlerden sonra Âsurlular, onlardan sonra da Babilliler tekrar Urfa bölgesini ele geçirdiler. Medler Babilleri yenice bu bölge ve Bâbil topraklarını Medler ele geçirdiler. Medlerin yerine geçen Persler bu bölgedeki hâkimiyetlerini devam ettirdiler. M.Ö. 4. asırda Makedonya Kralı İskender, İran Pers Devletini yenerek ortadan kaldırınca bu bölgeyi Makedonya İmparatorluğu topraklarına katmıştır. Makedonya Kralı İskender ölünce, imparatorluk komutanları arasında paylaşıldı. Bölge, Asya İmparatorluğu Salevkosların payına düştü.

Hurrilerin yaşadıkları Murri-Mitanni Devleti bu bölgede kuruldu. Krallığın başşehri "Vaşşugar" bugün Suriye sınırı üzerinde Habur Nehri doğusunda Resûleyn kasabasıdır. M.S. 1. asırda Romalılar bölgeye erişmişlerse de Urfa şehri Roma ile Patlar ve bunların yerine geçen Sasaniler arasında mücâdele konusu oldu. Pat ve Sasaniler bölgeyi daha çok ellerinde tuttular. M.S. 395'te Roma İmparatorluğu bölününce, Fırat ve Torosların ötesi olan Doğu Anadolu bölümü bütün Anadolu gibi Doğu Roma (Bizans)nın payına düştü ve bu bölge Bizans ile İran arasında jeopolitik mücâdele konusu oldu. Bizans devrinde Urfa'ya Edessa dendi ve bu şehirde Arâmi kültürü ve Sâmiler hâkim oldu. Arâmi kralları Bizans ve İran'a harac vermek sûretiyle varlığını devam ettirdiler.

Asr-ı Saadette, hazret-i Ömer'in halifeliği zamânında Urfa, Müslümanlar tarafından fethedilerek İslâm devletine katıldı. Abbâsîler devrindeyse Urfa ve Harran, iki mühim yerleşim ve kültür merkeziydi.

1086'da Selçuklu Türkleri bölgeyi Emir Bozan Bey emrindeki Türk ordusuyla Bizans'tan alarak fethetti. Birinci Haçlı Seferinde Urfa, Lâtinlerin eline geçti. Burada bir Haçlı Devleti kuruldu. 1098-1146 arasında 48 sene içinde Fransız asıllı 4 kont, Haçlı Devletini idâre etti. Zengilerin başkumandanlığındaki Türk orduları bu kontları yenerek esir aldılar ve nihâyet Nûreddîn Zengi Urfa'yı geri alarak kontluğa (Haçlı Devletine) son verdi. Urfa topraklarında Beyteginler isimli bir Türk hanedanı 1144'ten 1233'e kadar 89 yıl beylik kurdu ve bu devlet Zengilere, Artukoğullarına, Eyyûbilere ve Anadolu Selçuklu Devletine tâbi olarak varlığını devam ettirdi.

On üçüncü asır ikinci çeyreğinden sonra İlhanlılar, Türkleşmiş İran Moğolları ve Mısır-Suriye Türk Memlûk İmparatorluğu bölgeye hâkim oldular. Akkoyunlular ve Karakoyunlular Mısır-Suriye Türk Memlûk Devletine tâbi olarak bu bölgeyi ele geçirdiler.

Yavuz Sultan Selim Han 1516'da Urfa ve civârını Osmanlı Devleti sınırları içine kattı. Urfa, Osmanlı Devrinde 8 sancaklı "Rakka" beylerbeyliğinin (eyâletinin) çok defâ merkezi oldu. Osmanlı Devrinde "Ruhâ" veya "Urfa" ismiyle anıldı. Kânûnî Sultan Süleymân Han Irakeyn Seferine giderken iki gün Urfa'da kaldı. Osmanlılar zamânında Urfa önemli bir şehir olmak sıfatını muhâfaza etti ve mühim şahsiyetler yetiştirdi. Urfalı meşhurların sonuna Ruhâvî, Rehâvî veya Urfalı lakabı eklenmiştir. Şâir Nâbi Urfalıdır.

Tanzimattan sonra Urfa, Halep vilâyetinin (eyâletinin) 5 sancağından (vilâyetinden) birine merkez oldu. Sancağın 5 kazâsı bulunuyordu. Bilâhare Halep'ten ayrılarak müstakil sancak oldu.

Birinci Dünyâ Harbinden sonra 7 Mart 1919'da İngilizler tarafından işgal edildi ve 1 Kasım 1919'da Urfa'yı Fransız işgal kuvvetlerine devrettiler. Fransızlar Urfa'da bulunan Ermeni azınlığını silahlandırarak, Ermenilere aşırı imtiyazlar tanıdılar. Türklere âit malları Ermenilere devretmeye başladılar. 29 Aralık 1919'da Urfa'ya tâyin olan hemşehrileri Jandarma Komutanı Yüzbaşı Ali Saip (Ursavaş) Beyin liderliği altında Fransızları kovmak için teşkilât kurdular. Siverek'ten Said Bey idâresinde Badıllı Aşiretiyle güneyde Aneze Aşireti Reisleri düşmanı kovmak için gönüllülerini bu teşkilâta verdiler. 15 Ocak 1920'de başlaması düşünülen savaş ikmal zorlukları ile 8/9 Şubat 1920'ye tehir edildi. Millî Kuvvetler Fransız işgal birlik komutanına ültimatom vererek yirmi dört saat içinde Urfa'yı terk etmesini istediler. Fransızlar reddedince 9 Şubatta Millî Kuvvetler Urfa'nın yarısını ele geçirdiler. Urfa köylüleriyse Suruç ve Birecik'teki Fransız birliklerini kuşattılar. 12 Şubat'ta şiddetli çarpışmalar oldu. Urfa Müdâfaası 60 gün sürdü. Fransız askerleri atlarını kesip yemeye başladılar ve cephaneleri tükendi. Paris Gazetelerinde asker âilelerinin yazdığı:

“Haçlı Seferlerinde yüzbinlerce Hıristiyana mezar olan Türk Yurdu Anadolu’ya, evlatlarımızı bile bile ölüme göndermeye râzı değiliz. Hükümet istifâ etsin!” şeklinde mektuplar çıktı. Bir Fransız teğmenin:

“Marsilya’dan ayrılıyoruz. Bile bile Türkiye’ye kendi mezbahamıza sürükleniyoruz.” şeklinde başlayan hâtıra defteri Fransız kamuoyunda tesirler meydana getirdi.

Nihâyet Fransız işgal birlikleri müzakereyi kabul etiler. Urfalıların verdiği 60 deve, 20 katır ve Türk askerinin himâyesinde gece karanlığında Urfa’yı terk ederek, Suruç’a gittiler. 11 Nisan 1920 günü duâ, tekbir, gözyaşlarıyla Urfa Kalesine Türk Bayrağı kıyâmete kadar burada kalsın duâlarıyla çekildi. Urfalılar Fransız askerleriyle kahramanca savaşarak Urfayı düşman istilâsından kurtardılar. Cumhûriyet Devrinde bütün sancaklar gibi Urfa da kendi ismini taşıyan ilin merkezi oldu.

Fizikî Yapı

Şanlıurfa ili topraklarının % 22’si dağlardan, % 62’si platolardan ve % 16’sı ovalardan ibârettir. Kuzeyden güneye doğru alçalan il toprakları genel olarak geniş düzlüklerden meydana gelir.

Dağları: Dağlar daha çok ilin kuzey kısmında bulunur. Dağların yükseklikleri azdır. Bu dağlar Güneydoğu Torosların orta kısmının güney eteklerini teşkil eder. İlin en yüksek dağı Şanlıurfa Diyarbakır sınırındaki Karacadağ’dır. Bu dağın Mirinmir Tepesi 1919 m’dir. Susuz Dağ (812 m), tektek Dağı (749 m), Germuş Dağları (800 m), Cudi Dağı (638 m) veArat Dağı (895 m) diğer dağlardır.

Platolar, yüksek ve yer yer akarsularla parçalanmış düzlüklerdir. Urfa Platosu Fırat ile Toros eteklerine kadar uzanır.

Ovaları: Ovalar ilin güneyinde yer alır. EskiMezopotamya bölgesinin kuzeyidir. Ovalar çok verimlidir. Viranşehir Ovası 1200 km^2, Suruç Ovası 700 km^2 ve Harran Ovası ortalama 750 metre yükseklikte ve yüzölçümü 2750 km^2dir. Güney Anadolu Projesi bittiğinde sulu tarıma geçen Harran Ovası ile 12 Çukurova meydana gelecektir.

Akarsular: Şanlıurfa akarsuyu az olan bir ildir. Başlıcaları: Fırat Irmağı, Adıyaman ve Gaziantep ile olan 270 km’lik sınırı çizer. Boğaziçi köprüsünden sonra en uzun köprü olan Birecik Köprüsü (10 m genişlik 700 m uzunluk) bu ırmak üzerindedir. Habur Suyu: Karacadağ’ın eteklerinden iki kol olarak çıkar ve Fırat’ın önemli bir koludur. Ayrıca hepsi Fırat’a karışan Karakoyun Deresi, Belik Suyu, Zengeçur Çayı, Cavsak Suyu ve Culap Suyu yer alır.

Göller: Şanlıurfa ilinde büyük göller yoktur. 4 adet küçük göl vardır. Büyükgöl: Uzunluğu 400 m, genişliği 100 m, derinliği 3 m’dir. Bozova yakınındadır. Küçükgöl: Uzunluğu 250 m, genişliği 50 m, derinliği 1,5 m’dir. Bozova yakınındadır. Halilürrahman Gölü 150 m uzunluğunda 30 m genişliğindedir. Derinliği 2 m’dir. Merkez ilçededir. Gölde balık çok boldur, fakat kutsal sayıldığından yenmez. Aynızeliha Gölü: 50 m uzunluğunda 30 m genişliğindedir. Derinliği 3 m’dir. Gölde balık çoktur. Balıklar kutsal sayıldığından yenmez.

İklim ve Bitki Örtüsü

Şanlıurfa ilinde kara iklimi hüküm sürer. Yazlar uzun ve çok sıcak, kışlar çok soğuk geçer. Yaz ile kış, gece ile gündüz arasında ısı farkı fazladır. Nem oranı az olduğundan Türkiye’nin en sıcak ili olmasına rağmen, havalar boğucu değildir. Senelik yağış ortalaması 331 mm ile 473 mm arasında değişir. Senenin 25 günü sıcaklık 0°C’nin altındadır. En yüksek sıcaklık +46,5°C’dir. Senelik ısı farkı 40 derecedir. 2 Ağustos 1957’de Şanlıurfa’da sıcaklık +46,5°C’ye çıkarak, Türkiye’nin sıcaklık rekoru kırılmıştır.

Bitki örtüsü: Şanlıurfa topraklarının % 60’ı ekili ve dikili alanlardan ve % 38’i çayır ve mer’alardan ibârettir. Ormanlık ve fundalık sahası çok az olup, % 0,6’dır. İl toprakları bozkır görünümündedir. Fakat arâzi lâle, menekşe, papatya, kuzukulağı, semizotu, ebegümeci ve hardal gibi bitkilerle kaplıdır.

Ekonomi

Şanlıurfa ekonomisi geniş ölçüde tarıma dayanır. Sanâyi yeterli ölçüde gelişmemiştir. Faal nüfusun % 70’i tarımla uğraşır. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) bittiğinde bu ilimiz Türkiye’nin tarım ambarı olacak ve tarıma dayalı sanâyiyle diğer sanâyi kolları gelişerek, sanâyi merkezi hâline gelecektir.

Tarım: Şanlıurfa ilinin hâlen ekonomisinin % 60’ı bitki üretimi ve % 40’ı hayvancılığa dayanır. Yağışı az ve sulama imkânı sınırlı olan ilde verim düşüktür. Fakat Güneydoğu Anadolu Projesi gerçekleştiğinde bu bölgenin çehresi değişecektir. Harran, Ceylânpınar ve Mardin ovalarında sulu tarıma geçilerek verim artacaktır. Ceylanpınar hâlen dünyânın sayılı çiftliklerindendir. GAP tamamlandığında da Harran Ovası bir çiftlik hâline gelecektir.

Başlıca tarım ürünleri mercimek, burçak, pamuk ve kenevirdir. Bu il Türkiye’nin mercimek ambarıdır.

Sebzecilik sulama imkânı az olduğu için gelişmemiştir. Meyvecilik önemlidir. Tektek Dağlarında yabânî fıstık ağaçları aşılanmaktadır. Antep fıstığı üretimi artmaktadır. 80 bin hektarlık bağlardan yaklaşık 100 bin ton üzüm elde edilir. Halfeti ve Birecik ilçelerinde zeytincilik yapılır. Gün geçtikçe zeytinin yerini daha kârlı olan fıstık ağaçları almaktadır.

Hayvancılık: Bitki tarımından sonra en önemli gelir kaynağı hayvancılıktır. 60 köyde hayvancılık birinci derecede gelir kaynağıdır. 375 köyde ise ikinci derecede gelir kaynağıdır. İlde sığır, koyun, kılkeçisi ve hindi beslenir. Arıcılık gelişmektedir. Urfa'nın tereyağı çok meşhurdur. Siverek'te yağcılık bir sanâyi koludur. Türkiye'nin en iyi yarış atları bu ilde yetiştirilir.

Ormancılık: İlde orman yok denecek kadar azdır. Tektek Dağlarında yabânî fıstık ormanları, Karacadağ'da yer yer meşe, iğde, palamut korulukları bulunur.

Mâdenleri: Şanlıurfa mâdencilik bakımından zengin sayılmaz. Başlıca mâdenler asfaltit, fosfor tuzu, kurşun ve mermerdir. Bu yataklar zengin sayılmaz.

Sanâyi: Şanlıurfa'da sanâyi az gelişmiştir. Fakat GAP ile kurulacak hidroelektrik santralının devreye girmesiyle sanâyinin hızla gelişerek bu ilin bir sanâyi merkezi hâline geleceği tahmin edilmektedir. Başlıca sanâyi kuruluşları: Un fabrikaları, tuğla-kiremit fabrikaları, Urfa Pamuk İpliği Sanyii A.Ş., Çimento Fabrikası, Hilvan Yem Fabrikası, Siverek Tereyağ Fabrikası, Tarım Âletleri ve Makinası Fabrikası, Et ve Balık Kurumu Et Kombinası ve Yapağı Yıkama ve Yün İpliği Fabrikası.

Ulaşım: Şanlıurfa, karayolu ağının önemli kavşaklarından biridir. Gaziantep-Şanlıurfa-Nusaybin-Cizre-Habur yoluyla ülkenin güneydoğu ve güneybatısına bağlandığı gibi Gaziantep'ten ayrılan kollarla Batı ve İç Anadolu'ya da bağlanır. Adıyaman ve Diyarbakır yönlerinden gelerek Hilvan'ın kuzeydoğusunda birleşen yol Urfa'dan geçer ve güneye, sınır kapısına inerek Suriye'ye ulaşır. Bu yol transit taşımacılık açısından çok önemlidir.

İl dâhilinde devlet yolları 510 km ve il yolları 400 km'dir. Demiryolu hattı Suriye sınırına paralel geçer. Şanlıurfa'da demiryolu ilin güneyindedir. İl dâhilinde 11 istasyon vardır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

1990 sayımına göre toplam nüfus 1.001.455 olup, bunun 551.124'ü ilçe merkezlerinde, 450.331'i köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 18.584 km^2dir.

Örf ve âdetleri: Şanlıurfa çok eski bir yerleşim merkezidir. Târih boyunca pekçok millet ve medeniyetler bu bölgeye hâkim olmuşlarsa da; 11. asırdan bu yana bu ilde Türk-İslâm kültürü hâkimdir.

Mahallî kıyâfet: Kadınlarda başlara yaşmak ve peçe giyilir. Genç kızlar al fes üzerine poşu sararlar. "Köfü" denilen gelin başlıkları altınla süslenir. Uzun etekli entâri giyilir. Kadifeden ceket dize kadar uzanır ve sırmayla işlenir. Entârilere zıbın veya fistan denir. Ceket ve yeleğin üzerine üç etek geçirilir. Bunun üstüne peştemal (önlük) bağlanır. Fistan altına şalvar; ayağa da "kaliç" denilen ayakkabı giyilir.

Erkekler, önü kapalı göğsü açık entariyle üste ceket giyerler. Kışın keçe abalar, pamukludan yapılan şalvar, tercih edilir. Yerli deriden yapılan postal giyilir. Şehirlerde mest lastikle potin ve kundura kullanılır.

Mahallî halk oyunları: Şanlıurfa efsâneler, türküler, mâniler, halk oyunları bakımından çok zengindir. Halk musikisi Güneydoğu Anadolu bölgesinin özelliğini taşır. Başlıca halk oyunları: İki ayak, üç ayak, beş ayak, Urfalı, tekir ve derik halayları, dörtlük, kılıçkalkan, isfahan, ağır hava, lorke, keriboz, kol oyunu, mimiteşi, şeyhanlı ve velyişhâne'dir.

Mahallî yemekler: Çiğ köfte, bayram köftesi, peynirli helva ve Urfa baklavası. Bunlardan en meşhuru ise çiğ köftedir.

Çiğ köfteler ne acı
Ayran bunun ilâcı
Tez yoğur gelin bacı
İster canım çiğ köfte

Çiğ köfteyi yoğuran
Bulgurunu savuran
Bol ayran, tâze soğan
İlle canım çiğ köfte

Şanlıurfa'nın yağı, bakır tepsileri, gümüş işleri, halı ve kilim işleri meşhurdur.

Eğitim: Şanlıurfa ilinde okur-yazar oranı düşük olup, % 60 civârındadır. İl dâhilinde 50 ana sınıfı (okul öncesi eğitim), 1292 ilkokul, 13 ilköğretim okulu, 7 yatılı ilköğretim bölge okulu, 20 bağımsız ortaokul, 17 genel lise, 4 Anadolu Lisesi, 6 endüstri meslek lisesi, 1 teknik lise, 4 ticâret lisesi, 5 kız meslek lisesi, 4 imam-hatip lisesi, 2 çıraklık eğitim merkezi vardır. Ayrıca yeni kurulan Harran Üniversitesine bağlı Ziraat Fakültesi, Mîmarlık ve Mühendislik Fakültesi vardır.

İlçeleri

Şanlıurfa ilinde, merkez Akçakale, Birecik, Bozova, Ceylanpınar, Halfeti, Harran, Hilvan, Siverek, Suruç ve Viranşehir olmak üzere 11 ilçe vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 372.020 olup, 276.528'i ilçe merkezinde, 95.492'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 26 Akziynet bucağına bağlı 33, Çamlıdere bucağına bağlı 32, Karahaydar bucağına bağlı 20, Payamlı bucağına bağlı 29, Yardımcı bucağına bağlı 40 köyü vardır. Yüzölçümü 3791 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 98'dir.

İlçe toprakları büyük kısmı dağlar, platolar ve engebeli alanlarla kaplıdır. Ovalar ise güney ve doğu kesiminde yer alır. En geniş ovası olan Harran Ovasını, Viranşehir Ovasından TektekDağları ayırır. İlçeye bağlı köylerin büyük kısmı bu ovada ve çevresinde kurulmuştur.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Ovalarda en fazla tahıl ve baklagil yetiştirilir. Sulanabilen kısımlarda bağcılık, meyve ve sebzecilikle zeytincilik gelişmiştir.

İlçe merkezi Nemrut Kalesinin bulunduğu tepenin eteklerinde geniş bir alanda kurulmuştur. Bâzı devletlere başşehirlik yapan şehir merkezi Yavuz Sultan Selim Han tarafından Osmanlı Devletine katılmıştır. Urfa belediyesi 1889'da kurulmuş olup, ilin en eski belediyesidir.

Akçakale: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 48.550 olup, 15.211'i ilçe merkezinde, 33.339'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 28, Şehitnusretbey bucağına bağlı 29 köyü vardır.

İlçe topraklarının batısı dağlık olup kuzeyinde Harran Ovası, güneyinde Tektek Dağları yer alır. Düz ve geniş bir kayalık durumunda olan bu dağlarda yükseklik 600 m'yi pek geçmez. İlçenin orta kesiminde yer alan düzlük, Culap Suyu ile sulanır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve mercimektir. Dağlık kesimlerde hayvancılık yapılır. İlçede özellikle hayvan ürünlerine dayalı el sanatları da gelişmiştir. Suriye sınırında olması sebebiyle ilçe, bölgedeki sınır ticâretinin merkezidir.

İlçe merkezi, Haydarpaşa-Bağdat demiryolu üzerinde, il merkezine 52 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1946'da kurulmuştur.

Birecik: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 58.907 olup, 28.440'ı ilçe merkezinde, 30.467'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 27, Böğürtlen bucağına bağlı 13 köyü vardır. Yüzölçümü 852 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 69'dur.

İlçe toprakları genelde dağlıktır. Doğusunda Arat ve Babahat dağları, güneydoğusunda Beko Dağı, kuzeybatısında Kazan Dağı vardır.

Ekonomisi tarıma ve hayvancılığa dayalıdır. Yüksekliğin 1000 m'nin altında olan dağ yamaç ve eteklerinde zeytin ve fıstık yetiştirilir ve hayvan beslenir. Hayvancılığa bağlı olarak süt, yağ, peynir, yün ve yapağı üretilir. Birecik Ovasında ve diğer küçük düzlüklerde ise kenevir, pamuk, kendir gibi bitkiler yetiştirilir.

İlçe merkezi Fırat Nehri kıyısında kurulmuştur. Türkiye'nin nehir üzerinde kurulan en uzun köprüsü bu ilçededir. Birecik, Fırat üzerindeki ulaşım sebebiyle çok eski bir yerleşim merkezidir. Nehir ulaşımı, aynı zamanda ilçede tekne ve sal yapımının gelişmesine sebep olmuştur. Günümüzde nehir taşımacılığı önemini kaybetmiştir. İl merkezine 84 km uzaklıktadır. İlçede yaşayan **kelaynak kuşları** yabancı turistlerin büyük ilgisini çeker. Kuşlar koruma altına alınmıştır.

Bozova: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 56.812 olup, 16.745'i ilçe merkezinde, 40.067'si köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 23, Kauhavşar bucağına bağlı 12, Yaylak bucağına bağlı 40 köyü vardır. Yüzölçümü 1550 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 37'dir.

İlçe toprakları genelde engebelidir. Kuzey ve doğusu dağlık olup, güneyinde Bitik ve Macunlu Derelerinin suladığı geniş düzlük ve ovalar yer alır. Köyler daha çok bu düzlük bölgelerde toplanmıştır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri tahıl, kenevir ve meyvedir. Dağlık kesimlerin yamaçlarında fıstık yetiştirilir. Hayvancılık dağlık bölgelerde yapılır. En fazla koyun beslenir. İlçede süt, yağ, peynir ve yün gibi hayvanî ürünlerin üretimi çok gelişmiştir. Dokumacılık ilçenin başlıca

el sanatıdır.

İlçe merkezi, Adıyaman-Urfa yolu üzerinde kurulmuştur. İl merkezine 38 km mesâfededir. Osmanlı Devleti zamânında Yaylak diye bilinirdi. Belediyesi 1926'da kurulmuş ve 1930'da ilçe merkezi olmuştur.

Ceylanpınar: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 49.555 olup, 33.238'i ilçe merkezinde, 16.317'si köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 1 köyü vardır. Yüzölçümü 2020 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 25'tir.

İlçe toprakları verimli Viranşehir Ovasında yer alır ve en önemli bölümü, Ceylanpınar Devlet Üretme Çiftliği kaplar. Bu verimli toprakları, Karacadağ eteklerinden doğan Habur Çayı sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Sulanan bölgelerde pirinçle yem bitkileri diğer bölgelerde tahıllar yetiştirilir. Devlet Üretme Çiftliğindeyse şekerpancarı, yerfıstığı, pamuk gibi bitkilerin denenmesi yapılmaktadır. Hayvancılık da ekonomide önemli yer tutar. Sığır ve koyun beslenir. Sınırda yer alması yüzünden sınır ticâreti gelişmiştir. İlçede peynir ve tereyağ fabrikası vardır.

İlçe merkezi Gaziantep-Nusaybin demiryolu üzerinde kurulmuştur. İl merkezine 142 km mesâfededir. İlçenin gelişmesinde Devlet Üretme Çiftliğinin büyük rolü vardır. Viranşehir'e bağlı bir bucakken 1981'de ilçe merkezi oldu. Ceylanpınar belediyesi 1960'ta kurulmuştur.

Halfeti: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 36.058 olup, 4128'i ilçe merkezinde, 31.930'u köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 34 köyü vardır. Yüzölçümü 646 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 56'dır.

İlçe topraklarının batısında Fırat Vâdisi, güneyindeyse Kızıldağ vardır. Yükseklik batıdan doğuya, kuzeyden güneye doğru artar. Nüfûsu daha çok Fırat Vâdisinde toplanmıştır.

Ekonomisi tarıma ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri; tahıl, meyve, sebze, üzüm, fıstık ve zeytindir. Koyun ve kıl keçisi beslenir.

İlçe merkezi Fırat Nehrinin kıyısında kurulmuştur. İlçenin Fırat kıyısında bir feribot iskelesi vardır. İl merkezine 112 km uzaklıktadır. Küçük bir yerleşim merkezidir. İlçe belediyesi 1954'te kurulmuştur.

Harran: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 29.592 olup, 2267'si ilçe merkezinde, 27.325'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 58 köyü vardır. İlçe toprakları tamâmen ovalıktır. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Ovada buğday, arpa ve mercimek yetiştirilir. İlçe merkezi Harran Ovasında yer alır.

Harran, târih boyunca kültür ve din merkezi olmuştur. Günümüze ulaşan târihi eserlerin çoğu İslâm eserleridir. Meşhur Harran Üniversitesinin sâdece gözetleme kulesi ayaktadır. Diğer eserler arasında CumâCâmii, Şeyh Hayat el-Harrânî Türbesi sayılabilir. Bunların büyük kısmı yıkılmıştır.

Harran ve çevresinin diğer bir özelliği de ananevî kubbeli köy evleridir. Akçakale'ye bağlı bucak merkeziyken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu. Eski ismi Altınbaşak'tır.

Hilvan: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 35.566 olup, 14.152'si ilçe merkezinde, 21.414'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 22, Gölcük bucağına bağlı 12, Ovacık bucağına bağlı 19 köyü vardır. Yüzölçümü 1278 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 28'dir.

İlçe topraklarının batı ve kuzeybatısında Fırat Vâdisi yer alır ve Güneydoğudan batıya doğru alçalan bir plato görünümündedir. Köyler genelde Fırat'ın kolları olan akarsu boyları ile Fırat Vâdisinde toplanmıştır. Karacadağ eteklerinden kaynaklanan dereler Fırat'a karışır. Bu derelerin Fırat'a karıştıkları bölgede Hilvan Ovası yer alır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri arpa, buğday, üzüm, mercimek, susam ve pamuktur. Ayrıca az miktarda antepfıstığı nohut ve erik elde edilir. İlçede mer'a hayvancılığı yapılır. En çok koyun ve kılkeçisi beslenir. İlçede bir yem fabrikası ile halı ve yün ipliği fabrikaları vardır.

İlçe merkezi Diyarbakır-Urfa karayolu üzerinde yer alır. İl merkezine 54 km mesâfededir.

1820 yılında Hacı Mûsâ isimli bir şahsın aşiretiyle Haşin köyündekilerin göç ederek buraya yerleşmesiyle Karacurun adıyla kurulmuş ve diğer aşiretlerin de karışıp kaynaşmasıyla büyüyerek Hilvan ismini almıştır. Hilvan 1926'da ilçe merkezi hâline getirilerek Urfa'ya bağlanmıştır.

Siverek: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 133.832 olup, 63.049'u ilçe merkezinde, 70.783'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 10, Bucak bucağına bağlı 8, Çaylarbaşı bucağına bağlı 6, Dağlarbaşı bucağına bağlı 6, Karacadağ bucağına bağlı 15, Karakeçi bucağına bağlı 8 ve Şekerli bucağına bağlı 6 köyü vardır. Yüzölçümü 4314 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 31'dir.

Yüzölçümü bakımından Urfa'nın en büyük ilçesi olup, topraklarının kuzeybatısında Fırat Vâdisi, kuzey

ve kuzeydoğusunda Ziyaret ve Gavurdağları ile Karacadağ yer alır. İlçe topraklarını Fırat'ın kolları olan Zengeçur Cem ve Hamdur çayları sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, mercimek, arpa, susam, çiğit ve pamuktur. Ayrıca az miktarda antepfıstığı, nohut, üzüm ve erik yetiştirilir. Hayvancılık ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. Kıl keçisi ve koyun beslenir. İlçede süt ürünleri işleyen bir fabrika vardır. Kilim dokumacılığı ve keçecilik yaygın el sanatlarıdır.

İlçe merkezi Urfa-Diyarbakır karayolu üzerinde Siverek Kalesinin bulunduğu tepenin eteklerinde kurulmuştur. İlçe, Sümer, Akkat, Eti, Kamuk, Asur, Murri-Mittani, Roma,Sâsânî, Arap, Selçuklu ve Osmanlılar zamânında beylik ve hükümetlere başşehirlik yapmıştır. İl merkezine 92 km mesâfededir.

Suruç: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 80.202 olup, 39.905'i ilçe merkezinde, 40.297'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 54, Murşitpınar bucağına bağlı 18 köyü vardır. Yüzölçümü 799 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 101'dir.

İlçe topraklarını kuzey ve doğudan Babahat, Geyvecik, Cudi ve Devreş dağları çevreler. Bu dağlar arasında Suruç Ovası yer alır. Yazın kuruyan cılız akarsular varsa da sulamada önemli değildir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, çiğit, arpa, pamuk, kenevir, kendir, mercimek ve üzümdür. Ayrıca az miktarda antepfıstığı, nohut, susam yetiştirilir. Muşritpınar bucağında bulunan sınır kapısı vâsıtasıyla sınır ticâreti ekonomide önemli yer tutar.

İlçe merkezi, Suruç Ovasının ortasında kurulmuştur. Tarım ürünlerinin pazarlandığı canlı bir ticâret merkezidir. İl merkezine 43 km mesâfededir. Suruç belediyesi 1891'de kurulmuştur.

Viranşehir: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 100.361 olup, 57.461'i ilçe merkezinde, 42.900'ü köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 39, Demirci bucağına bağlı 4 köyü vardır. Yüzölçümü 1431 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 70'tir.

İlçe toprakları dağlar ve ovalardan meydana gelir. Kuzeyinde Karacadağ, batısında Tektek Dağları yer alır. Dağlardan kaynaklanan sular. Habur Suyunun başlangıç kollarıdır. Bunların başlıcaları Büyükdere ve Arsanbaba Deresidir. Bitki örtüsü genelde steptir.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve mercimektir. Ayrıca az miktarda pamuk, çiğit, susam, üzüm ve erik yetiştirilir. Hayvancılık genelde Karacadağ eteklerinde yapılır ve en çok koyun beslenir.

İlçe merkezi Urfa-Nusaybin karayolu üzerindedir. İlçe çok eski devirlerden beri konaklama ve ticâret merkezi, aynı zamanda **İpek Yolu** üzerinde yer alıyordu. İl merkezine 80 km uzaklıktadır. Viranşehir belediyesi 1908'de kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Peygamberler diyarı olarak adlandırılan Şanlıurfa târih hazinesiyle dolu bir ilimizdir. Târihî eserler bakımından zengin olan Şanlıurfa'da hazret-i İbrâhim, hazret-i Eyyûb ve hazret-i Şuayb'a (aleyhimüsselâm) âit izler vardır. Hazret-i Âdem ile hazret-i Havva'nın bir müddet bu şehirde yaşadığı rivâyet edilir.

Halilürrahman Câmii: (Mevlid-i Halil): Selahaddîn Eyyûbî'nin yeğeni, Melik Eşref tarafından 1211'de yaptırılmıştır. Câminin yanında medrese odaları, hazire ve türbeler vardır. Bu câmi, Şanlıurfa ve Güneydoğunun en büyük câmisidir. 500 m^2 üzerinde 2 minâreli, bir büyük ve 35 küçük kubbe üzerine kurulmuştur. Selçuklu mîmârî tarzında yapılmıştır. Câminin yanında 17. asırda yapılmış bir havuz vardır. Bu havuz bir kanalla Ayn-i Zelihâ (Zelihâ Kaynağı) adı verilen 1500 m^2lik göle bağlanır. Nemrut isimli zâlim bir kral, İbrâhim aleyhisselâmı bir tepe üzerinde kurdurduğu mancınıkla muazzam bir odun yığını hazırlatıp ateşe attırır. Fakat Allahü teâlâ bu ateşi ânında berrak bir göl hâline getirir. Hazret-i İbrâhim ateşe atıldığı ve ateşin onu yakmadığı Kur'ân-ı kerîm ve hadîs-i şerîflerle sâbittir. Bu göl ve havuzda bulunan balıklar kutsal sayılır ve halk tarafından yenmez.

Ulu Câmi: Câmii Kebir Mahallesindedir. Yapım târihi kesin belli değildir. Urfa'nın en eski câmisidir. Sekiz köşeli mîmârisi ayrı bir özellik taşır. Avludaki kuyunun suyuna Îsâ aleyhisselâmın mendili batırılarak hastalara su getirildiği rivâyet edilir. Eski aslî ismi "Kızıl Kilise" olan bu yerde daha önceleri ay ve güneş tapınakları vardı. Nemrut Sarayı diye eskiden anılırdı. Taşları kızıl renktedir. Câmi avlusunun doğu köşesinde Selâhaddîn Medresesi yer alır. Câmi avlusunun batısındaki mezarlıkta Haçlılara karşı şehit düşen yedi kumandanın kabirleriyle Mevlânâ Halîd-iBağdâdî hazretlerinin mübârek oğullarına âit tek kubbeli türbe bulunmaktadır. Minârenin genişliğiyle uzunluğu eşittir. Hâlen saat kulesidir. Câminin içinde, 48, dışında 15 sütun vardır.

Rizvâniye Câmii: Balıklı Gölün yanındadır. Rakka Vâlisi, Hamârizâde Ahmed Rizvare Paşa 1736'da

yaptırmıştır. 30 hücreli ve 2 dershâneli medresesi vardır. Bağdat'tan kütüphânesine iki katır yükü yazma kitap getirilmiş olduğu söylenir.

Hasan Paşa Câmii (Tokdemir Câmii): Gölbaşı MahallesiyleAharbaşı Çarşısı arasındadır. Tek kubleli kısmını Tokdemir adlı bir Türk beyi, yanındaki ana kısmı ise 1499'da Uzun Hasan adına Şeyh Yâkup yaptırmıştır. Bu câmiye sonradan üç kubbeli Hasan Paşa Câmii eklenmiştir. Dikdörtgen avlunun doğusunda bulunduğu tahmin edilen medrese günümüze ulaşmamıştır. Yavuz Sultan Selim Han devrinde tâmir ettirilmiştir. Daha sonraki tâmirlerle de orijinalliğini kaybetmiştir.

Ak Câmi (Nîmetullah Câmii)**:** Nîmetullah Mahallesinde olup, yapım târihi kesin olarak belli değildir. Plânı Edirne'de bulunan üç şerefeli câmiye benzemektedir. Minâresi Urfa'daki minârelerin en uzunudur. Avluda mesire odaları ve türbeler vardır.

Hazret-i Eyyûb Mağarası: Eyyûb aleyhisselâmın çile çektiği mağaradır. İl merkezinin 2 km güneyinde yer alır. Dar ve karanlık bir mağara olup, 4 basamakla inilir.

Dergah (Nakşın) **Mağarası:** Urfa Kalesinin eteklerindedir. İbrâhim aleyhisselâmın doğduğu mağara olarak bilinir. En çok ziyâret edilen yerlerdendir. Mağaranın yanındaki kuyudan çıkan suya zemzem denilir. Suyun tadı zemzeme benzemektedir. Bu bölgede yedi mağara vardır. Bir mağarada da İbrâhim aleyhisselâmın annesinin yattığı söylenir.

Hazret-i Şuayb Mağarası: Târihî Şuayb şehrindedir. Bu şehir kalıntısı Şanlıurfa'ya 120 km uzaklıktadır. Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesinde "Devr-i Mesih" denilen yere (kiliseye) seyâhatı esnâsında hazret-i Îsâ'nın geldiğini ifâde eder. Havariler burada İncil'i hazin sesle okudukları için buraya "ruhâvî" denir.

Hayat bin Kays Harrâni Türbesi: Harran ilçesindedir. Büyük veli, âlim Hayat bin Kays el-Harrânî hazretleri medfundur. Ziyâret mahallidir.

Urfa Kalesi: Şehir yakınında Dambak Tepesindedir. M.Ö. 2000 yılında yapıltığı tahmin edilmektedir. Haçlı Seferleri sırasında önemli rol oynamıştır. Osmanlılar zamânında tâmir ettirilen kale, iç ve dış olmak üzere iki bölümden meydana gelmiştir. Dış kale dört kapılıdır. İç kale 25 burçlu ve tek kapılıdır. Kale üstünde bulunan iki taş sütunun İbrâhim aleyhisselâmın ateşe atılmasında **Mancınık** olarak kullanıldığı söylenir. Kalenin arkasındaki mahalleye Kırk Mağara ismi verilir. Her evin bir mağarası vardır. Şehrin etrâfını çevreleyen surların Harran Kapısı, Bey Kapısına âit Mahmudoğlu Kulesiyle bâzı duvar ve burç kalıntıları günümüze kadar gelebilmiştir.

Birecik Kalesi: Birecik ilçesindedir. Kale 1900'de Haçlı ordusu tarafından işgal edildiyse de, şehir merkezi Türklerin elinde kaldı. Kale 56 m yüksekliğindedir.

Harran Şehir Harâbeleri: Şanlıurfa'nın 44 km güneyindedir. Mezopotamya'daki çeşitli medeniyetlerin izlerini taşır. Hitit, Roma ve Türk devirlerine âit çok değerli târihi eserler ve belgeler bulunmaktadır. Dünyânın ilk üniversitesi kabul edilen Harran İslâm Üniversitesinin kalıntıları buradadır. 75 m yükseklikte olduğu sanılan "Rasat Kulesi"nin hâlâ ayakta kalan 40 m'lik bölümü ilgi çekmektedir. Harran İslâm Üniversitesi Urfa ile Akçakale arasındadır. Harran Ovası milletlerarası ölçülere göre dünyânın üçüncü ve Türkiye'nin birinci ve en verimli arâzisidir. Güney Anadolu Projesiyle bu ova sulu tarıma geçerek Türkiye'de tarım üretiminde büyük bir patlama olacaktır.

Târihçi Batlemyus'a göre, Harran'ı Sümerler M.Ö. 6000 senesinde kurmuşlardır. Harran **yol** mânâsına gelir. 1185'te Endülüslü Muhammed el Cübeyr Harran'ı gezdiğinde 2 üniversite, 2 hastâne, düzgün, geniş caddeler, güzel evlerden bahseder. Sâbit bin Kurra ile El Battânî Harran Üniversitesinden yetişmiştir. M.Ö. 3000 senesinden M.S. 1260'ta Moğolların şehri yıkmasına kadar medeniyetlerin beşiği olan Harran'ın sırları hâlâ çözülememiştir. İncelemeler devam etmektedir.

Târihte ilk astronomi çalışmalarının başladığı yer olduğu sanılan Harran'da, kazı çalışmalarını 1952'de İngiliz Arkeolog S.Rice başlatmıştır. Bu kazılarda Bâbil Kralı Nabonid'in mezartaşı bulunmuş olup, Şanlıurfa Müzesindedir. Külâh (arı kovanı) biçimli kerpiç yapı dünyâda sâdece bu bölgede bulunmaktadır. Harran elips biçiminde 5 m yükseklikte ve 4 km uzunluğunda bir duvarla çevrilidir. Kale duvarlarının Anadolu, Aslanlı, Bağdat, Musul, Rakka ve Halep kapıları vardır.

Selçukluların kurduğu, Moğolların yıktığı üniversiteyi Yavuz Sultan Selim Han yeniden inşâ ettirmiştir.

Sumatar: Şuayip şehrine giden yol üzerinde bulunan bu eski şehir harâbeleri Asurlulardan kalmadır. Hazret-i Şuayb'in mağarası da buradadır. Fırfırlı Kilisesi; çok eski bir kilisedir. Simetrik bir yapıdır.

Nemrud Tahtı: Urfa'nın güneybatısındaki dağ silsilesi içinde sarp ve yüksek bir tepenin zirvesindeki düz kayalığa bu ad verilmiştir. Düzlüğün gerisinde kayalara oyulmuş odunluklar bulunur.

Mesire Yerleri: Urfa'da tabiî bitki örtüsü zayıf olduğundan fazla mesire yeri yoktur. Başlıca mesire

yerleri şunlardır:

Aynızeliha Gölü: İl merkezinde olup, gölün etrafı kavak, söğüt, dut, nar ve incir ağaçlarıyla kaplıdır. Gölde yaşayan balıklar kutsal sayıldığından yenmez. Burası Urfa'nın önemli mesire yerlerindendir.

Halilürrahman Gölü: İl merkezinde olup, gölün etrafı söğüt ve çınar ağaçlarıyla kaplıdır. Göldeki balıklar kutsal sayıldığından yenmez. Turizm açısından önemli olduğundan çevresinde çeşitli tesisler yapılmıştır.

Karaköprü: İl merkezine 5 km mesâfede, Karaköprü Köyünün yamaçlarında güzel bir mesire yeridir. Çevresi söğüt, kavak, nar ve dut ağaçlarıyla kaplıdır. Çok güzel soğuk su kaynağı da vardır.

Direkli: İl merkezinin kuzeybatısındaki Direkli Deresi çevresi ağaçlarla kaplı bir dinlenme yeridir. Bu bölgede ayrıca büyük bir yeraltı suyu vardır. Su çok tatlı olup, şifâlı olduğu söylenir.

ŞAP;

Alm. *Alaun,* **Fr.** *Alun,* **İng.** *Alum, Potash alum.* Çift tuzların çok bilinen bir çeşidi olup, 1+ ve 3+ değerlikli metaller, sülfat kökü ve kristal suyu bulunduran bir bileşik. Genel formülü Me+ M_3+ SO_4 $12H_2O$ şeklindedir. En çok bilineni ve kullanılanı alüminyum şapıdır. Bu şapta alüminyumun yanına potasyum, sodyum, amonyum, sezyum, gümüş, rubidyum ve birçok organik aminler girebilir. Alüminyum şapı 1+ değerlikli metâl sulfatın alüminyum sulfatla birleştirilmesinden elde edilir.

$K_2SO_4 + Al_2(SO_4)_3 + 24H_2O \rightarrow 2KAl(SO_4)_2.12H_2O$

Bu şapa potasyum alüminyum şapı denir.

Genel formülünden de anlaşılacağı gibi birçok şap çeşidi mevcuttur. Misâl olarak; demir, krom, mangan, kobalt, titan, vanadyum, toryum, iridyum vs. şapları verilebilir. Şap elde edebilmek için Me^{2+} SO_4 ve $(Me^{3+})_2$ $(SO_4)_3$ tuzlarının, aynı molaritedeki çözeltileri karıştırılır. Bu çözelti buharlaştırıldıktan sonra şap, kristal hâlinde meydana gelir.

Ticârî açıdan en önemli şap türü olan potasyum alüminyum şapına âdi şap denir. Bu şap oktaedrik yapıda olup, 92°C'de erir. 100°C'de billur (kristal) suyunu kaybetmeye başlar. Sudaki çözünürlüğü sıcaklıkla çok iyi bir şekilde artar. 15°C'de 100 gram suda 9,59 gram çözünür. Buruk bir lezzeti vardır. Havada kararlıdır.

Şap îmâlâtının târihi çok eskidir. On beşinci asırda Türkler boya fabrikalarında mordan olarak kullandılar. Yaklaşık 1460'ta John de Castro, şapın fabrikasyonunu Türklerden öğrendikten sonra bu bilgileri İtalya'ya götürdü. İtalya'dan diğer ülkelere yayıldı. Hâlen aynı usûl kullanılmaktadır. Memleketimizde Şebinkarahisar'da (30 milyon ton), Şaphâne köyünde (Kütahya, 1.440.000 ton) Şaphâne Dağında (Foça, 1.350.000 ton) şap taşı mâdenleri vardır.

Kullanılışı: Şapların herbirinin önemli kullanma sahaları vardır. Bunlardan tıp, tekstil, şeker, kâğıt, boya ve kibrit sanâyileri başta gelir. Âdi şap daha ziyâde boyacılıkta ve kâğıtçılıkta; kızıl menekşe renginde, kubik billurlar şeklinde olan potasyum krom şapı da boyacılıkta ve dericilikte kullanılır. Şaplar, kabartma tozu, kan durdurucu, damar büzücü, yangın söndürücü, mordan (renk sabitleştirici) olarak, sulardaki yabancı maddeleri pıhtılaştırmada kullanılır.

ŞAP HASTALIĞI;

sığır, koyun, keçi, domuz, geyik gibi çift tırnaklı hayvanların çok bulaşıcı bir hastalığı. Hayvanlar arasında temas ve mikrop bulaşmış maddelerin yenmesi sûretiyle yayılır. İnsana da yine bu sûretle geçerek ateş, tükrük artması; boğaz derisinde (mukozasında), avuç içi, taban, ayak ve el parmak derilerinde keseciklerin teşekkülüne sebep olur. İnsanlardaki kuluçka süresi 2-18 gündür.

Şap hastalığının âmili (ayak ve ağız hastalığı vürüsü) pikarnavirus âilesinin rinovirus cinsinden bir RNA virüsüdür. 10-20 mm büyüklükte ve yuvarlaktır. Dezenfektan maddelere çok dayanıklıdır. Alkalilerle kolay tahrip edilir. Hayvanlardaki hastalık, erken dönemlerde, yâni virüsün kana karıştığı dönemde, ayak ve ağızdaki keseciklerin patlayıp fazla miktarda virüsün saçıldığı zamanlarda çok hızlı olarak yayılır. Hasta hayvanın bulaştırıcılık zamânı çok uzundur. Hayvanlar arasında ölüm oranı genellikle düşüktür. Fakat süt vermeler azalır ve zayıflama görülür. Hayvanların çoğu taşıyıcı olurlar ve 8 ay kadar salgın yayan, bulaştıran bir kaynak gibidirler.

Virüsler, sığır dil dokusu veya diğer sığır dokularının hücre kültürlerinde ürerler. Bu üreyen virüsler formalinle öldürülerek aşı hazırlanır. Ancak aşı uzun süreli bir bağışıklık vermez. İyi bir korunmanın temini için tekrarlanan şırıngalar gereklidir. Son zamanlarda zayıflatılmış aşı tatbikinin başarılı olduğu tespit edilmiştir.

Korunma: Enfeksiyon odağı (merkezi) tespit edilerek, temas eden bütün hayvanlar öldürülür. Cesetleri ortadan kaldırılır. Çok sıkı bir karantina uygulanır. Eğer bu tedbirlerden sonraki 30 gün içinde duyarlı hayvanlarda belirtiler çıkmazsa o bölge emin kabul edilir. Diğer bir usûl, enfeksiyon odağının etrafında bağışık hayvanlardan geniş bir halka yapılmasıdır. Hâlen birçok ülkede sistematik olarak aşılama kullanılmaktadır.

ŞARAP (Bkz. İçki, Şıra, Alkolizm)

ŞARBON;

Alm. *Milzband, Anthra (m),* **Fr.** *Charbon (m),* **İng.** *Plenic fever, Anthrax.* Bacillus anthracis adlı mikrop tarafından meydana getirilen bulaşıcı olan, ot ile beslenen hayvanlarda özellikle sığır, koyun ve beygirlerde âni olarak ortaya çıkan ve insanlara da geçebilen bir hastalık. İnsanlar hastalığı hayvanlar veya bunların ürünlerinden alır. Mikroorganizma insanlara deriden girerse **kara çıban** denilen karakteristik bölgesel bir çıbanla **ödem;** kan dolaşımına karışması ile de sepsis **(kan zehirlenmesi)** ve iç organ lezyonları meydana gelir. Mikroplu etlerin yenmesi ağır barsak hastalıkları yapar. Hayvanlarda ise vücut ısısı yükselir, dalak şişer, kan, katran gibi koyu renk alır ve pıhtılaşmaz.

Tabiî şartlar altında sıcak kanlı hayvanlardan beygir, sığır, koyun ve domuzlar arasında çok yaygın olarak görülebilir. Kanatlı hayvanlar ise inceleme yapmak için hastalandırılabilirler. Genç hayvanlar, ergin ve yaşlılardan hastalığa daha duyarlıdırlar. Açlık, yorgunluk, uzun yolculuk, fazla sıcak ve soğuk, iyi beslenememe, fenâ bakım, organik bozukluklar, şap hastalığı, iç parazitler ve diğer stress faktörleri hastalığın çıkış ve yayılışında önemli rol oynarlar. Hastalık rutûbetli, bataklık ve sıcak bölgelerde diğer bölgelerden daha çok görülür. Önleyici tedbirler alınmazsa büyük kayıplara yol açar. Bacillus anthracis sporları toprakta, sularda ve mer'ada otlar üzerinde 50-60 sene canlı kalabilir ve bu yerler infeksiyon kaynağı olarak görev yaparlar.

Ölen hayvanların insanlar tarafından veya mer'ada bırakılarak yırtıcı kuşlar ve hayvanlar tarafından parçalanması ve kuşlar, yağmur ve sel sularıyla uzaklara, diğer mer'alara ve topraklara nakledilmesi buralara bulaşmasına sebep olur. Kan emici sinekler de hastalığı yayabilirler.

Şarbon insanlar arasında meslek hastalığı şeklinde görülür. Hayvanla meşgul köylülerde, dericilerde rastlanabilir.

Hastalık; hayvanlarda sendeleme, solunum güçlüğü, ayakta duramama, titreme ve halsizliklere sebep olur. Kısa sürede öldürür. Ölen hayvanlarda ölümden hemen önce ve sonra ağız, burun ve makattan kanlı bir akıntı gelir. Vücut ısısı artar. Hayvanlarda süt veriminde azalmaya, gebe olanlarda yavru atmaya sebep olur.

Basil, insanlarda deriden girerse, ortası siyah, çevresi cerahatli **karakabarcık** adı verilen çıbanı meydana getirir. Ölümden 2-3 saat sonra deri siyah bir renk alır.

Hastalık deri şarbonu ve iç organ şarbonu olarak ikiye ayrılır. İç organlarda barsak şarbonu ve akciğer şarbonu olur. Deride karakabarcık ve kötü ödeme sebep olur.

Karakabarcık (Habis Çıban): Derinin açık ve yüzeylerinde meydana gelir. Yüz, burun, el ve ayakta çıkar. Vücûdun kapalı yerlerinde nâdirdir. Hastalık başlarken bulaşma yerinde kaşınma ve yanma, pire ısırığı görünümünde kırmızı ufak bir nokta hâsıl olur. Kabarır, büyür ve irinleşir, ortası çukurlaşır, içindeki sıvı bulanır, kahverengi olur. Çapı 6-9 cm'ye ulaşır. Hastalığın başlangıcında başağrısı, hâlsizlik ve iştahsızlık vardır. Hastalık sükûnet bulunca ısı düşer, yaranın üzerindeki siyah kabuk kösele gibi sertleşir.

Habis ödem: Derinin bâzı bölgelerinde boyun, göğüs, özellikle göz kapaklarında, ağız içi ve dilde meydana gelir. Mikrobun girdiği yerde hafif ve ağrısız bir kızarıklık görülür.

Mikrop, ağızda çoğalırsa kısa sürede boğaza ilerler ve öldürür.

Barsak şarbonu: Şarbonlu hayvan etini yiyen insanlarda görülür. Kırgınlık, hâlsizlik, başağrısı ve terleme meydana gelir. Bulantı, kusma, diyare ve karın ağrısıyla ısı yükselir. Bâzan kanlı ishâl görülür. Nabız hızlanır ve zayıfları 2-3 günde öldürür.

Akciğer şarbonu: Sporlu toz ve kılların solunması ile olur. Âni bir titremeyle 40-41°C'ye yükselen ateşle başlar. Şiddetli kusma vardır. Nabız zayıflar ve hızlanır. 2-3 günde öldürür.

Tedâvi: Karakabarcıkta ilk tedâvi şartı yaraya dokunmamaktır. Şarbon basilleri 42°C'nin üstünde üreyemez. Bundan faydalanmak için sıcak uygulama yapılabilir. Şarbon tedâvisinde Penicillinden faydalanılmaktadır. Yalnız dozu yüksek olmalıdır. 10-15 milyon ünite Penicillin G (Kristalize penisilin) 6 saatlik aralarla damar içine verilmelidir. İkinci tercih edilecek ilâç Tetrasiklin grubu ilâçlardan birisi olup,

6 saat arayla 500 mg tavsiye edilmektedir. Bununla karakabarcık ve ödem şekilleri tedâvi edilmekte ve mikrobun yayılması önlenmektedir. Hafif hastalarda sulfadiazinden de faydalanılabilir. Streptomycin de Penicillin ve Tetrasiklin kadar olmasa da etkilidir. Yukardakiler içinde en iyi tedâvi şekli Penicillin ve Streptomycinin kombine olarak kullanılmasıdır. Günde 10-15 milyon ünite, Penicillin ve günde 1 gr Streptomycin kombine edilirse tatminkâr sonuç alınabilir.

Korunma: Şarbon hayvanlardan insanlara geçen bulaşıcı bir hastalıktır. Korunma için öncelikle hayvan hastalığı ortadan kaldırılmalıdır. Hasta hayvanlar öldürülür ve cesetleri yakılır veya kireçli çukurlara gömülür. Çukurlar derin olmalıdır. Yüzeyde olursa şarbon sporları solucan ve böceklerle toprak yüzeyine taşınabilirler. Hayvan sürülerini şarbon sporları bulaşık olan otlaklardan uzaklaştırmalıdır. Buradaki otlar yakılmalıdır. Bulaşık ahır artıkları ve gübreler de yakılmalıdır. Şarbon sporları insanlara meslek ilgisi dışında yün ve deriden bulaşır. Kuşkulu maddeler yakılıp yok edilir. Hasta insanlarda kullanılan pansuman maddeleri yakılmalı ve mâdenî âletler strerilize edilmelidir.

ŞARK ÇIBANI;

Alm. *Orientbeule (f),* **Fr.** *Oriental Sore, Leishmaniose,* **İng.** *Aleppo boil, Aleppo button.* Yıl çıbanı, Halep çıbanı, Bağdat çıbanı, Diyarbakır çıbanı, Antep çıbanı gibi adlarla da anılan ve dünyâda belirli iklim bölgelerinde görülen bir hastalık. Akdeniz ve Ortadoğu'da sık olan Şark çıbanına yurdumuzda da Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde oldukça çok rastlanmasına rağmen Orta Anadolu'da tek tük bulunmaktadır.

Hastalığın âmili "leishmania tropica" adlı bir parazittir. Doğrudan doğruya veya phlebotomus (tatarcık) denilen ara hayvanları vâsıtasıyla bulaşır. Karasineklerin de bulaştırmada rolleri olduğu kabul edilir. Milletlerarası tıp dilinde cilt leishmaniasis'i olarak bilinir.

Parazit, vücûda girdikten 15 gün ilâ 16 ay sonra girdiği yerde birkaç milimetre çapında pembe bir leke meydana getirir. Gün geçtikçe daha da belirgin hâle gelen leke 5. günde sertleşir ve kabarık bir hâl alır. Zamanla rengi koyulaşır, kararır. Hastalık bu şekilde bir yıl kadar devam ettikten sonra iz bırakarak kaybolabildiği gibi bâzan da açılarak yara hâlini alabilir. Yaranın kabuğu kaldırıldığında altında birtakım çıkıntılar görülür ki, buna "çivi belirtisi" denir. Böyle durumlarda da hastalık birkaç yıl sonra iz bırakarak iyileşir. Ancak, vücut mukâvemetinin çok kırıldığı durumlarda yıllarca sürebilir. Hastalık alın, burun, çene, yanaklar, boyun ve kol gibi açık bölgelerde daha çok yerleşir. Bir defâ geçiren hayat boyu bir daha geçirmez.

Tedâvisinde, yara içine emetin, atebrin şırıngaları faydalı olup, ilk defâ Hulusi Behçet tarafından uygulanmıştır. Antimon bileşikleri, Amfoterisin B, Neostibosan gibi ilâçların damar veya kas yoluyla vücûda verilmesi de oldukça faydalıdır. Antibiyotik ve Sulfonamidler yara yerine yerleşen bakteri infeksiyonlarının tedâvisinde kullanılır. Yara kabukları temizlenmeli, pansuman edilmeli ve temiz gazlı bezle kapatılmalıdır.

Korunma: Korunmada en önemli husus tatarcık sinekleriyle savaşmaktır. Hastalığın çok görüldüğü yerlerde, çıbanın yüzde çıkmasını önlemek için bilhassa kız çocuklarında, çıbanlı birinin yarasından alınan sıvının vücûdun görülmeyen bir yerinde aşılanması eskiden yapılan bir âdetti. Çevre sağlığı ve tıbbî tedâvi kuruluşlarının yaygınlaşmasıyla bu uygulamalar artık yapılmamaktadır.

ŞARKI (Bkz. Nazım Şekilleri)

ŞAŞILIK (Bkz. Göz)

ŞÂTIBÎ;

on dördüncü yüzyılda yetişmiş olan tefsir, hadis ve Mâlikî mezhebi fıkıh âlimlerinden. İsmi, İbrâhim bin Mûsâ, künyesi Ebû İshak'tır. Şâtıbî nisbesiyle meşhur olmuştur. Doğum târihi belli değildir. 1388 (H.790) senesinde vefât etti.

Şâtıbî, zamânının tanınmış âlimleri olan İbn-i Fahhar el-Bırî, Ebü'l-Kâsım es-Sebtî, Şerîf Ebû Abdullah et-Tilemsânî, Ebû Abdullah el-Makrî gibi âlimlerden Arabî ve diğer ilimleri tahsil etti. Birçok ilim dalında söz sâhibi oldu. Fıkıhla ilgili mevzularda Selef-i sâlihînin ve büyük âlimlerin sözlerini delil alırdı. Fıkıh, hadis, tefsir, lügat ve dil bilgilerini çok iyi bilirdi. Güzel ahlâk sâhibiydi. İlim okutup talebe yetiştirdi. Ebü'l-Abbâs, Abdullah el-Huffâz onun talebelerindendir.

Eserlerinden bâzıları şunlardır:

1) Kitâb-ül-Muvâfâkât fî Usûl-il-Fıkh, 2) Kitâb-ül-Mecâlis, 3) Şerh-ul-Celîl alel-Hulâsa fin-Nahv, 4) Kitâb-ül-İttifâk fil-İştikâk, 5) Kitâb-ül-İ'tisâm: Bu eserinde, bid'atin târifi ve mânâsı, bid'at ehlinin kötülükleri anlatılmıştır.

ŞATO;

Alm. *Schloss (n), Palast (m),* **Fr.** *Château (m), Château-fort (m),* **İng.** *Castle, chateau.* Tahkim edilmiş derebeylik konağı. Bir bölge hâkiminin, prensin, derebeyin hâkim olduğu bölgede ekseriya sarp yerlere yapılmış, yüksek duvarlı kulelerle takviye edilmiş yapılardır.

Ortaçağda İngiltere ve Avrupa'da pekçok şato yapıldı. İngiltere Kralı Birinci Richard (Arslan Yürekli Rişar)ın yaptırdığı Chateau-Gaillarda adlı şato bunların en önemlilerindendir. Şatoların etrafında sulu veya susuz hendekler, yüksek duvarların köşelerinde burçlar, gözetleme kuleleri bu binâların has özellikleridir. Kralların, asılzâdelerin ikametgâhı olarak yapılan şatoların değişik tiplerine daha çok Fransa'da rastlanır. Doğu ülkelerindeki kalelere benzeyen şatolar ateşli silahların kullanılmaya başlanmasıyla önemini kaybetti. Bilhassa 16 ve 17. yüzyılda topların üstünlük kazanmasıyla saray gibi kullanılmaya başlandılar. On dokuzuncu yüzyılda Bavyera Kralı İkinci Ludwing'in eskilere benzer tarzda yaptırdığı şato bu tip saraylardandır.

Şatolar, savunma yapmak için kurulmuş, ona göre teşkilâtı yapılmış bir askerî karargâhtılar. O günkü imkânlara göre kalın yüksek duvarları etrafındaki hendekleri sarp yerlerdeki kuruluşlarla iyi bir savunma yeriydiler. Bunların yanında kuşatma için gelenlere yüksekten atılan taş, gülle ve kaynar sular emniyeti biraz daha arttırıyordu. Ayrıca kuşatma sırasında şatoya yiyecek ve savunma malzemelerinin dışarıdan getirilebileceği gizli kapı ve yolların bulunması onlara rahatlık sağlıyordu.

ŞA'YÂ ALEYHİSSELÂM;

İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerden. Mûsâ aleyhisselâmın dînini yaymak ve Tevrât'ın hükümlerini bildirmek üzere vazîfelendirilmiştir.

Mûsâ aleyhisselâm zamânından beri çok mâcerâlı ve karışık bir hayat yaşayan ve dinlerinde sebât göstermeyen İsrâiloğulları, Mûsâ aleyhisselâmın getirdiği ve gönderilen nebîlerin yeniden tebliğ ettiği hak dinden tamâmen ayrıldılar. Tevrât'ı bile değiştirip, aslını bozdular. Kendilerine göre sapık bir yol tuttular ve bu bozuk yolda sürüklenip gittiler. Allahü teâlâ, Şa'yâ aleyhisselâmı peygamber olarak vazîfelendirdi. İsrâiloğullarını hak yola dâvet etti. Îsâ aleyhisselâmla son peygamber olan Muhammed aleyhisselâmın geleceklerini müjdeledi.

İsrâiloğullarının başında **Sudika** isimli bir hükümdâr bulunuyordu. Bu hükümdârın zamânında İsrâiloğulları, Bâbil Meliki **Senharib**'in zulmüne mâruz kaldı. Sâlih bir kimse olan Sudika, Allahü teâlâya yalvarıp İsrâiloğullarının zulümden kurtulması için duâ etti. Allahü teâlâ Şa'yâ aleyhisselâma vahyedip melikin duâsını kabul ettiğini, düşmandan koruyacağını bildirdi. Şa'yâ aleyhisselâm, bu durumu Sudika'ya haber verince, Sudika çok sevinip şükür secdesine kapandı. Allahü teâlâ, Bâbil Meliki Senharib'in ordusunu helâk etti. Melik Sudika sağ kalan Senharib'i ve yakın adamlarını yakalattı. Senharib'in yanındakilerden birisi de oğlu Buhtunnasar idi. Sudika bunları bir müddet hapsettikten sonra, Şa'yâ aleyhisselâmın tebliğine uyarak hepsini serbest bırakıp, memleketlerine gönderdi.

Bâbil hükümdârı Senharib ölünce yerine oğlu Buhtunnasar geçti. İsrâiloğulları hükümdârı Sudika vefât edince, İsrâiloğulları arasında saltanat kavgaları ve karışıklıklar ortaya çıktı. Onlar böyle azmaktayken, Şa'yâ aleyhisselâm dâimâ nasîhat etti. Fakat onu dinleyen olmadı. Allahü teâlânın vahyi üzerine kavmine Allahü teâlânın nîmetlerini hatırlattı. Allahü teâlânın onlara hidâyet yolunu gösterdiğini ve kendisinin de bunu bildirmek için peygamber olarak gönderildiğini, kurtuluş yoluna girmedikleri için perişan olduklarını söyledi.

İsrâiloğulları Şa'yâ aleyhisselâmın nasîhatlerini dinlemedikleri gibi, ona iyice düşman oldular. Öldürmek için onun üzerine hücûm ettiler. Şa'yâ aleyhisselâm onların arasından kaçıp uzaklaştı. Yolda bir ağaç yarılıp açıldı. Bu ağacın kovuğuna girip gizlendi. Ağaç kapandı. Fakat eteğinden bir parça dışarıda kaldı. Onu tâkip eden İsrâiloğulları, bunun farkına vardılar. Ağacın içinde gizlenmiş olan Şa'yâ aleyhisselâmı şehit ettiler. Böylece Allahü teâlâ tarafından gönderilen peygamberi dinlemeyip, büyük bir felâkete düştüler. Daha sonraki yıllarda Bâbil hükümdârı Buhtunnasar tarafından yurtları istilâ edildi. Bir kısmı kılıçtan geçirildi, bir kısmı da esir edildi. Büyük bir zillete ve bedbahtlığa düştüler.

ŞÂZİLÎ;

Mısır'da yetişen meşhûr göz hekimi. İsmi, Sadaka bin İbrâhim el-Mısrî el-Hanefî eş-Şâzilî'dir. Hayâtı hakkında kaynaklarda fazla bir bilgi yoktur. Tunus'ta, Cebel Zafran yakınındaki Şâziliyye kasabasında doğduğu için Şâzilî nisbesiyle meşhûrdur. İlim öğrenmek için Mısır'a gitti. Din ve fen ilimlerini en iyi şekilde öğrenerek, tıp alanında söz sâhibi oldu.

Şâzilî'nin göz hastalıkları ve tedâvisi oftalmoloji hakkında **Kitab-ul-Umdet il-Kuhliyye fil-Emrâd-il-Basariyye** adlı meşhur bir eseri vardır. Eser beş ana bölüme ayrılmıştır:

Birinci bölümde, gözün anatomisi ve fonksiyonu; ikinci bölümde, oftalmolojik genel bilgiler; üçüncü bölümde, önemli göz hastalıkları ve tedâvileri; dördüncü bölümde, önemsiz olan göz hastalıkları; beşinci bölümde ise tıbbî maddeler anlatılmıştır.

Şâzilî, 9. asra kadar devâm eden Arap oftalmoloji an'anesini devâm ettirmişse de, eserinde kendisine has orijinal gözlemlere ve pekçok yeniliklere yer vermiştir. Eserin birinci kısım dördüncü faslında gözün embriyolojik yapısını ele almış, sonra görmeyle ilgili üç teoriyi bildirmiştir. Ona göre görme, hem aydınlatılmış olan görülecek cisimde, hem de gözün kendisinde ortaya çıkmaktadır. İbn-i Kâdî Ba'lbek isimli bir zâttan naklederek yirmi yedi türlü algılama ve sekiz görme durumu bildirmektedir.

Birinci kısmın altıncı faslında gözün karşılaştırmalı anatomisini ve fizyolojisini vermektedir. Bu arada çeşitli hayvanlardaki gözlerin durumunu, büyüklüğünü, renklerini ve fizyolojisini izah eder. İnsan gözünün ve insan beyninin dikkati çeken noktalarını belirtir. Pekçok göz rahatsızlığının beyinden kaynaklandığını bildirir. Çeşitli ırkların gözlerini kıyaslar ve farklarını açıklar.

Şâzilî, Mısır'daki göz hastalıklarından bahseden ilk ilim adamıdır. Daha önce yaşamış olan Mısırlı göz hekimleri göz hastalıkları hakkında bilgi vermemişlerdi.

Eserin üçüncü kısmında Şâzilî, sırayla göz kapağı, kornea ve göz merceğiyle ilgili hastalıkları ele almaktadır. Gözün her bir bölümü için pekçok sayıda rahatsızlık (sâdece göz kapakları için otuz altı adet) anlatmaktadır. Hastalığın gelişmesine göre, dört türlü trahomdan bahsetmektedir. Ali bin Îsâ tarafından bahsedilmeyen, fakat Şâzilî'nin ele aldığı diğer göz hastalıkları arasında ihtilac, gözkapağı kanseri ve göz seğrimesi vardır. Ali bin Îsâ konjonktiva hastalıklarından on üçünü sayarken, Şâzilî, Muhammed bin Ali Necîbüddîn Semerkandî'yi tâkiben iki tâne daha ilâve etmiştir. Kabızlığın, kötü hazmın, baş ağrısının görmeye tesir ettiğini fark etmiştir. Korneayla ilgili olarak on üç rahatsızlık sıralamaktadır.

Beşinci bölümde tıbbî maddeler incelenmektedir. Pek çoğu İbn-i Baytâr'dan alınan bilgiler alfabetik sıralanmıştır. Bütün bunların yanında bu eser, bütünlüğü ve oldukça orijinal olması yönünden dikkati çekicidir. Her bir grup hastalık için eserde patolojik özellikleri yönünden izahta bulunmuştur. Halîfe bin Ebi'l-Mehâsin gibi, bâzı hastalıklara belirli yaş dönemlerinde daha sık rastlandığını, Şâzilî de bildirmiştir. Hastalıkla ilgili verdiği açıklamalarda; bu hastalık "tedâvi edilebilir" veya "korkulur" veya "tedâvi edilmez" ibâreleri koymuştur.

Şâzilî, merhametli ve tecrübeli bir tabipti. Kendi mesleğiyle ilgili eserlerin hepsini incelerdi. Devamlı tecrübeler yapardı. Yazdığı eserinin değişik bir yönü de oftalmoloji konusunda İslâm âleminde yazılan eserlerin kıymetlilerinden olmasıdır.

ŞÂZİLİYYE;

Şâzilî tarîkatı. Evliyânın büyüklerinden Ebü'l-Hasan-ı Şâzilî hazretlerinin ve talebelerinin tasavvuftaki yolu. Ebü'l-Hasan-ı Şâzilî rahmetullahi aleyh, 1196 (H.592) târihinde Tunus'ta Şâzile kasabasında doğdu. Şerîf olup, nesebi hazret-i Ali'ye ulaşır. Doğduğu yere nisbetle yoluna Şâziliyye dendi.

İnsanları rûhen olgunlaştırmak, ahlâkları güzelleştirmek için bir takım usûl ve kâideler ortaya koydu. Tasavvuftaki silsilesi Sırrî Sekâtî'den (rahmetullahi aleyh) gelmekte ve Seyyid Ahmed Rıfâî hazretlerine bağlanmaktadır. Ebü'l-Hasan-ı Şâzilî hazretleri, Mısır İskenderiye'ye gelerek, talebe yetiştirdi. Yolunun esasları kısa zamanda Mısır merkez olmak üzere bütün Kuzey Afrika'da Anadolu'da yayıldı. Osmanlı pâdişâhlarından Sultan İkinci Abdülhamîd Han da Şâzilî tarîkatına girmiştir.

Şâziliyye tarîkatinin esâsı beş olup, zikr-i cehrî (açık zikir) yapılır: 1) Gizli ve açık, dâimâ Allahü teâlâdan korkmak; 2) Her hâlde, her işte ve ibâdetlerde Peygamber efendimizin gösterdiği yolda olmak, bid'atlerden sapıklıklardan kaçınmak; 3) Bollukta ve darlıkta insanlardan bir şey beklememek; 4) Aza ve çoğa râzı olmak; 5) Sevinçli ve kederli günlerde, cenâb-ı Hakk'a sığınmaktır.

Şâziliyye tarîkatinin birçok kolları vardır. Diğer tarîkatlerde olduğu gibi, Şâziliyye yolunda da birçok değişiklikler yapılmış, aslı bozulmuştur.

ŞEBBOY (Cheiranthus cheiri);

Alm. *Goldlack (m),* **Fr.** *Giroflée jaune (f),* **İng.** *Wallflower, bleeding heart.* **Familyası:** Turpgiller (Cruciferae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Kültür bitkisi olarak yetiştirilir.

Sarı veya turuncu renkli çiçekler açan, 50 cm boylarında çok yıllık, otsu bir süs bitkisi. Çiçekler dört parçalı ve karanfil kokusundadır. Yaprakları dardır. Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Nemli, kumlu-killi ve gübreli topraklarda iyi yetişir. Soğuğa dayanıklı değildir. Bu türe sarı şebboy da denilir. Tohumla üretilir.

Kullanıldığı yerler: Çiçekleri uçucu yağ taşır. Uçucu yağ parfümeride kullanılır. Tohumları kalp

üzerine etkili bileşikler taşır.

Bahçe şebboyu (Mathiola incana): Mor renkli çiçekler açan 80 cm kadar boylarında otsu bir süs bitkisidir. Yaprakları tüylüdür. Çiçekleri kokusuzdur. Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Tıbbî bir etkisi yoktur.

ŞEDDÂDÎLER;

Arran (Karabağ) da kurulan Müslüman bir hânedan. Onuncu yüzyıl ortalarında Muhammed bin Şeddâd tarafından Erivan yakınındaki Divin'de kuruldu. Muhammed bin Şeddâd, muhtemelen 951'de Divin'de hâkimiyetini îlân etti. Azerbaycan hükümdarı oldu. 955 yılına kadar bölgeye hâkim oldu. Deylemîler 960'ta Divin'i ele geçirdilerse de, 971'de bölgeden sürüldüler. Gence'ye hâkim oldular. Gence, Şeddâdîler'in asıl merkezi oldu. Şeddâdîler, bölgede İslâmiyetin müdâfaasını üzerlerine alıp; Gürcü Bağratîler, Ermeni prensleri, Bizanslılar, Ruslar ve Kafkasya'yı aşan Osetler, yâni Alanlar ile mücâdele ettiler. Bunlarla mücâdelede Ebü'l-Ensar Birinci Şâvur (1049-1067) büyük başarılar elde etti. Şeddâdîler, Selçukluların bölgeye gelip, hâkimiyet kurmasıyla Sultan Tuğrul Beye, itaat ettiler. Sultan Alparslan (1063-1072), 1072'de Bağratîlerin merkezi Ani'yi ele geçirince Şeddâdîlerin bir kolunu buraya yerleştirdi. Selçuklu kumandanlarından Savtiğin, 1075'te Arran'ı zabtedip, Şeddâdî emiri Üçüncü Fazl'dan topraklarını istedi. Bölge Selçukluların hâkimiyetine geçti. Ani şûbesiyse, 1174 yılına kadar iş başında kaldı. Bu târihten sonra Ani'ye Gürcüler hâkim oldu. Bölge sonradan bütünüyle Osmanlıların hâkimiyetine geçti.

Şeddâdî Hâkimleri

Asıl Şeddâdî Kolu Divin ve Gence'de:

Muhammed bin Şeddâd .....(951-971)

Ali Leşkerî-I bin Muhammed .....(971-978)

Merzubân bin Muhammed.....(978-985)

Fazl-I bin Muhammed .....(985-1031)

Ebü'l Feth Mûsâ .....(1031-1034)

Ali Leşkerî-II .....(1034-1049)

Anûşirvân bin Leşkerî ..... (1049)

Ebü'l-Ensâr Şâvur-I .....(1049-1067)

Fazl-II bin Şâvur .....(1067-1073)

Fazl-III bin Fazl .....(1073-1075)

Ani Şûbesi:

Menûçihr bin Şâvur .....(1072-1118)

Ebü'l-Esvar-II Şâvur .....(1118-1124)

Fazl-IV bin Şâvur-II .....(1125-?)

Mahmûd .....(?-1131)

Hûşçihr .....(1131-?)

Şeddâd .....(?-1115)

Fazl-V .....(1115-1161)

Şâhenşâh .....(1164-1174)

ŞEFÂAT;

Alm. *Fürsprache, Fürbitte (f),* **Fr.** *Intercession (f),* **İng.** *Intercession.* Af için vesîle olmak, yalvarmak. Âhirette, günahı olan müminlerin günahlarının affedilmesi, günahı olmayanların da daha büyük derecelere erişmeleri için Peygamberlerle, sâlih kulların Allahü teâlâya yalvarmalarıdır. Kıyâmet günü önce peygamberler, sonra sâlih kullar yâni Evliyâ, Allahü teâlânın izniyle, günâhı çok olan müminlere şefâat edecektir. Peygamberimiz buyurdu ki: **"Ümmetimden büyük günahları olanlara şefâat edeceğim."**

Şefâat haktır. Tövbesiz ölen müminlerin küçük ve büyük günahlarının affedilmesi için, Peygamberler,

velîler, sâlihler ve melekler ve Allahü teâlânın izin verdiği kimseler, şefâat edecek ve kabûl edilecektir.

Mahşerde, şefâat beş türlüdür:

Birincisi, kıyâmet günü, mahşer yerinde kalabalıktan, çok uzun beklemekten usanan günahkârlar, feryat ederek, hesabın bir an önce yapılmasını isteyeceklerdir. Bunun için şefâat olunacaktır.

İkincisi, suâlin ve hesâbın kolay ve çabuk olması için şefâat edilecektir.

Üçüncüsü, günahı olan müminlerin, Sırat'tan Cehennem'e düşmemeleri, Cehennem azâbından korunmaları için şefâat olunacaktır.

Dördüncüsü, günahı çok olan müminleri Cehennemden çıkarmak için şefâat olunacaktır.

Beşincisi, Cennet'te sayısız nîmetler olacak ve sonsuz kalınacak ise de, sekiz derecesi vardır. Herkesin derecesi, makâmı, îmânının ve amellerinin miktarınca olacaktır. Cennet'tekilerin derecelerinin yükselmeleri için de şefâat olunacaktır.

Kur'ân-ı kerîmde birçok âyet-i kerîmeler, şefâat etmek için, müminlere yardım etmek için izin verileceğini, kâfirlere ise şefâat edilmeyeceğini bildirmektedir. Şefâati bildiren âyet-i kerîmelerde meâlen buyruldu ki:

(O gün) **şefâat hakkına, ancak tevhid ve ameli sâlihle Allah tarafından ahd** (söz ve izin) **almış olanlar mâlik olacaklardır.** (Meryem sûresi: 87)

O gün kimsenin şefâatı fayda vermez. Meğer ki, Allahü teâlânın kendisine şefâat etmeye izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu bir kimse olsun! (Tâhâ sûresi: 109)

Allahü teâlâ, onların yaptıklarını ve yapacaklarını bilir. Onlar, ancak Allahü teâlânın rızâsına ermiş (veya onlar için şefâat etmelerine râzı olduğu) **kimselerden başkasına şefâat edemezler. Allahü teâlânın korkusundan titrerler.** (Enbiyâ sûresi: 28)

Âhirette peygamberler, melekler ve müminler, dostlarına şefâat ederlerken, müşrikler derler ki: Bugün, bizim ne bir şefâatçımız ve ne de candan bir dostumuz var! (Şuarâ sûresi: 100-101)

Kureyş kafirleri, putların kendilerine şefâat edeceklerini söylüyor. Onlara söyle ki: Allahü teâlânın izni olmadan hiçbir kimse şefâat edemez. (Zümer sûresi: 43)

Şefâat etmesine izin verilenler, kâfirlere şefâat ederlerse, şefâatları onlara fayda vermez. (Müddessir sûresi: 48)

Allahü teâlâ, şefâat edene ve şefâat olunana izin vermedikçe, O'nun yanında hiçbir şefâatın faydası olmaz. (Sebe' sûresi: 23)

Kıyâmet günü, iyilerin günahlı olan Müslümanlara şefâat edeceklerini bildiren hadîs-i şerîfler pekçoktur. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemin çeşit çeşit şefâat edeceğini bildiren nice hadîs-i şerîfler vardır. Peygamber efendimiz buyurdular ki:

Kıyâmet günü, en önce ben şefâat edeceğim.

Kıyâmet günü, mezardan önce çıkan ben olacağım ve en önce şefâat eden ben olacağım.

Şefâatıma inanmayan, ona kavuşamaz.

Ümmetimden Ehl-i beytimi sevenlere şefâat edeceğim.

Eshâbıma dil uzatanlardan başka, herkese şefâat edebilirim.

Sünnetimi elinden kaçıran kimseye şefâatım haram oldu. Burada sünnet, İslâmiyet demektir. Yâni doğuşta mâlik olduğu îmânını bırakana, Müslüman olmayana şefâat etmem buyruldu.

Kabrimi ziyâret eden kimseye şefâat etmek bana vâcib oldu.

Kabrimi ziyâret edenin şefâatçısıyım.

Hardal tânesi kadar, (yâni zerre kadar veya çok az) **îmânı olan kimseye şefâat ederim.**

ŞEFTÂLİ (Prunus persica);

Alm. *Pfirsichbaum (m),* **Fr.** *Pêecher (m),* **İng.** *Peach tree.* **Familyası:** Gülgiller (Rosaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Muş ve Ağrı hâriç Türkiye'nin çoğu yerinde yetiştirilir.

3-5 m boylarında meyve ağacı. Bitki, meyveleri için yetiştirilir. Meyveler 5-10 cm çaplarında, yuvarlak tatlı sulu ve hoş kokuludur. Vatanı Çin'dir. İran'a, sonra da Anadolu'ya geçmiştir. Avrupa'ya da

Anadolu'dan yayılmıştır.

Kullanıldığı yerler: Rutûbetli topraklardan hoşlanmadığı için çakıllı dahi olsalar derin ve süzek toprakları tercih eder. Killi ve kireçli topraklarda kloruz ve zamk hastalığına yakalanır. Fazla kumlu topraklarda meyveler ufak ve susuz olur. Kazık köklü bir ağaç olduğundan toprak derinliğinin en az bir metre olması, çiçeklenme zamânı taban suyunun 1 m'den diğer zamanlarda 40 cm'den daha yukarı çıkmaması lazımdır.

Şeftâli yetiştirilecek bölgenin kış soğuklama süresi, yâni +7°C ve onun altındaki sıcaklıkta geçen zaman toplamı yetiştirilecek şeftali çeşidinin kış soğuklama ihtiyacıyla aynı veya ona çok yakın olmalıdır. İlkbahar donları olmamalı. Sıcaklığın ağaçların çiçek açtığı devrede hiçbir zaman 3°C'nin altına düşmemesi lâzımdır. Senede 600-700 mm yağış alan bölgeler şeftali yetiştiriciliği için en elverişli olan yerlerdir. Sene içerisinde yağan bu yağmurun 150-200 mm'si ilkbahar ve yaz aylarına isâbet ettiği takdirde sulama yapmadan da şeftali yetiştirmek mümkün olabilir.

Yetiştirilecek çeşitlerin seçimi: Her şeftali çeşidinin soğuklama ihtiyaçları değişik olduğundan yurdumuzun her yerinde yetiştirmek mümkün olmaz.

Şeftâli çeşidini seçerken, çeşitlerin kış dinlenme sürelerinin, yâni +7°C'nin altında ne kadar müddet soğukta kalmaları gerektiklerinin ve bölgenin kış dinlenme süresinin ne kadar olduğunun bilinmesi gerekmektedir.

Akdeniz bölgesinde yetiştirilecek çeşitleri: Flardasun, early amber, sâhil şeridinin dış kısmında springtime. Ege ve Güney Doğu Anadolu bölgesinde yetiştirilecek çeşitler: Precocissima, sâhil şeridinde springtime, early red, dixierd, candinal, starking delicious, redhaven (R-1), redglobe, J.H. Hale Rio-oso-gen, Monroe, triogen, laring, glohaven, cresthaven, Marmara Bölgesi ve Tokat, Samsun ve Amasya bölgesinde yetiştirilen çeşitler: Dixierd, redhaven (R-1), redglobe, laring, glohaven, cresthaven, blaka J.H. Hale Rio-oso-gen, monroe.

ŞEHÂBEDDÎN TEKİNDAĞ;

Osmanlı târihi mütehassısı. 20 Ocak 1918'de Beşiktaş'ta doğdu. Babası Rüstem Nûri Bey, annesi Nazmiye Nâdiye Hanımdır. İlk ve orta tahsilinden sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyât Fakültesi Târih Bölümüne kaydoldu. 1942 yılında mezun olduğu zaman, hocaları arasında onu yanına almak husûsunda ortaya çıkan rekâbeti Ortaçağ Şark Târihi Profesörü Mükrimin Halil (Yınanç) Bey kazandı. 1944 yılında Ortaçağ kürsüsü asistanlığına tâyin edildi. 1945-1947 yıllarında askerlik hizmetini îfâ etti. Karaman Beyliği üzerine yaptığı doktora tezini takdim ederek doktora pâyesini aldı (1949). "Sultan Berkuk ve Zamanı" adlı çalışması ile Doçent ünvânını aldı (1954). Çalışmalarını, Fâtih'ten Kânûnî'ye kadar Osmanlı Devletinin şark memleketleri ile münâsebetlerinde teksîf etmiş olması gerekçesiyle Yeniçağ Târihi Kürsüsü eylemli doçentliğine tâyin edildi (1956). Doktora çalışmaları zamânında başladığı **İslâm Ansiklopedisi**'ne madde yazma işleri daha da kesâfet kazanarak devâm etti. 1963 yılında kadrolu profesörlüğe yükseltildi. 1969 yılında Yeniçağ Târihi Kürsüsü Profesörlüğüne tâyin olundu. YÖK kânunu ile birlikte üstlendiği Yeniçağ Târihi Anabilim Dalı başkanlığını vefâtına kadar devam ettirdi. 12 Ağustos 1983 günü vefât ederek Karacaahmed'e defnolundu.

Prof. Şehâbeddîn Tekindağ, mahdut ve muayyen bir konuya hapsolmayıp, pek muhtelif mevzuda kalem oynatmış, değişik mevzularda konferanslar vermiştir. Ancak incelemelerinin çoğu, Fâtih'ten Kânûnî'ye kadar olan devreyle ilgilidir. Fâtih'in şahsını, fethi, İstanbul'un iskân ve îmârını ehemmiyetle ele almış ve bu konularda ilmî ve popüler neşriyatta bulunmuştur.

ŞEHİR;

Alm. *Stadt (f),* **Fr.** V*ille (f),* **İng.** *City.* İnsanların iklim şartlarından ve her türlü saldırılardan korunabilmesi, medenî ihtiyaçlarının karşılanması maksadıyle bir araya gelmelerinden ortaya çıkan geniş, kalabalık yerleşme bölgesine verilen isim. İlk kurulan şehirlerde düşmana karşı korunma birinci plânda tutulmuş, şehirler yükseklere, tabiî kale görünümünde kayalar üstüne kurulmuştur. Daha sonra kurulan şehirlerde su, yol, kanalizasyon ve enerji kaynaklarının temin ediliş, dağıtım ve kullanımı dikkate alınarak şehirlerin yapısı değişmelere uğradı.

Şehirlerin kurulduğu yerlerin deniz, nehir kıyıları gibi diğer bölgelerle irtibatı kolay olmasına dikkat edilmiştir. Dünyânın en büyük şehirlerinin deniz kıyılarında kurulması buna güzel bir misâldir. Şehirlerin büyümesinde çok çeşitli faktörler vardır. Kudüs, Roma gibi şehirlerin büyümesinde dînin de etkisi büyüktür. Nice, Miami, Los Angeles gibi şehirlerin büyümesinde iklim etkisi büyüktür.

Ziraatın makinalaşması, savaşların topyekûn özellik kazanması, ulaşım, enerji kaynakları gibi büyük ihtiyaçların bölgelere eşit olarak yayılması şehirlerin çok genişlemesine sebep olmuştur. Şehirlerin büyümesiyle şehircilik başlı başına bir ilim konusu olmuştur. Modern şehirler, şehir plânlaması esas

alınarak genişlemektedir.

Şehir plânlaması: Şehir plânlaması medeniyet târihi kadar eskidir. İnsanların belli bir merkez etrâfında devamlı kalmak üzere yerleşmeye başlamaları ihtiyaçları karmaşık hâle getirmiş, böylece şehir plânlaması fikri doğmuştur. Çok eski târihlerde kurulmuş plânlaması mükemmel olan şehirler yapılan kazılarla ortaya çıkarılmaktadır.

Şehir plânlamasına ilk adım şehrin su ihtiyacını karşılayacak su yollarıyla başlamıştır. Şehir plânlamasını etkisi altında bulunduran en mühim faktörse şehrin her türlü düşmana karşı korunmasıdır. Yapılan incelemelerden şehircilik konusunda büyük adımlar Romalılar zamânında atılmıştır. Ortaçağda şehirler ihtiyacı karşılayamaz, sıkışık bir duruma gelmiştir. İslâm devletlerindeyse şehirciliğe önem verilerek birbirinden güzel büyük şehirler kurulmuştur.

Modern şehir plânlaması 20. yüzyılda başlamıştır. Bu devirde şehirlerin plânlamasında ekonomi baş rolü almış ve şehrin yapılacağı saha bölgelere ayrılmıştır. Modern şehir plânlaması yapılan bir yerde ulaşım, su, elektrik, kanalizasyon gibi alt yapı tesisleri önceden hazırlanır, şehrin bu bölgeye yayılması için bu bölgedeki temel ihtiyaçlar ucuz tutulur. Sanâyi tesislerinin şehirlerin çok dışında yer almasına dikkat edilir. Modern şehircilikte de düşmana karşı şehrin korunması tesirlidir. Uçak, füze ve nükleer silâhların gelişmesi; ulaşımın sessiz ve şehir altında yapılması maksatlarıyla metroların inşâ edilmesi de şehir plânlamasının bir parçasıdır.

Şehirlerin en büyük problemleri süratli nüfus artışları, motorlu araçların sayısında artışla meydana gelen trafik problemidir. Şehir halkının şehir içinde bir yerden diğer bir yere nakli, hava alanları, tren istasyonları gibi nakliye bölgelerinin yer seçimi, park yerleri, okullar, gürültü, çevre ve hava kirliliği, kanalizasyon, ısıtma, su ve enerji temini gibi çok yönlü birçok konuları içine alır. Şehir plânlaması bütün bu konuların ahenkli bir şekilde hazırlanmasıdır.

1990 Sayımlarına Göre

Türkiye'nin 10 büyük ili

İstanbul 7.309.190

Ankara 3.236.626

İzmir..... 2.694.770

Adana 1.934.907

Konya 1.750.303

Bursa 1.603.137

İçel..... 1.266.995

Samsun 1.158.400

Manisa..... 1.154.418

Gaziantep 1.140.594

Dünyânın Başlıca Büyük Şehirleri (1991)

Şehir	Ülke	Nüfus
Mexico City	Meksika	8.850.000
Moskova	Rusya	8.800.000
Tokyo.....	Japonya	8.350.000
Bombay	Hindistan	8.250.000
Newyork City	ABD	7.350.000
Metro-Manila	Filipinler	7.215.000
Sanghay	Çin	7.150.000
Sao Paulo	Brezilya	7.050.000
Londra	İngiltere	6.700.000
İstanbul	Türkiye	7.309.000
Cakarta	Endonezya	6.500.000

Kahire ..... Mısır 6.100.000

ŞEHİT;

Alm. *Märtyrer (m),* **Fr.** *Martyr (m),* **İng.** *Martyr.* Allah yolunda canını fedâ eden, dînini, vatanını, bayrağını, nâmusunu müdâfaa ederken ölen, haksız yere öldürülen Müslüman. Şehit; harp meydanında düşman tarafından, hükümete karşı gelen âsiler tarafından veya yol kesiciler tarafından kılıç, top, tüfek gibi silâhlarla ve bunlara benzer herhangi bir âletle öldürülen, yangın veya boğulmakla, vebâ (tâûn) gibi salgın hastalıkla ölen, yâhut harp meydanında üzerinde ölüm alâmeti olduğu hâlde bulunan kimsedir. Böyle bir kimseye şehit denilmesi, ölürken bir takım rahmet melekleri hazır bulunduğu veya Cennete gireceğine şehâdet olunduğu, yâhut kendisi Allahü teâlânın huzûrunda diri olarak rızıklandırıldığı içindir.

Şehitlik, Allah katında peygamberlikten sonra en yüksek mertebedir. Peygamberlerden sonra derecesi en yüksek olan şehitlerdir. Şehitler, Allahü teâlânın sevgili kullarıdır. Cennette, onlar için sonsuz nîmetler hazırlanmıştır. Îmânla ölen ve Cennet'e giren bir kimse, dünyâya tekrar gelmek istemez. Fakat şehitler böyle değildir. Onlar, tekrar dirilmek ve tekrar şehit olmak arzu ederler. Bu arzuları, şehitlik mertebesinin Cennet nîmetlerinden daha tatlı, daha zevkli olmasındandır. Şehitlerin, Cennet nîmetlerine kavuştukları vakit; **"Ey Rabbimiz, biz senin yolunda tekrar şehit olmak için dünyâya döndürülüp öldürülmeyi istiyoruz."** diyerek, Allahü teâlâya yalvaracaklarını Peygamber efendimiz haber vermektedir.

Şehitlerin, kul borçlarından başka bütün günahları affolunur. Kul borçlarını da, Allahü teâlâ kıyamette, hak sâhibine Cennet nîmetleri ihsan ederek helâllaştıracaktır. Allah yolunda savaşırken, hudut boylarında nöbet tutarken ölenlere, kıyâmete kadar bu ibâdetlerinin sevâbı verilir. Kabirlerinde diridirler. Her biri, kıyâmette yetmiş kişiye şefâat eder. Suda boğularak şehit olana, karada şehit olanın iki misli sevap verilir. Havada şehit olanlar da böyledir.

Müslümanları, asırlarca harp meydanlarında zaferden zafere koşturan biricik arzu, âhirette şehitlere verilecek sonsuz nîmetlere îmân etmeleri ve bunlara kavuşmak için can atmalarıdır. Dünyânın fâniliğine, âhiretteyse Cennetin ve nîmetlerinin sonsuzluğuna yakîn derecede îmân edenler, şehit olmaktan büyük bir haz, zevk duymuşlardır. Harp meydanlarında kahramanca dövüşen ve düşmandan yılmayan Müslüman askerler, şehit olmak arzusuyla yanıp tutuşmuşlar ve aslâ düşmandan yüz çevirmemişlerdir. Halbuki dünyâ zevklerine aşırı derecede düşkün olanlar ve âhirete inanmayanlar, güçlü gördükleri düşmanları karşısında tutunamayıp harp meydanını terk etmişlerdir. Durum, bugün de böyledir.

Ancak mümin olanlar şehit olur. Allah'a ve dinine inanmayanlara âhirette şehitlik muâmelesi yapılmaz. Şehitler dünyâda ve âhirette, durumlarına göre muâmele görürler. Tam şehit olan ve dünyâ şehidi olan, öldükleri vakit üzerinde bulunan kanlı elbiseleriyle gömülür ve yıkanmazlar. Allahü teâlânın huzuruna, harpte yaralanıp şehit oldukları andaki durumlarıyla gelirler. Yaralarından akan kan misk ve amber gibi kokar.

Şehit olarak ölmeyi istemek îmânın kâmil olmasının alâmetidir. Onun için her Müslüman şehit olarak ölmek için duâ eder. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem efendimiz, şehitliğin fazîletlerini, üstünlüklerini Eshâbına haber verince, bütün Eshâb-ı kirâm şehit olmak istemişler, namazlarından sonra şehit olarak ölmek için duâ etmişlerdir. Bu hususta duâsı meşhur olan Eshâb-ı kirâm çoktur. Bunlardan, Abdullah bin Cahş'ın duâsı pek meşhurdur.

Hazret-i Abdullah bin Cahş, Resûlullah'ın halasının oğlu ve kayın birâderidir. Bedir Savaşında olduğu gibi, Uhud Savaşında da büyük fedakârlıklar göstermiştir. O, bu savaşta şehit olmak istiyordu. Arkadaşlarından Sa'd bin Ebi Vakkas hazretleri, bu arzusunu şöyle anlatmaktadır:

Uhud'da, savaşın çok şiddetli devam ettiği bir andı. Birdenbire yanıma sokuldu, elimden tuttu ve beni bir kayanın dibine çekti. Bana şunları söyledi:

"Şimdi burada, sen duâ et, ben "âmin" diyeyim. Ben de duâ edeyim, sen "âmin" de!" Bunun üzerine "peki" dedim ve şöyle duâ ettim:

"Allah'ım, bana çok kuvvetli ve çetin kâfirleri gönder. Onlarla kıyasıya vuruşayım. Hepsini öldüreyim. Gâzi olarak geri döneyim!"

Benim yaptığım bu duâya, içten "âmin" dedi. Sonra da duâ etmeye başladı:

"Allah'ım, bana zorlu kâfirler gönder. Kıyasıya onlarla vuruşayım. Cihadın hakkını vereyim. Hepsini öldüreyim. En sonunda bir tânesi de beni şehit etsin. Sonra, benim dudaklarımı, burnumu, kulaklarımı kessin. Ben kanlar içinde, senin huzûruna geleyim. Sen bana: "Abdullah, dudaklarını, burnunu, kulaklarını ne yaptın?" diye sorduğunda, Allahım, ben onlarla çok kusur işledim, yerinde

kullanamadım. Senin huzûruna getirmeye utandım. Sevgili Peygamberimin de bulunduğu bir savaşta, toza toprağa bulandım da öyle geldim, diyeyim."

Gönlüm böyle bir duâya "âmin" demek arzu etmiyordu. Fakat o istediği ve önceden söz verdiğim için mecburen "âmin" dedim. Daha sonra, kılıçlarımızı alıp, savaşa devam ettik. Hakikaten savaş, Abdullah'ın arzu ettiği şekilde cereyan etti. İkimiz de önümüze geleni öldürüyorduk. Bir ara Abdullah'ın elindeki kılıç kırıldı. Resûl-i ekrem efendimiz, ona bir hurma dalı verdi. Bu dal, bir mucize olarak kılıç gibi önüne geleni kesmeye başladı. Birçok düşman öldürdü.

Savaşın sonuna doğru, nihâyet istediği gibi, şehit düştü. Akşam üstü cesedinin yanına vardığımda, duâ ettiği gibi, dudakları, burnu ve kulakları kesilmiş halde kanlar içinde yatıyordu. Hazret-i Hamza ile berâber aynı kabre koyup defnettik.

Üç türlü şehit vardır:

1. Tam şehit: Cünüp, hayız olmayan, âkıl ve bâliğ bir Müslüman, zulümle haksız olarak, vurucu veya kesici vâsıtalarla öldürülünce ve harpte din ve vatan düşmanlarıyla Allah için cihad ederken düşman tarafından; sulhta âsiler, yol kesiciler, şehir eşkiyâları, gece hırsız tarafından, herhangi bir vâsıta ile ödürülünce, hemen ölürlerse veya Müslümanların ve ehl-i zimmilerin canlarını, mallarını korumak için, bunlarla olan çarpışma yerinde bulunan ölü üzerinde yara, kan akması gibi öldürülme alâmetleri görülürse veya şehirde öldürülmüş bulunup, kâtili bilinir ve kısas yapılması lâzım gelirse, bunlara "tam şehit" denir. Tam şehit, dünyâda yıkanmaz. Kefene sarılmaz. Kefen mikdarından fazla olan elbisesi soyulup, çamaşırıyla defnolunur. Cenâze namazı, Hanefî'de kılınır. Şâfii mezhebinde kılınmaz. Âhirette de şehit sevâbına kavuşurlar.

2. Dünyâ şehidi: Allah rızâsı için cihad etmeye, savaşmaya niyet etmeyip, dünyâ kazancı için harp eden, yalnız "dünyâ şehidi" olur. Bunlara dünyâda şehit muâmelesi yapılır. Kanlı elbiseleri ile gömülür, yıkanmazlar. Fakat, âhirette hakîki şehitlere vaad edilen mükâfatlara kavuşamazlar, çünkü niyetleri bozuktur. Cennetteki nimetler, Allah'ın râzı olduğu kimseler için hazırlanmıştır.

3. Âhiret şehidi: Allah için olan cihâdın hazırlığı esnâsında tâlimlerde ölürse, zulümle öldürülünce veya cihadda ve eşkiyâ, âsi, yol kesici, gece hırsızla vuruşmada yaralanınca, hemen ölmez, bir namaz vakti çıkıncaya kadar aklı başında kalır veya başka yere götürülüp, orada ölürse yalnız "âhiret şehidi" olurlar. Dünyâda yıkanır ve kefenlenirler. Had, ta'zir, kısas cezâlarıyla öldürülenler, kurşuna dizilenler, îdâm edilenler ve hayvan tarafından öldürülenler yıkanırlar.

Boğularak, yanarak, garib, kimsesiz olarak, duvar ve enkaz altında kalarak ölenler ishâlden, tâûndan, sârî (bulaşıcı) hastalıklardan, lohusalıkta, sara hastalığında, Cumâ gecesinde ve gününde, din bilgileri öğrenmekte, öğretmekte ve yaymakta iken ölenler ve âşık olup, aşkını, iffetini, nâmusunu saklarken ölenler, zulümle hapsolunup ölenler. Allah rızâsı için müezzinlik yaparken, şeriate uygun ticâret yaparken, helâl kazanıp çoluk çocuğuna din bilgisi öğretmek ve ibâdet yapmaları için çalışanlar (ve fıkıh kitaplarında daha geniş olarak izah edilen şeyleri yapanlar) ölünce âhiret şehidi olurlar.

Şehitlik mertebesinin fazîleti, yüceliği hakkında pekçok âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîf vardır.

Allahü teâlâ, Kur'ân-ı kerîmde buyuruyor ki:

Allah yolunda öldürülmüş olanlar için ölüler demeyiniz. Bilâkis onlar diridirler. Fakat siz iyice anlayamazsınız. (Bakara sûresi: 154)

And olsun, eğer siz Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz, Allah'ın bir bağışlama ve esirgemesi, Onların toplayacakları dünyâ menfâatlerinden elbette daha hayırlıdır. And olsun, eğer ölür veya Allah yolunda öldürülürseniz muhakkak ki, Allah'ın huzûrunda toplanacak, hesaba çekileceksiniz. (Âl-i İmrân sûresi: 157-158)

Sakın Allah katında öldürülenleri ölüler sanma! Doğrusu Onlar Rableri katında diridirler, Cennet meyvelerinden rızıklanırlar. Onlar, Allah'ın kendilerine verdiği ihsandan (şehitlik rütbesinden) **dolayı neşeli haldedirler ve arkalarından kendilerine şehitlik rütbesiyle katılamayan mücâhitler hakkında şunu müjdelemek isterler: "Onlara hiçbir korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklar."** (Âl-i İmrân sûresi: 169-170)

Kim Allah ve Peygambere itaat ederse, işte onlar Allah'ın kendilerine nîmetler verdiği peygamberlerle, sıddıklarla, şehitlerle ve iyi kimselerle berâberdirler. Onlar ne iyi arkadaştırlar. (Nisâ sûresi: 69)

Allah yolunda hicret edip de sonra öldürülmüş veya ölmüş olanlar, Allah onları güzel bir rızıkla rızıklandıracaktır. Çünkü Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır. (Hacc sûresi: 58)

Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem buyurdular ki:

Şehidin, kul borcundan başka bütün günahlarını Allahü teâlâ affeder.

Allah yolunda şehit olmayı gönülden isteyen kimse, şehit olmasa dahi şehitlik sevâbına nâil olur.

Malının yanında; kanını, dînini, ehlini korumak uğrunda öldürülürse şehittir.

Onları (şehitleri) **yıkamayın! Çünkü kıyâmet gününde her yere miskü amber gibi koku saçacak.**

Şehitler beştir: Tâûna (vebâya) **tutularak ölenler, ishâl** (dizanteri) **hastalığından ölenler, suda boğularak ölenler, yıkıntı altında kalarak ölenler ve Allah yolunda savaşırken öldürülen kimseler.**

Bir Şehidimizin Son Sözleri

Şehidin Kimliği:

İsmi ..... Mehmed Tevfik

Rütbesi ..... Kolağası (Ön Yzb.)

Görevi .....Bölük Komutanı

Baba Adı..... Ali Rıza

Doğum Târihi 1296 (1881)

Doğum Yeri ..... İstanbul

2 Haziran 1916'da bir İngiliz mermisiyle yaralanmış ve Çanakkale Askerî Hastânesinde şehit olmuştur.

Ovacık Karibindeki Ordugâhtan 18 Mayıs 1331, Pazartesi (1916)

Sebebi hayâtım, feyz ü refikım,

Sevgili Babacığım, Vâlideciğim;

Arıburnu'nda ilk girdiğim müthiş muhârebede sağ yanımdan ve pantolonumdan hâin bir İngiliz kurşunu geçti. Hamd olsun kurtuldum. Fakat, bundan sonra gireceğim muhârebelerden kurtulacağıma ümidim olmadığından bir hatıra olmak üzere şu yazılarımı yazıyorum.

Hamdü senâlar olsun Cenab-ı Hakk'a ki, beni bu rütbeye kadar isâl etti (ulaştırdı). Yine mukadderât-ı ilâhiye olarak beni asker yaptı. Siz de ebeveynim olmak dolayısıyla, beni vatan ve millete hizmet etmek için ne sûretle yetiştirmek mümkün ise öylece yetiştirdiniz. Sebeb-i feyz ü refikım ve hayatım oldunuz. Cenâb-ı Hakk'a ve sizlere çok teşekkürler ederim.

Şimdiye kadar milletin bana verdiği parayı bugün hak etmek zamânıdır. Vazife-i mukaddese-i vataniyeyi îfâya cehdediyorum. Rütbe-i şehâdete suûd edersem (kavuşursam) Cenab-ı Hakk'ın en sevimli kulu olduğuma kanaat edeceğim. Asker olduğum için, bu her zaman benim için pek yakındır.

Sevgili babacığım ve vâlideciğim! Göz bebeğim olan zevcem Münevver ve oğlum Nezih'ciğimi evvelâ Cenab-ı Hakk'ın sâniyen sizin himâyenize tevdi ediyorum. Onlar hakkında ne mümkün ise lütfen sa'yediniz. Servetimizin olmadığı mâlumdur. Mümkün olandan fazla bir şeyi isteyemem. İstesem de pek beyhudedir. Refikama hitaben yazdığım melfuf mektubu lütfen kendi eline veriniz!Fakat çok müteessir olacaktır. O teessürü izale edecek veçhile veriniz. Ağlayacak, üzülecek tabiî, teselli ediniz. Mukadderât-ı ilâhiye böyle imiş. Matlubât ve düyunâtım hakkında refikam mektubunda leffettiğim deftere ehemmiyet veriniz! Münevver'in hâfızasında veyahut kendi defterinde mukayyet düyunât da doğrudur. Münevver'e yazdığım mektubum daha mufassaldır. Kendisinden sorunuz.

Sevgili baba ve vâlideciğim! Belki bilmeyerek size karşı birçok kusurlarda bulunmuşumdur. Beni affediniz! Hakkınızı helâl ediniz! Ruhumu şad ediniz. İşlerimizin tesviyesinde refikama muavenât ediniz ve mu'in olunuz.

Sevgili hemşirem Lûtfiye'ciğim.

Bilirsiniz ki sizi çok severdim. Sizin için ve sa'yimin yettiği nisbette ne yapmak lâzımsa isterdim. Belki size karşı da kusur etmişimdir. Beni affet, mukadderât-ı ilâhiye böyle imiş. Hakkını helâl et, rûhumu şâd et! Yengeniz Münevver hanımla oğlum Nezih'e sen de yardım et!

Hepiniz, hergün beş vakit namaz kılınız! Bir namazı kaçırmamaya çok dikkat ediniz. Rûhuma Fâtiha okuyarak beni sevindiriniz! Sizi de Cenâb-ı Hakk'ın lutuf ve himâyesine tevdi ediyorum.

Ey akrabâ ve ehibbâ ve eviddâ (dostlar) cümlenize elvedâ! Cümleniz hakkınızı helâl ediniz. Benim tarafımdan cümlenize hakkım helâl olsun. Elvedâ, elvedâ. Cümlenizi Cenab-ı Hakk'a tevdi ve emânet

ediyorum. Ebediyen Allah'a ısmarladık. Sevgili babacığım ve vâlideciğim.

Oğlunuz

Mehmed Tevfik

ŞEHİT KÂMİL EFENDİ;

Balkan Harbi fedâi ve şehitlerinden.

Yaptığı hizmetle târihe geçen, şehit düştüğü tepeye adını vererek unutulmazlar arasına giren Kâmil Efendi, aslen Bulgaristan'ın Lofça kasabasındandır. Doğumu hakkında kesin bir bilgi yoktur. Dînine bağlı bir âileye mensup olan Kâmil Efendi, 93 Harbi diye târihlere geçen 1876-1877 Rus Harbi sonrasında Anadolu'ya gelmiş ve Bursa'ya yerleşmiştir.

Çocukluğunda iyi bir terbiye alan Kâmil Efendi, askerî okulları bitirerek subay oldu. Osmanlı Devletini idâre edenlerin akıl almaz gafletleri sonucunda girilen Balkan Harbine iştirak etti. Edirne'nin düşmesi, Çatalca'ya kadar Bulgarların gelmesi sonucunda birliklerin geri çekilmesi esnâsında genç bir subay olarak büyük hizmetleri görüldü. İstanbul işgal tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Çatalca yakınlarındaki köprü düşünce, düşman birliklerinin harekâtı kolaylaşacaktı. Bu sebepten o bölgeyi müdâfaa eden komutan bu köprünün tahrip edilmesi için gönüllü subay aradı. Vatan sevgisi ve şehit olma arzusuyla yanan Kâmil Efendi, bir arkadaşıyla berâber bu kutsal vazifeye tâlip oldu.

Tahrip kalıpları ve fedâkâr bir arkadaşıyla hemen vazifeye koşan Kâmil Efendi, köprüyü havaya uçurdu. Bu esnâda arkadaşıyla birlikte çok arzu ettikleri şehitliğe de ulaştılar.

Kâmil Efendi şehit olduktan sonra, Hadımköy-Yassıören yolunun Akpınar mevkiinde, yolun sol tarafındaki bir tepe üzerine gömüldü. Bu tepe haritalarda da Şehit Kâmil Tepesi olarak geçmektedir.

ŞEHNÂME (Bkz. Firdevsî)

ŞEHREMİNİ;

Osmanlı Devletinde İstanbul'daki saray ve devlete âit binâların bakımı ve tâmiriyle uğraşan ve saraylara gerekli olan şeyleri satın alan kimse.

Şehremininin yukarıdaki hizmetlerinden başka, sarayların vekilharçlığı, hastahâne arabalarının tâmiri, surre alayında lâzım olan mühimmâtın tedâriki, enderûnun bâzı ihtiyaçlarının temini ve îcâbında bunların tâmiri, nakliyat ambalajlarının yapılması gibi görevleri vardı. Ayrıca sarayın ve içoğlanlarının bâzı ihtiyaçlarının alınması, hassa ve dârüssaâde ağası matbahına her sene verilmesi lâzım gelen lüzumlu malzemelerin temini ve her sene eski saraya verilen bâzı âletlerin tedâriki gibi görevleri de bulunuyordu.

Fâtih Kânunnâmesi'ne göre, şehremini, teşrifâtta defterenininden sonra ve reisülküttâptan önce gelirdi. Terfi ederse, defterdâr olurdu. Genellikle dîvân-ı hümâyûn hocalarından seçilen şehreminlerinin muayyen maaşları vardı. On beşinci yüzyıl ortalarında yevmiyeleri yüz yirmi akçeydi.

Şehreminlerinin emrinde su nâzırı, kireççibaşı, ambar müdürü, ambar kâtibi, sermîmar ve tâmirât müdürü gibi görevliler vardı. Şehremini dâiresi sarayın birinci avlusunda, yâni Bâb-ı Hümâyûnla orta kapı arasındaki sâhanın solunda bulunmaktaydı. Dîvân-ı Hümâyûn toplantılarında şehreminleri dîvâna gelip diğer eminlerle berâber dışarda muayyen bir yerde otururlar, kendilerinden bir şey sorulacak veya bir emir verilecekse dîvâna çağrılıp mütâlaaları alınır ve icâb eden tebligât yapılırdı.

On yedinci asrın ikinci yarısında, saray mühimmâtı ve enderûn hademeleriyle eski saray hademelerinin yiyecek ve içecekleri ve bâzı tâmirât ve inşaat için şehreminine senede 6900 kese akçe veriliyordu. On sekizinci asırda ise, şehremini mâliyeden senede 850.000 kuruşluk bir tahsisât almaktaydı.

Zaman zaman resmî binâların inşâ ve tâmirlerinde şehreminiyle mîmârbaşıların berâber çalışmaları aralarında ihtilâfa sebep olurdu. Bu sebeple 1831 yılında her iki vazîfe, yâni şehreminliğiyle mîmarbaşılık birleştirilerek **Ebniye-i Hâssa Müdürlüğü** ihdâs edilmiş ve şehreminliği kaldırılmıştır.

Ebniye-i Hâssa Müdürlüğü 1849 yılına kadar müstakil, bu târihten **1856** yılına kadar da Ticâret ve Nâfiâ Nezâretine bağlı olarak görevini yürüttü. Bu târihten îtibâren ise, şehrin temizliğini sağlamak ve güvenliğini korumak üzere kurulan şehremânetine bağlandı. Bu teşkilât başlangıçta, bir şehremininin başkanlığında iki yardımcıyla İstanbul halkının ve esnafının ileri gelenlerinden kurulu, karma bir şehir meclisinden meydana gelmekteydi. Sonradan bu kuruluşun şeklinde bâzı değişiklikler yapıldı. 1867'de uygulanan teşkilât ve usûllerle bugünkü belediyeciliğin ilk temelleri atılmış oldu. Devletin her şehir ve kasabasında; şehremâneti denilen belediye teşkilâtı kuruldu. Nihâyet Cumhûriyet devrinde kabul

edilen bir kânunla şehremâneti tâbiri kaldırıldı (1930).

ŞEHZÂDE;

Osmanlı pâdişâh sülâlesinin erkek evlâtları. Aslı “şah oğlu, pâdişâh oğlu” demek olan şehzâdedir. Pâdişah çocuklarına Sultan Çelebi Mehmed zamânına kadar çelebi denilmiş sonra şehzâde tâbiri kullanılmaya başlanmıştır. Pâdişah kızlarına isminden sonra kullanılmak üzere sultan ünvânı verilirdi.

Şehzâde veya sultan doğduğunda sarayda özel merâsimler yapılırdı.ÊDurum, toplar atılmak sûretiyle İstanbul halkına ilân edilirdi. Aynı zamanda memleketin her tarafına fermanlar gönderilerek oralarda da toplar atılır, şenlikler yapılırdı. Şehzâde ve sultan doğumları ferman geldikten sonra her mahallin şer’î mahkeme sicillerine kaydolunurdu. Pâdişâhların ilk oğulları olduğunda yapılan donanma günü fazla olurdu. Sultan Birinci Abdülhamîd Han (1774-1789) ikinci oğlunun doğumunda şenlik yapılmasına müsâde etmemiş ve “...dervişân tekkelerine nezirler ve sadakalar verilip, mektep hocalarına paşa kapısına gelince hil’at giydirilip, kafalarına sarık parası ve mâsumlara çil para ve pilâv, zerde...” verilmesini istemiştir.

Osmanlı şehzâdesi beş, altı yaşına gelince kendisine bir hoca tâyin edilerek merasimle okumaya başlardı. Bu derse başlamaya **Bed-i besmele** denirdi. Şehzâde ilk olarak Elif-bayı şeyhülislâmdan okurdu. Merâsim sonunda şeyhülislâm duâ ederdi.

Şehzâde sünnetleri büyük şenliklerle yapılır, fakir fukarâ günlerce karınlarını doyurur, dağıtılan bahşişleri alırlardı. Sünnet olan ve on üç, on dört yaşına giren şehzâdelere ayrı bir dâire verilirdi. Annesi, kızkardeşlerinin hâricinde başka bir kadınla görüşmesine müsâde edilmezdi.

Şehzâdeler, babalarının sağlığında eğitimlerinin yanında ata binmek, ok atmak, avlanmak, gürz kullanmak gibi spor hareketlerinde ve silâh kullanmakta egzersiz yaparlardı. Babalarının ölümünden sonra sarayda kendilerine tahsis edilen yerde otururlar ve ilimle meşgul olurlardı. Sırası gelen saltanata geçerdi.

Anadolu’nun çeşitli şehirlerinde şehzâde sancakları vardı. Şehzâdeler delikanlılık çağına geldiklerinde yanlarında onlara devlet idâresini öğretecek eyâlet vâliliği yapmış **lala** tâyin edilmek sûretiyle bu sancaklara gönderilirdi.

Sultan İkinci Selim Handan îtibâren yetişkin şehzâdelerin sancaklara çıkarılma usûlleri terk edilerek bunlardan yalnız büyük ve pâdişâhlığa aday şehzâdeye sancak verilmesi kararlaştırılmış ve Manisa sancağı veliahd şehzâde sancağı olmuştur.

Sultan Üçüncü Mehmed Han (1595-1603) zamânından îtibâren büyük şehzâdelerin de sancağa çıkmaları kânunu tamâmen kaldırılmış, fakat veliahd şehzâdelere Anadolu’da ismen sancak verilmiş, bunun bir vekille idâre edilmesi gibi bir usûl konmuştu. Daha sonra bu usûl de tamâmen kaldırılmıştır.

Yetişkin şehzâdelerin sancağa çıkarılmayıp, yalnız büyük şehzâdenin sancak beyi olmasının kabûlüne, şehzâde Bâyezîd ile Selim arasındaki mücâdele; büyük şehzâdenin sancağa çıkarılmak usûlünün kaldırılmasına da Üçüncü Mehmed’in oğlu olan ve babası tarafından öldürülen şehzâde Mahmûd hâdisesi sebep olmuştur.

Şehzâde sancaklarının çoğu Anadolu Beyliklerinden zaptedilen sancaklardı. Anadolu’daki şehzâde sancakları Balıkesir, Kütahya, Manisa, Isparta, Antalya, Konya, Aydın, Amasya, Sivas, Kastamonu, Trabzon ve Kırım’da Kefe şehirleridir. Daha sonradan sâdece Amasya, Manisa, Kütahya ve Konya diğer şehirlere tercih edilmiş ve en son olarak yalnız Manisa şehzâde sancağı olarak kalmıştır.

Osmanlı şehzâdelerinin muayyen hasları vardı. İkinci Bâyezîd’in şehzâdelerinden her birinin senelik 1.200.000 akçelik hasları vardı ki, bu miktar **Fâtih Kânunnâmesi**’ndeki vezir-i âzamın hassı kadardı.

Şehzâdelerin maiyetlerinde dîvân-ı hümâyundaki vazife sâhipleri gibi dîvân hey’eti ve pâdişâh maiyeti gibi lalaları, kapı halkı, sulak, peyk ve sâirleri vardı.

Sancak beyliğinde bulunan şehzâdeler eskiden beri Anadolu’daki bu şehirleri kültür ve ilim muhiti hâline getirmişlerdir. Osmanlı şehzâdeleri nâmına bir hayli eser yapılmış ve kaleme alınmıştır.

Devlet işlerine ve devlet idâresine tecrübe sâhibi olmak için sancaklara gönderilen şehzâdelerin sancaklarda iyi bir şekilde yetiştirilmeleri kendilerinin hükümdarlıkları zamânındaki başarılarında önemli rolleri olmuştur.

Şehzâdelerin fırsat buldukça saltanat iddiası ile meydana çıktıkları ve başarılı olamayıp yakalananların öldürüldükleri ve bir kısmının da memleket dışına kaçtıkları görülmektedir. Saltanat hırsı, dışardan ve içerden tahrik, can kaygısı bu mücâdelelerin başlıca sebeplerindendir. Bilhassa saltanata geçen hükümdarın devlet nizâmının sarsılmaması ve devletin bölünüp, parçalanıp yok olma tehlikesiyle

karşılaşmaması için kardeşlerini öldürmelerinin câiz olacağı **Fâtih Kânunnâmesi'**nde belirtilmiştir. Şehzâdelerin öldürülmesi meselesi, devlet nizâmını ve devletin geleceğini ilgilendirdiği için üzerinde önemle durulmuştur. Devletin bütünlüğünü sarsacak herhangi bir olay karşısında herkese yapılabilecek katıl hâdisesi şehzâdelere de çekinmeden yapılırdı. Şehzâdelerin bilhassa saltanatı ele geçirmek için yaptıkları isyanlardan Osmanlılarla sınır komşusu olan devletler istifâde etmişler ve muhâlefete geçen şehzâdelere maddî ve manevî yardımlarda bulunmak sûretiyle devleti çökertmek istemişlerdir.

Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Pâdişâhları da Türk ordusunun bizzat başkumandanı olup, oğulları da gerektiğinde bu ordunun sağ veya sol kolundaki kuvvetleri idâre ederlerdi. Bu sûretle sancaklarda idârî işlerle uğraşan şehzâdeler askerî sahada da yetişerek hükümdar oldukları zaman tecrübeli bir kumandan sıfatıyla devlet reisliğine geçerlerdi.

Kânûnî, sefere gittiğinde şehzâdelerini bâzan yanında götürür ve bâzan da Rumeli'nin muhâfazası için Edirne'de oturturdu. Kânûnî'nin vefâtından sonra Osmanlı şehzâdelerinin kumandanlık hizmetleri de sona ermiş ve şehzâdeler 1595 târihine kadar Manisa sancağında vazife yapmışlardır. Osmanlı Devleti ve hânedanlığa son verilince, şehzâdelik de kalkmış oldu.

ŞEHZÂDE CAMİİ;

Kânûnî Sultan Süleyman Hanın oğlu Şehzâde Sultan Mehmed için Mîmar Sinân'a yaptırdığı câmi.

Yanında şehzâde için yapılmış bir türbe, bir medrese, bir imâret, bir tabhâne ve bir sıbyan mektebiyle birlikte 1543-1548 yılları arasında tamamlandı. Eski Odalar diye anılan İstanbul'daki ilk Yeniçeri Kışlasının karşısındaki arsaya yapılmıştı. Câminin bulunduğu semt günümüzde **Şehzâdebaşı** diye anılmaktadır. Şehzâde Câmiinin karşı köşesinde Sadrazam Nevşehirli İbrâhim Paşanın yaptırdığı câmi ve medrese vardır. Kânûnî Sultan Süleyman 1542'de çıktığı Macaristan Seferinden zaferle dönüşünde Edirne'de, Manisa vâlisi oğlu Sultan Mehmed'in ölüm haberinin alınmasından sonra yapılan Şehzâde Câmii ikişer şerefeli iki minârelidir.

Câmi, kare plânlı olup, üstü yarım küre şeklinde bir büyük kubbe ve bunun etrâfında dört yarım kubbeyle örtülmüştür. Dört köşede yarım küre, dört küçük kubbe vardır. Bütün kubbeler dört büyük fil ayağı üzerine oturur. Mîmar Sinân'ın eserlerinde görülen sâdelik, güzellik ve tezyinât, bu câmide de görülür. Şehzâde Camii Mîmar Sinân'ın yaptığı en büyük üç câmiden biri ve ilkidir. Mîmar Sinân, bu eserini "çıraklık eseri" olarak vasıflandırmaktadır. Bu câminin iç içe mahfiller de dâhil saha genişliği 40.56x40.45= 1640 m2dir. Merkezî büyük kubbenin, kubbe kâidesinden kilit taşına yüksekliği 9.90 m, merkezî kubbe kâidesinin zeminden yüksekliği 26.00 m'dir.

Şehzâde Câmiinin büyük dış harem avlusu altı kapılıdır. Medrese ve tabhâne, dış harem avlusu üzerinde ve avlunun kuzey kenarındadır. İmâretle mektep ise dış avlunun doğusundadır. Câminin haziresinde yedi türbe vardır. Bunlar; Şehzâde Mehmed'in türbesi, Sadrazam Rüstem Paşa Türbesi, Şehzâde Mahmûd Türbesi, Fatma Hanım Sultan Türbesi, Hadice Sultan Türbesi, Dâmât Bosnalı İbrâhim Paşa Türbesi, Destârî Mustafa Paşa Türbesidir.

ŞEHZÂDE KORKUT (Ebü'l-Hayr Muhammed);

Sultan İkinci Bâyezîd'in oğlu, Yavuz Sultan Selim'in ağabeyi. 1467'de Amasya'da doğdu. İstanbul'da Fâtih Sultan Mehmed Hanın sarayında iyi bir eğitim gördü. Arapça, Farsça öğrendi. Dedesinin vefâtı (1481) üzerine, babası İstanbul'a gelinceye kadar saltanat kaymakamlığı yaptı. 1491'de merkezi Manisa olan Saruhan Sancakbeyliğine tâyin olundu. 1502'de Amasya Sancakbeyi Şehzâde Ahmed'in îtirâzıyla merkezi Antalya olan Teke Sancakbeyliğine gönderildi. Hâmid Sancağı da kendisine bağlandı. Osmanlı denizciliğinin gelişmesinde katkısı oldu.

Veliahtlık meselenin ortaya çıkması üzerine tekrar Saruhan'a tâyin isteği kabul edilmedi. Babası ve Sadrâzam Hadım Ali Paşanın Şehzâde Ahmed'in veliahtlığına taraftar olmaları gibi sebeplerle İstanbul'la arası açıldı. Hac bahânesiyle Antalya'dan Mısır'a gitti (1509). Mısır'da Memlûk Sultanı Kansu Gavri tarafından parlak merâsimlerle karşılanması, babasını kızdırdı. Bağışlanması üzerine Antalya'ya döndü (1511). Kardeşi Selim'in babasına karşı hareketi üzerine Manisa'ya, sonra da gizlice İstanbul'a gitti. Yeniçerilerden, pâdişâhlık için aradığı desteği bulamadı. Babasının yerine geçen kardeşi Yavuz Sultan Selim'in pâdişâhlığını tanıdı. Saruhan Sancakbeyliğine tâyin edildi.

Yavuz Sultan Selim, ağabeyinin fikrini öğrenmek için bâzı devlet adamlarının ağzından pâdişâh olmasını arzu eder tarzda mektuplar yazdırdı. Şehzâde Korkut'un mektuplara müspet cevaplar vermesi üzerine Manisa kuşatıldı. Bergama yakınlarında yakalanan Korkut, Bursa'ya götürülürken Emet yakınlarında Eğrigöz'de öldü (1513). Bursa'da Orhan Gâzi Türbesi civârında defnolundu.

Din ve fen ilimlerinde yetişmiş olan Şehzâde Korkut, **Harîmî** mahlasıyla şiirler yazmıştır. **Dîvân** sâhibi

bir şâirdir. Fıkıhta ganîmet hukûkuna dâir **Hallü İşkali'l-Efkâr fi Hill-i Emvali'l-Küffâr** adlı eserin sâhibidir. **Vesiletü'l-Ahlâk** adlı ahlâk kitabını Arapça olarak kaleme almıştır. Tasavvufla ilgili olarak da **Kitab fi't-Tasavvuf** diğer adıyla **Kitâbü'l-Harîmî'**yi yazmıştır.

Diğer eserleri; **Şerh-i Elfâz-ı Küfr, Korkudiye (Fetavâ-i Korkudhâniye)** ve **Şerhü'l-Mevâkıf li'l-Cürcânî'**dir.

Şehzâde Korkut, bu kadar eser sâhibi olmasına rağmen, ilminden çok, Akdeniz'deki Türk denizcilerine yaptığı yardımlarla meşhur olmuştur. Onlara gemi ve malzeme yardımında bulunmuş, Hıristiyan şövalyelerin ellerine esir düşenleri kurtarmıştır. Bilhassa Oruç ve Hızır (Barbaros) reislere yardım ve teşvikleri meşhurdur.

ŞEKER;

Alm. *Zucker (m),* **Fr.** *Sucre (m),* **İng.** *Sugar.* Şekerpancarı ve şekerkamışından elde edilen tatlandırıcı bir gıdâ maddesi. Şeker kimyâda C12 H22 O11 formülüyle gösterilen ve **sakkaroz** adıyla anılan bir **korbonhidrat**tır. Birçok bitkide bulunmasına rağmen endüstride şekerkamışı ve şekerpancarından elde edilir. Bu bakımdan şekerpancarı ve şekerkamışından başka bitkilerde bulunan sakkarozun teknik bir önemi yoktur.

Târihi: İlk olarak şeker, şekerkamışından elde edilmiştir. On yedinci yüzyılın ortalarında şeker bütün dünyâda tanınmıştı. Şekerin kahve ve kakaoyla birlikte pişirilerek içilmesi modası Avrupa'nın zengin sınıfları arasında çok yayılmıştı. Fakat şeker hem çok işçilik isteyen bir imalât yoluyla elde edildiğinden, hem de çok uzak ülkelerden getirtildiğinden, halk kitlelerinin faydalanabileceği kadar ucuza satılmıyordu. Bu yüzden yüzyıllar boyunca bir lüks olarak kalmış, ancak endüstri devri açıldıktan sonra, bütün halk kitleleri tarafından tüketilebilen bir madde hâline gelmiştir. Avrupa, şekeri doğudaki kolonilerinden alıyorlardı. Fakat I. Napoleon şeker yollarını kapayınca yeni şeker kaynakları arama yoluna gitmek mecburiyetinde kaldılar.

Beyaz pancardaki tatlı maddenin güzel ve arı kristaller hâlinde elde edilebildiği ve kristal hâlinde kazanılabilen bu **tatlı tuzun** kimyevî açıdan, kamıştan kazanılan şekere eşit olduğunu Alman bilgini Andreas Sigismund Marggraf bulmuştur. Bu ilmî buluşu sınaî bir üretim hâline getirme düşünce ve başarısıyla Marggraf'ın talebesi Franz Carl Achard'a âittir. İlk pancarı işleyen şeker fabrikası 1802'de Achard tarafından kurulmuştur. Şekerpancarının Morggraf zamânından bu yana ne derecelerde ıslâh edildiği ve geliştirildiği aşağıdaki çizelgede açıkça görülüyor:

Pancarın Şeker Varlığı (%)

Marggraf zamânında 0,5-1,6

Achard zamânında 4,5

1850 yıllarında..... 10,0

Zamânımızda 15-24

Türkiye'de ilk şeker fabrikası Nûri Şeker adlı bir vatandaşın teşebbüsüyle 1926'da Alpullu'da üretime başladı. Bunu tâkiben aynı yıl Uşak Şeker Fabrikası, 1933'te Eskişehir, 1934'te Turhal Şeker Fabrikaları işletmeye açıldı. 1935'te Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. kuruldu ve bu dört fabrika bu şirkete devredildi. 1953-1956 yılları arasında şirket Adapazarı, Amasya, Konya, Kütahya, Susurluk, Burdur, Kayseri, Erzurum, Erzincan, Elazığ, Malatya, 1962'de Ankara, 1963'te Kastamonu Şeker Fabrikalarını işletmeye açtı. Afyon Şeker Fabrikası 1977'de, Muş ve Ilgın Şeker Fabrikaları 1982'de, Ağrı Şeker Fabrikası 1985'te üretime açıldı. Ülkemizde Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'ye bağlı olarak 22 şeker fabrikası vardır (1993).

Şekerin eldesi: Şeker fabrikasına ya doğrudan doğruya çiftçi tarafından getirilen veya fabrikadan uzaktaki teslim alma merkezlerinden gönderilen pancar, fabrika silolarına boşaltılır. Fabrikanın en az iki veya üç günlük pancarını alabilecek kapasitede inşâ edilen siloların ortasında pancarın su akımıyla fabrikaya ulaşmasını sağlayan bir pancar yüzdürme kanalı bulunur. Ayrıca bu kanalın üzerinde bir pancar çarkı, taş ve ot tutucular mevcuttur.

Yüzdürme kanalı aracılığıyle fabrikaya ulaşan pancar, pancar yıkama makinasına aktarılır. Yıkama makinasının çıkış tarafına ulaşan pancar, burada bir elevatörle pancar bıçaklarının bunkerine ulaşır, kıyılır ve bu kıyımlar şekeri alınmak üzere bir konveyör tarafından difüzöre iletilirken otomatik olarak tartılır.

Difüzyon cihazı şekerin sıcak su aracılığıyla alınmasını sağlayan araçtır. Gereğince şekeri alınmış olarak difüzyon cihazını terk eden pancar kıyımları önce küspe preslerinden geçirilir ve kıyımlarla birlikte gelen fazla miktarda sudan kurtarılır. Bundan sonra da ya doğrudan doğruya hayvan yemi

olarak değerlendirilmek üzere çiftçiye verilir veya küspe kurutma tesisine iletilir.

Şerbet arıtımı: Difüzyon cihazından çekilen ham şerbet gri siyah renkli, oldukça viskoz, % 12-17 arasında çözünmüş madde ve bundan başka pancar kırıntıları ve doku parçacıkları kapsayan bir şeker çözeltisidir. Ham şerbet evvelâ, çok ince metal süzgeçlerden geçirilir buna "mekanik arıtım" denir. Asıl arıtım kimyevî usûllerle yapılan arıtımdır. Şerbet arıtımı ile ulaşılmak istenen başlıca gâye, ham şerbette bulunan bütün şeker dışı maddeleri şerbetten ayırmak ve bu sûretle, arılık derecesi mümkün olduğu kadar yüksek bir şerbet elde etmektir.

Ham şerbetin arıtımı kireçle olur. Kireçleme işlemi iki kademeli olarak yapılır. Kireçlemenin amacı, ham şerbetteki kolloitleri pıhtılaştırmak ve organik asitleri de çözünmeyen kireç tuzları hâline getirerek çökeltmektir. Ham şerbete katılmış bulunan kireçten reaksiyona katılmayan kısmının şerbetten tekrar uzaklaştırılması gereklidir. Bu da süzme yoluyla sağlanır. Ancak iyi ve rahat bir süzme işleminin yapılabilmesi için, şerbetteki kireç fazlasının kireç ocaklarından alınan karbondioksit aracılığıyla, kalsiyum karbonat hâline getirilmesi gerekir. Karbonatlama adı verilen bu işlem, daha iyi bir sonuç almak amacıyla iki kademede yapılır.

Sulu şerbetin buharlaştırılması: Sulu şerbet, en çok % 12-15 oranlarında kuru madde kapsayan açık sarı renkli, berrak bir şeker çözeltisidir. Çok seyreltik bir çözelti olması sebebiyle, sulu şerbet doğrudan doğruya pişirim istasyonunda işlenmeye elverişli değildir. Bu sebeple buhar kaynatılmak sûretiyle % 60-65 ve hattâ bâzı hallerde % 70 oranında yüksek konsantrasyona sâhip koyu şerbete dönüştürülür.

Şekerin kristallendirilmesi: Şeker sanâyiinde kristalizasyon işlemi vakum altında çalışan ve bir buhar kamarası aracılığıyla ısıtılan dikey kazanlarda yapılır. Pratikte, sürekli bir hareket altında yürütülen bu kristallendirme işlemine Pişirim adı verilmiştir. Pişirim sonunda elde olunan çok koyu, kristalli kütleye ise lapa denir. Vakum cihazlarında pişirimi tamamlanan lapa buradan dinlendirme kaplarına boşaltılır. Dinlendirmenin gâyesi lapanın sıcaklığının düşürülmesi ve aynı zamanda kristalizasyonun geliştirilmesidir.

Kristalizasyonu tamamlanmış olan lapa, dakikada 900-1400 devir yapan yüksek kapasiteli santrifüjlerden geçirilir ve bu sûretle ana şurup denilen melâsla kristal kütlesi birbirinden ayrılır. Arılık derecesi bu sûretle oldukça yükseltilmiş bulunmasına rağmen bu şeker ürünü, yine de tüketime elverişli nitelikte değildir. Şeker teknolojisinde böyle ara ürünlere ham şeker adı verilir. Bu ara ürünler tekrar suda çözünerek klere adı verilen, arılık dereceleri yüksek şeker çözeltileri hazırlanır.

Yarı yarıya (veya biraz daha değişik oranda) koyu şerbet ve klere karışımının pişirilmesiyle elde edilen ürüne beyaz şeker denir. Fabrikalarımızda üretilen kristal şeker aslında beyaz şekerdir. Tamâmen klereden elde edilen ürüne rafine şeker adı verilir. Fabrikalarımızda elde edilen küp şeker ise rafine şekerdir.

Şekerin insan hayâtındaki önemi: İnsan vücûdu yaptığı her türlü faaliyet için gerekli olan enerjiyi yağlar ve karbonhidratlarla karşılar. Kanda bulunan şeker, adale faaliyeti sırasında, solunum yoluyla kana ulaşmış olan oksijenle birleşir ve böylece yavaş oksidasyon sonucu meydana gelen enerji, adale enerjisi ve vücut enerjisi şeklinde değerlendirilir. Böylece kandaki şeker (karbonhidratlar) bu yavaş oksitlenme reaksiyonu sonunda, tekrar bitkiler tarafından karbonhidrat sentezinde kullanılan temel unsurlara yâni suyla karbondiokside parçalanmış olur:

$C_2H_{12}O_6 + 60_2 \rightarrow 6CO_2 + 6H_2O + ENERJİ$

Demek oluyor ki, karbonhidratların canlı vücutta yakılmak sûretiyle tüketilmesiyle tabiatta hiçbir şey değişmemektedir. Canlı mahlûklar tarafından tüketilen asıl varlık güneş enerjisidir.

Türkiye'de şeker üretimi: Türkiye şeker sanâyiinin kurulduğu 1926 yılından 1963 yılına kadar beşer yıllık ve 1963 yılından 1993 yılına kadar yıllık olarak şeker üretimi miktarları aşağıda tabloda gösterilmiştir:

Yıllar	**Şeker Üretimi (Ton)**
1926	573
1931	22.649
1936	65.886
1941	87.023
1946	96.587
1951	186.003

1956 ..... 276.557
1961 ..... 431.747
1963 ..... 471.602
1964 ..... 731.328
1965 ..... 521.661
1966 ..... 644.843
1967 ..... 727.908
1968 ..... 649.452
1969 ..... 501.328
1970 ..... 591.639
1971 ..... 837.416
1972 ..... 746.460
1973 ..... 677.097
1974 ..... 766.964
1975 ..... 907.240
1976 .....1.181.645
1977 ..... 995.421
1978 .....1.008.496
1979 ..... 983.347
1980 ..... 868.312
1981 .....1.397.261
1982 .....1.710.828
1988 .....1.331.537
1990 .....1.579.000
1991 .....1.824.000
1992 .....1.572.000
1993 .....1.822.000

ŞEKER AĞACI (Hovenia dulcis);

Alm. *Hovenie (f),* **Fr.** *Bois de sucre,* **İng.** *Sugar tree, Japanese raisin tree.* **Familyası:** Cehrigiller (Rhamnaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Park ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

8-10 m yüksekliğinde, kışın yapraklarını döken küçük beyazımsı çiçekli ağaçlar. Bitki esas olarak Himalayalar ile Japonya arasında yayılış gösterir. Ülkemizin nisbeten ılıman yerlerinde park ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Japon armudu olarak da bilinir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin meyveleri Doğu Asya'da sarhoşluğa karşı kullanılır.

ŞEKER AKÇAAĞACI (Acer saccharum);

Alm. *Zucker-Spitzahorn (m),* **Fr.** *Erable à sucre,* **İng.** *Sugar maple.* **Familyası:** Akçaağacıgiller (Aceraceae). **Türkiyede yetiştiği yerler:** Yetişmez.

40 mm'ye kadar yükselen gri kabuklu bir ağaç. Kuzey Amerika'da yayılış gösterir. Çınar yapraklı akçaağaca benzerlik gösterir. Açık yeşil ve tüysü yaprakları 3-5 parçalıdır. Çiçeklerinin çanak yaprakları çan şeklinde olup taç yaprakları bulunmaz.

Kullanıldığı yerler: Bu ağacın gövdeleri yaralanmak sûretiyle elde edilen özsu, sakkaroz bakımından zengin olup, şeker elde etmede kullanılır.

ŞEKER HASTALIĞI (Diyabet);

Alm. *Zuckerkrankheit (f), Diabetes (m),* **Fr.** *Diabète (m),* **İng.** *Diabetes.* İnsülin adlı pankreas hormonunun tesirinin çeşitli sebeplerle azalması veya kaybolması neticesi meydana çıkıp, kan şekerinin yükselmesi, idrarda şeker bulunması ve diğer bâzı metabolik değişikliklerle karakterli, müzmin ve toplumda oldukça fazla görülen bir hastalık.

Şeker hastalarının çoğunda hastalığın sebebi, pankreasın langerhans adacıklarındaki özel hücrelerin (beta hücreleri) bozukluğu sebebiyle insülinin az yapılması ve az salgılanmasıdır. Fakat şeker hastalığının bütün şekillerini sâdece bir insülin noksanlığına bağlamak mümkün değildir. Diğer iç salgı bezlerinde de bozukluk sözkonusu olabilir.

Meselâ, hipofizden salgılanan steroid hormonların fazla salgılanmasından ortaya çıkan kan şekeri yüksekliği, pankreastaki özel hücreleri yorgunluğa ve bitkinliğe sürüklemiş olabilir. Yâhut vücutta insülinin tesirini azaltan veya yok eden özel antikorlar meydana gelmiş veya kanda dolaşan insülin serbest ve aktif (etkili) şekilde olmaktan ziyâde, bağlı ve inaktif (etkisiz) bir şekilde bulunabilir. Bütün bu hâllerde, iskelet kasları, yağ dokusu, kalp gibi insüline hassas dokular, insülin tesirinden uzak kalacaklar, dolayısıyla da glikozun kandan hücre içine geçişi çok yavaşlayacak ve karaciğerden kana glikoz verilişi arttığından kandaki şeker miktarı yükselecektir. Fazla şekerin bir kısmı idrarla atılacak, idrara geçen glikoz, suyu ve tuzu da birlikte çektiğinden su ve tuz kaybına da sebep olabilecektir.

Hücreler enerji kaynağı olarak şekeri kullanamayınca, bu defâ protein ve yağların parçalanması artar ve vücut bunlardan çıkan enerjiyi kullanmaya başlar. Tabiî ki bu durum uzun süre devam ederse, birtakım zararlı tesirlerin de ortaya çıkacağı muhakkaktır (kilo kaybı, protein azlığı, asidoz).

Şeker hastalığı, yaklaşık olarak toplumun % 1-2 kadarında görülmektedir. Bu da oldukça yüksek bir rakamdır. **Diyabet,** her yaşta görülebilirse de, daha ziyâde bir orta ve ileri yaş hastalığıdır. En çok görüldüğü yaşlar 40 ile 60 arasıdır.

Diyabetin kesin sebepleri bugün bile anlaşılamamıştır. Kesin bilinen bir hususu, diyabetin irsî olarak geçme eğiliminde oluşudur. Diyabetin meydana çıkışını kolaylaştıran faktörler arasında şişmanlık ve fazla yiyip içme alışkanlığı başta gelir. Şişmanlığın insülin ihtiyacını arttırması ve bu yüzden pankreası yorması mümkündür.

Taşlı veya taşsız, ağır müzmin **pankreas iltihapları**nın, bâzı yaygın pankreas Ur= Tümörlerinin insülin salgılanmasını azaltarak diyabete sebep olabilecekleri bilinmekle berâber bunlar çok nâdir görülen vak'alardır.

Enfeksiyon hastalıkları, psişik faktörler (üzüntüler, korkular, felâketler, çeşitli stresler) diyabetin ortaya çıkışını kolaylaştırır veya ağırlaştırabilirler.

Uzun sürmüş ve kontrol altında tutulmamış olan diyabetlilerin birçok organlarında çeşitli patolojik değişikliklere rastlanır. Bunların başında damar bozuklukları gelmektedir.

Diabetin kliniği: Hastaların bir kısmında idrarla şeker çıkışı başlamadan birkaç sene önce sinirlilik, huysuzluk, depresyon, çabuk yorulma, halsizlik, süratli kilo alma gibi bâzı belirtiler görülebilir.

Bâzı vak'alarda meydana gelen belirtiler o kadar hafiftir ki, hastalar bundan rahatsız olmadıklarından hekime mürâcaat etmek ihtiyacını duymazlar. Böyle kişilerde teşhis genellikle başka bir sebeple yapılan bir idrar tetkikinde glikozun tespit edilmesiyle konulur. Bâzı hastalarsa kaşıntı, ağız kuruluğu, çok su içme, çok idrara çıkma, aşırı yemek yeme gibi alışılmış bir diyabet belirtisi sebebiyle veya diyabetin komplikasyonlarından (ortaya çıkardığı kötü sonuçlardan) birisiyle hekime mürâcaat ederler. Bu tip belirtiler daha ziyâde erişkin tip diyabet denen, tip II diyabette görülür.

Yirmi yaşına kadar olan çocuklarda ve gençlerde görülen juvenil tip (veya tip I) diyabetteyse başlangıç çok kere ânidir, hattâ ilk belirti koma olabilir. Bu tip diyabetikler insüline çok hassastırlar ve kan şekerleri çok oynaktır.

Kilo kaybı, bilhassa ağır diyabetlilerde rastlanan bir belirtidir; dışardan alınan glikozun kullanılmaması yüzünden vücûdun kendi yağlarını ve proteinlerini kullanmak zorunda kalışından ileri gelir.

İyi kontrol altında tutulmayan diyabetlilerde dâimâ az çok bir halsizlik ve çabuk yorulma eğilimi vardır. Kaşıntı, yaygın olabilirse de özellikle cinsiyet organları bölgesinde yerleşir.

Diyabette kabızlık da bulunabilir. Diyabet kontrol altına alınıp, diyetteki sebze miktarı arttırılınca kabızlık da kaybolur.

Bâzı hastalarda yemeklerden sonra uyku basması, umûmî kas ağrıları, hazımsızlık görülebilir. Çocukların tedâvisiz kalmış diabetlerinde karaciğer büyüklüğüne sık rastlanır. Diyabet, birçok

komplikasyona (kötü neticelere) sebep olan bir hastalıktır.

Diyabet komplikasyonları arasında en mühimi, şeker metabolizması bozukluğunun çok şiddetlenmesi sonucu meydana gelen ketozis, metabolik asidozis ve bu sebeple meydana gelen **koma**dır. Kusurlu diyet tatbiki, ağır diyabette insülin kullanılmaması, çeşitli enfeksiyonlar, travmalar ve cerrahî müdâhaleler, çeşitli sebeplerle husûle gelen şiddetli kusmalar, gebelik, alkolizm gibi yardımcı sebeplerin ağır diyabete eklenmesi komaya hazırlayıcı sebeplerdendir.

Koma öncesi dönemdeki hastanın ilk şikâyetleri; şiddetli şeker yüksekliği sebebiyle büyük bir susama hissi, iştahsızlık, birbirini kovalayan kabızlık ve ishâl dönemleri, mîdede dolgunluk hissidir. Koma öncesi dönem biraz daha ilerleyince, mîde yanmaları ve ağrıları, kıvrandırıcı karın ağrıları, bulantı ve kusmalar, yorgunluk, hâlsizlik, başağrısı, başdönmesi, unutkanlık, huzursuzluk, sinirlilik eklenir. Solunum havasında aseton kokusu duyulur. Genel bir kırıklık ve mafsal ağrıları bulunabilir. Bu dönemde teşhis konarak etkili bir tedâvi tatbik edilmezse, belirtiler şiddetlenerek koma ortaya çıkar.

Koma hâlinde, şuur giderek kapanır, nefesi şiddetle aseton kokar, hastanın odasına girerken bile kuvvetli bir meyve kokusuyla karşılaşılır. Komadaki hastada kan şekeri genellikle % 400-600 mg civârındadır. Deri, dudak, ağız ve dil mukozaları kurudur, deri esnekliğini kaybetmiştir. Dil kırmızı ve paslıdır. Nabız zayıf, küçük ve süratlidir. Tansiyon düşüktür.

Yaşlılarda, kalp hastalığının, önemli derecede bir böbrek hastalığının, ağır bir enfeksiyonun birlikte bulunduğu, şuur bozukluğunun şiddetli ve uzun sürmüş olduğu hallerde, hastanın sonu kötüdür.

Diyabetli olduğu ve insülin kullandığı bilinen hastalarda komanın fazla insülin kullanımına bağlı hipoglisemiden (kan şekeri düşmesi) ileri gelmiş olması ihtimâlini de gözden uzak tutmamalıdır. Hipogliseni komasında başlangıç süratlidir, birden bire şuur kaybolur, ağızda çürük meyve kokusu yoktur, dil ıslak, deri terlidir, tansiyon normale yakındır, ateş yoktur, titreme vardır, susama yoktur, açlık hissi fazladır, idrarda şeker yoktur, kan şekeri oldukça düşüktür ve tedâviye süratle cevap verir. Şeker hastasında görülen komanın şeker yükselmesine mi, yoksa fazla insülin kullanımına bağlı hipoglisemi(şeker düşüklüğü) koması mı olduğunu mutlaka ayırt etmek gerekir. Çünkü tedâvileri tamâmen farklıdır.

Diyabetin sinirle ilgili komplikasyonlarına (nöropatiler) genellikle 40 yaşını aşkın ve şekeri kontrol edilmeyen hastalarda rastlanır. El ve ayaklarda karıncalanma, tabanlarda yanma hissi, periferik nevrit (sinir iltihabı), sinir ağrıları, derin tendon reflekslerinde azalma, ortostatik hipo tansiyon (pozisyona bağlı tansiyon düşüklüğü), terleme bozuklukları, inatçı kabızlıklar veya özellikle geceleri başgösteren ishâller bunlar arasında sayılabilir.

Diyabetlilerde damar sertliğinin diğer insanlardakinden 12-15 yıl önce meydana geldiği ve hastalığın gidişini etkilediği bilinmektedir. Diyabetlilerde, kalp krizinin ve kroner hastalıklarının diğer insanlardan daha fazla görüldüğü tespit edilmiştir. Bacak atardamar sertliği olan diyabetiklerde ayaklarda kuru gangren tarzında başlıyan doku ölümlerinin, genellikle enfeksiyonun ilâve olmasıyla yaş gangren haline dönüştükleri görülür. Gangren genellikle başlangıçta önemsiz gibi görünen bir deri yaralanmasını tâkip ettiğinden, yaşlı diyabetiklerde damarların durumu dikkatle araştırılmalı ve damar yetmezliği bulunan vak'alarda ayak bakımına îtinâ edilmeli, ayakkabı ve çorap vuruklarından, tırnak batmalarından, nasırların kesilmesinden kaçınmalıdır. Şayet gangren husûle gelmişse bir cerrahla işbirliği yapılmalıdır.

Diyabetin karakteristik özelliklerinden biri de küçük atar ve toplardamarlarda (arteriol, kapiller, venül) meydana gelen patolojik değişikliklerdir. Bu değişiklikler bilhassa böbrek ve gözün retina tabakasında kendisini göstermektedir. Diyabetin karakteristik böbrek komplikasyonu glomerülosklerozdur. Glomerülosklerozneticesi, yıllar sonra böbrekler giderek yetersiz hâle gelmeye başlar, idrarla protein kaybı artar, kan proteinleri azalır, vücutta yaygın ödemler husûle gelir. Kandaki üre miktarı ve tansiyon yükselir. Ölüm çok kere, patolojik değişikliklerin belirti vermeğe başlamasından 3-5 sene sonra böbrek yetmezliği ile olur. Böbrek komplikasyonları arasında, pyelonefrit (Böbreklerin cerahatlı iltihapları) de sayılabilir.

Mikroan jiopatinin (damar bozukluğu) gözdeki şekli, diyabetik retinopati ismini alır. Yıllar ilerledikçe gözün retina tabakasındaki bozukluğun derecesi artar. İlerlemiş hâlde; göz dibinde kanama odakları, eksüda toplanmaları, kılcaldamarlarda balonlaşmalar, retina ödemi görülür. Retinopatiye bağlı olarak görme giderek bozulur ve körlükle neticelenir. Diyabetik retinopati genellikle uzun sürmüş ve kontrolsüz kalmış vak'alarda görülmekle berâber hafif ve oldukça düzenli bir diyet uygulayanlarda da tespit edilebilir.

Diyabetiklerde, bilhassa gençlerde akciğer veremine oldukça sık tesadüf edilir. Diyabet ve verem, genellikle birbirlerini ağırlaştıran hastalıklardır; fakat diyabetin kontrol altına alınması ve verem ilâçları

ile şifa mümkündür. “Kontrolsüz şekerlinin veremi iyi olmaz.” denir.

Safra kesesi taşları (Kolelihasis) ve iltihaplarına (Kolesistit) meyil diyabetiklerde normal populasyona göre oldukça fazladır.

Diyabetiklerde enfeksiyon hastalıklarına karşı bir temayül vardır. Diyabette en fazla deri ve idrar yolları enfeksiyonlarına rastlanır. Diyabetiklerde enfeksiyonlar genellikle tipik bir başlangıç ve gidiş gösterirler. Diyabetlilerin genel vücut direnci düşüktür. Zararsız gibi görünen bir enfeksiyon, ağır durumlara yolaçabilir. Basit bir çıban, kısa bir zamanda şirpençe hâlini alabilir. Enfeksiyonlarda, insülin kullanılanların dozu arttırması veya o zamâna kadar insülinsiz olarak ayarlanmış hastalarına insülin kullanmak mecburiyeti hâsıl olur.

İktidarsızlık, bir komplikasyon olmaktan ziyade, diyabetin bir belirtisidir. Daha diyabet teşhisi konmadan önce iktidarsızlık başlamış olabilir. Bu durum, genellikle şişman ve hafif diyabetli orta yaşlılarda görülür. Bâzan tedâviye rağmen düzelmeyebilir. Kadınlarda da cinsî soğukluk ve âdet bozuklukları görülebilir.

İnsülinin, şeker hastalarının hizmetine girmeden önceki dönemde, diyabetli kadınların **hâmile kalma**ları pek mümkün değildi. Bugün insülin tedâvisi sâyesinde diyabetli kadınların kısırlıklarını önemli ölçüde gidermek mümkün olmaktadır. Vak’aların çoğunda **gebelik,** diyabeti ağırlaştırır. Hastalık ne kadar erken başlamış ve ne kadar uzun zamandan beri devam etmişse, ceninin ölme ihtimâli o kadar yüksektir. Diyabetli annelerden doğan çocuklarda birçok anormalliklerin bulunması da mümkündür. Bir kısmı ilk birkaç gün içinde ölürler. Diyabetli annelerden doğan çocukların kilosu, normalden oldukça fazladır, bu durum doğum güçlüklerine yol açarak hem annenin, hem de çocuğun hayâtını tehlikeye sokar. Diyabetik hâmilelerde gebelik zehirlenmesine meyil de oldukça fazladır.

Diyabetli **küçük çocuklarda** büyüme gecikebilir. Bâzan da “Mauriac sendromu” denen özel bir klinik tablo hâsıl olur ki bunda; büyüme bozukluğu yüzünden çocuğun küçük kalması, şiddetle yağlanması sebebiyle gövdenin şişmanlaması, aydede çehresi teşekkülü ve karaciğer büyüklüğüne bağlı karın şişliği sözkonusudur. Kemikleşmede ve cinsî olgunlaşmada önemli derecede gerilik vardır. Uygun bir diyet ve insülin tedâvisiyle bu sendromun kaybolması mümkündür. İnsülin dozu ve diyetin uygun olup, olmadığını anlamak için diyabetli çocukların sık sık tartılması, ölçülmesi ve bulunan değerlerin, normal değerlerle mukayesesi gerekir.

Teşhis: Hastanın çok su içme, çok idrara çıkma, hâlsizlik, kaşıntı, sık tekrarlayan çıban gibi şikâyetlerine bakarak diyabetten şüphe edilirse de kesin teşhis ancak **açlık, kan şekerinin yüksekliği** ve **idrarda şeker** bulunmasıyla konulur. **Açlık, kan şekerinin % 130 mg’ın üzerinde oluşu,** şeker metabolizmasındaki bir bozukluğu düşündürmelidir. Açlık kan şekerinin normalle anormal değerler arasında bulunduğu şüpheli vak’alarda glikoz tolerans testi yapılarak teşhise gidilir ki böyle diyabetlere **gizli diyabet** ismi verilir.

Diyabet teşhisi koyarken mevcut hâlin; gerçek diyabet dışında gelip geçici bir kan şekeri yüksekliği olup olmadığına, renal glikozun (kanşekeri düzeyi normal olduğu halde, böbrek bozukluğuna bağlı olarak idrara şeker geçmesi hâli) olup olmadığına, idrardaki şekerin glikoz hârici bir şeker olup olmadığına, aldatıcı bir glikoz reaksiyonu olup olmadığına dikkat etmelidir.

Yetişkinlerde görülen diyabette; hastaların tedâviye anlayış ve sabırla bağlanmaları ve devam etmeleri şartıyla gidişat çok iyidir. Bu sâyede diyabetiklerin ortalama hayat süresi diyabetli olmayanlarınkinden pek de farklı değildir. Bu şekilde bakımlı hastalarda komplikasyon az görülür. Devamlı bir tedâviye tâbi tutulmayan, kendini ihmâl eden hastalarda gidişat bu kadar iyi değildir.

Gençlerde görülen diyabette gidişat pek iyi değildir. Bunların ancak 1/4 kadarının yirmi seneden fazla yaşadığı görülmüştür. Bunlarda ölümün başlıca sebebi böbrek komplikasyonlarıdır.

İstisnalar bir yana bırakılırsa, diyabette şifâ bahis konusu değildir. Ancak uygun bir rejim sâyesinde şifâya yakın derecede iyilik gösteren pekçok vak’a vardır.

İki şeker hastası birbiriyle evlenmemelidir. Zîrâ bunların çocuklarının da diyabetli olması beklenen bir neticedir. Diyabetli ana ve babadan gelmiş oldukları hâlde kendileri diyabetik olmayan iki kişinin birbiriyle evlenmesi de, bir kısım çocukların gizli diyabetik olmaları ihtimali olduğundan uygun değildir. Fakat âilesinde diyabet bulunan bir kimsenin, âilesinde diyabet bulunmayan birisiyle evlenmesine müsâade edilebilir. Mendel kânunlarına göre yapılan istatistikî tecrübeler de göz önüne alınarak araştırmalar göstermiştir ki; her ikisinin anne ve babası diyabetli olan âilelerin de (yakın akrabaların da) diyabetli olan, diyabetli bir çiftin doğacak bütün çocukları genetik olarak diyabetiktir. Âilesinde diyabetli bulunan şahısların çok yememeleri, şişmanlamamaları gerekir; böylece hastalığın ortaya çıkışını kolaylaştıran hususlardan uzaklaşılmış olur. Bu şahısların yeterli fizikî faaliyette bulunmaları, spor yapmaları ve arasıra da açken kan şekerlerini ölçtürmeleri çok uygundur.

Diyabet (şeker hastalığı); hastalık belirtilerinin ortaya çıkış yaşına, ağırlık derecesine, insüline dirençli veya hassas oluşuna göre bâzı tiplere ayrılmıştır. Bunların en mühimleri:

1. Juvenil diyabet (Genç diyabet): Son tasniflerde buna tip I diyabet de denmektedir. Zayıf diyabeti de denir. Bütün diyabetlilerin % 3-5'ini teşkil eder. Genellikle âni olarak ve ekseriya 12-16 yaşlar arasında ortaya çıkar. Bunlarda pankreas ya hiç insülin salgılamaz veya çok az salgıladığından devamlı insülin zerkleri gerekir. İnsüline hassas bir şeker yüksekliği vardır. Erişkin diyabetine göre ağır seyirlidir. Ölüm sebeplerinin başında böbrek komplikasyonları gelir.

2. Adult diyabeti: Tip II diyabet veya erişkin diyabeti olarak da adlandırılır. Kırk yaşın üstündeki şişman, aşırı yiyip içen kimselerde genellikle ortaya çıkar. Bâzılarında tansiyon yüksekliğiyle birlikte görülebilir. Genellikle, sinsi olarak başlar. Hastalığın meydana gelişi sâdece, insülin ve pankreas yetmezliğine bağlı kalmadığından insüline genç diyabetliler kadar hassas değildir. İzafi bir insülin direnci vardır. Zâten bu hastalar genellikle perhiz ve ağızdan alınan şeker düşürücülerle kontrol edilebilirler.

3. Lobil diyabet: Özellikle genç diyabetlilerin bir bölümünde kan şekeri seviyelerinde çok hızlı değişiklikler olur ve küçük insülin dozlarıyla bile çok yüksek seviyeden normalin altındaki değerlere düşebilir. Bunların tedâvileri çok güçlükler ortaya çıkarırlar.

4. Latent diyabet (Şimik diyabet): Sinsi olarak seyreden erişkin diyabetlilerin bir kısmı yıllarca belirgin bir klinik bulgu vermezler. Tesâdüfî idrar ve kan tahlilleri sonunda tespit edilirler. Teşhis edildikten sonra uzun zaman normal hayatlarını sürdürürler. Bu şekilde teşhis konulmuş latent seyirli vakalar özellikle genetik faktör de varsa (yâni âile geçmişinde şeker hastaları varsa) diyete çok dikkat ettikleri, aşırı kilo almaktan korundukları zaman çok sıhhatli olarak uzun yıllar yaşayabilirler.

Şeker hastasına; vücudunun, bilhassa ağız, ayaklar ve cinsî organlar bölgesinin temizliğine îtinâ etmekle, enfeksiyon ve travmalardan korunmakla ne gibi tehlikelerden kurtulmuş olacağı öğretilmelidir.

Bir şeker hastasının, başkasının hayâtını tehlikeye atabilecek olan meslekleri seçmemesi gerektiği anlatılmalıdır.

Diyabette diyet tatbiki: Tedâvinin belki de en mühim kısmını teşkil eder. Çünkü, şeker hastalarının büyük çoğunluğu yalnız diyetle tedâvi edilebilmektedir.

Normal bir şahısla, şekerli bir hastanın beslenmesi, ancak öğünlere âit kalori miktarlarıyla, bâzı gıdâ çeşitlerindeki kısıtlamalar ve hastanın zamansız ve rastgele yeme huyundan caydırılmasıyla ayrılır. Bir şişman şeker hastasını, kalori kısıtlamasına tâbi tutarak, ideal ağırlığına indirmek lâzımdır. Kilogram başına günde ortalama 20-30 kalori böyle bir şahıs için yeterlidir. Zayıf bir şeker hastasını ise ilâve kalorilerle ideal ağırlığına çıkarmak gerekir (kilo başına 35-50 kalori). Çocuk ve genç diyabetli için özel bir program tatbikiyle büyüme ve gelişmeyi önlemeyen, fizikî aktivitesi için yeterli, ideal ağırlığını devam ettiren bir diyet tavsiye edilmelidir. Bir çocuk ve delikanlıda günlük kalori ihtiyacı kilo başına 50-60 kadardır.

Günlük toplam kalorinin % 40'ı karbonhidrat kaynaklardan, % 20'si protein kaynaklardan % 40'ının da yağ kaynaklarından temini oldukça uygundur.

Şeker hastasına diyet, yazılı olarak verilmeli ve hem yasaklanmış gıdâları, hem de müsâade edilen gıdâları ihtivâ etmelidir. Diyet, gıdâların değiştirilebilmesine imkân vermelidir. Diyet, istenen sayıda günlük yemek sayısına bölünmeli, şahsî ihtiyaç ve imkânlara uymalı, özellikle basit ve sâde yollarla hazırlanabilmelidir. Bir öğünde yüksek miktarlarda kalori temininden kaçınmalıdır. Toplam kalori 4-6 öğüne ayrılmalıdır. Günlük kalorilerin birbirine yakın olmasına çaba göstermelidir.

Diyetteki karbonhidratın günlük toplamını hiçbir zaman 150 gr altına düşürmemelidir. Şekerler, bal, süt, ekmek ve benzerleri karbonhidratlar grubundadır. Dengeli iyi bir erişkin diyabetindeki diyette günde 80-120 gr protein, kalori, ihtiyacına göre 150-300 gr arasında yağ bulunmalıdır. (Yaklaşık 1 gr protein veya şeker 4'er kalori, 1 gr yağ ise 9 kalori temin eder.) Yemekler hazırlanırken, karbonhidratları protein ve yağlarla karıştırmak gerekir.

Şişmanlarda kalori kısıtlaması, özellikle diyetin yağ muhtevâsının düşük tutulmasıyla sağlanabilir. Her türlü yağ, krema ve kuru yemişler yağ kaynağıdırlar. Etler, yumurta, peynir ve balıklar ise protein kaynağıdırlar.

Şekerli hastalarda B kompleksi vitaminlerin kâfi miktarlarda verilmesine îtinâ gösterilmelidir.

Kalori değeri olmayan sakkarin, siklamat gibi bâzı sentetik maddeler, şeker hastalarınca tatlandırıcı olarak kullanılmaktadır. Şekerden 300-500 defa daha tatlı olan sakkarinin fârelerde mesâne kanseri yaptığı bildirilmiş, fakat bu durum insanlarda ispatlanamamıştır.

Kahvaltı: Yarım dilim ince, kepekli, tuzsuz ekmek. Bir kibrit kutusu kadar, tuzsuz, hafif yağlı beyaz peynir veya 50 gram kadar zeytin.

Ara yemek: Bir krakerle yarım yumurta veya yarım kibrit kutusu kadar peynir veya aynı miktar yoğurt.

Öğle yemeği: Yarım dilim ince, tuzsuz kepekli ekmek. 100 gram kadar yağsız sığır veya balık eti veya tavuk veya iki yumurta. Sebze: Yeşil fasulye, pırasa, bamya, kabak, patlıcan, yeşil biber, karnıbahar, ıspanak, domates, kereviz vb. Bir kg sebze için sâdece 100 gr yağ konularak tuzsuz ve haşlama şeklinde pişirilerek hazırlanmış olan sebzelerden istenildiği kadar yenebilir.

Ara yemek: Bir küçük elma, bir küçük şeftali, bir küçük portakal. Bir mandalina, bir incir, iki adet kayısı, üç adet erik, yarım dilim karpuz, kavun veya yarım muz. Bunlardan biri alınır.

Akşam yemeği: Öğlenki gibidir.

Yatarken: İkindideki ara yemek gibidir. Pasta, şekerleme, kuruyemiş yasaktır. Çiğ yenen yeşil sebzeler, hıyar, marul, domates, turp, yeşil biber serbesttir. Limon suyu, sarmısak, maydanoz kullanılabilir.

Diyet hazırlanırken, saf ve yoğun karbonhidrat kaynağı olan besinlerden kaçınılarak kan şekerindeki oynaklıklar önlenmelidir. 65 yaşın üstündeki şahıslarda çok sıkı tedbirlerden sakınmalıdır. Şişman hastaların bir kısmında, zayıflamayla kan şekeri seviyesi normale inmektedir.

Gizli diyabeti olan şahıslar da; şeker, tatlılar, bal, her türlü içki ve pastalardan kaçınmalıdır. Karbonhidrat kaynağı olarak tahıl, ekmek, patates, mısır, pirinç, yulaf, çavdar, makarna ve undan faydalanmalıdır. Gizli diyabeti olan şişman şahıslar yağ, krema, yumurta sarısı ve kuruyemişlerden de sakınmalıdır.

Diyabetin diyetle kontrol altına alındığının kabul edilebilmesi için, açlık kan şekeri % 100 mg'ı aşmamalı, kan şekeri yemekten bir saat sonra % 140 mg'ın iki saat sonra % 110 mg'ın altında kalmalıdır. Ayrıca idrarda aseton ve şeker de bulunmamalıdır.

Hareket tedâvisi: İskelet-kas sisteminin aktivitesi, kasların daha verimli çalışarak, glikoz harcamalarına yol açar. Dolayısıyla bilhassa hafif ve orta dereceli diyabet vakalarında faydalı olur. Ölçülü ve pek şiddetli olmayan beden hareketleri sâyesinde insülin dozajını azaltmak, hattâ büsbütün kaldırmak mümkün olabilir. Bu açıdan, hergün namaz kılınması oldukça faydalıdır. Diyabetin ağır olmaması şartıyla hastalara hergün iş yerlerine ve oradan evlerine yürüyerek gidip gelmeleri, boş vakitlerinde oturmaktansa gezinmeleri tavsiye edilir.

Haftada iki defâ ılık hamam yapmalıdır. Yirmi dakika yıkanıp, sonra havlu ile friksiyon (ovma) uygulamalıdır. Deniz ve soğuk su banyosu yasaktır. Sıcak elbise giymeli, sıcak yerlerde yaşamalıdır. Hiç sinirlenmemeli ve heyecanlanmamalıdır.

Diyabet tedâvisinde ağızdan alınan ilâçların rolü: Diyetle kontrol altına alınamayan diyabetlide ilâç kullanma mecburiyeti hâsıl olur. Başlangıçta ağızdan alınan diyabet ilâçları kullanılır, şâyet bunlar da tesirsiz kalırsa, o zaman insülin tedâvisine geçilir. Ağızdan alınan diyabet ilâçları kabaca sulfomid grubu ve biguanid grubu olmak üzere ikiye ayrılır. Bu ilâçlar genel olarak, pankreastan insülin salgılanmasını arttırmak, dokuların glikoz alımını arttırmak, glikoz üretimini engellemek gibi mekanizmalarla etkili olurlar. Bu ilâçlar uzun süre kullanılınca birtakım yan etkilere yol açmaktadırlar. Bunlar arasından kan şekeri düşüklüğü, allerjik reaksiyonlar, sindirim sistemi tahrişi, başağrısı ve baş dönmesi vb. sayılabilir.

Bu ilâçlar özellikle, insüline bağımlı olmayan, 40 yaşın üzerindeki, 40 üniteden daha az insülin gerektiren, henüz ileri diyabet komplikasyonlarının belirmemiş olduğu ve had diyabet komplikasyonlarına temâyülü olmayan vak'alarda (tabip kontrol ve târifi olmak şartıyla) tercih edilmelidir.

Diyabet tedâvisinde insülinin rolü: İnsülin; insüline bağımlı vak'alarda (gençlerdeki diyabet), diyet ve haplarla kontrol altına alınamayan vak'alarda, diyabetin bâzı komplikasyonlarında (koma gibi), cerrahî müdâhale gerektiren durumlarda, enfeksiyon hastalıklarının seyri esnâsında kullanılır.

İnsülinler üç gruptur: Süratli ve kısa süreli insülinler (kristalin, semilente insülin), orta sürat ve süreli insülinler (NPH insülin, lente insülin ve globin), yavaş ve uzun süreli insülinler (protomin zenk ve ultalente insülin). Birinci grup insülinler; diyabetin had ve âcil komplikasyonlarda ve diğer insülin türlerinin etki süresi değiştirici karışımlar yapmak için kullanılırlar. İkinci grup insülinler en sık kullanılan insülin türü olup, vak'aların çoğunluğunda kahvaltıdan yarım saat önce deri altına yapılan bir zerk, kan şekerini kontrol altına almaktadır, bâzan ikinci bir zerk mecburiyeti doğabilmektedir. Üçüncü grup nâdiren kullanılmaktadır. İnsülin tedâvisine bağlı olarak husûle gelen komplikasyonlar arasında insülin allerjisi, insülin zerk yerinde erime veya hipertofi (büyüme, şişme) ve insüline karşı direnç söylenebilir.

İnsülin tedâvisine âit komplikasyonların çoğunun, insülin içerisindeki yabancı moleküllere karşı hâsıl olan antikorlarla meydana geldiği kuvvetle muhtemeldir. Bu antikorlar, insüline karşı dirence de yol açmakta ve böylece insülin ihtiyacı giderek artmaktadır. Bu yüzden insülinin saflaştırılmasına ihtiyaç duyulmuş ve böylece monokomponent (tek bileşenli) insülinler geliştirilmiştir. Bu tür insülinler sâdece insülinin komplikasyonlarının ortaya çıktığı vak'alar ve yanlız stress hâlinde insülin kullanmaya mecbur olan diyabetlilerde tercih edilmektedir.

Hastalığının şuurunda olan, eğitimli bir diyabetlinin hastâneye yatırılmadan tâkibi ve tedâvisi mümkündür. Böyle hastaların genellikle üç ayda bir kontrolleri uygundur. Kan şekeri çok oynak olan hastaların pratik metodlarla, kendi kan ve idrar tahlillerini yapabilmeleri sağlandığı takdirde, büyük tehlikelerin önüne geçilmiş olur. Koma, enfeksiyon, böbrek bozukluğu gibi durumlarda diyabetlinin hastânede tedâvi ve kontrolü gerekir.

Diyabet ve gebelik: Gebelik, annede ve ceninde hayâtı tehdit eden komplikasyonlara yol açabilir (ceninin aşırı büyümesi, cenin ölümü, gebelik zehirlenmesi, annenin diyabetinde ağırlaşma vb.). Gebe diyabetlide diyet, ana hatlarıyla mühim değişiklikler arz etmemekle birlikte bol protein ihtivâ etmelidir. 24 saatlik protein miktarı kilo başına 2 gr civârında olmalıdır. Gebelikteki yaklaşık 10 kg'lık ağırlık artışına müsâade etmek için, ideal ağırlığın kilogramı başına 30-40 kalori temin edilebilmelidir. Gebe diyabetlide üç büyük yemek arasına kahvaltılar koyarak, kan şekeri oynamaları önlenmelidir. Gebelik zehirlenmesinin önlenmesi için tuz azaltılmalıdır. Gebelikte, çocukta insülin salgısını uyararak çocuğun kilo almasına sebep olduğundan, diyabet hapları kullanamazlar. Gebeliğin ikinci yarısında insülin ihtiyacı, orta insülin tedâvisi, gebelik ayı ve karbonhidrat metabolizmasının durumuna göre ayarlanır. Doğumu tâkiben insülin dozları gebelikten önceki seviyelere indirilir. Gereğinde, doğum günü insülin dozu daha azaltılır veya verilmeyebilir.

Gebeliğin 37. haftasından îtibâren çocuğun ölüm riski; çocuk aşırı bir büyüme göstermişse, daha önceki hâmileliklerde de ölüm olayı olmuşsa, annede damar bozuklukları varsa, doğumu süratlendirmek veya sezaryenle çocuğu almak gerekir. Erken doğum yaptırmak için en uygun zaman gebeliğin 38. haftasıdır. Diyabetik annelerin çocukları genellikle 4 kg'ın üzerinde doğarlar, dolayısıyla da doğum güç olur. Büyük doğdukları hâlde çocuklar çelimsiz (yaşama yetenekleri düşük) ve doğmalık anomalili olmaları ihtimali fazladır.

Diyabetin komplikasyonlarının tedâvisi:

1. Ketoasidetik koma: Kanda asit ve keton cisimlerin aşırı artmasıdır. Uygun bir tedâvinin yapılmadığı kişilerde görülür. Bâzı vak'alarda bâzı alarm işâretlerini tâkiben (hâlsizlik, iştahsızlık, bulantı, başağrısı, susuzluk hissi, karınağrısı) ve ekseriya kısa süreli bir koma öncesi devirden sonra, tam şuur kaybı ve her türlü uyarıya cevapsızlıkla koma gelişir. Böyle vak'alarda hasta derhal hastâneye kaldırılmalı ve tedâvisi hastânede yapılmalıdır.

Diyabette ayrıca hiperosmalar koma ve daha sık olarak görülebilen hipoglisemi (kan şekeri düşüklüğü) koması da sözkonusudur. Hipoglisemiye yanlışlıkla fazla insülin yapılması, yeterli gıdâ alınmaması, aşırı aktivite (çalışma) yapılması, kusma ve ishâlle giden enfeksiyonlara yolaçabilir. Hipoglisemi hafif olduğunda; şuur açıktır, terleme, çarpıntı, açlık hissi, başdönmesi sözkonusudur ve ağızdan şekerli su verilmesi genellikle yeterlidir. Bu durum diyabetliye öğretilmeli ve bu belirtiler ortaya çıktığında hemen yanında taşıdığı şekeri yemeli ve dinlenmelidir. Hipoglisemi ağır ise; başağrısı, şuur kaybı, havâle ve koma ortaya çıkar ve hastânede âcil müdâhale gerektirir. Şeker hastalarının kimliklerinin yanında şeker hastası olduklarını belirten bir kart taşımaları bâzan çok işe yarayabilir.

2. Göz bozuklukları: Lazer tedâvisi ve çeşitli cerrahî göz müdâhalesi gerekebilir.

3. Böbrek bozuklukları: Tuzsuz diyet, tansiyon düşürücü ilâçlar, gerekirse sun'î böbrek veya böbrek nakli yoluna gidilebilir. İdrar yolları enfeksiyonları, uygun antibiyotiklerle tedâvi edilmelidir.

4. Damar bozuklukları: Kan şekeri ve kan basıncının normal hudutlarda tutulması, kan lipidlerinin azaltılması ve sigaranın yasaklanması faydalıdır.

5. İktidarsızlık: Diyabetin düzenli kontrolü, psikoterapi kısmen faydalı olabilir. Organik hasara bağlı olanlarda cerrâhî bir müdâhaleyle kamışın içine yerleştirilen ve gerektiğinde şişirilebilen protezler kullanılmaya başlanmıştır.

Diyabet tedâvisinde yeni gelişmeler:

1. Sun'î pankreas: İki ayrı sistem geliştirilmiştir. Kapalı halka sisteminde, bir araç devamlı olarak kan şekerini ölçmekte, bir bilgisayar da, şeker seviyesinde kaydedilen değişiklikleri bir pompaya naklederek, kan şekerini normal hudutlarda tutacak miktarda insülinin toplardamar içerisine sevkini sağlamaktadır. Bu sistem oldukça büyük olup, ancak hastânelerde kısa süreli kullanmaya elverişlidir.

Açık halka sistemindeyse, kan şekeri devamlı olarak tâyin edilmemekte, fakat küçük bir pompa vâsıtasıyla daha önceden hazırlanmış bir programa göre vücûda damar veya derialtı yoluyla insülin verilmektedir. Karmaşık olmayan bu sistem daha ucuz olup, hasta tarafından da taşınabilmektedir, fakat kan şekeri çok oynak olan şahıslarda sık sık ayar yapmak gerekmektedir.

2. Pankreas nakilleri: Pek başarılı netice vermemiştir.

3. Sentetik insan insülini: Henüz araştırma safhasında olup, bâzı mikroorganizmalara, insan insülinin aynı özelliklere hâiz olan ve yan etkileri olmayan biyosentetik bir insülin yaptırma yoluna gidilmektedir.

4. Bâzı araştırmacılar ağız yoluyla alınıp, sindirim sisteminde harap olmadan kana geçebilecek olan insülin hapları üzerinde çalışmaktadırlar.

Ayrıca deri altına yerleştirilip, 20-30 gün müddetle kan şekerini kontrol altında tutabilecek sistemler üzerinde de çalışmalar devam etmektedir.

ŞEKERKAMIŞI (Saccharum officiarum);

Alm. *Zuckerrohr (n),* **Fr.** *Canneà sucre (f),* **İng.** *Sugar cane.* **Familyası:** Buğdaygiller (Gramineae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Tabiî olarak yetişmez. Güney Anadolu'da yetiştirilir (Adana, Hatay).

10 m'ye varan boylarda, şeker elde edilmesinde faydalanılan bir tropik bölge bitkisi. Vatanı, Doğu Hindistan'dır. Sıcak ve nemli iklimi olan tropik bölgelerde yetiştirilir. Şeker kamışının öz kısmı % 20-25 sakkaroz ihtivâ eder. Şekerkamışı bu bölgelerde geniş plantajlar hâlinde yetiştirilir. Şeker elde edilişindeki büyük önemi sebebiyle, mutedil bölgelerde de şeker kamışının üretimi yapılarak şeker üretilmesine gidilmektedir. Dünyâ şeker istihsâlinin 2/3'si şekerkamışından çıkarılmaktadır.

Şekerkamışı çiçek açtıktan üç ay sonra olgunlaştığında dibe yakın kısmından kesilir, yapraklarından temizlenerek işlenmek üzere şeker fabrikalarına sevk edilir.

ŞEKERPANCARI (Bkz. Pancar)

ŞEKERSİZ ŞEKER HASTALIĞI;

Alm. *Diabetes (m), inspidus,* **Fr.** *Diabete (m), insipide,* **İng.** *Diabets, insipidus.* Beyindeki hipotalamus-hipofiz bezi sistemindeki bir bozukluk sebebiyle, antidiüretik hormon (ADH) denilen hormon ve böbreklerden su emilimini sağlayan hormon tabiatındaki maddenin salgılanmasının azalması veya durması neticesi veya böbrekteki bir bozukluk aracılığıyla husûle gelen ve yoğunluğu az, fazla miktarda idrarın atılmasıyle kendini gösteren müzmin bir hastalık.

Oldukça nâdir görülür. Tıp dilindeki ismi "diyabetes incipitus"tur. Daha ziyâde gençlerde ve erkeklerde görülmektedir.

Hastalığın meydana gelmesinde kafa darbelerine bağlı kemik hasarları, menenjit sekelleri, beyin iltihabı sekelleri, frengi, beyin tümörleri, beyin kanamalarının sekelleri, kan kanserleri ve lenf kanserlerinin yayılımları rol alırlar. Hiçbir organik sebebe bağlanamayan ve sebebi bulunamayan vak'alar da vardır.

Hastalığın sebebi ve ne olursa olsun, vücutta bir antidiüretik hormon noksanlığı vardır. Bu hormon, böbreklerden suyun geri emilimini sağlar. Normal çalışan böbreklerde, kan süzülüp toksik maddelerden arındırılmaktadır. Bu şekilde böbreklerin glomerul denilen arıtma aygıtlarında süzülen kandan dakikada 120-130 cc günde 180 litre kadar glomerul hülâsası meydana gelir. Bu 180 litrenin içinde toksik artıklar ve suyla birlikte vücut için elzem olan glikoz, potasyum, amino asit, sodyum, klor da bulunur. Böbrek tüplerine geçen hülasanın içindeki suyun % 85'i, glikozun tamâmı, potasyum ve aminoasitlerin tamâmı, yine sodyum ve klorun da %85 kadarı üst kısımlarda emilir. Geri kalan geriemilim aygıtı olan suyun bu tüpler boyunca özellikle ADH tesiriyle tamâmına yakını emilir. Geri emilim safhasıt amamlandığında, hulâsa dakikada 2 cc'ye inerek idrar meydana gelmiş olur.

Bu hormon olmayınca böbreklerden tuz geri emildiği halde su geri emilemez ve hasta bir günde ortalama 8-12 litre idrar çıkartır. Bu miktar bâzan günde 25 litreyi de geçer. Hasta fazla idrar çıkardığı için, çok su içer. Ağız ve deri kurudur. Vücut ısısı biraz düşüktür, iştah fazladır, sinirlilik, yorgunluk, halsizlik, kabızlık, başağrısı, başdönmesi, sırt ve bacak ağrıları bulunabilir.

Hastalığın altında yatan sebebe göre, körlük, göz kaslarında felç, bulantı-kusma, başdönmesi görülebilir. İdrar açık renklidir, dansitesi (yoğunluğu) düşüktür. Diğer bulguları normaldir. Teşhiste, susuzluk testi oldukça faydalı bilgiler verir.

Bu hastalığa şekersiz şeker hastalığı denmesinin sebebi, şeker hastalığıyla bâzı belirtilerinin benzemesindendir. Şekerli diyabetin, kan şekeri yüksekliği ve idrarda şeker bulunuşuyla bundan

kolayca ayrılacağı âşikârdır.

Hastalığın gidişatında, altta yatan sebep mühim rol oynar. Bâzan bu hastalık gelip geçici de olabilir. Böbrek kaynaklı vak'alarda gidişat pek iyi değildir. Hipotolomol Hipofizer menşeli olanlarda kesin teşhis kanda ADH seviyesi tespit edilerek konulabilir. Ancak şimdilik güç ve pahalı bir metoddur.

Hastalığın tedâvisi, eksik olan hormonu yerine koymak ve altta yatan sebebi bulup, gidermek esâsına dayanır. Eksik hormonu yerine koymak için en iyi yol, hipofiz tozunun buruna verilmesidir. Bu, basit ve ekonomik bir yoldur. Enjeksiyonla uygulanan yağlı preparatlar da vardır.

ŞELÂLE (Çavlan);

Alm.*Wasserfall,* **Fr.** *Cascade,* **İng.** *Waterfall.* Akarsu yatağının, dike yakın bir biçimde âniden düştüğü, suların yüksekten dökülerek aktığı kısmı. Daha küçük çapta olan şelâleye "çağlayan" denir.

Bir kaynak veya kar-buz suyunun dağ yamacından fışkırarak akması şelâle meydana getirebilir. Bu durumda suyun aktığı yatakla döküldüğü yatak arasında birkaç yüz metre yükseklik farkı bulunabilir. Genellikle ırmak sularının normal akışını bırakarak yüksekten döküldüğü yerlerde şelâle meydana gelir. Eğer sular çok miktarda aşındırıcı madde taşıyorsa, şelâlenin eteğini oyar ve duvarların parçalanarak yıkılmasına ve aşınmasına yol açar. İri döküntülerin çok az bulunduğu bölgelerde ise şelâleler görünüşlerini muhâfaza ederler.

Şelâlelerin en önemli özelliklerinden biri çok büyük aşındırma gücüne sâhip olmalarıdır. Aşınmanın hızı, suyun düşme yüksekliğine, düşen suyun hacmine, aşağıya taşıdığı aşındırıcı maddelerin yapısına göre değişir. Çoğu zaman şelâlelerin düşme hattı aşınarak, akarsu kaynağına doğru geriye kayar. Bâzan da aşındırmanın yönü aşağıya yöneliktir. Böylece suların düştüğü ağız bölümü aşınarak daha yumuşak bir eğim kazanır. Şelâleler suyun döküldüğü yerde geniş ve derin çukurlar meydana getirir. Bâzı durumlarda bu çukurların derinliği düşme yüksekliği kadar olabilir.

Şelâlelerin yüksekliğiyle döktükleri su miktarı arasında her zaman doğrudan bir bağıntı bulunmaz. 300 metrenin üstündeki şelâlelerin çoğunda dökülen su miktarı azdır. Öyle ki taban bölümünde su ancak bir çiy gibi çevreye yayılır.

Şelâlelerin yeryüzündeki dağılımı düzensizdir. Temel olarak üç çeşit bölgede bulunur: Bunlar yüksek platoların kenar bölümleriyle buraları kesen büyük çatlak hatlarda; karaların iç bölümlerinde bulunan yüksek yerlerde ve kıyı bölgelerinde yer alan gevşek tortul kütleler arasındadır.

Dünyânın çeşitli ülkelerinde bulunan bâzı şelâlelerin yükseklikleri şöyledir:

Venezuella'da bulunan Angel Şelâlesi 979 m

Güney Afrika'da bulunan Tugela Şelâlesi 948 m

Zimbabve'de bulunan Mtarazi Şelâlesi 762 m

ABD'de bulunan Yosemite Şelâlesi 739 m

Yeni Zelanda'da bulunan Sutherland Şelâlesi 580 m

Fransa'da bulunan Gavarnie Şelâlesi 422 m

İtalya'da bulunan Serio Şelâlesi 315 m

İsviçre'de bulunan Reichenbach Şelâlesi 190 m

Kanada-ABD'de bulunan Niyagara Şelâlesi 49 m

Türkiye'de bulunan şelâlelerden ise Manavgat ve Düden en önemlilerindendir. Manavgat Çayı üzerindeki Manavgat Şelâlesinin tabiî görünümü son yıllarda bozulmuştur.

ŞEMPANZE (Pan styrus);

Alm. *Schimpanse (m),* **Fr.** *Chimpanzé (m),* **İng.** *Chimpanzee.* **Familyası:** İnsansı maymungiller (Pongoidae). **Yaşadığı yerler:** Afrika'nın sulak orman kenarları. **Özellikleri:** Vücûdu siyah tüylerle örtülü, hızlı tırmanıcı bir maymun. Eşi ve âilesiyle ağaçlarda yaşar. Meyve ve tâze filizlerle beslenir. Ö**mrü:** 40 yıl. **Çeşitleri:** Kambiya şempanzesi, Kululamba şempanzesi, Guinea şempanzesi, Şuvayfurt şempanzesi meşhurlarıdır.

Maymunlar (Primates) takımının Pongoidae familyasından, Afrika'nın Atlantik tarafındaki ormanların su kenarlarında ve savanlarda yaşayan bir türü. Kongo ve Gine'de bol rastlanır.

Vücûdu siyah tüylerle örtülüdür. Ağırlıkları 45-50 kg kadardır. Boyları 1-1,5 metreyi pek geçmez.

Erkekler dişilerden daha uzun olurlar. Şempanzelerin yüzü çıplak, kulakları iri, burunları küçüktür. Eski dünyânın kuyruksuz maymunlarıdır. Dudaklarını ileri uzatabilirler. İki ayak üzerindeyken ön ayakları dizlerine kadar gelir. Genç yaştakilerin yüzleri pembemsidir. Yaşlandıkça siyahlaşırlar. Başlarında saç ortadan ayrılır, zamanla dökülür.

Ağaçlara çok rahat tırmanır, yerde dört ayakları üzerinde yürürler. 60 ile 80 maymundan müteşekkil sürüler hâlinde dolaşırlar. Besin aramak için dört gruba ayrılırlar. Besin bulan grup, çıkardığı gürültülü seslerle diğerlerini de çağırır. Meyve ve tâze filizlerle beslenirler. Protein ihtiyaçlarını, ak karınca denen termitleri yiyerek karşılarlar. Bir termit yuvasına rastlayınca kendilerine ziyâfet çekmek için uzun süre oyalanırlar. Kopardıkları dalların filizlerini temizleyerek yuvanın içine sokarlar, kısa bir süre sonra dışarı çekerek üzerine tırmanan termitleri yerler. Bu usûlü arıların yuvalarından bal çıkarmak için de kullanırlar.

Gürültücü hayvanlardır. Gürültüleri üç kilometre uzaklıklardan rahatça duyulur. Geceleri ağaçlarda geçici olarak kurdukları yuvalarda barınırlar. Sâdece bir âileden müteşekkil küçük gruplar da vardır. Çoğu, her gece derme çatma yeni bir yuva kurar. Yağmurdan korunmak için üzerini dallarla örterler. Dişi şempanze yavrusunu çoğunlukla sırtında taşır. Maymunların içinde en zekileri olarak bilinirler. Küçük yaşta kolayca ehlileşirler. Bisiklete binme, masada oturma, topla oynama gibi birçok oyun öğretilebilir. Yaşlandıkça hırçınlaşırlar. Dişiler 8, erkekler 12 yaşında erginleşmeye başlar, ortalama 40 yıl kadar yaşarlar.

ŞEMS-İ TEBRÎZÎ;

evliyânın büyüklerinden. İsmi, Mevlânâ Muhammed bin Ali olup, Tebrizlidir. “Şemseddîn” yâni “dînin güneşi” lakabıyla meşhurdur. 1247 (H.645) senesinde Konya’da şehit edildi. Daha ilk mektebe giderken Resûlullah’ın aşkından yemez, içmez olmuştu.

Şems-i Tebrîzî, Ebû Bekr-i Kirmânî’den ve Bâbâ Kemâl-i Cündî’den ilim öğrenip, feyz aldı. Kısa zamanda zâhirî ve bâtınî ilimlerde yüksek derecelere kavuştu.

Şems-i Tebrîzî, seyâhat ettiği yerlerde, uğradığı memleketlerde iyi bir dost bulunması için duâ ederdi. Israrla yaptığı bu duâların netîcesi olarak rüyâsında; Celâleddîn-i Rûmî’ye gidip onun yetişmesinde yardımcı olması bildirildi. Böylece o, Allahü teâlâya şükürle; “Böyle dosta canım fedâ olsun” diyerek, 1224 senesinde Şam’dan Konya’ya geldi.

Konya’ya gelerek Şekerciler Hanına indi. Günlerini orada geçiriyordu. Kapıda oturup Allahü teâlânın mahlûkâtı hakkında tefekküre daldığı bir günde; Mevlânâ hazretleri talebeleriyle oradan geçiyordu. Celâleddîn-i Rûmî kapı önünde tefekkür hâlindeki, kıyâfetinden yabancı olduğu anlaşılan Şems hazretlerine baktı, selâm verdi ve yoluna devâm etti. Kendi kendine; “Bu, yabancı bir kimseye benziyor. Buralarda böyle birisini hiç görmedim. Ne kadar da nûrlu bir yüzü var.” diye düşünürken âniden atının yularını bir elin tuttuğunu gördü. Atı durduran Mevlânâ hazretleri, elin sâhibinin o yabancı olduğunu görünce; “Buyurunuz! Bir arzunuz mu var?” dedi. O kimse; “İsminizi öğrenmek istiyorum.” deyince, o da; “Celâleddîn Muhammed!” diye cevap verdi. Mevlânâ’ya Resûlullah ile Bâyezîd-i Bistamî’nin derecelerini sordu. Aldığı cevaplar karşısında kendinden geçti. Bu şekilde tanışmış oldular. İkisi arasında büyük muhabbet hâsıl oldu. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Şems-i Tebrîzî’yi evine götürdü.

Bu zâtın, geleceğini ilk hocası Seyyid Burhâneddîn hazretlerinin söylediği Şems-i Tebrîzî olduğunu öğrenince:

“Ey muhterem efendim! Gerçi evimiz size lâyık değilse de, zât-ı âlinize sâdık bir köle olmaya çalışacağım. Kölenin nesi varsa efendisinindir. Bundan böyle bu ev sizin, çocuklarım da evlâtlarınızdır.” diyerek hizmetine koşmaya başladı. Gece-gündüz hiç yanından ayrılmayıp, sohbetlerini büyük bir zevk içinde dinlemeye başladı. Ondan hiç ayrılmıyor; talebelerine ders vermeye, insanlara câmide vâz u nasîhata gitmiyordu. Yanlarına dahi, hizmetlerini görmek üzere büyük oğlu Sultan Veled girebilirdi. Her gün Şems-i Tebrîzî ile sohbet ederler, Allahü teâlânın yarattıkları üzerinde tefekküre dalarlar, namaz kılarlar, cenâb-ı Hakkı zikrederek muhabbetlerini tâzelerlerdi.

Mevlânâ Celâleddîn ile Şems-i Tebrîzî hazretlerinin zâhirî ve bâtınî çalışmaları devâm ederken, onların bu sohbetlerini hazmedemiyen ve Mevlânâ’nın kendi aralarına katılmamasına üzülen bâzı kimseler, Şems-i Tebrîzî hakkında uygun olmayan sözler söylemeye başladılar. Bu söylentiler, Mevlânâ’nın kulağına kadar geldi. Diyorlardı ki:

“Bu kimse Konya’ya geleli, Mevlânâ bizi terk etti. Gece gündüz hep birbirleriyle sohbet ediyorlar da, bizlere hiç iltifât göstermiyorlar, Yanlarına kimseyi de koymuyorlar. Mevlânâ, Sultân-ül-ulemâ’nın oğlu olsun da, Tebriz’den gelen ne olduğu belli olmayan bu kimseye gönül bağlasın. Onun için bize sırt çevirsin. Hiç Horasan toprağıyla (Mevlânâ hazretlerinin memleketi) Tebriz toprağı bir olur mu? Elbette Horasan toprağı daha kıymetlidir.”

Bu söylentilere Mevlânâ:

“Hiç toprağa îtibâr olunur mu? Bir İstanbullu, bir Mekkeliye gâlip gelirse, Mekkelinin İstanbulluya tâbi olması hiç ayıp sayılır mı?” diyerek cevap verdi. Fakat söylentiler durmadı. Şems-i Tebrîzî hazretleri artık Konya’da kalamayacağını anladı. O çok kıymetli ve mübârek ahbâbını bırakarak Şam’a gitti.

Şems-i Tebrîzî’nin gitmesi Mevlânâ’yı çok üzdü. Böylece aylar geçti. Mevlânâ artık dayanamayacağını anlayınca, oğlu Sultan Veled’i Şam’a göndermeye karar verdi. Sultan Veled, hazırlıklarını tamamlayıp yola çıktı. Şam’da, babasının târif ettiği handa, Şems-i Tebrîzî’yi bir gençle konuşuyor buldu. Durumu dilinin döndüğü kadar anlattı. Konya’da bu hâdiseye sebep olanların tövbe ettiğini ve Mevlânâ’dan çok özürler dilediklerini de sözüne ekledi. Bunun üzerine Şems-i Tebrîzî, dâveti kabul ederek tekrar Konya’ya geldi. Mevlânâ ile buluştu.

Mevlânâ Celâleddîn ile Şems-i Tebrîzî, eskisi gibi yine bir odaya çekilip sohbet ediyorlardı. Hiç dışarı çıkmadan, yanlarına oğlundan başka kimseyi sokmadan, mânevî bir âlemde ilerlemeye başladılar. Halk, Şems gelince Mevlânâ’nın sâkinleşeceğini, aralarına katılıp, kendilerine nasîhat edeceğini, sohbetlerinden istifâde edeceklerini ümîd ederken, tam tersine, eskisinden daha fazla Şems’e bağlandığını ve muhabbetinin ziyâdeleştiğini gördüler.

Şems-i Tebrîzî hazretleri, Mevlânâ’yı elviyâlık makamlarının en yüksek derecelerine çıkarmak için elinden gelen bütün tedbirlere başvuruyor, her türlü riyâzet ve mücâhedeyi yaptırıyordu. Günler bu şekilde geçerken halk, Mevlânâ’nın hiç görünmemesinden dolayı Şems’e kızmaya başladılar. Bir gün bu söylenenleri Şems-i Tebrîzî işitince, Sultan Veled’e:

“Ey Veled! Hakkımda yine sû-i zan etmeye başladılar. Beni Mevlânâ’dan ayırmak için, söz birliği etmişler. Bu seferki ayrılığımın acısı çok derin olacak!” dedi.

1247 (H.645) senesi Aralık ayının beşine rastlayan Perşembe gecesiydi. Mevlânâ ile Şems hazretleri yine odalarında sohbet ediyorlar, Allahü teâlânın muhabbetinden ve çeşitli evliyâlık makamlarından anlatıyorlardı. Bir ara kapı çalındı ve Şems hazretlerini dışarı çağırdılar. Şems-i Tebrîzî, Mevlânâ’ya; “Beni katletmek için çağırıyorlar.” dedi ve dışarı çıktı. Dışardaki bir grup insan, bir anda üzerine hücum ettiler. Şems-i Tebrîzî hazretlerinin “Allah!” diyen sesi duyuldu. Mevlânâ hemen dışarı çıktı, fakat hiç kimse yoktu. Yerde kan lekeleri vardı. Derhal oğlu Sultan Veled’i uyandırıp durumun tedkikini istedi. Yapılan bütün araştırmalarda Şems-i Tebrîzî hazretlerinin mübârek cesedini bulamadılar. Bu cinâyeti işleyenler yedi kişiydi. İçlerinde, Mevlânâ’nın oğlu Alâeddîn de vardı. Yedisi de kısa bir süre sonra çeşitli belâlara yakalanarak öldüler. Bir gece Sultan Veled, rüyâsında Şems-i Tebrîzî’nin cesedinin bir kuyuya atıldığını gördü. Uyanınca, yanına en yakın dostlarından birkaçını alarak, gördüğü kuyuya gittiler. Cesed hiç bozulmamıştı. Mevlânâ’nın medresesine defnettiler.

Şems-i Tebrîzî’nin kıymetli sözlerinden bâzıları:

“Allahü teâlâya vâsıl olmaya mâni dört şey vardır: 1) Şehvet, 2) Çok yemek, 3) Mal ve makam, 4) Ucb ve gurûr. İşte bunlar kulun cenâb-ı Hakk’a ulaşmasına mânidir.”

“İlimsiz beden, suyu olmayan şehre benzer.”

Şems-i Tebrîzî hazretlerine; “İnsanların en üstünü ve en kıymetlisi kimdir?” diye sordular. Cevâbında:

“Şu dört kimsenin kıymeti, Allahü teâlâ katında yüksektir: 1) Şükreden zengin, 2) Kanâatlı ve sabreden fakir, 3) İşlediği günahlara pişmân olup, Allahü teâlânın azâbından korkan kimse, 4) Takvâ, verâ’, zühd sâhibi; yâni haramlardan sakınıp, şüpheli korkusuyla mübahların çoğunu terk ederek dünyâya zerre kadar meyletmeyen âlimdir.” buyurdu. “Bu kıymetli insanların içinde en üstün olanı hangisidir?” diye sorduklarında; “İlim ve hilm sâhibi âlimlerdir.” buyurdu.

Cömertliği sorduklarında, buyurdu ki: “Dört türlü sehâvet (cömertlik) vardır: 1) Mal cömertliği; zâhidlere mahsustur. Onlar mal verir mârifet yâni Allahü teâlâyı tanımayı alırlar. 2) Beden cömertliği; müctehid olan âlimlere mahsustur. Onlar da Allahü teâlânın yolunda vücutlarını harcarlar ve hidâyeti alırlar. 3) Can cömertliği; şehitlere mahsustur. Onlar da canlarını vererek Cennet’i alırlar. 4) Kalp cömertliği; âriflere mahsustur. Onlar da gönül vererek muhabbeti alırlar.”

“Dünyâ, insanı hevâ ve hevesine kaptırır, nefsin arzularına uydurur. NetîcedeCehennem’e götürür.”

“Âhireti kazanmak için çalışmak lâzımdır ki, bu, insanı Cennet’e götürüp, Allahü teâlânın cemâlini görmekle şereflenmeye sebep olur.”

ŞEMSEDDÎN DIMAŞKÎ;

kozmoloji âlimi. İsmi, Muhammed bin İbrâhim bin Ebî Tâlip el-Ensârî es-Sûfî ed-Dımaşkî’dir. Künyesi Ebû Abdullah, lakabı Şemseddîn’dir. Muhtemelen 1256 senesinde Şam’da doğdu. Hayâtının büyük kısmını Şam’da geçirdi. Şam yakınlarındaki Rebvâ köyünde imâmlık yaptı. Ömrünün sonuna doğru

Tabor Dağlarına yakın Safad'da bulundu ve 1326 senesinde orada vefât etti.

Şemseddîn Dımaşkî, **Nuhbet-ut-Dehr fî Acâib-il-Berr vel-Bahr** adlı eseriyle meşhur oldu. Eser, detaylı bir kozmoloji kitabı olup, Ebü'l-Fidâ'nınkine nazaran matematik ve coğrafya bakımından geride olmakla berâber, çok farklı ve daha fazla bilgileri ihtivâ etmektedir. Dokuz kısım ve yetmiş beş bölümdür.

Birinci kısım, yeryüzünün şekli ve bununla ilgili eski bilgileri ihtivâ etmektedir. On bölümden meydana gelen bu kısımda matematik ve genel coğrafyaya âit geniş bilgiler mevcuttur. Dünyânın büyüklüğü, enlem ve boylam, iklimler, mevsimler, eski anıtlar anlatılmaktadır. İkinci kısımda; altın, gümüş, bakır, demir, çinko, kalay, kurşun ve cıvanın özellikleri, kıymetli metallerle dağların meydana gelişi (11 bölüm); üçüncü kısımda; Nehirler, kaynaklar, kuyular (6 bölüm); dördüncü kısımda; deniz ve hareketi; dünyâyı kaplaması, tuzluluğun sebepleri ve adalar (6 bölüm); beşinci kısımda; Akdeniz, med ve cezir, son iki bölümde kısaca Karadeniz, Hazar Denizi ve Aral Gölü (6 bölüm); altıncı kısımda; Hind Okyanusu ve adaları; yedinci kısımda; doğu krallıkları, dâr-ül-İslâm ülkeleri ve önemli şehirleri (13 bölüm); sekizinci kısımda; Mısır'dan İspanya'ya kadar olan batı krallıkları (6 bölüm); dokuzuncu kısımda ise; Çeşitli insan ırkları, Sam, Ham soylarıyla bunlar hakkında bilgiler; takvimleri, bayramları, insanların çevre şartlarından etkilenmeleri (9 bölüm) anlatılmaktadır.

Dımaşkî, bilhassa mineraloji, metaller, jeolojiye ilgi duymasına rağmen, **Nuhbe'**de bitkiler, hayvanlar, târihî olaylar, sanat ve sanatkârlar hakkında da bilgi vermektedir. Zelzeleleri gözleyen Şemseddîn Dımaşkî; dağların ve kaynakların meydana gelmesiyle zelzeleler arasında bir alâkanın mevcûdiyetini düşünmüştür. Ayrıca kitabın sonuna renkli bir harita da ilâve etmiştir. Dımaşkî bu eserini yazarken kendinden önce yaşayan ve bu alanda eser yazan Müslüman ve diğer ilim adamlarının eserlerinden faydalanmıştır.

Şemseddîn Dımaşkî'nin diğer eserleri şunlardır: **1) Kitâb-üs-Siyâse fî İlm-il-Firâse** (siyâset hakkında yazılmıştır), **2) El-Makâmât-ül-Felsefiyye vet-Tercemet-üs-Sûfiyye** (tasavvuf üzerine elli bölümlük bir eser), **3) Cevâbu Risâleti Ehl-i Cezîret-i Kıbrıs** (Kıbrıs'taki Hıristiyanlara İslâmın cevâbı olarak hazırlanmıştır).

ŞEMSEDDÎN GÜNALTAY;

Türk siyâset adamı. Türkiye Cumhûriyeti Hükümetinin onuncu başbakanı. 1883'te Erzincan Kemâliye'de doğdu. Babası Müderris İbrâhim Edhem Efendi, annesi Sâliha Hanımdır. Öğrenimini İstanbul'da tamamladı. Yüksek Muallim Mektebinin fen şûbesinden mezun oldu. Lozan Üniversitesi Tabiat Bölümünde okudu. Özel olarak Arapça ve Farsçayı öğrendi. Medreselerde müderrislik, daha sonra İstanbul ve Ankara üniversitelerinde profesörlük yaptı. 1914'te Edebiyat Fakültesi Türk Târihi ve İslâm Kavimleri Târihi kürsülerine müderris tâyin edildi. Süleymâniye Medresesinde Dinler Târihi ve Felsefe okuttu. İlâhiyat Fakültesinin kuruluşunda bu fakültenin başına ve İslâm Dîni kürsüsü müderrisliğine getirildi. Derslerinde dinde değişiklik yapılmasının lâzım olduğunu savundu. Eserlerini de bu maksatla yazdı. Yaptığı bütün icraatlarda ve eserlerinde İslâm Dînini kendi düşüncelerine göre yenileme fikri Şemseddîn Günaltay'ı, İslâmiyetten tamâmen uzaklaştırdı.

İlk T.C. Hükümeti kurulduktan sonra İstanbul Belediye Meclisine üye ve başkanvekili seçildi. İstanbul'da Müdâfaa-i Hukuk Teşkilâtının faaliyetlerine katıldı. 1923'te, Büyük Millet Meclisi ikinci dönem Sivas Milletvekili olarak parlamentoya girdi. Sivas ve Erzincan milletvekilliğinden sonra C.H.P.'nin Parti Meclisi yöneticiliğinde bulundu. 15 Ocak 1949'da Türkiye Cumhûriyeti onuncu başbakanı oldu. 1991 yılında yürürlükten kaldırılan Cezâ kânunundaki 163'üncü madde, onun zamânında çıkartılarak kânunlaştı. 1950 Mayıs'ında iktidarı kaybetti. 1961 genel seçimlerinde CHP İstanbul senatörü seçildiyse de prostat kanserinden İstanbul'da öldü. Vasiyeti üzerine Ankara'da Asrî Mezarlığa kızının yanına gömüldü.

Türk Târih Kurumunun kuruluşunda buraya üye olan Şemseddîn Günaltay, 1941'de bu kurumun başkanlığına getirildi ve ölümüne kadar bu görevi yaptı.

ŞEMSEDDÎN HALÎLÎ;

vakit cetvelleri hazırlayan astronomi âlimi. İsmi, Muhammed bin Muhammed bin Muhammed'dir. Lakabı Şemseddîn, nisbesi Halîlî'dir. Hayâtı hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Doğum târihi belli olmayıp, 1397 yılında vefât etmiştir.

Şemseddîn Halîlî, namaz vakitlerini hesaplamak için yaşadığı devre kadar Avrupa ve İslâm âleminde eşine rastlanmayan cetveller hazırladı. Halîlî adıyla anılan cetvelinde, Şam enlemini esas aldı. Ona dayanarak zamânı, namaz vakitlerini ve kıbleyi tâyin etti. Kıbleyi tâyin ederken enlem ve boylam farklarından faydalanıyordu. Bu matematikî cetvellerle her enlemde kürevî astronomi problemlerini rahatlıkla çözüyordu. Halîlî, dünyânın ekseni etrâfındaki eğimini de 23 derece 21 dakika olarak

hesapladı.

Dürbünün keşfine kadar astronomi sâhasında gözlem aracı olarak kullanılan ve **Rubû âleti** denilen kadranı da keşfetti. Şimşir gibi sert tahtadan veya fildişinden yapılan bu âletle yıldızların yükseklikleri ölçülür, namaz vakitleri ve kıble tâyin edilirdi.

Şemseddîn Halîlî'nin en önemli eseri **Cedâvîl-ül-Mîkât** ismiyle bilinen vakit cetvelleridir. Bu eserin yazmaları Pâris ve Kâhire kütüphânelerinde bulunmaktadır. Ayrıca; **1) Cedvelü Fadl-id-Dâir ve Amel-ül-Leyl ven-Nehâr, 2) Risâle fil-Ameli bil-Murabba, 3) En-Nücûm-üz-Zâhire** adlı eserleri vardır.

Halîlî'nin astronomideki çalışmaları Kopernik'e tesir etmiştir. O da bir noktaya kadar, kendi çalışmalarına bunları temel olarak almıştır.

ŞEMSEDDÎN SÂMİ;

Tanzimat döneminin dil, sözlük ve ansiklopedi çalışmalarıyla tanınan yazarı. 1 Haziran 1850 yılında Yanya'nın Fraşeri kasabasında doğdu. Babası, bulunduğu bölgenin tımarbeyi Halid Beydir. İlk tahsilini husûsî olarak Fraşeri'de yapmış, sonra Yanya'da Zosimeon-Rum Jimnazında okumuştur. Fransız, İtalyan ve eski Yunan dillerini burada öğrenmiştir. Arap ve Acem dillerini de yine Yanya'da müderris Yakub Efendiden özel ders görerek elde etmiştir.

1872 yıllarında İstanbul'a gelmiş ve Matbuat Kalemine girmiştir. Burada tercüme ve çeviriler yaparken, bir yandan da **İbret** ve **Hadika** gazetelerine makâleler yazmıştır. Yine bu arada tesis ettiği **Sabah** gazetesinde makâleler yazarak ve tiyatro eserleri yayınlayarak matbuat ve edebiyat âleminde tanınmaya başlamıştır. Makâle ve piyesleri zararlı görüldüğünden Trablusgarb'a gönderilmiş, bir yıl sonra affedilerek kendisine bir takım küçük memuriyetler verilmiştir. Bir müddet Rodos'ta ve Yanya'da bulunduktan sonra yeniden İstanbul'a gelmiş ve saraya alınarak 1880 yılında Askerî Teftiş Komisyonu kâtipliğine, 1893 yılında da aynı komisyonun başkâtipliğine getirilmiştir. Hayâtının son zamanlarında Erenköy'deki köşkünde ikâmete memur edilmiş, 1 Temmuz 1904 yılında da İstanbul'da ölmüştür. Erenköy Kabristanlığındadır.

Şemseddîn Sâmi, orta derecede bir edip, selâhiyetli bir mütercim, bilhassa çalışkan ve büyük bir dil ve lügat âlimidir. Aslen Arnavut olduğu halde Türk milliyetini benimsemiş; Türk'ün büyük millet olduğuna inanmış, bilhassa Türk dili alanında milliyetçi bir zihniyetle araştırmalar yapmış, Türk dilinin mâzisini aydınlatan, istikbâlini zenginleştirmeye çalışan, faydalı eserler yazmıştır.

Her şeyden önce büyük bir lügat âlimi olan Şemseddîn Sâmi Bey; bilhassa Fransızcadan Türkçeye ve Türkçeden Fransızcaya çevirdiği büyük ve değerli kâmuslarıyla Türk-Frenk kültür münâsebetleri için zamânının en faydalı eserlerini hazırlamıştır. **Kâmus-i Fransevî** isimli bu eserleri, kendinden sonra bütün Fransızca-Türkçe sözlükler için hakiki bir kaynak, bir rehber olmuş, son yıllara kadar Türk kültür âlemi bu eserlerden faydalanmıştır. Altı cilt üzerine tertip ettiği **Kâmûs-ül-A'lâm** isimli eseri de onun tek başına ortaya koyduğu bir târih-coğrafya ve meşhur adamlar ansiklopedisidir. Bugün değerinin mühim bir kısmını kaybetmiş olmasına rağmen, kendi çağının en önemli eserlerindendir. **Kâmûs-ül-A'lâm**'ında dünyânın her tarafından gelmiş olan, her dinden, her milletten meşhur insanları ve memleketleri, târih olaylarını tatmin edici bilgi vererek anlatmaktadır. Yalnız taassup ve siyâsetle yazılan bozuk kitapların tesirinde kalması, böyle yanlış bilgileri eserine sokması kıymetini zedelemiştir.

Şemseddîn Sâmi'nin Türk dili ve Türk Milliyetçiliği bakımından en mühim eseri **Kâmûs-ı Türkî** isimli büyük Türkçe lügat kitabıdır. Gerçekten Şemseddîn Sâmi, 1574 sayfa tutarında olan ve üç sütun üzerine tertip edilmiş bulunan bu kâmûsta Türk dilinde kullanılan Türkçe, Arapça, Farsça, Rumca, İtalyanca, Fransızca bütün sözleri bir araya toplamaya çalışarak, lisanımızın en zengin lügat kitabını telif etmiştir. Bu eserde Türkçe kelimelere verilen yer ve değer bilhassa dikkati çeker. İçinde; Arapça ve Farsçadan alınmış birçok kelime bulunduğu halde, eserine, **Kâmûs-ı Osmânî** yerine **Kâmûs-ı Türkî** diye isim koyuşundaki sebep; "Dilimizdeki kullanılan kelimeler hangi lisandan gelmiş olursa olsun gerçekten kullanılan ve bilinen kelimelerse onları, tamâmıyla Türkçe kelimeler arasında saymak lâzımdır." görüşüdür. Osmanlı târihinin sâdece devlet ünvanı olduğunu ileri sürerek, dilde Osmanlıcayı kabul etmez. O günkü dile **Lisan-ı Osmânî** yerine **Lisân-ı Türkî** terkibi kullanır.

Şemseddîn Sâmi'nin "İlmî Türkçülük" alanındaki faaliyeti sâdece dil alanında değildir. O, Avrupalı Türkologların çalışmalarıyla da yakından ilgilenmiş ve hayâtının son yıllarında **Radloff** neşrinden faydalanarak, Türk dilinin en eski yâdigârı olan **Orhun Âbideleri'**ni Türkiye Türkçesine tercüme etmiştir. Yine Karahanlılar devri Türk edebiyatının en tanınmış eseri olan **Kutadgu Bilig'**i de Vambery'nin neşrettiği kısımlardan istifâde yoluyla dilimizde ilk defâ o incelemiştir. **Kutadgu Bilig** için, "Millî edebiyatımızın esâsı" sözü de ona âittir.

Edebiyat sahasındaki muhtelif eserleri arasında **Taaşşuk-ı Tal'at ve Fıtnat** isimli romanı ilk telif roman

örneğidir. **Besa, Gave** ve **Seyyid Yahya** isimli tiyatro eserleri de Şemseddin Sâmi'ye Türk tiyatrosunun ilk sanatkârları arasında bir yer ayırtmakla beraber, edebî değer ve sahne tekniği bakımından bir değer taşımaz. Onun tiyatro ve roman dallarındaki en mühim eserleri Fransızcadan yaptığı tercümelerdir.

Ancak Şemseddîn Sâmi'nin de dâhil olduğu Tanzimatçılar; körü körüne bir batı hayranlığı ve taklitçiliğiyle savundukları milliyetçilik fikrine de çeşitli derecelerde ters düşmüşlerdir.

Eserleri:

Kâmûs-ı Türkî (1900), **Kâmûs-ül-A'lâm** (6 cilt, 1889-1898), **Kâmûs-i Fransevî** (2 cilt, 1880), **Taaşşuk-ı Tal'at ve Fıtnat** (roman, 1872), **Seyyid Yahya** (piyes, 1874), **Besa** yahut **Ahde Vefâ** (piyes, 1875), **Gave** (piyes, 1875), **Sefiller, Robinson Crosue** tercümeleri vardır. Eserlerinin sayısı 50'yi geçer.

ŞEMSİYE;

Alm. *Schirm (m),* **Fr.** P*rapluie (f), parasol (m),* **İng.** *Umbrella, parasol.* Genellikle su geçirmez kumaştan yağmur ve güneşten korunmak için yapılan siperlik. Bir sapın üzerindeki esnek tellere ince, su geçirmez bir bez gerilerek yapılır. Yüzyıllardan beri çeşitli devletler birbirinden farklı şemsiyeler kullanmışlardır. Bir zamanlar modası bütün dünyâyı saran şemsiyelerin, günümüzde kadın ve erkek için renk renk, boy boy çeşitleri vardır. Önceleri erkekler güneşe karşı beyaz, yağmura karşı siyah renkli olanları kullanırlardı. Kadınlarınki ise renkli desenli kumaşlardan yapılıyordu. Sapları bambu ve gül ağacından yapılan şemsiyelerin sap kısmına sâhibinin adı yazılırdı. Kadın şemsiyelerinin sapları daha uzun olur ve üzerleri değerli taş ve altınla süslü olanları kıymetli şemsiyeler arasında sayılırdı.

Türkiye'de şemsiye 19. yüzyılın ilk yarısında kullanılmaya başladı. Bilhassa İstanbul'da moda hâline geldi. Zamanla çok yaygınlaşarak bilhassa yağmurdan korunmada her tarafta kullanılır hâle geldi. Günümüzde erkeklerin kullandıkları şemsiyeler siyah, hanımlarınkilerse renkli ve çiçeklidir. Sapı birbirinin içine girebilen, telleri katlanabilen böylece çantalarda taşınabilen şemsiyeler daha çok tercih edilmektedir. Evlerin bahçelerinde, plaj, park ve dinlenme yerlerinde güneşten korunmak için brandadan geniş şemsiyeler de yapılmaktadır.

Botanikte, aynı noktadan çıkan eşit uzunlukta sapların uçlarındaki çiçek topluluklarına da şemsiye adı verilir.

Biyolojide; medüzlerin boynuzsu veya jelatinimsi maddeden meydana gelen gövdelerindeki saydam kütleye de şemsiye adı verilir. Dış deriden meydana gelen şemsiye disk veya çan şeklinde olur.

ŞEM'ÛN ALEYHİSSELÂM;

İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerden olduğu rivâyet edilen mübârek zât. **Şemsûn** diye de zikr edilir.

Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem; **"Geçmiş zamanda Şem'ûn** (Şemsûn aleyhisselâm) **adlı bir peygamber vardı. Allahü teâlânın rızâsı için bin ay devamlı cihâd edip, silâhını omuzundan çıkarmadı."** buyurdu. Eshâb-ı kirâm; "Keşke bizim ömrümüz de uzun olsaydı da, biz de din uğrunda Allah için cihâd etseydik." dediler. Bunun üzerine Kadr sûresi nâzil olup; **"Size verilen Kadir gecesi, bin aydan daha hayırlıdır** (Bu gecenin sevâbı, bin ay cihâd etmenin sevâbından çoktur.)" buyruldu.

Îsâ aleyhisselâmla Muhammed aleyhisselâm arasında yaşamış olan Şem'ûn aleyhisselâm, **İncil** ehlindendi. Îsâ aleyhisselâma indirilen, henüz bozulmamış İncîl-i şerîfe göre amel ederdi. Kavmiyse putlara tapardı. Şem'ûn aleyhisselâm, Allahü teâlâyı inkâr eden ve putlara tapan sapık kavimle cihâd (savaş) edip, onları îmâna çağırdı. Çok güçlü ve cesûr bir zât olan Şem'ûn aleyhisselâmı düşmanları türlü hîlelerle şehit etmek istediler. Hangi bağla bağladılarsa, o bağı kırıp kurtuldu.

Yaşadığı şehrin hükümdârı onu yakalatıp, köşkünün önünde asılmasını emretti. Bunun üzerine Şem'ûn aleyhisselâm, Allahü teâlâya yalvarıp; "Yâ Rabbî! Dünyâda yaşamayı, kâfirlerle senin yolunda cihâd etmek için isterim. Eğer bu isteğim kalpten ve samîmîyse beni kurtar." diyerek duâ etti. O anda bir melek gelip bağı çözdü. Şem'un aleyhisselâm kurtulunca, kendisine eziyet eden hükümdârı, adamlarını ve kendi hanımını cezâlandırdı. İnsanları hak yola dâvete devâm etti. Ona inanmayanlarla tek başına cihâd (harp) etti. Çok ganîmet elde etti. Cihâd ederken susadığı zaman Allahü teâlâ onun için taştan gâyet lezzetli bir su akıtırdı. Bu su o içip kanıncaya kadar akardı. Kendisine büyük bir güç ve kuvvet verilmişti.

ŞERBET;

Alm. *Scherbett, Sorbett (m),* **Fr.** *Sorbet (m),* **İng.** *Sweet fruit drink.* Meyve suyuyla şekerli su karıştırılarak veya bala belli miktarda su koyularak yapılan içecek. Meyve suyu sıkılarak içine şekerli su konur ve böylece şerbet elde edilmiş olur. Şerbet ayrıca şekerle kaynatılmış meyvelerin suyundan da yapılır. İkram edilecek misafirlerin durumuna göre, içine karanfil tarçın gibi baharat da konur.

Anadolu'da yüzyıllardır devam eden âdetlerden biri de, birbirinden güzel nefis şerbetlerin misâfirlere ikram edilmesidir. Kız istemelerde söz kesildiği veya nişanın yapıldığı gün evliliğin tatlı, geçimin iyi olmasını temenni için ağız tatlılığına önem verilirdi. Bunun için ikram edilen lokumlardan sonra ekseriyâ nar çiçeği renginde üzeri çam fıstıklı şerbetler dağıtılırdı. Ayrıca evde yapılan nikâhlardan sonra da şerbet ikram edilirdi. Bunlardan başka lohusa evinde özel yapılmış lohusa şerbetini de eşe dosta, gelen misafirlere ikramda bulunmak hâlâ yapılan âdetlerdendir. Bütün bunlar özel günlerde yapılan şerbetlerdir. Misâfire ikram etmeyi dînî bir vazife kabul eden Müslümanlar, çok değişik şerbetleri ikram etmeyi âdet haline getirmişlerdir.

ŞERBETÇİOTU (Humulus lupulus);

Alm. *Hopfen (m),* **Fr.** *Houblon (m),* **İng.** *Hop.* **Familyası:** Kenevirgiller (cannabinaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Kuzey Anadolu, Marmara bölgesi. Ayrıca Bilecik ve havâlisinde ekimi yapılır.

Temmuz-eylül ayları arasında yeşilimsi-beyaz renkli çiçekler açan, 2-5 m yüksekliğinde, sarılıcı gövdeli, iki evcikli otsu bir bitki. Bitkinin gövdeleri ince, tırmanıcı, sarılıcı ve üzeri sert tüylerle örtülüdür. Yapraklar karşılıklı, uzun saplı ve yürek şeklindedir. Yaprakların da üst yüzeyleri sert tüylüdür. Erkek çiçekler yeşilimsi sarı renklerde ve bileşik salkım durumunda, dişi çiçeklerse yuvarlak kozalaklar hâlinde toplanmışlardır. Dişi çiçeklerin etrâfında brakte ve brakteol denilen geniş, oval taşıyıcı yapraklar ve bunların üzerinde de salgı tüyleri bulunur. Hâlen memleketimizde, Bilecik-Bursa havâlisinde bu dişi çiçek durumlarını elde etmek için geniş çapta ekimi sürdürülmektedir. Biraçiçeği, Mayaotu olarak da bilinir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin sarımsı-yeşil kozalak görünümündeki dişi çiçek durumları kullanılır. Dişi durumlar ağustos ayında toplanır ve gölgede kurutulur. Uçucu yağlar, acı maddeler, reçineler, mum, tanen taşırlar. Az dozlarda iştah açıcı, idrar arttırıcı, yatıştırıcı etkilere sâhiptir. Fazla alınırsa bulantı ve kusma yapar. Hâlen bira îmâlinde kullanılmaktadır.

ŞERÎF (Bkz. Seyyid)

ŞERİT (Bkz. Tenya)

ŞER'İYE SİCİLLERİ;

Osmanlı Devletinde mahkemelerde görülen dâvâlarla ilgili muâmelelere yer veren defterler. Mahkeme-i şer'iye sicilleri, **sicillât-ı şer'iye** veya kısaca **sicillât** da denilmektedir.

Selçuklulardan sonra Anadolu'da güçlü bir siyâsî teşekkül olarak ortaya çıkan ve kısa zamanda büyük bir devlet hâline gelen Osmanlı Beyliğinin kurucusu Osman Gâzi, idâreyi ele alır almaz adâlet işlerine büyük bir titizlikle eğilerek fethettiği şehirlere kâdılar tâyin etti. Böylece Osmanlı adliye teşkilâtı diğer müesseseleriyle birlikte, devletin kuruluşundan îtibâren büyük bir gelişme göstererek 16. yüzyılda en mükemmel şeklini aldı.

Osmanlı şer'î mahkemelerinde, kuruluşundan kapatıldığı 1924 târihine kadar bütün mahkeme kararları mahkemenin yetkisine giren her türlü muâmeleyle resmî vesika sûretleri, kâdılar veya nâipleri tarafından mahkeme defterlerine kaydedildi. Osmanlı Devletinde kâdıların fertler arasındaki ihtilafları halleden bir hâkim, bir adliye memuru olmaktan başka, bütün mülkî işlerde merkezî idârenin görevlerini üstlenmeleri onlara idârî, mâlî, millî, askerî, hattâ beledî bâzı vazifeler de yüklüyordu. Buna bağlı olarak da şer'iye sicillerinde her türlü dâvâ zabıtlarıyla mukâvele, senet, satış, vakfiye, vekâlet, kefâlet, verâset, borçlanma, nikâh, boşanma ve taksim gibi şer'î muâmelelere dâir resmî kayıtlar esnaf teftişine âit notlar, başta hükümdar olmak üzere her derecedeki büyük ve küçük makamlardan yazılan ferman, berat, divan tezkeresi gibi resmî mâhiyetteki emir ve yazı sûretleri hattâ yangın, sel, fırtına, deprem, salgın hastalık gibi olayların kayıtları günlük olarak işlenirdi.

Siciller 16. yüzyılın sonlarına kadar Arapça ve Türçke olarak iki dilde yazılırken bu târihten îtibâren yalnız Türkçe kullanılmaya başlandı. Bir mahkemeye tâyin olan kâdı, kendi adına yeni bir sicil başlatır, onun ayrılmasından sonra o güne kadar tutulan yapraklar bir araya getirilerek defter meydana getirilirdi. Bâzı kâdılar ise kendilerinden önceki kâdının bıraktığı yere adını ve tâyiniyle ilgili beratın örneğini yazdıktan sonra defteri devam ettirirdi.

Şer'iye mahkemelerinin 1924'te kaldırılmasından sonra yüzyıllar boyu arşivlerde birikmiş şer'iye sicillerinin değerlendirilmesi için bir araya toplanması ve Millî Eğitim Bakanlığına verilmesi

kararlaştırıldı. Yangınlar, su baskınları ve ilgisizlik yüzünde büyük bölümü harap olan sicillerden yine de günümüze ulaşan yüzlerce cildi korumaya alındı. Ancak bunlar İstanbul, Ankara, Adana, Diyarbakır, Konya, Sinop ve Tokat gibi illerin müze veya kütüphânelerinde dağınık olarak bulunmaktadır.

Bir misal verilecek olursa; Konya Mevlâna Müzesi Arşivinde varak (yaprak) sayıları birbirinden farklı, toplam 348 adet şer'iye sicil defteri bulunmaktadır. Bu şer'iye defterlerinde Konya'ya, Konya'ya bağlı kazâlara ve bugün idârî taksimat olarak Konya ili dışında kalan Isparta, Burdur illerine ve Yalvaç ile Uluborlu kazâlarına âit siciller tutulmuştur.

Bugün mevcut bulunan şer'iye sicilleri; 15. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar gelen dilimin olaylarını ihtivâ etmekte olup, Türk târihinin, Türk kültürünün, Türk hukûkunun ve Türk siyâsî, sosyal ve hukûkî heyetinin birinci elden kaynakları durumundadır.

ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR;

araştırmacı ve yazar. Balkan göçmeni fakir bir âilenin çocuğu olan Şevket Süreyya Aydemir, 1897 senesinde Edirne'de doğdu. Edirne Muallim Mektebinde okurken Turancı görüşü benimsedi.

Birinci Dünyâ Savaşı sırasında gönüllü olarak askere yazıldı. Kafkasya Cephesine giderek savaştı. 1919'da öğretmenlik yapmak üzere Âzerbaycan'a gitti. Burada bulunduğu sırada Sovyet Devriminin etkisinde kalarak Komünist fikirleri benimsedi. Türkiye Komünist Partisine (TKP) girdi. Bakü'de toplananDoğu Halkları Kongresine katıldı.Moskova'ya giderek, MoskovaÜniversitesinde İktisat öğrenimi gördü. 1923 senesinde Türkiye'ye döndü. TKP idârecileri arasında yer aldı. Komünist fikir ve görüşleri yaymaya çalışan **Aydınlık** dergisinde yazılar yazdı. 1925 senesinde dergi kapatılınca, dergide yayınlanan yazıları sebebiyle tutuklandı. Ankara İstiklâl Mahkemesinde yargılanarak 10 yıl hapis cezâsına çarptırıldı. Birbuçuk yıl sonra çıkarılan aftan faydalanarak serbest bırakıldı. 1927 senesinde tekrar tutuklanarak yargılandı fakat berât etti. Bundan sonra komünizm çizgisinden ayrılıp bir nevî milliyetçi komünizm anlayışını savunmaya başladıysa da Türkiye için geçerli düşüncenin Kemalizm olduğu görüşüne döndü.

1928 senesinde devlet hizmetine alınarak Yüksek Teknik Öğretim Umûm müdür yardımcılığına getirildi. Ankara Belediyesi İktisat Müdürlüğü, Ankara Ticâret Mektebi Kurucu Müdürlüğü, İktisat Vekâleti Sanâyi Tetkik Heyeti Reisliği, Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Üyeliği yaptı. 1932-1934 seneleri arasında kapitalizm ve komünizmden farklı milliyetçi-devletçi bir üçüncü kalkınma yolunu tavsiye eden **Kadro** dergisinin kurucuları arasında yer aldı. Bu arada devlet kademelerindeki vazifelerine devam etti.

1951 senesinde devlet memuriyetinden emekli olunca kendini tamâmen eser yazmaya verdi. Daha önce yazdığı **Cihan İktisâdiyatında Türkiye, İnkılap veKadro, Lenin ve Leninizm** adlı eserlerinden başka kendi hayat hikâyesini anlattığı **Suyu Arayan Adam** adlı eserini yazdı. 1962 senesinde Sosyalist Kültür Derneği kurucuları arasında yer aldı. **Toprak Uyanırsa** adlı romanından başka **Tek Adam** (3 cilt), **İkinciAdam** (3 cilt), **Menderesin Dramı, Enver Paşa, İhtilâlin Mantığı, Kahramanlar Doğmalıydı** ve **Kırmızı Mektuplar** adlı eserleri neşr etti.

Bu eserlerinde o dönemlerin siyâsî ve sosyal yaşayışının tahlîlini yapan Şevket Süreyya Aydemir, 25 Nisan 1976'da Ankara'da öldü.

ŞEYBÂNÎLER;

on beş ve on altıncı yüzyıllarda Mâverâünnehr'de hüküm süren Türk İslâm devleti. Adını Muhammed Şeybânî Handan alan bu devlete **Özbekler** de denir.

Tîmûr Hanın 1405'te ölümünden sonra zayıflayan Tîmûr İmparatorluğu parçalanmaya başladı. Bu sırada Aral Gölünün ve Seyhun Irmağının kuzeyindeki bölgede dağınık olarak yaşayan Özbekler, Ebü'l-Hayr'ın idâresinde toplanarak, 1428'de onu kendilerine han îlân ettiler. Özbeklerden ayrılan Kırgız Kazaklarını yeniden hâkimiyeti altına almaya çalışan Ebü'l-Hayr, 1468'de bir savaşta vefât etti. Ebü'l-Hayr'ın vefâtından sonra, Özbekler, Çağatay Moğol hükümdârı Yûnus Hana yenilerek dağıldılar. Yûnus Han, Ebü'l-Hayr'ın oğlu Şâh Budak'ı öldürttü. Dağınık hâlde bulunan Özbekler, bu hâdise üzerine Şâh Budak'ın oğlu Muhammed Şeybek (Şeybânî)in etrâfında tekrar toplanarak güneye doğru inmeye başladılar.

Bu hâdiseden sonra, Şeybânîler adını alan Özbekler, ilk zamanlar Çağatay Hanı Mahmûd Hanın himâyesine girerek Türkistan'a yerleştiler. Bu sırada Tîmûroğulları Devletindeki iç karışıklıktan istifâde ederek, 1500'de Buhârâ'yı zaptedip, Tîmûr Hânedânına son verdiler. Mâverâünnehr tahtına Muhammed Şeybek geçti. Harezm, Hive, Belh ve Herat'ı ele geçirdiler. Çağatayların elinde bulunan Taşkent'i de zapteden Özbekler, Çağatay Hanı Mahmûd Hanla kardeşi Ahmed Hanı esir aldılar. Böylece Türkistan, Mâverâünnehr, Fergana ve Horasan bölgelerine hâkim olup, Orta Asya'nın en

güçlü devleti hâline geldiler.

İran'da bulunan Akkoyunlu Devletini yıkarak, hâkimiyeti ele alan ve koyu Eshâb-ı kirâm düşmanı olan Safevîler, sünnî îtikâdda olan Özbeklere karşı Horasan'ı ele geçirmek üzere harekete geçtiler. Ehl-i sünnet Müslümanların hâmisi durumunda olan Muhammed Şeybek, Şâh İsmâil'in Ehl-i sünnet îtikâdını kabul etmesini ve kendisine boyun eğmesini istedi. İsteklerinin yerine getirilmemesi hâlinde bütün Âzerbaycan ve İran topraklarını elinden alacağını bildirdi. Bu sırada Osmanlıların da desteğini alan Özbekler, Safevîlere karşı mücâdeleye başladılar. İkinci Bâyezîd Han, Muhammed Şeybek'i, Şâh İsmâil'e savaş açması için destekledi. Muhammed Şeybek'in oğlu Muhammed'in, Kırgızların saldırısına uğramasını fırsat bilen Safevîler, harekete geçerek Horasan'ı zaptedip Meşhed'e girdiler. Merv yakınlarında Özbekleri mağlup ederek Muhammed Şeybek'i şehit ettiler (1510).

Yeniden bir araya gelen Özbekler, 1512'de Şiî-Safevî kumandanı Necmî Sânî ile Bâbür'ü Goncdevan'da büyük mağlubiyete uğrattılar. Böylece Buhârâ, Semerkand ve Mâverâünnehr bölgeleri tekrar Özbeklerin hâkimiyetine girdi. Yeniden iktidârı ele alan Şeybânîler Hânedânı, 16. yüzyıl boyunca, Mâverâünnehr bölgesinde hüküm sürdü. Semerkand'ı devlet merkezi olarak seçen Özbekler, Muhammed Şeybek'in amcası Köçküncü Han devrinde Horasan'ın bir bölümünü, Meşhed ve Esterâbâd'ı Safevîlerden aldılar. Fakat Meşhed ve Herat yakınlarındaki Türbe-i Şeyh-i Cem denilen yerde yapılan savaşta Şâh Tahmasb'a yenilince, buralar yeniden ellerinden çıktı. Bu sırada Hindistan'da bir Müslüman-Türk devleti kuran Bâbür, Özbeklerin mağlubiyetinden istifâde ederek, Mâverâünnehr bölgesini ele geçirmek istedi. Oğlu Hümâyûn Şâhı, Semerkand üzerine gönderdi. Fakat Özbeklerin güçlü olması ve Bâbür'ün Hindistan'daki işleri sebebiyle bir sonuç alamadı.

Muhammed Şeybek'ten sonraki Özbek hanlarının en güçlüsü olan İkinci Abdullah Han, dağılan Özbek boylarını toplayıp güçlü bir hâle getirdi. 1557'de Buhârâ'yı tekrar ele geçirerek başşehir yaptı. Babası İskender'i bütün Özbeklerin hanı îlân etti. Belh, Semerkand ve Taşkent ile Sirideryâ (Ceyhun)nın kuzeyindeki bölgeyi ve Fergana'yı tekrar hâkimiyeti altına aldı. Babası adına hüküm sürdü. 1582'de Sarı su ve Turgay arasındaki Uludağ'a kadar uzanan bir sefer düzenleyip, Bedehşân, Horasan, Gîlan ve Harezm'i ele geçirdi. 1583'ten îtibâren ülkeyi kendisi idâre etti. İran Şâhı Abbâs, 1597'de Herat'ta Özbekleri yenerek Horasan'ı ele geçirdi. İkinci Abdullah Hanın oğlu Abdülmü'min, Belh'i idâre etmekteyken babasına isyân etti. Bunu fırsat bilen Kırgızlar, Taşkent bölgesini işgâl ettiler. 1598'de İkinci Abdullah Hanın vefât etmesinden altı ay sonra oğlu Abdülmü'min de öldürülünce, Özbekler ülkesinde hâkimiyet Şeybânîlere akrabâ olan Canoğullarına (Astırhân Hanları) geçti.

Şeybânîler, 16. yüzyıl boyunca İran'daki Şiî-Safevîlerle devamlı olarak savaştılar. Ehl-i sünnet olan Osmanlılar ve Hindistan'daki Bâbürlülerle iyi münâsebetler kurmaya çalıştılar. Mâverâünnehr'de zirâat, ticâret, güzel sanatlar ve kültürü geliştirdiler. Ülkede huzur ve emniyeti sağlayıp, iktisâdî refah seviyesini yükselttiler. Ticâret yolları üzerinde kervansaray ve köprü inşâ ettirip, kıymetli mâdenlerden, alım gücü yüksek para kestirdiler. Sulama kanalları açarak, zirâî verimi yükselttiler. Şeybânî hanları kültürlü kimseler olup, âlim ve sanatkârları himâye ederlerdi.

Şeybânî Hükümdarları

Ebü'l-Hayr ..... (1428-1468)

Muhammed Şeybânî ..... (1500-1510)

Köçküncü..... (1510-1531)

Muzafereddîn Ebû Saîd..... (1531-1534)

Ebü'l-Gâzi ..... (1534-1539)

Abdullah-I ..... (1539-1540)

Abdüllâtif ..... (1540-1552)

Nevrûz Ahmed..... (1552-1556)

Pir Muhammed-I ..... (1556-1561)

İskender..... (1561-1583)

Abdullah-II ..... (1583-1598)

Abdülmü'min .....(1598)

Pir Muhammed-II.....(1598)

ŞEYH AHMED CEZERÎ (Cüzeyrî);

evliyânın büyüklerinden. Doğum ve vefât târihleri kesin olarak bilinmemektedir. 1480-1580 seneleri

arasında yetmiş beş sene yaşadığı tahmin edilmektedir. Daha önce yaşadığı rivâyeti de vardır. Kabri, Cizre'de Kırmızı Medresededir.

Ahmed Cezerî hazretleri, ilim tahsiline, âlim ve fâzıl bir zât olan babası MuhammedEfendiden ders alarak başladı. Arabî ve Fârisî'yi mükemmel bir şekilde öğrendi. Bundan sonra Diyarbekir, İmâdiye ve Hakkâri'de ilim tahsil etti. Doğu Anadolu'nun pekçok şehir ve kasabalarını gezip gördü. Tahsilini tamamlayarak Diyarbekir'de icâzet (diploma) aldı. Ubeydullah-ı Ahrâr hazretlerinin talebelerinden feyz alarak kemâle geldi. Halk arasında Şeyh Ahmed Cüzeyrî ve Molla Cizirî isimleriyle tanınıp çok sevildi. Bilhassa iki bin beytlik çok içli ve yanık bir tarzda yazdığı **Dîvân**'ı meşhur oldu.

Bir müddet Cizre'de kaldıktan sonra Diyârbekir'e gitti. Yedi sene orada kaldıktan sonra tekrar Cizre'ye döndü. Cizre, Akkoyunlulardan alındığında, Ahmed Cezerî orada bulunuyordu. Cizre Emîri İkinci Şeref, Cizre'de bir medrese yaptırdı. Medreset-ül-Hamrâ (Kırmızı Medrese) adı verilen bu medresenin masraflarını karşılamak üzere de kendi malından arâzi ve köy vakfetti. Yine bahçeleri ve meyvesiyle meşhur güzel bir mesîre yeri olan Andabor'u ve Sarıtarla denilen Hırbezur köyünü vakfetti. Ahmed Cezerî, bu medresenin müderrisleri arasında yer aldı. Ömrünü bu medresede ilim öğretmekle geçirdi.

Emir İkinci Şeref, Cizre'yi Akkoyunlulardan aldıktan sonra, Şâh İsmâil'in gönderdiği orduya karşı gâlip geldi. Üç defâ Şâh İsmâil'in taarruzuna uğradı, fakat üçünde de Cizre'yi savunup muzaffer oldu. Bu durum üzerine İkinci Şeref, hem halk tarafından, hem de zamânın büyük âlimi ve evliyâsı AhmedCezerî tarafından çok sevildi. Ahmed Cezerî onun için, bir **Fetih Kasîdesi** yazdı.

Ahmed Cezerî hazretleri, Cizre Emîri İkinci Şeref'in oğlu Emir İmâdeddîn ile dosttu. Birbirlerine karşılıklı şiirler yazıp gönderirlerdi. Karşılıklı yazdıkları bu şiirler; "Molla dedi", "Emir dedi" mânâsında **Guften Molla Guften Emir** adlı kitapta toplanmıştır.

Emir İmâdeddîn ile AhmedCezerî arasındaki yakınlık mezarda da devâm etmiş, vefât edince ikisi de, Kırmızı Medresede aynı kubbe altına gömülmüşlerdir.

Hiç evlenmemiş olanAhmed Cezerî'nin (rahmetullahi aleyh) diğer bir eseri olan **Guften Molla Guften Faka** (Fakih)'dan ve **Dîvân'**ından başka kitaplarının da olduğu rivâyet edilmektedir. Fâtih Sultan Mehmed Hanın İstanbul'u fethine dâir de; **"Ey Şehinşâh-ı Muazzam"** diye başlayan bir **kasîde** yazmıştır.

Ahmed Cezerî'nin, **Cüzeyrî Dîvânı** adıyla meşhur dîvânı asırlardan beri şevkle okunmuş ve ehli bu dîvândan çok tad almıştır. Dîvânı Farsça, Rusça, Fransızca, İngilizce ve Almanca'ya tercüme edilmiştir. Arapça şerhleri vardır.

Ahmed Cezerî, bir rubâîsinde şöyle demektedir:

Mumun başı ışık vermez,
Eğer gönülden perhiz tutmazsa,
Aşk kadehinden zevk almaz,
Ruh kendisini kötülüklerden sakınmazsa.

Bu şiirinde; mum ve fitil misâli gibi maddî ve mânevî her türlü kötülüklerden sakınmadıkça, insanın saâdete kavuşamayacağını dile getirmektedir.

Bir menkıbesi şöyledir: Ahmed Cezerî, Medreset-ül-Hamrâ (Kırmızı Medrese) da kasîdelerini okurken, bir taşa yaslanırdı. Yaslandığı taş onun aşk ateşiyle çok ısınırdı. Bunun farkına varan bir ihtiyâr nine, hamurunu o taş üzerine koyarak taşın ısısı ile ekmeğini pişirirdi.

ŞEYH BEDREDDÎN;

Osmanlı Devletinin idâresini ele geçirmek isteyen bâtınî lideri. Dedesi Abdülazîz, Sultan Birinci Murâd Hanın ilk zamanlarında Dimetoka'da ölmüş, babası İsrâil ise, Dimetoka'daki Bizans kumandanının kızıyla evlenerek Samavna Kalesine kâdı tâyin edilmişti. Bu evlilikten 1368 senesinde Şeyh Bedreddîn doğdu. **Simavne Kâdısı oğlu** diye biliniyorsa da sonradan yakıştırma sûretiyle yanlışlıkla Kütahya'nın Simav kasabasına nisbet edilerek Bedreddîn Simavî denildi.

Şeyh Bedreddîn küçük yaşta ilim öğrenmeye başladı. İlmini arttırmak için önce Bursa, sonra Konya ve Kâhire'ye gitti. Kâhire'de büyük âlim Seyyid Şerîf Cürcânî ve Aydınlı Hacı Paşa ile berâber Mübârekşâh Mantıkî'den din ilimleri, felsefe ve mantık okudu. Tahsilini tamamladıktan sonra Tebriz'e giderek, Tîmûr Hanın huzûrunda yapılan ilmî sohbetlere iştirak etti. Daha sonra Kazvin'e giden Şeyh Bedreddîn, burada doğru yoldan ayrılarak sapık Bâtınîlik fırkasına girdi. Dönüşünde Memlûk Sultânı Melik Zâhir Berkuk'un oğlu Ferec'e hoca tâyin edildi. Bir müddet sonra Anadolu'ya dönerek Karaman, Germiyan, Aydın, Tire ve diğer bâzı Batı Anadolu şehirlerini dolaştı.

Daha sonra Edirne'ye yerleşen Şeyh Bedreddîn'in bu faaliyetleri Osmanlı Devletinin fetret devrine tesâdüf etmiştir. Edirne'de hükümdârlığını îlân eden Mûsâ Çelebi, Şeyh Bedreddîn'i kazasker tâyin ederek, bilmeden onun nüfûzunun yayılmasına yardım etti. Bundan istifâde eden Şeyh Bedreddîn, sinsi bir şekilde faaliyetlerine hız verdi. Onun asıl gâyesi devlet idâresini eline geçirmekti. Ancak Çelebi Mehmed Han, kardeşi Mûsâ Çelebi'yi yenip birliği sağlayarak devlete hâkim olunca, Şeyh Bedreddîn'i görevinden alarak, İzmit'te mecbûrî ikâmete memur etti.

İzmit'te yerleşen Şeyh Bedreddîn, Osmanoğullarının saltanatını yıkmak için, câhil halk tabakası üzerinde etkili olabilecek fikirlerini yaymak için kitaplar yazdı. Her türlü mülkiyetin kaldırılması ve toprakla malın müşterek olmasını tavsiye eden Şeyh Bedreddîn, komünizme benzeyen bir sistemi halk arasında yaymaya başladı. Aynı zamanda bâtınîlik propagandası yaparak Ehl-i sünnet akîdelerini yıkmaya çalıştı.

Şeyh Bedreddîn'in, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde halîfeleri vardı. Bunlar arasında bilhassa İzmir civârındaki Karaburun'da bulunan Börklüce Mustafa adındaki halîfesi, etrâfında binlerce taraftar topladı. Şeyh Bedreddîn hacca gitmek bahânesiyle Kastamonu'ya ve oradan da Sinop'a geçerek, bir gemiyle Kefe limanına çıktı. Daha sonra Eflak Voyvodasının yanına gitti. Eflak Voyvodası Türk hâkimiyetinden kurtulmak ümîdiyle Bedreddîn'e elinden gelen yardımı yaptı.

Böylece Rumeli'de Şeyh Bedreddîn, Karaburun'da Börklüce Mustafa, Manisa'da Börklüce'nin sağ kolu Yahûdî dönmesi Torlak Kemâl, devlete isyân bayrağını açtılar. Tuna'nın güneyine geçen Bedreddîn, ne kadar âsî varsa etrâfına toplayarak Deliorman'da kuvvetlerini arttırdı. Börklüce Mustafa'nın beş bin kişiyle İzmir sancakbeyini yenmesi üzerine isyân korkunç bir hâl aldı. Son olarak Saruhan sancak beyinin Börklüce'ye yenilmesi Çelebi Sultan Mehmed Hanı harekete geçirdi. Velîahd Şehzâde Murâdın yanına Vezîriâzam Bâyezîd Paşayı katıp Börklüce'nin üzerine gönderdi. Bâyezîd Paşa yapılan muhârebede âsîlerin pekçoğunu imhâ etti. Kalanını esir aldı. Esirlerin çoğunu, sorgulamadan sonra cezâlandırdı. Börklüce Mustafa mahkeme edildikten sonra îdâmına karar verildi ve karar yerine getirildi. Manisa civârında Torlak Kemâl ile 3000 âsî de yakalanıp öldürüldü. Anadolu'da isyânın bastırıldığını öğrenen Şeyh Bedreddîn, Deliorman'da müşkül vaziyette kaldı. Çünkü etrâfında bulunan çapulcuların büyük bir kısmı Anadolu'daki isyânın bastırıldığını duyarak kaçmışlardı. Bu sebeple Bâyezîd Paşa Rumeli'ye geçerek, Bedreddîn ve taraftarlarını Deliorman'da küçük bir çarpışmadan sonra kolaylıkla yakaladı. Kardeşi Mustafa Çelebi'ye karşı Rumeli'ye geçmiş olan Çelebi Sultan Mehmed Hanın bulunduğu Serez'e yolladı. Sultan Mehmed Han, onu Mevlânâ Haydar başkanlığındaki mahkemenin huzûruna çıkarttı.

Bedreddîn, Heratlı Mevlânâ Haydar'ın suâlleri netîcesinde suçlu ve cezâsının îdâm olduğunu bizzât kabul etti. 1420 senesinde Serez pazarında asıldı. Bu sûretle Mustafa Çelebi hâdisesi ile aynı zamanda vukû bulan ve devleti çok zor duruma sokan ayaklanma, Bâyezîd Paşanın gayret ve çalışmalarıyla ortadan kaldırıldı.

Şeyh Bedreddîn, Ehl-i sünnet akîdesini çok iyi öğrenmişti. Sonraları sapıtarak Peygamber efendimizin yolunu yıkmak için sinsi fikirleri yansıtan bir çok kitap yazdı. Bâtınî îtikâdına göre yazdığı **Vâridât** adlı eserinde, Cennet'i, Cehennem'i ve kıyâmette insanların dirileceğini inkâr etmektedir.

ŞEYH GÂLİB;

on sekizinci yüzyıl divan şâirlerinden. Asıl ismi Mehmed olan Şeyh Gâlib, 1757'de İstanbul'un Yenikapı semtinde dünyâya geldi. Babası Mustafa Reşit Efendidir. İlk tahsilini yalnız babasından almıştır. Galata Mevlevîhânesi Şeyhi Hüseyin Efendiden din ve tasavvuf; Şâir Hoca Neş'et'ten de edebiyat dersi almış olduğu **Dîvân'**ındaki manzumelerinden anlaşılmaktadır. Mevlevî çevrelerde yetişti. Önce Esad, sonra da Gâlib mahlasıyla yazdığı şiirleri toplayarak 24 yaşında **Dîvân**'ını tertip etti (1780); iki yıl sonra **Hüsnü Aşk'**ı yazdı (1782). Mevlâna Dergâhında girdiği çile'sini İstanbul'a dönerek Yenikapı Mevlevîhânesinde tamamladı. Sütlüce'de aldığı bir evde anne ve babasıyla bir süre inzivâ hayâtı yaşadıktan sonra Galata Mevlevîhânesine Şeyh oldu. Sultan Üçüncü Selim'in kızkardeşleri Beyhan ve Hatice Sultanların takdir ve iltifatlarını kazandı. Üçüncü Selim Han için söylediği güzel kasîdeleri vardır. Gazelleri sofiyâne heyecanlarla doludur.

Şeyh Gâlib, 1799'da öldü. Mezarı, Beyoğlu Tünel yakınında olup, şimdi Divan Edebiyatı Müzesi olan Galata Mevlevîhânesi bahçesindedir.

Şeyh Gâlib, şiirlerinde halk deyimlerine, İstanbul konuşmasının özelliklerine değer vermiş, hatta hece vezniyle şiirler yazmıştır.

Şeyh Gâlib'in, çok süslü, çok renkli, zengin mecazlar ve istiârelerle dolu yüksek bir şiir dilivardır. O da bütün divan şâirleri gibi, kelime hünerlerine yer vermiş; hattâ zengin hayallerini ve hayal oyunlarını, dilimize Arapça ve Farsçadan yeni kelimeler getirerek söylemiş; o zamana kadar her çeşit sözün

söylendiği sanılan bu edebiyatta yeni bir hamle yapmıştır.

Eserleri:

1. **Dîvan:** Divan şiirinin çeşitli nazım şekilleriyle söylenmiş şiirleri vardır.

2. **Hüsn ü Aşk:** Şeyh Gâlib'in ve edebiyatımızın ünlü mesnevîsidir. **Hüsn ü Aşk**, zengin bir duyuş ve düşünüşle söylenmiş, hikâyeden çok, şiir diliyle ve yine ilâhî aşk yolunda katlanılması gereken zorlukları belirtmek gâyesiyle yazılmış bir eserdir. Kendi türündeki mesnevîlerin hiçbirinde rastlanmayan bir tasvir, hayâl, kompozisyon güzelliğine sâhiptir. Yazar bir mecliste Nâbî'nin **Hayrâbâd** isimli mesnevîsinden daha güzel bir eser yazabileceği iddiasında bulunmuş ve eserini bu iddiayı ispat maksadıyla yazmıştır. Böylelikle 26 yaşındayken meydana koyduğu **Hüsn ü Aşk**, yalnız Nâbî'nin eserinden üstün olmakla kalmamış, aynı zamanda bütün divan edebiyatımızın en güzel ve son mesnevîlerinden biri olmuştur.

Şeyh Gâlib, **Hüsnü Aşk**'ı yazarken Mevlânâ'nın **Mesnevî'**sinden ilham aldığını söylemiştir. Eser'de Nizâmî'nin ve Fuzûlî'nin **Leylâ ve Mecnûn'**undan da izler vardır. Yapı ve şekil bakımından diğer mesnevîlerden farklı değildir. Tek ayrılık öncekilerde arada bir yer alan gazellere karşılık Şeyh Galib'in "tardiyye" ismini verdiği muhammeslerin bulunuşudur. Tardiyyeler mesnevînin en güzel parçalarıdır. Bunlar bağımsız birer manzume olarak da kabul edilebilir.

Eserin konusu: Benî Mahabbet isimli fakir bir Arap kabilesinde aynı gecede dünyâya gelen **Hüsn** ile **Aşk,** kabilenin ileri gelenlerince birbirlerine nişanlanırlar. Büyüdüklerinde aynı okula Mekteb-i Aşk'a gidip; aynı hoca Mollâ-yı Cünûn'dan ders alırlar. Hüsn, Aşk'ı sever. Kabilenin büyüğü Hayret, onların görüşmelerini engeller. Aşk ise, Mollâ-yı Cünûn'un tavsiyesine uyarak Hüsn'ü ister. Hüsn'ü alabilmesi için Aşk'ın "Kalp" ülkesine gidip, "Kimyâ"yı bulup getirmesi şart koşulur. Bu meşakkatli yolda Gayret ve Suhan, Aşk'a arkadaşlık ederler. Karşılaştığı engelleri birer birer aşan Aşk, sûretlerle bezenmiş olan Varlık şehrine girer. Nefy âleminde kendi hayallerine kapılan Aşk, cezbe ateşiyle bu şehri yakar, bu sûretlerden ve hayallerden kurtulur; böylece Hüsn'ün de Aşk'ın da aynı şey olduğunu anlayan Aşk, "vahdet" (birlik) sırrına erişir.

3. **Şerh-i Cezire-i Mesnevî.**

4. **Es-Sohbetü's-Safiyye.**

Şeyh Galib'den şiirler:

Şarkı

Ey nihâl-i işve, bir nevres fidanımsın benim
Gördüğüm günden beri hâtır-nişânımsın benim
Ben, ne hâcet kim diyem "rûh-ı revânımsın benim
Gizlesem de âşikâr etsem de cânımsın benim

Ey gül-i bâğ-ı vefâ, ma'lûmun olsun bu senin
Hâr-ı cevr ile sakın, terk eylemem pîrâhenin
Ölme var, ayrılma yoktur, öyle tuttum dâmenin
Gizlesem de âşikâr etsem de cânımsın benim

Tardiyye (Hüsnü Aşk'tan alınmıştır)

Hoş geldin eyâ berîd-i cânân
Bahş-et bana bir nüvid-i cânân
Can ola fedâ-yı ıyd-ı cânân
Bîsûd ola mı ümid-i cânân
Yârin bize bir selâmı yok mu

Ey Hızr-ı fütâdegân söyle
Bu sırrı edüb iyân söyle
Ol sen bana tercemân söyle
Ketm-etme yegân yegân söyle
Gam defterinin temâmı yok mu

Yâ Rabb ne intizârdır bu
Geçmez nice rüzgârdır bu

Hep gussa vü hârhârdır bu
Duysam ki ne şîvekârdır bu
Vuslat gibi bir merâmı yok mu

Kâm aldı bu çerhden gedâlar
Ferdâlara kaldı âşinâlar
Durmaz mı ahdler, vefâlar
Geçmez mi bu etdiğim duâlar
Hâl-i dilin intizâmı yok mu

Dil hayret-i gamla lâl kaldı
Gâlib gibi bi-mecâl kaldı
Gönderdiğim arz-ı hâl kaldı
El'ân bir ihtimâl kaldı
İnsâfın o yerde namı yok mu

Gazel

Yine zevrak-ı derûnum kırılıp kenâra düştü
Dayanır mı şişedir bu, reh-i sengsâre düştü

O zaman ki bezm-i canda bölüşüldü kâle-i kâm
Bize hisse-i muhabbet, dil-i pâre-pâre düştü

Gehî zîr-i serde desti, geh ayağı koltuğunda
Düşe kalka haste-i gam, der-i lutf-i yâre düştü

Erişip bahara bülbül, yenilendi sohbet-i gül
Yine nevbet-i tahammül dil-i bikarâre düştü

Meh-i bürc-i ârızında gönül oldu hâle mâil
Bana kendi tâliimden bu siyeh sitâre düştü

Süzülüp o çeşm-i âhû, dedi zevk-i vasla yâhû
Bu değildi n'eyleyim bu, yolum intizâra düştü

Reh-i Mevlevîde Gâlib bu sıfatla kaldı hayrân.
Kimi terk-i nâm ü şâna kimi îtibâra düştü

ŞEYH SAÎD OLAYI;

Doğu Anadolu'da 13 Şubat-15 Nisan 1925 târihleri arasında merkezî idâreye karşı ortaya çıkan muhâlefet hareketi.

Cumhûriyetin ilk yıllarında uygulanan politikalar, Anadolu'nun değişik yerlerinde olduğu gibi, Doğu Anadolu'da da çeşitli muhâlefet hareketlerine sebep oldu. Bu hareketlerden birisi de Diyarbakır'ın Eğil ilçesine bağlı Piran köyünde başlayıp bölgeye yayılan harekettir. Bu hareketin ortaya çıkışını Van eski Milletvekili İbrâhim Arvas Bey hâtıratında şöyle bildirmektedir: "Recep Peker'in Dâhiliye Vekilliği (İçişleri Bakanlığı) zamânındaki isyânın sebeb-i hakîkisi şuydu: Şeyh Saîd'in evinde düğüne dâvetli kalabalık bir grup vardı. On beş kişilik bir müfreze, bir küçük zâbit kumandasında, mahkeme tarafından istenilen bâzı adamları köylerinde aramışlar, hepsinin de Şeyh Saîd'in düğününde olduklarını öğrenmişlerdi. Ve doğru Şeyh Saîd'in evine gelerek müttehim (aranan) adamları istemişlerdi. Şeyh Saîd bunlara hitâben:

"Siz iki-üç gün benim misâfirim kalınız. Bu kalabalık dağıldıktan sonra bunları o zaman size teslim ederim; alıp götürün. Şimdi yedi-sekiz yüz silâhlı insan topluluğu var. Hepsi de birbirlerinin akrabâlarıdır. Siz bunları zorla götürmeye kalktınız mı, korkarım ki bir çatışma olur ve nâhoş bir netice verir. Sizden istirham ederim üç gün sabırlı olun, arzunuz tamâmen yerine gelir der. Küçük zâbit; "Hayır! Ben emir aldım. Bunları götüreceğim ve beklemem" diyerek neferlerle berâber onların bulunduğu yere gider: "Haydi, düşün önüme. Gideceğiz. Mahkeme sizi istiyor" der. Onlar da; "Düğün bitsin, sonra geliriz. Düğünü yarıda bırakmak ayıp olur" derler. Münâkaşa, sonunda müsâdemeye döner, silâhlar patlar, her iki taraftan da iki ölü ve yaralı olur. Kendi evinde asker ve zâbit vuruldu diye, Şeyh Saîd telâşa düşer ve yüksek dağ başındaki köyüne çekilir. Bu sefer Şeyh Saîd'i götürmeye gelen

kuvvetle Şeyh Saîd'in adamları arasında müsâdeme başlar, ölü ve yaralananlar olur. Derken iş büyür ve isyan bu sûretle başlamış olur. Lâkin Şeyh Saîd Olayı hiçbir zaman Şark illerimize sirâyet etmedi. Ancak Çapakçur kazâsı bütün köyleriyle berâber Şeyh Saîd'e iltihak etti."

İlk önce dar bir çevrede ortaya çıkan muhâlefet hareketine karşı alınacak tedbirler Bakanlar Kurulunda görüşüldü. Başbakan ve İçişleri Bakan Vekili Ali Fethi (Okyar) Bey, hareketin dar bir çevrede olduğunu ve telaşa kapılınmamasını söyledi. Hükümetteki karşı grup ise hareketin geniş çaplı olduğunu, bu harekete karşı geniş tedbirler alınması gerektiğini savundular.

Târihî Hakikatler adlı kitapta Ali Fethi Beyin Başbakan ve İçişleri Bakan Vekili olarak şunları söylediği bildiriliyor: "Bütün Şark illerinin vâlilerine, jandarma alay kumandanlarına ve polis müdürlerine şifreyle isyânın oralarda olup olmadığını sordum. Aldığım cevapların hepsi bu isyânın hiçbir vilâyet, kazâ ve köylerinde emmâresi ve âsârı (eserleri) bulunmadığı mâhiyetindedir. Bu isyan yalnız ve yalnız Şeyh Saîd ile Çapakçur halkının isyânıdır. Çukurova'dan on sınıf ihtiyatı silâh altına çağırdım. Bunları Çapakçur'a sevk eder ve âsileri tedîb ederiz. Binâenaleyh ben Allah'a, târihe ve millete karşı elimi haksız kana boyayamam. Seve seve başvekaletten çekilirim."

Ali Fethi Bey'in konuşmasından sonra söz alan İsmet (İnönü) Paşa ise; "Bu isyan âmdır, şâmildir ve müretteptir (umûmidir ve tertiplenmiştir). Yâni bütün şark vilâyetlerinin ileri gelen halkı hep bir araya toplanmış, müzâkere etmiş, bu isyana karar vermiş, öylece meydana getirmişlerdir. Binâenaleyh beni iktidâra getirirseniz ben İstiklâl Mahkemeleriyle Dîvân-ı Harb-i Örfîleri (sıkıyönetim mahkemelerini) kurar asar, keser ve sürerim" dedi."

Konuşmalar ve tartışmalardan sonra Ali Fethi Okyar hükûmeti, Cumhûriyet Halk Fırkası grubunda yapılan güven oylaması neticesinde düştü. Yeni hükümeti İsmet İnönü kurdu. İsmet İnönü hükümetinin isteği doğrultusunda hazırlanan ve TBMM'den geçen 4 Mart 1341 (1925) târih ve 589 nolu Takrir-i Sükûn kânunuyla Şeyh Saîd ve arkadaşları üzerine gidildi. Alınan tedbirlerin uygulanması sırasında hareket giderek yaygınlaştı. Hareketle ilgili yayınlara konan yasak daha sonra başka tedbirleri de içine alacak şekilde genişletildi. Ankara ve Diyarbakır'da İstiklâl Mahkemeleri kuruldu. Bu sırada Diyarbakır'ı kuşatma altına alan Şeyh Saîd kuvvetleri, şehirdeki savunmayı kıramayınca geri çekilmeye başladı. Geniş çaplı bir askerî harekâtın neticesinde güç duruma düşen Şeyh Saîd kuvvetleri sıkıştırıldı. Harekette lider durumunda bulunan kimseler Solhan ve Palu'da yakalandılar. Şeyh Saîd de Varto yakınlarında Çarpuh köprüsünde ele geçirildi (15 Nisan 1925). Hareketle ilgisi olduğu iddia edilen bâzı gazete ve dergiler kapatıldı. Bunlar **Tevhid-i Efkâr, İstiklâl, Son Telgraf, Sayfa** gazeteleriyle **Sebîlürreşad** ve **Aydınlık** dergileriydi. Bir müddet sonra bâzı gazeteciler de olayla ilgili görülüp tutuklandılar. Velîd Ebüzziya, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Eşref Edib, Sadri Edhem, Ahmed Emin Yalman, Subhi Nuri İleri, Ahmed Şükrü Esmer, İsmâil Müştak Mayakon, Abdülkadir Kemali Öğütçü bunlar arasındaydı. Diyarbakır'da kurulan Şark İstiklâl Mahkemesi tarafından kısa süren yargılamalardan sonra Şeyh Saîd ile birlikte, ayaklanmayla ilgili olduğu bildirilen 47 kişi ölüm cezâsına çarptırıldı. Hüküm Diyarbakır'ın Siverek kapısında 29 Haziran 1925'te yerine getirildi.

Şeyh Saîd Olayı dolayısıyla çıkarılan Takrir-i Sükûn Kânunu'na dayanılarak, Cumhûriyet döneminde kurulan ilk muhâlefet partisi Terakkiperver Cumhûriyet Fırkası da 3 Haziran 1925'te kapatıldı. Böylece çok partili hayâta geçiş yönünde atılan adımlar kesintiye uğradı.

Metin Toker, **Seyh Saîd ve İsyânı** adlı eserinde diyor ki: "**Tanin**'de Hüseyin Cahid Yalçın, **Tevhidi Efkâr**'da Velid Ebüzziyya, **Vatan**'da Ahmed Emin Yalman ve **Sebîlürreşad**'da Eşref Edib Ankara'nın idâreci kadrosunu küçümsüyor, onlarla alay ediyor, onlara hakâretler yağdırıyorlardı. Askerlerin işi bitmişti. Onların mesleği harp etmekti. Harp etmişlerdi. Şimdi memleketin idâresini tekrar sivillere bırakmaları lâzımdı. Kendilerinin sivil hayâta geçmeleri mânâ taşımıyordu. Memleketin bu görev için "yetişkin aydınlar"ı vardı.

Halbuki, Ankara'da kumanda mekanizmasının başına geçmiş olanlar, Gâzi Paşa dâhil, hiç de böyle bir niyetin sâhibi değildiler. Aksine, düşündükleri devrimi bizzat yapmak kararındaydılar ve karşılarında bulunanların bunu engellemek sevdâsında olduklarını biliyorlardı. Bu, bir iktidar mücâdelesiydi. Gâzi ve ekibi savaş sahalarında istilâcı kuvvetleri yendikten sonra, şimdi de memleketin idâresini ellerinden kapmak isteyenleri yenmeleri gerektiğini görüyorlardı. Radikal takımın, bu savaşın da öteki savaşın metodlarıyla verilmesini istemesi, iki mücâdeleyi aynı çetinlikte görmesinden doğuyordu.

Şeyh Saîd'in Piran'da zamansız attığı kurşun, Ankara'daki "Gâzi Ekibi" için, karşı tarafı, karşı taraf tam hazırlığını henüz yapmamışken ezmenin fırsatını teşkil edecekti." (Sayfa: 25-26)

ŞEYH ŞÂMİL;

Dağıstanlı meşhur İslâm kahramanı, Ruslara karşı Kafkasya'yı ayağa kaldıran mücâhit, âlim, velî. 1797 senesinde Dağıstan'ın Gimri köyünde dünyâya geldi. Denge âilesi reisi Muhammed'in oğludur.

Doğunca, verilen Ali adına, geçirdiği bir hastalıktan sonra Şâmil ismi de eklendi. İlmi ve mücâdelelerde önderliği sebebiyle İmâm-ı Şâmil ve Şeyh Şâmil namlarıyla meşhûr oldu.

Şeyh Şâmil, otuz yaşına kadar tefsir, hadis, fıkıh, edebiyât, târih, sarf, nahv ve fen bilgilerini öğrendi. Saîd Herekânî'den zâhirî, Cemâleddîn Kumukî'den bâtınî ilimleri öğrendi. İlim tahsili için gittiği Irak'ta Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretleriyle görüşerek onun yüksek yoluna tâbi oldu. Memleketine dönüşünde; çocukluk arkadaşı Gâzi Muhammed'in işgalci Ruslara karşı başlattığı mücâdeleye iştirak etti. Gâzi Muhammed, 1832'de Ruslar tarafından öldürüldü. Onun yerine geçen Hamza Beyin de, 1834'te öldürülmesi üzerine Dağıstan mücâhidleri, Şeyh Şâmil'i imâm seçtiler. 39 yaşında imâm seçilen Şeyh Şâmil, mücâhidleri yeniden teşkilâtlandırdı. İki metreyi aşan boyu, atletik yapısı, metâneti, ilmî kudreti, hitâbeti ve sarsılmaz îmânıyla kendisine tâbi olanların emniyetini kazandı. Bölük-pörçük gruplar hâlinde olan bölge halkını etrâfında topladı. Ruslara karşı tam bir birlik meydana getirdi. Teşkilâtlandırdığı mücâhidler, Rus birliklerinin korkulu rüyâsı oldu. Şeyh Şâmil'in basit silâhlarla yaptığı mücâdelelere Ruslar, kalabalık birlikler ve ağır silâhlarla cevap verdiler. 1834'ten 1859 yılına kadar Kafkasya, Rus zulmüne karşı Şeyh Şâmil'in önderliğinde direndi. Kafkasya'daki şanlı direniş bütün dünyâda duyuldu. Halîfe-i müslimîn Abdülmecîd Han tarafından desteklendi. Ancak şartların müsâit olmaması sebebiyle istenilen ölçüde yardım yapılamadı. Buna rağmen, Kafkas mücâhitleri zafer üstüne zaferler kazandılar.

İmâm-ı Şâmil, kendisine tâbi olan bölgelerde naiblikler ve beş naiblikten bir vilâyet kurdu. Her vilâyetin başına da din ve dünyâ işlerini idâre eden bir kumandan tâyin etti. Naibler, vergi ve asker toplamak, kâdılık yapmak ve İslâmiyete uyulmasını temin etmekle vazîfeliydiler. Her avulda bir kâdı vazîfeliydi. Kâdı; asâyişi muhâfaza eder, olup-bitenleri naibe bildirir, naib de kumandan ve bilhassa Şeyh Şâmil'den gelen emirleri avulda îlân ederdi. Her naib üç yüz atlı savaşçı hazırlamak, iâşe ve ibâte etmekle mükellefti. Köyde on evden bir savaşçı alınır ve bunun mensup olduğu âile bütün vergilerden muaf tutulurdu. Bu savaşçıların sayısı 1843'te beş bin kişiyi buldu. Ayrıca, on beş-elli yaş arası erkeklerin hepsi ata binme ve silâh kullanmakta usta olmak zorundaydı. Çünkü bunlar, baskınlarda evlerini bizzat muhâfazayla vazîfeliydiler. Şeyh Şâmil'in etrâfında yaklaşık bin kişiden meydana gelen seçme bir muhâfız birliği vardı. Bunlar, şecâatte ileri ve dinde kuvvetli kimselerdi. Bunların bekârları evlenemez, evli olanlar, vazîfeleri süresince âileleriyle görüşemezlerdi. Bunlar, İslâmiyete uymakta ve sıkıntılara katlanmakta herkese örnek olmak durumundaydılar. Vazîfeleri İslâmiyetin yayılmasıydı. Şeyh Şâmil'in emirlerine kayıtsız şartsız itaat ederlerdi. Ganîmetten belirli bir pay alırlar, gittikleri avullar kendilerine ikrâm edebilmekle şeref duyarlardı. Bu insanlar arasından Ruslar, mücâdelenin başından sonuna kadar bir tek hâin bulamadılar. Hepsi ölümü Cennet'e ulaştıracak bir köprü olarak gördüler. Kuzu postundan yapılmış kalpaklarının ön tarafına yerleştirilen dört köşe kül rengi bir bez parçası onları tanıtmaya yeterdi. Kalpaklarının üzerine yeşil bir sarık sararlardı. Askerler sarı, subaylar siyah çerkes kıyâfeti giyerlerdi.

Şeyh Şâmil, silâhlarını Osmanlılardan ve kısmen de İran'dan temin ediyordu. Fakat kendilerinin de, Kubaçi'de kayalıklar arasına yerleştirilmiş çok eski ve büyük bir silâh îmâlâthâneleri vardı. Devletin gelirlerini ise, avullardan alınan öşür ve Ruslardan alınan ganîmetler teşkil ediyordu.

Şeyh Şâmil, bir taraftan Ruslara karşı silâhla mücâdele ederken, diğer taraftan Kafkas gençlerini din bilgilerini öğrenmeleri için teşvik etti. Din bilgisi olmayan câhillerin Ruslara aldanacağını, vatanını koruyamayacağını, böylece hem dünyâda esâret altında kalacağını, hem de âhirette acı azaplara düşeceğini anlattı. Kişide îmânın alâmeti; "Hubb-i fillah ve Buğd-i fillah (Allahü teâlânın dostuna dost, düşmanına düşman olmak)tır." derdi.

Şeyh Şâmil, cihâd hareketinin hızını kesmeden devâmı için kânunlar koydu. Bilhassa Ruslarla anlaşma yapılmasını teklif edenlere şiddetli cezâlar verileceğini bildirdi. Durum böyleyken iki Çeçen'den Rusların Müslüman köylerine yaptığı zulüm ve işkenceleri dinleyen Şeyh Şâmil'in annesi, oğlundan Ruslarla bir anlaşma yapmasını istedi. Bu sözle beyninden vurulmuşa dönen İmâm-ı Şâmil, bir tarafta vatanın selâmeti ve bu uğurda Ruslarla kanının son damlasına kadar mücâdeleye karar vermiş insanlar, bir tarafta da incitilmesi büyük günâhlardan olan ana gibi iki müthiş ateş arasında kaldı. İmâm'ın korktuğu tek şey, Müslümanların kalplerindeki düşmanla mücâdele azminin kaybedilmesi, îmânlarının sarsılmasıydı. Halkın Ruslarla anlaşmaya meyletmeleri demek, esâreti kabul edip, İslâmın emirlerini yapamamak, yasaklarından kaçınamamak, îtikâdlarının bozulması demekti. Din ve vatan için bir değil, binlerce ana, oğul fedâ etmeye hazır olan İmâm, nâibleriyle görüştükten sonra:

"Muhterem anama yüz sopa vurulacaktır." emrini bildirdi. Omuzları çökmüş, yaptığı hatânın üzüntüsüyle rengi solmuş bir halde oğluna bakan anne ise:

"Oğlum! Allahü teâlânın emrinden kıl ucu kadar ayrılırsan emzirdiğim sütü helâl etmem! Verilecek cezâyı şimdiden kabul ediyor, adâletten zerre kadar şaşmamanı diliyorum." dedi.

Herkes dehşet içerisinde, gözleri yaşlı bu ananın kaç sopaya dayanabileceğini düşünürken, ünlü Rus

generallerine diz çöktürmüş kahraman İmâm'ın, anasının yanına varıp diz çöktüğünü, sonra da ellerine sarılıp öptüğünü gördüler. Anasıyla helâlleşen Şeyh Şâmil, Dargalılara dönerek:

"Anamın bu meselede, merhâmetinin çokluğu sebebiyle başkalarına şefâat etmesinden başka hiçbir hatâsı yoktur. Bu yaptığı hatânın cezâsını da mânevî olarak şu âna kadar çektiği ızdıraplarla ödemiştir. Maddî cezâyı da onun her şeyine vâris olan oğlu çekecektir." dedi. Herkes yerinde donmuş bir vaziyette beklerken sırtını açtı ve vazîfelilere dönüp:

"Emri yerine getirmekte bir an bile tereddüt edip, elleri titreyenlere yazıklar olsun. Bütün gücünüzle vurmanızı emrediyorum." dedi.

Her sopada sırtından kanlar fışkıran şanlı mücâhid, yüz sayısı tamamlandığında, Allahü teâlânın, kendisine verdiği sabır ve metânet için şükür secdesine vardı.

Şeyh Şâmil'in Ruslara karşı kazandığı zaferlerin en meşhuru Darga Savaşıdır. Dağıstan'ı çeviren yüz elli bin kişilik Rus ordusu bütün yolları kesti. Şeyh Şâmil'in karargâhına doğru ilerleyen on sekiz bin kişilik Rus öncü birliğinin komutanı Voronzof, büyük zâyiât vererek vardığı Darga'dan 25 Temmuz 1845'te dönüşe geçti. Fakat üç general, yüz doksan beş subay ve üç bin dört yüz otuz üç askeri, yollarda Şeyh Şâmil'in mücâhidleri tarafından telef edildi. Voronzof, Şeyh Şâmil'in yardımcısı olarak gördüğü ormanları yakmaya kalktıysa da başaramadı. 1851'de Şeyh Şamil'in naiblerinden Avar hanı Hacı Murâd, Ruslara iltihak etti. Avarların pekçoğu da hanlarıyla birlikte Ruslara katıldı. Fakat buna rağmen Şeyh Şâmil on dört bin kişilik bir kuvvetle Terek Nehrini geçerek Kabartay'ı işgâl etti. Fakat tutunamadı.

Çar Birinci Nikola, hayranlık duyduğu kahramanlar kahramanı Şâmil ile bizzat görüşme sevdâsına düşerek bu iş için General Von Klugenav'ı görevlendirdi. Çarın sonsuz vaad ve parlak teklifleriyle dolu mektubu okunduktan sonra, Şâmil hızla ayağa kalkıp, "Namazım geçiyor!" diyerek yürüdü ve generale; "Eğer senin yerinde şu anda Nikola olsaydı ona son cevâbı şu kırbacım verirdi!" şeklinde kesin cevâbını verdi.

Daha sonra Kafkas ordularının başkomutanı Rus generali Fèsè ikinci bir teşebbüsle İmâm Şâmil'e başvurduğu zaman ona da:

"Ben, Kafkas Müslümanlarının hürriyete kavuşmaları için silâha sarılan gâzilerin en aşağısı Şâmil, Allahü teâlânın himâyesini Çar'ın efendiliğine fedâ etmemeye yemin eden, özü sözü doğru bir Müslümanım. Çarla görüşmek üzere beni hâlâ Tiflis'e çağırıp duruyorsunuz. Bu dâvete icâbet etmeyeceğimi bildiriyorum. Bu yüzden fâni vücûdumun parça parça kıyılacağını ve sırtımı verdiğim şu vatan topraklarında taş üstünde taş bırakılmayacağını bilsem, bu kesin kararımı aslâ değiştirmeyeceğim. Savaşacağım...Cevâbım bundan ibârettir. Nikola'ya ve kölelerine böylece mâlûm ola..." dedi.

Kırım Savaşı (1853-1856) yıllarında yapılan plâna göre Şeyh Şâmil, Tiflis üzerine yürüyecek müttefik Türk , Fransız ve İngiliz kuvvetleri Karadeniz'in batısından ve güneyinden Ermenistan üzerine taarruz edecekti. Şeyh Şâmil'e gerekli yardımın yapılamamış olması ve İngiliz ve Fransızların huyları icâbı ihânet etmeleri sebebiyle, Şeyh Şâmil'in Tiflis üzerine başlattığı yürüyüş yarım kaldı. Kırım Savaşı sonrası Rusların yeni çarı Aleksandr, Kafkasya meselesine daha çok eğilmek imkânı buldu. Rus kuvvetleri, Şeyh Şâmil'in Anadolu'dan ve İran'dan gelen silâh ikmâl yollarını kestiler. Dayanma güçleri azalmış bâzı kabîleleri satın almaya muvaffak oldular. İlk önce, iki yıl mukâvemetten sonra Çeçenistan Rusların eline geçti. Bu hâdiseden sonra, birçok küçük cemâatler ayrılarak Şeyh Şâmil'in naiblerini terk ettiler. Dağıstan tamâmen sarıldı. Çarpışa çarpışa Kuzey Dağıstan'ın hâkim mevki Gunib'e ulaştı. Âilesi ve çocukları Gâzi Muhammed ve Muhammed Şefi de kendisine iltihak etti. Dört yüz kişilik mücâhid grubuyla kaleyi müdâfaaya başladıysa da, tam teşkilâtlı on dört Rus taburunun topçu ateşiyle sayıları yüze düşüverdi. Şeyh Şâmil 6 Eylül 1859 günü imzâladığı bir antlaşma netîcesinde iki oğluyla birlikte Ruslara teslim olmak mecbûriyetinde kaldı.

Şeyh Şâmil'i teslim alan Rusların komutanı Prens Baryantinsky ile yapılan antlaşmaya göre; Şeyh Şâmil maiyetiyle birlikte İstanbul'a gidecek, Dağıstan'ın iç işlerine karışılmayacak, asker toplanmayacaktı. Fakat Prens Baryantinsky, Gâzi Şâmil ile olan anlaşmasına riâyet etmedi ve Şeyh Şâmil'i Petersburg'a götürdü. Çar, kendisine görülmemiş bir karşılama merâsimi yaparak gönlünü almaya çalıştı. Kluga'da on sene ikâmete mecbûr tutuldu (1869).

Çar İkinci Aleksandr, onun şerefine verdiği bir ziyâfette; "Sizi soframızın misâfiri görmekle büyük şeref duymaktayım." deyince, Şeyh Şâmil; "Asıl ben sizi soframda misâfir etseydim, büyük şeref duyardım." cevâbını verdi.

Şeyh Şâmil, daha sonra hac için İstanbul ve Mısır üzerinden Hicaz'a gitmek üzere Rusya'yı terk etti. İstanbul'da Abdülazîz Hanın misâfiri oldu. Bütün arzuları yerine getirildi. Mısır'da Hidiv İsmâil Paşanın

sarayında bir ay kadar ağırlandı ve bu arada Cezâyir kahramanı Emîr Abdülkâdir'le de görüştü.

1871'de Medîne'de Hakk'ın rahmetine kavuşan Şeyh Şâmil, Cennetü'l-Bakî Kabristanına defnedildi.

Şeyh Şâmil'in oğlu Mirliva Gâzi Muhammed Şâmil Paşa, Osmanlı hizmetine girdi. Doksanüç (1877-78) Harbinde Kafkasya cephesinde süvâri tugayına kumanda etti. Şeyh Şâmil'in torunlarından Saîd Şâmil, Medîne'de yaşarken sonradan İstanbul'a geldi. 1980'lerde İstanbul'da vefât etti.

ŞEYHÎ;

on beşinci asrın büyük divan şâiri, sultân-üş-şuarâ. Asıl adı Yûsuf Sinân olan Şeyhî, Germiyan (Kütahya)lıdır. Tahminen 1271-75 târihlerinde doğmuş ve 1331 yılında vefât etmiştir. Asıl mesleği tabîblik olması sebebiyle Hekîm Sinân adıyla şöhret kazanan bu büyük şâir Hacı Bayrâm-ı Velî'ye intisâbı dolayısiyle Şeyhî lakabını almış ve böyle tanınmıştır.

İlk tahsiline devrinin kültür merkezlerinden biri olan Kütahya'da başladı. Şâir Ahmedî ve diğer âlimlerden ilim öğrendi. Daha sonra İran'a giderek diğer ilimlerin yanında tasavvuf, hikmet ve tıp tahsil eden Yûsuf Sinân, büyük âlim ve velî Seyyid Şerîf Cürcânî ile birlikte ilim öğrendi. Bilhassa tasavvuf büyükleriyle temâsını sağlayan bu tahsilinden sonra, tasavvuf ve edebiyâtta derin bilgiler kazanmış âlim ve değerli bir tabip hüviyetiyle döndü.

İran'dan dönüşü sırasında Ankara'da Hacı Bayrâm-ı Velî'ye talebe olan ve bu sebeple Şeyhî mahlasını alan şâir, Kütahya'ya döndükten sonra attar dükkanı açarak hekimliğe başladı. Şiirle ilgili çalışmalarnı da sürdürüp Germiyan Beyi İkinci Yâkub Beye kasîdeler yazarak, onun husûsî tabibi, musâhib ve sohbet arkadaşı oldu.

Çelebi Sultan Mehmed Hanın 1415'te Karaman Seferi sırasında Ankara'da rahatsızlanması üzerine dâvet edilen Şeyhî, tedâvide gösterdiği başarı üzerine taltif edilerek Tokozlu köyü tımar olarak kendisine verildi. Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin nakline göre Osmanlı Devletinin ilk reîsületibbâsı olarak Sultan'ın husûsî tabipliğine getirildi.

Bu arada, Germiyanoğlu Yâkub Beyle de ilgisini kesmeyen Şeyhî, onun hakkında kasîde ve terci-i bendler nazmetti. 1421'de İkinci Murâd Hanın tahta geçmesinden sonra Osmanlı sarayıyla münâsebeti daha sıklaşmaya başladı. İkinci Murâd Hanın emriyle Nizâmî'nin **Hüsrev ü Şîrîn** mesnevîsini tercüme etmeye başladı. **Hüsrev ü Şîrîn**'den bin beyit kadar tercüme edip Murâd Hana sunduktan sonra Germiyan'a döndü. Germiyan'da kaldığı bu yıllarda Mehmed Paşa ve 1426-27 yıllarında da Anadolu Beylerbeyi Hamza Bey için kasîdeler yazdı. 1429 yılında Yâkub Beye yazdığı kasîdeden sonra hayatta olduğuna dâir bir kayda rastlanmadığından, 1431'de 60 yaşını geçtiği hâlde vefât ettiği tahmin edilmektedir. Mezârı Kütahya'ya yedi kilometre uzaklıktaki Çiftepınar köyü kıyısındadır. Kabri 1961 yılında yeniden yaptırılmıştır.

Divan şiirinin büyük ustası Ahmedî'nin ardından yetişerek klâsik kültür ve edebiyâtın birçok inceliklerini eserlerine aksettiren Şeyhî, Anadolu'daki Türk edebiyâtının kuruluş devrini devâm ettirmiştir. O da diğer çağdaşları gibi klâsik İran edebiyâtı zevkiyle yetişmiş ve Türkçeye, böyle bir sanat anlayışı içinde millîleşen eserler kazandırmıştır.

Şeyhî, çağının dînî ve ictimâî yaşayışını peygamberlerin hayatlarını ve bilhassa tasavvuf kültür ve inanışlarını şiirlerinde işlemiş, divan şiiri sanatlarını, mecaz ve mazmunlarını incelik ve ustalıkla kullanmıştır.

Daha ziyade sofî mîzaçlı, zarîf, nüktedân olan Şeyhî'nin kendisine yöneltilen bâzı haksızlıkları hassâsiyet ve tevekkülle karşıladığı eserlerinden anlaşılmaktadır. Bâzı eserlerinde devrinden ve muhitinden şikâyet ederken, bunlarda sanatkâr rûhunu ve gurûrunu tatmin edememekten ileri gelen bir hırçınlık ve asâbiyet görülmez. Bilhassa onda, sükûn, tevekkül, teslimiyet ve huzûr sezilmektedir. Bu hâli, tasavvuf ilminde yüksek derecelere ulaşması ve Hacı ve Bayrâm gibi bir büyük zâta bağlanmasıyla îzâh edilebilir.

Eserleri:

Şeyhî'nin hâlen mevcut eserleri; **Dîvân, Harnâme** ve **Hüsrev ü Şîrîn'**den ibârettir. Bunlardan başka **Ney-nâme** adlı ufak bir mesnevîsiyle tıbba dâir manzum bir eseri ve **Hâb-nâme** adını taşıyan Farsçadan çevrilmiş bir mesnevîsinin de bulunduğu bilinmektedir.

1. Dîvân: İstanbul kütüphânelerinde hâlen altı yazma nüshası vardır. Millet Kütüphânesi, Ali Emîri kısmı, 238 numarada bulunan nüshanın Türk Dil Kurumu tarafından tıbkıbasımı yapılmıştır. Yirmi kasîde, iki terkîb-i bend, üç tercî, iki müstezâd ve iki yüz kadar da gazelden meydana gelmiştir. Eserden seçmeler yapan Prof. Dr. Faruk Timurtaş, Şeyhî'nin hayâtı ve sanatına yer vererek yayınlamıştır.

2. Harnâme: Yük taşımakta pekçok sıkıntılar çeken, çelimsiz bir eşeği ele alan Şeyhî, semiz bir öküz gibi olmaya çalışan bu eşeğin başına gelenleri anlatan hiciv sahasında yazılmış bir mesnevîdir. 126 beyitten meydana gelen eser, 4 kısımdır. İlk on iki beyit Allahü teâlânın varlığı, birliği, Peygamber efendimizin üstünlüklerini belirten tevhid ve nât; yirmi altı beyti de pâdişâhı medhidir. Eser rahmetli Prof. Faruk Timurtaş tarafından neşredilmiştir.

3. Hüsrev ü Şîrîn: Esere, Şeyhî'nin yeğeni Cemâlî tarafından zeyl (ek) yapılmıştır. İkinci Murâd Hanın emriyle Nîzâmî'nin aynı adlı mesnevîsinden tercüme edilen bu eser, mefâîlün mefâîlün feûlün kalıbıyladır. 6944 beyitten meydana gelir. Eserde hikâyeye girmeden önce, 775 beyitlik bir kısım gelmektedir. Bu kısım, duâ, münâcât, tevhîd, nât, yaratılış ve yaratıcıya âit hikmet bahsi, kitabın yazılış sebebi, İkinci Murâd Hana medhiyeler ve Pâdişâh'a nasîhat yollu hitâb başlıklarını taşıyan mesnevî ve kasîde şekilleriyle yazılmış 15 parça manzûmeden meydana gelmiştir. Esas hikâye 11 bölümdür ve mesnevîde gerek Hüsrev ve Ferhâd ve gerekse Şîrîn ağzından söylenmiş 26 gazel bulunmaktadır. Ayrıca Şîrîn tarafından söylenen kasîde şeklinde bir münâcâtla Ferhâd'ın dilinden söylenmiş yedi bendlik bir tercî-i bend de bulunmaktadır.

Çok okunan bu mesnevînin nüshaları oldukça fazladır. Prof. Dr. Faruk Timurtaş tarafından bir incelemeyle 1963 yılında yayınlanmış ve 1980 yılında ikinci baskısı yapılmıştır. Prof. Dr. Timurtaş ayrıca **Şeyhî ve Çağdaşlarının Eserleri Üzerine Bir Gramer Araştırması** adlı eseriyle Şeyhî'nin Türk dilindeki yerini ve ustalığını geniş olarak ele almıştır.

Harnâme'den

Bir eşek var idi zaîf ü nizâr
Yük elinden kati şikeste vü zâr

Gâh odunda ü gâh suda idi
Dün ü gün kahr ile kısuda idi

Ol kadar çeker idi yükler ağır
Ki teninde tü komamıştı yağır

Bir gün ıssı eder himâyet ana
Yâni kim gösterir inâyet ana

Aldı palanını vü saldı ota
Otlayarak biraz yürüdü öte

Gördü otlakta yürür öküzler
Odlu gözler ü gerlü göğüzler

Har-ı miskîn eder iken seyrân
Kaldı görüp sığırları hayrân

Ne yular derdi vü ne gâm-ı pâlân
Ne yük altında haste vü nâlân

Acebe kaluru tefekkür eder
Kendi ahvâlini tasavvur eder

Ki biriz bunlar ile hilkâtte
Elde ayakta, şeklü sûrette

Bunların başlarına tâc neden?
Bizde bu fakr-ü ihtiyac neden?

Var idi bir eşek ferasetlü
Hem ulu yollu hem kisayetlü

Ol ulu katına bu miskin har
Vardı yüz sürdü, dedi ey server!

Sen eşekler içinde kâmilsin
Âkil ü şeyh u ehl ü fâzılsın

Nesebindir mesel hatîblere
Nefesin hoş gelir ediblere

Bugün otlakta gördüm öküzler
Gerüban yürür idi göğüzler

Herbirisi semiz ü kuvvetli

İçü vü dışı yağlı vü etlü

Yok mudur gökte bizim yıldızımız
K'olmadı yer yüzünden boynuzumuz

Barkeşlikte çün biziz fâik
Boynuza niçin olmadık lâyık

Böyle verdi cevap, pir eşek:
Ey belâ bendine esir eşek

Ki, öküzü yaradıcak Hallâk
Sebeb-i rızk kıldı ol Rezzâk

Dünü gün arpa buğday işlerler
Anı işleyüp anı dişlerler

Bize çoktur hakîkî buyrukta
Nice boynuz! kulak ve kuyruk da

Duttu yüz derd ile zaîf eşek
Zâr u dilhaste vü nahîf eşek

Varayın ben de buğday işleyeyin
Anda yaylayıp anda kışlayayın

Gezerek gördü bir göğermiş ekin
Sanki tutardı ol ekin ile kin

Aşk ile depti, girdi işlemeğe
Gâh ayaklayu gâh dişlemeğe

Arpa gördü göğermiş, aç eşek
Buldu can derdine ilâç eşek

Öyle yerdi gök ekini terle
Ki gören der "Zehî kara tarla!"

Başladı ırlayup çağırmağa
Anıp ağır yükün anırmağa

Çıkarır har, çün enkerü'l-asvât
Ekin ısına arz olur arasat

Ağaç elinde azm-i râh etti
Tarlasın göricek bir âh etti

Yüreği sovumadı sövmek ile
Olmadı eşeği dövmek ile

Bıçağın çekti kodu ayruğunu
Kesti kulağını vü kuyruğunu

Kaçar eşşek acıyarak canı
Dökülüp yaşı yerine kanı

Uğrayu geldi Pir eşek nâgâh
Sordu hâlini, kıldı derd ile âh

Boynuz isteyü haktan ayrıldım
Boynuz umdum, kulaktan ayrıldım

ŞEYHÜLİSLÂM;

en yüksek dereceli müftî. Fetvâ müessesesinin başkanı. Ulemânın reisi. Kendisine sorulan dînî meseleler ve suâlleri fetvâ ile çözüme kavuşturan kimse. İslâmiyetin ilk yıllarında fetvâ işlerine bizzat Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem bakarlardı. Peygamberimizin vefâtından sonra dört halîfe devrinde İslâmiyetin yayılması ve sınırların genişlemesi sebebiyle işler çoğaldı. Bu yüzden halîfeler fetvâ işlerine bakacak kimseler tâyin ettiler. Bunlara önce **müftî,** Hicrî dördüncü asırdan sonra da **şeyhülislâm** denildi. Fetvâ işlerinin âlimlere verilmesi durumu, Emevî, Abbâsî ve Selçuklular zamânında da sürdürüldü.

Osmanlılarda fetvâ vermekle vazîfeli ilk zât, Osman Gâzinin kayınpederi **Şeyh Edebâlî'**dir. Onun

vefâtı ile talebesi **Dursun Fakih,** Osmanlılara müftî (şeyhülislâm) olmuştur. Devletin kuruluş devirlerinde müftîlik-kâdılık ve müderrisliğin aynı şahısta toplandığı oldu. Meselâ Hızır Bey ve Molla Hüsrev hem kâdı hem de müftî idiler.

Osmanlılarda ilmiye sınıfına dâhil olan müftîlere reîs-ül-ülemâ ve müftî-yül-enâm gibi ünvânlar da verilmişti. Yavuz Sultan Selim Han zamânında (1512-1520) şeyhülislâmdan Ahmed ibni Kemâl Paşaya **Müftî-yüs-sekaleyn** (insan ve cinlere fetvâ veren) ünvânı verilmişti. Kânûnî Sultan Süleymân Han zamânına (1520-1566) kadar şeyhülislâmlık tevcihinde uyulması zarûrî bir kânun yokken, Ebüssü'ûd Efendinin hazırladığı bir düstûr (kânun)la Rumeli kazaskerliğinden sonra terfî edilen bir makam hâline geldi. Pek nâdir olarak Anadolu kazaskerlerinden de şeyhülislâmlar görüldü.

Yine bu devirden (1574) îtibâren, şeyhülislâmlar ilmiye sınıfının başkanı oldu ve bütün kâdılar, müftîler ve müderrisler onun emrine verildi.

Şeyhülislâmları bizzât pâdişâh tâyin ederdi. Şeyhülislâmlığa getirilen zâtı, saraydan gelen on beş kadar görevli evinden alarak Paşa kapısına, sadrâzama götürürlerdi. Oradan saraya gelip pâdişâh huzûruna çıkarlardı. Pâdişâh, dîne ve ilme duyduğu saygıdan dolayı şeyhülislâm adayını ayakta karşılardı. Sonra, namzede, kendisini şeyhülislâm tâyin edeceğini söylerdi. O da kabul ederse şeyhülislâmlara mahsus ferve-i beydâ denilen beyâz çuhaya kaplı erkân samur kürk giydirmek sûretiyle tâyin muâmelesini yapar ve aynı sûretle onunla berâber huzurda bulunan sadrâzama da samur hil'at giydirir ve avdetlerine müsâde ederlerdi.

Bu sûretle saraydan çıkan sadrâzamla şeyhülislâm alayla at başı berâber Bâbıâlîye gelirler, bir müddet oturup; kahve, şerbet, gülsuyu ve buhur ikrâm edilir ve bu sırada Bâbıâlîdeki hükûmet erkânı şeyhülislâmı tebrik ederlerdi.

1826 yılına kadar şeyhülislâmların müstakil dâireleri yoktu. Kendi evlerinde veya uygun bir konakta vazîfelerini yerine getirirlerdi. Sultan İkinci Mahmûd Hanın yeniçeri ocağını kaldırmasından sonra, Süleymâniye Câmii yakınındaki **Ağakapısı,** şeyhülislâmlara dâimî ikâmet olarak verildi. Burası **şeyhülislâm kapısı** olarak meşhur oldu. 1836'dan îtibâren bu binâya kazaskerlerle İstanbul kâdısı da nakledildi.

Şeyhülislâmlar, dîvân-ı hümâyûn âzâsı olmamakla berâber, dînî bir meselenin halli veya düzeltilmesi gerektiğinde dîvâna dâvet edilir ve görüşleri alınırdı. Yine harp ve sulhe karar verilebilmesi için şeyhülislâmın tasdîki gerekirdi. Seferlerde pâdişâh nerede bulunursa, şeyhülislâmlar da orada bulunur, çadırlarının önüne vezirler gibi üç tuğ dikilirdi. Fakat sadrâzamın serdâr-ı ekrem olduğu seferlere şeyhülislâm katılmazdı.

Şeyhülislâmların en önemli vazîfesi fetvâ vermekti. Çünkü bunlar en büyük müftî kabul edilirdi.

Şeyhülislâmların; çuhadar, telhisçi, kethüdâ ve sâire gibi maiyetinden başka, başlarında **fetvâ emîni** bulunan ve pek mühim bir dâire olan **fetvâ kalemi** vardı. Bu dâirede müsevvid, mübeyyiz, mukâbeleci, kâtip, mühürdâr ve müvezziler bulunurdu. Fıkıh, yâni İslâm hukûkuna iyice vukûfu olanlardan tâyin edilmesi îcâb eden fetvâ emîni, fetvâ kaleminin başta gelen âmiriydi. Bu zât, istenilen fetvâyı mûteber fıkıh kitaplarından bulur ve bunun maiyetinde olan yirmi kadar kâtip de fetvâları kâğıda geçirirlerdi. Daha sonra bu, fetvâ emîni tarafından görülür ve mübeyyiz tarafından beyâza çekilerek, şeyhülislâma takdim olunurdu. Şeyhülislâm bunu tedkik eder, ta'lik kırması denilen kendi el yazısıyla cevap kısmını imzâlardı. Bundan sonra müvezzî isimli memur bu fetvâyı mahalline verirdi.

Fetvâ, herhangi bir şeyin (umûmî ve husûsî, dînî veya hukûkî) İslâmiyete uygun olup olmadığını bildirmek demekti. Umûmî hukûka (Hukûk-ı umûmiyeye) âit fetvâların alınması hükûmete âitti. Bunlar da harp îlânı, sulh akdi, askerî kânun tebdili, ıslâhât icrâsı, gayr-i müslim tebeanın isyânı, şakâvette bulunanların (âsîlerin) katli gibi fetvâlardı. Husûsî hukûka (Hukûk-ı husûsiyyeye) dâir olan fetvâlar, dokuz parmak uzunluğunda ve dört parmak genişliğinde bir kâğıda ince harflerle yazılırdı. Meselenin az ve çok, ehemmiyetine göre, verilecek cevap kısaca; vardır veya yoktur, olur veya olmaz, gelir veya gelmez, meşrûdur veya meşrû değildir, câizdir veya câiz değildir şeklinde olurdu. Bâzan da verilen cevap îzâh edilirdi. Fetvâlar, Hanefî mezhebi imâmlarının kavillerine (ictihâdlarına) göre verilirdi.

Şeyhülislâm dâiresinde bulunan kethüdâ, şeyhülislâmın siyâsî ve iktisâdî işlerinde ve şeyhülislâmın nezâretinde bulunan vakıf muâmelelerinde onun vekîli olup, nâmına hareket ederdi.

Telhisçi, şeyhülislâmın hükûmet nezdindeki memuru olup, dînî işlere ve kânunlara âit muâmelelerde hükûmetle temas ederdi. Şeyhülislâmın müderrisleri tâyinleri ve diğer hususlar bunun vâsıtasıyla ve reîsülküttâbın delâletiyle vezîriâzama arz olunurdu.

Mektupçu, şeyhülislâmın dîvân efendisi veya **mühürdâr,** şimdiki ismiyle yazı işleri müdürüydü. Meşîhattan (şeyhülislâmlık makâmından) çıkan yazılar, tâyin rüûsu ve beratlarıyla icâzetnâmelerin

yazıldığı dâireden bu sorumluydu. Şeyhülislâmın mührü de mühürdârda bulunurdu.

Osmanlı donanmasının Haliç'ten denize çıkmak zamânı gelince, reîsülküttâb efendi vâsıtasıyla dâvet edilen şeyhülislâm Yalı köşküne gelir ve pâdişâhla berâber teşyî merâsiminde bulunurdu. Ayrıca şehzâde ve sultan hanımların doğumları münâsebetiyle yapılan tebriklerde, sultanların nişan ve nikâh merâsiminde şeyhülislâmlar da bulunur ve sultanın nikâhını kıyarlardı. Pâdişâh ve şehzâde vefâtlarında da bunların cenâze namazlarını şeyhülislâmlar kıldırırdı.

Osmanlı târihinde sadrâzam olmak için tahsil aranmazdı. Fakat şeyhülislâm olmak hattâ bunun ilk basamağı olan kâdılık, müftîlik ve müderrislik için bile, medreselerin en yükseğini bitirmiş olmak gerekirdi. Bu durum, şeyhülislâmlığa verilen değeri gösterdiğinden önemlidir. Osmanlı şeyhülislâmlarından bir kısmı verilen fetvâları toplamış ve kitap hâline getirmişlerdir. Bunlardan bâzıları basılmış, basılmayanlar da muhâfaza edilmiştir.

Osmanlı Devletinin kuruluşundan îtibâren görülen şeyhülislâmlık makâmı, cumhûriyetin îlânından sonra kaldırılmıştır.

Şeyhülislâmlar ve Şeyhülislâmlık Müddetleri

Molla Mehmed Şemseddin Fenârî Efendi 1424-1431

Molla Fahreddin Acemî Efendi 1431-1460

Molla Hüsrev Mehmed Efendi 1460-1480

Molla Gürânî Ahmed Şemseddin Efendi 1480-1488

Molla Abdülkerim Efendi 1488-1495

Çelebi Arap Alâeddin Efendi 1495-1496

Efdalzâde Hamidüddin Efendi 1496-1503

ZembilliAli Efendi.....1503-1526

İbn-i Kemâl (Kemâl PaşazâdeAhmed Şemseddin Efendi) ..... (1526-16.4.1533

Sâdi Sadullah Çelebi Efendi 17.4.1533-21.2.1538

Koca Çivizâde Mehmed Muhiddin Efendi 21.2.1538-Ekim-Kasım 1542

Hamitli Abdülkâdir Çelebi Efendi.....Ekim-Kasım 1542-Ocak 1543

Fenârîzâde Muhiddin Efendi ..... Ocak 1543-Ekim 1545

Mehmed Ebüssü'ûd Efendi ..... Ekim 1545-22.8.1574

Konyalı HamidMahmûd Efendi 23.8.1574-16.10.1577

KâdızâdeAhmed Şemseddîn Efendi 18.8.1577-25.5.1580

MâlûlzâdeMehmed Efendi.....25.5.1580-21.1.1582

Çivizâde Mehmed Efendi 21.1.1582-6.5.1587

Müeyyedzâde Abdülkadir Efendi.....6.5.1587-2.4.1589

Bostanzâde Mehmed Efendi (1.).....3.4.1589-10.5.1592

Bayramzâde Zekeriyâ Efendi 10.5.1592- 11.7.1593

Bostanzâde Mehmed Efendi (2.).....11.7.1593-1.4.1598

Hoca Sâdeddîn Efendi 1.4.1598-30.9.1599

Câfer Efendizâde Sunullah Efendi (1.) 2.10.1599-2.8.1601

Hoca Sâdeddinzâde Şerif MehmedEfendi (1.) 2.8.1601-4.1.1603

Câfer Efendizâde Sunullah Efendi (2.) 4.1.1603-8.2.1603

Ebülmeyamin Mustafa Efendi (1.) 8.2.1603-8.6.1604

Câfer Efendizâde Sunullah Efendi (3.) 8.6.1604-28.7.1606

Ebülmeyamin Mustafa Efendi (2.) 28.7.1606-23.11.1606

Câfer Efendizâde Sunullah Efendi (4.) 23.11.1606-5.6.1608

Hoca SâdeddinzâdeŞerif Mehmed Efendi (2.) 5.6.1608-2.7.1615
Hoca Sâdeddinzâde MehmedEsat Efendi (1.) 2.7.1615-21.5.1622
Şeyhülislâm Yahya Efendi (1.) 21.5.1622-4.10.1623
Hoca Sadeddinzâde Mehmed Esat Efendi (2.) 4.10.1623-22.5.1625
Şeyhülislâm Yahya Efendi (2.) 22.5.1625-10.2.1632
Ahizâde Mehmed Hüseyin Efendi 10.2.1632-7.1.1634
Şeyhülislâm Yahya Efendi (3.) 7.1.1634-27.2.1644
Ebû Sâid Mehmed Efendi (1.) 27.2.1644-16.1.1646
Muid Ahmed Efendi 16.1.1646-25.4.1647
Hacı Abdurrahim Efendi 25.4.1647-18.7.1649
Mehmed Bahaî Efendi (1.) 18.7.1649-2.5.1651
Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi 2.5.1651-3.9.1651
Ebû Sâid MehmedEfendi (2.) 3.9.1965-16.8.1652
Mehmed Bahaî Efendi (2.) 16.8.1652-2.1.1654
Ebu SaitMehmed Efendi (3.) 2.1.1654-11.5.1655
HüsamzâdeAbdurrahman Efendi 11.5.1655-5.3.1656
MemikzâdeMustafa Efendi 5.3.1656-5.3.1656
Hocazâde Mesud Efendi 5.3.1656-17.7.1656
Hanefî Mehmed Efendi 17.7.1656-21.11.1656
Balizâde Mustafa Efendi 21.11.1656-23.5.1657
Bolevî Mustafa Efendi 23.5.1657-20.3.1659
Esirî Mehmed Efendi 20.3.1659-3.2.1662
Sunîzâde Mehmed Emin Efendi 3.2.1662-21.11.1662
Minkârîzâde Yahya Efendi 21.11.1662-21.2.1674
Çatalcalı Ali Efendi (1.) 21.2.1674-26.9.1686
Ankaralı Mehmed Efendi 27.9.1686-2.11.1687
DebbağzâdeMehmed Efendi (1.) 2.11.1687-13.2.1688
Seyyid Feyzullah Efendi (1.) 14.2.1688-2.3.1688
Debbağzâde MehmedEfendi (2.) 2.3.1688-25.6.1690
Ebû Sâidzâde Feyzullah Feyzi Efendi.....25.6.1690-9.3.1692
Çatalcalı Ali Efendi (2.) 10.3.1692-19.4.1692
Ebû Saidzâde Feyzullah Feyzi Efendi (2.) 19.4.1692-22.6.1694
Sadreddinzâde Sadık Mehmed Efendi (1.) 22.6.1694-20.3.1695
İmâm Mehmed Efendi (1.).....20.3.1694-25.5.1695
Seyyid Feyzullah Efendi (2.) 25.5.1695-27.7.1703
Paşmakçızâde Seyyid Ali Efendi (1.) 28.7.1703-23.8.1703
İmâm Mehmed Efendi (2.).....25.7.1703-26.1.1704
Paşmakçızâde Seyyid Ali Efendi (2.) 26.1.1704-1.2.1707
Sadreddinzâde Sadık Mehmed Efendi 1.2.1707-25.1.1708
Ebezâde Abdullah Efendi (1.) 25.1.1708-16.7.1710
Paşmakçızâde Seyyid Ali Efendi (3.) 16.7.1710-22.2.1712

Ebezâde Abdullah Efendi 13.2.1712-14.3.1713
Mehmed Ataullah Efendi 14.3.1713-20.5.1713
İmâm Mahmûd Efendi 20.5.1713-15.12.1714
Mirza Mustafa Efendi.....15.12.1714-27.6.1715
Menteşzâde Abdurrahim Efendi 27.6.1715-3.12.1716
Kara İsmâil Naim Efendi 9.12.1716-6.5.1718
Yenişehirli Abdullah Efendi 6.5.1718-30.9.1730
Mirzazâde Mehmed Efendi 30.9.1730-17.5.1731
Paşmakçızâde Abdullah Efendi.....17.5.1731-24.2.1732
Ebülhayr Ahmed Efendi.....24.2.1732-22.10.1733
İsmâil Efendizâde İshak Efendi 22.10.1733-31.10.1734
Dürri Mehmed Efendi 31.10.1734-13.4.1736
Feyzullah Efendizâde Mustafa Efendi 13.4.1736-4.3.1745
PirîzâdeMehmed Sâhip Efendi 6.3.1745-5.4.1746
HayâtizâdeMehmedEmin Efendi 5.4.1746-25.10.1746
Mehmed Zeyni Efendi 25.10.1746-20.7.1748
İsrâil Efendizâde Mehmed Esad Efendi 20.7.1748-11.8.1748
Kara Halil Efendizâde Mehmed Sâid Efendi .....11.8.1749-2..1750
Feyzullah Efendizâde Murtaza Efendi.....2.6.1750-12.1.1755
Vassaf Abdullah Efendi 12.1.1755-8.6.1755
Damatzâde Feyzullah Efendi (1.) 8.6.1755-26.7.1756
Dürrîzâde Mustafa Efendi (1.) 26.7.1756-18.2.1757
Damatzâde Feyzullah Efendi (2.) 18.2.1757-26.1.1758
Mehmed Sâlih Efendi 26.1.1758-30.6.1759
Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi 30.6.1759-16.2.1760
Hacı Veliyüddin Efendi (1.) 17.2.1760-6.9.1761
Ebûbekir Efendizâde Ahmed Efendi 6.9.1761-29.4.1762
Dürrîzâde Mustafa Efendi (2.) 29.4.1762-23.4.1767
Hacı Veliyüddin Efendi (2.) 23.4.1767-25.10.1768
Pirîzâde Mehmed SâhipEfendi 25.10.1768-2.3.1770
Mirzazâde Mehmed Sâid Efendi 2.3.1770-20.8.1773
Şerifzâde Mehmed Şerif Efendi.....20.8.1773-27.2.1774
Dürrîzâde Mustafa Efendi (3.) 27.2.1774-29.9.1774
İvaz Mehmed Paşazâde İbrâhimBeyefendi (1.) 29.9.1774-28.7.1775
Camgöz Mehmed Emin Efendi 28.7.1775-1.12.1776
Vassafzâde Mehmed Esad Efendi 1.12.1776-20.7.1778
İshak Efendizâde Mehmed Şerif Efendi (1.) 20.7.1778-12.9.1782
Karahisarlı Seyyid İbrâhim Efendi 12.9.1782-19.5.1783
Dürrîzâde Mehmed Atâullah Efendi 19.5.1783-31.3.1785
İvaz Mehmed Paşazâde İbrâhim Beyefendi (2.) 31.3.1785-22.6.1785
Arapzâde Ahmed Atâullah Efendi 22.6.1785-22.8.1785

Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi (1.) 23.8.1785-10.2.1786
Müftüzâde Ahmed Efendi 10.2.1786-24.11.1787
Mekkî Mehmed Efendi (1.) 24.11.1787-4.3.1788
Seyyid Mehmed Kâmil Efendi 4.3.1788-19.8.1789
İshak Efendizâde Mehmed Şerif Efendi (2.) 19.8.1789-17.10.1789
Hamidizâde Mustafa Efendi 17.10.1789-13.3.1791
Seyyid Yahya Tevfik Efendi.....14.3.1791-27.3.1791
Mekkî Mehmed Efendi (2.) 27.3.1791-12.7.1792
Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi (2.) 12.7.1792-30.8.1798
Mustafa Aşir Efendi 30.8.1798-11.7.1800
Samanizâde Ömer Hulûsi Efendi (1.) 11.7.1800-21.5.1803
Sâlihzâde Ahmed Esad Efendi (1.) 21.5.1803-14.11.1806
Şerifzâde Mehmed Atâullah Efendi (1.).....14.11.1806-13.7.1807
Samanizâde Ömer Hulûsi Efendi (2.) 13.7.1807-14.7.1807
Şerifzâde Mehmed Atâullah Efendi (2.).....14.7.1807-21.7.1808
Arapzâde Mehmed Ârif Efendi 21.7.1808-15.8.1808
Sâlihzâde Ahmed Esad Efendi (2.) 15.8.1808-22.11.1808
Dürrîzâde Abdullah Efendi (1.) 22.11.1808-22.9.1810
Samanizâde Ömer Hulûsi Efendi (3.) 22.9.1810-11.6.1812
Dürrîzâde Abdullah Efendi (2.) 12.6.1812-22.3.1815
Mehmed Zeynî Efendi 22.8.1815-27.1.1818
Mekkîzâde Mustafa Âsım Efendi (1.) 27.1.1818-3.9.1819
Çerkez Hacı HalilEfendi 3.9.1819-28.3.1821
Yasincizâde Abdülvahab Efendi (1.) 28.3.1821-10.11.1822
Sıddıkîzâde AhmedReşid Efendi.....10.11.1822-25.9.1823
MekkîzâdeMustafa Âsım Efendi (2.) 25.9.1823-26.11.1825
Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi 26.11.1825-6.5.1828
Yasincizâde Abdülvahab Efendi (2.) 6.5.1828-8.2.1833
Mekkîzâde Mustafa Âsım Efendi (3.) 8.2.1833-20.11.1846
Ahmed Ârif Hikmet Beyefendi 21.11.1846-21.3.1854
Meşrebzâde MehmedÂrif Efendi.....21.3.1854-27.12.1858
Seyyid Mehmed Sâdeddin Efendi 27.12.1858-23.11.1863
Atıfzâde Ömer Hüsâmeddin Efendi.....23.11.1863-9.8.1866
Hacı Mehmed Refik Efendi 9.8.1866-30.4.1868
Akşehirli Hasan Fehmi Efendi (1.).....30.4.1868-17.9.1871
Mir Ahmed Muhtar Beyefendi (1.) 17.9.1871-5.11.1872
Turşucuzâde Ahmed Muhtar Efendi 6.11.1872-11.6.1874
İmâm Hasan Hayrullah Efendi (1.) 11.6.1874-19.7.1874
Akşehirli Hasan Fehmi Efendi (2.).....19.7.1874-11.5.1876
İmâm Hasan Hayrullah Efendi (2.) 12.5.1876-26.7.1877
Hacı Kara Halil Efendi 26.7.1877-18.4.1878

Mir AhmedMuhtar Beyefendi (2.) 18.4.1878-4.12.1878
Uryanizâde Ahmed Esad Efendi 4.12.1878-17.1.1889
Bodrumlu Hacı Ömer Lütfi Efendi 18.1.1889-3.9.1891
Hâlid Efendizâde Mehmed Cemâleddin Efendi (1.) 4.9.1891-4.8.1908
Hâlid Efendizâde Mehmed Cemâleddin Efendi (2.) 5.8.1908-14.2.1909
Mehmed Ziyâeddin Efendi (1.) 14.2.1909-13.4.1909
Mehmed Ziyâeddin Efendi (2.) 14.4.1909-5.5.1909
Mehmed Sâhip Molla Beyefendi 5.5.1909-12.1.1910
Çelebizâde Hüseyin Hüsnü Efendi 12.1.1910-12.7.1910
Mûsâ Kâzım Efendi (1.).....12.7.1910-29.11.1911
Mûsâ Kâzım Efendi (2.).....30.11.1911-30.12.1911
Abdurrahman Nesip Efendi 31.12.1911-16.7.1912
Hâlid Efendizâde Mehmed Cemâleddin Efendi (3.) 22.7.1912
Hâlid Efendizâde Mehmed Cemâleddin Efendi (4.) 29.10.1912-23.1.1913
Mehmed Esad Efendi (1.) 24.1.1913-11.6.1913
Mehmed Esad Efendi (2.) 12.6.1913-15.3.1914
Mustafa Hayri Efendi 16.3.1914-6.5.1916
Mûsâ Kâzım Efendi (3.).....8.5.1916-3.2.1917
Mûsâ Kâzım Efendi (4.).....4.2.1917-8.10.1918
Dağıstanlı Ömer Hulûsi Efendi 14.10.1918-8.11.1918
Haydarizâde İbrâhim Efendi (1.) 11.11.1918-12.1.1919
Haydarizâde İbrâhim Efendi (2.) 13.1.1919-3.3.1919
Tokatlı Mustafa Sabri Efendi (1.).....4.3.1919-16.3.1919
Tokatlı Mustafa Sabri Efendi (2.).....19.3.1919-20.7.1919
Tokatlı Mustafa Sabri Efendi (3.).....21.7.1919-30.9.1919
Haydarizâde İbrâhim Efendi (3.) 2.10.1919-3.3.1920
Haydarizâde İbrâhim Efendi (4.) 8.3.1920-2.4.1920
Dürrîzâde Abdullah Efendi 5.4.1920-30.7.1920
Tokatlı Mustafa Sabri Efendi (4.).....31.7.1920-25.9.1920
Mehmed Nûri Medenî Efendi (1.) 26.9.1920-17.10.1920
Mehmed Nûri Medenî Efendi (2.) 27.10.1920-2.11.1922

Şeyhülislâmların Doğum ve Ölüm Târihleri

1. Molla Mehmed Şemseddin Fenârî Efendi 1350-1431
2. Molla Fahreddin Acemî Efendi 1460
3. Molla Hüsrev Mehmed Efendi 1480
4. Molla Gürânî Ahmed Şemseddin Efendi 1416-1488
5. Molla Abdülkerim Efendi 1495
6. Çelebi Arap Alâeddin Efendi 1496
7. Efdâlzâde Hamidüddin Efendi..... 1503
8. Zembilli Ali Efendi 1526
9. İbn-i Kemal (Kemal PaşazâdeAhmed Şemseddin Efendi) 1468-1534

10. Sadi Sadullah Çelebi Efendi 21.2.1538
11. Koca Çivizâde Mehmed MuhiddinEfendi.....1476-18.9.1547
12. Hamitli AbdülkadirÇelebi Efendi 1548
13. Fenarîzâde Muhiddin Efendi 1447-1548
14. Mehmed Ebüssü'ûd Efendi 1490-1574
15. Hamid Mahmûd Efendi 1494-16.10.1577
16. KâdızâdeAhmed ŞemseddinEfendi.....1512-1580
17. Mâlûlzâde Mehmed Efendi 1533-14.1.1584
18. Çivizâde Hacı Mehmed Efendi 1530-8.5.1587
19. MüeyyedzâdeAbdülkadir Efendi 1514-1593
20. Bostanzâde Mehmed Efendi 1535-1.4.1593
21. Bayramzâde Zekeriyâ Efendi 1514-11.7.1593
22. Hoca Sâdeddin Efendi.....1536-30.9.1599
23. Câfer Efendizâde Sunullah Efendi 1552-10.4.1612
24. Hoca Sâdeddinzâde Şerif Mehmed Efendi 1568-2.7.1615
25. Ebülmeyamin Mustafa Efendi 1546-23.11.1606
26. Hoca Sâdeddinzâde Mehmed Esat Efendi 1570-22.5.1625
27. Şeyhülislâm Yahya Efendi.....1553-27.2.1644
28. Ahizâde Mehmed Hüseyin Efendi 1572-7.1.1634
29. Ebû Said Mehmed Efendi 1593-1662
30. Muid Ahmed Efendi 25.4.1647
31. Hacı Abdurrahim Efendi 3.2.1656
32. Mehmed Bahaî Efendi.....1595-2.1.1654
33. Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi 1591-10.1.1658
34. Hüsamzâde Abdurrahman Efendi 1594-1670
35. Memikzâde Mustafa Efendi 1657
36. Hocazâde Mesud Efendi 1.8.1656
37. Hanefî Mehmed Efendi 1.10.1658
38. Balizâde Mustafa Efendi .....Kasım 1662
39. Bolevî Mustafa Efendi 1591-Eylül 1675
40. Esirî Mehmed Efendi .....-12.3.1681
41. Sunîzâde Mehmed Emin Efendi .....-Ağustos 1665
42. Minkarîzâde Yahya Efendi 1608-Ocak 1678
43. Çatalcalı Ali Efendi 1631-19.4.1692
44. Ankaralı Mehmed Efendi 1619-2.11.1687
45. Debbağzâde Mehmed Efendi .....-5.2.1702
46. Seyyid Feyzullah Efendi .....-2.9.1703
47. Ebû Saidzâde Feyzullah Efendi 1630-21.10.1698
48. Sadreddinzâde Sadık Mehmed Efendi 1640-11.11.1709
49. İmâm Mehmed Efendi .....-1728
50. Paşmakçızâde SeyyidAli Efendi 1638-12.2.1712

51. Ebezâde Abdullah Efendi .....-1714
52. MehmedAtâullah Efendi .....-1715
53. İmâm Mahmûd Efendi .....-1717
54. Mirza Mustafa Efendi.....1630-1720
55. Menteşezâde Abdürrahim Efendi .....-1718
56. Kara İsmâil Nâim Efendi 1643-1724
57. Yenişehirli Abdullah Efendi .....-1743
58. Mirzazâde Mehmed Efendi .....-1743
59. Paşmakçızâde Abdullah Efendi.....1680-1732
60. Ebülhayr Ahmed Efendi.....1665-1741
61. İsmâil Efendizâde İshakEfendi 1679-1734
62. Dürri Mehmed Efendi .....-1736
63. Feyzullah Efendizâde Mustafa Efendi 1679-4.3.1745
64. Pirîzâde Mehmed Sâhip Efendi.....1674-1748
65. Hayatîzâde Mehmed Emin Efendi.....-1748
66. Mehmed Zeynî Efendi 1667-1750
67. İsmâil Efendizâde Mehmed Esad Efendi.....1684-1752
68. Kara Halil Efendizâde Mehmed Said Efendi .....-1754
69. Feyzullah Efendizâde Murtaza Efendi.....1694-1757
70. Vassaf Abdullah Efendi 1662-1761
71. Damadzâde Feyzullah Efendi 1669-1761
72. Dürrîzâde Mustafa Efendi 1702-1774
73. Mehmed Sâlih Efendi .....-1761
74. Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi .....-16.2.1760
75. Hacı Veliyüddin Efendi .....-25.10.1768
76. Ebûbekir Efendizâde Ahmed Efendi 1685-1769
77. Pirîzâde Osman Sâhip Efendi 1710-2.3.1770
78. Mirzazâde Mehmed Said Efendi 1710-1774
79. Şerifzâde Mehmed Şerif Efendi.....1730-1779
80. İvaz Mehmed Paşazâde İbrâhim Efendi 1719-1797
81. Camgöz Mehmed Emin Efendi 1705-1777
82. Vassafzâde Mehmed Esad Efendi 1707-1778
83. İshak Efendizâde Mehmed Şerif Efendi 1717-1789
84. Karahisarlı Seyyid İbrâhim Efendi 1701-19.5.1783
85. Dürrîzâde Seyyid Mehmed Atâullah Efendi.....1729-1785
86. Arapzâde Ahmed Atâullah Efendi 1719-1785
87. Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi .....-1810
88. Müftüzâde Ahmed Efendi .....-1791
89. Mekkî Mehmed Efendi.....1714-1797
90. Seyyid Mehmed Kâmil Efendi 1728-1800
91. Hamîdîzâde Mustafa Efendi 1731-1793

92. Seyyid Yahya Tevfik Efendi.....1715-27.3.1791
93. Reiszâde Mustafa Aşir Efendi.....1728-1804
94. Samanizâde Ömer Hulûsi Efendi 1727-1812
95. SâlihzâdeAhmedEsad Efendi 1737-1814
96. Şerifzâde Mehmed Atâullah Efendi.....1750-1811
97. ArapzâdeMehmedÂrif Efendi 1738-1825
98. Dürrîzâde Abdullah Efendi .....-1822
99. Zeynî Efendi 1749-1823
100. Mekkîzâde Mustafa Âsım Efendi.....1773-20.11.1846
101. Hacı Halil Efendi .....-
102. Yasincizâde Abdülvahap Efendi 1758-1833
103. Sıddîkîzâde Ahmed Reşid Efendi 1757-1834
104. Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi 1747-1838
105. Ahmed Ârif Hikmet Beyefendi 1786-1859
106. Meşrebzâde MehmedÂrif Efendi.....1791-1858
107. Seyyid Mehmed Sâdeddin Efendi 1798-1866
108. Atıfzâde Ömer Hüsâmeddin Efendi.....1799-1871
109. Hacı Mehmed Refik Efendi 1813-1872
110. Akşehirli Hasan Fehmi Efendi 1795-1880
111. Mir Ahmed Muhtar Beyefendi (Mollabey) 1807-1882
112. Turşucuzâde Hacı Ahmed Muhtar Efendi 1882-1875
113. İmâm-ı Sultanî HâfızHasan Hayrullah Efendi 1834-1898
114. Hacı Kara Halil Efendi 1804-1830
115. Uryanizâde Ahmed Esad Efendi 1813-1889
116. Bodrumlu Hacı Ömer Lütfi Efendi 1817-1896
117. AhmedCemâleddin Efendi.....1848-1917
118. Mehmed ZiyâeddinEfendi 1846-1917
119. PirîzâdeMehmed Sâhip Molla Beyefendi 1838-1910
120. ÇelebizâdeHüseyin Hüsnü Efendi.....1849-1911
121. Mûsâ Kâzım Efendi 1858-1920
122. Abdurrahman Nesib Efendi 1842-1913
123. Mehmed Esad Efendi 1846-1918
124. Mustafa Hayri Efendi.....1867-1921
125. Dağıstanlı Ömer Hulûsi Efendi 1857-
126. Haydarîzâde İbrâhim Efendi 1863-1933
127. Tokatlı Mustafa Sabri Efendi 1869-1954
128. Dürrîzâde Abdullah Efendi 1867-1923
129. Mehmed Nûri Medenî Efendi.....1859-1927

ŞEYTAN;

Alm. *Satan,* **Fr.** *Satan,* **İng.** *Satan, devil.* Allahü teâlânın yarattığı mahluklardan biri. Şeytan, kibir ve gururu sebebiyle Allahü teâlânın rahmetinden uzaklaştırılan **İblis'**in ve ona tâbi olanların bir sıfatıdır. Bu sıfat, ilk defâ iblis için kullanılmış olduğundan, onun adı olarak da meşhur olmuştur. Şeytan, "birine

muhâlefet etmek, toprağa girmek, iple bağlamak" gibi mânâları yanında, "uzak olmak" mânâsına da gelir. En meşhur ve en çok kullanılan şekliyle, Allahü teâlânın rahmetinden uzak kalması sebebiyle iblisin adı olmuştur. Şeytan, Arapça "şetane" kelimesine bir "y" harfinin eklenmesiyle türetilmiş bir kelimedir. Böylece "-şetane" kelimesi lügatte, "âsi, serkeş, itâatsız, habis, pek kötü olmak; şeytanın yaptığını yapmak, rahmetten uzaklaştırılmak" mânâlarınadır. Bir isim olarak ise; "iğfal edici, ayartıcı, ifsat edici, yaygaracı, baş belâsı, rahat vermeyen, insanı haktan, rahmetten uzaklaştıran" mânâlarına gelir

Şeytan, insanların gözleriyle göremedikleri varlıklardandır. İnsanlık târihi boyunca, hemen hemen bütün insan topluluklarının inançlarında, "şeytan" isimli bir varlık muhakkak yer almıştır. Günümüzde de tahrife uğramış, bozulmuş ilâhî dinlere mensup olanlar ve temeli felsefeye dayalı bâzı inanışlarla Amerika, Afrika ve Asya'daki küçük kabîleler arasında yaygın totem inançlarının çoğunda, şeytan muhtevâlı varlıklara yer verilmiştir.

İlk insan ve ilk peygamber Âdem aleyhisselâmdan bu yana insanlığa peygamberler vâsıtasıyla tebliğ edilen bütün ilâhî dinlerde şeytanın varlığı insanlara bildirilmiş ve maksadının insanları Allahü teâlâya âsi ederek Cehennem'e sürüklemek olduğu tekrar tekrar haber verilmiştir. İnsanlar zamanla çoğalıp dünyânın çeşitli yerlerine yayılmışlar ve bu arada hak olan dinlerini unutmaya, değiştirmeye ve kendi akıllarından yaptıkları ilâve ve çıkarmalarla bozmaya başlamışlardır. Târih boyunca gönderilen peygamberler, insanların dinlerini yeniden tâzelemişler, îmânlarını düzeltmişlerse de, bir müddet sonra insanlar yeniden doğru yoldan ayrılmışlardır. Peygamberlerin tebliğ ettiği veinsanların çeşitli reformlar, konsül veya kral kararları, filozof müdâhaleleri, kötü din adamı entrikaları ve şahsî düşüncelerle bozdukları ilâhî dinlerin en son örnekleri Yahûdîlik ve Hıristiyanlıktır.

Günümüzde Hıristiyanlık, Yahûdîlik dinleriyle diğer inançların hepsinde bildirilen îmân esasları, insan eli ve düşüncesiyle tahrif edilmiş değiştirilmiş olduğu gibi "şeytan" hakkında bildirdikleri de insanların hayâl ve vehimlerinden uydurdukları şeylerle doludur. Bu sebeple Müslümanlar dışındaki insanlar arasında yaygın olan "şeytan" inançları, "şeytan" tasvirleri ve hikâyelerinin gerçekle ilgisi ya hiç yoktur veya çok azdır. Son yıllarda roman, film; hikâye, karikatür, resim vs. gibi sanat dallarında karakterize edilmeye çalışılan "şeytan" temaları ve tipleri de tamâmen uydurmadır. Dînî ve ilmî kıymetleri yoktur. Bunlar, şeytanı anlaşılamaz, başa çıkılamaz, varlığı şüpheli, insanoğlunun şeytan karşısında âciz ve âdetâ onun esiri olduğunu benimseyen anlayışların ürünüdür. Bundan başka târih boyunca ve günümüzde şeytana tapınanlar da bulunmaktadır (Bkz. Yezidîlik). Böyle inananlarda şeytan, tapınılacak kutsal bir varlık olarak takdim edilmektedir.

Şeytan hakkında, Allahü teâlânın insanlara bildirdiği en son ve doğru bilgi, İslâm dîninde mevcuttur. Kur'ân-ı kerîmin pekçok âyetiyle bir kısım hadîs-i şerîfler, insanlara şeytanın varlığının yanısıra, şeytanın insanları aldatma ve kötü yola sürükleme usulleriyle ondan korunma çârelerini anlatmaktadır. İslâm âlimlerinin kitaplarında uzun yer alan bu bilgiler kısaca şöyle özetlenebilir:

Allahü teâlâ; melekleri, insanları ve cinleri kendisine ibâdet etmesi için yarattı. Kur'ân-ı kerîmde, Zâriyât sûresi 56. âyetinde meâlen; **"İnsanları ve cinleri ancak beni bilip ibâdet etmeleri için yarattım."** buyruluyor. İnsanlar topraktan, melekler nûrdan, cinler de ateşten yaratılmıştır. Hicr sûresi 27. âyetinde meâlen; **"Âdem'den, önce cinlerin babası olan Cân'ı ateşten yarattık."** buyurdu. Şeytan da cin tâifesindendir. Asıl adı iblis olan şeytanın bir adı da Azâzil'dir. Cinlerin yaratılması, insanların yaratılmasından çok öncedir. Aralarında uzun devirler geçmiştir. İslâm âlimlerinden Muhyiddîn-i Arabî'nin bildirdiğine göre, bu zaman dört bin yıldan az değildir.

Melekler yaratıldıkları zamandan îtibâren ibâdete başladılar. Hiç isyan, itâatsizlik yapmadılar. Cân'ın evlatları olan cinler, yeryüzüne gönderilince, fitne fesat çıkardılar. İsyanları sebebiyle zaman zaman Allahü teâlâ tarafından helâk edildiler. İsyan ve taşkınlık yapmamaları için, Allahü teâlâ onlara dinler gönderdi. Aralarından en iyileri vâli seçilip görevlendirildi. Bu vâliler tarafından yeryüzünde fesat çıkarmamaları, ibâdet ve tâatle meşgul olmaları için nasîhatler edildi. Cinlere nasîhat etmek üzere vazîfe verilenlerden biri de Azâzil yâni iblisti.

Allahü teâlâ meâlen; **"Ben, yeryüzünde bir halîfe yaratacağım."** (Bakara sûresi: 30) buyurdu. Bunun üzerine melekler; **"Yâ Rabbî! Yeryüzünde fesat çıkarıp kan dökenleri mi yaratacaksın?"** (Bakara sûresi: 30) dediler. Allahü teâlâ bunlara; **"Sizin bilmediğinizi ben bilirim."** (Bakara sûresi: 30) buyurdu. Melekler bu cevâbı alınca pişman oldular. Çünkü bu sözleri, Allahü teâlânın işine karışmaktan ve O'na isyan etmekten değil, hikmetini anlayamadıklarındandı.

Âdem aleyhisselâmın şekil verilmiş hâli Mekke ile Taif arasında kırk yıl yattığı sırada, melekler ve iblis (şeytan) onu görmüşlerdi ve ondan korkmuşlardı. Ondan en çok korkan da iblis (şeytan) idi. İblis, Âdem aleyhisselâmın henüz rûh verilmemiş salsâl hâlindeki bedenine dokununca, çınlayarak ses çıkardı. İblis, bedenine girip çıkar ve meleklere; "Korkmayınız bunun içi boştur. Eğer ben ona musallat

olursam helâk ederim.” derdi.

Ahmed bin Hanbel’in bildirdiği hadîs-i şerîfte buyruldu ki: **“Allahü teâlâ Âdem’in bedenine şekil verip bıraktıktan sonra** (henüz rûh verilmeden) **iblis, etrâfında dolaşıp ona bakmaya başladı. Onun içini boş görünce; “Bu kendine sâhip olamaz, benim için kolay ele geçirilebilir.” dedi.”**

Âdem aleyhisselâmın bedenine rûh verilmeden önce, melekler Âdem aleyhisselâmın bedenini görüp ondaki uygunluğa, âhenge ve ilâhî sanata hayran kaldılar. Allahü teâlâ bundan güzel bir şey halk etti mi acaba dediler.

İblis, Âdem aleyhisselâmın rûh verilmemiş hâlindeki bedenini görünce meleklere; “Eğer o sizden üstün, fazîletli kılınırsa ne yaparsınız?” dedi. Melekler; “Biz Rabbimizin emrine uyarız.” dediler. İblis ise kendi kendine; “Eğer ona hürmet etmem emrolunursa, isyân ederim.” dedi.

Ebû Ya’lâ’nın ve Buhârî’nin Ebû Hüreyre’den rivâyet ettikleri bir hadîs-i şerîfte şöyle buyruldu: **“Şüphesiz ki Allahü teâlâ Âdem’i topraktan yarattı. Âdem aleyhisselâmı yaratacağı toprağı tîn** (çamur) **hâline sokup, hame-i mesnûn** (balçık çamuru) **oluncaya kadar bekletti. Sonra ona şekil verip, salsâlün kelfehhâr** (pişmiş kerpiç gibi) **oluncaya kadar bekletti. Şeytan, Âdem aleyhisselâmın bedeninin rûh verilmemiş bu hâlini görüp, yanına vardıkça; “Şüphesiz sen, büyük bir iş için yaratıldın.” derdi. Sonra, Allahü teâlâ Âdem aleyhisselâmın bedenine rûh verdi. Rûh, önce gözüne ve genizlerine sirâyet etti. Genzine sirâyet edince aksırdı. Allahü teâlâ onu rahmetiyle karşılayıp; “Rabbin sana merhamet etsin.” buyurdu...”**

Allahü teâlâ Âdem aleyhisselâmın bedenine rûh verdikten sonra melekleri ve cinleri haberdâr edip; **“Âdem’e secde ediniz!”** (Bakara sûresi: 34) emrini verdi. Önce Cebrâil aleyhisselâm secde etti. Sonra sırayla; Mikâil, İsrâfil, Azrâil ve diğer bütün melekler secde ettiler. Secde eden meleklerin her biri, Allahü teâlâ tarafından çeşitli hizmetleri görmekle şereflendirildi. İblis, kibir ve gurûrundan secde etmedi.

Allahü teâlâ iblise meâlen; **“Ey mel’ûn! Âdem’e niçin secde etmedin?”** buyurunca, iblis dedi ki: **“Ben ondan daha hayırlıyım. Beni ateşten onu ise topraktan yarattın.”** (A’râf sûresi: 12) “Yâni ateş; latîf, saf ve ışıktır. Elbette topraktan üstündür.” diyerek bu bozuk kıyasını ileri sürdü. Böylece Allahü teâlânın emrine isyân etti. Ebedî olarak Cehennemlik oldu.

İblis, Âdem aleyhisselâma secde ediniz emrine uymayınca, Allahü teâlâ meâlen; **“Hemen in oradan** (Cennet’ten)**. Artık senin Cennet’te kibirlenmen** (kendini büyük görmen) **gerekmez. Haydi Cennet’ten çık. Çünkü hor, alçak ve bayağı kimselerdensin.”** (A’râf sûresi: 13) buyurdu. İblis Cennet’ten koğulunca ölüm acısını tatmak istemediğinden veya sonsuz bir hayat yaşamak istediğinden dolayı Allahü teâlâya; **“Bana halkın dirilip kaldırılacakları ba’s gününe kadar mühlet** (ömür) **ver.”** (A’râf sûresi: 13) diyerek dünyâda ve âhirette ölümsüz olmağı istedi. Allahü teâlâ da ona ölümden ve Cehennem azâbından kurtuluş olmadığını bildirip, birinci sûr üflenip bütün canlıların öleceği vakte kadar mühlet verdi. Böylece kıyâmet gününe kadar ömür verilip serbest bırakıldı.

İblis bunun üzerine meâlen; **“Öyle ise beni azdırmana yemin ederim ki, insanoğullarını saptırmak için muhakkak senin doğru yoluna oturacağım! Vesvese verip, pusu kuracağım. Sonra da onlara; önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım** (musallat olacağım)**. Sen de onların çoğunu şükredici** (kimse) **bulamayacaksın.”** (A’râf sûresi: 14-17) dedi.

Allahü teâlâ meâlen buyurdu ki: **“Ayblanmış ve rahmetimden koğulmuş olarak oradan** (Cennet’ten) **çık. Yemin ederim ki onlardan kim sana uyarsa, Cehennem’i hep sizden dolduracağım.”** (A’râf sûresi: 18)

İblis, kendisine kıyâmete kadar ömür verilip, serbest bırakıldı. Âdem aleyhisselâmın evlâtları olan insanlara, dünyâda imtihan edilmek, denenmek için üç din düşmanı yaratıldı. Bunlar; İblis yâni Şeytan, insanın kendisi, yâni nefsi ve kötü arkadaştır. Allahü teâlânın râzı olduğu hak yoldan insanları saptırmak için uğraşacağına söz alan ve kıyâmete kadar da kendisine mühlet verilen şeytan, herkese zarar yapmaya çalışır. İnsanın, besmelesiz ve haramdan yediği yiyeceklerle ve içeceklerle damarlarında dolaşmakta, mîdesine yerleşmekte ve kalbine vesvese vermektedir. Bu hâliyle insanlarda çeşitli maddî ve mânevî hastalıklara sebep olmaktadır. İnsanları aldatmak için en çok yalan, gıybet, koğuculuk, namazı terk ve tehir ettirmek, fâiz, kumar vs. gibi günâhları alıştırmaktadır. İçki, fuhuş, zinâ ve kumar onun büyük yardımcısıdır. Bunları yaptırmak için kendisine, çocukları, insanlardan ve cinlerden kötü yolda olanlar yardımcı olur.

Şeytanın, insana bütün kötülükleri yaptırmak için bir gücü, kuvveti yoktur. O sâdece kalbe vesvese verir, bir şeyi güzel gösterir. Nefsine ve kötü arkadaşlarına aldanıp mağlup olan insan, onun vesvesesine kanıp kötü işleri yapmaya başlar. Allahü teâlâyı unutmayanlara, dâimâ O’nun zikriyle meşgul olanlara, her işinde İslâmiyetin emir ve yasaklarına uygun davrananlara, haram ve

şüphelilerden sakınanlara, zararı dokunamaz. Allahü teâlânın hâlis, seçilmiş kulları, şeytanın şerrinden muhâfaza altına alınmıştır. Şeytan, insanoğlu son nefesini teslim edinceye kadar onunla uğraşır ve son nefeste îmânsız gitmesi için elinden geleni yapmaya çalışır. Son nefeste îmânsız ölmemek için şeytanın sevdiği kötü işlerden uzak durmak gerekir.

Şeytanın, insanlara düşman olduğu ve onları kıyâmete kadar doğru yoldan ayırmağa uğraşacağını bildiren âyet-i kerîmelerde meâlen buyruldu ki:

İsrâf edenler, şeytanların kardeşleridir. Hâlbuki şeytan Rabbine karşı nankördür. (İsrâ sûresi: 27)

...Şeytan, gerçekten insanların apaçık düşmanıdır. (İsrâ sûresi: 53)

Ey îmân edenler! Kim şeytanın izinde giderse, şüphesiz şeytan çirkin işleri ve dînin inkâr ettiği, beğenmediği şeyleri emreder. Şâyet Allahü teâlânın fazlı (ihsânı) **ve rahmeti olmasaydı, içinizden hiç kimse, ebediyen bu kötülüklerden, çirkin işlerden temizlenemezdi. Fakat Allahü teâlâ, dilediğini** (tövbe etmesini nasîb etmek ve tövbesini kabul etmek sûretiyle) **temiz kılar. Allah, herkesin sözünü işitir ve kalplerinizdekini tamâmıyla bilir.** (Nûr sûresi: 21)

Ey insanlar! Allah'ın vaadi (öldükten sonra dirilmek ve hesâba çekilmek) **vukû bulacaktır. O hâlde sakın dünyâ hayâtı sizi aldatmasın. Şeytan da sakın sizi Allah'ın dîninden aldatıp kaydırmasın. Zîrâ şeytan** (ötedenberi) **size düşmandır, siz de onu düşman edinin. Çünkü o, etrâfına toplanan avânesini ancak Cehennemlik olsunlar diye çağırır.**(Fâtır sûresi: 5,6)

Kâfirler ve münâfıklar, Cehennem'e sürüklenirken: "Ey âdemoğulları! Ben size, şeytana ibâdet etmeyin! (ondan sakının!) **Zîrâ o, sizin apaçık düşmanınızdır. Bana ibâdet edin! İşte doğru yol budur diye emretmedim mi?" denilir. Yemin ederim ki, o, içinizden çoğunuzu dalâlete, sapıklığa düşürdü. Aklınız yok muydu?** (ki, tuzağına düştünüz) **İşte bu, size vâd olunan Cehennem'dir!** (Yâsin sûresi: 60-63)

Şüphesiz şeytanlar, onları doğru yoldan çıkarırlar. Halbuki onlar, kendilerini hidâyetteyiz (doğru yoldayız) **sanırlar.** (Zuhruf sûresi: 37)

Şeytanın, insanlara düşmanlığını haber veren hadîs-i şerîflerde buyruldu ki:

Sizden herhangi birinize şeytan gelir de: Şunu böyle kim yarattı? Şunu böyle kim yarattı? En sonu; Rabbini kim yarattı? diye vesvese verir. İmdi Şeytanın vesvesesi Rabbinize kadar erişince, o vesveseli kişi hemen "Eûzü billâhi mine'ş-şeytânirracîm" diyerek Allahü teâlâya sığınsın ve vesveseye son versin.

Fenâ rüyâ şeytandandır. Biriniz korkunç, yâni karışık rüyâ gördüğünde, hemen sol tarafına tükürüp, üflesin ve o rüyânın şerinden Allahü teâlâya sığınsın. "Eûzü billâhi mine'ş-şeytânirracîm" desin. Bu sûretle o, rüyâ gören kimseye zarar veremez.

Şeytan, insan vücûdunda deveran eden kan mesâbesindedir.

Sizin biriniz uykusundan uyanıp da abdest aldığında burnundaki nesneyi, nefesiyle üç defâ dışarı çıkarsın! Çünkü şeytan uyuyanın genzinde geceler.

Sizin biriniz gece uyuyunca, şeytan onun boyun köküne üç düğüm düğümler. Her düğüm yerine; "Senin için uzun bir gece vardır, rahat uyu." diyerek eliyle vurur. O kimse uyanıp (Kur'ân-ı kerîm okuyarak, tesbih ve tehlil ederek) **Allahü teâlâyı anarsa, bir düğüm çözülür. Abdest alırsa, bir düğüm daha çözülür. Namaz da kılarsa, şeytanın düğümlerinin hepsi çözülür. Artık o teheccüd sâhibi, gönlü hoş ve neşeli bir hâlde sabaha dâhil olur. Fakat zikretmez ve abdest alıp namaz kılmazsa, gönlü kirli ve uyuşuk bir hâlde sabaha girer.**

Allahü teâlâ, iblise, Peygamber efendimize gidip O'nun soracağı bütün sorulara cevap vermesini emretti.

İblis yaşlı bir insan kılığına girerek Peygamber aleyhisselâmın huzûruna vardı. Resûlullah efendimiz buyurdu ki:

-Sen kimsin?

-Ben İblisim.

-Niçin geldin?

-Allahü teâlâ gönderdi. Soracaklarına cevap vermemi emretti.

-O hâlde söyle, düşmanların kimlerdir?

1) Başta sen, 2) Adil sultanlar, 3) Mütevâzi zenginler, 4) Dürüst tüccarlar, 5) İhlâslı ve ilmiyle âmil olan

âlimler, 6) Dîni yaymak için hizmet edenler, 7) İnsanlara karşı merhâmetli olanlar, 8) Tövbe-i nasûh, bir daha günâha dönmemek üzere tövbe edenler, 9) Haramdan kaçanlar, 10) Dâimâ abdestli bulunanlar, 11) Dâimâ hayır ve hasenâtta bulunanlar, 12) Güzel huylu olanlar, 13) İnsanlara faydalı olanlar, 14) Tegannîsiz tecvidle güzel Kur'ân-ı kerîm okuyanlar, 15) İnsanlar uykudayken gece namaz kılanlar.

-Ya senin dostların kimlerdir?

1) Zâlim sultanlar, 2) Kibirli zenginler, 3) Hâin tüccarlar, 4) İçki içenler, 5) Kötü yerlerde tegannî edenler, 6) Fuhuş işi işleyenler, 7) Yetim malı yiyenler, 8) Namaz kılmakta ağır davrananlar, 9) Uzun emelli olanlar, 10) Tez kızıp gazâbını yenemeyenler.

Şeytanın insanlar üzerinde tesirli olduğu şeylerden birisi, **vesvese** vermesidir. İnsanın kalbine her fırsatta vesveseler, kötü düşünceler getirerek insanı aldatıp, dünyâ ve âhiret zararlarına sürüklemek ister. İnsan şeytanın bir vesvesesine uymazsa şeytan başka bir vesvese vermeye başlar ve çok çeşitli hîlelere başvurur. Kötülüğü, belli bir şeyi yaptıramazsa ve insan hep iyiliğe gidiyorsa, iyiliği daha az olanları yaptırmaya çalışır. Bir kötülüğe sürükleyebilmek için küçük iyilikler yapmaya teşvik eder.

Şeytanın vesvesesi aslında zayıftır. Din bilgisi tam ve doğru olan ve bu bilgilerine uygun hareket eden insanları aldatması çok güçtür. Şeytan vesvese vererek, kötülüğe düşürmek için insanların bâzı zaaflarından faydalanır. Bunlardan biri aceleci olmaktır. Diğerleriyse, şehvet ve gadabdır. İnsan gadablanınca, kızınca aklı örtülür. Akıl gidince şeytanın hücûmuna uğrar. Onun elinde oyuncak olur.

Ayrıca hased ve hırs, çok yemek, süslenme sevgisi, tamâ, yâni dünyâ lezzetlerini haram yollardan aramak; ihtiyâçtan fazla toplanıp, Allah için sarfedilmeyen dünyâ malı, cimrilik ve fakir olma korkusu, kendi görüş ve düşüncelerini beğenmek sûretiyle hasımlarına karşı kin tutmak, sû-i zân, bir kimse hakkında kötü düşünmek, günâhkâr sanmak da böyledir.

Şeytanın şerrinden ve zararından korunmak için doğru îtikâda, yâni Ehl-i sünnet îtikâdına sâhip olmak ve lâzım olan din bilgilerini öğrenip, bunlara uymak gerekir. İnsan İslâmiyete uyduğu müddetçe şeytanın, nefsinin ve kötü arkadaşın şerrinden korunabilir.

ŞIRA;

Alm. *Traubenmost,* **Fr.** *Mistelle,* **İng.** *Grape, Juice.* Mayalanmış tâze üzüm suyu. Olgunlaşmış üzümden değişik usullerle şıra elde edilir. Tâze şıra çeşitli elementleri ihtivâ etmesi bakımından çok önemli bir besin maddesidir. % 60-80 verimle elde edilen tâze üzüm şırasında ortalama, % 70-80 su, % 12-25 şeker, % 0,12-0,15 pektinler, % 0,02-0,04 tanen, % 0,9-1,5 organik asitler (tartarik, elma asidi), % 0,12-0,5 azotlu maddeler, % 0,3-0,5 kül, enzimler ve B1 vitamini vardır. C vitamini şıra elde edilirken harap olur. B1 vitamini şıranın şaraba dönüşmesi esnâsında kaybolur. Şırada çok az miktarda anorganik (litrede 0,1-0,3 mg) ve çok miktarda organik asitler bulunur. Şıranın bozulmadan muhâfazası ancak pastörize edilmesiyle mümkündür.

Pişmemiş üzüm suyu (şıra) havasız fıçılarda durunca, gaz habbeleri ve köpük meydana gelerek mayalanır. Şarap hâline döner (Bkz. İçki). Bu durumdaki şırada şeker azalıp, ispirto çoğaldığı için, tadı şekerliyken, keskin ve yakıcı olur. Üstü köpükle örtülünce, şıra şaraba dönmüş olur. Şıra kaynatılıp içine pekmez toprağı konursa, pekmez hâline gelir. (Bkz. Pekmez)

Yüz on beş kilogram üzümden yetmiş beş litre şıra çıkar. Şıraya kükürt dioksit konarak, sirke asidi mayası ve başka zararlı mayalar öldürülür. Şıra temizdir, içilir ve şifâlıdır. Şarap hâline dönünce içilmez ve karaciğerde, ruh ve bedende dengesizlik meydana getirir.

ŞIRINGA (Bkz. Enjektör)

ŞIRNAK;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 7172 km^2

Nüfûsu : 262.006

İlçeleri : Merkez, Beytüşşebap, Cizre, Güçlükonak, İdil, Silopi, Uludere.

Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan bir ilimiz. Doğudan Hakkari, batıdan Mardin, kuzeyden Siirt, kuzeydoğudan Van, güneyden Irak ve Suriye ile çevrilidir. Trafik numarası 73'tür.

Târihi

Hakkında yeterli bilgi bulunmayan Şırnak'ın târihî gelişimi Hakkari, Siirt ve Mardin illeri târihiyle aynıdır. Bölge uzun süre Bitlis, Cizre ve Hakkari'deki aşiret reislerine bağlı olarak yönetildi. On altıncı asırda

Osmanlı hâkimiyetine giren ilde, aşiret reislerinin idâresi devam etti. İl toprakları 19. asır sonlarına doğru Diyarbakır ve Van vilâyetleri sınırları içindeydi. Şırnak 1927'de Siirt'e bağlı ilçe oldu. 16 Mayıs 1990'da 3647 sayılı kânunla Beytüşşebab, Cizre, İdil, Silopi ve Uludere ilçeleriyle birleştirilerek il yapıldı.

Fizikî Yapı

İlçe topraklarının büyük kısmı akarsu vâdileriyle parçalanmış dağlık ve engebeli alanlardan meydana gelir. Kuzey ve doğusunu, Güneydoğu Toroslara bağlı dağlar engebelendirir. Doğusunda Altın Dağları, Musa Dağı (3232 m), Tanintanin Dağı (3055 m), Terme Dağı (3275 m), İncebel Dağı (3099 m), orta kesiminde ise Cudi Dağı (2114 m) yer alır. İlin en yüksek noktası Altın Dağlarıdır (3358 m).

Başlıca akarsuları Dicle Irmağı ve kolları olan Kızılsu ve Habur Çayıdır.

İklim ve Bitki Örtüsü

Şırnak'ta karasal iklim hüküm sürer. Orta kesimleri kışın çok yağış alır. Güney ve güneybatı kesimlerinde iklim daha yumuşaktır. Yüksek dağlardan meydana gelen doğu kesimindeyse kışları sert ve kar yağışlı geçer. Yıllık ortalama yağış miktarı 857 mm'dir. En yüksek sıcaklık 48.5°C, en düşük sıcaklıksa -20°C'dir.

İl toprakları bitki örtüsü yönünden fakir olup, genelde step görünümündedir. Dağlık kesimlerde bozuk meşeliklere, yükseklerdeyse yer yer ardıçlara rastlanır.

Ekonomi

Ekonomisi tarım ve ticârete dayalıdır. Kırsal kesimde başlıca gelir kaynağı hayvancılıktır. Yaylacılık metoduyla çok sayıda küçükbaş hayvan beslenir. Tereyağı, peynir, yün, kıl ve tiftik başlıca hayvanî ürünlerdir. Ekime müsâit arâzi az olduğundan, yetiştirilen tarım ürünlerinin miktarı azdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, mercimek, arpa, üzüm ve pamuktur.

İlde hayvancılığa bağlı olarak kilim, halı, heybe ve şal dokumacılığı gelişmiştir. Şırnak şalı meşhurdur. Beytüşşebab'da dokunan yünlü ve simli kilimler dünyâ çapında meşhurdur. Bâzı bölgelerde gümüş ve bakır işlemeciliği yapılır. İlde sanâyi gelişmemiştir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

1990 sayımına göre toplam nüfûsu 262.006 olup, 125.264'ü ilçe merkezinde, 136.742'si köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 7172 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 37'dir.

Örf ve adetleri: Şırnak bölgesinden târih boyunca çeşitli milletler ve kültürler gelip geçmiştir. 1071 Malazgirt Zaferinden sonra buraya hâkim olan Artuklular, göçebe Türkleri yerleştirerek, bu bölgeyi Türkleştirmişlerdir. Diğer kültür ve milletlerin izleri kaybolmuş ve Türk İslâm kültürüyle bölge yoğrulmuştur. Türk aşiretlerinin örf ve âdetleriyle töreleri birçok yerde hâlen devam etmektedir.

Mahallî kıyâfet: Kadın giyiminde gençlerde peçe, yaşlılarda çarşaf, parlak renkli ipekli entariler, dağ köylerindeyse beyaz renkli elbiseler giyilir. Entariler yandan yırtmaçlıdır. Bu yırtmaçlar bele tutturulan ön kısmının önlük veya peştemal gibi kullanılmasına imkân verir. Bâzı yerlerde beli ince, eteği bol büzgülü fistan, bunun üzerine pul işlemeli yelek ve bol şalvar, ayaklara renkli yün çorap, çarık, iskarpin ve lastik ayakkabı giyilir.

Mahallî erkek kıyâfeti şal-şepiktir. Tiftikten dokunmuş bol pantolonla kol ağızları yırtmaçlı yakasız ceket giyerler.

İlçeleri

Şırnak'ın biri merkez olmak üzere yedi ilçesi vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 47.154 olup, 25.059'u ilçe merkezinde, 22.095'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 21, Kızılsu bucağına bağlı 17 köyü vardır. İlçe toprakları, akarsu vâdileriyle derin şekilde parçalanmış dağlık alanlardan meydana gelir. Kuzeyinde Yassıdağ ve Herekol Dağı, güneyinde Cudi Dağı yer alır. Başlıca akarsuları Kızılsu Çayı ile Hezil Çayıdır. Dağların yüksek kesimlerinde yaylalar vardır.

Ekonomisi, hayvancılığa dayalıdır. Yaylacılık metoduyla koyun, kılkeçisi ve bölgeye âit Ankara keçisi beslenir. Tereyağ, peynir, yün, kıl ve tiftik başlıca hayvânî ürünlerdir. Hayvancılığa bağlı olarak dokumacılık gelişmiştir. Ekime elverişli alanlar çok az olduğundan elde edilen ürünler azdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, üzüm ve soğandır. İlçe topraklarında asfaltit yatakları vardır.

İlçe merkezi Namaz Dağının batı eteklerinde kurulmuştur. Denizden yüksekliği 1350 metredir. Gelişmemiş bir yerleşim merkezidir. Siirt-Hakkari karayolu ilçeden geçer. Belediyesi 1930'da

kurulmuştur.

Beytüşşebap: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 22.409 olup, 4253'ü ilçe merkezinde, 18.156'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 28 köyü vardır. Yüzölçümü 1717 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 13'tür. İlçe toprakları derin vâdilerle parçalanmış dağlık arâziden meydana gelmiştir. Batısında İncebel Dağları ve Kel Mehmed Dağları, güneyinde Tanintanin Dağları, kuzeyinde Karacadağ, doğusunda Türemiş Dağı ve Altın Dağları yer alır. Dağların yamaçlarında fazla engebeli olmayan platolar bulunur. Başlıca akarsuyu Habur Suyudur.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Yaylacılık metoduyla çok sayıda küçükbaş hayvan beslenir. Canlı hayvan ticâreti yaygındır. El dokumacılığının geliştiği ilçenin kilimi, şalı, şepik ve çorapları meşhurdur. Tarımın sınırlı ölçüde yapıldığı ilçede başlıca tarım ürünleri, ceviz, elma ve mısır olup, ayrıca az miktarda buğday, arpa ve patates de ekilir.

İlçe merkezi, Habur Suyunun doğusunda kurulmuştur. Hakkari'ye bağlı bir ilçeyken, 16 Mayıs 1990'da Şırnak'ın il olması üzerine, bu il'e bağlandı. Belediyesi 1932'den beri faaliyetini sürdürmektedir.

Cizre: 1990 sayımına göre, toplam nüfûsu 63.626 olup, 50.023'ü ilçe merkezinde, 13.603'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 9, Dicle bucağına bağlı 17 köyü vardır. Yüzölçümü 460 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 138'dir. İlçe toprakları genelde düzdür. Dicle Irmağının taşıdığı alüvyonlu topraklar Cizre Ovasını meydana getirmiştir.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Yaylacılık metoduyla küçükbaş hayvan besiciliği yapılır. Ovada en çok tahıl, baklagiller ve pamuk yetiştirilir. İlçede pamuklu ve yünlü dokumayla bakır ve gümüş işlemeciliği başlıca el sanatlarıdır. İlçe topraklarındaki kömür yatakları işletilir.

İlçe merkezi Dicle kenarında kurulmuştur. Silopi-Midyat ve Şırnak-Nusaybin karayolları ilçede kesişir. Mardin'e bağlı ilçeyken 19 Mayıs 1990'da il olan Şırnak'a bağlandı. Belediyesi 1908'de kurulmuştur.

Güçlükonak: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 12.878 olup, 3305'i ilçe merkezinde, 9573'ü köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları orta yükseklikte dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Başlıca akarsuyu Dicle Nehridir.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. En çok koyun ve kıl keçisi beslenir. Hayvanlardan elde edilen yün, kıl ve tiftikten Siirt battaniyesi ve çadır dokunur. İklim şartlarının uygun olmaması yüzünden tarım kısıtlı ölçüde yapılır. Başlıca tarım ürünleri üzüm, buğday, arpa ve soğandır. İlçe merkezi Dicle Vâdisinde yer alır. Eruh ilçesine bağlı belediyelik bir köyken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe yapılarak Şırnak iline bağlandı.

İdil: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 44.064 olup, 12.905'i ilçe merkezinde, 31.159'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 27, Haberli bucağına bağlı 20, Oyalı bucağına bağlı 17 köyü vardır. İlçe toprakları genelde düzdür. Başlıca akarsuyu Dicle Nehridir.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. En çok koyun, kıl keçisi ve tiftik keçisi beslenir. Hayvancılığa bağlı olarak halı ve kilim dokumacılığı yaygın olarak yapılır. Toprakların düz olmasına rağmen sulama yetersizliği yüzünden az ürün elde edilir. Başlıca tarım ürünleri buğday, mercimek, arpa, nohut ve üzümdür. Çeşitli sebzelerle kavun ve karpuzun yanında ayrıca az miktarda pamuk ve incir yetiştirilir.

İlçe merkezi Midyat-Cizre kara yolu üzerinde büyük köy görünümünde bir yerleşim birimidir. Önceleri Zari adıyla anılan kasaba daha sonra Hazak ismini aldı. 1937'de ilçe yapılarak İdil ismi verildi. Belediyesi 1937'de kurulmuştur. Mardin'e bağlı ilçeyken 16 Mayıs 1990'da il olan Şırnak'a bağlı bir ilçe hâline getirildi.

Silopi: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 46.946 olup, 23.430'u ilçe merkezinde, 23.516'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 34 köyü vardır. Yüzölçümü 807 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 58'dir.

İlçe topraklarının kuzey ve kuzeydoğusu dağlık, güney ve güneybatısı düzlük araziden meydana gelir. Kuzeyinde Cudi Dağı yer alır. Başlıca akarsuyu Habur Çayıdır. Habur Çayının Dicle Nehrine karıştığı noktada Suriye, Irak ve Türkiye sınırları kesişir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, mercimek, arpa, pamuk ve üzümdür. Ayrıca az miktarda incir, susam ve zeytin yetiştirilir. Hayvancılık önemli gelir kaynağıdır. Yaylacılık metoduyla en çok küçükbaş hayvan beslenir. Hayvanlardan elde edilen yün, kıl ve tiftik genellikle şayak ve şal dokumacılığında kullanılır.

İlçe merkezi Cizre-Habur sınır kapısı yolu üzerinde yer alır. Ülke ihrâcâtının bir bölümü Habur sınır kapısından yapılır. Transit taşımacılık ilçede ticâreti canlandırmıştır. Mardin'e bağlı olan ilçe, 16 Mayıs 1990'da il olan Şırnak'a bağlandı. İlçe belediyesi 1960'ta kurulmuştur.

Uludere: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 24.929 olup, 6289'u ilçe merkezinde, 18.640'ı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 9, Ortabağ bucağına bağlı 8 köyü vardır. İlçe toprakları akarsu vâdileriyle parçalanmış dağlık arâziden meydana gelir. Başlıca akarsuları Habur Çayı ve Hezil Çayıdır.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Yaylacılık metoduyla küçükbaş hayvan besiciliği yapılır. Akarsu vâdilerinde bağcılık gelişmiştir. Halı ve kilim dokumacılığı başlıca gelir kaynağıdır.

İlçe merkezi Hakkari-Şırnak karayolu üzerinde yer alır. Eski ismi Kılaban'dır. İl merkezine 50 km mesâfededir. Hakkari'ye bağlı bir ilçeyken, 16 Mayıs 1990'da il olan Şırnak'a bağlandı. İlçe Belediyesi 1957'de kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

İlde kayda değer târihî eser ve turistik yer yoktur. Dağlık bir yapısı olması ve iklim şartları yüzünden tabiî güzelliklere de sâhip değildir.

ŞİBLÎ;

evliyânın büyüklerinden ve İslâm âlimlerinden. Mâlikî mezhebindeydi. Asıl ismi Ebû Bekr Câfer bin Yûnus olup, Ebû Bekr Şiblî de denir. 861 (H. 247)de Bağdat'a yakın Samarra'da doğmuş, 945 (H. 334)te Bağdat'ta vefât etmiştir. Kırk yaşına kadar çeşitli görevlerde bulunmuş, bu arada vâlilik veya vâli nâipliği yapmıştır. Kırk yaşındayken âlim Hayrun-Nessâc'la karşılaştı. Hayrun-Nessâc'ın sözleri ve davranışları kendisine çok tesir etti. Huzûrunda, bundan böyle kendisini tamâmen Allah yoluna vereceğine ve insanlara hizmet edeceğine dâir tövbe etti. Daha sonra kendisini ilme vererek dört yüzden fazla âlimden ders aldı. Binlerce hadîs-i şerîfi ve İmâm-ı Mâlik hazretlerinin **El-Muvatta** isimli hadîs kitabını ezberledi.

Hayrun-Nessac'ın sözü üzerine Cüneyd-i Bağdâdî hazretlerinin yanına gitti ve Cüneyd-i Bağdâdî'nin sohbetlerinde bulundu. Kendisinden dünyâda ve âhirette kurtuluşuna sebep olacak ilimleri öğrenerek tasavvufta çok yükseldi. Cüneyd-i Bağdâdî, Ebû Bekr Şiblî için, "herkesin bir tâcı vardır. Benim de başımın tâcı Ebû Bekr-i Şiblî'dir" der; kendisini çok severdi.

Ebû Bekr Şiblî hocalarına karşı çok edebli davranır, onların sözünden çıkmazdı. Söz dinlemenin üstünlüğünü ve faydasını bizzat yaşayışıyla gösterirdi. Dünyâyı terki, haramlardan sakınması çok fazlaydı. Az yer az uyurdu. Fazla uykudan kaçınmak ve az uyumak için gözlerine sürme gibi toz sürerdi.

Ebû Bekr Şiblî bir gün hastalanmıştı. Zamânın halîfesi onu tedâvi etmesi için Hıristiyan bir doktor gönderdi. Doktor yanına geldi ve Şiblî'ye; "Canın ne ister?" dedi. Şiblî, "Senin Müslüman olmanı isterim!" dedi. Hıristiyan doktor çok şaşırdı; "Sen şu anda ölüm hastası birisin, sen kendini düşüneceğine, benim Müslüman olmamı istiyorsun. Peki ben Müslüman olunca sen iyi olacak mısın?" dedi. Şiblî; "Evet!" dedi. Hıristiyan doktor hemen Müslüman oldu. Şiblî de, iyileşmiş olarak yataktan kalktı ve doktorla berâber halîfenin yanına gittiler. Halîfe durumu sorup anlayınca; "Ben hastaya doktor gönderdim zannediyordum, meğer hastayı doktora göndermişim!" dedi.

Buyurdu ki:

"Dört yüz hocadan ders okudum. Bunlardan dört bin hadîs-i şerîf öğrendim. Bütün bu hâdislerden bir tânesini seçip kendimi ona uydurdum. Çünkü, kurtuluşu ve saâdeti ebediyyeye kavuşmayı bunda buldum ve bütün nasîhatleri hep bunun için gördüm. Seçtiğim hadîs-i şerîf şudur. Peygamberimiz (sallallahü aleyhi ve sellem), bir sahâbiye buyurdu ki:

Dünyâ için dünyâda kalacağın kadar çalış. Âhiret için, orada sonsuz kalacağına göre çalış, Allahü teâlâya, muhtaç olduğun kadar itâat et. Cehennem'e dayanabileceğin kadar günah işle.

ŞİHÂBEDDÎN MUHAMMED GÛRÎ (Muizziddîn);

Kuzey Hindistan'ı fethederek Delhi Türk Devletinin temelini atan Gûrlu hükümdârı (Bkz. Gûrlular). Firûzkuh'ta Gûr emiri olan Behaeddîn Sam'ın iki oğlundan biri olan Şihâbeddîn Muhammed Gûrî, ağabeyi Giyâseddîn Muhammed Gûrî ile birlikte amcaları Hüseyin Cihansuz'un oğlu Seyfeddîn'in hizmetinde çalıştılar. Seyfeddîn'den sonra Gıyâseddîn, Gûr tahtına çıktı. Şihâbeddîn de, onun sercandârı oldu.

Hindistan'a yaptığı akınlarla güçlenen Şihâbeddîn, Muizziddîn ünvânını aldı. Gazne'yi merkez edindi. O, doğuya giderken ağabeyi de, batıda faaliyetlerde bulundu. Karmatîlerden Mültan'ı, Hindulardan Uç'u alan (1175) Muizziddîn Gûrî, Lahor emirini kendisine bağladı (1186). Tarori'de Hindularla yaptığı savaşı kaybettiyse de (1191), ertesi sene, Muinüddîn Çeştî hazretlerinin işâretiyle çıktığı seferde, aynı yerde büyük bir zafer kazandı. Ecmir'i aldı. Mâbetleri câmi ve medreseye çevirdi. İslâmiyeti yaymak için tedbirler aldı. Delhi'yi haraca bağladıktan sonra Kutbeddîn Aybek'i Hindistan'a vâli tâyin ederek

Gazne'ye döndü. Aybek, Kuhram'ı merkez edindi.

Muizziddîn ağabeyinin vefâtı üzerine Gûr sultanı oldu. Harzemşahlar ve Hindistan üzerine seferler yaptı. 1204'te Harzemşah üzerine yaptığı seferde, Karahitay ve Oğuzların saldırısına uğrayarak bozguna uğradı (1205). Hindistan'da çıkan bir ayaklanmayı bastırdıktan sonra geri dönerken çadırında öldürüldü (1206).

Oğlu olmadığı için yerini, Ortaasya'dan getirtip yetiştirilmelerine büyük ehemmiyet verdiği Türk komutanlarına bıraktı. Bunlardan Kutbeddîn Aybek Delhi merkez olmak üzere Hindistan'da DelhiTürk Devletini kurdu. Velînîmetlerine nispetle bu hânedâna **Muizzîler** adı verildi (Bkz. Delhi Türk Sultanlığı). Yine Muizziddîn'in Türk asıllı komutanlarından Taceddîn Yıldız, Gazne'de hükümdar oldu.

Aybek'in damadı, İltutmuş döneminde Gazne de, Delhi Türk Devletine bağlandı (1216).

ŞİHÂBÜDDÎN-İ SÜHREVERDÎ;

evliyânın büyüklerinden ve fıkıh âlimi. İsmi, Ömer bin Muhammed bin Abdullah bin Muhammed es-Sühreverdî, künyesi Ebû Abdullah'tır. Ebû Nasr ve Ebü'l-Kâsım Sûfî de denildi. Nesebi Ebû Bekr-i Sıddîk'a (radıyallahü anh) ulaşır. Şeyh Ebü'n-Necîb'in kardeşinin oğludur. 1144 (H.539) senesinde Sühreverd'de doğdu. 1234 (H.632) senesi Muharrem ayında vefât etti.

Şihâbüddîn Sühreverdî, ilim öğrenmek için Bağdat'a gitti. Amcası büyük âlim Ebü'n-Necîb Abdülkâhir'in sohbetlerinde yetişerek tasavvuf ilimlerini öğrendi. Aynı zamanda Abdülkâdir-i Geylânî hazretlerinin sohbetlerinde de bulundu. Basra'da da Ebû Muhammed bin Abdullah'ın sohbetlerine devâm etti. Ebû Hafs Sühreverdî; amcasından, Ebû Muhammed Hibetullah bin Şiblî, Ebü'l-Feth bin Battî, Ma'mer bin Tâhir, Ebû Zür'a Makdisî, Ebü'l-Fütûh Tâî ve birçok âlimden hadîs-i şerîf dinleyip, rivâyette bulundu.

Kendisinden ise; İbn-i Dübeysî, İbn-i Nukta, Zekî Berzâlî, İbn-i Neccâr, Kavsî, Ebü'l-Ganâim bin Allân, İzz el-Fârûsî, Ebü'l-Abbâs el-Eberkûhî ve birçok âlim ilim öğrenip, hadîs-i şerîf rivâyetinde bulundu.

Buyurdu ki:

"Ey oğul! İnsanlarla münâkaşa etme. Seni medheden kimsenin sözüne aldanma. Seni kötüleyen kimsenin sözlerinden dolayı da üzülme. Herkese karşı iyi huylu ol. Tevâzuya yapış. Çünkü Resûlullah efendimiz; **"Kim Allahü teâlânın rızâsı için tevâzu yaparsa, Allahü teâlâ onu yükseltir. Kim kibirlenir ve böbürlenirse, Allahü teâlâ onu alçaltır."** buyurdular.

İyi ve kötü kimseler karşısında her zaman edepli ol. Küçük büyük herkese merhametli ol. Onlara karşı şefkat ve merhamet gözüyle bak. Çok gülme. Çünkü gülmek, gaflettendir ve kalbi öldürür. Resûlullah efendimiz; **"Eğer siz benim bildiğimi bilmiş olsaydınız, az güler, çok ağlardınız."** buyurdu.

Allahü teâlânın rahmetinden ümîdini kesme. Ümitle korku arasında yaşa.

Ey oğul! Dünyâyı terk et (Haram olan, Allahü teâlânın yasak ettiği şeyleri ve dünyâ sevgisini terk et). Çünkü dünyâyı isteyenin ve sevenin dîni gider. Namazını kıl, orucunu tut. Allahü teâlânın velî kullarına; malın, bedenin ve makâmınla hizmetçi ol. Onların kalplerini kazan ve onların yaşayışlarına göre hareket et. Ehl-i sünnet îtikâdında olan âlimlerden hiçbirinin sözlerini inkâr etme. Eğer inkâra gidersen ebediyen felâh bulamazsın.

Ey oğul! Allahü teâlânın sana rızık olarak verdiği şeylerde cömert ol. Cimrilik, hased, kin ve hîleden çok sakın. Çünkü, cimri ve hasetçi kimsenin yeri Cehennem'dir. Hiçbir zaman hâlini insanlara açma. Zâhiri süsleme. Çünkü görünüşü süslemek, bâtının haraplığındandır.

Rızık konusunda Allahü teâlânın vaadlerine güven. Çünkü O, her canlının rızkını vereceğine dâir kefil oldu. Allahü teâlâ, Kur'ân-ı kerîmde meâlen; **"Yerde yürüyen ne kadar canlı varsa, hepsinin rızkı, ancak Allahü teâlâya âittir."** buyurdu. (Hûd sûresi: 61)

İnsanlardan hiçbir şey bekleme. Hakkı söyle. Mahlûkâttan hiçbirisine meyletme. Mâlâyâniyi terk et. Peygamber efendimiz bir hadîs-i şerîfte; **"Kişinin mâlâyâniyi** (faydası olmayan şeyleri) **terk etmesi, Müslümanlığının güzelliğindendir."** buyurdu.

Ey oğul! İnsanlara nasîhat edici ve faydalı ol. Yemeyi, içmeyi, konuşmayı ve uykuyu azalt. Sâdece ihtiyâcın kadar ye ve zarûret yoksa, konuşma. Çok uyuma. Namaz, oruç ve Allahü teâlânın zikriyle meşgul ol. Kalbin mahzûn, gözün yaşlar dökücü, amelin hâlis, duân hamd, arkadaşların fakir, evin mescit, malın ilim, zînetin zühd olsun.

Ey oğul! Fânî dünyânın zînetine aldanıp gurûrlanma. Dünyâya meyleden helâk olur. Âhiret yolculuğuna hâzır ol. Fırsat elindeyken, Allahü teâlâdan başkasına gönül bağlama. Bir gün gelir

pişmanlığın fayda vermez.”

Eserleri:

Ebû Hafs Sühreverdî birçok eser yazdı. Bunlardan bâzıları şunlardır: **1) AkîdetüErbâb-it-Takî, 2) Behcet-ül-Ebrâr fî Menâkıb-il-Gavs-il-Geylânî, 3) Bugyet-ül-Beyân fî Tefsîr-il-Kur’ân, 4) Avârif-ül-Meârif fî Beyân-ı Tarîk-il-Kavm** (tasavvufa dâir bir eserdir)

ŞİÎLİK;

hazret-i Ali ve çocuklarına sevgi, bağlılık iddiâsıyla ortaya çıkan, halîfeliğin yalnız onlara âit olduğunu söyleyen dînî ve siyâsî hareketin adı. Kelime mânâsı “taraftarlık” demektir. Şiîlik inancında olana “Şiî”; Şiî topluluğuna ise “Şîa” denir. Buna göre Şîa “taraftarlar” demektir. İlk önce hazret-i Ali ve çocuklarına sevgi ve bağlılık gösterenlere ve Eshâb-ı kirâmın hepsini sevenlere Şîa-yı Ali denilmişti. Bunlara Şîa-yı ûlâ (ilk Şiîler) da denir ki, tamâmı Peygamber efendimizin ve Eshâbının yolundaydılar. Daha sonra Eshâb-ı kirâmı sevmeyenler ortaya çıktı. Bunlar Şiî adını alınca, Eshâb-ı kirâmı sevenler, isim benzerliği olmaması için kendilerine “Ehl-i sünnet” dediler.

Şiîlerin kendilerine verdikleri isimlerden biri de “Alevî” kelimesidir. Önceleri hazret-i Ali ve soyundan gelenlere ve bunlara bağlılık gösterenlere Alevî denirdi. Sonradan bâzı ülke ve bölgelerde Şiîler inançlarını ve fikirlerini yaymak ve kabul ettirmek için kendilerine Alevî demişlerdir. (Bkz. Alevî)

Şiîliğin ortaya çıkışı şöyle olmuştur: İslâmiyet, tebliğinden, insanlara anlatılmasından kısa bir müddet sonra süratle yayılmaya başladı. Peygamber efendimizden sonra İslâmiyeti yayma şerefi arkadaşlarına yâni Eshâb-ı kirâma nasîb oldu. İslâmiyet doğuda Irak ve İran’a; kuzeyde Şam’a; batıda Mısır ve Afrika’ya kadar yayıldı. Bu memleketlerde İslâmı kabul etmeyenler, İslâmiyeti yaymaya çalışan Eshâb-ı kirâma kin ve düşmanlık beslediler. Bilhassa İslâmın yayılmasında büyük gayretleri görülen hazret-i Ebû Bekr, hazret-i Ömer, hazret-i Osman, Ebû Ubeyde bin Cerrâh, Sa’d bin Ebî Vakkâs, Amr bin Âs, Muâviye ile Ebû Süfyan’ın diğer oğlu Yezîd’i bu işte en büyük suçlu olarak gördüler. İslâmiyetin yayılmasını durdurmak için harb ettiler, fakat durduramadılar. Bunun üzerine teröre başvurdular ve hazret-i Ömer’i şehit ettiler. Hazret-i Ömer’i şehit etmekle İslâm nûrunun söneceğini sandılar. Halbuki Kur’ân-ı kerîmde İslâm dîninin muhâfaza edileceği Allahü teâlânın nûrunun sönmeyeceği bildiriliyordu. Hazret-i Osman zamanında İslâm orduları İran’ın ötelerine vardı. Bütün hâkimiyet ve topraklarını kaybeden Mecûsîler ve Yahûdîler tecrübeleriyle şuna kesin olarak inandılar ki İslâmiyet bozulmadığı, aslı üzere kaldığı müddetçe, harple, Müslümanların halifelerini şehid etmekle, İslâmiyetin yayılması durdurulamayacaktır. Son çâre olarak Müslüman görünüp, İslâmiyeti içerden yıkmayı plânladılar. Kendilerine siper olacak birini aradılar. Bu iş için Peygamber efendimizin dâmâdı hazret-i Ali ve çocuklarını sevme ve halîfeliğin onların hakkı olduğu dâvâsı ile ortaya çıkmayı uygun buldular. Bu plânı ilk ortaya atan Yemenli bir Yahûdî olan Abdullah ibni Sebe’ oldu. Şiîliği kuran ve ilk ortaya çıkaran odur. Mısır’dan Medîne’ye gelip Müslüman olduğunu söyledi. “Sen tanrısın.” dediği için hazret-i Ali halîfeyken, bunu Medayin şehrine sürdü. Abdullah ibni Sebe’ orada da boş durmayıp adamlarıyle beraber Eshâb-ı kirâm düşmanlığını yaymaya devam ettiler. Zamanla yayılan Şiîler çeşitli fırkalara ayrıldılar. Bu fırkaların ilkinden olan “Keysaniyye”, Hicretin 60. senesinde, “Muhtariyye” 66. senesinde ve “Hişâmiyye” fırkası da 109. senesinde ortaya çıktılarsa da tutunamadılar. Bir müddet sonra yok oldular. Hicretin 112. senesinde “Zeydiyye” fırkası ve daha sonra da öteki fırkalar meydana çıktı.

İmâm Zeynelâbidîn vefât edince, Şiîler, Zeyd bin Zeynelâbidîn Ali imâmdır, dediler. Bunlar Zeyd’e, Ebû Bekr ile Ömer’e düşman ol dedi. O da büyük dedem olan Resûlullah’ın sevdiği iyi kimselere düşmanlık edemem, dedi. Bunun üzerine Zeyd’in yanından ayrıldılar. Bunun için, bunlara ayrılanlar, terk edenler mânâsında “Râfızî” denildi. Fakat onlar kendilerine “İmâmiyye” adını verdiler. Zeyd’in yanında kalanlara “Zeydî” denildi.

Günümüzde Şiîlerin çoğu “İmâmiyye” fırkasına mensupturlar. Bugün bu fırka kendilerine “Ca’ferî” diyor. (Bkz. İmâmiyye)

Şiîlerin diğer bâzı meşhur fırkalarının isimleri şöyledir:

Kâmiliyye, Benâniyye, Cenâhiyye, Mansûriyye, Hattâbiyye, Gurâbiyye, Zemmiyye, Yûnusiyye, Müfevvida, İsmâiliyye (Bâtıniyye).

Bütün Şiî fırkaları inanışları bakımından başlıca üç grupta toplanmaktadır:

1. “Hazret-i Ali, Eshâbın en üstünüdür.” diyenler. Bunlara **Tafdîliyye** denir. Eshâb-ı kirâmdan hiç birisine kötü söz söylemediler ve küfürle ithâm etmediler. Ancak hazret-i Ali’yi Eshâbın en üstünü olarak kabul ettiler. Hazret-i Ali, kendisini üç halîfeden üstün gören bu kimseleri cezâlandırmakla korkuttu.

2. “Eshâb-ı kirâmdan birkaçından başkası zâlim olup, dinden çıktılar!” diyerek kötülüyenlerdir. Bunlara **Sebeiyye** denilmektedir. **Hurûfî** de denilen bu kimseler Abdullah ibni Sebe’in fikirlerini benimserler. “İbn-i Mülcem, hazret-i Ali’yi öldürmedi. Şeytan Ali’nin şekline girmişti. Şeytanı öldürdü. Ali bulutlar içindedir. Gök gürlemesi onun sesidir. Şimşek kamçısıdır.” ve gök gürültüsü işitince; “Ey Emîr-el-Mü’minîn sana selâm olsun.” derler. İran’ın Esterâbâd şehrinde ortaya çıkan Fadlullah isminde birisi, Sebeiyye (Sebe’cilik) yoluna birçok hurâfe ve yalan da katarak, Hurûfîlik ismini verdi. (Bkz. Fadlullah Hurûfî)

3. “Hazret-i Ali tanrıdır!” diyenlerdir. Bunlara **Gulât-ı Şîa** denilmektedir. “Hazret-i Ali’ye Allah hulûl etmiştir, (hâşâ) hazret-i Ali tanrıdır.” dediler. Onlar, ilâhî bir parçanın imâmlara girdiğine ve onların bedenine büründüğüne inanırlar. Bâzıları ise, bizzat bu yolla reîslerinin ilâh olduğuna inanırlar. Allahü teâlânın insan şeklinde olduğunu kabul ederler. Rûhların bir bedenden bir diğer bedene geçtiğini (tenâsüh) kabul edip, kıyâmeti inkâr ederler. Kıyâmet, bir rûhun bedenden bedene intikâl etmesidir, derler.

Şiî fırkalarının bu temel inanışları çerçevesinde ortaya çıkan diğer fikirlerinden bir kısmı ise şöyledir:

Hazret-i Ali’yi imâm, devlet reisi yapmadıkları için Eshâb-ı kirâma ve hakkını aramadığı için de hazret-i Ali’ye kâfir oldu, dediler. Bundan başka şu iddiâlarda da bulunmuşlardır: Allahü teâlâ Kur’ân-ı kerîmi Ali’ye götürmesi için emir vermişti. Cebrâil yanılarak Muhammed aleyhisselâma götürdü. İlâh insan şeklindedir. Zamanla helâk oldu. Yalnız yüzü kaldı. Rûhu Ali’dedir. İmâmet, yâni devlet reisliği, namaz, oruç, zekât gibi dînin esaslarındandır. Peygamber efendimiz, hazret-i Ali ve evlâdından belli kimseleri hayattayken vahiy ile halîfe tâyin etmiştir. İmâmlar, Peygamberler gibi mâsumdur, günâhtan korunmuşlardır.

İmâmlardan bâzısı ölmemiştir. Zamanı gelince tekrar insanlar arasına gelecektir. On ikinci imâm Muhammed Mehdî bunlardan biridir. Hazret-i Ali, Eshâb-ı kirâma düşman olduğu halde onları seviyormuş gibi göründü. Yâni **takıyye** yaptı. Şiîler Allahü teâlânın zâtı ve sıfatları ile ilgili hususlarda, Mutezilî îtikâdındadırlar. Kütüb-i sitte denilen meşhur altı hadis kitabındaki kendi inanışlarına uymayan hadîs-i şerîfleri kabul etmezler.

Şiîlerin fıkıhla ilgili görüşlerinden bâzıları da şöyledir: “Eşhedü enne Muhammeden Resûlullah”tan sonra “Eşhedü enne Aliyyen veliyyullah”; “Hayyealelfelâh”tan sonra ise, “Hayye alâ Hayril amel”, derler. Mest üzerine değil, çıplak ayak üzerine mesh ederler. Namazda Kerbelâ toprağından yapılmış “türbet” veya “mühür” denen bir parça üzerine secde etmenin efdal olduğunu söylerler. Mut’a nikâhını (muvakkat, belli bir müddet için olan evliliği) kabul ederler. Mîras hususunda da farklı görüşleri vardır.

Buraya kadar Şiîliğin ve fırkalarının görüşleri genel çerçevede ortaya konulmuştur. Bunların Ehl-i sünnete (Sünnî îtikâda) göre değerlendirilmesi şöyledir:

Ehl-i sünnet, Eshâb-ı kirâma (Peygamber efendimizin mübârek arkadaşlarına) hürmet noktasında hassasiyetle durmuştur. Çünkü Eshâb-ı kirâmın hepsi Kur’ân-ı kerîmde ve hadîs-i şerîflerde medh olunmuştur. Kur’ân-ı kerîmde meâlen; **“Allah** (celle celâlüh) **onların hepsinden râzıdır. Onlar da Allahü teâlâdan râzıdırlar.”** buyrulmaktadır. Sahâbeyi kirâmı kötülemek bu âyet-i kerîmeye inanmamak olur. Hadîs-i şerîflerde de buyuruldu ki: **“Eshâbımı seven beni sevdiği için sever, onlara düşmanlık eden, bana düşmanlık etmiş olur.”** ve **“Eshâbımdan bundan sonra çıkacak hatâları, Allahü teâlâ affedecektir. Çünkü onların İslâm dînine yaptığı hizmeti kimse yapmamıştır.”** ve **“Eshâbımın herbiri gökteki yıldızlar gibidir. Herhangisine uyarsanız Allahü teâlânın sevgisine kavuşursunuz.”**

“Eshâbımın ismini işitince, susunuz. Şanlarına yakışmayan sözleri söylemeyiniz.” ve **“Herkese şefâat edeceğim. Fakat Eshâbıma dil uzatanlara, onları kötüleyenlere hiç şefâat etmem.”**

Şiîler, Ehl-i beyte sevgi ve bağlılık iddiâsıyla Eshâb-ı kirâma kin ve düşmanlık beslemişlerdir. Üstelik Ehl-i beyti ve onlardan olan Oniki İmâmı sevdiklerini söyledikleri hâlde, onların yolundan da gitmemişlerdir. Çünkü Oniki İmâmın hepsi Ehl-i sünnetti.

Şiîler, Eshâb-ı kirâmı kötülemekle, dolaylı olarak İslâmiyeti ve Kur’ân-ı kerîmi kötülemiş oluyorlar. Çünkü Kur’ân-ı kerîmin toplanmasında herbirinin hizmeti olduğu gibi, İslâmiyeti bize ulaştıranlar da onlardır. Bu sebeple, onları kötülemek, Kur’ân-ı kerîmi ve İslâmiyeti kötülemeye götürür.

Şiîlerin dediği gibi, halîfelik dînin esaslarından yâni îmânı ilgilendiren bir rükn değildir. Fakat bâzı Şiî fırkaları bunda taşkınlık yaptığından Ehl-i sünnet âlimleri halifeliğe âit bilgileri Akâid (ve kelâm) ilmi içine almışlardır. Üstünlükleri hilâfet sırasına göredir. Böyle inanmak, Ehl-i sünnet olmanın alâmeti ve işâreti sayılmıştır.

Ehl-i sünnete göre peygamberlerden başkası mâsum, günahlardan korunmuş değildir. Hiçbir evliyâ sahâbîlik derecesine ulaşamaz, nerde kaldı ki peygamberlik derecesine yaklaşabilsin. Halbuki Şîilerde

imamlar mâsum, yâni günahtan korunmuşlardır. Onlara vahiy de gelmektedir.

Ehl-i sünnet, hazret-i Ali'nin ve bütün Eshâb-ı kirâmın birbirini sevdiğini, kabul eder, dolayısıyle hazret-i Ali'nin takiyye yaptığını reddeder.

Şiîler, târih boyunca Ehl-i beytten bir mübârek zâtı kendilerine siper etmişlerdir. Meselâ, Ca'fer-i Sâdık'ın yolunda olduklarını iddiâ ederler ve kendilerine "Câferî" ismini verirler. Halbukî, bu mübârek zât Şiî inancında olmadığı gibi, târihî kaynaklarda bildirildiği üzere onların görüş ve fikirlerini reddetmiş, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe gibi Ehl-i sünnetin reisine hocalık yaparak tasavvufta daha yüksek mertebelere ulaşmasını sağlamıştır. (Bkz. Câfer-i Sâdık)

Yine bazı Şiî fırkalarının, Allahü teâlânın hazret-i Ali'ye hulûl ettiğini (girdiğini) ve onun ilah olduğunu söylemeleri, Eshâb-ı kirâmdan bir kısmını kâfirlikle itham etmeleri gibi inançlar İslâmiyetten ayrıldıklarını göstermektedir.

Şiîlerin ezan, abdest, namaz, nikâh gibi fıkhî konulardaki farklı noktaları âdetâ îtikâdî esasları gibi onların ayırıcı özellikleri olmuştur. Bu husûsiyetleriyle Müslümanların asırlardan beri doğru ve hak olduğunda söz birliği ettikleri Ehl-i sünnetin ameldeki dört mezhebinden ayrılmışlardır.

ŞİİR (Bkz. Edebî Türler, Nazım Şekilleri)

ŞİLİ

DEVLETİN ADI ..... Şili

BAŞŞEHRİ .....Santiago

NÜFÛSU 13.590.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....756.945 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İspanyolca

DÎNİ ..... Hıristiyan

PARABİRİMİ .....Peso

Amerika kıtasının güneybatı kıyısında yer alan bağımsız bir devlet. Batıda ve güneyde Pasifik Okyanusu, doğuda Arjantin, kuzeydoğuda Bolivya ve kuzeyde Peru ile komşu olan Şili, 18° ve 56° güney enlemleriyle 67° ve 75° batı boylamları arasında yer alır.

Târihi

Kuzey Şili 1536-40 yılları arasında İspanyollar tarafınadn fethedilinceye kadar İnkaların idâresindeydi. Güneydeki Araucanian yerlileri 19. yüzyıl sonlarına kadar mukavemet ettiler. İspanyollar 1541'de bugünkü başşehir Santiago şehrini kurarak Şili'yi bir sömürge hâline getirdiler. Fransa ve Amerika'daki ihtilâller önce reform, sonra bağımsızlık hareketlerine sebep oldu. Napolyon'un 1808'de İspanya'yı istilâ etmesi ayaklanma için fırsat sağladı. 1810-18 yılları arasındaki mücâdeleden sonra Şili İspanya'dan bağımsızlığını elde etti.

Bağımsızlıktan sonra Şili iç karışıklıklar, dış savaşlar ve geniş ölçüde değişik siyâsî görüşlere sâhip hükümetlerle idâre edildiğinden istikrarsızlığa uğradı. 1879'da kuzeydeki zengin nitrat yatakları üzerindeki Bovliya ve Peru ile anlaşmazlık Pasifik Savaşıyla neticelendi. 1884'te Bolivya ve Peru mağlup olunca, zengin mâden yatakları Şili'ye kaldı. 50 yıldan fazla bir süre boyunca, Arjantin'le sınır anlaşmazlıkları 1902'ye kadar devam etti.

Şili Birinci Dünyâ Harbinde tarafsız kaldı. İkinci Dünyâ Harbindeyse 1945 Nisanında Japonya'ya savaş îlân etti. Aynı yıl Temmuz ayında kurucu üye olarak Birleşmiş Milletler Teşkilâtına katıldı. 1964'te işbaşına gelen hükümet yabancılara âit mâdenleri yavaş yavaş devletleştirmeye başladı.

1970'te Lâtin Amerika'da ilk olarak sosyalist Salvador Allende, marksist bir devlet başkanı oldu. Allende devletleştirme hareketlerini hızlandırdı. Marksist Allende'nin üç senelik iktidarında Şili'nin ekonomisi çok daha kötüleşti. Kamyon şoförlerinin başlattığı grev bütün ülkeye yayıldı. Ev kadınları boş tencerelerle sokağa döküldüler. Şili grevler anarşi ve terör ülkesi hâline geldi. 1973'te Şili Silâhlı Kuvvetleri darbeyle iş başına geçti. Allende başkanlık sarayının uçaklarla bombalanması sırasında öldü. Askerî idâre 1983 senesine kadar devam etti. General Pinochet'in 1980 Anayasasına göre 1989 senesine kadar Şili Devlet Başkanı olarak ve büyük yetkilerle iş başında kalması kabul edildi.

Pinochet idâresinin Şili ekonomisini düzeltememesi üzerine gösteri, grev ve sabotajlar yeniden hızlandı. Pinochet ile mücâdele edenler Allende taraftarı marksist ve komünistlerdi. Allende'nin siyâsî ve askerî yakınları Şili dışından Şili'deki anarşi ve terörü idâre etmektedirler. 1989'da yapılan başkanlık

seçimini Hıristiyan Demokrat Parti üyesi Patricio Aylwin kazandı. Başkanlığı Patricia Aylwin'e devreden Pinochet, Genel Kurmay Başkanlığı görevine geri döndü. Şili tam istikrarlı bir duruma henüz gelemedi (1994 Ocak).

Fizikî Yapı

Pasifik kıyısı boyunca 4200 km uzanan Şili, batıda Okyanus ve doğuda And Dağlarının yüksek tepeleri arasında kalmakta olup, ortalama 180 km'lik bir genişliğe sâhiptir. Ülke birbirinden oldukça farklı üç bölgeye ayrılır: Kuzey Şili, Orta Şili ve Güney Şili.

Kuzey Şili, Peru sınırından La Serena şehrine kadar uzanır. Bu bölgede dünyânın en kurak yerlerinden biri olan Atacama Çölü ve ülkenin en yüksek noktası olan Ojos del Salado Tepesi (6880 m) bulunur.

Orta Şili, La Serena şehrinden Chiloé Adasına kadar uzanmakta olup, ülkenin en önemli bölgesidir. Büyük kısmı Santiago ve Oncepción arasında yer alan merkezî vâdidir. Temuca şehrinin güneyinde çok sayıda göl ve her mevsim üzerinde kar bulunan volkanlar mevcuttur.

Güney Şili, Chiloé Adasından Amerika'nın en güneyde kalan noktası Horn Burnuna kadar uzanır. Burası büyük ölçüde fiyordlu ve dağlık bir bölgedir.

İklim

Şili'de iklim bölgelere göre oldukça büyük farklılıklar arz eder. Kuzey Şili'de iklim oldukça kurak olup, Atacama Çölüne hemen hemen hiç yağmur düşmez. Çöl şartları güneye doğru Calderaya kadar devam eder. Yağış miktarının 141 mm olduğu La Serena'dan îtibâren güneye doğru yağış sür'atle artar. Valdivia'da yıllık yağış miktarı 2707 mm'ye ulaşır. Maksimum yağış Bahia Felix'te 5380 mm olup, Güney Şili dünyânın en fazla yağış alan yerlerinden biridir. Bölgede soğuk ve nemli bir iklim hüküm sürer. Yıllık ortalama sıcaklık kuzeyden güneye doğru her 10° lik enlem aralığında 4°C düşer. Bu yüzden kuzey sınırında 18°C olan ortalama sıcaklık güney sınırında 6°C'ye düşmektedir.

Tabiî Kaynaklar

Şili topraklarının yaklaşık dörtte biri ormanla kaplıdır. Ormanların çoğu sert tahtalı ağaçlardan meydana gelmiştir. Şili'de bulunan belli başlı vahşî hayvanlar puma, kurt, geyik ve yaban kedisidir.

Ülke oldukça fazla yeraltı zenginliklerine sâhiptir. İşletilen başlıca mâdenler: Bakır, molibden, gümüş, nitrat, iyot, demir, mâden kömürü, gaz, altın, kobalt, çinko, mangenez, borat, mika, cıva, tuz, kükürt ve mermerdir. Bakır dünyâda çıkarılan miktarın % 10'unu, iyot ise yarısını teşkil eder.

Nüfus ve Sosyal Hayat

13.590.000 nüfuslu Şili'nin büyük çoğunluğu (% 81) şehirlerde yaşar. En büyük şehir 3.448.700 nüfuslu Büyük Santiago olup, diğer önemli şehirleri, Vinaedel Mor, Valparaiso ve Concepción'dur.

Halkın % 66'sını İspanyollarla yerlilerin birleşmesinden meydana gelen melezler, % 25'ini İspanyollar, % 5'ini yerliler teşkil eder. Ayrıca merkezî vâdinin güneyinde birçok Alman, Santiago-Valparaiso bölgesinde de bir miktar İtalyan, İngiliz ve Fransız vardır.

Şili'de İspanyolca konuşulur. Yaklaşık nüfûsun % 95'i Katoliktir. Ayrıca ülkede bir miktar Ortodoks bulunur.

Şili'de 7 ilâ 15 yaşı arasındaki bütün çocuklar için öğrenim mecburîdir. Okuma-yazma oranı% 90'dır. Yüksek tahsil devlete âit iki üniversitede ve beş özel üniversitede yapılır. Üniversiteliler bütün diğer Lâtin Amerika ülkelerinde olduğu gibi, siyâsî yönden çok faaldir.

Siyâsî Hayat

Komünistlerin Şili'de iktidar olmasını önlemek maksadıyla 1973'te general Pinochet askerî bir darbeyle iktidar oldu. Moskova yanlısı olan Şili Komünist Partisinin faaliyetini yasakladı. Ülke 1973'ten 1989'a kadar çoğu askerlerden meydana gelen bir hükümet tarafından idâre edildi. 1989'da yapılan seçimleri Hıristiyan Demokrat Patricio Aylwin Azocar kazanarak, Devlet Başkanı oldu. Son senelerde komünistler kilise, üniversite ve sendikalara sızarak hükümet aleyhtarı kanlı gösteriler çıkarmaktadır.

1981'de yürürlüğe konan anayasaya göre yasama organı olan Kongre iki meclisten meydana gelir. Senatonun 48 üyesinden 10'u devlet başkanı tarafından atanırken 38'i halk tarafından seçilir. Temsilciler Meclisinin 120 üyesinin hepsi halk tarafından seçilir.

25 eyâletten ibâret Şili, Birleşmiş Milletler ve Amerika Devletleri teşkilâtlarına üyedir.

Ekonomi

Şili ekonomisi esas îtibâriyle mâdenciliğe bağlıdır. Mâden ürünleri ülke ihrâcât gelirlerinin % 80'ini

meydana getirir.

Ülke sanâyisi çelik, tekstil ve orman ürünleriyle ilgilidir. Şili sanâyisi pahalıya mal olmakta olup, üyesi olduğu Lâtin Amerika Serbest Ticâret Birliği ülkenin rekâbet gücünü zayıflatmaktadır.

Tarımda makinalaşma ve çiftçi âletleri yeterli değildir. Diğer taraftan tarım büyük ölçüde ticârete yöneliktir. Başlıca yetiştirilen bitkiler tahıl, pirinç, fasulye, patates, bezelye ve üzümdür.

Şili, Lâtin Amerika'nın en önemli orman ürünlerine sâhip ülkelerinden biridir. Fakat orman sanâyii, toplam potansiyeli işletecek kadar güçlü değildir. Ülkede balıkçılık iyi durumdadır.

Şili'nin başlıca ihraç malları bakır, demir cevheri, nitrat, iyot, yapağı, pirinç, fasulye, tâze meyve ve balıktır. Makinalar, ulaşım malzemesi, metalürji ürünleri, kimyâ ürünleri ithâl ettiği belli başlı mallar arasında yer alır.

Ülke en fazla ABD ile ticâret yapar. Bununla birlikte Lâtin Amerika ülkeleri, Japonya ve Avrupa ülkeleriyle ticârî münâsebetlerini geliştirmeye çalışmaktadır.

Şili gelişmiş bir demiryolu ve karayolu ağına, oldukça ileri seviyede havayolu hizmetine sâhiptir. Demiryolu sisteminin % 80'i devlete âittir.

ŞİLİ GÜHERÇİLESİ (Bkz. Sodyum)

ŞİMŞEK;

Alm. *Blitz (m),* **Fr.** *Eclair (m),* **İng.** *Flash of lightning.* Atmosfer elektriğinin, bir elektrik kutbundan diğerine gözleri kamaştıran ve uzunluğu 3-4 kilometreyi bulan yüksek voltaj şerâresi hâlinde havayı delerek boşalması. Şimşek meydana gelmesi için havada artı ve eksi elektrik yüklerinin bir araya toplanarak iki zıt kutup hâsıl etmesi lâzımdır. İki elektrik kutbu arasında potansiyel farkı (voltaj) belli bir değerin üzerine çıkınca aradaki havayı iyonize edip, kutuplar arasında elektrik akımı başlar. Bu hâdise yüklerin birbirini yok etmesi (nötrlemesi) ile son bulur.

Havada elektrik yüklerini meydana getiren sebeplerin başında atmosferin üst ve alt tabakaları arasındaki ısı farkları ve fırtınalar sebebiyle su zerrecikleri, toz bulutları, donmuş su zerrelerinin birbirine sürtünmeleri gelir. Volkanik patlamalarda çıkan gaz ve nükleer patlamalarda yükselen top şeklindeki ateş küresinde de elektrik yüklerinden dolayı şimşek memydana gelebilir.

Zıt elektrik yüklü kutuplar arasında havada meydana gelen akımlar 100 amperle 100.000 amper arasında değişir. Havada parlak bir ışıldama olarak gözüken bir büyük akım bir mikrosâniye (1/1.000.000 sâniye) sürer. Elektrik kutupları bulutların üstünde artı, altında eksi değerlidir. Toprak ise artı yüklüdür. Elektrik akımı bâzan iki buluttaki zıt kutuplar arasında; bâzan da bulutla toprak arasında meydana gelir. Bulutlar arasında meydana gelen elektrik akımı şimşek, bulutla toprak arasında meydana gelen elektrik akımı yıldırım olarak bilinir. Şimşek veya yıldırım meydana gelebilmesi için elektrik kutupları arasında 100 milyon volta yakın gerilim olması lâzımdır. Havada meydana gelen elektrik yük sahasının şiddeti, hava basıncı, nem ve diğer bâzı tesirlere bağlı olarak değişir.

Elektrik yükü bir kutuptan diğerine boşalırken, havanın moleküllerini iyonize eder. Akım, kısa bir sürede aldığı 3-4 kilometrelik yol süresince birkaç kademeden geçer. Elektrik yükünün akım olarak boşalması önce merdiven basamakları şeklinde olur. Bu süre 50 milisâniye kadardır. Akım diğer kutba ulaşınca ters yönde âni ve büyük bir akım meydana gelir. Gözle görülen şimşek veya yıldırım ışığı bu büyük akımın doğurduğu parlaklıktır. Bir mikrosâniye süren bu kademede şerâre civârında plazma ısısı 25.000°K'ya kadar çıkabilir. Bunu 40 milisâniye sonra ikinci büyük akım tâkip eder. Şerârede meydana gelen çok kısa süreli ışıldama, 10 mikrosâniye aralıkla akan 100.000 amper civârındaki büyük akımdır. Bu akımın meydana getirdiği güç 100.000 Megawatt'tır. Bir şimşek çakması iki yönlü iki büyük akımdan meydana geldiğine ve bu hâdise yaklaşık 300 milisâniye sürdüğüne göre 4.000.000 kilowatt güç veya 350 kw saatlik enerji elde edilmiş olur. Bu enerji normal bir âilenin üç aylık elektrik enerjisi ihtiyâcını karşılar.

Şimşek çakmasının etkileri muhteliftir. Şimşek meydana gelmesiyle birlikte büyük bir elektrik yük akımı yer değiştirdiği için elektrik sahasında değişiklik meydana gelir. Bu elektrik sahası ise vektörel olarak kendisine dik açıda elektromanyetik alan doğurur. Bir başka ifâdeyle şimşek hattı büyük bir radyo verici anteni gibi çalışarak çevreye yayın yapar. Bu yayının frekansı şimşek hattının uzunluğuyla ters orantılıdır. En kısa süren şimşeğin doğurduğu elektromanyetik dalganın frekansı 1000 kilosaykıl civârındadır. Şimşek çakmasıyla meydana gelen değer bir olay **gök gürültüsü** olarak bilinen, havanın yüksek harâretle genleşmesi neticesinde çıkan titreşimlerdir. Bu titreşimler 100 saykıl civârında olup, havada yaklaşık 330 m/sn hızla yayılır. Şimşek ve bilhassa yıldırımın etkilerinden en büyüğü temas ettiği mevkide meydana getirdiği hasardır. Şimşek ve yıldırım uçak, gemi ve kara üzerindeki yüksek yerlere isâbet ederek üzerindeki büyük akım dolayısıyle yangınlara ve canlılarda hücre bozulması ile

ölümlere sebep olabilir. Her sene bu tür yangınlarla birçok orman kül olmakta, yüzlerce canlı ölmektedir.

Havadan yere doğru olan elektrik akımından korunmak için patlayıcı, yanıcı madde bulunan yerlerin civârında bulunan en yüksek binâ üzerine metal bir çubuk ile bu çubuğu toprağa birleştiren iletken kablodan meydana gelen **paratöner sistemi** kullanmak îcâb eder. Paratöner sisteminin etkili olması için toplam direnci 10 ohm'u geçmemelidir. (Bkz. Paratöner)

Şimşek uçaklara umûmiyetle zarar vermez. Yalnız şimşek hattı içinde kalan bir uçağın pilotu gözlerini ışıktan korumalıdır. Kömpüter ve diğer hassas elektronik sistemlerin bulunduğu mevkiler şimşek ve yıldırımın hem elektrostatik hem de manyetik etkisinden korunmalıdır.

Havadaki elektrik yüklerini ilk fark ederek deney yapan Benjamin Franklin'dir. Şimşek ve yıldırımın bu elektrik yüklerinden ileri geldiğini 1750 senesinde açıklayarak ve ispat ederek Avrupa'daki bâtıl inançlara son verdi. Bu târihe kadar bilhassa Almanya'da şimşek çakması, gök gürültüsü ve yıldırımın yerdeki yakıcı tesirleri çeşitli uğursuzlukların sebebi olarak bilinirdi. Yıldırımın devirdiği bir ağaç mukaddes kabul edilirdi. Yıldırımı en çok kedi, köpek ve hâmile kadınların çektiğini düşünerek bunlardan nefret ederlerdi.

Bu bâtıl inançlar Avrupa'ya eski Yunan ve hind mitolojisinden yansıyarak yayılmıştı. Hindlilerin şimşek tanrısı İndra, Amerikan yerlilerinin şimşek tanrısı Wakan, Stavların şimşek tanrısı Perun idi. Şimşeğin Yunan tanrılarından Zeus ve Roma tanrılarından Jupiter tarafından silâh olarak kullanıldığına inanılırdı. İslâmiyetin Avrupa'ya yayılması ve etkisiyle şimşek ve yıldırımın insanlar üzerindeki bâtıl inanışlara dayanan tesiri tamâmen ortadan kalktı.

ŞİMŞİR (Buxus sempervirens);

Alm. *Buchsbaum(m),* **Fr.** *Buis (m),* **İng.** *Box-tree.* **Familyası:** Şimşirgiller (Buxaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara ve Karadeniz.

Mart-nisan aylarında küçük, sarımsı renkli çiçekler açan, kışın yapraklarını dökmeyen, 1-3 m yüksekliğinde, sert ve sarı odunlu tek evcikli küçük ağaççıklar, Avrupa'dan doğuya yayılmıştır. Kolay üretildiğinden bahçelerin etrafına ekilir. Dallar kısa ve sıktır. Yaprakları kısa saplı, oval veya elips şekilli, üstü parlak ve koyu yeşil, altı donuk ve açık yeşil renklidir. Çiçekler dört parçalıdır. Meyveleri olgunlukta açılan bir kapsüldür. Tohumlar üç köşeli ve parlak siyah renklidir.

Kullanıldığı yerler: Yaprak ve kökleri alkaloitler, zamk ve uçucu yağlar taşırlar. Yaprak ve kökler safra söktürücü, kan temizleyici, terletici, ateş düşürücü ve kurt düşürücü etkilere sâhiptir. Yüksek dozları zehirlidir. Odunu sert olduğu için süs eşyâsı yapımında da kullanılır.

ŞİMŞİRGİLLER (Buxaceae);

Alm. *Buchsbaumgewaechse,* **Fr.** *Buxacées,* **İng.** *Boxwoods.* Yaprak dökmeyen tek ve iki evcikli çalı veya ağaççıklar. Yapraklar karşılıklı ve tamdır. Çiçekler küçük ve tek eşeylidir. Çanak yaprakları dört parçalıdır. Taç yaprakları yoktur. Meyveleri bir kapsüldür. Familyanın altı cins ve altmış civârında türü vardır. Memleketimizde bir cins (Şimşir-Buxus) bulunur.

ŞİNÂSİ;

Avrupaî Türk edebiyatının en tanınan şâir ve yazarı. 1826 yılında İstanbul'da doğdu. Asıl adı "İbrâhim Şinâsi"dir. Babası topçu yüzbaşı Bolulu Mehmed Ağadır.

İlk tahsilini mahalle mektebinde tamamladıktan sonra Tophane müşiriyeti kaleminde mâliye memuru oldu. Bu memuriyeti esnâsında devrin kültür adamlarıyla tanışarak, kuvvetli bir dil, kitâbet bilgisi ve edebî kültür edindi. İbrâhim Efendi denilen bir zattan şark ilimlerini öğrendi. Kısa zamanda düzgün manzumeler söyleyecek kadar edebiyatını geliştirdi.

Tophane, yarı Avrupaî bir müessese olarak kurulmuştu. Burada Fransız mütehassıslar bulunduğu gibi Fransızca bilen Türkler de vardı. M.Chateauneuf isimli bir Fransız zâbiti (sonradan Müslüman olarak, Reşad Bey adını alan bir zat) Şinâsi'ye Fransızca öğretmeye başladı. Böylece, dil ve kültür merakı, şark ilimleri yanında Batı'ya da çevrilen Şinâsi'nin Tophâne kalemindeki mevkii ve itibarı gün geçtikçe yükselir oldu.

Şinâsi, 24-26 yaşlarında iken Fransızcasını ilerletmek ve okumak için Tophane Müşiri Fethi Paşa ve Mustafa Reşid Paşanın delâleti ve Sultan Abdülmecîd Handan alınan irâdeyle 1849'da iktisat tahsili yapmak için Paris'e gitti. Burada hem Fransızcasını ilerletti, hem de mâliyecilik mevzuunda çalışarak, bir müddet de Fransız Mâliye Nâzırlığında tatbikat gördü. Bu arada ünlü Fransız şâiri Lamartine ile dostluk kurarak meclislerine katıldı.

1854'te İstanbul'a döndü. Ancak diğer Tanzimatçı gençler gibi devletçe, Avrupa'ya tahsile gönderilen Şinâsi de iyi bir iktisatçı olmaktan ziyâde gazeteci, tiyatrocu, şâir oluvermişti. Bir müddet, yine Tophane'de çalıştı. Sonra Meclis-i Maarif âzâlığına getirildi. Reşid Paşanın sadâretten düşmesiyle yerine geçen Âli Paşa tarafından azledildiyse de, tekrar Reşid Paşanın göreve gelmesiyle, eski vazifesine iâde edildi.

Şinâsi'nin en çok heveslendiği iş, Avrupa'da aldığı terbiye gereği Türkiye'de ilk husûsî, özel gazeteyi çıkarmaktı. Gâyesi burada, halka halk diliyle hitap etmek, onlara garbın yeniliklerini ve yeni fikirlerini anlatmaya çalışmaktı. Şinâsi'den büyük teşvik gören Âgâh Efendi, Mukaddime isimli ilk başyazısı Şinâsi tarafından yazılan, **Tercüman-ı Ahvâl** gazetesini 1860 yılında çıkardı. Bu gazetenin neşredilmesiyle yeni Türk edebiyatının gelişme ve yayılmasında büyük vazife gören hususî Türk gazeteciliği ve Avrupaî Türk Edebiyatı başlamış oldu.

Şinâsi, yeni edebiyatın kitap hâlinde neşrolunan ilk tiyatro eseri **Şâir Evlenmesi**'ni 1860'ta **Tercüman-ı Ahvâl**'de tefrika etti. Başlangıçta büyük heveslerle çalıştığı bu gazeteden 6 ay sonra ayrıldı. 28 Haziran 1862'de kendi adına çıkardığı gazeteyi **Tasvir-i Efkâr** adıyla yayın hayâtına soktu.

Şinâsi bu faaliyetleriyle, etrâfına topladığı gençlere Avrupaî siyâsî fikirlerin ve batı kültürünün propagandasını yapıyordu. Aynı zamanda Avrupalılar tarafından desteklenen ihtilâlci Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin (Bkz. Jön Türkler) reisi sayılacak kadar, bu cemiyetin siyâsî fikirleri üzerinde tesirli oluyordu. Bu ve başka sebeplerle Meclis-i Maarif âzâlığından ikinci defâ azledildi. **Tasvir-i Efkâr'ı** Nâmık Kemâl'e bırakarak Paris'e kaçtı(1865).

Şinâsi, ikinci Paris ikâmetinde Prens Fazıl Mustafa Paşanın yardımıyla geçinmiştir. Şinâsi'nin Paris'te kaldığı bu ikinci devrede vaktini büyük bir Türk lügâtı hazırlamakla geçirdiği biliniyor. 1869'dan sonra gazete faaliyetleriyle ilgilenmeyerek matbaa işleriyle uğraştı. **Müntehebât-ı Eş'ar** ve **Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye** eserlerinin ikinci baskısını yaptı. Eşinden ayrılarak çocuğuyla yalnız kalmanın hüznü onu hastalandırdı. Sözlük çalışmasını tamamlamak için çok çalıştı, tamamlayamadan ensesindeki ur yüzünden 12 Eylül 1871'de öldü.

Fransız edebiyatının, edebiyatımıza tesiri Tanzimat döneminde Şinâsi ile başlamıştır. Bu tesir önce manzum tercüme şeklinde olmuş, daha sonra şiirlerde kendini göstermiştir. Şinâsi hayallerindeki renksizlik, sanat gücünün yetersizliği yüzünden pek başarılı olamamış orta seviyede bir şâir olarak tanınmıştır.

Şiirlerini **Müntehebât-ı Eş'âr** adıyla yayınlamıştır. 5 kaside yazmıştır. Bunlar kendisini dâima koruyan ve kollayan meşhur Mustafa Reşid Paşaya yazılmıştır. Kasidelerinde övgüde ölçülü davranmış ve gerçek özelliklere bağlı kalmıştır. Adâlet, hak, hukuk, kânun ve medeniyet gibi sosyal kavramları şiirlerinde kullanmıştır. Şiirlerini yavanlıktan kurtaran sosyal muhtevadır. Şiirlerinde basit ve açık bir üslup kullanmıştır. Lirizm akımına uygun tarzda gazeller de yazmıştır. Yine şiir alanında Fransızca'dan yaptığı manzum tercümeler ve La Fontein'in fabl tarzı yazdığı manzum hikâyeler vardır.

Şinâsi şiiri sanat yapmak için değil, şiir yoluyla Avrupaî görüşlerini ve siyâsî fikirlerini topluma açıklamak amacıyla yazmıştır. Onun için şiir gâye değil, vasıtadır. Bu sebeple dili de sâdedir. Şiir alanındaki diğer yenilikleri de konuşma dilini şiire sokması, kafiye düzeninde değişiklikler yaparak 4'lüklerle ve hece vezniyle şiirler yazması ve şiirin konusunu mücerretten, müşahhasa yönlendirmesidir.

Şinâsi'nin nesri, nazmından üstün ve bu alanda başarılıdır. Eserlerinde dile aşırı önem vermiş, uzun sanatlı ve anlaşılması zor nesir cümlesi yerine, kısa, açık ve düşünce yönünden kuvvetli cümleyi getirmiş ve uygulamıştır. Nesirlerinin en başarılı örnekleri makaleleriyle, tiyatrosudur. Tiyatrolarında Türkçede ilk defâ noktalama işaretlerini kullanmıştır.

Şinâsi'nin belirgin yönleri gazetecilik ve tiyatroculuğudur. Gazeteyi topluma bilgi vererek onu aydınlatan bir vasıta olarak telâkki ediyordu. Tiyatro türü de edebiyatımıza Tanzimatla birlikte girmiştir. İlk tiyatro örneğini 1859 yılında **Şâir Evlenmesi** ismiyle Avrupa zevkinin tesiri altında vermiştir. Eser sosyal bir hiciv karakterindedir. Olay yerli ve realisttir.

Kısaca Şinâsi, yaşadığı cemiyetin inanç, yaşayış, kültür ve geleneklerini kökünden olmasa bile değiştirerek batının yaşayış, kültür ve geleneklerine uydurmak için sanatı ideolojisi uğruna kullanmıştır. Bu yönüyle Şinâsi şüpheci, kararsız ve batı hayranlığı kompleksine kapılmıştır. Dine saygılı görünmekle birlikte, müdafaa ettiği fikir ve yeniliklerin aşırılığı, hatta dînî yaşayış ve hükümlere ters düşmesi yüzünden tepkiyle karşılanmıştır. Siyasî ve ideolojik faaliyetleriyle Osmanlı Devletinin yıkılışında ağır mesuliyet sâhibi olanlardandır.

Eserleri:

1) Tercüme-i Manzume: Fransızca'dan tercüme ettiği şiir kitabı. **2) Müntehebât-ı Eş'ar:** Şiirlerinden

beğenerek bir araya getirdikleri. **3) Şâir Evlenmesi:** Bir perdelik komedi türündeki tiyatro eseri. **4) Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye:** Türk atasözleri ve deyimlerinin derlenmesi. **5) Müntehabât-ı Tasvir-i Efkâr I:** Makalelerini içine alır. **6) Müntehabât-ı Tasvir-i Efkâr II:** Şinâsi'nin tenkit anlayışı, edebî tartışmaları. **7) Müntehebât-ı Tasvir-i Efkâr III: Tasvir-i Efkâr** gazetesinde çıkan bir takım edebî eserleri. **8) Makaleler:** Şinâsi'nin **Tercüman-ı Ahval** ve **Tasvir-i Efkâr**'da çıkan makalelerinin bir kısmı.

ŞİRK;

Alm. *Vielgötterei (f), Polytheismus (m),* **Fr.** *Polythéisme (m),* **İng.** *Polytheism.* Allahü teâlâdan başkasına tapınmak, ibâdet etmek, putlara heykellere, canlı ve cansız eşyânın kendisine veya resimlerine tapmak. Allahü teâlânın râzı olmadığı şeyleri isteyenlerin ve yapanların arzularına, isteklerine uymak, boyun eğmek. Şirk, lügâtta "eş, ortak koşmak, tapınmak, boyun eğmek" mânâlarına gelir. Şirk koşana "müşrik" denir (Bkz. Müşrik). Şirk, Allahü teâlâyı inkâr etmektir.

Şirk, kalp hastalıklarından olan kötü huyların en çirkinidir. Kalpte bulunan îmânın gitmesi ve oraya küfrün, inkârın yerleşmesidir. Kötülüklerin en kötüsü, Allahü teâlâya inanmamak, O'ndan başkasına tapınmaktır. İnanılması ve ancak kendisine ibâdet edilmesi lâzım olan tek ve mutlâk varlık, Allahü teâlâdır. Tapınılmağa hakkı olan, yalnız O'dur. O'ndan başka hiçbirinin tapınmak için değerleri yoktur. Fâtiha sûresi 5. âyetinde meâlen; **"Biz yalnız sana ibâdet ederiz ve her şeyi yalnız senden isteriz."** buyrularak, müminlerin her zaman böyle duâ ve niyazda bulunmaları emredilmektedir.

Kur'ân-ı kerîmde, İbrâhim aleyhisselâmın kâfirlere meâlen; **"Niçin kendi yaptığınız putlara tapıyorsunuz? Sizleri ve yaptığınız işleri Allahü teâlâ yarattı."** dediği haber verilmektedir. Meleklerin, insanların ve cinnin Allahü teâlâya inanmaları emrolundu.

Muhammed aleyhisselâmın, Allahü teâlâ katından getirip, bildirdiği şeylerin hepsine kalple inanıp, dille ikrar etmeye, söylemeye **îmân** denir. Allahü teâlânın bildirdiklerini beğenmemek ve O'ndan başkasına tapınmak, kulluk etmekse küfürdür. Bu ise îmânı, inanmayı inkâr etmektir.

Allahü teâlâya şirk koşmak, günahların en büyüğüdür. Hiç affedilmeyecek olan bir suçtur. Müslümanlardan büyük günah işleyenler, îmânla ölünce, sonsuz olarak Cehennem'de kalmazlar. Allahü teâlâ onlara sonsuz azap etmez. Ancak müşriki, sonsuz Cehennem azâbında bulundurur. Allahü teâlâ şirki yâni küfrü, îmânı bozuk olanı aslâ affetmeyeceğini ve diğer bütün günahları, istediği kimselerden affedebileceğini, Kur'ân-ı kerîmde vâd etmektedir. Nisâ sûresi 48 ve 116. âyet-i kerîmelerinde meâlen; **"Hiç şüphesiz ki, Allahü teâlâ, kendisine şirk,** (ortak) **koşanı mağfiret etmez, aslâ affetmez. Şirkten başka her günahı dilediği kimselerden affeder. Kim Allahü teâlâya şirk koşarsa, muhakkak ki, büyük bir günah işlemiş olur."** buyrulmaktadır. Lokman sûresi 13. âyetinde de meâlen; **"Lokman** (aleyhisselâm) **oğluna nasihat, öğüt verdiği zaman şöyle demişti: Yavrum, Allahü teâlâya şirk, ortak koşma! Çünkü Allah'a şirk koşmak çok büyük bir zulümdür, günahtır."** buyruldu.

Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem de buyurdular ki: **"Rabbimden gelen, bana geldi ve bildirdi ki, Allahü teâlâya bir şeyi ortak koşmadan ölen ümmetim Cennet'e girer."**

Şirk iki çeşittir: Birincisi açık, âşikâre şirktir. Buna **şirk-i ekber** (büyük şirk) de denir. Allahü teâlâdan başka bir şeye tapmak böyledir. Putlara, aya, güneşe, yıldızlara, ağaçlara ve ineğe vs. tapanlar gibi. Bu şirk küfürdür. Bu müşriklerin âhiretteki cezâsı, ebedî olarak Cehennem'de kalmaktır. Bakara sûresi 217. âyeti sonunda meâlen; **"Onlar, Cehennem ehli olup, orada ebedî** (sonsuz) **olarak kalırlar."** buyrulmaktadır.

İkincisi, gizli şirktir. Buna **şirk-i asgar** (küçük şirk) de denir. Bu küfür değildir. Fakat büyük günahtır. Taat ve ibâdetlerde riyâ etmek, gösterişte bulunmak böyledir. Riyâ, dünyâ kazancına dîni âlet etmektir. İbâdetlerini göstererek, insanların sevgisini kazanmaktır (Bkz. Riyâ). Böyle olmak kötü huylu olmaktır ve büyük günahtır. Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem hadîs-i şerîflerinde buyurdular ki:

Sizde bulunmasından en çok korktuğum şey, şirk-i asgara (gizli şirke) **yakalanmanızdır. Şirk-i asgar riyâ** (gösteriş) **demektir.**

Dünyâda riyâ ile ibâdet edene kıyâmet günü; Ey kötü insan! Bugün sana sevap yoktur. Dünyâda kimler için ibâdet ettinse, sevaplarını ondan iste, denir.

Nefsin arzularına, isteklerine kavuşmak için mal, para, kadın, rütbe, mevki sevgisini kalbe yerleştirip, Allahü teâlâyı unutmak. O'nun râzı olacağı işlerden uzaklaşmak da gizli şirktir, büyük günahtır. Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem; **"Yeryüzünde tapınılmış olan putların en aşağısı ve en çirkini, nefsin arzularıdır."** buyurdu. Halbuki amellerin, işlerin en üstünü, nefsin arzularına uymamaktır. Nitekim Allahü teâlâ Nâziât sûresi 40 ve 41. âyetlerinde meâlen; **"Rabbinin**

makamından (büyüklüğünden) **korkup, nefsini kötü arzularından alıkoyanın varacağı yer, elbette Cennet'tir."** buyurdu. Hadîs-i şerîfte de, **"Cehennem ateşinden korkan, nefsini** (haramların, günahların) **lezzetlerinden men eder."** buyruldu. İslâmiyet mal, mevki sâhibi olmayı yasaklamıyor. Kadın, mal, rütbe, mevki düşüncesi Allahü teâlâyı unutturacak kadar ileriye giderse ve nefsin kötü arzularını tatmin etmek için olursa kötüdür, o zaman yasaktır.

ŞİRKET-İ HAYRİYE;

Boğazdaki yolcu nakliyâtı için yurdumuzda kurulan ilk anonim şirket. Eskiden Boğaziçinin iki yakasında yolcu taşıma birbirinden güzel kayıklarla yapılırdı. Osmanlı oymacılık sanatının ince örnekleriyle süslü piyâde, pazar kayığı, iki çifte, üç çifte vs. adları taşıyan kayıkların ilk ve sonbaharda müşterileri çok olurdu. Gemiler sefere konunca zamanla kayıklar önemini kaybetti.

Şirket-i Hayriye 1850 yılında sermâyesi, her biri üçer bin kuruş olan 2000 hisse senediyle kuruldu. Sultan Abdülmecîd Hanın emriyle devlet ileri gelenleri, nâzırlar, zenginler ve halk bu hisse senetlerini satın aldılar. Vâlide Sultanın 50, Abdülmecîd Hanın 100 hisse aldığı, eserlerde kayıtlıdır. Kuruluşu bittikten sonra altı yıl süreyle Antuvan Kalaycıyan ve Agop Bilezikçiyan adındaki iki tüccara ihâle edildi. Fakat bu süre tamamlanmadan 1854'te mukâvele feshedilerek şirket adına çalıştırılmaya başlandı.

İngiltere'deki Robert White fabrikasına ısmarlanan altı vapur 1853 yılında geldi ve seferlere başladı. Bu vapurların tahmini mâliyetleri sekiz bin altın civârındaydı. Yeni vapurlara; Rumeli, Trakya, Göksu, Beylerbeyi, Tophane, Beşiktaş adları verildi. Halkın bu vapurlara rağbeti neticesinde 1858 yılında İstinye, Mîrgûn, Anadolu, 1859 yılında Kandilli, Beykoz, Sudaver adı konan vapurlar satın alınarak hizmete kondu. Altmış beygir gücünde olan vapurların elektrik ve kaloriferi yoktu. Kamaralarda soba yakılarak ısıtılırdı.

Şirket-i Hayriye vapurlarında öğrenci, memur ve siviller için ayrı ücret târifeleri uygulanıyordu. Yedi yaşından küçük çocuklardan ücret alınmazdı. 1860 yılındaki Şirket-i Hayriye yolcu târifesine göre İstanbul'danKandilli'ye hizmetçisiyle gidecek bir şahsın aylık ödeyeceği ücret 250 kuruştu. Uzak iskeleler için böyle iki kişinin ödediği aylık ücret ise 300 kuruştu.

Şirket, 1868'de İngiltere'den getirttiği bir arabalı vapurla Kabataş-Üsküdar arasında seferlere başladı. Çalışma sahasını gün geçtikçe genişleten Şirket-i Hayriye, İzmit'ten sonra 1904'te Tekirdağ'a da vapur işletmeye başladı. Cumhûriyet kurulduktan sonra da faaliyetine devam eden şirket 19 Haziran 1944'te üyelerini olağanüstü bir toplantıya çağırdı. Bu toplantıdan sonra şirketin Ulaştırma Bakanlığına devri kararlaştırıldı. Alınan karar gereğince 12 Mayıs 1944 târihinden îtibâren Ulaştırma Bakanlığına devredildi. Böylece 94 yıllık bir geçmişi olan Şirket-i Hayriye fiilen 1 Temmuz 1944'ten îtibâren Deniz Yolları İdâresine geçmiş oluyordu. Bu gemiler uzun zaman deniz yollarında kullanıldıktan sonra daha modernleriyle değiştirildi.

ŞİRKETLER (Ortaklıklar);

Alm. *(Handels) Gesellschaft (f),* **Fr.** *Association, société (f),* **İng.** *Partnership.* İki veya daha çok kimsenin kazanç elde etmek ve bunu paylaşmak niyet ve gâyesiyle, iktisâdî ve fayda sağlayan bir teşebbüs için emek ve mallarını(sermâyelerini) bir araya getirip bu gâyeye tahsis ederek kurdukları topluluk. Şirketler, insanlık târihi kadar eskidir. İnsan ihtiyaçlarının çok fazla olmasına karşılık mâlî gücünün sınırlı olması, insanların emek ve sermâyelerini bir araya getirmeye zorlamıştır. Arkeolojik kazılarda çıkan taş levhalarda ortaklık sözleşmelerine rastlanmaktadır. İslâm hukûku daha 7. asırda günümüz şirketlerinin hukûkî statülerini düzenlemiştir.

Türk Hukûkunda Şirketler

Üyelerine kâr sağlamak için kurulan her teşekkül bir şirket (ortaklık)tir.

Günümüzde şirketler, **Türk Ticâret Kânunu'**nun 136. maddesine göre; **kollektif, komandit, anonim, limited** ve **kooperatif** olarak tasnif edilmiştir. Birden fazla anonim veya limited şirketten meydana gelen ve yine anonim şirket mevzuatına tâbi olan şirketler topluluğuna ise **holding** denir.

Ticâret kânununun şirketler için aradığı şekil ve şartlara tâbi olmayan kâr gâyeli ortaklıklara ise **âdi şirket** denir. Âdi ortaklıklar ise **Borç Kânunu**'nun 520. maddesine tâbidir.

Âdi şirket: İki veya daha ziyâde kimsenin emeklerini ve mallarını (sermâyelerini) müşterek bir gâyeye erişmek için birleştirmeyi taahhüd ederek kurulmuş basit bir şirket çeşidi. Kurulan şirket, Ticâret Kânununa göre kurulmamışsa âdi şirket hükmündedir. Bu şirketlerin kuruluşu, sermâye konusu, kâr ve zarar durumları, idâresi ve tasfiyesi ile üçüncü şâhıslara âit hükümler Borçlar Kânununun 520 ve 544. maddelerinde düzenlenmiştir. Tüzel kişiliği yoktur.

Kollektif şirketi: Ticârî bir işletmeyi, bir ticâret ünvanı altında işletmek maksadıyle hakîkî şahıslar

arasında kurulan ve ortaklarından herbirinin mesuliyeti şirket alacaklarına karşı sınırlandırılmamış bulunan **tüzel kişiliğe sâhip** şirket. Kollektif şirkete, ortaklar arasında yapılan sözleşmenin yazılı olması ve noterden tastik ettirilmesi gerekir. Yapılan bu sözleşmede, ortakların adları, soyadlarıyla ikâmetgâhları ve tâbiyetleri; ortaklığın kollektif olduğu, ortaklığın ticâret ünvanı, merkezi ve meşguliyet konusunun bulunması mecburîdir. Şirket tescil ve îlânla tüzel kişilik kazanır. Tescil talebi, ortaklık merkezinin bulunduğu yer ticâret siciline karşı, ortaklığı kuranlar tarafından, sözleşmenin düzenlenmesinden îtibâren 15 gün içinde yapılır. Kollektif şirkete âit kânun hükümleri Türk Ticâret Kânununun 153 ve 242. maddeleri arasında düzenlenmiştir.

Memleketimizde en çok rağbet gören ortaklık tipi, kollektif ortaklıktır. Özellikle ortakların emek ve gayretlerine ihtiyaç gösteren teşebbüslerde bu ortaklık tipinden faydalanılır. Ortakların şirketin borç ve taahhütlerinden dolayı sınırsız mesuliyetleri, bu ortaklığın piyasada îtibârını arttırmaktadır. Bu sınırsız mesuliyet esası, ortaklar arasında yakın münâsebetlerin ve güvenin varlığını mecbûrî kılar. Bu sebeple uygulamada kollektif şirketlerde ortak sayısı üçü, dördü aşmaz. Ortaklardan birinin yaptığı uygun olmayan bir işten dolayı diğer ortakların bütün mal varlıklarıyla sınırsız sorumlu olması gibi sebepler bu şirketin mahzurlu taraflarını teşkil eder.

Komandit şirketi: Ticârî bir işletmeyi bir ticâret ünvanı altında işletmek maksadıyla kurulan ve şirket alacaklarına karşı ortaklardan bir veya birkaçının mesuliyeti tahdit edilmemiş ve diğer ortak veya ortakların mesuliyeti muayyen bir sermayeyle tahdit edilmiş olan bir şirket. Bu târife göre komandit şirkette iki ayrı statüde ortak olduğu görülmektedir. Bunlardan mesuliyeti, kollektif şirkette olduğu gibi bütün şahsî mal varlığıyla sorumlu olan (sınırsız sorumlu) ortağa "komandite ortak"; mesuliyeti şirkete koyduğu sermâyeyle sınırlı olan statüdeki ortağa ise "komanditer ortak" denir. Komandite ortağın hakikî şahıs olması lâzımdır. Komanditer ortak hakikî şahıs olabileceği gibi hükmî şahıs da olabilir. Bir başka ifâdeyle bu şirkete ortak olan hükmî şahıslar ancak komanditer ortak olabilirler.

Şirketin komandit şirket olduğu yapılan sözleşmeyle belli olur. Mukâvelenin yazılı yapılması ve noterden onaylatılması gerekmektedir. Kollektif şirkete âit ticâret kânunu hükümleri bu şirket sözleşmesine, komanditer ortakların ad ve soyadlarıyla her bir ortağın koymayı taahhüt ettikleri sermâye miktarları ayrıca yazılarak bütün sözleşme tescil ve îlân edilir. Bu şekilde şirket tüzel kişilik kazanmış olur. Ticâret Kânunu 243-268. maddeleri bu şirketle ilgilidir.

Limited şirketi: İki veya daha fazla hakîkî veya hükmî şahıs tarafından bir ticâret ünvanı altında kurulup, ortaklarının mesuliyeti, koymayı taahhüt ettikleri sermâyeyle mahdut (sınırlı) ve esas sermâyesi muayyen olan bir şirket çeşididir. Bu şirketin başlıca özellikleri, anonim şirketi gibi ortaklar tarafından konulan sermâye için hisse senedi çıkartamaz. Sigortacılıkla uğraşmazlar. Ortakların sayısı en az iki en çok 50 ile sınırlandırılmıştır. Sermâyesi en az beş yüz lira veya bunun katları şeklinde olması gerekir. Ortakların koyacağı sermâye miktarları birbirlerinden farklı olabilir. Şirketin kuruluşu Ticâret Bakanlığının izniyle olur. Bakanlıktan gerekli izin alındıktan sorna, şirket merkezinin bulunduğu yer ticâret siciline kânunda yazılı hususları ihtivâ eden bir dilekçeyle baş vurarak tescil ve îlân edilir. Şirket tescille hükmî şahsiyet kazanır.

Ticâret Kânunu 503-556. maddeleri bu şirketle ilgilidir.

Anonim şirketi: Bir ünvan altında, iktisâdî gâye ve konular için kurulan, sermâye belirli ve paylara bölünmüş, ortakların sorumluluğu, hisseye göre belli olan, hak ehliyeti iştigâl konusuyla sınırlı olan tüzel kişiliğe haiz bir ticâret ortaklığı. Anonim şirketler, kânunen yasak olmayan her türlü iktisâdî maksat ve konular için kurulabilir. Ancak esas mukâvelede şirket mevzuunun hudutlarının açıkça gösterilmesi lâzımdır.

Anonim şirketin sermâyesi belirli ve paylara bölünmüş olması, sermâyenin beş yüz bin liradan az olmaması, ortak sözleşmesinde her payın îtibarî değeri belirtilmek sûretiyle eşit paylara bölünmüş olması gerekmektedir. Ortakların sorumlulukları, taahhüt etmiş oldukları sermâye paylarıyla sınırlıdır. Taahhüt edilen sermâye payının ortaklığa ödenmesiyle ortağın sorumluluğu kesin olarak son bulur. Her pay bir ortaklık mevkiini gösterir. Gerek gerçek kişiler ve gerekse tüzel kişiler anonim şirkette kurucu veya pay sâhibi olabilirler.

Anonim şirketler, âni ve tedrici olmak üzere iki şekilde kurulurlar.

a) Âni kuruluş: Ortaklık sermâyesinin tamâmının kurucular tarafından taahhüt edilmesiyle olur. Bu şekildeki bir kuruluşta Ticâret Bakanlığından izin alınarak ticâret mahkemesinden tasdik ettirilir ve son olarak da ticâret siciline tescil ve îlân edilerek şirket tüzel kişilik kazanır. Ticâret Bakanlığına başvurma sırasında ortaklık sermâyenin para kısmının 1/4'ünün ödendiğine dâir bir belge aranır. Âni kuruluşta kurucuların en az beş kişi olması ve ortaklıkta pay sâhibi olması gereklidir. Tüzel kişiler de pay sâhibi olabilecekleri gibi kurucu da olabilirler. Sözleşmenin yazılı şekilde yapılması ve bütün kurucular tarafından imzâlanması ve bu imzâların noterden tastik edilmesi gerekmektedir.

Şirketin sözleşmesinde bulunması mecbûrî olan hususlar şunlardır: Ortaklığın ticâret ünvânıyla merkezinin bulunduğu yer, iştigâl konusu ve mâhiyeti, esas sermâyeyle her payın îtibârî kıymeti, ödeme sûreti ve şartları, yönetim ve denetimle vazifeli bulunanların hak ve görevleriyle bunlardan imzâya kimin yetkili olduğu, genel kurulun toplantıya ne sûretle çağrılacağı, toplantı zamânı, oy vermeyle görüşmelerin yapılması ve karar verilmesi hususlarının tâbi olduğu kayıt ve şartlar, ortaklığa âit îlânların ne sûretle yapılacağı, her ortağın taahhüt ettiği sermâyenin nevi ve pay miktarı kurucuların imzâsı.

b) Tedricî kuruluş: Ticâret Kânunu, tedricî kuruluşu, bir kısım payların kurucular tarafından taahhüt olunması ve geri kalan kısım için halka müracaat edilmesi olarak târif etmiştir. Tedricî kuruluşta beş safha vardır. Bunlar; sözleşmenin düzenlenmesi, Ticâret Bakanlığından izin, halka baş vurma, Ticâret Mahkemesinden tasdik edilmesi, ticâret siciline tescil ve îlândır. Âni kuruluştan farklı olan tarafı halka başvurulmasıdır. Diğer şartlar âni kuruluşun aynıdır. Yalnız, Ticâret Bakanlığına başvurma sırasında ortaklık sermâyesinin % 10'unun ödendiğine veya temin edildiğine dâir bir vesika aranır. Halka başvurma safhasında, ortaklık sermâyesinin tamâmı şirkete katılan yükümlüler tarafından taahhüt edilebilir. Tedricî kuruluşta da ortaklığın kurulabilmesi için sermâyenin para kısmının en az 1/4'ünün taahhüt edenler tarafından ödenmesi gerekmektedir.

Anonim şirketlerin, genel kurul, yönetim kurulu ve denetim kurulu olmak üzere üç organı mevcuttur. Genel kurul olağan ve olağanüstü olmak üzere iki şekilde toplanır ve bu kurulu sermâye pay sâhipleri meydana getirir.

Sermâyesi paylara bölünmüş komandit şirketi: Bu şirket komandit şirketin bir çeşidi olmakla berâber, sermâye şirketleri arasında yer alır. Bu ortaklıkta, ortaklık alacaklarına karşı bir kısım ortakların sorumluluğu müteselsil ve sınırsız; bir kısmının ise sınırlıdır. Bu şirketin komandit ortaklıktan farkı ortaklık sermâyesinin paylara bölünmüş olması, komanditer ortakların bu payları anonim ortaklık payları gibi serbestçe başkalarına devir ve iktisab ederek ortaklığa girebilmeleri veya ayrılabilmeleridir. Âdi komandit ortaklık ise, sermâye paylara bölünmemiş olduğu gibi, komanditer ortak diğer ortakların muvâfakatını almaksızın payını başkalarına devredemez.

Ticâret Kânunu 269-484. maddeleri bu şirketle ilgilidir.

Kooperatif: Kooperatif ortaklarının iktisâdî menfaatlerini meslek veya geçimlerine âit ihtiyaçlarını karşılıklı yardım ve kefâlet sağlayıp korumak maksadıyla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermâyeli teşekkül.

Ticâret Kânununun, kooperatif şirketlerle ilgili maddeleri, 1103 sayılı Kooperatifler Kânunuyla kaldırılmış ve kooperatifler bu kânunla düzenlenmiştir.

Donatıma iştiraki ortaklığı: Birden ziyâde şahsın müşterek mülkiyet şeklinde mâlik oldukları bir gemiyi, aralarında yapmış oldukları sözleşme gereği, cümlesi nam ve hesâbına deniz ticâretinde kullanmaları durumu.

Ticâret Kânununun 951-971. maddeleri bu ortaklıkla ilgilidir.

İslâm Hukûkunda Şirketler

Şirket ortaklık demektir. İslâm hukûku, düzenlediği şirket tipleriyle fâize engel olan bir sistem getirmiştir. İslâmiyette şirketler iki kısımdır:

a) Mülk şirketi: İki veya daha çok kimsenin, miras veya hediye sûretiyle veya parasını belli oranda verip satın alarak, bir mala berâber sâhip olmasıdır. Yâhut bu kimselerin mallarını karıştırıp ortak olmasıdır. Bu durumda, herkes kendi malı ayrıysa, kullanabilir ve satabilir. Karışıksa ortaklardan izin almak sûretiyle ortakların malını ve kendi malını kullanabilir ve satabilir, kendi malı nispetinde kâr alabilir. Hisse satım ve alımı için ortaklar zorlanamaz.

b) Sözleşmeyle kurulan şirketler: Bir yazılı mukâvele yaparak, ortakların kabul etmesiyle kurulur. Birinin vaz geçmesiyle şirket bozulur. Üyelerden birine, kârdan muayyen bir şey verilmesini şart koymak şirketi bozar. Sermâye mal olduğu zaman, sermâyenin altın veya gümüş veya geçer her çeşit para olması ve mevcut olması lâzımdır. Ödenmesi taahhüt edilen parayla hayvanlardan başka benzeri olmayan menkûl mallar sermâye olmazlar.

Sözleşmeyle yapılan şirketler yedi şekilde olur:

1. Müsâvât şirketi (Eşit haklarla şirket): Şirket malının hepsini kullanma hakkı ve koydukları sermâyenin hisse ve kâr taksiminin, bütün ortaklar için eşit olması ve ortakların Müslüman olması şartıyla kurulan şirket. Bu şirkette ortakların koydukları sermâyelerinden başka paralarının olmaması da şarttır. Ortaklardan herbiri, diğerinin kefili ve vekilidir. Ortaklar, şirketin borçlarından ve taahhütlerinden müteselsilen ve bütün mallarıyla mesuldür. İmâm-ı Ebû Yûsuf'a göre bu şirkete zımmî

(gayr-ı müslim) de ortak olabilir. İmâm-ı Muhammed'e göre her geçer akçeyle veya ağırlık, hacım veya adetle ölçülebilir bir cins malı, müsâvî miktarda karıştırarak ortak sermâye konabilir. Malın herhangi parçası satılınca parası ve kârı bütün ortaklar arasında müşterek olur. Günümüzde uygulanmakta olan kollektif şirketi, müsâvât şirketinden misâl alınmıştır.

2. İnân şirketi: Ortakların birbirine vekil olup, kefil olmadıkları şirkettir. Kefil olmaları da ayrıca şart edilebilir. Ortakların eşit miktarda sermâye koymaları şart değildir. Kârın nasıl taksim edileceği bildirilmezse, şirket fesh olur. Kâr nispeti hisseye göre değil mukâveleye göre dağıtılır. Ortaklardan bir kısmı çalışmaları hâlinde ayrıca ücret alırlar. Ortaklarının bir kısmı veya hepsi çalışması şart edilirse, şirkette çalışmıyanlara veya işi az olanlara, sermâyeleri nispetinde fazla kâr vermemek şartıyla daha çok çalışana daha çok kâr vermek, sermâyesi çok olana karşılık sermâyesi az olanın daha fazla çalışma şartını koymak gibi çeşitli şartlar geçerlidir. İş yapmıyanlar da kârdan fazla nispette pay alabilirler. Yalnız, sermâyesi çok olanların vazife almasını şart koymaya izin verilmiştir.

3. Şirket-i a'mal veya sanâyi şirketi: İki veya daha fazla sanat sâhipleri başkasından iş kabul edip ücretini veya bir fabrika kurup îmâlât kârını taksim etmek sûretiyle kurulan bir şirket çeşididir. İş, işçilik müsâvî, kâr farklı olabilir. Şirkete dışardan sipârişlerin kabul edilmesi, iş alınması, satış yapılması her ortak tarafından yapılabilir. Zarara ve kazanca, şirket sözleşmesindeki oran dâhilinde ortaklar iştirâk ederler, sanâyi şirketi, musâvât veya inân şirketi şeklinde olabilir.

4. İ'tibâr (Kredi) şirketi: Sermâyesiz olup, halk arasında emniyet ve îtibârlarıyla veresiye mal alıp, satmak üzere kurulan şirkettir. Kâr, malın helâkı veya ziyandaki tazmin nispeti şartına göre taksim edilir.

5. Mudârebe şirketi: Ortaklardan bir kısmı sermâye vermek, bir kısmı da iş yapmak üzere kurulan şirket nevidir. Kâr, önceden sözleşilen oranda paylaşılır. Sermâye, iş yapanlarda emânettir. Telef olursa ödemezler. Sermâye verenler iş yapamaz. Sermâyenin altın, gümüş veya geçer akçe olması lâzımdır.

6. Müzâre'a şirketi: Harman yapılan şeyleri yetiştirmek için tarla (arâzi, toprak) bir kişiden, işçilik diğerinden olmak ve mahsulü, sözleşilen nispette paylaşmak üzere, iki kişi arasında kurulan bir şirket çeşididir.

7. Müsakât şirketi: Bağda üzüm, bahçelerde meyve ve bostanlarda sebze yetiştirmek için toprak sâhibiyle çalışacak kimse arasında yapılan bir şirket nevidir. Çalışan hastalanırsa şirket bozulur. Müzâre'a şirketi gibidir. Ağaç dikip yetiştirmek için şirket kurulmaz. Eğer kurulursa yetişen ağaçlar, toprak sâhibinin olup, çalışana ücret verilir.

İslâm hukûkuna göre vekil tutulması uygun olmayan şeylerde meselâ; odun, ot toplamak, yemek için avlamak, su dağıtmak için ve dağlardaki sâhipsiz ağaçlardan meyve toplamak ve umûma (halka) serbest olan yerden tuz, mâden çıkarmak ve böyle topraklardan yapılmış tuğla ve kiremidi pişirmek gibi serbest olan şeyleri yapmak için şirket kurulamaz. Bu gibi yerlerde herkesin topladığı kendisinin olur. Yardım eden olursa ona ücret verir ve ücret toplanan şeyin değerinin yarısını geçmez.

ŞİŞMANLIK;

Alm. *Beleibtheit, Dickleibigkeit (f),* **Fr.** *Obésité (f),* **İng.** *Fatnes, obesity.* Bir hastalık olup, genellikle hatâlı ve aşırı beslenme sonucu vücutta fazla miktarda yağ toplanması.

Ülkemizde özellikle yetişkin kadınlar arasında sağlığı bozan en önemli ve yaygın beslenme bozukluğudur. Yeterli ve dengeli beslenen şahıs, boyuna uygun ağırlıkta olur. Şişmanlığın târifi vücut yağ nispetine göre yapılır. Erkekte vücut yağ miktarı % 20'den, kadınlarda % 30'dan fazla ise şişmanlık olarak târiflenir. Vücuttaki yağ miktarı boy ve ağırlığın ölçülüp standart cetvellerle karşılaştırılması, vücut yoğunluğunun ölçülmesi, deri kıvrım kalınlığının ölçülmesi, gibi metotlarla tâyin edilebilir. Pratik olarak ağırlığı normal ağırlıktan yüzde ondan fazla farklı olan kimseye şişman denir. Boydan yüzelli santimetre çıkarıp kalan dörde bölünür. Bölüm yüzden çıkarılır. Kalanın boydan farkı tabii ağırlığı gösterir. Kadının tabiî ağırlığı erkekten birkaç kilogram azdır.

Şişmanlığa meyil 0-2 yaş, hâmileliğin son üç ayı ve büluğ çağında artmaktadır. Kadınlarda daha çok görülmekte ve genellikle gelişmiş ve zengin toplumlara has bir beslenme bozukluğu kabul edilmektedir. Şişmanlık meydana gelmesinde genetik ve hormonal faktörlerin (hipotiroidizm, hipogonadizm, hipopituitarizm) de rolü vardır. Fazla besin alınması (oburluk), tembellik ve fizikî aktivitenin düşük olması insanı şişmanlık hastalığına sevk eder.

Şişmanlığın zararları: Estetik görünümün bozulması neticesi psikolojik problemler, fazla ağırlığa kas iskelet sisteminin uyum sağlayamaması yanında şeker hastalığı, safra taşları ve gut hastalığı şişmanlarda daha sıktır. Yüksek tansiyon ve buna bağlı, birçok hastalık şişmanlarda daha sık görülür.

Deri kıvrımlarında iltihaplanmalara ve deri enfeksiyonlarına yol açar. Şişmanlar kazâlara daha fazla mâruz kalır.

Tedâvisi, kişinin şişman olmasına sebep olan faktörleri ortadan kaldırmakla başlar. Yanlış bilgiler süratle yok edilmeli, şişmanlığın bir hastalık olduğu anlatılmalı, günlük enerji alımı mutlaka azaltılmalıdır. Hastalar zayıflatıcı rejim reklâmlarına inanmayıp, doktor ve uzmanların kontrolünde olmalıdır. Birçok kimsenin besin olarak saymadığı çerez, kuruyemiş, çikolata, pasta, şeker, dondurma, meşrubat, aperatif ve özellikle alkollü içkilerin yemekten daha çok şişmanlattığı bilinmelidir.

Kişinin dengeli bir hayat tarzı olmalı, öğün sayısına dikkat edilmeli, yemekler ağır ağır ve uzun süre çiğnenerek yenmelidir. Aynı basküle arasıra ağırlık kontrolleri yapılmalıdır. Ayrıca fizikî faaliyetlerin arttırılması da gerekir.

Zayıflatıcı diyet; hastanın beslenme alışkanlıkları, iktisadî gücü, yaşadığı çevrede besin sağlama durumu göz önüne alınarak hazırlanmalı. Kişinin irâde gücüne uygun ve uygulaması kolay olmalıdır.

Diyette protein vücudun azot dengesinin sağlanması için yeterli olmalı, karbonhidratlar genellikle karmaşık (kompleks) ve besinlerle tabiî olarak alınan türden olup, günlük enerjinin % 45-50'sini karşılamalıdır. Yağlar enerjinin % 30-35'ini temin etmelidir. Vitaminler genellikle bol sebze ve meyve ihtivâ eden zayıflama diyetleriyle kâfi miktarda alınır, ama demir ve kalsiyumun hususî olarak verilmesi îcâb eder.

Su insanı şişmanlatmaz. Her zaman olduğu gibi çok düşük enerjili diyetlerde alkol kesinlikle yasaktır.

Ayrıca Anfetamin türevi ilâçlar, anorektik ilâçlar, troxin, metil sellüloz, müsekkinler ve trankilizanlar ve idrar yaptırıcı ilâçların herbiri değişik etki mekanizmalarıyla şişmanlık hastalığında kullanılagelmiştir. Ancak bunlar hiçbir zaman perhize tercih edimemelidir. Hepsinin de yan etkileri vardır.

Aşırı şişmanlarda, diğer metodlar tesirsiz kaldığında çeşitli barsak ameliyatları da yapılabilmektedir. Bu ameliyatların gâyesi, besinlerin barsakta emilimini azaltmaktır.

Şâyet şişmanlığın altında, hormonal bir bozukluk yatıyorsa öncelikle bu bozukluk tedâvi edilmelidir.

Mîdenin tıka basa doldurulması birçok hastalığın başıdır. İslâmiyet, sofraya acıkılmadan oturulmamasını ve sofradan tam doyulmadan kalkmak gerektiğini emrederek, mühim bir hijyen kâidesini insanlara öğretmektedir.

Şişmanlar yağ yapan maddeleri (şekerli, unlu şeyleri) yememelidir. Tuzsuz yemelidir. Tuz iştah açar. Diğer maddeleri az yiyebilir. Sıkı perhiz yapmamalıdır. Zâfiyete sebep olup, hazım da bozulur. Bu ise, kendi kendine zehirlenme yapar. Lâtif şeyler yemelidir. Yalnız süt veya sebze perhizi yapmamalıdır.

Şişmanlara durumlarına göre beş türlü perhiz tavsiye edilmektedir:

A) Çok yiyenlerin perhizi: Günde iki kere yemelidir. Bir yemekte: Sirkeli, limonlu salata, domates, kereviz, hıyar, sirkeli sebzeler, turp; hepsi yüz gramdır. İstediği şekilde bir yumurta. İyi pişmiş et veya balık. Et miktarı, hastanın kilosu kadar gram olacaktır. Yağsız et suyu, pişmiş meyve yenir. Kuru meyve yasaktır.

B) Az yiyenlerin perhizi: Her yemekte: Bir tabak et, bir tabak sebze, bir tabak meyve. Karbonhidrat ihtiyacı, tâze meyveyle alınmalıdır.

C) Az şişmanların perhizi: Her yemekte: Bir yumurta veya elli gram balık. Bir tabak et. Yeşil veya nişastalı sebze yüz gram. Meyve yemelidir. Sıcak suyla hamam yapmalıdır.

D) Çok şişmanların perhizi: Birinci gün müshil verilir ve yalnız su ile perhiz yapılır. İkinci gün müshil verip yalnız sebze püresi, suyu verilir. Sonraki günlerde iki yemek verilir. Her yemekte sebzeli turşular (sirkeli sebze, domates, kereviz, hıyar, salata, turp, hepsi yüz gramdır). Bir yumurta veya balık, bir et, sabah sebze, akşam yüz yirmi gram kızarmış patates. Meyve, kahve.

İki yemekten sonra açlık olursa, kahve veya süt veya bir yumurta ve meyve yenebilir. Ekmek yasaktır. Yemek arasında su içmemeli, bir saat önce yalnız su içilir. Yağ yapan şeyleri, meselâ ekmek, hamur işi, tatlı, tereyağı yememelidir.

E) Normal kilosunda olanların perhizi: Otuz gram tereyağlı ekmek ve sütlü kahveyle sabah kahvaltısı yapılır. Öğle ve akşam yemeklerinde: İki yumurta veya balık, seksen gram et, yeşil sebze veya yüz gram nişastalı sebzeler, yoğurt, yirmi gram tâze peynir. Arzu edilen bir meyve (muz yasaktır), kırk gram ekmek ve kahve.

İkindi kahvaltısı: Galeta ile çay. Su, yemek arasında bir litre içilir. Şurup, şerbet içilmez.

İstenilen ağırlığa ininceye kadar, bu perhize dikkatle devam edilir. Haftada, bir kilodan fazla

zayıflamamalıdır. İştah kesici ilâç kullanmak faydalı değildir. Perhiz esnâsında, atardamar tansiyonu on dörtten aşağı düşmemelidir. Fransız tıp akademisi üyesi Prof. Dr. Andre de Gennes yaptığı bir konuşmada: "Ağırlık, boydan otuz kilo fazla ise, kalp fazla yorulur. Tehlikeli olur. Veremden daha korkunç olur. Şişmanlık, her zaman, çok yemekten ileri gelmez. Yağ sindirimini düzenleyen sinir merkezinin bozulmasından hâsıl olabilir. İstirahat lâzımdır. Gıdâyı herhâlde sınırlamalıdır. Günde bin beş yüz kaloriyi aşmamalıdır." demektedir.

ŞİT (ŞİS) ALEYHİSSELÂM;

Âdem aleyhisselâmdan sonra gönderilen peygamber. Âdem aleyhisselâmın oğludur. Âdem aleyhisselâmın oğullarından Hâbil ile Kâbil arasında çıkan anlaşmazlık netîcesinde Kâbil, Hâbil'i öldürünce, Allahü teâlâ, hazret-i Âdem'e, Hâbil'e karşılık ihsân olarak, yeni bir oğul verdi. Âdem aleyhisselâmın bütün çocukları ikiz olarak doğduğu hâlde, Şit aleyhisselâm tek doğdu. Şit adı verilen yeni oğlun ismi İbrânice olup, Arapça karşılığı "Allah'ın hîbesi" mânâsınadır. İsmine "Şis" de denilmiştir.

Âdem aleyhisselâmın oğullarından Kâbil, Hâbil'i şehit ettikten sonra doğmuş olan Şît aleyhisselâm, son peygamber Muhammed aleyhisselâmın nûrunu alnında taşıyordu. Bu sebeple Âdem aleyhisselâm onu pek fazla seviyordu. Bütün evlâdı üzerine onu reis yaptığı gibi, vefât edeceği sırada da bütün yeryüzünün halîfeliğine onu tâyin etti. Bu hususta vasiyette bulundu. Ayrıca ilâhî sırları bildirip, bütün ilimleri öğretti. Peygamber efendimizin nûruyla ilgili olarak oğlu Şît aleyhisselâma şöyle vasiyyet etti:

"Oğlum! Alnında parlayan bu nûr, son peygamber olan Muhammed aleyhisselâmın nûrudur. Bu nûru mümin, temiz ve afif hanımlara teslim et ve oğluna da böyle vasiyet et."

Şit, bu vasiyet üzerine sâlihâ bir kızla evlendi. Sonra evlâtlarına da böyle vasiyet ettiler. Onlar da bu vasiyete uyup öylece devâm ettiler.

Âdem aleyhisselâmın vefâtından sonra, Allahü teâlâ, Şit aleyhisselâma peygamberlik verdi. Elli sayfa (forma) küçük kitap indirdi. Bu kitaplarda hikmet ilmi, matematik, sanâyi bilgileri, kimyâ ilmi ve daha birçok şeyler bildirilmişti.

Şit aleyhisselâm zamânında insanlar çoğalıp, her tarafa yayıldılar. Onlara Allahü teâlânın emirlerini bildirip îmân etmeye çağırdı.

Şit aleyhisselâmın dîninin esasları, Âdem aleyhisselâmın bildirdiği dînin esaslarına uygundu. Şit aleyhisselâm ekseriyâ Şam'da ikâmet edip, insanlara, Allahü teâlâya îmân etmeyi ve emirlerine uymayı bildirerek tebliğ vazîfesini yaptı. Bin şehir kurup, hudutlarını tespit etti. Şit aleyhisselâmın çocukları ve torunları îmâr ettikleri şehirlerde yaşayıp, Allahü teâlâya ibâdet ve tâatle meşgul oldular. Gâyet huzurlu bir hayat sürdüler. Aralarında düşmanlık buğz ve haset yoktu. Kötülüklerden, haramlardan ve isyândan uzak dururlardı. Şit aleyhisselâm, Şam'dan Yemen tarafına gidip, azgın ve sapık bir hâlde yaşayan Kâbil'in oğullarını Allahü teâlâya îmân ve ibâdet etmeye dâvet etti. Fakat bu kavim, Şit aleyhisselâmın dâvetini kabul etmeyip, sapıklıklarında ısrâr ettiler. Şit aleyhisselâm, onlarla savaş yaptı. Bu savaşta kılıç kullandı. İlk kılıç kullanan odur. Yemendeki bu azgın kavmin bir kısmını kılıçtan geçirdi, bir kısmını da esir aldı. Babası, Âdem aleyhisselâmla veya kardeşleriyle Kâbe'yi balçık çamuru kullanarak taştan yaptı.

Son peygamber olan Muhammed aleyhisselâmın nûru Şit aleyhisselâmdan onun oğlu Enûş'a geçti. Şit aleyhisselâm, oğlu Enûş'a, babası Âdem aleyhisselâmın, Muhammed aleyhisselâmın nûruyla ilgili olarak kendisine yaptığı vasiyeti yaptı ve Enûş'u yeryüzüne halîfe tâyin ederek vefât etti. Ömrünün dokuz yüz on iki veya dokuz yüz elli yâhut da dokuz yüz sene olduğu rivâyet edilmiştir. Peygamberliğininse, iki yüz seksen iki veya iki yüz on iki yâhut da iki yüz kırk iki sene olduğu rivâyet edilmiştir.

Şit aleyhisselâmdan sonra, çoğalarak yeryüzüne dağılan insanlar, zamanla doğru yoldan uzaklaşıp, çok azgınlık gösterdiler. Allahü teâlâ onlara İdrîs aleyhisselâmı peygamber olarak gönderdi.

Şit aleyhisselâm Âdem aleyhisselâmın öteki evlâtlarının hepsinden güzel ve fazîletliydi. Sûret ve sîrette yâni hâl ve yaşayışta tıpkı babasına benzediği için Âdem aleyhisselâm onu diğer evlâtlarından çok severdi.

ŞİZOFRENİ;

Alm. *Schizophrenie (f),* **Fr.** *Schizophrènie (f),* **İng.** *Schizophrenia.* Halk arasında erken bunama olarak bilinen genç yaşta başlayan, insanlar arası ilişkilerden ve gerçeklerden uzaklaşma, kendine has bir dünyâda yaşama, düşünce, duygu ve davranışlarda mühim bozuklukların meydana gelmesiyle karakterli bir psikoz cinsi akıl hastalığı. Şizofreni uzun yıllardan beri psikiyatri uzmanlarını uğraştıran, fakat bugün bile tam mânâsıyla anlaşılmamış bir hastalıktır.

Şizofreni her toplumda en çok görüşülen akıl hastalıklarından bir tânesidir. Vak'aların çoğunluğu 15-45 yaşlar arasındadır. Sebebi kesin olarak bilinmemektedir. Bu konuda çok sayıda araştırma yapılmıştır. Çeşitli görüşler arasında irsiyet, beden yapısı, beyindeki hücrelerde biyokimyevî dengesizlikler, hormonal bozukluklar, psikolojik-sosyal ve dış etkilerle ilgili olanların en önemlileridir.

Hastalığın tipik bir başlangıç şekli yoktur. Belirtiler kısa bir zaman içinde gelişebileceği gibi oldukça sinsi ve yavaş olarak da gelişebilir. Sık rastlanan başlama şekli, ilgi azalması, kendi bedeni ve düşünceleriyle aşırı ilgilenme, zamânın akımına aldırmazlık gibi belirtilerin başgöstermesidir. Çabuk gelişen şekillerinde bâzan düşüncede dağınıklık ve bulanıklıkla başlayabilir.

Şizofrenide görülen belirtiler şunlardır: İlgi azalması, soğuk bir kişilik, bâzan panik hâli, anlamsız gülme ve ağlamalar, düşünce zincirinde bozukluklar (anlamsız konuşma, laf salatası, gerçeğe uymayan düşünceler yâni hezeyanlar), idrak bozuklukları (halüsinasyonlar), aynı anda iki zıt isteğe sâhip olma, içe kapanıklık söz konusudur. Hastanın şuuru açıktır, zaman ve mekân mefhumları umûmiyetle korunmuştur, hâfıza bozukluğu pek görülmez.

Şizofreninin değişik tipleri vardır. Bunlar "basit", "katatonik", "paranoid", "ayrılmamış" olarak belirlenebilir. Eskiden beri şizofreni kötü gidişli bir hastalık olarak bilinmektedir. Zaman zaman iyileşme ve düzelme dönemleri olabilmesine rağmen "Bir şizofreni hastası her zaman hastadır." denilir. Bâzı hastalar uzun yıllar boyunca tedâviler çerçevesinde sosyal hayatla uyumlarını devam ettirebilirler. Hekimin ve özellikle de psikiyatri uzmanlarının görevleri hastayı mümkün olan en uzun zaman boyunca sosyal adaptasyon içinde tutmaya çalışmaktır.

Şizofreninin birçok tipi olduğundan ve çok değişik belirtiler gösterebildiğinden diğer aklî hastalıklardan ayrılması güçlük arz edebilir.

Kolay ve belirli bir tedâvi şekli yoktur. Her hastanın ayrı bir şahsî özelliği olduğu unutulmamalıdır. Âni ortaya çıkan vak'aların hastâne tedâvisine alınması daha faydalıdır. Oldukça ağır seyreden, saldırganlık nöbetleri gösterebilen vak'aların hastâneye yatırılması da uygundur. Âni dönem yatıştıktan sonra da hastanın tâkibi ve tedâvinin devâmı gereklidir. Hastanın tedâvisiyle uğraşan hekim ve hasta âilesi, sabırlı, sebatlı ve ümitli olmalıdır. Hasta, hekim hekim dolaştırılmamalıdır. Müzmin hastaların belli, depo hâlindeki hastânelere yığılmaları da mahzurlu bir iştir. Bunlar için kendi çevresinden uzak olmayan, basit işlerden müteşekkil daha çok bedenî faaliyetlere dönük işler bulunması çok faydalıdır.

Şizofreni tedâvisinde kullanılan ilâçların tesiri genellikle onları yatıştırma, tedâvi ve sosyal uyuma elverişli hâle getirme yönündedir. İlâçla tedâvinin gelişmesi elektroşok metodunun tedâvide kullanılmasını azaltmış fakat tamâmıyle terk edilmemiştir. Özellikle katatonik şizofreni vak'alarında elektroşok tedâvisi kısa zamanda açılma yaptığı için tercih edilen bir yoldur. Birçok âile ve hastaların elektroşok tedâvisinden korkmaları yersizdir. Bu metod hastaya bir acı vermediği gibi uyandıktan sonra da birşey hatırlamak mümkün değildir.

Şizofreni tedâvisinde hastaya ve âilesine uygun bir yaklaşım ve yeterli bir psikoterapi de birçok merhalenin kat edilmesinde faydalıdır.

ŞOK;

Alm. *Schock (m),* **Fr.** *Choc (m),* **İng.** *Shock.* Çeşitli sebeplerle husûle gelen ve hayatî organların normal kanlanmamasına sebep olan kalp debisi düşüklüğüyle karakterize bir akut (had) dolaşım yetmezliği. Şoku, sebeplerine göre şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

Kardiyojenik şok (myokard enfarktüsüne bağlı şok; akciğer damarlarının âni tıkanıklığı vs.), septik şok (enfeksiyonlara bağlıdır), oligemik şok (kan kaybı, sıvı ve elektrolit kaybına bağlı şok), anaflaktik şok (âni allerjik durumlar), nörojenik-psikojenik şok (âni üzüntü, korku, âni sevinç vb.), endokrin hastalıklara (hormonal bozukluklar) bağlı şok, cerrahî şok, irreversibl şok (iyileşemeyecek ve ölümle sonlanacak olan şok).

Şokun genel olarak üç devresi vardır. Örnek olarak kan kaybına bağlı şoku ele alalım: İlk devre, erken devre ismini alır. Hafif kanamalarda teşekkül eden şokun erken devresinde kalp debisi ve tansiyon bir miktar azalır. Bu devrede vücûdun bazı savunma mekanizmaları şokun zararlı tesirlerini gidermede tesirli olurlar. Kalbin kasılma gücü ve dakikadaki atım sayısı artar. Çevre damar direnci artar ve böylece kalpten pompalanan kan, daha ziyâde hayâtî organlara yöneltilmiş olur. Ayrıca bâzı hormonal mekanizmalar da harekete geçerek vücutta su ve tuz tutulmasını sağlamak sûretiyle tansiyonun düzeltilmesinde, şokun bu erken devresinde etkili olurlar.

Şokun ikinci devresi ilerlemiş devredir. Bu devrede vücudun savunma mekanizmaları, organların normal olarak kanlanmasının temininde yetersiz kalırlar. Böylece bu organlarla ilgili çeşitli yetersizlik belirtileri ortaya çıkar. Meselâ, böbreğe gelen kan akımının ileri derecede azalması, idrar miktarının da

azalmasına ve böylece böbrek yetmezliğine yol açar.

Şokun son devresi, irreversibl (geriye dönüşü olmayan) şok devresidir ki, bu devrede organlardaki bozukluklar had safhaya ulaşır. Bütün tedâviler yetersiz kalır ve ölüm husûle gelir.

Şokun kliniği: Nabız sayısıyla belirginlik (ele gelme) derecesi şokun mevcudiyeti ve ağırlığı hakkında bilgi veren güvenilir kaynaklardır. Nabız ne kadar süratli ve hafifse, şok o kadar ağır kabul edilir. Bâzan nabızda düzensizlik de görülebilir.

Şokta tansiyon, yâni kan basıncı düşer ve bu düşme oranında şokun derinliği de artar. Genellikle tansiyonu 100-130 mm cıva basıncı civarında seyreden bir kimsede tansiyon 80 mm cıva basıncının altına düşerse, dikkatli olmak gerekir. Şok husûle gelebilir. 80-90 mm cıva basıncı tansiyonla normal hayâtını sürdürenler olduğu gibi, normalde tansiyonu yüksek seyretmekte olan bir kimsede ise sistolik basınç 110 mm'nin altına düşünce şok meydana gelebilir. Solunum sayısı artar ve solunum sathî bir hâle gelir.

Şokta genellikle, vücut ısısı düşer. Sâdece bakteriel şokta ısı yükselir.

Hastanın genel görünümü şokun anlaşılmasında büyük önem taşır. Hastanın rengi soluktur, tırnaklar morumtraktır. Cilt nemli ve soğuktur. Başlangıçta korku içinde ve telâşlı görünen hasta, zaman geçtikçe durgunlaşır ve nihâyet dolaşım yetmezliği neticesi komaya girer. Hasta müthiş bir bitkinlik ve hâlsizlik içerisindedir.

Şoktaki hastada, şoka sebep olan hastalıkla ilgili klinik bulgular da sözkonusudur. Meselâ, yemek borusu varisi kanamasına bağlı olarak şoka giren bir hastada sirozla ilgili belirtiler bulunur.

Şoktaki hastada, laboratuvar bulgularında çeşitli değişiklikler olur. Meselâ, kanın PH değeri asit tarafa kayar, hematokrit değeri, bâzı şoklarda dokulardan damar içine mâyi akımı olduğundan relatif olarak düşer. Bâzılarında ise (meselâ yanık ve dehidratonyon şoklarında) yükselir. İdrar miktarı azalır, merkezî toplardamar basıncı azalır, dolaşım zamânı uzar.

Tedâvi: Şok tedâvisinde temel prensip, şoka sebep olan âmili bulup, ortadan kaldırmaktır. Meselâ, kan kaybının durdurulması, enfeksiyonun tedâvi edilmesi, şiddetli ağrının giderilmesi, allerjik hâdiselerin ortadan kaldırılması, hormonal bozuklukların düzeltilmesi gibi.

Sebebi ne olursa olsun her şok vak'asında alınması gerekli bâzı tedbir vardır: Hastaya idrar sondası takılarak, idrar miktarı kontrol edilir. Damara girilerek, hasta, damardan beslenir, gerekli ilâçlar (ağrı kesici, antibiyotik, tansiyon yükseltici, kortikosteroidler vb.) bu yolla verilir. Gerekiyorsa hastaya oksijen verilir, mîde sondası takılır, kan kaybı varsa tâze kan nakli yapılır, hastanın vücut ısısı yükseltilir ve hasta sıkı bir tâkibe alınır.

Özellikle çeşitli kazâlarda ve yaralanmalarda şoku önlemek, tedâvisinden daha önemlidir. Yaralanan bir şahısla karşılaşıldığında ilk yardım olarak, varsa kanaması en basit metodlarla durdurulur, solunum ve kalp masajı yapılır, şahıs aslâ ayağa kaldırılmaz, ayakları, vücut seviyesinin üstünde tutulur, üzeri battaniyelerle örtülür, varsa ağrı kesici verilir ve en seri vâsıtalarla hastâneye gönderilir.

ŞOPEN (Bkz. Chopin, Frederic François)

ŞÖVALYE;

Alm. *Ritter (m),* **Fr.** *Chevalier (m),* **İng.** *Knight.* Fransa'da eskiden kullanılan bir soyluluk ünvanı. Ortaçağda krallar tarafından bâzı soylulara şövalyelik rütbesi verilirdi. On sekizinci yüzyıldan îtibâren soyluların oğullarına şeref bağışlanmıştır. Derebeylik zamânında kendine has zırhlı giyimi olan savaşçılara da şövalye denirdi. (Bkz. Derebeylik)

ŞUÂ (Bkz. Radyasyon)

ŞUAYB ALEYHİSSELÂM;

Medyen ve Eyke ahâlisine gönderilen peygamber. İbrâhim aleyhisselâm veya Sâlih aleyhisselâmın neslindendir. Soyu anne tarafından Lût aleyhisselâmın kızına ulaştığı ve Eyyûb aleyhisselâmla teyze oğulları oldukları rivâyet edilmiştir. Mûsâ aleyhisselâmın kayınpederidir. Kavmine güzel söz söylemesi, tatlı ve tesirli hitâb etmesi sebebiyle kendisine **Hatîb-ül-Enbiyâ** (Peygamberlerin hatîbi) denildi. İnsanlara İbrâhim aleyhisselâma bildirilen dînin emir ve yasaklarını tebliğ etti.

Arabistan Yarımadasının kuzeybatısında Hicâz'la Filistin arasında Kızıldeniz sâhilinde yer alan Akabe Körfezinden Humus Vâdisine kadar uzanan Medyen bölgesinde doğup büyüyen Şuayb aleyhisselâm, o kavmin asîl bir âilesine mensuptu. Gençliği, dedelerinden Medyen adlı bir şahsın etrâfında toplandıkları için bu adla anılan Medyen halkı arasında geçen Şuayb aleyhisselâm, azgın ve sapık

kavmin kötülüklerinden uzak yaşar, babasından kalan koyunlarıyla meşgul olur ve çok namaz kılardı.

Medyenliler atalarının doğru yolundan ayrılmışlar ve kötü yollara sapmışlardı. Allahü teâlâya îmân ve ibâdet etmeyi bırakmışlar, kendi elleriyle yaptıkları putlara ve heykellere tapıyorlardı. Medyen, ticâret kervanlarının gelip geçtiği yollar üzerinde olduğundan ticâretle uğraşıyorlardı. Yaptıkları alış-verişte muhakkak hîle yapıyorlardı. Yiyecek maddelerini alıp, stok yapıyorlar, pahalanınca fâhiş fiyatla satıyorlardı. Ölçü ve tartı için iki değişik ölçek kullanıyorlar, alırken büyük ölçekle alıyorlar, satarken küçük ölçekle veriyorlardı. İnsanların yollarını kesiyorlar, onların mallarına zorla el koyuyorlardı.

Yol üstünde durup, bilhassa yabancı ve gariblerin mallarını çeşitli hîlelere başvurarak ellerinden alıyorlardı. Ayrıca sâhip oldukları pekçok nîmetin şükrünü yapmayıp, nankörlük ediyorlardı.

Allahü teâlâ onlara, doğru yola dâvet etmek için Şuayb aleyhisselâmı peygamber olarak gönderdi. Şuayb aleyhisselâm onlara nasîhatlerde bulunup, Allahü teâlâya şirk koşmamalarını ve yalnızca O'na ibâdet etmelerini, alış-verişte, ölçü ve tartıda haksızlık ve hîle yapmamalarını, yeryüzünde bozgunculuk yapmamalarını söyledi. Kötülüklere devâm ettikleri takdirde azâba uğrayacaklarını, vazgeçtikleri takdirde mükâfâta kavuşacaklarını söyledi. Fakat azgın Medyen kavmi, Şuayb aleyhisselâmın sözlerini dinlemeyip, ona karşı çıktılar. Ona inananları tehdit ettiler. Şuayb aleyhisselâm, bütün sıkıntı, eziyet ve horlamalara rağmen, Medyenlileri doğru yola dâvete devâm etti. İbret olarak isyânları sebebiyle helâk edilen Nûh aleyhisselâmın gönderildiği kavmin, Hûd kavminin, Lût kavminin başına gelen azapları ve helâk olmalarını anlattı. İnkârdan vazgeçip îmân etmelerini, mağfiret dilemelerini, aksi hâlde kendilerinin de isyân edip, helâk olan kavimler gibi azâba düşeceklerini ve helâk olacaklarını açık bir lisanla anlattı. Onun peygamberliği Şam'a kadar duyulmuştu. Pekçok kimse gelerek Şuayb aleyhisselâma îmân etmekle şereflendiler. Fakat Medyenliler yolda durup, Şuayb aleyhisselâma gelenlere mâni olmaya çalıştılar. Şuayb aleyhisselâmı ve ona inananları kendi sapık dinlerine dönmedikleri takdirde yurtlarından çıkaracaklarını söyleyip, tehdit ettiler. Şuayb aleyhisselâm azgın Medyen halkının, bütün nasîhatlerine rağmen îmâna gelmelerinden ümit kesince, onları Allahü teâlâya havâle etti.

Şuayb aleyhisselâm Allahü teâlâya; "Yâ Rabbî! Bizimle kavmimiz arasında hak ile hüküm ver. Sen hükmedicilerin hayırlısısın." diye duâ etti.

Azgınlıklarına ve inananlara karşı düşmanlıklarına devâm eden Medyen halkı üzerine, Allahü teâlâ azâb gönderdi. Cebrâil aleyhisselâmın bir sayhası ve bir zelzeleyle onların hepsini helâk etti. Hepsi yok oldular. Sanki onlar o beldede yaşamamışlardı.

Şuayb aleyhisselâm ve ona inananlar kurtulup Medyen'e yakın yerde, yeşillik, ağaçlık ve bolluk içinde bir şehir olan Eyke'ye giderek, oradaki insanlara doğru yolu göstermekle vazîfelendirildi. Medyen halkının bütün husûsiyetlerini taşıyan Eyke halkı, parayı tartı ile alırlar, kenarlarından kırptıktan sonra, tâne ile verirlerdi. Alış-verişlerinde karşı taraftakine muhakkak zarar verirler ve onu aldatırlardı. Alırken ucuz ve fazla fazla alırlar, satarken pahalı ve eksik verirlerdi. Yolcuları soyarlar, putlara taparlardı. Şuayb aleyhisselâma inanmak için gelenleri vaz geçirmek için çalışırlar, Şuayb aleyhisselâma yalancı derlerdi. İstekleri olmazsa, tehditte bulunup, eziyet ederlerdi.

Şuayb aleyhisselâm Eyke halkını Allahü teâlâya îmân ve ibâdet etmeye, azgınlık ve taşkınlıklarından vaz geçmeye dâvet etti. Eyke halkı Şuayb aleyhisselâmdan mûcize istediler. Şuayb aleyhisselâm çevredeki putlara hitâb edip; "Rabbiniz kimdir? Ben kimim? Söyleyin!" dedi. Taş ve ağaçtan yapılmış cansız birer varlık olan putlar dile gelip; "Rabbimiz ve yaratıcımız Allahü teâlâdır. Yâ Şuayb! Sen ise Allahü teâlânın peygamberisin!" dediler ve kâidelerinden yere düşüp paramparça oldular. Bu mûcize karşısında bâzı kimseler îmâna geldi.

İnanmayanlar da azgınlıklarını daha da arttırdılar. Şuayb aleyhisselâm son defâ îkâz edip, puta tapmaktan vaz geçmelerini, Allah'a îmân etmelerini ölçü ve tartıda adâletli olmalarını ve her türlü zulümden vazgeçip, kurtulmalarını söylediyse de inkâr edip inanmadılar. Alay ettiler, yalancısın, sihirbazsın, büyülenmişsin dediler. Îmân etmeyeceklerini açıkça söyleyip; "Eğer sen doğru sözlüysen, bize gökten azap indir." dediler.

Şuayb aleyhisselâm bu azgın kavmi Allahü teâlâya havâle etti. Allahü teâlâ onlara isyanları sebebiyle şiddetli bir azap göndererek hepsini helâk etti. Önce ortalığı kasıp kavuran şiddetli bir sıcaklığa tutuldular. Sular fokur fokur kaynadı. Susuzluktan kıvranıyorlar sıcak suları içtikçe içleri yanıyordu. Çâresizlikten gölge ve içecek su arıyorlar, bir taraftan bir tarafa koşuyorlardı. Bu hâl yedi gün devâm etti. Sekizinci gün ufukta koyu gölgeli siyah bir bulut çıkıp yükseldi. Bunu gören Eykeliler serinlemek için koşup hepsi bulutun altında toplandılar. Onlar bulutun altına toplanır toplanmaz buluttan üzerlerine şiddetli bir ateş yağmaya başladı ve hepsi ateş altında helâk olup, gittiler. Eykelilerin helâk edildiği bugün, Kur'ân-ı kerîmde (gölge günü) olarak bildirilmekte ve meâlen şöyle buyrulmaktadır: **"O gölge** (zulle) **gününün azâbı onları yakalayıverdi. Gerçekten o azap büyük bir günah azâbı idi."** (Şuarâ

sûresi: 189)

Şuayb aleyhisselâm, Eyke ahâlisinin helâk olmasından sonra, inananlarla birlikte Medyen'e gidip yerleşti. İnananlardan birinin kızıyla evlendi. İki kızı oldu. Kızlar büyüdü. Kendisi iyice yaşlandı. Allah korkusundan çok gözyaşı döktü. Gözleri zayıfladı, vücudu kuvvetten düştü. Bu sırada Mısır'dan çıkıp Medyen'e gelen Mûsâ aleyhisselâm, kuyu başında koyunlarını sulamak için bekleyen Şuayb aleyhisselâmın kızlarına yardım ederek, koyunlarını suladı. Şuayb aleyhisselâm ücret vermek için onu evine dâvet etti. Onu emin güvenilir bir kimse olarak görüp, koyunlarına çoban tuttu. Sekiz sene koyunlarını gütmesi şartıyla kızlarından birini ona nikâhladı. Mûsâ aleyhisselâm orada on sene kaldı. Çocukları oldu. Daha sonra Mısır'a göç etti. Sıhhati düzelip gözleri açılan Şuayb aleyhisselâm, her sene Medyen'den Mısır'a giderek kızı ve dâmâdını ziyâret etti. Bir müddet sonra Mekke-i mükerremeye gidip yerleşti. Daha sonra da orada vefât etti. Vefâtında 300 yaşında olduğu rivâyet edilmiştir.

Şuayb aleyhisselâm çok namaz kılardı. Tevrât'ta ismi Mikâil olarak bildirilmiştir. Kur'ân-ı kerîmde A'râf, Şuarâ, Hûd ve Ankebût sûrelerinde Şuayb aleyhisselâm, Medyen ve Eyke kavimleri hakkında âyet-i kerîmeler mevcuttur.

Şuayb aleyhisselâmın altı çeşit mûcizesi vardır:

1. Hazret-i Şuayb'ın duâsı bereketiyle, koyunlardan doğmuş siyah kuzuların hepsi beyaz olmuştur.

2. Hazret-i Şuayb'ın duâsı bereketiyle taşlar toprak olmuştu. Şöyle ki: Medyen kasabası dağlık, taşlık bir yer olduğundan: "Hak peygamber iseniz, duâ ediniz, şu dağlar, taşlar kalkıp, yerimiz geniş olsun." diye teklif etmişlerdi. Şuayb aleyhisselâm duâ edince, cenâb-ı Hak duâsını kabul edip, elini o dağ ve taşlar üzerine koy, diye emreyledi. Elini koyunca hepsi toprak oluverdi.

3. Şuayb aleyhisselâmın duâsı bereketiyle Medyen'de bâzı taşlar koyun olmuştur. Şöyle ki, kendilerinin hiç koyunu olmadığı için kavmi, bizim koyunlarımızı elimizden almak için Şuayb buraya gelmiştir diye söz etmişlerdi. Hazret-i Şuayb bunu işitince, çok üzülüp, kendinin de koyunu olması için cenâb-ı Hakka duâ eyledi. Cenâb-ı Hak, duâsını kabul edip, orada bulunan taşlara eliyle işâret etmesini emreyledi. Hazret-i Şuayb işâret ettiği anda o taşlar koyun oluverdi. Bu sûretle koyunları kavminin koyunundan birkaç misli fazla oldu. O koyunları sekiz, yâhut on sene hazret-i Mûsâ'ya güttürüp, kızını da ona verdiği meşhurdur.

4. Hazret-i Şuayb, bir yerin taşları etrâfında dönünce, o taşlar hemen bakır olup, ahâli bununla pek zengin olmuştur.

5. Hazret-i Şuayb'ın duâsı bereketiyle kum tepeleri yerinden kalkmıştır.

6. Hazret-i Şuayb, bir dağa çıkmak istediği zaman, dağ âdeta devenin oturup kalktığı gibi, Şuayb aleyhisselâm çıkıncaya kadar küçülür, çıktıktan sonra evvelki hâli gibi büyük bir dağ olurdu.

ŞÛRÂ;

Alm. *Oberverwaltungsgericht,* **Fr.** *Conseil d'Etat,* **İng.** *State council, the council of state.* Bir işin yürütülmesi için seçilen ve belli vasıfları taşıyan kişilerden meydana gelen danışma meclisi veya bu meclisin toplandığı yer. İslâm târihinde devlet ve millet işlerinin görüşüldüğü, halîfeye veya hükümdara yardımcı olan, idâre edenlerle idâre edilenlerin karşılıklı düşünce ve görüşlerini açıkladıkları, insanlar için en faydalı olanın karara bağlandığı meclislere de şûrâ adı verilmiştir.

Arapçada; danışmak, istişâre etmek ve meşverette bulunmak, istişârenin yapıldığı yer ve müessese mânâlarını ifâde eden şûrâ, İslâmiyette devlet idâresinin temel prensiplerindendir. Fert ve toplum hayâtında önemli bir yer tutar ve İslâm dîninin en önemli emirleri arasında yer alır. Kur'ân-ı kerîmin Âl-i İmrân sûresi 159. âyetinde Peygamber efendimize hitâb ederek meâlen; **"...İş husûsunda onlarla müşâvere et. Bir kere de azmettin mi artık Allah'a güvenip dayan. Çünkü Allah kendine güvenip dayananları sever."** ve Şûrâ sûresi 38. âyetinde meâlen; **"İşleri kendi aralarında şûrâ iledir."** buyurularak şûranın önemi işâret edilmiştir.

Sevgili Peygamberimiz de Kur'ân-ı kerîmde bildirilmeyen birçok işlerde Eshâb-ı kirâmın fikirlerine başvurarak, danışmanın ve şûrânın önemini işâret buyurmuştur. Meselâ, Uhud Savaşından önce, Medîne'de kalarak mı, yoksa düşmana karşı şehir dışına çıkarak mı harp edilmesi husûsunda Eshâb-ı kirâmla müşâverede bulundu. Kendisi Medîne'de kalarak muhârebe etmeyi tercih ettiği hâlde çoğunluk şehir dışına çıkmayı istediği için düşmana karşı şehir dışına çıktı. Buna benzer birçok hususlarda Eshâb-ı kirâmla istişâre eden Peygamber efendimiz yüce Allah'ın emrine uyduğu gibi kendisinden sonra, Eshâb-ı kirâm ve Müslümanlara, hakkında kesin delil bulunmayan hususlarda istişârede bulunmaları için örnek oldu. Ayrıca kurduğu İslâm Devletinin işlerini yürütmek için, görüşlerine başvurduğu kimselerden meydana gelen bir şûrâ meclisi de kurdu. Bu şûrâ meclisinin üyeleri ilk

Muhâcirler ve Ensarın ileri gelenlerindendi. Daha sonra bu şûrâ üyelerinin Müslümanlar tarafından seçilmesi veya onlar adına karar verecek bir heyetin seçilmesi şeklinde bir yol tutuldu ve uygulama böyle oldu.

Peygamber efendimizin vefâtından sonra ilk halîfe hazret-i Ebû Bekr şûrâ yoluyla seçildi ve Eshâb-ı kirâmın hepsi gelip ona biat ettiler. Hazret-i Ebû Bekr, Peygamber efendimiz zamânında toplanıp mushaf hâline getirilmemiş olan Kur'ân-ı kerîmin toplatılıp kitap hâline getirilmesine şûrâ yoluyla karar verdi. Vefât etmeden önce diğer Eshâb-ı kirâmla müşâverede bulunduktan ve onların görüşlerini aldıktan sonra hazret-i Ömer'in kendi yerine halîfe seçilmesini teklif etti. Şûrâ usûlüyle ve istihlaf yâni yerine halîfe tâyin etme yoluyla seçilen hazret-i Ömer de halîfeliği sırasında pekçok hususta şûrâya başvurdu. Onun, Muhâcirler ve Ensârın ileri gelenlerinden ve Kureyş'in yaşlılarından meydana gelen bir şûrâ meclisi vardı. Ayrıca isteyen her Müslümanın katıldığı bir de genel istişâre kurulu vardı. Mescitte cemâatle namaz kılındıktan sonra bir mesele cemâate anlatılır ve dileyen fikrini söylerdi. Bâzan özel şûrâya bundan sonra danışılırdı. İstişâre kurulunda bulunanlar hazret-i Ömer'den önce, fikirlerini rahatlıkla söylerlerdi. Hazret-i Ömer vefâtına yakın bir zamanda, hazret-i Osman, hazret-i Ali, Talha, Zübeyr, Sa'd bin Ebî Vakkas ve Abdurrahmân bin Avf'tan meydana gelen şûrânın içlerinden birini halîfe seçmelerini vasiyet etmişti. Nitekim hazret-i Osman Şûrâ usûlüyle halîfe seçildi. O da halîfeliği müddetince yapacağı işleri istişâre ederek yaptı. Hazret-i Ebû Bekr zamânında kitap hâline getirilen Kur'ân-ı kerîmin çoğaltılarak İslâm ülkesinin çeşitli merkezlerine gönderilmesi şûrâda alınan karar netîcesinde oldu. Hazret-i Osman'ın şehit edilmesinden sonra hazret-i Ali'nin halîfe seçilmesi de şûra usûlüyle oldu. Hazret-i Ali yaptığı işleri Eshâb-ı kirâmın görüşlerine başvurarak gerçekleştirdi.

Peygamber efendimiz ve dört halîfe devrinde hiçbir iş şûrâ dışı bırakılmazdı. Verilen kararlar tek veya çift taraflı olabilirdi. Bir konudaki farklı görüşlerden, çoğunluk tarafından tercih edilene tâbî olunurdu. Halîfe (devlet başkanı) ile şûrânın görüşleri karşılaşırsa ya o konuda mütehassıs (uzman) bir heyetin tercih ve hükmüne uyulur veya çoğunluğun görüşüne tâbi olunur veya birinci derecede sorumluluk taşıdığı için halîfenin görüşüne uyulurdu.

Dört halîfe devrinden sonraki devirlerde de halîfeye ve hükümdarlara yardımcı olan ve onların devlet-millet işlerini danıştığı belli vasıflara sâhip seçilmiş kimselerden meydana gelen şûrâ meclisleri vardı. Bu meclise Ehlü'ş-Şûrâ ve Ehl-ül-Hall vel-Ahd adı verilirdi. İlk Emevî halîfesi hazret-i Muâviye istişâreye önem verir, günde beş defâ idâresi altında bulunanların dertlerini dinlerdi. Daha sonra devlet millet işlerini danışacağı husûsî şûrâ meclisini çağırır, meseleleri görüşerek karara bağlardı. Diğer Emevî halîfelerinin de şûrâ meclisleri vardı. Abbâsîler zamânında biri husûsî, diğeri umûmî olmak üzere iki çeşit şûrâ meclisi vardı.

Birincisi halîfe ve devlet ileri gelenleri ve büyük kumandanlardan meydana gelen şûrâ meclisi, ikincisiyse günlük işlerin görüşülüp karara bağlandığı şûrâ meclisiydi. Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları gibi Müslüman-Türk devletlerinde eski Türklerdeki Kurultay Meclisi yerine "Dîvân" adı verilen şûrâ meclisleri kuruldu. Büyük Selçuklular zamânındaki "Dîvân-ı Sultan" adı verilen büyük dîvân bu dîvânların en önemlisidir. Haftada iki defâ sultanın başkanlığında toplanan bu dîvândan başka Memlükler zamânında ortaya çıkan hükümdarın haftada iki gün halkın dâvâ ve dertlerini dinleyip, oradaki yetkili ve ilgili kimselerle birlikte şikâyetleri karara bağlayan Dârü'l-Adl veya Dîvânü'l-Mezâlim adlı şûrâ meclisi vardı. Anadolu Selçuklularında "Dîvân-ı Saltanat" veya "Dîvân-ı Âlî" adını alan yüksek meclis hükümdarın danışma meclisi hüviyetindeydi. Bâbürlüler, Karakoyunlular ve Akkoyunlularda da Selçuklularda olduğu gibi önemli devlet işlerinin görüşüldüğü büyük dîvân ve çeşitli küçük dîvânlar vardı.

Osmanlılar zamânında devlet ve millet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı Dîvân-ı Âlî veya Dîvân-ı Hümâyûn denilen şûrâ meclisi vardı. Dîvân-ı Hümâyûnda devlete âit, siyâsî, idârî, askerî, dînî, adlî ve mâlî işler şikâyet ve dâvâlar görüşülüp ilgililer tarafından tetkik edildikten sonra karara bağlanırdı. Dîvân, hangi din ve millete mensup olursa olsun, her sınıf halka; kadın-erkek herkese açıktı. Meseleleri mahallinde halledemeyen kimseler Dîvân-ı Hümâyûna mürâcaat ederlerdi. Ayrıca harp ve sulh gibi kararlar dîvân tarafından verildiği gibi, bütün mühim devlet işleri de burada müzâkere edilir ve neticelendirilirdi. Dîvânda karara bağlanmayan ve pâdişâha arz edilmesi gerekmeyen işler pâdişâhın mutlak vekîli vezîr-i âzamın ikindi dîvânında görüşülüp karara bağlanırdı. Osmanlı Devletinin son zamanlarına doğru dîvân toplantıları terk edilerek işlerin halli sadr-ı âzam dîvânına bırakıldı. Ayrıca devlet işleri hakkında kararlar vermek, yapılan nizam ve kânunları tetkik ve bir kısım memurları muhâkeme etmek üzere Şûrây-ı devlet denilen meclis kuruldu. 1868 yılında kurulan ve bugün danıştay adını alan bu meclis devletin sonuna kadar devâm etti. Osmanlılarda ayrıca harp îlânı, sulh akdi gibi olağanüstü hâdiseler hakkında büyük devlet adamlarıyla, ilim, irfan sâhiplerinin görüşleri alınmak üzere pâdişâhların katılmasıyla toplanan Şûrây-ı saltanat adlı bir meclis de vardı. Defâlarca toplanan bu meclis en son olarak Osmanlı Sultanı Vahideddîn Hanın pâdişâhlığı ve Dâmâd Ferid Paşanın sadrâzamlığı zamânında toplandı.

Cumhûriyetin îlânından sonra Şûrây-ı devlet adlı meclisin adı Danıştay olarak değiştirildi. Hâlen çalışmalarını sürdüren Danıştaydan başka çeşitli bakanlık ve kuruluşların çalışmalarını değerlendirip, karara bağlayan Şûrâ meclisleri vardır. Türkiye'nin eğitim ve öğretim meseleleriyle ilgili olarak toplanan ve tavsiye niteliğinde kararlar alan Millî Eğitim Şûrâsı, Türk Silahlı Kuvvetlerinin çalışmalarını değerlendirip, çeşitli kararlar alan Yüksek Askerî Şûrâ bunlardandır. Yüksek Askerî Şûrâ, çıkacak askerî kânunlar için teklifler hazırlar, albay, general ve amirallerin terfi, tâyin ve emeklilikleriyle ilgili kararlar alır. Yüksek Askerî Şûrâ Cumhurbaşkanı, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Millî Savunma Bakanı, kuvvet komutanları ve orgeneral ve oramirallerden meydana gelir. Yılda iki defâ olağan olarak toplanan bu şûrâ olağanüstü hâllerde sık sık toplanır ve ülke meseleleriyle ilgili kararlar alır. Yüksek Askerî Şûrâya Cumhurbaşkanı, onun bulunmadığı durumlarda ise Başbakan başkanlık eder.

ŞÛRÂYI DEVLET (Bkz. Danıştay)

ŞUUR;

Alm. *Bewusstsein (n); Verstand (m),* **Fr.** *Conscience (f); Raison (f),* **İng.** *Conscience; mind; consciousness.* İnsanların kendi şahsiyetleri, zaman, mekân ve hâdiseler hakkında bilgili olmalarını sağlayan ve yüksek beyin merkezlerinin birlikte çalışmaları sâyesinde gerçekleşen bilgili bir uyanıklık hâli. Uyku hâli, normal olan bir şuur kaybıdır. Şuurlu insan, içinde bulunduğu zamânı, mekânı, hâdiselerin mekân ve zamanla olan münâsebetlerini bilir.

Bir de şuuraltı vardır ki, şuraltı hâlleri, insan rûhunun baskı altında kalmış istekleriyle bunlara bağlı fikirlerden meydana gelen ve şuura ulaşamayan kısmıdır. Bâzı şahıslarda hipnoz, narkoz ve uyku sırasında, şuuraltında yer alan düşünceleri açığa çıkarmak mümkün olabilmektedir.

Beyindeki merkezlerin işlemelerinin, toksik (zehirli), enfeksiyöz (mikrobik), travmatik (çarpma veya darbeyle ilgili), vasküler (damarlarla ilgili), anoksemik (oksijensiz kalma), hipoglisemik (kan şekeri düşüklüğü) sebepler gibi çeşitli hâdiselerle aksayışı hâlinde hafif bir şuur bulanıklığından, tam komaya kadar giden çeşitli derecelerde şuur bozuklukları husûle gelir:

1. Somnolons (Uyuklamak): Otururken, istemediği hâlde ardarda ve sık sık uykuya dalma durumudur. Bu hastalar gerçek bir uykusuzluk bahiskonusu olmadığı hâlde devamlı olarak uyumak temayülündedirler. Şuurları hafifçe küntleşmiş olmakla berâber sorulara cevap verirler. İstenilen bir hareketi yapar ve bunu tâkiben yine uykuya dalarlar. Bu hâle en çok ilerlemiş müzmin akciğer hastalıklarında rastlanır.

2. Letarji: Somnolonsun, daha devamlı bir uyku hâliyle kendini belli eden bir şeklidir. Bu hastalar günlerce uyurlar, fakat bunlar da uyandırılabilir ve beslenebilirler. En çok beyin iltihaplarında rastlanır.

3. Stupor: Somnolonstan daha şiddetli bir şuur bulanıklığı hâlidir. Hastanın aklî faaliyetleri çok azalmış, şuur iyice küntleşmiş ve bulutlanmıştır. Hastalar ancak oldukça şiddetli uyarılarla uyanır, gözlerini açarlar, fakat kendilerine söyleneni kolayca anlayamazlar ve tepki gösteremezler, refleksler henüz bozulmamıştır. Tifonun ikinci haftasında görülen dalgınlık böyledir.

4. Senkop (bayılma): Beynin oksijenlenmesindeki geçici bir azalma sebebiyle ortaya çıkan, kısa süreli bir şuur kaybıdır.

5. Mental konfüzyon (Aklî karışıklık): Bu durum, ana zekâ melekelerinin işlemesindeki düzenin kaybolması sebebiyle, çevrenin karma karışık bir şekilde idrâk edilmesinden ibâret, özel bir şuur kaybıdır. Bu hâle özellikle, bâzı akıl hastalıklarında zehirlenmelerde yaşlılarda ve bunamada rastlanılabilir.

6. Prekoma (Koma öncesi hâli): Stupor hâlinin daha da ilerlemesiyle meydana gelen daha ağır bir şuur bozukluğudur. Bu hastalar şuursuz olup, dış uyaranlara karşı refleksleri çok hafiflemiş olmakla berâber bulunabilir. Uyaranlara karşı hiç cevap yoktur.

7. Tam koma: Şuur kaybının en ağır şeklidir. (Bkz. Koma)

ŞÜKRÜ PAŞA (Mehmed);

Osmanlı Devletinin son yıllarında yetişmiş, Balkan Harbi sırasında Edirne'yi kahramanca müdâfaa etmiş kumandan. Adı Mehmed Şükrü olup, Erzurumlu Ayabakan âilesinden Kolağası Mustafa Beyin oğludur. Annesi Muhsine Hanımdır. 1857'de Erzurum'da doğdu. Çocuk yaşta askerliğe karşı ilgi duyarak Erzincan Askerî İdâdîsine girdi. Babasının ölümü üzerine İstanbul'a gelerek Sütlüce Topçu Okuluna girdi. 1879 senesinde Topçu Teğmeni olarak Harbiyeden mezun oldu. Harbiyedeki tahsili sırasında, zekâsı ve riyâziyeye, matematiğe karşı olan kâbiliyeti hocalarının dikkatini çekti ve Almanya'ya tahsil için gönderildi. Almanya'dayken, imparatorluk Üçüncü Topçu Hassa Alayına tâyin edilerek dört seneden fazla eğitim gördü. 1880 senesinde Mülâzim-i evvel (Üsteğmen)liğe 1882'de

Yüzbaşılığa, 1883'te Kıdemli Yüzbaşılığa terfi etti.

Almanya'dan İstanbul'a döndükten sonra, Mühendishânede dil ve topçuluk dersleri verdi.

1888 senesinde Kaymakamlık (Yarbaylık)a yükselen Şükrü Bey, 1889'da Mîralaylık (Albaylık)a terfi etti ve Saraya yaver oldu. 1893'te 36 yaşındayken Mirlivâlığa yükseldi.

Edirne'ye topçu kumandanı olarak tâyin edildi. Mirlivâlıktan sonraki askerî hayâtı Edirne'de geçen Şükrü Paşa, burada Ferikliğe ve Birinci Ferikliğe terfî etti. İkinci Ordu Müfettişliğine tâyin edildi. 1905'de Selânik'teki Üçüncü Orduda vazifelendirildi. İkinci Meşrûtiyet öncesi günlerde Müşirliğe yükseldi. 1908'de meşrûtiyetin îlânı üzerine İstanbul'a gelen Şükrü paşa, 1912 senesine kadar Redif Müfettişliği, Çanakkale Boğazı Muhâfızlığı gibi askerî vazîfelerde bulundu. İttihatçılar tarafından yapılan askerî rütbeler tasfiyesinde, rütbesi Ferikliğe (Korgeneralliğe) indirildi.

1912 yılında Balkan Harbi çıkınca Birinci Ferik (Korgeneral) olarak Edirne Müstahkem Mevkii Kumandanlığına tâyin edildi. Şükrü Paşaya verilen yazılı emirde, Edirne'nin muhtemel bir muhâsarası hâlinde yalnız kırk gün müdâfaa edilmesi bildirildiği hâlde, güç şartlar altında Edirne'yi 5 ay 5 gün kahramanca savundu. Türk ordusunun şeref ve nâmusunu kurtaran ve bütün dünyânın takdir ve hayranlığını kazanan, muhteşem sahneler yaşandı.

Yiyeceği kalmayan, silâh ve mühimmâtı bitmek üzere olan Şükrü Paşa hiçbir yardım görememesi üzerine 26 Mart 1913 Çarşamba günü öğle üzeri Bulgar başkumandanına bir zâbit (subay) göndererek teslim olacağını bildirdi. Kahraman Şükrü Paşa, usûlen kılıcını Bulgar başkumandanına teslim etti. Esir edilen Şükrü Paşa ve kurmay heyetiyle diğer subaylar 29 Mart 1913'te trenle Filibe ve Sofya'ya sevk edildiler. Bulgarlar tarafından esir edilen 28.500 asker de toplanarak hapsedildi. Bu kahramanlar burada bir ay kadar açlıktan ağaç kabukları yiyerek sefâlet ve zulüm altında kolera ve dizanteriden inleye inleye, bile bile ölüme terk edildiler. Bu arada Edirne halkına Bulgarlar tarafından akla gelmedik işkenceler yapıldı. Kadınların-kızların nâmusları kirletildi. Bu mezâlim ve vahşet sırasında bir ay içinde binlerce ev tahrip edilip câmilere çan asıldı. Bu durumu tespit eden bâzı tarafsız batılı ülkeler, Bulgar mezâliminin medeniyet ve insanlık için yüz karası olduğunu ifâde ettiler.

Osmanlılarla Bulgarlar arasında antlaşma imzâlanmasından sonra, İstanbul'a dönen Şükrü Paşayı, ona halkın tezâhürâtta bulunması ihtimâlinden korkan İttihat ve Terakkinin meşhûr İstanbul muhâfızı Cemal Bey (Paşa), el çabukluğuyla trenden alıp muhâfızlık arabasına koyarak kimseye göstermeden evine getirdi.

Edirne müdâfaasında sürdüğü bedenî sefâlet hayâtı netîcesinde yakalandığı siyâtik hastalığının tedâvisi için gittiği Bursa kaplıcalarında zâtürreye yakalanan Şükrü Paşa, İstanbul'a dönüşünde 5 Haziran 1916'da evinde vefât etti.

Dürüst, çok sert ve cesur bir asker olan Şükrü Paşa, üst makamlara karşı bildiklerini çekinmeden söylemeyi, vatan borcu telakkî ederdi. Siyâsetle meşgul olmamış, hattâ asker olarak bundan şiddetle nefret etmiş olan Şükrü Paşa, devletine ve milletine karşı sadâkatle çalışmış, nâmusu ve cesâreti sâyesinde büyük kahramanlıklar göstermiştir. Bu yüzden İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin oklarına hedef olmuştur.

Şükrü Paşanın Edirne müdâfaasıyla ilgili, hakkında Avrupa basınında öğücü pekçok yazılar ve resimler yayınlandı. Bâzı Avrupa memleketlerinde onun hâtırâsına âbideler dikildi. Fransız milleti adına murassa bir şeref kılıcıyla binlerce imzânın yer aldığı bir altın kitap takdim edildi.

ŞÜKÜR;

Alm. *Dank (-sagung f) (m),* **Fr.** *Grâce, semerciments,* **İng.** *Gratitude.* Teşekkür etmek, iyilik yapana karşı kalp, dil ve davranışlarla hürmet ve saygı göstermek. Güzel huylardan biri olan şükür, insanların Allahü teâlâ tarafından kendilerine ihsân edilen, verilen sayısız nîmetlerine, iyiliklerine karşılık olarak sevinç ve teşekkürlerini bildiren söz ve davranışlarda bulunmasıdır. Allahü teâlâya şükretmek, O'nun dînini kabul etmek ve dînin hükümlerine, yâni emir ve yasaklarına uymak demektir. Şükür, hem kulluk ve hem de insanlık vazîfesidir. İyilik edene, teşekkür etmenin lâzım geldiğini her akıl sâhibi kabul eder.

Bütün mahlûklara her nîmeti, iyilikleri veren yalnız Allahü teâlâdır. Her şeyi var eden, var olmak nîmetini veren O'dur. Her an, varlıkta durduran da O'dur. Kâmil, iyi sıfatlar, insanlara, O'nun rahmetiyle acımasıyla verildi. Hayat, ilim, işitmek, görmek, bir şeye gücü yetmek ve konuşmak sıfatlarımız hep O'ndandır. Sayılamayan nîmetleri hep O vermektedir. İnsanları sıkıntıdan kurtaran O'dur. Duâları kabul eden, belâlardan kurtaran hep O'dur. Öyle bir rızk vericidir ki, kullarının rızklarını, günahlarından dolayı kesmiyor. Affı ve merhameti o kadar boldur ki, günah işleyenlerin yüz karalarını meydana çıkarmıyor. Hilmi, yumuşaklığı o kadar çoktur ki, kullarının cezâlarını vermekte acele etmiyor.

Öyle bir ihsân sâhibidir ki, kerem ve ihsânlarını dost ve düşman, herkese saçıyor. Bütün nîmetlerinin

en şereflisi, en kıymetlisi, en üstünü olarak da, kullarına Müslümanlığı açıkça bildiriyor ve beğendiği yolu gösteriyor. Mahlûkların en iyisi olan Muhammed aleyhisselâma uyarak, saâdet-i ebediyeye kavuşmayı emir buyuruyor. İşte, O'nun nîmetleri, ihsânları güneşten daha açık ve aydan daha âşikârdır. Başkalarından gelen bir emânetçinin, birisine emânet vermesi gibidir. Başkasından bir şey istemek, fakirden bir şey beklemektir. Câhil de, bunu âlim gibi bilir. Aklı az olan da, zekî kimse gibi anlar.

İyilik yapana teşekkür edileceğini, herkes bilir. Bu insanlık îcâbıdır. İyilik edenlere hürmet edilir. Nîmet sâhipleri, büyük bilinir. O hâlde, her nîmetin hakîkî sâhibi olan Allahü teâlâya şükretmek, insanlık îcâbıdır. Aklın lüzum gösterdiği bir vazîfe, bir borçtur. Fakat, Allahü teâlâ her ayıp ve kusurdan uzak, insanlarsa, ayıp kirlerine ve noksanlık lekelerine bulaşmış olduğundan, O'nunla hiç münâsebetleri, ilişkileri yoktur. O'nu nasıl büyük bileceklerini, nasıl şükredeceklerini anlayamazlar. O'na karşı söylenmesini güzel sandıkları şeyler, O'na çirkin gelebilir. O'nu büyültmek, hürmet etmek sandıkları, hakâret ve küçültmek olabilir. O'na hürmet ve şükr şekilleri, yine O'ndan bildirilmedikçe, O'na lâyık olacağına güvenilemez ve O'nun kabul edeceği bir ibâdet olamaz. Çünkü, insanların hamd etmeleri O'na belki hakâret olur. İşte, O'nun tarafından bildirilen, tâzim, hürmet ve şükür şekli, Peygamberlerin aleyhimüssalevâtü vetteslîmat bildirdikleri dinlerdir. O'na kalple yapılacak hürmetler, dinde bildirilmiş, dille yapılacak şükürler, orada gösterilmiştir. Her uzvun yapacağı işleri, açık ve geniş olarak, beyân buyurmuşlardır. O hâlde, Allahü teâlâya inanmakla ve kalbin ve bedenin yapmasıyla şükretmek, ancak dîne uymakla olur. Allahü teâlânın rızâsının ve dîninin dışında yapılacak hürmete ve ibâdete güvenilemez. Çok defâ tersine olup, sevap sanılan, günah olur.

Bu söylenilenlerden anlaşılıyor ki, dîne uymak, insanlık îcâbıdır ve aklın istediği ve beğendiği bir şeydir. Allahü teâlâya, O'nun dîninin dışında şükredilemez.

Şükür, Allahü teâlânın verdiği nîmetleri, O'nun emrettiği gibi kullanmaktır. Beden nîmetinin şükrü, bedendeki her uzvun, organın, Allahü teâlânın beğendiği işleri yapmasıyladır. Malın şükrü, parayı haram, günah olan yerlere harcamamak, israf etmemek ve zekâtının verilmesi, hayır, hasenâtın yapılmasıyla olur. Rütbe, mevkî sâhibi olanların bu nîmete şükretmesi, insanlara ve İslâmiyete hizmet etmesi, kimseye, zulüm, kötülük ve haksızlık yapmamasıyladır.

Şükür, nîmetlerin artmasına, devâmına sebep olur. Allahü teâlâ, İbrâhim sûresi 7. âyetinde meâlen; **"Nîmetlerime şükrederseniz, arttırırım. Nankörlük ederseniz, muhakkak azâbım çok şiddetli olur."** ve Nisâ sûresi 147. âyetinde meâlen; **"İmân ederseniz ve şükrederseniz, neden size azâb edeyim?"** yâni azâb etmem buyuruyor.

İnsanlardan gelen iyiliklere teşekkür etmek de, Allahü teâlâya şükretmek olur. Hadîs-i şerîfte; **"İnsanlara teşekkür etmeyen, Allahü teâlâya şükretmiş olmaz."** buyruldu. İnsanların birbirine iyilik yapması, Allahü teâlânın nîmetidir, ihsânıdır. O hatırlatmazsa, kimse kimseye iyilik ve kötülük yapmayı irâde, arzu edemez.

Şükür duâsı: Hergün ve her gece yüz kere "Sübhânallahi ve bi-hamdihî" demek çok sevaptır. Her sabah bir kerre "Allahümme mâ esbahâ bi min ni'metin ev bi-ehadin min halkıke, fe minke vahdeke, lâ şerîke leke, felekel-hamdü ve lekeş-şükr" duâsını okumak ve her akşam "mâ esbahâ" yerine "mâ emsâ" diyerek, hepsini aynen tekrar etmekle sabah ve akşamın şükrü yapılmış olur. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem buyurdu ki: **"Bu duâyı gündüz okuyan, o günün şükrünü yapmış olur. Gece okuyan, o gecenin şükrünü îfâ etmiş olur."** Abdestli okumak şart değildir.

İnsan, küfürden ve sapıklıktan başka her hâline hamdetmeli, bulunduğu her hâlin bir nîmet olduğunu düşünmelidir.

Şükür namazı: Allahü teâlânın verdiği nîmetleri düşünerek kılınan iki rek'atlik nâfile bir namazdır. Her zaman kılınabilir.

Şükür secdesi: Tilâvet secdesi gibidir. Kendisine nîmet gelen veya bir dertten kurtulan kimsenin, Allahü teâlâ için şükür secdesi yapması müstehaptır, sevap olur. Secdede, önce **Elhamdülillah** der. Sonra secde tesbihini yâni **Sübhâne rabbiyel-a'lâ'**yı okur. Namazlardan sonra şükür secdesi yapmaksa uygun değildir, günah işlemeye sebep olur.

ŞÜRNBLÂLÎ;

on yedinci yüzyılda yetişmiş Hanefî mezhebi fıkıh âlimlerinden. İsmi, Hasan bin Ammâr bin Ali el-Mürîd'dir. Künyesi Ebü'l-İhlâs'tır. Şürnblâlî veya Şerblâlî diye meşhur olmuştur. 1586 (H.994) senesinde Mısır'da doğdu, 1658 (H.1069) senesinde vefât etti.

Küçük yaşta ilim tahsiline başlayan Şürnblâlî, Şeyh Muhammed Hamevî'den ve Şeyh Abdurrahmân-ı Mesîrî'den ders okudu. Fıkıh ilmini meşhur Hanefî fakîhi Abdullah-ı Nakrirî'den, Allâme Muhammed

Muhibbî'den ve Şeyhul-imâm Ali bin Ganim el-Makdisî'den öğrendi. Asrının en meşhûr fıkıh âlimlerinden oldu. İsmi ve şöhreti her yerde duyuldu. Asrında fıkhî meselelerin delîli olan nassları (âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîfleri) ve onların kâidelerini en iyi bilen o idi. Kalemi kuvvetli olup, herkes ona gelip fetvâ sorardı.

Kâhire'de Câmi-ul-Ezher Medresesinde müderrislik yaptı. Uzun zaman tedrisâtla meşgul olup, büyük bir şöhret kazandı. Pekçok âlim yetiştirdi. Ondan ilim tahsil edenlerden bâzıları; Allâme Ahmed Acemî, Seyyid Ahmed Hamevî, Şeyh Şâhin Ermenâvî, Allâme İsmâil Nablusî gibi kimselerdir. Zamânının fakihleri onun üstünlüğünü kabul ve tasdik etmişlerdir. Fıkıh ve diğer ilimlere dâir birçok eser yazmıştır. 1658 senesinde Ramazân-ı şerîf ayının on birinci Cumâ günü ikindi namazından sonra Mısır'da vefât etti.

Eserleri:

1. Nûr-ul-İzâh ile bunun şerhi olan **Merâkıl-Felâh**'ı, fıkhın ibâdetler kısmıyla ilgili olup pek kıymetli ve temel eserdir.

2. Gunyetü Zevil-Ahkâm fî Buğyet-i Dürer-il-Hükkâm; Molla Hüsrev'in **Dürer ve Gurer** adındaki Hanefî fıkhına âit eserine yazdığı güzel bir hâşiyedir.

3. İbn-i Vehbân'ın **Manzûmesi**'nin şerhi.

4. Merâk-üs-Seâde; kelâm ilmine dâirdir.

5. Ikd-ül-Ferîd fî-Cevâz-it-Taklîd. Bunlardan başka risâleleri de vardır.

T;

Türk alfabesinin yirmi dördüncü harfi ve Türkçede bu harfin işâret ettiği ses. T, ses olarak süreksiz bir diş ünsüzüdür.

T, bilinen en eski Türkçeden beri bütün Türk dil ve lehçelerinde kullanılmıştır. Bu ses, Türkçe kelimelerin başında, ortasında ve sonunda yer alır: Taş, top, tırnak, balta, altmış, bütün, katır, at, it, öt, but, kanat, yurt gibi.

Birçok kelimenin başında "t"ler "d"ye dönüşmüş (tokuz= dokuz, tegirmen= değirmen, tört= dört gibi); kelime içinde Anadolu Türkçesinde olduğu gibi kalmış, kelime sonlarında da çoğunlukla yerini muhâfaza etmiştir.

Türkçe imlâda bâzı kelimelerin sonlarındaki "t"ler, bir ek gelmesi hâlinde "d"ye dönüşür: Kurt= kurdu, art= ardı, söğüt= söğüdü gibi.

Ayrıca bilhassa Avrupa dillerinden geçen kelimelerin sonundaki "t" sesleri de ek alması hâlinde "d"ye dönüşür: Maket= makedi gibi.

Kur'an-ı kerîm harflerinin kullanıldığı Osmanlı alfabesinde "te" ve "tı" olmak üzere iki çeşit "t" vardı.

TAAHHÜT;

Alm. *Verpflichtun (f), Versprechen (n), Zusage (f),* **Fr.** *Engagement (m), Entreprise (f),* **İng.** *Engagement, obligation, contract.* Üstüne, üzerine alma, bir işi yapacağına dâir söz verme, bir işi yapmak için resmî şekilde sözleşme, borç altına girme, vaad etme. İnsanlar verdikleri sözleri, taahhütlerini yerine getirdikleri ölçüde faziletli, ahlâklı, güvenilir olarak kabul edilmişlerdir. Türkler taahhütlerini mutlaka yerine getirmekle tanınmışlardır. Hele İslâmiyeti kabul ettikten sonra bu, Türklerin karakterlerinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu hususta târihçiler şunları demektedir:

"Türk için sadâkat, bir görevdir. Sadâkati olmayan görevine ihânet etmiş sayılır. Fakat vefâsızlık, taahhüdünü yerine getirmeme, sadâkatsızlıktan çok ağırdır. Türk için vefâsız, sözünde durmayan adam, en aşağı insandır." "Türkler, taahhütlerine dindarca bir sadâkat gösterirler." (Comte de Bonneaual)

"Türkler, yeminlerine ve taahhütlerine son derece sâdıktırlar." (d'Ohsson)

Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem, hadîs-i şerîfte; **"Münâfıkın alâmetleri üçtür: Söz söylerken yalan söyler. Vâd ettiği vakit sözünde durmaz. Kendisine bir şey emânet edildiği zaman hıyânet eder."** buyurmuştur. İslâm dîni taahhütlerin yerine getirilmesini emretmektedir.

Hukukta taahhüt: Kendi nam ve hesâbına bir gerçek veya tüzel kişiye karşı, sözleşmeli veya sözleşmesiz bir işin yapılması veya bir şeyin teslimini söz verme, yüklenme. Yazılı olarak yapılan taahhüte, taahhütnâme adı verilir.

Taahhüt işlemi, tasarrufa yönelik değil, borçlandırıcı bir muâmeledir. Mal; varlığın aktifine dokunmaz, pasifi fazlalaşır. Yük mülkiyet karşı tarafa geçemez. Ancak, mülkiyeti karşı tarafa geçirme borcu doğar. Eğer bu borç yerine getirilmezse, karşı taraftan uğranılan zarar, sözleşilen meblağ istenebilir. Noterde yapılan gayrimenkul satış vaadi sözleşmesi bir taahhüt işlemidir. Buna dayanılarak mülkiyetin geçmesi için mahkemeye dâvâ açabilir. Taahhüt altına girene müteahhit denir. İslâm hukûkunda da taahhüt işlemi, tasarrufî değil, borçlandırıcı bir işlemdir. Taahhüt eden, taahhüdünden vazgeçebilir. Ama taahhütleri yerine getirmek gelenek hâlindedir.

Taahhütleri yerine getirme, devletlerarası bir hukuk kuralıdır. (Bkz. Ahde Vefâ)

Taahhüt seneti: Kontrat.

Tahahütlü mektup: Her hangi bir yanlışlık veya kaybolma ihtimâlinin önlenerek, mektubun gideceği yere emniyetle gitmesinin sağlanması. İki çeşit taahhütlü mektup vardır: a) Taahhütlü: Bunda ayrıca bir fiş doldurulmaz. b) İâdeli taahhütlü: Ayrıca bir fiş doldurulur. Doldurulan bu fiş alıcı tarafından imzalandıktan sonra, gönderene geri gelir. İâdeli taahhütlü posta ücreti daha pahalıdır.

TABAN FİYAT (Taban narhı);

Alm. *Mindestpreis (m),* **Fr.** *Prix (m), minimum,* **İng.** *Reserve price.* Mal veya hizmet için devletçe konan en düşük satış fiyatı. Tespit edilen fiyatlardan daha aşağı satışlar yasaklanır. Buna mukâbil bu fiyatın üstünde satış yapmak mümkündür. Bu çeşit fiyatlardan gâye genellikle üreticileri korumaktır. Tek alıcının bulunduğu durumlarda (monopsoncu) düşük fiyatlarla mal alışını önleyebilmek için devlet çok defâ taban fiyatları üzerinden büyük ölçüde alımlar yapar. Âdil fiyat, malın üretimi için harcanan masraflardan ibârettir. Piyasa fiyatını, mâliyet masrafları seviyesine getiren unsur ise yalnızca serbest rekâbettir. Her zaman ve her ekonomide devletin serbest rekâbeti sağlayabilmesi mümkün değildir. Zîrâ serbest rekâbet ancak, arzın talebe veya talebin arza kolaylıkla uyabilmesi ve piyasada çok sayıda satıcının bulunması hâllerinde söz konusu olabilmektedir. Onun içindir ki, arz ve talep kânunu sağlam temellere dayandırılmıştır. Günümüzde serbest rekâbet rejimini sağlayabilmenin imkânsızlığı veya büyük ölçüde zorluğu devletin fiyatlara müdâhalesini gerekli kılmaktadır. Bu bakımdan kahve, tütün, fındık, üzüm, ayçiçeği gibi maddelerde devletin taban fiyatları üzerinden destekleme alımları yaptığı görülmektedir.

Tavan fiyat (Tavan narhı): Mal veya hizmet için devletçe konan en yüksek satış fiyatı. Satıcıların tespit edilen fiyattan daha yukarı bir fiyat talep etmeleri yasaktır. Tavan fiyatlarının asıl gâyesi tüketiciyi korumaktır. Bu cins fiyat müdâhalesine daha çok enflasyon ve savaş yıllarında rastlanır. Tavan fiyatları hükümet, belediye, meslekî kuruluşlar tarafından belirlenebilir. Tavan fiyatları politikasını, çok sayıda ve dağınık satıcı zümrelerine uygulamak zordur. Bu durumda arz ve talep dengesi bozulur, satıcıların denetiminin imkânsızlığı sebebiyle karaborsa piyasası denilen, malların tavan fiyatından daha yükseğe satıldığı bir piyasa ortaya çıkar. Bu da tavan fiyatlarını gâyesine ulaştırmayıp, ters şekilde sonuçlandırmaktadır. Fakat az sayıda büyük firmalar karşısında tavan fiyatlarının uygulanması kolay olmaktadır. Günümüzde ilâç, şehirlerarası ulaştırma tarifelerinde hükümetlerin tavan fiyatlarını belirledikleri görülmektedir.

Eskiden İslâm hukûkunun tam uygulandığı devletlerde taban ve tavan fiyatı tespiti, narh (fiat) konması uygulaması mecbur olmadıkça yapılmazdı.

Eshâb-ı kirâmdan Enes bin Mâlik buyuruyor ki: Medîne-i münevverede pahalılık oldu. “Yâ Resûlallah fiyatlar yükseliyor bize kâr haddi koyunuz.” denildi. Peygamber efendimiz:

“Fiyatları koyan Allahü teâlâdır. Rızkı genişleten, daraltan, gönderen yalnız O’dur. Ben Allahü teâlâdan bereket isterim.” buyurdu.

Yalnız esnafın hepsi fiyatları fâhiş olarak arttırdığı ve millet zarar ve zulüm görür hâle geldiği zaman hükümetin tüccarlarla görüştükten sonra, uygun narh (fiyat) koyması gerekli olur. Bu karara da bütün Müslümanların uymaları şarttır.

TABANCA;

Alm. *Revolver (m), Pistole (f),* **Fr.** *Pistolet, revolver (m),* **İng.** *Pistol, revolver.* Kısa menzil ve namlulu, hafif bir ateşli silâh. Namlu, mekanizma, kabza, tetik gibi parçalardan meydana gelir. On altıncı asırda Avrupa’da kullanılmaya başlanan tabanca da tüfek gibi ilk zamanlar ağızdan doldurulmaktaydı ve mermi bir demir bilyadan ibâretti. İtici gücü teşkil eden barutun ateşleme sistemleri zamanla fitilli, çakmaklı olacak şekilde geliştiği gibi doldurma da arkadan yapılmaya başlandı. Daha sonraları kovanlı ve kapsüllü mermilerin gelişmesiyle ateşleme sistemi, günümüzde de kullanılan horoz-iğne sistemi hâline geldi. Mermiler ya bir şarjörle veya dönebilen delikli bir silindir vâsıtasıyla hazneye sürülür. Diğer mermiler bir önceki mermi patladıkça otomatik olarak hazneye girer.

Otomatik tabancalarda ikinci bir merminin ateşlenmesi için tetiğin tekrar çekilmesi gerekmez. Fakat yarı otomatiklerde merminin hazneye girmesi, bir önceki patlama neticesinde meydana gelen geri tepmeyle sağlanmasına rağmen, ateşleme için tetiğin tekrar çekilmesi gerekir. Tabancaların mermi kapasiteleri ve kalibre denen namlu çapları değişik değişiktir. Modern tabancaların namlu çapları 6.35, 7.65 ve 9 mm olanları vardır. Uzun şarjörlü, kısa dipçikli ve kısa namlulu otomatik silâhlar da tabanca sınıfına girer. Bunların namlu çapları 8-11 mm civârındadır ve şarjörlerindeki mermi miktarı 100'e kadar çıkanlar vardır. Toplu tabancaların silindirleri 6 veya 8 mermiliktir. Ayrıca işâret fişeği atmak için kullanılan 20-27 mm namlu çaplı yivsiz tabancalar da vardır.

Günümüzde tanınmış tabancalar olarak Kırıkkale, Negant, Walter, Browning, Colt, Flabert, Smith-Wesson sayılabilir. Ayrıca kalem, şemsiye, baston vb. şeklinde yapılmış veya manyetolu ateşleme sistemi olan tabancalar, tabancaların değişik tipleri olarak ele alınabilir.

TABERÂNÎ;

meşhur tefsir, hadis ve fıkıh âlimlerinden. İsmi, Süleymân bin Ahmed bin Eyyûb bin Mutayr eş-Şâmî el-Lahmî et-Taberânî; künyesi Ebü'l-Kâsım'dır. 873 (H.260) senesi Safer ayında Şam'ın Taberiyye kasabasında doğdu. İsfehan'a yerleşti. 970 (H.360) senesi Zilkâde ayının sonlarına doğru 100 yaşlarında vefât etti. İsfehan şehrinin girişinde Resûlullah'ın Eshâbından olan Hammâd ed-Devrî'nin kabri yanına defnedildi.

Taberânî; Hâşim bin Mürsed et-Taberânî, Ebû Zür'a-es-Sekafî, İshâk ed-Debrî, İdrîs el-Attâr, Beşîr bin Mûsâ, Hafs bin Ömer, Abdullah bin Mahmûd bin Saîd bin Ebî Meryem, Ali bin Abdülazîz el-Begâvî, Mikdâm bin Dâvûd er-Re'yinî, Yahyâ bin Eyyûb el-Allât, Ebû Abdurrahmân en-Nesâî gibi pekçok âlimden ilim öğrendi ve hadîs-i şerîf rivâyetinde bulundu. Kendisinden de; Ebû Huleyfe el-Cemhî, İbn-i Ukde, Ebû Nuaym el-Hâfız, Ebû Hüseyin bin Fâzişâh, Abdân, Câfer el-Feryâbî, Ebû Abdullah bin Merde el-Hâfız ve daha birçok âlim ilim öğrendi ve hadîs-i şerîf rivâyet etti.

Büyük hadis âlimlerinden olan Taberânî, güvenilir, sağlam, hadîste **huccet,** yâni üç yüz binden fazla hadîs-i şerîfi senetleriyle birlikte ezbere bilen ünvânına sâhiptir. Onun ilmi ve rivâyet ettiği hadîs-i şerîfler, bütün İslâm âlemine yayıldı. Kendisine; "Bu kadar hadîs-i şerîfi ezberleme bahtiyârlığına nasıl kavuştun?" diye sorulduğunda; "Otuz sene kuru hasır üzerinde uyudum." buyurdu.

İlim tahsili için rahatı terkederek sâde bir hayat yaşadı. Otuz üç sene ilim uğrunda seyâhat yaptı. Bu yolda fedâkârlıktan kaçınmadı. Her işini Allahü teâlânın rızâsı için yapar ve insanları Cehennem ateşinden kurtarmak için çalışırdı. Talebelerinden Ebû Abbâs Şirâzî, Taberânî'den üç yüz bin hadîs-i şerîf yazdığını, güvenilir, sağlam bir muhaddis olduğunu bildirmekte ve hocasının ne derece ilim sâhibi olduğunu vesîkalandırmaktadır.

Yazmış olduğu başlıca eserleri; **Mu'cem-ül-Kebîr, Mu'cem-ül-Evsat** ve **Mu'cem-üs-Sagîr'**dir.

TABERÎ;

tefsir, kırâat, hadis, târih, edebiyat, nahiv, matematik, tıp ve Şâfiî mezhebi fıkıh âlimi. İsmi Muhammed bin Cerîr; künyesi Ebû Câfer'dir. Memleketine nispetle Taberî denildi. İbn-i Cerîr ve Taberî diye meşhurdur. 839 (H.224)da Taberistan'ın Amul şehrinde doğdu. 923 (H.310)te Bağdat'ta vefât etti.

Eshâb-ı kirâm düşmanı Muhammed bin Cerîr bin Rüstem Taberî ve yine Eshâb-ı kirâm düşmanı Muhammed bin Ebi'l-Kâsım Taberî başka olup, bunlarla karıştırılmamalıdır. Yine Eshâb-ı kirâm düşmanı İmâmiyye fırkasına mensup olup, yazdığı **Mecma'ul-Beyân** adındaki bozuk **Tabersî Tefsîri** ile meşhur olan Fadl bin Hasan Taberî'nin de, İbn-i Cerîr Taberî hazretleriyle hiçbir alâkası yoktur. Ayrıca, Taberî hazretlerinin târihini kısaltarak yazan Ali bin Muhammed Şimşâtî de Eshâb-ı kirâm düşmanıdır. Bu kitab, **Târih-i Taberî** adıyla Türkçe'ye de çevrilmiş ve Eshâb-ı kirâm aleyhinde bozuk fikirlerin memleketimizde yayılmasına sebep olmuştur.

İbn-i Cerîr Taberî, ilk tahsiline doğduğu yerde başladı. Yedi yaşında Kur'ân-ı kerîmi ezberledi. Dokuz yaşında hadîs-i şerîf yazmaya başladı. Bundan sonra, ilim tahsili için Kûfe, Basra, Rey, Mısır, Suriye ve Irak şehirlerine gidip, buralarda ilim öğrendi. Tahsilden sonra, Bağdat'a yerleşti. Kırâat, tefsir, hadis, fıkıh, târih, matematik ve tıp ilminde engin bilgi sâhibi oldu. Muhammed bin Abdülmelik, İshak bin Ebî İsrâil, Ahmed bin Menî' Begâvî, Muhammed bin Müsnâ ve daha birçok âlimden hadîs-i şerîf öğrenip rivâyette bulundu. Yüz bin hadîs-i şerîfi râvileriyle ezberleyerek **hâfız** oldu. Fıkıh ilmini, Dâvûd-i Zâhirî'den; Şâfiî fıkhını Mısır'da Rebî' bin Süleymân'dan ve Bağdat'ta Muhammed Za'ferânî'den öğrendi. Yûnus bin Abdüla'lâ'dan ve diğer fıkıh âlimlerinden Mâlikî mezhebinin bilgilerini öğrendi. Ebû Mukâtil'den de Hanefî fıkhını öğrendi. Şâfiî mezhebinde olmasına rağmen, amelde dört hak mezhebin fıkıh bilgilerini çok iyi öğrenip, dört mezhepte de âlim oldu. Şâfiî mezhebinde zamânın en büyük âlimiydi. Kendisinden, Ebû Şuayb-il-Harrânî ve Abdülgaffâr Huseybî ilim öğrendi.

Muhammed Cerîr Taberî, birçok ilimde mütehassıs olduktan sonra, ilmini insanların istifâdesine sundu. Bağdat'ta on sene Şâfiî mezhebine göre fetvâ verdi.

839 senesinde Bağdat'ta vefât etti. Rahbet-i Yakûb denilen mahallede kendi evine defnedildi.

İbn-i Cerîr Taberî, yalnız Allahü teâlânın rızâsı için çalışır, İslâmiyeti öğrenmeye ve öğretmeye gayret ederdi. Din ve ilim zenginliğini, dünyâ zenginliğine tercih ederdi. Dünyâya ehemmiyet vermez, zarûret miktarı malla yetinirdi. Harama düşmek korkusundan mübahların bir çoğunu terk eder; ömrünü yalnız ilim öğrenmek, öğretmek ve ibâdet edip, kitap yazmakla geçirirdi. Çok kitap yazdı. Kitaplarının sayfası ömrüne bölününce, her gün için on dört sayfa düşmektedir.

İbn-i Cerîr Taberî, bilhassa tefsir ilminde meşhur olup, tefsiriyle tanındı. **Câmi-ul-Beyân et-Te'vîl-ül-Kur'ân** adlı bu eseri, Eshâb-ı kirâmın ve Tâbiînin rivâyetlerini toplayan en geniş tefsirlerdendir. Kendisine gelen rivâyetleri çeşitli yönlerden inceledi. Âyet-i kerîmelerden çıkarılan hükümleri bildirip, lüzûmunda Arapçanın kâideleri hakkında da bilgi verdi. Daha önce yazılmış pekçok tefsirdeki bilgileri, eserinde değerlendirdi. Eserinin mukaddimesinde; Kur'ân-ı kerîmin belâgat ve fesâhatından, îcâzından bahsederek, Kur'ân-ı kerîmin yedi harf üzerine nüzûlü, te'vil ve tefsir hakkında bilgi vermektedir. Sahâbe, Tâbiîn ve Tebe-i tâbiîn kavilleri üzerinde durarak, nâsih ve mensûh, hurûfu mukattaa (sûre başlarındaki harfler) hakkında açıklamalarda bulunmaktadır.

Taberî Tefsîri, daha sonra gelen âlimlerin birçoğu tarafından kaynak olarak kullanıldı.

İbn-i Cerîr Taberî'nin yazdığı **Târih-ül-Ümem vel-Mülûk** adlı târih kitabı çok meşhurdur. **Ahbâr-ur-Rusül ve'l-Mülûk,** kısaca **Târih-i Taberî** de denilmektedir. Bu eserinde Âdem aleyhisselâmın yaratılışından, Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) hicretine kadar olan hâdiseleri, işittiği ve târih kitaplarında gördüğü bilgilere göre yazdı. Hicretten sonraki hâdiseleri de vesîkalara ve rivâyetlere göre geniş bir şekilde anlattı: Târihçiler için mühim bir kaynak olan bu kıymetli eser, daha sonra Ali bin Muhammed Şimşâtî adında bir Eshâb-ı kirâm düşmanı tarafından kısaltılarak yazıldı ve **Târih-i Taberî** ismiyle meşhur oldu. Bu Eshâb-ı kirâm düşmanının kısaltarak yazdığı Taberî târihinde, onun güzel sözleri tahrif edilerek, Eshâb-ı kirâma (radıyallahü anhüm) iftirâ edilmektedir. Bu yanlış ve bozuk yazılar, okuyanları aldatmaktadır.

İbn-i Cerîr Taberî'nin diğer eserlerinden bâzıları şunlardır: **El-Müsterşîd fî Ulûm-id-Dîn, Kitâb-ül-Aded ve't-Tenzîl, Kırâat, Kitâbü-İhtilâf-ül-Fukahâ** (matbudur). **Tehzîb-ül-Âsâr, Et-Tebşir fî Usûl-üd-Dîn, Târih-ür-Ricâl min-es-Sahâbeti vet-Tâbiîn, Cüz'ün fil-İ'tikâd.**

TABGAÇLAR;

Çin'de kurulan bir Türk devleti. Asya Hunlarının bir kısmı olan bu topluluğa Çinliler To-ba veya T'o-pa derler. Tabgaç, Türkçede "ulu, muhterem, saygıdeğer" mânâsında kullanılan bir ünvandır. Tabgaçlar, Çin'de hüküm sürmüş kudretli, büyük bir hânedandır.

Tabgaçlar, önce Kuzey Şan-si'de Tai başşehir olmak üzere Birinci Tabgaç Devleti (338-376)ni kurdular. Birinci Tabgaç Devletinin bilinen ilk hükümdarı Şarmo Handan îtibâren diğer küçük Hun devletleri ve Sien-pi topluluklarıyla mücâdele ettiler. Tabgaçlar devamlı kuvvetlenip, etraflarındaki mahallî hükümetçikleri idâreleri altına alarak 386'da büyük devlet hâline geldiler.

Tabgaç Devleti (386-556) Doğu Çin'de genişleyerek, 394'te Küçük Ts'in, 403'te Liang devletlerini de tâbiyetine aldı. Beşinci yüzyılda bütün Çin'i tek idâre altında topladılar. İç Moğolistan ve İç Asya'ya hâkim, târihi İpek Yoluna sâhip oldular. T'a-o (424-452) zamânında Tabgaçlar en parlak devrini yaşadılar. Çin'e hâkim olan Tabgaçlar, Türklerin Çinlileşmemesi için Budizmi yasakladılar. T'a-o'dan sonra gelen hükümdarlar, Türk millî kültürü lehinde olan Budizm yasağını gevşettiklerinden bu bozuk din Türkler arasında yayılmaya başladı. Tabgaçlar, Budizmi kabullendikçe Çinlileşip, zayıfladılar. Budizm ve Çinlileşme sonunda, zamanla kendi dil, örf, âdet ve giyimlerini kaybederek, eriyip gitttiler. Tabgaç Devleti, 537'de Ho-nan'da Doğu ve Ç'ang-an'da Kuzey ve Batı Wei'ler adı ile ikiye ayrıldı ve kısa zaman sonra bütün arâzileri Çinli hânedanların hâkimiyetine geçti (550, 556).

TÂBİÎN;

Eshâb-ı kirâmı gören Müslümanlar, Peygamber efendimizi görmemiş, fakat Eshâb-ı kirâmın sohbetine kavuşan, onlarla görüşüp konuşanlar.

Peygamber efendimiz bir hadîs-i şerîflerinde; **"İnsanların en hayırlısı, benim asrımda olan Müslümanlardır** (yâni Eshâb-ı kirâmdır). **Onlardan sonra en iyileri, onlardan sonra gelenlerdir** (yâni Tâbiîndir). **Onlardan sonra en iyileri, onlardan sonra gelenlerdir. Onlardan sonra gelenlerde yalan yayılır. Bunların sözlerine ve işlerine inanmayınız."** buyurdular. Bu hadîs-i şerîfte Tâbiînin büyüklüğü, kıymeti bildirilmekte, âhiretteki üstün dereceleri müjdelenmektedir.

Tâbiînin içinden pek büyük âlimler çıkmış, bütün insanlığa kıyâmet kopuncaya kadar yol gösterecek, ışık tutacak eserler bırakmışlardır. Çünkü onlar, Peygamber efendimizin mübârek cemâlini gören, hizmetiyle şereflenen Eshâb-ı kirâma yetişip, onları görmek ve sohbetlerine kavuşmak saâdetine ermişlerdir. O hidâyet yıldızlarının ışıklarıyla parlamışlardır. Bunun için, ebedî kurtuluş bunlara mahsus oldu. Sonsuz saâdete bunlar kavuştu. Allah yolunda giden kâfile, bunlar oldu. Ümmet-i Muhammed içinde Eshâbdan sonra en üstün onlar oldular. Bu büyük âlimler, Eshâb-ı kirâmla Tâbiîn-i izâmın, yâni Selef-i sâlihînin îmânları hep aynıydı. İnanışları arasında hiç fark yoktu. Sonra gelenler bu îmânı yâni Ehl-i sünnet îtikâdını hep Tâbiînden öğrendiler. Şimdi yeryüzünde bulunan Müslümanların çoğu Selef-i sâlihînin inancında, Ehl-i sünnet vel-cemâat mezhebindedirler.

Yetmiş iki sapık bid'at fırkasının hepsi ikinci asırdan sonra ortaya çıktı. Bunların bir kısmının kurucuları daha önceden yaşamış iseler de, kitaplarının yazılması ve toplu olarak ortaya çıkmaları ve Ehl-i sünnete karşı baş kaldırmaları Tâbiîn-i izâmdan sonra oldu.

Tâbiînin en meşhur simâsı **İmâm-ı A'zam** hazretleridir. Eshâb-ı kirâmdan (radıyallahü teâlâ anhüm ecmaîn) sonra gelen müctehidlerin en büyüğüdür. Bu büyük imâm, her hareketinde, verâ ve takvâ üzereydi. Her işinde Peygamberimize (sallallahü aleyhi ve sellem) tam mânâsıyla tâbiydi. İctihâd ve istinbâtta, ulaştığı dereceye hiç kimse varamadı. Kendisinden önce, daha âlim ve daha yüksek kimseler geldiyse de, onların zamânında, uydurmalar ve sapıtmalar, henüz yayılmamış olduğundan, doğruyu ayıracak mi'yârlar hazırlayıp kitaplara geçirmemişler; daha başka kıymetli işlerle uğraşmışlardır.

İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe rahmetullahi aleyh ise, Eshâb-ı kirâmdan öğrendiği ilmi, kitaplara geçirmiş, doğruyu ayıracak mi'yârlar hazırlamıştır.

Tâbiîn içinden; Veysel Karânî, Kâsım bin Ebî Bekr-i Sıddîk, Hasan-ı Basrî, Saîd bin Müseyyib, Urve bin Zübeyr, Hârice bin Zeyd bin Sâbit, Seleme bin Abdurrahmân, Süleymân bin Yesâr, Ubeydullah bin Abdullah bin Utbe bin Mes'ûd, Alkame bin Kays, Mesrûk bin Ecdâ (rahmetullahi aleyhim) gibi birçok mübârek zât da ilim, ibâdet, zühd ve takvâlarıyla meşhur olmuştur.

Tâbiîni, âlimler tabakalara ayırmışlardır. Bunlar; bir kısmına göre üç, bâzılarına göre on beş tabakadır.

Birinci tabaka: Hayâtlarında Cennetle müjdelenerek Aşere-i mübeşşere ismiyle şöhret bulan Eshâb-ı kirâmı görüp, onlardan rivâyetlerde bulunanlar. Kays bin Ebî Hâzım rahmetullahi aleyh gibi.

İkinci tabaka: Resûl-i ekrem sallallahü aleyhi ve sellem efendimizin sağlığında doğdukları hâlde, Efendimizi görmekle şereflenemeyenler. Hazret-i Alkame, Mesrûk radıyallahü anhümâ gibi.

Üçüncü tabaka ve diğer tabakalar. Diğer sahâbîleri görüp hadîs-i şerîf rivâyet edenler, en son vefât eden sahâbîden hadîs rivâyet edenler gibi kısımlara ayrılmaktadır.

TÂBİİYET;

Alm. *Staatsangehörigkeit; Abhängigkeit (f),* **Fr.** *Nationalité; dépendance (f),* **İng.** *Nationality, allegiance.* Tâbi olma, uyrukluk. Bir şahsı (hakikî veya hükmü) veya bir şeyi (gemiler ve hava gemileri) devlete bağlayan siyâsî ve hukûkî bağ. Tâbiiyet aslî ve müktesep olmak üzere iki çeşittir.

Aslî tâbiiyet: Kan ve toprak esâsına göre kazanılan ve doğumla iktisab edilen tâbiiyet olup, kânundan doğar.

Müktesep tâbiiyet: Telsik (vatandaşlığa geçme), evlenme, evlât edinme, muhâceret, arâzi ilhakı ve ahâli mübâdelesi yollarından biriyle sonradan (doğumdan sonra) kazanılan tâbiiyettir.

Tâbiiyet vatandaşlıkla eşdeğer bir durumdur. Türk Vatandaşlığı Kânunu, Türk vatandaşlığının nasıl kazanılacağını ve ne sûretle kaybedildiğini ve vatandaşlıktan çıkma ve çıkarılmayı îzâh eder.

Osmanlı Devletinde, sınırları içinde bulunan yabancıların kayıtlarını tutan resmî dâireye **Tâbiiyet Kalemi** adı verilirdi.

TÂBUT;

Alm. *Sarg (m),* **Fr.** *Cercueil (m), bière (f),* **İng.** *Coffin, bier.* Meyyitin, ölünün taşınmasına veya kabire konulmasına yarayan âlet, sandık. Tâbut, cenâzenin taşınmasını kolaylaştıran bir vâsıtadır. Bir sandık şeklinde olup, uzunluğu ve genişliği bir insanın sığabileceği büyüklüktedir. Baş taraftan ayağa doğru daralmaktadır. Çeşitli şekillerde tâbutlar yapılmaktadır.

Dînimiz, ölünün mezara çivisiz, geçmeli tahtadan yapılmış, sâde, zînet ve süslü olmayan tâbutla gömülmesine izin vermiştir. Hattâ kadınların, tâbutla gömülmesi çok iyidir.

Dînimizde ilk tâbut, Peygamber efendimizin hanımı Zeyneb vâlidemiz için yapıldı. Ömer radıyallahü

anh, cenâzeye mahremlerinden, nikâh düşmeyen erkek akrabâlarından başkasının gitmesine izin vermemiş, Eshâb-ı kirâm da bundan üzülmüştü. Esmâ binti Umeys; "Habeşistan'da tâbut gördüm. Cenâzeyi örtüyor." dedi. Bunun anlattığı şekilde tâbut yapılıp, bütün Eshâbla birlikte gidilerek defnedildi.

Kabir toprağı çürük, nemliyse, erkeğin, lâhdin veya doğruca kabrin içine tâbutla konulmasına dînimiz izin vermiştir. Toprak kuru ve sağlam ise tâbutla gömülmeyebilir. Tâbutla gömülünce, tâbut içine biraz toprak konur. Kadınları, her zaman tâbutla gömmek daha iyidir, çok faziletlidir.

TÂC-ÜL-ÂRİFÎN (Ebü'l-Vefâ);

evliyânın büyüklerinden. Künyesi Ebü'l-Vefâ; ismi Muhammed bin Muhammed bin Muhammed bin Zeyd bin Hasan el-Ârif bin Zeyd bin İmâm-ı Zeynel'âbidîn bin İmâm-ı Hüseyin bin Aliyy-ül-Murtezâ bin Ebî Tâlib'dir (radıyallahü anhüm). Lakabı Tâc-ül-Ârifîn olup, Kakis diye de anılır.

1026 (H.417) senesinde Irak'ın Kuşende mevkiinde doğdu. 1107 (H.501) senesinde vefât etti.

Ebü'l-Vefâ hazretlerinin babası Seyyid Muhammed Ârızî zamânının büyük evliyâsındandı. Benî Nercis kabîlesinin reisi Ömer bin Şirküre bin Ebî Ammar Nercî'nin kızıyla evlendi. Bu evlilikten Seyyid Ebü'l-Vefâ doğdu. Seyyid Ebü'l-Vefâ hazretleri, babasının vefâtından iki ay sonra doğdu. Daha bebekken oruç tutmaya başladı. Gündüzleri annesinden süt emmez, geceleri emerdi.

Küçük yaşında Şenbekî hazretlerine talebe oldu ve onun sohbetlerinde bulundu. Daha sonra hocasının izniyle Buhârâ'ya gitti. Orada zâhirî ilimlerin hepsini tahsil etti. Bu esnâda nesebi hakkında kimseye bir şey söylemedi. Tahsilini tamamladıktan sonra, Buhârâ'dan ayrılıp Kalmine'ye gelip, oraya yerleşti. Burada halka İslâm dîninin emirlerini ve yasaklarını anlatıp, talebe yetiştirmeye başladı.

Ebü'l-Vefâ hazretleri şöyle anlatır:

İlim öğretmekle meşgul olduğum sırada, bir gece rüyâmda Peygamber efendimizi gördüm. Rüyâda Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem, bana dönerek:

"Yâ Ebü'l-Vefâ! Sana yedi yâren verdik. Kim bunlara ihlâs ve sıdkla riyâsız muhabbet besler ve mürîd olursa, kıyâmet gününde benim bayrağım altında haşrolunur. Benim evlâdım olan seyyidlere kim hürmet ederse, aynen bana hürmet etmiş olur. Bana hürmet eden, Allahü teâlâya hürmet etmiştir. Allahü teâlâya hürmet eden, Cennet'i kazanmıştır. Benim evlâdıma kim hürmet etmezse, bana hürmet etmemiş olur. Bana hürmet etmeyen, Allahü teâlâya hürmet etmemiştir. Allahü teâlâya hürmet etmeyenin yeriyse Cehennem'dir.

Ey Ebü'l-Vefâ! Sana ve yârenlerine vasiyetim olsun. Kıyâmete kadar kimseyle kavga ve anlaşmazlık çıkarmayın. Çünkü kavga ve anlaşmazlık karışan silsilenin nesli helâk olur. Ey Ebü'l-Vefâ! Benim sünnetimi yerine getirip bu yedi yâreninin eteğine yapışan saâdete ulaşır. Bunlardan uzaklaşan, benden uzaklaşmış olur." buyurdu.

Ben bu ahde sâdık kalacağımı söyledim ve yedi zâtı da cânu gönülden yârenliğe kabul ettim. Peygamber efendimiz duâ ettiler. Kapı çalınmasıyla uyandım.

Kapıyı açınca, o yedi zâtı gördüm ve onları içeriye dâvet ederek yemek yedirdim ve; "Gelmenizin sebebi nedir?" diye sordum. Onlar da; "Rüyâmızda Peygamber efendimizi gördük. Bize; "Tâc-ül-Ârifîn Seyyid Ebü'l-Vefâ sizin zâhiren ve bâtınen atanız oldu. Ona gidin." buyurdu." dediler. Ben de onlara gördüğüm rüyâyı anlattım. Onlar zâhiren de bana bî'at ettiler.

Seyyid Ebü'l-Vefâ hazretleri bir müddet Bağdat'a gelip halîfe Kâim biemrillah'a nasîhatte bulundu. 1107 senesi Rebîülâhir ayının yirminci günü seksen dört yaşında vefât etti. Cenâzesini Adiy bin Müsâfir yıkadı, kefenledi ve defnetti.

Seyyid Ebü'l-Vefâ hazretleri buyurdu ki:

"Az yiyip, az uyuyun. Çok tefekkür edin. Geceyi ibâdetle geçirin! Çok yemek, insanı uyuşuk yapar. Uyuşuk olan gâfil, gâfil olan da mahzûn olur. Bu ise insanı felâkete götürür."

"Takvâ bir ağaçtır. Bu ağacın kökü Peygamber efendimizdir. Budakları Sahâbe ve Tâbiîndir. Meyvesiyse sâlih ameldir."

"Nerede olursanız olun, ne yaparsanız yapın, Allahü teâlâ sizi görür. Onun için, yasaklanan yerlerde değil, emredilen yerlerde bulunun."

"Talebenin dikkat etmesi gereken ve kendine lâzım olan şeyler şunlardır: 1) Kalbini ve niyetini kötülüklerden temizlemek, 2) Farz ve sünnetleri yerine getirmeye çok hırslı olmak, 3) Bid'atlerden ve fitnelerden uzak bulunmak, 4) Tevâzu ehli olmak, 5) Devamlı iyi düşüncelerle meşgul olmak, 6) Yemeye, içmeye ve giyime çok dikkat etmek, 7) Dînin hudutlarından bir zerre bile dışarı çıkmamak, 8)

Ahdine vefâ etmek, aslâ yalan söylememek, 9) Kendini beğenmişlerden olmamak, 10) İbâdet ve tâatinden dolayı gurûrlanmamak."

"Vaktini boş yere harcayan kimse câhildir."

"Dünyâya aşırı düşkün, mağrûr ve fitneci kimselerle dostluk kurup onların bulunduğu yerlere gitmeyin. Bunlarla birlikte olanın gideceği yer Cehennem'dir."

TÂCEDDÎNOĞULLARI;

Türkiye Selçuklu Devletinin zayıflaması üzerine Karadeniz kıyısında Bafra ile Ordu arasında, güneyde Niksar'a kadar olan bölgede kurulan Türk beyliği. Merkezi Niksar olan Beyliğin kurucusu Tâceddîn Beydir.

Tâceddîn Beyin babası Doğancık Bey, Anadolu'da İlhanlı hâkimiyeti yıkılırken meydana gelen nüfuz mücâdeleleri esnâsında Kürt ve Taşan beyleri ve Emir Eretna ile savaşmış kudretli bir kimseydi. Niksar ve çevresini elinde bulunduran Doğancık'ın nüfûzu kuzeybatıda Kastamonu Emîri Süleymân Şahın hudûduna kadar uzanıyordu. 1345 veya 1347 yılında öldüğü tahmin edilen Doğancık'ın yerine beyliğin asıl kurucusu Tâceddîn Bey geçti.

Tâceddîn Bey, beyliğin başına geçtiği ilk yıllarda Amasya Emîri Şadgeldi'ye tâbi oldu. Kâdı Burhâneddîn Ahmed'e karşı ülkesini korudu. Trabzon Rum İmparatoru Üçüncü Aleksios, kendi hudutları boyunca kuvvetlenen Türk beylerinden korkmaya başladı. Tâceddîn Bey, 1381'de İmparator Aleksios'un kızı Eudokia ile evlendi. Ordu vilâyetindeki Türkmen Emîri Hacı Emirzâde Süleymân Beyin ülkesine taarruz ettiyse de, yenilip öldürüldü. Fırsattan istifâde eden Kâdı Burhâneddîn Niksar ve İskefser'i ele geçirdi.

Ancak, Tâceddîn Beyin öldürülmesinden sonra yerine geçen oğlu Mahmûd Bey (Mahmûd Çelebi), Kâdı Burhâneddîn'e bir elçilik heyeti göndererek bağlılığını arz etti ve topraklarının tekrar kendisine iâde edilmesini istedi. Bunun üzerine Kâdı Burhâneddîn Niksar ve buraya tâbi yerleri tekrar Mahmûd Çelebi'ye verdi. Ancak bir müddet sonra Mahmûd Çelebi, Kâdı Burhâneddîn'e karşı Osmanlılarla ittifak kurdu. Kâdı Burhâneddîn ise Mahmûd Çelebi'ye karşı Tâceddînoğullarından Alparslan'ı desteklemeye başladı. Alparslan, Kâdı Burhâneddîn'den aldığı kuvvetlerle beylik içinde hâkim duruma gelince, güç duruma düşen Mahmûd Çelebi, bu durumdan kurtulmak için, Kâdı Burhâneddîn'le anlaştı. Bu hâlden şüphelenen Alparslan, Burhâneddîn Beyin düşmanı olan Eretna âilesine mensup Feridun Beyle münâsebet kurdu. Bunu öğrenen Kâdı Burhâneddîn, onun üzerine yürüdü ve yapılan savaşta Alparslan öldü (1394). Alparslan'ın, Hüsâmeddîn ve Mehmed Yavuz isimli iki oğlu, babalarından kalan Samsun ve Çarşamba bölgesinde müştereken hâkimiyetlerini devâm ettirdiler.

Alparslan'ın ölümünden sonra, Kâdı Burhâneddîn'in hedefi, Tâceddînoğullarının topraklarını tamâmen ele geçirmekti. Bunun için Tâceddînoğullarına âit Yenişehir Kalesi yanında bir kale yaptırarak, içerisine, devamlı Mahmûd Bey üzerine sefere çıkan seçkin kuvvetler koydu. Mahmûd Bey, bu kuvvetlere karşı meydan harbi veremediğinden, çete savaşlarıyla bu hücumları savuşturmaya çalışıyordu. Kâdı Burhâneddîn, 1398 senesinde Akkoyunlu hükümdârı Karayülük Osman Bey tarafından, Sivas önlerindeki muhârebede öldürülmesi üzerine Mahmûd Bey; Bâyezîd Hanın Amasya, Tokat ve Sivas'ı ele geçirmesinden sonra, Osmanlı Devleti hâkimiyetine girdi.

1402 Ankara Muhârebesinde Yıldırım Bâyezîd'in yenilmesinden sonra, Alparslan'ın oğlu Hasan Bey, Timûr Hanın himâyesinde bağımsız olarak Niksar ve bir kısım Canik topraklarında Tâceddînoğulları Beyliğinin başına geçti ve Osmanlıların bu döneminde kendi başına hareket etti. Bu arada İsfendiyâr Beyle anlaşarak topraklarını genişletmeye çalıştı. Bu iki bey, Bafra ve Samsun üzerine iki koldan yürüdüler. Yapılan savaşta Samsun beyini öldürerek, beyliğin büyük bir kısmına sâhip oldular. Osmanlı Hükümdârı Çelebi Mehmed, tek başına devleti toparlayıp, hâkimiyeti sağlayınca, İsfendiyâroğullarından Samsun'u geri aldı. Tâceddînoğlu Hasan Beyle kardeşi Mehmed Bey, Çelebi Mehmed'le dostluklarından dolayı yerlerinde kaldılar.

Hasan Bey, Sultan İkinci Murâd devrine kadar beyliğini korudu. İkinci Murâd Han tahta geçtikten sonra, Anadolu'nun bu bölgelerini ele geçirmek ve bölge vâlilerini ortadan kaldırmak için Lala Yörgüç Paşayı vazîfelendirdi. Bunun üzerine Yörgüç Paşa, Hasan Beyi yakalamak ve topraklarını ele geçirmek niyetiyle büyük bir düğün merâsimi düzenleyerek onu ziyâfete çağırdı. Fakat bunu fark eden Hasan Bey, dâvete katılmayıp, topraklarını Sultana teslim edeceğini bildirdi. Sözünün eri olan bu beye nihâyet, 1427 senesinde Rumeli'de bir sancak verildi. Böylece, Tâceddînoğulları Beyliği Osmanlılara geçmiş oldu.

Tâceddînoğullarına âit şimdiye kadar hiçbir sikkeye rastlanmamıştır. Hasan Beyin Çarşamba'da bulunan, 1424 târihli câmi ve vakfiyesi vardır. Buranın kitâbesinde kendisi; "Emîr-i kebîr, Hüsâmüddevleti ved-dîn Hasan Bey bin el-Merhum Alparslan Bey İbn-ül-Emîr-il-Mağfûr Tâceddîn"

diye zikrolunmuştur. Tâceddînoğullarındancesûr ve atılgan bir zât olan Alparslan Bey ise, fazîlet sâhibi ve edebiyâta düşkündü. Arapçayı çok iyi bilen bu bey, nahivle meşgul olurdu.

Tâceddînoğulları

Tahta geçişleri

Taceddîn bin Doğancık 1348

Mahmûd Çelebi 1387

Osmanlı hâkimiyeti 1398

Alparslan bin Tâceddîn 1394

Hasan Bey..... 1402

Osmanlı hâkimiyeti 1428

TACİKİSTAN

DEVLETİN ADI .....Tacikistan Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ .....Duşanbe

NÜFÛSU 5.358.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....143.100 km^2

RESMÎ DİLİ .....Tacikçe

DÎNİ .....İslâmiyet

PARA BİRİMİ..... Ruble

Orta Asya'da yer alan bir devlet. Doğuda Çin, güneyde Afganistan, batı ve kuzeyde Özbekistan ve Kırgızistan'la çevrili Tacikistan toprakları Asya'nın dağlık iç kesimlerinde yer alır.

Târihi

İran kökenli bir halk olan Tacikler, mîlâttan önce sırasıyla Perslerin, Büyük İskender'in ve onun ardından kurulan devletlerin hâkimiyetleri altında kaldılar. Yedi-sekizinci asırlar arasında Müslüman Araplar Taciklerin yaşadığı bölgeyi fethettiler ve buralara Mâverâünnehr ismini verdiler. Kısa zamanda Müslümanlığı kabul eden Tacikler, bölgeye hâkim olan Türklerin kültür ve dillerinden büyük ölçüde etkilendiler.

Tacikler 15. asırdan 18. asrın ortalarına kadar Buhara Hanlığının hâkimiyeti altında yaşadılar. Daha sonra Ceyhun Irmağının güneyinde ve güneybatısındaki toprakları ele geçiren Afganlar, Taciklere hâkimiyetlerini kabul ettirdiler. Tacik topraklarının büyük bölümü 1860'lı yıllarda Rusların eline geçti. Buhara Hanlığı ise 1868'de Rusya'nın hâkimiyetini kabul etti.

Rusya'daki 1917 Ekim Devriminden sonraTaciklerin yaşadığı toprakların bir bölümü 1918 Nisan'ında kurulan Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhûriyetine bağlandı. Bugünkü Tacikistan topraklarının böyük bölümünü içine alan Buhara Hanlığında 23 Ağustos 1920'de yönetime el koyan devrimciler, Ekim ayında Buhara Sovyet Halk Cumhûriyetini kurdular. Devrimciler 1921 başlarında Duşanbe ve Kulyab'ı ele geçirdiler. Yeni yönetime karşı ayaklanan halk, kanlı bir şekilde bastırıldıysa da ayaklanmacılar İbrâhim Bek idâresinde mücâdelelerine 1931'e kadar Doğu Buhara'da devam ettiler.

Buhara Sovyet Halk Cumhûriyeti ile 1924'te Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhûriyetine bağlı Tacik toprakları birleştirilerek Tacikistan Özerk Cumhûriyeti kuruldu. İdârî olarak Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhûriyetine bağlıydı. 1929'da Sovyetler Birliğini meydana getiren 15 cumhûriyetten biri hâline getirildi.

Sovyetler Birliğinde 1989'da başlayan reformlar Tacikistan'da da köklü değişikliklere sebep oldu. İlk çok partili seçimler yapıldı. Ülke yeni bir siyâsî ve ekonomik döneme girdi. Tacikistan 1991'de bağımsızlığını îlân etti ve aynı sene Bağımsız Devletler Topluluğuna katıldı.

Tacikistan bağımsızlığını îlân eder etmez, ülkedeki belli başlı üç muhâlif grup başta bulunan yöneticilerle mücâdeleye başladı. Bunlar batı taraftarı Demokratik Parti, Tacikistan'a İslâmî idâreyi yeniden getirmek isteyen Rastohen Millî Cephesi ve kurulur kurulmaz yasaklanan İslâmî Yenilik Partisiydi. Yapılan protesto gösterileri neticesinde muhâlefetin birçok istekleri kabul edildi. Komünist Partisi yasaklandı ve İslâmî Yenilik Partisi kânûnî statüye kavuştu. Seçimler sırasında Nabiyev cumhurbaşkanlığı görevinden ayrıldı. Fakat 24 Kasım 1991'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini

Nabiyev kazandı. Üç muhâlif partinin desteklediği Eski Sinema İşçileri Sendikası başkanı Davlat Hudonazaov seçimlere hile karıştığı iddiasında bulundu.

Orta Asya cumhûriyetleri arasında en fakiri olan Tacikistan'da ekonominin kötü durumu huzursuzluklara sebep olmaktadır.

Fizikî Yapı

Tacikistan topraklarının büyük bölümü dağlarla kaplıdır. Toprakların yarısından fazlasının yüksekliği 3000 metreden fazladır. Kuzeyde Tanrı Dağlarının batı uzantıları, orta kesimde aynı dağların güney uzantıları, güneydoğuda ise Pamir-Alay dağ silsilesinin buzullarla kaplı dorukları yer alır. Güneydeki dağlar arasında geniş vâdiler bulunur. Topraklarının tamâmı zelzele kuşağında yer aldığından, ülkede sık sık zelzele olur.

Ülkedeki göller Pamir bölgesinde toplanmış olup sayıları çok azdır. Göllerin en büyüğü denizden 3960 m yükseklikte yer alan Karakul Gölüdür. Dağlardan kaynaklanan sular Sır Derya ve Amu Derya nehirlerinin kollarını meydana getirir. Amu Derya (Ceyhun), cumhûriyetin güney sınırının büyük bölümünü çizer. Diğer önemli akarsu cumhûriyetin orta kesiminden geçen Zerefşan Irmağıdır.

İklimi

Tacikistan'da sert kara iklimi hüküm sürer. Vâdilerde Astropik bir iklim görülür. Yazlar çok sıcak ve kurak geçer. Yağış miktarı genelde düşüktür. Senelik ortalama yağış miktarı 150-250 mm arasında değişir. Dağlık bölgelerde kışlar çok soğuk olup, sıcaklığın zaman zaman -46°C'ye düştüğü görülür. Dağlık bölgeler vâdilere nazaran daha az yağış alır. Yağış ortalaması 60-80 mm arasında değişir.

Tabiî Kaynaklar

Mâdenler: Yeraltı zenginlikleri bakımından zengin olan Tacikistan'da demir cevheri, kurşun, çinko, antimon, cıva, altın, kalay, tungsten, petrol, doğalgaz ve kömür yatakları vardır.

Bitki örtüsü: Yeryüzü şekilleri ve iklim şartları sebebiyle son derece zengin bir bitki örtüsüne ve hayvan varlığına sâhiptir. Ülke topraklarında beş binin üzerinde çiçek türü vardır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Tacikistan nüfûsu 5.358.000 olup, nüfus yoğunluğu 37'dir. Ülkede nüfus artışı çok yüksektir. Tacikistan nüfûsunun % 62'sini Tacikler, % 24'ünü Özbekler, % 8'ini Ruslar, % 6'sını diğer milletler meydana getirir. Ülkenin en büyük şehirleri Duşanbe ve Leninâbad'dır. Nüfûsun büyük kısmı kışlak adı verilen küçük köylerde yaşamaktadır. Kışlakların çoğunda okul, sağlık, alışveriş ve kültür merkezi vardır.

Eğitim: Eğitim parasız olup 7-17 yaş arasında mecbûridir. Ülkede meslekî eğitim veren çok sayıda orta öğretim kurumuyla yüksek okul vardır. Tacikistan İlimler Akademisi 1951'de kurulmuş olup, 18 enstitüsü mevcuttur.

Ekonomi

Tacikistan ekonomisinde tarım birinci plânda yer alır. Başlıca tarım ürünü pamuktur. Pamuk ekiminin büyük bir kısmı sulama ile yapılır. Ayrıca üzüm, susam, buğday, arpa, kavun, sebze yetiştirilir. Hayvancılık da ülke ekonomisinde önemli yer tutar. Küçükbaş hayvan besiciliği ve ipekböcekçiliği yaygın olarak yapılır. Çiçek yetiştiriciliği yaygındır.

Mâdencilik, hidroelektrik enerji üretimi, petrol çıkarma ve pamuk işleme başlıca sanâyi kuruluşlarını meydana getirir. Ayrıca gıdâ işleme makinaları, kimyevî maddeler ve halıcılık, sanâyide önemli yer tutar. Örme eşyâ üretimi, ipekli kumaş, halıcılık gibi hafif sanâyi kollarının yanında güç transformatörleri ve kabloları, tarım âletleri üretimi gibi orta ve ağır sanâyi kolları da vardır.

TACİKLER;

Alm. *Tadschike (n) (m.pl.), Tadschikin (nen) (f.pl.),* **Fr.** *Tadjik (s) (m.pl.),* **İng.** *Tajik.* Asya'da yaşayan kavimlerden. Tacik kelimesi târihte çeşitli kavimler için kullanılmıştır. Önceleri Araplar için Tacik denilirken, sonraları Acemler Tacik olarak isimlendirilmiştir. Dîvânü Lügati't-Türk ve Kutadgu Bilig'te Tacik "İranlı" mânâsındadır.

Günümüzde Tacikistan Cumhûriyetinin çoğunluğunu teşkil eden Tacikler, buranın dışında, Surhandarya, Kaşkadarya, Fergana, Endican, Nemangan, Semerkant, Buhara, Kazakistan ve Afganistan'da yaşamaktadırlar. Çoğunluğu Ehl-i sünnet Müslümandır.

Fars dillerine mensup olan Tacikçe, ana çizgileriyle günümüz Farsçasına yakındır. Yalnız eski Farsçanın özellikleri daha çok vardır. Ayrıca Özbeklerin konuştuğu Türkçenin de büyük tesiri görülür. Komünist devrimine kadar Arap harflerini kullanan Tacikler, sonradan baskıyla Kiril alfabesini

kullanmaya başlamışlardır. 1991'de bağımsızlığını îlân eden Tacikistan'da hâlen Kiril alfabesi kullanılmaktadır.

Çiftçilik başlıca geçim kaynakları olup, hayvancılık ikinci plândadır. İptidaî usûllerle yapılan çiftçilik, son senelerde modernleşmiştir. El sanatları an'anevî bir geçim yoldur.

TÂCİR;

Alm. *Kaufmann (m),* **Fr.** *Commerçant, négociant, marchand (m),* **İng.** *Dealer, merchant.* Ticâret yapan, alım-satım işleriyle uğraşan, bir ticârî işletmeyi kısmen dahi kendi adına işleten; tüccar. Tâcir, insanın ihtiyaçlarını temin eden, ayağına getiren kimsedir. Kolay kazanç sağladıkları ileri sürülerek bâzı memleketlerde hor görülmüşlerdir. Tâcirleri hor görmeyip, onların hakkını gözeten memleketler tâcirlerle berâber zengin olmuşlardır. İlk tâcir milletler, Fenikeliler ve Venediklilerdir. Günümüzde ise tâcirlik rağbet bulan bir iş sahasıdır.

On sekizinci yüzyıldan îtibâren Avrupa'da tâcirlerin korunması "burjuva" denen yeni bir sınıfın doğmasına, toplumun yapısının değişmesine ve devletin refah seviyesinin yükselmesine sebep olmuştur. İslâm devletlerinde haklı kazanç hürmet görmüş, tâcir Müslüman olmasa dahi her türlü hakkı korunmuştur.

İslâmiyette tâcir: İslâm dîni ticâretle uğraşmayı teşvik etmiş, doğru tâcirleri övmüştür. Hadîs-i şerîfte: **"Doğru olan tâcir, kıyâmette sıddıklarla ve şehitlerle berâber olacaktır."** buyrulmuştur. İslâm devletlerinin yükselme zamanlarında ticârette de ileri gittikleri görülmüştür. Tâcir kendini yasaklardan koruyabilmek için alışveriş (bey' ve şirâ) ilmini öğrenmesi gerekmektedir. Çünkü İslâm dîninde herkesin kendi sanatını öğrenmesi emredilmektedir.

Türk hukûkunda tâcir: Devletler, tâciri ayrı kânunda düzenlemek ihtiyacını duymuşlardır. Buna paralel olarak Türkiye'de de tâcir, basit alış-veriş yapanlardan ayrı olarak 6762 sayılı Türk Ticâret Kânununda hükme bağlanmıştır. (Mad. 11-25). Bu kânuna göre iki çeşit tâcir vardır:

1. Gerçek kişi tâcir. Bir ticârî işletmeyi kısmen de olsa kendi adına işleten kimse. Ticârî mümessiller, kânunî temsilciler tâcir değildir. Ticârî işletmeyi açtığını îlân eden veya işletmesini ticâret siciline kaydettirerek îlân eden, fiilen ticârete başlamasa bile tâcir sayılır.

2. Tüzel kişi tâcir: Ticâret ortaklıklarıyla gâyesine ulaşmak için ticârî bir işletme işleten dernekler ve kendi kuruluş kânunları gereğince, özel hukuk hükümleri içerisinde idâre edilmek veya ticârî biçimde işletilmek üzere, devlet, vilâyet, belediye gibi kamu tüzel kişileri tarafından kurulan kuruluşlar ve kurumlar (iktisadî devlet teşekkülleri gibi).

Devlet, belediye gibi resmî kuruluşlar ticâret yapmış olsalar da tâcir sayılmazlar. Deniz ticâretindeki donatma iştiraki tâcir kabul edilir.

Tâcir olmanın neticeleri şunlardır: 1) Bir ticâret ünvanı seçer ve kullanır. 2) İflas kânununa tâbi olur. 3) Ticârî defter tutmak mecburiyetindedir. 4) Ticâret siciline kaydolur. 5) Ticâret ve Sanâyi Odalarına kaydedilir. 6) İleri görüşlü bir işadamı gibi hareket eder. 7) Ticârî iş karinesi doğar. 8) Fatura ve teyit mektubu verir. 9) Ücret ve cezâî şartın indirilmesini isteyemez. 10) Ticârî örf ve âdetlere uymak mecburiyetindedir.

Şu hükümler iki tarafın da tâcir olması durumlarında uygulanır: 1) İhbar ve ihtarlar yazılı şekilde yapılır. Ticârî alım satımlarda, alıcı temerrüdü ve ayıp ihbarları için konulmuş hükümler bulunur. 3) Ticârî defterlerle ispat durumu vardır.

İslâm hukûkunda tâcir, ayrıca düzenlenmeyip muâmelât hükümleri içinde düzenlenmiştir.

TÂCÜDDÎN SÜBKÎ;

hadis, usûl, edebiyât, târih ve Şâfiî mezhebi fıkıh âlimi. İsmi, Abdülvehhâb bin Ali bin Abdülkavî bin Ali bin Temmâm bin Yûsuf el-Ensârî eş-Şâfiî es-Sübkî'dir. Künyesi Ebû Nasr, lakabı Tâcüddîn'dir. 1327 (H.727) senesinde Kâhire'de doğdu. 1370 (H.771) Zilhicce ayında tâûn hastalığından vefât etti. Kâsiyûn eteğindeki Sübkiye Kabristanına defnedildi.

Küçük yaşta Kur'ân-ı kerîmi ezberleyen Tâcüddîn Sübkî ilk tahsiline babasından Arapça temel bilgilerle, îtikâdî bilgileri öğrenmekle başladı. Ayrıca asrın meşhur hocalarından ders aldı. Kısa süre sonra İbn-i Şihne ve Yûnus ed-Debbûsî gibi âlimlerden icâzet (diploma) aldı. Yahyâ bin Mısrî, Abdülmuhsin es-Sâbûnî, İbn-i Seyyidnâs, Sâlih bin Muhtâr, Abdülkâdir bin Mülûk ve birçok âlimden hadîs-i şerîf dinledi.

Babası Şam Kâdı'l-kudâtlığı vazifesini alınca, 1338 senesinde birlikte Şam'a gitti. Orada İbn-i Ebi'l-Yüsr ve İbn-i Temmâm'dan hadîs-i şerîf dinleyip, Müzzî'den ilim öğrendi. Zehebî'nin ilim

meclislerinde bulundu. İbn-i Râfiî ve el-Haccâr'dan icâzet (diploma) aldı. Esîrüddîn Ebû Hayyân da hocaları arasındaydı. İbn-i Sübkî bu kadar âlimden ders almakla kalmayıp, kendi kendine pekçok mütâlaada bulundu.

Tâcüddîn Sübkî, ilme olan sevgisinden dolayı, genç yaşta çeşitli ilimlerde yüksek derecelere ulaştı. Kısa zamanda birçok âlimin dikkatini üzerine çekti. Asrının büyük âlimlerinin derslerinde bulundu. Önce fıkıh ilmiyle meşgul oldu. Zîrâ herkesin ona çok ihtiyâcı vardı. Fetvâlar vermek ve kâdılık, fıkıh ilmini bilmeyi îcâb ettiriyordu. Onun için bu hususta çok bilgi sâhibi oldu. Bu ilme dâir eserler yazdı. Babasının fetvâlarını topladı. Fıkıh ilmine verdiği husûsî ehemmiyetten dolayı, **Tabakât-üş-Şâfiiyye** adlı eserini fıkıh meseleleriyle doldurdu. Usûl-i fıkha çok ehemmiyet veren İbn-i Sübkî, bu ilme dâir çeşitli eserler yazdı.

Tâcüddîn Sübkî, hadîs ilmine de gereken önemi verdi ve asrının büyük hadis âlimlerinden rivâyette bulundu. İbn-i Hacer; "**Tabakât**'ında İbn-i Sübkî'nin hadis ilmindeki yüksek derecesi kolayca anlaşılır." demektedir. İbn-i Sübkî, hadis ilminde cerh ve tâdil üzerindede durmuştur.

Yine **Tabakât-üş-Şâfiiyye'**sinde kelâm ilmine dâir verdiği bilgiler, onun bu ilimde de ne kadar mâhir ve mütehassıs olduğunu ortaya koymaktadır.

Tâcüddîn Sübkî, târihî hâdiseleri, meşhûr şahısların hayatlarını çok iyi bilirdi. Onu bu husûsa sevk eden şey; İslâm târihine vâkıf olmak, âlimlerin hayatlarını tetkik etmek sûretiyle, onların hayatlarından ibret almak ve tecrübelerinden istifâde etmekti. İbn-i Sübkî, târih ilminde çok yükseldiğinden, kâideler ve hâdiseleri vermekte tâkip edilecek usûller ortaya koydu.

İbn-i Sübkî; fıkıh, hadis ve târih ilimlerinde mütehassıs olmakla birlikte, Arabî ilimlerde de çok ileri seviyelere ulaştı. **Tabakât** kitâbında; nahiv, sarf, belâgat ve arûz ilimlerine geniş yer verdi.

Tâcüddîn Sübkî, küçüklüğünden beri edebî ilimlerle de uğraşmıştı. Şiir sanatında pek mâhirdi. Bu hususta ince görüşleri vardı.

Tâcüddîn Ebû Nasr Sübkî, ilim tahsilini tamamlayıp çeşitli ilimlerde mütehassıs olduktan sonra, çeşitli vazîfelerde bulundu. Azîziyye, Âdiliyye-i kübrâ, Gazâliyye, Azrâviyye, Şâmiyyeteyn, Nâsıriyye, Emîniyye, Dâr-ül-hadîs-i Eşrefiyye, Dîmâgiyye ve Mesrûriyye medreselerinde müderrislik yaptı. Mısır'da Şâfiiyye ve Şeyhûniyye medreselerinde ders verdi. Şam'da Emeviye Câmii hatipliğinde bulundu. Babasının yerine kâdı tâyin edildi. Ayrıca, Şam Nâibi Alâeddîn Emîr bin Ali Mardînî'nin yazı işlerinde vazifelendirildi.

Tâcüddîn Sübkî'nin şöhreti, bütün İslâm memleketlerine ulaşmıştır. Fetvâ husûsunda zamânının en büyük merciiydi. Muhtelif İslâm memleketlerinden kendisine fetvâlar sorulurdu. O da bu fetvâlara gerekli cevapları bildirirdi. İbn-i Sübkî, talak ve Resûl-i ekremin (sallallahü aleyhi ve sellem) kabr-i şerîflerini ziyâret meselesinde İbn-i Teymiyye'ye cevaplar verdi.

Eserleri:

Tâcüddîn Sübkî, çeşitli ilimlere dâir birçok eser yazdı. Bunlardan bâzıları şunlardır: **1) Ehâdîsü Refilyedeyn, 2) El-Eşbâh ven-Nezâir fil-Fürû', 3) Evdâh-ul-Mesâlik, 4) Telâyin-ül-Ahkâm fî Tahlîl-il-Hâid, 5) Tercihu Tashîh-il-Hilâf, 6) Terşih-üt-Tevşîh fî Usûl-il-Fıkh, 7) Tevşîh-ut-Tashîh, 8) Cüz'ün fit-Tâkîn, 9) Celeb Haleb, 10) Cem-ül-Cevâmi fî Usûl-il-Fıkh:** İbn-i Sübkî, bu eserini takrîben yüz eserden toplamıştır. **11) Ref-ül-Hâcib an Şerhi Muhtasar-i İbn-i Hâcib fil-Usûl, 12) Ref-ül-Havbe fî Vad-it-Tevbe, 13) Es-Seyf-ül-Meşhûr fî Şerhi Akîdet-i Ebû Mensûr el-Mâtürîdî, 14) Şerh-ül-Minhâc-il-Vüsûl ilâ İlm-il-Usûl lil-Beydâvî, 15) El-Fetâvâ, 16) Kavâid-üd-Dîn ve Umdet-ül-Muvahhidîn, 17) Musannetün fî İlm-il-Elgâz, 18) Muîd-ün-Niâm ve Mübîn-ün-Nikâm, 19) Menâkıb-iş-Şeyh Ebû Bekr bin Kavvâm, 20) Men'ül-Mevânî, 21) Tabakât-üş-Şâfiiyye es-Sugrâ vel-Vustâ vel-Kübrâ:** Bu, İbn-i Sübkî'nin en meşhur ve en kıymetli eseridir. **Tabakât-üş-Şâfiiyyet-ül-Kübrâ'**sı ile Arapça'da insanlara çok güzel bir İslâm ansiklopedisi sunmuştu.

TAÇ;

Alm. *1. Krone (f), 2. Kopfputz (m), (einer Braut), 3. Kopfbedeckung (f), (der Derwische), 4. Blumenkrone, Korolla (f),* **Fr.** *1. Couronne (f); Coiffure (f), (des derviches), 2. Corolle (f),* **İng.** 1. *Crown; 2. Bot, corolla, dervishe's headgear.* Başlık. Hükümdarın merâsim günlerinde başına giydiği kıymetli taşlarla süslenmiş başlık. Avrupa'da hükümdarlar taç giyme merâsimiyle îlân edilirdi.

Taç, İslâm dünyâsına İran kanalıyla girdi. İslâmiyet öncesi İran şahlarının taç merâsimleri sikkelerde basıldı. Çeşitli minyatürlere işlenerek varlığını muhâfaza etti. Abbasîlerin son zamanlarında da İran'dan örnek alınarak taç giyme merâsimlerinin olduğu vâkidir. Osmanlı pâdişâhlarının hiçbirisinin Batıdaki krallar ve İran hükümdarları gibi taç giyme merâsimleri yoktur. Osmanlılarda taç yerine kavuk,

sarık, fes, giyilir; pâdişâhlar da tahta çıkarken kılıç kuşanma merâsimleri yaparlardı.

Gelinlerin başlarına geçirdikleri, taşlarla süslü başlıklara da taç adı verilirdi. Eskiden bâzı tarikat mensuplarının giydikleri başlık da taçtı. Bitkilerde, çiçek örtüsünün çift olduğu hâllerde, iç dâireyi meydana getiren, umûmiyetle çeşitli renklerde olan yaprak örtüsüne de taç denir. Günümüzde çeşitli dallarda yapılan yarışmalar sonunda birinciye giydirilen başlığa da taç denilmektedir.

TÂÇ MAHAL;

Hindistan'daki Gürgâniye türbelerinden en meşhuru. Egre/Agra şehrinde Cumma/Yamuna Nehri kenarında beyaz mermerden yapılmış çok muhteşem bir sanat âbidesidir. Tâç Mahal Türbesi, Gürgâniye hükümdarlarından Şah Cihan'ın Mümtaz Mahal ünvanlı eşi Ercümend Banu'nun 1631'de vefâtı üzerine inşâsına karar verildi. Türbenin yapımında Gürgâniye Devletinin en seçkin mîmar ve sanatkarlarıyla Osmanlı mîmârlarından Muhammed Îsâ Efendi vazifelendirildi. İnşâsında 20.000 işçi çalışıp, bütünü 22 yılda tamamlandı.

Tâç Mahal Türbesi, selvi ve portakal ağaçları ve fıskıyeli havuzlarla süslü bir bahçe ortasındadır. İçi, dışı beyaz mermerlerle kaplıdır. Türbe iki kısım üzerine yapıldı. Türbenin tabanı yerden 130 cm yüksekliktedir. Alt ve üst kısımlar kırmızı kum taşından kuşakla ayrılır. İkinci kısım altı metre yüksekliğindedir. İkinci kısmın üstünde kenarları kesik kare yâni sekizgen plânında, kubbe kasnağına kadar 39 m yüksekliğinde asıl türbe vardır. Kubbesinin kasnaktan yüksekliği 36 metredir. Kubbe Lotus çiçeği biçimindedir. Dört tarafında her köşede birer minâre vardır.

Türbenin içi, mermer kakmalı somaki, lâcivert taş, akik ve firûze gibi kıymetli taşlarla yapılmış çiçek, demet ve tezyinatlı İslâmî yazılarla süslüdür. İçinde beş oda, birbirlerine koridorlarla bağlıdır. Büyük odada Mümtaz Mahal ve Şah Cihan'ın kabirleri bulunmaktadır. Tâç Mahal, kıymetli taşlarla süslenip, zenginleştirilmesine rağmen İngilizler ve Hintlerin istilâ ve yağmalarına uğradığından, bugün bunların çoğu mevcut değildir. Kırk iki zümrüt, yüz iki yâkut, altı yüz yirmi beş elmas, elli inci ve on binlerce kıymetli diğer mâdenlerle süslendiği târihî kaynaklarda yazılıdır.

TA'DÎL-İ ERKÂN;

namazın vâciplerinden biri. Namazın belli yerindeki rükünleri doğru yapmak. Namazı belli tertip ve düzene uygun olarak ve hakkını vererek kılmak. Ta'dîl-i erkân, namazda beş yerde hareketsiz durmaktır. Rükûda, secdelerde, rükûdan doğrulunca ve iki secde arasında, her uzuv hareketsiz olduktan sonra biraz durmaktır.

Her namazın beş yerinde ta'dîl-i erkâna riâyet etmek vâciptir. Farz olduğu da bildirilmiştir. Namazı, ta'dîl-i erkân üzere kılmak demek, namazın kıyam, rükû ve secdelerini tam olarak yapmak demektir. Rükûda en az üç tesbih miktarı, üç kere "Sübhâne rabbiyel azîm" diyecek kadar durmak; secdelerde üç kere "Sübhâne rabbiyel-a'lâ" diyecek kadar durmak; rükûdan doğrulunca, "Sübhânallah" diyecek kadar tam dik oturmak lâzımdır. Namazda ta'dîl-i erkânı unutarak terk eden sehv secdesi yapar. Bile bile terk eden günah işlemiş olur ve namazı eksik kalır. Böyle kılınan namazı iâde etmek gerekir.

Bir Müslüman namazını, huzur ve huşû ile kılmadıkça rükû ve secdelerini tamam yapmadıkça, kavmeyi, yâni rükûdan kalkıp dikilmeyi ve celseyi, yâni iki secde arasında oturmayı iyi yapmadıkça namazı tamam olmaz. Peygamberimiz (sallallahü aleyhi ve sellem); **"En büyük hırsız, kendi namazından çalan kimsedir."** buyurdu.

Yâ Resûlallah! Bir kimse, kendi namazından nasıl çalar? diye sordular. **"Namazın rükûunu ve secdelerini tamam yapmamakla."** buyurdu.

Peygamber efendimiz bir defâ da buyurdu ki: **"Rükûda ve secdelerde, belini yerine yerleştirip biraz durmayan kimsenin namazını Allahü teâlâ kabul etmez."**

Peygamberimiz (sallallahü aleyhi ve sellem), bir kimseyi namaz kılarken, rükûunu ve secdelerini tamam yapmadığını görüp: **"Sen namazlarını böyle kıldığın için, Muhammed'in** (sallallahü aleyhi ve sellem) **dîninden başka bir dinde olarak ölmekten korkmuyor musun?"** buyurdu. Yine buyurdu ki: **"Sizlerden biriniz, namaz kılarken, rükûdan sonra tamam kalkıp, dik durmadıkça ve ayakta, her uzuv yerine yerleşip durmadıkça namazı tamam olmaz."** Bir kere de buyurdu ki: **"İki secde arasında dik oturmadıkça, namazınız tamam olmaz."**

Birgün Peygamberimiz (sallallahü aleyhi ve sellem) birini namaz kılarken, namazın ahkâm ve erkânına riâyet etmediğini, rükûdan kalkınca, dikilip durmadığını ve iki secde arasında oturmadığını görüp, buyurdu ki: **"Eğer namazlarını böyle kılarak ölürsen, kıyâmet günü, sana, benim ümmetimden demezler."** Bir başka yerde de buyurdu ki: **"Bu hâl üzere ölürsen Muhammed'in** (aleyhisselâm) **dîninde olarak ölmemiş olursun."**

Ebû Hüreyre radıyallahü anh buyurdu ki: “Altmış sene, bütün namazlarını kılıp da, hiçbir namazı kabul olmayan kimse, rükû ve secdelerini tamam yapmayan kimsedir.”

Evliyâdan Zeyd ibni Vehb, birini namaz kılarken rükû ve secdelerini tamam yapmadığını gördü. Yanına çağırıp, ne kadar zamandır böyle namaz kılıyorsun, dedi. Kırk sene deyince, sen kırk senedir namaz kılmamışsın. Ölürsen Muhammed Resûlullah’ın (sallallahü aleyhi ve sellem) sünneti, yâni dîn-i İslâm üzere ölmezsin, dedi.

TAFLAN (Prunus laurocerasus);

Alm. *Kirschlorbeer (m),* **Fr.** *Laurier-Cerise (m),* **İng.** *Cherry laurel.* **Familyası:** Gülgiller (Rosaceae). **Türkiye’de yetiştiği yerler:** Kuzey Anadolu.

Nisan-mayıs aylarında küçük ve beyaz renkli çiçek açan, rutûbetli ve gölgeli yerlerde yetişen 2-6 m yüksekliğinde yaprak dökmeyen ağaçlar. Yapraklar çok kısa saplı, derimsi, tüysüz ve oval şekillidir. Çiçekler 30-35 tânesi bir arada olup, gruplar teşkil ederler. Meyveleri 1 cm çapında kiraz görünüşünde parlak, koyu kırmızı veya olgunlukta siyah renktedir.

Avrupa’ya İstanbul’dan yayılmış olup, süs bitkisi olarak yer yer yetiştirilmektedir. Lâz kirazı, Gürcü kirazı ve Karayemiş olarak da bilinir.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin yaprakları siyah hidrik asit veren bir glikozit taşıması sebebiyle zehirlidir. Bu yüzden yapraklarının baharat olarak kullanılması tehlikelidir. Fakat yapraklardan elde edilen taflan suyu öksürük dindirici olarak kullanılır. Tâze meyveleriyse meyve olarak yenilmektedir. Kurutulmuş meyvelerinin tohumlarıysa şeker hastalığına karşı kullanılır. Tâze meyveleri taş düşürücü olarak da kullanılmaktadır.

TAFLÂTÎ;

on sekizinci yüzyılda Kuzey Afrika’da yetişen hadis ve Hanefî mezhebi fıkıh âlimlerinden. İsmi Muhammed bin Tayyib’dir. Taflâtî diye de tanınmıştır. Fas taraflarında doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir. 1777 (H.1119) senesinde Kudüs’te vefât etti.

Küçük yaştan îtibâren ilim öğrenmeye başlayan Muhammed Taflâtî sekiz yaşındayken Kur’ân-ı kerîmi ve muhtelif ilimlere dâir metinleri babasının yanında ezberledi. **Ecrümiye** adlı kırâat kitabını okudu. Şeyh Muhammed Sa’dî Cezâirî’den **Sünûsiyye** isimli kitabı okudu. Daha sonra ilim tahsili için Trablusgarb’a gitti. Oradan da deniz yoluyla Mısır’a geçti. Burada iki sene dokuz ay kadar kalıp ilimle meşgul oldu. Mısır’ın ileri gelen âlimlerinden ders aldı. Annesini ziyâret etmek üzere memleketine giderken Fransızlar tarafından esir edilerek Malta Adasına götürüldü. O zamanlar İslâmiyetin ve Müslümanlığın düşmanlığını yapanların mühim bir merkezi olan Malta’da Hıristiyan papazlarla uzun münâzaralarda bulundu. Papazlar, Muhammed Taflâtî’nin ilmi ve sözleri karşısında susmak zorunda kaldılar.

Papazların; Îsâ aleyhisselâm, İslâmiyet, Kur’ân-ı kerîm ve muhtelif mevzûlardaki yanlış fikirlerine sağlam ve delilli cevaplar veren Muhammed Taflâtî’nin o zamanki yaşı on dokuzdu. Papazlardan biri ona:

“Sen bu kadar bilgiyi nereden öğrendin?” diye sordu.

Taflâtî; “Senin bana sorduğun bütün sualler bizim başlangıçta öğrendiğimiz bilgilerdir. Eğer size derin, ince ve yüksek bilgilerden bahsetmiş olsaydım, hayretler içinde kalırdınız.” dedi.

Taflâtî’nin şöhreti papazlar ve Malta’nın ileri gelenleri arasında da yayıldı. Bir gece esirlikten kurtulacağına dâir bir rüyâ gördü. Ertesi gün bir gemiyle İskenderiye’ye gitme imkânı buldu. Oradan Mısır’a geçti. Mısır’da kaldığı müddet içinde birkaç defâ Hicâz’a gitti. Yemen, Amman, Basra, Haleb ve Dımaşk’ta ilim öğrendi. Bu ilmî seferleri sırasında Şemsüddîn Muhammed bin Sâlim Hafnî, Yûsuf Hafnî, Şeyh Ahmed Mevlevî, Şeyh Muhammed Belîdî, Şeyh Ahmed Cevherî, Şeyh Ahmed İşbilî, Şeyh Ahmed Dimenhûrî ve daha birçok âlimden ders aldı. En sonunda Kudüs’e gelerek oraya yerleşti. Hanefî mezhebi kâdılığı yaptı 1777 senesi Zilkâde ayında Kudüs’te vefât etti. Orada defnedildi.

Muhammed Taflâtî’nin manzum nesir ve muhtelif ilimlere dâir seksene yakın kitap ve risâlesi vardır.

TÂHÂ-İ HAKKÂRÎ;

Osmanlılar zamânında Anadolu’da yetişen evliyânın büyüklerinden. İnsanları Hakka dâvet eden, onlara doğru yolu gösterip, hakîki saâdete kavuşturan ve kendilerine **silsile-i aliyye** denilen büyük âlim ve velîlerin otuz birincisidir. Lakabı Şihâbüddîn ve İmâdüddîn’dir. Babası Seyyid Molla Ahmed bin Sâlih Geylânî’dir. Abdülkâdir-i Geylânî hazretlerinin on birinci torunu olup, seyyiddir. Yâni Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) soyundandır. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’nin en kıymetli

talebesidir.

Tâhâ-i Hakkârî, küçük yaşta Kur'ân-ı kerîmi ezberledikten sonra ilim öğrenmeye başladı. Süleymâniye, Kerkük, Revandız, Erbil ve Bağdat'taki medreselerde ve daha başka birçok medresede zamânının büyük âlimlerinden ders gördü. Fen ve din ilimlerini öğrenip, icâzet (diploma) aldı.

Tâhâ-i Hakkârî, tasavvuf ilmini Süleymâniye'de ziyâretine gittiği ve sohbetinde bulunduğu Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'den öğrenip kemâle geldi.

Mevlânâ Hâlid, Seyyid Tâhâ'nın yetişmesine, gözlerin görmediği, kulakların duymadığı, kalplerin düşünemediği makamlara erişmesine himmet gösterip yardım etti. İleride zamânın en büyük âlim ve velîsi olacak tarzda, ihtimâm ve ciddiyetle onu terbiye etti. Riyâzet ve mücâhedesinde hiç eksiklik etmedi. Nefsin istediklerini yaptırmayıp, istemediklerini yaptırdı.

Seyyid Tâhâ hazretleri, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin yanında seksen gün kaldıktan sonra, evliyâlıkta pek yüksek derecelere kavuştu. Hilâfetle müşerref olup Berdesûr'a hareket edeceği zaman, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî onu büyük bir cemâatle uğurladı. Vedâdan sonra, Seyyid Tâhâ, Mevlânâ'nın ayrılmış olduğunu hissedip, atına binmek istediğinde, üzenginin bir kimse tarafından tutulduğunu anladı. Baktığında, üzengiye yapışan ve onu tutanın hocası Mevlânâ olduğunu gördü. "Estağfirullah" deyip, geri çekildi. Hazret-i Mevlânâ, Seyyid Tâhâ hazretlerine hitâben:

"Bir zaman nefsinin terbiyesi için size dağdan taş getirtiyordum. Şimdi Resûl-i ekremin Ehl-i beytine olan bağlılığım hasebiyle, üzengini benden başka kimse tutamaz. Siz de bundan kaçamazsınız." buyurdu. O da sıkılarak, "Emîr edepten üstündür." sözü gereğince ata bindi. Bir müddet binlerce âlim, sâlih, talebe ve halkın katıldığı uğurlama merâsimiyle yürüdü. Sonra, Mevlânâ durdu. Elindeki dizginleri, Seyyid Tâhâ'ya verip:

"Bundan sonra dizginlerin senin elindedir. Terbiye ve yetişmende kusûr etmedim. Cenâb-ı Hak yardımcın, büyüklerin rûhları sığınağın olsun." buyurdu. Tâhâ-i Hakkârî hazretleri Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin halîfesi olarak Berdesûr'a geldi.

Önce Berdesûr'da, sonra da Şemdinan'da, Nehri kasabasında ders vermeye başladı. Kırk iki sene insanlara doğru yolu gösterdi. Nehri'deki babadan kalma küçük evine yerleşip, aklî ve naklî ilimleri öğretmeye ve İslâmın güzel ahlâkını yaymağa çalışırdı. Ağalarla, beylerle ve siyâset adamlarıyle görüşmez, huzûrunda siyâsetten ve dünyâ işlerinden konuşulmazdı. Hergün büyük âlim Veliyyi Kâmil İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin **Mektûbât** kitabını okurdu. Bu kitaptaki; "Herkese iyilik etmek, yapılan kötülüklere sabredip karşılık vermemek, hattâ iyilikle karşılamak, büyüklere hürmet etmek" gibi nasîhatları gönüllere aşılardı. Çok kıymetli âlimler yetiştirdi. Onun yetiştirdiği âlimlerin ve velîlerin en üstünü kendi kardeşi Seyyid Sâlih ve Seyyid Fehim-i Arvâsî'dir. (Bkz. Fehim-i Arvâsî ve Seyyid Sâlih)

Seyyid Tâhâ hazretleri 1853 senesinde bir ikindi vakti, Haram Çeşmesi denilen ağaçlık bir mevkide talebeleriyle sohbet ediyordu. Sohbet ânında kendisine iki mektup arz edildi. Bunları kıymetli dâmâdı Abdülehad Efendiye okuttuktan sonra:

"Abdülehad! Şöhret âfettir. Artık bizim dünyâdan gitmemizin zamânı geldi." buyurdu.

Abdülehad da; "Aman efendim, Şam'dan gelen bu iki mektup nedir ki?" dedi. O gün sohbetten sonra hâne-i saâdetlerine gitti ve orada hastalandı. On bir gün hasta yattı. Hastalığının ağır olmasına rağmen namazlarını mümkün olduğu kadar ayakta kılmaya çalıştı. Hastalığının on ikinci, Cumartesi günü talebeleri ve yakınlarıyla helâllaştı, vedâlaştı, vasiyetini bildirdi. Kardeşi Seyyid Sâlih hazretlerini çağırttı. Onun için;

"Birâderim Sâlih, kâmil, olgun bir velîdir. Herkesin başı onun eteği altındadır" buyurdu. Yerine kardeşi Sâlih hazretlerini halîfe bıraktı. İkindi vaktinde, talebelerinin Yâsîn-i şerîf tilâvetleri arasında, mübârek rûhunu Kelime-i tevhîd getirerek teslim eyledi.

Mübârek mezârı Nehrî'dedir. Onu seven âşıkları, uzak yerlerden gelerek, mübârek kabrinden fışkıran nûrlardan, feyzlerden istifâde etmekte, bereketlenmektedir.

Kerâmetleri ve menkibeleri çok olup, bir kısmı şunlardır:

Seyyid Tâhâ daha talebeyken, bir gün Bağdat'a yakın bir yerde, çok küçük bir akarsudan abdest alırken, arkadaşları bu su çok azdır, bununla abdest olmaz deyince: "Bu, akarsudur, dînimizde bununla abdeste izin vardır. Siz ilim talebesisiniz. Bu suda balık bile yaşar." buyurup, elini su birikintisine sokup çıkarır. Arkadaşlarına uzatarak; "Bakın bu suda balıklar yaşıyor." deyip eliyle balığı gösterir. Bunu gören arkadaşları; "Bundan sonra sana îtirâz etmeyeceğiz." derler.

Hırsızın biri, Seyyid Tâhâ'nın ambarına girip, bir çuval un almak istedi. Çuvalı doldurdu, fakat kaldıramadı. Yarıya kadar boşalttı, yine kaldıramadı. Kaldırmak değil, çuvalı yerinden bile oynatamadı.

Biraz daha boşalttı. Yine kaldırıp götüremedi. O sırada, Seyyid Tâhâ ambara geldi; “Ne o? Çuvalı kaldıramıyor musunuz? Yardım edeyim.” buyurdu. Hırsız, Seyyid Tâhâ’yı görünce, donakaldı. Bir şey diyemedi. Seyyid Tâhâ çuvalı kaldırıp, hırsızın sırtına verdi ve; “Bunu al git, başkaları seni görmesin, belki seni üzerler. Bir daha ihtiyâcın olursa, ambara değil, bize gel.” buyurup, onu gönderdi. Hırsız tövbe edip talebelerinden oldu.

Buyurdu ki; “İki şeyi muhâfaza lâzımdır. Biri iki cihânın efendisine uymak, diğeriyse, Allahü teâlânın evliyâsını ihlâsla sevmek. Bu iki şey olunca ne verilirse nîmettir. Bu ikisi kuvvetli olup, başka bir şey verilmezse, hiç üzülmemelidir. Eğer, Allahü teâlâ korusun bu iki şeyden birinde noksanlık olursa, tehlike var demektir. Doğru yol budur.”

“Amellerinizi ucb (kendini beğenme, ibâdeti kendinden bilme) ile örtmeyiniz, yok etmeyiniz.”

“Bizim yolumuzun yolcularının faydaları ana ve babalarına dahi ulaşır.”

TAHÂRET (Bkz. Temizlik)

TAHILBİTKİLERİ (Bkz. Hububat Bitkileri)

TÂHİRİLE ZÜHRE;

Türk halk hikâyesi. Kerem ile Aslı’dan sonra en çok yayılmış olan halk hikâyeleri arasında gelir. Tâhir ile Zühre de yazarı bilinmeyen bir eserdir. Hikâyenin, ne zaman, nerede meydana geldiği bilinmiyor. Ancak gerek nazım, gerek nesir dilinden anlaşıldığına göre 17. yüzyıla âit olduğu zannediliyor. Tâhir ile Zühre’nin, Âzerbaycan’da, Doğu Anadolu’da ayrı ayrı şekilleri, varyantları bulunmaktadır. Anadolu şeklinde Mardin Kalesi ve Şat Nehri geçmektedir.

Tâhir ile Zühre hikâyesi şöyle gelişir:

Çocuğu olmadığı için pek üzgün olan bir hükümdar vardır. Veziri de kendi durumundadır. Bir gün veziriyle geziye çıkarlar. Yolda bir derviş ile karşılaşırlar. Derviş onlara bir elma verir. Doğacak çocukların da birbiriyle evlendirilmesini söyler. O gece yarımşar elmayı eşleriyle yerler. Hükümdarın kızı, vezirin ise bir oğlu dünyâya gelir. Dervişin sözüne uyarak kızın adını Zühre, oğlanın adını Tâhir koyarlar. Bu çocuklar ergenlik çağına gelince birbirine âşık olurlar. Hükümdar ve vezir bu evliliğe râzıdırlar. Fakat tam çocuklarını evlendirmek üzereyken Karadiken isminde bir köle, Zühre’nin annesini kandırır. Zenci köle hükümdara çeşitli ilâçlar ve sihirler yaparak evlendirme kararından vazgeçirir. Ama genç âşıklar gizli gizli buluşurlar. Karadiken bunların durumunu bildirince hükümdar Tâhir’i Mardin Kalesindeki zindana attırır.

Tâhir epey mâceralardan sonra zindandan kurtulup, yurduna döner. O gece Zühre, zorla bir başkasıyla evlendirilmektedir. Zühre’nin evleneceğini öğrenen Tâhir, ihtiyar bir âşık kıyâfetiyle saraydaki düğüne gider. Bir yolunu bulup Zühre ile yalnız başbaşa kalır. Kaçmak için karar verirler. Karadiken yine durumu öğrenir. Kaçarlarken saray muhâfızları Tâhir’in üzerine atılırlar. Tâhir bunların hepsiyle başa çıkarsa da sonunda kementlerle yakalanır. Hükümdar, Tâhir’i parçalatıp etlerini lime lime doğratır. Bu durumu öğrenen Zühre çılgına döner anne ve babasına sitem eder, parça parça olan sevgilisinin üstüne kapanır:

Hey tatarlar tatarlar
Birbirine ok atarlar
Çarşıda et tükenmiş
Tâhir etin satarlar

diye manilerle ağlaya ağlaya Tâhir’in yanında ölür. Bedduâsına uğrayan anası, babası da kıvrılıp yanarlar. Karadiken de iki gencin arasına yığılır, bir anda alev alev yanar. Yan yana gömülen Zühre’nin mezarından beyaz bir gül, Tâhir’inkinden kırmızı bir gül biter. Aralarında bulunan Karadiken’in mezarından biten çalı, bu iki gülün birbirlerine kavuşmalarına mâni olur.

TÂHİRÎLER;

Horasan’da kurulan 9. asır İslâm devletlerinden. Hânedân, adını, kurucusu Mevlâ Tâhir bin el-Hüseyin’den alır. Tâhir bin el-Hüseyin, Abbâsî Halîfelerinden El-Me’mûn (813-833) zamânında Bağdat ve El-Cezire vâliliği yaptıktan sonra, İran’ın doğusundaki Horasan bölgesinin vâliliğine tâyin edildi. Tâhir bin el-Hüseyin, bâzı hoş karşılanmayan hareketleri olan El-Me’mûn’un adını Cumâ hutbesinden çıkardı. İstiklâl mânâsına gelen bu hareket, El-Me’mûn’un da vâli tanıdığı oğlu Talha (822-828) zamânında kesinleşti. Talhâ’dan sonra başa geçen Abdullah, yiğitliği ve adâletiyle meşhur oldu. Hâkimiyetini, doğuda Türkistan ve Hindistan, batıda Ren ve Kirman içlerine kadar genişletti.

Tâhirîlerin asıl kolu Horasan'da bulunmasına rağmen, âilenin diğer üyeleri 10. yüzyılın başlarına kadar Bağdat'taki garnizon kumandanlığı(Sâhib eş-Şurta) gibi mühim vazîfeleri yapmakta devâm ettiler.

Tâhirîler, merkezleri olan Nişâpûr'da müstakil hareket etmelerine rağmen, vergilerini halîfelik merkezi Bağdat'a da muntazaman gönderdiler. Bölgede Ehl-i sünnet îtikâdının müdâfaasını yapıp, halka çok iyi muâmele ettiler. Bölgenin ileri gelenlerine dâimâ hüsn-ü kabul gösterdiler. Zirâat ve îmârı teşvik ettiler. İlmi yaydılar. Âlim ve şâirleri korudular. Tâhirîler, bölgenin iktisâdî, sosyal ve kültürel hayâtını yükselttiklerinden, halktan çok yardım, destek ve teşvik gördüler.

Tâhirîler, iç isyânlar sebebiyle zayıflayınca, hâkim oldukları bölgeler, Saffârî ve Sâmânî hâkimiyetine geçti.

Tâhirî Hâkimleri

Tâhir I. bin el-Hüseyin ..... (821-822)

Talhâ ..... (822-828)

Abdullah ..... (828-845)

Tâhir II ..... (845-862)

Muhammed ..... (862-873)

TAHİYYET-ÜL-MESCİT;

câmiye veya mescide girince kılınan nâfile namaz. Tahiyyet-ül mescit "mescide tâzim (hürmet, saygı)" demek ise de aslında mescidin sâhibine, yâni Allahü teâlâya tâzim etmek demektir. Allahü teâlâya tâzimden maksat, O'na yakın olmaktır.

Tahıyyet-ül-mescit namazı sünnettir. Câmiye girince, oturmadan kılınması iyidir, evlâdır. Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem; **"Biriniz mescide girdiği vakit iki rekat namaz kılmadıkça oturmasın."** buyurdu. Câmiye girince, tahiyyet-ül-mescit namazı kılmadan oturulmuşsa, kalkıp yine kılınabilir. Bu namazı iki rekat kılmak evlâdır. Dört rekat de kılınabilir. Niyette **tahiyyet-ül-mescit** denilmese de câmiye girince kılınan farz, sünnet ve nâfile her namaz tahiyyet-ül-mescit namazı yerine geçer. Aynı sevâba kavuşur. Aynı camiye, aynı günde birden fazla girip çıkılsa da günde bir tahiyyet-ül-mescit namazı kılmak kâfîdir. İlk girişte veya son girişte kılınabilir. Mescide girerken salavât-ı şerîfe okuduktan sonra **"Allahümmefteh ebvâbe rahmetike:** Allahım! Rahmetinin kapılarını aç" demek ve çıkarken; **"Allahümme innî es'elüke min fadlike:** Allahım! Senin keremini dilerim." demek mendupdur, iyidir.

Namaz kılmak haram olan vakitlerde tahiyyet-ül-mescit namazı kılınmaz. Bu vakitlerde câmiye giren kimsenin; **"Sübhânellahi vel-hamdü lillâhi ve lâ ilâhe illallâhü vellâhü ekber"** demesi müstehabdır, iyi görülmüştür. Bu sûretle mescidin hakkı yerine getirilmiş olur.

TAHKİKAT;

Alm. *Untersuchung (f),* **Fr.** *Enquête, instruction (f),* **İng.** *Inquiry, examination.* Soruşturma. Suç işlemiş olmak zannı altında bulunan bir kimsenin, suçla münâsebeti derecesini meydana çıkarmak üzere zâbıtaca tâkibine başlanmasından îtibâren hükmün kesinleşmesine kadar geçireceği araştırma ve derinleştirme safhalarına denir. Bu safhaların bütününe ve aldığı zamana verilen isim.

Tahkikat dört bölümden meydana gelir:

1. Hazırlık tahkikatı; Savcılar tarafından yapılır. İsnat ve beraat delillerinin toplanmasına yardım eder (CMUK. 159). Delil bulunmazsa tahkikat kesilir.

2. İlk tahkikat; Sorgu hâkimi tarafından, Cumhûriyet Savcısının talebinden tamâmen müstakil olarak, işin yeteri kadar aydınlatılması maksadiyle yapılır.

3. Ara tahkikat; hazırlık tahkikatı veya ilk tahkikat sırasında elde edilen delillerle, son tahkikatın açılıp, açılamayacağının mahkemece tâyinine yardım eder.

4. Son tahkikat; son tahkikat açılma kararını tâkip ederek, duruşmada hüküm verilmesiyle sona erer.

Tahkikat, dâvâda, karşılıklı lâyihaların verilişinden îtibâren 10 gün sonradır. Ancak bu süre uzayıp, kısalabilir. Tahkikat sırasında, taraflar ve tanıklar dinlenir, deliller ileri sürülür. Tahkikat esnâsında verilen kararlara "Ara kararı" denir. Tahkikatı yapan hâkime, Tahkikat Hâkimi adı verilir. Suç işleyen bir memurun âmiri veya dâiresi tarafından önceden yapılan soruşturmaya ise "Ön Tahkikat (soruşturma)" denir.

TAHLİYE;

Alm. *Freilassung, Enflassung (f),* **Fr.** *Mise en liberté (f),* **İng.** *Setting free, release, letting out.* Boşaltma, salıverme, çıkarma, serbest bırakma. Cezâ hukûkuna göre tevkif edilen sanığın (tutuklunun) kefâlet veya teminat karşılığı veya herhangi bir karşılık beklenmeden salıverilmesi. Devletin şahsiyetine karşı suç işleyenler ve mükerrirler (birden çok suç işleyenler) bu müsâadeden faydalanamazlar.

Kefâlet, para, devlet hisseleri ve tahvilleri tevdii sûretiyle olabileceği gibi tanınmış ve mûteber kişilerin mâlî kefâlet vermesiyle de olabilir. Kefâlet miktarı ve cinsini hâkim tâyin eder. Sanık kaçarsa bu teminat yanar, yâni hazineye gelir kaydedilir (CMUK 117-122).

Milletlerarası hukûka göreyse: Harp esnâsında hasta ve yaralıların, muhârebe alanından gerideki bölgelere taşınmasına âit, çeşitli sağlık ve taşıma işlerinin bütünü.

Tahliye günü: Bir ticâret gemisinin veya bir gayri menkulün boşaltılması için verilen gün.

Tahliye taahhütü: Kirâcının kirâladığı gayrimenkûlü, aktin bitiminde veya belli bir müddet sonra tahliye edeceğine dâir, kirâlayana verdiği söz veya yazılı belge.

Tahliye musluğu: Bir şebeke veya cihazın içindeki sıvıyı veya fazlasını boşaltmaya yarayan musluk veya otomatik âlet.

Tahliye dâvâsı: Bir gayrimenkûlün veya bir geminin haksız işgâline son verilmesi için açılan dâvâdır.

TAHMASB;

İran'daki Safevî şahlarından ikisi. Birinci Tahmasb (1524-1576), İkinci Tahmasb (1722-1732) yılları arasında hükümdarlık yaptılar. (Bkz. Safevîler)

TAHMİS (Bkz. Nazım Şekilleri)

TAHRAN;

İran'ın başşehri. İran'ın kuzey kısmında ve Elburz Dağlarının güney yamaçlarında yer alan şehir, Hazar Denizine 100 km uzaklıktadır. Deniz seviyesinden 1162 m kadar yüksekliktedir. Şehrin 20 km kuzeyinde bulunan Serr-i Tavçal Geçidiyse 3840 m yüksekliktedir.

Tahran, târihte önemli ilim, kültür ve ticâret merkezlerinden olup, Büyük Selçuklu Devletinin başşehri olan Rey şehrinin yakınlarında büyük bir köy durumundaydı. Rey şehrinin 1220'de Moğollar tarafından istilâ ve tahrip edilmesinden sonra önem kazandı. Harâbeye dönen Rey halkının büyük bir kısmı Tahran'a yerleşti. Böylece Tahran gelişmeye başladı. O devirdeki Rey şehrinin kalıntıları Tahran şehri yerleşme alanının güney kısmında yer almaktadır. Tîmûrlular zamânında Rey eyâleti Tîmûr Hanın dâmâdı Emir Süleyman Şahın idâresindeydi. Tahran'da da vâlinin bir temsilcisi bulunuyordu.

İran'a hâkim olanSafevîler devrinde sırasıyla Erdebil; Tebriz ve İsfehan başşehir yapıldı. Bu sebeple Rey önemini kaybetti, fakat Tahran gelişti.

Şah Tahmasb-I başa geçince Tahran'ın etrâfına sur ve bu sur üzerine 114 kule yaptırdı. Ayrıca Tahran'a yeni bir pazar yeri inşâ ettirdi. İran'ın büyük bir kısmı Afganlılar tarafından 1725'te ele geçirilince Tahran da onların hâkimiyeti altına girdi. Daha sonra Afganlılar geri çekilince Şah Tahmasb-II Tahran'a döndü.

Safevî Hânedânına son verip idâreyi ele geçiren Avşarlar Hânedânına mensup, Nâdir Şah, ilk oğlu ve o zamâna kadar bütün İran'da nâiblik vazifesini yürütmüş olan Rıza Kuli Mirza'ya Tahran'ı dirlik olarak verdi. Sonra idâreyi ele geçiren Zendler Tahran'ı hâkimiyeti altına aldı. Zend Hânedânının kurucusu Kerîm Han 1762'de Şiraz'ı kendine başşehir yapıncaya kadar Tahran'da oturdu. Kaçar Hânedânının kurucusu Aga Muhammed Şah Kaçar Tahran'ı ele geçirip, 1786'da kendisine başşehir yaptı. Bütün seferlerine buradan başladı ve sarayların temelleri bu sırada atıldı. Kaçar Hânedânı döneminde başşehir olan Tahran'da birçok karışıklık çıktı.

1925 senesinde idâreye, Pehlevî Hânedânı hâkim oldu. Bu târihten îtibâren Tahran'da şehircilik açısından büyük gelişmeler görüldü. İkinci Dünyâ Savaşı sırasında (1943) burada Tahran Konferansı olarak bilinen bir toplantı düzenlendi. Muhammed Rızâ Pehlevî'nin iktidarı zamânında petrol sanâyiindeki teknolojik gelişmelerin de tesiriyle gelişen Tahran, 1979'da Şahın devrilmesiyle ortaya çıkan Humeynî rejimi zamânında duraklama dönemine girdi. Birçok proje yarım kaldı. İran'da meydana gelen iç karışıklıklar bir de Irak-İran Savaşı sebebiyle pek fazla gelişme görülmedi.

İran'ın İsfahan, Tebriz gibi diğer şehirlerine göre yeni bir yerleşim merkezi ve başşehir olan Tahran

bugün önemli sanâyi merkezlerindendir. İran'ın sanâyi üretiminin yarısından fazlası Tahran'da gerçekleştirilir. Başlıca sanâyi ürünleri dokuma, çimento, şeker, porselen, elektrikli âletler ve ilâçtır. Ayrıca Tahran yakınındaki Rey'de bir otomobil montaj sanâyiiyle petrol rafinerisi mevcuttur. İran'ın diğer şehirlerine kara ve demiryollarıyla bağlanan Tahran'da modern havaalanı vardır. 1925'ten sonra önemli şekilde şehirleşen Tahran, bilhassa kuzey ve kuzeybatı bölgelerden gelerek yerleşen insanlar sebebiyle, hem gelişti hem de nüfûsu fazlalaştı. Bugün Tahran'ın nüfûsu 6-7 milyon civârındadır. Kuzeyde Elburz Dağları eteğindeki saraylılarla halkın yazı geçirmek için gittikleri eski köyler ve sayfiye yerleri günümüzde modern yerleşim merkezi hâline geldi. Şehrin batı kesiminde Gazvin karayolu üzerinde önemli bir sanâyi bölgesi gelişti.

Tahran'da pek eski olmadığından İran'ın diğer şehirlerindeki kadar târihî eser ve yapıya sâhip değildir. Şehrin etrâfını çeviren Tahmasb-I'in yaptırdığı surlar, Esretâbâd, Kasr-ı Kaçar, Şemsü'l-Emâreh, Baharistan Sarayı, Nuşirevân Sarayı, Ünlü Tavus Kuşu Tahtının ve değerli taşlarla süslü Nâdiri Tahtının bulunduğu Gülistan Sarayı, Sâdâbâd Sarayı ve Mermer Sarayı gibi saray ve köşkler, Sipehsalar Câmii, Mescid-i Şâh ve İmamzâde Zeyd Câmii Tahran'ın önemli târihî yapılarıdır.

Tahran'da bir arkeoloji ve bir etnoğrafya müzesi vardır. Ayrıca Tahran Üniversitesi İran Üniversitesi, Şerif Teknik Üniversitesi gibi yüksek öğretim kurumlarına sâhiptir.

TAHRİR;

Alm. *Niederschrift (f),* **Fr.** *Inscription (f),* **İng.** *Registration.* Osmanlı Devletinde toprağın mülkiyet ve tasarruf hukûkunun, reâyânın yükümlülüklerinin ve vergi cins ve miktarlarının belli usûl ve kâidelere göre tesbit ve kaydedilmesi.

Arâzi tahrirleri Osmanlılardan evvelki Türk-İslâm devletlerinde de yapılmıştır. Araplar Mısır'da ve İspanya'da; Selçuklular İran'da; İlhanlılar Hint'te nüfus ve arâzi tahrirleri yaptırmışlardır. Osmanlılarsa bu tahrir şeklini mükemmel bir hâle getirerek imparatorluk bünyesindeki geniş memleketlerde tatbik edip, Osmanlı mâlî-idârî sisteminin esâsı hâline getirmişlerdir.

Osmanlı idâresine geçen bölgeler, nizâm ve teşkilât içerisinde, tımar sisteminin gereği olarak, gelir kaynaklarının tespiti maksadıyla tahrîre tâbi tutulurdu. Tahrir esnâsında, Osmanlı Devletindeki yerleşme merkezleri (şehir, kasaba, köy, mezra ve çiftlik) ve buralarda yaşayan, vergi vermekle mükellef evli veya bekar şahısların tek tek isimleri, yetiştirilen mahsûller ve bunlardan alınan vergiler, meslek grupları vs. ayrı ayrı yazılırdı.

Fethi müteâkip yapılan ilk tahrirden sonra, zaman zaman yeni bir pâdişâhın tahta çıkması, umûmî olarak meydana gelen değişiklikler, vergi gelirlerinin herhangi bir sûrette artmış veya eksilmiş görünmesi ve defter hârici kalmış yerlerin deftere sokulması gibi muhtelif sebeplerle tahrirler yenilenirdi. Pâdişâhların uzun süre tahtta kalma dönemlerindeyse, bu tahrirlerin 30 yılda bir tekrarlanmaları kânundu.

Arâzi tahriri işinin sorumluluğunu üstlenen kişiye; emîn, mübâşir, muharrir, il yazıcısı, vilâyet kâtibi gibi isimler veriliyordu. Tahrirlerin; rüşvet ve suistimâle meydan vermeden kemâl-i adâlet üzere yürütülmesi için bu mesûliyetli işe umûmiyetle tecrübe ve bilgi sâhibi nüfûzlu beyler veya kâdılar tâyin olunuyordu. Her emînin yanında defterin yazılması ve tanzîmini üzerine alan, işin tekniğini iyi bilen bir de kâtip bulunmaktaydı. Ayrıca tahrir işlemi her bölgenin kâdısının da murâkabesi altında yürütülmekteydi.

Tahrir emîni, bölgenin eski defterleriyle muhtemelen bir önceki tahrirden beri, tımar sâhiplerinin vaziyetlerinde ve gelirlerinde meydana gelmiş değişiklikleri gösteren bir icmâl defterini, yanında bulundurur ve ona göre tahrire başlardı. Her yeni tahrir bir takım yolsuzlukları meydana çıkardığı gibi, ormanlık yerlerden açılan arâzinin işletilmesi ve evvelce istifâde edilmeyen yerlerin işler hâle getirilmesi dolayısıyla istihsal miktarı artmış olurdu.

Tahrir tamamlandıktan sonra, timarların yeni vaziyetini aksettiren timar icmâl defterleri hazırlanır, ayrıca o bölgenin bütün teferruâtını belirten mufassal defterler temize çekilerek pâdişâh katına sunulurdu.

Bu yeni tahrir defterine Nişancı tarafından hükümdârın tuğrası konulduktan sonra, bir sûreti Defterhâne hazînesinde Defter emini nezâretinde saklanır, bir sûreti âit olduğu vilâyetlere gönderilir ve yeni tahrir mûcibince hareket edilmesi emrolunurdu. Beylerbeyleri de yeni tahrir üzerine sipâhîlere dirlik tezkireleri verirdi. Yeni teşkil edilen deftere "cedîd", eskisine "atîk", daha eskisine "köhne" denirdi.

Bir bölgenin tahriri oranın yalnızca has, zeâmet ve timar gelirlerinin tespitinden ibâret değildi. Bunun yanısıra bölgedeki evkafın, konar-göçer teşekküllerin, piyâde ve müsellemlerin ayrı ayrı tahrirleri yapılır ve bunlara âit müstakil defterler de hazırlanırdı. Bu deftere köylerdeki reâyâ ile kasaba ve şehir halkı isimleriyle kalem kalem yazılmayarak, sâdece dirlik sâhiplerinin adları ve gelirleri toplu olarak

kaydedilirdi.

Tahrir usûlünün 16. yüzyılın sonuna kadar muntazam bir şekilde devâm ettiği, 17. yüzyıl ortalarından îtibârense çeşitli iç ve dış meseleler yüzünden yavaş yavaş terk olunduğu anlaşılmaktadır. Bugün elde mevcut bulunan tahrir defterlerinden binlercesi İstanbul'da Osmanlı Arşiviyle Ankara'da Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-i Kadime Arşivinde bulunmaktadır. Bu defterler sâyesinde bugün, üç kıtaya yayılmış bulunan, koca Osmanlı Devletinin bir işbaşı manzarasını görmek mümkün olmaktadır. Gerçekten de; bundan dört-beş yüz sene evvel Türkiye'nin her köşesinde mevcut sipâhiyle toprağa bağlanmış köylüyü, devleti bir ucundan diğerine kat ederek geniş ölçüde münâsebet temin eden yollar boyunca derbent bekleyen, yol ve köprü tâmir eden ve kervansaraylara hizmet eden insanları, mâdenci, güherçileci, şapcı, tuzcu ve yağcı gibi türlü mükellefiyetleri olan halkı ve nihâyet her türlü baç ve rüsûm toplanan geçit, pazar ve gümrük mahallerini yerli yerinde ve vazîfe başında görmek, imparatorluk denilen bu muazzam makinenin çarklarının nasıl işlediğini anlamak bakımından çok önemlidir.

TAHSİN PAŞA;

Sultan İkinci Abdülhamîd Han devri vezirlerinden ve Mâbeyn Başkâtibi. İstanbul'da doğdu. Gençliğinde Bâbıâli kalemlerinde çalıştı ve burada kendini yetiştirdi. Dâhiliye Mektupçu Kaleminde önce muâvin, sonra başmuâvin oldu. Bahriye Nezareti mektupçuluğuna tâyin edildi. Buradan Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın Mâbeyn Başkâtipliğine getirildi. Vezirlik ve paşa rütbesi de verildi.

Abdülhamîd Han (1876-1909) zamânında sadâkat ve hüsnü niyyetle devlete hizmet etti. 1908'de İkinci Meşrûtiyetin îlân edilmesiyle memuriyeti ve rütbesi alındı. Meşrûtiyetçiler ve ittihatçılar tarafından horlandı. 1908'den sonra sefâlet içinde yaşadı. 1910 yılında İstanbul'da vefât etti.

Abdülhamîd ve Yıldız Hâtıraları adlı eseri kıymetli olup, Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın yanında bulunurken şâhit olduğu hâdiselerin toplanmasından meydana gelmiştir. Bu eserinde pekçok hakikatı anlatmakta, Sultan İkinci Abdülhamid Hanın şahsiyeti ve devrinin hâdiselerine ışık tutmaktadır.

TAHSİN YAZICI;

Kore kahramanı olarak da bilinen Türk generali. 1892'de bugünkü Makedonya'da bulunan Manastır'da doğdu. 1912'de Harb Okulunu bitirdi. Birinci Dünya Savaşına katıldı. İstiklâl (Kurtuluş) Savaşı sırasında Anadolu'ya geçerek çeşitli cephelerde çarpıştı. 1949'da tuğgeneralliğe yükseldi. Temmuz 1950'de başlayan Kore Savaşında, Birleşmiş Milletler safında savaşmak üzere Güney Kore'ye gönderilen Kore Türk Silahlı Kuvvetleri Kumandanlığına tayin edildi. GüneyKore saflarında savaşa katılan, tam teşkilatlı ve takviyeli bir tugay kadrosu olarak hazırlanan 5000 kişilik Türk askerî birliğinin başında 17 Ekim 1950'de Kore'ye vardı. Doğruca ateş hattına sürülen birlik, Pusan, Suvan, Kumhwa, Elco kesimlerinde meydana gelen savaşlarda büyük başarılar gösterdi. Bir gecede 352 kişinin yaralandığı, 78 kişinin de şehit olduğu Kunûrî savaşlarında, 8. Amerikan Ordusu, Tahsin Yazıcı idâresindeki Türk birliğinin kahramanca direnişiyle yok edilmekten kurtuldu. Tahsin Yazıcı KoreSavaşı sırasında tümgeneralliğe yükseldi. Kasım 1951'de Türkiye'ye dönen TahsinYazıcı 1952'de emekliye ayrıldı. 1954-1960 yılları arasında iki dönem Demokrat Partiden İstanbul Milletvekili seçilerek TBMM'ye girdi. Demokrat Parti iktidârına karşı yapılan 27 Mayıs 1960 ihtilâlinden sonra, Yassıada Mahkemesinde yargılanarak 5 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Daha sonra çıkan bir af kanunuyla serbest bırakıldı. 1971 senesinde Ankara'da öldü.

TAHSİSAT;

Alm. *Budgetkredite (pl.), Fonds (m), bewilligte Gelder (pl.),* **Fr.** *Crédit (m), budgétaire,* **İng.** *Appropriation, allowance.* Ödenek. Tahsis edilmiş, ayrılmış şeyler. Amme hizmetleri, ücret ve her türlü masraf karşılığı bütçeye konulan paralar. Bâzı makam ve şahıslara gördükleri veya görecekleri özel amme hizmetleri dolayısıyle verilen tazminat mâhiyetindeki paralar. Milletvekilleri tahsisatı gibi.

Tahsisat vakfı: Mülkiyeti devlete âit olan bir mülk toprağın faydalarının, hazineden, alacaklı kişiye bırakılması.

Tahsisatı seniye: Pâdişâhların hazîneden aldıkları maaşın adı.

Tahsisatı mesture: Örtülü ödenek. Devlet bütçesinden kime ve ne için verileceği gizli tutulan ödenek. İlgililer tarafından makbuz karşılığı alınarak, sorumlulukları kendilerine âit olmak üzere devlet menfaatine harcanan para.

TAHT;

Alm. *Thron (m),* **Fr.** *Tröne (m),* **İng.** *Throne.* Hükümdarların merâsim günlerinde ve resmî kabullerde

oturdukları, değerli taş ve mâdenlerle süslenmiş büyük makam koltuğu, sedir. Mısır, Mezopotamya, Anadolu gibi medeniyet merkezlerinde bulunan ilk çağlara âit taş kabartmalarda tahtın, tek koltuk, sandalye ve sedir şeklinde yapıldığı, hükümdarın ününü ve zenginliğini yansıtan şekiller aldığı görülür.

Taht, târih boyunca hükümranlık alâmeti sayıldı. Hükümdarlar, taht üzerinde otururak yabancı elçileri kabul ettiler. Üst seviyedeki devlet yöneticileriyle görüştüler. Batıdaki Hıristiyan hükümdarlar papanın elinden taç giyerlerken, Doğu'daki İslâm hükümdarları, tahta çıkarak saltanatlarını îlân ederlerdi. Osmanlılar, bu usûlü daha da geliştirdiler. Pâdişâhlar, "Cülûs merâsimi"nin ardından tahta otururlar, memur ve askerlerine "cülûs bahşişi" dağıtarak onların duâsını alırlardı.

Osmanlı tahtları içinde; Üçüncü Murâd Hana veziri İbrâhim Paşa tarafından hediye edilen "Bayram Tahtı", Birinci Ahmed Han ve Dördüncü Murâd Han adına yapılan tahtlar meşhurdur.

Târihte kendine mahsus özellikleriyle meşhur olmuş tahtlar vardır. Kimi, âit olduğu hükümdara nispetiyle ehemmiyet kazanmış, bâzıları da, yapılarındaki özellikleriyle meşhur olmuştur. Bunlardan; Saba Melikesi Süleymân aleyhisselâmın zevcesi Belkıs'ın yirmi metre boyunda, ellibeş metre eninde, çeşitli cevher ve mücevherlerle süslenmiş tahtıyla İstanbul Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan "Şah İsmâil" tahtı nâmıyla bilinen taht en meşhurlarıdır. İngiliz kraliyet âilesinin tahtları, İran hükümdarlarının "taht-ı takdîs" adıyla anılan tahtları da târihteki meşhur tahtlardandır.

TAHTAKURUSU (Cimex lectularius);

Alm. *Wanze (f),* **Fr.** *Punaise (f),* **İng.** *Bedbug, bug.* **Familyası:** Tahtakurusugiller (Cimicidae). **Yaşadığı yerler:** Gündüzleri yarık ve çatlaklar içerisinde barınır. Gece faaliyete geçerek insanların kanını emer.

Özellikleri: 6 mm uzunlukta oval ve yassı bir böcek. Kanatları yoktur. Kan emerek geçinir. Hastalık bulaştıranları vardır.

Çeşitleri: Yatak tahtakurusu, tropikal tahtakurusu, kümes tahtakurusu iyi bilinen türlerdendir.

Hortumlu-böcekler (Rhyn-chota) takımından, kanatsız kan emici bir eklembacaklı türü. Dünyânın her yerinde bulunurlar. Tahta kuruları 6 mm uzunluğunda yassı ve oval şeklindedirler. Kanatsızdırlar. Kirli kahverengi, bu böceklerin genel rengidir. Açık, sarımsı kahverengi olan yavrular da vardır. Tahtakuruları bilhassa ezilince çok kötü bir koku yayarlar. Dişisi, bir seferde 100-250 yumurta yapar. Bir hafta içinde yumurtadan yavrular çıkar. Beşinci deri değişimi sonunda erginleşir. Yavrular sıcak ve beslenme şartlarına bağlı olarak 2-7 ay civârında gelişirler. Tam gelişmiş olanlar yiyecek yemeden bir yıl yaşayabilirler. Nâdir beslenerek, 2-4 yıl dayanabilirler. Hortumları kullanılmadığı zaman gırtlaktaki bir oluğun içinde bulunur.

Bütün tahtakuruları gececidirler. Gündüzleri yatak ve döşeme aralıklarında, duvar kâğıtlarının arkasında gizlenirler. Geceleyin dışarı çıkar ve insanların kanını emerler. Tahtakuruları aynı zamanda fâre, sıçan, maymun ve tavşan gibi laboratuvar hayvanlarına da saldırırlar.

Tahtakuruları Cimicidae âilesine bağlıdır. Yatak tahtakurusu (Cimex lectularius) dünyânın her yerinde, otellerde, tiyatrolarda ve bakımsız evlerde bulunur. Tropikal tahtakurusu (C. rotundatus) sıcak tropik bölgelerinde bulunur ve biraz daha yuvarlak olmasından başka umûmî tahtakurusunun benzeridir. Kalaazar hastalığını bulaştırırlar. İnsanlara saldıran diğer bir tahtakurusu ise, kümes tahtakurusu (C.columbarius)dur. Bu böcek, tavuk ve güvercin gibi kümesgillerin ciddî bir düşmanıdır.

Tahtakurularının düşmanları azdır. Bunlar hamamböcekleri ve insanları ağız ve çevresinden ısıran başka bir tahtakurusudur. Tahtakurularıyla savaş önceleri zordu. Şimdiyse ilâçlamalarla bu böceklerin önüne geçilebilir. Bâzı yerlerde tamâmen kaybolmuşlardır.

TAHTIREVAN;

Alm. *Sänfte (f); Rikscha (f),* **Fr.** *Palanquin (m), Litière (f),* **İng.** *Palanquin, litter.* İnsan omuzunda veya hayvanlar üzerinde taşınan, tekerleksiz bir nevi araba. Genelde dört kalın sopa üzerine oturtulmuş kapalı bir oturma yerinden ibârettir.

İlk olarak ne zaman kullanıldığı bilinmemekle berâber, çok eski insan topluluklarından beri, diğer insanlardan çeşitli bakımlardan üstün kabul edilen kişilerin bu şekilde tahtırevanlarla taşındığı tahmin edilmektedir.

Aztek, Maya, Mısır, Bâbil gibi medeniyetlerin bulunduğu yerlerde yapılan kazılarda bu tip vasıtaların parçalarına rastlanmıştır. Yine Mısır hiyerogliflerinde tahtırevan şekli çok geçmektedir. Eski Româda tahtırevanlar imparatoriçelerin eşlerinin imtiyazındaydı. Senato üyelerinin eşleri de aynı imtiyazdan faydalanırlardı.

Tahtırevanın Avrupa'da yaygınlaşması ortaçağın başlarına tesâdüf eder. Derebeyliklerin yıkılmasından sonraysa hiç görülmez. Osmanlı Devletinde tahtırevan pek nadir kullanılırdı. Ancak merâsimler vesilesiyle kullanılan tahtırevanlar hayvanlarla yürütülür, bu iş için insan kullanılmazdı.

Tahtırevan günümüzde Hindistan, Tayland, Sıkkım ve Bhutan gibi Raca ve Kralların bulunduğu Asya ülkelerinde hâlâ kullanılmaktadır.

TAHVİL;

Alm. *Obligation, Anleihe, Schuldverschreibung (f),* **Fr.** *Obligation (f),* **İng.** *Bond, debenture.* Obligasyon. Seri hâlinde çıkartılan ve çoğunlukla fâizli olan borç senedi. Tahviller genellikle hâmiline yazılı düzenlenmekle birlikte nâma da yazılı olabilirler. Satın alacak kişiye güven vermek ve tahvillerin dolaşımını kolaylaştırmak için çoğunlukla hâmiline yazılı çıkartılır. Tahviller ya bir anonim şirket tarafından veya devlet, belediye ve diğer kamu iktisâdî kuruluşlarınca çıkartılabilir. Devlet kuruluşlarının tahvil çıkarması özel yasaya bağlıdır. Anonim şirketlerse hissedarlardan temin edemedikleri sermâye ihtiyaçlarını tahvil çıkararak karşılarlar. Hâmiline yazılı tahviller senedin teslimiyle nâma yazılı tahvillerle alacağın temliki yoluyla mülkiyet değiştirir.

TÂİF SEFERİ (Bkz. Huneyn ve Tâif Gazvesi)

TAKAS;

Alm. *Kompensation, Ausgleichung (f),* **Fr.** *Compensation (f),* **İng.** *Exchange of goods; compensation.* Alacak, verecek kalmama, ödeşme, sayışma, değişme, birbirine karşı aynı cinsten zamanı gelmiş alacağı bulunan kişilerden birinin tek taraflı beyânıyla karşılıklı borçların az olanı miktarında sona ermesi. Borçları sona erdirmede kullanılan en eski usûllerden biridir. İlk defâ İslâm hukûku tarafından kesin hükümlere bağlanmıştır.

Türk hukûkunda takas, borçlar kânununda (mad. 118-124) düzenlenmiştir. Bu kânuna göre, takas için şu **şartlar** aranır:

1) Alacakların konusu aynı cinsten olması, 2) Takas beyânında bulunan kimsenin alacağının alınabilir, borcunun da ödenebilir olması, 3) Takastan ferâgat etmemiş olma, 4) Tarafların birbirinden alacağı bulunmak gerekir.

Aşağıdakiler alacaklarının arzusu olmadıkça takas edilemez: 1) Emânet edilmiş veya haksız alınmış şey veya bedelleri, 2) Nafaka ve iş ücreti, 3) Devlet, vilâyet ve köylerin kamu hukûkundan doğan alacakları.

Dış ticârette takas: Takas, dış ticârette de kullanılır. Dış ticârette, ihrâcat ve ithâlat bedellerinin para, altın veya senet kullanılmaksızın karşılıklı borçların az olan borç miktarında sona ermesi şekliyle olur. Dış ticârette takas, özel ve genel olmak üzere ikiye ayrılır:

1) **Özel takas:** İhraç edilen malın bedeli, ithâl edilen malın bedeliyle karşılanır. Burada ihrâcatçı ve ithâlatçı aynı kimsedir. 2) **Genel takas:** Buna elearing (temizleme) de denir: Milletlerarası karşılıklı anlaşma yoluyla olur. İthâlatçılar borçlarını ülkelerin yeterli kuruluşlarına, ülkelerinin parasıyla yatırırlar. İhrâcatçılar da alacaklarını ithalâtçıların ödediği paradan tahsil ederler.

Takas odası: Bankalarda takasla ilgili işlerin yapıldığı yerdir. Bu odalar demiryolları, borsalar, mal piyasaları ve milletlerarası ödemeler gibi değişik alanlarda faaliyet göstererek bağlantılı işlemlerin yürütülmesinde önemli rol oynarlar.

Câri hesapta takas: Bir bankada hesâbı bulunan müşterinin başka bir bankaya âit çeki vermesi üzerine bu çekin bankalar arasında değiştirilmesidir.

İslâm hukûkunda takas: İslâm hukûkunda da, borcu sona erdiren sebeplerden biridir. İslâm hukûkunda iki çeşit takas vardır:

1. Cebrî (zarûrî) takas: Bir kimsenin bin lira alacağı olup da, borçlu kendisine bin liraya bir mal satsa veya borçlunun bin lira kıymetindeki malını telef etse, cebrî takas meydana gelir. Bugünkü hukukta da olduğu gibi tarafların bu hususta anlaşması şart değildir. Cebrî takas için dört şart vardır: a) İkisi de deyn olmaktır. Biri deyn, diğeri emânet olursa cebrî takas olmaz. Meselâ, Z'nin A'ya on altın borcu olup da, Z ona emânet vermesi hâlinde takas olamaz. b) İki deyn de muaccel (peşin) olmalı. c) İki deyn aynı cins olmalıdır. Biri altın, öbürü gümüş olursa olmaz. d) İki deyn de, kuvvetçe birbirine eşit olmalıdır. Meselâ, nafaka ile karz borcu takas edilemez.

2. Rızâî takas: Yukarıdaki durumlarda tarafların anlaşarak takas yapmaları mümkündür.

TAKIMYILDIZ;

Alm. *Sternhaufen,* **Fr.** *Constellation,* **İng.** *Constellation.* Gökte, birbirine göre durumları her vakit aynı kalan, değişmeyen yıldızlar topluluğu. İnsanoğlu çok eski çağlardan beri gökyüzünü gözlemiş ve yıldız kürelerini belirli cisimlere ve yaratıklara benzeterek adlandırmıştır. Günümüzde gökyüzünde 88 takımyıldızı bilinmektedir. Takımyıldızları Lâtince birer kelimeyle adlandırılır. Milletler bu isimleri kendi lisanlarına çevirerek kullanmaktadır.

Takımyıldızları burçlar olarak da bilinmektedir. Bütün gökyüzü 88 burca bölünmüştür. Gökyüzünün kuzey ve güney yarımkürelerini kapsayan 88 alandan her biri, bir takım yıldızını meydana getirir. Her yıldız, galaksi veya gök cismi, takımyıldızlarından birinin alanı içinde bulunur. Kırk sekiz takımyıldızının adları ve konumları 17. yüzyılın başına kadar biliniyordu ve günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Geri kalan 40 takımyıldızının büyük bölümü 17 ve 18. yüzyıl astronomlarınca târif edilmiştir. Uluslararası Astronomi Birliği (IAU)'nin 1945'teki çalışması sonucunda, bugünkü 88 takımyıldızının adı ve konumu üzerinde anlaşmaya varıldı.

Halk arasında, zodyak (burçlar kuşağı) üzerinde yer alan 12 takımyıldıza ortak olarak "burçlar" adı verilmiştir. Zodyak, gökyüzünde güneş ve başlıca gezegenlerin yolu üzerinde bulunduğu tasarlanan hayâlî bir kuşaktır. Burçlar kuşağı olarak da bilinmektedir.

Burçlar kuşağındaki takımyıldızlarının sınırları sâbit olduğu dönemlerde, Güneşin bu takımyıldızlarının içinden geçiş târihleri şöyledir:

Burcun Adı	**Güneşin burca giriş ve çıkış târihi:**
Koç (Aries)	21 Mart-19 Nisan
Boğa (Taurus)	20 Nisan-20 Mayıs
İkizler (Gemini)	21 Mayıs-21 Haziran
Yengeç (Cancer)	22 Haziran-22 Temmuz
Aslan (Leo)	23 Temmuz-22 Ağustos
Başak (Virgo)	23 Ağustos-22 Eylül
Terâzi (Libra)	23 Eylül-23 Ekim
Akrep (Scorpius)	24 Ekim-21 Kasım
Yay (Sagittarius)	22 Kasım-21 Aralık
Oğlak (Capricornus)	22 Aralık-19 Ocak
Kova (Aguarius)	20 Ocak-18 Şubat
Balık (Pisces)	19 Şubat-20 Mart

Güneşin burçlara karşı olan durumunun değişmesi yüzünden, bugün burçlardan hiçbiri kendi adıyla anılan bölgede bulunmamaktadır.

Ilım noktalarının yalpalamasından dolayı takım yıldızları doğuya doğru kaymış bulunmaktadır. Bu yüzden 20. yüzyılda Güneş, 1 Ocakta Oğlakta olmayıp Yay burcundadır.

Takımyıldızlarının Lâtince ve Türkçe adları:

Bilimsel adı (ve genitif ekleri)	**Türkçe adı**	**Bilimsel adı (ve genitif ekleri)**	**Türkçe adı**
Andromeda (-ae)	Andromeda	İndus (-i)	Hintli
Antia (-ae)	Pompa	Lacerta (-ae)	Kertenkele
Apus (-odis)	Cennetkuşu	Leo (-nis)	Aslan
Aquarius (-ii)	Kova	Leo (-nis) minor (is)	
Aquila (-ae)	Kartal		Küçük Aslan
Ara (-ae)	Sunak	Lepus (-oris)	Tavşan

Aries (-tis)	Koç	Libra (-ae)	Terâzi
Auriga (-ae)	Arabacı	Lupus (-i)	Kurt
Bootes (is)	Çoban	Lynx (-cis)	Vaşak
Caelum (-i)	Çelikkalem	Lyra (-ae)	Çalgı
Camelopardalis (-)	Zürafa	Mensa (-ae)	Masa
Cancer (-cri)	Yengeç	Microscopium (-ii)	Mikroskop
Canes (-um)		Monoceros (-otis)	Boynuzlu At
Venatici (orum)	Av Köpekleri	Musca (-ae)	Sinek
Canis (-)		Norma (-ae)	Cetvel
Major (-is)	Büyük Köpek	Octans (-tis)	Sekizlik
Canis (-)		Ophiuchus (-i)	Yılancı
Minor (-is)	Küçük Köpek	Orion (-is)	Orion
Capriconus (-i)	Oğlak	Pavo (-nis)	Tavus
Carina (-ae)	Korina	Pegasus (-i)	Kanatlı At
Cassiopeia (-ae)	Koltuk	Perseus (-i)	Kahraman
Centaurus (-i)	Erboğa	Phoenix (-cis)	Ankakuşu
Cepheus (-i)	Sefe	Pictor (-is)	Ressam
Cetus (-i)	Balina	Pisces (-ium)	Balıklar
Chamaeleon (-ontis)	Bukalemun	Piscis (-) Austrinus (-i)	Güney Balığı
Circinus (-i)	Pergel	Puppis (-)	Pupa
Columba (ae)	Güvercin	Pyxis (idis)	Kumpas
Coma (-ae)		Reticulum (-i)	Ağcık
Berenices Corona (-ae)	Berenikenin saçı	Sagitta (-ae)	Okçuk
		Sagittarlus (-ii)	Yay
Australis Corona (-ae)	Güney tacı	Scorpius (-ii)	Akrep
		Sculptor (-is)	Yontar
Borealis	Kuzey tacı	Scutum (-i)	Kalkan
Corvus (-is)	Karga	Serpens (-tis)	Yılan
Crater (-is)	Kupa	Sextans (-tis)	Altılık
Crux (-cis)	Güneyhaçı		
Cygnus (-i)	Kuğu	Taurus (-i)	Boğa
Delphinus (-i)	Yunus	Telescopium (-ii)	Dürbün
Dorado (-us)	Kılıçbalığı	Triangulum (-i)	Üçgen
Draco (-nis)	Ejderha	Australe (-is)	Güney Üçgeni
Equuleus (-i)	Tay	Tuscana (-ae)	Tukan
Eridanus (-i)	Irmak	Ursa (ae) major (-is)	
Fornax (-acis)	Ocak		Büyük Ayı
Gemini (orum)	İkizler	Ursa (-ae) minor (-is)	
Grus (-is)	Turna		Küçük Ayı
Hercules (-is)	Herkül	Vela (-orum)	Yelken
Horologium (-ii)	Saat	Virgo(-inis)	Başakçı

Hydra (-ae) ..... Suyılanı..... Volans (-tis) .....Uçan Balık

Hydrus (-i) ..... Küçük Suyılanı ..... Vulpecula (-ae) ..... KüçükTilki

---

TAKİYYÜDDÎN RÂSID;

İstanbul'da ilk rasathâneyi kuran astronomi, matematik ve hadis âlimi. İsmi, Muhammed bin Mâruf bin Ahmed Râsıd-üş-Şâmî olup, lakabı Takiyyüddîn'dir. Takiyyüddîn Râsıd diye meşhur oldu.

1525 senesinde Şam'da doğdu. Bir rivâyete göre Kâhire'de doğmuştur. Aslen Nabluslu aydın bir âileye mensuptur. Babası Mâruf Efendi kâdı idi. Takiyyüddîn küçük yaşta ilim tahsiline başladı. Zamânının usûlüne göre tahsil görerek kâdılık mevkiine yükseldi. Daha sonra ilim tahsiline devâm etmek için Mısır'a gitti. Şam'a döndüğünde Câmi-i Benî Ümeyye'de **Buhârî** kitabını okumakla vazîfelendirildi. Bir süre sonra da dersiâmlığa, yâni İslâm ilimleri profesörlüğüne yükseltildi. Bir ara İstanbul'a gelen Takiyyüddîn Râsıd, Edirnekapı Bâlâ Medresesi müderrisliğine tâyin edildiyse de o, Mısır'da kâdılık yapmayı tercih etti. Daha sonra 1570 senesinde babasıyla birlikte İstanbul'a gelip, yerleşti. İstanbul'da devrin meşhur âlimlerinden çivizâde, Ebüssü'ûd Efendi, Azmizâde, Ali Kuşçu'nun torunu Kutbeddîn Efendi ve onun oğlu Mehmed Efendiyle Saçlı Emîri Efendinin ilim meclislerine katılıp, istifâde etti.

Takiyyüddîn Râsıd, İstanbul'a yerleştikten sonra, astronomi çalışmalarına ağırlık verdi ve bu alanda söz sâhibi oldu. 1571 senesinde devletin resmî müneccimbaşısı (astronomu) tâyin edildi. Bu sırada meşhûr âlim Hoca Sa'deddîn Efendiyle tanıştı. Onun vâsıtasıyla Sultan Üçüncü Murâd Hanın huzûruna kabul edildi. Pâdişâhın emriyle İstanbul Rasathânesini kurmakla vazîfelendirildi. Önceleri rasatlarını Galata Kulesinde yapıyordu. Rasathânenin inşâsında Hoca Sa'deddîn Efendinin ve sadrâzam Sokullu Mehmed Paşanın büyük yardımları oldu. Bu rasathâne, şimdiki Beyoğlu'nda bulunan Fransız konsolosluğunun yanındaydı. Rasathânenin inşâsı 1577 senesinde tamamlandı. Aynı senenin sonlarında İstanbul üzerinden geçen bir kuyruklu yıldız gözlendi ve kitaplara yazıldı. Takiyyüddîn Râsıd bu rasathânede dört sene deney ve gözlem yaptı. 1585 senesinde İstanbul'da vefât etti. Kabrinin yeri bilinmemektedir.

Takiyyüddîn Râsıd, İstanbul Rasathânesinde ve özel imkânlarla yaptığı çalışmalarında birçok başarılar elde etti. Zamânı ölçmede, büyük başarı gösterdi. Rasat âletlerine sâniye taksimâtını ilk olarak koydu. Dört sene içerisinde yaptığı rasatlarla güneş cetvellerini tamamladı. Meyl-i Külliyi (bir gök cisminin yörüngesinden tam olarak sapması, tam deklinasyonu) 33° 26' 48" olarak buldu. Bu rakam bugünkü rakamdan sâdece 36 sâniye küçüktür. Hâlbuki ünlü astronom Thyco-Brahe bunu iki misli hatâ ile 1' 48" olarak bulmuştur. Güneşin sapmasını 2.5 sâniye farkla 1° 55' 9,3" olarak buldu. Thyco-Brahe ise bunu 3-4 misli hatâyla tespit edebilmiştir. Ayrıca Takiyyüddîn Râsıd güneşin ortalama hareketini bugünkü değerine yaklaşık olarak hesapladı. Meridyenler arası zamânı ilk defâ ölçtü. Güneş, ay ve yıldızların doğuş yerlerini, yıldızların enlem, boylam, doğuş ve eğim metodlarını ilk defâ ortaya koydu. 60'lı sistem üzerine kurulan ve hâlen kullanılmakta olan derece, dakika ve sâniyeyi ondalıklı bir şekilde ifâde etti. Avrupa'da bu sistem yüz sene sonra 1670 senesinde Gabriel Mouton tarafından ortaya atıldı.

Takiyyüddîn Râsıd yaptığı rasatları çeşitli eserlerde toplamıştır. Bunlardan bâzıları şunlardır:

1) Et-Turuk-us-Seniyye: İlk eseri olup, mekânik ve su mühendisliğiyle ilgilidir.

2) El-Âlât-ür-Rasadiyye li Ziyc-i Şehinşâhiyye: İstanbul rasathânesinde bulunan âletleri tanıtan bir eserdir. Sultan Üçüncü Murâd Han adına yazılmıştır. Eserde, dokuz rasad âleti târif edilmiştir. Bu âletlerden bir kısmını ilk olarak kendisi yapmış ve kullanmıştır.

3) Cedâvil-ür-Resadiyye: Astronomik gözlemler sonucunda yazılan cetvellerden meydana gelmiştir. Eser tamamlanamamıştır.

4) Sidret-ül-Müntehal Efkar fî Melekût-il-Felek-id-Devvâr: Özel rasatlarını topladığı bir eseridir. Eser, astronomi sâhasında yazılan kitapların en önemlileri arasında yer alır. Takiyyüddîn Râsıd bu eserinde, **trigonometriye** dâir orijinal çalışmalar ortaya koymuştur. Özellikle kirişler üzerindeki çalışmalarında, kiriş 1° veya 2°nin hesâbını üç yolla yapmayı ve bunu üçüncü derece denklemi kurmakla başarmıştır. Aynı eserin sinüsler üzerine de eğilmiş ve Copernikus (Korepnik)tan farklı olarak, sinüs, cosinüs, sekand ve kosekandın târiflerini vermiş, sin (A-B), sin (A+B), sin A/2'nin formüllerini çıkarmış ve sin 1°'nin hesâbını yapmıştır.

5) Risâletü Rub'-ul-Ceyb: Rubutahtası denilen, zaman tâyini, namaz vakitlerinin, hicrî ayların ve kıblenin tâyini ve hesaplanmalarıyla ilgili âletin târifi ve kullanılışıyla ilgilidir. Manzum olarak hazırlanmıştır.

6) Tercümân-ül-Etıbbâ ve Lisân-ül-Elibbâ: Farmakolojik bir lügat olup, Takiyyüddîn Râsıd'ın tıpla da ilgilendiğinin ve bu alanda çalışmalar yaptığının delîlidir. İlâçlar hakkında bilgi veren bu eser altmış

sayfadan meydana gelmiştir.

7) Gunyet-üt-Tullâb minel-Hisâb, 8) El-Müzvelet-iş-Şimâliyye li-Fadli Dâiri ufkî Kostantiniyye: Güneş saatleri, Rubutahtasıyla ilgilidir. **9) Gurûbu Şems Sebebühû ve Teahhuru:** Astronomiyle ilgili. **10) Ziyc-i Cedîd-i Sa'deddîn: 11) Düstûr-ut-Tercîh li Kavâid-it-Testiğ. 12) Reyhânet-ür-Rûh fir-Rusm-is-Sa'ati alâ Musteve-üs-Sütûh:** Projeksiyon metoduyla ilgilidir.

Bu büyük Osmanlı âliminin ilmî başarıları tam mânâsıyla henüz tedkik edilememiştir. Takiyyüddîn Râsıd; muhtelif rasat, mekanik, otomatik, robotik ve hidrolik âletlerin yapımı ve teknolojisi sâhasında Avrupalı meslektaşlarına rehberlik yapmış ve onları geride bırakmıştır. Batılı astronomi bilgini Thyco-Brahe'nin Takiyyüddîn Râsıd'ın eserlerini okumak sûretiyle ondan ilhâm aldığını, başarılarının büyük kısmını ona borçlu olduğunu Batılı kaynakların pekçoğu zikretmektedir.

TAKİYYÜDDÎN SÜBKÎ;

on üçüncü ve on dördüncü yüzyıllarda Mısır'da yetişmiş olan, fıkıh, tefsir, hadis, kırâat, lügat ve dil âlimlerinden. İsmi Ali bin Abd-ül-kâfî; künyesi Ebü'l-Hasan'dır. Lakabı Takıyyüddîn'dir. Mısır'ın Sübk köyünde doğduğu için, Sübkî diye de meşhur olmuştur. 1284 (H.683) senesinde doğdu. 1355 (H.756) senesinde Kâhire yakınlarında vefât etti. Bâbü'n-Nasr denilen yerde defnedildi.

İlk tahsilini babasından gördü. Zamânının âlimlerinden de ilim öğrenip, yüksek seviyeye ulaştı. Daha sonra Kâhire'ye gidip zamânının en büyük Şâfiî fıkıh âlimi Necmüddîn ibni Rıfâ'dan, usûl ve diğer aklî ilimleri Alâeddîn Bâcî'den, tefsir ilmini Alâmeddîn Irakî'den, kırâat ilmini Takıyyüddîn ibni Saig'den, hadis ilmini Şerefüddîn Dimyâtî'den öğrendi. Şeyh Tâcüddîn Atâullah'ın sohbetlerinde bulunarak ahlâk ilmini öğrendi. Pekçok âlimden hadîs-i şerîf dinledi. Kendisinden de Ebû Haccâc Mizzî, Ebû Abdullah Zehebî, Ebû Muhammed Berzâlî, İmâm-ı Sübkî ve birçok âlim hadîs-i şerîf dinleyip, ilim öğrendiler. Şam'da kâdılık yaptı. İslâm âlimlerinin büyüklüklerini anlayamayan ve Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellemin kabr-i şerîflerini ziyâreti kabûl etmeyen İbn-i Teymiyye'nin karşısına çıkarak ona delil ve vesîkalarla cevap verdi.

Takiyyüddîn Sübkî yüksek ilim ve güzel ahlâka sâhipti. Çok cömertti. Az yer, az içerdi. Dünyâ malına îtibâr etmezdi. Her taraftan âlimler hâlledemedikleri meseleleri arz etmek için ona mürâcaat ederlerdi. Faydalı ve güzel bir şeyi kendisinden küçük birisinden bile duysa onu dinlemeden uzak durmazdı. Çok hayâ sâhibiydi.

Takıyyüddîn Sübkî her ilimde mütehassıstı. Mütehassıs olduğu bütün ilim dallarında zamânında onun gibisi görülmedi. Zekâsı çok kuvvetli olup, bir şeyi duyar duymaz hemen ezberlerdi. Ezberlediğini de unutmazdı. Tasavvufta da yüksek derece sâhibi olan Takıyyüddîn Sübkî'nin birçok kerâmeti görülmüştür.

Takıyyüddîn Sübkî hazretleri, 1354 senesinde zâfiyet hastalığına yakalandı. Vefât edinceye kadar bu hastalık devâm etti. Oğlu Tâcüddîn Sübkî Şam kâdılığına tâyin edildikten bir ay sonra, Mısır'a gitti. 355 senesinde Kâhire'nin dışında bir yerde vefât etti. Cenâze namazı çok kalabalık bir cemâat tarafından kılındı. Bâb-ün-Nasr mevkiinde defnedildi.

Eserleri:

Yazmış olduğu yüzden fazla eserinden bâzıları şunlardır: **1) Dürrün-Nâzim:** Kur'ân-ı kerîmin tefsirine dâirdir. **2) İbtihâc fî Şerh-il-Minhâc lin-Nevevî. 3) Ref'ül-Hâcib an Muhtasar-ı İbn-il-Hâcib, 4) Kitâb-üt-Tahkîk fî Mes'elet-it-Tahlîk:** Talak meselesinde İbn-i Teymiyye'ye cevaptır. **5) Şifâ-üs-Sikâm fî Ziyâreti Hayr-il-Enâm aleyhissalâtü vesselâm:** Kabir ziyâretinin önemi anlatılmıştır. **6) El-Fetevâ. 7) Mes'eletü fit-Taklîd fî Usûl-id-Dîn. 8) Muhtasaru Tabakât-ül-Fukahâ. 9) Şifâ-üs-Sekâm.**

TAKVÂ;

Alm. *Frömmigkeit (f),* **Fr.** *Piété (f),* **İng.** *Piety.* Kötülüklerden sakınmak. Allahü teâlânın emirlerini yapıp yasaklarından kaçınmak. Haramların ve şüpheli olanların hepsinden sakınmak. İnsanı, Allahü teâlâya kavuşturan, O'nun sevgisine ulaştıran güzel huylardan biri de takvâdır. Takvâ, Allahü teâlâdan korkup, yasak ettiği şeylerden elini çekmek, uzaklaşmaktır.

İnsana dünyâda ve âhirette zarar veren her şey, kötü ahlâktan meydana gelmektedir. Yâni, zararların, kötülüklerin başı, kötü huylu olmaktır. Kötülüklerden sakınmaya Takvâ denir. Takvâ, ibâdetlerin en kıymetlisidir. Çünkü birşeyi tezyin etmek, süslemek için, önce pislikleri, kötülükleri yok etmek lâzımdır. Bunun için, günahlardan temizlenmedikçe, tâatların, ibâdetlerin faydası olmaz. Hiçbirine sevap verilmez. Kötülüklerin en kötüsü, küfürdür. Kâfirin hiçbir iyiliği, hayrâtı, hasenâtı, âhirette faydalı olmaz. İmânı olmayanın hiçbir iyiliğine sevap verilmez. Bütün iyiliklerin temeli takvâdır. Her şeyden önce,

takvâ sâhibi olmaya çalışmak, Allahü teâlânın emridir. Ayrıca herkesin birbirine takvâ sâhibi olmalarını emir ve nasîhat etmeleri de emr olunmuştur. Dünyâda rahata, huzûra kavuşmak, sevişmek, kardeşçe yaşayabilmek, âhirette de, sonsuz azâptan kurtularak, ebedî nîmetlere, saâdetlere kavuşmak, ancak takvâ ile nasip olur.

Allahü teâlânın, îmândan sonra en çok sevdiği, râzı olduğu şey takvâdır. Bunun için Hucurât sûresi 13. âyetinde meâlen; **"Allahü teâlânın yanında en iyiniz, en yükseğiniz O'ndan en çok korkanınızdır."** buyuruldu. Allahü teâlâdan korkmak demek, O'nun emirlerinin hepsini yerine getirmek ve yasak ettiği şeylerden de kaçınmak demektir. Yalnız başına; "Ben, Allahü teâlâdan korkuyorum!" demek takvâ değildir. Yalan söylemek olur. Takvâ sâhibi olanlara "Müttekî" denir. Verâ ve zühd de, Allah'tan korkmanın meyveleridir.

Allahü teâlânın evliyâsı olmak, takvâ iledir. O'nun rızâsına kavuşmak, sevgili kullarından olmak için takvâ sâhibi olmak lâzımdır. Çünkü hadîs-i şerîfte; **"Hikmetin başı Allah korkusudur."** buyruldu. Hikmet iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayıran kuvvettir. Allahü teâlâ, önce ve sonra gelen bütün kullarına takvâyı tavsiye etmekte ve Nisâ sûresi 131. âyet-i kerîmesinde meâlen; **"Senden önce kitap verilenlere de, size de, hep Allah'tan korkun diye tavsiye ettik"** buyurulmaktadır. Âl-i İmrân sûresi 175. âyetinde de meâlen; **"Mü'min iseniz onlardan değil, bana isyân etmekten korkun!"** buyuruyor.

Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem takvânın fazîleti, üstünlüğü hakkında buyuruyor ki:

Allahü teâlâ, kıyâmet günü öncekileri ve sonrakileri bir yerde topladığı zaman, birden bir ses duyulur. Uzaktakiler de, yakındakiler gibi bu sesi aynen duyarlar. Buyurur ki: Ey insanlar! Sizi yarattığımdan bu güne kadar, ben sizi dinledim. Şimdi siz susup beni dinleyin! Muhakkak ki, yaptıklarınız size çevrilir, geri verilir. Ey insanlar! Ben bir neseb, soy seçtim. Siz başka bir nesep seçtiniz. Ben Allah'tan kim fazla korkarsa, daha kıymetliniz odur, dedim. Siz ise, falan filânın oğludur. Bunun için, filân falandan daha üstündür demekten vazgeçmediniz. İşte bugün ben, nesebimi yükseltiyor ve sizin nesebinizi aşağı alıyorum. Biliniz ki, benim sevdiklerim, benden korkanlardır. Takvâ sâhipleri nerededir? Bir kavim için sancak dikilir. Bu takvâ sâhipleri, sancakları ardından yerlerine gidip, hesapsız Cennet'e girerler." Ve yine buyurdu ki: **"Allahü teâlâyı en iyi tanıyanınız ve O'ndan en çok korkanınız benim!"** Abdullah ibni Mes'ûd'a (radıyallahü anh) da; **"Bana kavuşmak istersen, benden sonra korkun daha çok olsun!"** buyurdu.

Tam takvâ, evliyâ olan kimselerde hâsıl olur. Hased (çekememezlik), kin beslemek, kibir (büyüklenmek), riyâ (gösteriş), şöhret ve benzeri nefsin kötülükleri büsbütün gitmedikçe, tam takvâ hâsıl olmaz. Bunların büsbütün gitmeleri için de nefsin fenâ bulması, kötü isteklerin yok edilmesi lâzımdır. Allah'ı sevmek, başka şeyleri sevmekten daha çok olmadıkça, hattâ kalpte Allah'tan başka şeylerin sevgisi yok olmadıkça kâmil, olgun îmân ve tam takvâ elde edilemez. Takvâ, yalnız nâfile ibâdet yapmakla elde edilmez. Takvâ, farzları ve vâcibleri yapmak ve haramlardan sakınmak demektir. İhlâsla yapılmayan farzların, vâciblerin hiç kıymeti yoktur. Allahü teâlâ, Zümer sûresinin ikinci âyetinde meâlen; **"Allah'a ihlâsla ibâdet et! İbâdet, ancak O'na yapılır."** buyurdu. Haramlardan kaçınmak da, fenâ-i nefs olmadan hâsıl olamaz. Görülüyor ki, evliyâlığın kemâllerine kavuşmak, farzları yapmakla olur. Evliyâlık derecesine kavuşmak, Allahü teâlânın bir ihsânıdır.

Evliyânın büyüklerinden Fudayl bin Iyâd rahmetullahi aleyh; "Kim Allahü teâlâdan korkarsa, bu korku onu her iyiliğe götürür." buyurdu. Büyük âlim Şiblî de (rahmetullahi aleyh); "Hangi gün Allahü teâlâdan korktuysam, muhakkak o zamâna kadar O'nun için görmediğim hikmet ve ibretten bir kapı gördüm." buyurdu.

Şüphelilerden ittikâya, yâni sakınmaya, Verâ; haramlardan sakınmaya, Takvâ; şüpheli olmak korkusu ile mübahların çoğunu terk etmeye de Zühd denir. "Âbid" çok ibâdet eden kimsedir.

Peygamberimiz (sallallahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **"Allahü teâlâ buyurur ki: Ey kulum! Emrettiğim farzları yap, insanların en âbidi olursun. Yasak ettiğim haramlardan sakın, verâ sâhibi olursun. Verdiğim rızka kanâat eyle, insanların en ganîsi** (zengini) **olursun, kimseye muhtaç kalmazsın."**

Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem Ebû Hüreyre'ye (radıyallahü anh) buyurdu ki; **"Verâ sâhibi ol ki, insanların en âbidi olursun!"**

Hasan-ı Basrî rahmetullahi aleyh buyurur ki: "Zerre kadar verâ sâhibi olmak, bin nâfile oruç ve namazdan daha hayırlıdır."

Ebû Hüreyre radıyallahü anh; "Kıyâmet günü, Allahü teâlânın huzûrunda kıymetli olanlar verâ ve zühd sâhipleridir." buyurdu.

Allahü teâlâ, Mûsâ aleyhisselâma buyurdu ki; “Bana yaklaşanlar, sevgime kavuşanlar içinde, verâ sâhipleri gibi yaklaşan olmaz.”

Büyük âlimlerden bâzısı buyurdu ki: “Bir kimse, şu on şeyi, kendine farz bilmedikçe, tam verâ sâhibi olmaz: Gıybet etmemeli. Müminlere sû-i zan etmemeli, kötü bilmemeli. Kimse ile alay etmemeli. Yabancı kadınlara, kızlara bakmamalı. Doğru söylemeli. Kendini beğenmemek için, Allahü teâlânın, kendisine yaptığı ihsânları, nîmetleri düşünmeli. Malını helâl yere harc edip, haramlara vermemeli. Nefsi, keyfi için, mevki, makam istemeyip, buraları insanlara hizmet yeri bilmeli. Beş vakit namazı vaktinde kılmağı birinci vazîfe bilmeli. Ehl-i sünnet âlimlerinin bildirdiği imân ve işleri iyi öğrenip, kendini bunlara uydurmalı.

Âyet-i kerîmelerde meâlen buyuruldu ki:

Allah’ın yasak ettiği şeylerden gücünüz yettiği kadar perhiz ediniz (kaçınınız)**!** (Tegâbün sûresi: 16)

Rablerinden korkanlar için hidâyet ve mağfiret vardır. (A’raf sûresi: 154)

Allahü teâlâdan ancak âlim kulları korkar. (Fâtır sûresi: 28)

Allahü teâlâ onlardan râzıdır. Onlar da Allahü teâlâdan hoşnutturlar. İşte, bu mükâfatlar ve Allah’ın rızâsı, Rabbinden korkanlara mahsustur. (Beyyine sûresi: 8)

Elbette kurbanların ne etleri, ne kanları Allahü teâlâya erişmez. Fakat Allahü teâlâya, sizsden takvâ, hâlis ve kâmil ibâdetler ulaşır. (Hac sûresi: 37)

Şüphesiz ki, takvâ sâhipleri için, (her korkudan) **selâmet ve** (her arzuya) **kavuşma vardır.** (Ya o) **bahçeler, üzüm bağları, hepsi aynı yaşta kızlar ve** (içi şerbetlerle) **dolu kadehler! Orada ne boş bir söz ve ne de yalan işitmezler. Bu nîmetler, Rabbinden bir mükâfat, yeterli bir bahşiştir.** (Nebe’ sûresi: 31-36)

TAKVİM;

Alm. *Kalender (m),* **Fr.** *Calendrier (m),* **İng.** *Calendar.* Zamânı; sene, ay, hafta, gün ve saat gibi sâbit bölümlere ayıran; dînî-millî gün ve bayramları gösteren cetveller. Kelimenin aslı Arapçadır. “Doğrultmak ve sağlamlaştırmak” demektir. Takvimler kitap şeklinde olduğu gibi, duvara asılan tipleri de vardır. Senelik olarak yapılanlar olmakla beraber, uzun zamanlar için hatta dâimî mâhiyette olarak yapılmış olanları da mevcuttur.

Takvimin başlangıç târihi, insanlık târihi kadar eskidir. İlk insan ve ilk peygamber olan Âdem aleyhisselâma Allah tarafından vahyedilen sahifelerde din ve dünyâya âit bilgiler mevcuttur. Zaman ve takvim bilgileri ilk defâ bu sahifelerden öğrenilmiştir. Peygamber efendimizin Mekke’den Medîne’ye hicretini başlangıç olarak alan Hicrî takvimin ayları hazret-i Âdem tarafından bildirilen şekildeydi.

Her ilim gibi takvim ilmi de semavîdir. Yâni Allahü teâlânın bildirmesiyle öğrenilmiş, daha sonra geliştirilmiştir. Mevsimleri, ayları, haftaları, günleri hesaplamak için güneş, ay ve yıldızlar gibi gökyüzü cisimlerinin hareketleri esas alınıyordu. Geceyle gündüzün birbirini tâkip etmesi ve ayın seyriyle sıhhatli şekilde zaman tâyini mümkün oluyordu. Ağaçların yapraklanması, hayvanların bâzı âdetleri, yağmurlar ve kuraklıklar, nehirlerin periyodik taşmaları gibi düzenli tabiat hâdiseleri de tam sıhhatli olmasa da takvim maksadıyla kullanılıyordu.

Takvim kayıtlarının ilk olarak tespiti, ayın günlük devrelerinin müşâhadesiyle başlamıştır. Tam bir dolunay şeklinde görülen ayın, gün geçtikçe, incelerek hilâl şeklini alması, gözden kaybolması, sonra tekrar hilâl şeklinde doğması ve büyüyerek dolunay hâline gelmesi takvimin esâsını teşkil etmiştir. Fakat zirâat işlerinde ve mevsimlerin tâyininde ayın hareketleri kat’î mâlumat verememekteydi. Çünkü ayın iki dolunayı arasındaki zaman 29,5 gündür. 12 ile çarpıldığında bir ay senesi 354 gün olur. Halbuki güneş senesi yaklaşık 365 gün 6 saattir. İkisi arasında 11 gün 6 saatlik bir fark vardır. Bu fark uzun seneler sonra birikerek artar ve neticede aylar tabiî mevsimlere uymaz. Bu mahzuru ortadan kaldırmak için güneşin hareketini esas alan takvimler de yapılmaya başlandı. Bâzı milletler her iki takvimi de berâber kullanmışlardır.

Takvimin esâsı târih, yâni senedir. Târihler Hicrî, Rûmî, Mâlî, Efrencî vs. gibi isimler alırlar. Takvim için mühim bir hâdise “târih başı” olarak ele alınır. Her milletin ve cemiyetin kendisine esas kabul ettiği bir takvimi olduğu gibi, birçok milletin müştereken kullandığı takvimler de vardır. Romalılar, Roma şehrinin kuruluşu olan M.Ö. 753 senesini, Eski Yunanlılar, ilk olimpiyat oyunlarının yapıldığı M.Ö. 776 senesini başlangıç olarak kabul etmişlerdir. Hıristiyanlıkta bu başlangıç İsâ aleyhisselâmın doğumu zannedilen târihtir (Bkz. Noel). Doğduğu yıla sıfır, ondan öncesine mîlâttan önce, sonrasına da mîlâttan sonra denmiştir. Hicrî takvimin başlangıcı da Peygamberimizin Mekke’den Medîne’ye hicretidir. (Bkz. Hicrî

Yıl)

Mısır'da M.Ö. 5000 veya 3000 yıllarında ilk takvim denemeleri yapılmıştır. Mısırlılar gökyüzünün en parlak yıldızı olan Sirius'un iki doğuşu arasındaki 365 günlük süreyi 1 yıl kabul etmişlerdir. Ancak Sirius'un her dört yılda bir 365 gün yerine 366 günde doğduğu anlaşıldığından bu bir günlük fark, yılbaşının yavaş yavaş mevsimlere göre gerilemesine sebep olmuştur. Daha başka mahzurları da olmasına rağmen bu takvim yüzyıllar boyunca birçok ülkede kullanılmıştır.

Babilliler ve Yunanlılar da yılı 12x29,5= 354 gün kabul eden takvimi kullanmışlardır. Ancak, takvimlerini güneş yılına yaklaştırmak ve mevsimlerle olan uygunsuzluğu düzeltmek için, Babilliler her üç yılda araya 1 ay, Yunanlılar da her 8 yılda 3 ay ilâve etmişlerdir.

Bugün kullanılan Mîlâdî takvime en yakın doğruluktaki takvim eski Roma takvimi olan Julien takvimiydi. M.Ö. 45 senesinde Roma imparatoru Julius Caesar tarafından islâh edilen bu takvimde sene 365 gün 6 saatti. Her seneden artan 6 saatlik zamânın doğurduğu mahzur, 4 yılda bir, senenin gün sayısının 366 olmasıyla çözülmüştü. Bugün de Şubat ayına ekleniyordu. Ancak bu 365 gün 6 saatlik sene, 365 gün 5 saat 48 dakika ve 46 sâniye süren tropik seneye göre 11 dakika uzundu.

Papa XIII. Gregorius tarafından 1582'de mahzuru ortadan kaldırmak için 10 gün silindi. 4 Ekim 1582'nin ertesi günü 15 Ekim 1582 sayıldı. Yüzyılları gösteren senelerin 400'e bölünememesi hâlinde bunlar artık yıl olmayacaklardı. Bu sebepten 1700, 1800, 1900 artık yıl olmadılar. 1600 ise artık yıl sayıldı. Bu takvime de Gregoryan Takvimi denildi. Fransa ve İtalya bu takvimi 1582'de, Almanya 1700'de, İngiltere 1751'de, Bulgaristan 1917'de, Sovyetler Birliği 1918'de, Yunanistan 1923'te, Türkiye 1926'da kabul etti.

Rûmî takvim: Bu takvim güneş yılına göre düzenlenmiştir. Fakat şimdi kullanılan mîlâdî takvimden 13 gün geri olduğu için 1917 yılında yapılan değişiklikle bu fark kaldırıldı. 1917 senesinin Şubat ayının16'sı, 1333 senesi Mart'ının 1'i sayıldı. Bu takvimin târih başlangıcı Hicrî takvimle aynı idi. Fakat ayın ve güneşin bir senesinin arasındaki fark sebebiyle sene sayısı iki sene geri olmuştu. Kısaca bu takvimde Mîlâdî 584 senesi başlangıç kabul edilir. Yılbaşı 14 Mart'tır. Aylar Mîlâdî yıldaki gibidir. Güneşe göre hesaplanır. 1926'da Milâdî takvimin kabûlüyle yürürlükten kaldırıldıysa da nüfus cüzdanlarında Rûmî doğum târihleri muhâfaza edildi. Çevirme cetvelleri yardımıyla Rûmî, Hicrî ve Milâdî seneler birbirine çevrilmektedir.

Kameri Hicrî takvim: (Bkz. Hicrî Yıl)

Dünyâ yüzünde çok çeşitli takvim kullanılmasının çeşitli mahzurları görüldüğünden, bütün dünya milletlerinin müştereken kullanacağı tek tip takvim yapılması için bir asırdır çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar "Değişmez Takvim" ve "Evrensel Takvimi" adı altında yürütülmektedir. Ancak yeni tatbikatların daha büyük mahzurlar doğuracağı tabiî olduğundan bu çalışmaların hiçbiri kabul görmemiştir.

Osmanlı Devletinde **Takvim-i dâimî** veya **Ruznâme** isminde takvim tatbikatı vardı. Bu takvim bir sene için değil, devamlı kullanılmak üzere iki metre uzunluğunda, gâyet ince deri üzerine yapılan ince hesap ve zarif tezhiplerle meydana getirilmişti. Hesaplar 100 sene için yapılır ve takvimden 100 sene ahkâm çıkartılır, erbâbı müteakip asırlar için de kullanabilirdi. Bu işle pekçok uğraşanlar olmuş, bunlar arasında iki buçuk asır önce yaşamış Süleyman Hikmetî isminde bir zat meşhur olmuştur. Bu takvimlerde seneler, mevsimler, aylar, günler, güneş ve ay tutulmaları, sayılı günler, meteorolojik ve astrolojik hesaplar yer alırdı. Takvimlerin açılıp sarılması ve istenen yere bakılması için iki ucunda parmak kadar ve daha büyük fildişi masuralar bulunurdu. Takvimler pekçok sayıda yapılmış olup; âdîleri bir-iki liraya, iyileri 10-15, fevkalâdeleri de 30 liraya kadar satılırdı.

İslâm memleketlerinde takvim hazırlanmasındaki esas maksat, namaz vakitlerinin sıhhatli şekilde Müslümanlara duyurulmasıydı. Bunun için ilm-i heyet, yâni astronomi ilmiyle uğraşan hey'etşinâsların defter şeklinde hazırladıkları, namaz vakitleri cetvelleri bulunan, takvimler çıkartılmıştı. Namaz vakitlerinin yanısıra bir sene içindeki sayılı günler, güneş ve ay tutulmaları, burçlar, iklim ve zirâat hâdiseleri de gösterilen bu takvimler Hicrî Kamerî, Hicrî Şemsî, Rûmî ve Efrencî (Mîlâdî) senelere göre tertiplenmişti. Namaz vakitleri hesaplarını en sıhhatli şekilde yapabilen muvakkıtlar (vakit tâyin ediciler) tarafından tertiplenen bu takvimler, Osmanlı Devletinin son devrine kadar kullanılmıştır. Hâlen eski kitap satan sahaflarda bunların çeşitli tiplerini bulmak mümkündür. Eyüb Câmii muvakkıtı Ahmed Ziyâ Beyin takvimi bilhassa meşhur olmuş ve yaptığı namaz vakti hesapları o zamanın Şer'ıyye Vekilliğince (Diyânet İşleri Başkanlığınca) tastik edilmişti.

Bugün duvar, cep, masa vs. şeklinde bastırılıp satılan çeşitli takvimler vardır. Birçok firma ve kuruluşlar reklâmlarını yapabilmek için kendi adına bastırdıkları takvimlerini müşterilerine yeni yıl hediyesi olarak dağıtmaktadır.

TALÂK (Bkz. Boşanma)

TALAS MEYDAN MUHÂREBESİ;

ilk müttefik Türk ve İslâm orduları ile Çin ordusu arasında yapılan meydan savaşı. İslâmiyeti henüz kabul etmeyen Türklerin, Orta Asya'da İslâm dînini tanıtıp yayan Araplarla berâber Çinlilere karşı Talas'ta yaptıkları bu harp sebep ve neticesi bakımından çok önemlidir.

Göktürk İmparatorluğunu yıkmış olan Çin'in başındaki Tang Sülâlesi (618-906) devrinde İmparator Hivang-Çang (713-755), Türk Hanoğulları'nın hâkimiyetindeki Şaş/Taşkent şehrini ele geçirmek istedi. Bu gâyeyle Taşkent Seferine çıkan Kuça Vâlisi Kao Sien-tche çok geçmeden Taşkent hükümdarı Bagatur-tudun'u esir alarak Çin İmparatoruna gönderdi.

Bagatur-tudun'un öldürülmesi üzerine oğlu Tüen-en, başta **Karluklar** olmak üzere bölgedeki Türk boylarınıÇin'e karşı birlikte harekete çağırdı. Ancak Göktürklerin yıkılmasından sonra henüz birliğini kuramamış olan **Türkler,** Çin kuvvetleriyle tek başlarına mücâdele edemeyeceklerini bildikleri için **Abbasîler**den yardım istediler. Ziyad bin Sâlih kumandasında gelen İslâm ordusu, yardımcı Türk kuvvetleriyle birleşti. Bunu haber alan **Çin** komutanı Kao Sien-tche de 100.000 kişilik orduyla Talas şehrine geldi ve burada müttefik kuvvetlerle karşılaştı. 751 yılı Temmuzunda başlayan savaş pek şiddetli bir şekilde beş gün devam etti. Savaşın son gününde Çin kuvvetlerinin arkasına sarkan Karluklar düşmana ağır bir darbe indirdiler. Kao Sien-tche az bir kuvvetle canını zor kurtarabildi. Savaşta Çinliler, elli bin ölü ve yirmi bin esir verdiler.

Talas Meydan Muhârebesinin zaferle neticelenmesi Türk, Çin, İslâm ve dünyâ târihiyle medeniyetinde çok önemli tesirler bıraktı. Çinliler Talas yenilgisinden sonra 20. yüzyıla kadar Tanrı Dağları (Tiyenşan) batısına geçemediler. Batı Türkistan, Çin tehlikesinden kurtuldu.

Karluklar, Talas Zaferinden on beş yıl sonra 766 târihinde Tanrı Dağları batısında ve Çu Irmağı boylarında müstakil Türk devleti kurdular. Türkistan'daki Kamlık Buda ve Mani dinlerindeki yerli ve göçebe Türklerle Müslümanlar arasında serbest ticâret, dostluk ve iyi münâsebetler başladı. Türkler, Müslümanlarla tanışıp, İslâm dînini yakından tanıma imkânına kavuştular. İslâm dîninin üstün esasları, mütekâmil hâli, buralardaki Türklerin İslâmiyeti benimsemelerine sebep oldu. İslâm medeniyet dâiresine Orta Asya'da binlerce Türk dâhil oldu.

Türkler, kâğıt yapmasını Araplar'a öğretti. Semerkant'taki imâlathânelerde yapılan ipekten kâğıtlar, Orta Doğu ve Akdeniz'e yayıldı. Müslüman Araplar hâkimiyetlerindeki bölgelerden öğrendikleri kâğıdı imâl ederek medeniyetin bütün dünyada hızla yayılmasına hizmet ettiler.

TALAT AYDEMİR;

22 Şubat 1962 ve 20-21 Mayıs 1963'te iki defâ askerî darbeye teşebbüs eden subay.

1917 senesinde Bilecik'in Söğüt kasabasında doğan Talat Aydemir, Kara Harp Okulunu ve Kara Harp Akademisini bitirerek kurmay subay oldu. 1950'den îtibâren 27 Mayıs İhtilâlini hazırlayan çekirdek kadronun içinde yer aldı. Ancak 27 Mayıs 1960'ta vazifeli olarak Kore'de bulunduğu için, ihtilâle fiilen katılamadı ve Millî Birlik Komitesine giremedi. Bu ise MBK'ye şahsî kırgınlık duymasına sebep oldu.

Kore dönüşünde Kara Harp Okulu Komutanlığına tâyin edildi. 27 Mayısçıların, Ondörtleri de içine alan radikal kesimi içinde yer aldı. 1960 senesi sonlarında MBK'nin ılımlı kesimi, radikal kanadı tasfiye etti. Fakat MBK içinde olmayan Talat Aydemir bu gelişmeden etkilenmedi. 15 Ekim 1961'de seçimlerin yapılmasından sonra Ordu içindeki memnuniyetsizlikler arttı. Kendilerine Silahlı Kuvvetler Birliği(SKB) adını veren bir grup subay 21 Ekim'de seçimlerin, siyâsî partilerin ve MBK'nin feshini öngören bir protokol imzâladı. 27 Mayısın hedefine ulaşamadığı, Demokrat Partinin yeniden güçlendiği, koalisyon hükûmetlerinin gerekli reformları yapamıyacağı, bu sebeple yeni bir müdâhalenin gerekli olduğu görüşünde olanAydemir grubuyla SKB arasında yakın irtibat kuruldu. Ordu içindeki bu memnûniyetsizliği hisseden İsmet İnönü başkanlığındaki hükûmet, muhtemel bir darbe girişimini önlemek için aralarındaTalat Aydemir'in de bulunduğu bir grup subayı başka yerlere tâyin etti. Bunun üzerine Talat Aydemir, Ankara'daki askeri birliklerin bir kısmının katılmasıyla 22 Şubat 1962'de bir darbe teşebbüsünde bulundu. Fakat ordu, hükümetin yanında yer alınca yalnız kalan Talat Aydemir hükûmetle anlaşarak teslim oldu. Bu anlaşma uyarınca 22 Şubatçılar yargılanmadılar fakat emekliye sevk edildiler.

Talat Aydemir, bundan sonra da darbe teşebbüsüyle ilgili çalışmalarını sürdürdü. 20-21 Mayıs 1963'te Kara Harp Okulunun katılmasıyla yeni bir darbe düzenlendi. Bu darbe teşebbüsü de bastırıldı. Talat Aydemir birçok subay, Kara Harp Okulu öğrencileri ve Ondörtlerden bâzılarıyla birlikte yargılandı. 5 Eylül 1963'te Fetih Gürcan'la birlikte ölüm cezâsına çarptırıldı. Kararı TBMM'nin onaylaması üzerine

ikisi birlikte Ankara'da îdâm edildi.

TALAT PAŞA;

posta memuruyken sadrâzamlığı ele geçiren İttihat ve Terakki Komitesi üyesi. Edirne'de 1874 yılında doğdu. Babası, bâzı kazâlarda sorgu hâkimi muâvinliği yapan Ahmed Vasıf Efendidir. Muhalifleri tarafından çingene asıllı olduğu ileri sürülmüştür. İlk öğrenimini Edirne'nin Vize kazâsında tamamladıktan sonra Edirne Askerî Rüştiyesini (askerî ortaokul) bitirdi. Bütün tahsilinin bundan ibâret olduğu bilinen Talat Paşa, 1895'te rejim aleyhinde faaliyette bulunmaktan tutuklandı. Edirne'de 25 ay hapis yattı. Daha sonra Selânik'e gönderildi. Selânik-Manastır arasında seyyar posta memurluğu ve Selânik posta başkâtipliği gibi küçük memuriyetlerde bulundu. 1906 yılında gizli olarak çalışan Osmanlı Hürriyet Cemiyetini kurdu. Bu gizli cemiyetin adı Paris'te Ahmed Rıza'nın idâre ettiği cemiyetle birleştikten sonra Terakki ve İttihat, bilâhare de, İttihat ve Terakki Fırkası olarak değiştirildi. Faaliyetlerini gizli olarak Selanik Mason Locası binâsında yürüttü. Balkan komitecileriyle de birlik olan Talat Paşanın gizli çalışmaları ortaya çıkarılınca, Posta ve Telgraf İdâresindeki memuriyetine son verildi. Yıkıcı çalışmalarından dolayı Anadolu'ya sürüldüyse de araya girenlerin kefâletiyle bu cezâ yerine getirilmedi. Selânik'te özel bir okulda müdür olarak çalışırken İstanbul'a iki defâ gelip, İttihat ve Terakki Fırkasının teşkilâtını kurdu.

1908'de îlân edilen İkinci Meşrûtiyetten sonra İttihat ve Terakki Fırkasının Edirne mebusu olarak Meclis-i Mebusana girdi. Meclis reis vekili oldu. Mebusları tehdit ederek Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın tahttan indirilmesi kararını aldırdı. 1909'da Londra'ya gitti. Aynı yıl Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde Dâhiliye Nâzırıydı. Said Paşa kabinesinde Posta ve Telgraf Nazırı oldu. Bundan sonraki yıllarda altı yüz senelik Osmanlı Devletinin mukadderatına hâkim olma, devleti adım adım yıkıma götürme faaliyetleri içinde bulundu. Balkan Harbinde nefer elbisesi giyerek birlikleri dolaştı. Askerler arasında particilik tohumlarını ekti.

Balkan Harbinin en karanlık günlerinde "Edirne gidiyor, din gidiyor, vatan gidiyor!" propagandalarıyla 23 Ocak 1913 günü Babıâli'yi basan komitecilerin içinde bulunan Talat Paşa, Dahiliye Nâzırı Vekili sıfatıyla iktidar değişikliğini telgrafla vâliliklere bildirdi. Harbiye Nâzırı Enver ve Cemal paşalarla birlikte devleti Almanların yanında Birinci Dünyâ Savaşına sokan komitenin içinde bulundu. Said Halim Paşanın kurduğu kabinede tekrar Dâhiliye Nâzırı oldu. Said Halim Paşanın son sadâretinden istifâ etmesi üzerine, komitecilerin pâdişâha baskısı sonucu, 3 Şubat 1917'de Sadrıâzam oldu.

Talat Paşa; hükümetin, pâdişâhın, milletin haberi olmadan hiçbir millî zarûret yokken, sırf Almanya istediği için, Osmanlı Devletini Birinci Dünyâ Harbi ateşine atanlardan biridir. Enver ve Cemal paşalara Osmanlı Devletinin yıkılması, milyonlarca vatan evlâdının kaybedilmesiyle son bulan akıl almaz hatalarının ortağı oldu. Yegâne meziyeti komitecilik olan Talat Paşa, on senede koca Osmanlı Devletini param parça eden bir teşekkülde en önemli rolü oynadıktan sonra, hesap vermekten korkarak Almanya'ya kaçtı. 15 Mart 1921'de Berlin'de Toylryan adındaki bir Emeni tarafından vurulup öldürüldü. Cenâzesi tahnit edilerek Berlin Müslüman Mezarlığındaki mescidin mahzeninde senelerce kaldıktan sonra, 1944'te İstanbul'a getirilerek Hürriyet-i Ebediyye Tepesine gömüldü.

TALHÂ BİN UBEYDULLAH;

Eshâb-ı kirâmın büyüklerinden. İlk Müslüman olanlardan ve Cennet'le müjdelenen on sahâbîden biridir. Adı Talhâ bin Ubeydullah, künyesi Ebû Muhammed'dir. Uhud Savaşında gösterdiği kahramanlık sebebiyle "Hayyir"(hayırkâr) ve Tebük Savaşında bütün servetini ordunun techizine vermesi sebebiyle de "Feyyaz" (bolluk ve bereket sâhibi) isimleri ona, Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem tarafından verilmiştir. Soyu Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) soyu ile birleşir. Hicretten yirmi dört yıl önce Mekke'de doğdu. Cemel Vak'asında şehit oldu.

Hazret-i Talhâ, hazret-i Osman'dan sonra îmân etti. Müslüman olması şöyle oldu: Ticâret maksadıyla Busra'ya gitmişti. Busra panayırında bir Hıristiyan râhibi pazarda bulunan insanların arasına girip, bu pazar halkı içinde Mekkeli bir kimse var mı? diye bağırarak sordu. Hazret-i Talhâ yanına koşup; "Evet var. Ben Mekkeliyim" dedi. Râhib "Ahmed zuhûr etti mi?" diye sordu. Talhâ radıyallahü anh; "Ahmed kimdir?" dedi. Râhib; "Abdullah bin Abdülmüttalib'in oğludur. O, peygamberlerin sonuncusudur. Mekke O'nun peygamberliğini bildireceği yerdir. Sonra oradan hicret edecektir." dedi.

Bu sözler hazret-i Talhâ'nın kalbine mızrak gibi işledi oradan ayrılıp Mekke'ye geldi ve hemen sordu:

"Ben yokken buralarda bir şeyler oldu mu?"

"Evet oldu. Abdullah'ın oğlu Muhammed,nebîlik iddiâsıyla meydana çıktı. Ebû Bekr radıyallahü anh; "O'na uydu." dediler. Hazret-i Talhâ duyduğu haberin sevinciyle doğru hazret-i Ebû Bekr'in huzûruna varıp dedi ki:

“Yâ Ebâ Bekr! Duyduklarım doğru mu?”

“Evet yâ Talhâ! Duydukların doğrudur!..”

“O’nun hakkında ne düşünüyorsun, ne biliyorsun?”

“O, Allah’ın resûlüdür ve bizi hak dînine dâvet edicidir.”

“Yâni atalarımızın dînini bırakacak mıyız?”

“Evet!”

“Nasıl olur?”

“O, Allah’ın son resûlüdür ve âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir. Bizi, bir olan Allah’ın dînine dâvet ediyor...”

“Öyleyse beni O’na götür!” deyince hazret-i Ebû Bekr, hazret-i Talhâ’yı Resûlullah’ın huzûruna götürdü. Hazret-i Talhâ, Resûlullah’ın huzûrunda:

“Şehâdet ederim ki, Allah’tan başka ilâh yok ve yine şehâdet ederim ki, Muhammed O’nun kulu ve Resûlüdür!..” diyerek îmân etti.

Kureyş müşrikleri ilk Müslüman olanlara ağır işkenceler yapıyorlardı. Hazret-i Talhâ’ya da çok işkence ettiler. Onu iple bağlayıp, eski dînine döndürmek için ezâ ve cefâ yaptılar. Fakat onlara: “Beni öldürseniz de dînimden dönmem!” dedi.

Daha sonra Cennet’le müjdelenen on sahâbîden biri olduğu müjdelendi.

Talhâ radıyallahü anh, Medîne’ye hicret edildiği sırada Şam’da bulunuyordu. Orada ticâret yapıp, dönerken yolda Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem ve Eshâb-ı kirâmın Medîne’ye hicret ettiğini haber aldı. Ticâret kervanında bulunan mallarından ve kârından vazgeçip, Medîne’de kaldı. Daha sonra âilesini de getirtti.

Bedir Savaşı sırasında müşriklerin kervanını tâkip etmek üzere Şam tarafına gitmişti. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem tarafından verilen bu vazîfeyi yapmak üzere gittiğinde, Bedir Savaşı yapıldı. Bu sebeple Bedir Savaşında bulunamadı. Uhud Savaşına katıldı. Bu savaşta göstermiş olduğu akıllara hayret veren kahramanlığı bizzat Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem tarafından taktir edildi. Bütün Eshâb-ı kirâm onun kahramanlığına, cesurluğuna ve fedâkârlığına hayran kalmıştır. Çünkü savaşın en nâzik bir ânında Eshâb-ı kirâm, müşriklerin azgın saldırıları karşısında Peygamber efendimizin etrâfını halka gibi sararak yapılan hücumlara karşı koymuşlardı. Bu savunmada en büyük gayreti ve cesâreti gösteren eshâptan biri de hazret-i Talhâ idi. Vücûdunu Resûlullah’a (sallallahü aleyhi ve sellem) yapılan hücumlara karşı tutarak darbeleri göğüsledi. Bir kılıç darbesini de koluyla karşılayıp, kolundan ağır şekilde yaralanmıştı. Savaş sırasında Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem, bir kayanın üzerine çıkmak istediğinde, Talhâ radıyallahü anh, Resûlullah’ı(sallallahü aleyhi ve sellem) sırtına alarak kayanın üzerine çıkarmak saâdetine kavuştu. Onun kahramanlığı büyük takdir topladı. Hazret-i Ebû Bekr; “Talhâ bin Ubeydullah bir Uhud kahramanıdır.” buyurdu. Hazret-i Ömer, onun için; “Uhud gününün en büyük kahramanıdır.” buyurmuştur.

Talhâ radıyallahü anh, Uhud Savaşından Mekke’nin fethine kadar olan bütün savaşlara katıldı. Hudeybiye’de Bîat-ı Rıdvan’da da bulundu. Mekke fethinden sonra Huneyn Gazvesinde bulunup, düşmanın şiddetli saldırısı karşısında çok kahramanlıklar gösterdi. Tebük Gazvesine de katılıp, bu savaşta bütün malını, ordunun hazırlanmasında harcadı. Vedâ Haccında Peygamberimizle birlikte bulunup, Vedâ Hutbesini dinledi. Resûlullah’ın (sallallahü aleyhi ve sellem) vefâtında çok üzülüp, gözyaşı dökmüştür. Hazret-i Ebû Bekr halîfe seçilince, derhâl bîat etmiş ve emrinden ayrılmamıştır. Hazret-i Ebû Bekr, vefâtı yaklaşınca yerine kimin halîfe olacağı husûsunda hazret-i Talhâ ile istişâre etmiştir.

Hazret-i Ömer’in halîfeliği sırasında Talhâ radıyallahü anh, şûrâ heyetine dâhil olup, çok hizmetlerde bulundu. Hazret-i Ömer kendinden sonra halîfe seçilecek olan kimseyi tespit etmek üzere altı kişilik bir şûrânın (heyet) toplanmasını emretmişti. Bu altı kişiden biri de hazret-i Talhâ idi. Hazret-i Osman’ın halîfeliği sırasında âsilere karşı şiddetli mukâbelede bulunarak hazret-i Osman’a yardımcı oldu. Osman radıyallahü anh şehit edilince çok üzüldü. Talhâ radıyallahü anh Sıffîn Savaşında okla şehit oldu. Hazret-i Ali buna çok üzüldü. Ağlayarak yüzündeki toprağı sildi ve cenâze namazını kıldırdı.

Hazret-i Talhâ, önceleri ticâretle uğraşırdı. Medîne’ye hicretten sonra da zirâatle meşgul oldu. Bu sebeple kazancı ve serveti çoktu. Servetini tamâmen İslâm uğrunda harcadı. Bir gazvede kuyu satın alarak İslâm ordusuna vakfetmişti. O zaman kuyu satın almak zor ve büyük bir meseleydi. Zül-Usre Gazâsında bütün orduyu tek başına doyurdu. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem efendimizin vefâtından sonra müminlerin anneleri olan ezvâc-ı tâhirâtın hizmetine koştu, bütün malını ve parasını

emirlerine âmâde kıldı. Bütün fakirlerin yardımına koşmuştur. Öksüzleri korur, darlık içinde olanlara yardım ederdi. Onun servetinden faydalanmayan kalmamıştır. Medîne'ye gelen her misâfiri evinde ağırlar, ikrâmda bulunurdu. Bütün Eshâb-ı kirâma karşı müşfik ve muhabbetliydi. Herkes onu sever onun muhabbetinden zevk alırdı. Kiminle konuşsa tebessüm ederek konuşur ve öylece ayrılırdı.

Eshâb-ı kirâmdan, Zübeyr radıyallahü anh bildiriyor ki: "Uhud Savaşında Resûlullah'ın üzerinde iki zırh vardı. Orada bulunan büyük bir kayanın üzerine çıkmak istedi. Bu sırada hazret-i Talhâ yaralı olduğu halde, Resûlullah'ı (sallallahü aleyhi ve sellem) sırtına alıp, kayaya kaldırdı. O sırada Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) şöyle buyurduğunu duydum: **"Talhâ, Allahü teâlâya ve Peygamberine sevgisinden yaptığı bu işle, kendine Cennet'i vâcib kıldı."** Bir hadîs-i şerîfte: **"Yeryüzünde yürüyen şehit görmekle sevinmek isteyen Talhâ bin Ubeydullah'a baksın."** buyruldu.

Sa'd bin Ebî Vakkas radıyallahü anh şöyle bildirir: Resûlullah Uhud günü; **"Yâ Rabbî! Bunun** (Talhâ'nın) **oklarını kuvvetli ve isâbetli eyle."** diye duâ etti.

Hazret-i Ali'nin bildirdiği bir hadîs-i şerîfte; **"Talhâ ile Zübeyr Cennet'te benim komşularımdır."** buyruldu.

Kur'ân-ı kerîmdeki: **"Bunlar öyle kişilerdir ki, Allah'a karşı ne taahhüd etmişlerse onu muhakkak yerine getirmişlerdir."** meâlindeki âyet-i kerîme nâzil olunca Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem, Hazret-i Talhâ'ya; **"Sen de her taahhüdünü yerine getiren, Allah'a karşı her nezrini îfâ edenlerdensin."** buyurmuştur.

Hazret-i Talhâ bin Ubeydullah'ın Peygamberimizden rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden biri şöyledir:

Necd ahâlisinden saçı darmadağın (fakir) bir adam Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) huzûruna geldi. Biz onun sesini duyuyorduk fakat ne dediğini anlayamıyorduk. Resûlullah'a (sallallahü aleyhi ve sellem) yaklaştı; İslâm'dan sormaya başladı. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem (bu suâline karşı; **"Bir gün ve bir gece içinde** (günde) **beş vakit namaz kılmak."** buyurdu. O kimse: "Üzerimde bundan başka (namaz) var mı?" dedi. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem; **"Hayır, ancak nâfile olarak kılarsan o başka."** buyurdu. Ondan sonra Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem; **"Bir de Ramazan orucunu tutmak."** buyurdu. O şahıs; "Bundan başka üzerimde oruç var mı?" dedi. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem; **"Hayır, nâfile tutarsan o başka."** buyurdu. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem, zekâtı da ona söyledi. O; "Bundan başka mükellefiyyet var mı?" dedi. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem; **"Hayır, nâfile olarak verirsen o başka!"** buyurdu. O kimse dönüp giderken; "Allah'a yemin olsun ki bunu arttırmayacak ve eksiltmeyeceğim." dedi. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem; **"Eğer sözünde sâdık çıkarsa kurtuldu."** buyurdu.

TALİDOMİD;

eskiden kullanılmış olan ve zararlı etkileriyle târihe geçen bir uyku ilâcı. Barbitürik asit türevi (barbiturat) olmayan bu ilâç, birçok memlekette, zararlı tesirleri öğrenilinceye kadar geniş bir şekilde kullanılmıştır. 1960'lı yıllarda Avrupa'da özellikle hâmileler tarafından bulantı ve kusmaları önleyici özelliğinden dolayı kullanılmaya başlandı. Gebe kadınlarda bilhassa gebeliğin üçüncü ayında kullanılmasına bağlı olarak binlerce kolsuz, bacaksız çocuk dünyâya geldi. Bu hâdise **talidomid fâciası** olarak tıp târihine geçti. Bu fâcia, "yeni bulunan ilâçların klinik denemesinde sıkı tedbirlerin tatbikini uyarma" bakımından iyi bir ders olmuştur. Talidomid, bugün artık sâdece târihî bir önemi hâiz olup, kullanılmamaktadır.

TALK;

Alm. *Talk (m),* **Fr.** *Talc (m),* **İng.** *Talc.* Pekçok ticârî mâmulde kullanılan, kristal suyuna sâhip bir magnezyum silikat minerali. Bileşimi $Mg_3Si_4O_{10}(OH)_2$, sertliği 1, (Mohs sertlik derecesinin en yumuşak standart minerali) özgül ağırlığı 2,82 olup, kristal sistemi monokliniktir. Başlıca, yaprağımsı ve pullu kütle hâlinde bulunur. Talk sedef pırıltılıdır. Ele yağlı bir hâl verir ve eli boyar. Aleve tutulursa yanmaz, parlar ve sertliği yükselir. Talk serpantin gibi olivin ve başka magnezyumlu minerallerin değişmesinden meydana gelir.

Saf hâlde çok yumuşak olması, talk pudrası ve yüz pudrası olarak kullanılmasını sağlamıştır. Ancak, pekçok talk, ateşe dayanıklı olması ısı ve elektriği kötü iletmesi sebebiyle, seramik sanâyiinde ve tavan kaplamasında kullanılır. Kauçuk, boya ve kâğıt sanâyiinde dolgu maddesi olarak da istifâde edilir.

Talk taşının saf olmayan şekli "steatit" veya sabun taşıdır. Sabun taşı, laboratuvarlarda aside dayanıklı tezgâh üstü kaplaması, lavabo yapımında kullanılır. Talk, metamorfik bir taş olup, bileşimi serpantine benzer. Genellikle soluk yeşildir, beyaz veya gri de olabilir. Bünyede demir mevcutsa kırmızımsı veya kahverengimsi olabilir. Genellikle dağlık bölgelerde bulunur. En çok ABD ve Japonya'da rastlanır.

TALMUD;

Yahûdîlikte, Tevrat'tan sonra mukaddes olarak kabul edilen kitap. Talmud "nizam, öğrenim" gibi mânâlara gelmektedir.

Yahûdîliğin kaynağı yazılı emirler ve sözlü emirler olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Yazılı emirler Tevrat (Tora)da yer almakta, sözlü emirlerse Talmud'da toplanmıştır. Talmud'un Yahûdîler yanında Tevrat kadar önemi vardır. Onun da vahiy ve ilham mahsulü olduğu kabul edilir.

Talmud iki kısımdan meydana gelmiştir. Bunlar Mişna ve Gamârâ'dır.

Mişnâ: İbrânice "tekrar" demektir. Sözlü emirlerin kânun hâline getirilmiş ilk hâlidir. Yahûdî inanışına göre Allahü teâlâ, Mûsâ aleyhisselâma Tûr Dağında Tevrat kitabını (yazılı emirleri) verdiği gibi, bâzı ilimleri, yâni sözlü emirleri de söyledi. Mûsâ aleyhisselâm bu ilimleri Hârûn, Yûşâ' ve Eliâzâra (aleyhimüsselâm) bildirdi. Bunlar da kendilerinden sonra gelen peygamberlere bildirdiler. Bu bilgiler, nesilden nesile, yâni hahamlardan hahamlara rivâyet edildi.

M.Ö. 538 ve M.S. 70 senelerinde çeşitli Mişnâlar yazıldı. Bunlara Yahûdîlerin âdetleri, kânun müesseseleri, hahamların bir konudaki tartışmaları ve şahsî görüşleri de karıştırıldı. Böylece Mişnâlar, hahamların indî görüş ve münâkaşalarını ifâde eden kitaplar hâline geldi. Yahûdî hahamlarından Akiba bunları topladı ve kısımlara ayırdı. Talebesi Haham Meir bunlara ilâveler yaparak basitleştirdi. Daha sonraki hahamlar bu rivâyetlerin te'lifi ve toplanması için çeşitli usûller koydular. Böylece pekçok rivâyetler ve kitaplar ortaya çıktı. Nihâyet bunlar Mukaddes Yehûdâ olarak bilinen Judah Hanesiye'ye ulaştı.

Yehûda bu karışıklıklara son vermek için mîlâdın ikinci asrında bu kitapların en sağlam kabul edilenini yazdı. Yehûda, mevcut nüshalardan, bilhassa Meir'in yazdığı nüshadan istifâde ederek kırk yılda bir kitap vücûda getirdi. Bu kitap diğerlerini içine toplayan en son ve meşhur Mişnâ oldu. Yehûda'dan sonra gelen hahamlar Mişnâ'ya ilâve ve şerhler yaptılar. Mişnâ'nın dili, Yunanca ve Lâtincenin tesiri görülen Yeni İbrânice (Neo Hebrew)dir. Yehûda'nın yazdığı Mişnâ'ya almadığı ve diğer hahamların yazdığı Mişnâlardaki bilgiler sonradan toplandı. Bunlara ilâveler (Tosofta) denildi.

Mişnâlar, Tevratlardan daha basit olup kelime ve cümle şekilleri onlardan çok farklıdır. Emirler umûmi kâideler şeklinde bildirilmiştir. Mişnâ altı kısımdan meydana gelmiştir. Bunlar altmış üç risâleye, risâleler de cümlelere bölünmüştür.

Gamârâ: Talmud'un ikinci kısmıdır. Yahûdîlerin Filistin ve Babil'de iki mühim dînî mektepleri vardı. Bu mekteplerde Amoraim (İzahcılar) denilen hahamlar Mişnâ'nın mânâsını açıklamaya, tezatları (çelişkileri) düzeltmeye, örf ve âdetlere dayanarak verilen hükümlere kaynak aramaya, olmuş veya olmamış, yâni teorik meseleler üzerinde hükümler vermeye çalıştılar. Bâbil'deki hahamların yaptıkları şerhlere Bâbil Gamârâsı denildi. Bu Gamârâ Mişnâ ile berâber yazıldı. Meydana gelen Talmud'a Bâbil Talmudu adı verildi. Kudüs'teki hahamların yaptıkları şerhlere de Kudüs Gamârâsı denildi. Bu Gamârâ da Mişna ile berâber yazıldı. Meydana gelen bu kitaba Kudüs Talmudu denildi. Daha sonra Kudüs ve Bâbil şerhleri ayırt edilmeksizin Mişnâ ve bir Gamârâ'yaTalmud tâbir edildi. Bâbil Talmudu, Kudüs Talmudunun üç misli daha uzundur. Yahûdîler Bâbil Talmud'unu Kudüs Talmud'undan daha üstün tutarlar.

Hahamlar Talmud'da, bir kimse kötü bir şeye niyet etse, onu yapmasa bile günâhkar olacağını bildirmişlerdir. Onlara göre, hahamların nehy ettiği bir şeyi yapmaya niyet eden kişi necs, pis olur. Yahûdîler Talmud'a inanmayanı Yahûdî saymazlar. Bunun için Yahûdîler sâdece Tevrat'ı kabul eden ve ona bağlanan Karâim Yahûdîlerini, Yahûdî kabul etmezler. Yahûdî din adamları Kudüs ve Bâbil Talmudları arasında büyük farklar ve tezatlar olduğunu söylemekten sakınırlar.

Bâbil Talmudu ilk defâ mîlâdî 1520-1522'de, Kudüs Talmudu ise 1523 senesinde Venedik'te basıldı. Bâbil Talmudu Almanca ve İngilizceye, Kudüs Talmudu da Fransızcaya tercüme edilmiştir. Bâbil Talmudunun yüzde otuzunu, Kudüs Talmudunun yüzde on beşini hikâyeler ve kıssalar teşkil eder. Bu hikâyelere Hagada adı verilir. Yahûdî edebiyatının esâsını bu hikâyeler meydana getirir. Okullarında bunları okuturlar. Yahûdî okullarında, hattâ üniversitelerinde Tevrât ve Talmud'un öğrenilmesi, öğretilmesi mecbûrîdir.

Hıristiyanlar, Talmud'a düşman olup, ona şiddetle hücum ederler. Karâim Yahûdîleri de Talmud'u reddetmiş ve bunu bid'at kabul etmişlerdir.

Talmud'a göre kadın dînî mekteplere alınamaz. Çünkü hafif akıllıdır ve ona din eğitimi şart değildir. Talmud müneccimliğin insan hayatına hükmeden bir ilim olduğunu bildirmektedir. Talmud'a göre güneş tutulması milletler için kötü bir alâmettir, ay tutulması ise Yahûdîler için kötü bir alâmettir. Talmud sihir ve kehânetlerle doludur. Talmud'da; "Yahûdî olmayan kimselerin kanını akıtmak Allaha kurban takdim etmektir. Yahûdîlik maksat ve gâyesi için işlenen bütün günahlar gizli olmak şartıyla

mübahtır. Yalnız Yahûdî olanlara insan gözüyle bakılır. Yahûdî olmayanlar birer hayvandır. Allah bütün dünyânın servetini sâdece Yahûdîlere tahsis etmiştir. Hırsızlık etmeyiniz emri sâdece Yahûdîler içindir. Diğer milletlerin canları malları helaldir. Zinâ etmeyeceksin emri Yahûdîler içindir. Yahûdî olmayanın, malını çalan ve işini elinden alan bir Yahûdî iyi bir iş yapmıştır." gibi cümleler vardır.

Talmud'da Yahûdîlerin bekledikleri Mesih için; "Mesih, Yahûdî olmayanları, harp arabalarının, tekerlekleri altında ezecektir. Büyük harp olacak ve insanların üçte ikisi ölecektir. Yahûdîler gâlip olacak, mağlup olanların silahlarını yedi sene yakacak olarak kullanacaklardır. Diğer milletler Yahûdîlere itâat edeceklerdir. Bütün milletlerin hazineleri Yahûdîlerin ellerine geçecek, Yahûdîler çok zenginleşecekler. Hıristiyanlar yok edilince diğer milletlerin gözleri açılacak, onlar da Yahûdî olacaklar. Böylece Yahûdîler dünyâya hâkim olacak, dünyânın hiçbir yerinde Yahûdî olmayan kimse kalmayacaktır." demektedir.

TALYUM;

Alm. *Thallium (n),* **Fr.** *Thallium (m),* **İng.** *Thallium.* Yumuşak ve ağır bir metal. Tl sembolüyle gösterilir. 1861 yılında W. Crookes tarafından ortaya çıkarılmıştır.

Bulunuşu ve elde edilişi: Talyuma tabiatta az ve dağınık olarak, çinko blendi, pirit gibi minerallerin yanında rastlanır. Bulunduğu başlıca mineraller krukesit, $(Cu, Tl, Ag)_2$ Se ve lorandit, $TlAg_2S_2$'dir.

Talyum sülfat asidinin kurşun odalar usûlüyle üretimi sırasında, odalarda biriken çamurlarda toplanır. Bu çamurların sıcak seyreltik sülfat asidinde çözünen kısımlarına sodyum klorür katıldığında az çözünen bir tuz olan talyum (I) klorür ele geçer. Metalik talyum, talyum tuzları çözeltilerinin elektroliziyle veya talyum klorürün potasyum siyanürle eritiş yapılmasında ele geçer.

Özellikleri: Talyum peryodik tablonun III A grubunda bulunur. Özellikleri bakımından kurşuna benzer. Atom numarası 81, atom ağırlığı 204,39'dur. Tabiî halde bulunan iki tâne kararlı izotopu 203 Tl ve 205 Tl'dir. Elektron düzeni (Xe) $4f^{14}$ $5d^{10}$ $6s^2$ $6p^1$ olup, bileşiklerinde 1+ ve 3+ değerliklerini alır. 1+ değerlikli bileşikleri daha kararlıdır.

Erime noktası 304°C, kaynama noktası 1457°C, yoğunluğu 11.85 g/cm^3tür.

Talyum mavimsi beyaz parlak bir metaldir. Ancak oldukça aktif bir metal olduğundan nemli havada bir oksit tabakasıyla örtülerek parlaklığını kaybeder.

Ticârî kullanımı azdır.

Talyum sülfür (Tl_2S), çok hassas fotoelektrik pillerin, okrisülfürse kızıl ötesi ışığa hassas fotosellerin temel bileşenidir. Talyum oksit kırınım gücü oldukça yüksek optik camların bileşiminde ve sun'î mücevherlerin renklendirilmesinde kullanılır.

TAMPON ÇÖZELTİLER;

Alm. *Pufferlösungen (f.pl.),* **Fr.** *Solutions (f.pl.), tampons,* **İng.** *Buffer Solutions.* Kimyâda az miktarda kuvvetli asit veya kuvvetli baz ilâvesiyle, hidrojen iyonu derişimi değişmeyen çözeltiler. Çok seyreltik asit veya bazın bir damlasının ilâvesi saf suyun hidrojen iyonu konsantrasyonunda büyük değişiklik meydana getirir. Asit ve bazları nötralize eden tamponlar zayıf asit ve tuzu veya zayıf baz ve tuzu karıştırılarak elde edilir. Meselâ, zayıf bir asit olan asetik asit (CH_3COOH) ile onun iyonize tuzu olan sodyum asetatı (Na+ CH_3COO-) ihtivâ eden çözelti tampon çözeltidir. Asit, tuz iyonlarının bulunmasından dolayı pek az miktarda iyonlarına ayrılır.

$CH_3COOH \rightarrow H^+ + CH_3COO$

Çözeltiye sodyum hidroksit (NaOH) gibi kuvvetli bir baz ilâve edildiği zaman, asidin hidrojen iyonları (H^+) ile bazın hidroksil (OH^-) iyonları birleşerek su meydana getirir. Çözeltinin hidrojen iyonu konsantrasyonu asetik asidin daha fazla iyonlaşmasıyla takviye edilir. Hidroklorik asit (HCl) gibi kuvvetli bir asit ilâve edilirse, asitten gelen hidrojen iyonlarıyla çözeltideki asetat iyonları asetikasit teşkil etmek üzere birleşirler ve bu durumda da çözeltinin pH'sı pek değişmez.

Toprak, amonyum tuzları, karbonat ve fosfatlar bulunan tamponlar ihtivâ eder. Tamponlar zirâat problemlerinin tetkikinde önemlidirler. Kan bikarbonatlar ve karbonik asitlerle kuvvetlice tamponlanmıştır. Bu tamponlar kanı suyunkine yakın sâbit bir hidrojen iyonu konsantrasyonunda tutmaya yeterlidir. Aksi takdirde asit veya baz ilâvesiyle pH değişir ve ölüme sebep olurdu.

TAN;

Alm. *Morgen (-dämmerung f) (m),* **Fr.** *Aube (f) du jour,* **İng.** *Dawn.* Güneş battıktan sonra ve

doğmadan önce gökyüzünde hâsıl olan alaca karanlık ve bu sırada güneş ışığına mâruz üst atmosfer tabakalarından ışığın geldiği süre.

Güneş batınca gökyüzünde batış ufku üzerinde önce kırmızılık meydana gelir. Bu renk gittikçe zayıflar, incelir. Fark edilmez olur. Sonra hafif sarımsı bir renk çıkar. Sarı renk de kaybolurken gayet hafif bir beyazlık hâsıl olur. Beyazlık mevsime göre 10 ilâ 20 dakika kadar durduktan sonra kaybolur ve koyu bir siyahlık çöker. Güneş ufkun altına 17 derece ince kırmızılık, 19 derece ince de beyazlık kaybolur. Sabahları güneş doğmadan önce de bunun tersi olur. Güneş ufka 19 derece yaklaşınca beyazlık doğar. 18 derecede beyazlık ufuk boyunca yayılır. 17 derecede de kırmızılık görülür. Tan olayı esnâsında güneşin ufuk altına 18 derece yaklaştığı an Astronomik Tan, 12 derece yaklaştığı an Notik (Nautic) Tan, 10 derece yaklaştığı an Rasat Tanı, 6 derece yaklaştığı an Sivil (Civil) Tan adını alır. Notik Tan sırasında bütün parlak yıldızlar görülür. Rasat Tanında ise ufuk da bellidir, yer ve zaman tâyini gözlemleri kolayca yapılabilir. Sivil Tan sırasında ise hava aydınlanır ve yıldızların çoğu kaybolur.

Atmosferdeki toz molekülleri, azot, oksijen ve diğer gaz iyonları ve atmosferin üst tabakalarındaki yoğunluğu çok az olan hava, tan olayına sebep olmaktadır.

Güneş ışığının yanısıra güneşten gelen gaz iyonları da yerküresini çevirip, koruyan manyetik kalkana çarpar ve atomlar parçalanır. Protonlar (pozitif yüklü tânecikler) bir yöne, elektronlar (negatif yüklü zerrecikler) diğer bir yöne gider. Zaman zaman bunlardan bâzıları bu kalkanı aşarak bir mıknatıs olan yerküresinin manyetik kutuplarına doğru çekilirler.

Bu arada atmosferdeki mevcut gaz iyonlarına çarparak enerjilerinin bir kısmını ışık enerjisi olarak saçarlar. Böylece tan dışında da geceleyin gökyüzünde kutuplar civarında parlak ışıklar görünür. Bu olayın tana da tesiri olduğu sanılmaktadır. Atmosferin yerden 100 ilâ 1000 km kadar yüksekteki kısımlarından gelen bu ışıkların ve tan ışığının aydınlık nispeti atmosferdeki toz, bulut ve gaz miktarıyla çevredeki yüksek tepeler, binâlar ve ağaçlar gibi ışığı yansıtan cisimlerin mevcudiyetine bağlıdır.

Gözlem yapılan noktanın yeryüzünden yüksekliği arttıkça tan müddeti de azalır ve atmosferin üst tabakalarında sıfıra ulaşır. Tan süresi, bulunulan yerin enlemine ve güneşin deklinasyonuna (meyline) yâni mevsimlere bağlıdır. Takriben 1,5 ilâ 2 saat sürer. Kuzey yarımkürede enlemi 66,5 dereceden büyük yerlerde yazın güneş hiç batmaz ve kışın hiç doğmaz. Güneyde bunun tersi olur. Enlemi 48,5 dereceden küçük olan yerlerde astronomik tan olayı daima vukû bulur. Enlemi 48,5 ile 66,5 derece arasında kalan yerlerde ise, sâdece senenin bir kısmında tan olayı meydana gelir. Her sabahın fecri vardır, fakat her fecrin sabahı yoktur. Ekvator yakınında güneş hemen hemen ufka dik olarak doğar ve batar. Enlem derecesi arttıkça güneşin yörüngesi ufka eğik hâle gelir ve ufuktan belli bir yüksekliğe (irtifâa) ulaşması daha uzun sürer.

Güneş, batarken parlak bir ışıkla çevrilidir ve batı ile doğu cihetlerinde güneş ufkun altına indikten sonra kırmızı-sarı renkli şeritler zuhur eder. Doğu tarafında ufkun üzerindeki bu şeritler güneş ufuktan aşağı indikçe yükselir ve alttan karanlık çıkıp yükselmeğe başlar. Kırmızı bir sınırın altındaki bu karanlık, dünyânın gölgesidir. Ovalık yerlerde gözlenen bu şeritlere, yere yakın tozların güneş ışığını dağıtması sebep olur. Yüksek bir yerden bakınca toz etkisi az olacağından dünyânın gölgesi daha net görünür. Güneş ufuk altında 4 ilâ 10 derece alçaldığında dünyânın gölgesi süratle başucuna doğru ilerler ve doğuş tarafının kararması tamamlanır. Bu olay takriben 30 dakika sürer. Atmosfer olmasaydı tan meydana gelmez ve ayda olduğu gibi güneş batınca hemen tam karanlık çökerdi. Güneş ufka 20 dereceden daha yakınken atmosferin üst tabakaları aydınlıktır ve bu bölgeye gelen ışık dünyânın gölgede kalan kısmına yansır ve dağılır.

Akşam tanına şafak da denir. Kırmızılığa şafak-ı ahmer (kırmızı şafak), beyazlığa şafak-ı beyaz (beyaz şafak) adı verilir. Şafak “incelik” demektir. Şefkat de buradan gelmektedir ve kalbin rikkati, inceliği anlamını taşır. Işığın azalarak incelmesi sebebiyle bu ad verilmiştir. Sabah tanı ise **fecr** olarak bilinmektedir. Akşam doğu tarafında siyah çizgi zuhur eder ve yükselerek semâdaki aydınlığı yok eder. Sabah aynı yerde beyaz çizgi hâsıl olur ve yükselip, karanlığı yok eder.

Batıda, güneşin etrafındaki aydınlık leke, güneş yaklaşık ufkun iki derece altında bulunduğu zaman kaybolur. Bu sırada ufkun 25 derece üstüne kadar uzanan bölgede, güneşin üst kenarından yukarıya doğru erguvanî bir ışık görülür, yâni sarı, kırmızı, mavi karışımı bir renk süratle genişler ve kaybolur. Bu arada gökyüzü berrakken yerdeki cisimlere erguvanî bir renk verecek şekilde netleşir. Bu erguvanî ışığın şâyân-ı kabul yegâne îzâhı yaklaşık 10 km yüksekliğindeki hafif bir sis tabakasından dağıldığı şeklinde olmuştur. Mâmâfih bu da kat’î değildir.

Erguvanî ışık kaybolduktan sonra batıda ufkun 20 derece üstüne kadar geniş bir ışık yayı şeklinde yayılan tan parlaklığı (aydınlığı) görülür. Güneş ufkun 18 derece altında kalana kadar geçen 1,5 saat süre zarfında bu ışık tedricen ufka doğru iner. 60 km’nin üzerinde atmosfer aydınlanırken dağılımların

üst üste gelerek birbirini kuvvetlendirmesi sonucu iyonize azot ve sodyumun hâsıl ettiği parlak şerit şeklinde ışıklar ortaya çıkar. Tan olayı bilhassa akşam, yatsı, imsak ve sabah vakitlerinin tâyininde; gemicilikte seyr sırasında vakit ve yer bulunmasında ve askerlikte muhârebede ehemmiyet arz eder.

TANDIR;

Alm. *Backvorrichtung (f); Kohlenbecken (n),* **Fr.** *Four (m), sans cheminée; chauffe-pieds (m),* **İng.** *Earth oven; heating arrengement.* Isınmak için kullanılan bir çeşit mangal. Yere çukur kazılarak yapılan özel bir fırına da tandır denir.

Eskiden kış soğuk geçen yerlerde alçak dört köşe bir masanın altına bir mangal konur ve bunun üzeri, tamâmen örtecek, ateşten zarar görmeyecek şekilde pamuklu bir örtüyle kapatılırdı. Isınmak istiyenler bu örtüyü dizleri üzerine çekerler, ayaklarını mangalın etrafına koyarlardı. Sobaların olmadığı, mangalla ısıtmanın sağlanamadığı yerlerde bu usûl çok kullanılırdı.

Bâzı yerlerde altı ayaklı, altı köşeli veya yuvarlak ağaç masa altına kendine mahsus bir mangala ateş konmak sûretiyle de tandır yapılırdı. Bunun üzerine çapraz yorganlar daha üstüne halılar örtülürdü. Ayaklar masaya doğru uzatılarak ısınılırdı. Bu ısınma esnâsında güzel fıkralar ve masallar anlatılırdı. Böyle tandır başında anlatılan masal, hikâye vs.lere Tandırnâme denirdi.

Yere kazılarak yapılan tandırların derinliği daha ziyâde 130-150 cm olur. Çaplarıysa 50-65 cm arasında değişir. Sıkı çamur, saman ve keçi tüyü ile hazırlanan karışımla yapılan tandırlar, güneşte kurutulur. Daha sonra yere kazılan çukura yerleştirilir. Tandırda mangal kömürü, odun gibi yakacaklar kullanılır. Genellikle burada kuzu kızartılır. Tandırda kuzu etini pişirmek için önce et temizlenir. Bir çengele asılarak üzeri iyice kapatılıp, tandır içinde pişmeye bırakılır. Buna tandır kebabı adı verilir.

TANEN (Bkz. Tannik Asit)

TANGANİKA (Bkz. Tanzanya)

TANK;

Alm. *Panzer, Tank (m),* **Fr.** *Tank (m),* **İng.** *Tank.* Ateş gücü, hareket kâbiliyeti, darbe, sürat, baskın gibi askerî nitelikleri üzerinde toplayan, makineli tüfek, uçaksavar makineli tüfeği, top, sis havanı gibi silâhlardan müteşekkil bir zırhlı savaş aracı. Bugünün tankı; motor bölmesi, kule (savaş bölmesi), şoför bölmesi, palet ve askı donanımı gibi ana bölmelerin bir araya gelmesiyle meydana gelir. Bu bölmeler bütün tanklarda vardır.

Bugünün tanklarında mürettebat genellikle dört kişidir. Kule (savaş) bölmesinde tank komutanı, nişancı ve doldurucu olmak üzere üç kişi, şoför bölmesinde de bir kişi vardır.

Tankların yürümesini palet ve askı donanımı sağlar. Motor bölmesinin hemen arkasında bulunan transmisyon, motordan aldığı gücü 90 derecelik açıyla, cer dişlilerine aktarır. Cer dişlisi de paletlerin dönmesini sağlar. Transmisyonun bir fonksiyonu da tankın nokta dönüşü yapmasını sağlamaktır. Tank bulunduğu noktada ileri geri gitmeden 360 derece dönme kabiliyetine sâhiptir. Düşman mevzileri üzerinde nokta dönüşü yapan tank, mevzilerdeki düşmanı ezer. Paletlerin genişliği 70 cm civârındadır. Palet, çelik miller arasında sıkışmış kauçuk palet baklalarından meydana gelir.

Dünyâ ordularında genellikle orta tanklar kullanılır. Bu tankların ağırlığı ortalama olarak 50 ton civarındadır. Ordumuzdaki Leopard'ın savaş ağırlığı 42 ton. M48T5'in 48 ton, M48A5TI'in 54 tondur.

Tankın meydana getirilmesinde dayanak olan ana fikir, yâni oynak vurucu güç prensibi, hemen hemen harp târihi kadar eskidir. Eski çağlarda kullanılan cenk arabaları, Anibal'ın, Kubilay Hanın, Tîmûr'un kullandıkları harp filleri, aynı ana fikrin basit (iptidâi) tatbikatlarıdır.

Modern tank fikri Birinci Dünyâ Harbinde doğmuştur. Birinci Dünyâ Harbinde tankın etkisi görülmüştür. Dünyâ ordularında, zırhlı birlikler genellikle süvârinin yerini almıştır. Türk ordusuna ilk tank 1927 ve 1928'de katılmış olan, Fransız Renault tankıdır.

Birinci Dünyâ Harbinden sonra İngiltere, Fransa Amerika, Rusya tank ve zırhlı araçlar üzerinde geliştirme faaliyetlerine girişmişlerdir. Alman zırhlı birliği tanklarında, general Guderian tarafından yapılan çalışmalarla âzamî sürat saatte 25-30 km'ye, tam dolu depo ile alınan yol 100-120 km'ye çıkarılmıştır.

İkinci Dünyâ Harbinde Amerikalılar, hâlen İsrail'in modernize ederek kullandığı Sherman tankını kullanmışlardır.

İlk tankların üzerindeki silâhlar, insanlara karşı kullanılan makineli tüfek ve küçük çaplı, düşük ilk hızlı toplardan ibâretti. Günümüzde bu fikir değişti. Tanka karşı tank fikri esas alınarak, ilk hızı çok yüksek

tank topları kullanılmaya başladı. Uçaklara karşı kullanılmak üzere makineli tüfek de yerleştirildi. Bugünün tankı, bir düşman tankını uzak mesâfelerden ve hattâ hareket hâlinde, gece-gündüz demeden birkaç sâniye içinde, ateş altına alabilmektedir. 1930'lu yıllarda yapılan tankların azamî sürati 25-30 km iken, gittikçe arttırılarak saatte 72 km'ye çıkmıştır. Modern tank, gece görüş cihazlarıyla 2000 m mesâfeyi gözetleme ve ateş edebilme kâbiliyetine ulaşmıştır.

Dünyâ ordularındaki en süratli tank, saatte 72 km ile Alman Leopard-2 ve Amerikan Ml tanklarıdır. Hareket sahası (Bir dolu depoyla -1 ton- ikmâl yapmadan aldığı yol) en çok olan tanklar 603 km ile İngiliz Valiant tankı, 600 km ile Türk ordusundaki Leopard-1A3Tl'dir.

Modern tanka monteli telsizlerle 40-50 km uzaklıktaki birlikle görüşme imkânı vardır. Türkiye'de yapılan çok mükemmel özelliklere sâhip Aselsan telsizler, tanklara monte edilmiştir. Paletlerin sağladığı ezici güç, baskın, sürat, zırh korunması, psikolojik baskı neticesinde tank, muhârebe meydanının en güçlü silâhı olarak kendini kabul ettirmiştir.

Tanksavar silâhı: Belli bir mesâfeden zırhla korunmuş malzemeyi imhâ edebilen muhârebe sahasının etkili bir silâhıdır. Birinci Dünyâ Harbinden sonra yapılan harplerde dâimî tahkimat sistemlerinin başarısızlıkları gelecek harplerde de özellikle zırhlı birliklere karşı âzamî derecede oynak ve elastikî bir tanksavar savunmasını mecburî kılmıştır. Harp târihinde, tankların harekat alanına çıkışından günümüze kadar, zırh ve zırh delici silâhlar arasında devam eden mücâdele, modern teknik tanksavar silâhların da etkili şekilde geliştirilmesini gerektirmiştir. Bugünün tanksavar silâhlarıyla tahrip ve imhâ edilemeyecek bir tank mevcut değildir. Tanklara karşı mücâdeleye geri tepmesiz toplarla başlanmış, roketatarlar, tanksavar, tüfek bombaları ve güdümlü füzelere kadar ulaşılmıştır.

Tanksavar silâh çeşitlerinin belli başlıları, Armbrus-300 Lanze, Milan, Dragon, Tow ve Swingfire'dir.

TANKER;

Alm. *Tanker (m), Tankschiff (n),* **Fr.** *Pétrolier, bateau-citerne (m),* **İng.** *Tanker.* Okyanuslarda işleyen, genellikle sıvı olmak üzere büyük yükler taşıyan bir deniz aracı. Taşıdığı başlıca yük, petroldür. Küçük tankerler yakın mesâfelerde ve nehirlerde kullanılır. Büyük tankerlerse okyanus aşırı ülkeler arasında kullanılır. Uzak mesâfelerde ekonomik bir nakliyat vâsıtası olduğundan tankerlerin büyüklüğü gittikçe arttı. En yenileri, nükleer uçak gemisi U.S.S. Enterpirse'nin üç katı büyüklüğündedir. Bir tanker ne kadar büyük olursa taşıma masrafları da o kadar az olur. Çünkü motor gücü ve tayfa ihtiyacı tankerin petrol taşıma kapasitesi kadar çabuk artmaz.

Tankerlerin dünyâca bilinen büyük tiplerinin her birinin 312.000 ton kapasiteleri vardır. Bunların ilki **İrlanda Dünyâsı** isimli, 1968'de Japonya'da bir Amerikan şirketi için yapılan tankerdir. Uzunluğu 345 m olup, eni 53 m'dir. Su altı derinliğiyse 24 m'dir. Seyir hızı saatte 27 km'dir. Toplam tayfa sayısı 51 kişidir.

Yük yerinden başka; geminin bir baş kısım deposu, 8 merkez ve yanlarında 16 yan deposu mevcuttur.

Motor kabininin yanındaki üç küçük depoda ise geminin kendi yakıtı vardır. Güvertenin üstündeki büyük bir boru sistemiyle bütün depoların doldurulması veya boşaltılması sağlanır. Güçlü pompalar vâsıtasıyla depoların dolması 24-36 saatte, boşalması ise 36-40 saatte olur. Çoğu tankerlerde olduğu gibi bütün denizcilik âletleri ve denizciler kıçta, motorun üzerindeki büyük ve ihtişamlı kısımda bulunur.

Tankerin büyüklüğü limanlardaki su derinliğine ve kritik su yollarına bakılarak tespit edilir. Süveyş Kanalının ağırlık sınırı 70.000 ton olduğundan, daha büyük tankerler, 1967'de İsrail-Arap savaşından önce bile Ortadoğu'dan aldıkları petrolü Afrika'nın güneyinden dolaştırarak Avrupa'ya taşırlardı.

Basra Körfezinden Japonya'ya petrol taşıyan tankerlerin büyüklükleri 18 m derinlikteki Malacca şeridiyle sınırlandırılmışlardır. Bu yolla gidenlerin en büyüğü 206.000 tonla geçen İdemitsu Maru'dır.

Petrolün deniz yoluyla ulaşımı Birinci Dünyâ Harbinden sonra kullanılmaya başlanmış ve 1939'dan sonra çok fazla yayılmış, artık petrol deniz vâsıtasıyla nakledilir hâle gelmiştir.

Büyük tankerlerin gelişmeleriyle birlikte birçok meseleler meydana gelmiştir. 1967'de Birleşik Yakıt Şirketine âit Torrey Conyen tankeri, İngiltere civârında batmıştı. Tankerin taşıdığı 120.000 ton petrol İngiliz ve Fransız sâhillerine yayılarak dünyâyı, tankerlerin tehlikeleri hakkında ikaz etti. 1969'da yeni yapılmış 200.000 tonluk üç tanker yüksüz Basra Körfezine dönerlerken depo temizleme ânında çıkan bir kıvılcımla patlamışlardı.

Kuru yük tankerleri: İlk tanker yapıldığından îtibâren tankerlerle yük gemileri arasındaki fark belirmiştir. Fakat katı yükün taşınması ve temizlenmesine yardımcı olan makineler vâsıtasıyla depo temizleme metodları meydana gelmiş ve bu farklılık ortadan kalkar gibi olmuştur. Yeni tankerler hem sıvı hem kuru taşıyacak biçimde yapılmış ve böylece bir yöne giderken yakıt, diğer yöne giderken de

katı madde taşınması sağlanmıştır.

TANNİK ASİT;

Alm. *Gerbsäurel (f),* **Fr.** *Acide (m) tannique,* **İng.** *Tannik acid.* Bâzı bitkilerin kabuk, gövde ve yapraklarından elde edilen bir materyal karışımı. Tannik asit, proteinlerle çözünmeyen bileşikler meydana getirir. Bu özelliğiyle hayvan derilerinin dabağlanmasında kullanılmaktadır. Asırlarca bu maksatla kullanılmıştır. Bundan başka, sâbit mürekkeple kağıt ve kumaş için ahar (haşıl) îmâlinde, mordant olarak, fotoğrafçılıkta ve pirogallol ile gallik asit üretiminde kullanılır. Eskiden tıbbî maksatlarla da kullanılmıştır.

Tannik asit, sarımsı ve amorf (şekilsiz) bir toz veya lapa şeklindedir. Ancak ışık ve havanın etkisiyle yavaş yavaş kararır. Suda az, alkolle asetonda iyi çözünür. Tannik asit tek tip bir bileşimde değildir. Tanenin bâzı grupları hidrolizlenebilen glikoz ve gallik asit (veya diğer hidroksibenzoik asitlerin) esterlerinden müteşekkildir. Diğer grup ise hidrolizlenemeyen flavanollerden ibârettir.

Tannik asit çayda vardır. Ticârî ölçüde elde edildiği en mühim kaynak mazı meşesidir. Tannik asit, bitkinin sıcak suyla ekstrakte edilmesiyle (çayın demlenmesi gibi) suya çekilir. Bundan sonra çözelti buharlaştırmaya tâbi tutulur ve katı halde tanen (veya tannik asit) elde edilir.

TANRI;

Alm. *Gott (m), Gottheit (f),* **Fr.** *Dieu (m), divinité (f),* **İng.** *God, divinity.* İlâh, mâbut, tapınılan şeylerden her biri. Hakîkî doğru ve tek ilâh olan Allahü teâlâdan başka mâbutlara verilen isim. İnsanların kendi elleriyle yapıp tapındıkları heykellere, putlara, tabiatta bulunup sevgi veya korkudan dolayı tapınılan güneşe, ay ve yıldızlara tanrı ismi verilmiştir. Gök tanrısı, yer tanrısı gibi.

Târihin her devrinde, insanlara kendi başlarına ve önlerinde Allahü teâlânın gönderdiği bir rehber, bir peygamber olmadan gittiklerinde, hep yanlış yollara saptıkları görülmektedir. İnsan, kendisini yaratan büyük kudret sâhibini, aklı sâyesinde düşündü. Fakat O'na giden yolu bulamadı. Bunu evvelâ etrafında aradı. Kendisine en büyük faydası olan güneşi, yaratıcı sandı ve ona tapmaya başladı. Sonra büyük tabiat güçlerini, fırtınayı, ateşi, kabaran denizi, yanardağları ve benzerlerini gördükçe, bunları yaratıcının yardımcıları sandı. Herbiri için bir sûret, sembol yapmaya kalktı. Bundan da putlar doğdu (Bkz. Put). İlâh, tanrı diyerek tapındıkları bu putların gazabından korktu ve onlara kurbanlar kesti. Hattâ insanları bile bu putlara kurban etti. Her yeni olayla, o olayı temsil eden putların miktarı da arttı. İslâmiyet başladığı zaman Kâbe'de 360 put vardı. İnsanların tanrı diyerek tapındıkları putlar, her devirde ve her millette başka başka olmuştur.

İslâmiyetten evvel Türkler, tapındıkları şeylere tanrı ismini vermişlerdir. Nuh aleyhisselâmın oğlu Yâfes'in evlâdından olan Türk, babasının vefâtından sonra onun yerine geçti. Bunun evlâdı çoğalarak, bunlara Türk denildi. Bu Türkler, ecdâdı gibi dinlerine bağlı, îmânlı, sabırlı, çalışkan insanlardı. Bunlar zamanla çoğalarak Asya'ya yayıldı. Başlarına geçen bâzı zâlim hükümdarlar, semâvî (ilâhî) dîni bozarak, onları puta taptırmaya başladılar. İslâmiyetle şereflenmeden önce, Asurîler Türkistan'a girerek asil bir millet olan Türkleri, güneşe, yıldızlara tapınmaya alıştırmışlardı. Tan yeri ağarınca, güneşe tapınırlardı. Bu sebepten güneşin ismi, "tanyeri" ve nihâyet "tanrı" oldu.

Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmde çeşitli yerlerde meâlen buyuruyor ki: **"Benim ismim Allah'tır. Beni Allah diye çağırınız. Allah diye ibâdet ediniz. Allah diye yalvarınız."** O'nun, bundan başka isimleri de vardır. Bunlardan doksan dokuzunu (99) Kur'ân-ı kerîmde insanlara bildirmiştir. Tanrı ismi bunların içinde yoktur. Allahü teâlânın doksan dokuz ismine **Esmâ-i Hüsnâ** denir (Bkz. Esmâ-i Hüsnâ). Allahü teâlânın isimleri, dînin bildirmesine bağlıdır. Dînin bildirdiği isimlerle çağrılır ve onlarla anılır. Bunlardan başka isimlerle çağırmaya ve anmaya dînimizde izin verilmemiştir. En'am sûresinin 102. âyet-i kerîmesinde meâlen; **"Ondan başka ilâh** (tanrı) **yoktur. Her şeyin hâlıkı, yaratıcısı, ancak O'dur."** buyruluyor.

Yalnız şu kadar var ki, tanrı ismi ibâdetlerin dışında "mâbut" mânâsına kullanılmaktadır. Meselâ eski Mısırlıların, Romalıların tanrıları demek, tanrımıza hamd olsun demek, dinde yasak edilmemiştir. Çünkü burada, Rabbimize, yaratanımıza hamd olsun denilmektedir.

TANSİYON;

Alm. *Blutdruck (m),* **Fr.** *Tension (f),* **İng.** *Blood pressure.* Kan basıncı; kanın atardamar duvarlarına yaptığı basınç. Bu basınç sâyesinde, kan vücuttaki bütün organ ve dokulara kadar nakledilmekte ve böylece bu organ ve dokular hayatiyetlerini devam ettirebilmek için gerekli maddeleri kandan almaktadır.

Tansiyonun belirli normal değerleri vardır. Tansiyonun bu değerlerin altına düşmesi veya üstüne

çıkması sağlık için zararlı olmaktadır. Tansiyonun iki şekli vardır: **Büyük tansiyon** (sistolik kan basıncı), kalbin kasılması yâni kalbin kanı damarlara atması esnâsındaki ölçülen tansiyondur ve yetişkin insanlar için normal değerleri 10 ilâ 14 cm (cıva basıncı) ise, kalbin gevşediği yâni kanın kalbe dolduğu sırada ölçülen kan basıncı olup, normalde 9 cm cıva basıncını geçmemelidir. Tansiyon bebeklerde oldukça düşük değerlerdedir. Yaş ilerledikçe bu değerler artmaya başlar ve yetişkinlerdeki değerlere yükselir.

Bir kimsede **hipertansiyon** (yüksek kan basıncı) var diyebilmek için büyük tansiyonun 14'ten, küçük tansiyonun 9 cm cıva basıncından yüksek olması gerekir. Hipertansiyonu değerlendirmede özellikle küçük tansiyon ehemmiyet arz eder. Bununla berâber bir kimsede tansiyon düşüklüğü var diyebilmek için, büyük tansiyonun 10 cm cıva basıncının altında olması gerekir. Yâni tansiyon düşüklüğü değerlendirilirken, büyük tansiyon dikkate alınır.

Tansiyon nasıl ölçülür: Tansiyon, sfigmomanometre adı da verilen tansiyon âletleriyle ölçülür. Cıvalı, metalik ve elektronik tansiyon âletleri vardır. Bunlar içinde en hassas ölçüm yapanı cıvalı âletlerdir. Fakat taşıma kolaylığı yönünden diğerleri tercih edilmektedir. Elektronik olanlar pahalı olmakla birlikte, herkes tarafından kullanılma kolaylığı vardır. Diğer âletlerle doğru ölçüm yapabilmek için belirli bir tecrübeye sâhip olmak lâzımdır. Son zamanlarda parmaktan ölçüm yapan tansiyon âletleri ve kolye şeklinde tansiyon âletleri geliştirilmiştir.

Tansiyon ya rahat bir koltukta oturulurken veya yatarken dinlendikten sonra ölçülmelidir. Hangi vaziyette ölçülürse ölçülsün kolun gevşek ve hafifçe bükük bulundurulmasına, elbisenin kolu sıkmamasına, mümkün oldukça kolun kalp seviyesinde bulundurulmasına dikkat etmelidir. Ölçüm sırasında manşetteki havanın, cıva sütunu veya ibre sâniyede 2-3 mm kadar inecek şekilde yavaş yavaş boşaltılmasına dikkat edilmelidir. Tansiyon âletinin manşonu, kolun 2/3 üst kısmını kaplayacak şekilde sarılır, dinleme cihazının tamburu da kol atardamarının üzerine konulur ve ölçüm yapılır. Dinleme sırasında sesin ilk duyulduğu sayı büyük tansiyonu, hafiflediği veya kaybolduğu sayı ise, küçük tansiyonu gösterir. Dinleme âleti olmaksızın ise el yardımıyla sâdece büyük tansiyon ölçülebilir. Bunun için de tansiyon âletinin menşonu şişirilmeden önce bilek atardamarı (radial arter) bulunarak sol elin dört parmağı üzerine konur. Manşon şişirilince nabız kaybolur. Manşon indirilmeye başlanınca, nabızın tekrar hissedildiği sayı büyük tansiyonu gösterir. Dinleme cihazıyla ve el yardımıyla ölçülen tansiyonlar arasında 1-1,5 cm cıva basıncı kadar fark bulunabilir. Hangisi daha yüksekse, o değer esas alınmalıdır.

İnsanların çoğunluğunda tansiyon, sağ kolda sol kola nazaran biraz daha yüksektir. Şâyet bu fark, 3 cm cıva basıncından daha fazlaysa düşük olan taraftaki atardamarlarda darlık olma ihtimâli vardır. Şişmanların tansiyonları, yaşına uygun olandan 1-1,5 cm cıva basıncı daha yüksek çıkabilir. Özellikle çocuklarda ve gençlerde kollardan ölçülen tansiyon yüksek bulunursa, bacaklardan da tansiyon ölçülmelidir (doğuştan olabilen bâzı damar darlıklarının teşhisi yönünden).

Tansiyon; yaş, heyecan, ruhî ve fizikî yorgunluklar, açlık ve tokluk hâlleri, cinsiyet, gıdâ tarzı gibi sebeplerle değişiklikler gösterir. Dolayısıyla günün her saatinde tansiyon değişiklik arz edebilir. Kadınlarda, yaş dönümüne kadar, erkeklere nazaran 1 cm kadar düşüktür. Bundan sonra birden yükselme görülür. İnce şahıslara göre tıknaz tiplerde biraz daha yüksektir.

Yüksek tansiyon (Hipertansiyon): Tansiyonun yüksekliği, küçük ve büyük tansiyonun veya her ikisinin birlikte yükselmesiyle ayrı ayrı tipler gösterir. Her ikisinin birlikte yükselmesine böbrek hastalıklarında ve sebebi bilinmeyen hipertansiyonda rastlanır. Küçük tansiyon normal olduğu halde, büyük tansiyonun yükselmesine umumiyetle yaşlılarda rastlanılan damar sertliğinde, yemeklerden, eforlardan ve psişik yorgunluklardan sonra, bâzı kalp hastalıklarında, zehirli guatr hallerinde rastlanır.

Hipertansiyonun ortaya çıkışında rol oynayan mekanizmalar şunlardır: Çevresel atardamarların direncinin artması, büyük atardamar duvarlarının elastikiyetinin azalması ve sertleşmesi; kalbin dakikada pompaladığı kan miktarının, vücuttaki kan hacminin ve kanın yoğunluğunun artması.

Herhangi bir sebeple böbreklerden birine veya her ikisine gelen kan miktarı azalınca, böbrekten renin adlı bir madde salgılanmakta ve bu da hipertansiyona yol açmaktadır. Bu mekanizma, çeşitli böbrek hastalıklarında (had ve müzmin nefritler, nefroskleraz, pyelonefrit vs.) ortaya çıkan hipertansiyonun sebebini açıklamaktadır. İdrar akımına engel olan mekanik hâdiselerin (taş, prostat hipertrofisi) tansiyonu yükselttiği ve engelin ortadan kaldırılmasıyla tansiyonun normale döndüğü bilinmektedir. Bu durumlarda da idrar yollarındaki gerilmenin yaptığı basınçla, böbrek damarlarının daralması neticesi böbreğe az kan gelmesi rol oynamaktadır.

Tansiyonun, beyindeki özel merkezlerden devamlı olarak gönderilen ve damarın gerginlik durumunu düzenleyen kesici ve gevşetici uyarılarla idâre edildiği ve organizmanın kan basıncını hassas bir şekilde vücûdun ihtiyaçlarına göre ayarladığı mâlumdur. Bu ayarlamada sinirsel ve hormonal uyarılar

rol oynar. İşte bu mekanizmadaki bir aksama hipertansiyona yol açmaktadır.

Cushing hastalığında (böbrek üstü bezinin bir hastalığı), fazlaca mineralokortikoid denen hormonların ifrazı sonucu vücutta su ve tuz birikmekte ve bu durumda da tansiyon yükselmektedir. Böbreküstü bezinin diğer bir hastalığı olan feokromasitiomada ise fazlaca salgılanan adrenalin ve noradrenalin de yüksek tansiyona yol açmaktadır.

Hiçbir sebebi bulunamayan tansiyon yükseklikllerine, **esansiyel hipertansiyon** ismi verilir. Bütün hipertansiyonların yaklaşık % 90 kadarı esansiyel hipertansiyondur. Kadınlarda daha fazla görülür. En çok 50-60 yaşları arasında rastlanır. Hayat seviyesi arttıkça, teknik ilerledikçe, stresler çoğaldıkça esansiyel hipertansiyon da artmaktadır. Esansiyel hipertansiyonda irsiyetin büyük rolü olduğu kabul edilmektedir. Ebeveynin her ikisinde de yüksek tansiyon varsa, bunların çocukları da yüksek tansiyona adaydır. Esansiyel hipertansiyona daha çok şişmanlarda, tıknazlarda, hareketli, stresli, aceleci şahıslarda rastlanmaktadır.

Hipertansiyon vak'alarının bir kısmı belirti vermez, ancak bir muâyene esnâsında tesâdüfen farkına varılır. Tansiyonu oldukça yüksek olmasına rağmen, yıllarca şikâyetsiz yaşayan birçok hasta vardır.

Dikkatle soruşturulduğunda, birçok vak'ada başın arka kısmında yerleşen ağrılar bulunur. Bâzı hastalarda baş dönmesi, başta ağırlık hissi, kulak uğultusu; uykusuzluk, yorgunluk ve sinirlilik bulunur. Bâzan baş dönmeleri çok şiddetli olabilir. Hastaların birçoğu sinirlidir. Yorgunluğa da sık rastlanır ve istirahatle geçmez. Sabah kalkarken özellikle enseden başlayan başağrılarında tansiyon yüksekliği akla gelmelidir. Bâzı vak'alarda aşırı derecede bir zayıflama bulunabilir. Burun kanamalarına fazlaca rastlanır. Bâzan burun kanamaları hipertansiyonun ilk belirtisini teşkil eder.

Küçük tansiyonun 10 cm cıva basıncının üstünde olması, büyük tansiyonda belirgin bir yükselme olmasa bile hipertansiyon teşhisi için önem arz eder. Bir kimsede devamlı hipertansiyon var diyebilmek için müteaddit defâlar yapılan ölçümlerde tansiyonun hep yüksek çıkması lâzımdır.

Hipertansiyonlu bir hastada öncelikle buna yol açacak bir sebebin bulunup bulunmadığı araştırılmalıdır. Bu sebeple idrar tetkiki, böbrek fonksiyon testleri, ilâçlı böbrek filmi, göz dibi muâyenesi her hipertansiyonlu hastaya uygulanmalıdır. Hipertansiyonlu vak'alarda nabız dolgun olarak hissedilir. Fakat bu dolgunluğun derecesine bakılarak, tansiyon hakkında her zaman hüküm vermek doğru değildir.

Hipertansiyonun gidişâtı büyük değişiklikler gösterir. Başlangıçta tansiyon oldukça oynaktır. Yorgunluk, üzüntü vb. sebepler tansiyonu yükseltirler; istirahat etmek, uyumak ve müsekkinler kullanmak tansiyonu düşürür. Hastalığın bu oynak devresinden sonra, hipertansiyonun devamlı bir hal aldığı sâbit devre gelir. Bu sâbit devrenin gidişi esnâsında organ hasarları baş gösterir. Böylece hipertansiyon üçüncü devri olan komplikasyon devrine girer. Kalpte zamanla büyüme ve genişleme husûle gelir, kroner yetmezliği gelişebilir, ritm bozuklukları meydana gelebilir. Hipertansiyon devam ettiği takdirde, kalp yetmezliği ortaya çıkar. Hipertansiyonun seyri esnâsında retinada, yâni göz dibindeki damarların bulunduğu tabakada da körlüğe kadar varabilen değişiklikler görülür. Beyin kanamaları, beyin damarlarının tıkanması da hipertansiyonun tehlikeli komplikasyonlarıdır. Nörolojik ve psişik belirtiler arasında başağrısından başka, unutkanlık, kulak çınlaması, el ve ayaklarda uyuşma ve karıncalanma, gelip geçici körlük, konuşamama, vücudun bir tarafında güçsüzlük görülebilir.

Beyinle ilgili belirtiler arasında ayrı bir özellik arz eden hipertansif ansefalopati; şiddetli başağrısı, durgunluk, kusma, kısmî felçler ve bâzan zaman zaman görülen şuur kaybı ve havale nöbetleriyle karakterize bir tablodur.

Hipertansiyon, zamanla böbreği de bozar. Hipertansiyonla, şeker hastalığının bir arada bulunuşuna da oldukça sık rastlanmaktadır.

Esansiyel hipertansiyonun gidişi esnâsında küçük tansiyon 14 cm cıva veya bunun üstüne çıkar ve sâbitleşirse artık hastalığın malign (kötü) hipertansiyon safhasına girdiği kabul edilmektedir. Vak'aların az bir kısmında hastalık başlangıçtan îtibâren malign olarak başlar ki bu şekil, erkeklerde daha fazladır. Malign hipertansiyondaki belirtiler daha şiddetli ve ilerleyici vasıftadır. Hastalar süratle zayıflarlar, bitkindirler, renkleri soluktur. Böbrekte ileri derecede harâbiyet sözkonusudur. Bu hastalar, genellikle 1-2 sene içinde ölürler.

Hipertansiyon tedâvisi: Hipertansiyonların ancak % 10 kadarının sebebi bulunabilmektedir. Sebebi bulunan hipertansiyonların tedâvisi, bu sebebin ortadan kaldırılmasına yönelik olacaktır. Önemli olan sebebi bilinmeyen hipertansiyonlardır. Mükerrer ölçümlerde kan basıncı yüksek bulunan hastalar tedâvi ve tâkibe alınmalıdır. Tedâvinin başarısı, hastayla doktorunun işbirliğine bağlıdır. Bunun için tedâvinin ehemmiyeti, faydaları ve hayat boyu devam etmesinin gerekli olduğu, hastayı korkutmadan anlayabileceği bir şekilde izah edilmelidir. Hipertansiyonda orta derece **tuz kısıtlanması,** tansiyonun

düşmesine yardımcı olur. Yemeklere tuz konulmamalı ve tuzlu gıdâlardan kaçınmalıdır.

Şişmanların zayıflaması da tansiyonun düşmesine yardım eder. Şişman hastaların fazla kilolarını tedrici olmak üzere ideal kilo civârına indirmek amacıyla diyetteki kalori ayarlanmalıdır. Kilo kaybı ve diyetteki tuzun azaltılması tansiyonu kontrol altına alıyorsa; hastaya tansiyon düşürücü ilâç verilmez. Yalnız, hastanın tâkibi de ihmâl edilmemeli, düzenli aralıklarla tansiyonu ölçülmelidir.

Hipertansiyonlunun uzun süre ve aşırı miktarda alkol kullanması, kalp kasına yaptığı kötü etkiyle kalp yetmezliğinin ortaya çıkışını hızlandırdığından, alkol yasaklanmalıdır. Aşırı kahve, aşırı çay ve sigaradan da kaçınılmalıdır.

Yorucu olmayan hafif ekzersizler de tansiyonun düşmesine yardımcı olur. Bu bakımdan namaz kılmak da oldukça faydalıdır. Hastayı üzen, streslere sokan durumlardan kaçınmak da fayda sağlamaktadır.

Ara sıra normal ölçülerde bulunmakla berâber, genellikle 150/90 ilâ 160/90 mm cıva basıncı arasında seyreden hipertansiyonlara **oynak hipertansiyon** denir. Hafif hipertansiyonda küçük tansiyon 90 ilâ 105 mm cıva arasında bulunur. Orta derecede hipertansiyonda küçük tansiyon 115 mm cıva arasındadır. Ağır hipertansiyonda ise küçük tansiyon 115-130 mm cıva veya daha yukarıdır. Oynak hipertansiyonlar ilâç tedâvisini gerektirmez, tansiyonu yükseltici sebeplerden kaçınmak ve tansiyonu belirli aralıklarla ölçtürmek yeterlidir.

Hafif hipertansiyonlarda yukardaki tavsiyelere ilâveten müsekkin verilir. Buna rağmen pek düşme olmuyorsa, ilâç olarak idrar söktürücü ilâç ilâve edilir. İdrar söktürücü ilâçlar genellikle tansiyonu kontrol altına alırlar, bâzı yan etkileri de olabileceğinden dikkatli olunmalıdır. İdrar söktürücü ilâçların, tesirsiz kaldığı orta ve ağır hipertansiyonlarda tâkip eden tabibin tavsiyesine göre diğer tansiyon düşürücü ilâçlar da (reserpine, aldomet, prazosin, minoksidin gibi) tedâviye eklenir.

Unutulmaması icab eden husus hipertansiyon, devamlı ilâç kullanımını ve belli aralıklarla doktor kontrolünü gerektiren bir hastalıktır.

Tansiyon düşüklüğü (Hipotansiyon): Büyük tansiyonun 10, küçük tansiyonun 6 cm cıva basıncı altına düşmesi hâlidir.

1. Semptomatik (belirli bir sebebi olan) hipotansiyonlar: Kalp krizi ve birçok kalp hastalıklarında kalp kuvveti azaldığı için tansiyon düşer. Kan veren şahıslarda da hafif ve geçici bir tansiyon düşüklüğü olur. Büyük kanamalarda ve her türlü şokta, doğumdan hemen sonra da tansiyon düşer. Bâzı aşırı hassas şahıslarda boyundan geçen şah damarının uyarılmasıyla da tansiyon düşer.

2. Pozisyona bağlı hipotansiyon (ortaostatik hipotansiyon): Hastalar yatar vaziyetten birden bire ayağa kalkarlar veya uzun süre ayakta dururlarsa tansiyon düşer. Bu tür hipotansiyonlar şahsın duruşuna göre tansiyonun ayarlanmasındaki bozukluktan ileri gelir. En çok orta ve ileri yaşlarda görülür, hayat boyu devam eder. Bu hastalar tansiyon düşüşü esnâsında hâlsizlik, baygınlık gösterirler. Bâzı sinir krizleri, bâzı ilâçlar, şiddetli sportif hareketler buna yol açabilir.

Hipotansiyon tedâvisinde buna yol açan muhtemel hadiseler araştırılmalı ve bulunursa bunların kaldırılmasına çalışılmalıdır. Belirli bir sebep bulunamayan vak'alarda tansiyon yükseltici ilâçlar, tuzlu ayran tavsiye edilebilir. Addison hastalığında, miksödemde, insülin şokunda, enfeksiyon hastalıklarında, had zehirlenmelerde, güneş çarpmasında, aşırı yorgunluklarda, beslenme bozukluklarında, kansızlıklarda tansiyon düşer.

3. Konstitüsyonel (bünyevî) hipotansiyon: 15-30 yaş arasındaki sağlam şahısların % 3'ünde bünyevî tansiyon düşüklüğü vardır. Bu şahısların çoğunda hiçbir belirti yoktur, dolayısıyla bir muayene esnâsında tesâdüfî olarak teşhis edilirler. Böyle bir kişiye, doktorun düşük tansiyon bulunduğunu söylemesi yanlış bir harekettir; bu yüzden hastalar ciddî bir hastalık olduğunu zannederek evhama kapılabilirler. Bu durum, bir hastalık olmaktan ziyâde bünyevî bir anormalliktir. Kadınlarda erkeklerden daha sık rastlanmaktadır. Bu vak'aların tedâvisine ihtiyaç yoktur. Bunun bir hastalık değil bir bünyevî durum olduğunu ve bu bünyedekilerin, normal insanlardan daha uzun ömürlü olduğunu hastaya anlatmak gerekir.

Portal hipertansiyon: Karaciğere gelen portal toplardamarın ana kısmı veya dallarında kan basıncının yükselmesi sonucu ortaya çıkan ve çok kere ölümle neticelenen bir hastalık tablosudur. Portal toplardamar; dalaktan ve barsaklardan kan getiren toplardamarların birleşmesinden husûle gelmiştir. Portal venin çapı ortalama 1 cm olup içindeki kanın normal basıncı 50 ilâ 180 mm su veya 3,5 ilâ 13,5 mm cıva basıncı arasında değişir. Portal basınç bir manometre vâsıtasıyla, ultrason rehberliğinde doğrudan portal venden veya dalaktan rahatlıkla ölçülebilir. Portal ven kanının normal seyrindeki her engel, portal vende basınç yükselmesine sebep olur. Portal dolaşımdaki engeller; doğuştan olabilir veya sonradan husûle gelebilir. Bu engeller karaciğer içinde veya dışında yer alırlar. Karaciğer içindeki sebeplerin başında alkolik siroz gelir. Ayrıca postnekrotik siroz, toksik siroz, biliyer

siroz, sifilitik siroz, Wilson sirozu, pigmenter siroz, amiloidoz ve parazitlere bağlı siroz sayılabilir. Karaciğer dışı sebepler arasında; portal veya dalak toplardamarının çeşitli sebeplerden ileri gelen kan pıhtılaşmasıyla tıkanması, damarın sıkışması veya darlıkları, bâzı kalp hastalıkları sayılabilir.

Portal hipertansiyonun belirtileri, altta yatan sebebe göre değişiklikler arz eder. Portal hipertansiyon karaciğer içi sebeplerden meydana gelmişse umûmiyetle sirozda görülen belirtiler görülür (Bkz. Siroz). Zâten portal hipertansiyonun % 80'inin sebebi, karaciğer sirozudur. Karaciğer bozukluğu ve portal hipertansiyonun berâber tesiriyle dalak büyümesi, karında su toplanması ve yemek borusu varisleri meydana gelir.

Portal hipertansiyon tedâvi edilmezse veya tedâvi tesirsiz kalırsa hastalar ya kanamadan (özellikle yemek borusu varisi kanamaları) ya karında aşırı su toplanmasından veya karaciğer komasından ölürler.

Portal hipertansiyonun özellikle karaciğer içi sebeplerinin tedâvisi umûmiyetle mümkün değildir. Tedâvi daha ziyâde belirtiler için söz konusudur. Ayrıca bozulan karaciğer için karaciğeri koruyucu diyet, husûle gelen asit için tuzu az rejim tatbik edilir. Fakat netice yüz güldürücü değildir. Karaciğer dışı sebepler eğer ameliyatlarla düzeltilebilecekse başvurulur (Damara baskı, tıkanma gibi durumlarda).

TANSU ÇİLLER;

Türk kadın iktisatçı ve siyâsetçi. Türkiye Cumhûriyetinin 50. hükûmetini kuran ve ilk kadın başbakanı olan Tansu Çiller, 1946'da İstanbul'da doğdu. Robert Koleji (Bugünkü Boğaziçi Üniversitesi) iktisat bölümünü 1967'de bitirdi. ABD'de New Humpshire Üniversitesinde iki yıl iktisat okudu, master yaptı. Connecticut ve Yale üniversitelerinde doktora yaptı. Doktora üstü öğrenimini Yale Üniversitesinde 1971'de tamamladı. Franklin and Marshall Kolejinde yardımcı profesörlük ve doçentlik yaptı. 1976'dan başlayarak Boğaziçi Üniversitesi İktisâdî ve İdârî Bilimler Fakültesinde öğretim üyeliği vazifesini yürüttü. 1976'dan 1979'a kadar Boğaziçi ÜniversitesiEkonomi bölümü başkanlığını sürdürdü. 1990 yılında siyâsete atılarak Süleyman Demirel başkanlığındaki Doğru Yol Partisine (DYP) girdi. Parti meclisi üyesi ve genel başkan yardımcısı olarak vazife aldı. 1991 genel seçimlerinde İstanbul'dan milletvekili seçildi.

Süleyman Demirel başkanlığında kurulan DYP-SHP koalisyon hükûmetinde ekonomiden sorumlu devlet bakanı olarak vazife yaptı. 1993'te SüleymanDemirel'in Cumhurbaşkanı olmasından sonra Doğru Yol Partisi genel başkanlığına seçilen Tansu Çiller, Türkiye Cumhûriyetinin 50. hükûmetini kurdu ve ilk kadın başbakan oldu.

İki çocuk annesi olan ve İngilizce, Almanca bilen Tansu Çiller'in ekonomiyle ilgili eserleri vardır. Bu eserleri şunlardır: **Türk Sanâyiinde Koruma velthal Ekonomi, Türk Sanâyiinin Büyümesindeki Kaynaklar, Dünyâda ve Türkiye'de Kur Politikaları, İktisâdî Devlet Teşekküllerinin Ekonomiye Mâliyeti Yükseltici Etkileri, Türk Finans Kesimindeki Problemler ve Çözüm Önerileri, Kamu Borçları ve Enflasyon, Reform Önerileri, Türk Endüstrisinde İthalİkâmesi ve Gümrük Koruması, Kamu Kaynakları Arasında Denge.**

TANTAL;

Alm. *Tantal (n),* **Fr.** *Tantale (m),* **İng.** *Tantalum.* Sert ve dövülebilir bir metal. **Ta** sembolüyle gösterilir.

Bulunuşu: Volkanik kayaların içinde % 0,00021 oranında mevcuttur. Genellikle niyobyumla birlikte bulunur. Tantal'ın en bilinen minerali tantalit olup, bileşimi demir (II) tantalattır, $Fe(TaO_3)_2$. Saf tantal elde etmek, niyotalyumdan ayrılması için tatbik edilen, bir seri reaksiyon ve işlemle mümkün olmaktadır. Ayrıca K_2TaF_7 bileşiğinin elektroliziyle de tantal elde edilir (katotta toplanır).

Fizikî ve kimyevî özellikleri: Tantal periyodik tablonun V B grubunda bulunan bir geçiş elementidir. Atom numarası 73, atom ağırlığı 180,948'dir. Elektron düzeni (Xe) $4f^{14}\ 5d^3\ 6s^2$ olup, bileşiklerinde 2+, 3+, 4+ ve daha ziyâde 5+ değerliklerini alır. 2996°C gibi yüksek bir erime noktasına sâhiptir. Kaynama noktası 6100°C'dir. Özgül ağırlığı ise 16,6 gr/cm^{3}tür. Kolay haddelenen, soğukta bile işlenebilen bir metaldir. 150°C'nin altında, en atıl (inert) metallerdendir. Ancak yüksek sıcaklıklarda kimyevî aktifliği ortaya çıkar.

Kullanılışı: Tantal, kimyevî maddelerin çoğuna dayanıklıdır. HCl, HNO_3, Cl_2 ve altın suyu dahi tantala etki etmez. Yalnız HF ve SO_3'ten etkilenir. Bunun için kimyâ endüstrisinde, özellikle aside dayanıklı cihazların yapımında kullanılır. Kimyâ sanâyiinin dışında, kondansatörlerde, redresörlerde, elektronik tüplerdeki yapı elemanlarında ve dolmakalem uçlarının yapımında kullanılır.

Tıpta, vücuttaki mevcut doku ve sıvılardan etkilenmeme özelliğiyle vücut içinde bırakılabilecek ekleme parçalarının (protez ve cerrâhî ipliklerin) ve yine cerrâhî âletlerin yapımında faydalı bir metaldir.

Tantalyum karbür, TaC, kesici âletlerin yapımında, Li Ta O3 bileşiği de laser radyasyonunun modülasyonunda kullanılırlar.

TANZANYA

DEVLETİN ADI .....Birleşik Tanzanya Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Darüsselam

NÜFÛSU 25.900.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....945.037 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İngilizce

DÎNİ ..... İslâm, Hıristiyan, Putperest

PARA BİRİMİ.....Tanzanya Şilini

Doğu Afrika'da bir ülke. Tanzanya Nisan 1964'te Tanganika ve Zengibar adlı iki bağımsız devletin birleşmesinden meydana gelmiştir. Tanganika, kuzeyde Kenya, Uganda, kuzeybatıda Rwanda ve Burundi, batıda Kongo, güneybatıda Zambiya, güneyde Malawi ve Mozambik, doğuda Hint Okyanusu ile çevrilidir. Zengibar Tanganika'nın kuzey kıyısında 40 km uzaktaki Zengibar ve Pemba adalarından meydana gelmiştir. Tanzanya 1° ve 11°46' güney enlemleriyle 29°36' ve 40° 28' doğu boylamları arasında yer alır.

Târihi

Sekizinci yüzyılda Tanzanya'ya Araplar gelerek İslâmiyeti yaydılar. Arkeolojik çalışmalar 10. asırda kıyıda Arap şehirlerinin olduğunu doğrulamaktadır. 1499'da Vasco de Gama, Hindistan'a yolculuk yaparken Zengibar'ı keşfetti. Sonraki iki asırda Portekiz İmparatorluğu, Doğu Afrika'nın ticâret şehirlerinin çoğunu kontrolü altında tuttu. On sekizinci yüzyıl başlarında Umman Arap Sultanlığı kıyıya seferler yaparak Pemba ve Kilwa şehirlerini zaptetti. 1840'ta Umman Hükümdarı Seyyid Said ibni Sultan, sarayını Zengibar'a taşıdı. On dokuzuncu asrın büyük bölümünde Zengibar, ülkede fildişi ve köle ticâretini elinde tutan kuvvetli bir Sultanlık hâlindeydi.

1885'te Tanganika, Almanya'nın yönetimi altına girdi. İngiltere 1890'da Zengibar'ı himâyesi altına aldı. Tanganika Birinci Dünyâ Harbinin sonuna kadar Alman Doğu Afrikası'nın bir parçası olarak kaldı. 1919 Versailles Antlaşmasıyla Alman Doğu Afrikası bölündü. Tanganika Milletler Cemiyetinin İngiltere tarafından yönetilen bir mandası oldu. 1946 yılından îtibâren Birleşmiş Milletlerin gözetiminde İngiltere tarafından idâre edilen bir memleket hâline geldi.

Tanganika'da bağımsızlık hareketleri 1954'te Tanganika Afrika Millî Birliği Partisi kurulmasıyla başladı. 9 Aralık 1961'de Tanganika bağımsızlığını kazanarak bir sene sonra cumhûriyet idâresine geçtiğini îlân etti. 10 Aralık 1963'te İngiltere Zengibar'a bağımsızlık verdi. Bir ay sonra ihtilâlle Arap Sultanlığı devrilerek cumhûriyet îlân edildi. 26 Nisan 1964'te Doğu Afrika'daki Tanganika Cumhûriyeti ve Tanganika kıyısının yakınındaki Zengibar Ada Cumhûriyeti birleşerek Birleşik Tanzanya Cumhûriyeti adını aldı. 1977 yılında Tanganika ve Zengibar'ın yönetici partileri birleşti.

1980'de genel seçimler yapıldı. Cumhurbaşkanı Nejerere 1985'te kendi isteğiyle görevinden ayrıldı. Yerine geçen ve hâlen Cumhurbaşkanı olan Ali Hassan Mwinyi ekonomik yönden batıya açılma politikası güttü (1994 Ocak).

Fizikî Yapı

Tanganika üç farklı bölgeye ayrılır: Kıyı bölgesi, doğudaki alçak yayla bölgesi ve jeolojik bir fay (çöküntü) olan büyük bir vâdiyle bölünen merkezî yüksek yayla. Tanganika'nın deniz seviyesinden ortalama yüksekliği 900 m'dir. Öncelikle sınırda olmak üzere ülkede bâzı yüksek dağlık arâziler bulunur. 5894 m yüksekliğe erişen kuzeydeki Kilimanjaro Dağı, Afrika'nın en yüksek noktasıdır. Ülkede üç tâne büyük göl vardır: Malawi, Tanganika ve Victoria gölleri.

Zengibar ve Pemba esas îtibâriyle mercan adaları olup, Tanganika kıyısından yaklaşık 40 km uzakta Hint Okyanusunda yer almaktadır.

İklim

Tanzanya'da tropikal bir iklim hüküm sürer. Fakat sıcaklık adalarda muntazam deniz meltemleri sâyesinde mutedildir. Tanganika kıyısı bol yağış alır. Kıyının kuzey kısmında yıllık yağış ortalaması 1500 mm^3tür. Kıyı bölgesi aralıktan marta kadar kuzeydoğu istikâmetinde, mayıstan ekime kadar güneybatı istikâmetinde esen muson rüzgârlarının tesiri altındadır. İç kesimde iki yağışlı mevsim olmasına rağen, güneyde Tukuyu gibi yılda 2500 mm^3 yağış alan dağlık bölgeler hâriç, yağış bol

değildir. Yağış miktarının yılda 760 mm^3'ün altında olduğu merkezî yaylanın çoğu kısımlarında kuraklık yaygındır.

Tabiî Kaynakları

Değişik iklim bölgeleri, ülkede çok çeşitli bitkilerin yetişmesine imkân vermektedir. Kıyıda mangrov bitkileri ve palmiye, merkezî yaylada çalı ve boabap ağacı ve Kilimanjaro Dağında Alp Dağlarına mahsus bitkiler bulunur. Diğer Doğu Afrika ülkelerinde olduğu gibi Tanganika'da bol miktarda vahşi hayvan vardır. Ülkenin kuzeybatı kısmındaki Serengeti Ovaları, Afrika'da en çok vahşi hayvan bulunduran yerlerindendir. Ülkede bulunan başlıca hayvanlar ceylan, zebra, yaban sığırı, fil, habeş maymunu ve gergedandır. Ülkenin yeraltı zenginlikleri elmas, altın, mâden tuzu, kalay ve mikadır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

25.900.000 nüfuslu Tanzanya halkının % 10'u şehirlerde yaşar. Ülkenin en önemli şehri 769.445 nüfuslu başşehir Darüsselam'dır. Nüfûsun büyük çoğunluğu Bantu olarak bilinen Afrikalılardan meydana gelmiştir. Ayrıca ülkede az sayıda Arap, Hintli, Pakistanlı ve Avrupalı vardır.

Tanzanyalıların büyük çoğunluğu kabîleler hâlinde yaşar. En kalabalık kabîle Victoria Gölü civârındaki Sukuma'dır. Diğer büyük kabîle grupları Nyamwezi, Haya, Makonde, Ha, Chagga, Gogo, Nyakyusa, Hehe ve Masai'dir. Nüfusun büyük çoğunluğu Swahili dilini konuşur, İngilizce resmî dilidir.

Ülke nüfûsunun % 33'ü Müslüman, % 44'ü Hıristiyan, kalanı putperesttir. İslâmiyet Zengibar ve Tanganika kıyısına asırlar önce gelmiştir. On dokuzuncu yüzyılda iç kesimde yayılmıştır. Hıristiyanlık 1840'tan îtibâren misyonerler tarafından Tanzanya'ya getirilmiştir.

Tanzanya'da halkın % 60'ı okuma-yazma bilmektedir. 3500 kadar talebe Darüsselam'daki üniversitede, Uganda'daki Doğu Afrika Üniversitesinde ve yüksek teknik okullarda, yüksek tahsil yapmaktadır. Ülke hâlâ orta dereceli öğretimde ve üniversitede yabancı öğretmenlerden istifâde etmektedir.

Siyâsî Hayat

Tanzanya'da ülke siyâsî hayâtına tek parti hâkimdir. Devlet ve hükümet başkanı parti konferansından aday gösterilerek halk tarafından seçilerek göreve gelir. Bu makam için sâdece bir aday gösterilir. Diğerleri için iki veya daha fazla aday gösterilebilir. İki yardımcı başkan vardır. Bunlardan birincisi aynı zamanda Zengibar'ın başkanıdır. Kabine bakanları Millet Meclisinden seçilir. Tanzanya 24 idârî bölgeye ayrılmış olup, bunların 20'si Tanganika'da, 3'ü Zengibar'da 1'i Pempa'dadır. Ülkenin idârî yapısında çok sayıda yabancı devlet görevlisi vardır. Bunların çoğu teknik, sağlık ve sivil havacılıkla ilgili görevlerdedir. Tanzanya Birleşmiş Milletlere, Afrika Birliği teşkilâtına ve İngiliz Milletler Topluluğuna üyedir.

Ekonomi

Tanzanya ekonomisi, esas îtibâriyle tarıma dayalıdır. Merkezî yaylada yetişen başlıca yiyecek bitkileri: Buğday, akdarı, manyok ve mısırdır. Kıyıda ve Zengibar'da pirinç yetiştirilir. Başlıca ticâret bitkileri sisal keneviri, pamuk, kahve, çay ve tütündür. Zengibar dünyânın ana karanfil kaynağıdır.

Ülkede sanâyi ürünleri azdır. Îmâlât tekstil, sabun, ayakkabı, traş bıçağı, tekerlek, buğday ürünleri ve toz kahveyle sınırlıdır. Ülkede bir petrol rafinerisi vardır.

Önceden çoğunlukla Avrupalılar ve Asyalılar tarafından yürütülen îmâlât ve ticâret, giderek hükümet kontrolü altına girmektedir. Çoğu pazarlama ve üretim faaliyetleri, şimdi hükümet organları tarafından ele alınmaktadır. Tanzanya, dış ticâretinin çoğunu İngiltere, Batı Almanya ve Japonya ile yapar. Kahve, sisal keneviri, pamuk, karanfil, hayvan derisi, çay ve balmumu, ayrıca elmas ve altın gibi birkaç mâden ihraç eder. Başlıca ithâl malları makinalar, yakıtlar, motorlu araçlar ve kimyâ ürünleridir.

Tanzanya'da merkezî demiryolu Darüsselam'dan kuzeybatıda Tanganika Gölü kenarındaki Kigoma Uji'ye kadar uzanır. Bir kol Victoria Gölü kenarındaki Mwanza'ya gider. Diğer ana demiryolu hattı Tanga Limanından, kuzeybatıda Arusha'ya kadar uzanarak Tanganika merkezî demiryolu hattı ve Kenya'daki diğer demiryollarıyla irtibatlanır. Başlıca limanlar Darüsselam, Mtwara ve Tanga'dır. Karayolları, çoğu yerleri ana demiryolu hattına bağlayan çevre yolları hâlindedir. Havayolları ülkenin içinde gerekli olan ulaşımı sağlar. Darüsselam ve Kilimanjaro'da milletlerarası havaalanları vardır.

TANZİMAT EDEBİYATI;

Türk edebiyatının Batı tesirinde gelişen ilk dönemi. Tanzimat Edebiyatı, 1860'ta **Tercüman-ı Ahvâl** gazetesinin çıkmasıyla başladı. Servet-i Fünun edebiyatının başladığı 1896 târihine kadar devam etti.

Tanzimat edebiyatı, Divan edebiyatına ve Osmanlı hayat tarzına, örf ve âdetlerine tepki olarak doğdu.

İlimde, teknikte ilerlemek, eski ihtişamlı günlerimize kavuşmak yerine, daha ziyâde batının yaşama tarzını, âdetlerini ve edebiyatını benimsemek gerektiğine inanan bu devir şâir ve yazarları yeni bir edebiyat hareketi başlattılar.

Şinâsi, 1860'ta Âgâh Efendiyle berâber **Tercüman-ı Ahvâl** gazetesini, 1862'de de **Tasvir-i Efkâr**'ı yayınladı. Bu gazeteler vâsıtasıyla batı taraftarı fikirlerini yaymaya başladı. Şinâsi'den sonra bu edebiyatın başlıca temsilcileri olan Nâmık Kemâl, Ziyâ Paşa, Ali Süâvî ve Ahmed Midhat eserlerinde batılı fikirlerini yaymaya çalıştılar. Tanzimat her sahada bir dışa dönüş olduğu gibi edebiyatta da dışa (Batıya) dönüş vardır.

Tanzimat yazar ve şâirlerinin ayrı ayrı kişilikleri görülür. Hepsinin müşterek taraflarıysa Batı hayranı olmalarıdır. Fransız kültürüyle yetişmişlerdir. Onlar, 18. yüzyılda yaşamış Montesquieu, J.J. Rousseau, Voltaire gibi yazarların düşüncelerine bağlanmışlardır. Vatan, millet, adâlet ve meşrutiyete olan hayranlıklarını dile getirirler. Hepsi, "sanat cemiyet içindir" görüşünü benimsemişlerdir. Edebiyat yoluyla milleti yükseltmeye, dertlere çâre bulmaya uğraşırlar. Yeni fikirler içinde yoğrulmuş bir nesil yetiştirmek arzusundadırlar.

Edip olarak Tanzimatçılar çok yönlüdürler. Hem şâir, hem romancı, tiyatro yazarı, târihçi, tenkitçi, hem de gazeteci olarak çalışmışlardır. Çoğu gizli ihtilâl gruplarına katıldıklarından bir kısmı yurttan kaçmış, bâzıları da hapis, sürgün hayâtı yaşamıştır.

Tanzimat edebiyatını üslup ve düşünce yönünden hazırlayan eserler, metinler ve belgeler üzerinde şimdiye kadar yeteri kadar durulmamıştır. Ahmed Hamdi Tanpınar'ın **On dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Târihi** ve Prof. Mehmed Kaplan'ın bu döneme âit bâzı incelemeleri vardır.

Bu edebiyatı temsil eden kişilerin çoğu şâir olmalarına rağmen esas değişikliği nesirde yapmışlardır. Batıdan alınan fikir ve kavramlarla nesri büsbütün değiştirmişlerdir. Tanzimatla edebiyatımıza "roman, hikâye, tiyatro, makâle, nutuk" gibi nesir çeşitleri girmiştir. Önceki nesirde, konuya girmeden yapılması âdet olan başlangıç yazılarını attılar, kestirmeden esasa girmek yolunu kullanmaya başladılar. Şâşaalı üslûbu, güzellik ve sanat değerini geri plâna bıraktılar.

Tanzimat devri roman ve hikâyecileri Ahmed Midhat, Emin Nihad, Şemseddin Sâmi, Nâmık Kemâl, Mehmed Murad, Samipaşazâde Sezâi, Recâizâde Ekrem, Nâbizâde Nâzım'dır. Sadullah Paşa, Münif Paşa ve Yusuf Kâmil Paşa da Tanzimat edebiyatını hazırlayanlar arasında görülür.

İlk Tanzimatçılar, Divan şiirinin nazım şekillerinde bir değişiklik yapmadılar. Vezin olarak aruzu kullandılar. Hece vezni de hemen hepsinde vardır. Divan Edebiyatının zengin kâfiyelerine önem verdiler. Başlangıçta sâde bir dil kullanmak istedilerse de bunu uygulayamadılar. Sâdelikten uzak ve halk diline yabancı bir lisan kullandılar. Divan şiirindeki mecaz ve mazmunlardan sıyrılmaya çalıştılar. Tema yönüyle Divan şiirinden tamâmen ayrılan Tanzimat şiirinde yeni fikirler, ferdî temalar ve felsefî düşünüşün ağır bastığı görülür.

TANZİMAT FERMANI (Bkz. Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu)

TAPİR (Tapirus);

Alm. *Tapir (m), Wasserschwein (n),* **Fr.** *Tapir (m),* **İng.** *Tapir.* **Familyası:** Tapirgiller (Tapiridae). **Yaşadığı yerler:** Amerika ve Hindistan'ın bataklık orman ve nehirlerinde **Özellikleri:** Ağır vücutlu, uzun burunlu otçul bir memelidir. Burun ucu hareketli kısa bir hortumla sonlanır. 180-360 kg'lık türleri vardır. **Ömrü:** 30 yıl kadar. **Çeşitleri:** Hint tapiri (T.indicus), Amerika tapiri (T.terrestiris), Dağ tapiri (T.pinchacus) iyi bilinen türleridir.

Tekparmaklılar takımından, iri gövdeli, otla beslenen bir memeli. Burnu uzun olup, ucu filinkine benzeyen hareketli kısa bir hortumla biter. Ön ayaklarında dört ve arka ayaklarında üç parmak vardır. Derisi esmer ve kalındır. Üzerinde hemen hemen hiç tüy yoktur. Kuyruğu kısadır. Amerika'da üç, Asya'da bir türü hâlen yaşamaktadır. En irisi ağırlığı 360 kg'a varan Hint tapiridir. Hörgüçlüdür. Boynu yelesizdir. Bataklık ormanlarda yaşar. Hortumuyla nehir kenarlarında ve sığ sularda büyüyen bitkileri ve kökleri koparark yer. Geviş getirmez. Tapir mülayim tabiatlı ve ehlileşmesi mümkün bir hayvandır. Geceleri aktiftir. Sonu bir dere veya göle ulaşan patikalarda uyuklar. Görme kabiliyeti güçlü olmadığı halde koku ve işitme duyuları güçlüdür. Günün çoğunu yıkanarak veya çamur içinde yuvarlanarak geçirir. Gece sürüler hâlinde ormana fazla açılmadan otlamaya çıkarlar. Kalın derisinden başka koruyucu bir silâhı yoktur. En büyük düşmanı kaplandır. Pusuya yatarak arkadan saldırır. Sudayken de saldırıya uğradıkları olur.

Tapirlerin en küçüğü Güney Amerika'da yaşayan Brezilya tapiridir. 180 kg ağırlıktadır. Tapirlerin gebelik süresi 13 ay (400 gün) kadardır. Genellikle tek yavru doğururlar. Yavruların vücûdu enine beyaz çizgilidir. Bir yıl içinde çizgiler kaybolur. Tapirin derisinden kaliteli kırbaç ve koşum kayışları

yapılır. Çevre tarlalara bâzan büyük ziyanlar verirler. Yüksek bölgelerde yaşayan dağ tapirlerinin vücudu tüylüdür. Esâret hayâtında 30 yıl kadar yaşarlar. Etleri, derileri ve tarlalara ziyanlarından dolayı avlanırlar.

TAPU;

Alm. *Grundbuchauszug (m), amtliche Urkunde (f), über Grundbesitz,* **Fr.** *Acte (m) de propiété foncière,* **İng.** *Deed of real estate; title-deed.* Taşınmaz malın tasarrufunda mülkiyetin delili olan ve tapu dâirelerince mâliklere verilen ve içerisinde mâlikin adı, taşınmazın durumu, sınırları, ölçüsü ve değerleri belirtilen belge. **Tapu sicili,** taşınmaz malın devlet tarafından kütüklere kaydedilmesi. Tapu, tapu tescilinin sonunda verilen resmî bir belge olduğu için, tapu siciliyle berâber incelenecektir. "Tasarruf" mânâsına kullanılan tapu, "itaat" anlamına gelen "tapuk"tan türemiş Türkçe bir kelimedir.

Menkul mallarda mala sâhipliği ispatlamaya o malı kudretinde bulundurmak yeterken, gayrimenkullerde bu yeterli görülmediği için, tapu sicili denen, resmî organlarca tutulan ve gayrimenkul üzerindeki hak sâhipliğini gösteren sistem düzenlenmiştir.

Roma hukûku bu müesseseye yer vermemiştir. İslâm hukûkunda da, gayrimenkulün mülkiyetinin devri için bugünkü mânâda tapu tüzüğüne kayıt şartı aranmamıştır. Tapu sicilinin ilk örneklerine 10. asırdan îtibâren Germen (Alman) hukûkunda rastlanmakta ve 12. asırdan îtibâren gayrimenkuller için sicil tutulduğu görülmektedir. Osmanlı Devletinde 1847 yılından îtibâren yürürlüğe konan çeşitli nizamnâmelerle modern tapu sicili yolunda adımlar atılmıştır. Modern anlamda tapu sicilini düzenleyen ilk kânunsa, 1872 târihli Prusya Kânunudur.

Memleketimizde Fâtih Sultan Mehmed Han zamânında ve özellikle Kânûnî Sultan Süleyman Han ve Birinci Sultan Ahmed Han devirlerinde **Kuyûd-ı Kadime** adı verilen ve bugünkü tapu siciline benzeyen büyük arâzi yazımları yapılmıştır.

Osmanlılar, bugünkü tapu sicilinden ve kadastrodan farklı da olsa zapt ettikleri yerleri tescil maksadıyla tâyin olunan heyetlere yazdırırlar ve bunlara dayanarak arâzi ve emlâkın kayıtlarını muntazam sûrette tutarlardı. 80-100 senede bir veya daha kısa fâsılalarla bu tescil tekrar edilir, böylece yeni kayıtlar vücûda getirilirdi. Bu işler, **Nişancı** adlı görevlinin nezâretinde yapılırdı.

Osmanlılar tapu sicilini düzenleyen Hicrî 1274 (1850) târihli **Arâzi Kânunnamesi'**ni ve 17 Muharrem 1284 târihli **Tevsî-i İnkilât Kânunu**'nu çıkarmışlardır. Bu kânunlarda mîrî arâzinin vârislere geçmesi için ellerinde tapu olması şartı aranmıştır.

Osmanlı Devletinde tapu, bugünkü anlamında kullanılmaz, arâzinin mülkiyetine işâret eden vesika olarak anlaşılmazdı. Şahsa âit arâzinin mülkiyeti başkasına geçtiğinde "Mabeyn Senedi" denilen, eski sâhibinin alâkası kalmadığına dâir belge verilirdi.

Osmanlılarda tapu veya sened-i hâkânî denilen vesikalar, mîrî arâzi denilen devlet toprağının şahıslara kirâlandığında verilir, kirâ bedelinin ödendiğine ve belgeyi elinde bulunduranın o yerin kirâcısı olduğuna işâret ederdi. Mîrî toprakta çıplak mülkiyet devletin, faydalanma tapu sâhibinindi. Kirâcılık babadan oğula devam ederdi. Mîrî topraklar, daha sonraları pâdişâh fermânıyla kirâcılara mülk olarak verilmiş ve mülk toprak olmuşlardır. Mîrî toprak sistemi, Osmanlı Devletinin sosyal nizamını ayakta tutan en büyük âmil olmuştur.

Pâdişâhlar tarafından, bir yerin mülk olduğuna dâir verilen vesikaya "Mülknâme-yi Hümâyûn", sipâhilerin timarları dâhilindeki mîrî arâziyi hak sâhiplerine parça parça dağıttıklarını belirtmek üzere verdikleri vesikaya "Tapu temessükü" denirdi.

Günümüz Türk hukûkunda tapu sicili ve tapulama:

Tapu sicili: Medenî Kânun hükümlerine (910-935), 1930 târihli tapu sicili nizamnâmesine, 2613 sayılı Kadostro ve Tapu tahriri (Yazımı) Kânununa, 1966 târihli 766 sayılı Tapulama Kânununa göre yapılmaktadır.

Tapu Kadastrosu yapılmayan yerlerde tapu kütük defteri yerine Osmanlılarda olduğu gibi kayıt defteri tutulmaktadır. Tapu Sicil Nizamnâmesine göre, tapu sicili, tapu kütüğüyle tamamlayıcı vesikalardan ve yevmiye defterlerinden mürekkeptir. Hazine, tapu sicillerinin tutulmasından dolayı bütün zararlardan mesuldür (M.K. 917).

Tapu sicil sistemimize hâkim prensipleri: 1) Her gayrimenkul için kütükte ayrı sayfa açılması. 2) Gayrimenkul üzerinde aynî hak (mülkiyet gibi) kazanılabilmesi için gayrımenkulün sayfasına tescil yapılması. 3) Tescilin, yolsuz da olsa, iyi niyetli üçüncü şâhıslar için hüküm ifâde etmesi. 4) Tapu sicilinin ilgili şâhıslara açık olması. 5) Tescilin hukûken geçerli bir sebebe dayanması, şeklinde özetliyebiliriz.

Her gayrimenkul bulunduğu mıntıkanın tapu siciline kaydedilir (M.K. 914). Buradaki gayrimenkul tâbirine; 1) Arâzi, 2) Gayrimenkuller üzerindeki dâimî ve müstakil haklar (intifa, sükna gibi), 3) Mâdenler, 4) Kat mülkiyetine konu olan bağımsız bölümler girer.

Bir gayrimenkulün tapuya tescil edilmesi için, yetkili şahsın tescil talebinde bulunması, talepte bulunanın tasarruf yetkisini ve tescilin sebebini belgelendirmesi gerekir. Gayrimenkul kütüğe tescil olunduktan sonra, mâlike tapu belgesi verilir. Tapu kütüğüne yapılan tescil eğer yanlışsa, yanlışlığın çeşidine göre tarafların anlaşması, tapu memurunun bizzat düzeltmesi veya mahkemeye tashih dâvâsı açmakla yanlışlık düzeltilir.

Tapulama: Gayrımenkullerin kadastrosunun çıkarılıp, tapu kütüklerine yazılması.

1. 766 sayılı Tapulama Kânunu'na göre: Bu kânunla, tapulamaya başlandığı târihte il veya ilçelerin merkez belediye hudutları dışında kalan gayrimenkullerden tapusuz olanlarını bu kânun hükümlerine göre yenilemek sûretiyle kadastro plânları tanzim ve tapu sicilleri tesis olunur.

Tarıma elverişsiz yerler, dağlar, kayalar, ormanlar tapulamaya girmez. Tapulama işleri için her ilin merkez ilçeleriyle diğer ilçeleri birer bölge, her bucak merkeziyle her köy birer birlik sayılır. Tapulama işleri her bölgede bir tapulama müdürü tarafından idâre olunur. Her bölgede tek hâkimli ve asliye mahkemesi niteliğinde yeteri kadar tapulama mahkemesi kurulur. Tapulama yapılacak bölgeler, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğünün teklifi, bağlı bulunduğu bakanlığın tasvibiyle belli olur. Her birlik işe başlama günlerini îlân eder. Mâliklerin ellerindeki her türlü belgeyi birliğe teslim etmesi istenir. Birlik sınırları içerisinde oturan bilirkişiler seçilir. Tapulaması yapılacak gayrimenküllerin sınırları işâretlenir. Tespit yapılacak gün îlân edilir. Gayrimenkullerin alanı, sâhipleri tespit edilir. Tespit tutanakları asılır. Tespit tutanaklarına 30 gün içinde îtiraz edilmelidir. Yapılan îtirazlar îtiraz komisyonunda incelenir. Komisyon kararı ilgililere tebliğ edilir. İlgililer 30 gün içinde komisyon kararına, tapulama mahkemesinde îtiraz edebilirler. Îtirazsız yerler tapu kütüklerine geçirilir. İş bittikten sonra kütükler ve her türlü belge mahallî tapu idârelerine devir ve teslim edilir.

2. 2613 sayılı Kadastro ve Tapu tahriri (Yazımı) Kânununa göre tapulama: Bu kânun uyarınca yapılan kadastro ve tapulama, sâdece il ve ilçe merkez belediye hudutları içinde yer alan gayrimenkuller içindir. Yapılan işler 766 sayılı Tapulama Kânunu'ndakilere benzemektedir.

Tapu sicil teşkilâtı: Tapulama kadastro ve tescil işleri, 1936'da kurulan ve Başbakanlığa bağlı bulunan Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğünce yürütülür. Her ilçe bir mıntıka ve iki ilden aşağı olmamak üzere iller birleşip, grup kabul edilir. Mıntıkada tapu sicil memuru, grup başında da tapu sicil müdürü bulunur.

TARAKLI KUŞ (Bkz. Çavuşkuşu)

TARÇIN (Cinnamomum);

Alm. *Zimtbaum (m),* **Fr.** *Cannelier (m),* **İng.** *Cinnamon tree.* **Familyası:** Defnegiller (Lauraceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Yetişmez.

Vatanı Güney ve Güneydoğu Asya olan, yaprak dökmeyen aromatik kokulu ağaç. Önemli olan iki tür tarçın en çok kullanılmaktadır.

Çin tarçını (Cinnamamum cassia): Güneydoğu Çin'de yetiştirilen bir türdür. 10-12 m yüksekliğinde kışın yapraklarını dökmeyen bir ağaçtır.

Kullanıldığı yerler: Esas ağacın kurutulmuş kabukları kullanılır. Kabukların dış kısmında mantar tabakası bulunur ve grimsi renklidir. Kokusu kuvvetli ve özel, tadı tatlımsı ve yakıcıdır. Tanen ve uçucu yağ taşır. Baharat olarak kullanılır. Meyveleri de baharatlı lezzetli ve tarçın kokuludur Tarçın yerine kullanılır.

Seylan tarçını(Cinnamomum seylanicum): Kışın yapraklarını dökmeyen küçük bir ağaçtır. Hindistan ve Doğu Hint Adalarında yetişir. Kabukları kahverenkli, boru şeklinde iç içe geçmiş ve mantar tabakası yoktur. Özel kokulu ve tatlımsı baharlı, lezzetlidir. Tanen ve uçucu yağ taşır.

Kullanıldığı yerler: Kabız, gaz söktürücü ve antiseptik etkisi vardır. Baharat ve koku verici olarak kullanılır.

Tarçın esansı: Seylan tarçınının kabuklarından elde edilen bir uçucu yağdır. Kuvvetli tarçın kokuludur. Gıdâ ve parfümeri sanâyinde koku verici olarak kullanılır.

TARDİGRADA;

Alm. *Bärtierchen,* **Fr.** *Tardigrades,* **İng.** *Tardigrades.* Eklembacaklı hayvanların, ilkel-eklembacaklılar

(Malacopoda) alt dalının bir sınıfı. Türleri tardigrat olarak bilinir.

Denizlerde, tatlı sularda, rutûbetli kumlarda yosun ve likenlerin arasında yaşayan çeşitleri vardır. Mikroskobik eklembacaklılardır. Boyları toplu iğne başından daha büyük değildir. En küçükleri 0,1 mm boyundadır. En büyükleri 1mm'yi geçmez.

Silindirik gövdeleri dört çift küt bacağa sâhiptir. Bir beyni, iki göz deliği ve sindirim kanalı vardır. Tardigratların kalbi ve ciğerleri yoktur. Doğrudan doğruya derileriyle solunum yaparlar. Emici ağızlarıyle çoğunlukla bitkisel hücreleri emerler.

Boyundan büyük işler başaran eklembacaklılardır. Tardigratı kaynatınız veya dondurunuz, yine yürümeye başlar. Kendisini yıllarca uykuya yatırabilir. Tabiatta hayat mücâdelesi veren canlılar içinde en dayanıklısıdır. Laboratuvar denemelerinde helyum gazıyla -272°C'de dondurma ve +192°C'de ısıtılma işlemlerine 20 ay dayanmıştır. 92°C'de eter, alkol ve diğer zararlı kimyevî maddelerle bir hafta kaynatılmıştır. Fakat bir şey olmamıştır. Normal ısı ve nem ortamına konulduğunda tardigratın tekrar ayağa kalkarak yürümeye başladığı gözlenmiştir. Bâzı tardigrat türleri, tozlu ve kuru bir müzede 120 yıl canlılık alâmeti göstermeden durduktan sonra tekrar canlanıp yürümeye başlamıştır. Bütün bunların izahını yapmak çok güçtür. Buna rağmen bilim adamları anabiyoz olayıyla bunu sathi olarak açıklamaktadır. (Bkz. Anabiyoz)

Bunlar anabiyoz durumunda kaynama ve donma noktasının altında hayatlarını sürdürebilirler. Halbuki aktif hayatlarında bu derecelerde çoktan ölürler. Tardigratlar insanlarda olmayan bâzı husûsiyetlere sâhiptir. Bu özellikler, bilim adamları tarafından henüz tam çözülmüş değildir. Baltık ve Kuzey Kanada'nın soğuk iklimleri, Japonya'nın suyun kaynama noktasından yüksek sıcak kükürtlü kaynakları tardigratlar için bir mesele değildir. Buralarda rahatça hayatlarını devam ettirirler.

İnsan hayret etmektedir: Nasıl olur da bu küçücük canlı zor şartlarda kendini dış dünyâya kapatıp gizlenmiş (latent) halde canlı kalabiliyor? Normal 18 aylık ömür seyrini 60 seneye çıkarabiliyor? Bunu her zaman değil de, meselâ çamurun veya kumun kuruduğu veya aşırı sıcak bir ortamla karşılaşınca yapıyor. Suyunu buharlaştırarak vücudu bir varil şeklini alıyor, canlılık faaliyetlerini mümkün olan en az seviyeye indirerek daha iyi şartlar bekliyor.

Bilim adamları daha büyük organizmaları dondurup uzun sene sonra tekrar aktif hayâta döndürme çalışmaları yapmaktadır. Bu çalışmalarda tardigrat bâzı konuların aydınlatılmasında yardımcı olmaktadır. Bu çalışmalarla ilgili problemler çözüldüğü zaman tıp büyük başarılar elde edecektir.

Tardigratların cinsiyetleri de çözülmesi zor bir problemdir. Şimdiye kadar hiç kimse iki tardigratı çiftleşme hâlinde görememiştir. 400'e yakın tardigrat çeşidinin hepsinde erkek ve dişi bireyler vardır. Yumurtadan çıkan yavru tardigrad 50 mikron boyundadır.

Antarktika ve tropik bölgelerin dışında, dünyânın her tarafında tardigratlara rastlanır. Kuru bir yosunun 1 gramında 22.000 adet tardigrat bulunabilmektedir.

TARHUNCU AHMED PAŞA;

on yedinci asır Osmanlı sadrâzamı. Arnavutluk'un Mat kasabasında doğdu. Devşirme olarak saraya alındı. Enderunda tahsilini tamamladıktan sonra sipâhi olarak Beylerbeyi Mûsâ Paşayla Mısır'a gitti. Önce Mûsâ Paşanın, sonra da Hezârpâre Ahmed Paşanın kethüdâsı oldu. 1648'de Diyarbekir, 1649'da vezir rütbesiyle Mısır Beylerbeyliğine tâyin edildi. 1651'de azledildiyse de bir süre sonra Yanya Vâliliğine gönderildi.

Bu sırada Girid Seferinin uzaması ve Abaza Mehmed Paşa isyanları gibi hâdiseler sebebiyle devletin mâli durumu sarsılmıştı. Tarhuncu Ahmed Paşa, Mısır'dayken yaptığı mâli çalışmalarda başarılı olmuştu. Kazasker Hocazâde Mesûd Efendinin tavsiyesiyle 1652 yılında Gürcü Mehmed Paşanın yerine sadrâzam tâyin edildi. Öncelikle mâlî sıkıntıların düzeltilmesi emredilip, bu hususta her türlü yetki kendisine verildi.

Samîmi ve şiddetli bir şekilde işe başlayan Ahmed Paşa, Defterdâr Zurnazen Mustafa Paşa başkanlığında teşkil edilen mâliyeciler heyetine devletin gelir ve giderini gösteren bir lâyiha hazırlattı. Sonra da devletin gelir ve giderleri arasındaki dengesizliği ortadan kaldırmak amacıyla iki bütçe plânı yaptı. **Tarhuncu lâyihaları** da denilen bu plana göre Ahmed Paşa, bütçedeki 1100 yük akçe olan açığı kapatabilmek için hîleli yollardan mal toplamış olanlardan hazîneye yardım adıyla para almaya başladı. Alınan bu tedbirler pekçok kimsenin menfaatine dokunduğu için sadrâzama düşmanlıklar başladı. Kırım Hanı da hasımları arasındaydı. Kapdan-ı deryâ Derviş Mehmed Paşaya donanma ihtiyacı için arzu ettiği nakit para verilmeyince, sadrâzamla aralarında sert münâkaşalar oldu. Bu hâdise sadrâzamın düşmanlarını harekete geçirdi. Sadrâzamın; genç pâdişâh Sultan Dördüncü Mehmed Hanı tahttan indirip, yerine kardeşi Süleyman'ı geçirmek istediği iftirasını pâdişâha ulaştırdılar. Güvendiği kimselerin kanalıyla gelen habere inanan pâdişâh, 30 Mart 1653'te, Tarhuncu Ahmed Paşayı saraya

çağırarak sadrâzamlıktan azl ve îdâm ettirdi. Onun ölümünden sonra uygulamaları kaldırıldı.

TÂRIK BİN ZİYÂD;

Endülüs'ü fetheden büyük İslâm kumandanı. Doğum yeri ve târihi bilinmemektedir. Sülâlesi hakkında da çeşitli rivâyetler olup, Arap, Berberî ve İranlı olduğu yazılıdır. Kuzey Afrika ve Endülüs (İspanya) fetihlerine katılan bir mücâhitti.

Emevî Halîfesi Velîd bin Abdülmelik (705-715) zamânında, Kuzey Afrika'nın batı sâhillerini fethetmek, Berberîleri itâat altına almak için vazîfelendirilen Mûsâ bin Nusayr'ın kumandasına girdi. İspanya ve Avrupa'nın fethi için ileride yapılacak sefer hazırlıklarına keşif gâyesiyle 710 yazında Güney İspanya/Endülüs sâhiline çıktı. Keşif tamamlanıp dönünce, Endülüs'ün fethiyle vazîfelendirildi.

Târık bin Ziyâd, Mûsâ bin Nusayr'dan aldığı yedi bin askerle Kuzey Afrika sâhilinden Sebte Boğazını geçip İberik Yarımadasına çıkarma yaptı. Sâhildeki dağa topladığı askerlerine geri dönme ümidi bırakmamak için, karşıya geçtiği gemileri yaktırdı. Boğaza ve bu dağa adı verilip, Cebel-i Târık denildi. Hemen fetih harekâtını başlattı. Carter'yi ve Algeziras'ı fethetti.

Târık bin Ziyâd'ın fetihleri, Got Kralı Rodrich'i telâşlandırdı. Rodrich, 90.000 kişilik ordu topladı. Târık bin Ziyâd, Mûsâ bin Nusayr'dan yardım istedi. Beş bin kişilik yardım gönderildi. Müslümanlarla Gotlar Janda bataklığı kıyılarında Vâdîî-Lekke/Rio Barbate'de harp ettiler. Târık bin Ziyâd, sayıca çok üstün Hıristiyan ordusunu maağlup edip, Got Kralı Rodrich'i bizzat öldürdü. Büyük zafer üzerine Gotların merkezi Tuleytula/Toledo dâhil pekçok yer fethedildi. Bölgede Gotların hâkimiyetine son verildi. Got Devleti yıkıldı.

712'den îtibâren Mûsâ bin Nusayr'la berâber olup, fetihlerde bulundular. Kuzey İspanya'nın fethine girişip, Zaragoza, Aragon ve Leon şehirleri zaptedildi. İspanya ve Portekiz'in her tarafı ve Fransa'nın güney tarafları Müslümanların hâkimiyetine geçti.

714'te Halîfe Velîd bin Abdülmelik tarafından Şam'a dâvet edilen Târık bin Ziyâd, bu târihten ölümüne kadar Sûriye'de kaldı. 720 senesinde Şam'da vefât etti.

Târık bin Ziyâd, en büyük İslâm kumandanlarındandır. Son derece âdil ve metindi. İspanya'da İslâm adâlet ve merhâmetinin güzel bir nümûnesini gösterdi. Bu yolla fütûhatını kolaylaştırdı. İspanya'ya geçtikten sonra askerlerinin geri dönüş ümitlerini yok etmek için, bütün gemilerini yaktırması gözüpekliğini ve kararlılığını gösterdiğinden bu icraatı hâlâ anlatılır. Hatip olup, hitâbeti çok kuvvetliydi. Çok az sayıdaki askerlerini heyecâna getiren nutukla Kral Rodrich'i mağlup etti. Bu savaştan önce, Allahü teâlâya hamd ve senâ ettikten sonra Müslümanları cihada teşvik eden târihî konuşması çok mânidâr ve ibret vericidir:

"Ey insanlar! Kaçacak yer yok! Arkanız deniz, önünüz düşman. Allah'a yemin ederim ki, sizin için sâdece doğruluk ve sabır kapısı açıktır. Şunu kesin olarak biliniz ki, bu yarımadada cimrilerin sofrasındaki yetimlerden daha yoksulsunuz! Düşmanınız ordu ve silâhlarıyla karşınıza çıkacak, onların erzakı çoktur. Sizin ise kılıçlarınızdan başka yardımcınız yoktur. Düşmandan alacağınız erzaktan başka erzakınız da yoktur. İhtiyâç günleriniz uzar ve vazîfenizi gerektiği gibi başaramazsanız, kendinize kıymış olursunuz. Karşı tarafın kalplerine sizden korkmak yerine cesâret vermiş olursunuz. Bu zorbalığa karşı savaşarak vazîfenizi yapmakla, istenmeyen böyle kötü bir sonucu içinizden atınız. Bu hissi size Rodrich'in kalelerle çevrilmiş şehri verdi. Kendiniz için ölümü kolay görürseniz, bu hususta fırsattan faydalanılabilir.

İçinde olmadığım bir tehlikeye sizi atmıyorum, bizzat kendim başlamadan, insanların canlarının en ucuz mal gibi gittiği savaşa sizi sevketmiyorum. Biliniz ki, bu zorluğa bir parça katlanırsanız, uzun süre devâm eden tatlı meyvelerini yersiniz. Kendinizi düşünerek benden yüz çevirmeyiniz. Bu işte şansınız benimkinden çoktur. Bu adanın bol nîmetleri size ulaştı. Müminlerin emîri Velîd bin Abdülmelik, Arap yiğitlerinden sizi seçti. Süvârî ve yiğitlerle gönüllü olarak savaşa katılmanıza güvenerek, bu adanın hâkimlerinin eniştesi ve dâmâdı olmanızı hoş gördü. Bu adada Allah kelimesinin yüceltilmesi ve dînin açıkça yayılmasına yardımınızın sevâbı, Emîr-ül müminînin olsun! Alınan ganîmetler ne benimdir, ne de sizin dışınızdaki müminlerin. Sâdece sizindir. Allahü teâlâ bu savaşta göstereceğiniz kahramanlığı, dünyâ ve âhirette iyilikle anılmanız için irâde etti.

Biliniz ki, sizi dâvet ettiğim şeye ilk icâbet eden benim. İki ordu karşılaştığında, azgın Rodrich üzerine, tek başıma ben saldıracağım ve inşâallah onu ben öldüreceğim. Benimle birlikte hücûm ediniz. Rodrich'i öldürdükten sonra ölürsem, tehlikesinden kurtulmuş olursunuz ve kumandanlığı içinizdeki bir yiğide vermeniz güç olmaz. Ondan önce ölürsem, bu büyük işi ardımdan siz tamamlayınız."

Nitekim bu ateşli sözlerden sonra harekete geçen mücâhid gâziler önlerindeki düşmanı kahhar bir bozguna uğratmışlar ve İspanya'da Müslümanların hâkimiyetini pekiştirmişlerdir.

TARIK BUĞRA;

Cumhûriyet devri, hikâye, roman, oyun yazarlarından ve gazeteci. 2 Eylül 1918'de Konya'nın Akşehir ilçesinde doğdu. İlköğrenimini doğum yerinde, ortaöğreniminiyse İstanbul ve Konya'da yaptı. İstanbul Üniversitesi Tıp ve Hukuk Fakültelerinde okudu. Sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne devam etti. Buradaki tahsilini de yarıda bırakıp askere gitti. Asker dönüşü fakülteye devam etmeyip hayâta atıldı. 1950'den sonra gazeteciliğe başladı. **Milliyet, Yeni İstanbul** gazetelerinde fıkra, hikâye yazarlığı ve Yazı İşleri Müdürlüğü yaptı. **Yeni Gün, Vatan, Haber, Yol** ve **Tercüman** gazetelerinde köşe yazıları ve eleştiri; **Hisar Dergisi**'nde hikâye, roman ve piyesler yazdı. İstanbul Şehir Tiyatrolarında edebî kurul başkanlığı yaptı.

Hikâye dalında önemli eserler veren Tarık Buğra **Oğlumuz** adlı hikâyesiyle **Cumhûriyet** gazetesinin açtığı hikâye yarışmasında ikincilik kazandı (1948). **Yarın Diye Birşey Yoktur** (1952), **İki Uyku Arasında** (1954), **Hikâyeler** (1964), **Hikâyeler** (1969) adlı eserlerinde yazmış olduğu hikâyelerini topladı. Hikâyelerinde daha çok geleneksel değerleri işledi. Sosyal gerçekçi denilen hikâye ve roman yazarlarını "alınteri ve sefâlet komisyoncuları, foto şipşakçılar ve röportajcılar" sıfatlarıyla yerdi. Sanatın gâyesinin insanı yüceltmek olduğu halde hikâye ve romancıların insanları aşktan, sanattan, millî ve mânevî değerlerden uzaklaştırarak alçalttıklarını ileri sürdü. Hikâyelerinde açık fikir söylemekten ısrarla kaçınırsa da, aşk, âile, sanat, Allah, ahlâk, insana saygı, evlat sevgisi gibi esaslara bağlı oluşu dikkati çeker. Toplumdaki çatışmaları, zıtlıkları, haksızlıkları sosyolojik açıdan ele almaz, psikolojik olarak değerlendirmeye tâbi tutar.

Roman dalında yazdığı ilk eseri **Siyah Kehribar** (1955)dır. Bunu, **Küçük Ağa** (1964) ve **Küçük Ağa Ankara**'da (1966) adlı romanları tâkip etti. Bu eserlerinde Kurtuluş Savaşına resmî târih görüşünün dışında bir yorum getirmeye çalıştı. Akşehir ve çevresindeki Kuvâ-ı Milliye ortamını ve Anadolu'nun bütün iç ve dış zıtlıkları, çatışmalarıyla Kurtuluş Savaşına hazırlandığını anlattı. **Firavun İmanı**(1976), **Dönemeçte** (1978), **Gençliğim Eyvah** (1979), **Yağmur Beklerken** (1981) adlı romanlarında ise Cumhûriyet devrinin çeşitli dönemlerindeki siyâsî teşkilâtlanmaları, çok partili demokratik hayâtın ilk yıllarını konu edindi.

Tarık Buğra'nın **Dört Yumruk** ve **Peşte 56** adlarıyla iki oyunu ve Moskova gezisi notlarını topladığı **Gagaringrad** (1962) eseri vardır. **Peşte 56** adlı tiyatro eseri **Ayakta Durmak İstiyorum** adıyla Ankara Devlet Tiyatrosunda oynandı. **Üç Oyun (Ayakta Durmak İstiyorum, Akümülatörlü Radyo, Yüzlerce Çiçek Birden Açtı,** 1981) adlı oyunlarıyla dikkati çeken Târık Buğra'nın **İbişin Rüyâsı** adlı oyunuyla TRT 1970 Sanat Ödülleri Yarışmasında ödül aldı. **Firavun İmanı** 1978 ve Osmanlı Devletinin Kuruluş yıllarını anlatan **Osmancık** ile de 1985 Millî Kültür Vakfı Armağanını kazandı. Dil ve edebiyat üzerine yazdığı **Düşman Kazanma Sanatı** (1979) ve köşe yazılarından seçmeler **Gençlik Türküsü** adlı eserleri de bulunan Tarık Buğra'nın romanlarından bâzıları televizyona uyarlanmıştır. Son devir hikâye ve romancılığımıza değişik bir üslup getirmiştir. Son dönemlerinde **Türkiye** Gazetesinde haftalık yazı yazan Tarık Buğra, 26 Şubat 1994'te vefât eti. 28 Şubat 1994'te Fâtih Câmiinde kılınan cenâze namazından sonra, Karacaahmed Kabristanlığına defnedildi.

TARIM (Bkz. Çiftçilik)

TÂRİH;

Alm. *Geschicte (f),* **Fr.** *Histoire,* **İng.** *History.* Sosyal ilimlerden. Târih, Arapça bir kelimedir. "Anılmaya değer hâdiselerin hikâyesi" mânâsına gelir. Batı dillerindeki karşılığı "İstorya" olup, "araştırılmış haber" mânâsındadır. Kelime mânâsı dardır. Geniş mânâda ise, herhangi bir nesnenin geçmişini kucaklayan bir bütün demektir. Sosyal ilimlerden olan târihin çeşitli târifleri yapılmıştır. Bunlardan bâzıları:

Târih, hâdiselerin ilmidir.

Târih, netîceleri sebeplere bağlayan ilimdir.

Târih, insanlığın hakîkî romanıdır.

Târih, insanlığın topyekûn tecrübesidir.

Târih, ibretler hazînesidir.

Târih, milletlerin hâfızasıdır.

Târih, vesikalar vâsıtasıyla, mâziyi tesis teşebbüsüdür.

Târih, geçmişteki insan münâsebetlerinin incelenmesidir.

Târih, mâzideki hâdiselerden, istikbâl için dersler, netîceler çıkarmak ilmidir.

Târih, ne bir model, ne de millî seciyenin mektebidir. Târih, sâdece târihtir. Harsa (kültür) değil, fikre, muhâkemeye ve nihâyet ilmî tetkiklere zemindir. Târih, insan topluluklarının hayatlarını, kültür ve medeniyet sahasında yapmış oldukları ilerlemeleri, zaman ve mekân göstererek ve doğru olarak inceleyen ve nakleden bir ilimdir.

Târih, insanların zaman ve mekân içinde geçirdikleri gelişmeleri ve bu insanların psiko-fizik hareketlerini, bu hareketlerin sebep-netice münâsebetlerine dayanan ortak değerlerini araştırır ve tasvir eder. Burada tasvir etmek ortaya koymak olup, psiko-fizik hareketler de târihin kendisidir. Târihi insanlar meydana getirir. O halde bütün târihî olaylar da insanın psiko-fizik hareketlerinden, yâni rûhî hâdiselerin insandaki fizikî şekillerinden doğar.

İnsanların psikolojik hâlleri tamâmen farklıdır. Bu sebeple meydana getirdikleri hâdiseler de farklı olacaktır. Bütün hâdiseler psikolojik hâllerden meydana gelir ve târihte her olay, ayrı bir ünite olarak mütâlaa edilir. Psiko-fizik hareketlerde fert psikolojisi olduğu gibi, halk psikolojisi de vardır. Bir târihî hâdise tasvir edilirken o günkü psikolojik vasat da dikkate alınmalıdır. Târihî olaylar üç kısımdır:

1. Ferdî olaylar ve faaliyetler: Bunlar bir kere vukua gelen olaylardır. Bunların târihî tetkik konusu olabilmesi için husûsiyetlerinin araştırmaya değer olması gerektir. Târihçi bir olayla ilgilenmek için şu kıstasları arar:

Olay vâki olduğu zaman kendi devrinde etki yapmış mıdır? Olay vâki olduğu yerden başka bir yerde tepki uyandırmış mıdır?

2. Tipik faaliyetler: Bunlar birçok ferdin aynı şekilde tekrarladıkları olaylardır. Bu olaylarda, bunlara iştirak eden fertlerde müşterek esaslar vardır. Âdetler, günlük yaşama îtiyatları, inançları vs. tipik faaliyetlere girer. Türkler için domuz beslememek gibi.

3. Kollektif faaliyetler: Bu faaliyetler, bir toplumun veya birçok kişinin gösterdiği hareketlerdir. Meselâ inanmak, savaşmak ve medenî şekilde yaşamak gibi. Medeniyet, muhtelif devletler arasında inanılan ve kabul edilen müşterek kıymetlerdir. Kollektif bir faaliyettir.

Târihî olaylarda sebepler: Her târihî hâdisenin diğer târihî olaylarla iki çeşit münâsebeti vardır. Bu da, olaylar arasında sebep-netice bağlantısını meydana koymaktır.

a) Umumî sebepler, genel bağlar veya şartlar: Bütün toplumlar için yürürlükte olan sebeplerdir. Bu sebepler üstün olma arzusu, fütuhât, din heyecanı, iktidar câzibesi, iyi yaşama arzusu vs.dir.

b) Özel sebepler: Târihî olayın cereyanı sırasında içinde bulunduğu ve kendilerine değer kazandıran sebeplerdir.

Târih ilmi, incelendiği mevzuya göre, iki kısma ayrılır. Dünyâdaki bütün cemiyetlerin siyâsî hayâtından bahsedip, kültür ve medeniyetlerini inceleyen târihlere **Umûmî Târih;** yalnız, bir yâhut birkaç devletin siyâsî hayâtını ve kültürünü nakleden târihlere de **Husûsî Târih** denir. Umûmî Târihin mevzuları ve muhteviyatı çok geniş olup, **Millî Târih** denilen Husûsî Târih de kısmen içindedir. Târih, incelediği mevzuya göre, **Siyâsî Târih** ve **Medeniyet Târihi** olmak üzere de bölümlere ayrılır. Siyasî târih, siyâsî hâdiseleri inceleyip, nakleder. Medeniyet târihi de, kültür ve medeniyetlerden bahseder.

Ayrıca; millî veya umûmî askerî hâdiselerden bahseden **Askerî Târih,** edebiyatın gelişmesini konu edinen **Edebiyat Târihi,** daha çok mîmârî ve resim sanatının zaman içindeki seyrini anlatan **Sanat Târihi** ve filozoflarla felsefe mekteplerini inceleyen **Felsefe Târihi** gibi özel muhtevâlı târih çeşitleri de vardır. Bunlar sâdece kendi konularını işlerler. Kendi sahalarında derinleşmiş olmalarına rağmen insanlık târihi hakkında umûmî bir bilgi ve görüş vermezler.

Târihin faydası: Târih, yaşayan nesillere ışık tutan binlerce hâdiseyle doludur. Târih, yaşayan nesillere örnek olacak binlerce dâhinin ve kahramanın hayâtını, eserlerini ve çalışmalarını dile getirir. Yine târih, binbir fâcia tablosu çizerek yaşayan nesillere ibret levhaları gösterir.

Bu bakımdan târih ilmi pratik, beşerî, millî ve bütün ilimler açısından faydalı bir ilimdir. Târih ilmi pratik bakımdan geçmiş olayları bize öğrettiği, kendimizi tanımamıza yardım ettiği için faydalıdır. Zîrâ insanın gâyesi, bir bakıma kendini bilmek, tanımaktır. Târih, geçmiş olaylardan dersler alıp, geleceği düzenlemek için, faydalı olur. Gelecek için bir takım sezgilerde bulunmak târih bilenler için daha kolaydır. Hattâ bu açıdan meseleyi ele alanlar, târihin geçmiş olaylardan istikbâl için dersler, neticeler çıkarmak ilmi olduğunu söylerler.

Târih, insanları idâre edecek kimselerin mutlaka bilmeleri icâbeden bir ilimdir. Târihteki başarılı devlet adamları ve İslâm devletlerinin hükümdarları dâima târihle meşgul olmuşlardır. Gazneli Mahmûd'un yanında ortaçağın büyük âlimi meşhur târihçi El-Bîrûnî bulunuyordu. Tîmûr Hanın yanında dâimâ târihçiler bulunur; kendi sebep olduğu târihî olayları da doğru şekilde târihe geçirtirdi. İslâm târihini çok iyi bilen Fâtih Sultan Mehmed Hanın sarayında biri Lâtince diğeri Yunanca bilen iki kâtip bulunuyor ve

bunlar pâdişâha eski çağlar târihini öğretiyorlardı.

Târih, ilmî, beşerî bakımdan, yâni insanî yönden de faydalıdır. İnsanlığın gerçeklerini, iyi ve kötü hâllerini açıkça belirtir. Gerçekleri ortaya koyarak insanlığa iyilik ve kötülüğün ne olduğunu öğretir; beşerî ahlâkın yükselmesini sağlar. Târih milletlerin ahlâkını aydınlatır, takviye eder ve toplumda ahlâk şuurunu uyandırır. İnsanlığın gelişmesinde târihin büyük önemi vardır. Târih insanlarda mânevî kıymetleri arttırır, ahlâk şuuru uyandırır.

Târih millî bakımdan çok faydalı ve zarûrîdir. Millî târihler o millet mensubunun vatan sevgisini besler, millî hissini kuvvetlendirir. Millî his ve vatan sevgisi târihle gelişir. Toprak çorak da olsa, üzerinde bir ot bile bitmese, vatan toprağı olduğu için kutsaldır.

Târih bütün ilimler bakımından faydalıdır. Gelişmesini öğrenmek isteyen bütün ilimler için târih, araştırıcı metodlarını kullanır. Sosyal ilimler kadar, özel metodları olan tabiî ilimler de gelişmelerini târihin metodlarıyla öğrenebilirler.

İlimlerin târihe olan ihtiyacı ve ehemmiyeti devrimizde de lâyıkıyla anlaşılmış, hatta “ilimler târihi” bağımsız bir ilim şûbesi olmuştur. Bu sahada şimdilik sâdece müsbet ilimlerin târihi tetkik edilebilmektedir. İlerde beşerî ilimlerin de târihleri tetkik edilebilecektir. Şu halde her ilim, belirli bir târih mefhumunda birleşmektedir. Târih olmaksızın bu ilimlerin ne özünü, ne gelişmesini, ne de ulaştığı merhâleyi bilmek mümkün olmaz. Yenilik peşinde koşan ilimler için târih, en büyük yardımcıdır. Zîrâ mâzi bilinmedikçe istikbâl bilinmez. Bütün medeniyet, kültür ve olgunluğun başı insanlığın tanınması, insanın kendisini tanımasıdır denilebilir. Şu halde her toplum ve cemiyet, kendisini ve beşeriyeti tanımak istediği zaman târihe önem vermek mecbûriyetindedir. Târihe önem vermeyen milletler, ilimlere ve kültüre karşı nasipsiz toplumlardır. Târih, önce millî topluluklara, sonra beşeriyete büyük hizmetleri olan değerli ve azametli bir ilimdir.

Târihin gâyesi: Bir ilim dalı olarak târihin gâyesi, geçmiş devirler silsilesi içinde insanlığın mâcerasını hâdiseleri naklederek ortaya koymaktır. Târihçinin aslî vazifesi de budur. Târihçi bu vazifesini yaparken inanılır ve güvenilir olmak için belgelere ve diğer delillere dayanmak zorundadır. Geçmişteki hâdiselerin ortaya çıkarılışında yüzde yüz bir kesinlik sağlamak mümkün değildir. Fakat elde edilen bütün vesikalar incelenerek ve dürüst kalınarak gerçeğe yakın netîcelere varmak mümkündür. Vesikaların azlığına çokluğuna göre hakîkate varmak değişir. Eski devirlere âit vesika, çok azdır. Yakın geçmişe âit vesika ise çok fazladır. Târihçinin eski devirlere âit bulduğu netîceler vesika azlığından; yakın devre âit netîceler de, vesikalar çok fazla olup, hepsini incelemeye yeterli vakit bulamadığından mutlak doğruluktan uzaktır. Dâimâ çeşitli eksiklikler taşıyabilir. Geliştirilen çeşitli târih metodları hakîkati bulmakta yardımcı olarak kullanılır.

Târih görüşleri: Târih; olayları yer, zaman ve kişi zikrederek anlatan bir ilim olarak bilinir. Ancak insanlığın başından geçen birçok olayın sebepsiz ve maksatsız olmayacağı da âşikardır. Târihî olayları hazırlayan sebepler ve insanlığı bu olaylara sürükleyen maksatlar düşünülerek târihteki olayların çeşitli yorumları ve sınıflandırılmaları yapılmıştır. Târihî hâdiseleri yazan veya tetkik eden yazar ve araştırmacılar, maddî ve mânevî çeşitli telakkilerle hareket ettikleri için hâdiselerin birbirinden farklı izahları ortaya çıkmıştır.

Bâzı ülkelerde millî târihlerde de görülen bu durum bilhassa beşerî târihin izahında birçok târih görüşünün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Târihçinin inanç, dünyâ görüşü, idrak gücü ve niyetinden de târih felsefeleri teşekkül etmiştir. Batıdaki târih felsefeleri; Teokratik ve Düalist, Materyalist, Pozitivist, İdealist, Ekspresyonist, Hümanist, Modern târih görüşleri olarak sınıflandırılır.

Teokratik târih görüşü: Burada insanlık târihi kutsal hükümranlık esâsına dayanır. Dinlerden ve îmândan bahseder.

Düalist görüş; ikiciliği, yâni ruh ve madde, iyilik ve kötülüğü esas alır.

Materyalist târih görüşü, maddecidir. Materyalistler, tabiat ve cemiyet hâdiselerinin esasını iktisâdî sebeplere bağlayarak, insanlar arasındaki meseleleri sınıf mücâdelesi şeklinde anlar ve izaha çalışırlar. Kurucusu Karl Marks’tır.

Pozitivist târih görüşü: Târihi sosyal ve tabiî ilimlerin netîcesi olarak alır. Kurucusu August Comte’tur.

İdealist târih görüşü: İnsanların hürriyete kavuşabilmesi için şahsiyetten ziyâde, devletin hesâba katılmasını esas alır. Târihi, milletler mücâdelesi olarak düşünür. Kant tarafından ortaya atılıp, Fichte ve Schiller tarafından sistemleştirildi.

Ekspresyonist târih görüşü: Çağdaş sanattaki ekspresyonizmden ilham alınarak geliştirilen bu tez, târihi, insan hayâtının meydana gelişine bir vâsıta kabul etmektedir. Bunlara göre, hayatta, târihçilerden öğrenilen değil de hisler esastır. Destanlara önem verirler. Frobenius ve Spengler

tarafından kuruldu.

Hümanist târih görüşü: İnsanın dünyâya hâkim olması için yaratıldığını ileri sürüp, târih, ayrı millet ve cemiyet değil de bir insanın fiilleri, fikirleri ve medeniyeti olarak kabullenilir. Alman filozoflarından Herder ve Lotze bu fikrin müdâfaacısıdır.

Modern târih görüşü: Târihin insanın kendi ilmi olduğunu müdâfaa edip, insanlık mevzuunu işler. Kurucusu Vico'dur.

Batılı târihçiler, târihi, târihten önceki zamanlar ve târih zamanları olarak ele alıp, bölümlere ayırır. Târihten önceki zamanlar; yontma taş, cilâlı taş ve mâden devri olarak üç bölüme, bunlar da kendi içlerinde çeşitli bölümlere ayrılmasına rağmen târihlerde kesinlik yoktur. Târih zamanları ise, ele geçirilen en eski târihî belgelerden yazılı olanlarının devri esas alınarak başlatılır. Batılı târihçilerin bugünkü tespitlerine göre ilk yazılı belgeler Mezopotamya kavimlerine kadar uzanmaktadır. Daha evvel yaşamış kavimlerin de yazıyı kullandıkları muhakkaktır. Ancak henüz bir iz bulunamamıştır.

Batılı târihçiler, yazının kullanılışından Batı Roma İmparatorluğunun yıkılış târihi olan M.S. 476'ya kadar olan devri **Eskiçağ** ve **İlkçağ** ismiyle anmakta; M.S. 476'dan Türkler tarafından İstanbul'un fetih târihi 1453'e kadar geçen zamana **Ortaçağ,** 1453'ten 1789 Fransız İhtilâline kadar geçen zaman dilimine **Yeniçağ,** bundan sonraki devreye de **Yakınçağ** adını vermişlerdir.

Oysa İslâm âlimlerine göre "yazının bulunuşu" ile başlatılan şey "târih" değil "târih ilmi"dir. Târih ise insanoğlunun kendi mâcerasını yer ve zamana bağlıyarak biriktirmesiyle gelişmiştir. Âlimlere göre insanoğlunun tabiata çizdiği her iz bir târih belgesidir. Bu sebeple İslâm târihçileri işe, hazret-i Âdem'le başlarlar ve oradan günümüze ulaşmaya çalışırlar.

İlk insan yâni hazret-i Âdem hakkında bilgi, yalnız ilâhî dinler tarafından bildirilmektedir. Kur'ân-ı kerîm ve hadîs-i şerîflerde bildirilen ve İslâm âlimlerinin kitaplarında yer alan bilgiler doğru ve geniştir. Kur'ân-ı kerîm'de ilk yaratılan insan Âdem aleyhisselâm olduğu gâyet açık bir ifâdeyle kesinlik kazanır. Âdem aleyhisselâm medenî olarak yaşadı. Kendisi ilk insan ve ilk peygamberdir. Hazret-i Âdem'e Allahü teâlâ on suhuf kitap göndermiştir. Hazret-i Âdem okur-yazardı. Kendisi, evlâtları ve torunları demircilik, dokumacılık, çiftçilik, fırıncılık gibi sanatları bilirler ve medenî yaşarlardı.

Batılı târihçilerin öne sürdüğü mağara hayatı ve vahşi insanlar, hazret-i Âdem ve çocuklarının değil, târih içinde çeşitli zamanlarda ve dünyânın bâzı bölgelerinde yaşamış vahşî kabilelerin hayâtıdır. Günümüzde de Afrika, Asya ve Amerika'da vahşî insanların yaşadığı bir gerçektir. Bunlara ve hayat tarzlarına bakarak 20. yüzyıl insanlığının hayat seviyesini tespit etmek ne kadar yanlışsa, hazret-i Âdem ve çocukları için de aynı durum mevzubahistir.

İslâm dünyâsındaki târihçiler, ilk insan ve geçmiş kavimler hakkındaki temel bilgilerini Kur'ân-ı kerîm ve hadîs-i şerîflerden almışlardır. Müslüman târihçilerin beşerî târih olarak yazdıkları Peygamberler Târihi şeklindedir. Bu şekillenme, İslâm dininin bildirdiği îmân ve îtikât esaslarından doğmuştur. Kur'ân-ı kerîm'de bildirilen geçmiş kavimlere âit ibret verici kıssaların özü, kendilerine gönderilen peygambere inanıp inanmamaları ve Allahü teâlânın bildirdiği dinlere uyup uymamaları ve bu hâllerinden doğan netîceler şeklindedir.

Eski kavimlerden birçoğunun zamanları içinde yüksek medeniyetler kurdukları, refah ve bolluk içinde yaşadıkları Kur'ân-ı kerîm'de açıkça tasvir edilmektedir. Ancak bunlardan peygamberlere inanmayan ve gösterdikleri yolda gitmeyenler çeşitli azaplarla cezalandırılmışlar, kendileri ve medeniyetleri yok edilmiştir.

Nuh Tufanı, hazret-i Lût kavminin yere batırılışı, hazret-i Şuayb'ın kavmine gökten ateş yağdırılması bunların meşhurlarındandır. İslâm târihinde son peygamber hazret-i Muhammed (sallallahü aleyhi ve sellem) ve dört halîfe devri olayları geniş anlatılır. İslâm târihinde târih zamanları çağlara ayrılmaz. Ancak İslâm dininin bildirilmesinden önceki küfür ve şirk zamanlarına "câhiliyye devri" denir. Hazret-i Peygamberimizin yaşadığı döneme de "Asr-ı Saadet" denir. "Asr-ı Saadet", târih boyunca, kıyâmete kadar insanlığın üzerinden geçen en şerefli ve en kıymetli zamandır. Bundan sonra gelen "Hulefâ-i râşidin devri" de kıymetli bir zaman dilimidir. İslâm dîninin başlangıcındaki ilk iki asrın kıymetli olduğu da hadîs-i şerîfle bildirilmiştir.

İslâm Târihinde bundan başka asır ayrımı yapılmaz. Dört Halife devrinden sonrakiİslâm Târihinde zamanlar hânedanlara göre isimlendirilir. Emevîler Devri, Abbâsiler Devri vs. gibi. İslâm devletlerinin çoğunun ismi de hânedanlara göre verilmiştir. Emevîler, Abbâsiler, Selçuklular, Osmanlılar, Eyyûbiler, Timurlular vs. gibi.

İslâm dünyâsında yazılmış târih kitaplarında umûmiyetle eski peygamberler ve Peygamberimiz hazret-i Muhammed, Hulefâ-i râşidin, Emevîler ve Abbâsiler devirleri ortaklaşa mevcut olup, bundan sonra yazıldığı devletin ve hânedanın târihi teferruatlı olarak anlatılmıştır. Türk ve İslâm âleminde husûsî

târihçiler olduğu gibi devletlerin de zamânın hâdiselerini kayıtla vazifelendirilmiş memurları vardı. Bunlara **şehnâmenüvis, vak'anüvis** denirdi. Bunlar sultan veya devlet adamlarının keyfî memurları olmayıp, resmî vazifelilerdi. Modern târih usûlünde de şehnâmenüvis veya vak'anüvislerin eserleri devrinin birinci elden kaynağı kabul edilir.

İslâm âleminde; Siyer, Megâzî, Tabakât, Fütuhât'tan umûmî târihî eserlere doğru kitaplar yazıldı. Meşhur târih kitaplarından bâzıları şunlardır:

İbn-i İshak'ın **Sîret-i Resûlillah,** İbni Hişâm Humeyrî'nin Sîret-i Resûlillah'ın şerhi olan **Sîret-i İbn-i Hişam,** İmâm-ı Kastalânî'nin **Mevâhib-i Ledünniyye,** İbni Sad'ın **Tabakât-ül-Kübrâ,** Yûsuf Nebhânî'nin **El-Envârül-Muhammediyye, Huccetüllahi Alelâlemin fî Mucizât-ı Seyyid-il-Mürselin,** Vâkıdî'nin **Megâzi**, Süheyli'nin **Ravd-ul-Ünf,** Aynî'nin **Ikd-ül-Cümân,** Miskin Mu'in'in **Me'âric-ün-Nübüvve,** Abdülhak-ı Dehlevî'nin **Medâric-ün-Nübüvve,** Zehebî'nin **Târih-ül-İslâm,** İbn-i Hilligân'ın **Vefeyât-ül-A'yan,** İbn-i Esir'in **Kâmil fit-Târih,** İbn-i Cerîr Taberî'nin **Taberî Târihi,** Ebü'l-Ferec ibn-iCevzî'nin **El-Muntazam fî Tevârih-il-Ümem,** İbn-i Haldun'un **Kitâb'ül-İber, Mukaddime,** Ebü'l-Mehâsin'in **En-Nücûmüz-Zâhire fî Mülûkı Mısır vel-Kâhire,** Suyûtî'nin **Hüsn-ül-Muhâdârât,** İbn-i Tagriberdî'nin **Ed-Delâil fî Ma'rifetil-Evâîl,** Süyûtî'nin **Târih-ul-Hulefâ,** Nüveyrî'nin **Nihâyet-ül-Arab fî Fünûn-ül-Âdâb,** Beydâvî'nin **Nizâmü't-Tevârih,** İbn-i Asâkir'in **Târih-i Dımaşk,** Hatib Bağdâdî'nin **Târih-i Bağdâd,** Beyhakî'nin **Târih-i Beyhakî,** Cüzcânî'nin **Tabakât-ı Nâsırî,** Reşideddîn'in **Câmi'ut-Tevârih,** Ebû Kâsım Abdullah bin Abdülhakem'in **Fütûh-ı Mısrı vel-Magrib,** Belezûrî'nin **Fütûh-ul-Büldan** ve **Ensâb-ül-Eşrâf,** Ebü'l-Fidâ'nın **El-Muhtasar fî-Târih-il-Beşer,** İbn-i Kesîr'in **El-Bidâye ven-Nihâye fit-Târih,** İbn-i Sâbunî'nin **Telkih-ül-Efhâm fî Mü'telef vel-Muhtelef,** Taşköprüzâde Ahmed bin Mustafa'nın **Şakâyik-i Numâniye,** Birûnî'nin **Âsâr-ül Bâkiye,** Hâfız-i Ebrû'nun **Câmi-üt-Tevârih,** NişâncızâdeMuhammed bin Ahmed'in **Mir'ât-ı Kâinat,** Seyyid Eyûb Urmevî'nin **Menâkib-i Cihâr-Yâr-ı Güzîn,** Ahmed Cevded Paşanın **Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ,** Zeyni Dahlan'ın **El-Fütûhât-il-İslâmiyye,** Halebi'nin **İnsân-ül-Uyûn**'u.

Osmanlı Devleti zamânında yazılan târih kitaplarından da, Âşık Paşazâde'nin **Âşık Paşazâde Târihi** de denilen **Tevârih-i Âl-i Osman,** Neşri Mehmed'in **Cihannümâ,** Dursun Beyin **Târih-iEbü'l-Feth,** Kemâl Paşazâde'nin **Tavârîh-i AliOsman,** İdris-i Bitlisî'nin **Heşt Behişt,** Hadîdî'nin **Şehnâme-i Âl-i Osman,** Gelibolulu Ali'nin **Künhü'l-Ahbâr,** Hoca Sâdeddîn Efendinin **Tâcü't-Tevârih,** Edirneli Mehmed Efendinin **Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr,** Selânikî Mustafa Efendinin **Târih-i Selânikî,** Lütfi Paşanın **Lütfi Paşa Târihi** olarak bilinen **Tevârîh-i Ali Osman** ve **Asafnâme,** Celâlzâde KocaNişancı Mustafa Çelebi'nin **Tabakâtü'l-Memâlik,** Kâtip Çelebi'nin **Fezleke** ve **Takvimü't-Tevârih,** Muslihiddin Mehmed Lari'nin **Miratü'l-Edvar ve Mirkatü'l-Ahbar,** Karamânî Ahmed bin Yûsuf'un **Ahbarü'd-Düvel Âsâr'ül-Üvel,** Hazerfen Hüseyin Efendinin **Tenkihü't-Tevârih,** Müneccimbaşı Ahmed Dede Efendinin **Câmiü'd-Düvel,** Nâimâ olarak tanınan Mustafa Nâim'in **Nâimâ Târihi,** Şirvânî Ebû Bekir Efendinin **Vessaf Târihi,** Osmanzâde Tâib Ahmed Efendinin **Hadîkat-ül-Mülûk,** Ahmed Lutfi'nin **Târih-i Lütfi,** Ahmed Cevdet Paşanın **Tezâkir, Mârûzât, Târih-i Vekâyi-i Devlet-i Âliyye,** Mahmûd Celâleddîn'in **Mir'at-ı Hakîkat,** Abdurrahman Şerefüddîn Beyin **Târih-i Devlet-i Osmaniyye,** Franz Babinger'in **Die Geschihtshreiber Osmanen und ihre Varke,** Hammer-Purgstall'in **Osmanlı İmparatorluğu Târihi** isimli eserler meşhurdur.

TÂRİH DÜŞÜRME (Bkz. Ebced Hesâbı)

TARÎKAT;

Alm. *İslamischer Order,* **Fr.** *Ordre religieux,* **İng.** *Sufî Orders.* Tasavvuf yolu. Tarîkat, lügatte "yol" mânâsına gelir. Tarîkatların esâsını tasavvuf bilgileri teşkil eder. Bu bilgilerin, insanlara farklı şekillerde sunulmasından tarîkatlar meydana gelmiştir. Tasavvuf bilgilerinin hepsi Peygamber efendimizden gelmektedir. Bütün Eshâb-ı kirâm radıyallahü anhüm, bu bilgileri silsile yoluyla kendilerinden sonrakilere ulaştırdı. Hazret-i Ebû Bekr ile hazret-i Ali müstesnâ, diğer sahâbeye âit silsileler birkaç asır sonra kayboldu. Bin dört yüz seneden beri, ince bilgiler ve mârifetler, hazret-i Ebû Bekr ile hazret-i Ali'ye âit silsileyle gelmiştir. (Bkz. Tasavvuf)

Asr-ı saâdette ve sahâbe devrinde Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) sünnet-i seniyyesine uymakta büyük bir titizlik gösterilirdi. Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiîn devrinde de böyleydi. Sonra dinde gevşeklik ve dünyâya meyletmeler başlayınca, sünnet-i seniyyeye yapışmak, yâni emir ve yasakları yerine getirmekte gayret göstermeye **zühd;** hâlleri böyle olanlara **zühhâd** (zâhidler) ve **ubbâd** (âbidler) denildi. Daha sonra bozuk fırkalar ortaya çıkıp, kendi rehberlerine zâhid ve âbid deyince, Ehl-i sünnetten olanların, bozuk fırkalardan ayırt edilebilmeleri için sünnet-i seniyyeye sımsıkı yapışmak, dünyâya meyletmemek ve kalbi mânevî kirlerden temizlemekten ibâret olan hâllere **tasavvuf;** böyle kimselere de **sûfî** ve **mutasavvıf** adı verildi. İlk önce kendisine sûfî denilen, Ebû Hâşim Sûfî'dir (v.115/M.733). Sûfî kelimesinin yayılması, hicrî ikinci (milâdî sekizinci) asrın sonlarından

îtibâren olmuştur.

İslâmın ilk iki asrında hazret-i Ebû Bekr ile hazret-i Ali'den gelen feyz ve mârifetler insanların istidad ve kâbiliyetleri, tabiat ve mizacları ve değişik şartlara göre farklı tarzlarda sunuldu. Netîcede, hazret-i Ebû Bekr'e âit silsileden 9. asırdan îtibâren; hazret-i Ali'ye âit silsileden 12. asırdan îtibâren ana tarîkatlar ortaya çıktı. Zamanla ana tarîkatlar içerisinde mânevî husûsiyetleriyle temâyüz edenler (mürşid-i kâmiller, tasavvufta yetişmiş ve yetiştirebilen yetkili rehberler) bulundu. Bunlar da şartlara ve zamanlarındaki insanların durumlarına göre ana tarîkatın temel özelliklerine muhâlefet etmeden, bâzı değişiklikler ve ilâveler yaptılar. Böylece ana tarîkatların şûbeleri ortaya çıktı. Bunlar da tarîkata husûsiyetini veren o velî zâtın ismiyle anıldılar.

11. asırdan îtibâren sistemleşmeye başlayan tarîkatların ferd ve cemiyet hayâtında büyük tesirleri olmuştur. Tasavvuf büyükleri çobandan devlet reîsine kadar herkese hitâb edip sözleri ve sohbetleriyle gönülleri cezbetmişler ve yaptığını Allah için yapma rûhunu aşılamışlardır. Ferdlerin, basit menfaat kaygılarından kurtulmalarına, oldukları gibi görünen ve göründükleri gibi olan, riyâ ve gösterişten uzak, yüksek karekterli insanlar olmalarına yardımcı oldular. Cemiyetteki insanların birbirlerini dilden değil, gönülden seven, kendileri için istediklerini başkaları için de isteyebilen kimseler olmalarına, benlik dâvâsından ve kendini beğenmişlikten sıyrılmalarına gayret ettiler. Dünyâ sevgisiyle katılaşan kalpler, onların tesirli sözleriyle yumuşadı. Böylece an'anevî bağlarla birbirine kenetlenmiş, birlik ve berâberliğe kavuşmuş cemiyetler meydana geldi.

Ayrıca İslâmiyetin yayılmasında da bilfiil hizmet gören tarîkat mensubu zâtlar, Hindistan ve Malay adalarına kadar gidip, yerli halkın lisanlarını öğrendiler, aralarına karışıp, İslâmı yaydılar. İslâmın yayılmasında hizmet veren böyle binlerce zâttan biri de Ebû İshak Kâzerûnî'dir (v.426/m.1034). Çin, Hindistan, İran ve Anadolu'da İslâmiyetin yayılmasında bütün gücüyle çalışan Kâzerûnî, kurduğu askerî birliklerle gazâlar tertip etti. Bu yüzden kendisine Şeyh-i Gâzi dendi. Yirmi dört bin Yahûdî ve ateşperestin Müslüman olmasına vesîle oldu. Ayrıca gazâya çıkan ordulardan önce gidip fethe zemin hazırlayacak faaliyetlerde bulundular. Orduyla berâber gittiklerinde konuşmalarıyle askerin moralini ve mâneviyâtını yükselttiler. Yine fethten sonra o beldenin gayr-i müslim halkını İslâmiyete ısındırmak için çalıştılar.

Bunun içindir ki, İslâm devletlerinde halîfeler ve sultanlar âlimlere ve evliyâya dâimâ kıymet vermişlerdir. Nitekim Büyük Selçuklu Devletinin kurucularından Çağrı ve Tuğrul beyler, o sırada yaşayan Ebû Saîd Ebü'l-Hayr hazretlerinin nasîhatını ve duâlarını almayı ganîmet bilirlerdi.

Tarîkatların Türkiye Selçuklu Devletinin kuruluş ve sonraki dönemlerdeki hizmetleri aynen devâm etmiştir. Cemiyetin mânevî terbiyecileri olan tasavvuf büyükleri, Selçuklu sultanları tarafından büyük kabul görmüşlerdir. Bu sebeple Necmeddîn Bağdâdî, Sultan İzzeddîn Selçukî'den; Şihâbüddîn Sühreverdî, Birinci Alâeddîn Keykubâd'dan; Behâeddîn Veled, Alâeddîn Keykubâd'dan çok hürmet görmüştür.

On üçüncü asrın ortalarına doğru Konya'da Evhadeddîn Kirmânî, Muhyiddîn-i Arabî, Sadreddîn Konevî, Celâleddîn-i Rûmî, Mueyyedüddîn el-Cündî, Saideddîn Fergânî; Tokat'ta Fahreddîn bin İbrâhim Irakî (v.689/m.1289), Kayseri ve Sivas'ta Necmeddîn Dâye (v.654/m.1256) Anadolu'da birlik ve berâberliğin mîmârlarındandır.

Selçukluların son zamanlarında Moğol istilâsıyle devlet otoritesinin kalmadığı, cemiyet hayâtının karışık olduğu sırada tarîkat, tasavvuf ehlinin nasîhatları, huzûrunu kaybetmiş insanlara büyük bir teselli ve sükûn kaynağı oldu. Tekkeler ve zâviyeler, birer huzûr evi durumundaydı. Bunun yanında devlet otoritesinin temininde büyük faydaları oldu. Diğer taraftan bir kısım dervişler de Moğollar arasına girip, onları İslâma ısındırmak, yâhut hiç olmazsa zulümlerini en aza indirebilmenin mücâdelesini veriyorlardı.

Bilâhare, Osmanlı Devletinin kuruluşunda büyük payı olan tarîkat ve tasavvuf ehli, yükseliş dönemlerinde memleketin her tarafında hizmet verdiler. Bilhassa Şeyh Edebâlî, Dursun Fakîh, Geyikli Baba, Emir Sultan, Somuncu Baba, Hacı Bektâş-ı Velî, Hacı Bayrâm-ı Velî ve Akşemseddîn'in hizmetleri çok büyüktür. Ancak son zamanlara doğru bu tarîkatlar ehliyetsiz kimselerin kontrolüne geçti. Böyle kimseler bu müessesenin yanlış anlaşılmasına vesîle oldular.

Yaklaşık yüz seneden beri, hakîkî İslâm âlimlerinin bildirdikleri bu hakîkî tarîkat ve tasavvuf yolları unutuldu. Tarîkat ve tasavvuf adı altında birçok şeyler uyduruldu. Tekkelerde haramlar ve bid'atler işlendi. Dinde câhil olanlar kendilerini şeyh ve mürşid olarak tanıttı. Bâzıları da sihir olarak yaptıkları, ağızlarına ateş alıp yanaklarına şiş sokup çıkarmaya kerâmet dediler (Bkz. Tasavvuf). Böyle göz boyamaların haram olduğu, İbn-i Hacer-i Mekkî hazretlerinin **Fetâvâ-yı Hadîsiyye** kitabının ve İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin **Mektûbât'**ının 266. mektubunda bildirilmiştir.

Nitekim, Peygamber efendimiz buyuruyor ki: **"Bir kimsenin havada uçtuğunu ve deniz üzerinde**

yürüdüğünü yâhut ağzına ateş koyup yuttuğunu görseniz, fakat İslâmiyete uymayan bir iş yapsa, kerâmet sâhibiyim dese de, onu büyücü, yalancı, sapık ve insanları doğru yoldan saptırıcı biliniz!"

Tarîkatler başlıca iki kısma ayrılır:

1. Sessiz zikir **Zikr-i hafî** yapan tarîkatlar: Bunlar hazret-i Ebû Bekr'den gelmiş olup, mürşitlerinin adına göre Tayfûriyye, Medâriyye, Bektâşiyye (hakikî olan), Nakşibendiyye, Ahrâriyye, Ahmediyye-i Müceddidiyye ve Hâlidiyye gibi isimler almışlardır.

2. Yüksek sesle zikir **Zikr-i cehrî** yapan tarîkatler: Bunlar da, hazret-i Ali'den oniki imâm vâsıtasıyla gelmiştir. Oniki imâmın sekizincisi olan İmâm-ı Ali Rızâ'dan Ma'rûf-ı Kerhî almış ve Cüneyd-i Bağdâdî'nin çeşitli talebelerinin yolunda bulunan meşhur mürşidlerin adı verilerek, kollara ayrılmışlardır. Böylece Ebû Bekr-i Şiblî yolundan Kâdirî ve Şâzilî, Sa'dî ve Rıfâî, Ebû Ali Rodbârî yolundan Ahmed Gazâlî ve Ziyâüddîn Ebû Necîb-i Sühreverdî vâsıtaları ile Kübrevî meydana gelmiştir. İmâm-ı Ali'den Hasan-ı Basrî vâsıtasıyle Edhemî ve bundan Çeştî doğmuş ve Bedeviyye de Rıfâiyyeden hâsıl olmuştur. (Bkz. Tasavvuf)

TARKAN;

Tarhan da denilen eski Türk ünvanlarından. Askerî ünvan olup, **ordu kumandanı, bey** demektir. Tarkanların askerî ve sivil bakanlık vazifesi de aldığı olurdu. Arâzi bakımından imtiyazlı olup, yüksek memuriyetlerdendi. Türk devletleri ve kısmen de Moğollar kullandı. Türk-İslâm devletleri ve Osmanlılarda da Tarhan tâbiri kullanılırdı. Ortadoğu'da kurulan Türk-İslâm devletlerinde Tarhan, imtiyazlılık ve muâfiyet mânâsına gelirdi.

TARTARİK ASİT;

Alm. *Weinsteinsäure (f),* **Fr.** *Acide (m), tartarique,* **İng.** *Tartaric acid.* İki tâne benzer asimetrik karbonu bulunan organik bir asit. Tartarik asidin dört izomerik şekli vardır: Polarize ışığı sağa çeviren **d-tartarik asit;** polarize ışığı sola çeviren **l-tartarak asit;** l ve d tartarik asitlerin eşit miktardaki karışımı olan ve optikçe aktif olmayan **rasem şekil (dl-tartarik asit)** ve molekülün iç yapısından dolayı optikçe aktif olmayan **mezo-tartarik asit.**

Bu asimetrik yapılar izomerlerin fizikî özelliklerinde değişikliklere sebep olur. Bunlar tabloda görülmektedir:

Asit	Erime Noktası °C	% 20'lik sulu çözeltide optik çevirme	15°C'de 100 g suda çözünen gram miktarı
d- Tartarik	170	+ 12°	139
1- Tartarik	170	-12°	139
Rasemik	206	inaktif	20,6
Mezo tartarik	140	inaktif	125

Alelâde şekil olan d-tartarik asit, üzüm suyunun fermentasyonundan potasyum hidrojen tartarat şeklinde de elde edilir. Bu çökeltiye argol veya krem tartar denir.

Tartarik asit, gazozların, gaz çıkaran tabletlerin (efervesan), jelatinli tatlıların ve meyve şekerlemelerinin üretiminde kullanılır. Sanâyide de metallerin temizlenmesi, kaliko üstüne baskı yapılması, yün boyama ve fotoğrafçılıkta kullanılır. Tartarik asit tuzu olan potasyum-sodyum tartarat aynaların gümüşle kaplanması, peynir îmâli ve hafif müshil ilaçlarının hazırlanmasında; potasyum bitartarat ise kabartma tozlarının bileşiminde pirinç eşyânın temizlenmesinde, demir ve çeliğin elektroliz yoluyla kalaylanmasında kullanılır. Antimon potasyum tartarattan da böcek ilâcı ve mordan olarak faydalanılır.

TÂRUH;

İbrâhim aleyhisselâmın öz babası. Mümin, sâlih ve temiz bir zât olan Târuh; hanımı, oğlu İbrâhim aleyhisselâma hâmileyken vefât etti. Bunun üzerine kardeşi Âzer onun hanımıyla evlendi. Böylece Âzer, İbrâhim aleyhisselâmın üvey babası oldu. İslâm âlimlerinin büyüklerinden olan İmâm-ı Süyûtî **Kitâb-üd-Derc-il-Münife** kitabında, putperest olan Âzer'in, İbrâhim aleyhisselâmın öz babası

olmadığını amcası ve üvey babası olduğunu vesîkalarla ispat etmektedir. (Bkz. İbrâhim Aleyhisselâm)

Âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflerden anlaşıldığı ve binlerce İslâm kitâbında yazıldığı gibi, Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) anaları ve babaları arasında bulunmakla şereflenen kimselerin hepsi, zamanlarının ve memleketlerinin en asîl, en şerefli, en cemîl ve en temiz zâtlarıydı. Hepsi de aziz, mükerrem ve muhteremdi. İbrâhim aleyhisselâmın babası Târuh da böyle mümindi ve kötü ahlâktan, âdi ve çirkin sıfatlardan uzaktı. Nitekim Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem, hazret-i Ali'nin rivâyet ettiği hadîs-i şerîfte; **"Âdem aleyhisselâmdan, babam Abdullah'a gelinceye kadar hep nikâhlı ana-babalardan geldim. Hiçbir babamın nikâhsız zinâ ile çocuğu olmadı."** buyurmuştur.

TASARI (Teklif);

Alm. *Entwurf, Antrag (m),* **Fr.** *Projet (m), ébauche (f),* **İng.** *Project, bill.* Tetkik veya kabul edilmek için bir şey sunma. Arz etme, bildirme. Bir fikir bildirme (önerme). Tasarı, bir kişi veya bâzı kişilerin yapmayı düşündükleri şey. Yapılması istenen şeyin zihinde tasarlanması, şekillenmesi. Düşünülen, tasarlanan şeyin yazılı şekli. Herhangi bir hukûkî muâmelenin, o işlemi yapmaya yetkili kurul veya makama arz edildiği şekil. Görüşülmesi ve oylanabilmesi mümkün hâle gelen ve hazırlanmış olan metin.

Herhangi bir hazırlık, bir tasarı sayılamaz. Belli bâzı hazırlıklardan sonra bir tasarının varlığından bahsedilebilir. Uygulamada, Türkiye Büyük Millet Meclisine, hükümet tarafından hazırlanarak, oylamaya ve görüşmeye hazır bir şekilde sunulan metine **Kânun Tasarısı** denir. Herhangi bir konuda bir milletvekili veya bâzı milletvekillerince Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulan metneyse **Kânun Teklifi** (veya Teklif) denir.

1982 Anayasasının 88. maddesi "Kânun teklifi vermeye Bakanlar Kurulu ve Milletvekilleri yetkilidir. Kânun tasarı ve tekliflerinin, Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülme, usûl ve esasları iç tüzükle düzenlenir." diyerek iç tüzüğe göre gereken inceleme ve görüşmelerin komisyon ve genelkurulda yapılış şekline işâret etmiştir.

TASARRUF;

Alm. *Verfügung (-sgewalt), Nutzniessung (f); Besitz (m),* **Fr.** *Disposition; possession, propriété (f),* **İng.** *Disposal, possession.* Herhangi bir şeyi dilediği şekilde kullanma hakkı, kullanım yetkisi; para veya başka bir nesneyi hesaplı harcama, dikkatle kullanma; para biriktirmek; bir sanatı tam yetkiyle icrâ etme. Bunların yanı sıra idâreli kullanma, sarfetme, tutumlu olma, harcamalarda israftan ve cimrilikten sakınıp orta yolu seçme anlamlarına da gelmektedir.

Bir hakka doğrudan doğruya tesir eden muâmele (tasarruf işlemi)dir. Bu işlemle bir hak, devredilir, sınırlanır veya bir külfete sokulur. Çoğunlukla bir borcun ifâsı için yapılır. Satış işleminde, mülkiyetin devri satıcının borcudur. Bu borcun yerine getirilmesi, bir hakkın devriyle ilgili bir tasarruf işlemidir. İntifak hakkı kurma ise, bir hakkı sınırlayan bir tasarruf muâmelesidir.

Tasarruf ehliyeti: Tasarruf işlemlerini yapabilmeyi ifâde eder. Fiil ehliyetinin bir bölümü olup, onun içinde yer alır.

Tasarruf nisabı: Mahfuz hisseli mirasçı bırakarak ölen ve miras bırakan, ölüme bağlı bir tasarrufla, kendi terekesi üzerinde dilediği tasarrufu yapamaz. Terekesinin belli bir bölümü mahfuz hisseli mirasçıların olup, bu hisselerin dışındaki ve murisin istediği gibi tasarrufta bulunabileceği kısma, tasarruf nisabı denir. Bu nisabın aşılması hâlinde, mahfuz hisseleri tecâvüze uğrayan, zarar gören mirasçılar tenkis isteğinde bulunurlar.

Tasarruf yetkisi: Herhangi bir hak veya ilişkiye doğrudan doğruya tesir edebilme iznidir. Tasarruf yetkisi bulunmadan yapılan bir işlem, sonradan yetkinin kazanılmasıyla geçerli olur. Mâlik olarak tasarruf yetkisine sâhip olunduğu gibi, temsilci sıfatiyle başkasına âit bir mal üzerinde de tasarruf yetkisi kullanılabilir.

Tasarruf ehliyeti olan, tasarruf yetkisine sâhip olmayabilir. Borçlu hacizli malları üzerinde, alacaklıdan izin almayan bir kişi, tasarruf yetkisine sâhip olabilir. Meselâ, mahdut ehliyetsiz, kendi mallarını azaltacak işlem yapamaz; fakat, başkasının malı üzerinde temsilci olarak tasarruf yetkisi kullanabilir.

Yüce dînimiz İslâmiyet de her türlü iş ve hareketlerimizde ölçülü olarak orta yolu tutmamızı tavsiye etmektedir. Allahü teâlâ İsrâ sûresi 29. âyet-i kerîmesinde meâlen; **"Elini boynuna bağlayıp cimri kesilme, büsbütün de** (elini) **açıp tutumsuz olma. Yoksa pişman olur, açıkta kalırsın."** buyurmaktadır. Hazret-i Muhammed sallallahü aleyhi ve sellem; **"Zaman gelecek ki para olmadıkça ne din, ne de dünyâ hiçbiri muhâfaza edilemiyecektir."** buyurdu. Buna göre hayatımız boyunca,

her işimizde ölçülü olmak, dînimiz İslâmın temel esaslarındandır. Aşırı hareket etmenin sonunda ortaya çıkan israf ve cimrilik, toplumu meydana getiren fertlerin dengesini bozar. Maddî yapıyı olduğu kadar, mânevî yapıyı da zayıflatır. Birçok kavimler, milletler ve devletler bu yüzden helâk olarak târih sayfasından silinmişlerdir.

Çalışıp kazanamadığımız günlerde, beklenmeyen zarûrî masrafların gerektiği hâllerde, zor duruma düşmemek için tutumlu olmak ve tasarrufa riâyet etmek zorundayız. Câfer-i Sâdık rahmetullahi aleyh; "Sâdece vererek rızkınızı çoğaltınız. Zekât vererek malınızı koruyunuz. İktisât eden ve tasarrufa riâyet eden aldanmaz. Tedbirli ve düzenli yaşamak, geçimin yarısıdır. İnsanlarla iyi geçinmekse aklın yarısıdır." buyurarak tasarruflu ve tutumlu olunmasını övmüştür.

TASAVVUF;

ahlâk ve ihlâs ilmi. Bir diğer târifle tasavvuf; kalple yapılması ve sakınılması lâzım olan şeyleri, kalbin ve rûhun kötülüklerden temizlenme yollarını öğreten ilim. Tasavvuf, sırf Allah sevgisi, ulvî, yüce aşk esâsı üzerine kurulmuştur. Buna da ancak Muhammed aleyhisselâma uymakla kavuşulabilir.

Tasavvuf, vicdânî ve zevkî olduğundan, yâni tatmakla anlaşıldığından, lâyık olduğu şekilde yazılıp anlatılamaz. Tasavvufu anlatmakla onu hâl olarak yaşamak arasındaki fark, şekeri anlatmakla, bizzat onu tatmak arasındaki fark gibidir. Bununla berâber tasavvuf büyükleri bu ilmi, esasta aynı olmakla berâber, değişik şartlara ve durumlara göre farklı şekillerde târif etmişlerdir. Bunlardan bâzıları şöyledir:

İbrâhim bin Muhammed Nasrâbâdî rahmetullahi aleyh; "Tasavvuf, Kitap ve Sünnet'e tam bağlanmak, bid'atleri (dinde sonradan ortaya çıkarılan şeyleri) nefsin arzu ve isteklerini terk etmek, güzel ahlâkla süslenmek, dostlarla iyi geçinip, onlara hizmette bulunmaktır."

İmâm-ı Gazâlî rahmetullahi aleyh; "Kalbi yalnız Allahü teâlâya bağlayıp, mâsivâya (Allahü teâlâdan başkasına) gönül bağlamamaktır."

İmâm-ı Rabbânî rahmetullahi aleyh; "Tasavvuf, Allahü teâlânın emir ve yasaklarını yerine getirmekte yardımcı olarak, dindeki ihlâs mertebesini elde etmeye yarar."

Ebû Sa'd ibni Arabî; "Tasavvuf, fuzûlî, boş işleri terk etmektir."

Yine tasavvuf büyüklerinden biri; "Tasavvuf, vaktin kıymetini bilmektir." Bir diğeri de; "Tasavvuf, edeb demektir. Edebleri gözetmeyen Rabbinin rızâsına kavuşamaz." buyurmuşlardır.

Çeşitli târifleri yapılan "tasavvuf" ve "sûfî" kelimelerinin hangi kökten geldiği hakkında farklı şeyler söylenmiştir. Bunlardan bâzıları: Eshâb-ı Suffa, saff-ı evvel, sûf (yün), safâ ve safvet (duru ve temiz) kelimeleridir. **"Dünyânın safâsı gitti, kederi kaldı."** hadîs-i şerîfinde safvet kökünden geldiğine işâret vardır, denilmiştir. Ayrıca bu lafızların tasavvuf kelimesiyle mânâ yönünden münâsebetleri de zikredilmiştir. Tasavvuf ve sûfî kelimelerinin bu köklerden geldiği mânâ bakımından doğruysa da, sûf müstesnâ, diğerlerinden sûfî şeklinde bir nisbetin yapılması Arabîde nispet kâidesine uymamaktadır. Bunlardan başka Yunanca'daki sophia (sofia/hikmet) kelimesinden geldiği iddiâ ediliyorsa da, tasavvufun bu kelimeyle hiç alâkası yoktur. Böyle olduğu hem Arabî lisânı, hem de târih ilmi bakımından ispat edilmiştir.

Netîce olarak; hangi asıldan geldiği aranmadan; kalplerini gafletten ve mâsivâya bağlanmaktan koruyan, nefislerini Allahü teâlâya itâate kavuşturan, pak ve temiz bir kalbe sâhip olanların bu hâline özel bir isim olarak **tasavvuf;** kendilerine de **sûfî** ve **mutasavvıf** denmiştir.

Esâsen, tasavvuf ve sûfî kelimelerinin nereden geldiği, tasavvufun temel meselelerinden değildir. Ancak sonradan tasavvufun İslâma başka milletlerden geldiğini iddiâ eden müsteşrik (Avrupalı şarkiyatçı, doğu bilimci) ler, tasavvuf ve sûfî kelimelerinin aslı meselesini kurcaladıklarından, kelimenin aslını bilmekte bu bakımdan fayda vardır.

Tasavvuf şu iki gâyeyi gerçekleştirmeye çalışır:

Birincisi; Ehl-i sünnet îtikâdının yakînî ve vicdânî olmasını, yâni sağlamlaşmasını, kalbe yerleşip sinmesini, şüphe getiren tesirlerle sarsılmamasını temin içindir. Akıl ve delille kuvvetlendirilen îmân böyle sağlam olmaz. Îmânın yakînî ve vicdânî olması da Allahü teâlâyı anıp, hatırlamak şeklinde **zikir** ile olur. Ra'd sûresi otuzuncu âyet-i kerîmesinde meâlen; **"Kalplere îmânın sinmesi, yerleşmesi ancak ve yalnız zikirle olur."** buyurulmuştur. Zikir, kendini gafletten kurtarmak demektir. Gaflet, Allahü teâlâyı unutmaktır. Zikir, sâdece, kelime-i tevhîdi söylemek ve tekrar tekrar "Allah" demek değildir. Her ne şekilde olursa olsun, kendini gafletten kurtarmak zikir olur. Buna göre, dînin emirlerini yapmak, yasaklarından sakınmak hep zikirdir. Dînin emrettiği şekilde alış-veriş yapmak zikirdir. Dîne uygun olarak yapılan her iş zikirdir. Çünkü bunları yaparken bu emir ve yasakların sâhibi, yâni Allahü teâlâ

hep hatırlanmakta ve gaflete yer verilmemektedir. Ancak Allahü teâlânın ism-i şerîfleri ve sıfatlarıyla yapılan zikir çabuk tesirini gösterir ve O'nun sevgisini hâsıl eder. Bu sebeple tasavvuf büyükleri, Kelime-i tevhîdle zikrin pek kıymetli olduğunu bildirmişlerdir. Hadîs-i şerîfte; **"Bir şeyi çok seven, onu çok anar."** buyruldu.

Dolayısıyle seven sevdiğini çok anar. Allahü teâlâyı çok anan, O'nu sever, Allahü teâlâyı sevince kalbe îmân yerleşip siner, böylece emir ve yasaklara uymak kolaylaşır. Allahü teâlâyı ve Resûlünü tam sevmedikçe, emirlerine uymak çok güç olur.

Tasavvufun ikinci gâyesi de; emir ve yasakları yerine getirip ibâdetleri yapmakta kolaylık, lezzet almanın, işleri sırf Allah için yapmanın, ihlâsın, Allahü teâlâyı görür gibi ibâdet etmenin hâsıl olması, nefs-i emmâreden (kötülükleri emreden nefisten) doğan tembelliklerin, sıkıntıların giderilmesidir. Yâni İslâmiyetin emirlerinin zor ve ağır gelmeden yapılmasına yardımcı olmasıdır. Yoksa tasavvuf herkesin görmediğini görmek, bilmediğini bilmek, gâipten haber vermek, nûrları, rûhları ve kıymetli rüyâları görmek, havada uçmak, su üzerinde yürümek, herkesin yapamadığını yapmak için değildir. Çünkü bu hâller, günâhkâr veya Müslüman olmayanlarda da görülebilir. Bunlara **istidrâc** denir. Bu hâller onların derece derece azâba ve helâkine sebep olur. Bunlar sâlih Müslümandan görülürse **kerâmet** olur. Velî olmak için kerâmet sâhibi olmak şart değildir. En büyük kerâmetse, Allahü teâlânın emirlerini yapıp, yasaklarından sakınmaktır.

Tasavvuf büyükleri, tasavvufun gâyelerini gerçekleştirebilmek için "makâmat-ı aşere" denen on şeyi esas almışlardır. Bunlar:

Tövbe; günah işledikten sonra pişmân olup, Allahü teâlâdan korkmak ve bir daha yapmamaya azmedip, karar vermek.

Zühd; dinde yasak olan şeylerden (haramlardan ve mekruhlardan) vicdânî olarak nefret etmek, onlardan yüz çevirmek ve harama düşmek korkusuyla mübâhların çoğunu terk etmek.

Tevekkül; Bütün sebeplere yapışarak işlerini Hakk'a ısmarlamak.

Kanâat; nafakada yâni yeme, içme, giyinme ve barınacak yerde zarûret miktarından çok istememek.

Uzlet; görünüşte insanlarla berâber olup, kalple onlardan ayrılmak, Allahü teâlâ ile berâber olmak.

Zikir; kendini gafletten kurtarmak, yâni Allahü teâlâyı anmak, hatırlamak.

Teveccüh; bütün arzu ve isteklerinden sıyrılarak Allahü teâlâya yönelmek.

Sabır; nefsi, ibâdetleri, Allahü teâlânın beğendiği diğer işleri yapmaya günâhlardan sakınmaya zorlamak, başa gelen belâ, musîbet ve sıkıntıları Allahü teâlâdan başkasına, kullara şikâyet etmemek.

Murâkabe; her yapılanı, her düşünüleni Allahü teâlânın bildiğini unutmamak, nefsi kontrol etmek, hesâba çekmek.

Rızâ ise, Allahü teâlâdan gelen her şeye boyun eğmek. Bu, tasavvufta son makamdır.

Tasavvuf ilmi, bu hasletlerle bezenmeyi temin eder. Tıp ilmi, nasıl bedeni hastalıklardan korur, hastayı tedâvî eder, yâni bedenin sıhhatiyle uğraşırsa; tasavvuf ilmi de, kalbin kötü huylardan sıyrılarak, iyi huylar kazanmasını sağlar; fertleri rûhen olgunlaştırır. Rûhen olgunlaşan fertlerden meydana gelen cemiyetler huzurlu ve problemsiz olur. Tasavvuf büyükleri asırlardan beri, insanlara Allahü teâlânın ve Resûlünün emirlerini ve yasaklarını öğreterek, onları mânevî yönden terbiye ettiler. Cemiyete; Allah ve Resûlullah sevgisi, güzel ahlâk, yardımlaşma, hareket ve canlılık verdiler. Her türlü sınıf ve imtiyâz farkını reddederek, sultanla çobanı, İslâm kardeşliği şuuru içinde erittiler. Bütün müminleri, Allahü teâlânın ve sevgili Peygamberimizin emirlerine uyarak; bir tarağın dişleri gibi yanyana getirdiler. İnsanları, nefsânî istekleri istikâmetinde hareket etmekten men ettiler. Cemiyetler, hakîkî tasavvuf büyüklerinin sohbet ve nasîhatlerinden nasîhlerini aldıklarında, en huzurlu zamanlarını yaşadı. İnsanlar kötülüklerden ve bunalımlardan uzak durup, insanlığı ve medenîliği öğrendiler. Bundan mahrum kaldıkları vakitlerde, huzursuzluklar baş gösterdi; öldürme, intihâr, geçimsizlik, boşanma, ahlâksızlık ve daha nice kötü hâller cemiyetleri içinden kemirdi.

İnsanların dünyâ ve âhirette huzûr ve saâdete kavuşmalarında ilk mürşitleri (yol göstericileri) ve rehberleri peygamberlerdir (aleyhimüsselâm). Bu îtibarla tasavvuf ilmi, peygamberlikle başlar. Her peygamber, ümmeti arasında Allahü teâlânın emir ve yasaklarını tatbik ettiği gibi, sâhip oldukları yüksek vasıflarından ve hâllerinden ümmetlerinin seçkinlerini de faydalandırmışlar, feyzlerini onların kalplerine akıtmışlardır. Böylece îmânın kalplere iyice yerleşip sinmesine, zâhirlerinin, bedenlerininse, Allahü teâlânın emirlerine uymakla süslenmesine vesîle olmuşlardır.

Görülüyor ki, ne Yunandan, ne Hind'den, ne muharref olan Yahûdîlikten, ne Budizmden gelmediği âşikar olan tasavvufî hakîkatlerin, beşer aklına dayanan başka bir yabancı kaynaktan gelmediği de bir

hakîkattir. Bu yöndeki kanâat ve yorumların çürüklüğüyse gâyet açıktır. Tasavvufun bir parçası olan **Vahdet-i vücûd** mârifetleri, bilgileriyle filozofların, Budistlerin ve Yahûdîlerin akıl ve riyâzetle anladıkları (vahdet) birbirinden tamâmen ayrı şeylerdir. Yoksa Vahdet-i vücûd bu bozuk yollardan alınmış değildir. Bilâkis filozofların, ahlâka, tıbba ve hukûka dâir söyledikleri doğru bilgileri peygamberlerden çaldıklarını İslâm âlimleri bildirmişlerdir. Bu bilgileri insanlara ilk olarak, peygamberler aleyhimüsselâm öğretmişler, üstün ahlâk ve yaşayışları, sözleri ve halleriyle ümmetlerine mürşid ve rehber olmuşlardır.

"Rabbim beni edeblendirdi; edebimi de en güzel yaptı." ve **"Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim."** buyuran Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) vazifelerinden birisi de, mürşid olarak insanları terbiye edip, kemâle erdirmekti. Eshâb-ı kirâmın (radıyallahü anhüm) kalpleri Resûlullah'ın sohbetindeki mübârek kalbinden saçılan nübüvvet (peygamberlik) nûrlarıyla tertemiz oldu. Peygamberlerden aleyhimüsselâm sonra insanların en üstünleri oldular. Bu üstünlüğe, Peygamber efendimizin mübârek sohbetlerinde bulunmakla kavuştular. Resûlullah'ın sohbetinde bulunmaktan daha şerefli ve daha kıymetli bir üstünlük olmadığı için, bu şerefe kavuşanlara **Sahâbe** denildi. Bunun içindir ki, hiç bir velî bir sahâbînin derecesine ulaşamaz. Veysel Karânî, Tâbiînin en üstünlerinden olduğu hâlde, Resûlullah efendimizin sohbetine kavuşamadığı için, Eshâb-ı kirâmdan en aşağı mertebede olanın derecesine erişemedi. Yüzbinlerce sahâbî ve onların ardından bu günlere kadar gelen milyarlarca mümin, Peygamber efendimizin sevgisiyle kurtuluşun yolunu bulup hidâyetin lezzetini tattı. Bir an için bu sevgi yok farz edilirse İslâm, îmân, aşk ve vecd adına hiçbir şeyin kalmadığı görülür.

Resûlullah'ın cemâline hasret duyulmadan, onun sevgisini kalbe doldurmadan, cemâl-i ilâhîye, Allah sevgisine ulaşılamaz. Eshâb-ı kirâm; **"Beni kendinizden daha çok sevmedikçe, tam îmân etmiş olmazsınız."** hadîs-i şerîfinin sırrına Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) sohbetinde kavuştular. Bu sevgiyle bütün işlerinde ve sözlerinde Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemin emir ve tavsiyelerine sımsıkı sarıldılar, onun izinden kıl ucu kadar ayrılmadılar. Hazret-i Ebû Bekr; "Biz harama düşmek korkusundan, yetmiş helâli terk ederdik." buyurmuştur. Büyüklerden birisi de; "Kişi günâhlardan sakındığı kadar Rabbini tanır." demiştir.

Eshab-ı kirâmın hepsi kendi kâbiliyeti ve derecesi kadar Resûlullah'tan feyz aldı. Peygamber efendimiz mârifetleri ve gizli bilgileri Eshâbına başka başka sunardı. Nitekim bir hadîs-i şerîfinde; **"Herkese anlayabileceği kadar söyleyiniz."** buyurmuştur. Ebû Hüreyre'nin (radıyallahü anh); "Resûlullah'tan iki kap doldurdum. Birisini sizlere açıkladım. İkincisini açıklamış olsam beni öldürürsünüz." buyurduğu **Sahîh-i Buhârî'**de yazılıdır. Yine **Sahîh-i Buhârî'**de bildiriyor ki: Hazret-i Ömer vefât edince, oğlu Abdullah; "İlmin onda dokuzu öldü." dedi. Yanında bulunan Eshab-ı kirâmın bu söze şaşırdıklarını görünce; "Mârifetullah'ı, Allah'ı tanımak ilmini söyledim. Fıkıh bilgilerini söylemek istemedim." dedi.

Peygamber efendimiz bir gün hazret-i Ebû Bekr ile ince bilgileri konuşuyordu. Hazret-i Ömer yanlarına gelince sözü değiştirdi. Hazret-i Ömer'in yanında daha başka konuştu. Çünkü daha önce hazret-i Ebû Bekr'in derecesine göre konuşuyordu. Hazret-i Ebû Bekr'in kavuştuğu dereceye hiçbir Sahâbî kavuşamadı.

Eshâb-ı kirâmın hepsi Resûlullah'tan (sallallahü aleyhi ve sellem) kavuştukları feyz ve mârifetleri kendilerinden sonrakilere, Tâbiînin büyüklerine ulaştırıp, onların kalplerini temizlediler. Hazret-i Ebû Bekr ile hazret-i Ali müstesnâ, diğer sahâbîlerden gelen feyz ve mârifetler, birkaç asırdan sonraya ulaşmadı. Bin dört yüz seneden beri hazret-i Ebû Bekr ve hazret-i Ali'den alınan feyzler ve mârifetler, iki silsile hâlinde geldi.

Sevr Mağarasında, Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemden gizli zikri öğrenen hazret-i Ebû Bekr vâsıtasıyla gelen feyz ve mârifetlere kavuşturan yola, **nübüvvet yolu** denildi.

Selmân-ı Fârisî radıyallahü anh, Resûlullah'tan sonra hazret-i Ebû Bekr'in sohbetinde ve hizmetinde bulunarak, onun, Peygamber efendimizden almış olduğu kemâlâttan bâzılarına kavuştu. Resûlullah'a kendi kalbiyle bağlanmış olduğu gibi, hazret-i Ebû Bekr ile de bağlanarak, daha çok feyzlere ve mârifetlere kavuştu.

Hazret-i Ebû Bekr vâsıtasiyle gelen feyz ve mârifetler, torunu ve Tâbiînin büyüklerinden olan Kâsım bin Muhammed'e; Selmân-ı Fârisî vâsıtasıyla ulaştı. Kâsım bin Muhammed, Medîne-i münevverenin yedi büyük fıkıh âliminden biriydi. Selmân-ı Fârisî'nin sohbetlerinde kemâle geldi. Verâ ve takvâda eşsizdi. İmâm-ı Câfer-i Sâdık on iki imâmdan olan babası Muhammed Bâkır'dan, hazret-i Ali yoluyla gelen feyzi aldığı gibi Kâsım bin Muhammed'den de feyz aldı.

Resûlullah'tan sesli zikri öğrenen hazret-i Ali vâsıtasiyle gelen feyz ve mârifetlere kavuşturan diğer yola, **vilâyet yolu** denildi. Bütün evliyâ bu yoldan kemâle gelmiştir. Vilâyet yolu hazret-i Ali'den iki şekilde geldi. Birisi, hazret-i Ali'nin sohbetinde bulunan Tâbiîn'den Hasan-ı Basrî vâsıtasiyle geldi.

Onun vâsıtasiyle feyz alan İbrâhim bin Edhem'e (v.161/M.777) nispetle Edhemiyye, ondan gelen silsileden Mu'înüddîn-i Çeştî'ye (v.634/m.1236) nispetle Çeştiyye yolu meydana geldi. Diğer silsile, hazret-i Ali'den sonra hazret-i Hasan ve Hüseyin ve Tâbiîn devrinde on iki imâmdan olan hazret-i Hüseyin'in oğlu Zeynelâbidîn, onun oğlu Muhammed Bâkır ve Câfer-i Sâdık ile devâm etmiştir.

Hazret-i Ebû Bekr ve hazret-i Ali'den gelen silsileler, Câfer-i Sâdık'ta birleşti. Fakat bu iki feyz ve mârifet yolu, İmâm-ı Câfer-i Sâdık'ta birbirine karışmış değildi.

Tâbiînin büyüklerinden olan İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe, iki sene İmâm-ı Câfer-i Sâdık'ın sohbetinde bulunup kemâle geldi. Mürşid-i kâmil oldu. "O iki sene olmasaydı, Nûman helâk olurdu." buyurdu. İmâm-ı Ebû Yûsuf, İmâm-ı Muhammed ve diğer mezheb imâmları da mânâ ilminde pek derindiler. Fakat meşgul oldukları fıkıh ilmiyle meşhur oldular. Diğer taraftan Hasan-ı Basrî, İbrâhim bin Edhem, Mâlik bin Dînâr (rahmetullahi aleyhim) gibi büyükler de, fıkıh ilminde derin olmakla berâber, ince bilgiler ve mârifetlerde yâni mânâ ilminde meşhur oldular.

Tâbiîn ve onların sohbetlerinde yetişen Tebe-i tâbiînden sonra insanlar arasında dînin emirlerine uymakta gevşeklik meydana geldi, dünyâya düşkünlük arttı. Bu sırada Allahü teâlânın ve Resûlullah'ın emirlerine sımsıkı sarılmakla berâber, zikrullaha devâmla, Müslümanları irşâd etmekteki üstün himmet ve gayretleriyle meşhur ve bu bakımlardan başkalarından ayrılan büyüklere **Ubbâd** (âbidler) ve **Zünhâd** (zâhidler) denildi.

Bid'atler çoğalıp zamanla nefsin arzû ve isteklerine kapılıp, bid'at ve dalâlet fırkaları ortaya çıktı (Bkz. Kelâm İlmi). Her fırka kendi önderlerine zâhid ve âbid dedi. Bunun üzerine Ehl-i sünnet ve cemâatten olup, kalplerini gafletten koruyan, nefslerini Allahü teâlâya itâate kavuşturanları, bunlardan ayırmak için onların bu hâllerine tasavvuf, kendilerine **mutasavvıf, sûfî** denildi. Bugün de sûfî kelimesi, "sofu" şeklinde dîne çok bağlı kimseler için kullanılmaktadır.

İlk defâ kendisine sûfî denilen Ebû Hâşim Sûfî'dir (Bkz. Tekke). "Dağları iğneyle oyarak toz etmek, kalplerden kibri çıkarmaktan kolaydır." sözü onundur. "Faydasız ilimden Allah'a sığınırım." sözünü çok söylerdi. Süfyân-ı Sevrî'nin hocasıydı. Süfyân-ı Sevrî; "Ebû Hâşim Sûfî olmasaydı, Rabbânî hakîkatleri bilemezdim. Onu görmeden önce tasavvufun ne olduğunu bilmiyordum." demiştir.

Ebû Hâşim-i Sûfî'nin yaşadığı sırada bu isim henüz meşhur olmamıştı. Yaygın bir sûrette Hicrî ikinci (Milâdî sekizinci) asrın sonlarından îtibâren işitilmeye başlanmıştır.

Tasavvuf ve sûfî isimleri gibi tasavvufî hallere âit fenâ, bekâ, cezbe, sülûk, seyr-i ilallâh gibi isimler de tasavvuf büyükleri tarafından sonradan konmuştur. Meselâ; fenâ ve bekâ kelimelerini ilk söyleyen Ebû Saîd el-Harrâz'dır (rahmetullahi aleyh) (v.277/m.890).

Fakat tasavvuf bilgilerinin hepsi Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemden gelmiştir. Bu isimler Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem zamânında işitilmediyse de, mânâ ve mâhiyetleri âyet-i kerîmelerde, Peygamber efendimizin, Sahâbe-i kirâmın, Tâbiîn ve Tebe-i tâbiînin yaşayışlarında mevcuttu. Nitekim Kur'ân-ı kerîmde A'râf sûresinin 54. âyet-i kerîmesinde meâlen; **"Rabbinizi, yalvararak, gizli ve sessiz çağırınız."** ve aynı sûrenin 204. âyet-i kerîmesinde meâlen; **"Rabbini, içinden zikret!";** Tövbe sûresinin 20. âyet-i kerîmesinde meâlen; **"Hep sâdıklarla berâber bulunun."** ve En'âm sûresinin 52. âyet-i kerîmesinde meâlen; **"Rabbini istiyenlerle berâber olmaya çalış."** buyrulmaktadır. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem de; **"Allahü teâlânın sevdiklerini hatırlamak, rahmet etmesine sebep olur."** ve **"Biraz tefekkür, bin sene ibâdetten daha hayırlıdır."** buyurmuştur. **Tefekkür,** bâtıl ve boş düşünceleri bırakıp, kâinâta bakıp hakkı düşünmektir. Resûlullah efendimizin peygamberliği bildirilmeden önce kalple zikrettiği ve murâkabede bulunduğunu kaynaklar haber vermektedir.

Eshâb-ı kirâm, Tâbiîn ve Tebe-i tâbiînin büyükleri de Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) yolunda gittiler.

Hicrî ikinci asrın sonuna kadar tasavvufî hâllere ve ince bilgilere ve mârifetlere hazret-i Ebû Bekr ve hazret-i Ali'den gelen silsiledeki büyükler vâsıtasıyla kavuşuldu.

Hazret-i Ebû Bekr'den gelen silsile, İmâm-ı Câfer-i Sâdık'tan sonra, hicrî ikinci asrın sonu, üçüncü asrın başında Bâyezîd-i Bistâmî rahmetullahi aleyhle devâm etti. Bâyezîd-i Bistâmî, Câfer-i Sâdık'ın vefâtından kırk yıl sonra doğdu. Oniki imâmdan Ali Rızâ'nın sohbetinde bulundu. Bu sohbetin bereketiyle İmâm-ı Câfer-i Sâdık'ın rûhâniyetinden istifâde etti. Ondan feyz almakla meşhur oldu. Vefât etmiş olan bir büyüğün rûhâniyetinden feyz aldığı için üveysî oldu. Hicrî 231 veya 261'de vefât etti.Talebeleri hocalarının yoluna, ismi Tayfur olduğu için, **Tayfûriyye** dediler. Silsile içerisinde zaman zaman talebeler hocalarının yollarına böyle isimler vermişlerdir.

Bâyezîd-i Bistâmî'den sonra silsile, Ebü'l-Hasan Harkânî, Ebû Ali Farmedî ve Yûsuf-ı Hemedânî ile gelmiş, Yûsuf-ı Hemedânî'nin üçüncü halîfesi Ahmed Yesevî ile Yeseviyye hâsıl olmuştur (H.6. asır).

Hicrî 7. asırda Ahmed Yesevî'nin talebelerinden Şeyh Lokmânî Horasânî'nin halîfesi Hacı Bektâş-ı Velî'den (v.680/m.1281) **Bektâşiyye** yolu ortaya çıktı. Hacı Bektâş-ı Velî Nişâbûr'da doğdu. Anadolu'da Kırşehir'de vefât etti. Ondan feyz alanlara **Bektâşî** denildi. Bu temiz Bektâşîler zamanla azalıp, hurûfî denilen bozuk kimseler bu kıymetli ismi kendilerine mâl ettiler.

Hicrî sekizinci asırda hazret-i Ebû Bekr'den gelen silsilenin on beşinci sırasında Behâeddîn-i Buhârî rahmetullahi aleyh bulunuyordu. (v.791/m.1388). Ondan **Nakşibendiyye** doğdu. Behâeddîn-i Buhârî'den iki halka sonra Ubeydullah-ı Ahrâr (v.895/m.1489) ile 9. asırda **Ahrâriyye** yolu meydana geldi. Bu yolun büyükleriyle devâm eden silsile 10. ve 11. asırlarda İmâm-ı Rabbânî hazretlerine ulaştı. Ondan **Müceddidiyye** yolu hâsıl oldu. On ikinci asırda gelenlerle 13. asra geçen silsile Abdullah-ı Dehlevî'nin talebesi Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ile **Hâlidiyye** yolunu ortaya çıkardı.

Hazret-i Ali'ye âit silsileye gelince; İmâm-ı Câfer-i Sâdık'tan sonra on iki imâmdan olan büyüklerle devâm etmiş, bunların sekizincisi olan İmâm-ı Ali Rızâ'dan (v.203/m.818) Ma'rûf-i Kerhî, ondan Sırrî-i Sekâtî (v. 200/m.815), ondan da Cüneyd-i Bağdâdî (v.298/m.911) almış olup, halîfelerinin silsilelerinde bulunan mürşitlerin adı verilerek kollara ayrıldı.

Cüneyd-i Bağdâdî'nin talebelerinden Ebû Bekr-i Şiblî (v.334/m.945) yolundan Abdülkâdir-i Geylânî'ye (v.561/m.1165) nispetle **Kâdirî,** Ebü'l-Hasan Şâzilî'ye (v.654/m.1256) nispetle **Şâzilî,** Ahmed Rıfâî'ye (v.578/m.1183) nispetle **Rıfâî** yolu meydana geldi.

Ebû Ali Rodbârî (v.312/m.933) yolundan Ahmed Gazâlî (v.520/m.1126) ve Ziyâuddîn Ebû Necîb Sühreverdî (v.563/m.1168) vâsıtasiyle Necmeddîn-i Kübrâ'ya (v.618/m.1247) nispetle **Kübreviyye** meydana geldi. Ebû Necîb Sühreverdî, Şihâbüddîn Ömer Sühreverdî'nin (v.632/m.1234) mürşidi ve amcasıydı. (563/m.1167'de Bağdat'ta vefât etti.) Şihâbüddîn-i Sühreverdî'den, **Sühreverdiyye** yolu meydana geldi. Ebû Necîb Sühreverdî'den iki kol ayrıldı:

Birincisi Rükneddîn Muhammed Sencârî'ye geldi. Bundan Şems-i Tebrîzî (v.645/m.1247) ile Rükneddîn İbrâhim Zâhid feyz almışlardır. Şems-i Tebrîzî yoluyla feyz alan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'den (v.672/m.1273) sonra Sultan Veled'den **Mevleviyye** meydana geldi. Rükneddîn İbrâhim Zâhid'den iki kol ortaya çıktı. Safiyyeddîn Erdebîlî yoluyla feyz alan Hacı Bayram-ı Velî'den (v.833/m.1429) nispetle **Bayrâmiyye** meydana geldi. Hacı Bayram-ı Velî'nin bir halîfesi de Ömer Sekînî, onun da halîfesi Hızır Dede Üftâde Efendiye hilâfet verdi. Bunun da halîfesi Azîz Mahmûd Hüdâyî'dir (v.1038/m.1628). Bunlardan meydana gelen kol da **Celvetiyye'**dir. İkincisinden Muhammed bin Nûr Halvetî yoluyla **Halvetiyye** ve **Zeyniyye** meydana geldi. Halvetîlerden olan Seyyid Yahyâ Şirvânî'nin (v.868/m.1464) bir halîfesinden **Gülşeniyye** meydana geldi. Şirvânî'nin diğer bir halîfesi Pîr Muhammed Erzincânî 876/m.1471'de vefât etmiştir. Bundan ayrılan bir koldan **Mısriyye, Sinâniyye** ve **Cerrâhî** yolları hâsıl oldu. Cerrâhî pîri olan Nûreddîn Cerrâhî, Karagümrük'de Kethüdâ Câmii yanındaki tekke yanında on sekiz sene vazife yaptı. Pîr Muhammed'in diğer halîfesi Çelebi Halîfe Muhammed Efendinin bir halîfesinden **Şa'bâniyye** hâsıl oldu. İkinci halîfesi Sünbül Sinân Yûsuf Efendidir. Halvetiyye yolunun **Sinâniyye** kolunun kurucusu, hocası Ümm-i Sinân olup (v.958/m.1551), Eyüp'teki halîfesi Nâsûh Dede'nin Düğmeciler'deki tekkesine defnedilmiştir. Yerine Kazzaz Muhammed Harîrî geçmiştir. Eyüp'teki Ümm-i Sinân tekkesinin son şeyhi Yahyâ Gâlib olup, dedelerinin yolundan ayrılmıştır.

Bunlar, tasavvuf yollarının meşhûrları olup, bunlardan başkaları da vardır:

Halvetiyye'nin bir kolu da **Tîcâniyye** olup mürşidi Ahmed Tîcânî Cezâyir'de doğdu 1230/m.1815'te Fas'ta vefât etti.

Tasavvuf yollarının hepsi Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemden geldiği hâlde kollara ayrılmaları, insanların istidâd ve kâbiliyetlerinin ve bulundukları şartların başka olmasındandır. Bu, aynı ilâcı, hastanın ve hastalığın durumuna göre çeşitli kimselere değişik usûllerle tatbik etmek gibidir. Hastalığın ilâcı bellidir fakat hastalara göre hastalığın seyri ve tedâvisi değişmektedir. İşte Tasavvuf bilgileri de tasavvuf büyükleri tarafından herkesin hâline uygun olarak, farklı şekillerde sunulmuştur. Bunlardan farklı terbiye yolları (tarîkatlar) meydana gelmiştir. Tasavvuf bilgilerini sunan ve bu yolda rehber olan büyüklere **mürşid-i kâmil;** talebelerine de **mürid** adı verildi. Aynı mürşidin talebeleri birbirlerini tanımak için bulundukları yola mürşitlerinin ismini verdiler. Hocalarının ayrı olması, yetişme metodlarının farklı olması kusur değildir. Çünkü, tasavvuf yollarının herbirine Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemin mübârek kalbinden saçılan feyzler ve mârifetler gelmiştir.

Bütün tasavvuf yollarında dînin emir ve yasaklarını öğrenip, bunlara uymak esastır. Tasavvuf büyükleri **fıkıh** ilmiyle **tasavvuf**un birbirinden ayrılmaz bir bütün olduklarını sözleri ve yaşayışlarıyle ifâde etmişlerdir. Nitekim İmâm-ı Mâlik rahmetullahi aleyh; "Fıkıh (emirleri ve yasakları) öğrenmeyip, tasavvufla uğraşan dinden çıkar, tasavvuftan haberi olmayan bid'at sâhibi yâni sapık olur. Her ikisini edinen hakîkate varır." buyurmuştur. Bunun içindir ki, **şeriat** ile **tasavvuf** birbirinden başka değildir.

Ehl-i sünnet ve cemâat âlimleri böyle bir ayırım yapmamışlardır. Bu ayırımı Ehl-i sünnet çizgisinden ayrılanlar yapmışlardır.

Ebû Mansûr Hallâc'ın **Enel Hak** ile Bâyezîd-i Bistâmî'nin **Sübhânî** ve bunlara benzer uygun değil gibi görünen sözleri tasavvuf büyükleri tarafından dîne uygun olarak îzâh edilmiştir. Böyle sözler, sâlikin (tasavvuf yolcusunun) tasavvuf yolunda ilerlerken, Allahü teâlâyı çok zikretmek (anmak), riyâzet yapmak (nefsin istemediklerini yapmak) netîcesinde kalbini muhabbet (Allah sevgisinin) kaplamasıyla kendini ve mâsivâyı (Allahü teâlâdan başka her şeyi) unutup, Allahü teâlânın varlığından başka hiçbir şeyin varlığını görmemesi netîcesinde söylenmiştir. Bâyezîd-i Bistâmî ve Ebû Mansûr-ı Hallâc (rahmetullahi aleyhimâ), bulundukları hâl içerisinde Allahü teâlâdan başka hiçbir şey göremeyince, "Allah'tan başka bir şey yok." demek istemişlerdir. "Enel-Hak; ben yokum Allahü teâlâ vardır." demektir. Kendini göremeyince, var olduğunu bilememiştir. Yoksa kendini görüp, "Hak teâlâyım." dememiştir.

Bâyezîd-i Bistâmî'nin **Sübhânî** sözüne gelince, yalnız zâhirî bilgileri olup, tasavvuftan haberi olmayanlar, bu sözü; "Mahlûklardaki kusur bende yoktur. Benim şânım çok büyüktür." demek sanmışlardır. Hâlbuki bu söz, Allahü teâlâyı tenzihtir. Yoksa, Bâyezîd-i Bistâmî bu sözüyle kendisini tenzih etmemektedir. Muhyiddîn-i Arabî rahmetullahi aleyh; "Bâyezîd-i Bistâmî"nin **Sübhânî** sözü, Allahü teâlânın büyüklüğünü, hiç kusurlu olmadığını en iyi şekilde bildirmektedir." buyurdu. İmâm-ı Rabbânî de; "Esrârı (gizli mânâları) ortaya dökmek olan böyle sözler herkesin anladığı mânâ ile söylenmiş değildir." buyurmaktadır.

Müslümanlar asırlarca hakîkî tasavvuf büyüklerinin sohbetlerindeki ve meclislerindeki mânevî havayı teneffüs edegelmişlerdir. Fakat zamanla böyle büyüklerin azalıp ehliyetsiz kimselerin ortaya çıktığı, uygun olmayan tavır ve hareketlerinin tasavvuf sanıldığı, bu sebeple tasavvufun yanlış anlaşıldığı da olmuştur. Böyle kimselerin uygunsuz hareketlerini hakîkî tasavvuf ehli de tasvip etmemiş ve insanları onlardan sakındırmışlardır.

Görülüyor ki, tasavvuf, Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) izinde yürümektir. Yâni, her işte ve sözde Peygamber efendimize uymaktır. Bu sebeple tasavvufta sünnet-i seniyyeye uymayan yollar mûteber değildir.

Tasavvuf büyükleri, tasavvufun maksatlarını ve meselelerinin çoğunu sohbetlerinde îzâh etmekle berâber, imkân dâhilinde pekçok eser de yazmışlardır. Tasavvuf büyüklerinin bu kitaplarında hiçbir felsefî fikir yoktur. Kendi akıllarını esas alarak bir şey söylememişlerdir. Sâdece Peygamber efendimizden gelen ince bilgileri ve mârifetleri insanlara anlayabilecekleri ifâdelerle anlatmışlardır. Bunlar felsefe yapmak değildir. İslâm âlimleri olan tasavvuf büyüklerinin felsefesi diye bir şey olmadığı gibi, onlar filozof da değildir. Zâten bu büyükler, felsefecilere bozuk sözlerinden dolayı reddiyeler yazmışlardır (Bkz. Kelâm İlmi). Tasavvuf büyüklerinin yazdıkları eserlerden bâzıları şunlardır:

1. Kitâb-üz-Zühd: Abdullah bin Mübârek (v.181/m.797).

2. Er-Riâye li Hukûkillâh: Ebû Abdullah Hâris bin Esed el-Muhâsibî (v.243/M.857).

3. Et-Tearrüf: Muhammed bin İshak Buhârî Gûlâbâdî (v.380/m.990).

4. Kût'ul-Kulûb; Ebû Tâlib-i Mekkî (v.386/m.996)

5. Tabakât-üs-Sûfiyye: Ebû Abdurrahmân Muhammed bin Hüseyin es-Sülemî (v.421/m.1021).

6. Hilyet-ül-Evliyâ: Ebû Nuaym İsfehânî (v.430/m.1039).

7. Risâle-i Kuşeyriyye: Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm bin Hevâzin el-Kuşeyrî (v.465/m.1072).

8. Keşf-ül-Mahcûb: Ali bin Osmân el-Hucvîrî (v.465/m.1072).

9. Tabakât-us-Sûfiyye: Abdullah-ı Ensârî (v.481/m.1087).

10. İhyâu Ulûmiddîn; İmâm-ı Gazâlî (v.505/m.1111).

11. Miftâhünnecât, Ünüs-üt-Tâibîn: Ahmed Nâmık-ı Câmî (v.536/m.1142).

12. Usûl-i Aşere; Necmeddîn-i Kübrâ (v.618/m.1221).

13. Avârif-ül-Meârif: Şihâbüddîn Sühreverdî (v.632/m.1234).

14. Mesnevî: Celâleddîn-i Rûmî (v.672/m.1273).

15. Mektûbât: İmâm-ı Rabbânî AhmedFârûk-i Serhendî (v.1034/m.1624).

16. Minhâc-ül-Fukarâ: Ankaravî İsmâil Rusûhî (v.1041/m.1631).

17. Er-Riyâd-ut-Tasavvufiyye: Seyyid Abdülhakîm Arvâsî (v.1363/m.1943).

TAŞ VE TAŞ OCAĞI;

Alm. *Stein (m) und Steinloruch (m),* **Fr.** *Pierre (f) (roche m) et carriére (f),* **İng.** *Stone (rock) and stone quarry.* Yer kabuğu kütlesinden kopan veya koparılan, çeşitli işlerde kullanılan katı ve sert madde. Jeoloji ilmine göre yer kabuğu temel iki ana maddeden meydana gelmektedir. Bunlar kütle (taş) ve topraktır. Kütleler değişik yapıya sâhip minerallerden kopan değişik büyüklükteki parçalara da "taş" ismi verilmektedir.

İnsanlar; taşlardan binâ, set, köprü, saray, sur, kale, yol yaparak ondan istifâde etmişlerdir. Yaşayışlarına ve kurdukları medeniyetlere göre bunlar değişik şekillerde olmuştur. Yapılan kazılardan ortaya çıkarılan eserler bunları göstermektedir.

İlk insan ve ilk peygamber hazret-i Âdem yaratıldığı zaman, dünyâda toprağın yanında taş da vardı (Bkz. Âdem aleyhisselâm). İlk önce taşı binâ yapımında kullanan hazret-i Âdem'dir. Çamur ve taştan ev yapmıştır.

Selçuklu ve Osmanlı zamânında yapılan câmi ve medreseler, köprüler, saraylar, kütüphâneler vs. hepsi taşların işlenerek ve yontularak kullanılmasıyla yapıldı. Bu şekilde Türk sanat ve zevkini dünyâya tanıtmışlardır. Edirne'de Selimiye, İstanbul'da Süleymâniye Câmileri, Doğubeyazıt'ta İshak Paşa Sarayı gibi eserler bunlardan birkaç tânesidir.

Yeryüzünde taşların kapladığı kütleler (kayalar), tortul, püskürük, metamorfik diye üç kısma ayrılmaktadır:

1. Tortul kütleler: Suların sürüklediği çeşitli maddelerin tortullaşması netîcesinde ortaya çıkmıştır. Tebeşir, çakmaktaşı, kumtaşı gibi.

2. Metamorfik kütleler: Aşırı ısı, basınç ve su buharı sebebiyle fizikî özelliğini kaybeden kütlelerdir. Mermerlerle gnays cinsi taşların üretildiği kütleler bu şekilde meydana gelmiştir.

3. Püskürük kütleler: Püskürme sonucu yeryüzüne çıkan lâvların âniden soğuması veya lâvların yeryüzüne çıkmadan derinlerde kalması ve katılaşmasından meydana gelir. Bunların içinde fosil yoktur. Temizdirler. Aynı zamanda asitler de tesir etmez. Bu şekilde meydana gelen taşlar çok kıymetlidir. Granit, prafil, trakit, bazalt gibi dünyâca ünlü taş ve mermer cinsleri bu şekilde meydana gelmektedir. Bunlardan başka taşın, zümrüt, yâhut, pırlanta, elmas, zebercet, firuze vs. cinsleri olduğu gibi seylan, yeşim, akit, jat, gibi işlendikten sonra kıymeti artanları da vardır.

Taş ocağı: Çeşitli yerlerde kullanılmak üzere toprağın üstünden veya altından taş çıkarılan yerlere "taş ocağı" ismi verilmektedir. İlk zamanlar taş ocaklarında insan gücü çok önemliydi. Bugün elektrik gücünden ve bâzı patlayıcı maddelerden faydalanılarak taş ocaklarında çalışma kolaylaşmış ve verim artmıştır.

TAŞBASKI;

Alm. *Steindruck (m); Lithographie (f),* **Fr.** *Lithographie (f),* **İng.** *Lithography.* Kireçtaşı üzerine yağlı mürekkeple çizilmiş şekil ve yazıların basım sanatı. Taşbaskıya el litoğrafyası da denir. Taşbaskı, modern ofset litografyanın başlangıcıdır (Bkz. Baskı ve Baskı Tekniği). Taşbaskı tekniğinin esâsı, yağın suyu itmesi özelliğine dayanır.

Kireçtaşı, kalsiyum karbonat olup gözeneklidir. Baskı kalıbı olarak kullanılacak kireç taşı 6-8 cm kalınlığında levha şeklinde hazırlanır. Yüzeyi pürüzsüz hâle gelinceye kadar tesviye edilir. Bu düzgün yüzeye yazı veya resim özel bir mürekkeple nakşedilir. Mürekkebin özelliği yağlı olmasıdır. Yağlı mürekkep, arapsakızı eriyiğinin bir iki damla nitrik asitle karışımından yapılır. Baskı kalıbı, yazı işleri tamamlandıktan sonra yazıların ve resmin net bir görünüm alması için terebentinle silinir. Baskı kalıbı daha sonra su içine sokulup çıkarılır. Kireçtaşı gözenekli olduğu için yazılar ve resim çizgileri hâricindeki sathın tamâmındaki gözenekler suyla dolar. Baskı taşına bu durumda baskı mürekkebi sürülür. Mürekkep yazıların bulunduğu susuz yüzeylerden gözeneklere emilirken boş kısımlardaki sulu yüzeylerden itilir. Baskı kalıbı bir kâğıda bastırılmak sûretiyle istenilen baskı elde edilir. Gözeneklere emilen mürekkep bitinceye kadar baskı yapılabilir.

Kalıplar saklanarak ilerde tekrar baskıda kullanılabilir. Tekrar baskı yapmak için baskı kalıbının terebentinle silinip suya sokulması yeterlidir. Bâzan taş kalıp yerine kâğıt ıslatılır. Kâğıt bilâhare kurutulur.

Mürekkep rengi değiştirilerek, değişik renklerde baskı da yapılabilir. Renk ayrımına göre şekil ve yazıları ayrı ayrı hazırlanan taşlar, sırayla aynı kâğıt üzerine basıldığında ofset renkli taşbaskı elde

edilmiş olur. Modern ofset litoğrafyanın esâsını taşbaskı usulleri teşkil eder. Modern litoğrafya, fotokimyâsal metodlarla hazırlanmış çinko ve alüminyum levhaları kalıp (matris) olarak kullanır.

Taşbaskılarda taşın yazı ve resim çizgilerinin geldiği yerler hafif oyuk veya hafif kabarık olan türleri de vardır. Bu türe, taşbaskılarda taş üzerine gravürleme denir. Gravür şekli ile hazırlanacak ve kazılacak kelimeler hafif asitlerle ve özel gravür makinalarıyla hazırlanır.

Taş baskı tekniği 1831 yılında Türkiye'ye girmiştir. İlk taş baskı atölyesi bugünkü İstanbul Üniversitesi (Eski Harbiye Nezâreti)nde kuruldu. İlk basılan kitaplar askerî eğitim gâyeliydi. Daha sonra Anadolu'nun bâzı büyük şehirlerinde de taş baskı atölyeleri kuruldu. Baskıda tipografinin gelişmesi üzerine, 20. yüzyılın başlarında yavaş yavaş taş baskıcılık yerini, bugünkü modern teknik baskıcılığa terk etti.

TAŞIMACILIK (Bkz. Ulaşım)

TAŞİKARDİ;

kalbin atım sayısının artarak, normal değerlerin üzerine çıkması hâline verilen ad. Kalbin hızı, bir dakika içindeki atım sayısıyla belirlenmektedir. Bu hızın normal değerleri, yaşa bağlı olarak değişmektedir. Yeni doğan bir çocuk için bu değerler 100 ile 140; yetişkinlerdeki normal değerlerse 60 ile 100 arasındadır. Kalbin atım sayısının 60'ın altında olmasına **bradikardi,** 100'ün üstünde atmasına ise **taşikardi** denilmektedir. Devamlı spor yapanlar için kalbin normal atım sayısının alt sınırı dakikada 50'ye kadar inebilir.

Bir de **çarpıntı** (tıp dilindeki ismi palpitasyon) terimi vardır ki bunu taşikard terimiyle karıştırmamalıdır. Çarpıntı, kalp atışlarının hastanın kendisi tarafından hissedilmesi demektir. Çarpıntı sırasında kalbin atma sayısı düşük, normal veya fazla olabilir. Taşikardisi olan kişiler genellikle çarpıntıdan da şikâyet ederler. Yâni her taşikardiye çarpıntı, her çarpıntıya taşikardi eşlik etmeyebilir. Bâzan, kalbin anormal atımları, terleme hissi veya çarpıntı şeklinde târif edilebilir.

Taşikardi, herhangi bir hastalığa veya sebebe bağlı olarak ortaya çıkabildiği gibi, doğrudan sâdece kalple ilgili olarak da ortaya çıkabilir. Taşikardiye yol açan hâller şu şekilde sayılabilir: Heyecan, âniden korkma, aşırı efor, yüksek ateş (Ateşin 1°C artması, kalbin dakikadaki hızını 20 arttırır.) bâzı ilâçların kullanılması, kansızlık (anemi), şok halleri, tiroid bezinin aşırı çalışması vb.

Bir de doğrudan kalple ilgili olarak ortaya çıkan taşikardiler vardır ki, bunlar genellikle kalp hastalıklarıyla ilgilidirler (damar sertliğine bağlı koroner yetersizlikleri, kalp yetersizlikleri, kalp iltihapları ve sebebi bulunmayan haller).

Kalp dışı sebeplere bağlı taşikardiler, altta yatan sebep düzelmedikçe devam ederler. Onun için bu tür taşikardilerin tedâvisi, buna sebep olan hastalığın tedâvisiyle mümkündür. Meselâ, kansızlığa bağlı taşikardide hazımsızlık ve kansızlık düzeltilmedikçe taşikardi de düzeltilemez.

Doğrudan kalple ilgili taşikardiler zaman zaman nöbetler hâlinde ortaya çıkar. Birkaç sâniye sürebildikleri gibi, saatlerce, hattâ günlerce de sürebilirler. Bu taşikardilerin kalbin kulakçıklarından veya karıncıklarından kaynaklanmalarına bağlı olarak değişik tipleri vardır. Bunların tedâvileri tiplerine göre değişiklik gösterir. En tehlikeli olanı, Ventüküler taşikardi denilen kızamıktan kaynaklanan bir tipi olup hemen müdâhale edilmezse hasta ölebilir.

Normal durumlara bağlı (heyecan, efor vb.) taşikardilik dışında taşikardisi olan hastaların araştırılıp, sebeplere göre tedâvi edilmek üzere mutlaka bir uzman hekime başvurmaları en uygun yoldur.

TAŞKENT;

Özbekistan'ın başşehri. Eski Sovyetler Birliği'ndeki şehirler arasında Moskova, Leningrad ve Kiev'den sonra nüfus bakımından dördüncü sırada yer alırdı. İki milyonu aşkın bir nüfûsa sâhiptir. Çirçik Vâdisinde, 450-480 m yükseklikte kuruludur. Çirçik Nehrine bağlı bir çok kanal şehrin içinden geçer. Târihte Çaç, Çaçkent, Şaşkent ve Binkent gibi çeşitli isimlerle anılmıştır. Kuruluşunun mîlâttan önce olduğu rivâyet edilmektedir.

Batı-Doğu arasındaki kervan yolları üzerinde önemli bir ticâret ve el sanatları merkezi olmuştur. Sekizinci yüzyıl başlarında Araplar tarafından fethedildi. On üçüncü yüzyıl başlarında Moğolların eline geçinceye kadar Müslümanlar tarafından idâre edildi. Bir süre Tîmûrlular ve Şeybânîler tarafından idâre edildikten sonra bağımsızlık kazandı. 1809'da Hokand Hanlığı tarafından ilhak edildi. 1865'te Rusların eline geçti. Ruslar zamânında 70.000 nüfuslu, surlarla çevrili bir ticâret merkeziydi. 1867'de yeni Türkistan vâliliğinin idâre merkezi yapılmasından sonra eski şehrin yanında modern bir şehir gelişti. 1917 Ekim devrimi sonrasında şehirde komünist yönetim kuruldu. Taşkent 1918'de îlân edilen yeni Türkistan ÖSSC'nin başşehri oldu. Özbekistan'ın bölünmesinden (1924) sonra ancak 1930'da

tekrar başşehir oldu.

Taşkent günümüzde de eski Sovyetler Birliği sınırları arasında kalan Orta Asya topraklarının başlıca ekonomik ve kültürel merkezidir. Tarım ve tekstil makineleriyle, tekstil ürünleri en önemli sanâyi dallarıdır. Şehirde pekçok yükseköğretim ve araştırma kurumu vardır. Özbek Bilimler Akademisi ve Navoy Halk Kütüphânesi başta gelen kurumlardır. 1966'daki büyük depreme rağmen ayakta kalan, Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Kurulunun merkezi olan Barakhan Medresesi de önemli târihi eserlerin başında gelir. Nüfûsun yaklaşık beşte dördü Özbek ve Rus olan Taşkent'te Tatar, Yahûdî ve Ukraynalı azınlıklar da mevcuttur.

TAŞKIRAN (Saxifraga);

Alm. *Steinbrech (m),* **Fr.** *Cassepierre (f),* **İng.** *Saxifrage.* **Familyası:** Taşkırangiller (Saxifragaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu.

Kaya çatlaklarında veya taşlar arasında yetişen, etli yapraklı, otsu bitkiler. Yapraklar karşılıklı, tam veya parçalıdır. Taç ve çanak yaprakları beşer parçadır. Kuzey yarımkürede yayılış gösteren 300-400 türü vardır. Memleketimizde yirmi türü tabiî olarak yetişmektedir. Bunlardan Saxifraga sibirica'nın toprak altında soğanı bulunur.

Kullanıldığı yerler: Kabız edici, idrar arttırıcı ve böbrek taşlarını eritici olarak kullanılır.

TAŞKIRANGİLLER (Saxifragaceae);

Alm. *Saxifragazeen, Steinbrechgewächse (pl.),* **Fr.** *Saxifragacées (pl.),* **İng.** *Saxifragaceae.* Otsu bitkiler veya küçük ağaçlar. Yapraklar oymaçlı veya karşılıklıdır. Çiçekler erdişi, 4-5 parçalıdır. Meyveler etli veya kapsüldür. Familyanın 80 kadar cinsi ve 1200 kadar türü vardır. Memleketimizde 4 cins ve 25 kadar türü bulunur.

TAŞKÖMÜRÜ (Bkz. Kömür)

TAŞKÖPRÜLÜZÂDELER;

Osmanlılar zamânında büyük âlimler yetiştiren âile. Moğol istilâsı sebebiyle İran taraflarından gelip Kastamonu'nun Taşköprü kasabasına yerleşen bu âile Taşköprülüzâdeler adıyla meşhur oldu. Taşköprülüzâde ismiyle tanınan Osmanlı âlimleri şunlardır:

Taşköprülü Mustafa Efendi: Osmanlı âlimlerinden. İsmi Mustafa bin Halil, lakâbı Muslihiddîn'dir. **Şakâyık-ı Nu'mâniyye** sâhibi Taşköprülüzâde AhmedUsâmeddîn Efendinin babası, Yavuz Sultan Selim Hanın hocasıdır. Taşköprü'de doğduğu için Taşköprülü diye meşhur olmuştur. 1453 (H.857) senesinde Kastamonu'ya bağlı Taşköprü'de doğdu. 1528 senesinde İstanbul'da vefât etti.

Küçük yaştan îtibâren ilim tahsiline başlayıp, önce babasından ve amcası Molla Muhammed Nikârî'den ilim öğrendi. Bursa'da Molla Derviş Muhammed'den ilim tahsil edip yüksek dereceye ulaştı. İstanbul Sahn-ı Semân (Fâtih) Medresesi müderrislerinden Molla Behâüddîn'den, Molla Mânisâvizâde, Kâdızâde ve Hocazâde'nin hizmetlerinde bulunup ilim öğrendi ve akranlarından üstün oldu. Bursa Esediyye Medresesinde, Ankara Ak Medresede, Üsküp İshak Paşa Medresesinde, Edirne Halebiyye Medresesinde müderrislik yaptı. Pâdişâh İkinci Bâyezîd Hanın dikkatini çekip, Şehzâde Yavuz Sultan Selim'e hoca tâyin edildi. Daha sonra Amasya, Bursa ve İstanbul'daki çeşitli medreselerde müderrislikte bulundu. Yavuz Sultan Selim pâdişâh olup Haleb'i fethedince hocasını Haleb kâdılığına tâyin etti. Fakat babasının "Kâdı olma!" vasiyeti sebebiyle gitmek istemediğini pâdişâha arz etti. Bunun üzerine İstanbul Sahn-ı Semân (Fâtih) Medreselerinden birine müderris tâyin edildi. Daha sonra Bursa'daki Sultâniyye Medresesinde ve tekrar Sahn-ı Seman Medreselerinde müderrislik yapıp ilim öğretti. 1528 senesinde vefât etti.

Güzel ahlâk ve derin ilim sâhibi olan Taşköprülü Mustafa Efendi cömert ve kerem sâhibiydi. Vakitlerini ibâdetle ve ilim mütâlaa etmekle kıymetlendirirdi.

Eserleri:

1. **Beydâvî Tefsîri'**nin bir kısmını şerh eden risâlesi.

2. **Sadruş-Şerîa** adlı eserin bâzı kısımlarına yazdığı hâşiye.

3. **Risâletün fil-Ferâiz.**

4. **Risâletün fî Halli Hadis-il-İbtidâ.**

Taşköprülüzâde Ahmed Usâmeddîn Efendi: Osmanlı Devletinin yetiştirdiği en büyük âlimlerdendir.

İsmi Ahmed, lakâbı Usâmeddîn, künyesi Ebü'l-Hayr'dır. Taşköprülüzâde diye meşhur olmuştur. Babası Muslihuddîn Mustafa Efendi, Yavuz Sultan Selim Hanın hocasıydı. 1495 senesinde Bursa'da doğdu. 1561 senesinde İstanbul'da vefât etti.

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, ilim sâhibi bir zâtın oğlu olduğu için küçük yaşından îtibâren ilim öğrenmeye başladı. İlk tahsilini babasından gördükten sonra, zamânının âlimlerinden Molla Alâüddîn Yetim'den amcası Kıvâmüddîn Kâsım'dan, Fenârizâde Muhyiddîn Çelebi'den ve Seydî Muhyiddin Efendi gibi âlimlerden aklî ve naklî ilimleri öğrendi ve bu âlimlerden icâzet (diploma) aldı. Tasavvufta Nakşibendiye yoluna girip, bu yolun büyüklerinin sohbetinde bulundu.

Yavuz Sultan Selim Han zamânında Dimetoka'da Oraç Paşa Medresesine müderris tâyin edildi. Kânûnî Sultan Süleyman zamânında İstanbul'da Hacı Hüseyinzâde Medresesinde, Üsküp İshak Bey Medresesinde, İstanbul Edirne ve Bursa'daki çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. İlim öğretip, talebe yetiştirdi. 1545 senesinde Bursa kâdılığına tâyin edildi. 1551 senesinde İstanbul kâdılığına yükseltildi. Ömrünün sonuna doğru gözlerinden rahatsızlandı. Kâdılık vazîfesinden emekliye ayrılıp kendi evine çekildi. İbâdetle meşgul oldu ve yazdığı eserlerini temize çektirdi.

1561 senesinde İstanbul'da vefât etti. Âşıkpaşa Mahallesinde Seyyid Velâyet türbesi civârında defnedildi. Mezarı duvarla çevrilmiştir.

Eserleri: Osmanlılar zamânında Anadolu'da yetişen âlimlerin büyüklerinden olan ve güzel ahlâk sâhibi olan Taşköprülüzâde Ahmed Usâmeddîn Efendinin eserlerinden bâzıları şunlardır:

1. **Şakâyık-i Nu'mâniyye:** Osman Gâzi'den başlayarak, Kânûnî Sultan Süleyman devrinde 1558 senesine kadar yetişen âlim ve evliyâların hal tercümelerinin anlatıldığı bu eser pâdişâhların sayısına göre on tabakaya ayrılmıştır. Eserde 371 âlim ve 150 evliyâ olmak üzere toplam 521 kişinin hal tercümesi yer almaktadır. Bu esere birçok zeyiller (ekler) yazılmıştır. **Şakâyık-i Nu'mâniyye** Osmanlılar devrinde bu konuda yazılan ilk eserdir. Eser Türkçedir.

2. **Miftâh-üs-Seâde ve Misbâh-üs-Siyâde fî Mevduât-ul-Ulûm:** Birçok ilim ve fen kollarını ve her ilimde yazılmış eserleri açıklayan kıymetli bir eserdir. Oğlu Kemâleddîn Mehmed Efendi tarafından bâzı ilâveler yapılarak **Mevduât-ül-Ulûm** adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.

3. **Nevâdir-ül-Ahbâr fî Menâkıb-il-Ahyâr;** Sahâbe-i kirâm evliyaullah, müctehid âlimler ve fen âlimlerinden bahseden bir eserdir.

4. **Hâşiyetü alâ Hâşiyeti Seyyid Şerif alâ Şerh-it-Tecrîd:** Kelâm ilmine dâirdir.

5. **Şerh-ul-Ahlâk el-Adûdiyye.**

6. **Risâletün fil-Ferâiz.**

7. **Risâletün fil-Kazâi vel-Kader.**

8. **El-Câmi fil-Mantık.**

9. **Şerh-i Hadîs-i Erbe'în.**

10. **Risâlet-üş-Şifâ fî Devâ-il-vebâ.**

11. **Tabakât-ül-Fukahâ.**

12. **Muhtasarun fî İlm-in-Nahv.**

13. **Şerh-ul-Cezerî fî İlm-il-Kırâat.**

Taşköprülüzâde Kemâleddîn Efendi: Osmanlılar devrinde yetişen âlimlerden. İsmi Muhammed, lakabı Kemâleddîn'dir. Taşköprülüzâde Ahmed Üsâmeddîn Efendinin oğludur. 1552 (H. 959) senesinde İstanbul'da doğdu. 1622 senesinde İstanbul'da vefât etti.

İlk öğrenimini babasından aldı. Zamânın âlimlerinden ilim tahsil edip, aklî ve naklî ilimlerde yükseldikten sonra, Şeyhülislâm Ebüssü'ûd Efendinin hizmetine kavuştu. Uzun müddet tefsir okudu. 1568 senesinde mülâzim (stajyer) oldu. 1576 senesinde Unkapanı Medresesine müderris olarak tâyin edildi. İstanbul'daki çeşitli medreselerde müderrislik yaptıktan sonra Selânik Medresesine nakledildi. 1592 senesinde Üsküdar kâdılığına ve aynı sene içinde Haleb Kâdılığına tâyin edildi. 1595 senesinde Şam, 1596 senesinde tekrar Haleb Kâdılığına getirildi. Daha sonra sırasıyla Bursa, Kâhire, İstanbul Galata, Selânik ve İstanbul kâdılıkları vazîfesinde bulundu. 1603 senesinde Anadolu Kâdıaskerliğine 1612 senesinde Rumeli Kâdıaskerliğine tâyin edildi. Daha sonra Gelibolu Kâdılığı ve tekrar Rumeli Kâdıaskerliği yaptı. 1620 senesinde Sadrul-Ulemâ ünvânına terfî etti. İkinci Osman Hanın Lehistan Seferine katıldı. Boğdan'a vardıklarında hastalandı. İstanbul'a dönmek üzere yola çıktıklarında İshakçı

denilen yerde vefât etti.

İstanbul'a getirilerek Âşıkpaşa Mahallesinde Seyyid Velâyet türbesi civârında babasının kabri yanına defnedildi.

Yüksek ilim ve güzel ahlâk sâhibi olan Taşköprülüzâde Kemâleddîn Efendi birçok eseri Arapçadan Türkçeye tercüme ettiği gibi şiirle de meşgul olmuştur.

Eserlerinden bir kısmı şunlardır:

1. **Mevduât-ül-Ulûm:** Babası Taşköprülüzâde Usâmeddîn Ahmed Efendinin yazdığı **Miftâh-üs-Seâde** adlı Arapça eserin Türkçeye tercümesidir. İki cilt olup, Osmanlı-Türk dilinde kitâbiyât (bibliyografya) ilmine dâir yazılan eserlerin en önemlilerindendir. 1895 senesinde İkdâm Gazetesi matbaasında basılmıştır. Piyasada mevcuttur. Bu kitabı okuyan anlayışlı ve insaflı bir kimse İslâmiyetin yirmi ana ilmini ve bunların kollarından seksen ilmi; bu ilimlerin âlimlerini ve herbirinin yazdığı kitapları görerek, durmadan, yılmadan yazan İslâm âlimlerinin çokluğu ve her birinin ilim deryâsına dalmadaki mahâretlerine hayran kalmaktan kendini alamaz.

2. Kehf Sûresi Tefsirine Hâşiyesi.

3. Risâle-i Hüseyin-i Vâizî Tercümesi.

4. Tercüme-i Târih-i Kaht-ı Mısır.

5. İddetül Eshâb-il-Bidâye ven-Nihâye.

6. Kâside-i Bürde'ye yazdığı tahmis (beşleme).

7. Târih-i Sâfi: Osmanlılar, Abbâsîler ve Muhtelif hükümdarlardan bahseden târih kitabı.

8. Kitâb-ül-İstiâb fî Mârifet-il-Eshâb Tercümesi: Üç bin beş yüz sahâbinin hal tercümesini içine alır.

TAŞNAK KOMİTESİ;

Ermeni tedhiş, terör örgütü. 1890 yılında Rus Ermenileri tarafından Tiflis'te kuruldu. Doğu Anadolu topraklarını da içine alan bir Ermeni devleti kurmak arzusunda olan Ermeniler, Osmanlı Devleti içinde rahat ve sâkin bir hayat yaşarlarken Avrupalı sömürgeci devletler tarafından kışkırtılarak isyana sevkedildiler. Rusya, İngiltere, Fransa, ABD ve Almanya gibi devletler, Hıristiyan olmaları sebebiyle Ermenileri kolayca kandırdılar. "Size bağımsızlık sağlayacağız." gibi tatlı vaatlerle Osmanlı Devletine karşı teşkilâtlandırdılar. Avrupalılarla irtibatlı olan Ermeni tüccarların yanında Avrupa'da tahsil gören Ermeni gençleri de, dindaşlarının oyununa geldiler. Müslüman Osmanlı halkıyla güzel güzel geçinen Osmanlı Ermenileri, üç-beş anarşist Ermeninin kışkırtmasıyla içiçe oturdukları Müslüman ahâliye ihânet ettiler. Hınçak ve Taşnak komitelerine mensup anarşistleri içlerinde barındırdılar.

İngilizlerin verdikleri silahlarla Müslüman ahâliye ummadıkları zamanda saldırdılar. Zor durumda kalan Müslümanlar, devletten yardım istediler. Bilhassa devletin otoritesini sarsmak isteyen İngilizler, zaman zaman sıkıştırılan Ermeni anarşistleri inzibat kuvvetlerinin elinden alarak muhâfazaları altına aldılar. Zamanla Ermeniler iyice azıtıp toplu isyanlara başladılar.

Avrupa şehirlerinde çıkardıkları gazetelerle; "Türkler Hıristiyanları katlediyor." diye propaganda yaparak batı dünyâsına seslerini duyurmaya çalıştılar. Cenevre (1891-1932) ve Paris'te (1932'den sonra) **Troşak Gazetesi'**ni yayınladılar.

1890-1895 yılları arasında İstanbul, Erzurum, Zeytun, Sason, Trabzon, Amasya, Merzifon, Tokat, Sivas, Diyarbakır, Van ve Muş'ta çıkarılan Ermeni ayaklanmalarında faal rol oynadılar. Terhis edilen silahsız askerlere saldırıp öldürdüler. Köy ve şehirlerde kadın, ihtiyar, çocuk demeden katliam yaptılar. Anadolu'daki yabancı konsolosluklar vâsıtasıyla silah temin edilip desteklendiler. Hınçak komitesinin parçalanmasından sonra, Ermenilerin Taşnak komitesi etrafında toplanmasıyla daha da güçlendiler (1896).

Avrupa'da Jön Türk ve İttihat ve Terakki adıyla faaliyet gösterip Abdülhamîd Hanı tahttan indirmeye çalışan kimselerle işbirliği yaptılar. Jön Türklerin 1902 ve 1907 yıllarında Paris'te yaptıkları kongrelere katıldılar. Bâzı Ermenilerin Rusya'da da faaliyet gösterme isteği teşkilâtı böldü. İkinci Meşrutiyetin îlânından sonra İttihatçılarla iyi geçinip bir süre terör eylemlerine ara verdiler.

Ancak Birinci Dünyâ Savaşı başlayınca kendilerini destekleyip silahlandıran İtilâf devletleri yanında yer alarak, Osmanlı Devletine karşı milis kuvvetleri kurdular. Erkekleri cepheye giden savunmasız Müslüman köylerini basarak evleri ateşe verdiler. Kadın, çocuk, ihtiyar ve hastaları diri diri yakmaktan zevk aldılar. Avrupa gazeteleri de, Ermeni köylerinin yakıldığını yazarak Hıristiyanlık duygularını istismar edip, Ermenilere taraftar toplamaya çalıştılar. Taşnak komitacılarının kurduğu Ermeni gönüllü

birlikleri, doğu illerimizi işgal eden Ruslarla berâber, şehirlere girerek yağma ve katliam yaptılar. Van başta olmak üzere doğu şehirlerini tahrip ettiler. Ahâlisini ise tamâmen katlettiler. Her fırsatta ele geçirdikleri savunmasız insanları öldüren Ermeniler, Van'da yaptıkları katliamın akabinde (Nisan 1915) alınan bir kararla Suriye ve Anadolu'nun iç kesimlerine göçürüldüler. Bu esnâda birçok insan göç sıkıntısı dolayısıyla öldü. Bu durum sonraları Ermeniler ve taraftarlarının "soykırım" iddialarına yol açtı.

Ruslara Anadolu'da yaptıkları yardımlarla ve kaçırdıkları silahlarla güçlenen Hınçak Komitesi, 1917 Rus ihtilâlinden istifâdeyle kurulan Ermenistan devletinde iktidâr partisi oldu. 1920'de Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhûriyeti kurulunca iktidardan uzaklaştırıldı. 1923'te de siyaset yapması yasaklandı. Üyeleri Avrupa ülkeleri, Lübnan ve ABD'de faaliyet gösterdiler. İkinci Dünyâ Savaşı sırasında bâzı Taşnak üyeleri Hitler'le işbirliği yaptılar. Rusya ve Rus Ermenistanı'na karşı düşmanlık besleyen Taşnak komitesi mensupları, hâlen Fransa, Lübnan, İran, Yunanistan ve ABD gibi devletlerde faaliyet göstermekte olup, Türkiye aleyhinde de düşmanca fikirler beslemektedirler.

TATARCIK (Phlebotomus papatasii);

Alm. *Kriebelmücke,* **Fr.** *Phlébotome,* **İng.** *Sandfly.* **Familyası:** Psychodidae. **Yaşadığı yerler:** Tropikal ve alt tropikal bölgelerde, gölgelik ve nemli yerlerde. **Özellikleri:** 2 mm boyunda, çift kanatlı sinekler. Kanatları kadife gibi tüylüdür. Çeşitli leichmaniaları (bir hücreli parazitler) taşıyarak şark çıbanı gibi hastalıkları bulaştırır.

Çeşitleri: P. perniciosus, P. papatasii, P. minutus, P. paroti gibi çeşitli türleri vardır.

Böceklerin dipterler (bir çift kanatlılar) takımından nematoser (nematocera) alt takımının; psikodidalar (psychodidae) âilesinden parazitolojide "phlebotomus cinsi" (Flebotomlar) olarak adlandırılan sinekler. **Yakarca** da denir. Dünyânın hemen her yerinde sıcak ve tropikal bölgelerde bulunur.

2 mm kadar uzunlukta, sarımsı renkte, vücutları, kanatları ve bacakları tüylü sineklerdir. Gözleri büyük ve siyahtır. Baş öne doğru eğik durur. Antenleri ince, uzundur. On altı segmentli vücudu vardır. Yalnız dişilerin ağız kısımları sokucudur ve kanla beslenir. Hortumu kısadır. Kanatları iğ biçimindedir ve dik durur. Bacakları uzundur. Karın on segmentten yapılıdır. Son iki segment (boğum) dış genital organı husûle getirmiştir. Erkeklerin son kısmı çıkıntılıdır.

Dişileri, insandan ve çeşitli hayvanlardan kan emerler. Türlerin çoğu gündüz kuytu yerlere gizlenir, gece beslenir. Bâzı türler gündüz de sokar. Çok yüksek bölgelerde yaşayabilir. İlkbahar ve yaz aylarında görünürler. Evlere girer ve cibinlikten geçebilir. İyi uçamaz ve yetiştiği bölgeden uzaklara gidemez. Tatarcıklar ancak rüzgârsız gecelerde dolaşırlar. Gürültüsüz, yavaş, kısa mesâfelerde kona kona uçar; bir mâniaya rastlarsa sıçrama hareketi yapar. Taş yığınları, duvar çatlakları, yığıntılar, ağaç kovukları, hayvan barınakları gibi yerlerde barınabilir.

Dişi, kan emmeden önce veya emdikten sonra çiftleşir. Yumurtadan erişkin hâle gelinceye kadar yedi hafta geçer. Erişkinler iki hafta kadar yaşarlar.

Bâzı türlerde dişi bir defâ kan emer, yumurtlar ve ölür. Bâzılarında ise tekrar kan emerek yumurtlayabilir. Dişi, binâların gölge taraflarında, karanlık, nemli aralıklara, yıkık yerlere, 30-50 kadar yumurta yumurtlar. Yumurtalar uzun, oval şekildedir. 9-12 günde larva çıkar. Larva organik artıklarla beslenir. Larva dört devre geçirir ve 4-6 haftada pupa dönemine geçer. Serin bölgedekiler olgun larva döneminde bir kış süren duraklama devresi geçirirler. Bundan 6-14 günde erişkin tatarcık meydana gelir.

Hastalık yapması: Dişileri, insan ve memeli hayvanlardan, bâzıları kuşlardan ve sürüngenlerden kan emerler. Dişi tatarcık sessizce hücum ederek, hassas olan ayak ve el bileği, diz ve dirsek başta olmak üzere, kol, el, ayak derisini, yüz ve boyun derisini sokar. Ağrılı sokma hissini bir süre kaşıntı tâkip eder. Sokulan yerde, etrafında 10-20 mm çapında kızarık bölge bulunan, kırmızı bir kabarcık meydana gelir. Etrafta bâzan şişlik (ödem) de teşekkül edebilir. Kaşınarak yırtılırsa, ikinci enfeksiyon neticesinde piyodermi husûle gelir. Bir defâdan fazla sokulan kimselerde toksemi (kana mikropların zehirlerinin yayılması), bulantı, ateş görülebilir. Derideki tahriş birkaç günde geçer. Tatarcığın salyasına karşı deride allerji meydana gelebilir. Bâzı kimselerde ilk sokmasında fazla bir şey olmadığı hâlde, 1-2 hafta sonraki müteakip sokmalarda deride kızartı ve kabarcık teşekkül eder. Tatarcık sokması insanda aşikâr bir huzursuzluk yapar.

Dişi tatarcıklar insandan kan emerken tatarcık humması, kala-azar (kara humma), şark çıbanı, Amerikan layşmaniyazı ve bartonelloz hastalıklarını bulaştırırlar.

Korunma ve mücâdele: Tatarcıklar kısa mesâfelere uçabildiğinden yumurtladıkları yerler civârında bulunurlar. Böcek öldürücüler (insektisit) tatarcıklara ve larvalarına çok tesirlidir.

TATARCIK HUMMASI;

Alm. *Pappatacifieber, Dreitagefieber (n),* **Fr.** *Leishmaniose (f),* **İng.** *Sandfly fever-Pappataci fever.* Tatarcık sineği (Phlebotomus pappatasii) ile bulaşan, üç gün kadar süren ve öldürücü olmayan mikrobik bir hastalık. **Üç gün humması** da denir. Tatarcık humması virüsü, Bunyaviridae âilesinin Bunyavirüs cinsine akrabâ tek zincirli RNA virüsüdür. 25 nanomikron çapındadır. Virüs, fındık fâresinde, embriyonlu yumurtada ve doku kültüründe üretilebilir.

Tatarcığın ısırdığı yerde küçük, kaşıntılı ve beş gün kadar kalan bir kabarcık meydana gelir. Eğer ısırdığında taşıdığı virüsü naklederse 3-6 günlük bir kuluçka devresinden sonra hastalık başlar. Baş ağrısı, kırıklık, bulantı, 40 dereceye kadar yükselen ateş, ışıktan korkma (fotofobi), karın ağrısı, ense ve sırtta sertlik ve kanda akyuvarlarda azalma (lökopeni) görülür. Yüz, bâzan boyun ve göğüs kızarmıştır. Gözün dış tarafında, üçgen şeklinde bir kızarıklık olduğu görülür.

Tatarcık humması için karakteristik olan bu görünüşe pick belirtisi denir. Ağız ve boğazda kızarma mevcuttur. 3-4 günde ateş düşer ve hasta iyileşir. Nâdiren tekrarlar. Hastalık selim (iyi) seyirlidir. Tesirli ilâcı yoktur. Ancak aspirin gibi ateş düşürücüler verilir. İkinci bir enfeksiyondan korunmak için antibiyotiğe başlanabilir.

Hastalıktan korunmak için, tatarcıklarla mücâdele edilir. Isırmalarından korunmağa çalışılır.

TATARİSTAN ÖZERK CUMHÛRİYETİ;

Rusya Federasyonuna bağlı özerk Türk devleti. Volga Nehri havzasının orta kesiminde. Volga ve Kama nehirlerinin birleştiği noktanın çevresinde yer alır. Bölgede yaşayan Tatarlara, Kazan veya İdil Tatarları ismi verilir.

Kazan Tatarları, İdil-Kama Bulgarlarıyla 13. yüzyılda Orta Asya'dan bu bölgeye gelen Kıpçak Türklerinin torunlarıdır. Bir Türk boyu olan Bulgarlar 7. asırda bu bölgeye yerleşmeye başladılar. Dokuzuncu asırda bir devlet kurdular. İslâmiyeti resmen 922'de kabul ettiler. Moğol istilâsından sonra bölgede kurulan Altınordu Devletinin hâkimiyeti altına girdiler. On beşinci asrın ikinci yarısında Altınordu Devleti yıkıldı ve hâkim olduğu bölgelerde Kazan, Kırım, Kasım, Astırahan, Sibir Hanlıkları ve bağımsız Nogay Uruğları ortaya çıktı. Uzun mücâdelelerden sonra Ruslar Kazan Hanlığını yıkarak bölgeye hâkim oldular (1522).

On sekizinci asırda Müslüman Tatarlar, Rusların siyâsî iktisâdî ve dînî baskıları yüzünden yurtlarını terk ederek bugünkü Başkırdistan'a Urallara ve ötesine göç etmek mecbûriyetinde kaldılar. 1774'te çıkan Pugaçev isyânı sonunda Tatarlar, Ruslardan bir takım dînî ve ticârî serbestlik aldılar. 1789'da yayınlanan bir kararnâmeyle Orenburg'da müftülük kuruldu ve İslâmiyet resmen Ruslar tarafından tanınmış oldu. Bu durum ancak yarım asır sürdü. 1860'lı yıllarda Tatarlar devletin Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikasının kurbanı oldular. Bu duruma ufak çapta isyanlarla cevap verdiler. Bir kısmı da çeşitli bölgelere ve Anadolu'ya göç ettiler Fakat Müslümanlıklarından tâviz vermediler.

1917 Şubat İhtilâli Rusya'da çarlığın devrilmesine ve geniş politik faaliyetlere sebep oldu. Bütün Rusya Müslümanlarının kurultayı toplandı ve ilk defâ çarın tâyin etmediği bir müftü seçildi. 1917 Haziran ayında Kazan'da toplanan kurultaydaysa "İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk-Tatarlarının" medenî muhtâriyeti îlân edildi. Ardından 120 kişilik Millet Meclisi için seçimler yapıldı. Bu meclis 29 Kasım 1917'de İdil-Ural Devleti projesini îlân etti. Bu Devlet 1918'de Bolşevikler tarafından ortadan kaldırıldı. Bolşevikler Sovyet Sosyalist Tatar-Başkurt Cumhûriyetini kurduklarını açıkladılar. 23 Mart 1919'da Başkurt, 27 Mayıs 1920'de de Tatar muhtar cumhûriyetleri kuruldu. Böylece Tatar-Başkurt Cumhûriyetinin yerine iki ufak muhtar cumhûriyetin kurulması bölgede Türk birliğinin parçalanmasına sebep oldu.

Sovyet Sosyalist Cumhûriyetler Birliğinin dağılmasından sonra, 1992'de Tataristan'da tam siyâsî bağımsızlığını îlân etti. Rusya'dan ayrılma niyetini bildirince Rusya Parlamentosu buna ret cevâbı verdi. Bu bağımsızlık halen hiçbir devlet tarafından tanınmamıştır. Rusya Federasyonu içerisinde Tataristan Muhtar Cumhûriyeti olarak bulunmaktadır.

Tataristan toprakları genelde alçak ve engebelidir. Volga Irmağının batısında yüksekliği 235 metreye ulaşan arâzi Volga Tepelerinin en kuzey ucunu meydana getirir. Doğu'da Ural Dağlarına doğru yükselen bölgenin güneydoğusunda, yaklaşık 338 m yükseklikteki Bugulma-Belebey Platosu yer alır. Volga Irmağı bölge topraklarının batı ucundan kuzey-güney doğrultusunda akar. Toprakların büyük bölümünü Volga'nın bir kolu olan Kama Nehri sular. Vyatha ve Byelaya nehirleri Kama Nehrinin en önemli kollarıdır.

Tataristan'da kara iklimi hâkimdir. Kışlar uzun ve sert, yazlar ise sıcak geçer. Senelik yağış miktarı ortalama 420-510 mm'dir. En çok yağış yaz aylarında görülür. Kar kalınlığının 60 santimetreye ulaştığı

olur.

Cumhûriyet topraklarının % 16'sı ormanlarla kaplıdır. Nehir kenarlarındaki taşkın ovalarında geniş çayırlar yer alır.

Tataristan'ın nüfûsu 3.642.000 olup, yüzölçümü 68.000 km2dir. Nüfus yoğunluğu 54'tür. Nüfûsun % 48'ini Tatarlar, % 43'ünü Ruslar, % 4'ünü Çuvaşlar, % 5'ini diğer milletler meydana getirir. Başşehri Kazan olup, önemli şehirleri Bugulma, Almetyevsk, Çistopol'dur.

Eğitim Tatarca ve Rusça yapılmaktadır. İlk ve orta öğretimde Tatarca, yüksek öğrenimde ise Rusca kullanılır. Ülkede okuma-yazma bilmeyen yoktur. Kazan Üniversitesi 1804'te kurulmuştur. Üniversiteye bağlı 8 fakülte vardır.

Rusların büyük propagandalarına ve din düşmanlığına rağmen, Tatarlar İslâmiyeti en iyi şekilde koruyan ve ilâhiyat eğitiminde en ileri olan bir cumhûriyettir.

Tataristan tarım ve sanâyi ülkesidir. Ülkenin en büyük tabii zenginliği petrol ve doğal gazdır. Petrol ve doğal gaz Elmet, Leningorsk, Alabuga, Mendelyevsk şehirlerinde çıkarılır. Çıkarılan petrol boru hattıyla Moskova, Perm, Gorkiy, Kuybişev, Yaroslav, Rezon ve Başkırdistan'daki rafinerilere gönderilir. Petrol ve doğal gaz sanâyiinin yanında kimyâ ve petrokimyâ sanâyii de gelişmiştir. Kimyâ fabrikalarında polietilen, aseton, sentetik kauçuk, film gibi dört bine yakın kimyevî madde îmâl edilmektedir. Ayrıca Kazan'da uçak, bilgisayar, kamyon ve dizel motor fabrikaları vardır.

Ülkede tarım faaliyetleri eski Sovyetler Birliğinin diğer bölümlerinde olduğu gibi devlet çiftliği (Sovhoz) ve kollektif çiftlik (Kolhoz) ler tarafından yürütülür. Başlıca tarım ürünleri çavdar, buğday, mısır, bunak, keten, şekerpancarıdır. Ayrıca sebzecilik ve meyvecilikle, hayvancılık ve buna bağlı olarak mandıracılık gelişmiştir.

Tataristan'da ulaşımda nehirlerden faydalanılır. Irmak limanlarıyla Moskova ve Volga havzasının diğer şehirlere düzenli yolcu taşımacılığı yapılır. Demiryolu ulaşımı fazla gelişmemiştir. Ülkenin kuzeybatı ve güneydoğu ucundan Moskova ve Urallara uzanan iki ana hat geçer. Birçok merkeze karayolu bağlantısı vardır.

TATARLAR;

Alm. *Tatar (-in f) (m),* **Fr.** *Tartare (m),* **İng.** *Tatar.* Türkistan'ın doğusundan Cengiz İmparatorluğu zamânında Kırım ve Anadolu'ya yayılan bir kavim. Muhtelif zamanlarda, muhtelif mânâlarda kullanılan Tatar kelimesi, daha ziyâde Moğollar ve Türkleri ifâde etmiştir. Tatar kelimesine ilk olarak Orhun kitâbelerinde İstemi Hanın bir merâsimine gelenler listesinde rastlanmaktadır. Aynı şekilde Kültegin ve Bilge Kağan kitâbelerinde de Tatarlar çeşitli vesîlelerle anılır. Bu kitâbelerde Otuz-Tatarlar olarak geçen kavim, Göktürk ve Uygur kitâbelerinde Dokuz-Tatarlar şeklinde geçer. Bayan-Çur Kağan kitâbesinde Uygurlarla Tatarların yaptıkları savaşlar anlatılır. Farklı devirlerde yazılan yukarıdaki kitâbelere bakılırsa Otuz-Tatarların Moğol, Dokuz-Tatarların ise Türk olmaları muhtemeldir.

Türk ve Moğol menşeli olmak üzere iki grup olarak kabul edilen Tatarların, Asya'dan batıya yayılmaları iki dalga hâlinde olmuştur. İlki Atilla zamânındaki savaşlar esnâsında batıya gitmişlerse de, çoğunluğu geriye dönmüş ve bir kısmı, Kuzey Kafkasya ve Karadeniz'de Bulgar birliğini kurmuşlar. Altıncı asırda bu birlik dağılmış ve Balkanlar'a doğru göçmüşlerdir. İkinci dalga ise Cengiz Hanın savaşları esnâsında vukû bulmuştur. Moğol İmparatorluğunun dağılmasından sonra, batıya gelen Türk çoğunluklu Tatarlar, **Altınordu** Devletini kurmuşlardır.

Moğolların Ortadoğu'ya yayılmaları esnâsında geniş bir Moğol ve Türk topluluğu da Anadolu'ya gelmiştir. Târihî kaynaklarda Tatar olarak anılan bu zümrenin beyleri, İlhanlıların hizmetine girmişlerdir. On beşinci asırdaki kaynaklarda bunlara Kara Tatar denilmekle berâber, bunların aynı isimdeki boyla münâsebetleri yoktur.

Anadolu'ya gelmiş olan Tatarlar elli iki oymağa ayrılmışlardı. Orta Anadolu ve Doğu Anadolu'nun batı kesimlerinde zengin otlaklara sâhiptiler. Hayvancılık sâyesinde rahat bir hayat süren Tatarlar, vergi de vermiyorlardı. Yıldırım Bâyezîd Hanın Anadolu'yu fethi sırasında Osmanlı hizmeti altına giren Tatarlar, menfaatlerini her zaman kuvvetli bir hükümdarın emri altında olmakta görmüşlerdir. Ankara Savaşından sonra Tîmûr Han tarafından Anadolu'dan göçe zorlanan Kara Tatarların büyük bir kısmı sürülmüştür. Anadolu'da kalabilenler de zamanla Türkleşmişlerdir.

Göç etmeyip, Anadolu'da kalanlar, Fetret Devrinde şehzâdeler arasındaki mücâdelede önemli rol oynamışlardır. Sultan Çelebi Mehmed Han (1413-1421) iktidârı ele geçirdikten sonra, bunları Filibe civârında yerleştirmiştir.

Tatarların Türk olanları günümüzde Rusya'nın ve dünyânın muhtelif bölgelerine yayılmışlardır. Tataristan, Başkırdistan, Çuvaşistan, Astırhan, Batı Sibirya, Ukrayna, Kafkasya, Türkistan ve Kırım'da

toplu veya dağınık halde yaşamaktadırlar. Bu bölgelerin dışında Finlandiya, Mançurya, Kore, Japonya, ABD, Birleşik Almanya ve Türkiye'de Tatarlar bulunmaktadır. Ancak, Mançurya, Kore ve Japonya'daki Tatarların ekseriyeti Türkiye'ye göç etmişlerdir. Zamânımızda özellikle Eskişehir civârında yaşayan ve Tatar olarak bilinenler ise Kırım'dan göçmüş Türklerdir.

TATLILAR;

Alm. *Süssigkeiten; Sübspeisen (f. pl.),* **Fr.** *Pouceurs (f); entremets sucrés (m. pl.),* **İng.** *Sweets, (ABD) candies.* Meyve, süt ve hamurdan içine şeker konularak yapılan yiyecekler. Yüzyıllardan beri pekçok çeşidi yapılan tatlılar, kuvvetli bir besin kaynağıdır. Yerine, mevsimine, yöresinin yapış şekline göre tatlı çeşitleri çoktur. Komposto, hoşaf gibi **hafif tatlılar,** besleyici hafif sayılabilen sütlü tatlılarla hamurdan yapılan tatlılar, vücudun hem enerji hem de besin kaynağıdır. Hamurdan yapılan tatlılara **ağır tatlılar** denir ve bunlara ceviz, badem, antepfıstığı gibi meyveler çekilerek ilâve edilir. Ayrıca üstüne konan kaymak bunlara ayrı bir tat verir.

Tatlılar, yapılırken kullanılan ana malzemeye göre üçe ayrılır: **Hamur tatlıları;** baklava, kadayıf, revani, kalbur bastı, tulumba gibi. **Süt tatlıları;** sütlaç, muhallebi, keşkül, tavuk göğsü gibi. **Meyve tatlıları;** komposto, hoşaf ve çeşitli reçeller.

Tatlılar genellikle yemeklerden sonra yenir. Reçeller ise sabah kahvaltılarında ve iftar sofralarında tercih edilir.

Malzemenin kaliteli ve ölçülü olarak kullanılması tatlının nefâsetini (lezzetini, yeme zevkini) artırır. İçine konacak malzeme ve yağda kısıntı tatlının arzu edilen kıvamda olmamasına sebep olur.

TATU (Dasypus);

Alm. *Gürteltier,* **Fr.** *Tatou,* **İng.** *Armadillo.* **Familyası:** Tatugiller=Kemerlihayvangiller= Armadiller (Dasypodidae). **Yaşadığı yerler:** Güney Amerika'da toprak inlerde. **Özellikleri:** Baş ve vücutları küçük kemiksi levhalardan meydana gelmiş bir zırhla örtülüdür. Tehlike ânında kirpi gibi tostoparlak olurlar. **Çeşitleri:** Altı kemerli tatu (Dasypus sexcinctus), dokuz kemerli tatu (D. novencinctus), Üç kemerli tatu (Tolypeutes tricinctus) türleri iyi bilinir.

Kemerlihayvangiller (Dasypodidae) familyasına giren hayvan türlerinin genel adı. Güney Amerika'ya mahsus olan bu memeli hayvanlar, ağır zırhlı ortaçağ savaşçılarına benzerler. İspanyollar Yeni Dünyâ'ya ilk geldiklerinde, hayretle gördükleri bu hayvana "Küçük zırhlı" mânâsında "Armodillo" dediler. Aslı Tupi dilinden alınmış olan ve Türkçede de "tatu" olarak bilinen bu hayvanların başları, derileri ve kuyrukları kemik levha (safiha)larla kaplıdır. Bedenin büyük bir kısmını örten bu sert levhalar bâzı bölgelerde eklemlidir. Parmaklarında keskin, kuvvetli kancalı tırnakları vardır. Toprakta kazdıkları inlerde barınırlar. Çoğunlukla gece çıkarlar. Termit ve böceklerle beslenirler. Güçlü pençeleriyle termit yuvalarını bozarak, uzayabilen yapışkan dilleriyle termitleri toplarlar.

Tatular zırhlı olmalarına rağmen savaşçı değildir. Görünüşlerinin tersine, barışsever hayvanlardır. Görme ve işitme duyuları fazla kuvvetli olmadığından tehlikeyi geç fark ederler. Bir tilki veya yaban köpeğinin saldırısına uğradığında, hızla koşarak kaktüslü ve dikenli alanlara dalarak, yeraltı inine ulaşmaya çalışır. Dikenler arasından zırhı sâyesinde rahatça geçer. Hasımlarına ise dikenler engel teşkil eder. Sırtlarındaki oynak kemerler tabiî menteşe ödevi görür. Böylece daha rahat koşar ve kirpi gibi tostoparlak olabilirler.

Bir tehlike ânında yakalanacağını anlayan tatu, hemen tortop olarak başını, ayaklarını ve karnını zırhıyla örter. Vakit bulursa bir bayırdan kendini aşağı bırakarak yuvarlana yuvarlana düşmanından uzaklaşır veya toprak yumuşak olduğu takdirde kaş-göz arasında toprağı eşeleyerek içinde kaybolur.

Kuvvetli koku alma duyusuyla toprak altında avlarını keşfeder, hemen orayı eşeleyerek böcek ve kurtçuklara ulaşır. Bâzan akrep ve diğer zararlı böcekleri de yediğinden faydalı hayvandır. Karınlarında dört meme başı olup, her defâsında aynı cinsiyetli dört yavru doğururlar. Her yavru bir memeyi emdiğinden aç kalma problemleri yoktur. Tatuların çoğu kedi iriliğinde olmakla birlikte, 80 cm uzunluk ve 6,5 kg ağırlıkta gelenleri de vardır. Su içinde yüzebilir ve sığ gölcüklerde su dibinde yürüyebilirler.

TATULA (Datura) (Bkz. Boruçiçeği)

TAVÂF;

ziyâret etmek maksadıyla bir şeyin etrâfında dolaşmak. Kâbe-i muazzamayı ziyâret ederek, etrâfında yedi kere dönmek. Tavâf, hac ve umrede, Mescid-i haram içinde Kâbe-i muazzama etrâfında dönmek demektir. Lügatta "dönmek, dolaşmak" mânâlarına gelir. Kâbe'den başka bir câmi etrâfında ibâdet için dönmeyi dînimiz yasak etmiştir.

Haccın farzları üçtür: İhram, Arafat'ta vakfe ve Kâbe-i muazzamayı ziyâret maksadıyla tavâf etmektir. Buna "tavâf-ı ziyâret" denir. Dördü farz, üçü vâcib olmak üzere yedi kere dönülür. Tavâfa, Hacer-i esvedin bulunduğu köşeden başlanır. Kâbe sola alınarak, Kâbe kapısına doğru gidilmek sûretiyle başlanılan yere gelinir. Kâbe etrâfında bir kere dönmeye "şavt" adı verilir. Yedi şavt, bir tavâf demektir. Zemzem kuyusunun ve Makâm-ı İbrâhim'in dışından dolaşarak da tavâf edilebilir. Kadınların tavâf ederken, Kâbeye yaklaşmamaları daha fazîletlidir. Mescid-i Haram, dışından tavâf yapılmaz. Tavâfın, Hatim denilen yerin dışından yapılması gerekmektedir. Tavâfa niyet etmek de, ayrıca farzdır, dinde emirdir. Ziyâret tavâfını, Arafat'ta vakfeden sonra yapmak da farzdır. Tavâf ederken ve sa'y ederken, ezân okunursa, bunlar bırakılıp, namazdan sonra tamamlanır.

Tavâfın belli bir vakti yoktur. Nâfile olarak gece ve gündüz tavâf yapılabilir. Farz olan ziyâret tavâfı, Bayramın üçüncü gününün güneşi batıncaya kadar yapılır. Her tavâftan sonra Mescid-i Haram içinde iki rekat namaz kılmak vâcibdir, dînimizin kesin emridir. Tavâf ederken abdestsiz ve cünüp olmamak lâzımdır. Tavâf ederken dikkat edilmesi önemli olan bir husus da, avret yerlerinin kapalı olmasıdır. Kadınların bu şarta uyması mühim olduğundan onlar, erkeklerin bulunmadığı zamanlarda tavâf ederler.

Tavâf esnâsında Salevât-ı şerîfe okunur. Tavâfa başlama yeri olan Hâcer-i Esvede gelince, ona yönelinir, namazda durur gibi tekbir ve tehlil getirilerek bu taşa el sürülür ve mümkün ise öpülür. Bunlar mümkün olmayınca istilâm edilir. Yâni karşıdan el sürme işâreti yapılarak selâm verilir. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem efendimiz böyle yapardı.

Tavâfın çeşitleri:

1. Kudûm tavâfı: Mekke'nin dışında, Mîkat denilen yerlerden daha uzak memleketlerin hacılarının, Mekke'ye vardığı zaman, hemen Mescid-i Harama girerek yaptıkları tavâftır. Bu tavâfı yapmak sünnettir. Hacca geç giden kimse, doğru Arafat'a gider. Bunun artık "tavâf-ı kudûm" yapması lâzım değildir.

2. Ziyâret tavâfı: Buna "tavâf-ı ifâda" da denir. Farz olan bir tavâftır. Hacıların, Arafat'ta vakfede bulunduktan sonra yaptıkları tavâftır. Bu tavâfın, bayramın üçüncü gününün güneş batıncaya kadar yapılması lâzımdır.

3. Vedâ tavâfı: Buna "tavâf-ı sadr" da denir. Mîkat denilen yerlerden daha uzak memleketlerin hacılarının, Mekke'den son ayrılacağı gün yapmaları lâzım olan tavâftır. Hayızlı kadına bu tavâf vâcib değildir.

4. Nâfile tavâf: Mekke'de oturanların zaman zaman yaptıkları tavâftır. Buna "tavâf-ı tatavvu" da denir.

5. Ömre tavâfı: Ömre, hac zamânı olan beş günden başka, senenin her günü, ihramla tavâf ve sa'y yapmak, saç kazımak veya kesmektir. Ömreye "hacc-ı asgar", yâni küçük hac da denir. Ömründe bir kere ömre yapmak müekked sünnettir. (Bkz. Ömre)

TAVÂİF-İ MÜLÛK;

Endülüs ve Anadolu'da kurulan Müslüman şehir ve bölge devletlerinin adı. Tavâif-i Mülûk, Osmanlıca bir terkip olup, **beyler topluluğu** mânâsındadır.

Endülüs'te Tavâif-i Mülûk: İspanya'da Endülüs Emevî Devleti çökünce, bölgede çok sayıda mahallî hânedanlar ortaya çıkıp, bulundukları mevkiye hâkim oldular. Bunların çoğu şehir devleti vasfındaydı. Eftasîler, Endülüs'ün güney batısındaki geniş bölgelere hâkim oldular. Bu hânedanlar, Emevîlerin idâresi altındaki toplulukların vasfına sâhipti. İşbiliye'deki Abbâdîler ile Saragosa'daki Hudîler Arap asıllıydı. Badajoz'daki Miknâsa Eftasîleri, Tuleytula'daki Havvannara Zunnûnîleri ve Malaga'daki Hammûdîler Berberî asıllıydı. Endülüs'teki Tavâif-i Mülûk devletçikleri arasındaki mühim olan hânedanların hâkim oldukları mevkiler ve iktidar yılları şöyledir:

Malaga ve Algeciras'taki Hammûdîler (1010-1057), İşbiliye'deki Abbâdîler (1023-1091), Gırnata'daki Zirîler (1012-1090), Nieblâ'daki Benû-Yahya (1023-1051), Silves, Algerve'deki Benû-Müzeyn (1028-1053), Albarracin, La Sahla'daki Benû-Rezîn (1011-1107), Alpuenti'deki Benû-Kasım (1029-1092), Kurtuba'daki Cevherîler (1031-1069), Batliyas'taki Benû-Mesleme de denilen Eftasîler (1022-1094), Tuleytula'daki Zunnûnîler (1009-1085), Valencia'daki Benû-Sumâdih (1039-1087), Saragosa, Lerida, Tutîle, Calatayud, Denia, Tortosa'daki Tucîbiler (1019-1039), Hudîler (1039-1043), Majorka'daki Benû Mücahid ve Benû-Ganiye (1022-1205) bu mevkilere hâkim oldular. On birinci yüzyılın sonunda bölge bütünüyle Murâbitlerin hâkimiyetine geçti.

Anadolu'daki Tavâif-i Mülûk: Bunlara Anadolu Beylikleri de denir. Anadolu Beylikleri Devletinin Moğollara 1243 Kösedağ Harbinde yenilmesinden sonra meydana gelen otorite boşluğundan faydalanılarak kurulmuştur. Hepsi Türk asıllı olup, Müslüman ve Ehl-i sünnetti. Anadolu Beylikleri,

Bizanslılar ve Moğolların Türk ve Müslüman bölge ahâlisine yaptıkları zulme tepki olarak doğdu. Beylik mensupları, Orta Asya'daki Moğol zulmünden kaçıp, Selçuklular tarafından Anadolu'ya yerleştirilen Oğuz boylarıydı. Çeşitli Oğuz boylarına mensup topluluklar, bulundukları mevkilerde Türkün teşkilâtçılık rûhuyla birkaç şehir ve bölgeden meydana gelen yirmiden fazla beyliği çok kısa zamanda kuruverdi. Bu beylikler, kurulmasından îtibâren Bizanslılar, Moğollar ve Haçlı Seferleri artıklarıyla mücâdeleyi başlattılar. Anadolu Beyliklerinin mücâdelesinden sonra Türkiye Selçukluları Devleti kendini toparlamasa da, târihî misyonunu yeni Türk devletleri ve sonra bütünüyle Osmanlılar tamamlamıştır. (Bkz. Anadolu Beylikleri)

TAVŞAN; (Leporis, Lepus);

Alm. *Hase (m),* **Fr.** *Lièvre (m),* **İng.** *Rabbit, Hare.* **Familyası:** Tavşangiller (Leporidae). **Yaşadığı yerler:** Antarktika hâriç, hemen hemen bütün dünyâda. Yabâni olanları dağlarda, kırlarda yaşar. **Özellikleri:** Gözleri iri, arka bacakları ön bacaklarından daha uzun, kuyruğu kısa, kulak ve bıyıkları uzun, otçul memelidir. Yabânî veya evcil olarak yaşarlar. **Ömrü:** 5-12 yıl. **Çeşitleri:** Âdi tavşan (Lepus europaeus), ada tavşanı (Cuniculus [oryctologus] cuniculus), kar tavşanı (Lepus timidus) meşhurlarıdır.

Tavşangiller (Leporidae) familyası türlerine verilen genel ad. Kulakları ve arka bacakları uzun, ön bacakları daha kısa olan, karada yaşayan otçul memelilerdir. Kuzey kutup dâiresinden çöller bölgesine kadar hemen hemen dünyânın her yerinde bulunurlar. Hepsi kısa kuyrukludur. Bâzıları kazdıkları tünellerde barınır. Bir kısmıysa aslâ tünel kazmaz. Satıhta barınır. Hepsinin keskiye benzeyen ve dâimî süren dişleri vardır. Kesici ön dişlerle azı dişleri arasında boşluk bulunur. Bu hususta onlar kemiricilere benzerler. Uzun süre kemiriciler takımında sınıflandırıldı. Şimdiyse Lagomorpha (Tavşanımsılar) takımının çiftdişliler (Duplicidentata) alt takımında incelenirler. Bunları Rodentia (Kemiriciler) takımından ayıran en önemli özellik; üst çenelerindeki kemirmeye yarayan bir çift kesici dişlerinin iç kısmında bir çift daha küçük dişlerin bulunmasıdır.

Âdi tavşanlar, Ada tavşanları ve pikalar (Islıklı tavşanlar) bu takımın en iyi tanınan türleridir. Yalnız Antarktika'da bulunmazlar. Ağırlıkları genellikle 1-3 kg kadardır. Yokuş yukarı çok iyi koşarlar. Pikalar tamâmen kaya altlarında barınırlar. Asya ve Amerika'da yaşarlar. Tombul vücutları ve kısa, yuvarlak kulakları vardır. Gündüz faaliyet gösterirler. Kış uykusuna yatmazlar. Fakat kuru otları kış için biriktirip kayalar altında depolarlar.

Ada tavşanlarının boyları 35-45 cm ve ağırlıkları 2-2,5 kg kadardır. Sırt ve yanları kızılımtrak sarı, karın ve ayaklarının içleri beyazdır. Çok ürkek bir hayvandır. Tehlike sezince mırıldanır gibi bir çığlık atar ve şiddetle ayaklarını toprağa vurur. Yumuşak topraklarda eştikleri tünellerde barınırlar. Yuvaları karmaşık tünellerden meydana gelir. Birkaç çıkışı, havalandırma delikleri ve daha geniş olan ana doğum odası mevcuttur. Yabânî ada tavşanı çoğu defâ âdi tavşanla karıştırılır. Ada tavşanı yuvasını toprak altına yapar. Yavrularını postundan yolduğu tüyler üstünde gözleri kapalı ve tüysüz olarak doğurur. Koşarken sıçramalarla yol alır. Kırkar gün aralıklarla yılda 4-8 defâ yavrular. Her doğumda 4-12 yavru doğurur. Yavrularını 20 gün kadar emzirir. Bir aylık olunca kendi başlarına bırakır. Yavrular on ayda tam ergenliğe kavuşurlar. 5-7 yıl kadar yaşarlar.

Âdi tavşan (Lepus europaeus) ise daha iri ve daha ince uzundur. Siyah uçlu kulakları ve uzun arka bacakları ve sarımtrak kahverengi tüyleriyle ada tavşanından ayrılır. 70 cm boyunda ve ağırlığı 3-6 kg gelenleri vardır. Yuvalarını çukur ve kuytu yerlere yaparlar. Tünel kazmazlar. Yalnızca yeri biraz eşeler ve orada kurumuş çimenlerin üzerinde iskan ederler. Dağlarda, kırlarda ve ormanlarda bulunurlar. Orta ve Güney Amerika ile Avustralya'da rastlanmaz.

Koştuğunda uzun değnekle yürüyen canbazları andırır. Bu yürüyüşü onu sıçramalarla hareket eden ada tavşanından ayırır. Münzevî, yalnız bir hayvandır. Fakat ilkbahar başlangıcında toplu görülürler. 2-4 yavru doğurur, yavrular gelişimleri ilerlemiş vaziyette, vücutları tüylü, gözleri açık ve ayaklarını derhal kullanabilecek kabiliyette doğarlar. 2-3 hafta süt emerler. Gebeliği 5-6 hafta olup, yılda 4-5 defâ gebe kalabilirler. 8-12 yıl kadar yaşarlar. Postu kürkçülükte kullanılır. İnsana çabuk alışırlar.

Soğuk memlekette yaşayanların mevsime göre rengi değişir. Âdi kutup tavşanı (L.areticus) ve kar tavşanı(L.timidus) kutup ve dağlık yurtlarında kışın tüy değiştirerek beyaza dönüşür.

Ada tavşanları yiyecek aramak için akşamları yuvalarından çıkarlar. Besinleri çeşitli otlar, kök, sürgün ve ağaç kabuklarıdır. Etleri yenir, postu kürkçülükte kullanılır. Etleri gâyet lezzetliyse de tünellerde yaşadıkları için avlanmaları çok zordur. Sekiz tânesi bir koyunun yediği kadar ot yer. En önemli düşmanları, tilki, gelincik ve salgın olan "Myxomatosis" hastalığıdır. Bir çift ada tavşanından üç yılda dokuz milyon tavşan üreyebilir.

On sekizinci yüzyılda Avustralya'ya götürülen iki çift ada tavşanından 2 milyardan fazla üremiş ve

mer'aları koyunlarla paylaşmış, ziraat için bir âfet olmuşlardır. Bunlara karşı dışardan tilki getirilmişse de bunlar yalnız yaşlı ve hasta tavşanları avlayabilmişlerdir. Bunun üzerine genel bir tavşan avı başlatılmış, buna paralel olarak konservecilik ve tavşan deri sanâyiinde büyük gelişmeler olmuştur.

Âdi tavşanla çiftleştirilerek elde edilen melezine leporidi denir. En önemli evcil ırkı beyaz ve kırmızı gözlü olan Ankara tavşanıdır. Asıl ada tavşanından başka yarım metre boyunda "iri bataklık ada tavşanı" (Limnologus palastrigs) ile "su ada tavşanı" (L.aquaticus) vardır. İlki Güney Amerika'da ev kenarlarında, ikincisi Mississippi'de yaşar. Suya dalarlar. 6-7 yavru doğururlar.

Evcil ada tavşanı: Yıllarca süren çalışmalar sonucu birçok evcil ırklar üretilmiştir. Bunlar etleri, derileri, tüyleri veya süs için yetiştirilir. Laboratuvarlarda deney hayvanı olarak kullanılanları da vardır.

Ankara tavşanı: Beyaz ve kırmızı gözlü olan Ankara tavşanı en önemli evcil ırktır. Beyaz tüylüdür ve 2,5-3 kg gelir. Tüyü için yetiştirilir. Postu uzun ve sık tüylerle örtülüdür. Tüyleri gâyet makbul olup pamuk gibi yumuşaktır. Her kırkımda 300 gr tüy çıkar. 9 sene kadar yaşar. Her doğumda 8 yavru verir. Ankara tavşanı denmesinin sebebi tüylerinin Ankara keçisi gibi beyaz ve makbul olmasıdır. Tüyünden istifâde edilen tavşanların çoğunlukla yumurtalıkları çıkartılır. Çünkü yumurtalıkları olmayan tavşanların tüyleri daha sık ve çok olur.

Alman, Belçika ve Normandiya ırkları et için beslenir. Post için yetiştirilenlerin en önemlisi Çinçilyalardır. Postu beyaz ve siyah lekeli olan İngiliz kelebeği tavşanı, süs için beslenir. Yine postu beyaz ve kahverengi, kulakları sarkık olan Japon ırkı da süs için beslenir. Siyah-beyaz Hollanda tavşanı dayanıklı ve arkadaşlığa uygun yaradılışta olduğundan evlerde çocuklara oyun hayvanı olarak yetiştirilirler.

Tavşanlar, yedikleri nebâtî besinleri en az iki defâ sindirimden geçirirler. Gece çıkardıkları nemli ve yumuşak dışkılarını çiğnemeden yeniden yutarak tekrar sindirirler. Kalın barsakta sindirim bakterilerinin hazırladığı ve birinci dışkıyla atılan B vitaminlerinin zâyi olmasına mâni olurlar. Bu sindirim özelliğiyle yaprak ve otlardan en iyi şekilde faydalanmış olurlar. Gündüz, dışkıları katıdır. Gece, dışkısını doğrudan doğruya anüs (makat)ten alındığı için ağzıyla makat bölgesini kaşıdığı sanılır. 45 günlük bir deneyde, boyunlarına tasmalık takılarak dışkılarını yemeleri önlenen tavşanların iştahlarının düştüğü, hızla zayıfladıkları, kulaklarının içlerinde ve gözlerinin çevrelerinde yaraların meydana geldiği görülmüştür.

Tavşanlar genellikle gündüzleri dinlenir. Sabahın erken saatlerinde ve akşam vakitlerinde beslenmek için aktiflik gösterirler. Tarlalara büyük ziyanlar verirler. Tabiî düşmanları tilki, gelincik, puma, kartal gibi hayvanlardır. Mykomatosis hastalığı da bunların aşırı artışlarını önemli derecede önler. Bugün tüyleri, postları ve etleri için evcil olarak birçok tavşan ırkı yetiştirilmektedir. Tavşan eti idrar söker, fazlası uykusuzluk yapar.

Bedâyi kitâbında diyor ki; "Abdullah ibni Abbâs buyurdu ki: Resûlullah'ın yanında oturuyorduk. Bir köylü, tavşan kebâbı hediye getirdi. Bize; **"Yiyiniz!"** buyurdu. Muhammed bin Safvân radıyallahü teâlâ anhümâ dedi ki: "İki tavşan yakaladım, kestim. Resûlulah'a sordum. İkisini de yememi emr buyurdu."

Kitâb-ül-İrşâd'da diyor ki: "Tavşan kanı, kelef denilen yüzdeki çillere ve Behak denilen esmer lekelere ve Beras, yâni abraş denilen beyaz lekelere iyi gelmektedir. Kanı bu lekelere sürülür. Tavşan beyni yemek, hastalıklardan sonra hâsıl olan titremeye iyi gelir. Çocukların diş etlerine sürülünce, diş gelmesine yardım eder. Tavşan yavrusunu kesip mîdesinden çıkan "Enfiha" denilen sıvı, sirke ile karıştırılıp üç gün öğleden sonra kadın içince, hâmile kalmasını önler ve sar'a illetine ve zehirlenmelere karşı iyi gelir."

TAVŞAN BEZELYESİ (Bkz. Mürdümük)

TAVŞAN DUDAK;

Alm. *Hasenscharte (f),* **Fr.** *Bec-de-lièvre (m),* **İng.** *Harelip.* Dudağın doğuştan yarık olması. Aslında yarık, tavşanlardan farklı olarak orta kısımda değil, sağda veya soldadır. Her iki tarafta birden de olabilir. Nâdiren ortada olur. Bu sebeple tavşan dudak deyimi yanlış olmaktadır. "Yarık Dudak" daha doğru bir ifâdedir. Bâzan yarık, damağa da uzanabilir. O zaman normal yutma olayı bozulacağından bebekte beslenme zorluğu ortaya çıkar.

Hastalığın sebepleri arasında irsiyet ve annenin gebelikte kullandığı ilâçlar, hastalıklar, psişik ve fizik travmalar sorumlu tutulmaktadır. Tedâvisi plastik cerrâhî müdâhaleleridir.

TAVŞAN MEMESİ (Ruscus aculestus);

Alm. *Stachliger, Mäusedorn (m),* **Fr.** *Pelithoux (m),* **İng.** *Butcher's broom.* **Familyası:** Zambakgiller

(Liliaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Trakya, Batı ve Kuzey Anadolu.

Eylül-nisan ayları arasında yeşilimsi veya açık pembemsi çiçekler açan 20-30 cm boylarında kışın yapraklarını dökmeyen çok yıllık bitkiler. Ormanlık ve dağlık bölgelerde yayılış gösterirler. Yapraklar oval şekillerde sivri uçlu, koyu yeşil renkli ve serttir. Gövdeleri dik ve çok dallanmıştır. Hatta dallar yaprak şeklinde başkalaşıma uğramışlardır. Bundan dolayı şeklen bir yaprağa benzerler. Esas yapraklar bunların üzerinde küçük ve pul şeklindedir. Her yaprağın koltuğundan 1-2 çiçek çıkar. Meyve küre şeklinde parlak kırmızı renkli olup etlidir

Kullanıldığı yerler: Kökleri uçucu yağ ve saponinler taşır. İdrar arttırıcı, kum dökücü, ateş düşürücü etkileri vardır. Meyveleri kurutularak kavrulur ve kahve olarak kullanılır.

Ruscus hypoglossum türü, "Yalova Mercanı" olarak bilinir. Akdeniz bölgesinde yetişir. Aynı şekilde kullanılır. R. hypophyllum türüyse zirmek olarak bilinir.

TAVUK (Gallus domesticus);

Alm. *Huhn (n), Henne (f),* **Fr.** *Poule (f),* **İng.** *Hen.* **Familyası:** Sülüngiller (Phasianidae). **Yaşadığı yerler:** Evcil olarak kümeslerde; serbest yaşayan yabâni türler de vardır. **Özellikleri:** Orta büyüklükte, kısa kanatlı, yerde yaşayan bir kuş. Ayakları eşelemeye ve koşmaya uygundur. Çoğunlukla nebâtî besin yer. **Ömrü:** 15-20 yıl. **Çeşitleri:** Leghom, Minorka, Dorking, Beç, Denizli, Cebeci, Gerze, İspenç tavuğu, Tepeli tavuk meşhur cinslerdir.

Sülüngiller familyasından, orta büyüklükte, vücûdu yandan basık, gagası kuvvetli, ayakları eşeleyici, kısa veya yuvarlak kanatlı dişi bir kuş. Erkeğine **horoz,** yumurtadan yeni çıkan yavruya **civciv,** bir yaşından küçüğüne **piliç** denir. Başının üzerinde kırmızı renkli etten bir ibik bulunur. Gaganın altında da buna benzer etli iki parça sarkar. Ayaklarında, üçü önde, biri arkada olmak üzere dört parmak vardır. Gözleri başının iki yanında olup, üçer göz kapağına sâhiptir. Üçüncü perde gözü fazla ışıktan korur. Kuyruk; horozlarda büyük, tavuklarda küçüktür. Küçük kanatlı olduklarından ancak kısa mesâfede uçuş yapabilirler. Mîdeleri diğer kuşlarda olduğu gibi üç bölümdür. Yemler önce kursağa, sonra ön mîdeye geçer. Son olarak katıda sindirilir. Tavuklar yuva yapmaz. Yerde veya ağaç dallarında tünerler. Sıcakkanlı hayvanlardır. Genel olarak vücut ısıları 40,5-42°C'dir.

Kuluçkaya yattıklarında yumurtaları çevirerek devamlı hepsine aynı ısıyı vermeye çalışırlar. 38 ve 41 derecelerde de civciv çıkabilir. En ideal ısı 39-40 derecedir. Vücutları küçük olan tavukların ısıları iri tavuklardan fazladır. Böyle tavuklar daha erken civciv çıkarır. Tavukta kuluçka müddeti genel olarak 21 gündür. Legorin tavuklarının vücutları küçük, harâretiyse fazla olduğundan 20 günde civciv çıkarırlar.

Brahma tavukları daha iri ve vücut harâretleri daha azdır. 21 günde bile civciv çıkarmazlar. Ancak bir iki gün sonra çıkarırlar. Hasta tavukların vücut ısısı genellikle düştüğünden, çoğu civciv çıkaramaz. Evcil tavuğun atası "Bankiya" tavuğudur.

Bugün yeryüzünün çoğu bölgelerinde et ve yumurtası için büyük **çiftliklerde** tavuk yetiştirilir. İyi bir tavuk yılda 250-300 yumurta verir. Aralık ve ocak aylarında tüy değiştirdiklerinden yumurtlamazlar. Horoz tarafından döllenmiş yumurtalardan civciv çıkar. Döllenmemiş yumurtalardan civciv çıkmaz. Yumurta besleyici bir gıdâdır. Yumurtalıkta meydana gelen yumurta sarısı, yumurtalık kanalından geçerken üst kısımdan salgılanan yumurta akına bulanır. Aşağı inerken de üstü kireçlenir. Bu yumuşak kabuk havayla temas edince sertleşir. En önemli tavuk cinsleri Minorka, Leghorn, Arden, Dorking, Beç, Nemse, Fizan ve Denizlidir. (Bkz. Horoz)

TAVUS (Pavo cristatus);

Alm. *Pfau (m),* **Fr.** *Paon (m),* **İng.** *Peacock.* **Familyası:** Sülüngiller (Phasianidae). **Yaşadığı yerler:** Anayurdu Hindistan ve Seylan ormanlarıdır. **Özellikleri:** Erkeklerinin, çoğu renkli ve yelpaze gibi açılabilen uzun kuyrukları vardır. Nebâtî besinlerle beslenirler. **Çeşitleri:** Hind tavusu (P.cristatus), Cava tavus kuşu (Yeşil Tavus; P.muticus), Argus tavusu (A.argus), Kongo tavusu (A.congensis) meşhur türleridir.

Sülüngiller âilesinden, Hindistan ve Seylan ormanlarında yaşayan, kuyruğunun güzelliğiyle meşhur bir kuş. Bugün dünyânın her yerinde süs hayvanı olarak beslenirler. Güzelliği herkesçe bilinen bu kuş, Büyük İskender tarafından Hindistan dönüşü Avrupa'ya getirilmiştir.

Tavusun kuyruğu gâyet uzun ve renkli olup, üstü göz gözdür. Mavi gözlerle süslü, sedefli altın ve yeşil tüylerle örtülü bu kuyruk, yelpâze gibi açılarak gözler önüne serilir. Güzelliği dillere destan olan erkek tavustur. Dişisi, pek çirkindir. Görenler bunu başka bir kuş çeşidi sanırlar. Hindiye oldukça benzer. Dişisi esmerimtrak, kül rengindedir. Tavus kuşları, tavuklar gibi beslenirler, arpayı çok severler.

Bülbülün sesinin kulağa tesiri ne derece ise, tavusun göze tesiri de aynı derecededir. Başında renkli

bir sorguç bulunur. Tavusun güzelliğine karşılık çirkin bir sesi vardır. Üreme dönemlerinde erkek tavus kuşu kuyruk tüylerini açarak dişisine kur yapar. Sürü hâlinde gezerler. Bir erkeğin peşinde 5-6 dişi bulunur. Kuyruğunu açtığı zaman bütün renklerin parıltısını aksettirir. Erkeğin boyu 110-125 cm, kuyruğu da 130 cm kadardır. Dişiler erkeklerden daha küçük olurlar. Dişi 12-15 kadar yumurta yumurtlar. Kuluçka süreleri bir ay kadardır. Yavrular küçükken hindi yavrularına çok benzer. Tavusun kuyruğu yeşilimsi bir rengi andırır. Vücûdundaki tüyler ise mor, yeşil, altın sarısı ve tunç renklerinin karışmasından meydana gelmiştir. Başlaa boyun tüylerinin rengi daha koyudur. Erkeğinin rengi üçüncü senede tüy döktükten sonra tamamlanır. Dördüncü yılda erginleşirler.

Lezzetli olduklarından Cava ve Seylan adalarında yerliler tarafından avlanır. Hindistan'ın bâzı bölgelerinde kutsal sayılırlar. Tavus kuşu, hazret-i Süleyman zamânından beri bilinirdi. Roma İmparatorluğu zamânında büyük ziyâfetlerde tavus kuşu ikram edilirdi. Tavus kuşunun derisi yüzülerek eti pişirildikten sonra tekrar derisi üzerine geçirilip sofraya tüyleriyle berâber konurdu.

Tavusun birkaç çeşidi vardır. Malezya, Sumatra ve Borneo ve çevresinde yaşayan Argus tavusu (Argusianus argus), kuyruğuyla berâber 160 cm kadar uzunluktadır. Vücut tüylerinde kestâne rengi sarı ve siyah lekeler göze çarpar. Mâdenî parıltısı olmayan yeşil benekleri boyuna çizgilerle süslüdür. Afrika'da yaşayan Kongo tavusunun kuyruğu diğer türlerden daha kısadır. Erkek, parıltılı mavi ve yeşil renklidir. Başında beyaz tüylü bir sorgucu vardır. Bu tür 1936 yılında bulunmuştur. Tavus kuşları kovalanınca kaçar. Yüksekçe bir yer gelince ancak havalanabilirler. Bununla berâber fazla uzağa uçamazlar. En korktukları düşmanları parstır. Parsla karşı karşıya gelince âdeta felç geçirerek donakalırlar.

TAYF (Bkz. Spektroskopi)

TAYLAND

DEVLETİN ADI ..... Tayland Krallığı

BAŞŞEHRİ ..... Bangkok

NÜFÛSU 56.800.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 518.000 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Tay dili (İngilizce, Çince, Malayca)

DÎNİ ..... İslâm, Budizm

PARABİRİMİ ..... Baht (=100 stang)

Güneydoğu Asya'da, 5° 32' -20° 28' kuzey enlemleri ve 97° 21'-105° 38' Doğu boylamları arasında yer alan, kuzeyden Burma ve Laos, doğudan Laos, Kamboçya ve Siyam Körfezi, güneyden Malezya ve batıdan Burma ve Andaman Deniziyle çevrili, eski adı Siyam olan, mevki îtibâriyle büyük stratejik önemi hâiz bir krallık.

Târihi

Ülkenin ilk yerlileri Güney Çin'den göç eden insanlardır. Taylandlılar, 11. yüzyılda bölgeye gelerek bir krallık kurdular. Tayland kurulduğundan bu yana Avrupalı güçlerin istilâsına ve sömürgeciliğine uğramayan Güneydoğu Asya'nın biricik ülkesidir. Şüphesiz bunda, Tayland Kralı Mongkut'un rolü büyüktü. Bundan sonra yerine geçen oğlu Kral Chulalongkorn da aynı siyâsetle bu durumu devam ettirdi. Kral Chulalongkorn 1851 yılından 1910 târihine kadar tahtta kaldı. Ülkesinin gelişme ve kalkınmasında büyük çaba sarfetti. İngiltere ve Fransa ile çeşitli ticârî anlaşmalar imzâladı.

Tayland'da 1932 yılında monarşik idâreyi sınırlayıcı kansız bir ihtilâl oldu. 1941 yılında ülke Japonlarca işgâl edildi. Harpten sonra batı siyâseti gütmeye başlayan Tayland, Vietnam'a 11.000 kişilik bir askerî birlik gönderdi. 1972 yılında bu birliklerini tekrar geriye çekti.

1976 yılında yeni bir ihtilâl oldu. Bu sefer ihtilâl kanlıydı. Bunu 1977 ihtilâli tâkip etti. 1983 yılında Vietnam askerî birlikleri, Tayland, Kamboçya sınırı yakınlarında Kamboçya mülteci kamplarına saldırdı. 30.000'e yakın mülteci Tayland'a sığındı. Bunun üzerine Vietnamlılar ülkeye girdiler. Fakat çok geçmeden Taylandlılar saldırganları geri püskürttü. 1988'de seçimleri kazanarak başbakan olan Tümgeneral Chatichai, 25 Şubat 1991'de yapılan askerî darbeyle yönetimden uzaklaştırıldı. Darbecilerin lideri General Suçinda Kraprayun'dır. Askerî Cuntanın hazırladığı anayasa gereğince Millî Meclisin 360 üyesinin belirleneceği seçimler 22 Mayıs 1992'de yapıldı. Seçimlerde hiçbir parti tek başına iktidâra gelecek sandalye sayını elde edemedi. Generallerin desteklediği Erdem Birliği Partisi, Cuntanın yolsuzlukla suçlayarak iktidardan uzaklaştırdıkları partilerle bir koalisyon hükümeti kurdu. Fakat bir süre sonra çıkan olaylardan sonra hükümet krizi yaşanmaya başlandı. Kurulan geçici

hükümetin ardından 13 Eylülde yapılan seçimler netîcesinde muhâlefet partileri 185 sandalye elde ederek yeni hükümeti kurdular (Ocak 1994).

Fizikî Yapı

Tayland mevki îtibârıyle güneydoğu Asya'da, Malay Yarımadası ve Hint-Çin'i üzerinde yer alan bir ülkedir.

Ülke şekil îtibâriyle sap kısmı, Malay Yarımadası üzerinde bulunan açılmış bir çiçeğe benzer. Çiçeğin sap kısmının doğusunda Siyam Körfezi ve batısında Andean Denizi bulunur. Bir bakıma ülke şekil bakımından küçük bir baltaya da bezer Kuzey-güney noktaları arası yaklaşık 1650 km ve doğu-batı noktaları arası ise 800 km kadardır. En dar bölge 64 km olan Kra İstnumus'tur.

Ülkenin yüzölçümü yaklaşık 518.000 km^2dir. Bu geniş toprakların kuzeydoğusunda toplam yüzölçümün üçte birine yakın genişlikte bir yayla mevcuttur. Yayla ortada Chao Phraya Nehrinin verimli alüvyonlu vâdisine doğru gittikçe alçalır.

Tayland beş coğrafî bölgeye ayrılabilir: Chao Phraya Menam (Merkezi Platolar bölgesi), Korat Yaylası, Güney Tayland (Yarımada bölgesi), Kuzeybatı bölgesi ve Dvaravati bölgesi (Güneydoğu bölgesi).

Chao Phraya Nehri Bölgesi, küçüklü büyüklü nehir ve kanallarla doludur. Kuzeybatı bölgesinde Ping, Wang, Yom ve Nan adlarında dört nehir bulunur. Bölge aynı zamanda dağlıktır. Ülkenin en yüksek noktası 2756 m'lik Inthanon Tepesidir. Başşehir Bangkok, güneydoğuya doğru uzanan Dvaravati bölgesindedir. Dördüncü bölge Korat Yaylası, Mekong Nehrinin suladığı geniş bir bölgedir. Sonuncu bölge olan Güney Tayland, Malay Yarımadası üzerinde dar bir bölgedir. Ülkedeki mevcut ovalar umûmiyetle alüvyonludur. Sâhiller ise kumluk ve düzensizdir.

İklim

Tayland'ın iklimi bütün yıl hemen hemen sıcak ve nemlidir. Orta bölgelerde yer alan ovalarda sıcaklık nâdir olarak 18°C'nin altına iner. Kasım ve şubat aylarında hava sıcaklığı aşağı yukarı bu miktardadır. Mart ve mayıs aylarında ise bu rakam 38°C'ye kadar yükselir. Ortalama sıcaklık 28°C civârındadır.

Orta bölgedeki ovalar yağışlı bir atmosfer içerisindedir. Fakat, Barmese Dağları buralara gelecek nemli rüzgârları keserek yağış miktarını düşürür. Güney kıyı bölgeleri ortalama 5600 mm'lik yağış alırken, diğer bölgelerdeki yıllık yağış ortalaması 1000 mm civârındadır. Haziran ayından ekim ayına kadar yaz musonları ülkeye şiddetli yağışlar getirir. Tayland'da üç mevsim vardır. Mart-mayıs ayları sıcak, Haziran-ekim ayları yağmurlu ve Kasım-şubat ayları serindir.

Tabiî Kaynakları

Ülkenin bitki örtüsü oldukça zengindir. Baştanbaşa bütün topraklar yeşile bürünmüştür. Burma sınırında yer alan Salween Nehri civarı bölgeler, kıymetli "tik kerestesi" elde edilen tik ağaçları ve diğer bölgeler teng, yangı ve tekian gibi ağaçlarla kaplıdır. Bundan başka mangrov ve cevzülcinan cins ağaçları pekçoktur. Muson mevsimindeki sık yağışlarla bir tropik ülke olan Tayland, tropik bitki yetişmesi için çok elverişlidir. Sert ve yumuşak ormanların çeşitli yerli türleri ve geniş miktarda bambu ve Hint kamışı vardır.

Tayland'da en çok ve meşhur olan hayvan fildir. Öyle ki Tay hânedanlığının sembolü olmuştur. Maymun, Siyam kedisi, geyik, tapir, uçan maki, papağan, sincap, gibbon ülkede yaşayan diğer hayvanlardır. Ayrıca nesli tükenen kooprey (bir cins vahşi öküz) ve hog geyiği gibi nâdir bulunan hayvanlar da yaşamaktadır. Ülkede pekçok çeşitli tropikal kuş cinsi mevcuttur. Serçe, ötleğen, güvencin, bıldırcın, tavuskuşu, kumru, sülün ve leylek bunların başlıcalarıdır.

Ülkenin yeraltı kaynakları oldukça zengindir. Başlıca mevcut mineraller; antimon, kalay, petrol, gaz, kurşun, tungsten, manganez, demir, tuz, volfram, çinko, linyit ve alçıtaşıdır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Tayland yaklaşık 56.800.000 kişilik bir nüfûsa sâhiptir. Bunun % 80'lik bir ekseriyeti Tay soyu, geri kalanıysa Çinli ve Asyalı milletlerden teşekkül etmiştir. Ülkenin nüfus artışı % 3 civârındadır.

Sınır dağları ve en güney uç bölgesi üzerinde yaşayanlar hâriç, ülke insanları homojen yapıdadır. Tay halkı esas olarak Moğol asıllıdır. Taylılar Tay lisanını kullanırlar. Tay lisanı, ülkenin resmî dilidir. Ayrıca İngilizce yaygındır. Nüfûsun % 10'una yakın bir bölümünü meydana getiren Çinlilerse kendi dilleri olan Çinceyi kullanırlar. Tay ve Çin asıllı bu insanlar genellikle budisttirler. Ülkedeki Müslüman nüfusu % 7 dolayındadır. Tayland'da 200 Müslüman okulu ve 1500 câmi vardır. Daha çok, etnik olarak üçüncü büyük grup olan Malaylar Müslüman olmakla şereflenmişlerdir. Ülkede bir miktar Mon (Pegun), Kamboçyalı, Vietnamlı ve batılı insanlar da vardır.

Tay toplumu klan veya sıkı sınıf ayrılıkları taşımayan gevşek bir yapıdadır. Monogami âileler temel sosyal birim kabul edilir. Çoğunlukla köylerde yaşar ve tarımla uğraşırlar. Genellikle iç ticâret ve el sanatları bunların elindedir. Yalnız uzak mesâfelere yapılan ticâret Çinli tüccarların kontrolü altındadır.

Bangkok, ülkenin en büyük ve en gelişmiş şehri olup, Tayland'ın başşehridir. Yaklaşık iki milyonun üzerinde bir nüfûsa sâhiptir. Bangkok ile Tayland'ın diğer köyleri ve şehirleri arasındaki kültür ve ekonomik farklılık oldukça büyüktür. Tayland'ın diğer önemli şehirleri Ayuttuya, Korat ve Çiengmai'dir.

Tayland halkının yaklaşık % 84'ü okur yazardır. Özellikle 1950 yılından sonra eğitim ve öğretime önem verilmiştir. Yerli okullar yanında, birçok İngilizce öğretim yapan yabancı okullar mevcuttur. Ülkede yüksek öğrenim olarak, toplam 18 üniversite vardır. Eğitimle birlikte sağlık ve sosyal hayatta da önemli gelişmeler 1950 yıllarından sonra kendini göstermiştir. Uzun yıllar pekçok insanın ölümüne sebep olan sıtma hastalığı son yıllarda tamâmen kontrol altına alınmıştır.

Siyâsî Hayat

Tayland krallıkla idâre edilen bir ülkedir. Ülke, bir anayasaya sâhip monarşik bir yönetim sistemi içindedir. İdârî olarak 72 eyâlete (Changwat) ayrılmıştır. Tayland'da her eyâlet bir vâli tarafından idâre edilir. Eyâletler, bölgelere (Amphoe), onlar da küçük bölgelere (Tambol) ve bunlar da köylere (Muban) ayrılır. Önceki kral, aynı zamanda hükümet başkanlığı da yapıyordu. Sonraları bu görevi ortadan kaldırıldı. Yasama yetkisi 360 üyeli Millî Meclisin elindedir. Meclis üyeleri dört yılda bir halk tarafından seçilir. Tayland, Güneydoğu Asya ülkeleri teşkilâtı ASEAN (Association of Southeast Asion Nations) üyesi bir ülkedir.

Ekonomi

Tayland ekonomisi esas îtibâriyle tarıma dayanır. Toprak ve toprak mülkiyeti ülkede çok önemlidir. Orta bölgelerde yer alan ovalar, ülkenin ekilebilen en müsâit topraklarıdır. Başlıca tarım ürünleri mısır, pancar, meyve-sebze, pirinç, şekerkamışı, kokonat, tütün, biber, baharat, jüt, manyok kökü, hindistancevizi, fasulye ve pamuktur. Pirinç ülkenin dış ticâretinde en önemli üründür.

Tayland'ın toplam yüzölçümünün beşte üçüne yakın bir bölümü ormanlıktır. Kereste çok önemli bir gelir kaynağıdır. Diğer orman ürünleri arasında tik ağacı, mangal kömürü, hezaren (hintkamışı), lâk ve reçine (çam sakızı) de üretilir.

Tayland mâden bakımından çok zengin bir ülkedir. Dünyâda kalay üreten ülkeler arasında beşinci büyük ülkedir. Antimon, tungsten, demir ve manganez diğer önemli minerallerdir. Ülkede tabiî gaz üretimi gelişmiştir. Ayrıca petrol bulma çalışmaları son yıllarda artmış ve kıyı bölgelerde petrol bulunmuştur. Ülke tuz yönünden çok zengindir.

Tayland'da başlıca endüstri dalları; çimento, kâğıt, lastik, gıdâ, çelik, dokuma, elektronik, plastik, tahta, seramik, otomobil, montaj, ilâç, tekstil, elektrik âletleri, kereste, şeker, pamuk, tütün, ipek ve ipekli dokumadır. Son yıllardaki hükümet harcamaları geniş ölçüde, gübreleme, çimento, kalay tasfiyeciliği, petrol rafinerileri, asfalt yapımı, askerî güç üsleri, sulama kanalları ve havayolu ulaşımı alanlarına yapılmaktadır. Cam ve kâğıt endüstrileriyse gelişme yolundadır.

Tayland'ın en büyük ihraç maddesi pirinçtir. Bundan başka çeşitli tarım ve orman ürünleri de satar. Ticâreti daha çok, Japonya, ABD, Suudi Arabistan, Hollanda ve Singapur iledir. Turizm, ülkenin büyük bir gelir kaynağıdır.

Ülkenin güney bölgeleri Siyam Körfezine ve Andeman Denizine açıktır. Dolayısıyla bir kısım ticâretini Bangkok ve Sattahip limanlarından deniz yoluyla yapar. Ülkenin en işlek limanı Bangkok'tur Kanalların bulunduğu alanlarda gemi servisleri mevcuttur. Yaklaşık 84.764 km karayolu mevcut olup bunun % 40'ı asfalttır. Demiryolları yaklaşık 4000 km'dir. Ülkede târifeli sefer yapılan 23 havaalanı olup, Bangkok yakınlarındaki Don Muang Havaalanı milletlerarasıdır.

Balıkçılıkta, hem tatlı su hem de denizde balık avlanmasının geliştirilmesi hedef alınmıştır. Ormancılığın geliştirilmesi için ormanların sürekli bir program içinde çoğaltılmasına çalışılmaktadır.

TAYLOR, Frederick Wilslow;

Amerikalı mühendis, kâşif ve endüstriyel idâre uzmanı. Taylorizm olarak bilinen görüşün kurucusudur.

20 Mart 1826'da Pennsylvania eyâletinin Germantown şehrinde doğdu. Fransa, Almanya ve Philip Exter Akademisinde eğitim gördü. 1874'te Harvard Hukuk Okulundan mezun oldu. Gözünün bozulması, hukuk kariyerini tamamlamasına mâni oldu.

1874'ten 1878'e kadar doğduğu eyâletin Philedelphia şehrinde pompa îmâlât teknisyeni olarak çalıştı. 1878'de buradan çıkarak kendi arzusuyla Midvale Çelik Şirketine işçi olarak girdi. Burada, bilgisi ve kültürüyle kısa bir müddet zarfında yükseldi. 1894'te başmühendis oldu. Bu arada Stevens Teknoloji

Enstitüsünü bitirerek mekanik mühendisi oldu. Hayatı boyunca üzerinde durduğu projelerden yüz kadarının patentini aldı. Değerini anlayan Midvale Şirketi onu işçi ve mühendislikten çıkararak idâreci statüsüne soktu. Kendisine çalışmaları için her türlü imkân sağlandı. Çalıştığı şirketin, Taylor'un, "Üretimin arttırılması, ürün fiyatlarının düşürülmesi ve işçi ücretlerinin arttırılması." fikrini benimseyerek dev bir kurum hâline gelmesi, **Taylorizm'**in hızlı bir şekilde yayılmasına sebep oldu. İktisat târihçileri ABD'nin gelişmesinde Taylorizm'e borçlu olduğunu iddiâ ederler.

1901'de Bethlehem çelik şirketine girdi. 1911'de **İlmî İdârenin Prensipleri** kitabını yayınladı. 21 Mart 1915'te Philedelphia'da öldü.

TAYLOR SERİSİ;

bir fonksiyonun seriye açılımı. f(x) fonksiyonu sürekli ve her mertebeden türevli olsun. f(x) in x= a noktasındaki Taylor serisi:

FORMÜL VARRRR-1

şeklindedir. f(x) in x=a komşuluğundaki değeri:

FORMÜL VARRRR-2

Taylor formülü olur. Buradaki Rn(x,a) ya açılımın kalanı veya hatâ terimi denir. Bu kalanlar Lagrange ve Cauchy formülleri yardımıyla hesaplanır.

a= 0 için Taylor formülü basit bir şekil alır. Kalan sıfır olur. f(x) in x= 0 komşuluğundaki açılımına Mac Laurin (Mak Loren) serisi denir. Mac Laurin serisi yardımıyla fonksiyonlar kolayca seriye açılırlar. Yaklaşık değer bulmada, limit ve integralde Mac Laurin serisinden çok faydalanılır. Aşağıda birkaç fonksiyonun Mac Laurin serisine açılımları verilmiştir:

FORMÜL VARRRR-3

TAYVAN

DEVLETİN ADI ..... Milliyetçi Çin (Tayvan) Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Taypey

NÜFÛSU 20.727.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 36.182 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Çince, Tayvan Dili, (Hakka Dili)

DÎNİ ..... Budizm, Taoizm, Konfüçyüsizm

PARA BİRİMİ..... Yeni Tayvan doları

Batı Pasifik Okyanusunda, doğudan ve güneyden Çin Deniziyle çevrili, Çin Halk Cumhûriyetinin (kıyılarının) güneydoğusuna düşen bir Çin ada cumhûriyeti.

Târihi

Tayvan'a 17. yüzyıl başlarında büyük ölçüde Çinli göçü olmuştur. 1620'li yıllarda ada, Felemenklerin (Hollandalıların) kontrolü altında kalmıştır. 1895'ten 1945 yılına kadar 50 yıllık bir süreJapon idâresi altına girmiştir. İlk olarak Tayvan Devleti kendini Japon baskısı altında, 1 Ocak 1912'de göstermiştir. Mançu Sülâlesinin idâresine son verilmiş ve cumhûriyet îlân edilmiştir. Bu aynı zamanda genel mâhiyette olmak üzere Çin Devletinin başlangıcı sayılır. Bu devletin asıl kurulma başlangıç hareketiniyse 1911 Wuçang Ayaklanması meydana getirir.

Komünizmin 1949'da Çin'de rejim olarak yerleşmesi üzerine Çankayşek liderliğinde komünizme karşı olanlar birleşip, Milliyetçi Çin olarak devlet kurdular. Önceleri BM'ye üye bir ülke olan Tayvan, Kızıl Çin'in 1972'de BM'ye kabul edilmesi üzerine üyelikten vazgeçti. Bundan sonra iki ülke arasındaki gerginlik sürüp gitti. 1978 yılında ABD, Tayvan Cumhûriyetiyle olan münâsebetlerini sertleştirdi. 1979'da iki ülke arasındaki savunma anlaşması iptâl edildiyse de 1980'li yıllarda dolaylı ticârî ilişkiler

kuruldu. Chiong Ching-Kuo'nun yönetimi sırasında ilk defâ muhâlefet partilerinin kurulmasına izin verildi. 1949'dan beri devam eden sıkıyönetim 1987'de kaldırıldı. 1988'de Chiong Ching-Kuo'nun ölümü üzerine yerine Lee Tenghui geçti. 1989Aralık ayında ilk defâ çok partili seçimler yapıldı.

Fizikî Yapı

Tayvan'ın yüzölçümü yaklaşık 36.182 km^2dir. Bu yüzölçüme çevresindeki küçük adacıklar da dâhildir. Çin'den yaklaşık 130 km doğuda olup, esas kıtadan Tayvan Boğazıyla ayrılır. Kuzeyden güneye olan uzunluğu yaklaşık 393 km ve batıdan doğuya genişliğiyse 165 km kadardır. Çevresinde yaklaşık 77 tâne adacık vardır.

Tayvan toprakları doğuya doğru dikleşir ve batıya doğru da gittikçe yükselir. Orta bölgede yer alan Chungyang Shanmo dağ silsilesi ülkenin yarısına yakın bir bölümünü meydana getirir ve ada boyunca kuzeye ve güneye uzanan 4 büyük dağ zincirini ihtivâ eder. Bölgedeki zirvelerin çoğu 3500 m'yi aşmaktadır. En yüksek nokta olan Morrison Dağı 3997 m'dir. Doğu kıyı bölgelerindeyse Taitung Dağları bulunur. Kuzeydeki Tatun grubuysa volkanik dağlardan meydana gelmiştir.

Merkezî dağ silsilesinin etrafını 100 ilâ 500 m arasında değişen bir yüksekliğe sâhip olan dar bir etek bölgesi çevirmektedir. Buradan îtibâren arâzi yaylalara kadar alçala açala devam eder. Kıyı bölgeleri ve nehir havzaları oldukça düzdür. Batı kıyı bölgesindeki alçak yaylaları; sellerin ve gel-git olayının getirdiği topraklardan meydana gelmiştir.

Tayvan, esas olarak 35.966 km^2lik büyük bir adayla toplam olarak 1255 km^2 eden üç adacık grubundan teşekkül etmiştir. Bu gruplardan başşehri Makung olan Pescador Adaları 127 km^2, Spartlay Adaları 0,7 km^2 ve Pratos Adaları 1,5 km^2lik yüzölçüme sâhiptir. Ayrıca Milliyetçi Çin Birlikleri, Kıta Çini önündeki Jinmen, Matsu ve Tungyin adalarını işgâl etmiş durumdadır.

İklim

Tayvan Adası, Yengeç dönencesi tarafından iki bölgeye ayrılır. Dolayısıyla ülke iklimi, bulunduğu yerin coğrafî tesirlerinin etkisi altındadır. Ayrıca ada etrâfını, Sıcak Sapon veya Kara Akıntısı diye bilinen okyanus akıntısı çevirmiştir. Ada, kuzeydoğu kış musonları sebebiyle bol yağışlıdır. Bu bölge nispeten kuru bir hava içine girdiğinde, bu sefer güneybatı musonları güney Tayvan'a yağış getirir. Yıllık yağış miktarı aşağı yukarı 1000 ilâ 1500 mm civârındadır. Bu rakam dağlık bölgelerde 5000 mm'ye kadar ulaşır. Ortalama hava sıcaklığı yaz aylarında 25°-33°C arasında ve kış aylarında 10°C ilâ 15°C arasında değişiklik gösterir.

Tabiî Kaynakları

Tayvan tropikal bitkilerden, yüksek dağ bitkilerine kadar değişen çeşitlilikte zengin bir bitki örtüsüne sâhiptir. Ülkenin yaklaşık % 60'ını ormanlar kaplamıştır. Alçak bölgelerde çoğunlukla bambu ve akasya tipi ağaçlar bulunur. Biraz daha yükseklerde alt tropikal ve orta sert tahtalık ağaçlar vardır. Daha da yükseklerde 200 çeşide yakın ağaç türü yetişir. Bunlardan selvi, meşe, köknar, çam ve lâdin ağaçları ekseriyeti teşkil eder. Ayrıca az da olsa mangrov, eğreltiotu, banyan (hintinciri), açalya (Amerikan hanımeli), zambak ve rododendron türü bitkiler oldukça çoktur.

Tayvan'da hayvan cinsi olarak genellikle geyik, keçi, yaban domuzu, maymun türleri, manda ve sarı öküz yetişir. Yaklaşık 12'si zehirli olmak üzere 37 tür de yılan çeşidi vardır. Kıyılarıysa zengin balık kaynağıdır.

Ülkede 70'in üstünde mineral elde edilir. Bunların en önemlisi kömürdür. Bundan başka mermer ve kireçtaşı da oldukça boldur.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Tayvan'ın nüfûsu yaklaşık 20.727.000'dir. Nüfus artışı % 2 dolayındadır. Ülkenin nüfus yoğunluğu 553'tür. Nüfûsu meydana getiren insanların % 98'ine yakın bir bölümü esas olarak Han Çinlileri soyundan gelmektedir. Ayrıca Endonezya kökenli bir kısım insanlar da mevcuttur. Çinli nüfûsun büyük bir kısmı Kızıl Çin zulmünden kaçan insanlardan müteşekkildir. Ayrıca bir miktar da Malezyalı ve Polinezyalılar vardır.

Nüfûsun % 60'ına yakın bir bölümü şehirlerde, geri kalanı da köylerde bulunur. Çince resmî dildir. Fakat bugünkü konuşulan Çince, Kızıl Çin'de konuşulandan farklı olarak, Eski Çincedir. Bundan başka Tayvan dili de yaygındır. Özellikle Hakka ve Fukien lehçeleri konuşulur.

Ülke insanlarının büyük bir bölümü Konfüçyüs inancına bağlıdır. Ayrıca Taoist ve Budistler de vardır. Son yıllarda İslâmiyet, diğer dünyâ ülkelerinde olduğu gibi burada da hızla yayılmaktadır. Hâlen 350.000'i aşkın Müslüman yaşamaktadır.

Halkın okuma-yazma oranı % 80 dolayındadır. Eğitim ve öğretim Çincedir. Çocukların milliyetçi olarak

yetişmelerine çok dikkat edilir.

Tayvan, Çince "Tay-Van" kelimelerinden gelmektedir. Ülkenin resmî adı Milliyetçi Çin veya Çin Cumhûriyetidir. Ayrıca Formoza Devleti olarak da bilinir. Başşehri Taypey'dir. Diğer önemli şehirleri Takao, Tainan, Kiilun, Kagi, Tartya, Syâkwo, Hertâ ve Kwarrenko'dur.

Siyâsî Hayat

Tayvan, cumhûriyetle idâre edilen bir ülkedir. Hemen hemen sınırsız yetkileri hâiz cumhurbaşkanı 6 senede bir millî meclis tarafından seçilir. Millî meclisi meydana getiren yasama meclisi 386 üyeden ve denetleyici meclisiyse 60 üyeden meydana gelir. Ayrıca başşehir Taypey, ayrı bir eyâlet parlamentosuna sâhiptir. Taypey sitesininse yine kendine âit bir parlamentosu vardır. Ülke idârî olarak bir merkez, 4 eyâlet ve 16 il (Hsien)e bölünmüştür. Her ilin, kendisine âit kazâ ve nâhiyeler üzerinde geniş nüfuz ve selâhiyeti mevcuttur.

Ekonomi

Tarım, Tayvan ekonomisinin ana unsurudur. Yaklaşık toprakların dörtte biri ekilidir. Pirinç ve çay en önemli iki üründür. Bundan başka tatlı patates, buğday, yerfıstığı, soyafasulye, darı, muz, şekerkamışı ve yerelması da yetiştirilir. Nüfûsun % 45'i tarım alanında çalışır. % 25'lik bir bölümse sanâyi sektöründedir.

Ticâretini daha çok, ABD, Japonya, Kuveyt, Suudi Arabistan, Hong Kong ve Birleşik Almanya ile yapar. Dışarıya tekstil, kimyâ ürünleri, kereste, şeker, çay, pirinç, ananas, mâdenler, tuz ve muz, endüstri ürünleri ve elektrik, elektronik âlet ve malzemeleri satar.

Ülkedeki başlıca endüstriler şunlardır: Şeker, petrol, kömür, alüminyum, gübre, alkali, makina, elektrik enerjisi, balık, gemi yapımı, (metal) mâdencilik, tekstil, elbise ve kumaş, elektrik ve elektronik, cam, kâğıt ve kimyâ endüstrileri. Yeraltı mâdenleri oldukça zengindir. Kömür, kireçtaşı, mermer, alüminyum ve petrol başlıca önemli mineralleridir. Dışarıdan petrol, çeşitli mineraller, kereste ve çeşitli sanâyi ürünleri satın alır.

Tayvan ayrıca turizm bankacılık ve sigortacılık alanlarında da söz sâhibi bir ülkedir.

Yaklaşık olarak 19.945 km uzunluğundaki karayolu sistemi ve 4800 km civârındaki demiryolu uzunluğu ülke ulaştırması için kâfi gelmektedir. Karayollarının % 85'i asfalt kaplamadır. Deniz ve hava ulaştırma sistemiyse hem iç, hem de dış hat seferler olmak üzere oldukça gelişmiştir. Taoyünan ve Kao-hsiung'da milletlerarası havaalanı vardır.

TAYYAR MEHMED PAŞA;

Sultan Dördüncü Murâd devri Osmanlı sadrâzamlarından. Nasuh Paşa kethüdâlığından yetişerek Bağdat Muhâsarasında Safevîler tarafından şehit düşen (1625) Uçar Mustafa Paşanın oğludur.

Çeşitli görevlerde bulunduktan sonra vezir pâyesiyle Diyarbakır Beylerbeyi oldu. Abaza isyânında onunla berâber olmuş gibi görünerek Abaza'nın Kayseri Harbinde mağlup olmasını temin etti. Dördüncü Murâd Hanın Bağdat Seferine çıktığı sırada Musul taraflarının muhâfazasıyla görevliydi. Sadrâzam Bayram Paşanın vefatıyla orduya dâvet olunarak vezir-i âzam tâyin edildi (Ağustos 1638).

Bağdat Muhâsarasının gecikmesi üzerine Murâd Hanın şiddetli bir emrini alan Tayyar Mehmed Paşa, kılıcı elinde olduğu halde serdengeçtilerin başına geçerek kale burçlarına tırmandı. Şiddetli çarpışmalar sonucunda Bağdat Kalesinin önemli burçlarından birkaçını ele geçiren Tayyar Paşa, bu sırada bir kurşunla vurularak ağır yaralandı ve çadırına naklini müteakip vefât etti (Aralık 1638). Kabri, İmâm-ı A'zam türbesi bahçesinde babasının yanındadır.

Tedbirli, temkinli, cesur ve değerli bir kumandan olan Tayyar Mehmed Paşanın vefâtı Sultan Dördüncü Murâd'ı çok müteessir etmiş ve:

"Ah Tayyar, Bağdat Kalesi gibi yüz kaleye değerdin. Allah taksirâtını af, Cennet'te rûhunu nûra gark eyleye." sözleriyle hakkında hayır duâ etmiştir.

TAZMİNAT;

Alm. *Entschädigung (f), Schadensersatz (m),* **Fr.** *Dédommagement (m), Indemnité (f),* **İng.** *Damages; Indemnity.* Ziraat ödemeleri, verilen zarar karşılığında ödenen para, eşyâ ve benzeri şeyler. Verilen zararı karşılamak, ödemek eski hukuklarda da var olmuştur. Tazminat, önceleri aynen tazmin ve maddî tazminat şeklinde olmuştur. Daha sonra nakten tazmin ve mânevî tazminat gelişmiştir.

Türk hukûkunda tazminat: Borçlar Kânunu, Medenî Kânun ve ilgili diğer kânunlarda düzenlenmiştir. Tazminat bir alacak hakkı olduğu için ortada bir borç münâsebetinin ve bu münâsebetten doğan bir

zararın olması gerekir. Borçlar Kânununda borç münâsebeti doğuran durumlar; akit (sözleşme) haksız fiil ve haksız zenginleşme olarak zikredilmiştir. **Haksız fiil**den söz edebilmek için; 1) Zarar verici bir fiil, 2) Fiilin hukûka aykırılığı, 3) Kusur, 4) Fiil sonucu doğan bir zarar, 5) Zararla fiil arasında bir bağ olmalıdır. **Haksız zenginleşme** için şu şartlar gerekir: Meydana gelen zararın tazmininden zararı yapan mesuldür. Ancak, adam çalıştırmada, çalışanın zararı için çalıştıranın; taşıt kullanmada, şoförün zararı için taşıt sâhibinin mesuliyeti gibi kânunda belirtilen durumlarda, zararı yapandan başka ikinci bir şahıs da zararın tazmininden mesul olabilir (kusursuz mesuliyet).

Tazminata karar verebilmek için, önce zarar miktarının hesaplanması gerekir. Zararı ispat etmek tazminat isteyene düşer. Zarar haksız fiilin işlendiği gündeki değeri gözönüne alınarak hesaplanır.

Tazminat istekleri **maddî** ve **mânevî tazminat** olmak üzere iki kısma ayrılır:

Maddî tazminat: Maddî tazminata hak kazandıran durumlar çok çeşitlidir:

1. Beden ve ruh tamlığının ihlâlinden doğan tazminat: Borçlar Kânununa göre: Bedenen ve rûhen bir zarara uğrayan kimse, çalışmaya muktedir olmamasından ve ileride mâruz kalacağı mahrumiyetten doğan zararını ve bütün masraflarını zarardan mesul olanlardan isteyebilir. Çalışma gücünü tamâmen kaybeden, ömür boyu bakımı için gerekli tazminatı isteyebilir. Beden ve ruh tamlığının ihlâli sonucu hükmedilen tazminat, haczedilemez.

2. Adam ölmesinden doğan tazminat: Burada istenebilecek maddî zararlar şunlardır: a) Gömme giderleri, b) Ölünceye kadar yapılan iyileştirme giderleri, c) Ölünceye kadar çalışma gücünün kaybolmasından doğan zararlar, d) Destekten mahrum kalma zararı. Destekten mahrum olanın tazminat isteyebilmesi için ölene mirasçı olması şart değildir. Destekten mahrum kalanlar; eş, nişanlı, küçük çocuklar, ana-baba gibi kimselerdir.

3. Nişanı bozmanın sonucu olarak maddî tazminat: Ortada haklı bir sebep bulunmaksızın nişanı bozan veya kusurla nişanın bozulmasına sebebiyet veren nişanlı, maddî tazminatı ödemeye mesul tutulabilir.

4. Boşanma sonucu maddî tazminat: Mevcut veya ilerdeki bir menfaati boşanma yüzünden kaybolan kabahatsiz karı veya kocanın, kabahatli olan taraftan münâsip bir tazminat talebine hakkı vardır.

5. Mâlikin uğradığı zararın tazmini: Bir gayrimenkulü üçüncü bir kişi tapudaki yanlış tescile bakarak satın alırsa bu gayrimenkulü kazanır, gerçek hak sâhibiyse kaybeder. Gerçek hak sâhibi ancak, tescili yanlış yapan devletten veya gayrımenkulü usulsüz olarak satan kişiden tazminat isteyebilir. Maddî tazminat, aynen tazmin veya para şeklinde olabilir.

Mânevî tazminat: Mânevî tazminat, mal varlığı dışındaki hukûkî değerlere yapılan saldırılarla meydana getirilen eksilmenin giderilmesi olup, gâyesiyse çekilen acıları yeterince dindirmek, kırılan yaşama arzusunu tâzelemek, hayâta yeniden bağlamak ve rûhî dengeyi sağlamaktır. Mânevî tazminat mirasçılara geçebilir. Mânevî tazminata hak kazandıran durumlar çeşitlidir:

1. Beden ve ruh tamlığının ihlâli sonucu olarak mânevî tazminat: Mânevî tazminat isteme hakkı zarara uğrayan ve bunun ölümü durumunda ölünün mirasçısına âittir. Çünkü bu hak, kişiye sıkı sûrette bağlı haklardandır. Bu tazminata hükmedebilmek için maddî tazminat şartlarının yanında, hâkimin takdir edeceği özel şartlar da gereklidir.

2. Kişilik haklarının ihlâli sonucu olarak mânevî tazminat: Kişinin husûsî hayâtı, sağlığı, beden ve ruh tamlığı, haysiyeti, şerefi, resmî, özel hayâtının gizliliği, îtibârı, atalarına karşı taşıdığı saygı duygusuna karşı işlenmiş her türlü saldırı, mânevî tazminatı gerektirir.

3. Kişilik haklarının basın yoluyla ihlâli dolayısıyla mânevî tazminat: Bunun için, kişilik haklarına ağır bir saldırı olması, kusurun ağır bulunması ve saldırının hukûka aykırı bulunması gerekir. Cezâ Kânunundaki “Hakâret ve Sövme” suçlarının basın yoluyla işlenmesi gibi. Bu durumda cezâ mahkemesinde açılan cezâ dâvâsında mânevî tazminat istenildiği gibi, istenirse hukuk mahkemelerinde ayrı bir mânevî tazminat dâvâsı açılabilir.

4. Nişanın bozulması sonucu olarak mânevî tazminat: Nişanlılardan birinin haklı bir sebep olmaksızın nişanı bozması ve nişanın bozulmasına sebebiyet vermesi durumunda öbür nişanlı, acı çekme, hayâta karşı küsme, şeref ve haysiyetinin zedelenmesi gibi mânevî zararlara uğramışsa, mânevî tazminat isteyebilir. Kısacası bu sebepten dolayı mânevî tazminat isteyebilmek için, kişilik haklarına ağır ölçüde saldırı olması, tazminat isteyenin kusursuz olması gerekir. Tazminat, nişanın bozulmasından sonra bir sene içinde istenmelidir.

5. Boşanma sonucu olarak mânevî tazminat: Boşanmaya sebebiyet vermemiş eş; zinâ, cana kasd, haysiyetsiz hayat sürme gibi haysiyet ve şerefi zedeleyen sebeplerden dolayı boşanmışsa kusurlu

taraftan mânevî tazminat isteyebilir. Mânevî tazminat isteyebilmek için, şeref, haysiyet, isim gibi kişilik haklarına yapılan saldırının ağır olması gerekir. Mânevî tazminat boşanma dâvâsıyla birlikte istenmelidir.

6. Babalık dâvâsının konusu olarak mânevî tazminat: Evlilik dışı çocuğun kânun zoruyla baba tarafından tanınması demek olan babalık dâvâsında, baba belli olmuşsa, kadın, belli şartların gerçekleşmesi durumunda babadan mânevî tazminat isteyebilir.

Tazminat dâvâları: Gerçek kişiler gibi, tüzel kişiliğe sâhip dernek, şirket, vakıf gibi kuruluşlar bu dâvâlarda taraf olabilirler. İki milyon liraya kadar olan tazminat dâvâları sulh hukuk mahkemelerinde, iki milyon lirayı aşanlar Asliye Hukuk Mahkemelerinde görülür. Bu para miktarları kânunla her zaman değişebilir (1992). Ancak tazminata sebep veren haksız fiilden dolayı cezâ mahkemelerinde dâvâ açılmışsa, tazminat istemi de aynı dâvâda, aynı mahkemeye yapılabilir. Eğer zarar yapan fiil, idârî bir fiilse tazminat dâvâsı Danıştayda açılabilir. Tazminat dâvâları zararın ve zararı yapanın niteliğine göre iş ve ticâret mahkemelerinde de açılabilir. Yetkili mahkeme dâvâlının ikâmetgâhı mahkemesi veya haksız fiilin meydana geldiği yer mahkemesidir.

Basın yoluyla hakâret ve sövmeden doğan tazminat dâvâlarında yetkili mahkeme, basım yeri ve eğer basılı şeyler hakârete uğrayanın bulunduğu yerde dağıtılmışsa, hakârete uğrayanın bulunduğu yer mahkemesidir.

TA'ZÎR;

İslâm dîninde, hadden daha hafif cezâyla cezâlandırma. Lügatte "edeplendirmek" demektir. Had, miktârı dinde kesin olarak bildirilmiş olan cezâdır. Ta'zîr cezâsı böyle değildir. Ta'zîrin cinsini ve cezânın miktârını hâkim tâyin eder.

Ta'zîr cezâsı çeşitli olup tenbih, ihtar, tekdir, dövmek hapis ve öldürmeye kadar gider. Suça ve şahsa uygun olanı verilir. Âlimlere yüksek memurlara ihtar (uyarı) etmek yetişir. Kaba kimseler dayak ve hapisle ta'zîr olunur. Mal almakla ve para cezâsıyla ta'zîr olmaz.

Ta'zîr, memleketten nefyederek (sürerek) ve evini yıkarak da olur. Halka eziyet edenler, zinâyı âdet edinen bekârlar nefyolunur. Müslümanları diliyle, eliyle, haksız inciten ta'zîr olunur. Kendi oğluna, kâfire söven, kazf (iftira eden) ta'zîr olunur. "nâmussuzun oğlu, haramzâde" diyen ta'zîr olunur. Bir kimse birini haksız döverse o da bu kimseyi döverse, hâkim ikisini de ta'zîr eder. Ta'zîr'e önce dövenden başlanır. Sihir, büyü yapan da ta'zîr olunur.

Kul hakkı bulunan ta'zîr suçları tövbeyle affolmazlar. Ayrıca hak sâhibiyle helallaşmak lâzımdır.

TBMM (Bkz. Türkiye Büyük Millet Meclisi)

TEBE-İ TÂBİÎN;

hadîs-i şerîfle medhedilen üç nesilden üçüncüsü. İlki **Eshâb-ı kirâm**dır (radıyallahü teâlâ anhüm). İkincisi bu büyükleri görenlerdir. Bunlara **Tâbiîn** denir. Hadîs-i şerîfte buyruldu ki:

İnsanların en iyisi benim asrımda bulunan Müslümanlardır (Eshâb-ı kirâm). **Onlardan sonra en iyileri, onlardan sonra gelenlerdir** (Tâbiîn)**. Onlardan sonra en iyileri, onlardan sonra gelenlerdir** (Tebe-i tâbiîn)**. Onlardan sonra gelenlerde yalan yayılır. Bunların sözlerine ve işlerine inanmayınız.**

Tebe-i tâbiîn devrinde, Eshâb-ı kirâmdan Tâbiînin naklettiği hadîs-i şerîfler tasnif edilmiştir. Ayrıca Eshâb-ı kirâmın ve Tâbiînin îzahları ve fetvâları da toplanmış kitaplara geçmiştir.

Tebe-i tâbiînin en meşhûr âlimleri şu zâtlardır: Mâlikî mezhebinin imâmı Mâlik bin Enes, Yahyâ bin Saîd el-Kattân, Veki' bin Cerrah, Süfyân-ı Sevrî, Süfyân bin Uyeyne, Şu'be bin Haccâc, Evzâî, Leys bin Sa'd ve diğerleri. (Bkz. Ehl-i Sünnet)

TEBER;

Alm. *Hellebarde, Streitaxt (f),* **Fr.** *Hallebarde (f),* **İng.** *Halberd; battle-ax.* Bir veya iki yüzlü, ay biçiminde, yakın muhârebede kullanılan bir savaş âleti. Göğüs göğüse olan savaşlarda, gemilerin borda bordaya gelmesinde baltalarla birlikte bu silâh çok kullanılırdı. Genellikle hükümdar maiyetindeki özel muhâfızlarla dervişlerin kullandıkları teberlerin yüzleri yarım ay şeklinde demirden, uzunca olup, sapları ağaçtan yapılırdı.

Osmanlı ordusunda pratik görülmediği için çok fazla kullanılmayan teber, zamanla seremoni aracı olarak kullanıldı. Bunları taşıyanlara **teberdâr** denirdi. Yeniçeri ocağında Teberdâr-ı Hassa adıyla

bilinen ocaklar vardı.

Türk, İran, Memlûklar tarafından kullanılan teberler tezyinat bakımından birbirinden farklıdır. Müzelerdeki en eski teber örnekleri Memlûklara âittir. Bunlar zemini sık ve kıvrık dallarla dolgulu madalyonlar içine yerleştirilmiş altın çakma teknikli, dikey katlı sülüs kitâbeleriyle tanınırlar. On yedinci yüzyıldaki Osmanlı teberlerindeyse süslemede sâdelik göze çarpar.

TEBEŞİR;

Alm. *Kreide (f),* **Fr.** *Craie (f),* **İng.** *Chalk.* Birbirine gevşek olarak bağlanmış çok ince toz hâlindeki bir çeşit kireçtaşı. Kireçtaşı kalsiyum karbonat mineralidir. Tebeşir, kalsiyum karbonatla birlikte çok az miktarda balçık mineralleri, silis tânecikleri, çakmaktaşı tozu ihtivâ eder. (Bkz. Kireç)

Tebeşir, foraminifere ve coccoliths gibi mini mikroorganizmaların milyonlarca sene önce deniz diplerinde biriken kabuklarıdır. Kuzey Amerika'da Alabame ve Teksas'ta; Avrupa'da İngiltere, Fransa ve İsveç'te bol miktarda tebeşir yatakları vardır.

Tebeşir, temizlenip saflaştırıldıktan sonra portlant çimento yapımında ve dezenfektan olarak kullanılır. Tebeşirin işlenerek pudra hâline getirilmesiyle kullanma sahası daha da artmıştır. Pudra tebeşir, seramik, cam mâcunu, muhtelif kozmetik, lâstik, kâğıt, marley, dişmâcunu gibi birçok yerde dolgu maddesi olarak kullanılır.

Okullarda karatahtalarda yazı yazmak için kullanılan tebeşir tabiî tebeşirden yapılmaz. Bu tebeşirler çok ince tebeşir tozunun, renk maddeleri, suda eriyen yapıştırıcılarla karıştırılıp, kalıplara dökülmesiyle elde edilir. ABD'de içine zehirli olmayan maddeler de karıştırılarak kâğıt kalıplar içine dökülerek elde edilen **tozsuz tebeşirler** yapılmıştır.

Ülkemizde tozsuz tebeşir ilk defâ 1982 senesinde Türkiye Gazetesi tesislerinde üretilmiş ve "Tozsuz Altın Tebeşirleri" **adı verilmiştir.**

Bununla berâber tebeşir tozunun ağırlığını arttıran malzemelerin sabun türü maddeler olduğu sanılmaktadır. Metal ve taş üzerine yazı yazmada kullanılan tebeşirlerse sabun, balmumu, reçine ve lamba karasından yapılır. Tebeşir umûmiyetle silindir biçimindedir. Dört köşe olanları da îmâl edilmektedir.

TEBÜK SEFERİ;

Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem efendimizin 630 (H.9) senesinde Bizans İmparatoruna karşı çıktığı sefer.

Tebük, Hacer ile Şam arasında bir yerin adıdır. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem, Medîne'ye hicret ettikten sonra, çeşitli devletlere elçiler gönderip onların hükümdarlarını İslâmiyete dâvet eyledi. Umman, Bahreyn hükümdârları tebeasıyla Müslüman oldular. Ayrıca birçok kabîlelerden heyetler gelerek Peygamber efendimize tâbi olduklarını bildirdiler ve saâdete kavuştular. Daha sonra Mûte'de Bizanslılara karşı büyük bir zafer kazanan İslâm ordusu Hevâzin ve Sakif kabilelerini de hezimete uğrattı. Bu durum üzerine İslâmiyetin ve İslâm devletinin büyümesini engellemek isteyen Bizans İmparatoru Herakliüs Şam'da büyük birlikler topladı. Ordusunu gayrete getirebilmek için adamlarının bir senelik ücretini peşin ödedi. Ayrıca Tahmîler, Gassanîler ve çevre Araplarla da ittifaklar kurarak onların desteğini sağladı.

Peygamber efendimiz bunu haber alınca Eshâb-ı kirâmı toplayarak harbe hazırlanmalarını buyurdu. Kabîle mensuplarını kabîlelerine göndererek asker topladı. O sene kuraklık olduğundan sahâbîler maddî yönden büyük bir darlık içinde bulunuyorlardı. Sâdece ticâret yapanların durumu biraz iyiydi. Sevgili Peygamberimiz Eshâbından harbe katılacak askerin techizi için, mâlî yardımda bulunmalarını arzu etmişlerdi. Peygamber efendimizin bu arzusu sahâbîleri harekete geçirdi. Herkes elinde avucunda ne varsa getiriyor, malı ve canıyla cihâda hazırlanıyorlardı.

Ebû Bekr-i Sıddık, malının tamâmını getirmişti. Resûl-ü ekrem efendimiz; **"Âile efrâdına ne bıraktın, yâ Ebâ Bekr?"** buyurunca, hazret-i Ebû Bekr-i Sıddîk; "Allahü teâlâyı ve Resûlünü bıraktım." diye cevap verdi.

Hazret-i Osman, ordunun üçte birini techiz etti ki, bu on bin kişi civârındaydı. Hazret-i Ömer ve diğer sahâbîler de ellerinde ne varsa getirerek Peygamberimizin duâsına mazhar oldular.

Bu kıtlık ve yokluk içinde hazırlıklar tamamlanınca, Peygamber efendimiz orduyu Seniyyet-ül-Vedâ'da topladı. Gazâya katılmayan yok denecek kadar azdı. Ordu hareket ettiği zaman, münâfıkların başı Abdullah bin Übey, Müslümanları korkutmak için olmayacak sözler söyledi. Hattâ "Yemin ederim ki, sanki Muhammed'i ve Eshâbını ikişer ikişer iplere bağlanmış hâlde görür gibi oluyorum..." diyordu.

Eshâb-ı kirâm bu sözlere hiç aldırış etmedikçe münâfıklar kahroluyorlardı.

Resûlullah efendimiz, Seniyyet-ül-Vedâ'dan Tebük'e hareket edeceği zaman, ordunun bayraklarını ve sancaklarını açtırdı. En büyük sancağı hazret-i Ebû Bekr'e, en büyük bayrağı Zübeyr bin Avvam'a ve Evs kabîlesinin sancağını da hazret-i Ebû Dücâne'ye verdi. Peygamber efendimizin kumandasındaki Eshâb-ı kirâmın sayısı, 10.000'i süvâri olmak üzere, 30.000 kişiydi. Sağ kol kumandanlığına hazret-i Talhâ bin Ubeydullah, sol kola da Abdurrahmân bin Avf tâyin edildi.

Şanlı sahâbîler, pek sıcak bir havada ve Peygamberimizin kumandası altında harekete geçtiler. Sekizinci konak yerinde su kaplarında hiç su kalmamıştı. Susuzluktan herkes ölecek hâle gelmişti. Münâfıklar bunu fırsat bilip; "Muhammed gerçekten Peygamber olsaydı, duâ edip yağmur yağdırırdı." dediler. Durum Peygamberimize (sallallahü aleyhi ve sellem) arz edilince, mübârek ellerini kaldırdılar ve Allahü teâlâya yağmur ihsân etmesi için yalvardılar. Sıcak ve bulutsuz bir havada derhâl yağmur bulutları peydâ oldu. Şiddetli bir yağmur başladı. Herkes kaplarını suyla doldurdu. Hayvanlarını suladı. Yağmur durup, bulutlar dağılınca, yağmurun yalnız ordunun üzerine yağdığı görüldü. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem ve sahâbiler tekbir getirdiler. Allahü teâlâya hamd ettiler. Münâfıklara da; "Bir özürünüz kalmadı. Allahü teâlâya ve Resûlüne îmân edin ve sâlih bir Müslüman olun!" dediler. Fakat hayâsız münâfıklar; "Ne olmuş ki!.. Bir bulut, geçerken yağdı ve gitti!.." diye karşılık verdiler.

Açlık da son haddine varmıştı. Öyle ki, bir hurmayı iki kişi bölüşür yerlerdi. Şiddetli sıcak ve açlığa rağmen Tebük'e geldiklerinde canlarını fedâ etmeye hazır bir şekilde düşman üzerine yürüdüler. Kıtlığa ve şiddetli sıcağa rağmen 30.000 kişilik yenilgi yüzü görmemiş bu kahramanlar ordusunun gelişi Bizanslıları büyük bir korkuya düşürdü. Bu sebeple, taarruz niyetindeyken hızla geri çekilmeye başladılar. Resûlullah efendimiz, eshâbıyla istişâre ettikten sonra düşmanı tâkip etmediler. Ordusunu Tebük'te beklettiler ve böylece düşmanlara korku saldılar.

Bu sırada o bölgede oturan bâzı kabîleler ve devlet başkanları İslâm ordusunun geldiğini işitmişlerdi. Korkularından Peygamber efendimize birer heyet gönderip, cizye vermek üzere emân dilediler. Peygamber efendimiz, merhâmet buyurarak tekliflerini kabul eyledi ve her biriyle ayrı ayrı antlaşma maddeleri yazılarak emniyette oldukları bildirildi.

Bu sefer dönüşünde olan mühim hâdiselerden birisi de; münâfıklar tarafından hîle için yapılan Mescid-i Dırâr'ın Peygamber efendimiz tarafından yıktırılmasıdır.

Böylece Tebük Seferiyle sâdece Bizans ordusu korkutulmamış, münâfıkların ve Arabistan'daki müşriklerle Yahûdîlerin de başları ezilmiş, İslâma karşı durma, engelleme faâliyetleri söndürülmüş oldu.

TECVİD;

Kur'ân-ı kerîmin usûlüne uygun olarak okunmasını sağlayan ilim. Tecvid lügatta bir şeyi güzel yapmak, süslemek, hoşça yapmak, iyi ve güzel söylemek mânâlarına gelir. Tecvid, Kur'ân-ı kerîmin harflerini ağızdaki yerlerinden çıkarmayı, harflerin gerek yalnız başına, gerekse ikisi veya birkaçı birleşince söylenmelerinde yerlerine ve sıfatlarına uygun olarak hatâsız okumayı sağlayan bir ilimdir.

Kur'ân-ı kerîmin tecvid kâidelerine, bilgilerine uyularak okunması dînimizin emridir. Allahü teâlâ, Kur'ân-ı kerîmde, Müzemmil sûresi dördüncü âyet-i kerîmede meâlen; **"Kur'ân-ı tertil ile, açık açık, tâne tâne oku!"** buyurdu. Hazret-i Ali'ye bu âyet-i kerîme sorulduğunda; "Tertîl, harfleri tecvid ve vakıfları (okunurken durulacak yerleri) bilmektir." buyurdu. Peygamberimiz de sallallahü aleyhi ve sellem hadîs-i şerîfte; **"Kur'ân-ı kerîmi tecvide uygun olarak okuyana şehit sevâbı verilir."** ve; **"Kur'ân-ı kerîmi tecvid bilgilerine uyarak okuyunca, her harfine yirmi sevap verilir. Tecvide uymazsa on sevap verilir."** buyurdu.

Kur'ân-ı kerîm âyetleri Peygamberimize sallallahü aleyhi ve sellem tecvidiyle indirildi. Eshâb-ı kirâma tecvidle okuyup tebliğ etti. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem Eshâb-ı kirâma; **"Kur'ân'ı, benden öğrendiğiniz gibi okuyunuz!"** buyurmuştur. Eshâb-ı kirâm da öğrendikleri gibi okumuşlardır. Onlardan da böylece nakledilerek gelmiştir. Hazret-i Âişe'ye Peygamber efendimizin Kur'ân-ı kerîmi nasıl okuduğunu sorduklarında; "Gâyet latîf bir tertille okurdu. Her ne zaman Resûlullah'ın sallallahü aleyhi ve sellem Kur'ân-ı kerîm okuduğunu bir kimse işitse, harflerini saymak istese sayardı." ve "Tek tek, tâne tâne okurdu." buyurmuştur.

Kur'ân-ı kerîme hizmet ve hürmet, O'nu öğrenmek ve usûlüne uygun okumak, her Müslümanın en üstün amellerindendir. Bu bakımdan her Müslümanın tecvid bilgisini yeteri kadar öğrenmesi ve Kur'ân-ı kerîm okurken buna uyması gerekmektedir. Tecvid ilmi, bilen birisinden işitilerek ve tâlimi yapılarak öğrenilir.

Kur'ân-ı kerîm, güzel okununca, okuyana ve dinleyene tesir eder. Kalbini yumuşatır. Bunun için güzel

sesle süslenmelidir. Kur'ân-ı kerîmi doğru, güzel okumak için mûsikî (müzik) öğrenmeye lüzum olmayıp, tecvid ilmini öğrenmek gerekmektedir. Din âlimlerinden çoğunun bildirdiğine göre, tecvid ilminde, harflerin ağızdaki yerleri, medler, harflerin uzatma miktarları ve daha birçok şeyler öğrenmeden okunan Kur'ân-ı kerîm, doğru olmamaktadır.

Tecvid ilmine âit bilgiler, muhtasar (kısa) ve mufassal (geniş) olarak hazırlanmış tecvid kitaplarında mevcuttur. Kur'ân-ı kerîm okumasını öğrenen Müslümanın bu eserlerden istifâde edip, ayrıca bir bilenin yanında tatbîkatlı olarak öğrenmesi lâzımdır. Öğretici olmadan öğrenilmez.

Memleketimizde eskiden en çok okutulan ve gâyet kısa, öz olarak hazırlanan tecvid kitabı **Karabaş Tecvidi'**dir. Bu kitapta yer alan tecvid bilgilerinden bâzıları şöyledir:

1) Medler (Uzatmalar): Harf-i med (harf-i lin) ve sebebi meddin bulunmasından dolayı yapılan uzatma çeşitleri altıdır. Bunlar Tabii med, muttasıl, munfasıl, lazım, ârız ve lîn medlerdir.

2) İdgâm: Sâkin (nun)un iki haldeki idgâmından başka idgâm-ı misleyn, idgâm-ı mütecaniseyn ve idgâm-ı mütekâribeyn olmak üzere üç idgam daha vardır.

3) Tenvîn ve Sâkin nun: Bir kelimede bulunan cezimli (nun) harfinden sonra ve kelimenin son harfinin tenvinli olması hâlinde bu (nun)un beş hâl üzere okunması esastır. Bunlar iklâb, izhar, ihfâ, idgâm-ı mealgunne (günneli idgam) ve itgam-ı bilâ günne (günnesiz idgam)dır.

4) İdgâm-ı Şemsiyye ve İzhâr-ı Kameriyye: Arapça'da kelimelerin başına gelen harf-i tariften (Elif-lâm) sonraki ilk harfe göre bazan idgam bazen de izhar ile okunur.

5) Kalkale: Kalkale harflerinin okunuş şeklidir.

6) (RA) harfinin okunuş şekilleri: Tecvide göre (Ra) harfinin nasıl okunacağını bildiren hükümlerin açıklamasıdır.

7) (Allah) lafzı ve zamir.

8) Sekte- Vakıf ve Vasıl: Kur'ân-ı kerîm okurken yapılan sekte, vakıf ve vasıl yerlerini bildirir.

Tecvid kitaplarının önemli konularından birisi de Kur'ân-ı kerîmi okurken durulacak yerleri anlatan vakıf konusudur. Vakıf şu harflerle olur. **Cim;** durulur, **Ze;** geçilir, **Tı;** mutlaka durulur, **Sad;** durulur, **Mim;** Mutlaka durulur, **Lâ;** Mutlaka geçilir.

Ahmed ibni Kemâl Paşanın Kur'ân-ı kerîmin secâvendleri, yâni durakları için yazdığı bir şiiri şöyledir:

Cim: Câiz geçmek ondan, hem revâ, durmak fakat, evlâdır sana!

Ze: Câiz, onda dahi durdular, geçmeyi daha iyi gördüler.

Tı: Mutlaka durmak nişânıdır, nerde görsen, orda hemen dur!

Sad: Durmakta ruhsat var dediler, nefes almaya izin verdiler.

Mim: Lâzım durmak burada elbet geçmede, küfrden korkulur pek!

Lâ: Durulmaz! demektir her yerde, durma hiç! alma hem nefes de!

Bu tertiple oku, itmâm et!

Sevâbını cümleye ihsân et!

TEF (Bkz. Def)

19. Cild
Teflon - Ümmet

TEFLON;

Alm. *Teflon,* **Fr.** *Teflon,* **İng.** *Teflon.* Isıya, kimyevî maddelere, neme, elektrik atlamasına, sürtünmeye dayanıklı bir polimerin ticârî adı. Teflonun monomerinin kimyevî ismi tetrafluoroetilen (TFE) olup, Du Pont firmasından başka diğer firmalar tarafından da değişik isimlerde üretilmektedir. 1944 yılında piyasaya sürüldü. Teflon, flor atomlarıyla doymuş uzun ve düz bir karbon zincirinden meydana gelmiş moleküler yapıya sâhiptir. Karbon ve fluor atomları arasındaki çok kuvvetli kimyevî bağlar sebebiyle, başka hiçbir polimerde bir arada bulunmayan üstün özelliklere sâhiptir. Teflon, -260°C ile +327°C arasındaki sıcaklıklara dayanıklıdır. Hiçbir maddeye yapışmaz, sürtünme katsayısı bütün katı cisimlerinkinden küçüktür. Elektrikî yalıtkanlığı her türlü şartta bütün yalıtkanlardan üstündür.

Tetrafluoroetilen eldesinde, hekzaklor etandan başlayarak, 1,2 diklor, 1-1, 2-2 tetrafluor etan elde edilir. Bu da çinko ile reaksiyona sokulursa tetrafluoretilen elde edilir. Tetrafluoretileni kloroformdan başlayarak da elde etmek mümkündür.

Elde edilen tetrafluoretilen yüksek sıcaklıkta peroksidin katalitik etkisiyle polimerize edilir.

$nCF_2= CF_2 \rightarrow [-CF_2-CF_2-CF_2-CF_2-]\ n/2$

Poli tetrafluoroetileni îmâl eden iki firmadan Du Pont bu maddeye **teflon;** Allied Chemical ise **halon** ticârî isimlerini vermişlerdir. Elde edilen polimer yapışkan olmadığı, ısıya ve mekanik baskılara dayanıklı olduğu için kullanma maksadına göre özel kalıplarda çok büyük basınçlar altında 300-400°C sıcaklık altında sentezlenmek sûretiyle kütükler hâline sokulur. Teflonun belli başlı özellikleri:

Özgül ağırlığı (gr/cm^3): 2,1-2,2

Çekme mukâvemeti (kg/cm^2): 140-380

Basma mukâvemeti (kg/cm^2): 45-50

Eğilme modülü (kg/cm^2): 3500-6300

Sürtünme katsayısı (dinamik): 0,06

Isı iletkenliği (cal/cm °C): $5,5\text{-}6,6x10^{-4}$

Çalışma sıcaklığı (°C): -260 +270

Dielektrik mukâvemeti (KV): 40-80 (0,1 mm)

Hacmî direnç (ohm-cm): 1018

Direnç (ohm): 1016

Kimyevî maddelere mukâvemeti: Mükemmel.

Erimiş veya çözünmüş hâldeki saf sodyum, saf potasyum gibi alkali metaller, fluor gazı, yüksek sıcaklık ve basınç altında teflona etki eder. Bunun dışında ultraviyole ışınlarına, ozon, nem, sıcaklık, tuz ve benzeri maddelere dayanıklılığıyla metal, plastik, ağaç, seramik gibi maddeler içinde kullanma özellikleri en iyi olan mükemmel bir maddedir. Pahalı olduğu için kullanma sahası dardır. Bununla berâber çeşitli sanâyi kollarında tercih edilmektedir.

En çok kullanıldığı yerler yüksek ısıya dayanıklı conta, keçe, bant, vana seti, salmastra, taşıyıcı band ve merdâneler, kimyevî maddelere dayanıklı boru, karıştırıcı, laboratuar cihazları, filitre, diyafram, elektrik gerilimlerine dayanıklı kablo yalıtkanı, izalatör, elektrikî âletlere gerekli muhtelif yalıtkan parçalar ve makina sanâyinde sürtünmeye dayanıklı yağsız yataklar ve burçlar, köprü ve binâlar için kayar yataklar, segmanlar ve yağ sıyırma siğilleri, pnömatik ve hidrolik parçalar yapımı sayılabilir. Teflonun metaller, plastikler ve diğer maddelerle mukâyese edilmeyecek ölçüde üstün vasıfları mevcuttur.

TEFSİR;

dînî ilimlerden biri. Tefsir lügatte, “örtülü ve kapalı olan şeyi ortaya çıkarmak, açmak, beyân etmek” demektir. Istılahta tefsir; beşer kudreti dâhilinde, Kur’ân-ı kerîm âyetlerindeki Allahü teâlânın murâdını bildiren ilimdir. Kelâm-ı ilâhî olan Kur’ân-ı kerîmden murâd-ı ilâhîyi anlayıp, bildiren âlimlere **müfessir** denir. Buna göre tefsir ilminin mevzûu, konusu Kur’ân-ı kerîmdir. Kur’ân-ı kerîm, Allahü teâlânın kelâmı, sonsuz bilgiler, hükümler, hikmetler ve fazîletler menbaı, kaynağıdır. Allahü teâlâ onu insanların en yükseği olan sevgili Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâma indirmiştir. Bu sebeple Kur’ân-ı kerîmi tam olarak yalnız Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem anlamış, kapalı ve anlaşılması zor âyet-i kerîmeleri, Eshâb-ı kirâma (radıyallahü anhüm ecmaîn) açıklamışlardır.

Eshâb-ı kirâm aleyhimürrıdvân, ana dili olarak Arabîyi bildikleri, edîb ve belîğ oldukları hâlde, bâzı âyetleri anlayamaz, Resûlullah’a (sallallahü aleyhi ve sellem) sorarlardı. Hazret-i Ömer bir yerden geçerken, Resûlullah’ın, Ebû Bekr-i Sıddîk’a (radıyallahü anh) bir şey anlattığını gördü. Yanlarına gidip dinledi. Sonra, başkaları gördüler, fakat gelip dinlemeye çekindiler. Ertesi gün, Ömer’i (radıyallahü anh) görünce; “Yâ Ömer! Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem, dün size bir şey anlatıyordu. Bize de söyle, öğrenelim.” dediler. Çünkü, Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem dâimâ; **“Benden duyduklarınızı, din kardeşlerinize de anlatınız! Birbirinize duyurunuz.”** buyururlardı.

Ömer radıyallahü anh; “Dün Ebû Bekr (radıyallahü anh), Kur’ân-ı kerîmden anlayamadığı bir âyetin mânâsını sormuş, Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem de anlatıyordu. Bir saat dinledim, bir şey anlayamadım.” dedi. Çünkü Ebû Bekr’in yüksek derecesine göre anlatıyordu. Ömer radıyallahü anh, o

kadar yüksekti ki, Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem; **"Ben, peygamberlerin sonuncusuyum. Benden sonra peygamber gelmeyecektir. Eğer, benden sonra peygamber gelseydi, Ömer peygamber olurdu."** buyurdu.

Böyle yüksek olduğu ve Arabî'yi çok iyi bildiği hâlde, Kur'ân-ı kerîmin tefsîrini bile anlayamadı. Ebû Bekr'in derecesi, ondan çok daha yüksekti. Cebrâil aleyhisselâm dahi, Kur'ân-ı kerîmin mânâsını, esrârını, gizli ve ince mânâlarını Resûlullah'a sorardı. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem, Kur'ân-ı kerîmin hepsinin bildirilmesi îcâb eden tefsirini Eshâbına bildirdi. Böyle olduğunu İmâm-ı Süyûtî rahmetullahi aleyh söylemektedir. Onun için Kur'ân-ı kerîmin esas tefsiri bizzat Peygamber efendimizin açıklamaları, yâni hadîs-i şerîfleridir.

Resûlullah'tan (sallallahü aleyhi ve sellem) bu tefsîrleri öğrenen Eshâb-ı kirâm, müfessirlerin ilk tabakasını meydana getirir. Başta Hulefa-i râşidîn olmak üzere, İbn-i Mes'ûd, Übey bin Ka'b, Ebû Mûsel Eş'arî, Ebû Hüreyre, Enes bin Mâlik ve Abdullah bin Abbâs radıyallahü anhüm ecmaîn, Kur'ân-ı kerîmin tefsiri husûsunda önde gelen sahabîlerdendir. Bilhassa Abdullah bin Abbâs, Eshâb-ı kirâmın en âlimlerinden biri olarak tanınmıştır. Âyet-i kerîmelerle ilgili açıklamalarının pek yüksek olduğunu tefsir âlimleri bildirmiş, tefsirlerini bunlarla süslemişlerdir. Ancak ona âit tefsir kitabı yoktur. Yalnız tefsir âlimleri onun bu açıklamalarını tefsirlerinde nakletmişlerdir. Tefsir ilmindeki yüksekliğinden dolayı kendisine; **Tercümân-ül-Kur'ân, Hibr-ül-Ümmet, Reîs-ül-Müfessirîn** lakapları verilmiştir.

Eshâb-ı kirâm da, Resûlullah'tan (sallallahü aleyhi ve sellem) öğrendikleri Kur'ân-ı kerîmin tefsirini, müfessirlerin ikinci tabakasını teşkil eden Tâbiînin büyüklerine öğrettiler. Mücâhid bin Cebr el-Mekkî (v.103/M.721), İkrime (v.105/M.723), Tâvus bin Keysân (v.106/M.724), Atâ bin Ebî Rebâh (v.114/M.732), Alkame bin Kays (v.102/M.720), Şa'bî (v.105/M.723), İbrâhim Nehâî (v.105/M.723), Dahhâk bin Müzâhim (v.105/M.723), Hasan-ı Basrî (v.121/M.738), Mâlik bin Enes (v.179/M.795) (rahmetullahi aleyhim ecmaîn) Tâbiîn devri müfessirlerinin meşhûrlarındandır.

Tâbiînin büyükleri de, Eshâb-ı kirâmdan öğrendikleri bu tefsirleri, Tebe-i tâbiîne ulaştırdı Süfyan bin Uyeyne (v.198/M.813), Vekî' bin Cerrâh (v.917/M. 812), İshak bin Râheveyh (v.233/M. 848), Ali bin Ebî Talha (v.143/M.760), Kâsım bin Sellâm (v.223/M. 837) (rahmetullahi aleyhim ecmaîn) Tebe-i tâbiînin müfessirlerindendir. Bunlar da müfessirlerin üçüncü tabakasını meydana getirir. Bu tabakada bulunanlar tefsire dâir rivâyetleri derleyip toplamaya başladılar.

Kur'ân-ı kerîmin tefsirine dâir Peygamber efendimizden ve Sahâbe-i kirâmdan gelen rivâyetler böyle gönülden gönüle nakledilip fevkalâde bir tarzda zaptedildi. Nihâyet, ilimler kitaplara yazılmaya başlanınca, tefsir âlimleri de daha önce toplanıp kendilerine ulaşan bu rivâyetlerle Kur'ân-ı kerîmi tefsir ettiler.

Böyle rivâyetlerle yapılan tefsire **rivâyet, me'sûr ve naklî** tefsir denir. Rivâyet tefsirlerinden bâzıları şunlardır:

1. Câmi-ül-Beyân an Te'vîl-il-Kur'ân: Muhammed bin Cerîr et-Teberî (v.310/M.922).

2. Meâlim-üt-Tenzîl: Ebû Muhammed el-Hüseyn el-Begavî (v.516/M. 1122).

3. El-Muharrer-ül-Vecîz fî Tefsîr-il-Kitâb-il-Azîz: İbn-i Atiyye el-Endelusî. İbn-i Atiyye kendisinden önceki tefsirlerdeki rivâyetleri ve senedlerini tahkik ve tedkîke tâbi tuttu.

4. Câmi-ül-Ahkâm: Ebû Abdullah Muhammed bin Ahmed el-Kurtubî (v.671/M.1272). Kurtubî de, tefsîrinde İbn-i Atiyye'nin usûlünü tâkip etmiştir.

5. El-Cevâhir-ül-Hısân fî Tefsîr-il-Kur'ân: Abdurrahmân es-Se'âlebî (v.876/M.1471).

6. Ed-Dürr-ül-Mensûr fî Tefsîr-il-Me'sûr: Celâleddîn es-Süyûtî (v.911/M. 1505).

Rivâyet tefsirleri yanında **dirâyet** tefsirleri de yapıldı. İlk asırda îrâb, belâgat gibi lisan bilgileri Araplarda meleke hâlinde bulunduğundan, bunları anlatan bir kitaba ihtiyâç yoktu. Fakat zamanla fetihler sebebiyle hudutlar genişledi. Yabancı milletlerle irtibat netîcesinde, Arabî lisânın yanlış kullanılması ve bozulması durumu ortaya çıktı. Diğer taraftan Arap olmayanların Arabî'yi öğrenebilmeleri için bu lisânın gramerini bilmeleri îcâb ediyordu. Yine Kur'ân-ı kerîm Arabî olduğu için, lüzûm görüldükçe lisân bilgilerine göre îzâhına ihtiyâç duyuluyordu. Onun için Arabî lisânına dâir kitaplar yazıldı. Asıl tefsir olan Resûlullah'tan (sallallahü aleyhi ve sellem) gelen rivâyetler esas alınarak, Kur'ân-ı kerîmin lisân ve daha başka bilgilerle de açıklamaları yapıldı. Bu îzâhlara, açıklamalara **tevîl** denildi.

Tevillerin doğruluğu, nakle, yâni Peygamberimizden (sallallahü aleyhi ve sellem) gelen tefsirlere uygunluğu ile anlaşılır. Tefsir kitaplarını yazan âlimler, tefsire uygun tevilleri de yine tefsir olarak kabul etmişlerdir. Tevil, nakle ve din bilgilerine uygun olmazsa tefsir değil, yazanın kendi düşüncesi olur.

Nitekim hadîs-i şerîfte; **"Kur'ân'ı, kendi görüşü ile açıklayan hatâ etmiştir."** buyurulmuştur.

Bunun içindir ki, Kur'ân-ı kerîmde mânâsı açık olmayan yerlerden, yalnız akla güvenip, yanlış tevil yapılarak, yanlış mânâlar çıkarılması netîcesinde yetmiş iki bid'at ve dalâlet fırkası ortaya çıktı. Bunlar sırf akla güvenme, ona göre hareket etme yolu olan felsefenin de tesirinde kalarak akılla anlaşılamayacak olan âhiret hâllerini dahi akıllarıyle îzâha kalkıştılar. Böyle bozuk kimselerin tefsir diye yazdıkları kitaplar zararlı olup, okuyanların îtikâdlarını bozmaktadır.

Hâlbuki Ehl-i sünnet âlimleri nakli esas alıp, aklı onu îzâh etmekte yardımcı saydılar. Kur'ân-ı kerîmi bu esâsa bağlı olarak tefsir ettiler. Dînî hükümlerin bir çoğunu ictihâd ederek bu yolla elde ettiler. Bu îtibârla kelâm, fıkıh ve ahlâk kitapları da Kur'ân-ı kerîmin tefsiridir.

Dirâyet yoluyla yapılan tefsirlerden bâzıları şunlardır:

1. Mefâtîh-ül-Gayb: Fahreddîn Râzî (v.606/M. 1209). Bunda rivâyet ve dirâyet yolları birleştirilmiş, filozofların bozuk fikirleri reddolunmuştur. **Tefsîr-i Kebîr** diye de bilinen eserde; zaman zaman nahiv ve belâgatla ilgili meselelere girilmiştir.

2. Envâr-ût-Tenzîl ve Esrâr-ut-Te'vîl: Beydâvî (v.685/M.1288). Bu da **Râzî Tefsîri**'nin usûlünü tâkip etmiştir.

Buna **Beydâvî Tefsîri** de denir. En kıymetli tefsir kitaplarındandır. Yüze yakın şerh ve hâşiyesi yapılmıştır. Bunların en meşhuru **Şeyhzâde Hâşiyesi'**dir.

3. Medârik-ut-Tenzîl ve Hakâik-ut-Te'vîl: Nesefî (v.701/M.1301).

4. El-Celâleyn: El-Mahallî (v.684/M.1459) ve's-Süyûtî (v.911/M.1505).

5. İrşâd-ül-Akl-is-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâb-il-Kerîm: Ebüssü'ûd (v.892/M.1574).

6. Tefsîr-i Mazharî: Hindistanda yetişen âlimlerin büyüklerinden Senâullah-ı Pâni-Pütî'nin yazdığı çok kıymetli bir tefsir kitabıdır. On büyük cilt hâlinde 1976 da Pakistan'da yeniden basılmıştır.

Bir de tasavvuf büyüklerinin yazmış oldukları te'vil kitapları vardır ki, bunlara **İşârî tefsir** denilmiştir. Bu te'viller onların sâf (temiz ve berrak) kalplerine gelen ilhamlar olup, Allahü teâlânın dilediği bilgiler olabilir, denilmiştir. Bunların sözleri vicdana bağlı şeylerdir. Bunlara inanmak vicdân sâhiplerinin vicdanlarına bırakılır, başkalarına senet olamaz. Yâni îmân olunacak şeyleri ispat etmezler ve amel ve ibâdetleri gösteremezler. Onların hâlini, onları tanıyanlar anlar ve onların yüksek derecelerine erişenler bilir. Muhyiddîn-i Arabî, Necmeddîn-i Kübrâ ve İsmâil Hakkı Bursevî'nin tefsirleri böyledir.

İslâm âlimlerinin böyle asırlar boyunca yazdıkları tefsirler her asra uygundur ve kâfidir. Kur'ân-ı kerîmin emirleri her asırdaki her insan için aynıdır. Önceki asırlar için başka, sonraki asırlar için başka değildir. Kur'ân-ı kerîme inanan ve uymak isteyen bir Müslüman, aradıklarını mevcut tefsirlerde bulur. Fakat bozuk kimseler kendi bozuk isteklerini, bu tefsirlerde bulamazlar. Herkesin kendi aklına ve asrın isteklerine göre tefsir yapması câiz değildir. Bu, aslı değiştirip bozmaya kalkışmaktır.

Tefsir âlimleri, ehil olmayan kimselerin çıkıp, Kur'ân-ı kerîm tefsiri diye kendi şahsî düşüncelerini söyleyip, yazmalarına mâni olmak için, müfessirde, yâni tefsir yapacak kimsede bâzı şartların bulunması lâzım geldiğini bildirdiler. Bunları, sekiz yüksek din bilgisini bütün incelikleriyle bilmek, on iki âlet ilmiyle bunların kolları olan yetmiş iki ilme vâkıf olmaktır. Bu sebeple tefsir yapacak kimsenin lügat, metn-i lügat, bedî, beyân, meânî, belâgat, kırâat, usûl-i din (kelâm), fıkıh, esbâb-ı nüzûl, nâsih ve mensûh, Usûl-i fıkıh, hadis, usûl-i tefsir ve ilm-i kalp (tasavvuf, ahlâk ilmi) gibi çeşitli ilimleri öğrenmek, sarf, nahiv, mantık gibi âlet olan bilgilerde derinleşmek, zamânının fen bilgilerinde söz sâhibi olmak, âyet-i kerîmelerin zâhirî, zımnî, murâdî, iltizâmî mânâlarını ve her âyet-i kerîmenin, ne zaman, ne sebeple ve kimler için nâzil olduğunu, âyet-i kerîmelerin hangi hadîs-i şerîflerle ve nasıl açıklandığını hakkıyla bilmek lâzımdır. Ayrıca Ehl-i sünnet îtikâdında olup, kalpte Allah sevgisinden başka bir şeyin sevgisine yer verilmemesi ve ilm-i vehbîye, yâni Allah vergisi olan ilme sâhip olması lâzımdır. Ancak böyle bir âlim, Kur'ân-ı kerîmi tefsir edip, kelâm-ı ilâhîden murâd-ı ilâhîyi, Allahü teâlânın ilâhî murâdını anlayabilir. Böyle olmayanların Kur'ân-ı kerîmden mânâ çıkarmaya kalkışması, ilk mekteb talebesinin üniversite kitabı okumasına ve kimyâ deneyleri yapmaya kalkışmasına benzer. Böyle nice zavallıların, deneylerde kurban gittiği çok duyulmuştur.

Müfessirler (rahmetullahi aleyhim), Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem); **"Âlimler, peygamberlerin vârisleridir."** buyurduğu büyük âlimlerdir. Tefsirlerini bu yüksek mertebenin sâhipleri olarak, büyük bir din gayreti ve hassâsiyeti içerisinde yazdılar. Böyle olduğu hâlde o büyüklerin tefsirleri hakkında; "Eski tefsirler İsrâiliyyâtla doludur." denilerek lekelenmektedir. **İsrâiliyyât,** ya ehl-i kitâbın bizzat ağzından, yâhut onların ele geçen kitaplarından nakledilen rivâyetlerdir. İslâmiyetin ilk zamanlarında, fitne ve fesâda sebep olur endişesiyle, İsrâiloğullarına âit haberlerin nakil ve kitaplarının mütâlaa edilmesi men olunmuştu. Sonradan dînî akîdeler, şer'î (dînî) hükümler iyice yerleşince o

mahzûr kalkmış Benî İsrâil'e âit hâdiselerin nakli mübah kılınmış, izin verilmiştir. Bu da ibret alınabilecek kıssalara dâirdir. Yalan olduğu bilinen haberlerin nakliyse câiz değildir. Tefsir ilminde müctehîd mertebesine yükselen müfessirler, eserlerinde eğer İsrâiliyyâta yer vermişseler bunu câiz olduğu için yapmışlardır. Câiz olmasaydı yapmazlardı. Bununla berâber, onlar bu işi yapmakla Benî İsrâil'e (İsrâil oğullarına) âit haberlerden nelerin nasıl alınabileceğine dâir de kendilerinden sonrakilere güzel bir nümûne ve ölçü vermiş olduklarını da dikkate almak lâzımdır. Bu sebeple, İsrâiliyyât bulunduğunu söyleyerek, bu mevzûları bilmiyenler nazarında bu tefsirlerin ve sâhiplerinin kıymetini düşürmek gâyet hatâlı bir iştir.

Bu tefsirler hakkında söylenen diğer bir husus da, onlarda **mevdû' hadis** bulunduğudur. Mevdû' kelimesinin lügat mânâsı "uydurma" demektir. Fakat ıstılahta, yâni hadis usûlü ilminde başka mânâda kullanılır. Hadis usûlü ilminde müctehid olan bir âlimin bir hadisin mevdû' olduğunu söylemesi; "Bir hadisin sahîh olması için lüzumlu gördüğüm şartlara göre mevdû'dur, yâni hadîs-i şerîf denilen bu sözün hadis olması bence anlaşılmamıştır." demektir. Yoksa Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) sözü değildir, demek istemez. Bu âlime göre hadis olmaması, hakîkatte hadis olmadığını göstermez. Bilakis hadîs usûlü ilminde müctehîd olan başka bir âlim de bir hadisin sahîh olması için aradığı şartları bu sözde bulunca, "Hadistir, mevdû' değildir." diyebilir. O hâlde bâzı kimselerin; "Bâzı tefsirlerin hadisleri mevdû'dur (hadîs-i şerîf değildir)." demesiyle, o hadîs-i şerîfler mevdû' olmaz. Bu sebeple **Beydâvî** gibi kıymetli tefsirlerde mevdû' hadis var demek, onların kıymetini aslâ düşürmez. Böyle sözlerin ilmî bir kıymeti de yoktur.

İslâm âlimlerinin yazdıkları bu tefsirler asırlar boyunca Müslümanlar tarafından kabul görüp okutulmuş ve zamânımıza kadar gelmiştir.

Tefsir kitaplarını okuyup anlayabilmek için de senelerce durmadan çalışıp yirmi ana ilmi ve bunların kolları olan seksen ilmi iyi bilmek lâzımdır. Yalnız Arapça bilmekle tefsir kitapları anlaşılmaz. Bu ilmi iyi bilen âlimler, Türkçe tefsir kitapları da yazmışlardır. Mevâkib, Tibyân ve Ebülleys tefsirleri bunların en kıymetlilerindendir. Kur'ân-ı kerîmdeki murâd-ı ilâhî tercüme yoluyla ifâde edilemeyeceği için, bu kitaplar tefsir tarzında yazılmışlardır. Kur'ân-ı kerîmin bütün husûsiyetleriyle aynen tercümesi mümkün değildir (Bkz. Kur'ân-ı kerîm). Fakat tefsîrlerin ışığı altında meal, îzâh açıklama tarzında tercümesi yapılabilir.

Fakat bu tercümelerden din öğrenilmez. Hattâ, âyet-i kerîmelerin mânâları tam anlaşılmadığı için, bunlar zararlı da olabilir. Kur'ân-ı kerîmin tefsirinden her Müslümanın bilmesi lâzım olanlarını, kelâm, fıkıh âlimleri ve tasavvuf büyükleri bildirmişler, bunları kitaplarına yazmışlardır. Bu sebeple, kelâm (akâid), fıkıh ve tasavvuf kitapları da birer tefsir kitabıdır. Din, bunlardan öğrenilir. Ayrıca bu kitaplardan fazla teferruata girmeden îtikad (îman) ibâdet, amel (diğer yapılacak işler) ve ahlâka dair kitaplarda yazılmıştır ki, bunlara ilmihâl kitapları denir. Bu kitaplarda, âlim-câhil her Müslümanın bilmesi lâzım gelen bilgiler olan, zarûrât-ı dîniyye anlatılır. Her Müslümanın bu bilgileri bilmesi farzdır, lâzımdır. Ehil olmadan, din bilgilerini doğrudan Kur'ân-ı kerîmden, tefsir kitaplarından ve meâllerden öğrenmeye çalışmak yanlış olup, insanın dalâlete, bozuk yollara düşmesine, îtikâdının ve îmânının sarsılmasına sebep olur.

TEHECCÜD NAMAZI;

uykuyu terk ederek kılınan gece namazı. Nâfile bir namaz olan teheccüd gecenin üçte ikisi geçtikten sonra imsak vaktinden önce kılınır. İki ile on iki rekat arasında değişir. İki rekatte bir selâm vermek iyidir. Peygamber efendimize (sallallahü aleyhi ve sellem) teheccüd namazı farz kılınmıştır. Kur'ân-ı kerîmde meâlen buyruldu ki:

(Ey Resûlüm!) **Sana mahsus fazla bir namaz olarak gece uykudan kalk da Kur'ân-ı kerîm ile teheccüd** (namazı) **kıl.** (İsrâ sûresi: 79)

Peygamber efendimiz muhârebelerde bile teheccüd namazı kılardı. Teheccüd namazı diğer Müslümanlar için sünnet olup, çok sevaptır. Peygamber efendimiz buyurdu ki:

Teheccüd namazına devâm ediniz. Zîrâ sizden önceki sâlihlerin kıldığı bir namazdır ve sizi rabbinize yaklaştırıcıdır ve günâhların affedilmesine, bağışlanmasına ve nefsi günâhtan alıkoymaya sebep olur.

Kazâ namazları olan, teheccüd zamânında kazâ namazı kılındığında hem kazâ borcunu ödemiş olur, hem de teheccüd sevâbına kavuşur. Teheccüd zamânında tövbe istiğfâr etmek, Allahü teâlâya ilticâ etmek (sığınmak), yalvarmak, günâhlarını düşünmek, ayıplarını, kusurlarını hatırlamak, kıyâmetteki azapları düşünüp korkmak günâhların affına sebep olup çok sevaptır.

TEKÂLÎF-İ ÖRFİYYE;

devletin dâimî ve fevkalâde giderleri için hükümdârın irâdesiyle toplanan vergiler. Örfî vergilerden maksat, şer'î olmayan vergiler demek değildir. Çünkü şer'î ölçülere aykırı olmayan vergiler de İslâm hukûkunun şumûlüne girer. İslâmiyet, devlet başkanına lüzûmunda vergi koyma selâhiyeti de vermiştir. Halkın imkânları nispetinde alınan tekâlîf-i örfiye iki kısımda mütâlaa edilir:

1. Tekâlîf-i dîvâniyye: Harp ve âniden ortaya çıkan, büyük masraflar isteyen kamu hizmetlerini îfâ edebilmek için konan vergilerdir. **Avârız-ı dîvâniye** veya sâdece **avârız** da denir.

Başlangıçta savaş masraflarını karşılamak için konan bu vergiler, 17. yüzyıl sonlarından îtibâren normal vergiler hâline gelmiştir. Avârız vergileri bütçe gelirlerinin % 10-20'sini teşkil ediyordu. Tekâlif-i dîvâniye; Sûriye, Bağdat, Girit ve Yemen gibi eyâletlerin dışındaki eyâletlerin halkından alınırdı. Her sene vâli, voyvoda ve kâdılar vâsıtasıyla, senede iki taksitle alınmak üzere tevzî defterleri tanzim edilirdi. Bu defterler şer'iyye sicilleri arasında saklanırdı. Avârız gelirleri, mâliye teşkilâtının mevkufât kalemi tarafından teftiş edilirdi. Avârız vergisi alınan kimseler köyde toprağa, şehirde ise dâimî bir işe sâhiptiler. Asker, din ve devlete faydalı mâlî ve bedenî hizmetlerde bulunanlarla, çalışamayacak durumda olanlar avârız vergilerinden muaf idiler.

Avârız vergisi çok çeşitli olup, bâzıları şunlardır:

a) İmdâdiyye-i seferiyye: Harp sırasında hazînenin (beytülmâlın) durumu müsâit olmadığı zaman, orduya maddî destek için halktan alınan vergidir. Miktârı fermanla bildirilirdi. Tanzimatla birlikte normal vergiye çevrilmiştir.

b) İmdâdiyye-i hadâriyye: İhtiyat sebebiyle sulh zamanlarında alınan vergi olup, Rûz-ı hızır ve Rûz-ı kâsım olmak üzere iki taksitte alınırdı.

c) İânei cihâdiyye: Muhârebe sırasında geçici olarak toplanıp, İmdâdiye-i seferiyeden farklı olarak doğrudan merkeze gönderilir, kazâ ve sancaklara merkezden dağıtılırdı.

d) Nüzûl bedeli: Çoğunlukla ülkenin savaş alanına yakın veya ordunun geçeceği yol üzerindeki konaklara komşu bölgeler için aynî; bu bölgeler dışındaki yerler için ise nakdî bir mükellefiyetti. 1683'ten sonra ağır savaş şartları sebebiyle devamlı toplanan bir vergi hâline gelmiştir.

e) Sürsat bedeli: Reâyânın, ihtiyâç hâlinde, askerî birliklere; yem, yiyecek maddesi ve yakacağın tespit edilen fiyat üzerinden satılmasıdır. Arpa, saman, un, koyun, et, yağ, bal ve odun bu şekilde bedeli tespit edilen maddeler arasındadır. Sürsat, hukûkî bakımdan sözleşmeye dayanan bir mükellefiyetti. Sürsat bedeli zaman zaman toplanırdı. 1683'ten sonra ağır savaş şartları sebebiyle nakden toplanmasına karar verildi.

f) İştirâ (satın alma) **bedeli:** Devlet, ordu için gerekli zahîreyi nüzûl ve sürsat yoluyla temin edemeyince, bu açığı zahîre satın alma yoluyla kapatmaya çalışırdı. Her kazânın iştirâ yoluyla teslim edeceği, zahîrenin miktârı, önceden kazâlara bildirilir, bu sûretle bir mükellefiyet hâlini alırdı. İştirada fiyat piyasa fiyatı olup, halk bu fiyattan devletin istediği kadar zahîre ve erzağı satmakla yükümlüydü.

g) Diğer avârız vergileri: Ayrı ayrı isimlerle sayıları, yüze kadar ulaşır. Boğazlardan geçen gemilerden alınan izn-i sefîne, konak masrafı, kürekçi bedeli, muâfiyet bedeli, kereste bedeli, yol resmi bunlardan bâzılarıdır. Dîne uygun olmayarak alınan bâzı avârız vergileri için zaman zaman bu husûsu belirten fermanlar gönderilirdi.

2. Rüsûm-ı örfiyye (örfî vergiler): Devletin idârî hüküm mercîlerinin (organlarının) îfâ ettikleri, icrâ ve hüküm vazîfeleri karşılığında halktan aldıkları vergilerdir. İcrâ (yürütme) ve hüküm (yargı) mercîleri olan beylerbeyi, sancakbeyi, subaşı, sipâhî ve kâdılara **ehl-i örf** denirdi. Rüsûm-ı örfiye, umûmiyetle hizmetleri karşılığı bunlara verilirdi. Ancak istisnâî olarak bu vergileri tamâmen tımar sâhibinin alacağı kabul edilebilirdi. Bu çeşit tımarlara **serbest tımarlar** denir.

Rüsûm-ı örfiyenin bâzıları şunlardır:

a) Bâd-ı hevâ: Kânunnâmelerdeki târifi şöyledir: Tapu tahrir defterlerinde kaydolunan resm-i arûs, resm-i cürm-i cinâyet, çiftlik tapusu, ev tapusu ve bir tımar arâzisine hâriçten gelip kışlayanlardan alınan tütün resmidir.

Resm-i arûs: Gerdek resmi de denir ve düğünlerde alınırdı.

Resm-i cürm-i cinâyet: Buna **cerîme** de denir. Örf ehlinin tımar içindeki cezâları infazına karşılık aldıkları resimlerdir. Miktârı cürüm ve cinâyete göre değişirdi.

Çiftlik tapusu: Resmî tapudur. Timar arâzilerinde ev yapanlardan alınır.

b) Diğer rüsûm-i örfiyye: Bâzıları şunlardır: Şehir ve kasabalarda kesilen koyun ve keçilerden alınan kasaphâne, kellehâne, paçahâne, kelle, ayak, ciğer parası ve benzeri resimler, otlatılan, yaylanan ve

kışlaklayan davarlardan alınan ağıl, çit, otlak, yaylak ve kışlak resimlerini muhtesiplerin belediye hizmetleri karşılığında aldıkları ihtisâp resmi vs. dir. kısaca, ehl-i örfün hizmetlerine karşılık, reâyânın (halkın) vereceği bedel hâline getirilmiş ve buna, **rüsûm-ı örfiye** denmiştir.

TEKEOĞULLARI BEYLİĞİ;

1321-1423 yılları arasında merkezi Antalya olan Teke-elinde, Hamidoğulları beyliğinin bir kolu olarak hüküm süren bir Türkmen hânedanı. Hamidoğlu Dündar Beyin Antalya'yı fethettikten sonra idâresini Yunus Beye bırakmasıyla Tekeoğulları Beyliği kurulmuş oldu (1321). Saltanatı çok kısa süren Yunus Bey döneminde Anadolu'da Moğol vâlilerinin nüfuzları devam ediyordu. Bu sebeple Yunus Bey, saltanatını onlara bağlı olarak devam ettirdi.

Yunuz Beyin ölümü üzerine yerine oğlu Mahmûd Bey geçti. Mahmûd Bey, kardeşi Sinânüddîn Hızır Beyle Korkudeli emiriydi. Bu dönemde Anadolu beylikleri arasında İlhanlılara karşı genel bir hoşnutsuzluk vardı. Bu sebeple 1324'te İlhanlıların Anadolu umûmî vâlisi Timurtaş, Hamidoğlu Dündar Beyin üzerine yürüyerek onu Antalya'ya kaçırdı. Ancak Timurtaş'ın düşmanlığını üzerine çekmek istemeyen Mahmûd Bey, amcasını İlhanlı vâlisine teslim ederek ölümüne sebep oldu. Daha sonra İlhanlı genel vâlisi Timurtaş'ın görevinden alınmasıyla, onunla birlikte Mısır'a kaçan Mahmûd Bey orada hapse atıldı (1327). Bu durum üzerine Korkudeli Emîri Sinânüddîn Hızır Bey, kardeşi Mahmûd Beyin yerine geçti.

Hızır Bey ve ondan sonra tahta çıkan Dadı Bey devri hakkında kaynaklarda fazla bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Dadı Beyden sonra tahta çıkan ve Zincirkıran lakabıyla tanınan oğlu Mübârizüddîn Mehmed Bey döneminde Kıbrıs Kralı Pierre de Lusignan-I, 114 parçadan müteşekkil kuvvetli bir filoyla gelerek Antalya şehrini işgal etti (24 Ağustos 1361). Bundan sonra Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey ve Alaiye Beyiyle ittifak eden Mehmed Bey Kıbrıslılarla amansız bir mücâdeleye girişti. Daha sonra Memluk sultanlığından da yardımlar alan Mehmed Bey 1373'te çok şiddetli geçen bir savaştan sonra kaleyi almaya muvaffak oldu. Mehmed Bey, Antalya'yı zaptetmenin şükrânesi olarak Selçuklulardan Sultan Alâeddîn Keykubat'ın yaptırmış olduğu Yivli Minâreli Câmiyi yeniden tâmir ve ihyâ ettirdi. Mübârizüddîn Mehmed Beyin ölümünden sonra yerine oğlu Osman Çelebi geçti. Bu beyin zamânında Osmanlı Sultanı Yıldırım Bâyezîd Han, 1390'da zaptettiği Antalya'yı bütün Teke-eliyle berâber oğlu Îsâ Çelebi'ye sancak olarak verdi.

Ankara Meydan Muhârebesinden (1402) sonra Antalya hâricinde beyliğinin bütün topraklarını ele geçiren Osman Bey Korkudeli'ni merkez olarak seçti. 1423'te Osmanlı tahtındaki saltanat değişikliğinden istifâdeyle Karamanoğlu İkinci Mehmed Beyle ittifak ederek Antalya'yı almak istedi. Ancak bu ittifakı haber alan Osmanlıların Teke-Karahisarı'ndaki subaşısı Firuz Bey, oğlu Hamza Bey, Korkudeli'ne âni bir baskın yaparak Osman Beyi öldürdü.

Osman Çelebi'nin ölümüyle, Tekeoğulları Beyliği sona erdi ve arâzileri bütünüyle Osmanlılar eline geçti. Sultan İkinci Murâd, Hamza Beye Anadolu Beylerbeyliğiyle birlikte Teke-eli Sancağını mükâfat olarak verdi.

Tekeoğulları Beyliğinin arâzisi küçükse de Antalya limanı gibi önemli bir ticâret merkezine sâhipti. Bilhassa 19. asrın ilk yarısında, Göller Bölgesinin halı, kilim, astarlık dokuma ve pamuklu gibi eşyâları buradan ihraç edilmekte ve bundan Tekeoğulları büyük gelir sağlamaktaydı. Şehâbeddîn el-Ömerî, 1332'de Hızır Beyin 8000 atlı askerle 12 şehir ve 25 kaleye sâhip bulunduğunu yazmaktadır. Bunun yanısıra Tekeoğullarının mevkileri îtibâriyle küçük çapta bir donanmaya sâhip oldukları tahmin olunmaktaysa da faaliyetleri hakkında bir bilgi yoktur.

TEKERLEK;

Alm. *Rad (n), Scheibe (f),* **Fr.** *Raue (f), disque (m),* **İng.** *Wheel, round disk.* Bir eksen etrâfında dönen bir disk veya dâirevî bir çatı vâsıtasıyla dönme hareketi yapabilen mekanik bir düzen. Tekerlekle elde edilen dönme hareketi makinanın temelidir. Öyle ki makinalaşmış medeniyetin onsuz gelişebilmesi düşünülemezdi. Tekerleğin keşfi çok eski zamanlara uzandığından zaman içinde sayısız kullanma alanı ortaya çıktı. Önce kara taşımacılığında yeni bir devir açtı. Sonraları bir seri değişikliklerle işçiliği azaltmak, verimi arttırmak, taşıma hayvanının ve insanın sınırlı kas gücü kapasitelerine destek olan güç kaynaklarının yerini almak üzere makinalar geliştirildi.

Tekerlek prensibinden geliştirilen sâdece birkaç düzeni zikretmek bile tekerleğin yol açtığı gelişmenin, boyutları hakkında bir fikir verir. Dönen miller, makara ve kasnaklar, dişliler, volanlar ve diğer düzenler, türbinler, içten yanmalı motorlar ve elektrik motorları gibi karmaşık düzenler, sıkça kullanılan tekerlek prensibinden geliştirilmiş mekanizmalardan sâdece bir kısmıdır. Bunlardan bâzısı vinç ve dâirevî testerelerde olduğu gibi gücün doğrudan çalışma noktasına uygulanmasını sağlar. Diğerleri, tabiî güç

kaynaklarını yeldeğirmeni ve dinamoda olduğu gibi aktarılabilen şekillere dönüştürür.

Tekerleğin çalışması sonsuz sayıda kaldıraç gibi düşünülerek açıklanabilir. Meselâ at arabası tekerleğinde yere değen çember dayanak noktası olmak üzere her parmak bir kaldıraçtır. Lokomotifteki tekerlekteyse dingil dayanak noktası olmak üzere yarıçapın ortasında bir yere bağlanan kol, gücü tekerlek çemberine aktarır. Dingilin sâbit olması hâlindeyse tekerlek çemberine uygulanan kuvvet, bağlanan kolu hareket ettirir. Çeşitli dişli takımları, gücü ve hızı yarıçap uzunluklarıyla orantılı olarak değiştirir. Tekerlek, yükü ileriye çektiği gibi sürüklenen bir cismin aksine sürtünmeyi de azaltır. Böylece at veya insan, sırtında taşıyabileceğinden çok fazlasını çekebilir.

Tekerlek hakkında ilk bilgi, mîlâttan 3500 yıl önce Sümerlerin kullandığı iki tekerlekli araba olarak belirlenmiştir. Diğer bütün keşifler gibi tekerleğin keşfinde de daha önceden bilinen düzenlerin rolü olmuştur. 2000 yıl süreyle büyük ağırlıkların taşınması için yuvarlak cisimler kullanılmış, yükler hayvanlar tarafından sürüklenen ağaç gövdeleri ve kızaklar üzerinde nakledilmiştir. Bu tip kızaklar altındaki gövdelerin kılavuzlarla gönderilmesi taşımayı büyük ölçüde geliştirmiş daha sonra kılavuzların karşılaştığı güçlükleri kaldırmak için gövdenin ortası inceltilmiştir. Böylece gövdenin iki tarafında ilk tekerlekler elde edilmiştir. Nihâyet sâbit dingillere takılıp serbestçe dönebilen tekerlek tipine ulaşılmıştır. Arkeolojik bilgilere göre tekerleğin menşeinin Yakın Doğu olduğu anlaşılmaktadır. Tekerlekli araçlar Sümerlerde M.Ö. 3500, Asurlularda M.Ö. 3000, İndüs Vâdisinde M.Ö. 2500, Orta ve Kuzey Avrupa'da M.Ö. 1000 ve İngiltere'de M.Ö. 500 yıllarında bilinmekteydi. Bu sıra, tekerleğin tek bir menşe'den yavaş yavaş Eski Dünyâ'ya yayıldığını göstermektedir.

İlk tekerlekli araçların birçok mahzurlu yanları olduğundan sınırlı kullanma alanları vardı. Dört tekerlekli araba da hemen iki tekerlekli kadar eskidir. Bunlara hareketli bir ön dingil takılana kadar bütün gövde kaldırılmak sûretiyle yönlendiriliyorlardı. Ayrıca kullanılan öküz veya eşeklerle hız çok azdı. Ancak M.Ö. 2000 yıllarından sonra daha süratli olan atın, Asya steplerinden Mezopotamya'ya gelmesinden sonra iki tekerlekli araba bir savaş aracı olarak kullanılmaya başlandı.

Tekerleğin bir makinaya ilk uygulaması değirmen taşının akan bir suya karşı konulmuş su dolabıyla döndürülmesidir. Bu düzen Yakın Doğudan M.Ö. 1. yüzyılda yayılmış çok geçmeden basit dişliler ilâve edilerek ilk un değirmenleri yapılmıştır. Bundan sonra tekerleğin kullanıldığı yerler gittikçe genişlemiş, su dolabıyla işleyen mekanik çekiçler, mâden öğütme değirmenleri ve dirsekli millerle körükler ve yel değirmenleri geliştirilmiştir.

Dişli çarkların bulunmasından sonra saat mekanizması gibi daha karmaşık sistemler yapıldı. Zamanla bu hususta büyük gelişmeler oldu.

TEKERLEME;

Alm. *Wortsbpiel (n), Kalauer (m),* **Fr.** *Calembour (m); repartie, réplique (f),* **İng.***Jingle; pun.* Söz, kelime ve ses benzerliğinden faydalanılarak söylenen, kısa, hoş cümlecikler. Bâzı yörelerde halk âşıklarının karşılıklı atışmaları, verilen bâzı hazır cevaplar da tekerleme şeklindedir. Tekerlemeler; söz cambazlığı ve hayâl mahsulü oldukları için yarı anlamlı veya anlamsız olabilirler. Genellikle masalların başlarında, çocuk oyunlarının aralarında birbirine benzer kelimelerden yapılırlar. "Bir varmış, iki yokmuş... evvel zaman içinde kalbur saman içinde... vs." gibi.

Halk Edebiyatı diye isimlendirilen karagöz, ortaoyunu ve meddah hikâyelerinde, çeşitli törenlerde, Kandillerle Ramazan ayının son günlerinde de güzel ve hoş tekerlemeler söylenir. Söyleyenlere dinliyenler tarafından bahşişler verilir.

Tekerlemelerin bilinen çeşitleri şöyle sıralanabilir:

1. Oyun tekerlemeleri: Bunlar genellikle çocuk oyunları arasında yer almaktadır. Oyun kurulurken veya oyunu idâre edecek kişi seçilirken tekerlemeler söylenir. Tekerlemenin son kelimesine isâbet eden şahıs ebe veya oyun idârecisi olur. Buna ayıklama ve gösterme metodu da denmektedir. "Karga karga gak dedi, çık şu dala bak dedi... Hacı anne kına ezer, ben bilirim kimi sever... Sepet çardakta, gümüş yüzük parmakta..." gibi tekerlemeler oyun tekerlemelerinin bâzılarıdır.

2. Masal tekerlemeleri: Halk masallarında, gerçekçi veya olağanüstü masallarda masalcı; anlatacağı olaya başlamadan önce akla mantığa sığmaz, karmakarışık, birbirine çapraz, şaşırtıcı, ilgi çekici giriş cümleleriyle hâdiseyi kendi başından geçmiş gibi anlatmaya çalışır. Bunlar vezin ve kâfiye kâidelerine uyarak, şiir ve nesir karışımı olarak söylenir: "Kasap olsam sallayamam satırı, nalbant olsam nallayamam katırı, ne yapalım dost arkadaş hatırı..." misâllerinde olduğu gibi.

3. Söylemesi insanlara zor gelen tekerlemeler: Bunlar insanlar arasında söylenmesi maharet isteyen tekerlemelerdir: "Kapı gıcırdatıcılardan mısın? Yoksa kıvılcım sıçratıcılardan mısın? Keşkekçi keşkeği kepçelemiş mi, kepçelememiş mi?" gibi tekerlemeler çok yaygındır.

TEKFUR;

Alm. *Byzantinischer Prinz (m),* **Fr.** *Pirince (m), byzantin.* **İng.** *Christian princelet.* Bizanslıların müstakil vâlilerine ve Anadolu'nun bâzı Hıristiyan beylerine verilen ünvan. Bizans İmparatorluğunda merkez dışındaki şehirlerin müstakil vâlilerine Tekfur denirdi. Bunların idârî ve askerî vazifeleri vardı. Türkiye Selçukluları ve Osmanlı Devletinin ilk zamanlarında Tekfurlarla çok sıkı münâsebet kuruldu. Tekfurlar Türk akınlarından korunup, istiklâllerini muhâfaza etmek için Türklere çok miktarda vergi verirlerdi.

Tekfurların bâzıları durumlarını muhâfaza edebilmek için Türk kumandan ve beyleriyle akrabâ olma yollarına başvururlardı. Bu sebepten ekserisi kızlarını Türk kumandan veya oğullarına gelin verirlerdi. Bu tekfurların içinden Müslüman olanlar da oldu. Bunlardan Harmankaya Tekfuru **Köse Mihal** en meşhurudur. Osmanlı Devletine ve İslâmiyete hizmetlerde bulundu. (Bkz. Köse Mihal)

Bizans İmparatorluğu yıkılınca tekfurluk da tamâmen târihe karıştı.

TEKİR BALIĞI (Mullus surmuletus);

Alm. *Schwarzgrau (Katze), Streifenbarbe (f),* **Fr.** *Tigre, Rouget,* **İng.** *Redmullet, Tabby, Striped goatfish.* **Familyası:** Barbunyagiller (Mullidae). **Yaşadığı yerler:** Atlantik Okyanusu, Akdeniz ve Karadeniz'de. **Özellikleri:** Kırmızımtrak renkli, küçük pullu, bıyıklı bir balık. 15-26 cm boyundadır. Barbunyaya çok benzer. Eti lezzetlidir. **Çeşitleri:** Denizlerimizde tek türü vardır.

Dünyânın tropikal ve ılık denizlerinde yaşayan barbunyaya benzeyen bir balık. Barbunyadan daha yassı ve küçüktür. Denizlerimizdekiler 15 cm'yi geçmez. İrilerine balıkçılarımız **çuka** adını verirler. Atlantikte 25 cm, hatta 60 cm'ye kadar ulaşanlarına rastlanır. Çenesinde iki adet bıyık olduğundan "tekir" adıyla anılır. Eti lezzetli bir balıktır. Tanımayanlara "barbunya" diye satıldığı olur. Barbunyanın eti daha lezzetlidir. Çoğu parlak kırmızıdır. Diğerleri siyah, sarı lekeli ve çizgilidirler. Bıyıklarıyla kumları karıştırarak yiyecek araştırırlar. Deniz solucanları, karides ve yumuşakçalarla beslenirler. Dili bulunmaz. Çoğunlukla sürüler hâlinde dolaşırlar. Daha küçük balıklar tekir balığını tâkip ederek onun besin artıklarıyla geçinirler. Mart ve haziran aylarında bol tutulurlar. Mayısta yumurtlarlar. Barbunyanın ızgarası, tekirin tavası makbuldür.

TEKİRDAĞ;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 6218 km²

Nüfûsu : 468.842

İlçeleri : Merkez, Çerkezköy, Çorlu, Hayrabolu, Malkara, Marmara Ereğlisi, Muratlı, Saray, Şarköy.

Marmara bölgesinin Ergene kısmında kalan bir ilimiz. İl toprakları 40° 36' ve 41° 31' kuzey enlemleriyle 26° 43' ile 28° 08' doğu boylamları arasında yer alır. Doğudan İstanbul, kuzeyden Kırklareli, batıdan Çanakkale illeri ve güneyden Marmara Deniziyle çevrilidir. Kuzeydoğuda Karadeniz'e çok küçük bir kıyısı vardır. Trafik numarası 59'dur.

İsminin Menşei

Tekirdağ isminin Tekfur Dağından geldiği rivâyet edilir. Türk akınlarına iki sene direnen Bizans kalesine "Tekfur Dağı" demişlerdir. Diğer bir rivâyete göre bu şehrin tekfuru avlanırken yaraladığı geyik yuvasına koşar ve yavrularını emzirirken ölür. Bu hâdiseyi gören tekfur inzivâya çekilir. İnzivâya çekildiği bu dağa Tekfur Dağı denir. Hangisinin doğru olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bilinen husus Türkler bu şehri fethettiklerinde ilk önce "Tekir Dağı" sonradan "Tekirdağ" ismini vermiş olmalarıdır. Tekirdağ'ın eski ismi de "Rodosto"dur.

Târihi

Tekirdağ il toprakları çok eski çağlardan bu yana bir yerleşim merkezi olarak eski bir târihe sâhiptir. Anadolu'da ilk siyasî birliği kuran Hititler, Marmara Denizinin ötesini geçmemiş olup bu bölge Hititlerin sınırları dışında kaldı.

Trakya'ya adını veren Orta Asya menşeli Trak Türkleri uzun müddet bu toprakları ellerinde bulundurdular. M.Ö. 1200 târihlerinde Frigler bu bölgeyi ve Trakya'yı ele geçirdiler. Anadolu'ya geçerek Frigya Devletini kurdular. Frigleri yıkan ve Anadolu'da hâkim olan Lidyalılar bilâhare M.Ö. 6. asırda Pers Kralı Dârâ'ya yenilince Anadolu'nun mühim bir kısmı ve Trakya, Perslerin eline geçti. M.Ö. 4. asırda Makedonya Kralı İskender, Pers Devletini yenerek ortadan kaldırınca Trakya, Anadolu ve

İran topraklarına katıldı. İyonlar devrinden beri bu bölgeye ve Yunanistan'a gelen göçmenler, sâhillerde küçük siteler, koloni şehirler kurdular. M.S. 46'da RomaİmparatorluğU bu bölgeyi kendi topraklarına kattı. 395'te Roma ikiye bölününce bölge Anadolu ve Trakya gibi Doğu Roma(Bizans) payına düştü.

Balkanlardan, kuzeyden, Orta ve Doğu Avrupa'dan zaman zaman bu topraklara akınlar yapıldı. Bu akınların çoğu muhtelif Türk kavimleri tarafından düzenlendi. Beşinci asırda Attila emrindeki Hunlar, Avar Türkleri ve Peçenek Türkleri bunların başlıcalarıdır. Gotlar, Moğollar, Slavlaşmamış Bulgar Türkleri ve Lâtinlerin bu bölgeye akınları oldu. Bölgeye İslâm akıncıları da akınlar yaptılar, fakat feth edilen yerleri uzun müddet ellerinde tutamadılar.

Rumeli Fâtihi ünvânıyla anılan Şehzâde Gâzi Süleymân Paşa(Orhan Gâzinin büyük oğlu) Gelibolu'yu fethettikten sonra 1356'da Şarköy ve Malkara'yı alarak Tekirdağ topraklarınıOsmanlı sınırına yaklaştırdı. Gâzi Süleymân Paşanın vefâtından sonra Bizanslılar bölgeyi geri aldılarsa da, Sultan Birinci Murâd Hüdâvendigâr tahta çıkar çıkmaz 1362'de, bu toprakları yeniden, aynı târihte Gâzi Evrenos Bey de Malkara'yı fethetti. Bizanslıların Çorlu'yu geri alma teşebbüsü başarısızlıkla netîcelendi.

1402 Ankara Savaşından sonra Sultan Yıldırım Bâyezîd Hanın Tîmûr Han karşısında yenilmesiyle Osmanlı Devleti sarsıntı geçirdi. Osmanlı Devleti yeniden birliği temin ve kaybedilen toprakları geri almak için geçen devrede bölge ve Trakya'ya sırasıyla Süleymân, Mûsâ ve Mustafa Çelebi hâkim oldular.

Sultan Birinci Mehmed (Çelebi) Hanla oğlu Sultan İkinci Murâd Han, Osmanlı Devletinin bütünlüğünü ve otorite birliğini yeniden tesis ettiler. Fâtih Sultan Mehmed Hanın 1453'te İstanbul'u fethiyle Tekirdağ bir iç şehir hâline geldi. Bu bölgeyi Türkleştirmek için Anadolu'dan Yörük Türkleri getirilerek yerleştirildi.

Osmanlı devrinde Tekirdağ, şimdi Kırklareli sınırlarında bulunan Vize'ye bağlı bir sancaktı. Bu sancak merkezi Sofya'da bulunan oldukça geniş Rumeli Beylerbeyliğinin (eyâletinin) 26 sancağından birini teşkil ediyordu. Tanzimattan sonra Tekirdağ, Edirne eyâletinin (vilâyetinin) altı sancağından birine merkez oldu. Dört kazâsı vardı. Cumhûriyet devrinde Sancaklar (mutasarrıflıklar) il (vilâyet) olunca, Tekirdağ da il oldu.

Balkan Harbinde Bulgarlar Tekirdağ'ın büyük bir bölümünü işgâl ettiler. Nesillerden nesillere anlatılacak tüyler ürpertici büyük cinâyetler işlediler. İhtiyar, çocuk, kadın demeden binlerce mâsum insanı şehit ettiler. Annelerin gözleri önünde küçük çocukları süngülere takmaktan, fırına atmaktan büyük zevk duydular. Eski Bahriye Nâzırı Ferik (Korgeneral) Hurşit Paşa, Tekirdağ'ı tamâmen Bulgarlardan kurtarmak için Marmara'dan bir kolorduyla çıkarma yaptı. Şarköy'ü aldı. Fakat Tekirdağ'ı kurtaramadan geri döndü.

Birinci Dünyâ Harbi sonunda Osmanlı Devleti toprakları muhtelif devletler tarafından işgâl edilince, Tekirdağ Yunanlıların istilâsına uğradı. 1922 sonlarına kadar burada kalan Yunanlılar en az Bulgarlar kadar mâsum halka zulmettiler. İstiklâl Harbi sonunda diğer yerlerden olduğu gibi buradan da çekilmek mecburiyetinde kaldılar. Lozan Antlaşmasıyla buradaki Rumlar Yunanistan'daki Türklerle mübâdele edildi.

Fizikî Yapı

Tekirdağ il topraklarının % 9'u dağlardan, % 75'i platolardan ve % 16'sı ovalardan ibârettir. İl toprakları genel olarak az engebeli dalgalı düzlükler hâlindedir. Ekime müsâit toprakları çok bereketlidir.

Dağlar: Dağların yüksekliği 1000 m'nin altındadır. En yüksek dağı Ganos Tepesi 924 m'dir. Tekir Dağları (Işıklar Dağı) güneyde olup, denize paralel uzanır. Karabağ'dan başlayıp Mürefte'ye doğru uzanan dağlar denize dik olarak iner. İlin kuzeyinde Yıldız (Istranca) Dağları alçalarak tepeler hâlinde yer alır. Bunların en yüksek yeri karatepe (484 m) dir. Platolar il topraklarının büyük kısmını teşkil eder. Alçak tepeler ve geniş düzlükler hâlinde olup, Malkara ve Hayrabolu platoları başlıcalarıdır. Tekirdağ, Kurudağ ve Istranca dışında diğer yükseklikler Ergene Vâdisine doğru alçalıp kaybolurlar. Ortalama yükseklik 150-200 m'dir.

Ovaları: Ovaların çoğu deniz kenarında ve akarsu ağızlarındadır. Başlıca ovaları; Kınık Ovası, Kumluca Ovası, Şerefli Ovası, Naipköy Ovası, Şarköy Ovası ve Değirmenaltı Ovasıdır. Akarsu vâdileri de genişleyerek ova hâlini almıştır. Bunlar Ergene, Hayrabolu, Çene ovalarıyla Kurtdere, Çongora, Çorlu, Gölcük ve Çengelköy vâdileridir.

Akarsuları: Tekirdağ ilinde büyük akarsular yoktur. Trakya'nın büyük akarsularının kolları vardır. Ergene Çayı başlıca akarsuyudur. Bu çay Kırklareli'nden gelir, Saray ilçesinden geçer. Muratlı ilçesi kuzeyinde dirsek yaparak il topraklarını terk eder. Çorlu Çayı, Karıştıran Çayı ve Hayrabolu Çayı,

Ergene ile birleşir. Araplıdere ve Değirmendere ise Marmara'ya dökülür. Olukbaşı Deresiyle Işıklar Deresi vardır.

Göller: Tabii göl yoktur. Kadıköy Baraj Gölüyse küçük bir göldür.

İklim ve Bitki Örtüsü

İklimi: Marmara kıyılarında Akdeniz iklimi hüküm sürer. Yazlar sıcak ve kurak geçer. Yağışlar kış ve ilkbaharda olur. İç kısımlardaysa, kara iklimi hâkimdir ve kışlar kıyılara nazaran soğuk geçer. Senelik yağış ortalaması 590 mm'dir. Bâzı yerlerde 725 mm'ye yükselir. Senede 30 gün 0°C altında ve 15 gün +30°C'nin üstünde olur. Senede ortalama 5 defâ kar yağar ve 10 güne yakın karla örtülü kalır. Sıcaklık -13,5°C ile +37,6°C arasında seyreder.

Bitki örtüsü: İlin büyük bir kısmı bozkır görünümündedir. Orman varlığı azdır. İl topraklarının % 17'si orman ve fundalıktır. Saray ilçesinin Bahçeköy bölgesinde çam ormanlarıyla Saray ve Çerkezköy ilçelerinin kuzeyinde Istranca Dağları uzantısında meşe ormanları bulunur. İl topraklarının % 5'i çayır ve mer'a, % 77'si ekili-dikili alanlardır.

Ekonomi

Tekirdağ ilinin ekonomisi tarım ve sanâyiye dayanır. Turizm sektörü de gelişmektedir.

Tarım: Verimli toprakları ve uygun iklim şartlarıyla çok çeşitli ve bol ürün alınır. Türkiye'nin ayçiçeği bahçesidir. Türkiye'de yetişen ayçiçeğinin % 25'i bu bölgede yetişir. Tahıl ve sanâyi ürünleri başta gelir. Bağcılık, kavun-karpuz ve sebzecilik oldukça gelişmiştir. Başlıca tarım ürünleri arasında buğday, arpa, yulaf, mısır, ayçiçeği, şekerpancarı, kolza ve soğan yetişir. Sebze üretimi çok ilerlemiştir. Elde edilen domatesle bol miktarda patlıcan, kabak, bezelye, bakla, semizotu, tâze soğan ve sarmısak İstanbul'a sevkedilir.

Meyvecilik de çok gelişmiş olup kavun, karpuz, üzüm ve çok miktarda erik, iğde, muşmula ve kiraz yetişir. Toprağı az, ürünü bol il olarak tanınır.

Hayvancılık: Tekirdağ ili hayvancılık bakımından da zengindir. Çayır ve mer'aları boldur. Platolar, bitki örtüsü ve iklimi hayvancılığa çok müsâittir. Sığır, koyun, kıl keçisi, hindi beslenir. Arıcılık gelişmiştir. Tekirdağ ilinin kıyıları çeşitli ve değerli balıklarla doludur. Her mevsimde bol balık bulunur. Başlıca balık cinsleriyse barbunya, tekir, karagöz, mırmır, ispari, istavrit, kefal, levrek ve lüferdir.

Ormancılık: İlin orman varlığı azdır. Orman ve fundalık alanı 100 bin hektar olup, ilin kuzey doğusundadır. Senede 250 bin ster yakacak odunu ile 2000 m3 sanâyi odunu ve 10 ton ıhlamur çiçeği elde edilir.

Mâdenler: Tekirdağ ili mâden bakımından fakirdir. Sâdece linyit ve manganez yatakları olup, senede yaklaşık 40.000 ton linyit çıkarılır.

Sanâyi: 1970 senesine kadar tarıma dayalı sanâyiye sâhip olan Tekirdağ ili, 1970'ten sonra hızla sanâyileşmiştir. Çerkezköy, Çorlu ve Tekirdağ merkez ilçelerinde sanâyi kuruluşları daha fazladır. Türkiye'nin en büyük 100 kuruluşundan 3'ü ve en büyük 500 kuruluştan 15'i bu il sınırları içindedir. Metal eşyâ ve makina îmâlâtı gelişmiştir. İstanbul'a yakınlık, ulaşım, pazarlama imkânları sanâyinin gelişmesinde mühim rol oynamıştır.

Başlıca sanâyi kuruluşları şunlardır: Ayçiçeği ve kolza yağı üreten çok sayıda fabrika, un ve kiremit-tuğla fabrikaları, Tekel Fabrikası, Çimento Fabrikası, Mobilya Fabrikası, Yem Fabrikası, Profilo Elektrik Âletleri Sanâyii, Hidrolik Makina Sanâyii ve Ticâret A.Ş. (HRMA), Profilo Elektrik Motorları ve Kompresör Sanâyii A.Ş., Gümüşsuyu Halı Sanâyii A.Ş., Dinarsu Îmâlât ve Ticâret A.Ş., Narin Mensucat Fabrikaları A.Ş., Aksu İplik Dokuma ve Boya Fabrikaları A.Ş., Yünsa Yünlü Sanâyii ve Ticâret A.Ş., Akip Tekstil Sanâyii ve Ticâret A.Ş., Boya Apre Fabrikası, Trakya İplik Sanâyii A.Ş, Trakya Kâğıt Sanayii A.Ş., Modern Karton Sanâyii ve Ticâret A.Ş., Tekirdağ Ağaç Sanâyii ve Ticâret A.Ş. ve diğer fabrikalar.

Ulaşım: Tekirdağ ili ulaşım bakımından çok iyi imkânlara sâhiptir. Karayolları ağı mükemmeldir. Yollar kaliteli ve geniştir. Merkez ilçe Tekirdağ'dan 5 ayrı istikâmete giden asfalt yollarla Trakya'nın her yanına bağlanır. 378 km devlet yolu ve 270 km il yolu vardır. İstanbul-Tekirdağ-İpsala-Avrupa yolu çok işlektir. Yolsuz köy yoktur.

Demiryolu: İstanbul-Edirne-Avrupa demiryolu il sınırları içinden geçer. Muratlı, Çorlu ve Çerkezköy ilçeleriyle beş köy bu demiryolu güzergâhı üzerindedir. İl sınırları içinde demiryolu uzunluğu 62 km'dir.

Denizyolu: İlin Marmara kıyısında 4 iskelesi vardır. 400 m uzunluktaki Tekirdağ İskelesi ihrâcât ve ithâlât iskelesidir. Marmara Ereğlisi İskelesi, akaryakıt yükleme ve boşaltma yeridir. Şarköy ve Mürefte

iskelelerine yolcu vapurları uğrar.

Nüfus ve Sosyal Hayat

1990 nüfus sayımına göre toplam nüfûsu 468.842 olup, 258.940'ı ilçe merkezlerinde, 209.902'si köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 6218 km^2 olup nüfus yoğunluğu 75'tir.

Örf ve âdetleri: Avrupa ile Asya arasında bir köprü, geçit olan Trakya ve bunun bir parçası olan Tekirdağ il toprakları târih boyunca pekçok medeniyet, kültür ve milletlerin geçiş ve yerleşme yeri olmuşsa da bu bölgenin Türkler tarafından fethinden sonra Türk-İslâm kültürüyle yoğrulmuş ve bu kültür silinmez bir şekilde kökleşmiştir. Bu bölgenin Türkleşmesinde Yörüklerin çok mühim rolü ve hizmeti olmuştur. Tekirdağ Trakya'da Türkleşen ilk yerlerden biridir.

Mahallî oyunları: Tekirdağ ili mahallî halk oyunları ve halk türküleri bakımından zengin bir ildir. Oyunlar genel olarak karşılama, hora ve kahramanlık oyunlarıdır. Tekirdağ karşılaması, Sirto, Güzelkız, Hasancık, İstemem Babacığım İstemem, Kampana, Tekirdağ Oyunu, Gayda, Keklik, Galamata, Reyhan, Kara Çalı, Kasap, Kaçamak, Subaşı, Horon, Çoban ve Yeşilim başlıcalarıdır.

Mahallî kıyafetleri: Ancak düğün ve folklor gösterilerinde giyilir. Kadınlar kare şeklinde rengarenk ve etrafı oyalı başörtü kullanır. İçliğin üzerine basma veya divitinden yapılmış fistan giyilir. Fistan yerine bürümcek de kullanılır.

Mahallî yemekleri: Tekirdağ köftesi, keşkek, çeneçarpan çorbası, çıllık, elbasan tava, gülbarak böreği, hakuk, kodrul, mangır, kalle, pireşe, yoğurtlu borana, peynirli helvası ve Tekirdağ baklavasıdır.

Yağlı ve karakucak güreşleri Tekirdağ'da çok yaygındır. 1935-1942 arasında 8 yıl Kırkpınar'da başpehlivanlığı kazanan Tekirdağlı Hüseyin Alkaya, yurt dışında da sırtı yere gelmemiş bir Türk güreşçisidir. Hayrabolulu Süleyman ve Malkaralı Fehmi Özkan da meşhur güreşçilerdir.

Eğitim: Okur-yazar nispeti en yüksek olan iller arasında olup, bu oran % 98'dir. İl dâhilinde 58 anaokulu, 350 ilkokul, 39 ortaokul, 7 meslekî ve teknik ortaokul, 10 lise, 14 meslekî ve teknik lise vardır. Edirne'de bulunan Trakya Üniversitesine bağlı Tekirdağ Ziraat Fakültesiyle Meslek Yüksek Okulu açılmıştır. Merkez ilçede 1955'te kurulmuş olan Nâmık Kemâl Kütüphânesinde 50.000 eser bulunur. Üç halk ve çocuk kütüphânesi vardır.

İlçeleri

Merkez ilçe, Çerkezköy, Çorlu, Hayrabolu, Malkara, Marmara Ereğlisi, Muratlı, Saray, Şarköy Tekirdağ ilinin ilçeleridir.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 117.455 olup, 80.442'si ilçe merkezinde, 37.013'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 10, Banarlı bucağına bağlı 12, Barbaros bucağına bağlı 10, İnecik bucağına bağlı 24 köyü vardır. Yüzölçümü 1033 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 114'tür.

İlçe merkezi deniz kıyısında Ördekli Derenin denize döküldüğü yerde kurulmuştur. Son yıllarda hızla gelişmiştir. İlçede un, yağ, tuğla fabrikalarının çok sayıda olmasına karşılık, genelde zengin bir tarım merkezidir. Kıyı kesiminde balıkçılık da yapılmaktadır. Tekirdağ limanı aracılığıyla karayolunun yanısıra deniz ulaşımında da faydalanılmaktadır.

Çerkezköy 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 41.317 olup, 23.102'si ilçe merkezinde, 18.215'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 9 köyü vardır. Yüzölçümü 296 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 10'dur.

İlçe toprakları Ergene Havzasında olup, genelde düzdür. Ergene Irmağının kollarından olan Çorlu Deresi Istranca Dağlarından doğar. İlin toprak yönünden en küçük ilçesidir.

Ekonomisi 1980'li yıllara kadar tarıma dayalıydı. Temel tarım ürünü ayçiçeğidir. Son senelerde İstanbul'a yakınlığı ve ulaşım kaynaklarının zenginliği sebebiyle İstanbul sanâyii için gelişme alanı oldu. Türkiye'nin en büyük sanâyi kuruluşları arasında yer alan bâzı firmaların burada fabrikaları vardır.

İlçe merkezi, Çorlu Deresi üzerinde kurulmuştur. İl merkezine uzaklığı 61 km olup, İstanbul'a ise 100 km uzaklıktadır. İstanbul-Edirne demiryolu ilçenin yakınından geçmektedir. 1876-1877 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında kurulmuştur. İlk adı Türbedere'dir. Daha sonra Çerkezköy olarak değiştirilmiştir. Çerkezköy belediyesi 1911'de kurulmuştur.

Çorlu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 104.303 olup, 74.681'i ilçe merkezinde, 29.622'si köylerde yaşamaktadır. Merkez ilçeye bağlı 22 köyü vardır. Yüzölçümü 946 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 110'dur.

İlçe toprakları, bölgenin en verimli arâzisi olan Ergene Havzasında yer alır. Genelde ova görünümündedir. Ergene Irmağıyla kolu olan Çorlu Deresi toprakları sular. Ulaşım rahatlığı ve stratejik

önemi yüzünden Tekirdağ'ın en gelişmiş ilçesidir.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, yulaf, şekerpancarı, ayçiçeğidir. Hayvancılık da tarım kadar gelişmiştir. Köylerin hepsinde besi hayvancılığı da yapılır. En çok kıvırcık koyun ve sığır beslenir. Elde edilen süt ve süt ürünleri büyük ölçüde İstanbul'a gönderilir. Tarıma dayalı sanâyi dışında, kimyâ ürünleri, orman ürünleri, metal eşyâ ve makina îmâlâtı fabrikaları vardır.

İlçe merkezi önemli ulaşım bağlantıları üzerinde kurulmuştur. Milletlerarası E-5 karayoluyla Haydarpaşa-Edirne demiryolu ilçeden geçer. İl merkezine 37 km, İstanbul'a ise 111 km uzaklıktadır. Çorlu Belediyesi 1877'de kurulmuştur.

Hayrabolu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 45.640 olup, 16.923'ü ilçe merkezinde, 28.717'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 16, Dambaslar bucağına bağlı 11, Susuzmusellim bucağına bağlı 19 köyü vardır. Yüzölçümü 1035 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 44'tür.

İlçe toprakları genelde düzdür. Kuzeybatı kesimi Ergene Havzası içinde kalır. Batı kesimindeyse Işıklar Dağının uzantıları yer alır. Topraklarının diğer bölümleriyse yer yer engebeli platodur. En önemli akarsuyu Hayrabolu Deresidir.

Ekonomi tarıma dayalıdır. Ayrıca tarıma dayalı sanâyi de gelişmiştir. Başlıca tarım ürünleri ayçiçeği, şekerpancarı ve buğdaydır. Diğer ilçelerde olduğu gibi hayvancılık gelişmiştir. Çok miktarda süt ve süt ürünleri üretilir. Un, nebâtî yağ ve tarım araçları üreten işyerleri de vardır.

İlçe merkezi, Hayrabolu Deresinin batısında kurulmuştur. İl merkezine 51 km mesâfede olup, İstanbul-Edirne yoluna 19 km'lik bir karayoluyla bağlanır. Hayrabolu belediyesi 1869'da kurulmuştur.

Malkara: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 62.524 olup, 20.180'i ilçe merkezinde, 42.344'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 19, Ballı bucağına bağlı 15, Şahin bucağına bağlı 22, Yörük bucağına bağlı 14 köyü vardır. Yüzölçümü 1224 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 51'dir.

İlçe toprakları Ergene ve Meriç'i besleyen dereler tarafından parçalanmış dalgalı düzlüklerden meydana gelir. En yüksek noktası güneybatısında yer alan Kuru Dağı Tepesidir (676 m). Hayrabolu ve Büyükdoğanca (Çamlıca) dereleri başlıca akarsularıdır. Sulama, içme ve taşkınları önleme gâyesiyle Kadıköy ve Karaiğdemir barajları vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, ayçiçeği, şekerpancarı, üzüm ve arpadır. Hayvancılık gelişmiştir. Un ve yağ fabrikaları ilçenin başlıca tarıma dayalı sanâyi kuruluşlarıdır. İlçe topraklarında bulunan linyit yatakları özel kuruluşlar tarafından işletilir.

İlçe merkezi Tekirdağ-Yunanistan karayolu üzerinde kurulmuştur. Tekirdağ ve Çorlu'dan sonra üçüncü büyük ilçe merkezidir. İl merkezine 58 km uzaklıktadır. Malkara belediyesi 1880'de kurulmuştur.

Marmara Ereğlisi: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 12.455 olup, 5957'si ilçe merkezinde, 6498'i köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 5 köyü vardır. Çorlu'ya bağlı bucak merkeziyken 16 Haziran 1987 târih ve 3392 sayılı kânunla ilçe merkezi oldu. Yüzölçümü 183 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 68'dir.

İlçe toprakları genelde düz ve ovalarla kaplıdır. Deniz kıyılarında geniş kumsallar olup, çok sayıda tabiî plaj vardır. Bu yüzden ilçe merkezi ve çevresi İstanbulluların dinlenme yerlerinden biri durumundadır. Kıyı şeridi yazlık evler ve turistik tesislerle doludur.

Ekonomisi tarım ve balıkçılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday ve ayçiçeğidir.

İlçe merkezi deniz kenarında ve İstanbul-Edirne karayolu üzerindedir. İl merkezine 39 km mesâfededir. Limanı ilin akaryakıt yükleme ve boşaltma görevini yapmaktadır. Belediyesi 1958'de kurulmuştur.

Muratlı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 22.952 olup, 13.192'si ilçe merkezinde, 9760'ı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 16 köyü vardır. Yüzölçümü 407 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 56'dır.

İlçe toprakları Ergene Havzasında yer alır ve genellikle düzdür. Topraklardan kaynaklanan sular Ergene Irmağı ve Çorlu Suyunu besler. Bir kısmıysa Marmara Denizine dökülür.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, ayçiçeği, şekerpancarı ve üzümdür. İlçede un fabrikaları ve peynir yapımıyla uğraşan mandıralar vardır.

İlçe merkezi, Çorlu Suyunun Ergene Irmağına katıldığı bölgenin güneydoğusunda kurulmuştur. Sultan Birinci Murâd bir sefer dönüşü sırasında buraya otağ kurmuş ve bölgeyi çok beğendiğinden buraya "Murâd Eli olsun!" diye ferman buyurmuştur. Daha sonra Hacı Selim Bey adlı bir kişi bu bölgede çiftlik kurarak Muratlı'nın çekirdeğini meydana getirmiştir. Cumhûriyetten sonra göçmenlerin yerleştirilmesiyle küçük bir yerleşme alanı olan Muratlı gelişmiştir. İl merkezine 24 km uzaklıkta olup, Tekirdağ'ı, İstanbul-Kırklareli karayoluna bağlayan yolla İstanbul-Edirne demiryolu ilçe merkezinden

geçer.

Saray: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 33.716 olup, 13.038'i ilçe merkezinde 20.678'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 13, Anıttepe bucağına bağlı 8 köyü vardır. Yüzölçümü 610 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 55'tir.

İlçe topraklarının büyük bir bölümü Ergene Havzasında yer alır. Kuzeydoğu kesiminde Yıldız Dağları vardır. İlçe topraklarından doğan dereler Ergene Irmağına karışır. Karadeniz'de yaklaşık 8 km'lik bir kıyısı bulunur. Dağlık kesimleri ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarım ve ormancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı, ayçiçeği, arpa ve yulaftır. Hayvancılık da gelişmiştir. İlçede un ve yağ fabrikaları vardır. İlçe topraklarında düşük kaliteli linyit yatakları özel sektör tarafından işletilmektedir. Çıkarılan kömür genelde İstanbul'a satılır.

İlçe merkezi, İstanbul-Kırklareli karayolu üzerinde kurulmuştur. İl merkezine 81 km uzaklıktadır. İlçe merkezine 17 km mesâfede olan Karadeniz kıyılarındaki tabiî bir güzelliğe sâhip olan Kastro 2,5 km'lik kumsalıyla ilin önemli turizm merkezlerindendir. Zamânımızda Çamköy olarak adlandırılan bölgenin bir özelliği de, Trakya'nın tek karaçam meşceresi (korusu) burada bulunmaktadır.

Şarköy: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 28.480 olup, 11.425'i ilçe merkezinde, 17.055'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 15, Mürefte bucağına bağlı 12 köyü vardır. Yüzölçümü 481 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 59'dur.

İlçe toprakları genelde dağlıktır. Işıklar Dağı, Uçakbaşı doruğunda 924 m'ye ulaşır. Bu dağ, Istranca Dağlarından sonra Tekirdağ'ın en yüksek dağıdır. Dağlık bölgeler meşe ve gürgen ağaçlarıyla kaplıdır. Kıyıyla Işıklar Dağı arasında tepecik alanlar yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri üzüm, buğday, ayçiçeği, şekerpancarı, yulaf ve arpadır. Balıkçılık ve turizm ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. Kıyılarındaki tabiî plajların kenarlarında turistik tesisler vardır.

İlçe merkezi, Marmara kıyısında kurulmuştur. Marmara kıyısını tâkip eden Tekirdağ-Eceabat karayolu ilçe merkezinden geçer. İl merkezine 83 km uzaklıktadır.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Marmara ve Karadeniz'de kıyıları bulunan Tekirdağ, güzel ormanları, târihî eserleri ve tabiî kumsallarıyla güzel bir ilimizdir. Başlıca târihî eserleri şunlardır:

Rüstem Paşa Külliyesi: Ertuğrul Mahallesinde Kânûnî Sultan Süleymân Hanın damadı Rüstem Paşa tarafından 1553'te Mîmar Sinân'a yaptırılmıştır. Külliye; câmi, hamam, bedesten, medrese ve kitaplıktan meydana gelmiştir. Günümüze orijinal şekliyle câmi, kütüphâne ve bedesten ulaşmıştır. Câminin tek ve geniş kubbesi ve yazıları bir sanat şaheseridir. Medrese yıkıntı hâlindedir. Hamamın sâdece taş ve tuğla duvarlarından bir kısmı kalmıştır. Bedesten altı kubbeli dikdörtgen bir yapıdır. Taş ve tuğla karışımından inşâ edilmiştir. Câmiye 1841'de Sultan Abdülmecîd devrinde son cemâat yeri ilâve edilerek ortaya beşgen saçaklı ve on musluktan şadırvan inşâ edilmiştir.

Eski Câmi: Ertuğrul Mahallesinde olup, kitâbesi yoktur. İlk yapı şekli yanmıştır. Daha sonra yapılan câmi 1830'da Zâhire Nâzırı Tekirdağlı Ahmed Ağa tarafından yaptırılmıştır. Çatısı ahşap, üstü kiremit kaplıdır. 1912 zelzelesinde yıkılan minâre, Cumhûriyet devrinde yeniden yapılmıştır.

Orta Câmi: Kürkçü Sinân Ağa tarafından yaptırılmıştır. Eski câmi yıkılmış olup, günümüzdeki câmi 1854'te eskisinin yerine yapılmıştır. Câmi duvarları kalın taşlardan olup, çatısı kiremitle kaplıdır.

Hasan Efendi Câmii: Hasan Efendi Mahallesinde olup, 1627'de Hasan Efendi tarafından yaptırılmıştır. Hasan Efendinin mezarı yanındadır. Minâresi tâmir görmüştür.

Sultan Süleyman Câmii: Çorlu ilçesinde çarşı içindedir. 1521'de yapılan câmi kesme taştan kare plânlı yapı yuvarlak kubbeyle örtülüdür. Tek şerefeli minâre silindirik gövdelidir.

Gâzi Ömer Bey Câmii: Malkara ilçesinde Fâtih'in meşhur komutanı ve Mora Yarımadası Fâtihi Gâzi Ömer Bey tarafından yaptırılmıştır. Eski Osmanlı câmilerindendir ve hâlen sağlamdır. Yanında 1490'da yapılmış Ömer Beyin türbesi vardır. 1830'da câmi tâmir görmüştür.

Ayas Paşa Câmii: Saray ilçesinde Sadrâzam Ayaz Paşa tarafından yaptırılmıştır. Kesme taştan küçük bir yapıdır. Ana mekan kubbeyle örtülüdür. İnce silindirik gövdeli minâre tek şerefelidir. 1569'da yapılmış olan câminin avlusunda Kırım hanlarından İkinci Devlet Giray Hanın (v. 1725), İkinci Fetih Giray Hanın (v. 1746), İslâm Giray Sultanın (v. 1772), Üçüncü Selim Giray Hanın (v. 1785), Dördüncü Devlet Giray Hanın (v. 1780) ve Şahbaz Giray Hanın (v. 1792) kabirleri vardır.

Tekirdağ Müzesi: Eski çağlarla Osmanlı devrine âit eserler sergilenir. Oldukça zengin sayılır.

Rakoczi Müzesi: Macar KralıİkinciFerenc Rakoczi'nin 1720-1735 arasında Tekirdağ'da kaldığı ev, müze hâline getirilmiştir. Burada kullandığı eşyâlar, silâhlar, yaptığı yağlıboya tabloları ve tahta oymalar sergilenmektedir. Avusturya İmparatoruyla savaşan Rakoczi, Fransa'ya sığınmış ve Sultan Üçüncü Ahmed Han, Rakoczi'yi Macar Kralı tanımış ve Osmanlı Devletine dâvet etmiştir. 1735'te ölmüştür. Sonradan kemikleri Macaristan'a nakledilmiştir.

Eski Eserler: Marmara Ereğlisi: M.Ö. 601'de Samoslar tarafından kurulmuş eski bir şehirdir. **Karaevli Köyü:** Târihî bir Trak şehridir. Eski adı Mokapora (Mocasura) idi. **Germeyan Köyü:** Roma Devrinde Aproi-Apros-Apri isimli bir şehirdi. **İnecik:** Eski Trak şehridir. Roma devrinde gelişmiştir. **Barbaros** (Banados): M.Ö. 6. asırda kurulmuş târihî bir şehirdir. **Mesinli Kale Kalıntıları:** Çorlu ilçesine bağlı Mesinli köyündedir. **Beşiktepe:** Merkez ilçeye bağlı Ahmedikli ve Hacıköy arasında beşiğe benzer tepede kale kalıntıları vardır. **Güneşli:** Saray ilçesi yakınında eski bir yerleşim merkezidir.

Mesire yerleri: Tekirdağ, uzun kumsalları, bağları ve ormanlarıyla tabiî güzellikler açısından zengin bir ilimizdir. Yaz ortasında deniz kıyıları yöre halkının ve İstanbulluların akınına uğrar. Başlıca mesire yerleri şunlardır:

Barbaros; Tekirdağ'ın 8 km yakınında kumsalı çok güzel bir sâhil şeridir. **Kumbağ:** Tekirdağ'ın 15 km yakınında deniz kıyısında bir tâtil köyüdür. **Sığ Deniz:** Kumsalı, tabiî plajı, bağları ve ormanıyla çok sayıda turistin geldiği bir yerdir. **Çamlıköy:** Saray ilçesinin Karadeniz kıyısındaki çok güzel manzaralı, tabiî plajlı ormanla denizin kucaklaştığı bir yerdir. Bahçeköy Deresinin Kastro'da Karadeniz'e döküldüğü yerde bir gölcük meydana gelmiştir. Bu gölcükte kayıkla gezilir ve gölcükte bol miktarda kefal balığı bulunur. **Çorlu Çamlığı:** Çorlu-Lüleburgaz arasında soğuk ve güzel suları ve gür çam ağaçlarıyla süslü bir mesire yeridir. **Değirmenaltı:** Tekirdağ'a 8 km mesâfede deniz kıyısında güzel bir mesire yeridir. **Mürefte:** Denizi, kumsalı, üzümü, balığı ve manzarasıyla meşhur bir kıyı kasabasıdır. **Marmara Ereğlisi:** Yaz turizmine çok müsâittir. Her zaman bol balığı vardır. Neresi kazılsa târihî eser çıkmaktadır. **Şarköy:** Denizi, meyveleri, güzel suları ve yeşilliğiyle şirin bir dinlenme yeridir. Kıyıda faytonlar bulunmaktadır. **Eriklice, Gaziköy, Hoşköy, Karaevli, Topağaç** ve **Uçmakdere** tabiî güzellikleriyle isim yapmış diğer tâtil ve dinlenme yerleridir.

Tekirdağ av turizmine müsâittir. Çil, çulluk, keklik, sarıasma, üveyik, yaban ördeği, yaban kaz ve tavşanı avlanır. Tekirdağ'ın Marmara'da 130 km, Karadeniz'de 3 km sâhili vardır.

Kaplıca ve İçmeleri: İlde önemli sayılacak kaplıca yoktur. Olanlarda da konaklama tesisleri mevcut değildir.

Avşar İçmesi: Tekirdağ'a 21 km uzaklıkta Barbaros bucağının Çanakçı köyü yakınındadır. Mîde rahatsızlıklarına faydalıdır.

Yarapsun Çamuru: Tekirdağ-Muratlı arasında Tekirdağ'a 7 km mesâfede bulunan 21-24°C sıcaklıktaki bir çamurdur. Bikarbonat bakımından zengin olan çamur, romatizma ağrılarına iyi gelir.

TEKKE;

İslâm ahlâkının, tasavvuf ilminin öğretildiği ve tatbik edildiği yer. Dînî eğitim ve öğretimin yapıldığı müesseselerden biri. Tekke, Farçsa bir kelime olan "tekye"den dilimize "tekke" olarak geçmiştir. Lügâtta "dayanılacak yer" anlamına gelmektedir. Çoğulu "tekâyâ"dır. Tekkelere "zâviye, dergâh, hankâh ve âsitâne" de denilirdi.

İslâmiyetin öğretilmesinde medreseler gibi tekkelerin de önemli hizmetleri olmuştur. Tekkeler, Müslümanlar tarafından tevhid inancını, Allahü teâlânın birliğine inanmayı bütün insanlığa yaymak ve gönüllere yerleştirmek için vakıf esaslarına uyularak kurulmuş sosyal vasıflı dînî eğitim ve öğretim kurumlarıdır. Tekke en önce, Ebû Hâşim Sofî için, Suriye'de Remle şehrinde yapılmıştır.

Medreselerde, İslâmiyetin îmân bilgilerini, emir ve yasaklarını öğreten derslerden kelâm, fıkıh, hadîs, tefsir vs. gibi dînî ilimlerle birlikte fen bilgilerinden matematik, geometri, tıp, astronomi vs. okutulurken, aynı devirde tekkelerde de her Müslümana lâzım olan ahlâk bilgileri okutuluyor ve yaşatılıyordu. Buraya devam eden genç, orta yaşlı, yaşlı her zümreden insan emir ve yasakları, İslâm ahlâkını öğrenerek güzel ahlâk sâhibi ve herkes tarafından sevilen, topluma faydalı bir şahıs olarak yetişiyordu.

Tekke ve Medreseler târih boyunca hep **tevhid** inancını savunmak üzere teşkilatlanmışlardır. Medreseler, sistemli bir tâlim ve terbiye proğramıyla genç nesilleri İslâmî ve dünyevî ilimlerle donatıp, mukaddes İslâm dîninin hizmetine verirken, tekkeler, genç, yaşlı, okumuş, okumamış bütün halk kitlelerini öbek öbek, bir aşk ve gönül ordusu biçiminde teşkilâtlandırıyordu. Bu sebeple Medrese ve

Tekkeler, kitleleri kucaklayan, saran iki kol gibidir.

Tekkelerden yetişenlerden Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Yunus Emre, Erzurumlu İsmâil Hakkı gibi sayısız büyük velîler, yaşadıkları asırlara, eserleri ve yaşayışlarıyla mühür vurmuşlardır. Bu büyükler, insanlık târihinin şeref levhalarıdır.

Tekkeler, genellikle şehir, kasaba ve köylere kurulmakla berâber bâzan, sosyal hizmetleri görmek için, büyük kervanların geçtiği ıssız yollarda, kırlık alanlarda, bâzan da, cihad etmek ve düşmanı gözetlemek için hudut boylarında kurulurdu.

Issız yol boylarındaki kırlık alanlara kurulan tekkelerde, kış veya yaz yorgun kervancılar misâfir edilir, bunlara yeme, içme, yatma, hayvanlarının bakımı dâhil, sosyal hizmetler verilir, karşılığında para da alınmazdı.

Hudut boylarındaki tekkelere gelince; bunlar, stratejik ehemmiyeti olan mevkilerde kurulurdu. Bu tekkelerde bilhassa cihad için gelen gönüllüler ordusundan Alp erenler, gâziler, akıncılar ve hudut bekçileri bulunurdu. Bunlar, sulh zamânında herhangi bir düşman hücumu karşısında müdâfaasız durumda kalan civar halkını, Müslüman köylerini korurlardı. Sefer durumundaysa, akıncı yiğitler, hududu aşarak düşman memleketine dalar, onlara korku salarak ve mallarını ganîmet alarak düşmanı sindirir ve Müslüman ordusunun zâyiât vermeden ilerlemesini sağlarlardı. Evranos Bey, Malkoçoğlu, Hüsrev Bey, Kara Şahin gibi Osmanlıların meşhur akıncılarının birçoğu tekkelerde yetişmiş eşsiz kahramanlardı. Hudut boyu tekkeleri ayrıca komşu devletin şahıslarına Müslümanlığı tanıtmakla ve oralarda İslâmiyeti yaymakla da görevliydiler. Tekkelerin bu bakımdan da hizmetleri çok olmuştur.

Tekkeler bu hizmetlerin yanında çeşitli dert ve sıkıntılarını, gönül yorgunluklarını dindirmek için, Müslümanların bir araya gelip dertleşmelerini, birbirlerine yardımcı olmalarını sağlamış, böylece ferdin toplum hayâtına kazandırılmasında mühim bir rol oynamıştır. Bir çeşit ruh sağlığı, ahlâk okulu olmuştur.

Ayrıca tekkeler, boş zamanları değerlendirmede de faydalı olmuşlardır. Tekke edebiyatının gelişmesiyle edebiyat dünyâsı da, mânen zenginleşme imkânı bulmuştur. Burada yetişen şâirler, ilâhî aşkın verdiği haz ve zevki, kasîde, nât gibi şiir türleriyle dile getirmişlerdir. Böylece edebî sahadaki zenginliğin artması sağlanmıştır. Bu edebiyata âit birçok eser, dîvânlar hâlinde toplanmıştır.

Ne yazık ki, son devirlerde tekkeler, sahte şeyhlerin ve ehliyetsiz kimselerin ellerine geçmiş, aslî görevini yapamaz hâle gelmişlerdir. Cumhûriyetin îlânından sonra kapatılmışlardır.

Tekke edebiyatına âit bir şiir:

Gönül hûn oldu şevkinden, boyandım yâ Resûlallah
Nasıl bilmem, bu nîrâna dayandım yâ Resûlallah
Ezel bezminde bir dinmez figandım yâ Resûlallah
Cemâlinle ferahnâk et ki yandım yâ Resûlallah!

Yanan kalbe devâsın sen, bulunmaz bir şifâsın sen
Muazzam bir sehâsın sen, dilersen rûnümâsın sen
Habîb-i kibriyâsın sen, Muhammed Mustafâ'sın sen
Cemâlinle ferahnâk et ki yandım yâ Resûlallah!

Gül açmaz, çağlayan akmaz, ilâhî nûrun olmazsa
Söner âlem, nefes kalmaz, felek manzûrun olmazsa
Fırâk ağlar, visâl ağlar, ezel mesrûrun olmazsa
Cemâlinle ferahnâk et ki yandım yâ Resûlallah!

Erir canlar o gülbûy-i revanbahşın hevâsından
Güneş titrer, yanar didârının, bak, ihtirâsından
Perişan bir niyâz inler hayâtın müntehâsından
Cemâlinle ferahnâk et ki yandım yâ Resûlallah!

Susuz kalsam yanan çöllerde, can versem elem duymam
Yanardağlar yanar bağrımda, ummanlarda nem duymam
Alev yağsa göklerden ve ben masseylesem duymam
Cemâlinle ferahnâk et ki yandım yâ Resûlallah!

Ne devlettir yumup aşkınla göz, râhında can vermek

Nasib olmaz mı Sultanım Haremgâhında can vermek
Sönerken gözlerim âsân olur âhında can vermek
Cemâlinle ferehnâk et ki yandım yâ Resûlallah!

Boyun büktüm, perişânım, bu derdin sende tedbîri
Lebim kavruldu ateşten döner pâyinde tezkîri
Ne dem gönlün murad eylerse taltif eyle Kıtmîri
Cemâlinle ferahnâk et ki yandım yâ Resûlallah!

TEKNESYUM;

Alm. *Ecnetium (m),* **Fr.** *Technétium (m),* **İng.** *Technetium.* Periyodik tablonun VII B grubunda bulunan bir element. Tabiatta bulunmaz. İlk defâ 1937 yılında Perrier ve Serge tarafından sun'î yoldan elde edilmiştir. Molibdenin, siklotronda hızlandırılan döteryum çekirdekleriyle bombardıman edilmesiyle elde edilir.

Atom numarası 43, atom ağırlığı 99'dur. Elektron düzeni: (Kr) $4d^5 5s^2$ olup, oksidasyon sayısı da 7+'dır. Erime noktası 2200°C olarak bulunmuştur. Kimyevî yönden mangana benzeyen teknesyumun, radyoaktif bozunma özelliği vardır.

TEKNOKRASİ;

Alm. *Technokratie (f),* **Fr.** *Technocratie (f),* **İng.** *Technocracy.* ABD'de 1930'lu yıllarda ileri sürülen ve ekonominin yönetiminde bankaların, tâcirlerin ve sanâyicilerin başarısız olduklarını ileri süren görüş. Teknokratların görüşüne göre başlıca gâyesi kâr peşinde koşmak olan işadamları, sanâyide kullanılan makina ve tesislerin teknik özelliklerini dikkate almadan daha fazla üretim için bunları zorlamakta, stokları arttırmakta, bundan da toplum zarara uğramaktadır. Teknokratların görüşüne göre, bu sebeple işletmelerin ve ekonominin yönetiminin, teknik bilgileri olan makina mühendislerine bırakılması gerekir.

TEKPARMAKLILAR (Perissodactyle);

Alm. *Unpaarhufer, Perissodactyla (pl.),* **Fr.** *Périssodactyles (pl.),* **İng.** *Perissodactyla.* Omurgalı hayvanların memeliler (Mammalia) sınıfının, etenliler (Placentalia) bölümünün, toynaklılar (Ungulata) üst takımına giren bir takımı. Tektırnaklılar da denir. Atgiller (Equidae), Gergedangiller (Rhinocerotidae) ve Tapirgiller (Tapiridae) olmak üzere üç familyası vardır.

Tekparmaklıların ortak özelliği; orta parmağın (üçüncü parmak) gelişmiş olup, vücûdun dayanağı olmasıdır. Diğer önemli özellik de, parmak sayılarının tek olmasıdır. Fakat bu ikinci özellik arka ayaklar için kesindir. Ön ayaklarda parmaklar çift olabilir. Tapirlerin ön ayakları dört, arka ayakları üç parmaklıdır. Gergedanlar üçer parmaklıdır. Atgillerde üçüncü parmak geniş bir tırnakla çevrilmiş olup, **toynak** adını alır. Bunun üzerine basarak yürürler. Otçuldurlar. Geviş getirmezler. Mîdeleri basit yapılı olup, körbarsakları geniştir. Memeleri kasık bölgesindedir. İri yapılı memelilerdir.

TEKRİ (Bkz. Sumak)

TEKSİR;

Alm. *Vervielfältigung (f),* **Fr.** *Multiplication; reproduction; polycopie (f),* **İng.** *Multiplication reproduction.* Bir belgeyi çoğaltma işlemi. Teksir için belgenin orijinali veya orijinal yardımıyla elde edilen bir aracı(negatif) kullanılır. Bu işlem, teksir makinalarında gerçekleştirilir. Teksir; işletmelerde, okullarda, endüstride ve diğer alanlarda çok yaygın olarak kullanılan bir çoğaltma usûlüdür. Başlıca ispirtolu, mumlu kâğıtlı ve ofset olmak üzere üç çeşit teksir makinası vardır.

İspirtolu teksir makinaları: En çok kullanılan ve en eski teksir âletlerindendir. Çoğaltılacak esas nüsha, altına alkol emici yağlı karbonu hâiz bir kopye kâğıdı konulan kuşe kâğıda daktilo veya elle yazılıp çizilerek elde edilir. Bu şekilde kuşe kâğıdın arkasına kopye kâğıdı yardımıyla çıkarılan negatif kopye, teksir makinasının tamburuna takılır. Tambur döndürüldükçe alkolle ıslatılmış keçeler vâsıtasıyla nemlendirilen negatif kopye teksir kâğıdı üzerine bastırılarak pozitif bir iz elde edilir. Bu şekilde tamburun her döndürülüşünde teksir kâğıdı üzerine orijinal metin geçirilmiş olur. İspirtolu teksir makinalarında dakikada 100-120 kopyelik bir hızla 300-400 nüsha basılabilir.

Mumlu kâğıtlı teksir makinaları: Burada mürekkep geçiren pelür cinsi veya lifli yapıdaki bir kâğıda mürekkep geçirmeyen bir dolgu maddesi (parafin veya selüloz nitrat) emdirilerek elde edilen özel bir kâğıt kullanılır. Mumlu kâğıt denilen bu kâğıt üzerine metin özel bir çelik kalem kullanılarak elle veya şeridi çıkarılmış bir daktilo makinesiyle yazılır. Yazı yazılan veya çizilen kısımlarda dolgu maddesinin

açılmasıyla mumlu kağıt bu kısımlardan mürekkebi geçirebilir. Teksir makinasının mürekkep verici merdânesine tespit edilen mumlu kâğıt, döndürülen merdanenin altına verilen teksir kâğıtları üzerine temas ettirilerek baskı yapılır. Mumlu kâğıdın deliklerinden geçen mürekkep vâsıtasıyla, metin, teksir kâğıtlarının üzerine geçirilir. Bu usûlle 1000 ile 10.000 nüsha teksir elde edilebilir. Mumlu kâğıt kullanıldıktan sonra saklanıp ömrü bitinceye kadar ilerde tekrar kullanılabilir.

Ofset bora teksir makineleri: Bunlar baskı makineleri sınıfına girerler. Baskı işleminde kullanılan baskı levhaları, kağıttan, ince alüminyumdan veya çinkodan yapılır. Basılacak metin yazı makinesiyle, fotoğrafla, elle çizilerek veya kserokopiyle (elektrostatik metodla) levhalara geçirilir. Baskı levhaları ofset makinasının merdânesi üzerine yerleştirilir. Bir silindir vâsıtasıyla baskı levhası, yağlı mürekkep kullanılarak metin yazıları dışında su ile ıslatılır. Islak levhadaki metin diğer silindirler yardımıyla tekrar mürekkeplendirilir. Sonra baskı levhaları vâsıtasıyla lastik kaplı bir silindire negatif bir görüntü çıkarılır. Merdaneler vâsıtasıyla bu silindire bastırılan kâğıt üzerine pozitif bir görüntü basılır. Ofset makinaları saatte 9000 kopya yapabilir. Kâğıt baskı levhalarda 25.000, alüminyum metal olanlarda ise 50.000 nüshaya kadar baskı gerçekleştirilebilir.

Bunların dışında metinleri **fotokopi** yoluyla da çoğaltmak mümkündür. İlk fotokopi makineleri fotoğraf çekme, banyo ve tespit yoluyla çalışıyordu. Bâzı fotokopi makineleri termokopi yoluyla çalışır. Bu makineler koyu renklerin daha çok ısı soğutma esâsına dayanarak bir yüzü 80°C'ye kadar ısıtılınca siyaha dönüşen, ısıya karşı hassas bir madde kaplı özel bir kâğıda kopya çıkarırlar. Bugün en yaygın kullanılan fotokopi makineleri elektrostatik esâsa dayalı olanlarıdır.

Elektrostatik esasa dayalı olan fotokopi makineleriyle tamburu üzerine ışık karşısında iletken olma özelliğine sâhip selenyum maddesi kaplanmıştır. Tambur üzerinde demir tozuyla karışmış karbontozu veya tonertozu elektrostatik esasa göre görüntü teşkil eder. Tanburdan kâğıda basılarak kopya edilen görüntü ısıtılarak sâbitleştirilir. (Bkz. Fotokopi)

TEKTİT;

Alm. *Tectite,* **Fr.** *Tectite,* **İng.** *Tectite.* Dünyânın belirli bölgelerinde rastlanan, küçük tabiî camsı cisimlerin ortak adı. Büyüklükleri milimikronla 10 cm arasında değişir. Büyük olanları silisçe (SiO_2) zengindir. Başlıca dört tip tektit vardır:

1. Mikrotektitler: Çapları 2 mm'den daha küçüktür. Çoğu küresel olmakla birlikte çubuk biçiminde veya gözyaşı damlası gibi olanları da vardır.

2. Muong-Nong tipi tektitler: En büyük olan tektitlerdir. İlk defâ Vietnam'da bulunmuşlardır. Tip olarak tablete benzerler.

3. Avustralitler: Daha ziyâde Avustralya'da bulunurlar. Tipleri merceğe benzer.

4. Damla tipi tektitler: Mikrotektitlere benzerler, ama onlardan oldukça büyüktürler.

Tektitlerin bileşiminde % 56 ile 98 arasında silis, % 8-10 Al_2O_3, % 0,25-9,8 FeO bulunur. Bunun yanında TiO_2, MgO, CaO, Na2O, K_2O ve Fe_2O_3 değişik oranlarda bulunur.

TEKVANDO (TAEKWON-DO);

dünyânın en eski savunma sporlarından biri. Kendini savunma, savaşçı sanatı olarak bilinir. Çin Kung-fu'sundan ve Japon karatesinden farklı bir spordur. En eski olarak, KoreYarımadasının kuzey bölgelerinde M.Ö. 37'de kurulmuş olan Kogoryo Hânedanlığına âit mezar duvar resimlerinde tekvando izlerine rastlanmıştır. Kore halkı, tekvandoyu saldırganlara ve vahşî hayvanlara karşı savunma, savaşçı sanatı olarak kullandığı gibi, güç ve çeviklik kazanma, zihnî ve fizikî sıhhati muhâfaza etmek ve geliştirmek maksadıyla bir eksersiz olarak da yapmışlardır.

Tekvando, teknik ve mahâretten başka Doğu kültürüne âit bâzı sosyal değerleri de aksettirir. Tekvando eğitimi, kişiye kendine güven, soğukkanlılık, fedâkârlık ve alçak gönüllülük öğretir.

Koryo târihinde tekvando "subak" olarak anılmıştı. Bu dönem hânedanları subakı, sâdece sıhhati geliştirmek için bir hüner sporu olarak değil aynı zamanda yüksek bir harp sanatı olarak teşvik etmişler, subak müsâbakaları tertip etmişlerdir. Tekvando, Kore'de başlamakla kalmamış Kore târihi boyunca gelişimini sürdürmüştür. Subak müsâbakaları sivil halk arasında da büyük ilgi görmüştür. Orduya girmek isteyen kimseler subak bilmek zorundaydılar. Çünkü mürâcaatçıların imtihanlarında subak önemli bir yer işgal etmekteydi.

Yi Hânedanlığının çöküşüyle Japonlar Kore'yi işgal etmeye başladılar. Tekvandocular saldırganlara karşı uzun süre mücâdele ederek zorluklar çıkardılar. Kore, 1945 yılında bağımsızlığına kavuştu. Bu zamana kadar Kore'de Japon Karatesi ve Kung-fu yayıldı. Sonraki yıllarda bâzı Koreli antrenörler,

tekvando oyunlarını sistemleştirip geliştirmek için gayret sarfettiler. 16 Eylül 1961 târihinde "Kore Tekvando Birliği" kuruldu ve bu birlik 25 Haziran 1962'de "Kore Amatör Sporlar Birliği" ile birleşti. 1962 Ekiminde 43. millî oyunlar kapsamına alındı.

30 Kasım 1972'de Dünyâ Taekwon-do Şampiyonası yapıldı. 25 Mayıs 1973'teki şampiyonaya 17 ülke katıldı. 15 Mayıs 1974'te Kukinon'da ilk "Dünyâ Tekvando Hakem Semineri" düzenlendi. Buna 10 ülkeden 46 takım iştirak etti.

Türkiye'nin tekvando sporuyla tanışması 1964 yıllarına rastlar. Bu yılda Koreli general Choi-Honghi'nin başkanlığındaki bir tekvando ekibi çeşitli ülkeleri dolaşarak gösteriler sundular. Bu iyi niyet gezisinde Türkiye'ye de uğrayarak tekvando gösterileriyle bu sporu tanıttılar. Şükrü Gençel ve Nazım Canca'nın gayretleriyle bu spor ülkemizde gelişmeye başladı. 16 Haziran 1970 târihinde Güney Kore'den Mr. Cho Soo-Se'nin Türkiye'ye gelmesiyle tekvando hızla gelişmeye başladı. Ülkemizde dünyâ çapında başarılı birçok tekvandocu yetişti ve yetişmektedir. Başarılı bayan tekvandocularımızdan Tennur Yerlisu, Züleyha Tan, erkeklerden de Nusret Ramazanoğlu, Turgut Uçan ve Şakir Bezci gibi sporcularımız dünyâ çapında çeşitli madalyalar kazandılar.

TEL;

Alm. *Draht (m),* **Fr.** *Fil (m),* **İng.** *Wire.* İnce, uzun silindir biçimine getirilmiş metal çubuk. Tel umûmiyetle dâire kesitli olup, kolay bükülebilir özelliktedir. Bükülemeyecek kadar kalın veya birçok telin birbirine sarılmasından meydana gelmişse bu tür tellere ya metal çubuk veya halat denir. Metal cinsine göre de isim alır. Alüminyum çubuk, bakır çubuk, çelik halat gibi.

Halatlar ince tellerin bir saç örgüsü gibi birbirine sarılmasından meydana gelir. Böylece kopma mukâvemeti aynı kesitteki aynı malzemeden yapılmış bütün metal çubuktan daha fazla olur. Çelik halatlar vinçlerde, asma köprülerde, enerji nakil hatlarında bakır veya alüminyum malzeme şeklinde kullanılır. Çelik halatların mukâvemetleri yanında bükülebilirliğinin de fazla olması ayrıca büyük bir avantajdır. Halatlar tamburlara, makaralara sarılarak muhâfaza edilir ve bu şekilde kullanılır.

Teller dış tesirlerden korunmak üzere bâzan çeşitli koruyucu maddelerle kaplanır. İnce bakır tellerden meydana gelen teller yalıtkan maddelerle kaplanırsa kablo denilen ve sanâyide çok kullanılan bir tel türü elde edilmiş olur. Çok muhtelif kesit ve özelliklerde kablolar maksatlarına uygun yerlerde kullanılmaktadır.

Tel, metallerin soğuk çekme metoduyla îmâl edilir. Kesiti îmâl edilecek telden daha büyük olan metal çubuk döner kalıplardan geçirilerek çekilir. Kalıp çapına uyacak şekilde tel elde edilir. Daha ince tel elde etmek için seri halde gittikçe çapları küçülen kalıplardan çekilerek makaralara sarılır. Çok ince tellerin yapılışında kalıp olarak elmas kullanılır.

TELEEMPRİMÖR;

Alm. *Fernschreiber (m),* **Fr.** *Téléimprimeur (m),* **İng.** *Teleprinter.* Basılı mesajlar almakta ve göndermekte kullanılan elektromekanik bir düzen. Kısaca **telem** veya **teleprinter** de denir. Telem tâbiri daha çok askerî haberleşmede kullanılır. Herbiri teleemprimör cihazına sâhip abonelerin bağlandığı telefon benzeri haberleşme servisine **teleks** sistemi denir (Bkz. Teleks). Telefon sisteminden farkı bu haberleşme ağında konuşmaların değil, yazılı metinlerin nakledilmesidir.

Teleprinter cihazı 1900'lerin başlarında ortaya çıktı ve Morse telgraf cihazının yerini almaya başladı. Sterling, Morton ve Krum gibi araştırıcılar bu hususta ilk çalışanlardandır.

Bu makina, bir daktilo makinesinin mekanik fonksiyonlarıyla telgraf anahtarının elektrikî fonksiyonlarını birleştirerek insanla telgraf devresi arasında bir ara birim teşkil eder. Gönderme durumunda tuşlara basılarak girilen bilgiler elektrikî darbelere çevrilir. Bu darbeler kodlanır ve seri olarak telgraf devresine verilir. Karşı istasyonda bulunan diğer makine elektrik darbeleri sezer ve kodu çözerek ilgili harfi, rakamı veya noktalama işaretini bir kâğıt rulosuna basar. Kodlanmış her karakter bir başlangıç darbesini, bir seri eşit uzunluklu bilgi darbelerini ve bir son darbesini ihtivâ eder.

Sıklıkla kullanılan iki temel kod sistemi vardır. Bunlardan biri orijinal Baudot kodundan Donald Murray tarafından adapte edilen **Murray kodu,** diğeri de daha yeni olan Amerikan **ASCII kodu**dur. Murray kodunda her karakter 5 bilgi darbesinden, ASCII kodunda ise, 8 bilgi darbesinden teşekkül eder. Çeşitli mesaj işleme özelliklerini hâiz ve bu kodlardan biriyle çalışan teleprinter makineleri mevcuttur. Bilgileri temsil eden elektrikî işâretler telgraf hattı üzerinden frekans çoğalmalı sistemle gider. Yâni aynı anda birçok mesaj farklı taşıyıcı dalgalar üzerine bindirilerek tek bir hat üzerinden iletilir.

Mevcut cihazlarla genel olarak dakikada 60-70 ve 100 kelimelik hızlara ulaşılabilir.

Basın sahasında ilk teleprinter servisi 1915'te tesis edildi. 1917 Haziranında Amerikan Telefon ve

Telgraf Şirketiyle United Press arasında 3 özel hatlı servis için kontrat imzâlandı. Bu târihten sonra hızla yaygınlaşan servis bugünkü seviyesine ulaştı. Basın, havayolları, şirketler başlıca kullanıcılarıdır. Haber metinleri, idârî mesajlar, iş mektupları gibi bilgiler gönderilir. Son yıllarda piyasaya sürülen üstün kâbiliyetli kompütürize teleks makinaları bu sahada ulaşılan son noktadır.

Türkiye'de de Mehmed Ali Özkardeş isimli bir Türk Telgrafçısı bir nevi teleemprimör cihazı geliştirmiş ve 1952 senesinde açılan bir sergide teşhir etmiştir. Tamâmen yerli malzeme kullanılan bu cihaz hâlen Ankara'daki PTT müzesindedir.

TELEFERİK;

Alm. *Drahtseilbahn, Seilschwebebahn (f),* **Fr.** *Télephérique (m),* **İng.** *Telpher.* İki istasyon arasında kurulmuş havaî hat ve buna bağlı kabinlerle çalışan, yolcu veya yük taşımak için kullanılan nakliyat sistemi. Özel çeşitlerinden çekici ve taşıyıcı kablolulara teleben ve telesiyej, sâdece çekici kablosu olanlara teleksi adı verilmektedir.

Târihçiler eski çağların Aztek, Maya, Mısır gibi ileri medeniyetlerinde bugünkü teleferiğe benzer vâsıtaların kullanıldığını tespit etmişlerdir. Bunların arasında, kolla çevrilerek ilerleyenler olduğu gibi gelişmiş tipleri de vardır. Ancak çeşitli zorluklar sebebiyle 1800 senelerine kadar hakîkî mânâda bir teleferik sistemi kurulamamıştır.

Elektriğin keşfedilmesiyle teleferiğin yaygınlaşması mümkün olmuştur. Aynı zamanda ilk uzun mesâfeli hat (74 km) olan teleferik hattı 1919'da Kolombiya'nın La Dorada bölgesinde inşâ edilmiştir. Teleferikle ilk yolcu taşıma ise 1929'da Almanya'da Freiburg şehri-Schavn İnsland Dağı arasında yapılmıştır. Sanâyinin ilerlemesi, gelişmiş teleferik sisteminin ortaya çıkmasına imkân tanıdı. 1951'de Irak'ta Dicle Nehri üzerinde yapılan böyle bir hat, bir defâda 4032 ton yük taşıyabilmektedir.

Türkiye'de ise, ilk teleferik hattı 29 Ekim 1963'te Uludağ'da faaliyete geçmiştir. Bursa'nın güneydoğusundaki Teferrüç İstasyonundan sırayla Kadıyayla ve Sarıalan İstasyonlarına çıkan hatta kullanılan kabinler kırkar kişi taşımaktadır. Memleketimizin ikinci teleferiği olan Balçova teleferiği ise 24 Mart 1981'den beri yirmişer kişilik kabinlerle hizmet vermektedir. Günümüzde mevcut olan teleferiklerin en uzunları Kiristineberg-Boliden (İsveç: 96,5 km), Comilog (Kongo: 78 km), La Dorada (Kolombiya: 74 km), Massus-Asmara (Eritre:73 km)dır. Yükseklikleri deniz seviyesinden fazla olan mühim teleferiklerse Mürrin-Schildhorn (İsviçre: 6632 m), Aigulle de Midi (Fransa: 3802 m) ve Mérida (Venezuella: 3000 m)dir. Dünyânın en hızlı teleferiği de (40,64 km/saat), ABD'nin New Mexico eyâletinde Sand-peat'ta çalışmaktadır.

Teleferiğin çalışması: Normal bir teleferik genelde üç basit kısımdan müteşekkildir. Bunlar; teleferiğin asılı olduğu halat, halata hareket veren bocurgat makinası ve teleferik kabinidir. Halatlar düz bir hat üzerinde bulunan iki istasyonu her 500 m veya her 1 km'de bir yerleştirilmiş pilonlar vâsıtasıyla birbirlerine bağlarlar. Bocurgat da, elektrik veya dizel motoruyla çalışan, hattın bir yanından aldığı halata kuvvet vererek öbür yanına aktaran gelişmiş bir çıkrık makinasıdır.

Teleferikler çalışma sistemi bakımından ikiye ayrılır. Tek halatlı denilen birinci türde teleferik tek bir hareketli kabloya bağlıdır. İki halatlıdaysa birinci halat kabinin ağırlığını çekerken ikincisi hareketi temin eder. Tek halatlı bir teleferik bir tonluk bir yükle bir dakikada 183 m gidebilir. İki halatlı bir teleferik ise beş tonluk bir ağırlığı aynı hızla taşıyabilir. Hat gidişli-gelişli ise her bir tarafa aynı sayıda kabin konması halata istenilen gerginliğin verilmesini mümkün kılar.

Yolcu taşıyan teleferikler, ticârî gâyeli olanlardan fazla farklı değildirler. Büyük yolcu teleferikleri 120 kadar yolcu taşıyabilirler. Ancak bunlarda diğer teleferiklere ilâve olarak âcil durum motorları, yangın söndürücüler ve özel frenler bulunması mecbûrîdir. Venezüella, İsviçre gibi memleketlerde teleferiklerin zeminden 300 m'den fazla yükseldiği yerlerde teleferiklere paraşütler de konulmaktadır.

Teleferiklerin çok yaygınlaşmasının en mühim sebebi bu vâsıtanın coğrafi engellerden etkilenmemesidir. Kara ve demiryolunun kurulamadığı, hava vâsıtalarının da inemediği yerler için son derece, münâsip bir vâsıtadır. Üstelik son derece ucuzdur. Tek kusuru yavaş gitmesidir. Birçok kişinin teleferiğe, yüksekten aşağıyı seyretmek için bindiği düşünülürse, bu da kusur değil avantaj olur. İtalya, İsviçre ve ABD'de sırf bu gâyeyle yapılmış teleferikler mevcuttur.

TELEFON;

Alm. *Telephon (n), Fernsprecher (m),* **Fr.** *Téléphone (m),* **İng.** *Telephone.* Birbirinden uzak yerlerde bulunan kişiler ve sistemler arasında bilgi alışverişini sağlayan elektrikli ses alıp verme cihazı. Telefonun çalışmasında ana prensip ağızdan çıkan ses dalgalarının önce elektrik dalgalarına çevrilmesi, bu dalgaların muhtelif gönderme metodlarıyla uzağa iletilmesinden sonra, bu defâ elektrik dalgalarının tekrar kulakla duyulabilecek ses dalgalarına çevrilmesidir. Telefon ilk olarak 1876

senesinde Graham Bell tarafından yapılmıştır. Önce şehirlerde kurulan telefon şebekeleri daha sonra şehirlerarası, milletlerarası sistemler hâline dönüşmüş ve uydular aracılığıyla dünyânın her köşesinin birbiriyle muhâberesi sağlanmıştır.

Târihçe: Telefon ilk olarak telgraf sistemine benzer iki hat üzerinden konuşulacak şekilde kullanılmaya başlamıştır. Çoğu defâ bir hat demir tel, diğer hat ise toprak olduğu için kayıplar fazla ve sesler karışık olarak işitiliyordu. Bakır alaşımlarının gelişmesiyle tel sayısı arttırıldı. Konuşma sayıları arttıkça hatları yetişmemeye başladı. 1886 senesinde tek devreden değişik frekanslarla ses gönderen kurapörtör (multiplex) devresi yapıldı. Uzun hatlara konulan yükselticilerle kayıplar telâfi edildi.

Telefonda büyük adım, operatör kullanmaksızın yapılan otomatik konuşmalardır. 1891 senesinde geliştirilen strowger otomatik arayıcıyla araya operatör girmeden aboneler birbirine bağlanabilmiştir. Bu sistem 1920 senesinde Bell sistemi olarak geliştirilmiştir. 1948 senesinden sonra ise transistörün sahneye çıkmasıyla elektromanyetik röle sistemler yerini, elektronik devrelere bırakmıştır. Elektronik arayıcı sistem ilk olarak 1965 senesinde ABD'de servise konulmuştur.

Telefonda atılan diğer büyük adım da, uzak mesâfe konuşmalarında yüksek frekanslı radyo yayınlarından istifâdedir. 150-300 km aralıklarla yer alan röle istasyonları konuşmaları koaks kablolardan ve havadan elektromanyetik yayın şeklinde iletmektedir. Frekans yükseldikçe tek hat üzerinden konuşma kanal sayısı da yükselmektedir. Böyle bir sistemle iki röle istasyonu arasında aynı anda 3600 konuşma yapmak mümkündür. Telefonda mikro dalga seviyesinde konuşmalara geçilmesi ile televizyon ve telefon sistemleri birleştirilmiş, yayınlar tek radyolink devreler üzerinden yapılmaya başlanmıştır. Bu gelişmeyi uydular aracılığıyla yapılan konuşmalar tâkip etmiştir.

Kıtalararası telefon konuşmaları 1915 senesinde başlamıştır. İlk konuşma Paris'le ABD'de Arlington arasında yapılmıştır. Kıtalararası telefon konuşmalarında güçlü radyo alıcı vericileri kullanılıyordu. İyonosferin etkisi konuşmaları zorlaştırdığı için sualtı kabloları kullanılmaya başlandı. İlk sualtı kablosuyla telefon görüşmeleri 1950 senesinde Florida ile Havana arasında 185 km'lik mesâfede yapıldı. Netîce tatminkâr olduğu için 1956 senesinde Newyork ile Londra arasına aynı sistem kuruldu.

Uydu aracılığıyla kıtalararası ilk telefon konuşmaları 1960 senesinde başladı. Echo 1 isimli uyduyla ABD'nin doğu yakası ile batı yakası arasında telefon irtibatı sağlanınca bunu Telstar I, Telstar 2 ve diğer uydular tâkip etti. Bugün uyduların devreye girmesiyle gemi veya uçaklarla otomatik telefon konuşması yapılabilmektedir. 1985 senesinde uzay mekiği Discovery'nin yörüngeye koyduğu uydulardan biri aynı anda 20.000 konuşma yapabilmeye müsâde edebilecek kapasitededir.

Türkiye'de ilk telefon 1908 senesinde uygulanmaya başlandı. Kadıköy ve Beyoğlu santralları 1911 senesinde hizmete açıldı. İlk otomatik telefon santralı 1926 senesinde Ankara'da kuruldu. Ardından diğer il merkezlerinde de telefon santralları kurulmaya başlandı. Kısa bir süre sonra kurulan sontrallar aracılığıyla bütün iller arası telefon haberleşmesi başlamış oldu. PTT'nin 1970'lerden sonra yaptığı çalışmalarla telefon, Türkiye'de geç olmakla berâber, süratle yayılmaya başladı.

Türkiye'nin milletlerarası telefon santralı İstanbul'daki Tahtakale Telefon Santralıdır. Bu santralın diğer milletlerarası telefon santrallarıyla irtibâtı 1985 senesi îtibârıyla altı yoldan olmaktadır. Bunlar: 1. Edirne (Bulgaristan) hattı, 2. İzmir (Yunanistan) hattı, 3. Antalya (İtalya) hattı, 4. İskenderun (Suriye) hattı, 5. Diyarbakır (Irak) hattı, 6. Ankara (Uydu) hattı. Diyarbakır'dan Bağdat'la görüşecek bir abone önce Tahtakaleyle irtibatlanır daha sonra Diyarbakır radyolinkiyle Bağdat'a ulaşır. İleriki senelerde uzaya gönderilecek Türk uydularıyla (Türk-Saat) milletlerarası santral hatlarında artış beklenmektedir (1994).

Telefon nasıl çalışır: Bir elektrik devresi üzerinden bir telefon konuşmasının yapılması sırasında meydana gelen olaylar şöylece sıralanabilir:

1. Ses enerjisi mekanik enerjiye dönüşür.

2. Mekanik enerji elektrik enerjisine dönüşür.

3. Elektrik enerjisi nakledilir.

4. Karşı tarafta elektrik enerjisi manyetik enerjiye dönüşür.

5. Manyetik enerji mekanik enerjiye dönüşür.

6. Mekanik enerji ses enerjisine dönüşür.

Elektrik titreşimlerinin iletkenlerdeki yayılma hızı esas titreşimlerinin havadaki yayılma hızından bir kaç yüz bin kere daha fazla olduğundan (200-300 bin km/sn mertebesinde) telefon ile konuşanlar, aradaki uzaklığa rağmen, karşı karşıya bulunuyorlarmış hissine sâhiptirler. Telefon sistemi üç ana görev yapar. İki abone arasında konuşma irtibatını sağlar ve aboneler arasında çağırma, meşgul çevirme, ses sinyâlleri üretir. Otomatik olmayan manyetolu telefonlarda bu işlemler elle yapılır.

Bir telefon âletinde bulunan belli başlı parçalar şunlardır: 1) Ses alıcı (mikrofon), 2) Mikrofon akım kaynağı, 3) Ses verici (kulaklık), 4) Çağırma ve çağrılma düzenleri, 5) Devre açıp kapayıcılar, anahtarlar, 6) Çağırma kadranı.

Manuel ve otomatik santrallara bağlı telefon âletleri birbirinden farklıdır. Herbirinde yukardaki parçaların bâzıları bulunur. Telefonun ahizesi sesi elektrik enerjisine ve elektrik enerjisini de sese çevirir. Otomatik telefon cihazında ahize kaldırıldığında devreyi açan bir anahtar ve ön tarafta numaratörü mevcuttur. Telefon ahizesi kaldırılınca telefonla santral arasında elektrik devresi kurulur. Ahizeden ton sesi duyulur. Numaratörden, meselâ 6 rakamı çevrilince elektrik devresi altı defâ açılıp kapanmış olur. Elektrik devresindeki açılıp kapanmalar sinyâl olarak santralda devreler vâsıtasıyle sayılır.

Sinyâl sayısı devreler çok çeşitlidir. Bunlardan biri Strowger elektromekanik sayıcı anahtarıdır. Bu anahtar silindir biçiminde olup, on sıra ve her sırada on kontak mevcuttur. Silindir ortasında bir kontakt koluyla bu kola hareket veren elektromanyet vardır. Strowger anahtarının sayması telefon cihazı numaratörünün elle çevrilmesinde meydana gelen olayın tersidir. Numaratörle meselâ 23 sayısı çevrildiği vakit önce elektrik devresi 2 defâ açılıp kapanmakla elektromanyet kontak kolunu ikinci sıraya dik olarak indirir. 3 rakamı çevrilince de elektromanyet bu defâ kolu ikinci sıranın üçüncü kontağına getirir. Bir Strowger anahtarında on sıra ve on kontak olduğuna göre bir telefonu diğer 99 telefon abonesinden birine bağlayabilir. Ahize yerine konulunca anahtara âit yay kontak kolunu tekrar sıfır konumuna alır. Numaratörden verilen rakamlar sayıcı anahtarlarda yukardaki şekilde müsâit bulduğu kontaklardan geçerek diğer aboneye ulaşır ve abone meşgul değilse zili çalar.

Strowger anahtarının çalışması prensip olarak alınarak modern elektromekanik (Cross-bar) röle sistemi yapılmıştır. Matriks şeklinde sıralanmış röle bobininden ceryan geçince çekerek röle kontaklarını kapatır. İrtibat hattı bu kontaklar vâsıtasıyla kurulur. Diğer bir hat seçim sistemi de yarı iletken elemanlarla yapılan ve aynı zamanda hâfızalı olan statik sistemler olup, hacimce az yer işgâl etmesi yanında bakım, tutum kolaylığı ve sürat özellikleri de vardır.

Santral cinsleri: Muhâbere santralları elektrik santralleri gibi birbirine çeşitli yönlerden irtibatlıdır. Bir telefon abonesi dünyânın öbür ucundaki diğer bir telefon abonesine irtibatlanıncaya kadar önce lokal santral şebekesindeki lokal santraldan bölge santral şebekesine geçen santrallardaki mantık devrelerinin yönlendirmesiyle boş kanalı bularak milletlerarası transit santralına ulaşır. Bu santral, milletlerarası santrallarla birbirine çeşitli metallerle bağlı olup, kıtalararası irtibatlar uydular aracılığıyla olur. Arayan telefon, milletlerarası santrallar şebekesinin karşı santralına ulaşınca, bu defâ santrallardaki mantık arama bağlama devreleri yardımıyla bölge santralına ve oradan lokal santrala ulaşır. Lokal santral karşı abonenin bulunduğu şehirdedir.

Muhâberenin konuşma şeklinde olması şart değildir. Lokal santrallara konulan bilgisayarlar gönderilen sinyâl cinsine göre seçim yaparak dağıtımı analog telefon, sayısal telefon, faksimile, teleks, televizyon bilgi işlem şekillerinde terminallere ulaştırır. Böylece telefon konuşmaları yanında televizyon, faksimil resim ve yazı, teleks, bilgisayar işlemleri de çok süratli ve kaliteli olarak yürütülür.

Muhâbere hatları: Muhâbere (haberleşme) imkânları çok çeşitlidir. Bunlar:

1. İki telli analog radyo sinyâl hattı (1 konuşma).

2. Anolog radyo röle link hattı (30 konuşma).

3. Sayısal radyo röle link hattı (1920 konuşma).

4. Çok kollu koaksiyel kablo hattı (7680 konuşma).

5. Fiberoptik kablo hattı (10.000 konuşma ve üstü).

6. Muhâbere uydular hattı (20.000 konuşma).

İki telli konuşma devreleri uzak mesâfelerde kayıplar çok arttığı ve kanal sayısı sınırlı olduğu için şehir içi dağıtım sistemi dışında kullanılmaz. Muhâbere sistemleri radyo yayınlarından istifadeyle kapasite ve kalite yönünden çok gelişmiştir. Telefon konuşmaları hem doğrudan analog sinyal olarak hem de bu analog sinyalin sayısal sinyal hâline çevrilmesinden sonra yayınlanarak yapılabilmektedir. Analog sinyal de yankı problemi ve sinyal gürültü seviyesi yüksek olduğu için terk edilmiş sayısal sinyal sistemine geçilmiştir.

Sayısal sinyal sistemlerinde, analog sinyal dilimlere bölünerek düzgün palslara ayrılır. Bu palslar daha sonra kodlanarak verici anteninden ‘0’, ‘1’ sayısal yayın olarak gönderilir. Kodlanma işlemi her konuşma için ayrı ayrı yapılabildiği için bir antenden aynı anda binlerce sayıda konuşma palslar hâlinde yayınlanabilir. Alıcı telefon, istasyondan alınan bu binlerce yayın tekrar kod çözücüde çözümlenerek, odyo sinyal hâline çevrilerek santral mantık devresinden geçerek abonelere ulaşır.

Kodlanmış palslar antenden yayınlanabildiği gibi koaksiyel kablolardan da gönderilebilir. Koaksiyel kablolarda kayıplar çok azalır. Koaksiyel kablo yerine bundan daha süratli yüksek kapasiteli ve kayıp oranı çok düşük optik fiber kablolar da kullanılabilir. Optik fiber sisteminde kodlanmış sayısal sinyaller optik sinyallere çevrilerek gönderilir. Karşı santralde optik sinyâller önce elektronik sinyâllere daha sonra da odyo analog sinyâle çevrilerek lokal santral mantık devresinden abonelere ulaştırılır.

İki telli muhâbere sisteminde aynı anda bir konuşma yapılır. Halbuki pals kod modüleli sayısal radyo link muhâbere sisteminde 30 kanal mevcuttur. Koaks kablolu sayısal radyo link muhâbere sistemiyse en az sâniyede 30 megabit bilgi gönderme kapasitesine sâhip olup, 1920 kanallıdır. 1985 senesinde F. Almanya'da hizmete girmiş olan böyle bir sistem sâniyede 565 mbit kapasiteye; bir başka ifâdeyle aynı anda 7680 konuşma veya bilgi aktarmaya müsâittir. Fiber optik sistemler 140 mbit/sâniye ve daha yukarı kapasitede görev yapmaktadır. Fiberoptik muhâbere sistemi kapasite yüksekliği, montaj kolaylığı, bakım istememesi, yüksek kaliteli bilgi göndermesiyle mevcut sistemlerin en mükemmelidir.

Özet olarak telefon santrallarının isimleri şunlardır: Elektromekanik telefon santralı, elektronik telefon santralı, otomatik telefon santralı, şehirlerarası telefon santralı, transit telefon santralı, yarıelektronik telefon santralı, yarıotomatik telefon santralı, mahallî (yerel) telefon santralı... olmak üzere çeşitleri vardır (1994).

Telefonun tatbikatta sağladığı en büyük fayda muhâberenin süratli bir şekilde yapılmasıdır. Fiber optik, koaksiyel kablo ve elektromanyetik yollarla uydulardan yansıtılarak yapılan telefon görüşmeleri dünyânın her köşesini birbirine bağlamıştır. Telefon sistemlerinin kanal kapasiteleri her geçen gün artmaktadır. Kanal sayısında artışlar telefonu daha da pratik bir hâle sokmaktadır. Telekomünikasyon arasındaki önemli gelişmelerden biri de, telsiz telefonun ortaya çıkmasıdır.Kısa dalga radyo alıcı-vericilerin normal telefon sistemine bağlamasıyla hareket hâlinde telefonla konuşma imkânı ordaya çıkmıştır. Bu sistemle bölgeler arası kesintisiz bağlantı olduğu gibi, çok uzun menzilli yolculuklar yapan bile istediği yeri ânında arayabilir.

Telefon teknolojisinde son gelişmeler ve GSM: Yirmi birinci yüzyıla yaklaştığımız şu günlerde, teknoloji gelişmişlik-iletişim ve bilgi birbirlerinden ayrılmaz parçalar oldu. Bugün iletişim çağın gerisinde değil, hep bir adım önünde gitmektedir. Hücresel mobil servisleri; 1980'lerin başlarından bu yana, hareket hâlindeki insanların haberleşme ihtiyaçlarını gidermeye çalışmıştır. Geçen 10 yıllık sürede hücresel telefonlar, otomobillerden başlayarak, diğer tip taşıtlarda da kullanılabilecek şekilde gelişmiş ve sonunda da taşınabilir (cep telefonu) bir özelliğe kavuşmuştur.

Haberleşme alanında her geçen gün daha da artan ihtiyaçlar, alabildiğince çok haberleşme servisini içine aldı ve kitlelerin bulundukları coğrafî dağılım bölgelerinden bağımsız olarak bu servislere ulaşmalarını sağlayacak merkezî bir hücresel mobil haberleşme şebekesinin kullanılmasına zemin hazırlamış ve bunun sonucunda da **GSM** (Global System for Mobile Communication) doğmuştur.

Bugüne kadar hücresel bir mobil haberleşme şebekesi kurulurken veya kapasitesi arttırılırken, analog55 şebekelerin kullanılmasından dolayı frekans ve hücre plânlamalarında birçok güçlükler çıkıyordu. GSM frekans problemlerini, hücre ve kanal plânlamalarındaki zorlukları ortadan kaldırmaktadır.

Mobil telefon kullanımını en üst seviyeye ulaştıran GSM, sayısız üstünlük ve imkânları bir arada sunmaktadır. Bu yeni sistemle ağırlığı 200-250 grama kadar düşen **cep telefonları** ile net bir şekilde sâdece Türkiye sınırları içinde değil, bütün Avrupa'da rahatça ve ses kaybı olmadan konuşma yapılabilmektedir. GSMsistemi, her türlü ilerlemeye açık olarak geliştirilmiştir. Uygulanmak istenen her türlü yenilikler (kısa mesaj, faks, tegrat, telfoto... vs.) çok basit, hızlı programlama tekniğiyle cep telefonuna aktarılabilecek. GSM teknolojisi, düşük güç çıkışlı cihazların kullanımını sağladığı için cep telefonları ile uzun süre konuşma yapmak mümkün olabilecektir.

Bir GSM abonesi, yerleşik analog hücresel şebekelerden farklı olarak kendi terminallerini bütün Avrupa devletlerinde kullanabilecektir. Aynı zamanda GSM şebekesi, abonelerin devamlı değişen mekanlarının kaydını tutarak, gelen çağrı mesajlarını otomatik olarak coğrafî bölgelere aktarabilecektir ve yönlendirebilecektir. Sistem abone numaraları **SIM** (Subscriber Identity Module) adlı kredi kartı ebadında, kişinin cüzdanında taşıyabileceği büyüklükteki kartlara programlanıyor. Ayrıca **Plug-in** olarak isimlendirilen daha küçük boyutlarda bir kart daha kullanılmaktadır. Bununla berâber her abonenin kendisi için özel tanımlanmış özel kimlik numarası olan **PIN** (Personal Identity Number)ı girmesi şartıyla mobil telefonlardan konuşma yapılabilecektir. Bu sistemle hiç kimse bir başkasının SIM kartını kullanamayacaktır.

Kullanılacak **Smart Card** teknolojisiyle aboneye âit bütün bilgiler, bu abone kartına toplandığından, yurtdışına çıkan bir abone, artık yanında telefon cihazı (cep telefonu) taşımak zorunda kalmayacaktır. Her yerde, kendi adına kayıtlı SIM kartı ile bir el (cep) telefonu kirâlayıp istediği görüşmeyi

yapabilecektir.

Türkiye'de de GSM'nin alt yapı çalışmaları olanca hızıyla devam etmektedir. GSMprojesi ilk beş yıl içinde Türkiye'nin bütün illerinde sistem ağını kuracaktır.

Bu sistem, otomobilimizde faks çekme, telekonferans düzenleme, çağrı gönderme, borsayı tâkip edebilme, nerede olursa olsun sıhhatli ve parazitsiz telefon edebilme, veri gönderebilme, ... vs. birçok kolaylıkları olacaktır.

Netice olarak haberleşme alanında GSM sistemi, serbest bilgi dolaşımını sağlayacaktır.

Bu gelişmeyle birlikte görüntülü telefon, konuşma ve görüntüyü aynı anda aktaran sistem de artık yaygınlaşma safhasındadır. Görüntülü telefon 1964 yılında ilk önce ABD'de yapılmaya başlamıştır. Buna rağmen görüntülü telefon sistemi hâlâ gerekli pazara ulaşamamıştır.

Türkiye'de de görüntülü telefon çalışmaları ciddi bir şekilde 1994 yılında başlamıştır. 2000'li yıllarda ise artık "Görüntülü Cep Telefonları" yılları alacaktır. Telefon, teknolojinin insanlığa sunduğu en faydalı araçlardan birisidir.

TELEKS;

Alm. *Telex (m),* **Fr.** *Telex (m),* **İng.** *Telex.* Teledaktilolarla birbirine bağlanan abonelere kendi aralarında telgraf muhâberesi yaptırılabilen bir servis. Avrupa'da 1930'ların başında görülmeye başlayan teleks, kısa zaman sonra milletlerarası haberleşme için kullanılmaya başlandı. Özellikle hızla yayılan teleks sistemi, günümüzde hemen hemen her ülkede mevcuttur.

Teleks servisi, telefon sistemine benzer, ancak konuşmanın yerini burada makina tarafından basılmış mesajlar alır. Basılmış belgeler, özellikle teleksin iş dünyâsında yaygın kullanılmasını sağlamaktadır. Ayrıca diğer bir husus telekste mesajın karşı tarafa makinenin başında herhangi bir kimse olmadan da iletilebilmesidir. Bu bilhassa aralarında zaman farkı olan yerlerin haberleşmesinde çok faydalıdır.

Telekste kullanılan teledaktilo, normal daktiloya benzer klavyesi mevcut olup, kullanımında uzaktaki bir teledaktiloya iletilip, yazılı hâle çevrilebilecek elektrik sinyâlleri doğurur. Mesajlar, beş birimlik kodla, dakikada 67 kelime olarak gönderilir. Kullanımı otomatik, yarı otomatik ve elle gerçekleştirilebilir. Otomatikte herhangi bir ara operatöre ihtiyaç duyulmaz. Yarı otomatikte kullanılan teleksin santralinde bir operatör ve elle olan kullanımdaysa bu operatöre ilâveten, varış yerinde de bir operatöre ihtiyaç gösterir. Ücret, kullanılma zamânına ve uzaklığa göre tahakkuk ettirilir.

TELEM (Bkz. Teleemprimör)

TELEPRİNTER (Bkz. Teleemprimör)

TELESKOP;

Alm. *Teleskop, Fernrohr (n),* **Fr.** *Télescope (m),* **İng.** *Telescope.* Uzaydan gelen her türlü radyasyonu alıp görüntüleyen astronomların kullandığı bir rasathâne cihazı. Uzaydaki cisimlerden yansıyarak veya doğrudan doğruya gelen, gözle görülen ışık, ultraviyole ışınlar, infraruj ışınlar, röntgen ışınları, radyo dalgaları gibi her türlü elektromanyetik yayınlar kâinat hakkında bilgi toplamak için çok lüzumlu delillerdir. Bu deliller ya klasik mânâda optik teleskoplarla veya çok daha modern radyo teleskoplarla incelenir.

Aynaların ve merceklerin optik özellikleri İslâm âlimleri tarafından çok önceleri biliniyordu. Teleskopun ilk şeklinin târifi Türk İslâm âlimi Ebü'l-Hasan [971-1029 (H.360-420)] tarafından yapılmıştır. Ebü'l-Hasan, teleskobu uçlarında mercekler (adeseler) bulunan bir boru şekliyle târif etmiştir. Bu konuda İslâm bilginlerinin sayısız çalışmaları olmuş ve astronomi ilmi çok gelişmiştir (Bkz. Astronomi). Galileo'nin Avrupa'ya teleskopu tanıtmasıysa ancak 1609 yıllarında olabildi.

Teleskop yapı olarak objektif, oküler ve bu mercekleri muhâfaza eden bir tüpten meydana gelmiştir. Objektif cinsine göre iki tür teleskop vardır. Uzaydan gelen ışıklar teleskop içinde bir aynaya çarpıp, prizmadan geçtikten sonra göze geliyorsa bu türe yansımalı teleskop denir. Uzaydan gelen ışıklar merceklerden doğrudan geçip göze geliyorsa bu türe de kırılmalı teleskop adı verilir.

Teleskopun gücü, topladığı ışık miktarıyla orantılıdır. Teleskopun objektif çapı büyüdükçe ışık toplama kâbiliyeti artar. Meselâ, 5 cm çaplı bir teleskop 0,5 cm çaplı gözbebeğine oranla (5/0,5)2 veya 100 kat daha çok ışık toplar. Teleskoplarda yansıma kayıpları olabileceği için bu miktar yüzde on kadar azalır. Astronomlar parlaklık farklarını logaritmik artan değerler şeklinde târif etmişlerdir. Parlaklıktaki 100 kat fark, teleskop skalasında 5 değeriyle görülür. Karanlık gecede insan gözü ışık şiddeti 5 değerli yıldızı görebilir. Kaliforniya'daki Palomar Dağında bulunan Hale Teleskopu objektif çapı 5 metredir. Bu

teleskop göze nazaran bir milyon kat ışık toplar.

Teleskopta teşekkül eden görüntünün netliği atmosferin menfî yönde etkisine bağlı olarak değişir. Teleskoptaki kararlılık 2 yay sâniyesi için geçerlidir. Atmosfer şartları, bâzan bu açıyı 0,25 yay sâniyeye kadar düşürür. Bu durumda inceleme yapılan yıldız değil de yakınındaki yıldıza âit görüntüler kaydedilebilir.

Teleskopta görülebilecek bir cisim aşağıdaki formülle ifâde edilir:

Yay derecesi= 2,5 x 106 x l / a

l radyasyonun dalga boyu ve a teleskop objektif açıklığıdır.

Teleskopun ışık toplama gücüyle büyütme gücü farklıdır. Teleskopun büyütmesi teleskop odak uzaklığının oküler odak uzaklığına oranıdır.

Gök cismini inceleyen teleskopun dünyâ dönüşünü tâkip edecek yukarı aşağı ve yana hareket etmesi için tâkip düzenleri vardır. Hareketlerin çok hassas olması gerekir. Atmosfer etkilerinin de hesaba katılarak teleskop konumuna hareket verilir. Teleskop hareketleri modern teleskoplarda elektronik devreler ve kompüter yardımıyla yürütülür.

Radyo teleskoplar yapı olarak optik teleskoplara benzer. Uzaydan gelen elektromanyetik yayınları alabilmek için 100 metre çapında antenler kullanılır. Anten, ışığın ayna vâsıtasıyle odaklanması biçiminde elektromanyetik yayını, odakları ve çok hassas radyo alıcılarında yükseltilerek incelenmesine imkân tanır.

1983 sonlarında uzay ilim adamları uzun mesâfeleri daha hassas görebilmek gâyesiyle çok maksatlı uzay teleskopunu dünyâ etrafındaki yörüngesine oturttular. **Uzay teleskopu,** ışığı toparlayan 2,4 metre boyunda “Cassegrain” reflektörü yardımıyla ultraviole astronomisinde çığır açmıştır. Bu proje NASA (National Aeronautics and Space Agency) ile EAS (Europeau Space Agency)’nın ortak yapımıdır. Uzay teleskopunun faaliyete geçmesiyle: 1) Gözlemler yer yüzeyinden 500 km yükseklikten gece-gündüz devam eder. 2) Atmosferin yuttuğu bâzı elektromanyetik radyasyonlarla ultraviole ve infraruj ışınların bir kısmı tespit edilir. Yer yüzünden en yüksek dağ tepesinden dahi bu radyasyonlar kaydedilmemektedir. 3) Atmosferin özelliği dolayısıyle cisimlere âit görüntülerin birbirine etkisi ortadan kalkar. Böylece küçük bir cisimden gelen ışığın teferruatlı incelenmesi mümkün olur.

Uzay teleskopu dört ana sistemden meydana gelir: 1) Teleskop, ışığı toplayıp cihazlar bölümüne gönderir. 2) Cihazlar bölümü, teleskoptan gelen ışığı analiz eder. 3) Jeneratör, güneş enerjisini elektrik enerjisine çevirerek teleskop ve cihazları besler. 4) Kontrol sistemleri, ısı ve elektrik kontrolunu yapar, dünyâ ile irtibat sağlar.

Uzay mekiği aracılığıyla yörüngeye yerleştirilen uzay teleskopunun çalışma süresi 15 senedir. Her 2,5 senede bir astranotlar trafından ara bakımlarının yapılması gerekmektedir. Büyük onarımlar için uzay mekiği aracılığıyla dünyâya geri getirmek de mümkündür.

Uzay teleskopunun cihazlar bölümü ilmî araştırmaların yapılmasına yarayan 5 cins cihazdan meydana gelmiştir: 1) Geniş sahalı gezegenler kamerası. Bu kameranın görevi gezegenler arası kozmik mesâfelerin tespit edilmesi ve gezegenlerin fotoğraflarının çekilmesidir. 2) Zayıf görüntüler kamerası. Bu kameranın görevi 120 ile 700 nm (denizmili) dalga boyundaki ışıkları tespit etmektir. Bu ışıklar dünyâ yüzeyinden en kuvvetli teleskoplarla dahi görülemez. Bu cihaz böylece galaksilerdeki yıldızların mesâfelerini tâyin etmekte kullanılacaktır. 3) Zayıf görüntü spektrometre. Bu cihaz 70 nm dalga boyundaki ışıkları analiz eder. Aktif galaksi merkezlerinin fizikî ve kimyevî yapıları incelenir. 4) Yüksek güçlü spektrometre. Dalga boyu 110 ile 320 nm olan ışıkları analiz eder. Yıldızlararası gazların bileşimlerini ve fizikî durumlarını incelemeye yarar. Büyük kızıl yıldızlarda kütle kaybolmasının tespiti bu spektrometreyle yapılabilmektedir. 5) Yüksek süratli fotometre. Bu cihaz uzaydaki muhtelif ışık kaynaklarının şiddetini galaksi ışıklarından süzerek ölçmeye yarar. 120 nm dalga boyundaki ışıkları 1/1000 sâniyede filitreliyebilir. Atmosfer böyle bir ölçüme hiçbir zaman müsâde etmez.

TELEVİZYON;

Alm. *Fernsehen (n),* **Fr.** *Télévision (f),* **İng.** *Television.* Görüntünün ve görüntüyle alâkalı seslerin aynı anda elektromanyetik dalgalar hâlinde yayılması prensibine dayanan en mükemmel haberleşme sistemlerinden biri. Televizyonun temel prensibi ışık enerjisinin elektrik enerjisine çevrildikten sonra yayınlanması ve alınan elektromanyetik sinyâllerin tekrar ışık enerjisine çevrilmesidir.

Işık enerjisinin elektrik enerjisine çevrilmesi fikri 1873 senesinde Selenyum üzerine ışık düşürüldüğünde elektrik direncinin değiştiğinin keşfedilmesiyle başlamıştır. Bu prensibe göre selenyum üzerine parlak ışık düşerse; sinyâl kuvvetli, soluk ışık düşerse sinyal zayıf olacaktır. Genliği değişen bu sinyâl radyo dalgaları gibi yayınlanıp alıcıda ters işlem yapılınca ekranda görüntü teşekkül

eder. Televizyon bu bakımdan “uzaktan görme” mânâsına gelir.

Gazete baskısında çıkan resimler yakından incelenirse resmin, açık ve koyu noktalar matrisinden meydana geldiği görülür. Televizyon ekranında da meydana gelen resim esâsen açık ve koyu renkte noktaların birleşimi bir matristir. Televizyon yayını ve alınmasında bu matris iki türlü işleme tâbi tutulur. Birinci işlem, resmi yukardan aşağıya doğru binlerce yanyana noktalardan meydana gelen dilimlere ayırmak; ikincisi de resme hareket kazandırmak için sinema tekniğinde olduğu gibi gözün fark edemiyeceği sayıda ekrandan poz geçirmek (Bkz. Sinema). Bu iki işleme televizyon tekniğinde tarama denir.

Televizyon sistemleri verici ve alıcı olmak üzere iki kısımdır. Verici sistem, mercekli TV kamerası ve radyo vericisi; alıcı sistemse radyo alıcısı ve TV alıcısıdır. TV kamerasıyla TV alıcısında ışık enerjisini elektrik enerjisine çeviren tüpler vardır; bu tüpler kameradaki mercekten gelen ışık şiddetini elektrik video sinyâline çevirir ve radyo vericiye gönderir; alıcıdakiyse radyo alıcıdan gelen elektrik video sinyâllerini ışık enerjisine çevirerek ekranda görüntü meydana getirir.

Televizyon yayını renkli ve renksiz olarak iki türlüdür. Renksiz televizyon monokromatik (tek renkli) olarak adlandırılır ve beyaz, gri ve siyah renklerden istifâde edilir. Renkli televizyon ise özel filitre ve dikromatik ışık teknikleri ve floresant maddelerden istifâdeyle kırmızı, yeşil ve mavi renkleri kullanır. Renkli televizyon siyah, beyaz, kırmızı, yeşil ve mavi renklerin karışımından çok renkler elde etme özelliği de taşır.

Kablolu televizyon sisteminde yayının TV alıcısna iletilmesinde elektromanyetik dalgaları ileten antenler yerine telefon hattı gibi kablo hatları kullanılır. Çeşitli dış faktörlerin parazit tesiri olmadığından yayın daha nettir.

Televizyon yayınının radyo yayınından hiçbir farkı yoktur. TV yayını genlik modüleli video (resim) sinyali ve frekans modüleli (FM) ses sinyali şeklinde olur. Her iki sinyâlin frekansı birbirine çok yakın olup, aynı antendan alınabilir. Televizyon ses ve görüntü yayını için kullanılan belirlenmiş frekans bandlarına TV kanalları denir. TV frekans bandlarından 30-300 MHz arasında kalan bandlar çok yüksek frekans (VHF); 300-3000 MHz arasında kalan bandlar ultra yüksek frekans (UHF) gruplarına girer. Her band genişliği AvrupaTV sistemlerinde 8 MHz’dir; Amerikan TV sistemleri için 6 MHz’dir. TV yayınları birbirini gören 50-120 km mesâfelerdeki antenler aracılığıyla uzaklara iletilir.

Televizyon yayın tekniğine göre üç cins yayın vardır. Amerikan TV yayın sistemi NTSC, Fransız TV yayın sistemi SECAM ve Avrupa TV yayın sistemi PAL ismini alır. Türkiye PALTV yayın sistemine sâhiptir.

Târihî gelişme: İlk TV yayını 1928 ile 1935 seneleri arasında John Logie Baird tarafından ingiltere’de BBC aracılığıyla yapıldı. Bu sistemde resimler 525 yerine 30 çizgiyle ekranda teşekkül ettirildiği için teferruat görülemiyordu. 1936 senesinde Alexandra Palace yine BBC aracılığıyla 405 çizgi sistemiyle mükemmel görüntü elde etti. Bu sistem İngiltere’de 1964 senesine kadar devam etmiştir. Televizyonda ilk başarılı kamera İconoscope’un bulunuşuyla başlamıştır. İconoscope’u yine buna benzeyen orthicon tüpü tâkip etti. Daha sonra çok küçük fakat ışık direnç münâsebeti mükemmel olan görüntü plakası kurşun monoksit (PbO) kaplı vidicon tüp yapıldı. 1950 senesinde vidicon tüpün bulunuşu TV’de dev bir adım oldu. Vidicon tüpün en geliştirilmiş tipi, görüntünün düşürüldüğü plakanın yüzeyinin binlerce mini silileon fotodiyodlar dizisinden meydana gelenidir. Bu tür tüplere epicon tüp de denir. Tüplü kanallar yanısıra yarı iletken görüntü sensörlü kameralar da yapıldı. Orthicon kamera tüpün boyu 40 cm, vidiconun boyu 20 cm iken yan iletken görüntü sensörlü kamera elektron hüzmesi, yüksek voltaj ve tüp gerektirmediği için çok ufak, 1,9 x 1,22 genişliğinde minik bir parçadan ibârettir. Bu tür kameralara CCD (Charge-Cupled, Device) de denir.

Türkiye’de televizyonla ilgili çalışmalar 1965’te başladı. İstanbul Teknik Üniversitesinde küçük bir deneme istasyonu kurularak sınırlı bir alana yayın yapılmıştır. 1968’de Ankara Televizyonu siyah-beyaz ilk deneme yayınlarına başlamıştır. 1971’de İstanbul’da Çamlıca’daki televizyon istasyonu devreye girmiş olup, Ankara’daki programları aktarmıştır. Türkiye çapındaki yayınlar 1972’den sonra olmuştur. Renkli televizyonun ülkemizde yaygın hâle gelmesi 1985 yılında olmuştur.

Türkiye’de Radyo ve Televizyon yayıncılığı 1990 yılına kadar sâdece TRT tarafından yürütüldü. 1990 yılı başlarında Avrupa’da kiralanan uydular aracılığıyla Türkiye üzerine yayın yapan özel televizyonlar kuruldu.Kısa zamanda yurt çapında izlenmeye başladı. Bu arada Temmuz 1993’te Radyo ve Televizyon yayıncılığındaki devlet tekeli kaldırıldı. Hâlen (1994-Mart) TGRT, Flaş, Kanal 6, HBB, ATV, SHOW TV, İnter Star, Samanyolu TV’leri ile TRT’nin 6 kanalı yayın yapmaktadır.

TV kamerası: Resmin video sinyâli TV kamerasında başlar. Resim veya manzaradan gelen ışıklar kamera tüpünde elektrik sinyali şekline çevrilir. Işıklar evvela mercekten geçerek fotoelektrik görüntü perdesi üzerine düşer. Fotoelektrik perde diğer taraftan elektron hüzmesiyle taranır. Perdedeki ışık

görüntüsünün koyuluk ve açıklığına göre fotoelektrik madde direnci değiştiğinden elektron akışı da farklı olur. Bu farklı elektron akışı ise elektrik sinyalinin doğmasına sebep olur.

Elektron hüzmesi, kamera tüpü içindeki elektron tabancasıyla üretilir. Elektron tabancası ısınınca elektron yayan katod ve ısıtıcı elemandan meydana gelmiştir. Çıkan elektron hüzmesine tüp içindeki hızlandırıcı ve yatay dikey yöndeki yönlendirici bobinlerle kumanda edilir. Renkli televizyon kameralarında ışık kamera tüpüne girmeden önce akromatik, dikromatik aynalardan yansıtılarak renklerine ayrılır. Akromatik ayna bütün renkleri yansıtır. Dikromatik ayna bir rengi geçiren diğer renkleri yansıtan özellikte özel bir maddeyle kaplanmıştır. Beyaz ışık üç ayrı dikromatik ayna grubunda kırmızı, yeşil ve mavi renklerine ayrıldıktan sonra kamera tüpüne girer.

TV alıcısı: Televizyon alıcısındaki tüp ekran iç yüzeyi floresant maddeyle kaplı olup, elektron hüzme taraması işleminde elektronların çarpmasıyla ışık saçar. Sinyal şiddetine göre elektron çarpma miktarı fazlalaşacağı için parlaklık fazla olur. Sinyal şiddeti azaldıkça parlaklık azalır. Sinyâl sıfırsa hiç parlaklık olmayacağı için görüntü siyahtır. Renkli televizyondaysa floresant madde üç ayrı renkte ışık yayacak özellikte olup, gelen renk sinyalinin cinsine göre ilgili rengi açığa çıkarır. Noktalar hâlinde çeşitli tonlardaki renklerin birleşmesinden görüntü kompozisyonu ortaya çıkar. Bu tüpe kineskop veya kısaca CRT denir. Kineskop, video sinyali resim haline çevirir. Renkli TV alıcısındaki tüp, noktalar hâlinde fosforesantı, kırmızı, mavi ve yeşil ışık yansıtan madde ihtivâ ettiği için resim renkli olarak ekranda görülür. TV alıcı tüpünde bulunan üç elektron hüzme vericisi fosforesant maddede de kırmızı, mavi ve yeşil renkleri açığa çıkaracak frekansta elektron atışı yapar. TV'deki diğer renkler üç ana rengin karışımıdır. Renk sinyali ihtiva eden video sinyaline Y-sinyali de denir.

Tarama ve senkronize: Televizyonda sinema tekniğindeki gibi gözün fark edemiyeceği hızda poz değişimine ilâve olarak, her poz ayrıca 625 çizgiyle noktalar hâlinde tek tek taranır. Göz önünden sâniyede 25 poz geçtiği için her görüntü 25x625= 15.625 çizgiyle meydana gelir. Elektron hüzmesiyle tarama üst sol köşeden sağa doğru olmak üzere aşağı doğru gider ve sağ alt köşede hüzme tekrar sol üst köşeye döner. Elektron hüzmesinin sol üst köşeden başlayarak sağ alt köşeye ulaşma süresi 1:50 sâniyedir. Amerikan TV sisteminde bu süre 1:60 sâniyedir.

Televizyonun kullanıldığı sahalar: Televizyonun kitle haberleşmesi yanısıra eğitim, endüstri, tıp, trafik kontrolu, telefon, video kayıt, bilgisayar ve faksimile konularında kullanma alanları vardır. Dünyâ yörüngesine oturtulan TV muhâbere uydularıyla görüntüler ânında dünyânın bir ucundan diğer ucuna ulaştırılmaktadır. 1963 senesinde Amerikan Cumhurbaşkanının uğradığı suikast 750 milyon kişi tarafından TV aracılığı ile görülmüş, 1969 senesinde N. Armstrong'un Ay'a ilk adım atışı dünyânın birçok köşesinde aynı anda TV'den seyredilmiştir.

Televizyonun fayda ve zararları: Televizyon kullanma maksadına göre faydalı veya zararlı olur. İyi hazırlanmış TV programlarının eğitim, tıp, endüstri konularında faydaları çok fazla olur. İnsanlar öğrenirken görme ve işitme organlarını çok iyi kullanırlar. Öğrenme işleminin % 90'ı gözle, % 8'i ise kulakla olur. Geriye kalan % 2'siyse koku, dokunma tat ve altıncı hislerle olur. Öğrenmede bu kadar mühim görevi olan televizyonun millî, kültürel, dînî ve diğer hususlarda önemi büyüktür. Bu bakımdan TV programlarının milletlerin kültür, din ve millî gerçeklerine uygun hazırlanması lazımdır.

Televizyonun eğitim ve propaganda alanlarında en güçlü yayın organları arasında yer aldığı bilinmektedir. Televizyonun gücünü sosyolojik açıdan ölçmek için çeşitli araştırmalar yapılmış, bu yayın organının etkisinin radyo, sinema ve basının birleşik etkisinden daha üstün olduğu sonucuna varılmıştır.

Devamlı ve çok uzun süreler TV seyretmek insanda aşağıda ele alınacak olan bozuklukları meydana getirir:

a) Devamlı TV seyreden kimseler pasif, hareketsiz ve hattâ mutsuz olabilirler.

b) Devamlı TV seyreden âile üyelerinin ve birbirleriyle dost olan kimselerin arasındaki alâkalar önemini kaybedebilir. İnsanlar arasındaki sohbetin, konuşarak anlaşmanın, okumanın ve birbirlerini sevmenin değeri zayıflayabilir.

c) Devamlı TV seyri, insanların yapması gereken pekçok işin ihmâl edilmesine ve unutulmasına yol açabilir.

Özellikle çocukların ve gençlerin derslerini ve uykularını TV yüzünden ihmâl ettikleri inkâr edilemez. Bu pekçok âilenin derdidir.

Çeşitli programlar yıpratıcı etkiler yapabilir ve insanların macera hevesini kamçılayarak onları istenmeyen davranışlara itebilir. Bu noktalara daha başkalarını da eklemek mümkündür.

TELGRAF;

Alm. *Telegraph (m),* **Fr.** *Télégraphe (m),* **İng.** *Telegraph.* Çeşitli kodlar kullanılmak sûretiyle mesâfeler arasında elektrik sinyâlleriyle yazılı bilgi gönderilmesini sağlayan bir cihaz. Modern telgraf sistemlerine benzer ilk çalışmalar 1794 senesinde Fransa'da Claude Choppe tarafından yapılmıştır.

Amerikalı ressam Morse ve arkadaşı Chamberlain 1837'de bir pil, elle kullanılan bir anahtar, mâdenî tel ve elektromekanik bir röle kullanmak sûretiyle ilk elektrikli telgraf cihazını gerçekleştirdiler. Ancak Morse bu buluşunu pekçok Avrupalı hükûmetlere teklif etmişse de bir ilgi göremedi. Bunun üzerine Chamberlain âleti yanına alarak İstanbul'a geldi. Yalnız âlet henüz kusursuz bir hâlde değildi. Yapılan denemelerin kesin bir başarıyla sonuçlanmadığını görünce âleti alıp, hatâlarını gidermek üzere Viyana'ya gitti. Yolda, bindiği geminin Tuna'da batması üzerine bu çalışması yarıda kaldı.

Abdülmecîd Han ise bu buluşun gelişmesini dikkatle tâkibe devam etti. Nitekim pâdişâhın bu ilgisini bilen ve İstanbul'da jeoloji araştırmaları yapan Amerikalı bilim adamı Lawrence Smith Morse'dan bu âletin bir örneğini getirtti. Pâdişâh ve devlet adamları önünde başarılı bir deneme yaptı. Abdülmecîd Han kendisine Morse'a verilmek üzere kendi imzâsını taşıyan bir ihtira berâtı ile murassa bir nişan verdi. Bu konuda Morse:

"Sultan Abdülmecîd, bu nişanı ve tebrikiyle keşfimin değerini anlayan Avrupalı ilk büyük insan olmuştur." demiştir. (Bkz. Morse)

Osmanlı ülkesi içerisinde çekilmesine başlanan ilk telgraf hattı, Sivastopol yakınındaki Balaklava'dan Varna'ya, oradan da İstanbul'a uzatılan deniz hattıdır. Telgraf hatları kısa zamanda bütün Osmanlı İmparatorluğunda tesis edildi. İlk hattın açılmasından 15 yıl sonra, 1870'te imparatorluktaki telgraf hatlarının uzunluğu 36.059, 1875'te 37.643 kilometreyi buldu. Bu târihte Osmanlı ülkesi telgraf hatlarının uzunluğu bakımından dünyâ devletleri arasında beşinci geliyordu.

Osmanlı Devletinde ilk telgraf müdürü 29 Mart 1855'te tâyin edilen Billurîzâde Mehmed Beydir. Önceleri sadârete bağlı olan müdürlük 1870'te Posta Nezâretiyle birleşti ve Posta ve Telgraf Nezâreti adı altında Dâhiliye Nezâretine bağlandı. Bu târihte Osmanlı Devleti sınırları içinde 143'ü Rumeli'de olmak üzere 301 telgrafhâne bulunmaktaydı. Başlangıçta hemen tamâmı ülke dışından getirtilen telgrafçılar yerine kendi insanını yetiştirmek gâyesiyle 1861'de İstanbul'da Gülhâne Parkı karşısında ilk telgraf okulu açıldı. Buradan mezun olanların bir kısmı idârenin ileri safhadaki mühendis ihtiyacını sağlamak maksadıyle Avrupa'ya gönderildi. Bunlar sonra elektrik mühendisi olarak önemli hizmetler yapmışlardır.

Telgraf sistemi 1874'te Emile Bandot tarafından modern teleks makinelerine benzer duruma getirildi. Telgraf mesaj alıp verme merkezlerinin gelişmesi 1930'lardan sonra olmuştur. Şerit kullanan tam otomatik mesaj alıp verme merkezleri 1950'lerde kullanılmaya başlamıştır. 1960'lardan sonra tek hat üzerinden birçok frekansla yayın yapan elektromanyetik kromportör (multiplex) telgraf sistemleri gelişince telgraf, teleks ve faksimile gibi çok ileri yazı ve resim gönderme alma sistemleri hâline dönüştü (Bkz. Teleks, Faksimile). Telgraf sistemleri, telefon sistemleriyle ortak fakat ayrılmış belli frekans bandlarında yüksek frekans radyolink düzen içerisinde çalışmaktadır. Telgraf trafiği de telefon sinyâlleri gibi yüksek frekanslı radyo dalgaları şeklinde koaks, fiber optik kablolardan veya antenden antene havadan ve uydular aracılığıyla yapılır. (Bkz. Telefon)

Telgraf hizmetleri: En iyi bilinen telgraf hizmeti telegramdır. Telegramlar mesajları bir ülke içinde bir noktadan diğerine iletirler. Mesaj ya mahallî telgraf bürosuna verilir veya telefonla bu ofise dikte ettirilir. Bu mesaj gideceği yere teledaktilo kullanan operatör vasıtasıyla gönderilir. Mesajı alan istasyonda mesaj kâğıt üzerine basılır ve elden, gideceği şahsa verilir.

Milletlerarası telgraf olan kablo graflar genellikle bir denizaltı kablosuyla gönderilirler. Mesaj bir telgraf bürosuna verilir ve telgraf da olduğu gibi adrese gönderilir. Bunlar mahallî telgraf bürolarına normal yolla verilirler, sonra gemiyle haberleşme hâlinde olan radyo-telgraf istasyonuna gönderilirler.

Teledaktilo büroları alıcının bürosuyla diğer bir yer arasında direk bağlantı kurarlar. Herhangi bir teledaktilo operatörü makinasını umumî telefon çalışmalarında olduğu gibi birtakım işlemden sonra istenen teledaktiloya bağlar. Mesajı daktiloya benzer bir âlet üzerine yazar, bu mesaj ânında alıcı teledaktilo tarafından basılır. ABD'de teledaktilo çalışmaları TWX sistemi olarak bilinirken Avrupa'da bunun yerini teleks alır.

Özel hat hizmetleri: Büyük organizasyonlar kendi büroları arasında özel telgraf hatları kurmayı plânlar ve bunu yaparlar. Basının, petrol şirketlerinin ve diğer endüstri organizasyonlarının, askerî birliklerin ve hükümet acentalarının çok miktarda özel kablo ve hatları vardır. Genellikle telgraf hatları, telgraf şirketi tarafından çekilir ve sonra sâhibine teslim edilir.

Telgraf makinesi nasıl çalışır: Şimdi en fazla kullanılan telgraf makinesi teledaktilolardır. Bu hem alma

hem de verme işlemlerinde kullanılır. Bir mesaj göndermek için operatör bunu basit olarak daktilo eder. Operatör her tuşa basışında beş uzun demir kendilerini beşinci bölüm Murray Kod'una ayarlayarak lâzım olan harfi meydana getirirler. Boşluklar için gene lüzumlu demir çubuklar kullanılır. İşâretler için çubuklar sola geçer ve boşluk çubuklarının arkasından çıkar. Bu çıkıntı meydana getiren çubuklar, hat üzerinde akım gönderen elektrik düğmelerini kapar. Alıcı teledaktiloda her işâretin alımı bir elektromıknatısın beş çubuktan birine basmasına ve böylece belirli bir harfi gösteren beşinci bölüm kod kombinasyonunu meydana getirmesine sebep olur. İşâretler için basılı çubuklar, boşluklar için hareket ettirilmemiş çubuklar, döner şekilde olan harf kafalarını belirli harf gelince durdurur. Sonra harfin arkasına çekiçle vurulur ve harf kâğıda basılır.

Bir teledaktilo operatörü devamlı daktilo yazamayacağı için pahalı olan telgraf hattını devamlı kullanamaz. Bu hattın devamlı kullanılabilmesi şeride alınan mesajın gönderilmesiyle mümkün olabilir. Bunun için yazılı mesaj ilk önce şerit üzerine kaydedilir, daha sonra şerit makineye takılarak mesaj alıcı merkeze gönderilir. Mesaj kapayıp açan merkezlerde gelen sinyâller mesajı kâğıt şeride basan reperforatorü işletirler. Kapayıp açma merkezlerinde aynı zamanda, mesaj yazılı hâle çevrilir.

Elektronik olarak kontrol edilen kapayıp açma merkezlerinde mesajlar manyetik hâfıza devreleri üzerinde depolanır ve lüzumlu hat boşalınca buradan okunarak, operatöre lüzum görülmeden, diğer intikâl merkezlerine gönderilir.

TELHİS;

Osmanlı Devletinde sadrâzamların bir konu hakkında pâdişâha bilgi vermek ve nasıl davranacağı husûsunda ondan emir almak için yazdığı kısa yazı. Arapça bir kelime olan telhis uzun yazıyı kısaltmak, özetlemek mânâsına gelir. Sadrâzamlar başkalarına âit yazıları veya pâdişâha arz edilecek hususları hülâsa olarak bildirdikleri için bu tâbir kullanılmıştır. Sadrâzam telhis olarak yazdığı takririnde hâdiseyi bildirir, kendi düşüncelerini arz eder ve pâdişâhın bu husûsa dâir fikrini sorardı. Eğer arz edilen husus mühim olup, Sadrâzam dîvânında görüşülmüşse müzâkere netîcesi telhiste bildirilirdi.

Telhisleri Paşakapısı'ndaki Telhisî adı verilen memur saraya götürüp, Kapı ağasına teslim ederdi. Onlar da pâdişâha takdim ederlerdi. Pâdişâh, kâğıdın üst tarafına "mûcibince amel eyleyesin, olur, olmaz vs." gibi cevap verir ve bâzan da "mânzûrum olmuştur" diyerek okuduğunu beyan ederdi. Pâdişâhla saray arasında bu muharrerât (yazılı kâğıtlar)ın gidip gelmesi Telhisçi vesâire gibi memurlar uzantısıyla olurdu. Sadrâzamların takdim ettikleri muharrerâtı Telhisî denilen sadrâzam telhisçisi saraya götürüp kapı ağası vâsıtasıyla takdim ederdi.

On dokuzuncu yüzyılda telhis mâbeyn başkâtibine hitâben yazılmaya başladı. Bu defâ pâdişâhın verdiği cevâbı, mâbeyn başkâtibi kâğıdın alt tarafına yazardı. Serdâr-ı ekremler tarafından cepheden gönderilen telhisler mühürlü olarak pâdişâha arz edilmek üzere Rikâb-ı hümâyun kaymakamına gönderilirdi. Alınan cevap mühürlü olarak serdâr-ı ekreme yollanırdı.

TELKİN;

Alm. *Einprägen (n),* **Fr.** *Inculcation (f); suggestion (m),* **İng.** *Inculcation; suggestion.* Şuur dışı bir vetire (süreç) aracılığıyla kişinin rûhî veya fizyolojik yönüyle ilgili bir fikrin gerçekleştirilmesi. Telkin, dikkatin bir yere toplanması sonucunda ortaya çıkar. Telkin, bir kişinin bir başka kişi üzerindeki etkisi değildir. Kişinin kendi varlığında cereyan eden şuurlu ve araçları bir gâyeye uygun hâle getiren bir faâliyettir.

Küçük çocukların eğitimi mantıkî olmaktan çok telkin yoluyla gerçekleştirilir. Siyâset adamları, büyük hatipler, propagandacılar telkin yoluyla kalabalık grupları harekete geçirirler. Günlük hayattaki davranışların hemen hepsi çevredeki kimseler tarafından yapılmış telkinlerin sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple insan davranışlarında ağır basan unsurun telkin olduğu söylenebilir.

Endişe hallerinde telkine elverişlilik artar. Kişi kendi endişesini artıracak herşeye hemen inanır. Bu durumda aksi yönde telkin imkânsızdır. Telkinin hipnotik şekli psikoterapide bugün için fazla önem taşımamaktadır.

Kendi kendine telkin de mümkündür. Bâzı kusurların ortadan kaldırılması ve iade gibi konularda kendi kendine telkin büyük önem taşımaktadır. Ama, bu çeşit psikoterapiyle elde edilen sonuçlar pek yüz güldürücü değildir.

Çocuklar için normal olan telkine elverişliliğin uzun sürmesi hâli patolojiktir (hastalık alâmetidir). Bu hal bâzı rûhî bozuklukların kaynağını meydana getirebilir. Telkine elverişliliğin rolü özellike histeride kendini gösterir. Bu hastalar aksi yönde telkine de elverişlidir. Bu durum histerinin tedâvisinde telkinin başarıyla uygulanmasını sağlar.

TELKÎN;

kabirde, cenâzenin defnedilmesinden bir müddet sonra, Allahü teâlâdan onun affı, bağışlanması için duâ ve niyazda bulunmak; kabirde sorulacak suallerin cevaplarını hatırlatmak. Telkîn, lügatta "bir şeyi zihinde yer ettirmek, bir fikri aşılamak" mânâlarına gelir. Ölünün defninden sonra, kabre ve kıbleye karşı ayakta durarak telkîn vermek, Peygamberimizin sünnetlerindendir.

Cenâzenin toprağa tevdî edilmesinden sonra, din kardeşlerinin hemen oradan ayrılması uygun değildir. Peygamber efendimiz cenâzeyi defnettikten sonra hemen ayrılmayıp, Eshâbına hitâben de; **"Kardeşiniz için Allahü teâlâdan mağfiret isteyiniz ve kendisine temkîn** (suâle cevap iktidarı) **ihsan buyurulmasını isteyiniz. Zîrâ şimdi o, suâle çekilecektir."** buyururlardı. Müslümanlar, cenâzeyi kabir başına koyunca, iş yapmayanlar otururlar veya çömelirler. Yahûdîler ve Hıristiyanların âdetiyse ayakta durmaktır. Meyyit defnedilirken, yedi sûreyi okumak müstehaptır. Bu yedi sûre, İnnâ enzelnâ ve Kâfirûn, İzâ câe, İhlâs, iki Kul e'ûzü ve Fâtiha sûreleridir. Definden sonra bir hafta hergün sadaka verip, sevâbını meyyitin rûhuna hediye etmek de müstehaptır.

Cenâzeyi defnettikten sonra, birkaç dakika etrâfında oturup veya çömelip, Bakara sûresinin başını ve sonunu okumak, meyyit için duâ ve istiğfâr etmek çok sevaptır. Sâlih Müslümanlar, aralarında paylaşıp, bir evde toplanarak veya herkes kendi evinde, ücretsiz olarak hatim veya hatm-i tehlil, (yâni kelime-i tevhidi yetmiş bin kerre) okumaları ve sevabını ölünün rûhuna göndermeleri çok faydalıdır.

Kabir suâli olmayan kimselere telkîn vermeye lüzum yoktur. Müslümanlardan dokuz kimseye kabir suâli yoktur. Şehitler, sabi çocuklar, Peygamberler ve sıddîkler vs. bunlardandır.

Birçok telkîn şekli bildirilmiştir. Kabirde okunan telkînin metni, geniş olarak fıkıh (ilmihal) kitaplarında yazılıdır.

TELLÂL;

Alm. *Vermittler, Makler (m),* **Fr.** *Courtier, palcier, agent (m),* **İng.** *Broker, middleman, pimp.* Satılacak malı ve bir haberi halka bağırarak duyuran kişi. Taraflardan hiçbirinin temsilcisi, vekili, memuru veya acentesi gibi sıfatlarla devamlı şekilde bağlı olmadan ücret karşılığında, sözleşmelerin yapılması için taraflar arasında aracılık yapmayı meslek edinen kişidir. Ticârî işlerdeki tellâla ticâret tellâlı denir. Ticâret tellâlı, Ticâret Kânununa tâbidir. Ticârî işler tellâlının sâdece ticârî işlerde aracılık yapması gerekir. Esnaflar arasındaki aracı olan tellâl, ticârî tellâl sayılmaz. Geçici olarak aracılık yapan kimse de tellâl değildir. Tellâlın yaptığı iş için ücret alması esastır. Tellâlın ücret alabilmesi için, sözleşmeyle tellâlın faâliyeti arasında bir illiyet bağı olmalıdır. Sözleşme tellâlın gayretiyle kurulmalıdır. Ücreti taraflar tespit eder. Bir hüküm yoksa, ücret, ticârî teâmüle göre ödenir.

Genelde yaptığı masraflar, tellâlın kendine âittir. Ancak sözleşmede bir hüküm varsa masrafları da taraflardan isteyebilir. Tellâlın, aracılık etme, nümûne saklama, bordra tanzimi ve yevmiye defteri tutma gibi görevleri vardır.

Tellâllık sözleşmesi şu altı durumda son bulur:

1) Müvekkilin verdiği işin sona ermesi, 2) Müvekkil veya tellâlın ölümü, 3) Verilen sürenin bitmesi, 4) Azil veya istifâ, 5) Müvekkil veya tellâlın ilgası, 6) Müvekkil veya tellâlın fiili ehliyetini kaybetmesi.

Tellâlin aldığı ücrete tellâliye adı verilir.

TELLÜR;

Alm. *Tellur (n),* **Fr.** *Tellure (m),* **İng.** *Tellurium.* Gümüş beyazlığında, yarı metal bir element. **Te** sembolüyle gösterilir.

Bulunuşu ve elde edilişi: Tabiatta çok az bulunan elementlerdendir. Metal sülfür minerallerinde az bir oranda bulunur. Önemli mineralleri olmayan tellürün başlıca iki minerali silvanit AgAuTe ve hessit Ag_2Te'dir.

Tellur, bakırın saflaştırılmasından meydana gelen anot çamurundan elde edilir. Bu çamurda eser miktardan % 8'e kadar varan bir nispette tellür bulunur. Bakır elde edildikten sonra kalan çamurdan tellür, tellüröz asidi, H_2TeO_3 şeklinde çöker. H_2TeO_3 kostik sodayla çözündürüldükten sonra elektrolizle elementel tellür ele geçer. Tellür bundan başka altın ve gümüş sülfürlerin yakılmasından çıkan baca tozlarından ve sülfürik asit üretiminde kurşun odalardan elde edilir.

Özellikleri: Tellür, oksijen âilesi elementlerinden olup, peryodik tabloda VIA grubunda bulunur. Oksijen, kükürt ve selenyumdan daha metal karakterli olmasına rağmen bir yarı metaldir. Aynı zamanda bir yarı iletkendir. Atom numarası, 52, atom ağırlığı 127,61'dir. Elektron dizilişi (Kr) $4d^{10}5s^{2}5p^{4}$ şeklindedir. Bileşiklerinde -2, 4+, ve 6+ değerliklerini alabilmektedir. Atom ağırlıkları 120Te'den başlayıp, 130Te'a varan 8 tâne kararlı izotopu vardır. Erime noktası 452°C, kaynama

noktası 1390°C'dir. Kimyâsal reaksiyona girdiği sıvılar hâriç hiçbir sıvıda çözünmez.

Kullanılışı: Tellür çelik ve bakıra katılır. Kurşuna katıldığında da sertlik ve mukâvemetini arttırır. Bundan başka tellür, yarı iletkenlerin ve termo elektrik alaşımların üretiminde kullanılır. Tellürditiyokarbomat bileşiği hâlinde merkaptobenzotiyazolla berâber, butil kauçuğu îmâli için bilinen en iyi hızlandırıcıdır.

TELSİZ;

Alm. *Funkgerät (n),* **Fr.** *Télégraphie sans fil (T.S.F) (f),* **İng.** *Wireless.* Nakil vâsıtası olarak tel yerine uzay ortamını kullanarak ses, söz, yazı ve resim şeklindeki haberlerin birbirinden uzak noktalar arasında karşılıklı olarak alınıp verilmesini sağlayan cihaz. Bir çeşit telekominikasyon aracı. Telekominikasyon tekniği târih boyunca çeşitli merhalelerden geçmiş, fakat asıl büyük gelişmeler elektrikten faydalanma ile 19. asırda gerçekleşmiştir. Telefon ve telgraf gibi telli bağlantılardan sonra nihâyet nakil ortamı olarak uzay kullanılarak telsiz irtibatla haberleşme sağlanmıştır.

Telsiz yayınında ilk gerekli olan şey vericiyle alıcı arasında bir irtibat sağlamak üzere haberi kendisine yükleyeceğimiz taşıyıcı dalganın üretilmesi, kuvvetlendirilmesi ve uzaya yayınlanmasıdır. Taşıyıcının sâbit frekans ve şiddette elektromanyetik bir dalga olduğu düşünülürse verici merkez belirli veya bütün yönlere görünmeyen elektromanyetik dalgalar gönderen bir bakıma güçlü bir fener olarak kabul edilebilir. Fakat sürekli parlayan bir ışığın varlığını haberdar etmekten başka birşey söylememesi gibi bir telsiz vericisinin taşıyıcı dalgası da sâdece onun varlığını ifâde eder. Bu sâbit taşıyıcının bir haber sağlaması için herhangi bir yolla değiştirilmesi gerekir. Meselâ taşıyıcı bir kesilip bir verilerek anahtarlanırsa, mors veya teleprinter kodlarına göre frekansı iki sınır arasında kaydırılırsa radyotelegrafı veya mesaj veya radyofaksimileyle resim gönderilebilir. Ses veya resim bilgisine göre taşıyıcı çok daha karmaşık tekniklerle değiştirilebilir. Bu değiştirme işlemine modülasyon denilir. (Bkz. Modülasyon)

Kullanılan telsiz sistemlerinde çoğunlukla genlik ve frekans modülasyonuyla bunların çeşitleri kullanılır. Modüleli işâret alıcıda demodüle edilerek haber ortaya çıkarılır. Modülasyonun gâyesi, nakledilecek haberi transmisyon yoluna uygun hale getirmektir. Meselâ frekans bandına, band genişliğine, parazit aralığına lineer olan ve olmayan distorsiyonlara uydurmaktır. Genlik modülasyonunda taşıyıcı işâretin genliği habere âit işaretle değiştirilir. Bu durumda taşıyıcı frekansın sağında ve solunda haber işâretinin frekansla taşıyıcı frekansın toplam ve farklarının meydana getirdiği iki yan band ortaya çıkar. Haberin karşı taraftan alınabilmesi için taşıyıcılı veya taşıyıcısız bir yan bandın gönderilmesi kâfidir. Böylece tek ve çift yan bandlı sistemlerden söz edilir. Karşı tarafta modülasyon işlemindekine benzer bir değiştirme işlemine ihtiyaç vardır. Bu işleme demodülasyon işlemi adı verilir. İşlem, modülasyon işlemindekinin tersidir ve yeniden şekil değiştirme anlamına gelir.

Frekans modülasyonunda (FM) ise taşıyıcı işâretin frekansı habere âit işârete göre değiştirilmektedir. Haber artık taşıyıcı işâretin genliği içerisinde saklı olmayıp taşıyıcının sıfırdan geçiş anlarında saklı olmaktadır. Bozucu işâretler yâni parazitler, frekans modülasyonlu işâretli haberin, genlikle ilgisi olmadığı için etkili olamazlar. BöyleceFM'de daha net ve temiz bir ses elde edilir.

Telsiz sistemleri çeşitli tip ve güçte askerî ve polisiye gâyelerle sıkça kullanıldığı gibi sivil gâyeler için de kullanılabilir.

TEMBEL HAYVAN (Bradypus);

Alm. *Faultier (n),* **Fr.** *Bradype (m),* **İng.** *Sloth.* **Familyası:** Tembelhayvangiller (Bradypodidae). **Yaşadığı yerler:** Orta Amerika'dan Arjantin'e kadar olan bölgenin ormanlarında. **Özellikleri:** Ağaçlarda yaşayan, ayakları kancalı yavaş hareket eden bir memeli. Boyu, 50-60 cm kadardır. Dallarda başaşağı gezer. Tomurcuk, çiçek meyve ve yaprak yer. **Ömrü:** 12, 15 yıl kadar. **Çeşitleri:** Üç parmaklı tembel hayvanlar (Bradypus) ve iki parmaklı tembel hayvanlar (Choloepus) olmak üzere iki cinsi vardır.

Orta ve Güney Amerika'nın en sıcak ormanlarında yaşayan bir memeli. Başı ufak ve yuvarlak, ön ayakları arka ayaklarından daha uzun, tırnakları büyük ve çengellidir. Kılları sert ve sıktır. Kulaklarının yarısı postunun tüyleri arasında kaybolur. Kuyruğu çok kısadır. Genellikle çok yavaş hareket eden bu hayvan, vaktinin çoğunu ağaç dallarında asılı olarak yaprak yerken, uyurken hattâ yavrularken geçirir. Tek başlarına yaşarlar. Erkeklerinin sırtında sarı bir leke vardır. Yere çok nâdir iner ve âdetâ sürünerek yürür. Sivri ön pençeleriyle kendisini korur. Suda gâyet iyi yüzer. Gözlerinin ikisi de maymunlardaki gibi karşıya bakar. Günün çoğunu başını ön ayakları arasına sokarak dalda asılı olarak geçirir. Vücut ısısı çevreye bağlı olarak değişen bir memelidir. Gece aktiftir. Dallardaki yaprakları yiyerek beslenir. Dokunma ve koku alma duyusu hassastır. Dişsizler takımındandırlar. Yalnız kesici dişleri yoktur. Diğer dişleri tamdır. Tüyleri donuk kahverengi veya gridir. Yağmurlarda ıslanan tüyleri yer yer yosun tutar. Bu

yeşilimsi görünüşyle çevreye rahatça kamufle olur.

Diğer memelilerde genellikle 7 boyun omuru bulunmasına rağmen, bunlarda 9 boyun omuru bulunur. Bu sebeple başlarını kolayca hareket ettirirler. Üç parmaklı tembel hayvanların ön ve arka ayakları üçer parmaklıdır. Erginleri 4-4,5 kg ağırlıktadır. Altı-yedi cm'lik kısa kuyruklarıyla berâber vücut uzunlukları 50-60 cm'yi bulur. İki parmaklı türlerin arka ayaklarında üç, ön ayaklarında iki parmak vardır. Ağırlıkları 9 kg, uzunlukları 60-65 cm kadardır. Boyunlarında 6 boyun omuru mevcuttur. Kuyrukları bulunmaz. 12-15 yıl kadar yaşarlar. Hayvanat bahçelerinde çoğunlukla bunlar beslenir.

Güney Amerika'ya ilk gelen seyyahlar, bu hayvanı bir defâsında bir ağacın üzerine tırmanıp, son yaprağına varıncaya kadar yediği ve yere inmek zahmetine girmemek için kendini aşağıya attığını hikâye ettiklerinden "tembel hayvan" ismiyle anılmıştır. Ön ve arka ayaklarındaki çengelli tırnaklarıyla ağaçların dallarına tutunarak daldan dala ve ağaçtan ağaca çeviklikle geçebilir. Bu hareketleri yaparken uzaktan âdeta bir maymuna benzer. Azı dişleri silindir şeklindedir. Ön ayakları iki parmaklı olan tembel hayvan üç parmaklıdan biraz daha hareketlidir. Yerde daha rahat yürür. Tehlike anında sırtüstü yatarak keskin pençe ve dişleriyle kendisini hırsla savunur. Düşmanları yırtıcı kuşlar, boğa yılanı ve pumadır. Altı ay kadar süren bir gebelikten sonra tek yavru doğurur. Yavru beş haftalık bir emzirme süresinde anasının göğsüne asılı kalır. Sonra yaprak yemeye başlar. Ormanda yakalanan bir erkek tembel hayvan, hayvanat bahçesinde 11 yıl yaşamıştır.

Üç parmaklı tembel hayvan (Bradypus tridactylus) çoğunlukla Brezilya, Paraguay, Honduras ve Arjantin'deki ormanlarda bulunur. İki parmaklı tembel hayvan (Choloepus didactylus) ile Hofman iki parmaklı tembel hayvan (Choloepus hoffunanni) Nikaragua, Venezüella, Brezilya ve Peru ormanlarında yaygındır.

TEMÎM-İ DÂRÎ;

Eshâb-ı kirâmın meşhûrlarından. İsmi Temîm bin Evs, künyesi Ebû Rukayye'dir. Doğum ve vefât târihi bilinmemektedir. Lahm kabîlesinin bir boyu olan Benü'd-dârâ mensup olduğu için Dârî diye tanınmıştır. Önce Nasrâni (Hıristiyan) âlimlerindendi. Hicretin dokuzuncu senesinde Müslüman oldu.

Temîm-i Dârî radıyallahü anh, Medîne'de yerleşti. Peygamber efendimiz Filistin'deki Hebran, yâni Halîlürrahmân idâresini ona vermişti. Temîm-i Dârî radıyallahü anh, Peygamber efendimize:

"Yâ Resûlallah! Filistin'de benim komşularım ve kabîlem var. Onların Ceyrûn ve Avnûn adlı iki köyleri mevcut. Allahü teâlâ Şam'ın fethini nasip ederse, bu iki köyü bana verir misiniz?" deyince Peygamber efendimiz:

"Onlar senin olsun." buyurdular.

Bunun üzerine Temîm-i Dârî hazretleri: "Bu husûsta senet isterim." deyince Peygamber efendimiz ona yazılı bir senet verdi. Hazret-i Ebû Bekr'in hilâfeti sırasında bu hususta ondan da bir senet aldı. Hazret-i Ömer'in hilâfeti sırasında Şam ve Filistin fethedilince, o köyler Temîm-i Dârî hazretlerine ıktâ olarak verildi.(Bkz. Iktâ)

Temîm-i Dârî radıyallahü anh, hazret-iÖmer'in halîfeliği sırasında da Medîne-i münevverede ikâmet etti. Halîfe'nin emri üzerine Ramazân-ı şerîf ayında Mescid-i Nebî'de terâvih namazı kıldırdı. Geceleri çok namaz kılardı. Bâzan namazda kıyâmdayken bir âyet-i kerîmeyi sabaha kadar okur, rükû ve secde yaparak namazı tamamlar ve çok ağlardı.

Bir rekat namazda Kur'ân-ı kerîmin hepsini hatmetmek yalnız dört kişiye nasip olmuştur. Bunlardan biri Temîm-i Dârî hazretleridir. Diğerleri hazret-i Osman, Saîd bin Cübeyr ve İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'dir.

Temîm-i Dârî radıyallahü anh, kerâmet sâhibiydi. Bu hâlini hazret-i Ömer yakînen bilirdi. Eshâb-ı kirâm radıyallahü anhüm ve Tâbiîn-i ızâm da onun kerâmetini görmüşlerdir. Bir defâsında Harra taraflarında bir yangın çıkmıştı. Hazret-iÖmer hemen Temîm-i Dârî'ye (radıyallahü anh) giderek; "Kalk şu ateşi söndür!" buyurdu. O da tevâzu göstererek: "Ey Mü'minlerin emiri! Ben neyim ve kimim ki, bu yangını söndüreyim." dedi. Daha sonra hazret-i Ömer ile birlikte yangının çıktığı yere gittiler.

Bu hâdiseyi nakleden râvî şöyle anlatmıştır:

"Ben de onları tâkip ettim. Ateşe doğru yürüdüler. Temîm-i Dârî eliyle ateşi öyle bir topladı ki, ateş vâdiye doğru çekildi. Sonra ateşin peşinden gidip vâdiye girdi. Hazret-i Ömer de bu hâdiseyi açıkça gördü."

Temîm-i Dârî radıyallahü anh, hazret-i Ömer devrinde Medîne'den Şam'a gitti. Hazret-i Osman'ın şehit edilmesine kadar Şam'da kaldı. Bu hâdise üzerine fitneye karışmamak için Filistin'e oradan da Beyt-i Makdîs'e geçti. Bir rivâyete göre orada, diğer bir rivâyete göre de Şam'da vefât etmiştir.

Temîm-i Dârî hazretleri bir Nasrânî âlimiyken Müslüman olmakla şereflenmesinden dolayı duyduğu

memnûniyeti şöyle ifâde etmiştir:

“Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem; **“Bu din gece ve gündüzün devâm ettiği her yere mutlaka ulaşacak. Allahü teâlâ bu dînin şerefle ve zorla girmediği hiçbir köy ve şehir bırakmayacak. Allahü teâlâ orada İslâmı ve Müslümanları muzaffer, küfrü de zelil ve hakir kılacak.”** buyurdu.” dedikten sonra; “Ben buna kendi kabîlem içinde şâhit oldum. Müslüman olanlar hayra, şeref ve gâlibiyete kavuştular. Küfürde ısrâr edip, Müslüman olmayanlar da zelil, hakir kalıp cizye vermeye mecbur kaldılar!”

Temîm-i Dârî’den (radıyallahü anh) Abdullah bin Mevhib, Şurahbil ibni Müslim, Kabîsa bin Züveyb, Atâ ibni Zeyd ve Leysî hadîs-i şerîf rivâyet etmişlerdir.

TEMİNAT MEKTUPLARI;

Alm. *Garantiebrief,* **Fr.** *Lettre de garantie,* **İng.** *Letter of guarantee.* Bankalar tarafından düzenlenen ve ticârî hayatta yaygın olarak kullanılan mektuplar. Başkasının sözleşmeden doğan eyleminin maddî olarak yüklenilmesi biçiminde tanımlanabilir.

Yurt içi teminât mektupları ve dış garantiler olmak üzere ikiye ayrılır. Yurt içi teminat mektupları, İhâle Yasası çerçevesindeki işlerde geçerlidir. TL veya döviz üzerinden düzenlenebilmekte, ikinci durumda yabancı bir bankanın kontrgarantisini gerektirmektedir. Burada lehdar yabancı bir firmadır.Tazmin ânında, muhâtaba, mektupta yer alan dövizin tazmin târihindeki kura göre karşılığı TL olarak ödenir. Döviz de kontrgarantiyi gönderen yabancı bankadan talep edilerek yurda getirilir. Dış garantilerse, yurt dışı müteahhitlik hizmetlerinin önem kazanmasıyla yaygınlaşmış olup, ihrâcat işleriyle sürmektedir. Burada Türk bankasınca yabancı bankaya döviz olarak kontrgaranti gönderilmekte, yabancı banka da buna dayanarak ilgili yere teminât mektubu düzenlemektedir. Tazmin ânında döviz bizden talep edilmektedir. Başlıca türleri:

Geçici teminat mektubu (Bid bondtender guarantee): Buna teklif mektubu da denir. İhâle konusu iş için verilen bir tekliftir. Lehtar işin mâliyetini mektup tutarıyla belirler. Genellikle 1 ay vâdelidir.

Kesin teminat mektubu (Performance guarantee): İhâle konusu yapması kararlaştırılan lehtar firma tarafından verilir. İşin kesin kabûlüne ilişkindir. Vâdeli veya vâdesiz olabilir. Kesin teminat mektubu geçici mektubun iâdesiyle yürürlüğe girer. Sözleşmenin yerine getirilmemesi hâlinde nakte çevrilir.

Avans teminat mektubu (Advance payment guarantee): Muhâtap dâire tarafından lehtara yapılacak ön ödemenin garantisi için verilir.

Gümrük teminat mektubu (Letter of guarantee for customs): Lehtar tarafından gümrüklere verilir. İş sırasında kullanılan araç-gereçlerin, işin bitmesinden sonra tekrar yerlerine gönderileceğine dâirdir.

TEMİZLİK;

Alm. *Sauberkeit, Reinlichkeit (f),* **Fr.** *Propreté, pureté (f),* **İng.** *Cleanliness; pureness; purity.* Pisliklerden arınmak. Kalpte bulunan kötü düşüncelerden kurtulmak ve kötü huyları terk etmek. Bedene ve rûha zarar veren, onların rahat ve huzurlarını bozan pisliklerden, kötülüklerden uzaklaşmak.

Beden ve ruh sağlığının temel şartı temizliktir. İnsanın yiyip içtiği gıdâların, giydiği elbiselerinin, kullandığı eşyâlarının, içinde oturduğu evinin ve çevresinin pisliklerden temizlenmesi, sağlıklı bir hayat için şarttır.

Ayrıca insanın, Allahü teâlâya karşı olan ibâdet görevlerini yerine getirmekte de temizliğe riâyet edilmesi gerekmektedir. Meselâ, namaz kılmak için önce abdest almak gerekir. El, yüz, kollar ve ayaklar yıkanır. Cünüplük, hayız ve nifas hallerinden kurtulmak için gusül etmek, bütün bedeni yıkamak şarttır (Bkz. Abdest, Gusül, Hayız ve Nifas). Abdest ve gusül için su bulunmadığı zamanlarda bu temizlik, toprakla teyemmüm ederek de yapılabilir (Bkz. Teyemmüm). Beden ve çevre temizliğinin yanında, insanın huzûru ve saâdeti için kalp temizliği de şarttır. Rûhun zindeliği ve sağlığı için kalpteki bütün kötü düşünceleri dışarı atmak ve her türlü kötü huylardan uzaklaşmak lâzımdır.

Temiz insanın tabiatı zinde, vücudu sağlamdır. Hergün bayağı, pis işlerle uğraşan insan, çok kere kirlenir, pislenir. Bunlardan temizlenmesi gerekir. Çünkü kirlilik, pislik çeşitli hastalıklara sebep olduğu gibi, insanların rahatını, huzûrunu da kaçırır. Öyle haller vardır ki, insanın pislenmemesi, kirlenmemesi mümkün değildir. Yediklerinin, içtiklerinin hazminden sonra helâya gitmeye ihtiyaç duyması ve bu sebeple bedeninin kirlenmesinden insan kurtulamaz. Bu kirlilikten temizlenmek, bir ihtiyaçtır. İnsanın yaratılışında var olup, nefsinin arzularından olan şehvet duygularının tatminden sonra, fikrinde ve beyninde yorgunluk, bedeninde elektrikî birikim ortaya çıkar. Bunlar ancak gusülle, bütün bedeni yıkamakla, temizlenerek giderilir. Boy abdestiyle yapılan bu temizlik, insanın üzerine çöken ağırlığı,

sıkıntıyı, birikimi giderir. Hem bedenin dışında meydana gelen pislikten ve hem de rûhî kirlilikten temizlenmek gerekir. Yıkanmak, temiz elbise giymek, mümkünse hafif ve güzel kokular sürünmek, insanı rûhî sıkıntılardan kurtarır. Böylece huzursuzluk yerine, ferahlık, genişlik ve gönül rahatlığı hâsıl olur. Bunlar, birer alışkanlık, gösteriş değil, bilâkis rûhun ihtiyaçlarıdır. Bütün bu işler gösteriyor ki, pisliklerden, kirliliklerden temizlenmek, sağlık için çok faydalıdır. Temizlik, herkesin sevdiği ve rahat, huzur duyduğu bir iştir. Bunu ancak, aklı noksan olanlar yâhut da hayvânî duygularına yenilen, tembelliği ve pisliği huy edinenler sevmeyebilir. Hattâ temiz insanlar, birbirini daha çok sevmektedirler. Bedenin, vücûdun temizlenmesi, yavaş yavaş mânevî kirlerin de temizlenmesine yol açar. Mânevî pisliklerden temizlenince de, insandaki hayvânî duygular zayıflar ve böylece rûhun arzu ettiği, hoşlandığı değerler, güzel huylar ortaya çıkar. İnsan, meleklik sıfatlarına bürünmüş, şeytânî duygulardan kurtulup, güzel sıfatlarla bezenmiş olur. Bu güzellikleri, insanın saâdetine, mutluluğuna sebeptir, vâsıtadır. Temizlik iki çeşittir:

1. Beden ve çevre temizliği

Vücudun her tarafı ve oturup kalkılan çevrenin temiz tutulması, insan sağlığı için çok önemlidir. Yiyeceklerin, içeceklerin, kullanılacak eşyâların temiz olması, bedeni ve rûhu besler. Çevre temizliği, disiplin ve düzeni sağlar. Hastalığa sebep olan mikropların çoğalmasını önler.

Allahü teâlâ, Kur'ân-ı kerîmde çeşitli yerlerde meâlen; **"Temiz olanları severim."** buyuruyor. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem de buyurdular ki: **"Temizlik îmândandır."; "Temizlik îmânın yarısıdır."** ve **"Namazın anahtarı temizliktir."** Bunun için Müslümanlar, câmilere, evlere ayakkabıyla girmez. Halılar, döşemeler, tozsuz, temiz olur. Her Müslümanın evinde, hamamı vardır. Her hafta Cumâ günü banyo yaparak bedenini temizler. Kendileri, çamaşırları, yemekleri hep temiz olur. Onun için mikrop ve hastalık bulunmaz. Müslümanlar, uzayan tırnaklarını keserler, koltuk altlarını ve kasıklarını temizler, saçlarını ve bıyıklarını traş ederek temiz tutarlar. Yemekten önce ve sonra ellerini, ağızlarını yıkarlar. Bunlar dînimizin emirleridir.

Ortaçağda Avrupalılar, hamamı ve yıkanmayı Müslümanlardan öğrenmişlerdir. Fransızların dünyâya övündükleri Versay Sarayında bir hamam yoktur. (L'Eau Potâble) **İçme Suyu** adlı bir Fransız eserinde diyor ki:

"Ortaçağda, Paris'te oturan bir Fransız, sabahleyin kalktığı zaman, evinde bir abdesthâne, helâ olmadığı için, oturağa yaptığı pislikle içme suyu şişesini berâber Sen Nehrine götürür. O nehirden evvelâ içmek için su alır, sonra pisliğini nehre dökerdi."

Bunun yanında Kânûnî Sultan Süleyman Han zamânında İstanbul'a gelen bir Alman râhibi, tahminen 1560 târihinde yazdığı bir eserde:

"Buradaki temizliğe hayran oldum. Burada herkes günde beş defâ yıkanır. Bütün dükkânlar tertemizdir. Sokaklarda pislik yoktur. Satıcıların elbiseleri üzerinde ufak bir leke bile bulunmaz. Ayrıca hamam ismini verdikleri ve içinde sıcak su bulunan binâlar vardır ki, buraya gelenler bütün vücutlarını yıkarlar. Halbuki bizde insanlar pistir, yıkanmasını bilmezler." demektedir. Avrupa'da yıkanmak, ancak asırlar sonra öğrenilmiştir.

Bugün Müslüman ismini taşıyan bâzı memleketlerde, dîne bağlılık azaldığı, îmân bilgileri bozulduğu gibi, temizliğe de riâyet olunmamaktadır. Fakat bunda kabahat, dînimizde değil, İslâm dîninin esâsının temizlik olduğunu unutan kimselerdedir. Fakirlik, pislik için bir mâzeret teşkil etmez. Bir insanın yere tükürmesinin, ortalığa pislik saçmasının para ile hiçbir ilgisi yoktur. Böyle pislik yapanlar, Allahü teâlânın temizlik emrini unutanlardır. Her Müslüman dînini iyi öğrense ve dinde sâdık olsa, bu pislik hemen ortadan kalkar. O zaman başka milletler, Müslüman memleketleri ziyâret ettiklerinde, tıpkı ortaçağdaki Müslümanlarda olduğu gibi, temizliğine hayran kalırlar.

Beden temizliği, sıhhati, sağlığı korur. Bundan dolayı Müslümanlar, bir zehir olan içkiyi kullanmaz. Çeşitli zararları tehlikeleri dolayısıyle yasak edilen domuz etini yemez. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem, tıp bilgisini çeşitli şekillerde övmüştür. Meselâ; **"İlim ikidir; beden bilgisi, din bilgisi."** Yâni ilimler içinde, en lüzumlusu, rûhu koruyan din bilgisi ve bedeni koruyan sağlık bilgisidir, diyerek herşeyden önce, rûhun ve bedenin zindeliğine çalışmak lâzım geldiğini emir buyurdu. Dînimiz, beden bilgisini, din bilgisinden önce öğrenmeyi emrediyor. Çünkü bütün iyilikler, bedenin sağlam olmasıyla yapılabilir.

Bugün, bütün üniversitelerde okutuluyor ki, doktorluk iki kısımdır: Biri hijyen, sıhhati korumak, ikincisi terapi, hastaları iyi etmektir. Bunlardan birincisi önce gelmektedir. İnsanları hastalıklardan korumak, sağlam kalmayı sağlamak, tıbbın birinci vazîfesidir. Hasta insan, iyi edilse de, çok kere, ârızalı, çürük kalır. İşte İslâmiyet, tabâbetin birinci vazîfesini, hijyeni garanti etmiştir. **Mevâhib-i Ledünniyye** kitabının ikinci kısmında, Kur'ân-ı kerîmin tıbbın iki kısmını da teşvik buyurduğu, âyet-i kerîmeler

gösterilerek ispat edilmektedir.

Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem, Rum İmparatoru Heraklius ile mektuplaşırlardı. Bir defâ, Heraklius birçok hediye göndermişti. Bu hediyelerden biri de, bir doktordu. Doktor gelince dedi ki:

“Efendim! İmparator hazretleri beni, size hizmet için gönderdi. Hastalarınıza bedâva bakacağım!”

Peygamberimiz (sallallahü aleyhi ve sellem), kabul buyurdu. Emreyledi. Bir ev verdiler. Hergün nefis yiyecek, içecek götürdüler. Günler, aylar geçti. Hiç bir Müslüman, doktora gelmedi. Doktor, utanıp gelerek:

“Efendim! Buraya, size hizmet etmeye geldim. Bugüne kadar, bir hasta gelmedi. Boş oturdum, yeyip içtim, rahat ettim. Artık gideyim.” diye izin isteyince, Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem;

“Sen bilirsin. Eğer daha kalırsan, misâfire hizmet etmek, ona ikrâm etmek, Müslümanların vazîfesidir. Gidersen de uğurlar olsun. Yalnız şunu bil ki, burada senelerce kalsan, sana kimse gelmez. Çünkü Eshâbım hasta olmaz! İslâm dîni, hasta olmamak yolunu göstermiştir. Eshâbım temizliğe çok dikkat eder. Acıkmadıkça birşey yemez ve sofradan, doymadan önce kalkar.” buyurdular.

Bunu demekle, Müslüman hiç hasta olmaz demek istenmiyor. Fakat sıhhatine ve temizliğe îtinâ eden bir Müslüman uzun zaman sağlam kalır. Kolay kolay hasta olmaz. Ölüm haktır. Hiç bir kimse ölümden kurtulamaz ve herhangi bir hastalık sonucu ölecektir. “Ecel geldi cihâna, baş ağrısı bahâne!” sözü, Müslümanlar arasında meşhur olmuştur. Fakat, o vakte kadar sıhhatini koruyabilmesi, ancak Müslümanlıkta emredilen hususlara ve temizliğe riâyet sâyesinde olur.

2. Ruh temizliği

Beden temizliği yanında ruh temizliği de şarttır. Rûhun temizliği, kalbin ahlâk, fazîlet, adâlet ve her türlü insanlık meziyetleriyle dolu olmasına bağlıdır. İnsanın, dostuna da, düşmanına da iyilik, cömertlik yapabilmesi, adâletten ayrılmaması dînimizin emridir. Her bakımdan güzel ahlâk sâhibi olmak gerekmektedir. Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem;

“İyi huyları tamamlamak, iyi ahlâkı dünyâya yaymak için gönderildim.” ve **“Îmânı yüksek olanınız, ahlâkı güzel olanınızdır.”** buyurdu. Îmân bile, ahlâkla ölçülmektedir.

Müslüman, ahlâkı ve fazîleti yüksek olan kimsedir. Çünkü İslâm dîni, baştan başa ahlâk ve fazîlettir. İslâm dîninin, dostlara ve düşmanlara karşı yapılmasını emrettiği iyilik, adâlet, cömertlik, akılları şaşırtacak derecede yüksektir. İslâm târihindeki hâdiseler, bunu düşmanlara, pek iyi göstermiştir. Sayılamayacak kadar çok târihî vesîkalar mevcuttur. Bu vesîkalardan biri şudur: Bursa müzesi arşivinde, iki yüz sene öncesine âit bir mahkeme kaydında diyor ki:

“Altıparmak’taki Yahûdî Mahallesi yanında bir arsaya Müslümanlar câmi yapıyor. Yahûdîler, arsa bizimdir, yapamazsınız dediklerinde, iş mahkemeye düşüyor. Arsanın Yahûdîlere âit olduğu anlaşılarak, mahkeme câminin yıkılmasına, arsanın Yahûdîlere verilmesine karar veriyor ve hüküm yerine getiriliyor. Bu misâl, İslâm adâletinin din farkı gözeltilmeden herkese tatbik edildiğini gösteren binlerce hâdiseden sâdece bir tânesidir.

Bir Müslümanın rûhunun temizliği esastır. Yalan söyleyen, hilekârlık yapan, insanları aldatan, zulmeden, haksızlık yapan, dindaşlarına yardım etmeyen, azâmet satan, yalnız kendi çıkarını düşünen bir kimse, ne kadar ibâdet ederse etsin, hakîkî Müslüman sayılmaz. Cenâb-ı Hak, Kur’ân-ı kerîmde Mâ’ûn sûresi 1-3. âyet-i kerîmesin de meâlen;

“Dîni inkâr edenleri gördün mü? Öksüzü inciten, yoksulu doyurmaya yanaşmayan kimse, işte odur.” buyurmaktadır.

Bu gibi kimselerin ibâdeti kabul olunmaz. İslâm dîninde yasaklardan sakınmak, emirleri yapmaktan daha önce gelmektedir. Hakîkî bir Müslüman her şeyden önce, tam ve mükemmel bir insandır. Güler yüzlü, tatlı dilli, doğru sözlüdür. Kızmak nedir bilmez. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem buyurdu ki: **“Kendisine yumuşaklık verilen kimseye dünyâ ve âhiret iyilikleri verilmiştir.”** (Bkz. Müslüman)

Güzel ahlâkı, iyi huyları bildiren hadîs-i şerîflerde buyuruldu ki:

İnsanlara merhamet etmeyene, Allah merhamet etmez.

Zulme mâni olarak, zâlime de mazluma da yardım ediniz!

Müslüman, Müslümanın kardeşidir. Ona zulüm etmez. Onun yardımına koşar. Onu küçük ve kendinden aşağı görmez. Onun kanına, malına, ırzına, nâmusuna zarar vermesi haramdır.

Allah’a yemin ederim ki, bir kimse kendisine yapılmasını sevdiğini, din kardeşi için de

sevmedikçe îmânı tamam olmaz.

Kötülüğünden komşusu emin olmayanın, Allah'a yemîn ederim ki, îmânı yoktur.

Kalbinde merhameti olmayanın îmânı yoktur.

İnsanlara merhamet edene, Allah merhamet eder.

Küçüklerimize acımayan ve büyüklerimize saygılı olmayan, bizden değildir. Kâfirler de buna dâhildir.

İhtiyarlara saygı gösteren ve yardım eden, ihtiyarlayınca, Allah ona da yardımcılar nasip eder.

Dînimizde, beden ve ruh temizliğinin önemi, âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflerde geniş olarak açıklanmaktadır. Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmde meâlen buyuruyor ki:

Orada günahlardan ve pislikten temizlenmeyi seven kişiler vardı. Allah da çok temizlenenleri sever. (Tövbe sûresi: 108)

Ey insanlar! Yeryüzündeki temiz ve helâl olan şeyleri yiyin! (Bakara sûresi: 172)

Allah çok tövbe edenleri ve pisliklerden temizlenenleri sever.(Bakara sûresi: 222)

Ey îmân edenler! Namaz kılacağınız zaman yüzünüzü, dirseklerle berâber kollarınızı yıkayın, başınızı mesh edin ve topuklarınıza kadar ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp iseniz boy abdesti alın, gusül edin. Allah size bir güçlük dilemez. Fakat sizi tertemiz yapmak ve üzerinizdeki nîmetini tamamlamak ister. Tâ ki, şükür edesiniz. (Mâide sûresi: 6)

Peygamber efendimiz (sallallahü aleyhi ve sellem) buyurdular ki:

On güzel şey peygamberlerin sünnetidir: Bıyığı kısaltmak, sakalı uzatmak, misvak kullanmak, ağzı ve burnu yıkamak, tırnak kesmek, koltuk altını temizlemek, kasıkları temizlemek, su ile istincâ etmek (ihtiyacı giderdikten sonra yıkamak, tahâretlenmek)**.**

Cumâ günü tırnağını kesen kimse, bir hafta belâlardan emin olur.

TEMYİZ;

Alm. *1. Unterscheidung (-svermögen n) (f), 2. Revision Kassation (f),* **Fr.** *Discernement (m), Cassation (f),* **İng.** *1. Discernment; Soundness of judgment, 2. Appeal, reversal.* Ayırt etme, seçme, ayırma; hukukta, doğruyu yanlıştan ayıran kurul.

Bir mahkeme hükmüyle bu hükmün dayandığı muhakemenin hukûkî bakımdan, yüksek mahkemede (Yargıtay, Askerî Yargıtay, Danıştay) bir defâ daha tetkiki imkânını sağlayan kânun yoludur. Cezâ işlerinde; 15 sene ve daha yukarı hürriyeti bağlayıcı cezâlarla ölüm cezâlarına âit hükümler, hiçbir harç ve masrafa tâbi olmaksızın Temyiz Mahkemesince re'sen tetkik olunur. Diğer hükümler ancak tarafların, kânunî süresi içinde mürâcaatları hâlinde Yargıtayca incelenir. Kânunda yazılı bâzı hükümlerinse temyizi mümkün değildir (Bâzı hafif para cezâları ve yine para cezâsı gerektiren suçlardan beraet hükümleriyle, Sıkıyönetim Askerî Mahkemelerinin kısa süreli hapis cezâlarıyla ilgili hükümleri gibi).

Temyiz sebebi, hükmün sâdece, kânun ve usûl esaslarına aykırı olmasıdır. Temyiz Mahkemesi, yapılan tetkik sonucu, hükmün bozulmasına veya tasdikine (onanmasına) karar verir. Bu şekilde verilen kararlar muhtelif konularda Temyiz Mahkemesinin görüşü kesinlik ve bir noktada sâbitlik kazanır, Yargıtaydaki muhtelif dâireler arasında ortaya çıkan hüküm uyuşmazlıklarını Yargıtay Genel Kurulu bir çözüme bağlar. Bu kararlara "İctihadı Birleştirme Kararları" denir. Alt mahkemeler, Temyiz Mahkemesinin yerleşmiş olan ictihatlarına bağlı olarak kararlarını vermek mecburiyetindedirler. Yâni bu kararlar, alt mahkemeleri bir kânun gibi bağlarlar. Bu yüzden İctihadı Birleştirme Kararları hukûkun kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir.

TEMYİZ MAHKEMESİ (Bkz. Yargıtay)

TENÂSÜH;

dünyâda, ölen kimsenin rûhunun başka bir bedene (insan veya hayvana) geçerek ona hayat verdiğine dâir asılsız inanış. **Reenkarnasyon** (Ruh göçü) adı da verilen tenâsüh inancı.

Bu inanç sisteminin M.Ö. firavunlar devrinde görüldğü gibi, Hind dinlerinden Budizm başta olmak üzere geçmiş milletlerdeki çok tanrılı dinlerde görülür. Rûhun insandan insana, insandan hayvana veya hayvandan insana, yâhut bir cisimden başka bir cisme geçtiğine inanılır. Hind ve İran'daki sihirbazlar Brahmanlar bâzı filozoflar, Derezilerle Karmatî ve İsmâilî denilen bâzı sapık fırkalarda da

tenâsüh inancı yaygındır.

Hak dinler ve bunların sonuncusu olan İslâmiyet tenâsüh inancını reddeder. Rûhun, dünyâda bir bedenden başka bir bedene geçtiğine ve olgunlaştığına inanmak îmânı giderir. Yâni tenâsühe inanmak kişiyi îmândan çıkarır.

İslâm dînine göre, rûhların dünyâda bâzan cisim şeklini alarak iş görmeleri tenâsüh değildir. Burada ruhlar başka birisinin bedenine girmemiştir. Cisim şekline getirilmişlerdir.

Şeytan ve cin denilen varlıklar bâzan diri insanın içine girerek his ve hareket sinirlerine tesir ederler. Hareket ve ses meydana getirirler. İnsanın bundan hiç haberi olmaz. Roma'da, Peşte'de ve son zamanlarda Adana'da konuşan çocuk ve hastalar bu kâbil vakıalar olup, uzak memleketlerdeki veya eski zamanlardaki şeyleri söylediklerinden bâzı kimseler bunların iki ruhlu veya başka kimsenin rûhunu taşıdığını, yâni tenâsüh sanmışlardır. Halbuki bu gibi halleri şeytan ve cin tesiriyle ortaya çıkan şeylerdir. Tenâsüh değildir.

TENEKE;

Alm. *Weissblech (n),* **Fr.** *Fer-blanc (m),* **İng.** *Tin.* Yumuşak çelikten îmâl edilmiş, üzeri kalay kaplı çok ince saç. Teneke soba borusu, zeytinyağı, konserve kutuları imâlinde çok kullanılır. Kalaylı olduğu için yiyecek maddelerine zararlı olmaz. Teneke kutular içerisinde havası alınmış yiyecek maddeleri bozulmadan senelerce muhâfaza edilebilir.

Teneke elde etmek için ince sac hâline getirilmiş çelik levhalar sıcak çekimle merdânelerden geçirilir. Sıcak teneke levha çinkoklorür eriyiğinden geçirilerek her türlü artık maddelerden temizlenir. Daha sonra ya daldırma usûlüyle veya elektrokimyevî kaplama usûlü ile bu çok ince sacın üzeri kalayla kaplanır. Tenekeden daha ince saclara sanâyide şamata sac da denir.

Plastik maddelerin çoğalması ve fiyatlarının düşmesiyle tenekeye olan ihtiyaç nispeten azalmıştır. Boya, yakıt, yapıştırıcı gibi maddelerin muhâfazası için plastik kutular teneke kutuların yerini almıştır. Ancak konserve sanâyiinde teneke henüz hâkimiyetini sürdürmektedir.

TENİS;

Alm. *Tennis (-spiel) (n),* **Fr.** *Tennis (m),* **İng.** *Tennis.* Dikdörtgen şeklindeki kort adı verilen bir sahada iki veya dört kişi tarafından oynanan bir oyun. Topa raketle vurularak sahanın ortasındaki ağın üzerinden geçirilir. Gâye topa karşı oyuncunun karşılayamayacağı bir şekilde vurarak puan kazanmaktır. İlk defâ İngiltere'de çimenler üzerinde oynanan bu oyuna çim tenisi denmekteydi. Bugün sâdece tenis olarak adlandırılır.

Her yaşta insan tarafından amatör ve profesyonel olarak oynanan popüler bir oyun olan tenisin oyun kuralları 1913'te kurulan Milletlerarası Çim Tenis Federasyonu tarafından tespit edildi.

Tenis kortunun uzunluğu 23,77 m, eni 8,2 m'dir. Dört kişinin oynadığı kortlar biraz daha geniştir. Kortun tam ortasında 0,91 m yükseklikte bir ağ orta çizgiden her iki tarafa 6,4 m uzaklıkta servis çizgileri bulunur. Çift kişiyle oynanan kortlarda bir de kortun boyuna olan diğer bir çizgi vardır. Kortun yüzeyi çimen, beton, tahta gibi maddelerle kaplı olabilir.

Oyunda kullanılan top, çapı 6,35 cm ve sarı veya beyaz bir bezle kaplı bir küredir. Top 254 cm'den bırakıldığında 134,62-147,32 cm zıplayacak şekilde şişirilir. ABD'de daha çok zıplayan basınçlı toplar da kullanılır. Topa vurmaya yarayan raket tahta, demir, alüminyum veya plastikten yapılıp, ağırlığı 368,5-425 gram olmakla birlikte, ağırlık ve büyüklük husûsunda herhangi bir tahdit yoktur. Boyu 71 cm olan raketin bir sapı bir de naylon tellerle örtülü oval topa vurma kısmı vardır.

Puanlama: Oyunda alınan puanlar sayı, oyun, set ve maç olarak adlandırılır. Topu karşı tarafa geçiremeyen tarafın karşısındaki rakip puan kazanır. Bir tarafın oyunu kazanabilmesi için dört sayı kazanması gerekir. İlk üç sayıda kazanılan puanlar sırayla 15, 30 ve 40'tır. Dördüncü sayı oyun sayısıdır. Her iki tarafın 3 sayı neticesinde puanlarının 40-40 eşit olması hâlinde oyunu kazanmak için bir avantaj olmak üzere peşpeşe iki sayı almak icâbeder. Alamazsa tekrar berâbere olur. 30-0'lık bir skora 30-Löve adı verilir. Altı oyun kazanıldığında set kazanılmış olur. Netice 5-5 ise, seti kazanmak için bir tarafın peşpeşe iki oyun kazanması gerekir. Oyun eğer erkek ve kadınlı oynanıyorsa üç setin ikisini, erkekler oynuyorsa beş setin üçünü alan maçı kazanır

Puanlamadaki enteresan kâideler maçların çok uzun sürmesine sebep olabilir. Teklerde en uzun maç 1966'da Varşova'da King's Cup Turnuvasında oynanmış ve 126 oyun neticesinde maç 27-29, 31-29, 6-4 skoruyla, çiftlerde 1967'de Newport Casino Dâvetinde 147 oyun neticesinde maç 3-6, 49-47, 22-20 skoruyla bitmişti. Bu tür uzun maratonları önlemek için 1970'te puan sisteminde bâzı değişiklikler yapıldı. Buna göre oyunlar 6-6 ise sırayla atılan 9 servisten 5'ini atan seti veya maçı kazanır. Âni-ölüm

sistemi denen bu kuralın bulucusu ABD'li James Van Alen 1958'de Vass diye adlandıran bir sistem geliştirdi. Bu sistemin de skora tesir eden bâzı husûsiyetleri vardı.

Oyun kuralları: Hangi oyuncunun hangi tarafta oynayacağını ve hangisinin ilk servisi atacağını tespit etmek için para atılır. İlk servis kort dışından atılır. Atılan serviste top ağa ve karşı sahanın dışına çıkmaması gerekir. Peşpeşe iki servisi kaybeden sayıyı kaybeder. Ağa çarparak karşı sahaya düşen servise "let ball" denir. Bu durumda servis yenilenir. Ağa değme oyun içinde olursa oyun devam eder. Servisler sırayla kortun sağ ve sol dışından atılır. Tek sayılı oyunlarda kort değiştirilir. Topa yere vurmadan veya bir kere zıpladıktan sonra vurulur.

Oyunun esasları: Topa vuruş şekilleri servis, ön ve arka sürüşler, vole ve küt inme olmak üzere beş türlüdür. Raketin tutuş şekli oyuncuya bağlıdır; doğulu, kıtasal ve batılı gibi adlar alır. Doğulu ve kıtasal tutuş şeklinde raketin iki yüzü, batılı şekildeyse raketin tek yüzü kullanılır. Ön ve arka sürüşler topun yatay vuruşla karşı sahaya gönderilmesidir. Vole, topun raketle duvar gibi kesilmesi; küt inme, yüksek toplara servis atar gibi vurulmasıdır.

Tenis oyununun başlangıcı: 1873'te İngiliz Walter C. Wingfield tarafından başlatıldı. Çim sahalarda zevk olarak oynanıyordu. Ağ yüksekliği, yapılan bâzı değişikliklerden sonra 1884'te 0,91 m olarak belirlendi. İlk tenis şampiyonası turnuvası 1877'de Londra dışında Wimbledon'da yapıldı. Sonradan gözde bir spor hâline geldi. ABD, Kanada ve Avustralya'ya yayıldı. İlk profesyonel tenis 1926'da oynanmaya başladı.

Tenis turnuvaları esas olarak üç katagoriye ayrılır. **Birincisi,** amatörler de dâhil bütün oyuncuların alındığı açık turnuva; **ikincisi,** sâdece profesyonellerin oynadığı turnuva; **üçüncüsü** ise millî amatörler kuruluşuna bağlı profesyonellerin oynadığı bağımsız turnuvadır. Diğer bâzı önemli turnuvalarda sâdece amatörler oynar.

Yurdumuzda tenis oyununu ilk defâ İngilizler oynamışlardır. İstanbul'da bulunan İngilizler aralarında 1900 yılında tertipledikleri maçlarda ortaya üç yıl üst üste kazanana verilmek üzere Çelenç kupası koyarak karşılaşmalar yaptılar. Bu kupayı kazanan ilk Türk teniscisi Suat Subay'dır. 1924'te Türkiye Tenis Federasyonu kuruldu. Bundan sonra yurtiçi ve yurtdışı müsâbakalara iştirak edildi. Yurdumuzda yapılan en büyük tenis yarışması Türkiye birinciliğiyle Çelenç Kupası maçlarıdır. Bunun yanında İstanbul Tenis Eskrim ve Dağcılık Kulübünün düzenlediği İstanbul Milletlerarası Tenis Şampiyonası da yapılmaktadır.

1930 yılında ilk tenis millî karşılaşmasını yapan SedatErkoğlu, Suat Subay ve Sirinya'dan kurulu takımımız Balkan Şampiyonu olmuştur. 1951-1965 yılları arasında aralıksız 14 yıl Türkiye Şampiyonu olan Nazmi Bari, kırılması güç bir rekor sâhibi oldu. Nazmi Bari, 1951 Beyrut turnuvasında tek erkeklerde ikinci (çiftte Suzan Gürel ise birinci); 1952 Beyrut turnuvasında birinci; 1954 Selanik turnuvasında birinci; 1957 İsrâil turnuvasında ikinci; aynı yıl Üsküp turnuvasında ikinci olarak yurdumuzu temsil etmiştir. Takım karşılaşmalarının önemli şampiyonası 1900 yılından beri her sene yapılan Davis Kupası karşılaşmalarıdır. Bu kupada erkekler mücâdele ederler. Dördü teklerde, birisi çiftlerde olmak üzere beş karşılaşma yapılır. Her ülke iki veya dört kişilik takımlar hâlinde Davis Kupasına katılırlar. Türkiye bu kupaya 1959 yılından beri katılmaktadır. Sâdece 1973 yılında ikinci tura geçebilmiştir.

1974'te Balkan Şampiyonasında dördüncü oldu. Türkiye tenisteki en iyi başarısını 1980 İzmir'de yapılan İslâm Oyunları karşılaşmalarında aldı. Bu şampiyonada tek bayanlarda Tevfika Celaloğlu, Çift bayanlarda Tevfika Celaloğlu-Emel Erdem ve karışık çiftlerde Tevfika Celaloğlu-Kemal Ambar çifti birinci oldular. 1989'da Romanya'da yapılan Balkan Şampiyonasında bayanlar çiftlerde Duygu Akşit-Gülber Gültekin üçüncü oldular. 1990 Türkiye Tenis Şampiyonaları tek erkeklerde Alaaddin Karagöz, tek bayanlarda Duygu Akşit, çift erkeklerde Mert Ertunga-Alaaddin Karagöz, çift bayanlarda Duygu Akşit-Yasemin Kaya şampiyon oldular.

TENKİT (Bkz. Edebî Türler)

TENTÜRDİYOT;

Alm. *Jod (-tinktur f), (n),* **Fr.** *Teinture (f) d'iode,* **İng.** *Tincture (of iodine).* Bakteri öldürücü olarak kullanılan iyodun alkoldeki çözeltisi.

Yapılışı: 7 g iyot ve 3 g potasyum iyodür (KI) karıştırılıp, 90 g saf etilalkolde (ispirtoda) çözülür.

Tentürdiyot; tıpta çok önemli kullanım alanına giren mühim bir antiseptiktir. Yeni kesilmiş tâze yaraların etrafını iyice temizlemede kullanılır. Yara bununla temizlendikten sonra cildi tahriş etmemesi için alkolle temizlenir ve arkasından da alkol, temiz, mikrobu kırılmış (steril) bir gazlı bezle silinir.

Ameliyattan önce, ameliyat sahası önce, kıllıysa kıllardan temizlenir. Çünkü, kıl dipleri mikropları kolaylıkla barındırır. Arkasından tentürdiyodla boyanır. Sonra, iyod rengi alkolle temizlenir ve arkasından daha kuru steril bir bezle temizlenir.

TENYA (Taenia);

Alm. *Bandwürm (m),* **Fr.** *Ténia (m),* **İng.** *Tapeworm.* **Familyası:** Tenyagiller (Taeniidae). **Yaşadığı yerler:** Erginleri insanın ve omurgalı hayvanların barsaklarında parazit olarak yaşar. **Özellikleri:** Vücutları, "skoleks" adı verilen kısa boyunlu bir başla buna eklenmiş çok sayıda "proglotis" denen halkalardan meydana gelmiştir. Başlarında, konağa tutunmaya yarayan vantuzlar ve çengeller bulunur. **Çeşitleri:** Birçok çeşidi vardır. Meşhurları sığır tenyası (Taenid saginata), domuz tenyası (Taenia solium) ve köpek tenyası (Taenia echinococcus)dır. Helmintlerin (solucanlar) plat-helmintler (yassı solucanlar) bölümünün sestodlar şûbesinden olan yassı, şerit biçimindeki cinsine verilen ad. **Şerit** olarak da bilinir.

Sığır tenyası: Sığır şeridi, silâhsız şerit, abdest bozan da denir. Boyu çok uzundur. Ortalama 5-10 metreyse de 15 hattâ 25 metre kadar olanları da görülmüştür. Eni 2-7 mm olan vücûdunda ortalama 1500 kadar krem renkli halka (proglotist) bulunur. Yetişkinlerin başında rostellum (yuvarlak disk) ve çengelleri yoktur. Bundan dolayı silâhsız şerit denmiştir. Başında dört yuvarlak çekmen vardır. Bunlarla barsağa tutunur. Bir halkada hem dişi, hem de erkek üreme organı bulunur (Çift eşeyli). Gebe halkalarda rahim, yumurtalarla doludur. Bütün halkayı kaplar. Yumurtalar, yumurtlama deliği olmadığından ancak halkaların parçalanmasıyla dışarı çıkabilirler. Gebe halkalar dışkılama sırasında dışkıyla, bâzan da kendiliğinden makattan çıkar.

Yumurtası yuvarlak 35 mikron çapındadır. Dış kısmında kahverengi, çizgili bir örtü vardır. Yumurta içinde altı çengelli embriyon bulunur. İnsan barsağında genellikle bir tek sığır tenyası yaşar ve ömrü 18 yıl hattâ daha uzun olabilir. Besinini bulunduğu vücut ortamından sağlar.

Son konak olan insanın ince barsağında yaşayan sığır tenyasının dışkıyla çıkarılan halkalarının dış vasatta parçalanmasıyla serbest kalan yumurtalar nemli toprakta iki ay kadar yaşayabilirler. Bunları yiyeceklerle alan veya suyla içen sığırlarda yumurtadan çıkan embriyon (onkosfer) barsak duvarına yapışır. Buradan büyük ve küçük kan dolaşımıyla çiğneme kasları, kalp, omuz, dil kasları gibi çizgili kaslara giderek yerleşir. İki ay içinde kurtçuk hâli (sistiserkus bovis) meydana gelir. Bu 10 mm boyunda, oval, beyaz ve ufak bir kesedir, ara konak vücudunda, dokuz ay kadar canlı kalabilir. Bu etleri pişirmeden yiyen insanlarda mîde suyu ve safra tesiriyle içerdeki baş dışa döner, barsağa yapışır ve boyun kısmından halkalar teşekkül etmeye başlar. Üç aylık kuluçka dönemi sonunda hastalık belirtileri meydana çıkabilir.

Hastalığın belirtileri: Şerit, ince barsağın mukozasını (iç duvarını) zedeler, insan hayâtının idâmesi için gerekli besin maddelerine ortak olur. Hastada açlık ağrıları meydana gelir. İştah bozukluğu, bulantı, kusma, ishal veya peklik şeklinde barsak bozukluğu görülebilir. Barsak pasajında tıkama yapabilir. Salgıladığı zehirli maddelerin tesiriyle toksemi belirtileri meydana gelebilir. Anemi (kansızlık) görülebilir. Bâzı mukavim insanlarda halkaların zamanlı-zamansız düşürülmesi dışında şikâyet olmayabilir. Halkalar, çok nâdiren akut apandisite sebep olabilirler. Bâzan sara veya histeriye benzer nöbetler meydana getirebilir.

Teşhis: Dışkıda halka ve yumurtaların görülmesiyle konur. Halkalar hareketlidir. Karaciğer kelebeği ve domuz tenyasıyla karışır. Bunun için husûsi usullerle halkanın iyice incelenmesi ayırım yapmak için yeterlidir.

Tedâvi: Diklorofen (dichlorophen), niklosamid (niclosamide), akranil (acranil), aterbrin ve paramomisin (paramomycin) eş tesirli sığır tenyası ilâçlarıdır. Bunlar verilmeden bir önceki gün hasta sulu, hafif yemekler yer ve gece tuzlu bir müshil içer. Ertesi sabah ilâç alındıktan iki saat sonra yine aynı müshil verilir. Diklorofen veya niklosamid alan hastaya müshil verilmesi mecburi değildir. Diklorofen, yemeklerden önce günde üç defâ erişkinlere üçer, 15 yaşından küçüklere ikişer ve beş yaşından küçüklere birer gram olarak ağızdan verilir. Niklosomid verilecek hasta bir önceki akşam yemeğinde sulu yiyecekler yer. İlâç, sabah suyla veya çiğnenerek alınır. Bir defâda verilmek üzere erişkinlere 0,5 gramlık tabletlerden dört, 2-8 yaşındakilere iki, daha küçüklere bir tabletlik doz uygulanır.

Yurdumuzda her bölgede, fakat en fazla Güneydoğu veOrta Anadolu bölgelerinin sığırlarında ve özellikle yaz aylarında sistiserkus (embriyonlu yumurta) bulunur.

Korunma: Bu hastalar tedâvi edilmeli, toplum hastalıkla ilgili olarak eğitilmelidir. İnsan dışkısının çevreye dağılmasına, gübre olarak kullanılmasına mâni olarak, tedbirler almalıdır. Sığır eti iyice pişirilmeli, çiğ köfteden kaçınılmalıdır. Yurdumuzda şartlara uyularak hazırlanan sucuk ve pastırmalarda canlı yumurta kalması ihtimali yoktur. Uygunsuz şartlarda hazırlanan sucuk ve

pastırmalar tenya için tam bir besi yeri özelliğini taşır.

Domuz tenyası: Domuz şeridi, silâhlı şerit de denir. Bunun hastalık yaptığı çok eski zamandan beri bilinmektedir. Bu şeridin hem erişkin şekli, hem de kurtçuğu insanda hastalık yapabilir.

2-5 metre boyunda olup sığır tenyasından daha kısadır. Baş kısmında dört çekmeni ve ayrıca bir tutunma yeri (rostellumu) üzerinde çengelleri vardır. Bu sebeple "silâhlı şerit" diye isimlendirilmiştir. Halka sayısı bin kadardır. Halkaları kare şeklindedir. Gebe halkalar uzundur. Rahim yan dalları azdır (Sığır tenyasında 15-30'ar tâne). Yumurtası, sığır tenasından ayırt edilemez.

Domuz şeridi, insan barsak mukozasına yapışmış olarak ve buradaki besinlerden faydalanarak insan vücûdunda 25 yıl yaşayabilir. Gelişimi sığır tenyasına benzer. Fakat bunda ara konak domuzdur. İnsana kurtçuk taşıyan domuz etinin yenilmesiyle bulaşır. Barsakta, kesesi içine dönük olan başını dışarı çıkararak mukozaya tutunur. İki ayda erişkin hâle geçer.

Hastalık ve belirtileri: Şiddetli karın ağrıları, açlık veya iştahsızlık, aralıklı olarak ishal veya kabızlık ve sinir sistemine âit belirtiler görülebilir. İnsan barsağında tıkanma yapabilir. Bâzı hastalarda artık ürünlerin tesiriyle zehirlenme belirtileri meydana getirebilir. Nâdiren, barsak delinmeleri bildirilmiştir. Kanda akyuvarlarda yükselme, kan yaymasındaki eozinofil artışı görülür. Bâzan barsakta 25 yıl kadar belirti vermeden yaşayabilir. Böyle bir durumda tehlike, barsaktaki şeridin yumurtalarının yutulması sonucunda "sistiserkus sellükoza" denen özel kurtçuğunun meydana gelmesidir. Bu kurtçuk vücûdun herhangi bir yerine yerleşebilir. Deri altı dokusu, beyin, göz boşluğu, kaslar, kalp, akciğer en sık tutulan organlardır. Kesenin altında iltihap olur ve sonra kapsül gelişir. Bu durumlarda yerleştiği organa göre belirti verir. Beyindeki yerleşim tehlikelidir. Beyin karıncığına doğru salkım şeklinde büyür. Baş dönmesi, baş ağrısı, bulantı, kusma, düşünce bulanıklığı, rûhî bozukluklar nöbetleri yapar. Barsak dışı organlarda yaptığı bu hastalığa "sistiserkoz" denir.

Teşhisi: Dışkıda halkaların görülmesiyle konur. Sığır tenyasından ayırt edilmesi ancak halkaların incelenmesiyle mümkündür.

Tedâvi: Sığır tenyasındaki gibidir. Sistiserkoz vak'alarında tedâvi, mümkünse cerrah tarafından kesenin çıkarılmasıdır. Bu şerit domuz eti yemeyen Müslüman ülkelerde görülmez. Yurdumuzda Gökçeada'da yaşayanlarda erişkin şekli, bu bölgelerdeki domuzlarda kurtçuk şekli tespit edilmiştir. Korunmanın esâsı domuz eti yememektir. Barsak cidârına çengelleriyle sıkıca tutunduğundan tedâviye, sığır tenyasına nazaran daha dirençlidir.

Köpek tenyası: Aslında tenya cinsinin değil, ekino-kokkus cinsinin bir üyesi olarak tasnif edilmiştir. Ancak umûmi mânâda sestotlar (yassı solucanlar) grubundandır. Erişkin şekli köpeklerin, bâzan da kurt ve çakalların ince barsağında yaşar (Ana konaklar). İnsanda kist hidatik diye isimlendirilen hastalığın âmilidir (Bkz. Kistler). Çok ufaktır. boyu 2-9 mm, eni 0,5 mm'dir. Küçük olan başında dört çekmeni ve rostellum denen halka gibi yapısında iki sıra hâlinde otuz veya daha fazla çengeli vardır. Dar, uzunca bir boyun kısmından sonra umûmiyetle üç, nâdiren dört tâne halka bulunur. Birinci halka gelişmemiştir, ikinci halkada üreme organları bulunur, sonuncu halka "gebe halka"dır. Yumurtaları diğer şeritlerinkine benzer.

Parazit, ana konakta zarar vermeden yaşar. Köpeğin dışkısıyla atılan yumurtalar ara konak (insan ve koyun) tarafından alınınca oniki parmak barsağında embriyon yumurtadan ayrılır, kan dolaşımına geçer. Sıklık sırasına göre karaciğer (özellikle sağ lobda ve % 70) akciğerler (% 10), beyin böbrekler, kemikler, omurilik, kalp ve diğer organda yerleşir. Kisti bâzan bebek başı büyüklüğüne ulaşır. Ölüme sebep olabilir.

TEODOLİT;

Alm. *Theodolit (m),* **Fr.** *Théodolite,* **İng.** *Theodolite.* Yatay ve çoğu defâ düşey açıları tespit etmek sûretiyle açık arâzide noktalar, hatlar, cisimler arasındaki mesâfe ve boyutlarla ilgili hususları ölçmeye yarıyan optik bir âlet. Teodolit, ayar vidaları bulunan üç ayrı ayak üzerine oturtulmuştur. Teodolitin ayaklar üzerine oturan gövde kısmında yatay ve düşey açıları gösteren kadranlar, alidat denilen dürbün ve hareketleri sağlıyan verniyerleri, kadranları okumaya yarıyan optik âletleri taşıyan parçaları bulunur. Teodolit üzerinde yatay ve dikey düzlemdeki konumunu ayarlamakta yardımcı olan yatay ve dikey tesviye âyeti göstergeleri de vardır. Ayar vidaları ve bu tesviye âletleri yardımıyla âlet yatay ve dikey düzlemde hassas bir şekilde konup ayarlanabilir.

Ölçüm yapma maksadına göre teodolitler cinslere ayrılmıştır. Yön teodolitlerinde yatay skala sâbit kalmak üzere seri halde ufuk boyunca tam bir devir yapılarak ölçümler alınır. Ölçülen büyük değerden küçük değer çıkarılarak ölçülmesiyle istenilen açılar tespit edilir. Tekrarlı teodolitlerdeyse aynı yönlerde birçok ölçüm yapıldıktan sonra elde edilen toplam açı tekrar edilen ölçüm sayısına bölünerek netice

elde edilir.

Teodolitlerde yatay ve düşey açıların ölçülerinin hassas bir şekilde yapılabilmesi için büyütme oranı büyük dürbünler de kullanılabilir. Ayrıca açı derecelerinin okunması için bir objektif veya mekanik mikrometre mevcuttur. Modern teodolitlerle yüzdelik cinsinden iki sâniyelik açılar ölçülebilir. Astronomi maksadıyla kullanılan teodolitler üzerinde fotoğraf makinesi de vardır. Rasathânelerde kullanılan bu cins teodolitlere fototeodolit denir. Fototeodolitlerle enlem ve boylam yönleri tam olarak bilinmeyen yerlerde kutup yıldızı, güneş ve diğer yıldızların gözlenmesiyle enlem ve boylam yönleri tespit edilebilir. Açı ve mesâfe ölçümünü elektronik olarak yapan ve infrared (kızılaltı) ışınlarıyla çalışan bir jeodimetri (bir tür takometre) vardır. Bilgisayara da bağlanarak hassas ve çabuk ölçüm yapar.

Teodolitin en çok kullanıldığı saha mesâfe ölçümleridir. Bu tür ölçümlerle baraj, binâ, yol, boru hatları konumları projeler üzerine aktarılır. İyi bir haritacı teodolit yardımıyla arâzi yapısını resimleyebilir. Bu tür çalışmalar topoğrafya konuları içindedir. Teodolitle mesâfe bulmak için üzerinde çok ince ölçekli işâretler bulunan bir sırık, mesâfesi ölçülecek noktaya konulur. Teodolit dürbününde sırık üzerindeki görülebilen alt ve üst çizgiler arasındaki uzunluk okunduktan sonra teodolite has bir formülle mesâfe hesaplanır. Bu formül D= 100R+30 olarak verilmişse 30 teodolitin odak uzaklığı, R sırık üzerindeki iki çizgi arasında okunan değer ve D ise hesapla bulunan mesâfedir. Formüldeki değerlerin hepsi santimetredir.

TEOMAN;

Büyük Türk Hâkanlığının kurucusu. Doğum târihi belli değildir. Kendisine Tuman Yabgu da denir. Târihî araştırmalardan anlaşıldığına göre M.Ö. 220'de hâkan oldu. Zamânında Çin'de büyük kargaşalıklar vardı. Bundan istifâde ederek ayrı krallık ve prenslikler hâlinde yaşayan Türkleri birleştirdi. Çin'den önemli topraklar aldı.

Büyük oğlu ve veliahtı Mete'ye hâkanlığı vermemek için tedbirler alması, diğer eşinden olan oğlunu tahta çıkarmak için uğraşması, Mete ile arasının açılmasına sebep oldu. Mete, 10.000 kişilik bir ordu toplayarak babasının üzerine yürüdü. On bir yıl tahtta kalan Teoman, eşi ve veliaht yapmak istediği oğlu ile birlikte M.Ö. 209'da Mete tarafından öldürüldü.

TEPEDELENLİ ALİ PAŞA;

Osmanlı vâlilerinden. 1744 yılında Yanya'da doğdu. Dedeleri Arnavutluk'ta muhtelif vazifelerde tanınmış olup, babası Tepedelen mütesellimi Veli Paşadır. Küçük yaşta babası öldüğünden gençliği mücâdelelerle geçti. Kurd Ahmed ve Kaplan Paşalara hizmet edip, himâyelerine girdi. Kaplan Paşaya dâmât oldu. Yanya, Delvina ve Tırhala mutasarrıflıklarıyla Derbentler-Başbuğluğu gibi vazifelerde kendini tanıttı. Oğulları Muhtar, Veli Veliyüddîn ve Sâlih Paşalar çeşitli vazifelerle Kuzey Arnavutluk'la Yunanistan'a hâkim olunca buralar Tepedelenli âilesinin mâlikânesi hâline geldi.

Osmanlı-Rusya-Avusturya Savaşında 1787'de Avusturya cephesinde Pançova Harekâtına katıldı. Sırbistan'da çıkan isyânı bastırmada hizmetleri oldu. Rus cephesinde de savaştı. Rütbesi 1795'te mirmiranlığa yükseldi. Yanya bölgesindeki yerli halkın çıkardığı isyanların bastırılmasında, Napolyon'un Mısır'a saldırısı sırasında Fransızlarla yaptıkları mücâdelelerde zaferler kazandı. 1798'de Preveze yakınında Fransızları bozguna uğratınca kendisine Sultan Üçüncü Selim Han tarafından vezirlik verildi. Rumeli vâlisi olarak dağlı eşkiyânın cezâlandırılması için bir sene kadar bu vazifede bulundu. On dokuzuncu yüzyılın başında Osmanlı Devletiyle İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki siyasî olaylardan da istifâde ederek Makedonya bölgesinin en güçlü adamı hâline geldi. Bu bölgenin tanınmış vâlilerinden İbrâhim Paşayı hileyle getirterek ölünceye kadar Yanya'da hapsetti. Oğlunu yerine göndererek Arnavutluk'un Toskalık bölgesinde hâkimiyet kurdurdu.

Ali Paşanın Arnavutluk'ta ve hâkim olduğu yerlerdeki tutumu, hâdiseleri istismar etmesi, onu devlet içinde devlet gibi hareket ettiriyordu. Mora ahâlisinin ve Rumların ayaklanarak devletin başına yeni bir gâile açılmasını istemeyen Sultan Mahmûd Han, Tepedelenli Ali Paşanın yaşlı olmasını düşünerek üzerine gitmiyordu.

Ancak İngilizlerle gizli muhâberelerde bulunan Nişancı Halet Efendinin çevirdiği entrikalar üzerine Ali Paşa ve oğulları memuriyetlerinin bir kısmından azledildiler. Fakat dinlemedikleri için üzerlerine karadan ve denizden kuvvet gönderildi. Yanya kalesinde bir sene 4 ay 25 gün muhâsaradan sonra serasker Hurşid Paşanın, hayâtına dokunulmayacağına dâir teminat vermesi üzerine Ali Paşa Yanya Gölündeki Pandeleimon Manastırına çekildi. Hurşid Paşanın yazılı bildirisini kabul etmeyen kindar Halet Efendi îdâm fermanını birkaç kişiyle gönderdi. Bunun üzerine kendisini müdâfaa eden Tepedelenli kurşunla vurularak öldürüldü (1822). Tepedelenli Ali Paşanın ölümüyle Rumlar üzerlerindeki en büyük tehlike ve baskıdan kurtulmuş oldular. Etniki Eteryada bunu fırsat bilerek isyânın başlama zamânının geldiğine kanaat getirip harekete geçtiler. Böylece Eflak-Boğdan ve

Mora'da yıllarca sürecek olan Rum isyanı başlamış oldu.

TEPKİME (Reaksiyon);

Alm. *Reaktion,* **Fr.** *Réaction,* **İng.** *Reaction.* Kimyâda iki veya daha çok maddenin başka madde veya maddelere dönüştüğü hâdise. Reaksiyon da denir. Kimyâsal tepkimede tepkimeye giren maddelerin özellikleri kaybolurken değişik özelliklerde yeni maddeler ürün olarak ortaya çıkar. Fakat tepkimede toplam kütle değişmez.

Bir kimyâsal tepkimede bağ oluşturan elektronların enerji soğurmasıyla bağ parçalanır. Bu durum yeni bağların oluşmasını mümkün kılar ve enerji açığa çıkar. Bir bağın parçalanması için gerekli olan enerji yeni bir bağın oluşmasında açığa çıkan enerjiden daha az olduğunda, bu tepkimeye ekzotermik (ısı veren) tepkime, tersi olduğundaysa endotermik (ısı alan) tepkime denir.

Tepkime kabı: Reaktör de denir. Laboratuvarlarda veya kimyâ sanâyiinde kimyâsal tepkimelerin gerçekleştiği kap veya cihazlara denir. Genellikle cam, paslanmaz çelik veya kimyâsal maddelerden etkilenmeyen herhangi bir alaşımdan yapılmışlardır.

Tepkime ısısı: Bir kimyâsal tepkimede bütün maddeleri aynı sıcaklıkta tutabilmek için tepkime sistemine eklenmesi veya sistemden uzaklaştırılması gereken ısı miktarıdır. Tepkime sisteminin içinde bulunduğu kabın basıncı sâbit tutulduğunda ölçülen tepkime ısısı aynı zamanda entalpi olarak bilinen termodinamik nitelikteki değişimi, yâni tepkime sonucunda oluşan ürünlerin entalpisiyle tepkimeye girenlerin entalpisi arasındaki farkı gösterir. Böylece sâbit basınçta tâyin edilen tepkime ısısı DH sembolüyle gösterilen tepkime entalpisidir. DH negatif olduğunda tepkime ekzotermik, tersi durumdaysa tepkime endotermiktir. (Bkz. Entalpi)

Meselâ,

$H_2(g) + Cl_2(g) \rightarrow 2HCl(g) + 44$ kkal

tepkimesinde tepkimeye giren H_2 ve Cl_2 moleküllerinde iki atomu bir arada tutan bağların koparılması enerji ister. Bu enerji sağlandığında atomlar arasındaki bağlar kopar ve atomlar yeni düzenlemeye girerek yeni bağlar (HCl bağları) oluştururken dışarıya enerji verilir. Bu tepkimede dışarı verilen enerji daha önce alınan enerjiden fazla olduğundan neticede dışarıya enerji verilmiş olur (ekzotermik tepkime). Buna karşılık;

$H_2(g) + I_2(g) + 12{,}4$ kkal $\rightarrow 2HI(g)$

tepkimesinde alınan enerji verilen enerjiden fazla olup bu tepkime de endotermik tepkime olur.

Tepkime hızı: Tepkime hızı birim zamanda dönüşen madde miktarı anlamına gelir. Tepkime hızlarını karşılaştırabilmek için birim zamanda, birim hacimde değişen mol sayısı, yâni derişim değişimi esas alınır. Bu durumda tepkime hızı (TH), birim zamanda madde derişimindeki değişim olarak ifâde edilir. Meselâ;

$2\,NOCl(g) \rightarrow 2NO(g) + Cl_2(g)$

tepkimesinde hız, NOCl, NO ve Cl_2 derişimleri için ayrı ayrı yazılabilir. Tepkimeye giren NOCl yönünden tepkime hızı (TH1);

$$TH_1 = \frac{\text{NOCl derişimindeki azalma}}{\text{Zaman aralığı}}$$

olarak tanımlanır. Buna göre NOCl ne kadar hızlı azalıyorsa, tepkime o kadar hızlı gerçekleşiyor demektir. Oluşan azot monoksit ve klora göre de;

$$TH_2 = \frac{\text{NO derişimindeki artma}}{\text{Zaman aralığı}}$$

$$TH_3 = \frac{Cl_2 \text{ derişimindeki artma}}{\text{Zaman aralığı}}$$

olarak yazılır.

Tepkime denklemine göre 2 mol NOCl'den 2 mol NO ve 1 mol Cl_2 oluştuğuna göre;

$TH_1 = TH_2 = 2TH_3$ olur.

Bir tepkimenin oluşması çarpışma teorisiyle izah edilir. Bu teoriye göre tepkime verecek tânecikler (molekül atom veya iyon) mutlaka çarpışmalıdırlar. Ancak tepkime vermeleri için çarpışmaları da yetmez. Tepkime ancak moleküllerin uygun doğrultuda çarpışmaları ve ilâveten tâneciklerin belirli bir enerjide olmalarıyla gerçekleşir. Tepkimenin gerçekleşmesi için tâneciklerin sâhip olmaları gereken minimum enerjiye eşik enerjisi denir.

Eşik enerjiye sâhip tânecikler çarpıştığında moleküller birbiri içine girer ve atomlar yeni bir düzenlemeye girebilecek biçimde karmaşık hâle gelir. Bu arada tâneciklerin hızı yâni kinetik enerjisi azalır, potansiyel enerji de en yüksek seviyesine ulaşır. Yüksek potansiyel enerjili bu karmaşık hâle aktifleşmiş kompleks adı verilir. Aktifleşmiş kompleksin enerji seviyesine varmak için gerekli enerjiye aktifleşme enerjisi denir.

Bir tepkimenin hızına tesir eden faktörleri: 1) Tepkimeye giren maddelerin türü, 2) Derişim, 3) Sıcaklık, 4) Katalizör olarak sıralayabiliriz.

Bir demir parçası havayla çok yavaş olarak tepkimeye girerken (paslanırken), bir beyaz fosfor parçası havada tutulduğunda alev alarak hemen yanar. Oksijenin sebep olduğu bu iki tepkimede hızlar oldukça farklıdır.

Genellikle zıt yüklü iyonların elektriksel çekimine dayalı ve bağ kopması olmaksızın yürüyen iyon tepkimelerinin hızları büyük olur. Buna karşılık yeniden bağ düzenlenmesi gerektiren tepkimelerde düzenlenen bağ sayısı artışına bağlı olarak tepkime hızı düşük olur.

Derişimin artması birim hacimdeki tânecik sayısının ve dolayısıyla çarpışma sayısının artmasına sebep olduğundan, derişim arttıkça tepkime hızı da artar. Kimyâsal bir tepkimenin hızı, tepkimeye giren tâneciklerin derişimleriyle doğru orantılıdır. Buna göre;

$A_2(g) + B_2(g) \rightarrow 2AB(g)$

şeklindeki bir tepkime için hız ifâdesi;

$TH = k [A_2] [B_2]$

olarak yazılır. Bu eşitliğe hız denklemi ve eşitlikteki orantı katsayısı k'ye hız sâbiti denir.

Sıcaklık arttırıldığında, tepkimeye girecek tâneciklerin kinetik enerjileri artacağından, çarpışma sayısı arttığı gibi aktifleşme enerjisi engelini aşan tânecik sayısı da artar. Bu da hızın artması demektir. Sıcaklığın artması hız sâbiti k'yı büyüttüğünden, tepkime ekzotermik veya endotermik dâhi olsa hız da büyür.

Tepkime sonunda hiçbir değişikliğe uğramadan kalan ancak tepkime ortamına dışarıdan eklendiğinde tepkimenin hızını değiştiren maddelere **katalizör** denir. Katalizörler tepkimeye giren maddelerle daha düşük enerjili aktifleşmiş kompleksler meydana getirirler. Katalizörün etkisini; yüksek bir tepeyi aşmak yerine tepeden açılan bir tünelle gitmek sûretiyle varacağı yere daha hızlı varabilen bir otomobile, tünelin getirdiği avantajı düşünerek anlamak mümkündür.

TERÂVİH NAMAZI;

Ramazân-ı şerîfte, her gece yatsının farzından ve son sünnetinden sonra erkeklerin ve kadınların, Peygamberimizin sünneti olarak kıldıkları yirmi rekatlık namaz. Her dört rekatında bir terviha (dinlenme) yapıldığı için, bu namazın hepsine "terâvih" denilmiştir. Erkeklerin ve kadınların, yirmi rekat terâvih kılması sünnet-i müekkededir (Bkz. Sünnet). Peygamberimizin devamlı yaptığı nâfile ibâdetlerdendir.

Terâvih namazı Peygamber efendimizin zamanında birkaç gece, sekiz rekat, cemaatle kılınmış, bir özründen dolayı devam edilememiştir. Yalnız olarak yirmi rekat kılmıştır. Sünnet olduğu buradan anlaşıldı. Hazret-i Ömer, hazret-i Osman, hazret-i Ali ve zamanlarındaki Eshâb-ı kirâmın hepsi, cemâatle yirmi rekat kıldılar. Terâvih namazı sünnet-i hüdâ sayılıp, İslâm dîninin şiârıdır. Müslümanların bu halîfelere ve Eshâb-ı kirâmın icmâına (sözbirliğine) uymaları, hadîs-i şerîfle emrolunmuştur. Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem:

"Ey Müslümanlar! Muhakkak ki, Allahü teâlâ Ramazan ayında hergün oruç tutulmasını emreyledi. Gecelerini ihyâ ve terâvihle geçirmeyi de ben sünnet eyledim. Böylece orucun farz olduğunu ve gece ibâdet etmenin sünnet olduğunu tasdik edip, sevabını umarak bunları yapan mağfiret olunup (bağışlanıp) **anasından doğduğu gün gibi, günahlardan temiz olur."** buyurdu.

Terâvih, yatsının son sünnetinden sonra ve vitirden önce kılınır. Bir kimse, yatsıyı kılmadan önce terâvihi kılamaz. Vitirden sonra da kılınabilir. Sabah namazına kadar kılınabilir. Fecir doğunca kılınamaz. Kazâ da edilmez. Çünkü, terâvih kuvvetli sünnetse de, akşam ve yatsı son sünnetleri kadar kuvvetli değildir. Bu sünnetlerse kazâ edilmez. Yalnız farz namazlarla vitrin kazâsı lâzımdır. Terâvihi cemaatle kılmak, sünnet-i kifâyedir. Yâni câmide cemâatle kılındıkta, başkaları evde yalnız kılabilir, günah olmaz. Fakat, câmideki cemâat sevâbından mahrum kalır. Evde, bir veya birkaç kişiyle, cemâatle kılarsa, yalnız kılmaktan yirmi yedi kat fazla sevap kazanır.

Her iki rekatta bir selâm verilip, hemen sonraki rekate kalkılır. Yahut dört rekatta bir selâm verilir. Terâvih namazı ikişer rekat olarak kılınırsa, kılınış şekli sabah namazının sünneti, dörder rekat olarak kılınırsa, Yatsı namazının ilk dört rekat sünnetinin kılınışı gibidir. Her dört rekat arasında, dört rekat kılacak zaman kadar oturup, salevat veya tesbih yâhut Kur'ân-ı kerîm okurlar veya sessiz otururlar. İki rekatte bir selâm vermek ve her iftitah tekbirinde niyyet etmek daha iyidir.

Yatsıyı cemâatle kılmayanlar, terâvihi cemâatle kılamazlar. Yatsıyı cemâatle kılmayan bir kimse, farzı yalnız kılıp, sonra terâvihi kılan cemaate katılabilir. Terâvih tamam olduktan sonra, ancak Ramazân-ı şerîfte vitir namazı cemâatla kılınır. Başka zamanlarda cemaatle kılınmaz.

Ramazân-ı şerîfte, her gece terâvihte bir cüz okuyarak Kur'ân-ı kerîmi hatim yapmak da çok sevaptır (Bkz. Hatim Okumak). Terâvihte hatim yapılmazsa, Fil sûresinden Kur'ân-ı kerîmin sonuna kadar on sûreden, her rekatta bir sûre okunur. Tamâmında bir daha okuyarak kılmak daha iyidir. Terâvihe başlamadan önce, yatsının son sünnetini kıldıktan sonra, tesbih, tehlil ve tekbir okumak, terâvihin her dört rekatında bir oturup istirahat etmek müstehaptır. Terâvihin sonunda, bildirilen miktar kadar oturduktan sonra, vitir namazına kalkmadan, imâm cemâata dönüp duâ eder, cemâat âmin der. Bu esnâda okunacak salevatlar, tesbihler ve duâlar, fıkıh (ilmihal) kitaplarında yazılıdır.

TERÂZİ;

Alm. *Waage (f),* **Fr.** *Balance (f),* **İng.** *Balance.* Bir cismin veya maddenin kütlesini ölçmeye yarayan âlet. En yaygın kullanılanı eşit kollu terâzidir.

Terâziyle kütle ölçme işlerine **tartma** denir. Eşit kollu terâzide tartma, ölçülecek kütle, bilinen kütlelerle mukâyese edilerek yapılır. Bunlar da, orta noktasında bir bıçaksırtı bulunan terâzi kolu ve bu kolun uçlarına asılı duran iki kefe vardır. Bir kefeye kütlesi ölçülecek cisim diğer kefeye bilinen standart kütleler konularak denge tesis edilir. Bu tartı sisteminde yerçekimi kuvveti her iki kefeye de aynı şiddette etkidiğinden tartı yerçekimi ivmesinden bağımsızdır. Yâni eşit kollu terâziyle tartı dünyâ, ay ve diğer gezegenlerde yapılsa aynı sonuçlar alınır.

Günümüzde kullanılan hassas terâziler ki, bunlar laboratuvarlarda, ilâç ve kimyâ sanâyiiyle, kuyumcularda kullanılır, iki kefeli eşit kollu veya tek kefeli olabilir. Tek kefeli olanlarda kütleyi doğrudan doğruya ibre üzerinden okumak mümkündür. Işıklı rakamlar bu kütleyi belirterek okumada kolaylık sağlar.

Çeşitli maksatlarla yapılmış terâziler mevcuttur. Bunlardan bâzıları şunlardır:

Coulomb terâzisi veya burulma terâzisi, mıknatısların meydana getirdiği manyetik ve elektrostatik kuvvetleri ölçmek için Coulomb tarafından yapılmıştır. Bu âlet bakır veya gümüş telin burulmasına dayanır. **Mohr terâzisi,** elektromanyetik terâzi olup belli bir devreye etki eder. Laplace kuvvetlerini ölçmeye yarar. **Cotton terâzisi,** on binde bir amperle bir amper arasındaki şiddetleri ölçebilir. **Eötyös terâzisi,** yerçekimi kuvvetinin küçük değişimlerini ölçmek maksadıyla özellikle jeofizikçilerin kullandığı bir âlettir.

TERBİYE (Bkz. Eğitim, Çocuk Terbiyesi)

TERBİYUM;

Alm. *Terbium,* **Fr.** *Terbium,* **İng.** *Terbium.* **Tb** sembolüyle gösterilen, nâdir toprak metallerinden bir element. Periyodik tabloda IIIB grubunda bulunur.

Metalik terbiyum gümüş beyazı renktedir. Ancak havada oksitlenerek kararır. Tabiatta bolluk bakımından nâdir toprak metallerinden en az bulunanıdır. Nâdir toprak metalleri minerallerinde bulunur fakat toryum kaynağı olan monazit kumlarından yan ürün olarak elde edilir.

Atom numarası 65, atom ağırlığı 158,925, erime noktası 1360°C ve kaynama noktası 3041°C'dir. Elektron düzeni (Xe) $4f^9$ 6 s^2dir. Bileşiklerinde hem +4 hem de +3 değerlikli olabilir.

TERCİ-İ BEND (Bkz. Nazım Şekilleri)

TERE (Lepidium sativum);

Alm. *Gartenkresse (f),* **Fr.** *Cresson (m),* **İng.** *Garden cress.* **Familyası:** Turpgiller (Cruciferae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu.

20-50 cm boylarında, beyaz veya morumsu renkli çiçekler açan, bir yıllık otsu bitkiler. Meyvelerinin tek tohumlu olmasıyla su teresinden ayrılır. Yabânî olarak bulunmakla berâber, kültürü de yapılmaktadır. Kerdeme olarak da bilinir.

Kullanılışı: Yaprakları yakıcı lezzetli, uçucu yağ taşır. Salata hâlinde, iştah açıcı olarak kullanılır.

Su teresi (Nasturtium officinale): Beyaz çiçekli, parçalı yapraklı, çok yıllık otsu bir bitki. Su kenarlarında yetişir. Özel bir kokusu ve batıcı bir lezzeti vardır. Kardamot adıyla da bilinir.

Kullanıldığı yerler: Tâze yaprakları salata olarak yenir. Kükürtlü glikozitler, A,C ve D vitaminleriyle uçucu yağ taşır. Kuvvet verici, vitamin noksanlıklarına karşı ve iştah açıcı olarak kullanılır.

TEREKE;

Alm. *Hinterlassenschaft (f), Nachlass (m),* **Fr.** *Succession (f), Héritage (m),* **İng.** *Heritage, estate.* Miras, yâni ölen bir kimsenin geriye bıraktığı mal ve mülke verilen isim. Tereke, bir bütün olarak ve kendiliğinden mîrasçılara geçer. Bir küllî halefiyet hâli vardır. Terekenin intikal edeceği kimselerin gerçek mîrasçı olmaları lâzımdır. İntifâ (faydalanma, kullanma) hakkı sâhibi terekenin gerçek mîrasçısı olmadığı için, terekenin bunlara kendiliğinden intikâli mümkün değildir.

Medenî Kânuna göre mîrasçıların tereke üzerindeki hakları iştirak hâlindedir. Bu terekenin taksimine kadar devam eder. Tereke borçlarından dolayı tek mîrasçı varsa tek başına, çok mîrasçı varsa müteselsilen sorumludur. Tereke borçlarından dolayı alacaklı, mîrasçıların şahsî mallarına da başvurabilir.

Her ne kadar mîras kelimesi, tereke yerine kullanılmaktaysa da tam olarak karşılamaz. Terekeyle mal varlığı aynı şey değildir: a) Malvarlığında bulunup da terekede bulunmayan hukûkî ilişkiler: Bunlar mîras bırakanın şahsına bağlı haklar olup, şahsî irtifak hakları, bozulan nişandaki hediyelerin iâdesi gibidir. Terekede yer almaz, mîrasçılara geçmez. b) Mal varlığında olmayıp da terekede yer alan hukukî ilişkiler: Mîras bırakan tarafından evlenmenin hakları için açılan dâvâya mirasçılar da devam edebilir.

TEREMENTİ (Terebinthina);

Alm. *Terpentin (n),* **Fr.** *Térébentkhine (f),* **İng.** *Turpentine.* Değişik çam (Pınus) türlerinin gövdesine yapılan yaralamalar neticesinde elde edilen bir reçineli ürün. Türkiye'de kızılçam (P.brutia) ve kısmen sarıçam (P.sylvestris) türlerinden elde edilir. Muğla bölgesinde kızılçamdan elde edilmektedir. Eskiden Eskişehir havâlisinde sarıçamdan elde edilmekteydi.

Terementi bal kıvâmında, soluksarı veya yeşilimsi renkli olup, acı lezzettedir. Suda çözünmez. Ancak organik çözücülerde kolaylıkla çözülür.

Elde edilmesi: Terementi elde etmek için önce ağaçların mantar kısmı soyulur. Sonra boyuna bir yara açılır ve akabinde bu yaraya eğik gelmek üzere yaralar açılır. Akan reçineli ürün bir kapta toplanır. Bir ağaçtan 1-2 litre terementi elde edilir. Fakat ağaç kesilecekse daha fazla yaralama ile 8-10 litre terementi elde edilebilir.

Terementinin % 70'i reçine, % 30'u uçucu yağdır. Bu uçucu yağı elde etmek için terementi ya doğrudan doğruya distillenir, ya su destilasyonuyla yâhut da 180 derecede vakumda distillenir. Terementi yağı, mum, kauçuk ve birçok organik maddeyi eritici özelliktedir. Akıcı, yanıcı ve yakıcı bir maddedir.

Kullanıldığı yerler: Terementi solunum ve idrar yolları hastalıklarında antiseptik olarak kullanılır. Tahriş edicidir. Boya ve kâğıt sanâyiinde katkı maddesi olarak kullanılır. Terementi yağ da idrar yollarında antiseptik olarak taş düşürücü ilâçların bileşiminde, kurşun zehirlenmelerinde ve eritici olarak eczâcılıkta kullanılır.

TEREYAĞI;

Alm. *Butter (f),* **Fr.** *Beurre (m),* **İng.** *Butter.* Sütün yayıklanmasıyla elde edilen yağ. Elde ediliş şekillerine göre köy tereyağları, süthâne tereyağları ve pastörize tereyağları olarak adlandırılırlar.

Tereyağı bâzı yörelerde yoğurttan, bâzı yörelerde sütten yapılır. Yoğurttan yapılan lezzet ve rayiha bakımından diğerinden üstünse de randımanlı olmayışı yüzünden tereyağı endüstrisinde kullanılmaz.

Türkiye'de Vakfıkebir (Trabzon) tereyağlarının meşhur olması yoğurttan yapılmasındandır. Sütten tereyağı elde etmek için önce krema elde edilmekte, bilâhare bundan tereyağı yapılmaktadır. Krema elde etmek için merkezkaç kuvvetiyle çalışan makinalardan faydalanılır. Elde edilen krema pastörize edildikten sonra nötralize edilir. Yâni fazla asitliği bertaraf edilir. Pastörize edilmiş kremaya, tereyağına tad ve koku veren mikroorganizmalar öldüğünden laktik ve aromatik kültürler ilâve edilir. Bu şekilde kültür ilâve edilmiş krema özel kaplarda 12-15°C'de olgunlaşmaya bırakılır. Olgunlaşma neticesinde krema yayıkta yayıklanarak tereyağı ve ayran kısmı ayrılır. Tereyağı malaksör denilen makinaya alınarak karıştırılmak ve yoğrulmak sûretiyle suyu ve kıvâmı ayarlanır. 4-8°C'lik odaya nakledilerek soğutulur ve paketlenir.

Tereyağının bozulmasını, acılaşmasını önlemek için suyunun iyi ayarlanması gerekir. Yine aynı maksat için % 1,5-2 geçmemesi şartıyla saf, temiz kayatuzu ilâve edilebilir. Bâzı memleketlerde gıdâ nizamnâmelerinde tereyağı bozulmalarını önlemek için sorbik asit benzeri organik asitlerin kullanılması serbesttir.

Süt hayvanının cins ve ırkına bağlı olmak kaydıyla 5-10 kg sütten 1 kg tereyağı elde edilmektedir. Tereyağının terkibinde ortalama olarak % 84 yağ, % 0.8 protein, % 0.5 karbonhidrat, % 0.2 kül ve % 15-16 su vardır. A ve D vitaminlerince zengindir. Bu bileşimdeki 100 gr tereyağı 785 kilo kalori enerji verir.

Tereyağının damar sertliğine sebep olduğu ileri sürülmekle berâber, yeni yapılan araştırmaların bunu teyid eder mâhiyette olmadığı dikakti çekmektedir. Bu iddia tereyağının bünyesinde bulunan kolesteroldan kaynaklanmaktadır.

Güneydoğu Anadolu'da tereyağının eritilmesiyle elde edilen bir yağ vardır ki, buna sâdeyağ denir. Bunun içerisine bâzı hayvanî iç yağlar da karıştırılabilmektedir.

Tereyağının kötü şartlar altında elde edilmesinden veya kötü muhâfazasından bâzı bozukluklar meydana gelmektedir. Bunlar:

1. Acılık: Yağın kimyevî değişikliğinden ileri gelir. Yağın elde edildiği sütün veya kremanın pastörizasyonu ve iyi bir mukâyesesiyle önüne geçilebilir.

2. Peynir tadı: Bâzı mikroplarca kazeinin parçalanmasıyla meydana gelir. Pastörizasyonla önüne geçilebilir.

3. Maya tadı: Mayalar sebep olur. Çâresi pastörizasyondur.

4. İç yağı tadı: Işık ve bâzı ağır metallerin (demir ve bakır) tuzlarıyla temas hâlindeki yağlarda görülür.

Demir ve bakır kaplarda muhâfaza edilerek yağların direkt olarak teması önlenmelidir.

Tereyağı buzdolabı şartlarında saklanmalıdır.

Tereyağı herkese tavsiye edilebilecek çok üstün bir gıdadır.

TEREYAĞI AĞACI (Persea gratissima);

Alm. *Butterbaum (m),* **Fr.** *Arbre (m) à beurre,* **İng.** *Indian butter tree.* **Familyası:** Defnegiller (Lauraceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Akdeniz bölgesinde yetiştirilir.

10 m kadar yükseklikte kışın yapraklarını dökmeyen ağaçlar. Esas vatanı Amerika'dır. Bitkinin yaprakları derimsi, saplı, sivri uçlu, oval şekilli ve parlak koyu yeşil renklidir. Çiçekler küçük beyazımsı renkli ve salkım durumunda toplanmışlardır. Meyveleri armut şeklinde üzeri yeşilimsi veya morumsu renkli, etli kısmı beyaz veya yeşilimsidir. **Avokado** ağacı adıyla da bilinir.

Kullanıldığı yerler: Tereyağı ağacı meyvesinde sâbit yağlar ve vitaminler (A, D, E) bulunur. Meyveleri gıdâ olarak yenilir. Yaprakları kabız yapıcı etkiye sâhiptirler ve halk arasında böbrek taşlarını düşürücü olarak kullanılır. Meyvelerinden elde edilen yağ bâzı merhemlerin terkibine konur.

TERKOS GÖLÜ;

İstanbul'un su ihtiyacını karşılayan göllerden. Marmara Bölgesinin Trakya kesiminde İstanbul'un 50 km kuzeybatısında, Karaburun'un gerisinde bulunmaktadır. Göle, Durusu Gölü de denilmektedir. Kenarları girintili çıkıntılı olan gölün yüzölçümü 25 km^2, en derin yeri on bir metredir. Su toplama alanı 619 km^2dir. Deniz seviyesinden 2.75 m yüksek olmasına rağmen bugün Karadeniz'e akıntısı yoktur. Eskiden Boğazdere adı verilen bir akıntıyla suları denize boşalıyordu. Bu akıntıyı sağlayan yerin gölle birleştiği yere küçük bir set yapılınca suları denize gitmediğinden su seviyesinde bir yükselme oldu. Göl görünüş îtibârıyle eskiden buranın bir koy olup, zamanla denizin istilâsına uğramış dere ağızları

olduğu intibasını vermektedir.

Terkos Gölünün beslenme havzası küçük, fakat göle su taşıyan dereler fazladır. Bunların suyu en bol olanı batıdan gelen İstranca Deresidir. Denizden ayrıldıktan sonra gölün suyu süratle tatlılaşmıştır. Terkos Gölüne bir yılda ortalama 196 milyon metreküp su gelmektedir. Çok yağış alan zamanlarda bu su miktarı 237 milyon metreküpe çıkmaktadır.

Gölün doğusunda bulunan TerkosKöyü, göle ismini vermiştir. Bu köyde Sultan İkinci Abdülhamid Han (1876-1909) zamânında İstanbul'un su ihtiyacını karşılamak için 1885'te Terkos Fabrikası adı verilen tesisler yapıldı. Yüz senedir İstanbul'un suyunu temin eden bu tesisler günümüzde de mevcuttur. Su gölden alınarak Kağıthâne'de bulunan arıtma tesislerinden geçtikten sonra İstanbul'a dağıtılmaktadır. Son senelerde görülen kuraklık yüzünden ve artan İstanbul nüfûsunun su ihtiyacını karşılamak üzere deniz kıyısında vurulan sondalardan elde edilen su, pompalarla Terkos Gölüne akıtılmaktadır.

Aynı zamanda göl, bir balıkçılık ve birçok yabânî av kuşunun yaşadığı bir avcılık alanıdır.

TERLEME (Transpirasyon);

Al. *Transpiration (f),* **Fr.** *Transpiration (f),* **İng.** *Transpiration.* Bitkilerin suyu buhar hâlinde dışarı atmaları. Terleme, bitkilerde gaz alış verişine yarayan aralıklar (stomalar) ve kütikula yoluyla olur. Kara bitkilerinin havaya bakan yüzeylerinde epiderma tabakasının üzeri kütikulayla örtülüdür. Osmoz kâidelerine göre hücreden hücreye geçerek epiderma hücrelerine gelen su buharı bu hücrelerin çeperini ve kütikulayı geçerek bitkiyi terk eder. Kütikulayla atılan su miktarını bitki düzenleyemez. Bu miktar havanın nemine yâni emme kuvvetine bağlıdır ve bu yolla atılan su miktarı da azdır. Ayrıca sıcaklığa bağlı olarak da değişir. Kurak havalarda, havada su buharı basıncı az olduğundan emme kuvveti yüksektir. Böyle zamanlarda bitkiler fazla su kaybederler.

Terleme, büyük ölçüde stomalar yoluyla olur. Stomalar sâyesinde bitkiler terlemeyle dışarı atacakları su miktarını aktif bir şekilde düzenlerler. Terleme de, stoma açıklığının büyüklüğü, havanın nemi, ışık ve sıcaklık gibi etkilere bağlı olarak değişir. Stomalar genellikle gündüz açık gece kapalıdırlar. Terleme de buna bağlı olarak gece azalır. Sıcak ve kuru havalarda yükselir ve atılan su miktarı da artar. Terlemeyle dışarı atılan suyun miktarı bitkinin cinsine ve içinde bulunduğu ortamın şartlarına göre değişir.

TERLEMEK (Tıp);

Alm. *Schwitzen,* **Fr.** *Suer; transpirer,* **İng.** *To sweat, to perspire.* Vücuttaki ter bezleri tarafından özel bir vücut sıvısının ifraz olunması. Ter bezleri sâdece memelilerde bulunur. Cildin derinlerinde yerleşir ve yüzeye kıvrımlı bir salgı kanalıyla açılırlar. Terin % 98'i su, % 2'si ise çeşitli kimyevî maddelerdir (tuz, yağ asitleri, üre, sülfatlar, albümin ve bâzı aminoasitler).

Memelilerin nispeten yüksek bir vücut sıcaklığına sâhip olmaları çok uygun bir durumdur. Eğer bir memelinin vücut ısısı 30°C olsaydı, bu canlının, hava sıcaklığı 37°C olan bir yerde yeterince terleyip, bunu buharlaştırarak kendini serinletmesi mümkün olmayacaktı. İnsanlarda terin buharlaşmasıyla meydana gelen serinlemenin, vücut ısısının desteğinde ne kadar mükemmel bir mekanizma olduğu buradan da anlaşılmaktadır.

Sıcaklığa bağlı terleme fizyolojik bir olaydır, fakat aşırı durumlarda vücûdun sıvı dengesini bozabilir. Bâzı araştırıcılara göre en fazla ter çıkarabilme kapasitesi saatte 3-4 litredir. Aşırı terleme vücuttan yüksek oranda su kaybına yol açar. Bu su, ter bezlerinin kılcal damarlarından geçerek kandan alınırken öte yandan başka vücut kompartımanlarınca yerine konulmaktadır. Bu derece aşırı bir su kaybı, su içmek gibi bir yolla yerine konulmadan devam ettirilemez.

Hava sıcaklığındaki 1°Clik bir artış için ter atılımı saatte 20 gr'lık bir artış gösterir. Terle berâber çeşitli tuzların da atılması sözkonusudur, böylece su ve elektrolit dengesi korunmaktadır. Aşırı terlemeyle kaybedilen tuz da diyetle yerine konulmalıdır. Aksi takdirde aşırı terleyen birisi sâdece su içerse, neticede su zehirlenmesi denen bir durum ortaya çıkar.

1 ml ter buharlaştığında vücuttan 0,58 kalorilik ısı atılır. Ter buharlaşmayıp akarsa ısı atılamaz. Hava kuru olduğunda vücut aşırı sıcaklara dayanır. Havadaki nem, terlemeyi zorlaştırır.

İki tip ter bezi vardır:

1. Ekrin ter bezleri: Kasıklar, tırnak, yanaklar, dudak kırmızısı hâriç olmak üzere vücûdun her tarafında rastlanır. Bilhassa el ayası ve ayak tabanında çok fazla bulunur. Bütün vücutta iki milyon kadar ekrin ter bezi bulunduğu sanılmaktadır. Ekrin bezler, sempatik sinir sistemi kontrolunda vücut ısısını ayarlar. Dâhili sıcaklık artınca ekrin bezlerin cilt yüzeyine salgıladıkları su buharlaşarak sıcaklığı atar. Ekrin ter bezleri üç tip uyarı neticesinde ter maydana getirirler. İlk olarak bütün bezlerin

hissedilmeyen terleme denilen günde yaklaşık yarım litreyi bulan normal bir salgısı vardır. İkinci olarak sıcaklık artışının yol açtığı terleme vardır. Üçüncü olarak da sıkıntı ve streslerin alın, avuç içi, ayak tabanı ve kasıklardaki bezlerde salgı artışına yol açması. Bâzı araştırıcılara göre ekrin ter bezlerinin boşaltım vazifesi de vardır.

2. Apokrin ter bezleri: Koltuk altı, kasıklar ve meme başları gibi mahdut bölgelerde rastlanan büyük bezlerdir. Apokrin bezler cinsî hayatta rol oynarlar. Renkli ırklarda beyazlara göre, kadınlarda erkeklere göre daha fazladır. Apokrin ter bezleri bulûğ çağında bâzı hormonal değişikliklerle uyarılana kadar faaliyet göstermezler. Apokrin bezler kıl folikülleriyle birlikte yağlı bir ter meydana getirmektedir. Ekrin ter bezlerinin salgısındaysa yağ yoktur. Apokrin ter bezlerinin salgısı salgılandığında kokusuz olup, bakterilerce kokulu yağ asitlerine parçalanırlar.

Ter ifrazatındaki bozukluklar: Ter bezlerinin hiç vazife görmemesi hâline "anhidrozis" denir. Genellikle doğuştandır. Cilt kırmızı ve sıcaktır. Tedâvide, deri yağlanır ve nebatî bir rejim verilir.

Ter bezlerinin normalden fazla çalışması hâline de "hiperhidrozis" denir. Aşırı sıcaklarda ve şişmanlıkta görüldüğü gibi, tüberküloz, hipertiroidi gibi bâzı hastalıklarda da görülür. Mevzî (lokal) olan aşırı terlemeye bilhassa avuç içi, ayak tabanı, koltuk altında rastlanır ve streslerle artar. Genel ve lokal fazla terlemelerde tedâvi asıl hastalığa göre yapılır. Lokal terlemelerde % 5 tananenli gliserin veya % 20 formalin solüsyonu kullanılabilir. Deodorantlarda bulunan % 25 yoğunluktaki alüminyum klorhidrat ter bezlerinin çıkışlarını kasıp, terin çıkışını önler.

Terin çok fenâ kokulu olmasına "osmidrosis" denir. Ayaklar, koltuk altı ve kasıklarda olur.

Organik hidrozlar (Ter bezi hastalıkları)

a) İsilik. (Bkz. İsilik)

b) Ter bezlerinin iltihapları: Koltuk altı ter bezlerinin iltihaplarına **köpek memesi** ismi verilir, çok ağrılıdır. Tedâvide antibiyotik verilir. Boşaltım yapılır, fakat tekrar etmeye ve nedbeleşmeye meyillidirler.

Ter bezi hastalıklarına hidrozlar da denir.

TERLİKSİ HAYVAN (Paramaecium);

Alm. *Paramaecium (n),* **Fr.** *Paramécie (f),* **İng.** P*aramecium.* **Familyası:** Paramesyumgiller (Paramaeciidae). **Yaşadığı yerler:** Tatlı ve acı sularda serbest hâlde yaşarlar. **Özellikleri:** Vücutları kirpiklerle bezenmiş bir hücreli mikroorganizmalar. Kirpikleriyle hareket ederler. **Çeşitleri:** Sekiz türü vardır. Kirpikliler (Ciliata) sınıfının tüm kirpikliler (Holotricha) takımından, çoğunlukla tatlı sularda yaşayan bir hücreli birkaç türe verilen genel ad. Sekiz türü bilinmektedir. Yedi tânesi durgun veya akarsularda, biri acı sularda yaşar. Büyüklükleri 0,07 mm ile 0,30 mm arasında değişir. Mikroskopta görünüşü bir terliğe benzer. "Paramesyum" olarak da bilinir. Paramesyumda vücut "pelikula" denen sert bir örtüyle kaplıdır. Pelikula kıla benzer "sil" denilen 2500 kadar titrek tüyle örtülüdür. Bu stoplazmik tüylerin hareketiyle hayvan su içinde ekseni etrafında dönerek ilerler.

İki çekirdeğe sâhiptir. Büyüğüne "makro nukleus" küçüğüne "mikro nukleus" adı verilir. Büyük çekirdeğini kaybeden terliksi ölür. Pelikulanın dibinde, yuvalarında kıvrılı duran "trikosist" denen savunma iplikleri vardır. Tehlike ânında gerilerek dışarı fırlarlar. Vücudun 2-3 misli kadar uzayabilirler. Bu yapılar, hayvanı bir yere bağlamakta, avını yakalamada ve korunmada kullanılır.

Yiyecekleri; bakteriler, diğer küçük organizmalar ve organik maddelerdir. Hareketsizken ağız çevresindeki kirpiklerin hareketiyle bir su akımı meydana gelir. Ağız içine giren besin, ağız yutağının sonunda bir besin kofuluyla çevrilerek ağızdan ayrılır ve vücutta dolaşır. Besin enzimleriyle koful içinde sindirilir. Artık katı maddeler hücre anüsünden, vücutta biriken fazla su "kontraktil koful" denen boşaltım organelleriyle dışarı atılır. İki adet olan boşaltım kofulları sırayla çalışır. Biri çalışırken diğeri dinlenir. Yarım saat içinde vücut hacmine eşit suyu boşaltabilirler.

CO_2 ve NH_3 gibi artık gazlar da osmozla dışarı atılır. Solunum için gerekli oksijen de yine deriden osmozla alınır. Çoğunlukla bölünmeyle ürerler. İyi beslenen bir paramesyum bir günde 4-5 defâ bölünür. Bâzan iki fert karşılıklı gelerek gen alış verişi yaparlar. Bu çeşit eşeyli üremeye "konjugasyon" adı verilir.

Isı, ışık ve kimyâsal etkilere karşı hassastırlar. Bâzı terliksilerde "nötromotor" denilen çok basit sinir telleri ağı vardır. Etkilere göre çeşitli durumlar alırlar. Uygunsuz şartlarda "kist" hâline dönüşerek uzun zaman dayanırlar. Yağmur suları ve rüzgârla değişik ortamlara taşınırlar. Su birikintilerinin çoğunda terliksi hayvanlara rastlamak mümkündür. Bol oldukları zaman suyun yüzeyinde beyaz toz hâlinde gözle de fark edilebilirler.

TERMİTLER (İsoptera);

Alm. *Termiten (pl.),* **Fr.** *Isoptères (pl.), termites,* **İng.** *White-ants.* **Familyası:** Termitler (Termitidae). **Yaşadığı yerler:** Sıcak ve ılık memleketlerde, yer altı yuvalarında. **Özellikleri:** Selilözlü (ağaç özü) maddelerle beslenirler. Cemiyet hâlinde yaşarlar. Termitarya denen ilgi çekici yuvalar yaparlar. Doğurucu, işçi ve asker bireylerden meydana gelirler. **Ömrü:** Kral ve kraliçe 50 yıldan fazla. İşçi ve askerler daha az. **Çeşitleri:** 2000 kadar türü vardır.

Tropik memleketlerde sosyal yaşayan bir böcek takımı (İsoptera). Beyaz karıncalar olarak da bilinirler. Yeraltı yuvalarında koloniler hâlinde cemiyet teşkil ederler. Vücutları yumuşak ve beyazdır. Ağız parçaları çiğneyici tiptedir. Antenleri ince ve çok sayıda duyarga kılıyla örtülüdür. Yeraltı karanlıklarında antenleri en hassas duyu organlarıdır. Bitkisel besinlerle, özellikle selülozla beslenirler. Onun için ağaçlar ve keresteden yapılmış eşyâların içinde yuva yapanları çoktur. Bir kısmı toprak üstünde yaptıkları termitarya adı verilen, 5-6 metre yükseklikteki kule şeklindeki yuvalarda, bir kısmı da toprak altında yaşarlar. Selüloz maddesini sindirmek için barsaklarında yaşayan selüloz parçalayıcı bâzı bakteri ve flagellatlardan (kamçılı bir hücreli organizmalar) bulunur. Eğer bakteri ve flagellatlardan arındırılırlarsa besinleri sindiremiyeceklerinden açlıktan ölürler. Sindirim olayı için mantar yetiştiren türler de vardır. Bunlar besinlerini, bu bahçelerde yetiştirdikleri mantarlardan faydalanarak sindirirler.

Termitlere yanlış olarak **beyaz karıncalar** denir. Karıncalarla hiçbir ilgileri yoktur. Karıncalar zarkanatlılar (Hymonoptera) takımından, termitlerse isoptera (eşkanatlılar) takımındandır. Karıncaların beli çok ince, termitlerinse kalındır. Karıncaların vücudu sert kitin bir tabakayla örtülüdür. Termitlerin vücudu incecik tabakalı olup, hemen hemen solucan kadar yumuşak bedenlidirler.

Cemiyet; çoğu işçi, bir kısmı asker olan renksiz, cinsiyeti körelmiş bireylerle üretici bireylerden meydana gelir. Yumurtlayıcı formlar kanatlıdır. Petek ve osel gözleri gelişmiştir. Zifaf uçuşundan sonra kanatları düşer. Eşler yeni yuvalar kurar. Yumurtadan ilk çıkan yavrular yuvayı genişletir ve yuvanın işlerini üstlenirler. Termit bireylerin boyları 7 mm'yi pek aşmaz. Kanatlı erkek ve dişiler, birbirlerine çok benzerler. Fakat döllenmeden sonra kraliçenin vücûdu çok büyür. Başı, somuna benzeyen yumurtayla dolu karnının yanında ufacık kalır. Kraliçe yumurtlama odasında hareketsizce kalır. Görevi ömür boyu yumurtlamaktır. Etrâfında yüzlerce işçi ve koruyucu asker vardır. Tehlike ânında iri vücûdunu yuvarlayarak kurtarmaya çalışırlar. İşçiler tarafından beslenir, temizlenir ve yumurtaları alınarak bakım odalarına götürülür.

Termitler de karıncalar gibi **asker** beslerler. Fakat bu askerler hiçbir zaman hücum etmezler. Bunlar sâdece yuvanın müdâfaası veya kale civârında erzak toplamaya giden silâhsız işçilerin korunmasında görev alırlar.

Bir termit âilesinde bir **kral,** bir **kraliçe,** 150 bin eşeyli termit, 350 bin asker ve 500 bin kadar işçi bulunur. İşçi ve askerler belli bâzı besinlerin etkisiyle cinsiyetlerini kaybetmişlerdir. Kralın vazifesi belli aralıklarla kraliçeyi döllemektir. Kraliçenin yumurta dolu karnı o kadar büyür ki, 20-30 cm'lik boya ve 10-15 cm'lik ene ulaşır. Günde 4-5 bin yumurta bırakır. Yılda ortalama 1,5 milyon yumurta yapabilir. Kral ve kraliçe 50 yıl kadar yaşayabilirler.

İşçiler ve askerler kanatsızdır. Askerler iyi göremezler. **İşçilerin** de büyük bölümünde göz yoktur. Termitler ışık ve kuraklıktan çekinirler, ancak serin ve nemli havalarda eşleşme uçuşuna çıkarlar. Değişik boyda olan işçilerin vazifeleri yuvayı kurmak, onarmak, yiyecek temini, toprak derinliklerinden su çekmek, yumurta ve larvalara bakmak, kral, kraliçe ve askerleri beslemektir. **Askerler** işçilerden daha iridir. Baş önünde iri makasa benzer bir çift iri mandibula bulunur, bu kıskaçlar savunma görevi yaparlar. Bâzı askerlerin silâhı püskürttükleri reçineden müteşekkil yapıştırıcı bir sıvıdır. Kafa yapıları bakımından kendilerini besleyemediklerinden işçiler tarafından beslenirler. Yapıştırıcı salgılarını yuvanın malzemelerinin yapıştırılmasında da kullanırlar.

Yuvanın nüfûsu çok arttığında üreyici erkek ve dişiler yuvadan çıkarak zifaf uçuşu yaparlar. Bu kısa uçuştan sonra yere inerek kanatlarını koparırlar. Eşleşen her erkek ve dişi çifti koloniyi kurmak için yeni birer yuva kurarlar.

Termitler odun veya odundan mâmul selülozlu maddelerle diğer gıdâ maddelerine saldırırlar. Bâzan büyük felâketlere sebep olurlar. Memleketimizde zararları önemli değildir. Paris'te ahşap evlerden meydana gelen bir mahallenin çöküşüne sebep olmuşlardır. Bâzan yer altındaki kabloları da kemirirler. Odunun hümüse dönüştürülmesinde başlıca rolü oynadıklarından faydalı da sayılırlar.

Sığır etinin iki misli protein ve karbonhidrat ihtivâ ederler. Birçok hayvanın önemli besin kaynağını teşkil ederler. Karınca ve termit yiyen memelilerin kazıcı keskin ön pençeleri ve çoğunun uzun yapışkan dilleri (karınca yiyenler de) vardır. Birçok göçmen kuşun göç zamanları termitlerin zifaf uçuşu zamanlarına rastlayacak şekildedir. Termitler, Afrika'daki bâzı yerli kabileleri tarafından yenir.

TERMİYE (Bkz. Acıbakla)

TERMODİNAMİK;

Alm. *Thermodynamik, Wärmekraftlehre (f),* **Fr.** *Thermodynamique (f),* **İng.** *Thermodynamics.* Enerji ve enerji dönüşümlerini, entropiyi ve burada maddenin fizikî özellikleri arasındaki bağıntıları inceleyen bir ilim. Termodinamik fiziğin bir koludur. Diğer ilimlerde olduğu gibi, termodinamik de esas olarak önce gözleme, deneye dayanır. Sonra elde edilen neticelerden termodinamiğin kânunları formüle edilir. Bu kânunlar, termodinamiğin sıfırıncı, birinci, ikinci ve üçüncü kânunlarıdır. Sıfırıncı kânun ısıl denge ve sıcaklıkla, birinci kânun enerjiyle, ikinci kânun entropiyle ve üçüncü kânun mutlâk entropiyle ilgilidir. Mühendislik problemlerinin çözümünde en çok termodinamiğin birinci kânunu ve ikinci kânunu kullanılır.

Kapalı sistemler için termodinamiğin birinci kânunu, herhangi bir hal değişimindeki ısı değişimi, iş değişimi ve iç enerji değişimi arasındaki bağıntıyı belirler. Buna göre ısı değişimiyle iş değişimi arasındaki fark iç enerji değişimine eşittir.

Sıcaklıkla ısı birbirinden ayrı kavramlardır. Sıcaklık sisteme âit bir özelliktir. Isı ise sisteme âit özellik değildir. Isı, sistem sınırında sıcaklık farkından dolayı meydana gelen enerji akışıdır. Bu sebeple, denizin veya havanın sıcaklığı şu kadar derece demek doğru, fakat ısısı şu kadar derece demek yanlıştır. Sıcaklık ve ısı ifâdeleri çoğu zaman gazetelerde, radyoda ve halk arasında yanlış kullanılmaktadır.

Termodinamiğin ikinci kânununun iki ifâdesi vardır:

Kelwin Planck ifâdesi: Bir ısı kaynağından ısı çekerek bu ısının tamâmını işe çeviren bir ısı makinası yapmak mümkün değildir.

Clausius ifâdesi: Düşük sıcaklıktaki bir ortamdan yüksek sıcaklıktaki bir ortama ısı nakli ancak dışarıdan bir enerji vermek sûretiyle mümkün olur (buzdolaplarında olduğu gibi).

Termodinamiğin ikinci kânununun önemli konularından biri de entropidir. Kâinattaki bütün olaylarda entropi (değişiklik) artışı vardır. Bu sebeple kâinatın entropisi hızla artmaktadır. Nihâyet kâinatın entropisi maksimum noktaya gelecektir. Maksimum olması demek, daha fazla artmaz demektir. Bu da entropi artışını meydana getiren kâinattaki olayların durması demektir. Kâinattaki olayların durması, bitmesi demekse kıyâmetin kopması demektir. Burada olduğu gibi, müsbet ilimler doğru anlaşılır ve herhangi bir felsefî görüşe âlet edilmezse insanı gerçeğe ve Allah'a götürmektedir.

TERMOELEKTRİK;

Alm. *Thermoelektrizität (f),* **Fr.** *Thermoélectricité (f),* **İng.** *Thermoelectricity.* Sıvı ve katı maddelerdeki ısı farklılıkları ve elektrik akımlarının sebeplerini inceleyen bir bilim dalı. Özellikle elektriğin ısıya ve ısının elektriğe dönüşmesiyle alâkalıdır. Üç ana termoelektrik etki; Seebeck, Peltiel ve Themsen etkileridir.

Seebeck etkisi: İletken bir çubuğun bir ucu ısıtıldığında bu uç diğerinden daha sıcak olur ve iletken çubuktan elektrik akımı geçmesi sağlanır. Buna Seebeck etkisi denir. a ve b gibi iki çubuk birleştirildikleri zaman T_1 ve T_2'deki ısılar da farklı olursa V voltajı elde edilir ki, buna da Seebeck voltajı denir. Bu voltaj T_1 ve T_2'nin ısı miktarlarına bağlıdır.

Târihi: Thomas Johann Seebeck 1821'de Seebeck etkisini bulmuştur. Yaptığı deney sonucu iki iletken telden meydana gelen bir devrede teller ısıtıldığında civâra konan bir pusulanın ibresinin hareket ettiğini görmüş ve bu hareketin kondüktördeki ısıdan ileri geldiğini söylemiştir. Aslında yaptığı deneyde bir elektrik akımı meydana geldiğini ve bunun ibrenin sapmasına sebep olduğunu fark edememiştir.

Peltier etkisi: Herhangi bir iletkenden elektrik enerjisi geçirildiğinde iletkenin bir ucu soğur, diğeriyse sıcak kalır. Buna Peltier etkisi denir. Peltier etkisinin meydana getirdiği soğuma veya ısınma olayını müşâhade edebilmek için iki farklı maddeden (âletten) meydana gelen bir birleşim yoluna gitmek gerekir.

Peltier ısısı, Joule ısısıyla hiçbir zaman karıştırılmamalıdır. Zîrâ Joule ısısı, elektrik akımı şiddetinin karesiyle oranlıdır.

Târihi: Peltier etkisi 1834'te bir Fransız saatçisi olan Jean Charles Athanase Peltier tarafından bulunmuş, fakat o da Seebeck gibi bulduğu şeyin farkına varamamıştır. Peltier, bu etkinin ohm kânununun hafif akımlar için geçerli olmadığını savunmuştur. Peltier'in buluşunun uygulama ve muhtevâsı sonradan St. Petersburg Akademisinin bir üyesi olan Emil Leuz tarafından açıklanmıştır.

Thomsen etkisi: Elektrik akımı geçen bir çubuk, ısı kazanacaktır. Çubuktan geçen akımın yönü veya çubuğun soğuk ve sıcak uçları değiştirildiğinde çubuk sıcaklık kaybedecektir. Bu, ısı alıp verme işlemine Thomsen ısısı denir. Thomsen ısı kazanım oranı, Pt= kJ(T_2-T_1) IL'dir. Buradaki k, Thomsen sâbitesidir. T_2-T_1 çubuğun üzerindeki L mesâfesinde meydana gelen sıcaklık farkını belirtir. Thomsen ısısıyla Joule ısısını ayırt etmek çok mühimdir. Bu iki ısı birbirine çok benzer.

Termoelektrik etkiler ısı ölçümünde, buzdolabı ve ısıtma tesislerinde ve ısıdan elektrik elde etmede kullanılır.

TERMOMETRE;

Alm. *Thermometer (n), Wärmemesser (m),* **Fr.** *Thermomètre (m),* **İng.** *Thermometer.* Sıcaklık ölçen âlet. Termometrelerin çalışma prensibi, pekçok maddenin sıcaklıkla genleşmesi esâsına dayanmaktadır.

En sık rastlananı cıvalı termometredir. Bu çok küçük kesite sâhip ve üst ucu kapalı bir tüpten ibârettir. Alt ucundaysa içinde cıva bulunan küresel veya silindirik bir hazne bulunur. Isıtılmasıyla, civa genişler ve tüpte yükselir. Tüpün kesitinin küçük olmasından dolayı az bir hacim büyümesinde cıvanın yükselmesi oldukça fazladır. Termometre iki sâbit nokta arasında kalibre edilir. Bunlar suyun donma noktasıyla kaynama noktasıdır. Normal atmosfer basıncında (760 mm cıva basıncı) bu iki nokta arasındaki mesâfe Celcius termometresinde 100 eşit parçaya bölünür. Bunların her biri bir Centigrad'ı (1°C) gösterir. Fahrenheit ölçüsündeyse bu 180 eşit parçaya bölünür. Bunların her biriyse Fahrenheit'i (1°F) gösterir. Bu ölçümde, suyun donma ve kaynama noktası sırayla 32°F ve 212°F olarak belirlenir. Réamur ölçümündeyse bu noktalar 0°R ve 80°R olarak isimlendirilir. Ara da 80 parçaya bölünür. Cıva -39°C'de donduğu için çok düşük sıcaklıkların ölçümü için uygun değildir. Bu tür olanlar donma noktası düşük olan renkli alkolle doldurulmuştur. Ulaşılabilecek en düşük sıcaklık mutlak sıfır olup, -273,16°C'dir. Mutlak sıfırdan başlayan bir ölçü de Kelvin'dir, yâni -273,16°C= 0°K'dır.

Termokupl: Farklı iki metal veya metal alaşımı telin (meselâ, bakırla demir gibi) birleştirilmesi ve bundan sonra birleşimlerden birinin sâbit sıcaklıkta tutulurken, diğerinin ısıtılması sonucu iki bileşim arasında bir termo-elektrik potansiyel farkı ortaya çıkar. Bu potansiyel farkı (volt), sıcaklığın farkının büyüklüğü nispetinde büyük olur ve voltmetreyle okunabilir. Bu voltmetrenin verilen sıcaklık için kalibre edilmesi sonucu, sıcaklık ölçebilecek bir termokupl elde edilmiş olur. Tek bir termokuplun verdiği voltaj birkaç milivolt gibi çok küçüktür. Yüksek voltaj için sıcak ve soğuk bileşimlere sâhip termokuplların sayısı arttırılır ve seri bağlama yapılır. Böylece termopil veya termo elektrik pil elde edilmiş olur.

Direnç termometresi: Bu bir iletkenin elektrik akımına karşı gösterdiği direncin sıcaklıkla değişimine dayanan bir âlettir. Metallerin pek çoğunun sıcaklıkları arttıkça elektrik geçirgenlikleri azalır. Ortaya çıkan direnç belirli sınırlar içinde, sıcaklıkla orantılıdır. Termometrede kullanılan direnç platin veya nikel tel şeklinde olup, direnci 0°C'de 100 ohm olacak şekilde düzenlenir. Sıcaklık değişimiyle direnç değişimi, akım şiddetinin değişimi olarak, meselâ çapraz bobin âletiyle ölçülür. Bu âletin göstergesi her iki bobinden geçen akım şiddeti (0) ile orantılı sapar. Bir bobindeki akım sıcaklıktan etkilenmeyecek şekilde direnç yoluyla sâbit tutulurken diğer bobindeki akım termometre telindeki sıcaklıkla değişen direnç yoluyla belirlenir.

İki metalli termometre: Benzer olmayan iki metal şeritin birleştirilmesinden meydana gelir. Farklı uzama katsayısına sâhip olan bu maddeler ısıyla farklı boylarda uzarlar. Spirâl şeklinde düzenlenen bu çeşit termometreye konacak gösterge, sıcaklıkla değişiminde hareket ederek sıcaklığın ölçüsünü bildirir. Göstergenin bilinen sıcaklıklarla kalibre edilmesi gerekir.

Pirometre: Cıvalı termometrelerle ölçülmesi mümkün olmayan yüksek sıcaklıkları ölçmeye yarayan bir tür termometredir. Sıcaklığı ölçülmesi istenen cismin yaydığı radyasyon enerjisinin ölçülmesi esâsına dayanır. Optik ve radyasyonlu pirometreler olmak üzere başlıca iki çeşidi vardır.

Optik pirometrede sıcaklığı ölçülecek cismin yaydığı görünür radyasyonun parlaklığı, pirometre üzerindeki tungsten filamanlı bir lâmbanın ışığının parlaklığıyla mukâyese edilir. Tungsten lâmbanın parlaklığı, bir potansiyometre vâsıtasıyla voltaj değiştirilerek, cismin yaydığı ışığın parlaklığına eşit olana kadar ayarlanır. Parlaklıklar aynı olduğu anda göstergeden direkt olarak sıcaklık okunur. Çünkü gösterge voltaj-sıcaklık arasındaki bağıntıya göre kalibre edilmiştir. Bu metodla 500-3000°C arası sıcaklıklar ölçülebilir. Özel camlar kullanılarak bu sıcaklık daha da arttırılabilir.

Radyasyon pirometreleri optik pirometrelerin aksine geniş dalga boylarıyla çalışır. Sıcaklığı ölçülecek cismin yaydığı radyasyon; termopil, bolometre ve fotoelektrik pil gibi bir hissedici termik eleman üzerine mercekle odaklanır. Bu termik eleman sıcaklığa göre kalibre edilmiş voltmetre gibi bir âlete bağlı olduğundan âletin göstergesi direk olarak sıcaklığı verir.

TERMONÜKLEER BOMBA (Bkz. Hidrojen Bombası)

TERMONÜKLEER REAKTÖR (Bkz. Nükleer Enerji)

TERMOS;

Alm. *Thermosflasche (f),* **Fr.** *Thermos (f),* **İng.** *Thermos flask.* Vakumla sarılmış sıcak veya soğuk suların sıcaklığını korumak için kullanılan kap. 1892'de bir İngiliz kimyâcısı tarafından ortaya çıkarılan bu kap, ısı akışını önlemek için çift duvarlıdır. Kabı saran havasız, vakum olan kısım ısının kondüksiyon ve konveksiyonla ısı kaybını önler. Dış cidarın ve şişe iç kısmının gümüş kaplanmasıyla radyasyon yoluyla kayıp da önlenir. Isı, ancak iç ve dış cidarı birbirine bağlayan köprü kısımlarından çok az kaybolur.

Sıvı hidrojenin, sıvı azotun ve diğer düşük sıcaklıktaki maddelerin kullanımının artmasıyla bunların muhâfaza problemi ortaya çıkmıştır. Seyahatlarda ve evlerde gıdâ maddelerinin sıcaklıklarının veya soğukluklarının muhâfazası için de termos kullanılır. Günümüzde kullanılan depolama tankları termosun büyük şekli biçimindedir. İlâveten vakum olan yerde bir yalıtım maddesi de mevcuttur.

TERMOSİFON;

Alm. *Warmuasserspeicher (m), Warmwasserheizung (f),* **Fr.** *Thermosiphon (m),* **İng.** *Thermosyphon (e).* Isıtılan bir sıvının tabii konveksiyon ısı iletim metoduyla bir yerden diğer yere naklini sağlayan düzen. Evlerde odun, kömür ve elektrikle ısıtılan basınçsız banyo su ısıtıcı kazanları basit bir termosifondur. Banyo kazanlarının üst tarafına yerleştirilen ayrı bir hazne, genleşen suyun basıncını karşılamak içindir. Termosifonda sıvı dâima alt taraftan ısıtılır. Isınan sıvı yukarı doğru hareket ederek genleşme haznesine kadar ulaşır. Isınan sıvı bir kalorifer tesisatında veya doğruda doğruya kullanılabilir. Kullanılmadığı durumda genleşme haznesinden kazan altına tekrar dönerek daha fazla ısınmak sûretiyle tekrar yukarı doğru hareket eder. Sıvının bu hareketleri kendiliğinden olup, herhangi bir tulumba vâsıtasıyla değildir.

Bir sıvının iki bölgesi arasındaki ısı farkından dolayı sıvının bulunduğu kapta termomekanik hareket olur. Termodinamik prensibe göre ısı, sıcak bölgeden soğuk bölgeye doğru olur. Isının iletim şekliyse sıcak olan moleküllerin daha soğuk olan moleküllere doğru hareket ederek onlarla karışması ve yer değiştirmesidir (Bkz. Termodinamik). Moleküllerin bu yer değiştirme hareketi esâsen sıcaklık farkından dolayı sıvının her iki bölgesinde yoğunluk farkı meydana gelmesindendir. Bu şekilde meydana gelen termodinamik sıvı hareketine tabii konveksiyon yoluyla ısı iletimi denir.

Sıvı dolu bir kap içine bir sıcak bir de soğuk madde sokulup, uzun müddet bu şartlarda bırakılırsa sıcak tarafta yukarıya doğru; soğuk taraftaysa aşağıya doğru sıvı hareketi başlar. Termosifonun çalışma prensibi de bu basit ısı iletme prensibine dayanmaktadır.

TERMOSTAT;

Alm. *Thermostat (m), Kanter,* **Fr.***Thermostat (m),* **İng.** *Thermostat.* Sıcaklığı istenen ölçüde sâbit tutabilen bir tür kontrol sistemi. Sıcaklıktaki değişim, termostattaki duyarlı bir parçaya tesir ederek bunun elektrik veya basınç sinyali göndererek bir ısıtma veya soğutma sistemini kontrol etmesini sağlar. Termostat binâlarda, su ısıtmalarda, fırınlarda, elektrik ütülerinde, otomobil radyatörlerinde ve önceden belirlenen sâbit sıcaklığın gerekli olduğu cihazlarda kullanılır.

İlk çift metalli sıcaktan müteessir olan termostat, 1726'da saatin çeşitli sıcaklık şartlarında çalışması sırasında hassâsiyetini korumak için kullanılmıştır. "Termostat" kelimesiyse 1830'da, çift metal şeridin sıcaklıkta farklı uzamadan dolayı bükülüp, ısıtma ve soğutma sistemlerini kontrol etmesinde ortaya atılmıştır. Değişik termostat türleri ortaya çıkmasına rağmen, geliştirilmiş çift metal şeritli termostatlar günümüzde yaygın olarak kullanılmaktadır. Diğer bir tür genleşme katsayısı düşük bir çubukla genleşme katsayısı yüksek bir tüpün birer uçlarının birleştirilmesinden meydana gelir. Tüpteki kısalma çubuğun serbest ucunun hareket edip, bir vanayı veya bir elektrik düğmesini kapatmasını sağlar. Değişik bir türse, kolay buharlaşan bir sıvının sıcaklığa bağlı olarak değişik basınç meydana getirmesiyle çalışır. Buzdolaplarındaki termostat bu tiptendir.

TERÖRİZM (Bkz. Anarşi)

TERRAMİSİN (Bkz. Tetrasiklin)

TERSÂNE;

Alm. *Werft (f), Marinearsenal (n),* **Fr.** *Arsenal (m),* **İng.** *Dockyard, maritime arsenal.* Gemi inşâ ve

bakımının yapılması için gerekli teknik, lojistik imkânlara sâhip olan ve birçok fabrikanın bulunduğu geniş bir iş merkezine verilen isim. Tersânelerin ilk akla gelen imkânları meyilli kızak yapılar, kuru veya yüzer havuz, kaldırma kapasitesi tonlarca olan büyük vinçler, presler, giyotinler, makina tezgâhları, kaynak makinaları ve kalifiye teknik personeldir. Gemi inşâ ve bakım işlerinin aksamadan yürütülmesi için ayrıca malzeme akışını sağlayan lojistik imkânlar da tersânelerde büyük görevler icrâ eder. Bugünkü tersânelerde, inşâ edilecek gemilerin plânlarını tasarladıktan sonra çizen resimhâneyle iş sırasını ve yapılış şeklini târif eden plânlama kısmı da vardır.

Tersâneler, daha çok askerî maksatlarla kurulmuş olmakla birlikte hem gemilerin inşâsı için faaliyetlerini sürdürmüşler hem de arıza yapan gemilerin sistemlerinin tâmir işleriyle uğraşmışlardır. Dünyânın en büyük tersâneleri ABD'de bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı Boston, Newyork, Philadelphia, Norfolk, Charleston, San Fransisco, Long Beach ve Pearl Harbor askerî tersâneleridir. General Dynamics, General Motors ve daha birçok büyük firmanın özel gemi inşâ sahaları vardır. İngiltere'de büyük tersâneler Portsmonth ve Plymouth'ta; Fransa'nın büyük tersâneleri Cherbaurg, Brest ve Toulon'da bulunmaktadır. Avrupa'daki birçok devletin kendi tersâneleri mevcuttur.

Birinci ve İkinci Dünyâ harplerinde Alman gemi sanâyii çok ileri gitmişti. Bu savaşlar sonunda bu yüksek teknoloji ABD ve Sovyet Rusya'ya taşındı. Rusya savaştan sonra Doğu Almanya ve Polonya'daki tersânelerden söktüğü tezgâh, vinç ve diğer techizatı Leningrad, Nikoloyev, Kherson, Archangel, Sivastopol, Odessa ve Vladivostok tersânelerine taşıyarak sistemlerini yeniledi.

Gemilerin açık denizlerde bakımının yapılabilmesi için İkinci Dünyâ Harbinden sonra yüzer havuzlar inşâ edilmiştir. Yüzer havuzların özelliği bir gemi gibi açık denizlerde hareket etmesi veya çekilmesidir. Havuz sarnıçlarına su alarak dalışa geçer, onarım görecek gemi havuz içine girerek havuzun tekrar yükselmesiyle karinası su üstüne çıkmış olur. Tersânelerin lojistik görevlerini icrâ eden büyük cephâne, akaryakıt, yiyecek gibi malzeme taşıyan seyyar yüzer birlikler de mevcuttur.

Tersânelerimiz: Türkler Anadolu'ya ayak bastıktan sonra denize açılabilmek için tersâneler kurarak kendi gemilerini kendileri yapmışlardır. Türkiye Selçukluları Alanya'da Alâiye Tersânesini kurmuşlardır. Aydıncık Tersânesi, Çanakkale havâlisinde yerleşmiş olan KarasiBeyliği tarafından, Sinop Tersânesi, Candaroğulları Beyliği tarafından kurulmuştur. Orhan Gâzinin emrinde çalışan Karesi asıllı Karamürsel Alp, Karamürsel kasabasında Bizans topraklarında çok gizli olarak tekneler inşâ etmiştir (Bkz. Karamürsel Alp). Karamürsel Beyin tekne tipleri bugün dahi kullanılmaktadır.

Osmanlılarda ilk düzenli tersâne Sultan Yıldırım Bâyezîd Han zamânında Gelibolu'da yapıldı. 1390 senesinde Saruca Paşa tarafından kurulan tersânede büyük gemiler yapılmaya başlandı. Donanma da buraya taşınınca Bizans'ın Akdeniz'le ilgisi kesilmiş oldu.

Gelibolu'dan sonra ikinci büyük tersâne İstanbul'da yapıldı. Fâtih Sultan Mehmed Han, Haliç'te Aynalıkavak semtinde küçük bir tersâne kurdurdu. Haliç Tersânesi adını alan bu tersâne, 1497 yılında Sultan İkinci Bâyezîd Han tarafından genişletildi. Kemâl, Burak ve Pîrî Reis tarafından idâre edilen donanmanın gemilerinin bir çoğu burada inşâ edilmiştir. Mısır ve Suriye'yi fetheden Yavuz Sultan Selim Han, Papa Onuncu Leon'un kendi aleyhine bir ittifak hazırladığını duyunca, bir donanmayla Akdeniz hâkimiyetini elde etmeyi düşündü. Vezir-i âzam Pîrî Mehmed Paşayı bu işe memur ederek dedesi Fâtih Sultan Mehmed Han tarafından yapılan ve babası tarafından genişletilen Tersâneyi 1515'te daha da büyüterek üstleri kapalı kızaklar inşâ ettirdi. Bu tersânede Kânûnî Sultan Süleyman Han 1527'de göz tâbir edilen kapalı kızakları iki yüze çıkararak, tersâne ihtiyaçları için lüzumlu ambar ve mahzenleri inşâ etmek sûretiyle, Haliç'te mükemmel bir imkân vücûda getirdi.

Gemi inşâsının Avrupa tekniklerine uygun olarak yapılması maksadıyla, Baron de Tott'un tavsiyesi üzerine Haliç'te Karaoğlu semtinde mühendislik eğitimi veren bir okul açıldı (1776). Avrupa'dan gemi inşaat mühendisleri getirildi.

1789 yılında Sultan Mahmûd Han tarafından Haliç Tersânesi tekrar genişletildi. Gemi boylarının büyümesi dolayısıyla kızaklarda tâmirat zor olduğundan kuru havuz yapma yönüne gidildi. Haliç Tersânesinin Azapkapı yönünde bir kuru havuz inşâ edildi. Daha sonra 1825 yılında boyu 85,34 m, genişliği 19,20 m ve çektiği su 7,31 m^3 olan gemileri alabilecek ikinci bir taş havuz inşâ edilmiştir. 1857 yılında üçüncü havuza başlanmış fakat Sultan Abdülmecîd Hanın 1860'ta vefâtı üzerine inşaat durmuş, daha sonra Sultan Abdülazîz Han zamânında tekrar başlanmış 1869'da tamamlanmıştır. Bu taş havuz 115,82 m uzunluğunda, 21,94 m genişliğinde, 8,53 m^3 su çeken gemileri havuzlamaya elverişli büyüklüktedir.

Sultan Mahmûd Han zamânında inşâ edilen taş havuz, 1874 yılında Sultan Abdülazîz Han tarafından büyütülmüş, böylece bu havuz 153,92 m boyunda, 19,20 m genişliğinde, 7,31 m^3 su çeken gemileri havuzlamaya müsâit bir hâle gelmiştir. Tanzimat devrinde tersânenin Hasköy kısmına Vâlide Kızağı, Taşkızak ve Ağaçkızak inşâ edilmiştir ki, Taşkızak'ın inşaatı 1840'ta bitirilmiştir.

Haliç Tersânesinde bu havuzlar hâlen kullanılmakta olup, sâdece kapakları değiştirilmiştir. Ecdattan kalan bu eserler tamâmen Türk mühendis ve işçisinin emeğiyle yapılmıştır. Bugün özel teknikler kullanılarak yapılan havuz inşaatları düşünüldüğünde eskilerin, o günkü imkânlarla nasıl yapılabildiği hâlen tam olarak bilinmemektedir. O günlerden kalan bu taş havuzlardan başkaca hiçbir taş havuzumuz (Kuru havuz) yoktur. Pendik Tersânesinde 1969 senesinde büyük bir kuru havuz inşaatına başlanmışsa da sâdece hafriyatı yapılıp bırakılmıştır.

Öte yandan Yavuz Sultan Selim Han zamânında sınırlar Mısır'a kadar ulaşınca harekât ve lojistik destek kolaylıkları sağlamak maksadıyla Süveyş ve Mısır kaptanlığı adıyla bağımsız bir kaptanlık kurdular. Bu donanma 1532 yılında 80 parça olarak Mısır Beylerbeyi Süleyman Paşa zamânında kurulmuştu. Gemi ihtiyaçlarını karşılamak için de Süveyş Tersânesi tesis edilmişti. Bu donanmayla Hint ve Umman denizlerinde faaliyet gösteren Portekizlilerle mücâdele edildiği gibi, Hindistan taraflarındaki İslâm ülkelerine de yardım yapılmıştır.

Osmanlılar Macaristan'ı fethettikten sonra, Tuna Nehri üzerindeki Rusçuk şehrinde tersâne yaptılar. Burada hafif nehir gemileri yapılır ve onarılırdı. Ayrıca kışın gemiler, bu tersânede kışlarlardı. Yerleri bakımından önemli olan bu tersânelerin yanında Basra ve çevresini korumak için Birecik (Urfa)te küçük bir tersâne kuruldu. Hafif gemilerin yapıldığı bu tersânede 18. yüzyıl sonlarında Fırat'ta çalışmak için hafif bir filo (ince donanma) donatılmıştı. Büyük harp gemisi inşaasına müsâit Gemlik Tersânesiyse 19. yüzyıl sonuna kadar faaliyetini sürdürmüştür.

Diğer bir Osmanlı tersânesi de İzmit Tersânesidir. Eski şekli bilinmeyen bu tersânenin muhâfaza duvarları 1838 yılında Sultan İkinci Mahmûd Han tarafından yapılmıştır. Bu tersânenin kapasitesi hakkında bir fikir edinilmesi için muhtelif senelerde inşâ edilmiş bâzı gemilerin vasıfları aşağıda verilmiştir.

Feyziye Kalyonu: 1836'da inşâ edilmiştir. Geminin boyu 60,35 m, genişliği 16,76 m ve çektiği su 7,01 m^3tür.

Feyzi Rahman Firkateyni: (Firkateyn: Üç direkli, hem güvertesinde, hem ambarında otuzdan yetmişe kadar topu olan 1500 kadar mürettebatlı, yalnız yelkenle yürüyen ve yelken donanımı tam, ağır harp gemisi) 1828 yılında inşâ edilmiştir. Boyu 39,32 m, genişliği 10,67 m ve çektiği su 4,57 m^3tür.

Hüdâvendigâr Firkateyni: 1860 yılında inşâ edilmiştir. Boyu 52,42 m, genişliği 31,1 m ve çekdiği su 6,40 m^3tür.

Peyki Ticâret Gemisi: 1840 yılında inşâ edilmiştir. Boyu 36,58 m, genişliği 8,53 m, çekdiği su 1,83 m^3tür.

Şadiye Kalyonu: 1857 yılında inşâ edilmiştir. Boyu 97,54 m, genişliği 17,68 m, çektiği su 8,38 m^3 olup, makine beygir kuvveti 650'dir.

Bugün Türkiye'de gemi inşâ edebilecek kapasitede; Pendik Tersânesi, Camialtı Tersânesi, Gölcük Tersânesi, Taşkızak Tersânesi mevcuttur. Camialtı Tersânesiyle Taşkızak Tersânesi Osmanlılar zamânından kalma tersâneler olup, tezgah kapasiteleri yönünden geliştirilmiştir. Gölcük Tersânesi Komutanlığının kuruluşu 1926 senesine rastlar. Yavuz'un havuzlanması maksadıyla başlatılan onarım tesisleri 1942 senesinde makine fabrikası, döküm fabrikası ve tekne fabrikalarının inşaasıyla tersâne hâline dönmüştür. Tersânenin asıl gelişmesi 1947 senesinden sonra NATO yardımları çerçevesinde olmuştur. Bugün Gölcük Tersânesinde denizaltı, muhrip, fırkateyn, çıkarma araçları 30.000 dwt'luk sivil gemiler yapılabilmektedir. İstanbul Tuzla'daki Pendik Tersânesi Türkiye'nin en büyük tersânesi olup, 1980 senesinde tam faaliyete geçmiştir. Büyük tersâneler yanında küçük tâmir atelyeleri de faaliyetlerini sürdürmektedir.

TERSÂNE-İ HÜMÂYUN;

Osmanlı Devletinin İstanbul'daki tersâneleri. Haliç veya Kasımpaşa Tersânesi de denir. Günümüzde de burada küçük bir tersâne vardır. Tersâne-i Hümâyun, Osmanlı Devletinin Akdenize hâkim olduğu birkaç asır dünyânın en büyük tersânesiydi. Kaptan-ı deryânın emrinde olan bu tersâne 17. yüzyılın ikinci yarısında 137 gemiyi birden tezgâha koyup hepsini birden kızaktan indirecek kadar teşkilâtlı ve mükemmeldi. Burada çeşitli milletlerden 30.000'den aşağı olmayacak şekilde esir çalıştırıldı. Başlı başına bir şehir hükmünde olan bu tersâne hiçbir disiplinsizliğe, idâresizliğe, kargaşaya meydan verilmeden emniyet içinde idâre edilirdi.

Bugün bu tersâneden kalan küçük bir alanda Haliç Tersânesi bulunmaktadır. Buradaki üç havuz da Osmanlı devrinden kalmıştır. Havuzların boyları 83-118-153 metre, genişlikleri 16-20 metredir. Derinlikleriyse 9.5-10.5-13.5 metredir.

TERZİ BABA;

Anadolu'da yetişen evliyânın büyüklerinden. İsmi Muhammed Vehbî'dir. Hayyât Vehbî ve Terzi Baba diye meşhurdur. 1780 (H. 1195) senesinde doğdu. **Osmanlı Müellifleri, Sefînet-ül-Evliyâ, Esmâ-ül-Müellifîn** adlı eserlerde Erzurum'da, diğer bâzı eserlerdeyse, Erzincan'da doğduğu yazılıdır. 1847 (H.1264) senesinde Erzincan'da vefât etti.

Terzi Baba temel din bilgilerini tahsil ettikten sonra, anne ve babasının isteği üzerine bir sanat sâhibi olmak için terzilik öğrenmeye başladı. Terzi Baba diye meşhur olması buradan gelmektedir. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin (rahmetullahi aleyh) halîfelerinden, Erzincanlı Şeyh Abdullah Mekkî Efendiyle görüştü ve ona talebe oldu. Terzi Baba'nın Şeyh Abdulah-ı Mekkî'ye talebe olması şöyle nakledilir:

Bir gün Erzincan'a seyyâh fakirlerden birisi geldi. Üzerindeki palto çok eski olduğu gibi, ele alınmayacak kadar kirliydi. Bu zât paltosunu tâmir ettirmek için şehirdeki terzileri tek tek gezdi. Fakat mürâcât ettiği bütün terziler elbisesini dikmedikleri gibi el sürmekten bile çekindiler. O fakir zâta alay yollu; "Şurada Terzi Baba var. Ona götür, o diker!" dediler. Zavallı fakir zât, Terzi Baba'yı buldu. İstediğini anlattı. Terzi Baba ona; "Paltonu bırak, inşâallah yarına hazırlarım." dedi.

Terzi Baba paltoyu alıp, güzelce yıkadı, kuruttu ve dikti. Ertesi gün o fakire elbisesini teslim etti ve yaptıklarının karşılığında ücret de almadı. O fakir zât paltosunu temizlenmiş, dikilmiş görünce çok memnun oldu. Terzi Baba'ya Allahü teâlânın sevdiklerinin sohbetine kavuşması için kalben duâ etti.

O günlerde de Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretleri, halîfelerindenAbdullah Mekkî Efendiyi Anadolu'ya göndermişti. Abdullah Mekkî Efendi, Erzurum'a uğramış, sonra Erzincan taraflarına yönelmişti. Erzincan'a yaklaşınca, yanındaki arkadaşlarına; "MevlânâHâlid'in (rahmetullahi aleyh) bize târif eylediği memleket, Allah bilir ya burasıdır. Burada bir zâtın bizde emâneti vardır." demişti.

Abdullah Mekkî Efendi, Erzincan'ı şereflendirince, insanlar akın akın ziyâretine geldiler. Gelenler arasında Terzi Baba da vardı. Abdullah Mekkî Efendi, ilk defâ gördüğü Terzi Baba içeri girince ayağa kalktı. Dâvet edip yanında yer verdi. Hiç kimseye yapmadığı iltifâtı ona yaptı; "Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretlerinden bizde bir emânet var. O emânete seni müstehak gördüm. Bu emânet sana çok menfaatler sağlar. Kabul edersen sana teslim edeyim." dedi.

Terzi Baba da; "Siz bilirsiniz efendim, maddî menfaatse; dünyâ için kabul etmem." cevâbını verdi.

Abdullah Mekkî Efendi bu cevâbı alınca; "Oğlum, sen bulacağını buldun. Teslim edeceğim emânet seni dünyâ sevgisinden kurtarmaktan başka bir şey değildi." buyurarak, Terzi Baba'ya himmetle nazar edip, emâneti verdi. Bunun üzerine Terzi Baba'nın hâli derhal değişti. Mânevî feyzler deryâsına daldı. Abdullah-ı Mekkî ona icâzet verdi. Bu hâdiselerden sonra, Terzi Baba'nın yüksek derecesi halk arasında duyulup, yayıldı. Herkes istifâde etmek için ona geldi. Zamanla, Terzi Baba'ya bağlanan talebelerin sayısı arttı. Bunu çekemeyenler, onun hakkında dedikoduya başladılar. "Ümmî bir câhilin başına bu kadar insan toplanmış" diyorlardı. Hattâ ilimden biraz nâsibi olanlar da, bu gibi sözleri söylemeye başlamıştı. Bunun üzerine beldenin müftîsi, Terzi Baba'yı imtihân için dâvet etti. Maksadıysa, Terzi Baba sorulan suâllere cevap veremeyince, cehâletini anlayıp, insanları irşâd dâvâsından vazgeçmesini temin etmekti. Terzi Baba, müftî efendinin dâvetini kabul edip gitti. Orada büyük bir ilim meclisinin toplanmış olduğunu gördü. Müftî efendiye kendisini niçin dâvet ettiğini sorduğunda; "Biz seni imtihan için dâvet ettik. Hakkınızda birçok dedikodu yapılıyor. Buna son vermek lâzım geldi. Size bâzı suâller soracağız. Siz de cevap vereceksiniz." dedi. Sonra sıfat-ı sübûtiyenin kaç tâne olduğunu ve daha başka suâlleri sordu.

Terzi Baba büyük bir hakîkati ortaya çıkarmak için; "Allahü teâlânın, bu şehirde yaşayanlara göre yedi, diğer beldelere göre sekiz tâne sıfât-ı subûtiyesi vardır. Bu beldeye göre, Allahü teâlânın subûtî sıfatları şunlardır: İlim, Semi', Basar, İrâde, Hayât, Kelâm ve Tekvin. Bu şehre göre, Allahü teâlânın Kudret sıfatı yoktur. Çünkü bu şehir insanları Allahü teâlânın Kudret sıfatını inkâr etmektedirler. Eğer Allahü teâlânın Kudret sıfatına inansalardı. Allahü teâlâ bir ümmî kulunda, insanlara doğru yolu gösterme kâbiliyetini yaratmaya kâdirdir, derlerdi!" cevâbını verir vermez, orada bulunanlar, Terzi Baba'nın ilm-i ledünnîye sâhip, kâmil bir zât olduğuna kanâat getirip, af dilediler. Buna, gereken ikrâm ve hürmeti gösterdiler.

Terzi Baba, 1847 senesinde Erzincan'da vefât etti. Dergâhının bulunduğu yere defnedildi. Bugün burası Terzi Baba Mezarlığı diye anılmaktadır. Türbesi, mezarlığın ortasındadır.

Terzi Baba'nın yetiştirdiği talebeler arasında en meşhurları; Hâfız Rüşdü Efendi, Hacı Mustafa Fehmi, Leblebici Baba'dır. Terzi Baba, ilâhî aşkla dolu âdetâ ikinci bir Yûnus Emre'dir. Tasavvufun hakîkatlerine dâir, **Miftâh-ul-Kenz** isminde manzum eseri çok meşhurdur. Terzi Baba hakkında yazılan **Şevkistan** adlı eserde kerâmet ve hâlleri uzun anlatılmaktadır.

Terzi Baba'nın dünyâya hiç rağbeti yoktu. Âhirete meyli çok fazlaydı. Mesleğiyle meşgul olurken, ibâdeti terk etmez, nefsinin arzu ve isteklerini yapmama husûsunda âzamî gayret gösterirdi. Dükkânında dikiş dikerken, her iğneyi kumaşa geçirip çıkarışta dili ve kalbiyle Allahü teâlânın ism-i şerîfini söylerdi. Halîm selîm, mütevâzî bir zâttı. Kimsenin hâlini bilmesini istemezdi. Fakirleri çok sever ve bunu açıkça belli ederdi.

Miftâh-ül-Kenz'den bir bölüm:

Îmân

Hidâyettir bize îmân ezelden
Onu hıfzeyleye Allah kederden

Ne noksan olur îmân ne ziyâde
Edip ikrâr-ı tasdîk altı şeyde

Ve lâkin var za'îfiyle kavîsi
Olur tasdîke göre her birisi

Eğer tasdik olursa kalbde her ân
Kavî olur onun îmânı ey cân

Dahî doğru söyler dilde kelâmın,
Ona kim sorsa söyler ol merâmın

Yalan ile îmân cem' olmaz aslâ
Birikmez ikisi bir kalbde kellâ

Hidâyettir kuluna evvel îmân
Onun hıfz olmasına eyle idmân

Dahi çok de salât ve selâmı
Habîbi üstüne olsun müdâmı

TERZİ KUŞU (Cisticola cisticola);

Alm. *Europäischer Zistensänger (m),* **Fr.** *Cisticole d'Europe (m),* **İng.** *Fan-tailed warbler.* **Familyası:** Öteğengiller (Sylviidae). **Yaşadığı yerler:** Avrupa, Asya ve Afrika'nın ormanlık bölgelerinde. **Özellikleri:** Yaşadığı ağacın büyükçe bir yaprağının kenarlarını ot lifleriyle dikerek yuva yapar. **Çeşitleri:** "Sutoria sutoria" türü Hindistan'da, "C. cisticola" Avrupa'da boldur.

Öteğengiller âilesinden, yaprak kenarlarını bitkisel liflerle dikerek yuva yapmakla meşhur bir kuş. Boyu hemen hemen serçe kadardır. Büyük bir yaprağın kenarlarını yanyana getirerek, sivri ve uzun gagasının arasında tuttuğu ottan bir lifle ustalıkla dikerek kese şeklinde bir yuva yapar. Yuva yapım işi erkeğe âittir. Dişi yuvaya 5-6 yumurta bırakır. Yılda üç parti yavru çıkardıkları olur. Eşler yavrulara beraber bakar. Çoğunlukla sırtı ve kanatları siyah veya kahverengimsi, karnı sarı olur. Hindistan, Burma, bölgelerinde yaşayan türün kuyruğu uzuncadır.

TERZİ VE TERZİLİK;

Alm. *Schneider (-in f) (m), und Schneider-ge-werbe, -handwerk n, -kunst (f),* **Fr.** *Tailleur (m), et métier (m), de tailleur, couture,* **İng.** *Tailor, dressmaker and tailoring, dressmaking.* Deri, kumaş ve buna benzer şeylerden erkek veya kadın elbisesi biçip diken kimse. Günümüzde elbise dikenlere "terzi", bu mesleğe de "terzilik" ismi verilmektedir.

Terzilik; târihi çok eskilere dayanan bir meslektir. İlk insan ve ilk peygamber Âdem aleyhisselâm zamânından beri insanlar giyinme ihtiyaçlarını dokuma, deri ve buna benzer şeylerden elbiseler dikerek karşılıyorlardı. Daha sonraları kumaş dokuma sanatı gelişti. Dokunan bu kumaşları kesip biçme, dikip süsleme, insan vücûduna uydurma durumu ortaya çıktı. Bu işin ortaya çıkması, terziliğin ilk adımı oldu. Kur'ân-ı kerîmde ismi geçen, ilk defâ kalemle yazı yazan İdris aleyhisselâm, ok ve yay kullanmanın yanında terzilik mesleğini de insanlara öğretti. Bunun için İdris Peygambere (aleyhisselâm), terzilerin ve âlimlerin pîrî dendi. Yüz seksen kadar da şehir kurduğu rivâyet edilmektedir.

Bu işler zamanla gelişerek cemiyetin bir ihtiyacı hâline geldi. Çeşitli ustalık ve ince zevke dayanan bir meslek şekline döndü.

Terzilik mesleği; “biçki” ve “dikiş” denen iki ana kâideye dayanmaktadır. Terzilerin mesleklerinde yükselebilmesi ve iş yapabilmeleri için, bu iki kâideyi iyi bilmeleri lâzımdır. Ayrıca biçki işleriyle uğraşan erkek terzilere “makas” ismi de verilmektedir.

1. Biçki: Kesilip dikilecek kumaşların, onu giyecek kişilerin ölçülerine ve modellerine göre biçme işine denir.

2. Dikiş: Biçki kadar önemlidir. Kumaşlar biçildikten sonra, kesilen parçaların birbirine eklenmesi, onların birbirine uydurulması işidir. Dikiş kendi başına ihtisas isteyen bir sanattır. Terzilikteyse çok daha mühimdir.

Biçki ve dikişten sonra terzilik mesleğinin içinde bulunan prova etme işi de çok önemlidir. Prova; elbisenin henüz tamamlanmadan dikilen, kişinin vücûduna uygun olup olmadığını öğrenmek için yapılan denemedir, kontroldür. Dikişte ve biçkide bir hatâ varsa bu sırada düzeltilir.

İlk zamanlar erkek ve kadın elbiselerini aynı terziler dikerlerdi. Günümüzde genel olarak erkek ve bayan terzileri ayrıdır. Bâzı yerlerdeyse hem erkek ve hem kadın elbise dikimleriyle uğraşan erkek terziler de vardır.

Son yıllarda ise konfeksiyonculuk (hazır elbise sanâyii) çok geliştiğinden ısmarlama elbise diken terzilik mesleğine rağbet azalmıştır.

TESBİH;

Alm. *Gebetskette (f),* **Fr.** *Chapelet (m),* **İng.** *Prayer beads.* Allahü teâlâyı kemal, üstünlük sıfatlarıyla sıfatlandırıp, O’na layık olmayan bütün noksan sıfatlardan uzak kılmayı ifâde eden bir zikir, hatırlama. Tesbih: Sübhânallah demektir. Tesbih bir ibâdettir. Dînimizde namazda, namazdan sonra ve diğer zamanlarda yapılan tesbihler vardır. Namaz içinde rükûda üç kere Sübhâne Rabbiyel-Azîm, secdede üç kere Sübhâne Rabbiyel-A’lâ demek, namazdan sonra Âyetel Kürsî okumak, otuz üç kere Sübhânallah, otuz üç kere Elhamdülillah, otuz üç kere Allahü ekber demek, tesbih çekmek olup, mühim sünnetlerdendir.

Allahü teâlâyı tesbih ederken şaşırmamak için namazlardan sonra ve diğer zamanlarda çekilen, çeşitli maddelerden yapılmış, ortasındaki delikten ipliğe dizilmiş, belirli şekilde doksan dokuz veya otuz üç tâne bu işe mahsus olan araca da **tesbih** denilmiştir.

Namazlardan sonra yapılan tesbihlerin, parmakla veya bir âletle yapılması bidat değil, Peygamberimizin takriri sünnetlerindendir. Çünkü Peygamber efendimiz; hanımlarından Safiye vâlidemize tesbihleri çekerken sayıyı şaşırmamak için çakıl tânelerini kullanmasını emretmiş; yine bir kadının tesbihleri çekirdek tâneleriyle saydığını gördüğü halde men etmemiştir. Tesbih çekerken sayıyı belli etmek için ipe düğüm atarak tesbih çeken sahâbîlerin olduğu bildirilmiştir.

İslâm âlimleri ve evliyânın büyükleri tesbihi kullanmışlardır. Evliyânın büyüklerinden olan Cüneyd-i Bağdâdî kuddise sirruh, tesbih hakkında; “Beni Allahü teâlâya yaklaştıran bu nesneyi terk edemem” buyurarak ölüm döşeğinde dahi tesbihi elinden bırakmamıştır. Yine büyük âlim Abdülkâdir-i Geylânî; “Bâzı büyükler elinde tesbih olduğu hâlde uyur, uyandığı zaman onu yine çekilir hâlde görürmüş, dilini de hakkı zikreder bulurmuş.” buyurmuşlardır.

Tesbihin başlangıcı ve tesbih sanatı, Peygamberimizin tesbihle ilgili takriri sünnetine uyularak başlanmış ve zamanla gelişmiştir. Özellikle Osmanlılar döneminde tesbihçilik sanatı daha da gelişerek 19. yüzyılda doruk noktasına çıkmıştır. Türk el sanatları içinde çok kıymetli, şâheser nitelikte tesbihler yapılmıştır. Bugün Topkapı Sarayında, Osmanlılar zamânında yirmi dört cins ağaç, yüz elli kadar da taştan yapılmış çok kıymetli, hepsi birbirinden güzel tesbihler bulunmaktadır.

Dünyânın en güzel tesbihleri İstanbul’da yapılmıştır. Tesbihler yapılırken, özellikle yeşim, mercan, kehribar, zümrüt, yakut gibi kıymetli ve sert taşlardan yapılacak tesbih tânelerinin aynı şekil ve hacimde yapılması çok zahmetli ve mahâret isterdi. Mücevher taşlarının tıraş edilmesi, hattâ ondan daha zor işlenen bâzı tesbihlerin yapılması on sene kadar sürerdi. Yapılan bu tesbihler o zamanlar birkaç bin altın liraya satılırdı.

Güzel ve kıymetli olan tesbihler onları yapan ustaların isimleriyle anılırdı. Bu tesbihler tornada çekildiği için onları yapanlara “çeken” tâbir olunurdu. Tesbih çeken ustaların dükkânları daha çok Bâyezîd çevresindeydi. Bu sanatkârların meşhurlarından bâzıları şunlardır: Horoz lâkaplı Sâlih Usta, Tophâneli İsmet Usta, Hasan Usta, Nûri Usta gibi.

Ağaç tesbihlerin îmâl edilişinde seçilen ağaçlar, önce ince çubuklar hâline getirilir. Sonra bu çubuklar testereyle küçük küçük doğranır, bu parçalar uzun çalışmalardan sonra yuvarlanır, delikleri açılırdı. Taştan yapılan tesbihlerse elmas tozu ile çarkta aşındırılarak traş edilmek üzere işlenirdi.

Tesbihte başlıca şu kısımlar bulunur:

İmâme: Tesbih ipinin iki ucunun içinden geçirilip, tepesinde düğümlenen uzunca bir sap görünümünde olan, tesbihin başlangıç noktasını belli eden kısım.

Püskül: İmâmenin ucunda bulunan ipekten süslü kısım. Buna kamçı da denir.

Nişâne: Her otuz üç tânede bir, yassıca ve ortası delik kısım, buna durak da denir.

Sandal ağacı, öd ağacı gibi kokulu ağaçlardan ve amberden yapılan tesbihler güzel koku verir. Rengi, tatlı bir kırmızı olan mercan tesbihler çok kıymetlidir.

Tesbih, insanlara Allahü teâlâyı hatırlatan bir vâsıta olduğundan, örfümüze de girmiştir. Anadolu'da yaşayan örflerimizden biri de, ölen bir babanın tesbihi Kur'ân-ı kerîmi ve saati büyük oğula verilir. Büyük oğul babanın yerini tuttuğundan örfe sadık kalarak Kur'ân-ı kerîmi okur, tesbihi çeker. Böylece, âile yapısından gelen feyz ve bereket devam ederdi.

Kur'ân-ı kerîmde tesbihle ilgili birçok âyet-i kerîme vardır. Hadid sûresi 1. âyet-i kerîmesinde meâlen; **"Göklerde ve yerde ne varsa hep Allah'ı tesbih etmektedir.";** İsra sûresi 44. âyet-i kerîmesinde meâlen; **"Yedi gök ve yer, bir de bunlar içinde bulunanlar** (insan, cin ve melekler) **Allah'ı tesbih ederler. Hiçbir varlık, yoktur ki, O'nu hamd ve tesbih etmesin. Fakat siz onların tesbihini** (dillerini bilmediğinizden) **anlamazsınız."** buyurulmaktadır.

Peygamber efendimiz hadîs-i şerîflerinde şöyle buyurmaktadır: **"Bir kimse gece yatarken günde yüz defâ "Sübhanallahi vel hamdülillahi velâ ilahe illallahü vallahü ekber" derse, o kimse tesbih, tahmid ve tekbir eylemiş olur."** Bunu çok okumakla kusurlarının, günahlarının affedilmesini istemiş olur. Böylece günah ve sevaplarını düşünerek kendini muhâsebe yapar. Yine bir hadîs-i şerîfte; **"Cenâb-ı Allahın dinde sevgili, dilde hafif, terâzide ağır olan iki şeyini bildiriyorum: "Sübhanallahi ve bihamdihi, sübhanallahil azîm."** Diğer bir hadîs-i şerîfte; **"Bir günde yüz defâ "Sübhanallahi ve bihamdihi" derse o kimsenin günahları deniz köpüğü kadar çok olsa** (kul hakları hâriç) **affolunur."** buyrulmuştur.

TESBİHAĞACI (Styrax officinalis);

Alm. *Zedrach (m),* **Fr.** *Melia (m),* **İng.** *Bead tree.* **Familyası:** Tesbihağacıgiller (Styracaceal). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Batı ve Güney Anadolu.

2-5 metre yüksekliğinde, kışın yapraklarını döken çalımsı ağaççıklar. Yaprakları kısa saplı, üst yüzü yeşil, alt yüzü tüylü ve beyazımsı renklidir. Çiçekler 3-5 tânesi bir arada beyaz renkli ve güzel kokuludur. Meyveleri takriben 1 cm çapında olup, 1-2 tohumdur. Tohumlar küre şeklinde sert, parlak ve kahverengidir.

Kullanıldığı yerler: Tohumları yağ taşır. Tohumlarından tesbih yapıldığından dolayı tesbihağacı olarak yayılmıştır. Ayı fındığı olarak da bilinir.

TESBİHBÖCEĞİ (Armadillidium);

Alm. *Rollassel (f),* **Fr.** *Cloporte (m),* **İng.** *Wood-Louse.* **Familyası:** Tesbihböcekleri (Oniscidae). **Yaşadığı yerler:** Nemli yerlerde, bodrumlarda, taş ve dökülmüş yaprakların altında bol rastlanırlar. **Özellikleri:** Vücûdu gri uzunca ve kubbelidir. Bitkisel besin yerler, tehlike ânında tostoparlak olurlar. **Ömrü:** 4-6 yıl kadar. **Çeşitleri:** Birçok türü vardır.

Eklembacaklıların kabuklular (Crustacea) sınıfının eşayaklılar (İsopoda) takımından, nemli yerlerde yaşayan bâzı böceklerin genel adı. Birkaç cinsi mevcuttur. Evlerin mahzenlerinde, merdiven altlarında, bahçelerde, taş ve yaprak altında bol olarak rastlanır. Kubbemsi ve sert örtülü, vücûdu 1,5-2 cm uzunlukta, birbirine geçmiş halkalardan meydana gelmiştir. Tehlike ânında tesbih tânesi gibi tostoparlak olduğundan "tesbihböceği" adı verilmiştir.

Kök, küf gibi bitkisel gıdâlarla beslenir. Yemek artıkları ve çürümüş hayvânî maddeler de yer. Genellikle gece aktiftir. Duyuları hassastır. Kuru yerlerden hızla geçer. Karın bölgesindeki solungaçlarla solunum yapar. Susuz yerlerde solungaçlarını saklar. Kuru havada 5-6 saat kaldıklarında ölürler.

Çöl bölgelerinde yaşayanlar kuraklıktan korunmak için toprağın derinliklerine inerler. Tesbihböcekleri kış uykusuna yatmazlar. Çoğunlukla dişi yılda iki defâ yumurtlar. Yumurtalarını karın altındaki bir kesede saklar. Burada yumurtalardan çıkan yavruların büyüklüğü hâriç, herşeyleri tesbihböceğine benzer. Tutsak hayatta 4-6 yıl kadar yaşayabilirler. Nakliye vâsıtalarıyla dünyânın çoğu bölgelerine yayılmışlardır. Düşmanları kuşlar ve küçük memelilerdir. Bâzı tesbihböcekleri korunmak için pis bir

koku yayarlar. A. vulgare yaygın bir türdür.

TESETTÜR;

Alm. *Sich-Bedecken (n); Verschleirung (f),* **Fr.** *Se couvrir; se voiller,* **İng.** *To conceal oneself; to veil oneself.* Örtünme, giyinme. Arapça "setr" kelimesinden türeyen tesettür, lügatta "kapanıp gizlenme, örtünme, giyinme, kuşanma" mânâlarına gelir. Tesettür, erkeklerin ve kadınların, vücutlarının avret mahalli sayılan kısımlarını göstermemelerine, örtmelerine denir.

İnsanları, kadın olsun, erkek olsun giyinmeye, örtünmeye zorlayan pekçok sebepler vardır. İçinde yaşadığı tabiat şartları, iklimler, mevsimler, mensup olduğu milletin kültür değerleri, inanıp teslim olduğu dînin emirleri ve yasakları, hattâ töre, örf ve âdetleri, ahlâkî telakkileri, çalıştığı iş ve mesleğinin şartları, yaşları, cinsiyetleri, zevkleri ve ekonomik durumları, giyinmelerini, kuşanmalarını ve örtünme şekillerini etkilemekte ve biçimlendirmektedir. Yeryüzünde insanların örtünme şekillerine bakarak yaşadığı coğrafî muhitini, mensup olduğu milletini ve dînini kolayca anlamak mümkün olmaktadır. Milletlerarası kültür alış verişleri, insanların giyinme, örtünme şekillerini etkilemesine ve moda adı altında geniş kitlelere yayılmasına rağmen millî ve mahallî zevkler dâima önemli bir yer tutmaktadır. Bunun yanında, dinlerin tâyin ettiği ölçü, örtünmede asırlar boyunca hiç değişmeyen temel unsur olmuştur. Şu kadar var ki, insanlar, millî kültür ve medeniyetlerini yaşamaktan da husûsî bir zevk duymaktadırlar. Örtünmenin şekline âit şartlar her devirde ve her milletin millî kültürüne, dînî inancına uygunluk arz ederek çeşitli değişikliklere uğramıştır.

Örtünmek için elbise giymek, yemek ve içmek gibi insan hayâtının devâmı için zarûrî bir ihtiyaçtır. Şekilleri, renkleri ve zevkleri ne olursa olsun örtünmeye yarayan giyecekler, hayâtın devamı için lâzım olan bir ihtiyacı karşıladığı gibi, insanların ayıbını örtmekte, hayâ, utanma duygusunun kalkmamasını sağlamakta, fertlerin toplum içinde rezil ve bayağı bir hâle düşmemesini temin etmektedir. Çıplaklığın yol açtığı çirkin hayâtı, fuhşu zinâyı önlemektedir. Erkeğe ve kadına, hemcinsleri arasında şerefli bir mevki kazandırmaktadır. Hayvanlar gibi bir yaşayış tarzından kurtarmaktadır. Irz ve nâmuslarını korumakta, âile düzenini muhâfaza etmekte yardımcı olmaktadır.

Ayrıca kadınların erkeklere karşı örtünmesi, bunların nâmuslarını korumak için olduğu gibi, bu örtüler kadınla erkeği birbirinden ayıran mânevî sınırlar olmaktadır. Örtüler, erkekle kadın arasına konulan hayâ perdeleridir. Örtünen kadının bir erkek hayâlinde daha güzel canlandırılması, kadının şerefini azaltmamakta, bilâkis yükseltmektedir. Onu günlük kullanılan metâ olmaktan çıkarmaktadır.

Dînimiz, örtünme için bir şekil şartı bildirmemekle berâber, tesir sahasına aldığı kültür ve medeniyetlerin hem muhtevâsında ve hem de şeklinde önemli izler bırakmıştır. İslâmiyet, giyim ve kuşam konusunda ana prensipler vâz ederek ve kendinin koyduğu bu hükümlere aykırı düşmeyen millî örflere ve âdetlere uyarak giyinmeyi, örtünmeyi istemektedir. Fertlerin zevklerini, sosyal şartlarını ve hattâ cinsiyet durumlarını nazarı îtibâra almaktadır. Kur'ân-ı kerîmde, erkeklerin ve kadınların belli ölçüler içinde örtünmeleri ve giyinmeleri emredilmiştir.

Kur'ân-ı kerîm, insanların mahrem yerlerini teşhir etmelerinin çirkin olduğunu bildirmekte, bugünkü psikiyatristlerin "rûhî sapıklık" olarak târif ettiği çıplak yaşamayı yasaklamaktadır. İnsanların bu çirkin davranıştan kurtulmasını ve cemiyetin yadırgamıyacağı bir tarzda giyinip süslenmelerini emretmektedir. En iyi örtünme şekli, sâde, temiz, gösterişten uzak ve insanlara ibâdetlerinde huzur veren bir tarzdır. Giyeceklerin, avret mahallini örtecek şekilde geniş olması yeterlidir. Belli bir örtüyle örtünmeleri şart değildir. Dînin emir ve yasaklarında mükellef (sorumlu) olan bir insanın namaz kılarken açması veya her zaman başkasına göstermesi ve başkasının bakması haram olan yerlerine **avret mahalli** denir. Hanefî ve Şâfiî mezheplerinde erkeklerin, namaz için avret mahalli, göbekten diz altına kadardır. Hür olan kadınların, avuç içlerinden ve yüzlerinden başka her yerleri, namaz için avrettir. Avret yerlerini örtmek namazda da, namaz dışında da farzdır. Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmde, Ahzâb sûresi 59. âyetinde meâlen; **"Ey Peygamber! Zevcelerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına de ki: Hacetleri için dışarı çıkacakları zaman cilbablarını, dış elbiselerini üzerlerine giyip onunla örtünsünler!"** ve Nûr sûresi 31. âyetinde meâlen; **"Ey Resûlüm! Mümin kadınlara söyle ki: Gözlerini haramlardan sakınsınlar ve ırzlarını korusunlar! Zînetlerini açmasınlar! Bunlardan zarûrete binâen görünen kısmı** (yüzler ve eller) **hâriç. Baş örtülerini yakalarının üzerine çeksinler ki, yakalarını** (yâni boyun, gerdan, göğüsleri ve saçları) **örtülmüş olsun!"** buyuruyor.

TEST;

Alm. *Test (m), Eignungsprûfung (f),* **Fr.** *Test (m),* **İng.** *Test.* Önceden hazırlanmış bâzı şartlar altında bir kişi veya grubun belli bir işi yapması veya problemi çözmesi için göstermiş olduğu kâbiliyeti ölçmek için eğitim ve psikolojide istifâde edilen bir nevi ölçme metodu, imtihanı. Problem, yazılı veya sözlü

olarak sorulabilir. Cevaplar kâğıt üzerine hazırlanmış kısımlara târif üzere doldurulur. Testler en çok okullara talebe kaydederken, iş yerlerine personel seçilirken ve hastanın şuur altında yatan sıkıntılarını ortaya çıkartmak maksadıyle psikolog ve psikiyatristler tarafından kullanılır. Testlerle elde edilen değerlendirme klasik imtihan şeklinden daha başarılıdır. Test çok soru sormaya elverişli olduğu için konuyla ilgili bütün muhtevâyı içine alacak şekilde hazırlanmaya müsâittir. Testte, okuma kolaylığı olduğu ve bilgisayarla değerlendirme yapıldığı için sonuç çabuk elde edilir.

Zekâ ölçmek, test usûlünü kullanarak kâbiliyetleri meydana çıkarmak, ilk olarak Osmanlılarda başladı. Osmanlılar ırk, din, milliyet gözetmeksizin hâkim olduğu topraklarda yaşayan ahâliden keskin zekâlı çocukları teste tâbi tutarak seçer ve saraydaki Enderûn mekteplerinde yetiştirirlerdi. Eğitim süresince testler devam ederek her talebe kâbiliyetine, en çok ilgi duyduğu sahalara, beden ve ruh sağlığının durumuna göre devletin çeşitli kademelerinde görevlere getirilirdi. Daha küçük yaştaki bütün çocuklarda yapılan kâbiliyet tespiti sonucu sanat, zirâat dallarında da yetişecek olanlar, çırak olarak işyerlerine alınırdı. Avrupa, Osmanlıların tatbik etmekte olduğu test usullerinin farkına 18. yüzyılda vararak bu yöndeki çalışmalarını arttırdı. Zihin testleri 1890 senesinde Fransız Binet Simon tarafından hazırlanarak kitap hâlinde neşredildi.

İyi bir testte aranılan belli başlı özellikler kısaca şunlardır:

1. Soru sorma, cevap verme ve cevapların değerlendirilmesi yönüyle objektif olması.

2. Test aynı kişilere veya bu kişilere benzer başka gruba sorulduğunda neticenin fazla değişmemesi.

3. Testin ölçülecek konuya tam uygun olması.

4. Kullanışlı olması.

Testler ana hatlarıyla üç sınıftır. Bunlar; zihnî testler, başarı testleri ve yapma testlerdir. Zihnî testlerde kişinin zekâ, kâbiliyet ve şahsiyeti incelenir. Kâbiliyetler içine; matematik, hâfıza, idrak, hayal, müzik, duyma ve hareketler girer. Şahsiyetlerse heyecan, tavır, alâkalar, ahlakî hükümler, mizaç halleridir. Başarı testleri, belli konularda elde edilmiş bilgileri doğru-yanlış, seçmeli, resimli, hattâ kısa cevaplı olarak isteyerek netice elde etmek içindir. Bir de yapma testler vardır ki, bu testler tanıma, minyatür, iş örneklerini değerlendirmede esas alınır.

Testlerin kullanma alanları çok yapılmıştır. Birçok konuda istatistikî testler, ekonomide konjiktür testleri, tek bir kâbiliyeti ayırt etmek için analitik testler, davranış tespit testleri, kişilik testleri özel maksatlarla hazırlanmış testlerden birkaçıdır.

Zekâ testleri çevreye en iyi uyum sağlayan, kâbiliyetli kişileri bulup ortaya çıkarmak için başvurulan en mühim testtir. Bu testlerde zekâ katsayısı (IQ) tespiti yapılır. IQ akıl yaşının gerçek yaşa bölümünden elde edilen sonuçtur. Zekâ testinden elde edilen sonuç kişinin akıl yaşını verir. Meselâ, akıl yaşı 12 sene (veya 144 ay) çıkan bir kişinin gerçek yaşı 10 sene 6 ay (veya 126 ay) ise bu kişinin IQ değeri 144/126 veya 1.14'tür. Tatbikatta bu değer 114 olarak kullanılır. Normal bir kişinin IQ değeri 90-108 arasında yer alır. IQ değeri 60'tan aşağı olanlar geri zekâlı; 119'dan yukarı olanlar ileri zekâlıdır. 140 ve yukarısı IQ'ya sâhip olanlar, fevkalâde zeki kimselerdir.

TESTEREBALIĞI (Pristis pristis);

Alm. *Sägefisch (m),* **Fr.** *Poisson-scie (m),* **İng.** *Sawfish.* **Familyası:** Testerebalığıgiller (Pristidae). **Yaşadığı yerler:** Bütün sıcak denizlerde. Atlantik ve Akdeniz'de boldur. **Özellikleri:** Burnu uzamış ve kenarları keskin dişlerle bezenmiştir. Köpekbalığına benzer. Boyu 7, testeresi 2 metre uzunluktadır. Doğurur. **Çeşitleri:** Altı türü mevcuttur.

Köpekbalıkları (Selachii) takımının Pristidae âilesinden bir tür. Adını, öne doğru uzamış dişli burnundan almıştır. Altı çeşidi vardır. En iyi bilinen türü genel testere balığı (P. pristis) olup, Meksika Körfezinde ve Atlantik Okyanusunda yaşar. Uzunluğu 5,5 metre olarak bilinirse de 9 metre uzunluk ve 2250 kg ağırlıkta olanları görülmüştür. Diğer türler dünyânın her yerindeki sıcak denizlerde yaşarlar. Bunların hepsi nehirlerin içlerine tırmanırlar. Bu tırmanış mesâfesinin 124 km olduğu görülmüştür. Akdeniz'de yaşayanların boyu 1,5-2 metreyi pek geçmez.

Beş metrelik bir testerebalığının, kenarları kuvvetli ve keskin dişli silâhı 180 cm uzunluğuna erişir. Yassı ve keskin bir bıçak hâlini almış olan bu uzvunu avlanmada ve korunmada kullanır. Balık sürülerinin arasına dalarak sağa sola sallayarak balıkları parçalar ve ezer. Aynı zamanda dipteki çamurları karıştırarak saklanmış olan av hayvanlarını saklandıkları yerlerden çıkarmak için de kullanır. Testeresindeki dişlere bir balık takıldığı zaman hemen dibe inerek avını dibe sürterek parçalar ve bunları yutar. Ağzı alt taraftadır. Vücûdunun yassı oluşu, solungaç ve ağzının alt tarafta bulunuşuyla vatozlara da benzer.

Bir defâsında 20 kadar yavru doğururlar. Yavruların testere organları doğum esnâsında bir kın içindedir. Karaciğer yağları, derileri ve spor için avlanırlar. Testereleri sanat eseri olarak da satılır.

TESTİ;

Alm. *Tonkrug (m),* **Fr.** *Alcarazas (m), Cruche (f),* **İng.** *Pitcher, earthenware jug.* Kil cinsi topraktan meydana gelen balçık çamurdan yapılan, geniş gövdeli, dar ağızlı, kulplu su kabı. Testi; Farsça "Desti" kelimesinden dilimize geçmiştir. Elde taşınan mânâsına gelmektedir. Testiler emzikli veya emziksiz olarak yapılmaktadır.

Çok eski zamanlardan beri testi yapımı devam etmektedir. Yapılan bütün târihî kazılarda çeşitli tipte testi örneklerine rastlanmaktadır. En iyi ve en güzel testilerin Osmanlılar zamânında İstanbul'da yapıldığını Evliya Çelebi, **Seyahatnâme'**sinde anlatmaktadır. Bilhassa Eyüpsultan'da Eyüp çamurundan yapılan toprak testilerinden uzun uzun bahsetmektedir. Bu testilerin içinde suların güzel bir koku aldıkları da anlatılır.

Kağıthâne sırtlarından çıkarılan bir cins topraktan yapılan testiler de aynı özelliğe sâhiptir. Beykoz-Göksu civârında yapılan testiler de kırmızı renkleriyle çok ünlüdür. Bunların bir kısmının üzerleri sırlanır, güzel motiflerle süslenirdi.

Anadolu'nun birçok yerinde testicilik bir sanat hâline gelmiştir. Menemen, Gümüşhane, Ayaş, Bayburt, Eğirdir'de çok eski testi pişirme fırınlarına rastlanması Anadolu testicilik sanatının varlığını ortaya koymaktadır. Eski Anadolu evlerinin kuytu yerlerinde suların daha serin kalması için testilik ismi verilen rafların bulunması da bunun apaçık misâlidir. Bilhassa Çanakkale, testicilik ve diğer toprak eserleriyle dünyâca ünlüdür.

Testi; çamur çukuru kuyusunda dinlendirilmiş killi çamurlardan yapılmaktadır. Bu şekilde dinlenen çamurlar; çömlekçi devvâresi ismi verilen, çarkla dönen bir tabla üzerine konur. Dönen tabla üzerinde çamura istenilen şekil verilir. Testinin yapımı, aşağı ve yukarı çekimi büyük bir el ustalığı ister. Bu sırada testi çamuruna istenilen şekil verilir. Testiler elle şekillendirilirken, ustanın boyun gövde ve ağız kısımlarına özel dikkat göstermesi gerekir. İstenilen şekli alan testinin dibi ince ve sağlam bir iple yavaşça kesilerek, dönen tabla üzerinden alınır. Testiler henüz kurumadan, taşımaya yarayan kulplarıyla emzik kısmı yapıştırılır ve kurumaya terk edilir. Türk testileri genelde tek kulplu ve emzikli olmaktadır.

Normal güneş sıcaklığında kuruyan testiler; fırınlarda ve ocaklarda şöyle pişirilir:

Fırında veya ocakların alt kısmına sıra hâlinde küçük aralıklarla odunlar dizilir. Bu odunların üzerine de testiler düzgün bir şekilde sıralanır. Daha sonra en alt sırada bulunan odunlar tutuşturulur. Ateşin harâreti normal hızda tutulur. Kırk beş dakika sonra testiler pişmeye başlar. Testiler kızıl veya saman rengini almaya başlayınca, ateşin yanma şiddeti azaltılarak söndürülür.

Bu şekilde pişirilen testi yığınları soğumaya bırakılır. Birgün sonra da yavaş yavaş alınarak bir tarafa yığılır. Günümüzde modern ızgaralı testi pişirme fırınları yapılarak, pişirme işi daha da kolaylaşmıştır.

Testiler, düşük dereceli ateşte piştikleri için gözenekli olurlar. Bu sebeple içlerinde bulunan suları hafif sızdırarak terleme olayını gerçekleştirir ve içlerindeki suyun uzun süre serin kalmasını sağlarlar.

Testiler boylarına ve içlerinde bulunan maddelere göre isimler alırlar: Moloz, yoz budak, boduk, bardak ve testi isimleri boylarına göredir. Bal testisi, pekmez testisi, su testisi, yoğurt testisi vs. gibi isimler de içinde bulunan maddelerden dolayı verilmiştir.

TEŞHİS;

Alm. *Diagnose (f),* **Fr.** *Diagnose (f),* **İng.** *Diagnosis.* Hekimin hastalığın tespiti için hastaya yaklaşıp, onu dinleyerek ve muâyene ederek, gerekirse laboratuar tetkiklerinin yardımıyla bunları sentez etmesi. Hastalıkların teşhisi üç metodla başarılır. İlki hastanın hastalık hikâyesinin doktor tarafından dikkatlice dinlenmesi, ikincisi baştan tırnağa kadar kusursuz bir muâyene; üçüncüsü de şüphelenilen hastalıklar için lüzumlu laboratuvar tetkiklerinin yapılmasıdır. Bâzı vak'alarda çok özel tetkiklere başvurmak gerekebilir. Hedef erken teşhistir.

Tıbbî hikâye: Esas olan teşhisin bu safhasıdır. Hekim; hastanın yaşını, doğum yerini, âile hikâyesini, alışkanlıklarını, mesleğini, geçirdiği hastalıkları tespit eder. Hastanın yaşı çok mühimdir. Meselâ doğuştan kalp hastalıkları, had (akut) romatizma, had kan kanseri küçük yaşlarda görülür. Damar sertliğine bağlı kalp hastalıkları romatizmal hastalıklara ise daha çok orta yaş üzerinde rastlanır. Sanâyinin gelişmesi sebebiyle işyerlerinde çalışan şahıslarda anilin, benzon, silika gibi maddelerin hâsıl ettiği hastalıklar ortaya çıkmıştır. Son yıllarda çiftçilerin, bahçıvanların hattâ ev sâkinlerinin yaygın olarak kullandıkları böcek öldürücüler şaşırtıcı tabloda hastalıklara sebep olurlar. Bütün bunlar iyi

alınan bir hikâyede ortaya çıkarılırlar. Allerjik tezâhürlü hastalıkların (kurdeşen, astım, anjiononatik, ödem gibi) teşhisi ve sebepleri aşağı yukarı tamâmen soru-cevapla doludur.

Hekim, hastanın şimdiki şikâyetini sorar ve şikâyetlerin başlangıç sırasını, nasıl çıktığını, ne karakterde olduğunu teferruatlı bir şekilde tespit eder. Âilevî hastalık bulunup, bulunmadığını araştırır.

Muâyene: Doktor hastanın bütün bedenini, başını, boynunu, solunum, dolaşım, sindirim, boşaltım, üreme sistemlerini, kas-iskelet sistemini muâyene eder. Hastanın boyunu, kilosunu, vücut ısısını, kan basıncını ve nabız hızını ölçer. Ayrıca şikâyetiyle ilgili organ veya sistem hangisiyse (cilt, göz, kulak-burun, boğaz, sinir sistemi, akciğerler, kalp, böbrekler, kadın hastalıkları) bu organa âit özel muâyeneler, ilgili uzmanca yapılır.

Laboratuvar usûlleri: Tıbbî hikâyenin alınması ve muâyeneye bağlı olarak yapılacak tetkikler tespit edilir. Bununla berâber umûmiyetle her hastalık için alışılagelmiş, mutad tetkikler vardır. Rutinler denen bu testler idrar analizi (idrarda şeker, protein, hücre ve kristal, akyuvar, kan aranması, dansite bakılması); kanda şeker, üre, kreatinin miktarının tâyini; kanın hemoglobin, hemotoakrit (kanda alyuvarlar nispetinin tespiti), göğüs radyografisidir. Meselâ şeker hastalarında idrarda şeker çıkar. Hematokrit nispeti kansızlıklarda çok mühimdir.

Özel tetkikler: Kanda hormonlar, karaciğer enzimleri, artık madde miktarları tâyin edilir. Kan gazlarına bakılır. Bâzı kemik iliği hastalıklarında, kan kanserlerinde, metastas yapmış kanserlerde kemik iliği açılarak tetkik edilir. Sârî hastalıklarda ve bağışıklık sisteminin bozukluklarında bakteriyolojik tetkikler yapılır. Meselâ tifodan, paratifodan veya malta hummasından şüphelenilenlerde kan kültürü yapılıp bunların mikropları üzerinde üretilmeye çalışılır.

Bakteri (mikrop) muâyeneleri umûmiyetle balgam, bronş salgısı, vajen salgısı, idrar, dışkı, beyin omirilik sıvısından yapılır. Dışkıda parazitlerin yumurta, larva ve gelişkinleri de aranır. Rahimin, akciğerlerin, hazım yolunun, böbreklerin, mesânenin hücre tetkikleri yapılır. Alınan biyopsilerde habis hücreler aranır. Anjiografi denen metodla damar tıkanıklıkları tespit edilir. Yirminci yüzyılın sonuna yakaşırken bilgisayarların tıbba girmelerinden sonra, daha önce teşhisleri güç olan birçok hastalık kolayca teşhis edilmekte ve bunların tedâvileri yapılabilmektedir. Bir zamanların yegâne yardımcı teşhis aracı “röntgen film muâyenesi” artık yetersiz kalmaktadır. 1970’lerde tıpta bir nevi çığır açan ultrasonografi (dâhili organlara ses dalgası göndererek teşhis etmek) ve BT yâni Bilgisayarlı Tomografi tetkikleri bile hastalıkların dokularında yapmış oldukları tahribâtı bâzan ancak ileri devrelerde gösterebilmekteydi. Artık tıp ilmi, hastalıkların erken teşhisinde hücre içine kadar girebilmekte ve hastalığın insanda herhangi bir zarar vermeden önce teşhisini yapabilmektedir. Çünkü habis olsun, olmasın her hastalık bir hücre içinden başlar. Bu gâyeye yönelik yeni teşhis vâsıtaları PET denilen Positzron Emission Tomogrophy ve NMR veya MRI denen Manyetik Resonanzs Görüntülemedir. Bunlarla beden didik didik incelenir.

TEŞRİFÂTÇILIK;

Osmanlı Devletinde çeşitli merâsimler esnâsında, protokol işlerinin görülmesi. Teşrifât, resmî günlerde devlet rical ve memurlarının bulunacakları sıra ve sınıflar demektir. Arapça teşrifin çoğuludur. Günümüzde protokol olarak kullanılmaktadır. Bu işi yapana, teşrifâtçı, teşrifâti veya teşrifâtî-i dîvân-ı hümâyûn denirdi.

Teşrifâtçılığı ilk önce Kânûnî Sultan Süleyman Han kurmuştur. Teşrifâtçı, Dîvân-ı hümâyûna bağlı olup, burada yapılan merâsimlerin protokol kurallarına göre icrâ edilmesini sağlardı. Resmî gün ve merâsimlere katılacak olan dâvetlilere, teşrifât dâiresince dâvet tezkiresi yazılırdı. Merâsimin hangi gün ve saatte olacağını gösteren teşrifât defterleri vardı. Başta pâdişâh ve sadrâzam olmak üzere diğer devlet erkânının ayrı ayrı teşrifat defterleri bulunurdu.

Pâdişâhın cülusu, bayram tebrikleri, donanmanın denize inmesi, Mısır hazînesinin gelmesi, tâyin olanlara hil’at giydirilmesi vs. gibi merâsimlerden teşrifâtçı sorumluydu.

Teşrifâtçının emrinde bir teşrifât kalemi olup, kendisi bu kalemin şefiydi. Bu kalemde sırasıyla, teşrifât kesedârı, teşrifât halîfesi, kaftancıbaşı ve teşrifât kesedârı yamağı bulunurdu. Teşrifât halîfesi ve kesedârı, teşrifâtçının muâvinlerinden olup, merâsimlerin bütün sicillerini korumakla görevliydiler. Kaftancıbaşıysa, pâdişâh veya sadrâzamın huzurlarına kabul ettiklerine giydirecekleri hil’atleri muhâfaza ederdi.

Sultan Üçüncü Ahmed Han zamânında Dîvân-ı hümâyûndan paşa kapısına nakledilen teşrifâtçılık eski önemini burada da muhâfaza etmiştir. Bundan dolayı teşrifâtçı üzeri menekşe ipek kumaşla dikili üst kürkü giyerdi. Halbuki bu kürkü sadrâzamın maiyeti olan amedci ve kethüdâ beyin maiyeti dahi giyemezlerdi.

TETANOS;

Alm. *Tetanus, Starrkramp (f.) (m.),* **Fr.** *Tetanos (m),* **İng.** *Tetanus.* Yaralanma ile doku arasına girerek yerleşen. Clostridium tetani adı verilen tetanos mikrobunun yapmış olduğu özel bir hastalık tablosu. Tetanos, yüzyıllardanberi bilinmektedir. Önceleri hastalığın, yaraların içinde bulunan yabancı cisimlerin sinir uçlarını uyarmasından ileri geldiği zannedilmiştir. On dokuzuncu asrın ikinci yarısında Lister; hastalığın cerrahî kliniklerinde, ameliyatlı hastalar arasında da çıktığını bildirmiş ve mikroplara karşı mücâdele prensiplerini uygulayarak önlenebileceğini göstermiştir. Nicolaier (1884) deney hayvanlarına bahçe toprakları emülsiyonları aşılayarak tetanos meydana getirmiş ve yaralarda tetanos basilini görmüştür. Bizde tetanosa, **kazıklı humma** adını, Süleyman Numan vermiştir.

Tetanos mikrobu, 37°C'de oksijensiz şartlardaki besi yerlerinde çoğalma özelliğindedir. 3-5 mikron boyundadır. Bu mikrop, oksijenle temas edince veya beslenme şartları kötüleşince daha dayanıklı olan sporlu şekline döner. Sporlar toz ve toprak içinde uzun süre yaşar. Kirli yaralara bulaşınca ve oksijensiz kalınca faal hâle geçerek zehirlerini (toksinleri) salgılamaya başlar. Zehirlerden birisi"tetanolisin" adında olup, kırmızı kan kürelerini eritici ve antijenik özelliktedir, aşı yapımında kullanılır. Diğer zehiriyse, hastalığı ortaya çıkaran bir sinir zehiridir, "tetanospasmin" adını alır.

Tetanos, dünyânın her yerinde ve her insanda görülebilen bir hastalıktır. Tetanos mikrobu otçul hayvanların barsağında bulunur. Onlara bu şekilde zarar vermez. Bu hayvanlar, tetanos sporlarını otlardan alırlar, bunlar bağırsakta canlı şekle geçip, çoğalırlar. Hayvanın dışkısıyla çıkarak tekrar spor hâline geçer ve toprağa karışır. Sporlar toprak ve gübre içinde uzun süre yaşar. Sokak tozlarında, hastânelerin tozlu yerlerinde, sterilize edilmemiş dikiş malzemelerinde, elbiselerde, evcil hayvanların tüylerinde de bulunabilir.

Hastalığın, eğitim ve kültür seviyesindeki düşüklükle de yakından ilgisi vardır. Erkekler yaralanmalara daha fazla maruz kaldığından, erkeklerde daha sık görülür. Tetanoz sporunun giriş kapısı deri ve mukozalardır. Basit bir sıyrık ve temiz bir yara hastalığın meydana gelmesi için yeterli değildir. Yara içinde, yabancı maddeler, ölü doku parçaları veya kan pıhtısı parçaları bulunması icab eder. Salgılanan tetanoz zehiri merkezî sinir sistemine ulaşınca hastalık tablosu ortaya çıkar.

Tetanosa tek tük vak'alar hâlinde rastlanır. Harplerde seri hâlinde yaralanmalarda, hastalığa sık rastlanır. Aşı tatbiki ve yaralanmadan sonra koruyucu serum tatbiki, hastalık sayısını çok azaltmıştır.

Tetanosun kuluçka süresi ortalama olarak bir hafta civârındadır. Kuluçka döneminin son iki gününde, keyifsizlik, iştahsızlık ve başağrısıyla başlar. Yüz kaslarında gerilme ve çiğneme zorluğu olur. Dudaklar hafifçe aralanmış ve uçları çekilmiştir, yüzde alaycı bir gülüş görünümü vardır. Çene kaslarında sertlik başlayınca, hasta ağzını açamaz. Yutma zorluğu olur. Gövde kasları sertleşmesiyle sırt ağrıları ve oturmada zorluk sözkonusu olur. Kas sertliği boyun, kol ve bacak kaslarında da olur. Sürekli sertliğe, ara ara, spazmlar da ilâve olur. Kaslar ağrıyarak şiddetle kasılır, hasta gerilir.

Kasılmalar, dış uyarılarla (ses, ışık vb.) başlar. Kasılmaların durumuna göre hastalık hafif, orta ve şiddetli olmak üzere üçe ayrılır.

Kas belirtilerinden başka önemli bir belirti yoktur. Spazmlar, solunum kaslarında da olursa, şahıs nefes alamaz, morarır ve uzun süren nöbetlerin birinde oksijensizlikten ölür.

Hastada ateş yoktur, şuur açıktır. Terleme vardır. Hastalığın süresi genellikle 1-2 hafta kadardır. 2 haftayı atlatan hastalar çok defâ sağ kalır. Bir-iki gün içinde öldüren şekilleri de vardır. Hastaların ortalama olarak % 25 ilâ % 60 kadarı tedâviye rağmen ölmektedir. Hastalığı atlatanlarda nekâhat uzun sürer.

Tetanosun en önemli komplikasyonu, hastalığın seyri esnâsında meydana gelebilen diğer enfeksiyonlar ve bunlar arasında da zatürredir. Deride, uzun süre aynı pozisyonda yatmaya bağlı yaralar, kasılmalardan ileri gelen omurga kırıkları ve gebelerde düşükler de sözkonusu olabilir.

Tedâvi: Tetanos aslında kendi kendine iyileşebilen bir hastalıktır. Zehir salgılayan odak temizlenip kaldırıldıktan sona, sinir hücrelerine yeniden zehir gitmez. Önceden meydana gelen kasılmalar devam eder. Yapılacak en mühim iş, uyku ilâçları ve nevrotik ilâçlarla kasılmaları ve bundan doğacak tehlikeleri önleyip, sinir dokularına tâmir süresi kazandırmaktır. Hasta oldukça sâkin ve sessiz bir odada ve rahat bir yatağa yatırılır, perdeler kapatılarak oda loş bir hâle getirilir. Penisilin ve antitetanikserum da verilir. Tetanos teşhisi konduğunda ilk yapılacak iş, hastayı derhal narkozla uyutup, yarayı temizlemek, daha sonra gerekli ilâçlar uygulamaktır. Gereken hastalara oksijen verilir, makinayla sun'î solunum yaptırılır.

Korunma: Tedâvinin arz ettiği güçlükler ve hastalığın tehlikesi düşünülürse, tetanozdan korunmanın ehemmiyeti daha iyi anlaşılır.

Yaralanma ihtimâli bulunan özellikle asker, çiftçi ve işçilerde tedbir almak gerekir. Bu gâyeyle tetanoz aşısı uygulanmaktadır. Aşılama birer ay arayla üç defâ yapılır. Aşılı bir kişi hafif ve temiz bir şekilde yaralanırsa serum yapılmaz, sâdece ikinci aşıyı tekrar yapmak yeterlidir. Fakat geniş ve ezikli yaralarda serum da gerekir.

Aşısı olmayan bir şahıs yaralanınca, yara temizliğini müteakip, en kısa zamanda tetanoz serumu yapılır, bilâhare aşı da uygulanır. Yaralanma olmasa da tetanos aşısını her 5 yılda bir tekrarlamak koruyuculuk açısından faydalıdır.

Tetanos serumunun bir takım mahzurlu yönleri olduğu için daha ziyâde tetanos aşısıyla risk altındaki kişileri tetanosa karşı dirençli hale getirmek önemli bir husustur. Yurdumuzda kadınlar arasında, düşükler neticesinde rahimde yerleşerek gelişen tetanostan da kayıplar verilmektedir. Toplumu bu konuda aydınlatmak da sağlık kuruluşlarının üzerine düşen mühim bir vazifedir.

TETRASİKLİN;

Alm. *Tetracycline (f),* **Fr.** *Tétracycline (f),* **İng.** *Tetracycline.* Streptomyces Rimosus'tan elde edilen bir antibiyotik. Chase Phpızer ve arkadaşları tarafından Amerika'da 1950 yıllarında bulundu. $C_{22}H_{24}N_2O_9 2H_2O$ olan formülünü 1952'de Woordward keşfetti. Kimyevî yapısı bakımından sarı renkte bir sodium tuzudur. Alkol aseton ve propıleglıkolde çözünür. pH'sı 2 ilâ 5 arasındadır. 185°C sıcaklıkta bozunur. Etki ettiği mikrobik saha bir hayli geniştir. Bunun içinde Gram (+) bacteriler, Gram (-) bakteriler, Riketsialar, Clamidialar, mikroplazmalar, amipler yer alır. Tetrasiklinler kendi kendine hassas olan bu mikroorganizmaların protein sentezlerini engelleyerek etkilerini gösterirler.

Etki şiddeti farklı olan 6 çeşit tetrasiklin tipi mevcuttur. Tetrasiklinler, karaciğer tarafından kandan alınarak konsantre edilip safra yoluyla barsağa atılırlar. Buradan tekrar emilerek kana geçer ve böbrekler tarafından atılırlar. Tetrasiklinler süt, süt ürünleri, kalsiyum, magnezyum, alüminyum hidroksitle birlikte alındıklarında emilimleri bozulur. Kullanım süreleri dolduktan sonra alınmaları halinde vücutta zehirlenme belirtilerine yol açarlar.

Tetrasikline hassas âmillerce meydana gelen hastalıkların tedâvisinde hekim tavsiyelerinin ışığı altında yetişkinde günde 2-3 gr 4 doza bölünerek eşit zaman aralıklarıyla verilirler. Tetrasiklin kullanımı neticesi bâzı yan ârazlar olabilir. Özellikle bunlar hazım sistemi, cilt, kemik, karaciğer gibi yapılarda kendilerini gösterirler. Fakat, bunlar uygunsuz ve uzun süre kullanımlar neticesi meydana gelir. Böbrek fonksiyonu bozuk olan hastalara dikkatli olarak verilmeli, hâmile kadına verilmemesine itina gösterilmelidir.

TEVÂZU;

Alm. *Bescheidenheit (f),* **Fr.** *Humilité, modestie (f),* **İng.** *Humility, modesty.* İslâm ahlâkında güzel huy olarak bildirilen hasletlerden biri. Büyüklük göstermemek, kibirlenmemek, alçak gönüllü olmak. Tevâzu, makam ve rütbe îtibariyle kendinden aşağıda olanlara büyüklük göstermemektir. Tevâzunun aşırı miktarına aşağılık, bayağılık denir. Dünyâda ele geçen nîmetler, mallar, rütbeler, mevkiler, insana Allahü teâlânın lütfu ve ihsânıdır. Mevki ve servet sâhiplerinin tevâzu göstermeleri, onların olgunluklarını gösterir. Bir menfaata kavuşmak veya bir zarardan korunmak için tevâzu göstermeye tabasbus, yaltaklanma denir. Dilencilerinki böyledir. Bu ise çirkin bir huydur.

İnsanda bulunması güzel olan iyi huylardan bâzısı vardır ki, az olunca iyi sayılır. Aşırı, çok olunca, kötülüğü belli olur. Tevâzu böyledir. İnsanda kibrin, başkalarına büyüklük taslamanın bulunmaması demektir. Tevâzunun zıddı, tersi kibirdir. Kibir, kendisini başkasından üstün görmektir. Dînimiz tevâzuyu emretmekte, kibirlenmeyi yasaklamaktadır.

Peygamber efendimiz (sallallahü aleyhi ve sellem); **"Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse Cennet'e gitmez."** buyurdu. Ve yine buyurdu ki: **"Allahü teâlâ, tevâzu üzere olmayı bana emr eyledi. Hiçbiriniz, hiçbir kimseye tekebbür etmeyiniz, büyüklük taslamayınız".** Zımmî denilen gayri müslim vatandaşlara ve izinle, pasaportla gelmiş olan yabancı tüccarlara, ecnebî iş adamlarına ve turistlere de kibirlenmemek lâzım olduğu bu hadîs-i şerîften anlaşılmaktadır. Her insana tevâzu yapmak lâzım olunca, onlara hıyânet yapmak, incitmek hiç uygun değildir. Kibrin aksi olan tevâzu, kendini başkalarıyla bir görmektir. Tevâzu, insan için çok iyi bir huydur. Hadîs-i şerîfte; **"Tevâzu edene müjdeler olsun!"** buyuruldu.

Tevâzu sâhibi, kendini başkalarından aşağı görmez. Zelil ve miskin olmaz. Fakirlere merhamet eder. Hadîs-i şerîfte; **"Tevâzu eden, helâl kazanan, huyu güzel olan, herkese karşı yumuşak olan ve kimseye kötülük yapmayan, çok iyi bir insandır."** ve **"Allah için tevâzu edeni, Allahü teâlâ yükseltir."** buyuruldu. Tekebbür edene, yâni kibir sâhibi olana karşı tekebbür edilebilir. Kibir sâhibine tekebbür etmek, sadaka vermek gibi sevaptır. Kibir sâhibine karşı tevâzu eden kimse, kendisine zulüm

etmiş olur. Kendinden aşağı olanlara karşı tevâzu göstermek iyi ise de, bunun ifrata kaçmaması, yâni aşırı olmaması lâzımdır. Harpte düşmanlara karşı, bozuk inançları yayanlara ve kibirli olan zenginlere karşı tevâzu gösterilmez.

İnsanın tevâzu sâhibi olabilmesi için, dünyâya nereden geldiğini, nereye gideceğini bilmesi lâzımdır. Hiç yoktu. Önce birşey yapamayan, hareket edemeyen bebek oldu. Şimdi de, her an hasta olmak, ölmek korkusundadır. Nihâyet ölecek, çürüyecek ve toprak olacaktır. Hayvanlara, böceklere gıdâ olacaktır. Kabir azâbı çekecek, sonra diriltilip kıyâmet sıkıntılarını çekecektir. Bunu düşünen insana tekebbür değil, tevâzu gerektiği kolayca anlaşılmaktadır. İnsanların yaratıcısı, yetiştiricisi, her an tehlikelerden koruyucusu olan ve kıyâmette hesâba çekecek, sonsuz azap yapacak olan, sonsuz kuvvet, kudret sâhibi, benzeri, ortağı olmayan tek hâkim ve kadir, yüce Allah; **"Tekebbür edenleri sevmem, tevâzu edenleri severim".** buyuruyor.

Tevâzunun fazîletini, üstünlüğünü bildiren hadîs-i şerîfler çoktur. Resûlullah efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem buyurdular ki:

Tevâzu edip de, Allahü teâlânın, şerefini arttırmadığı kimse yoktur.

Allahü teâlâ iktisat edeni zengin eder, israf edeni de fakir düşürür. Tevâzu göstereni yükseltir, kibirlenen kimseyi de alçaltır.

Herkesin başının üzerinde tasma tutan iki melek vardır. Tevâzu edince, tasmayı havaya doğru kaldırırlar ve yâ Rabbî, bunu yükselt derler. Kibirlenirse, tasmayı aşağı indirirler ve yâ Rabbî, onu alçalt derler.

Âcizlikten değil, bile bile tevâzu yapana, topladığı malı ve parayı günaha harcamayana, düşkünlere acıyanlara, akıllı kimselerle ve âlimlerle oturanlara saâdetler, müjdeler olsun!

Allahü teâlâ tevâzu edeni yükseltir, kibirleneni alçaltır. Bir zavallıya yardım edeni, kimseye muhtaç etmez. Fakirlere birşey vermeyeni, Allahü teâlâ fakir eder. Allahü teâlâyı çok hatırlayanı, zikr edeni Allah sever.

Allahü teâlâ beni, kul olup, Resûl olmak ve melik (sultan) **olup, nebî olmak arasında serbest bıraktı. Durakladım. Meleklerden çok sevdiğim birisi olan Cebrâil'e** (aleyhisselâm) **baktım.** (Allah'a tevâzu eyle!) **dedi. Kul olup Resûl olmayı isterim dedim.**

Kerem takvâda, şeref tevâzuda ve zenginlik de hakkı iyi tanımaktadır.

Allahü teâlânın, İslâm dînini nasîb ettiği, güzel yüzlü yarattığı, hâlini başkalarından utanmayacağı şekilde yaptığı, bütün bunlarla berâber tevâzu verdiği kimse, Allahü teâlâ yanında yüksek kullardandır.

Tevâzu sâhiplerini ne zaman görürseniz, onlara karşı mütevâzi olunuz. Kibirlilere karşı ise kibirli olunuz ki, alçaklıkları ve aşağı oldukları meydana çıksın!

İslâm âlimleri, tevâzu hakkında buyurdular ki:

Hazret-i Âişe "Siz ibâdetlerin en faziletlisini bilmiyorsunuz. O tevâzudur."

Fudayl bin Iyad: "Tevâzu, kimden olursa olsun hakkı, doğruyu kabul etmektir. İsterse hepsi çocuk ve en câhil kimseler olsun!"

TEVEKKÜL;

dînimizde Müslümanların, bütün işlerinde Allahü teâlâyı vekil etmeleri; bir işe başlarken sebeplere yapıştıktan sonra Allahü teâlâya güvenmeleri; bütün işlerini Allahü teâlâya ısmarlamaları; kalben O'na îtimât etmeleri. Lügatta "vekil etme" mânâsına gelir.

Tevekkül, kalbin yapacağı bir iştir ve îmândan meydana gelir. Öğrenilmesi güç, yapması ise daha güçtür. Çünkü dînimizin bildirdiği tevekkülün hem akla, hem dîne, hem de tevhide uyacak şekilde anlaşılması lâzımdır. Bu ise, akla âit bilgilerle din bilgilerinin ve engin bir deryâ olan tevhid bilgilerinin doğru öğrenilmesi, tam anlaşılması ve günlük hayatta doğru olarak tatbik edilmesiyle mümkün olabilir. Bir kimse, hareketlerde, işlerde Allahü teâlâdan başkasının tesirini düşünürse tevhidi noksan olur. Eğer hiçbir sebep lâzım değildir derse dinden ayrılmış olur. Sebepleri araya koymaya ihtiyaç yok derse akla uymamış olur. Böyle düşünenlerin sandıkları gibi tevekkül, her işi oluruna bırakıp, ihtiyarıyla bir şeyi yapmamak, para kazanmak için uğraşmamak, tasarruf yapmamak, yılandan, arslandan, düşmandan sakınmamak, hasta olunca ilâç içmemek, dînini öğrenmek için çalışmamak demek değildir. Tevekkülün esâsı; gerekli sebeplere baş vurduktan sonra insanlardan bir şey beklememek, sebeplere güvenmemek, herşeyi yalnız Allahü teâlâdan beklemektir.

Allahü teâlâ kimseye muhtaç olmamak için çalışmayı, hasta olmamak için önceden tedbir almayı, çocuk sâhibi olmak için evlenmeyi, hasta olunca ilâç kullanmayı, görebilmek için ışığı sebep kılmıştır. Sebebi, istenilen şeye kavuşmak için, bir kapı gibi yaratmıştır. Bir şeyin hâsıl olmasına sebep olan şeyi yapmayıp da sebepsiz olarak gelmesini beklemek, kapıyı kapayıp pencereden atılmasını istemeye benzer ki bu akla ve dîne uygun olmaz. Allahü teâlâ insanların ihtiyaçlarına kavuşmak için bu sebeplere yapışma kapısını yaratmış ve açık bırakmıştır. Onu kapamak uygun olmayıp, insanın vazifesi kapıya gidip beklemektir. Sonrasını O bilir.

Bütün bunlardan açıkça anlaşılıyor ki, dînimiz çalışmayıp, boş oturup, tevekkül ediyorum demeyi yasaklamaktadır. İnsan çalışıp çalışmamakta, ilâç kullanıp kullanmamakta, iyilik edip etmemekte, dînini öğrenip öğrenmemekte serbesttir. Yapılan işin akla, dîne uygun olması Allahü teâlânın emridir. Bir iş için yapılması îcâb eden şartlara başvurduktan sonra başa gelene rıza gösterme tevekkülün esâsıdır. Çalışıp, gayret gösterip lüzumlu bütün şartlara başvurduktan sonra zengin olmamışsa hâline şükretmek ve bunun kendisi için hayırlı olduğunu kabul edebilmektir. Hasta olanın bütün tıbbî yollara başvurduktan sonra iyi olmayı veya hasta kalmayı Allahü teâlâdan bilmesidir. Ticâretle uğraşanın gerekli olan bütün tedbirleri aldıktan sonra büyük kârlara kavuşmasının veya iflâs etmesinin Allahü teâlâdan olduğuna inanmasıdır. Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem buyurdular ki:

"Bir kimse geceyi, yarın yapacağı işleri düşünmekle geçirir. Halbuki o iş, bu kimsenin felâketine sebep olacaktır. Allahü teâlâ, bu kuluna acıyıp, o işi yaptırmaz. O ise, iş olmadığı için, üzülür. Bu işim neden olmuyor? Kim yaptırmıyor? Bana kim düşmanlık ediyor, diyerek arkadaşlarına kötü gözle bakmaya başlar. Halbuki Allahü teâlâ, ona merhâmet ederek felâketten korumuştur." Bunun için, hazret-i Ömer "Yarın fakir, muhtaç kalırsam hiç üzülmem. Zengin olmayı da hiç düşünmem, çünkü hangisinin benim için hayırlı olacağını bilmem." buyurdu.

İnsanı zarardan koruyan sebepler arasında da, tesiri kat'i olan veya tesir ihtimali çok olan sebepleri bırakmak, tevekkülün şartı değildir. Hırsız girmesin, diye evin kapısını kapamak, kilitlemek, tevekkülü bozmaz. Tehlikeli yerde silâh taşımak, düşmandan sakınmak da, tevekküle zararlı değildir. Üşümemek için fazla giyinmek de, tevekkülü bozmaz. Tevekkül etmek için, tesiri kat'i olan ve herkesçe bilinen sebepleri bırakmak lâzım değildir. Bir gün, Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem efendimizin yanına bir köylü geldi. **"Deveni ne yaptın!"** buyurdu. Köylü; "Allah'a tevekkül edip, kendi hâline bıraktım!" deyince, **"Bağla ve sonra tevekkül et!"** buyurdular.

Allahü teâlâ herkese, tevekkülü emreylemiştir ve "Tevekkül îmânın şartıdır." buyurmuştur. Sûre-i Mâidede meâlen; **"Eğer îmânınız varsa, Allahü teâlâya tevekkül ediniz!";** Sûre-i İmrânda meâlen; **"Allahü teâlâ, tevekkül edenleri elbette sever.";** Sûre-i Talâkta meâlen; **"Bir kimse, Allahü teâlâya tevekkül ederse, Allahü teâlâ, ona kâfidir.";** Sûre-i Zümerde meâlen; **"Allahü teâlâ, kuluna kâfi değil midir?"** gibi daha nice âyet-i kerîme vardır.

Sûre-i Hûd'da meâlen; **"Yeryüzündeki her canlının rızkını, Allahü teâlâ, elbette gönderir."** buyrulur.

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: **"Kullarımın rızkını, doğrudan doğruya göndermeyip, kullarımın eliyle onlara göndermeği severim."** İbrâhim aleyhisselâm mancınığa konulup, ateşe atılırken; **(Hasbiyallah ve ni'melvekîl."** yâni; "Bana Allahım yetişir. O iyi vekil, yardımcıdır." dedi. Ateşe düşerken, Cebrâil aleyhisselâm gelip; "Bir dileğin var mı?" dedikte, "Var, ama sana değil!" dedi. Böylece "Hasbiyallah" sözünün eri olduğunu gösterdi. Bunun için Vennecmi sûresinde meâlen; **"Sözünün eri olan İbrâhim!"** diye medh buyruldu.

Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem buyuruyor ki: **"Ümmetimden bir kısmını bana gösterdiler. Dağları, sahraları doldurmuşlardı. Böyle çok olduklarına şaştım ve sevindim. Sevindin mi, dediler, evet dedim. Bunlardan ancak yetmiş bin adedi hesapsız Cennet'e girer dediler. Bunlar hangileridir diye sordum. İşlerine sihir, büyü, dağlamak, fal karıştırmayıp, Allahü teâlâdan başkasına, tevekkül ve îtimâd etmeyenlerdir buyuruldu."** Dinleyenler arasında Ukâşe radıyallahü anh, ayağa kalkıp; "Yâ Resûlallah! Duâ buyur da, onlardan olayım." deyince; **"Yâ Rabbî! Bunu onlardan eyle!"** buyurdu. Biri kalkıp, aynı duâyı isteyince; **"Ukâşe senden çabuk davrandı!"** buyurdu.

Diğer hadîs-i şerîflerde:

Allahü teâlâya tam tevekkül etseydiniz, kuşların rızkını verdiği gibi, size de gönderirdi. Kuşlar, sabah mideleri boş, aç gider. Akşam mideleri dolmuş, doymuş olarak döner.

Bir kimse, Allahü teâlâya sığınırsa, Allahü teâlâ, onun her işine yetişir. Hiç ummadığı yerden, ona rızık verir. Her kim, dünyâya güvenirse, onu dünyâda bırakır.

Allah'tan başka hiçbir şeye ümit bağlama! Allaha tevekkül eyle. Bir arzun varsa, Allahü teâlâ

hazretlerinden iste! Allahü teâlânın âdet-i ilâhiyesi şöyle câri olmuştur ki, her şeyi bir sebep altında yaratır. Bir iş için sebebine yapışmak ve sonra Allahü teâlânın yaratmasını beklemek lâzımdır. Tevekkül de bundan ibârettir. buyrulmaktadır.

İslâmiyetin emrettiği tevekkülü iyi anlamayan bâzı kimseler, Hıristiyan, Yahûdî ve dinsizlerden İslâmiyete düşmanlık yapanlar, tevekkülün tembelliğe, geriliğe, ahlâksızlığa ve çeşitli fenâlıklara sebep olduğunu ileri sürmektedirler.

Bundan kurtulmak için ise, insanın yalnız kendine güvenmesini, îtimâd-ı nefsi tavsiye etmektedirler. Halbuki yalnız başına îtimâd-ı nefs, dînimizde bildirilen tevekkülün tersi ve tevekkülü bozan bir şeydir. Ayrıca egoistliğe, kendini beğenmeye yol açar. Bu şekildeki îtimâd-ı nefs, mantık ilmine de uygun değildir. Çünkü güvenilecek birşey bulamamak demektir. Bir güvenen, bir de güvenilen olmak üzere ayrı ayrı iki şey düşünülmedikçe "güvenmek" sözünün mânâsı kalmaz. Çünkü mantık ilminde "devr-i bâtıl", yâni bozuk devir anlatılırken "Bir şeyin kendine muhtaç olması lâzım gelir." denilmektedir. Îtimâd-ı nefsin bu çıplak mânâsıyla akıl ve mantık karşısında mânâsızlıktan başka bir değeri olmadığı gibi, insanda bulunmayan büyük bir kuvveti elde etmeye de yaramaz. Çünkü herkesin nefsi vardır ve herkesin nefsine îtimâdı insanların birbirinden farklı, üstün olmasına sebep olmaz.

Tevekkülde başkasının yardımına güvenmeyip, yalnız Allah'a sığınarak çalışmak inancı bulunduğundan, nefse îtimâttan beklenilen kuvvetten katkat fazla kuvvet hâsıl olmaktadır. İslâmiyetin aleyhinde bulunanların tevekkülü kötülemeleri, bunu anlayamadıkları için olmaktadır. Çünkü tevekkül eden kimse, Allah'a güvenip de kendisi boş oturacak değildir. Îtimâd-ı nefs sâhibi de, kendine güvenerek boş oturmayacağı gibi, ikisi de çalışacak başkasına güvenmeyecektir. Şu kadar var ki, kendine güvenen adam, kimsesizdir. Tevekkül eden bir Müslümanın, kendi çalışmasından başka, Allah'ı vardır. Allahü teâlâdan kuvvet almaktadır. Tevvekkül eden kimse hem bütün kuvvetiyle çalışmaktadır, hem de kazancını kendinden bilmek gibi bir hodbinliğe, egoistliğe düşmemektedir. Tevekkül îtimâd-ı nefsten beklenileni daha edepli, daha kıymetli olarak temin etmektedir.

Tevekkül, Müslümanlarda bir zaaf değil, bir kuvvettir. Müslümanlar, dinleri emrettiği için tevekkül etmektedirler. **"Allah yolunda, yâni doğru yolda mücâdele ediniz!"** ve **"Yükü en büyük olan insan, mümindir ki, hem dünyâsını, hem de âhiretini düşünmekte ve ikisi için de çalışmaktadır."** âyet-i kerîmeleriyle **"Allahü teâlâ âczi, gevşekliği mâzur görmez. Aklını ve zekânı kullanmalısın! İşin ehemmiyeti seni mağlup edecek gibi olsa bile, Allah'ın yardımı bana yeter diyerek çalışmaya devam etmelisin!"** hadîs-i şerîfi, hem tevekkül etmek, hem de çalışmak lâzım olduğunu açıkça bildirmektedir. İslâmiyetin bu emirleri, İslâm âlimleri tarafından her asırda ve her memlekette söylenmiş ve kitaplara yazılmıştır.

Şu halde tevekkül, iş yapmayıp tembel olmak için değildir. Bir işe başlamak ve başlanan işi başarmak için tevekkül olunur. Güç bir işi başaramamak korkusunu gidermek için tevekkül olunur. **"Bir işe başladığın zaman, Allahü teâlâya tevekkül et, ona güven."** âyet-i kerîmesi, tevekkülle berâber, yalnız çalışmak değil, çalışmanın üstünde olan azmin de lâzım olduğunu gösteriyor. Demek ki, her Müslüman çalışacak, azmedecek sonra da güvenecektir.

Tevekkülü bırakanların; işlerini başarmak, menfaat ve arzularına kavuşmak için çok defâ diğer insanlar karşısında yalancılık, yaltakçılık, tabasbus ve tezellüle düştükleri de görülmektedir. Tevekkül, Müslümanları bu gibi bayağılıklardan ve fenâ durumlardan korumaktadır.

TEVESSÜL;

Allahü teâlânın sevdiklerini araya koyarak; onların hatırı, hürmeti için, diyerek duâ etmek. Buna istigâse, yâni yardım istemek de denir. Tevessülün lügat mânâsı; bir şeyi, bir maksadın hâsıl olması için vesîle, sebep yapmaktır.

Peygamberler, evliyâ gibi Allahü teâlânın sevdikleri, duânın kabûlü için sebep yapılmaktadır. Allahü teâlâ sebeplere yapışmayı emretmekte, her şeyi sebepler altında yaratmaktadır. Âdet-i ilâhiyyesi, ilâhî kânunu böyledir. Nitekim bulut vâsıtasıyla Allahü teâlâdan yağmur; ilâç içerek şifâ; bomba, füze, uçak kullanarak zafer beklenmektedir. Bunların hepsi sebeptir. Dilekler, sebeplerden değil, Allahü teâlâdan istenmektedir, O'ndan beklenmektedir. Onun için tevessülde; şirk, Allahü teâlâya ortak koşulması gibi bir durum söz konusu değildir. Bunu söz konusu yaparak doğru yoldan ayrılanlardan karşı çıkanlar olmuşsa da Ehl-i sünnet vel-cemâat îtikâdına göre tevessül câizdir.

Tevessül, Kur'ân-ı kerîmde ve hadîs-i şerîflerde bildirilmiş; Peygamberler, evliyâ ve din büyükleri tevessül yapmışlardır.

Kur'ân-ı kerîmde meâlen; **"Ey îmân edenler! Allah'tan korkun, O'na vesîle arayın."** (Mâide sûresi: 35) buyrulmaktadır.

Ömer bin Hattâb'ın (radıyallahü anh) rivâyet ettiği hadîs-i şerîfte, Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: **"Âdem** (aleyhisselâm) **zelleyi îtirâf edince; "Yâ Rabbî! Muhammed'in** (aleyhisselâm) **hakkı için beni bağışla." dedi. Allahü teâlâ; "Ey Âdem! Sen Muhammed aleyhisselâmı nereden biliyorsun? Ben henüz O'nu yaratmadım." buyurdu. Bunun üzerine Âdem aleyhisselâm; "Şuradan biliyorum ki, sen beni yed-i kudretinle yaratıp bana rûh üflediğin zaman, başımı kaldırıp Arş üzerinde "Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah" yazılmış olduğunu gördüm. Bildim ki, sen, hiç kimsenin ismini, şerefli isminin yanına getirmezsin. Ancak en sevdiğin kulunun ismini getirirsin." dedi. Bunun üzerine Allahü teâlâ; "Ey Âdem! Doğru söyledin. O, bana halkın en sevgilisidir. Mâdem ki O'nun hürmetine benden magfiret istedin, gerçek olarak ben de seni affettim. Eğer Muhammed olmasaydı, seni yaratmazdım."** buyurdu."

Peygamber efendimiz duâ ederken **"Allahümme innî es-elüke bihakkıssâilîne aleyke"**, yâni "Yâ Rabbî! Senden isteyip de verdiğin kimselerin hatırı için senden istiyorum." der, böyle duâ ediniz buyururdu.

Hazret-i Ali, annesiFâtıma'yı (radıyallahü anhümâ), kendi mübârek elleriyle mezara koyunca, **"İğfir li-ümmî Fâtıma binti Esed ve vessi' aleyhâ medhalehâ bi-hakkı nebiyyike vel enbiyâillezîne min kablî inneke erhamurrâhimîn."** Yâni; "Yâ Rabbî! Annem Fâtıma binti Esed'i mağfiret eyle, yâni günahlarını affeyle! İçinde bulunduğu yeri genişlet! Peygamberinin hakkı için önce gelmiş peygamberlerin hepsinin hakkı için bu duâmı kabul et. Sen merhametlilerin en merhametlisisin." demişti.

Osman bin Hanîf şöyle rivâyet etti: Bir âmâ Resûlullah efendimize gelerek; "Yâ Nebiyyallah! Gözümü kaybettim. Bana duâ et." dedi. O zaman Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem o şahsa; **"Abdest al, iki rekat namaz kıl, sonra; Allahümme innî es'elüke ve eteveccehü ileyke bi-nebiyyike Muhammedin nebiyyirrahmeti yâ Muhammed! İnnî eteşeffeu bike fî reddi basarî Allahümme, de."** buyurdu. Yâni: Yâ Rabbî! Senden istiyorum. Senin âlemlere rahmet olan Peygamberin Muhammed aleyhisselâmı vesîle kılarak sana yalvarıyorum. Yâ Muhammed! Gözlerimin görmesi için Rabbime seni vesîle ediyorum." O şahıs buyrulanı yaptı. Allahü teâlâ, ona gözünün görmesini tekrar ihsân etti.

Ömer bin Hattâb radıyallahü anh, kıtlık olduğu zaman Resûlullah efendimizin amcası hazret-i Abbâs ile tevessül etti. Yâni onu vesîle ederek Allahü teâlâdan yağmur istedi: "Yâ Rabbî! Kıtlık olduğu zaman, Resûlullah efendimizle sana tevessül ederdik. Sen bize yağmur verirdin. Şimdi sana, Resûlullah efendimizin amcasıyla tevessül ediyoruz. Bize yağmur ihsân et." diye duâ edince, Allahü teâlâ onlara yağmur verdi. Bu hâdiseyi, Buhârî, Enes bin Mâlik'ten bildirmiştir.

Tevessül, kabir âleminde bulunanlarla da olur:

A'meş şöyle rivâyet etti: Hazret-i Ömer zamânında kıtlık oldu. Eshâb-ı kirâmdan biri, Resûlullah'ın kabr-i şerîfine gitti ve; "Yâ Resûlallah! Ümmetin için Allahü teâlâdan yağmur iste! Yoksa onlar helâk olacaklar." dedi. Bunun üzerine Resûl-i ekrem, rüyâsında o Sahâbiye; "Ömer'e git, selâmımı söyle. Ona yağmur yağacağını haber ver." buyurdu. O Sahâbî gördüğü rüyâyı hazret-i Ömer'e haber verdi. Hazret-i Ömer ağlayarak; "Yâ Rabbî Âciz olduklarım hâriç, elimden gelen her şeyi yaptım!" dedi.

Bu şekilde başka sâlih Müslümanlarla, tevessül edilebilir. Yüzyıllardır doğru yolda olan Müslümanlar Allah'ın sevgili kullarını vesile ederek duâ etmişler böylece arzu ve isteklerine kavuşmuşlar, sıkıntılardan kurtulmuşlardır. Duânın kabul olması haram lokma yememeğe bağlıdır. Bu ise ancak Cenâb-ı Hakk'ın sevdiklerinde mümkündür. Ölü olsun diri olsun Allahü teâlânın sevgilileri araya konarak yapılan duâ onların bereketiyle ve hatırları için kabul olmaktadır.

Daha önce yapılmış olan sâlih (iyi) amellerle de tevessül yapılır.

TEVFİK FİKRET;

Servet-i fünun devri şâiri. 1867 yılında İstanbul'da doğdu. Asıl adı Mehmed Tevfik'tir. Babası Çankırılı Hüseyin Efendi, annesi Sakızlı bir âilenin kızı olan H. Refia Hanımdır. Fikret, ilkokuldan sonra Galatasaray Sultânîsini bitirerek tahsilini tamamladı. Liseden sonra çok az okumuş, tahsiline devam etmemiştir. On dört yaşında şiir yazmaya başlayan Fikret'in Nazmi mahlasıyla yazdığı ilk şiirleri, gazel, tevhid, nazire gibi divan şiiri tarzında manzumeleridir.

Galatasaray Sultânîsini bitirdikten sonra Bâbıâlîde birkaç sene kâtiplik yaptı. Daha sonra Galatasaray'a ve Robert Amerikan Kolejine öğretmen oldu. Bu arada **Mirsad Mecmuası**'nda aşk, tabiat gibi konularda şiirleri neşredildi. Mirsad'ın açtığı şiir müsabakasında Sultan Abdülhamîd Hanı metheden şiiri birincilik kazandı. Mecmua kapanınca Mâlumât Mecmuası'nın başyazarlığını yaptı. Burada ağır, anlaşılması kolay olmayan bir lisanla daha çok batılı türde şiirler neşretti.

1895'ten sonra, beş yıl **Servet-i Fünun**'un başyazarlığını yaptı. Bu sırada arkadaşlarıyla birlikte memleket meselelerinden, toplum dertlerinden uzak, anlaşılması oldukça zor, şekilci bir sanat anlayışıyla eserler verdi. **Servet-i Fünun**'dan ayrılan Fikret, 1901'den îtibâren kendini yalnız Robert Kolejindeki derslerine verdi. Kolej yakınında, sonradan Âşiyân (yuva) adıyla meşhur olan evini yaptırdı. Fikret, hislerinin, infiallerinin ve küskünlüklerinin elinde fazla hırpalanmış bir kişi olduğundan, bu hâli, onu zaman içinde bilerek veya bilmeyerek bâzı tezatların içine sürüklemiştir. Meselâ, bir zamanlar kendisini övmek için yarıştığı, methiyeler, doğum tebrikleri yazdığı Sultan Abdülhamîd Hanın daha sonra amansız düşmanı olmuştur. **Bir Lâhza-i Taahhur** şiirinde:

Ey şanlı avcı! Dâmını beyhûda kurmadın,
Attın... Fakat yazık ki, yazıklar ki vurmadın!

diyerek Sultan Abdülhamîd Hana tuzak kuran Ermeni anarşistini coşkuyla alkışlamıştır. Daha sonra Sultan Abdülhamîd Hanı azledip iktidarı ele geçiren İttihatçıların Sultan Abdülhamîd Hanı şiddetle aratan, hem acemi, hem de sorumsuz diktatörce hareketleri karşısında, 15 Ocak 1911'de **Revzen-i Mahlû** (Tahtından İndirilmiş Pâdişâhın Penceresi) şiirini yazdı. Nihâyet bir zamanlar berâber olduğu İttihatçılara, **Hân-ı Yağma** manzumesinde kin ve nefret dolu mısralarla haykırdı.

Bir taraftan, **Sabah Ezanında, Asker Geçerken, Kılıç** gibi şiirlerinde dînî heyecan ve millî duyguları işlerken, diğer taraftan, **Târih-i Kadim'**de işi dînî inançsızlığa kadar götürüp, Kur'ân-ı kerîme hücum etti. Kahramanlığa lânet yağdırırken, bayrağı kana bular; mukaddes bayrağımızı korkunç bir paçavra olarak görürdü. **Haluk'un Defteri** şiirindeyse bayraktan "Ey şanlı vatan bayrağı..." diye övgüyle söz etti. Buna benzer daha birçok misâller onun tezatlı hâlinin açık işâretleridir.

Şâirin;

Toprağın cevher, suyun kevser, bahârın bî-hazân,
İşte dünya... Bir eşin, bir benzerin yoktur inan!
Müşfik evlâdın bulur koynunda her gün, her zaman
Can da sensin, şan da sen, hepsi sensin yaşa,
Ey vatan, ey mübârek vatan, bin yaşa!

mısraları vatan sevgisini şahlandırırken;

Toprak vatanım, nev'i beşer milletim, insan,
İnsan olur ancak bunu iz'anla, inandım.

(Hâluk'un Amentüsü'nden) mısralarında kendisi için yeryüzünün vatan, dünyâ halklarının da milleti olduğu, yâni vatan ve millet mefhumlarını kabul etmediğini söylemesi, kendini sevenleri bile şaşırtmıştır.

Fikret'in âile hayâtında ve eserlerinde çok sevdiği oğlu Haluk'un büyük bir yeri vardır. Robert Kolej'den sonra Amerika'da mühendislik tahsili ve ihtisası yapan Haluk, oradaHıristiyan Amerikan vatandaşlığına geçerek 1943'te râhip yardımcısı, 1956'da da başrâhip olmuştur.

Fikret 1908'de Meşrutiyetin îlânından sonra Hüseyin Câhid'le birlikte **Tanin Gazetesi**'ni kurdu. Bir sene sonra Galatasaray Sultânîsi Müdürü oldu.

Fikret, hassas mizaçlı olduğu için basit sebeplerden hemen darılıp küsüyor, işini bırakıyordu. Önce **Tanin**'den, daha sonra Galatasaray Sultânîsi Müdürlüğünden bunun için ayrıldı. Bütün bu istifalar serisi içinde, Fikret'in istifâ edip, ayrılmadığı tek müessese Robert Kolejidir. 1901'den ölümüne kadar fâsılasız bu okulda ders vermeye devam etti. 18 Ağustos 1915'te öldü. Eyüp Mezarlığına gömülen naaşı seneler sonra Âşiyân'ın bahçesine nakledildi.

Dil, şekil ve üslûb özellikleri: Tevfik Fikret'in Türk fikir hayâtına kazandırdığı pek bir şey yoktur. Hattâ denilebilir ki, kendisinin ruh yapısı, alınganlığı, sürekli tezatlar içinde yüzmesi ve nihayet Türk gençliğine bir sembol olarak yetiştirmeye çalıştığı oğlu Halûk'un daha sonra aldığı kültür sonucu bir Amerikan papazı oluşu bu sahada olumsuz bir çığırın doğmasına ve Türk kültürünün yozlaşmasına yardımcı olmuştur.

Bütün bunların yanında şâirin Türk şiir târihinde yeni bir merhale teşkil eden mühim bir cephesi, şiirlerindeki dil ustalığıdır. Bu konuda daha çok Muallim Naci'nin takipçisidir. Onun şiirlerinde cümle, birçok mısralardan geçerek belki 9. mısranın ortasında bitebilir. Fakat bu cümleler gramer yönüyle kusursuzdur.

Fikret, geniş müstezadı en iyi uygulayan bir şâirdir. Şiirlerinde mısralar altalta değil de yanyana sıralanacak olsa pürüzsüz bir nesir örneği meydana getirir. Ayrıca işlenen konunun mânâsıyla şiirdeki

mûsikî arasında bir bağlantı mevcuttur. Meselâ yağmur yağarken damlaların pencerelere, çatıya, yere düşerken çıkardığı sesler, dalgaların şırak şırak sâhile vuruşu, zelzelenin dehşeti seçilen kelimelerin seslerinde verilmeye çalışılmıştır.

Fikret'in dili, iyi bir dil süzgecinden geçirildiğinde mühim sayılacak hatâlarına da rastlanır. Kullanılan kelimeler de zâten daha önce kullanılmamış lügât sayfalarında aranıp bulunmuş kelime ve terkiplerdir. Yâni dil sâdeleşeceği yerde daha da ağırlaştırılmıştır.

Aslında iyi düşünüldüğünde Fikret ve arkadaşlarının Türk şiirini belli bir sistemden, belli bir intizamdan uzaklaştırarak, âdeta bir şekil anarşisinin içine ittiği de söylenebilir.

Eserleri:

1. Rübâb-ı Şikeste (Gençlik şiirleri, tabiat tasvirleri, aşk şiirleri, dînî heyecan ve kahramanlık şiirleri vs.)

2. Haluk'un Defteri (Oğlunun şahsında gençliğe tavsiyeleri. Şâir bu kitabında Türk vatanını Menhel "Hayvan sulanacak yer" olarak vasıflandırır.)

3. Rübâbın Cevabı (Meşrutiyetten sonra memleketin içine düştüğü ıstırapları terennüm eder.)

4. Şermin (Hece vezniyle yazdığı çocuk şiirleri).

Târih-i Kadim ve **Doksan Beşe Doğru** isimli şiirleri ölümünden çok sonra yayınlandı. Şâirin, **"Sancak-ı Şerif Huzurunda"** adlı manzumesinde Balkan Savaşında uğradığımız felâketlerle ve bu savaşlarda ölen şehitlerimizle alay ettiği görülür.

Tevfik Fikret'in İttihat ve Terakki Hükümetleri için yazdığı manzume:

HÂN-I YAĞMA

Bu sofracık, efendiler -ki iltikâma muntazır
Huzurunuzda titriyor- şu milletin hayâtıdır;
Şu milletin ki muztarib, şu milletin ki muhtazır!
Fakat sakın çekinmeyin, yiyin, yutun hapır hapır...
Yiyin efendiler yiyin; bu hân-ı iştihâ sizin;
Doyunca, tıksırınca, çatlayıncaya kadar yiyin!
Efendiler pek açsınız, bu çehrenizden bellidir;
Yiyin, yemezseniz bugün, yarın kalır mı, kim bilir?
Şu nâdi-i niâm, bakın kudûmunuzla müftehir!
Bu hakkıdır gazânızın, evet, o hak da elde bir...
Yiyin efendiler yiyin, bu hân-ı zî-safâ sizin;
Doyunca, tıksırınca, çatlayıncaya kadar yiyin!
Bütün bu nazlı beylerin ne varsa ortalıkta say;
Haseb, neseb, şeref, şataf, oyun, düğün, konak, saray,
Bütün sizin efendiler, konak, saray, gelin, alay;
Bütün sizin, bütün sizin, hazır hazır, kolay kolay

Yiyin efendiler yiyin, bu hân-ı iştihâ sizin;
Doyunca, tıksırınca, çatlayıncaya kadar yiyin!
Bu harmanın gelir sonu, kapıştırın gider ayak!
Yarın bakarsınız söner, bugün çatırdayan ocak!
Bugün ki mîdeler kavî, bugün ki çorbalar sıcak,
Atıştırın, tıkıştırın, kapış kapış, çanak çanak...
Yiyin efendiler, yiyin bu hân-ı pür-nevâ sizin;
Doyunca tıksırınca çatlayıncaya kadar yiyin!

TEVFİK RÜŞTÜ ARAS;

Türk siyaâset adamı ve diplomat. 1883'te Çanakkale'de doğdu. İlk ve Orta öğrenimden sonra Beyrut Tıbbiyesini bitirdi. İzmir, Selânik ve İstanbul'da askerî hekimlik yaptı. İttihat ve Terakki fırkasına üye oldu. Teceddüt Fırkası'nın kuruluşuna katıldı. İlk TBMM'ye Menteşe(Muğla) milletvekili olarak girdi. Kastamonu İstiklâl mahkemesinde vazife alarak Türkiye'de yeni kurulan rejime karşı çıkan pekçok kimsenin cezâlandırılmasında aktif rol aldı. TBMM adına Bolşevikliğin (Komünizmin) temel esas ve uygulamalarını incelemek üzere Sovyetler Birliğine gönderilen heyette yer aldı. Dönüşünde Mustafa

Kemal Paşanın isteği üzerine resmî Türkiye Komünist Fırkası (Partisi) kurucuları arasında yer aldı. 1923'te İzmir Milletvekili oldu. İsmet İnönü ve Celâl Bayar hükûmetlerinde kesintisiz olarak (1925-1938) dışişleri bakanlığı yaptı. Türk Sovyet dostluğunun gelişmesi için çalıştı. Türk dış politikasının Sovyetler Birliği tezlerine uygun olarak gelişmesini sağladı. Balkan Konferanslarında ve Balkan Paktının kurulmasında aktif rol aldı.

Atatürk'ün hastalığı sırasında İsmet İnönü'ye karşı olan grup içinde yer aldı. İnönü Cumhurbaşkanı olunca yeni hükûmette görev verilmeyerek 1939'da Londra büyükelçiliğine gönderildi. 1943'te emekli olarak yurda döndü. İnönü'ye karşı olduğu için 1946'da Demokrat Partiyi destekledi. Aynı yıl Fevzi Çakmak ve Zekeriya Sertel gibi kişilerle birlikte İnsan Hakları Cemiyetinin kuruluşuna katıldı. 1952-59 yılları arasında İş Bankası Yönetim Kurulu başkanlığı yaptı. 27 Mayıs 1960 sonrasında Yeni Türkiye Partisine girdi. Fakat siyasette aktif olarak yer almadı. Dış politika konusundaki yazılarını **Görüşlerim** adlı 2 ciltlik eserinde topladı. Numan Menemencioğlu tarafından derlenen nutukları **Lozan'ın İzlerinde On Yıl** adıyla yayımlandı. Şahsî ve siyâsî hayatı boyunca zikzaklı bir yol tâkip eden Türk dış politikasını millî olmayan hedefler doğrultusunda yönlendiren Tevfik Rüştü Aras 5 Ocak 1972'de İstanbul'da öldü.

TEVKİF (Tutuklama);

Alm. *Verhaftung, Festnahme (f),* **Fr.** *Arrestation (f),* **İng.** *Detention, custody; arrest.* Durdurma, alıkoyma, hapsetme, tutma ve tutuklama. Bir kişiyi görüldüğü suçla ilgili tutuklama. Hürriyetin zorla mahrumiyeti (kısıtlanması) şeklinde uygulanan tedbir.

Tevkif, geçici bir tedbir olup, mahkûmiyet veya tahliyeyle son bulur. Kânunun gösterdiği şartlarda, hâkim kararına göre, henüz mahkûm olmamış sanığın hürriyetinin zorla mahrumiyetidir.

1982 Anayasası'nın "Kişi Hürriyeti ve Güvenliği" başlığını taşıyan 19. maddesinin 4. fıkrası ve devâmı tevkifi düzenlenmiştir. "Suçluluğu hakkında kuvvetli belirti bulunan kişiler ancak kaçmalarının, delillerin yok edilmesini veya değiştirilmesini önlemek maksadıyla veya bunlar gibi tutuklamayı zorunlu kılan ve kânunda gösterilen diğer hallerde hâkim kararıyla tutuklanabilir."

Tutuklanan kişilere, tutuklama sebepleri ve haklarındaki iddialar her halde yazılı olarak derhal, toplu suçlarda en geç hâkim önüne çıkarılıncaya kadar bildirilir.

Tutuklanan kişi, tutulma yerine en yakın mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre hâriç en geç 48 saat ve toplu olarak işlenen suçlarda en çok 15 gün içinde hâkim önüne çıkarılır. Kimse bu süreler geçtikten sonra hâkim kararı olmaksızın hürriyetinden yoksun bırakılamaz. Bu süreler olağanüstü hal, sıkıyönetim ve savaş hallerinde uzatılabilir.

Tutuklanan kişinin durumu, soruşturmanın kapsam ve konusunda açığa çıkmasının sakıncalarının getirdiği zorunluluk dışında, yakınlarına derhal bildirilir.

Tutuklanan kişilerin, mâkul süre içinde yargılanmayı ve soruşturma veya soruşturma sırasında serbest bırakılmayı isteme hakları vardır. Serbest bırakılma, ilgilinin yargılama süresince duruşmada hazır bulunmasını veya hükmün yerine getirilmesini sağlamak için bir güvenceye bağlanabilir.

Her ne sebeple olursa olsun, hürriyeti kısıtlanan kişi, kısa sürede durumu hakkında karar verilmesini ve bu kısıtlamanın kânuna aykırılığı hâlinde hemen serbest bırakılmasını sağlamak amacıyla yetkili bir yargı merciine başvurma hakkına sâhiptir.

Bu esaslar dışında, bir işleme tâbi tutulan kişilerin uğradıkları zarar, kânuna göre, devletçe ödenir.

Cezâ Mahkemeleri Usûlü Hukûkundaki kânunun 104. maddesi, cürüm ve kabahatlerde tevkif sebeplerini aşağıdaki şekilde göstermiştir:

1. Suçluluğu hakkında kuvvetli emareler bulunan kişiler;

a) Kaçma şüphesinin bulunması,

b) Delilin yok edilmesi, değiştirilmesi, gizlenmesi, şeriklerin uydurma beyana veya tanıkların yalan tanıklığa ve tanıklıktan kaçmaya sevkedildiğini, bilirkişilerin etki altına alındığını gösteren hal ve davranışların bulunması hâlinde,

2. Soruşturma kânun suçu cezâsının üst sınırı yedi yıldan az olmayan hürriyeti bağlayıcı cezâyı gerektirmesi veya sanığın ikâmetgâhının veya meskeninin bulunmaması, kimliğini ispat edememesi durumunda,

3. Altı aya kadar hürriyeti bağlayıcı cezâyı gerektiren suçlarda sanık, ancak "toplumda infial uyandırması" hâlinde tutuklanabilirler.

Bütün bu sebeplerin varlığı sanığın tutuklanmasını mecburi hâle getirmeyip, tevkife imkân verir.

Hazırlık soruşturması sırasında tevkife, Sulh Cezâ Hâkimliği karar verir. Sorgu Hâkiminin, sorgu sırasında tutuklama yetkisi yoktur. İlk soruşturmadaysa vardır. Ancak bu kararı Asliye Ceza Hâkiminin onaylaması gerekir. Son soruşturmada tevkif yetkisi mahkemenindir. Acele durumlarda bu yetkiyi mahkeme başkanı da kullanabilir.

Tevkif kararı, tevkif müzekkeresiyle infaz için savcılığa gönderilir. Savcılık da emniyete yollar ve infazı sağlar. Sulh ve sorgu hâkimleri doğrudan doğruya emniyete gönderip infazı sağlarlar. Tevkif kararına ve tevkifle ilgili diğer kararlara karşı îtirâz edilebilir.

Teminat göstermek şartıyla salıverme kânunlarımıza göre mümkündür. Hâkim istekle veya kendiliğinden salıverme (tahliye) kararı verebilir. Teminat çeşit ve miktarını hâkim tâyin eder. Teminatı üçüncü bir kişi de gösterebilir. Mahkûm olan sanığın infazdan kaçması hâlinde teminat hazineye gelir kaydedilir.

Cezâ Kânunu'nun 40. maddesi tutuklu kalınan sürenin mahkûmiyetten indirileceğini öngörmüştür. Sanık tutuklu olduğu suçtan beraet etse, bir başka suçtan mahkûm olsa, tutukluluk süresi, cezâsından mahsup (sayılır) edilir. Ancak beraet kararından önce işlenmiş bir suçsa indirme işlemi yapılır.

TEVRÂT;

Alm. *Thora (f), Pentateuch (m); Altes Testament (n),* **Fr.** *Thora (f), Pentateuque (m), l'Ancien Testament (m),* **İng.** *Torah, The Pantateuch; the old Testament.* Allahü teâlâ tarafından, Mûsâ aleyhisselâma gönderilen semâvî (ilâhî) kitap; Mûsevîlik dînini açıklayan kitabın adı. Allahü teâlânın, Peygamberler vâsıtasıyle insanlara gönderdiği ve böylece emirlerini ve yasaklarını bildirdiği semâvî kitapların hepsi yüz dörttür. İnsanlara bildirilen yüz dört semâvî kitaptan yüzüne suhuf ve dördüne de büyük kitap denir. Bunlardan on suhuf Âdem aleyhisselâma, elli suhuf Şis (Şît) aleyhisselâma, otuz suhuf İdrîs aleyhisselâma, on suhuf İbrâhim aleyhisselâma indirildiği meşhurdur.

Tevrât Mûsâ aleyhisselâma, **Zebur** kitabı Dâvûd aleyhisselâma, **İncil** kitabı Îsâ aleyhisselâma ve **Kur'ân-ı kerîm** de Muhammed aleyhisselâma nâzil olmuş, inmiştir.

Allahü teâlânın gönderdiği kitapların hepsi haktır, doğrudur. Yalan, yanlış olmaz. Allahü teâlâ bu kitapları, bâzı peygamberlere, melekle okutarak, bâzılarınıysa levha üzerinde yazılı olarak, bâzılarına da meleksiz işittirerek indirdi. Bu kitapların hepsi Allahü teâlânın kelâmıdır, sözüdür. Bunlar, meleklerin îcâdettiği veya peygamberlerin kendi sözleri değildir. Tevrât'ın aslı da Allah kelâmı olup, sonradan değiştirilmiştir. Asûriler ve Romalılar, Kudüs'ü alıp, Yahûdîleri kılıçtan geçirince Tevrât'ı da yaktılar. Tevrât unutuldu. Sonradan **Talmut** denilen uydurma bir din kitabı yazdılar. Yahûdîler, **Ahd-i Atîk** ismini verdikleri bu kitabı, Tevrât olarak okumaktadırlar.

Hazret-i Mûsâ, İsrâiloğullarına peygamber olarak gönderilmişti. Onlara, bugün bütün dinler tarafından esas ahlâk kuralı olarak kabul edilen Evâmir-i aşere (On emir)yi tebliğ etti, açıkladı. Onlara tek bir Allah olduğu îmânını aşılamaya çalıştı. Allahü teâlânın gönderdiği Tevrât adlı kitabı onlara getirdi. Yahûdîler, kendi kutsal kitapları olan Tevrât'a İbrânice olan "Talmut", "Tanah" veya "Tora" diyorlar. Allahü teâlânın son gönderdiği ilâhî kitap olan Kur'ân-ı kerîmde ve Peygamberimizin hadîs-i şerîflerinde "Tevrât" adı ile zikredilmekte ve Allahü teâlânın kutsal kitaplarından biri olduğu açıklanmaktadır. Müslümanlar bütün ilâhî iktaplara olduğu gibi Tevrât'a da, hazret-i Mûsâ'ya indirildiği şekliyle îmân ederler.

Kur'ân-ı kerîmde meâlen buyruldu ki:

Şüphesiz ki, Tevrât'ı biz indirdik. Onda bir hidâyet, bir nûr vardır. (Mâide sûresi:44)

(Yahûdîlere) **söyle ki: Mûsâ'nın** (aleyhisselâm) **insanlara bir nur ve hidâyet olmak üzere getirdiği ve sizin de parça parça kâğıtlar hâline koyup, işinize geleni gösterip açıkladığınız, fakat çoğunu gizlediğiniz o kitabı** (Tevrât'ı) **kim indirdi?"** (En'am sûresi: 91)

Tevrât'ın da sonradan değiştirildiğini Kur'ân-ı kerîm haber vermektedir. Bakara sûresi 79. âyetinde meâlen; **"Artık elleriyle kitabı** (Tevrât'ı) **yazıp da, sonra onu az bir ücretle satabilmek için; "Bu Allah katındandır" diyenlerin vay hâline!"** buyruldu.

Aslında Mûsâ aleyhisselâm zamânında Tevrât'ın çok az yazılı nüshası bulunuyordu. Hazret-i Mûsâ'dan sonra, Yahûdîlerin yaşadıkları yerler düşman işgâline uğradı. İsrâiloğulları darmadığın oldu. Mîlâttan evvel Asurî Devleti iki defâ Kudüs'ü alarak ve mîlâdın 135'inci senesinde Roma İmparatoru Adiriyan, Kudüs'te Yahûdîlerin çoğunu kılıçtan geçirdiler. Tevrât'ları yaktılar. Mûsâ aleyhisselâmdan birkaç asır sonra, Ezra adında bir râhip, elinde Tevrât'ın asıl nüshasının bulunduğunu iddiâ etti. Bu nüsha esas alınarak Talmut veya Tora adını verdikleri din kitabı yazdılar ve çoğalttılar. Bugün

Hıristiyan ve Yahûdîlerin elinde bulunan ve (Ahd-i Atîk= Eski Ahid) adını verdikleri kitap buraya dayanmaktadır. Bu ise, ilâhî bir kitaptan daha çok bir târih kitabını andırmaktadır.

Bugünkü Tevrât, Allahü teâlâ tarafından Mûsâ aleyhisselâma indirilen ve Kur'ân-ı kerîmde özellikleri belirtilen ilâhî kitaptan çok uzaktır. Şimdiki Tevrât'ın üç nüshası vardır: 1) Yahûdîler ve Protestanların kabul ettikleri İbrânice nüsha. 2) Katolik ve Ortodokslar tarafından kabûl edilen Yunanca nüsha. 3) Sâmirîlerce kabul edilen Samirî dilinde yazılmış nüsha.

Bunlar Tevrât'ın en geçerli nüshaları olarak bilinmelerine rağmen, gerek aynı nüshanın içinde ve gerekse kendi aralarında birçok konularda tezatlıklarla, çelişkilerle doludur. Hiçbir ilâhî dinde bulunmayan insanlara zulüm telkinleri, peygamberlerden bâzılarına karşı, pek çirkin ve peygamberlik makâmına yakışmayan isnatlar, iftirâlar vardır. Halbuki hakîkî Tevrat'ta bu çelişkiler olmadığı gibi, Cenâb-ı Hakkın Muhammed adında bir Peygamber göndereceği yazılıdır. Kur'ân-ı kerîmin A'râf sûresi 155-157. âyetlerinde meâlen hazret-i Mûsâ'nın yoldan çıkmış kavminin günahlarının affını dilemek için, ikinci defâ Tûr Dağına gittiği zaman, Cenâb-ı Hakk'ın ona ne buyurduğu meâlen şöyle bildirilmektedir:

"Mûsâ: "Ey Rabbim, dileseydin, daha önce beni ve onları yok ederdin. Aramızdaki akılsızların yaptığı (günahlar) **yüzünden bizi yok eder misin? Bu senin imtihanından başka bir şey değildir. Bizim dostumuz sensin, bizi bağışla! Bize merhamet et! Sen bağışlayanların en iyisisin. Sen dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola sokarsın. Bu dünyâda ve âhirette, bizim için güzel olanları yaz! Biz sana yöneldik, dedi."** Allahü teâlâ O'na; **"Azâbıma dilediğim kimseyi uğratırım. Merhametim, her şeyi kaplamıştır. Bunu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlara, zekât verenlere, âyetlerimize inanıp yanlarındaki kutsî kitaplarda yazılı buldukları, Allah'ın Resûlü** (habercisi), **okuyup yazması olmayan Muhammed'e uyanlara yazacağız. O Peygamber, onlara uygun olanları emreder ve fenâlıktan men eder. Temiz şeyleri helâl ve murdar şeyleri haram kılar. Onların yüklerini indirir ve ağır külfetleri hafifletir. Bu Peygambere inanan, onu sayan, ona yardım eden, onunla gönderilen nûra uyanlar, işte onlar, sonsuz saâdete varacaklardır."** dedi.

Yahûdîlerin son Peygambere inandıkları ve O'nun gelmesini bekledikleri muhakkaktır. Hattâ, bâzı tefsirlerde, Yahûdîlerin özellikle savaşlarda müşkül duruma girince; "Yâ Rabbî! Geleceğini bize vâd ettiğin son Peygamber hürmetine, bize yardım et!" diye duâ ettikleri yazılıdır.

Hazret-i Mûsâ'ya verilen mukaddes kitap Tevrât, kırk cüzdü. Her cüzde bin sûre, her sûrede bin âyet vardı. Şimdi elde bulunan Tevrâtlarda bu kadar âyet yoktur. Çünkü Tevrât'ın ve İncîl'in sonradan bozulduklarını Kur'ân-ı kerîm haber vermektedir.

Şimdiki Tevrât beş kitaptan meydana gelmiştir:

1. Doğuş (Tekvîn= Genesis): İlk insanın ve âlemin yaratılışından hazret-i Âdem'in Cennet'ten çıkarılmasından, yeryüzüne inişinden, Nuh Tûfanından, hazret-i Yûsuf'un Mısır'daki hayâtından, İsrâiloğullarının Mısır'a gelişlerinden bahseder. Hepsi elli bâbdır (bölümdür).

2. Çıkış (Huruc= Exodus): İsrâiloğullarının Mısır'dan çıkışları, Firavun'dan çektikleri anlatılır. Kırk bölümdür.

3. Levililer (Leviticus): Günahların keffâreti, haram, yiyecekler, yasaklanmış evlilikler, dînî âyinler, hayvanlar ve adaklar gibi dînî hükümlerden bahseden bölümdür. Yirmi yedi bâbdır.

4. Rakkamlar (sayılar, a'dât= Numeri): Hazret-i Mûsâ'nın vefâtından sonra İsrâil milletinin Tûr Dağından ayrılıp, Ken'an ülkesine (arz-ı Mev'ûda) girmesinden bahseder. Otuz altı bölümdür.

5. Tesniye (Övme= Deuoronomium).

Kudüs'teki Süleyman mabedinde bulunmuştur. Mûsâ aleyhisselâmın ölümünden, gömülmesinden ve onun için tutulan yastan bahseder.

Son asırlarda Ahd-i Atik üzerinde ilim adamlarının yaptığı tenkîdi araştırmalar, Yahûdî ve Hıristiyanlarca mukaddes kabul edilen ve Allahü teâlâ tarafından gönderildiğine inanılan bu kitapların birçok hatâlarla dolu olduğunu, târihî ve ilmî gerçeklere uymadığını ortaya koymuştur. Dr. Jean Astruc; **Conjectures il Parait que Mouse s'est Servi Pour Composer le livie de la Genese** adlı eserinde, Tevrâtın yukarıda isimleri geçen beş kısmının çeşitli yerlerden derlenmiş birer kitâp olduğunu yazmıştır. Jean, bir kısmındaki isimlerin değiştirilerek, iki-üç yerde tekrar edildiğine de dikkatleri çekmiştir. Fransız papazlarından, Richard Simon da, **Histoira Critique du Vieux Testament** kitabında Tevrâtın Mûsâ aleyhisselâma vahy edilen Tevrat olmadığını, sonradan farklı zamanlarda yazılarak bir araya getirildiğini belirtmiştir. Papazın bu kitabı toplattırılmış, kendisi de kiliseden kovulmuştur.

Bugünkü Tevrât, Allahü teâlâ tarafından Mûsâ aleyhisselâma vahyedilen kitap olmadığı gibi, onun zamânında da çok az yazılmış nüshası vardı. Hazret-i Mûsâ'dan asırlar sonra birçok Tevrât nüshası yazılmıştır. Bugünkü hâlini alması, yaklaşık olarak bin yıldan fazla sürmüştür. Bu sebeple

Müslümanlar, Mûsâ aleyhisselâmın Hak peygamber olduğuna, Tevrât'ın ona Cebrâil aleyhisselâm vâsıtasıyla vahyedildiğine inandıkları hâlde, bugünkü elde bulunan metnin tahrif edilerek bozulduğunu kabul ederler. Çünkü bizzat Mûsâ aleyhisselâma inen bir ilâhî kitapta, hazret-i Mûsâ'nın kendi vefâtından bahsedilmesi, vefât ettikten sonraki hâdiselerin anlatılması kabul edilemeyecek ilmî bir gerçektir.

TEYEMMÜM;

dînimizde bildirilen namaz ve gusül abdesti alma şekillerinden biri. Teyemmüm, lügatta "kastetmek, niyet etmek" demektir. Dînimizde teyemmüm, suyun bulunmadığı veya kullanılmasının mümkün olmadığı durumlarda toprak cinsinden olan her temiz şeyle namaz ve gusül abdesti almak demektir.

Dînimizde, namaz kılmak için abdestsiz olan kimsenin abdest alması, cünüp olanın da gusül etmesi farzdır. Abdestsizlikten ve cünüplükten kurtulmak için suyla temizlenmek esastır. Suyun bulunmaması veya kullanılamaması hâllerinde temiz toprakla teyemmüm etmeyi de dînimiz temizlik kabul etmiştir. Bu husus, dînimizin Müslümanlara gösterdiği kolaylıklardan biridir. Demir, bakır, tunç, kalay, altın, gümüş ve bütün mâdenler, yanıp kül olanlarla teyemmüm edilmez. Bunların üzerinde toz varsa, o tozla yapılır. Teyemmüm yapabilmek için, suyu aramak ve arayıp bulamamak, suyu nereden temin edebileceğini âdil bir Müslümana sormak lâzımdır.

Suyun bulunamaması veya olup da kullanılamaması yedi şekilde olur:

1. Su bir mil (1920 m) uzaktaysa (Ancak şehirde her zaman su aramak farzdır.),

2. Suyla abdest alınca, hastanın hastalığı artacaksa,

3. Kendi başına abdest ve gusül alamayacak şekilde hasta olan para ile dahi yardımcı bulamazsa,

4. Gusül abdesti alınca soğuktan ölmek tehlikesi varsa,

5. Su yakın olduğu hâlde yanında düşman, yırtıcı hayvan, nöbetçi bulunuyorsa,

6. Kuyudan su çıkarmak için ip, kova ve inecek kimse yoksa,

7. Yolculukta yanlarındaki su, ancak kendinin, yol arkadaşlarının ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadarsa.

Bu durumlarda ve bir de cenâze ve bayram namazlarını kaçırmamak için teyemmüm edilebilirler. Yukarıda sayılan yedi şartın geniş açıklamaları fıkıh kitaplarında bildirilmiştir. Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmde teyemmümle ilgili olarak Nisâ sûresi 43. âyet-i kerîmesinde meâlen:

"... Eğer hasta iseniz veya biriniz ayak yolundan gelirseniz yâhut da kadınlara dokunup da su bulamazsanız, o zaman temiz bir toprağa teyemmüm edin. Şüphesiz ki, Allah çok bağışlayıcı ve çok affedicidir." buyrulmaktadır.

Teyemmümün farzı üçtür: 1) Niyet etmek, 2) İki kolu dirseklerinden yukarı sıvalı olarak iki elin içini temiz toprağa sürüp, en az üç parmağı değmek üzere, iki avucuyla yüzünü bir kerre mesh etmek, yâni sığamak, 3) İki avucu tekrar toprağa sürüp, birbirine çarparak tozu toprağı silkeledikten sonra, önce sol elin dört parmağı içiyle sağ kolun alt yüzünü, parmak ucundan dirseğe doğru sığayıp, sonra kolun iç yüzünü, sol avuç içiyle, dirsekten avuca kadar sığamak ve sonra sol baş parmak içiyle sağ başparmak dışını sığamak. Sonra yine böyle sağ elle, sol kolu sığamaktır.

TEYP;

Alm. *Tonband (n),* **Fr.** *Magnétophone (m),* **İng.** *Tape recorder.* Sesi manyetik işlemlerle önce elektrik sinyalleri hâline çevirerek saklayan, gerektiği vakit elektrik sinyallerini ses hâline geri çeviren bir bilgi muhâfaza kayıt cihazı. Teybin kaydedeceği ses bir konuşma veya müzik sesi olabileceği gibi kompüterlerde kullanılan darbeli sinyaller, televizyonda kullanılan video sinyaller şeklinde de olabilir. Kayıtlar manyetik teyp bantlarına yapılır, gerektiğinde silinerek yeni kayıtlar alınabilir.

Sesi elektrik sinyalleri hâline çevirerek 1898'de manyetik bir ortama ilk kaydeden Danimarkalı kâşif Valdemir Poulsen'dir. Manyetik ortam olarak manyetik çelik tel kullanmıştır. Pek pratik olmayan bu keşfi 1927 senesinde ABD Bahriye Araştırma Laboratuvarlarında yapılan çalışmalar tâkip etti ve sonunda kâğıt üzerine emdirilmiş manyetik tozları kayıt ortamı olarak kullanılmaya başlandı. 1930'larda Alman Magnetophone Şirketi kâğıt band yerine plastik bandı buldu. Nazi Almanyasında teyplerden propaganda aracı olarak çok istifâde edildi.

Teyp, prensip olarak, bandı süren motor mekanizması, manyetik alan üreten veya alan manyetik kafa ve elektrik sinyallerini yükselten yükseltici (amplifikatör) ve hoparlörden meydana gelmiştir. Teyplerden genel olarak motor bandı sâniyede 38, 19, 9.5 ve 4.75 cm hızla sürer. Yüksek sürat sesin kaliteli kaydolmasına sebep olur. Normal ev teyplerinde band sürati 9.5 veya 4.75 cm/sn'dir. Kayıt kafasına

kazandırılan ilâve bir özellikle bir banda dört ayrı kayıt almak mümkündür. Kayıt kafası her defâsında bandın bir bölümüne kayıt yapar. Bu özellikten istifâde edilerek stereofonik teypler yapılmıştır. Dört ayrı kayıt özelliği bir banda çeşitli seslerin montajını, sese yankı imajı (eko) vermeyi de sağlar.

Kayıt işlemi: Mikrofondan ses olarak alınan ve yükselticiden geçen kaydedilecek elektrik sinyali "kafa" denilen içerisinde bobin bulunan manyetik demirden banda tatbik edilir. Band kafaya çok yakın olarak basit bir hızla geçirilir. Kafadaki bobin elektrik sinyalinin şiddetine bağlı olarak şiddeti değişen manyetik alan meydana getirir. Bu manyetik alan band üzerindeki manyetik malzeme tâneciklerini sinyal şiddetine göre konumlandırır. Kayıt yapılacak bandda manyetik tâneciklerin manyetize olmamış durumda olmaları gerekir. Daha önce kayıt yapılmış band her defâsında silinerek yerine yeni kayıt alınır.

Seslendirme işlemi: Seslendirmede band kafanın karşısından kayıt yapılan hızda geçirilirse bu defâ band üzerindeki manyetik malzemenin dizilişine bağlı olarak kafadaki manyetik akım şiddeti değişir. Manyetik akımın değişmesine paralel olarak kafadaki bobinde voltaj değişmeleri olarak istenilen elektrik sinyali elde edilir. Bu sinyaller yükseltildikten sonra hoparlörden ses olarak elde edilmiş olur.

Kayıt silme işlemi: Kayıt silme işlemi iki türlüdür. Birinci metod; band makara hâlinde kuvvetli alternatif akımla elde edilen manyetik alan içerisine sokulur. Manyetik alan yavaş yavaş sıfıra getirilir. İkinci metodsa kayıt kafası yanına konulan ikinci bir kafayla banda yüksek frekanslı kuvvetli bir manyetik alan tatbikiyle olur.

Teyp bantları: Plastik bantlarda manyetik malzeme olarak kırmızı demiroksit (Fe_2O_3) kullanılır. Bu manyetik malzemenin pudra hâline getirilmesi, tâneciklerin ebatları oldukça hassas bir iştir. Kırmızı demiroksit tâneleri iğne biçiminde ve boyları bir mikron (metrenin milyonda biri) uzunluğundadır. Daha kuvvetli sinyal kaydı için siyah demiroksit (Fe_3O_4) malzeme kullanılır. Siyah demiroksidin silinmesi zordur. Manyetik malzeme selüloz asetat band üzerine her tarafta eşit dağılım sağlayacak ve kolayca yerinden kopmayacak şekilde özel hazırlanmış yapıştırıcı mâcunla sıvanır. Normal olarak bir teyp bandının kalınlığı 0,04 mm kadardır. Poli etilen teraftalattan yapılan bantlar pahalı fakat üstün özelliklere sâhiptir. Sanâyi tipi teyp bantları bir makara üzerine çapı 30 cm oluncaya kadar sarılabilir. Kapalı kaset biçiminde de sarılan teyp bantları pratikte daha çok kullanılmaktadır.

TEZKİRE;

Alm. *1. Biographienwerk (n), 2. Vermer (m), 3. Bescheinigung, Schein (m),* **Fr.** *1. Livre (m) de biographies, 2. Billet (m), 3. Permis (m), officiel,* **İng.** *1. Biographical memoir, 2. Short note or letter, 3. Official certificate, 4. Soldier's discharge papers.* Çeşitli kimselerin biyografilerini veren kitap. Kısa pusula. Herhangi bir iş için izin verildiğini bildiren hükümetin verdiği kâğıt. Askerin görevini bitirdiğini terhis olduğunu bildiren belge. Özellikle şâirlerin hayatlarıyla şiirlerinden söz eden eser. Bunlardan başka mânâlara da gelen bu kelimenin günümüzde kullanılışı çok azalmış ve daha çok izin tezkiresi, mâzeret tezkiresi, terhis tezkiresi gibi bâzı resmî belgelerin adlarında veya "tezkire almak, tezkiresini eline vermek" gibi sözlerde kalmıştır. Kelimenin halk arasındaki kullanılışı daha çok tezkere veya teskere şeklindedir.

Tezkire kelimesi, eski kültürümüzde târihî ve edebî bir terim olarak da kullanılmaktadır. İslâmiyetin kabulünden 19. asır sonlarına kadarki kültür hayâtımızda, din-tasavvuf, fen, sanat ve bilhassa edebiyat sahasında tanınmış şahısların hayatlarından ve eserlerinden söz eden **biyografik eserlere** tezkire denir. Bu eserleri "âlimler ve şâirler ansiklopedisi" şeklinde târif etmek de mümkündür.

Şâirleri anlatan eserlere **tezkiretü'ş-şuarâ** (şâirler tezkiresi veya tezkire-i şuarâ), velî denilen Allah dostlarını ve menkıbelerini anlatan eserlere ise **tezkiretü'l evliyâ** (velîler tezkiresi) adı verilir. Bunlar kadar yaygın olmamakla berâber daha başka mesleklere âit biyografilere de bu isim verilirdi. **Tezkire-i ilmiye** (âlimler tezkiresi), **tezkiretü'l-hattâtin** (hattatlar tezkiresi) gibi. Araplar, bu tür kitaplara **tabakât** adını verdiler. Tezkire, bunun Türkler ve İranlılar tarafından kullanılan adıdır. Sonraları bunlara **tercüme-i hâl** de denmeye başlanmıştır.

Tezkire kelimesinin asıl kullanılış yeri **şâir biyografileri**dir. Şâir tezkireleri veya kısaca tezkireler, gerek kendi asırları gerek günümüz için sâde bir biyografi olmaktan öte bir mânâ ifâde ederler. Bu eserler o devrin şâirlerini, edebiyatçılarını toplu ve müstakil olarak içine alan yegâne eserlerdir. Tezkirelerin gâyesi devrin şâir ve edebiyatçılarını tanımaktır.

Tezkire yazarları, eserlerine aldıkları şâirlerin hayatlarında bu hayâtın çeşitli teferruatına, fizikî ve rûhî görünümlerine hattâ içinde yetiştiği sosyal ve edebî çevreye kadar inmeye çalışırlar. Aynı zamanda şâirin sanat yönüne, şâirlik gücüne ve husûsiyetine, çevresiyle olan çeşitli sanat münâsebetlerine, eserlerinin değerine, bunlardan seçilmiş örneklere en az hayâtı kadar yer verir, değerlendirmede bulunurlar. Bu yönleriyle tezkireler, edebiyat, târih ve tezkireciliğimizin en kıymetli kaynaklarıdır.

Tezkireler, başlangıçtan tezkirenin yazıldığı târihe kadar yaşayan şâirleri bütünüyle verirler. Bu eserler için başlangıç 13. asra kadar inebilir. Tezkirelerin bâzıları şâirleri elifba sırasına göre, bâzıları da belli zaman aralıklarına göre grup grup ele alır.

Türk edebiyatında otuz kadar şâir tezkiresinin varlığı bilinmektedir. İlk Türk tezkirecisi 15. asrın büyük Çağatay şâiri Ali Şir Nevâî'nin, **Mecâlisü'n-Nefâis** adlı eseridir. Osmanlı sahasında ilk tezkireyi Edirneli Sehî Bey yazmıştı. İsmi **Heşt Behişt'**tir.

Başlıca tezkireler, yazarları ve yazılış târihleri:

On altıncı asır:

Heşt Behişt (Sehî Bey-1538)

Lâtifî Tezkiresi (Lâtifî-1546)

Meşâir-üş-Şuarâ (Âşık Çelebi-1563)

Kınalızâde Tezkiresi (Kınalızâde Hasan Çelebi-1585)

On yedinci asır:

Riyâzü'ş-Şuarâ (Riyâzî-1592)

Zübdetü'l-Eş'âr (Âsım-1675)

Teşrîfâtü'ş-Şuarâ (Güftî-1677)

On sekizinci asır:

Safâî Tezkiresi (Safâî-1721)

Nuhbetü'l-Âsar (Beliğ-1721)

Adâb-ı Zurefâ (Râmiz-1783)

Mir'ât-ı Şiir (Âkif-1789)

THATCHER, Margaret;

İngiliz siyâsetçisi ve başbakanı. Avrupa'nın da ilk kadın başbakanı. Üç defâ seçim kazandı. Yirminci asırda İngiltere'de en uzun süre görevde kalan başbakan olup "Demir Leydi" diye tanındı. 13 Ekim 1925'te Grantham'da doğdu.

Bir mahalle bakkalının kızıydı. İlk ve orta öğrenimini Grantham'da, Yüksek Öğrenimini Oxford Somerville Collegede tamamladı. Bir müddet kimyâ araştırma görevlisi olarak çalıştı. Zengin bir işadamıyla evlenince, çalışmayı bırakıp hukuk öğrenimi yaptı.

1959'da Muhafazakâr Partiden Parlamentoya girdi. 1970-1974 arasında öğretim ve bilimden sorumlu devlet bakanlığı yaptı. 1974 seçimlerinde Muhafazakârların yenilgiye uğramalarından sonra 1975'te Edward Heath'ın ardından parti başkanlığına seçildi. 1979 seçimlerinde muhafazakârların zaferi üzerine başbakan oldu. 1983 ve 1987 genel seçimlerini de kazanıp başbakanlığını sürdürdü. 1990 Kasım ayı sonunda parti grubundan güven oyu alamadığı için başbakanlıktan ve parti başkanlığından istifâ etti.

TIP;

Alm. *Medizin (f),* **Fr.** *Médecine (f),* **İng.** *Medicine.* İnsanları hastalıklara karşı korumaya, hastaların acılarını dindirmeye, hastalıklarını iyi etmeye çalışan bilim dalı.

Allahü teâlâ kimi peygamberlere kitap, kimi peygamberlere de suhuf (küçük kitapçık) göndererek, bunları insanlara tebliğ etmelerini istemiştir. Bu kitaplarda insanların dünyâda rahat ve huzur içinde yaşamaları, âhirette de ebedî saâdete kavuşabilmeleri için çeşitli ilimleri ihtivâ eden bilgiler vardı. İşte bu bilgilerden biri de sağlık bilgileri yâni tıptır. Çünkü Allahü teâlâ insanın dünyâdaki bedenini, hastalanıp ölecek şekilde yaratmıştır.

İlk insan ve ilk peygamber olan hazret-i Âdem'e, Allahü teâlâ tarafından gönderilen on suhuf içinde tıp ve ilâçlar hakkında mâlûmat da vardı (Bkz. Âdem Aleyhisselâm). İnsanların sağlıklarına ehemmiyet vermelerini hazret-i Âdem'den son hak din olan İslâmiyete kadar bütün insanlara Allahü teâlâ emretmiştir. Meselâ İdris aleyhisselâma gönderilen otuz kitapçık içinde tıp ve ilâç bilgileri bulunuyordu. Hattâ Yunanlıların Hermes dedikleri filozof, İdris aleyhisselâmdan sonra yaşamış, bildirdiği sağlık bilgilerini onun kitaplarından almıştır.

Yine Dâvûd aleyhisselâm zamânında yaşayan Lokman Hekim tabiplerin pîridir. Meşhur batılı hekim Calinos'tan bin sene önce yaşamıştır. Batıda bilinen ilk tıp âlimi Hippokrat'tır. M.Ö. 460-377 seneleri arasında yaşayan aynı zamanda filozof olan bu Yunanlı hekim, zamânının büyücülük ve yanlış inançlara dayanan tıp bilgilerine, şimdi doğru olmadığı anlaşılan birçok yeni görüş getirmiştir. Kendi adını taşıyan okulu vardı. Bu tabip, batılılar tarafından şiddetle savunulmuş, tıbbın babası olarak kabul edilmiştir. Maalesef Müslüman ülkeler de bu hatâya düşmüşlerdir.

İslâmiyetin doğuşuna kadar uzun bir süre tıp ilmi de karanlık devresini yaşadı. Peygamber efendimize tıp ve sağlık hakkında Allahü teâlâdan gelen vahiyler ve O'ndan nakledilen hadîs-i şerîfler Müslüman tıp âlimlerine ışık oldu. Peygamberimiz tıp bilgisini çeşitli şekillerde medh buyurdu. Meselâ **"İlim ikidir: Beden bilgisi, din bilgisi."** yâni ilimler içinde en lüzumlusu, rûhu koruyan din bilgisi ve bedeni koruyan sıhhat bilgisidir, diyerek her şeyden önce rûhun ve bedenin zindeliğine çalışmak lâzım geldiğini emir buyurdu.

İslâmiyet, beden bilgisini, din bilgisinden önce öğrenmeyi emrediyor. Çünkü bütün iyilikler bedenin sağlam olmasıyla yapılabilir. Bir hadîs-i şerîfte; **"Ey Allah'ın kulları! Hasta olunca, tedavi ettiriniz! Çünkü Allahü teâlâ hastalık gönderince ilâcını da gönderir."** buyruldu. Peygamberimiz, hastaların karantinaya alınmaları, perhiz yapmaları ve temizlenmeleri gibi birçok tedâvi yolları göstermiştir. Tıp ilmini öğrenmek ve tedâvi yapmak farz-ı kifâyedir. Yâni bir toplumda mutlaka hekim olması gerekmektedir. Müslümanların yetiştirdiği ilk meşhur hekim Ebû Bekr Muhammed Râzî'dir (854-923). İlk defâ olarak, o zamana kadar aynı hastalık sanılan kızıl, kızamık ve çiçeğin ayrı ayrı hastalıklar olduğunu keşfetmiştir. Göz ameliyatını fennî usûllerle ilk yapan hekimdi. Yüze yakın eseri vardı. **Ber-üs-Sâa, Kitab-ül-Hâvî** ve diğer kitapları tıp ilmine olan hizmetlerinin şâhitleridir. Avrupa'da Razos ismiyle meşhurdur.

980'de Buhara civârında Afşar'da doğan İbn-i Sînâ, asırlarca dünyâ tıbbını etkileyen hekimdi. Hayâtı boyunca çok sayıda hekim yetiştirmiştir. **Kânun** ve **Şifâ** isimli eserlerinde havanın ve mevsimlerin tesirleri, meskenler, rutûbetli ve kuru havalar, gıdâ maddelerinin özellikleri, içme suları, vücut temizliği, giyim eşyâları hakkında çok değerli bilgiler vermiştir. Hastalıkların mikroplardan geldiğine ilk işâret edendir. "Her hastalığı yapan bir kurttur. Yazık ki bunları görecek bir âletimiz yoktur. Temizlik, bu kurtçuklardan meydana gelen hastalıkların önünü alır. En iyi ve tehlikesiz olanı, kaynatılıp soğutularak içilen sudur." diyerek, bulaşıcı hastalıkların meydana geliş sebeplerini ve bunlardan korunmayı açıklıyordu.

İbn-i Sînâ ile aynı asırda yaşayan büyük âlim El-Bîrûnî'nin (973-1051) tıp ve eczâcılığa dâir 1050 senesinde (80 yaşındayken) tamamladığı **Kitab-üs-Saydalâ** adlı eseri Avrupa dillerine çevrilmiş ve batının tıp okullarında kaynak kitap olmuştur.

936-1013 yılları arasında Endülüs'te yaşayan Ez-Zehrâvî (Ebü'l-Kâsım Halaf ibni Abbas) o kadar meşhur olmuştu ki Avrupa dillerinde bir düzineden fazla ismi vardır. "Cerrâhînin babası" budur. Cerrâhî sanatını çok iyi kavramış ve onun çeşitli dallarını büyük bir başarıyla tatbik etmiştir. Pekçok cerrâhî âlet keşfetmiş ve nasıl kullanıldıklarını en ince noktalarına kadar açıklamıştır. Cerrâhî, dahiliye, göz hastalıkları, ortopedi, beslenme, eczâcılık (farmakoloji), kısaca tıbbın bütün dallarını ihtiva eden otuz ciltlik bir tıp ansiklopedisi yazmıştır. **Et-Tasrif** ismini verdiği bu kitap öyle meşhur oldu ki, Avrupa'nın pekçok üniversitesinde 12. asırdan 17. asra kadar, tıp eğitiminde İbn-i Sînâ'nın **Kânun** kitabının yerini aldı. **Et-Tasrif** 1500 sayfaydı. 200 şekil ihtivâ ediyordu. Batılıların omurga veremini ve omurga eklemi iltihabını ilk defa târif ettiğini ileri sürdükleri Patt'tan 700 yıl önce Ebü'l-Kâsım ez-Zehrâvî bu hastalığı târif ettiği gibi tedâvisini de göstermiştir (Bkz. Zehrâvî). Bunun zamânında yetişen operatör Amr bin Abdurrahman Kirmânî Endülüs hastânelerinde en güç ameliyatları yapardı.

Türkistanlı Müslüman tabib Ali bin Ebilhazm (İbn-ün Nefis) (1210-1290) akciğerlerdeki kan deverânını (küçük kan dolaşımı) ilk defâ târif etti ve şemasını çizdi. Avrupalıların bu hususta kâşif diye iddia ettikleri William Harvey ise bundan 300 sene sonra yaşamıştır.

Ortaçağda Avrupa bâtıl inançlar ve karanlıklar içinde yüzerken Müslümanlar tıp ilminde de zirvedeydiler. Her yeniliğin keşfedicisi oldular. Batılılar İslâm üniversitelerine tahsil etmeye gelirlerdi. Batıda akıl hastaları "şeytan tarafından tutulmuş kimseler" olarak canlı canlı yakılırken, Müslümanlar bunların tedâvisi için özel hastâneler kurmuşlardı.

Ortaçağlarda Anadolu'ya yerleşmiş Selçuklular da insan sağlığına büyük kıymet verdiler. Bunların Konya, Kayseri, Sivas, Amasya gibi Anadolu şehirlerinde dârüşşifâlar açtıkları ve diğer devletlerden yüzyıllarca evvel askerî hastânelere sâhip oldukları, tabâbet eğitim ve öğretimine büyük önem verdikleri zamânımıza kadar gelen belgelerden anlaşılmaktadır. Hastânelerin başında, zamânın en maruf (bilinen) hekimleri bulunur ve bunlar, hastaların başı ucunda tıp eğitimiyle birçok tabib yetiştirirlerdi. Hastahânelere her türlü hasta yatırılırdı. Hastahânelerin yanında "Tabhâne" denilen imârethâneler bulunur, taburcu olanlar nekâhat devrelerini burada geçirirlerdi. Daha Sultan Melik Şah

zamânında âlet, çadır, malzeme ve personeli iki yüz deve ile taşınan gezici hastahânelerin mevcut olduğu ve bu hastahânelerin, ordu gerisinde bir menzilden diğerine gitmek sûretiyle orduya destek sağladıkları, hasta ve yaralıları tedâvi ettikleri bilinmektedir. Bunların başında 1206 yılında İkinci Kılıç Aslan'ın kızı Gevher Nesibe'nin vefâtı üzerine, kardeşi Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından yaptırılan Gevher Nesibe Tıp Külliyesi gelmektedir ki, o zaman, dünyâda bir eşi daha yoktu.

Osmanlılar zamânında, Selçuklular döneminde yapılanlara ilâve edilen hastânede (dârüşşifâ, şifâhâne) tıp öğretimine devam edildi. Çağında ün kazanan bâzı hekim yazarların kitapları da bu öğrenime yardımcı oldu.

Sultan Birinci Murâd ve Yıldırım Bâyezîd Han dönemlerinde (1350-1402) yaşayan Murâd bin İshak tarafından **Havassü'l-Edviye** (Tedâviye Yarayan Hassalar) adında bir kitap hazırlandı. Yine bu dönemde Hızır Paşa adıyla meşhur Celâleddin Hızır büyük bir hekim olarak tanındı. Celâleddin Hızır'ın tıpla ilgili eserlerinin başında gelen **Şifâül-Eskâm Devâü'l-Âlâm** (Elemlerin Devâsı ve Kötülerin Şifâsı) zamânının Arapça yazılmış önemli bir eseriydi. On dördüncü yüzyılda yaşayan Şeyh Cemâleddîn Aksarâyî, **Şerh-i Mucizü'l-Kânun** (Kânundaki Güç Konuların Açıklaması) adlı bir eserle İbn-i Sînâ'nın **Kânun'**unu şerh (îzah) etti. Bu dönemin diğer bir âlimi de aynı zamanda ünlü bir Türk şâiri olan Ahmedî'dir. Asıl adı Tâceddîn İbrâhim olan Ahmedî, **Tervihü'l-Ervâh** (Ruhları Ferahlandırma) adlı bir eser yazmıştı.

On beşinci yüzyılın başında Sultan Yıldırım Bâyezîd tarafından Bursa dârûttıbbı (tıp fakültesi) açıldı. Bu dönemin sonlarına doğru Sultan İkinci Murâd zamânında yetişmiş bir tıp bilgini de Mukbilzâde Mümin'dir. Fâtih Sultan Mehmed Han devrinde İstanbul'un fethinden sonraOsmanlı hekimliği büyük bir gelişme göstermiş, 1470 yılında Fâtih semtindeki Fâtih Câmii etrâfında 16 medrese, imâret, hamam, misafirhâne ve kalenderhâne gibi sosyal tesislerle birlikte dârüşşifâlar açılmıştır. Bursa dârüşşifâsından yetişmiş hekimler, bu teşkilât içine alınarak eğitim ve öğretim yeni metodla hazırlanmış, hasta üzerinde uygulama eğitimi göz önünde tutulmuştur. Bunun yanında ordu ve kalelerin de sıhhî teşkilâtı çok mükemmeldi. Önemli olanlarında cerrahlar bulunurdu. Bu devrin tıp bilginleri Muhammed bin Hamza, Akşemseddîn, Sabuncuoğlu Şerâfeddîn, Ali bin Elhac İlyas, Altıncızâde ve diğer bâzı hekimlerdir.

İkinci Bâyezîd Han ve Yavuz Sultan Selim devirlerine âit bilgiler az ve yetersizdir. Kânûnî Sultan Süleyman ise, Fâtih Külliyesini örnek alarak, Süleymâniye Câmii yanında günümüze kadar gelen yeni bir külliye ve dârüşşifâ açtırmıştır. Bu devirde tıp ilmi çok teşvik görmüş, batı devletlerinden çok ileri bir safhada gelişme göstermiştir. Batılılar tarafından bulunduğu hatâlı olarak zan ve iddia edilen Müslümanlara âit keşiflerin önemli olanlarından bâzılarını şöyle özetleyebiliriz:

1. Suyun kaldırma gücünü ilk defâ hesap edip gemi yapan Nuh aleyhisselâmdır. Arşimed değildir.

2. Dünyânın döndüğünü ilk defâ söleyen ve dünyânın yarı çapını ölçen Galile (v.1642) değil, El-Bîrûnî (v.1051)dir.

3. Küçük kan dolaşımını ilk defâ târif eden William Harvey (v.1657) değil İbn-i Nefis(v.1288)tir.

4. Mikrobu ilk keşfeden Pastör (v.1895) değil, bundan 400 yıl önce yaşayan Fâtih'in hocası Akşemseddîn hazretleri (v.1459)dir.

5. Omurga tüberkülozunu ve artriti Pott değil, bundan 700 yıl önce Ebü'l-Kâsım (v.1013) târif etmiştir.

6. Özgül ağırlığı ölçen piknometreyi ilk defâ El-Birûnî (v.1051) keşfetmiştir.

Çiçek hastalığına karşı aşıyı bulanlar, Müslüman Türklerdir. Türklerden bunu öğrenen Jenner, ancak 1796'da bu aşıyı Avrupa'ya götürdü ve haksız olarak "çiçek aşısını bulan bilgin" ünvanını aldı. Halbuki tam bir ilimsizlik diyârı olan o zamanki Avrupa'da insanlar hastalıktan kırılıyordu. Fransa Kralı Onbeşinci Louis 1774'te çiçekten öldü. Avrupa uzun zaman vebâ ve kolera salgınlarına uğradı. Birinci Napolyon 1798'de Akka Kalesini muhâsara ettiği zaman, ordusunda vebâ zuhur etmiş ve hastalığa karşı çâresiz kalınca, düşmanı olan Müslüman Türklerden yardım dilenmek zorunda kalmıştı. O zamanki bir Fransız eserinde şöyle yazmaktadır:

"Türkler ricâmızı kabul ederek hekimlerini yolladılar. Bunlar tertemiz giyinmiş, nur yüzlü kimselerdi. Evvelâ duâ ettiler ve sonra ellerini bol su ve sabunla uzun uzadıya yıkadılar. Hastalarda zuhur eden hıyarcıkları neşterle yardılar. İçindeki sıvıyı akıttılar ve yaraları tertemiz yıkadılar. Sonra hastaları ayrı ayrı yerlere koydular ve sağlamların mümkün olduğu kadar onlara yaklaşmamasını tembih ettiler. Hastaların elbiselerini yaktılar ve onlara yeni elbiseler giydirdiler. En nihâyet tekrar ellerini yıkadılar ve hastaların bulunduğu yerde öd ağacı yakarak ve tekrar duâ ederek bizden hiçbir ücret veya hediye kabul etmeden yanımızdan ayrıldılar."

Demek oluyor ki, iki asır evveline kadar garplılar hastalıklara karşı tamâmen çâresizdi. Ancak okuyarak

ve tecrübeler yaparak bugün tıp ilmini öğrendiler. Müslümanların tıp ilmindeki bu üstünlük ve önderliği, İslâmiyeti yaşadıkları sürece devam etti. On dokuzuncu asırda ordudaki yenileştirme hareketine paralel olarak 1827 yılının 14 Martında Şehzâdebaşı'nda Tulumbacılar Konağında bir tıphâne açıldı. Orduya bilgili hekim yetiştirmek ve Avrupa'daki tıp ilerlemelerine kısa zamanda ulaşabilmek için, Avrupa'dan mütehassıslar getirilmesine karar verildi. Bu gâyeyle Viyana elçiliği aracılığıyla, yapacağı teşkilâtta ve hareketlerinde serbest olmak şartıyla Prof. Bernard getirildi (1837). Bu târihten sonra tıp dersleri Fransızca olarak okutuldu. 1867 yılında Askerî Tıbbiye-i Şâhâne'nin başına Marko Paşa getirildi. Bu târihe kadar Fransızca olarak yapılmakta olan dersler Türkçeleştirildi.

Avrupa'da ise, 19. asrın sonlarından îtibâren tıp dalında hızlı bir ilerleme olmuş; Pastör, Behring ve Koch gibi bilginler bakteriyolojiyi kuran keşifleriyle bu bilgilerini patolojide tatbike başlamışlardı. Bir taraftan hastalıkların bulaşma yolları öğrenilmiş, diğer taraftan bunlardan kurtulma çâreleri de kolaylaşmış, aşı ve serumların keşfiyle kuvvetli savaş silâhları kazanılmış, cerrâhîye; asepsi ve antisepsi sokulmuştu.

Bizdeyse düşmanlarımızın türlü oyunlarıyla medreselerden din ve fen dersleri kaldırılmakla berâber tıp eğitimi, hedefinden saptırılmış ve hiç bir gelişme gösteremez hâle gelmiştir. Bernard'ın kurduğu dispilinden ve ana prensiplerinden eser kalmamıştı. Nihâyet 1897'de İkinci Abdülhamîd Han zamânında tıp okullarının ıslâhı ve klinik hastânesi tesis edilmesi için Avrupa'dan bir heyet getirildi. Bütün malzemesi 1334 Osmanlı altını karşılığında Almanya'dan temin edilerek Sarayburnu'ndaki Askerî Rüştiye binâsı bir klinik hâline getirildi ve bu müessesenin başına da kurucusu olan Prof. Dr. Rieder verildi. Pâdişâhın yaş günü olan 30 Aralık 1898 gününde 150 yataklı Gülhâne Tabâbet-i Askeriye Tatbikât Mektebi ve Seririyâtı olarak açıldı. Artık burada, Tıbbiye-i Şâhâne'den mezun olan asker hekimleri, asker hekimliğini ön plânda tutan bir senelik staja tâbi tutuluyor, bilgi ve görgülerinin artırılması yanında modern bir hastânenin idâre edilmesi öğretiliyor ve ayrıca orduya hastabakıcı yetiştiriliyordu.

Tıp ilminin gelişmesinde insan sağlığı yönünden en mühim adım 19. asırda atıldı. Birçok hastalıkların sebebi olan mikroplar ve Kuduz aşısı bulundu. Bu çalışmaları Joseph Lister'in sterilizasyon üzerindeki çalışmaları tâkip etti. Bu başarı, ameliyatların ve anestezinin kolayca tatbikine yol açtı.

Yirminci asırda da tıp ilmi sürekli gelişme gösterdi; vitaminler, hormonlar ve birçok hastalıkların sebepleri bulundu. İlâçlar konusunda da büyük adımlar atıldı. Yeni yeni antibiyotikler keşfedildi. Birçok hastalığın teşhisinde çok işe yarayan radyolojik ve nükleer tetkik metodları geliştirildi. Laser ışınları tıbbın hizmetine sokuldu. Kanser teşhis ve tedâvisi konusunda önemli adımlar atıldı. Günümüzde de tıptaki gelişmeler hiç durmamakta ve son hızla ilerlemektedir.

Tıp ilminin birçok dalı vardır. Bunlar: Genetik, Anatomi, Fizyoloji, Epidemiyoloji, Hijyen, Patoloji, Farmakoloji, Cerrahî branşlar (Genel cerrahî, Nöroşirurji, Kalp ve damar cerrahîsi), Ortopedi ve travmatoloji, Dahilî branşlar (Kardiyoloji, Gastroenteroloji, Göğüs hastalıkları, Nefroloji, Hematoloji, Endokrinoloji, Allerjik hastalıklar), Göz hastalıkları, Kulak, Burun, Boğaz, Cildiye, Fizik tedâvi ve Rehabilitasyon, Psikiyatri, Nöroloji, JinekolojiObstetrik, Çocuk hastalıkları, İntaniye, Radyoloji ve Radyoterapi.

TIR (Bkz. Uluslararası Karayolu Transit Antlaşması)

TIRFIL (Bkz. Yonca)

TIRNAK;

Alm. *Nagel (m),* **Fr.** *Ongle (m),* **İng.** *Nail.* El ve ayak parmaklarının ucunda yer alan oval şekilli, sert, hafifçe eğri, parlak, yarı saydam boynuzsu yapı. Bir yandan parmakların uç kısmına dayanıklılık verirken, dokunma hissinin alınmasını da kolaylaştırır.

Tırnak, anatomik olarak kök, gövde ve serbest uçtan meydana gelir. Kök kısmı deriyle örtülüdür. Gövdenin üst yüzü serbesttir ve şeffaflığı sebebiyle pembe bir görünüm arzeder. Üzerinde uzunlamasına çizgiler vardır. Dip taraftaki beyazlık "Lunula (ayça)" adını alır ve altındaki matriks (özel madde) tırnak büyümesinde önemli rol oynar. Normalde tırnak, serbest ucu boyunca deriden ayrılarak haftada bir milimetre kadar uzar. Gençlerde yenilenme yaşlılardan daha fazladır. İtinalı bakımla 5-6 cm düzgün uzayabilirse de bundan sonra pençe tarzında büyümeye yönelir.

Tırnak hastalıkları doğuştan, irsî, enfeksiyöz veya tümöral olabileceği gibi, mevcut sistemik hastalıklara bağlı değişimler şeklinde de olabilir. Meselâ, bâzı akciğer ve doğuştan kalp hastalıklarında parmak ucu genişler ve tırnak bombeleşir (çomak parmak). Ağır demir eksikliği anemisinde tırnak çukurlaşır (kaşık tırnak). Sedef hastalığında tırnak üzerinde küçük küçük çukurcuklar meydana gelir (yüksük tırnak). Bu vak'alarda tedâvi esas sebebe yöneliktir.

Tırnağın Kendisine Âit Başlıca Hastalıkları

Dolama: Tırnak çevresinin iltihabıdır. Had şekillerine sebep olanlar ekseri stafilokok, streptokok ve psödomonas türü bakterilerdir. Sıklıkla eli çok suda kalan çamaşırcılarda, manikür yaptıranlarda, tırnak yeme alışkanlığı olanlarda ve şeker hastalarında görülür. Tedâvide öncelikle bu hazırlayıcı faktörler varsa ortadan kaldırılmalıdır. Apseleşme mevcutsa apse boşaltılır. Bilâhare etken olan mikroorganizma tam tespit edilirse hassas olan antibiyotikle, tam tespit edilemezse geniş etkili antibiyotiklerle tedâvi edilir. Ayrıca bölgeye antiseptik maddelerle pansuman yapılır.

Müzmin şekilleri ekseri candida türü mantarla meydana gelir. Tedâvi olarak iki ayrı türde mantar ilâcı en az 3-4 hafta o bölgeye sürülür. Ağır tırnak harâbiyeti varsa öncelikle tırnak sökülmelidir.

Tırnak batması: En çok dar ayakkabı giyilmesine bağlı olarak ayak başparmağında görülür. Tırnak yan kısımları terlemeyle yumuşayan ve zedelenen dokuya ayakkabının baskısıyla gömülür ve iltihabî olaylara yol açar. İltihabın alevli dönemi antibiyotik, lokal antiseptik pansuman ve istirahatla yatıştırılır. Bilâhare cerrahî işlemlere başvurulur. Öncelikle batan kısımlar kesilip çıkarılabileceği gibi, devamlı nükseden vak'alarda lokal anestezi altında tırnağın sökülmesi de gerekebilir. Bu durumda bölgeye antibiyotikli pomatlar sürülür. Buna rağmen nüks oluyorsa tırnak tekrar çekilip yatağı derince kazınarak matriks harap edilir ve bir daha tırnak çıkması önlenir. Sâdece ince koruyucu bir tabaka gelişir.

Tırnak mantarı: Mantarlar tırnağa yerleştiğinde tırnak, mat, kirli, sarı-kahverengi, yumuşak, gevrek çabuk kırılan bir hâl alır. Oldukça çirkin bir manzara arz eder. Tedâvisinde tırnak tekrar normal gelinceye kadar (bâzan 6 ay) ağızdan hergün 500 mg (Griseofulvin) tablet kullanılması kâfi olmaktadır.

TIRTIL (Bkz. Kelebek, İpekböceği)

TİBET;

Çin'in kendi kendini idâre eden yüksek ve geniş bir alanı. "Dünyânın Çatısı" ve "Kar Ülkesi" gibi kendine has isimleri olan bu bölge asırlar boyunca etrâfını çeviren büyük dağlardan dolayı insan yaşamayan vahşî hayvanların bulunduğu bir yer olmuştur. Tibet 27°20' ve 36°30' kuzey paralelleriyle 78°24' ve 98°57' doğu meridyenleri arasında yer alır.

Târihi

Tibet'in bilinen târihi M.S. 520 yılında bir kabile reisi olan Songstan Campo'nun, Tsangpo Nehri vâdisinde bir krallık kurmasıyla başladı. Kısa zamanda güçlenerek Çin için bir tehlike hâline geldi. Daha sonraları da güçlenmeye devam eden Tibet, 8. yüzyılda Orta Asya'nın bir güç merkezi oldu.

Daha sonraki yıllarda ortaya çıkan iç karışıklıklardan dolayı zor durumda kalan Tibet'i dış tesirlerden etrâfını çevreleyen dağlar korudu. Fakat 13. yüzyılda Moğollar ülkeyi istilâ edince, 1270'te Moğol Hakanı Kubilay Han, Çin İmparatoru oldu ve Lamanizmi resmî din olarak kabul etti. Bunun üzerine Tibet asırlarca Çin'in himâyesi altında, burada bulunan "Lama" adı verilen din adamları tarafından yönetildi.

1904 senesinde İngiltere ile Tibet arasında ortak ticâret antlaşması imzâlandı. 1913-1914 senelerinde Çin, Tibet ve İngiltere'nin katıldığı üçlü bir konferans yapıldı ve ülkeler arasındaki münâsebetler gözden geçirildi. Bu konferansın sonunda Mc Mahon adıyla bilinen Tibet'le Hindistan arasındaki sınır hattı tespit edildi.

1950 senesine kadar Tibet, Dalai Lama tarafından bağımsız bir devlet olarak yönetildi. 1950'nin Eylülünde Çin Ordusu Tibet'e girdi ve yapılan bir antlaşmayla Tibet, Çin'in kendi kendini yöneten bir bölgesi oldu. Çin ülkenin her işine karışıyordu. Bunun üzerine 1959'da Çin baskısından kurtulmak isteyen Tibetliler, isyan ettiler. Çin tarafından kısa zamanda bastırılan ayaklanmayla alâkası olan Dalai Lama, Hindistan'a kaçtı. Soyluların ve ibâdet yerlerine âit olan mal ve arâziler Çin yönetimi tarafından devletleştirildi. Tarım kollektif olarak yapılmaya başlandı. Budacıların toplu halde ibâdet yapmaları yasaklandı. 1980'den sonra Çin yönetimi bölgedeki baskısını yumuşatarak bâzı dînî ibâdet ve törenlerin yapılmasına müsâde etti. Ekonomik reformlara gitti.

Bu târihten (1959'dan) îtibâren Tibet hükümeti dağıtılarak Tibet'in yönetilmesi, Pekin hükümetinin eline bırakıldı. Bugün hâlâ aynı durum devam etmektedir (1994).

Fizikî Yapı

Dünyânın en yüksek dağlarıyla çevrili olan yüksek Tibet Platosunun ortalama yüksekliği 4500 metredir. Yüzölçümü yaklaşık 1.300.000 km^2 olan ülke, kuzeyde Kunlun Dağları, güneydeyse Himalaya Dağlarıyla çevrilidir. Batıda Kunlun ve Himalayalar arasında Karakurum dağ silsileleri vardır. Himalayalarda bâzı doruklar 6100 m'yi geçer. Doğudaysa diğer bölgelere nazaran daha alçak dağlar

vardır. Tibet'in üç büyük nehri olan Yangtze, Mekong ve Sahveen doğudaki alçak dağları paraleller hâlinde keser.

Tibet Platosu; Tsanpo Vâdisi, Chang Tang ve Khanı olmak üzere üç büyük bölgeye bölünmüştür. Tsangpo Vâdisi ekonomik, kültürel, dînî ve politik bakımlardan Tibet'in merkezidir. Kuzey Ovası adı da verilen Chang Tang bölgesiyse en yüksek bölgedir. Bu bölgenin havası soğuk ve sert olup birçok buz gölü vardır. Tibet'in doğu tarafına Kham adı verilir. Kham bölgesi diğer bölgelerden daha fazla yağmur aldığından bu bölge geniş ormanlık alanlara ve zengin mineral kaynaklarına sâhiptir.

İklim

Tibet'in büyük bir bölümünde senenin tamâmı soğuk ve kuru geçer. Bâzı istisna hâller hâriç ülkenin senelik yağış ortalaması 2500 mm civârındadır. Sert rüzgârlar, tipi ve kar fırtınaları bu bölgeye hastır. Ülke sıcaklığı ortalama olarak yazın 32°C kışın ise -40°C'dir. İklim, yükseklik ve dağların pozisyonuna göre değişir. Aynı bölgede bile ısı bir yerden başka bir yere göre değişiklik arz eder.

Tabiî Kaynakları

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Tibet'in yağmuru bol bir bölgesi olan Kham geniş ormanlarla kaplıdır. Yabânî hayvanlardan büyük panda, yabangeyiği, yabanöküzü Tibet'in büyük bölümüne yayılmıştır.

Mâdenler: Tibet'te bulunan başlıca mâdenler kömür, tuz, boraks, altın ve demirdir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Bölgenin nüfûsu iki milyon civârındadır. Tibetliler Moğol ırkına mensupturlar. Halkın hemen hepsi Lama budizmine bağlıdırlar. Bölgenin resmî dili Tibet dilidir. Bu dil Tibeto-Burmese âilesine bağlı olup, Tibet alfabesi eski bir Hint dili olan Sanskritçe üzerine kuruludur.

Tibet'in önemli şehirleri başşehir Lhasa, Shigatse ve Gyangtse'dir.

Ekonomi

Tibet bir tarım ülkesidir. Halkın büyük kısmı tarımla uğraşır. En çok üretilen sebze ve ürünler, buğday, arpa, bezelye ve fasulyedir. Tarımın yanında hayvancılık da önemli bir yer tutar. En önemli hayvanı katıra benziyen yak'tır. Bu hayvanın etinden ve derisinden faydalanılır. Ayrıca koyun, keçi, katır, deve ve at yetiştiriciliği yapılmaktadır.

Son zamanlarda demir işçiliği ve oymacılık sanatlarına önem verilmiş. Halkın bir kısmı bu kesimde çalışmaya başlamıştır. 1950 senesinden beri ülkenin en önemli endüstrisi kömür ocaklarıdır.

Tibet kürk, yün ve deri gibi mallar ihraç ederken çay, pirinç, pamuklu maddeler ve ev eşyâları ithâl eder.

Ulaşım: Ülke topraklarının ulaşıma imkân vermemesi yüzünden bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Son zamanlarda birkaç bin kilometrelik otoyol yapılmış, bölgeyi Çin'in diğer bölgelerine bağlayan bir tren yolu ve hava ulaşım şebekesi kurulmuştur. Tibet'le Pekin arasında 1956'dan beri hava ulaşımı yapılmaktadır. Posta ve telgraf hizmetleri çok sınırlıdır.

TİCÂNİYYE;

Ebü'l-Abbâs Ahmed bin Muhammed et-Ticânî'nin tasavvufta tâkip ettiği yol, tarikat. Halvetiyye yolunun kollarından olan Ticâniyye, Kuzey Afrika'da yayılmıştır. Ebü'l-Abbas Ahmed bin Muhammed'in dedelerinden Seyyid Muhammed, Berberî kabilelerinden biri olan Ticanlılardan bir kadınla evlenmişti. Bu soydan geldiği için Ebü'l-Abbas Ahmed'e Ticânî, yoluna da Ticâniyye denildi.

Ticâniyye yolunun kurucusu Ahmed et-Ticânî 1737 (H.1150) senesinde Cezâyir'in güneyinde Ayn-ı Mâdî denilen yerde doğdu. Peygamber efendimizin soyundan olup seyyiddir. Yedi yaşında Kur'ân-ı kerîmi ezberledi. Yirmi yaşına varmadan dînî ve edebî ilimleri öğrendi. Yirmi yaşına gelince tasavvufa yöneldi. Pekçok âlim ve velîyle görüşüp onlardan faydalandı. Sahrâ ve Tilemsan'a gidip tefsir ve hadis dersleri verdi. Hacca gitmek üzere yola çıktı. Cezâyir yakınlarında Ezvâvâ denilen yere gelince Ebû Abdullah Muhammed bin Abdurrahmân Ezherî'nin sohbetinde bulunup ondan Halvetiyye yolunu öğrendi. Yolculuğa devam edip Mısır'a ulaştığı zaman Şeyh Mahmûd-ı Kürdî ile görüştü. Mekke'ye giderek hac ibâdetini yerine getirdikten sonra Medîne-i münevvereye gitti. Peygamber efendimizin kabrini ziyâret edip yüksek derecelere kavuştu. Mekke ve Medîne'de pekçok âlim ve velîyle görüşüp sohbet etti. Hac dönüşünde tekrar Mısır'a gelince bir müddet Mahmûd-ı Kürdî'nin yanında kaldı. Büyük velî Mevlânâ İdris'i ziyâret etmek üzere Fas'a gitti. Oradan Tunus'a ve Tilemsan'a geçti. Burada kalıp insanlara İslâmiyetin emir ve yasaklarını anlattı. Birçok yeri dolaştıktan sonra Sem'un köyüne yerleşti. Burada halvete girerek, insanlardan uzak durdu. Devamlı ibâdet ve zikirle meşgul oldu. Pekçok manevî derecelere kavuştu. Mânevî âlemde görmekle şereflendiği, dedesi Resûlullah efendimizin

işâretiyle insanlara doğru yolu anlatmaya ve terbiyeye başladı. Pekçok kimse onun sohbetlerinde bulunarak hidâyete, hak yoluna kavuştu. Daha sonra Fas'a gitti. Fas sultanının isteği üzerine oraya yerleşti. Bir dergah inşâ ettirip, burada insanlara din bilgilerini ve Allahü teâlânın rızâsını kazanma yollarını öğretti.

Halvetiyye tarikatının usûlüne göre talebe yetiştiren Ahmed et-Ticânî, Afrika'da İslâmiyetin yayılmasına büyük hizmet etti. Bir ara Şam'a gitmek istediyse de gidemeyip 1815 (H.1230) senesinde 80 yaşındayken Fas'ta vefât etti ve orada defnedildi.

Ahmed et-Ticânî'nin vefâtından sonra Ticâniyye adı verilen yolu oğulları ve halifelerinin gayretleriyle Afrika'da süratle yayıldı. Afrika'nın henüz Müslüman olmamış yerli din mensuplarının Müslümanlığı kabul etmelerinde mühim rol oynadı. Ticânîler, özellikle Fransız hâkimiyetinde bulunan Afrika'nın Fransız idârecileriyle iyi geçinerek, faaliyetlerini rahatça sürdürdüler. Afrika dışında Yemen, Mısır, Sudan ve Orta Doğu ülkelerinde de mensupları bulunan Ticâniyye yoluna çeşitli bid'atler karıştırıldı.

Ticâniyye yolu mensupları üç şey yaparlar. Bunlardan birincisi, sabah akşam olmak üzere iki defâ yaptıkları virddir. Bu da 100 defâ "estağfirullah" demek, Peygamber efendimiz için 100 defâ salevât okumak ve 100 defâ "Lâilâhe illallah" demek sûretiyle yerine getirilir. İkincisi; her gün en az bir defâ yapılan vazifedir. Bunda da 30 defâ istiğfar, 50 defâ salevât-ı şerîfe, 100 defâ "Lâ ilâhe illallah" ve 12 defâ "Cevheretü'l-Kemâl" duâsı okunur. Üçüncüsü ise hadradır. Zikir de denen hadra, Cumâ günleri ikindi namazından sonra icrâ edilir. Zikir esnâsında 1000 veya 1600 defa Lâilahe illallah" veya yalnız "Allah, Allah" denir. Bunların sayısı 300'e kadar, inebilmektedir.

TİCÂRET;

Alm. *Handel (m),* **Fr.** *Commerce (m),* **İng.** *Trade, commerce.* Kazanç gâyesiyle yapılan alım-satım faaliyeti. İktisâdî malların elden ele geçerek sâhip değiştirmesidir. Geniş anlamda ticâret, parayla temsil edilen bütün malların kendi veya başkası hesâbına nakden veya hesâben sürekli olarak alınıp satılma faaliyetidir.

İnsan sonsuz ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçların elde edilmesini sağlayan içgüdüler, akıl, zekâ ve rûhî kuvvetlerle birlikte yaratılmıştır. İhtiyaçların çok çeşitli olması insanları birlikte yaşamaya, birbirinden faydalanmaya, ticârete itmiştir. Kısacası insan, medenî yaratılmıştır, insanla birlikte ticâret var olmuştur. İlk insan ve ilk peygamber olan Âdem aleyhisselâm zamânında ticâretin vâsıtası olarak altın para basılmıştır. Arkeolojik kazılarda binlerce yıl öncesine âit ticârî ortaklık hükümlerini taşıyan taş levhalar kullanılmıştır. İnsanoğlunun gelişmelerine paralel olarak ticâret de, dünyâyı tek bir pazar kabul eden günümüz ticâret anlayışına doğru gelişme göstermiştir. Para, yazı, hukûkun gelişmesi, tekerlek, yelken, ticâreti atağa kaldıran ilk tesirlerdir.

Büyük çapta ticâret, denizci olan Fenikelilerle başladı. Ülke dışı ticâreti emniyet altına almak için 5. yüzyılda Romalılar tarafından harekete geçildi. 11. yüzyıldan îtibâren ticârette yenilik kendisini iyice gösterdi. İtalyan kıyı şehirleri gemilerle ülkelerarası ticâret yapmağa başladılar. İpekyolu, ticâretin can damarı oldu. Bu yol üzerindeki ülkeler zenginleştiler. On altıncı yüzyılda büyük keşiflerin yapılması, Amerika'nın ve Ümitburnu'nun keşfiyle İpekyolu'nun ehemmiyeti kayboldu. Afrika, Hindistan, Amerika ve Avustralya gibi ticârî bakımdan eldeğmemiş bölgeler bulan, gemicilikte ileri giden Avrupa Devletleri iyice zenginleştiler. Bu bölgeleri, insanına varıncaya kadar ticâret malı olarak gördüler. Büyük sömürge imparatorlukları kurdular ve bu bölgelerin her türlü zenginliğini kendi memleketlerine götürdüler. Buralarda ancak kan ve gözyaşı bıraktılar. Fransa, İngiltere, Portekiz, Hollanda ve İspanya bu zenginlikleri paylaşabilmek için 17. yüzyılda kendi aralarında kanlı mücâdeleler yaptılar.

Sanâyi devrimiyle birlikte hammadde alımı ve mâmul madde satımı ticâreti gelişti. Avrupa içinde karayolları yapılmağa başlandı. Himâyeci merkantilizmin karşısına, serbest dolaşım iktisâdî doktrini çıktı. Ticârette serbest dolaşım savunulmaya başlandı. Ticâretin gelişmesi, mâlî işlerle uğraşanlara ve tüccarlara faydalı oldu. Burjuva denen, zengin yeni bir sınıf doğdu. Avrupa toplumlarında sosyal dengeler değişti. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllardaki buharlı geminin, lokomotifin, telgrafın keşfi, mesâfeleri kısalttı. Ticâretteki ulaşım zorluklarını büyük ölçüde azalttı. Yirminci yüzyılda petrolün keşfiyle taşıtlarda ve sanâyide kullanılması ve havacılığın gelişmesi ticârette, dünyânın tek pazar hâline gelmesine sebep oldu. Yalnız ülke hudutları içinde değil, bütün dünyâda etkili devlet gücüne ulaşıp, hükümetlerin geleceğiyle oynayan büyük ticâret şirketleri ortaya çıktı. Savaş sanâyiinin de ticârete konu olması, küçük devletlerin kendi irâdeleri dışında savaşa sürüklenmelerine sebep oldu. Dünyâ ticâretini elinde tutanlar, dünyâ siyâsetine yön vermeye başladılar.

Ticâret günümüzde konuları îtibâriyle toptan, perakende, aracı olmakla birlikte, bölgelere göre iç ve dış ticâret diye ikiye ayrılır. Özellikle dış ticâret hızla gelişme göstermektedir.

İslâm dîninde ticâret: Kesb, helâl mal kazanmak demektir. Bütün ibâdetlerin kabul olması, helâl lokmaya bağlıdır. İslâm âlimleri ibâdetler on kısımdır, dokuz kısmı helâl kazanmaktır. Bir kısmı da

bildiğimiz bütün ibâdetlerdir diye buyurdular.

En üstün kesb yolu, silâhla ve kalemle cihattır. İkincisi ticâret, üçüncüsü zirâat, dördüncüsü sanattır. Hem rızkını temin etmek, hem de İslâmiyete, insanlara hizmet etmek için mal kazanması gerekmektedir. Mal hayırlıdır. Çünkü mal, Müslümanın yardımcısıdır. Hadîs-i şerîfte; **"Elinin emeği, alnının teriyle ye, dînini satıp yeme."** Diğer bir hadîs-i şerîfte; **"Helâle, harama dikkat ederek çalışıp kazanan kimseyi, Allahü teâlâ çok sever."** buyruldu.

İslâmiyet, dîne ve insanlığa hizmet sebebi olan ticâreti övmüş, teşvik etmiş ve rızık kazanmanın ikinci yolu olarak ticâreti göstermiştir. Hadîs-i şerîflerde; **"Bir Müslüman, helâl kazanıp, kimseye muhtaç olmaz ve komşularına, akrabâsına yardım ederse, kıyâmet günü, ayın on dördü gibi parlak, nurlu olacaktır."; "Doğru olan tüccar, kıyâmette sıddıklarla ve şehitlerle berâber olacaktır."; "En helâl şey, sanat sâhibinin kazandığıdır."; "Ticâret yapınız! Helâl paranın onda dokuzu ticârettedir."** buyruldu.

Hazret-i Ömer; "Çalışınız, kazanınız, Allahü teâlâ rızkımı çalışmadan gönderir, demeyiniz! Allahü teâlâ gökten para yağdırmaz." buyurmuştur. Bu sözler, İslâmiyet ticârete, sanata, ferdin istihsâl kapasitesinin genişlemesine, ekonomik sahada ilerlemeye mâni oluyor, diyenleri yalanlamaktadır.

Ticârette; satılan malı aşırı medhetmemeli, malın aybını gizlememeli, ölçüde hile etmemeli, satış fiyatında hile yapmamalıdır. Ticârette ihsan yapmalıdır. **Ticârette ihsan** altı türlü olur: 1) Müşteri fazla ihtiyacı olduğu için, çok para vermeye râzı olsa bile, fazla kâr istememeli. 2) Fakirlerin malını fazla parayla almalı. 3) Fiyatta ikram etmeli. 4) Borçluyu sıkıştırmamalı. 5) Alış-veriş yapan pişman olursa satışı geri çevirmeli. 6) Fakirlere veresiye vermeli.

Ticâret hukûku: Ticârî münâsebetleri düzenleyen hukuk dalı. Kara, deniz ve hava ticâret hukûku olmak üzere başlıca üç kısma ayrılır. Şimdi bunlara uzay ticâret hukûku da dâhil olmak üzeredir.

Türk Ticâret Hukûkunun günümüze gelinceye kadar üç safha geçirdiği görülür. 1) İslâm hukûkunca düzenlenen devre. Bu devrede müstakil ticâret kânunları yoktur. İslâm hukûkunun muâmelâta âit hükümleri ticârî işlerde uygulanmıştır. Bu devre Türklerin İslâmiyeti kabulleriyle başlar. 1839 Tanzimat Fermanına kadar devam eder. 2) Bu devrede, 1850'de yürürlüğe giren ve 1807 târihli Fransız Ticâret Kânununun tercümesi olan Kânunnâme-i Ticâret'le ticâret hayâtı düzenlenmek istenmiştir. Fakat bu kânun, örf ve âdete ters düştüğü için o zaman kargaşaya sebep olmuştur. 3) TürkiyeCumhûriyetinde şer'î hukûkun uygulanmasının kaldırılmasından sonra aynı Fransız Ticâret Kânunu yapılan değişikliklerle millî bünyemize uydurulmaya çalışılmış, yeni ticâret kânunu medenî kânunla birlikte 4 Ekim 1926'da yürürlüğe girmiştir. Fakat yeni kânunda zamanla birçok aksaklıklar görüldü. Hem millî bünyemize uymuyor, hem de medenî kânun ve borçlar kânunuyla çakışıyordu.

Yeni bir ticâret kânunu için çalışmalar yapılmağa başlandı ve 1 Ocak 1957'de 6762 sayılı günümüz Ticâret Kânunu yürürlüğe girdi. Türk Ticâret Hukûku, 6762 sayılı Ticâret Kânunu'yla birlikte, örf-âdet hukûku olarak hâlâ halk üzerinde tesirini kaybetmeyen İslâm Hukûku, Bankalar, Sermâye Piyasası, Parayla ilgili kânunlar, Medenî Kânun, Borçlar Kânunu ve milletlerarası ticâret anlaşmalarıyla düzenlenmektedir. Ülkemizde uygulanmakta olan 6762 sayılı **Ticâret Kânunu'**na göre:

Ticâret Mahkemeleri: Ticârî dâvâlara bakan ihtisaslaşmış Asliye Hukuk Mahkemeleridir. Eğer bir yerde ayrıca Ticâret Mahkemesi yoksa bunun görevine giren dâvâlara Asliye Hukuk Mahkemelerinde bakılır. Her iki taraf için ticârî sayılan hususlardan doğan hukuk dâvâlarıyla tarafların tâcir olup olmadıklarına bakılmaksızın aşağıdaki kânunlarda belirtilen hususlardan doğan hukuk dâvâları ticârî dâvâ sayılır ve ticâret mahkemelerinde görülür:

1) Ticâret Kânunları, 2) Medenî Kânunun 876 ve 884. maddelerinden, 3) Borçlar Kânununun 179, 180, 348, 352, 372, 385, 399, 403, 416, 429, 449, 456, 457, 463 ve 482. maddelerinden, 4) Diğer kânunlarda düzenlenmiş belli hususlardan doğan dâvâlar.

6762 sayılı Türk Ticâret Kânunu: 1 Ocak 1957'de yürürlüğe giren bu kânun 1475 maddeden ibârettir. Bir başlangıçla beş bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümde; ticârî işletme, tâcir (Bkz. Tâcir), ticâret sicili, ticâret ünvanı, haksız rekâbet, ticârî defterler, câri hesap, tellâlcılık, acente ve ticârete mahsus yerler düzenlenmiştir.

Ticârî işletme: Ticârethâne veya fabrika yâhut ticârî şekilde işletilen diğer müesseselere denir.

Ticâret sicili: Ticâret dâvâlarına bakan her Asliye Hukuk Mahkemesi bünyesinde tutulan ve kânunda belirtilen ticârî işletmenin adı, ticâret ünvanı gibi konuların yazıldığı kütük.

Ticâret ünvânı: Her tâcir, ticârî işletmesine bağlı muameleleri ticâret ünvanıyla yapmaya ve işletmesiyle ilgili her türlü evrakı bu ünvan altında imzâlamaya mecburdur.

İkinci bölümde ticârî şirketler; üçüncü bölümde kıymetli evrak adı altında, nâma, hâmile yazılı kambiyo

(poliçe, bono, çek) senetleri ve emtia senetleri düzenlenmiştir. Dördüncü bölümde, deniz ticâreti; beşinci bölümdeyse sigorta hukûku düzenlenmiştir.

Ticâret Bakanlığı; Ticârî işleri idâre eden bakanlık. Osmanlı Devletinde bu bakanlığın işlerini 1839'da kurulan Ticâret ve Zirâat Nezâreti yürütürdü. Türkiye Cumhûriyetinde 1924'te kurulmuştur. İlk adı, İktisad vekâletiydi.Çeşitli dönemlerde çeşitli bakanlıklarla birleşti ve değişik isimler aldı. Görevleri: Yerli ve yabancı şirketleri denetler, iç ve dış ticâreti düzenleyici tedbirler alır. Ticâret ve Sanâyi Odaları, Ticâret Borsaları, Türkiye Odalar Birliği ve Esnaf kuruluşlarını denetler, yönlendirir. İhrâcat ve ithâlât programlarını düzenler. Son olarak Sanâyi Bakanlığı ile birleşerek Sanâyi ve Ticâret Bakanlığı adını aldı.

Dış ticâret: Ülkeler arası yapılan alış-veriş, ihrâcât-ithâlât. İç ticâret homojen, benzer bir yapıya sâhip olduğu, belli kânunlarla ve para birimleriyle yapıldığı hâlde dış ticâret heterojen ayrı cinsten bir yapıya, karmakarışık işlemlere, birden çok hukuk düzenine ve para birimine sâhiptir. Genelde ekonomisi kuvvetli olmıyan ülkelerin en büyük sıkıntısı zarûrî ihtiyaçlarını alabilecekleri dövizi bulabilmek olmaktadır. Türk ekonomisi de, 24 Ocak 1980 Ekonomik Tedbirleriyle kabuk değiştirmiş ve döviz elde edebilmek için dış ticâret öncelikli liberal bir ekonomik politika tâkip etmeye başlamıştır. İhrâcâtı teşvik edici tedbirler getirilmiş, ithâlâta kolaylıklar getirilerek iç piyasadaki fiyat artışları önlenmeye çalışılmıştır.

Dış ticâretin temel gâyesi daha az fiyatla daha iyi mal temin etmek, ülke malını daha iyi fiyat ve kuvvetli parayla satmaktır. 1944'ten sonra milletlerarası bir ticâret yönetmeliği hazırlamak için çalışmalar başladı. 1944'teki Bretton Foods Antlaşmaları, kambiyo, paralar ve kotalarla ilgili kuralları tâyin etti. Roma Antlaşması, 25 Mart 1957'de Ortak Pazarı meydana getirdi.

TİFO;

Alm. *Typhus (m),* **Fr.** *Fièvre (f) typhoide, typhoide (f),* **İng.** *Typhoid fever, typhoid.* Salmonella typhosa adı verilen bir mikrop tarafından meydana getirilen, ağız yolundan besin maddeleri ile bulaşarak barsak lenf dokusunda doku ölümüne yol açan genel bir lenf sistemi enfeksiyonu. Salmonella typhosa mikrobu, 1 ilâ 3,5 mikron uzunluğunda olup, hareketli, sporsuz ve kapsülsüz bir bakteridir.

Tifo bütün dünyâda yaygın bir hastalık olmakla birlikte; gerekli korunma tedbirlerini alan, çevre sağlığı şartlarını eksiksiz yerine getiren, temiz su ve alt yapı tesisleriyle ilgili problemleri olmayan, yâni gelişmiş ülkelerde salgınlar yapamamaktadır.

Tifo, özellikle yaz sonlarına doğru artış göstermektedir. Tifo aynı zamanda bir ordu ve savaş hastalığıdır. Mikrobu her alan, hastalığa yakalanmaz. Enfeksiyon için hassâsiyet ve vücutta direnç azalması gerekir. Tifonun mevcut olduğu bölgelerde yaşayanlar arasında hastalanma nispeti azdır. Fakat buraya gelen bir yabancı kolaylıkla hastalanabilir. Tifo genellikle 15 ilâ 30 yaşlar arasında görülür. Beş yaşından küçük çocuklar tifoya dirençlidir.

Tifo basilinin kaynağı insandır. Basil, hasta veya taşıyıcıların dışkı ve idrarlarıyla çıkar. Dış tesirlere dayanıklı olduğundan direkt temasla veya su, süt, gıdâlar ve sinek, böcek gibi vâsıtalarla dolaylı olarak bulaşır. Hastanın kullanmış olduğu yatak takımı, havlu, oyuncak ve elbiselerin bulaşmış sayılması gerekir. Herhangi bir yörede tifo salgını varsa, orada suların tifo basiliyle bulaşmış olduğu katidir. Tifo basili insanlara % 80 nispetinde suyla bulaşır. Şehir içme sularının süzme ve dezenfeksiyonunda yapılan teknik bir hatâ, havuzlarda toplanan bulaşmış suların evlere dağıtılması, bir tifo salgınıyla netîcelenir.

Tifo basili deniz suyunda 1 ay kadar yaşayabildiğinden, plajlardan ve deniz banyolarından hastalığı kapmak mümkündür. Köylerdeki evlerin önünde bulunan su kuyularının 3-5 metre ilerisinde septik çukurlar varsa bunlardan her türlü sızıntı olabilir. Hijyenik şartlara uygun olmayan bu gibi durumlar, yurdumuzda tifonun kaybolmamasının sebepleridir.

Tifo basilini bulaştıran besin maddelerinin başında süt gelir. Hâlen gelişmiş ülkelerde, modern süt sağma araçlarıyla el değmeden güğümlere alınan ve pastörize edilen sütlerle bulaşma tehlikesi yoktur. Fakat yurdumuzda bu durum her yerde uygulanamadığından, sütü kaynatmadan içmek tehlikeli olabilir. Tifo pişmeden çiğ olarak yenen sebze ve meyvelerle de geçebilir. Bitkiler, enfekte sular ile veya portörler tarafından kirletilir. Karasinek ve lâğım fârelerinin de, tifoyu yaymada mühim bir yeri vardır. Ağız ve ayaklarıyla bulaştırırlar.

Tifo basili, insanlara ağız yoluyla girdikten sonra mîdeye ulaşır. Mîde asiditesi yeterliyse, basilin bir kısmı veya tamâmı yok edilir. Mîdede asit azlığı varsa veya basil fazla sıvıyla alınmışsa, mîde suyu tesirinden kurtularak, barsağa geçer ve barsak kanalında, safranın da yardımıyla kolaylıkla çoğalarak hastalık tablosunu yapmaya başlar.

Tifonun kuluçka süresi ortalama olarak 10 ilâ 14 gün arasında değişir. Kuluçka devrini tâkiben, kırıklık, iştahsızlık ve ürpermelerle hastalık başlar. Ateş çıkmadan bir iki gün önce hastanın neşesi kaçar, başağrıları olur. Isı, her akşam biraz daha yükseğe çıkarak birinci hafta sonunda 39-40°C olur. Sürekli başağrısı ve geceleri uykusuzluk vardır. Hasta, kâbuslar görür. İkinci haftada, karında ve göğsün alt kısmında deri üzerinde kırmızı döküntüler çıkar. Dalak büyür. Ateş 40-41 dereceye kadar çıkar. Dudaklar kurur ve çatlar. Dil paslı, kuru ve çatlaktır. İshâlden ziyâde kabızlık görülür. Ağır hastalarda şuur bulanıklığı vardır. Üçüncü haftada belirtiler daha da şiddetlenir. Yüksek ateş, şuur bozuklukları vardır. Bu hafta sonunda barsak kanaması, barsak delinmesi, bronkopnömoni ölüm sebeplerinin başında gelir. Dördüncü hafta, hastalığın gerileme devresidir. Dil temizlenir, iştahı geri gelir. İshâl varsa düzelir, dalak küçülür. Genel durum iyileşmeye, şuur açılmaya başlar. Hasta geceleri rahat ve derin uyur. Sabaha karşı ateşin düşüşü esnâsında bol terleme olur. Beşinci haftada nekâhat başlar. Hasta derin bir hâlsizlik içindedir. Uygun bir beslenmeyle, güç ve kaybedilen kilo yerine gelir. Tesirli antibiyotiklerin tedâvide uygulanmasından sonra, tifo tamâmen değişmiş, süresi kısalmış ve komplikasyonları azalmıştır.

Enfeksiyon hastalıkları içinde en müspet ve bol laboratuvar belirtisi veren tifodur. Başlangıçta artan lökosit (beyaz hücre) sayısı giderek azalmaya başlar (ateş yükseldikçe). Tifoya has Gruber-Widal testi, hastalığın 8. gününden sonra müspet netice verir. Hastalık boyunca çeşitli dönemlerde yapılan idrar, kan ve dışkı kültürleri de gidişâtı hakkında bilgi verir.

Hastalık iyiliğe dönüp, şifâya doğru giderken veya nekâhat içinde, klâsik belirtilerin yeniden başlamasıyla tekrarlamalar olabilir. Tekrarlamalar, ölmeden kalan basillerin yeniden çoğalmasıyla meydana gelirler.

Tifonun çeşitli klinik tipleri vardır:

1. **Belirsiz tifo:** Bâzı şahıslar, daha önceleri bağışıklık sağlayacak bir tifo geçirmedikleri halde, enfekte olduktan sonra bâriz olarak hastalanmazlar. Fakat dışkıyla uzun süre tifo basili çıkarırlar. Bunlar aslında portörlerdir, yâni taşıyıcılardır.

2. **Ambulator tifo:** Hafif belirtilerle, akşamları yükselen ateşle beliren şekildir. Çok defâ grip, soğuk algınlığı, mîde barsak bozukluğu sanılır. Ancak laboratuar incelemeleriyle teşhis konulabilir.

3. **Abortif tifo:** Bütün belirtiler husûle gelir, fakat hepsi de hafif seyreder.

4. **Fulminant tifo:** Çok ağır seyirli olup, nâdiren görülür ve genellikle ikinci hafta içinde öldürülür.

5. **Çocuklarda tifo:** Çocuklarda genellikle hafif seyreder ve kısa sürelidir. Çocuklar belirtiler bakımından altı yaşından sonra erişkinlere benzemeye başlarlar. Ölüm nispeti azdır, nekâhat kısa sürer. Fakat tekrarlama büyüklere oranla fazladır.

6. **İhtiyarlarda tifo:** Elli yaşından sonra tifo pek görülmez. Eğer görülürse oldukça tehlikelidir. Ölüm oranı yüksektir. Ateş 39°C'nin üzerine yükselmez. Genel durum çok bozuktur. Durgunluktan sonra gelen koma, ihtiyar tifosunun son belirtilerindendir.

Tifolu hastanın istikbâli; tifo basilinin gücüne, salgının durumuna, hastanın vücut direncine ve yaşa göre değişiklik arz eder. Birçok komplikasyonlarıyla verdiği zarar çoktur. Kişiyi uzun süre işinden alıkoyar. Çocuklarda hafif seyreder. Yaşlı, gebe, zayıf, şeker hastası ve veremlilerde ağır ve öldürücü seyreder. Ortalama ölüm nispeti % 5 ilâ 10 kadardır.

Tifonun komplikasyonları (seyri esnâsında ortaya çıkan nâhoş bozukluk ve hastalıkları): Deriyle ilgili komplikasyonlar arasında dermatit, yılancık, impetigo ve yutak yaraları sayılabilir. Sindirim sistemiyle ilgili komplikasyonlar arasında; dil ve ağız iltihapları, farenjit, tükrük bezi iltihabı, yemek borusu ülseri, barsak kanamaları, barsak delinmesi, sarılık, karaciğer apsesi, safra kesesi iltihabı sayılabilir.

Dalak çatlaması, kalp kası iltihabı, kalp zarı iltihapları, atardamar ve toplardamar iltihapları, larenjit, bronşit, bronko pnömoni, plörezi (zâtülcenp), nefrit, mesâne iltihabı, menenjit, çeşitli felçler, nevrit, psikiyatrik bozukluklar, orta kulak iltihabı, adale içi kanamalar, oynak ve kemik iltihapları tifonun diğer komplikasyonları arasında sayılabilir.

Tedâvi: Hastanın yattığı oda iyi havalandırılmalı ve güneş gören bir yerde, ısısı 20-22°C arasında ve normal nemlilikte olmalıdır. Ağız ve cilt temizliğine îtinâ göstermelidir.

Protein ve karbonhidratça zengin bir diyet uygulamalıdır. Yemek küçük porsiyonlar hâlinde ve sık verilmelidir. Sebze ve meyve gibi posa bırakan gıdâlardan kaçınmalıdır. Yumurta, ekmek, reçel, bal, beyaz peynir, tereyağı, muhallebi, sütlâç, nişasta, makarna, pirinç, şehriye çorbası, et suları (yağsız), şerbetler, meyve suları, sütlü kahve, yoğurt verilebilir. İyi pişmiş ızgara köfte veya pirzola hâlinde günde 150-200 gr genç hayvan eti yedirilebilir. Önemli olan hastayı aç bırakmamaktır. Ağır vak'alarda

hastalığı 2-3 ay önce geçirmiş olanlardan yapılan kan nakli çok fayda sağlar. İyi beslenemeyenlere damardan serumlar verilir. Ateşi düşürmenin faydası yoktur.

Tifo tedâvisinde en mühim ilâç, kloramfenikoldür. Kloramfenikolün tifo tedâvisinde kullanılmaya başlanmasıyla tifo, korkunç bir hastalık olma vasfını büyük ölçüde kaybetmiştir. Ancak özellikle kemik iliğine olan menfi tesiri dolayısıyla kloramfenikolu uzun kullanmak tehlikeli olabilir. Son yıllarda kloramfenikolun yan etkileri azaltılmış, antibakteriyel etkileri kuvvetlendirilmiş bir sentetik türevi olan Tiamfenikol da tedâvide kullanılmaktadır.

Tifonun seyri esnâsında ortaya çıkan komplikasyonların tedâvisi de komplikasyonunun cinsine göre değişiklik arz eder.

Tifo, ihbârı mecburî hastalıklardandır. Tifo geçirenler, birer hafta arayla yapılan üç dışkı kültüründen menfi netice alınmadan (basilden temizlenmeden) hastâneden çıkarılmazlar.

Tifo basilini taşıyıp çevreye yayabilecek olanlar ya hastalardır ya nekâhatlilerdir veya sağlamlardır.

Tifo geçirmemiş sağlam taşıyıcılar genellikle aşılılar arasındadırlar, bunlar tifoya dirençlidirler. Aldıkları tifo basili hastalık yapmaz, fakat çoğalarak dışarı atılır. Yatan hastaların temizliğine çok dikkat gösterilirse, tifoyu etrâfa bulaştıramazlar.

Tifodan korunmada; portörler araştırılıp tedâvi edilmeli, karasineklerle mücâdele edilmeli, salgın esnâsında çiğ besinler yememeli, kaynamamış sulu maddeler içilmemeli, şehir sularının dezenfeksiyonu kontrol edilmelidir. Korunmada tifo aşısının da mühim bir yeri vardır. Aşı, paratifo aşıları ile karıştırılmış olarak yapılır, koruyuculuğu 2-3 sene kadardır. Tifonun az çok salgın hâlde bulunduğu yörelerde ve zamanlarda 2-5 senede bir uygulanmalıdır. Aşının koruyucu tesiri kesin değildir. Fakat aşılılar arasında tifoya yakalananlar, hastalığı hafif geçirmekte ve ölüm görülmemektedir.

TİFÜS;

Alm. *Typhus (m),* **Fr.** *Typhus (m),* **İng.** *Typhus.* İnsanlık târihinin en eski hastalıklarından biri. İki tipi vardır: Epidemik tifüs, Fâre tifüsü.

Epidemik tifüs (salgın yapan tifüs): Lekeli humma, klasik tifüs, Avrupa tifüsü de denen bu hastalık insana bitle bulaşan, başağrısı, ateşle başlayan, deride yaygın döküntü yapan, iki hafta kadar devam eden ve yaşlılarda oldukça tehlikeli, riketsia türü bir mikrobun yaptığı hastalıktır. Yüzyıllar boyunca büyük salgınlar yapmış, büyük insan kitlelerinin ölümüne sebep olmuştur. Âmili Riketsiya prowazeki olup bitlerin kurumuş dışkılarında, sıcak olmayan yerlerde aylarca canlı kalabilir.

Vücuda giriş genellikle deriden olur. Konjonktiva (gözün ak kısmının ve kapak içlerinin dış zarı) ve solunum yolu sümüksü zarlarından da girebilir. Küçük kan damarları duvar hücrelerine yerleşir, çoğalır ve kan dolaşımına karışır. Bunlar diğer küçük kan damarlarının duvar hücrelerine girer, hücrelerin ölümüne sebep olurlar. Sonra damarın tıkanarak tromboz teşekkülüne sebep olurlar. Damar çevresinde tifüs nodülü meydana gelir. Damar zedeleri en fazla deride olur, ayrıca merkezî sinir sistemi, kalp kası, böbrek üstü bezi, haya (testis)larda da bulunabilir.

Kuluçka dönemi 10-14 gündür. Hastalık genellikle âniden başlar. İlk belirtiler ürperme, iştahsızlık, başağrısı, bacak ve sırtta kas ağrıları, hâlsizliktir. İlk 2-3 günde ateş 39°C'ye kadar yükselmeler gösterir. Üçüncü günden sonra 40-41°C'a çıkar ve hasta iyileşinceye veya ölünceye kadar devam eder. Hastalığın 4-6. gününde pembe renkli döküntüler sonra kırmızı-mor renge döner ve basmakla kaybolmaz, iz bırakmaz. Yüksek ateşle uyumlu olarak nabız sayısı fazladır.

Hastada ışıktan korkma ve gözlerde sulanma vardır. Gözleri ve yüzü kızarmıştır. İlk haftada çılgınca hareketler olabilir. Bâzı hastalar uyuyamazlar. Hastanın şuuru bulanıktır, dalgındır. Güç konuşur. Kulak çınlaması, sağırlık vardır. Hastalığın ikinci ve üçüncü haftası kritik dönemdir. Hasta yardımsız yiyemez, içemez, tamâmen sağır ve şuursuzdur. Bunu uyku hâli ve koma tâkip edebilir. Kalp kası iltihabı olabilir. Vak'aların yarısında dalak büyür. Böbrek yetmezliği husûle gelir. İdrar miktarının azalması ve kanda üre miktarının yükselmesi ölüme gidişin habercisidir. Topuk, ayak, parmak uçları, kulak, burun, cinsî organlarda doku ölümleri olabilir. İkinci haftanın sonuna doğru orta kulak iltihabı, gözün iltihaplanması, yaygın kıl kökü iltihabı husûle gelir.

Hastalık çocuk ve gençlerde hafif; yaşlı, gebe, dolaşım sistemi bozukluğu ve kronik hastalığı olanlarda ağır seyreder. Ölüm nispeti % 40 kadardır. Başka hastalığa dönüşmezse hasta tam olarak iyileşir. Eski iş gücüne kavuşabilmesi için 2-3 ay gereklidir.

En fazla tifo olmak üzere kızamık, çiçek, zatürre, sıtmayla karışır.

Hastadan ilk haftada alınan kan, kobayın karın zarına şırınga edilerek riketsiyalar elde edilerek teşhis

konabilir. Bâzı serolojik (serumla ilgili) tetkikler de teşhise yardımcıdır. Well-Felix ox19 reaksiyonu pozitiftir.

Epidemik tifüs soğuk iklimlerde daha fazla olmak üzere dünyânın her tarafında görülür. Harp, zelzele, kıtlık yıllarında salgınlar yapar.

İnsan vücut biti, hasta kanını emdiğinde riketsiyayla bulaşmış olur. Riketsiyalar bitin dışkısıyla çıkarlar. Bitin ısırmasıyla bulaşma olmaz. Epidemik tifüs, ihbarı mecburî hastalıklardandır.

Tedâvisinde iyi bakımın yeri büyüktür. Yüksek kalorili ve vitaminli sıvı besinler uygundur. Ağızdan alamadığında damardan serum ve şekerli su verilmelidir. Yüksek ateşi düşürülmeye çalışılır. Ağrı kesiciler kullanılabilir. Sebep olduğu diğer hastalıkların da tedâvisi gerekir. Ayrıca kloramfenikol, klortetrasiklin, oksitetrasiklin ateş düşünceye kadar verilir.

Korunma için DDT ve benzeri maddelerle, bitlerle savaşılır. Salgın zamanlarında kitle hâlinde aşı yapılır.

Fâre tifüsü: Endemik tifüs, şehir veya dükkân tifüsü, pire tifüsü gibi adları da olan epidemik tifüse benzeyen, fakat oldukça selim seyreden, âni başlayan ateşli, başağrısı ve döküntülerle karakterize bir hastalık Etkeni, Riketsiya mooseri (Riketsiya tifi)dir.

Kuluçka dönemi 8-12 gündür. Epidemik tifüs gibi belirtileri vardır, fakat daha hafif seyreder. Hastalık ürpermeler, başağrısı, kas ağrıları, ateşle âniden başlar. Dökülmeler birinci haftanın sonunda görülür ve oldukça seyrektir. Ateş ilk hafta 38-39°C'dir. Daha sonra inip çıkmalar gösterir. 9-14 günde normale iner. Merkezî sinir sistemi, kalp kası ve böbrek genellikle tutulmaz. Hasta iyileşir. Başka hastalığa dönüşme nâdirdir.

Teşhis için hastalığın ilk haftasında kandan riketsiyalar elde edilir. Hastalık fârelerin çok bulunduğu yerlerde yaygındır. İnsana fâre piresiyle geçer. Pirenin dışkısıyla çıkan mikrop kaşınma sonucu deriden alınır. Aynı dışkıyla bulaşmış besinlerle bulaşma da mümkündür. Gözden ve solunum yolundan da riketsiyalar girebilir.

Tedâvisinde kloramfenikol ve tetrasiklinler kullanılır. Hastalıktan korunmak için fâre ve sinek mücâdelesi yapılmalıdır. Aşısı da vardır.

TİK;

Alm. *Nervöses Zucken (n); Tic (m); (psik) Tick (m),* **Fr.** *Tic (m),* **İng.** *Tic, twitching; mannerism.* İrâde dışı, gayri ihtiyârî ve âni olarak ortaya çıkan ve belli özellikleriyle târif edilen herhangi bir maksada hizmet etmeyen adale kasılmalarına verilen ad. Tikler, kısmen rûhî anlamlarından kopmuş anlatım hareketleridir. Yüzde mevcut olan bir savunma hareketi, hem yüz, hem de baş bölgesine yayılabilir. Her çizgili kas tike katılabilir. Fakat en fazla yüz kasları ve emme, çiğneme, konuşmayla ilgili kas grupları işe karışırlar. Alın, boyun ve omuz kasları da düzensiz aralıklarla âni gelen hareketlere yakalanabilirler. Öyle ki bir gâyeleri varmış hissini bırakabilirler.

Tik, her yaşta görülebilir. Fakat en çok 5 ilâ 10 yaşlar arasındaki çocuklarda olur. Oğlan çocuklar, kızlardan iki üç kat fazla yakalanırlar. Tik vak'alarının çoğunluğunda organik bir belirti bulunmasa bile, tek tük vak'alarda sinir sisteminde bâzı bozuklukların bulunabileceği anlaşılmıştır. Meselâ, akut mafsal romatizması ve geçirilmiş beyin iltihapları tiklere yol açabilir. Bâzı vak'alarda âni, ürkütücü bir yaşayış gibi özel olmayan rûhî tesirlerin hastalığı ortaya çıkardığı görülür. Kardeşler arası kıskançlık gibi kendini gösterme çabasına bağlı aşırı bir gerilim, anne ve babanın arzularına bağlı olarak çocuğun aşırı zorlanması, aktif gelişmenin engellenmesi hastalığın meydana gelmesinde ek sebepler olarak sorumlu görülmüşlerdir.

Tedâvi zorluk gösterir. Kişilik yapısında veya belli durumlarda rûhî çatışmaların bulunduğu hallerde konuşma yâhut derinlere inen bir tedâvi üzerinde çalışmalıdır. Ayrıca nöroleptik denen sinir ilâçlarından da faydalanmak mümkündür.

TİKAĞACI (Tectona grandis);

Alm. *Teakbaum (m), indische Eiche (f),* **Fr.** *Teck (tek) (m),* **İng.** *Teak tree.* **Familyası:** Mineçiçeğigiller (Verbenaceae) **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Yetişmez.

Doğu Hindistan'da yetişen 20-25 m boyunda bir ağaç. Çiçekleri beyaz ve mavimsi renktedir. Odunu çok sert ve dayanıklıdır. Aynı zamanda reçineli olduğu için kolay çürümez.

Kullanıldığı yerler: Gemi teknesi yapımında, mobilyacılıkta makbul bir ağaçtır.

TİLKİ (Vulpes vulpes= Canis vulpes);

Alm. *Fuchs (m),* **Fr.** *Renard (m),* **İng.** *Fox.* **Familyası:** Köpekgiller (Canidae). **Yaşadığı yerler:** Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika'da. Amerika kıtasında yaşayan türleri de vardır. **Özellikleri:** Kulakları sivri ve büyük, kuyruğu uzun, zekâ ve hilesiyle meşhur etçil bir hayvan. **Ömrü:** 15-20 yıl. **Çeşitleri:** Birçok türü vardır. Kızıl tilki (V. vulpes), yarasa kulaklı tilki (Otocyon megalotis), kutup tilkisi (V. lagopus) meşhurlarıdır.

Dünyânın hemen hemen her yerinde yaşayan, Köpekgiller familyasından bâzı türlere verilen genel ad. Etçil memelilerdir. Büyük kulakları ve uzun kuyrukları vardır. Burnu sivridir. Koku alma ve işitme duygusu çok güçlüdür. Boyu 90 cm, kuyruğu 50 cm, ağırlığı 5-6 kg kadardır. Daha küçük boyda olanları da vardır. Toprak altındaki kemiricilerin ıslık gibi çıkan seslerini işitir, toprağı kazarak onları inlerinde yer. Yiyeceklerinin çoğunu tavşanlar ve fâreler meydana getirdiği için faydalı sayılır. Postu kıymetlidir. İnsanlardan başka düşmanı yok gibidir. Postları için tilki yetiştiren özel çiftlikler de vardır. Çok hızlı koşar. En iyi av köpeği bile bir tilkiyi yakalamakta zorluk çeker. Birkaç girişi olan 15-20 metre uzunluktaki inlerde yaşar. Gece avlanır. Esas besin kaynağı fâre olmakla berâber kuş, küçük memeli, sürüngen, leş ve meyve de yer. Bala da düşkündür. Yalnız yaşamayı seven bir hayvandır.

Üreme mevsimlerinde farklı cinsler biraraya gelirler. Erkek ve dişilerin kuyruk dibinde menekşe gibi kokan salgı bezleri vardır. Post tüyleri yaşadığı yere göre değişir. Çoğunun postu kızıl renklidir. Köpekler gibi çiftleşir. İki ay kadar bir gebelikten sonra 4-6 yavru doğurur. Yavruların gözleri 12 gün kadar sonra açılır. Erkek ve dişi, yavrularına berâber bakar, onlara avlanma dersleri verirler. Âile sonbaharda dağılır. İlkbaharda gençler yeni eşler arar. Eski eşlerse tekrar biraraya gelirler.

Çok zeki ve kurnaz hayvanlardır. Kolay kolay hayâtını tehlikeye atmaz. Kuşlara arkadan sessizce yaklaşıp üzerlerine atlayarak avlarlar. Açık bulduğu kümeslere girerek kümes hayvanlarını boğarak yer. Yemediklerini toprağa gömer. Çok iyi yüzen, balık ve yengeç avlayanları da vardır. Bâzan aslan ve kurt gibi yırtıcıların arkasına takılarak onların av artıklarını yer. Çöl ve ova tilkileri inlerini diğerlerinden daha derine kazarak sıcaktan korunurlar. Kuzey Kutup'ta yaşayan kutup tilkisi yazın mavimsi, kışınsa beyaz bir posta bürünür. Postu, kürkçülükte çok kıymetlidir. Birçok çeşitleri olan tilkiler 15-20 yıl kadar yaşarlar. Kurnazlığı masallara konu olmuştur.

TİMAR;

Osmanlı Devletinin; geçimlerine ve hizmetlerine âit masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara, muayyen bölgelerde, kendi nâm ve hesaplarına tahsil selâhiyetiyle birlikte tahsis etmiş olduğu vergi kaynaklarına verilen umûmî isim. **İktâ** ve **dirlik** diye de terminolojide anılır. Bu sistemde arâzî, timar verilen kimsenin mülkü değildir. Timar sâhibi (sâhib-i arz), arâziyi, reâyâya (vergi vermekle mükellef olan vatandaşa) işletmek üzere verir, mahsûlden ve reâyânın şahsından devletin alacağı vergileri toplar.

Timar müessesesi, yâni eski İslâm devletlerinde kullanılan ismiyle **iktâ;** sünnet, icmâ ve Hulefâ-i Râşidîn'in tatbikatıyla sâbittir. Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem devrinde görülen bu uygulama Emevîler ve Abbâsîler zamanlarında da devâm edip, fethedilen topraklar, çeşitli şahıslara verildi. Abbâsîler zamânında askerî hizmetlerin Türkler eline geçmesinden sonra, Türk kumandanlar, maiyetlerindeki askerlerin masraflarına karşılık, kendilerine iktâ olarak verilen yerlerin gelirlerini topladılar. İktânın bu şekilde askerî bir mâhiyet almasından sonra bu sistem diğer İslâm memleketlerinde de kullanıldı. Asker, Gazneliler ve Büveyhîlerde maaşlı olmasına rağmen, maaş verilemediği zamanlar kumandanlar, muayyen bir mıntıkanın devlete âit vergilerini toplamakla vazîfelendirilirler; topladıkları vergiler de senelik olarak kendilerine tahsis edilirdi. Selçuklular, sistemi geliştirip bundan farklı bir iktâ usûlü ortaya koydular. İdâreleri altındaki yerlerde, mal toplayıp dağıtmak ve maaş vermek yerine, bir veya birkaç köyü askere iktâ olarak verdiler. Yâni ilgili köylerdeki halkın devlete vereceği vergiler o mıntıkadaki askere tahsis edildi.

Türkiye Selçuklu Devletinin yıkılmasından sonra kurulan Osmanlı Devletinde iktâ usûlünün daha gelişmiş bir şekli olan ve **timar** adı verilen sistemin uygulanmasına, Osman Gâzinin fetihleriyle başlandı. Fethettiği arâziyi timar olarak askerlerine dağıtan Osman Gâzi, Karacahisar'ı da oğlu Orhan Gâziye verdi ve:

"Timarların sebepsiz yere sâhiplerinden geri alınmaması, timar sâhibinin ölümü hâlinde arâzinin bu kimsenin oğluna intikâl etmesi ve oğul küçükse, hizmet edecek yaşa gelinceye kadar onun yerine hizmetkârlarının sefere gitmesi." gibi şartlar koydu.

Orhan Gâzi zamânında da bir takım kumandanlar sınıra yerleştirilerek kendilerine timar verildi. Rumeli fütûhâtı başladıktan sonra Gelibolu havâlisi Yâkub Ece ile Gâzi Fâzıl'a verilerek timar sistemi Trakya'da uygulanmaya başlandı.

İlk teşkilâtlanma safhasını Murâd-ı Hüdâvendigâr Han zamânında tamamlayan timar sistemi

gelişiminin zirvesine Kânûnî Sultan Süleymân Han zamânında ulaştı. Kânûnî, mîri arâzi ve timar sistemlerine âit hukûku belirleyen kânunlar koydu. Beylerbeyinin timar verme haklarını da sınırlayarak tezkereli ve tezkeresiz timar ayrımını ortaya çıkardı. Kânûnî Sultan Süleymân Hanın yaptığı düzenlemeler sonunda timarlı sipâhîlerin ve cebelülerin miktarı 200.000'e kadar çıktı.

Osmanlı Devletinde timar sâhibi, **sâhib-i arz** ismini de taşımış olmasına rağmen ne timar dâhilindeki toprakların, ne de bu toprakları işleyen köylünün toprak sâhibine veya devlete vermekle mükellef bulunduğu hak ve resimlerin (vergilerin) mülkiyetine sâhip değildi. Ancak muayyen hizmetleri yaptığı müddetçe, devlete âit çeşitli vergileri kendi nâm ve hesâbına toplamak hakkından faydalanabiliyordu. Bu hak görülen vazîfeye bağlı bir maaş mahiyetinde olup, timar sâhibinin mülkiyetine giren bu sıfatla satılması, vakfedilmesi veya mîras olarak vârislerine bırakılabilmesi mümkün olan bir gelir mülk durumunda değildi. Gerçi timar sâhibinin ölümü halinde devlet, sipâhînin hizmete yarar evlâtlarından bir veya birkaçına timar vermeyi prensip olarak kabul etmiş bulunuyordu. Fakat bu şekilde sipâhînin çocuklarına verilen timar, ölen babanın timarı olmadığı gibi, kıymet îtibâriyle de aynı değildi.

Sipâhî timarının **kılıç** tâbir edilen ve sipâhîlik hizmetine giren herkes için bir başlangıç kadro maaşı olarak kabul edilen **çekirdek** kısmı vardı. Bu kısmın, sipâhînin, zamanla göstereceği yararlıklara göre yapılacak terakkî zamlarıyla büyümesi mümkündü. Fakat sipâhînin ölümü hâlinde oğullarına babalarının timarının ancak kılıç (çekirdek) kısmı verilebilir ve bu başlangıç gelirine vaktiyle diğer timarlara dâhil yerlerin gelirlerinden çıkarılan, hisseler hâlinde yapılmış olan zamlar geri alınırdı. Böylece yararlılığı görülen timar sâhiplerine yapılan zamlar bu sûretle açığa çıkmış olan gelirlerden temin edilirdi. Bu uygulama ile timar arâzisinin zamanla türlü fırsatlardan faydalanılarak büyütülmüş olan şekilleriyle bir âile mülkü hâlinde nesiller boyunca aynı soydan gelen kimseler elinde kalması önlenirdi.

Has ve zeâmet şeklindeki büyük timarlarsa, kişi yerine makâma verilirdi. Bunların sâhipleri olan vezir ve beyler sık sık değişmekte olduğundan, değişen sâhiplerinin bu timarlarla âilevî bir münâsebet ve yakın bir alâka tesis etmeleri imkânsızdı.

Her timar sâhibinin bir kılıç yerine tâyin edilmiş olması lâzımdı. Babalarının timarı müşterek bir beratla iki kardeşe verilme hâlleri hâriç, bir kılıç yerine iki kişi tâyin edilemezdi. Daha büyük bir timar vücûda getirmek için iki kılıç yeri bir kişiye verilmez, bu sûretle tımar kadrolarında daraltma yapılamazdı.

Hayatta olan timar sâhiplerinin oğullarına **dirlik** verilmesi âdet değildi. Ama ihtiyarlık veya hastalık sebebiyle hizmet kudreti kalmayan sipâhî, yetişmiş ve hizmete yarar oğluna timarını devredebilirdi. Bu takdirde de timarın ancak kılıç kısmı oğula intikâl ederdi. Yalnız atadan ve dededen ocak ve kadîm-i yurt (eski yurt) olan mülk timarlar istisnâ teşkil eder, bunların bütünlüğü bozulmazdı.

Babasının ölümüyle timar sâhibi olmaya hak kazanan bir çocuk, sefere gidebilecek yaşa geldiği hâlde, yedi yıl timar talebinde bulunmazsa, her türlü hakkını kaybetmiş olurdu. Babaları timarından kendilerine timar verilmiş olan sipâhî oğulları eskiden on yaşına gelinceye kadar sefer zamânı yerlerine bir cebelü gönderebilir ve ancak on yaşından sonra bizzat kendilerinin gelmesi îcâb ederken, seferlerin uzaklarda yapılmaya başlanmasıyla bu yaş haddi on altıya çıkarılmıştı.

Timar her ne kadar belli bir hizmet karşılığında timar sâhibinin devlete âit vergileri kendi hesâbına toplaması demekse de, timarların nevilerine göre timar sâhibinin devlete karşı olan mükellefiyetleri değişmektedir. Devlete karşı olan mükellefiyetleri açısından, timarlar beş kısımda incelenebilir.

1. Arâzinin mülk olarak verilip verilmediğine göre: a) Mülk timarlar: Bu tür timarlarda devlet, türlü hak ve vergi (resim)leri toplama yetkisini timar sâhibine bütün hayâtı boyunca ve ölümünden sonra da mîrâsçıları tarafından tam bir mülk olarak tasarruf edilebilecek bir gelir hâlinde bırakmış bulunmaktadır. Bu gibi haklar vaktiyle devletten bir mülk olarak satın alınmış yâhut fevkalâde durumlarda bir hizmete bağlı olmayarak bağışlanmış serbest mülkler olduğu hâlde zamanla devlet tarafından askerî hizmet şartı koyulmuştur.

Mülk timarlarının sâhipleri sefere bizzat gitmek veya mükemmel silâhlanmış bir miktar asker (cebelü) göndermek mecbûriyetindedirler. Eğer bu tip timar sâhipleri sefere bizzat gelmezler veya yerlerine cebelü göndermezlerse, diğer timarlar gibi dirlikleri ellerinden alınıp bir başkasına verilmez, sâdece timarın bir yıllık gelirine devlet tarafından el konulurdu. Sâhipleri ölünce de bu tip timarlar bütünüyle erkek evlâda verilir, erkek evlâd olmadığı takdirde, erkek veya kadın diğer mîrâsçılara intikâl ederdi. Onlar da hisseleri nispetinde gönderilecek cebelülerin masraflarına iştirak ederlerdi. Bu gibi timarlar, diğer mülkler gibi serbestçe alınıp satılabilir ve aynı mükellefiyetlerle vakfedilebilirdi.

b) Mülk olmayan timarlar: Bu tip timarlarsa hizmet karşılığı timarın gelirlerinin bir kısmının tahsîsi sûretiyle verilen timarlardır ki, Osmanlı Devletinde timarların çoğu bu türdendi. Bunlar timar sâhibine mülk olarak verilmediğinden satılamaz, vakfedilemez, mîras bırakılamazdı.

2. Arâzinin gelirine göre: a) Has: Senelik geliri 100.000 akçe ve daha fazla olan timarlara denirdi. Pâdişâha verilenler **havass-ı hümâyûn** adını taşırdı. Haslar, pâdişâhtan başka hânedâna mensup kişilere, vezirlere, beylerbeylerine, sancakbeylerine, defterdârlara vs. verilirdi. Pâdişâh ve hânedâna mensup olmayanlara verilen haslar makâma mahsus olduğundan, vazîfede bulundukları süre içinde kendilerine âitti. Azillerinde veya ölümleri hâlinde bu dirliği kaybederlerdi.

Haslar **voyvoda** denilen kimseler vâsıtasıyla idâre edilirdi. Has olarak verilen yerin öşür ve diğer resimleri has sâhibine âit olup, köylü zirâat yapmazsa toprak elinden alınarak bir başkasına verilirdi. Has sâhibi gelirlerinin her 5000 akçesi için devlete bir cebelü adı verilen atlı, zırhlı ve silâhlı bir asker beslemek zorundaydı.

b) Zeâmet: Senelik geliri 20.000 akçeden 100.000 akçeye kadar olan dirliğe denirdi. Zeâmetler, eyâlet merkezlerinde bulunan hazîne ve tımar defterdârlarına, zeâmet kethüdâlarına, sancaklardaki alay beylerine; kale dizdârlarına, kapucu başılarına, dîvân kâtiplerine, defterhâne ve hazîne-i âmire kâtiplerine verilirdi. Ayrıca timar sâhipleri büyük hizmetlerde bulundukları zaman, terakki (zam) alarak zeâmet sâhibi (zâim) olabilirdi. Zâimler hayatta oldukları müddetçe ellerinden alınmazdı. Zâimler de haslardaki gibi ilk beş bin akçesi hâriç, sonraki her 5000 akçe gelir için bir cebelü beslemek mecburiyetindeydiler. Zeâmetlerin 50.000 akçeden yukarı olanlarına ağır zeâmet adı verilirdi.

Zeâmet sâhipleri zeâmetlerindeki vergileri bütünüyle kendileri alır, sancakbeyi ve subaşılar müdâhale edemezlerdi. Savaş zamanlarında cebelüleriyle birlikte sancak beylerinin kumandası altında sefere iştirak ederlerdi. Savaş olmadığı zaman da, kimseye bağlı olmazlar, hattâ toprakları içindeki suçluları kendileri yakalarlar, başkaları karışamazdı. Zeâmetin bâzan birkaç kişiye müşterek olarak verildiği de olurdu.

c) Timar: Senelik geliri 2000 akçeden başlıyarak 20.000 akçeye kadar olan dirliğe timar ismi verilmiştir. Timar sâhipleri senelik gelirden **kılıç** adı verilen muayyen bir kısmın ayrılmasından sonra geriye kalan gelirin her 3000 akçesi için bir cebelü (tam teçhizatlı asker) beslemeye mecburdular. Kılıç bedeli, sipâhînin kendi aylığına karşılıktır. Kılıç bedelinin miktarı illere ve timarların tezkereli veya tezkeresiz oluşuna göre 2000, 3000, 6000 akçe arasında değişirdi. Herhangi bir gelir kademesinde bulunan sipâhînin harbe katılmak için getirmesi lâzım gelen silâhlarla zırh ve çadırların nevi, berâberinde gelecek cebelü tâbir edilen yardımcı silâh arkadaşlarının adedi ve techizatı bütün teferruâtıyla tespit edilmiş bulunmaktaydı. Harbe girmeden evvel beylerbeyi tarafından bu bakımdan sıkı bir teftişe tâbi tutularak kusurlu görülen sipâhîlerin ellerinden timarı alınıyordu. Orduların harpten evvelki toplanma yerlerinde techizâtın gözden geçirilmesiyle birlikte, türlü silâhların kullanılma tâlimleri ve bu arada bilhassa yeni çağlarda ehemmiyet kazanmış olan, tabanca kullanan sipâhîlere at sırtında seyir hâlinde silâhlarını sür'atle doldurup boşaltma tâlimleri yaptırıldığı da görülmekteydi.

Timar sâhipleri ölünce timarının kılıç kısmı oğluna veya oğullarına müşterek timar olarak verilir, diğer kısmı terakki sağlayan timar sâhiplerine dağıtılırdı. Cephede ölen timar sâhibinin oğluna, yatakta ölen timar sâhibinin oğluna verilenden daha büyük dirlik verilmesi de kânunda açıkça belirtilmişti.

3. Timar sâhiplerinin gördükleri işlere göre: a) Eşkinci timarları: Bunların sâhipleri harp zamânında alay beyinin kumandası altında cebelüleriyle birlikte bilfiil sefere gitmekle mükelleftiler. Osmanlı timarlarının ekserîsi bu türdendi.

b) Mustahfız timarları: Bunlar kale askerlerine verilirdi. Bu timarların sâhipleri mensup oldukları kalenin müdâfaasıyla mükelleftiler. Aslında askerî olmakla birlikte bu tür timarlar kale komutanlarına ve kaledeki görevli askerlerle her türlü hizmetlilere verilirdi.

c) Hadere (Hizmet) timarları: Bu timar sâhipleri saraya ve dînî kurumlara belli hizmetlerde bulunmakla mükelleftiler. Bu timarların sayısı çok azdı.

4. Veriliş şekillerine göre:

Kânûnî Sultan Süleymân Han devrine gelinceye kadar, ölmüş olan timar sâhiplerinin oğluna beylerbeyi tarafından timar veriliyordu. Fakat 1530'da bu usûl değiştirildi ve beylerbeyinden ancak düşük gelirli timarları verebileceği, daha büyük gelir sağlayan timarlarınsa beylerbeyinin tezkiresi üzerine İstanbul'dan fermanla verilebileceği esâsı kabul edildi. Beylerbeyinin tezkiresini alan sipâhî, İstanbul'a giderek, altı ay zarfında beratını almak mecbûriyetindeydi. Aksi takdirde timarının gelirinden faydalanamazdı. Bu esasların kabul edilmesi üzerine tezkireli-tezkiresiz timar ayırımı ortaya çıktı.

a) Tezkireli timarlar: Beylerbeyinin doğrudan doğruya vermeye yetkili olmadığı timarlar olup, İstanbul'dan verilirdi. Ayrı vilâyetlerdeki timarların kılıç kısımları aynı büyüklükte olmadığından, tezkireli ve tezkiresiz timarların büyüklükleri beylerbeyliğine göre değişmekteydi. Meselâ Rumeli, Budin, Bosna, Tameşvar beyliğinde geliri 6000 akçeden fazla olan timarlar tezkireliydi. Buna karşılık Kıbrıs Adasında ve Kocaeli, Biga sancaklarında 5000, Karaman, Zülkadriye ve Rum eyâletlerinde de 3000 akçenin

üzerinde gelire sâhip timarlar tezkireliydi.

b) Tezkiresiz timarlar: Beylerbeyinin doğrudan vermek yetkisine sâhip olduğu timarlardı. Bunların kıymeti ekseriyâ düşüktü.

5. Mâlî yapısına göre: a) Serbest timarlar: Timar sâhibinin, gerdek, tapu, kışlak, yaylak, cürüm ve cinâyet resimleri (vergileri) gibi miktarları önceden belli olmayan ve bâdihevâ denilen bu vergileri almak hakkına sâhip olduğu timarlardı. Subaşı, çeribaşı ve benzeri bir takım vazîfe sâhiplerinin timarları ve büyük devlet memurlarının görev sürelerince devâm eden has ve zeâmetleri serbest timardı.

b) Serbest olmayan timarlar: Sâhibinin bâdihevâ denilen vergileri almak hakkına sâhip olmadığı timarlardı.

Osmanlı Devletinde yurtluk ve ocaklık tâbir edilen timarlar da vardı. Bunlar, tersâne masraflarını, yâhut bir kalenin muhâfızlarının veya bir kasaba, bir şehir memurlarının aylıklarını karşılamak için verilen dirliklerdi. Bunların sâhipleri birkaç bölgenin öşrünü tahsil ederlerdi. Ocaklık tevcihi, timar sâhibine öşürden başka ayrıca gümrük vergisi gibi bâzı vergilerin tahsiline selâhiyet verirdi. Yurtluk ve ocaklık alan kimseler, hudutları korumak ve bilhassa âni savaşlarda asıl ordu gelinceye kadar düşmanla mücâdele ve asıl ordu gelince ona iltihak etmek vazîfelerini görürlerdi. Sâhipleri ölen yurtluk ve ocaklık timarları, ölen kimsenin oğullarına intikâl ederdi.

Kânûnî Sultan Süleymân Han devrinde gelişmenin zirvesine erişen timar sistemi, bu Pâdişâhın vefâtından sonra bozulma belirtileri göstermeye başladı. On altıncı yüzyılın sonlarında, bilhassa, timar teşkilâtının yüksek emir ve kumanda kadrolarını teşkil eden sancakbeyliklerinin umûmiyetle âdet olduğu üzere kapu kulları arasında yetişmiş ocak mensuplarına verilecek yerde, uzun süren savaşların sebep olduğu ağır mâlî külfetin karşılanabilmesi için iltizam usûlüyle peşin gelir karşılığı alınarak satılması netîcesinde, henüz İstanbul'u görmemiş ve pâdişâhın ekmeğiyle beslenmemiş, âdab ve usûlden haberi olmayan beceriksiz kişilerin eline geçmesi bozulmayı hızlandırdı. Bu âdâb ve erkân bilmez kişiler başa geçince, timar sâhiplerinin seferlerde yapılması gerekli yoklamaları, iyi bir şekilde yapılamadı. Yapılması gereken bu yoklamalar daha sonraki devrelerde timar dağıtımı ve terakkîlere temel teşkil ettiğinden hak etmemiş kişiler timar sâhibi olmaya başladı. Ayrıca ölen veya azledilenlerden boş kalan timarların, yeni istihkak sâhiplerine devredildiği esnâda ruznâmçelerdeki kapatılması gereken eski kayıtların kapatılmaması, buralara defâlarca yeni tâyinler yapılması gibi hatâlar, timarı haketmeyenlerin yanında hak edenlerin de mağdur olmasına sebep oldu.

Yine bu yıllarda devâmlı harplerin ve Celâlî isyânlarının meydana getirdiği tahrip ve masraflar, timarlı sipâhî zümresinin fakirliğine sebep olarak, bunların beslediği asker sayısında önemli ölçüde düşmeler meydana geldi. Öyle ki, zamânında yirmi iki sancaktan teşekkül etmekte olan Rumeli eyâletinin eski timar kadrolarına göre, her an sefere hazır vaziyette bulunması gereken asker mevcûdu 33.000 iken, 17. yüzyılın ortalarında Rumeli beylerbeyinin harbe giderken emri altındaki timarlı sipâhî mevcudu hiçbir zaman 2000'i bulmadı. Anadolu beylerbeyinin maiyetinde de 18.700 mevcutlu bir timarlı sipâhî ordusu yerine 1000 kişiden fazla bulunamadı. Böylece elli-altmış yıl önce sayıları 200.000'i bulan timarlı sipâhî ve cebelüler, 1768'de 20.000 kişiye kadar düştü.

İyi işlediği müddetçe devletin kuvvet unsurlarından birini teşkil eden **dirlik sistemi,** iyice dejenere olması üzerine gözden düşünce, ilk olarak 1703'te Girit Adasında ortadan kaldırılıp, burada maaşlı memurluk düzenine geçildi. Ülkenin diğer yerlerindeki timarlarsa, 1812'den îtibâren boş kaldıkça yeniden verilmemeye başlandı. 1839'da yayınlanan Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnuyla tamâmen ortadan kaldırıldı. Fakat dirlik sistemini kaldırırken, tamâmen batının liberal fikirlerinin tesiri altında kalıp, taklitçilikle hareket eden tanzimatçılar, bu teşkilâtın yerine yeni bir sistem koyamadılar.

TİMSAH (Crocodilus);

Alm. *Panzerechte,* **Fr.** *Crocodile,* **İng.** *Crocodile.* **Familyası:** Timsahgiller (Crocodilidae). **Yaşadığı yerler:** Sıcak bölgelerde bataklıklar ve su kenarlarında. **Özellikleri:** Yapısı kertenkeleyi andırır. Vücûdu kemiksi pullarla örtülüdür. Suda iyi yüzerler. Balık, kuş ve memelilerle beslenirler. **Ömrü:** Yüz yıl kadar. **Çeşitleri:** 23 türü vardır. Nil timsahı (Crocodilus vulgaris), Amerika timsahı (C.americanus), Mississippi alligatoru (Alligator mississippiensis) meşhurlarıdır.

Sıcak bölgelerdeki akarsularda yaşayan, Timsahgiller âilesinden iri yapılı, kalın ve kabuksu derili sürüngen türlerinin genel adı. Uzaktan bakıldığında kertenkeleye benzerler. Vücutlarının üzeri, sert kemiksi plakalarla örtülüdür. Ön ayaklarında beşer, arka ayaklarında dörder parmak bulunur. Parmak araları tamâmen veya kısmen perdelidir. Uzun, yandan basık kuyrukları suda kürek vazifesi görür. Güçlü dişlerle bezenmiş, çok kuvvetli çeneleri vardır. Yalnız üst çene açılır. Etli dil, alt damağa yapışıktır. Gözleri, burunları ve kulakları başlarının üst kısmında bulunur. Suda yüzerken rahatça

etraflarını görür, işitir ve solunum yaparlar. Karada vücutlarını zor taşımalarına rağmen, suda çok iyi yüzerler. Gündüzleri dinlenir, çoğunlukla gece avlanırlar. Gözbebekleri dikey olduğundan gece de iyi görürler. Balık, kuş ve suya gelen memelilerle beslenirler. İnsanlara da saldıranları vardır. Avlarını güçlü çeneleri arasına sıkıştırıp suya çekerek boğarlar. Dişlerini avlarını parçalamada kullanırlar. Çiğnemeden parçalar hâlinde yutarlar. Sindirim için çakıl ve taş da yutarlar. Sonra dişlerinin arasındaki artıkları dışarı çıkarırlar. Tâze etin sindirimi zor olduğu için bâzı türler avlarını gömerek çürümelerini bekler.

Gözleri üç perdelidir. Suya daldıkları zaman burun ve kulak delikleri birer kapakla örtülür. Ağız gerisinde bulunan bir kıvrımı damaklarına yapıştırarak soluk ve yemek borularını birbirinden ayırabildiklerinden su altında bile ısırıp yiyebilirler. Konik yapılı dişler aşındıkça yenileri sürer. Derilerinden bavul, çanta iskarpin yapılır. Bu bakımdan bol miktarda avlanırlar.

Yürekleri dört gözlüdür. Aort kökleri Panizza kanalı vâsıtasıyla birleştiklerinden vücutlarında kirli kan dolaşır. Diğer sürüngenler gibi soğukkanlı hayvanlardır. Vücut ısıları çevre ısısına göre değişir.

Yumurtayla çoğalırlar. Çiftleşmeden sonra dişi, kıyıdaki bir kumlukta açtığı çukur içine kaz yumurtası iriliğinde 50 kadar yumurta yumurtlar. Yumurtaların üzerini kumla örterek yakınlarında nöbet bekler. Bâzan bu süre üç ayı bulur. Dişi bu sürede hiçbir şey yemediğinden kilo kaybeder. Zaman zaman erkek de dişinin yakınına gelir. Ama dişisini beslemeyi akıl edemez. Yavrular, yumurta kabuğunu kırmaya hazır olunca 20 metre kadar uzaklıktan duyulan sesler çıkararak annelerini yardıma çağırırlar. Dişi, kumları açarak yumurtalardan yavruların çıkmasına yardım eder. İnce derili yavrular büyük bir titizlikle tek tek annenin ağzında su kıyısına taşınır. Bakıma muhtaç yavrular altı ile sekiz haftalık bir süre içinde anne ve baba tarafından dış tehlikelerden büyük bir dikkatle korunur. Yırtıcı kuşlar ve vahşi memeliler timsah yavrularına düşkündür. Yavrular kendilerine bakacak duruma gelince anne ve babalarından uzaklaşarak kendilerine av sahaları ararlar. Büyük timsahlardan uzak olmak zorundadırlar. Hatta bâzan sonraki karşılaşmalarda anne ve babalar yavrularını tanıyamamakta, onlara av gözüyle bakmaktadır. Yavrular, balık yumurtaları, salyangoz ve su böcekleriyle beslenirler.

Timsahlara çoğunlukla Amerika, Afrika, Madagaskar, Güney ve Doğu Asya ile Orta Avustralya'da rastlanmaktadır. Tuzlu sularda yaşayanları da vardır. Nil timsahının anayurdu Nil Irmağı olduğundan bu adla anılır. Eski Mısırlılar bunlardan korkar ve mukaddes sayarlardı. Bugün Nil kıyılarında bu timsahlar kalmamıştır. Afrika'da ve Madagaskar'da mevcuttur. Uzunluğu 7-9 metreye ulaşabilir. İnsana da saldırabilir. Amerikan timsahı 5-7 metre boyundadır. Denizde de yaşayabilir ve insan için tehlikelidir. Hindistan ve Seylan'da yaygın olan Hint timsahı tatlı sularda yaşar. Uzunluğu 5 metre kadar olabilir. Çoğunlukla balıkla beslenir. İnsana nâdir saldırır. ABD'nin güneydoğusundaki bataklık, göl ve ırmaklarda yaşayan Mississippi alligatorunun derileri ayakkabı ve valiz yapımında değerli sayılır. En çok Florida bataklıklarında yaşar. Üreme dönemlerinde avlanmaları yasaklanmıştır. Boyları 5-6 metreye ulaşabilir. Timsahlar yok edilmediği takdirde uzun süre yaşayabilmektedir. Hayvanat bahçelerinde 80 yaşını aşanlar vardır. Bâzı kuşlar timsahların açık ağızlarının arasına çekinmeden girerek artık etleri ve damağa yapışmış sülükleri yerler. Timsahlarla bu kuşlar arasında âdeta ortak bir yaşama göze çarpar. Tehlike ânında timsahları çığlıklarıyla uyarırlar.

TÎMÛR HAN;

Türk-İslâm dünyâsının büyük hükümdarlarından. Târihin en büyük cihangirlerinden biridir. Babası Moğol Barlas Aşireti reislerinden Emir Turgaya, annesi Tigin Hatundur. 1336 senesinde Mâverâünnehr'de Semerkand'la Belh arasında Keş kasabasında doğdu. Âlimleri ve Allah dostlarını çok seven babası Emir Turagay, Tîmûr'a aklî ve naklî ilimleriyle kumandanlık bilgilerini ehil hocaların elinden öğretti. Tîmûr, babasının vefâtından sonra emirler arasında geçimsizlikler yüzünden memlekette anarşinin hâkim olması üzerine siyâsete karıştı. Mâveraünnehr Hâkimi Emir Hüseyin ile birlikte Doğu Türkistan Hükümdarı Tuğluk, Tîmûr'a karşı mücâdele verdiler. 1370'te Emir Hüseyin ile arası açılan Tîmûr, onun ölümünden sonra Mâverâünnehr'e tek başına hâkim oldu ve Semerkand'a gelerek tahta çıktı. Büyük askerlik vasıflarını üzerinde taşıyan Tîmûr Han, yedi senede İran'ı hâkimiyeti altına aldı. Âzerbaycan, Irak-ı Acem ve Irak-ı Arab'ı ele geçirdi. Yine 1371 ve 1379 yıllarında yaptığı seferlerle Harezm'i kendine bağladı. Ömrü harp meydanlarında geçen Tîmûr Han, 1389'a kadar beş sefer yaparak Uygurları itaat altına aldı. Mülteci Moğol Prensi Toktamış'a yardım edip, destekleyerek Altınordu hükümdarı yaptı. Toktamış Han, Tîmûr Hana ihânet edince, 1390 ve 1391'de onu iki kere mağlup etti. İtil Irmağı doğusuna hâkim oldu. Daha sonra Hindistan üzerine de sefer açıp, 1399'da Kuzey Hindistan'ı zaptederek büyük başarılar kazandı. Yaptığı bütün savaşları kazanan Tîmûr Han 1401-1402'de Suriye'yi, 1402 Ankara Savaşı sonunda bâzı Osmanlı topraklarını hâkimiyeti altına aldı. Böylece Çin'e ve Delhi'ye kadar bütün Asya'yı, Irak, Suriye ve İzmir'e kadar Anadolu'yu aldı. 200.000 kişilik bir ordunun başında Çin'e sefere giderken 1405'te vefât etti.

Tîmûr Han ilim sâhibi, âlim, büyük bir hükümdardı. Âlimleri severdi. Pekçok medrese ve kütüphâne

yaptırdı. Bilhassa Semerkant şehrini îmâr etti. Burada pekçok sanat eserleri yaptırarak, örnek ve zengin bir şehir hâline getirdi. **Tüzükât-ı Tîmûr** adıyla kânunlar çıkardı ve kendi târihini kendi yazdı. Çağatay dilinde yazdığı bu kitaplar Farsça ve Avrupa dillerine de tercüme edildi. Avrupa edebiyatında kendisine geniş yer verilmiş, 16. yüzyıldan îtibâren hakkında pekçok eser neşredilmiştir. Bu eserlerin pekçoğunda Tîmûr Handan iyi kalpli ve büyük hükümdar olarak bahsedilmektedir. Osmanlı hükümdarı Sultan Birinci Bâyezîd Han (1389-1402) ile harp ettiği için bâzı Osmanlı târihçileri bunu kötülemektedir. Ancak Tîmûr Hanın Ankara Savaşından sonra İzmir'i Hıristiyan şövalyelerden temizlemesi, Anadolu'daki sapık fırka mensuplarını cezâlandırması, bu seferin hayırlı netîcelerindendir.

Tîmûr öncesinde Orta Asya Türklüğü, doğudan Moğol putperestliği, güneyden Hind Budizmi, batıdan Fars zerdüştlüğünün baskısı ve etkisi altındaydı. Tîmûr Han, devletinin mânevî temellerini dayadığı evliyâullahla Türkleri yeniden İslâmlaştırdı.

Tîmûr öncesinde Orta Asya Türklüğü göçebeydi. Tîmûr Mâverâünnehr'i şehirleştirdi. Obaları iskan etti. Su kanalları inşâsıyla toplumu tarıma geçirdi. Büyük şehirleri ticâret yollarına bağladı. Fetihleriyle âlimleri, sanatkarları Orta Asya'ya topladı.

İlim adamlarına saygı gösteren, onları koruyan Tîmûr Han, Teftâzânî gibi büyük âlimleri meclisinde bulundurur, nasihatlerini dinlerdi. Âlimlere karşı o kadar saygısı vardı ki; Buhara caddesinden geçerken Muhammed Behâeddîn Buhârî (kuddise sirruh) hânekâhının halılarının silkildiğini öğrenince, İslâmiyete olan sevgi ve saygısının çokluğundan oraya yaklaşıp, tozları yüzüne sürerek bu bağlılığı belirttiği rivâyet edilmektedir. Devrinde yaşayan İslâm âlimlerinin yanında, daha önce yaşamış olanlara karşı da hürmette kusur etmez, onların türbelerini yaptırırdı. Ahmed Yesevî hazretleri bunlardan biridir.

Zamânında Fadlullah-ı Hurûfî tarafından kurulan ve "Hurûfîlik" adı verilen sapık fırka mensupları yayılmaya başladı. Kendisini tanrı îlân ederek bütün dinleri reddeden, kitaplarında dinsizlik ve ahlâksızlıkları anlatan Fadlullah'ı, Tîmûr Han, oğlu Miranşah'a emir vererek 1393'te öldürttü. Tekkelerini dağıttı. İslâm ülkelerindeki bu dinsizlerin çoğunu temizledi. Tîmûr Han, Hurûfî adındaki din ve ırz düşmanlarının yayılmasını önleyerek, İslâmiyete çok büyük hizmet etti. Bunun için sahte (Hacı Bektâş-ı Velî hazretlerinin gösterdiği yoldan çıkan) Bektâşî, yâni Hurûfî tarikatının müritleri, Tîmûr Hanı sevmez, onu hep kötülerler.

Yirmi yedi ülkenin hâkanı olan Tîmûr Han, başarılarının sırrını 12 maddede toplamış ve bunlara, oğullarının da uyması vasiyetiyle eserinde şöyle belirtmiştir:

1. Allahü teâlânın dînini ve hazret-i Muhammed'in şerîatini dünyâya yaymayı esas edindim. Her zaman her yerde İslâmiyeti tuttum.

2. Etrâfımda olan adamları 12'ye ayırdım. Gerek ülkeler fethi ve gerekse fethettiğim ülkeleri idârede bunların bâzısı bana kolları, bâzıları meşveretleriyle yardım ettiler. Bunların ikbâlinin artması için istihdam ettim. Bunlar sarayımın süsüydüler.

3. Düşman ordularını mağlup ve eyâletler feth etmekte âlimler ve emirlerle istişâre ettim. Hükûmet idâresinde yumuşaklık, insâniyet ve sabırla hareket ettim. Hiç meşgul olmuyor gibi görünürken her şeyi basîretim altında bulundurdum.

4. Hükûmet idâresinde kânunlara riâyet ve intizam o dereceydi ki vezirler, emirler, askerler ve halk bir üst sınıfa çıkmak için can atar halde değildi. Her biri bulunduğu sınıftan memnun olarak vazifesini yapardı.

5. Zâbit ve askerlerime cesâret vermek için altın ve cevâhir sarfından çekinmedim. Onları soframa oturttum. Böyle kıymetli bâzûların ve cengaverlerimin yardımıyla yirmi yedi imparatorluğun hükümdârı oldum.

6. Adâlet ve tarafsızlıkla Allah kullarının hep iyiliğini istedim ve onların teveccühünü kazandım.

7. Seyyitlere, ulemâya, fukahâya ve târihçilere mümtaz muâmele ettim. İyi ve cesur adamlar (Çünkü Allah böylelerini sever) benim dostlarımdı. Ulemâyla sıkı münâsebette bulundum. Bunlarla istişare ettim. Bunların hayır duâları bana zaferler temin etti. Derviş ve fakihleri himâye ettim. Bunlara zerre kadar fenâlık etmemeye uğraştım ve hiçbir taleplerini reddetmedim. Başkası aleyhinde söyleyenleri sarayımdan kovdum. Bunların sözlerine ve iftiralarına hiç ehemmiyet vermedim.

8. Her teşebbüsümü başarmakta sebatkâr idim. Bir projeyi bir kere kabul ettim mi artık bütün zihnim onunla meşgul olurdu. Onu muvaffakiyetle başarmadıkça aslâ terk etmedim. Hiçbir vakit hâlim (davranışlarım), kâlime (söylediğim sözlere) aykırı olmadı.

9. Halkın hâline vâkıf idim. Büyüklere kardeşim, küçüklere çocuklarım gibi muâmele ettim. Her eyâlet ve her şehrin ahâlisinin durumuna ve seciyesine göre âdetler edindim.

10. Bir kabîle veya bir Arap, bir Acem göçebesi bayrağım altına girmeği dileyince beylerini şerefle, diğer adamlarını mevkilerine göre îtibârla kabul ettim. İyilere iyilikle muâmele ettim ve kötülere fenâlıklarını iâde eyledim.

11. Oğul, torun, dost, müttefik benimle bağlantısı olan herkes iyiliğimden nasibdâr oldu. İkbal ve saâdetimin parlaklığı ve yüksekliği hiç kimseyi unutmaya sebep olmadı.

12. Gerek leh, gerek aleyhte hareket etsinler, her zaman askerlere hürmet ettim. Sürekli bir saâdeti, çabucak kayboluveren şeye üstün tutan adamlara teşekküretmek borçtur. Onlar cihâda koşuyor ve hayatlarını fedâ ediyorlar.

Tîmûr Han kânunlaştırdığı bu düsturlar yanında savaş tekniklerinin de tam bir ustasıydı. Düşmanlarının siyâsî, iktisâdî ve askerî zayıflıklarını iyi bilir ve bunlardan istifâde ederdi. Bir sefere girişmeden önce, düşman ülkeye câsuslar göndererek onları içten zayıflatmaya çalışırdı. Savaş esnâsında başarıya ulaşmak için hareketlilik ve şaşırtmaca gibi pekçok harp hilesine başvururdu.

Böylece her türlü maddî ve mânevî hasletlere sâhip olan Tîmûr Han Türk târihinin ender yetiştirdiği devlet adamlarından biridir. Bugün bâzı yazarlar devrin sosyal, kültürel ve siyâsî cephesi üzerinde hiç durmadan onun Altınordu ve Anadolu seferlerini bahâne ederek bu büyük hâkana akıl almaz iftirâ ve karalamalarda bulunmaktadırlar. Bilhassa İslâmiyetten ayrı bir Türkçülük düşünenler bu tarz hissî yorumlara girmektedirler.

Oysa; “Biz ki, Mülûk-ı Tûrân, Emîr-i Türkistânız!”, “Biz ki Türkoğlu Türküz!”, “‘Biz ki milletlerin en kadîmi ve en ulusu Türkün başbuğuyuz!” diyen Tîmûr Han Türk için İslâmiyetin ne demek olduğunu da bugünkü Türkçülere bundan 600 yıl önce şöyle söylemektedir:

“Tecrübe bana gösterdi ki, din ve yasalar üzerine kurulmayan bir devlet, uzun zaman yaşayamaz. Böyle devlet, çırılçıplak olup kendisini gören herkese karşı gözlerini yere dikmiş ve herkesin yanında saygı ve değerini yitirmiş adama benzer. Bu durumda böyle devlet, tavanı, kapısı, avlu duvarları olmayan ve her önüne gelenin içine daldığı eve benzetilebilir. Bunun içindir ki, ben devletimin çatısınıİslâmiyet üzerine kurdum. Devletimi idâre için yasalar düzenledim. Bu yasalar uygulandığı sürece onlara aykırı hareket etmekten sakındım.”

TÎMÛRLULAR;

Orta Asya ve İran’da büyük bir İslâm devleti kuran hânedânlık. Dünyânın en büyük hükümdarlarından Tîmûr Han tarafından 1370’te kuruldu. Mâverâünnehr ve İran dâhil Çin ve Delhi’ye kadar bütün Asya’ya Irak, Suriye ve İzmir’e kadar Anadolu’ya hâkim oldular. Moskova ve Astırhan’a kadar ilerlediler.

Tîmûr Han, askerî fetihler yanında İslâm âlimlerine ve mübârek makamlarına hürmet ederek, hâkimiyetini çok genişletti. Çok harp edip, hep gâlip geldi. Hânedanın kurucusu Tîmûr Hanın Çin’e giderken vefât etmesiyle, ülke oğulları ve torunları arasında bölüşüldü. (Bkz. Tîmûr Han)

Tîmûr Hanın torunu şehzâde Halil Sultan bin Mîrânşah, 1409 yılına kadar merkezde hâkimiyet kurdu. Tîmûr Hanın oğlu Şahruh önce Horasan’a, 1409’dan sonra da Semerkand’a Büyük Tîmûrlu hükümdarı oldu. Mîrânşah Batı İran ve Irak’ı ele geçirdi. Fakat Şahruh 1420’de bütün Tîmûrlu ülkesinin hâkimi olup, Hindistan ve Çin’de ismen hükümdardı. Şahruh’un 1447’de vefâtıyla taht mücâdelesini Semerkand hâkimi oğlu Uluğ Bey kazandı.

Uluğ Bey, hükümdarlığı yanında ilme ve fenne çok hizmet etti. Uluğ Bey, oğlu Abdüllatîf tarafından 1449’da öldürüldü. Abdüllatîf, Tîmûrlu ülkesine hâkim olup, 1450 yılına kadar hükümdarlık yaptı. Abdüllatîf, otoriter idâresine rağmen tasavvuf ehline iyi davrandı. 1450’de suikastla öldürülmesiyle yerine, Şahruh’un torunu Abdullah bin İbrâhim hükümdar oldu. Abdullah Mirza 1451’de tahtından indirilip, yerine Ebû Said bin Muhammed Tîmûrlu hükümdarı oldu. Ebû Said’in hükümdarlığı uzun sürüp, ülkede istikrar sağlandı.

Ebû Said, Osmanlı pâdişâhı Fâtih Sultan Mehmed Handan sonra devrin en güçlü hükümdarıydı. Sofiyye-i âliyyenin büyüklerinden Ubeydullah-ı Ahrâr’ın sohbetinde bulunup, duâsını alırdı. Ebû Said, Akkoyunlu Uzun Hasan’a karşı, Karakoyunlu Hasan Ali’ye yardım seferine çıktı. İâşe ve levazımının ele geçirilmesiyle zor duruma düştü. İkmâlin olmaması ve orduda kaçakların bulunması sebebiyle zayıflayıp, 1469’da Türkmenlere esir düştü.

Tîmûrluların sonuncu uzun ömürlü hükümdarı Hüseyin Baykara’dır. Herat ve bütün Horasan üzerinde hüküm süren Hüseyin Baykara (1470-1505) zamânında Tîmûrlu kültürü en parlak devrini yaşadı. Ülkenin Özbekler de denilen Şeybânîlerin hâkimiyetine geçmesiyle, Tîmûrlu hânedanı sona erdi.

Tîmûrlu Devleti, teşkilât îtibâriyle Moğol-Türk-Fars ve İslâm müesseselerinin sentezleşmesinden meydana geliyordu. Baştaki han kültür îtibâriyle olmasa da Moğol soyundandı. İdârî ve askerî teşkilâtı

Türkleşmiş Moğol vasıflarını taşıyordu. Fars'a hâkim olduklarından devletin mâliyesinde İranlı kâtipler çoğunluktaydı. Tîmûrlular, Orta Asya ve İran'da Ehl-i sünnetin hâmisiydiler. Zamanlarında büyük İslâm âlim ve tasavvuf ehli yetişip, Tîmûrlu ülkesinde yaşadı. Tîmûrlular, bozkır karakteri de taşıyan son büyük Müslüman hânedandır. Devletin başında Tîmûr Han neslinden bir han bulunurdu. Tîmûrlu şehzâdeleri, yarı müstakil veya müstakil eyâletlerde vazife yapardı. Eyâletlerdeki şehzâdeler çok büyük kuvvetlere sâhiptiler. Bu durum taht mücâdelelerine de sebep oluyordu.

Geniş yetkileri bulunan bu emirler, askeri topluyor, ordunun nizam ve inzibatıyla uğraşıyor, ganîmeti paylaştırıyor, hükümdar önünde resmî geçit yaptırıyordu. Tîmûrlu ordusu; hükümdarlarından hassa alayından başka kendilerine suyurgallar (bir nevi iktâ) verilen askerlerden meydana geliyordu. Tavacılara askeri toplama emri verilince, askerin tespit edilen yer ve zamanda bulunmaları mecbûriydi. Savaşlarda fillerden de istifâde ediliyordu. Tîmûr Hanın başarılarının sırrı, son derece disiplinli ve düzenli bir orduya sâhip olmasından kaynaklanır. Savaşlarda başarı gösterenlere "suyurgallar" ihsan etti. Bir nevi iktâ sistemi olan "Suyurgal" teşkilâtı, Tîmûrlu ordusuna asker hazırlıyordu. Tîmûrlularda büyük devlet dîvânı karakterinde "dîvân-ı buzurg-ı emâret, dîvân-ı emâret-i tavâciyân" denilen Tavacı Dîvânı vardı. Bu dîvân Türkleşmiş Moğollardan meydana gelen ordunun işlerine baktığı için "Türk dîvânı" denilmesi dikkat çekicidir. Türk dîvânı, genelkurmay başkanlığı mâhiyetindeydi. Üyelerine "emir-i tavacı" veya "dîvân beyi" denirdi.

Mâlî meselelere "dîvân-ı mâl" bakardı. Başkanına "Amîr-i dîvân-ı mâl" denirdi. Burada İranlı kâtipler vazife yapar, bunlara "Nuvisandagân-ı Tacik" denirdi. Moğol vergi usûlünde toplanan "tamga" çiftçilerden, ticâret ve zanaat sâhipleriyle kısmen gümrükten alınırdı.

Tîmûrlu ülkelerinden Mâverâünnehr, Horasan ve İsfehan'da ziraat yapılırdı. Osmanlılar, Memlûkler ve Bizanslılarla ticâret yaparlardı. Semerkand, Herat önemli ticâret merkezlerindendi. Urtak adında ticârî teşkilâtları vardı. Semerkand, Şiraz, Herat en önemli Tîmûrlu şehirleri olup, hükümdarlar buralarda otururlardı.

Tîmûrlular kültür, sanat ve mîmarlık alanında muhteşem eserler verdiler. Bu eserlerin ihtişamına batılılar da hayran olup, buna **Tîmûrlu rönesansı** demişlerdir. Eserleri hâlâ okunup faydalanılan âlimler yetişti. Müslümanların gözbebeği, sofiyye-i âliyyeden Behâeddîn-i Buhârî, Alâüddîn-i Attâr, Hâce Ubeydullah-ı Ahrâr, Seyyid Şerîf Cürcânî, Yâkûb-i Çerhî, Muhammed Pârisâ, Mevlânâ Sâdüddîn-i Kaşgârî, Nizâmeddîn-i Hâmûş, Ali bin Hüseyin, Abdullah-ı İlâhî, Abdullah-ı Semerkandî dâhil daha pekçok âlim ve tasavvuf ehli Tîmûrlular devrinde yaşayıp, yetişti. Tîmûrlu hanlarından iltifat ve himâye gördü.

Molla Câmî'nin **Şevâhid-ün-Nübüvve** ve **Nefehât** isimli eserleri Türkçe'ye de tercüme edildi. Daha pekçok eseri olan Molla Câmî aynı zamanda şeyhülislâm, âlim ve veliyyi kâmildi.

Uluğ Bey, Tîmûrlu hükümdârı ve hey'et (astronomi) âlimiydi. **Zîc-i Uluğî** pek kıymetli olup, hâlâ faydalanılmaktadır. Semerkand'da kurduğu rasathânenin araştırmaları ve âlimleri pek meşhurdu.

Doğu Türkçesi olan Çağataycada meşhur eserler veren Ali Şîr Nevâî, Tîmûrlulardan çok îtibâr görüp, devlet hizmetinde vazife aldı. Nevâî'nin Türkçe, Farsça mukâyeseli **Muhâkemet-ül-Lügâteyn** kitabı meşhur olup, büyük âlim Molla Câmî'nin **Nefehât,** Ferîdüddîn-i Attar'ın da **Mantık-üt-Tayr** eserlerini Türkçeye çevirdi. Ali Şîr Nevâî'nin daha pekçok eseri vardır.

Şah Nimetullah-i Velî, Kâsım-ı Envâr, Hâfız-ı Şîrâzî, Kemâleddîn-i Binâî, Nişâpûrlu Kâtibî, Sekkâkî, Heratlı Lütfî, Abdullah Hâtifî şâir olup, Tîmûrlular devrinde tasavvufî ve lirik şiirler söyleyip, yazdılar.

Tîmûrlu târihçilerinden Hâfız-ı Ebrû, Abdürrezzak Semerkandî meşhur olup, eserleri devrin kaynaklarındandır. Hâfız-ı Ebrû, dört bölüm hâlinde on iki eserden meydana gelen **Mecmuât-üt-Tevârih** ve Abdürrezzak'ın umûmî târih mahiyetindeki **Matla-üs-Sa'deyn** adlı eseri vardır.

Tabiat manzarası ressamı ve minyatürcü Kemaleddîn Behzâd, Tîmûrlular devrinde yetişen meşhur sanatkârdır. Behzâd, tabiat resimleriyle an'anevî minyatür unsurlarını birleştirerek, kitap süslemesine yeni bir çehre getirdi. Mîmârî eserlerde yüksekliğe, süsleme ve renk zenginliğine önem verdiler.

Tîmûrlu hanları zaptettikleri beldelerin meşhur mîmar, usta, sanatkâr ve âlimlerini başşehre getirtip, güzide eser vermelerini temin ederlerdi. Tîmûrlu sarayları, câmi, medrese, türbe ve dergâhları muhteşem olup, yeni üslûpla çok zengin olarak inşâ edilmişti. Semerkand'da Bibi Hanım Câmii, Gûr-i Mîr, Şâh-ı Zinde Türbesi, Şirin Bike Ağa, Hasan Bike ve Çocuk Bike, Olcay ve Bibi Zeynep kabirleri, Meşhed'de Gevher Şad Câmii, Mescid-i Şah, Anov'da Bâbür Câmii, Herat'ta Medrese, Yesi'de Ahmed Yesevî Türbesi, Tîmûrluların meşhur mîmarlık ve sanat eserlerindendir.

Alm. *Thymusdrüse (f),* **Fr.** *Thymus (m),* **İng.** *Thymus thymus gland.* Kalbin üstünde göğüs kemiğinin arkasında bulunan bir iç salgı bezi. Yeni doğmuş çocuklarda nispeten büyük bir organdır (11-12 gr). İki, üç yaşına kadar büyümeye devam eder; ağırlığı 36-38 grama kadar çıkar ve büluğ çağına kadar bu durumunu muhâfaza eder. Sonra asıl fonksiyon gören kısım (parankima) azalmaya başlar ve yerini gittikçe çoğalan yağ dokusu alır. 20-25 yaş arasında parankimayla yağ dokusu arasında ağırlık bakımından nispet aynıdır. Bundan sonra parankimanın azalması daha hızlı seyreder ve sonunda tamâmiyle kaybolur. Fakat timus artıkları şekillerini aşağı yukarı her zaman muhâfaza eder. Normal fizyolojik gerileme dışında, uzun süren beslenme yetersizliğiyle bâzı mikrobik hastalıklar da timus parankimasının erken kaybolmasına sebep olabilir.

Timus göğüs bitiminde, akciğerlerin arasında ve önünde, sternum kemiğinin (îmân tahtası) hemen arkasında bulunur. Timus, çocuklarda şekil ve büyüklük bakımından farklı iki parçadan (lob) ibârettir. Rengi kırmızımtrak-gri, yaş ilerledikçe yağ dokusunun artmasına bağlı olarak sarımtrak-gri renk alır.

Timusun fonksiyonları yaşlandıkça kaybolur. Timus gelişme çağında lenfatik sistemin normal gelişmesi ve bağışıklık maddelerinin, yâni antikorların normal teşekkülü için lüzumlu bir organdır. Son zamanlarda timus, immünolojik güce sâhip hücrelerin olgunlaştığı ilk merkez (primer lenfatik organ) olarak kabul edilmektedir. Timus dışı kaynaklardan kan yoluyla devamlı timusa gelen genç hücreler (T-lenfositler) burada çoğalırlar, olgunlaşırlar. Sonra genel dolaşıma katılırlar.

Şimdiye kadar timusun özel bir hormonu tespit edilememiştir. Büyümeyi, özellikle kemiklerin gelişmesini hızlandırdığı; mikrobik hastalıklara karşı direnci (immünite), savaş kuvvetini arttırdığı ve antitoksin (vücûda giren zehirli maddelere karşı vücutta sentezlenen madde) meydana gelmesinde rol oynadığı kabul edilmektedir.

TİNDAL OLAYI;

Alm. *Tyndalleffekt (m),* **Fr.** *Effet (m) Tyndall,* **İng.** *Tyndall phenomenon.* Işığın küçük tânecikler yüzeyinde yana doğru dağılması (yayılması). Tyndall, göğün mavililiğinin sebebini araştırırken, bu rengin havada asılı duran gâyet küçük tânecikler tarafından ışığın diffüzlenmesinden ileri geldiğini buldu (1867). Eğer tâneciklerin boyutu aydınlatıcı ışığın dalga boyundan çok küçükse, şuâların dağılması dalga boylarının küçüklüğü nispetinde fazladır. Buna göre yana doğru yayılan ışıkta mavi ve mor, doğru geçenlerdeyse sarı ve kırmızı hâkimdir. İşte bu sebeptendir ki, güneş batarken ufuk kırmızı, gündüzse gök mavidir.

Saydam bir ortamda süspansiyon hâlinde dağılmış olan küçük tâneciklerin varlığını, bu sistem ışık demetiyle aydınlatmak sûretiyle görmek imkânı vardır. Saf su veya tuz çözeltisinden bir ışık geçirip ışığın geçiş yönüne dik olarak çözeltiye bakıldığında, ışığı görmek hemen hemen imkânsızdır. Fakat, bu çözeltide bir bulanıklık yapılırsa ışığın sistemden geçişini görmek mümkündür. Meselâ karanlık bir odaya küçük bir delikten ışık girdiği zaman eğer oda fazla tozluysa bu ışık demetini bâriz bir şekilde görmek mümkündür. Tozlu yollarda, araba farlarının ışık demeti uzaktan çok güzel görülür. İşte bunların hepsi Tindal olayıdır.

Tindal olayından faydalanarak ultra mikroskop yapılmıştır. Bu mikroskopla kolloidal çözeltilerdeki çözünmüş tânecikler (çapları 10^{-4} ilâ 10^{-7} cm arasında) incelenmektedir.

TİNKAL (Bkz. Bor)

TİRMİZÎ;

büyük hadis âlimlerinden. **Kütüb-i Sitte** denilen meşhur altı hadis kitabından olan **Sünen-i Tirmizî** adıyla meşhur hadis kitabının yazarıdır. İsmi, Muhammed bin Îsâ Tirmizî, künyesi Ebû Îsâ'dır. 824 (H.209) senesinde, Buhârâ'nın güneyinde bulunan Ceyhun Nehri kıyısındaki Tirmiz kasabasında doğdu. 893 (H.279)te Boğ şehrinde, Receb ayının on üçüncü günü Pazartesi gecesi vefât etti. Ömrünün son yıllarında gözleri görmez olmuştu.

Hadis ilminde meşhur ve sika, yâni güvenilir bir âlim olduğu ittifâkla bildirilmiştir. Bu ilmi öğrenmek için seyâhatler yapmış, Hicaz, Irak, Horasan civarlarını dolaşmış, Kuteybe bin Saîd, Ebû Mus'ab, Mahmûd bin Geylan, Muhammed bin Beşşâr, Süfyân bin Vekî', Muhammed bin İsmâil (İmâm-ı Buhârî) ve Müslim bin Hâlid (İmâm-ı Müslim) gibi meşhur âlimlerden ilim öğrenmiştir. Ayrıca, pekçok sayıda hadis âliminden hadîs-i şerîf işitip, rivâyet etmiştir. Hadîs-i şerîf aldığı âlimler sayılamayacak kadar çoktur. Ayrıca evliyânın büyüklerinden olanEbû Türâb Nahşebî, Ebû Abdullah Celâ' ve Ahmed bin Hadraveyh gibi zâtların sohbetinde bulunarak, tasavvuf ilminde yetişip yükselmiştir. Hâfızasının üstünlüğü darbımesel hâlini almıştır.

Ebû Hamid Ahmed bin Abdullah, Heysem bin Küteyb Şâmî, Muhammed bin Mahbûb, Ahmed bin Yûsuf Nesefî, Es'ad bin Hamdeveyh, Dâvûd bin Nasr bin Süheyh el-Bezdevî, Abd'übnü Muhammed

bin Mahmûd Nesefî, Mahmûd bin Nüeyr ve oğlu Muhammed bin Mahmûd, Muhammed bin Mekki bin Fevel (Nûh), Ebû Câfer, Muhammed bin Süfyân, Muhammed bin Münzir gibi pekçok âlime hocalık etmiştir.

İmâm-ı Tirmizî, hadîsten başka, fıkıh ve tefsir ilminde de üstün bir âlimdir. Rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerle Kur'ân-ı kerîmin tefsiri husûsunda mühim hizmetleri vardır.

Âlimler, İmâm-ı Tirmizî'ye **Hâkim** pâyesini vermişlerdir. Bu isme lâyık olduğunu ve daha üstün meziyetlere sâhib bulunduğunu, yine onlar bildirmişlerdir.

Eserleri:

İmâm-ı Tirmizî'nin birçok eseri vardır. **Kitâb-ül-llel, Kitâb-üş-Şemâil, Kitâbu Esmâ'is-Sahâbe, Kitâb-ül-Esmâ' ve'l-Künâ** ve en meşhur kitabı **Es-Sünen** diye anılan **El-Câmi**'i başlıcalarıdır. Hasen hadis mevzûunda ana kaynak olan **Sünen**'i dört bölümdür. Birinci kısımda sahih olduğu kat'î olan hadisler; ikinci kısımda Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin şartlarına uygun hadisler; üçüncü kısımda, illetini açıkladığı hadisler; dördüncü kısımdaysa; "Bu kitaba aldığım hadislerle bâzı fakihler amel etmişlerdir." diyerek durumunu açıkladığı hadisler yer almaktadır.

İmâm-ı Tirmizî eseri için; "Ben bu kitabı yazınca, Hicaz âlimlerine arz eyledim. Hepsi beğendiler. Irak âlimlerine arz eyledim, onlar da beğendiler. Horasan âlimlerine arz eyledim. Çok güzel oldu dediler." buyurmuştur.

En önemli kitaplarından biri de, **Şemâil-i Nebî'**dir. Eser bu konuda yazılan kitapların en güzellerindendir. Sayılamıyacak, anlatılamayacak kadar bereketli bir kitaptır. Okunması; işlerin görülmesi, murâdın hâsıl olması için çok faydalıdır.

İmâm-ı Tirmizî hazretleri buyurdu ki:

"Azîz, kendisini günâhın zelîl kılmadığı; **hür,** kendisini tamahın kötüleştirmediği; **hoca,** kendisini şeytanın esir almadığı kimsedir. **Zekî,** Allahü teâlâdan korkan ve nefsini bizzat hesâba çekendir. Hakk'a giden yola düşen ve hakîkati bilen kimsenin, günâhlara hiç ihtirâsı kalmaz."

Bir sohbet toplantısında; "Bize insanı târif eder misiniz?" dediklerinde; "İnsanda dâimî bir zaaf hâli görülür. Bununla berâber o, bir dâvâ ve büyük bir iddiâ peşindedir. Bu zayıf hâliyle, bunları nasıl gerçekleştirebilir ki? İnsan dikkat etmeli. Yaptığı her işe bakmalı. Hayrını, şerrini bilmelidir. Dikkat etmezse, yanılabilir. Belki de, zararına olan bir şeye bilmeden sevinir. Büyüklerin nazarında onun bu işi, zor affedilen bir hatâdır." buyurmuş, ayrıca; "Namaz bir ziyâfettir. Allahü teâlâ, kendine inananlara, müminlere merhamet ederek, onları namaza dâvet eder. Namaz içinde, önlerine rahmet sofrasını yayar ve nîmetlerini bol bol dağıtır. Sevdiği kulların, bu nîmetlere kavuşmasını diler..."

"Herkesin terbiye ve ıslâh şekli başkadır. Çocukların terbiye yeri mekteb, yol kesenlerinki zindan, kadınlarınki de evleridir." demiştir.

TİROİD BEZİ;

Alm. *Schildrüse (f),* **Fr.** *(Glande) tyroide (f),* **İng.** *Thyroid (gland).* Gırtlağın ön ve alt kısmında, îmân tahtasının hemen üstünde yer alan bir iç salgı bezi. Tiroid bezinin anatomik şekli "U" veya "H" harfine benzer. Tiroid bezi, ağırlığına oranla vücutta en çok kan alan organdır. Kılcal damarları oldukça fazladır. Tiroid bezindeki bölümleri dolduran kolloid adlı sıvı içinde, tiroid hücrelerinin salgıladığı "tiroglobulin" denen protein bulunur. Tiroid hormonu olan tiroksin, tiroglobulin bünyesinde tirozin adlı aminoaside dört iyot atomunun eklenmesiyle meydana gelir (tetraiyodotronin = T_4). Tiroksinden başka, tirozine üç iyot atomunun eklenmesiyle meydana gelen başka bir tiroid hormonu da triiyodotironin (=T_3)dir.

Gerektiği zaman, tiroid içinde salgılanan protein eritici enzimler vâsıtasıyla tiroid hormonları, tiroglobulinden ayrılabilir ve tiroid hücreleri tarafından emilerek alınır ve hücrelerin diğer taraflarındaki kılcaldamarlar vâsıtasıyla kana geçerler. Kana geçen genellikle tiroksindir. Kanda yeterli miktarda tiroid hormonu seviyesi, vücudun metabolik aktivitesi ve ihtiyacına göre beyindeki hipotalamus ve hipofiz ön lobu tarafından özel bir mekanizmayla kontrol edilir (negatif feed back mekanizması). Hormonların üretimi aynı zamanda yeterli iyot alımı ve kullanımına da bağlıdır. İyot eksikliklerinde kanda devamlı olarak, hipofizden salgılanan tiroidi uyarıcı hormon (=TSH) fazlalığı vardır. Bunun sonucu olarak tiroid guddesi büyümeye başlar ve guatr meydana gelir.

Tiroid hormonunun asıl görevi, hücrelerde mitokondri denen organelleri, mitokondrilerde de oksidatif enzimleri çoğaltmak sûretiyle oksitlenme yolundaki metabolizma olaylarına hız vermek ve oksidatif enerji üretimini hızlandırmaktır. Tiroid hormonları vücuttaki bütün metabolik olayları hızlandırır, kullanılan oksijen miktarını artırır ve fazla ısı açığa çıkmasını sağlarlar.

Tiroid Bezi Hastalıkları

1. Hipotiroidizm (tiroit bezinin az çalışması): Tiroid hormonunun yeter derecede yapılıp kana verilmemesi sözkonusudur. Yetişkin insanlarda görülen hipotiroidizme“miksodem” ismi verilir. (Bkz. Miksödem)

Doğuştan îtibâren mevcut olan hipotiroidizmeyse kretenizm denir. Gebelik esnâsındaki iyot noksanlığı guatrın ve kretenizmin meydana gelmesine yolaçar. Doğuştan tiroid bezinin gelişmemiş olması da kretenizm sebebidir. Hastalık, doğumu tâkip eden ikinci altı ay içinde farkedilir. Vücûda oranla baş büyüktür. Alın dar, burun geniş, gözler birbirinden uzakta, göz kapakları şiş ve buruşuk, ağız açık, dudaklar ve dil iri, ses kalın ve kısıktır. Dişler geç çıkarlar, yüzeyleri düzensizdir, süratle çürürler. Boyun kısa ve kalındır, eller, ayaklar şiş, kısa ve geniştir. Karın büyük ve kabarıktır, genellikle göbek fıtığı vardır. Zekâları geri, mizaçları sâkindir; ne ağlar ne de gülerler. Oturma, yürüme, konuşma çok gecikir. Tedâviye erken başlanır ve uzun zaman devam edilirse, çocuk normal olarak gelişebilir. Tedâvide tiroid hormonları kullanılır.

2. Hipertiroidizm (tiroid bezinin aşırı çalışması): Tiroid hormonun fazla miktarda yapılarak kana karışması sözkonusudur. Zehirli guatr da denilmektedir. Daha ziyâde orta yaşlarda kendini göstermektedir. Kadınlarda, erkeklerden 4-5 misli fazladır. Hastalığın kesin sebebi bilinmemektedir. Fakat lats ismi verilen bir serum proteinin buna yol açtığı kabul edilmektedir.

Vak’aların çoğunluğunda tiroid büyümüştür, yâni guatr vardır. Yine hastaların yarısından çoğunda gözler dışarı doğru fırlaktır, bakışlar canlıdır. Gözlerle ilgili başka belirtiler de vardır.

Hipertiroidizmin ana belirtilerinden birisi de kalp atım sayısının istirahatte bile 90’ın üzerinde olmasıdır. Çarpıntı, nefes darlığı ve göğüs ağrılarından da hastalar şikâyetçidirler. Bir diğer ana belirti de titremedir ki bu en iyi olarak parmaklarda ve dil ucunda görülür.

Genellikle hastanın iştahı artmıştır, fakat devamlı zayıflama ve ishâl görülebilir. Hastalar sıcağa tahammül edemezler. Bütün hipertiroid belirtilerinin şiddetlenmesiyle ortaya çıkan tabloya **tiroid fırtınası** denir ki, âcil tedâvi gerektiren ağır bir durumdur. Kesin teşhisin konması ve hastalığın tâkibi için özel laboratuvar metodlarıyla kanda tiroid hormonu miktârının tâyini gerekir. Başka laboratuvar metodları da vardır.

Tedâvide öncelikle ilâç tedâvisi denenir ve hastanın tiroid bezi faaliyeti normale döndürüldükten sonra gerekiyorsa tiroid bezinin büyük kısmı cerrahî olarak çıkarılır.

3. Tiroid bezinin iltihapları: Birkaç çeşit iltihâbı vardır.

a) İrinli tiroidit: Mikroorganizmalarla meydana gelir. Tiroid üzerindeki deride kızarıklık, şişlik, ağrı ve ateş vardır. Tedâvide antibiyotikler kullanılır. Gerekirse cerrâhî drenaj (akıtma, boşaltma) yapılır.

b) Subakut tiroidit: Muhtemelen virüslerle husûle gelmektedir ve tiroiditlerin en sık görülen şeklidir. Ateş ve genel enfeksiyon belirtileriyle birlikte tiroidde ağrılı şişme ve yutkunurken ağrı mevcuttur. Birkaç hafta sürebilir. Tedâvide aspirin ve kortizon kullanılabilir. Antibiyotikler faydasızdır.

c) Müzmin tiroiditler: Hashimato hastalığı ve Riedel struması olmak üzere iki tiptir.

Hashimato hastalığı daha ziyâde kadınlarda ve 30-40 yaşlar arasında görülür. En sık rastlanan belirtisi guatr ve boğazda dolgunluk hissidir. Tiroid, ağrısız, sert plastik kıvamında, büyük ve yüzeyi düzensizdir. Vak’aların 1/3’ünde hipotiroidi görülür. Hastalığın sebebi bilinmemektedir. Tedâvide, ömür boyu tiroid hormonu vermek gerekir.

Riedel troiditi çok nâdir görülür, troid şişer ve tahta gibi sertleşir. Yutma güçlüğü, nefes darlığı, ses kısıklığı meydana gelebilir. Bunun da sebebi meçhuldür. Tedâvide kısmî tiroid ameliyatı yapılabilir.

4. Tiroid kanserleri: Genellikle 40-60 yaşları arasında rastlanır; kadınlarda daha sıktır. Histolojik bakımdan adenokarsinomlar ve anaplastik kanserler olarak iki esas gruba ayrılırlar. Adeno karsinomlardan olan papiller kanser, en sık görülen, fakat oldukça iyi gidişli olan tümörlerdir. Çok geç yayılma gösterirler.

Tiroidin en kötü gidişli tümörleri anaplastik kanserleridir.

Tiroid, kanserli hastalarda genellikle etrafına yapışık olup, baskı yapan, fakat iltihâbî belirtileri olmayan sert kıvamda, yaygın veya kısmî bir büyüme gösteren guatr vardır. Tiroid bezinde ağrı, hafif veya ileri derecede yutma güçlüğü, nefes darlığı veya ses kısıklığı başlıca klinik belirtilerdir. Teşhiste tiroid sntigrafisi, iğne biopsisi faydalı olabilir. Şüpheli vak’alarda cerrâhî müdâhale tercih edilmelidir.

Tedâvide asıl metod cerrâhî olarak tiroidin çıkarılmasıdır. Radyoaktif iyot tedâvisi ancak foliküler adenokarsinomlarda faydalı olmaktadır. Tiroid hormonu bütün tiroid kanserli vak’alara verilmektedir.

Şuâ tedâvisi de bâzan faydalı olmaktadır.

TİRSİ BALIĞI (Alosa alosa);

Alm. *Alse, Maifisch (f),* **Fr.** *Alose (f),* **İng.** *Shad.* **Familyası:** Hamsigiller (Clupeidae). **Yaşadığı yerler:** Avrupa kıyılarındaki denizlerde. **Özellikleri:** 60 cm uzunlukta, 1,5-2,5 kg ağırlıktadır. Yumurtlamak için nehirlere geçer. **Çeşitleri:** Tirsi (A.alosa), dişli tirsi (A.finta) meşhurlarıdır.

Hamsigiller âilesinden, Akdeniz, Karadeniz ve Batı Avrupa kıyılarında yaşayan bir balık. Boyu 60 cm ve ağırlığı 1,5-2,5 kg kadardır. Derinlerde yaşar. Sırtı mavimtrak, yanları sarımtrak ve tek tük yeşil lekelidir. Yumurtlamak için nehirlere geçer. Yumurtalardan çıkan yavrularıyla sürü hâlinde tekrar denize döner ve burada beslenerek büyürler. Akrabâsı olan "dişli tirsi" ondan daha küçüktür. 45 cm kadardır. Yaşayış tarzları birbirine benzer. Tirsi balığının eti lezzetli ve makbuldür.

TİRYÂKİ HASAN PAŞA;

Kanije savunmasıyla meşhur, mücâhid Osmanlı kumandanı. 1530 senesinde doğdu. Enderunda yetiştikten sonra, Sultan Üçüncü Murâd'ın şehzâdeliğinde Manisa'ya gönderildi. Onun baş muhasipliğini yaptı.

Sultan Üçüncü Murâd Han, Osmanlı tahtına çıkınca rikabdar oldu. Saraydan çıktıktan sonra İzvornik sancakbeyliğine tâyin edildi. Bu vazifedeyken Mekemorya, Kanar ve Meçud kalelerini fethetti. 1583'te Göle, 1587'de Pojega sancakbeyi oldu. Kısa bir süre sonra beylerbeyilikle Zigetvar'a gönderildi. 1594'te Bosna beylerbeyi oldu. 1595 yılı Ekim ayında vukû bulan Vaç Seferine katıldı.

Osmanlı Avusturya savaşları sırasındaEflak ve Boğdan cephesinde bulunan Hasan Paşa, Osmanlı birliklerinin yenilmesi üzerine yalnız kalmış, tek başına düşmana taarruz etmek istemişse de atının dizginlerine yapışan kethüdası;

"Devletlü, siz tedbirli bir vezirsiniz. Tek başınıza düşmana nasıl karşı çıkarsınız? Sizin vücûdunuz bu millete lâzımdır." diyerek bırakmamıştı. Bu durum Hasan Paşanın kahramanlığı hakkında anlatılanlardan sâdece biridir.

1600 yılında Kanije Kalesi fethedilerek beylerbeylik hâline getirildi ve idâresi Tiryaki Hasan Paşaya verildi. Ertesi sene Avusturya Arşidükü Ferdinand 50.000 kişilik kuvvet, 42 büyük topla Kanije önüne gelerek kaleyi kuşattı. Orduda başta Avusturya ve Almanlar olmak üzere İtalya, İspanya, Papalıkla gönüllü Fransız ve Macar birlikleri bulunmaktaydı. Kaledeyse sâdece 5000 civârında mücâhid vardı.

9 Eylül günü kaleyi bombalamaya başlayan müttefikler, günde ortalama 1500 gülle atıyorlardı. Açılan gedikler geceleri binbir müşkülatla mümkün mertebe kapatılıyordu. Hasan Paşa, Vezir-i âzama haber göndererek yardım talep ettiyse de bir netice elde edemedi. Ancak Paşa bu durumu askere sezdirmedi. Düşman kaleye girebilmek için varını yoğunu ortaya koyuyordu. Nehir üzerine köprü kurdularsa da Hasan Paşa geceleyin bu köprüyü yaktırdı. İkinci köprülerini de çengellerle içeri çektirdiğinden, üzerindekiler nehre atlayıp boğuldular. Hasan Paşa, kale sınırlarına yaklaşan düşmana yalnız tüfek atışı yaptırıyordu.

Müttefik kuvvetler Türklerde top veya cephâne olmadığı hissine kapılmıştı. Bu sebeple kaleye toplu bir hücuma kalktıkları anda yüz topa birden ateş emrini veren Hasan Paşa, düşmana büyük zayiat verdirdi. Aldığı esirlereyse içi kum dolu, fakat üstü un ve barutla örtülü çuvalları göstererek düşmanın iâşe ve cephâneyi bitirmek ümidini kırmıştı. Ancak Belgrad'ın düşman eline geçmesinden sonra Arşidük Matyas da kuvvetleriyle gelip Kanije'yi muhâsara edenlere katıldı. Ertesi gün ise tâze kuvvetlerle yeniden hücuma geçildi. Hasan Paşanın başını getirene kırk köy vâd ediliyordu. Şiddetli ve korkunç hücumlar Hasan Paşanın tedbir ve direktifleri sâyesinde bertaraf ediliyordu.

Müttefik kuvvetler nihâyet 18.000 ölü vererek hücumdan vazgeçti. Papanın kardeşi yaralanıp, kahrından öldü. Bu kadar kuvvetli düşmanın bir avuç mücâhide bir şey yapamaması askerin mâneviyâtını artırdı. Arşidük ne pahasına olursa olsun kaleyi almak niyetindeydi. Bu sebeple kış bastırdığı halde askeri barındıracak siperler ve yeraltı mevzileri yaptı. Muhtelif hücumlarla kaleyi delik deşik etmesine rağmen burayı alamıyordu. Kalede 4000 kişi kalmıştı. Açıkta ve çadırda kalan düşman askerlerinin morallerinin bozulduğu bir sırada Hasan Paşa, 3000 kişilik kuvvetle kaleden dışarı çıkıp düşmana hücum etti. Aynı zamanda kaledeki toplara da hep birden ateş ettirerek düşman ordugâhını alt-üst etti. Birbirine giren düşman kuvvetleri her şeyi bırakıp kaçmaya başladılar. Düşmandan 45 top, 14.000 tüfek, 50 otağ ve 10.000 çadırın yanında Ferdinand'ın otağı, tahtı, altın ve gümüş eşyâları, arabaları Hasan Paşanın eline geçti. Bozgundan kaçanlar Arşidük'ün etrâfında yeniden toplandılarsa da Hasan Paşa düşmandan ele geçirdiği topları bunların üzerine çevirerek perişan etti.

Tiryâki Hasan Paşa, düşman karargâhının tamâmının temizlendiğini haber alınca, Arşidük'ün otağına doğru gitti. Otağın içersinde etrâfı altın ve gümüş parmaklıklı, başları mücevherli ve direklerinin başı

elmaslı bir taht vardı.

Tahtın iki yanında sırma saçaklı on iki koltuk bulunuyordu. Tahtın önünde dört metre uzunluğunda süslü yemek masası duruyordu. Bunları gören Hasan Paşa, Cenâb-ı Hakk'a şükrâne olarak iki rekat namaz kıldı ve duâ edip ağladı. Bu zaferin Allahü teâlânın inâyeti ve Peygamber efendimizin mûcizâtı eseri olduğunu söyleyerek tahta oturdu. Diğer beyler de derecelerine göre koltuklara oturdular. Hasan Paşa bu büyük muzafferiyeti dört temel esasla kazandıklarını söyledi. Bu esaslar sabır, sebat, birlikte hareket ve kumandana itaattı. Bu şekilde harekete devam ederlerse Allahü teâlânın kendilerine daha nice zaferler vereceğini söyleyerek emrindekilere nasihat etti.

Üç ay sürmüş olan Kanije Muhâsarasından sonra Hasan Paşa elde ettiği ganîmeti ancak iki ayda kaleye nakledebildi. Muhâsara esnâsında hizmeti görülen beylere ve kumandanlara hediyeler dağıtarak rütbelerini yükseltti.

Sultan Üçüncü Mehmed Han (1596-1603), Avusturya ve müttefiklerinin bozgunuyla neticelenen bu zafer haberine çok sevindi. İstanbul'da şenlikler yapılmasını emretti. Tiryâki Hasan Paşaya vezir rütbesi verilip, haslar, murassa kılıç, muhteşem şekilde donatılmış üç hilâlli sancak ve bir de hatt-ı hümâyun gönderdi.

Pâdişâh, hatt-ı hümâyununda Hasan Paşayı; "Berhudar olasın, sana vezâret verdim ve seninle mahsur olan asker kullarım ki, mânen oğullarımdır, yüzleri ak ola. Makbûl-i hümâyunum olmuştur. Cümleyi Hak teâlâ hazretlerine ısmarladım." diyerek medhü senâ ediyordu.

Pâdişâhın fermânını okuyan Hasan Paşa, ağladı. Sebebini soranlara:

"Kanije Müdafaası gibi küçük hizmetlere de vezirlik verilmeye, pâdişâh mektubu yazılmaya başlandı. Bizim gençliğimizde böyle küçük hizmetlere vezirlik verilmez. Pâdişâh mektubu yazılmazdı. Biz ne idik, neye kaldık diye ağlıyorum." cevâbını verdi.

Hasan Paşa, Kanije Zaferinden sonra 1601 yılında Bosna, 1602 de Budin, 1603'te Rumeli beylerbeyliğine tâyin edildi. Celâli isyanlarının bastırılmasında Kuyucu Murâd Paşayla birlikte hareket etti. 1608 yılında tekrar Budin Beylerbeyliğine tâyin edilen Hasan Paşa, 1611 yılında bu vazifedeyken vefât etti.

Hasan Paşa kahramanlığı, zekâsı, askerî kurnazlığı ve vazifeye bağlılığıyla tanınmıştı. İlme büyük değer verip, âlimleri sever ve himâye ederdi.

Vefâtı devlet erkânı ve halk arasında büyük üzüntüye sebep olmuştur.

TİTAN (Titanyum);

Alm. *Titan (n),* **Fr.** *Titane (m),* **İng.** *Titanium.* Kimyada sembolü **Ti** olan sert, parlak ve gümüşümsü bir metal. 1790 yılında İngiliz Villiam Gregor tarafından titanın oksidi keşfedildi. 1795 yılında Alman kimyâcısı Martin H.Klaprotlı başka bir maddeden Gregor'un keşfettiği maddeyi buldu ve bu oksidin metaline titan ismini verdi.

Bulunuşu: Arz kabuğunda bulunan elementlerin çokluk bakımından on dokuzuncusudur. Volkanik kayalarda % 0,44 kadar titan bulunduğu hâlde, yerine bağlı olarak bâzı topraklarda % 0,5 ilâ % 1,5 arasında bulunur. Bâzı kırmızı killi topraklardaysa % 12'nin üzerinde bir orandadır. Tabiî sular umûmiyetle % 10-7 -10-9 kadar titan ihtivâ eder. Meteorlarda % 0,13 titan mevcuttur. Spektral (tayf) analizlerinden güneşte ve diğer yıldızlarda titan olduğu görülmektedir. Ay taşlarının analizinde % 6 titan bulunmuştur.

Minerallerde titanın muhtelif bileşikleri bulunmaktadır. Kristal yapısı farklı olan üç çeşit titan oksit (TiO_2) yerine geçebilen titan minerali vardır. Rutil ismindeki titan oksit, tetragonal prizmatik; brokit ortorombik; anatas ise tetragonal kristal yapıya sâhiptirler. İlmenite (FeO Ti O_2= $FeTiO_3$) plaj kumlarında, kayalarda rastlanır. Avustralya plajlarında çok bulunur.

Özellikleri: Periyodik cetvelde IV B grubu ve 4. periyotta bulunur. Atom numarası 22, atom ağırlığı ise 47,90'dır. Kütle numaraları 43'ten 51'e kadar olan çeşitli izotopları vardır.

Tabiatta bulunan ve kararlı olan izotoplarının kütle numaraları 46, 47, 48, 49 ve 50'dir. Diğer izotopları radyoaktiftir.

Titanın oksidasyon basamakları +2, +3, +4'dır. Titanın oksijene, karbona ve azota ilgisi çok fazladır. Titan 1200°C'de havada yanar. Azotla yanan çok az metal vardır. Bunlardan bir tânesi de titandır. Derişik (konsantre) sülfat ve klorür asidiyle şiddetli reaksiyon verdiği hâlde bu asitlerin seyreltik hâliyle yavaş reaksiyon verir.

Titan 1675°C'de erir ve 3260°C'de kaynar. Yoğunluğu 4,51 g/cm^3 olup, iki kristal şekli vardır. Hemen

hemen çelik kadar kuvvetlidir. Fakat yoğunluğu çeliğinkinin yarısı kadardır. Tek başına hiç kullanılmaz. Yalnız bâzı askerî uçaklarda kullanılır. Erime noktası yüksek, fakat ısı iletkenliği ve genleşme katsayısı düşüktür. Korozyona dayanıklı olduğundan tatbik alanı gittikçe büyümektedir.

Elde edilişi: Titanoksitten saf olmayan titan elde edilebilmektedir. Yüksek sıcaklıkta, elde edilen titan ilgisi sebebiyle oksijen, azot ve karbonla reaksiyona girer. Bu bileşiklerini titandan ayırmak güçtür. Bugün saf titan elde etmek için önce $TiO_2+2C+2Cl2 \rightarrow TiCl_4+_2CO$ reaksiyonuna göre önce $TiCl_4$ elde edilir. Bu $TiCl_4$'ten çeşitli metodlarla saf titan elde edilir.

$TiCl_4+4Na \rightarrow 4NaCl+Ti$

$TiCl_4+2Mg \rightarrow Ti+2MgCl_2$

Mg ile titan elde etmek için çelik kaplardan istifâde edilir. Çelik kaplarda gaz olarak helyum veya argon kullanılır. Fırında çelik kap magnezyumun erime sıcaklığına kadar ısıtılır. Bu sıcaklıkta sıvı titan-4-klorürle sıvı magnezyum yukardaki denklemdeki gibi reaksiyona girer.

Bileşikleri: Titan oksitlerin çoğu TiO bileşiğinden elde edilir. Titanın oksitleri TiO, Ti_2O_3 (titanseskioksit), TiO_2 (titan-4-oksit veya titan dioksit) ve TiO_3 (titan trioksittir). Bunlardan en kararlı olanı titan dioksit olup, tabiatta serbest halde çoğu minerallerin bünyesinde bulunur. Titan dioksidin karbonla indirgenmesinden titan monoksit elde edilir. Titan seskioksitse yine titan dioksidin indirgenmesinden elde edilir.

Titanın birçok bileşikleri olmasına rağmen en meşhur ve çok kullanılan bileşiği titan tetraklorürdür. Bu bileşik oda sıcaklığında sıvıdır. Titanın diğer halojenlerle tetratalojenür şeklinde bileşikleri vardır (TiF_4, $TiBr_4$, TiI_4).

Titan, oksijenle de kökler yapar. Bu kökler titanatlar olup, M= +1 değerli metal kabul edildiğinde M TiO_3, $M2TiO_3$ ve $M_2Ti_2O_5$ şeklinde tuz meydana getirirler. Sıvı titan karbonla TiC ve azotla da Ti_3N_4 bileşiklerini verir. Yine titan bor silisyum ve diğer ametallerle reaksiyon verir.

Kullanılışı: Çok pahalı olan titan, sınırlı olarak askerî maksatlarla kullanılır. Titan hem hafif, hem de mukâvim bir metal olduğu için uçakların, güdümlü mermilerin ve topların geri tepme tertibatlarının yapımında kullanılır. Korozyona dayanıklı olduğu için kimyevî işlemlerin yapıldığı endüstride kullanılır. Bu korozyona dayanıklı muhtemelen yüzeyde teşekkül eden titan dioksidin metali kaplamasındandır. Titan umulmadık şekilde tuzlu suyun korozyonuna dayanıklıdır. Bu yüzden deniz vâsıtalarının suyla temas eden yerlerinin yapımında kullanılır.

Titan, bakır, çelik ve alüminyum gibi metallere katılır. Bu metallerin birçok özelliklerine etki etmektedir. Meselâ, paslanmaz çeliğe ilâve edilen titan, karbon ve azot muhtevâsını kararlı tutar. Titan dioksit boya îmâlâtında pigment olarak, kâğıt, plastik, cam ve seramik sanâyiinde kullanılır. Safir ve yakut îmâlinde de titan dioksitten istifâde edilir. Titan hidrür (TiH_2) toz metalürjisinde, vakum tüplerinde hidrojen verici olarak kullanılır.

Ba TiO_3 bileşiği elektronik endüstrisinde işe yarar. Çünkü, dielektrik sâbiti oldukça yüksektir. Organik alkali titanatlar, su geçirmeyen madde olarak; titan trioksit, diş porselenlerinin îmâlâtında; titan tetraklorür, tekstilde (dokumacılıkta) mordan olarak kullanılır. Yine titan 3 sülfattan tekstil endüstrisinde indirgen madde olarak istifâde edilir.

TİTANİK (TİTANİC) FÂCİASI;

İngiliz White Star Line denizcilik şirketine ait lüks donanımlı Titanic yolcu gemisinin 14-15 Nisan 1912 tarihinde Atlas Okyanusunda batması neticesinde meydana gelen fâcia.

Devrinin en büyük ve lüks yolcu gemisi olanTitanic'in, uzunluğu 271 m, genişliği 28 m, derinliği 29 metre, deplasmanı 60.000 tondu. Çift tabanlı tekne gövdesi 16 su geçirmez bölmeden meydana gelmişti. İçi son derece süslü olan geminin her tarafı pırıl pırıldı. Bir seferde 500 kişi alan yemek salonundan başka kabul salonları, sigara ve kahve salonları, okuma salonları, geniş karyolalı yatak odaları, asansörleri, banyoları, alaturka hamamlarına kadar her şeyi vardı. Kısacası gemi her türlü lüks ve sefâhetin işlenmesine müsaitti. Ayrıca gerek gemiyi inşâ ve idâre eden teknik kadrolar, gerekse içinde yolculuk yapan kimseler, böyle bir geminin batacağına ihtimal bile vermiyorlardı. Bu gemide yolculuk yapamayanlar ise kendilerini bahtsız sayıyorlardı.

Günlerce yapılan hazırlıklardan sonra, aralarında pek çok tanınmış şahsiyetin de bulunduğu 2340 yolcusu olan Titanic, 10 Nisan 1912 tarihinde İngiltere'nin Southamton limanından ABD'nin Newyork şehrine gitmek üzere ilk seferine çıktı. Titanic Atlas Okyanusunda süratle ilerlediği sırada civarda bulunan gemiler telsizle tehlike teşkil edecek buzdağları gördüklerini haber verdiler. Ancak Titanic

personeli bu uyarıya aldırış bile etmediler. 14-15 Nisan 1912 gecesi 22 deniz mili hızla ilerlediği sırada, KuzeyAmerika'nın doğusundaki Newfoundlan Adasının 640 km açığında, 15 km boyunda ve 60 m genişliğindeki bir buz dağına çarptı. Çarpma neticesinde su geçirmez bölmelerden beş tânesi hasar gördü. Gemi 15 Nisan sabahı 02.20 sıralarında battı. Çevrede bulunan gemiler kazadan bir müddet sonra olay yerine gelebildiler. Yardımlar neticesinde ölü sayısının artması önlendiyse de 2340 yolcunun 1500'den fazlası öldü.

Fâciada dikkati çeken husus çarpışmayla geminin batması arasında geçen dört saat zarfında, batmak üzere olan geminin içinde telaştan eser görülmemesiydi. Geminin büyüklüğü ve sağlamlığı sebebiyle batmasına ihtimal bile verilmediği için herkes zevk ve sefahetine devam ediyordu. Her türlü içkili eğlence ve fuhuş işleniyordu. Hattâ gemi orkestrası, son dakikaya, su, çalgıcıların dizlerine gelinceye kadar çalmaya devam etmişti.

Kendisinin günün birinde mutlaka denizde öleceğine inanan orkestra şefine arkadaşlarından biri; "Gemi batacak olsa, sen de gemide bulunsan ne yaparsın" diye sordu. Şef; "Derhal adamlarımı toplayıp çalgı çaldırırım." diye cevap verdi. "Peki hangi havaları çaldırırsın?" sorusuna karşı ise; "O zaman en sevdiğim havalardan birini "Ben sana her zamandan daha yakınım Yâ Rabbi" havasını çaldırırım" diye cevap verdi. Titanic'in ihtiyar orkestra şefi bu kazada dediğini yaptı. Vücûdunun yarısı suya batıncaya kadar; "Ben sana her zamandan daha yakınım Yâ Rabbî" havasını çaldıra çaldıra sulara gömüldü.

Titanic Fâciası üzerine 1913'te Londra'da ilk Uluslararası Deniz Güvenliği Konferansı toplandı. Konferansın sonunda her gemide yolcuların tümüne yetecek sayıda tahliye sandalının bulundurulması, yolculuk sırasında sandalların her an kullanılabilir durumda hazır bulundurulması ve gemilerin radyo mesajlarını tâkip etmeyi 24 saat sürdürmeleri mecburiyeti getirildi. Ayrıca gemilerin Atlas Okyanusunun kuzey kesimindeki buz dağları konusunda uyarılması için Uluslararası Buzdağı Devriyesi kuruldu. Titanic'in enkazı 1 Eylül 1985'te Okyanus'un 3950 m derinliğinde bulundu.

TİTO, Josip Broz;

Yugoslav devlet ve siyâset adamı. 7 Mayıs 1892'de Hırvatistan-Kumrovec'te doğdu. On beş çocuklu fakir bir köylü âilesinin yedinci çocuğudur. Babası Hırvat, annesi Slovendir.

On üç yaşlarındayken Sisak kasabasına yerleşti. Burada çilingir çırağı olarak çalışmaya başladı. Gençlik yıllarında Trieste, Bohemya ve Almanya'da metal işçiliği yaptı. Çalıştığı yerlerde sendika faaliyetlerine katılarak aktif görevler aldı ve Hırvatistan Sosyal Demokrat Partisine girdi.

Zagrep'teki 25. Alay'da askerlik hizmetini yapmak üzere silah altına alındı. Bu sırada Birinci Dünyâ Savaşı başladı. Ağustos 1914'te askerî birliğiyle birlikte Sırbistan'a gönderildi. Bu savaşa karşı olduğunu söyleyerek propaganda yapmaya başladı. Suçlu görülerek Petrovaradin (Petervaradin)de tutuklanarak hapse atıldı. Ocak 1915'te serbest bırakılarak, Karpat cephesinde tekrar savaşa katıldı ve bâzı yararlıklar gösterdiği için cesâret madalyası verildi. Bukovina Cephesinde çarpışırken bir kazak askeri tarafından süngüyle ağır bir şekilde yaralandı. Rus ordusuna esir düştü.

Bolşeviklerin safında 1917-1920 devrime ve iç savaşlarına katıldı. 1920'de bir Rus kadınıyla evlenmiş olarak Yugoslavya'ya geri döndü. Yugoslavya Komünist Partisinin kurucuları arasında yer aldı.

Komünist Partisine bağlı olarak yürüttüğü siyâsî faaliyetlerinden dolayı birçok kere tutuklandı. Özellikle 1928'deki soruşturmasının netîcesinde altı yıl hapis cezâsına mahkum edildi. 1934'te hapisten çıktı. Moskova, Paris, Prag ve Viyana'ya görevli olarak gitti.

1936'da Paris'te enternasyonal tugayların İspanya'ya geçişini organize etti. Bu çalışmalarından dolayı Yugoslavya Komünist Partisi genel sekreterliğine getirildi. Tekrar Yugoslavya'ya döndü (1937). Bu sırada İkinci Dünyâ Savaşı çıktı. Uzice'de bir kurtuluş savaşı komitesi kurdu. İşgal kuvvetlerine ve onlarla işbirliği yapan "Ustaşalar"a karşı gerilla savaşına başladı. Çevresindeki kişilere görev verirken ve iş yaptırırken, sık sık "Tİ-TO, Tİ-TO (Sen bunu, Sen Bunu... yap)!" dediği için arkadaşları kendisine esas ismi olan **Josip Broz'**un yanına **Tito** lakabını eklediler. Her yerde bu lakapla meşhur oldu.

Tito, Yugoslavya'nın bir federasyon biçiminde teşkilatlanmasını savundu ve fikri zamânın devlet adamı Churchil tarfından desteklendi. Rakîbi olan Mihailovic'i saf dışı bıraktı. Partizanlardan meydana gelen bir ordu kurarak devrim hükümetinin başına geçti.

Alman Nazi birliklerinin, 1941'de Yugoslavya'ya girmesi, çok milliyetli insan gruplarından meydana gelen ülkenin parçalanmasına yol açtı. Daha sonra Nazi Almanyasının Rusya'ya (SSCB) saldırması üzerine, Yugoslavya Komünistleri de Tito başta olmak üzere bir direniş hareketini teşkilatlandırmaya başladı. Tito, Yugoslavya halkını birlik, berâberlik, kardeşlik ve bağımsızlık çağrısı yapan bir bildiriyle ayaklandırdı. Ayaklanmanın hızla yayılması sonucu Yugoslavya'nın yarısı bağımsızlığa kavuştu. Tito ve kendisine bağlı Partizanlar grubu bir anda Yugoslavya'da herkes tarafından tanındı. Almanların

yoğun baskılarına rağmen, Partizan grubunun hareket ve fikirleri benimsendi. Tito hareket ve kabiliyetleri yüksek, vatanları için gözlerini kırpmadan canlarını verebilecek işçilerden meydana gelen, gerilla tugayları kurdu. Hitler 1943'te Partizan hareketlerinin bu şekilde kuvvetlenmesi üzerine Neretta ve Sutjeska'ya saldırıda bulundu. Tito taraftarı Partizanların bu saldırıda 6000'in üzerinde kayıpları olmasına rağmen, Alman kuşatmasına karşı koyarak geri püskürttüler.

Tam bu sırada (1943), İtalya Almanya'ya teslim oldu. Partizan grubunu komuta eden Tito ise SSCB ve diğer büyük devletlere haber vermeden gizlice Partizan parlamentosunu (Yugoslavya Antifaşist Ulusal Kurtuluş Konseyi) topladı. Bir geçici devrim hükûmeti kurdu. Yugoslavya'nın eşit halklardan meydana gelen federal bir topluluk olduğunu îlân etti. Bu çalışmalarından dolayı Tito'ya 1943'te Yugoslavya Mareşalliği, daha sonra Hükûmet Başkanlığı ve Başkomutanlığı da verildi (7 Mart 1945). Aynı yıl seçimlere gidildi. Tito'nun partisi olan Halk Cephesi seçimlerde gâlip çıktı. Seçimlerden hemen sonra resmen Yugoslavya Federal Cumhûriyetini kurarak ülkedeki monarşi (krallık) yönetimine son verdi.

Tito; komşu devletlerde başgösteren halk demokrasisi diye adlandırılan ayaklanmaları desteklemesi; Atina hükûmetine karşı Yunan komünistlerine her konuda yardım etmesi, Yugoslavya'da açıkça sosyalist bir rejim uygulaması üzerine batı, Tito'dan desteğini çekti. Bu sırada Yugoslavya'yı kendi yönetim ve denetimi altına almak isteyen Stalin ile Tito'nun arası açıldı. Tito'nun, Yugoslavya'nın müstakil ve bağımsız bir devlet olarak kalmasını istemesi bu anlaşmazlığın başlıca sebebiydi.

Stalin 1953 yılında ölünce, SSCB idârecileri, Tito'ya yeni bir yaklaşımda bulundular. 2 Haziran 1955'te Sovyet Başkanı Kuruşçev Belgrad'ı ziyâret etti ve Stalin'in politikasını resmen kınadı.

Tito, devlet yönetiminde milliyetçi olduğu kadar, komünist rejiminin ideolojisini de kabullenmekle, Komünist Sovyet Rusya karşısında bağımsız bir tutum içine girdi. Bu siyâsetiyle Sovyet Rusya'ya, batı devletlerine ve ABD'ye yaklaşmayı becerdi. Hattâ iktisâdî, askerî ve mâlî yardımlar sağladı.

13 Ocak 1953'te Yugoslavya Devlet Başkanı seçildi. Yugoslavya'yı Sosyalist Federal Cumhûriyet hâline getirdi. 1968'de Rusya'nın Çekoslovakya işgâlini kınadı. 1962-70 yılları arasında sık sık Asya, Afrika ve Lâtin Amerika'ya geziler yaparak bağlantısızlar hareketini güçlendirdi. 25 Üçüncü Dünyâ Ülkesinin bir araya gelip Bağlantısızlar Konferansı düzenlenmesini sağladı. Bunların Sovyet Rusya'nın nüfûzundan kurtarılmasını başardı.

1970 yıllarında Yugoslavya'nın bölgesel savunma sistemini kurmasını savundu. 1974'te kollektif başkanlık sistemiyle aynı görüşü resmen kabul edildi. Aynı yıl (1974) ömür boyu devlet başkanlığına getirildi.

Tito, 1980 yılında ölünce yerine 1974'te anayasayla kurulan kollektif başkanlık idâresi geldi. 1989'da doğu Blokunda görülen yenileşme hareketleri Yugoslavya'ya da sıçradı. 1990'da Yugoslavya'da çok partili düzene geçildiyse de; bugün hâlâ karışıklıklar devam etmekte ve slav zulmü sürmektedir (1994).

TİTREME (Bkz. Tremor)

TİVNİKLİ FÂRUK EFENDİ;

son asırda Erzurum'da yetişen din adamlarından. Emiroğulları sülâlesine mensuptur. 1881 senesinde Erzurum'un Tivnik (Altınbulak) köyünde doğdu. İlk öğrenimini köyünde gördü. Sarf, nahiv (gramer), mantık, meâni dersleri okudu. 1889'da Erzurum'a geldi. Şehrin birinci sınıf târihî medreselerinden Fevziye Kurşunlu Medresesine girdi. Burada on beş sene ilim tahsil etti. 1913 senesinde yüksek dereceyle icâzet (diploma) aldı. Şer'i ve naklî ilimlerin çoğunda, hele hadis, kelâm, fıkıh, târih, siyer ilimlerinde yüksek derece sâhibi oldu. Tahsil esnâsında talebe müzâkereciliği yapmak sûretiyle hocası Şavşatlı Süleyman Efendinin yanında yardımcı olarak vazife gördü. Ayrıca Erzurum Muallim Mektebine (Öğretmen Okulu) devam edip yüksek dereceyle mezun oldu.

Erzurum'un Rus işgâlinden kurtuluşundan sonra kısa bir müddet belediye ve vilâyet işlerinde bulundu. İlk resmî ve ilmî vazife olarak Erzurum Mekteb-i Sultânîsi (Lise) din dersleri ve Farsça hocalığına tâyin edildi. Sonra Muallim Mektebinde yine din dersleri hocalığına getirildi. İlâve olarak kelâm ve rûhiyat (psikoloji) derlerine de girdi. Daha sonraErzurum Kız Ortaokulunun din dersleri, târih-coğrafya hocalığı da verildi. Ayrıca Gacıroğlu Medreselerinde tarih, coğrafya ve İslâm târihi dersleri okuttu. Aynı zamanda Ulu Câmi başta olmak üzere Emir Şeyh, Gürcü Mehmed Paşa, Ayaz Paşa, Bakırcı, Narmanlı gibi câmilerde Müslümanlara vâz ve nasîhat etti. Yirmi beş sene müddetle İslâmiyetin emir ve yasaklarını anlatarak insanların kurtuluşu için gayret etti. 1928'de biraz yorulduğu için bu hizmetleri bırakıp köyüne çekildi. Bununla berâber 1938 Ramazanında hastalığına kadar Erzurum merkez vâizi olarak köyde ve şehirde insanlara nasîhate devam etti. Bilhassa son dönemde unutulmuş olan toprak mahsulleri zekâtının (öşür) verilmesinin önemini devamlı olarak anlatırdı. İsteyenlere Arapça, Farsça okutup fıkıh dersleri verdi. Bir ara Erzurum'da teşekkül eden Türk ve İslâm Eserlerini Tedkik heyetinde vazife aldı. Buradaki çalışmaları esnâsında **Erzurum'da Asâr-ı Atîka Tedkikleri** adlı kıymetli bir eser

yazdı. Müsteşrik Dozy'nin **Târih-i İslâmiyet** adlı eserine karşı reddiye yazdı. Fakat bu eserleri bastırılamadı. 1953 senesinde vefât etti. Kabri Tivnik köyündedir.

TİYATRO;

Alm. *Theater,* **Fr.** *Théatre,* **İng.** *Theatre.* Bir sahnede, seyirciler önünde oyuncuların temsil etmesi maksadıyla yazılmış edebî eser. Yunanca "theatron"dan doğmuştur. Eskiden temsil verilen yer mânâsına gelirken, daha sonra temsil edilen eser olarak da kullanılmıştır. Temsil yeri ve eser, tiyatronun edebiyât ögesidir. Bu edebiyât ögesi yanında tiyatro kavramı içine oyunculuk, sahne düzeni, ışıklandırma, dekor, kostüm, müzik, dans gibi unsurları da katmak gerekir. Türkçede tiyatro yerine temâşa eseri, seyirlik oyun terimleri de kullanılmıştır.

Tiyatronun diğer edebî eserlerden en önemli farkı; diğer edebî eserler okumak ve dinlemek için yazılmışken, bunun sahnede seyirci önünde oynanmasıdır. Roman ve hikâye mücerrettir. Değer ölçülerini, okuyanın sübjektif kanâat ve anlayışlarından alır. Onların yanında tiyatro müşahhastır. Göze görünür bir karaktere sâhip olması, canlı olarak meydana geliş niteliğiyle toplum psikolojisine hitâb eder. Kendisi de seyircinin kollektif vicdanından güç alır.

Bir tiyatro eserinde eseri yazan kişi veya kişilere "müellif", yazılı bir metin veya dile getirilmesi oyunculara bırakılmış tasarıya "eser", oyunu sahnede canlandıran kişilere "oyuncu" denilir ve bu üç varlık muhakkak bulunur. Ayrıca eserin sahnelenmesinde vazîfe alan yönetici, dekoratör, ışıkçı, suflör gibi diğer yardımcı elemanlar da vardır.

Bir tiyatro eserinde; konu, kişiler, çevre, zaman, üslûp, amaç gibi altı unsur vardır. Tiyatroda sosyal hayâtın ve insan karakterlerinin tahlil ve tenkitleri yapılır. Tiyatroda en önemli hususlardan biri dildir. Fazla ağır olmaması, konuşma diline benzemesi istenir. Böylece ince fikirlerin ve esprilerin seyirci tarafından kolayca kavranması sağlanmış olur.

Tiyatronun gelişmesi:

Taştan yapılan ilk tiyatro binâları M.Ö. 4. yüzyılda görüldü. Yunan tiyatrosu bir tapınaktaydı. Ortaçağ ve 16. yüzyıl batı dünyâsının kiliselerinde, âyin yapmak, İncil'deki hikâyeleri oynamak için tahtadan sahneler düzenlenirdi.

Tiyatro, batıl inançlardan doğmuştur. Aristoteles, tiyatroyu insan hareketlerinin bir taklidi, temsili sayar. İnsanlar belli zamanlarda yaptıkları törenlerde, tapındıkları tanrıları, ilâhları temsil etmek için maske kullandılar. Avrupa'da M.Ö. 40-10 bin yıl önceden kalma mağara resimlerinde el ve yüzlerine hayvan postu geçirmiş, hareket hâlinde insanlar görülmektedir. Bunlar ilk tiyatro örnekleri sayılabilir. Şamanist törenlerde, şaman, bir ilâhın temsilcisidir. M.Ö. 6. yüzyılda, eski Yunan'da, şarap tanrısı Dionysos için düzenlenen törenlerde, şenliklerde bir koro dithyrambos şarkıları söyler, maskeli kişiler sahnede oynardı. Böylece bâzı değişikliklerle Avrupa tiyatrosunun temeli atılmış oldu. Dionysos cümbüşlerinde sergilenen azgın ve utanç verici sahneler trajedi (tragedya) adını aldı. Trajedilerde kader, ahlâk, töre anlayışı daha sonraları da eski Yunan felsefe ve kültürüne göre anlatıldı. M.Ö. 5. yüzyıldan îtibâren ortaya çıkan komedilerse Dionysos törenlerine trajedilerden daha çok bağlıdır. Yunanca komos (eğlence, şenlik) kelimesinden türeyen komedide soytarılık, hokkabazlık, ahlâksızca münâsebetler, bahar âyinleri, Atinalıların erotik yaşayışları oldukça geniş yer tutar. Öyle ki 10.000, 20.000 kişilik bir şehir halkının, kitle hâlinde bu şenliklere katıldığı görülmüştür. Her yıl Almanya ve Brezilya gibi ülkelerde düzenlenen faşing ve karnaval eğlenceleri bu çeşitten tiyatro geleneğinin günümüzdeki görüntüsüdür.

İtalya'ya tiyatro, Roma döneminde Yunanlılardan sıçramıştır (M.Ö. 3. yüzyıl). Yunan tiyatrosunun bir taklidi olan İtalya tiyatrosunda şehir halkının kitle hâlinde katılma oranı Yunanistan'dan daha da fazladır. Trajedinin yıkıntıları arasından doğan Pandomima (pantomim: müzikli, danslı, sözsüz oyun) Roma'da gelişmiş bir seyirlik türüdür.

Ortaçağda Hıristiyanlık, kendi inancının tiyatrosunu kurdu. Akrobatlar, soytarılar yapılan şenliklerde ve sarayda halkın ilgisini çekmesine rağmen, kilise ve manastırlarda kendi oyunlarını sergiledi (10-13. yüzyıllar). 15-16. yüzyıllardaysa profesyonel topluluklar sahnede görüldü.

Rönesans tiyatrosu (15. yüzyıl) İtalya'da başladı, İngiltere'de önem kazandı. İtalya, reform hareketi dışında kaldığından kilise tiyatrosu (âyin oyunu)nu devam ettirdi. Avrupa'da 16. yüzyıl sonlarında düşünce, ahlâk ve inanç çatışmaları yeni boyutlar kazandı. İngiltere'de toplumun her kesimine seslenen Shakespeare'nin oyunlarını zenginler destekledi (1590). Fransa'da tiyatro topluluklarının yaygınlaşması 16. yüzyıla rastlar. Corneille ve Racine konularını Yunan-Roma mitolojilerinden alır. Moliere, halk tiplerini seçer ve modern komedinin kurucusu olur.

On sekizinci yüzyıl Avrupa tiyatrosu, orta sınıfa seslenir. Ahlâkî anlayışla rönesans öncesinin kilise

tiyatrosunu andırır. Âile konuları ve hissîlik ön plâna çıkar. Klâsik trajedi, daha çok operada görülür. Komediler, bu yüzyılın en tutulan türü olur.

On dokuzuncu yüzyıl romantizmi tiyatroyu değil de şiiri etkiledi. Ancak Almanya'da romantik tiyatro hayli iddialıydı. Schiller, Goethe ve Wagner Almanya'da; Hugo ve Alfred de Musset Fransa'da; Strindberg İsveç'te; Ibsen Norveç'te; Çehov ve Maksim Gorki Rusya'da; G. Bernard Shaw İrlanda'da sivrilen isimlerdir.

Yüzyılın sonlarında, ciddî tiyatro eğilimleri görüldü: "Gerçekçilik"ten, "simgecilik, izlenimcilik, doğalcılık, gelecekçilik ve dışavurumculuk" gibi modernist akımlara geçildi. Bu tür oyunlar kolayca seyirci çekemedi. Bu yüzden "bağımsız tiyatro" adıyla "bağımsız, hür, tenkidî, karamsar" vs. kavramları yüklenen hareketler başladı.

Günümüz tiyatrosu:

Günümüz dünyâ tiyatrolarında "gerçekçilik" akımı ve sahne düzeniyle oyunculukta Rus Stanislavski'nin "tabiîci" anlayışı devam etmektedir. Ancak, karşı akımlar bu "gerçekçi, sâhici dekor ögeleri" yerine tecrübî tiyatroyu uygulamaya koymuşlardır (İsveçli tasarımcı Adolphe Appia, İngiliz yönetmen Gordon Craig).

Tecrübî tiyatroda; yalın-basit bir sahnede, dramatik sahneler jestlerde toplandı ve çok özel bir ışıklandırma yöntemi kullanıldı. Artık tiyatro ve oyunculuk, tamâmen sembolik bir düzenden ibâretti: Buna"soyutlamaya dayalı(mücerret, abstre) dışavurum anlatımı" dendi. Craig'in tâkipçisi "gerçekçi" Rus Meyerhold ise oyuncuyu kişiliksiz, süper-kukla (biyomekanik oyuncu) durumuna soktu. Aynı "gelecekçilik" akımı İtalya'da da etkili oldu. Makinayı ve mekaniği bir inanç hâline getiren "İtalyan gerçekçileri" seyirciyle oyun arasındaki gizli duvarı yıkmaya yönelik, kışkırtıcı oyunlar sergilediler.

Modern tiyatro, Almanya'da "dışavurumculuk" biçiminde ve aşağı yukarı aynı anlayıştadır. Yine rûhî gerilimler ve iç çatışmalar sahnede yer alır (Ernst Toller; Makina Kırıcıları, 1922). Yahûdî asıllı, Alman oyun yazarı Bertholt Brechth (1898-1956) siyâsî ve marksist anlayışını **epik tiyatro** türüyle ortaya koyar. Epik tiyatroda oyuncu, belli bir bildiriyle ortaya çıkar. Dekor, seyirciyi uyaracak biçimdedir. Oyuncuyla-seyirci arasındaki tartışma ortamı dâimâ canlı tutulur. Seyirci, mizah yoluyla düşünmeye yöneltilir. Bu tür tiyatronun Türkiye'deki ilk tatbikçileri 1960'lı yıllarda eserlerini veren Haldun Taner ile Vasıf Öngören'dir. Haldun Taner'in **Keşanlı Ali Destanı, Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım, Sersem Kocanın Kurnaz Karısı;** Vasıf Öngören'in **Asiye Nasıl Kurtulur, Oyun Nasıl Oynanmalı** eserleri epik tiyatroya âit oyunlardır. (Bkz. Haldun Taner)

Modern tiyatroda duygu yanılmasına, edebî anlatıma bir tepki olarak "belgesel tiyatro" veya "olgu tiyatrosu" doğmuştur. Bu tiyatroda anlatılan vak'a, fazla değiştirilmeden, belgelerle ortaya konulur.

Çağdaş tiyatroda bir diğer gelişme de **uyumsuzluk tiyatrosu'**nun ortaya çıkışıdır. Bu tiyatro karamsarlık, kadere karşı geliş, şaşkınlık gibi ve endişeler içinde kıvranan insanoğlunun hakikî inançtan uzak ruh hallerinin sahnelere yansımış şeklidir. Bâzı Avrupalı ve Amerikalı oyun yazarları, insanın durumunun saçma ve gâyesinin boş olduğu inancını savunurken, tam bir inançsızlığın da savunucusudurlar. Hiçbir hedef gözetmezler; hayâtı boş görürler; şaşkın ve endişelidirler. Bu sebeplerden dolayı "uyumsuzluk tiyatrosu"nun diğer adı "saçma, abesle uğraşma, olmayacak işler" mânâsında ifâdesini bulan **absürd tiyatro'**dur. Samuel Beckett (1906-1989, İrlandalı), Eugéne Ionesco (Fransız), Arthur Adamov (1908-1970, Rus), Harold Pinter (İngiliz) bu karamsar türün birkaç yazarıdır. Uyumsuzluk tiyatrosunda dil bozuk, tekrarlı ve ilgisiz konuşmalar, felsefî endişeler çoktur. Gerçeküstücü (sürrealist), **varoluşçu** (egzistinsiyalist), **dışavurumcu** (ekspresyonist) akımların ve Franz Kafka (1883-1924)nın etkisi açıkça görülür.

"Tecrübî tiyatro"da 1960'lardan sonra gelişen bir hareket de seyircinin oyuna katılmasıdır. Polonyalı yönetmen Jerzy Grotowski bu fikriyle Avrupa ve ABD'deki toplulukları etkiledi.

Türk tiyatrosu:

Bir seyirlik geleneği içinde gelişen Türk tiyatrosunda doğu-batı kültür ve medeniyetlerinin etkisi çoktur.

Temâşâ oyunları, Türklerin atalarının kültüründe yer alırdı. Şaman törenlerinde maske kullanma, hayvan taklitleri yapma ve dans etme ögeleri bulunurdu. Türkler Anadolu'ya gelirken temâşâ geleneklerini de getirmişlerdir. İslâmiyet öncesiyle sonrasının motifleri birleşerek Anadolu'da yeni bir seyirlik geleneği doğdu. Bunlar daha çok şehir hayâtında görülen meddah, Karagöz, ortaoyunu, kukla gibi oyunlardır.

Meddahlık daha ziyâde 16. yüzyıla damgasını vurmuştur. Karagöz ve ortaoyunu halk tiyatrosunun en gelişmiş iki oyunudur. "Karagöz ve Hacivat" adıyla bilinen "gölge oyunu"nun bu iki tipi 19. yüzyılın başlarında "Kavuklu ve Pişekâr" adıyla ortaoyunun da tipleri olmuştur. Ortaoyunu adına kayıtlarda ilk

defâ 1834'te rastlanır. Bu oyun Karagöz, kukla ve meddah oyunlarının bir karışımıdır. "Yeni dünyâ, meydan oyunu, kol oyunu, taklid oyunu" adlarıyla anılır. 19 ve 20. yüzyıl başlarında doruk noktaya çıkan ortaoyunu, Tanzimâtla gelen batı tiyatrosuna boyun eğdi, Cumhûriyetten sonra ise silinme noktasına geldi. Kukla geleneğiyse doğu kültürünün en eski türüdür.

Gelenekçi (an'anevî) Türk tiyatrosu yazılı bir metne, kurulu bir sahne düzenine dayanmaz. İçe doğduğu gibi konuşulur. Taklid ve söz oyunlarına dayanır. Temel ögesi güldürüdür. Bu sebeplerden dolayı oyuncuları tip seviyesinde olup, karakter özelliği taşımaz.

19. yüzyılın ortalarında Avrupalı opera ve tiyatro toplulukları İstanbul'a gelmeye başlar. Bu arada bir protokol gereği ve kültür alış verişi olarak yabancı elçiliklerde verilen temsillere hükümet temsilcileri de katılır. Hattâ sarayda da aynı maksatlarla temsiller verilir. Protokol için olsun, kültür alış verişi için olsun devletler arasında bu çeşit münâsebetler sık sık görülmüştür. Çeşitli ülkelere giden Türk devlet adamları da "mehter gösterileri" yaptırmışlardır.

Batı tiyatrosunun Türk kültürüne tam anlamıyla geçmesi Tanzimâtla olmuştur. 1839'da, Tanzimât Fermânının yayınlandığı yıl, İstanbul'da dört tiyatro binâsı yapıldı. Yazılı metne dayalı ilk dram türü oyunlar yazılmaya, tercümeler yapılmaya başlandı. Oyunların düzenli olarak sergileneceği sahneli yeni tiyatro binâları kuruldu. An'anevî Türk tiyatrosundaysa bu döneme kadar düzenli ve kazanç gâyeli sergileme olmayıp düğün, sünnet, bayram gibi günlerde seyirlik oyunları bir toplum (cemiyet) hâdisesi olarak yer almıştı.

Türk tiyatrosunun 1839-1923 dönemi: Tanzimâttan Cumhûriyete kadar süren bu dönemin en önemli tiyatro özelliği, "seyircinin tiyatroya alıştırılması" meselesidir. Bu işin öncülüğünü Güllü Agop (1840-1891) isimli bir Ermeni üstlendi. 1868'de kurduğu Osmanlı Tiyatrosunda oynanacak Türkçe oyunlar, yetiştireceği oyuncular ve açacağı başkaca tiyatrolar için gerekli desteğiyse, mevki ve makamına sıkı sıkıya bağlı olan Sadrâzam Âlî Paşadan alıyordu. Böylece; 15 yıl boyunca Türk insanını tiyatroya alıştıran Güllü Agop, bu arada Namık Kemal'in, Ahmed Midhat Efendinin, Abdülhak Hâmid'in, Recâizâde Mahmûd Ekrem'in Türkçe eserlerini, Ahmed Vefik Paşanın Moliere çevirilerini, özellikle Fransız melodram, vodvil, kanto ve operet gibi oyunlarını sahneledi. Ayrıca, topluluğundaki Ermeni oyuncular yanında, Müslüman-Türk oyuncularının da yetiştiricisi oldu.

Batılı Türk tiyatrosunun kurum hâline getirilmesinde ve Türkçe oyunlar sergilenmesinde diğer Ermeni sanatçılardan Mardiros Mınakyan ve Ahmed Vefik Paşanın çevirilerini sahneye uygulayan Tomas Fasulyeciyan'ın isimlerini de saymak gerekir.

Bu dönemde, batılı ve an'anevî tiyatronun konu ve tiplerinin birleştirilmesiyle ortaya çıkan **tulûat tiyatrosu** bir bakıma metne dayanmayan ortaoyununun sahneye çıkarılmasıdır. 1875'te ortaya çıkan bu türün kurucusu Kavuklu Hamdi'dir. Tulûat tiyatrosunun özelliği, oyundan önce şarkı söyleyip, dans eden bir kadının **kanto** gösterisi yapmasıdır. Artık Tanzimâtla birlikte her sahada batılı akımların tesirinde kalan Türk hayâtı, bu defâ da, Ramazan aylarında "Direklerarası gösterileri"nin hücumuna uğradı. Şehzâdebaşı semtinde tulûat ve kanto gösterileri birbirinin ayrılmaz iki ögesiydi. Devlet desteğiyle, Türk oyuncularının yetiştirilmesi için, 1914'te, bugünkü İstanbul Şehir Tiyatrosunun ilk şekli olan Dârülbedâyi kuruldu. 1920'de Türk-Müslüman kadın sanatçısı Afife Jale, ilk defâ sahneye çıkarıldı. (Bkz. Dârülbedâyi)

Batı modeli Türk tiyatro yazarları ilk örneklerini Victor Hugo'yu, Shakespeare'i, Molier'i, yabancı melodramları taklit ederek yazmışlardır. Dram türünde ilk Türk oyunu Şinasi'nin **Şâir Evlenmesi'**dir (1860). Bunu romantik oyunlar tâkip eder: Namık Kemal'in **Vatan Yâhut Silistre'**si (1873) gibi. Bu dönemden günümüze Ahmed Vefik Paşanın Moliére'den adapte (yerli hayâta benzeterek yazdığı eser)leriyle Musâhibzâde Celâl'in eserleri gelmiştir. Oyun yazarlığını Cumhûriyet döneminde de sürdüren Musâhibzâde Celâl, eserlerinde Osmanlı imparatorluğunun (bilhassa 18. yüzyıl) kurumları ve inançlarıyla alay etmiş, yönetim bozukluğunu ve din sömürücülüğünü malzeme olarak kullanarak, bunları temelden bozuk göstermiş; böylece, bizzat kendisi (batının töre komedisi geleneğine bağlı) taşlama, yergi ve komedi unsurlarını kullanarak seyirci üzerinde duygu sömürüsünde bulunmuştur (Fermanlı Deli hazretleri, Aynaroz Kadısı gibi) (Bkz. Musâhibzâde Celâl). Aynı duygu sömürüsü Tanzimâtın ilk tiyatro eseri olan **Şâir Evlenmesi**'nde de mevcuttur.

1923'ten sonraki dönem:

Cumhûriyet döneminde de Türk tiyatrosunun kurumlaşma ve oyun yazarlığı bakımından batı taklitçiliği devam etti. Çağdaş tiyatronun temelini, 1927'de Dârülbedâyi (İstanbul Şehir Tiyatroları)nin sinema ve tiyatro sanatçısı Muhsin Ertuğrul attı. Ankara'da 1941'de Tatbikat Sahnesi, 1949'da Devlet Tiyatroları kuruldu. 1970'ten îtibâren Devlet Tiyatroları, Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı bir Genel Müdürlük oldu. 1960'larda özel tiyatroların sayısında artış görüldü: Kent Oyuncuları, Ankara Sanat Tiyatrosu, Dormen Tiyatrosu bunların birkaçıdır. Ortaoyunu ve tulûat tiyatrosunun oyunculuk tarzını bâzı özel

tiyatrolar devam ettirdi. 1970'lerde krize giren özel tiyatroların çoğu kapandı. 1980'den sonra yeniden bir canlılık görüldü.

Cumhûriyet döneminin ilk yarısında, batı modeli tiyatro oyun yazarları arasında Reşat Nuri Güntekin'i **(Yaprak Dökümü,** 1930), Necip Fazıl Kısakürek'i **(Bir Adam Yaratmak,** 1938; **Reis Bey,** 1964), Ahmed Kudsi Tecer'i **(Köşebaşı,** 1948), Cevad Fehmi Başkut'u **(Paydos,** 1948; **Buzlar Çözülmeden,** 1964) sayabiliriz. İkinci yarı sanatkârları daha ziyâde 1950 sonrasının çok partili döneminin siyâsî-sosyal çalkantılarını işlediler. Haldun Taner, epik tiyatro etkisinde kalarak yazdığı oyunlarının yanısıra, an'anevî Türk tiyatrosunun özelliklerini yansıtan, politik ağırlıklı kabare tiyatrosunun da kurucusudur.

1960 sonrası Türk tiyatrosunda işçi, köylü, gecekondu, âile vb. kesimlerin yaşayışları konu alındı. Osmanlı târihinden ve mahallî hayattan örnekler sergilendi. Turan Oflazoğlu, Güngör Dilmen, Orhan Asena bu yönde eserler verdiler.

1970'li yılların yerli-yabancı tiyatro sahnelerinde siyâsî ve belgesel nitelikli oyunlar hâkimdir. 1980'lerdeyse oyun yazarlığı durgun bir dönem geçirdi. Son dönemlerin belli başlı oyun yazarları arasına Necati Cumalı, Turgut Özakman, Receb Bilginer, Dinçer Sümer dâhil edilebilir.

Tiyatro çeşitleri:

Tiyatro eserleri müziksiz (trajedi, komedi, dram) ve müzikli (opera, operet, komedi müzikal, bale, revü, skeç) olmak üzere iki grupta toplanır.

Trajedi: Kişilere korku, heyecan ve acındırma telkinleriyle ibret vermek maksadı güden en eski tiyatro çeşididir. Nazım hâlinde yazılması ve değişmez kâidelere bağlı olması sebebiyle öbür tiyatro çeşitlerinden kolayca ayrılır.

Trajediler genelde beş perdelik oyunlardır. Eski Yunan'da, çok oynanan bu eserler 3 veya 6 perdelik de olabilirdi. O zamanki tiyatrolarda dekor bulunmaz, ancak sahnenin bir köşesinde olayların sebep ve sonuçlarını anlatan bir koro yer alırdı. Konusu çok defâ eski Grek'te aristokrat sınıfın yaşayışı ve Yunan mitolojisinden seçilmiştir. Bâzı Fransız şâirleri bunların yanısıra Lâtin, İspanyol ve Osmanlı târihlerinden konular alarak, bunları kendi düşünce ve anlayışlarına göre işlemişlerdir.

Kahramanlar; kral, kraliçe, prenses, eski Yunan'ın tanrı ve yarı tanrıları gibi en üst tabaka kişilerden seçilmiştir. Orta tabaka ve basit halk adamlarına rastlanmaz. Kahramanları arasında geçen olaylar insanların rûhî zayıflıklarını, ihtirâslarını, irâdeye bağlı yüce davranışlarla çarpıştırır.

Trajedilerde; olay, zaman ve çevrede birlik demek olan "üç birlik kuralı" benimsenmiştir. Trajedilerde iç içe girmiş karışık vak'alar bulunmaz. Ayrıntıya girmeden tek bir olay gösterilir. Olayın ön ve son tarafları, sebepleri ve sonuçları gerektikçe koronun ağzından halka duyurulur. Buna "olay birliği" denir. Trajedi olayının bir günde (24 saatte) olup bitmiş gibi gösterilmesine "zaman birliği", tek bir şehrin belli bir köşesinde başlayan olayın yine orada bitmesine de "çevre (mekan) birliği" denir.

Trajedilerde parlak nutukları andıran yüksek ve asil bir üslup kullanılır. Kaba, çirkin, bayağı ve hattâ alelâde sözler bulunmaz. Trajedi şâirleri mısralarının derin mânâlı ve hikmet dolu olmasına önem vermişlerdir.

Trajedilerde kadere, ahlâk, töre ve geleneklere üstün bir değer verilmiştir. Fakat bunlar eski Yunan felsefe ve kültürünün benimsediği şekilde anlatılmıştır. Trajedi eserleri yaşadıkları çağın ve toplumun ahlâk ve törelerine zıt gidenlerle alın yazılarına meydan okumak cür'etini gösterenlerin çektikleri büyük acıları ve başkalarına çektirdikleri sıkıntıları konu almıştır. Bu bakımdan sonu mutlaka bir ölümle biter. Bu özellikleri dolayısıyla trajedinin maksadının "insânî ıstırapların ifâde edilerek seyircilerin rûhunda korku ve merhamet uyandırılması" olduğu kabul edilmektedir.

Komedi: Kişilerin, olay ve âdetlerin gülünç, eğlendirici, yönlerini göstermek sûretiyle ibret vermeyi ve hoşça vakit geçirtmeyi gâye edinen tiyatro çeşididir.

Dalkavukluk, korkaklık, cimrilik, dalgınlık, kibirlilik, ukalâlık gibi insanlar için birer kusur olan huy ve alışkanlıklar dev aynasında büyütülerek ve abartılarak seyirciyi güldürecek tarzda sahneye konulur. Bu kusurlar derece derece pekçok insanda bulunduğundan bir bakıma seyirciyi kendi kendine güldürmüş olur. Böylece seyirciye ince bir ders vermek istenir.

Komedilerde de konu-çevre-zaman birliği (üç birlik kuralı) benimsenmiştir. Konuları günlük hayattan alınan komedilerde kahramanlar rastgele kişilerdir. Çevre belli bir yerdir. Bilhassa Yunan komedyalarında kaba, bayağı ve çirkin ifâdeler kullanılmıştır. Trajedilerin aksine kaba şakalar, kelime oyunları, bayağılaştırıcı îmâlar önemli yer tutmuştur. Molier'in komedileri üslûp bakımından daha derli topludur.

Her zaman ve her yerde rastlanan insan kusurlarını belli tiplerde göstererek gülünç eden komedilere "karakter komedisi" belli bir toplumu veya bütün insanlığı alarak bozuk ve aksak yanlarını hicveden komedilere "töre komedisi", edebî hicvin sahneye uygulanmış şekline "yergi komedisi", bir derinliği olmayan, sırf güldürmek için yazılan komedilere de "entrika komedisi" denir.

Dram: Trajediyle komediyi biraraya getiren tiyatro çeşididir. Modern tiyatronun sürekli olarak aristokrat zümrenin yaşayışının veya sâdece hayâtın gülünç taraflarının sahneye konmasını yeterli bulmayarak hayâtı birçok tarafıyla temsil etme arzusundan doğmuştur.

Dram, nesir ve nazım hâlinde yazılabildiği gibi, üç perdeden beş perdeye kadar olabilir. Üç birlik kuralını tamâmen reddeder. Beşerî temalardan çok toplumcu ve millî konuları işler. En kanlı ve çirkin vak'aları seyirciye göstermekten çekinmez.

Konularını hayâtın acıklı veya gülünç, çirkin veya güzel hemen her olayından alabilen dramda kader, ümit, neş'e, şüphe, tasa, fâcia ve komik davranışlar birarada bulunabilir. Kahramanları arasında her tabakadan halkın yanısıra üst tabaka kişileri de bulunur. Her türlü mîzâca yer verilir. Dram eserleri hakîkatı göstermek iddiâsında olmuşlardır.

Dramın ciddî ve ağırbaşlı yazılmış şekline "piyes", duygulandırıcı ve fazla heyecan verici olanına "melodram", bir masalın sahneye getirilmesine de "feeri" denir. (Bkz. Dram)

Opera: Bütün sözler, hareketler ve jestleri mûsikîyle bestelenmiş ve orkestra şefinin idâresine verilmiş dram ve trajedilerdir. Trajedilerde bir tek kelime müziksiz söylenmez. Opera, mûsikî, kilise ve paganizm (Eski Yunan putperestliği)den çıkmıştır. Ağır bir hüzün havası hâkimdir. Olaylar acıklı ve hislidir. Olağanüstü vak'alar sıksık görülebilir. Çok gösterişli dekor ve kıyâfetler içinde sunulur.

Operet: Sözlerinin müziksiz kısımları müziklerden çok olan tiyatro eserleridir. Halka hitâbetmek için yazılır. Operetlerde renk, ışık, kıyâfetler ve dans en göze çarpıcı şekilde kullanılır.

Bale: Birçok yönüyle operaya benzeyen, fakat sahnedeki bütün hareketleri âhenkli ve zengin dans figürleri hâlinde gösterilen baştan sona besteli bir tiyatro çeşididir.

Revü: Operetin daha hafif fakat hiciv, alay, tenkit dolu çeşididir.

Skeç: Beş-altı dakikaya sığdırılan tablolar hâlinde kısa, mûsikîli oyunlardır. Bir çeşidi de radyo skeçleridir.

TİYAZİN;

Alm. *Thiazine,* **Fr.** *Thiazine,* **İng.** *Thiazine.* Formülü $C_4H_4S^+Cl^-$ olan altılı halka yapısına sâhip üç heterosiklik bileşiğin ortak adı. Bu üç izomer bileşikten en önemli olanı 1,4 tiyazindir. 1,4 tiyazinin bir türevi olan fenotiyazin çiftlik hayvanlarında solucan düşürücü ve böcek ilâcı olarak kullanılmıştır. Müsekkin olarak kullanılan klorpromaziin; uzun etkili bir antihistaminik olan prometozin hidroklorür ve parkinson tedâvisinde kullanılan dietazin hidroklorür fenotiyazin türü ilâçlar arasındadır. Ayrıca metilen mavisi gibi birçok boya maddesi fenotiyazin yapısındadır.

TİYAZOL;

Alm. *Thiazole,* **Fr.** *Thiazole,* **İng.** *Thiazole.* Bir azot ve bir kükürt atomu bulunduran beşli halka yapısına sâhip heterosiklik bileşiklerin ortak adı. Bu bileşiklerin en basit üyesi tiyazol C_3H_3NS kapalı formülündedir.

Tiyamin (B_1 vitamini), basitrasin ve penisilinler gibi biyolojik aktif tabii bileşiklerin yanı sıra sentez yoluyla elde edilen birçok ilâç aktif maddesi, boya ve sanâyide kullanılan bâzı kimyâsal maddeler tiyazol halkası ihtivâ eder. Yine rodanin, kırmızı renkli rodanin boyası ve sarı renkli primulin boyası tiyazol bileşikleri arasındadır. Sulfatiyazol sülfasüksidin ve promizol tiyazol grubundaki sun'î ilâç aktif maddeleridir. Kauçuğun vulkanizasyonunda kullanılan mertax da bir tiyazol türevidir.

TİYOSÜLFAT;

Alm. *Thioschwefel (m),* **Fr.** *Thiosulfate (m),* **İng.** *Thiosulfate.* Kararsız bir asit olan tiyosülfat asidinden türeyen $S2O_3^{-2}$ formülüne sâhip olan eksi yüklü bir kök. Bir maddede tiyosülfat iyonunun olup olmadığını anlamak için madde üzerine asit ilâve edilir. Eğer çözeltide bulunma, yâni serbest kükürt meydana gelmesi olursa maddede tiyosülfat vardır. Ayrıca, kendine has kokusuyla kükürt dioksit gazı da meydana gelir. Bu olaylar tiyosülfatın kararsız olduğunu da gösterir:

$(2H^+ + S_2O_2^{-3} \rightarrow (H_2S_2O_3) \rightarrow S + H_2O + SO_2)$

Sodyum sülfat (Na_2SO_4) kükürtle ısıtılırsa sodyum tiyosülfat meydana gelir. Bundan tiyosülfat kökünde

farklı fonksiyonlarda iki kükürt atomunun olduğu anlaşılıyor. Bu iyonun şeması $[O\text{-}S\text{-}S)^{-2}$ şeklindedir. Ortadaki kükürt +6, ikinci kükürtse -2 değerliklidir.

Sodyum tiyosülfat, fotoğrafçılıkta, film üzerinde reaksiyona girmemiş gümüş halojenür bileşiklerini sâbitleştirmekte kullanılır. Sodyum tiyosülfat iyodometri reaksiyonlarında kullanılır. Bu reaksiyonla kemmî (kantitatif-nicel) titrasyonlar yapılır.

TİYOÜRE;

Alm. *Thiourea,* **Fr.** *Thiourée,* **İng.** *Thiourea.* Ürenin O atomu yerine S atomunun geçmesiyle oluşmuş üreye benzeyen organik bileşik. Sülfokarbamit, sülfoüre veya tiyokarbamit olarak da bilinir. Kimyâsal formülü $CS(NH_2)_2$dir. 172°C'de eriyen bir katıdır. Suda ve alkolde çözünür. Ticârî önemi pek fazla olmamakla berâber başlıca fotoğrafçılıkta, termoset reçinelerin üretiminde, böcek öldürücülerde, dokumacılıkta, bâzı boya ve ilâçlarda kullanılır. Zehirli bir maddedir.

TMO (Bkz. Toprak Mahsulleri Ofisi)

TOGO

DEVLETİNADI.....Togo Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Lomé

NÜFÛSU 3.700.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....56.785 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Fransızca

DÎNİ ..... Putperestlik, Hıristiyanlık, İslâmiyet

PARA BİRİMİ..... CFA frangı

Batı Afrika'nın güneyorta kıyısında yer alan bağımsız bir devlet. Togo, batıda Gana, kuzeyde Yukarı Volta, doğuda Benin devletleriyle komşudur.

Târihi

Togo toprakları 19. yüzyıla kadar kuvvetli krallıkların bir parçası olarak kaldı. Ülkede sırayla Mossi İmparatorluğu, Ashanti Konfederasyonu ve Dahomey Krallığı hüküm sürdüler. 1884'te bir Alman temsilcisi ve Togo'nun başkanı arasında imzâlanan anlaşma sonucunda, Togo için yeni bir dönem açıldı. Almanya'nın ülke üzerindeki resmen kontrolü, 1884-1885 konferansından sonra başladı. 1897 ve 1899 yıllarında İngiltere, Fransa ve Almanya arasında yapılan anlaşmalarla bugünkü Togo'nun sınırları çizildi. Birinci Dünyâ Harbinin ilk günlerinde, Fransız ve İngiliz birlikleri başşehir Lomé'yi işgâl ettiler. Togo, 1919'dan îtibâren, ilk önce Milletler Cemiyetinin bir mandası olarak, sonra Birleşmiş Milletler adına Fransa tarafından yönetilen bir ülke hâline geldi. 27 Nisan 1960'ta Togo'da Cumhûriyet îlân edilerek bağımsız bir devlet kuruldu. 1961 seçimlerinden sonra Başkanlık sistemine geçildi ve Olympio ülkenin ilk başkanı seçildi. Olympio'nun 1963'te öldürülmesi üzerine Grunitaky seçimleri kazanarak başkan oldu. Aynı sene yürürlüğe giren anayasayla yeni bir meclis kuruldu. 1967'de Genelkurmay Başkanı Albay Gnassingbe Eyadema yaptığı bir darbeyle yönetimi ele geçirdi. 1979'da düzenlenen yeni anayasa ile ülkede tek partili sisteme geçildi ve darbeden sonra ilk genel seçimler yapıldı. Eyadema 1985'teki seçimleri de kazanarak ikinci defa devlet başkanı oldu. Eyadema'ya karşı bu arada birkaç kez başarısız darbe teşebbüsünde bulunuldu. Eyadema bu görevini hâlen sürdürmektedir (Ocak-1994).

Fizikî Yapı

Uzun dar bir şerit hâlinde 600 km boyunca Gine Körfezine uzanan Togo, azamî 120 km'lik bir genişliğe sâhiptir. Kıyı, alçak ve düz ovalarla kaplıdır. Güneybatıdan kuzeydoğuya doğru, Gana'dan Benin'e giden bir dağ silsilesi yer alır. Bu dağlar güneyde Togo Dağları, kuzeydeyse Atokara Dağları adını alır. Dağların deniz seviyesinden ortalama yüksekliği 600 m'dir. Bu dağlardan birçok nehir kaynaklanır. Bunların en önemlisi Mono olup, diğer önemli nehirler Ogou ve Oti'dir.

İklim

Togo iki farklı iklim bölgesine ayrılır. Ortalama aylık sıcaklıkların 21°C ilâ 31°C arasında değiştiği güneyde sıcak ve nemli bir iklim hüküm sürer. Kıyıdan dağların yakınına kadar yıllık yağış ortalamaları 760 mm ile 1270 mm arasında değişir. En yağışlı aylar mayıs, haziran ve eylüldür. Dağların kuzeyindeyse aylık sıcaklık ortalamaları 19°C ilâ 22°C arasında değişmekte olup, iklim güneye nazaran daha soğuktur. Yıllık yağış miktarları dağların yakınından kuzeye kadar 1040 mm ilâ 1300

mm arasında değişir.

Tabiî Kaynakları

Togo ormanları 39.000 km^{2}lik bir sahayı kaplar. Ağaçların büyük çoğunluğu gemi inşaatında kullanılır. Aslan, leopar ve fil, maymun, suaygırı ve timsah ülkenin belli başlı vahşî hayvanlarıdır. Ülkede önemli mâden olarak sâdece fosfat bulunur.

Nüfus ve Sosyal Hayat

3.700.000 nüfuslu Togo halkının % 16'sı şehirlerde, geri kalanı köylerde yaşar. Ülkenin tek önemli büyük şehri 366.476 nüfuslu başşehir Lomé'dir.

Togo nüfûsunun büyük çoğunluğunu Batı Afrikalı Zenciler meydana getirir. Ülkede yaklaşık on sekiz kadar etnik grup vardır. Bunların en önemlisi ülkenin güney yarısının üçte birinde yaşayan Ewe olup, nüfûsun % 20'sini teşkil eder. Diğer önemli etnik gruplar Aloposo, Ana, Mina, Kabye, Masari, Konkomba ve Kabrai'dir. Togo halkının büyük bir çoğunluğu putperest olup, geri kalanı Hıristiyan ve Müslümandır.

Togo'nun resmî dili Fransızca olmakla birlikte günlük işlerde çok sayıda değişik kabîle dilleri kullanılır. Güneyde umûmiyetle Ewe dili konuşulur. Diğer önemli diller Kotokoli, Kabrai, Hausa, Ana ve Bassari'dir. Küçük bir ülke olan Togo'da 40'tan fazla şive vardır.

Togo'da, okuma-yazma oranı % 10 civârında olup, nüfûsun ancak % 1'i ikinci derecenin üstünde eğitim görmektedir.

Siyâsî Hayat

Togo cumhûriyetle idâre edilen bir ülke olup, 1979 anayasasına göre yürütme yetkisi yedi senede bir seçilen devlet başkanının elindedir. Millî Meclis 77 üyeden meydana gelir ve beş senede bir halk tarafından seçilir. Devlet başkanı yeniden aynı göreve seçilebilir. Hükûmet üyelerini atayan devlet başkanı, Millî meclisi dağıtma yetkisine de sâhiptir. Togo Birleşmiş Milletler ve Afrika Birliği Teşkilâtına üyedir.

Ekonomi

Togo'nun ekonomisi esas îtibâriyle tarıma dayanmakta olup, halkın % 78'i tarımla uğraşır. Tarım, gayri sâfi millî hâsılanın yaklaşık % 50'sini, ihrâcatın ise % 70'ini teşkil eder. Ülkenin her yerinde küçük çiftçi âileleri tarafından yiyecek bitkileri yetiştirilir. Ülkenin başlıca ihraç bitkileri kahve, palmiye ürünleri, hurma yağı özü, kakao ve pamuktur. Diğer önemli ticâret bitkileri büyük hindistancevizi ve yerfıstığıdır. Yiyecek bitkileri olarak Togo'da tatlı patates, manyok, akdarı ve pirinç yetiştirilir.

Îmâlât sanâyii, Togo ekonomisinin küçük bir parçasını meydana getirir. Ülkede tekstil ve ayakkabı sanâyii gelişmiştir. Dışardan makinalar, gıdâ maddeleri, inşaat malzemeleri, kimyâsal madde ve kâğıt ürünleri satın alır.

Togo dış ticâretin büyük bölümünü Fransa ile yapar. Diğer ticâret yaptığı önemli ülkeler Birleşik Almanya, Hollanda ve Belçika'dır.

Ülkede yaklaşık 7547 km karayolu vardır. Bunun ancak % 22'si asfalttır. Bâzı karayolları genellikle kurak mevsimde geçişe müsâittir. Demiryolu ağının uzunluğu ise 400 km'den fazladır. En işlek limanı olan Lomé'de milletlerarası bir havaalanı bulunur.

TOHUM (Semen);

Alm. *Samen (korn n) (m),* **Fr.** *Graine (f),* **İng.** *Seed.* Tohumlu bitkilerin çoğalmasında rol oynayan üreme ve yayılma organı. Döllenmeden sonra olgunlaşıp, gelişmiş tohum taslağı (ovulüm) ve içerisinde meydana gelen embriyondan ibârettir. Tohumlar şekilleri, büyüklükleri ve renkleri bakımından farklı bitkilerde değişiktir. Tohumda dıştan içe doğru tohum kabuğu (testa), besi dokular (pesiperma, endosperma) ve embriyo bulunur. Testanın yüzeyi etli, sert veya kabuksu olabilir. Sert olan testanın yüzeyi düzgün ve parlak veyâhut da girintili çıkıntılı veya tüylü olabilir. Dış görünüş bakımından testa üzerindeki küçük açıklık (mikropil), tohumun bulunuş durumu îtibâriyle farklı yerlerinde olabilir ve bu özellik tohumlar için karakteristiktir. Bâzı tohumların bâzı yerleri de olgunlaşma esnâsında etlenir. Mikropil bölgesinde bulunan etlenmiş çıkıntıya karunkula denir.

Tohumlar, besin maddelerini ihtivâ eden özel bir dokunun bulunup bulunmamasına göre besi dokulu tohumlar, besi dokusuz tohumlar olarak iki kısma ayrılır. Özel bir besi dokunun bulunmadığı durumlarda tohumun çimlenmesi için gerekli olan besin maddesi embriyoda, özellikle çeneklerde toplanır (Fasulyede olduğu gibi). Besi dokulu tohumlarda genellikle küçük olan embriyo, ya besi doku

içerisine gömülüdür veya bir tarafına itilmiştir.

Tohumlardaki yedek besin maddeleri nişasta, protein, yağ ve hücre çeperinde birikmiş olan selülozdan ibârettir. Besin maddesinin fazla oluşuna göre tohumlar unsu, yağsı veya sert boynuzsu özellik gösterirler.

Tohumun içerisindeki embriyonun uygun şartlar bulunca gelişerek ana bitkiye benzer bitki vermek üzere tohumdan çıkıp serbest hâle geçmesi, çimlenme olarak bilinir. Tohumlar olgunlaştıktan sonra çimlenene kadar az su ihtivâ ettiklerinden bu arada hayâtî faaliyetleri yavaş cereyan eder. Tohumun bu hâline uyku hâli denir. Bâzan senelerce uyku hâlinde kalıp, çimlenme husûsiyetlerini muhâfaza ederler.

Tohumların yayılması bitkilerin hayatlarının devamı bakımından önemlidir. Tohumların yayılmasında rol oynayan tesirler rüzgâr, su ve hayvanlardır. Rüzgârlarla dağılan bitkilerin tohumları küçük, hafif (1/200 mg) olup, uçmayı kolaylaştıran hava keseleri veya kanatlara sâhiptir. Hayvanlar aracılığıyla dağılan tohumlar, hayvanlara takılıp uzaklara iletilebilmek için tüy, diken, çengel gibi organlara sâhiptirler. Bâzan da hayvanlar tarafından yenen tohumlar, sindirim sisteminde çimlenme husûsiyetlerini kaybetmeden dışkıyla atılarak uzaklara kadar taşınabilirler. İnsanların da tarım ve ekonomik ihtiyaçlar sebebiyle tohumların yayılmasında önemli rolü vardır.

Tohum çimlenmesi için üç şartın birlikte bulunması gerekir. Bunlar: 1) Yeterli sıcaklık, 2) Yeterli nem, 3) Yeterli oksijendir.

TOKAT;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 9958 km2

Nüfûsu : 719.251

İlçeleri : Merkez, Almus, Artova, Başçiftlik, Erbaa, Niksar, Pazar, Reşâdiye, Sulusaray, Turhal, Yeşilyurt, Zile.

Karadeniz bölgesinin orta Karadeniz bölümünde yer alan bir ilimiz. İl toprakları 35° 27’ ve 37° 39’ doğu boylamları ile 39° 52’ ve 40° 55’ kuzey enlemleri arasında kalır. Kuzeyden Samsun, doğudan Ordu, güneyden Sivas ve Yozgat, batıdan Amasya illeriyle çevrilidir. Trafik kod numarası 60’tır. Tokat’a Türkiye’nin meyve bahçesi ismi verilir.

İsminin Menşei

Tokat ismi Türkçede bildiğimiz “tokat” kelimesinden gelir. Tokat’ta bulunan kalenin ismi “Comano Pontica” idi. Anadolu’yu fetheden Selçuklu Oğuz Türkleri, bu kaleyi alınca Bizans ordusuna çok ağır bir tokat vurmuş olduğu kabul edildi. Böylece Bizans’a vurulan tokat bu şehrin ismi olarak yerleşti. Şehre “Tokat” ismi verildi.

Tokat isminin gerçek menşeiyse Bizanslılara âit “Comano Pontica” kalesini kuşatan Selçuklu ordusunun kumandanı Melik Danişmend Gâzi, kale hakkında bilgi almak için bir Türk askerini kaleye gizlice gönderdi. Kaleye giren Türk askeri, bilgi toplarken Bizanslı askerler etrâfını kuşattı. 20 Bizans askeriyle boğuşan bu yiğit, herbirini birer tokatla yere serip kaçıp kurtuldu. Bu boğuşmayı kale burcundan seyreden kale komutanı; “Türk’ün tokadı bu ise silâhı nasıl olur?” diyerek korkmaya başladı ve kalenin burçlarına teslim bayrağı çekerek teslim oldu. Zafer, kahraman bir Türk askerinin tokadıyla kazanılmış olduğundan, bu askerin hâtırasına şehre “Tokat” ismi verildi. Kale, Bizans’ın Anadolu’daki en önemli kalelerinden biri ve başta geleniydi.

Târihi

Tokat, çok eski bir yerleşim merkezidir. Tokat il toprakları Anadolu’da ilk siyâsî birliği kuran ve târih devrini açan Hitit İmparatorluğuna bağlıydı.

Sâmi Asurlular bu bölgeye hâkim olamadılarsa da zaman zaman nüfûzlarını bu bölgeye kadar uzattılar. Hurrilerin istilâsına uğrayan bölge, M.Ö. 8. asırda Kimmerler ve İskitlerin de istilâsına uğradı. M.Ö. 7. asırda Medler bu bölgeye kadar yaklaştılar. Onların yerine geçen Persler, Lidyalıları yenince Anadolu’nun mühim kısmı gibi, bölge de Perslerin eline geçti. M.Ö. 4. asırda Makedonya Kralı İskender, Pers Devletini yenerek İran gibi Anadolu’yu Makedonya İmparatorluğu topraklarına kattı.Makedonya Kralı İskender’in ölümü üzerine imparatorluğu komutanlar arasında taksim edildi ve bu bölge Kapadokya Krallığı ile Pontus Krallığı arasında devamlı çekişme konusu oldu.

M.Ö. 1. asırda Roma İmparatorluğu, Anadolu’da hüküm süren, Helenistik devletler (Kapadokya),

Pontus ve Bergama krallıklarını ortadan kaldırarak, Anadolu'yu Roma İmparatorluğuna ilhak etti.

M.S. 395'te Roma İmparatorluğu ikiye bölününce Anadolu, Doğu Roma (Bizans)nın payına düştü. 395-1071 târihleri arasında bu bölgeye İslâm orduları ve Sâsânîler akınlar yaptılar. Fakat devamlı kalamadılar.

Büyük Türk Hakanı Sultan Alparslan'ın 1071 Malazgirt Zaferinden birkaç sene sonra bu şehir, Anadolu Fâtihi ve Anadolu Türk Selçuklu Devletinin kurucusu Kutalmışoğlu Birinci Süleyman Şahın başkumandanlığındaki Selçuklu Türk Oğuz orduları tarafından fethedilmiştir.

Tokat'ı Artuk Beyin veya Danişmend Gâzinin fethettiği ihtilaflıdır. Fakat bu bölge Danişmend Gâziye verilmiş olup, Anadolu Selçuklu Türk Devletine bağlı Danişmendoğulları Beyliğinin ilk başşehri Niksar olmuştur. Tokat, Selçukluların eyâlet merkeziydi. On ikinci asırda Selçuklular Danişmendoğullarının bağımsızlığına son vererek Konya'ya, Selçuklu başşehrine bağlandı.

On üçüncü asrın ikinci yarısında bu bölge Moğolların ve Türkleşmiş İranlı Moğollar olan İlhanlıların hâkimiyeti altına girdi. 1308'de Selçuklu Hânedânı kalkınca İlhanlılar, 1335'e kadar bu bölgeleri doğrudan doğruya kendi idâreleri altına aldılar. Anadolu'nun sonuncu İlhanlı Genel Vâlisi Uygur Türklerinden Eretna Bey, başşehir Sivas olmak üzere kurduğu Orta Anadolu Devletine Tokat ve çevresini de kattı.

1308'de Selçukoğullarından Melik Rükneddîn Kılıçarslan'ın kısa saltanatından sonra bütün Eretna Devleti gibi bu bölgeler Sultan Kâdı Burhâneddîn'in hâkimiyeti altına girdi. Kâdı Burhâneddîn'in öldürülmesinden sonra iç isyanlar bölgeyi rahatsız etti. Tokat halkı toplanarak Tokat'ın Osmanlı Devletine katılma kararını aldılar. 1392'de Yıldırım Bâyezîd, bu mürâcaat üzerine Tokat'ı Osmanlı Devletine (birliğine) dâhil etti.

Tîmûr Hanın 1402 Ankara Savaşı ile Yıldırım Bâyezîd'i yenmesi üzerine Osmanlı Devleti sarsıntı geçirdi. Çelebi Sultan Mehmed bu bölgeye hâkim oldu. Akkoyunlular ve onların yerine geçen Safevîler bölgedeki halkı kışkırtarak isyanlara sebep oldular. Yavuz Sultan Selim Han bu fitneleri sona erdirdi. Osmanlı devrinde bir kültür merkezi olan Tokat ve çevresi Sivas Beylerbeyliğine (eyâletine) bağlı 8 sancaktan (vilâyetten) birine merkez olmuştur. Tanzimattan sonra da Sivas eyâletinin 4 sancağından biri olup, 4 kazâsı vardı.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Tokat için şöyle denir:

"Bu havası hoş şehrin dört tarafında bahçe ve bostanlar içinde sular akar. Her bağında birer köşk, havuz, fıskıyeler ve çeşitli meyveler bulunur. Halkı zevk ehlidir. Gariplere dostturlar. Kin tutmaz, hile bilmez. Câmi, saray, köşk ve imâretleri o kadar metin ve güzel olur ki, buralara girenler hayran olurlar. Hacı Bektaş-ı Velî'nin hayırlı ve bereketli duâlarıyla bu eski târihî şehir âlimler konağı, fâzıllar yurdu ve şâirler yatağıdır."

Cumhûriyet devrinde bütün sancaklar gibi Tokat da kendi adını taşıyan ilin merkezi olmuştur.

Fizikî Yapı

Tokat il topraklarının % 45'i dağlardan, % 40'ı plato ve yaylalardan ve % 15'i ovalardan ibârettir.

Dağları: Tokat ilinde 3 dağ dizisi vardır. Bunlar Canik Dağları, Kelkit ve Tozanlı vâdilerini meydana getiren dağ dizisiyle Yeşilırmak Vâdisinin güneyinde uzanan dağ dizisidir. Başlıca dağlar Şehnakayası (2385 m), Geyikbaba Tepesi (2090 m), Killik Tepe (1546 m), Keltepe (1794 m), Somun Tepesi (1780 m), Gölağa Tepesi (1502 m), Erdembaba Tepesi (2181 m), Buğalı Dağı (Câmi Tepe 1945 m), Poyrazlık Tepesi (1535 m), Dönek Dağı (1820 m), İmamgâzi Tepesi (1779 m), Topçam Tepesi (1628 m), Akdağ (1900 m), Deveci Dağı (1892 m), Köroğlu Dağı (1930 m), Toraç Dağı (2112 m) ve Asmalı Dağ (2116 m)dır.

Tokat ilinde plato ve yaylalar oldukça geniş yer tutar. Kızılca Ören, Topçam, Çevreli, Seleman ve Dumanlı yaylası başlıca yaylalardır.

Ovaları: Tokat ilinde 3 büyük ova vardır. Bunlar Taşova, Kazova ve Artova'dır. Taşova'nın mühim kısmı Amasya ilinde kaldığından Tokat ilinde kalan kısmına Erbaa Ovası denir. Kazova, Tozanlı Çayı Vâdisinin genişlemesiyle ortaya çıkar ve Tokat Ovası, Turhal Ovası ve Omala Ovasının birleşmesinden meydana gelir. Artova, Çekerek Suyunun güneyinde yer alır. Kelkit Vâdisinde Reşâdiye ve Niksar ovaları vardır.

Akarsuları: Tokat ilindeki üç büyük akarsu Kelkit Çayı, Tozanlı Çayı ve Çekerek Suyu, Yeşilırmak'ın en büyük kollarıdır.

Tozanlı Çayı: Sivas'ın Köse Dağından çıkar Reşâdiye yakınında Tokat iline girer. Tokat, Pazar ve Turhal'ın yakınlarından geçerek Amasya ilinde Yeşilırmak ile birleşir. Almus ilçesi yakınındaki Almus

Barajını besler. Kelkit Çayı: Reşâdiye'nin Umurca köyü yakınlarından il topraklarına girer. Niksar ve Erbaa ovalarını sular. Taşova yakınlarında Amasya il sınırını çizerek Samsun iline geçer. Çekerek Suyu: Çamlıbel (Tokat) Dağlarından çıkar. Artova'nın Alanyurt köyü yakınında Yozgat iline geçer. Bir müddet sonra bir dirsek yaparak kuzeye yönelir ve tekrar Tokat il topraklarına girer. Bir müddet sonra tekrar bir dirsek çizerek Zile'nin Gümüşkaş köyü yakınında yeniden Yozgat il topraklarına girer. Uzunluğu 256 km'dir.

Gölleri: Tokat ilinde üç tabiî göl ve bir baraj gölü vardır. Zınav Gölü (Çukurgöl), Reşâdiye ilçesine bağlı Yolüstü köyüne 3 km mesâfededir. Eni 150 m ve boyu 1000 metredir. En derin yeri 15 m'dir. Yüzölçümü 1,5 km^2 olup suyu tatlıdır. İçinde çok lezzetli kızılkanat balığı bulunur. Civârının manzarası çok güzeldir. Kaz Gölü: Kazova'da Tatlıcak köyü yakınlarında küçük bir göldür. Göllüköy: Reşâdiye sınırları içinde küçük bir göldür. Almus Baraj Gölü: Almus ilçesi yakınındadır. Derinliği 95 m olup, 100 milyon m^3 civârında su biriktirir. 31 km^2lik bir alanı kaplar. 1966'da işletmeye açılmış olup, taşkın önleme, sulama ve elektrik üretiminde kullanılır.

İklim ve Bitki Örtüsü

Tokat ilinin iklimi, Karadeniz bölgesi iklimiyle İç Anadolu bölgesi iklimi arasında bir geçiş özelliği gösterir. Güneyde iklim daha serttir. Kıyıya yaklaştıkça bu sertlik azalır. Tokat ilinde senenin her mevsimi yağmur yağar. Senelik yağış miktarı bâzı yerlerde 385 mm iken bâzı yerlerde 485 mm'dir. Senenin 50 gününde sıcaklık 0°C'nin altında ve 40 gün +30 °C'nin üzerinde seyreder. Yazlar çukur vâdilerde oldukça sıcak geçer. Ortalama yüksekliği 1050 m olan Tokat ilinde kara ikliminin tesiri büyüktür.

Tokat il topraklarının % 50'ye yakını orman ve fundalıklarla kaplıdır. % 35'i ekili ve dikili alanlar ve % 14'ü çayır ve mer'alardan ibârettir. Ormanlar daha çok Reşâdiye ve Niksar sınırları içindedir. Başlıca ağaç türü, meşe, kayın ve karaçamdır.

Ekonomi

Tokat ilinin ekonomisi geniş ölçüde tarıma ve tarımla ilgili sanâyiye dayanır. Faal nüfûsun % 80'i tarım sektöründe çalışmaktadır. Tokat'ın verimli ovalarında her çeşit ürün yetiştirilir. Hayvancılık da oldukça ileridir.

Tarım: Birbirinden dağlarla ayrılmış ovalar çok verimlidir. Her çeşit tarım ürünü yetişirse de, Artova'da tahıl, Kazova'da bağcılık ve Taşova'da tütün ekimi daha ağır basar. Tokat'ta sebze ve meyvecilik, sanâyi bitkileri ve baklagiller mühim yer tutar. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, mısır, nohut, fiğ, şekerpancarı, yeşil mercimek, yonca, tütün, soğan, ayçiçeği ve patatestir. Başta domates olmak üzere her çeşit sebze ve meyve yetişir. Tokat için Türkiye'nin meyve bahçesi tâbiri kullanılır.

Tokat'ta yetişen tütün, kokulu ve en iyi cinstendir. Çavuş üzümüne benzeyen "narince" üzümü meşhurdur.

Hayvancılık: Tokat ili hayvancılık bakımından oldukça zengin bir ildir. Turhal Şeker Fabrikasında küspe ve melas gibi yemlerin üretilmesiyle besi hayvancılığı gelişmiştir. Sığır, manda, koyun, kıl keçisi ve hindi beslenir. Arıcılık gelişmiştir. Dut ağacının yetişmesine elverişli olan Tokat'ta ipekböcekçiliğini geliştirme ve yaygınlaştırma çalışmaları yapılmaktadır.

Ormancılık: Tokat ili orman varlığı bakımından zengin bir ildir. 420 bin hektar orman ve 56 bin hektar fundalık alanı vardır. Ormanlarda değerli sedir ağacı, gürgen, ladin, köknar, dişbudak, kestâne, yabâni zeytin, meşe ve kayın bulunur. Vâdilerdeyse söğüt ve kavak ağaçları çoğunluktadır.

290 köy orman içinde ve 164 köy orman kenarındadır. Her sene 40-500 m3 sanâyi odunu ve 369.000 ster yakacak odun elde edilir.

Mâdenleri: Tokat ili mâdenler bakımından da zengin sayılır. İl dâhilinde betonit, antimon, oniks, krom ve kömür çıkarılır. Antimon yalıtıcı ve yüksek sıcaklığa dayanıklı bir mâdendir. En çok Turhal ilçesinden çıkarılır. Betonitse yağ ve şeker gibi ürünlerin arıtılmasında, kanalizasyon sularının temizlenmesinde, petrol ve su sondajlarında kullanılan çamurların hazırlanmasında kullanılır. Türkiye'nin en zengin betonit yatakları Reşâdiye ilçesinde bulunur.

Sanâyi: Tokat ilinde faal nüfûsun ancak % 5'i îmâlat sanâyiinde çalışır. 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyeri sayısı 100'e yakındır. Tütün, gıdâ, taş ve toprağa dayalı sanâyi ve kimyâ sanâyi dalı işyerlerinin mühim kısmını teşkil eder. Turhal Şeker Fabrikasında 3000 kişi çalışmakta ve günde 2550 ton pancar işlenmektedir. Tokat Sigara Fabrikasında yaklaşık 2400 işçi çalışmaktadır. Takım Tezgahları Aksesuarı Fabrikası, Dimes Meyve Suyu Fabrikası, un fabrikaları, kiremit tuğla fabrikaları, Samaş Bentonit Fabrikası, Yem Fabrikası, Kereste Fabrikası, Alüminyum, Bakır İşleme Atölyesi, Ziraat Âletleri Îmâlâthânesi ve Lastik AyakkabıFabrikası başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. Organize sanâyi bölgesinin

kurulmasıyla, çeşitli sanâyi kuruluşları bölgede yatırım yapmaya başladılar.

Ulaşım: Eski çağlardan beri kervan yollarının uğradığı Tokat bugün de karayolunun önemli merkezlerinden biridir. Samsun-Sivas karayolu Amasya'nın güneyinden il sınırlarına girer. Turhal'dan sonra Sivas vâsıtasıyla ülkenin her tarafıyla irtibat sağlar. İl sınırları içinde 382 km devlet yolu ve 315 km il yolu vardır. Köylerin dörtte üçünün yolu vardır.

Demiryolu il sınırları içinde 105 km'dir. Samsun-Sivas demiryolu hattı Tokat'ın batısından geçer ve Turhal-Zile ve Artova ilçelerine uğrar. Turhal İstasyonu en işlek olanıdır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

1990 sayımına göre toplam nüfûsu 719.251 olup, 308.304'ü ilçe merkezinde, 410.947'si köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 9958 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 73'tür.

Örf ve âdetleri: Tokat il topraklarında târih boyunca muhtelif milletler, kültürler ve medeniyetler gelip geçmiştir. 1071 Malazgirt Zaferinden sonra hızla Türkleşen Tokat'ta diğer kültürler unutulmuş ve Türk-İslâm kültürü yerleşmiştir.

Tokat'tan çok sayıda ilim ve devlet adamı yetişmiştir. İbn-i Kemâl, Abdülmecîd Şirvânî, Sinânüddîn Yûsuf, Molla Lütfi, Molla Hüsrev, Hekim Mustafa, Seyyid Hasan Paşa ve Plevne Kahramanı Gâzi Osman Paşa bunların başlıcalarıdır.

Halk oyunları ve müziği: Tokat ili halk müziği ve halk oyunları bakımından en zengin illerimizden biridir. Halk oyunlarında halay hâkimdir. Karşılama ve semahlar da vardır. Halaylar, ağırlama ve yeldirme bölümlerinden meydana gelir. Başlıca oyunlar, Tokat Ağırlaması, Kazova Halayı, Ellik, Lâlelim, Hoş Bilezik, Grat, Üç Ayak, Tozanlı Halayı, Hanım Kızlar, Alaçam, Garkın Halayı, Omuz Halayı, Koççari, Sinsin, Kartal Halayı, Sarsı, Ters Bico ve Karadut'tur. Tokat ilinden çok sayıda halk şâiri yetişmiştir.

Mahallî kıyâfeti: Kadınlar başlarına fes giyerler. Bu fesin kenarları gümüş paralarla süslü, üzeri yemeniyle örtülüdür. Gövdeye giyilen iç gömleğe "İç göynek" denir. Onun üzerine cepken, en üste saya giyilir. Sayanın ön uçları bele bağlanır ve kuşağın arasına sokulur. Alt kısma iri desenli renkli pâzenden yapılmış bir şalvar, ayaklara yün çorap ve çarık giyilir.

Mahallî yemekleri: En meşhur olanları Tokat kebabı, madımak, bat, köme (cevizli sucuk), Zile pekmezi, ciğer çorbası, keşkek, katmer, bacaklı çorba, mantı, patlıcan peklizi ve un helvasıdır.

İlde el sanatlarından yazmacılık, halıcılık ve bakırcılık yapılmaktadır. On dördüncü asırdan beri il, yazmacılığın merkezi hâlindedir. Halıcılık daha çok köylerde yapılmaktadır. Ergani ve Küre'de çıkarılan bakırın, Tokat Kalhanelerinde eritilmesi 18. asrın ilk yarısından başlayarak ili, bakır sanâyiinin ticâret merkezi hâline getirmiştir. Süs bitkileri ve hamam tasları, il bakırcılığının en güzel örneklerindendir.

Eğitim: Okur-Yazar nispeti % 95'tir. Okulsuz köy yoktur. İlde 20 Anaokulu, 840 ilkokul, 39 ilköğretimokulu, 1 Körler okulu, 41 Ortaokul, 6 Ticâret Lisesi, 6 Kız Meslek Lisesi, 6 Endüstri Meslek Lisesi, 5 Sağlık Meslek Lisesi, 1 Anadolu Otelcilik Turizm Lisesi, 1 Anadolu Öğretmen Lisesi, 6 İmam-Hatip Lisesi, 3 Anadolu Lisesi, 15 Genel Lise vardır. 1992 târihinde kurulan Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesine bağlı Ziraat Fakültesi Fen ve Edebiyat Fakültesi, Meslek Yüksekokulu, Niksar Meslek Yüksekokulu, Zile Meslek Yüksekokulu, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erbaa Fen Bilimleri Enstitüsü vardır (1994).

İlçeleri

Tokat ili; merkez ilçe (Tokat), Almus, Artova, Başçiftlik, Erbaa, Niksar, Pazar, Reşâdiye, Suluçay, Turhal, Yeşilyurt ve Zile ilçelerinden ibârettir.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 150.771 olup, 83.058'i ilçe merkezinde, 67.713'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 68, Çallıbel bucağına bağlı 21, Gökdere bucağına bağlı 26 köyü vardır. Yüzölçümü 1968 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 77'dir

İlçe merkezi, Yeşilırmak'ın bir kolu olan Belmat Deresinin Yeşilırmak'la birleştiği yere yakın bir mevkide kurulmuştur. Akdağ ile Çamlıbel Dağı arasında kalan dar bir vâdide yayılan şehrin doğusu ve batısı sarptır. Tarıma elverişli düzlükler ilçe merkezinin kuzey ve güneyinde yer alır. Denizden yüksekliği 650 metredir.

İlçe ekonomisi tarıma dayalıdır. Meyve, sebze yetiştiriciliği ve bağcılık yaygındır. İlçede tarım ürünlerinin işlenmesine dayalı gıdâ sanâyii gelişmiştir. İlin sanâyi kuruluşlarının çoğu merkez ilçededir. Afganistan göçmenlerinin gelmesinden sonra deri konfeksiyonculuğu hızla gelişerek ilçe ekonomisine önemli katkılarda bulunmaktadır.

Almus: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 36.328 olup, 5901'i ilçe merkezinde, 30.427'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 32 köyü vardır. Yüzölçümü 704 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 52'dir.

İlçe toprakları dağlık ve engebelidir. Yeşilırmak'ın önemli bir kolu olan Tozanlı Çayı ilçenin kuzey sınırını çizer. Almus Çayı üzerinde kurulu olan Almus Baraj Gölü ilçe topraklarının içinde kalır.

Ekonomisi tarıma dayılıdır. Tarıma elverişli arâzinin az olması sebebiyle üretim azdır. Başlıca tarım ürünleri buğday ve arpadır. Akarsu boylarında sebzecilik yapılır ve az miktarda pancar ekilir. Baraj Gölünde tatlı su balıkçılığı yapılır. Hayvancılık gelişmiştir.

İlçe merkezi, Almus Deresinin Yeşilırmak'a döküldüğü yerde Almus Baraj Gölü kıyısında kurulmuştur. İl merkezine 35 km uzaklıktadır. 1954'te ilçe olmuştur. İl merkezine yakınlığı sebebiyle sanâyii gelişmemiştir.

Artova: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 17.688 olup, 4429'u ilçe merkezinde, 13.259'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 26 köyü vardır.

İlçe toprakları genelde düzdür. Kuzeybatı-güneybatı istikâmetinde uzanan Deveci Dağları Çekerek Çayı tarafından derin biçimde bölünmüştür. İlçenin güneyinden geçen Çekerek Çayının topladığı alüvyonlardan verimli Artova Ovası meydana gelmiştir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı ve patatestir. Hayvancılık gelişmiş olup, ilçe topraklarında mâden kömürü çıkarılır.

İlçe merkezi Sivas-Samsun demiryolu üzerinde kurulmuştur. 1923'e kadar ilçe merkezi Sulusaray diye bilinirdi. O seneki zelzelede ilçe büyük zarar gördü. Bunun üzerine ilçe merkezi önce Çamlıbel'e sonra 1944'te şimdiki yerine taşındı. İl merkezine 38 km uzaklıktadır.

Başçiftlik: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 6477 olup, 3722'si ilçe merkezinde, 2755'i köylerde yaşamaktadır. Niksar'a bağlı belediyelik bir köyken 9 Mayıs 1990'da ilçe oldu. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Ormancılık ve halıcılık ekonomide önemli yer tutar. Ev tezgahlarında Hereke cinsi halı dokunur. Hemen hemen her evde bir halı tezgahı vardır. İl merkezine 85 km mesâfededir.

Erbaa: 1990 sıyımına göre toplam nüfûsu 99.596 olup, 33.554'ü ilçe merkezinde, 66.042'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 29, Doğanyusuf bucağına bağlı 17, Karakaya bucağına bağlı 13 ve Kozlu bucağına bağlı 14 köyü vardır. Yüzölçümü 1111 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 90'dır.

İlçe toprakları genelde ovalıktır. Çoruh-Kelkit Vâdisinin batısı ilçe sınırları içinde kalır. İlçenin güney ve kuzeyinde yer alan dağlar arasından Kelkit Çayı akar. Dağlardan akan sularla beslenen Kelkit, ilçenin batısında Yeşilırmak ile birleşir. Kelkit Çayının taşıdığı alüvyonlardan meydana gelen Erbaa Ovası çok verimlidir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Sebze ve meyvecilik gelişmiş olup, en çok domates üretilir. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı, arpa, mısır, elma ve nohuttur. Hayvancılık ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. En çok koyun ve sığır beslenir. Kelkit Çayında tatlı su balıkçılığı yapılır. İlin en zengin ilçesidir. İlçede tuğla ve kiremit fabrikaları vardır.

İlçe merkezi Kelkit Çayının kıyısında kurulmuştur. 1942'deki zelzelede büyük hasar gören ilçe bugünkü yeri olan Ardıçlık'ta yeniden kurulmuş olup, Niksar-Taşova-Samsun karayolunun iki tarafında gelişmiştir. İl merkezine 82 km uzaklıktadır. Erbaa belediyesi 1868'de kurulmuştur.

Niksar: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 84.932 olup, 35.201'i ilçe merkezinde, 49.731'i köylerde yaşamaktadır. İlçe topraklarının kuzey ve kuzeydoğusunda Canik Dağları, güneyindeyse Köse Dağları yer alır. Çoruh-Kelkit Vâdisinin ilçe merkezi yakınında genişlemesiyle meydana gelen Niksar Ovası verimli tarım alanıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Zengin tarım toprakları, elverişli iklim özellikleri ve sulama imkânlarıyla ilçe, tarım ürünleri üretimi yönünden önde gelen ilçelerdendir. Şekerpancarı, buğday, zeytin, pirinç, mısır, patates, tütün başlıca tarım ürünleridir. Meyve ve sebzecilik de gelişmiştir. En fazla domates, fasulye, elma, üzüm yetiştirilir. İlçe ilin orman varlığı yönünden de en zengin ilçesidir. Ormancılık, ekonomide önemli yer tutar. Hayvancılık gelişmektedir.

İlçe merkezi Kelkit Çayının kollarından olan Çanakçı Deresi Vâdisinin yamaçlarında ve Erzincan-Amasya karayolunun 9 km kadar kuzeydoğusunda kurulmuştur. İlçe merkezinden Tokat-Ünye karayolu geçer. İl merkezine 55 km mesâfededir. Niksar belediyesi 1876'da kurulmuştur.

Niksar, târih ve kültürümüz bakımından önemli birikime sâhip bir ilçedir. Güçlü bir Bizans şehriyiken 1071 târihinden sonra Melik Ahmed tarafından fethedildi ve Danişmend beyliğinin başşehri Sivas'tan Niksar'a nakledildi. Niksar'ın başşehir olmasıyla şehir îmâr edildi ve günümüze kadar ulaşan kalıcı eserler bırakıldı. İlk medrese Niksar'da kuruldu. Fâtih Sultan Mehmed Han, Trabzon Rum Krallığına

son vermek için çıktığı seferde son hazırlıkları Niksar'da yaptı.

Pazar: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 21.625 olup, 5669'u ilçe merkezinde, 15.956'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 17 köyü vardır. Turhal'a bağlı bucakken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu.

İlçe toprakları genelde düzdür. Kazova verimli topraklara sâhiptir. Ovanın çukur kesiminde suların birikmesiyle meydana gelmiş Kaz Gölü daha sonra kurutularak tarım alanı yapılmıştır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı ve elmadır. Hayvancılık gelişmiştir. İl merkezine 28 km uzaklıktadır.

Reşâdiye: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 61.166 olup, 12.321'i ilçe merkezinde, 48.845'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 94, Bereketli bucağına bağlı 12 köyü vardır. Yüzölçümü 1481 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 41'dir.

İlçe toprakları genelde dağlıktır. Kuzeyinde Canik Dağları, orta kesimde Küre Dağları güneyindeyse Asmalıdağ yer alır. Dağlardan kaynaklanan sular Kelkit Çayı ve Yeşilırmak'ın başlangıç kolu olan Tozanlı Çayında toplanır. Canik-Kelkit Vâdisi ilçe topraklarını ikiye böler. İlçede Çukurgöl ve Göllüköy Gölü adıyla bilinen iki küçük göl vardır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Tarıma müsâit alanları azdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve şekerpancarıdır. Ayrıca az miktarda elma, mısır, armut, şeftali ve baklagiller yetiştirilir. Hayvancılık, tarımın yanında daha çok gelişmiştir. Çok miktarda koyun, sığır ve manda yetiştirilir. İlçe topraklarında bentonit yatakları vardır.

İlçe merkezi Kelkit Vâdisinin kuzey kesiminde kurulmuştur. İlin en fakir ilçesidir. İl dışına en çok bu ilçeden göç olur. İl merkezine uzaklığı 100 km olup, Amasya-Erzincan karayolu ilçeden geçer. Reşâdiye belediyesi 1907'de kurulmuştur.

Sulusaray: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 17.945 olup, 4377'si ilçe merkezinde, 13.568'i köylerde yaşamaktadır. Merkez'e bağlı 19 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikte dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Kuzeyini Deveci Dağları engebelendirir. Başlıca akarsuyu Çekerek Çayıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı ve patatestir. Hayvancılık gelişmiştir. İlçe merkezi Çekerek Çayı kenarında kurulmuştur. Artova'ya bağlı bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe olan Sulusaray belediyesi 1987'den beri faaliyetine devam etmektedir. İl merkezine 67 km uzaklıktadır.

Turhal: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 106.014 olup, 68.384'ü ilçe merkezinde, 37.630'u köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 45, Dökmentepe bucağına bağlı 7 köyü vardır.

İlçe toprakları kuzeyde Buzluk ve Sakarat dağları, doğuda Yaylacık Dağı, güneyde Deveci Dağlarıyla çevrilidir. Dağların sularını Yeşilırmak'a kavuşan Kurucuk ve Keçeci dereleri toplar. Tabiî bitki örtüsü step olup, dağlık bölgelerde meşe ve kayın ormanları vardır. Toprakları genelde düzdür.

Ekonomisi tarım ve tarıma bağlı sanâyiye dayanır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, arpa, üzüm, ayçiçeği, baklagiller ve elmadır. İlçedeki diğer bir ekonomik faaliyet de sığır besiciliğidir. İlçenin en önemli sanâyi kuruluşu Şeker Fabrikasıdır. Bunun yanında bu fabrikaya bağlı ispirto ve makina fabrikaları da vardır. İlçe topraklarında atimon, kireçtaşı ve traverten yatakları olup, Türkiye'nin en yüksek kaliteli antimon yatağı bu ilçededir.

İlçe merkezi Kazova'nın kuzeybatısında Yeşilırmak'ın kenarında kurulmuştur. Önceleri küçük bir yerleşim merkeziyken şeker fabrikasının kurulmasıyla hızla gelişmiştir. Zile ile Amasya'yı Tokat'a bağlayan yolların birleştiği noktada bulunur. Sivas-Samsun demiryolu ilçeden geçer. İl merkezine 45 km uzaklıktadır. Turhal belediyesi 1892'de kurulmuştur.

Yeşilyurt: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 8736 olup, 5598'i ilçe merkezinde 3138'i köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 12 köyü vardır. Artova'ya bağlı belediyelik köyken, 19 Haziran 1987'de 3362 sayılı kânunla ilçe oldu. Yeşilyurt belediyesi 1972'de kurulmuştur. Afganistan'dan göç eden Türkmenlerin mesleği olan "Dericilik" ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. Deri ürünlerinin ihrâcâtı yapılmaktadır. İl merkezine 55 km uzaklıktadır.

Zile: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 107.973 olup, 46.090'ı ilçe merkezinde, 61.883'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 45, Boztepe bucağına bağlı 36, Iğdır bucağına bağlı 33 köyü vardır. Yüzölçümü 1511 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 71'dir.

İlçe topraklarının kuzey ve batısında Buzluk Dağı, güneyindeyse Deveci Dağları yer alır. Geri kalan kısmı genelde düzdür. Arazi yüksekliği hiçbir yerde 2000 metreyi geçmez. İlçe topraklarından kaynaklanan Çekerek ve Zile çayları Yeşilırmak'a karışır. Zile Çayı Vâdisinin genişlediği kısım Zile

Ovası olarak anılır. Genelde bitki örtüsü bozkır görünümündedir. Dağlık bölgelerde meşe, kayın ve sarıçam ormanları vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday, arpa, mercimek, nohut, üzüm, ayçiçeği ve elmadır. Zile'nin pekmez ve leblebisi meşhurdur. Hayvancılık gelişmiştir. Koyun, keçi ve Ankara keçisi beslenir. Arıcılık gelişmiştir.

İlçe merkezi Buzluk Dağı eteklerinde, Zile Ovasının batı ucunda kurulmuştur. Bahçeli evler düzeninde geliştiği için geniş bir alana yayılır. İl merkezine 67 km mesâfededir. İlçe merkezinde demiryolu istasyonu yoktur. Demiryolu ulaşımını 20 km mesâfedeki Boztepe istasyonundan sağlar, Zile belediyesi 1872'de kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Verimli ovalar ve önemli yollar üzerinde olan Tokat ili târihî ve turistik eserleri bakımından zengin bir ilimizdir. Başlıca târihî eserleri şunlardır:

Garipler Câmii: Tokat'ın en eski câmisi olan bu eser Danişmendoğulları zamânında Danişmend Ahmed Gâzi tarafından 1167'de yaptırılmıştır.

Alaca Mescid: İlk defâ 1301'de yaptırılan mescit yıkılınca 1505'te yeniden yaptırılmıştır. Tuğladan bezemeli minâresi Selçuklu mîmârî özelliğini taşır.

Hâtuniye Meydan Câmii: Meydan Mahallesinde, Sultan İkinci Bâyezîd Han, annesi Gülbahar Hâtun adına 1485'te yaptırmıştır. Câmi tek kubbeli ve minârelidir. Kapısının işlemesi çok güzel olan câmi 1939 ve 1943 zelzelelerinde büyük zarar görmüştür. Daha sonraları tâmir edilmiştir.

Hamza Bey Câmii: Bicaroğlu Hamza Bey tarafından yaptırıldığı kitâbesinden anlaşılmaktadır. Moloz taştan yapılan câmi, Bicar âilesinin eviyle içiçedir. Câmi, kubbeli ana mekanla yanlarda tonozlu bölümlerden meydana gelir.

Ali Paşa Câmii: 1572'de yapılmış bir Osmanlı eseridir. Kare plânlı kesme taştan, yüksek kubbeli ve tek minârelidir. Mihrabı ve minberi taştandır. Avluda Ali Paşa, eşi ve oğlu Mustafa Beyin türbesi vardır.

Behzat Câmii: Behzat Caddesinde Hoca Behzat bin Fakih Şirvan tarafından 1535'te yaptırılmıştır. Sultan İkinci Abdülhamîd Han devrinde bâzı ekler yapılan câmi 1939 zelzelesinde büyük zarar görmüş ve Vakıflar Genel Müdürlüğünce tâmir edilmiştir.

Ulu Câmi: 1679'da yapılan câmi, dikdörtgen plânlı kesme taştan olup, çatısı kiremitle kaplıdır. Kemer sütunları ve iç süslemesi büyük bir sanat eseridir.

Sefer Beşe Mescidi: Ulu Câmi yanında olup, 1251'de yaptırılmıştır. Kitâbesi Tokat Müzesindedir. Mescit günümüzde yıkılmış olup, yanında bulunan türbenin kubbesi sekiz köşeli piramit şeklindedir. Kesme taştan yapılmıştır.

Silahtar Ömer Paşa Câmii: Erbaa ilçesindedir. Yapım târihi kesin olarak bilinmemektedir. Süsleme tarzından 17. asrın sonlarında yapıldığı tahmin edilmektedir. Kalem işi süslemeleri çok güzeldir. Eserin dışı yalın, içiyse çok güzel süslemelerle doludur.

Ulu Câmi: Niksar ilçesinde, Danişmendoğulları tarafından 1145'de yaptırılmıştır. Niksar'ın en eski câmiidir. Melik Gâzi Câmii de denir. Osmanlılar zamânında tâmir ettirilmiştir.

Çöreği Büyük Câmii: Niksar ilçesinde İlhanlılar tarafından yapılmıştır. Giriş kapısı geometrik bitki motifleriyle süslüdür. Câmi, adını kapısının sağ ve solundaki çöreğe benzer iki büyük diskten aldığı zannedilmektedir.

Ulu Câmi: Zile ilçesindedir. Mehmed Zakuli bin Ebû Ali tarafından 1267'de yaptırılmıştır. 1909'da Kaymakam Necmeddîn Beyin yardımlarıyla tâmir ettirilmiştir.

Boyacı Hasan Ağa Câmii: Zile ilçesinin Sakiler Mahallesindedir. Ali bin Sultan Hoca tarafından 1497'de yaptırılmıştır. 1640'ta Boyacı Hasan Ağa tarafından tâmir ettirilmiştir.

Çukur Medrese: Yağıbasan Medresesi adıyla da bilinen eseri, Danişmendoğullarından Nizâmeddîn Yağıbasan tarafından 1164'te yaptırılmıştır. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından 1248'de tâmir ettirilmiştir. Moloz taştan tek katlı medresenin kapı ve kemerleri tuğladandır.

Hâtuniye Medresesi: Hâtuniye Câmiinin yanında olup, oldukça yıkık vaziyettedir. Sultan İkinci Bâyezîd, annesi Gülbahar Hâtun adına 1485'te yaptırmıştır.

Pervâne Dârüşşifâsı: Gök Medrese adıyla da bilinir. Meydan Mahallesinde Selçuklu Veziri Nûreddîn Pervâne tarafından 1275'te yaptırılmıştır. Avluya bakan yüzü Selçuklu çinileriyle süslüdür. Sivil

Selçuklu eserlerinin en eskilerinden biridir. Siyah ve Türk mavisinin hâkim olduğu süslemeler Selçuklu sanatının şâheseridir. 1926'da tâmir ettirilen Dârüşşifâ günümüzde müze olarak kullanılmaktadır.

Yağıbasan Medresesi: Niksar ilçesindedir. Günümüzde oldukça yıkık vaziyettedir. Çukur Medreseyle aynı zamanda yapıldığı tahmin edilmektedir.

Ebü'l-Kâsım Türbesi: Ebü'l-Kâsım bin Ali et-Tûsî tarafından 1234'te yaptırılmıştır. Mor, firuze, lâcivert çinilerle yapılmış kûfî yazılar geometrik geçmeler Selçuklu sanatının orijinal örneklerindendir.

Sümbül Baba Türbesi: Gaziosmanpaşa Caddesinde; türbe, tekke ve mescit olarak 1292'de yapılmıştır. Türbenin taş işçiliği büyük sanat eseridir. Hacı Sümbül tarafından yaptırılmıştır. Selçuklu mîmârisi tarzındadır.

Kırk Kızlar Kümbeti: Niksar ilçesinde olup, 13. asır Selçuklu eserlerindendir. Yapım târihi ve kime âit olduğu belli değildir. Yapının kâidesi taştan, sekizgen gövdesi tuğladandır.

Melik Gâzi Türbesi: Niksar ilçesinin çıkışındadır. Danişmendoğulları devrinde yapılmıştır. Câmi plânındadır. İçten bütün eseri dolaşan yazı kuşağı devrin ustalığını yansıtır.

Tokat Köprüsü: Şehrin girişinde Yeşilırmak üzerindedir. Selçuklu eseri olup, 1250'de yapılmıştır. Boyu 150, eni 7 metre olup, 5 gözlüdür. Osmanlılar devrinde tâmir gören köprü son şeklini almıştır.

Talazan Köprüsü: Niksar ilçesine 15 km mesâfede, Niksar-Erbaa karayolu üzerindedir. 1200-1220 arasında yapıldığı tahmin edilen köprü günümüzde yıkık vaziyettedir.

Saat Kulesi: Sultan Abdülhamîd Hanın tahta çıkışının 25. yıldönümü için 1902'de yaptırılmıştır. Kulenin girişi güneyinden olup, kuzeyinde bir dükkan vardır. Yüksekliği 33 metredir. Kesme taştandır.

Turhal Kervansarayı: Turhal-Pazar karayolu üzerindedir. Anadolu'da bulunan Selçuklu eserlerinin en güzellerindendir. Fakat hâlen bakımsız ve harap bir haldedir. Selçuklu Sultanı Alâeddîn Keykubat devrinde 1237'de yapılmıştır.

Sulu Han: Osmanlılar devrinde yapılmıştır. Günümüzde restore edilip, öğrenci yurdu olarak kullanılmaktadır.

Tokat Kalesi: Ortaçağda sivri ve kayalık bir tepe üzerinde yapılmıştır. Selçuklu ve Osmanlı devrinde tâmir görmüştür. Kalenin 28 burcundan günümüzde bir tânesi kalmıştır. Diğer kısımları harâbe hâlindedir. Tepe üzerindeki kulesine 362 basamakla çıkılır. Sarnıç, ambar, cephânelik ve muhâfızlar için binâlar vardır.

Turhal Kalesi: Bugün yalnız birkaç burcu kalan bu kale çok eski çağlardan kalmadır. Son şeklini Osmanlı devrinde almıştır.

Niksar Kalesi: Ortaçağdan kalmıştır. Fakat bugünkü şeklini Selçuklu ve Osmanlı devrinde almıştır.

Zile Kalesi (Nama Hisarı)**:** Eski bir eserdir. Sur şekli Osmanlılara âittir. Roma İmparatoru Sezar'ın târihe geçen **"Geldim, gördüm, yendim"** (Veni, Vidi, Vici). Lâtince yazıların kazılı olduğu sütunun da bulunduğu kale bakımsızlıktan yıkılmak üzeredir. Osmanlı devrinde depo olarak kullanılmıştır. Kaleden Bodrum ve Sekerap Suyuna inen gizli tünellerin bulunduğu rivâyet edilir.

Nikopolis: Artova ilçesinin Sulusaray bucağında bir Roma çağı şehrinin kalıntıları toprak altındadır.

Neokaseria (Kaberie): Bugünkü Niksar şehrinin bulunduğu yerde eski bir Roma şehrinin kalıntıları vardır. Kale, sur ve yılanlı köprü kısmen ayaktadır.

Tokat Müzesi: Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı devirlerine âit eserler sergilenir. Osmanlı devrine âit olanlar arasında mahkeme sicilleri, mühürler, sikkeler, tabletler, tekke eşyâsı ve giyim-kuşama âit eserler çoğunluktadır.

Mesire yerleri: Tokat tabiî güzellikleri bakımından yurdumuzun zengin bölgelerinden biridir. Ormanlar ilde geniş bir yer kaplar. Bu yüzden birçok orman içi dinlenme yeri vardır. Bâzı mesire yerleri şunlardır.

Câmiiçi: Niksar ilçe merkezine 17 km uzaklıkta, Niksar-Ünye karayolu üzerinde bir ormaniçi dinlenme yeridir.

Zinav Gölü: Çukurgöl olarak da bilinen bu mesire yeri Reşâdiye ilçesine 25 km uzaklıktadır. Göl ve ormanların iç içe olduğu bir mesire yeridir. Gölün suyu tatlıdır.

Göllüköy: Reşâdiye ilçesine bağlı Göllüköy yakınındadır. Gölün suyu tatlı olup, etrâfının manzarası güzel bir mesire yeridir.

Kaplıca ve içmeler: Tokat içmeler ve kaplıca bakımından zengin bir ilimizdir. Sulusaray Kaplıcası,

Reşâdiye Çermiği, Başören mâdensuyu, Reşâdiye mâdensuyu ve Ayvaz suyu ilin önemli şifâlı su kaynaklarıdır.

Sulusaray Kaplıcası: Sulusaray ilçesine 3 km uzaklıkta Ilıca köyündedir. Tesisleri mevcut olan kaplıcanın suyu romatizma, nevralji ve cilt hastalıklarına iyi gelmektedir.

Reşâdiye Kaplıcası: Reşâdiye ilçesinin 1.5 km batısındadır. Yeterli tesisleri olmayan kaplıca suyu romatizma, nevralji ve kadın hastalıklarına iyi gelmektedir.

Başören İçmesi: Merkez ilçeye bağlı Başören köyündedir. Sarılık suyu olarak da bilinir. Su, içme olarak mîde, karaciğer ve safra yolları rahatsızlıklarına, böbrek taşlarının düşürülmesinde faydalıdır.

Ayvaz Suyu: Niksar ilçesine 2 km uzaklıkta çıkar. Sertliği 0 derece olan su, şişelenerek diğer illere gönderilir. Su, safra kesesi ve böbrek rahatsızlıklarıyla yüksek tansiyon ve barsak rahatsızlıklarına iyi gelmektedir.

TOKSEMİ;

Alm. *Toxemie (f),* **Fr.** *Toxémie (f),* **İng.** *Toxemia.* Vücuttaki toksik maddelerin sebep olduğu pekçok rahatsızlığa verilen genel bir isim. Genellikle ciddî olup, hastâne bakımı gerektirebilir. Toksemiden ekseri böbrekler etkilenir. Böbreklerin çalışmasında meydana gelecek bir bozukluk, üremi ve kalp yetersizliğini de berâberinde getirir.

Tokseminin pekçok sebebi mevcuttur. Akciğer rahatsızlıkları ve kolera gibi ciddî enfeksiyonlara sâhip olanlarda, vücûda giren mikroorganizmaların ürettiği toksinler toksemiye sebep olabilir. İyod ve kurşun gibi zehirli kimyevî maddelerin ve metallerin alınması da tokseminin yaygın sebepleri arasındadır. Eklampsi olarak da bilinen hâmilelik toksemisi, sebebi kesin bilinmeyen metabolik bir hastalıktır. Hâmileliğin son üç ayında ortaya çıkar. Çok fazla kilo alma ve vücutta tuz birikmesi hastalığa tesir eden sebepler arasındadır. Kan basıncının yükselmesi, idrarda albümine rastlanması; yüz, ayak, topuk ve ayak bileklerinin şişmesi hâmilelik toksemisinin belirtisi olarak karşımıza çıkabilir. Ayrıca görme bozuklukları, baş ağrısı ve kusmayla karın ağrıları mevcut olabilir. Hâmilelikte toksemiye % 5 civârında rastlanır. 35 yaşının üstünde olan kadınlarda ve ilk defâ hâmile kalanlarda daha çok rastlanır.

TOKSİKOLOJİ;

Alm. *Toxikologie (f),* **Fr.** *Toxicologie (f),* **İng.** *Toxicology.* Kimyevî maddelerin canlılar üzerindeki etkisini araştıran bilim dalı. Hemen hemen herkes, uygun kullanılmadığında zararlı olacak kimyevî maddelerle temas hâlindedir. Pekçok ölüm ve belki bunun yüz katı kadar fazla kazâ kimyevî maddelerin dikkatsiz kullanılması sonucu meydana gelmektedir.

Toksikoloji üç ana alt dala sâhiptir: Bunlardan **sanâyi toksikolojisi,** hava ve sudaki kimyevî kirleticilerin zararlı etkilerini inceler. Bunun yanında çalışma ve ev ortamında mevcut olanları da konu alır. **Ekonomik toksikoloji** ise ilâçlarda, yiyeceklere ilâve edilen maddelerde, kozmetik, gübre ve veteriner ilâçlarındaki kimyevî maddelerle meşgul olur. **Adlî toksikoloji** de özellikle ölüm veya ciddî yaralanmayla sonuçlanan vak'aların tıbbî yönüyle meşgul olur.

Her kimyevî madde, toksik etkisine bağlı olarak altı sınıftan birinde mütâlaa edilir. Çok fazla toksik, çok toksik, orta derecede toksik, az toksik, oldukça toksik olmayan ve oldukça zararsız.

Zehir, çok fazla veya çok toksik olan kimyevî maddelere verilen isimdir. Bunların az miktarları ciddî zarara veya ölüme sebep olur. Deney hayvanının her kilogramı için 50 miligram ağızdan verildiğinde, 48 saat içinde, bu hayvanların en az % 50'sinin ölümüne sebep olan maddeye kimyevî olarak "zehir" etiketi konulur. İnsanlar için bu miktar yaklaşık olarak bir çay kaşığı dolusu kadardır.

Toksikoloji, hayvanlar üzerinde deney yaparak, kimyevî maddelerin toksisite derecesini belirlemeye çalışır. Bu maksatla pekçok hayvan kullanılır. Fareler bu iş için kullanılan küçük; maymun ve çiftlik hayvanları büyük hayvanlar arasındadır. Hayvanlar üzerinde yapılan deneylerin tamamlanmasından ve sonucun insanlar üzerindeki etkisi tahmin edildikten sonra sınırlı sayıda deneyin insan üzerinde yapılmasıyla mâkul bir emniyet elde edilir. Buna kimyevî maddelerin insan derisi üzerinde etkisinin araştırılması misâl gösterilebilir.

Eğer kimyevî maddelerin hastalık veya ölüme sebebiyet verdiği zannedilirse, ölünün kanı, idrarı ve kas parçaları adlî toksikolojiye analiz için verilir. Yapılan deneylerle, zararlı kimyevî maddeler ve miktarları tespit edilebilir.

TOKSİNLER;

Alm. *Toxin (n), Giftstoff (m),* **Fr.** *Toxine (f),* **İng.** *Toxin.* Mikroorganizmaların salgıladıkları bir takım

zehirli maddeler. Toksinler iki grupta toplanırlar: 1) Ekzotoksinler, 2) Endotoksinler.

Ekzotoksinler: Daha çok gram (+) mikroorganizmalar tarafından meydana getirilirler. Başlıca Closturdium tetani (tetanoz etkeni), Closturdium Botulinum (Botulismus zehirlenmesi etkeni), Closturdium Perfircingens, Gram (-)lerin bir kısmı, Shigella dysenteria (dizanteri amili), Vibrio cholera (kolera amili) ekzotoksin yapar. Ekzotoksinler mikroorganizma tarafından dışarı salınırlar.

Toksinler suda erirler. Bu yüzden bulundukları ortamda hızla yayılırlar. Bakteriler dışında birtakım hayvanlar da ekzotoksin yapar. Toksinler oldukça şiddetli zehirlerdir. Sıvı halde ve beklemekle aktivitelerini kısmen kaybederler. Cl Botulinum toksini yeryüzünde bilinen en kuvvetli toksindir.

Toksinler genellikle polipeptid yapısında maddelerdir. Molekül ağırlıkları 10-90.000 bin arasında değişmektedir. Isıya ve proteinleri eritici enzimlere karşı dayanıksızdırlar. Antijenik yapıya sâhiptirler. Girdikleri organizmada özel bir takım antikorlar meydana getirirler. Difteri, botulinum ve tetanoz toksini sinir sistemini tutarak bir takım felçlere sebep olurlar.

Ekzotoksinler, genellikle sıcağa dayanıksız olup 60-80°C sıcaklıkta tahrip olurlar. Ancak bâzı stafilokokların meydana getirdiği enterotoksinler ekzotoksin yapısında olduğu halde 100°C'de 20 dakika dayanıklılık gösterirler. Kolera vibrionları barsaklarda bir enterotoksin meydana getirmektedirler ve kolerada aşırı tuz ve su kaybı meydana gelmesine bu enterotoksin sebep olmaktadır. Streptokoklardan bâzıları da ekzotoksin yapısında bir takım maddeler çıkarırlar ki bunlar eritem dediğimiz bir takım döküntülere sebep olurlar. Buna **eritrojenik toksin** denir. Kızıl hastalığı, bu toksinlerden meydana gelir.

Ekzotoksinlerin iki grubu bulunmaktadır:

1) **Toksofor:** Toksin niteliğindeki gruptur. 2) **Haptofor:** Antijen niteliğindeki gruptur. Ekzotoksinin bu iki grubundan birisi yok edildiğinde ötekisi etkinlik kazanır. Misâl, formaldehit veya ısıyla toksik grup ortadan kalkar. Sâdece haptofor grubu sâbit kalır. Böyle bir toksine anatoksin denir.

Anatoksini ilk olarak Ramon isimli araştırıcı 1913'te bulmuştur. Buna Ramon anatoksini de denir. Ramon difteri toksinine % 004'lük formaldehit ilâve etmekle toksofor grubunu etkisiz hâle getirmiş, haptofor grubunun antijenik kaldığını görmüş ve buna difteri ve tetanoz anatoksinlerinden gerek aşı yapmada ve gerekse tedâvi edici bir takım antiserumlar elde etmek için hayvanları immunize etmekte faydalanılmaktadır.

Endotoksinler: Bakterilerin hücre çeperlerinde bulunan dışarıya salgılanmayan, ancak hücrenin parçalanması sonucu meydana çıkan lipopolisakkarit yapısında (yâni bakterinin yapı maddelerinden olan) bir takım toksik maddelerdir. Daha çok gram (-) bakteriler tarafından meydana getirilirler. Bunlar da ısıya ve birtakım protein eritici enzimlere karşı dayanıklıdırlar. Bâzıları 100°C sıcaklığa dayanabilir ve Formol'la (harap olmaz) suda erirler. Genellikle şeker-yağ-polipeptit yapısında olan bir O antijeni olarak kabul edilir. Bu yüzden de O antikorlarıyla tahrip olurlar. Molekül ağırlıkları 100-900.000 arasında değişmektedir. Ekzotoksinlere oranla daha az toksinlidirler.

Endotoksinler bir organizmaya girdikten sonra 1-1,5 saat içinde ateş yükselmesine sebep olurlar. Bunu, beyindeki ısı düzenleyici merkezi etkileyerek yaparlar. Organizmada ateşten başka solunum güçlüğü, ishâl ve bacaklarda felce sebep olmaktadırlar. Kanda önce akyuvarların azalmasına, sonra çoğalmasına sebep olurlar. Kanın pıhtılaşmasını değiştirirler.

Endotoksimik şok: Kan basıncı düşer, aşırı terleme olur. Bu şokun başlangıcında önce küçük çaplı atardamarlar ve toplardamarlarda bir büzüşme olurken vücûdun uç kısımlarındaki damarlarda da genişleme olur ve damar geçirgenliği artar. Damar içi maddeler, damar dışına çıkar. Kalbin atım hacmi azalır. Buna bağlı olarak kan basıncı düşer ve şok tablosu meydana gelir. Bunun sonucunda birtakım hayâtî organlar (böbrek, kalp, beyin) kansız kalır ve ölüm meydana gelir. Endotoksinlerin yol açtığı bu şok çeşidi, birtakım cinâî düşüklerden sonra, bâzı cerrâhi müdâhalelerden sonra ve bâzı enfeksiyon hastalıklarının seyri esnâsında görülebilmektedir.

TOKSOPLASMOSİS;

Alm. *Toxoplasmose (f),* **Fr.** *Toxoplasmose (f),* **İng.** *Toxoplosmosis.* Toksoplasma gondii adlı parazitin sebep olduğu bulaşıcı hastalık. Toksoplasma grondii ancak hücre içinde yaşayabilen ve bütün dünyâda birçok kuş ve hayvan türlerinde bilhassa domuz ve insanlarda yaygın olarak hastalık yapan bir parazittir. Parazit üç şekilde bulunur: Trofozoit, erken safhada vücut sıvılarında ve dokularda görülen, hızla çoğalan şeklidir. Kist, bilhassa kas ve sinir dokularında bulunan, yaşayabilir trofozoit taşıyan şeklidir. Müzmin safhada konakçıda belirtisiz olarak bulunur. Ovokist ise, kedilerin dışkılarına geçen şeklidir. Hastalık insana, ovokistin ağızdan alınmasıyla; iyi pişmemiş veya çiğ et yenmesiyle; domuz eti yenmesiyle; anneden cenine kan yoluyla veya nâdiren trofozoitin direkt şırınga edilmesiyle

(meselâ, kan nakli yoluyla) bulaşır. Uygun çevre şartlarında ovokistler) bir yıldan daha uzun süre bulaştırıcı kalabilir.

Hastalık insanda akkiz (sonradan) toksoplasmosis; konjenital (doğuştan) enfeksiyon ve retinokoroidit (göz iltihabı) olmak üzere üç tipte görülür.

Sonradan olmuş toksoplasmosiste ateş, hâlsizlik, kas ağrısı, başağrısı, boğaz ağrısı, lenf bezlerinin büyümesi ve deri döküntüleri olur. Karaciğer ve dalak büyüyebilir. Ağır vak'alarda zatürre menenjit, hepatit, kalp kası iltihabı ve retinokoroidit (göz dibi iltihâbı) olur. Belirtiler bir çıkıp bir kaybolabilir. Ama hastaların çoğu kendiliğinden iyileşir.

Konjenital toksoplasmosis annenin gebelik sırasında herhangi bir zamanda toksoplasmosis geçirmesiyle ortaya çıkar. Hâmile kadınların % 1'inde akut enfeksiyon görülür. Bunların % 20-40 kadarında cenine geçer, fakat sâdece küçük bir kısmında düşüklere, ölü doğumlara veya yaşayan bebekte hastalığa sebep olur. Konjenital toksoplasmosis doğumda yerleşmiş olarak bulunabilir veya ilk aylarda ilerleyebilir: Mikrosefali (küçük kafa) veya hidrosefali (büyük kafa), havâleler, zekâ geriliği, zatürre, karaciğer ve dalak büyüklüğü, deri döküntüleri, ateş ve beyinde kireçlenme olur.

Retinokoroiditse 10-30 yaşlarında ortaya çıkan geç bir bulgudur. Gözün retina tabakasını öldüren iltihâptır. Gözde en mühim ve en sık olan hâdise santral korioretinittir. Burada, sarıleke (maküla) tamâmen tutulur ve retina merkezini teşkil eden burada koriyoretinit plağı teşekkül eder. Çocuk çok defâ bununla doğar. Bunun olduğu çocuklarda, o gözde kayma, yâni şaşılık ortaya çıkar. Bu yüzden şaşılık görülen her ufak çocuk, mutlaka dikkatli bir göz dibi muâyenesinden geçirilmelidir.

Teşhis için esas olarak serolojik (serumda yapılan) testler yapılır: Parazite karşı teşekkül eden antikor miktarındaki yükselmeye bakılır. Sabin-Feldman dye testi, kompleman Fiksasyon testi ve dolaylı immün floresan testleri gibi çeşitli serolojik tekniklerden biri kan, beyin omurilik sıvısı ve diğer vücut sıvılarından yapılabilir. Akut (had) toksoplasmosisde teşhis serolojik olarak vücut sıvılarındaki antikor miktarında 4 kat artış olmasıyla veya tek bir yüksek miktar (1/160) görülmesiyle konur.

Tedâvi: Hafif belirtili akut toksoplasmosisin tedâvisi gerekmez. Ancak belirtiler iki haftadan çok süren veya şiddetli belirtileri olan hastalarda; doğuştan hasta bebeklerde, retinokoroidit olanlarda ve hâmilelerde tedâvi icâb eder. Tedâviler bir ay süreyle primetamin ve trisufapirimidin ve folinik asit verilir. Primetaminin etkili yüksek dozları kemik iliği hücrelerine baskı yaparak akyuvar (lökosit), trombosit ve alyuvar (eritrosit) azalmasına (habis kansızlık) sebep olabilir. Primetamin gebeliğin ilk üç ayında verilmez. Bunlarda spiramisin kullanılır. Göz tutulmasında kortikosteroid verilebilir.

Koruma: Hâmile kadınlar toksoplasma antikorları yönünden kan muâyenesinden geçirilmelidir. Bunlar negatif olsa da, hâmileler kedilerden uzak durmalı, iyi pişmemiş veya çiğ et yememelidir. Sebze ve meyveler iyice yıkanmalı veya pişirilmeli ve eller çiğ ete dokunulduktan sonra iyice yıkanmalıdır.

TOKTAMIŞ HAN;

Altınordu hanlarından. Babası Mangışlak Hâkimi Tuli Hoca olup, annesi Künçek Hâtundur. 1341'de doğdu. Babasının, Akordu Hanı Urus Han tarafından öldürülmesiyle 1375'te Tîmûr Hanın yanına sığındı. Tîmûr Handan iyi muâmele ve yakın alâka gördü. Otrar ve Savran şehirleriyle, hâkimiyet alâmetlerinden bayrak, asker, at ve davul verildi. Toktamış bu târihten îtibâren yaptığı seferlerle 1378'de Sığnak'ı 1379'da Tîmûr Melik'i mağlup ederek Doğu Deşt-i Kıpçak'ı; 1380'de Kıyat Mama'yı yenerek Batı Deşt-i Kıpçak'ı zaptetti. Altınordu birliğini yeniden kurdu.

Rus knezlerinden Dimitri Donskoy'un merkezi Moskova'ya elçi göndererek itaat etmesini bildirdi. Dimitri'nin bu isteği reddetmesi üzerine ordusunun başında harekete geçen Toktamış Han, birkaç günlük bir muhârebeden sonra Moskova'ya girdi. 24.000 Rus askeri öldürüldü ve pekçok ganimet ele geçirildi. Büyük oğlu Vasil'i rehin olarak Altınordu merkezine gönderen ve beş yıllık haracını ödeyen Dimitri yeniden antlaşmaya muvaffak oldu. Böylece Toktamış Han, Altınordu Devletini Rusya'da tekrar en büyük devlet hâline getirdi.

Toktamış Han, Tîmûr Han İran'dayken, Tîmûrlulara âit Harezm'de adına para kestirdi. Âzerbaycan ve Kafkasya'yı almak için faaliyete geçti. 1384-1385 kışında Tebriz'i yağmalattı. Mısır Memlukleriyle iyi münâsebetlerde bulundu. Toktamış Hanın bu faâliyetlerini Tîmûr Han kendisine ihânet kabul etti. Toktamış Han, 14 Nisan 1395'te Terek Nehri boyunda Tîmûrlulara yenildi. Altınordu başşehri Saray'dan Tîmûr Han tarafından çıkarılınca kaçtı. Toktamış Han, Tîmûr Han tarafından İtil boyundaki Ükok şehrine kadar tâkip edildiyse de yakalanmadı.

Tîmûr Hanın Âzerbaycan'a çekilmesiyle, tekrar toparlanmaya çalıştı. Terek yenilgisinden sonra, Altınordu Hanı îlân edilen Temür Melik ve onun destekçisi Emir Edigü ile mücâdele etmek zorunda kaldı. 1397'de yenilerek, Litvanya Prensi Vitovt'un mültecisi oldu. Litvanyalıların Temür Melik'le mücâdelesine katıldıysa da tekrar yenildi. 1399'dan 1405 yılına kadar kaçak yaşadı. Emir Edigü'nün

adamları tarafından dâimâ arandı. Tîmûr Handan özür dileyip, affedildiği de rivâyet edilir. Toktamış Hanın Sibirya'da 1405'teki ölümü Emir Edigü'nün fedâilerince gerçekleştirildiği kabul edilir.

Toktamış Han, Altınordu Hânedanının bilinen ilk çalışkan kuvvetli hükümdarıdır. Cesur olup, bitmek tükenmek bilmeyen bir azme sâhipti. Toktamış Han, dünyânın en büyük hükümdârlarından Tîmûr Han ve devrinde çok kudretli, zekî Emir Edigü ile mücâdele etmesine rağmen, Altınordu Devletini Rusya'da en güçlü devlet hâline getirdi. Rus knezliklerinin büyümesini, güçlenmesini engelledi.

TOKYO;

Japonya'nın başşehri. Yüzölçümü 600 km^2 olup, nüfûsu da on milyon civarındadır. Honşu Adasının orta kesiminde, Büyük Okyanusun bir girintisi olan Tokyo Körfezinin kıyısında, Sumida Nehrinin ağzında yer alır.

Tokyo'da kışlar oldukça ılık, yazlar ise sıcak ve nemli geçer.

Şehrin merkezinde hendekler ve geniş bahçelerle çevrili İmparatorluk Sarayı yer alır. Sarayın doğusunda, Japon iş dünyâsının merkezi olarak nitelendirilen Maranouçi semti bulunur; kuzeydoğusunda ise pekçok üniversitenin ve basımevinin bulunduğu Kanda semti uzanır. Resmi binalar sarayın güneyindeki Kasumigaseki semtinde toplanmıştır. Millî parlamento binâsı ise Kasumigaseki'nin batısındadır. Dünyâca meşhur bir alışveriş merkezi olan Ginza semti şehrin doğu kesimindedir. Tokyo'nun mîmârisi iki veya üç katlı ahşap evlerden, Meici döneminden kalma taş yapılara ve beton veya çelikten yapılmış gökdelenlere kadar değişen bir çeşitlilik gösterir. Japonya'nın başlıca ibâdet merkezi olan Meici Tapınağı bir millî âbide olarak kabul edilir.

Başlangıçta depreme karşı mukavim olsun diye binâlar 30 metreyle sınırlandırılmış, fakat 1960'lardan sonra bu yüksekliği aşan depreme dayanıklı pekçok yeni binâ inşâ edilmiştir. Bunların başlıcaları Mainiçi Yayınevi, Tokyo Katedrali, Millî Tiyatro ve Milletlerarası Ticâret Merkezidir.

Şehiriçi ulaşım otobüs, metro ve kamuya veya özel sektöre âit elektrikli trenlerle sağlanır. Tokyo'da biri iç seferler, diğeri dış seferlere tahsis edilen iki havaalanı vardır.

Japonya'nın kültür merkezi olan Tokyo'da pekçok müze, kütüphâne ve üniversite bulunur. Ueno Parkında Tokyo Millî Müzesi, Millî Bilim Müzesi, Hayvanat Bahçesi ve Batı Sanatı Millî Müzesi yer alır. Japonya'daki üniversite ve yüksekokulların büyük bölümü Tokyo'dadır. Tokyo Üniversitesi dışındaki başlıca yükseköğretim kurumları Tokyo Teknoloji Enstitüsü, Hitotsubaşi Üniversitesi ve Tokyo Güzel Sanatlar Üniversitesidir. Özel üniversitelerin en meşhurları da Vazeda ve Keto üniversiteleridir.

Tokyo'nun bugün bulunduğu bölgenin yerleşime açılması çok eskilere dayanır. Altıncı yüzyılda Japonya'da kuvvetli bir imparatorluk idâresinin kurulmasından sonra Musaşi vilâyetinin bir parçası oldu. O dönemde Edo (haliç) ismiyle anılan şehir Tokugava şogunluğunun kurulmasına kadar küçük bir balıkçı köyü olarak kaldı. On yedinci asırda büyüyüp genişledi. Meici Restorasyonu tekrar şogunluğa son verip imparatorluğa hâkim olunca Edo'yu başşehir îlân etti ve "Doğunun Başşehri" mânâsında Tokyo ismini verdi.

Tokyo 12 Eylül 1923'teki depremden büyük zarar gördü. Depremden sonra şehir yeniden inşâ edildi ve bu dönemde çevresinde banliyöler teşekkül etmeye başladı. İkinci Dünyâ Harbinde şehir ve çevresi ABD uçakları tarafından bombalandı. Tokyo 1950'lerden sonra ülke ekonomisine paralel bir gelişme göstererek hızla büyüdü ve bugünkü seviyesine ulaştı.

Rusya'dan Tokyo'ya giden Kazak Türklerinin 1938'de yaptıkları câmi, 1985'te belediye tarafından yıktırıldı. Bu târihten îtibâren Tokyo'daki Müslümanlar cumâ ve bayram namazlarını kılamamakta ve cenâzeleri için dînî tören yapamamaktadırlar. Tokyo'nun Yoyogi Sehura mahallesinde bulunan câminin arsası, bugün hâlâ boştur. 3-5 araba için park olarak kullanılmaktadır (1994).

TOLSTOY, Lev Nikolayevich;

Rus dramatik roman ve hikâye yazarı. 1828'de Tula şehrine bağlı Yasnaya Polyana kasabasında doğdu. Soylu ve toprak zengini bir âileye mensuptu. Çok küçük yaşta öksüz kalarak kardeşleriyle birlikte halası ve teyzeleri tarafından büyütüldü. Kazan Üniversitesine devam edip mezun olamadan ayrıldı. Fransız filozofu **Jean Jacques Rousseau'**nun fikirlerine hayranlıkla bağlıydı. Basit ve düzensiz bir hayat sürdü. Kazan'dan köyüne dönerek bir süre çiftçilerin ve köylülerin hayat şartlarını düzeltmek için çalıştı.

Başıboşluktan kurtulmak amacıyla orduya girdi. Kafkas Savaşına katıldı. Kafkasya'da üç yıl kaldıktan sonra Sivastopol Savunmasına katıldı. Orada **Sivastopol Hikâyeleri** isimli meşhur eserini yazdı.

Ordudan ayrılıp uzun süreli bir Avrupa seyahatine çıktı. Bu gezi sırasında sosyete ve materyalizmin etkisinde kaldı. Seyahat dönüşü evlendi ve on üç çocuğu oldu. Çok karışık ve fırtınalı yıllardan sonra

hayâtı bir sükûn devresine girdi. Kendini eserlerini yazmaya verdi. Ancak son zamanlarında da, ilerleyen yaşına rağmen, hep yenilik ve değişiklik arayan bir çocuktan farksızdı. Evinin dar çerçevesinden kurtulmak gâyesiyle evden kaçtı. Buda gibi diyar diyar dolaşmak niyetindeydi; ancak yolda hastalandı ve 20 Kasım 1910'da Astapava İstasyonunda öldü. Çocukluğunu geçirdiği Yasnaya Polyana topraklarına gömüldü.

Tolstoy okul hayâtında başarılı olmayan, kendi kendini yetiştirmiş ender romancılardan biridir. Bunda vücut yapısının biçimsizliği ve yüzünün çirkinliğinin de etkisi vardır. Çocukluğunu anlatırken; "Herkesin beni tanımasını ve sevmesini öyle isterdim ki" der. Hayâtı devamlı arayışlar, seyahatler ve bunalımlar içerisinde geçti. Tolstoy'a hiçbir zevk huzur getirmedi. O hayâtın boşluğunu düşünmeye ve insan mutluluğunu bozan ideallerin zararlarını görerek, insanlara Tanrı dışında kurtuluşun bulunmayacağını anlatmaya çalıştı. İncil'e sonradan katılan tezatları görerek kabul etmedi. Ahlâk ve doğruluk üzerinde tavsiyelerde bulundu. Bütün bunları yaparken kiliseye de İncil'in rûhuna ters düşüyorlar suçlamasında bulunuyordu. Nihâyet 1901'de **Diriliş** ismiyle yazdığı eserlerinin bâzı bölümlerinden dolayı Tanrıyı inkâr ediyor suçlamasıyla aforoz edildi.

Tolstoy düşünce bakımından Rousseau'ya benzer. Onun gibi, insanların ahlâkını bozan sanata düşmandı. Zorbalığa ve büyük mülkiyete cephe almakla birlikte, hayâtıyla düşüncesini bağdaştıramadı.

İdealist ve mistik Tolstoy, gerçeği ele alışıyla çağının en büyük yazarlarından biridir. Üslûbuna dikkat etmekten ve romanı bir sanat eseri hâline getirmekten özellikle kaçınmış, Rus toplumunu ve rûhunu büyük bir güçle yaşatmayı ve tahlil etmeyi başarmıştır. Dâima "sanat için sanat" tezini savunmuştur.

Başlıca meşhur eserleri:

Bir Hayâtın Dönemleri (Çocukluk-Delikanlılık-Gençlik), **Sivastopal Hikâyeleri, Harp ve Sulh, Anna Karanina, İtiraflar, Hacı Murad, Diriliş, Serj Baba, Yaşayan Ölü** ve **Âile Saâdeti.**

TOLUNOĞULLARI:

dokuzuncu asırda Mısır ve Suriye'ye hâkim olan Türk-İslâm devletlerinden. Tolunlular, İslâm halifeliği toprakları içinde kurulan müstakil ilk Türk siyâsi teşekkülüdür. Kurucusu Oğuz Türklerinden **Ahmed bin Tolun** idi. Halifelik merkezi Bağdat yakınlarındaki, Samarra'da bulunuyordu.

Ahmed'in babası Tolun, Abbâsi Halifesi El-Mu'tasım (838-842) zamânında, cesâreti ve bilgisiyle şöhret yapmış bir zâttı. Ahmed de aynı derecede cesur ve kültürlü bir şahsiyet sâhibiydi. Abbâsi vâlisinin vekili olarak Mısır'a geldi. Mısır vâlisi oldu. Nüfûzunu Filistin ve Suriye'ye kadar genişletti. Ülkesinde îmâr faaliyetlerinde bulunup, lüzumlu askerî tedbirleri alarak, kuvvetli bir ordu kurdu. Abbâsiler, Irak'taki zenci esirlerle meşgul olurken, istiklâlini îlân etti (868).

Ahmed bin Tolun, Mısır mâliyesinde ıslâhat yaptı. Mısır ahâlisini darlıktan kurtarması sebebiyle çok sevilip, tutuldu. Kısa zamanda Şam, Halep, Antakya şehirleriyle birlikte Suriye'yi idâresine aldı. Adana ve Tarsus bölgesini de ülkesine bağladı. Ahmed bin Tolun'un 884'te vefâtıyla yerine oğlu Humâreveyh geçti.

Humâreveyh (884-896) zamânında Tolunoğullarının ikbâli daha da parladı. Devletin sınırları Toroslar, El-Cezire ve Irak'a kadar genişledi. 892'de yeni Abbasî halifesi olan El-Mu'tezid, hilâfete gelişinde Humâreveyh ve onun vârislerine üç yüz bin dinar vergi mukabilinde, otuz yıl süreyle Mısır ile Toros sıradağlarına kadar Suriye'yi ve Musul hâriç, El-Cezire'yi verdi. Antlaşma daha sonra Tolunluların çok az lehine olacak şekilde yeniden tanzim edildi. Humâreveyh kızı Kadr-ün-Nedâ'yı Abbasî halifesine destanlaşan bir merâsimle verdi. Humâreveyh Suriye'ye yaptığı bir sefer sırasında köleleri tarafından otuz iki yaşındayken öldürüldü (896). Humâraveyh'in genç yaşta öldürülmesi, Tolunoğulları Devleti ve Mısır için büyük bir tâlihsizlik oldu.

Yerine geçen oğlu ve kardeşleri istiklallerini muhâfaza edemediler. Suriye Çölündeki sapık Karmatileri kontrol edememeleri, halifenin büyük bir ordu göndermesine sebep oldu. Mısır ve diğer ülkeleri Abbâsi Halifesi El-Muktefi'nin kumandanı Muhammed bin Süleymân tarafından ele geçirilerek, bölge vâlilerinin idâresine verildi. Tolunoğlu hânedanı mensupları Bağdat'a götürüldü (905).

Tolunoğulları zamânında Mısır, altın çağını yaşadı. İktisâdî ve ticârî bakımdan gelişip zenginleşti. Halkın üstündeki ağır, mâlî mecburiyetler kaldırılarak refah seviyesi yükseltildi. Îmâr faaliyetlerinde bulunulup, büyük mimârî eserler yapıldı. Güçlü bir donanma kuruldu. Ahmed bin Tolun Kahire yakınlarına Fustât şehrini inşâ ettirip, burayı başşehir yaptı. Tolunlulardan kalma Tolunoğlu Ahmed Câmii 9. yüzyılda yapılmasına rağmen, çeşitli istilâ ve zamânın tahribatına uğradığı halde hâlâ ibâdete açıktır. Tolunoğlu Ahmed Câmii yanında vakıf olarak hastahâne, eczahâne ve iki de hamam vardı. Yeni inşâ edilen Fustât ve El-Katâ'i'de hükümdarın sarayı etrafında kumandanların konakları; iktisâdî,

ticârî ve sosyal hayâtın vazgeçilmez müesseseleri olan pekçok câmi, çarşı, han, hamam, değirmen ve fırın vardı. El-Ketâ'i'de askerî iskân milliyetlere göreydi. Her kavmin mahalleri ayrıydı. Tolunlular ordusunun mevcudu yüz bine yaklaşırdı. Ordu, Türk ve Sudanlılardan meydana gelirdi. Ordunun kışlaları kumandanların konakları etrafındaydı.

Tolunoğulları devrinde Mısır, başta edebî, târihî, dînî ve felsefî ilimler olmak üzere muhtelif ilim sahalarında büyük gelişme gösterdi. İlme ve âlimlere önem veren emirlerin evleri birer ilim merkezi hâlindeydi. Tolunoğlu hükümdarları halka karşı cömert davrandıklarından şâir ve edipler, onların ihsânlarına nail olmak için etraflarına toplanmışlardı. Bu devirde Arap dili ve edebiyatı üzerinde çalışan El-Velid bin Muhammed et-Temîmî, Ahmed bin Câfer ed-Dineverî ile tefsir, hadis, fıkıh ve kıraat ilimlerinde Kâdı Bekkar bin Kuteybe, Debi bin Süleymân el-Murâdî ve Ebû Câfer Tahavî bölgede yaşayan âlimlerin ileri gelenlerindendiler.

TOMOGRAFİ (BT);

röntgende ışınlarını, vücûdun herhangi bir düzleminde odaklayarak, o dokuları net olarak görüntülemeyi sağlayan radyoloji tekniği. Başka organların arasında, arkasında kalan veya sınırları yeterince belli olmayan yumuşak dokular, bu yöntemle kolayca görülebilir.

En basit yöntem olan çizgisel tomografide ışın tüpü, tek bir düz çizgi doğrultusunda, filmse ters doğrultuda hareket eder. Yapıların çoğu hareket sebebiyle flu çıkar, odaklanan yeriyse net olarak görülür. Dairesel ve elipsi biçimli tomografilerde de aynı net sonuç alınabilir. Yeni geliştirilen Bilgisayarlı Tomografiler; röntgen ışınlarının dokularda farklı tutulmaları ve bilgisayar yardımıyla değerlendirilmeleri sâyesinde daha kaliteli ve hassas görüntüler elde edilmesini sağlar.

Düz röntgen ışınları çok uzun zamanlardan beri teşhis metodu olarak kullanılmaktaydı. Ancak bu metodla yumuşak doku dediğimiz kemik dışı organlar arasında yoğunluk farkı olmadığından bilgi edinilemiyordu. Bilgisayarın kısa sürede çok hızlı hesap yapmasından faydalanılarak, çok az görüntü farkının daha belirgin hâle getirilmesine çalışıldı. Ayrıca dokuların dilim dilim kesitler hâlinde görüntüleri elde edilerek lezyonların tam yerinin belirlenmesi bilhassa beyin ameliyatlarının az travma ve sekelle gerçekleşmesi için lüzumluydu. Bu sebeple yola çıkan bilim adamları, değişik açılardan gelen röntgen ışıklarının dokularda tutulmasının bilgisayarlarca değerlendirilerek, kaliteli görüntüler elde etmeyi başardılar.

Beyin hastalıkları, bilhassa urları hakkında, daha önce hiçbir teşhis metodunun sağlayamadığı ve lezyonların yerini ve büyüklüğünü kesitler hâlinde görüntüleyen bilgisayarlı beyin tomaları îmâl ettiler. Ayrıca damardan kontrast madde verilerek organların damarla ilgili yapıları hakkında da detaylı mâlûmat görüntülemek mümkün oldu. Bunların çok başarılı olması, bütün vücut yumuşak dokularında kullanılmasını gündeme getirdi. Şu anda bilgisayarlı tomografi cihazları, beynin yanısıra, bütün vücûdu enine veya boyuna kesitler hâlinde tetkik edebiliyor.

Elde edilen görüntüler direkt röntgen ışınlarının fotoğraf filmi üzerindeki görüntüleri değil, değişik açılardan gelen röntgen ışınlarının dokularda tutulması farkının bilgisayarca hesaplanması sonucu oluşturulan resimlerdir. Bir santimden daha küçük yapıların ve urların bile yeri ve şekli tespit edilebilmekte, boyutları hesaplanabilmektedir.

Görüntüyü kaliteleştirmek için bâzan radyoopak (röntgen ışıklarını geçirmeyen) maddeler de ilâve olarak kullanılmaktadır. Bu işlem esnâsında kullanılan röntgen ışıklarıysa çok az olup, normal röntgen filmi kadar bile tehlikeli değildir. Daha önce tehlikeli ve zor olan beyin angiografisinden daha kolay uygulanmakta ve daha fazla bilgi vermektedir.

TOMURCUK;

Alm. *Knospe (f),* **Fr.** *Bouton, bourgeon (m),* **İng.** *Bud.* Gövdenin uç kısmındaki büyüme nokta üzerlerinin, kışın hücrelerin zarar görmesini önlemek bakımından üst üste gelerek sıkışmış yapraklarla örtülmesi. Tomurcuğu meydana getiren ve genellikle pulsu bir durum gösteren yapraklara tomurcuk pulu denir. Bunlar farklı bitkilerde ve hattâ türlerde, farklı şekildedir. Genellikle de tüylerle veya mumsu bir tabakayla örtülüdürler. Ana eksenin ucundaki tomurcuğa terminal tomurcuk (tepe tomurcuğu), eksen üzerinde yan dalların kökenini teşkil eden tomurcuklara da lateral tomurcuk (yan tomurcuk) denir. Yapraklarını döken ağaçlarda yan tomurcuğun altında yaprak izi denen düşmüş yaprağın taban izi bulunur. Yaprak ve yaprakların koltuğundaki yan tomurcukların bulunduğu bölgeye düğüm (nod), iki düğüm arasına (internod) adı verilir.

Tomurcuk gelişerek sürgün verirken tomurcuk pulları düşer ve yerlerinde tomurcuk pulu izleri kalır. Tomurcuk pulu izleri, yaprak izinden birbirine çok yakın birçok izden meydana gelmesiyle ayrılır. Gövde üzerinde iki tomurcuk pulu izleri arasında kalan bölge bir büyüme mevsiminde meydana gelmiştir. Tomurcukların bâzıları uzun zaman canlanmadan kalabilir. Uyku tomurcuğu denilen bu

tomurcuklar bitkide herhangi bir yaralama olduğu zaman canlanarak yeni organlar verirler. Bunun için uyku tomurcuklarına yedek tomurcuk da denilir.

Gövde üzerinde sürgün veren tomurcuklardan başka çiçek tomurcuklarına da rastlanılır. Yaprak ve çiçek tomurcukları iç yapıları îtibâriyle birbirinden farklıdırlar.

TONBALIĞI (Bkz. Orkinos)

TONGA

DEVLETİN ADI .....Tonga Krallığı

BAŞŞEHRİ .....Nukualofa

NÜFÛSU 108.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 780 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Tongaca, İngilizce

DÎNİ ..... Hıristiyan

PARABİRİMİ ..... Pa'anga

Güneybatı Pasifik Okyanusunda, Ekvator ve Oğlak Burcu arasında, Avustralya'dan yaklaşık 3,5 km doğuda ve gün değiştirme hattının hemen yanında yer alan küçük adalardan meydana gelen bağımsız bir krallık.

Târihi

Târihi çok yeni olan bir devlettir. İlk olarak 17. yüzyılda Felemenkler adalara geldiler. 1845 yılına kadar ülkede iç harp ve kargaşalıklar mevcuttu. Bu târihte Birinci George Tupou krallığını îlân etti. 1900'de İngiliz himâyesi altına girdi. İkinci Dünyâ Harbinden sonra Tongalılar ülkelerine sâhip çıktılar. 1970 yılında bağımsızlıklarını îlân ettiler. Ülkede krallığa bağlı anayasalı monarşik bir idâre kuruldu.

Fizikî Yapı

Tonga üç ana grup altında toplanabilen yaklaşık 150 adadan meydana gelmiş bir ülkedir. Çoğunlukla mercan kayalıklarından ibâret olan bu adaların ana grupları; Tongatapu, Ha'apai ve Vava'u'dur. Adaların çoğunluğu alçak ve düz olup, sâdece Vava'u grubu biraz meyilli ve yüksektir. Doğuya doğru uzanan dağlar genellikle volkaniktir. Bunlardan Niuafo'ou Adası "Teneke Kutu Adası" diye ün yapmıştır.

İklim ve Tabiî Kaynaklar

Tonga nemli tropikal bir iklimdedir. Fakat sıcaklık umûmiyetle değişir. Güney bölgesi oldukça kurak ve bâzı zamanlar serindir. Kuzeydeyse sıcaklık ve nem oldukça yüksektir. Sık sık fırtınalar meydana gelir. Bunlardan 1982 fırtınası oldukça zarar getirmişti. Adalar çoğunlukla ağaçlıklı olup, pek fazla tabiî kaynağa sâhip değildir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Polinezyalılar, adalar halkının ataları olarak bilinir. Ülkenin nüfûsu yaklaşık 108.000'dir. Bugün bu nüfûsun %98'i Tongalıdır. Geri kalanı ise Avrupalı veya diğer Polinezyalı gruplardan teşekkül eder. Halkın çoğu Hıristiyandır. Nüfûsun hemen hemen tamâmı kendi yerli dilleri olan Tongacayı konuşur. Ayrıca İngilizce de bilinir. Ülkenin yıllık nüfus artışı % 3,5 tur. Eğitim ve öğretim 6-14 yaş arası mecbûrîdir. Yeni Zelanda ve Avustralya'ya öğrenci göndermektedir.

Siyâsî Hayat

1970 yılında bağımsız olmuştur. Aynı târihte hazırlanan yeni bir anayasa kabul edildi ve yönetim monarşik bir idâre oldu. Devletin ve hükümetin başında Kral ve Özel Danışma Kurulu bulunur. Özel Danışma Kurulu; Kral ve Bakanlar Kurulundan meydana gelir. Hükûmette Kral IV. Taufa'ahau Tupou tarafından ömür boyu olmak kaydıyla atanan bir Başbakan ve Bakanlarla Ha'apai ve Vava'u vâlileri yer alır. Ayrıca bir bölümü üç yılda bir halk tarafından seçilen bir kısmı da kral tarafından atanan 29 üyeli bir Yasama Meclisi vardır. Ülke idârî olarak üç ana ada grubuna ayrılmıştır.

Ekonomi

Tonga bir tarım ülkesidir. Çoğu ihtiyaçlarını kendisi yetiştirir. Özellikle hintyerelması, kuklas, muz ve hindistancevizi çok yetişir.

Adalarda bir toprak derebeylik sistemi mevcuttur. Buna göre, kânun garantisinde her Tongalı erkek

çocuk 16 yaşına geldiğinde, kendisine 3,3 hektarlık bir arâzi ve bir çiftlik evi verilir. Buna karşılık kendisinden küçük bir vergi alınır. Bütün topraklar Krallığın mülkiyetinde tutulur. Sâdece bir kısım topraklar göçebe âileleri veya hükümet tarafından işletilir. Fakat bu sistem tam uygulanamamakta, hakkı olanlara toprak verilmemektedir.

Tonga'nın en önemli ihraç ürünleri; kokonat, muz ve hintyerelmasıdır. İşçi gücünün % 75'i tarım alanındadır. Daha çok Yeni Zelanda, Avustralya, ABD ve Fiji Adaları ile ticâret yapar. Turizm önemli bir gelir kaynağıdır.

Adalar arasında ulaşım deniz yoluyla sağlanır. 433 km'lik bir karayolu vardır ve % 85'i asfalt kaplıdır. Önemli limanları Nuku'olafa ve Vava'udur. Tongotapu'daki Faso'motu havaalanından milletlerarası seferler yapılmaktadır.

TONYUKUK (Bkz. Bilge Tonyukuk)

TOP ARABACILARI OCAĞI;

Osmanlılarda kapıkulu ocaklarının yaya kısmından büyük topları cepheye taşımak için kurulan teşkilât.

Muhtemelen 15. yüzyılın sonlarında kurulmuştur. Önceleri acemi ocağından neferler alınırken, 17. asırdan îtibâren ocak arabacılarının evlâtlarından ve kul kardeşlerinden alınmaya başlanmıştır. İstanbul'da ikâmet ettikleri gibi nöbetleşe kalelere de giderlerdi. Kapıkulu topçusunun bulunduğu yerlerde, top arabacıları da bulunuyordu. Tophâne'de îmâlâthâneleri, Ahırkapı'da ahırları, Şehremini'de kışlaları vardı. Ocakta; arabacıbaşı, kethüda, başçavuş, kethüda yeri, ocak kâtibi, bölükbaşı, odabaşı ve halife ünvanlı subaylar görev yapardı. Arabacıbaşı nezâretinde; nefer sayıları birle-elli iki arasında değişen, altmış üç top arabacıları bölüğü vardı.

TOP VE TOPÇULUK;

Alm. *Artillerie (f) und Artilleriedienst (m),* **Fr.** *Artillerie (f),* **İng.** *Artillery and gunnery.* Gülle veya şarapnel atan bir silâh. Topçuluk 2000 yılı aşan devamlı bir gelişim târihine sâhiptir. Barutun keşfinden önce; topçuluk, ağır taşları ve tutuşabilen malzemeyi fırlatan basit mekanik düzenlerden meydana geliyordu. Kullanılan malzemenin atım gücü; kıl veya sinirden yapılan halatlarla elde ediliyordu. Bu gibi silâhlara, genel olarak, mancınık deniliyordu. Modern sahra topları gibi, mancınık da güllelerini alçak bir yolla düşmana atardı.

Kullanılan diğer bir silâh da katapult idi. Katapult, zamânımızın obüsü veya havanı gibi, düşman mevzilerinin arka kısımlarını dövmek veya düşman savunmasını kırmak için, dik mermi yolu ile 30 kg'lık taşı 540 metreye fırlatırdı. Barutun keşfi ve bunun ateşli silâhlarda kullanılmaya başlanmasıyle ateşli silâhlar büyük bir gelişme göstermişlerdir. Kullanılan ilk ateşli silâh toptur.

1232 yılında Moğolların Piyenking'i kuşatması sırasında Çinliler tarafından top ve roketin iptidâî şeklinin kullanıldığı bilinmektedir.

Müslümanlar Endülüs'ü fethettikleri zaman İspanyol orduları az zamanda imhâ olunmuş, kalanları da tamâmen korkmuş, sersemlemiş bir hâlde dağılmışlardı. Komutanları bu kadar derin korkunun ve perişânlık içinde firârın sebebini askerlerine sormuş:

"Bizi tâkip edenler bildiğimiz âdi adamlar değildir. Her birisi hakkıyle birer sihirbazdır. Her nerede isterlerse açık havada gök gürletiyorlar, şimşek çaktırıyorlar. Diledikleri yerlere tehlike salıyor, yıldırımlar düşürüyorlar. Böyle müthiş insanlardan mürekkep bir orduya karşı koymak kimin kârıdır." cevabını almıştır.

Osmanlılarda top: Küçük bir uç beyliğinden üç kıtaya hâkim büyük bir cihan devleti kuran Osmanlılar fütûhâtlarında topu büyük bir ustalıkla yaptılar ve kullandılar. İlk olarak Sultan Birinci Murâd Han (1359-1389) zamânındaki Kosova Meydan Savaşında top kullanıldı. Sultan Bâyezîd Han (1389-1402), Niğbolu'yu kuşattığı zaman ordusunda top bulunuyordu. Sultan İkinci Murâd Han (1421-1451) zamânında Semendire ve Mora yarımadasındaki Germehisarı kuşatmalarında toptan faydalanılmıştı. 1423'te Osmanlılar elinde bulunan Antalya Kalesini kuşatan Karamanlılara karşı top ilk defâ kale müdâfaasında kullanılmış ve Karamanoğlu İkinci Mehmed Bey, bir gülle isâbetiyle ölmüştür. Fâtih Sultan Mehmed Han (1451-1481), devrin en modern toplarının balistik hesaplarını yapmış; istediği vasıfta toplar döktürerek topçuluğa büyük hizmetler getirmiştir. Fâtih Sultan Mehmed Hanın Novoberda Kuşatmasında, havan topunu kullandığını târihî kaynaklar kaydederler.

İstanbul'un fethinden önce toplar, harp meydanı yakınında veya başka bir yerde dökülüp harp alanına getirilirdi. Fetihten hemen sonra Fâtih Sultan Mehmed Han (1451-1481), bir top dökümyeri tesis etti. Galata surlarının dışında bugün de Tophâne olarak isimlendirilen mevkide inşâ edilen bu îmâlâthâne, Sultan İkinci Bâyezîd Han (1481-1512) zamânında büyük bir yangın geçirdi. Kânûnî Sultan Süleymân

Han (1520-1566) devrinde, genişletme çabaları sonucunda top döküm binâlarının yanısıra topçular kışlası ve tâlim yerleri yapıldı. Tophâne bu görünümünü Sultan Birinci Mahmûd Han (1730-1754) devrine kadar muhâfaza etmiş ve 18. yüzyıl ortasında, Topçubaşı Mustafa Ağanın yaptığı plân üzerine yeniden inşâ edilen top döküm binâsı çok beğenilmiştir. Fakat külliyenin gerçek genişletilme çabaları, Sultan Üçüncü Selim Han (1789-1807) devrinde olmuş, yeni ek top döküm ocakları inşâ edilmiştir. Sultan İkinci Mahmûd Hanın (1808-1839) tahtta olduğu dönemde yeniden yanan ve tâmir gören Tophâne, dünyâda hâlen mevcut olan en eski top döküm yerlerinden biri olma özelliğine sâhiptir.

Osmanlı ordularında muhtelif zamanlarda çeşitli isim ve cinslerde toplar dökülmüştür. İstanbul'un fethi sırasında Şayka, Prankı, Havan adı verilen havanlar; 16. yüzyılda yapılan toplardan Bacalaşka, Zarbazen, Havan, Şayka, Prankı en dikkat çekenlerdir. On yedinci yüzyıl ortalarına kadar da Zarbazen, Miyane Zarbazen, Şahi Zarbazen, Çakaloz, Prankı, Bedolçka, Morten, Ejderhan, Kolonborna, Miyane, Balyemez ve Havan topları kullanılmıştı. Bu topların herbirinin gülleleri başka başka olduğu gibi, değişik türleri de vardı.

Ordu sefere giderken toplar üçe bölünürdü. Bir bölümü biribirine zincirle bağlı olarak yeniçerilerin önünde, diğer iki bölümse bir hilâl şeklinde ilerleyen ordunun iki kanadında bulunurdu. Kale kuşatmalarında kullanılanlarsa lüzumunda getirilmek için geride bekletilirdi. Top arabalarının ulaşmasına imkân olmayan yerlerdeyse develerle döküm malzemesi götürülerek ihtiyaç duyulan yerde top dökülürdü. Ayrıca kuşatmalarda elde mevcut olan toplar yetmezse yerinde daha büyük çaplı toplar dökülürdü. İstanbul ve Belgrad kuşatmalarında böyle hareket edilerek daha büyük çaplı toplar dökülmüştür.

Osmanlılarda top, döküm ocakları adı verilen yerlerde yapılırdı. Bu işlemin yapıldığı binâlar yüksek duvarlı, kubbeli ve fazla miktarda bacaya sâhip mekânlardı. Ayrıca top dökümü için zemine açılmış büyük çukurlar, erimiş mâdenin taşınması için kullanılan künkler ve döküm esnâsında çıkabilecek yangın tehlikesine karşı su sarnıçlarıyla teşkilâtlandırılırdı.

Bir topun dökümünde esas olan unsur kalıptır. Özel bileşimli çamurun içine keten ve kenevir lifleri gibi dayanıklı malzemeler katılarak yapılan ana maddeye top biçimi verilirdi.

Büyük kalıbın içine yerleştirilen aynı maddeden yapılan ikinci bir kalıp daha bulunurdu. Böylece iki kalıp arasında kalan boşluk, eritilmiş maddenin (demir veya bronz) doldurulduğu esas top gövdesinin meydana gelmesine yarardı. Sıkıca sarılmış olan kalıplar belirli bir müddet sonra açılır ve kalıp içinden çıkan mâdeni top üzerindeki pürüzler giderildikten sonra kullanılmak üzere hazırlanırdı. Osmanlılarda top dökümü ehemmiyet verilen ve kendine has **merâsim** ile gerçekleştirilen önemli bir olaydır. Başta sadrâzam olmak üzere, şeyhülislâm ve önemli devlet adamları top dökümünün yapılacağı top kârhanesine gelirlerdi. Okunan duâları ve kurban merâsimini tâkiben, top dökümü için kullanılacak eritilmiş alaşım içine altın liralar atılırdı. Böylece tunç alaşımına altın karıştırmakla namlu yapısını kuvvetlendirirlerdi.

On sekizinci yüzyıl başlarında **top kundakları** demir tabanlı tekerlere yerleştirilmeye başlandı. 1706'da sandıklı toplar yapıldı. Osmanlı toplarının karşısında durmanın zorluğunu anlayan Avrupalılar, bundan kurtulmanın çârelerini aramaya başladılar. Bu yüzden Avrupa'da hafif sahra topçuluğuna önem verilmeye başlandı. Prusya kralı Friedrick bu sistemin öncülüğünü yaparak geliştirdi. 1759'da bir süvâri bataryası teşkil etti.

1850 yılından îtibâren namlulara **yiv ve set** açıldı. Topların menzili 3000 m'ye kadar çıktı. Prusya'da top îmâlinde çelik kullanılmaya ve namluların gerisi kesilerek **kama** tatbikine başlandı.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru topların çapları santimetre ve milimetre olarak tasnif edildi. Toplara geri tepmeyi frenleyen ve yerine getiren tarzda bir **geri tepme** düzeni yapıldı. Namluların yana dönüş tertibatları ve nişangâhlara nişan âletleri takılmaya başlandı. Topların kullanımında ateş hızını arttıran gelişme, ilk defâ 1868 yılında Türk bilgin Süreyya Emin Bey tarafından bulunmuş ve bundan sonra toplar üstün kâbiliyetleriyle muhârebe meydanlarının hâkimi durumuna geçmiştir. Toplara tatbik edilen bu buluş âdi ateşli durumdan seri **çabuk** devresine geçişi sağlamıştır. Bu top zamânımıza göre yüz seneden fazla bir zaman önce ilk defâ ileri bir görüş ve anlayışla yapılmış, geleceğin üstün kâbiliyetli topçusunun doğmasına ışık tutmuş iftihar edilecek bir Türk eseridir.

Bu topa âit müze kayıtlarındaki bilgiler:

Çap ..... 8 cm

Boy ..... 192 cm

Cidar kalınlığı ..... 3 cm

Namlu ..... 12 setlidir. Yandan

Dingil genişliği ..... 175 cm

Tekerlek yüksekliği ..... 150 cm

1906 yılından îtibâren Almanlar Krup fabrikasında değişik büyüklükte ve çapta **obüsler** yaptılar. Bu târihten îtibâren Fransız ve Almanlar top yarışına girdiler. 1914'te Almanların yaptıkları toplar modern bir harbin ihtiyaçlarına cevap verecek durumdaydı.

Birinci Dünyâ Harbinin başlangıcında **hafif top** olarak Fransız topları, **ağır top** olarak Alman topları üstünlük göstermekteydi.

30 Mayıs 1916 yılında müşterek bir programla Şnayder fabrikalarında toplar tâdil edilerek yeni toplar yapıldı. Nakil ve çekilme düzenleri de yenilendi. Toplar; Koşulu veya Yüklü Toplar, Traktör veya Otomobillerle Çekilen Top, Tırtıllı Top, Demiryolu Topu, Uçaksavar Topu gibi gruplara ayrıldılar.

1919-1939 yılları arasında daha ziyâde topçuda hareket kâbiliyetinin geliştirilmesine çalışıldı. Bu sebeple muhtelif çeşit motorlu topçu meydana getirildi. İkinci Dünyâ Harbinden îtibâren toplar ön plâna geçti. Çeşitli çap ve cinsteki topların menzilleri ve nişan kontrol âletleri daha modern hâle getirildi. Bugünkü topların artık çalışma sistemleri bilgisayarla donatılmış olup, bilhassa Kundağı Motorlu Toplar 2000 yıllarını da kapsayacak şekilde modernize edilmiştir. Bugünkü toplarda gelişme, ayrıca atış kontrol âletleri, mühimmat ve hedef tespit sistemleri üzerinde olmaktadır. Zamânımızın en modern topları 105 mm'lik M108, 155 mm'lik M109 ve 203 mm'lik M110 Kundağı Motorlu Obüsler, 175 mm'lik M107 Kundağı Motorlu Toplarla 155 mm'lik M198 Çekili Obüslerdir.

TOPALAK (Bkz. Domuzturbu)

TOPAZ (Bkz. Zeberced)

TOPÇU OCAĞI;

Osmanlılarda kapıkulu ocaklarının yaya kısmından olup, top dökmek ve top kullanmakla vazifeli askerlerin mensup olduğu ocağa verilen ad.

Sultan Birinci Murâd devrinde yeniçeri ocağının teşkilinden az sonra, acemi ocağından alınan neferlerle ilk olarak topçu ocağı kuruldu. İstanbul'un fethinden sonra, Galata suru dışında Tophâne denilen yerde topçu kışlaları ve sâbit top dökümhânesi yapıldı. Sonraları; Belgrad, Budin, Temaşvar, İşkodra, Gülamber, Provişte gibi yerlerde ihtiyaca göre tophâneler kurulup top döktürüldü. (Bkz. Top ve Topçuluk)

Topçu ocağına sertopi nâmıyla da anılan topçubaşı nezâret ederdi. Onun emrinde bulunan dökücübaşı (serihtegân), dökümhâneden sorumluydu. Onun da maiyetinde; yardımcısı, tâmirci, dökümcü, burgucu, yamacı, demirci, marangoz gibi sanatkarlar bulunurdu.

Tophânenin; hesap ve alım-satım işlerine tophâne emîni bakardı. Îmâlât ve ihtiyaçlarından da Tophâne Nâzırı mesuldü. Topları kullanmak ise, ağa bölükleriyle cemaat ortalarının vazifesiydi. Beş ağa bölüğü ve yetmiş cemaat ortası vardı. Her orta veya bölükte bir çorbacı, bir odabaşı ve diğer küçük rütbeli subaylar bulunurdu. Ocak kethüdâsı, ocak çavuşu ve kâtibi de, bu ocağın büyük âmirleriydi. Topçu ocağı, sarı-kırmızı bayrak taşırdı.

TOPKAPI SARAYI;

İstanbul'da Sarayburnu sırtlarında yaklaşık 400 yıl Osmanlı Devletinin idâre merkezi olan saray. Sultanahmed ile Haliç ve Boğaz sâhilini kaplıyordu. Asıl alanı 700.000 m^2 kadardı. İnşâsına Fâtih Sultan Mehmed Han (1451-1481) zamânında 1465 yılında başlandı. Osmanlı teşrifâtında ilk adı "Saray-ı Cedîd-i Âmire" olup, "Yeni saray" demekti. Fâtih, sarayın tek binâdan değil, birçok köşk ve dâirelerden meydana gelmesini istiyordu. Saray inşâatına bu istek üzerine başlandı. Osmanlılar devrinde devâmlı ilâve ve tâdilât yapılıp, genişletilerek, ihtiyaca cevap verilecek hâle getirildi. Sultan İkinci Mahmûd Han zamânında, 1825 yılında ahşap olarak "Topkapı Sarayı" adıyla yeni bir saray yapıldı. Bütün yeni saraya"Topkapı Sarayı" denildi. Yangınlar ve demiryolu inşâatı sebebiyle pekçok köşk ve dâire tahrip olup, yıkıldı. 3 Nisan 1924 târihinde müze hâline getirildi.

İstanbul'un fethinden on iki yıl sonra 1465'te inşâsına başlanılan sarayın ilk kısmı 1472'de bitirildi. "Sırçasaray" denilen "Çiniliköşk" ile "Hasoda" ve "Arz Odası" ilk yapılan kısımlarıdır. Sarayın etrafını çeviren surlarda da inşâsından îtibâren devamlı tâdilât yapıldı.

Deniz tarafındaki sur, Sirkeci İskelesi ve Sepetçiler Köşkünden başlayarak Ahırkapı'ya kadar gelir. Uzunluğu ikibuçuk kilometre kadardır. Ahırkapı'dan îtibârense, İshakpaşa Yokuşunu tâkip ederek Ayasofya Câmiinin yanına açılan Fâtih'in yaptırdığı Bâb-ı Hümâyunu geçip, Soğukçeşme tarafında

dikaçı teşkil eder. Bunun üzerinde Sultan Üçüncü Murâd Hanın yaptırdığı “Alayköşkü” vardır. Salkımsöğüt Caddesinden Demirkapı’ya varıp, buradan denize kadar uzanırdı. Tam sâhilde “Yalı Köşkü” bulunurdu.

Pâdişâh, donanma sefere çıkarken Kaptan paşaları Yalı Köşkünde kabul ederdi. Sur kulelerinin üstünde Sepetçiler Köşkü, bundan sonra Hamlacılar Ocağı ve Kayıkhâne, odun ve erzak anbarıyla Topkapı gelirdi. Kapıya bu adın verilme sebebi, limanın ağzının müdâfaası için toplar yerleştirilmiş olmasıdır. Bu mevkide Sultan Üçüncü Ahmed Han tarafından 1709’da bir köşk ve odaları bulunan kâşâne ve Sultan İkinci Mahmûd Han tarafından 1825’te ahşap olarak Topkapı Sarayı yapıldı. Topkapı Sarayı 1862’de yanıp, yıkılmasına rağmen, Yeni Sarayın bütünü bu adla anılmaya başlandı. Bunun arkasında, Sultan Üçüncü Selim Han (1789-1807)ın annesi Mihrişah Sultan için yaptırdığı “Serdâb Kasrı” vardı. Bundan sonra, Sarayburnu’ndan başlayarak Hasbahçe ve deniz kenarında Değirmen Kapısı ve üst kısmında Gülhâne Meydanı yer alır. Gülhâne Meydanında “İshakiye Köşkü” ile “İncili Köşk” bulunurdu. İncili Köşk 1827’de yıkıldı, bunun üst kısmında Sultan Dördüncü Murâd Han (1623-1640) ve Sultan İkinci Mahmûd Han (1808-1839) tarafından yaptırılan köşkler vardı.

SultanMahmûd Han Köşkü, Sultan Abdülazîz Han (1861-1876) zamânında “Arslanhâne” adını aldı. Cebehâne ve İki Nişantaşı vardır. Nişantaşları Sultan Üçüncü Selim Han ve Sultan İkinci Mahmûd Hana âit olup kitâbelerini meşhur hattat Yesârî Efendi yazmıştır.

Cebehâne Meydanının sâhil kısmında Sultan İkinci Bâyezîd Han (1481-1512) zamânında yaptırılan “Sinan Paşa Köşkü” ve hizâsında Yavuz Sultan Selim Han (1512-1520) zamânında yapılan “Mermer Köşk” vardır. Mermer Köşkten sonra Tabhâne Kapısı ve yanında TabhâneCâmii gelir. Nekahathâne de denilen Tabhâne’de, sonradan GülhâneHastânesiyle Askerî Rüştiye yapıldı. Tabhane’den sonra fener olup, yanında Ahırkapı ile Balıkhâne Kapısı vardır.

Topkapı Sarayı, Birûn, Enderûn ve Harem olmak üzere üç kısımdan meydana gelirdi. Bu kısımlar surun içinde olup, sarayın kendisini meydana getirirdi.

Birûn kısmı: Sarayın dışı olup Bâb-ı hümâyûndan Bâb-üs-saâdeye kadar uzanan, birinci ve ikinci yer diye anılan kısımları ihtivâ eder.

Birinci yer; Bâb-ı hümâyûnla Ortakapı da denen Bâb-üs-selâm arasındaki sahadır. Bugün Topkapı Sarayına buradan girilir. Bâb-ı hümâyûndan girilince sağ tarafta Mâliye Nezâretinin binâsı vardı. Bunun yanında şimdi mevcut olmayan Çizme Kapısından yokuş vâsıtasıyla Cebehâne Meydanına inilirdi. Çizme KapısındanOrtakapıya kadar olan kısımdaysa Has Fırın ile Fodla Fırını, iki kapının ortasında Siyâset Çeşmesi vardı. Ortakapının önünde Seng-i ibret denilen ibret taşı bulunurdu. Sol tarafta silâh ambarı ve askerî müze olarak kullanılan Ayaİrini Kilisesi yer alırdı. Bununla sur arasında, divanda hizmet eden Sim Sakalarla Hasırcıların koğuşları vardı. Askerî Müzenin yanında, 1716’da nakledilen Darphâne bulunurdu. Darphâneden Soğukçeşme’ye inen yolun ortasında Darphâne Kapısı, Darphâne yanındaki yokuşla Ortakapı arasında Deâvi Kasrı vardı. Kubbealtı’nda divan toplandığı zaman, kubbe vezirlerinden birisi nöbetle buraya gelerek verilen dilekçeleri toplar ve mürâcaat sâhiplerini dinleyip, dâvâlarını hülâsa ederek divana bildirirdi.

Deâvi Kasrı, bugün mevcut değildir. Ortakapının iki tarafında iki kule ve bunların altında kapıcılara mahsus odalar vardı. Ortakapı geçilince Birûnun “İkinci Yer” tâbir edilen mahalline gelinirdi.

İkinci Yer; yüz seksen metre uzunlukla yüz otuz metre genişliktedir. Burada bayram alayları merâsimi yapıldığı için “Alay Meydanı” da denir. Meydanın dört tarafı mermer direkli ve revaklıydı. Meydanda dört yol vardır. Sağdaki yol, sağdaki sarayın mutfağı Matbâh-ı âmireye; ortadaki Enderûnun kapısı olan Bâb-üs-saâdeye; soldaki dünyâ siyâsetine yön veren Kubbealtına; en soldaki de Meyyit Kapısı denilen kapıya giderdi. Meyyit Kapıdan sonra mescit ve bunun karşısında has ahır memurlarına mahsus uzun binâ vardı. Uzun binâ, kısım kısım Harem Ağaları Hastahânesi,Bahçıvanlar Koğuşu, Yakalı Baltacılar Ocağı olarak kullanılırdı. Sol taraftaki revakların sonundaysa Harem Dâiresinin kapısı vardı. Bu kapının yanındaki kapıdan, Zülüflü Baltacıların koğuşlarına gidilirdi. Zülüflü Baltacılar Koğuşunun duvarları güzel çinilerle süslüydü.

Sarayın dış kısmı olan Birûn, herbiri birer hizmet için yapılan bu binâlardan meydana geliyordu.

Enderûn: Sarayın iç kısmı olup, saray üniversitesi mâhiyetindeydi. Hânedan mensupları ve özel testlerle seçilen ülkenin en zeki ve kâbiliyetli şahsiyetlerinin eğitim öğretim müessesesiydi. Çok muazzam bir teşkilâta ve seçme bir kadroya sâhipti.

Enderûn, Bâb-üs-saâde diye anılan Akağalar Kapısıyla başlar. Bâb-üs-saâdede iç içe iki kapı olup, burada Akağalar vazife yaptığından Akağalar Kapısı da denir. Kapının ön kısmında mermer sütunlara dayanan bir revak vardır. Pâdişâhın tahta geçiş merâsimi olan cülûslarda, ayak dîvânı gibi fevkalâde hâllerde ve bayramlarda, pâdişâhın tahtı buraya çıkarılırdı. Bâb-üs-selâmda bayramlaşma merâsimi de

yapılırdı. Sefere çıkıldığında, Sancak-ı şerîfin sadrâzama bu kapının önünde verilmesi âdetti. Sancak-ı şerîfin konması için yerde bir delik açılmıştı. Burası ayak basılmaması için mermer taşla örtülürdü. Bâb-üs-saâdenin iki kapısının arasında sağda Kapıağası Dâiresi, solda Akağalar Koğuşu vardı.

Bab-üs-saâde kapısından "Üçüncü Yer" denilen meydana girilirdi. Kapının karşısında Arz Odası bulunur. Pâdişâh, dîvândan sonra vezirleri ve gerektiğinde elçileri Arz Odasında kabul ederdi. Arz Odasında Sultan Üçüncü Mehmed Han tarafından 1596'da yaptırılan Tahtla tunçtan bir ocak, iki tekneli bir çeşme vardı. İçerideki konuşmaların duyulmaması için çeşme açılarak, suyun çağıltısı gizliliği sağlardı. Arz Odasının duvarları güzel çinilerle süslüydü. Arz Odasının arkasında Sultan Üçüncü Ahmed Han (1703-1730) tarafından yaptırılan kütüphâne vardır. Üçüncü Yer Meydanının sahası dört bin metrekaredir. Sağ kenarında Enderun odalarından Seferli Koğuşu ile Hazine Dâiresi vardır. Karşı kenarında Kiler Odası ve Hazine Kethüdâlığı Odası yer alır. Bunun solunda Hazine Koğuşu ve ikisinin arasında Dördüncü Yer Meydanına inen üstü kapalı bir merdiven bulunmaktadır.

Üçüncü Yer Meydanının sol kenarında Hırka-i Saâdetle diğer mübârek emânetlerin muhâfaza olunduğu dâireyi ihtivâ eden Hasoda Koğuşu ile Akağalar Mescidi ve üst tarafında Kuşhâne Mutfağı ve Harem Kapısı vardır. Hırka-i Saâdet Dâiresi pek muhteşem olup, duvarları kıymetli çinilerle süslüdür. Topkapı'daki Hırka-i Saâdet Dâiresinde 25 Temmuz 1518'den, 3 Mart 1924 târihine kadar dört yüz altı seneden fazla aralıksız Kur'ân-ı kerîm okunmuştur. Daha sonra 19 Mart 1991'den îtibâren tekrar Kur'ân-ı kerîm okunmaya başlanmıştır.

Hırka-i Saâdet Dâiresi; mukaddes emânetlerin muhâfaza edildiği odadan başka büyük bir salonla **Arzhâne** adlı diğer bir salonu, bir de Silâhtarağa hazînesini ihtivâ eder. Bugün bu dört odadan üçü ziyâretçilere açık olup, Hırka-i Saâdetin bulunduğu oda kapalıdır. İçi aydınlatılmış olan bu odayı ziyâretçiler ancak dışarıdan Hâcet penceresinden görebilirler. Hırka-i Saâdet Peygamber efendimizin hırkası olup, bir başka hırkası da Hırka-i Şerîf Câmiindedir. Bu ikincisini ayırmak için Hırka-i Şerîf denilmektedir.

Mukaddes emânetlerin en değerlisi Hırka-i Saâdet sayılmaktadır. Burası, Yavuz Sultan Selim'den sonra dört yüz yıl belirli günlerde, pâdişâh tarafından, büyük bir hürmetle ziyâret edilmiştir. Hırka-i Saâdet Dâiresinde ayrıca Kâbe'den getirilen tövbe kapısı, hazret-i Ömer'e ve hazret-i Osman'a âit birer kılıç, Peygamber efendimize âit bir yay, hazret-i Ali'nin el yazması Kur'ân-ı kerîmi, hazret-i Fâtıma'nın seccâdesi, İmâm-ı A'zâm hazretlerinin cübbesiyle İslâm büyüklerinden yirmi birinin kılıcı bulunmaktadır. Hırkâ-i Saâdet Dâiresinin Harem'e açılan bir de kapısı olup, pâdişâhlar Harem'den, doğru buraya gelirlerdi. Hasoda'da bir koğuş, bir yemekhâne, ayrıca silahtarağa, hasodabaşı ve diğer ileri gelen ağaların ve sır kâtibinin dâireleri vardı. Bâb-üs-saâdeden girilince sağ tarafta bugün nakışhâne olarak kullanılan Büyükoda, Kuşhâne Mutfağıyla Hasoda arasında Küçükoda vardır.

Dördüncü yer, Boğaziçi'ne bakar. Sağda doğu köşesinde Sofa Câmii bulunur. Boğaz'a ve Marmara'ya bakan merdiveni de olan Sultan Abdülmecîd Han Köşkü ise, uzun bir binâdır. Lâle bahçesine mermer merdivenden çıkılır. Lâle Bahçesinin yanındaki seddin sağında Hekimbaşı odası, bundan sonra da "Sofa Köşkü" gelir. Lâle Bahçesinin iç tarafına doğru olan yönde Sultan Dördüncü Murâd Hanın yaptırmış olduğu "Revan Köşkü" yer alır. Murâd Han tarafından yaptırılan ve **Sarık Odası** da denilen Revan Köşkü, geniş saçaklı ve dışı pek zarif çinilerle kaplı bir binâdır. Revan Köşküne bitişik güzel fıskıyeli bir havuz, sonra bir set, sol tarafta da sünnet odası vardır. Seddin kenârında "İftâriye Köşkü" olup, yaldızlı bakırdan yapılan kubbeli bir kameriyedir. Seddin sağ tarafına, Sultan Dördüncü Murâd Han, Bağdat Seferi hâtırası olarak, "Bağdat Köşkü"nü yaptırmıştır. Bağdat Köşkünün içerisi pek kıymetli mâvi çinilerle kaplıdır. Köşkün önündeki mermerlikten bir kapı ile Hırka-i Saâdet Dâiresine girilir. Dördüncü yerden, üçüncü kapı da denilen bir kapıdan Sarayburnu'na çıkılır.

Enderûn, sağlam temeller üzerine kurulan, yüksek kadroya ve geniş, muazzam teşkilâta sâhip bir müesseseydi. Burada yüksek din ve fen bilgileri, İslâm ahlâkı, yabancı diller, kültür dersleri verilerek, talebeler tam bir Müslüman olarak yetiştirilirdi. Enderûn'da çok sıkı bir intizâm ve teşrifât vardı. Burası, Osmanlı kültür ve medeniyetiyle teşkilâtının beşiğiydi. Üç kıtaya hâkim olan Osmanlı Devletinin mülkî, askerî, adlî ve diğer bütün sâhalarda yükselmiş en mümtâz şahsiyetlerinin vazîfe yapıp, devlet adamlarının yetiştirildiği eğitim ve öğretim müessesesiydi. Fâtih'ten sonraki Osmanlı sultanları, Birinci Selim Handan sonraki İslâm halîfeleri, pekçok sadrâzam, vezir, kumandan, devlet adamı hep Enderûn'da yetişti. (Bkz. Enderûn)

Harem Dâiresi: Sarayın asıl ikâmet yeridir. Harem-i hümâyûn da denir. Pâdişâhlar, zevceleri, câriyeleri, hizmetkârları, şehzâdeleri, sultanları (kızları) ve varsa anneleriyle berâber kalırlardı. İkâmet yeri yanında bütün zarûrî ve sosyal ihtiyaçları en güzel şekilde karşılayan bölümler de vardır. Harem mensuplarının yetiştirilmesi için bölümlerle küçük yaştaki pâdişâh çocukları, yeğenleri ve amcaoğulları, Şehzâdeler Mektebinde eğitim ve öğretim görürlerdi.

Harem'de mahremiyet ve ahlâk kâidelerine çok dikkat edilip, burada güzel ahlâk ve iffet timsâli

şahsiyetler yetişip, ikâmet etmiştir. Muazzam bir teşkilât, teşrifat (protokol), âdâb-ı muâşeret, umûmî ahlâk kâideleriyle âdâb ve erkâna riâyet vardı.

Harem Dâiresine, Zülüflü baltacılar Koğuşunun yanında bulunan ve Araba Kapısı diye anılan yerden girilir. Araba Kapısı denmesine sebep, Sultan Efendiler ve Kadınefendilerin bu kapıdan arabaya binip şehre inmeleridir.

Dolaplı Kubbenin çevresi dolaplarla çevrilidir. Fıskıyeli Şadırvan da denen Fıskıyeli Havuz geometrik şekildedir. Sağda Kule Kapısı, solda da Perda Kapısı vardır. Kule Kapısından Âdil Kulesine çıkılır. Âdil Kulesi, kırk iki metre yüksekliğinde, yüz beş basamaklıdır. Perde Kapısından sonra geçitten Haremağalarına mahsus hamam ve "Kızlarağası Köşkü"ne geçilir, ilerisinde Haremağalarına mahsus dâirelerle Şehzâdeler Mektebi, Başmuhasip Ağa ve Başhazinedâr Ağa dâireleri vardır. Haremağaları Dâiresi üç katlı olup, rütbelerine göre Haremağalarının dâireleri sıralanır. Kızlarağası Köşkü ve Şehzâdeler Mektebi çok güzel binâlardır. Şehzâdeler Mektebinin salon ve koridorları pek muhteşem olup, altın yaldızlı nakışları, çinilerle kaplı duvarları göz kamaştırır.

Veliahd Dâiresinden sonra Ocaklı Sofa gelir. Buradaki iki kapıdan biri Çeşmeli Sofaya, öteki Hasekiler Dâiresine açılır. Çeşmeli Sofa, genişce bir hol olup, çinilerle kaplıdır. Üstü kubbeli olup, bir duvarında da çeşme vardır. Çeşmeli Sofadan Hünkâr Sofasına geçilir.

Hünkâr Sofası, en güzel yerlerdendir. Mermer sütunları salonu ikiye böler. Üstte, parmakları sedef kakmalı bir balkon vardır. Üç tarafında üç çeşme olup; su, çini, sedef ve mermer ihtişamı gözleri kamaştırır. Soluna birkaç kapı açılır. Pâdişâhlar, bayram tebriklerini bu salonda kabul ederdi. Sonra Sultan Üçüncü Murâd Han Odasına geçilir. Bu oda Mîmar Sinân'ın eseri olup, Osmanlı mîmarlık sanatının şâheserlerindendir. Baştan başa kırmızının hâkim olduğu çinilerle örtülüdür. İlerisinde Sultan Birinci Ahmed Han Kütüphânesi ve Sultan Üçüncü Ahmed Hanın Yemişlik Odası, sonra Hünkâr Hamamı ve çinilerle süslü Vâlide Sultan Dâiresi gelir. Daha sonra Asmabahçe denen, içinde Sultan Üçüncü Osman Hanın köşkü de bulunan Havuzlu Taşlık'a geçilir. Koridordan Sultan Birinci Abdülhamîd Hanın Yatak Odasına gelinir; devamında Sultan Üçüncü Selim Han Odası vardır. Haremde daha pekçok oda olup, sayısı üç yüz seksen kadardır. Haremdeki dâire, oda ve diğer bölümlerin bugün hepsi mevcut değildir. Topkapı Sarayı yangın, yıkım, tahribât ve yüzyılların zaman aşımına uğradığından asıl şekli ve fonksiyonunu kaybetmiştir. Bugün müze olarak kullanılmaktadır.

Topkapı Sarayı Müzesi, mîmârî sanat eseri kompleksi olup, binâları ve içindeki paha biçilmez hazine ve kolleksiyonlarıyla yerli ve yabancıların hayranlık dolu alâkasını üzerinde toplar. Bütün İslâm âleminin hürmetine şâyân herkesin gıptayla seyrettiği, maddî ve mânevî paha biçilemiyecek kadar kıymetli **Mukaddes Emânetler,** büyük bir îtinâyla muhâfaza edilmektedir.

Topkapı Sarayındaki köşklerin herbiri birer sanat âbidesi mâhiyetindedir. Topkapı Sarayında onbinlerce nâdide parçadan meydana gelen pekçok eşyâ kolleksiyonu mevcuttur. 10.700 parçadan meydana gelen Çin porselenleri, 4000 parçadan meydana gelen Seladon porselenleri, Japon porselenleri, Avrupa krallarının Osmanlı pâdişâhlarına gönderdikleri paha biçilmez porselen ve diğer eşyâ takımları, asırlık İstanbul porselenleri, billurlar ve çeşm-i bülbüllerin herbiri birer hazine kıymetindedir.

Muhteşem saltanat arabalarından bâzıları mevcut olmasına rağmen, çoğu da yağmalanmıştır. Saltanat arabaları, eyer takımları ve koşumları çok alâka çekicidir. Saraydaki tabloların târihî ve sanat kıymeti çoktur. Saraydaki tablolar resim galerisinden çok müze karakterindedir.

Saraydaki Silâh Müzesi, çok zengin olup, Osmanlıların her devrine âit ateşli, kesici ve vurucu silâhların yanında çeşitli yüzyıllara âit ganimet eşyâsı veya İslâm ve Avrupa devletlerinden hediye olarak gelen silâhlar vardır. Osmanlı sultanlarının kılıçları, zırhları ve takımları da mevcuttur. Silâh Müzesinde târihî bozdoğanlar, şeşperler, salıklar, tulgalar (miğfer), kılıçlar, hançerler, tüfekler, tabancalar, piştovlar, mızraklar, harbeler, yaylar, oklar ve daha pekçok silâh mevcuttur.

Topkapı Sarayında dünyânın en ünlü yazma eserleri vardır. Binlerce Osmanlıca, Farsça, Arapça kitabın çoğu minyatürlü, tezyinâtlı, yâni süslemelidir. Hârika ciltler, mücevherler, inciler kakılmış ciltler ve en eski İslâm yazmalarının tek nüshaları burada bulunmaktadır. Kütüphânede iki bin büyük hattatın levhâsından meydana gelen nâdide bir hat kolleksiyonu mevcuttur. Sarayın Arşiv Dairesinde binlerce kaynak belge vardır. Bu kaynaklar bütün dünyâ târihini alâkadar eder mahiyette belgelerdir.

TOPLARDAMAR;

Alm. *Vene, Blutader (f),* **Fr.** *Veine (f),* **İng.** *Vein.* Oksijenden fakir, metabolizma artıklarını taşıyan, kanın kalbe dönüşünü sağlayan sistem. Toplardamarlar vücutta umûmiyetle aynı organa veya dokuya giden atardamarlara eşlik eder. Derinde seyreden toplardamarlar, kasların arasından geçer. Bunlarla sathî toplardamarlar arasında köprüler mevcuttur. Bu sistemde dolaşımın en çok zorlandığı bölge

bacaklardır.

Toplardamarlarda meydana gelen hastalıklar, toplardamarların genişlemesi, uzaması veya herhangi bir sebepten dolayı tıkanması şeklinde sıralanabilir. Tıkanma; pıhtı ve iltihap gibi iç sebeplerden olabildiği gibi, ur gibi bir kitleyle dışarıdan sıkıştırma sûretiyle de meydana gelebilir. Genişleme ve uzama, bacak, yemek borusu, makat (Bkz. Basur) ve erkekte üreme kordonundaki toplardamarlarda görülebilir (Bkz. Varikosel). Bunlara genel olarak "varis" denir (Bkz. Varis). İltihap ve pıhtı ile tıkanma sonucu ortaya çıkan hastalığa "tromboflebit" adı verilir. Bacaklarda sathî (yüzey) ve derin toplardamar grupları vardır. Toplardamarların içinde bir dizi kanın geriye kaçmasını önleyen kapakçıklar bulunur. Kan, normal toplardamarlardan muntazam bir akışla kalbe ulaşmaktadır. Bu muntazam akımı temin eden muhtelif sebepler mevcuttur:

Ana sebep, bacak adalelerinin kasılması neticesinde meydana gelen pompalama tesiridir. Hareket esnâsında ve hattâ istirâhat hâlinde bile bacak kasları, derindeki toplardamarları sıkıştırmaktadır. Bu sıkışma sırasında kan, kapakçıkların geriye kan kaçırmama kabiliyetinden de faydalanarak kapakçıklar arasındaki bölmelerden yukarı doğru ilerler.

İkinci sebep, kapiller sisteme intikâl eden atardamar basıncıdır (Bkz. Tansiyon). **Üçüncüsü** kalbin gevşemesi esnâsında sağ kalpte husûle gelen emici kuvvettir. Göğüs boşluğunun menfî basıncının da emici tesirde rolü olduğu söylenmektedir.

Dördüncü sebep toplardamarların aynı doku veya organa giden atardamarla yanyana seyretmesidir. Bu durumda atardamar hareketleri, berâberindeki toplardamar üzerine tazyik yaparak ilerlemesine yardımcı olur.

Sathî toplardamarlarsa kasların arasında bulunmadıklarından, kasların tazyikle yaptıkları pompalama tesirinden faydalanamazlar. Bunlardaki kanı, derin toplardamarlardaki akımın meydana getirdiği emici kuvvet boşaltır.

Ayakta duran bir şahısta bacaklarda toplardamar basıncı en yüksek seviyede, bacak yukarı kaldırılınca en düşük seviyededir. Normal şartlarda yürümekle bu basınç başlangıçta hafif bir yükselmeden sonra derhal düşer. Hareket de toplardamarların boşalmasında mühim bir sebeptir.

TOPLU İŞ SÖZLEŞMESİ;

Alm. *Kollektivarbeitsvertrag,* **Fr.** *Convention Collective,* **İng.** *Collective Bargaining (Collective Labour Contract).* İşçi sendikalarıyla işveren sendikası veya sendika üyesi olmayan işveren arasında hizmet akdinin yapılması, muhtevâsı ve sona ermesiyle ilgili hususları ihtivâ eden ve tarafların karşılıklı hak ve borçlarını sözleşmenin uygulanmasını ve denetimini, uyuşmazlıkların çözümü için başvurulacak yollara âit hükümleri de içine alabilen bir akit.

Toplu iş sözleşmelerinde iki esas unsur mevcuttur. Birincisi, işçiyle işveren arasında, emek arzından dolayı muhtelif şekillerde doğan ücretler, ücretin ödenmesine âit hükümlerle çalışma şartları; ikincisi, daha çok borçlar hukûkunu ilgilendiren taraflar arasındaki çeşitli münâsebetlere âit hükümlerdir.

Toplu iş sözleşmesi kavramı dilimize ilk defâ 1961 Anayasasıyla girmiştir. Buna göre, "işçiler, işverenlerle olan münâsebetlerinde, iktisâdî ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek için toplu sözleşme ve grev haklarına sâhip oldukları" şeklinde esas hükme yer verilmiş; bu anayasanın yürürlüğe girmesinden sonra 1963 senesinde 275 sayılı **Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kânunu** çıkartılarak yürürlüğe konmuştur. 1980 yılındaki 12 Eylül harekâtı sonunda 275 sayılı Toplu İş SözleşmesiGrev ve Lokavt Kânunu yürürlükten kaldırılmıştır. Belli bir geçiş devresinden sonra, 1982 Anayasası çıkartılarak, yapılacak toplu iş sözleşmeleriyle ilgili bâzı yeni hükümler getirilmiştir. Buna göre, işçilerin ve işverenlerin, karşılıklı olarak ekonomik ve sosyal durumlarını ve çalışma şartlarını düzenlemek gâyesiyle toplu iş sözleşmesi yapma hakkı tanınmış; aynı işyerinde, aynı dönem içinde, birden fazla toplu iş sözleşmesi yapılamıyacağı hükmüne yer verilmiştir. 1982 Anayasasına bağlı olarak, 1983 yılında 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kânunu çıkartılmıştır. Hâlen yürürlükte bulunan 2822 sayılı kânunda toplu iş sözleşmesinin yapılması genel olarak üç safhadan geçer. Bunlar, sözleşmeye çağrı, itiraz ve toplu görüşme safhalarıdır.

a) Sözleşmeye çağrı: Çağrıyı yapacak işçi sendikası, kurulu bulunduğu iş kolunda çalışan işçilerin en az % 10'u kadar üyeye sâhip bulunması gerekir. Bunun için kânunda yazılı sürelerde, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına mürâcaatta bulunarak çağrı yapmaya yetkili olup olmadığının tespitini ister ve yetkiliyse Bakanlık bir belge verir. % 10'un tespitinde her yıl Bakanlığın Ocak ve Temmuz aylarında işkolu esâsına göre yayınladığı istatistik işçi mevcutları esas alınır. Bu sendikanın toplu iş sözleşmesi yapacağı işyerinde, ayrıca yarıdan fazla üyeye sâhip olması lâzımdır.

Yetki belgesini alan sendika 15 gün içinde işveren tarafını, toplu iş sözleşmesi yapmak için belli bir

yerde görüşmeye dâvet eder. Bu dâvet yazısında yapmak istediği sözleşme metninin tamâmını da işverene bildirmesi lâzımdır.

b) İtiraz: Sendikanın yazısını alan işveren tarafı, toplantı yeri, gün ve saatına; yetkisinin olup olmadığına ve zaman aşımına uğrayıp uğramadığı yönlerinden belirli sürelerde itiraz edebilir. İtirazların neticelendirilmesi idârî ve adlî mercilerce belirli bir şekle ve esâsa bağlanır. İtiraz edilmemişse direkt sözleşme safhasıyla görüşmelere geçilir.

c) Toplu görüşme: Sözleşmenin bu safhasında da yine birtakım anlaşmazlıklar olabilir. Bunlar da genellikle taraflar arasında bir çözüm sağlamak için arabulucu denilen şahsın tespitinde çıkabilir. Taraflar kendi aralarında bir arabulucu tespit edemezse, idârî merci (Bölge Çalışma Müdürlüğü veya Bakanlık), resmî arabulucuyu tespit ederek taraflara bildirir. Arabulucunun hazırladığı metin üzerinde taraflar anlaşırsa, toplu iş sözleşmesi imzâlanmış olur.

Bu safhada da îtirazlar olursa, yâhut sözleşme metni üzerinde anlaşma temin edilemezse, kânunda gösterilen süreler içinde işçi sendikasının "Grev" kararı alması ve îlân etmesi gerekir. İşveren sendikası veya işveren grev kararından sonra isterse "Lokavt" kararı alarak uygulayabilir (1994).

TOPOGRAFYA;

Alm. *Topographie (f),* **Fr.** *Topographie (f),* **İng.** *Topography.* Bir arâzi yüzeyinin tabiî veya sun'î ayrıntılarının meydana getirdiği şekil. Bu şeklin kâğıt üzerinde harita ve tablo şeklinde gösterilmesiyle ilgili ölçme, hesap ve çizim işlerinin hepsi. (Bkz. Harita)

Arâzi yüzeyinin şekli, istenen hassasiyete bağlı olarak takeometre veya deodolit denilen düşey ve yatay açıları ve uzaklığı ölçen âletler kullanılarak belirlenir. Düşey doğrultudaki kesit ölçmeleri için nivo denilen âletten de faydalanılabilir. Topografik ölçmelerde kenar uzunluğu 500-1000 metreye kadar olan nirengi ağı hâsıl edilir ve bu poligonun köşelerinin birbirlerine göre konumları belirlenir. Daha sonra topoğrafyası belirlenecek arâzi parçasına âit karakteristik noktaların, istasyon noktalarının konumları bu poligona bağlanarak tespit edilir. Arâzi ölçmelerinden sonra kâğıt üzerine işlemeye geçilir. Esyükseklikli noktalar birleştirilerek arâzinin yüzey şekli ve üzerindeki ayrıntılar belirtilir. Bu işlemlerde topoğrafın yorumu da elde edilen sonucu etkiler. Günümüzde hava fotoğrafları çekilerek bunların yorumu yoluyla daha kısa sürede topoğrafik durum ortaya konulabilmektedir. Ancak bu tür fotoğrametrik ölçmelerde hassâsiyet azalabilir.

Mühendislik yapılarının (yol, baraj, binâ gibi) arâziye uygulanabilmesi için topoğrafyanın bilinmesi şarttır.

Topoğrafya sanatının târihi en az mühendislik kadar eskidir denilebilir. Hassas topoğrafik ve jeodezik ölçmeler 17. yüzyılda başlamıştır. (Bkz. Jeodezi)

TOPRAK;

Alm. *Erd (f), Boden (m),* **Fr.** *Terre (f),* **İng.** *Soil, earth.* Yeryüzünün, üzerinde bitkiler yetişen ve kayaların, taşların parçalanması ve bozunmasiyle meydana gelen en üst tabakası. Bütün canlılar doğrudan doğruya veya dolaylı yoldan yaşamaları için toprağa bağlıdır. Kayalık, çöl ve buzul olan yerlerde toprak ve bitkiye pek rastlanmaz.

Toprak derinliği, bitki veya canlıların bulunduğu katmanın veya ana kayaya kadar olan tâneli kısmın kalınlığı olarak ölçülür. Bu tâneli, gevşek tabakaya **regolit** adı verilir. Bitki ve mikroorganizmalar regolitin üst katmanlarında bulunur. Çözünen tuzlar ve organik bileşikler kurak bölgelerde yüzeyde toplanır, sulak bölgelerdeyse alt tabakalara iner ve yağışların akışa geçmesiyle yıkanarak uzaklaşır. Bunun sonucu olarak uzun çağlar boyunca başka bir jeolojik etki olmaması hâlinde regolit malzemesinde düzenli bir tabakalaşma meydana gelir ve zonlar hâsıl olur. Regolitin özellikleri ana kayadan kimyevî bakımdan farklıdır ve biyolojik hâdiselerin yer aldığı üst katmanları topraktır. Toprak kalınlığı yerine göre 5 cm ile 3 metre arasında değişmektedir.

İnsanoğlunu toprak besler. Özellikleri bilinerek işletilirse yenilenebilen ve ıslâh edilebilen bir kaynak hâline gelir. Gerekli zirâat kâidelerine uyulmadan kullanılırsa verimliliği düşer ve hattâ bütünüyle ortadan kalkabilir. Yeniden teşekkülü mümkün olmayabilir. Toprak gerektiği gibi korunursa sürekli olarak en yüksek bir düzeyde ürün verebilir.

Toprak canlılığını üzerinde ve içinde yaşayan canlılar, bilhassa mikroorganizmalar, mantar, nematod, solucan ve küçük memeliler sâyesinde korur. Bu canlılar azot çevriminde temel adımlardan birisini temin ederler. Solucanlar, köstebekler, fareler ve benzerleri zemin içinde açtıkları tünel ve boşluklarla toprağın havalanmasını ve yağış sularının emilmesini temin ederler. Toprakta tetanos gibi öldürücü hastalıklara sebep olan mikroorganizmalar bulunduğu gibi, birçok hastalığın tedâvisinde kullanılan penisilin ve streptomisin gibi küfler de bulunur. Ormanken yanarak veya tarlayken sap yakılarak

canlılığını kaybeden toprak zirâate elverişsiz hâle gelir; başka bir deyişle **küser;** yağış sularıyla birlikte taşınarak kaybolur; **erozyon** meydana gelir. Küsmüş toprağın sun'î gübre kullanılarak ilk verimliliğinin kazandırılması mümkün değildir. Canlılığı kaybolmamış toprak için de en uygun ve iktisâdî **gübre** tabiî olarak hayvan dışkıları ve idrarıdır. Sun'î gübre hem daha pahalıdır ve hem de çözünürlükleri yüksek olduğundan yağış sularıyla kolayca uzaklaştırılarak tesirleri azalır.

Toprağın kaynağı ve teşekkülü: Regolit tabakasının üst kısımları çoğu zaman milyonlarca yıllık ömürleri boyunca rüzgâr, su ve buzul hareketi sonucu bir yerden diğerine taşınmış, yer değiştirmiştir. Regolitin, fizikî, kimyevî ve hayâtî tesirlerle kendi için tabakalaşma meydana gelecek kadar bir müddet aynı yerde kalan kısmına toprak denilmektedir.

Regolit, ana kayanın parçalaması ve içindeki minerallerin bozunması neticesinde teşekkül eder. Isınıp soğuma, donma çözülme ve ıslanma kuruma çevrimlerinin doğurduğu genleşme ve büzülme, kayaların küçük parçalara ayrılmasına sebep olur. Bileşimlerindeki minerallerin, atmosferin oksijeni ve suyu ve biyolojik menşeli de olabilen karbonik, nitrik ve sülfürik asitle tepkimeye girerek kimyevî bozunma meydana gelir. Bu bozunmalar regolitte toprak teşekkülünü doğurur. Bölgenin sulak, yağışlı veya kuraklığına bağlı olarak toprağın bileşenleri alttaki veya üstteki zonlara taşınırlar. Böylece zonlar arasında renk, kimyevî bileşim tâne boyutu gibi karakteristikleri bakımından farklar zamanla artar. Yüzeyden îtibâren zonlar A, B, C, olarak ve alt zonlar A1, A2, B4, C3 şeklinde isimlendirilir.

A zonları, atmosfer tesirine en çok maruz kalan kısımlardır. Soğuk ve yağışlı bölgelerde çözme ve yıkama sebebiyle demir ve alüminyum oksit bakımından fakirleşir, silis bakımından zenginleşir. Sıcak ve yağışlı tropikal bölgelerde ise bunun tersi olur; kılcallık ve buharlaşma neticesinde çözünürlüğü yüksek olan oksitler satıhtaki A zonuna taşınır. Mutedil iklimli yerlerdeyse A ve B zonlarında oksitler homojen olarak dağılırlar. Ayrıca teşekkül eden çok ince tâneli, hidrate demir, alüminyum ve silisyum oksit ihtivâ eden kil mineralleri yağış sularıyla taşınarak B zonunda toplanır.

C zonları ise A ve B zonlarının anası durumundadır. Ancak yeryüzünde her bölgede bu üç zonu ve D tabakasını bâriz olarak görmek mümkün olmayabilir. Bâzı hallerde A ve B zonları yağışlarla aşınmış, erozyona uğramış olabilir. Teşekkülünü tamamlamamış topraklarda B zonu görülmeyebilir. Ayrıca C zonu çok kalın olduğu zaman D tabakası bulunmayabilir.

Atmosfer tesirinden başka toprak meydana getirebilen diğer bir kaynak da nispeten serin bölgelerdeki bataklıkların tabiî veya sun'î olarak kuruması neticesi ortaya çıkan ölü organik sedimantasyondur. Bataklık kurumadan önce oksijenle temas etmediğinden serin su içinde hemen hemen bozulmadan kalan organik maddeler, havanın oksijeniyle birleşerek toprağın A zonu meydana gelmeye başlar. Zamanla bu zon mineraller bakımından zenginleşir.

Toprakların özelliklerine göre işlenmesi ve uygun olan bitkinin ekilmesi verimi arttırır ve toprağı geliştirir.

Toprakların sınıflandırılması: Toprağın özellikleri bölgeden bölgeye değişiklik gösterir. Bâzan aynı tarla içinde dahi farklı topraklar bulunabilir. Jeologlar, toprak bilimciler, çiftçiler, mühendisler ve diğer meslek erbâbından kimseler kendi bilgi alanlarına ve husûsî alâkalarına göre toprakları farklı şekillerde sınıflandırmışlardır. Önceleri üzerinde yetişen mahsule veya rengine göre sınıflama yapıldığı tahmin edilmektedir. İlk sistematik sınıflamayı toprağın kaynağı olan ana kayanın cinsine ve teşekkül şeklini esas alarak jeologlar yapmışlardır.

Toprak profillerini esas alan, fizikî ve kimyevî özelliklerini de değerlendiren ve günümüz toprak biliminin temelini teşkil eden ilk sınıflama 1886 yılında Rusya'da Dokuçayev tarafından yapılmış ve 1930 yıllarında Avrupa'da yayılmıştır. Ancak bu yıllarda yapılan çalışmaların çoğu zirâatle uğraşanlara dönük olmamıştır. Sonraları toprak araştırma çalışmaları ilerlemiş ve bu bilgileri ölçülebilen özellikler cinsinden ifâde ederek sınıflamayı sayı değerlerine dayandırma temâyülü hâkim olmuştur.

Bu sınıflamaya ilâveten toprak araştırmalarının haritalar üzerine işlenmesiyle zirâate uygunluk, verimlilik, sulama, kurutma, toprak kazanma, erozyon durumu ve bâzı fizikî ve kimyevî özelliklerle ilgili özel derlemeler ortaya çıkmıştır.

Yapı ve makina mühendisliğindeyse zemin tâne boyutlarına ve mekanik davranışına göre sınıflama esastır. Bu sınıflamada zemin, üzerine yapıların oturduğu mineral menşeli tâneli bir malzemedir.

Toprak araştırmaları, bir bölgenin toprakla ilgili kaynaklarını ortaya çıkarmak gâyesiyle yapılır. Bu araştırmada toprağın çeşitli fizikî ve kimyevî özellikleri değişik noktalardan ve derinliklerden alınan nümuneler üzerinde yerinde ve laboratuvarda tecrübeler yapılarak tespit edilir. Ayrıca hava fotoğraflarından da faydalanılmaktadır. Toprağın bitki örtüsü, zirâat çeşidi, iklim gibi bilgiler de önemlidir. Pofil morfolojisi yanında bütün bu bilgiler toprak haritaları üzerine işlenir. Bu tür haritalar iyi bir arâzi kullanımı ve yerleşim bölgeleri plânlaması için gereklidir.

Toprak deneyleri ve toprağın özellikleri: Zirâî maksatlarla yapılan toprak deneyleriyle, toprağın kabaca kirece mi, gübreye mi ihtiyacı olduğu tespit edilir. Bunun için toprakta mevcut besleyici elemanların miktarları bulunur. Ziraî Donatım Kurumu laboratuvarlarının görevlerinden birisi de budur. Ayrıca zirâat okullarına ve fakültelerine bağlı toprak laboratuvarları da vardır.

Üzerinde deney yapılacak toprak nümunesinin alındığı bölgedeki toprağı temsil edilebilmesi için gereği kadar noktasından alınan toprak nümunelerinden bir harman yapılarak, deney nümuneleri bu harmandan alınır.

Toprakta ölçülen özelliklerin başlıcaları; pH değeri (asidite, alkalinite), fosfor ve potasyum, azot ve nitratlardır.

Ayrıca boron, manganez, çinko, bakır, lomipten, demir ve benzerleri için de metodlar geliştirilmiştir. Toprağın cinsine göre analiz metodları değişir. Toprak deney ve analizlerinden elde edilen neticeler bölgenin iklim, bitki örtüsü gibi husûsiyetleri de dikkate alınarak yorumlanır.

Toprakların fizikî özellikleri: Toprak içindeki canlıların ve bitki köklerinin gelişmesi, su miktarına ve sıcaklık derecesine, dolayısıyla fizikî özelliklere büyük ölçüde bağlıdır. Bu fizikî özellikler toprağın kimyevî yapısını da etkiler ve toprağın gelişmesinde ve verimliliğinde önemli rol oynar.

Toprağın bileşenleri ve yapısı: Toprağın esas yapısını içindeki mineraller ve organik maddeler meydana getirir. Su ve gaz bileşenlerse zamanla dalgalanmalar gösterir. Fazla miktarda organik artık ihtivâ edenler dışındaki toprakların organik kısmı ağırlıkça % 5'i pek aşmaz.

Toprakların zirâî yönden fizikî özelliklerini büyük ölçüde regolitin tâne boyutu iki milimetrenin altında olan kısmı tâyin eder ve topraklar bu kısım içindeki tâne boyutu dağılımına göre sınıflanır. Ancak mühendislik yönünden 150-200 mm çapa kadar olan tâneler ve bâzı hallerde kaya parçaları da sınıflamada ve târiflerde esas alınır.

Topraklarda, zemin nümunelerinde, beton agregaları ve benzeri tâneli malzemelerde hangi çaptaki tânelerden ne miktarda bulunduğu, yâni tâne boyutu dağılımı, çeşitli göz boyutlarına sâhip eleklerden elenerek tâyin edilir. Beton agregası olarak kullanılacak mineral esaslı tâneli malzemenin tânelerinin mekanik mukavemetinin yüksek, alkali ortamda bozulmayan, şişmeyen taşlardan teşekkül etmesi ve içindeki kil, silt ve organik maddelerin belirli bir miktarın altında olması istenir. Bu yönden toprak veya herhangi bir tâneli malzeme beton agregası için uygun olmayabilir.

Toprakların tâne boylarına göre ayrılmaları:

Ayrımın adı	**Tâne boyutu(mm):**	**Tipik mik. %**
Çok kaba kum	2,1-1,0	2
Kaba kum	1,0-0,5	7
Orta kum	0,5-0,25	8
İnce kum	0,25-0,10	9
Çok ince kum	0,10-0,05	13
Silit	0,5-0,002	45
Kil	0,002'den küçük	16

Topraklar ihtivâ ettikleri ayrım (separate, fraction) çeşitleri ve bunların yüzdelerine göre sınıflandırılır. Tâne boyutu sınırları aynı olan topraklar bir sınıf meydana getirirler. Hiçbir ayrımın fazla miktarda bulunmadığı toprak sınıfına lem veya löm (loam) denir ve toplam kil ve silt muhtevâsı % 35'ten fazla, ayrı ayrı silt ve kil muhtevâsı ise sırasıyla % 50 ve % 27'den azdır. Toprak, özelliklerine hâkim olan ayrımının adıyla sıfatlandırılır. Meselâ, silt miktarı % 50'den fazla ve kili % 27'den az olana siltli löm denir. Tâne boyutlarına göre topraklar incelenen sırayla şöyle sınıflanır: İri tâneli topraklar, kumlar ve kumlu lömler; orta (tâne boyutlu) topraklar, löm ve siltli löm; ince tânelilerse killi lömler ve killerdir.

Toprağın ana maddesi mineral esaslı tâneler olmakla birlikte organik maddeler de toprakların önemli bileşenleridir. Humus adı verilen koyu renkli, kolloidal madde toprağın kısmen çürümüş canlı artıklarından müteşekkil bileşenidir. Humus, kendisi yapışkan olmamakla birlikte kumları daha kohezyonlu, killeriyse daha az plastik hâle getirir.

Toprak içinde hava ve su: Toprak içindeki iri tâneler veya tânelerin birbirine çatılması neticesi meydana gelen topaklar, toprağın boşlukluluğunu, ağırlığını, kohezyonunu etkiler. Tânelerin birbirine çatılmasını ise toprak içindeki kolloidal elemanlar temin eder. Kolloidal bileşenler toprak içindeki suyun kimyevî bileşiminden etkilenir. Bu yapı toprağın porozitesini, yâni birim hacimdeki toprak içerisindeki

boşluk hacmini ve bu da toprağın birim ağırlığını etkiler. Toprak minerallerinin ortalama yoğunlukları 2,65 ile 2,70 kg/dm3 arasında değiştiğinden arâzide birim alandaki toprağın satıhtan îtibâren 15-20 cm derinliğe kadar olan kısmının kuru ağırlığı zirâî yönden toprağın boşlukluğu hakkında bir fikir verir. Toprağın pullukla sürülerek kabartılabilen tabakasının kuru ağırlığı hektar başına yaklaşık 10 tondur.

Toprak suyunun kaynağı yağışlar veya yağışların beslediği yeraltı sularıdır. Toprağın suyu toprak minerallerinin kristal suyu dışında adsorbe, kılcal ve serbest olarak bulunur. Bunlardan yalnız serbest su ve kılcal suyun bir bölümü bitkiler tarafından alınabilir. Bitkilerin aldığı suyun büyük bir bölümü terleme yoluyla kaybolur. Toprak içinden kılcal yolla yüzeye çıkan su da buharlaşarak gider. Bunu önlemek için toprak yüzeyi kuru, gevşek ve nispeten iri tâneli toprakla veya bitki yaprak ve dallarıyla örtülür. Ayrıca gerekirse sun'î sulama yapılır. Zemin suyunun fazla olması ve boşlukları doldurması hâlindeyse boşluklara hava giremez; toprağın oksijeni azalır. Bu takdirde de kurutma yapılması gerekir. Sulama, kurutma ve gübreleme ihtiyacı toprak suyuna ve bitki türüne bağlı olarak belirlenir.

Toprak tâneleri inceldikçe ve sıkıştıkça hava muhtevâsı azalır. Toprak havalandırılmazsa biyolojik aktivite neticesinde teşekkül eden karbondioksit artar. Havalandırmak ve boşluk miktarını arttırmak için toprak sürülür veya çapalanır. Kumlu topraklar fazla gevşek ve boşluklu olduklarından sıkıştırılmaları gerekebilir. Killi toprakların ise sık sık sürülerek havalandırılması lâzımdır.

Toprağın sıcaklığı ve rengi: Toprak içindeki reaksiyonların ve biyolojik aktivitelerin meydana gelebildiği sıcaklık sınırları arasında en uygun bir optimum sıcaklık derecesi vardır. Toprağın sıcaklığı güneşten aldığı radyasyona ve su muhtevâsına bağlıdır. Fazla sulak olan toprakların güneşte ısınması güçtür ve buharlaşan su sebebiyle aldıkları ısıyı kolay kaybederler. Nispeten kuru topraklarda suyun az olması özgül ısının azalmasına sebep olur. Hava boşlukları toprağın ısı iletkenliğini düşürür ve toprak ısısını kolayca kaybetmez. Sıcaklığını uzun müddet muhâfaza eder. Toprağın üzeri kuru yapraklarla, dallarla veya kışın karla örtülü olduğu zaman sıcaklığını korur koyu renkli topraklar güneş radyasyonunu daha kolay yutarlar, fakat nem muhtevâsı sıcaklığın yükselmesine mâni olabilir.

Topraktaki demir oksitler sarı ve kahverengi bir görünüş verirler. Humus, toprak tânelerini koyu kahve ve siyaha boyar. Bunların bulunmaması hâlinde toprak, içindeki minerallerin rengini alır. Toprak profillerinin renkleri sınıflamada göz önünde bulundurulur.

Toprağın işlenmesi ve sürülmesi: Toprağın yetiştirilecek bitkiye göre işlenmesi gerekir. İşleme yoluyla zararlı bitkiler ortadan kaldırılmış, toprak gereği gibi havalandırılmış, tânelenmiş veya sıkıştırılmış olur.

Pullukla sürülerek killi topraklar havalandırılır. Diskaro ile büyük topaklar parçalanarak daha gevşek, yerleşebilen küçük topakçıklar meydana getirilebilir. Kumlu zeminlerse diskaro ile daha sıkı yerleşebilir hâle gelirler. Plastik (killi) topraklar ıslakken pullukla sürülürlerse daha sıkı yerleşir. Bunun için killi toprakların kuru veya az nemliyken sürülmesi uygun olur. Sürme neticesinde ölen zararlı yabancı bitkilerin artıkları toprağın besleyici gücünü arttırırlar. Aynı zamanda toprağın rutûbetini muhâfaza edebilecek bir örtü tabakası meydana getirirler.

Toprakların kimyevî özellikleri: Yer kabuğunun yüzeydeki iki kilometre kalınlıktaki bir tabakasının % 99 kadar bir kısmını şu 10 element meydana getirir: Oksijen (yaklaşık % 46,6), silisyum (yaklaşık % 27,6), alüminyum (yaklaşık % 8,1), demir (yaklaşık % 5,1), kalsiyum (yaklaşık % 3,6), sodyum (yaklaşık % 2,8), potasyum (% 2,6), magnezyum (% 2,1), titanyum (% 0,6) ve fosfor (% 0,12). Diğer elementlerse % 1 kadar bir bölümünü meydana getirir.

Arz kabuğunun % 95'i magmatik taşlardan müteşekkildir, % 5'i ise tortul kütlelerden meydana gelir. Taşların büyük kısmının kimyevî bileşimi magnezyum, kalsiyum, potasyum ve sodyum alümino ve ferrosilikatlardır. Taşların parçalanıp bozunarak toprağın meydana gelmesinde ilk âmil (etken) sudur. Hidroliz reaksiyonları neticesinde alkali metallerin hidroksitleri, karbonat ve bikarbonat tuzları meydana gelir. Bu tuzların çözünürlüğü nispeten yüksek olduğundan sularla taşınır. Geriye alkali metaller bakımından fakir alümino ve ferrosilikatlar kalır. Bunlara kil mineralleri denir. Arz yüzünün nemli ve yarı nemli mutedil iklimli bölgelerinde teşekkül eden topraklardaki mineraller primer ve sekonder olmak üzere başlıca iki grupta incelenir.

Primer mineraller: Bunlar bâriz bir kimyevî bozunmaya uğramamış iri silt ve kum boyutunda tâneler hâlinde bulunur. Kimyevî tesirlere dayanıklıdırlar ve bozunmaları ancak uzun jeolojik devirler boyunca meydana gelebilir. Bu sebeple toprağın kimyevî yönüne kısa zamanda tesirleri yoktur. Feldspatlar, prioksenler ve amfiboller, mikalar ve kuartz başta olmak üzere az bulunan elementlerin oksitleri, apatit ve karbonat da bulunabilir.

Sekonder mineraller veya kil mineralleri: Silt boyutundan, yâni boyutu 2 mikrondan küçük olan tâneler kil fraksiyonunu meydana getirir. Özellikle 1 mm boyutunun altındaki tânelerin özgül yüzeyleri (birim kütledeki tânelerin toplam yüzeyi) çok yüksektir ve toprağın kolloidal kısmını meydana getirir. Bu

büyük yüzey toprak reaksiyonları için bir katalitik rol oynar. Yüzeylerine adsorplanan iyonlar yüzeyde veya yüzey civârında reaksiyona girerler.

Kil mineralleri bir silisyum ve bundan eşit uzaklıkta buna bağlı 4 oksijen veya hidroksit iyonunun meydana getirdiği dört yüzlü birimlerin ve bir alüminyum atomu ve bundan eşit uzaklıkta ve buna bağlı 6 adet oksijen veya hidroksil iyonlarının meydana getirdiği sekiz yüzlülerin yanyana bir altıgen halkalar dizisi şeklinde ve üst üste dizilmesiyle meydana gelir. Bunlar ince tabakalar, çok ince ve küçük pulcuklar, bâzılarında iğnecik şeklinde tânecikler hâlinde bulunurlar.

Toprakta yaygın olarak bulunan kil mineralleri üç tabakalı montmorillonit ve illit, iki tabakalı kaolinit, bunlardan başka yine üç tabakalı vermikulit ve klorittir. Montmorillonit mineralleri su alarak çok şişme kâbiliyetine sâhiptirler. Topraktaki iri tâneleri birbirine bağlarlar. Kaolinit mineralinin anyon adsorblama kâbiliyeti çok yüksek olup, toprağın zirâî işlenebilirliğini, sürülebilirliğini arttırırlar.

İyon değiştirme: Kil minerallerinde tânelerin yüzeylerinde negatif yük hâkim olduğundan daha çok katyonları, yâni pozitif yüklü iyonları adsorplar ve tutarlar. Bir katyonun çapı ne kadar küçük ve yükü ne kadar büyükse o kadar kuvvetli bir şekilde kil tânecikleri tarafından adsorplanır. Büyükten başlayarak azalan adsorplama kuvvetlerine göre katyonlar hidrojen, kalsiyum, potasyum, sodyum sırasını tâkip ederler.

Adsorplanabilen iyon miktarı iyon değiştirme kapasitesi olarak târif edilir ve ölçüsü 100 gram kilin adsorpladığı iyonun miligram-ekivalan (m.e.) cinsinden değeridir. Bu değer saf killerde 10-250 m.e. arasında, topraklarda ise 2-40 m.e. arasında değişir.

Toprak reaksiyonu ve asiditesi: Hidrojen iyonu adsorplamış kil tâneciklerinin bulunduğu topraklar asit, alkali metal katyonları adsorplamış topraklarsa bazik özellik gösterir. Asidite hidrojen iyonu konsantrasyonunun tersinin logaritması olarak ölçülür ve pH değeri olarak isimlendirilir. Toprakların pH değeri özel yöntemlerle hazırlanan nümuneler ve çözeltiler üzerinde belirlenir. Nötr topraklar pH 7 değerine sâhiptir. Bitki türlerine göre pH 4 - pH 8 arasındaki toprakların zirâate elverişli olduğu bilinmektedir. Organik faaliyetin fazla olduğu topraklarda karbondioksit ve hidrojen sülfür sebebiyle pH değeri düşer; toprak asidik karakter kazanır. Bu tür topraklara kireç veya kireçtaşı katılırsa asidite ortadan kalkar, su ve nötr tuzlar meydana geldiği gibi karbondioksit ve oksitlenmiş kükürt gazları da serbest hâle geçebilir.

Toprakta organik maddeler ve bitki besleme kabiliyeti: Üzerinde bitki yetişen her toprağın içinde az veya çok organizma faaliyeti ve bunların artıkları bulunur. İlk organik madde tanınamayacak kadar bozuşmuş ve değişmişse buna humus denir. Humus kahverengi-siyah renkli yüksek molekül ağırlıklı ve azot ihtivâ eden maddelerden teşekkül eder. Humusun yarısı ile üçte biri kadarı alkali ortamda çözünen fakat asit ortamda çözünmeyen hümik asittir. Verimli toprakların koyu rengi humus muhtevâsına bağlıdır. Humusta bundan başka % 10-25 amino asitler, % 10-30 karbonhidratlar, % 3-6 kadar yağlar, mumlar ve reçineler ve diğer çeşitli organik maddeler bulunur.

Humus kelet (kıskaç) moleküller içinde iki değerlikli katyonları bilhassa Ca, Mg ve Mn metallerini bağlar. Ayrıca kil tânecikleri tarafından adsorplanarak bunların dağılmalarını ve toprağın işlenebilirliğinin artmasını temin eder, toprak çatısının erozyona dayanıklılığını etkiler.

Topraktaki organik maddenin % 5'i azot, % 1'i fosfor ve % 0,5'i kükürttür. Toprak içindeki azotun büyük bölümü illit kil minerali tarafından bağlanmış olarak bulunur. Faydalı durumdaki azot, eğer sun'î nitratlar ilâve edilmemişse, ancak yağmur içinde atmosferden inen nitrat asidindeki ve baklagillerin sembiyotik mikroplarla atmosferden alarak köklerine bağladıkları azottur. Baklagillerin köklerinin organizma faaliyeti neticesinde bozunmasıyla topraktaki organik madde miktarı ve besleyici kuvvet artar.

Bitkilerin büyümek ve çoğalmak için karbon, oksijen, hidrojen, fosfor, kükürt, potasyum, kalsiyum ve magnezyum elementlerine ihtiyaçları vardır. Bunların yanında az miktarda demir, manganez, çinko, bakır, boron ve molipten de gerekir. Bâzı bitkilerin sodyum, klor, kobalt ve vanadyuma ihtiyaçları da olabilmektedir.

Bitkiler karbon, hidrojen ve oksijen dışındaki gıdâsını topraktan kökleriyle alır. Bitkiler bâzı elementleri katyonlar hâlinde alırken, azotu nitratlar hâlinde, boronu borat, kükürdü sülfat hâlinde alır. Toprak suyundan bitki tarafından alınan maddeler toprağın iyon değiştirmesiyle tamamlanır. Bâzan da kılcal kökler temas hâlinde oldukları kil tâneciklerine hidrojen vererek katyonu alırlar, bâzı hallerde anyonları benzer şekilde topraktan emerler. Ayrıca illitler bozunarak potasyum, fosfatlı minerallerse fosfat verirler.

Toprak üzerinde kimyevî deneyler yapılarak çözünmüş veya az asidik ortamda çözünebilir durumda olanlarla, mineraller içinde mevcut amonyum nitrat ve fosfatlar ve diğer bitki gıdâlarının miktarları tespit

edilir.

Çok uzun müddet sun'î gübreler kullanılmadan zirâat yapılmış topraklar gerekli bitki besleyici maddelerin bir veya birkaçı bakımından kifâyetsiz hâle gelir. Azot eksikliğine tabiî olarak çok rastlanır. Bunun dışında fosfat, potasyum eksikliğiyle kumlu ve alkali topraklarda demir, çinko, mangan ve bakır eksikliği görülebilir. Yağışlı bölgelerdeki kalsiyum ve magnezyum eksikliği kireç ve kireçtaşı kullanılarak kolayca giderilebilir.

İklimin toprak özelliklerine tesiri-alkali ve tuzlu topraklar: Yağışlar toprak içinde ana kayadan gelen tuzların çözünerek toprağın derinliklerine ve uzaklara taşınmasına sebep olur. Yağışların az olduğu bölgelerdeyse toprak minerallerin bozunma ve çözünmesi azalır, toprak alkalinitesi artar ve organik faaliyet azalır. Montmorillonit minerali miktarı artar, zirâî verimlilik düşer. Sulama ve azotlu gübreleme iyi netice verebilir.

Yağışlı sıcak bölgelere doğru gidildikçe toprakta kimyevî bozunma ve yıkanma artar, bazlar ve silis azalır. Kaolinit mineralleri, demir ve alüminyum oksitleri artar, katyon değiştirme kapasitesi, verimliliği ve yıkanma sonucu organik madde miktarı azalır. Bu organik topraklar nehir sularıyla taşınarak aşağı mecralarında ve deltalarda çok verimli topraklar meydana getirirler. İyi korunur ve dikkatlice kullanılırsa çok yüksek verime sâhip olurlar.

Kozalaklı bitki örtüsünün bol bulunduğu serin ve soğuk bölgelerdeyse dökülmüş çam iğnelerinin (yaprakların) arasından süzülen yağış suları asidik ve bu sebeple çözücü hassa kazanır, üst A zonundaki alkalikleri çözerek B zonuna götürür. A zonu silis bakımından zengin, açık renkli bir tabaka hâline gelir. Kaolin bakımından zengin, besleyici madde bakımından fakir olan bu topraklar iyi gübreleme ve alkalilerin ilâvesiyle verimli hâle getirilebilir.

Yağışların az, iyon değiştirme kapasitesinin düşük olması hâlinde topraktaki sodyum karbonat, sodyum hidroksit teşekkülüne ve toprağın alkalinitesinin artmasına sebep olur. Ayrıca yıkanmanın az olduğu kurak yerlerde veya yıkanmış tuzların biriktiği bölgelerdeyse tuzluluk artar. Bu tuzlar sodyum klorür ve sülfat gibi alkali olmayan türdendir. Sulanan toprakta ayrıca kurutma yeterli değilse tuz birikimi meydana gelir, flokulasyon artar ve toprak ağırlaşır.

Toprak mikrobiyolojisi ve faunası: Toprak içinde ve üstünde yaşayan canlılar da, hayatiyetini sürdüren canlı bir varlıktır. Bir fiske toprakta milyarlarca heterotrof (karbonu ve enerjilerini topraktaki organik maddeden alan) ve ototrof (karbonu topraktaki havanın karbondioksidinden ve enerjilerini basit kimyevî maddelerin oksitlenmesiyle temin eden) türden milyarlarca mikroorganizma bulunur.

Toprağın verimliliğine içindeki bakteriler, mantarlar, aktinomisetler, yosunlar (alg) ve protozoalar önemli derecede tesir ederler. Canlı miktarı katî bir ölçü olmamakla birlikte mikroorganizma muhtevâsı fazla olan toprakların umûmiyetle daha verimli olduğu bilinmektedir. Mikroorganizmalar toprağı geliştirmek için ilâve edilen yeşil gübre (toprak besleyici bitkilerin artıkları), hayvan gübresi ve bitki artıklarını parçalarlar. Bu maddelerin içindeki karbonhidratlar, bakteriler, mantarlar (küfler) ve aktinomisetlerin gıdâsı durumundadır. Bunlar ise büyümek için toprakta nitrat ve amonyak içindeki azotu kullanır. Böyle bir durumda bitkiler için gerekli azotun bir kısmı, mikroorganizma tarafından harcandığından azot harcayan türün az olması uygundur. Nitratlar çözünürlükleri sebebiyle topraktan yağış sularıyla uzaklaşır. Bunun için kompost (hayvan gübresi, bitki artığı ve kireçtaşı karışımı) ve sun'î nitrat, fosfat ve sülfatlı gübrelerle toprağın desteklenmesi verime müspet yönde tesir eder.

Organizma faaliyeti neticesinde meydana gelen karbondioksit veya hidrojen sülfür toprak içinde zayıf ve kuvvetli asitleri teşekkül eder. Bu asitlerse ana kaya parçalarındaki mineralleri, çözer ve bitkilerin kullanabileceği hâle getirir.

Ayrıca bitkiler havadaki serbest azotu kullanamadığı halde bâzı bakteriler havanın azotunu bitkilerin ve diğer mikroorganizmaların kullanabilecekleri bileşikler hâlinde bağlar.

Topraktaki alglar (yosunlar) da karbondioksit ve azotlarını havadan alarak magmatik kayalar üzerinde bile hayâtiyetlerini devam ettirebildiklerinden önemli azot bağlayıcı organizmalardır. Büyüklükleri hacimce bakterilerin yaklaşık üç katıdır, fakat sayıları çok daha azdır.

Mantar türü canlılar bitki köklerinin gıdâları daha kolay emmesini ve toprak içinde bir ağ teşkil ederek boşluklu ve su tutucu yapısını korurken suyla sürüklenmesine de mâni olurlar.

Protozoa dışındaki omurgasızlardan en çok solucanlar ve çok ayaklılar bulunur ve iyi havalandırılmış verimli topraklarda mevcut hayvânî maddenin % 90'ını teşkil ederler. Bâzı küçük solucanlar veya kurtçuklar bâzı bitkilere zararlı bâzılarına ise zararsızdır. Yumuşakçaların sayısı fazla değildir; bâzı türleri canlı bitkiyle beslenmekle birlikte çoğu çürümekte olan organik kalıntılarla beslenirler. Solucanlar veya toprak kurtları bilhassa hayvan gübreli topraklarda çok bulunur. Toprak içinde açtıkları delikler toprağın su emme ve tutma kâbiliyetini arttırır ve havalanmayı kolaylaştırır. Toprağın alt

tabakalarını satha taşıyarak karışmasını temin eder.

Örümcek, çekirge ve keneler gibi araknidler (örümceksiler)de bâzan bitkilere zararlı olmakla birlikte toprağın boşluk karakteristiklerini iyileştirici tesirleri vardır. Topraktaki çok ayaklılar yanında karıncalar, termitler, sinek lavraları da bol miktarda bulunur.

Toprak faunasının toprağın yapısında ve verimliliğinde ve bitki patolojisinde önemli rolü vardır. Bir taraftan organik bozunmaları ve sentezleri hızlandırıp toprağın boşlukluluğunu arttırarak faydalı olurken, bâzı bitkilere zarar da verebilirler. Bir toprağın zirâî durum ve değeri faunasıyla yakından alâkalıdır.

Toprağın verimliliği: Toprağın verimliliği bulunduğu iklim şartları ve belirli işletme altında bir bitkiyi veya zaman içinde ardarda bir seri bitkiyi yetiştirebilme kâbiliyetidir. Toprağın işletilmesi sürülerek işlenmesi, ekin, hasat ve mahsulün elde edilmesi için toprağa gübre gibi kimyevî maddelerin katılmasından meydana gelir. Toprak, iyi sürülür, birbiri ardınca uygun bitkiler yetiştirilir ve gübrelenirse verim yükselir ve toprak giderek gelişir. Meselâ mısır, yulaf, yonca ile birlikte münâvebeli olarak ekilip, uygun işleme ve gübreleme yapıldığında verimliliğin zamanla arttığı görülmüştür.

Toprak erozyonu ve korunması: Toprağın erozyonu rüzgâr veya suyla taşınıp götürülmesidir. Toprağın bulunduğu arâzinin meyline, bitki örtüsüne, işlenme şekline, yağış ve rüzgâra bağlı olarak zirâata uygun topraklar bulundukları yerden başka yerlere, meselâ denizlere, taşınırlar. Türkiye'de her yıl bir Kıbrıs Adası büyüklüğündeki toprağın erozyonla kaybolduğu söylenir. Orman ve diğer bitki örtüsü erozyonu azaltır. Akışa geçen yağış suları toprakta önce ince derecikler açarlar. Daha ileri erozyon safhalarında bu derecikler genişler ve toprak azalır. Sürüldüğü zaman ortadan kalkan derecikler yağışlarla yeniden teşekkül eder. Toprağın çok geçirimli olması hâlindeyse derecikler teşekkül etmez, erozyon gözle görülmeden ilerler.

Arâzi şekli ve iklimin durumu gözönünde bulundurularak erozyondan korunma ve erozyonu azaltmak için uygun tedbirler tespit edilebilmektedir. Bâzı bölgelerin ormanlık, bâzılarının çayırlık olarak bırakılması hâlinde üzerinde zirâat yapılabilecek arâzinin toprak tabakası muhâfaza edilebilmektedir. Ayrıca sürme istikâmetinin arâzi meyline dik istikâmette seçilmesi ve taraçalama da çok önemlidir. Toprağın yağış ve rüzgârla taşınmaması için ormanların yangına karşı korunması, hattâ arttırılması ve hasattan sonra tarlanın yakılmaması gerekir.

Sürme sırasında gevşetilen toprak kalınlığı da bitkiye yetecek kadar olmalı, fazla derin olmamalıdır. Yağış sularını boşaltan hendeklerin yeterince geniş ve içlerinin çimen örtülü olması, boşaltılan suyun akış hızını azaltıcı tedbirler, suyun seviye kaybettiği yerlerde oyulmaya mâni olacak tahkimâtın yapılması hâlinde erozyonun büyük ölçüde önü alınmış olur.

Rüzgâr erozyonunun önlenmesi için toprak bitki örtüsünün korunması ve sürme sırasında sapların da toprak içinde bırakılarak onu takviye etmesi faydalı olmaktadır. Toprak sathının pürüzlendirilmesi, rüzgâra dayanıklı büyük toprakların teşekkülünün temini yoluyla taşınma yavaşlatılmış, çökelme arttırılmış olmaktadır.

Rüzgâr kırıcı her çeşit mânia, sürüklenmekte olan toprak zerrelerinin tutulmasını temin eder, dağılmasını önler.

Erozyon meselesinin ehemmiyeti sebebiyle her memleket bu mevzû üzerinde çalışan araştırma, geliştirme ve uygulama teşkilâtları kurmuştur. Türkiye'de de Devlet Su İşleri, nehir yatakları düzenlenmesi ve barajlar yaparak enerji istihsâli yanında erozyondan korunma bakımından da büyük hizmetler yapmaktadır.

TOPRAK HUKÛKU;

Alm. *Landrecht (n),* **Fr.** *Droit Foncier (m),* **İng.** *Land law.* Bir devletin sınırları içindeki toprakların mülkiyetini ve kullanılmasını düzenleyen hukuk dalı. Arâzi ve onunla ilgili hukûkî müeyyide ve kuralları ortaya koyar.

Toprak hukûku, diğer birçok hukuk dalını yakından ilgilendirmektedir. Doğuşundaki gâyesi îtibâriyle bir kamu (amme) hukûkudur. Toprakla ilgili alım-satım, kirâ, rehin (ipotek) gibi sözleşmelerin hukûkî müeyyidelerini düzenlemesi bakımından da bir özel hukuk niteliği arz etmektedir. Fakat devlet tarafından dağıtılan toprakların belli bir müddet satılamaması veya kirâya verilememesi şartı her zaman konulabilmektedir. Bundan dolayı toprak hukûku tam bir özel hukuk niteliği de taşımamaktadır.

İnsanlarla toprak arasındaki ilişki, insanlık târihiyle başlar. İlk insan Âdem aleyhisselâmdan beri toprak, insanın bir ihtiyaç maddesidir. Bu ihtiyacın elde edilmesi ve kullanılması, zaman zaman insanlar arasında bir takım ihtilâfların doğmasına ve çeşitli harplerin yapılmasına sebep olmuştur. Bir toprağa sâhip olmak hakkı ve bu hakkın kimseye zarar vermeden kullanılması her devirde bir hukûkî

düzenlemeye ihtiyaç göstermiştir. Gerek devletlerle fertler arasında ve gerekse fertlerin birbirleriyle olan münâsebetlerinde ihtiyaç hissettikleri bu hukûkî düzenlemelerin hepsine birden "Toprak Hukûku" demek mümkündür.

Bir toprağın mülkiyetine sâhip olunması, devletin veya fertlerin sâhip olduğu bu toprağın kullanılması ve hattâ veriminin arttırılması için bir takım yeni usûllerin konulması, her devirde toprak hukûkunun konusu olmuştur. Düşmanla yapılan harplerde ele geçen toprağın mülkiyetinin veya sâdece tasarrufunun taksimi, bataklık gibi ölü arâzilerin kullanılır hâle getirilmesi için bir takım kânunî müeyyideler konulmuştur. Zaman zaman devlet tarafından, fertlere toprak dağıtılması ve bunun kullanılması usûlleri de toprak hukûkunun içinde yer almaktadır.

Toprak hukûkuyla ilgili en eski düzenleme Roma Hukûkunda görülmektedir. Bu devletin toprak hukûkunu düzenleyen hukûkî müeyyideler, sistemli ve pratik değildi. Sık sık değişiklik gösteriyor ve başa geçen her imparatorun arzusu istikâmetinde şekil alıyordu. Toprak hukûkuna âit, ilk sistemli ve devamlılık arz eden hukûkî düzenleme İslâm dîniyle ortaya konmuştur. Peygamberimiz ve O'nun dört halifesi devrinde, harplerde ele geçen toprakların dağıtım ve kullanılmasını düzenleyen hukûkî müeyyideler yürürlüğe girmiştir. Bilhassa hazret-i Ömer devrindeki düzenlemeler daha da geliştirilerek, Osmanlı Devletinin bütün topraklarında altı yüz sene yürürlükte kalmıştır.

Roma'da Toprak Hukûku:

Bütün Roma toprakları için "Terra" ifâdesi kullanılırdı. Terra, zirâate elverişli olan ve olmayan bütün toprağı ifâde ederdi. Roma'da genellikle zirâate elverişli topraklar dağıtılırdı. Fakat, ölü toprakların dağıtıldığı da görülmüştür. Devlet bunları "ihyâ usûlü" ile, yâni fertler tarafından zirâate elverişli hâle getirmeleri şartıyla dağıtırdı. İhyâdan sonra ihyâ eden kişi mahsulden bir miktarını vergi olarak (arâzi vergisi) verirdi. Terra'ya, kimsenin mülkiyetinde olmayan yerler, bataklıklar, mer'alar da dâhildi.

Roma'da bir de **Ager** denilen toprak grubu vardı. Ager, zirâate elverişli olan veya üzerinde zirâat yapılan toprakları ifâde ederdi. Gerek devlete âit olsun, gerek ferdî mülkiyete ve hattâ yabancı şahıslara âit olsun, zirâate elverişli bir toprak Ager idi. Ager toprak üç çeşitti: Ager publicus, Ager privatus ve Ager redditus.

Ager publicus: Devlete âit olup, zirâat yapılabilen arâzidir ki, herşeyden evvel toprak dağıtımında esas olan topraklar bunlardır. Ager publicus, ücret mukâbili fertlere satılıp, husûsî mülkiyete geçirilebilirdi. Satışı Quastorlar yaptığı için, bu şekilde ferdî mülkiyete geçen arâziye **Ager Quaestorius** denirdi.

Ager privatus: Ferdî mülkiyete âit olan bir zirâate elverişli topraktır. Toprak konumlarıyla bu tip topraklar da ücret mukâbili sâhiplerinden alınarak topraksız vatandaşlara verilirdi.

Ager redditus: Roma Devleti fethettiği yerlerdeki zirâate elverişli arâziden bir kısmını oranın halkına bırakmaktaydı. Fethedilen devlet arâzisinin bir kısmı o devlete tâbi fertlerin husûsî mülkiyetindeyse, bu mülkiyete dokunmazlardı. Yabancı mâliklerin elinde bırakılır ve zirâate devam etmelerine müsâade edilirdi.

Roma'da ilk defâ "Spirius Cassius" ToprakKânunu çıkarıldı. Daha sonra birçok Toprak Kânunu çıkarıldı. Bunların en önemlilerinden biri de "Sezar Kânunu" idi. Bu kânuna göre toprak dağıtımı en az üç çocuğu olan âilelere yapılacaktı.

İslâmiyette Toprak Hukûku:

İslâm dîninin kendine has toprak hukûku terim ve ıslahatları vardır. Husûsî mülkiyete asla dokunulmamış, ancak ondan arâzi vergisi yerine öşür veya haraç alınmıştır (Bkz. Haraç, Öşür). Mevat (ölü) arâziler hâriç hiçbir toprak öşür veya haraçsız olamaz ve bir arâziden ya öşür veya haraç alınırdı.

Harple ele geçirilen toprağın beşte biri beytülmâlın (hazinenin) olur. Geri kalana üç türlü işlem uygulanırdı:

1. Askere veya başka Müslümanlara taksim edilirdi. Böyle topraktan, her sene **öşür** alınırdı.

2. Toprak, gayri müslim vatandaşların elinde bırakılır. Bu topraktan **haraç** alınırdı. Hazret-i Ömer devrinde, fetihler artmış, devletin sınırları genişlemiş ve halkın refah seviyesi artmıştır. Sevâd arâzisi (Mezopotamya) fethedilince, hazret-i Ömer Eshâb-ı kirâmı topladı. Onlarla istişâre etti. Kur'ân-ı kerîmin Haşr sûresi 7, 8, 9. âyetlerinden delil getirerek arâziyi başkalarına dağıtmadı. Eski sâhipleri olan gayri müslimlerin elinde bıraktı. Arâziye de haraç vergisi koydu.

3. Devlet reisi toprağı kimseye vermeyip, beytülmâle verirdi. Böyle toprağa **mîrî toprak** da denir. Öşürlü veya haraçlı toprağın sâhibi ölüp, hiç vârisi kalmazsa bu toprak beytülmâlın olurdu. Mîrî toprak olurdu. Peşin parayla çiftçiye veya gayri müslim vatandaşlara kirâya verilirdi. Kirâları asker ve subaylar

alırdı. Kirâ almak hakkı bulunan askere **Timarcı,** subaylara **Zâim** denirdi. Askerin toprağına **Timar,** subay toprağına **Zeâmet,** paşa (general) toprağına **Hâs** denirdi. Beytülmâle âit mîrî toprakları tapuyla kirâlayanların, her sene timarcılara verdikleri mahsûlün onda birine öşür denilmekteyse de, bu verilenler öşür olmayıp kirâ idi. Son zamanlarda mîrî arâzinin çoğu, devlet tarafından vakfedilmiş veya millete satılmış, her iki şekilde, öşürlü olmuştu. Böylece, Anadolu ve Rumeli'deki toprakların hemen hepsi öşürlü olmuştur. Her tarladan öşür veya haraçtan birini vermek lâzımdı.

İslâm hukûku prensiplerine göre idâre edilen Osmanlı Devleti bugünkü batı toprak sisteminden oldukça farklı ve araştırmacıların son derece dikkatini çeken bir toprak sistemine sâhipti.

Osmanlı zamânında beş türlü toprak vardı:

1. Milletin mülkü olan topraklar olup, pek azı haraçlı, pekçoğu öşürlüydü. Mülk olan toprak dört kısımdı. Birincisi; köy, şehir içindeki arsalar veya köy yanında olup, yarım dönümü geçmeyen ve öşürlü veya haraçlı olan yerlerdi. İkincisi, halifenin izniyle millete satılan ve mahsûlünden öşür verilen mîrî tarla ve çayırlardı. Üçüncüsü öşürlü, dördüncüsü haraçlı topraklar olup, bunlar yarım dönümden büyük tarlalardı.

Bu dört çeşit toprağı, sâhibi satabilirdi. Vasiyet edebilirdi ve vârislerine, ferâiz bilgisine göre taksim olunurdu. Halbuki mîrî toprakları peşin para verip tapuyla kullanan kimseler ölürse, bu toprakların parasından borcu ödenmez. Vasiyet edemez. Vârislerin malı olamaz. Bu topraklar kurban nisabına katılmaz. Satılmaz. Yalnız, izinle, para karşılığı, başkasına devir olunabilir. Mîrî toprağı kirâlayan kimse, her şey ekebilir veya kirâyla başkasına ektirir. Üç sene boş bırakılan toprak başkasına verilir. Kirâcı, mîrî toprağa ağaç, asma gibi şeyleri izinsiz dikemez. İzinsiz, binâ da yapamaz. Meyyit gömülmez. Mîrî toprak, tapuyla kirâlamış olanın mülkü olamaz. Bu kimseler kirâcıdırlar. Bu kimse vefât edince, toprağın vârisine kirâya verilmesi âdet olmuştur. Bu, vârisin şer'i hakkı olmayıp, devletçe yapılan bir ihsandır.

2. Vakıf topraklar olup, öşürlüydü.

3. Umûma terk edilen meydanlar, çayır ve benzerleriydi.

4. Beytülmâlın ve hiç kimsenin olmayan dağlar, ormanlar gibi yerler olup, buraları işletip mahsûl alan Müslüman öşür verirdi.

5. Mîrî topraklar. Memleketin çoğu böyle olup, kirâya verilirdi. Sonraları çoğu millete satıldı. Öşürlü toprak oldu.

Dirlik sistemi: Mîrî topraklar, Osmanlı Devleti döneminde oldukça ilgi çekici bir sistemle işletilmiştir. **Dirlik sistemi** denilen bu usûl şöyle doğmuştur:

İslâmiyetin doğuşundan beri fethedilen arâzinin rekâbesi (mülkiyeti) Devlet Hazinesine "Beytülmâle" kalıyordu. Hükümet bu arâzinin sâdece kullanılmasını fertlere bırakabiliyordu. Osmanlı Hükûmeti, toprakların fertler aracılığıyla işletilmesini "dirlik sistemi" ile hâlletmiştir. Bu şekilde teşekkül eden **dirlikler beş kısımdı:**

1. Hâs: Senelik hâsılatı 100.000 akçeden fazla olan dirlik. Pâdişâha mensup büyük zevâtla vezirlere ve beylerbeylerine âit olurdu. Her hâs sâhibi, her 5000 akçe için bir cebeli, yâni savaşa hazır mücehhez (teçhizâtlı) asker çıkarmakla mükellefti.

2. Zeâmet: Hâsılatı 20.000'den 100.000 akçeye kadar olan dirlik. Her 5000 akçe için bir cebeli çıkarmakla mükellefti.

3. Timar: Hâsılatı 3000 akçeden 20.000 akçeye kadar olan dirlik. İlk 3000 akçeye müstesna her 3000 akçe için bir cebeli yetiştirmekle mükellefti.

4. Yurtluk: Tersâne mensuplarını, yâhut bir kalenin muhâfızlarını veya bir kasaba veya şehir memurlarının açıklarını karşılamak için verilen dirliklerdi. Sâhibinin iki veya daha çok bölgenin öşürünü tahsil yetkisi vardı.

5. Ocaklık: Asıl îtibâriyle yurtluktan farklı olmayıp, ocaklık sâhibi öşür vergisi yanında gümrük gibi bâzı resim ve vergilerin de toplanmasına yetkiliydi.

Gerek yurtluk ve gerekse ocaklık verilmesi, hudutları muhâfaza ve bilhassa âni savaşta, ordu gelinceye kadar mücâdele veya asıl ordu yetişince ona iltihâk ederek onunla berâber nihâî zafere kadar harbe iştirakten ibâretti.

Dirlik sâhiplerinin yetkileri: Dirlik teşkilâtında hak sâhiplerine "sâhib-i ard" yâni toprak sâhibi denirdi. Bunlar, o dirliğe dâhil olanlardan biri arâzisini satacak olursa, bu satışta tapu memuru vazifesini görürdü. Sâhib-i ard, öşrü kendisine tahsis edilen toprakları, reâyânın (bu toprakları ekip biçen halkın)

vazifesini yapmadığı zaman hükümdara vekâleten onun elinden alıp, başka birisine verebilirdi.

Dirliklerin çöküşü ve ilgâsı: Devlete büyük faydaları olan Dirlik Teşkilâtı, Üçüncü Sultan Mehmed Han devrinden îtibâren zayıflamaya başladı. Bunun sebebi, dirlik sâhiplerine normal (asker) yetiştirme külfeti dışında başka mükellefiyetler yüklenmesi olmuştur. Bu çok önemli müessesenin islâhı yoluna gidilmişse de bir türlü düzeltilemedi. Nihâyet 1839 târihli Tanzimat Fermânı ile bütün dirlikler kaldırıldı. Bu fermanla, memur maaşlarının hazîneden verileceği îlân olundu ve mevcut dirliklerin sâhib-i arzlarını mağdur etmemek için dirliklerin hâsılatı, kayd-ı hayat şartıyla onlar lehine gelir olarak maaş şeklinde bağlandı.

Daha sonra 1858 (H. 1274) târihli "Arâzî Kânunu" çıkarılmıştır. Bu kânundan önce Hicrî 892 senesinde hazırlanmış olan "Hüdâvendigar Livâsı Kânunnâmesi", Hicrî 922 târihli "Biga LivâsıKânunu", Hicrî 935'te hazırlanmış olan "Kânun Livâ-i Aydın" ve Hicrî 935 senesinde yürürlüğe konulan "Kütahya Livâsı Kânunu" vardı.

1858 târihli Arâzi Kânunnâmesi hazırlanırken, 1849 târihli Ahkâm-ı Mer'iyeden oldukça istifâde edilmiştir. 1858 târihli Arâzi Kânunnâmesi Osmanlı Devleti dönemindeki beş sınıf toprak rejimini aynen almıştır. Bunlar; mülk topraklar, mîrî topraklar, vakıf topraklar, metrûk (terkedilmiş) topraklar ve ölü topraklardır.

1858 Arâzi Kânunnâmesi'nin yanında daha sonra birçok kânun çıkarılmıştır. Bu kânunlar doğrudan doğruya toprak kânunu sayılmakla berâber, toprak konusuna ilişkin bâzı hükümler ihtivâ ediyorlardı.

Cumhûriyet Döneminde Toprak Hukûku:

1937 târihli "Göçmen Olarak Nakledilenler ve Muhtaç Çiftçilere Tohumluk ve Yemlik Dağıtılması Hakkında Kânun", 1941 târihli "Çiftçi Haklarının Korunması Hakkında Kânun, 1945 târihli "Çiftçiyi Topraklandırma Kânunu" bu dönemin başlıca kânunlarıdır.

1945 târihli Çiftçiyi Topraklandırma Kânunu, Cumhûriyet döneminde toprak ve tarım reformuna ilişkin ilk kânundur. Bu kanun 1973 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Bu kânunun uygulama şeklini göstermek için, 1947 senesinde "Çiftçinin TopraklandırmaNizamnâmesi" çıkarılmıştır. Kânunun 35. maddesi arâzinin dağıtılış sırasını göstermiştir. Şöyle ki; önce çocuk sâhibi olanlar, sonra da sırasıyla, evi ve yeter sayıda üretim aracı bulunanlara, evi olup, yeter üretim araçları bulunmayanlara, yeter üretim aracı bulunup da evi olmayanlara toprak verilecektir.

Kânunun 34. maddesindeyse kimlere toprak verileceği belirtilmiştir. Bunlar; kendisinin ve âilesinin hiç arâzisi olmayıp, başkasının arâzisinde ortakçılık ve kirâcılık yapanlar, arâzisi olup da kendisine yetmeyenler, Tarım Okullarından ve Veteriner Fakültelerinden veya Akademilerden veya Tarım Bakanlığınca tanınmış olan okulların birinden mezun olup da arâzisi olmayanlar veya yetmeyenler, tarım işçiliğiyle geçinenler, âile dışında kalmayı tercih edenler, fürû'lar (âit soylar), göçebeler, göçmenler ve göçücülerden çiftçi olanlar.

Kânunda dağıtılacak toprakların türleri, topraklandırmada tâkip edilecek usûlle kamulaştırmada tâkip edilecek usûl de açıkça belirtilmiştir.

Tarım ve toprak reformu konusunda evvela 1972 senesinde "Toprak ve Tarım Reformu Kânunu" çıkarıldı. Fakat bu kânun Anayasa Mahkemesi tarafından iptâl edildi.

TOPRAK MAHSULLERİ OFİSİ (TMO);

tahıl üreticisini ve tüketicisini korumak için piyasayı düzenlemek maksadıyla faaliyet gösteren, sorumluluğu sermâyesiyle sınırlı olan bir iktisâdî devlet teşekkülü. Temmuz 1938'de 3491 sayılı kânunla kurulan Toprak Mahsülleri Ofisinin yapısı 8 Haziran 1984'te 233 sayılı kânun hükmünde kararnâmeyle yeniden düzenlendi. Tarım Bakanlığı ve Orman ve Köyişleri Bakanlığıyla ilgili bir kuruluştur.

Toprak Mahsülleri Ofisinin çok geniş kuruluş ve çalışma alanı vardır; tahıl alış ve satış fiyatlarını tespit eder, tahıl ve pirinç alır satar, gerekli durumlarda bakliyat ve yağlı tohumlar piyasasını düzenleyici tedbirler alır. Buğday ve pirinç ithal ederek iç piyasaya sürer. Un ve ekmek fabrikaları kurar, işletir. Tahılların korunması ve temizlenmesiyle ilgili silo vb. tesisleri kurar, işletir. Afyon ve uyuşturucu maddeler üzerindeki devlet tekelini sürdürerek bu maddelerin alım, îmâlât ve satış işleriyle uğraşır. Ayrıca tohum iyileştirme ve dağıtımı, ilâçlama ve araştırma gibi çeşitli vazifeleri yerine getirir.

Toprak Mahsülleri Ofisinin merkez teşkilâtı; yönetim kurulu ve genel müdürlükten, ana hizmet birimleri de alım muhâfaza dâiresi, ticâret dâiresi ve nakliye dâiresi başkanlıklarından ibârettir. Kuruluşun taşra teşkilâtıysa 12 bölge müdürlüğü, 73 şûbe müdürlüğü ve 246 ajans müdürlüğünden meydana gelmiştir (1994). Bölge müdürlükleri Ankara, İstanbul, Afyon, İzmir, Kayseri, Konya, İskenderun, Samsun, Erzurum ve Diyarbakır'da bulunmaktadır. 1985 yılından îtibâren eski tesislerin yenilenmesi ve yeni

tesislerin inşâ edilmesi neticesinde yaklaşık 2 milyon ton olan depolama kapasitesi, 4 milyon tona çıkarılmış olan kurumun, çeşitli kuruluş ve şirketlerle ortaklıkları vardır. Alkaloit Müessesesi ve Azmi Milli T. A.Ş. (Aksaray), GüneşSigorta (İstanbul), Bumaş (Karaman), Migros (İstanbul), Tungas (Tunceli), Ankara Halk Ekmek Fabrikası, Yem Sanâyii (Ankara) ve Gima (Ankara) bu kuruluşlardandır (1994).

TOPRAK REFORMU;

Alm. *Bodenreform,* **Fr.** *Réforme Agraire,* **İng.** *Land Reform.* Bir ülkedeki tarım arâzileri üzerinde, mülkiyet veya kullanma biçimiyle ilgili olarak yapılan planlı ve programlı değişiklikler. Hükümetler veya topluma hâkim sınıf ve gruplar tarafından yapılan toprak reformu çalışmaları târihin ilk devirlerinden beri olagelmiştir. Peygamberlerin bildirdikleri hak dinden ayrılan insanların başına geçen zâlim idâreciler insanları köle olarak çalıştırmışlardır. Ekip diktikleri topraklar üzerinde mülkiyet hakkı iddia etmeleri bir tarafa, karınlarını bile doyuramadıkları zamanlar olmuştur. İnsanları köleleştirerek sömüren bu zalim diktatörleri devirmek, onların uyguladıkları baskı ve zulme son vermek için büyük direniş ve ihtilal hareketleri ortaya çıkmıştır. Bu hareketler neticesinde ortaya çıkan durumlar veya hükümetlerin aldıkları kararlar üzerine toprak reformu uygulamalarına gidilmiştir.

Târihte uygulanan ve bilinen en eski toprak reformu M.Ö. 6. yüzyılda Atina'da yapıldı. Solon'un önderlik ettiği bu reformlar, köylüleri borçlarına karşı ipotek etme ve alacakların hizmetinde çalışma mecburiyeti getiren uygulamaya son verildi. M.Ö. 2. yüzyılda Roma'da Gracchus Kardeşler öncülüğünde gerçekleştirilen toprak reformundaysa, soylular sınıfının elinde bulunan topraklar halka dağıtıldı. Bir kişinin sâhip olabileceği toprak mülkiyetine asgarî ve âzamî sınırlar getirildi. Fakat bu uygulama çok kısa zamanda tersine dönüp, tarım arâzileri yüzyıllar boyunca büyük toprak sâhiplerinin elinde kaldı. Ortaçağ boyunca Avrupa'da hüküm süren Feodalizm (derebeylik) ve kilise hâkimiyetine dayanan mutlakiyet idâreleri Fransız ihtilâliyle yıkılırken, serflik (kölelik) kurumları da tasfiye edildi. Rahiplerin ve ülkeden kaçan kimselerin topraklarına el konarak parçalanan arâziler açık artırmayla satıldı. Böylece küçük âile çiftlikleri kuruldu.

İlmî ve teknolojik gelişmeler neticesinde köylerden büyük şehirlere akın olması sebebiyle, diğer Avrupa ülkelerinde toprak reformunun daha sancısız biçimde gerçekleşmesi sağlandı. İsveç, Danimarka, Almanya, İtalya gibi Avrupa ülkelerinde 19. yüzyılda, İrlanda da ise 20. yüzyılın başlarında toprak reformu tamamlanabildi. Rusya'da 1861'de Çar II. Aleksandr'ın çıkardığı bir fermanla toprak reformu teşebbüsünde bulunulduysa da hedeflenen netice elde edilemedi. 1917'de meydana gelen Bolşevik ihtilâli sonrasında bütün topraklar kollektifleştirme adıyla devlet tekeline geçti. Toprağa bağlı insanları köleleştiren bu sistem birçok sosyal rahatsızlığa sebep oldu. Meydana gelen kıtlıklar sebebiyle milyonlarca insan öldü. Sovyet Rusya'nın peyki durumunda olan ve sosyalist sistemi benimseyen ülkelerde yapılan toprak reformu çalışmaları da birçok huzursuzluklara sebep oldu.

Meksika'da yapılan toprak reformu beklenen neticeyi verdiyse de birçok Latin Amerika ülkesindeyse istikrarsızlığa ve dış müdâhalelere yol açtı. 1952 senesinde Mısır'da geniş çapta gerçekleştirilen toprak reformu, sanâyinin azgelişmişliği sebebiyle ekonomik yönden fazla fayda sağlamadı. Diğer Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinin çoğunda da bağımsızlık hareketleri veya ihtilallerden sonra toprak reformları uygulandı. Etiyopya ve Mozambik köklü toprak reformlarına giriştiler. Bu ülkelerde toprağın mülkiyeti devlet tekeline alınırken toprağı işleyenlerle onların mirasçılarının tasarruf hakkı teminata bağlandı. Çin'de komünist idârenin hâkim olmasından sonra toprak reformu yapıldı.

Osmanlı Devleti zamânında beş çeşit toprak vardı:

1. Mülkiyeti millete âit olan topraklar olup, bir kısmı haraçlı, pekçoğuysa öşürlü(uşurlu) idi. Mülk olan topraklarsa dört kısımdı. Birincisi; köy, şehir içindeki arsalar veya köy yanında olup yarım dönümü geçmeyen yerlerdir. Bunlar mîrî toprakken halîfenin izniyle millete satılmış yerlerdir. İkincisi halîfenin izniyle millete satılan mîrî tarla ve çayırlardır. Üçüncüsü uşurlu, dördüncüsü haraçlı topraklardır. Bu dört çeşit toprağı sâhibi satabilir, vasiyet edebilir, vârislerine mîrâs hukûkuna göre taksim olunur.

2. Beytü'l-mâla yâni devlet hazînesine âit olan topraklar. Bu topraklara mîrî topraklar denir. Memleketin çoğu böyle olup, kirâya verilirdi. Sonraları çoğu millete satıldı. Bu toprakları, kirâ verip tapuyla kullanan kimseler ölürse mirasçıları taksim edemezler ve satamazlar. Satılmasını, parasından borcunun ödenmesini vasiyet edemezler. Mirasçılarının malı olmaz. Mîrî toprağı kirâlayan kimse, her şey ekebilir veya kirâyla başkasına ektirebilir. Üç sene boş bırakılan toprak başkasına verilir. Kirâcı mîrî toprağa izinsiz ağaç, asma dikemez. İzinsiz binâ yapamaz. Mirî toprak tapuyla kirâlamış olanın mülkü olmaz. Bu kimseler kirâcıdırlar. Bu kimse ölünce toprağın mirasçısına kirâya verilmesi âdet olmuştur.

3. Vakıf topraklardır. Mahsülünden uşur verilir.

4. Umûmun faydalanması için terk edilmiş meydanlar, çayırlar ve benzerleri.

5. Beytü'l-mâlın yâni devletin ve hiç kimsenin olmayan dağlar gibi, ormanlar gibi yerler olup, buraları işletip mahsül alan kimseler uşur verir.

Osmanlılarda, Kânûnî Sultan Süleyman Han zamânına kadar toprak meseleleri umûmiyetle fetvâlarla hallediliyordu. Kanûnî devrinde Şeyhülislâm Ebüssü'ûd Efendi tarafından İslâm hukûkuna uygun olarak toprak kânunnameleri hazırlandı. Tanzimata kadar bu kânunnâmeler uygulandı. 1839'da yayınlanan Tanzimat fermanıyla, başka konularda olduğu gibi toprak hukûkunda da birçok mesele çıktı. Arâzî kânunnâmesi yeniden gözden geçirildi. Yapılan düzenlemeyle Tımar sistemi kaldırıldı. Bu yüzden halkın mîrî yâni devlet hazinesine âit topraklar üzerindeki haklarını yeniden ayarlamak gerekti. Yeni bir arâzî kanûnu hazırlamak için Ahmed Cevdet Paşa, Ârif Bey ve Rüşdi Beyden meydana gelen bir komisyon kuruldu. Bu komisyon daha önceki arâzi kânunnâmelerini, nizamnâmeleri ve fetvâları inceledi. Zamânın şartları da dikkate alınarak arâziyle ilgili hükümler maddeler hâline getirildi. Kânunnâme şeklinde düzenlenerek şeyhülislâmın, tanzimat meclisinin, sadrâzamın ve pâdişâhın tasdikinden sonra 6 Haziran 1858'de yürürlüğe girdi. Tanzimat ve Meşrûtiyet devirlerinde bu kânunnâmede belirtilen esaslara göre toprak reformu yapıldı. Bu kânunnâme 1926 senesine kadar yürürlükte kaldı. Cumhûriyetin ilk yıllarında köklü bir toprak reformuna gidilmeyerek, 1926'da kabul edilen Türk Medenî Kânunu'na göre hareket edildi.

1934 senesinde, yurt dışından gelen Türklere toprak vermek gâyesiyle çıkarılan İskân Kânununa göre 4,6 milyon dönüm toprak dağıtıldı. Türkiye'de köklü bir toprak reformu yapılması gerektiği pekçok devlet yetkilisi ve politikacı, tarafından söylendiyse de uygulamaya gidilmedi. 1945'te çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kânunu da büyük toprak sâhiplerinin siyâsî baskıları neticesinde ılımlı bir toprak reformuna dönüştü. Reformla ilgili uygulamalar ancak Demokrat Parti iktidarı döneminde yapılabildi. Büyük bir kısmı hazine arâzisi olmak üzere 1,5 milyon dönüm toprak dağıtıldı. 1960-1971 seneleri arasında toprak reformuyla ilgili birçok kânun tasarısı hazırlandıysa da hiçbiri kânunlaşamadı. Haziran 1973'te çıkarılan 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kânunu'nun uygulanması için Şanlı Urfa ili pilot bölge seçildi. Kânunda belirtilen esaslara göre 1613 âileye âit olan 1,61 milyon dekar arâzi kamulaştırıldı. Bu arâzinin 231.000 dekarı 1218 âileye dağıtıldı. Ancak Ekim 1976'da Adâlet Partisinin mürâcaatı üzerine Anayasa Mahkemesi Kânunu iptal etti. Kânunlaştırıldığı halde dağıtılmayan topraklar, düşük bedellerle eski sahiplerine kirâya verildi. Anayasa Mahkemesinin iptal kararı yürürlüğe girince de bu topraklar eski sâhiplerine iâde edildi.

Toprak reformu uygulamalarını yürütmekle vazifeli olarak kurulan Tarım Reformu Genel Müdürlüğü teknik bir birim olarak devam etti. Bu birim mülkiyete müdâhaleye yönelik bir çalışma yapmaksızın, toprağın verimli olarak işletilmesi, verimliliğin korunarak arttırılması, toprağın erozyonla kaybedilmesinin önlenmesi için çalışmalar yapılmaktadır.

TOPRAK YEME (Bkz. Pica)

TORICELLİ, Evangelista;

açık hava basıncı üzerinde yaptığı deneyleriyle tanınan İtalyan fizik ve matematik bilgini. 15 Ekim 1608'de İtalya'nın Faenza şehrinde doğdu. Çocukluğunda matematiğe olan merakıyla dikkatleri çekti. 1627'de Roma'ya giderek, hidrolik ilminin kurucusu ve Galile'nin talebesi olan Benedetto Castelli ile birlikte çalıştı. 1632'de Galile ile mektuplaşmaya başladı. 1641'de Castelli'nin tavsiyesi üzerine Galile, Toricelli'yi Tuscany'ye dâvet etti. Galile ile görüştükten birkaç hafta sonra, Galile ölünce, Tuscany büyük dükü Toricelli'yi onun makâmına tâyin etti.

1644'te geometri ve mekanik üzerinde bir kitap yayınladı. Matematik sahasında mühim bir boşluğu dolduran bu kitapta aynı zamanda Galile'nin mekanik üzerindeki ilk çalışması, birbirine bağlı cisimlerin ortak ağırlık merkezleri aşağıya doğru hareket ederken, âni hareket edebilecekleri prensibi bir neticeye bağlanıyordu. Toricelli bu çalışmalarını yaparken açık hava basıncı üzerindeki deneylerine de devam etti. Basınçtan faydalanarak, cıva doldurulmuş tüplerle yaptığı deneyler neticesinde deniz seviyesinde 1 cm2ye düşen basıncı 1033 gr/cm2 olarak tespit etti.

Geometri ve mekanik alandaki fikirleriniyse ilk önceleri kimse önemsemedi. Toricelli aynı zamanda hocası Galile'nin teleskopunu ve kendi mikroskobunu geliştirmeye de uğraştı. 25 Ekim 1647'de Floransa'da öldü.

Yayınlanmamış olan matematik kitabının kıymetiyse ancak bu yüzyılın başında anlaşılabildi. Akademik Çalışmalar isimli kitabı ölümünden sonra defâlarca basıldı.

TORİK (Sarda sarda);

Alm. *(Grosser) Bonito (m),* **Fr.** *Bonite, Sarde (f),* **İng.** *(Large) bonito.* **Familyası:** Uskumrugiller (Scombridae). **Yaşadığı yerler:** Atlas Okyanusu, Akdeniz ve Karadeniz'de. **Özellikleri:** Sırtı mavi ve

çizgili, yanları gümüşî renkte bir deniz balığı. Boyu bir metre kadar olabilir. Konservecilikte önemlidir. **Çeşitleri:** Denizlerimizde tek türdür. Yaşa göre, kestâne palamudu, çingene palamudu, palamut, torik, sivri, altıparmak gibi isimler alır.

Uskumrugiller familyasından eti lezzetli bir balık. Torik ve palamut aynı tür balığın farklı yaşlardaki isimleridir. Sırtı mavimtrak, yan ve karın kısmı gümüşîdir. Tombul vücudu yanlardan basık olup, her iki uçta daralır. Kafası kabaca sivrilmiş, kuyruk sapı ince uzundur. Göğüs yüzgeçleri bölgesi ufak, sık pullarla kaplıdır. İki sırt yüzgeci vardır. İkinci sırt ve anal yüzgeci, kuyruğa doğru küçük yüzgeççikler (pinnul) tâkip eder. Ağzı sivri ve kuvvetli dişlerle kaplıdır. Küçük balıklarla beslenir. Yüzme kesesi yoktur. Saatte 40 km hızla yüzerler. Palamutların ağızları biraz açık, göğüs yüzgeçleri gerilmiş, sırt yüzgeçleri kısılmış olarak yüzdükleri görülür. Solungaçlarını havalandırmak ve batmamak için devamlı yüzmeleri gerekir.

Palamut aslen Akdeniz balığıdır. Belirli aylarda Karadeniz ve Marmara'ya iniş çıkışlar yapar. Mayıs ortalarından başlayarak haziran sonu veya temmuz başlangıcına kadar ürer. Uskumruların tersine olarak, Ege ve Marmara'dan Karadeniz'e yumurtlamaya çıkar. Sonra tekrar geldikleri yerlere dönerler.

Bu balığın büyüklüklerine göre her yaşın bir adı vardır. En küçüğü "kestane palamudu"dur. Çifti 450 gram gelir. Sonra "çingene palamudu" adını alır. Çifti 750 grama yaklaşır. Onun da büyüğü "palamut"tur, 1-2 kg gelir. Palamuda iki yaşında "torik", üç yaşında "sivri", daha büyüklerine "piçota" veya "altıparmak" denir. Beş yaşındaki bir azman torik 10 kiloya yakın gelir.

Palamut denizlerimizde çok tutulan lezzetli bir balıktır. Eti esmerdir. Enine veya uzunlamasına kesilen dilimler şeklinde kızartılarak yenir. Konservecilikte de önemli bir yer tutar.

TORK;

Alm. *Kraftmoment, Drehmoment (n); Torsion (f),* **Fr.** *Couple (m); torsion (f),* **İng.** *Torque.* Kuvvetin tatbik edildiği nokta ile dönme noktası arasındaki mesâfenin kuvvetle çarpımı. Tork, kuvvet-momenti olarak da adlandırılır. Tork, kuvvetin tatbik edildiği noktalarda gerilme meydana getirerek dönmeye sebep olur. Bir silindire tanjantından veya bir sisteme herhangi bir yerinden kuvvet tatbik edilirse tork meydana gelir. Bu silindire birbirine 180° zıt kenarlarından iki kuvvet tatbik edilirse tam merkeze göre çapla orantılı olarak tork elde edilir. Bir elektrik motor armatürüne manyetik olarak veya bir buhar türbin rotoruna buharla dönme kuvveti tatbik edilirse, dönmeye sebep olan kuvvet torktan başka bir şey değildir. Bir şaftta, gerilme kuvvetlerinin şaft kesiti boyunca toplamları şafta tatbik edilen torku verir.

TORNA;

Alm. *Dreh-, Drechsel-bank (f),* **Fr.** *Tour (m),* **İng.** *Lathe.* Kesici ucu sâbit tutup, iş parçasını döndürerek, parçaların talaş kaldırma metoduyla işlenmesini temin eden tezgâh tipi. Kullanılışı çok eskidir. Günümüzdeki şekillerini 18. asırda almışlardır. Diğer tezgâh tiplerinden hemen hepsinin torna tezgâhlarından örnek alınarak yapılmış oldukları söylenebilir. Başlıca torna tipleri:

1. Paralel torna (Üniversal torna) tezgâhları,

2. Revolver torna tezgâhları,

3. Otomatik tornalar,

4. Kopya torna tezgâhları.

Paralel torna: Bunlara paralel sıfatı verilmesinin sebebi, kesici ucun esas hareketinin parça eksenine paralel olmasıdır. İşlenecek parça umûmiyetle iki punta arasında taşınır veya iş mili burnuna takılan bir aynaya bağlanır. İş parçası puntalar arasına bağlanarak bir fırdöndü yardımıyla döndürülebildiği gibi, kısa iş parçaları hâlinde iş mili burnuna takılan bir ayna üzerine de tespit edilebilir. Aynaların birkaç çeşidi vardır. Düz ayna, asimetrik parçaların bağlanmasına yarar. Üç çeneli aynalarda çeneler tek kumandayla hareket eder.ÊBaşka tip aynalar da mevcuttur. Bunlara ülkemizde Amerikan aynası adı verilir.

Revolver torna tezgâhları: Bunların paralel tornalardan farkı revolver, yâni dönebilir bir takım taşıyıcının mevcudiyetidir. Bu dönen takım taşıyıcı genellikle altı köşeli olup, her köşesi üzerine özel birer tespit tertibâtı yardımıyle ayrı görevleri olan takımlar takılabilir. Gâye; takımları döner kafa üzerinde hazır bulundurarak takım veya tezgâh değiştirme gibi verimli olmayan zamânı en aza indirmek, böylece işleme zamânını, dolayısıyle parça mâliyetini azaltmaktır. Ayrıca hazır bulunan birkaç taraflı ve karşılıklı kalem taşıyıcı yardımıyle iş parçasının çeşitli işleme kademelerini sırayla seri olarak yapmak mümkündür. Bu tezgâhlar gerek basit, gerekse karışık şekilli parçaların küçük orta ve hatta büyük seriler hâlinde işlenmesinde elverişlidirler.

Otomatik tornalar: Küçük iş parçalarının, bilhassa çubuk malzemeden hareketle kütle îmâlâtı için kullanılır. Bu tezgâhlarda parçanın tespiti takım değiştirilmesi gibi zaman kaybına sebep olan süreleri, el yerine otomatik tertibât kullanıldığından revolver tornalara göre daha kısadır. Ayrıca bir işçinin birkaç tezgâha aynı anda bakması mümkün olduğundan, işçi ücretinden de tasarruf edilmiş olur. Otomatik tornalarla pirinç, duralüminyum cinsinden hafif alaşımlar, yumuşak, orta, sert özel çelikler, otomat çelikleri işlenir. Yarı otomatik tornalar tam otomatik tornalardan daha farklı maksatlar için kullanılır. Elle tespit edilen parçaların işlenmesi için elverişlidir. Böylece bu tezgâhlar çubuk malzeme yerine çapları büyük ve karışık şekilli parçaların işlenmesine elverişlidir. Türleri oldukça fazladır.

Kopya torna tezgâhları: Bilhassa kalıpçılıkta yaygın kullanım alanı bulan bir torna çeşididir. İstenen gravür (oyuntu) sert plastik malzemeden yapılmış örnek form üzerinde referans kalem dolaşmak sûretiyle kalıp üzerindeki esas form elde edilir. İşleme 1 veya 2-3 ayarla bitirilir.

Bunların dışında düşey torna tezgâhları, ağır torna tezgâhları ve elektronik kumandalı ve yarı otomatik tezgâhlar seri îmâlât yapan fabrikalarda mevcuttur.

TOROS DAĞLARI;

Anadolu Yarımadasının güneyinde, kabaca doğu-batı doğrultusunda geniş yaylar çizerek uzanan dağ sıraları. Toros Dağları genç kıvrımlı silsilelerden meydana gelmiştir. İlim adamlarına göre, Üçüncü Jeolojik Zamanın özellikle ortalarında vukû bulan şiddetli kıvrılma hareketleri neticesinde teşekkül etmiştir. Bu dönem öncesinde bugünkü Akdeniz Havzası ile Alp Dağ sisteminin bulunduğu alanda geniş ve derin bir tortulaşma ortamı olan, Tetis jeoseklinali uzanmaktaydı. Özellikle İkinci Jeolojik Zamanın son devri olan Kretase ve Üçüncü Jeolojik Zamanın başlarında bu denizde meydana gelen tortul katmanlar daha sonra kuzey ve güneyden gelen yan basınçlarla kıvrılarak yükselmişlerdir. Böylece bugün değişik sıralar hâlinde, yer yer geniş yaylar çizerek kabaca doğu-batı doğrultusunda uzanan Alp sistemi teşekkül etmiştir.

Akdeniz kıyılarına paralel bir uzanış gösteren Toroslar üç kısma ayrılır: Batıda Antalya Körfezinin her iki kıyısına paralel sıralar meydana getiren **Batı Toroslar;** Taşeli Platosunu da içine alacak biçimde doğuda Zamantı Suyu, Dumanlı Dağ yöresine kadar uzanan **Orta Toroslar** ve bu sıraların da doğusunda Tahtalı, Munzur, Karasu-Aras dağlarını içine alan **Doğu Toroslar.**

Batı Toroslar: Antalya Körfezi batısında uzanan sıraları kabaca kuzeydoğu-güneybatı yönlüdür. Körfezin hemen batısındaki Beydağları en önemli sıralardır. Göller yöresinde karışık bir görünüm arz eden sıralar, Beyşehir Gölü ile Antalya Körfezi doğusunda belirgin sıralar hâlindedir. Burada dış kısımdaki Sultan Dağları, Dedegöl, Akdağ, Geyik Dağı sıraları en önemlileridir. Bu dağların uzanışı kabaca kuzeybatı-güneydoğu yönlüdür. Antalya Körfezi kuzeyinde Antalya ve çevresini Göller Yöresi ve diğer bölgelerimize bağlayan eksen üzerinde Çubuk Boğazı, önemli bir geçit sahasıdır. Batı Toroslar Taşeli Platosuna kadar uzanır ve orada gözden kaybolur.

Orta Toroslar: Taşeli Platosu ile Uzunyayla Platosu arasında kalan Orta Toros sıraları başlangıçta Göksu Nehri ve kolları tarafından derince yarılmıştır. Orta Toroslarda irtifa kuzeydoğu yönde gittikçe artar. Toros sıralarının en yüksek noktalarına Bolkar Dağları(Medetsiz 3585 m) ve Aladağlar (Demirkazık 3756 m) üzerinde erişilir. Bu dağlar arasındaki Çakıt Vâdisi ve bu vâdinin batısındaki Külek Boğazı ilkçağlardan beri önemini muhâfaza eden bir ulaşım yoludur.

Doğu Toroslar: Aladağlar'dan sonra Toros Dağları değişik kollar hâlinde doğuya doğru uzanır. Bu sıralardan Doğu Anadolu bölgesinin merkezî kesimine doğru uzananlar arasında Tahtalı, Munzur, Karasu-Aras dağları en önemli silsileler olarak görülürler. Kuzeyde Hınzır, güneyde ise Güneydoğu Toroslar diğer önemli sıradağları teşkil ederler.

İklim ve bitki örtüsü: Akdeniz bölgesinde Toros Dağlarının denize bakan yamaçları tipik Akdeniz ikliminin etkisi altındadır. Bu yamaçlarda yüksekliğin artışına paralel olarak iklim karakteri sertleşir ve nitekim yüksek platolarda ve iç kesimlerde kara iklimi niteliği arz eder. Kış aylarında Toroslar'ın denize bakan yamaçlarında yer yer 2000 mm'yi aşan yağışlar tespit edilebilir. Yüksek alanlarda kar uzun süre kalır. Doğu yönde iklim karakteri çok daha serttir. Akdeniz iklimi dar kıyı şeridi boyunca uzanır ve daha geniş bir alan olarak Çukurova'da bu iklime uygun ziraî ürünler yetiştirilir.

Toroslar'ın Akdeniz iklimi hüküm süren bölümlerinde makiler, yer yer iğne yapraklı çam ormanları, hattâ bâzı korunabilen alanlarında sedir türleri bulunur. İç kesimler orman örtüsünün tahribi neticesinde çıplak ve kıraçtır. Bütün bunlara rağmen Türkiye orman varlığının % 25'i Akdeniz bölgesinde, özellikle Toros Dağları üzerinde yer alır.

Bu dağlarda kalker taşları fazlaca bulunur. Dolayısıyla bu taşların erimesine bağlı olarak zengin bir karst topoğrafyası, özellikle Batı ve Orta Toroslarda hâkim durumdadır.

TORPİDO;

Alm. *Torpedo (m),* **Fr.** *Torpille (f),* **İng.** *Torpedo.* Taşıdığı patlayıcı maddenin infilâk etmesi sonucu su üstü ve denizaltı gemilerinin tahrip edilmelerini sağlayan kendinden tahrikli, muhtelif yönelme kontrollarına sâhip küçük bir denizaltıya benziyen su altı silâhı. Torpido denizaltından, su üstü gemisinden, hattâ helikopter ve uçaktan doğrudan veya kısa menzilli bir füzeyle atılabilir. Hedefe yaklaştığı veya çarptığı vakit taşıdığı patlayıcı madde infilâk eder. Gemi sacını yırtarak ve yangın çıkararak büyük hasar meydana getirir. Torpido hareketli bir mayındır.

Torpido prensip olarak denizaltıya benzer bir hidrodinamik yapıya sâhip olup, üç ana kısımdan meydana gelmiştir. Torpidonun burun kısmında patlayıcı madde ve bu patlayıcı maddeyi ateşleyebilecek cinsten akustik, ısı, manyetik veya mekanik tetik sistemi mevcuttur. Torpidonun orta kısmında tahrik sistemine enerji sağlayan alkol ve su hazneleri veya akümülatörler bulunur. Hemen bunların arkasında buhar türbini veya elektrik motoru yer alır. Torpidonun kuyruk kısmında torpidoya yatay ve dikey hareket kabiliyeti sağlayan jiroskop pusula sistemi ve bunun kumanda ettiği dümen sistemleri vardır. Torpidonun pervânesi bir gemi pervanesinden farksız olup, tahrik sistemi tarafından döndürülür.

Torpidolar yapı ve kullanma maksatlarına göre muhteliftir. Eski teknolojiyle yapılan torpidolar buhar kuvvetiyle tahrik edilmektedir. Bu tür torpidolar aynı zamanda bir tabanca mermisi gibi ilk yönlendirildiği doğrultuda giderler. Hedefi kaçırma ihtimâlleri fazladır. Elektrik motoruyla tahrikli ve akustik yönlendirme sistemlerini hâiz torpidolarsa hem uzun menzilli hem de hedefin çıkardığı gürültüye yöneldiği için hedefi yakalama imkânı büyüktür.

Torpidolar ne kadar modern olurlarsa olsunlar, hedeflerini vurmadıkça işe yaramaz ve batarak kaybolurlar. Bu bakımdan torpidolar atılmadan evvel hedef analizi yapan atış kontrol sistemlerinde hedefin cinsi, hızı, yönü, derinliği; deniz suyunun tuzluluğu, yoğunluğu, sıcaklığı, akıntısı ve torpidonun atıldığı gemi veya uçağın hızı, yönü, derinliği hassas bir şekilde tespit edilerek hesaplanır ve ilk değerler torpidoya bu hesaplardan çıkan neticelere göre verilir. Torpidoya verilen ilk değerler ilk hareket hızı, mesâfe, hız, açı ve derinliktir. Torpido tahrik sistemleri bu değerlere göre kendini ayarlayarak çalışır. Tel güdümlü torpidolarda bu değerler belli bir menzile kadar her an değiştirilebilir.

Torpidolar, umûmiyetle torpido kovanından havayla veya torpidonun kendi pervane gücüyle atılırlar. Su üstü gemilerinden havadan denize ve denizaltı gemilerinden denizden tekrar denize dönecek şekilde havaya atılan roketli, akustik, klâsik ve nükleer başlıklı torpidolar da vardır. Roketli torpidolarla menzil çok uzamış olur. Normal olarak torpido suya girdikten sonra en fazla 10 kilometre gider. Nükleer başlıklı torpidolarda bu menzil 60-70 kilometreyi bulur.

Torpidonun keşfi 1866 senesinde bir İngiliz mühendisi olan Robert Whitehead'e âittir. Bir mayına basınçlı hava sistemi koyarak yapılan bu tür torpidolar ilk olarak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında kullanılmış ve Batum'da bir Osmanlı Kruvazörü torpido ile batırılmıştı. 1904 senesindeyseJaponlar, Ruslara karşı açtıkları savaşta torpidoyu başarıyla kullandılar. Birinci Dünyâ Savaşında Alman denizaltılarının attıkları torpidolarla, toplam tonajı 1,5 milyon tonu aşan birçok İngiliz ticârî gemisi suların dibine gitti. Bu savaşta torpido ile batırılan İngiliz savaş gemilerinin sayısı altmışın üzerindedir. İkinci Dünyâ Savaşındaysa torpidoyla batırılan ticârî gemi tonajı 14 milyon tonu aşmıştır. Bu savaşta 200'den fazla da savaş gemisi aynı şekilde batmıştır. Amerikan denizaltılarının Pasifik Okyanusunda batırdıkları Japon gemilerinin toplam tonajı 5 milyon ton civârındadır.

TORPİLBALIĞI (Torpedo);

Alm. *Zitterrochen (m),* **Fr.** *Torpille marbrée (f),* **İng.** *Electric ray, torpedo.* **Familyası:** Uyuşturan balığıgiller (Torpedinidae). **Yaşadığı yerler:** Atlantik, Pasifik ve Hint okyanuslarıyla Akdeniz'de. **Özellikleri:** Yassı vücutlu, elektrikli bir balık. Uzunluğu 1,5 metre, genişliği 1 metre, ağırlığı 30 kg kadardır. Kuma gömülerek avlanır. **Çeşitleri:** Torpilbalığı veya benekli torpilbalığı (T. marmorata), siyah torpilbalığı (T. nobiliana) olmak üzere iki türü bilinmektedir.

Köpekbalıkları (Selachii) takımından elektrik organlı bir balık. Uyuşturan balık, kadırgabalığı, elektrikli vatoz veya torpedobalığı olarak da bilinir. Vücûdu yassı, kuyruğu ince, derisi pürtüklüdür. Rengi yaşadığı ortama göre değişirse de genel rengi kırmızımtrak sarıdır.

Kafasının her iki yanında bir çift elektrik organı vardır. Kumlara gömülerek avlanır. Balıkları elektriğiyle çarparak sersemletir, sonra yutar. Uzunluğu 1,8 metre, genişliği 1 metre, ağırlığı 90 kg'a ulaşanları vardır. Çoğunluğu 30 kg kadardır. İri, sağlıklı ve dinlenmiş bir torpilbalığı 200 voltluk bir elektrik deşarjı yapabilir. Kuyruğuyla çarptığı bir insanı devirebilir.

Yumurtalar dişinin karnında geliştiğinden ovovivipardır. 8-10 kadar yavru doğurur. Elektrik organlarını

eşlerin haberleşmesinde, savunma ve avlanmada kullanır. (Bkz. Elektrikli Balıklar)

Akdeniz'de avlanmaktadır. Ağla yakalanır. Eti yenirse de pek alıcı bulamaz. Romalılar, küçük torpil balıklarına ayakla basıldığı zaman romatizma tedâvisine iyi geldiğine inanırlardı. Ayakla basıldığı zaman alınan elektriğin faydalı olduğu kabul edilirdi.

TORTUM GÖLÜ;

Doğu Anadolu bölgesindeyer alan bir göl. Tortum ilçesinin 35 km kuzeyinde bulunan gölün yüzölçümü 8 km^2dir. Genişliği bâzı yerlerde 100 m, bâzı yerlerdeyse 1 km'yi bulur. Gölün kuzey batısındaki Kemerlidağ'dan inen bir heyelan kütlesinin Tortum Çayının önünü kapamasıyla meydana gelmiştir. Gölün fazla suları bu tabiî seti aşarak 50 m yükseklikten Tev Vâdisine döküldüğü yerde Tortum Çağlayanı yer alır. Suyun düşüşünden faydalanarak elektrik üretmek için 1960'ta bir hidroelektrik santralı kurulmuştur. Artvin-Erzurum karayolu gölün batı kıyısından geçer.

TORYUM;

Alm. *Throium (n),* **Fr.** *Thorium (m),* **İng.** *Thorium.* Radyoaktif, metalik bir element. **Th** sembolüyle gösterilir. İlk defâ bir İsveç kimyâcı tarafından 1828 yılında keşfedilmiştir.

Bulunuşu ve elde edilişi: Toryum, lantanoitlerle birlikte bulunur. Ayrıca torit (ThO_2) hâlinde de tabiatta mevcuttur. Lantanoitler yanında, monazit kumunda toryum da vardır. Monazit kumu sıcak sülfat asidiyle işleme sokulup soğutulduktan sonra, sülfat çözeltisine oksalat asidi katılırsa, toryum ve bütün lantanoitler oksalatları hâlinde çökerler. Fazla amonyum oksalat katılırsa, toryum kompleks vererek çözeltiye geçer. Çözelti süzüldüğünde toryum ayrılır.

Metalik toryum, ThI_4'ün termik parçalanması ile elde edilir. Bundan başka toryum florürün (ThF_4) kalsiyumla indirgenmesinden de elementel toryum ele geçer.

Özellikleri: Kurşun yumuşaklığında ve kolay işlenebilen bir metaldir. Atom numarası 90, atom ağırlığı 232,038'dir. Elektron düzeni (Rn) $6d^27s^2$ olup, bileşiklerinde de 4+ değerlikli olur. Erime noktası 1750°C, kaynama noktası 3850°C ve özgül ağırlığı 11,71 gr/cm^3tür. Asitlerde ve bazlarda çözünmez. Toryumun Th-223'ten Th-235'e varan on üç tâne radyoaktif izotopu vardır. Tabiî hâlde bulunan yegâne izotop Th-232'dir ki bunun yarılanma ömrü 1,39.1010 senedir.

Kullanılışı: Th'un en çok kullanılan bileşiği ThO_2'dir. Bu da toryum hidrooksit veya diğer toryum tuzlarının kızdırılmasıyla ele geçer. ThO_2'nin kızdırıldığı zaman neşrettiği ışığın önemli kısmı gözle görülebilen sahada olduğundan, toryum CeO_2 ile birlikte aydınlatma gâyesiyle kullanılır. 1800'lerin sonlarında bu maksatla kullanılmaya başlanmıştır. O zamandan bu yana hem sokak lambalarında hem de elektriksiz mahallerde dâhilî aydınlatmalarda kullanılmıştır.

Toryum-232 atom çekirdeği parçalanabilen metal olmamakla birlikte, nötron absorbsiyonu ile uranyum-233'e dönüştürülebildiğinden önemli bir nükleer enerji kaynağı olur. Çünkü tabiatta uranyumdan daha yaygın olarak bulunur.

Metalik toryum, vakum tüpleri için azot ve oksijen giderici olarak kullanılır. Magnezyumla olan hafif ve yüksek sıcaklığa dayanıklı alaşımı roket ve uçakların yapımında kullanılır. Toryum florür yüksek sıcaklık seramiklerinde, toryum oksit nükleer yakıtlarda, tıpta, seramik ve elektronik âlet yapımında kullanılır.

TOTEM VE TOTEMCİLİK;

Alm. *Totem (n) und Totemismus (m),* **Fr.** *Totem et totémisme (m),* **İng.** *Totem and totemism.* Kuzey Amerika ve Avustralya gibi birbirinden uzak iki bölgede yayılan bozuk inançlardan birinin adı. İnsanların kudsî olarak kabul ettikleri ve yaptıkları taş, ağaç, hayvan, bitki gibi şeylere "Totem", bu bâtıl inanca ve tapmaya da "Totemcilik" denmektedir. Oturacak yer anlamına gelen "Totemcilik", Amerika'nın "Erdeken" boyunun dilinden alınmıştır. Totemcilik, bir çeşit puta tapıcılık, totem de puttur.

Totemciler, ilâhî dinlerden hiçbirisine inanmazlar. Bâzı sosyologlara göre totemcilik inancı, henüz klan dönemini yaşayan küçük insan topluluklarının bir bitki veya bir hayvana kudsîlik atfederek tapınmalarından doğmuştur. Totemcilik çoğunlukla nüfûsu birkaç yüzü aşmayan küçük köy topluluklarında yayılmıştır. Bunlar hayvan, bitki ve taşlardan birini, bâzı özelliklerini kudsîleştirerek kabilelerine "totem" edinmişlerdir. Bâzılarında totem, kabilenin en büyüğü olarak, bâzılarında da kabile fertlerini birleştiren müşterek bir ata olarak kabul edilmiştir. Totemcilik inancında olan kabileler totemlerinin kendilerini koruduğuna, yardım ettiğine ve kendilerinin ondan geldiğine inanırlar. Çoğu müzikli, danslı ve şarkılı merâsimlerle totemlerine tapınırlar. Kabile reisleri çok defâ aynı zamanda büyücü, sihirbaz ve kâhindir. Avrupa'da "Totemizm" adı verilen bu sapık inançlar, günümüzde Güney

Amerika, Avustralya, Afrika ve Okyanusya'nın geri kalmış bölgelerinde yaşayan kabilelerde yaygındır.

Avrupalı sosyologlar bu kabilelere bakarak, bütün milletlerin klan devresinde Totemizm inancına sâhip olduklarını ileri sürmektedirler. Bunlar, insanların ilk inanıp, tapındıkları şeyin çeşitli totemler olduğunu zannetmekte ve bu faaliyetlerini doğru kabul etmektedirler. Bu sosyologlardan Emile Durkheim ve onun yolunda olanlar, Türklerin de bir klan dönemi yaşadıklarını ve bir totem inancına sâhip olduklarını söylemektedirler. Sosyologların gerek insanlık ve gerekse Türkler için ileri sürdükleri bu düşünceleri faraziyeden ibâret olup, bir delile dayanmamaktadır. İslâm âlimlerinin eserlerindeyse bu konuda özetle şu bilgiler verilmektedir.

Allahü teâlâ yeryüzüne ilk insan ve ilk peygamber olan hazret-i Âdem'i gönderdi. Bütün insanlar, bundan ve hazret-i Havva'dan çoğaldı. İnsanlar ilk defâ çeşitli totemlere değil, Allahü teâlâya inanıyor ve O'na tapınıyordu. Âdem aleyhisselâmdan sonra insanlar kendisini yaratanı unuttu. Aklı sâyesinde düşündü, fakat O'na giden yolu bulamadı. Bunu evvelâ etrâfında aradı. Kendisine en büyük faydası olan güneşi yaratıcı sandı ve ona taptı. Kabaran denizleri, yanar dağları, yırtıcı hayvanları görünce de bunları onun yardımcısı sanarak sembollerini, benzerlerini yapmaya kalktı. İşte bunlardan putlar ve Totem inancı doğdu.

Çeşitli zamanlarda gönderilen birçok peygamberin bildirdiği ilâhî dinlere inanmayan ve gösterdikleri yolda gitmeyen bu sapık inançlı kavimler, Nuh aleyhisselâm zamânındaki tufanla yok edildi.

Nuh aleyhisselâm zamânındaki Tufandan sonra bütün insanlık hazret-i Nuh'un çocuklarından yeniden çoğaldı. Bu arada Asya kavimleri Yafes'ten meydana geldi. Türkler, Nuh aleyhisselâmın çocuklarından Yafes'in oğlu Türk'ün soyundan gelmektedir. Türk'ün çocukları ve torunları hazret-i Nuh'un dînindeydi. Orta Asya'ya yerleşmişler ve çoğalmışlardı. Uzun zaman sonra Türklerin yurdu, güneşe, aya, yıldızlara tapanAsurîler tarafından işgâl edildi. Türklerin başına geçen bâzı bozuk inanışlı hükümdarlar, hazret-i Nuh'un bildirdiği ilâhî dîni bozarak Türkleri puta tapmaya alıştırdılar. Ancak Türkler arasında "tek tanrı, Cennet-Cehennem, âhiret, hayat, melek-şeytan, kadına îtibar ve saygı, büyüğe itaat ve küçüğe şefkât" gibi ilâhî dinlere mahsus inançlar hiçbir zaman unutulmadı. Böylece bilinen Totemizm inancına kapılmadılar, ama ilâhî dinden de ayrılmış oldular. Türklerin İslâmiyeti kendiliklerinden seve seve ve kitleler hâlinde kabul etmeleri de onların hazret-i Nuh'un dînini şuur altlarında tutarak unutmadıklarını ve hep o dîni aradıklarını göstermektedir. (Bkz. Türkler)

TOY KUŞU (Otis);

Alm. *Trappe (f),* **Fr.** *Qutarde (f),* **İng.** *Bustard.* **Familyası:** Toygiller (Otididae). **Yaşadığı yerler:** Eski dünyâda, bataklık kenarları ve ekin tarlalarında. **Özellikleri:** İri gövdeli, göçmen bir kuş. Yeşil bitki, tohum ve böcek yerler. Eti için avlanır. **Çeşitleri:** Yirmi beşten fazla çeşidi vardır. Büyük toy kuşu (O. tarda), küçük toy kuşu (O. tetrax) en meşhurlarıdır.

Bataklık kuşları takımının, toygiller familyasına giren kuşlara verilen genel ad. İri ve ağır gövdeli göçmen kuşlardır. Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika'nın ekin tarlaları, bataklık kenarları ve düzlük ovalarında sık rastlanır. Avustralya'da da mevcuttur. Bacak ve boyunları uzun, gagaları oldukça kısadır. Ayakları üçer parmaklı olup, arka parmakları bulunmaz. Birkaç tânesi bir arada gezer. Büyük toy kuşu, Avrupa'nın en iri kuşu olarak bilinir. Uzunluğu 100-102 cm, ağırlığı 15 kg kadardır. Sarı gaga ve kahverengi ayakları güçlüdür. İyi koşar. Sırtı pas sarısı renginde, diğer kısımlar gridir. Erkeğin boynunda ince deriden bir kese ve gagasının dibinden çıkarak geriye uzanan uzun beyaz kıllar vardır.

Çiftleşme zamânında erkek kesesini şişirerek boynunu geri atar, kuyruğunu diker ve kanatlarını yayarak dişiye kur yapar. Bu devrede erkekler birbirlerine çok saldırgan olurlar. Kesedeki havanın boşalmasıyla top gümbürtüsüne benzer tehdit edici sesler çıkarırlar. Anadolu'da "yabânî hindi" olarak tanınırlar. Yeşil sebze, tohum, böcek, sürüngen ve fâre gibi küçük memelilerle beslenirler. Bâzan ekin tarlalarına büyük ziyanlar yaparlar. Dişi, ekinler boyunu aştığı zaman eşelediği çukurumsu yuvaya 3-4 yumurta yumurtlar. Kuluçka süresi 20-30 gün kadardır. Yavrular on dördüncü günün sonunda uçabilir.

Küçük toy kuşunun boyu 40-50 cm, kanat açıklığı 23-25 cm'dir. Boynunda "V" şeklinde, göğsünde de halka şeklinde beyaz bir şerit mevcuttur.

Toy kuşlarının eti lezzetlidir. Leylekler gibi yazın ülkemize gelip, kışın Afrika'ya dönerler. Ülkemizde Trakya, İç Anadolu ve Güney Anadolu'daki tarla, düzlük ve ovalarda rastlanır. Toy kuşlarının vücudu ağır olduğundan sürekli uçamazlar. Sık sık mola vererek yollarına devâm ederler.

Sonbaharda Rusya'dan dönerken Karadeniz üstünden Afrika'ya geçerler. Karadeniz'i geçerek kıyılarımıza yaklaşırken avcılar bunlara tuzak kurar. Avcılar, **güme (köme)** denen kulübeye gizlenir ve kulübenin önüne içi saman dolu bir toy kuşu mankenini dikerler. Göç sürüsü bunu görünce yanına iner ve mankene kur yapmaya başlarlar. Bu oyalanmaları sırasında avcılar, ateş açarak bunları avlar.

Böylece kolayca kandırılarak avlandıklarından **toy kuşu** olarak anılmışlardır.

TOZLAŞMA (Polinizasyon);

Alm. *Bestäubung (f),* **Fr.** *Pollinisation (f),* **İng.** *Polinization.* Polen tânelerinin dişi organın stigma (kabul organı)sına ulaşması. Bu olay döllenme olayının meydana gelebilmesi için ilk kademedir. Polen tâneleri değişik yollarla stigma üzerine gelir. Poleni rüzgârlar aracılığıyle taşınan bitkilere **anemofil** (anemogam) bitkiler denir. Bunların polenleri yuvarlak ve düzdür. Aynı zamanda çiçekleri de kokusuz ve gösterişsizdir.

Poleni böceklerle taşınan bitkilere **entomofil** (entomogam) bitkiler denir. Bu çiçekler parlak renklerde ve kokuludurlar.

Poleni su aracılığıyle taşınan bitkilere **hidrofil** (hidrogam) bitkiler denir. Daha çok su bitkilerinde görülür.

Kuşlarla poleni taşınan bitkilere **ornitofil** (ornitagam) bitkiler denir.

Bir çiçeğin dişi organının aynı çiçeğin poleni tarafından döllenmesine **kendi kendine döllenme** denir. Buna karşılık bir çiçeğin dişi organının aynı ferdin veya bitkinin başka bir ferdinin, bir çiçeğinin poleniyle döllenmesine **çapraz döllenme** adı verilir. Tabiatta kendi kendine döllenmeye nâdir rastlanır.

TÖVBE;

Alm. *Gelöbnis (n), (etwas nicht wieder zu tun),* **Fr.** *Repentance (f),* **İng.** *Repentance.* Nedâmet, pişmanlık. İnsanın, işlemiş olduğu günahlarına pişmanlık duyup, Allahü teâlâdan af edilmesini, bağışlanmasını istemesi. Tövbe; dînimizde haram ve günah olan şeyleri işledikten sonra, pişman olup, Allahü teâlâdan korkmak, bir daha yapmamaya azmetmek, karar vermektir. Dünyâda zarar hâsıl olmasından korkarak pişman olmak, tövbe olmaz. Çeşitli günah işleyen bunlardan bâzısında ısrar ederken, bâzısına tövbe edebilir. Tövbeden sonra günâhı tekrar işleyenin, tekrar tövbe etmesi geçerlidir. Büyük günâhın affolması için, tövbe etmek şarttır.

Günahtan sonra hemen tövbe etmek, farzdır. Tövbeyi geciktirmek de büyük günahtır. Bunun için de, ayrıca tövbe etmek lâzımdır. Allahü teâlânın emirleri olan farzları ve vâcibleri yapmamanın günahı, ancak kazâ etmekle affolur. Her günahın affı için kalple tövbe etmek ve dille istiğfar etmek, yalvarmak ve bedenle kazâ etmek lâzımdır. Yüz kere tesbih etmek; yâni **"Sübhânallah-il-azîm ve bihamdihi"** demek, sadaka vermek ve bir gün oruç tutmak günâhın tövbesi için çok iyi olur.

Allahü teâlâ, Nûr sûresi 31. âyetinde meâlen; **"Ey mü'minler! Hepiniz, Allahü teâlâya tövbe ediniz! Tövbe etmekle kurtulabilirsiniz."** Tahrim sûresi 8. âyetinde meâlen; **"Ey îmân eden seçilmişler! Allahü teâlâya dönünüz! Hâlis tövbe edin! Yâni tövbenizi bozmayın! Böyle tövbe edince, Rabbiniz, sizi belki affeder ve ağaçlarının, köşklerinin altından sular akan Cennetlere sokar.",** En'âm sûresi 120. âyetinde meâlen; **"Açık olsun, gizli olsun günahlardan sakınınız!"** buyuruyor.

Hadîs-i şerîflerde; **"En iyiniz, günahtan sonra hemen tövbe edeninizdir."** ve **"Gizli yapılan günâhın tövbesini gizli yapınız! Âşikâre yapılan günâhın tövbesini âşikâre yapınız! Günahınızı bilenlere, tövbenizi duyurunuz!", "Tövbe eden günah işlememiş gibi olur."** ve **"Günâhına pişman olmayıp dili ile istiğfâr eden, günahında devâm edicidir. Rabbi ile alay etmektedir."** buyruldu. İstiğfâr etmek, **"estağfirullah"** demektir. Şifâ için, istiğfârı çok okumak, bütün dertlere, sıkıntılara karşı faydalıdır.

Hadîs-i şerîfte; **"Allahü teâlâ, günah işleyip sonra pişman olan kulunu, istiğfâr etmeden önce affeder."** ve **"Günahınız çok olup, göklere kadar ulaşsa, tövbe edince, Allahü teâlâ, tövbenizi kabul eder."** buyruldu. Bu hadîs-i şerîfler, kul hakkı bulunmayan günahlar içindir. Hadîs-i şerîfte; **"Günah, üç türlüdür: Kıyâmette mağfiret olunmayan, terk edilmeyen ve Allahü teâlânın dilerse, affettiği** (günah)."

Kıyâmet günü muhakkak affolunmayacak günah, şirktir. Şirk, her türlü küfür demektir. Terk edilmeyecek olan günah, kul hakkı bulunan günahtır. Allahü teâlânın dilerse affedeceği günah kul hakkı bulunmayan günahtır.

Allahü teâlâ, tövbe edenleri sever, affeder. Sonra, o günâhı tekrar yaparsa, tövbesi bozulmaz. İkinci bir tövbe lâzım olur. Tövbe ettiği bir günahı hatırlayınca, günahı işlediğine sevinirse, tekrar tövbe lâzım olur. Hak sâhiplerine haklarını ödemek veya helâl ettirmek, gıybet ettiği kimseden af dilemek ve rızâsını almak, yapmamış olduğu farzları kazâ etmek farzdır. Bunlar tövbenin kendisi değil, şartıdır. Bir lirayı sâhibine geri vermek, bir sene nâfile ibâdet yapmaktan ve yetmiş nâfile hacdan daha iyidir. Günahı bir daha yaparsam tövbem bozulur diyerek, tövbe yapmamak doğru değildir. Câhilliktir. Şeytanın aldatmasıdır. Her günahtan sonra, hemen tövbe etmek farzdır. Tövbeyi bir saat geciktirince,

günah iki kat olur.

Tövbe ettim demek, tövbe olmaz. Çünkü, tövbenin sahîh olması için üç şart lâzımdır:

1. Hemen günahı bırakmalıdır.

2. Günah işlediğine, Allahü teâlâdan korktuğu için utanmak ve pişman olmak lâzımdır.

3. Bu günahı bir daha hiç yapmamaya gönülden söz vermektir.

Allahü teâlâ şartlarına uygun olan tövbeyi kabul edeceğine söz vermiştir.

Her günahın tövbesi kabul olur. Şartlarına uygun yapılan tövbe, muhakkak kabul olur. Tövbenin kabul edileceğine şüphe etmemelidir. Tövbenin şartlarına uygun olmasında şüphe etmelidir. Tövbe edilmeyen herhangi bir günahtan Allahü teâlâ intikâm alabilir. Çünkü, Allahü teâlânın gazabı, günahlar içinde saklıdır. Allahü teâlâ pek kuvvetli, herkese gâlib ve intikâm alıcıdır. Yüz bin sene ibâdet eden makbul bir kulunu, bir günah için, sonsuz olarak reddedebilir. Bunu Kur'ân-ı kerîm bildiriyor.

İki yüz bin sene itâat eden iblisin (şeytanın) kibir edip, secde etmediği için, ebedî mel'un olduğunu haber veriyor.

Mûsâ aleyhisselâm zamânında, Bel'am-ı Bâûrâ "İsm-i âzam'ı" biliyordu. Her duâsı kabul olurdu. İlmi ve ibâdeti, o derecedeydi ki, sözlerini yazıp istifâde etmek için, iki bin kişi hokka, kalemle yanında bulunurdu. Bu Bel'am, Allahü teâlânın bir harâmına, az bir meyl ettiği için, îmânsız gitti. "Onun gibiler köpek gibidir!" diye dillerde kaldı.

Kârûn, Mûsâ aleyhisselâmın akrabâsıydı. Mûsâ aleyhisselâm buna hayır duâ edip ve kimyâ ilmi öğretip, o kadar zengin olmuştu ki, yalnız hazînelerinin anahtarlarını kırk katır taşırdı. Birkaç kuruş zekât vermediği için, bütün malı ile birlikte, yer altına sokuldu. Sa'lebe, Sahâbe arasında çok zâhitti. Çok ibâdet ederdi.Câmiden çıkmazdı. Bir kerre sözünde durmadığı için, sahâbilik şerefine kavuşamadı, îmânsız gitti. Peygamber efendimize (sallallahü aleyhi ve sellem) onun için duâ etmemesi emrolundu.

Allahü teâlâ, bunlar gibi daha nice kimselerden, bir günah sebebiyle, böyle intikâm almıştır. Bunun için, her müminin günah işlemekten çok korkması, ufak bir günah işledikte tövbe, istiğfâr etmesi, yalvarması lâzımdır. Tövbe kalple, dille ve günah işleyen âzâ ile birlikte olmalıdır. Kalp pişman olmalı, dille duâ etmeli, yalvarmalı, âzâ da günahtan çekilmelidir.

Allahü teâlâ ile kul arasında olan, kul hakkı bulunmayan günahların affolması için, gizlice tövbe etmek kâfidir. Başkalarına haber vermek, imâma bildirmek lâzım değildir. Para vererek, papaza günah affettirmek, Hıristiyanlıkta yapılıyor. İslâmiyette böyle şey yoktur.

Hazret-i Ali buyuruyor ki: "Hazret-i Ebû Bekr doğru sözlüdür. Ondan işittim ki, Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem; **"Günah işleyen biri, pişman olur, abdest alıp namaz kılar ve günahı için istiğfâr ederse, Allahü teâlâ, o günâhı elbette affeder. Çünkü, Allahü teâlâ** (Nisâ sûresi 110. âyetinde meâlen)**; "Biri günah işler veya kendine zulmeder, sonra pişman olup, Allahü teâlâya istiğfâr ederse, Allahü teâlâyı çok merhametli ve af ve mağfiret edici bulur." buyurmaktadır."**

Hadîs-i şerîflerde:

Bir kimse, bir günah işler, sonra pişman olursa, bu pişmanlığı, günahına keffâret olur. Yâni, affına sebep olur.

Günahı olan kimse, istiğfâr eder ve tövbe eder, sonra bu günahı tekrar yapar, sonra yine istiğfâr söyler, tövbe eder. Üçüncüyü yine yapar ve yine tövbe ederse, dördüncü olarak yapınca, büyük günah yazılır.

"Müsevvifler helâk oldu." buyruldu.

Yâni, ileride tövbe ederim diyenler, tövbeyi geciktirenler ziyân etti. Lokman Hakîm, velî veya Peygamberdi. Oğluna nasîhat ederek; "Oğlum, tövbeyi yarına bırakma! Çünkü, ölüm ansızın gelip yakalar." dedi. İmâm-ı Mücâhid buyuruyor ki: "Her sabah ve akşam tövbe etmeyen kimse, kendine zulmeder."

TRABLUSGARP;

Kuzey Afrika şehirlerinden. Arapların Tarabulus al-Garb dedikleri Osmanlı vilâyetlerindendir. Trablusgarb'a İtalyanlar Tripoli derler. Bugün Libya şehirlerinden olup, Bingazi ile Trablus arasındadır.

Târihte, Fenike ve Kartacalıların kolonisi olan şehir, Vandalların ve Bizanslıların hâkimiyetinden sonra Müslümanlara geçti. Trablusgarp, hazret-i Ömer (hilâfeti 634-644) zamânında 643'te İslâm ordularınca

fethedildi. Emevî (661-750), Abbasî (750-1516), Osmanlı (1516-1924) halifeliği devrinde Ağlebî, Ubaydî, Muvahhidin, Hafsî, Berberî Benî Saîd, Merinî'lerden sonra 1551'de Osmanlı hânedanı hâkimiyetine geçti. Bölgede Osmanlıya tâbi **Garp Ocakları** kuruldu.

Osmanlılar zamânında bölge huzur ve emniyet içinde yaşayıp, refah seviyesi yükseldi. 1911-1912'de Osmanlılarla İtalyanlar arasında Trablusgarp Harbi çıktı (Bkz. Trablusgarp Harbi). Osmanlı-İtalyan antlaşmalarından Uşi Antlaşmasıyla Trablusgarp'ta Osmanlı pâdişâhının Naîb-üs-Sultanı olarak Şeyh Seyyid Ahmed Şerif Senûsî tâyin edilmesiyle, Senûsî Hânedânı kuruldu. Senûsîler Hânedânı 1969'da Askerî darbeyle yıkılınca, yerini önce Libya Cumhûriyeti, sonra da Libya Sosyalist Halk Cemâhiriyesi aldı.

TRABLUSGARP HARBİ;

Osmanlı-İtalyan Harbi. İtalya, birliğini kurunca diğer Avrupa devletleri gibi sömürge siyâseti tâkibine başladı. Kendi toprakları karşısına düşen Trablus ve Bingazi'yi ülkesine katmak istiyordu. Bu topraklar o devirde Osmanlı Devletinin hâkimiyetinde olduğundan, doğrudan saldırıya cesâret edemedi. Destekçi ve ittifak aradı. Bu gâyeyle; 1902'de Avusturya veFransa, 1904'te İngiltere, 1909'da Rusya ile antlaşmalar imzâladı. Antlaşmalara göre; İtalya, Trablus ve Bingazi de serbest hareket edecekti. İtalya'nın bu faaliyetlerine karşı, devrin Osmanlı Sultanı İkinci Abdülhamîd Han (1876-1909) dâhiyane siyâsî tedbirler aldı. Ayrıca muktedir seçme kumandanlar tâyin ettiği Trablusgarp Tümenini silâh ve mühimmat bakımından takviye ettirdi. Sultan Abdülhamîd Han, siyâsî, askerî ve merkezî tedbirlerin yanında bölgenin kuvvetli, îtibarlı sülâlelerinden Bingazi'deki Senûsîleri de silâhlandırdı. Osmanlı Sultanının merkezî ve mahallî tedbirleri sâyesinde İtalya, denizaşırı sömürgeleri de olan İngiltere, Fransa, Avusturya ve Rusya'yla ittifak antlaşmaları imzâlamasına rağmen saldırmaya cesâret edemedi. Bu plânın tatbikâtına Sultan Abdülhamîd Hanın tahttan indirilmesinden sonra başlanıldı.

12 Ocak 1910'da Roma sefirliğinden sadrâzamlığa getirilen Hakkı Paşa, İttihat ve Terakki Partisi programı istikâmetinde siyâset tâkip etti. Hakkı Paşa İtalya'nın topraklarına yakın Kuzey Afrika ülkelerine karşı emellerini bilmesine rağmen, Trablus'taki Osmanlı Tümenini kaldırıp, Yemen'e sevk etti. Tümenin mühimmatını da birçok ihtarlara rağmen İstanbul'a getirtti. Bölge bütün müdâfaa tedbirlerinden mahrum bırakılınca; İtalya'nın teşebbüsleriyle Trablusgarp vâli ve kumandanı Müşir İbrâhim Paşa, vazifesinden alındı. Bütün bunlar İttihat ve Terakki Partisinin akıl almaz bir dış siyâset tâkip etmesinin neticesiydi. İtalya ile mesele çıkarmamak düşüncesinden hareket ettiklerini iddia eden İttihatçılar, sonunda işi ihânete kadar götürdüler. İtalya 14 Şubat 1910 târihinde, Avrupa devletleriyle yaptığı antlaşmalara dayanıp, Akdeniz'deki kuvvet dengesi bakımından Kuzey Afrika'daki bu toprakların İtalya için son derece önemli olduğunu belirterek Trablusgarp'ta imtiyazlar istedi. Osmanlı Hâriciye Nâzırı (Dışişleri Bakanı) Rıfat Paşa müstakil bir devletin hâkimiyet telakkisine aykırı İtalyan teklifini reddetti. Yüzyıllardır Osmanlı hâkimiyetinde yaşayan bölge halkı da sadakatla İtalyan teklifi aleyhine cephe aldılar. İtalya, sömürgeci teklifini dünyâya kendi siyâseti istikâmetinde bildirdi. İtalya 23 Eylül 1911 târihli ilk notasında; İttihat ve Terakki Partisinin Trablusgarp ve Bingazi'de halkı İtalyanlar aleyhine tahrik ettiğinden ve Osmanlı vapurlarıyla bölgeye asker ve mühimmat sevk olunduğundan şikâyet edilip, İtalyan tebaasının ertesi gün o havaliyi terk edeceklerini bildirdi. Bölgedeki durumun vahim bir hâl alacağı belli olunca da, İstanbul'a daha önce getirtilen mühimmat hatâsını telafi edici mâhiyette, bir vapurla bir miktar cephâne gönderildi. Bundan sonra İtalya'nın cüretkârâne teklif ve icraatları bitmez tükenmez bir şekilde devam etti.

İtalya, 28 Eylül 1911 târihinde verdiği yirmi dört saatlik ültimatomda Trablus'la Bingazi'nin tahliye ve teslimini istedi. Hakkı Paşa bu ültimatomu, gayri müslim ve Türk jandarma müfettişliğiyle Osmanlı hizmetinde bulunan İtalyan generali Robilant Paşanın evinde briç oynarken aldı. Sadrâzam brici bırakıp, ültimatomu okumak hareketinde dahi bulunmayınca ev sâhibesi bayan Robilant, meselenin vehâmetini bildiğinden ısrarla okuttu. Ültimatoma 29 Eylül 1911 târihinde verilen cevapta; Osmanlı Devleti toprak bütünlüğünün tanınması şartıyla İtalya'ya bu bölgede iktisâdî ve kısmen siyâsî imtiyazlar verilmesini kabul ettiğini bildirdi. İtalya, ültimatomun cevap târihi olan 29 Eylül 1911'de Osmanlı Devletine harp îlân ettiğini notayla bildirdi.

Harp için önceden bütün hazırlıklarını tamamlamış olan İtalya, modern şekilde techiz edilen 36.000 kişilik bir orduyu çıkarma yapmak için bölgeye gönderdi. İtalyan donanması 1 Ekim 1911 târihinde Libya sâhillerini abluka altına aldı. 4 Ekim'de karaya çıkarılan bir İtalyan müfrezesi, boş bulduğu Hamidiye Tabyasını işgal etti. Bu kolay işgalden cüretlenilip, 5 Ekim'de 1700 bahriye askeri daha karaya çıkarıldı. Kara askerlerinin de sâhile çıkarılmasıyla başlayan harekât neticesinde Trablusgarp vilâyetinin sancak merkezlerinden Humus kasabası 18 Ekimde işgal edildi. 19 Ekim 1911 târihinde Bingazi sâhiline çıkarma yapan, ilk işgalci kuvvetler 20 Ekimde şehre girdi. Fakat bütün bunlara rağmen İtalyanların hâkimiyeti daha çok donanmasının bulunduğu sâhil boylarındaydı.

Vâli vekili ve kumandanlığı üstüne alan Miralay Neşet Bey, şehirdeki çok az sayıdaki kuvvetler ve

Sultan Abdülhamîd Hanın silâhlandırdığı Senûsîlerle elbirliği ederek her türlü mahrumiyetler içinde müdâfaa cephesi kurdu. Bölgeye İstanbul'dan kara kuvveti göndermek mümkün değildi. Bunun için Tunus ve Mısır yoluyla gizli olarak ve ayrıca subay, para ve mühimmat gönderildi. Bunlarla Tobruk ve Derne ve diğer kuvvetli müdâfaa hatları kuruldu.

İtalyan ordusu bütün taarruzlarına rağmen sâhilden içeri pek giremedi. Birçok taarruzunun püskürtülmesi İtalyan kumandan ve askerlerini ümitsizliğe düşürdü. İtalyan ordusunun askerî îtibârı dünyâ kamuoyunda sarsıldı. İtalya bunu telâfi etmek için, donanmayla Rodos, Oniki Adalar ve Boğazları işgâl etmek istedi. Bununla Osmanlı Devletini tehdit ederek bölgeye yardım gönderilmesini engellemeyi düşünüyordu. İtalya, Osmanlı donanmasının bölgeye hareket etmemesinden faydalanarak Rodos ve Oniki Adayı 1912 baharında işgal edilebildi. İtalyan donanması, 1912 yazında Çanakkale Boğazını zorladıysa da, kuvvetli müdâfaa karşısında geri çekilmek zorunda kaldı.

Trablusgarp Harbi devam ederken, 8 Ekim 1912'de Balkan Harbi çıktı. İtalya'nın bütün muvaffakiyetsizliklerine rağmen Balkan Harbi çıkınca Osmanlı Devleti cephe sayısını azaltmak ve Trablusgarp meselesini halletmek üzere Londra'da İtalya ile görüşmeleri başlattı. Osmanlı-İtalyan görüşmeleri antlaşmayla neticelendi. Osmanlı-İtalyan Antlaşması 15 Ekim 1912 târihinde Lozan'ın iskelesi olan Ouchy'de imzâlandı. Trablusgarp Harbine son veren Antlaşma, üç parçası gizli olmak üzere dört parça hâlindeydi. Açık parça on bir madde olup, şunları ihtivâ ediyordu:

Türkiye Trablusgarp ve Bingazi'yi, İtalya da işgal ettiği adaları derhal boşaltacaktır. İtalya, bölgede İslâm dîninin serbestiyetini kabul edip, hutbelerdeHalifenin ismi zikredilmesine, pâdişâhın (Nâib-üs-Sultan) ünvânıyla bir temsilci bulundurmasına, bu temsilcinin tahsisâtını mahallî gelirlerden almasına, Trablusgarp ve Bingazi kâdısının Meşîhat makâmı tarafından tâyin edilmesine ve bu kâdının seçeceği (nâiblere mahallî gelirlerden aylık verilmesine, evkaf (vakıflar)ın istiklâline, yerli eşrafın da iştirâk edeceği bir meclis tarafından yeni idâre esaslarının tanzimine izin verildi. Nâib-üs-Sultan ile kâdının tâyininde Osmanlı ve İtalyan hükümetlerinin izni alınacaktı. Trablus ve Bingazi'den Düyûn-ı Umûmiyyeye para verilmeye devam edilecek ve yıllık taksit miktarı iki milyon İtalyan liretinden, yâni takriben 90.000 Osmanlı altınından aşağı olmayacaktı. Kapitülasyonların kaldırılmasında İtalya hükümeti Türkiye'ye yardım edecekti.

Trablusgarp ve Bingazi İttihat ve Terakki Partisinin affedilmez gaflet ve hıyânetiyle kaybedilmesine rağmen, harbe katılan gönüllü subaylardan Binbaşı Enver Bey, parti yayın organlarınca "Bingazi kahramanı" ünvânıyla tanıtıldı.

TRABZON;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 4685 km^2

Nüfûsu : 795.849

İlçeleri : Merkez, Akçaabat, Araklı, Arsin, Beşikdüzü, Çarşıbaşı, Çaykara, Dernekpazarı, Düzköy, Hayrat, Köprübaşı, Maçka, Of, Sürmene, Şalpazarı, Tonya, Vakfıkebir, Yomra.

Karadeniz bölgesinin doğusunda yer alan bir ilimiz. İl toprakları 40° 33' ve 41° 07' kuzey enlemleriyle 37° 07' ve 40° 30' doğu boylamları arasında yer alır. Batıdan Giresun, güneyden Gümüşhâne ve Bayburt, doğudan Rize illeri, kuzeyden ise Karadeniz ile çevrilidir. Fâtih Sultan Mehmed Hanın fethettiği, Yavuz Sultan Selim Hanın vâlilik yaptığı ve Kânûnî Sultan Süleymân Hanın doğduğu bu şehir dört bin senelik eski bir târihe sâhiptir. Trafik numarası (61)dir.

İsminin menşei

Hıristiyan batı târihçileri Hıristiyan emperyalizminin gereği olarakAnadolu'da târihi şehirlerin isimlerini Yunanca veya Lâtince bir kelimeye dayandırmaktadırlar. Hıristiyan Batı eserleri, İyonların Trabzon'u kuşatan surlarına bakarak, Yunanca "dört köşeli" mânâsına gelen "Tarpezus" dediklerini kaydederler. Fakat İyonların rastladığı surları kim yaptı? sorusuna cevap vermekten çoğu çekinir.

Trabzon üzerine pekçok araştırmalar vardır. Bunlar arasında en gerçekçi olan Alman Arkeoloji Bilgini Falmerayer'dir. 1827 senesinde Münih'te basılan **Geschichte Kaiserturm Trapezont** isimli eserinde bu araştırıcı, Trabzon târihini teferruatlı olarak inceler. Alman bilgini Falmerayer, târihî vesikalara dayanarak Trabzon'u Orta Asya'dan gelen Türk kavimlerinden Turanlara bağlı "Tibarenler"in kurduğunu ifâde eder. Tibarenler bu bölgenin ilk sâkinleri Elizonlarla kaynaşmış ve gelişen şehir "Tibaren-Elizon" ismini almıştır. Zamanla "Tirenbun" sonra da "Trabzon" olan bu ismin menşei "Tibaren-Elizon"ların yaşadığı şehir isminden gelmiştir.

Târihi

Trabzon çok eski bir yerleşim merkezidir. İlk sâkinleri Orta Asya'dan gelen Turan Türklerinden Tibarenler ve Elizonlardır. Trabzon, Hitit İmparatorluğunun sınırları dışında kalmıştır. İyonlular Sinop'tan Trabzon'a gelerek Türk asıllı Turanlılara bağlı Tibarenlerin elinden Trabzon'u alarak Karadeniz'de işlek bir ticâret merkezi ve limanı kurdular. M.Ö. 6. asırda Persler bu bölgeyi ele geçirdiler. Makedonya Kralı İskender, İran'ı (Persleri) yenerek bütün Anadolu ve İran'ı krallığına kattıysa da Trabzon'u ele geçiremedi. Makedonya Kralı İskender'in ölümünden sonra imparatorluğu komutanları arasında bölündü. Bu esnâda Trabzon'da Kuzey Karadeniz ve Kırım'ı içine alan Pontus Krallığı kuruldu.

Pontus Krallığı Yunanca konuşan ve Yunan kültürü içinde erimiş Pers asıllı kralların idâre ettiği bir krallıktı. M.Ö. 750 senelerinde kurulan bu krallığı iç savaşlar zayıflattı. Mitridates karışıklığı adıyla târihe geçen bu savaşlara Roma İmparatorluğu da Seledat, Luka ve Lumbos isimli üç komutan emrinde büyük bir ordu gönderdi. Bu komutanlar karışıklıkları bastırıp sonra da bu krallığı işgâl ederek Roma'ya kattılar. Roma İmparatorluğu M.S. 395'te ikiye bölününce Trabzon'da Anadolu gibi Doğu Roma (Bizans)nın payına düştü. M.S. 2. asırda İmparator Hadrianus ve 6. asırda Justinianus Trabzon şehrini ve limanını îmâr ettiler ve su kemerlerini yaptırdılar. Bizans devrinde İslâm orduları Trabzon'u feth için geldilerse de Trabzon'u alamadılar. Bizans devrinde Sâsânî ve Türk akınlarında da Trabzon alınamadı.

Haçlı Seferlerinde Lâtinler Bizanslıları İstanbul'dan kovunca, İznik'e geçici olarak sığınan Bizanslılar, Trabzon'da da İkinci Bizans İmparatorluğunu kurdular. On üçüncü asırda genişleyip bütün Karadeniz'e yayıldılar. Sonraları gittikçe küçülerek sâdece Trabzon şehri ve civarında kaldılar.

İmparator Hanedanı olan Komnenuslar, 1057-1059 ve 1081-1185 arasında 106 yıl Bizans tahtında, 246 yıl da Trabzon'da saltanat sürdüler. Bu arada 1222-1235 yılları arasında Gidos, 1340-1342 yılları arasında da Paleologos hanedanları Trabzon'da iktidar oldular. Fakat 257 yıl boyunca Trabzon Bizans İmparatorluğu tam bağımsız olmayıp, Anadolu Selçuklularına, Moğollara, Akkoyunlulara, 1456'da Osmanlılara vergi ve asker vererek tâbi oldular.

Sultan İzzeddîn Keykavus, Trabzon İmparatoru Birinci Alexius'u yenip esir aldı. Sultan İzzeddîn Keykavus'un kardeşi Sultan Alâeddîn Keykubâd Maçka'yı fethetti. Trabzon Kalesini kuşattı. Türk askerleri burçlara tırmanmışken çıkan şiddetli bir fırtınayla bu kuşatma neticesiz kaldı. Trabzon İmparatoru her sene vergi vermeyi ve Selçuklu Sultanı istediği zaman teçhizatlı bin asker göndermeyi kabul etti.

Trabzon'un yalçın ve sarp dağ silsilesiyle İç Anadolu'dan ayrılması ve Trabzon Kalesinin savunmaya müsâit oluşu sebebiyle Selçuklular bu şehri alamadılar. Böylece Trabzon fethi 400 sene gecikmiş oldu.Selçuklu komutanlarından Emir Ahmed emrindeki Emir Yâkub ve Îsâ Bön, Çoruh havzası ve bütün Doğu Karadeniz bölgesini feth etmişlerdir. Târihçi AnnaComnena'ya göre Trabzon'u da fethetmişlerse de sonradan Theodoros Gabras Trabzon'u geri almıştır.

Bundan sonra İlhanlılara, Timurlulara, Akkoyunlulara vergi veren Trabzon, Fâtih Sultan Mehmed Han devrinde Osmanlı Devletiyle karşı karşıya geldi. Osmanlı Devletinin rakibi olan Akkoyunlular, kız alarak akrabâ oldukları Trabzon Rum İmparatorlarını koruyorlardı. 1352'de İmparator Üçüncü Alexius'un kızı Prenses Maria AnnaDespina, Akkoyunlu şehzâdesi Fahreddîn Kutlu Beyle, bu prensesin 3 kız kardeşi de 3 Türk şehzâdesiyle evlendi. İmparator Dördüncü Alexius ise bir kızını Karakoyunlu Türk Sultanı Cihan Şaha, diğerini Bizans İmparatoru Sekizinci İoannes Paleologos'a vermişti. İmparator Dördüncü İoannes de kızı Despina Yekatherina Thendora'yı Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Beyle evlendirdi.

Fâtih Sultan Mehmed Han zahmetli bir kara ve deniz seferinden sonra, 26 Ekim 1461'de Trabzon'u fethetti. Muhasara 40 gün sürdü. Amiral Kâzım Bey, Doğu Karadeniz'i korumak için Trabzon'da bırakıldı.

Fâtih Sultan Mehmed Han, Trabzon Bizans İmparatoru Komnenus'u İstanbul, Edirne ve sonra da Serez'e sürdü. Kendisine bir mâlikâne verdi. Fakat Komnenus, Fâtih'in rakibiUzun Hasan ile mektuplaşıp, Osmanlı Devleti aleyhine çalışınca İstanbul'da İmparator İkinci David ile 4 oğlu ve 1 yeğeni îdâm edildiler.

Trabzon'da bir müddet kalan Fâtih, Sinop fâtihi Hızır Beyi vâli olarak bıraktı. Trabzon'da daha sonra Hayreddîn Paşa, Zağnos Paşa, Ali Bey ve Mahmûd Paşa vâlilik yaptılar. Altıncı vâli Yavuz'dur.

Yavuz Selim'in 20 yıl sancakbeyliği zamânında Trabzon tamâmen bir Türk şehri oldu. Kültür ve sanat eserleriyle donatıldı. Yavuz'un oğlu Kânûnî Trabzon'da doğdu ve çocukluğunu burada geçirdi. Trabzon bir beylerbeylik yâni eyâlet merkezi oldu. Bu beylerbeyliğin tek merkez sancağı (vilâyeti) vardı.

Fâtih'in İstanbul'dan sonra ikinci yıktığı Bizans İmparatorluğu Trabzon'dur. Trabzon, Türklerin Anadolu topraklarında fethettikleri sonuncu şehirdir. Böylece Doğu Roma tamâmen silinmiştir. Bütün Anadolu

Türk hâkimiyeti altına girmiştir.

Birinci Dünyâ Harbinde Ruslar 1916'da Trabzon'u işgâl ettiler. Bu işgâl bir sene sürdü. İşgâl sırasında ve sonra Rum ve Ermeniler çok zulüm yaptılar. Köy ve kasabaları yaktılar. Trabzonlular direnişe geçtiler. Değirmendere yoluyla Ermeni ve Rumları yendiler. 25 Şubat 1918'de imzâlanan Brest-Litovsk Antlaşması ile Trabzon yeniden Türk hâkimiyetine geçti.

Trabzonlular Millî Mücâdelede (İstiklâl Harbi) büyük hizmetler verdiler. Cumhûriyetin îlânından sonra Trabzon kendi adını taşıyan ilin merkezi oldu.

Fizikî Yapı

Trabzon ili çok sarp, dağlık bir arâziye sâhiptir. İl topraklarının % 78'i dağlardan ve % 22'si platolardan meydana gelir. Ovalar kıyıdaki küçük düzlükler, vâdilerse küçük olan Değirmendere ve Karadere vâdilerinden ibârettir.

Dağları: Doğu Karadeniz Dağlarının bir kısmı Trabzon ilinde bulunur. Dağlar ilin güneyinde ve kıyıya paralel olarak uzanır. Bu dağlar üç blok hâlindedir. Değirmendere Vâdisinin batısında yer alan dağlara Zigana Dağları, Değirmendere ile Solaklı Çayı arasında kalan dağlara Trabzon Dağları ve Solaklı Çayının doğusunda kalan dağlara da Soğanlı Dağları denir. Zigana Dağları kıyılara doğru uzanan derin vâdilerle parçalanmış olup, Doğu Karadeniz Dağlarının en önemli geçidi olan Zigana Geçidi buradadır. Trabzon ile Doğu Anadolu arasındaki karayolu bağlantısı bu geçitten sağlanır. Geçidin deniz seviyesinden yüksekliği 2036 m olup, Zigana Dağlarının en yüksek noktası 2356 m'dir. Trabzon Dağlarının başlıca tepeleri; Kırklar Tepesi (3450 m), Kemer Tepesi (2856 m) ve Karakaya Tepesi (3193 m)'dir. Soğanlı Dağlarının en yüksek yeri Çakırgöl Dağı (3063 m)dir. Dağların etekleri plato ve yaylalardan ibârettir. Bunların yükseklikleri 1750-2250 m arasındadır. Başlıcaları: Mescit Yaylası, Sultan Murâd Yaylası, Aşot ve Reşâdiye Yaylası, Fikonov Yaylası, Beypınarı Yaylası, Maçka Yaylası, Sakaltutan Yaylası ve Derinoba yaylalarıdır.

Ovaları: Trabzon'da ova yoktur. Sâdece kıyı şeridinde akarsuların meydana getirdiği küçük düzlükler vardır. Başlıca vâdileri Değirmendere, Yanbolu Deresi ve Karadere'dir. Vâdiler dik ve derindir.

Akarsuları: Trabzon il toprakları içinde çok sayıda akarsu vardır. Bunlar kısa ve hızlı akan sulardır. Değirmendere 35 km ve Karadere 56 km'dir. Diğerleri kısa olup, bâzıları şunlardır:

Kale Deresi, Sera Deresi, Foldere, Yanbolu Deresi, Koka Deresi, Sürmene Deresi, Solaklı Deresi, İkizdere, Kuzgun Deresi, Baltacı Deresi ve Zağnos Deresi.

Gölleri: Trabzon ilinde küçük göller yoktur. Birkaç küçük göl vardır. Uzun Göl: Çaykara'ya bağlı Uzunyol bucağındadır. Göl, Haldizen Deresi boyunca bâzı yamaçlardan kopan taşların vâdiyi kapatmasıyla meydana gelmiştir. Gölde bol alabalık yaşar. 1250 m yüksekliktedir. Derinliği 15 m uzunluğu 1 km, eni 500 m'dir. Çakır Göl: Çakırgöl Dağının kuzey yamacında yer alan bir buzul yatağı gölüdür. Gölde alabalık yaşar. Denizden yüksekliği 2533 m, boyu 250 m, eni 200 m, çevresi 1160 m, derinliği 20 m'dir. Sera Gölü: 20 Şubat 1950'de bir dağ yamacı kayarak Sera Deresi Vâdisinin bir kısmını kapamış, 3 km uzunlukta ve 200 m genişlikte bir göl meydana gelmiştir. Derinliği 40-50 metre civârındadır. Gölde sazan balığı üretilmektedir.

İklim ve Bitki Örtüsü

İlde Karadeniz iklimi hüküm sürer. Yazları serin ve kışları ılık, her mevsim yağışlı geçer. Güneye dağlık bölgeye varıldıkça iklim sertleşir. Kıyıda yağmur olarak görülen yağış yüksek yerlerde kar şekline dönüşür. Senelik yağış miktarı 730 mm ile 1680 mm arasında değişir. Merkez ilçede senede ortalama 3 gün kar yağar ve 7 günü karla örtülü kalır. Senenin 140 günü yağışlı geçer. Şimdiye kadar en soğuk -7,4°C(9 Şubat 1929) ve en sıcak 38,2°C (20 Ağustos 1941) tespit edilmiştir.

Bol yağış alan Trabzon'da gür bir bitki örtüsü vardır. Ormanlara 2300 m yüksekliğe kadar rastlanır. İlin doğusunda geniş çay bahçeleri bulunur. İl topraklarının % 45'i orman, % 33'ü ekili-dikili alanlar ve geri kalanı çayır ve mer'alardan ibârettir.

Ekonomi

Trabzon ilinin ekonomisi tarıma dayanır. Faal nüfûsun % 75'i tarım, hayvancılık, balıkçılık, avcılık ve ormancılıkla geçinir.

Tarım: Trabzon ilinin iklim şartları sanâyi bitkilerinin üretimine çok elverişlidir. Ekime elverişli alanları az olmakla berâber, ormanları, çay ve fındık bahçeleri, otlakları geniş yer kaplar. Başlıca tarım ürünleri çay, patates, mısır, fındık, tütün, buğday ve fasulye (kuru) dir. Sebzecilik ve meyvecilik de önemli yer tutar. 40 milyon civârında fındık ağacı vardır. Fındıktan sonra armut, kiraz, ve turunçgiller oldukça fazla yetişir. Trabzon ilinde ekilmeye müsâit bir karış boş toprağa rastlamak mümkün değildir.

Hayvancılık: Trabzon'un iklim şartları hayvancılığa çok müsâittir. Bol yağış sebebiyle otlaklar (mer'a ve çayırlar) her zaman gür otlarla kaplıdır. Sığır, koyun, kıl keçisi ve kümes hayvanı beslenir. Arıcılık gelişmektedir.

Ormancılık: Trabzon ili orman varlığı bakımından oldukça zengin sayılır. 200.000 hektar ormanlık ve 10.000 hektar fundalık saha vardır. İl dâhilinde 2300 m yüksekliğe kadar ormanlar bulunur. Yükseklerde iğne yapraklı, alçaklarda geniş yapraklı ağaçlara rastlanır. Ormanlarda en çok çam, ladin, köknar, fundalık, kızılcık, taflan, muşmula, avcı üzümü, defne, geyikdikeni, çobanpüskülü ve 500 m yüksekliğe kadar kestâne, meşe ve kızılağaçlarla çok çeşitli ağaçlar bulunur. 38 köy orman içinde ve 87 köy orman kenarındadır. Ormanlardan tomruk, mâden direği, sanâyi odunu, kâğıtlık odun ve yakacak odun elde edilir.

Sanâyi: Trabzon ilinde sanâyi son senelerde hızla gelişmektedir. Yakın bir gelecekte bir sanâyi merkezi olmaya namzet bir ilimizdir. 10 ve daha fazla işçi çalıştıran sanâyi iş yeri miktarı 1500'e yakındır. Başlıca büyük sanâyi kuruluşları ise: Çaykur'a bağlı çay fabrikaları, Boru ve Profil Sanâyii, Çimento Fabrikası, Karadeniz Su Ürünleri Sanâyii, Süt Endüstrisi Kurumu Fabrikası, Fındık İşleme Fabrikası, Balık Yağı veUnu Fabrikası, Et ve Balık Kurumu'nun fabrika ve soğukhava depoları, Yomra Galvanizli Saç Sanâyii, kalorifer kazanı îmâl eden Kazan Sanâyii, Civata Sanâyii, Giyim Sanâyii, Sun'î Sünger Fabrikası, İş Makinaları Fabrikası, Süt Fabrikası, un fabrikaları, lastik ayakkabı fabrikaları, alüminyum levha fabrikaları, mutfak eşyâları fabrikaları, Ameliyat İpliği Fabrikasıdır. 10 kişiden az işçi çalıştıran sanâyi iş yeri sayısı 2.000'e yakındır. Bunların çoğu metal eşyâ ve makine îmâlatıdır. Trabzon bir transit limanı olduğu için yedek parça îmâlâthâneleriyle çeşitli tâmirhâneler vardır.

Ulaşım: Trabzon Doğu Karadeniz Bölgesinde Samsun'dan sonra ikinci ulaşım merkezidir. Hava, kara ve deniz ulaşımından istifâde eder.

Karayolu: Trabzon ve ilçelerinin büyük kısmı Sinop'tanHopa'ya kadar uzanan kıyı yolu üzerindedir. İlin güney, batı ve doğusunda yol durumu yeterli değildir. Yolsuz köy sayısı % 10'dur. Trabzon-Gümüşhane-Erzurum yoluyla Doğu Anadolu ve İran'a bağlanır. İl sınırları içinde devlet yollarının uzunluğu 251 km ve il yollarının uzunluğu 225 km'dir.

Denizyolu: Trabzon Limanı, Samsun'dan sonra Karadeniz'in ikinci önemli limanıdır. Limanın uzunluğu 440 m'dir. Aynı anda üç gemi yanaşabilir. Günlük yükleme boşaltma kapasitesi bin tona yakındır. Trabzon limanı tesisleri genişletilmektedir. Trabzon-İran transit ticâretinde çok önemli bir yeri vardır.

Hava Ulaşımı: Trabzon'a 5 km mesâfede havaalanı vardır. Yaz-kış İstanbul ve Ankara arasında karşılıklı seferler yapılmaktadır. Yazın sefer sayısı fazladır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

1990 sayımına göre toplam nüfûsu 795.849 olup, 303.612'si ilçe merkezlerinde, 492.237'si köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 4685 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 168'dir.

Örf ve âdetleri: Trabzon'da eski çağlardan bu yana çeşitli milletler ve medeniyetler gelip geçmiştir. Fakat 1071 Malazgirt Zaferinden sonra Selçuklu Türkleri Trabzon civârını, Osmanlılar ise Trabzon'u Türkleştirmiştir. Yavuz Sutan Selim Hanın 20 senelik Trabzon vâliliği esnâsındaysa Trabzon'un Türkleşmesi hızla gerçekleşmiştir. Bu ilde diğer kültürler unutulmuş olup, Türk-İslâm kültürü hâkimdir.

Mahallî kıyâfet: Kadın kıyâfetinde keşan ismi verilen başörtü takılır. Başörtünün altında fes ve tepelik bulunur. Giyilen fistan sâde veya desenli bezlerden dikilir ve topuklara kadar uzanır. Entari altına şalvar giyilir. Bele peştemal bağlanır. Peştemal beyaz, kırmızı, enlemesine çizgili veya kareli olur. Ayaklara yün çorap, çarık veya yemeni giyilir.

Erkek kıyâfetiyse; kara şayak veya puşudan yapılan "gugula" denilen kukuleta biçimli başlıktır. Başlığın uzun uçları baş çevresinde dolanır ve tepede düğümlenir. Üzerlerine zıpka, aba ve ayaklara sabuk denilen çizme giyilir. Bunların hepsi siyah renklidir. Aba yakasız ve kolları astarlıdır. Yeleğin sol omuzdan aşağısı sık düğmelidir ve önü kapalıdır. Zıpkının yanları sırmalı ve kaytan işlemelidir. Dizden yukarısı bol, ağzı körüklü paçaları dardır.

Mahallî oyunlar, Türkü ve halk müziği bakımından Trabzon folklorca çok zengindir. "Horon" denilen oyun havaları meşhurdur. Oyunlar kemençe eşliğinde elle tutuşarak oynanır. Oyunların en orijinal tarafı ayak vuruşları ve diz bükmeleri çok hareketli ve ahenklidir. Trabzon ili halk türküleri bakımından da çok zengindir. Halk oyunlarının başlıcaları ise Pıçak Horonu, Tik Horon, Yüksek Hava, Tamzara, Temürağa, Hasbal, Enişte Havası, Giresun Maçka Horonu, Artırma Horonu, Atlama Horonu ve Dolayı Horonudur.

Mahallî yemekleri: Hamsi buğulaması yanında mis gibi kokan tâze mısır ekmeği üzerine sürülen Trabzon yağı, gurbetteki her Trabzonlu'nun unutamadığı bir hâtırasıdır. Evliyâ Çelebi bile

Seyahâtnâme isimli eserinde Trabzon için şu tekerlemeleri yazmıştır.

Trabzondur yerimiz
Akçe tutmak elimiz
Hamsi balık olmazsa
Nice olurdu hâlimiz

Gız Fadime duydun mu
Gene hamsi çıkayi
Mübareğin hasreti
Yüreğimi yakayi

Hamsiköy sütlacı, hamsi ızgarası, hamsi salamurası, hamsi haşlaması, hamsi çıtlatması, hamsili ekmek, içli tava, hamsi kuşu, lahana çorbası, peynirli ve kıymalı pide meşhurdur. Trabzon'da mücevherat, bakır işleri, dantel; Vakfıkebir'de heybe, şal, peştemal; Araklı'da sepet, şimşir kaşık; Sürmene'de bıçakçılık gibi el sanatı gelişmiştir.

Eğitim: İlde eğitim seviyesi düşüktür. Okur-yazar oranı % 60 civârındadır. İlde 18 Anaokulu, 864 ilkokul, 127 ortaokul, 15 meslekî ve teknik ortaokul, 37 lise, 47 meslekî ve teknik lise ve Karadeniz Teknik Üniversitesi vardır. Üniversiteye bağlı çeşitli fakülte ve meslek yüksekokulları mevcuttur.

İlçeleri

Trabzon ilinde; Merkez ilçe (Trabzon), Akçaabat, Araklı, Arsin, Beşikdüzü, Çarşıbaşı, Çaykara, Dernekpazarı, Düzköy, Hayrat, Köprübaşı, Maçka, Of, Sürmene, Şalpazarı, Tonya, Vakfıkebir ve Yomra ilçeleri vardır.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 216.605 olup, 143.941'i ilçe merkezinde, 72.664'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 42, Çağlayan bucağına bağlı 6 köyü vardır. Yüzölçümü 168 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 1289'dur. İlçe toprakları dar kıyı şeridi ve hemen ardından yükselen dağlardan meydana gelir.

Ekonomisi tarım ve sanâyiye dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri fındık, çay, mısır, tütün ve fasulyedir. Kıyı kesimlerde büyükbaş hayvan besiciliği yaygın olarak yapılır. Balık yağı ve unu fabrikası, un fabrikaları, çimento fabrikası, tuğla ve kiremit fabrikaları ve tütün işleme, fındık kırma atölyeleri başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi tabiî bir limanın kıyısında transit yolunun üzerinde ve Boztepe eteklerinde kurulmuştur. Giresun-Rize karayolu ilçe merkezinden geçer.

Akçaabat: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 99.826 olup, 25.285'i ilçe merkezinde, 74.541'i köylerde yaşamaktadır. Merkez ilçeye bağlı, 62, Derecik bucağına bağlı 10 köyü vardır.

İlçe torakları dar bir kıyı şeridiyle, güneydeki dağlık kesimden meydana gelir. Dağlık kesimin içlerine doğru genişleyen kıyı şeridinde tarım yapılır. Başlıca tarım ürünleri mısır, fındık ve zeytindir. Balıkçılık ve büyükbaş hayvancılığı gelişmiştir. Son zamanlarda çilekçilik de gelişmektedir. İlçede tütün işleme atölyesiyle hayvan yemi de üreten bir süt fabrikası vardır.

İlçe merkezi deniz kıyısında Giresun-Trabzon sâhil yolunda kurulmuştur. İl merkezine 14 km mesâfededir. Merkez ilçeyle birleşmek üzeredir.

Araklı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 55.419 olup, 12.141'i ilçe merkezinde, 43.278'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 27, Dağbaşı bucağına bağlı 14 köyü vardır. Yüzölçümü 372 olup, nüfus yoğunluğu 149'dur.

İlçe toprakları dar bir kıyı şeridinin hemen arkasından başlayan dağlardan müteşekkildir. Trabzon Dağları ilçenin büyük bir bölümünü kaplar. Yağışların bol olması dağlık bölümlerde gür bir ormanlık alanın doğmasına sebep olmuştur. İlçenin orta kesimlerindeki dağların, yamaçlarında yüksekliği 1750-2200 m arasında değişen platolar yer alır. İlin en uzun akarsuyu olan Karadere ilçe merkezinden geçerek Karadeniz'e dökülür.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri çay ve fındıkdır. Hayvancılık ekonomide önemli bir yer teşkil eder. Besi hayvancılığı gelişmiş olmasına rağmen, yaylacılık hâlâ önemini korumaktadır. En çok sığır beslenir. İlçede üretilen çayın işlendiği bir çay fabrikası vardır.

İlçe merkezi, Karadeniz'in kıyısında kurulmuştur. Trabzon-Rize karayolu ilçe merkezinden geçer. İl merkezinin 41 km doğusundadır. 1953'te ilçe olmuştur.

Arsin: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 33.432 olup, 6705'i ilçe merkezinde, 26.727'si köylerde

yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 23 köyü vardır. Yüzölçümü 169 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 198'dir.

Bütün Karadeniz kıyısında olduğu gibi Arsin'de de dar kıyı şeridinin hemen arkasından kıyı dağları yükselir. Sık fakat kısa olan akarsular, dağları parçalarlar. İlçenin tarım ve yerleşim alanları sınırlıdır. Başlıca ürünleri, fındık ve mısırdır. Kıyılarda balıkçılık gelişmiştir.

İlçe merkezi, Karadeniz kıyısında Trabzon-Rize karayolu üzerindedir. İl merkezine 15 km uzaklıktadır. 1959'da ilçe merkezi olan Arsin'de belediye 1952'de kurulmuştur.

Beşikdüzü: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 28.794 olup, 14.047'si ilçe merkezinde, 14.747'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 28 köyü vardır. Vakfıkebir'e bağlı bucakken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu.

İlçe bütün Karadeniz kıyısında olduğu gibi dar kıyı şeridi ve hemen arkasından yükselen kıyı dağlarından meydana gelir. İlçenin tarım alanları sınırlıdır. Dağlık kesimleri kaplayan ormanları; kızılağaç, gürgen, kayın ve ladin ağaçlarından meydana gelir. Başlıca tarım ürünleri patates, mısır, fındık ve çaydır. Hayvancılık ekonomide önemli yer tutar. Kıyı kesimlerde balıkçılık gelişmiştir.

İlçe merkezi Trabzon-Giresun karayolu üzerinde ve deniz kıyısında kurulmuştur.

Çarşıbaşı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 19.287 olup, 6002'si ilçe merkezinde, 13.285'i köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 21 köyü vardır. Vakfıkebir ilçesine bağlı bucakken 16 Mayıs 1990'da 3647 sayılı kânunla ilçe oldu.

İlçe toprakları dar kıyı şeridi ve hemen arkasından yükselen kıyı dağlarından meydana gelir. Dağlar derin akarsu vâdileriyle parçalanmıştır. İlçenin tarım alanları sınırlıdır. Dağlık bölümdeki ormanlar kızılağaç, gürgen, kayın ve ladin ağaçlarıyla kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri patates, mısır ve fındıktır. Büyükbaş hayvancılığı ekonomide önemli yer tutar. Kıyı kesimlerinde balıkçılık yapılır.

İlçe merkezi Trabzon-Giresun karayolu üzerinde ve deniz kıyısında kurulmuştur.

Çaykara: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 21.660 olup, 2250'si ilçe merkezinde, 19.410'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 20, Uzungöl bucağına bağlı 9 köyü vardır.

İlçe toprakları denizden içeride ve dağlık kesimde yer alır. Toprakların büyük bölümünü Doğu Karadeniz Dağları kaplar. İlin en yüksek noktası olan Çakırgöl Dağı (3063 m), İlçe topraklarının güneybatısında yer alır. Dağların eteklerinde yüksek yaylalar vardır. Solaklı Çayı ve kolları ilçenin en önemli akarsuyudur. İlçe sınırları içinde iki göl bulunur. Bunlar Çakırgöl veUzungöl'dür.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. En çok sığır beslenir. Müsâit alanların azlığı sebebiyle tarım çok az yapılır. En çok mısır yetiştirilir. Fasulye, patates, fındık, çay ve elma yetiştirilen diğer tarım ürünleridir. İlçe topraklarının geneli ormanlarla kaplı olduğundan, ormancılık ekonomide önemli bir yer tutar. Ormanlar kayın, gürgen, köknar, sarıçam ve ladin ağaçlarıyla kaplıdır.

İlçe merkezi Solaklı Çayı kenarında kurulmuştur. Daha çok bir köy görünümünde olan ilçeden kıyı yolunu Bayburt'a bağlayan karayolu geçer. İl merkezine 77 km uzaklıktadır.

Dernekpazarı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 8181 olup, 2686'sı ilçe merkezinde, 5495'i köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 11 köyü vardır. Çaykara'ya bağlı bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

İlçe toprakları kıyıdan iç kesimde ve dağlık bölgede yer alır. Dağların eteklerinde hayvancılıkta önemli yer tutan yüksek yaylalar vardır. Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. En çok büyükbaş hayvan beslenir. Düz alanların azlığı yüzünden tarım çok az yapılır. Başlıca tarım ürünü mısırdır. Ayrıca fındık, patates, fasulye ve çay az miktarda yetiştirilir. İlçe topraklarının büyük kısmı ormanlarla kaplı olduğundan, ormancılık ekonomide önemli yer tutar. Ormanlar kayın, gürgen, köknar, sarıçam ve ladin ağaçlarıyla kaplıdır.

İlçe merkezi Solaklı Çayı kenarında kurulmuştur. Dağınık bir kuruluş düzenine sâhip ilçeden Of-Bayburt karayolu geçer.

Düzköy: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 20.974 olup, 4793'ü ilçe merkezinde 16.181'i köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları kıyıdan içerde dağlık kesimde yer alır. Ekonomisi hayvancılık ve ormancılığa dayalıdır. Büyükbaş hayvan besiciliği gelişmiştir. Ormanlar kayın, gürgen, köknar, sarıçam ve ladin ağaçlarıyla kaplıdır. Tarıma müsâit alanlar azdır. Başlıca tarım ürünleri mısır, tütün ve az miktarda fındıktır. İlçe merkezi Kale Deresi kenarına yakın kurulmuştur. Akçaabat'a bağlı bir bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Hayrat: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 20.506 olup, 4168'i ilçe merkezinde, 16.338'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 26 köyü vardır.

İlçe toprakları kıyıdan içeride, Doğu Karadeniz Dağları eteklerinde yer alır. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Başlıca tarım ürünü çay ve mısırdır. Of'a bağlı bir bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Köprübaşı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 14.416 olup, 4343'ü ilçe merkezinde, 10.073'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 11 köyü vardır. İlçe toprakları kıyıdan içeride olup, Doğu Karadeniz Dağlarıyla kaplıdır. Dağlar, kestane, kızılağaç, kayın, köknar, sarıçam ve ladin ağaçlarından meydana gelen ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi hayvancılık ve ormancılığa dayalıdır. Genelde büyükbaş hayvan beslenir. Az da olsa, tarım yapılan ilçede mısır, çay, fındık ve patates başlıca tarım ürünleridir. İlçe merkezi Sürmene Çayı kıyısında kurulmuştur. Sürmene'ye bağlı bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Maçka: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 42.324 olup, 7673'ü ilçe merkezinde, 34.651'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 52, Esircioğlu bucağına bağlı 16 köyü vardır. Yüzölçümü 1000 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 42'dir.

İlçe topraklarını Zigana Dağları kaplar. Bu dağların en yüksek noktası Deveboyu Tepesi (3.082 m) dir. Dağlar, Değirmendere Akarsuyu ile derin biçimde parçalanmıştır. Yüzölçümü bakımından ilin en büyük ilçesidir. Denize kıyısı yoktur.

Ekonomisi tarım ve ormancılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri mısır, patates, elma ve fındıktır. Hayvancılık ekonomide önemli yer tutar. Büyükbaş hayvancılığı gelişmiştir. Yaylacılığın yaygın olduğu ilçenin tereyağı ve diğer süt ürünleri meşhurdur. Zengin ormanlara sahip olduğundan Maçka'da orman ürünlerini işleyen atölyeler ve bir kereste fabrikası vardır.

İlçe merkezi Değirmendere kıyısında ve Trabzon-Gümüşhane-İran transit karayolu üzerinde kurulmuştur. İl merkezine 28 km mesâfededir. Maçka belediyesi 1908'de kurulmuştur.

Of: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 65.433 olup, 14.948'i ilçe merkezinde, 50.485'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 47 köyü vardır. İlçe toprakları dar kıyı şeridinin ardından yükselen dağlık kesim Solaklı, Baltacı çayları tarafından derin şekilde parçalanmıştır.

Ekonomisi tarım ve balıkçılığa dayalıdır. Çay, mısır ve patates en çok yetiştirilen tarım ürünleridir. Hayvancılık gelişmiş olup, sığır ve koyun besiciliği yapılır.

İlçe merkezi deniz kıyısında ve Trabzon-Rize karayolu üzerinde kurulmuştur. İl merkezine 61 km mesâfededir. Of Belediyesi 1873'te kurulmuştur.

Sürmene: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 35.306 olup, 12.008'i ilçe merkezinde, 23.298'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 18, Küçükdere bucağına bağlı 10 köyü vardır.

İlçe toprakları genelde dağlıktır. Kıyıdan sonra ormanlarla kaplı Karadeniz Dağları yükselir. Ormanlar kestâne, kızılağaç, kayın köknar, sarıçam, ladin ağaçlarından meydana gelir. Dağlar, akarsularla parçalanmıştır. Sürmene Deresi, İsirli ve Musalı dereleri önemli akarsularıdır.

Ekonomisi tarım ve balıkçılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri çay, fındık, mısır ve patatestir. Hayvancılık da ekonomide önemli yer tutar. İlçede bir çay fabrikası vardır. Bıçak yapımı bölgeye âit el sanatlarıdır. Kıyı şeridinde tekne ve küçük gemi yapılan merkezleri vardır.

İlçe merkezi Sürmene Deresi kenarında ve Trabzon-Rize karayolu üzerinde kurulmuştur. İl merkezine 47 km mesâfededir. Sürmene belediyesi 1854'te kurulmuştur.

Şalpazarı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 18.983 olup, 3665'i ilçe merkezinde, 15.318'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 24 köyü vardır. İlçe toprakları kıyıdan içerde olup, dağlıktır. Ekonomisi hayvancılık ve ormancılığa dayalıdır. Dağlar genelde kızılağaç, gürgen, kayın ve ladin ağaçlarından meydana gelmiş ormanlarla kaplıdır. Süt ürünleri ve tereyağı meşhurdur. İlçe merkezi Zigana Dağları eteklerinde kurulmuştur. Vakfıkebir'e bağlı bir bucakken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu.

Tonya: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 25.790 olup, 11.058'i ilçe merkezinde, 14.732'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 16 köyü vardır. Yüzölçümü 265 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 97'dir.

İlçe toprakları akarsularla parçalanmış dağlık alanlardan meydana gelmiştir. Kızılağaç, kayın, gürgen ve ladin ağaçlarıyla kaplı dağların yüksek kısımlarında hayvancılık ve sayfiye yönünden önemli yaylalar vardır. Önemli akarsuları Foldere ve Kale deresidir. Denize kıyısı olmayan ilçelerden biridir.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. İlçede tarıma elverişli düzlük yoktur. Süt üretimi gâyesiyle daha çok büyükbaş hayvan yetiştirilir. Süt ürünlerinden tereyağı ve kaşar peyniri meşhurdur.

İlçe merkezi Foldere Vâdisinde kurulmuştur. İl merkezine 57 km uzaklıktadır. İlçe gelişmemiş, küçük bir yerleşim merkezidir. Tonya belediyesi 1954'te kurulmuştur.

Vakfıkebir: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 38.244 olup, 20.564'ü ilçe merkezinde, 17.680'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 34 köyü vardır.

İlçe toprakları kıyı kesimleri düz, iç kesimleri ise akarsularla parçalanmış dağlarla kaplıdır. En önemli akarsuyu Foldere'dir. Dağlık kesimleri kızılağaç, gürgen, kayın ve ladin ağaçlarından meydana gelmiş ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Patates, çay, fındık, mısır ve elma önemli tarım ürünleridir. Çilekçilik gelişmektedir. Hayvancılık da ekonomide önemli rol oynar. Kıyı kesimlerde yaşayanların bir kısmı balıkçılıkla uğraşır. İlçede heybe ve kilim dokuma sanatları gelişmiştir. İlçe topraklarında çinko, kurşun yatakları vardır. Hayvancılık ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. Tereyağı meşhurdur.

İlçe deniz kıyısında Giresun-Trabzon yolu üzerinde kurulmuştur. İl merkezine 45 km mesâfededir. Vakfıkebir belediyesi 1894'te kurulmuştur.

Yavuz Sultan Selim Han, Trabzon vâlisiyken annesi Gülbahar Sultan kendisini ziyâret için deniz yoluyla gelirken fırtınaya tutulur. Sâlimen karaya ayak basarsam orasını vakıf yapacağım der ve tabiî bir liman olan Vakfıkebir'de karaya çıkar ve burasını vakıf yapar. İlçenin ismi de oradan gelir.

Yomra: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 30.669 olup, 7335'i ilçe merkezinde, 23.334'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 20 köyü vardır. Yüzölçümü 207 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 148'dir.

İlçe toprakları dağlıktır. Kıyı kesiminin hemen arkasından Trabzon Dağları yükselir. Dağdan kaynaklanan sular, küçük derelerle Karadeniz'e dökülür. Bu derelerin önemlileri Kalata ile Yanbolu dereleridir. Dağlar kızılağaç, kayın ve ladin ağaçlarından meydana gelmiş ormanlarla kaplıdır. Yüksek kesimlerde hayvancılık açısından önemli yaylalar vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Mısır, fındık ve patates başlıca tarım ürünleridir. Hayvancılık ekonomide önemli yer tutar. Kıyı kesimlerinde halk balıkçılıkla uğraşır ilçede, balık yağı ve balık unu, katgüt, galvanizli saç, tuğla ve kiremit fabrikaları vardır.

İlçe merkezi Karadeniz kıyısında, Trabzon-Rize sâhil yolu üzerinde kurulmuştur. İl merkezine 12 km mesâfededir. İl merkeziyle birleşmek üzeredir. Yomra belediyesi 1953'te kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Karadeniz'in sembolü kabul edilen, ikinci İstanbul olarak vasıflandırılan Trabzon; târihî eserleri, tabiî güzellikleri, zengin folkloru ve elverişli iklimiyle şirin bir ilimizdir. Fâtih'in yıktığı üç imparatorluktan birine başşehirlik yapan il, târihî eserler yönünden oldukça zengindir. 1830 yangını sırasında eski eserlerin çoğu imhâ olmuştur. Başlıca târihî eserleri şunlardır:

Gülbahar Hâtun Külliyesi: Gülbahar Hâtun Mahallesinde Yavuz Sultan Selim Hanın annesi Gülbahar Hâtun tarafından 1514'te yaptırılmıştır. Külliye, câmi medrese, aşhâne, imâret, türbe ve hamamdan meydana gelmişse de günümüze sâdece câmi ve türbe ulaşabilmiştir. Türbe; câminin doğusunda yer alır. Sekizgen plânlı ve kubbeli olan türbenin içi âyet ve sûrelerle süslenmiştir.

İskenderpaşa Câmii: Vâli İskender Paşa tarafından 1529'da yaptırılmıştır. Kaynaklarda yanında bir medrese olduğu bildirilmekteyse de, günümüze kalıntıları dahi ulaşamamıştır. Kare plânlı, kubbeli ana mekânın duvarları Türk motifleriyle süslenmiştir. Câmi, 1882 ve 1973'te gördüğü tâmirler yüzünden ilk orijinalliğini kaybetmiştir. Minâresi tek şerefelidir.

Semerciler Câmii: Semerciler Mahallesindedir. Yapım târihi kesin belli değildir. 1820'de tâmir sırasında kubbesi düz çatıyla örülmüştür. Tavan ve minberi ahşap oymacılığın ilginç örneklerindendir. Minâresi tek şerefelidir.

Çarşı Câmii: Çarşı Mahallesinde Trabzon Vâlisi Hazînedarzâde Osman Paşa tarafından 1839'da yaptırılmıştır. 1964'te yapılan tâmir sırasında kubbesi kurşunla kaplanmıştır. Mihrap ve minber mermer olup, çok güzel işlemelidir.

Fâtih Câmii: Ortahisar Mahallesinde olup, Ortahisar Câmii diye de bilinir. Kiliseden Câmiye çevrilmiştir. Mihrap ve minberdeki işlemeleri çok güzeldir. Çeşitli zamanlarda tâmir görmüştür.

Yeni Cumâ Câmii: Yeni Cumâ Mahallesindedir. On dördüncü asırda kilise olarak yapılan eser.

Osmanlılar tarafından Trabzon fethedilince câmiye çevrilmiş ve yanına bir minâre ilâve edilmiştir.

Kudreddîn Câmii: Kommenler İmparatoru Üçüncü Alexios'un kızı Anna tarafından 1342'de kilise olarak yaptırılmıştır. 1665'te câmiye çevrilen eserin yanına tek şerefeli bir minâre ilâve edilmiştir.

Emir Mehmed Türbesi: Kitâbesinden anlaşıldığına göre, 1523'te Emir Mehmed adına yaptırılmıştır. Türbede Emir Mehmed ve Trabzon şeyhlerinden Osman Baba gömülüdür.

Bedesten: Yapım târihi belli olmayan eserin on ikinci asırda yapıldığı tahmin edilmektedir. Günümüzde ahşap kat bölmeleri yıkılmış, sâdece alt kattaki dükkanlar vardır.

Vakıf Han: Çarşı Câmiinin arkasında olup, Taşhan adıyla da bilinir. 1531'de Trabzon Vâlisi İskender Paşa tarafından yaptırılmıştır. Dükkanlar geniş bir avlu etrâfında sıralanmış olup, tonoz örtülüdür.

Alaca Han: Bakırcılariçi semtinde, olup kitâbesi yoktur. On sekizinci asırda yapıldığı tahmin edilmektedir. Gördüğü tâmirler yüzünden orijinalliğini kaybetmiştir. Birinci katta 11, ikinci katta 16 dükkân vardır. Günümüzde yıkılma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Paşa Hamamı: Çarşı Mahallesinde, Trabzon Vâlisi İskender Paşa tarafından 1531'de yaptırılmıştır. Çifte hamam plânındadır.

Hacı Ârif Hamamı: Pazarkapı Câmiinin arkasındadır. Yapısından 18. asırda yapıldığı tahmin edilmektedir. Oldukça yıkık vaziyettedir.

İmâret Deresi Su Kemeri: Trabzon Kalesinin batı yamacındaki İmâret Deresi üzerindedir. On altıncı asırda Justinianus tarafından yaptırılmıştır. Günümüzdeki su kemeri 13. asırdan kalmıştır. Kesme taştan 30 m uzunluğunda, 7 m yüksekliğinde, beş gözlüdür.

Kuzgundere Su Kemeri: Kalenin doğusunda Kuzgundere üzerinde kurulmuştur. On üçüncü asırda yapılmıştır. Kesme ve moloz taştan yapılmış 8 m uzunlukta, 6 m yüksekliğinde olup, İnceköprü adıyla bilinir. Bugün üstüne ek yapılarak genişletilip yol olarak kullanılmaktadır.

Kavaklı Su kemeri: Yeni Cumâ Mahallesindedir. Kesme ve moloz taştan yapılmış olup, 20 m uzunluğunda 7 m yüksekliğindedir.

Abdullah Paşa Çeşmesi: Gülbahar Hâtun Mahallesindedir. Hazînedarzâde Abdullah Paşa tarafından 1849'da yaptırılmıştır. Dikdörtgen ampir biçimde yapılmış bir yapıdır.

Abdülhamîd Çeşmesi: İskender Paşa Mahallesinde 1891'de yaptırılmıştır. Üç musluklu ve her musluk ayrı yalaklıdır. Saçağın üstünde Abdülhamîd Hanın tuğrası vardır.

Zağanos Köprüsü: Ortahisar ile Gülbahar Hâtun semti arasındadır. Önceleri günümüzdeki köprünün yerinde, Zağanos Paşa tarafından 1467'de yaptırdığı, inip kalkabilen küçük bir köprü olduğu bilinmektedir. Şimdiki köprü kesme taştan 60 m uzunluğunda olup, tek gözlüdür.

İrene Kulesi: Yeni CumâMahallesinde, Boztepe eteklerindedir. Yapım târihi kesin olarak belli değildir. Kesme taştan içiçe geçmiş iki kuleden meydana gelmiştir. 1916-1918 Rus işgâlinde cephânelik olarak kullanılmıştır. Bir patlama yüzünden çatısı havaya uçmuştur.

Ayasofya Müzesi:İl merkezinin 3 km batısında yer alır. 1263'te Bizans İmparatoru VIII. Palaiogologos tarafından kilise olarak yaptırılmıştır. Trabzon Osmanlılar tarafından fethedilince camiye çevrildi. 1864'te tamir edilen cami 1957'de müze haline getirildi.

Trabzon Kalesi: Eski bir kaledir. Yukarı, Orta ve Aşağı Hisar olarak üç kısma ayrılır. **Vazelon Manastırı:** Maçka'ya iki saat mesâfede Hamurya Köyü yakınındadır. M.S. 317'de yapılmış ve 565'te Justinianus tâmir ettirmiştir. Bugün yıkıntı hâlindedir. Manzarası çok güzeldir. **Sümela (Meryem Ana) Manastırı:** Maçka'ya 18 km mesâfede orman içinde 220 m yükseklikte kayalara oyularak yapılmış bir manastırdır. M.S. 474'te yapılmış olup, 72 odalı, 4 katlı, binlerce el yazma kitabı bulunan kütüphânesi, altın ve gümüş mahfazalar içinde saklanan, imparator ve Osmanlı sultanlarının berât ve fermanları bulunan müzesi, eski çağın ressamlarından Luka tarafından yapılan Meryem Ana tasviri, yabancı turistlerin ilgisini çekmektedir. 1924'te bir yangınla tahrip olmuştur. Yabancı turistlerse duvardaki freskleri çıkarıp yurt dışına kaçırmışlardır. Odalar resimlerle süslüdür. Altındere Vâdisindedir. **Kuştul (Hızır-İlyas) Kızlar Manastırı:** Maçka'nın 30 km doğusunda Şimşirlik Köyü yakınında bir kaya üzerindedir. Binâya 93 merdivenle çıkılır. Manzarası güzeldir.

Mesire Yerleri: Trabzon, tabiî güzellikler yönünden zengin bir ilimizdir. Kıyıları, ormanları ve her mevsim zümrüt gibi yemyeşil örtüsüyle yurdumuzun en güzel köşelerinden biridir. Başlıca mesire yerleri şunlardır:

Çamburnu: Trabzon-Rize devlet karayolu üzerinde Sürmene'ye 7 km mesâfede tabiî bir mesiredir.

Çakırgöl: Çakırgöl Dağının kuzey yamacında yer alan göl kıyısı güzel bir mesiredir. Alabalık boldur. **Bulak Köyü:** İl merkezine 11 km mesâfede temiz havası ve kaynak suları ile meşhur bir mesiredir. Bölgede kır kahveleri vardır. **Zigana Geçidi:** Değirmensuyu civârında 2510 m yükseklikte, etrafı çam ormanlarıyla kaplı yaz ve kış manzarasına doyum olmayan bir yerdir.

Kaplıca ve İçmeler: Trabzon, şifâlı su kaynakları bakımından çok zengindir. Birçok mâden suyu kaynağı vardır.

Kisarna ve Yomra İçmesi: Trabzon'a 7 km mesâfede Bengisu köyündedir. Mide, karaciğer, böbrek, barsak ve safra yolları hastalıklarına tavsiye edilir. Yakınında şişeleme tesisleri vardır. Gazino ve çay bahçeleriyle aynı zamanda bir mesire yeridir.

Ziyâret Suyu (Araklı ilçesi), Hadi Mâdensuyu (Çaykara ilçesi), Ziyaret Gölü Suyu (Maçka ilçesi), Sürmene Mâdensuyu, TonyaMâdensuyu, Uçarsu Mâdensuyu (Akçaabat ilçesi), Karadağ Mâdensuyu (Vakfıkebir ilçesi) Simenler Madensuyu (Vakfıkebir ilçesi), Sarayla Madensuyu (Yomra ilçesi), Ayazma Mâdensuyu (Yomra ilçesi), Acısu (Şalpazarı) diğer şifâlı sular olup, çoğunda tesisler yetersizdir.

TRABZONSPOR (TS);

Türk spor kulüplerinden. 21 Temmuz 1966'da Trabzon İdmangücü, Martıspor ve Karadeniz kulüplerinin birleşmesiyle kuruldu. Kulübün formasının renkleri bordo-mavidir. 1967'de İkinci Türkiye Ligine geçen Trabzonspor 1973-74 sezonunda Türkiye Birinci Ligine yükseldi. Başarılı bir çalışma ortaya koyarak Türkiye Birinci Liginde 1975-76, 1976-77, 1978-79, 1979-80, 1980-81, 1983-84 sezonlarında olmak üzere altı defâ şampiyon oldu. Türkiye Federasyon kupasını dört defâ (1976-77, 1977-78, 1983-84, 1991-92), Cumhurbaşkanlığı kupasını altı defâ (1975-76, 1976-77, 1977-78, 1978-79, 1979-80, 1982-83), Başbakanlık kupasını üç defâ (1975-76, 1977-78, 1984-85) aldı. Avrupa kupalarında da başarı gösteren Trabzonspor 1983-84 sezonunda UEFA kupasında Türkiye'yi temsil etti. İtalyan takımı İnter'i Trabzon'da 1-0 yenmesine rağmen ikinci turda elendi. 1984-85 sezonunda Şampiyon Kulüpler kupasında ilk turda Sovyetler Birliği'nin Dinyeper takımını Trabzon'da 1-0 yendi. Rövanş maçında ise 3-0 yenilerek kupadan elendi. Türkiye Birinci Ligindeki mücâdelesini sürdüren Trabzonspor, Millî Takıma çok sayıda oyuncu verdi.

TRABZON RUM İMPARATORLUĞU;

Haçlı-Lâtin zulmünden kaçan Bizanslıların Trabzon ve çevresinde kurduğu devlet. Hıristiyanlar İslâm ülkeleri ve Türkler üzerine Haçlı Seferleri (1096-1270) tertip ettiler. Bunlardan Dördüncü Haçlı Seferinde Lâtinler, Bizans İmparatorluğunun merkezi İstanbul'u işgâl ettiler. Katolik mezhebine mensup Lâtinler, Ortodoks-Bizans Hânedanına, İstanbul ahâlisine ve şehre çok zarar verdiler. Haçlı ordusu, İstanbul'un zenginliği karşısında şaşkına döndü. İstanbul yağmalanıp, ahâlisine çok zulmedildi. Asilzâdeler ve hânedan mensuplarının zulümden kurtulabilenleri, Anadolu'ya çekildiler. Bizans İmparatoru Theodoros I Laskaris, İznik Rum İmparatorluğunu kurdu (1204). Bizanslılardan Komnenos âilesi, Trabzon'a gitti. 1204'te Trabzon Rum İmparatorluğunu kurdu. İstanbul'a ise Venedikliler hâkim olup, Lâtin İmparatorluğunu kurdular. Bunlar, 1204'ten 1261 yılına kadar Bizans'a hâkim oldular.

Trabzon Rum İmparatorluğunun kurucusu ve ilk hükümdarı Aleksios Komnenos (1204-1222) idi. Batıda Karadeniz Ereğlisi'nden, doğuda Batum'a kadar hâkim oldu. Aleksios Komnenos, İznik Rum İmparatorluğu ile mücâdele etti. Türkiye Selçukluları, 1214'te Trabzon'u kuşatıp Ereğli ile Amasra'yı ele geçirdikleri gibi Aleksios'u da esir aldılar. Sinop Selçuklular'a geçti. Aleksios Komnenos, Selçuklulara yardımcı asker, vergi ve hediye vermek sûretiyle esirlikten kurtuldu. Selçuklular, 1221'de Trabzon'u tekrar kuşattılar. Trabzon Rum İmparatorluğu Selçuklulara tâbi hâle geldi. Bu bağlılık Selçukluların Moğollarla yaptığı 1240 Kösedağ Harbine kadar devam etti. Moğollar, Anadolu'yu işgâl edince; Trabzon Rum İmparatorluğunu haraca bağladılar. Moğollardan sonra Türkmenlerin nüfuzuna girdi. Türkmenler, Giresun, Ordu ve Ünye ile havâlisini aldılar. İmparator Üçüncü Aleksios (1349-1390) Türkmenlerle iyi geçinmek için kızkardeşi Maria'yıAkkoyunlu Kara Yülük Osman Beye verdi. Dört kızını da Türkmen beyleriyle evlendirdi. Safevî Hânedanı mensuplarının anaları Trabzon Rum Hânedanına mensup kadınlardan doğmadır.

Osmanlı Devleti, Asya ve Avrupa kıtalarında genişlemesiyle, Trabzon'a da geldi. Sultan İkinci Murâd Han (1421-1451) zamânında Trabzon alınmak istenmişse de, Osmanlı donanması kuvvetli fırtınaya tutulduğundan harekât tamamlanamadı. Fâtih Sultan Mehmed Han (1451-1481) zamânda Osmanlıların Rum Beylerbeyi Hızır Bey, Trabzon Rum İmparatorluğuna karşı 1456'da karadan ve denizden taarruza geçti. Trabzon Rum İmparatorluğu, Osmanlılar karşısında çok zor duruma düştü. Osmanlılara vergi vermeyi kabul etti. Osmanlılardan emin olmak için, ittifak da aradılar. Doğuda kuvvetli bir Türkmen devleti kuran Akkoyunlu Devleti beylerine kız verip, akrabalık kurdular. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Dördüncü Yuannis'in kızı Despina Hâtunla evlendi.

David Komnenos, 1458'de Rum İmparatoru olunca; Osmanlılara ödediği vergiyi kesip, ödenenleri de Uzun Hasan vâsıtasıyla geri istetti. Papa vâsıtasıyla da, Osmanlı Devletine karşı Avrupa devletlerinin ittifak yapmaları talebinde bulundu. Fâtih, Trabzon Rum İmparatorluğunun düşmanca hareketlerini yakından tâkip ediyordu. Fâtih, 1460'ta bizzat sefere çıkarak karadan Trabzon'a yürüdü. Osmanlı donanması da, 300 gemiyle denizden sefere katıldı. Osmanlı seferini Akkoyunlular engellemek istediyse de, Fâtih'e mâni olamadılar. Trabzon, karadan ve denizden muhâsaraya alındı. İmparator David, Osmanlılara karşı durulamayacağını ve Akkoyunlu ile Avrupa devletlerinin yardımının imkânsız olduğunu görerek, 26 Ekim 1461'de teslim oldu. Trabzon Rum İmparatorluğu târihe karışıp, toprakları ve mîrâsı Osmanlı Devletine kaldı.

TRAFİK;

Alm. *(Strassen-) Verkehr (m),* **Fr.** C*irculation (f), trafic (m),* **İng** *Traffic.* Yayaların, hayvanların, kara, deniz, hava vâsıtalarının hareketi; gidiş geliş. Seyrüsefer. Bu kelime araçlı araçsız bütün taşıma işlerini de içine almaktadır. İnsanın bütün hayâtında önemli yeri olan trafiğin 40-50 yıl önce günlük hayâta bugünkü kadar tesir edeceği hayâl bile edilemiyordu. İlk insan ve ilk peygamber hazret-i Âdem'den beri insanlar çeşitli medeniyetler kurup değişik ulaşım vâsıtaları kullandılar. Bugüne kadar yapılan arkeolojik kazılarda kullanılan vâsıtalardan atlı arabalara âit bilgiler bulunabilmiştir. Bunlarla yapılan ulaştırmada, yolcu ve eşyaların emniyeti için bâzı kurallara uyulması mecburiyeti kondu.

Bilinen en eski trafik kuralları Babillilere âittir. Bundan sonra Romalılar büyük ticârî yollara hakimiyetleri sebebiyle değişik kâideler koydular. Avrupa'dan Çin'e kadar olan ticârî yollar için tedbirler aldılar. Onlardan sonra çok kısa zamanda üç kıtaya hâkim olan Müslümanlar geniş topraklar üzerinde emniyetli kervan yollarını işlettiler. Selçuklu ve Osmanlılar yolculuğun emniyetli yapılması için yol güzergâhı üzerinde han ve kervansaraylar inşâ ettiler. Yollarda yapılan taş ve kemer köprülerden bir kısmı günümüzde kullanılmaktadır.

Târihin çeşitli dönemlerinde bâzı ülkeler deniz ulaşımında öncülük yaparak kullanılan vâsıtaları geliştirdiler. Mısır, Finike, Kartaca, Yunan, Roma Bizans, Osmanlı medeniyetlerinde deniz vâsıtalarında önemli gelişmeler oldu. Küçük ve büyük denizlerde gemilerin belli yolları tâkipleri zamanla gemi trafiğinin artmasına sebep oldu. Buharlı gemilerin bulunması, limanlar arası taşımacılığın önem kazanması belli bölgelerde trafiği daha fazlalaştırdı. Bilhassa liman, boğaz ve kanallarda ulaşımın artması yeni trafik kurallarının uygulanmasını gerektirdi. Milletlerarası deniz yollarının mecburî olarak kullanılması ve yaygınlaşması milletlerarası deniz trafik kâidelerini ortaya çıkardı. Devletlerin bunlara uyma mecburiyeti genel kâide hâline geldi İmdat isteyen gemilere yardım, deniz fenerleri, kurtarma kuruluşları, kılavuzluk hizmetleri, ikmâl, bakım, onarım, gemilerin izin ve muâyeneleri, gümrük işlemleri, milletlerarası trafik kâidelerine uygun olarak yürütülmektedir.

Hava ulaşımı bilhassa İkinci Dünyâ Harbinden sonra önem kazandı. Büyük şehirler ve milletlerarası uçak seferlerinin her geçen gün fazlalaşması bâzı bölgelerde hava trafiğinin artmasına sebep oldu. Hava meydanlarından yolcu ve yük nakli belli esaslar dâhilinde yapılmaktadır. Ülkeler arası seferler çok artınca milletlerarası antlaşmalara ihtiyaç duyuldu. Böylece devletlerin ve özel şirketlerin hava sahalarından ve meydanlarından faydalanmaları esasa bağlandı. Bugün hava trafiği denetiminin gâyesi uçak rotalarının çakışmasını önlemek ve uçaklar arasında güvenli bir mesâfenin bulunmasını sağlamaktır. Uçuş sırasında uçaklar arası bulunması gereken açı derecesi, doğru ve dikey uzaklıkları Ülkelerarası Sivil Havacılık Kuruluşu (ICAO) tarafından belirlenir.

Trafik deyince genelde kara trafiği akla gelir. Dünyâda ve memleketimizde motorlu araç sayısının ve nüfûsun giderek artması, otomotiv sanâyiinde gelişmeler, her geçen yıl trafik kazâlarının artması büyük can ve mal kaybı dikkatleri buraya çekmektedir. Memleketimizde 1953 yılına kadar karayolu trafik hizmetleri beldelerin kamu hizmeti olarak belediyelerce yürütülüyordu. 18 Mayıs 1953'te yürürlüğe giren 6085 sayılı Karayolları Trafik Kânunuyla karayolları üzerinde trafiğin tanzim ve murâkabesi Bölge ve İl Trafik Zâbıtalarınca yapılması hükmü getirildi. Daha sonra 13 Ekim 1983 târih ve 2918 sayılı Karayolları Trafik Kânunu yürürlüğe girdi. Bu kânuna göre karayollarında can ve mal güvenliğini trafik düzenini sağlama; başta Emniyet Genel Müdürlüğü olmak üzere, Karayolları Genel Müdürlüğü, belediyeler ve bâzı kamu kurum ve kuruluşlarınca yerine getirilir, denilmektedir.

Trafiğe çıkacak olan araçların ve sürücülerin Trafik Kânunu gereğince plaka ve ehliyet almaları gerekmektedir. Plakalar aracın hangi il'e âit olduğunu ve trafiğe çıkmaya ruhsatlı olduğunu gösterir. Ülkemizde her ilin trafik numarası vardır. Ehliyetse sürücüye verilen araç kullanma belgesidir. Bu belgeye sâhip olmayanlar trafiğe çıkamaz ve araç kullanamaz. 2918 sayılı **Karayolları Trafik Kânununa** göre Millî Eğitim Bakanlığına bağlı Sürücü Kurslarını bitirenler Sürücü Belgesi (Ehliyet) almaya hak kazanır.

Trafik kazâlarının meydana gelmesinde en önemli husus insana dayanmaktadır. İnsanların sebep oldukları hatâlar kazâların ortaya çıkmasında % 97'lik payla ana kaynaktır. Yaya ve sürücülerin

eğitimine önem verilmesi kazâ nispetlerini azaltabilecektir. Kâidelere riâyet, içkili araba kullanmama, hakkına rıza, eğitime çocuk yaştan başlama, aşırı süratten kaçma, yasaklara uyma trafiğin aksamaması ve kazâların olmaması bakımından dikkat edilecek önemli hususlardır.

Trafik kazâlarının faktörleri şoför ve sürücüler, yayalar, yolcular, vâsıtalar ve yol olmak üzere beş grupta toplanabilir. Bunların başında % 75,2'lik bir oranla şoför ve sürücülerin yaptığı kazâlar gelir. Bunu % 22 ile yayaların sebebiyet verdiği kazâlar tâkip eder.

Trafik kazâlarını azaltmak ve trafiğe düzgün bir akış sağlamak üzere her ülkenin ve milletlerarası trafik kuralları bulunmaktadır. Bu kurallara yayaların ve sürücülerin uyması mecbûrîdir.

Trafik kurallarından bâzıları:

Trafik ışıklarının ve polisinin bulunduğu yerlerden karşıdan karşıya geçiniz.

Hatalı sollama yapmayınız.

Öndeki aracı, duruş güvenliğini sağlayacak bir mesâfeyle tâkip ediniz.

Yorgun, içkili, uykusuz ve alkollü araba kullanmayınız.

Trafik işâret ve levhalarına uyunuz.

Emniyet kemerlerinizi takmadan yola çıkmayınız.

Ülkemizde Son 10 Yıllık Trafik Kazâları (1993)

Yıllar	Ölüm Kazâ Adedi	Ölüm (Kaza Yerinde)	Yaralı (İlk Yardımda ve daha sonra...)	Yaralı Ömür Boyu Sakat (Sakatlar % 60)
83	**55.208**	**5201**	**1560**	**44.769**
84	**61.144**	**5708**	**1712**	**50.274**
85	**65.818**	**5561**	**1668**	**50.539**
86	**86.400**	**6750**	**1925**	**67.500**
87	**110.000**	**7800**	**2340**	**80.000**
88	**107.000**	**6600**	**1320**	**79.000**
89	**103.000**	**6232**	**1246**	**80.000**
90	**115.000**	**6270**	**1254**	**88.000**
93	**130.000**	**6300-7560**	**1260**	**90.000**
10 yıl				
Toplamı:	**879.819**	**61306-76.061**	**14755**	**2,5 trilyon**

2,5 Trilyon (*)

(*) Bu rakam, 10 yılın râyic ortalamasıdır.

TRAHOM;

Alm. *Trachom (n),* **Fr.** *Trachome (m),* **İng.** *Trachoma.* Klamidya (chlamydia) denen, virüse benzer mikroplarla meydana gelen müzmin bulaşıcı göz hastalığı. Trahom yüzyıllardan beri bilinen bir hastalıktır. Müzmin ve bulaşıcı olan bu hastalıkta üst göz kapağı konjonktivası hücrelerinin anormal çoğalması neticesinde kabarcıklar meydana gelir. Hastalık âmili (chlamydia trachomatis) denen klamidya grubundan bir mikroptur. Trahomda görülen mikroskobik değişiklik epitel altında iltihap ve lenf dokusunun çoğaldığı kümelerdir. Gözde korneaya doğru kan damarları hücum eder, daha ileri devrede hücre ölümü ve nedbeleşme olur. Bu patolojik değişmeler üst göz kapağında ve korneanın üst yarısında meydana gelir. Umûmiyetle iki gözü birden tutar.

Belirtiler: Kuluçka dönemi 5-14 gün arasında değişir. Umûmiyetle 7 gündür. Göze bulaşan hastalık âmilinin miktarı hastalığın âni veya mutad olduğu şekilde sinsi başlamasına tesir eder. Hafif olan ve sinsi başlayan vak'alar daha ziyâde çocuklarda görülür. Bunlarda üst göz kapağında hafif bir düşüklük (ptozis) ve şişmeyle birlikte üst kapak konjonktivasında kabarcıklar husûle gelir. Bunları görmek için üst göz kapağı tersine çevrilir. Had şekil bilhassa büyüklerde ve nâdir olarak görülür. Konjonktivadan başlayan iltihap korneaya yayılarak gözün üst yarısında küçük kabarcıklar (granüller) meydana gelir.

Ekseriya göz kapakları şişmiştir ve iltihâbî sümüksü bir akıntı vardır. Her iki şekilde de birkaç hafta sonra nedbe dokusunun teşekkülüyle hastalık müzmin (kronik) döneme geçerek aylar veya yıllarca sürebilir. Husûle gelen nedbeleşmeden dolayı göz kapaklarında şekil bozukluğu ve düşme meydana gelir. Konjonktiva ve korneada nedbeleşme görmeyi azaltır veya körlüğe sebep olur. Hastalığın dört devresi vardır.

1. Devre: Erken lenf dokusu çoğalması.

2. Devre: a) Belirgin trahom, b) Belirgin trahomun yerleşmesi.

3. Devre: Nedbe bırakan trahom.

4. Devre: İyileşmiş trahom.

Dördüncü devrede üst kapak içinde iltihapsız çizgi ve yıldız şeklinde konjonktival nedbeleşme mevcuttur. Bâzen gözyaşı faaliyeti bozulur.

Teşhisi: Konjonktiva kazıntıları mikroskop altında incelenir. Trahoma has inklüzyon cisimleri görülerek teşhis konur. Trahomda bağışıklık meydana gelmediğinden hastalığın nüksetmesi veya yeniden hastalığa yakalanmak mümkündür. Gözden göze parmaklar, havlu, mendil gibi eşyâ ve karasineklerle mekanik olarak taşınır. Bilhassa temizlik şartları iyi olmayan bölgelerde fazla görülür. İhbarı mecbûrî bir hastalıktır. Dünyâda bu hastalıktan muzdarip 300.000.000'dan fazla kişi olduğu bildirilmektedir. En sık görülen ârızaları konjonktiva nedbeleridir. Ayrıca gözyaşı bezlerinin ağızları tıkanır ve yardımcı gözyaşı bezlerinin kanalcıkları kapanabilir. Nedbeler, üst kapağın ters dönmesine de sebep olabilir. Kapak içeri kıvrılırsa kirpikler korneada ülser (yara) yapabilirler.

Tedâvi: 3-4 hafta süreyle 4 doza bölünmüş halde günde 1-1,5 gr tetrasiklin veya 3-4 hafta süreyle 4 doza bölünmüş olarak günde 1 gr eritromisin ağız yoluyla verilmek sûretiyle şikâyetler ve belirtiler düzelir. Tetrasiklin hâmile kadınlara ve yedi yaşın altındaki çocuklara verilmemelidir. Sulfonamidli, tetrasiklinli, eritromisinli ve rifamisinli pomat ve damlaları da hâricen 6 hafta süreyle günde 4 defâ kullanmalıdır. Genellikle tedâviye başlandıktan sonra 10-12 hafta geçmeden azamî tesir sağlanamaz. Tedâviden sonra üst kapak içinde kabarcıkların mevcudiyeti tedâvinin başarısızlığı olarak mütâlaa edilmelidir. İlerlemiş vak'alarda bakır tuzları, şolmagra yağı, küretaj gibi eskiden beri kullanılan metodlardan da faydalanılabilir.

Korunma: Temizlik şartlarının düzeltilmesiyle trahom yayılması önlenebilir. Havlu ve mendil gibi eşyâyı müşterek kullanan kimselere hastalık bulaşacağından bu husus halka izah edilmelidir. Mekanik bulaşmada rol alan kara sineklerle savaş lâzımdır. Hastalığın fazla bulunduğu bölgelerde kitle tedâvisi yapmak uygun olmaktadır.

TRAJEDİ (Bkz. Edebî Türler)

TRAKTÖR;

Alm. *Traktor, Trecker (m),* **Fr.** *Tracteur (m),* **İng.** *Tractor.* Ağırlığına oranla çeki kuvveti yüksek tutulmuş; genellikle çekme, itme, taşıma ve güç iletme işlerinde kullanılmak üzere yapılmış motorlu taşıt. Yol alma hızları en çok 25 km/h olarak sınıflandırılmıştır.

Daha çok lâstik tekerlekli olan tarım traktörlerinin tırtıl tekerlekli olanları da vardır. Motoru ön tarafta bulunan bu kuvvet makinalarında, hareket arka tekerleklerden verilir. Dört tekerleği tahrikli olanları da yapılmaktadır. Tekerlekleri tırmanmaya elverişli şekilde yapılmıştır.

Tarım traktörleri genellikle başka bir zirâat makinası ile berâber kullanılır. Bunlar, traktörün önüne, arkasına veya ortasına bağlanabilir, asılabilir veya traktörlerden alınan hareketle çalışırlar Hidrolik kaldırma düzeninin uygulanmasından önce, bu araçlar sâdece çekilebilir nitelikteydi. Günümüzde hidrolik kaldırma düzeninin bütün traktörlerde yaygınlaşmasından sonra "üç noktadan asma sistemi" denilen düzenle hidrolik kaldırıcı düzeninin berâber çalıştırılması sonucu, bu araçların çoğu "asılan" türden yapılmaktadır.

Çekilen türden zirâat âletlerinin tekerleği olması mecbûrî olduğu halde, asılan türden olan zirâat âletlerinin tekerleksiz de kullanılması daha yaygındır.

Bâzı tarım araçlarına traktör motorundan güç iletmek mümkün olmaktadır. Bu gâyeyle kuyruk mili denilen ve genellikle traktörün arkasında bulunan bir milden hareket alınır. Kuyruk milinin devir sayısı standardize edilmiştir. 540 d/d veya 1000 d/d olabilir. Bâzı traktörlerde her iki devir sayısı da alınabilmektedir. Kayış kasnak düzeni bu uygulamanın başka bir şeklidir. Kuyruk milinin hareketi, traktörün tekerleğini iten hareketten bağımsız, yarı bağımlı veya bağımlı olabilir.

Traktörlere yön verme düzeni genellikle direksiyon vâsıtasıyle ön tekerlekleri sağa sola döndürmekle

gerçekleşir. Fren sistemi iki arka tahrikli tekerleklere kumanda eder. Her tekerleğe ayrı bir fren pedalı kumanda eder. Bu sistem dönüşlerde birini frenlemek sûretiyle dönüş yarıçapının azaltılmasına yardımcı olur.

Traktöre bağlanan tarım araçlarından bâzıları şunlardır: Pulluk, çapa, biçme araçları, tohum ekme, harman ve ilâçlama makinaları.

Türkiye'de traktör üretimi durumu: Türkiye'de traktör üretimi 1955'lerde montaj olarak başlamıştır. Daha sonraki yıllarda bunların sayısı artarken yerli parça oranları da artmıştır. 1985'te yerli parça kullanım oranı % 95'e kadar çıkmıştır. Artık traktörün bütün parçaları (motor blok ve silindir kafaları dâhil) yurdumuzda yapılabilmektedir. Kurulu bulunan tarla tarım traktör fabrikalarının yıllık üretim kapasiteleri toplam 90.000 adet/yıl dolaylarındadır. Son yıllarda ihrâcat imkânları araştırılmakta olup Ortadoğu ülkelerine az sayıda da olsa ihrâcat yapılmaktadır.

TRAKYA;

Balkan Yarımadasının güney bölümünde bir bölge. Trakya'nın bir kısmı Türkiye bir kısmıysa Yunanistan toprakları içinde yer alır. Türkiye'de kalan kısmın yüzölçümü 23.764 km^2dir. Adını, Orta Asya'dan göç ederek bu topraklara yerleşen Traklardan alır. Trakya'nın Türkiye topraklarında kalan kısmı Marmara bölgesinin içindedir. Trakya bölgesi Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ illerini tamâmıyla İstanbul'un ve Çanakkale'nin çok az bir bölümünü içine alır. Çanakkale ve İstanbul Boğazları ile Marmara Denizi, Trakya'yı Anadolu topraklarından ayırır. Trakya aynı zamanda Türkiye'nin Avrupa'da bulunan toprak parçasıdır. Üç tarafı denizle çevrili olduğu için kıyılarının uzunluğu 751 km'dir. Trakya bölgesinde Bulgaristan-Türkiye ve Türkiye-Yunanistan sınırları yer alır.

Süleyman Paşa komutasındaki ordunun 1353-1356 senelerinde Çanakkale Boğazından geçerek Balkanlarda fetihlerde bulunmalarıyla başlayan Osmanlı hâkimiyeti Sırpsındığı Zaferiyle kesinleşti. İstanbul'un Fâtih Sultan Mehmed Han tarafından 1453 yılında alınması ile bütün bölge Osmanlı hâkimiyeti altına girdi. Yüzyıllarca hak ve adâletle idâre edilen Trakya'nın Balkan Savaşları ve Birinci Dünyâ Savaşından sonra bir kısmı Yunanistan'a verildi. Yunanistan'a verilen Batı Trakya'da binlerce Türk yaşamaktadır. Benliklerini muhâfaza için uğraşan bu Türk halkı çeşitli baskılar altındadır.

Fizikî Yapı

Trakya, Türkiye'nin yüksekliği az olan bölgelerindendir. Karadeniz kıyılarına paralel uzanan Istıranca Dağları yüksek yerlerdir. Bunun güneyinde geniş Ergene Havzası yer alır. Trakya bölgesi ortası çukur, yanları oldukça yüksek bir konumdadır. Bölgenin en yüksek yeri 1031 m ile Mahya Tepesidir. Trakya'nın Marmara kıyılarına yakın kısmında ise Ganos Dağı (945 m) ve Kozu Dağı (725 m) sırtları uzanmaktadır.

Bölgenin en önemli nehirleri Ege Denizine dökülen Ergene ve Meriç'tir. Gölleriyse Büyük Çekmece, Küçük Çekmece ve Terkos gölleridir. Ayrıca Meriç'in Çatalağzı'nda küçük göller vardır.

İklim

Trakya'da genelde yazları kurak ve sıcak kışları yağışlı ve soğuk kara iklimi hüküm sürer. Balkanlardan gelen soğuk hava dalgalarının geçit yeri olduğundan tipili kar yağışları ve kışın dondurucu soğuklar devamlı görülür. Bölgenin Karadeniz kıyılarında her mevsim yağışlı ve sisli bir iklim hüküm sürer. Güney kesimindeyse Marmara ikliminin tesirleri görülür. Ortalama yağış miktarı 600-1000 mm arasındadır. Yağışlar sonbahar ile kışın olur. İlkbaharda görülen yağışlar yazın çok azalır. Ortalama sıcaklık kışın -1,4°C, yazın ise 25°C'dir.

Bitki Örtüsü

Karadeniz kıyısı boyunca uzanan Istıranca Dağları büyük kesimi meşe, palamut ve gürgen ağaçlarından meydana gelen ormanlarla kaplıdır. Saroz Körfezinin kuzey kesimi geniş çam ormanlarıyla kaplıdır. Bölgenin güneybatı kesiminde zeytin, defne ve Kemez meşesinden meydana gelen alanlar geniş yer kaplar.

Nüfus ve Yerleşme

Trakya yurdumuzun sık nüfuslu bölgelerindendir. Yerleşim bölgelerine göre nüfus yoğunluğu değişmektedir. Bölgenin köy sayısı 850 civârındadır. Trakya'nın İstanbul dışındaki en büyük yerleşim merkezi Edirne'dir.

Ekonomi

Nüfûsun % 70'i bulan büyük kısmı tarım kesiminde çalışır. Bölgenin ekonomisi tarıma dayanmaktadır. En çok yetiştirilen ürünler arasında buğday, pirinç, mısır, şekerpancarı, ayçiçeği, kuru soğan, patates,

domates ve çeşitli meyve ve sebzeler yer alır. Hayvancılık da ekonomide önemli bir yer tutar. Ahır hayvancılığına önem verilerek bol miktarda süt elde edilerek, süt mâmülleri yapılmaktadır. Trakya'nın eti lezzetli kıvırcık koyunuyla tam yağlı koyun peyniri meşhurdur. Bölgede, sığır, manda, koyun ve kıl keçisi beslenir.

Bölgede her geçen yıl sanâyi tesisleri genişlemektedir. Nebâti yağ, un, çeltik fabrikaları, şişe cam sanâyii, mensucat sanâyii, Hamidabat Doğal Gaz Tesisleri peynir ve yoğurt îmâlâthâneleri, şeker fabrikası ve çimento fabrikası bölgede yer almaktadır. Trakya'nın birçok yerinde ve Ergene Havzasında linyit yatakları vardır.

TRAMVAY;

Alm. *Strassenbahn, Tram (-bahn) (f),* **Fr.** *Tram, tramway (m),* **İng.** *Streetcar, tramcar.* Caddelerde raylar üzerinde çalışan yolcu taşıma vâsıtası. Önceleri at, buhar ve basınçlı havayla çalıştırılırken sonradan tamâmen elektrikle çalıştırılmaya başlandı. Troleybüs olarak adlandırılan tramvaylarda elektrik havâî bir hattan sağlanır. Diğer bir tipte, elektrik, tekerlerin üzerinde hareket ettiği raylara paralel döşenmiş üçüncü bir ray vasıtasıyla sağlanır. Elektrik devresini tamamlamak için gereken ikinci iletkenin vazifesini toprak veya raylar yapar. Hareket hâlindeki kabloların çektiği tramvaylar daha çok tepelik bölgelerde uygun bir vâsıtadır.

Vatman adı verilen tramvay sürücüsü tramvayı frenlemek için kontrol devreleriyle birlikte el freni ve havalı fren kullanır. Hızı ve gücü değiştirmek için ya bâzı dirençler devreden çıkarılır veya devredeki seri bağlantılar paralel hâle çevrilir veya manyetik alanda zayıflatma yapılır. Son duraklarda dönmemek için tramvaylar iki yöne gidebilecek şekilde yapılır.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında kullanılmaya başlanıp, Birinci Dünyâ Harbi sırasında yaygın hâle gelen tramvay ilk defâ 1842'de New York'ta servise çıkarıldı. Lüzumlu gücü temin eden elektriği raylarla sağlama usulünden havâî hatlarla sağlama usûlüne geçene kadar tramvay hakkında pekçok çalışmalar ve gelişmeler oldu. Hattâ, Almanya'daki elektriği tekerlek raylarıyla sağlanan tramvaylar kötü havalarda kısa devrelere sebep olduğundan zamanla yerini havâî hatlı tramvaylara bıraktı. Birinci Dünyâ Harbinden sonra önemini kaybeden tramvayın yerini daha ekonomik bir taşıma vâsıtası olan otobüs ve arabalar aldı. Buna rağmen Avrupa ve bazı Güney Amerika ülkelerinde hâlâ hizmet vermektedir.

Türkiye'ye ilk tramvay 1871'de getirildi. Atlı olan bu ilk tramvaylar 1914'te elektrikliye çevrildi. Uzun seneler kullanıldıktan sonra 1961'de İstanbul, 1967'de Kadıköy yakasından kaldırıldı. 1992'den îtibâren tekrar İstanbul'da Aksaray-Sirkeci arasında tramvay çalıştırılmaya başlandı. Daha sonra Eminönü-Bakırköy arası devreye girdi. İleri târihlerde İstanbul'un başka semtleri arasında da tramvay çalıştırılması düşünülmektedir.

TRANSFORMATÖR;

Alm. *Transformator, Umspanner (m),* **Fr.** *Transformateur (m),* **İng.** *Transformer.* İki veya daha fazla elektrik devresini elektromanyetik indüksiyonla birbirine bağlayan bir elektrik âleti. Bir elektrik devresinden diğer elektrik devresine enerjiyi elektromanyetik alan aracılığıyla nakleder. En basit halde, birbirine yakın konan iki sargıdan ibârettir. Eğer bu iki sargı ince demir levhaların üzerine sarılmışsa buna demir çekirdekli transformatör denir. Eğer demirsiz plastik tüp gibi bir çekirdeğe sarılmışsa buna hava çekirdekli transformatör denir. Sargılardan birine voltaj tatbik edilirse, diğerinde de bir voltaj meydana gelir. Voltajın tatbik edilmesiyle ortaya çıkan akım, sargı etrafında bir manyetik alan doğurur. Bu alan, yakına konan diğer sargıda bir voltaj ortaya çıkarır. Ancak, manyetik alanın dâima değişerek çıkış sargısındaki voltajı devam ettirmesi gerekir. Birinci bobine tatbik edilen voltaj sâbit olursa, diğer bobinde herhangi bir voltaj meydana gelmez. Ancak doğru akım sürekli olarak kapatılır ve açılırsa manyetik alan değişerek bir çıkış meydana gelir. Otomobillerde bulunan radyo alıcısındaki vakum tüp bu prensiple çalışır.

Eğer her iki sargı tek bir demir çekirdeğe konur ve voltaj tatbik edilirse, demir çekirdek manyetize olur. Demir, uygun manyetik özelliklerinden dolayı tercih edilir. Bu sûretle manyetik alan konsantra olmuş olur. Bu sebeple çok az bir enerji kaybedilmiş olur. Verim % 97-99,9 arasındadır. Eğer çıkış sargısı, giriş sargılarından daha fazla ise çıkış voltajı büyüyecektir. Akım şiddetiyse, bu oranın tersiyle değişir. Transformatörle voltajı yükseltmek mümkün olduğu gibi, düşürmek de mümkündür. Transformatörün gücü manyetik alanın değişimine bağlı olduğundan, bu alan demir çekirdeği ısıtır. Bu sebepten demir çekirdekli transformatörler, genellikle 60 hertz'lik, düşük frekanslarda kullanılır. Demir çekirdeğin tek döküm olarak değil, ince levhalar şeklinde yapılması fazla ısınmayı önlemek içindir. Bu sebepten dolayı, radyo frekanslarında çalışan transformatörler hava çekirdeklidir.

Genel olarak transformatörler bir elektrik devresinde voltaj veya akımı indirmek veya yükseltmek için

kullanılır. Elektronikteyse esas olarak farklı devrelerdeki yükselticileri birleştirmek, doğru akım dalgalarını daha yüksek bir değerdeki alternatif akıma çevirmek ve sâdece belirli frekansları iletmek için kullanılır. Bâzan da kapasitörler ve dirençlerle berâber kullanılır. Elektrik akım iletiminde, esas olarak voltajı yükseltmek veya düşürmek için kullanılır. Ölçü âletlerinde özel transformatörler kullanılır.

Esas olarak tranfsormatörler, elektromanyetik indüksiyonla enerjiyi bir devreden diğer devreye geçirirler. Voltajı değiştirmek, özellikle elektrik enerjisinin, elde edildiği yerden uzaklara nakledilmesinde gerekli olur. Gerilimi, meselâ 230.000 volt veya daha fazlaya yükselterek iletim sırasında gerekli olan kabloların ağırlığı oldukça azaltılır. Böylece, gerekli olan kuleler ve diğer alt yapılarda da ekonomi sağlanır.

TRANSİSTÖR;

Alm. *Transistor (m),* **Fr.** *Transistor (m),* **İng.** *Transistor.* Elektrikî titreşimler meydana getirebilen, elektrik akımını yükselten, dedeksiyon ve modülasyon yapabilen umûmiyetle kristalli triyot denilen, yarı iletken malzemeden mâmul elektronik devre elemanı. Bir elektron tüpünün yapabildiği bütün işlemleri gecikmesiz olarak yapar.

Nokta temaslı ilk nümuneler bir germanyum kristalinin yüzeyine birbirine çok yakın iki mâdenî uç koyarak elde edilmiştir. Çok az güçte ve kararlı olmayan bu ilkel model, yerini bütün dünyânın tercih ettiği yüzey temaslı transistöre bırakmıştır. Bâzı modellerinin bir kibrit başından daha küçük olduğu bu transistörlerin hacmi ve ağırlığı çok azdır. 1,5 voltluk düşük bir potansiyel farkı, çalışması için yeterlidir. Enerji verimi yüksektir. Halbuki tüplerde besleme gücünün büyük bir kısmı katot tüplerini ısıtmada kullanılır. Güç yükseltici olarak îmâl edilenlerin hâricindeki transistörler ısı çıkarmadığından, en sıkışık montajları gerçekleştirmede zorluk çıkarmaz. Bir tüp ancak belirli ısınma süresi geçtiği zaman çalışır. Transistör ise, gerilim uygulanınca ânında çalışır. Şartnâmeye uygun kullanılırsa 100.000 saatlik ömrü olur. Halbuki tüpler 2000 saatten sonra verimli çalışmazlar. Teorik olarak transistörlerin ömrü sonsuzdur.

Yarı iletkenden yapılan transistör üç katlı aktif bir elektronik devre elemanıdır. Aktif burada, sâdece güç harcayan değil aynı zamanda bir kazanç sağlayan demektir. Yarı iletken maddeler iki tiptir: (N) tipi, (P) tipi, (N) tipi yarı iletkende elektron fazlalığı vardır ve bunlar yarı iletken içinde akım taşıyıcı olarak görev yapar. (P) tipi yarı iletkende ise elektron noksanlığı vardır ve bunlara “oyuk” denir. (P) tipi yarı iletkende akım taşıyıcı oyuklardır. Transistörler akım kontrol elemanı olarak kullanılırlar. Yapılarına göre transistörler iki tiptir. PNP ve NPN transistörler. Aynı tip iki yarı iletkenin ortasına farklı bir yarı iletken konarak elde edilirler. Ortadaki bu yarı iletken çok incedir ve akım kontrol elemanı olarak iş görür.

Transistörün baz, emitör ve kollektör olmak üzere üç çıkışı (ayak) vardır. Baz-emiter arasına doğru gerilim (polarma) emiter-kollektör arasına da ters gerilim uygulanır. Uygulanan bu gerilimler, transistörün içinde şu olayları meydana getirir.

Emiterle bazın birleşme (Jonksiyon) yerlerinde P tipi maddede bulunan oyuklar N tipi maddede bulunan elektronlarla birleşerek, nötür bölgeyi meydana getirir. Nötür bölge yalıtkandır ve elektronlarla, oyukların tamâmen birleşmesini önler. Aynı zamanda kollektörle baz arasındaki birleşme yüzeyinde de aynı olay meydana gelir. Emiter-baz arasına uygulanan doğru polarma nötür bölgeyi daraltır. Şöyle ki, baza bağlı olan bataryanın pozitif ucu bazdaki oyukları emitere bağlı olan negatif ucu da emiterdeki elektronları birleşme yüzeyine iter. Belirli bir gerilimden sonra nötür bölge ortadan kalkarak N’den P’ye doğru elektron akışı başlar. Bataryanın pozitif ucu, bu elektronları çekerken negatif ucu da elektron yayar. Böylece emiterden baza doğru bir elektron akışı gerçekleşir. Kollektöre uygulanan pozitif gerilim kollektörde bulunan elektronları kendine çeker. Ayrıca emiterden gelen ve baz-emiter arasındaki nötr bölgeyi geçen elektronların büyük bir çoğunluğu kollektör-baz arasındaki birleşme yüzeyine ulaşırlar. (Çünkü baz birkaç mikron kalınlığındadır ve elektronların çok azı buradaki oyuklarla birleşebilirler.) Kollektörün çekme kuvveti ve emiterin itme kuvvetiyle emiterden gelen elektronlar nötür bölgeyi aşarak emiterden kollektöre doğru bir elektron akışı sağlanmış olur. Baza uygulanan gerilimin değerine göre, emiterden kollektöre doğru olan elektron akışı kontrol edilebilir. Baza negatif bir gerilim uygulanırsa (PNP transistör için pozitif), kollektör emiter arası tamâmen yalıtkan olur. (P ve N tipi maddede bulunan yabancı maddelerin meydana getirdikleri kaçak akım çok küçük olup normal elektron akışına terstir.) PNP tipi transistördeyse akım yönleri ve bataryanın kutupları terstir.

Transistörler yapım tekniklerine göre ikiye ayrılır: a) Nokta değmeli transistörler, b) Yüzey değmeli transistörler.

Îmâlât şekline göre de beşe ayrılırlar:

a) Alaşım transistörler, b) Difüzyon transistörler, c) Mesa transistörler, d) Planör transistörler, e)

Epitaksiyel transistörler.

Kullanıldıkları yere göre üçe ayrılırlar:

a) Alçak frekans transistörleri, b) Yüksek frekans transistörleri, c) Güç transistörleri.

Bağlanış şekillerine göre de üçe ayrılırlar: a) Bazı ortak bağlı transösterler, b) Emiteri ortak bağlı transistörler, c) Kollektörü ortak bağlı transistörler.

Transistörlerin en büyük avantajı çok küçük yapılabilmesi, ısı kaybının az oluşu, mekanik sarsıntı ve darbelere dayanıklı olmasıdır. Mahzuru ise ısıya dayanıklı değillerdir, yüksek güç ve frekanslarda çalışamazlar (lambalara göre). Son zamanlarda güçleri 10 kilowatt'a kadar çıkan transistörler yapılmıştır. Transistörler en çok yükselteç olarak kullanılırlar ve girişlerine uygulanan küçük değerdeki ses, resim ve benzeri elektrikî işâretlerini istenilen seviyeye kadar yükseltirler. Endüstride anahtar olarak çeşitli devreleri açıp kapamada motorlara yol verme ve hız ayarlamalarında çok geniş olarak kullanılırlar.

TRANSPLANTASYON (Bkz. Organ Nakli)

TRAŞ BIÇAĞI (Makinesi);

Alm. *Rasierapparat (m),* **Fr.** *Rasoir (m) de sûreté,* **İng.** *Safety razor.* İki parçasının arasına jilet konarak sakal ve tüy kesmede kullanılan âlet. Çok eski zamanlardan beri sakalları ve tüyleri kazımak için değişik tipleri yapıldı. Elektrikli traş makinesi yaygınlaşıncaya kadar çok kullanıldı. İki parçanın arasına jilet konur, sap kısmıyla bu parçalar sıkıştırılır ve kullanılacak hâle getirilir. Sakal sıcak sabunlu suyla iyice yumuşatıldıktan sonra traş bıçağıyla kesilir. İki yüzü olan makinanın bir yüzü köreldiğinde diğeri kullanılır. Günümüzde tek taraflı yüzü kesmeyecek şekilde yapılan traş bıçakları yaygın olarak kullanılmaktadır. Fakat, su ve sabuna ihtiyaç duyulmadan kullanılan elektrikli makineler tercih sebebidir.

Sakal ve diğer kıllar ustura, jilet ve traş makinesiyle alınmaktadır. Bunların içinde kılları kırpması, yüzde fazla tahriş yapmaması sebepleriyle elektrikli makine öncelik almaktadır. Kullanış kolaylığı ve rahatlığı bakımından öncelikli sırada elektrikli traş makinesi, jilet, en son ustura tercih edilmektedir.

Jilet ve usturayla traş olanlar, şu hususlara çok dikkat etmelidir: 1) Traşa başlamadan önce sakalların az yağlı kremle ovulması, rahat traş olmayı sağlar. 2) Traştan sonra yüzü sıcak suyla yıkamak faydalıdır. Derinin gergin kalmasını sağlar. 3) Traş makinesinin ve bıçağının çok temiz olması gerekir. Paslı bıçak ve takımlar yüzde yaralar yaparak cilt bozukluklarına sebep olur. Bunun için traşta kullanılan takım ve bıçakların üzerine traştan önce ve sonra saf ispirto dökmek çok faydalıdır. 4)Yüzlerinde sivilce bulunanlar, traştan önce ciltlerini sıcak suyla iyice yıkamalı, traştan sonra da aynı hareketi yapmalıdır. Yağsız kremle talk pudrasını kullanmak sivilcelere çok iyi gelmektedir.

TREMOR (Titreme);

Alm. *Tremor (m); Zittern, Wackeln (n),* **Fr.** *Tremblement (m),* **İng.** *Tremor, shivers.* Sâbit bir nokta etrâfında irâde dışı, düzenli ve tekrarlı vücut hareketleri. Genellikle elleri, başı, dili veya çeneyi ve nâdiren gövdeyi tutar. Birçok durumda görülen bir belirtidir.

Aksiyon tremoru: Bu tremor vücut hareket ettirildiğinde ortaya çıkar. En sık görülen tremordur. Yorgunluk, sıkıntılı, güçsüzlük hiperkapni (kanda karbondioksit yükselmesi), ilâç alımı ve bâzı metabolik ve endoksin durumlarda artar (kan şekeri düşüklüğü, kanda üre artışı, ciddî karaciğer hastalığı, tiroid hormon yüksekliği ve ağır metal zehirlenmeleri). Katekolamin, amfetamin, teofilin, kafein, lityum, trisiklik antidepresanlar, steroitler, antipsikotik ilâçlar ve sodyum valproat gibi ilâçlarla da ortaya çıkabilir. El, kafa ve daha az dil ve dudağı tutar ve konuşurken ve yazarken olur. Normal sağlıklı insanlarda ortaya çıkabilen fizyolojik tremorun abartılmış hâli gibidir.

Daha yavaş bir aksiyon tremoru âilevî veya ırsî tremordur. Bu, çocuklukta başlar ve erişkinlikte de sürer. Alkol alımı ve alkol kesilme sendromunda bu tip tremor görülebilir. İlk defâ yaşlılıkta görülen tremora senil (yaşlılık) tremoru adı verilir.

İntansiyon tremoru: Ataksik (denge bozukluğu) veya kinetik (hareketli) tremor da denir. Vücut hareketsizken ve harekete başlarken yoktur, fakat hareketin devamıyla ortaya çıkar. Bu tip tremor beyincik hastalığında görülür. Hastalık şiddetliyse kol veya bacağın kaldırılması bile geniş açılı tremora sebep olur. Nâdiren Multiple Skleroz ve Wilson hastalığında da ortaya çıkar.

Statik (İstirahat) tremoru (Parkinsoniyan tremor): En karakteristik görünümü hareket etmezken (istirahatta) ortaya çıkması ve hareketle geçici bile olsa durmasıdır. En çok tek veya her iki elde ve nâdiren çene ve dildedir. Tipik olarak Parkinson hastalığında görülür: Baş parmak, işâret parmağı ve

bileği tutabilir. Wilson hastalığında ortaya çıkan istirahat tremoru ise daha büyük kasları tutar ve daha geniş açılıdır.

Tedâvi: Hafif aksiyon tremoru izoniazit adlı ilâçla geçer. Daha şiddetliler propranolol, primidon, diazemle azalabilir. İntansiyon tremoru bâzan izoniazit ve B6 vitaminiyle azalabilirse de genellikle ilâçlar etkisiz kalır. Tremor olan kol veya bacağa hafif ağırlık koymak nâdiren faydalı olabilir veya ventrolateral talamotomi (bir beyin ameliyatı) tremoru hafifletebilir. Statik (parkinsonian) tremor Parkinson Hastalığının tedâvisiyle azalır. L-Dopa ve antikolinerjik ilâçlar kullanılır.

TREN;

Alm. *Zug(m),* **Fr.** *Train (m),* **İng.** *Train.* Lokomotif tarafından çekilen birbirine bağlı vagonlar veya katarların hepsine birden verilen ad. Demiryollarında lokomotiflerin kullanılmasıyla teşkil edilen trenler sürat, rahatlık bakımından zamanla gelişti. Her geçen sene insan nüfûsunun ve ihtiyaçlarının artması demiryolu taşımacılığına önem kazandırdı (Bkz. Demiryolları). Yalnız yolcu taşıyanlara yolcu treni, yük taşıyanlara da yük treni adı verilmektedir. Taşıdığı yolcu miktarına, süratine, yataklı olup olmamasına göre de yolcu trenleri; ekspres, mototren, posta, yataklı tren gibi adlar almaktadır.

Yük taşıyan trenlerin vagonları demiryolunun kapasitesine göre fazla lokomotif bağlanmak sûretiyle arttırılabilmektedir. Ayrıca özel yapılmış hava soğutmalı vagonlarla yiyecek maddeleri, tankerlerle de akaryakıt nakledilmektedir.

Trenlerin ekserisi raylar üzerinde tekerleklerle hareket ederler. 1970'li yıllardan sonra hava yastığı ve manyetik alan üzerinde hareket eden trenlerde geliştirildi. Bâzı yerlerde tek raya asılarak teleferik gibi hareket eden tek raylı tren (monoraylar) kullanılmaktadır. Günümüzde tekerlekler üzerinde hareket eden trenler saatte 300 km'lik bir hıza ulaşmışlardır. Ayrıca hava yastığı ya da manyetik alan üzerinde hareket eden trenlerin hızı saatte 450-500 km'yi bulmaktadır.

TRİATLON;

Alm. *Dreikampf (m),* **Fr.** *Triathlon (m),* **İng.** *Triathlon.* Üç yarışma. Bir koşu, bir atlama ve bir ağırlık atma yarışmasını içine alan üçlü bir atletizm yarışmasıdır. Bu yarışma şekli askerî birliklerde değişik şekilde uygulanır. Askerî triatlon yarışmacılarında bedenî atletik kâbiliyetlerin yanında dayanıklılık ve atıcılık gibi özellikler de aranmaktadır. Engellerden aşma, her türlü hava şartlarında atış yapabilme, el bombasıyla isâbet kaydetme ve bunları askerî techizatla yapabilme triatlon müsâbakalarının esâsını teşkil eder.

Askerî müsâbakalara iştirak eden yarışmacı seferî kıyâfetli olup sırt çantası hâriç tam teçhizatlıdır. Müsâbakalarda kullanılan tesisler basit ve sâdedir. Lüzum görülürse müsâbakalara heyecan vermek için alev, duman, paralanma sesleri, marşlar gibi unsurlar ilâve edilebilir.

Askerî triatlon şunlardan meydana gelir: Otomatik tüfekle ateş; el bombası atma; 400 m engelli koşu parkurundan geçme. Atışlarda 200 metre mesâfeden silüet boy hedefine yatarak, çökerek ve ayakta bir dakika otuz sâniye içinde beşer mermi atılır. El bombası atmada ise kırk metre uzaktaki dâire merkezinin etrafındaki beş dâire içine onbeş bomba peşpeşine atılır. Her dâire iki puan değerinde olup merkez dâirenin değeri on puandır. Engelli parkurda yarışmacı 200 metre düz koştuktan sonra hendek, tahta perde, çıkışlı inişli merdiven, taş duvar, krişli asma köprü engelleri aşar. Sonra 200 metrelik son engel parkuru koşarak müsâbaka sona erer. Burada bütün engelleri aşarak bitirenler arasında zaman bakımından değerlendirme yapılır.

TRİGLİSERİT;

Alm. *Triglyzerid,* **Fr.** *Triglycerid,* **İng.** *Triglycerid.* Yağ asitlerinin bir triol olan gliserolla yaptıkları esterlerin ortak adı. Trigliseritler bileşimlerindeki yağ asitlerine göre adlandırılırlar. Meselâ tristearinde üç molekül stearik asit, oleodistearinde bir molekül oleik asit iki molekül stearik asit bulunur. Hayvan ve bitkilerin yapısında bulunan trigliseritlerin yapısı farklı türler gösterir.

Bitkisel trigliseritlerin çoğu oda sıcaklığında sıvıdır. Basınç altında hidrojene edilerek katı hâle getirilebilirler (Bkz. Margarin). Trigliseritlerin alkali ortamda hidroliziyle gliserol ve yağ asidi tuzları (sabun ana maddesi) meydana gelir. (Bkz. Sabun)

TRİGONOMETRİ;

Alm. *Trigonometrie (f),* **Fr.** *Trigonométrie (f),* **İng.** *Trigonometry.* Üçgenin açıları ve kenarları arasındaki bağıntıları inceleyen bir matematik dalı. Fransızca bir kelime olan trigonometri, Yunanca üçgen mânâsına gelen trigonas ile ölçü mânâsına gelen metron kelimelerinin birleşimidir. Üçgen ölçümleriyle meşgul olan trigonometri, geometrinin ilk gelişen dallarından biridir. Bilinen üçgen, yâni

düzlem üçgendeki bağıntıları inceleyen trigonometriye düzlem trigonometri, küre yüzeyi üzerine çizilen üçgenlerdeki bağıntıları inceleyen trigonometriye kürevî trigonometri denir.

Trigonometrinin başlangıcı Mısır ve Mezopotamya'ya dayanmaktadır. Dâirenin 360 dereceye bölümü bu zamandan kalmadır. Astronomideki gelişmelere paralel olarak kürevî trigonometri de gelişmiştir. M.Ö. 4. yüzyılda Hinduların trigonometriyi astronomide kullandıkları bilinmektedir. İskenderiyeli Claudius Ptolemy, **Almagest** adlı eserinde (M.Ö. 150) trigonometrik oranlara yer vermiştir. Müslümanlar trigonometride önemli gelişmeler kaydetmişlerdir. El-Battanî (850-929) kürevî üçgende kosinüs teorisini ortaya koymuştur. Ebü'l-Vefâ (940-998) kürevî üçgende sinüs teoremini bulmuş, trigonometrik cetvel hazırlamıştır. Nasîreddin-i Tûsî (1201-1247) ilk defâ düzlem ve kürevî trigonometriyi, astronomiden ayırarak matematiğin bir bölümü olarak ele alıp, bu konuda ilk eseri veren matematikçi olmuştur.

Önceleri topoğrafya, denizcilik ve astronomide kullanılan trigonometri, 17. asırdan îtibâren büyük gelişme göstermiştir. Trigonometrik fonksiyonlar, ters trigonometrik fonksiyonlar incelenmiş, kompleks sayılarla ilgili araştırmalar yapılmış, elektrik devreleri ve ses dalgalarının analizinde kullanılmış, Trigonometrik seriler ve daha ileri konulara geçilmiştir.

Trigonometri denince akla gelen ilk kavram, bir açının trigonometrik oranlarıdır. Bu oranlar bir dik üçgende bir dar açı için tanımlanır. Trigonometrik oranlar, üçü esas, üçü de bunların tersi olmak üzere altı tânedir.

Dar açıların trigonometrik oranları: Bir ABC dik üçgeninde (B= 90°) bir dar açının altı trigonometrik oranı sıra ile sinüs, kosinüs, tanjant, kotanjant, sekant, kosekant olup A dar açısı için:

ŞEKİL VE FORMÜL VAR-1

Bu tanımlar C açısı için düşünülürse:

Sin A= Cos C, Cos A= Sin C, tan A= Cot C, Cot A= tan C olduğu görülür. Bu özellik dolayısıyla trigonometri cetvelleri 45° ye kadar yapılmaktadır.

Herhangi bir açının trigonometrik oranları: Târif edilen trigonometrik oranlar, dik açıdan büyük açılarda geçerli olmaz. Bütün açıların trigonometrik oranlarını bulmak için **birim çember** denen çember kullanılır. Birim çember, merkezi orjinala olan birim yarıçaplı çemberin dik koordinat sisteminde çizilmiş şeklidir. Üzerinde pozitif yön (saat yelkovanının ters yönü) seçilmiştir. Çember üzerinde birinci bölgedeki bir noktayı başlangıç noktasına birleştiren doğru ile Ox ekseninin pozitif yönü arasında kalan açı A olunca trigonometrik fonksiyonların A açısı için değerleri aşağıdaki şekilde tanımlanır:

ŞEKİL VE FORMÜL VAR-2

A dar açı olduğuna göre geniş açılar, p-A ile gösterilir. Geniş açılar kordinat düzleminin II. bölgesindedir. 180° ile 270° arasındaki açılar III. bölge olup bu bölgedeki açılar p+A ile gösterilir. IV. bölgedeki açılar ise -A veya 2p-A şeklinde gösterilir. Apsis ve ordinatların bölgelere göre işâretleri gözönüne alınırsa 360°'ye kadar bütün açıların trigonometrik oranları hesaplanabilir. Ayrıca aşağıdaki formüller de kullanılabilir:

Geniş açıların (İkinci bölgedeki açıların) trigonometrik oranları:

Sin (p – A) = Sin A

Cos (p – A) = – Cos A

tg (p – A) = – tg A

Cos (p – A) = CotA

Üçüncü bölgedeki açıların trigonometrik oranları:

Sin (p + A) = – Sin A

Cos (p + A) = Cos A

tg (p + A) = tg A

Cot (p + A) = CotA

Dördüncü bölgedeki açıların trigonometrik oranları:

Sin (2 p – A) = – Sin A

Cos (2 p – A) = –Cos A

tg (2 p – A) = – tg A

Cot (2 p – A) = – CotA

360°den büyük açıların trigonometrik oranları hesaplanırken, birim çemberde dönme yapılarak hesaplanır. Böyle hesaplama trigonometrik fonksiyonların periyodik olma özelliğine dayanır. 1000°nin sinüsü hesaplanırken açıda iki tam dönme kabul edilip 280° nin sinüsü hesaplanır. Dönme sayısı k olduğuna göre 36°den büyük açıların trigonometrik oranları için aşağıdaki eşitlikler kullanılır:

Sin (2k p + A) = Sin A tg (k p + A)= tgA

Cos (2k p + A) = Cos A Cot (kp + A)= CotA

Trigonometrik özdeşlikler:

a) $\text{Sin}^2x + \text{Cos}^2 x = 1$

$$\text{tgx} = \frac{\text{Sin x}}{\text{Cos x}}$$

$\text{tgx.Cotg x} = 1 = \text{Sin}^2x + \text{Cos}^2x$

$$1 + \text{tg}^2x = \text{Sec}^2x = \frac{1}{\text{Cos2x}}$$

$$1 + \text{cot}^2x = \text{Cosec}^2x = \frac{1}{\text{Sin}^2x}$$

b) Toplama formülleri:

Sin (x+y) = Sin x Cosy + Siny Cosx

Sin (x-y) = Sinx Cosy – Siny Cosx

Cos (x+y) = Cosx Cosy – Sinx Siny

Cos (x-y)= Cosx Cosy + Sinx Siny

$$\text{tg (x+y)} = \frac{(\text{tgx} + \text{tgy})}{(1 - \text{tg x tgy})}$$

$$\text{tg (x-y)} = \frac{(\text{tgx} - \text{tgy})}{(1 + \text{tgx tgy})}$$

$$\text{Cot (x+y)} = \frac{-(1 - \text{Cotx Coty})}{(\text{Cotx} + \text{Coty})}$$

$$\text{Cot (x-y)} = \frac{(1 + \text{Cotx Coty})}{(\text{Cotx} - \text{Coty})}$$

c) Yarım açı formülleri:

Sin 2x= 2Sinx Cosx

$\text{Cos 2x} = \text{Cos}^2x - \text{Sin}^2x = 1 - 2\text{Sin}^2x = 2\,\text{Cos}^2x - 1$

$$\text{tg}^2x = \frac{2\text{tgx}}{}$$

$1-tg^2x$

d) Dönüşüm formülleri:

$$\text{Sinx} + \text{Siny} = 2\text{Sin}\frac{x+y}{2}\cos\frac{x-y}{2}$$

$$\text{Sinx} - \text{Siny} = 2\text{Cos}\frac{x+y}{2}\text{Sin}\frac{x-y}{2}$$

$$\text{Cosx}+\text{Cosy} = 2\text{Cos}\frac{x+y}{2}\text{Cos}\frac{x-y}{2}$$

$$\text{Cosx} - \text{Cosy} = -2\text{Sin}\frac{x+y}{2}\text{Sin}\frac{x-y}{2}$$

e) Sinüs, kosinüs ve tanjant teoremleri:

$$\text{Sinüs teoremi:}\frac{a}{\text{Sin A}} = \frac{b}{\text{Sin B}} = \frac{c}{\text{Sin C}}$$

Kosinüs Teoremi:

$a^2 = b^2+c^2 - 2bc\ CosA$

$b^2 = a^2+c^2 - 2ac\ CosB$

c2 = a2+b2 - 2ab CosC

$$\text{Tanjant teoremi:}\quad \frac{\text{tg}\frac{(A-B)}{2}}{\text{tg}\frac{(A+B)}{2}} = \frac{(a-b)}{(a+b)}$$

Herhangi bir ABC üçgeninde geçerli olan bu teoremler üçgen çözümlerinde çok kullanılır.

TRİKLOROETAN;

Alm. *Trichloroethan,* **Fr.** *Trichloroéthane,* **İng.** *Trichloroethane.* Kapalı formülü $C_2H_3Cl_3$ olan halojenli organik bileşik. Etan türevi olup iki izomeri vardır. Oda sıcaklığında sıvıdır. Yanıcı değildir.

1,1,1-trikloroetan izomeri makinaların soğuk yöntemle temizlenmesinde karbontetraklorür yerine çözücü olarak kullanılır. Zehirliliği azdır. 1,1,2-trikloroetan izomeriyse son derece tehlikeli bir zehir olup, başlıca 1,1-dikloretilenin üretiminde kullanılır.

TRİKLOROETİLEN;

Alm. *Trichloroethilen,* **Fr.** *Trichloroéthylene,* **İng.** *Trichloroetylene.* Formülü C_2HCl_3 olan klorlu etilen türevi bir organik bileşik. Oda sıcaklığında renksiz bir sıvıdır. Normal şartlarda yanıcı değildir. Zehirliliği azdır. Kuru temizlemede, metal malzemenin yağını gidermede kullanılır. İyi bir çözücü olduğundan kahve ve çaydan kafein, pamuk ve yünden yağ ve mumların ekstraksiyonunda kullanılır.

Trikloroetilen sudan daha yoğundur ve suda çözünmez. Trikloroetilen başta maket oyuncaklar olmak üzere polistirenden yapılan malzemeler için yapıştırıcı olarak kullanılır. Sanâyide daha ziyâde tetrakloroetilen üretiminde kullanılır.

TRİKLOROMETAN (Bkz. Kloroform)

TRİNİDAD VE TOBAGO

DEVLETİN ADI ..... Trinidad ve Tobago Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Port of Spain

NÜFÛSU 1.285.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 5.128 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İngilizce

DÎNİ ..... Hıristiyan

PARABİRİMİ .....Dolar

Büyük ve küçük Antillerin en güneyindeki adalar üzerinde yer alan bağımsız bir cumhûriyet. Trinidad ve Tobago Cumhûriyeti, Karayip denizinin güneydoğusunda, 10°02' ve 11°20' kuzey enlemleriyle 60°32' ve 61°56' batı boylamları arasında yer alır.

Târihi

Trinidad Adası İspanyol Colombus tarafından ilk olarak 1498'de keşfedildi. İspanyollar yerli halkın bir kısmını sürgün, bir kısmını yok ettiler. 1783'te İspanya yabancılara toprak bağışladığı için Fransa'dan ve Haiti'den adaya göç oldu. 1797'de adayı bir sefer sonucu İngiltere ele geçirdi. 1802 Amiens Antlaşmasıyla ada resmen İngiltere'ye kaldı. İki asır boyunca Hollanda, Fransa ve İngiltere arasında el değiştiren Tobago Adası da 1814'ten îtibâren tam olarak İngilizlerin eline geçti. 1888'de Trinidad ve Tobago siyasî yönden birleştirildi. Sömürge hâline getirilen adalar Londra'dan tâyin edilen temsilci hükümet tarafından idâre edilmeye başlandı. 1925'te yapılan bir değişiklikle halkın küçük bir yüzdesi seçilme hakkı elde etti. 1950'ye doğru Yasama Meclisinin çoğunluğu seçilmiş üyelerden meydana geliyordu. 1958'de tam kabine teşkil edildi. 1961'de iç bağımsızlık elde edildi. 1962 yılında da Trinidad ve Tobago tam bağımsızlığını îlân etti. 1 Ağustos 1976'da cumhûriyet rejimine geçildi. Millî Halk Hareketi Partisi ard arda yapılan altı seçimi kazanarak 1986'ya kadar iktidarda kaldı. Ekonomik problemler yüzünden 1986'daki seçimleri Yeniden İnşâ İttifakı büyük bir farkla kazandı. A.N. R. Robinson başkanlığında yeni hükûmet kuruldu. 1991'de yapılan seçimlerde Yeniden İnşa İttifakı ağır yenilgiye uğradı. Patrick Manning'in lideri olduğu Ulusal Halk Hareketi Partisi beş yıl aradan sonra tekrar iktidara geldi. Hâlen bu parti iktidardadır (1994).

Fizikî Yapı

Trinidad Adası, jeolojik olarak Güney Amerika kıtasının bir uzantısıdır. Ada üzerinde batıdan doğuya doğru uzanan üç dağ silsilesi yer alır. Ülkenin en yüksek noktası 941 m yüksekliğindeki Cerro del Aripo'dur. Dağ silsileleri arasında kalan topraklar oldukça düzdür. Ada üzerinden pekçok sayıda küçük akarsu geçer. Bunların en önemlisi ağzında bataklıklar meydana getiren Caroni Nehridir. Tobago toprakları engebeli olup, üzerinde çok sayıda tepeler ve yüksekliği az dağlar bulunur. Bunlardan en yükseği 675 m'dir.

İklim

Ülkede tropikal bir iklim hüküm sürer. İklimde pek az mevsim değişiklikleri görülür. Adalara her mevsimde yağmur yağar. Bununla birlikte yağışın en çok olduğu aylar haziran ve temmuzdur. Senelik yağış miktarı 1520 mm ile 2050 mm arasında değişir. Günlük sıcaklıklar 27°C ile 31°C arasındadır. Hemen hemen senenin her günü esen kuzeydoğu alizeleri sıcaklığı mutedil hâle getirir.

Tabiî Kaynakları

Trinidad Adasının hemen hemen yarısı orman ve çalılıkla kaplıdır. Kerestesi gemi inşaatında kullanılan tik ağacı ve mahun ağacı ormanda bulunan önemli ağaçlardır. Nehirlerin ağızlarında meydana gelen bataklıklarda tropikal bölgeye has mangrov bitkileri bulunur. Adalarda bulunan başlıca vahşî hayvanlar ayı, geyik, tapir ve maymundur. Tobago Adası üzerinde bugüne kadar mâden bulunamamıştır. Trinidad'da petrol ve asfalt çıkarılır. Asfalt üretiminde dünyâda birinci sırayı almaktadır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

1.285.000 nüfuslu Trinidad ve Tobago Cumhûriyeti halkının yarısı şehirlerde yaşar. En önemli şehirleri 58.300 nüfuslu Port of Spain ve 50.000 nüfuslu San Fernando'dur.

Nüfûsun yaklaşık % 47'si Afrika asıllıdır. Kalanın % 35'i doğu Hindistanlı, % 3'ü Avrupalı, % 1'i Çinli ve % 14'ü melezdir. Güney Trinidad'daki köylerin çoğunda Doğu Hindistanlılar oturur. Bunların çoğu Hindu olup, az bir kısmı Müslümandır. Afrikalıların ve melezlerin çoğu katoliktir. Bununla birlikte aralarında bir miktar Anglikan vardır.

Ülkenin resmî dili İngilizcedir. Bundan başka Hintçe, Fransızca ve İspanyolca konuşulur. İlk ve orta

öğretim ücretsiz olup, 6-12 yaşları arasında öğretim mecbûrîdir. Okuma yazma oranı % 92'dir. Yüksek tahsil Batı Hint Adaları Üniversitesinin Trinidad'daki Tarım ve Mühendislik Fakültelerinde yapılır.

Siyâsî Hayat

Ülkede parlamenter demokrasi mevcuttur. 1976 Anayasasına göre yasama organı Senato 31 üyeli, Temsilciler Meclisi 36 üyelidir. İdârî bölge olarak ülkede Tobago eyâleti 4 şehir ve 8 ilçe vardır. Trinidad ve Tobago İngiliz Milletler Topluluğuna ve Birleşmiş Milletler Teşkilâtına üyedir. 1980'de kabul edilen bir kânunla Tobago'ya özerklik verilmiş ve 15 üyeli bir Tobago Yönetim Meclisi kurulmuştur.

Ekonomi

Trinidad ve Tobago'da ekonomi esas îtibâriyle petrole dayanır. Petrol millî gelirin % 40'ını, toplam ticâretin yaklaşık % 80'ini teşkil eder. Petrol Güney Trinidad'da Paria Körfezinin kıyıdan uzak kuyularında çıkarılır. Ayrıca rafinerilerde arıtılmak üzere Venezüella'dan petrol ithâl edilir. Başlıca sanâyi ürünleri petrol, petrokimyâ ürünleri, demir-çelik, sun'î gübre, şeker, plastik ve metil alkoldür. Ayrıca motorlu araç ve televizyon montaj fabrikaları vardır.

Nüfûsun küçük bir yüzdesi (% 10) tarımla uğraşır, şekerkamışı ticâret bitkileri arasında birinci sırada yer alır. Diğer önemli bitkiler kakao, turunçgil meyveleri, muz ve kahvedir.

Ülkenin petrol hâricindeki sanâyi tesisleri krom, çimento ve turizmle ilgilidir. Turizm gittikçe gelişmektedir. Trinidad'da birçok lüks otel bulunmaktadır. Trinidad Adası 6400 m uzunluğundadır. Port of Spain şehrini doğu ve batıdaki kasabalara bağlayan 175 km'lik demiryolu vardır. Havayolları ve deniz yolları iyi durumdadır.

Trinidad ve Tobago ithâlâtının büyük bölümünü Suudi Arabistan, ABDve İngiltere'den yapar. Malların çoğu da ABD ve Hollanda'ya ihraç edilir. Başlıca ithâl malları ham petrol, araç, makine, mâmul maddeler ve yiyecektir. Başlıca ihraç malları ise petrol ve petrol ürünleri, şeker, kakao, demir-çelik, sun'î gübre, turunçgil meyveleri, çimento ve asfalttır.

TRİNİTROTOLUEN (TNT);

Alm. *Trinitrotoluol (n),* **Fr.** *Trinitrotoluène (m),* **İng.** *Trinitrotoluene.* Patlayıcı olarak kullanılan bir kimyevî madde. Formülü C_6H_2 (CH_3) $(NO_2)_3$'tür. TNT; sülfürik asidin katalitik etkisinde, toluen ($C_6H_5CH_3$) ile nitrik asidin reaksiyonundan elde edilir. Reaksiyon, nitrotoluenin ve dinitrotoluenin ara madde olarak meydana gelmesiyle, üç safhada cereyan eder. Trinitrotoluen 80,6°C'de erir ve donduğunda iğne gibi renksiz kristaller meydana getirir. Alkol, aseton, benzin ve toluende çözünürse de, suda kolayca çözünmez.

TNT, yaygın olarak bomba, mayın ve torpidolarda patlayıcı madde olarak kullanılır. Top şekline getirildiğinde, patlama sırasındaki sıkışmaya mukâvemet eder. Şoka dayanıklılığı patlayıcının fizikî hâliyle ilgilidir. Bu sebepten, buharla eritilen ve sıvı olarak bomba şeklinde dökülen TNT, kristal TNT'ye nazaran şoka karşı daha az duyarlıdır.

TNT'nin tozu cildin, tırnakların, saçın ve mukozanın sararmasına, deriye değmesi ise kaşıntılı ekzemaya sebep olur. Nefesle veya yutma ile vücûda girmesi mîde rahatsızlıklarına, zehirlenmeye, bâzı kimselerdeyse böbrek ve idrar yolları hastalıklarına, hattâ komaya sebep olur.

TRİSTÖR;

yarı iletken bir anahtarlama elemanı. Özellikle güç elektroniği devrelerinde kullanılan tristörler çok hızlı açma ve kapama özelliğine sâhiptirler. Son teknikle sâniyede 25.000 defâ açıp kapama yapan tristörler yapılmıştır. Dört katlı bir yarı iletkenden meydana gelen tristörler (P-N-P-N) kapı (geyt) ucu ile iletken yapılabilmektedir. Doğru akımda çalışırlar. Yâni tek yönlü akım geçirirler. Anot-Katod ve Geyt [gate (kapı)] olmak üzere üç bağlantı ucu mevcuttur. Yüksek güçlü tristörlerde anot geniş bir taban üzerine tespit edilir. Bu tristörün hem kolay soğutulmasını hem de kolay monte edilmesini sağlar. Katot kalın bir kablo ile geyt (kapı) ucu ince bir bükülebilir kablo ile çıkartılmıştır.

Tristörler bir kere iletken oldu mu (eğer besleme voltajı kesilmezse) devamlı iletken kalır. Bunun için özel metodlarla tristörleri yalıtkan duruma geçirmek gerekir. Bu davranışa iki durumu kararlı (bistable) davranış denir. Tristörler güç elektroniğinin gelişmesinde çok önemli rol oynamıştır. Bunun için 2000 Volt ve 3300 Ampere kadar çalışabilen tristörler yapılmıştır. Tristörlerde en büyük problem, açma-kapama esnâsında meydana gelen ısıyı ve enerji birikimini dağıtmaktır. Bunun için çok çeşitli metodlar geliştirilmiştir.

TRİŞİN (Trichinella spiralis);

Alm. *Trichine (f),* **Fr.** *Trichine (f),* **İng.** *Trichina.* **Familyası:** Trişinagiller (Trichinellidae). **Yaşadığı yerler:** Erginleri insan, fâre ve domuzların ince barsaklarında, larvaları konağın kasları arasında. **Özellikleri:** Erkekleri 1-2 mm, dişileri 3-4 mm boyundadır. Çiftleşmeden sonra erkekler ölür. Dişi, lenf boşluklarında 8 gün dolaştıktan sonra 200-1500 kadar kurtçuk doğurur. Trişinoz hastalığına sebep olurlar. **Ömrü:** Kasların arasında 20-30 yıl yaşayabilirler. **Çeşitleri:** Barsaktaki erginlere "barsak trişini". Konağın kas liflerinde yaşayanlara "kas trişini" denir.

Helmintlerin (solucanların) nemathelmintler bölümünden nematodlar sınıfının, afazmidyn (aphasmidia) alt sınıfının trişurida takımından, trişinagiller âilesinin bir üyesi. Aslında fârelerin bir parazitidir. Bununla berâber domuz, ayı, kedi, köpek ve insanda da bulunur. Bütün dünyâda domuz etinin yendiği ülkelerde, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Avrupa'da sık rastlanan bir barsak parazitidir. "Domuz kurdu" olarak da bilinir. Müslüman ülkelerin halkında rastlanmaz.

Yapısı ve gelişimi: Erkek 2 mm boyunda ve 0,04 mm enindedir. Çok ufak olduğundan çıplak gözle görülemez. Arka ucunda iki büyük uzantı vardır. Dişi 3 mm uzunlukta ve 0,06 mm enindedir, ovovivipardır. Yâni yumurtalar karnında açıldığından doğrudan doğruya kurtçuk doğurur. Yumurtlama yeri ön uca yakın bulunan dişi iki ay kadar canlı kalabilir ve bu sürede çok sayıda kurtçuk (larva) çıkarır. Yeni doğmuş olan kurtçuk 0,01 mm boyunda ve 5 mikron enindedir. Larva kaslara yerleştiği zaman da hemen hemen aynı büyüklüktedir. Diğer helmintlerden farklı olarak hem kurtçuk hem de erişkin kurt aynı konakta bulunur.

Vücûdunda kurtçukları taşıyan bir canlıyı yiyen sağlam bir konağın (domuz, köpek, kedi veya insan) ince barsağında serbest kalan kurtçuklardan 24 saat içinde erişkin erkek ve dişiler meydana gelir. Bunlar barsak duvarına (mukozasına) yapışık olarak bulunurlar. Çiftleşmeden sonra erkekler ölürler. Barsak duvarındaki mezanter lenf düğümlerinde yerleşen dişiler buralarda kurtçukları doğururlar. Altı hafta içinde her dişi 1500'e varan sayıda kurtçuk doğurur. Bâzıları dışkıyla çıkabilen kurtçukların çoğu lenf (akkan) ve kan dolaşımı yoluyla bütün vücûda dağılır. Bununla berâber, yalnız çizgili kaslarda, özellikle diyafrağma, dil, gırtlak, karın duvarı ve göğüs kaslarında yerleşirler, büyürler ve iki hafta kadar sonra bulaştırıcı olurlar. Kas trişinleri denen bu kurtçuklar 1 mm kadar boya erişirler. Vücutları kendi üzerine kıvrılır. Etraflarını çeviren elips şeklinde bir kapsül vardır. Çoğunlukla bir yıl içinde kireçleşen kurtçuklar bâzan da yıllarca canlı kalabilirler. Hattâ 30 yıl sonra canlı olanların bulunduğu bildirilmiştir. İnsan bu kurtçuklu domuz etini yediği zaman, kapsül mîde enzimleri tarafından eritilir. Barsağa geçen kurtçuklar gelişerek erişkin trişin hâline geçerler. İnsanda yaptığı hastalığa "tirişinoz" denir.

Hastalık ve belirtileri: Barsakta yerleşen erişkin trişinin tesiriyle barsak mukozasında (iç duvarında) kanamalar, şişme ve yaralanma neticesinde bir enterit (barsak iltihabı) meydana gelebilir. (Bkz. Gastroenterit)

Kurtçuklar vücuttaki göçleri sırasında akciğerden geçerken bu organda kanamalara ve şişmeye sebep olduğundan pnömoni (zatürre) belirtileri görülür. Göç esnâsında ateş yükselmesi, baş ağrısı, terleme, yüzde şişme ve deride döküntüler bulunabilir.

Trişinoz denen hastalık manzarasında, patolojik değişikliklerden çizgili kaslara âit olanlar ön plândadır. Kurtçukların yerleştiği kaslarda bir miyozit (kas iltihabı) meydana gelir. Bu kaslarda ağrı ve hassâsiyet vardır, hastanın ateşi yükselir. Kurtçuk kalp kasında yerleştiğinde, bâzan elektrokardiyogramla tespit edilebilen bozukluklar meydana çıkar. Nâdiren beyini tutarak menenjit veya ansefalit belirtileri görülebilir. Hastaların akyuvarlarında yükselme, bâzı vak'alarda % 90'a varır. Ve bu yükselme eozinofillerdedir.

Teşhisi: Yukarıda sayılan belirtiler birçok hastalığı hatıra getirebilir. Bu sebeple teşhis zordur. Domuz eti yiyen bir hastada miyozit ve kanında akyuvarların eozinofil cinsinde yükselme varsa trişinozdan şüphelenmelidir. Dışkıda trişinin erişkin veya kurtçuk şekilleri aranabilir. İshâlli hastalarda bunları görme ihtimâli çok fazladır. Deri içine trişinden özel olarak hazırlanan maddelerin (tişinellin) zerkiyle allerjik cevap alınırsa teşhise yardımcı olur.

Tedâvi: Tesirli, husûsî ilâcı yoktur. Barsak kurtlarını dökücü ilâçlar tesirsizdir. En mühim tedâvisi korunmadır, yâni domuz eti yememektir.

TRİTYUM;

Alm. *Tritium,* **Fr.** *Tritium,* **İng.** *Tritium.* Hidrojenin radyoaktif izotopu. 1934 yılında, çok hızlı döteryum çekirdeği ile döteryum bileşiklerinin bombardıman edilmesi sırasında nükleer transmutasyon ürünü olarak keşfedildi. Trityumun sembolü H_3 veya T'dir. Atom ağırlığı, 3.0170'dir. -252,5°C'de erir, -248,12°C'de kaynar, buharlaşma ısısı 333 cal/mol ve sublimasyon ısısı 393 cal/mol'dür. Kimyevî özellik bakımından hidrojene benzer. Fakat fizikî özellikleri hidrojeninkinden farklıdır.

Trityum atmosferde, hidrojenin 1018 de biri kadar bulunur. Atmosferdeki trityum, kosmik ışınların

meydana getirdiği hızlı nötronların, protonların veya mesonların azot ile reaksiyonundan meydana gelir. Yeryüzünün mevcut trityum miktarı yaklaşık 2 paund= 1 kg tahmin edilmektedir.

Trityum nükleer reaktörlerde Lityum-6 izotopunun nötronla bombardımanında elde edilir.

FORMÜL VARRRRRRRRRR-1

Yine berilyumun siklotronlarla hızlandırılmış döteryum ile bombardımanından da trityum elde edilir.

FORMÜL VARRRRRRRRRR-2

Trityum radyoaktif olup, yarılanma süresi 12,46 yıldır. Trityum beta (ß) ışıması yaparak $^{3}_{2}He$'e (helyum izotopuna) dönüşür. Yaydığı beta ışının enerjisi 186.000 elektron volttur.

Trityumdan faydalanarak hidrojenlendirme reaksiyonları ve reaksiyon değişimleri gözlenebilir. Trityum ve bileşikleri etiketleme ve izleme deneylerinde kullanılır. Meselâ biyokimyâ çalışmalarında, trityumla etiketlenmiş (damgalanmış, yâni bünyesinde trityum bulunan bileşik) hormonlar, gıdâlar, ilâçlar kullanılır ve bu maddelerin vücuttaki davranışı tâkip edilir. Yine suyun hidrokarbonlardaki çözünmesinin tâyininde, suyun diffüzyonunda, polimerlerin analizinde, kimyâ reaksiyonlarının tâkip ettiği yolu bulmakta trityumla damgalama metodu kullanılır. Stilbene trityum girdirilirse kendi kendine ışıma yapan madde elde edilir. Bir suyun buharlaşma ve yağmur olup yağma zamânını ölçmek için, içinde trityum bulunan su kullanılır.

TRİYAK;

Alm. *Triac,* **Fr.** *Triac,* **İng.** *Triac.* İki yönlü akım geçiren (Alternatif akım) yarı iletken anahtarlama elemanı. Çoğunlukla şehir şebeke frekansında olan (50 Hertz) alternatif akımları kontrol için kullanılır. Aynı kristal içinde ters bağlı P.N.P.N yarı iletken katlardan meydana gelirler. Çok yüksek güçte îmâl edilmezler. En fazla 800 volt 25 Amperde çalışanları mevcuttur.

En çok ışık karartma(dimmer) ve alternatif akım şalteri olarak kullanılırlar. Akım her iki yönde de akabilir. Diğer özellikleri tristörünkine benzer.

TROLEYBÜS;

Alm. *Elektroauto, Elektrofahrzeug,* **Fr.** *Troley-autobus,* **İng.** *Trolley-bus.* Genellikle şehiriçi ulaşımında kullanılan, elektrik enerjisiyle çalışan, lastik tekerlekli, iki kasalı, otobüs benzeri taşıt. İlk zamanlarda "elektrikli otobüs" olarak anılırdı. İki telli havai hattan aldığı beslemeli elektrikle çalışır. Havai hat birbirine paralel olarak uzanan 60 cm aralıklı iki çıplak telden ibârettir. Troleybüsten hatlara uzanan iki boynuz, bu tellere alttan sürtünerek elektrik enerjisini taşıtın motoruna iletir. Boynuzlar aşağı yukarı ve sağa sola hareket edebildiklerinden, taşıt inişli çıkışlı yollarda kullanılabildiği gibi, belli ölçülerde sağa ve sola da yanaşabilmektedir.

İlk troleybüs denemesi 1882'de Berlin'de gerçekleşti. 1900'lü yıllarda Almanya, Fransa, İtalya ve Orta Avrupa'da ticârî gâyelerle troleybüs yapımına başlandı. 1930'larda bu ülkelerde ve Amerika'nın birçok şehrinde şehiriçi yolcu taşımacılığında troleybüsler kullanıldı. Daha sessiz çalışması, eksoz dumanı olmaması ve daha hızlı ivmelenmesi gibi özellikleri sebebiyle sonraki yıllarda diğer Avrupa ülkelerinde de troleybüs kullanımı yaygınlaştı. Günümüzde İtalya veFransa gibi ülkelerin bâzı kasaba ve şehirlerinde hâlâ troleybüs işletmeciliği devâm etmektedir.

Ülkemizde ilk troleybüs hattı 1947'de Ankara'nın Ulus ve Bakanlıklar semtleri arasında tesis edildi. 1954'te İzmir, 1961'de de İstanbul'da şehiriçi yolcu taşımacılığında kullanıldı. Trafik yoğunluğunun artışı sebebiyle 1984'te İstanbul'da, 1986'da Ankara'da tamâmen ulaşımdan kaldırıldı.

Troleybüsler, garaja girip çıkma, yol çalışmaları sebebiyle hattan ayrılma gibi havai hattın bulunmadığı kısa mesâfelerde yol almak için küçük bir elektrojen grupla veya bir batarya ile donatılmıştır. Bu sistemle hatsız olarak düşük bir hızla hareket edebilmektedirler.

80'li yılların başında birçok troleybüs, yeni bir teknikle daha fazla geliştirildi. Bu sâyede bağımsız olarak normal hızla seyredebilmektedir. Bu özellikleri, havai hatta yol alırken dolan bir batarya veya dizel bir motor sâyesinde sağlanmaktadır.

TROMBOFLEBİT;

Alm. *Thrombophlebite (f),* **Fr.** *Thrombophlèbite (f),* **İng.** *Thrombophlebitis.* Tıpta, venöz damarların iltihaplanması. Tromboflebit venin (kirli kan damarı) etrâfındaki dokulardan kaynaklanan bir enfeksiyon sonucunda veya vücûdun herhangi bir yerindeki enfeksiyon odağından bakterilerin kan yoluyla diğer damarlara taşınmasıyla meydana gelir. Umûmiyetle bacaklarda husûle gelir.

Bütün had ve müzmin enfeksiyonlarda, ameliyatlardan ve doğumdan sonra venlerde trombüs-pıhtı teşekkül edebilir. Bu durum tromboflebite yol açar. Tromboflebite yatkın olan venler arasında variköz hemoroidal venler, variköz bacak venleri, pelvik venler sayılabilir.

Tromboflebitte iltihabî reaksiyon genellikle hâdisesiz bir şekilde yatışır ve emboliye (pıhtı atılması) pek rastlanmaz. Flebotromboz ayrı bir durum olup, iltihabî değildir. Tromboflebitle sık karışır. Flebotrombozda vende meydana gelen kan pıhtıları ven civârındaki dokulara olan bir darbeyi veya kimyevî bir tahrişi tâkiben teşekkül eder. Her iki hastalıkta da kanda pıhtılaşmaya meyil vardır. Meydana gelen pıhtılar venin iç duvarına yapışırlar. Flebotrombozun belirtileri hafif olur, fakat tromboflebit genellikle atak şeklinde başlar. Kramp tarzındaki ağrıyı tâkiben bacakta şişme ve morarma başlar. Venöz damarlarda belirginleşme ve ısı artışı olabilir.

Tromboflebit; akciğer embolisi (ven duvarından kopan bir pıhtının akciğer arterini âniden tıkaması sonucunda) ve septik emboliye (enfekte pıhtının vücûdun başka bir yerine giderek enfeksiyona sebep olması) sebep olabilir.

Tedâvisinde, tromboflebitli uzuv yükseğe kaldırılır. Hasta kat'i olarak istirahat ettirilir. Antibiyotikler, doktor kontrolunda heparin (antikoagülan) ve ağrı kesiciler verilir.

TROMBOSİT;

Alm. *Thrombose (f),* **Fr.** *Thrombocyte (f),* **İng.** *Platelet, Thrombocyte.* Kemik iliğinin dev hücrelerinden olan megakaryositlerden husûle gelen, kanın en küçük hücresi. Büyüklüğü 1-3 mikron arasında değişir. Mikroskop altında bakıldığında parlak mavi sitoplazmalı görülür. Kanın milimetreküpünde 200.000-400.000 trombosit mevcuttur. Kemik iliğinde megakaryosit olgunlaşınca sitoplazması parçalanır ve trombositler meydana gelir. Trombositler bedendeki kanamanın durmasında çok mühim rol oynayan parçacıklardır. Damar kesildiği zaman kesilen kısımda trombositler toplanır ve birbirlerine yapışırlar. Kanamayı durduran mühim bir madde olan tromtoplastini de salgılar. Bu madde bir seri kimyevî hâdiseyle kan içindeki fibrini kanama yerine çöktürür. Fibrin trombositlerin birbirlerine daha sıkı yapışmalarını sağlar, orada mükemmel bir tâmir başlatır.

Trombositlerin büyük kısmının veya tamâmının eksikliğinde damarlarda kanamaya meyil artar. Küçük çarpmalarda deriyle iç organların içini örten mukozada peteşi ve ekimoz denilen nokta nokta kızarma ve morarmalar görülür.

TROPİKAL KUŞAK;

Alm. *Tropische Zone(f),* **Fr.** *Zone (f), Tropicale,* **İng.** *Tropical Zone.* Ekvatordan 23,5° kuzey ve 23,5° güney mesâfede yer alan iki dönence arasındaki coğrafî sahaya verilen isim. Dünyânın tropikal sahası tahmînen 2000 sene önceleri güneşin dünyâya göre zâhirî hareketini inceleyen astronomlar tarafından farkedilmiş ve isimlendirilmiştir. Güneşin ışıkları öğlen vakti yalnız bu bölgede mevsimlere göre yere dik olarak gelir. Dünyânın ekseni etrâfında dönerken senede bir defâ güney doğrultusunda yapmış olduğu 25,5°lik meyil neticesinde güneş ışınlarının dünyâya geliş açısında değişiklik olmasıyla tropikal kuşak ortaya çıkmıştır.

Coğrafi Yapı: Tropikal bölgeler, merkezî Sahradan GüneyAfrika'ya kadar olan kısım, Güneydoğu Asya'nın tamâmı, Arabistan, Madagaskar, Pasifik Adaları, Orta Amerika'da merkezî Meksika'dan, Güney Amerika'da merkezî kısımlarda Kuzey Arjantin ve Kuzey Şili'ye kadar uzanan kısımlar, Endonezya, Filipinler ve Kuzey Avustralya'yı içine alan dünyâ kara parçalarının % 36'sını teşkil eden kuşaktır.

Tropikal bölgelerde iklim sıcaklık farkları fazla değişiklik göstermez. Ekvator civarında ortalama sıcaklık 21°C ile 26°C arasında değişir. Gündüzleri 38°C'ye çıkabilir. Geceleri en düşük sıcaklık 18°C'dir. Yüksek yerler hâricinde hemen hiç kış olmaz. Tropikal bölgelerde yağış fazladır. Tropikal bölgelerde güneş ışığının dik geldiği taraf daha yağışlı geçer. Bölge sınırlarında çöller başlar. Ortalama yağış miktarı 1016 mm ile 2540 mm arasında değişir. Yağmur ve güneşin bol olması bölgenin bitki örtüsünü de etkilemiş ekvatordan kuzey ve güney istikâmetinde gidilirken gittikçe seyrekleşen ve ufalan bir bitki örtüsü meydana gelmiştir.

Tropikal bitki örtüsü: Tropikal bölge bitkilerinin çoğu yapraklarını dökmezler ve dâimâ yeşil kalırlar.

Tropikal bölgelerde kurak geçen yerlerde bitki örtüsü de farklılaşır. Yağış, sıcaklıktan daha büyük bir faktör olarak bitkiler üzerine tesir eder. Tropikal bölgelerden yağışı bol olan yerlerde senede birkaç defâ çiçek açan, yaprak değiştiren bitkiler vardır. Bu bölgelerde 20.000'i aşkın bitki cinsi görülür. Bitkilerin büyüme hızı ve süresi daha fazladır. Meselâ bu bölgeden yetişen bir çeşit bambu bir günde 56 cm büyüyebilir. Bilhassa Amazon ve Kongo ormanlarında yaprağını dökmeyen ve boyları 40-50 metre üstünde olan sık ağaçlar vardır. Bu ormanlara yağmur ormanları veya balta girmemiş ormanlar ismi verilir. Orman dipleri loş ve yaprak çürümesinden meydana gelen nemli toprakla kaplıdır. Buralarda yürümek oldukça zordur.

Bol yağmur yağmayan tropikal bölgelerdeyse diplerinde çimenler yetişen muson ormanları vardır. Ağaçlardan bir kısmı buralarda yapraklarını dökerler. Daha kurak bölgelerde boyları 9 metreyi geçmeyen ağaçların meydana getirdiği ormanlar ve çimen sahalar yer alır. Tropikal çöl bölgelerinde ise içerisinde su depo eden kaktüs türü bitkiler vardır.

Tropikal bölgelerde ziraatı yapılarak yetiştirilen şekerkamışı, pirinç, mısır, yerfıstığı, çeşitli ceviz türleri, soya fasulyesi, susam, çay, kakao, tütün, pamuk, keten, kenevir ekonomik önemi büyük olan bitkilerdir. Bunların bir kısmı doğrudan doğruya bir kısmıysa yağ elde etmede, tekstilde kullanılır.

Tropikal bölge hayvanları: Tropikal bölgelerde yaşıyan hayvanlar bol yağmurlu balta girmemiş ormanlardan çöllere kadar değişik iklim farklarına göre muhtelif türler ihtivâ eder. Ormanların dipleri çok küçük hayvanlarla doludur. Bunlar çürüyen yapraklarla beslenir. Büyük karınca sürüleri, sürüngenler oldukça kalabalıktır. Fil, kaplan ve aslan, muhtelif tür maymun ve binlerce çeşit kuşlar tropikal bölgelerin sık ormanlarına has hayvanlardır. Amazon Nehri civârında yalnız bir ağaç üzerinde 76 cins kuş sayılmıştır. Bu ormanlarda yarasa da çoktur. Sürüngenlerden yılanlar ve timsahlar dehşet vericidir.

Tropikal bölgenin insanlara etkisi: Tropikal bölgenin insanlara etkisi biyolojik ve kültüreldir. İklimin etkisiyle insan cilt, göz ve diğer fizik yapılarda değişmeler olmuştur. Güneş ışınları bu bölgelerde çok dik geldiği için insanların cilt renkleri güneş ışınlarının çoğunu süzecek özellikte koyulaşmıştır. Bu koyuluk açık kahverengiden siyaha doğru değişir. İnsan genetiği üzerindeki çalışmaların bir kısmı tropikal bölgelerde yaşayan koyu renkli insanların güneş ışığı az kuzey ve güney yarımkürelere getirilmesinden bir müddet sonra derilerinin D vitamini üretmemesi üzerine tüberküloz hastalığına yakalanabileceğini ve aynı şekilde beyaz ciltli insanların da tropikal bol güneşli bölgelerde cilt kanserine yakalanabileceğini ispat etmişlerdir. Tropikal bölge insanı nemli ve sıcak ortamda iş yapmada şartlara diğer bölge insanlarından daha dayanıklıdır. Tropikal bölgenin insanlar üzerinde kültürel etkisi büyüktür. İklim şartlarının vermiş olduğu zorluklar sebebiyle bu bölgelerde yaşayan insanlar kolay hava alan örtüler kullanırlar. Hintlilerin ve Arapların an'anevî örtüleri bunlardandır. Câhil kalmış ilkel kavimlerse yer yer örtünmeyi bilmediklerinden çıplak dolaşmaktadırlar. Medeniyetin ulaştığı yerlerdeki insanlar da örtünmeye başlamışlardır.

Tropikal bölgelerde nüfus iklime bağlı olarak değişir. Sık ormanlık bölgelerle kurak olan çöl bölgelerinde de nüfus oldukça seyrektir. Tropikal bölgelerin nüfus yönünden kalabalık olan yerleri tropikal kuşağın kuzey ve güney kısımlarıdır.

TROTSKY, Leon;

eski Sovyet Sosyalist Cumhûriyetler Birliği'nin kurucularından biri. 1879-1940 yılları arasında yaşamıştır. Varlıklı bir Yahûdî çiftçinin oğlu olup, asıl ismi Lev Davidovich Bronstein'dir. 1898'de devrimci hareketlere karıştığı için tevkif edilerek Sibirya'ya sürüldü. Orada, Marxist oldu ve Sosyal Demokratik Partisine katıldı. 1902'de sahte pasaport ve Trotsky ismiyle İsviçre'ye kaçtı. 1903'te Sosyal Demokratik Partisinin parçalanması sırasında Lenin'in merkezî idâresine, muhtemel diktatörlüğüne karşı durarak Menşevik grubuna katıldı. 1905 ihtilâli sırasında Rusya'ya döndü. Daha sonra Petrograd ve şimdiki ismi Leningrad olan St. Petersburg'da nüfuzlu bir kişi oldu. Sibirya'ya sürüldüyse de tekrar Rusya dışına kaçtı. 1917'ye kadar Menşevik (Lenine karşı azınlık) kaldı. "Devamlı ihtilâl"e inanmaktaydı. Bu şekilde orta sınıfla, çalışan sınıfın birleşeceğini kabul etmekteydi. Bu tür fikirlerle Trotsky, Bolşeviklere 1917 ihtilâlinin ana programını hazırladı.

Mart 1917'de Çar devrildiğinde Newyork'tan Rusya'ya dönen Trotsky, Bolşevik Partisine katılarak Lenin'in baş yardımcısı oldu. Yeni kurulan hükümette dışişlerinde, daha sonra savaş işlerinde görevlendirildi. Kızıl Ordunun tesirli, disiplinli bir kuvvet olması için çalıştı. 1918-1920 arasındaki bütün harekâtlarda tesirli oldu. Askerî ve ekonomik işlerde merkezî olunması gerektiğini savunmaktaydı.

Her ne kadar kendisine Lenin'in halefi gözüyle bakıldıysa da, 1921'de Trotsky'nin yıldızı sönmeye başladı. 1922'de Lenin hastalandı. Politbürodaki diğer üyeler onu yıpratmaya, taraftarlarıysa başarısız bir şekilde desteklemeye başladı. 1924'te kendisi, Lenin'in doktrinlerinden bir bozuk Menşevik sapması olan "Trotskyizm"le suçlandı. 1925'te savaş komiseri görevinden alındı.

Devamlı olarak önceki mevkisini tekrar kazanmaya çalıştıysa da taraftarlarıyla berâber 1926'da Politbüro'dan, 1927'de Komünist Partisinden atıldı. 1928'de sürgüne gönderildi.

1929'da Rusya'dan sınırdışı edilen Trotsky, 1933'e kadar Türkiye'de yaşadı, sonra Fransa'ya geçti. Sovyetlerde ve dışındaki Komünist Partilerde Stalin'e karşı fikirleri körükleyen Trotsky, Rusya'nın tesiriyle Fransa'dan ve daha sonra Norveç'ten sınırdışı edildi. 1936'da Mexico City'ye yerleşti. Bu arada Sovyet hükümeti karşı devrim yapma iddiasıyla Trotsky'nin taraftarlarını mahkeme ederek, pekçoğunu ölüme mahkûm etti.

1940'da Trotsky bir İspanyalı komünist ajan tarafından bıçaklanarak öldürüldü.

TRÖST;

Alm. *Trust Konzern (m),* **Fr.** *Trust (m),* **İng.** *Trust.* Bir ekonomide serbest ticâreti sınırlamak veya ortadan kaldırmak gâyesiyle piyasaya hâkim olmak düşüncesiyle meydana getirilen işletmeler arası birleşmeler. Tröst aynı sanâyi dalında çalışan işletmelerin yatay birleşmeleridir. Aynı mal üretimini gerçekleştiren çeşitli işletmeler birbiriyle anlaşarak ve sermâyelerini birleştirerek tröst meydana getirirler. Kartelle tröstün tek farkı kartellerin anlaşmayla meydana getirilmesindedir. Halbuki tröstlerde işletmeler iktisâdî ve hukûkî bakımdan kaynaşmış bulunmaktadır. Tröst meydana getirilmesi için; şirketlerin tek bir şirket hâline dönüşmesi; füzyon, kontrol şirketi (holding) olması gibi çeşitli yollara başvurulmaktadır.

TRT (Bkz. Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu)

TRUMAN, Harry S.;

Amerika Birleşik Devletleri'nin otuz üçüncü Devlet Başkanı. 8 Mayıs 1884'te Missouri eyâletinin Lamar şehrinde John ve Martha Trumanların çocuğu olarak dünyâya geldi. 1890'da Independence kasabasına yerleşti. Truman, babasının mâlî sıkıntıları sebebiyle normal bir eğitim göremedi. Yine aynı sebepten çok istediği Askerî Akademiye de giremedi. Birkaç sene demiryolu işçisi ve bankacı olarak çalıştı. Yirmi iki yaşında tekrar doğduğu eyâlete döndü. Müteâkip on bir senesini Grandview'de çiftçi olarak geçirdi. Hayâtın zorlukları geniş bir tecrübe kazanmasına yardım etti. Bu arada Demokrat Partiye sempati duymaya başladı.

Birinci Dünyâ Harbinin başlaması, önüne yeni imkânlar çıkardı. Millî Muhâfız Ordusuna girerek kısa zamanda yüzbaşı oldu. Savaş boyunca Fransa'daki Amerikan topçu birliklerinde vazife yaptı. Savaştan sonra işçi hareketine yardımcı oldu. 1922'de Jackson Kontluğu Mahkemesi Hâkimliğine seçildi. 1924 ve 1930'da aynı makâmı tekrar elde etti.

1934'te Missouri'den Demokrat Senatör adayı oldu. Herkesin seçilme şansı tanımadığı seçim kampanyası sonunda senatör oldu ve bütün Amerika'yı şaşırttı. Senatörlüğünün ilk yıllarında hava ve kara taşımacılığı konusunda hazırladığı halkın faydasına tekliflerin kabul edilmesi, ününü iyice arttırdı. İkinci defâ senatoya girdikten sonra dış politikaya da ağırlığını koydu. Bunun yanında önayak olduğu senato soruşturma komisyonlarıyla, toplanan vergilerin yerinde ve israf edilmeden harcanmasına çalıştı. Özellikle Millî Savunma Komisyonundaki göreviyle verimliliği teşvik etti. 1944'te Başkan Yardımcısı oldu. 12 Nisan 1945'te Roosvelt ölünce de onun yerine geçti. Roosvelt'in politikasından ayrılmadı. İkinci Dünyâ Harbinin çabuk bitirilmesi konusundaki diğer çözümlerin yanında Hiroşima ve Nagasaki'nin bombalanmasını tercih etti.

İkinci Dünyâ Harbinden sonra Batı Avrupa'nın Rus propagandasından korunması için kesif bir gayret gösterdi. Sosyalist hareketlerin mevcut olduğu Fransa, İtalya ve Yunanistan gibi devletlere büyük miktarlarda yardım yollatarak, bunların geçici olarak da olsa Rusya'dan uzaklaşmalarını temin etti. Türkiye'nin askerî ve ekonomik problemlerinin çözümlenmesi için yardımda bulundu. Tâkip ettiği akıllıca dış politika içte yıkılan îtibârını tekrar kazanmasını sağladı. 1948 seçimlerinde tekrar Başkan seçildi. İkinci dört yıllık dönemin mühim bir bölümünü Asya'nın problemlerini çözmeye çalışarak geçirdi. Komünist ve Milliyetçi Çinlileri birleştirmeye çalıştı. Ancak başarısızlıkla neticelenen bu politika, milliyetçi lider Chiang Kai-Shek'in anavatandan sürülmesine yolaçtı. 1952'de yerine General Dwight D. Eisenhower geçti. Truman başkanlıktan çekildikten sonra gözlerden kayboldu. 1955 ve 1956'da hatıralarını neşretti. 26 Aralık 1972'de öldü ve "Truman Kütüphânesi" bahçesine gömüldü.

Truman Doktrini: Başkan Truman 12 Mart 1947'de kongrede yaptığı konuşmada başta Türkiye ve Yunanistan olmak üzere, Avrupa ülkelerinin ekonomik sıkıntıda olduğuna dikkat çekti. Bu ülkelere yardım yapılmasını istedi. En büyük yardımı 400 milyon dolarla Türkiye ve komşusu Yunanistan'a ayırdı. "Truman Doktrini" olarak bilinen bu yardım sistemi Truman baştayken kısmî olarak muvaffak oldu. Yunanistan'ın Rusya'ya kayması geçici olarak önlendi. Türkiye ile dostane münâsebetler kuruldu. Ancak diğer Avrupa ve Asya devletleri üzerinde müessir olunamadı.

TRUVA;

Alm. *Troja,* **Fr.** *Troie,* **İng.** *Troy.* Anadolu'daki târihî şehirlerden. Çanakkale'ye bağlı Biga ilçesinin Hisarlık köyünde, kayalık bir tepe üzerindeki Truva'da üst üste dokuz şehir kurulmuştur. Homeros, **İlyada** adlı eserinde Truva şehrinden bahsetmektedir. Truva hakkında ilk araştırmayı 1870-1890 yıllarında Heinrich Schliemann yaptı. 1893-1894 târihlerinde de Wilhelm Dörpfeld araştırmaları devam ettirdi. ABD Cincinnatti Üniversitesi profesörlerinden Carl Blegen ise, 1932-1938 târihlerinde Truva şehri hakkında araştırma ve değerlendirme yaptı.

Akhaia ve Truva şehri arasında meydana gelen savaşa Truva Savaşı denir. Truva Kralı Priamos'un oğlu Paris, Menelaos'un karısını kaçırınca, Yunanlılar Agamemnon komutasında Truva şehrine saldırdılar. Yunanlılar tahtadan bir at yapıp içine asker koyarak gizlediler. Kendileri de geri dönüyormuş gibi yaptılar. Bu hileyi anlayamayan Truvalılar atı şehrin içine getirdiler. Tahta atın içinde bulunan askerler geceleyin şehrin kapılarını açtılar. Şehre giren Yunanlılar büyük tahribatlarda bulunarak şehri ele geçirdiler. Bu savaş on yıl sürdü. Truva'da yapılan kazılarda bu efsâneyi canlandıran şekiller bulundu. Akhaia, genişlemesini engelleyen Truva'yı ele geçirerek bu engeli ortadan kaldırmış oluyordu.

1955 yılında Truva şehrinin yanında bir müze yapıldı. Bu müzede çanak, çömlek, cam, mâden, sikke ve mermer kalıntıları sergilenmektedir.

TSE (Bkz. Türk Standartları Enstitüsü)

TSEK (Bkz. Türk Standartları Enstitüsü)

TUFAN;

Alm. S*intflut (f),* F**r.** *Déluge (m),* **İng.** *The Flood.* Nehirlerin, denizlerin yağışlar ve fırtınalarla taşması sonucu büyük karaların, suyla örtülmesi. Tufan çok büyük sel baskınıdır. Târih boyunca dünyâ birçok tufana sahne olmuştur. En büyük tufan olarak Nuh aleyhisselâm Tufanı bilinmektedir. Araştırmacıların yaptığı çalışmalardan dünyânın çeşitli bölgelerinde muhtelif zamanlarda büyük sel baskınları neticesinde binlerce kilometrekarelik sahaların su altında kaldığı, binlerce insanın ve hayvanın öldüğü, kara parçalarının dahi şekil değiştirdiği anlaşılmıştır. Bunlardan Leonard Whilley 1920 senesinde yaptığı çalışmalarla Mezopotamya'nın defâlarca tufanlar neticesi sular altında kaldığını ispatlamıştır. Tufan'a yol açan nehirlerin başında Nil, Fırat, Dicle, Çin'de Hwang Ho ve Hindistan'da İndus nehirleri gelir.

En önemli tufan tipi nehirlerin taşmasıyla meydana gelenidir. Paris, Roma, Washington, New Orleans gibi yeni kurulmuş şehirler dahi defâlarca nehir taşmalarıyla sular altında kalmışlardır. İkinci önemli tufan tipiyse, sâhillerde büyük dalgaların taşıdığı su kütleleriyle meydana gelenlerdir. Nehirlerin taşmasıyla meydana gelen tufanlar umûmiyetle ilkbaharda çok fazla yağışlar, kışın donan toprağın âni ısı yükselmesiyle çok çabuk çözülmesi ve kar sularının toprağa emilmeden akıp gitmesiyle olur. Buzul erimesi toprak kayması, âni yaz yağmurlarıyla meydana gelen su baskınları sel târifi içinde kalmaktadır. Deniz sâhillerinde meydana gelen tufanlar iki sebepten meydana gelebilir. Birincisi iklim şartlarına bağlı fırtınaların, tayfunların sebep olduğu deniz seviyesinde meydana getirdiği yükselmelerdir. İkincisi de dünyânın sismik hareketleri sonucu meydana gelen su yükselmeleridir. Su yükselmeleri ya dalgalarla veya kara parçasının sulara gömülmesiyle olur.

Tufanlar sebebiyle her sene binlerce insan hayâtını kaybetmekte, zirâî sahalar sular altında kalmakta, mahsûl zâyi olmakta, evler yıkılmakta, arâzi şekilleri bozulmakta ve daha birçok hasar meydana gelmektedir. Bu sebepten tufanlara karşı tedbirler alınmaktadır. Bu tedbirlerin başında sâhillere yapılan yüksek ve sağlam setler, nehirler üzerine kurulan barajlar, nehirlerden kanallarla sulama yapılacak arâzilere su taşınması gelir. Nehirlerin taşmaması için su bendleri yapılır. ABD'de Mississippi Nehri kenarında 1937-1945 ve 1950 senelerinde toplam 1600 kilometre uzunluğunda bendler yapılmıştır. California'da Pasifik kıyılarına 3200 km boyunda bendler yapılmıştır. Bu bendler arasına aynı zamanda büyük havuzlar da inşâ edilmiştir. Hollanda'da yine denizden gelen su baskınlarını önlemek için suların girdiği kanallar önüne toplam uzunluğu 24 kilometre olan taş ve beton yapılar inşâ edilmiştir. Setler arasında uzaktan kumandalı kapılar vardır. Bu kapılar suların giriş ve çıkışını bir ahenk içerisinde kontrol ederek setlerin yıkılmasını önler. Bütün bu tedbirlere rağmen dünyâ üzerinde her sene tayfunlar ve nehir taşmaları sonucu birçok tufan meydana gelmektedir.

Dünyânın Gördüğü En Büyük Tufanlar:

Târihi:	**Tufanın Özelliği:**
Bilinmiyor	Nuh Tufanı, Nuh peygamberin gemisine binen canlılar hâriç, geri kalan bütün canlılar su

altında boğularak öldüler.

M.Ö. 2297 Hwang Ho (Sarı Nehir) tufanı. Târihi belli olan ilk büyük tufandır.

M.Ö. 413 Roma'yı sular altına alan Tiber Nehri tufanı

1000 (M. S.)Tuna Nehri tufanı

1421 Hollanda'da birçok insanın ölümüne sebep olan tufan

1570 Hollanda'da Harlingen'i tamâmen harap eden tufan

1629 Mexico City'de birçok kişinin ölümüyle neticelenen tufan.

1811 Tuna Nehrinin taşmasıyla birçok kişi boğularak ölmüş köyler, araziler su altında kalmıştır.

1861 ABD'nin Pasifik sâhillerinde meydana gelen tufanda sular Nevada'ya kadar ilerlemiş çok can kaybı olmuştur.

1883 Java ve Sumatra'da Krakatan volkanı faaliyetiyle Okyanus dalgalarının sebep olduğu tufanda 36.000 kişi boğulmuştur.

1887 Çin'de Hwang Ho tufanında 140.000 kilometrekarelik alan sular altında kalmış ve 900.000 kişi boğularak ölmüştür.

1896 Japonya'da Okyanus Sismik olayları sonucu meydana gelen dalgaların sebep olduğu tufanda 27.000 kişi hayâtını kaybetmiş, 60.000 kişi evsiz kalmıştır.

1911 Çin'de Yangtze Nehrinin taşmasıyla meydana gelen tufanda 100.000 kişi hayâtını kaybetmiştir.

1916 Hollanda'da Kuzey Denizinden gelen su yükselmesiyle 10.000 kişi ölmüştür.

1931 Çin'de Yangtze Nehrinin taşmasıyla 200.000 kişi boğularak ölmüş, 2 milyon kişi evsiz kalmıştır.

1946 Japonya'da Okyanus sismik olayları ile meydana gelen dalgalar 100.000 kişiyi evsiz bırakmış, 1000 kişi boğulmuştur.

1963 İtalya'da Vaıont Barajının taşmasıyla 2000 kişi hayâtını kaybetmiştir.

1970 Bangladeş'te siklon'un sebep olduğu tufanda 200.000 kişi ölmüş, 500.000 kişi evsiz kalmıştır.

1971 Hindistan'da, Orissa'da siklonun sebep olduğu tufanda 10.000 kişi ölmüştür.

1973 Fazla yağışlarla İndus Nehri taşmış, tufanda 2300 kişi boğularak ölmüştür.

1974 Kuzey Honduras'ta tayfunun sebep olduğu tufanda 5000 kişi ölmüş 50.000 kişi evsiz kalmıştır.

1978 Kuzey Hindistan'da Haziran ve Eylül aylarında meydana gelen deniz taşması sonucu 1200 kişi hayâtını kaybetmiştir.

1979 11 Ağustos'ta Hindistan'ın Mori bölgesinde deniz sularının kabarmasıyla 15000 kişi ölmüştür.

1979 30 Ağustos ile 7 Eylül arasında Carribean'da meydana gelen tayfun 1100 kişinin ölümüne sebep olmuştur.

1982 17-21 Eylül târihlerinde El-Salvador'da denizden kabaran sular 1300 kişinin ölümüne sebep olmuştur.

1983 6-12 Nisan târihleri arasında ABD'de Alabama, Mississippi, Tenisee bölgelerinin kıyıları denizden gelen sularla örtülmüş fakat can kaybı olmamıştır.

TUĞ;

Alm. *Helm-, Feder-busch; Robschweif (m),* **Fr.** *Aigrette; Crinière (f),* **İng.** *Horsetail, aigrette.* Ucuna at kuyruğu bağlanmış ve tepesine altın yaldızlı top geçirilmiş mızrak. Eski Türklerde hânlık alâmeti olarak kullanılan tuğun sayısı hanların büyüklüğü nispetinde artıp azalırdı. Osmanlılarda tuğ; hükümdarlık, vezirlik, beylerbeylik, sancakbeylik ve daha umûmî bir tâbirle askerî vazife ve memûriyet alâmetiydi.

Tuğ, at kuyruğu kıllarından sanatkârane bir şekilde yapılırdı. Çok sayıda kıl al renge boyandıktan sonra bunun tepesine beyaz ve siyah renkte ince kıllardan yapılan saçaklı bir başlık konulurdu. Bütün

bunların üzerine bakırdan altın yaldızlı büyük bir top ve bâzan da onun üzerine bir hilâl yerleştirilirdi. Top güneşi, hilâl ayı, at kılları da güneşin ışınlarını temsil ederdi. Tuğ, mızrak şeklinde bir sırığın ucunda taşınırdı. Osmanlıların tuğları 16. yüzyılda, baş tarafında bir yaldızlı top ile üzerinde gümüş hilâl bulunan (bâzan hilâlsiz de olabilen) bir sırığa ve topun alt kısmına takılmış uzun ve boyalı at kıllarından müteşekkildi.

Pâdişâh tuğuna "Tuğ-ı Hümâyun" denilirdi. Pâdişâh sefere giderken Tuğ-ı Hümâyunlar da berâber götürülür, bunun için de bir merâsim yapılırdı. Bu merâsim, 17. yüzyılın sonu ile 18. yüzyılın başı arasında şöyle yapılırdı: Pâdişâh tuğlarından ikisinin çıkarılacağı vezir-i âzam, şeyhülislâm, kâdıaskerler, nişancı, defterdar, yeniçeri ağası ve ileri gelen devlet adamlarına söylendikten sonra bunlar merâsim elbiselerini giyerek muayyen zamanda sarayın orta kapısında beklerlerdi. Enderun'dan Tuğ-ı Hümâyunun hazırlandığı haberi gelmesi üzerine önde vezir-i âzam olmak üzere Babüssaâdede Akağalarının oturduğu aralıkta sedire oturup beklerler, bu sırada hassa müezzinleri Sûre-i Feth okumaya başlarlardı. Sûrenin okunması bittikten sonra dâvetli şeyh efendilerin birinin duâsını müteakip Fâtiha sûresi okununca, ağalar Tuğ-ı Hümâyundan ikisini çıkarırlardı. Hemen devlet erkânı kalkıp, tuğları ağaların ellerinden alırlar, derhal birinciyi sadrâzamla şeyhülislâm ve diğerlerini de vezirlerle kazaskerler birlikte Babüssaâde önündeki muayyen yerlerine dikerlerdi. Bunun üzerine duâ edilip, merâsim sona ererdi.

Pâdişâhlar 18. yüzyıldan îtibâren sefere gitmediklerinden, tuğları yalnız saraya dikilirdi.

Bir sefer esnâsında veziriâzamın tuğlarından birisi Paşakapısı önüne ve binek taşına dikilirdi. Bu münâsebetle merâsim yapılıp, hâfızlara Kur'ân-ı kerîm okutulur ve dâvet edilen din âlimlerinin duâları arasında sadrâzamın tuğu mahalline konulurdu. Pâdişâhlar bizzat sefere gitmediği zaman sadrâzam yalnız kendi tuğlarıyla hareket ederdi. Muhârebe safında serdâr-ı ekremin tuğları yeniçerilerin arkalarında bulunur, tuğun dibinde mehterhâne ve daha arkada da sancak-ı şerîf ve serdar-ı ekremlik vazifesi de olan sadrâzam bulunurdu.

TUĞLA;

Alm. *Ziegel (-stein) (m),* **Fr.** *Brique (f),* **İng.** *Brick.* Kil ağırlıklı bir çeşit toprağın dikdörtgenler prizması bloklar şeklinde kalıplanıp pişirilmesiyle yapılan yapı malzemesi. Ucuz ve kullanışlı bir inşaat malzemesidir. Tuğla kullanımı altı bin yıl öncesine kadar uzanır. İlk tuğlalar güneşte kurutulurdu; bunlara kerpiç denir. Mîlattan üç bin yıl önce ilk tuğla ocakları kurulmaya başlamıştır.

Günümüzde tuğla ifâdesi umûmiyetle uzunluğu yaklaşık 20-22 cm, genişliği 9-11 cm ve yüksekliği 5-7,5 cm arasında olan bloklar için kullanılır. İçi dolu olan bu tür tuğlalar harman ismi verilen büyük tuğla ocaklarında îmâl edildikleri için harman tuğlası olarak isimlendirilir. Bu tuğlalar ülkemizde 400-600°C'de pişirilerek elde edilir.

On dokuzuncu yüzyılın ortalarında geliştirilen ve Batıda yaygın olarak kullanılan, daha büyük ebatlı ve içi boşluklu olarak pişirilmiş tuğlalar delikli veya boşluklu tuğla olarak isimlendirilir. Delikli tuğla aynı zamanda ses ve ısı izolasyonu da sağlar. Delikli tuğlalar umûmiyetle fabrikalarda yaklaşık 1100-1200°C sıcaklıkta pişirilerek üretilir. Boyutları çeşitli ülke standartlarında belirtilmiştir. Ülkemizde delikli tuğlalar 23,5 x 13,5 x 13,5 cm, 23,5 x 23,5 x 13,5 cm veya 23,5 x 13,5 x 9,5 cm gibi ebatlarda üretilmektedir.

Kaplama tuğlası olarak kullanılacak tuğlaların içine renklendirici oksitler katılarak veya bileşenlerin miktarları değiştirilerek koyu kırmızıdan beyaza kadar renkler elde edilir. Kilin az olduğu yerlerde kalsiyum silikat veya silis karbür kireç tuğlası yapılmaktadır.

İnşaat işlerinde kullanılanların dışında fırınlarda kullanılan yüksek sıcaklığa dayanıklı alümin ve silis esaslı ateş tuğlaları da vardır. Bu tuğlalar yaklaşık 1800°C sıcaklıkta pişirilerek elde edilir.

Kil bulunmayan ve yüksek sıcaklığa dayanıklı diğer bir tuğla türü ise manyezi ve krom tuğlalarıdır. Bu tuğlalar çelik fırınlarında cam fırınlarında ve diğer edüstriyel fırınlarda kullanılır. Bunlardan başka silis, boksit, alemin, zirkon silisyum karbür ve dolomit tuğlaları da ateşe dayanıklıdır.

Günümüzde tuğla üretimi kilin çıkarılmasıyla başlar. İnce tâneli hâle gelene kadar değirmende ezilip öğütülen kil, koyu bir hamur elde edilecek gibi su ile karıştırılır. Daha sonra bu hamur kalıplar preslenerek veya kesintisiz bir dikdörtgenler prizması şekline getirilip istenen ölçüye göre dilimlenerek tuğla yapılır. Önce havada kurutulan tuğlalar daha sonra ocakta uygun sıcaklıkta yaklaşık 12 saatlik bir süreyle fırınlanır.

TUĞLUKLULAR;

Hindistan'daki Türk-İslâm hânedanlarından. Hânedanın kurucusu ve ilk hükümdarı Gıyâseddin Tuğluk, Kalaçların son sultanı Kutbeddîn Mübârek Şah zamânında (1316-1320) Pencab ve Sind'de vâliydi.

Halaciler saltanatına son veren Nâsıreddîn Hüsrev Şahın sultanlığını tanımayarak Delhi üzerine yürüdü. Sultan Raziye Türbesinin yakınındaki Lahravat mevkiinde Nâsıreddîn Hüsrev Şahı büyük bir bozguna uğrattı. 6 Eylül 1320'de Delhi tahtını ele geçirdikten sonra yakınlarının ısrarı ile sultanlığını îlân etti. 1323'te Kakatiya racalığını, 1325'te Bengal'i aldı. Gıyâseddîn Tuğluk Şahın aynı yıl Delhi'de ölümü üzerine yerine oğlu Muhammed geçti.

Gıyâseddîn Muhammed Şah, edebiyat ve fennî ilimlerde mütehassıs olduğu kadar mâhir bir kumandandı. Devlete mâlî destek için yeni vergiler koydu. Moğol Tarmaşiri'nin Mâverâünnehr'e taarruzuna 1329'da muvaffakiyetle karşı koydu. Moğol işgâlindeki Orta Asya'yı zaptetmek için Pamir yolu ile sefer düşündüyse de gerçekleştiremedi. Türk ve İslâm âlemiyle devamlı temasta bulundu. Kahire'deki Abbasî Halifesi Birinci Müstekfi (1302-1340)de Gıyâseddîn Muhammed Şahın saltanatını tasdik etti. Memlûklerle siyâsî münâsebet kurdu. Muhammed Şah, 1351'de vefât etti. Evlâdı yoktu. Hindistan âlimlerinin tavassutu ve ordu kumandanlarının ısrarıyla hânedandan Firuz Şah, 1352'de Tuğluk Sultanı ilân edildi.

Firûz Şah (1352-1388), saltanatın sahipsizliğinden istifâdeyle çıkan karışıklıkları tamâmen ortadan kaldırdı. Ülke içinde huzur ve emniyeti sağladı. Birliği kuvvetlendirdi. Ahâliye çok âdil davrandı. Delhi Sultanlığının ekonomik ve kültürel seviyesini yükseltti. Bendler, barajlar yaparak, zirâî mahsulün verimlilik nispetinin artmasına sebep oldu. Serhend bölgesini sulayan 240 kilometre uzunluğunda bir kanal yaptırdı. Ortasına da 140 kilometrelik bir kol daha ilâve ettirdi. Mektepler yaptırıp, âlimleri himâye ederek, kültür seviyesini yükseltti. Ahâli Firûz Şaha çok hürmet ederdi. Târihçiler, Firûz Şahı âdil bir hükümdar nümunesi, devrini de emsalsiz bir refâh ve saadet devri olarak târif ederler. Firûz Şah, 1385'te vefât edince yerine torunu Gıyâseddin Tuğluk Şah geçti. Ülkede iç karışıklıklar çıkıp, hânedan mensupları saltanat iddiasında bulundular. Saltanat mücâdelesinden istifâdeyle Hindular da isyan ettiler, ülke bölündü. Tîmûrlu Hânedanının kurucusu Tîmûr Han (1370-1405) Hind Seferine çıktı. 1398'de Delhi'ye girdi ve Hindistan'ı zaptetti. Tuğluklular ülkesi hânedanlar arasında paylaşıldığından, devlet bölündü. Siyâsî birlik parçalandı. Multan Vâlisi Hızır Han, Tuğluklular Hânedanını yıktı. Delhi'ye kendilerinin seyyid olduğunu söyleyen "Seyyidler Hânedânı" hâkim oldu. (Bkz. Delhi Türk Sultanlığı)

Tuğluklular Şahları

Gıyâseddîn Tuğluk Şah.....(1320-1325)

Gıyâseddîn Muhammed .....(1325-1351)

Mahmûd Şah.....(1351-1352)

Firûz Şah.....(1352-1388)

Gıyâseddîn Tuğluk Şah.....(1388-1389)

Ebû Bekir Şah .....(1389-1390)

Nasıreddîn Muhammed Şah .....(1390-1393)

Alâeddîn Hümâyûn Şah ..... (1393)

Nâsîreddîn Muhammed Şah-I .....(1393-1395)

Nusret Şah .....(1395-1399)

Nâsıreddîn Muhammed Şah-II ....(1399-1413)

Devlethan Ludî .....(1413-1414)

TUĞRA;

pâdişâhın ismi ve lakabı bulunan alâmet, imzâ. Tuğranın Farsçası nişan; Arapçası tevkî'dir. Tuğra, bütün İslâm hükümdârları tarafından kullanıldı ve ferman, berât vesâire ile paralarda, pâdişâhların nişan ve alâmetleri olarak tuğraları çekildi.

Türk İslâm devletlerinde en gelişmiş tuğra nümûnelerine Osmanlılarda rastlanmaktadır. Osmanlılar tuğrayı, Anadolu Selçukluları ve devâmı olan Anadolu beyliklerinden aldılar ve geliştirdiler.

Osmanlı pâdişâhlarında ilk tuğra, Orhan Gâzi tarafından kullanıldı. Orhan Gâzinin kullandığı yazılı tuğralardan ilki 1324 (H.724 Rebîulevvel) diğeri 1348 (H.749 Rebîulâhir) târihli olup, Orhan bin Osman ifâdesinden ibârettir. Sultan Birinci Murâd'ın tuğrası da aynı şekilde olup, Çelebi Sultan Mehmed'den îtibâren "Han" sıfatı ilâve edilmiştir. Tuğranın üç keşideli ve çifte kavisli şekli Birinci Murâd Handan îtibâren görülmektedir.

Tuğralara duâ cümlesi olarak **el-muzaffer dâimâ** ibâresi konulmasına ilk defâ İkinci Murâd Han

zamânında başlandı. Yavuz Slutan Selim'in tuğrasında ilk defâ "Şâh" ünvânı ortaya çıktı. Yavuz'un tuğrası "Selim Şâh bin Bâyezîd Han el-muzaffer dâimâ" şeklindeydi. Kânûnî'nin tuğrasında bu ünvan baba ismine de eklenerek "Süleymân Şâh bin Selim Şâh Han el-muzaffer dâimâ" şeklini aldı. Sultan İkinci Mahmûd Handan îtibâren ise tuğralarda "Şâh" yazıları kaldırıldı.

Fâtih Sultan Mehmed Han devrinde standart seviyeye eriştiği kabul edilen tuğranın yazılması şu şekilde olurdu.

Hükümdârın ismi tuğranın en altına yazılır ve bu ismin son harfinin az yukarısından başlayarak sola doğru gidip bir kavis teşkil eden "ibin=oğul" kelimesi ve hükümdâr isminin üzerine de, babasının adı konur ve "han" kelimesinin nûn'u da ikinci bir kavis teşkil ederdi. En üste gelen İslâm harfleriyle yazılı"el-muzaffer" kelimesinin a harfi sağdan sola ve kavisin ortasına doğru bir kol teşkil ederek uzanır ve bunun üzerine de yine İslâm harfleriyle "dâima" ibâresi konurdu. Alttaki birinci kavisin genişliği daha büyük ve ikinci kavis onun içerisinden dönmekte olup her iki kavisin uçları sağda ve en sonda darala darala nihâyet birbirleriyle bitişirlerdi.

Pâdişâhların tuğraları ahitnâme, nâme-i hümâyun, ferman, berat üstüne ve ortaya konulurdu. Tuğra, kâğıtların ve yazıların büyük, orta ve küçük oluşuna tâbi olup, yazı ve kâğıtlarla mütenâsip büyüklükte çekilirdi. Tuğraların sağ tarafına çiçek koymak veya mahlas yazmak âdeti sonradan ihdas edildi.

Son devirlerde berat, menşur, ferman, ahitnâme ve sâire üzerine çekilen tuğra, paralarda ve defterhâne defterlerinin (arâzi, timar vs) başlarına da çekilmiş olup, daha sonraki târihlerde ise, bir arma olarak senetlerde, pullarda, bayraklarda, nüfus kâğıtları üzerlerinde, binâlarda, yapılan çeşme, câmi, imâret kitâbeleri üzerinde de görülmek sûretiyle umûmileşti.

Tuğra yapı olarak dört bölümden meydana gelir:

1. Halk arasında "sele" de denilen, sözlük anlamı "Açık duran baş parmağın ucundan işâret parmağının ucuna kadar olan uzaklık" demek olan sere veya kürsü; tuğranın metin kısmıdır. Bunda pâdişâhın ve babasının adları ile Şah, Han, el-Muzaffer kelimeleri yazılıdır.

2. Beyze: "Bin" ile "Han" kelimelerinin "n" harflerinin kıvrılmasıyla meydana gelen ve iç içe yazılan iki kavise denir. İç beyze ve dış beyze adı verilen bu iki kavis tuğranın sol tarafındadır. "Dâimâ" kelimesi bunun ortasındadır.

3. Tuğ veya elif: Tuğranın yukarıya uzanmış olan mızrak şeklindeki ||| çekmeye (üç elife) verilen addır. Bunların üzerine flama gibi çekilen kıvrıklara zülüf veya zülfe denmektedir.

4. Hançere veya kol: Beyzelerin devâmı olan ve "el-Muzaffer" kelimesinin üzerinden geçerek tuğranın sağına doğru paralel iki çizgi hâlinde uzanan kısma denir.

Pâdişâh vesikalarında "tevki-i hümâyun, nişan-ı hümâyun, nişan-ı şerif-i âlişan, misâl-i meymun, alâmet-i şerif, tugra-ı garra" gibi isimlerle zikredilen tuğra, Osmanlılarda tuğrakeş ve hattatlar eliyle yüzyıllarca işlenerek güzelleşti. İçlerinde özellikle Sultan Üçüncü Ahmed Han gibi bâzı pâdişâhlar da tuğralarını bizzat kendileri sanatlı bir şekilde yazmışlardır. Sultan Birinci Süleyman Han (1520-1566) devrinden kalan birçok tezhipli tuğraların gösterdiği gibi 16. yüzyıldan îtibâren daha güzel bir şekil alan tuğra, 18. yüzyıl başlarından îtibâren daha da gelişti. Tuğraların son şekli, Sultan İkinci Mustafa Han (1695-1703) zamânında başlamıştır. Osmanlılarda yazının gelişmesini tâkip ederek hat ve istif olarak Sultan İkinci Mahmûd Hanın son yıllarında en mükemmel şeklini aldı.

Osmanlılarda tuğra çekmek yalnız pâdişâhlara mahsus bir hak değildi. 1594 (H.1003) târihine kadar Çelebi Sultan adıyla eyâlet ve sancaklarda vâlilik eden Osmanlı şehzâdeleri, kendi eyâletlerine âit işler için pâdişâh tuğrası gibi tuğra çekerler ve hüküm yazarlardı. Çelebi sultanların tuğraları da aynen hükümdâr tuğraları gibi üç flamalı ve iki kavisli olurdu.

Ayrıca lüzumu hâlinde, hudutlardaki eyâletlerde bulunan vezirlerin, aradaki mesâfenin uzaklığına ve siyâsî duruma göre mühim meselelerde tuğra çekmelerine müsâade olunmuştur. Tuğrakeş vezir denilen bu eyâlet vâlilerinin tuğra çekmek selâhiyetleri, kemankeş Kara Mustafa Paşanın sadâretine kadar devâm etmiş ve ondan sonra kaldırılmıştır.

Hükümdâr ve şehzâde tuğralarından başka, veziriâzamın ve eyâletlerdeki vezir ve beylerbeyi ile sancakbeylerinin, mütesellimlerin hükûmet ve eyâlet işlerine âit yazışmalarda imzâ yerine geçmek üzere kullandıkları, pençe ismi verilen ve tuğraya benzeyen alâmetleri vardı.

Osmanlılarda tuğrayı; ilk devirlerde dîvân-ı hümâyun dâiresinin âmiri olan tuğrâî, daha sonraları ise, nişancı ve tevkıî denilen kimseler çekerdi. 16. asrın ilk yarısından sonra tuğrâî kullanılmamış ve 18. asırdan îtibâren tevkıî ıstılâhı yaygınlaşmıştır. Bu târihlerde muvakkı-i sultânî, tuğrakeş-i ahkâm, hizmet-i tevkıî tâbirleri kullanılmıştır. (Bkz. Nişancı)

TUĞRUL BEY;

Selçuklu Devletinin kurucusu. Oğuzların Kınık boyundan Selçuk Beyin torunudur. Babasının adı Mikail'dir. Muhtemelen 993 yılında doğdu. Babası Mikail, gazâ akınında şehit düşünce, dedesi Selçuk'un yanında büyüdü. Çocukluğu Cend'de geçti. Büyük bir îtinâ ile yetiştirildi. Âilesinden dînî ve millî terbiye alıp, mükemmel silâh kullanmasını öğrendi.

Selçuk Beyin vefâtıyla amcası Arslan Yabgu'nun Selçuklu âilesinin reisliğini almasına, kardeşi Çağrı Bey ile itiraz etmedi. Ancak dedelerinin vefâtından sonra iki kardeş Cend şehrini terk ederek batıya göç ettiler. Burada Mâverâünnehr hükümdarı İlek Nasr'ın kendilerine karşı düşmanca siyâseti üzerine Çağrı Bey ile Karahanlı hükümdarı Buğra Hanın ülkesine gittiler. Tuğrul Bey, Karahanlılar ülkesinde haps edildiyse de, Çağrı Bey, Buğra Han ordusunu yenip pekçok esir aldı. Alınan esirler karşılığı Tuğrul Bey serbest bırakıldı. Tekrar Mâverâünnehr'e döndüler. Buhara hâkimi Karahanlı Ali Tegin'in aleyhlerine faaliyeti ve yeni durum üzerine Tuğrul Bey çöle çekildi. Çağrı Bey de yeni vatan keşfi için Rum Gazâsına çıktı. İki kardeş, Rum Gazâsından alınan ganîmetlerle çok zenginleştiler.

Arslan Yabgu, 1205'te Gaznelilerce esir alınıp, Hindistan'da haps edilince, iki kardeş ortak iktidar sistemiyle Selçuklu âilesinin lideri oldu. Liderliği Karahanlı Ali Tegin tarafından şüpheyle karşılanınca, ikili liderlik sistemi yerine amcaları Musa'yı Yabgu yapıp, üçlü iktidar sistemine geçtiler. 1034 sonbaharında, Gaznelilerin müttefiki Oğuzlardan Şah Melik, Selçuklulara âni bir baskın yapınca, zayıfladılarsa da, tekrar toplandılar. On bin kişilik kuvvet toplayarak Gaznelilere âit Horasan'a girdiler. Gazneli Mes'ûd'un ordusunu 20 Haziran 1035'te Mesâ'da yendiler. Gaznelilerle antlaşma yapıp; Nesâ, Ferâve ve Dihistan'ı aldılar. Ayrıca TuğrulBeye GazneliMes'ûd tarafından hâkimiyet alâmetlerinden olan hil'at, at, menşur ve sancak gönderildi. Tuğrul Bey antlaşmayla Nesâ'da Gaznelilere tâbi federal bir devlet kurmuş olmasına rağmen, resmî îlânı yoktur.

Tuğrul Bey ve diğer Selçuklu hânedan mensupları toprak sâhibi olunca, Oğuz boyları ve kabile reisleri yanlarına akın edip, toplandılar. Tuğrul Bey, çok güçlenip, bölgenin nüfûsu artınca; Gazneli Mes'ûd'a önceki üç şehrin dar geldiğini bildirip, 1037'de Merv, Serahs ve Bâverd'iyi de istedi. Bu şehirlere karşılık da Gaznelilerin maaşlı askeri olma ve Horasan'daki asâyişi temin etme taahhütünde bulundular. Teklifleri oyalamaya alınınca, Tuğrul Bey küçük gruplar hâlinde akın harekâtı yaptırdı. Çağrı Beyin idâre ettiği akınlarda Selçuklular Cüzcan, Tâlekan ve Faryâb'dan Rey'e kadar harekâtta bulundular. Selçuklu akınlarını durdurmak için Gazneli Mes'ûd'un gönderdiği ordu Serahs yakınında 1038 Haziranında yenildi. Zafer sonrasında toplanan kurultayda Tuğrul Bey, hükümdar îlân edildi. Bu kurultay kararı ve 1038 târihi Selçuklu Devletinin kuruluşu olarak kabul edilir. Tuğrul Bey Nişapur'da kalıp, Çağrı Bey Merv'de melikler meliki olarak, askerî harekâtları idâre ederek ordu kumandanlığı yaptı.

Tuğrul Beyin Nişapur'da istiklâlini îlân etmesi, Gazne'de hoş karşılanmadı. Çağrı Bey, 1039 yılında Gaznelilerle iki kere muhârebe yapıp, yenildi. Tuğrul Bey ve diğer Selçuklu hânedanları, Gazneli Mes'ûd'un düzenli ordusuna karşı gerilla harpleri yapıp, onları yıprattılar. Gazneli Mes'ûd, antlaşma istedi. Tuğrul Bey, Gaznelilerin türlü metodlarla Selçukluları Horasan'dan çıkarabileceklerini tahmin ederek, zaman kazanmak ve hazırlıkları tamamlamak için çöle çekildi. Sultan Gazneli Mes'ûd'un 1040 Baharındaki Tûs ve Serahs istikâmetindeki harekâtı üzerine Selçuklular, Tuğrul Beye başvurup, harekete geçmesini istediler. Tuğrul Bey, 1040 Mayısında çölden çıkıp, Serhas'ta Gazneli ordusuyla karşılaştı. Gazneliler ot ve yiyecek sıkıntısı çektiğinden Merv'e hareket edince, Tuğrul Beyin kumandasındaki Selçuklular, sağdan ve soldan taarruzla Gaznelileri tâciz ettiler. Dandanakan Kalesi önünde yapılan asıl muhârebede Gazneliler bozuldular. 23 Mayıs 1040 târihinde kazanılan Dandanakan Zaferiyle, Tuğrul Bey tekrar tahta oturdu. Tuğrul Bey zafer sonrasında ele geçen ganimetle zenginleşip, kumandanlara pekçok ihsanlarda bulundu. Kurultay toplandı. Kurultayda devletin temel stratejisi tespit edilip, plânlar yapıldı. Bağdat'taki Abbasî Halifeliğine bağlılık ve hürmet ifâde eden mektup gönderildi.

Çağrı Beyin 1060'ta vefâtına kadar ortak iktidar sistemine göre hareket edilmesine rağmen, devleti temsil yetkisi Tuğrul Beye âitti. Tuğrul Bey hükümdarlığını ve Selçukluları maddî güçlerle kuvvetlendirdiği gibi mânevî olarak da Halîfe, âlim ve tasavvuf ehlinden destek alıyordu. Tebaasının refah seviyesini yükseltip, orduyu askerî sisteme göre teşkilâtlandırıyordu. 1040 Dandanakan Zaferi ve 1043'te devlet merkezini Rey'e taşıması sebebiyle Bağdat'taki Abbâsi Halîfesi El-Kaim'e tekrar bağlılığını arz etti. Tuğrul Beyin Abbasî Halîfesiyle münâsebeti Sünnî İslâm dünyasında büyük îtibâr kazanmasına sebep oldu. Halîfe El-Kaim, Tuğrul Beyin yanına; büyük İslâm âlimlerinden olup, sosyal ve devlet idâresi hakkında **Ahkâm-üs-Sultâniye** isimli eserin sâhibi olan Maverdî'yi gönderdi. Tuğrul Bey, ülkesinde hutbeyi Abbasî Halîfesi adına okuttu; halîfenin zâlim Büveyhîler ve âsîlere karşı yardım talebini kabul etti. Halîfeye bildirdiği arz; samimiyetinin ve temiz itikadının ifâdesi olup, şunları ihtivâ ediyordu: Halîfeye hizmet etmek şerefine kavuşmak, Mekke'de Hac yapmak ve Hac yollarını Bedevîlerin taarruzundan korumak, Suriye ve Mısır'da Fâtimîlerle harp etmektir. 1055'te Bağdat'a

gelip, hutbede adı okundu. Selçuklu Hânedanı ile Abbasîler arasında evlenmeler münâsebetiyle akrabalık kuruldu. Halîfe, Çağrı Beyin kızı Hatice Arslan Hatun ile 1056'da evlendi. Tuğrul Bey de Halîfe'nin kızı ile 1062'de muhteşem bir düğün merâsimiyle evlendi. Bağdat'tayken zâlim Büveyhîler ve sapık Fâtimîlere karşı mücâdele edip, Musul ve bölgede Selçuklu hâkimiyetini tesis etti. Büveyhli hükümdarını öldürerek, Bağdat ve sünnî âlemini katliam ve tahripten korudu. Selçukluların batısındaki Bizans ülkelerine fetih harekâtı ve akınlarında bulundu. Erzurum Hasankale'ye gelip, Malazgirt'i fethetmek istediyse de kışın yaklaşması üzerine, baharda gelmek üzere kuşatmayı kaldırdı. Tuğrul Bey, hâkimiyet ve tahrik sebebiyle kendine âsî olan üvey kardeşi İbrâhim Yınal'ın isyânını 1058'de bastırıp, onu cezâlandırdı.

Tuğrul Bey, devâmlı mücâdeleyle geçen uzun yıllar sonunda çok büyük işler başardı. Dünyânın en büyük devletlerinden birini kurup, Türk İslâm âlemine çok hizmeti geçti. Mâverâünnehr'den Anadolu'ya, Irak'tan Âzerbaycan ve Kafkasya'ya kadar olan ülkede huzur ve emniyet tesis etti. Yirmi sekiz ülkeye kendi hâkimiyetini kabul ettirdi. Zirâî, ticârî faaliyet neticesinde iktisâdî hayat gelişip, refah seviyesi yükseltildi. Bizans akınlarında çok ganimet alınıp, büyük gelir elde edildi. Devlet teşkilâtı muazzam şekilde tesis edilip, kuvvetli temeller üzerine oturtuldu. Selçuklu Devlet Teşkilâtı, devrinde ve sonra kurulan Türk ve İslâm devletlerine nümûne oldu. Tuğrul Bey, yirmi beş yıl adâlet, ihsan ve gazâlarla geçen hükümdârlıktan sonra, hastalandı. Yetmiş yaşlarında Rey yakınlarındaki yazlığında 5 Eylül 1063 târihinde vefât etti. Tuğrul Beyden sonra Selçuklu tahtına yeğeni Alparslan geçti. Tuğrul Bey âdil, vakur, cömert, samimi, iyi ve yumuşak huylu bir şahsiyetti. Halkı tarafından sevilen bir hükümdar ve ordusunca tam bağlanılan kuvvetli bir kumandandı. "Kendime bir saray yapıp da yanında bir câmi inşâ etmezsem, Allahü teâlâdan utanırım." sözü Tuğrul Beyin dînî duygularını çok güzel ifâde etmektedir.

TUKAN (Rhamphastos toco);

Alm. *Tukan (m),* **Fr.** *Toucan (m),* **İng.** *Toucan.* **Familyası:** Tukangiller (Rhamphastidae). **Yaşadığı yerler:** Güney Amerika'nın tropikal ormanlarında. **Özellikleri:** Büyük gagası, güçlü ayakları, kısa ve yuvarlanmış kanatları vardır. Başlıca besinleri meyvelerdir. **Çeşitleri:** 37 türü bilinmektedir.

Tukangiller âilesinden büyük gagalı bir kuş. Meksika'nın güneyinden Arjantin'in kuzeyine kadar uzanan bölgenin tropik ormanlarında bulunurlar. 37 kadar tukan çeşidi vardır. Boyları 30-60 cm arasında değişir. Bunlar anormal derecede büyük gagaları ile meşhurdur. Gagaları güçlü fakat çok hafiftir. Gaga ve kendileri, kırmızı, sarı, mavi ve siyah renklerle parlak bir görünüm içerisindedirler. Renk bakımından iki cins de birbirine benzer. Bâzılarının gerdanlarında turuncu tüyler vardır. Kadın eşyâsında süs olarak kullanılır. 15 cm uzunlukta ve 5 cm enindeki gaganın iç kenarları kertikli olup, meyveleri ezmeye yarar. Sürü hâlinde bir muz veya portakal bahçesine konarlarsa, kısa zamanda bahçeyi mahvederler. Esas besinleri meyve olmakla berâber, büyük böcekleri, küçük sürüngen ve öbür kuşların yumurta ve yavrularını da yerler.

Uçmayı pek sevmezler. Uçarken havayı kanatları ile döverler. Kısa ve yuvarlanmış kanatları, nispeten uzun kuyrukları vardır. Ayakları kısa ve güçlüdür. Ayak parmaklarının ikisi ileri, ikisi geriye dönüktür. Çıkardıkları "tukomo" çığlığından dolayı Tupi dilinde "tukan" veya "tuko" adı ile anılırlar. Yüksek ağaçlardaki oyuklarda yuva yaparlar. Dişi 2-4 adet beyaz yumurta yumurtlar. Dişi ve erkek sırayla kuluçkaya yatar. Yumurtadan çıkan tüysüz yavrular hem anne, hem baba tarafından beslenirler. 6-7 hafta sonra yuvayı terk ederler.

Ağaç dallarına sürü hâlinde dizilip gagalarını hep birlikte havaya dikerek çeşitli sesler çıkarırlar. Bu davranışlarından dolayı bâzı bölgelerde bunlara "vâiz kuşları" da denir. Kolayca ehlîleşebilirler.

TULUMBA;

Alm. *Wasserpumpe (f); Kraft-, Motorspritze (f), Kompressor (m),* **Fr.** *Pompe (f); Compresseur (m),* **İng.** *Pump; Compressor.* Sıvı veya gaz hâlinde bulunan sıvıyı bir yerden bir yere veya daha yükseğe nakletmek için kullanılan âlet. Çalışma şekline göre üç tip tulumba mevcuttur: 1) Pistonlu tulumbalar, 2) Döner tulumbalar, 3) Merkezkaçlı tulumbalar.

Pistonlu tulumbalar, muayyen debiler için arzu edilen bir basınçta kullanılabilirler. Sâdece emme tulumba veya emme basma tulumba şeklinde olabilir. Köylerde emme tulumba özellikle kuyulardaki suyu toprak seviyesine çıkarmak için kullanılır. Emme basma tulumba ise, suyu emme ve basma ile toprak seviyesinden daha yüksek seviyelere çıkarır.

Döner tulumbalar orta ve büyük debiler için kullanılırlar. Sıvıyı daha yüksek seviyelere rahatlıkla çıkarır. Pistonlu tulumbalardan daha iktisâdîdir. Kanatlı ve kapsüllü tipleri vardır. Kanatlılar hem sıvı hem de gazları nakletmede, kapsüllüler ise sâdece sıvıları nakletmede kullanılır. Gazlar için kullanılan döner tulumbalara kompresör adı verilir. (Bkz. Kompresör)

Merkezkaç tulumbalar düşük basınç ve büyük debiler için elverişlidir. Sarmal biçimde bir kap içinde yüksek hızla dönen bir veya birkaç tekerlekten meydana gelirler. Tekerleklerin üzerinde merkezkaç kuvveti etkisiyle sıvıyı çevreye karşı itecek şekilde profilleştirilmiş kanatçıklar mevcuttur. Sıvı ve gazlar için kullanılır. Gazlar için kullanılan merkezkaç tulumbalara vantilatör adı verilmektedir. (Bkz. Vantilatör)

Bir kapta bulunan gazı veya havayı emerek içinde vakum (boşluk) meydana getirmek için kullanılan tulumbalara da prömatik tulumba denir. Bu boşluk tam olmaz. Tulumbanın gücüne göre sıfıra limit olur. (Bkz. Pompa)

Eskiden yangınları söndürmek için pistonlu tulumba kullanılırdı. Bu tulumbaları yangın yerine ulaştıran ve yangının söndürülmesi işinde çalışan gençlere de tulumbacı denirdi. Yangın söndürmek için kurulmuş olan tulumba ve tulumbacılardan müteşekkil olan teşkilâta da tulumbacılık teşkilâtı adı verilirdi.

TULUMBACILAR;

yangın çıkınca etrafa yayılmadan söndürmek ve mahsur kalanları kurtarmak için kurulan bir Osmanlı dönemi teşkilâtı. 1720 senesine kadar İstanbul'da çıkan yangınları, yeniçeriler kanca, balta, su kovası vesaire gibi itfâiye âletleriyle söndürürlerdi. Gerektiğinde yeniçerilere acemi ocağı efradı da yardım ederdi. Yangın söndüren yeniçerilerle acemilerin gayretlerine mükâfat olarak ikrâmiye verilir; içlerinde iyi hizmeti görülenler terfi ettirilirdi. Yangın söndürme levazımâtı ilk zamanlarda bedesten dellalında durur ve yangın olduğu vakit gelişi güzel kim isterse bunları alıp, yangın söndürmeye giderdi. Zaman zaman kargaşalık ve çapulculuğa sebep olan bu hizmet, Yavuz Sultan Selim Han zamânında kaldırılarak tamâmen yeniçeri ocağına verildi. Bu usûl tulumbacı ocağının kuruluşuna kadar devam etti.

On sekizinci asrın başlarında Müslüman olup, Dâvûd adını alan bir Fransız teknisyen, yangın söndürmek için tulumba yaptı. 1714'te Tüfekhâne ve Tophâne yangınlarında denenen bu tulumbaların yerine daha kullanışlı ve hafifleri yapıldı. 1720 yılında ise yangın tulumbalarının ilk nümunesini yapan Dâvûd Ağanın nezâreti altında acemi ocağına yamak olmak üzere ayrıca Dergâh-ı âli Tulumbacı Ocağı ihdas edildi. Dâvûd Ağanın maiyetinde bir kethüda, bir kâtip, bir çavuş yamağı, bir odabaşı, elli tulumbacı ve saka vardı. Tulumbacı neferlerin, üzerlerinde numaraları bulunan miğfer denilen bakırdan başlıkları mevcuttu. Zamanla ocaktaki görevlilerin sayıları artarak 1804 senesinde 531 kişiye ulaştı.

Ancak yeniçeriliğin 1826'da kaldırılmasıyla bu ocak da lağv edildi. 1827 yılında yarı askerî bir İtfâiye Teşkilâtı kuruldu. 1869'da belediye dâire ve merkezlerine, mahallelere tulumbalar verilerek semt tulumbacı ocakları kuruldu. Bu yıllarda çıkan İstanbul yangınından sonra Macaristan'dan getirilen Kont Secini'ye, Askerî İtfâiye Teşkilatı kurduruldu (1874). 1923'ten sonra itfaiye teşkilatı belediyelere devredildi.

Tulumbacılar, şehrin yüksek yerlerinde inşâ edilen yangın kulelerindeki gözcüleri vâsıtasıyla yangınları haber alırlar, başta reisleri, omuzlarında su tulumbaları ve yangın söndürme âletleriyle yangın yerine koşarlardı. Yangına koşar adım gidildiğinden neferlerin yorulmaması ve gidiş hızının azalmaması için uygun yerlerde takım değiştirilirdi. Her semtin tulumbacıları, kendi ekibinin daha faydalı olması, daha önce varıp hizmete ulaşması için yarışır, zamânın imkânları nispetinde yangını söndürmeye çalışırdı. Yangın yerine koşan tulumbacılara yaptıkları hizmete göre fenerci, borucu, kökenci ve hortumcu gibi isimler verilirdi. Tulumbayı yangın yerlerine sırtlarında koşar adım taşıyanlara ise uşak adı verilirdi. Fenerci, tulumba takımının ağası ve yol göstericisi olup yangına en önde giderdi.

Uşaklar arasında bir anlaşmazlık çıkarsa bunu halletmek de fenercinin göreviydi. Borucu su sıkılan boruyu taşır ve alevlere su sıkardı. Kökenci borucunun kullandığı boruyu tutarak düşmemesini sağlar hortumcu da hortumları kullanırdı.

Yangını söndüren tulumbacılar dönerken hangi sınıf veya mahallenin tulumba ocağından olduklarını belirtmek için halkın kalabalık olduğu yerlerde "Haaayt... karada aslan, denizde kaplan, yetmiş iki buçuk millete duman attıran, yaman gelir yaman gider. Kasımpaşa'nın yiğitleri bunlar!" gibi naralar atarlardı. Yangın söndüren tulumba takımına kurtardıkları evin sâhibi tarafından genellikle kurbanlık bir koyun olmak üzere hisse denilen hediye verilirdi. Hisse, reis tarafından tulumba takımındakilere bölüştürülürdü.

TULYUM;

Alm. *Thulium,* **Fr.** *Thulium,* **İng.** *Thulium.* Periyodik tablonun III-B grubunda yer alan nâdir toprak metallerinden kimyâsal bir element. Tm sembolüyle gösterilir. Atom numarası 69, atom ağırlığı 168,934, erime noktası 1545°C, kaynama noktası 1727°C ve özgül ağırlığı 9,134 g/cm^{3}tür. Elektron

dizilişi (Xe) $4f^{13}5d°6s^2$ şeklinde olup bileşiklerinde 2+ ve 3+ değerliklerini alır.

Tulyum, kemiksi dokuların filminin çekilmesinde ve ince çeperli makine parçalarının incelenmesinde faydalanılan küçük röntgen cihazlarında kullanılır. Metalden yapılmış eski küçük sanat eserlerinin üzerindeki işâret ve sembollerin incelenmesinde bu röntgen cihazından faydalanılır.

Tulyum, sanâyide iyon değiştiricilerle monozit mineralinden elde edilir. Monozit mineralinde % 0,007 oranında tulyum bulunur.

TUMANBAY (Tomanbay);

Mısır Memlûk sultanlarından ikisinin adı. Sultan Birinci Tumanbay 1501 yılının Ocak ve Nisan aylarında yüz gün, SultanİkinciTumanbay da 1516-1517 târihlerinde Memlûk Sultanlığı yaptılar. (Bkz. Memlûkler)

TUNA NEHRİ;

Alm. *Donau (f),* **Fr.** *Danube (m),* **İng.** *The Danube.* Avrupa'nın ikinci büyük nehri. Almanya'nın Karaorman (Schwarzwald) Dağlarından çıkıp, güney-güneydoğu istikâmetlerinde akarak Romanya'dan Karadeniz'e dökülür. Volga'dan sonra Avrupa'nın en uzun nehri olan Tuna, Almanya, Avusturya, Çek Cumhûriyeti, Macaristan, Yugoslavya, Bulgaristan ve Romanya topraklarını sular. Uzunluğu 2860 km, havzası yaklaşık olarak 816.000 km^2dir.

Tuna, çoğu Alplerle, Karpatlar'dan gelen 300'den fazla kol alır. Su miktarı ve rejim bakımından geçtiği toprakların özelliklerine bağlıdır. Yazın buharlaşma ve kuraklık arttığından sular azalır. Kışın ve ilkbaharda ise sular fazlalaşır. Nehir yatağından etrafa yayılır. Bu durumda bir deniz görünüşü alır. Nehrin ortalama genişliği 400-500 m olmasına rağmen bâzı yerlerde 1200 m'ye ulaşır.

Tuna, ortalama olarak bir yılda Karadeniz'e 200 milyar m3ten fazla su taşır. Bu esnâda getirdiği, çakıl, kum ve mil gibi maddelerin toplam ağırlığı 8 milyar tonu geçer. Orta Avrupa ile güneydoğu Avrupa arasında ulaşım bakımından önemli olmasından, geçtiği yerdeki her devlet temizlenmesine büyük çaba sarf eder. Romanya Sırbistan sınırında Demirkapı Boğazında büyük bir hidroelektrik santralı inşâ edilmiş ve ırmağın akışını düzenlemek için kanallar açılmıştır. Nehirde özel olarak yapılmış gemilerle ulaşım sağlanır. Demirkapı'dan Karadeniz'e kadar olan kısımlar ekserî kışın donar. Donma müddeti aşağı yukarı 40 gün kadar sürer. Bâzı seneler havaların ısınmasıyle çözülen buzlar büyük parçalar hâlinde Karadeniz'den İstanbul Boğazına kadar gelirler.

TUNCELİ;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 7774 km2

Nüfûsu : 133.143

İlçeleri : Merkez, Çemişgezek, Hozat, Mazgirt, Nazımiye, Ovacık, Pertek, Pülümür.

Doğu Anadolu bölgesinin batısında, Yukarı Fırat bölümünde yer alan bir ilimiz. İl toprakları 38° 19' ve 40° 26' doğu boylamları ile 39° 36' ve 38° 46' kuzey enlemleri arasında kalır. Kuzeyden ve batıdan Erzincan, güneyden Elazığ, doğudan Bingöl illeriyle çevrilidir. Geçit vermeyen dağlar diyarı olarak tanınır. Trafik numarası 62'dir.

İsminin Menşei

Yüksek dağlar üstünde bir kartal yuvası gibi yükselen bu şirin ilimize Cumhûriyetten sonra "Tunç yürekli insanların beldesi!" mânâsına gelen "Tunceli" ismi verilmiştir. 30 Mayıs 1926 senesinde Hozat ilçesi merkez olarak "Dersim" vilâyeti kuruldu. 1938'de merkez ilçe "Kalan" kasabasına taşınarak sonradan ismi "Tunceli" olarak değiştirildi. Bu isim merkez ilçe gibi ilin de ismi olmuştur.

Târihi

Doğu Anadolu'nun batısında çok sarp ve dağlık bir bölgede bulunan Tunceli'nin târihi çok eski çağlara dayanır. Tunceli'nin ilk sâkinleri Orta Asya'dan gelen Türk kavimleridir. Tunceli'nin târihi Orta Asya asıllı Türk kavimleriyle başlar. Daha sonra da Anadolu'da ilk siyâsî birliği kuran Hitit Türkleri bu bölgeyi kendi sınırları içine dâhil ettiler. Hititler iktidar ve iç savaşlarla zayıflayınca sırasıyla Hurriler, Babiller ve Asurlar bu toprakları hâkimiyetleri altına aldılar. M.Ö. 6 ve 4. asırda Medler ve onların yerine geçen Persler bu bölgeyi ele geçirdiler. M.Ö. 4. asırdaMakedonya Kralı İskender, Anadolu'nun büyük kısmı gibi bu bölgeyi de imparatorluğuna kattı. İskender'in ölümü üzerine bu bölge zaman zaman İran asıllı Ermeni derebeylerinin işgâline uğradı. Bilâhare Roma İmparatorluğu Anadolu'nun büyük kısmını ve bu

bölgeyi Romaİmparatorluğuna bağladı. Tunceli, Partlar ile Romalılar arasında zaman zaman el değiştirdi.

M.S. 395 senesinde Roma İmparatorluğu ikiye bölününce Anadolu gibi bu bölge de Doğu Roma (Bizans)nın payına düştü. Bizanslılar, doğudan gelecek akınlara karşı çok sarp dağlık ve tabiî bir kale durumu arz eden Tunceli bölgesine büyük önem verdi. Bizans İmparatorlarından Leon Çimişkes, bu bölgede doğdu ve gençliğini burada geçirdi. Bizans İmparatoru olunca doğduğu köyü îmar edip büyük bir şehir hâline getirerek, "Çimişkesopolis" ismini verdi. Bugün bu şehir "Çemişgezek" ismiyle anılır. Sâsânîler birkaç defâ bölgeyi ele geçirdilerse de Bizans bu bölgeyi Sâsânîlerden geri aldı. İslâm orduları, 7. asır ortalarında bölgeyi fethettiler ve Çemişgezek'i îmar ettiler. İslâm devletlerindeki iç karışıklıkları fırsat bilen Bizanslılar bölgeyi yeniden ele geçirdiler. 26 Ağustos 1071 Malazgirt Zaferinden sonra Alparslan'ın komutanlarından Saltık bin Ali Kasım tarafından fethedilerek merkezî Erzurum'da bulunan Saltıkoğulları Türk Beyliğine katıldı.

1201'de Saltıkoğulları Türk Beyliği, Anadolu Selçuklu Devleti tarafından kaldırılınca Tunceli, 1252 yılına kadar merkezi Erzincan'da bulunan Türkmen Mengücükoğulları Türk Beyliğine ve bir ara Artukoğulları Türk Beyliğine dâhil oldu. Mengücükoğulları Türk Beyliğine son verilince bu bölge Türkiye Selçuklu Devletine ve başşehir Konya'ya bağlandı.

Moğol istilâsında tahrip ve yıkımdan, arâzinin sarplığı sebebiyle kurtulunca bâzı Türk boyları bu emniyetli bölgeye göç ettiler. Esâsen Dersim halkının aslı Horasan'dan gelen Türk boylarıydı. Buradaki Türk boyları Çemişgezek Beylerinin sesini duyurmaya başladılar. Celâleddîn Harezmşah bu bölgede bir şaki tarafından öldürüldü.

On üçüncü asır sonlarında İlhanlılar, sonra da Celâyirliler, Tîmûrlular, Karakoyunlular ve Akkoyunlular bu bölgeye hâkim oldular.

İran Safevî Şahı İsmâil, bölgeyi ele geçirmek için bu havâlide yoğun bir Şiî propagandası başlattı ve bu bölgeyi Hacı Rüstem Bey, Şah İsmâil'in temsilcisi, Nur Ali'ye teslim etti. İsmâil'in Anadolu'yu ele geçirme plânını daha Trabzon Vâliliği esnâsında müşâhade eden Yavuz Sultan Selim Han, Şah İsmâil'e karşı sefere çıktı ve Çaldıran Zaferini kazanarak bu bölgeyi 1514'te Osmanlı Devletine dâhil etti. Hacı Rüstem Bey îdâm edildi ve oğlu Pir Hüseyin Beyin cesâret ve dînine bağlılığını takdir ederek kendisine Çemişgezek Beyliği verildi. Pir Hüseyin Bey derhal Nur Ali ile mücâdele ederek Nur Ali'yi ve kuvvetlerini yendi. Pir HüseyinBeyin ölümünden sonra Çemişgezek 4 sancak ve 14 zeamete ayrılarak oğulları arasında Kânûnî Sultan Süleymân Han tarafından taksim edildi. Bu dört sancak Çemişgezek, Pertek, Sağman ve Mazgirt'tir.

Çemişgezek ile Pertek, Diyarbakır Beylerbeyliğine bağlı iki sancaktı. Tanzimatta Çemişgezek ve Pertek sancakları birleştirilerek Dersim Sancağı ismini aldı ve Elazığ'a bağlandı. Merkez Hozat'a nakledildi. Birinci Dünyâ Harbine kadar bu şekilde idâre edildi. Birinci DünyâHarbinde Ruslar, Pülümür'e kadar ilerlemişlerse de Türklerin kahramanca direnişi karşısında çok zâyiat verdiler. Bu çarpışmalarda Rus ölüleriyle dolan dereye "Leş Deresi" denir. Rus birlikleri Tunceli halkının kahramanca mücâdele ve direnişi karşısında geri çekilmek zorunda kaldılar.

Cumhûriyet devrinde bu bölge önce "Dersim" sonra da "Tunceli" ismiyle il oldu. Tunceli ili 30 Aralık 1946'da kurulmuştur.

Fizîki Yapı

Tunceli il topraklarının % 70'i dağlarla, % 25'i platolarla kaplı olup, çok dağlık bir arâzidir. Ovaları ise, il topraklarının % 5'ini teşkil eder. Anadolu'nun en yüksek ve dağlık bölgesinde yer alan bu ilin üç bin metreyi aşan dağları çoktur. Ovalar dağların arasındadır.

Dağları: Doğu Toros Dağlarının uzantıları olan Munzur Dağları ili kuzeybatıdan, Mercan Dağları kuzeyden, Bağırpaşa Dağı da kuzeydoğudan bir duvar gibi çevirir. Munzur Dağları 100 km uzunluğunda olup, çok az geçit verir. Munzur Dağlarının en yüksek noktaları Eğripınar Dağı (3111 m), Fekrik Dağı (3362 m), Koçgölbaşı Dağı (3339 m), Katırdağı (3129 m), Ziyarettepe (3071 m), Bağırpaşa Dağı (3293 m)dır.

Bu dağlar arasında Birman Gediği, Kadir Gediği, Sefilbaba Boğazı, Karagöl Gediği ve Bakire Gediği vardır.

Pülümür'ün doğusundaki Bakır Dağından (3106 m), Erzurum Ovası ve Palandöken Dağı seyredilir. Bu dağ Tunceli'nin en sarp ve çetin yeridir. Uçurumlar 1000 m'yi bulur.

Platoları: Munzur ve Bağırpaşa dağlarının sırtlarındaki düzlükler ilin başlıca platolarını meydana getirirler. Merkez ve Kalan yaylaları. Ovacık, Pülümür ve Pertek yaylaları, ilin başlıca platolarıdır.

Ovaları: Dağlar arasında Munzur, Pülümür, Peri, Ovacık ovaları ile Ormanyolu Çayı Vâdisi bulunur.

Ovacık Ovası, Munzur Dağlarının güneyinde meydana gelmiş bir çöküntü ovasıdır. Yüzölçümü 85 km2dir.

Akarsuları: İlin en önemli akarsuyu Murâd Irmağı ile bu ırmağa katılan sulardır. Murâd Irmağı: Ağrı ilinin Aladağlar'ından doğar, Tunceli'nin güneyinden geçerek Tunceli ile Elazığ sınırını çizer. Munzur Suyu: Murâd Irmağının koludur. Munzur Dağlarından iki kol hâlinde çıkar. İl merkezinden geçer, güneyde Murâd Irmağına karışır. Peri Suyu: Şeytan Dağlarının batı eteklerinden çıkarak Akpazar yakınlarında Keban Baraj Gölüne dökülür. Pülümür Çayı: Avcı Dağlarının eteklerinden çıkar, Pülümür ilçe merkezinden geçerek Munzur Suyuna karışır. Kalan, Laç Deresi, Hozat Deresi, Avuşkent Deresi, Geyiksuyu Deresi, Ormanyolu Çayı hepsi de Keban Barajına dökülür.

Gölleri: Tunceli ilinde tabiî göl yoktur. Türkiye'nin hâlen en büyük baraj gölü olan Keban Baraj Gölü (675 km^2) Tunceli ile Elazığ arasında sınır teşkil eder. Bu baraj gölü Tunceli'nin Elazığ istikâmetinde ulaşımını kolaylaştırdığı gibi sert iklimi nispeten yumuşatmıştır. 3000 metre yükseklikte buzul, vâdilerin su ile dolmasından meydana gelen Kara Göl, Çerimli Gölü, Kuzu Gölü, Katırın ve Bağır gölleri vardır.

İklim ve Bitki Örtüsü

Doğu Anadolu'nun YukarıFırat bölümünde yer alan Tunceli ilinde sert kara iklimi hüküm sürer. Yazlar serin ve kısa, kışlar uzun ve çok soğuk geçer. Aylarca soğuk sıfır derecenin altındadır. Keban Baraj Gölü civârında iklim nispeten yumuşaktır. İl toprakları aylarca karlarla örtülüdür. 2700 m'den yüksek yerler devamlı karlıdır. Senelik yağış miktarı 800 ile 1100 mm arasındadır.

Dağların çoğu çıplaktır. Orman ve fundalıklar il topraklarının % 30'unu; çayır ve mer'alar % 40'ını teşkil eder. Ekili ve dikili saha ise % 15'tir. Dağlarda daha çok meşe ormanları vardır. Vâdi yamaçlarında, çınar, dışbudak, ardıç, gürgen ve kavak ağaçları bulunur. Mer'alarda ot boldur. Çalı tipi makiler yaygındır.

Ekonomi

Tunceli ekonomisi tarıma ve hayvancılığa dayanır. Faal nüfûsun % 80'i tarım ve hayvancılıkla uğraşır.

Tarım: Tunceli ilinde en çok yetişen tarım ürünü buğday olmasına rağmen miktarı azdır. Ayrıca, arpa, şekerpancarı, fasulye, soğan ve az miktarda pamuk ve iyi cins kokulu tütün yetiştirilir. Güney kısmında vâdilerde sebze ve meyve yetiştirilir. Başlıca meyveleri ceviz, dut ve bâdemdir. Tarıma müsâit arâzi Keban Barajı altında kalmıştır.

Hayvancılık: Tunceli'de hayvancılık halkın temel geçim kaynağını teşkil eder. Besi hayvancılığı gelişmemiştir. Mer'a hayvancılığı yapılır. Sığır, koyun ve kıl keçisi beslenir. Arıcılık gelişmiştir.

Ormancılık: Tunceli ilinde 210 bin hektar orman ve 50 bin hektar fundalık saha bulunmaktadır. Orman içinde 219 köy ve kenarında 69 köy yer alır. Bu ormanlardan yılda yaklaşık 420 bin ster (315 m3) yakacak odun elde edilir.

Mâdencilik: Tunceli ili mâden bakımından zengin olmasına rağmen iklim şartları ve ulaşım güçlüğü sebebiyle sâdece tuz elde edilir. Tuz istihsaliyse, tuzlu sulu kuyulardan çekilen su güneşte buharlaştırılarak temin edilir. Tekel Genel Müdürlüğü tarafından işletilen Ağa, Göreli ve Hıvır tuzlalarından 600 ton civârında tuz elde edilir. İl toprakları bakır, kurşun, manganez, mâden kömürü, pirit mâdenleri bakımından zengindir. Pülümür-Karagöl'de iki krom mâden ocağı ve Ovacık-Yarımkaya mâden kömürü özel sektör tarafından işletilir.

Sanâyi: Tunceli ili sanâyi bakımından en az gelişmiş illerimizden biridir. İlin çok dağlık ve yerleşim yerlerinin çok dağınık ve toprağın 5-6 ay karla örtülü olması pek az kısmının ekime elverişli olması ekonomi ve sanâyinin gelişmesini menfi olarak etkilemektedir. Başlıca fabrikalar Yem Fabrikası, Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu Süt Fabrikası, Sümerbank Halı İpliği Fabrikası ve özel sektöre âit İşbir-Çarsancak Gıdâ Sanâyi A.Ş'dir.

1-9 arasında işçi çalıştıran 150 sanâyi iş yeri ve 500 ticârî kuruluş vardır.

Ulaşım: Tunceli ulaşım imkânı az olan bir ildir. Erzurum-Erzincan yolundan ayrılan bir yol Tunceli'ye ulaşır. Tunceli-Erzurum-Erzincan yolu ile kuzeyde Ankara-Sivas-Erzincan- Erzurum-Kars hattıyla; güneyde ise Kayseri-Malatya-Elazığ-Muş-Van hattıyla birleşir. İlde devlet yollarının uzunluğu 150 km, il yollarının uzunluğu 510 km'dir. En önemli yolu Elazığ-Tunceli-Erzincan yoludur. Barajda feribot seferleri yapılır. İlçelere yol vardır. Demir ve havayolu yoktur.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfûsu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 133.143 olup, bunun 50.799'u ilçe merkezinde ve 82.344'ü köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 7774 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 17'dir. 3000'den fazla

yerleşim merkezi vardır.

Örf ve âdetleri: Tunceli topraklarında târih boyunca birçok millet ve medeniyetler gelip geçmiştir. 1071 Malazgirt Zaferinden sonra bu bölgede Türk-İslâm kültürü yerleşmiş olup, diğer kültürler unutulmuştur.

Mahallî kıyâfetleri: Kadın kıyâfeti: Kadınlar başlarına renkli ipliklerle sarılmış ve gümüş paralarla süslü başlıklar geçirirler. Üzerlerine üç etek, uzun entari, çepken ve şalvar, ayaklara yün çorap ve çarık giyilir. Erkekler başlarına el örgüsü başlık ve poşu giyerler, sarık sararlar. Üzerlerinde şal-şepik bulunur. Yakasız çeket, bol pantolon ve soğuktan korunmak için palto yerine kolsuz keçe (kepenek) kullanılır. Ayaklara yün çorap ve çarık giyilir.

Mahalli oyunları: Halk oyun ve mûsikisinde Erzurum, Erzincan, Bingöl ve Elazığ gibi komşu illerin tesiri büyük olmuştur. Halk oyunları "Halay" ve "Bar" çevresine girer. Gelin Ağlatma, Tamzara, Düğüne Toplama, Maraçor, Üç Ayak, İki Ayak, Cirit, Kemal Çavuz, Yol Havası, Güzeller, Bir Ayak, At Oyunu ve Lorke başlıca oyunlarıdır. Tunceli, halk türküleri bakımından da zengindir.

Sakız, kilim ve çorap meşhurdur. Hozat ve Çemişgezek'in kilimleri aranılan güzelliktedir. Hozat'ın yün çorapları renk renk yünden örülür. Evde süs eşyâsı olarak saklanan bir dekordur. Ovacıkta sakız tarlaları vardır. "Kenger" denilen bitkinin kökünden kokulu ve nefis bir sakız çıkarılır.

Mahallî yemekleri: Saç kavurması, Cirikurt, Şirakurt, Babiko, Bablo, Keşkek, Cumhur, Patila, Piyaz, Tava Biçiği, Gömmer Erişte'dir. Çaysız sofraya oturulmaz ve çöken ayranı meşhurdur.

Eğitim: Sanâyi, ulaşım ve bâzı bakımlardan geri olan Tunceli okur-yazar bakımından çok ileri durumdadır. Okur-yazar nispeti % 95'e doğru yaklaşmaktadır. İlde 53 okul öncesi eğitim, 456 ilkokul, 23 ortaokul, 5 meslekî ve teknik ortaokul, 10 lise, 5 meslekî ve teknik lise olup, ayrıca, Elazığ Fırat Üniversitesine bağlı Tunceli Meslek Yüksekokulu da eğitim vermektedir. Nüfûsuna göre yurtdışına en çok işçi gönderen Tunceli'dir. 30 bin kişi yurtdışında işçidir.

İlçeleri

Tunceli ili, Merkez (Kalan), Çemişgezek, Hozat, Mazgirt, Nazımiye, Ovacık, Pertek ve Pülümür ilçelerinden ibârettir.

Merkez (Kalan): 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 37.655 olup, 24.513'ü ilçe merkezinde, 13.142'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 9, Çiçekli bucağına bağlı 11, Kocakoç bucağına bağlı 11 ve Sütlüce bucağına bağlı 11 köyü vardır. Yüzölçümü 841 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 45'tir. Türkiye'nin en küçük merkezlerindendir.

İlin orta kesimlerinde yer alan ilçe toprakları genelde dağlıktır. Doğusunda Nazımiye bulunur. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. Düz kesimlerde tarım, yaylalarda ise hayvancılık yapılır.

İlçe merkezi Munzur Suyunun her iki yakasında dik ve kayalıklı yamaçlarda kurulmuştur.

Çemişgezek: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 12.559 olup, 3397'si ilçe merkezinde, 9162'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 16, Akçapınar bucağına bağlı 9, Gedikler bucağına bağlı 15 köyü vardır. Yüzölçümü 877 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 14'tür.

İlçe toprakları, Fırat havzası içinde kalır ve genellikle dağlıktır. Kuzeyinde Munzur Dağları yer alır. İlçe topraklarının büyük kesimi dağlarla kaplıdır. Topraklar Keban Baraj Gölüne doğru alçalır. İlçenin önemli akarsuyu Karaoğlan Dağının batı yamaçlarından doğan Ormanyolu Çayıdır. Çayın vâdisi yer yer genişleyerek, ilçenin düzlüklerini meydana getirir. Bu düzlükler Pulur Ovası olarak adlandırılır.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Hayvancılık ilkel yöntemlerle yapıldığından geliri düşüktür. Koyun, kıl keçisi ve sığır beslenir. Bitki örtüsü uygun olmasına rağmen arıcılık gelişmemiştir.

İlçe merkezi, Ormanyolu Çayının Keban Gölüne döküldüğü yerde kurulmuştur. Genelde köy görünümündedir. 1881'de Keban ilçesinden ayrılarak ilçe olmuştur. Târihi çok eskidir. Keban Barajı yapılırken Salıyol köyü höyüğünde M.Ö. 4000 senesine âit eserler bulunmuştur. Türbesi, Harput'ta bulunan İman Efendi adıyla meşhur Osman Bedreddîn Erzurûmî, Çemişgezek'te 15 yıl halka İslâmiyeti öğretmiştir.

Hozat: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 11.643 olup, 4606'sı ilçe merkezinde, 7037'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 25, Çağlarca bucağına bağlı 7, Geyiksuyu bucağına bağlı 10 köyü vardır. Yüzölçümü 804 km2 olup, nüfus yoğunluğu 15'tir.

İlçe toprakları yüksek bir plato niteliğindedir. Kuzeyinde Karacaoğlan Dağı, güneydoğusunda Topaltepe, batıda ise Mucur Dağlarının uzantıları yer alır. Toprakları yüksek kesimde yer aldığından iklimi çok serttir.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. En çok koyun ve keçi beslenir. Tarım yapılabilen düzlüklerde az

miktarda buğday, arpa, patates ve nohut yetiştirilir.

İlçe merkezi Hozat Deresi Vâdisinde kurulmuştur. 1848'de ilçenin bugünkü yerinde bir kışla yapıldı. Bu kışlanın çevresinde bir yerleşme merkezi kuruldu ve burası Dersim Sancağının merkezi oldu. Cumhûriyetin îlânından sonra Dersim il merkezi olduysa da 1925'te ilçe olarak Elazığ'a bağlandı. 1936'da Tunceli il olunca, buraya bağlı ilçe hâline getirildi. İl merkezine uzaklığı 54 km'dir.

Mazgirt: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 21.041 olup, 3751'i ilçe merkezinde, 17.290'ı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 26, Akpazar bucağına bağlı 22, Darıkent bucağına bağlı 31 köyü vardır. Yüzölçümü 709 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 30'dur.

İlçe toprakları dağlıktır. Dağlardan doğan suları Peri ve Munzur suları toplar. İlçenin doğu ve batı sınırlarını meydana getiren bu iki su, Keban Baraj Gölüne dökülür. Keban Gölü ilçenin güneyinde yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Akarsu vâdilerindeki dar düzlüklerde tarım yapılır. Buğday, şekerpancarı, üzüm, arpa, elma ve armut yetiştirilen başlıca tarım ürünleridir. İlçede krom yatakları vardır. Küçükbaş hayvancılığı da ekonomide önemli yer tutar.

İlçe merkezi Kırklar Dağı eteklerinde kurulmuş olup, gelişmemiş bir yerleşim merkezidir. İl merkezine 32 km mesâfededir. Mazgirt Belediyesi 1926'da kurulmuştur.

Nazımiye: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 7392 olup 2401'i ilçe merkezinde, 4991'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 12, Büyükyurt bucağına bağlı 12, Dallıbahçe bucağına bağlı 6 köyü vardır. Yüzölçümü 553 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 27'dir.

İlçe toprakları dağlıktır. İlin en küçük ilçesidir. Dağlardan doğan suları Peri Suyu ile Pülümür Çayı toplar. Peri Suyu güneydoğu, Pülümür Çayı ise batı sınırlarını çizer.

Ekonomisi hayvancılığa dayanır. Tarım yapılacak düzlüklerin bulunmaması ve iklim şartlarının elverişsizliği yüzünden tarım çok az yapılır. Az miktarda elma, armut, baklagiller, üzüm ve buğday yetiştirilir.

İlçe merkezi Tunceli-Erzincan karayolunun 13 km doğusunda kurulmuştur. Denizden 1550 m yüksekliktedir. İl merkezine 35 km mesâfededir. Nazımiye Belediyesi 1923'te kurulmuştur.

Ovacık: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 15.316 olup, 3647'si ilçe merkezinde, 11.669'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 44, Karaoğlan bucağına bağlı 6, Yeşilyazı bucağına bağlı 14 köyü vardır. Yüzölçümü 1538 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 10'dur. Yüzölçümü bakımından ilin en büyük ilçesidir.

İlçe topraklarını Munzur Dağları ve bu dağların eteklerinde yer alan Ovacık düzlüğü kaplar. Munzur Dağlarından doğan Munzur Suyu, Ovacık topraklarını baştan başa suladıktan sonra Murâd Suyuna karışır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Genelde tahıl yetiştirilen ilçede, sulanan topraklarda sebzecilik yapılır. Hayvancılık da ekonomide önemli yer tutar. Topraklarında zengin kömür yatakları olmasına rağmen, mâdencilik gelişmiştir. İlçede ince halı dokumacılığı yaygındır. Türkiye'nin en büyük millî parkı olan Munzur Vâdisi Millî Parkının büyük kısmı ilçe topraklarında yer alır. Millî Park sahası içinde senelik üretimi 200.000 adet olan bir alabalık üretme tesisleri kurulmuştur.

İlçe merkezi Munzur Vâdisinin kuzey kenarında ve Munzur Dağları eteklerinde kurulmuştur. 1938'den sonra Mareşal Çakmak ismi verildiyse de tekrar ismi Ovacık olarak değiştirildi. İl merkezine 61 km mesâfededir. Ovacık Belediyesi 1937'de kurulmuştur.

Pertek: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 18.833 olup, 5428'i ilçe merkezinde, 13.405'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 9, Akdemir bucağına bağlı 8, Dere bucağına bağlı 10 ve Pınarlar bucağına bağlı 17 köyü, ayrıca 80 mezrâsı vardır. Yüzölçümü 947 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 21'dir.

İlçe toprakları genelde dağlık olup, akarsu vâdileriyle parçalanmıştır. Bu akarsuların sularını Munzur Suyu ve Murâd Irmağı toplar. İlçenin güneyinde Keban Baraj Gölünün bir bölümü yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı, arpa ve armuttur. Az miktarda üzüm, elma, patates ve baklagiller yetiştirilir. Hayvancılık ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. İlçenin en önemli sanâyi kuruluşu Sümerbank tarafından kurulan Pertek Halı İpliği Fabrikasıdır. İl merkezine 51 km mesâfede olup, daha yakındaki Elazığ'a ise 31 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1926'da kurulmuştur.

Pülümür: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 8704 olup, 3056'sı ilçe merkezinde 5648'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 10, Balpayam bucağına bağlı 8, Dağyolu bucağına bağlı 12,

Kırmızıköprü bucağına bağlı 25, Üçadam bucağına bağlı 9 köyü vardır.

İlçe toprakları genelde dağlık olup, akarsu vâdileriyle bölünmüştür. Dağlardan doğan küçük dereleri Karasu ve Pülümür Çayı toplar.Karasu Irmağı ilçenin kuzey sınırını meydana getirir. İlçenin en yüksek dağı doğuda yer alan Bağırpaşa Dağıdır (3293 m).

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünü buğdaydır. Ayrıca az miktarda patates üzüm, baklagiller, elma, armut, ceviz, arpa ve erik yetiştirilir. Hayvancılık ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. Yaylalarda kıl keçisi ve koyun besiciliği yapılır. İlçede tuz yatakları vardır.

İlçe merkezi Tunceli-Erzincan karayolu üzerinde kurulmuştur. İlçe gelişmemiş ve küçük bir yerleşim merkezidir. Ekonomik ilişkiler yönünden Tunceli'den daha çok Erzincan'a bağlıdır. Erzincan'a bağlı ilçeyken 1938'de Tunceli'ye bağlandı. İlçe belediyesi 1910'da kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Tunceli tabiî ve târihî güzelliklerin kucaklaştığı şirin bir ilimizdir. Kış sporları, her mevsim avlanmaya müsait hayvanları, vâdilerinde soğuk ve berrak suları ve çağlayanları ile Doğu Anadolu'nun İsviçre'sidir. Bu sayısız imkânlara rağmen turizm alt yapı tesisleri yoktur. Organizasyon noksanlığı ve ulaşım zorluğu yüzünden turizm hiç gelişmemiştir. Başlıca târihî eserleri şunlardır:

Eski Câmi: Çemişgezek ilçesinde Selçuklular zamânında yapılmıştır. Taş işçiliği çok güzeldir.

Yalmaniye Câmii: Çemişgezek ilçesinde, Tîmûr Han zamanında Tâceddin Yalman tarafından yaptırılmıştır. Yapım târihi kesin belli değildir. Sonradan yapılan tamirler ve ekler belirgin bir şekildedir. Sâdece câminin ana giriş kapısı ilk yapısını koruyabilmiştir. Selçuklu ile Osmanlı mîmârisi arasında geçiş dönemi eseridir. Penceresi üzerinde bulunan, halk tarafından kıymetli-taş adı verilen oymataş paha biçilmeyen târihi bir eserdir.

Elti Hâtun Câmii: Mazgirt ilçesinde 1252'de Elti Hâtun adına yapılmıştır. Genelde sâde bir câmidir. Elektrik tesisatı çekilirken kitâbesi tahrip edilmiştir. Câmi çevresinde bulunan taşlardan câminin külliyesi olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca Elti Hâtun adına yapılmış bir de kümbet vardır.

Baysungur Câmii: Pertek ilçesinde kalenin eteğinde yer alır. 1572'de Pertek Beyi Baysungur tarafından yaptırılmıştır. Taç kapı ve mihrabın taş işçiliği çok güzeldir. Yukarı Câmi olarak da bilinir.

Çelebi Ali Câmii: Pertek ilçesinde 1570 senesinde yaptırılmıştır. Kesme ve moloz taştandır. Câminin batı duvarında eyvanlı çeşme, onun yanında da minâre vardır. Tek kubbeli bir câmidir.

Sağman Câmii: Pertek ilçesinin Sağman köyündedir. 1555'te Selçuklulardan Keyhüsrev Beyin oğlu Sâlih Bey tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Tek kubbelidir.

Eski eserler: Bağın Kalesi: Mazgirt ilçesi Faraç köyündedir. Asurlulardan kalmadır. Çivi yazılı sütun vardır. Pertek Kalesi: Pertek'te kayalık bir tepe üzerindedir. Selçuklular yapmış, Osmanlılar tâmir etmiştir. Hâlid bin Velid hazretleri tarafından fethedilen kale, Hicrî 19 yılında tâmir edilmiş, kapısının üstündeki Karakuş heykeli kaldırılarak yerine Arabî bir kitâbe konulmuştur. Kale, Selçuklulardan sonra Osmanlılar tarafından tâmir ettirilmiştir. Güney cephesinde yontma taşlar arasına kırmızı sert tuğlalar konmuş, aralarına mâvi çiniler yerleştirilmiştir. Kale içinde sarnıç ve binâ harâbeleri vardır. Kale güneyinde Murâd Nehri kenarında yüksek kayalar üzerinde Pertek Beylerine âit binâlar vardır. Çocikli adı verilen çinili adalar Mengüç Beylerine âittir. Sağman Kalesi: Pertek'in 15 km uzağındadır. 1555'te sancak beyi Sâlih Bey yaptırmıştır. Mazgirt Kalesi: Selçuklulardan kalmadır. Kaleye bir mağaradan girilir. Mağara önünde 40 merdiven vardır. Surların bir kısmı yıkılmıştır. İçinde bir yel değirmeni bulunur ve bu değirmen tahrip olmuştur.

Târihî köprüler içinde Çemişgezek, Pertek veMazgirt ilçelerinde Selçuklu ve Osmanlılardan kalma köprü kalıntıları vardır.

Pertek-Til (Korluca) Köyü Hanı: Sultan Murâd Han tarafından Bağdat Seferi sırasında yapılmıştır. Mazgirt-Ürik köyüne vakfedilmiştir. İbrâhim Paşa Sarayı: Pertektedir. Derviş hücreleri: Çemişgezek'tedir. Sarp kayalara oyulmuştur.

Mesire yerleri: Tunceli'de Munzur Vâdisi dışında Mercan Vâdisi boyları ve Tunceli-Erzincan karayolu çevresi tamâmiyle mesire yeridir. Başlıca mesire yerleri şunlardır:

Munzur Vâdisi Millî Parkı: Tunceli-Ovacık arasında uzanan Munzur Vâdisi "Millî Park" olarak îlân edilmiştir. Bu vâdinin tabiî güzelliği eşsiz güzelliktedir. Munzur Suyundan ise bol ve çeşitli alabalık çıkarılır. Çevresi av hayvanları ve bu gibi su kaynakları ile doludur. Ayı, kurt, vaşak, tilki, su samuru, sansar, porsuk, sincap, tavşan, dağ keçisi, geyik ve iki bin çeşit kuş vardır. Nehirlerinde 14 çeşit alabalık kaynaşır. Dağ tepelerinde bir yazdan öteki yaza kar ve buz ulaşan bir beldedir. Köpüklü sularında, sarp yamaçlarında vahşi bir güzellik gizlidir. Kekliği meşhur olup, türkülere geçmiştir. Dört

mevsim ayrı güzelliği vardır. Vâdiler ilkbahar ve yazın yemyeşildir. Kışın kar kalınlığı genellikle 150 cm civârındadır.

Karagöl Çağlayanı: Tunceli-Pülümür arasında mesire yeridir. Dereova Çağlayanı: Nazimiye'dedir. Manzarası çok güzel bir mesire yeridir. Mercan Vâdisi ve Çağlayan: Dereova bucağındadır. Ormanyolu Çayı: Çemişgezek'tedir. Keban Baraj Gölü: Kenarları çok güzel manzaralarla süslüdür. Harçik Vâdisi; Tahar Vâdisi; Kırk Gözeler: Munzur Nehrinin çıktığı yerdir.

İçmeler ve kaplıcalar: Tunceli'de çok sayıda içme ve kaplıca vardır. Fakat bunların çoğunda tesis yoktur. Küçük bölümünde ise, bölge halkı tarafından yapılmış küçük tesisler vardır.

Mazgirt Kaplıcası: Mazgirt ilçesinin Bağın köyündedir. Tedâvi için basit bir havuz, konaklama için de küçük bir motel vardır. Kaplıca suyu içme olarak, karaciğer ve safra kesesi hastalıklarına iyi gelir. Metabolizma rahatsızlıklarında, banyo olarak damarları genişletir, romatizma, nevralji ve kadın hastalıklarına faydalıdır.

Tunceli ilinde bâzı meşhur efsâneler de vardır. Bunlardan bâzıları şunlardır:

Munzur Efsanesi: Bu efsâne Munzur Irmağının kaynağına âittir. Söylendiğine göre, vaktiyle bu civarda yaşayan zengin bir köylü hacca gitmiş. Kendisinin sadık ve dürüst bir çobanı varmış. Hanımı evde helva pişirirken çoban yanına gelip Hacda bulunan ağasına helva götürmek için tabağa helva koymasını istemiş. "Ağam sıcak helvayı çok sever, sıcak sıcak bir kepçe helva koy da götüreyim." demiş. Kadın bunun imkânsız olduğunu bildiği için; "Çobanın canı helva istedi galiba, bolca koyalım da yesin." diyerek bir tabağa helva doldurup çobana vermiş. O anda hac mahallinde namaz kılmakta olan ağa, çobanı görmüş. Çoban; "Hanım sana helva gönderdi." deyip bir anda kaybolmuş.

Ağanın hacdan döneceği haberi köye gelince herkes kendisini karşılamaya çıkmış. Çoban da eline tâze sağdığı bir tas süt alıp, bunların arasına katılmış. Ağa köye gelişinde biriken halk kendisinin elini öpmek ve ona hürmette bulunmak için yürüyünce, topluluğa hitâben hacdayken yediği helvayı kastederek; "Hürmete lâyık ve eli öpülecek olan kişi ben değilim. O, aranızda bulunan çobanım Munzur'dur." deyince, halk çobanın eline sarılmak istemiş. "Ağam beni mahvettin" diye çoban kaçmış. Şimdiki Munzur Nehrinin çıktığı yere gelince ayağı bir taşa takılarak düşmüş ve elindeki süt dökülmüş. Sütün döküldüğü yerden beyaz köpüklü bir su fışkırmış. Bu Munzur'un ilk kaynağını teşkil etmiştir. Hâlen bu menbânın suyu köpüklü beyaz süt renginde akmaktadır.

Pülümür bölgesine âit efsâne: Efsâne çarıklı aşiretine âittir. Aşiretin reisi Şah Hüseyin Beydir. Eşyâlarını benekli bir öküze yükleyerek Doğu bölgesinden Batıya doğru âilece hareket ederler. Bir gece gördüğü rüyâda öküz nereye yatarsa orayı yurt tutmak ilhamını alması üzerine öküzün yattığı Pülümür'ün Ağa Şenliği bölgesini yurt edinir. Evin inşâsı sırasında Hızır aleyhisselâm, ak sakallı bir dede şeklinde gelerek evin bir tarafına kalın bir direk diker ve ortadan kaybolur. Bu direğe Kali Sipe (Beyaz İhtiyar) adı verilmiştir. Rivâyete göre 1266 târihinde binânın yanması üzerine halk kaçmış, bilâhare döndüklerinde direğin yanmadığını görmüşlerdir.

TUNÇ (Bkz. Bronz)

TUNDRA;

Alm. *Tundra (f),* **Fr.** *Toundra (f),* **İng.** *Tundra.* Kuzey ülkelerinde rastlanan, yapısına likenlerin de katıldığı bodur ot toplulukları. Ilıman kuşağın kuzeyinden kutuplara doğru yaklaşıldıkça ormanların yerini, bodur çalılar ile karayosunları ve likenlerden meydana gelen tundralar alır. Tundralar yılın dörtte üçünden uzun bir süre karlarla örtülü kalır. Bunun için kutup bölgesi dışında yetişen bâzı ağaçlara burada ancak bodur çalılar hâlinde rastlanır. Kutup söğüdü ve bodurhuç bunlara misâl verilebilir. Hâkim bitki topluluklarını karayosunları ve likenler (Ren geyiği likenleri vs.) meydana getirir.

Tundraların hâkim olduğu alanlar, İzlanda'dan Kamçatka'ya olan kuzey kesimler ve Sibirya'dır. Tundralarda iklim çok değişkendir. Kuzey Kutup bölgesinin bozkır kısımlarında yazın sıcaklık 50°C'ye varırken, kışın -32°C ye kadar düşer. Alp tundrasında iklim daha ılımandır. Bu bölgede en fazla yağış yaz aylarında görülür. Yaz aylarının yağışlı oluşu dolayısıyle bölge bataklık ve turbalık bakımından da zengindir.

TUNGSTEN (Bkz. Volfram)

TUNUS

DEVLETİN ADI ..... Tunus Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Tunus

NÜFÛSU 8.413.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 154.530 Km^2

RESMÎ DİLİ ..... Arapça

DÎNİ .....İslâm

PARA BİRİMİ..... Tunus dinarı

Kuzey Afrika'da yer alan bir kıyı ülkesi. Batıda Cezayir, güneydoğuda Libya, doğuda ve kuzeyde Akdeniz ile çevrilidir.

Tunus, Akdeniz bölgesinin orta kesiminde, karşısında bulunduğuİtalya Yarımadası ve Sicilya Adası ile birlikte, Doğu ve Batı Akdenizi birleştiren ve ayıran bir boğaz meydana getirir Sardunya Adasından 200 km, Sicilya Adasından 140 km uzaklıkta bulunan Tunus, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında bağlantıyı kolaylaştırır. Güneyden kuzeye genişliği 756 km, batıdan doğuya ise 351 km dir. Kıyılarının uzunluğu 1200 km'dir.

Târihi

Tunus, gerek Akdeniz ve Kuzey Afrika hâkimiyeti ve gerekse Avrupa'nın Afrika ile olan münâsebetleri bakımından büyük bir stratejik öneme sâhiptir. Tunus'un coğrafi konumu göçebe Berberilerden sonra, daha çok deniz yoluyla gelen çeşitli etnik toplulukların ülkeye yerleşmesinde en büyük faktör olmuştur.

M.Ö. 1000 yılından îtibâren Fenikeliler, Tunus'ta ticâret merkezleri kurmaya başladılar. M.Ö. 5. yüzyıl sonlarında Fenikeliler Tunus'a gelip yerleştiler ve burada Kartaca Cumhûriyetini kurdular. Tunus, daha sonra batıdan gelen Vandalların, 6. yüzyılda da Bizanslıların hâkimiyeti altına geçti.

Müslümanların Tunus'a (Afrikiyye) gelişi (647-1228): MüslümanArapların 647 yılında başlayan yayılmaları Ukbe bin Nâfi'nin 670'te Kayruvan (Kariouane) şehrini kurmasıyla neticelendi. Tunus (Afrikiyye), hazret-i Muâviye zamânında 667 (H.45) yılında alındı. Bizanslılar bâzı önemli şehirleri ellerinde tuttular. Berberî ayaklanmaları neticesinde Müslümanlar geçici olarak Afrikiyye'den uzaklaştılarsa da, Hasan bin en-Nûman zamanında Berberîler, Afrikiyye'yi Müslüman Araplara bıraktılar (698). Bundan sonra Kayruvan Müslüman Afrikiyye'nin başşehri olarak kaldı. Bütün Afrikiyye Müslüman oldu ve İslâmiyyet her tarafa buradan yayılmaya başladı. İkinci Abbasî halîfesi Câfer Mensur zamânında,Abbâsî hâkimiyeti yaygınlaştı.

Emevî ve Abbâsî halîfelerine bağımlı olan Afrikiyye'yi önce Ağlebîler, sonra Kayruvan'da bir Şiî halîfeliği kuran (910) Fâtımîler yönetti. Kayruvan ve Mahdiya şehirleri Fâtımîlerin merkezi oldu. Fâtımîler 972'de başşehri Kahire'ye taşıdıkları zaman Afrikiyye Berberî sülâlesi Zirîlerin iktidarı altına girdi. Zirîler zamânında Tunus, Sicilya'daki Normanların istilâsına uğradı. Zirîlerin son hükümdarı Hasan bin Ali, Fas'taki Muvahhidîn Devletinden yardım istedi. Muvahhidîn Devletinin kurucusu Abdülmümin, Normanları Tunus'tan kovarak (1159-1160), Afrikiyye'yi Tunus'ta oturan bir vâli tarafından yönetilen bir eyâlet hâline getirdi. Bundan sonra Afrikiyye, Tunus adını aldı.

On altıncı yüzyılda İspanya ve Osmanlı Devletinin, Akdeniz hâkimiyeti için yaptıkları savaşlar sonunda Hafrîler yıkıldı. 1534 yılında Barbaros Hayreddîn Paşa, Tunus'u ele geçirdi. AncakHafsî Hânedânından Hasan, İspanya Kralı Beşinci Şarlken'den yardım istedi ve Beşinci Şarlken başşehir Tunus'u işgâl etti ve Barbaros Hayreddîn PaşaCezayir'e çekilmek zorunda kaldı. İspanya Kralı Hafsî Hânedânından Hasan'ı tekrar, kendisine vergi vermek şartıyla Tunus'un başına getirdi. Başşehir Tunus 1574 yılına kadar tekrar Hafsî Hânedânlığının elinde kaldı. Bu arada Barbaros Hayreddîn Paşa ve Turgut Reis 1556'da Gafsa'yı, 1558'de Kayrevan'ı ele geçirdiler. Tunus'un doğu ve güney sâhilleri Türklerin eline geçti. CerbeAdası deniz üssü olarak kullanıldı. Barbaros Hayreddîn Paşa, İspanya'daki Endülüslü Müslümanlardan 100.000 kadarını kurtararak Kuzey Arfika'ya getirdi. Nihâyet 1574'te Uluç Ali Reis ile Sinan Paşa, Tunus şehrini (Halkul-Vad Kalesini), ele geçirmek sûretiyle bütün Tunus, Osmanlı İmparatorluğunun bir eyâleti hâline geldi.

Osmanlı Devleti zamânında Tunus, önceleri Yeniçerilerin desteklediği bir Dayı vâsıtasıyla, daha sonra da bir Bey vâsıtasıyla yönetilmeye başlandı.

İlk beylik sülâlesi Birinci Murâd Bey tarafından kurulan Muradî sülâlesidir (1612-1631). 1710'dan sonra Beyler, irsî yoldan tahta çıktılar. Bu arada Fransa, İngiltere, İspanya ve İtalya Tunus'ta ekonomik faaliyetlerde bulunmaya başladılar. Fransa 1830'da Cezayir'i işgâl ettikten sonra, Tunus ile daha fazla ilgilenmeye başladı.

Bu sıralarda Osmanlı İmparatorluğu kendi başındaki birçok meseleler yüzünden Tunus'a daha fazla yardım edemedi. 1876-1877 Osmanlı-Rus Savaşı da bunu önledi.

Tunus'ta Fransa, İngiltere ve İtalya'nın gözü ve çıkarları vardı. 1878'de Kıbrıs'ı elde eden İngiltere,

Fransa'nın Tunus'taki özel imtiyazlarını tanıdı. Fransa, bâzı Tunuslu aşiretlerin (Krumirlerin) Cezayir topraklarına yaptıkları akınları ve bâzı toprak taleplerini bahâne ederek 1881 yılında Tunus'a asker çıkardı. 12 Mayıs 1881'de yapılan Bardo Antlaşmasıyla; Tunus Beyi, dış hükümranlığı, siyâsî ve ordu işlerini bir Fransız Genel Vâlisine bırakıyordu. Tunus'un Muher ve güney kesiminde başlayan ayaklanmalar güçlükle bastırıldı. Vâli Paul Cambon, yeni bey Ali bin Hüseyin'e (1882-1902) Marsa Sözleşmesini kabul ettirince (1883), Fransız himâyesi resmen kurulmuş oldu.

Bütün bu olanları Osmanlı İmparatorluğu protesto ederek kabul etmediğini bildirdi. Resmî pâdişâh fermanlarında Tunus Osmanlı eyâleti olarak zikredilmeye devam etti. Fransız himâye rejimi Tunus'un bağımsızlığını kazanmasına kadar devam etti (1956). Tunus'taki Fransız idâresi 78 yıl sürdü.

1930'larda Habib Burgiba önderliğinde Tunuslular bağımsızlık mücâdelesine başladılar. İkinci Dünyâ Harbi esnâsında Tunus bir savaş alanı oldu. Harpten sonra Burgiba yeni Destur Partisini kurarak bağımsızlık mücâdelesine devam etti. Nihâyet 1956 yılında Tunus bağımsızlığını kazandı. Bağımsızlığını kazandıktan sonra Tunus Cumhûriyetini îlân eden Burgiba, ilk Tunus Cumhurbaşkanı oldu. Birçok reformlar yaparak lâik eğilimli bir rejim kurdu.

Burgiba, 1965'te İsrail'e karşı yumuşak ve ılımlı davranılması gerektiğini savundu. Fakat bu düşünceleri şiddetle tenkit edildi. 1979'da Mısır'ın Arap Birliğinden çıkarılmasından sonra, Tunus eski bakanlarından Chadli Kılibi'nin de genel sekreter olmasıyla, Tunus, Arap Birliğinin karargâhı oldu.

Ocak 1980'de Libya'da eğitim görmüş komandoların Gafsa şehrini ele geçirmeleri, Tunus'un Fransa ve ABD'den destek istemesine sebep oldu. Olayların yatışmasından sonra başbakanlığa getirilen eski Millî Eğitim Bakanı Muhammed Mzali, siyâsî hayâtı kısmen olsun liberalleştirdi. Siyâsî mahkumların çoğu serbest bırakıldı ve siyâsî partiler kânûnî olarak tanınmaya başlandı.

Bağımsızlıktan beri tek başına iktidarda olan Sosyalist Destur Partisinden başka, Komünist Partisi dâhil üç siyasî partiye daha izin verildi.

Ölünceye kadar Devlet Başkanı seçilen Burgiba, 1987 senesinde sağlık durumu gerekçe gösterilerek devlet başkanlığı görevinden alınarak yerine General Zeynelâbidin bin Ali geçti. Bu yönetim değişikliği ülkede belirli bir liberalleşme ve ekonomide köklü yeniliklerin yapılmasına sebep oldu. General Zeynelâbidin radikal Müslümanlara karşı büyük tedbirler aldı. Bunların desteklediği Nakda Partisinin birçok üyesini hapsettirdi. Bu tutumunu hâlâ sürdürmektedir (1994). 21 Mart 1994'te yapılan parlamento ve devlet başkanlığı seçimlerinde Zeynelâbidin bin Ali ve partisi oyların % 99'unu alarak devlet başkanlığına yeniden seçildi.

1982 yılında Lübnan'dan çıkarılan Filistin Kurtuluş Teşkilâtı mensupları ve Lideri YaserArafat Karargâhını Tunus'a taşıdı. Böylece Tunus, Filistin Kurtuluş Teşkilâtının Karargâhı oldu.

Fizikî Yapı

Tunus, fizikî yapısı îtibâriyle üç bölgeye ayrılır. Kuzey bölgesi, Sâhil bölgesi ve Güney bölgesi.

Kuzey bölgesi, Atlas Dağlarının Akdeniz kıyısı boyunca uzanımı olan iki dağ şeridinin bulunduğu bölgedir. Bunların arasında Mecarda Vâdisi bulunmaktadır. Bölge nâdiren 1000 m'yi aşan yükseklikliere sâhip olmasına rağmen dağlık olarak nitelendirilebilir. Ülkenin en yüksek noktaları olan Eş-Şenebî (1544 m), ve Zaguon (1295 m) dağları bu bölgede yer alır.

Sâhil bölgesi, ülkenin Tunus şehri güneyindeki kıyı bölgesini içine alan Suse, Sifakis ve Kayrevan şehirlerinin bulunduğu bölgedir. Bu bölge kuzey bölgeden Dorsal Dağı ile ayrılır. Bölge yumuşak tepeleri, geniş ovaları ve plajları ile meşhurdur.

Güney bölgesi 34'üncü enlem dâiresinden güneye geçince Gabes Körfezinin çerçevelediği geniş Cafara ve Nefta ovalarından ve Büyük Sahraya ulaşan düzlük arâzilerden meydana gelir. Buraya step ve çöl bölgesi de denilmektedir. Rakım 200 m'nin altındadır.

Yaklaşık 1200 km uzunluğundaki Tunus kıyıları genelde düzdür. Gabes Körfezinde gelgit olayı oldukça önemlidir. Deniz yükselmesi iki metreyi bulur. Akdeniz'de en yüksek gelgit olayı burada olur. Ülkenin önemli nehirleri Mecorda ve Miliare'dir.

İklim

Tunus'ta bâriz bir şekilde Akdeniz iklimi hüküm sürer. Yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve bölgeye göre az veya çok yağışlıdır. Yağmurlar sonbahar ortasında başlar ve ilkbaharın ortasına kadar devam eder. Güneye inildikçe yağmurlar azalır ve iklim düzensizleşir. Kışın sıcaklık 0°C altına düşmez. Yazın 40°C'ye kadar çıkar. Sıcaklık denizin etkisine bağlı olarak değişir ve kıyılar iç kesimlere göre daha serindir. Kuzeyde yıllık yağış ortalaması 610 mm civarındadır. Tunus ve Bizerte çevresindeyse 500 mm dolaylarındadır. Yağışlar düzensiz olup, seneden seneye farklılık gösterir.

Tabiî Kaynakları

Tunus'un % 43'ü bozkır ve çöl, % 6'sı ormanlarla kaplıdır. Çok yağmur alan yerlerde ormanlar yer alır. Vâdiler çok münbit olup, her çeşit mahsûl yetişir. Kuzeyde 900.000 hektarlık meşe ve çam ormanları bulunur. Güneyde sıcağa dayanıklı cinsten bitkiler yer alır. Tunus'ta yabânî hayvanlar olarak ençok yabandomuzu ve dağkeçisi bulunur.

Tunus'un önemli yeraltı zenginlikleri fosfat, demir, petrol, kurşun ve çinkodur. Ülkedeki fosfat yatakları, Afrika'nın en büyük rezerv noktalarındadır. Petrol rezervleri bakımından kıta ülkeleri arasında beşinci sırayı, doğal gaz kaynakları bakımından ise dördüncü sırayı alır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Tunus nüfûsu, ülkenin yerlileri olan Berberîlerle Arapların karışımından ortaya çıkmıştır. Ayrıca safkan Berberîlerle, Araplar da sayıca önemlidir. Ülkede çok eskiden İspanya'dan göç eden Yahûdî azınlığı mevcuttur. Bağımsızlıktan sonra giderek azalan Fransızlar 60.000 civârındadır. Tunus'ta Türk asıllı âileler mevcut olup, Türk soylu olmak burada iftihar vesilesidir.

Tunus halkı ırkçı değildir. Halkın % 98'i Müslüman olup, geri kalanını Hristiyan ve Yahûdîler teşkil edir. Müslüman halkın hemen hemen hepsi sünnîdir. Çoğunluğu Malikî mezhebindedir. Tunus'ta Arapça konuşulur. Fransız işgâli çok sürdüğü için Fransızca bilenlerin sayısı da çoktur. Gazete ve dergilerin yarısı, Radyo ve TV'nin birer kanalları Fransızca yayın yapar.

Nüfûsun yaklaşık % 70'i kuzeyde yaşar. Nüfus dağılışı çok düzensizdir ve tarım kaynaklarına bağlıdır. Nüfus yoğunluğunun km^2 başına 70 kişiden çok olduğu Mecerda ovaları ve Tunus bölgesi ve kıyılar en kalabalık kesimlerdir. Buna mukabil 2 kilometre kareye 10 kişiden az düşen bozkırlarda, özellikle yarı göçebeler yaşar. Tunus'un en önemli şehri başşehir Tunus olup, nüfûsu 1,5 milyona yaklaşmıştır. Diğer önemli şehirler Sefakis, Suse, Kayrevan ve Bizerte'dir.

Eğitimde Fransız sistemine bağlı kalınmıştır. İlkokullardan îtibâren öğretimin Arapça yapılması sağlanmışsa da üniversitede öğretim Fransızca olarak yürütülmektedir. Tunus Üniversitesine bağlı 9 fakülte, 3 enstitü ve 4 yüksek okulla yüksek tahsil yapılmaktadır. Tunus halkının % 62'si okuma-yazma bilmektedir.

Siyâsî Hayat

Tunus 17 vilâyete ayrılmıştır. Kânûnî sistemi İslâm kânunları veFransız medenî kânunu esas alınarak, Türk ve ABD örneği bir anayasa ile yürütülür. Seçimler her beş yılda bir yapılmakta olup, oy verme yaşı 21'dir. Temsilciler Meclisi(Millet Meclisi) 141 üyeden meydana gelmiştir. Cumhurbaşkanı beş senede bir halk tarafından seçilir. Anayasaya göre cumhurbaşkanı olan kişi arka arkaya birden çok dönem için seçilebilir. Tunus Birleşmiş Milletlere, Arap Birliğine ve Afrika Birliği Teşkilâtına üyedir.

Ekonomi

Tunus ekonomisi genel olarak tarıma dayanmakta olup, toplam nüfûsun % 50 ilâ 60'ı bu sektörde çalışmaktadır. Buğday, arpa, zeytin, nârenciye, meyve, sebze ve hurma başlıca tarım ürünleridir. Koyun, keçi, sığır ve kümes hayvanları yetiştirilen başlıca hayvanlardır. Son yıllarda balıkcılık önemli bir gelir kaynağı hâlini almıştır.

Turizm mâdencilik, yiyecek, konserve, tekstil, hafif sanâyi malları ve sun'î gübre ana sanâyi kollarıdır. Ülkede tarım ürünlerine dayalı sanâyi kollarının geliştirilmesine çalışılmaktadır. Yerli hammaddelerden fosfatın bütün işlenme safhalarının Tunus'ta gerçekleştirilmesi için büyük çaba harcanmaktadır. Tunus mâdenlerini işleyecek kadar yeterli sayıda tesise sâhip değildir. Gerek istihdam ve gerekse ihrâcat imkânlarının artması için îmâlât sanâyiine büyük önem verilmektedir.

Tunus'un ithâl ettiği belli başlı mallar, sanâyi malları, tarım âletleri, tüketim, yiyecek, giyecek ve enerji malzemeleridir. Fosfat, petrol, zeytinyağı, nârenciye, demir cevheri, balık ve tekstil ana ihraç mallarıdır.

Tunus en çok Fransa, İtalya, Birleşik Almanya ve ABD ile ticâret yapar. Kuveyt, Suudi Arabistan, ABD, Kanada ve BirleşikAlmanya yardım aldığı başlıca ülkeler arasındadır.

Tunus'ta karayollarının uzunluğu 17.220 km, demiryolları ise 2189 km'dir. Ülkede dört ana liman olan Tunus, Bizerte, Sousse ve Sefakis'a ilâve olarak çok sayıda ikinci derecede liman vardır. Tunus yakınındaki El-Auina Havaalanı büyük, milletlerarası bir havaalanıdır. İç havayolları Tunus'un belli başlı şehir merkezlerini birbirine bağlar.

TUNUSLU HAYREDDÎN PAŞA;

Osmanlı sadrâzamlarından. Çerkes veya Abaza asıllı olan Hayreddîn Paşa, yaklaşık olarak 1821 yılında doğmuş ve küçük yaşında köle tüccarlarının eline düşerek Kafkasya'dan İstanbul'a getirilmiştir.

Reîsülulemâ ve nâkıbüleşrâf Kıbrıslı Tahsin Bey tarafından satın alınarak, tâlim ve terbiye edildikten sonra Tunus vâlisi Ahmed Paşaya verildi. Zekâsı, çalışkanlığı ve kâbiliyetiyle vâlinin dikkatini çeken Hayreddîn'in tahsiline özel ihtimâm gösterildi. Bâzı ilimlerin yanında fıkıh ve Tunus'a gelen Fransız subaylarından da Fransızca ve askerî dersler aldı. Daha sonra Avrupa'ya gönderilerek riyâziye (matematik), tabiiyye, hukuk ve târih okudu. Tunus'a döndüğünde askerî garnizonlarda vazîfe aldı. 1842'de binbaşı, 1843'te yarbay ve 1846'da miralay oldu. 1850'de mirlivalık rütbesiyle süvâri asâkiri kumandanlığına tâyin olundu. Dönüşünde Tunus'ta çeşitli memuriyetlerde bulundu.

1863 senesi sonlarında memuriyetlerinden istifâ etti. Fransa, Prusya, İsveç, Danimarka, Hollanda ve Belçika devletlerinin başşehirlerini dolaştı. 1864'te Tunus'ta zuhur eden bir ihtilâl üzerine fevkâlade memuriyetle İstanbul'a gönderildi. İstanbul'daki vazîfesini yerine getirdikten sonra tekrar Tunus'a gitti. Daha sonra tekrar Fransa, İngiltere, İtalya, Prusya ve Avusturya devletlerinin başşehirlerini dolaştı. 1871'de vezîr-i mübâşir ünvânıyla Tunus eyâleti borçlarının indirilmesi ve birleştirilmesi için teşkil olunan komisyon başkanlığına tâyin edildi.

Tunus hükûmetinin İtalya'dan aldığı borcun ödenmesiyle ilgili çıkan ihtilafı arz etmek üzere İstanbul'a geldi. 1873'te Tunus'a döndü. 1878'de İstanbul'a dâvet edilerek vezirlik rütbesiyle Meclis-i âyân azâlığına, daha sonra da yeni teşkil olunan Mâliye Komisyonu reisliğine tâyin olundu. 1878'de sadrâzamlığa getirildi. Doksanüç Harbi denilen Osmanlı-Rus Harbi sonrasında sadârete getirilen Hayreddîn Paşa, bu makamda 7 ay 26 gün kaldı. Pâdişâhın yetki ve selâhiyetlerini yok sayması ve pâdişâha saygısızlık sayılabilecek bâzı isteklerde bulunması sebebiyle 1879'da sadâretten azledildi.

Hayreddîn Paşa, **Akvem-ül-Mesâlih fî Mârifeti Ahvâl-il-Memâlik** adlı bir eser yazdı. Ancak İbnü'l-Kayyım el-Cevzî'nin bozuk fikirlerinden etkilenerek yazdığı bu eserinin basımı yasaklandı.

Hayreddîn Paşa, tutulduğu nikris hastalığının şiddetlenmesi sonucunda 1890'da İstanbul'da vefât etti. Eyüpsultan'da Bostan İskelesinde hazırlanan kabre defnolundu. Mehmed Nûri, Mehmed Hâdi, Mehmed Tâhir, Mehmed Sâlih, Mahbûbe ve Behiye adlı altı evlâdı vardı.

TUNUSLU MAHREZ BİN HALEF;

onuncu ve on birinci yüzyıllarda Tunus'ta yetişmiş olan büyük âlimlerden. İsmi, Mahrez bin Halef bin İsmâil'dir. Hazret-i Ebû Bekir'in soyundandır. 953 (H.342) senesinde Avyana kasabasında doğdu. 1032 (H.423)de şehit edildi.

İlmini Tunus ve çevresinde bulunan şehirlerde zamânının âlimlerinden öğrendi. Tahsilini tamamlayıp, ilimde yetiştikten sonra kendi evinde talebelere ders vermeye başladı. Ömrünü Kur'ân-ı kerîm, fıkıh ve diğer ilimlerle ilgili hususları insanlara anlatmakla geçirmiştir. Bir medrese hâline getirdiği evinde fakirleri, garipleri ve kimsesizleri koruyup, yardımcı olmuştur. Dertlerine ortak olup, müşküllerini gidermiştir. Onun vâsıtasıyla Mâlikî mezhebi o bölgede yayılmıştır.

Mahrez bin Halef, Tunus'ta çevresinde Ehl-i sünnet îtikâdının öğretilmesinde ve yayılmasında çok hizmet edip, rehberlik yapmıştır. Bu hususta muhâliflere karşı ilmiyle mücâdele verdiği gibi onların kuvvete ve zorbalığa baş vurmaları karşısında da bizzat çarpışarak hizmet etmiş ve böyle bir mücâdele neticesinde muhâlifleri tarafından şehit edilmiştir. Ömrünün son otuz senesi Mısır'da Fâtımî Devletiyle Tunus'ta Sonhaciyye ve Kartaca bölgesinde devlet kurmuş Râfızîlerle mücâdele etmekle geçmiştir.

Âlim ve evliyâ bir zat olan Mahrez bin Halef şiirleriyle de tanınmış olup, Tunus'ta "Müeddib Mahrez" ismiyle meşhur olmuştur. Yazdığı çok sayıda şiirlerinden Kartaca kasidesi 245 mısradır. Bu şiirinde kadere îmân, nasihatler, târih, Kartaca harâbelerinden ibret alma ve tasavvuf konuları işlenmiştir.

Hayâtı hakkında **Menâkib-ül Müeddib Mahrez** adlı bir kitap yazılmıştır. Bugün Tunus'ta zâviyesi, kabri, Seyyidi (Sidi) Mahrez ismiyle meşhur olup, Tunusluların çok ziyâret ettikleri yerlerden biridir.

Ders vermek, insanlara maddî mânevî yardımlarda bulunmak husûsunda büyük bir gayreti ve azmi vardı. Bu işlerle meşgûliyeti sebebiyle çok yorulduğunu görenler, pek fazla yorulduğunu söylediklerinde şöyle buyurmuştur: "Dîni anlatmak, ilim öğretmek, insanlara nasihat ve yardım etmek bana çok hoş geliyor. Ben bir avcıyım, belki elime ilerde faydalı olacak biri düşer."

TURAN;

batıda Hazar Deniziyle doğuda Orta Asya Dağlarının batı sıraları, güneyde İran ve Afganistan'ın kuzey dağlarıyla kuzeyde Kırgız Stepleri arasında bulunan geniş saha. Turan ülkesinin özelliği, Ural-Altay dil grubuna bağlı büyük toplulukların anavatanı oluşudur. Turan'ın diğer ismi de "Aral-Hazar Havzası"dır. Fakat bu isim Avrupa'nın Volga ve Ural nehirlerinin Hazar'a dökülmeden önce geçtikleri sahaları da içine alır. Bu îtibârla geniş mânâlıdır. Fakat dar mânâda ise, Amuderya ve Sirderya (Seyhan ve

Ceyhun) nehirlerinin geçtiği çukur alanlarla, döküldükleri Aral Gölü havzasından ibârettir.

Ayrıca Türkiye, İran, Pakistan, Güneydoğu Avrupa ve bâzı yerlerde mevki veya semtlere verilen Turan ismi de vardır.

Bu bölgede farklı yükseklikler göze çarpar. Batıda Ust-Urt Plâtosu, çukur sahalarla bunlardan dik yamaçlarla ayrılmış, yeknesak görünüşlü bir horst düzlüğüdür. Çöl karakteri gösterir. Hazar Denizinin kuzey-doğusundaki Mangışlak çukur alanı ve bu çukur alanda kuzeybatıya doğru uzanan birbirine paralel sırtları vardır. Amuderya'nın batısında Karakum Çölü, Turan'ın en fazla çökmüş kısmıdır. Barhan denilen hareketli kumulları ve kum sırtları ile tanınmıştır. Kuzey İran Dağlarının kenarı boyunca tuzlu bataklık ve çakıl çöller uzanır. Afganistan'dan gelen Tecen ve Murgab ırmakları boyunca dar şeritler hâlinde tarım alanları ve aşağı kısımlarda ırmakların çöl içerisinde kaybolan delta bölgelerinde şehirler vardır. Doğuya doğru kum çölü, Tiyenşan eteklerindeki steplere ulaşır; burası çok verimli bir bölgedir. Yolda kaybolan Zerefşan Irmağı Buhara ve Semerkand vahalarını sular. Kaynağını Pamir Dağlarından alan Amuderya Nehri, kurak ve sıcak çöl düzlüklerinde kuzeybatıya doğru, suları azalarak Aral'a kadar uzanır. Sirderya da bu göle dökülür. Ulaşım bakımından bir önemi yoktur.

Bu geniş sahada, yazları çok sıcak ve kışları çok soğuk geçer. Her ne kadar kışın sıcaklık dereceleri kuzeyden güneye gidildikçe artarsa da güney bölgelerinde yine şiddetli soğuklar görülür. Yağış çok azdır. Bu sert kara ikliminde bitki örtüsü son derece fakirdir. Step ve çöller geniş alanlar kaplar. Tuzu ve kuraklığı seven ot ve çalılara rastlanır. Ancak nehirler boyunca kavak, söğüt gibi bitkiler görülür. Buralarda kaplan gibi vahşî hayvanlara da rastlanır.

TURBA (Bkz. Kömür)

TURGUT ALP;

Osman Gâzinin en yakın silâh arkadaşlarından. Doğum yeri ve târihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Osman Beyin cihâd hareketine başladığı 1288 yılından îtibâren Turgut Alp de yanında yer almıştır. Bilecik'in fethinden sonra Osman Beyin emriyle İnegöl'ü abluka altına aldı. 1299'da Osman Beyle birlikte İnegöl'ün fethini gerçekleştirdi. Osman Bey İnegöl'ü Turgut Alp'e dirlik olarak verdi.

Adrenos ve Bursa'nın fethinde Orhan Gâzinin yanında bulunan Turgut Alp'in bundan sonraki gazâlarda adı geçmemektedir. Kabrinin İnegöl civârında olduğu tahmin edilmektedir.

TURGUT ÖZAL;

Türkiye Cumhûriyetinin sekizinci cumhurbaşkanı. Babasının adı Mehmed Sıddık, annesininki Hafize'dir. 1927 yılında Malatya'da doğdu. İlkokulu Silifke'de bitirdi. Orta tahsilden sonra İTÜ Elektrik Fakültesine girdi ve 1950 yılında mezun oldu. 1952'de mühendislik ekonomisi dalında uzmanlık eğitimi yapmak için ABD'ye gönderildi. 1961-65 yılları arasında Elektrik İşleri Etüd İdâresinde (EİEİ) genel müdür yardımcılığı ve genel müdür vekilliğinde bulundu. Büyük hidroelektrik santralı projesinin hazırlanmasında ve gerçekleştirilmesinde önemli katkıları oldu.

1960 ihtilâlinden sonra kurulan Devlet Plânlama Teşkilâtının (DPT) kurulmasına çalıştı. Orta Doğu Teknik Üniversitesinde (ODTÜ) öğretim üyesi olarak ders verdi. 1966'da Başbakanlık Özel Teknik Müşâvirliğine, 1967'de Devlet Plânlama Müsteşarlığına getirildi. Ağustos 1970 ekonomik kararlarının hazırlanmasında büyük rol oynadı. Bu kararlar neticesinde Merkez Bankasında 3,5 milyar dolar rezerv birikti. 1971 Muhtırasından sonra DPT müsteşarlığından ayrılan Özal, Amerika'ya giderek 1973'e kadar Dünyâ Bankası Sanâyi Dâiresinde Sanâyi ve Mâden konularında özel danışmanlık yaptı.

Daha sonra Türkiye'ye dönen Turgut Özal, özel sektörde yönetici olarak çalışmaya başladı. 1976'da Sabancı Holding'e genel koordinatör oldu. 1977 genel seçimlerinde Millî Selâmet Partisinden İzmir Milletvekili adayı oldu ise de seçilemedi. Daha sonra MESS (Mâdenî Eşyâ Sanâyicileri Sendikası) Genel Başkanlığına getirildi.

1979 yılında Süleyman Demirel tarafından kurulan "azınlık hükümeti"nde Başbakanlık Müsteşarı ve DPT Müsteşar Vekili olarak hizmet veren Turgut Özal, ünlü 24 Ocak kararlarının hazırlayıcısı ve bizzat yürütücüsü oldu. 12 Eylül 1980 harekâtının ardından kurulan Bülend Ulusu başkanlığındaki hükümette Ekonomik İşlerden Sorumlu Başbakan Yardımcılığı görevine getirilen Turgut Özal, enflasyonu düşürme, ihrâcâtı arttırma ve Türkiye'nin kredi îtibârını yeniden sağlamada başarılı oldu. Banker kesimindeki dalgalanmanın ardından Başbakan Yardımcılığı görevinden 18 Temmuz 1982'de ayrıldı. 20 Mayıs 1983'te Anavatan Partisini (ANAP) kurdu.

6 Kasım 1983'te yapılan milletvekili seçimlerinde ANAP oyların % 45'ini alarak TBMM'de birinci parti oldu. Özal, 7 Aralık 1983'te yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi. Serbest piyasa ekonomisini ve devletin müdâhalesini en aza indirmeyi savunan bir ekonomik programı uygulamaya başladı. Özal

başkanlığındaki ANAP, 1984'te yapılan mahallî (yerel) seçimlerden de başarıyla çıktı. Bu netice Özal'ın durumunu daha da güçlendirdi. Başbakanlığı döneminde, Ekonomik bunalımlara istediği oranda çözüm getiremeyen Özal, 28 Eylül 1986 ara seçimlerinde ve 29 Kasım 1987 erken genel seçimlerinde uğradığı oy kaybına rağmen % 36,3'lük oranla tek başına hükümeti yeniden kurdu. 18 Haziran 1988'de ANAP Büyük Kongresinde tekrar genel başkan seçildi. Bu kongre sırasında suikasta uğradı. Suikastta hafif yaralanan Turgut Özal, salonda tekrar sukûnet sağlanınca; "Çok değerli arkadaşlarım. Sözlerime kaldığım yerden devam etmek istiyorum. Hemen şunu sözlerimin başında bilhassa belirtmek istiyorum. Allah'ın verdiği ömrü O'nun istediğinden başka alacak yoktur. Biz de O'na teslim olmuşuzdur." diyerek Allah'a bağlılığını açık bir dille belirtti.

Turgut Özal 31 Ekim 1989'da muhâlefet partilerinin boykot ettiği oylamada üçüncü turda 263 oy alarak salt çoğunlukla Türkiye Cumhûriyetinin 8. Cumhurbaşkanı seçildi. 9 Kasım 1989'da Kenan Evren'den görevi devraldı.

Dindâr, çağdaş bir cumhurbaşkanı olan Turgut Özal, Türk milletine ve ekonomisine çok faydalı işler yaptı. Bunlardan bâzıları şöyledir:

Gümrük duvarlarını yıkıp, ithâlâtı tahsis sisteminden kurtararak, gümrük duvarlarının indirilmesini savundu. Böylece serbest ithâlâtla giren yabancı malların kalitesine ulaşabilmek için yerli sanâyicinin daha dikkatli ve titiz üretime yönelmesini sağladı.

Dışa açık ekonomik modele geçti. İhrâcâtta çok cesur teşvik politikası uyguladı. Konvertibiliteye geçerek, halka döviz bulundurma, döviz hesâbı açabilme imkânını sağladı.

İşadamlarının, bir kısmının Türk sanâyii mahvolur tarzındaki korkularına rağmen AT'a (Avrupa Topluluğu) tam üyelik için başvurdu. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesinin de mîmârı oldu.

Cumhûriyet târihinin en büyük projesi olan GAP'ı başlattı. Belediyeler kânununu yeniledi. Yerel yönetimlere imkânlar tanıdı. Büyükşehir belediyeciliği kavramını getirdi. Devlet sübvansiyonlarının azaltılmasını savundu.

Ülke ekonomisinin uluslararası entegrasyonuna yönelik önemli adımlar atılmasını sağladı. Başbakanlığı zamânında uygulanmaya başlanan Katma Değer Vergisi ve özelleştirme programı, Türkiye'nin mâlî târihindeki en önemli reformlardandır. Ekonomide devlet müdâhalesinin asgariye indirilmesi gerektiğini sürekli olarak savundu. Çağdaş demokrasiler için gerekli olan 3 temel esâsı 1) Serbest piyasa ekonomisi, 2) Din ve vicdan hürriyeti, 3) Teşebbüs ve rekâbet serbestisi) dâimâ vurgulardı.

Türkiye'nin uluslararası ekonomik ve siyâsî münâsebetlerine yeni boyutlar kazandırdı ve dinamizm getirdi. 1994 yılında Birleşmiş MilletlerTeşkilâtı tarafından yayınlanan **A World Fit For People** (İnsanlara Uygun Bir Dünyâ) adlı kitap, Turgut Özal'a ithaf edildi.

Devletimizi yüceltmek, milletimizi refah ve saâdete ulaştırmak için durup dinlenmeden çalışan, bu uğurda da can veren, dindâr büyük bir devlet adamı, dürüst bir politikacıydı. Özal'ın **La Turquie en Europe** (Avrupa'da Türkiye) adlı bir kitabı ve çeşitli incelemeleri vardır.

Üç çocuk babası olan, iyi İngilizce bilen Turgut Özal, 1988'de Teksas Teknik Üniversitesinden fahri doktor ünvânını aldı. 17 Nisan 1993 Cumartesi günü Ankara'da kalp krizinden vefât etti. 21 Nisanda Ankara Kocatepe, 22 Nisan Perşembe günü İstanbul Fâtih Câmiinde kılınan namazdan sonra, yüzbinlerce vatandaşın katıldığı misli görülmemiş bir törenle, vasiyetine uygun olarak cenâze marşıyla değil, Kur'ân-ı kerîm ve tekbir sesleri arasında defnedildi. Kabri Topkapı'da eski başbakanlardan Adnan Menderes'in anıt mezarının batı kısmındadır.

TURGUT REİS;

büyük Türk denizcisi. Trablusgarp fâtihi. Osmanlı Devletinin Menteşe (Muğla) Sancağına bağlı Saravuloz köyünde tahminen 1485 yılında doğdu. Veli isminde bir çiftçinin oğludur. Gençliğinde cirit, güreş, ok atmada gösterdiği ustalık ve cesâretiyle çevrede tanınıp Menteşe kıyılarından levent toplayan Hızır Reisin (Barbaros Hayreddîn Paşa) adamları tarafından seçilerek Cezayir leventleri arasına alındı. Pekçok muhârebelerde cesâret ve silâhları kullanmadaki mahâretiyle büyük kahramanlıklar gösterip, Barbaros'un takdir ve teveccühünü kazandı ve reis oldu.

Barbaros'un emrinde zaferden zafere koşan, devletine, dînine hizmetten başka hiçbir şey düşünmeyen bu müstesnâ kahramanın Preveze Zaferinin kazanılmasında büyük hizmetleri görüldü. Muhârebe sırasında harp hattının gerisinde gönüllü ihtiyat filosuna kumanda etti. Harbin en şiddetli zamânında, yerinde yaptığı çevirme ile Andrea Doria'nın bütün ümitlerini kırarak onu geri çekilmeye mecbur etti. Geri çekilen düşmanı tâkipte de üstün gayret ve cesâret göstererek pekçok gemiyi zaptetti.

Turgut Reis, 1540'ta Sâlih Reisle berâber Akdeniz'deki korsan gemilerine karşı açtıkları mücâdele günlerinde Korsika'da gemisini yağlarken âni bir baskın yapan Andrea Doria'nın oğlu Giovanni tarafından esir edildi ve forsaya vuruldu. Üç yıla yakın eziyet ve sıkıntı içinde kürek çekti. Daha sonra Ceneviz'e götürülüp hapsedildi. Bunu haber alan Barbaros Hayreddîn Paşa, Ceneviz'i kuşatarak şöyle haber gönderdi:

"Eğer Turgut'umu sağ sâlim teslim etmezseniz, Ceneviz dâhil bütün köylerinizi yıkar taş taş üstünde bırakmam!"

İnanan bir kuvvetin neler yapabileceğini daha önceki tecrübeleriyle bilen Cenevizliler derhal Turgut Reisi teslim ettiler. Turgut Reisi büyük bir sevgiyle karşılayan Barbaros Hayreddîn Paşa, dönüşte yedek gemisini ona hediye etti. Zamanla filosunu büyüten Turgut Reis, Batı Akdeniz'de kendini kabul ettirerek Cerbe Adasına yerleşti. Akdeniz'de düşmana aman vermeyen gazâlarının sonucunda Sultan Süleymân Han (1520-1566) tarafından İstanbul'a dâvet edildi. Emrinde çalışan gözü pek, yiğit, kahraman silâh arkadaşlarından Kılıç Ali, Gâzi Mustafa, Hasan Reis, Kara Dayı, Kara Kadı gibi kaptanlarla birlikte, sekiz gemiyle İstanbul'a gelip, Sultana bağlılıklarını arz ettiler. Sultan Süleyman Han Turgut Reise iltifatlarda bulunup Karlıeli Sancakbeyliğini diğerlerine de yetmişer-seksener akçe ulufeyle fener taşıma hakkını verdi.

Turgut Reis bundan sonra bir Osmanlı kaptanı olarak tekrar denize açıldı. İspanyollar Cerbe Adasında kendisini baskına uğrattılarsa da bir dere yatağından Fâtih'in İstanbul kuşatmasında donanmayı Haliç'e indirmesi gibi gemilerini denize aşırıp Haçlı donanmasının ardına düştü ve büyük bir bozguna uğrattı. Malta Baskını, Manya Zaferi, Selanik limanı önündeki harple kendisini dost ve düşmana iyice tanıttı.

1548-1550 yılları arasında iki yıl Kuzey Afrika sâhillerinde Müslümanlara yardım etti. Düşmanlarına korku verdi. Sultan Süleymân Han, Kur'ân-ı kerîm ile bir kılıç gönderip Trablusgarb'ın fethini istedi. 15 Ağustos 1551'de Malta şövalyelerinin hâkimiyetinde bulunan Trablusgarb'ı fethi, 1552'de Andrea Doria'ya karşı kazandığı Pestiye Zaferi, 1553'te Korsika Adasının merkezi Bastia'yı zaptı başarılarından sonra, Trablusgarb Beylerbeyliğine getirildi. Bu vazifedeyken Kaptan-ı derya Piyale Paşa ile birlikte pekçok deniz seferine katıldı. 1560'ta Andrea Doria'nın oğlu Giovanni'nin Cerbe saldırısında, Turgut Reisin Osmanlı donanmasının zafere ulaşmasında çok büyük gayreti görüldü. 1565'te Malta Kuşatmasına katıldı. Seksen yaşını aşmış, vatan ve din sevgisinden başka hiçbir şeyi düşünmeyen Turgut Reis, kuşatmada yapılan hatâyı belirterek büyük bir istekle savaşa katıldı. 17 Haziranda St. Elmo burcunda yapılan bir hücumda başından yara alarak beş gün baygın yattıktan sonra 23 Haziranda St. Elmo'nun fethi günü şehit oldu.

Türk denizcileri arasında kahramanlığı, devlete hizmetiyle ayrı bir yeri olan, Barbaros Hayreddîn Paşanın; "Turgut benden ileridir!" dediği bu deryalar hâkiminin naaşı Trablusgarp'ta kendisinin yaptırdığı câminin yanındaki türbesine gömüldü. Günümüzde de türbesi Libyalılar ve onu sevenlerin ziyaretgâhı hâlindedir.

TURHAN SULTAN;

Sultan Dördüncü MehmedHanın annesi. Osmanlı pâdişâhlarının on sekizincisi olan Sultan İbrâhimHanın hanımıdır. Sultan İbrâhim Hana büyük iftiralar, akıl almaz yakıştırmalar yapıldığı gibi Turhan Sultana da onda bulunmayan meziyetlerle pekçok, iftira edilmektedir. Hadice Turhan Sultan dînine bağlı, memleketini seven, hayır yapmayı ibâdet bilen bir hanımdı. Eminönü'ndeki Büyük Câmi bunun eseridir. Câminin temelini Mahpeyker Kösem Sultan atmıştı. Turhan Sultan tamamlatıp 1664'te ibâdete açıldı. Mektep, medrese, imârethâne, kütüphâneler, çeşmeler yaptırdı.

Sultan İbrâhim Han âsilerce tahttan indirilip şehit edilince, oğlu Sultan Dördüncü Mehmed Han yedi yaşında pâdişâh oldu. Bu durumda Turhan Sultan ona devlet işlerinde yardımcı oldu. Devlet işlerinde görülen aksaklığın, Köprülü Mehmed Paşayı sadrâzamlığa getirerek düzeltilmesine çalıştı.

1627 yılında doğduğu tahmin edilen Turhan Sultan, 1682'de vefât etti. Yeni Câmi yanındaki, Turhan Sultan Türbesindedir. Oğlu Sultan DördüncüMehmed Han, torunları Sultan İkinci Mustafa Han, ÜçüncüSultanAhmed Han, Birinci SultanMahmûd Han, Sultan Üçüncü OsmanHan, Sultan Beşinci Murâd Han ve Sultan Mahmûd Hanın annesi Sâlihâ Sultan, diğer bâzı şehzâdeler, Sultan Üçüncü Mustafa Hanın annesi Mihr-i Şah Emine Sultan, Sultan Birinci Abdülhamîd Hanın annesi Râbia Sultan da buradadır.

TURİZM;

Alm. *Touristik (f),* **Fr.** *Tourisme (m),* **İng.** *Tourism.* Yerli veya yabancı tüketicilerin bir ülke veya bölgeyi ziyâreti sırasında duyacağı ihtiyaçları tatmin edecek hizmetlerin bütünü. Dinlenmek, eğlenmek, gezmek, görmek, bilgi ve görgüsünü arttırmak maksadıyla yurt içi veya yurt dışında yapılan gezilerle

turizm gelişir. Turizm çeşitli maksatlara göre değişik sahaları içine alır. En çok eğlence (dinlenme), spor ve dînî sahalarda turizm gelişmiştir. Dağcılık, havacılık, otomobil, bisiklet, keşif gibi yaygın olmayan turizm dalları da vardır.

Turizm, yabancı memleketlerden gelen meraklı kişilerin ihtiyaçlarının karşılanması ile birçok gelişmeleri zorlar. Şehirlerde, tabiî güzelliklerin bulunduğu yerlerde oteller, pansiyonlar, gazino ve lokantalar, plajlar, kamplar, eğlence yerleri, kaplıcalar, dinlenme ve tedâvi yerleri, spor ve avcılık tesisleri gibi pahalı altyapı tesisleri kurulurken, memleketin çehresi değişir ve içeriye yabancı para akışı hızlanır. Bu bakımdan turizm mühim bir ekonomi dalıdır. Birçok memlekette hükümetler turizm işlerinin iyi yürütelerek hem propaganda hem de ekonomik gelir sağlanması için bu dalda bakanlık seviyesinde teşkilâtlar kurmuşlardır. Turizm işlerini yürüten teşkilâtlar daha çok kişinin alâkasını çekmek üzere müzeler, tarihî eserler, panayır ve şenlikler, konserler, spor gösterileri gibi konularda faaliyet gösterirler.

Turizm, yerli ve yabancı gezgin ve turistlere hizmet üreten bir sanâyi dalıdır. “Bacasız sanâyi” olarak da adlandırılır. Turizm, ülke ekonomisine ödemeler dengesine net döviz geliri sağlamak kaydıyla katkıda bulunur. Bir başka deyimle turizmin döviz geliri sağlaması o ülkeye giriş ve çıkışlar sonucu net döviz kazancı olmasına bağlıdır. Turizm hareketleri, turistik bölgelerde iktisâdî faaliyetleri ve gelir dolaşımını hızlandırır. Emek yoğun bir sektör olması sebebiyle de istihdam imkânları ortaya çıkar. Ancak turizm hareketleri sonucu, bölgenin sosyal ve kültür yapısının bozulması şeklinde ifâde edilebilecek, millî kültürü ve sosyal bünyeyi tesir altına alacak bir tehlike de her zaman mevcuttur.

Turizm, ülke millî sınırlarının içine giriş ve çıkış olmak üzere ifâde edilen dış turizm, o ülkenin fertlerinin aynı ülke içindeki çeşitli bölgelerde yaptığı gezileri anlatan iç turizm olmak üzere iki genel kategoriye ayrılır. Ayrıca turizm olayını meydana getiren fertlerin gâyelerine göre spor, sağlık, kongre ve öğrenci turizmi adında çeşitli bölümlere ayrılır.

Türkiye’de turizm 24 Mayıs 1949 gün 5392 sayılı Basın, Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Kânunu’nun hazırlanıp kabul edilmesiyle hareketlendi. İlk önce Turizm ve Danışma Büroları kuruldu. Birçok turizm derneği ve seyahat acenteleri faaliyete başladı. 1971 Anayasası ile turizm maksadına elverişli sahaların kamulaştırılmasıyla ilgili esaslar da getirilince, kredi imkânları sağlanması ve teşvik çalışmaları konuya daha tesirli neticeler sağladı. Turizm Endüstrisini teşvik Kânunu’na göre Turizm ve Tanıtma Bakanlığı tarafından otel, pansiyon, gazino, lokanta, plaj, kamp, eğlence yerleri, spor ve avcılık tesisleri, kaplıcalar, dinlenme ve tedâvi kurumları gibi yerler turistik müessese olarak tespit edilerek Turizm Müessesesi Belgesi verildi. Turistik belgeyi alan müesseselere vergi ve harçlardan muafiyet, yabancı işçi çalıştırma izni, uzun vâdeli kredilerle kamulaştırılmış arâzilerin satın alınabilmesi gibi kolaylıklar sağlanmıştır. Turizm belgesi alan müesseseler, değişik zamanlarda teftiş edilerek kânuna aykırı tatbikatlarda bulunan müesseselerin turizm belgeleri iptâl edilerek kademeli müeyyideler de uygulanmaktadır. Bütün bu işlemler T.C. Turizm Bankası aracılığı ile yürütülür. Turizm müesseselerinin yapım, onarım, geliştirme ve teçhiz masraflarını ise İller Bankası tâkip ve tahsil etmekle yükümlüdür.

Turizm ve Tanıtma Bakanlığının yurt dışında da faaliyetlerini sürdürmesi için merkezleri Beyrut, Brüksel, Cidde, Frankfurt, Karaçi, Londra, New York, Paris, Roma, Stockholm, Tahran ve Viyana’da bulunan Taşra teşkilâtları da vardır. Türkiye’yi turizm yönünden yabancılara tanıtmak, turistlerin turistik imkânlardan istifâdesini kolaylaştırmak için de Turizm Kurumu ayrıca faaliyet göstermektedir. Turizm Kurumu milletlerarası Otel ve Şatolar Birliğine bağlıdır.

TURKUVAZ;

Alm. *Türkis (m),* **Fr.** *Turquoise (f),* **İng.** *Turquoise.* Parlak açık mavi renginden dolayı eskiden beri çok kıymet verilen yarı şeffaf veya şeffaf olmayan süs taşı. İsmi “Türk taşı” anlamına gelen Fransızca pierre turquois kelimelerinden gelmektedir. Çünkü taşın kaynağı Türk memleketlerine dayanır.

Turkuvaz özellikle sıcak iklimli bölgelerde, başlıca Ortadoğu, Batı Amerika ve Meksika’da bulunur. Değişik derecelerde kaliteleri vardır. Meselâ, gerek Batı Amerika’da gerekse İran’da bulunanlar soluk açık maviden, parlak koyu maviye kadar tonları olabilmektedir. Turkuvazın en güzelleri Nişapur ve İran’da bulunanlardır. Fakat bu çok güzel olanların kaynakları tükenmiş durumdadır.

Dünyâdaki üretimin çoğu Batı Amerika’da yapılmaktadır. Ancak bunların çok azı süs maksadıyla kullanılabilecek kalitededir. Turkuvaz, az miktarda bakır da bulunan, alüminyum fosfatın bir hidratıdır, $Cu\ Al_6\ (PO_4)_4\ (OH)_8.4H_2O$. Rengi, az miktardaki bakırdan ileri gelmektedir. Daha düşük kaliteli mavimsi yeşil turkuvazlarda bir miktar demir vardır.

Turkuvaz mineralinin kristalleri triklinik yapıdadır. Kırılma indisleri 1,61-1,65; özgül ağırlıkları 2,3-2,8 ve sertlikleri de 5-6 değerleri arasındadır. Nişapur turkuvazları yoğunluklu ve serttir. Özgül ağırlıkları 2,75,

sertlikleri de 6 civarındadır. Mısır turkuvazları bunlar kadar güzel renkli olmamakla berâber 2,8'e yakın bir yoğunluğa sâhiptir.

Orta kaliteden düşük kaliteye kadar olan turkuvazlar gözenekli olup, nem ve deri yağını çekerler. Ter, cilt yağı ve kozmetikler bunların rengini bozar.

TURNA (Grus grus);

Alm. *Kranich (m),* **Fr.** *Grue (f),* **İng.** *Crane.* **Familyası:** Turnagiller (Gruidae). **Yaşadığı yerler:** Bataklık, ovalık, göl ve deniz kıyılarında. **Özellikleri:** Leyleğe benzer, uzun bacak ve boyunlu göçmen kuşlar. Sivri gagaları leylekten daha küçüktür. Tohum, böcek, fare ve solucanlarla beslenir. **Ömrü:** 70 yıl kadar. **Çeşitleri:** 16 türü vardır. Turna (G.grus), telliturna (A. virgo), cennetturnası veya maviturna (T.paradisea), taçlıturna (B.pavonina), Amerika turnası veya gülen turna (G.americana), Sibirya beyaz turnası (G.leucogeranus), Avustralya turnası (G.rubicunda), Japon veya Mançurya turnası (B.japonensis) meşhurlarıdır.

Turnagiller âilesinden su kenarlarında yaşayan, leyleğe benzer bir kuş. Boyu 140 cm kadardır. Boyun ve bacakları uzundur. Sivri ve uzun gagası, leyleğin gagasından daha kısadır. Ayak parmakları perdelidir. Tohum, böcek, balık, sürüngen, solucan ve küçük memelilerle beslenir. Ağaçlarda yuva yapanı azdır. Renkleri yaşadığı bölgelere göre farklılık arz eder. Beyazdan koyu kahverengiye kadar değişir. Yurdumuzda Karadeniz bölgesi, Orta ve Doğu Anadolu'nun sulak çayır ve bataklıklarında rastlanan turna (G.grus) gri renklidir. Kuyruğunda aşağı sarkan süs tüyleri vardır. Toplu hâlde yaşar ve sonbaharda Kuzey Afrika'ya göç ederler. Değişik ve güçlü sesleri vardır. Soluk boruları uzundur. Bâzı türlerde soluk borusu, göğüs kemiğinin oyuğu içine girmiştir. Seslerinin gücü bu özellikten gelir.

Eşleşme dönemlerinde eşler birbirlerine ilginç gösteriler yaparlar. İki yumurta yumurtlarlar. Eşler sırayla kuluçkaya yatarlar. Sürü hâlinde göç ederken çoğu "V" biçiminde uçar ve uçuş esnâsında öterler. Uçarken baş ve bacaklarını gererler ve güzelliklerinden ve gösterişli uçuşlarından dolayı halk şiir ve türkülerine konu olmuştur.

Turnalar, çoğunlukla Eski dünyâ kuşları olup ıslak alanlarda barınırlar. Güney Amerika, Madagaskar, Malaya Takımadaları, Yeni Zelanda ve Polinezya'nın dışında dünyânın her yerinde rastlanırlar. Amerika turnasının nesli tükenmek üzeredir. Kuzey Amerika'dan Teksas kıyılarına doğru göçü ilgiyle tâkip edilir.

TURNABALIĞI (Esox lucius);

Alm. *Hecht (m),* **Fr.** *Brochet (m),* **İng.** *Pike.* **Familyası:** Turnabalığıgiller (Esocidae). **Yaşadığı yerler:** Kuzey Yarımkürenin göl ve akarsularında. **Özellikleri:** Uzun vücûdu ufak pullarla kaplıdır. Boyu 40-150 cm kadardır. Yırtıcıdır. Birbirlerini bile yerler. Yumurta ile çoğalır. **Ömrü:** 100 yıl. **Çeşitleri:** Avrupa turnabalığı (E.lucius), İri turnabalığı (E.masquinongy), Kırmızı yüzgeçli turnabalığı (E.americanus) meşhurlarıdır.

Turnabalığıgiller familyasından avcı bir tatlı su balığı. Tatlı suların köpekbalığı olarak ün salmıştır. İnce uzun vücudu füzeyi andırır. Çoğunun boyu bir metreden fazladır. İki metre boyunda, 35 kg ağırlıkta olanlarına da rastlanır. Vücûdu ince sık pullarla örtülüdür. Pulların üzerinde yer yer sarımsı yeşil benekler bulunur. Ağzı büyük ve keskin dişlidir. Avını yutarken solungaç kapaklarını açar. Çok yırtıcı ve oburdur. Kendi boyundaki balıklara, ördek ve kazlara da saldırır. Su kurbağası, su sıçanı ve su yılanlarının amansız düşmanıdır. O kadar vahşîdir ki, kendi yavrularını bile yer. Onun için üreme mevsimlerinde avlanması serbest olan tek balıktır. Kuyruk yüzgeçi büyük olduğundan hızlı yüzer. Küçük olan sırt ve anal yüzgeçleri kuyruğa yakındır. Bu özellik, pusuda bekleyen ve avına âni saldıran balıklarda görülür. Ağzı öne doğru uzamış olup, ördek gagasını andırır. Alt çenesinin ileri doğru çıkıntı yapması tipik özelliğidir. Zaman zaman diş değiştirir. Sazlıklar arasında pusu kurar. Uzun ömürlüdür. 100 yıldan fazla yaşayabilir.

Turnabalığıgillerin türleri; Avrupa, Asya ve Amerika'nın tatlı su, göl ve nehirlerinde yaşar. "Esox lucius", Avrupa'da yaşayan tek türdür. Yurdumuzda Karadeniz'e dökülen nehir ağızlarında bol rastlanır. Sunî olarak da yetiştirilir Yumurtalarından havyar yapılır. Eti lezzetlidir.

TURNUSOL (Turnesal);

Alm. *Lackmus (n),* **Fr.** *Tournesol (m),* **İng.** *Turnsole, Litmus.* Çözeltilerin asit veya alkaliliğini belirlemede kullanılan kimyâsal bir madde. Asit çözeltisine turnusol ilâve edildiğinde çözelti kırmızı, baz çözeltilerine ilâve edildiği zaman ise çözeltinin rengi mavi olur.

Turnusol'un pH olarak dönüm noktası 4,5-8,3 arasındadır. Turnusol çözelti hâlinde kullanıldığı gibi kâğıda emdirilerek de kullanılır. Bu kâğıda "turnusol kâğıdı" denir. Turnusol kâğıdı pH'sı 7'den büyük

olan çözeltilere batırılırsa kâğıt mavi, pH'sı 7'den küçük (asidik) çözeltilere batırılırsa kâğıt kırmızı renk alır. Bugün turnusol kâğıdı geçmişe nazaran daha az kullanılmaktadır..

Turnusol kâğıdı yerine bugün çeşitli pH'lara karşılık çeşitli renkler gösteren kâğıtlar kullanılıyor. Bu renkler kırmızıyla koyu mavi renkler arasında değişmektedir. Bu renklerin herbiri takribi bir pH göstermektedir.

Turnusol, likenlerden (Roccella, Variolaria) elde edilir. Bu bitkiler alkolle ekstrakte edilir. Ekstrakt, yâni alkolle çekilen bitki özü hava mevcûdiyetinde amonyak, soda, potasyum karbonatla muâmele edilir. Ekstraksiyonla elde edilen ilk ürün basit ß-orsinol'dür. Sonra bu bileşik amonyakla okside olur ve quinone dönüşür.

TURP (Raphanus sativus);

Alm. *Rettich (m), Radieschen (n),* **Fr.** *Radis (m),* **İng.** *Radish.* **Familyası:** Turpgiller (Cruciferoe). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Kültür olarak yetiştirilir.

Sarı çiçekli, kültürü yapılan bir yıllık bitkiler. Birçok çeşitleri kökü veya tohumu için yetiştirilir. Salata olarak yenen bir sebzedir.ÊBitkinin yenen kısmı da etli olan kazık kökleridir.

Kullanıldığı yerler: Tohumları % 35-50 yağ taşır. Uyarıcı, iştah açıcı, safra söktürücü ve mikropların üremesini önleyici özelliklere sâhiptir. Eski târihlerde salgın hastalıklara karşı önleyici olarak turp verildiği bilinmektedir. Kazık kökleri sebze olarak yenir.

Memleketimizde birçok turp çeşidi yetiştirilmektedir.

Karaturp (Raphanus sativus var. niger): Kökleri yumruk büyüklüğünde, üzeri siyahımsı kabuklu, içi beyaz renklidir. Hardal esansı ve C vitamini ihtivâ eder. Kökleri salata olarak yenir. İştah açıcı, idrar ve safra söktürücü etkileri vardır.

Kırmızıturp (Raphanus sativus var. radicula): Bu çeşidin kökleri ceviz büyüklüğünde üzeri parlak kırmızı renklidir. Hardal esansı, C vitamini taşır. Salata olarak yenir. Kuvvet verici, iştah açıcı ve balgam söktürücüdür.

Yabanîturp (Raphanus raphanistrum): 20-50 cm boylarında, sarı çiçekli, Anadolu'da yabânî olarak yetişen, tüylü ve otsu bir bitkidir. Kökü ve yaprakları hardal esansı taşır. İştah açıcıdır.

TURŞU;

Alm. *Mixed Pickles (pl.), Essiggemüse (n),* **Fr.** *Légumes (m.pl.) saumurés,* **İng.** *Pickles, pickled vegetables.* Bâzı sebze ve meyvelerden yapılan tadı ekşi yiyeceklerin genel adı. Tuzlu su, sirke içine haşlanmış veya çiğ patlıcan, biber, salatalık, üzüm, armut, kelek (ham karpuz, kavun) domates, lâhana gibi meyve ve sebzeler konularak yapılır.

İştah açtığı için bilhassa Anadolu'nun köy ve şehirlerinde yüzyıllardır kullanılmaktadır. Sonbaharda küp küp yapılan turşular, kilerlerin demirbaş malzemesidir. Kehribar sarısı salatalık ve biberler, al al olmuş domatesler, görünce ağzı sulandıran kelek ve armutlar atalarımızın sofralarından eksik olmayan yiyeceklerdir. Böbrek, karaciğer ve mîde rahatsıkzlıklarında zararlı olduğu gibi fazlası da hiçbir zaman tavsiye edilmez. Tabiî sirkeden olmayan asidi bol turşu suları ise her bünye için zararlıdır.

Turşu yapılacak sebze ve meyve önce güzelce yıkanır. Hemen yenecekse fazla olmayacak şekilde haşlanır. Tuzlu su veya sirkenin içine atılır. Sebze veya meyvenin üzerini örtecek kadar su konur. Üste çıkmamaları için bir ağırlıkla kapatılır. Kışlık turşu yapıldığında tenekenin ağzı birkaç gün sonra iyice lehimlenir. Küp ise ağzı hava almayacak şekilde kapanır.

Başlıca turşular; patlıcan, lâhana, biber, salatalık, pancar, domates veya bunlardan birkaçının karıştırılmasıyla yapılanlardır. Karadeniz kıyılarında sirkesiz tâze fasulye turşusu çok yapılır. Anadolu'da bâzı yörelerin kendine has özel turşu çeşitleri vardır.

TURUNÇAĞACI (Citrus aurantium);

Alm. *Bigarade (f),* **Fr.** *Bigaradier (m),* **İng.** *Bitter orange.* **Familyası:** Sedefotugiller (Rutaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Akdeniz bölgesi.

1-6 m boylarında, kışın yapraklarını dökmeyen, beyaz renkli çiçekler açan ağaçlar. Yapraklar saplı, derimsi, sivri uçlu, üst yüzü parlak alt yüzü mat yeşil renklidir. Yaprak sapları kanatlıdır. Çiçekler tek tek veya birkaçı bir arada toplanmış olup, çiçek durumları teşkil ederler. Meyveleri küre şeklinde, sarımsı veya hafif yeşilimsi renklerde, 7-15 dilimlidir. Dilimler ekşi, acımsıdır.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin çiçekleri uçucu yağ ihtivâ eder. Turunç esansı elde edilir. Kabukları da

uçucu yağ, vitamin C, pektin, acı maddeler ihtivâ eder. İştah açıcı, lezzet ve koku verici ve safra söktürücü olarak kullanılır. Aynı zamanda kabukların beyaz renkli olan albedo kısmı çıkarıldıktan sonra reçel yapımında da kullanılır.

TUTKAL;

Alm. *Leim (m),* **Fr.** *Colle (f), (forte),* **İng.** *Glue.* Hayvan kemiği ve derisinden yapılan, koyu mor, kahverengi renk tonunda, suda çözdükten sonra kullanılan jelatinsi bir yapıştırıcı. Umumiyetle granül şeklinde satışa arz edilir. Kullanılmaya başlanmadan evvel sıcak suda çözülür. Sıcak olarak iki yüzeye sürülerek sıkıştırılıp suyunun uçması ve kuruması beklenir. Hayvanlardan elde edilen bu tür tutkallardan balık tutkalı soğuk olarak da kullanılır.

Tutkal hayvanların kemik, deri gibi bol miktarda jelatin türü protein ihtivâ eden kısımlarından hidroliz yoluyla elde edilir. Tutkal suda çözündüğü vakit sıvı hâle gelir ve sürüldüğü iki yüzeyde kuruyarak moleküller arası kohezyon kuvvetine benzer bir kuvvetle birbirine yapışır kalır. Tutkaldaki yapışkanlık özelliği, içinde ihtivâ ettiği suda eriyebilen maddelerdendir. Esasen saf jelatinde yapışma özelliği yoktur. Tutkal imâl edilirken jelatinden başka maddelerin miktarını arttırmak için birkaç saflaştırma işleminden geçirilir. Sonuçta kuru granül hâlinde tutkal elde edilmiş olur.

Tutkal, yüzeyi gözenekli malzemelerde oldukça kuvvetli bir yapıştırıcı olarak kullanılır. En çok tahta, kumaş, kâğıt, tekstil sanâyiinde istifâde edilir. Tutkal tabiri umûmiyetle yapıştırıcı özelliği bulunan diğer malzemeler için de kullanılır. Bunlar kazein, bitki, tabiî kauçuk ve reçine, sodyum silikat tutkallarıdır. Kazein tutkalı sütten yapılır ve neme mukavim olduğu için kâğıtçılıkta kullanılır. Çiriş denilen bitki tutkalı dekstrinden yapılır. Tabiî kauçuk ve reçinelerin uygun çözücülerde çözündürülmesinden de kâğıt, lâstik, deri sanâyiinde çok kullanılan yapıştırıcılar elde edilir. Sodyum silikat yapıştırıcı 300°C'ye dayanıklı olması dolayısıyla ampul diplerinde, elektrik su ısıtcı dirençlerinde, cam ve asbestos birleştirmelerinde kullanılır. Sodyum silikatın ticârî adı cam suyudur.

Tutkal olmayıp yapıştırıcı olarak kullanılan sentetik reçineler (zamk)de vardır. Sentetik yapıştırıcıların başında fenol, epoksi, poliester, silikon, vinil ve akrilik reçineler gelir. Yapıştırıcı olarak kullanılan maddeler kullanma yerleri dikkate alınarak seçilir. Yapışmanın mükemmel olması birleştirilecek yüzeylerin temizliği, yapıştırıcı seçimi, sürülen miktarın kalınlığı, hararet ve nemle doğrudan ilgilidir.

Tutkallı basma: Kumaş boyamada desenli bölgelere boyayı emmeye mâni olacak bir işlemin uygulandığı çeşitli yöntemlere denir. Önce tek renkte boyanan kumaşta desen elde etmek istenen yerlere bir boya macunu sürülür. Kumaş ikinci bir boyaya daldırıldığında yalnızca macunlu olmayan yerler boyanır. Batik ve bağlamalı boyama tutkallı basma örnekleridir.

TUTUKLAMA (Bkz. Tevkif)

TUVALU

DEVLETİN ADI ..... Tuvalu

BAŞŞEHRİ ..... Fongafale

NÜFÛSU 9.300

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 24 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İngilizce

DÎNİ .....Hıristiyanlık

PARABİRİMİ ..... Tuvalu doları

Büyük Okyanus'un batısında dokuz adadan meydana gelen bir ülke. Avustralya'nın 4000 km kuzey doğusunda yer alır.

Târihi

Tuvalu Adalarına 1325'te ilk yerleşenlerin Polinezyalılar olduğu tahmin edilmektedir. Adalar Avrupalılar tarafından ilk olarak 16. asırda keşfedilmiştir. İspanyol kâşif Alvaro de Mendana de Neira; 1568'de Nuiyi, 1595'te ise Niulakita adalarını gördü. Bölgeyi 1819'da ziyâret eden Arent de Peyster, adalara Ellice Adaları ismini verdi. 1865'te adalarda, Londra Misyoner Derneği, bir misyoner derneği kurarak ada halkına Hıristiyanlığı kabul ettirdi. Bir süre sonra ABD bölgede hak iddia ettiyse de, İngilizler 1892'de Gilbert Adalarında himâye yönetimi kurdu. Adalar 1916'da Gilbert Ellice Adaları Kolonisi ismini aldı. İkinci Dünyâ Savaşı sırasında Gilbert Adaları Japonlar, Ellice adaları da ABD tarafından işgal edildi.

Tuvalular 1967'de yönetimde temsil hakkını kazandılar. 1976'da yapılan halk oylamasıyla Tuvalu, Gilbert Adalarından ayrıldı. 1977 de temsilciler genel meclisi için genel seçimler yapıldı ve 1 Ekim 1989'da İngiliz Milletler Topluluğuna bağlı olarak bağımsız bir devlet oldu. ABD 1979'da Tuvalu ile bir anlaşma imzâlayarak İkinci Dünyâ Harbinde yaptığı üsleri kullanma şartıyla adalar üzerindeki hak iddialarından vazgeçti. Bağımsızlıktan sonra ilk parlamento seçimleri 1981'de yapıldı.

Fizikî Yapı

Tuvalu, dokuz adadan meydana gelir. Nanumango, Niwtao, Vaitupu ve Niulakita adaları, mercan resifleri olup öbür adalar ise atollerden meydana gelmiştir. En büyük ada olan Vaitupu ortalama 3 km^2, en küçük ada olan Niulakita ise 0,5 km^2dir. Adalarda yükseklik 6 metreyi geçmez.

İklim ve Bitki Örtüsü

Gündüzleri adalarda ılık bir iklim olur. Nem oranı yüksektir. Sıcaklık 27 derece ile 29 derece arasında değişir. Güneydoğudan esen alize rüzgârları havayı serinletir. Yıllık yağış miktarı ortalama olarak kuzeyde 2500 mm güneyde ise 3200 mm'dir. Yağışlar genelde sağnak şeklinde olur.

Adaların toprakları verimsiz olduğu için 30-35 bitki türü yaşar. Vidağacı, eğreltiotu, Hindistancevizi ve çeşitli çayır bitkileri en çok yetişen türlerdir. Adalarda yabâni hayvan ve kuş çeşitleri azdır. Denizlerde çok çeşitli balık türleri yaşar. Tatlı su problemi olduğundan halk genelde içme suyu yerine hindistancevizi sütü kullanır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Adaların toplam nüfusu 9300'dür. Bu nüfûsun % 90'ından fazlasını Polinezyalılar meydana getirir. Nui Adasında yaşayanların büyük kısmı ise Mikronezyalılardır. Avrupalı ve diğer ülkelere âit yabancıların sayısı çok azdır. Adaların büyük kısmında Tuvaluca konuşulur. Sâdece Nui adasında Kiribati lehçesi konuşulur. Resmî dil İngilizce olup, yaygın olarak kullanılır. Halkın büyük kesimi şehirlerde yaşar. Şehirleşme oranının en yüksek olduğu ada ticâret ve yönetim merkezi olan Fanafuti Adasıdır.

Siyâsî Hayat

Tuvalu 1978'de kabul edilen anayasaya göre meşruti monarşiyle yönetilir ve İngiliz Millerler Topluluğuna üye bağımsız bir devlettir. İngiliz Kraliçesini bir vâli temsil eder. Parlamento tek meclis olup, 12 üyesi dört senede bir seçilir. Hükümet üyeleri genel vâli tarafından başbakanın tavsiyeleri doğrultusunda parlamento üyelerinden seçilir.

Ekonomi

Tuvalu'nun ekonomisi balıkçılık ve tarıma dayalıdır. Toprak genelde verimsizdir. Başlıca tarım ürünleri gölevez, muz, şekerpancarı, ekmekağacı ve papav'dır. Hindistancevizi ve vidağacı kendiliğinden yetişir. Adaların tek ticârî tarım ürünü bir kooperatif tarafından satılan kopra bitkisidir.

Ulaşım: Adalardan meydana gelen ülkede ulaşım tamâmen deniz yoluyla sağlanır. 8 kilometrelik bir karayoluna sâhiptir. Uluslararası uçakların inip kalktığı bir havaalanı da mevcuttur.

TUYUK (Bkz. Nazım Şekilleri)

TUZ;

Alm. *Sabz (n),* **Fr.** *Sel (m),* **İng.** *Salt.* Kimyâda, bir asitle bir bazın tepkimeye girmesi neticesinde meydana gelen madde. Tuz bazdaki artı yüklü iyonla asitteki eksi yüklü iyondan meydana gelir. Asitle baz arasındaki tepkime nötrleşme tepkimesi olup bu esnâda tuz ve su ortaya çıkar. Erimiş tuz veya çözelti hâlindeki tuzların çoğu eksi ile artı yüklü iyonlarına ayrışır ve elektriği iletir. Tuz adı ayrıca sofra tuzu veya sodyum klorür (NaCl) için de kullanılır.

Tuz çeşitleri: Tuzları çeşitli şekilde sınıflandırmak mümkündür. Sınıflandırmanın birisi tuzun bünyesinde OH^- veya H^+ iyonunun olup olmayışına bağlı olandır. Bu sınıflandırmada tuzlar normal, asidik ve bazik tuzlar şeklinde sınıflandırılır. Normal tuz; tam nötralleşme ürünü olup, meydana getirici asit ve baz kuvvet olarak birbirine denktir. NaCl, NH_4Cl, Na_2SO_4, Na_2CO_3, Na_3PO_4 ve $Ca_3(PO_4)_2$ birer normal tuzdur.

Asidik tuzlar, tuzun bünyesinde bir veya daha çok proton vardır. Suda çözündükleri zaman bünyelerindeki protonu vererek ortamı asidik yapar. $NaHCO_3$, NaH_2PO_4, Na_2HPO_4 ve $NaHSO_4$ birer asidik tuzdur.

Bazik tuzlar, bünyelerinde en az bir OH iyonu bulunduran tuzlardır. Suda çözündükleri zaman ortamı bazik yaparlar. Pb (OH)Cl, Sn(OH)Cl ve $Al(OH)_2Cl$'de olduğu gibi. Diğer sınıflandırma metodunda ise,

basit, çift ve kompleks tuzlar şeklinde sınıflandırılır. NaCl, $NaHCO_3$ ve Pb (OH)Cl gibi tuzlar basit tuzlardır.

Çift tuzlar iki basit tuzdan meydana gelen tuzlardır. Bunlar suda çözündükleri zaman kendilerini meydana getiren iyonlara ayrışır. Şaplar da çift tuzlar sınıfına girer. Na $Al(SO_4)_2$ ve $NH_4Cr(SO_4)_2$ birer çift tuzdur. Kompleks tuzlar, asit kökü aynı olan iki basit tuzun kompleks kök vererek meydana getirdiği tuzlardır.

$K_4Fe(CN)_6$, $K_3Fe(CN)_6$, birer kompleks tuzdur. Bunlar suda çözündükleri zaman kendini meydana getiren tuzların iyonlarına ayrışmazlar.

Tuzlar, önce metalin ismi, sonra asidin kökü söylenerek adlandırılır. Na_2SO_4= sodyum sülfat, KCl= potasyum klorür, $KHCO_3$= potasyum hidrojen karbonat (potasyum bikarbonat) gibi.

Bâzı tuzlar, kuvvetli asit ve zayıf bazdan veya kuvvetli baz ve zayıf asitten meydana gelmiştir. Bu tuzlar suda çözündükleri zaman hidrolize uğrarlar ve çözeltiyi asidik veya bazik yaparlar.

$Na_2CO_3 + 2HOH \rightarrow 2\ Na^+ + 2OH^- + H_2CO_3$

Bu hidroliz olayından dolayı ortam bazik olur.

$NH_4Cl + HOH \rightleftarrows NH_4OH + H^+ + Cl$

Bu hidroliz denklemiyse yukardakinin tersidir. Yâni çözelti asidik olur.

Tuzların elde edilişi:

1) Asit ve bazların nötralleşmesinden elde edilirler:

Baz + Asit $\rightarrow$ Tuz + Su

2) Metallere asit tesir ettirmekle elde edilirler:

Metal + Asit $\rightarrow$ Tuz + H_2

3) Elementlerinden elde edilebilirler:

Metal + Halojen $\rightarrow$ Tuz

TUZ (Yemek tuzu);

Alm. *Salz (n),* **Fr.** *Sel (m),* **İng.** *Salt.* Kimyâda sodyum klorür (NaCl) ismiyle bilinen beyaz kristalize bir bileşik. İnsan da dâhil olmak üzere bütün canlıların besin kaynaklarından olan tuz, ticârî bakımdan da önemli bir maddedir. Dünyânın her yerinde rastlanabilen sofra tuzu târih boyunca önemli bir ihtiyaç ve ticâret maddesi olmuştur.

Özellikleri: Saf sofra tuzunun erime noktası 801°C olup, erime esnâsında bozunma olmaz. 1440°C'de buhar hâline geçer. 100 g suda 0°C'de 35,7 g ve 100°C'deyse 39,8 g tuz çözünür ki, bu da sofra tuzunun çözünürlüğünün sıcaklıkla pek değişmediğini gösterir. % 23,31'lik sodyum klorür çözeltisi -21,11°C'de donar. Saf halde renksiz olup, kübik sistemde kristallenir. Bir tuz kristali kırıldığı zaman konkoidal yapı gösterir.

Bulunuşu: Sofra tuzu tabiatta, denizlerde çözünmüş halde, kayatuzu şeklinde ve kurumuş iç denizlerin yataklarında bulunur. Henüz kurumamış tuz gölleri mevcuttur. Memleketimizin İç Anadolu bölgesinde bulunan Tuz Gölü, Lût Gölü ve Amerika'daki bâzı göller bu tür göllerdendir.

Tuz elde etme metodları: Tuz üretimi bütün mineral çıkarma metotları arasında hemen hemen en basit ve kolay olanıdır. Tuz elde etme metodlarının başında tuzla denilen göletlerde tuzlu deniz sularının buharlaştırılması metodu gelir. Bu metod daha ziyâde kurak ve sıcak bölgelerde kullanılır. Çok kullanılan bu metodla elde edilen tuzlarda ticârî maksatlar için istenmeyen safsızlıklar vardır. Yeni elde edilmiş bu tür tuzlarda, tuz seven bâzı mikroorganizmalar bulunur. Bu mikroorganizmalar ara sıra konservecilikte bâzı yiyecek maddelerinin bozulmasına sebep olur.

Kayatuzundan da tuz elde edilir. Kayatuzu, tuzun mühim kaynaklarından biri olup, ihtivâ ettiği maddelere bağlı olarak saydam veya yarısaydam grimsi, beyaz, turuncu, sarı, pembe ve kahverengi olabilir. Eğer kayatuzu temizse, yer altına galeriler açarak parçalar hâlinde çıkarılır. Aksi halde sondajlar vurularak sıcak su gönderilir ve suda çözünen tuzlar bulamaç hâlinde dışarı alınır. Kristallendirmek için tava veya vakum usûlüne başvurulur.

Tava usûlü: Tuzlu su evvelâ, bir tahta kapta dinlendirilir ve magnezyum sülfatı çöktürmek için az miktarda kireç katılır. Sonra tava adı verilen buharlaştırma kabına gönderilir. Bu kabın alanı 80-100 m^2 olup, ocağın sıcak gazlarıyla ısıtılır. Burada önce mağnezyum sülfat çöker ve alınır, sonra çöken tuz alınır. Alınan tuz tava üstündeki tahta davlumbaza serilir. Suyu tekrar tava içine akarken tuz da kurur. 100 m^2lik bir tavada 75°C'de 1200 kg kaba tuz, 80°C'de 3000 kg orta ürün ve 95°C'de 700 kg ince tuz elde edilir.

Vakum usûlü: Tava usûlünün yerini alan bir metoddur. Tuzlu suyun suyu vakum pompaları yardımıyla buharlaştırılır.

Türkiye'de tuzlalar: Memleketimizde denizden, göllerden ve kaya tuzlarından tuz elde edilmektedir. Hacıbektaş, Tepsidelik, Sarıkaya, Olti, Kağızman, Kulp ve Sekili tuzlalarında kaya tuzundan tuz elde edilmektedir. Bu yerlerden elde edilen tuzlar çeşitli maddeler ihtivâ etmektedir. Bir misâl olarak Hacıbektaş'ta elde edilen tuzun analizinde % 0,53 suda çözünmeyen maddeler, % 1,65 kalsiyum sulfat, % 98,12 sodyum klorür bulunmuştur.

Yurdumuzdaki Koçhisar, Karapınar ve Palas göllerinden de tuz elde edilmektedir. Koçhisar Gölünde bulunan Tavşan Tuzlasından 30.000 ton tuz elde edildiği halde, İzmir Çamaltı Tuzlasından 150.000 ton tuz elde edilmektedir. Çamaltı dışında denizden tuz elde edilen yerler, Pendik, (İstanbul), Tekkegöl (Edirne) ve Akçedeniz'dir (Adana).

Bugün memleketimizde üretilen kaliteli sofra tuzunun analizinde, % 0,24 nem, % 0,003 suda çözünmeyenler, % 0,007 Ca, % 60,52 klor ve eser miktarda Mg bulunmuştur.

1953'te dünyâ tuz üretimi 50 milyon tondu. Aynı seneler Türkiye'nin üretimi 150 bin ton dolayında hesaplanmış ve üretim 250.000 ton civârında tutulmuştur. Mâden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) verilerine göre Türkiye'deki başlıca kayatuzu yataklarında tespit edilen toplam rezerv miktarı 867 milyon ton seviyesindedir. Türkiye'de ortalama senelik tuz talebi bir buçuk ton civârındadır. Ayrıca sanâyide kullanılmak üzere değişik bileşimli bir miktar tuza da ihtiyaç duyulur. Yıldan yıla tuz üretimi değişmekle berâber son yıllarda iki milyon ton civârında tuz üretilmektedir.

Tekel, rafine ve sofralık tuz üretimi yapmamaktadır. Bu tür tuz talebi özel sektör tarafından karşılanmaktadır.

Türkiye'nin saf sodyum klorür, deniz tuzu ve rafine tuz olarak toplam tuz ihrâcâtı yaklaşık 20.000 ton; saf sodyum klorür ve deniz tuzu olarak toplam ithâlâtı da 500 ton civârındadır.

Tuz giderme: Başta deniz suyu olmak üzere tuzlu suların tuzunun giderilmesi işlemidir. Dünyâdaki suların % 97,2'si denizlerdedir. Artık tâze su kaynaklarının yetmemesi sebebiyle günlük kullanımda veya sanâyide deniz sularından faydalanma ihtiyacı doğmuştur. Bu da deniz suyundan tuz gidermek sûretiyle tâze su elde etme yolunu açmıştır.

Sanâyide kullanmak amacıyla su üreten ilk büyük damıtma tesisi 1930'da Hollanda Antilleri'ndeki Aruba'da kurulmuştur. Damıtma en yaygın tuz giderme metodudur. Bu işlemde çok tesirli veya âni tesirli buharlaştırıcılar kullanılır.

Tâze su üretiminde kullanılan metotlardan biri de zarlı metoddur. Bu metodda tuzluluk oranı nispeten düşük olan kara suları arıtılır. Yarıgeçirgen bir zardan geçirilen tuzlu suyun suyu zarı geçerken derişikleşen mineral tuzları arkada kalır.

Elektrodiyaliz metodunda ise çözünmüş tuzların artı ve eksi yüklü iyonlarının ayrı ayrı zarlı filtrelerden geçmesi maksadıyla voltaj uygulanır ve tâze su iki filtre arasında kalır.

Bugün dünyâda yaklaşık 1500 kadar tuz giderme tesisi kuruludur. Çoğunda damıtma metodu uygulanır. Tesislerin 300 kadarı Ortadoğu ülkelerinde kurulmuştur.

TUZ GÖLÜ;

Türkiye'nin ikinci büyük gölü. Tektonik bir çöküntü sahası içinde bir çanak şeklinde olan göl Ankara, Konya, Aksaray illerinin birleştiği sınır üzerindedir. Göl kuzeyde dar bir körfez şeklinde olup, güneye doğru genişlemektedir. En geniş yerinde kıyılar arasındaki mesâfe 48 km, güney kuzey uzunluğu 80 km, yüzölçümü 1620 km^2dir. Göl denizden 905 m yükseklikte olup, derinliği çok azdır. Çok yerde 60-100 cm olan derinlik en fazla iki metreye ulaşmaktadır.

Yağış alanı 11.900 km^2 olan Tuz Gölünün dışarıya doğru akıntısı yoktur ve bir kapalı havza gölüdür. Yağış alanı geniş olmasına rağmen gölü besleyen dereler küçük ve yazın ekserisi kuru durumdadır. Bunların Beçeneközü Deresi, İnsuyu ile Melendiz Deresi en önemlileridir. Beslenmenin azlığı ve bilhassa yazın sıcak aylarındaki buharlaşmanın fazlalığından göl yazın iyice küçülür. Yaz sonlarına

doğru göl sahasının büyük bir kısmı kalınlığı 30 cm'ye kadar varan tuz tabakasıyla örtülü kalır.

Koçhisar Gölü de denen Tuz Gölü, dünyânın çok tuzlu göllerinin başında gelir. Tuzluluk nispeti bilhassa yaz aylarının sonunda binde 329'a kadar çıkar. Kimyevî bileşim îtibâriyle mutfak tuzu karekterinde bir tuzluluk hâkimdir. Göldeki tuz birikmesinin sebeplerinden çevrede jips ve tuz tabakalarının bulunması ve gölün tabanından tuzlu sular gelmesi gösterilebilir. Gölden, Tekel İdâresi tarafından senelik ortalama 100-200 ton tuz elde edilir. Tekelin tuzlaları olan Başkan, Tosun, Yavsan ve Kaldırım'dan saf kristal hâlinde iyi cins tuz üretilir. Ayrıca gölün güney kıyılarında bulunan sazlıklardan çok miktarda hasırotu elde edilir. Bununla İç Anadolu köy ve kasabalarının ihtiyaçları karşılanır.

Gölün en dar yerinde Sultan Dördüncü Murâd Han (1623-1640) zamânında 1639'da yapılmış iki kıyıyı birbirine bağlayan kaldırım şeklinde bir geçit vardır. Günümüzde de bu geçitten istifâde edilmektedir.

TUZ RUHU (Bkz. Hidroklorik Asit)

TÜBERKÜLOZ (Bkz. Verem)

TÜCCAR (Bkz. Tâcir)

TÜFEK;

Alm. *Gewehr (n),* **Fr.** *Fusil (m),* **İng.** *Rifler, gun.* Hafif ateşli bir silâh. Omuza dayanarak kullanılır. Kullanıldığı yerlere göre piyâde tüfeği, su altı tüfeği, av tüfeği gibi adlar alır. Mekanizma, kundak, dipçik ve namlu olmak üzere dört ana parçadan meydana gelir. Mekânizma ateşlemeyi ve kovanı dışarı atmayı sağlar. Kundağın muhâfaza ettiği namlu mermiye yön vermeye, dipçik ise tüfeğin tepkisini hafifletmeye yarar.

On dördüncü yüzyılın sonlarında kullanılmaya başlanan tüfek ilk zamanlar ağızdan doldurulan, yivsiz ve ağır bir yapıya sâhipti. Ateşleme dışardan yapılıyordu. Bu sebeple ancak savunmada kullanılabilmekteydi. Zamanla hem savunmada, hem de taarruzda kullanılmaya başlandı. Dışardan ateşlemenin mahzurlarını gidermek için birbirine çarpan iki demirin çıkardığı kıvılcımla ateşlenen çakmaklı tüfekler yapıldı. Daha sonraları aynı çalışma sisteminde çakmak taşı kullanılarak daha iyi bir ateşleme mekanizması elde edildi. Buna rağmen ateş hız ve gücü hâlâ yetersizdi. Bu gâyeyle tüfeklerde pekçok değişiklikler kaydedildi. Doldurmanın ağız yerine kuyruktan yapılması, namluya helezonik yiv yapılması, mâdenî kovanlı fişeklerin kullanılması, iğne ve kapsül sistemine geçilmesi bellibaşlı gelişmelerdir. Fişek hazneleri ve mekanizma sistemlerinin tüfeklerde kullanılmasıyla mermilerin ard arda ateşlenmesi mümkün oldu. Buna göre 1900'lere doğru yapılan Alman Mavzer veFransız Lebel tüfekleriyle 2000 m menzile erişildi. Birinci Dünyâ Harbinde piyâde tüfeklerinin yerini makineli tüfekler aldı. İkinci Dünyâ Harbinde ise tüfek artık otomatik silâhlarla bir bütün hâline geldi. Otomatik ve yarı otomatik tüfeklerde, atışın otomatik olarak yapılmasını sağlamak için ilk atışta meydana gelen barut gazından faydalanılır.

Türklerde tüfeğin kullanılması Osmanlıların kuruluş devirlerine kadar dayanır. Birinci Kosova Muhârebesi (1389) ve İstanbul'un fethi sırasında tüfek kullanıldı. Hattâ Osmanlı ordusunda tüfekçi denen ve savaşta önemli rol oynayan ordu birlikleri bulunurdu. Silâhların bakım ve tâmiratına çok önem verildiğinden, başlarında tüfekçibaşı bulunan, bu işlerle ilgili birlikler de vardı. Kânûnî Sultan Süleyman Han zamânında tüfek îmâlâtına ağırlık verildi. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru eldeki tüfekler Avrupa'ya göre geri kaldığından Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın gayretleriyle daha modern Alman Mavzer tüfekleri alındı. Birinci Dünyâ Harbinde, Osmanlılar pekçok çeşitte tüfek kullandı. Daha öncekilerine ilâve 1938'lerde Türk Silâh Fabrikalarında Alman Mavzer tüfeği kalitesinde tüfekler îmâl edildi. Bugün ordumuzda Amerikan M1, M14 ve Alman G1, G3 piyâde tüfekleri kullanılmaktadır.

Tüfekler, hâlâ savaşlarda belirli görevler için muhârip sınıfların yanlarında devamlı bulundurdukları silâhlardır. Ayrıca tüfeğe dürbün takılarak hedefi daha yakına getirip isâbet ihtimâlinin artması, tüfeğe bomba takılarak (Tüfek bombası) bombaatar haline getirilmesi ve özel dürbünlerle gece bile hedefi görüp ateş edebilmek bu konudaki önemli gelişmelerdir. Piyade tüfeği dışındaki diğer av ve su altı tüfekleri de zamanla pekçok değişikliğe uğradı. Av tüfeklerinin tek ve çifte denen çift namlulu olanları vardır. Kullanıldığı yere göre kısa menzilli, uzun menzilli gibi değişik özelliklere sâhiptir. Su altı tüfekleriyse su altında avlanırken tüfeğe naylon iple bağlı zıpkını atmaya yarar. Bunlar deniz içinde bilhassa balıkların avlanmasında kullanılır.

TÜKRÜK ve TÜKRÜK BEZLERİ;

Alm. *Speichel (m), und Speicheldrüsen (f. pl.),* **Fr.** *Salive (f), et glandes (f. pl.) salivaires,* **İng.** *Saliva and salivary glands.* Salyalarını ağza boşaltan dış salgı bezleri. İnsanlarda salya bezleri günde 1-2 litre

kadar salya yaparlar. Salgılama hızı normalde dakikada yarım mililitredir. Fazla uyarı durumunda dört mililitreye kadar çıkar.

Tükrüğün fonksiyonları: Besinleri kayganlaştırır. Tat tomurcuklarını uyarabilecek şekilde besini eritir. Besinleri plazmayla izotonik (eşit osmotik basınçlı) duruma getirir. Karbonhidrat sindirimini başlatır. Diş çürümelerini önler. Organizma herhangi bir sebeple fazla su kaybederse salya salgısı azalır. Ağızda kuruluk hâsıl olur, susuzluk hissinin duyulmasına sebep olur. Salya, bâzı zararlı âmillerin vücuttan dışa atılım yoludur (virüs, cıva gibi). İçinde lizozim vardır. Bu enzim dolayısıyla salyanın hafif bir antiseptik özelliği vardır. Özellikle otonomik sinirlerin geliştirilmesine yarayan N,G,F (sinir geliştiren faktör)de salgılanır. Tükrükte pankreastan salgılanan glukagon hormonu, böbrekten salgılanan renin hormonu ve büyüme hormonunun inhibe edici faktörü somatostatin gibi bâzı maddeler de salgılanır.

Ağızda dilin alt yüzeyinde ve dil ucunda bâzı salt mükoz bezler, ayrıca yanaklarda da bir miktar tükrük salgılayan bezler vardır. Esas tükrük salgısını üç çift büyük tükrük bezi yapar. Bunlar:

Kulakaltı tükrük bezi (Parotis bezi): Seröz bir bezdir. Seruma benzer, sulu kıvamda salgısı vardır. Kuru gıdâlara karşı asit ve alkaliye karşı salgı yapar. Bu yüzden salgısına sulandırma salgısı denir. Diğer bezlerin salgılarındaki enzim miktarının 4 katı kadar enzim salgılar.

Çene altı tükrük bezi: Karışık tip salgı yaparlar. Fakat seröz özelliği daha fazladır. Bu salgı, besinlerin eritilerek tad vermelerini kolaylaştırdığından bu bezlere tad bezleri de denir.

Dilaltı tükrük bezi: Karışık tip salgı yapmasına rağmen mükoz özelliği daha fazla olan bir salgısı vardır. Bu, parçalanmış besinleri yapıştırarak yutmayı kolaylaştırdığından yutma salyası da denir.

Tükrüğün bileşimi: Tükrüğün % 99,5'i su, % 0,5'i suda erimiş maddelerdir. Suda erimiş maddeler organik ve inorganik diye ikiye ayrılır. Organik maddelerden en önemlileri Pityalin (a amilaz), az oranda bulunan maltaz, üre ve ürik asittir. İnorganik maddeler: N+ (sodyum), K+ (potasyum), Ca+2 (kalsiyum), Cl (Klor, pityalinin aktivite kazanması için gereklidir.), sülfatlar, bikarbonatlardır (Bunlar tampon özelliktedirler). Kalsiyum karbonat ve fosfatlar alkali pH'da çökerler ve diş taşlarının meydana gelmesine sebep olurlar. Tükrükte rodanürler de bulunur. Protein metabolizmasının sonucu olarak ortaya çıkan rodanürler diş taşlarının sarı kahverengi renginin meydana çıkmasına sebep olur.

Tükrükle olan karbonhidrat sindirimi: İstirahatte tükrük bezi hücrelerinde histolojik olarak görülebilen granüllere zimojen granüller denir. Bunlar salgılanmak üzere depolanmış enzim kümeleridir. Bu enzimlerin en büyük bölümünü pityalin meydana getirir. Pityalin (a amilaz) hidrolitik bir enzimdir, glikolitik bağları bozar. Bir polisakkarit olan nişastayı disakkarit olan maltoza parçalar. Bunun için nişastanın pişmiş olması gerekir. Çiğ nişastaya etki etmez.

Çiğneme sırasında ağızda geçen süre çok kısa olduğundan pityalin nişastanın hepsini maltoza çeviremez (Bundan anlaşılıyor ki gıdaları ağızda iyice çiğnemeden yutmak hazım bozukluğuna sebep olan mühim bir faktördür.) ve bu yüzden nişasta mîdenin üst taraflarında, besin mîdeye geçtikten îtibâren ilk yarım saat içinde pH'sı aside dönünceye kadar sindirilir. Bunun sebebi pityalinin en iyi etki gösterebileceği pH= 6,9 olmasıdır Gerekli ısı ise 37°C'dir.

Tükrük salgılanması kaynağına göre üç çeşittir:

1. Ağızda meydana gelen tükrük salgısı: Ağız içi mukozasının mekanik olarak uyarılmasıyla olur. Mukozaya değen besinin büyük oluşu ve fazla çiğnemeyi gerektirmesi salgılamayı arttırır. Ağız mukozasının kimyevî irritasyonuyla (sıcak, soğukla), tad veren cisimlerle temâsında da salgı artar.

2. Üst merkezler yoluyla salyanın artması: Herhangi bir besinin düşünülmesi, görülmesi, koklanması tükrük salgısını arttırır.

3. Sindirim sistemi menşeli tükrük salgısının artması: Özellikle yemek borusu ve mîdeden kalkan uyarılar tükrük salgısını arttırır. İnce barsaklarda parazit olduğunda da salgı artar.

Tükrük bezi hastalıkları:

1. İltihapları: Mikroorganizmaların tükrük bezine yerleşmesiyle meydana gelirler. Tükrük bezinin olduğu bölge şiş ve ağrılıdır. Tedâvide antibiyotikler kullanılır. Tükrük bezinin özel bir hastalığı olan kabakulak, kulak ardında bulunan parotis bezinin şişmesiyle kendini gösteren bir virüs enfeksiyonudur. (Bkz. Kabakulak)

2. Tükrük kanallarının tıkanması: Özellikle parotis bezinin kanalının tükrük taşlarıyla tıkanması sözkonusu olabilir. Bu durumda yemek yerken, tükrük ifrazının artmasıyla, ağrı ortaya çıkar ve tükrük bezinin olduğu kısım şişer. Tedâvide, kanaldaki taşın çıkarılması icab eder. Dil altı tükrük bezinin kanalcıkları tıkanırsa, dil altında saydam görünümlü bir kabarcık teşekkül eder ki, halk arasında buna kurbağacık denir, patlatılması tedâvi için yeterlidir.

3. Tükrük bezlerinden iyi ve kötü huylu tümörler de gelişebilir ki, bunların tedâvileri de cerrâhîdir.

4. Tükrük ifrazatının aşırı olması hâli veya çok az olması hâli hastalık alâmetidir. Sjogren sendromunda gözyaşı ile berâber tükrük salgısı da kurur. Sebebin bulunup, tedâvisinin ona göre yapılması icab eder.

TÜMÖR (UR);

Alm. *Tumor (m), Geschwalstf,* **Fr.** *Tumeur (f),* **İng.** *Tumor.* Herhangi bir hücrenin veya hücre gruplarının organizmanın kontrol mekanizmalarının tesirinden çıkıp hızlı ve anormal bir çoğalma ile ortaya çıkan kitlelerin genel adı. Lâtincede tümör, "şişlik, ur" anlamına gelmektedir.

Tümör umûmî bir tâbir olup, tam bir tasnifi henüz yapılamamıştır. Değişik açılardan yapılan tasniflerde çeşitli güçlüklerle karşılaşılır. Habis (kötü huylu) ve selim (iyi huylu) olarak yapılan tasnif oldukça eski olmasına rağmen pratik ve anlaşılır olması, birçok farklı özellikleri ifâde etmesinden dolayı hâlâ kullanılmaktadır. Habis tümörler için genel bir ad olarak kanser kelimesi kullanılır. (Bkz. Kanser)

Tümörler, vücuttaki "immunite" denilen kontrol sistemine tâbi olmayan bir gelişme, çoğalma ve büyüme sonucu meydana gelirler. Organizmadaki normal hücre çoğalması, belirli bir doku veya organ meydana getirmeye kadar devam eder. Tümörlerdese hücre çoğalması, kontrol mekanizmasının dışına çıkmış ve sınırsız ve düzensiz bir hâl almıştır. Mitoz hızlanmıştır. Hücreler ihtiyaç dışında çoğalırlar. Bu hücreler belirli bir organ teşekkül ettiremezler. Geliştikleri dokunun fonksiyonlarını îfâ edemezler.

Dokunun ve organın normal yapısı makroskopik ve mikroskobik seviyede bozulur. Tümörlerin, makroskopik özellikleri organlarda gözle görülebilen, Mikroskobik özellikleriyse dokunun ince kesiti yapılıp, mikroskop altındaki görülebilen değişikliklerdir.

Tümörler çok eski zamandan beri bilinmekle berâber hücrelerin mikroskopla incelenmesi (17. yüzyıl) ile tümörler hakkında detaya inilebilmesi, tümörlerin, dokuları taklit ettiği; hücrelerden yapıldığı ve bu hücrelerin yayılmasıyla başka yerlerde yenilerinin meydana geldiği tespit edilmiştir.

Tümörlerin genel özellikleri:

Selim (iyi huylu) tümörler yavaş büyür. Fark edilmeleri için uzun zaman geçer. Ancak yerleştikleri yer veya kaynağı olduğu doku sebebiyle erken belirti verebilirler. Genellikle bağ dokusundan yapılmış kapsülleri vardır. Ancak bütün selim tümörler kapsüllü değildir. Meselâ rahim adalesinden çıkan ve selim bir ur olan miyom, deriden çıkan nevüs (ben) kapsülsüz tümörlerdir.

Selim tümör hücrelerinin çoğalması yavaştır ve bir süre sonra durabilir. Uzak yerlere yayılmazlar. Metastaz denen yeni tümörler meydana getirmezler. Mikroskobik yapı bakımından çıktıkları dokuyu çok iyi taklit ederler. Tümör içine kanamaya ve doku nekrozuna nâdiren rastlanır. Tam olarak çıkarıldıklarında genellikle nüksetmezler ve öldürücü değildirler.

Selim tümörler, iyi huylu özelliklerini senelerce sürdürebildikleri gibi, günün birinde kötü huylu olabilme ihtimâline de sâhiptirler. Selim tümörlerin ne zaman habisleşeceğini hatta habisleşip, habisleşmeyeceğini tahmin etmek güçtür. Ancak selim tümörlerin hangi çeşidinde habisleşme temâyülünün yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

Habis urlar ise hızla büyürler. Etraflarında kapsülleri yoktur. Selim ur habisleştiğinde etrafındaki kapsül yırtılır. Büyümeleri aşırı olduğundan etrâfındaki kan damarları beslenmesinde kifâyetsiz gelir. Bu yüzden tümör içinde birçok doku ölümleri olur fakat hücre kaybından çok daha hızlı tempoda hücre çoğalması olduğu için hacimleri azalmaz. Sık olarak kanamalar meydana gelir. Habis hücreler tek tek veya gruplar hâlinde kan, lenf, vücudun tabiî boşlukları ve komşuluk yoluyla yayılarak metastaz denen yeni tümörler meydana getirirler. Hücreleri istilâ ederek çoğalmalarını sürdürürler.

Mikroskobik olarak, tümörler, olgunlaşmamış hücrelerden meydana gelmiştir. Hatta tümörün hangi dokudan çıktığı, hangi hücreleri taklit ettiğini söylemek güçtür. Hücrelerin çapı, biçim ve boyanış şekilleri birbirine benzemez. Buna pleomorfizm denir. Çekirdekle sitoplazma arasındaki nispet bozulmuştur. Hücrelerin birbirleriyle irtibatı kaybolmuştur. Cerrâhî olarak çıkarıldıklarında çoğunlukla nüksederler (yeniden çoğalırlar). (Bkz. Kanser)

Dünyâ Sağlık Teşkilâtı tarafından her tümör için ayrı bir kod sayısı tespit edilmesiyle, enternasyonal bir kodlamayla istatistikler hazırlanabilmekte; tümörlerin coğrafî ve ırklara göre dağılımı, çevre şartları, beslenme ve kötü alışkanlıklarla ilgisi tespit edilmektedir.

TÜNEL;

Alm. *Tunnel (m),* **Fr.** *Tunnel (m),* **İng.** *Tunnel.* Yatay doğrultuda yer altından veya nehir altından geçiş

sağlayan üstü kapalı mukavim geçit, yol. Tünel, mâden çıkarmak maksadıyle kazılmış, şehirleşme ilerledikçe su yolları, giriş çıkış yolları olarak kullanılmaya başlanmıştır. Tüneller kale duvarlarının uçurulması ve kale içlerine girilmek üzere askerî maksatla da kullanılmıştır.

Endüstrinin ve ticâretin artmasıyle dağlara, nehir altlarına hatta boğaz şeklindeki deniz diplerine yolları kısaltmak maksadıyla hem karayolu hem de demiryolu geçitleri olarak birçok tünel inşâ edilmiştir. Şehir nüfusları arttıkça yolcu ve eşyâ taşınmasının getirdiği güçlükler şehirler altına metro ismi verilen tüneller kazılmasıyla hafifletilmiş oldu. (Bkz. Metro)

Hidroelektrik santralları, şehirlerin kanalizasyon, hava gazı, su boruları ile elektrik enerji kablolarının döşenmesiyle ilgili ihtiyaçlar arttıkça tünel yapımı da artmıştır. Tünel şeklinde yapılan geçitlerin şehirlerde trafik problemlerini, hava kirliliği, gürültü, hayvan ve bitkilere zararlarını ortadan kaldırdığı ve iyi bir sığınak olduğu muhakkaktır.

M.Ö. 2100 senelerinde Bâbil'de yer altında bir binâyı diğerine bağlayan tüneller yapılmıştır. Bâbillilerin tüneller kazarak Fırat Nehrinin yatağını değiştirdikleri târihlerde yazılıdır. Fırat Nehri yatağı altında 4,6x3,6 metre genişliğinde üstü biriketle örtülü geçit tünel yapmışlardır. Tünel yapma tekniği eski Mısırlılar zamânında çok ileri gitmişti. Sert kayalar testere ve matkaplarla kesilmek ve delinmek sûretiyle parçalanıyordu. Romalılar kayaları parçalamak için ateş yakma metodunu kullanıyorlardı. Tünel açmada barutla patlatma metodu 1600'lerde tatbikata konuldu. Alfred Nobel'in 1867 senesinde dinamiti keşfetmesiyle barut, yerini dinamite bıraktı.

Tünelin tatbik sahası en çok demiryolları, karayolları, barajlardan arâzi ve şehirlere su kanalları, kanalizasyon (Bkz. Kanalizasyon) ve metrolardır. Dünyânın en uzun demiryolu tüneli 1980 senesinde Japonya'da yapılıp işletmeye açılan 54.100 metre uzunluğundaki Seikan Tünelidir. Dünyânın en uzun karayolu tüneliyse İsviçre'de 1978 senesinde işletmeye açılan 16.400 m uzunluğundaki Alp Dağlarında yer alan St. Gothard Tünelidir. 1993 yılı sonlarında kısmen bitirilen Manş Tüneliyse 37,9 km deniz altında olmak üzere toplam 50,5 km'dir. Alp Dağlarında İtalya'yı Fransa'ya bağlayan diğer iki uzun tünel 1965 senesinde açılan ve 11.700 m uzunluğundaki Mont Blanc ve 1978 senesinde açılan ve 12.700 m uzunluğundaki Frejus Tünelleridir. Türkiye'deki en uzun tünel Adana Ayrancı Tüneli olup, 5 km'dir. Karayolu tüneli olarak da 1600 metre uzunluğundaki Zigana Geçidi vardır.

Gâyelerine göre tünelleri iki ana gruba ayırabiliriz:

a. Trafik tünelleri: 1) Demiryolu tüneli, 2) Karayolu tüneli, 3) Yahya tüneli, 4) Nevigasyon tünelleri, 5) Metrolar.

B. Taşıma tünelleri: 1) Hidroelektrik güç istasyonları tünelleri, 2) Su tünelleri, 3) Genel tesislerin giriş veya su yolu tünelleri, 4) Kanalizasyon tünelleri, 5)Endüstriyel yapılarda ulaştırma tünelleri.

Su taşıma maksadıyla inşâ edilen basınca dayanıklı dünyânın en uzun tüneli ise ABD'dePansilvanie eyâletindeki Delaware Su Tüneli olup, toplam uzunluğu 137 kilometredir. Türkiye'de en uzun sulama tüneli Urfa İkiz Tüneli olup, 28 km'dir.

Tünel açma metodları: Tünelin açılacağı bölgede ilk yapılacak işlem toprak yapısının jeolojik yönden incelenmesi ve toprak katmanlarının yapıları hakkında bilgi toplamaktır. Toprak yapısına bağlı olarak çeşitli işlemler seçilerek tatbik edilir. Tatbik edilen bu metodların arâzi yapısına göre çeşitli isimleri vardır. Bunlar: 1) İngiliz tünel açma metodu, 2) Alman tünel açma metodu, 3) Yeni Avusturya tünel açma metodu, 4) Belçika tünel açma metodudur.

Sert kayaların bulunduğu toprak yapıda matkaplarla delme ve bu deliklere yerleştirilen dinamit kalıpların infilâk ettirilmesi en çok kullanılan usûldür. Tünelin tamâmı aynı anda kazılabileceği gibi kısım kısım boşaltmak sûretiyle de açılabilir. 1960'larda süratli bir şekilde 6-12 metre çapında delik açabilen hidroelektrik kumandalı tünel açma makinaları yapılmıştır. Bu makinaların uçlarındaki silindirik kafaya elektrik motorlarıyla döndürülen kesici dişliler yerleştirilmiştir. Dişlilerin kopardığı sert kaya parçaları hareketli bandlarla geriye doğru taşınıp dışarı atılır. Kazılan tünel boşluğu mukavim elemanlarla döşenerek ya çelik boru veya betonla tüp hâline getirilir.

Derin olmayan akıntısı az suların zeminine dışarda bölümler hâlinde hazırlanmış geniş çaplı borular indirilerek tünel yapılır. Borular çelik veya çelik beton karışımı yapıda olup, önce her iki tarafı su girmeyecek şekilde kapalıdır. Bölümler birleştirilip, sızdırmazlık temin edildikten sonra tüp içindeki kapalı perdeler kesilerek tünel boydan boya açılmış olur.

Uzun tünellerde havalandırma çok mühimdir. Tünellere havalandırma tesisleri konularak kirli hava dışarı atılır.

Alm. *Art, Gattung, Spezies (f),* **Fr.** *Espèce (f),* **İng.** *Species; genus.* Esas karakterleri bakımından birbirine çok benzerlik gösteren ve kendi aralarında çiftleşerek verimli döller meydana getiren fertlerin toplamına verilen isim. Tür (nev'i), münferit bitki formlarını, tek fertleri geniş bir şekilde inceleyerek, birçok bakımdan benzerlik ve yakınlık gösterenleri en dar ve en küçük bir kavram altında toplar. Tür, gerek bitkiler âleminin gerek hayvanlar âleminin temel taşlarını, elementlerini teşkil eden ana birimdir. Bütün bitkiler ve hayvanlar sistemine, ancak bu türleri inceleyerek ve birbirleriyle karşılaştırarak üst kademelere varılabilir. Her kademeden sistematik gruplar da takson adını alır. Temel takson, tür (nev'i)dür.

Her tür bir cinse (genus) bağlıdır veya sistematikte böyle kabul edilir. Bitki veya hayvan türleri ve diğer taksonlar dâima Lâtince ilmî birer ad taşırlar. Her bitkinin tam olarak bilinebilmesi için 1737'de İsveçli botanikçi Cal Von Linne tarafından ileri sürülen ikili adlandırma sistemi kabul edilmiştir. Buna göre bitkinin adı iki kısımdan meydana gelir:

1. Cins adı.

2. Tür adı.

	Laurus	nobilis
Misâl, Defne:	———	———
	Cins	tür

	Nicotiana	tabacum
Tütün:	———	———
	Cins	Tür

	Allium	cepa
Soğan:	———	———
	Cins	Tür

Cins adları ya bitkilerin Lâtince ve Yunanca eski adlarından alınmıştır veya çeşitli şekillerde (bitkinin mahallî adı, şahıs adı, şahıs adları, özellikleri vs. gibi) Lâtinceleştirilmiş terkiplerdir. Tür adları ise genellikle cins adlarına bağlı ve bunun herhangi bir özelliğini belirten sıfatlar şeklindedir. Meselâ: BeyazNilüfer (Nymphaea= Nilüfer/Alba= Beyaz).

Zirâatte tür kavramının altında kalan taksonlar önem taşırlar. Türden ayrı olarak daha alt kademelerde alt tür veya varyete (çeşit) kullanılır. Bu gibi durumda bitkinin tür adını ardışık alttür (Subsp) veya varyete (var) adı yer alır.

Zirâî çeşitler için de kültür (Cultivar veya cv.) kelimesi kullanılır. Misâl: Brassica oleracea (lâhana) var acephala (yaprak lâhana). Phaseolus vulgaris (fasulye) cv. Cucumis melo (kavun) cv. Topatan (Topatan kavunu).

Kâidelere göre tür adları küçük harfle, cins ve yukarı taksonlar büyük harfle başlar. Birbirine yakınlık, cinsler familyalar altında, familyalar da takım altında toplanarak yukarı doğru büyük gruplar teşkil ederler. Buna göre sistematikte taksonlar şöyle sıralanmaktadır:

Bitkiler âlemi (Regnum vegetabile)

Bölüm (Divisio)

Alt bölüm (Subdivisio)

Sınıf (Classis)

Alt sınıf(Subclassis)

Takım (Orda)

Alt takım (Suborda)

Familya (Familia)

Alt familya (Subfamilia)

Cins (Genus)

Tür (Species)

Alt tür (Subspecies)

Varyete (Varietas).

TÜRBE;

Alm. *Türbe (f),* **Fr.** *Turbé, turbeh (m),* **İng.** *Tomb.* Kabir üzerine yapılan binâ, oda. Vefât edeni ziyâret maksadıyla okumaya, duâ etmeye gelenleri yağmurdan, güneşten korumak için kabirlerin üzerine kurulan çadır vs. Türbe, etrâfı çevrilmiş yâhut üstü örtülmüş mezar yerine de kullanılmıştır. Arapça bir kelimedir. Kökü "türâb" veya "terb" kelimeleridir. Lügâtta, toprak, topraklı yer, bir şeyi toprakla örtmek ve üstüne toprak saçmak mânâlarına gelir. Türbe, ziyâret edilen büyük zâtların, evliyânın, şehitlerin, sultanların mezarlarına da denir. İlk türbeler, çadır, çardak, taş ve topraktan yapılmış oda şeklindedir. Türbede hizmet görenlere, türbenin temizlik vs. işlerine bakanlara "Türbedâr" denir.

Türbe, Türk-İslâm mîmârisinde çok yaygın olan bir yapı tarzıdır. Câmi, medrese, tekke ve zâviyelerin yanında bir türbeye de rastlanmaktadır. Birer sanat eseri olan türbelerin, basit, dört köşeli çeşitleri yanında, alınları(ön cephesi) çini ve mozaiklerle süslenmiş, cephe dış yüzlerine kesme taşlarla boydan boya çeşitli motifler işlenmiş, değişik yazı çeşitleriyle kitâbeler kazınmış, bâzan içleri de süslenmiş, pekçok türbe çeşitleri vardır. Türbelerin çatısı, kubbe, piramit ve konik şekiller arz eder. Bunların dört duvar üzerine kubbeyle örtülü olanlarına "türbe", silindirik veya çokgen gövde üzerine konik veya piramit çatıyla örtülü olanlarına da "kümbet" adı verilir. İslâm âleminde bu tür yapıların tavanı, genellikle birer kubbeyle kapalı olduğundan, bunlara yalnızca "kubbe" denmiştir. Türkler ise, bu yapılara "türbe" demişlerdir. Âzerbaycan ve İran'da kubbe yerine "kümbet", türbe yerine ise"türbet" isimleri kullanılmıştır. Şehitlerin hatırasına yapılmış "anıt-mezarlara" ise "meşhed" adı verilmiştir. Doğu Anadolu'da türbeye, pekçok yerde "kümbet" veya "künbet" denir. Arap ülkelerinde bu çeşit kubbeli mezarlar için "merebut" veya orada gömülü bulunan peygamber, âlim, veli... gibi din büyükleriyse "makam" adı kullanılmıştır. Makam-ı İbrâhim... gibi.

Göktürkler türbeye "bark" adını veriyorlardı. Göktürk ve Uygurlar zamânında görülen ve "kurgan" adı verilen mezarlar, Türklerin İslâmiyeti kabûlünden sonra yerini türbelere bırakmışlardır. Selçuklu Türkleri, malzeme olarak, tuğla, taş, kerpiç kullanmışlardır. Tuğladan örülmüş, çini ve mozaiklerle süslü büyük Selçuklu türbeleri yanında, tuğlanın yerini kesme taşların aldığı Anadolu Selçuklu türbeleri, bu türün belirli örneklerini teşkil etmektedirler. Taştan kurulu temel üzerine tuğladan gövdelerin oturtulduğu türbeler de vardır. Kitâbelerde yer alan hatlar kufî, nesih vs. süslü yazılardır. Bunlardan kubbe, çatının altında gizlidir. Dışarıdan konik veya piramit çatı görünür. Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar Türklerin göç yolları üzerinde bıraktıkları eserler dışında yeni bir sanatın, yeni bir zevkin en kuvvetli habercileri çok defâ küçük yapılar olan bu kümbetlerdir. Bunların görünüşlerindeki kuvvetli tesir, hatlarındaki sâdelik ve açıklık, o zamana kadarki anıt mezarlardan çok değişik ve karakteristik bir sanat üslûbuna işâret etmektedir. Bunlar eski Türk çadırlarının anıt-mezar hâlini alarak ölmezleşmiş şekilleridir. Selçuklular devrine âit en meşhur kümbetlerden bâzıları şunlardır: Kırşehir'de Melik GâziKümbeti, Erzurum yakınında Tercan'da Mama Hâtun Türbesi, Kayseri'de Ulu Kümbet ile Çifte Kümbetler ve Emin Bayındır Kümbeti, Döner Kümbet ve Sırçalı Kümbet, Niğde'deHüdâvend Hâtun Kümbeti, Sivas'taEratnaoğlu Hasan Beyin Güdük Minâre adındaki kümbeti, Hasan Kehf'te Dicle'nin sol kıyısında bulunan Zeynel Bey Kümbeti.

Osmanlılar zamânında, kısa zamanda gelişen ve yeni bir yapı üslûbuna kavuşan Osmanlı türbeleri, daha fazla İznik, Bursa veİstanbul havâlisinde toplanmışlardır. Anadolu Selçuklu sanatında görülen kesme taş süslemeleri, bu dönemde daha da geliştirilmiş, gövdeye ve kubbe kasnağına pencereler açılmış, kapı ve pencere üzerindeki süslemelere îtinâ gösterilmiştir. Bir yandan da çini ve mozaiklerle çeşitli süslemeler yapılmıştır. Bu işçilikte boya da yer almıştır. Türbenin dışına olduğu gibi içine de önem verilmiş, içte ve dışta duvar süslemeleri yapılmıştır. Osmanlı devrine âit türbelerin en güzel ve zengin örnekleri Bursa'da ve İstanbul'da bulunmaktadır. Bursa'da Yeşil Türbe, Sultan İkinci Murâd Türbesi, Şehzâde Mustafa Türbesi, İstanbul'da ise Eyyüb Sultan Türbesi, Fâtih Sultan Mehmed Han, Yavuz Sultan Selim Han, Kânûnî Sultan Süleyman Han, Sultan İkinci Selim Han, Hürrem Sultan ve Hadice Sultan Türbeleri... gibi herbirinin ayrı sanat değeri olan sayısız türbe mevcuttur. (Bkz. İstanbul)

İslâmiyette ilk yapılan türbe, Resûlullah efendimizin medfûn olduğu Hücre-i mutahheradır. Buraya Hücre-i Seâdet de denir. Resûlullah efendimiz, çok sevdiği zevcesi Âişe vâlidemizin odasında Hicretin on birinci (M. 632) senesi Rebî'ulevvel ayının on ikinci Pazartesi günü, öğleden önce vefât etti. Çarşamba gecesi, bu odaya defn edildi.

Hazret-i Âişe'nin odası, üç metre yüksekliğinde, kerpiçle hurma dallarından yapılmıştı. Hücre-i Seâdetin etrafı, hazret-i Ömer'in hilâfeti devrinde başlayarak çeşitli zamanlarda taş duvarla çevrilmiştir. Emevî halîfelerinin altıncısı olan Velid, Medîne vâlisiyken, duvarı yükseltti ve üzerini küçük bir kubbeyle örttü. Peygamber efendimizin hazret-i Ebû Bekr ve hazret-i Ömer'in kabirleri dışardan görülemez ve içeri girilemez oldu. Ömer bin Abdülazîz Medîne-i münevvere vâlisiyken 707 senesinde, Halife Velid'in emriyle, zevcât-ı tâhiratın (Peygamberimizin hanımlarının) odalarını yıktırıp, Mescid-i Seâdeti genişletirken, bu duvarın etrafına ikinci bir duvar yaptırdı. Bu duvar beş köşeliydi. Hiç kapısı

yoktu.

Hücre-i Seâdetin dış duvarının etrafı, 1189'da demirden yapılıp, yeşile boyandı. Bu parmaklığa Şebeke-i Seâdet denir. Şebeke-i Seâdetin kıble tarafına (Muvâcehe-i Seâdet), doğu tarafına (Kadem-i Seâdet), batı tarafına (Ravda-i Mutahhera) ve kuzey tarafına (Hücre-i Fâtıma) denir. Mekke-i mükerreme şehri, Medîne-i münevvere şehrinin güneyinde olduğu için, Mescid-i Nebînin ortasında, yâni Ravda-i Mutahherada, Kıbleye dönen kimsenin sol tarafında hücre-i Seâdet, sağ omuzu tarafında ise, Minber-i şerîf bulunur.

847 senesinde, Şebeke-i Seâdetin bulunduğu yerle dış duvarlarının arasına ve bu yerin dışına mermer döşendi. Mermerler, zaman zaman değiştirildi. Son olarak Sultan Abdülmecîd Han döşetti.

Hücre-i Seâdetin beş köşeli duvarları yapılırken üzerlerine bir de küçük kubbe yapılmıştı. Bu kubbeye (Kubbe-tün-nûr) denir. Osmanlı pâdişâhlarının gönderdikleri (Kisve-i şerîfe) bu kubbe üzerine örtülürdü. Kubbe-tün-nûr üzerine gelen, Mescid-i Saâdetin büyük yeşil kubbesine (Kubbe-tül-Hadrâ) denir. Şebeke-i Seâdet denilen parmaklığın dış tarafına örtülen kisve, Kubbe-i Hadrâ altındaki kemerlere asılırdı. Bu iç ve dış perdelere (Settâre) denir. Şebeke-i Seâdetin doğu, batı, kuzey taraflarında birer kapısı vardır. Şebeke-i Seâdet içine Harem-i şerîf ağalarından başka kimse, duvarlarının içine ise, hiç kimse giremez. Çünkü kapıları ve pencereleri yoktur. Yalnız kubbe ortasında ufak bir delik olup, tel kafesle kaplıdır. Bu deliğin hizâsında olarak, Kubbe-i Hadrâya da bir delik açılmıştır. Mescid-i şerîf kubbesi 1837 senesine kadar kurşun rengindeydi. Sultan İkinci Mahmûd-ı Adlî Hanın emriyle yeşile boyandı. 1872'de, Sultan Abdülazîz Hanın emriyle boya yenilendi.

Hücre-i Seâdetten sonra ilk yapılan türbeler, Bakî' kabristanında, Resûlullah'ın mübârek zevcelerinin, kabirleri üzerine yapılmış olan kubbedir. Zeyneb binti Cahş vâlidemiz pek sıcak günde vefât etmişti. Hazret-i Ömer kabir kazılırken cemâati güneşten korumak için, kabir üzerine çadır kurdurdu. Çadır, uzun zaman kabir üzerinde kaldı. Bundan sonra, kabirler üzerine çadır, çardak, zamanla, türbeler yapıldı.

Dînimiz türbe yapmayı yasak etmemiştir. Türbe yasak olsaydı, Eshâb-ı kirâm, Resûlullah efendimizi ve hazret-i Ebû Bekr'i ve hazret-i Ömer'i oda içine defnetmezlerdi. Türbe ölüye tapınmak için yapılmaz. Ona sevgi ve saygı göstermek ve okumaya, duâ etmeye gelenleri yağmurdan, güneşten korumak için yapılmaktadır. Sâlihleri âlimleri sevmemizi, onlara saygılı olmamızı dînimiz emretmektedir. Câhil halk, ölüyü toprak altında görünce onu kendinden aşağı sanır. Türbeyi, sandukayı ve herkesin saygı ile ziyâret ettiğini görünce, o da saygılı olur. Yâni türbe ölü için değil, dirilerin saygılı olup, velîden istifâde edebilmeleri için yapılmaktadır.

Evliyâ, ölüyken de, diriyken de birşey yaratmaz. Allahü teâlânın yaratmasına sebep olur. Türbeler ve evliyâ mezarlarını ziyâret edenler, bunlara tapınmaz. Onların ruhlarını vesile ve kendilerine şefâatçı ederek dilediklerini Allahü teâlâdan isterler. Adakta bulunanlar, adaklarını Allah için yaparlar ve bundan hâsıl olan sevâbı bir veya birçok velînin rûhuna hediye ederler. Türbe ziyâreti, türbenin binâsı, taşı toprağı için değil, orada medfun bulunan zat için yapılır. Bu kabir ziyâreti, dînimizde câiz ve çok sevâbdır. Bâzılarının buna şirk demeleri dînî esaslara dayanmamaktadır. Ölmüş atalara tapınmak veya bunları yaratıcıya ortak yapmak, târihte görülmüş sapık inançlardandır. Müslümanların kabir ve türbe ziyâretlerinin bu bozuk inançlarla hiçbir alâkası ve benzerliği yoktur.

Türbelere bez bağlamak, mum yakmak ve benzeri şeyler, câhiller tarafından uydurulmuş şeyler olup, dînimizde yeri yoktur. Bu gibi hurâfelerden bâzıları Hıristiyanlık ve Yahûdîlikten alınarak bilgisiz kimseler arasında yayılmıştır.

Türkiye'de açık olan tekkeler ve ziyâret edilmekte olan türbeler, 3 Eylül 1341(1925) târihli kararnâme ve daha sonra 20 Kasım 1341 (1925) târihinde Vekiller Heyetince (Bakanlar Kurulu) kabul edilen 677 sayılı "Tekke ve Zâviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedârlıklarla Birtakım Ünvanların Men ve İlgasına Dâir Kânun" ile kapatılmıştır.

İlk defâ türbelerin açılması 30.3.1950 târihine rastlar. 25 senelik bu zaman zarfında türbeler bakımsız bırakılmış, yangın ve yağmur gibi tabiî âfetlere mâruz kalmış, tâmir edilmediği gibi, kendi hâline bırakılması sebebiyle bir kısım kıymetli eşyâlar kaybolmuş veya zâyi olmuştur. 1950 yılında Bakanlar Kurulu karârıyla türbelerin tamâmı açılmasa da bu güzel faâliyet daha sonraki târihlerde devâm etmiş ve imkân nispetinde türbeler birer birer açılmaya başlanmıştır.

1.3.1950 târihinde 5566 sayılı kânunla 20.11.1925 târihli 677 sayılı kânunun 1. maddesine şu fıkra eklenmiştir.

Türbelerden Türk büyüklerine âit olanlarla, büyük sanat değeri bulunanlar, Millî Eğitim Bakanlığınca umûma açılabilir. Buraların bakımı için gerekli memur ve hizmetliler tâyin edilir. Açılacak türbelerin listesi Millî Eğitim Bakanlığınca hazırlanır ve Bakanlar Kurulunca tasvib edilir.

Bu kânundan sonra, 30.3.1950 târihinden îtibâren aşağıdaki türbeler ziyârete açılmıştır.

Fâtih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim, Sultan İkinci Mahmûd, Mustafa Reşîd Paşa, Barbaros Hayreddîn Paşa, Mîmar Sinân, Gâzi Osman Paşa, Eyyûb Sultan.

Daha sonra 11.3.1967 târihinde Bakanlar Kurulu kararıyla; Sultan Birinci Ahmed, Sultan İkinci Selim, Sultan Üçüncü Mehmed, Sultan ÜçüncüAhmed türbeleri açıldı.

16 Şubat 1990 târihinde, 677 sayılı kânunun 1. maddesinin 5566 sayılı kânunla ilâve edilen fıkrası değiştirilerek Bakanlar Kurulunun kararı kaldırıldı. Kültür Bakanlığının onayı yeterli görüldü. Bu târihten sonra da; Aziz Mahmûd Hüdâyî, Merkez Efendi, Sümbül Efendi türbeleri ziyârete açıldı.

TÜRBİN;

Alm. *Türbine (f),* **Fr.** *Turbine (f),* **İng.** *Turbine.* Akan bir akışkandan enerji alıp, bu enerjiyi bir milin dönme hareketine çeviren makina. Türbin mili (şaftı) başka bir makinaya doğrudan doğruya veya dişliler vâsıtasıyle bağlanırsa böyle bir makina faydalı işler yapmak üzere türbin tarafından harekete geçirilir.

Kullanıldıkları sıraya göre sınıflandırılan basit ve güçlü makinalardan meydana gelen türbinlerin üç ana çeşidi hidrolik veya su türbini, buhar türbini ve gaz türbinidir (Bkz. Gaz Türbini). Hidrolik türbin, yalnız hidroelektrik tesislerinde elektrik jeneratörünü tahrik ederek aydınlatma ve sanâyi için elektrik gücü üretimini sağlamak üzere kullanılır. Buhar türbini, esas olarak yine elektrik üretmek üzere elektrik jeneratörünü tahrik etmek için nükleer güç tesislerinde ve termik santrallarda kullanılır. (Bkz. Buhar Türbinleri)

Türbinin esas mekanik özelliği dönen bir eleman oluşudur. Buna rotor denir. Rotor bir şaft (mil) üzerine tespit edilmiştir. Çevresinde kanatlar, bıçaklar ve hazneler bulunmaktadır. Akan sıvı bunlara çarptığında, sıvının enerjisi rotora geçerek onun ve türbin şaftının dönmesini sağlamaktadır.

Çalışma prensipleri: Yukarıda bahsedilen üç tip türbinde çalışma prensibi olarak ya akışkanın etkisini veya tepkisini kullanmaktadırlar. Bu şekilde çalışma prensibi bakımından ikiye ayrılırlar:

Etkili türbinde, adından da anlaşılacağı gibi, türbin bir veya daha çok yüksek hızdaki rotorun kanatlarına çarpan yüksek hızlı akışkan jeti ile döndürülür. Jet hızı sebebiyle kullanılan enerji kinetik enerjidir. Bu çeşit türbinde, akışkan, herhangi bir anda sâdece kanatlardan bâzısı ile temas eder. Bu şekilde sıvı rotorun bütün kanatlarını doldurmadığından etkili türbinler, sâbit basınçlı türbinler olarak bilinir.

Tepkili türbinlerdeyse, sâbit yönlendirici kanatlarda basınç kısmen düştükten sonra, rotor kısmında basınç daha da düşer. Akışkan, türbinin bütün çevresini kaplayacak şekilde verildiğinden, aynı güçteki etkili türbinlere göre bu tiplerde rotor çapı daha küçüktür. Tepkili türlerinin sâdece bir kısım gücü, akışkanın hızından elde edilmektedir. Geri kalan güç ise rotorun ön ve arka kanatları arasındaki basınç farkından elde edilmektedir.

Türbinin dönen milinin gücü, birkaç şekilde kullanılabilmekteyse de, bunun en yaygın şekli milin doğrudan doğruya elektrik jeneratörüne bağlanmasıdır. Verilen frekanstaki bir alternatif akımın üretimi ve taşınması jeneratörün sâbit bir hızda dönmesini icâbettirdiğinden, yükteki değişmelere müsâde edecek ölçüde bir çeşit yönlendirme ve düzenleme faaliyetiyle teçhiz edilmelidir. Bu da türbine verilen akışkan miktarının kontrol edilmesiyle sağlanır.

Hidrolik türbin: Hidroelektrik tesisindeki, hidrolik türbine enerji, yüksek bir depodaki suyun daha düşük seviyedeki türbine düşürülmesiyle sağlanır. (Bkz. Hidroelektrik Enerji)

TÜREV;

Alm. *Ableitung (f), Differentialquotient (m),* **Fr.** *Dérivé (m),* **İng.** *Derivative.* Diferansiyel hesabın bir bölümü olarak matematik analizde kullanılan temel bir kavram. Türev (müştak) kelimesi; türemiş, başka şeyden çıkmış, anlamında genel olarak da kullanılır. Petrol türevleri gibi.

Matematikte bağımsız bir (x) değişkeniyle buna bağlı olarak değişen bir (y) değişkeni arasındaki ilişkiyi ifâde eden eşitliğe fonksiyon adı verilir. Bir fonksiyonda (y)nin (x)e göre âni (bir andaki) değişme nispetine türev denir. Birçok formüllerde bu nispetin tâyini gerekir. Meselâ serbest düşme, atış ve diğer hareket problemlerinde yolun zamana göre türevi, hızı ve hızın zamana göre türevi, ivmeyi (hızın birim zamandaki değişme miktarını) verir. Maksimum (azamî, en büyük) ve minimum (asgarî, en küçük) değerlerin bulunması için de türev alınıp sıfıra eşitlenir ve (x) hesaplanır. İkinci türev negatifse bu (x) için (y) maksimum aksi halde minimum olur. İkinci türevin sıfır olduğu nokta bir eğrinin büküm (yön değiştirme) noktasıdır. Herhangi bir eğrinin bir noktasındaki teğetinin eğimi türevin bu noktadaki

değerine eşittir.

Türevi, Newton (y) ve Leibniz (dy/dx) şeklinde göstermiştir. Bu gösteriş x'in bağımsız değişken olduğunu ve türevin ortalama değişim miktarlarının oranını, belirttiğini ifâde eder. Buna karşılık bu gösteri türevin bölme işlemi sanılması gibi bir mahzura sâhiptir. Halbuki türev kesir (bölüm) hâlindeki bir fonksiyonun limiti olup, kendisi bir bölme değildir. Lagrange ise türevi (y') ile göstermiştir. d/dx sembolü (türev alma operatörü) kendinden sonra gelen fonksiyon (x)e göre türevinin alınacağını ifâde eder.

Türevin aritmetik teorisi: Bir y= f(x) fonksiyonunda x, Dx kadar artınca, y, Dy kadar değişsin. Fonksiyondaki artışı değişkendeki artışa bölerek türev bulunur:

$$\frac{dy}{dx} = \lim_{Dx \to 0} \frac{f(x + Dx) - f(x)}{x}$$

Bâzı türevler:

y= a= sâbit $\rightarrow$ y'= 0

$y= ax^n$, $y' = n.ax^{n-1}$

y= sin x, y'= cos x

y= cos x, y'= -sin x

y= exy'= ex

y= lnx,y' = l/x

u ve v, x'e bağlı iki fonksiyonsa:

y= u±v, y'= u' ± v'

y= u,v, y'= u'v+v'u

$$y= u/v,\ y' = \frac{u'v-v'u}{v2}$$

$$y= v, \frac{dy}{dx} = \left(\frac{dy}{dv}\right) . \left(\frac{dv}{dx}\right)$$

$$dy/dv = \frac{1}{\frac{dv}{dy}}$$

y'nin x'in bir fonksiyonu olduğunu gösteren y= f(x) ifâdesinde türev, f'(x) şeklinde de yazılabilir. İkinci, üçüncü... türevler y", y"' olarak gösterilir.

Çok değişkenli fonksiyonlarda, değişkenlerden biri hâriç diğerleri sabit kabul edilerek alınan türeve bu değişkene göre kısmî türev adı verilir ve (ğy / ğx) işâretiyle gösterilir. Uzaysal bir eğrinin eğimini bulmada, gaz karışımlarının kısmî basınçlarının hesabı gibi kısmî özellik hesaplarında kullanılır.

TÜRGİŞLER;

Talas-Çu-İli-Isık Göl sahalarında hüküm süren Türk devleti. İstemi Kağan, 552'de devlet kurarken Göktürk Federasyonuna dâhil olan Türgişler, 7. yüzyılda Göktürkler zayıflayınca toparlandılar. Türgişlerin bilinen ilk liderlerinden Baga Tarkan ünvanlı U-çe-le, 630'dan sonra, herbirinin yedi bin askeri bulunan yirmi kumandan ile bir ordu kurdu. Biri Çu üzerinde, diğeri İli'nin kuzeyinde iki merkeze sâhip oldu. Turfan ve Kuça eyâletlerine kadar hâkimiyetini genişletti. On-oklar ülkesine sâhip oldu. Göktürklerin tekrar toplanmasıyla, Türgişlerin ilerlemesi durduruldu. Çinliler ve Kırgızlar ile Göktürklere karşı ittifak kurmaları aleyhlerine oldu.

Çin kaynaklarında yazdığına göre; Türgişler ülkesi, U-çe-le'den sonra oğulları So-ko ve Çe-mu arasında taksim olunup, bunlar sırasıyla iktidar mevkiine geçtiler. Türgişler, Göktürklerin taarruzlarıyla Seyhun Nehri kıyılarındaki Kengeres'e doğru çekildiler. Su-ku-Çor, Göktürklerle mücâdele esnâsında,

717'de kağan seçilmesiyle Göktürklerden ayrılan Türk topluluklarını etrafında topladı. Su-ku-Çor'un merkezi Talas'ın kuzeybatısındaki Balasagun idi. Mâverâünnehr'e kadar gelen Emevî ordusuyla mücâdele etti.

Su-lu-Çor 738'de kumandanlarından Kul-Çor tarafından öldürülünce devleti, Kara ve Sarı Türgişler olmak üzere ikiye ayrıldı. Türgişler'in bölünmesini Çinliler tahrik ediyordu. Çin'in Türk liderlerini birbirine düşürme taktiği neticesinde meydana gelen mücâdelede Sarı Türgişler üstün çıktı. Sarı Türgiş lideri Baga Tarkan ünvanlı Kül-Çor kendini Kağan îlân etti. Kül-Çor, Çin nüfuzu ile mücâdeleye başlayınca, Çinliler KaraTürgişleri desteklemeye başladı. Türgişlerin iç mücâdelesinde Kara Türgişler üstün gelince, bunlardan İlteriş Kutluğ, kağan oldu. Türgişler, 8. yüzyılın ortalarından sonra Uygur hâkimiyetine girdiler. Bilâhare bölgeye Karahanlılar hâkim oldular (766).

TÜRK (Bkz. Türkler)

TÜRK DİL KURUMU (TDK);

Türk dil ve edebiyatını ilmî açıdan ele alıp araştırmak ve bu alanda yayınlar yapmak gâyesiyle 1932 yılında Atatürk tarafından kurulan kamu kuruluşu.

12 Temmuz 1932'de Mustafa Kemal'in öncülüğünde Türk Dili Tetkik Cemiyeti adıyla kurulan Kurumun, kurucuları arasında Samih Rıfat, Rûşen Eşref Ünaydın, Celal Sahir Erozan, Yakup Kadri Karaosmanoğlu da yer aldılar. 26 Eylül 1932'de toplanan I. Türk Dil Kurultayında 26 Eylülün Dil Bayramı olarak kutlanması kabul edildi. Sonraki yıllarda uygulanacak olan proğramların ilkeleri tespit edildi. Kurultaydan sonra halk ağzından söz derleme çalışmalarına öncelik verildi. Bakanlar Kurulunca onaylanan yönetmelikle vâli, kaymakam gibi mahallî idârecilerin başkanlığında kurullar teşkil edilerek, birkaç ay içinde 130.000 dolayında fiş derlendi. Ekim 1933'te başlayarak **Türk Dili Belleteni** adlı dergiyi çıkaran cemiyet bir yıl sonra Osmanlıcadan Türkçeye söz karşılıkları tarama dergisini hazırladı. Türk dilinin zenginliklerini ortaya koymak için gayret eden Cemiyetin adı 1934'te toplanan II. Türk Dil Kurultayında Türk Dili Araştırma Kurumu, 1936'daki III. Türk Dil Kurultayında da Türk Dil Kurumu olarak değiştirildi. Türk dilinin ağız farklılıklarını, söyleyiş zenginliklerini ortaya çıkarmak için gerekli malzemeler toplandı, hatta bu malzemelerin bir kısmı incelendi. Bunun yanında Türkiye ağızlarından toplanan kelime serveti, **Derleme Dergisi** adı altında 12 ciltlik bir eser de neşredildi.

Derleme, tarama, sözlük, dilbilim ve dilbilgisi, terim, yayın ve tanıtma kolları aracılığıyla birçok genel ve özel sözlük, kılavuz, belleten, ayrıca Göktürk Yazıtlarından **Mecmuat-ün-Nezâir** gibi çok sayıda eski eser yayınlandı. 1951 den îtibâren **Türk Dili Dergisi** yayımlandı.

Başlangıçta birçok faydalı çalışmalar ve eserler ortaya kondu. Fakat Agop Dilaçar adında Türk olmayan birisinin başında bulunduğu Türk Dil Kurumu zamanla kuruluş gâyesinden uzaklaştı. Aslı Türk dilinden olmayan ve Türk dili kâidelerine uymayan yeni kelimelerin uydurulması, İslâm kültürünün tesiriyle Türkçeye girmiş olan Arapça ve Farsça asıllı kelimelerin tasfiye edilmesi, Türk dili üzerinde ve Türk toplumunda kapanması güç olan yaralar açtı. Güzel maksatlarla kurulan Türk Dil Kurumunun çatısı altına sığınan ard niyetli kimseler, Türk dili üzerinde büyük tahribat yaptılar. Bu tahribat neticesinde dedeyle torun anlaşamaz hâle geldi. Bu uydurmacılık ve tasfiyeciliğin açtığı yara yazı dilimizi hayli yozlaştırdı. Daha sonraki yıllarda bu ard niyetli kişilerin sığınak yeri hâline gelen Türk Dil Kurumu 12 Eylül 1980 askerî harekâtından sonra hazırlanan Anayasa'nın 134. maddesine dayanılarak çıkartılan 2876 sayılı Atatürk Kültür Dil ve Târih Yüksek Kurumu Kânunu'nun yürürlüğe girmesi üzerine özel hukuk tüzel kişiliğini kaybetti. Atatürk Kültür Dil ve Târih Kurumuna bağlı bir kısım hâline getirildi.

Türk Dil Kurumu 1955'ten başlayarak çeşitli dallarda ödüller verdi. Ödüller her yıl 26 Eylül Dil Bayramında Ankara'da yapılan törenle sâhiplerine verildi. Ödül verilen dallar farklı yönetmeliklere göre zaman zaman değişti. 17 Ağustos 1983 târih ve 2876 sayılı kânunla Atatürk Kültür Dil ve Târih Yüksek Kurumuyla birleştirilmesinden sonra Türk Dil Kurumu ödülleri kaldırıldı. Türk Dil Kurumu ödüllerini alanlardan bâzıları şunlardır: Bilim dalında 1955 ödülünü Abdülhak Hamid Tarhan, 1957 ödülünü C.O. Tütengil, 1960 ödülünü H. Batuhan, 1977 Ödülünü E. Kongar kazandılar. Sanat dalında; 1955 ödülünü Cahit Külebi, 1964 ödülünü Behçet Necâtigil, 1969 ödülünü Necâti Cumalı, Roman dalında; 1958 ödülünü Oktay Akbal, 1962 ödülünü N. Meriç, 1968 ödülünü Kemal Tahir, 1971 ödülünüFakir Baykurt aldılar. Hikaye dalında; 1958 ödülünü T. Yücel, 1968 ödülünü S.Kocagöz, 1969 ödülünü Orhan Kemal aldılar. Oyun dalında; 1960 ödülünü Orhan Asena, 1970 ödülünü Aziz Nesin, 1972 ödülünü Haldun Taner, 1974 ödülünü A. Ağaoğlu, 1980 ödülünü R. Bilginer kazandılar. Deneme, eleştiri, gezi dalında; 1962 ödülünü F. Otyam, 1965 ödülünü C. Atıf Kansu, 1978 ödülünü Çetin Altan kazandılar. Bu dallardan başka bâzı dallarda da verilen ödüllerin umûmiyetle siyâsî ve taraflı olduğu dikkati çekmektedir.

TÜRK DİLİ;

Alm. *Türkische Sprache (f),* **Fr.** *Langue (f) turque,* **İng.** *Turkish Language.* Türk milletinin konuştuğu dil. Türk dili Ural-Altay dil grubuna dâhil olup, Moğol, Tunguz, Kore ve Japon dillerinin de aynı âilede yer aldığı Altay dilleri âilesi veya Altay dilleri topluluğuna mensuptur. Yapı bakımından Altay dilleri âilesine giren bütün dillerde olduğu gibi, Türkçe de eklemeli (mülâsık= yapışkan) dillerdendir.

İlk devreleri karanlık olmakla birlikte elde bulunan vesîkalar ve Çin kaynaklarının verdiği bilgiler Türk dilinin geçmişinin târih öncesine gittiğini göstermektedir. Ancak, Türkçe derli toplu metinler, Yenisey-Orhun mezar taşları ile ele geçmiştir. Bilhassa Orhun Âbidelerinde işlenmiş bir Türkçe ile karşılaşılması, Türklüğün kendine has alfabe sistemi, dil ve târih şuurunun bulunmasına bakılırsa Türk dilinin târih îtibâriyle daha eski zamanlara götürülebileceği fikrini vermektedir. Zâten bu sahanın âlimleri, Orhun Âbidelerindeki işlenmiş ve gelişmiş Türkçeye bakarak, dilin târihî devrelerini mîlâttan önceki devirlere çıkarmaktadırlar. Şimdiye kadar Rusya ve Çin sınırları içinde bulunması, yapılacak kazıları imkânsız kıldığından Türk dilinin eskiliği meselesi şimdilik bu kadar aydınlatılmıştır. Esik, Kurgan vs. gibi kazılar da zâten Ruslar tarafından yapılmaktadır. Aydınlatıcı bilgiler bu îtibârla sınırlı olmaktadır. Ancak, bundan sonraki çalışmalar, Türk dili için ümit verebilir.

Geçmişiyle birlikte Türkçe; Altay, En Eski Türkçe, İlk Türkçe, Eski Türkçe, Orta Türkçe, Yeni Türkçe ve Modern Türkçe devri olmak üzere yedi ana devrede ele alınmaktadır.

Altay devri; Türk-Moğol dil birliğini meydana getirmekte olup, Türkçenin Moğolca ile ayrılmaya başladığı veya bir olduğu devirdir. Kısaca bu devir Türk ve Moğol dillerinin ana kaynağını teşkil etmektedir.

Proto-Türkçe de denilen En Eski Türkçe devriyle İlk Türkçe devirleri hakkındaysa kesin bilgi bulunmamakta ve Türk dilinin bu devreleri karanlık kalmaktadır. Ancak Türkçenin mîlâttan önceki ve mîlâttan sonraki 1000 yıla yakın bir zamanı bu devrenin içindedir. Bu devrin temsilcisi Hunlar olup, haklarındaki bilgiler, derme çatma ve dağınık da olsa, Çin kaynaklarından elde edilmektedir.

Eski Türkçe devri; Göktürklerin târih sahnesine çıkmasıyla başlamıştır (536). Kağanlığı Türk dilli milletlerin teşkil ettiği Doğu ve Batı Göktürk Devleti 630 yılında doğup 659 yılında da Batı Çin idâresine geçmiştir. Bu esâretten ve durgunluktan sonra ikinci defâ Göktürkler Kutlug Kağan ve VezirTonyukuk'un önderliğinde bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. 682 yılından sonra olan bu ikinci silkiniş ve kuruluş devrinde Eski Türkçe eserler yazılmıştır. Geçmişin musîbetlerinden ve tecrübesizliklerinden gelecek nesillerin ders almasını ve Türk milletinin yok olmamasını, düşmanın tatlı sözüne ve yumuşak hediyelerine aldanılmamasını isteyen vezir ve kağanlar kendi ağızlarından, Orhun Âbideleri diye adlandırılan târihî eserleri mîrâs bırakmışlardır.

Kendilerine has bir alfabeyle yazılan Orhun metinleri taşlar üzerine kazılmıştır. Âbideler, Vezir Tonyukuk, Bilge Kağan ve Kültigin Han adına dikilmiş olup, kullanılan dil bir hayli işlek ve açıktır. Bilhassa Bilge Han Âbidesinde Türkçe sanat kâbiliyetini de sergilemiş ve alabildiğine gür bir hitâbet dili kullanılmıştır.

Eski Türkçe devrinin belgeleri yalnız Göktürklerden kalan târihî miras değildir. Bu devre Uygur Türklerinin de katkısı vardır. Yalnız Uygur metinleri daha çok dînî olup, Türk dilinin Uygurlara âit kısmı, Budizm, Mani, Nasturî vs. gibi dinlere âittir. Uygurlar önceleri Göktürk yazısını kullanmakla birlikte daha sonra bu millî alfabeyi terk etmişler ve Soğdlar tarafından kullanılan Uygur alfabesini almışlardır. Bu alfabe Türkçenin seslerini karşılamak yönünden Göktürk alfabesine nispetle fakirdir. Ancak her iki alfabenin müşterek tarafı, İslâmî Türk yazısında olduğu gibi, sağdan sola okunup yazılmasıdır. Bir de Uygur alfabesinde harfler birleşebilmektedir. Uygur harfleri ayrıca Moğollar tarafından da kullanılmıştır. Ancak Uygurların Manihey yazısını da kullandıklarını belirtmek gerekir. Göktürk yazısını ise târihte yalnız Göktürkler kullanmışlardır.

Eski Türkçeyi gerek Göktürk, gerekse Uygur Türklerinin bıraktığı eserlerden tâkip etmekteyiz. (Bkz. Türk Edebiyatı)

Orta Türkçe devrinde Türklük dünyâsı yeni bir medeniyete açılmış ve Türkçe, İslâm dünyâsı içinde yer almıştır. Türklük bu devre kadar çeşitli dinlere girmiş çıkmış olmakla beraber hâlâ bir arayışın içindedir. O tabiatına en uygun dînin nihâyet İslâmiyet olduğunu anlamış. Onuncu asrın başlarında Karahanlıların kurduğu devlet sâyesinde yeniden toparlanmış, Satuk Buğra Han (ölm. 992)ın da 950 yılında bu dîni kabulüyle İslâmî inanç içindeki yerini resmen almış ve târih boyunca üzerine düşen vazifeyi hakkıyla yapmıştır.

Bu bakımdan Orta Türkçe devresine giren eserler, pek azı müstesna, ana kaynak olarak verilen Türk âdet ve örfleri yanında İslâmîdirler. Türk dili de bu medeniyete geçişle artık yeni kelimelere açılmıştır. Bu devrin dil yâdigârlarının ilki **Kutadgu Bilig** ve **Dîvânü Lügâti't-Türk'**tür. Yûsuf Has Hacib **Kutadgu Bilig'**i ile Türkçenin bu devirdeki kâbiliyetini ortaya koyarken, Kaşgarlı Mahmûd da **Dîvânü Lügâti't-Türk** adlı eseriyle baştan başa Türkçeyi, şive ve ağızlarına kadar incelemeye çalışmış ve bu

sahada ilk defâ eser yazma şerefini kazanmıştır.

Kaşgarlı'nın **Dîvânü Lügati't-Türk'**ü bir tarafa bu devre içine **Kutadgu Bilig** de dâhil Müşterek Orta-Asya Türkçesiyle yazılan bütün eserler girmektedir. Yalnız Türklük âleminin dağınık olması ve çeşitli yerlerde yeni kültür merkezleri kurmaları Türkçenin yeni şîve ve ağızlarını meydana getirmiştir. Samanoğulları ve Gaznelilerin idâresi altında bulunan yerlerde de çeşitli eserler verilmiştir. Başta **Kutadgu Bilig** olmak üzere **Atabetü'l-Hakâyık,** Ahmed Yesevî'nin **Hikmetler'**i ve daha pekçok eser Müşterek Orta-Asya Türkçesinin Kaşgar şîvesi veya ağzıyla yazılmıştır.

Müşterek Orta-Asya Türkçesinin Batı Türkistan şîvelerinin merkezini Harezm ili teşkil etmektedir. Bu şîvenin belli başlı kültür merkezleriyse Yedisu, Merv ve Buhara şehirleri olmuştur. Bölge çeşitli Türk ağızlarının varlığını koruduğu ve gösterdiği bir yer olmakla Kaşgar'a nispetle daha çok karışıklık göstermektedir. Bu bölgenin en karekteristik eseri Ali oğlu Mahmûd'un **Nehcü'l-Ferâdis**'idir.

Orta Türkçe devrinin içinde yine 13. yüzyıldan sonra batıda Osmanlı; kuzey ve güneyde Kıpçak; doğuda ise Çağatay Türkçesi yer almaktadır. Bu Türk şîvelerinde, Orta Türkçe devrinde pekçok eser yazılmış, bilhassa Kıpçak ve Çağatay Türkçesi sahalarında dille ilgili olan, gramer ve lügât kitaplarına geniş yer verilmişti. Çağatay Türkçesi, eserlerini bilhassa 15. yüzyıla doğru Semerkant ve Herat gibi kültür merkezlerinde vermiştir. (Bkz. Türk Edebiyâtı maddesi, Çağatay kısmı)

On beşinci yüzyıldan sonra Orta Türkçe yerini **Yeni Türkçe** devresine bırakmıştır. Türkçenin bu devresi 20. yüzyıla kadar sürmüştür. Bu devirde Türklüğün tek bir alfabe sistemi vardır. Bütün Türk dünyâsı İslâmî Türk alfabesini kullanmakta ve bu alfabeyle anlaşma gayet kolay olmaktaydı. Bu devir Türkçesi en büyük dil yâdigârlarını Osmanlı Türkçesiyle vermiştir. (Bkz. Türk Edebiyatı maddesi, Osmanlı kısmı). Ancak Türkçenin dış ve iç yapısı yönünden pek fazla değişmeye başlaması, bu devirde dilde çeşitli akımların doğmasına sebep olmuştur.

Türk yazı dili: Türkçe, yazılı edebiyata geçerken Arap, Fars, Çin, Yunan vs. gibi belli başlı dillerin dışında pekçok batı dili henüz yazılı edebiyata geçmemiştir. Fransız edebiyatı 14. Rus edebiyatı ise 11, İspanyol edebiyatı 12, İtalyan ve Alman edebiyatları 13, İngiliz edebiyatı 15. yüzyıldan sonra yazılı edebiyata sâhiptirler. Dolayısıyle yazı dillerinin ortaya çıkması da Türkçeden bir hayli sonradır.

Türkçenin devrelerinden bahsederken Türk dilinin ilk yazılı vesikalarının Eski Türkçe devrinde olduğu zikredilmişti. Eski Türkçe, Türklüğün 11. yüzyıla kadar devam eden tek yazı dilidir. Eski Türkçeden sonra batıya yapılan göçler ve yeni kültür merkezlerinin teşekkülüyle Türkçe çeşitli bölgelerde farklılıklar göstermeye başlamıştır. Kaşgarlı Mahmûd bu hususta **Dîvân'**ında ilk bilgi veren dil âlimlerinden ve araştırıcılardandır.

Eski Türkçeden sonra Türk yazı dili, Batı ve Kuzey-Doğu Türkçesi olmak üzere iki ana kola ayrılmıştır. Orta Türkçe devresinde görülen bu ayrılma batıda Osmanlı ve Âzerî Türkçesini ortaya çıkarırken, Kuzey-Doğu Türkçesi de; kuzeyde Kıpçak, doğuda Çağatay Türkçesini meydana getirmiştir. Bunlardan Osmanlı Türkçesi, Türklüğün uzun ömürlü ve kesintisiz olan, en büyük yazı dilidir. Yerini 1908'den sonra Türkiye Türkçesine bırakmıştır. Batı Türkçesinin doğu dâiresini meydana getiren Âzerî Türkçesi ise, şifahî edebiyatın ve şiir an'anesinin tesiriyle varlığını sürdürmüştür. Çağatay Türkçesi de yerini Modern Özbek Türkçesine bırakmakla birlikte Doğu Türkçesini bugün; Kazak, Kırgız, Özbek vs. temsil etmektedir. Doğu Türkistan'ın dili olan Modern Uygur Türkçesi de aynı dâire içinde yer almaktadır.

Batı Türkçesinin doğu kolu olan Âzerî Türkçesiyse önceleri Tebriz ağzına dayanmakla birlikte sonraları Bakü ve Karabağ ağızlarının yayılmasıyla üçlü bir kültür merkezine sâhip olmuştur. Bakü ve Karabağ bu şîvenin Kuzey, Tebriz ve İran kısmı da Güney dalını meydana getirmektedir. Bu ayırma daha çok Âzerî Türklüğünün siyasî parçalanmaya tâbi tutulmasıyla ortaya çıkmıştır. Bölgede fırsat ele geçince istiklâl îlân eden bâzı hükümetler hemen Türkçe tedrisata başlamışlar ve Türkiye'den öğretmenler getirerek dil birliğine yönelmişler. Ancak bu hareketler İran ve Rusya'nın işbirliğiyle yok edilmiş, zaman zaman bu işbirliğinin içine İngiltere de katılmıştır.

Türkçenin Ana Türkçeye bağlı olan iki lehçesi daha vardır. Bunlar; Çuvaş ve Yakut lehçeleridir. Ana Türkçe'de birleşen bu lehçeler; yukarıda sözü edilen şîvelerden ayrı bir yol tâkip ederek, târih boyunca günümüze kadar gelmişlerdir. Bunlardan Çuvaşça Türk-Moğol dil akrabâlığının ve birliğinin aydınlatılmasında köprü vazîfesi gören mühim bir lehçedir. Fikir ve düşünce îtibâriyle asıl Türklükten ayrılmayan bu lehçe, kendine mahsus ayrı bir yol tâkip etmiştir. Bugün anlaşılmaz bir durum arz etmektedir. Zâten lehçe; bir dilin bilinmeyen bir zamanda kendisinden ayrılan ve anlaşılmayacak kadar farklılıklar gösteren koluna denmektedir. (Bkz. Diyalekt)

Türk dili bütün bu târihî devreler ve yazı dilinin gelişmesi içinde çeşitli kültürlerin ve dillerin tesirinde kalmıştır. Bu yüzden de dilde bâzı cereyanlar ortaya çıkmıştır. Bunların başlıcası **Türkçecilik** cereyanıdır.

Türk Dili, târihî devirler içinde yalnız Göktürk Türkçesinde açıklık göstermektedir. Ancak bu zamandan sonradır ki Türkçe Uygurlar zamânında ve İslâmî devreye geçildiği zamanlarda Türk milletinin çeşitli medeniyet ve dinlerle karşılaşmasının sonucu yabancı dillerden pekçok kelime almıştır. Eski Türkçe devresinde bu durum daha çok, Soğdcadan gelmiştir. Tercüme edilen Brahma, Mani ve Buda metinleri yeni fikir ve mefhumları karşılaşmak için din kültürünün kelimelerini de berâberinde getirmişlerdir.

İslâmî devre içinde de aynı durum görülmektedir. Bu zamanda Türk dünyâsı bütün gönlünü İslâmiyete açtığı gibi, dilimiz de pekçok kelimeyi almaktan çekinmemiştir. Fakat bu durum Kaşgarlı Mahmûd'la başlayan bir cereyanı da doğurmuştur. Türkçe yalnız İslâm medeniyeti içinde değil komşu bulunduğumuz ve devlet içinde yer alan kavim ve milletlerin dillerinden de pekçok kelime almıştır. Tanzimattan sonra bile batıya açılmamızla batı menşeli kelime ve gramer şekilleri gitgide Türkçede yer etmiştir. Bu durum hangi devirde olursa olsun dilin iç ve dış târihi yönden başka dillerin tesiri altında kalmasına sebep olmuş ve târihte Türkçecilik cereyanını doğurmuştur.

Kaşgarlı Mahmûd ile başlayan dil şuuru, Türkçecilik cereyanının çeşitli şîvelerde nüvesini teşkil etmiş ve müelliflerle şâirler Türkçecilik cereyanını başlatmışlardır. Bu hal Karamanoğlu Mehmed Bey gibi bâzı beylerde Arapça ve Farsçaya karşı, Türkçenin devlet dili olması için bir aksülâmel şeklinde doğmuş, bâzı müelliflerde sâdece Türkçe yazmak arzusu ile ortaya çıkmış; bâzı şâirlerdeyse Türkçenin işlenmesi ve gramer düşüncesiyle gerçekleştirilme yoluna gitmiştir. Fakat asıl istek 13. ve 15. yüzyıllarda beylerin desteği ve teşvikiyle olmuştur. Osmanlı, İsfendiyar ve Aydınoğullarında görüldüğü gibi beyler eserleriyle bu cereyana katılmışlardır. Ayrıca Karamanoğlu Mehmed Beyden önce 13. yüzyıl başlarında Selçuklu sarayında Türkçe yazan şâirler vardır. Ahmed Fakih ile Hoca Dehhânî bunlardandır.

Arapça ve Farsçadan ayrılmanın imkânsız olduğu mensubu bulunduğumuz İslâm inancı ile bilinmesini isteyen bâzı müellif ve şâirler de Türkçeyi bu dillerden alınacak kelimelerle işleyip çeşni ve halâvetine kavuşturmak istemişlerdir. Şunu da belirtmek lâzımdır ki Türkçe sâdece başka dillerden kelime almamış, en azından aldığı kadar da başka lisanlara kelime vermiştir.

Anadolu sahasında ilk Türkçecilik cereyanını başlatanlar 14. asırda; Gülşehrî, Âşık Paşa, Kâdı Darir, Şeyhoğlu Mustafa, Hoca Mesûd gibi şahsiyetlerdir. Bu halkaya 15. yüzyılda İkinci Murâd Han, Devletoğlu Yûsuf, Sarıca Kemâl, Aydınlı Visâli, 16. asırda ise Tatavlalı Mahremî ve Edirneli Nazmî eklenmişlerdir. Hatta 16. yüzyılda gözle görülen bu cereyana şuarâ tezkirelerinde yer verilmiş, daha sonra Türkî-i Basit Cereyanı ile adlandırılmıştır.

Doğu Türkçesindeyse bu cereyan Tîmûr Handa nüvesini bulmakla berâber, asıl, Türkçe âşığı bir hükümdar olan Hüseyin Baykara ve mekteb arkadaşı Ali Şîr Nevâî'de şahsiyetini bulmuştur. Hüseyin Baykara bu hususta bir ferman çıkarırken, Ali Şîr Nevâî de Türkçenin üstünlüğünü ispat yoluna gitmiş ve onun kudretli bir dil olduğunu göstermek için pekçok eser yazmıştır. Hüseyin Baykara'nın ise **Türkçe Dîvân'**ı vardır.

On yedinci yüzyılın ikinci yarısında bu fikre sâhip çıkan Nâbî'dir. On sekizinci asırda Sâdi Çelebi, mahallîleşme cereyanının temsilcisi olan Nedîm, 19. yüzyılda Pâdişâh İkinci Mahmûd Han ve Vak'anüvis Esad Efendi de aynı fikirden hareket etmişler ve bu hâl Tanzimâta kadar gelmiştir. Tanzimâttan sonra Namık Kemâl, Ali Süâvi, Ahmed MidhatEfendi, Şemseddin Sâmi, Muallim Nâci işi ilmî ölçüler içinde halletmek için çeşitli fikirler ileri sürmüşlerdir.

Bundan sonra artık dilde iki düşünce vardır: Bunlardan birisi; ilmî ölçüler içinde Türkçeye sâhip çıkmak; diğeriyse tasfiyecilik denilen dili fakirleştirme cereyanıdır. Bunlardan birinci fikre Türk Derneği mensupları ile Selânik'te Genç Kalemler sâhip çıkmışlardır. Türk Derneği "kullanılacak lisânın en sâde Osmanlı lisânı olacağını" söylerken, Genç kalemlerse konuştuğumuz İstanbul lisanını istemektedir. Türk Derneğinin görüşlerine Necip Âsım; genç Kalemlerinkine de Ali Cânib, Ömer Seyfeddîn ve Ziya Gökalp üçlüsü önderlik etmişlerdir.

Cumhûriyet devrinde, bir ara denenen, Türkçe olmayan bütün kelimeleri dilden atmak şeklinde özetlenen ve **Tasfiyecilik** olarak isimlendirilen hareket, ortaya çıkan vahim neticeleri sebebiyle terk edilmiş ve 1936 yılından sonra tasfiyecilik hareketlerine katiyetle iltifat edilmemiştir. Hattâ Atatürk, Türkçenin eskiliği ve başka dillerin kaynağı olduğu tezinin neticesi olarak Güneş-Dil Teorisini ortaya atmış ve yabancı olduğu söylenen her kelimenin Türkçe olduğunu kabul etmiştir. Bu durumda "Hangi dilden gelirse gelsin Türk Milletinin konuştuğu her kelime Türkçedir." hükmü ortaya çıkmıştır.

Atatürk'ün ölümünden sonra ise tasfiyecilik yalnız dildeki kelimeleri atmakla kalmamış, ilim tanımaz bir yola da sapmıştır. Türkçenin kendi kâide ve kânunlarına bile ehemmiyet verilmemiş ve pekçok kelime uydurulmuştur. Bu hareketse **Türk Dil Kurumu'**nun önderliğinde olmuştur. Kurum ilim dışı bir yol tâkip ederek pekçok dil âlimini bünyesinden uzaklaştırmış, halk ağzından derlenen kelimeleri Türk yazı diline mal edememiş ve bu işi siyâsî devrimcilere bırakmıştır. 12 Eylül 1980'e kadar süregelen bu

hareket, sonunda durdurulmuştur.

Konuşulduğu saha 19.878.368 km^2 olan Altay dillerinin % 55,11'ini Türklerin yaşadığı yerler meydana getirmektedir. Türklerin yaşadığı saha Avrupa kıtasından büyük olup, 10.955.840 km^{2}yi bulmaktadır. Bu sahanın büyük bir kısmı Asya topraklarındadır. Dağılan eski Rusya'nın % 37'sini teşkil ederken, hâlen Çin topraklarının da % 18'inde Türkler yaşamaktadır. Bunun dışında Afganistan, İran ve Eski Osmanlı topraklarında ve Kıbrıs'ta Türklerin durumu büyük bir yekûn tutmaktadır.

Türklüğün bu dağınıklığı eski çağlardan beri böyle olup, geniş vatanda yerleşmeleri ve pekçok kültür merkezleri meydana getirmeleri, Türkçenin pek fazla kardeşlenmesine sebep olmuştur. Aynı dilin, bu kadar coğrafya içinde bölgelere göre çeşitli kollarının teşekkül etmesi, bu sahayla uğraşan âlimleri Türk şîvelerinin tasnifi gibi güç bir problemin içine atmıştır. Bu meseleyle ilk karşılaşan Kaşgarlı Mahmûd olmuştur. Bugün Türk şîvelerinin tasnifi üzerinde çalışan pekçok Türkolog mevcuttur.

Bu meselede âlimlerin bir kısmı coğrafî husûsiyete, bâzısı ise Türkçenin yapı ve sesinden hareketle gramere dayalı tasniflere yer vermişlerdir. Radlof, Ramstedt, Samoyloviç, Liggeti, Baskakov ve Reşid Rahmeti Arat'ın tasnifleri bunlar içerisinde ayrı bir mevki işgâl eder. Gerçekteyse Arat'ın tasnifi, bu hususta en uygun tasniftir.

TÜRK EDEBİYATI;

Alm. *Türkische Literatur (f),* **Fr.** *Littérature (f), turque,* **İng.** *Turkish Literature.* Türk milletinin târih içinde ortaya koyduğu edebiyat. İslâmiyetten önce ve sonra olmak üzere iki ana devreye ayrılan Türk Edebiyatı, İslâmî devir içinde gerek coğrafya, gerekse bâzı medeniyetlere katılma bakımından başka şekillerde de sınıflandırılmıştır. Fakat asıl sınıflandırma yukarda ele aldığımız şekilde olup, İslâmî devrin içinde Türk Edebiyatının Batı medeniyetine yönelmesiyle (Lâle devriyle) başlayan fakat, eserlerini Tanzimâttan sonra veren, gazete ve tiyatro ile cemiyete açılan YeniTürk Edebiyatı, bu devir içinde başlı başına bir mevkiye sâhiptir. Bu durum diğer sahalardaki Türk kardeş edebiyatları için de aynıdır.

Mesele dil bakımından ele alınınca, İslâmiyetten Önceki Türk Edebiyatı bir tarafa bırakılırsa, ortaya çıkan edebî şîvelere göre de sınıflandırmak mümkündür. Bunlar; Doğu Türkçesinin edebiyatı olan Ortaasya Türkçesi Edebiyatı, Osmanlı Türkçesi Edebiyatı ve Azerî Türkçesi Edebiyatıdır. Aslında bugün; Türkiye, Sibriya ve Altay, Doğu ve Batı Türkistan, Kafkas ve İran, İdil-Ural, Kırım, Lehistan ve Romanya Türkleri adı altında beş ana dala ayrılan, fakat ellinin üstünde olan Türk kavimleri gözönünde bulundurulursa (Türkiye, Âzerî, Kırgız, Özbek vs. gibi), bugünkü Türk Edebiyatının dallanıp budaklanarak kardeşlendiği görülür.

Ayrıca yine dili kullanış yönünden, yüksek zümre edebiyatı ve halk edebiyatı şeklinde adlandırmak da mümkündür. Fakat burada başlangıcından beri târih içinde çeşitli kültür merkezlerinde ortaya çıkan ve kendisine göre husûsiyetleri bulunan Türk Edebiyatından bahsedilecektir.

I. İslâmiyetten Önceki Türk Edebiyatı:

İslâmiyetten önceki Türk Edebiyatının Göktürk ve Uygur gibi iki dâiresi vardır. Ancak bu devir edebiyatını daha önceki devirlere kadar çıkarmak gerekir. Türk Edebiyatının şimdilik karanlık kalan ve Göktürk devrinden önceki zamanı, daha çok Çin metinlerinden öğrenilmektedir. Çin kaynaklarında Hunlara âit Türkçe kelimelere ve bâzı mektuplarla Hun türküsünün tercümesine rastlanmıştır. Bu durum Hunların mutlaka bir edebiyatlarının olduğu, gerek şifahî gerekse yazılı olarak bu edebiyatın devam ettiği fikrini vermektedir.

1. Göktürk devri Türk Edebiyâtı:

Bu devrin ele geçen yazılı metinleri daha çok mezar taşlarıdır. Bunlardan başka dikili taşlar, aynalar, paralar ve kâğıt üzerine yazılmış metinler de vardır. Ancak Göktürk devrinin ele alınan ve gerçekten edebî ve târihî değer taşıyan metinleri **Orhun Âbideleri'**dir. Orhun Irmağının eski yatağı ile Koşu Çaydan Gölü havâlisinde olan ve Göktürk târihini aydınlatan bu kitâbeler Tonyukuk, Kültigin Han ve Bilge Kağan adına dikilmişlerdir.

İlteriş Kağan ile Kapağan Han zamânında baş vezir ve büyük devlet müşâviri olan Tonyukuk'un adına dikilen kitâbe **Tonyukuk Yazıtı** olarak adlandırılmıştır. **Tonyukuk Yazıtı** 720 târihlerine doğru ölümünden önce kendisi tarafından yazdırılmış bir âbidedir. Âbide'de İlteriş ile Kapağan Kağan devirlerinde devletin durumu anlatılmış ve bâzı öğütler verilmiştir. Bilge Kağan'ın da kayınbabası olan Bilge Tonyukuk bu îtibarla Türk târihini ilk defâ kaleme almış ve edebiyatımızda târih şuurunun hâkim olduğu bir hâtırât da yazmıştır.

Kültigin Yazıtı bu devir edebiyatının ikinci mühim eseri durumundadır. 20 günde yazılan bu âbide 732 yılında dikilmiştir. Kültigin adına yazılan âbidedeki sözler Bilge Kağan ağzından verilmiş ve ikinci Türk

tarihçisi Yulug Tigin tarafından yazılmıştır.

Bilge Kağan Yazıtı'na gelince, bu âbide **Göktürk Kitâbeleri** içinde en mühim mevkii işgâl eder. Yulug Tigin tarafından yazılan ve 735 târihinde dikilen **Bilge Kağan Yazıtı** kısa cümlelerle yazılmıştır. Bilhassa tekrir sanatını ihtivâ etmekte, târih, dil ve edebiyat bakımından üstün bir değere sâhip bulunmaktadır. Bu âbidelerde Türkçenin bir hayli işlenmiş olduğu görülmektedir.

Âbideleri ilk defa Danimarkalı Wilhelm Thomsen 1893 yılında okumuş, Ondan iki yıl sonra 1895'te de aslen bir Alman olan meşhur Rus araştırmacısı Wilhelm Radloff çözmüştür. Her iki araştırmacı da yazının okunmasında âbidelerdeki Çince tercümeden faydalanmışlardır. Bizde ise ilk olarak Necib Asım, daha sonra Hüseyin Nâmık Orkun, Nihal Atsız, Talat Tekin, Osman Nedim Tuna, Osman Fikri Sertkaya ve Prof. Dr. Muharrem Ergin âbideler üzerinde çalışmalar yapmışlar ve gerek dil incelemesi, gerekse metin neşri olmak üzere yayınlarda bulunmuşlardır.

2. Uygurlar devri Türk Edebiyâtı:

Göktürk Devletinin yıkılışından sonra idâreyi ellerine alan Uygurlar devrinde Türk Edebiyâtı eskiye nispetle gelişme göstermiş ve birçok mevzuda eserler yazılmıştır İlk devri 745-840 yılından olmak üzere iki kısımda ele alınan Uygur devri dil yadigârları bir hayli zenginlik gösterir. Bu metinler Uygurların mensup olduğu dinlere göre; Mani, Burkan (Buda) ve İslâm muhiti eserleri olmak üzere üç kısımda ele alınabilir. Bu devirde Türk Edebiyâtında; koşug, kojang "şarkı, türkü", koşma, taşkut "beyit", takmak "türkü, bulmaca"; ır, yır "şarkıcı", küg "aheng", şlok, soluka "manzume", padak "mısra"; kavi, kavya "şiir", baş, başik "ilâhi" gibi bir kısmı Sanskritçeden alınmış edebî terimleri de görmek mümkündür. Bundan başka Aprınçur Tigin, Kül Tarkan, Sınku Seli Tutung, Ki-Ki, Pratyaya-Şiri, Asıg Tutung, Çisuya Tutung, Kalım Keyşi, Çuçu ve Yusuf Has Hacib gibi şâirler eserleriyle görülürler. Bunlardan son ikisi İslâmî devirdeki Türk edebiyatı içine girmektedir. Çuçu adındaki şâire Kaşgarlı Mahmûd **Dîvânü Lügâti't-Türk** adlı eserinde yer vermiştir.

Dokuz ve 10. asırlarla 11. yüzyılın ilk yarısını içine alan Uygur Türk Edebiyatı da, yazıtlara yer vermiştir. Bunlardan ilki Uygurların ikinci hükümdarı Moyuncur adına dikilmiştir. Moğolistan'ın Şine Usu Gölü civârında bulunan yazıt, Kutlug Bilge Kül ve Moyunçur devirlerinden bahsetmektedir. Sekizinci asra âit olan bu yazıt, daha çok **Şine Usu** adıyla anılmıştır. Bu kitâbe de dil ve yazı bakımından Göktürk Âbidelerine benzemektedir. Eser Ramstedt ve Hüseyin Nâmık Orkun tarafından neşredilmiştir.

Uygurların ikinci devresinde ortaya konan eserlerde mühim değişiklikler görülür. Her şeyden önce Göktürk yazısı bırakılmış, Soğd alfabesiyle eserler verilmiştir. Bunun sebebi dindir. Maniheizmin kabulüyle Maniheist olan Soğdların yazısı alınmış, fakat Göktürk yazısı az da olsa kullanılmıştır. İkinci bir sebep 840 yılından sonra Uygurlar yerleşik bir medeniyete geçmişlerdir. Dil, gerek, sentaks gerekse yabancı kelimelere açıldıkları için, bozulmuş ve açıklığını kaybetmiştir. Bu devirde Nasturiliğe âit metinler de olmakla birlikte daha çok Budizm ve Maniheizm dinlerine âit eserler ağır basarlar. Ayrıca hukuk, tıp, târih ve coğrafya ile ilgili kitapların bulunduğunu zikretmek gerekir. Bu eserlerin bâzıları tercümedir. Belirli bölgelerde parça parça bulunan metinler toplama olarak belirli isimlerde, eser olarak ele geçenlerse taşıdıkları adlarla neşredilmişlerdir.

Prof. W. Bang, V. Gabain ve büyük Türk filologu Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat'ın birlikte çalışmalarının sonucu on cüzden meydana gelen ve Berlin Prusya Akademisi yayınları arasında yer alan **Turfan Türk Metinleri;** yine **Turfan'da Bulunan İki Kazık Üzerindeki Yazılar; Hoça'da Bulunan Türkçe Mani Metinleri;** dört cüzden meydana gelen ilk üçü Müller, dördüncüsü Gabain tarafından hazırlanan ve Prusya Akademisince neşredilen **Uygurica;** Radloff'un hazırlamaya başladığı ve Prof. Malov'un 1928 yılında neşrettiği yedisi Buda, ikisi Mani ve biri Hıristiyanlığa âit olan **Uygur Dili Yâdigârları;** Von le Cog'un 1910 yılında Berlin Akademisi yayınları içinde neşrettiği **Mani Dînine Âit Bir Metin Parçası;** Bang ve Reşit Rahmeti'nin birlikte 1932 yılında neşrettikleri **Eski Turfan Şarkıları** ve Reşit Rahmeti Arat tarafından neşredilen **Tıbba Dâir Eserler** parça parça eserlerdir.

Bunlardan başka **Altun Yaruk** ile **İki Kardeş Hikâyesi** başlı başına eser olarak Uygur Türk Edebiyatı içinde husûsî bir değere sâhiptir. **Altun Yaruk** 1697 yılında istinsah edilen Budist Sarı Uygurlara âit olan bir eserdir. Prof. Malov tarafından bulunan eser Budizm'e âit olup, bu dînin akide ve ahlâkla ilgili esaslarından bahsetmektedir.

1908 yılında Kansu vilâyetinde bulunan **İki Kardeş Hikâyesi'**nin aslı Paris'te Bibliothèque Nationale'dedir. Eser ilk önce Cl. Huart, 1914 yılında da Pelliot tarafından neşredilmiştir. Türkiye'de Hüseyin Namık Orkun, Pelliot neşrine dayanarak **Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesinin Uygurcası** adıyla Dil Kurumu yayınları arasında bastırmıştır. J.R. Hamilton ise eserin **Le Conte Bourdhique** adıyla son ve mükemmel neşrini yapmıştır.

Turfan Türk Metinleri adlı eserin bunlar içinde ayrı bir yeri vardır. Bilhassa 8. cüzde yer alan **Sekiz Yükmek** adını taşıyan metin, kelime zenginliği bakımından dikkati çeker. Ayrıca açık bir ifâdenin hâkim olduğu metinde yer alan mefhumların Türkçede karşılanışı esere ayrı bir değer katar.

İslâmiyetten Önceki Türk Edebiyatının örneklerini veren Göktürk ve Uygur metinleri şüphesiz sâdece bunlar değildir. Ele geçmeyen ve geçmesi muhtemel metinlerin de olduğunu düşünmek gerekir. Zâten âbidelerde kullanılan dilin bir hayli işlenmiş edebî bir dil olması çok öncelerde Türk dili yâdigârlarının bulunması gerektiğini düşündürmektedir.

Yalnız Uygurların edebiyatlarının bir devâmı olarak teşekkül eden İslâmiyetten sonraki eserlerde Uygur yazısı kendisini uzun müddet korur. İslâmiyetin kabulüyle alınan İslâmî Türk yazısıyla atbaşı yürüyen ve ikili bir alfabenin içine giren Türklük âlemi, eserlerinde her ikisine de yer verir. Uygur yazısını bilen kâtipler "bahşı" adıyla anılır ve Uygur yazısı paralarda da görülürdü. Hakâniye Devletinde, Moğol İmparatorluğunda, İlhanlılar zamânında, Timurlular ve Altınordu Devletinde İslâmî Türk yazısına yer verilmekle birlikte, resmî kitâbette dâima Uygur yazısı kullanılmıştır. Hattâ Anadolu Türkleri de bu yazıyı bilip kullanmışlar ve bu durum Fâtih zamânına kadar kendini korumuştur. Bilindiği üzere Fâtih Sultan Mehmed Han zamânında bâzı yarlıklar bu harflerle yazılmıştır.

Kaşgarlı Mahmûd'un **Dîvânü Lügâti't-Türk** adlı eseri bir tarafa bırakılırsa, İslâmî Türk Edebiyatının başlangıcında yer alan eserler **Kutadgu Bilig, Atabetü'l-Hakâyık, Bahtiyarnâme, Miracnâme, Tezkiretü'l-Evliyâ** ve Mîr Haydar'ın **Mahzenü'l-Esrâr** tercümesi Uygur yazısıyla yazılan eserlerin başında gelmektedir. Fakat bu eserlerin İslâmî Türk yazısına yer veren nüshalarını da zikretmek gerekir.

II. İslâmiyetten Sonraki Türk Edebiyatı:

İslâmî devir içinde Türk Edebiyatı ilk mahsullerini 9. asrın ikinci yarısında vermeye başlamıştır. Bunlar içinde ilk büyük eser olarak Balasagunlu Yusuf Has Hâcib'in **Kutadgu Bilig'**i görülür. İkinci olarak Kaşgarlı Mahmûd'un **Dîvânü Lügâti't-Türk'**ü yine aynı devrin eseri olmakla birlikte İslâmiyet öncesi Türklükten çeşitli manzûmeler, atasözleri vs. gibi türlü metinlere yer vermektedir. Kaşgarlının eseri her yönüyle zenginlik gösterir. Türk dilinden, Türk boylarına, Türk töre ve âdetlerine, gelenek göreneklerine ve coğrafyasına geniş yer ayırır. **Kutadgu Bilig** ise cemiyet hayâtını ele almakla birlikte daha çok bir siyâset kitabı durumundadır. Her iki eser de Hâkâniye Türkçesiyle yazılmıştır. Fakat Kaşgarlı Mahmûd, Hâkâniye Şîvesinin yanında ikinci bir edebî şîve olarak Oğuz Türk Şîvesine yer vermektedir.

Oğuzlar 10 ve 11. yüzyıllarda oldukça geniş bir alana yayılmışlar; İrtiş'ten Volga'ya dayanan sınırları Hazar Deniziyle Mâverâünnehr arasındaki bütün bir bozkır sahasını içine almıştır. Böylece Orta Türkçe ilk devresinde Hâkâniye ve Oğuz edebî şîveleriyle görünüyordu. On iki ve 13. yüzyıllarda ise artık Müşterek Orta-Asya Türkçesi eserlerini verirken, Türklüğün batıya olan göçleri sâyesinde Oğuz Türk Şîvesi yalnız Selçuklu tebaasında konuşulmaktaydı. Devletin büyük bir cihan hâkimiyeti fikriyle hareket etmesi, Müslüman olup, halîfeye bağlılığı, İranlıların da aynı bölgede yer alması gibi düşünceler, belki Arapça ve Farsçanın Türkçeye nispetle öne geçmesini sağlamış olabilir. Ancak askerî Türk unsurlardan meydana gelen bir devlette Türkçe, halka ve orduya bağlı olarak yaşamıştır. Böylece Oğuz şîvesiyle bu devirde kalıcı bir eser bırakılmamış, bırakılanlar da günümüze kadar ulaşamamıştır. Aynı şîve dâiresi içinde Müşterek Orta-Asya Türkçesinin doğu ağzı olan Kaşgar ve batı ağzını meydana getiren Harezm ve Sirderya Irmağının güneyindeki yerlerle Yedisu, Merv, Buhara sahası birer kültür merkezi durumuna gelmişler ve pekçok eserin doğmasına zemin hazırlamışlardır. Aslında bu bölge çeşitli dillerin de kavşak noktası gibi bir husûsiyeti muhâfaza etmiştir. Bunun yanında Müşterek Orta-Asya Türkçesinin İran ağızları bilhassa Türkmen Türkçesi zikre değer bir gelişme göstermiştir. Altınordu ki kuzey-doğuda Bulgar Devleti, Harezm, Teşt-i Kıpçak bozkırları ile Kırım'dan Bakü'ye kadar uzanan saha, bu Türk illeri içine dâhildir. Türkçe burada da geniş bir yayılma sahası bulmuş ve Kıpçak Şîvesiyle pekçok eserler verilmiştir.

Yesevî ve onun muakkiblerinden sonra, 13. yüzyıldan îtibâren Çağatay Türkçesi, Eski Türkçenin bir devâmı olarak bütün bunların merkezi durumuna geçmiş ve Doğu Türkçesi adıyla, kuzeydeki Kıpçak Türkçesini daha sonra kendisinde toplayarak gelişmesini devam ettirmiştir.

Bu durumda İslâmî devir içinde Türk Edebiyatını;

1. Batı Türkçesinin ortaya koyduğu edebiyat;

2. Müşterek Orta-Asya Türkçesinin takip ederek Kuzey-Doğu Türkçesinin meydana getirdiği edebiyat, olarak ikiye ayırmak icab etmektedir.

Selçukluların dağılmasına kadar bir varlık gösteremeyen ve sâdece konuşma dilinde kalan Oğuz Türkçesi, Anadolu Selçuklu Devletinin çöküşü üzerine, ortaya çıkan beyliklerin hükümet merkezlerinde birden bire serpilmeye başlamış ve yeni yeni eserler ortaya çıkarmıştır. Orta Türkçenin Oğuz Kolu

böylece Selçuklu Türkçesinden sonra yerini Eski Anadolu Türkçesine bırakmıştır.

Tavâif-i Mülûk devri diye adlandırılan bu devrede Anadolu'da çeşitli kültür merkezleri teşekkül etmiş, halkın kültüre yönelmesi, tebaanın terbiyesi müellifleri Türkçe yazmaya zorlamış, beyler de bu hâle yardımcı olmuşlar ve Türkçeye gereken değeri vermişlerdir. Karamanoğlu Mehmed Beyin Türkçe üzerinde durmasına rağmen, beylikler içinde kültür faaliyetlerinin en yoğun olduğu beylik Osmanlı ve Germiyan beylikleri olmuştur. Ayrıca bir şâir veya müellifin zaman zaman eserlerini birden fazla beye sunduğu da görülmüştür. On üçüncü yüzyılın son çeyreğinde Türkçe, resmî yazışma dili olarak kendisini göstermiştir. Bu şîve yukarıda bahsettiğimiz Kaşgarlı Mahmûd'un, iki Türk şîvesinden biri olan, Osmanlı ve Âzerî gibi iki kolu bulunan Oğuz şîvesidir. Yukarıda zikrettiğimiz durumlardan başka eserlerin Türkçe olarak yazılmasında; tarîkât büyüklerinin halkı irşâd maksadı, müelliflerdeki Türkçe şuuru, ibret alma düşüncesi, mevzuda çeşitlilik arama, meslek gayreti, hayır duâ ile anılma ve unutulmama fikri, tercüme gayretleri vs. gibi sebepler büyük rol oynamıştır.

On üçüncü yüzyılda verilen eserler; pek mahdut olmakla birlikte Anadolu Türk birliğinin kurulamaması, aksine pek fazla bir dağınıklık ve başıboşluk yüzünden, çeşitli bölgelerde bir parıltı durumunda kalırlar. Zaten Anadolu'da Türk Edebiyatının ne zaman başladığı da kesin olarak bilinmemekle birlikte; Selçuklular zamânında bir şifahî (sözlü) edebiyatın varlığı dâima mevcuttur. Buna kıyasla yazılı edebiyattan söz etmek gerekir. Fakat bu bölgede ilk eserlerin neler olduğu, Türk kültür târihinin mechulüdür. Devrin içinde bulunduğu kargaşa, öyle sanıyoruz ki, bütün yazılanları almış götürmüş veya yazmaya fırsat vermemiştir. Böylece Anadolu sahasında 11 ve 12. yüzyıla âit eserlere tesâdüf edilememiştir.

Ancak 13. asırdan sonradır ki, Anadolu sahasında bâzı eserler ortaya çıkacak, asır asır gitgide genişleyecek ve Osmanlıların Anadolu Türk Birliğini kurmalarından sonra bütün bu kültür faaliyetleri Osmanlı sarayına taşınacak ve neticede kesintisiz devam eden ve Türklüğün en büyük yazı dili olan Oğuz Türkçesiyle sayısız eserler vücûda getirilecek, böylece Osmanlılar Türk kültürünün hâmisi olarak târihteki yerlerini alacaktır. Hattâ Türk dili devlete izâfeten Osmanlıca olarak adlandırılacaktır. Osmanlı edebiyatını hazırlayanların, hangi bölgede bulunurlarsa bulunsunlar, beyliğin kuruluşundan önce ve sonra da olsa, zikredilmesi gerekmektedir. Çünkü Selçuklu ile birlikte gelen kültür mîrası bu devirde her beyliğe ışık tutmuş ve Klâsik Türk Edebiyatının inkişafına temel teşkil ederek geniş rol oynamıştır.

Oğuz Türkçesi bu devirden îtibâren batıda Osmanlı, doğuda Âzerî olmak üzere iki edebiyat ortaya koymaktadır. Ancak bu edebiyatın 15. asra kadar olan zamanı aynı dâire içine alınmaktadır. Daha sonra dilde görülen ikili kullanışları her saha kendine göre umûmîleştirmiş ve bâzı ayrılıklar ortaya çıkmıştır. Dildeki bu ayrılıklarda coğrafya da göz önüne alınırsa, gitgide daha geniş ve belirli farklılıkların ortaya çıkacağı muhakkaktır. Onun içindir ki, Batı Türkçesi Osmanlı ve Âzerî edebiyatı gibi iki edebiyat ortaya koymuştur. Şunu da belirtmek gerekir ki, Türklüğün en büyük yazı dili olan ve kesintisiz eserlerini veren Osmanlı Türk Edebiyatının tesiri bütün Türk illerinde her zaman varlığını korumuştur. Bunun yanında Osmanlı şâirleri, diğer Türk illeriyle irtibatı kesmemek gayreti ve düşüncesine binâen Doğu Türkçesiyle şiirler de yazmışlardır.

A. Osmanlı Türkçesi Edebiyatı:

On üçüncü yüzyılda karşılaştığımız simâların başında, eserlerinde yer yer Türkçe kelimelere ve mülemmâlara yer veren Mevlâna Celâleddin-i Rûmî (1207-1273) görülmektedir. Bunu tâkiben oğlu Sultan Veled'in (1226-1312) Türkçe manzûmeler yazması, ayrıca hakkında pek fazla bilgi bulunmayan, Behâeddîn Veled'in talebelerinden olduğu söylenen Ahmed Fakih'in, dünyânın geçici ve rüyâ olduğunu konu edinen 83 beyitlik **Çarhnâmesi** ile **Evsâf-ül-Mesâcid** adlı mesnevîleri, bu asırda zikredilmesi gereken eserlerin başında gelmektedir. Şeyyâd Hamza ise ilk defâ **Yusuf ile Zeliha** mesnevîsini vermek ve dinî şiirler yazmakla bu asrın bir başka simâsıdır. Ayrıca 79 beyiti bulunan **Dâsıtan-ı Sultan Mahmûd** adlı mesnevîsi zikre değer bir eserdir. Diğer yandan tasavvufî ve dînî konuları işlemekle birlikte İran şiir husûsiyetini taşıyan, gazellerinde mazmunlara yer vererek Klâsik Edebiyâtın temelini ve nüvesini teşkil eden ve Divan Şiirinin ilk temsilcisi sayılan Hoca Dehhânî bu asrın kayda değer şâirlerindendir.

Yine bu yüzyılda Seyyid Battal Gâzinin hayâtını ele alan **Battalnâme** ile Dânişmend Ahmed Gâzi etrâfında teşekkül eden destânî eser **Dânişmendnâme** yazıya geçirilmiştir ve Hoca Nasreddin ise (1208-1284) keskin zekâsıyla asrı süslemiştir.

Yunus Emre (1204-1320) ise 13. asrın ikinci yarısı ile 14. yüzyıla taşan, yalnız devrinin değil, her zaman ve her yerde kendisini kabul ettiren, edebiyatımızın en büyük şâirlerinden biridir. Bize yâdigâr olarak bıraktığı, dili pek açık ve anlaşılır olan **Dîvan'**ına bakılırsa onun tahsili, İslâmî ilimlere vâkıf bir Türk dervişi olduğu, pekçok yerleri dolaştığı kanaatine varılır. **Risâletü'n-Nushiyye** adlı ikinci eseri öğretici (didaktik) bir mesnevî olup, 573 beyit ihtivâ etmektedir. O, en çok eserlerinde ilâhî aşkı, varlık-yoklukla hayat ve ölümü işlemiştir. Bilhassa ölüm temasını onun kadar içli ve samimi işleyen şâir

pek azdır. Yalnız kendisinden sonra bâzı Yunuslar ortaya çıkmış ve şiirleri onlarınkiyle karıştırılmıştır. Bunlar içinde Âşık Yunus ve Derviş Yunus başta gelmektedir.

On üçüncü yüzyılın bir başka eseri, Şeyyâd İsâ'nın 343 beyiti ihtivâ eden **Ahvâl-i Kıyâmet** adlı mesnevîsidir. Bütün bunlara ilâve olarak Şeyh Sanan'ı anlatan **Şeyh Abdurrezzak Destanı'**nı belirtmek gerekir.

On dördüncü yüzyıl edebiyatı:

On üçüncü asra nispetle eserlerin bir hayli çoğaldığı görülür. Konuda ve türde çeşitlilik artmış, bu yüzyılda artık edebiyatımızda Yunus'tan sonra başka divanlar da görülmeye başlamıştır. Bilhassa mesnevî vâdisinde yazılan eserler bu devrin edebî hareketine çeşitlilik kazandırmışlar ve canlılık getirmişlerdir. Gerçekte bu yüzyıl Klâsik Türk Edebiyatının kuruluş çağıdır. Dînî-tasavvufî, ahlâkî konular dışında eser veren şâirler çoğalmış ve din dışı mesnevîler bir hayli fazla yazılmıştır. Manzum aşk ve mâcera hikâyeciliğine yer verilmesi, mesnevî tarzının gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Bu fikirden hareket edersek Klâsik Türk Edebiyâtı, dîvânla değil mesnevîyle başlamıştır denilebilir. Çünkü pekçok mesnevînin yanında görülen dîvânlar çok azdır. Yunus Emre eserleriyle bu asra da taşmıştır. 1307 yılında yazdığı 562 beyti bulan **Risâletü'n-Nushiyye'**si asrın ilk mesnevîsi olarak karşımıza çıkar. Yalnız bâzı mesnevîlerin gazellere yer vermeleri belki dîvânların ortaya çıkmasında bir basamak teşkil etmiş olabilir. Dînî-destânî mesnevîler edebî ve ilmî mâhiyetteki mesnevîlere nispetle daha fazla görülür. Fakat bâzı mesnevîlerin, başta **Hurşidnâme** olmak üzere bir siyâset kitabı hüviyetinde oldukları da bir gerçektir.

14. yüzyılda yazılan mesnevîlerin sayısı, ele geçmeyenler hâriç, elli sekizi bulmaktadır.

Bu mesnevîlerden bâzıları beyler adına yazılmıştır. Bunlardan; Kastamonulu Şâzi'nin **Maktel-i Hüseyn'**i, Candar hükümdarı Celâleddîn Şah Bâyezîd'e (ölm. 1385); Kemaloğlu İsmâil'in **Ferâhnâme'**si Mîr Gâzi'ye, **Tabiatnâme** Aydınoğlu Umur Beye (1309-1348) sunulmuştur. Fakat asrın iki büyük mesnevîsi, her ne kadar Germiyan sahasında yazılmışsa da, Osmanlı sarayına intisap eden şâirler tarafından Osmanlı hükümdârlarına sunulmuştur. Bunlardan biri Şeyhoğlu Mustafa'nın yazdığı **Hurşidnâme** olup, Yıldırım Bâyezîd Hana sunulmuştur. Diğeriyse Germiyan beyi Süleyman Şah adına yazılmaya başlanmış, fakat Yıldırım Bâyezîd'in oğlu Emir Süleyman (1402-1410)a sunulmuş olan, arkasında büyük bir **Osmanlı Târihi'**ne de yer veren Ahmedî'nin **İskendernâme'**sidir. Yine devrin siyâsetnâmeleri arasında mühim mevkii olan ve Şeyhoğlu Mustafa tarafından yazılan **Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ** adlı eser, önceleri Germiyan sonraları Osmanlı sarayında vazife gören Paşa Ağa bin Hoca Paşaya sunulmuştur. Bu eser ihtivâ ettiği manzûmelere bakılınca kısmen bir tezkire hüviyetine sâhiptir.

Bu yüzyılda Türkçecilik şuuruyla karşılaşılmaktadır. Şâirlerin hemen hepsi bu açıdan eserlerini vermeye çalışırlar. Onlar yepyeni bir edebiyat vücûda getirirken asrın Türkçecilik cereyanı içine ister istemez girmişler ve Türkçe hakkında, eserlerinde, çeşitli görüşlere yer vermişlerdir. Bu îtibârla Anadolu'da bir millî edebiyat çağının açılmasında rol oynamışlar ve millete değer vererek, kalıcı eserler bırakmayı başarmışlardır.

Anadolu sahasında olmaları bakımından, siyâsî birliğin yanında ve sonradan Osmanlıların gayretiyle kültürde de sağlanan birlik gözönüne alınınca bu asrın bütün şâir ve müelliflerini, hangi sahada olursa olsunlar, Osmanlı Türk Edebiyatına bir başlangıç olarak almak gerekecektir. Yukarıda da belirtildiği gibi 14. yüzyıl eserleri de mesnevî vâdisinde gelişmiştir. Bu asırda, müellifi ve telif târihi bilinen, sâdece müellifinin belli olduğu ve her ikisinin de şüpheli olarak kaldığı mesnevîlerin sayısı 58 civârındadır. Buna mukabil dîvan sayısı ona ulaşmaz.

Türkçecilik şuuruyla eser veren müelliflerin başında asrın Türkçe âşığı şâir Gülşehrî gelmektedir. Kırşehirli olan Gülşehrî'nin hayâtı hakkındaki bilgiler katî değildir. Türkçe yazmakla ve eser bırakmakla övünen bu şâir, **Feleknâme'**sini 1301 (H.701) ve **Mantıkuttayr'**ını 1317 (H. 717) yılında yazmıştır. Kırşehir'de zâviye sâhibi ve müridi oldukça fazla olan bir şeyhtir. **Mantıkuttayr'**ını yazdığı zaman yaşı bir hayli ilerlemiştir. 1317 târihinden îtibâren hayatta olup olmadığı da belli değildir. Hulvî Mahmûd Cemâleddîn 1653 (H. 1064) **Lemezât** adlı eserinde onu Ahi Evren'in halîfesi olarak göstermiştir. **Mantıkuttayr** her ne kadar Feridüddîn-i Attâr'ın eserinden tercüme gibi görünür ve onun ismini taşırsa da Gülşehrî eserini aynen tercüme etmemiş, te'lifî bir yol tutmuştur. Bunun yanında **Mesnevî-i Şerîf, Kelîle ve Dimne, Kâbusnâme** ve **Esrârnâme** gibi eserlerden aldığı, parçalarla **Mantıkuttayr'**ı zenginleştirmiş ve konusunu genişletmiştir. Aruz vezniyle yazılan eserin diğer adı **Gülşennâme'**dir. Gülşehrî eserini Türkçenin kudretini ölçmek için yazmıştır. O hemen her bendin sonunda kendi ismine övünerek yer vermiş, Türkçeyi ve dilini de ortaya sürmeyi ihmâl etmemiştir. Buradan da ondaki Türkçe sevgisinin hiçbir şâir ve nâsirle kıyaslanmayacak derecede oluşu ve dil sevgisi; sonradan gelecek şâir ve nâsirlere de sıçramış olabilir. Asrında ve daha sonraki yüzyıllarda Türkçe yazan şâir ve sanatkârlar,

eserlerinde bâzı özürlere yer verirken, Gülşehrî Türkçe yazmakla övünmekten kendini alamaz. O,

"Sözü Gülşehrî diliyle söylerüz"

derken, Türkçe yazmakta bir çığır açtığını da ihsâs ettirmekte ve kendisinden sonra gelen şâirlere bir öncü durumunda karşımıza çıkmaktadır. Belki bir buçuk asır sonra başlayacak olan Türki-i Basît cereyânının ilk mübeşşirlerinden olmak şerefi de Gülşehrî'ye âittir.

Mantıkuttayr temsilî bir eserdir. Çeşili sebeplerle, ekseriyâ Hüdhüd'ün ağzından nasihata yer verdiği gibi, dînî îkâzlarda da bulunmaktadır. Fakat eser asıl olarak münâzara tarzında olup, akıcılığını ve sürükleyiciliğini bu durumdan almaktadır. Bundan başka, öğretme açısından tasavvufî merhale ve ıstılâhlar önde gelmekte ve eser tasavvufî tâlimî bir hüviyet kazanmaktadır. Edebiyat târihinin içinde ve asrına göre değerlendirilince, 15. yüzyılda üstad olarak kabul edilen ve tesiri 17. yüzyıla kadar devam eden Gülşehrî'nin **Mantıkuttayr'**ı başarılı bir eser olarak karşımıza çıkmakta ve Türkçeye yer verdiği fikir ve işleyiş tarzı yönünden de devrinin âbidesi olarak görülmektedir.

Gülşehrî'nin, **Feleknâme** ve **Aruz Risalesi** adında iki eseri daha vardır. Lâkin bunlar Farsça olarak yazılmıştır. Türkçe olarak 10 civârında gazeline de rastlanmıştır.

Âşık Paşa (1271-1332 H.670-733): 1329-30 (H.730) yılında tamamlanan **Garibnâme** adlı mesnevîsi, **Risâletün-Nushiyye, Mantıkuttayr** gibi mesnevîlerden sonra üçüncü fakat hacmi büyük bu eseriyle ve; Türkçecilik fikriyle karşımıza çıkar. Aslen Horasanlı ve nüfûzlu bir âileye mensup olan Âşık Paşanın asıl adı Ali'dir. Baba İlyas'ın torunu ve Baba Muhlis (Muhlis Paşa)in oğludur. 1272 yılında doğmuş, devrine göre iyi bir tahsil görmüştür. Kırşehir'de yerleşen Âşık Paşa, büyük nüfûzu ve pekçok müridi olan bir şeyhtir. Eserlerinin dili devrine göre sâdedir. Fakat onun kudret ve şöhreti, şâirlik ve sanatından değil, şeyhliğinden ileri gelmektedir. Eserlerinde tasavvufa geniş yer vermiş ve bu husûsu sünnî akideye bağlı olarak terennüm etmiştir. Böylece devrinin sûfî bir şâiri olarak görülmüştür. 1330 yılında yazdığı **Garibnâmesi** 10.312 beyittir ve pekçok nüshası mevcuttur. Eser, fâilâtün fâilâtün fâilün olarak baştan sona kadar bu vezinle yazılmıştır. **Garibnâme** on bâb üzre tertip edilmiştir. Her bâbda bir sayı ele alınmış ve bu on ile son bulmuştur. Bu bir bakıma, neyin nerede bulunacağını da işâret etmektir.

Garibnâme gerek şekil, gerekse muhtevâ bakımından üstün bir eserdir. On babdan ve her on bab da on destandan meydana geldiği göz önüne alınırsa onlu bir tasnife yer verilmiştir. O, bunun sebeplerini ayrıca eserinde ele alır. **Mantıkuttayr**'da olduğu gibi **Garibnâme'**de de Celâleddîn-i Rûmî hazretlerinin tesiri açık olarak görülür. Tasavvufî olmasının yanında dînî ve ahlâkî yanı ağır basan, telkine geniş yer veren ve öğretmeyi gâye edinen bir eserdir.

Âşık Paşa, bir nevi i'tizâr içinde de olsa, Türkçecilik şuuru köklü bir şâirdir. Gerçekte o, devri için ortaya koyduğu eserleriyle Türkçeye büyük hizmette bulunmuş ve Türkçenin eksik taraflarını da söylemekten çekinmemiştir. Her şeyden önce Âşık Paşada bir dil düşüncesi ve gramer fikrinin olduğunu ve diğer dillerle kıyaslayarak bu fikre ulaştığını zikretmek gerekir.

Bütün bunlara ilâve olarak; 201 beyti bulan ve **"Fakirlik iftiharımdır."** hadîs-i şerîfini işleyen **Fakrnâme;** 33 beyitlik küçük bir mesnevî olan ve zamanı; geçmiş, hâl ve gelecek olarak üç kısımda ele alan 1333 yılında yazdığı **Dâsıtân-ı Vasf-ı Hâl** yine 59 beyitlik küçük bir mesnevî olan **Hikâye Risâlesi** Âşık Paşanın diğer küçük mesnevîlerini meydana getirirler. **Kimyâ Risâlesi** ise onun başka bir eseridir. Âşık Paşa sâdece aruzla değil heceyle de şiirler yazmıştır. Bunların sayısı yetmişe ulaşmaktadır. Fakat aruz ve hece karışıktır.

Hoca Mesûd ve eserleri: Asrın ortalarında **Süheyl ü Nevbahâr** ve **Ferhengnâme-i Sa'dî** adlı eserleriyle tanınan Hoca Mesûd, bu devirde bilhassa mesnevî edebiyatının değerli simâları arasında yer almıştır. Yeğeni İzzeddîn Ahmed'le birlikte 1350 (H.751) yazdığı **Süheyl ü Nevbahâr** ilk eserini teşkil eder. Eser daha çok manzum aşk ve mâcera hikâyeciliği içinde yer almaktadır. İlk bin beytini yeğeni İzzeddîn Ahmed, geriye kalan 4661 beyti de Hoca Mesûd yazmıştır. Feûlün feûlün feûl vezninde olan eser 5669 beyittir. Eserde, daha sonraki mesnevîlerde sık sık görüleceği üzere Süheyl ile Nevbahâr'ın ağzından söylenilen gazeller vardır. Bu gazellerin vezni asıl eserin vezniyle aynı değildir. Konusu Fars edebiyâtından alınan eserin aslına rastlanamamıştır. Eser Yemen hükümdârının oğlu Süheyl ile Çin hükümdârının kızı Nevbahar arasında geçen derin aşkın hikâyesidir. Bu itibârla romantiktir. Bâzan didaktik unsurlara yer verilen eserde, gerçeğe uymayan masal unsurları da bulunmaktadır. Fakat bunlar pek fazla olarak eserde yer işgal etmez ve göze batmazlar. Eserin işlenişi bu kâbil masal unsurlarını örtmeyi başarmıştır. Asıl mühim mesele **Süheyl ü Nevbahâr'**ın saraylara yer vermesi ve idâre sistemini ve tebeayı ele alması, devrine göre bir nevî siyâset tarzını da ortaya koymaktadır. Eser, dili bakımından mühimdir. Kelime hazinesi de zengindir.

Ferhengnâme-i Sa'dî adlı ve 1073 beyitlik eserine gelince; bu eser Şeyh Sa'dî-i Şirâzî (ölm. 1292/H.691)nin **Bostân** adlı kitabının tercümesidir. Eserin Farsça aslı 4184 beyittir. Hem asıl hem de

tercüme feûlün feûlün feûlün feûl vezniyledir. Hoca Mesûd bu eseri 1354 (H.755) yılında tamamlamıştır. Eser **Süheyl ü Nevbahâr'**a nispetle, sanat yönünden sönük kalır. Fakat dil târihi îtibâriyle kıymetini muhâfaza etmektedir.

Konu îtibâriyle nasihat tarafı ağır basar. **Bostan'**ın bütününün tercümesi olmayan eser, bir nevi seçme tercüme hüviyetindedir. Şâir müntehabâtında (seçmesinde) eserin asıl tertibine riâyet etmemiş, yerine göre, hikâyelerin seçiminde takdim tehir de yapmıştır.

Elvân Çelebi: Âşık Paşanın oğlu olan Elvân Çelebi 2084 beyti bulan **Menâkıbu'l-Kudsiyye fî-Menâsibi'l-Ünsiyye** adlı mesnevîsini 1359 (H.760) yılında yazmıştır. Eser tam bir mesnevî olmakla birlikte, içinde terci-i bend ve kaside tarzında manzumelere de rastlanır. Elvân Çelebi, asrın önde gelen şâirleri arasındadır. Onun köklü ve kültürlü bir Türk âilesine mensup olması, yetişmesinde mühim rol oynamıştır. Edebiyatımızda ihtivâ ettiği manzûmelerle, bir tezkire hüviyeti taşıyan **Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ'**da da adı geçmektedir. Hayâtı hakkında geniş ve katî bilgi azdır. Babası ve dedesi gibi devrinde epeyce tanınmış mutasavvıf bir şâirdir. Cezbe sâhibi ve ulu bir şeyh olduğu kaynaklarda yer almıştır. Sünnî olan Elvân Çelebi tasavvuf terbiyesini babasının halîfeleri arasında yer alan ŞeyhülislâmFahreddîn'den almıştır. Gerek yaşayışı gerekse şiiriyle tesiri 16. yüzyıla kadar sürmüştür. Hatiboğlu ve Muhyiddin Çelebi gibi şâirler ona eserlerinde yer vermişlerdir. Elvân Çelebi yanında Elvân Paşa adıyla da anılan şâirin şâirliği vasattır. Hayâtı Çorum ve Kırşehir yörelerinde geçmiş tekke ve zâviye sâhibi bir sûfîdir. Doğum târihi gibi ölüm târihi de kesin bilinmemektedir. Adından da anlaşılacağı üzere menâkıp türünden bir mesnevî olan eserde; Seyyid Ahmed-i Kebîr-i Rifâî, Baba İlyas-ı Horasanî ve oğulları gibi bâzı zevâta yer vermiştir.

Asrın diğer bir şâiri 1362 (H.763) yılında yazdığı ve edebiyâtımızda Maktel türünün öncüsü durumunda olan Kastamonulu Şâzî'dir. Hazret-i Hüseyin'in şehâdetini konu alan eseri, 3313 beyitlik bir mesnevîdir. Vezni fâilâtün fâilâtün fâilün'dür ve eserde yer yer aynı vezinle yazılmış gazeller de yer almaktadır. Eser on meclisten ibârettir. Hayâtı hakkında fazla bilgi olmayan Kastamonulu Şâzî'nin bu eseri Maktel-i Hüseyin nev'inin Türkçede ilk örneği olarak görülmektedir. Hâtime kısmındaki beyitler onun Mevlevî bir şâir olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir.

Asrın ikinci yarısında görülen diğer bir mesnevî, mevzuunu Kur'ân-ı kerîmden alan ve kendisine gelinceye kadar birkaç defâ başka şâirler tarafından işlenen, hemen hemen aynı adı taşıyan **Yusuf ile Zeliha** (**Kıssa-i Yusuf**) mesnevîsidir. Erzurumlu Mustafa Darir bu eserini 1367 (H.768) yılında yazmış ve hazret-i Yusuf'un hayâtını ele almıştır. Erzurumlu Darir bununla da kalmamış derin siyer ve târih bilgisinin verdiği imkân sâyesinde hazret-i Peygamber'in hayâtını kültür târihimizde, Türkçe olarak 3-4 cilt hâlinde **Siyer-i Nebi** adıyla yazmış, **Fütûhuş-Şâm Tercümesi;** adlı eserinden başka yine hadis sahasında **Yüz Hadîs** adında diğer bir eser de bırakmıştır. Dili gâyet açık, akıcı, samîmi ve sohbet havası içinde olan Erzurumlu Mustafa Darir'in, Âzerî sahasında yetişse bile, Osmanlı Türkçesiyle eser verdiğini zikretmek gerekir. Aynı yıllarda Meddâh Yûsuf, **Varaka ve Gülşâh** adlı 1559 beyitlik eserini yazmıştır. 1368 (H.918). Eser hazret-i Peygamber devrinde yer alan ve Benî Şeybe adlı bir kabîlede büyüyüp yetişen Varaka adlı oğlanla, Gülşâh adlı kızın arasında geçen hâdiseleri işler. Eser romantik, acıklı, belirli bir kısma kadar gerçekçidir. Daha sonra hazret-i Peygamberin mûcizesi karışmaktadır.

1372-73 (H.774) yılında Ümmî Îsâ tarafından yazılan ve 800 beyitten meydana gelen **Mihrü Vefâ** ile, ondan daha küçük bir mesnevî olan ve 350 beyti bulan İbrâhim'in **Dâsitan-ı Yiğit** 1379 (H. 781) adlı eserlerin zikrinden sonra, asrın büyük mesnevîleri içinde yer alan **Hurşidnâme (Hurşîdü Ferahşâd)** 1387 (H.789) üzerinde durmak yerinde olacaktır. Şeyhoğlu Mustafa 7903 beyit olan bu eserinde Türkçenin kudretini ölçmüş ve dili işlemiştir. Eser Germiyan Beyi Süleyman Şah adına yazılmaya başlamışsa da Yıldırım Bâyezîd Hana takdim edilmiştir. Eser daha çok Hurşid ile Ferahşad arasında geçen, masal unsurlarına yer veren, aynı zamanda siyâsetnâme cinsinden bir eserdir. Mesnevînin en belirgin yönü beşerî aşkı terennüm etmesidir.

Devrin mesnevî cinsinden bir başka eseri 1387 (H. 789) yılında Kemaloğlu İsmâil tarafından yazılan **Ferahnâme'**dir. 3030 beyit olan bu mesnevî Mir Gâzî'ye ithaf olunmuştur. Ahmed'in **Işknâmesi** (**Tuhfenâme**) ise 15. asrın en son mesnevîsi olarak karşımıza çıkar. 1397 (H.800) yılında yazılan eser Kıpçak şîvesinden aktarılmıştır. 8702 beyittir. Uzun bir aşk hikâyesi durumundadır.

Mevzû çeşitliliğinin ve hayâl genişliğinin verdiği imkânlar bu yüzyılda irili ufaklı pekçok mesnevînin yazılmasına sebep olmuştur. Tursun Fakih'in 510 beyitlik **Muhammed Hanefî Cengi** ile **Gazavat-ı Resûlullah** gibi 673 beyitlik mesnevîleri gelmektedir. Ayrıca asrın diğer mesnevîleri **Hazret-i Hadice Mevlidi;** Kirdeci Ali'nin **Güvercin Destanı, Kesikbaş** ve **Ejderha Destanları** ile **Hikâye-i Delletü'l-Muhtel** adlı masal unsurlarına yer veren eserleri vardır. İzzetoğlu'nun **Tâvus Mûcizesi,** Sadreddîn'in **Mûcize-i Muhammed Mustafa'**sı ve **Destân-ı Geyik** adlı eseri aynı tip eserlerdir. Bunlara ilâveten Kayserili Îsâ'nın **Dâsitan-ı İbrâhim'**ini; Ömeroğlunun **Şefâatnâme'**si; Mehmed Yûsuf'un, **Dâsitan-ı İblis, Hikâyet-i Kizu Cehûh** ve **Kâdı ile Uğru Destanı'**nı; Yıldırım devri

şâirlerinden Niyâzi-i Kadîm'in **Mansûrnâme'**sini Sule Fakîh'in **Yusuf ve Zelîha'**sını, Pir Mahmûd'un **Bahtiyarnâme'**sini ve müellifi bilinen ve bilinmeyen pekçok mesnevînin bu asırda yazıldığı görülmektedir. Bu asırda yazılan mesnevîlerin sayısı bir hayli fazla olup, bunlar kısmen kurulmakta olan Divan Edebiyatı ile Halk Edebiyatı arasında gerek mevzu gerekse tür îtibâriyle bir köprü teşkil ederler. Fakat, bunun yanında bir millî benlik ve arayış da devrin eserlerinde görülür. Ayrıca eserlerde mevzûu dîne dayandırma ağır basar. Kaygusuz Abdal ise Halk Edebiyatı içinde tekke tarafında bulunan Yunus Emre'nin uzantısı durumundadır. Ayrıca **Dede Korkut Hikâyeleri** önceki asırda teşekkül etmelerine rağmen bu asırda yazıya geçirilmiştir.

Osmanlı Türkçesinin, Âzerî Türkçesiyle katî ölçülerle ayrılmadığı, Batı Türkçesinin bu merkezî devrinde başta Kâdı Burhâneddîn olmak üzere, sonradan Âzerî Edebiyatı içinde yer alacak olan diğer şâirleri ve eserlerini de zikretmek bu yüzyılın umûmî karakteri bakımından gereklidir. Bunlar arasında hakkında yukarıda yer ayırdığımız Erzurumlu Mustafa Darîr, Osmanlı sahasına yakınlık yönünden diğerlerinden ayrılır. Asrın bir başka şâiri dîvân sâhibi Nesîmî bulunmaktadır. O dîvânında, heyecanlı ve ateşli bir edâya, sanatlı ve âhenkli bir söyleyişe yer vermiştir. Gazellerinden başka Tuyuglar da yazmıştır.

On beşinci yüzyılda Osmanlı Edebiyatı: On dördüncü asırda gelişmiş ve temelini atmış bir edebiyattır. Çeşitli kültür merkezlerinde de olsa, teşekkülü 15. yüzyıla bir geniş ufuk verebilmiştir. Bu asrın hemen başında Ankara Savaşı (1402) gibi bir hâdisenin bulunması, Anadolu siyâsî birliğinin kurulmasını geciktirdiği gibi, kültürdeki dağınıklığın da devam etmesine sebep olmuştur. Böyle olmasına rağmen, ekseri zamanlarını Frenklere ayırmış bir beyliğin, bu yönüyle diğer beyliklerden apayrı bir tarafının bulunması ve cihâd aşkının ötekilere galebe çalması ve Müslüman Anadolu Türklüğünün kalbinin Osmanlı Beyliğinin merkezine meylini temin etmiştir. Çünkü beylikler arasındaki kavgalar boş ve mânâsızdır. Fakat Osmanlı Beyliğinin mücâdelesi bunlardan uzak olup, onlarınkine benzememektedir. Sultan Alaeddîn de onları bu gâyeyle birleştirmiştir. Zâten Germiyan Beyliği gibi beyliklerin, her ne halde bulunursa bulunsun, Osmanlıya tâbiiyyeti, diğer beyliklerin de birliğe yönelmesinde örnek teşkil etmiştir. Bu bakımdan, daha önce Şeyhoğlu Mustafa'da görülen hususlar, başta Ahmedî olmak üzere Germiyan'da yetişen diğer şâirlerde de görülmüştür. Geçen asra nispetle 15. yüzyılın farkı, edebiyatta mesnevî türünün devam etmesinin yanında, nesir eserlerin ve dîvânların fazlalaşması, millîliğe önem verilerek târih şuurunun açığa çıkması ve Osmanlı târihinin yazılmaya başlamasıdır.

Daha asrın hemen başında Germiyanlı Ahmedî (ölm. 1412-13/H.815), 1390 (H.792) yılında yazmış olduğu **İskendernâme** adlı 8760 beyitlik eserini, Yıldırım Bâyezîd'in büyük oğlu Emir Süleyman'a (1402-1410) sunmuştur. Şâir mevzûunu Nizâmî'den almış İskender'in hayâtına yer vermiştir. Altı bölümden meydana gelen eserin son bölümü Osmanlı Melikleri Sülâlesinin târihini teşkil etmektedir. Nihad Sâmi Banarlı tarafından 1939 yılında **Dâsitân-ı Tevârih-i Âl-i Osman** ve **Cemşidü Hurşîd Mesnevîsi** adıyla yayınlanan eser Osmanlı târihini manzûm olarak vermektedir. Eserin tamâmı siyâsetnâmeye yakın olup, ansiklopediktir. Ahmedî bu eserinden başka 15. asra **Dîvân** ile giren şâirlerin başında gelmektedir. Onun **Cemşidü Hurşid** adlı mesnevîsi de Çelebi Sultan Mehmed'e sunulmuş olup, 4800 beyittir. Bu eser ise daha çok aynı asırda yazılan Tutmacı'nın **Gül u Husrev'**i gibi aşk mevzûunu işleyen bir eserdir. Zâten bu asırda 14. yüzyılda olduğu gibi dînî mesnevîler ağırlık kazanır. Bunların başında yine Ahmedî'nin ve Süleyman Çelebi'nin **Mevlid'**i gelmektedir. Didaktik ve nasihatnâme türünden eserler bu asırda da görülmektedir. Ayrıca tasavvufî eserler de mevcuttur.

Sultan İkinci Murâd Hanın saltanatına kadar mesnevî vâdisinde verilen eserlerin yirminin üstünde olduğunu söylemek gerekir. Bunlar içerisinde hemen hepsinin; gerek mevzu, gerekse konuyu işlemeleri yönüyle, ayrı ayrı kıymetlerinin olduğunu belirtmek yerinde olur. Fakat gerek asrında gerekse bütün bir Osmanlı Türk Edebiyatında varlığını sürdürecek ve günümüze kadar Türk milleti tarafından tutulacak olan eserlerin başında Süleyman Çelebi'nin 1410 yılında tamamladığı ve Bursa'da yazdığı **Mevlid'i (Vesiletü'n-Necat)** gelmektedir. Mevzuda çeşitlilik îtibâriyle Yazıcı Sâlih'in **Şemsiyye'**si, Ahmedî'nin **Tervihü'l-Ervâh'**ı zikredilmesi gereken eserlerdir. Asrı, eserleriyle süsleyen şâirler içinde yer alanlardan birisi de Ahmed-i Dâ'î'dir. Onun **Çengnâmesi,** Tıbba dâir yazdığı **Tervîhü'l-Ervâh'**ı Emir Süleyman'a sunulan eserlerdir. Ayrıca **Viysü Râmin** adlı eserini pâdişâhın emri üzerine tercümeye başlamışsa da ömrü vefâ etmemiştir. **Camasbnâme Tercümesi** ile **Vasiyet-i Nuşirevân** ve **Mansûrnâme** onun diğer eserleridir. Türkçe, müretteb olmayan **Dîvân**'ı da mevcuttur. Farsça dîvânı ile eserlerinin sayısı 10'u bulmaktadır. Bunlardan **Cinân-ı Cenân, Miftâhü'l-Cenne, Sırâcü'l-Kulûb** ve **Tıbb-ı Nebevî Tercümesi** mensurdur.

Sultan İkinci Murâd Han, bu asrın ikinci çeyreğinde ilim ve kültür hayâtına büyük bir canlılık getirmiştir. Sanata, ilme ve fenne düşkünlüğü, şâirliği, ilim adamlarına verdiği kıymet sâyesinde artık Osmanlı Sarayı, Türk ve İslâm dünyâsının merkezi olma yolundadır. Kuruluşundan beri devletin hayâtında görülen kültür faaliyeti ancak onun zamânında şahsiyetini bulmuş ve pekçok eserin, millî açıdan

yazılmasına ve tercüme edilmesine sebep olmuştur. Osmanlının önde gelen iki büyük kültür pâdişâhından birincisi olmak şerefi ona âittir. Gerçekten devrinde yazdırdığı eserler ve Türkçeye olan düşkünlüğü, konuları âlim ve şâirlere dağıtması, hattâ tetkikiyle Sultan İkinci Murâd Hanın Türk kültür târihi içinde müstesna yeri vardır. Bu bakımdan devrinin âlim ve şâirleri, eser te'lif ve tercümesinde bir nevi yarış içine düşmüşler. Sultan Adına; manzûm ve mensûr olarak, pekçok eserin ortaya konulmasına ve Osmanlı edebiyatının gelişip serpilmesine sebep olmuşlardır.

Ebü'l-Hayr lakabını alan bu kültür pâdişâhı bütün anlatılanların üstündedir. Onun üstünlüğü oğlu Mehmed'e olan öğütlerinde ve **Vasiyetnâmesi**nde de açıkça görülür. Fakat o, her şeyden önce dindâr bir pâdişâhtır, muvaffakıyeti, hatta iki defâ tahtı oğluna bırakması da ona bağlıdır.

Devrinde Osmanlı sarayı ilmin ve sanatın ve ışığın merkezi olmuştur. Onun etrâfında Hacı Bayram-ı Velî, Emîr Buhârî gibi devri ahlâkî yönden dirilten ve cemiyetin terbiyesini üstlenen büyükler; Molla Gürânî, Alâeddîn-i Tûsî, Şerâfeddîn-i Kırımî, Kırımlı Seydî Ahmed, Alâeddîn-i Semerkandî, Acem Sinan, Alâeddîn Ali Arabî, Fahreddîn-i Acemî ve Seydi Ali Acemî gibi Arabistan'dan, Türkistan'dan ve Kırım'dan gelmiş âlimler bulunmaktadır. Bunların çoğu bilhassa Seyyid Şerif Cürcânî ve Teftâzânî'nin talebeleri olmuşlardır.

Bunlara ilâve tarîkat ehli olan bu dirâyetli pâdişâhın devrinde, başta Bayramîlik olmak üzere Zeynîlik ve Mevlevîliğin sarayda yer tutması da zikredilebilir. Bu açıdan bakılınca, o, **Mesnevî**'nin ilk tercüme ve şerhini yaptırdığı ve adına izâfeten **Mesnevî-i Murâdiyye** lakabı ile anılmaktadır. Gerçekten Sultan İkinci Murâd Han zamânı Türk Milletinin içtimâî hayâtında Hacı Bayrâm-ı Velî, Akşemseddîn, Eşrefoğlu Rûmî gibi büyük sûfilerin bulunduğu, tasavvufa temâyülün fazlalaştığı, Zeyniyye ve Mevleviyye tarikatlarının, yüksek mahfillerde rağbet gördüğü ve Bayramîliğin çok yayıldığı bir devirdir.

Tezkirelerin kaydettiğine göre, Osmanlı pâdişâhları içinde ilk şiir söyleyen de İkinci Murâd Handır. Zamânında Türk-Siyâsî Birliğinin kurulmaya başlamasıyla kültür ve sanat faaliyetleri de artık Osmanlı sarayına taşınmıştır. Bu îtibarla Sultan İkinci Murâd Han adına pekçok manzûm ve mensûr eser yazılıp, ithâf edilmiştir. Devrinde yazılan mesnevîler konu îtibâriyle daha ziyâde dînî tasavvufî, aşk ve macera, târihî-hamâsî, ahlâkî ve dînî, destanımsı-efsânevî, nasîhatâmiz, ansiklopedik ve mizâhîdirler. Bunlar sırasıyla Balıkesirli Devletoğlu Yûsuf tarafından 1424-25 (H.827) yılında yazılan ve bir ilmihâl olan 6960 beyitlik **Kitâbü'l-Beyân'**dır. Eser, dînî tâbir, terim ve deyim bakımından zenginlik gösterir. **Vikâye Tercümesi** olarak da anılır.

İkinci olarak Muhammed Hatiboğlu'nun 1425 (H.829) yılında yazdığı, yüz hadis ve yüz hikâyeyi ihtivâ eden 6092 beyitlik **Ferahnâmesi** gelmektedir. Eser dînî, didaktiktir. Tercüme olup, aslı Arapçadır. Açık bir dile sâhip olan eser, ayrıca hem Karamanoğlu İbrâhim Beye hem de İsfendiyar bin Bâyezîd'e sunulmuştur.

Gülşen-i Râz devrin bir başka eseridir. Şeyh Elvân-ı Şirâzî tarafından 1425-26 (H.829) yılında telif edilmiş olup, 2854 beyittir. Mürettep bir eserdir. Mevzû olarak Mahmûd-ı Şebüsterî'den alınmıştır.

Ansiklopedik bir eser olan ve elli bir bâbı ihtivâ eden **Murâdnâme'**ye gelince; 10.410 beyittir. 1427 (H.830) yılında tamamlanan bu eser devrin önde gelen hacimli eserleri arasında yer alır ve dil îtibâriyle sâdelik gösterir.

Hüsrev-i Şîrin, 7053 beyit olup, devrin büyük şâiri Hacı Bayrâm-ı Velî'nin mürîdi ve Seyyid Şerîf Cürcânî'nin ders arkadaşı, şöhreti 19. asra kadar devam etmiş olan, Şeyhî mahlasını kullanan, meşhûr tabib Yûsuf Sinâneddîn tarafından yazılmıştır. Yalnız sondan 109 beyitlik kısmı yeğeni Cemâlî, tarafından yazılmıştır. Şeyhî, eserin mevzûunu, Nizâmî'nin aynı ismi taşıyan mesnevîsinden almıştır. Eserde yer yer gazeller de görülmektedir. Hissî bir aşk hikâyesi şeklinde olan eserde zaman zaman nasihat ve tasavvufî bahisler de görülür.

Şeyhî'nin mesnevî edebiyatı içinde yer alan bir başka eseri 126 beyitlik **Harnâme'**sidir. Osmanlı Edebiyatı içinde ilk defa görülen mizaha ve hicve yer veren **Harnâme** Türk mizah ve hiciv edebiyatının gerçek bir şaheseri olarak değerlendirilmiştir. İlhâmını Arapça bir atasözünden alan Şeyhî, eserinde tabiî ve canlı bir dil kullanmıştır, içtimaî meseleleri işlemiştir. Onun **Neynâme** ve **Hâbnâme** adlı iki mesnevîsinden söz edilirse de henüz ele geçmemiştir.

Şeyhî, yalnız mesnevî sahasında kalmaz. **Dîvân**'ı ile de gazel vâdisinde en güzel eserini verir. Zâten gazellerindeki incelik, mazmûnları işleme ve tasavvufa yer vermesi Türk Edebiyatı içinde ona müstesnâ bir mevki kazandırmıştır.

On altıncı yüzyılda Kânûnî Sultan Süleyman'a **Câmelnâme** şeklinde tercüme ve takdim edilen; Abdi Mûsâ tarafından 1429-30 (H.833) yılında yazılan **Camasbnâme** İkinci Murâd devrinin bir başka mesnevîsidir. 5122 beyit olan eser daha çok bir masal kitabıdır. Fakat eserde Danyal peygamberin hayâtı ile ilgili bir kısım da vardır.

1436 (H.839) yılında yazılan **Mesnevî-i Murâdiyye'**ye gelince eser, hayâtı hakkında bilgi bulunmayan mevlevî şâir Muinüddîn bin Mustafa tarafından yazılmıştır. 14.404 beyitten ibâret olan **Mesnevî-i Murâdiyye** devrin en hacimli eseri olup, hazret-i Mevlânâ'nın **Mesnevî'**sinin birinci defterinin tercüme ve şerhidir. Yalnız eserde 152 adet gazel bulunmaktadır. Bunlardan birkaçı Farsçadır. Eser daha çok pâdişâh İkinci Murâd Hanın işâretiyle yazılmıştır ve iki ciltten müteşekkildir.

Sînâme: 1310 beyite yer veren bu eser Hümâmî'nindir. 1436 (H.839) yılında tamamlanmıştır. **Mürşidü'l Ubbâd** veya **Mürşidü'l-Ibâd,** Ârif tarafından yazılmıştır 1438 (H.840). 20411 beyittir. Bu mesnevî dört bölümden ibârettir. Tasavvufî ve öğretici olan eserin dili sâde, fakat sanat yönü tesirli değildir. Aynı yıllarda yazılan **Nüsha-i Âlem ve Şerhü'l-Âdem** adlı eser 369 beyit olup, Ârif'in küçük bir mesnevîsidir. Yine aynı târihlerde Muhammed bin Selmân **Mevlid'**ini yazmıştır. 800 beyitten fazla olan eser Erzurumlu Mustafa Darir'in eserini de sayarsak bu nev'de Türkçede dördüncü olarak görülmektedir. Ârif'in, Muhammed aleyhisselâmın mîrâcını konu alarak yazdığı **Mîrâcnâme**'si ise 2000 beyite yakın bir eserdir. Yine onun 1402 beyitlik **Vefatü'n-Nebi** adlı mesnevîsini zikretmek yerinde olur. Görüldüğü gibi o üç eserinde de Muhammed aleyhisselâmın hayâtını işlemiştir. İsimsiz bir mesnevîsinin olduğunu da zikretmek gerekir.

İkinci Murâd Han devrinin hacim îtibâriyle önde gelen mesnevîlerinden biri de 12.239 beyit olan Âşık Ahmed'in yazdığı **Câmiü'l-Ahbâr** adlı eseridir. 20 babdan meydana gelen eser hikâyelere yer verir. Dili devrine göre açıktır. **Gülşen-i Uşşâk (Hümâ vü Hümâyûn)** orta hacimde bir mesnevîdir 1446 (H.850) yılında te'lif edilmiş olup, 4559 beyitten meydana gelmiştir. Mevzuu, Arap diyârında çocuğu olmayan Menuşeng adlı bir pâdişâhtır. Eser Şeyhî'nin yeğeni Cemâlî tarafından yazılmıştır. Fâtih Sultan Mehmed ve İkinci Bâyezîd Han zamanlarını da idrâk eden Cemâlî'nin ele geçmemiş **Yusuf ile Zeliha** ve **Miftâhü'l Ferec** adlı mesnevilerini de zikretmek yerinde olur. Onun başka risâlelerinin bulunduğu da bilinmektedir. Cemâlî'nin eserlerinde sanat yönünün ağır bastığı da bir gerçektir.

Sultan İkinci Murâd zamânında yazılan ve mevzu bakımından dikkat çeken yegâne eser Gelibolulu Zaifî tarafından yazılan ve pâdişâhın savaşlarına yer veren **Gazavât-ı Sultan Murâd ibni Muhammed Han** adlı eserdir. 1446-51 (H.850-5) yılları arasında yazılan eser târihî ve edebî olup, gazavât nevindendir ve 2566 beyittir.

Gerek halk arasındaki yeri gerekse edebî eser olarak değeri gözönüne alınınca devrin önde gelen bir başka eseri Yazıcıoğlu Muhammed bin Sâlih bin Süleyman'ın 1449 (H.855) yılında yazdığı 9008 beyit ihtivâ eden **Muhammediyye'**sidir. Bunlara ilâve olarak Ahmed Hayâlî'nin **Ravzat-ül-Envâr** ve **Tarîkatnâmesi'**ni zikretmek gerekir.

Mensûr eser olarak İkinci Murâd Han zamânında yazılan eserlerin başında **İrşâdü'l-Mürîd ile'l-Murâd** gelmektedir. Kasım bin Muhammed Karahisarî tarafından Farsçadan tercüme edilmiştir. Kemâleddîn bin Îsâ ed-Dümeyrî'nin, **Hayâtü'l-Hayavân'**ı, **Gülistân'**ın Manyasoğlu tarafından aynı adla yapılan tercümesi, Mahmur bin Muhammed Şirvânî'nin **Tuhfe-i Murâdî'**si, Mercimek Ahmed'in **Kâbusnâme Tercümesi,** Yazıcıoğlu'nun **Târih-i Âl-i Selçûk'**ı, Hızır bin Celâleddîn'in **İbni Kesir Târihi Tercümesi,** Mahmûd bin Kâdı Manyas'ın **A'cebü'l-U'cab'**ı, Ârif Ali Molla'nın **Dânişmendnâme'**si, Mustafa bin Seyyid'in **Cevâhirnâme-i Sultan Murâdî'**si, Ahmed-i Dâî'nin **Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi,** Mehmed bin Abdullatif'in **Bahrü'l-Hikem'**i, Hızır bin Abdullah'ın **Kitâbü'l-Edvâr'**ı, Mukbilzâde Mü'min'in **Zahîre-i Murâdiyyesi** ile **Miftâhü'n-Nûr ve Hazaini's-Sürûr'**u zikredilmesi gereken eserlerdir. Aslında bu devirdeki mensûr eserler bunlarla da kalmaz. Mûsâ bin Mesûd'un eseri **Kırk Vezir Hikâyesi,** Firdevsî'nin **Şehnâme Tercümesi** bunlara ilâve edilmelidir. Yine bu devre kadar olan şâirlerden toplama bir mecmua olan, daha çok gazellere yer veren Ömer bin Mezîd'in **Mecmûâtü'n-Nezâir'**i Sultan İkinci Murâd Hana adanmıştır. Böylece bu pâdişâh zamânında tezkireciliğin nüvesi teşekkül etmiştir.

Osmanlı Devletinde şiir, ilk önceleri gazel tarzının azlığına rağmen Mesnevî sahasında kendini gösterir. Buna rağmen Osmanlı edebiyatı divan edebiyatı gibi bir isimle anılmakta ve sâdece dar bir çerçeveye sıkıştırılmak istenmektedir. Bu bir bakıma hemen her sâhada eser vermiş bir milletin, divan kelimesini öne sürerek, kabiliyetini ve gayretlerini ve kültür faaliyetlerini de inkâra yönelmeden başka bir şey olamaz. On beşinci yüzyılın ortalarına gelinceye kadar, beyliklerde yazılan eserler de dâhil, mesnevîlerin sayısı yüze yaklaşırken, dîvânların sayısı ona çıkmaz. Bir başka husus gerek Araplarda gerekse Farslarda divan şâiri olan ve divanı bulunan pek fazla şâir vardır. Fakat onlar edebiyatlarının sınırını divan kelimesiyle daraltmazlar. Aynı durum Türk edebiyatı için de düşünülünce doğu Türkçesiyle yazılan pekçok divanla karşılaşırız. Fakat bizde divan edebiyatı denince yalnız Osmanlı edebiyatı akla gelmektedir. KısacasıOsmanlı edebiyatı bir mesnevî edebiyatı olarak başlamıştır.

Akla gelen diğer bir husus, gazel türünün mesnevîye göre kısa bir şiir şekli oluşu, mevzu bakımından geniş tutulmayışı daha sonra, başta pâdişâhlar ve şehzâdeler olmak üzere sarayda yer tutması divanlara olan rağbeti arttırmış olmalıdır. Bu yönden ele alınınca sarayda okunan ve yazılan eserlerin

başında divanlar gelmektedir. Fakat bütün bir edebiyata Divan Edebiyatı olarak ad vermek en azından, diğer kültür eserlerini mühimsememek olur.

1404 (H.806) yılında Amasya'da doğan, Osmanlı pâdişâhlarının altıncısı olan bu kudretli pâdişâh, ilim ve kültür hayâtı yanında, batıda Venedik, Eflak, Bizans, Arnavut, Sırp, Macar, Bohemya, Polon, Hırvat ve Alman milletleriyle, doğuda ise başta Karaman Beyliği olmak üzere Anadolu'da yer alan irili ufaklı beylerle mücâdele hâlindedir. Zamânındaki fetihler daha çok batıda gerçekleşmiş olmasına rağmen, bilhassa saltanatının ilk yıllarında Bizans'ın iç karışıklıklara verdiği sebep de vardır. Fakat Sultan Murâd, doğruluğu, hâlis niyeti, fadlı ve merhameti, cesâreti, azim ve tedbiri ve bilhassa ahde vefâsı sâyesinde bütün bunların üstünden gelmesini başarmış, batıda kazandığı zaferlere ilâve olarak doğuda Anadolu Türk Birliğinin kurulmasına gayret etmiştir. Doğudaki birliğin kurulmasından sonra bilhassa Osmanlı Devleti aleyhine batılılarla işbirliği yapma gayretleri şiî olan İran'a düşecektir. Yukarıda yer verdiğimiz husûsiyetleri yanında Sultan Murâd-ı Sânînin âlimleri himâyesi, sanata düşkünlüğü ve edebiyata değer vermesi, bunun neticesinde ilim ve sanat adamlarıyla olan meclisleri bırakmaması da vardır. Târihler onun adâletini, hükümdârlığını cesâret ve cömertliğini zikretmeden geçememişlerdir. Yazılan şiirlerde mübalağalı bir şekilde pâdişâhları övmek vâridse de, bu husus Sultân İkinci Murâd Han için yapılmışsa gerçeğin anlatılmasından başka bir şey değildir.

Sultan İkinci Murâd Hanın, **Murâdî** mahlasıyla şiir söyleyen ilk Osmanlı pâdişâhı olduğu bilinmektedir. Artık Osmanlı sarayında oğlu İkinci Mehmed de divanda görülecektir. **Avnî** mahlası ile şiirler yazan, küçük de olsa bir divana sâhip olan Fâtih Sultan Mehmed'in iki oğlu hem Cem Sultan, hem de İkinci Bâyezîd Han, bu yüzyılın ikinci yarısında sarayın yetiştirdiği şâirler olarak bilinir. Bilhassa asrın sonuna doğru Cem Sultan ve Bâyezîd-i Velî şiire kendilerini de katarlar. Cem Sultan şiirlerinde **Cem** mahlasını, İkinci Bâyezîd de **Adlî'**yi kullanır. Yalnız Cem Sultan'ın bunlardan ayrı bir tarafı onun edebiyatımıza **Cemşid ü Hurşid** adlı bir mesnevî bırakmış olmasıdır. On altıncı asırda bu halka daha da genişlemektedir.

On beşinci yüzyılın sarayda kudretli şâiri Şeyhî'dir. Ancak İkinci Murâd Handan sonra Şeyhî yerini Ahmed Paşaya bırakacaktır. Fâtih zamânında Osmanlı Türkçesinin en güzel sesini aksettiren Ahmed Paşa haklı olarak Sultânü'ş-Şuâra (Şâirlerin Sultanı) ünvanını da almıştır. İnce, zarif, nüktedan, keskin zekâlı ve hazırcevap bir şâir olan Ahmed Paşa, Fâtih'in sohbet arkadaşıydı. Onun Osmanlı Hânedanına karşı, riyâdan uzak, samimi ve ciddî bir bağlılığının bulunması en güzel gazellerini İkinci Mehmed'e sunmaya sebep olmuştur. Pâdişâhla hocası şâir arasında ayrıca şiire dayalı yârenlikler onun bir başka cephesini aksettirmiştir. Onunla Osmanlı edebiyatına "nazîrecilik" de girmiştir. Yine "târih düşürme" sanatı onda mühim bir yer tutar.

Bu devirde Saraya yakın, tesirli üçüncü şâir Necâtî'dir. Ahmed Paşanın Şâirler Sultanı diye anıldığı zamanlarda, Necâtî'nin şiirleri onun meclisine kadar ulaşmış ve dikkatini çekmiştir. Bilhassa Necâti'nin döne döne redifli gazeli bu câzibeyi temin etmiştir. Necâtî, mühtedî bir şâir olarak tanınmasına rağmen Türkçeyi en güzel kullanan şâirlerin başında gelir. Onun içindir ki, sesi asırlara hâkim olacak ve tesiri devam edecektir. Çeşitli devlet hizmetinde bulunan Necâtî, 1509 yılında Vefâ'da vefât etmiştir. Şiirlerinde en çok Türkçe kelimelere yer vermiş, mecbur kalmadıkça yabancı asıllı kelimeler kullanmamıştır. Şâir bu yönüyle Türkçecilik cereyânı içinde müstesna bir mevkie sâhiptir. 650 gazeli ihtivâ eden bir Dîvân bırakmıştır. Şiirlerine devrinde ve daha sonraki zamanlarda nazîreler söylenmiştir.

Hümâmî, Atâyî, Sâfî, Cemâlî, Adnî, Nişânî, Melihî, Sâdi-i Cem, Mesihî ve Aydınlı Visâlî devrin diğer şâirleri olarak bilinirler.

Divanların çoğalmasına karşılık Mesnevî Edebiyatı da varlığını bir hayli gösterir. Bunların başında hamse sâhibi Akşemseddînzâde Hamdullah Hamdi gelmektedir. **Yusuf ile Zeliha, Kıyâfetnâme, Tuhfetü'l-Uşşâk, Leylâ vü Mecnun** ve **Mevlid** adlı eserleri hamsesini meydana getiren mesnevîlerdir. O bilhassa **Yusuf ile Zeliha** adlı mesnevîsiyle şöhret bulmuştur. 1503 yılında vefât etmiştir. Tâcizâde Câfer Çelebi (ölm. 1515) asrın bir başka mesnevî şâiridir. **Hevesnâme'**si İstanbul'u anlatan bir mesnevîdir. Ayrıca **Dîvân'**ı da vardır.

Asrın diğer bir mesnevî şâiri de Edirneli olan ve Revânî diye anılan İlyas Şücâ Çelebi'dir. İkinci Bâyezîd Han ile Yavuz Sultan Selim Hanın iltifatlarına mazhar olmuştur. **Dîvân'**ından Başka **İşretnâme** adlı bir mesnevîsi de vardır. Şiirlerinde mahallî renklere tesâdüf edilen Revânî'nin **İşretnâmesi** ile Osmanlı Edebiyatında yeni bir konu işlenmiştir. Zâten 16. asra girerken konulardaki çeşitlilik daha da genişleyecek ve Osmanlı Türk Edebiyatı pek fazla bir gerçekçiliğin içinde olacaktır. Tâcizâde de yukarıda bahsedilen eseriyle şehirlere açılmış ve İstanbul'u anlatmıştır. Bu arada yine **Hikâyet-i Şirînü Perviz-Rivâyet-i Gulgûnü Şebdîz** adlı mesnevîsini Yavuz Sultan Selim Hana sunan Âhî'yi zikredebiliriz. Fakat asrın büyük mesnevî yazarları Lamiî Çelebi ile Taşlıcalı Yahya Beydir.

İkinci Murâd Han devrinde yazılan ve mensûr olan eserlerden başka 15. yüzyılda bu sahada en güzel eseri Sinan Paşa (1440-1486) vermiştir. 1476 yılında Fâtih Sultan Mehmed Han tarafından sadrâzamlığa getirilen Sinan Paşa **Tazarrunâme'**si ile haklı bir şöhret kazanmış ve bu sahadaki tesirleri Yakub Kadri'ye kadar devam etmiştir. Şeyh Vefâ Konevî'ye intisâb eden Sinân Paşanın **Tazarrunâme'**sinden başka yine nesir sahasında **Maârifnâme** ve **Tezkiretü'l-Evliyâ** adlı iki eseri daha bulunmaktadır. Hâsılı o, ortaya koyduğu eserleriyle devrine damgasını vurmuş ve tesiri Cumhûriyet dönemini de içine almıştır. Onun **Tazarrunâme'**si büyük samimî bir münâcaat, **Maârifnâmesi** ahlâk kitabıdır. **Tezkiretü'l-Evliyâ'**sı ise velilerin hayâtı ve menkıbelerine ayrılmıştır. Yine 1453 yılında yazılan ahlâk kitaplarından birisi de Ali bin Hüseyin'in **Tâcü'l-Edeb** adlı eseridir.

Bu devirde yazılan târih kitapları da, Enverî'nin Aydınoğulları Târihine yer verdiği ve 1469 yılında veziriâzam Mahmûd Paşaya sunduğu manzûm **Düstûrnâme'**si bir tarafa bırakılırsa, mensûr saha içinde görülür. Bunların başında Tursun Beyin **Târih-i Ebü'l-Feth'**i gelmektedir. İstanbul'un fethine katılan Tursun Bey, târihini 1442-1488 yıllarına âit 46 yıllık vak'alara ayırmıştır. Beyâtî'nin, **Câm-ı Cemâyîn** adlı eseri bu cinsten bir başka eserdir. Bunlardan başka Âşık Paşanın torunu olan Derviş Ahmed Âşıkî'nin ve Oruç Beyin, Yazıcıoğlu'nun, Neşrî'nin, Sarıca Kemâl'in eserlerini zikretmek yerinde olur.

İkinci Bâyezîd devrinde ise **Süleymannâme** adlı büyük eseriyle Firdevsî-i Tavîl, Kıvâmî'nin yine İkinci Bâyezîd Han devrinde yazdığı **Fetihnâme-i Sultan Mehmed** adlı eseri canlı müşâhedelerle ortaya konulmuş bir başka eserdir. Fakat daha ziyâde şiirle yazılmış olup, İstanbul'un fethini anlatır.

On beşinci yüzyılda Halk Edebiyatı olarak Osmanlı edebiyatında İkinci Murâd Han zamânında Hacı Bayram-ı Velî ile başlayan bir ekol, daha ziyâde tekke içi olarak devam etmiştir. Onun tâkipçileri daha çok Akşemseddîn hazretleri (1389-1459) ve Eşrefoğlu Rûmî (1353-1469)dir. Akşemseddîn hazretlerinin İstanbul'un fethindeki hizmetleri her türlü takdirin üstündedir. Eşrefoğlu Rûmî'ye gelince, bir **Dîvân** ile **Müzekkinnüfûs** adlı meşhur dînî tasavvufî eserini yâdigâr bırakmıştır. Yine Karamanlı şâir Kemâl Ümmî de ilâhîleriyle tekke şiiri içinde kalmış ve ünü diğer Türk illerine de yayılmıştır.

Din dışı mevzularda ise, Osmanlı destanları bir destan havası içinde, efsânevî Osmanlı târihini işleyerek halk edebiyatı sahasında yeni bir çığır açarlar. Bilindiği üzere Türk Milleti destan yönünden büyük eserleri olan bir millettir. Ancak bunların bâzıları tam olarak ele geçmemiştir.

On altıncı yüzyılda Sultan İkinci Bâyezîd-i Velî de dâhil edilirse, bütün bir asır şâir pâdişâhlarla doludur. Hattâ bu durum taşrada şehzâde mahfillerine kadar taştığı gibi, şiirlerinin bir kısmını Osmanlı Türkçesiyle terennüm eden ve Osmanlı Devletine bağlı Kırım Hanlarından Gâzi Giray'a kadar uzanmaktadır. Böylece hükümdarların ilimden ve şiirden anlamaları âlimleri ve şâirleri etrâfına toplamaları âdeti gerçekleşmiş oluyordu. Yalnız âlim ve şâirlerin hükümdar saraylarında olması ve ileriye doğru devletin götürülüşü bu asrın yegâne karekteri olup, pâdişâhların şanına uygunluğu devrin bir başka husûsiyetidir. Bu hâl eski Türk an'anesine de sadâkattan başka bir şey değildir.

Devletin bu asırda ulaştığı sınırlar gözönüne alınınca, gerek mahallî ve taşralı; gerekse İstanbul içinden edebiyatın hemen her sahasında saymakla bitmez şâirlerin yetişmesi devrin bir başka husûsiyetidir. Tezkireler ve şiir mecmuaları karıştırıldığı takdirde pekçok şâirin bu yüzyıla ses getirdiği görülür. Ayrıca bu asırda, sâkinâmeler, kırk hadîsler, şehrengîzler, gazavâtnâmeler ve bu cinsten eserler olan Selimnâmeler, Süleymannâmeler, hicivler, târihler, makteller, şikâyetnâme gibi mektuplar, işleniş tarzı ne olursa olsun, bir mevzu genişliğine sebep olmuşlardır.

Başta **Dîvân**'ı olmak üzere pekçok eserin sâhibi olan Mahmûd Lâmii (1472-1532) ehl-i tarik bir kimsedir. İlk edebî eserini İkinci Bâyezîd Han devrinde vermiştir. O, sırasıyla **Şevâhüdü'n-Nübüvve, Nefehâtü'l-Üns, İbretnâme, Şerefü'l-İnsan, Maktel-i İmâm-ı Hüseyin, Veys ü Râmîn, Bursa Şehrengîzi, Vâmik u Azrâ, Hüsn ü Dil, Letâif, Münâzarât-ı Bahâr u Şitâ** gibi eserlerinin yanında bir **Lügât** yazdığı gibi, **Gülistân**'ın dibâcesini de şerh etmiştir.

Tokatlı Kemâlpaşazâde'ye gelince (1468-1534); o da asrın ikinci çeyreğinde, **Dîvân'**ı, **Esrarnâme Tercümesi, Yusuf u Zeliha'**sı ve İkinci Bâyezîd'in işâreti üzere yazdığı **Tevârih'i Âl-i Osman** ile dikkati çeker. Zembilli Ali Efendinin ölümü üzerine Şeyhülislâmlık makâmına getirilen ve tesiri Erzurumlu İbrâhim Hakkı'ya kadar, bilhassa tekke edebiyâtında devam eden Şemseddîn Ahmed Kemalpaşazâde, **Gülistan'**a nazîre olarak **Nigâristan** adında başka bir eser daha yazmıştır.

Asrın, cilt cilt gazel yazan, bir noktada Bâkî gibi kudretli şâirlerin yetişmesini sağlayan şâiri Zâtî (1471-1546)dir. Dükkânını şiir mahfili hâline getiren Zâtî'nin en büyük eseri **Dîvân'**ıdır. Ayrıca mesnevî olarak; **Şem ü Pervâne, Ahmedü Mahmûd, Edirne Şehrengîzi, Siyer-i Nebi** ve **Mevlid** gibi eserleri vardır.

Kânûnî Sultan Süleyman Han gibi muhteşem bir hükümdarın zamânında Taşra'daki sesler de

İstanbul'da yankılanmıştır. Bunlardan birisi, Âzerî Türk Edebiyatı içinde, dili bakımından, ayrı bir yer alsa bile, gönüldeki bağla İstanbul'a bağlanan Fuzûlî'dir. Diğeriyse Vardar Yenice'sinden seslenen Hayâlî'dir. İkincisinin sâdece bir **Dîvân'**ı vardır. Fuzûlî ise, menşe îtibâriyle Arap Edebiyatına bağlı olan **Leylâ ve Mecnun** adlı mesnevîsini Üveys Paşaya sunmuştur. O, bu eserin tertip ve tahririnde kendisine göre yenilikler yapmış, neticede onu millî ve orijinal bir şekle sokmuştur. Fuzûlî ilimsiz şiirin olamayacağını söyleyen bir sanatkâr olup, yaşadığı topraklarda sanatını bulmuş, Bağdat gibi büyük bir kültür merkezinin havasını teneffüs etmiştir. Onun Bağdat, Kerbelâ gibi her zaman Türk dünyâsının ortasında bulunması doğu ve batı Türklüğünden haberdâr olmasına sebep olmuştur. Eserlerinin çeşitliliğinde ve konuları işleyişindeki derinlikte, hattâ mevzûunu seçişte köprü vazifesi gören bu coğrafyanın mühim tesiri vardır.

Dîvân'ı en mühim eserleri arasında yer alır. Arapça ve Farsça dîvânından başka **Heft Câm** adlı **Sakinâme'**si, **Rindü Zâhid'**i, **Hüsnü Aşk'**ı, **Şikâyetnâme'**si, **Hadîs-i Erbaîn Tercümesi, Muammâ Risâlesi, Matlâu'l-İ'tikâd'**ı, **Şahü Gedâ'**sı, Farsça **Enîsü'l-Kalb'**i ve kasideleri, **Türkçe-Farsça Manzûm Lügât'**ı ve **Türkçe Mektup'**ları onun belli başlı eserlerini teşkil ederler.

Bu yüzyılda mizah, genç yaşta hayâtını kaybeden tâlihsiz şâir Figanî'de görülür. O bize sâdece bir **Dîvânçe** bırakmıştır. Trabzonlu olan bu şâir 1532 yılında bir iftirâya kurban giderek öldürülmüştür. Asrın üçüncü çeyreğinde ölen Emrî (doğ. 1575)de muammâ ve târih düşürmeye hevesli olmasına rağmen hiciv şiiri yazan şâirler arasında sayılabilir. **Dîvân** sâhibi olan ve Yavuz Sultan Selim Hanın cülûsuna âit yazdığı **Selimnâme'**siyle dikkat çeken bir başka şâir Hayâlî'nin doğup büyüdüğü ve yetiştiği kültür merkezlerinden gelen İshak Çelebi (ölm. 1536)dir. Ayrıca bu devrin dîvân sâhibi olan iki büyük şâiri Nev'î (1533-1599) ile Rûhî-i Bağdâdî (ölm. 1606)dir.

Kırk yaşına geldiği zaman, şâir, cengâver, kudretli büyük bir hükümdarın ölümüne ağlayan ve mersiyesiyle canlı ve içli bir şekilde bu hâdiseye yer veren, devrin ünlü hocalarından ders gören, medrese havasının çekiciliğine kapılan ve yetişmesiyle Şeyhülislâmlık makâmına liyakat kesbeden, hâsılı asrın ikinci yarısını dolduran ve Kânûnî Sultan Süleyman Hana candan bağlı olan şâir Bakî (Mahmûd Abdülbâkî) (1526-1600) asrın Sultanü'ş-şuârâsı olarak kalmıştır. Dünyâ kavgalarının, menfaat düşüncelerinin hiçbir işe yaramadığını:

Kadrini seng-i musallâda bilüp ey Bâkî
Durup el bağlayalar karşuna yârân saf saf

beytiyle dile getirmiştir. Sözü dizmede ve seçmede ona yetişen şâir yoktur. Sanatı yüce, hissi ve duyuşu derin olan Bâkî'nin kendisinden sonra yolunu tâkip eden şâirler çıkmış ve **Bâkî Mektebi** (ekol) kurulmuştur. Gerçekten imparatorluğun dört bir yanından ses veren şâirler onun gibi söylemeye gayret ederek bu mektebin devâmını temin etmişlerdir.

Mahmûd Abdülbâkî başta **Dîvân'**ı olmak üzere büyük ve hacimli eserler bırakmıştır. Bunlar **Fezâilü'l-Cihâd, Meâlimü'l-Yakîn** ve **Fezâîl-i Mekke** adlı eserlerdir. Bunlardan **Meâlimü'l-Yakîn;** Muhammed aleyhisselâmın hayâtını anlatan bir siyerdir. Bâkî'nin dili **Dîvân'**ında yer yer ağırlık göstermesine rağmen, mensûr olan diğer eserlerinde açık ve anlaşılır bir dildir.

Bu kadar divan şâirinin içinde Mesnevî Edebiyâtı 16. yüzyılda görülen dîvânlarla at başı yürür. Kara Fazlı (ölm. 1563) **Nahlistan** adlı mensur hikâyesinin yanında **Lehcetü'l-Esrâr, Hümâ ve Hümâyûn** ile **Gül ü Bülbül** adlı mesnevîlerini yazar. Fakat bu yüzyılda hamse sâhibi olarak Taşlıcalı Yahya görülmektedir. Hamsesini **Gencîne-i Râz, Kitâb-ı Usûl, Şah u Gedâ** ve **Gülşen-i Envâr** adlı mesnevîler meydana getirmektedir. Ayrıca bir de **Dîvân'**ı vardır. Lâmiî Çelebi'nin yukarıda bahsedilen eserleri içinde **Bursa Şehrengîz'**i Bursa'nın güzel yerlerini tanıtmaktadır. Bu da şâirin ehl-i tarîk olmasına bağlanabilir.

Bu yüzyıla mesnevî getiren şâirler arasında; Âzerî İbrâhim Çelebi (ölm. 1585) **Nakş-ı Hayâl, Ravzatü'l-Envâr** adlı mesnevîleriyle, Bursalı Cenânî **Mahzenü'l-Esrâr, Riyâzü'l-Cinân** ve **Cilâü'l-Kalb** adlı üç mesnevîsiyle Lârendeli Hamdî **Kıssa-i Leylâ vü Mecnûn** adlı mesnevîsiyle görülürler.

On altıncı yüzyılın nesir sahasındaki belli başlı eserleri târih ve tezkire vâdisindedir. Yukarda kendisinden bahsettiğimiz Kemalpaşazâde Şemsüddîn Ahmed'in **Tevârîh-i Âl-i Osman'**ından başka: Tosyalı Celâlzâde Mustafa Çelebi (1494-1567) **Tabakâtü'l Memâlik fî-Dereceti'l-Mesâlik** adlı ilim ve edebiyat sahasındaki eserini ve **Selimnâme'**sini yazmıştır. Lütfî Paşa (1488-1563) ise **Âsafnâme** ile **Tevârîh-i Âl-i Osmân'**ını yazmıştır. Selânikî Mustafa Efendi (ölm. 1600)'ye gelince Ferhad Paşanın sadrâzamlığından sonra **Rûznâme-i Humâyûn** yazmak için vazifelendirilmiştir. Bu eserinde Selânikî devrin eksik ve aksayan taraflarını ele alıp, tahlil ve tenkit etmiştir. Hasan Can'ın oğlu olan Hoca Sâdeddîn Efendi (1536-1599) ise devrin büyük târihçisidir. Osmanlı târihini iki cilt hâlinde yazmış ve

Tâcü't-Tevârîh adını vermiştir. Uslûbu canlı olup, sanatla doludur. Nesrinin esâsını bilhassa secîli, kâfiyeli ve sanatlı yazısı meydana getirir.

Devrin bir başka târihçisi Gelibolulu Âli (1541-1600)'dir. En mühim eseri dört ciltten meydana gelen **Künhü'l-Ahbâr**'ıdır. Ayrıca **Nasîhatü's-Selâtîn, Kavâidü'l-Mecâlis** ve **Menâkıb-ı Hünerverân** adlı eserlerin de yazarıdır.

Beylikler devrinden bu asra kadar, hemen her sahada gittikçe genişleyen Osmanlı Edebiyatı artık onların toplu olarak gözden geçirilmesi ve değerlendirilmesi husûsunda, yetiştirdiği kalem sâhipleri sâyesinde, gerekeni de ihmâl etmemiştir. Önceleri antoloji şeklinde şiir mecmûalarıyla başlayan bu zevk üstünlüğü 16. asırda tezkirelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Aslında tezkireciliğe İran ve Çağatay Türkçesi edebiyatlarında önceden şâhit olmaktayız. Osmanlı tezkirecileri bilhassa kendilerine örnek olarak, **Devletşâh** ve **Nevâî** tezkirelerini seçmişler ve bu klasik tarzın tâkipçisi olmuşlardır.

Bu asrın tezkirecilerinin başında dîvân sâhibi olan Sehî (ölm. 1548) **Heşt Behişt** adlı tezkiresiyle birinci durumdadır. Sırasıyla Latîfî (1491-1582) kendi adıyla anılan **Latîfî Tezkiresi'**ni, Âşık Çelebi (1520-1572) **Meşâirü'ş-Şuarâ'**sını, Kınalızâde Hasan Çelebi kendi adıyla da zikredilen **Tezikretü'ş-Şuarâ'**sını Ahdî **Gülşen-i Şuarâ'**yı yazmıştır. Gelibolulu Âli'nin yazdığı **Künhü'l-Ahbâr** adlı eserin son bölümü de tezkire olarak zikredilmelidir. Ayrıca **Mecmau'n-Nezâir** ve **Câmiü'l-Meânî** gibi antolojiler de bu asırda görülen şiir mecmualarıdır.

Bu yüzyılda seyâhat edebiyatıyla da karşılaşmaktayız. Seydi Ali Reis (ölm. 1562) bu sahada **Mir'âtü'l-Memâlik** ve **Kitâbü'l-Muhît** adlı eserlerini yazar. Bunlardan başka Pirî Reis'in **Kitâb-ı Bahriye'**si gibi eserler asrın zikre değer eserleridir.

Halk edebiyatı tarafından bakılınca bu asırda tekke şâirleri ön plânda gelirler. Bunlar arasında Şeyh İbrâhim Gülşenî, Ahmed-i Sarbân ile Ümmî Sinân en çok tanınanlardır. Bunlara ilâveten Muhyiddin Üftâde (ölm. 1580), Seyyid Seyfullah Halvetî ve İdris-i Muhtefî (ölm. 1615)yi zikretmek gerekir. Bunların hepsi devlete bağlı, millete inanan, bir bakıma halkın terbiyesini üzerlerine alan tekke şâirleridir. Fakat bu asrın azılı Osmanlı düşmanı hurûfî şâir ve ihtilâlcisi Pîr Sultan Abdâl halk edebiyâtında devlete ihânet yönünden müstesnâ bir mevki ittihâz eder. O,

"Açılın kapılar Şâh'a gidelim"

ve

"Kâtib ahvâlimi Şâh'a böyle yaz"

derken başka bir ülkenin İran'ın şâhını arzulamaktadır. Onun gitmek ve haber vermek istediği kimse İran Şâhı Tahmasb'dır.

Halk edebiyatı içinde bu yüzyılın zikre değer diğer şâirleri, Kul Mehmed, Öksüz Dede ve Çıldırlı Hayâlî'dir.

Köroğlu ise devrin başka bir renkli simasıdır. Özdemiroğlu Osman Paşanın kuvvetlerine katılması muhtemel bir Celâlî eşkıyâsı olduğu söylenen Köroğlu kendi adı ile anılan **Köroğlu Destanı'**nın kahramanı durumundadır. Bu îtibârla bu devirde halk hikâyelerinin varlığı ayrı bir husustur. Mehdî mahlasıyla şiirler söyleyen Derviş Hasan bunlardandır. Ayrıca **Magrib Ocakları'**nın saz şâirleri de bu kısma girer.

Fakat 17. yüzyılda Osmanlı Edebiyatı içerisinde halka daha dönük bir edebiyat ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan 17. asır, Osmanlı Halk Edebiyatının altın çağını meydan getirmiştir. Serpinti ve tesirleri 18. asır, Osmanlı Türk Saray Edebiyatına da ulaşan bu edebiyat sâyesinde, Divan şiirinde bile mahallîlik ortaya çıkmış hattâ devrin Nedîm gibi ünlü şâirleri bu cereyânın içinde türkü bile yazmıştır.

On yedinci asırda **Halk Edebiyatı** yine tekke ve saz kolu olmak üzere ikili bir durum içindedir. Aslında bu durum Osmanlı Türk Edebiyatının başlangıcından beri var olup, onun bir devâmı şeklindedir.

Bu yüzyılın **Tekke Edebiyatı** içinde yer alan başlıca şahsiyetleri Âdem Dede (ölm. 1652), Aziz Mahmûd Hüdâyî, Niyâzî-i Mısrî'dir. Bu şâirlerin hepsi bir tarîkata mensup olup, şeyhtirler. Onlar meydana getirdikleri mahfillerde halkı irşâd ve terbiye yönüne gitmişler ve tesirli şiirler söyleyerek eserler meydana getirmişlerdir. Bunların ilimle uğraşmaları, insanlara doğru yolu göstermeleri önde gelen meziyetlerindendir.

Âdem Dede daha çok Mevlevî Tarîkatı içinden gelir. Önce Konya'da Bostân Çelebi'nin, daha sonra İstanbul'da İsmâil Ankaravî'nin yanında yetişmiştir. Daha sonra Galata Mevlevîhânesi şeyhi olmuş olan bu Mevlevî Dedesi, zekî, nüktedân, ârif ve hoşsohbet bir sûfîdir. Arapça ve Farsça şiirleriyle klâsik edebiyâta giren ve Türkçe olan gazelleri mevcuttur. Fakat onun en mühim tarafı mevlevîlik içinde hece ile, Yunus tarzında şiirler söylemesidir. Tesiri Şeyh Gâlib'e kadar uzanan Âdem Dede'nin bu îtibârla

Türk Halk Edebiyatı içinde mühim bir mevkii vardır.

Azîz Mahmûd Hüdâyî ise Celvetiye Tarîkatının kurucusudur. Şeyh Üftâde'ye intisâb etmiş, şeyh olmuş Üsküdar'da kendi adıyla anılan dergâh, devri için ruhânî terbiyenin mihrakı durumuna gelmiştir. **Nefâisü'l-Mecâlis** ve **Câmi-ul-Fezâil** başta olmak üzere yirmiden fazla eserinin olduğu bilinmektedir. Devrinin hem aruz, hem de hece vezniyle şiir söyleyen şâirleri arasında olup, **Dîvân'**ı vardır.

Niyâzî-i Mısrî aslen Malatyalıdır. Halvetî, Tarîkatına mensuptur. Mısır'da tahsil gördüğü için Mısrî denilmiştir. Yunus Emre Ekolüne mensuptur. Hakkında birçok menâkib vardır. Arapça ve Türkçe çeşitli eserleri mevcuttur. 1694 yılında Limni'de vefât eden Niyâzi-i Mısrî, Yunus Emre'nin 17. asırdaki sesidir.

Osmanlı Türk saz şâirleriyse bu yüzyılda alabildiğine çoğalmıştır. Muhtelif askerî topluluklar içinden saz şâirleri yetiştiği gibi ülkenin dört bir tarafından pekçok saz şâiri çıkmıştır. Bunun neticesi olarak birçok mahfiller teşekkül etmiş, saraydan kahve köşelerine kadar mesîrelerde, panayır ve ocaklarda saz şâirleri görülür olmuştur. Ayrıca gazel ve murabbâ şekilleri de halk şâirleri arasında rağbet görmüştür. Bu devrede, 1908 yılından sonra gerçekleştiği söylenen iki zümre, konuşma ve yazı dili birbirine ziyâdesiyle yaklaşmıştı.

Bu asırda yetişen saz şâirleri arasında en önde gelen şâir Karacaoğlan'dır. Güney Anadolu'dan yetişen bu gezgin Türkmen şâiri 16. yüzyılın sonlarından îtibâren şöhretini duyurmaya başlamış, 17. yüzyılda ise bu şöhretin zirvesine çıkmıştır. Şiirlerine bakılırsaonun coğrafyasında bütün bir imparatorluk yer alır. Ancak nereleri gezdiği, nerelerde kaldığı pek belli değildir. Bu zeki ve hisli Türkmen çocuğu halk zevkinin bütün inceliklerini zorlamış ve konuşturmuştur. Şöhretinin diğer Türk illerinde de yayılması, onun adına efsânevî Karacaoğlan hikâye ve deyişlerini ortaya çıkarmıştır. Şiirinde sosyal meseleler, âdetler, gelenek ve görenekler yer aldığı gibi sanatlı söyleyişini, tasvirlere ve mecazlara yer verdiğini belirtmek gerekir. Nerede doğup nerede öldüğü belli olmayan Karacaoğlan şiirlerinde tabiata mühim yer verir. O bir bakıma, tabiatı ve kadın güzelliğini hareket noktası olarak almıştır.

Gevherî ve Âşık Ömer de devrin kudretli halk şâirleridir. Bunlardan Gevherî yüksek zümre ediplerine de tesir etmiş bir şöhrettir. Devrinin sosyal hayâtına ve cemiyet dâvâlarına fazla ilgi duymayan şâir, âşıkâne duygularla söylenmiş şiirleriyle tanınmaktadır. Hattâ gazel söyleyen divan şâirleriyle arasında bir uygunluk göze çarpar. Söylediği, koşma, semâî, türkü ve türkmanî gibi şiirlerde divan şâirlerinin kelime ve kâfiyelerine yer verir.

Âşık Ömer ise muhtemelen Konya'nın bugün Gezlevi şeklinde anılan Gözlevi'de doğmuş bir şâirdir. Savaşlara katılmasının verdiği bir hâlle Rus, Avusturya ve Venedik harplerine âit manzumeler yazmıştır. Zâten o, Dördüncü Mehmed, İkinci Ahmed ve İkinci Mustafa gibi pâdişâhların devrini idrâk eden bir şâirdir. Gezici bir şâir olması, Âşık Ömer'in diğer bir yönüdür. Bütün bunların yanında onun Türk saz şâirlerinin üstadı sayıldığı da bir gerçektir. Şiirlerine nazîreler söylenen Âşık Ömer, yüksek zümre şâirleri tarafından da üstün tutulmuştur.

Ola Âşık Ömer'in cilvegehî adn-i celîl

mısraından anlaşıldığına göre 1707 târihinde vefât etmiştir.

Yine 17. yüzyılda Kuloğlu Kâtibî, Kayıkçı Kul Mustafa, Öksüz Ali gibi halk şâirleri yanında Girid'de yetişen ve savaşa katılan Âşık, Seyyâhî'yi de saymak gerekir. Ancak Girid Savaşını işleyen Keşfî, Üsküdarî, Yamak, Kul Muslu, Memioğlu, Şahinoğlu ve Mecnûn'u da zikretmek lâzımdır.

Bu yüzyılda Kerem ile Aslı ve Âşık Garîb gibi hikâyelerinin teşekkül ettiği; Karagöz ve Kukla oyununun ortaya çıktığı görülmektedir.

On yedinci yüzyılda divan şâiri, devletin duraklama devrine girmesine rağmen yükselmesine devam etmiştir. Bu aslında mîmârî gibi diğer sanat dallarında da kendini göstermiştir. Bu asrın pâdişâhları da şiiri elden bırakmamışlardır. Adlî mahlasını kullanan Sultan Üçüncü Mehmed, şiirlerinde Peygamber efendimize duyduğu derin muhabbet ve saygıyı eksik etmeyen ve Bahtî mahlası ile şiirler yazan Sultan Birinci Ahmed; Fârisî'yi mahlas olarak kullanan Sultan İkinci Osman Han, hep şâir hükümdar olarak karşımıza çıkarlar. Asrın büyük pâdişâhı, Bağdat Fâtihi Dördüncü Sultan Murâd Hanın bu pâdişâhlar arasında mühim bir mevkii vardır. O da şiir söyleyen pâdişâhlar arasında yer alır. Şiirlerine sert tabiatı, heybetli hâli aksetmiştir. Bunu takip eden şâir pâdişâh Sultan Dördüncü Mehmed'dir.

On yedinci yüzyılın en büyük şâiri Nef'î (1575-1635)dir. Erzurum'un **Hasankalesi'**nde doğmuştur. Asıl adı Ömer'dir. Şiirinde şimşekler çakan bu şâir, kelime seçmede çok mâhirdir. Ses yüklü olan mısralarında ses ve söz arasındaki uyumu sağlayan şâir:

Hem yazar hem tutarım nağme-i kilke âheng

mısraında şiirini anlatmadan geçemez. O, şiirde ses unsuruna değer vermiştir. Ona göre, şiir mânâ ve söyleyiş bakımından kusursuz olmalıdır. Bu bakımdan divan şiirine heybetli söyleyiş kazandırmış, şiir lisanına kulağa hoş gelen bir âheng ve ses vermeye muvaffak olmuştur. Onun bir başka husûsiyeti şiirlerinde hicve kaçmasıdır. Bu belki şâirin keskin ve ince zekâsının akisleridir. Ancak hiciv şâirin hayâtına mal olmuştur. Kasideciliğiyse bir başka meşhur tarafıdır. Bu vâdide edebiyatımızın en önde gelen siması olup, Klâsik edebiyatımızda kaside üstadı olarak bilinir. O yerdiği kadar yükseltmesini ve övmesini de bilen şâirdir. Onun, Mevlevî tarîkatında olması diğer bir yönüdür. 1635 (H.1044)te katledilmiştir. Öldürülmesine:

"Katline oldu sebeb

Hicvi hele Nefî'nin"

Beytinde olduğu gibi hicvi sebep olmuştur. Bu mısra ayrıca onun ölümüne düşürülmüş bir târihtir. Farsça şiirler de yazan şâirin bu dilde bir **Dîvân**'ı vardır. Diğer eserleri; Türkçe **Dîvân**'ı ile hicviyelerinin toplandığı **Sihâm-ı Kazâ**'sıdır.

Şeyhülislâm Yahya (1561-1644) güzel ve zarif gazelleriyle devrin diğer bir divan şâiridir. Bu ilim ve devlet adamının aydınlığa açılan hür bir sanat havası vardır. **Dîvân**'ındaki şiirler 17. asır Türk sanat dünyâsının duygu ve düşüncelerini aksettirmektedir. O asrında Bâkî ile Nedim arasında bir köprü gibi görülür.

En önemli eseri **Dîvân'**ıdır. **Sâkinâme'**si 77 beyitlik küçük bir mesnevîdir. **Ferâiz Manzumesi Şerhi,** İbni Kemâl'in **Nigâristân'**ını tercümesi vardır. Fetvâları **Fetâvâ-yı Yahya** adıyla toplanmıştır.

Divan şiirinin üstad şâirleri arasında yer alan Nâilî (ölm. 1666) asrın kudretli ve şiirde mânâ derinliğini veren şâirlerindendir. Hayâtı hakkında fazla bilgi yoktur. Şiirlerine nazîreler söylenmiştir. Bilinen tek eseri **Dîvân'**ıdır.

Şeyhülislâm Behâyî (1601-1653) devrin bir başka şâiridir. **Tâcü't-Tevârih** sâhibi olan HocaSâdeddîn Efendinin oğlu olup, devlet memuriyetlerinde çalışmıştır. Bu şâir de şiirinde, asrın diğer şâirlerinde olduğu gibi ses güzelliğine düşkündür.

Asrın önde gelen iki mevlevî şâiri Neşâtî (ölm. 1674) ve Cevrî (ölm. 1654)dir. Neşâtî Edirne'de mevlevî tekkesinin şeyhidir. Hocalık vasfıyla tanınmış olup, Üstâd-ı Üstâdâne-i Rûmî olarak Esrar Dede tarafından **Tezkiresinde** zikredilmektedir.

Dîvân'ı eserlerinin başında gelir. **Hilye-i Enbiyâ** ve **Şehrengiz'**i vardır. Nef'î tesirinde bir şâirdir.

Cevrî ise Celâleddîn-i Rûmî'ye candan bağlı derviş, çalışkan ve sanatkâr bir şâirdir. Dîvân'ından başka Hilye-i Çâryâr-ı Güzîn, Aynü'l-Füyûz adlı eserleri de vardır.

Vecdî (ölm. 1660), Fehîm-i Kadîm (ölm. 1648), Nedîm-i Kadîm (ölm. 1670) asrın dîvân sâhibi diğer şâirleridir. Ancak bu asırda rubâî tarzında Azmîzâde Haletî'yi anmak yerinde olur. Haletî ilim yolunu seçmiş müderris olmuş, kadılıklarda bulunmuş bir şâirdir. Rubâîleriyle haklı bir şöhret kazanmıştır. **Dîvân'**ından başka **Sâkinâme'**si ve **Münşeât'**ı vardır.

Yaşı bakımından 18. yüzyılın ilk çeyreğine de taşan Nâbî, 17. yüzyılın terbiye ve tefekkür ekolünü açan şâirdir. Asıl adı **Yusuf** olup, Urfa (Ruha)lıdır. Şiirlerinde açık fikre ve didaktik bir düşünceye yer vermiştir. Bu îtibârla onda bir sâdelik görülür. Rindâne ve sûfiyâne söyleyişe sâhiptir. Kadere rızâsı tamdır. Farsça şiirler de yazmıştır. **Dîvân'**ı, **Hayriyye'**si, **Sûrnâme'**si ve **Hadîs-i Erbaîn Tercümesi,** manzum; **Fetihnâme-i Kameniçe, Tuhfetü'l-Harameyn, Zeyl-i Siyer-i Veysî** ve **Münşeat'**ı mensûr eserlerini teşkil eder.

Bu yüzyılın mesnevî edebiyatında Nev'îzâde Atâyî (1583-1636) ön sırayı işgâl eder. Hamsesi **Âlemnümâ, Nefhatü'l-İzhâr, Sohbetü'l-Ebkâr, Hefthan** ve **Hilyetü'l-Efkâr** adlı eserlerden meydana gelmiştir. Ayrıca Taşköprüzâde'nin **Şakâyıku'n-Numâniyye'**sine **Hidâyetül Hakâyık fî-Tekmileti'ş-Şakâyık** adlı bir zeyl de yazmıştır.

Yine bu yüzyılda **Mîrâciye** ve **Şehnâme'**siyle mesnevî edebiyatı içinde görülen Ganizâde Nadirî (ölm. 1626) mesnevî edebiyatı yönünden üstünde durulması gereken bir şâirdir. Yukarda bahsedilen Nâbî de **Hayrâbâd** ve **Surnâme'**siyle bu vâdide anılması gereken bir şahsiyettir.

Asıl adı Alâeddîn Ali olan Bosnalı Sâbit bu asırda Nâbî Mektebi tesirinde kalan bir başka mesnevî edebiyatı şâiridir. **Dîvân'**ı bulunmasına rağmen o, şöhretini mesnevîleriyle yapmıştır. **Zafernâme** en kuvvetli mesnevîsidir. **Edhemü Hümâ** adlı mesnevîsi eksik kalmıştır. **Derenâme** ve **Berbernâme** adlı mesnevîleri daha ziyâde avâmîdir. **Amr-i Leys** adlı mesnevîsi ise küçük bir eserdir. Ayrıca manzum

olarak ele aldığı bir **Hadîs Tercümesi** de vardır.

Bu asrın nesrinde ön sırayı işgâl edenler Nergisî (ölm. 1635) ve Veysî (1561-1628)dir. Nergisî mensûr olarak bir hamse kaleme almıştır. Eserlerinde hiç alışılmamış ve kullanılmamış kelimelere yer veren Bosnalı Nergisî, bunu bir îtiyat hâline getirmiş ve söz güzelliğini sanatlı söylemede aramıştır. Devrin nesir sahasında kurucusu ve öncüsü hükmündedir. Aynı zamanda şiirler de söylemiştir. **El-Kavlü'l-Müselleme fî-Gazavâti'l-Mesleme, Kânunü'r-Reşâd, Meşâkk-ül-Uşşâk, İksîr-i Saâdet** ve **Nihâlistan** adlı eserleri hamsesini meydana getirir.

Alaşehirli Veysî de nesirle şöhret bulmuştur. Şiirleri de daha çok devrin ictimâî meselelerine yer vermiştir. **Dürretü't-Tâc fî-Sâhibi'l-Mi'râc** adlı siyer kitabından başka **Vâkıanâme** veya **Hâbnâme-i Veysî** adlı eserleri vardır. **Dîvân'**ının dili nesrine göre açık ve sâdedir.

Nesir sahasında diğer şahsiyetlerden biri de Kâtib Çelebi (1609-1660)dir. İstanbullu olan Kâtib Çelebi husûsî hocalar vâsıtasıyla yetiştirilmiştir. İlme bağlı ve ilmin zevkini tadan bir şahsiyettir. Onca cihadın büyüğü ilim elde etmek için çalışmaktır. **Cihânnümâ, Keşfü'z-Zünûn, Fezleke** ve **Mîzanü'l-Hak** onun bıraktığı en mühim eserlerdir.

Seyâhat edebiyatı içinde yer alan Evliyâ Çelebi (doğ. 1611) ilmî, edebî ve tarihî bir şahsiyete sâhiptir. Nerede ve kaç yaşında öldüğü belli değildir. 10 ciltlik seyahat kitabıyla Osmanlı Devletinin her tarafından bilgiler getirmiştir.

On yedinci yüzyılın nesir sahasındaki diğer şahsiyetleri, târihî eser yazanlardır. Bunların başında Peçevî İbrâhim Efendi (1574-1650)'dir. **Târih-i Peçevî** adlı eseriyle meşhurdur. Mustafa Nâimâ (1655-1716) ise kendi adıyla anılan **Ravzatü'l-Hüseyn fî-Hulâsat-i Ahbâr-ı Hafıkayn** adını verdiği târihini Amcazâde Hüseyin Efendiye ithâf etmiştir. Koçibey de âlim, şâir ve münşîler arasında yer alır.

Asrın kritiğini yapan eserler olarak karşımıza çıkmalarına rağmen, bu asırda görülen tezkireler 16. yüzyıl tezkirelerine kıyasla aşağıda kalırlar Nesir sahasında yer alan bu eserlerin başlıcaları; Riyâzî Mehmed Efendi (1572-1644)nin **Riyâzü'ş-Şuarâ'**sı; Kafzâde Fâizî (1589-1622)nin **Zübdetü'l-Eş'âr'**ı, Ali Güftî (ölm. 1677)nin **Teşrifatü'ş-Şuarâ'**sı; Âsım (ölm. 1676)ın **Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr'**ıdır.

Yine 17. yüzyılın nesir sahasında yazılan ve ihmâl edilmemesi gereken eserleri **Mesnevî** şerhleridir. Asrın ilk büyük **Mesnevî** şârihi Ankaravî İsmâil Rüsûhî Efendinin eseridir. Bostan Çelebi'den hilâfet alan Şârih-i Mesnevî, Galata Mevlevihânesi Şeyhi olmuştur. Rüsûhî mahlasıyla şiirler de yazan Ankaravî'nin yedi ciltlik **Mesnevî Şerhi'**nden başka, **Câmi-ul-Âyât, Fâtih-ul-Ebyât, Miftâhü'l-Belâga, Misbâhü'l-Füsehâ, Hüccetü's-Semâ** ve **Minhâcü'l-Fukarâ** adlı eserleri de vardır.

Sarı Abdullah Efendi (1584-1660)de asrın **Mesnevî** şârihlerindendir. Eserinin adı **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'**dir. Ayrıca **Nasihâtü'l-Mülûk, Düstûru'l-İnşâ, Meslekü'l-Uşşâk** ve **Semerâtü'l-Fuâd** adlı eserlerini zikretmek gerekir.

On sekizinci asırda Osmanlı Edebiyatı, devletin düştüğü iç ve dış sarsıntılara rağmen 17. yüzyıldaki kuvvet ve kudretinden bir şey kaybetmez. Yalnız bu asrın edebiyâtında cemiyete dönüklük ve bir **mahallîlik** rüzgârı esmektedir. Devrin sanata düşkün ve milletinin refâhını temine çalışan hükümdârları mevcuttur. Bu pâdişâhların hayatlarında ve zamanlarında cereyan eden hâdiseler de birbirlerine benzerlik gösterir. Asrın başında Sultan Üçüncü Ahmed Han vardır. Şâirdir ve sanata düşkünlüğü bir başka husûsiyetidir. Devlet, Avrupa devletlerinde olup bitenlere yabancı değildir. Asrın sonunda ise, Sultan Üçüncü Selim Han görülür. O da sanata ve şiire düşkün dîvân sâhibi bir şâirdir. Fakat ne yazık ki, her iki pâdişâh da isyanla sükût edecektir. İki hükümdarın müşterek taraflarından biri, ikisinin de hattat olmasıdır.

Sultan Üçüncü Ahmed'in zamânında; **Melikü'ş-Şûarâ** ve **Reîs-i Şâirân** ünvanları ile taltif edilen Osmanzâde Tâib (ölm. 1724), Seyyid Vehbi (ölm. 1736), Neylî, Kâmî (ölm. 1724), Sultan Üçüncü Ahmed'in nedimlerinden AhmedDürrî (ölm. 1722), Nâbî ve Rûhî ekollerinin bir nevî tâkipçisi olan Sâmî, İstanbullu Nâzım, Selim Efendi (1661-1725), Dâmâd İbrâhim Paşa, Nedim'in dostu İzzet Ali Paşa(ölm. 1739) ve şâir Nedim (ölm. 1730) gibi şâirler vardır. Bunların hemen hepsi açık lisana yönelen ve mahallîleşme cereyânına açık şâirlerdir.

Bunların içinde Nedim, çağında sönük bir şâir olarak görünse bile yerli bir edebiyat cereyânının kudretli temsilcisi olarak görülür. Fakat hayâtı hakkında tam ve teferruatlı bilgi yoktur. Lisanı temiz ve âhenklidir. Sâde ve samimi bir söyleyişe sâhiptir. Bir bakıma şiirlerinde semt semt İstanbul'u verir. Bu onun zarif bir İstanbul çocuğu olmasından ileri gelmektedir. Halk edebiyatında 17. yüzyılın Karacaoğlan'ı ne ise 18. asrın Divan Edebiyatında Nedim de, o mesâbededir. İstanbul Türkçesini kullanan Nedim aynı zamanda hayâtın da şâiridir. Hece vezniyle söylediği türküsü onu bir açıdan Halk Edebiyatına yöneltmiştir. Zamânın büyük müderrisleri içinde yer alır. Bu münâsebetle **Dîvân'**ından başka Arapçadan tercüme eserleri de vardır. Patrona Halil İsyanı gibi meşum bir isyan, memleketin

pekçok değerlerini alıp götürdüğü gibi Nedim'i de almıştır.

Asrın zîneti olan diğer şâirler Tokatlı Kânî (1712-1792), Râsih, Koca Râgıb Paşa (1699-1765), Haşmet(ölm. 1768), Fıtnat Hanım (1780) ve Şeyh Gâlib (ölm. 1757-1799)dir. Bunlar arasında Koca Ragıb Paşa ile Şeyh Galib'in değerleri büyüktür.

Koca Râgıb Paşa, mânâ derinliği veren beyitleriyle Türk tefekkür edebiyatında müstesna bir mevkie sâhiptir. 1756 târihinden îtibâren ölünceye kadar sadrâzamlık yapmış ve sarayın dâmâdı olmuştur. O, Osmanlı-Türk devletinin haysiyet ve şerefini yükseltmiş, îtibârını Avrupa devletlerine karşı muhâfaza etmiştir. Kaynaklar onun âlim, fâzıl, şâir ve büyük vezir olduğunda müttefiktirler. Zâten isminin başında yer alan "Koca" kelimesi bunu ziyâdesiyle ifâde etmektedir. Onun **Dîvân'**ı ve **Münşaâtı'**ndan başka, **Fethiyye-i Belgrad** adlı siyâsî bir risâlesi vardır. Ayrıca **Tahkîk ve Tevfîk** başlığı ile yazdığı siyâsî raporu mevcuttur.

Osmanlı Türk Edebiyatının bu asırdaki en kudretli temsilcisi Şeyh Gâlib'dir. O aynı zamanda Türk Divan Edebiyatının da en son temsilcisi durumundadır. Divan şiiri en kudretli sözlerini bu son temsilcisiyle söylemiştir. Mevlevî bir âileye mensup olan Gâlib Esad (1757-1799) ilk tahsilini babasından yapmıştır. Hocaları arasında Galata Mevlevîhânesi Şeyhi Hüseyin Dede ile dil ve edebiyat muallimi Hoca Neş'et de vardır. Asıl adı Mehmed olmasına rağmen şiirlerinde kullandığı Esad mahlasını hocası Neş'et vermiştir. Mevlevîliği sâyesinde devrin hükümdarı Sultan Üçüncü Selim Handan iltifat görmüş, Galata Mevlevîhânesinin şeyhsiz kalması üzerine 34 yaşında buranın şeyhliğine tâyin edilmiştir. Üçüncü SelimHanın icraatları üzerine söylediği târih manzumeleri ve pâdişâha sunduğu kasideleri vardır. Bu büyük şâir 42 yaşındayken bir mîrâc gecesi vefât etmiştir. Şiirinde; mânâ, duygu, tarz, tesir bakımından Bâkî, Nef'î, Fuzûlî, Nedim, Nâbî gibi geçmiş Osmanlı şâirlerinin aksi vardır. O şuârânın büyüklerini hakkıyla tanımış ve herbirinin verdiği hava ile şiirini ortaya koymuştur. Gâlib'in bir tarafı da Halk edebiyatına yöneliktir. Bu tesir 17. yüzyıl tekke şâiri Âdem Dede'den gelmektedir. Târih manzumelerinin yanında **Dîvân'**ı ve **Hüsnü Aşk** adlı bir mesnevîsi vardır. Bu îtibârla o, asrın Mesnevî edebiyatı içinde yer alır.

Mesnevî edebiyatı bu asırda varlığını, Süleymân Mehmed Nahîfî (1643-1778), Sünbülzâde Vehbî (ölm. 1809), Enderunlu Fâzıl (ölm. 1810), gibi şahsiyetlerle sürdürmüştür. Nahîfî daha çok Celâleddîn-i Rûmî hazretlerinin **Mesnevî-i Şerîf'**ini aynı vezinde manzum olarak tercüme etmiştir. Ayrıca, **Dîvân'**ı, **Kasîde-i Bürde Tahmis** ve **Şerhi, Bânet Suâd Tahmisi** ve **Hilyetü'l-Envâr'**ı sevilen ve çok okunan eserleridir.

Sünbülzâde Vehbi, Reisü'ş-şâirân (Şâirler reisî) ünvânını alan bir divan şâiridir. Ancak Nâbî yolunda oğlu Lütfullah için yazdığı **Lütfiyye'**siyle mesnevî şâirleri içinde de yer alır. Ayrıca Farsça-Türkçe lügât olan **Tuhfe-i Vehbî'**siyle Arapçadan Türkçeye **Nuhbe-i Vehbî'**sini yazmış ve bir bakıma lügâtçılık sahasında yer işgâl etmiştir. Her iki lügât da manzûmdur. **Şevkengîz** ve **Münşeât'**ını da zikretmek gerekir.

Bu yüzyılın bir başka mesnevî şâiri Fâzıl-ı Enderûn'dur. **Hûbannâme, Zenânnâme** ve **Çenginâme** adlı eserleri vardır. Fâzıl, eserlerinde daha çok mahallîdir. Nedim tarzını kendisine göre devam ettirmiştir. Subhizâde Feyzullah da asrın bir başka mesnevî şâiridir.

Asrın târih yazarlarına gelince bunlar eserlerini mensur olarak vermişlerdir. Eserleri daha ziyâde kendi isimleriyle anılır. Başlıcaları: Râşid'in (ölm. 1735) târihinden başka, **Sıhhatnâme ve Fütühâtnâme'**si vardır. **Münşâat**'ı iki ayrı mecmuada toplanmıştır. Kendi adı ile anılan **Râşid Târihi** ise Nâimâ'nın bir devâmı durumundadır.

İlmi, efendiliği, hoşsohbeti, zekiliği sâyesinde sevilmiş olan Çelebizâde Âsım (1685-1760), hem şâir hem de hattâttır. **Dîvân'**ı, **Münşeât'**ı, **Acâibü'l-Letâif** adlı küçük bir tercümesi vardır. **Çelebizâde Târihi'**niyse, mesleği icâbı ortaya koymuştur.

Silâhtar Fındıklılı Mehmed Ağa (1658-1724)nın en mühim eserleri **Zeyl-i Fezleke** ile **Silâhtar Târihi**'dir. Defterdâr Mehmed Paşanın **Zübdetü'l-Vakâyı**'i ve Vâsıf Efendi (ölm. 1806)nin **Mehâsinü'l-Asâr** ve **Hakâyık-ul-Ahbâr** târihleri, bu asrın zikredilmesi gereken eserleridir.

Tezkireler bu asırda da varlıklarını devam ettirirler. Ancak 17. asır tezkirelerinden pek farklı değillerdir. Safaî'nin **Safaî Tezkiresi;** İsmâil Beliğ Efendinin, **Güldeste-i Riyâz-ı İrfan'**ı ve **Nuhbetü'l-Âsâr fi Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr'**ı; Sâlim'in **Sâlim Tezkiresi,** Râmiz'in **Âdâb-ı Zürefâ'**sı; Safvet Mustafa Efendinin **Safvet Tezkiresi,** Âkif Beyin **Mir'ât-ı Şiir'**i zikre değer eserlerdir. Bunlara ilâve olarak Şeyhi'nin **Vakâyi-i Fudalâ'**sını bir de **Mehmed EminTezkiresi'**ni zikretmek yerinde olur.

Mevlevî Tezkiresi olarak bu asırda Sâkıb Dede (ölm. 1732)nin **Sefine-i Nefise-i Mevleviyye'**si vardır. Esrar Dede'nin yazdığı tezkirenin adı ise; **Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye'**dir.

Bu asırda seyâhat edebiyatı içinde sefâretnâmeler ortaya çıkmıştır. Bunların yazarları eserlerinin adından da anlaşılacağı üzere yabancı ülkelerde sefirlik vazifesinde bulunmuşlardır. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi **Sefâretnâme-i Fransa** adlı eseriyle bu sahada ön plânda gelir. AhmedResmî Efendi (1700-1738)de **Prusya Sefâretnâmesi**'ni sâde, renkli ve gerçekçi bir şekilde yazmıştır.

Aziz Efendi (ölm. 1798) Osmanlının Berlin Büyükelçisi olmasına rağmen **Muhayyelât'**ı ile şöhret bulmuştur.

On sekizinci yüzyılda Halk edebiyatı, Tekke kolunda Diyarbekirli Ahmed Mürşidî ve Erzurumlu İbrâhim Hakkı ile temsil edilir. Ahmed Efendinin eserinin adı **Pendnâme** olup 10.000 beyte yakındır. İbrâhim Hakkı ise **İlâhînâme** olarak adlandırdığı dîvânında şiirlerini toplamıştır. Ayrıca **Mârifetnâmesi** büyük bir ilimler ansiklopedisidir. Onun bütün eserleri şeyhi İsmâil Fakîrullah'ın tembihleri ve irşâdları üzerine kurulmuştur. 1703 yılında Hasankalesi'nde doğmuş ve 1780 yılında Tillo'da vefât etmiştir. Şiirlerinde; "Ferdî", Şeyhine bağlılığını gösteren "Fakîrî" ve bilhassa "Hakkî" mahlâsını kullanmıştır. Her iki şâir de şiirlerinde, pek az olarak kullandıkları heceyle olan şiirler bir tarafa bırakılırsa, aruz veznini kullanmışlardır.

Saz şâirleri bu devirde daha çok savaşları konu almışlardır. Bunlardan Âşık Ravzî, Âşık Nûrî önde gelen şâirlerdir. Devrin iç meselelerini dile getiren şâirlerin başında Hükmî mahlâsını kullanan bir halk şâiri görülür. Pazvandoğlu Osman ise Derûnî mahlasıyla şiirler söylemiştir. Yine bu yüzyılda Cezayir'de Magrib Ocaklarında vazifeli ordu şâirleri vardır. Benli Ali, Kara Hamza, Nahdî, Magriblioğlu ve Seferlioğlu bu ocağa mensup şâirlerdir. Levnî halk şâirleri arasında zikredilirse de o, daha çok tezhib ve minyatür sanatında asrın en büyük ustasıdır. Bu yüzyılda azınlıklar, bilhassa Ermeniler arasından aşug adı verilen halk şâirleri de yetişmiştir. Âşık Mecnûnî, Âşık Vartan ve Âşık Güvân bunlardan birkaçıdır.

Türk Edebiyatının bundan sonraki devresine **Batı Etkisindeki Türk Edebiyatı** denir.

Osmanlı Devleti 19. yüzyıla karışıklıklar içinde girmiştir. Devlet düzenli ordudan mahrumdur. Artık Yeniçeri Ocağı asker olmaktan çıkmış, devletin başına gâileler açmaktadır. Avrupa'nın durumu gün geçtikçe Osmanlı aleyhine değişmekteydi. Ancak 18. asırdan îtibâren bu durum tâkip edilmekte idi. Ortaya çıkan isyânlar durumu daha da kötüye götürmüştü. Avrupa silâh ve teknikte gün geçtikçe ilerliyordu. İkinci Sultan Mahmûd zarûrî olan yeniliklere devletin kapısını açmıştı. Onun ilk işi Yeniçeri Ocağını yıkarak Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye adında yeni bir ordu kurması oldu. Çeşitli mektepler açarak yeniliğe ayak uydurmaya çalışılan bu devirde Mısır Meselesi gibi gâileler eksik değildi. Sultan İkinci Mahmûd kıyâfet inkılâbını yapmış ve **Takvîm-i Vekâyî** adında gazeteyi çıkarmıştı. Yine ilk defâ olarak ilk tahsili mecbûr kılmıştı. Fakat bütün bu Avrupalılaşma hareketleri Tanzimât İnkılâbını hazırlıyordu. Nihâyet Mustafâ Reşîd Paşa İstanbul'da Kasım 1839 da, henüz Hâriciye Nâzırıyken Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnunu okudu. Encümen-i Dâniş daha sonra da Cemiyyet-i İlmiyye-i Osmaniyye gibi akademi mesâbesinde ilmî cemiyetler kuruldu. **Mecmûa-i Fünûn** adlı dergi neşre başlandı.

On dokuzuncu asırda başta Mustafa Reşîd Paşa (1800-1858), Âli Paşa (1815-1871), Keçecizâde Fuad Paşa(1815-1869) gibi batı kültürüyle yetişen diplomat ediplerle bu kültüre bağlı muallimler yetişti. Yeni ilimlerin kelime hazinesini Mütercim Âsım'ın çalışmaları karşıladı. O, devrin büyük lügâtçısıydı. **Burhân-ı Kâti'**ı Üçüncü Sultan Selim Hana; **Kâmûs Tercümesi'**ni de İkinci Mahmûd Hana sunmuştur. Münşî ve târihçiydi.

Gazetecilik devrin bir başka yönünü veriyordu. Böylece her şey halka intikâl ediyordu. İngiliz William Churchil 1840 yılında **Cerîde-i Havâdis'**i 1860 yılında ise Âgâh Efendi **Tercümân-ı Ahvâl'**i çıkardı. Bunu Şinasi ile Âgâh Efendinin birlikte çıkardıkları **Tasvir-i Efkâr** adlı gazete tâkip etti.

Asrın divan şâirleri arasında önce Adlî mahlasıyla şiirler yazan Sultan İkinci Mahmûd Han gelmektedir. On sekizinci yüzyıl şâiri Nedim'e benzer bir söyleyişle Enderunlu Vâsıf (ölm. 1824) dikkati çekerse de başarısı azdır. Keçecizâde İzzet Molla (1785-1829) kendi hayâtını ve yolculuğunu eserine katar. **Mihnet-Keşân** adlı eseri hicve kaçan ve hâdiseleri gülünç gösteren bir eserdir. **Bahâr-ı Efkâr ve Hazân-ı Âsâr** adlı iki dîvânı vardır. **Gülşen-i Aşk** Gâlib'in tesirini taşır.

Âkif Paşa, devrin münşî ve şâirlerinden olup, Klâsik Türk-Osmanlı Divan Edebiyatının kendi tekâmülü içinde yetişen bir simâsıdır. Hece vezniyle yazdığı mersiyesi onu halk şiirine çeker. **Tabsıra** adlı eserin sâhibidir. **Adem Kasidesi** ile bir başka şöhreti vardır. **Dîvân** sâhibi Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey de eski edebiyatın bir uzantısı olarak görülür. Eski şiir bu asırda Encümen-i Şuarâ şâirleriyle devam ettirilir. 1861 (H.1277) senesi sonlarında devrin divan şiiriyle uğraşan şâirleri Encümen-i Şuarâyı kurarlar. Encümen'e devam eden şâirler: Lebîb, Osman Şems, Manastırlı Hoca Nâilî, Manastırlı Fâik, Ekrem Beyin kardeşi Recâizâde Celâl, Ziyâ Bey, Nâmık Kemâl, Kâsım Paşa, Hâlet, Hakkı, Hersekli Ârif Hikmet ve Fâik Memdûh'tan ibârettir.

Bu asrın kadın şâirleri Leylâ Hanım, Şeref Hanım, Âdile Sultandır. Nesirde Esad Efendi vardır. O Vakanüvis bir târihçidir. **Dîvân'**ı, **Târih'**i, **Üss-i Zafer'**i **Şuarâ Tezkiresi** vardır. Tezkirenin adı **Bahçe-i Safâendûz'**dur. Asrın diğer Şuarâ Tezkireleri Şefkat'in **Tezkiresi** Ârif Hikmet Beyin yarım kalmış bir eseri, Dâvûd Fâtin Efendinin **Hatimetü'l-Eş'âr'**ıdır.

Halk Edebiyatı; târihî ve an'anevî ictimâîliğini bu asırda da devam ettirmiştir. Klasik halk şiirini devam ettiren şâirler bulunmasına rağmen, aruzla yazılmış gazeller, dîvânlar, müseddesler de söylemişlerdir. Hattâ şiirlerinde, divan şiirinin dilini, mazmunlarını kullanan şâirler bile mevcuttur.

Mevzu îtibâriyle Kırım, Sivastopal ve Silistre gibi Ruslarla yapılan savaşlardan Nizip Harbine kadar iç ve dış hâdiselerin hepsi halk şiirine aksetmiştir. Orta oyunu ise bilhassa bu asırda rağbet görmüş ve yayılmıştır. **Ferhad ile Şerife Hanım** hikâyesi gibi çeşitli halk hikâyelerinin doğduğu ve destanların söylendiği de bir gerçektir. Ayrıca, Karagöz taklitli ve halk hikâyecilerinin ortaya koydukları çeşitli tipler, roman ve tiyatro dallarında Avrupaî Türk Edebiyatına tesir etmiştir.

Asrın tanınmış saz şâirleri ise Bayburtlu Zihni (1795-1859), Erzurumlu Emrah (ölm. 1860), Âşık Dertli (1772-1845) ve isyancı şâir Dadaloğlu (ölm. 1868)dur.

Asrın ikinci yarısından îtibâren Osmanlı Türk Edebiyatı artık batı tesirinde, romandan tiyatroya kadar, pek fazla eser verecek ve cemiyet hayatında gazete büyük yer tutacaktır.

Tanzimât, Osmanlı Edebiyatında Avrupaî bakımdan bir başlangıç noktası olarak görülür. Avrupaî Edebiyatın tanzimât devrinde Şinâsi-Nâmık Kemâl ve Ziya Paşa vardır. Bunlar ilk devri meydana getiren, şâir, yazar, gazeteci şahsiyetlerdir. Bir tarafları dâima eski edebiyata dönüktür. Şiirlerinin muhtevâsı yeni olmakla birlikte gazel ve kaside tarzını kullanırlar. Hattâ, Nâmık Kemâl gibi eski şiir an'anesinde dîvân ortaya koyan şahsiyetler bile vardır. Fakat bilhassa Nâmık Kemâl bundan sonraki devrede romandan tiyatroya kadar edebiyat sahasında kalem oynatacaktır. Şinâsi (1824-1871) daha çok gazeteci olarak görülür. Gazetede çıkan makalelerinden başka, **Müntehabât-ı Eş'âr, Şâir Evlenmesi, Durub-i Emsâl-i Osmaniyye** gibi eserleri vardır. Ziyâ Paşa (1829-1880) bir tarafıyla dâima eskiye bağlıdır. **Külliyât-ı Ziyâ Paşa** adıyla şiirleri Süleyman Nazif tarafından toplanmıştır. **Zafernâme,** Paşanın hiciv üslûbuyla yazdığı ve Âlî Paşayı hedef aldığı bir başka eseridir. **Harabât, Defter-i Âmâl Mukaddimesi** diğer eserleridir. Batıdan tercümeleri de vardır.

Nâmık Kemâl'e gelince bunların içinde en çok eser verenidir. **Vatan Neşîdesi (Hürriyet Kasîdesi)** az çok kendi ruh hâlini verir. Nâmık Kemâl, tiyatro sahasında **Vatan Yahut Silistre, Gülnihâl, Âkif Bey, Kara Belâ;** roman sahasında **İntibâh, Cezmi** gibi eserlerin sâhibidir. Ayrıca makâleleri, tenkitleri vardır. Nesir sahasında **Rüyâ'**sı, **Celâl Mukaddimesi, Me-Prison Muâhezenâmesi, Renan Müdâfaanâmesi, Mektupları** onun diğer eserleridir. Yazdığı **Evrâk-ı Perişân** ve **Osmanlı Târihi** ise diğer iki eseridir.

Tanzimât Edebiyatının ikinci devresini Ekrem-Hâmid-Sezâi Mektebi teşkil eder. Her üçü de şiir sahasında birleşirler. Recâizâde Mahmûd Ekrem (1847-1914) daha çok "Üstad Ekrem" olarak anılır. Şiirlerinden başka, hikâye, roman ve tiyatroları vardır. Ayrıca **Tâlim-i Edebiyât'**ı ve tercümeleri bulunmaktadır. **Nağme-i Seher, Yâdigâr-ı Şebâb** ve üç parçadan ibâret olan **Zemzeme,** şiir kitaplarını meydana getirir. **Pejmürde'**si daha çok mensureleri ihtivâ eder. En mühim romanı **Araba Sevdası**'dır.

Abdülhak Hâmid'in (1857-1937) ilk şiir kitabı **Hep Yahut Hiç** adını taşır. **Belde, Sahra, Makber, Ölü,** onun diğer şiir kitaplarıdır. Şiirlerinde yeni şekillere yer vermiştir. **Makber** adlı eseri Türk mersiye edebiyatının şâheseridir. Osmanlı Devletinin yıkılışını ve Cumhûriyet devrinin ilk 14 yılını gören bu şâirin **Macerâ-yı Aşk, Sabru Sebât, Duhter-i Hindû, Nesteren, Tarık, Tezer, Eşber, Sardanapal, Liberte, İbn-i Mûsâ, Abdullah-üs-Sagîr** ve **Finten** gibi tiyatro eserleri vardır. Ancak tiyatrolarını sahneye uydurmak güçtür. Târih ve millet şuuruna yer vermesi eserlerinin bir başka yönüdür.

Sâmipaşazâde Sezâi bu iki edibin yanında daha sönük kalır. **Sergüzeşt** adlı romanı en önemli eseridir.

Bu devrede Ekrem-Muallim Nâci çatışması ortaya çıkmıştır. Bu daha çok Eski-Yeni çarpışması olarak adlandırılmışsa da Nâci şiirde Ekrem kadar yenidir. Fakat her ikisini de tâkib eden gençler vardır. Nâci, Ekrem Beyin **Zemzeme'**sine **Demdeme** ile karşılık vermiştir. Ayrıca **Istılâhat-ı Edebiyye'**yi yazmıştır. Ancak Nâci'ye asrın en büyük pâdişâhı Sultan İkinci Abdülhamîd Han tarafından **Târihnüvis-i Âl-i Osman** ünvânı verilmiş, maaş bağlanmış ve nişan tevcih edilmiştir. Aslında bu mücâdelenin temelinde bu ve buna benzer kıskançlıkları da hesaba katmak gerekir. Nâci'nin en mühim husûsiyetlerinden biri şiirinde açık dil kullanmış olması ve şarklı kalmasıdır. **Medrese Hâtıraları'**nı, **Muhâberât ve Muhâverât'**ını, **Ömer'in Çocukluğu'**nu hep bu açık dille yazan Muallim Nâci'nin bâzı şiirleri, Recaizâde Mahmûd Ekrem tarafından **Tâlim-i Edebiyât** adlı esere alınmıştır. Yetişmesinde mânevî bir terbiyenin bulunması, kuvvetli inancı; şarkla garbı mukâyeseye iktidârı, millî olmasını ve

edebiyatımızın kendi içinde yenileşmesini isteyen bir şahsiyet olmasını temin etmiştir.

Şiirlerinde zenginlik ve millîlik göze çarpar. İlk şiirlerini **Tuna** Gazetesinde neşretmiştir. İlk şiir kitabı ise **Ateşpâre'**dir. **Şerâre, Fürûzân, Sünbüle** diğer şiir kitaplarıdır. **Hâmiyet** yâhut **Mûsâ bin Ebi'l-Gazân** ve **Zâtü'n-Nitâkayn** adlı eserinin mevzusunu İslâm târihinden almıştır. **Ertuğrul Bey Gâzi** manzum eseriyse Kayı Türklüğünün Anadolu'ya gelip yerleşmesini işler. Bu onun millî târihe olan hürmetinin aksidir. **Osmanlı Şâirleri, Esâmi, İstılâhât-ı Edebiyye** onun diğer eserleridir.

Recâizâde'yi takip eden gençler, Tanzimat Edebiyatının ikinci nesliyle **Servet-i Fünûn Edebiyatı** arasında bir köprü vazîfesi görürler. "Ara nesil" olarak adlandırılan bu nesil, daha çok edebî faaliyetlerini dergilerinde gösterirler.

Edebiyat-ı Cedide olarak adlandırılan Servet-i Fünun Edebiyatı şiirde Tevfik Fikret ile Cenab Şehâbeddin, nesirdeyse Hâlid Ziyâ ile temsil edilmiştir. Bu zümre içinde Süleyman Nazîf (1869-1927), Fâik Ali (1876-1950), Ali Ekrem (1867-1937), Süleyman Nesib (1866-1917), Hüseyin Suad (Yalçın) (1867-1942), Hüseyin Sîret (1872-1959), Ahmed Reşid (Rey) (1870-1956), Celâl Sâhir (1838-1935) şiir sahasında eser veren şâirlerdendir. Hâlid Ziyâ (1865-1945), Mehmed Raûf (1874-1931), Hüseyin Câhid (1857-1957) roman ve hikâye alanında bu zümrenin önde gelen şahsiyetlerindendir. Ayrıca, Cenab, nesriyle de dikkati çeken bir şahsiyettir.

Tanzimât devrinin ekseri paşaları da Avrupa Edebiyatının içinde yer almışlardır. Yalnız Cevdet ve Münif Paşalar bu devrin ilim ve irfanına çok şeyler ilâve ederler. Cevdet Paşa büyük bir gayret, ilmî mesâi sâyesinde dev eserler ortaya koymuştur. Münif Paşa **Mecmûa-i Fünûn'**u çıkarmış ve tedrisât üzerine eğilmiştir. Süleyman Nazif gibi Servet-i Fünûn içinde yer alan ve Rıza Tevfik gibi şâirler daha sonra şiirlerinde geçmiş günlerin hasretiyle Sultan İkinci Abdülhamîd Handan af dileyen şiirler yazmışlardır.

Avrupaî Türk Edebiyatının kadın şâirleri de vardır. Nigâr Hanım (1862-1918), Fatma Âliye Hanım (1864-1924) Abdülhak Mihrünnisâ Hanım (1864-1943) bunların başında gelirler. Emine Sâmiye Hanım ise devrin kadın muharrirlerindendir.

Bu asrın halk için eser yazan muharrirlerinin başında Ahmed Midhat Efendi (1844-1913) gelmektedir. Ebüzziyyâ Tevfik (1848-1913) ise Türk matbaacılığının unutulmaz simâsıdır. Matbaacılıkta devrin pâdişâhı Sultan İkinci Abdülhamîd Han geniş imkânlar tanımış; İkinci Murâd Hanla başlayan kültür faaliyetleri onunla dünyâya yayılmış; Osmanlı-Türk Edebiyatı, ilim ve kültürüne âit eserlerin pekçoğu bu büyük kültür pâdişâhının himmetiyle basılmıştır.

İlk roman ve hikâyeciler arasında Nâbizâde Nâzım'ın da büyük yeri vardır.Mizancı Murâd hem târih hem roman yazarı olarak görülür. Ahmed Vefik Paşa (1823-1871) tiyatroda bilhassa adaptasyon sahasında tanınır. Ayrıca devrin milliyetçilik hareketleri içinde de bulunur.Süleymân Paşa (1838-1892), Ali Süâvî (1839-1878), büyük lügat ve ansiklopedi yazarı Şemseddîn Sâmi (1850-1904), bu akım içinde yer alırlar. Ancak **Osmanlı Müellifleri**'nin yazarı Bursalı Tâhir Bey (1861-1926), Necib Âsım (1861-1935), Veled İzbudak (1869-1950), Ahmed Hikmet Müftüoğlu (1870-1927), Mehmed Emin Yurdakul (1869-1944) bu cereyanın belli başlı sanatkârları durumundadırlar.

Servet-i Fünundan sonraysa popüler edebiyatı Hüseyin Rahmi (1864-1944) ve AhmedRâsim (1864-1932) devam ettirirler.

Yirminci asır Osmanlı-Türk Edebiyatının belli başlı edipleri Cumhûriyet Devrinde yaşarlar. Bu asrın şiirle uğraşan tek pâdişâhı Sultan Beşinci Mehmed Reşâd'dır. Asra girerken Fecr-i Âtî Edebî zümresiyle karşılaşılır. Bu zümre içinde Şehâbeddin Süleyman (1885-1921), Tahsin Nâhid (1887-1918), Müfid Râtık (1887-1917), Emin Bülend (1886-1942), İzzet Melih, Fazıl Ahmed Aykaç (1887-1967) ve M. Behçet Yazar yer almışlardır. Bu asrın **Millî Edebiyat** cereyanı içinde Ömer Seyfeddin (1884-1920), Ali Cânip Yöntem (1887-1976), Ziya Gökalp (1876-1924), Fuâd Köprülü (1890-1966), Hamdullah Suphi (1886-1966) yer alırlar; sanatta ve şekilde milliyetçiliğiyse Enis Behic (1891-1949), Halid Fahri (1891-1971), Orhan Seyfi (1890-1972), Yusuf Ziya (1895-1967), Ali Mümtaz (1897-1967) devam ettirirler. Rızâ Tevfik (1869-1947) âşık tarzı tesirlerle şiirler yazar.

Cumhûriyet devri içinde de yer alan fakat herhangi bir zümreye bağlı olmayan müstakil sanatkârların başında Mehmed Âkif (1873-1936), Ahmed Hâşim (1883-1933), Yahya Kemâl (1884-1958), Yakub Kadri Karaosmanoğlu (1889-1974), Refik Hâlid (1888-1965), Reşad Nuri Güntekin (1889-1956), Faruk Nâfiz (1898-1973), Necib Fâzıl Kısakürek (1904-1983), Peyami Safa (1899-1961) bulunmaktadır. Devrin kadın sanatkârları ise Güzide Sabri Aygün, Şekûfe Nihal, Hâlide Nusret ve Hâlide Edib'dir.

Yedi yüz yıllık Osmanlı-Türk Edebiyatının bu şekilde çeşitli sahalarda ve türlerde gelişmesi elbette, devletin sanata ve kültüre düşkün, ilim adamlarına değer veren pâdişâhların desteğiyle olmuştur. Zâten Osmanlı pâdişâhlarının pekçoğu şâirdir. İkinci Murâd Handan başlamak üzere şiir, Osmanlı

sarayında yerini almıştır. Osman Beyden başlayarak şiir söyleyen ve dîvân sâhibi olan pâdişâhları ayrıca zikretmek gerekir. Bunların hepsi klasik edebiyatımız içinde yer almışlardır. Bu bakımdan Klâsik Türk Edebiyatının, kendine has bir üslûbu, üslûpta şahsî olmayan geleneği, şekilciliği, ölçüsü, nakilciliği ve edebî kâideleri vardır. Yeniliklere pek açık olmayan, herkesi anlayışta ve zevkte birleştirmeye çalışan klâsik edebiyatımızda anlayış, görünüş ve zevkle ölçü ve düzen mutlaka yer alır.

Klâsik edebiyatımız ortak mazmunlar ve şekiller dışına çıkmayarak hayatla alâkasız gibi görünürse de aslında çeşitli vâdilerde verilen eserlerle (şehrengîz, surnâme, hiciv vs.) hakiki Türk hayâtını konu edinmiş ve yerli mevzuları işlemiştir. Aslında divan vâdisinde şahsî görüşler dar (klâsik) çerçeveler içinde işlendiğinden klâsizm içinde hususî bir romantizme açılır.

B- Çağdaş Kıbrıs Türk Edebiyatı:

(1878-1923) dönemi: Üç asırlık hür Osmanlı idâresinin ardından adanın geçici olarak İngilizlere verildiği bu dönemde ada Türkleri tam bir esâret dönemine girmiştir. Ancak bu baskı dönemi Türk Edebiyatının gelişmesini durduramamış, sâdece yavaşlatmıştır.

Kıbrıs'ta ilk özel Türkçe gazete olan **Saded** 1889'da yayınlanmaya başlar. Onu 1891'de **Zaman,** 1892'de **Yeni Zaman** tâkip eder.

İlk mizah gazetesi olan **Kokonoz** 1896, ilk roman örneği olan **Bir Gece Sohbeti** ve Muzaffer Gâlib'in **Bir Bakış** adlı eseri 1892, Kaytazzâde Nâzım'ın **Yâdigâr-ı Muhabbet** adlı romanı ise 1893 senesine âittir.

Bu esnâda şiir yazımı da gazete yayınlarıyla birlikte yürümektedir. Gazete yazarı olan Muzaffereddin Gâlib ve romancı Kaytazzâde Nâzım aynı zamanda şiirleriyle de tanınır.

Kıbrıs Türk şiiri, Larnakalı Mehmed Nâzım Beyin öncülüğü ile serbest nazma geçer.

Bu isimler yanında şiirde M.Sabri, Muallim Cevdet, gazete ve düzyazıda Sâdık Efendi, Bodamyalızâde Mehmed Münîr Bey, İsmâil Fethi, Mehmed Derviş, Ahmed Râşid, Ahmed Raik (Çağlayan), Mehmed Remzi Okan ve Hâfız Cemâl sayılabilir.

Bütün yayın hayâtının esas konuları ise, "saltanatı yerme", "Anavatana ve Mustafa Kemal'e bağlılık" ile "İngiliz, Rum baskılarına karşı direnme" şeklinde özetlenebilir.

Bir yandan da Halk Edebiyatı zengin geleneğini sürdürmektedir.

(1923-1955) dönemi: İngiliz sömürge idâresinin bu ilk dönemi Kıbrıs Türkleri için bir suskunluk dönemidir. İngilizlerin Türkler üzerindeki baskıları ve koydukları kısıtlamalar günlük hayâtın her safhasına yayılır.

1943'ten sonra bâzı millî günlerin kutlanması benimsenir; geçmişe özlem duyan başlıklarla yazılar, bâzı antolojik eserler ve edebî dergiler yayınlanmaya başlanır. Bu dönemin şâirleri arasında, Nazif SüleymanEbeoğlu, Urkiye Mine Balman, Engin Gönül, Pembe Marmara, Necla Sâlih Suphi, Rauf Denktaş, Ahmed Esad; ardından da İbrâhim Zeki Burdurlu, Mustafa İzzet Âdiloğlu, Özker Yaşın, Ahmed Gâzioğlu, Özdemir Sennaroğlu, Cem Sual, Cevdet Çağdaş, Taner F. Baybars, Oğuz Kusetoğlu, Salâhi Sonyel sayılabilir.

Hikmet Taşkent ve N.Sâmi Banarlı, dönemin iki büyük destekçisidir. Bu dönem şiirinde, vezin olarak hece, konu olarak da milliyetçilik ağır basmıştır.

Nesir sahasında da makale, roman, hikâye, tiyatro, opera, sohbet gibi değişik türlerde, milliyetçilikten, ahlâk ve politikadan cihanşümulluğa kadar çeşitli konular ele alınır. En güçlü isimler arasında Av. Fadıl Korkut, Hikmet Afif Mapolar, Rauf Denktaş, Nâzım Ali İleri, Talat Yurdakul, Semih Sait Umar, İsmâil Karagözlü, Erol Erduran, Argun F.Korkut, Samet Mart, Kemal Müderrisoğlu sayılabilir.

Nisan 1955'te başlayan yıldırma hareketlerinin tesiriyle yeni yetişen kalemler, farklı bir dönemin temellerini atarlar.

Rumların adayı Yunanistan'la birleştirme idealine dayanan tedhiş hareketlerinde hedef önceleri İngilizlerken sonra Türkler de hedef alınır.

Özker Yaşın, Oktay Öksüzoğlu, Ülkü İrfan Yıldız, Mehmed Levent, Orbay Deliceırmak, Süleyman Uluçamgil ve Türkiye'den gelen Ârif Nihat Asya ile Osman Türkay gibi şâirlerin yanında Kutlu Adalı, İsmet Kotak, Fuad Veziroğlu, Oğuz Kusetoğlu, Ahmed Tolgay ve Üner Ulutuğ da düzyazı, gazete yazarlığı ve tiyatronun önde gelen isimleridir.

1964'ten 1974'e kadar gençlerin grup hâlinde Türkiye'ye yüksek öğrenime gitmeleri edebî çalışmaları genişletir. Yazı türlerinde çeşitlilik görülür. Millî konuların ağır bastığı dönemde Özker Yaşın, Oktay Öksüzoğlu, İlkay Adalı, Mehmed Levent, Sevgül Osman, Kâmil Özay ve Fikret Demirağ önemli

isimlerdir.

Dönemin bir başka zengin dalı tiyatrodur. Kutlu Adalı, Üner Ulutuğ, Bekir Kara ve Ahmed Tolgay bu dalda; Fuad Veziroğlu, Eşref Çetinel, İsmet Kotak ve Numan Ali Levent hikâye dalında isim yapmıştır.

İnceleme ve araştırma niteliği taşıyan eserler de bu dönemde ortaya çıkmaya başlar. Hasan Şefik Altay, Mahmûd İslâmoğlu, Oğuz Yorgancıoğlu, Kıbrıs'ta Türk folklor ve kültürüyle ilgili çalışmalar yaparlar.

1974'teki Türk Barış Harekâtından sonra şiir dalı gücünü ve sayıca çokluğunu koruyacaktır. Fikret Demirağ, Mehmed Levent, Mehmed Yaşın, Neşe Yaşın, Hakkı Yücel, Kâmil Özay, Feriha Altıok, Neriman Cahid, Filiz Naldöven, Nice Denizoğlu, Barış Burcu ve Bülent Fevzioğlu şiir; Timur Öztürk, Mustafa Gökçeoğlu, Ali Nesim hikâye; Ahmed Gâzioğlu ve Sabahattin İsmâil roman; Özden Selenge piyes; Nevzat Yalçın anı dalında önde gelen isimlerdir.

Bu yıllardan sonra özellikle araştırma-inceleme niteliği taşıyan eserlerin sayısında artış görülür.

C- Çağdaş Kırım Türk Edebiyatı:

On sekizinci asra kadar Osmanlı tesiri altında gelişen Kırım Türkçesi ve Edebiyatı, Kırım'ın Rusya'ya ilhakıyla gittikçe zayıflar. Bu dönemde Kırım Türkleriyle Osmanlı Türkleri arasındaki siyâsî, edebî ve medenî bağlar tamâmen kopar.

1783-1880 yılları arasına rastlayan kitle hâlindeki göçlerle aydın ve âlimlerin susturulmaları sonucu bu yüzyıllık dönem içinde Kırım Türkçesinin kültürel alanda hiçbir verimi yoktur.

On dokuzuncu asrın ikinci yarısından sonra Kırım Edebiyatında bir canlanma görülür. Bu canlanma hareketinin öncüleri olan Abdurrahman Kırım Hace ve Abdurrefi Bodanski gibi yazar ve eğitimciler medreselerde dînî eğitimin yanısıra diğer derslerin de okutulması için gayret göstermişler, dil öğrenme ve bilhassa lügat hazırlama çalışmalarına ağırlık vermişlerdir. Daha sonra bu tür çalışmalar İsmâil Gaspıralı ve Hasan Nûri gibi derin aydınlar tarafından devam ettirilir ve bu iki kişinin öncülüğüyle Rusya'da ilk Türkçe gazete olarak **Tercüman** gazetesi çıkmaya başlar (1883). İsmâil Gaspıralı dil konusunu bütün sosyal sahalardaki gelişmenin temeli olarak görür. Onun öncülüğünü yaptığı ve özellikle tercüme faaliyetlerinin hızlandığı bu dönem edebiyatı "Tercüman Edebiyatı" (1883-1916) adıyla anılır.

1905 meşrutiyet inkılâbından sonra Kırım Türkleri de millî edebiyat yolunda çalışmalara hız verirler. Abdurreşid Mediyev, Osman Akçokraklı, Bekir Emekdar, Hasan Çergeyev, Ali Bodaninsik, Hasan Sabri Ayvazov, İsmâil Lemanov, Hüseyin Şamil Toktargâzi, Osman Zaatov Habibullah Kerim, Hüseyin Baliç, Gaffâr Şerfeddîn, Mehmed Nüzhet, Seyyid Mahmûd Rifatov, Seyyid Abdullah Özenbaşlı gibi pekçok aydın bu dönemde yetişmiştir.

Tercüman'ın ölçülü tutumunu beğenmeyenReşid Mediyev ve arkadaşları **Vatan Hakimi** adıyla bir gazete çıkarırlarsa da uzun ömürlü olmaz.

Âlem-i Nisvân adlı kadın gazetesi çocuklar için çıkan **Alem-i Sübyan** da bu döneme rastlar. Bütün gazetelerde hedef, halkı uyandırmak ve câhillikten kurtarmaktır.

1905 inkılâbının başından îtibâren Kırım'da canlanan edebî gelişmelerde üç edebî dil akımı görülür. Rusça, Osmanlı Türkçesi ve Batı Türkçesi, 1915'ten sonra Batı Türkçesinin yerini Kuzey Türkçesi alır. 1905-1917 arasında gelişen edebiyat Yeni Devir Edebiyatı adını alır.

1917 Devrimi Kırım Türklerinin siyâsî ve sosyal hayatlarında yeni bir dönemin başlangıcı olur. Sovyet hâkimiyetinin ilk yıllarında Kırım'da bir imhâ siyâseti uygulanır. 1921'den sonra Kırım'ı Tatarlaştırma dönemi başlamıştır. Kırım Türk aydınları sistemin izin verdiği ölçüde yeni Kırım Sovyet Edebiyatını meydana getirmeye çalışırlar. Bu dönemin edipleri arasında, bir kısmı inkılaptan önce de eser vermiş olan Hasan Çergeyev, Mehmed Nüzhet, Abdullah Latifzâde, Ömer İpçi, Bekir Çobanzâde, Yâkub Şakirali ile Abdurrahman Altanlı, Ziyaddin Cavtöbeli, Cafer Gaffar, İlyas Tarhan, Irgat Kadir, Mahmûd Nedim, Eşref Şemizâde gibi gençler bulunur.

1938'de Stalin döneminde bir kânunla bütün Slav olmayan dillerde olduğu gibi, Kırım Türkçesinde de Kiril alfabesi kullanılmaya başlar.

Stalin devrinde Nazi işgal kuvvetleriyle işbirliği yapmakla suçlanan Kırım Türkleri, 1944 katliamından sonra Türkistan içlerine sürülür. Sosyal hayatla ilgili birçok faaliyetleri yasaklandığı gibi târih ve kültür mirasları yok sayılmıştır. On yıldan fazla süren bu suskunluk dönemi 1953'te Stalin'in ölümüyle sona erer. Bundan sona Kırım, kaybettiği haklarını geri alma yolunda mücâdeleye başlar.

Kırım'da ve Kırım dışında yetişen aydınlar Kırım Türk konuşma ve edebî dilinin gelişmesi için 1950'li yıllarda çalışmalara başlar. Bu canlanmada basının çok önemli rolü olmuştur. 1957'de çıkan **Lenin**

Bayrağı Gazetesi Kırım Türkçesiyle neşredilir. Bu gazete, etrâfına toplanan ve hitap ettiği kitlenin genişliğiyle **Tercüman** Gazetesini hatırlatmaktadır.

Kırım Tatar Edebiyatı Şûrâsı, Taşkent Pedagoji Enstitüsü, Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı Bölümü gibi müesseseler yeni kadroların hazırlanmasına yardımcı olur.

70'li yıllarda Özbek, Kazak, Rus okullarında okuyan çocuklar artık anadillerini de öğrenmeye başlarlar. Çeşitli gramer kitapları ve sözlükler neşredilir. Gafur Gülam neşriyatının da Kırım edebiyatının yeniden canlanmasında büyük rolü olmuştur. Bu dönemde Câfer Bulganaklı, Kerim Camanaklı, Ziyaddin Cavtöbeli, Çerkez Ali, Şakir Selimov, Yunus Temirkaya, Bekir Çobanzâde, Abdullah Latifzâde, Şamil Aladdin, Cevdet Ametov; Abdullah Dermenci, Rıza Hâlid, OsmanAyder, Eşref Şemizâde gibi ediplerin birçok eseri neşredilmiştir.

Zamânın yazar ve şâirleri, Kiril alfabesinin Kırım Türkçesindeki bütün seslerini karşılayamaması, anadillerinde eğitim görmeyip millî terbiye ile yetiştirilmeyen gençlerin edebî dili iyi bilmemeleri gibi zorluklarla karşılaşmalarına rağmen, edebiyatın bütün türlerinde eserler vermeye gayret göstermektedirler. Günümüzde ise Kril Alfabesini terk edip Lâtin Alfabesine geçme çalışmaları yapılmaktadır.

Ç- Âzerî Türkçesi Edebiyatı:

Oğuzca adıyla anılan Batı Türkçesi zamanla iki ana devreye ayrılmıştır. Bu ayrılma Batıda Osmanlı Türk Edebiyatını meydana getirirken, Doğuda da Âzerî Türk Edebiyatı teşekkül etmiştir. Aslında gerek Doğu, gerekse Batı Oğuzcası 13, 14 ve 15. yüzyıllarda pek farklılık göstermez. Selçuklulardan sonra ortaya konulan edebiyatta her iki Oğuz ağzının temelini teşkil eden dil unsurları mevcuttur. Onun içindir ki, EskiAnadolu Türkçesi diye adlandırdığımız Batı Türkçesinin ilk zamanlarında ayrılık görülmez ve bu devir Türkçesi her iki ağzı birleştiren bir husûsiyete sâhiptir. Fakat zamanla Oğuz Türkçesi içinde ortaya çıkan iki dâire belirli dil unsurlarını kendilerinde umûmileştirerek ayrılma yoluna gitmiştir. Bu ayrılma ilk zamanlar pek ileri değildir. Hattâ târih içinde güçlü ve devamlı bir edebiyat olan Osmanlı Edebiyatı, sâdece Âzerî sahasında değil diğer Türk illerinde de kendisini hissettirmiştir. Bu irtibat sâdece kültür sahasında olmamış,Osmanlı, yeri geldikçe son zamanlarda bile elinden gelen yardımı bu Türk ülkelerine esirgememiş, Türkçenin ve Türk Edebiyatının gelişmesinde mühim rol oynamıştır. Hattâ Halîlî gibi meşhur şâirler Osmanlı sarayı tarafından da himâye edilmiştir. Âzerbaycan'ın siyâsî ve kültür târihinde Osmanlının bu bakımdan mühim bir yeri vardır. Bütün Türk dünyâsında olduğu gibi Âzerbaycan ile olan münâsebet bugünkü kardeş Türk Dil ve Edebiyatının temelini teşkil etmiştir. Bu noktadan hareket eden Gaspıralıİsmâil ve diğer Türk kültür birlikçileri Türk dünyâsını tek bir yazı dilinde birleştirmek fikrinde kısa zamanda başarıya ulaşmışlar ve Osmanlı Türkçesinin tek bir yazı dili olmasını istemişlerdir. Bu ise Osmanlı Türklüğünün diğer Türk illerini görüp gözetmelerinin ve onlara duydukları yakınlığın neticesinden başka bir şey değildir. Sırf bu irtibâtı koparmamak için bâzı Osmanlı şâirleri Doğu Türkçesi (Çağatay Türkçesi)nde gazeller bile yazmışlardır.

Zamanla ayrılmaya başlayan Âzerî Türkçesi dil coğrafyası itibâriyle Doğu Anadolu, Güney Kafkasya ve Kafkas Âzerbaycanı, İran Âzerbaycanı, Kerkük ve Irak-Suriye Türklerini içine almaktadır. Âzerî Edebiyatı daha çok şiir dili olarak kuvvetliliğini kurmuştur. Bu bakımdan Âzerî sahasında Türk Edebiyatının çok kuvvetli şâirleri yetişmiştir.

Âzerî sahası Türk Edebiyatı, 14. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar pekçok şâir, nâsir ve sanatkâr yetiştirmiştir.

On dördüncü asırda Âzerî Türkçesi Edebiyâtı:

Bu yüzyılın Âzerî sahasında yetişen önde gelen şâiri Nesimî (ölm. 1404)dir. Şiirlerinde heyecan ve lirizm hâkimdir.

Bu asrın kudretli şâirlerinden birisi de Kadı Burhâneddîn (1344-1399)dir. Kadı Burhâneddîn, Oğuzların Salur kabilesindendir. Kayseri'de tahsile başlamış, sonra Mısır'a gitmiş, bilhassa fıkıh sahasında derinleşmiştir. Şam'da Kutbeddîn Razî'den aklî ve naklî ilimler okumuş sonra Ertena oğlu tarafından Kayseri'ye kadı olarak tâyin edilmiştir. Ertena Beyliğinin dağılması üzerine 1381 yılında Sivas'ta sultanlığını ilân etmiştir. Etrâfındaki beyliklerle mücâdelelerde bulunmuş, nihâyet 1399 yılında Akkoyunlu hükümetini kuran Karayülük Osman Beyle yaptığı savaşta yenilmiş ve îdâm edilmiştir.

Dîvân'ı vardır. **Dîvân'**ında kaside, gazel ve tuyuglar bulunmaktadır. Şiirlerine tasavvufun inceliklerini yerleştirmiştir. Ancak bâzı gazellerinde muhteris bir şahsın mâceracı rûhu aksetmektedir. Fıkıh sahasında Arapça olarak yazdığı eserleri vardır.

Bu asrın Âzerî Türkçesi Edebiyatı içinde ayrıca kayda değer şâir ve nâsirleri içinde Erzurumlu Mustafa Darîr gelmektedir. Eserlerini çeşitli yerlerde yazan ve Mısır'da Türkçecilik Cereyanına katılan Kâdı Darîr, daha çok Osmanlı Türkçesiyle yazmıştır. Ondaki Azerîlik, Osmanlı Türkçesinin tabiî seyri

içindedir. **Yûsuf ile Zelîha** adlı mesnevîsinin yanında üç ciltlik **Sîretü'n-Nebî** adlı eseri vardır. Bu bakımdan Türk Edebiyatı içinde ilk siyer yazarıdır. Siyerinde yer alan şiirleri bir hayli liriktir. Muhammed sallallahü aleyhi ve sellemi anlatırken yazdığı şiirlerden bâzısı Türkçede mevlid türünde öncülük etmektedir. Şiirlerinde Gözsüz ve Darîr mahlasını kullanmıştır. **Yüz Hadîs Tercümesi** ve **Fütûhu'ş-Şam Tercümesi** adlı eserleriyle bilinen eserlerinin sayısı dörde çıkmaktadır. Yalnız **Yûsuf ile Zelîha'**sı değil, nazmının kudretini diğer eserlerinde de göstermiş ve vak'aları yer yer şiirle de ifâde etmiştir. Samîmi ve açık bir anlatıcılığı olan Kâdı Darîr'in hikâye etme kâbiliyeti çok yüksektir. O bu bakımdan Türk Halk Edebiyatı içinde müstesna bir mevkie sâhiptir.

On beşinci yüzyılda Âzerî sahası Türk Edebiyatı, en kudretli şâirlerinden biri olan Habîbî'yi yetiştirmiştir. Çobanlık yaparken bir tesâdüf eseri Akkoyunlu Hükümdârı Sultan Yâkûb'la karşılaştığı zaman o, henüz çocuktur. Çoban çocuk ile ona sorular soran pâdişâhın adamı arasında geçen hâdiseyi öğrenen sultan, çocuğun zekâ ve cesâretine imrenerek himâyesine almıştır. Habîbî bu sâyede ilim ve edebiyat sahasında kendisini yetiştirmiş ve asrının büyük şâiri olmuştur. Sultan Yâkûb'dan sonra Safevî hükümdarı olan ve Şiîliği ihdas eden Şah İsmâil zamânında ona Melikü'ş-Şuarâ ünvânı verilmişse de bu kudretli şâir Safevî sarayını terk ederek Sultan İkinci Bâyezîd-i Velî devrinde İstanbul'a gelmiş ve burada vefât etmiştir. Evliyâ Çelebi, Habîbî'nin Sütlüce'deki Câferabâd Tekkesi civârına gömüldüğünü kaydetmiştir. Onun İstanbul'a gelişinde akîdesine bir halel gelmemesi düşünülebilir. Çünkü bâzı kayıtlarda Şah İsmâil'den bahisle"...oğlu habîs İsmâil, tarîkat-ı bâtılayı ihdas ederek..."şeklinde yer verilmiştir. Gerçekte onun dedeleri Erdebilli olup, sünnî idiler. Âzerî cemiyetinin hayat şartlarının doğurduğu sebepler yüzünden Osmanlı sahasına Habîbî'nin dışında; Hamidî, Şâhidî, Sürûrî, Basirî, Kabilî, Bidârî ve Halilî gibi şâirler de geçmişlerdir.

Habîbî şiirdeki kuvvet ve kudret yönünden Fuzûlî ile Nesîmî arasında bir köprü gibidir. Gazellerinde âşıkâne ve safiyâne bir edâ vardır. Türkçesi açıktır. Dînî kültürünün geniş olduğunu şiirlerinden öğreniyoruz. Fuzûlî onun şiirlerine nazîreler söylemiştir. Bu bakımdan o Fuzûlî'nin yetişmesinde de vazife yüklenmiştir.

Âzerî sahasında yaşayan ve Türk Edebiyatının en büyük şâirlerinden olan Fuzûlî de 16. asrın şâirlerindendir. Bağdat'ta yaşayan şâir Safevî idâresi altındaki bu yerde Safevî hükümdarlarından iltifat görmemiştir. Ancak Osmanlı hâkimiyeti zamânında îtibâra kavuşmuş ve pekçok eser yazmıştır.

On yedinci yüzyıl geçmişe nispetle Âzerî Türkçesi Edebiyatının sönük bir devresini teşkil eder. Sarayda Farsçanın hâkimiyeti, şâirlerin hemen hepsini Farsça söylemeye yöneltmiştir. Bu asırda kayda değer şâirlerin başında Tebrizli Sâib(1591-1671) gelmektedir. İran Edebiyatına Hind üslûbunu getiren Sâib daha çok hikemî şiir tarafındadır. Bu yönüyle Nâbî'ye tesiri görülür. **Dîvân'**ından başka **Kandeharnâme** ve **Mahmûd-Ayaz** adlı mesnevîleri de vardır. **Dîvân'**ında Türkçe-Farsça mülemmâlar da mevcuttur. Farsça şiirlerinin bir kısmı zamânındaki şâirlere nazîre olarak yazılmıştır. **Beyâz** adını verdiği müntehabat mecmûası onun zevkinin bir başka yönüdür. Bütün manzumeleri beyit olarak sayıldığında 120 bin beyti bulmaktadır. Bu îtibarla asrının önde gelen şâiridir.

Bu asrın kayda değer şâirlerinden birisi de Tarzî'dir. Avşar Türklerinden olan bu şâir Şah Safî tarafından taltif edilmiştir. Türkçe kelimeleri Fars dili gramerine uydurarak söylemesi onun diğer bir tarafıdır. Ancak tabiî Türkçe ile yazdığı şiirleri uzun zaman varlıklarını devam ettirmişlerdir. Yine bu yüzyılda "Te'sîr" mahlâsını kullanan Türk âilesine mensup diğer bir şâir Mirza Muhsin'dir. Asrın sonlarına doğru şöhret kazanmıştır. Fakat ekseri şiirleriniFarsça yazmıştır. Türkçe gazelleri azdır.

Mesihî bu asırda Âzerî Türkçesi Edebiyâtının mesnevî vâdisindeki temsilcisi durumundadır. **Varaka ve Gülşâh, Zembûru Asel** ile **Dâmu Dâne** adlı mesnevîlerini zikretmek yerinde olur.

Asrın hükümdar şâiri Şah İkinci Abbas'tır. Saltanatı sırasında âlim ve şâirleri himâye eden Şah İkinci Abbas, daha çok bu yönüyle hizmette bulunmuştur. Sânî mahlasıyla Türkçe ve Farsça şiirler söylemiştir. Şah İkinci Abbas'ın vak'anüvis târihçisi olan, Şah İkinci Sâfî'nin de vezirliğini yapan Mirza Târih Vâhid Tebrizî de bu yüzyılın şâiridir. **Dîvân'**ı Türkçe ve Farsça şiirleri ihtivâ etmektedir.

Melik Bey Avcı ile Müştak ve Mevcî bu asırda zikre değer diğer şâirlerdir. Bunlar Kavsî-i Tebrizî ve Sâib de dâhil Nevâî ve Fuzûlî gibi üstad şâirlerin mektebine dâhildirler.

Sâdıkî bu asrın Âzerî Türk Edebiyatında **Mecmaü'l-Havâs** adlı tezkiresiyle yer almıştır. Sâdıkî, **Tezkiresi'**nde bu sahada yetişen şâirlere yer ayırdığı gibi Osmanlı sahası şâirlerini de ihmâl etmemiştir.

On sekizinci yüzyılda devam eden Fuzûlî ve Nevâî mekteblerinin yanında yeni Âzerbaycan Türk Edebiyatına katılan ve kurucu rolde bulunan Molla Penah Vâkıf (1717-1797) ve Vedidî (1709-1809) gibi şâirler yer almaktadır.

Vâkıf bu yüzyılda Âzerî Türk Edebiyatının en şöhretli şâiridir. Bir Kafkas Türkü olup, sünnî akîdeye

mensuptur. Şöhreti daha çok Kafkas Türkleri arasında yayılmıştır. Vâkıf, Karabağ hükümdarı İbrâhim Halil Hanın eşik ağasıdır. İran Şahı Aka Mehmed, Karabağ'ı istilâ etmiş Vâkıf bu zamanda ölümden kurtulmuştur. Fakat Aka Mehmed Şahın halefi tarafından oğlu ile birlikte öldürülmüştür. Mezarı Âzerbaycan'da Şuşa şehrindedir. Âzerî Türkleri kabrini evliyâ türbesi gibi ziyâret etmektedirler. Vâkıf divan şiirini elden bırakmamakla birlikte halk şiiri de yazmıştır. Şiirlerinde yaşanılan hayâta yer vermektedir. Bunu şâir dostu Vedidî'ye yazdığı gazelinde görmek mümkündür. Âşık tarzındaki şiirlerindeyse divan estetiğiyle halk söyleyişini kaynaştırdığı görülür. Onun tesiri Vedidî ve Ârif gibi asrının şâirlerinde sürmüş ve 19. asrın Âzerî şâirlerinden olan Zakir'de devam etmiştir.

Yine bu devrin Kürenî, Gurbanî, Tufarganlı Abbas gibi saz şâirleri halk edebiyatı sahasında zikre değer şâirlerdir. Ayrıca bir Türkmen şâiri olan Mahtum Kulu'yu da saha îtibâriyle buraya dâhil etmek gerekir.

Bu asırda Âzerî sahasında yetişen şâirler bununla kalmaz. Araştırıldığı takdirde daha başka şâirlerin de ortaya çıkması büyük ihtimâl dâhilindedir. Hüseyin Efendi Gayıbof'un **Âzerbaycan'da Meşhur Olan Şûarâ'nın Eş'ârına Mecmûadır** adındaki antolojisi bu asra geniş çapta ışık tutmaktadır.

On dokuzuncu yüzyılda Âzerî Türkçesi Edebiyatı eskiyi devam ettirdiği gibi, Osmanlıya paralel olarak yeniliğe de yüzünü dönmüştür. Fakat Kuzey Âzerbaycan'ın Ruslar tarafından, Karabağ'ın Ermenilerce işgâli bu Türk ülkesini ağlayan şâirlerle doldurmuştur. Vatanın düştüğü felâketi dile getiren şâirler çoğunluktadır.

On dokuzuncu yüzyıl ortalarından sonra sönmeye başlayan klâsik edebiyat (Divan edebiyatı) İran Âzerbaycanı'nda varlığını korumakla birlikte, bizde Şinâsi'nin yaptığı gibi mevzuda değişikliğe uğramıştır. Hattâ bu değişiklik dilde de görülmüştür.

Kuzey Azerbaycan'da klâsik şiir varlığını biraz da tekkelerde sürdürmüştür. Bu bölgede yaşayan Mehmed Askerî mahlâslı bir Nakşî şeyhinin tekke şiirinde öncülük ettiği görülür. Mehmed Askerî daha çok Türkiye Türkçesine yakın bir dil kullanan ve dilde birliğin şuuruna varan bir şeyhtir. Kutkaşınlı Abdullah, onun Âzerî Türk Edebiyatında tâkipçisi olup dînî şiirleriyle tanınmaktadır. Bölgenin destanî kahramanı Şeyh Şâmil de bilhassa Dağıstan taraflarında bu dil edebiyatında yer almıştır.

Bu yüzyılın ünlü tarikât şeyhi Mir Hamza Nigârî (1815-1885)dir. Türkiye'de tahsil gören Mir Hamza Nigârî, Osmanlı-Rus Harbinde Türkiye lehinde rol oynamış ve sonunda Anadolu'ya göç etmiştir. Dilinde Türkiye Türkçesi husûsiyetlerine yer veren bu şeyhin şiirleri lirik olup, dînî unsurlara da yer vermiştir. **Dîvân'**ının yanında **Çaynâme, Nigârnâme** gibi mesnevîleri de vardır. Farsça şiirleri ayrı bir dîvânda toplanmıştır. Şiirinde Fuzûlî tesiri vardır. Âşık şiiri tarzındaki manzumeleri onun diğer bir yönünü verir.

Eski edebiyata bağlı olan şâirler içinde bu asırda Baba Bey Şâkir'i de zikretmek yerinde olur. Baba Bey Şâkir (1770,1844) daha çok satirik (yergiyle ilgili) şiirde kendisini göstermiş ve manzumelerinde Rus memurlarının, ahlâksızlıklarını, cemiyeti soymalarını ve sahte din adamlarının yaptıklarını dile getirmiştir. Kendisini Güney Âzerbaycan'da Hacı Mirza Mehdî (1830-1896) tâkip etmiş ve satirik şiirin bölgedeki canlılığını devam ettirmiştir. Manzumeleri daha çok, halk şiirine yakın olup, akıcı bir dile sâhiptir. Türkçenin yanında Farsça şiirler de yazan Hacı Mirza Mehdî sağlığında bir **Dîvân** bırakmıştır. Ayrıca **Manzara-yı Âşk** adlı bir mesnevîsiyle **Lâtifeleri** mevcuttur.

Âzerî Edebiyatı belki köklü bir sözlü edebiyata dayanması sebebiyle bu yüzyılda da Halk Edebiyatı şûbesinde varlığını pek fazla hissettirmiştir. Gerek âşıklar (saz şâirleri), gerekse kalem şuarâsı (halk şâirleri) 19. asırda eski geleneği bırakmamışlar ve hece vezninde şiirler yazmışlardır. Bu şâirler az da olsa, ayrıca eski edebiyatın nazım şekilleriyle manzumeler de yazmışlardır. Bu asrın belli başlı halk şâirleri Mehemmed Beg Âşık (1776,1861), Agabegumaga (1776-1881), Kâzımaga Sâlik, Âşık Peri, Melikballı Kurban, Şekili Hatem, Mücrim Kerim Vardânî, Mirza Bakış Nâdim, Bababey Şâkir, Kasım Bey Zâkir, Hayran Hanım, Andelib Karacadagî, Mehdi Bey Şekâkî, Mîrza Mehdî Şukûhî, Seyyid Ebulkâsım Nebâtî vs. dir.

Âşık Mûsâ (1785-1840) Mehemmed Hüseyin (1800-1880), Âşık Mehemmed, Âşık Dilgam, Âşık Rece, Âşık Hasan, Âşık Cavad ve Âşık Cemâl gibi saz şâirlerini de bu arada zikretmeliyiz.

On dokuzuncu asrın ilk yarısında Osmanlı Türk Edebiyatına paralel olarak, modern edebiyata yönelen Âzerî Türk Edebiyatının bâzı isimleri maddî imkanlar temin edilerek Çarlık Rusyası tarafından yönlendirilmiştir. Bunların başında gelen ve ayrıca Hıristiyan da olan, Mirza Kâzım Bey Zâkir'in **Türk Tatar Dilleri Grameri'**nden başka eserleri de vardır. **Zafer Nağmesi** adlı manzumesiyle meşhur olan Mirzâ Câfer Topçubaşı da, Rusların hizmetinde çalışmış Âzerî şâirlerindendir.

Asrın ilk yarısında görülen ve **Esrârü'l-Melekût** adlı eserini Birinci Abdülmecîd Hana takdim eden Abbas Kulaga Bakıhanlı Kudsî (1794-1846) de âlim, mütefekkir ve istidadlı bir şâirdir. Ayrıca târih yazarıdır Farsçaya âit yazdığı **Kânûn-ı Kûsî** adlı eserinin yanında **Tehzîb-i Ahlâk** adlı eserini de

zikretmek gerekir. Geleneğe uyarak növha (mersiye)lar yazdığı da vâkidir. Öte yandan Kâsım Bey Zâkir (1784-1857), Vâkıf ve Vidâdî ile başlayan realizmin Âzerî Edebiyatında önde gelen temsilcisi durumundadır. Sanatı kuvvetli olup, güzellik ve sevgi konularını işlemiştir. Onun âşık tarzında yazdığı şiirleri diğer bir cephesini aksettirir.

İsmâil Bey Kutkaşınlı da Rus ordusunda subay olarak hizmette bulunmuştur. Hikâyeler yazmıştır.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında modern edebiyatın tâkipçileri olarak Mîrza Fethali Ahundzâde (1812-1878), Seyyid Ezim Şirvânî (1835-1888) gibi sîmâlar görülmektedir. Ahundzâde çok yönlü bir şahsiyet olarak karşımıza çıkar. Eserlerinde Âzerî Türkçesini açık bir şekilde kullanır. Târihten coğrafyaya, felsefeden dîne kadar hemen her mevzuda yazılar yazan bu ansikopedist şahsiyette millet kavramına rastlanmaz.

Şahsında Beytü's-safâ gibi bir edebiyat mahfili kuran Seyyid Ezim Şirvânî, Âzerî Türkçesi yanında Farsçaya da yer ayırmıştır. Ayrıca eğitimci gâye ile **Rebiü'l-Etfâl** adlı ders kitâbını yazmıştır. Şiirlerinde Fuzûlî tesiri açıkça görülür. Ancak bâzı şiirlerinde cemiyetin dertlerini anlatmış ve hicviyeler de yazmıştır. Zâten kendisi bir muallimdir. Külliyatı vardır.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki en büyük hâdiselerden birisi Âzerbaycan'da matbûatın geniş yer tutmasıdır. Bunlar içerisinde; **Ekinci** (22 Temmuz 1875), **Ziyâ, Keşkül, Şark-ı Rus** gibi gazete ve dergilerin müstesnâ yeri vardır.

Yirminci yüzyılda Âzerbaycan Türk Edebiyatının belli başlı sîmâları Câfer Cabbarlı (1899-1934), Resul Rızâ (1910-1981), Samed Vurgun (1906-1956), Mirzâ Aliekber Sabir (1866-1932), Hüseyin Cavid (1882-1941), Seyyid Mehemmed Hüseyn Şehriyar (1907-1987) Bulut Karaçorlu Sehend (1907-1979), Yahya Şeyda gibi şâirlerdir. Şehriyâr ve Yahya Şeydâ gibi şâirler bugün Azerbaycan ilinde yankılanan ve Türk dünyâsınca geniş çapta tanınan şâirlerdendirler.

D- Çağdaş Âzerî Edebiyatı:

On dokuzuncu asrın başlarından îtibâren Rus istilâları neticesinde Azerî edebiyatı iki kola ayrılır. Bunlardan Kuzey Âzerbaycan Edebiyatı Rus tesiri altında şekillenirken, GüneyÂzerbaycan Edebiyatı da klâsik çerçeve içinde sönükleşir ve bir taklit edebiyatı hâlini alır.

Bunun yanısıra Halk Edebiyatı bütün canlılığıyla tekâmülünü sürdürmekte olup âşık tarzı şiirin yanında halk destanları, nağıllar, latifeler, tapmacalar ve bayatılar gibi sözlü edebiyat türleri ileri seviyededir.

Rus istilâsı karşısında, destanlar, ağıtlar oluşturmuş halk şâirleri arasında Abdurrahman Ağa Dilbazof ve Genceli Hasan mühim yer tutar.

Klâsik edebiyat gittikçe zayıflamakla birlikte bilhassa Güney Âzerbaycan'da geleneğini sürdürmektedir. Klâsik Edebiyatın türlerinden gazel ve özellikle mersiyenin Azerî Edebiyatında özel bir yeri vardır. Dâhil, Dilsüz, Râcî, Kumrî, Mukbil, Pürgam, Şuâî ve Ahî 19. asrın önemli mersiye şâirleridir.

Tekkelerde gelişen tarikat edebiyatında ise Hamza Nigâri, Mir Mehemmed Askerî ve Kutkaşınlı Abdullah önde gelirler.

Baba Bey Şakir ise satirik daldaki şiirleriyle tanınır.

Güney Âzerbaycan'da yeni edebiyatın ilk temsilcileri arasında Abdurrahim Talıbof, Zeynelâbidin Şirvânî ve Mirza Ağa Tebrizî sayılabilir.

Konuları, klâsik konulardan ayrılmakla birlikte bu dönemin en çok rağbet gören nazım şekli gazeldir. Andelib Karacadağı, Nebatî, Heyran Hanım ve Hacı Mirza Mehdi Şükûhî devrin önemli şâirleridir.

Güney Âzerbaycan'da modern Âzerî Edebiyatının öncüleri daha çok Rusça'yı öğrenip Batı medeniyetleriyle tamasa geçen ilim adamları olmuştur. Mirza Cafer Topçubaşı, Mirza Kâzım Bey ve Abbâskuluağa Bakıhanlı Kudsî ansiklopedik yönü de ağır basan birer şâir ve ilim adamıdır.

Devrin en renkli sîmâlarından biri de Mirza Şefi Vâzıh'tır. Onun yanında realizm çığırının mahallîleşme yönünde en mühim temsilcisi olan Kâsım Bey Zâkir ile modern hikâye yazarlarından olan İsmâil Bey Kutkaşınlı önemli isimlerdir.

On dokuzuncu asrın ikinci yarısında Âzerî Edebiyatı, tiyatro yazarı, şâir, mütefekkir ve reformist olan Âhundzâde'nin şahsında en büyük temsilcisini bulur. Lirik şiirleri ve satirik manzumeleriyle Seyyid Azim Şirvanî de asrın en büyük şâiridir.

Azerbaycan'da Tiyatronun Doğuşu ve Gelişmesi: Âzerbaycan'da tiyatronun ortaya çıkışı, Avrupaî hayat tarzının tesiriyle Tiflis'te olmuştur.

1851'de vâli Vorontsov tarafından tiyatro binâsı hizmete açılır. Başta Ahundzâde'ninkiler olmak üzere

komediler ilk defâ Rusça olarak oynanır.

1880'den sonra profesyonel tiyatro toplulukları kurulur. Bu gelişmelerde H. Zerdabi, Necef Bey Vezirli, S.M.Gânizâde, N.Nerimanof, Cihangir Zeynalof ve H.Mahmudbeyof çok büyük hizmetler görmüşlerdir.

Celil Mehmedguluzâde, Abdurrahman Bey Hakverdili, Üzeyir Hacıbeyli, Abdullah Şâik de bu dönemin isimleri arasında önemli yer tutar.

İlk profesyonel tiyatro topluluklarında Hüseyngulu Serabski, Cihangir Zeynalof, Mehdibey Hacınski, H. Ereblinski, Hacıağa Abbasof ve Ebulfeth Veli şöhret kazanmış isimlerdir.

Hüseyin Câvid ve Câfer Cebbarlı devrin meşhur yazarlarındandır.

1930-1940 yıllarının önemli eser sâhipleri arasında Mirza İbrâhimof ve Said Ordubadi vardır.

Daha sonra dramlarıyla İlyas Efendiyef, komedileriyle Sabit Rehman, Enver Memmedhanlı ve son dönemde Şıheli Gurbanof, İslâm Seferli, Ekrem Eylisli seçkin tiyatro örneği veren sanatçılardır.

Yirminci yüzyılın başında Âzerîler gözlerini dünyâya çevirmiş, olan bitenler ışığında gelecek hazırlıklarını yapmaya başlamışlardır. Türkiye matbuatı ile yaptıkları alışveriş neticesinde dildeki yakınlaşma ile edebî ve siyasî münâsebetler de gelişmiştir.

Bu yıllarda Âzerî Edebiyatı Türkiye'ye paralel olarak gelişirken iki ayrı temâyülün daha etkisi altındadır: İslâmcılık cereyanı ve sosyal cereyanlar. Yirminci yüzyılın ilk çeyreği bu cereyanların temsilcilerini yetiştirirken Molla Nasreddinciler adlı bir edebî ekol de bu üçünün senteziyle en doğru yolu seçmiş görünür. Ö.F.Numanzâde ve C.Mehmedguluzâde'den başka Sabir, Ali Nazmi, Aligulu Gamkusar da bu gruptandır.

Romantik temâyülün öncüleri olarak ise Ahmed Cevad ile Memmed Hâdi'yi görürüz.

Ülkenin Sovyet idâresine geçmesiyle 1920'den önce olgun eserler vermiş sanatçılar bu dönemde ya susup bir kenara çekilmeyi ya da devre ayak uydurmayı tercih ederler. Bu dönemde mevzular genellikle 1917 ihtilâli öncesi ve hemen sonrasındaki Âzerbaycan hayatını içine alır. Eserlerde epik husûsiyetler ağır basar.

Yusuf Vezir Çemenzeminli, Memmed Sait Ordubadi, Mirzaİbrâhimof, Mir Celâl, Mehdi Hüseyin, Enver Memmedhanlı bu dönemde olgun eserler veren isimlerdir.

Mikâyıl Rızaguluzâde, Osman Sarıvelli, Süleyman Rüstem, Samed Vurgun, Mehdi Seyidzâde, Memmed Rahim, Resul Rıza Sovyet devri Âzerî şiirinin öncüleridir. Onu Cafer Handan, Mirvarid Dilbazi, Nigar Refibeyli, Elekber Ziyatay, Enver Elifbeyli ve Ehmed Cemil'in oluşturduğu ikinci kuşak tâkip eder.

Bu dönemin ilk şâirlerinde İkinci Dünyâ Savaşının tesiriyle sosyal ve siyâsî konular ağır basarken, sonrakilerde sosyal hayat, millî ve insânî problemler işlenmiştir.

Bunların dışında Eliağa Vâhid, Nebî Hazrî ve özellikle günümüz Âzerî şiirinin en tanınmış şâiri olan Bahtiyar Vahapzâde'yi ayrıca ele almak gerekir.

Yirminci asırda Güney Âzerbaycan'daki edebiyatın iki büyük isminden Habib Sahir ve özellikle Seyid Hüseyn Şehriyar, sâdece Âzerbaycan'ın değil, yakın dönem Türk dünyâsının da en büyük şâirlerindendir.

E- Çağatay Türkçesi Edebiyatı:

Müşterek Orta-Asya Türkçesini tâkib eden Kuzey-Doğu Türkçesinin meydana getirdiği edebiyat, geniş mânâda Çağatay Türk Edebiyatını meydana getirmektedir. **Dîvân ü Lügâti't-Türk** ve **Kutadgu Bilig** gibi büyük eserlerin ortaya çıkışından sonra Kaşgar Türkçesi edebî kudretini göstermiş oluyordu. Hakâniye diye anılan bu Türk şivesi sâdece bu eserlerle kalmamış, teşekkül eden yeni kültür merkezlerinde birçok eserler vücûda getirmiştir.

Gerçekte **Kutadgu Bilig'**le başlayan bu devre, ortaya çıkan kültür merkezlerine göre üçe ayrılırsa da onları Müşterek Orta Asya Türkçesi eserleri olarak zikretmek gerekir. Dil bakımından bu bölgeler Kaşgar şîvesindeyseler de arada bâzı ayrılıklar görülmektedir.

Müşterek Orta Asya Türkçesinin doğu kolu olan Kaşgar veya Hâkâniye (Karahanlı) şivesi gerçekte Doğu Türkçesini meydana getirmiştir. Bu şîveyle yazılan eserlerin başında 12. asır mahsullerinden sayılan Edib Ahmed Yüknekî'nin yazdığı **Atabetü'l-Hakâyık** gelmektedir. Dilin gelişmesi ele alınınca, az da olsa **Kutadgu Bilig'**den ayrıldığı görülen bu eser, daha çok bir nasihatnâmedir. Edib Ahmed Yüknekî ise devrinde îtibârlı bir şâirdir. Eserinde, **Kutadgu Bilig'**e nazaran daha fazla Arapça ve Farsça kelimelere yer vermiştir.

Asıl 12. yüzyıl Kaşgar Türkçesi edebiyatının en büyük temsilcisi Yesili Ahmed'dir. Ahmed Yesevî (ölm. 1166 H. 562) rûhu okşayan çekici hikmetleriyle tanınmıştır. Tîmûr Han bu büyük Türk tarîkat şeyhi ve şâirinin türbesini yaptırmıştır. Pekçok lakapla anılan Ahmed Yesevî gerçekte bir mekteb kurmuş ve bu mektep, talebeleri tarfından devam ettirilmiştir. Hakîm Süleymân Ata (ölm. 1186) önde gelen talebelerinden olup, Bakırgan'da irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Yesevî'nin **Dîvân-ı Hikmet** adlı eseri Kültür Bakanlığı tarafından neşredilmiştir.

Miftâhü'l-Adl adlı fıkıh kitabıysa bu dönemde ayrı bir önem taşımaktadır. On dördüncü yüzyıla kadar bu sahada görülen eserlerden **Oğuz Kağan Destanı** ve 14. yüzyılın başında Rabguzî'nin yazdığı **Kısasü'l-Enbiyâ'**nın önemini belirtmek gerekir.

Müşterek Orta Asya şîvesi sâdece doğuda varlığını sürdürmemiştir. Bu şîvenin batı ağzı bilhassa Batı Türkistan'da yeni ve canlı bir edebiyatın doğmasına sebep olmuştur. Harezm ve Sirderya Irmağının güneyindeki yerler; Yedisu, Merv, Buhara gibi şehirler bölgenin kültür merkezi hâline gelmiştir. Burada Türklüğün Kaşgar, Kıpçak ve Oğuz şîveleri karışık olarak yaşadığından yazılan eserlere de bu durum aksetmiştir. Bölgenin en önde gelen eseri Alioğlu Mahmûd'un yazdığı **Nehcü'l-Ferâdis'**tir. Eser daha çok hadisler ve açıklamalarıyla siyer-i Nebî cinsindendir. Fakat İslâmiyete âit geniş bilgileri ihtiva etmesi, her çeşit halk tabakası için yazıldığını göstermektedir. Harezm şîvesi dalını en iyi şekilde aksettiren eserin edebî yönü ayrı bir değer taşımaktadır.

Şeyh Şerif Hoca tarafından yazılan **Muînü'l-Mürîd** de şîve îtibâriyle **Nehcü'l-Ferâdis'**e yakındır. Türkmenler arasında üstün tutulan eser 14. yüzyıla âittir. Hazermî'nin **Muhabbetnâme'**si de aynı asrın eserleri arasına girmektedir. Zemahşerî'nin **Mukaddimetü'l-Edeb'**i ise bu yüzyılda **Dîvân ü Lügâti't-Türk'**ü hatırlatır mâhiyettedir.

Dil bakımından yine aynı şîveye dâhil olan fakat nerede yazıldığı belli olmayan eserler de mevcuttur. Bunların başında 12. yüzyılda Ali'nin yazdığı **Kıssa-i Yusuf** gelmektedir. Eser Kıpçak Türkçesi unsurlarını da taşımaktadır. Kutb'un **Hüsrev ü Şirin'**i Kıpçak Türkçesi unsurlarını ihtivâ etmesi bakımından **Kıssa-i Yûsuf'**a yakındır. Böyle olmakla birlikte Altınordu sahasında yazılan bu eser Oğuz-Kırpçak Türkçesi ürünüdür. **Hüsrev ü Şirin** 1341 yılında Harezm bölgesinde Kutub mahlâsını kullanan bir Türk şâiri tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Eser ayrıca Nizâmî'nin aynı isimdeki eserinin Türk Edebiyatındaki ilk tercümesidir. Yer yer Kur'ân-ı kerîmden alınan sûrelerin bulunduğu eser, İran Edebiyatının tesiri altındadır.

Bölgenin diğer bir eseri **Revnaku'l-İslâm'**dır. Eserde o devir Türklük hayâtına bir hayli yer verilmiştir. Yalnız Şeyh Şeref'in yazdığı bu eser daha ziyâde Türkmen ağzı ile yazılmış ve pek fazla rağbet görmüştür.

On dördüncü asırda Kıpçak ili dil yadigârları da edebî yönden zikre değer eserlerdir. Bunların başında Kırım veya Kefe'de yazıldığı tahmin edilen **Codex Cumanicus'**tur. Eser, Lâtin harfleriyle yazılmıştır. İki kısımdan meydana gelen eserin İtalyan bölümünü lügât, Alman bölümünü ise çeşitli dînî metinler meydana getirmektedir. Eserin Kıpçak Türkçesini öğrenmiş misyoner râhipler tarafından yazıldığı tahmin edilmektedir.

Kuzeyde yazılan bu eserin yanında Kıpçak Türkçesiyle güneyde, Mısır'da bilhassa gramer ve lügâtçiliği ilgilendiren bir hayli eser vücuda getirilmiştir. Fakat edebî yönden bunlardan ayrılan yegâne eser 1391 yılında tamamlanan Seyf-i Serâyî'nin **Gülistan Tercümesi'**dir.

Müşterek Orta Asya Türkçesinin bütün edebî faaliyetleri, Kuzey-Doğu Türkçesi dil yâdigârları içinde yer aldığı için, geniş mânâsıyla Çağatay Türk Edebiyatının birinci ve ikinci devresini meydana getirirler. Dar mânâsıyla Çağatay Edebiyatı, Tîmûr ve Tîmûrlular devrinde meydana getirilen edebî mahsûller için kullanılmıştır. Tîmûr ve şehzâdelerinin sarayında Türkçe konuşulurdu. Bu devre âit ilk eser Ulu Tav (Ulu Dağ)daki 1391 târihli Tîmûr Hanın Uygur harfleriyle yazdırdığı 11 satırlık bir kitâbedir.

Tîmûrlular devrinin ilk şâiri Mîr Haydar Harezmî'dir. Tîmûr Hanın torunlarından İskender Mirza'nın (1409-1414) şâiri olan Mîr Haydar Harezmî **Mahzenü'l-Esrâr** mesnevîsini onun adına yazmıştır. Eserin mevzuunu Nizamî'den almıştır. Tek nüshası Biritish Museum'da bulunan eser, 1858'de Kazan'da basılmıştır.

Bu devrin güçlü şâirlerinden olan Yusuf Emiri, Baysungur Mirza'nın (ölm. 1435) himâyesinde bulunmuştur. Bu şâirin **Dîvân'**ından başka **Dehnâme'**si ve **Çagır** ve **Bang** münâzarası vardır. Eserdeki nesirlere bakılırsa Yusuf Emirî'nin kuvvetli bir nâsir olduğunu söylemek mümkündür. Herat'ın sanat ve edebiyat muhitinde yaşayan bu şâirin **Dîvân'**ı İstanbul Üniversitesi Kütüphânesinde bulunmaktadır. **Çagır ve Bang** eseriyle münazara türünün kuvvetli şâiri olduğunu ispat etmiştir.

On beşinci asrın ilk yarısında Çağatay Edebiyatında Atâyî görülür. Ahmed Yesevî'nin kardeşi İsmâil Ata'nın evlâdından olduğunu Ali Şîr Nevâî haber vermektedir. Bu soydan olmasından dolayı Atâî

mahlâsını kullanmış ve Yesevî tarîkatı şeyhlerinden, Mansur Ata, Zengi Ata, Süleyman Hakîm Ata gibi mutasavvıflara karşı büyük alâka duymuştur.

Yine bu asrın şâirlerinden olan Ulug Beg devrinde kemâlini bulan Sekkakî, Çağatay Edebiyatında mühim bir yer tutmaktadır. Tîmûr Hanın ölümünü müteakip hükümdar olan Halil Sultan (1405-1410) adına bir kaside sunan Sekkâkî'nin 1467 yılına varmadan öldüğü tahmin edilmektedir.

Şâir Lutfî'ye gelince 1366 yılında doğmuştur. Bu devrin büyük şâirlerindendir. Şöhreti ve Türkçe şiirleri Irak'a kadar yayılmıştır. İskender Mirza adına **Gül ü Nevrûz** mesnevîsini yazmıştır. 1465 yılında 99 yaşında Herat'ta vefât etmiştir. Bir bakıma Ali Şîr Nevâî'ye üstadlık etmiştir. **Dîvân'**ı vardır.

Tîmûr Hanın torunu Mîranşah'ın oğlu olan Seyyid Ahmed Mirza da bu asrın şâirlerindendir. **Dîvân'**ının olduğu söylenirse de ele geçmemiştir. Sağlam tabiatlı ve temiz zihinli bir kimse olan Seyyid Ahmed Mirza'nın gazelleri ve kaside şeklinde şiirleri oldukça meşhurdur. Perişan hâlinden bahseden ve Şahruh'u medheden **Taaşşuk-nâmesi'**nin nüshası British Museum'da bulunmaktadır.

Bu yüzyılın bir diğer şâiri Gedâî'dir. Ebü'l-Kâsım Bâbür'ün saray şâirlerindendir. Ebü'l-Kâsım Bâbür kendisi de şâirdir. Yakînî'ye gelince **Ok ve Yay** münâzarası ile dikkati çeker. Yine münâzara türü üzerine eser yazan şâirlerden birisi, hayâtı hakkında bilgi bulunmayan Ahmedî'dir. Ayrıca bu devrin mesnevî yazarlarından olan Durbig, **Yûsuf ile Zelîha** adlı eserini yazmıştır.

On beşinci yüzyılda Klâsik Çağatay Edebiyatı devrinin kökleştiği görülmektedir. Bu devir Çağatay Edebiyatının en yüksek devreye ulaştığı bir devirdir. Millî ruh ve şuurun ortaya çıkması, Türkçeye ehemmiyetin verilmesi bu devre rastlar. Ali Şîr Nevâî **Muhakemetü'l-Lügâteyn'**i bu açıdan ele alarak yazar. Sultan Hüseyin Baykara da bu devrin şâiriydi. O da Türk dilini müdâfaa etmiş hatta bir de ferman çıkarmıştır. Hüseynî mahlâsı ile şiirler yazan Hüseyin Baykara'nın **Dîvân'**ı vardır.

Ali Şîr Nevâî'nin eserleri bir hayli fazladır. Bunların başında dört dîvânını içine alan **Hazâinü'l-Meânî** adlı eseri gelmektedir. Ali Şîr Nevâî yazdığı dîvânlara göre hayâtı dörde ayırmış ve her biri için bir isim vermiştir. Dîvânları; **Garâibü's-Sıgar, Nevâdirü'ş-Şebâb, Bedâyiü'l-Vasat, Fevâidü'l-Kiber** adını taşımaktadır. Dîvânlarından başka **Mecâlisü'n-Nefâis, Nesayimü'l-Mahabbe, Muhakemetü'l-Lügâteyn** ve **Hamse'**si vardır. Hamsesi; **Hayretü'l-Ebrâr, Ferhâd u Şîrîn, Leylâ vü Mecnun, Seba-i Seyyâre, Sedd-i İskenderî** ve **Lisânü't-Tayr** adlı mesnevîlerinden meydana gelmektedir. **Mîzânü'l-Evzân** ise edebî bilgileri ihtivâ eden diğer bir eseridir. O, **Mecâlisü'n Nefâis** adlı tezkeresiyle Türk Edebiyatında ilk tezkere yazan şâirdir.

On altıncı yüzyılda Çağatay Edebiyatının mümessili Zahirüddîn Muhammed Bâbür Şah (1483-1530)tır. O Çağatay Türkçesinin Nevâî'den sonra gelen en mühim simâsı ve edîbidir. Eserlerinde kuvvetli bir Nevâî tesiri görülür. **Dîvân'**ının yanında **Aruz Risâlesi, Mübeyyen** adını taşıyan ve Hanefî fıkhına âit olan bir mesnevîsi vardır. Hâce Ubeydullahı Ahrâr'ın eserinden Türkçe manzum tercümeleri ihtivâ eden **Risâle-i Vâlidiyye'**si varsa da, asıl onu şöhretli kılan devrinin en mühim seyâhat ve hâtırat kitabı olan ve kendi ismini taşıyan **Bâbürnâme'**sidir. Bâbür Şah bu eserinde 1494 yılından başlıyarak 1529'a kadar geçen vak'aları yıl yıl anlatmıştır. Onun için bu esere **Vekâyi-i Bâbür** de denmektedir. Eser büyük Türk bilgini Reşit Rahmeti Arat tarafından neşredilmiştir.

On yedinci yüzyılda Çağatay Türk Edebiyatı artık yükseliş devrini tamamlamıştır. Ancak bu asrın zikre değer şahsiyeti Yadigar Hanın torunlarından olan Ebü'l-Gazî Bahadır Handır. Bir Özbek hanı olan Bahadır Han (1603-1666) 1642 yılında Hive Hanlığını elde ederek 21 yıl saltanat sürmüştür. Eserlerini millî bir şuurla yazmış ve"Türk" lâfzına eserlerinin adında yer vermiştir. Belli başlı eserleri **Şecere-i Terâkime** ve **Şecere-i Türkî** adını taşır. **Şecere-i Terâkime'**de Oğuznâmeler karşılaştırılmış ve Türklerle ilgili Türkmen boyları arasındaki menkıbelere yer verilmiştir. **Şecere-i Türk'**te ise Bahadır Han 15. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak kendi asrına kadar gelen ve Harezm'de iktidarı elinde tutan hanlar âilelerinin şeceresini yazmıştır. Fakat ömrü vefâ etmemiş ve son 16 yapraklık kısmını oğlu Enûşe Han yazmıştır.

Asrın Çağatay Türk Edebiyatında yer alan diğer bir sîmâsı şâir Allahyâr'dır. Daha çok tekke mensupları arasında iltifat gören Allahyâr (ölm. 1713) bir Nakşibendîdir. Türkçeden başka Farsça ile de yazmıştır. Özbek Türkçesi ile yazdığı **Sebâtü'l-Âcizîn** adlı manzumesi en meşhurlarındandır.

On sekizinci yüzyılda Özbek Türk Edebiyatı eski asırlara nispetle sönmeye yüz tutmuştur. Olanlar halkın hâfızasında kalmış ve meydana çıkan şifâhî edebiyat nisyana karışmıştır. Bununla birlikte Halk Edebiyatı dalında **Ferhâdnâme, Cümcüme Sultan Destanı** ve **Tahir ile Zühre** gibi eserler, ortada bulunan eserlerdir. Ayrıca destanî bir eser olan **Satuk Buğra Han Tezkiresi'**ni de burada zikretmek yerinde olur.

F- Çağdaş Kırgız Edebiyatı:

Son zamanlara kadar şifâhî edebiyat şeklinde devam etmiş olan Kırgız Edebiyatı şekil ve öz bakımından çok zengindir.

Rus istilâlarının Kırgız sosyal hayâtını sarsması sebebiyle bu dönemde yetişen şâirlerin eserlerinde umutsuzluk ve karamsarlık görülür. Kolıgul ve Arstanbek gibi tanınmış halk şâirleri, eski edebî gelenekleri sürdürmüşlerdir. Onların açtığı çığırda yetişen Kılıç da Kırgızistan'ın Rusya'ya bağlanmasına karşı çıkan Türkçü bir şâirdir. Toktogıl Satılgan (1864-1933) da şiirleriyle büyük bir ün sağlamıştır.

Kırgızların yazılı edebiyatı 20. yüzyıl başında gelişmeye başlamıştır. 1917 Rus ihtilâlinden önce, ancak birkaç edebî eser çıkmıştır. Kırgız dilinde yazılmış olan ilk eser, Kılıç Manırkanoğlu'nun **Zelzele** adlı eseridir. 1911'de yayınlanan bu eserde Arap Alfabesi kullanılmıştır. Esenkali Arabay'ın alfabe kitabı ise 1913'te çıkmıştır. Osmanali Sadıkoğlu'nun Kırgız Târihi de 1913'te yayınlanmıştır. Onu 1914'te Manap Şabdan'ın târihi tâkip eder.

1917'den sonra yetişen Kırgız yazarları Sadık Karaşıoğlu ve Kasım Tınıstanoğlu, milliyetçi bir kuruluş olan Alaş Orda'nın üyeleri arasındadır.

1924'te Kırgızca ilk gazete çıkar, aylık bir edebî derginin yayınına başlanır. 1927'de Kırgız Yazarlar Birliği kurulur. 1930'a kadar Alaş Orda'nın ağır ideolojisi altında yazan Kırgız yazarları daha sonra şiirlerini ayrı olarak yayınlar. 1927'de de Kırgız şâirlerinin eserleri Kızıl Kol adlı bir antolojide toplanmıştır. Bu dönemin şâirleri arasında Ali Tokombay, Bayalın, Mukay Elebay önemli yer tutar.

1930-1938 yılları arasında Kırgızistan'da milliyetçi yazarlarla yeni rejim taraftarı yazarlar arasında yoğun bir ideolojik savaş olur. Bu dönemin ünlü yazarları arasında Tugelbay Sıdıkbek, Mukay Elebay ve Cusup Turusbek sayılabilir.

Son dönemin tanınmış bir yazarı olarak da Cengiz Aytmatov sayılabilir.

TÜRK HAVA KURUMU;

Türkiye'de havacılığı geliştirmek gâyesiyle 16 Şubat 1925'te kurulan dernek. Atatürk tarafından Türk Tayyâre Cemiyeti adıyla kuruldu. Sonra Türk Hava Kurumu adını alan dernek, 1926 yılında Türk Uçak Sanâyiini geliştirmek maksadıyla TOMTAŞ (Tayyâre Otomobil ve Motor A.Ş.) adı altında o dönemin şartları zorlanarak Kayseri Uçak Fabrikasının kurulmasına maddî yönden destek oldu. 1925-1935 yılları arasında bağışta bulunan il ve ilçelerin isimlerini taşıyan 351 adet uçağı hava kuvvetlerine armağan etti. 1940'lı yıllarda İngiliz Gibsy Major lisansı ile Magister eğitim uçağı üretimine geçildi. Ankara Etimesgut'ta bulunan fabrikada çeşitli tipte planör ve uçak îmâlâtı gerçekleştirilerek bu projenin ürünleri olan THK-5 tipindeki uçaklar Türk Sivil Havacılığının hizmetine verildiği gibi Danimarka'ya da satıldı. 1948 senesinde Ankara Gâzi Orman Çiftliğinde kurulan motor fabrikası ile üretimde bulunduğu beş yıl içerisinde çağın şartlarını ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak 25 motor îmâl etti. Uçak ve Motor fabrikaları o gün için başlıca müşterileri durumunda olan Millî Müdâfaa Vekâleti (Millî Savunma Bakanlığı)nden sipâriş alamamaları ve kurum gelirlerinin bu faaliyetlere yetmemesi üzerine satılma kararı alındı. O dönemin bütün olumsuz şartları zorlanarak kurulan bu uçak üretim zinciri görünüşte verimli olmadığı gerekçesiyle, gerçekte ise bugün bile tam anlaşılamayan sebeplerle durduruldu. Uçak ve Motor üretimi için kurulmuş olan bu tesisler MKE kurumuna devredilerek başka maksatlar için kullanıldı.

Türk Hava Kurumu; Ankara Etimesgut, Eskişehir İnönü, Konya Akşehir tesislerinde paraşüt başlangıç, paraşüt tekâmül, planör başlangıç, planör tekâmül, amatör model uçak, yelken kanat ve balon olmak üzere sekiz dalda faaliyet göstermektedir. Ayrıca meraklı gençlerin yapmış oldukları plastik model uçakların da sergilenebilmesi ve meraklılarına ulaşabilmesi için çeşitli model uçak yarışmaları ve sergileri açmaktadır. Türkkuşu Genel Müdürlüğünün de bağlı bulunduğu Türk Hava Kurumunun bütün il ve ilçe merkezlerinde şûbeleri bulunmaktadır. Gelirleri, eğitim tesislerinde kurslara katılan gençlerden ve pilot adaylarından alınan ücretlerle, vatandaşların yaptığı kurban derisi ve para bağışlarından ibârettir. Türk Hava Kurumunun, bu gelirleri daha akılcı olarak kullanıldığı takdirde, pek büyük ve faydalı hizmetler gerçekleştirmesi mümkündür. Müslümanların ibâdet olarak verdikleri bağışlarla ayakta duran bu kuruluşun, hiçbir tesis ve şûbelerinde bir mescidin olmaması çok dikkat çekicidir.

TÜRK İŞ (Bkz. Sendika)

TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ;

Türk dünyâsını bir bütün olarak incelemek, Türk kültürünün gerçek hüviyet ve bütünlüğünü korumak, Türklüğü ve Türk kültürünü içte ve dışta gerçek durumu ile tanıtmak maksadıyla kurulmuş ilmî dernek veya enstitü. 1961 senesinde kuruldu. Yapı îtibâriyle enstitü, genel kurul ve yönetim kurulu dışında ilim adamlarından meydana gelen üstün bir bilim kuruluna sâhiptir. Enstitünün yayın organı ve yayın

çalışmaları vardır. Çalışmalar sonunda, 1962 yılı kasımından beri **Türk Kültürü** adlı dergi çıkarılmaktadır.

Türk Kültürü Dergisi aylık olup, ilk sayısı tesâdüfen Atatürk'ün ölüm yıldönümüne rastlar. Hattâ ilk yazı Atatürk için başlığını taşır. Burada derginin çıkış gâyesi ele alınır. Derginin ilk imtiyâz sâhibi Prof. Dr. Ahmed Temir, Yazı İşleri Müdürü Doç. Dr. Şerif Baştav'dır. Derginin yazı kadrosu akademik olup çoğu çeşitli üniversitelerin öğretim üyesi ve yardımcılarından meydana gelir. Dergi, bilim ışığında geçmişi ve geleceğiyle ilgili olarak Türk dünyâsına âit hemen her türlü yazıya açık olup, politikadan uzaktır. Türklük bilgisi ve Türk dünyâsıyla ilgili yayınları ve kitapları duyurmak da derginin başlıca gâyeleri arasındadır.

Enstitü ayrıca altı ayda bir çıkan **Türk Kültürünü Araştırmalar Dergisi** ile yine yabancı dilde hazırlanan **Turcica'**yı çıkarmaktadır. Ayrıca Türklük meselelerini ve Türk dünyâsını ilgilendiren eserler yayınlamaktadır. Bunlardan en önemlisi 1976'da yayınlanan **Türk Dünyâsı El Kitabı**'dır.

TÜRK OCAKLARI;

Osmanlı Devleti ve Cumhûriyet döneminde faaliyet gösteren Türk kültür dernekleri. İlk defâ 1912 yılında kuruldu. Yirminci asrın başlarında Osmanlı Devleti içinde yaşayan azınlıklar, devlete karşı birtakım bölücü faaliyetlere giriştiler. Dış devletler de onlara destek oldu. Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'i topraklarına kattı; Bulgaristan bağımsızlığını îlân etti ve Girit 1908'de Yunanistan'a katıldı. Böylece bir tarafta Osmanlı Devletinden kopmalar, diğer tarafta iç karışıklıklar başlamıştı. Hedef, Türk Devletini yıkmaktı. İşte Türk ocakları, bu tür faâliyetleri önlemek, birlik ve berâberliği sağlamak gâyesiyle kurulmuştu.

Türk Ocaklarının kuruluşunda tıbbiyeli gençler faal rol oynadılar. Öte yandan bu tıbbiyeli gençlere mülkiyeli gençler de katıldılar. İlk kuruluşunda; Mehmed Emin, Yusuf Akçura, Ahmed Ferit (Tek), Ağaoğlu Ahmed, Fuad Sâbit, Emin Bülent gibi yazarlar ve fikir adamları yer aldı. Daha sonra bunlara; Ahmed Hikmet, Âkil Muhtar, Hüseyinzâde Ali, MehmedAli Tevfik, Köprülüzâde Mehmed Fuad, Hamdullah Suphi gibi yeni isimler katıldı. 1912 senesinde ilk toplantı yapıldı ve geçici bir tüzük hazırlandı. Fuad Sâbit'in teklifiyle derneğe "Türk Ocakları" adı verildi. Başkanlığına Ahmed Ferid (Tek), İkinci başkanlığına Yusuf Akçura, genel sekreterliğe Mehmed Ali Tevfik getirildi.

Kısa bir süre içinde faaliyetlerini hızla geliştiren Türk Ocaklarının ertesi yıl başkanlığına Hamdullah Suphi (Tanrıöver) seçildi. Kısa zamanda Türk aydınları ve gençleri arasında hızla benimsendi. Ülkenin her tarafında şûbeler açıldı. Derneğin 1923 yılında 43 şûbesi mevcuttu, Ocak, yayın faaliyetlerine **Türk Yurdu** dergisiyle başladı ve 1923 yılında **Yeni Mecmua** ocağın resmî yayın organı oldu.

1932 yılında CHP'nin bir yan organı olan Halkevlerinin kurulmasıyla Türk Ocakları kapatıldı (Bkz. Halkevleri). Ancak, Halkevlerinin istenilen verimi sağlayamaması ve CHP'nin iktidardan düşmesi üzerine DP milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver tarafından 1951'de yeniden kurulan Türk Ocakları eskisi gibi varlık gösteremedi ve Tanrıöver'in ölümüyle 1966'da faaliyetlerine son verdi.

TÜRK SANÂYİCİLERİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ (TÜSİAD);

Alm. *Gesellschaft der Türkischen Industrieller Und Arbeitgeber,* **Fr.** *Association des Industriels Turcs et des Hommes d'Affaires,* **İng.** *Turkish Industrialists' and Businessmen's Association.* Türk sanâyici ve işadamlarının 1971 senesinde İstanbul'da kurdukları dernek.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğine (TOBB) alternatif olarak, büyük sanâyici ve işadamları arasında hükûmet kararları üzerinde daha etkili olmak, ortak çıkarlarını koordineli bir biçimde savunmak gâyesiyle ortaya çıkan TÜSİAD 1971 senesinde kuruldu. 12 Mart 1971 askerî müdâhalesi öncesinde sendikal çalışmaların ve sol eğilimli partilerin ağırlığının artışı bu derneğin kuruluşunda etkili oldu. Askerî müdâhaleyi tâkip eden günlerde bir araya gelen sanâyici ve işadamları dernek kuruluş hazırlıklarını tamamladılar. Vehbi Koç, Osman Boyner, Nejat F. Eczacıbaşı, Feyyaz Berker'in de aralarında bulunduğu 12 işadamı 2 Nisan 1971'de, Kurucular protokolünü imzâladılar. 20 Mayıs 1971'de bakanlar kurulu kararıyla resmen kurulan TÜSİAD faaliyetlerine başladı. Derneğin ilk yönetim kurulu başkanlığına Feyyaz Berker seçildi. Feyyaz Berker'in 1979'a kadar sürdürdüğü bu vazifeye daha sonra sırasıyla; Ali Koçman (1980-84), Şahap Kocatopçu (1985), Sakıp Sabancı (1986), Ömer Dinçkök (1987-1988), Cem Boyner (1989-1990), Bülent Eczacıbaşı (1991-1992) ve Halis Komili (1993) seçildiler. Tabiî ve genel kurulca seçilen üyelerden teşekkül eden Yüksek İstişâre Konseyinin başkanlığına da sırasıyla Vehbi Koç, Nejat F. Eczacıbaşı, Sakıp Sabancı ve Rahmi Koç getirildiler.

Görüşlerini basın yoluyla açıklayan hükûmet ve kamuoyu üzerinde etkili olmaya çalışan TÜSİAD 15 Mayıs 1979'da gazetelerde başlattığı îlân kampanyasıyla Bülent Ecevit hükûmetinin yıpranmasında önemli rol oynadı.

16 Haziran 1981 târihinde bakanlar kurulu kararıyla kamu yararına çalışan derneklerden sayılan TÜSİAD dış ülkelerle münâsebetlerini geliştirdi. 3 Mart 1988 de bakanlar kurulu kararıyla Avrupa Sanâyi ve İşverenler Konfederasyonları Birliğine (UNICE) üye oldu. 12 kurucu üye ile işe başlayan derneğin bugünkü üye sayısı 320'ye ulaşmıştır. 1992 yılı îtibâriyle, TÜSİAD üyelerinin üretim ve satışlardaki toplam payı % 60, brüt katma değer payı % 60, istihdam payı % 52, ihrâcât payı ise % 56'dır. Aylık **Görüş** dergisiyle birçok sahada rapor ve incelemeler yayınlayan TÜSİAD Türk Sanâyi ve ekonomisine önemli katkılarda bulunmaktadır.

TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ (TÜRK ORDUSU);

Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleriyle yurtiçi savunma birliklerinin (Jandarma, Sâhil Güvenlik Kuvvetleri gibi) tamâmına denir. Jandarma Genel Komutanlığı ve Sâhil Güvenlik Komutanlıkları aynı zamanda İçişleri Bakanlığına bağlı olarak görev yaparlar. Ancak, Türk Silahlı Kuvvetlerinin bünyesinde kabul edilir. Jandarma Genel Komutanlığı diğer Kuvvetler (Kara, Deniz ve Hava) gibi mütâlâ edilir. Türk Silahlı Kuvvetleri, Genelkurmay Başkanlığına bağlı olup Genelkurmay Başkanı aynı zamanda Başkomutandır. Başbakanlığa bağlıdır.

Türk milleti gibi Türk ordusunun da şanlı şerefli bir târihi vardır. Türklerde siyâsî hayat, orduyla birlikte doğmuş ve gelişmiştir. Ordu-millet bütünlüğü, târihin her devrinde değişmeyen bir gelenektir. Türk târihinin bu geleneği, Orta Asya'daki ana yurtlarında ve göçlerden sonra dünyâ târihinde önemli roller oynamıştır. Orta Asya'da kurulan Hunlar ilk Türk Devleti kabul edilir. Bunu Göktürk ve Uygur devletleri tâkip etmektedir.

Orta Asya'da hüküm süren Türk devletlerinin düzenli orduları vardı. Süvari birlikleri ordunun esâsını teşkil ediyordu. Cesur ve cengaver askerlere sâhip bu ordular, Asya'ya hâkim oldukları gibi, Avrupa'nın içlerine kadar ilerlemişlerdir. Hun Türkleri Hâkân Mete'nin kumandasında 400.000 süvariyle, M.Ö. 201'de Çin karargâhını kuşatmıştır. Bunlardan sonra gelen Türk devletleri daha batıdaki topraklar üzerine kurulmuştur. İslâmiyetin yayılmasıyla Türkler kitleler hâlinde Müslüman olmuş, böylece İslâmiyetin şerefi, Türklüğün asâletiyle yanyana gelince târihe şan veren büyük devletler kurulmuştur. Bu devletlerin ordularının müşterek gâyesi; İslâmiyeti insanlara duyurmak, onları dünyâda ve âhirette rahat ettirecek bir yolu onlara bildirmek olmuştur. 1040 yılındaki Dandanakan Savaşından sonra Oğuz Türkleri tarafından kurulan Büyük Selçuklu Devleti ve 1071'de Malazgirt'te büyük kuvvetlere sâhip Bizans hükümdarı Diyojen'i yenen Alparslan aynı inançla hareket etmişlerdir. Büyük Selçukluları, Beylikler, Anadolu Selçukluları ve Osmanlı Devleti zamânı tâkip etmiştir. Bu devletlerin devamı ve ülkeler fethetmeleri hep orduları sâyesinde olmuştur. Bir ideal için savaşan Türk orduları târih boyunca Asya, Afrika ve Avrupa'da bayrak ve sancaklarını dalgalandırmışlar inanç, örf ve âdetlerinin o beldelerde yerleşmesinde öncülük etmişlerdir. Bu idealin Allah tarafından kendilerine verildiğine inanan Türkler târih boyunca bunu hiç kaybetmemişlerdir. Bu bakımdan hiçbir zaman gelişi güzel yapılmayan savaşlarda milyonlarca Türk evlâdının kanı katî sûrette boş yere dökülmemiştir. Türk ordularını kıtadan kıtaya dolaştıran hep bu ideal olmuştur.

Türkler, bulundukları her yerde ızdırap çeken, hor görülen, yanlış inançlara sapmış milyonlarca insanı korumuş, oralarda hak ve adâletin temelini atmışlardır. Türk ordusunda; sömürü, soygun, katliam ve ahlâksızlık yoktur. Aksine, insanlık, hamiyet, şefkât, hakka saygı ve adâlet vardır. Zâlimlerin karşısında, mazlumların yanında, hakkın müdâfii olan Türk ordusu gittiği her yerde kurtarıcı olarak karşılanmıştır.

Selçuklular; eski Türk onlu sistemi, ıkta sistemi, lüzûmunda ücretli askerler ve uclarda Türk beyliklerinin emrindeki Türkmenlerle muhteşem bir ordu kurmuşlardı. Anadolu Selçuklularının askerî teşkilâtı da Büyük Selçuklu askerî teşkilâtı gibiydi. Maaşlı asker, hükümdarın maiyetinde bulunurdu; bunlar yaya ve atlı olurlardı. Timarı olan askerle ümerânın beslemeye mecbur olduğu asker ordunun esâsını teşkil ediyordu.

Ateşli silahların bulunmasıyla, Türkler bu yeniliği derhal askerî sahada kullanmasını bildiler. Selçuklu ordusunda top kullanılmıştır. Osmanlılar kendilerinden önceki Türk devletlerinin ordularının kuruluş teşkilatlarından istifâde ederek kendilerine has bir ordu meydana getirdiler.

Osmanlı Devleti, modern mânâda ilk dâimi orduyu Birinci Murâd Han zamânında **Yeniçeri ordusu** adıyla kurdu. Yeniçeri ordusu, disiplin cesâret ve teşkilât bakımından zamânının en mükemmel ordusu ünvânını kazandı. Osmanlılarda, 1389 yılında Kosova Muhârebelerine topçu birliği katılmıştır. Fâtih Sultan Mehmed Han zamânında Osmanlı ordusunda topçuluk çok gelişmiş ve İstanbul'un fethi sırasında en ileri teknikte toplar kullanılmıştır.

Osmanlı ordusu Kapıkulu, Eyâlet ve Deniz Kuvvetleri olarak üç kısımdı. **Kapıkulu askerleri;** yaya sınıfından olan Yeniçeri, Cebeci, Topçu ocaklarıyla, yine bir ocak olan Atlı Bölüklerden meydana geliyordu. Bu iki sınıf asker, pâdişâhın şahsına mahsus maaşlı merkez kuvvetleriydi ve pâdişâh

nerede bulunursa onunla berâber bulunurlardı (Bkz. Kapıkulu Ocakları, Yeniçeri). **Eyâlet askerleri** ise başlıca Topraklı ve Timarlı Sipâhi denilen süvârilerle, Yaya, Müsellem, Azab ve bir de Rumeli sınırlarındaki Akıncılar'dan meydana gelmekteydi. Osmanlı Devleti yaptığı fetihlerde timar usûlünü uygulayarak geliştirmiş ve bu sûretle dirlik sâhipleri bırakılmış olan bu gelir karşılığı devletin korunmasını sağlayan ordunun bir kısmının hazırlanmasını üzerlerine almışlardır. Timarlı Sipâhiler her sancakta bölüklere ayrılmışlardı. Her on bölük, Alay Beyinin komutası altında toplanırdı. Alay Beyleri savaş olduğunda, bölgesindeki Sancak Beylerinin, onlar da Şehzâdelerin veya Beylerbeyilerin komutası altında sefere giderlerdi. Sipâhilerin onda biri sefer esnâsında hem bölgelerinin korunması hem de âsâyişin sağlanması ve giden arkadaşlarının işlerini görüp, toprağın işletilmesi için sırayla nöbetleşe ülkede kalırlardı. (Bkz. Kara Kuvvetleri)

Çaka Beyin İzmir'de tersâne kurmasıyla Türklerde başlayan **Denizcilik** Osmanlılar zamânında çok gelişti. On altıncı yüzyılda Türk donanmaları, Akdeniz, Kızıldeniz ve Umman Denizinde serbestçe dolaşabiliyordu. Bu yıllarda Osmanlı Devletinin Donanması: Devlet Filosu, Deryâ Beyleri Filosu ve Garp Ocakları (Cezâyir, Tunus, Trablusgarb) Filosu olmak üzere üç filodan kurulu bir kuvvet hâlindeydi. On sekizinci yüzyılda duraklama devresine giren deniz kuvvetleri 19. yüzyılda süratle makina devrine geçti. Türkiye Cumhûriyeti Devletinin kurulmasıyla zamânın deniz kuvvetleri kuruluşuna geçilmiş, modern deniz araçları yapım ve alımına devam edilmiştir. (Bkz. Deniz Kuvvetleri)

On dokuzuncu asrın sonunda 20. asrın başında dünyâ ordularında **Hava Kuvvetlerinin** kurulması ve gelişmesi neticesinde Türk Hava Kuvvetlerinin temelleri 1911 yılında atıldı. Balkan Savaşında ilk defâ savaş görevi yapan pilotlar, Birinci Dünyâ ve İstiklâl savaşlarında ellerindeki imkânların azlığına rağmen büyük hizmetlerde bulundular. Günümüzde modern uçaklarla donatılmış, kâbiliyetli pilotlara sâhip Türk Hava Kuvvetleri, Silahlı Kuvvetlerin ayrılmaz bir parçası olarak hizmete devam etmektedir. (Bkz. Havacılık)

Dâimâ düzenli, tertipli ve uzun ömürlü devletler kurma özelliğine hâiz olan Türkler, yurtlarında iç güvenlik ve huzûrun sağlanması için kânunlar koymuşlar ve teşkilâtlar kurmuşlardır. Göktürklere âit Orhun Kitâbelerinde **Yargan** kelimesiyle ifâde edilen bir zâbıta teşkilâtının hâkânın emrinde olarak, emniyet ve âsâyişi sağladığı bilinmektedir.

Büyük Selçuklularda **Şahne** ve Anadolu Selçuklularında **Subaşı** zâbıta teşkilâtı ve faâliyetlerini yürüten sorumlu memuriyet ve makamlar arasında bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğunda zâbıta görevini yapan kuruluşlar birleştirilerek 1846'da Serasker makâmına bağlı **Zaptiye Müşirliği** kurulmuştur. 1880 yılında Zaptiye adı **Jandarma** olarak değiştirilmiştir. Bugünkü Jandarma Teşkilâtı; 1930 yılında yürürlüğe giren 1706 sayılı Jandarma Kânunu ve 1956 yılında yürürlüğe giren 6815 sayılı kânunla hukûkî statüsüne kavuşmuştur. Bu kânunlara göre, Jandarma, hizmet ve faaliyetler yönünden çeşitli makamlara bağlanmıştır. (Bkz. Jandarma)

Türk ordusunda kânunlara saygı eksiksiz ve tamdı. Bunun yanında geleneklere titizlikle riâyet edilirdi. Osmanlı ordusunda pâdişâha büyük saygı duyulurdu. Onun büyük otoritesi sâyesinde zaferlere erişilirdi. Bunun yanında bayrağa saygı sarsılmaz askerî geleneklerdendi.

Osmanlı ordusunun kuruluş ve yükselme devrinde tam uyguladığı görevi; iç ve dış düşmana karşı devleti savunmaktır. Bu görevin mesuliyeti çok ağır, başka işle uğraşmaya izin vermeyecek kadar kutsaldır. Ordu politikayla uğraşmaz. Politikaya bulaşan ordu, devleti savunacağı yerde politikacı olarak onu yıkacaktır. Osmanlı ordusunun politikaya karışması 1876 yılından sonra önü alınmaz bir hâle geldi. İlk defâ subaylarda başlayan bu hal 1908 yılından sonra tamâmen bütün orduya sirâyet etti. Bâbıâli Baskını, Balkan Harbi üniformaların siyâset meydanlarına asılmasına sebep oldu. Bu ise ordunun mahvında, devletin yıkılmasında önemli rol oynadı. İstiklâl Harbinde bundan arınan ordu, yıkılmayan inancıyla zor şartlar altında istiklâlini yeniden kazandı.

Bilhassa 1950 yılından sonra modern silahlarla techiz edilen Türk ordusu her geçen gün gelişen silah teknolojisinden istifâde ederek kendini yenilemekte dostlarına güven, düşmanlarına korku vermektedir. Kânûnî zamânında fevkalâde büyükelçi olan, amansız Türk-İslâm düşmanı Baron Von Busbecq, Türk ordusu için şöyle diyor:

"Türk sistemini kendi sistemimizle mukâyese ettiğim zaman, istikbâlin başımıza getireceği şeyleri düşünerek titriyorum. Bir ordu gâlip gelecek ve pâyidar olacak, diğeri de mahv olacaktır. Çünkü şüphesiz, ikisi de sağlam sûrette devam edemezler. Türklerin tarafında, kuvvetli bir imparatorluğun bütün kaynakları mevcut; hiç sarsılmamış bir kuvvet var. Sefer görmüş askerler, zafer itiyatları, meşakkatlere tahammül kâbiliyeti, birlik, düzen, disiplin, kanâatkârlık ve uyanıklık var. Bizim tarafta ise, umûmî fakirlik, husûsî israf, sarsılmış kuvvet, bozulmuş mâneviyat, tahammülsüzlük ve idmansızlık var. Askerlerimiz serkeştir, subaylarımız tamahkârdır. Disiplini hor görüyoruz. Sebatsızlık, serkeşlik, sarhoşluk, sefahat, bizde bol bol mevcuttur. Bütün bunların en kötüsü, düşmanın (Türklerin) zafere, bizim de hezimete alışkın bulunmamızdır... Bizim askerlerimiz arasında olduğu gibi, hiçbir tarafta bir

sarhoşluk, cümbüş yâhut kumar gibi şeylere tesâdüf edemezsiniz. Türkler, kâğıt ve zar oyunu bilmezler..."

Meşhur İngiliz diplomatı Ricault, ordu-yu hümâyun ile Uyvar Seferine katılmıştır. Müşâhedelerini şöyle anlatır:

"...Ordugâhta en küçük bir gürültü ve münâkaşa duymak mümkün değildir. Halk, ordularının geçişi sırasında en ufak bir endişe hissetmez. Ordu geçtiği yerde herşeyi peşin para ile satın alır, hanlarda geceleyen asker parasını öder. Türk ordugâhına, kızlarına tecâvüz edildiği için şikâyete gelen anneler görmek mümkün değildir. Malının asker tarafından yağma edildiğini, hoş olmayan herhangi bir davranışla karşılaştığını söyleyerek şikâyete gelen de yoktur. Zîra böyle şeyler olmaz. Bu düzen, Türk ordusunu muzaffer kılmış ve imparatorluklarını muntazam şekilde büyütmüştür. Biz Hıristiyanların ordularına ise şarap, Türk ordusunda görülenlerin tamâmen aksini husule getirmiştir..."

Aynı konuda İorga ise şöyle demektedir:

"Bir Avrupa ülkesinin bir ülkeden geçmesi, o ülkenin halkı için felâket, bir Türk ordusunun geçişiyse saâdetti. Halk, Türk ordusunun kendi memleketlerinden geçmesini dört gözle beklerdi. Zengin Türk askerleriyle geniş ölçüde alış veriş yaparlardı. Balkanlarda Genç Hıristiyan kızları, tek başlarına mal satmak için endişesizce Türk ordugahına girerlerdi. Aynı durum Avrupa orduları için hâyâl bile edilemezdi.

On sekizinci asrın başlarında ise Kont Bonneval; "Mâhir bir kumandan, Türk askeri ile dünyâyı bir kutuptan diğer kutba kat edebilir..." demektedir.

TÜRK STANDARTLARI ENSTİTÜSÜ (TSE);

Başbakanlığa bağlı, tüzel kişiliği olan ve özel hukuk hükümlerine göre yönetilen bir kamu kuruluşu. 25 Eylül 1954'te Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) bünyesinde kuruldu. 18 Kasım 1960 târihli 132 sayılı kuruluş kânunuyla TOBB'den ayrıldı. 16 Mayıs 1985'te 3205 sayılı kânunla yeniden düzenlendi.

Dünyâda, mal ve emtialarda kalite arayan ilk millet Türkler oldu ve ilk defâ standardizasyon uygulamasını Osmanlılar başlattı. 1502 târihinde, Sultan İkinci Bâyezîd zamânında başlatılan standart uygulaması Batı ülkelerine de örnek olmuştur. **Kânunnâme-i İhtisâb-ı Bursa** ismini taşıyan **Standart Fermanı'**nda bütün tarım ürünleri gerek kalite, gerek fiyat yönünden standarda bağlandı. Fermanda; et, şeker, tuz, yumurta, peynir, börek, mücevherat ve deri gibi çeşitli mâmullerin özellikleri ayrı ayrı belirtilerek standardize edilmiştir.

TSE'nin başlıca görevleri şunlardır: Her türlü mal ve hizmetin standartlarını hazırlamak, hazırlatmak ve bu standartlara uyulmasını sağlamaktır. Bu amaçla araştırmalarda bulunur, üniversiteler, çeşitli bilimsel kurumlar ve milletlerarası kuruluşlarla işbirliği yapar, yayınlar hazırlar. Enstitü içinde ve dışında hazırlanan standartlardan incelemeler sonucunda TSE tarafından uygun görülenler "Türk Standardı" olarak kabul edilir. Bu standartlardan uyulması zorunlu görülenler ilgili bakanlığın onayına sunulur. Resmî Gazetede de yayınlanarak üretime geçilmesine başlanır.

Enstitü başkanı, Genel Kurulca kuruluşun üyeleri arasından üç yıllığına seçilir. Enstitü Genel Kurulu; çeşitli bakanlıklardan, kamu kurum ve kuruluşlarından seçilen temsilcilerle, Sanâyi Odaları, Ticâret Odaları, Deniz Ticâret Odaları, üniversiteler ve ticâret borsaları birliğince seçilen temsilcilerden meydana gelir. Genel Kurul, TSE'nin en yetkili karar organıdır.

Her yıl Mayıs ayında olağan toplanır. Yönetim Kurulu, Teknik Kurul, Denetleme Kurulu veİhtisas Kurulu TSE'nin diğer kurullarıdır. Yönetim Kurulu bir başkan ve dört üyeden teşekkül eder. Bütçeyi, çalışma programını, tüzük, tasarı ve yönetmelikleri hazırlayarak Genel Kurula sunmak ve Genel Sekreteri atamak Yönetim Kurulunun görevidir. Enstitü Başkanı bu kurulun da başkanlığını yürütür. Teknik Kurul, Enstitünün hazırladığı standartları onaylar ve bunların arasından uyulması zorunlu olanları belirler.

TSE'nin Ana hizmet birimleri ise; Plânlama Dâiresi, Standart Hazırlama Dâiresi, Marka ve Belgelendirme Dâiresi,Laboratuvarlar ve Kalite Kontrol Dâirelerinden müteşekkildir.

Enstitünün İstanbul ve İzmir'de birer adet bölge müdürlükleri, Adana, Antalya, Bursa gibi birçok şehirde de mahallî temsilcilikleri mevcuttur.

Bir de TSEK diye bilinen belge vardır. Bu belge; yerli veya yabancı bir firmanın malı için belirlenen kalite özelliklerinin TSE tarafından test edilerek, verilen kalite ve uygunluk belgesidir. TSEK belgesi TSE gibi geçerlidir, TSE garantisindedir.

TÜRK TÂRİH KURUMU;

Türk târihi ve Türkiye târihi konularında araştırmalar yapmak ve yayınlamakla vazifeli kamu kurumu. Osmanlı Devleti zamânında faâliyet gösteren Târih-i Osmânî Encümeni adlı cemiyetin yerine Cumhûriyetten sonra Türk Târih Encümeni kuruldu. 23 Nisan 1930 da toplanan Türk Ocakları 6. Kurultayı'nda Atatürk'ün emri doğrultusunda Türk Târih Encümeni yerine Türk Târihi Tedkik Heyeti adlı bir komisyonun kurulması kararlaştırıldı. Ankara'da Türk Ocakları Merkez Heyetine bağlı olarak kurulan komisyon, 4 Haziran 1930'da çalışmaya başladı. 1931'de Türk Ocakları kapatılınca bu komisyon, 15 Nisan 1931'de tüzel kişiliği olan Türk Târihi Tedkik Cemiyeti adlı bir dernek durumuna getirildi.

Tüzüğünde gâyesi, Türk târihiyle Türkiye târihi ve bunlarla ilgili konuları incelemek ve elde edilen neticeleri her türlü yolla yaymak biçiminde belirtilen Türk Târih Tedkik Cemiyeti ilk târih kongresini 1932'de topladı. Bunu her beş yılda bir toplanan kongreler tâkip etti. Cemiyetin adı 3 Ekim 1935'te Türk Târih Kurumu olarak değiştirildi. Yeni buluş ve görüşlerin ortaya konması ve tartışılması için kongreler düzenlemek, kazı ve araştırmalar yoluyla yeni belgeler sağlamak gibi gâyeleri de olan kurum, 1935'ten sonra yoğun arkeolojik araştırmaları yürüttü. Gerçekleştirilen 54 ayrı kazıyla Anadolu târihinin erken dönemleriyle ilgili çok önemli bilgilere ulaşıldı. Her beş yılda bir milletlerarası nitelikte Türk Târih Kongresini topladı. Bu kongrelerde çok sayıda bildiriler sunuldu. Yayıncılık alanında da 111 ayrı dizide eserler yayınladı. Kuruluşundan 1983 senesine kadar 400'ü aşkın kitap yayımladı. Üç ayda bir **Belleten,** altı ayda bir **Belgeler** adlı bilimsel araştırma ve bildiri dergilerini çıkardı. Türk Târih Kurumu Kitaplığı Ankara'da Millî Kütüphâneden sonra en zengin kütüphâne durumuna geldi. 12 Eylül 1980 harekâtından sonra Ağustos 1983'te Atatürk Kültür, Dil ve Târih Yüksek Kurumunun kurulmasıyla, Türk Târih Kurumunun da bu kuruma bağlanması kararlaştırıldı. Hâlen Ankara'da bulunan kurumun merkez binâsı yanında bir basımevi ve bir kütüphânesi vardır. Kurum üç ayda bir **Belleten** adlı dergi yayımlamaktadır.

TÜRK VE İSLÂM ESERLERİ MÜZESİ;

İstanbul'da Sultanahmed Meydanındaki İbrâhim Paşa Sarayında hizmet vermekte olan ve Türk-İslâm devletlerine âit kıymetli eserlerin sergilendiği müze.

Türk ve İslâm eserlerini müstakil bir müzede bir araya getirme çalışmaları 1911 yılında başladı. Câmi, türbe, mescit, tekke ve vakıf yapılarda değeri ölçülemeyecek kadar büyük sanat eserleri bulunmaktaydı. Evkaf Nâzırı Mustafa Hayri Efendi, vakıf yapılarındaki kıymetli ve nâdide eserleri toplatarak Vakıflar Müzesi kurulması için 1911'de çalışmalara başladı. Yurdun birçok bölgesinden vakıf yapılara hediye edilmiş olan eşyânın müzelik değerde olanlarını toplattı ve İstanbul'a getirtti. 1225 parça halı ve yazma eserden meydana gelen zengin koleksiyon 14 Nisan 1914 günü yapılan bir törenle Süleymâniye Külliyesinin imâret binâsında "Evkâf-ı İslâmiyye Müzesi" adıyla Evkaf Nâzırı Hayri Efendi tarafından ziyârete açıldı. 1924 yılında Evkâf Nezâreti özel bir kânunla kaldırılınca müze, Evkâf-ı Umûmiyye Müdürlüğüne bağlandı. Daha sonra İstanbul Âsâr-ı Atîka Müzeleri Genel Müdürlüğünün teklifi ve Millî Eğitim Bakanlığının 26 Haziran 1927 târihli yazısıyla Millî Eğitim Bakanlığına devredilerek adı "Türk ve İslâm Eserleri Müzesi" olarak değiştirildi ve müstakil bir müze olmaktan çıkarılarak Topkapı Sarayı Müzesine bağlı bir şeflik hâline getirildi. İkinci Dünyâ Harbi sırasında buradaki eserler, Topkapı Sarayına âit eserlerle berâber korunma gâyesiyle Niğde'ye gönderildi.

Türk ve İslâm Eserleri Müzesi; Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün yoğun çalışmalarıyla, 1964 yılında yeniden müdürlük hâline getirildi. Müze yeniden ele alınarak sınıflandırıldı ve içindekiler, ilim adamları ile ziyâretçilerin istifâdelerine sunuldu. Bu geçen zaman içinde yapılan değişiklikler ve yeni koleksiyonların ilâvesiyle müze daha da zenginleşti. 1914'ten 1983'e kadar Süleymâniye Külliyesinin imâret kısmında hizmet vermekte olan müze; 1983'te Anadolu Medeniyetleri Sergisi çalışmaları sırasında, Sultanahmed Meydanındaki İbrâhim Paşa Sarayında çağdaş müzecilik anlayışına uygun olarak yeniden açıldı. Bugün müze olarak kullanılan bölüm, büyük merâsim salonu ve onu çevreleyen ikinci avlusudur.

Müze, Anadolu ve Anadolu dışında kurulmuş İslâm devletlerinin sanat eserlerinden meydana gelen çok zengin bir koleksiyona sâhiptir. Bu bakımdan dünyâ müzeleri arasında özel bir yeri vardır. Konusunda dünyânın sayılı müzeleri arasında yer alan Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, 40.000 eseri aşan koleksiyonu ile, İslâm sanatının hemen her döneminden ve her türünden nâdide eserlere sâhiptir. Günden güne zenginleşen çeşitli koleksiyonları yedi bölüm hâlinde sergilenmekte ve saklanmaktadır. Bunların arasında halı sanatının dünyâdaki en zengin koleksiyonunu ihtivâ eden halı bölümünün mühim ve ayrı bir yeri vardır. Müzenin uzun yıllar Halı Müzesi olarak şöhret yapmasına sebep olmuştur. Bu bölümde çeşitli dönemlere ve bölgelere âit 1500'den fazla halı ve ayrıca kilimler vardır. Müzenin 7. yüzyıldan 20. yüzyıla uzanan çok zengin bir el yazması, cilt, yazı ve minyatürlü yazma eserler bölümü vardır. Ahşap eserler bölümünde çeşitli tekniklerde süslenmiş rahleler, kapı ve pencere kanatları, kabir sandukaları vb. eserler yer alır. Mâden; cam, çini ve seramik; taş oyma ve kitâbeler

bölümlerinde ise Selçuklu, Memlûk, Tîmûrlu, İran ve Osmanlı dönemlerini ihtivâ eden eserler bulunmaktadır.Müzenin en genç bölümü olan etnografya koleksiyonunda ise halı-kilim tezgahları, dokumalar, yün boyama teknikleri, âile hayâtı ve sanatından bölümler, husûsî mekânlar içinde sunulmaktadır. Müzede ayrıca konferans salonu, sergi salonu, çeşitli tâmir atölyeleri ve laboratuvarları ile fotoğrafhâne ve kütüphâne kısımları bulunmaktadır.

TÜRKİSTAN;

Asya kıtasında Türklerin yurdu mânâsına gelen büyük bir ülke. Tabiî coğrafyası, etnoğrafik ve târihî mânâsıyla Türkistan'ın hudutları şöyledir: Güneyden Gürgan Nehri, Horasan Dağları, Kopet Dağı, Kuhî Baba, Mezdûran, Tapcak ve Ak Dağları, Hindukuş Sırtları, Mustag-Kuenker Sıradağları; doğudan, Doğu Türkistan'ın doğu hudutları, Sucav civârında 98°50' kuzey paraleli, 40°50' doğu meridyeni noktası; kuzeyden Cungarya ve Kazakistan'ın kuzey hudutlarını meydana getiren İrtiş Havzası ve Aral-İrtiş su ayırımı hattının kuzey yamaçları; batıdan Kuzey Ural Dağı, Yayık Nehri, İdil'in denize döküldüğü yer olan Bökey Orda ve Hazar Deniziyle çevrilidir. Yüzölçümü altı milyon kilometrekare civârındadır.

Türkistan; Batı Türkistan, Doğu Türkistan, Afgan yâhut Güney Türkistan ve İran Türkistan'ı olmak üzere dört bölüm hâlinde incelenir. Batı Türkistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tâcikistan, Kırgızistan, Kazakistan; Doğu Türkistan Çin Halk Cumhûriyeti; Güney Türkistan, Afganistan; İran Türkistan'ı da İran hudutları içindedir. Güneydeki Afgan Türkistan'ı; Afganistan'ın kuzeyinde bend-i Türkistan ve Hindukuş dağ sırası önünde Seyhun Vâdisine ve Batı Türkistan Çukureli'ne doğru uzanan alçak sahadır. Afgan Türkistan'ının en büyük şehri Mezar-ı şeriftir. İran Türkistan'ı; İran'ın Estarâbâd ve Deregiz vilâyetlerini içine alır.

Türkistan, Türklerin yurdu mânâsınadır. Târihî geçmişi çok uzundur. Binlerce yıldan beri Türklerin yurdu olup, topraklarında pekçok devlet kuruldu. Üzerinde çok büyük hâdiseler olup, tesiri hâlâ mevcuttur. Türkistan'ın târihi eskiden Türk devletleri, Çinliler, Moğollar, 19. yüzyıldan îtibâren de Ruslar, Çinliler, Afganlılar, İranlılarla alâkalıdır. Türkistan'a hâkim Türk devletleri kuran Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar, Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Harezmşahlar olup, 13. yüzyılın başında da Moğolların işgâline geçti. Moğollardan sonra da çeşitli hanlıkların idâresinde kaldı. Batı Türkistan 1867 yılında Rusya'nın işgalindeyken 1991 yılında Özbekistan ve Türkmenistan'ın öz toprakları oldu. Doğu Türkistan Çin'in işgâlinde, Güney Türkistan ise Afganistan'ın hâkimiyetinde bulunmaktadır. İran Türkistan'ı İran'dadır.

Batı Türkistan

Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan topraklarıdır.

Volga Nehri ağzından Hazar Denizine kadar uzanan Ural Dağlarından Güney Sibirya'ya kadar uzanıp, doğuda Altay Dağları ile güneyde Kopet Dağı, Bend-i Türkistan, Hindukuş ve Tanrı Dağları ile çevrilidir. Moğolistan, Çin, Afganistan ile de huduttur. Yüzölçümü 3.999.400 km^2dir. Batı Türkistan'da Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan, 1991 yılına kadar Sovyet Sosyalist Cumhûriyetler Birliğine dâhil otonom devletlerdendi.

İklim ve Fizikî Yapı

Türkistan'da tam bir kara iklimi hüküm sürer. Yazlar kuru ve sıcak, kışlar ise soğuk geçer. Değişik bölgelerinde değişik ısılar mevcuttur. Kuzey güney arasında da ısı farkları mevcut olup, kış aylarında ısı sıfırın altında seyreder. Türkistan; vâdi, çöl, dağ, göl ve nehirlerle kaplı bir arâzi yapısına sâhiptir.

Türkistan vâdiler ülkesi olarak bilinir. 30'dan ziyâde önemli yayla mevcuttur. Fergana Vâdisi 800.000 km^2 ve deniz seviyesinden 900 m yüksekliktedir. Bu bölgede Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan devletlerinin pamuk ve ipek ürünü elde edilmektedir. Burası Türkistan'ın bahçesi olarak bilinmektedir.

Balkaş Gölü ve Sarı Nehir arasında 180.000 km^2lik Petpak Çölü, 350.000 km^2lik Karakum, 300.000 km^2lik Kızılkum çölleri Türkistan'ın belli başlı çölleri olarak bilinmektedir.

Bölgede irili ufaklı on beş dağ ve silsile mevcut olup, Altay Dağı, Tanrı Dağı, Alax, Pamir ve Kopet dağları en yaygın tanınan dağlardır. Türkistan'da 35.000 civarında küçük-büyük göl mevcuttur. Hazar, Aral, Balkaş ve Işıkkal gölleri en önemlileridir.

Türkistan'da sekiz tânesi 1000 km'nin üzerinde 4500 adet nehir mevcuttur. Kırk adedi de 500 km'nin üzerinde uzunluğa sâhiptir. Ural, Topal, Siri Derya, Amu Derya bu nehirlerin başlıcalarıdır.

Jeopolitik durumu: Türkistan; Avrasya'nın merkezidir. Buradan Yakındoğu, Avrupa ve Asya'nın diğer ülkelerine ulaşmak kolaydır. Türkistan sınırından kuş uçuşu Moskova 1000 km olup, bu mesâfeler Ukrayna'ya 700 km, Rostov'a 710 km, Erzurum'a 1010 km, Tahran'a 640 km, Kâbil'e 290 km,

İslâmâbad'a 700 km, Lahor'a 840 km, Moğolistan'a 740 km ve İran Körfezine 1000 km kadardır. Bu mesâfeler ışığında Türkistan'ın jeopolitik mevkiinin önemi çok daha iyi anlaşılacaktır.

Nüfûsu: 40.000.000 üzerinde nüfûsa sâhip Türkistan'da Türkistan'ın yerlileri olan Türkler 28.000.000 nüfûsa sâhiptir. Türkler; Özbek, Kazak, Kırgız, Tacik, Türkmen, Karakalpak ve Tatarlardan müteşekkildir (Bkz. Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Karakalpaklar, Tatarlar). Tabiî nüfus artışı yıllık % 3,5 oranındadır. Bölgedeki Âzerbeycanlı, Başkırt ve Tatarlar Türkistanlı olarak Müslüman ve Türk olmaları hasebiyle çok tutkun olup, aynı örf, âdet ve geleneklere sâhiptirler.

Grup içerisinde Özbekler 12.5 milyon nüfusla en güçlü topluluğu teşkil ederler. Türkistanlılar aynı dile (Türkçe), aynı târihe, aynı kültüre ve aynı dîne (İslâm) sâhip olmaları sebebiyle birbirlerine sıkı sıkıya bağlı bir bütün teşkil ederler.

Tacik Türklerini Ruslar ve Batılılar Türkistanlı saymak istemezler. Buna sebep olarak Tacik dili konuşulmasını gösterirler. Tacik dili mevcuttur. Ancak Tacik Türklerinin bir kısmı Özbek Türkçesini de konuşur, diğer taraftan da bir kısım Özbek Türk'ü Tacik dilini konuşur veya en azından dili anlar ve bilir. Bu genellemenin dışında kalabilecek küçük bir dağlı azınlık vardır. Kaldı ki bunlar da Tacik dili konuşmazlar. Orijinal Türkistan nüfûsu ile her bakımdan içiçe ve müşterek bir hayat yaşayan Tacikler, Türkistanlıların ayrılmaz bir parçası kabul edilir.

Türkistan'da Rus azınlıklar yanında Ukraynalı, Alman, Koreli, Ermeni, Gergiyan, Estonyalı ve benzeri azınlıklar da bulunmaktadır.

İktisadî durum: Hammadde kaynakları:

Türkistan hammadde açısından büyük önem taşır.

a) Kömür: Dağılmadan önce Rusya'nın toplam kömür rezervlerinin % 45'inden fazlasını üreten Türkistan'da elli adet kömür mâdeni işletilmektedir.

b) Petrol: Türkistan'da bugüne kadar henüz açılmamış seksen adet petrol yatağı mevcuttur. En önemli petrol yatakları; ikinci Bakû olarak adlandırılan Ural, Neft Dağı, Andijan, Aktuba ve Mangişlak'tır. Mangişlak'taki petrol rezervleri Venezüella'daki kapasiteye sâhiptir. Aktuba ise bundan daha zengin petrole sâhip yataklar olarak bilinmektedir.

c) Tabiî Gaz: Yine dağılmadan önceki Rusya'nın tabiî gaz rezervlerinin % 50'si Türkistan'daydı. Buhara yakınlarındaki Gasli, tabiî gazın en zengin olduğu bölgedir.

Hayvancılık: Türkistan hayvancılık yönüyle müstesna bir yere sâhiptir. Yeterli yeşil saha ve yem mevcuttur. Sığır ve koyun, Ruslar tarafından yetiştirilmektedir. 620 milyon hektar elverişli arâzi tarıma tahsis edilmiştir.

Nakliye: Türkistan bölgesinde toplam 248.400 km'lik karayolu mevcut olup, bu miktarın 184.990 km'si asfaltlanmıştır. Demiryolu ulaşım şebekesinin 20.720 km'yi bulduğu bilinmektedir.

Sosyal yapı: Türkistan halkı bütün Türkler gibi örf, âdet ve geleneklerine bağlı bir millettir. Din; bütün baskılara rağmen tesirini sürdürmektedir. Hiçbir din eğitimi olmasa bile Türkistan halkı her vesileyle Müslüman olduğunu göstermektedir. Dinsizlik Türkler için çok ayıplanacak bir husus olma özelliğini muhâfaza etmektedir. Türkistan sosyal yapısında ciddî tahribat açmış olmasına rağmen komünizm Türk Milletinin dînî inançlarını yok edememiş, bilakis din konusunda yeni nesiller daha da istekli yetişmektedir.

Gerek Çarlık ve gerekse komünist Rus idârelerinin tek gâyesi Türkistan ahâlisini Ruslaştırmaktı. Akıl almaz baskı ve işkenceler bir asırdır Türkistan'da uygulana gelmiştir. Buna rağmen arzulanan Ruslaşma yerine millî benliğe dönüş hızlanmış ve böylece Türkistan'da bulunan Türk devletleri tek tek hürriyet ve bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Rus komünist idâresi karşısında millî benliğin esas kaynağını da İslâmiyet teşkil etmiştir.

Türkistan Müslüman bir ülkedir. Müslüman olan Türkistan nüfûsunun % 94'ü de Ehl-i sünnet îtikâdına mensuptur. Her ne kadar İslâmiyet Sovyet rejimi tarafından kaldırılmaya çalışılmışsa da bölge halkı üzerinde İslâmiyetin çok büyük tesiri vardır. Rusya'da komünistler iktidara gelince, Türkistan'da on dört bin câmi ve mescidi yıkıp, tahrip etmişlerdi.

Târih boyunca bölgede pekçok İslâm âlimi, ilim adamı yetişmiştir. Bunlardan bazıları:

İmâm-ı Buhârî: Meşhur hadîs âlimi.

Ali ibni Sînâ: Tıp ilminin önemli şahsiyeti.

Fârâbî: Meşhur filozof.

Tirmîzî: Meşhur hadis âlimi.

El-Bîrûnî: Matematik ve astronomi âlimi.

Hârezmî: Cebir ilminin kurucusu.

Serahsî: Meşhur İslâm hukukçusu.

Uluğ Bey: Meşhur astronom ve âlim.

Dil: Türkistan nüfûsunun ana dili Türkçe olup, Özbek, Kazak, Kırgız, Karakalpak Türkmen lehçeleri konuşulur. Bu lehçelerden teşekkül eden Türkçe, nüfusun % 90'ı tarafından konuşulan dildir. Bunun dışında % 10 halkın konuştuğu dil Tacik dili olup, Türkçenin bir lehçesi gibidir. Türkistan Türkçesine, **Çağatay Türkçesi** de denmektedir.

Türk dilini inceleyen ilk Türk âlimi Mahmûd Kaşgarî'dir. Türkistanlı lenguistikçi (dil bilgini) olan Kaşgarlı Mahmûd'un 11. yüzyılda yazdığı **Dîvânü Lügât-it-Türk** adlı eseri Türk dili sözlüğü niteliğindedir.

İdârî yapı: Bugün Türkistan'da beş idârî bölüm mevcut olup bunlar: Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'dır. Türkistan'da 43 bölge, 506 eyâlet, 246 şehir, 446 kazâ ve 4445 köy mevcuttur.

Şehirler: Günümüz Türkistan'ında 246 şehir mevcuttur. Semerkand bundan 2500 yıl önce kurulmuş eski bir yerleşme yeridir. Taşkent, Oş, Merv, Buhara, Tirmiz gibi vilâyetlerin de iki bin yıllık mâzileri vardır.

Sovyet rejimi birçok yeni şehir inşâ etmek yoluna gitmiştir. Endüstri yerleşme merkezleri olan bu yeni şehirler Türkistan şehirciliğine benzememekte ve yerleşim tarzlarına uymamaktadır. Bu yönüyle Türkistan'da eski ve yeni yerleşim merkezlerini ayırt etmek gâyet kolaydır. Ayrıca eski yerleşim yerlerinde târihî bağlılık ve mâziyi yaşatma gayretlerinin daha fazla olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır.

Doğu Türkistan

Doğu Türkistan, Çin Halk Cumhûriyeti hudutları içindedir. Çinliler, Sinkiang derler. Kuzeybatıda Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan Cumhûriyetleri, Kuzeydoğuda Moğolistan, doğuda Çin, güneyde Tibet, güneybatıda Keşmir, Afganistan'la sınırlanmıştır. Uzakdoğu ile orta ve yakındoğuyu birleştiren târihî yollar buradan geçer. Yüzölçümü 1.828.418 km^2dir.

Doğu Türkistan, Çungarya, Tarım ve Çaydam olmak üzere üç büyük parçaya ayrılır. Ülke ahâlisinin % 85'i Türk'tür. Gerisinin çoğu Çinli'dir. Bir miktar Moğol, Tibetli, Rus da vardır. Buradaki Türkler Uygur Türklerindendir. Edebî dil Kaşgar şivesi olup, Yeni Uygurcadır. Türklerin hepsi Ehl-i sünnet olup, Hanefî mezhebindendir.

Başlıca şehirleri Aksu, Huten, Sayram, Turfan, Beşbalık, Hami (Koml), Kulça'dır. Bu şehirlerin hepsi de târihî Türk şehirleridir. Ruslar ve Çinliler bu Türk ülkesinin bağımsız olmasını önlemek için her türlü baskı usûlüne başvurmuşlardır. Bugün tamâmen Çin hâkimiyetindedir.

Doğu Türkistan târihte ilk Türk Devleti olarak bilinen Hun İmparatorluğundan îtibâren birçok büyük Türk Devletinin çekirdeğini teşkil eder. Göktürk Devleti, Uygur Devleti, Karahanlı Devleti bunların en meşhurlarındandır.

Siyâsî, ekonomik ve askerî yönden Asya'nın en stratejik bölgelerindendir. Asırlar boyunca hür ve bağımsız yaşamış olan Doğu Türkistan, Rus ve Çin devletlerinin târih boyunca dikkatini çekmiş, açık veya sinsi düşmanlıklarına mâruz kalmıştır. Asya ile Avrupa arasında sâhip olduğu târihî ipek yolu, yeraltı ve yerüstü zenginlikleriyle Rusya ile Çin arasında paylaşılmaz bir ülke hâline gelen Doğu Türkistan, 1760 yılında Mançur Çin İmparatorluğu tarafından işgâl ve istilâ edilmiştir. 1863 yılında bir ara yeniden hürriyetine kavuştu. 1870'e doğru Yakup Han merkezi Kaşgar olmak üzere Doğu Türkistan'ın en büyük parçasını bir devlet hâlinde topladı. Bu devletin Osmanlı Devletine bağlı olduğunu îlân ederek, Osmanlı Pâdişâhı Sultan Abdülazîz Hana bîat edip, onun adına hutbe okuttu. Bâbıâli (Osmanlı Hükümeti) bu bağlılığı kabul etti. Ülkeye askerî mütehassıslar gönderildi. Doğu Türkistan, Yakup Han idâresinde 1876 yılına kadar on üç yıl müstakil olarak yaşadı. Ancak, Asya'da güçlü bir Müslüman Türk Devletinin kurulmasından ve hele bunun Osmanlı Devletiyle alâkasından korkan Rusya ve Çin, işbirliği yaptılar. İngiltere'nin de işe karışmasıyla devlet yıkıldı. 1867 yılında Yakup Hanın zehirlenmesiyle Türk Devletinin parçalanmasından istifâde eden Mançur-Çin İmparatorluğu Doğu Türkistan'ı yeniden istilâ etti. İkinci istilâdan sonra Mançur-Çin emperyalizmi Doğu Türkistan'da tam bir baskı ve terör idâresi kurmuştur. Bu istilâdan sonra Doğu Türkistan'ı Çinlileştirme demek olan asimilasyon hareketlerine hız verilmiştir. Bu maksatla Doğu Türkistan'ın adı değiştirilip

“yeni sömürge” mânâsına gelen “Sinkiang” (Şincan) adı takılmış, bunun dışında birçok şehir ve kasabanın da isimleri değiştirilip, Çince isimler verilmiştir. Çin’in başka eyâletlerinden yüzbinlerce Çinli göçmen getirtilip, Türk unsuru eritilmek istenmiştir. Türkler Çinlilerle evlenmeye zorlanmış, İslâm dîni ve Türk gelenekleri yasaklanmıştır. Câmiler ve medreseler kapatılmış veya devamlı kontrol altında tutulmuştur.

Çin zulmüne karşı 1931’de millî bir ayaklanma olmuş, 1933’te ise Doğu Türkistan ekseriyet îtibâriyle Çin esâretinden kurtulup, merkezi Kaşgar olmak üzere, müstakil Türk İslâm Devleti kurulmuştur. Fakat Çinliler Rusların askerî yardımıyla bu millî ayaklanmayı bastırıp, devleti yıkıp dağıtmıştır. 1944’te İli vilâyetinden başlayarak yine Çin mezâlimine karşı bir millî ayaklanma daha meydana gelmiştir. Kısa zamanda “Torbagatay” ve “Altay” adındaki zengin ve stratejik ehemmiyete sâhip vilâyetler kurtarılmış, merkezi İli vilâyeti olmak üzere yine müstakil Doğu Türkistan devleti kurulmuştur. Kurulan bu millî devlet, Doğu Türkistan’ı kurtarmak üzere harekete geçmiş ve her cephede Çinlileri mağlubiyete uğratmış, bundan Çinliler büyük korku ve endişeye kapılmıştır. Bunun üzerine Çinliler yine Ruslardan yardım istemişlerdir. Rusya da baskı ve tehditle Doğu Türkistan Devletini Milliyetçi Çin ile anlaşmaya mecbur etmiştir.

1949 yılında Komünist Çin kuvvetlerince işgâl edilmesinden sonra Doğu Türkistan Türk-İslâm kültüründen tamâmen koparılmış ve komünist bir ülke hâline getirilmek istenmiştir. Tam bir hâkimiyet sağlayabilmek için onun târihteki yeri ve şöhreti unutturulmak istenmiş ve dünyâ kamuoyuna Doğu Türkistan “Yasak Bölge” olarak îlân edilmiştir. Yakın bir zamana kadar hiçbir kimse Doğu Türkistan hakkında doğru bilgiyi alamamış, seyâhat etme imkânı bulamamıştır. Şu var ki Doğu Türkistan’da hürriyet mücâdelesi durmamış, hemen her sene birkaç direniş hareketi vukûbulmuştur. Bunların sonucunda bâzan kısa ömürlü müstakil cumhûriyetler îlân edilmiş, bâzan da korkunç katliamlar yapılmıştır.

Kızıl Çin’deki Türklerin millî mukâvemet hareketleriyse daha ağır şartlar altında yürütülmektedir. Ancak bu hürriyet hareketleri ve mücâdeleleri kamuoyuna kapalı tutulmakta Birleşmiş Milletlere aksettirilmemektedir.

İklim ve Fizikî Yapı

Doğu Türkistan’ın güneyinde Kûn-lûn Sıradağları batıda Bağımsız Devletler Topluluğu ile sınırı meydana getiren çeşitli dağ kütleleri, doğuda Turfan Hendeğinin Lob-nor’un alçak çöküntüleri vardır. Kuzeydoğudaki Moğolistan sınırı önemli coğrafi şekilleri olmayan bozkırlardan geçer. Tanrı Dağları Doğu Türkistan’ı net bir şekilde ikiye böler. Kuzeyde Çungarya, Altay Dağlarına yaslanan bir bozkır bölgesidir. Dağların eteğinde bol olan ırmaklar, geçitleri aşarak Rusya’daki göllere ulaşır. Bunların en önemlisi Balkaş Gölüne dökülen İli’dir.

Tanrı Dağları ve Kûn-lûn arasındaki bölge Çin topraklarının en çölsü bölgesidir (Taklamakan Çölü). Dağlardan birçok akarsu iner: Kaşgar Derya, Yarkent Derya, Huten Derya. Bu nehirler birbirine yaklaşarak çöküntünün ortasındaTarım’ı meydana getirirler. Tarım havzasının kuzeyinde çölsü Turtan çöküntüsü daha da alçaktır (Deniz seviyesinden 277 m aşağıda). İklim burada çok serttir. Ocak ortalaması -10°C, Temmuz ortalaması 32,5°C’dir.

Tabiî kaynaklar: Doğu Türkistan tabiî kaynaklar bakımından çok zengin bir ülkedir. Petrol ve benzeri zenginliklerin yanında demir, uranyum ve çeşitli mâden yatakları bulunmaktadır. Doğu Türkistan’ın kömür alanları jeologlara göre dünyânın kömür ihtiyacını altmış yıl karşılayabilecek zenginliktedir. Çungarya’da petrol, demir ve mâden kömürü yatakları, Tien-şan kenarında kükürt, tuz, petrol ve mâden kömürü yatakları vardır. Ulaşım güçlüğü ülkenin kalkınmasına başlıca mânidir. Yeni demiryolları yapımına hız verilmektedir.

Ekonomi: Çinli nüfûsun âniden artması Doğu Türkistan’a açlık ve felâket getirmiştir. İşsizlik çoğalmıştır. Yeni Çinli liderler halkın hayat standardını düzeltmek için kendi işlerini yürütmelerine izin vermiştir. Fakat yatırım için sermâyenin zor sağlanmasından dolayı çok az kimse bu imkândan faydalanabilmektedir. Çiftçilere her âilenin nüfûsuna göre toprak verilmiştir. Bu toprak kişi başına 990 m^2dir. Ekilecek mahsûl hükümet tarafından tâyin edilmektedir. Her çiftçiden “yer parası” ve “su parası” adı altında çeşitli vergiler alınmaktadır. Bunun dışında çiftçiler elde ettikleri mahsulün % 20’sini devlete teslim etmek mecburiyetindedir. Ev yapmak için her çiftçi âilesine küçük arsalar verilmiştir. Evlerin inşâsı çiftçilerin kendi imkânlarına terk edilmiştir. Bu şartlar altında ev yapmak mümkün olmamakta ve çiftçi halk kerpiç harâbelerde yaşamaya devam etmektedir.

El işleriyle uğraşan sanatkârlara ve küçük esnafa devlet iş vermekten âciz olduğu için bunların sanatlarını icrâ etmekte serbest bırakmış, ancak halkın yoksul olması sebebiyle esnaf iş yapamamaktadır.

Kızıl Çin’in yıllık millî gelirinin % 40’ını Doğu Türkistan temin etmekte olduğu halde, Müslüman Doğu

Türkistan halkı sefâlete terk edilmiştir. Bütün yeraltı ve yerüstü zenginlikleri Çin'e akıtılmakta, Doğu Türkistan dünyâda emsâli görülmemiş şekilde sömürülmektedir. Doğu Türkistanlı Müslümanlar zarûrî ihtiyaçlarını karneyle temin etmektedirler.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Resmî istatistiklere göre bugün Doğu Türkistan'da yaşayanların sayısı yaklaşık on iki milyondur. Nüfûsun etnik ana bölümleri şöyledir:

Uygurlar: 5.800.000

Kazaklar: 870.000

Diğer Türk kaynaklı gruplar: 90.000

Moğollar: 100.000

Mançular: 70.000

Çinliler: 5.000.000

Bununla birlikte eyâlette yerleşmiş Çinli sayısı resmî kayıtlarda belirtilenin çok üstünde tahmin edilmektedir. 1949 yılından önce Doğu Türkistan'daki Çinli nüfûsun 200.000 kişi olduğu tahmin edilmekteydi. Urumçi'nin nüfûsu o günden buyana 80.000 kişiden 800.000 kişiye çıkarak on katına ulaşmıştır. Şehirlerde oturanların yaklaşık % 80'i Çinli'dir. Doğu Türkistan'daki Çinli nüfûsun çoğalması Çinlilerle yerli halk arasında gerilimin artmasına yol açmıştır. Aksu, Kaşgar, İli ve Kargalık'ı da içine alan bir kısım şehirlerde geçmişte kargaşalıklar çıkmıştır.

Eğitim imkânları mahdut olan Doğu Türkistan'da yalnızca bir üniversite, 12 yüksek okul, 800 lise, 1400 orta ve ilkokul bulunmaktadır. Urumçi Üniversitesinin on fakültesinde 1727'si Doğu Türkistanlı olmak üzere, 3154 öğrenci vardır. Yabancı dil olarak Türkçe, İngilizce ve Rusça okutulmaktadır. Ayrıca eğitimin yalnızca Çince yapıldığı Çin okulları da vardır. Çin eğitim teşekküllerinde Uygurca mecburî dil olmadığı halde, Uygur okullarında Çince mecburîdir.

Doğu Türkistan'da toplam 24.000.000 km'yi bulan yol şebekesinin 5.200 km'si asfaltlanmıştır. Çin'den gelip, Urumçi üzerinden Korla'ya giden bir de demiryolu vardır. Bu demiryolunun toplam uzunluğu 2.350 km'dir. Urumçi'den Korla, Kuçar, Hoten gibi şehirlere düzenli uçak seferleri de yapılmaktadır.

Mao (1949-1976) devrinde dînî, kültürel ve siyâsî bakımdan baskı yapılan Doğu Türkistan halkına onun ölümünden sonraki Çinli liderler daha pragmatik davranmışlar, özellikle Afganistan'ın Sovyetlerce işgâli Çinlilerin davranışlarını değiştirmelerini gerektirmiştir. Hükümetin baskı siyâsetinde bir gevşeme olmuş ve Doğu Türkistanlılara dînî ve kültürel alanlarda belli bir derecede hürriyet verilmiş, önceleri zorla kabul ettirilmiş olan yabancı Lâtin alfabesi fesh edilmiştir. Yerli halk Çincenin fonetiğine dayanılarak hazırlanmış Lâtin alfabesinin uygulanmasını, kimliklerinin yok edilmesi Arap ve Müslüman dünyâsıyla olan kardeşlik ve kültürel bağların çözülmesi için eğitimde yapılan devrimleri Çin komplosu saydığından, tedirgin edici faktörlerden biri böylece ortadan kalkmıştır. Lâtin alfabesinin feshini Doğu Türkistanlıların yaklaşık bin yıldır kullanmakta olduğu Kur'ân harflerinin yeniden kabul edilmesi tâkip etmiştir.

Doğu Türkistan târihinde ilk defâ Çinliler halkın Türk asıllı olduğu gerçeğini kabul etmiştir. Uygur halkına kendi târihlerini yazma izni verilmiştir. Uygurlar, Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler, Tatarlar ve Taciklerden meydana gelen Doğu Türkistanlı halk Müslümandır. İslâmiyeti 934 yılında başşehri Kaşgar olan Karahanlı Devletinin hükümdarı Abdülkerim Satuk Buğra Hanın idâresinde kabul etmişlerdir.

Mao idâresi esnâsında Doğu Türkistanlı Müslümanlara, Kur'ân-ı kerîm okumak, İslâm ahkâmını yerine getirmek, câmiye gitmek ve İslâmî konularda vâz vermek yasaklanmıştı. Câmiler kapatılmış, birçoğu da değiştirilerek baraka, komünist parti merkezleri, büroları, hattâ mezbahalar hâline getirilmiştir.

Son yıllarda bu hassas konularda hükümet politikasında biraz gevşeme olmuş, câmiler açılmış, bir kısmı da yenilenmiştir. Doğu Türkistan'ın birkaç şehrinde medreselerin yeniden açılması için hükümetle mutabakata varılmıştır. Bu ümit verici gelişmelere rağmen ülkenin tamâmında dînî eğitim yasağı yine de devam etmektedir.

Doğu Türkistanlı halkın siyâsî hürriyeti ve hükümet reisinin gerçek yetkisi yoktur. Bütün güç Doğu Türkistan Komünist Parti Sekreterinin elindedir. Bütün önemli mevkileri Çinliler tutmaktadır. "Gerekirse mevki verin, fakat yetkiyi teslim etmeyin" formülü hâlâ geçerlidir. Akrabalarını görmek, vatanı ziyâret etmek maksadıyla Doğu Türkistan'a giden Türklere kara yolculuğu yapma izni verilmemektedir. Hattâ turistik geziler için Doğu Türkistan'a giden yabancılara da kara yolculuğu yaptırılmamaktadır. Siyâsî gözlemcilere göre bunun sebebi Doğu Türkistan'a geniş ölçüde Çinli göçmen yerleştirilmesini gözden

uzak tutmaktır. Doğu Türkistan'ın pekçok bölgesine Çinlilerden başkasının girmesi yasaktır.

Çin'de son yıllarda tatbik edilen birden fazla çocuk yapmama kânunu Doğu Türkistanlı Türklere de uygulanmaya başlanmıştır. Fabrikada çalışan Türk asıllı işçiler Çinlilerin onda birine bile ulaşamamakta ve Çinlilere sağlanan lojman ve sıhhî tesisler, Türklere sağlanmamakta, sefâlete itilmektedirler.

1949 yılında Kızıl Çin tarafından işgâl edildikten sonra Doğu Türkistan'da tam bir şiddet ve baskı rejimi uygulamıştır. 1954'ten 1955'e kadar yürütülen "reform hareketi" sırasında Doğu Türkleri feodal, karşı devrimci gibi ithamlar adı altında müthiş bir işkence ve baskıya mâruz bırakılmış, bütün maddî varlıkları komünistler tarafından gaspedilmiştir. Böylece Doğu Türkistan Müslümanları bitmeyen yoksulluklara itilmiştir. Münevver Müslümanlar işkencelerle yok edilmiştir.

Çin'in hâkimiyetinde yaşayan milletlerin kültürleri, millî sanat, örf ve âdetleri, dînî inançları ibâdetleri ortadan kaldırılmıştır. On yıl devam eden bu devrim sırasında, Türklerin mânevî değerleri yok edilmek istenmiş, İslâmiyete saldırılmış, Çinlilere benzemeye zorlanmışlardır.

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ;

Alm. *Institut (n), der Turkischen sprache (u), Literatur,* **Fr.** *Institut (m), de la langue et littérature Turque,* **İng.** *Turkish language and literature institute.* Türk târihi, Türk edebiyatı, Türk dili, Türk etnoğrafyasıyla Türk coğrafyasını araştırarak yayınlarda bulunan bir merkez. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine bağlı olarak 1924 yılında Türkiyat Enstitüsü adı altında kurulmuştur. 1926 yılından beri husûsî bir bütçeye sâhip olmuş ve faaliyeti o zamandan başlamıştır. Gâyesi Türk kültürünü araştırarak yayınlarda bulunmak, benzer kurumlarla ilgi kurmak, ilim adamlarına rehberlik etmektir.

1982 yılından sonra adı Türkiyat Araştırma Merkezi şeklinde değiştirilen enstitü, son olarak 1991 yılında çıkan bir kânunla Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü adını almıştır. Bugün 50.000 kitabın üstünde bir kütüphâneye sâhip olan Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphânesinin temelini Katanov isimli bir şahsın kitapları teşkil etmiştir. Kurulduğu zaman kitap sayısı 7 bin olan kütüphâne gittikçe zenginleşmiştir.

İlk önce üniversite kapısı sağ yanındaki köşkte faaliyete geçen Türkiyat Enstitüsü, kuruluşundan 25 yıl sonra Vezneciler'de eski Zeynep Hanım Konağı (şimdi Edebiyat Fakültesi) karşısındaki Birinci Mahmûd Han devri sadrâzamlarından Hasan Paşa (1689-1748) tarafından yaptırılan ve kendi adıyla anılan medreseye taşınmıştır.

Enstitüde, sırayla; Ord. Prof. M. Fuad Köprülü, Ord. Prof. M. Câvid Baysun, Ord. Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat, Prof. Fahir İz, Prof. Dr. Ahmed Caferoğlu, Prof. Dr. Sadettin Buluç, Prof. Dr. Mehmed Kaplan, Prof. Dr. Ali Alparslan, Prof. Dr. Mertol Tulum müdürlük yapmışlardır. Bugün bu vazifeyi Prof. Dr. Kemal Eraslan (1994) yürütmektedir.

Kuruluşundan beri gâyesi doğrultusunda, çeşitli neşriyâtı olan merkezin muntazam çıkardığı **Türkiyat Mecmuası** yirmi cildin üstündedir. İlmî bir kadroya sâhip olan, Yüksek Lisans ve Doktora öğrencisi olarak lisans üstü tedrisât yapan Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, bugün Horhor Caddesi, Kavalalı Sokağı 5/4 FATİH/İSTANBUL adresinde faâliyet göstermektedir. Ayrıca Marmara, Selçuk, Ege ve Atatürk Üniversitelerine bağlı olarak bu adla başka enstitüler de kurulmuştur.

TÜRKİYE

DEVLETİN ADI ..... Türkiye Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Ankara

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 779.452 km^2

NÜFÛSU 56.969.109 (1990)

RESMÎ DİLİ ..... Türkçe

DÎNİ ..... İslâm

PARABİRİMİ ..... Lira

Kuzey yarım kürede, kuzey kutup ile ekvator arasında ortaya yakın bir yerde, 36°-42° kuzey enlemleri ve 26°-45° doğu boylamları arasında, eski dünyâyı meydana getiren üç kıtanın birbirine en çok yaklaştığı geometrik merkezde, Asya ve Avrupa kıtalarının birleştiği yerde yer alan ülkemiz.

Târihi

Türkiye; çok eski devirlerden beri bilinen bir memlekettir. Dâimâ göçlere istilâlara uğramıştır. Doğu ve batı, Asya ve Avrupa kıtalarının köprüsü mâhiyetinde olduğundan çeşitli kavim, devlet, kültür ve medeniyetleri bünyesinde barındırdı. Hattiler, M.Ö. 2500-2000 yılları arasında Anadolu'da Mezopotomya tesirli medeniyeti temsil ettiler (Bkz Anadolu Medeniyetleri). M.Ö. 2000 yıllarında Anadolu'da Hititler, Trakya'da Trakların oturduğu kabul edilir. Hititler, Orta Anadolu'da M.Ö. 1850'de devlet kurarak, genişlediler. Anadolu'nun tamâmına yakınına hâkim oldular. Arkeolojik kazılarda bulunan kültür ve medeniyet eserleri meydana getirdiler. Yapılan kazılarda Alacahöyük ve Boğazköy'de Hitit eserleri bulundu (Bkz. Hititler). Hititler zamânında, batıdan İyonlar, doğudan Asurlular, Urartular, güneydoğudan Hurriler ve Mitannilerin istilâsına uğradı. Traklar ise Trakya'da kabileler hâlinde yaşıyorlardı. M.Ö. 1000 yılında ise, Anadolu; Geç Hititler, Asurlular, Urartular, Frikyalılar, Lidyalılar, Medler ve Perslerin hâkimiyetine girdi.

Bunlardan sonra Trakya dâhil Makedonya ve Romalıların eline geçti. Romalıların M.S. 395 yılında ikiye ayrılmasıyla Türkiye toprakları Doğu Roma da denilen Bizanslıların payına düştü. Bizanslılar, Türkiye'ye önceleri bütün, sonraları da fâsılalı olarak kısmen hâkim oldular. Bizanslılar (395-1453) devrinde Türkiye, Anadolu tarafından Partlar, Sâsânîler, Haçlılar ve Moğolların taarruz ve istilâsına uğradı. Hulefâ-i Râşidin (Dört Halife Devri), Emevîler, Abbâsîler, Selçuklular, Atabekler, Memlûkler, Anadolu Beylikleri, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve sonunda Osmanlıların fütûhatına uğradı. Trakya ise, Avrupa Hunları, Avarlar, Bulgar Türkleri, Peçenekler, Haçlılar ve Slavların taarruzuna uğradı.

Türkiye toprakları 11. yüzyıldan îtibâren Türk kavimlerinin akınına uğramaya başladı (Bkz. Türkler). Selçuklular Anadolu futûhatına başlayıp, tamamladılar. Anadolu'nun Türkleşip, İslâmlaşmasında çok hizmetleri geçti (Bkz. Selçuklular). Türkiye'nin Anadolu ve Trakya toprakları, 13. yüzyılda başlayıp, 15. yüzyılda tamamlanan Osmanlı hâkimiyetine girdi (Bkz. Osmanlı Devleti). Türkiye, Osmanlı Devletinin son zamanına kadar taarruz ve istilâya uğramadı. Osmanlı Devletine karşı, 19. yüzyılda Rusya, Papalık, Siyonizmle çeşitli beynelmilel yıkıcı ve bölücü fikir akınlarıyla, politikaların gizli ve aşikâr taarruzuna uğradı. Yirminci yüzyılda ise hiç yoktan Birinci Cihan Harbine sokularak güçsüz düşürülüp, taarruz ve istilâ edildi. Türkiye; İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan ve sömürge kuvvetlerince işgâl edildi. Aziz ve vefâkâr Türk Milleti işgâlcilere karşı târihe altın harflerle yazılan İstiklâl Mücâdelesini verdi (Bkz. İstiklâl Harbi). Millî Mücâdeleyi kazandı. İstiklâl Harbi yıllarında, 23 Nisan 1920'de Ankara'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türkiye'de köklü değişiklikler, reformlar yaptı. Türk milletinin îmân gücüyle kazandığı zaferler sonunda; TBMM ve reisi Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'de her alanda inkılaplara başladı. İnkılaplar, devrin şartlarına göre çok güç olmasına rağmen bütün engeller aşılarak kararlaştırılıp, tatbik edildi. İnkılaplar, devrin muharrirlerince "Atatürk İhtilâli" denilip, "Kemalizm" adıyla Türkiye'ye yerleştirildi. Birinci Dönem TBMM (1920-1923) devrinde; Osman Gâzinin 1281 yılında Kayı Beyi olmasından beri devam eden Osmanlı Hânedanını sona erdiren 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması ve halifeliğin Osmanlı Hânedanına mensup en yaşlı ve ahlâkla ilimce en uygununun TBMM'ce seçimine dâir kânun çıkarıldı. İkinci Dönem TBMM (1923-1927) devrinde uzun görüşmeler ve çok çetin müzâkereler sonunda bugünkü hudutlarımızı, bâzı hukuk kâideleri ve siyâsetimizi tespit eden Lozan Antlaşması imzâlandı.

Lozan Antlaşmasından sonra İkinci Dönem Meclisi şu inkılapları yaptı: 29 Ekim 1923'teCumhûriyet îlân edilerek, devletin idâre şekli tespit edildi. 3 Mart 1924'te "Hilâfetin İlgası ve Hânedan-ı Osmâniyenin TürkiyeCumhûriyeti memâlik-i hâriciyesine çıkarılması, yine aynı gün, Şer'iye ve Evkaf ile Erkân-ı Harbiye Vekâletlerin kaldırılmasına ilişkin kânunla Tevhidi Tedrisat kânunları da kabul edildi. Şer'iye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılmasıyla ve vekâlete bağlı bütün okul ve medreseler kapatıldı. Tevhid-i Tedrisât (Eğitim ve Öğretim) kânununun kabûlüyle de bütün okulların eğitim ve öğretim işleri, millî ve lâik ilkeler doğrultusunda Millî Eğitim Bakanlığının idâresine bırakıldı. Şer'iyye Mahkemeleri kaldırılarak 8 Nisan 1924'te mahkemeler birleştirildi.

20 Nisan 1924'te devlete yeni bir düzen veren Anayasa, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edildi. Aşar Vergisi 17 Şubat 1925'te kaldırıldı. Saltanat ve hilâfetin kaldırılması, eğitimde birliğin sağlanması ve Cumhûriyetin îlânıyla girişilen inkılaplara yenileri eklenerek, yenileme çabaları sürdürüldü. 25 Kasım 1925'te Şapka Kânunu çıkarılarak fes kaldırıldı.

Tekke, zâviye ve türbelerin kapatılmasına ilişkin 2 Eylül 1925 târihli kararnâme, 30 Kasım 1925'te yayımlanan kânunla kesinleşti. Hicrî takvim, Ezânî yâni alaturka saat yerine 25 Aralık 1925'te Mîlâdî takvim, vasati yâni alafranga saat sistemi kabul edildi. 17 Şubat 1926'da Medenî Kânun kabul edilerek, kadının hukûkî durumu yeniden düzenlendi. İktisâdî müesseselerde, Türkçe Kullanılması Kânunu 10 Nisan 1926'da kabul edildi. 1 Temmuz 1926'da Kabotaj Hakkı yürürlüğe girdi. 28 Mayıs 1927'de Sanâyii Teşvik Kânunu çıkarıldı.

Üçüncü Dönem TBMM (1927-1931) devrinde şu inkılaplar yapıldı: Lâiklik esası, 9 Nisan 1928'de Anayasaya alınarak, müesseseler lâikleştirildi. 24 Mayıs 1928 Lâtin rakamı inkılabından sonra Kasım 1928'de otuz altı harfli Osmanlı elifbası yerine yirmi dokuz harfli Lâtin alfabesi kabul edildi. 14 Temmuz

1930'da kadınların belediye seçimlerine katılma ve 23 Aralık 1930'da seçilme hakları verildi. Türk Târih Kurumu, 15 Nisan 1931'de "Türk Târihi Tetkik Cemiyeti" adıyla kuruldu. Dördüncü Dönem TBMM (1931-1935) devrinde, Türk Dil Kurumu "Türk Dili Tetkik Cemiyeti" adıyla 12 Temmuz 1932'de kuruldu. 31 Mayıs 1933'te Üniversite Islahatı Kânunu çıkarıldı. 21 Haziran 1934'te Soyadı, 26 Kasım 1934'te Lâkap ve Ünvanların Kaldırılması Kânunu çıkarılıp, 5 Aralık 1934'te de kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı verildi. Türkiye Cumhûriyeti dış politikası kuruluşundan îtibâren "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" esâsına göre tespit edildi. Türkiye Cumhûriyetinin kurucusu ve inkılapların mîmârı, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölmesinden sonra da açtığı yoldan gidildi.

Atatürk'ten sonra Cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü getirildi. İsmet İnönü (1938-1950) devrinde bütün dünyâyı saran İkinci Cihan Harbi (1939-1945) çıktı. Türkiye, fiilî olarak harbe girmemesine rağmen savaş hâli ve ekonomisi tatbik edildi. Bu devrede ülkede açlık çekilip, hürriyetler kısıtlandıysa da, 1946'da çok partili sisteme geçmesiyle iktidar ve tek parti çok sarsıldı. 1950 seçimlerinde iktidar Cumhûriyet Halk Partisinden Demokrat Partiye geçince İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığını Celal Bayar'a devretti.

Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı, Adnan Menderes'in Başbakanlığı, Demokrat Partinin iktidarda kaldığı 1960 yılına kadar sürdü. 1950-1960 yılları Türkiye'nin hareketli bir iç ve dış politika yaşadığı devirdir. Türkiye, dünyâ barışı için Birleşmiş Milletlerin çağrısı üzerine bir Türk Tugayını Kore'ye gönderdi. Türk Tugayı Kore'de komünistlere karşı müttefiklerinin ve bütün dünyânın takdirini toplayan zaferler kazanıp, ittifak içindeki vazifesini hakkıyla yerine getirdi. Türk Silâhlı Kuvvetlerinin Kore'deki muvaffakiyetleri Türkiye'nin îtibârını arttırdı. İkinci Cihan Harbinden sonra Sovyet yayılmasına karşı kurulan Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilâtına yâni NATO'ya kabul edildi. Türkiye'nin NATO'ya girmesiyle Sovyet yayılma ve tehlikesi, sıcak harbi durdurmuşsa da soğuk harbin önüne bütünüyle geçilememiştir. İttifak sisteminin lüzumu üzerine, 28 Şubat 1953'te Balkan Paktına, 24 Şubat 1958'de Bağdat Paktı da denilen CENTO'ya girildi.

Demokrat Parti (1950-1960) zamânında dış münâsebetlerin gelişmesi yanında memleket içinde de çok büyük gelişmeler oldu. Demokrasi işlerlik kazanarak, İkinci Dünyâ Harbi psikolojisinden memleket kurtarıldı. Türkiye kalkınma yolunda çok büyük mesâfeler kazandı. Cumhûriyet devrinde kurulan devlet teşekküllerinin faaliyetleri hızla arttırıldı. Hür teşebbüse imkân tanınmasıyla özel sektör de kalkınmadaki yerini aldı. Devlet, kamu ve özel sektörün faaliyetlerinin arttırılmasıyla kalkınma çok hızlandı. Pekçok fabrika, santral, baraj, site ve işyeri açıldı. Şehirleşme arttı. Eğitim ve öğretim müesseseleri arttırılarak, imkânlar genişledi. Pekçok meslekî, teknik ve dînî okullarla ilkokul, orta öğretim müesseseleri, üniversiteler ve akademiyle bunlara bağlı fakülte ve yüksek okullar açıldı. Her sahadan eleman yetiştirilmesine ağırlık verildi.

Demokrat Parti iktidarı 27 Mayıs 1960'ta Türk Silahlı Kuvvetlerinin müdâhalesiyle son bulup, Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı oldu. Cemal Gürsel'in 1966 yılına kadar devam eden Cumhurbaşkanlığı zamânında Kurucu Meclisçe, 1961'de Anayasa ve aynı yıl seçimler yapıldı. İki defâ ihtilâle teşebbüs edilip, hükümet buhranı görüldü. CENTO ülkeleri, 21 Temmuz 1963'te Bölgesel Kalkınma İçin İşbirliği Teşkilâtını (RCO) kurdular. Hükümet buhranı Adalet Partisinin iktidara gelip, Süleyman Demirel'in Başbakan olmasıyla sona erdi. Cemal Gürsel'in rahatsızlanıp, 1966'da ölmesiyle Cevdet Sunay Cumhurbaşkanı oldu. Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanlığı (1966-1973) zamânında öğrenci hareketleri üzerine Türk Silahlı Kuvvetleri 12 Mart 1971'de hükümete muhtıra verdi. Muhtıra üzerine Süleyman Demirel hükümeti çekildi. Partilerin iştirakiyle yeni hükümet kuruldu. Cevdet Sunay'dan sonra 1973'te Fahri Korutürk Cumhurbaşkanı seçildi. Fahri Korutürk'ün Cumhurbaşkanlığı (1973-1980) zamânında hükümet buhranları sık görüldü. Hiçbir parti çoğunlukta olmadığı için koalisyon hükümetleri kuruldu. Sık sık hükümetler iş başından ayrıldı. Hükümet buhranları toplumda anarşiyi arttırdı. Fahri Korutürk'ten sonra Cumhurbaşkanı dahi seçilemedi. Türk Silahlı Kuvvetleri, ülke çapında devam eden anarşik hâdiselerin, sosyal buhranların önüne geçmek gâyesiyle 12 Eylül 1980'de idâreye el koydu. Anarşi durdurularak, devlet yıkımdan kurtarıldı. Türkiye'ye huzur getirildi. Genelkurmaybaşkanı Kenan Evren, Konsey ve Devlet Başkanlığı vazifelerindeyken Danışma Meclisi, Anayasa hazırladı. Anayasa 7 Kasım 1982'de halk oylamasına sunularak, % 91.4 nispetle kabul edildi. 1982 Anayasasıyla berâber Kenan Evren'in Cumhurbaşkanlığı da milletçe kabul edildi. 1983'te seçimler yapılarak, demokrasiye tekrar geçildi. Seçimde Anavatan Partisi çoğunluğu kazanarak, Turgut Özal Başbakan oldu. 1987'de yapılan seçimleri de büyük çoğunlukla Anavatan Partisi kazandı. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in görev süresinin dolmasından sonra 1989'da Turgut Özal meclis tarafından Cumhurbaşkanı seçildi. Cumhurbaşkanı, başbakanlığa Meclis Başkanı Yıldırım Akbulut'u atadı. 16 Haziran 1991'de yapılan kongrede Anavatan Partisi Genel Başkanlığına Mesut Yılmaz seçildi. Daha sonra Cumhurbaşkanı tarafından yeni hükümeti kurmakla vazifelendirildi. Mesut Yılmaz'ın başbakanlığı 20 Ekim 1991 seçimlerine kadar sürdü. 20 Ekim seçimlerinde hiçbir parti tek başına seçimleri kazanamadı. Demirel başkanlığında koalisyon hükümeti kuruldu. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 1993'te vefâtı üzerine bu makâma DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel seçildi. Cumhurbaşkanı, 1993'te yapılan DYP Genel

Başkanlığına seçilen Tansu Çiller'i yeni hükümeti kurmakla vazîfelendirdi. Tansu Çiller, Demirel zamânındaki koalisyon hükümetine bâzı bakanları değiştirerek devam etti (Mart-1994).

Fizikî Yapı

Türkiye, Asya ile Avrupa arasında bir köprü gibi olup, Eski Dünyânın yaklaşık geometrik ortasında kuzey yarım kürede, ekvatora biraz daha yakın olmak üzere, kutup noktası ile ekvator çizgisinin ortasındadır. Başlangıç meridyenine göre ise doğu yarımküresindedir. Ülke topraklarının bir kısmı Asya'da bir kısmı da Avrupa'dadır. Üç yanı denizle kuşatılmıştır; Kuzeyinde Karadeniz, güneyinde Akdeniz ve batısında Ege Deniziyle İstanbul ve Çanakkale boğazları arasında kalan Marmara Denizi yer alır. Türkiye kuzeydoğu ve doğudan, Ermenistan, Gürcistan ve İran; güneydoğu ve güneyden, Irak, Suriye; batıdan Yunanistan ve Bulgaristan ile çevrilidir. Ülkenin toprakları kabaca dikdörtgen şeklindedir ve genişliği 550 km, uzunluğu ise 1600 km'ye yaklaşır. Türkiye'nin en doğu ve en batı noktaları arasında 76 dakikalık mahallî saat farkı mevcuttur.

Türkiye'nin yüzölçümü yaklaşık olarak 184.578 km2dir. Bunun 9243 km^2lik bölümünü göller teşkil eder. Engebeler gözönüne alınmadan hesaplanan izdüşüm alanı 779.452 km^2 olup, bunun 755.688 km^2sini Anadolu toprakları ve 23.764 km^2sini ise Trakya toprakları meydana getirir. Deniz kıyılarının uzunluğu 6000 km civârındayken kara sınırlarının uzunluğu yaklaşık 2753 km'dir. En uzun kara sınırını 877 km ile Suriye sınırı teşkil eder. Bundan sonra sırasıyla 610 km'lik Ermenistan, Gürcistan, 331 km'lik Irak, 269 km'lik Bulgaristan ve 212 km'lik Yunanistan sınır uzunlukları gelir.

Türkiye'nin kara sınırları: Sınırlarımız devletler hukuku kâidelerine uygun olan yazılı antlaşmalarla tespit edilmiştir.

Avrupa Türkiyesi'nin sınırları: Bulgaristan ve Yunanistan'la olan sınırlarımız 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşmasının 2. maddesiyle tespit edilmiştir.

Ermenistan ve Gürcistan'la olan sınırlarımız: 16 Mart 1921 târihli Moskova ve 13 Ekim 1921 târihli Kars Antlaşmalarıyla tespit olunmuştur. SSCB'nin dağılması üzerine bu sınır Gürcistan ve Ermenistan ile aynı şekilde devam etmektedir.

İran ile sınırlarımız: Bu sınır, Osmanlı Devleti zamânındaki 7 Mayıs 1639 târihli Kasr-ı Şirin Antlaşmasından sonra hemen hemen hiç değişmemiş, yalnız 23 Ocak 1932 ve 27 Mayıs 1937 târihli Tahran İtilafnâmeleriyle düzenlenmiştir.

Irak ile sınırlarımız: İngiltere'yle 5 Haziran 1926'da imzâlanan "Hudut Münâsebeti Hasene-i Hemcivarî Muahedenâmesi" ile belirlenmiştir.

Suriye ile sınırlarımız: Lozan Antlaşmasının üçüncü maddesi, Suriye ile aramızdaki sınırın, 20 Ekim 1921 târihli Ankara İtilafnâmesinin sekizinci maddesinde tespit edilmiş sınır olduğunu belirtmektedir.

Sınırımız Hatay ile ilgili bölümün son biçimi: 23 Haziran 1939'da Ankara'da imzâlanmış olan "Türkiye ile Suriye arasında arâzi mesâilinin kat'i sûrette hallini mutazammın" antlaşmanın birinci maddesiyle düzenlenmiştir.

Türkiye'nin denizleri ve kıyıları: Türkiye kuzeydenKaradeniz, güneyden Akdeniz ve batıdan Ege Deniziyle çevrilmiştir. Bir de iç deniz durumunda Marmara Denizi vardır. Bu denizler, yerkabuğunun yakın bir jeolojik geçmişte uğradığı alçalma ve çökme olayları neticesinde bugünkü biçimini almışlardır. Derinlikleri genel olarak pek fazladır. Kıta sahanlıkları ise oldukça dardır.

Yüzölçümü yaklaşık olarak 460.000 km^2 olan Karadeniz oldukça derindir. Büyük bir kısmını, tabanı 2000 m dolayında olan bir çukurluk meydana getirir. Kıyılardan îtibâren hemen derinleşir. Tuzluluk oranı % 0.18 dolayındadır. Yaklaşık 200 m'den sonraki derinliklerdeki suları oksijensiz olup, kükürtlü hidrojen gazı ile zehirlenmiştir. Bu yüzden balık türü azdır. Karadeniz sürekli bir su buharı ve ısı kaynağıdır ve suları fazla donmaz. Karadeniz kıyılarının uzunluğu 1600 km civârındadır. Dağlar kıyıya paralel uzadığından fazla girintili çıkıntılı değildir.

Güneyde yer alan Akdeniz de oldukça derindir. Tuzluluğu Karadeniz'dekinin iki katı olup % 0.39 civârındadır. Akdeniz kıyıları yaklaşık 2800 km'dir.

Akdeniz'in bir uzantısı olan Ege Denizinin kıyılarıysa oldukça girintili çıkıntılıdır. Kuş uçumu olarak en kısa kıyı durumundaki Ege kıyıları, dağların denize dik inmesi yüzünden meydana gelmiş girinti ve çıkıntılar da dâhil edilecek olursa yaklaşık 2800 km ile en uzun kıyı ünvânını alır. Buradaki ve diğer yerlerdeki adaların kıyı uzunluğu 1000 km civârındadır.

İstanbul ve Çanakkale boğazlarıyla dışarıya açılan kapalı deniz Marmara'nın yüzölçümü yaklaşık olarak 11.000 km^2 ve kıyılarının uzunluğu boğazlarla birlikte 1200 km civârındadır.

Türkiye, yüzey şekilleri (yer şekilleri) bakımından Alp-Himalaya dağ silsilesi üzerinde yer alır. Coğrafî

yapı îtibâriyle ülkenin meydana gelmesi jeologlara göre üçüncü zaman sonlarına doğru başlayıp, dördüncü zaman içerisinde tamamlanmıştır.

Ortalama yükseklik yaklaşık 1130 m'ye ulaşır. Sıradağlar ülkenin kuzeyi boyunca Kuzey Anadolu dağları ve güneyi boyunca Toroslar adıyla, doğu-batı doğrultusunda, geniş dâirevî yaylar çizerek uzanır. Bu sıradağlar, kıyı bölgelerine çok engebeli bir görünüm kazandırırlar. Böylece bu bölgeler, iç kısımlardan bu sıradağlar sâyesinde ayrılır. İç kısımlar, hemen her yandan sıradağlarla kuşatılmış olup, orta kısımlarında yayla ve ovalardan, geniş yüksek düzlüklerden meydana gelmektedir. Kuzey ve güney kenarlarda uzanan bu sıradağlar, doğuda birbirlerine yaklaşır. Ayrıca başka bâzı dağ sıralarının da ortaya çıkmasıyla doğu bölgesinde bu dağlar sıklaşır, karışır ve sanki bir düğüm meydana getirirler. Bu sebeple ülkenin doğu bölgesi daha yüksek ve dağlık bir hal alır. Güneydoğu Torosların güney etekleri orta yükseklikte geniş yaylalarla kaplıdır. Ülkenin batısında dağlar yine sıkışırlarsa da fazla yükseklik göstermezler. Bu bölgelerde denize dik uzanan orta yükseklikteki dağ sıralarının arasında geniş ve uzun ovalar yer alır. Kuzeybatıda, Marmara Denizi kıyıları ve çevresi Türkiye'nin en az engebeli kısmını teşkil eder. Burada tepelik bölgeler ve orta yükseklikteki dağlar, ovalar ve havzalar mevcuttur.

Türkiye coğrafî yapı îtibâriyle yedi bölgeye ve bunlar da kendi içlerinde bâzı alt bölümlere ayrılır:

1. Karadeniz Bölgesi

En büyük bölgelerimizden biri olan Karadeniz bölgesi, ülkenin yaklaşık altıda birini ihitvâ eder. Doğuda Ermenistan ve Gürcistan sınırı, batıda Adapazarı Ovası ve Bilecik dolayları, kuzeyde Karadeniz ve güneyde Çoruh ve Kelkit vâdilerini güneyden çeviren dağlarla çevrilidir. Batı, Orta ve Doğu Karadeniz alt bölümlerinden meydana gelir. Bu bölgede dağlar, doğuya doğru gittikçe yükselir ve kıyıya paralel birkaç sıra hâlinde uzanır. Kıyı bölgesinde Kızılırmak ve Yeşilırmak deltalarının meydana getirdiği geniş ovalar ve bunların hemen gerisinde 3500 m'yi aşan yüksekliğe sâhip Rize Dağları bulunur. Bu dağların en yüksek noktası Kaçkar Tepesi 3932 m yüksekliktedir. Bu dağlar Kop ve Zigana geçitleriyle aşılır. Doğu Karadeniz bölümünün diğer iki dağı Akdağ ve Mescit Dağıdır. Orta Karadeniz bölümündeyse Giresun Dağlarının batısında yer alan Canik Dağları bulunur. Küre ve Köroğlu dağlarının yer aldığı batı bölümünde iyice alçalan sıradağlar Kızılırmak Vâdisinden sonra tekrar yükselir ve Ilgaz Dağında bu yükseklik yaklaşık 2550 m'yi bulur.

Bölgenin önemli dağları:

Kaçkar Dağı (Rize) ..... 3932 m

Üçdonuk Dağı (Rize) ..... 3709 m

Bulut Dağı (Rize) ..... 3562 m

Mescit Dağı (İspir) ..... 3239 m

Karagöl Dağı (Giresun) ..... 3107 m

Çakırgöl Dağı (Trabzon) ..... 3082 m

Kılıçlar Dağı (Giresun) ..... 3039 m

Kop Dağı (Aşkale) ..... 2918 m

Bölgenin önemli akarsuları:

Yeşilırmak: Sivas yakınlarındaki Köse Dağından doğar; Çekerek, Çorum, Kelkit suları ile Terkasan Çayını alır. Cıva Burnunda Karadeniz'e dökülür. Uzunluğu 519 kilometredir.

Çoruh: Keşiş Dağından çıkıp BDT topraklarından Karadeniz'e dökülür. Türkiye sınırları içindeki uzunluğu 466 kilometredir.

Kızılırmak: Türkiye'nin en uzun nehridir. Sivas Kızıldağdan doğar. Sivas, Kayseri, Nevşehir, Kırşehir, Ankara, Çankırı, Çorum ve Samsun topraklarından aktıktan sonra Bafra Burnunda Karadeniz'e dökülür. Uzunluğu 1182 kilometredir.

Sakarya: Emirdağ eteklerinde doğar. En büyük kolu olan Porsuk ile birleşir. Bilecik'te Marmara bölgesine geçer ve Karadeniz'e dökülür. Uzunluğu 824 kilometredir.

Bölgenin başlıca gölleri:

Gölün Adı	**Yüzölçümü (km^2)**
Balık Lagünü	12

Semenlik Lagünü..... 19

Tortum Gölü 8

Melen Gölü 5

2. Marmara Bölgesi

Marmara bölgesi Trakya topraklarıyla Anadolu topraklarının kuzeybatı kısmını ihtivâ eder. Bölgenin doğusunda yüksek Anadolu Yaylası ve güneyinde de Kazdağı ve çevresi bulunur.

Ülkenin en küçük bölgesi olup, toplam yüzölçümün % 8'ine sâhiptir. Marmara bölgesi Istranca(Yıldız) dağları, Ergene, Güney Marmara ve Çatalca-Kocaeli olmak üzere dört alt bölümden meydana gelir. Bölgenin başlıca dağlarından Samanlı (1600 m), Biga Dağları, Mudanya Tepeleri, Uludağ ve Kazdağı Anadolu toprakları üzerindedir.

Yıldız, Koru, Mayadağ ve Tekirdağ'ın bulunduğu Trakya topraklarının ortası çukur ve kenarları yüksektir. Bu kesimdeki Mayadağının yüksekliği yaklaşık 1030 m'yi bulur. En önemli havza ve ovalar ise; Ergene Havzası, Adapazarı, Pamukova ve İnegöl ovalarıdır.

Bölgenin önemli dağları:

Uludağ (Bursa) ..... 2543 m

Domaniç Dağı (Bursa)..... 1845 m

Kaz Dağı (Biga)..... 1774 m

Mahya Dağı(Istranca) ..... 1031 m

Ganos Dağı (Tekirdağ) ..... 945 m

Kesetepe Dağı (Kapıdağı)..... 782 m

Işıklar Dağı (Edirne) ..... 924 m

Çene Dağı (Kocaeli) ..... 645 m

Aydos Dağı (İstanbul) ..... 537 m

Bölgenin önemli akarsuları:

Meriç Nehri: Bulgaristan'ın Radop Dağlarından doğar. Ege Denizine dökülür. Türkiye topraklarındaki uzunluğu 185 km'dir.

Sakarya: Emirdağ eteklerinde doğan nehir, Bilecik'te bölge topraklarına girer. Adapazarı sınırları içinde aktıktan sonra Karadeniz'e dökülür.

Susurluk: Simav yakınlarında doğar. Marmara Denizine dökülür. Susurluk, Balıkesir, Karacabey ovalarını sular. Uzunluğu 321 km'dir. Bunlardan başka bölgede ayrıca; Nilüfer, Kirmasti, Biga ve Gönen çayları da vardır.

Bölgenin başlıca gölleri:

Gölün Adı: Yüzölçümü (km^2)

İznik Gölü 298

Manyas Gölü 166

Ulubat Gölü 134

Sapanca Gölü 47

Terkos Gölü..... 25

Küçükçekmece Gölü 16

Büyükçekmece Gölü 11

3. Ege Bölgesi

Ege bölgesi tabanı girintili çıkıntılı olan Ege Denizi kıyılarına dayalı bir üçgen şeklindedir. Üçgenin tepe noktası Afyon şehrinin doğusudur. Bölge kuzeyden Marmara bölgesi ve güneyden Sultandağları-Marmaris hattıyla çevrilidir. Ülkenin yaklaşık olarak onda bir yüzölçümüne sâhiptir. Ege Bölgesi, Asıl Ege ve İç Batı Anadolu alt bölümlerinden meydana gelir. Bu bölgenin genellikle denize doğru dik inen dağları arasında, doğu-batı doğrultusunda oluk şeklinde ovalar bulunur. Bunların

içerisinde en önemlileri Küçük Menderes, Büyük Menderes, Gediz ve Bakırçay ovalarıdır. Asıl Ege bölümünde yer alan bu geniş çöküntü ovalarının etrafını doğu-batı doğrultusunda uzanan orta yükseklikteki Kazdağı, Kozak, Bozdağlar ve Aydın dağları çevirir. İç Batı Anadolu bölümünün ortalama yüksekliği 1000 m dolayındadır. Bu yaylaların üzerlerinde Murâd Dağı, Eğrigöz Dağı ve Emir Dağı gibi 2000 m'yi aşan engebeler bulunur.

Bölgenin önemli dağları:

Honaz Dağı (Denizli) ..... 2528 m

Akdağ (Çivril)..... 2446 m

Murâd Dağı (Uşak) ..... 2309 m

Baba Dağı (Denizli)..... 2308 m

Sandıras Dağı (Menteşe) ..... 2295 m

Bozdağ (Menteşe)..... 2159 m

Şaphane Dağı (Gediz)..... 2120 m

Akdağ (Alaçam)..... 2089 m

Eğrigöz Dağı (Kütahya)..... 1931 m

Simav Dağı (Simav) ..... 1801 m

Bölgenin önemli akarsuları:

Büyük Menderes: Bölgenin en büyük nehridir. Üzerinde Kemer Barajı kurulmuştur. Murad Dağlarından doğar. Ege Denizine dökülür. Çine, Banaz, Çürüksu kollarını alır. Uzunluğu 584 km'dir.

Gediz: Murâd Dağından çıkar. Baştan başa suladığı ovaya kendi adını verir. İzmir yakınlarında Ege Denizine dökülür. Üzerinde Demirköprü Barajı kurulmuştur. Uzunluğu 401 km'dir.

Küçük Menderes: Bozdağ'dan doğar. Ödemiş, Torbalı ovalarını suladıktan sonra Selçuk yakınlarında Ege Denizine dökülür.

Bölgenin önemli gölleri:

Gölün Adı:	**Yüzölçümü (km^2)**
Bafa Gölü	60
Işıklı Gölü	49
Marmara Gölü	34

4. Akdeniz Bölgesi

Akdeniz bölgesi, Akdeniz kıyılarını ve bu kıyıların gerisinde birdenbire yükselen Batı ve Orta Toros Dağları ile Amonos Dağlarını içine alır. Batısında Ege bölgesi, kuzeyinde İç Anadolu düzlükleri ve doğusunda Güneydoğu Anadolu yaylaları ile Doğu Anadolu dağları yer alır. Yüzölçümü, toplam yüzölçümün % 15'ini meydana getirir. Akdeniz bölgesi, Adana ve Antalya alt bölümlerinden meydana gelir. Bu bölge Türkiye'nin çok engebeli alanlarından biri olup, büyük bir kısmı dağlar ve yüksek yaylalarla kaplıdır. Antalya Körfezinin her iki yanında yükseklikleri yaklaşık 2500 m'yi bulan Batı Toroslar bulunur. Bunlardan en önemlileri, batı Teke yöresindeki; Beydağları, Akdağ, Göller Bölgesindeki ve doğudaki; Sultan, Dedegül ve Geyik dağlarıdır. Ortada bulunan Taşeli bölgesindeki geniş yaylaların yükseklikleri 2000 m'ye kadar ulaşır. Bölgenin doğusunda yer alan Doğu Torosların yükseklikleriyse yaklaşık 3500 m civârındadır. Bunlardan en önemlileri Bolkardağı ve Aladağlar olup, en yüksek noktası 3756 m'lik Demirkazık Tepesidir. Bu bölümde dağ etekleriyle kıyı arasında geniş Adana ve Ceyhan ovaları yer alır. Adana Ovasının diğer bir adı Çukurova'dır. İskenderun Körfezinin doğusunda Amonos Dağlarıyla onların doğu eteklerinde uzanan Amik Ovası bulunur.

Bölgenin önemli dağları:

Torasan Dağı (Aladağ) ..... 3374 m

Demirkazık Tepesi (Aladağ) ..... 3756 m

Medetsiz Dağı (Bolkar) ..... 3524 m

Akdağ (Bey Dağları) ..... 3069 m

Bey Dağı (Antalya) ..... 3075 m

Berit Dağı (Kahramanmaraş) ..... 3027 m

Akdağ (Elmalı)..... 3014 m

Dedegül Dağı (Göller bölgesi)..... 2992 m

Geyik Dağı (Taşeli) ..... 2890 m

Işık Dağı (Göksun) ..... 2935 m

Davras Dağı (Göller Bölgesi)..... 2635 m

Sultan Dağı (Topraktepe) ..... 2581 m

Ahir Dağı (Kahramanmaraş) ..... 2342 m

Bölgenin önemli akarsuları:

Seyhan: Bölgenin en büyük nehridir. Zamantı, Göksu, Çakıt Suyu, Görgün Suyu kollarının birleşmesiyle meydana gelir. Üzerinde Seyhan Barajı kurulmuştur. Uzunluğu 560 km'dir.

Ceyhan: Elbistan civârındaki kolların birleşmesiyle meydana gelir. Güneye doğru akıp, Kandilli yakınlarında Adana Ovasına girer. İskenderun Körfezinin batısında Akdeniz'e dökülür. Uzunluğu 509 km'dir.

Göksu: Batı Torosların İç Anadolu'ya bakan yamaçlarından doğar. Silifke yakınlarında Akdeniz'e dökülür. Uzunluğu 308 kilometredir.

Asi: Lübnan topraklarından doğar. Suriye'deki Humus, Hama şehirlerini geçtikten sonra Ansariye dağlarının doğusundaki ovayı geçtikten sonra Türkiye topraklarına girer. Samandağı yakınlarında Akdeniz'e dökülür. Uzunluğu 380 kilometredir.

Aksu: Fazla uzun değildir. Isparta topraklarından doğar. Antalya Körfezinde Akdenize dökülür. Uzunluğu 162 kilometredir.

Bölgenin önemli gölleri:

Gölün Adı: Yüzölçümü (km^2)

Beyşehir Gölü 656

Eğirdir Gölü 468

Burdur Gölü..... 200

Acı Göl..... 153

Suğla Gölü..... 125

Amik Gölü 60

Köyceğiz Gölü 52

Söğüt Gölü 43

Akyatan Lagünü 35

Salda Gölü..... 45

Kurbağa Gölü 37

Avlan Gölü..... 8

5. İç Anadolu Bölgesi

İç Anadolu bölgesinin diğer bir adı da Orta Anadolu'dur. Bölge kuzey ve güneyde yüksek kenar dağlarla çevrilmiştir. Batıda, Sultan Dağlarından Uludağa kadar olan hat, bölgeyi Ege bölgesinden ayırır. Bölge doğudan, yüksek bir dağ demetini andıran Doğu Anadolu bölgesiyle sınırlanmıştır. Yüzölçümü, Türkiye yüzölçümünün yaklaşık beşte biri kadardır. Bölge dört alt bölümden meydana gelmiştir; Konya, Yukarı Sakarya, Orta Kızılırmak ve Yukarı Kızılırmak bölümleri.

Kuzey Anadolu dağlarıyla Toroslar arasında yer alan ve ülkenin en geniş ovalarına sâhip bulunan İç Anadolu bölgesinin ortalama yüksekliği 1000 m kadardır. Doğu kısımlarında bu yükseklik 1200 m'yi bulur. Kuzeyindeki Kösedağ ve Yıldız Dağları, Kuzey Anadolu dağlarına ve güneydeki Tahtalı, Tecer ve Hınzır dağları ise Toros Dağlarına parelel uzanır. Arada Çamlıbel Dağı ve Akdağ bulunur. Bu

dağlar, Kızılırmak Nehrinin Anadolu ortasında çizdiği büyük büklüm içine doğru ilerler ve gittikçe alçalırlar. Bozok Yaylası buradaki en geniş düzlüktür. Konya bölümü yüksek yaylalarla birbirinden ayrılmış ovalardan meydana gelir. Bunların başlıcaları Cihanbeyli, Haymana ve Obruk yaylalarıdır. 200 km genişliğindeki Konya-Ereğli Ovası, Tuz Gölü havzası çukurda olup AkşehirGölünün bulunduğu çevrenin yüksekliği yaklaşık 1000 m'yi bulur.

Bölgenin en önemli yükseltileri Elmadağ, Sivrihisar ve Sundiken dağlarıdır. İç Anadolu düzlüklerinin güneydoğusu Karadağ, Karacadağ ve Hasan Dağı gibi birçok eski volkanlarla kaplıdır. Bunlardan en önemlisi olan Erciyes Dağının yüksekliği yaklaşık 3917 m'dir.

Bölgenin önemli dağları:

Erciyes Dağı (Kayseri)..... 3917 m

Hasan Dağı (Aksaray)..... 3268 m

Kızıldağ (İmranlı)..... 3015 m

Melendiz Dağı(Niğde) ..... 2858 m

Kösedağ (Suşehri) ..... 2812 m

Tekeli Dağ (Sivas) ..... 2643 m

Hınzır Dağı (Sivas) ..... 2641 m

Yıldız Dağı (Sivas) ..... 2552 m

Karabada Dağı (Akdağ) ..... 2345 m

Emir Dağı (Afyon) ..... 2307 m

Aladağ (Konya) ..... 2339 m

Karadağ (Karaman) ..... 2271 m

Tecer Dağı (Sivas) ..... 2262 m

Bölgenin önemli akarsuları:

Sakarya: Emirdağ eteklerinde Eskişehir'in Çifteler ilçesinin yakınından doğar. En büyük kolu olan Porsuk ile birleşir. Bilecik'te Marmara bölgesine geçer ve Karadeniz'e dökülür. Uzunluğu 824 km'dir.

Ayrıca Türkiye'nin en büyük nehirlerinden olan Kızılırmak ve Yeşilırmak bu bölgeyi sulayarak geçer.

Bölgenin önemli gölleri:

Gölün Adı: Yüzölçümü (km^2)

Tuz Gölü 1500

Akşehir Gölü 353

EberGölü..... 126

Seyfe Gölü..... 15

Tuzla Gölü..... 23

6. Doğu Anadolu Bölgesi

Kuzey Anadolu dağlarıyla Güneydoğu Torosların çevrelediği Doğu Anadolu bölgesi, Türkiye'nin en yüksek bölgesi olup, batıya doğru gidildikçe daralarak tepesi batıda, tabanı doğuda olan bir kaba üçgen meydana getirir. Türkiye yüzölçümünün % 21'e yakın büyük bir bölümü bu bölgededir. Başlıca Yukarı Fırat, Erzurum-Kars, Yukarı Murâd-Van ve Hakkari olmak üzere dört alt bölüme yarılır.

Doğu Anadolu bölgesi, sınır üzerinde yükselen dağlarla İran topraklarından ayrılır ve batıya gidildikçe alçalarak Orta Anadolu'ya bağlanır. Bölge yüksek yaylalar, ovalar ve tek ve sıra dağlarla kaplıdır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan üç dağ sırası bölgeyi baştan başa tâkip eder. En kuzeyde lavlarla kaplı Erzurum-Kars Yaylası üzerinde yükseklikleri 3000 m'yi aşan Dumlu, Allahüekber, Köse, Kop ve Keşiş dağları bulunur. Bunların hemen güneyinde Karasu-Aras dağ sırası vardır. Yüksekliği 3500 m civârında olan Munzur Dağı ile başlayan bu ikinci dağ sırası Palandöken, Karasu ve Aras dağlarını tâkiben Ağrı Dağında son bulur. Türkiye'nin en yüksek dağı olan Ağrı Dağının yüksekliği yaklaşık 5137 m ve hemen yanındaki Küçük Ağrı dağının ise 3896 m'dir. En güneydeki üçüncü sırada Güney Doğu Toroslar bulunur. Güney Doğu Torosların en yüksek yerini, 4168 m'lik yüksekliğiyle Cilo Dağındaki Reşko Tepesi meydana getirir. Van Gölü havzasının doğusunda ise sönmüş birer volkan olan yaklaşık

3542 m'lik Tendürek, 4434 m'lik Süphan, Nemrut ve Hakan dağları bulunur. Süphan Dağı, Türkiye'nin ikinci yüksek dağıdır.

Karasu-Aras sırasıyla Güneydoğu Toroslar arasına Murâd bölgesi denir. Bu bölgenin en yüksek yerini yaklaşık 3250 metrelik Bingöl Dağı teşkil eder. Doğu Anadolu bölgesinde ortalama yüksekliği 1800-2000 m olan Erzurum-Kars Yaylasından başka başlıca havza, ova ve yaylalar şunlardır: Van Gölü Havzası, Erzurum Ovası, Pasinler Ovası, Iğdır Ovası, Malazgirt, Muş, Çapakçur, Uluova ve Malatya ovaları.

Bölgenin önemli dağları:

BüyükAğrı Dağı (Ağrı) ..... 5137 m

Cilo Dağı (Hakkari) ..... 4116 m

Süphan Dağı (Van) ..... 4058 m

KüçükAğrı Dağı (Ağrı) ..... 3896 m

Sat Dağı(Hakkari) ..... 3811 m

Karadağ (Hakkari) ..... 3752 m

Başet Dağı (Van) ..... 3684 m

Mengene Dağı (Van) ..... 3412 m

İspiriz Dağı (Van) ..... 3668 m

Tendürek Dağı (Doğu Beyazıt) ..... 3360 m

Kesiş Dağı (Erzincan) ..... 3549 m

Murâd Dağı(Van) ..... 3510 m

Nemrut Dağı (Van) ..... 2828 m

Cudi Dağı (Şırnak) ..... 2114 m

Bölgenin önemli akarsuları:

Fırat ve Dicle bu bölgede doğarlar. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde akarak sınırlarımızdan çıkarlar.

Aras: Bingöl Dağlarından doğar. İran topraklarında Hazar Denizine dökülür. Türkiye'deki uzunluğu 548 kilometredir.

Bölgenin önemli gölleri:

Gölün Adı:	**Yüzölçümü (km^2)**
Van Gölü	3713
Çıldır Gölü	115
Erçek Gölü	98
Hazar Gölü	86
Nazik Gölü	48
Balık Gölü	34
Hazapin Gölü	14
Arın Gölü	13
Nemrut Gölü	12

7. Güneydoğu Anadolu Bölgesi

Güneydoğu Toroslarla Suriye sınırı arasında yer alan Güneydoğu bölgesi, ülkenin ancak % 8'ine yakın bir kısmını ihtivâ eder. Dicle ve Orta Fırat alt bölümlerinden meydana gelir. Yeryüzü şekilleri oldukça sâde bir bölgedir. Yaylaları oldukça boldur. Batı kesiminde, kuzeydeki dağlardan, Suriye sınırına doğru alçalan yaklaşık 500-800 m, yükseklikteki Gaziantep-Şanlıurfa yaylaları bulunur. Doğu kesimindeyse Toros etekleri ve Mardin eşiğiyle çevrili Diyarbakır havzası yer alır. Güneydoğu Anadolu bölgesinin en yüksek yeri olan Karacadağ sönmüş bir volkanik dağdır. Yüksekliği yaklaşık 1900 m'dir.

Bölgenin önemli dağları:

Karacadağ (Diyarbakır) ..... 1938 m

Mazı Dağı (Mardin) ..... 1252 m

Raman Dağı (Beşir) ..... 1260 m

Tektek Dağı (Urfa) ..... 749 m

Bölgenin önemli akarsuları:

Fırat: Karasu ve Murad suları birleşerek Güney Doğu Anadolu Bölgesine geçer. Güneye doğru akarak Adıyaman-Urfa, Gaziantep-Urfa illeri arasında sınır şeklinde aktıktan sonra yurdumuzdan ayrılır. Basra Körfezinden denize dökülür. Toplam uzunluğu 2800 kilometredir.

Dicle: Doğu Anadolu bölgesindeki Hazar Gölünden çıkar. Suriye-Irak-Türkiye sınırlarının birleştiği yerde Irak topraklarına geçer. Fırat ile birleşerek Basra Körfezine dökülür. Toplam uzunluğu 1900 kilometredir.

Türkiye'nin gölleri ve akarsuları:

Türkiye'nin en büyük gölü 3713 km^2lik yüzeyi ile Van Gölüdür. İkinci büyük göl durumundaki Tuz Gölü 1500 km^2 civârındadır. Bundan sonra sırasıyla Beyşehir (656 km^2), Eğirdir (468 km^2), İznik (298 km^2), Burdur (200 km^2), Manyas (166 km^2), Acıgöl (153 km^2) ve Ulubat (134 km^2) gölleri gelir.

Beyşehir ve Eğirdir gölleri, göller bölgesinde yer alan tatlı su gölleridir. Burdur ve Acıgöl'ün suları ise acıdır. Sapanca, İznik, Ulubat ve Manyas gölleri de aynı zamanda tatlı su gölleridir. Van Gölü doğusundaki Erçek, Kars kuzeyindeki Çıldır, Hatay'daki Amik, Güneydoğu Toroslardaki Gölcük (Hazar Gölü), İç Anadolu'daki Akşehir ve Trakya kıyılarındaki Terkos, Küçükçekmece ve Büyükçekmece gölleri diğer irili ufaklı göller arasında yer alır. Ayrıca Hirfanlı, Demir Köprü, Keban, Altınkaya, Karakaya, Atatürk ve Sarıyar gibi büyük baraj gölleri de mevcuttur.

Türkiye'deki akarsuların büyük bir bölümü civârındaki denizlere dökülür. Bir kısmıysa Türkiye sınırları dışına çıkar. Meselâ Doğu Anadolu bölgesindeki Dicle ve Fırat nehirleri böyledir. Şattülarap adıyla birleşerek Basra Körfezine dökülürler. Bâzı bölgelerse kapalı havza durumunda olup, suları denizlere kadar ulaşmaz. Orta ve Güney İç Anadolu bölgeleri ve Van Gölü çevresi Türkiye'nin en geniş havzalarını teşkil ederler. Türkiye'deki akarsuların ortak özelliklerinden biri rejimlerinin düzensiz olması ve debilerinin mevsimlere göre çok değişmesidir. Doğu Anadolu'dan doğan diğer akarsular, Aras, Çoruh, Kura ve Fırat'ın bir kolu olan Murad'dır. Güneydoğu Toroslardan Dicle Irmağı, Orta Anadolu'dan ise Yeşilırmak, Kızılırmak ve Sakarya doğar ve bunlar Karadeniz'e dökülür. Ayrıca Harşit, Melet, Bartın ve Filyos gibi diğer küçük nehirler de Karadenize dökülürler. Batı bölgesinde Susurluk, Biga ve Gönen çayları Marmara Denizine; Gediz, Küçükmenderes ve Meriç ırmakları Ege Denizine dökülürler. Seyhan, Göksu, Asi ırmakları, Dalaman ve Eşen çayları da Akdeniz'e dökülürler. (Bkz. Akarsular)

İklim

Türkiye, orta kuşağın güney kısmında yâni subtropikal kuşakta (sıcak orta kuşakta) yer almaktadır. Bu yüzden ülke genel olarak ılıman iklime sâhiptir. Fakat denizler ve yeryüzü şekilleri tek tip iklim tarzını bozarak belli başlı üç çeşit iklim ortaya çıkarmıştır; Bütün güney ve batı kıyılarında ve Marmara bölgesinin güneyinde, yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı geçen Akdeniz iklimi mevcuttur. Sıcaklık kuzey Marmara'ya doğru düşmeye başlar ve Karadeniz bölgesinde daha ılımlı ve yağışlı bir deniz iklimine rastlanır. İkinci tip iklimse Doğu Karadeniz iklimidir. Derin ve suları nispeten sıcak bir deniz olan Karadeniz'in tesiriyle farklı özellik taşıyan bu iklim, yazlarıAkdeniz'e nazaran daha serin ve kışları da ılık geçer. Akdeniz ikliminden ayıran en önemli fark havanın nemli olması ve her mevsimde yağışların bol olmasıdır. Denizden uzak olan bölgelerde ise step iklimi (kara iklimi) mevcuttur. Step ikliminin hâkim olduğu Orta Anadolu bölgesinde yaz ayları serin, kış ayları çok soğuk ve karlı geçer. Doğu, Güneydoğu Anadolu ve İç Anadolu bölgelerinde de kara iklimi vardır. Bu bölgelerde genellikle kış mevsimi uzun, soğuk ve kar yağışlı, yaz mevsimiyse kısa ve sıcak geçer. Sıcaklık farklılıkları oldukça çok, yağışlarsa azdır. Kara ikliminde, sıcaklık farklılıkları ve yağışlara göre bu bölgelerde de farklı şekilleri görülür. Doğu Anadolu bölgesinde, Türkiye'nin en soğuk ve en uzun kışı mevcuttur. Bu yüzden en şiddetli kara iklimi burada görülür. Bu bölge bol yağış alır. Kara ikliminin tesirindeki bölgeler arasında en az yağış İç Anadolu bölgesine düşer. Bu bölge ve yazın çok fazla ısınan GüneydoğuAnadolu bölgesi ülkenin en kurak bölgeleridir. Buna karşılık Güney Anadolu'da yazların sıcak ve kurak geçmesi sebebiyle kış mevsimi fazla soğuk olmaz. Bölgelere göre en yüksek sıcaklık 45°C ile Akdeniz bölgesi ve en düşük sıcaklık -45°C ile DoğuAnadolu bölgesidir. En çok yağış alan bölgeler Karadeniz ve Akdeniz bölgeleri, en az yağış alan bölge ise İç Anadolu bölgesidir.

Türkiye'nin yağış miktarlarında, bölgeler arasında oldukça büyük farklılıklar göze çarpar, yağış

miktarları mevsimlere göre de oldukça farklı şekilde değişir. En az yağış alan İç Anadolu bölgesinde yağışlar 40 mm civarındayken, en fazla yağışı 2500 mm ile Karadeniz bölgesi alır. Türkiye'de en çok yağış genellikle kış mevsiminde görülür. Farklı olarak, kuzey kıyılarda en fazla yağış sonbaharda ve iç bölgelerdeyse ilkbaharda görülür. Genel olarak Türkiye'de üç tip iklim şekline uygun üç tip yağış şekli vardır: Birincisi yazları bol yağışlı, en çok yağışı ekim ayında, en az yağışı mayısta görülen Karadeniz şekli, ikincisi yazları kurak, kışları yağışlı olup, en fazla yağışın, aralık ve ocak aylarında görüldüğü Akdeniz şekli ve sonuncusu yağışların en çok nisan ve mayıs aylarında görüldüğü kara şeklidir.

Türkiye genel rüzgâr sistemleri içerisindedir. Genellikle yaz aylarında poyraz denilen rüzgârları tesirlidir. Avrupa-İran arasında görülen bir hava akımının asıl etkilerini Boğazlar, Marmara ve Ege Denizinde görmek mümkündür. Kış aylarında Sibirya'dan gelen Yüksek basınç İç ve Doğu Anadolu'yu etkisi altına alır. Atlantik üzerinden gelen alçak basınç ise kıyı bölgelerde kendisini gösterir. Marmara ve Ege havzalarında genellikle poyraz ve lodos rüzgârları görülür. Türkiye'de aynı zamanda bâzı bölge rüzgârları da bulunur. Bunların en önemlisi imbat rüzgârları olup, İzmir ve çevresinde rastlanır.

Türkiye'deki bitki örtüsü genel olarak iklim ve yağış tiplerine paralel olarak yine üç şekildedir; Karadeniz bitki örtüsü, Akdeniz bitki örtüsü ve bozkırlar (stepler). Karadeniz bölgesi tabiî olarak sık ormanlarla kaplıdır. Deniz seviyesinden îtibâren başlayan ormanlar 2000 m yüksekliğe kadar çıkmaktadır. Buralarda genellikle meşe, gürgen, kestane, çınar, köknar, sarıçam ve ladin türü ağaçlar bulunur.

Akdeniz bölgesinde bulunan bitki örtüsü genellikle maki denilen yeşil çalılıklarıdır. Güney bölgesinin dağlık kesimlerinde, yaz aylarında kuruyan otlaklara ve dağ yamaçlarında ise makilere rastlanır. Fıstık çamları ve zeytin ağaçları bölgenin özel bitki çeşitleridir. Karaçam, sedir ve katran türlerindeki ağaçlardan meydana gelen seyrek ormanlıklar 10 ilâ 500 m yükseklikler arasındaki yerlerden başlar ve 2000 m yüksekliğe kadar çıkar. Ülkenin iç kesimlerindeyse bozkırlar sık görülür. Yine kara ikliminin etkisinin bulunduğu dağ yamaçlarında küçük ormanlar görülür. Su kenarlarında ise genellikle kavak ve söğüt ağaçları yetişir. Kara iklimi bitki örtüsünün en belirgin çeşidi yabanî buğdaygiller ve soğanlı bitkilerdir. İlkbahar aylarında çiçeklerle dolu olan bu bölgeler, yaz aylarında sararıp bozkır görünümüne gömülürler. Doğu Anadolu bölgesinde alçak yerlerde yeralan bozkırların yerini, yaylalarda geniş çayırlıklar almaktadır.

Tabiî Kaynakları

Mâdenler: Türkiye mâden bakımından zengin bir ülkedir. Fakat mâdenlerin büyük bir bölümü hammadde veya yarı işlenmiş olarak dış ülkelere satılmaktadır. Metalurji ve diğer endüstrinin temel hammaddelerinden biri durumundaki demir en önemli yeraltı mâdenlerinden biridir. Genellikle Hekimhan, Balıkesir, Edremit, Düzce, Orta Toroslar, Sivas-Divriği'de "demir", Kastamonu-Küre, Ergani ve Murgul'da "bakır" (Burada çıkarılan bakır mâdeninin bir tonunda 12 gram altın, 600 gram gümüş bulunmaktadır.), Ereğli, Hopa, Boçka (Ordu), Sivas-Divriği ve Kütahya'da "manganez", Kütahya, Denizli, Güleman ve Amanos Dağlarında "krom" (Dümrek krom ocaklarından yılda 22-25 bin ton krom elde edilmektedir.), Soma, Değirmisaz, Tunçbilek, Amasya, Dursunbey, Gönen, Erzurum-Balkay'da "linyit kömürü", Elazığ'da "kurşunve çinko", Bolkar Dağlarında "gümüşlü kurşun", Balya, Bigadiç ve İç Anadolu'nun çeşitli yerlerinde "simli kurşun", Isparta-Keçiborlu'da "kükürt", Kütahya, Balıkesir ve Seyidgazi'de "bor minerali", Marmara Adası, Afyon, Ankara, Sivrihisar, Haymana, Sakarya-Harmantepe, Akyazı, Adana-Toroslar, Maraş-Göksu, Bursa-Orhaneli, Gebze'de "mermer", Raman, Batman, Garzan'da, "petrol" çıkarılmaktadır: İç Anadolu ve Doğu Anadolu'nun kuzey kısımlarında "kayatuzu yatakları" mevcuttur. Ayrıca Çankırı, Kağızman, Tuz gölü, Oltu ve Ege kıyılarından "tuz" elde edilmektedir.

Türkiye, dünyâ mâden ve hammadde rezervlerinin yaklaşık % 0.3'lük bir bölümüne sâhiptir. Kişi başına düşen üretim, dünyâ ortalamasının üçte biri kadardır. Özellikle lületaşı, bor tuzları, kromit, perlit, antimon, barit, zımpara, manyezit ve mermer açısından dünyâ kapasitesine göre önemli miktarlarda rezervler mevcuttur. Mâdenlerin bulunup işletilmesiyle alâkalı olarak 1935 yılında Mâden Tetkik ve Arama Enstitüsü(MTA) kurulmuştu. Her ne kadar tabiî gaz üretilmekteyse de Türkiye'de bol miktarda çıkarılan taşkömüründen elde edilen gaz üretimi oldukça fazladır. Ayrıca Sarayköy ve çevresinde (Denizli) çıkarılan yüksek sıcaklıktaki su buharında büyük çapta"Jeotermal enerji" kapasitesi vardır. Elektrik üretimi, "beyaz kömür" dediğimiz su gücünden faydalanılarak elde edilen "hidroelektrik santralları" ve katı-sıvı yakıtlardan faydalanarak "termoelektrik santralları" sâyesinde sağlanmaktadır. Başlıca büyük termik santralları Tunçbilek, Çatalağzı, Soma, Ambarlı ve Hidroelektrik santralleriyse Hirfanlı, Sarıyar, Keban, Seyhan, Afşin-Elbistan, Kemer veDemirköprü olarak sayılabilir.

Bitki örtüsü: Ülkenin bitki örtüsü genelde üç grupta toplanır.

1. Karadeniz tipi bitki örtüsü: Burada en çok görülen bitki örtüsü ormandır. İklimin müsâit olması orman varlığının çokluğunun ana sebebidir. Deniz seviyesinden îtibâren başlayan ormanlar 2000

metre yüksekliğe kadar çıkar. Bu kuşağın 1200 metreye kadar olan kısmında meşe, gürgen, kestane ve çınar gibi yapraklarını döken ağaçlar, daha yukarlarda ise, köknar, sarıçam, ladin gibi çam çeşitleri yer alır. Kıyı dağlarının arka kısımlarında step iklimi kendini gösterir.

2. Akdeniz tipi bitki örtüsü: Burada daha seyrek olan orman örtüsü 500-600 metre yükseklikten başlar, 2200 metreye kadar çıkar. Ağaçların çoğunluğu karaçam, katran, sedir türleridir. Güney bölgesinin dağlık kısımlarında yazları tamamiyle kuruyan otlaklara dağ yamaçlarında da kuraklığa ve sıcağa dayanık makilere rastlanır. Fıstık çamları ve zeytin ağaçları bölgenin özel bitkileridir.

3. Stepler (Bozkırlar): Ülkenin iç kısımlarında stepler, dağ yamaçlarında da küçük parçalar hâlinde ormanlar görülür. Su kenarlarında söğüt ve kavak ağaçlarına rastlanır. Bölgenin en belirgin bitki örtüsü yabânî buğdaygiller ve soğanlı bitkilerdir. İlkbaharda türlü çiçeklerle bezenen bölge, yazları şiddetli sıcaklar sebebiyle bozkır görünümüne bürünür. Ancak Doğu Anadolu yaylalarında devamlı yeşil kalan çayırlar geniş yer kaplar.

Ormanlar: Türkiye ormanlar bakımından zengin bir ülke olmasına rağmen, ormanlık sahalar ülke boyunca düzensiz olarak dağılmıştır. Türkiye koru ve baltalık olarak yaklaşık 940 milyon metreküp civarında bir potansiyele sâhip durumdadır. Fakat bu rakam Avrupa ülkelerine nazaran oldukça düşüktür. Ormanların büyük bir bölümü Doğu Karadeniz bölgesindedir. İç Anadolu ve Batı Akdeniz bölgesi ise orman bakımından en fakir bölgelerdir.

Coğrafi bölgelere göre orman alanları (hektar):

Coğrafi Bölge	Koru	Baltalık	Toplam	Oran %
Doğu Karadeniz..	1.787.190	1.304.064	3.091.254	15.31
Batı Karadeniz....	1.168.750	532.338	2.151.088	10.64
Ege	1.621.493	1.249.136	2.870.629	14.22
Batı Akdeniz	1.166.418	777.122	1.943.540	9.62
Doğu Akdeniz	2.061.888	866.788	2.928.676	14.49
İç Anadolu ..	1.037.715	671.673	1.709.388	8.47
Doğu Anadolu	269.131	2.226.719	2.495.850	12.36
Marmara	1.372.022	1.636.849	3.008.871	14.89
TOPLAM	10.934.607	9.264.689	20.199.296	100

Hayvanlar: Türkiye hayvan çeşidi ve miktarı bakımından oldukça zengin bir ülkedir. Dünyâ ülkeleri arasında, hayvancılık bakımından önemli bir yer işgal etmektedir. Genellikle koyun, keçi ve sığır yetiştirilir. Ayrıca manda, at, tiftik keçisi ve katır da mevcuttur. Çok az sayıda eşek ve deve de bulunur. Tiftik keçisi üretiminde, Türkiye dünyâ ikincisi durumundadır. Kılkeçisi üretiminde dördüncü ve koyun üretimindeyse yedinci durumdadır. En çok karaman, dağlıç, kıvırcık ve merinos türleri yetişir. Koyun ve keçi daha çok İç Anadolu ve Akdeniz bölgesinde yetişirken, Doğu Anadolu bölgesi ve kıyı bölgelerde sığır daha fazladır. Ülkenin dört bir yanı denizlerle çevrildiği halde balık üretimi açısından dünyâ ülkeleri arasında ancak 40'ıncı sırayı işgal etmektedir.

Kuş çeşitleri çok boldur. Bunların leylek ve kırlangıç gibi bâzı türleri kışın Ortadoğu ve Afrika gibi sıcak ülkelere göç edip, baharda yeniden Türkiye'ye döner. Ülkede, iki cins yılandan en fazla, zararsız olan Karayılan'a rastlanır. Zehirli olan Engerek Yılanı ise sıcak ve kuru yerlerde seyrek olarak bulunur.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Türkiye'nin nüfûsu 1990 sayımına göre 56.969.109'dur. Bu nüfûsun il ve ilçe merkezlerinde (şehirlerde) 33.666.967'si, bucak ve köylerde ise 23.302.142'si oturmaktadır. Buna göre kilometrekareye 73 kişi düşmektedir. Nüfus yoğunluğu merkezî yerlerde daha çoktur. Bu açıdan Doğu Karadeniz kıyılarında bu rakam 100 kişiyi bulmaktadır. Step bölgeler ve İç Anadolu'da 10 kişiye kadar düşer. Nüfus bakımından en kalabalık şehir İstanbul olup, 7.309.190 insan bu şehirde yaşamaktadır. Ülkenin diğer milyonun üzerindeki şehirleri: Ankara, İzmir, Konya, Adana, Bursa, Samsun, Manisa, İçel, Zonguldak, Antalya, Diyarbakır, Urfa, Hatay ve Gaziantep'tir. Nüfûsu en düşük şehirlerse; Bayburt, Tunceli, Gümüşhane, Bilecik, Hakkari, Artvin, Karaman, Siirt, Bingöl, Burdur ve Kırşehir'dir.

Türkiye'nin nüfûsu oldukça gençtir. Çocuk ölümlerinin yüksek olmasına rağmen, doğuş oranlarının çok yüksek ve ortalama yaşın oldukça düşük olması nüfûsun genç kalmasında en önemli sebeplerdir. Nüfûsun çoğu çalışır durumdadır. Çalışan nüfûsun büyük bir kısmı tarım ve balıkçılıkla, bir kısmı mâdencilik ve endüstri alanı ile ve geri kalanı da ticâret, kamu hizmetleri ve diğer işlerle uğraşır. Halk,

yerleşim bakımından geçici yerleşmeler; köy, toplu ve dağınık yerleşmeler ve şehir olmak üzere üç büyük grupta toplanır. Geçici yerleşmelerdeyse göçebelik veya yaylacılık hâkimdir. Yaylacılık ise yarı göçebe bir hayattır.

Halkın % 99'u Türkçe konuşur. Türkçe, Ural-Altay dil grubunun Altay kolundan gelmektedir. Eski çağlardan bugüne kadar çeşit çeşit medeniyetler kurmuş olan Türkler, özellikle 10. yüzyıldan sonra, çeşitli sebeplerle yabancı dillerin ağır baskısı altında kalmıştır. Bu arada Kaşgarlı Mahmûd'un **Divânü Lûgat-it Türk'**ü, Yusuf Has Hâcib'in **Kutadgu Bilig'**i ve Edip Ahmed'in **Atabet-ül Hakâyık** gibi eserleri o zamanın Türkçesini günümüze getirir. İslâmiyetle şereflendikten sonra Türkler, bu yeni medeniyetleri gereği Türkçeye Arapça ve Farsça kelimeler de kattılar. Çünkü her medeniyet önce lisaniyle kabul edilir. İlk asırlarda Farsça edebiyat dili ve Arapça da ilim dili olarak yerleşti. Böylece yeni bir Osmanlıca doğdu. Osmanlı Devletinin yıkılmasından sonra, Anadolu'da sâdece Türkçe konuşulmaya başlandı. Türkiye nüfûsunun % 99'u Müslümandır. Ayrıca çok az da olsa Hıristiyan ve Yahûdî de mevcuttur.

Türkiye'ye göçler: Ülkeye büyük göç hareketleri İstiklâl Harbinden sonra başlamıştır. Bu göçler, Osmanlı İmparatorluğuna bağlı ve Kurtuluş Savaşından sonra millî sınırlar dışında kalan ülkelerle, Orta Asya ülkelerinden, özellikle Doğu Türkistan'dan olmuştur. Türkiye'nin en büyük göç meselesi İstiklâl Harbi yıllarından hemen sonra kendini göstermiş ve Yunanistan ile yapılan karşılıklı göçmen değişimiyle sonuçlanmıştır. Bunu tâkip eden yıllarda çeşitli Balkan ülkelerinden ve Türkistan'dan Türkiye'ye geniş çapta göçler olmuştur. Göçler, göçmen gelenlerin hukûkî durumlarına göre, üç bölümde toplanmaktadır:

1. Yurtlanmış Göçmenler:

Türkiye Cumhûriyeti Hükümetince yerleştirilmek ve çeşitli yerleşme yardımı yapılmak üzere ülkeye kabul edilen göçmenler.

2. Serbest Göçmenler:

Türkiye Cumhûriyeti Hükümetinden yerleşme yardımı istememek şartıyla, kendi veya Türkiye'deki akrabâlarının imkân ve yardımlarıyla ülkeye kabul edilenler.

3. Mülteciler:

Çeşitli sebeplerle memleketlerini bırakıp Türkiye'ye sığınan kimseler.

17.3.1982 târihinde 2641 sayılı özel bir kânunla Türk asıllı Afganistanlı göçmenlere yerleşme izni verildi. Kâfileler hâlinde gelen 935 âiledeki 3811 Afganlı göçmen Tokat, Gaziantep, Kayseri, Hatay, Urfa ve Van illerine yerleştirildi.

Türkiye; son yıllarda emperyalist ülkelerin baskıları ve Rusya'nın parçalanması dolayısıyle, ırkî ve dînî çeşitli sebeplerle "göçmen, soydaş, sığınmacı" adlarıyla bâzı göç dalgalarına mâruz kalmaktadır. 1983'ten sonra Bulgaristan'dan 300.000'e yakın soydaş yurdumuza giriş yapmış, daha sonra bir kısmı geri dönmüş; Körfez Savaşından sonra Irak'tan çok sayıda Kürt mülteci sınırımızdan içeri girmiştir.

Eğitim: Türk Millî Eğitim sistemi örgün ve yaygın eğitim olmak üzere iki ana gruptan meydana gelir. Anaokulu, ilkokul, ortaokul, lise ve yüksek öğretim kurumları örgün eğitim ve bunların dışında vatandaşlara verilen eğitime de yaygın eğitim denir. Lise ve dengi okullar; genel liseler, Meslek Teknik Liseleri, Endüstri Meslek Liseleri, Teknik Liseler, Endüstri Pratik Sanat Okulları, Kız Meslek Liseleri, İmam-Hatip Liseleri, Ticâret, Turizm, Otelcilik ve Sekreterlik Meslek Liseleri, Öğretmen Liseleri, Sağlık Okulları ve Tarım Okulları gibi çeşitlere ayrılmaktadır.

Türkiye'de yüksek öğretim yapan başlıca üniversiteler şunlardır: Abant İzzet Baysal Üniversitesi (Bolu), Adnan Menderes Üniversitesi (Aydın), Afyon Kocatepe Üniversitesi (Afyon), Akdeniz Üniversitesi (Antalya), Anadolu Üniversitesi (Eskişehir), Ankara Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi (Erzurum), Balıkesir Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi (İstanbul), Celâl Bayar Üniversitesi (Manisa), Cumhûriyet Üniversitesi (Sivas), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çukurova Üniversitesi (Adana), Dicle Üniversitesi (Diyarbakır), Dokuz Eylül Üniversitesi (İzmir), Dumlupınar Üniversitesi (Kütahya), Ege Üniversitesi (İzmir), Erciyes Üniversitesi (Kayseri), Fırat Üniversitesi (Elazığ), Gazi Üniversitesi (Ankara), Gaziantep Üniversitesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi (Tokat), Hacettepe Üniversitesi (Ankara), Harran Üniversitesi (Şanlıurfa), İnönü Üniversitesi (Malatya), İstanbul Üniversitesi, Kafkas Üniversitesi (Kars),Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi (Trabzon), Kırıkkale Üniversitesi, Kocaeli Üniversitesi, Marmara Üniversitesi (İstanbul),Mersin Üniversitesi (İçel), Mîmar Sinân Üniversitesi (İstanbul), Muğla Üniversitesi, Mustafa Kemâl Üniversitesi (Hatay), Niğde Üniversitesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi (Samsun), Ortadoğu Teknik Üniversitesi (Ankara), Pamukkale Üniversitesi (Denizli), Sakarya Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi (Konya), Süleyman Demirel Üniversitesi (Isparta), Trakya Üniversitesi (Edirne), Uludağ Üniversitesi (Bursa),Yıldız Teknik Üniversitesi (İstanbul), Yüzüncü Yıl Üniversitesi (Van), Zonguldak Karaelmas

Üniversitesi, Gülhane Askeri Tıp Akademisi, BİLKENT Üniversitesi, Koç Üniversitesi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü (Bolu).

Kültür:

Türk-Kültür târihi çeşitli bakımlardan üç dönemin tesiri altında gelişme göstermiştir. Bunlar: İslâmdan önceki, İslâmdan sonraki ve batılılaşma hareketleri dönemleridir. Türkler oldukça zengin dil, târih, edebiyat ve tiyatro değerlerine sâhiptir.

İslâmiyetten önce kitâbeler ve destanlar tarzında olan Türk Edebiyatı, İslâmiyetin kabulünden sonra Tasavvuf Edebiyatı(Tekke Edebiyatı), Halk Edebiyatı ve Divan Edebiyatı olmak üzere üç gruba ayrıldı. Osmanlı Devletinin son zamanlarına doğru batı etkisi altına giren Türk Edebiyatı; Tanzimat Sonrası, Servet-i Fünun, Millî Edebiyat ve Günümüz Edebiyatı olmak üzere dört başlıkta toplandı.

Türk tiyatrosu, batılılaşma dönemine kadar geçen sürede kukla, karagöz, orta oyunu ve meddah türlerinde gelişti. Daha sonraları devlet tiyatroları kurulmuştur. Türkiye'de ilk defâ 1896 yılında başlatılan sinema faaliyetleri de çeşitli dönemlerden geçerek bugünkü şeklini almıştır.

Bir milletin kültürünün vesikalarından biri de kütüphâneleridir. Türkiye'deki kütüphânelerin esâsını meydana getiren Umûmî Kütüphânelerin kuruluşu, eski târihlere kadar uzanır. Vakıf yoluyla kurulan kütüphânelerin yanısıra câmi ve medreseler, Türk kültürünün, ilim ve irfanının bir şaheserleridir. Bugün Türkiye'de mevcut kütüphâne sayısı 724'e ulaşmış durumdadır: Ayrıca 30 adet gezici kütüphâne bulunmaktadır.

Tanzimat döneminde yayınlanan ilk Türkçe gazeteden sonra, basın ve yayın hayâtı oldukça gelişmiş ve bugün gazetelerin sayısı 16'yı bulmuştur. Ayrıca 17 tâne lokal gazete, 4 adet yabancı dilde yayın yapan gazete, 138 adet dergi ve 800'ü aşkın mahallî gazete yayınlanmaktadır.

Ülkede renkli televizyon yayını yapılmaktadır. Özel televizyon kuruluşları uydu vâsıtasıyla yurt dışından yayın yapmaktadır. Haberleşme sisteminin çalışması Anadolu Ajansı (A. A), Akdeniz Haber Ajansı (AKAJANS), Ankara Ajansı A.Ş. (ANKA), Televizyon Haber Ajansı (AVA), Ekonomik Basın Ajansı (EBA), FİLHA Film Haber Ajansı, Hürriyet Haber Ajansı (HHA), İhlâs Haber Ajansı (İHA), İKA Haber Ajansı, Türk Haber Ajansı (THA), Ajans TUBA, Milliyet Haber Ajansı(MİL-HA), Ulusal BasınAjansı (UBA) ve Yurt Ajansı (YA) ile sürdürülmektedir. Ayrıca PTT Genel Müdürlüğü ve diğer ilgili kuruluşlar haber ulaşımının kolaylıkla yürütülmesini sağlamaktadır. Televizyonlar yayınlarının daha rahat izlenebilmesi için PTT, belli şehirlerde kablolu yayına geçmiştir.

Türkiye'de sosyal hayat çeşitli kurum ve sandıkların teminatı altında sürdürülmektedir. Emekli Sandığı memurların, Sosyal Sigortalar Kurumu işçilerin, Bağ-Kur da bağımsız çalışan esnaf, sanatkâr ve çalışanların emeklilik haklarını düzenlemek gâyesiyle kurulmuştur.

Siyâsî Hayat

Türkiye Devleti bir cumhûriyettir. Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Millet egemenlik hakkını, kendini yönetecekleri seçerek kullanır. Böylece, devlet yetkisi vatandaşın TBMM'ye seçtiği temsilcileri tarafından kullanılır. Herşey kânunlarla ve bunlara dayalı mevzuatla düzenlenir. Kânunları yalnız TBMM yapar. Yasama kuvveti meclise, yürütme gücü ise meclisin seçtiği Cumhurbaşkanına ve hükümete âittir. Bağımsız mahkemelerse yargı gücüne sâhiptir. TBMM halk tarafından seçilen 450 milletvekilinden meydana gelmektedir. 30 yaşını bitiren ve kânunda gösterilen şartlara sâhip her Türk milletvekili seçilebilir. Seçimler her beş yılda bir yapılır. Milletvekilleri meclisteki çalışmalarından, oy ve sözlerinden dolayı mesul tutulamazlar. Milletvekilliğinin düşmesi Meclisin kararı ile olur. TBMM, Türk milleti adına millî irâdeyi temsilen, devlet idâresine esas olan kânunları yapar, değiştirir, lüzumunda kaldırır ve uygulamalarını denetler.

Cumhurbaşkanı TBMM tarafından yedi yıllık süre için seçilir. Devletin başıdır, devleti ve milleti temsil eder. Anayasa'nın uygulanmasını, devlet organlarının düzenli ve ahenkli çalışmasını gözetir. Bakanlar Kurulu, Başbakan ve Bakanlardan meydana gelir. Başbakanı milletvekilleri arasından Cumhurbaşkanı seçer. Bakanlıklar kanunla kurulur ve kaldırılır. Bakanlar Kurulu, kânunları ve meclisin onayından geçen programı uygular. Mahkemeler bağımsızdır. Türk Milleti adına Anayasa ve kânunlara uygun olarak adâleti sağlar. Mahkemeler kânunla kurulur. Kânuna dayanmayan, kuruluşunu kânundan almayan hiçbir kimse veya organ yargı görevi yapamaz. Duruşmalar açık, kararlar gerekçelidir. Kânunun suç saymadığı ve cezâ koymadığı bir fiil sebebiyle kimse suçlu tutulamaz. Hattâ suçu ispat yargı gücünün görevidir.

Cumhurbaşkanına Anayasa ve kânunlarla verilen yetkilerin kullanılmasında ve görevlerinin yerine getirilmesinde gerekli her türlü hizmetleri yürütmek üzere Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği kurulmuştur. İdârenin hukûka uygunluğunu ise, Devlet Denetleme Kurulu düzenler. Merkezî idâredeki başlıca yüksek kurullar ve başbakanlığa bağlı kuruluş ve bakanlıklar şunlardır: Yüksek Askerî Şûra,

Yüksek Plânlama Kurulu, Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu, Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu, Devlet Plânlama Teşkilâtı Müsteşarlığı, Dil ve Târih Yüksek Kurumu, Başbakanlık Çevre Teşkilâtı, Deniz Müsteşarlığı, Devlet Tanıtma Teşkilâtı, çeşitli kurum ve müdürlükler.

1982 Anayasasıyla il, belediye ve köy halkının mahallî müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esaslar kânunla belirtilen ve karar organları, seçmenler tarafından seçilerek meydana getirilen bir diğer adı da "Kamu tüzel kişileri" olarak târif edilen mahallî idârelerse; il özel idâreleri, belediyeler ve köyler olmak üzere üç ayrı birimdir.

Yargı organları olarak Türkiye'de altı adet Yüksek Mahkeme ve üç tip mahkeme bulunur. Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay, Askerî Yüksek İdâre Mahkemesi ve Uyuşmazlık Mahkemesi başlıca yüksek mahkemelerdir. Adlî, askerî ve idârî tipte birçok bağımsız mahkeme mevcuttur.

Türkiye 1945 yılında çok partili döneme geçmiştir. 12 Eylül 1980 Harekâtı ile bütün siyâsî parti faaliyetlerine son verilmişti. 1983 yılında ise toplam 9 parti kuruldu. Fakat bunlardan sâdece 3 tânesi 6 Kasım Genel Seçimlerine katılabildi. Milletvekili seçilme şartlarına sâhip en az 30 Türk vatandaşı tarafından kurulabilen siyâsî partileri merkez organları, il-ilçe teşkilâtları ve meclis parti gruplarından müteşekkildir. Genel merkezleri Ankara'dadır. En yetkili organları Büyük Kongreleridir. Siyâsî partiler tüzel kişiliğe sâhip kuruluşlardır. 12 Eylül 1980 Harekâtıyla kapatılan siyasî partilerden AP, CHP, MHP, MSP'ye 1992'de çıkarılan kânunla yeniden kuruluş izni verildi. Günümüzde, çeşitli adlar altında yeni siyâsî partiler kurulduğundan siyâsî partilerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır.

Türkiye bugün çeşitli milletlerarası siyâsî, askerî, ekonomik, sosyal ve kültürel kuruluşlara üye bulunmaktadır. Siyâsî ve askerî maksatlı olarak Birleşmiş Milletler Teşkilâtı (UN), Avrupa Konseyi (CE) ve Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilâtına (NATO) girmiştir. Bundan başka Türkiye, iktisâdî, sosyal, ticârî, mâlî ve teknik maksatlı 25, haberleşme, ulaştırma ve turizm maksatlı 36 ve adlî maksatlı üç kuruluşa da üye durumdadır. Avrupa topluluğuna (AT) girmek için mürâcaat etmiştir.

Ekonomi

Tarım: Türkiye ekonomik yapı bakımından tarıma dayanan bir ülkedir. Tarım sektörü üretimle ilgili sektörler içinde en büyük payı almaktadır. Gayri sâfi millî hâsılaya % 20.5'lik bir katkısı vardır. Ülkenin % 35'i işlenen tarım arâzisidir. Ancak bugün tarım arâzisi olarak işlenen toprakların sınırlarına yaklaşılmıştır. Türkiye nüfûsunun büyük bir bölümü kır kesiminde yaşamakta ve gelirini tarımdan sağlamaktadır. Tarım sektörüne ayrılan kamu yatırımlarının % 60'ını sulama yatırımları meydana getirmektedir.

Türkiye, çeşitli iklim kuşaklarının etkisi altında bulunan ve bu yüzden, tropikal iklim bitkileri hâricinde dünyâda en çok bitki türüne sâhip ülkelerden biridir. Ekilen tarım arâzileri içinde hububat ekiliş alanı % 49'a varan bir oranla baş sırayı almaktadır. Bunun ardındansa endüstri bitkileri ve yağlı tohumlar gelmektedir. Buğday, arpa, çavdar, yulaf, mısır, darı, pirinç, mahlut, kuşyemi, bakla, bezelye, nohut, fasulye, mercimek, soya fasulyesi, börülce ve burçak başlıca hububat ve baklagil çeşitleridir. Sekiz milyon hektar civârında bulunan nadas alanlarının azaltılması için Tarım ve Orman Bakanlıklarının yaptığı çalışmalar sonucu bu miktar devamlı azalmaktadır. Bu alanlarda baklagil ve yer bitkilerinin münâvebeye sokulmasıyla hem insan beslenmesinde, hem de hayvan yemi olarak çok önemli olan bu ürünlerde, önemli üretim artışı sağlanmaktadır. Çorum-Çankırı bölgesinde yapılan proje çalışmaları sonuçları bu konuda önemli kazançların sağlanacağını göstermiş bulunmaktadır. Nitekim bu proje başlangıcında bölgede % 40-45 olan nadas alanları % 25'e indirilmiş ve burada münâvebeye sokulan mercimek ve nohut üretimindeki artışlar çiftçi gelirlerini ve ihrâcât imkanlarını arttırmış, böylece ülke ekonomisine büyük katkılar sağlamıştır.

Büyük ölçüde sulu tarıma dayalı olarak üretimi yapılan sanâyi bitkilerinin beslenmemizde, sanâyiye hammadde sağlanmasında ve ihracatta önemli yeri bulunmaktadır. Toplam bitki üretimine ayrılan arâzilerin yaklaşık % 7'sini ve toplam üretimin de % 25'ini sanâyi bitkileri meydana getirmektedir.

Tütün, pamuk, şekerpancarı, patates, kenevir başlıca sanâyi ürünlerimizi meydana getirmektedir. Özellikle tütün üretiminde tesirli denetim ve teknik yardım hizmetlerinin çiftçilere götürülerek tütün ekim alanlarının genişlemesi yerine, verim, kalite artışı ve ihracata önem verilmesi, şekerpancarı üretimindeyse şeker ithaline meydan vermeyecek gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir.

Türkiye'de pamuk, gerek üretici ve gerekse sanâyi sektörü ve dış ticâret bakımından geniş bir kesimi ilgilendiren, tarıma dayalı dokuma sanâyimizin hammaddesi olan, ihtiyaç duyulan döviz gelirinin 1/4'ünü tek başına sağlayan ve aynı zamanda ülkenin bitkisel yağ ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılayan sanâyi bitkisidir.

Türkiye meyve ve sebze potansiyeli bakımından dünyânın sayılı ülkeleri arasındadır. Tarım üretim

değerinin % 49'luk bölümünü meydana getiren hayvancılık ülke gelirinde önemli bir yer tutar. Millî gelir içindeki payı ise % 10 civârındadır. Ülkenin mevki ve değişik ekolojik bölgeleri hayvancılığa müsâit olup, büyük bir potansiyeli mevcuttur. Hayvan miktarı bakımından dünyâ ülkeleri arasında önemli bir mevkiye sâhiptir. Genellikle koyun, keçi ve sığır yetiştirilir. Üç yanı denizlerle çevrili olan ve akarsuları ve gölleriyle geniş bir su ürünleri potansiyeli olan Türkiye için su ürünleri önemli bir faaliyet koludur. Fakat su ürünlerinin kişi başına yıllık tüketimi oldukça düşüktür. Ülkenin orman varlığı 1994 yılı îtibâriyle 20.200.000 hektar dolayındadır. Genellikle yüksek artma gücüne sâhip hızlı büyüyen türdeki ağaçların yetiştirilmesine hız verilmektedir. Bunun için okaliptüs ve kavak ağaçları bolca yetiştirilmektedir.

Sanâyi: Türkiye'de 1923 yılında çoğu ufak 341 endüstri kuruluşu olduğu tespit edilmiştir. 1927 yılında çıkarılan Sanâyi Teşvik Kânunundan faydalanılarak kurulan teşebbüsler toplamı 1932'de 1473'e ulaşmış; çalıştırılan işçi sayısı da 55.321'i bulmuştur. Büyük yatırımları gerektiren tesislerin 1930'lardan sonra devlet eliyle kurulmaya başlanması, sanâyileşme alanındaki ilk önemli adımı meydana getirmiş ve İkinci Dünyâ Savaşından sonra özel teşebbüs de daha geniş ölçüde yatırıma girişmeye başlamıştır.

Sanâyi sektörü genel olarak îmâlât, mâdencilik ve enerji gibi üç bölüme ayrılabilir. Yaklaşık % 55'e varan ağırlığı ile îmâlat sanâyii; tüketim malı üreten sanâyi (tütün, dokuma, giyim sanâyii gibi), ara malı üretim sanâyii (orman, deri, lastik, çimento vs.), yatırım malları sanâyii (kara-demiryolu taşıtları...) olmak üzere üç bölüme ayrılır. Bugün îmâlât sanâyiinde en büyük payları sırasıyla gıdâ, dokuma-giyim, petrol, demir-çelik ve kimyâ almaktadır. Sanâyi hakkında her ilde ayrıca geniş bilgi verilmiştir.

Türk ekonomisinin esas problemlerinden biri olan dış kaynaklara bağlılığının azalması, toplam ihrâcat içinde sanâyi ürünlerinin payının artmasına önem verilmektedir.

Türkiye ekonomisinde tarım ve hizmetler sektörlerinin büyük ağırlık taşıması ve teknolojik zayıflık dış ticâret yapısına da yansımıştır. Son zamanlarda ihrâcat ağırlık kazanmıştır. Özellikle ihrâcat yapısını sanâyi ürünlerine dökmek prensip olmuştur. Başlıca ihraç maddeleri şunlardır: Hububat, tohumlar, sanâyi bitkileri, meyve-sebze, hayvanî ürünler, su ürünleri, yeraltı zenginlikleri, çimento, lastik, plastik, deri-kösele, dokumacılık ve mâdenî eşyâlar. Genellikle OECD ve AT ülkeleriyle olan ihrâcât azalmıştır. Buna karşılık Ortadoğu ve İslâm ülkelerine olan ihrâcat büyük ölçüde artmıştır. Türkiye ihrâcatının en çok yapıldığı ülkeler sırasıyla:; Almanya, Irak, Libya, ABD, İsviçre, İran, Fransa, BDT, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Mısır'dır. Türkiye'nin ithâlâtı 1978 yılının başlarına kadar hızla genişlemiş, bir ara durgunlaştıktan sonra artış hızına devam etmiştir. Genellikle yatırım maddeleri, hammadde, tüketim maddeleri, makina-techizat ve inşaat malzemeleri ithal edilmektedir. Hammadde ithâlâtı Türkiye ithâlâtı içinde % 73'lük bir oranla en büyük payı almaktadır. İthâlâtın yapıldığı başlıca ülkeler; OECD ülkeleri, AT ülkeleri, Almanya, Danimarka, Fransa, Hollanda, Belçika, Lüksemburg, İngiltere, İrlanda, İtalya, Yunanistan, ABD, Rusya ve Japonya'dır. Yine son yıllarda İslâm ülkeleriyle olan ithâlat büyük bir artış göstermiştir. Bunlar içerisinde en büyük payı ise Irak, Libya, İran, Suudi Arabistan almaktadır.

Ulaşım: Türkiye'de ulaşım devlet eliyle yönetilmektedir. Kara, demir, deniz ve hava yollarıyla ilgili her türlü yapım, onarım, yönetim ve denetim işleri Ulaştırma Bakanlığına bağlı bulunur. (Bkz. Demiryolları, Deniz Ulaşımı, Karayolları)

Bunun yanısıra taşıma işlerinin bir bölümü özel sektör eliyle yapılmaktadır. Ancak bu işin denetimi de kamu tarafından yapılmaktadır. Ulaştırma ve haberleşmeyle ilgili işler Ulaştırma Bakanlığının ilgili birimleri tarafından yapılmaktadır.

Türkiye'nin posta, telefon ve telgraf hizmetlerini sağlayan PTT ayrıca, adli tebligat işlerini, posta çekleriyle ilgili işleri yürütür, radyo ve televizyon alıcılarına âit ruhsatnâmeleri verir, bunların yıllık ücretlerini alır ve milletlerarası telsizci şehâdetnameleri verir.

PTT'nin bu işleri yürüten kuruluşunda Merkez Teşkilât, Yönetim Kurulu ile Genel Müdür ve Yardımcılarından meydana gelmektedir. Yine Merkezde Araştırma ve Geliştirme Kurulu, Tetkik Kurulu ve Teftiş Kurulu Başkanlıkları ile Hukuk Müşâvirliği ve Savunma Sekreterliği bulunmaktadır.

Türkiye'deki hava, deniz ve kara yollarıyla ulaşımın genel durumu ise şöyledir:

Hava yolu: Dünyânın belli başlı şehirlerinden kalkan uçaklar İstanbul havaalanına iniş yapmaktadırlar. Bâzı uçak şirketleri ise, Ankara'ya iniş yaparlar. İzmir, Antalya, Adana ve Dalaman havaalanları Carter uçaklarına açıktır.

Deniz yolu: Deniz yolunu tercih edenler İstanbul ve İzmir ile Ege ve Akdeniz kıyılarında otuz kadar limanda karaya çıkabilirler. Akdeniz'in önemli limanlarıyla bu iki Türk limanı arasında düzenli seferler vardır. Ayrıca Adriyatik kıyılarındaki İtalya limanlarıyla, İzmir arasında feribot seferi bulunur. Karadeniz,

İstanbul arasında da düzenli seferler yapılır.

Kara yolu: Kara yoluyla seyahat etmek isteyenler, özel araba, otobüs veya treni seçebilirler. Avrupa'nın büyük merkezlerinden hemen hemen her gün İstanbul'a tren seferleri yapılmaktadır. Aynı şekilde İstanbul'dan hareket eden Toros Ekspresiyle Irak ve Suriye'ye gitmek mümkündür. Öte yandan Türkiye ile İran arasında kurulan demiryolu hattı iki ülke arasında doğrudan bağ meydana getirmektedir. E-5 Avrupa Turistik Karayolu, Edirne yakınlarında Kapıkule Türk sınırını geçerek İstanbul'a uzanır.

Türkiye karayolu şebekesi son otuz yılda büyük ölçüde gelişmiş bulunmaktadır. Uzunluğu 319.133 kilometreyi bulan yolların 64.000 km'lik kısmı asfalttır. Öteki bölümü stabilize yollardır.

Türkiye'de özellikle kış aylarında doğu bölgesinin kar altında kalmasına rağmen yollar her mevsimde kullanılabilir durumunu korumaktadır. Kıyı boyunca giden yollar ilgi çekici güzel görüntüler vermektedir.

Kara yollarıyla bağlantılı olarak 8000 kilometrelik demiryolları da kendi aralarında önemli şehir merkezlerine bağlanırlar. Pekçok hat üzerinde yataklı, kuşetli veya pulmanlı vagonlar bulunmaktadır.

Su ürünleri: Üç yanı denizlerle çevrili olan ve akarsuları ve gölleriyle geniş bir su ürünleri potansiyeli olan Türkiye için su ürünleri önemli bir faaliyet kolu olmaktadır. Su ürünleri bakımından Türkiye'nin potansiyeli şöyle bir tablo içinde gösterilebilir:

Kıyı şeridi: 7200 km

Tabiî göl: 203.550 hektar

Baraj gölü: 149.515 km^2

Akarsu: 175.715 km

Gölet: (300 kadar)

Ancak bu zengin potansiyelden çeşitli sebeplerle uzun yıllar faydalanılamamıştır.

Ucuz hayvansal protein kaynağı olarak halkın beslenmesinde (dengeli beslenme) büyük önemi olan su ürünlerinin kişi başına yıllık tüketimi, dünyânın bu konuda gelişmiş ülkeleriyle karşılaştırılmayacak kadar düşüktür.

Deniz ürünlerini muhâfaza edilecek yerlerin azlığından, genellikle kıyı kesimlerinde tâze olarak tüketilen balığın Doğu Karadeniz'de yıllık tüketimi kişi başına 35-40 kg'ı bulurken, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bir kg'ın altına düşmüştür. Pazarlama, soğuk muhâfaza, taşımacılık konusundaki gerekli tedbirler alındığında, halkın su ürünleri tüketimi alışkanlığı zamanla gelişerek bu tüketim dengesizliği giderilebilecektir.

1971 yılında yürürlüğe giren 1380 sayılı Su Ürünleri Kânununun, Tarım ve Köyişleri Bakanlığına verdiği görevleri yürütmekle görevli Su Ürünleri Dâire Başkanlığının aldığı tedbirlerle, üretim yıldan yıla artmaktadır.

TÜRKİYE SELÇUKLULARI;

Oğuz Türklerinin Üçoklu Kınık Boyuna mensup Selçuklu hükümdar âilesinden Süleymân Şah tarafından Anadolu'da kurulan bir devlet. Malazgirt Zaferiyle Anadolu kapılarını Türklere açan mücâhid Sultan Muhammed Alparslan, muhârebeye katılan kumandan ve Türkmen reislerine Anadolu'yu Türkleştirme ve İslâmlaştırma vazîfesini verdi. Bunlardan Kutalmışoğlu Süleymân Şah, Selçuk Beyin oğlu Arslan Yabgu'nun torunu olup, Anadolu'daki fetih harekâtından sonra Antakya'dan Anadolu'ya girdi. 1074 senesinde Konya ve havâlisini mahallî Rum despotlarından alarak, fetihlere devamla İznik önlerine geldi. 1075 senesinde İznik'i fethederek, emrindeki kuvvetlerin merkezi yaptı. Böylece Türkiye Selçuklu Devletinin temeli atılmış oldu.

Süleymân Şâh, Bizans'ın merkezî ve mahallî tekfurlukları arasındaki çekişmelerden faydalanarak, bölgede hâkimiyetini kuvvetlendirdi. İznik'te yeni bir Türk devletinin kurulması, Anadolu'ya gelen Türkmenlerin birleşmesini temin edip, doğudaki Müslüman Türklerin büyük topluluklar hâlinde bölgeye gelmelerine sebep oldu. Bölgede Türk nüfûsunun artarak devletin kuvvetlenmesiyle; Bizans'ın kötü idâresi, bitmek bilmeyen iç harpler ve isyânlar sebebiyle perişân olan yerli halk da, Süleymân Şahın idâresinde huzur ve sükûna kavuştu. Bu sâyede Türkiye Selçuklu Devleti sağlam bir temele oturdu. Küfür karanlığından, İslâm nûrunun aydınlığında hürriyet ve adâlete kavuşan yerli halk, kısa zamanda seve seveMüslüman oldu. Çeşitli gâyelerle bölgeye gelen Türkmenleri emrinde birleştiren Kutalmışoğlu Süleymân Şah, Anadolu'da birlik ve hâkimiyetini kuvvetlendirmek, Fırat boylarında ve Kilikya taraflarında toplanmaya çalışan Ermeni gruplarına mâni olmak için harekete geçti. 1082 senesinde Çukurova'ya giden Süleymân Şah; Adana, Tarsus ve Misis dâhil bütün bölgeyi zaptetti.

1084'te Hıristiyanlardan Antakya'yı aldı. 1086'da Suriye Selçuklu Meliki Tutuş'la yaptığı muhârebede mağlup oldu ve savaş meydanında vefât etti. Oğulları, Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın yanına gönderildi (Bkz. Süleymân Şah). Devlet bir müddet Süleymân Şahın İznik'te vekil bıraktığı Ebü'l-Kâsım tarafından idâre edildi.

Selçuklu Sultanı Melikşah'ın 1092'de vefâtından sonra İran'dan kaçarak gelen Kılıç Arslan İznik'te merâsimle karşılanıp, Türkiye Selçuklu tahtına çıkarıldı.

Birinci Kılıç Arslan tahta çıkar çıkmaz, devleti yeniden teşkilâtlandırdı. İznik'i mâmur bir hâle getirdi. İçte otoriteyi sağladıktan sonra hemen gazâ ve akınlara başladı. Marmara sâhillerine yerleşmeye uğraşan Bizanslıları bu bölgeden çıkardı. Batıyı emniyete aldıktan sonra doğuya yöneldi ve 1096 senesinde Malatya'yı kuşattı. Fakat bu sırada Haçlıların Batı Anadolu'ya girmesi üzerine, Kılıç arslan muhâsarayı kaldırıp sür'atle geri döndü.

Avrupa'daki meşhur imparator, kral, prens derebey ve şövalyelerin büyük bir taassupla katıldıkları Haçlı Seferlerinin ilki 1096-1099 seneleri arasında yapıldı. Birinci Kılıç Arslan, Haçlıları vur-kaç taktiğiyle imhâ etti. Ancak İznik elden çıktığı için Konya'yı pâyitaht yaptı. Bizans imparatoruyla antlaşma imzâladıktan sonra doğu fetihlerine başladı. 1103 senesinde Malatya'yı ele geçirdi. Daha sonra Musul'u da topraklarına kattı. Emir Çavlı, Artukoğlu İlgâzi ve Sûriye meliki Rıdvân'ın kuvvetleriyle Habur Nehri kenarında yaptığı muhârebede yenilerek nehre düşüp boğuldu (Bkz. Kılıç Arslan-I). Kılıç Arslan'ın büyük oğlu Musul Vâlisi Şehinşah, Emir Çavlı tarafından esir alınarak İsfehan'a götürüldü.

Kılıç Arslan'ın vefâtı ve oğlunun esâreti, Türkiye Selçuklularını çok sarstı. Düşmanları bunu fırsat bilerek ülke topraklarına saldırdılar. Bizanslılar, Batı Anadolu sâhillerini işgâle başladılar. Bu durum karşısında Türkler, İç Anadolu'ya doğru çekilmek zorunda kaldılar. 1110 senesinde esâretten kurtulan Şehinşah Konya'ya gelerek tahta geçti. Şehinşah'ın ve Kayseri emîri Hasan Beyin büyük gayretlerine rağmen, Bizanslıların zulmünden kaçan Batı Anadolu'daki Türklerin, Orta Anadolu yaylalarına çekilmesi durdurulamadı.

1116 senesinde Dânişmendliler, Sultan Şehinşah'ı tahttan indirip, ŞehzâdeMes'ûd'u sultan îlân ettiler. Sultan Mes'ûd, Dânişmendli tahakkümünden kurtulmaya, Bizanslıları Anadolu'dan atmaya ve birliği sağlamaya çalıştı. 1182 senesinde Batı Seferine çıktı. Bu seferden sonra da doğuya seferler düzenledi. Bizanslılar, Türklerin Batı Anadolu'da ilerlemelerini durdurmak için İmparator Manuel komutasında bir orduyla Konya üzerine yürüdüler. Bu tehlikeli durum üzerine Sultan Mes'ûd'un oğlu Kılıç Arslan, Aksaray'da bir ordu hazırlayarak, Konya önündeki Bizans ordusunun karşısına çıktı. Bizans ordusunu pusu ve taarruzlarla 1145 senesinde ağır bir mağlûbiyete uğrattı.

Bu sırada İkinci Haçlı Seferiyle Anadolu'ya giren Avrupalılar da Türk mücâhitlerinin kılıçları önünde duramadı. Selçuklu ordusu, Haçlılar karşısında büyük başarılar elde etti. Bu zaferler, istikrar ve yükselme devrini tekrar başlattı. Halka, adâletle muâmele etmesi sebebiyle, Hıristiyanların bir çoğu, Bizans yerine Türk idâresine bağlandı. Birçok eser inşâ ettiren Sultan Mes'ûd, kırk yıl saltanatta kaldıktan sonra 1115 senesinde vefât etti. Yerine oğlu İkinci Kılıç Arslan tahta çıktı. İkinci Kılıç Arslan babasının yolunda giderek, büyük hamleler yaptı. Anadolu'nun siyâsî birliğini kurmaya, ekonomik ve kültürel yükselişini sağlamaya çalıştı. Doğu Seferine çıkarak devletin hudutlarını Fırat Nehrine kadar genişletti. Bizanslılar ve yardımcı kuvvetlere karşı 1176 Miriokefalon (Düzbel/Karamukbeli) Meydan Muhârebesini kazanarak Anadolu'yu yurt edinen Türklerin bölgeden atılamayacağını ispatladı. Akıncılarını, Batı Anadolu'nun fethiyle vazifelendirdi. 1182 senesinde Uluborlu, Kütahya veEskişehir havâlileri fethedildi. Denizli ve Antalya muhâsara edildi. Dânişmend arâzisi ve Çukurova zaptedildi.

Kazanılan zafer ve muvaffakiyetlerle siyâsî birlik ve hudut emniyeti sağlandı. İktisâdî ve kültürel yükselme başladı. Bir süre sonra Kılıç Arslan, mücâdeleyle geçen uzun saltanat senelerindeki yorgunluğu ve ihtiyârlığını mâzeret gösterip istirâhate çekildi. Sâhip olduğu toprakların idâresini on bir oğlu arasında taksim etti. Kendisi Konya'da büyük sultan olarak kaldı. Oğullarının her biri bir vilâyette idâreyi ele aldılar. Bu sırada Selâhaddîn Eyyûbî'nin Kudüs'ü zaptetmesi Üçüncü Haçlı Seferinin başlamasına sebep oldu. Anadolu'dan geçmeye çalışan kalabalık Haçlı ordusu, Şehzâdelerin mukâvemetiyle karşılaştılar. Yaptıkları çete harpleriyle Haçlı ordusuna büyük zâyiat verdirdiler. Fakat çok kalabalık olan Haçlıların bir kısmı Filistin'e ulaştı. (Bkz. Haçlı Seferleri)

İkinci Kılıç Arslan 1192 senesinde Konya'da vefât etti (Bkz. Kılıç Arslan-II). Yerine büyük oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev geçti. Fakat kardeşleri onun iktidarını kabul etmeyince aralarında saltanat mücâdelesi başladı. Tokat Meliki Rükneddîn Süleymân Şah, 1196 senesinde Konya'yı zaptetti ve saltanatını îlân etti. Birliği sağladıktan sonra Bizans'ı tekrar senelik vergiye bağladı. İç mücâdelelerden faydalanarak hudut tecâvüzlerine başlayan Ermenileri cezâlandırdı. Gürcüler, Saltukluların zayıflamasından istifâde ederek, Erzurum'a kadar gelince, Doğu Seferine çıktı. 1201 senesinde Saltuklu Devletine son verdi. Artuklular ve Mengücüklerden aldığı yardımlaErzurum'dan Gürcistan

üzerine sefere çıktı. Sarıkamış yakınlarında Gürcü-Kıpçak ordusunun baskınına uğradı ve mağlup oldu. Tekrar GürcistanSeferine çıktıysa da yolda hastalanarak 6 Temmuz 1204 târihinde vefât etti. Konya'da Künbedhâne'ye defnedildi. Yerine oğlu Üçüncü Kılıç Arslan geçti. Fakat çok geçmeden Gıyâseddîn Keyhüsrev, Türkmen beylerinin dâvetiyle küçük yaştaki yeğeni Kılıç Arslan'ın yerine, tekrar Türkiye Selçukluları sultânı oldu.

Gıyâseddîn Keyhüsrev, devletin hudutlarını emniyete almak için Bizanslılar ve Ermenilerle mücâdele etti. Dördüncü Haçlı Seferiyle (1204) İstanbul, Lâtinlerin hâkimiyetine geçti. Bizans Hanedânı Anadolu'ya kaçıp İznik ve Trabzon'da iki devlet kurdu. Bizanslılar, Karadeniz sâhillerine yerleşerek ticâret yolunu kapattılar. Gıyâseddîn Keyhüsrev ticâret yolunu açmak için 1206 senesinde sefere çıktı. Bizanslıları bu bölgeden atarak, Karadeniz yolunu açtı. Ertesi sene Akdeniz sâhillerine inerek Antalya'yı fethetti. Bu sırada akıncı beyleri Batı Anadolu'da birçok yeri aldılar. Bu fetihler İznik Bizanslılarını telaşlandırdı. Bizans ordusu ile 1211 senesinde Alaşehir'de yapılan muhârebede Selçuklu ordusu büyük zafer kazandı. Muhârebe bittikten sonra Gıyâseddîn Keyhüsrev, meydanı dolaşırken bir düşman askeri tarafından şehit edildi. Yerine oğlu İzzeddîn Keykâvus geçti.

İzzeddîn Keykâvus saltanatının ilk yıllarında taht mücâdelesini hâlletti. Daha çok iktisâdî meselelere memleketin îmârına ve kültür faâliyetlerine önem verdi. Kervansaray, câmi ve medreseler inşâ ettirdi. Verem hastalığına yakalanan İzzeddîn Keykâvus 1220 senesinde Viranşehir'de vefât etti. Sivas'ta inşâ ettirdiği Dârüşşifâ'nın yanındaki türbesine defnolundu. Yerine kardeşi Alâeddîn Keykubâd geçti.

Sultan Alâeddîn Keykubâd zamânı, Türkiye Selçuklularının en kudretli, en müreffeh ve en parlak devri olarak geçti. Anadolu'nun emniyeti için başta Konya, Kayseri ve Sivas olmak üzere şehirleri surlarla tahkim ettirdi. Moğol tehlikesine karşı hudutlarda tedbir aldı. Bu işleri sırasında fetihlere de devâm etti. Askerî ve ticârî ehemmiyeti büyük olan Kolonoras Kalesini muhâsara altına adı. 1221 senesinde kaleyi fethetti. Buraya, Sultanın ismine nispetle Alâiye denildi. Moğol tehlikesine karşı tahkim ve askerî tedbirler yanında diplomatik yola da başvurdu. Moğol Ögedey Kaana elçi gönderip sulh yaptı. Alâeddîn Keykubâd, saltanatı zamânında Türkiye Selçuklu Devletini Moğol istilâ ve zulmünden korudu. Alâeddîn Keykubâd, 1 Haziran 1237 târihinde Kayseri'de vefât etti. Yerine İzzeddîn Kılıç Arslan'ı veliahd tâyin etmesine rağmen büyük oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev tahta geçti. (Bkz. Alâeddîn Keykubâd-I)

İkinci Gıyâseddîn Keyhüsrev (1237-1246) Moğollara (Temmuz 1243) Kösedağ'da yenilince, devletin yıkımı başladı. Kösedağ bozgunundan, Anadolu Selçuklu Devletinin yıkılışına kadar olan devrede (1243-1308), Selçukluları büsbütün sindirmek için, Moğol faaliyet ve zulmü devam etti. 1259'da Kızılırmak hudut olmak üzere devletin ikiye ayrılması, 1262'de Karamanlıların isyan ederek Konya üzerine yürümeleri, 1276'da Moğollara karşı Hatıroğlu isyânı, 1277'de Mısır Memlûk Sultanı Baybars'ın Hatıroğlu'nu desteklemek için Anadolu'ya girip, Kayseri'ye kadar gelmesi, Karamanoğlu Mehmed Beyin 1277'de Konya'da yeni bir Sultanı tahta çıkarma teşebbüsüyle, Cimri hâdisesi gibi çeşitli siyâsî, iktisâdî ve sosyal çalkantılar meydana geldi. Anadolu Selçuklu Devletinin çöküşü başlayınca, Moğol zorbalığının önüne geçmek için Türk beyleri ve Anadolu ahâlisinin yer yer mücâdelesi görüldü. Çökmekte olan Anadolu Selçuklu Devletinin yıkıntıları üzerinde çeşitli Oğuz boyları, Türkmen beyleri ve kumandanlar, beylikler kurmaya başladı. Bu beyliklerden, Bizans hududunda kurulan Osmanlı Beyliğinin Batı Hıristiyan âlemine karşı açık fütûhat cephesiyle diğerlerinden farklı stratejik mevkide bulunması, o istikâmette süratle genişleme imkânı bulduğu gibi, dar ve sıkışık beyliklerin reisleri yerine göre dostça, bâzan baskı yaparak bütün Anadolu'yu kendi idâresinde toplamasını, 20. yüzyılın başlarına kadar üç kıtaya hâkim olmasını sağladı. (Bkz. Osmanlı Devleti)

Türkiye Selçuklu Devleti arâzisi üzerinde Moğollar, Haçlı istilâ harekâtı neticesi gibi korkunç katliam, yıkım ve dehşet saçıcı hâdiseler bırakarak, bölgeyi işgâl ettiler. Moğol istilâsıyla Türkiye Selçuklu Devleti, 14. yüzyılın başında yıkıldı. Anadolu Moğol kontrolüne girdiyse de, 14. yüzyıldan sonra bölgede Osmanlı hâkimiyeti başlayıp, Haçlılar ve Moğolların açtığı yaraları kapamaya çalıştı.

Türkiye Selçuklularını Oğuzların Üç Oklar kolunun Kınık Boyuna mensup Selçuklular kurup idâre ettiler. Devlet teşkilâtı sağlam bir esâsa sâhipti. Türkiye Selçukluları; Karahanlı, Büyük Selçuklu ve Abbâsîlerin yanında diğer Türk ve İslâm devletlerinin teşkilâtlarından da geniş ölçüde faydalandılar. Bunları mükemmel bir şekilde kendi bünyelerine uydurdular. Sultanlar, devletin idâresinde hissedilen ihtiyaçlara göre teşkilâtlarını genişlettiler ve zaman zaman da yenileme yollarına gittiler. Devletin, hânedân âzâları arasında taksim edilmesinin; bölünmeye ve saltanat mücâdelesine sebep olduğu görüldü. İkinci Kılıç Arslan'dan sonra merkeziyetçilik geliştirildi.

Devlet, önceki Türk hâkimiyetlerinde olduğu gibi hânedânın müşterek mes'ûliyeti altındaydı. Devleti idâre eden hükümdârın ise, hânedân mensubu olması şarttı. İsimleri Türkçe ve İslâmî idi. Ayrıca halîfe ve âlimler tarafından künye ve lakablar verilirdi. Tahta yeni çıkan sultanlar, halîfeye hükümdârlıklarını tasdik ettirirler, adlarına para bastırır ve hutbe okuturlardı. Muhârebelerde veya herhangi bir gezide hâkimiyet alâmeti olarak sultanların başları üstünde atlastan veya altın işlemeli kadifeden yapılmış bir

çetr (şemsiye) tutulur, dâimâ yanında hazır bulunan kös, sultanın kapısında günde beş defâ növbet çalardı. Vilâyetlerdeki meliklerin günde üç növbet çaldırma hakları vardı. Sultanlar, haftanın muayyen günlerinde devlet erkânını ve emirleri, huzuruna kabul eder ve onların görüşlerini alırlardı. Sultan; iktâların tevzii, kâdı (hâkim)ların tâyini, devlete bağlı beylik ve sultanların başına geçenlerin tâyinini tasdik eder, hükûmete karşı işlenen cürümlerle meşgul yüksek mahkemeye de başkanlık ederdi. Devletin mutlak sûretle idâresi, birinci derecede sultana âit olmakla birlikte, bizzat kendisi, mevcut kânunlara uyardı. Sultan, adâlet mekanizmasının sıhhatli olması için, haftada iki gün halkın derdini dinlerdi.

Sultanlar sarayda otururdu. Sarayda; Hacibü'l-Hüccab, Üstâdüddâr, Silahdâr, Emîr-i Alem, Câmedâr, Şarabdâr (meşrubatçı), Taştâr veya Âbdâr, Emîr-i Çaşnigîr, Emîr-i Ahur, Emir-i Şikâr, Emir-i Devât, Emir-i Mahfil, Serheng-Nedim, Musahip vazife yapardı. Bunlar, sultanın en emniyetli adamları arasından seçilir ve bu vazifelerden her birinin emrinde askerî kıt'alar bulunurdu.

Ordu; Gulâmân-ı saray, hassa ordusu, hânedâna mensup meliklerin kuvvetleri, Türkmen kuvvetleri, tâbi kuvvetler, ücretli askerler ve donanmadan müteşekkildi. Ordunun ve idârenin esâsını, mahallinde çiftçilerin ödediği vergilerle beslenen Türk iktâ askerleri teşkil ederdi. Orduda dînî vazifeleri görmek ve gazâ rûhunu canlı tutmak maksadıyla âlim, derviş ve mutasavvıflar bulunurdu. Silâh olarak, ok, yay, kılıç, kargı, çomak, gürz, mızrak, topuz, nacak, mancınık, merdiven, seyyar kule kullanılırdı. Ordudaki birlikler muhtelif bayrak, tuğ ve alem taşırlardı.

Türkiye Selçuklularında şer'î dâvâlara her şehirde bulunan kâdılar bakardı. Konya'da oturan baş kâdıya Kâdı'l-kudât denirdi. Bu kâdılar, tereke, hayrat işleri ve vakıfların idâresine bakarlardı. Selçuklularda örfî dâvâlara bakan mahkemeler de bulunurdu. Bu mahkemeler, âsâyiş, devlet emirlerine itâatsizlik ve siyâsî suçlar gibi dâvâlara bakardı. Bu örfî mahkemelerin başında emîr-i dâd bulunurdu. Kâdıların verdikleri hükme müdâhale edilemezdi. Ancak yanlış verilen bir hüküm olursa, diğer kâdılar tarafından altı imzâlanarak sultana arz edilirdi. Kâdıların yüksek medrese tahsili görmüş, İslâm ahlâkıyla ahlâklanmış olması şarttı. Müftîler, Hanefî mezhebine göre fetvâ verirlerdi. Ehl-i sünnet îtikâdında olan halkın çoğu Hanefî, bir kısmı Şâfiî ve pek azı da diğer iki hak mezhebden idi.

Türkiye Selçukluları sultanları kültür ve medeniyet hizmeti için ilme ve âlimlere kıymet verdiler. Bir ilim ocağı olan medreselerde eğitim ve öğretim ücretsizdi. Vakıf gelirleri, onların geçimini temin ederdi. Medreselerde İslâm ilimlerinden; ilm-i tefsîr, ilm-i üsûl-i hadîs, ilm-i hadîs, ilm-i usûl-i kelâm, ilm-i kelâm, ilm-i usûl-i fıkıh, ilm-i fıkıh, ilm-i tasavvuf yanında, matematik, astronomi, tıp ve felsefe gibi fen bilgileri de öğretilirdi. Umûmiyetle, medresenin yanında dârüşşifâ denilen hastahâne, câmi, kütüphâne, zâviye, kervansaray, imâret de bulunurdu. Bunlar da birer, ilim ve irfân yuvasıydı. İslâm ülkelerinden birçok âlim, Anadolu'daki ilim yuvalarına gelip ders verdiler. Başta sultan olmak üzere devlet adamlarından ve ahâliden iyi muâmele gördüler. Türkiye Selçuklu Devletini, ilim ve irfân yuvası hâline getiren kıymetli İslâm âlimlerinin arasında; Şihâbüddîn-i Sühreverdî, Necmeddîn-i Râzî, Şeyh-i Ekber Muhyiddîn-i Arabî, Ahmed Fakîh, Mevlânâ Celâleddîn, Muhammed Rûmî, Hâcı Bektaş-ı Velî, Sadreddîn-i Konevî, Safiyyeddîn Muhammed Urmevî, Sirâcüddîn Mahmûd Urmevî, İzzeddîn Urmevî, Celâleddîn Habîb, Sâdeddîn-i Fergânî, Fahreddîn Irakî, Kâdı Burhâneddîn, Kutbeddîn-i Şîrâzî, Ahî Evren, Evhadüddîn Ebû Hâmid Kirmânî, Şems-i Tebrîzî, Muhammed Behâüddîn Veled, Seyyid Burhâneddîn Muhakkık Tirmizî, Şeyh Hüsâmeddîn Çelebi, Mevlânâ Muhyiddîn Kayserî, Şeyh Edebâlî, İbn-i Türkmânî, İbrâhim-i Hemedânî, Cemâleddîn-i Aksarâyî gibi devrin en seçkin âlimleri vardı.

Âlimlerin ders verip, eser yazdıkları müesseselerin en meşhurları şunlardır: Konya'da: Karatay Medresesi, Atabekiyye Medresesi, Akşehir Medresesi, İnce Minâre Dâr-ül-huffâzı, Sırçalı Medrese, Altunaba Medresesi, Dâr-üş-şifâ-ı Alâî; Kayseri'de: Sâhibiyye Medresesi, Sirâceddîn Medresesi, Şifâiyye Gıyâsiyye Medresesi, Hunat Hâtun Medresesi; Aksaray'da: Zinciriyye Medresesi; Sivas'ta: Dâr-üş-şifâ, Gök Medrese, Çifte Minâre Medresesi, Burûciye Medresesi; Erzurum'da: Yâkutiye Medresesi, Çifte Minâre Medresesi.

Anadolu'da Türkmenler, Türkçe konuşup, sözlü ve yazılı edebiyât eserleri meydana getirdiler. Dînî ve bâzı edebî eserlerde Arapça ve Farsça kullanılırdı. Halkın büyük çoğunluğu Türkçe konuşurdu. Daha sonraları Türkçe, edebiyât dili hâlini aldı. Ahmed Fakîh, Hoca Dehhânî, Hoca Mes'ûd, Yûnus Emre, Türkçe şiirler söyleyip yazdılar. Yûnus Emre, şiirdeki büyük kudreti ve tasavvuf aşkıyla Türkçenin en güzel, en iyi örneklerini verdi. Göçebeler arasında **Oğuznâme** ve **Dede Korkud** destanlarıyla gâziler arasında çok rağbet bulan **Dânişmendnâme** ve **Battalnâme** bu devirde sözlü edebiyâttan yazılı edebiyâta intikâl etti. Celâleddîn-i Rûmî ve oğlu Sultan Veled, insanlara doğru yolu gösteren ve nasîhat veren eserlerini Farsça yanında Türkçeyle de yazdılar.

Türkiye Selçukluları, Anadolu'yu Müslüman ve gayri müslim kavimler arasında bir köprü hâline getirdiler. Dünyâ ticâret yollarını açıp, tedbirler aldılar. Ticârî münâsebetleri zorlaştıran engelleri kaldırıp, ülkenin birçok yerinde kervansaraylar yaptırdılar. Yolcuların buralarda, hayvanları ile birlikte

üç gün ücretsiz kalma ve yemek yeme hakları vardı. Buralara gelen, müslim ve gayri müslim, zengin-fakir, hür-köle bütün misâfirlere aynı yemek verilmesi ve eşit muâmele yapılması esastı. Kervansaraylar ve hanlar bir külliye hâlinde olup, hepsinin câmi ve kütüphânesi vardı.

Türkiye Selçukluları Sultanları

	Tahta Geçişi
Kutalmışoğlu Süleymân Şah	1076
Ebü'l-Kâsım'ın nâibliği	1086
Birinci Kılıç Arslan	1092
Fetret Devri	1107-1110
Şehinşah (Melikşah)	1110
Birinci Rükneddîn Mes'ûd	1116
İkinci Kılıç Arslan	1155
Birinci Gıyâseddîn Keyhüsrev (Birinci hük.)	1192
Rükneddîn Süleymân Şah	1196
Üçüncü Kılıç Arslan	1204
Birinci Gıyâseddîn Keyhüsrev (İkinci hük.)	1205
Birinci İzzeddîn Keykâvus	1211
Birinci Alâeddîn Keykubâd	1220
İkinci Gıyâseddîn Keyhüsrev	1237
İkinci İzzeddîn Keykâvus	1246
Ortak İktidar	1249-1254
Birinci Keykâvus	1254
Dördüncü Kılıç Arslan (Ülkenin bir bölümünde)	1257
Üçüncü Gıyâseddîn Keyhüsrev	1266
İkinci Gıyâseddîn Mes'ûd (Birinci hük.)	1284
Saltanat mücâdelesi	1296-1298
Üçüncü Alâeddîn Keykubâd	1298
İkinci Gıyâseddîn Mes'ûd (İkinci hük.)	1302
Beşinci Kılıç Arslan	1310
Moğol Vâlisi Timurtaş'ın Türkiye Selçukluları saltanatına son vermesi	1318

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ (TBMM);

Türk milletinin hâkimiyet, yâni sâhipliğini temsil eden her türlü yasama yetkisine sâhip meclis. En yüksek kamu gücü olan TBMM bütün yetkilerini Anayasa'dan alır. 7 Kasım 1982'de halk oyu (referandum) ile kabul edilen Türkiye Cumhûriyeti Anayasası'na göre, 450 milletvekilinden meydana gelir. Anayasanın ilk şeklinde 400 olan milletvekîli sayısı, 1987'de yapılan Anayasa değişikliğiyle, 1961 Anayasasında olduğu gibi 450 olarak belirlenmiştir.

Târihi: Birinci Meşrûtiyetin îlânından sonra, daha önce hazırlanıp îlân edilen **tâlimât-ı muvakkateye** (geçici tâlimâta) göre yapılan seçimler netîcesinde ilk meclis 20 Mart 1877'de Meclis-i Umûmi-yi Millî adıyla toplanmıştır. **Kânûn-i Esâsiye** (Anayasaya) göre Meclis-i Umûmî pâdişâh tarafından tâyin edilen 40 üyelik bir Âyân Meclisiyle, her 50.000 kişi için bir üye olmak üzere halk tarafından seçilen Meclis-i Meb'ûsandan meydana geliyordu. Yasama kuvvetinin yürütüldüğü ilk Meclis-i Umûmîde 69'u Müslüman, 46'sı gayri müslim 115 kişi halk tarafından, 40 yerine 26'sı tâyin edilen Âyân Meclisinde üyelerin % 56'sı okuma-yazma bilmiyordu.

Meclisteki milletvekillerinin durumları, ilk günden îtibâren azınlıkların devlet kurmaları için yaptıkları mücâdeleler, verimsiz çalışmalar meclisten arzu edilen faydayı ortaya koyamamıştı. Bunun üzerine 1876 **Kânûn-i Esâsî'**nin kendisine verdiği hakka dayanarak Sultân Abdülhamîd Han meclisi tâtil

etmişti (28 Haziran 1877). Tatil oluncaya kadar meclis elli altı toplantı yapmış, bundan sonra İkinci Meşrûtiyetin îlânına kadar meclis bir daha toplanamamıştı.

1908 yılında İkinci Meşrûtiyetin îlânından sonra yapılan seçimlerde İttihât Terakkî Partisi mecliste çoğunluğu sağladı. Birinci Dünyâ Harbinden sonra meclis feshedilinceye kadar açık kaldı.

Yeni Türk Devletinin ilk meclisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920'de açıldı. Bu mecliste 20 Ocak 1921 günü ilk **Anayasa,** daha sonra 1924 **Teşkilât-ı Esâsiye** kabul edildi. 27 Mayıs 1960 yılında yapılan ihtilâlle **1924 Anayasası** kaldırılarak **1961 Anayasası** kabul edilmiştir. Bu anayasaya göre meclis, Senato ve Millet Meclisinden meydana geliyordu.

12 Eylül 1980 târihindeki askerî müdâhaleyle **1961 Anayasası** kaldırılmış, **1982 Anayasası,** 7 Kasım 1982 târihinde halk oyuna sunularak kabul edilmiştir. 1982 Anayasası tek meclis sistemini getirmiş, Senato kaldırılmıştır.

TBMM'nin görev ve yetkileri: Kânun koymak, değiştirmek ve kaldırmaktır. Bakanlar Kurulunu ve bakanları denetlemek, Bakanlar Kuruluna belli konularda kânun hükmünde kararnâme çıkarmak yetkisi vermek, bütçe ve hesap kânun tasarılarını görüşmek ve kabul etmek. Para basılmasına ve savaş îlânına karar vermek, Milletlerarası antlaşmaları uygun bulmak. Genel ve özel af îlânına, mahkemelerce verilip kesinleşen ölüm cezâlarının infâzına karar vermek. Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin vermek.

TBMM'nin kuruluşu: Türkiye Büyük Millet Meclisi, millet tarafından genel oyla seçilen 450 milletvekilinden meydana gelir. Seçimler 5 yılda bir yapılır. Meclis bu beş yıllık süre dolmadan seçimin yenilenmesinde karar verebileceği gibi, Anayasada belirtilen şartlar altında Cumhurbaşkanınca verilecek karâra göre de seçimler yenilenebilir. Süresi biten milletvekilleri yeniden seçilebilir. Yenilenmesine karar verilen meclisin yetkileri, yeni meclisin seçilmesine kadar devâm eder.

Otuz yaşını dolduran her Türk seçilme şartlarını taşıyorsa, milletvekili olabilir. Türkiye'de oturup Türk vatandaşı olmayanların milletvekili seçilebilmelerine imkân yoktur. Bundan başka milletvekili seçilmesine engel olabilecek başka şartlar da vardır. Bunların başında ilkokul diploması olmamak (**1961 Anayasası**na göre, okuma-yazma bilmek yeterli oluyordu), askerlik hizmetlerini yapmamış olmak, ağır hapis cezâsıyla kesin hüküm giymiş bulunmak gelir. Bir de hâkim ve savcılar, yüksek yargı organları mensupları, yüksek öğretim kurulu üyeleri, kamu kurumu ve kuruluşların me'mur statüsündeki görevlileri, yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri, silahlı kuvvetler mensupları. Bunlar görevlerinden çekilmedikçe aday olamazlar, milletvekili seçilemezler (Anayasa m.76).

TBMM üyeleri: Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, seçildikleri bölgeyi veya kendilerini seçenleri değil, bütün milleti temsil ederler. TBMM üyeleri, meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden, mecliste ileri sürdükleri düşüncelerinden, meclis tarafından başka bir karar alınmadıkça, bunları meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan sorumlu tutulamazlar. Seçimlerden önce veya sonra suç işlediği ileri sürülen bir milletvekili, meclis kararı olmadıkça tutuklanamaz, sorguya çekilemez ve yargılanamaz.

TBMM'nin faaliyetleri: TBMM her yıl Eylül ayının ilk günü kendiliğinden toplanır. Meclis bir yasama yılında en çok üç ay tâtil yapabilir. Ara verme veya tâtil sırasında, doğrudan doğruya veya Bakanlar Kurulunun isteği üzerine, Cumhurbaşkanınca toplantıya çağrılır. Meclis Başkanı da, ya doğrudan doğruya veya üyelerin beşte birinin yazılı isteği üzerine, meclisi toplantıya çağırır. Araverme veya tâtil sırasında toplanan TBMM'de öncelikle bu toplantıyı gerektiren konu görüşülmeden ara verme veya tâtile devâm edilmez.

TBMM, çalışmalarını, kendi yaptığı içtüzük hükümlerine göre yürütür. Başka bir hüküm yoksa, TBMM, üye tam sayısının en az üçte biriyle toplanır. Toplantıya katılanların salt çoğunluğu ile karar verir. Ancak karar yeter sayısı hiçbir şekilde üye tam sayısının dörtte birinin bir fazlasından az olamaz.

Bakanlar Kurulu üyeleri TBMM'nin katılamadıkları oturumlarında kendileri yerine oy kullanmak üzere bir bakana yetki verebilirler. Ancak bir bakan kendi oyu ile ancak iki oy kullanabilir. TBMM genel kurulundaki görüşmeler açıktır. Tutanak dergisinde de tam olarak yayınlanır. Oturumun gizli yapılmasına meclis karar alabilir. O zaman görüşmeler gizli yapılır.

TBMM'de Millet Meclisi, Cumhûriyet Senatosu, Temsilciler Meclisi ve Danışma Meclisine başkanlık yapmış olanların listesi:

TBMM Başkanları

M. Kemal Atatürk.....24 Nisan 1920-29 Ekim 1923

Ali Fethi Okyar..... 1 Kasım 1923-22 Kasım 1924

Kazım Özalp .....26 Kasım 1924-1 Mart 1935

M. Abdülhalık Renda ..... 1 Mart 1935-5 Ağustos 1946

Kazım Karabekir .....5 Ağustos 1946-26 Ocak 1948

Ali Fuad Cebesoy ..... 30 Ocak 1948-1 Kasım 1948

Şükrü Saraçoğlu .....1 Kasım 1948-22 Mayıs 1950

Refik Koraltan .....22 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960

Millet Meclisi Başkanları

Fuat Sirmen..... 1 Kasım 1961-22 Ekim 1965

Ferruh Bozbeyli ..... 22 Ekim 1965-1 Kasım 1970

Sabit Osman Avcı .....26 Kasım 1970-24 ekim 1973

Kemal Güven.....18 Aralık 1973-17 Haziran 1977

Cahit Karakaş ..... 17 Kasım 1977-12 Eylül 1980

Necmettin Karaduman..... 4 Aralık 1983-24 Aralık 1987

YıldırımAkbulut .....24 Aralık 1987-9 Kasım 1989

Kaya Erdem..... 23 Kasım 1989-1 Kasım 1991

HüsameddinCindoruk .....14 Kasım 1991 -

Cumhûriyet Senatosu Başkanları

Suat Hayri Ürgüplü ..... 28 Ekim 1961-1 Kasım 1963

Enver Aka ..... 1 Kasım 1963-1 Kasım 1965

İ. Şevki Atasagun .....2 Aralık 1965-19 Kasım 1970

Tekin Arıburun..... 19 Kasım 1970-14 Haziran 1977

Sırrı Atalay..... 16 Haziran 1977-6 Kasım 1979

İ. Sabri Çağlayangil ..... 6 Kasım 1979-12 Eylül 1980

Temsilciler Meclisi Başkanı

Kazım Orbay ..... 9 Ocak 1961-26 Ekim 1961

Danışma Meclisi Başkanı

Sadi Irmak .....27 Ekim 1981 - 5 Aralık 1983

TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB);

Alm. *Verein der Türkischen Kammer und Börsen,* **Fr.** *Union Turque des Chambres et des Bourses,* **İng.** *Türkish Union of Chambers and stock Exchanges.* Türkiye Ticâret, Sanâyi, Deniz Ticâret Odaları ve Ticâret Borsalarının birleşmesiyle, özel kanunla kurulmuş, tüzel kişiliğe sâhip, kamu kurumu niteliğinde meslekî üst kuruluş.

Mart 1950 târih ve 5590 sayılı kânunda belirtilen esaslara göre, o târihte mevcut olan oda ve borsaların yetkilileri Şubat 1952'de bir araya gelerek teşkil ettikleri genel kurulla Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği resmen kuruldu. Kuruluşun yapısıyla ilgili olarak 1981, 1986 ve 1988'de yeni kanûnî düzenlemeler yapıldı. Odalar ve borsalar arasındaki birlik ve dayanışmayı sağlamak ve bunların genel meslek çıkarlarına uygun olarak gelişmelerine yardımcı olmak gâyesiyle kurulan, birlik, ekonomik durumla ilgili raporlar hazırlar, hükûmet tarafından verilen vazîfeleri yürütür, TBMM Komisyonları ve bakanlıklarca istenen bilgi ve görüşleri verir, oda ve borsaların kendi aralarında veya bir oda ile bir borsa arasında çıkan anlaşmazlıkları çözmeye çalışır, Milletlerarası Ticâret Odasının (ICC) Türkiye Milli Komitesini teşkil deer ve çalıştırır, yabancı ticâret ve sanâyi odalarının vekillik, temsilcilik ve muhabirliğini yapar, milletlerarası meslekî toplantılara katılır, millî ve milletlerarası sergi ve fuarlara katılır. **Türkiye Ticâret Sicili Gazetesi**'ni de çıkaran Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Organize Sanâyi bölgeleri kurar veya kurulmuş olanlara katılır, gerektiğinde yurtdışında temsilcilikler ve irtibat büroları kurar. Devlet Plânlama Teşkilâtının (DPT) çeşitli komisyonlarında devamlı olarak temsilci bulundurur, Millî Prodüktivite Merkezi, Türk Standartları Enstitüsü, İhrâcâtı Geliştirme Merkezi, Basın İlân Kurumu, TÜBİTAK, OYAK, Türkiye Sanâyi Sevk ve İdâre Enstitüsü, İşletme İktisâdî Enstitüsü gibi

kuruluşların faaliyetlerine de katılır.

Ayrıca TC Merkez Bankası, Umûmî Mağazalar TAŞ, Aspilsan, İstanbul Dünya Ticâret Merkezi, Mersin ve Antalya serbest bölgelerinde iştirakleri vardır. İktisâdî Kalkınma Vakfı, İktisâdî Araştırmalar Vakfı, Türk Tanıtma Vakfı gibi Vakıfların faaliyetlerinde de etkilidir.

Bünyesinde 150 ticâret ve sanâyi odası, 60 ticâret odası, 11 sanâyi odası, 2 deniz ticâret odası ve 66 ticâret borsası bulunan Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinin toplam üye sayısı 650-700.000 civârındadır. Günlük **Türkiye Ticâret Sicili Gazetesi**, haftalık **Türkiye İktisat Gazetesi**, aylık **Uluslararası Ticâret Odası Türkiye Millî Komitesi Bülteni**, Üç aylık **Ekonomik Rapor** ile yıllık **İktisâdî Rapor** gibi süreli yayınlarla, tertiplenen toplantıların ve Seminerlerin raporlarını ve çeşitli araştırmaları kitap veya broşür olarak yayınlamaktadır.

TÜRKİYE RADYO VE TELEVİZYON KURUMU (TRT);

Devlet adına ülkenin çeşitli yerlerinde radyo ve televizyon verici istasyonları ve tesisleri kurmak, işletmek, yurt içinde ve yurt dışında eğitici ve eğlendirici yayınlar yapmak, yabancı ve milletlerarası radyo ve televizyon kuruluşlarıyla münâsebetleri sağlamak gâyesiyle kurulmuş, tüzel kişiliği olan tarafsız kamu kuruluşu.

Dünyâda radyo yayıncılığı 1920'li yıllarda başladı. Türkiye'de ise ilk radyo yayını 6 Mayıs 1927 târihinde yapıldı. Yabancı Ortaklı Türk Telsiz Telefon Anonim Şirketi adıyla kurulan bir özel şirket radyo yayıncılığını üstlendi. Bu şirkete verilen işletme yetkisiyle Ankara ve İstanbul'da telsiz telgraf istasyonları olarak 5'er kW gücünde vericiler kuruldu ve yayına geçildi.Radyo yayınları bu vericilerden yapıldı. Şirket tarafından sürdürülen bu radyo yayıncılığı 10 yıl devam etti. Verici gücünün arttırılmaması ve yayın kalitesinin düşük olması sebebiyle, hükûmet işletme yetkisini 1936'da şirketten alıp bir devlet kuruluşu olan PTT'ye verdi. BöyleceDevlet Radyoculuğu dönemine geçilmiş oldu. Ülke içinde uzun dalgadan yayın yapacak 120 kW gücünde bir vericiyle, kısa dalgadan yurt dışına yayın yapacak 20 kW gücünde iki vericinin yapımına başlandı. Bu vericiler 28 Ekim 1938'de yayına geçti. Bu târihte Ankara Radyosu resmen açıldı.

PTT 1938-1940 seneleri arasında vericilerin gücünü arttırmakla birlikte yayın kalitesini yükseltemedi. Radyo yayınlarının idâresi 1940'ta Matbuat Umum Müdürlüğüne bırakıldı. 1949'da orta dalga üzerinden yayın yapacak 150 kW gücündeki İstanbul vericisinin eklenmesiyle yayınların toplam gücü 300 kW'ye ulaştı. Radyo yayınları Türkiye'nin yüzde 25'inde dinlenebilir hâle geldi. 1950'de 100 kW gücünde İkinci bir kısa dalga vericisi yayına geçti. 1960'tan sonra Ankara, İstanbul, İzmir, Antalya, Gaziantep, Kars ve Van'da il radyoları yayına başladı. Ayrıca 1 kW gücündeki Erzurum, Diyarbakır ve İskenderun radyoları kuruldu.

1961 Anayasasında radyo ve televizyon yayınlarının idâresinin özerk ve tarafsız bir kamu iktisâdî kuruluşuna verilmesi hükmü yer aldı. Bu Anayasa uyarınca 1 Mayıs 1964 târih ve 359 sayılı kânunla Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT) kuruldu. İlk genel müdürlüğüne de yönetim kurulunca oybirliğiyle Adnan Öztrak seçildi. TRT kuruluşuyla birlikte dışa açılmaya da başladı. Avrupa Yayın Birliği EBU'nun 19-22 Haziran 1964'te Viyana'da yapılan genel kurul toplantısına ilk defâ TRT olarak katılındı. TRT aynı yıl 9 Ekimde Asya Yayın Birliği ABU'ya aktif üye oldu.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı döneminde (1963-67) radyo yayınlarının toplam verici gücü 527 kW'ye ulaştı. Böylece Türkiye'nin yaklaşık % 40'ında radyo yayınları dinlenebilir hâle geldi.

1967'de 100'er kW gücündeki Erzurum ve İzmir, 300'er kW gücündeki Mersin ve Diyarbakır vericilerinin yanı sıra 250 kW gücündeki yurtdışı kısa dalga vericisinin yayına geçmesiyle toplam verici gücü 727 kW'ye yükseldi. İkinci beş yıllık kalkınma plânı döneminde (1968-72) Antalya'da 600 kW gücünde bir bölge radyosu yayına başladı. İstanbul'da ülkenin hemen her yerinden dinlenebilecek 1200 kW gücündeki bir verici yayına geçti.

Radyo yayıncılığından sonra televizyon yayıncılığı husûsunda da çalışmalara başlayan TRT teknik personel alımına başladı, Yetiştirilmek üzere Almanya'ya personel gönderdi. AFC'nin bağışladığı teknik donanımla 5 kW gücündeki bir vericiyle 31 Ocak 1968 günü TRT Ankara Televizyonu deneme yayınlarına başladı. Böylece Türkiye'de televizyon yayıncılığında da ilk adım atılmış oldu. 1969 yılında İnsanın aya ilk ayak basışıyla ilgili olarak yayınlanan filim binlerce kişi tarafından merakla seyredildi. Bir müddet deneme niteliğinde yapılan televizyon yayınları İTÜ vericisinden ve PTT'nin radyolink bağlantısından faydalanılarak İstanbul'da da tâkip edilebildi.

İzmir Televizyonu 7 Eylül 1970, İstanbul Televizyonu 30 Ağustos 1971 târihinde yayına başladı. 1971'deki anayasa değişiklikleri sırasında TRT'nin özerkliği kaldırıldı. Kurum, tarafsız bir kamu iktisâdî kuruluşu olarak yeniden düzenlendi.

Bu doğrultuda Şubat 1972'de TRT Kânununda yapılan değişiklikle kurum siyâsî iktidara daha bağımlı hâle geldi. 1972 yılında TRT Eurovision bağlantısına katıldı. 1973 yılında Türkiye-İtalya millî maçı ilk defâ Eurovision aracılığıyla naklen yayınlandı.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı döneminde (1973-1977) radyo yayınlarının toplam verici gücü 4635 kW'ye yükseldi. Böylece, radyo yayınları Türkiye nüfûsunun % 87,5'ine ülke alanında % 79'una ulaşabilir hâle geldi. 1974 senesinde merkez, bölge ve il radyolarının birleştirilmesiyle TRT 1, TRT 2 ve TRT3 radyoları teşkil edildi. Televizyon verici sayısı da arttırıldı. 1977 senesi sonunda toplanan televizyon verici gücü 1417 kW'ye, verici sayısı ise 26'sı ana verici olmak üzere 58'e ulaştı. Böylece televizyon yayınları ülke alanının % 60'ında seyredilebilir duruma geldi.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı döneminde (1979-83) FM(Frekans Modülasyon) radyolarının geliştirilmesine ağırlık verildi. Bu dönemin sonunda TRT 1 ve TRT 2'nin toplam verici istasyon sayısı 14'e; verici gücü 4578 kW'ye ulaştı. TRT 3 adıyla yayın yapan FM vericilerinin sayısı ise 27'ye; toplam güçleri de 960 kW'ye yükseldi. TRT'nin yurt dışına yayın yapan radyo verici gücü 1750 kW'ye; verici sayısı 5'e çıktı. 1982'de kademeli olarak renkli televizyon yayını başlatıldı. 1983 senesi sonuna kadar televizyon verici gücü altı kat artarak 1935 kW'ye verici sayısı ise 34'ü ana verici olmak üzere 199'a yükseldi. Böylece televizyon yayınları ülke alanının % 80'inde, nüfûsun % 91'i tarafından tâkip edilebilir duruma geldi. 1 Temmuz 1984'te tamâmen renkli televizyon yayınına geçildi.

1982 anayasasında yer alan hükümler doğrultusunda çıkarılan yeni **Türkiye Radyo ve Televizyon Kânunu** 1984 senesi başında yürürlüğe girdi. Yalnız TRT'yi değil, diğer radyo ve televizyon yayınları ile öteki bütün elektronik yayınları da düzenlemeyi hedef alan kânunla TRT dışında bir üst kurul olan Radyo ve Televizyon Yüksek Kurulu teşkil edildi. Toplam 12 üyeden meydana gelen bu kurulun üyelerinin sekizinin Cumhurbaşkanı, dördünün de hükûmet tarafından tâyin edilmesi öngörülüyordu. Görünüşte radyo ve televizyon yayınlarını siyâsî iktidarların denetiminden korumayı hedefleyen bu düzenlemeye rağmen, hükûmetlerin yayınlardaki ağırlığı büyük tenkitlere sebep olmaktadır.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı (1985-89) doğrultusunda Ekim 1986'da televizyon yayınlarına ikinci bir kanal olan TV 2 eklendi. 1987'de "İntelsat" uydusundan kirâlanan TV 1 ve TV 2 programlarının uydu yoluyla bütün Türkiye'yi içine alması sağlandı. Eylül 1988'de FMvericilerinden dördüncü kanal radyo yayını başlatıldı ve TRT radyoları Radyo 1, Radyo 2, Radyo 3, Radyo 4 adlarıyla yeniden düzenlendi. Ekim 1989'da üçüncü televizyon kanalı TV 3 ve Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) sahasına giren 14 ile yönelik yayın yapan GAP TV yayına geçti. Şubat 1990'da Avrupa'daki Türk işçilerine yönelik yayın yapmak üzere TRT-INT (AVRASYA) adıyla bir televizyon kanalı daha kuruldu. Temmuz 1990'da örgün ve yaygın eğitim ağırlıklı programlara ayrılan TV 4 kanalı yayına başladı. TRT Temmuz 1990'da turizme hizmet gâyesiyle Antalya'da kurulan stüdyolardan, Antalya, İzmir, Denizli, Kuşadası, Nevşehir, İstanbul, Bodrum ve Marmaris vericilerinden İngilizce, Fransızca ve Almanca yayın yapan Turizm Radyosunu (Radyo 5) kurdu. Yayın alanına giren bölgenin sosyo-ekonomik ve kültürel özelliklerini dikkate alarak yayınlarını sürdüren bölge radyoları gerekli durumlarda günün belli saatlerinde Radyo 1 ile ortak yayın yapmaktadırlar. Diyarbakır, GAP, Erzurum ve Trabzon Çukurova, Antalya bölge radyoları bunlardandır.

GAP radyosu yayınını 300 kW Orta Dalga Diyarbakır, 600 kW Gaziantep, 600 kW Malatya ve uzun dalga 600 kW Van vericilerinden sürdürmektedir. Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan 22 il ve yaklaşık 12 milyon nüfus GAP Radyosu yayın sahası içindedir.

TRT'nin yurt dışına hitap eden 16 dilde yayın yapan Türkiye'nin Sesi Radyosu Türkçe yayınlarını üç posta hâlinde sürdürmektedir. Avrupa-Kuzeydoğu Amerika-Güneydoğu Asya'ya yayın yapan TSR I, Avrupa, Ortadoğu, Kuzey Afrika, Güneybatı ve Kuzeybatı Asya'ya yayın yapan TSR II, Balkanlara yönelik yayın yapan TSR III postaları yurt dışına yöneliktir.

Uydu yayınlarının Türkiye'den de yaygın biçimde tâkibine başlanması, televizyon yayınları üzerindeki TRT tekelinin kırılmasına yol açtı. PTT'nin uydu aracılığıyla alınan yayınları abonelere kabloyla aktarma gâyesiyle başlattığı deneme çalışmaları PTT ile TRT arasında kânûnî yetki çekişmesine sebep oldu. Henüz yeni bir kânûnî düzenleme olmamasına rağmen yayına başlayan TGRT, SHOW TV, InterSTAR,ÊTELE ON, KANAL 6, HBB, Flash TV, ATV, Samanyolu TV, Kanal-D gibi **Özel TV'**ler yayınlarını sürdürmektedir. Özel televizyonların yayın yapmaları yeni bir Anayasa değişikliğini ve bu doğrultuda kânûnî düzenlemeyi gerekli kılmıştır. 1993'te yapılan bir anayasa değişikliğiyle radyo TV yayınlarındaki devlet tekeli kaldırılmış, ancak kânun henüz çıkarılmamıştır (Mart-1994).

Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu yönetim kurulu, genel müdür, koordinasyon kurulu ve danışma kurulları organlarından meydana gelir. Yönetim Kurulu kurumun en yüksek karar ve İdâre organıdır. Genel Müdür, kurumun yürütme organının başıdır. Genel Müdür, Radyo ve Televizyon Yüksek Kurulunun teklif ettiği üç aday arasından Bakanlar Kurulu kararıyla tâyin edilir. Cumhurbaşkanınca

tasdik edilir. Kurumun dört genel müdür yardımcısı vardır.

Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumunun hizmet birimleri şunlardır: Haber Dâiresi Başkanlığı, Dış Yayınlar Dâiresi Başkanlığı, Yayın Plânlama, Koordinasyon ve Değerlendirme Dâiresi Başkanlığı, Müzik Dâiresi Başkanlığı, Reklam Dâiresi Başkanlığı, Televizyon Dâiresi Başkanlığı, Eğitim DâiresiBaşkanlığı, Sosyal İşler ve İç Hizmetler Dâiresi Başkanlığı.

Kurumun, taşra teşkilatı ise; İstanbul, İzmir, Trabzon, Erzurum, Diyarbakır, Çukurova, Antalya bölge müdürlükleri, Ankara radyosu müdürlüğü ve Ankara bölge vericiler müdürlüğünden ibârettir. TRT'nin Washington, Londra, Bonn, Roma, Paris, Viyana gibi önemli merkezlerde muhabirleri ve Kıbrıs'ta devamlı haber bürosu vardır.

TÜRKLER;

dünyânın en eski, asîl büyük devletler kurup, pekçok meşhur şahsiyetler yetiştiren medenî milletlerinden. Türkler, Nûh aleyhisselâmın oğullarından Yâfes'in Türk adlı oğlunun neslindendir.

Târihî şahıs, boy ve millet adlarının teşekkülüne göre Türk kelimesinin aslı **türümek** fiilinden gelmektedir. Bu fiilden yaratılmış kişi ve insan mânâsına **türük** ve nihâyet hece düşmesiyle **Türk** kelimesi ortaya çıkmıştır. Nitekim Anadolu'da bir kısım göçebeler de yürümekten "yürük" adını almışlardır. Türk kelimesi ayrıca çeşitli kaynaklarda; "töreli, töre sâhibi, olgun kimse, güçlü, kuvvetli, terk edilmiş, usta demirci ve deniz kıyısında oturan adam" mânâlarında kullanılmaktadır.

Coğrafi ad olarak Türkhia (Türkiye) tâbiriyse altıncı asırdaki Bizans kaynaklarında Orta Asya için kullanılmıştır. Dokuzuncu ve onuncu asırda Volga'dan Orta Asya'ya kadar olan sâhaya denilirdi. Bu da, Doğu ve Batı Türkiye olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Doğu Türkiye Hazarların, Batı Türkiye ise Türk asıllı Macarların ülkeleriydi. Memlûklerin ilk zamanlarında Mısır'a da Türkiye deniliyordu. Selçuklular zamânında on ikinci asırdan îtibâren Anadolu'ya Türkiye denilmeye başlandı. Türk kelimesini Türk Devletinin resmî adı olarak ilk defâ kullanan, mîlâdî yedi ve sekizinci yüzyıllarda hüküm süren (681-745) Göktürk Devletiydi.

Nûh aleyhisselâmın oğlu Yâfes mümin idi. Evladı çoğalınca, onlara reîs olmuştu. Hepsi, dedelerinin gösterdiği gibi Allahü teâlâya ibâdet ediyordu. Yâfes, nehirden geçerken boğulunca, Türk ismindeki küçük oğlu, babasının yerini tuttu. Gittikçe artan nesli Türk adıyla anıldı. Bu Türkler, ecdâdı gibi Müslüman, sabırlı ve çalışkan insanlardı. Zamanla çoğalarak Asya'ya yayıldılar. Türklerin başlarına geçen bâzı zâlim hükümdârlar, semâvî dîni bozarak, onları puta taptırmaya başladılar. Bugün Sibirya'da yaşayan Yâkutlar bunlardan olup, hâlâ puta tapmaktadırlar. Dinden uzaklaştıkça eski medeniyet ve ahlâklarını da kaybetmişlerdir.

Bilinen en eski Türk kavmi, Çinlilerin Hiong-nu dedikleri M.Ö. 3. asrın başından îtibâren târih sahnesinde görülen Hunlardır. Bu kavmin anayurdu, Tienşan'ın kuzey kesimiyle batıdaki Altay Dağları, Orta Urallar ve Hazar Denizinin kuzey hudutları içinde kalan vâdideydi. Şenyu denilen hükümdârlarının ordugâhı, Orhun Irmağı kıyısında bulunuyordu. Nüfus çoğalması ve fütûhat isteği gibi iki büyük sebeple yayılmaya başladılar ve Çin hudutlarına kadar olan bölgeyi ele geçirdiler.

İslâmiyetten önce Türk devletleri:

Türklerin kurduğu en eski devlet olan **Hunlar,** aynı zamanda Türk askerî teşkilât ve idâreciliğinin de kurucularıdır. Osmanlılar zamânı dâhil olmak üzere, bütün târih boyunca Türk teşkilâtının baş kâidesi olan sağ ve sol ikili nizâm, Hunlar tarafından kurulmuştur. Hun ordusu on bin, bin, yüz ve on kişilik gruplar hâlinde onlu sisteme göre teşkil edilmişti. Keçe çadırları içinde oturuyor ve besledikleri koyun, at ve sığır sürülerinden elde ettikleriyle geçiniyorlardı.

Hunlar, M.Ö. 3. asrın sonlarında, Sarı Irmağının kıvrım yaptığı alana gelerek, Çin içlerine doğru akınlara başladılar. Çinliler, bu Türk kavminin süvârileri karşısında tutunamayıp ağır mağlûbiyetlere uğradılar. Böylece Çin hâkimi olan Ti-şin Hânedânı Çin Seddini tamamlamaya çalıştı.

Türk kavimlerini toplayıp, imparatorluk hâlinde birleştiren ilk büyük Hun Hükümdarı Teoman Yabgu'dur (M.Ö. 220). O zamanlarda Türk hükümdarlarına "Yabgu" deniliyordu. Teoman Yabgu'dan sonra Hun tahtına oğlu Mete Yabgu geçti. Mete zamanında yapılan fetihlerle Hun İmparatorluğunun toprakları Hazar Denizinden Japon Denizine kadar uzadı. Bu topraklarda çeşitli Türk kavimlerinin yanısıra diğer Altaylı kavimler de yaşıyordu. Mete devri, Hun imparatorluğunun en parlak devri oldu (M.Ö. 209-174).

Mete'den sonra gelen Yabgular zamânında Çinlilerle ilişkiler arttı. Özellikle evlenme yoluyla Türk ve Çin hükümdar âileleri arasında yakınlıklar doğdu. Bu yakınlıklar ise Hunların iç işleri bakımından birçok karışıklıklara yolaçtı. Buna rağmen Hun İmparatorluğu M.Ö. 1. yüzyıla kadar üstünlüğünü devam ettirdi. Bu yüzyılda ise Türk beyleri arasında taht kavgaları gittikçe arttı. Çinliler de bu kavgalardan faydalanarak Türkleri zayıflatmayı bildiler. Neticede Hunlar Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrıldı.

Bunlara Güney ve Kuzey Hunları da denir. M.S. 3. yüzyılın başlarında başka bir Türk kavmi olan Siyerpiler Hunlarla iktidar mücâdelesine giriştiler. Sonunda Moğolların ve bâzı Türk boylarının da yardımıyla Hunların hâkimiyetine son verdiler. Büyük Hun İmparatorluğu târihte bilinen eski imparatorlukların en büyüğüydü.

Siyerpilerle yaptıkları savaşları kaybettikten ve Asya'daki Büyük Hun İmparatorluğu dağıldıktan sonra Hunların bir kısmı Dinyeper Nehriyle Aral Gölü doğusu arasındaki bölgeye yerleştiler ve dördüncü yüzyılın ortalarına kadar orada yaşadılar. Çin'den gelen Hun kütleleriyle çoğalan ve uzunca bir müddet sâkin bir hayat yaşamak sûretiyle güçleri artan bu Hunlar, iklim değişikliği ve geçim şartlarının bozulması sebebiyle bu târihten îtibâren Batıya göç etmeye başladılar. O târihlerde Karadeniz kuzeyindeki düzlükler bir Germen kavmi olan Gotların işgali altındaydı. Don-Dinyeper nehirleri arasında Doğu Gotları (Ostrogot), onun batısında ise, Batı Gotları (Vizigot) bulunuyordu. Daha batıda Transilvanya ve Galiçya'da Gipidler bugünkü Macaristan'da Tisa Nehri havalisinde Vandallar vardı. Hun Başbuğu Balamir'in idâresinde hayret edilecek bir hareket kabiliyeti ve gelişmiş bir süvâri taktiğiyle hareket eden Hunlar önce Doğu sonra da Batı Gotlarla karşılaştı. Yerlerinden kopan bu kavimler batıya doğru hızla akarak Roma İmparatorluğu topraklarını, Kuzey Karadeniz'den İspanya'ya kadar her tarafı alt üst ettiler. Böylece Avrupa'nın etnik manzarasını değiştiren ve târihte **Kavimler Göçü** denilen hâdise meydana geldi. Âni ve şiddetli Hun darbelerinin, beklenmedik şekilde ortaya çıkan Hun akıncı birliklerinin Doğu Avrupa kavimleri arasında uyandırdığı dehşet, batı dünyâsında büyük akisler yaptı. Hunlar aleyhine Lâtin ve Grek kaynaklarından inanılmaz rivâyet ve hikâyelerin çıkmasına ve yayılmasına sebep oldu.

Hunlar, 378 yılı baharında Tuna'yı geçtiler ve Romalılardan mukâvemet görmeksizin Trakya'ya kadar ilerlediler. Bu arada daha büyük bir Hun kütlesi Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya yöneldi. Bu ikinci akıncı kolu Güney Anadolu'dan Suriye'nin Akdeniz kıyılarına ve Kudüs'e kadar yıldırım hızıyla ilerledi. Sonbaharda aynı yoldan Âzerbaycan'a döndü. Batıda ise Balamir'in oğlu Ildız'ın komutasındaki Hun süvâri birlikleri Bizans İmparatorluğunu barışa zorladı. Ildız'dan sonra Hun tahtına geçen Karaton ve Rua zamanlarında da Bizanslılar Hunlara vergi ödedi. Rua'nın 434'te ölmesi üzerine devletin başına Attila geçti. Attila'nın döneminde Hunların hâkimiyeti Volga Nehrinin doğusundan bugünkü Fransa'ya kadar uzadı. İdâreleri altında çeşitli Türk boyları da dâhil olmak üzere kırk beş kavim yaşıyordu. Bunların çoğu şimdiki Avrupa milletlerinin dedeleridir. Bizans, Hunlara verdiği vergiyi üç katına çıkardı. Attila, 451'de Hıristiyan dünyâsının merkezini zaptetmek üzere 100.000 kişilik ordusuyla Roma önüne geldi. Ancak Attila'nın önünde diz çöken ve Roma'nın kendisine boyun eğdiğini bildiren papa, şehrin kurtarılmasını sağladı.

Attila'nın ölümünden sonra tahta çıkan oğulları İlek, Dengizik ve İrnek dönemlerinde Hun birliği parçalandı. Ayaklanan Germen kavimleriyle yapılan savaşlar Hunları yordu. Neticede Orta Avrupa'da tutunmanın zorluğunu gören İrnek, Hunların büyük kısmı ile Bizanstan geçiş müsâdesi alarak Karadeniz'in batı kıyılarına döndü. İrnek idâresindeki Hunların, önce güney Rusya düzlüklerinde görülen, sonra Balkanlarda ve Orta Avrupa'da birer devlet kuran Bulgarlarla Macarların teşekkülünde büyük rol oynadığı anlaşılmaktadır. Geleneklere göre **Bulgar Türk Devleti'**nin kurucusu Dulo Sülâlesiyle Macar kabilelerini Tuna boyuna getirerek orada yerleştiren Arpad Hânedanı İrnek'i ata tanımaktadırlar.

Hunların büyük kısmı Volga'dan batıya geçerken onlardan bir kısmı olduğu ileri sürülen **Ak Hunlar** 4. yüzyılda Batı Türkistan'a göçerek burada Ak Hun Devletini kurmuşlardı. Ak Hunlar, 441 senesinde Semerkand, Buhârâ ve Belh çevresini ele geçirerek, İran Sasânî Devletiyle komşu oldular. Bir süre sonra Horasan'a sefer düzenleyen Türkler, Sâsânî hükümdârı Şehinşâh Firûz'u mağlup ettiler. Ak Hunlar bu parlak zaferden sonra tam bir asır Türkistan ve Afganistan'ın kudretli hâkimi olarak hüküm sürdüler. Altıncı asrın başlarında Ak Hunlar ülkelerini Göktürklere bırakmak mecbûriyetinde kalarak onların tâbiiyyeti altına girdiler.

M.S. 3. yüzyıl başlarında Türklerin **Tabgaç Hânedanı** Kuzey Çin'de kudretli bir siyâsî teşekkül meydana getirerek Asya Hunlarının yerini aldı. Tabgaç hâkimiyeti hükümdar Kuei zamânında (385-409) Pekin'e kadar uzadı. Bu durum Tabgaçların Çin'le çok fazla yakınlık kurmalarına ve onların hayatlarına alışmalarına yol açtı. O kadar ki, bâzı Tabgaç yabguları Çinlilere hayranlıkları yüzünden kendi halklarını ve kültürlerini hor gördüler. Bu durum Tabgaçların Çin kültürü ve Çin kalabalığı içinde eriyip gitmelerine sebep oldu. Onların yerine dördüncü asrın sonunda iktidar Avar Hânedanının eline geçti.

Avar Türkleri önceleri Hun ve Tabgaç Hânedanlarının hâkimiyeti altında yaşıyorlardı. Tabgaç iktidarının zayıflamasıyla Orta Asya hâkimiyetini ele geçiren Avar Hânedanı, 4. yüzyıl sonundan 6. yüzyıl ortasına kadar devam etti. Avar Kağanları hem doğuda, hem batıda fetihler yapmışlar, esas olarak Çin'le uğraşmışlardır. Avar Devleti, Onabay Kağan zamânında Göktürklerin isyanı üzerine

yıkıldı (552). Göktürkler karşısında uğranılan başarısızlık üzerine Avar kütleleri batıya doğru çekildiler.

558 yılında Sabar hâkimiyetini yıkıp, Kafkaslara doğru ilerlediler. Buradaki İranlı Alanları hâkimiyetleri altına aldıktan sonra Bizans'a elçi göndererek yıllık vergi ve kendilerinin yerleşebilecekleri arâzi istediler. Bu arada Dalmaçya'da ve Balkanlarda geniş çaplı bir fütuhât hareketine giriştiler. Bizans İmparatoru Avar akınını durdurmak maksadıyla Aşağı Tuna havzasında, başta Antlar olmak üzere bâzı slav ülkelerinde bir set kurmaya çalıştı. Fakat 562'de bu engeli rahatlıkla aşan Avarlar Bizansla sınırdaş oldular. Avrupa içlerine geniş akınlarda bulundular. Bizans İmparatorunun vergi ödememesi üzerine Orta Karpatlara girdiler. 568'de Bugünkü Macaristan'ı tamâmen hâkimiyetleri altına aldılar. Böylece Orta Avrupa'da Büyük **Avar İmparatorluğu** kuruldu. Devletin sınırları Elbe Vâdisi ve Alp Dağlarından Don Nehrine kadar uzanıyordu.

Avar Hakanlığının 200 yıl kadar süren hâkimiyeti devrinde en mühim askerî teşebbüsleri, **İstanbul'u kuşatmalarıdır.** 619 ve 626 yıllarında iki defâ olmak üzere Sasânilerle ortak yapılan bu kuşatmalar çok şiddetli geçti. Surlar önünde çarpışmalar günlerce sürdü. Ancak Avar ordusu kuşatmadan, donanması olmadığı için bir netice alamadı. Güç şartlar altında çekilmek zorunda kaldı. Avarların, Bizans başşehrinde büyük heyecan uyandıran bilhassa ikinci harekâtı târihî bir takım hâtıralar da bıraktı. Avarların çekildiği gün Bizansta bayram îlân edildi ve kiliselerde âyinler asırlarca devam etti. Diğer taraftan İstanbul kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması Avar Hâkanlığının îtibârını sarstı. Tâbi kavimler baş kaldırmaya ve dağılmaya başladılar. Uzun mücâdeleler neticesinde, Balkanlar Bulgarlara, Tuna-Sava bölgesi Hırvat-Sloven gibi Islav kabilelerine, Bohemya sahası da Çeklerin atalarına terk edildi. Zayıflayıp küçülmesine rağmen Avar Hakanlığı yaklaşık 170 yıl daha varlığını korudu. Fakat 791'den îtibâren Frank İmparatorluğunun amansız hücumları sonunda tamâmen ortadan kalktı (805). Parçalanan Avar grupları Şarkî Macaristan ve Balkanlara dağılıp kısa zamanda Hıristiyanlaşarak ve dillerini unutarak yerli halk içinde eridi.

Türk sözünü ilk defâ resmî devlet adı olarak kullanan ve onu bütün bir millete ad vermek şerefini kazanan **Göktürk Kağanlığı** Doğu Sibirya'daki Yakut Türkleriyle batıdaki Oğur (Bulgar) Türklerinin bir kısmı dışındaki Türk asıllı bütün kütleleri kendi idârelerinde birleştirdiler.

Göktürklerin, târih sahnesine çıktıkları sıralarda Altay Dağlarının doğu eteklerinde toplu bir halde an'anevî sanatları olan demircilikle uğraştıkları ve Juan-juan Devletine silah imâl ettikleri bilinmektedir. 552'de Juan-Juan Devletinin çökmesi üzerine Göktürklerin boy beyi Uluğ Yabgu'nun oğlu Bumin ve İstemi Kağanlar Ötüken merkez olmak üzere devleti kurdular. Avar Kağanlığını yıktılar. Bumin Kağan, devletin doğu bölgesine, İstemi Kağan'da batı bölgesine hükümdar oldu.

Doğu Göktürkler siyâsî bakımdan hep Çin'le karşı karşıya geldiler. Çin'le sık sık savaşlar yapılıyor, sonra arası uzun sürmeyen barış dönemleri geliyordu. Doğu Göktürk Devletinin başına Bumin kağandan sonra sırasıyla İstemi Kağan, Kara Kağan, Muskan Kağan, Tapo Kağan, İşbara Kağan, Çur Bağa Kağan, Tulan Kağan, Bilge Tardu Kağan, Türe Kağan, Şipi Kağan, Çuluk Kağan ve Kara Kağan Göktürk tahtına geçtiler. Bu Göktürk kağanları da önceki Türk hükümdarları gibi Çinli prenseslerle evleniyorlardı. Çinliler ise zaman zaman gönderdikleri diplomatlar, zaman zaman da bu Çinli hâtunlar sâyesinde Göktürk ülkesinde siyâsî karışıklıklar ve parçalanmalar meydana getirebiliyordu. Nitekim Çinli İçing Hâtunla evlenen Kara Kağan onun tesirinde kalarak Çin'e savaş açtı (630). Yapılan savaşlardan birinde Kara Kağan esir düştü ve Türkler Çin hâkimiyetini tanımak zorunda kaldılar.

Göktürklerin en buhranlı döneminde açılan bu savaş Kara Kağan ve on binlerce Türk'ün esâreti ve devletin yıkılmasıyla neticelendi.

582'de Doğu Göktürk Hakanlığından kesin olarak ayrılan Ötüken, Batı Moğolistan, Aral Gölü havâlisi, Kaşgar, Mâverâünnehr ve Merv'e kadar Horasan sahaları üzerinde hâkim bulunan Batı Göktürk Kağanlığının hâkimiyeti de uzun sürmedi. Tardu Kağan'dan sonra ülke şehzadeler arasında taht kavgalarına sahne oldu. Nihâyet 630 yılı Doğu Göktürklerin olduğu gibi Batılıların da Çin hâkimiyeti altına girdiği bir devir oldu.

630-680 arasındaki 50 yıllık zaman Göktürklerin istiklallerini kaybettikleri bir matem devresi oldu. Her ne kadar Orta Asya'da millet olarak Türkler varlıklarını, dil, inanç ve geleneklerini muhâfaza etmişlerse de, müstakil bir devletten mahrumiyet Göktürkler için haysiyet kırıcı bir ıstırap kaynağıydı. Kitâbelerden anlaşıldığına göre Göktürkleri bu felâkete düşüren sebepler üç noktada toplanmaktadır:

1. Sonra gelen devlet adamlarının kötü idâresi: "Kağan bilge imiş, cesur imiş; buyrukları bilge imiş, cesur imiş. Beyleri de kavmi de iyi imiş, böylece ülkeyi tutup töreye göre tanzim etmişler. Sonra kardeşler, oğullar kağan olmuş, küçük kardeş büyük kardeş gibi olmadığı, oğul babası gibi olmadığı için bilgisiz kağanlar tahta oturmuşlar, buyrukları da bilgisiz fenâ imişler... Türk beyler, Türk adını atmışlar, Çin beylerinin adlarını almışlar, Çin hâkanına boyun eğmişler, elli yıl işlerini güçlerini ona vermişler."

2. Türk kavminin yanlış tutum ve davranışı: “Türk budunu... Sen aç olduğun zaman tokluğunu düşünemezsin, tok olduğun zaman açlık nedir bilmezsin. Bu sebeple hâkanın iyi sözlerine kulak vermedin, yurdundan ayrıldın, harap bitkin düştün. Müstakil hanlığına karşı kendin yanıldın. Doğuya gittin, batıya gittin, kutlu yurt Ötüken’i terk ederek gittiğin yerlerde ne yaptın? Su gibi kan akıttın. Kemiklerin dağlar gibi yığıldı. Türk budunu kendi hâkanını, bıraktı hüküm altına girdi. Hüküm altına giren Türk budunu öldü, mahvoldu.”

3. Çinlilerin bölücü ve yıkıcı propagandası: “Çin kavminin sözü tatlı, hediyesi güzel imiş. Tatlı sözü, güzel hediyesi uzak kavimleri yaklaştırır imiş. Sonra da fesat bilgisini orada yayarmış. İyi, bilge kişiyi yürütmez imiş. Onun tatlı sözüne ve güzel hediyesine kapılan çok Türk kavmi öldü.”

Millet kendisine de şöyle sesleniyordu: “Ülkeli bir kavim idim, şimdi ülkem nerede? Hakanlı bir kavimdim, hakanım nerede? Bu düşünceler içindeki Türk prensleri zaman zaman ihtilâl teşebbüslerinde bulundularsa da hepsi kanlı bir biçimde bastırıldı. Bu hareketler arasında en çok hayret verici olanı 639 yılında Kürşad’ın ihtilâl teşebbüsüdür. T’ang imparatorunun saray muhâfız kıtası subaylarından olan Göktürk prensi Kürşad, Türk Devletini ihya etmek için 39 arkadaşı ile gizlice anlaştı. Bâzı geceler şehirde dolaşmaya çıkan İmparator yakalanarak kaçırılacaktı. Fakat plânın tatbik edileceği gece ansızın patlayan fırtına yüzünden imparator saraydan çıkmadı. Kararın geciktirilmesini mahzurlu gören Kürşad ve arkadaşları bu defâ doğruca saraya yürüdüler. 40 Türk, sarayı ele geçirip başşehre hâkim olmayı düşünüyorlardı. Yüzlerce muhâfız telef edildiyse de dışarıdan sevk edilen orduyla başa çıkılamadı. Bunun üzerine saray ordularından seçme atları alarak Vey Irmağına doğru çekildiler. Ancak fırtına ve sel, köprüleri de yıkıp götürmüştü. Irmak kenarında Çin ordusuyla savaşa tutuşan Kürşad ve arkadaşları birer birer ecel şerbetini içerek bu dünyâdan göçtüler.

Kürşad liderliğindeki kırk yiğit başarısız kaldılarsa da Türk milletinin kalbinde sönmez bir istiklâl ateşini tutuşturdular. Onlardan sonra bu ateşle yanan Türkler her fırsatta baş kaldırdılar. Birkaç defâ daha başarısız ihtilal teşebbüsünden sonra, nihâyet 682 yılında Kutluğ Şad, etrâfına topladığı Türklerle istiklâlini îlân etti. Dağılmış boyları bir araya topladı. Bu sebeple İlteriş ünvânını aldı. Çinli bir prensesle değil bir Türk kızıyla evlendi. Bilge Han ve Kültigin adında iki oğlu oldu. Kutluğ ölünce yerine kardeşi Kapağan Han kağan oldu. 22 yıl saltanat süren Kapağan Kağanın ölümünden sonra memleket karışıklıklar içinde kaldı. Bunun üzerine İlteriş Kutluğ Kağanın oğulları Bilge Han ile Kültigin birleşerek idâreyi ele aldılar. Bilge Han kağan, Kültigin ise ordu kumandanı oldu. Böylece Türk târihinde ilk defâ iki kardeş devlet idâresinde birlikte hareket etmiş ve hiçbir kıskançlık duymadan birbirlerine yardım etmiş oluyorlardı. Bilge Kağan ile Kültigin iç ve dış bütün tehlike ve tehditleri ortadan kaldırdılar. Başkaldıran herkese boyun eğdirdiler. Ülkenin, milletin ve devletin birliği sağlandı.

Göktürkler devrinin en önemli eseri **Orhun Âbideleri’**dir. Göktürk yazısı ile yazılan üç âbide 725-735 seneleri arasında diktirilmiştir. Burada, Bilge Kağan ile kardeşi başkumandan Kültigin’in ve Bilge Kağanın kayınpederi olan Vezir Bilge Tonyukuk’un bir ara Çin esâretine düşen Türk Devletini yeniden kalkındırmak için yaptıkları gayretler anlatılır ve gelecek Türk nesillerinin bu tecrübelerden istifâdeleri istenir. Ayrıca istiklâl fikri verilir. 745’te Göktürklerin yıkılması üzerine, Uygur Hânedânı Büyük Türk Hâkanlığı tahtına geçti. **Uygurlar** devrinde Türkistan tamâmen Türkleşti ve İranlı unsurlar dillerini bırakarak eridi. Bir kısmı da batıya çekildi. 840’ta kuzeyden gelen Kırgızlar, Uygurları bugünkü Moğolistan’dan sürünce, Doğu Türkistan’a yerleştiler. İlk Uygur hâkânı olan Kutluğ Bilge Kül Kağan, atalarının inancındaydı.

Uygurlar devrinde Türklük bir din arayışı içine girdi. Aralarında; Maniheizm, Budizm, hattâ Hıristiyanlık yayıldı. Bu devirde Türkler, yerleşik medeniyete geçerek, Doğu Türkistan’da pekçok şehir kurdular ve kurulu şehirleri genişlettiler. Uygur alfâbesiyle binlerce eser tercüme edildi. Kâğıt ve matbaa kullandıkları için bâzı kitapları günümüze kadar ulaşan Uygurlar, bugünkü Moğolistan’ı kaybettikten sonra imparatorluk olmaktan çıktılar. Türkistan ve Kansu’da yaşayan bir Türk hânedânıyken 840’da Karahanlı hâkimiyetine girdiler.

468’den 965’e kadar diğer bir Türk kavmi olan **Hazarlar,** Kuzey Karadeniz ve Kafkasya’da kudretli, yüksek kültürlü bir hâkanlık kurdular. Bir kısmı Müslüman olan Hazarların kağan denen hâkanları daha çok Mûsevî dînine girdiler ve bu dîne giren yegâne Türk kitlesini teşkil ettiler.

Diğer taraftan Avarlardan sonra onuncu asırda **Peçenekler,** Balkanlar ve Karadeniz’in kuzeyinde kudretli bir devlet kurdular. Peçenekleri tâkiben, **Uzlar** ve **Kıpçaklar** Avrupa’ya yerleşerek, Balkanlarda bir müddet hâkimiyet sürdükten sonra Hıristiyan olup, Slavlaşarak Türklüklerini kaybettiler.

Sekizinci asırla 13. asır arasında yaşıyan en tanınmış Türk kavimleri; **Uygurlar, Kırgızlar, Kıpçaklar, Karluklar, Peçenekler** ve **Oğuzlardı. Uygurlar,** Göktürkler zamânında Altay Dağlarının kuzey doğusunda yaşıyorlardı. 745’te Göktürk Hanedânına son vererek kendi hânedânlıklarını kurdular. Göktürkler zamânında Baykal Gölü ile Yenisey arasındaki Sayan Dağları havâlisinde yaşıyan **Kırgızlar,** daha ziyâde mâvi gözlü ve sarışın idiler. Dokuzuncu ve onuncu asırda Müslüman tüccârlar

vâsıtasıyla İslâmiyeti kabul ettiler. **Kıpçaklar,** Büyük Kıymek kavminin en önemli koluydu. On birinci asrın ikinci yarısında Sirderya Irmağının kuzeyindeki bozkırın önemli kısmına hâkim oldular. Moğol istilâsı sırasında esir alınan genç Kıpçak Türkleri İslâm ülkelerine satılmıştır. Bunlar; Bağdat Abbâsî halîfeleri, Türkiye Selçukluları ve Eyyûbîlerin hassa ordularında hizmet etmişler ve 1250 yılında Mısır'da asırlarca devâm edecek olan Memlûk Devletini kurmuşlardır.

Karluklar, Göktürk imparatorluğuna dâhil en önemli Türk kavimlerinden birisiydi. Göktürkler zamânında Balkaş Gölünün doğu kıyıları ile Kara İrtiş Irmağı kıyılarında oturuyorlardı. Dokuzuncu asrın ortalarından 13. asra kadarCeyhun ve Tarım Irmağı ve Balkaş Gölü arasındaki Türk ülkelerini idâre eden **Karahanlı Hânedânı** Karluk kavmindendir. **Oğuzlar,** Türk câmiasının belkemiğini teşkil eden mühim ve en büyük koldur. Târihteki en büyük ve en muhteşem devletleri onlar kurdular. **Göktürkler, Selçuklular, Osmanlılar, Oğuzların** birer koluydu.

Eski Türklerde devlet teşkilâtı, kültür ve medeniyet:

Türk cemiyetinin temeli **Âile** idi. Âile daha çok anne, baba ve çocuklardan meydana geliyordu. Evlenen kız veya erkek, âilesinden kendi hissesine düşenleri alarak ayrı ev kurardı. Âileden sonraki en büyük sosyal birlik **Uruk** (sülâle) idi. Uruk veya soylar topluluğuna ise **Boy** denirdi. Boyların kendilerine âit, toprakları, başlarında boy beyleri bulunur, boy beyleriniyse âile ve uruk temsilcileri seçerdi.

Boylar birleşerek siyâsî bir birlik hâline gelirse buna **Budun** denirdi. Budunun başına geçen kimseye **Han** adı verilirdi. Birden fazla budun bir merkezden idâre edilirse buna **İl** denilmekteydi ki, bugünkü **Devlet** teriminin karşılığıdır.

Türklerin en belirgin özelliklerinden biri kuvvetli bir teşkilatçılık kâbiliyetine sâhip olmalarıdır. Yaşadıkları hayat da onları hürriyete, istiklale alıştırdığı için hiçbir zaman devletsiz olmamışlardır. Gerçekten Türklerin 2500 yıllık târihlerinde devletsiz kaldıkları, yâni istiklallerini kaybettikleri bir devre rastlanmaz. Dünyâda dâimâ bir veya birkaç Türk devleti bulunmuştur. Türklerde istiklâle verilen değer bâzı târihî kayıtlarda görülmektedir. M.Ö. 58'de cereyan eden bir hâdise dolayısıyla Çin yıllığı, Hun devlet meclisinde yapılan şu konuşmayı nakleder:

"Bizim için tâbiiyet yüz kızartıcıdır. Atalarımızdan toprakla birlikte devr aldığımız istiklâlimizi Çin ile uzlaşmak bahasına fedâ edemeyiz. Mücâdele edecek savaşçılarımız hâlâ mevcutken devletimizi korumalıyız".

Orhun kitâbelerindeyse istiklal elden gittikten sonra durum için: "Beğ olmağa layık oğlun kul, hatun olmaya layık kızın cariye" olduğundan yakınan Bilge Kağan Türk devlet ve istiklalinin devamlılığına inancını şu sözlerle ifâde etmiştir:

"Yukarıda gök çökmedikçe, aşağıda yer delinmedikçe Türk budununun ilini, töresini kim bozabilir."

Türk devletinin başında bulunan kimselere "Tanhu, Kağan, Han, Yabgu, İlteber" gibi çeşitli isimler verilmiştir. Bunların hükümdarlık âlemetleri "taht, otağ, tuğ, davul, sorguç" gibi şeylerdi. Hükümdar tuğunun tepesinde altından bir kurt başı bulunurdu. Hükümdar yaratanın inâyet ve yardımına mazhar olduğu sürece halkına iyi bakar, onu zenginlik ve adâlet içinde yaşatırdı. Bunu başaramayan kağandan yaratanın, kutu, yâni siyâsî iktidarı geri aldığı düşünülür ve ona karşı isyan etmek meşru sayılırdı. Hükümdarlar devlet işlerinde dâima büyük beylerden meydana gelen bir meclise danışırlar, onların râzı olmadıkları işi pek yapmazlardı. Danışma meclislerinde herkes sözünü açıkça söyler hükümdarı dahi istediği gibi tenkit edebilirdi. Çünkü meclis üyeleri, asıl kuvvetlerini temsil ettikleri zümrelerden alırlardı. Hükümdarın idâre selâhiyeti bâzı şartlarla tahdit edilmiştir. Bunların başında halkı doyurmak, giydirmek, toplamak, çoğaltmak ve huzura kavuşturmak gelir. **Kutadgu Bilig'**te: Halkın hükümdardan isteklerini a) İktisâdî istikrar, b) Âdil kânun, c) Asâyiş olarak sıraladıktan sonra; "Ey hükümdar sen halkın bu haklarını öde, sonra kendi hakkını iste." denilmektedir.

Hükümdarların eşlerine Katun (Hâtun) denirdi. Türk kağanları çoğunlukla Çinli veya diğer yabancı prenseslerle evleniyorlardı. Ancak bunlar daha çok siyâsî sebeplere dayanıyordu. Ancak oğulları hükümdar olacağı için ilk eşlerini Türk kızlarından seçmeye dikkat ederlerdi. Hâtunlar zaman zaman devlet işlerine karışırlar, hattâ kendi başlarına hükümdar bile olabilirlerdi. Ancak onların devlet işlerine karışmaları dâima şikâyet konusu olmuş ve çoğunlukla kötü sonuçlar vermiştir.

Kağanların oğulları devlet işlerine alışmak üzere tecrübeli devlet adamlarının yanlarında yetişirler, sonra devletin sağ veya sol kanadına vâli olurlardı. Bunlar han, şad, tigin ünvanları alırlardı.

Hükümdarın ve vâlilerin emirleri altında çeşitli görevler yapan devlet memurları vardı. Sivil idârede devlet meclisi üyeleri, buyruklar (nâzır, bakan), iç buyruklar (saray idâresine bakan) yanında inanç, tarkan, apa, boyla, yula, baga, ataman, tudun, yugruş, külüg, babacık vb. ünvanlarını taşıyan ve hiçbiri verâsete dayanmayan devlet büyükleri bulunurdu. Devletin dış siyâset işlerini idâre eden memuruna "tangucı", Osmanlılarda "tuğracı", hükümdarların başvezir durumundaki baş müşâvirlerine ise "aygucu"

denirdi.

Eski Türkler dâimi olarak şehirlerde yaşamadıkları için yerleri, sayıları belli bir orduları yoktu. Esâsen Türklerde herkes savaş sanatını bilir ve gerektiğinde hemen kendi beylerinin emrinde orduya katılırdı. Askerlik hizmetlerinden dolayı kimse devletten ücret almaz, savaş ganimetinden kendi hissesine düşeni götürürdü. En büyük askerî birlik 10.000 kişilik kuvvetti. Bu birliğe Tabgaçlar, Göktürkler ve Uygurlarda "tümen" adı veriliyordu. Tümenler binli, yüzlü ve onlu gruplara ayrılır ve bunların başlarına binbaşı, yüzbaşı, onbaşı denen komutanlar tayin edilirdi.

Ordular her çağın tekniğine göre en tesirli silahlarla donatılırdı. Meselâ başlıca silahları olan ok, yay ve kılıç, mızrak ve kargının yanında kumandanlarda neft atan yangın mermili mancınıklar, subaylarda görülmemiş savaş âletleri bulunuyordu. Savaşta düşmana en şiddetli darbeyi vuranlar okçu süvâri birlikleriydi. Bunlar yıldırım hızıyla düşman birliğine ok yağdırıp şaşkına çevirirler, sonra öbür birlikler düşmanı çevirerek imhâ ederlerdi. Savaş sırasında yarım ay biçiminde açılırlar merkezdekiler geri çekiliyormuş gibi görünür ve onları tâkip eden düşman, sol ve sağ kanatların kapanmasıyla çevrilmiş olurdu. Bu savaş usûlüne Türkler **kurt oyunu** adı verirlerdi. Türk ordularının en önemli özelliklerinden biri de disiplindi. Savaşta bir asker komutandan gelen emri eksiksiz yerine getirmekten başka birşey düşünmezdi.

Diğer taraftan etrafları dâima düşmanla çevrili bulunan Türklerin rahat ve emin olabilmeleri disiplinli bir şekilde birlik ve berâberlik içinde yaşamalarıyla mümkündü. Bu îtibârla Türk ülkelerinde nizam ve intizam sağlıyan töre herşeyden önce gelirdi. **Türk töresi** bugünkü gibi yazılı kânunlar hâlinde olmayıp örf ve âdet şeklinde çok sağlam olarak yerleşmişti. Her mevzuda törenin ne olduğunu küçükler büyüklerden öğrenerek ve yaşayarak yetişirlerdi. Gerek kağanın başkanlık ettiği siyâsî mahkemelerde, gerek öbür yargıcıların idâre ettiği normal mahkemelerde törenin hükümleri hiç şaşmadan uygulanırdı. Töreye hükümdar da karşı gelemezdi. Töreye muhâlif düşen kağanlar tahtlarından indirilir, hattâ îdâm edilirlerdi. Türk töresi oldukça sert ve kesin hükümler ihtivâ ederdi. Cezâları ağırdı. Ancak töre, Türk cemiyetinin belkemiğini teşkil ettiği için kimse bu cezâları haksız ve adâletsiz görmezdi. Zâten törenin dâima doğru ve adâletli olanı emrettiğini herkes baştan kabul ederdi. Öyle ki, Türk töresi milletin yüzlerce yıllık hayat tercübesinden süzülmüş kâidelerden ibâretti.

Eski Türklerin dinleri, hangi din üzere oldukları bugün hâlâ tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Eski Türklerden günümüze bu bilgileri ortaya çıkaracak yazılı metinlerin gelmemesi doğru veya yanlış pekçok değerlendirmelerin yapılmasına sebep olmaktadır. Meselâ Oğuz boylarında bir orgon/uğur kabul edilen kuşlar, **Totemcilik** olarak açıklanmıştır. Oysa Totemcilik sâdece bir hayvanı ata tanımaktan, yâni ona değer vermekten ibâret değildir. Bir inanç sistemi olarak onun ictimâî ve hukûkî cepheleri de vardır ki, sistemin yaşaması için bu şartların tamam olması gerekir. Bu bakımdan bunları eski Türklerde Totemcilik inancı ile izah etmek mümkün görünmemektedir.

Birçok târih kitabındaysa eski Türklerin Şaman dînine sâhip oldukları iddia edilmektedir. Aslında **Şamanlık** bir din olmayıp sonradan Türklerin dînine karışmış bir hurâfe durumundadır. Türkler, Tunguzca bir kelime olan "Şaman" yerine "kam" kullanırlardı. Kam tabiat-üstü kuvvetlerle temasa geçebilen insandır. Bunlar kendilerine göre bir takım usullerle trans hâline girer, yâni kendilerinden geçer ve normal insanların görüp işitmediği şeylerden haber verirlerdi. İslâmiyetten önce Arabistan'daki kâhinlere benzeyen bu kişiler yâni kam veya şamanlar din adamı olmaktan ziyâde birer kabîle büyücüsü durumundaydılar. Gelecekten haber verirler, hastaları iyileştirirler, ruhlar âleminde neler olup bittiği hakkında ileri geri konuşurlardı. Bu büyücülere olan inancı din gibi görmek de meseleyi içinden çıkılmaz hâle getirmektedir.

Bugün kesinlik kazanan bilgilere göre Türkler **Tengri (Tanrı)** dedikleri bir yaratıcıya inanmaktaydılar. Tanrının irâdesinin üstünlüğüne inanılır, her işte onun rızâsı düşünülürdü. Kazâ ve kadere inanırlar, Yaratan öyle istediği için bir işin öyle olduğunu kabul ederlerdi. Bu yaratıcıya Gök-Tanrı denildiği de olurdu. Bâzıları bu sebeple Tanrının gökyüzü olduğunu belirttiler. Oysa Orhun Kitâbelerinde; "Üstte mavi gök, altta yağız yer yarattıkta ikisi arasında insanoğlu yaratılmış" denilerek bunların mahluk oldukları belirtilmiştir. Yine onların "Tanrı yapar, Tanrı yaşar" inancına göre Tanrı mahluk değil yaratandır. Dolayısıyla Gök-tanrı meselesinin Gökyüzünü tanrı olarak kabul etmek değil olsa olsa yanlış bir inanışla Tanrının gökyüzünde, yâni üstte olduğunu kabul etmek gibi bir düşünceyle ortaya çıktığı kabul edilebilir. Nitekim bugün dahi çok yanlış ve söylenmesi çok tehlikeli olan; "Üstümüzde Allah var!" sözü bâzan kullanılmaktadır.

Diğer taraftan eski Türklerde ahlâki prensipler bakımından zinâ etmek, yalan söylemek, dedikodu yapmak, düşmanları bile olsa başka bir kimseyi aldatmak, zulüm etmek, hırsızlık yapmak gibi hususlar büyük suç olarak kabul edilip bunları yapanlar çok ağır cezâlarla cezâlandırılırlardı.

Yukarıda belirtilen temel îtikâdi ve amelî esaslar İslâmiyetle büyük bir benzerlik göstermektedir. Cenâb-ı Hakk'ın her kavme ve millete peygamber gönderdiği bilindiğine göre hazret-i Nûh'un oğlu

Yâfes'in evlâtları olan Türklere de peygamberler geldiği ve bunlara doğru yolu gösterdiği çok büyük ihtimal dâhilindedir. Ancak bu peygambere veya yol göstericiye Türklerin ne isim verdiği üzerinde durulmalıdır. Nitekim uçmak (Cennet), tamu (Cehennem), yükünç (secde, namaz), uluğ-gün (kıyâmet), yek (şeytan), yazuk (günah) ıstılahlarının her biri İslâmiyette de görülmektedir. Bu durumda Türklerin, sonradan zâlim hükümdarlar veya bozuk din adamları eliyle dinlerine hurâfeler, yanlış fikirler katıldığı anlaşılmaktadır. Göktürklerin ilk yıllarında **Budistler** onların ülkelerinde tapınaklar kurmaya ve taraftar toplamaya başladılar. Mukan Kağan'ın ölümü üzerine onun yerine geçen Taba Kağan (572-581) Budist rahiplerini ve onların tapınaklarını aziz kılmaya başlayınca beyleri bu işe karşı çıktı. Aynı şekilde Bilge Kağan, Tao dîninin ve Budizmin Türkler arasında yayılmasına göz yumunca Bilge Tonyukuk karşı gelerek, bu dinlerin Türk milletini uyuşturacağını belirtti ve engelledi.

İlk defâ Uygur Kağanı, Böğü Kağan (759-779) Tibet Seferi sırasında **Mani dînini** kabul etti ve halkı bu dîne çevirmeleri için yanında mani rahipleri getirdi. Uygur Devleti böylece resmen Mani dînine girdi. Daha sonra Uygurların bir kısmı Budist oldular. Avrupa'ya giden Türklerden Hazarlar Mûsevî dînine girdiler. Avrupa'daki diğer Türk kavimleriyse Hıristiyanlaşarak millî benliklerini kaybettiler.

Türklerin İslâmiyete girişi:

Peygamber efendimizin İslâmiyeti tebliğiyle birlikte dünyânın ücrâ köşesinde yaşayan küçük bir kavim, ilâhî bir tecellî sonucu yeni ve büyük bir millet hâline geldi. Meçhul, basit bir hayat süren ve hattâ aşağılanarak yaşayan insanlar hidâyete erince birdenbire târihin mümtaz kahraman, fâtih ve dâhileri oldular. Halîfe hazret-i Ömer, emrindeki bir avuç Müslüman gâzisiyle 641'de Suriye ve Mısır kıtalarını fethederek koca Doğu Roma'nın kanatlarını kırdı. 642'de Büyük Sâsânî İmparatorluğunu yıkarak Ceyhun kenarına ulaştı ve Türklerle temasa geldi. Ancak bu devrede İslâmın merkezinde hazret-i Ömer ve yerine geçen hazret-i Osman'ın şehit edilmeleri ve sonraki yıllarda başlayan iç mücâdeleler 8. yüzyıl başlarına kadar Türklerle İslâmların münâsebetlerini bir sınır komşuluğundan ileri götürmedi. Bâzı kaynaklarda hazret-i Muâviye döneminde Ubeydullah bin Ziyâd'ın Müslüman olan Türkleri Kufe'ye yerleştirdiği bildirilmektedir. Daha sonra Emevîler tarafından İslâm İmparatorluğunun bütün doğu bölgelerini içine alan Irak umûmî vâliliğine Haccac'ın getirilmesi ve bunun da Horasan'a devrin sayılı kumandanlarından Kuteybe bin Müslim'i tâyin etmesi (705), savaşları birdenbire alevlendirdi. Müslümanlar kısa zamanda Mâverâünnehr'e hâkim olduktan sonra Talas'a kadar akınlarda bulundular. Ancak Türgeş Kağanı Şulu Han idâresindeki Türkler 720 yılından îtibâren cephelerdeki hâkimiyeti ele alarak Emevî ordularını bozguna uğrattı. Böylece Emevîler döneminde Türkler karşısında başlangıçta başarıyla sürdürülen mücâdeleler neticede muvaffakiyetsizlikle son buldu. Ancak bu mücâdeleler Türklerin İslâmiyeti yakından tanımalarına ve tetkik etmelerine zemin hazırladı. Kısa bir süre sonra da Türklerin İslâmiyetin bayraktarı olarak dünyâ sahnesine çıkmasına vesile oldu.

Türklerin hiçbir baskı veya zor durumda kalmaksızın İslâmiyeti kabul etmeleri üç ana sebebe dayanmaktadır: Birincisi Türklerin inanç ve yaşayış sistemlerinin İslâmiyete çok yakın olması. Tek bir yaratıcıya îmân, âhiret ve rûhun ölmezliğine inanma ve yaratıcıya kurban sunma gibi temel inanışlar İslâmiyette de vardı. Buna zinâ, hırsızlık, gasp, adam öldürme, yalancılık ve koğuculuk gibi kötü huylar Türklerde olduğu gibi İslâm dîninde de şiddetle men ve yasak ediliyordu. Nihâyet, İslâmiyetteki cihad emri, Türkün alplik ve fütuhat görüşüne uygun düşüyordu. Bu gibi sebeplerle öncelikle Mâverâünnehr (Türkistan) bölgesinde yaşayan Göktürkler arasında İslâmiyet yayılmaya başladı. Türklerin İslâmiyetle şereflenmelerinin ikinci safhası da bu sırada gerçekleşmeye başladı. Daha kuzeyde ve batıda yer alan Müslüman olmayan Türkler bilhassa Türkistan'la ticârî faaliyetleri sırasında kendi dillerini konuşan ırkdaşlarının dînine daha çabuk ve kolaylıkla girdiler.

Türkistan Türkleri arasında İslâmiyetin bu ilk yayılışıyla diğer Türklerin başka yabancı dinlere girişi hemen hemen aynı devreye rastlar.

Doğuda Uygurlar Mani, kuzeyde Hazarlar Mûsevî ve batıda Tuna Bulgarları Hıristiyanlık dînine girerlerken Mâverâünnehr'deki Türkler arasında da İslâmiyet 8. asrın başından îtibâren yayılmaya başladı. Bu durumun diğer Türk ülkelerini de tesir ve câzibesi altına almaya başlaması Abbâsîler döneminde vukû buldu. Abbâsî sultanlarının Türklere karşı fevkalâde yakınlık göstermeleri bu faaliyetin daha da süratlenmesine sebep oldu. Halife El-Mansur (754-775) zamânından îtibâren Türkler, Arap ordularına asker olarak dâhil olmaya başladı. El-Me'mun döneminde (813-833) Türklerden husûsî muhâfız birlikleri teşkil olunmaya başlandı. Nihâyet halife Mu'tasım zamânında (833-842) halifelik ordusunun esâsını Türkler meydana getiriyordu. Türk ordusu için Samarra şehrini inşâ eden halife, sarayını ve pâyitahtını da buraya nakletti. Müellifler artık Türklerin, Araplarla aynı millet gibi olduklarını (İslâm milleti) ve Bizanslılar gibi müşrikler yanında gayri müslim Oğuzlarla bile harp ettiklerini yazmaktadır. Halife el-Mütevekkil zamânında (847-861) ise Abbâsî Devletinin en önde gelen üç şahsiyeti Türktü. Onuncu asrın ilk yarısında emîrül-ümerâlığa iki Türk kumandanı Beckem ve Tüzün getirilmişti. Türklerin Bağdât'ta idâreyi ele almaları üzerine uzak eyâletlerde bulunan Türk vâliler, müstakil birer hükümdâr gibi hareket etmeye başladılar. İlk Müslüman-Türk devletlerinden

bâzıları bu sûretle kuruldu. Bunlar arasında Mısır'daki Tûlûnoğulları Devleti (868-905), Ahmed bin Tûlûn isminde bir Türk kumandanı tarafından kurulmuştur. Ahmed bin Tûlûn, Dokuz Oğuz Türklerindendi. İbn-i Tûlûn, Mısır'ı birçok mîmârî eserle süslemiştir. Tûlûnlular Devleti, 905'te sona ermiş ve yerine az zaman sonra Tuğaçoğlu Mehmed'in kurduğu Türk İhşidîler Devleti ortaya çıkmıştır. (Bkz. Tûlûnoğulları, İhşidoğulları)

Ancak bu devletlerde idâreci zümrenin Türk olmasına karşılık esas kitle, yâni halk tabakası daha çok Mısırlılardan müteşekkildi.

İslâmiyetin devlet ve halk olarak Türkler arasında kabûlü ilk defâ **İtil (Volga) Bulgarları** arasında gerçekleşti. Batıya giden Tuna Bulgarları toplu olarak Hıristiyanlaşırken İtil boyu ve Kazan havâlisinde kalan asıl Büyük Bulgarlar bilhassa Türkistan'la olan ticârî münâsebetleriyle tanıma fırsatını buldukları İslâmiyeti severek kabul ettiler. Bulgar Hanı Almış, 920'de Bağdat halifesine müracaatla İslâmiyetin öğretilmesi ve kaleler inşâsı için kendilerine din ve ihtisas adamı gönderilmesini istedi. Halife Muktedir Billah tarafında gönderilen kalabalık bir elçi heyeti 922 Mayısında Bulgar memleketine geldi. Almış Han ve maiyeti elçilere fevkâlade bir hürmet ve kabul gösterdiler. Bu târihten îtibâren Bulgar memleketi Abbasî halifelerine bağlı bir Müslüman yurdu hâline geldi. Ülkede Abbâsî halifesi ve Bulgar Hanı nâmına sikkeler basılmakta, taş câmiler saraylar, kaleler ve diğer binâlar inşâ edilmekteydi. Bulgarlar Müslümanlığı kabul ettikten sonra, Türk-İslâm medeniyetinin kuzeybatısında en ileri bir ucu olmakla büyük bir değer kazandılar. Bulgar ülkesine gelen Abbasî elçilik heyeti içerisinde yer alan İbn-i Fadlan yazdığı seyâhatnâmesinde bu ülke insanlarının temiz, doğru, çalışkan ve samîmî bir Müslüman olduklarından bahsetmekte ve Bulgar ilinde gecelerin çok kısa olması dolayısıyla Türklerin "sabah namazını" kaçırmamak için bir ay geceleri uyumadıklarından bahsetmektedir. Bu sözler Türklerin İslâmiyeti ne derece kuvvetli bir îmânla kabul ettiklerini göstermektedir.

Müslüman Türk devletleri:

İtil Bulgarlarından sonra ilk Müslüman Türk devletleri **Karahanlılar, Gazneliler** ve **Selçuklular** idi. Karahanlılar 944 senesinde İslâmiyeti resmî din olarak kabul etti. Karahanlılar arasında İslâm dîninin yayıcısı Abdülkerim Satuk Buğra Hanın oğlu Mûsâ Baytaş oldu. Karahanlı hükümdarı 999 senesinde Abbâsî halîfesi tarafından İslâm hükümdârı olarak tanındı. Hâkânlığın sınırları Balasagun, Özkend ve havâlisine, Tarım havzasının batı kısmına, Balkaş Gölüne, Hindikuş, Karakurum dağları dolaylarına kadar yayıldı. Ülke, doğu ve batı diye ikiye ayrılmıştı. Doğu Karahanlılar 1090, Batı Karahanlılar ise 1089'da Selçuklulara bağlandılar. Karahanlılar devrinde 200.000 çadır Türk halkı İslâmiyeti kabul etmiştir. (Bkz. Karahanlılar)

962 senesinde Alptekin (Alb Tekin) adlı bir Türk kumandanı Afganistan'ın Gazne şehrini zaptederek Gazneliler Devletini kurdu. 977'de devletin başına Sebük Tekin geçti. Sebük Tekin, iyi bir devlet adamı, mâhir bir kumandandı. Bütün Afganistan ile Horasan ve İran'ın doğu kısımlarını idâresi altına aldı. Hindistan'a zaferle netîcelenen bir sefer düzenledi. Oğlu ve halefi olan Mahmûd, yalnız Gazneli Devletinin değil Türk târihinin de en büyük sîmâlarından biridir. Hindistan'a on yedi defâ sefer düzenleyerek büyük zaferler kazandı. Bu ülkede İslâmiyetin köklü şekilde yerleşip gelişmesinde önemli rol oynadı. Gazneli Mahmûd, aynı zamanda İran'ın orta eyâletleriyle Harezm topraklarını da ülkesine katarak zamânının en büyük hükümdârı oldu ve Abbâsî halîfesinden ilk defâ olarak, sultan ünvânını aldı. Gazneliler, 1040 senesinden sonra Selçuklulara tâbi oldular. 1186 senesinde de Gurlular tarafından tamâmen ortadan kaldırıldılar. (Bkz. Gazneliler)

Onuncu asrın ikinci yarısında Seyhun Nehri kıyısı ile bunun kuzeyinde yaşıyan Oğuzlar, Semerkand ve Buhâra taraflarına inmeye başlamışlardı. Buhâra taraflarına inen Oğuzların başında Kınık boyundan Selçuk Beyin oğulları vardı. Selçuk Beyin torunlarından Tuğrul ve Çağrı beyler, çetin şartlar içinde Selçuklu Devletini kurdular. Tuğrul Bey, 1064 senesinde vefât ettiği zaman, kurduğu devletin sınırları Ceyhun'dan Fırat'a kadar uzanıyordu. Yerine geçen Alparslan (Alb Arslan), 1071'de Malazgirt Ovasında Bizanslıları mağlup ederek Anadolu'nun Türk ülkesi olmasını sağladı. Bu zaferden sonra Anadolu'nun fethine Kutalmış Beyin oğulları memur edildiler. Kutalmışoğlu Süleymân Şah, büyük zaferler kazanarak Üsküdar'a kadar geldi ve İznik'i hükûmet merkezi yaparak Türkiye Selçuklu Devletini kurdu. Süleymân Şahtan sonra Birinci Kılıç Arslan, Birinci Mes'ûd ve İkinci Kılıç Arslan Türkiye Selçuklu Devletinin başına geçerek, Türk milletine büyük hizmetler verdiler. On üçüncü asırda Moğol istilâsı, İran, Horasan ve Mâverâünnehr taraflarında yaşayan âlim ve evliyânın hemen hepsinin Anadolu'ya gelmelerine sebep oldu. Bu istilâ Selçuklu Devletinin de ortadan kalkmasına sebep oldu. Fakat çok geçmeden yüksek yaylalarda yaşıyan Türkmen beyleri Anadolu'yu istilâcıların elinden kurtarmaya muvaffak oldular. Bu Türkmen beylerinden birisi de Osman Beydi. 1299'dan îtibâren gelişen Osmanlılar, mânevî yapısı ve teşkilâtı bakımından Selçuklu Türklüğünden devr aldığı birçok değerlerle cihânın en büyük devletlerinden birini kurmaya muvaffak olmuşlardır.

Söğüt'te kurulan Osmanlı Devleti, kısa zamanda Batı Anadolu'ya hâkim olarak 1356'da Rumeli'ye

ayak bastı. Bu geçiş çok mütevâzi başlamakla berâber, şiddetli Haçlı mukâbelesiyle karşılaşıldı. Fakat fevkalâde bir kudret ve üstün vasıflara sâhip olan Osmanlılar, Haçlıları 1363'te Edirne civârında Sırpsındığı mevkiiyle 1389'da Kosova ve 1396'da Niğbolu'da hezîmete uğrattılar. Böylece bu gâzi devlet Rumeli'de sağlam bir şekilde yerleşti. Bu arada Anadolu'da yapılan ilhaklarla da genişledi ve Malatya'ya kadar uzandı. Niğbolu Zaferi, Türk ilerleyişini durdurmanın mümkün olmadığını Hıristiyan Avrupalılara gösterdi. Hıristiyan Batı âlemine gâlip gelen Osmanlıların, doğuda Tîmûr Hana mağlup olması, Anadolu'daki birliği tekrar sarstı. Ancak fetret devrinde sarsıntı Rumeli'den daha çok Anadolu'da meydana geldi.

Fetret devrinden sonra devletin başına geçen ve ikinci kurucu olarak adlandırılan Çelebi Sultan Mehmed Han, Osmanlı Devletini tekrar canlandırdı. Oğlu Sultan İkinci Murâd Han, 1444'te Varna ve 1448'de İkinci Kosova Meydan Muhârebelerinde Haçlılara karşı yeni zaferler kazandı. Osmanlılar bu sûretle Anadolu'da Türk ve İslâmın maddî ve mânevî mîrâsını toplayarak, yeni bir fikir ve medeniyet sentezi kurdular.

Türk târihinde ilk defâ olarak, Osmanlıların merkezî bir devlet sistemi ile meydana çıkması büyük bir siyâsî yenilik oldu. Gerçekte Osmanlı Hânedânı, diğer Anadolu beyleri gibi millî örf ve geleneklerini muhâfaza ettiği hâlde, devletin taksim edilemez mukaddes bir varlık olduğunu kavramış, şehzâdelerin ve boy beylerinin siyâsî hâkimiyete ortak olmalarına imkân vermemiş ve bu sâyede merkeziyetçi, sağlam, istikrârlı bir devlet ortaya çıkarmayı başarmıştı. Fâtih Sultan Mehmed Han, Anadolu beylerinin ve kendi içinde gelişen devleti sarsıcı hânedânların geriye kalanlarını bertaraf ederek merkeziyetçi otoriteyi daha da sağlamlaştırdı. Dâimâ devlet birliği şuûruna ve nizâm-ı âlem mefkûresine bağlanan Osmanlı inancı bakımından, Sultan İkinci Bâyezîd Hanın; "Osmanlı Devleti öyle başı örtülü nâmuslu bir gelindir ki, iki kişinin talebine tahammül edemez." sözü çok yerinde ve pek önemlidir.

İslâm birliğini sağlamak ve Anadolu'dan Şiî-Safevî propagandasını kaldırmak isteyen Yavuz Sultan Selim Han, Şah İsmâil üzerine sefer düzenledi. Şah İsmâil'i saf dışı bıraktıktan sonra yıldırım süratiyle Mısır ordularını 1516 Mercidabık ve 1517 Ridâniye Zaferleriyle mağlup etti. Bu zaferlerden sonra bütün Arap ülkeleri Yavuz'un hâkimiyeti altına girdi. Bu durum üzerine Mekke ve Medîne emîri mukaddes şehirlerin anahtarlarını Sâhib-ül-Haremeyn ünvânıyla Yavuz Sultan Selim Hana teslim etti. Fakat o, bu ünvânı kabul etmeyip; "Benim için, o mübârek makâmların hizmetçisi olmaktan daha büyük şeref olamaz. Bana Hâdim-ül-Haremeyn deyin!" demiştir. Yıldırım süratiyle kıtaların fethini sekiz senelik saltanatına sıkıştıran bu büyük fâtihin, cihân hâkimiyeti teşebbüsüne ve Avrupa'yı fethe kararlı olması tabiîydi. Fakat ecel onun dünyâyı tek ve yüksek nizâma kavuşturmasına fırsat vermedi.

Sultan Birinci Süleymân Hanın yarım asır süren saltanatı, Türk ve Osmanlı cihân sulhü dâvâsının en yüksek ve kudretli devrini teşkil eder. Zamânında Türk ordusu 1526'da mutlak bir zafer kazandı ve Orta Avrupa yolu Türklere açıldı. Artık Osmanlı ordusu Orta Avrupa'yı çiğniyor, Viyana'yı geride bırakarak Gratz, Merburg, Gûnis gibi birçok Alman şehrini fethediyordu.

On altıncı asrın sonlarıyla 17. asırda Osmanlı siyâsî kudreti gibi ictimâî nizâmı da kuvvetini devâm ettirmiştir. Devlet; liyâkat, ahlâk, maddî ve mânevî disiplin ve çalışma üzerine kurulmuştu. Osmanlıda, şahsî meziyet ve kâbiliyetten başka hiçbir şeye kıymet verilmezdi. Herkes liyâkat, bilgi, ahlâk ve seciyesine göre bir mevkiye tâyin edilirdi. Ahlâksız, bilgisiz ve tembeller hiçbir zaman yüksek mevkîlere çıkamazlardı. Osmanlıların muvaffakiyeti ve bütün dünyâya hâkim olmalarının hikmeti buydu.

On yedinci asrın ikinci yarısından sonra devletin siyâsî ve askerî kudretinde zaaf başlamış, idârî ve ilmî müesseselerde bozukluklar meydana çıkmış, bunun netîcesinde gerileme başlamıştır. Anadolu'da çıkan ve memleketi harap ve perişân eden kızılbaş teşvikli Celâlî ayaklanmalarını bastırmak için çok büyük gayretler sarf etmek ve uzun seneler uğraşmak îcâp etmişti. Amerika'nın keşfiyle götürülen Afrikalı köleler, nice zulümlerle Avrupalı zâlimler için bol bol gümüş çıkardılar. Avrupa yoluyla Osmanlı ülkesine de bol miktarda giren gümüş, fiyatları altüst etti. Gümüş olan Osmanlı akçesinin değeri düştü. Devletin düştüğü zor durumdan kurtarılması için zaman zaman hükümdâr ve devlet adamlarının giriştikleri teşebbüsler, müspet netîceler verdiyse de, bilhassa yeniçerilerin çıkardıkları isyânlar bunların devamlılığını baltaladı.

Türkler, 17. asırda da Avrupa'ya medeniyet verici durumdayken, 18. asırdan îtibâren alıcı olmaya ve iktibaslar yapmaya mecbûr bulunduklarını kabul etmişlerdir. On sekizinci asrın başlarından îtibâren tahta geçen pâdişâhların hemen hepsi bu gerilemenin farkına varmışlar, batıdan faydalanarak, ıslahat yapmak istemişlerdir. Sultan İkinci Mahmûd Han, yeni, düzenli bir ordu kurduğu gibi, hükûmet teşkilât ve usûllerinde değişiklik yapmıştır. Bu faydalı yenilik hareketleri yanında, siyâsî bakımdan birçok felâket vukû buldu. Fransız İnkılabının ortaya attığı milliyetçilik fikirlerinin Osmanlı ülkesinde ırkçılık şeklinde yayılması, dış tahrikli Sırp ve Yunan isyânları, Avrupa devletlerinin kendi çıkarları için hâdiselere müdâhale ederek işi çıkmaza sokmaları, Rusya'nın emperyalist ve an'anevî siyâsetine

uygun olarak harp açması, Mısır vâlisi Mehmed Ali Paşanın isyânları bu felâketlerin başlıcalarıdır.

Bütün bu karışıklıkların hâlli için çâreler arayan Osmanlı pâdişâhı Sultan İkinci Mahmûd Han, Avrupa'daki teknik ilerlemeden istifâde niyetiyle hocalar getirtti. İlk defâ 1834 yılında Avrupa'ya talebe gönderdi. Avrupa başşehirlerinde dâimî büyükelçilikler kurdu. Fakat Avrupa'ya gönderilen bâzı talebeler, fen alanındaki ilerlemeleri alacakları yerde, nefislerini tatmin peşine düştüler. Hıristiyan Avrupalının köhneleşmiş ahlâkına tâlip oldular. Ahlâkî ve mânevî değerlerini kaybederek, Osmanlı ülkesine dönen bu talebelerin ilk işi, kendilerini para ve kadınla elde eden Osmanlı düşmanlarının menfaatleri için çalışmalara başlamak oldu. İngilizler tarafından yetiştirilip mason yapılan Londra büyükelçisi Mustafa Reşîd Paşa, Sultan Mahmûd Hanın vefâtından sonra on altı yaşında pâdişâh olan Abdülmecîd HanıGülhâne Hatt-ı Hümâyûnunun îlânına iknâ etti.

Böylece 3 Kasım 1839'da îlân edilen Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu ile yeni düzene âit esaslar belirlendi. Osmanlının isteklerinden çok Avrupalıların arzularına uygun olarak hazırlanan bu fermanda, Müslümanlardan çok Hıristiyan tebeanın menfeatı gözetilmişti. Tanzîmât-ı Hayriye Fermânı denerek yeni ve parlak bir devir açtığı iddiâ edilen bu hatt-ı hümâyûnla, Müslüman ve gayri müslim bütün tebeanın ırz, nâmus ve can güvenliğinin sağlanacağı, verginin ve askerlik işlerinin düzenli bir usûle bağlanacağı vâd ediliyor ve bu fermana dayanılarak çıkarılacak kânunlara saygı gösterileceği belirtiliyordu. Tanzîmât döneminde hukuk, askerlik, eğitim, öğretim ve idâre alanlarında birçok değişiklikler yapıldı. Gülhâne hattının eşitlik ilkesine rağmen, askerlik mükellefiyetine yalnız Müslümanlar tâbi kılınarak gayri müslimler muaf tutuldu.

Fransız inkılâbı netîcesinde dünyâya yayılan milliyetçilik fikirleriyle ülkede isyânlar çıktı. Netîcede âsîlere idârî imtiyazlar ve muhtâriyet verilmesi, Avrupa'ya ilim için giden gençlerin, Avrupa bilim ve siyâset adamlarının Türkiye ve Türkler hakkındaki müspet ve menfî fikir ve kanâatlerini öğrenmeye başlamaları gibi bâzı sebepler, Osmanlı Devleti içindeki çeşitli kavimlerin millî şuur ve millî devlet fikirlerini kuvvetlendirmiş ve çözülme hareketleri başlamıştır. Bunun yanısıra, tebeanın kamu önünde ve siyâsî haklar yönündeki eşitliğini kâfî görmeyerek, meşrutî bir hükûmet idâresinin kurulması için mücâdeleye girişen veOsmanlı düşmanı devletler tarafından desteklenen **Genç Osmanlılar**da idâreye karşı hoşnutsuzluk başgösterdi. Genç Osmanlıların fikirlerini paylaşan Midhat Paşa, pâdişâhın fikir ve icraatına muhâlefet eden Serasker Hüseyin Avni Paşa ve Rüştü Paşa, birlik olup Sultan Abdülazîz Hanı şehit ederek Beşinci Murâd'ı tahta çıkardılar. Sultan Murâd Han, hastalığı sebebiyle üç ay sonra tahttan indirilerek, veliahd Abdülhamîd, Ağustos 1876'da tahta çıkarıldı.

Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın tahta çıktığı 1876 senesi, Türk târihinin gerçek dönüm noktalarından biri oldu. Dâhilde pekçok mesele vardı. Dışarda ise Midhat Paşanın arzu ve isteğiyle Rusya ile bir savaş yaklaşıyordu. Avrupa devletlerinin Osmanlı hâkimiyetindeki Hıristiyan tebeayı durmadan kışkırtmaları bilhassa Balkanlarda birkaç eyâletin kan, ateş, isyân ve huzursuzluk içine düşmesine yol açtı. Mâlî durum bir hayli zayıflamış, Tanzîmâtla verilen tâvizlerle Osmanlı sanâyii ve ticâreti çökertilmişti. Ayrıca devletin coğrafî durumu yabancı istilâ ve müdâhalelere açıktı. Türk olmayan eyâletler, Avrupa devletlerinde olduğu gibi, sömürge muâmelesi görmediği, anavatanın birer parçası sayıldığı hâlde, dışa dayalı isyânlar durmak bilmiyordu. Devamlı dış baskılar ve bitip tükenmek bilmeyen savaşlar, devletin kalkınmasını engelliyordu. Avrupa devletlerinin kendi çıkarları için tahrik ettikleri Ermenilerin muhtâriyet elde etmek gâyesiyle ihtilâlci komiteler kurarak ülkede hâdise çıkarmaya başlamaları, devlet için ayrı bir meşgâle oldu. Ayrıca Bulgar, Yunan ve Sırp çetelerinin meydana getirdikleri hâdiseler, devleti uğraştırdığı gibi, yabancı müdâhalelere de yol açtı.

Sultan İkinci Abdülhamîd, batı devletleri ve Rusya'nın her türlü baskıları karşısında, devlet birliğini korumak için tek çıkar yolun, Müslüman tebeayı din bağıyla bütünleştirmek olduğunu biliyor ve bu birliğin yalnız Osmanlı ülkesinde değil, diğer Müslümanlar arasında da te'sisine çalışıyordu. Memleketin iktisâdî kalkınmasına çok önem verdi. Ulaştırma ve haberleşme sâhalarında ıslahat, eğitim konusunda ciddî hamleler yaptı. İngiltere ve Fransa'nın dostluk ve yardımlarına güvenilmediğinden, Alman dostluğuna önem vererek denge sağlamaya çalıştı. Zamanla Sultan'ın idâresine karşı doğan muhâlefet, Genç Türkler denilen kişiler tarafından ilerletilerek İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında siyâsî bir teşkilât kuruldu. Bunların baskısıyla 23 Temmuz 1908'de meşrûtiyet rejimi yeniden yürürlüğe konuldu. İttihatçıların tertibi ile 31 Mart Vak'ası olarak bilinen bir ayaklanma çıkarıldı. Hâdiseyle alâkası olmadığı halde Pâdişâh, bu bahâneyle, tahttan indirilip, yerine Beşinci Mehmed Reşâd tahta çıkarıldı. İktidâra cemiyet taraftârı devlet adamları getirildi ve o zamâna kadar idârî işlere karışmayan İttihâd ve Terakkî Cemiyeti, söz sâhibi oldu. 1912'de başlayan Balkan Harbinde Osmanlı ordusunun yenilmesi üzerine, Enver Beyin başkanlığında küçük bir subay topluluğu, Ocak 1913'te Bâbıâlî'yi basarak sadrâzam Kâmil Paşayı istifâya zorladı. Böylece İttihâd ve Terakkî Cemiyeti devletin mukadderâtını doğrudan ele aldı ve sonunda kötü bir âkıbete yol açtı.

Yeni iktidâr zamânında felâketler birbirini tâkip etti ve devletin çöküşü hızlandı. Trablusgarb, Balkan Savaşları ve nihâyet ittifâk devletleri safında girilen Birinci Dünyâ Savaşı, devletin yıkılışının başlangıcı

oldu. Savaş sonunda imzâlanan Mondros Mütârekesiyle Osmanlı Devleti baştan başa işgâl edildi. Sultan Vahideddîn, bölünmüş, parçalanmış hattâ işgal edilmiş bir devletin başına geçti ve bütün imkânsızlıklara rağmen İstiklal Mücâdelesini başlattı. Mustafa Kemal'in liderliğinde gerçekleştirilen, Millî Mücâdele diye de bilinen Türk İstiklâl Savaşı sonunda, 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması imzâlandı. 29 Ekim 1923'teCumhûriyet îlân edildi.

Bugün Uzakdoğu'daki Sakalin Adalarından, batıdaki Balkan Adacığına kadar iki Avrupa kıtası büyüklüğünde bir alanda yaşayan Türklerin ekseriyeti BDT ile Çin ve İran hudutları içinde bulunmaktadır.

Türk milletinin müstakil millî devleti olarak Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhûriyeti bulunmaktadır.

Diğer taraftan 19. yüzyılda Rus işgâline uğrayan Orta Asya Türk Birlikleri uzun yıllar bu devletin sömürüsü ve zulmü altında kaldıktan sonra bağımsızlıklarını kazanmak için mücâdeleye başlamışlar ve 1991 de bağımsızlıklarını îlân etmişlerdir. Bunlar Âzerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan Cumhûriyetleridir.

Türk devletleri: Türkler, uzun bir geçmişe sâhiptir. Târihte aktif bir rol oynayıp, pekçok siyâsî teşekküller meydana getirmişlerdir. Bunların sayısı yüzün üzerinde olup, çoğu birbirinin devâmı mâhiyetinde iktidârlardır. Ülkenin hânedân mensupları arasında paylaşılması, devletin adı, târihi, sayısı ve bütünlüğü anlayışında çeşitlilik arz eder. Türk devletleri; Asya, Avrupa, Afrika, Asya-Avrupa, Asya-Afrika, Asya-Avrupa-Afrika kıtaları üzerinde kurulmuştur.

Büyük Türk Devletleri

Büyük Hun İmparatorluğu .....(M.Ö.4. asır-M.S.48)

Avrupa (Batı) Hun İmparatorluğu ..... (374-469)

Akhun (Eftalit) İmparatorluğu..... (4. asır sonları - 577)

Birinci Göktürk İmparatorluğu ..... (552-582)

Doğu Göktürk İmparatorluğu ..... (582-630)

Batı Göktürk İmparatorluğu ..... (582-630)

İkinci Göktürk İmparatorluğu ..... (681-744)

Uygur İmparatorluğu ..... (744-840)

Avrupa Avar İmparatorluğu ..... (6. asır-805)

Hazar İmparatorluğu ..... (7. asır-965)

Karahanlı Devleti ..... (840-1042)

Gazneli Devleti ..... (962-1187)

BüyükSelçuklu Devleti..... (1038-1194)

Harezmşâhlar Devleti ..... (1097-1231)

Osmanlı Devleti ..... (1299-1922)

Tîmûrlular Devleti ..... (1370-1506)

Bâbürlüler (Gürgâniyye Devleti) ..... (1526-1858)

Devletler

Kuzey Hun Devleti..... (48-156)

Güney Hun Devleti ..... (48-216)

Birinci Chao Hun Devleti ..... (304-329)

İkinci Chao Hun Devleti ..... (328-352)

Hsia Hun Devleti ..... (407-431)

Kuzey Liang Hun Devleti ..... (401-439)

Lov-lan Hun Devleti ..... (442-460)

Tabgaç Devleti ..... (386-557)

Doğu Tabgaç Devleti ..... (534-557)
Batı Tabgaç Devleti ..... (534-557)
Doğu Türkistan Uygur Devleti ..... (911-1368)
Liang Şa-t'o Türk Devleti ..... (907-923)
Tana Şa-t'o Türk Devleti ..... (923-936)
Tsin Şa-t'o Türk Devleti ..... (937-946)
Kan-çou Uygur Devleti ..... (905-1226)
Türgiş Devleti ..... (717-766)
Karluk Devleti ..... (766-1215)
Kırgız Devleti ..... (840-1207)
Sabar Devleti .....(5. asır-7. asır arası)
Dokuz Oğuz Devleti ..... (5. asır sonu-6. asır sonu)
Otuz Oğuz Devleti ..... (5. asır sonu-6. asır sonu)
Basar-Alan Türk Devleti ..... (1380-?)
Doğu Karahanlı Devleti ..... (1042-1211)
Batı Karahanlı Devleti ..... (1042-1212)
Fergana Karahanlı Devleti..... (1042-1212)
Oğuz-Yabgu Devleti ..... (10. asrın ilk yarısı-1000)
Sûriye Selçuklu Devleti ..... (1092-1117)
Kirman Selçuklu Devleti ..... (1092-1307)
Türkiye Selçuklu Devleti ..... (1092-1307)
Irak Selçuklu Devleti ..... (1157-1194)
Eyyûbîler Devleti ..... (1171-1348)
Delhi Türk Sultanlığı ..... (1206-1413)
Mısır Memlûk Devleti..... (1250-1517)
Karakoyunlu Devleti ..... (1380-1469)
Akkoyunlu Devleti ..... (1350-1502)

Beylikler

Tûlûnlular..... (868-905)
İhşidîler ..... (935-969)
İzmir Beyliği..... (1081-1098)
Dilmaçoğulları Beyliği ..... (1085-1192)
Danişmendli Beyliği..... (1092-1178)
Saltuklu Beyliği ..... (1092-1202)
Ahlatşahlar Beyliği..... (1100-1207)
Artuklu Beyliği ..... (1102-1408)
İnaloğulları Beyliği ..... (1098-1183)
Mengüçlü Beyliği ..... (1072-1277)
Erbil Beyliği ..... (1146-1232)
Çobanoğulları Beyliği ..... (1227-1309)
Karamanoğulları Beyliği ..... (1256-1483)

İnançoğulları Beyliği ..... (1261-1368)
Sâhib Ataoğulları Beyliği ..... (1275-1341)
Pervâneoğulları Beyliği ..... (1277-1322)
Menteşeoğulları Beyliği ..... (1280-1424)
Candaroğulları Beyliği ..... (1299-1462)
Karesioğulları Beyliği ..... (1297-1360)
Germiyanoğulları Beyliği ..... (1300-1423)
Hamidoğulları Beyliği ..... (1301-1423)
Saruhanoğulları Beyliği ..... (1302-1410)
Aydınoğulları Beyliği ..... (1308-1426)
Tekeoğulları Beyliği ..... (1321-1390)
Eretnaoğulları Beyliği ..... (1335-1381)
Dulkadiroğulları Beyliği ..... (1339-1521)
Ramazanoğulları Beyliği ..... (1325-1608)
Doburca Türk Beyliği ..... (1354-1417)
Kâdı Burhâneddîn Ahmed Devleti ..... (1381-1398)
Eşrefoğulları Beyliği ..... (13. asrın ortaları-1326)
Berçemeoğulları Beyliği ..... (12. asır)
Yarluklular Beyliği ..... (12. asır)

Atabeylikler

Böriler ..... (1117-1154)
Zengîler ..... (1127-1259)
İl-Denizliler ..... (1146-1225)
Salgurlular ..... (1147-1284)

Hanlıklar

Büyük Bulgarya Hanlığı ..... (630-665)
İtil (Volga) Bulgar Hanlığı ..... (665-1391)
Tuna Bulgar Hanlığı ..... (681-864)
Peçenek Hanlığı ..... (860-1091)
Uz Hanlığı ..... (860-1068)
Kuman-Kıpçak Hanlığı ..... (9. asır-13. asır)
Özbek Hanlığı ..... (1428-1599)
Kazan Hanlığı ..... (1437-1552)
Kırım Hanlığı ..... (1440-1475)
Kasım Hanlığı ..... (1445-1552)
Astırhan Hanlığı ..... (1466-1554)
Hive Hanlığı ..... (1512-1920)
Sibir Hanlığı ..... (1556-1600)
Buhâra Hanlığı ..... (1599-1785)
Kaşgar-Tufan Hanlığı ..... (15. asır başları-1877)
Hokand Hanlığı ..... (1710-1876)

Türkmenistan Hanlığı ..... (1860-1885)

Cumhûriyetler

Âzerbaycan Cumhûriyeti ..... (1918-1920)

Batı Trakya Türk Cumhûriyeti ..... (31 Ağustos 1913)

..... (II: 1915-1917)

.....(III: 1920-1923)

Türkiye Cumhûriyeti .....(1923-.....)

Hatay Cumhûriyeti..... (1938-1939)

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhûriyeti ..... (1983-....)

ÂzerbaycanCumhûriyeti ..... (1991-....)

Kazakistan Cumhûriyeti ..... (1991-....)

Kırgızistan Cumhûriyeti ..... (1991-....)

Tacikistan Cumhûriyeti ..... (1991-....)

Özbekistan Cumhûriyeti ..... (1991-....)

TürkmenistanCumhûriyeti ..... (1991-....)

Kültür ve medeniyet: İlk Müslüman Türk devletlerinden olan Karahanlılarda, ülkenin doğusunu idâre eden büyük hâkâna Arslan Han adı verilirdi. Onun hâkimiyeti altında batı bölgelerini Buğra ünvânını taşıyan diğer bir han idâre etmekteydi. Sonra devlet merkezinde hâkanlara vekâlet eden, Erkan, Sağun gibi ünvânlar alan İligler ve Tekin diye anılan şehzâdeler geliyordu. Ayrıca bir danışma kurulu vardı.

Hükümdârlığı halîfe tarafından tasdîk edilen Gazne hükümdârı Mahmûd, **sultan** ünvânını ilk defâ kullanan hükümdâr olarak bilinir. Daha sonra bu ünvân bütün İslâm devlet başkanları tarafından kullanılmıştır. Anadolu Türkmen beyliklerinde, atabeyliklerde de sultan ünvânı kullanılmıştır. İslâmiyette devlet başkanı olan halîfe, Allah'ın elçisi olan Peygamberimize vekillik ettiği için bütün Müslümanların başıydı. O, insanların dünyâ ve âhiret bütün işleri dâhil İslâmiyetin emir ve yasaklarını yerine getirmekle mesûldü. Türk cihan hâkimiyeti düşüncesi, güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar dünyânın Türk hükümdârları tarafından idâre edilmesi gerektiği esâsına dayanıyordu. On birinci asır yazarlarından Kaşgarlı Mahmûd şöyle demektedir: "Allah, devlet güneşini Türklerin burcunda doğurmuş, göklerdeki dâirelere benzeyen devletleri onun saltanatı etrâfında döndürmüş, Türkleri yeryüzünün hâkimi yapmıştır."

Oğuz destânındaki ok motifi, Göktürk kitâbelerinde zaptı düşünülen istikâmetlere önceden prenslerin tâyin edilmesi, Türk kültüründeki cihân hâkimiyeti ülküsünün işâretiydi. Selçuklular Dandanakan Savaşının hemen arkasından bir savaş meclisi toplamışlar ve burada fütûhat yönlerini ve vazife alacak başbuğları kararlaştırmışlardır. Malazgirt Muhârebesi ve Anadolu'nun fethi de, cihân hâkimiyeti ülküsünün bir sonucu idi.

Türk sultanları topluluklar arasında sosyal, kültürel, dînî müsâmaha bakımından herhangi bir fark kabul etmemişler, herkese eşit hak ve adâlet tanımışlardır. İslâmî Türk devletlerinde çeşitli boylara mensup, türlü diller konuşan ve ayrı dinlere mensup olanların kültürlerine dokunulmamıştır. Bu prensip, Osmanlı devrinde de devâm etmiştir. Türklerin İslâm kültürünü tam anlamıyla benimsemeleri netîcesinde, İslâmiyet, Türkler için başlıca dayanak hâline gelmiştir. Haçlı orduları Hıristiyanlık dâvâsıyla harekete geçerek İslâm ülkelerini ağır tehdit altına aldıkları zaman ve daha sonra, asırlarca süren bu batılı zihniyet karşısında Türkler için İslâm inanç ve hissi en büyük güç kaynağı oldu. Böylece Türklüğü yükseltmek ve İslâmiyeti yüceltmek düşüncesi, fütûhâtı Hıristiyan dünyâsına dönük Osmanlı Devletinde, en yüksek seviyeye ulaşmıştır.

Müslüman-Türk devletlerinde, kendilerine bir bölgenin idâresi verilen hânedân üyeleri, melik diye anılırdı. Bunlar, yarı müstakil bir sûrette hareket ederlerdi. Bulundukları bölgede asıl devlet merkezindekine benzer bir dîvân kuruluşuna da sâhiptiler. Ayrıca vezir ve askerî kuvvetleri vardı. Halîfe, sultan ve kendi adlarına hutbe okuturlar, bağlı olarak para bastırırlardı. Bu melikler, merkezdeki sultan tarafından temsil edilen yüksek iktidârı tanırlardı. Siyâsî temasları veya giriştikleri savaşları asıl devletin ana siyâseti çerçevesinde yürütürlerdi. Ancak melik olmak, ülkenin bir parçasını şahsî mülk hâline getirmek ve onu kendi keyfine göre idâre etmek değildi.

Hükümdârın vefâtı veya şiddetli bir dış istilâ gibi hâdiseler netîcesi, merkezde iktidâr boşluğu olunca,

devlet bütünlüğü bozulmaya yüz tutar, iktidâra sâhip olmak için şehzâdeler birbiriyle mücâdeleye girişirlerdi. Bu durum, Selçuklu Devletinin daha uzun ömürlü olmasını önlemiştir. Ancak Osmanlılar, bunu göz önüne alarak hâkimiyetin bölünmemesi prensibini gerçekleştirip devleti altı asırdan fazla ayakta tutabilmişlerdir. Aynı husus Göktürklerde, İlteriş Kağan ile kardeşi Kapağan Kağan'ın çocukları arasında da görülmüştür.

Büyük Selçuklu Devleti zamânında, İslâm medeniyeti çok yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Selçuklu sultanları, devleti adâletle idâre etmeye büyük önem verirler ve devletin devâmını bunda görürlerdi. Sultanlar, haftanın belirli günlerinde devlet ileri gelenlerini ve kumandanları kabul ederlerdi. Halkın şikâyetlerini dinler, devlete karşı işlenen suçlara bakan yüksek mahkemeye başkanlık yaparlardı. Saray teşkilâtı doğrudan doğruya sultânın şahsına bağlıydı ve vazifelilerin hepsi onun en güvenilir adamları arasından seçilirdi.

Türkler, devlet kurdukları zaman Ortadoğudaki kültür çevresinin en önemli unsuru şüphesiz din idi. İslâmî emirlerden biri de bu dîni yaymaktı. Aslında cihâd inancı Türklerin fetih düşüncelerine de uygun düşüyordu. Bu bakımdan İslâmiyet uğruna mücâdeleye girişen Karahanlılar, Mâverâünnehr'deki eski kültür merkezleri Buhârâ ve Semerkant'ta yaptıkları gibi daha doğuda Balasagun ve Kaşgar'da İslâmiyeti yaygınlaştıran müesseseler meydana getirmişlerdi. İç Asya'nın dağlık bölgelerinden gelen Türklere Müslüman olmaları için hânlık arâzisinde yer verilmişti. Karahanlı idârecileri, en çok Uygurların Müslüman olmasını hedef almışlardı. Maniheist ve Budist olan bu Türk topluluğunun İslâmiyete kazandırılmasını istiyorlardı.

Gaznelilerde devlet-halk birliğini sağlayan ilk unsur İslâmiyetti. Gazneliler, Afganlılar ve Gurlularla çetin muhârebelere girişerek, onları İslâmiyete kazandırmaya çalışıyorlardı. Müslümanlık, Sultan Mahmûd'un oğulları ve Delhi sultanları vâsıtasıyla daha da yaygınlaştırılmıştı. Anadolu'nun fethinde tam bir cihâd havâsına girilmişti. Bizans topraklarının kurtarılması gerektiği yolundaki İslâm dünyâsındaki mevcut umûmî kanâat, Türk başbuğlarına kuvvetli bir mânevî destek sağlamıştır. Böylece gelişen İslâmiyet ve Türklük birliği şuûru, Haçlıların bütün gayretlerini boşa çıkardı. Moğol istilâsına karşı da aynı îmân gücüyle karşı koyuldu.

Müslüman-Türk devletleri, Ehl-i sünnet inancına sâhiptiler. İslâm dünyâsında Türkler, esâsı Eshâb-ı kirâm düşmanlığına dayanan Râfızîlik inancına düşen İranlılarla çok uğraşmışlardır. Daha ilk ortaya çıktığı andan îtibâren siyâsî bir nitelik almış olan Râfızîlik, 11. asırda Mısır'daki Fâtımî Devleti tarafından, Ehl-i sünnet İslâm memleketlerini karışıklığa düşürmek için, kuvvetli bir propaganda silâhı olarak kullanılıyordu. Büveyhîler, Fâtımîlerle sıkı münâsebet hâlindeydi. O zamanki İran'ın hemen her tarafında çeşitli isimler altında pekçok Râfızî görüş türemişti. Hâlbuki Türk sultanlarının vazifesi siyâsî birlik yanında mânevî birliği de kurup yaşatmaktı. Selçuklular devrinde bu durum, doğru bir inanç bayrağı altında toplamak şeklinde düzenlenmişti. Râfızî-Fâtımî ve yine Râfızî-Büveyhî devletinin yıkıcı propagandalarından memleketi kurtarmak isteyen Sultan Alparslan, Bağdat gibi önemli merkezlerde kurduğu medreseler vâsıtasıyla Ehl-i sünnet îtikâdının doğru olarak öğretilmesine çalıştı. Selçuklular, ayrıca yine Fâtımîler tarafından desteklenen Bâtınîlerle uğraşmak zorunda kalmışlardır.

Selçukluların bu siyâseti, Eyyûbîler tarafından da tâkip edildi. Mısır Memlûk Sultanları, Delhi Türk Sultanlığı, Türkmen beylikleri, Atabeylikler, Tîmûrlular ve Akkoyunlular da aynı yolda yürüdüler. Fakat bu muazzam siyâset, Moğol istilâsıyla ağır bir darbe yemiş, Orta Doğuyu işgâl hareketine katılan Moğol idârecileri ve kitlelerin büyük çoğunluğu putperest ve kısmen Hıristiyan olduklarından, Müslümanlara hiç bir din hürriyeti tanınmamıştır. Ayrıca Moğollar, İslâm dünyâsında, kendi hâkimiyetleri uğruna din adamlarına ve halka büyük zulüm ve işkence yapmışlardır.

Müslüman-Türk devletlerinde din ve fen ilimlerinin gelişmesi için çok gayret sarf edilmişti. Gazne, Delhi kültür çevresinde tanınmış Türk âlimleri yetişmişti. Türk hâkimiyeti devrinde büyük-fıkıh, hadis, kelâm, tefsir ve fen âlimleri yetişti. On birinci asırda Hemedânî, Şihristânî, Begâvî; Harezmşâhlar zamânında, Zemahşerî, Fahrüddîn-i Râzî; Eyyûbîler devrinde Âmidî, ilim ve fikir hayâtında büyük eserler ortaya koymuşlardır. Sonraki asırlarda Kâdı Beydâvî, Urmevî, Kutbeddîn Şîrâzî, Tasavvufta; Ahmed-i Yesevî, Şâh-ı Nakşibend Behâeddîn-i Buhârî, Süleymân Ata, Ubeydullah-ı Ahrâr gibi büyükler, hep Türk hâkimiyeti döneminde yetişmişlerdir.

Müsbet ilimler sâhasında da büyük ilerlemeler kaydedildi. Trigonometrinin kurucularından Bîrûnî ile İbn-i Türk, matematik ilminin doğudaki başlıca temsilcileri oldular. Çeşitli ilim dallarında yüz ondan fazla eser yazan Bîrûnî, Gazne sarayında yaşamış ve Sultan Mahmûd'un Hind Seferine katılmıştı. Matematik, coğrafya, jeoloji, jeodezi, astronomi ve trigonometrik meselelere dâir eserler yazan bu büyük âlim, ilim târihinin dâhilerinden kabul edilmektedir.

Karahanlılar devri manzum ve Türkçe bir eser olan **Kutadgu Bilig,** Türk devlet düşüncesi, kânun anlayışı, hâkimiyet telakkisi ve siyâsî görüşleri bakımından şâheserdir. 1060 yılında Balasagunlu Yûsuf Has Hâcib'in, Kaşgar'da yazarak Buğra Hana sunduğu, Uygur ve İslâmî Türk yazısı ile nüshaları

bulunan bu eser, İslâmî devrin ilk âbidelerindendir.

Selçuklular devrinde eğitim ve öğretim en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Bu dönemde sultanlar, devlet adamları, hâtunlar ve tabiplerin gayretleriyle yeni müesseseler kurularak, her biri tıp fakültesi mâhiyetinde Kayseri, Sivas, Konya-Divriği, Çankırı ve Kastamonu'da hastahâneler ve medreseler yapılmıştır.

Müslüman-Türk devletlerinde, büyük kısmı şâheser sayılacak derecede; mîmârî, kitâbe, hat, tezhib, süsleme, minyatür, çini, halı, kilim gibi mükemmel sanat eserleri yapılmıştır. Asya içlerinden Akdeniz'e, Oğuz bozkırlarından Hindistan ortalarına ve Mısır'a kadar uzanan geniş sâhada o devrin Türk devletlerinden kalma saray, câmi, mescit, imâret, han, hamam, dârüşşifâ, medrese, hânekâh, türbe, künbet, şadırvan, çeşme, sebil, kale, sur ve mezâr sandukası gibi binlerce sanat eseri günümüze kadar gelmiştir. Bunlar arasında mîmârî eserlerin çoğunda; çini kaplı, renkli yazılı ince tezyinât yer alırdı. Türkler bu çağda sanat dünyâsına önemli yenilikler getirmişlerdir. Medrese ve medrese-câmi mîmârîsi, çift kubbe inşâatı, silindir biçiminde bâzan yivli yüksek ince minâre tipi, demet sütûn, sivri kemer, pencerelerin katlar hâlinde sıralanması, kubbe yapımında Türk üçgenleri, dikdörtgen veya beş köşeli mihraplar bunların belli başlılarındandır. Yazı, minyatür, tezhib ve süslemede büyük hamleler olmuştur. Taş işçiliği, kuyumculuk, kakmacılık, bakır işçiliği, zırh, kemer, kalkan, mineli cam yapımı, seramik, dokumacılık, halıcılıkla döküm sanatının en zarîf örnekleri verilmiştir. Bunların taşınabilir olanları hâlâ Türk ve dünyâ müzelerinin gözde eserleri durumundadır. Taşınamaz olanları ise, Türkün ayak bastığı her yere açıkhava müzesi manzarası verir.

Karahanlılarda halk dili ve edebî dil Türkçeydi. Gazneli ve Harezmşâhlar sarayında Türkçe konuşulurdu. Delhi Türk Sultanlığında idâreci tabaka ve ordu mensupları da Türkçe konuşuyordu. Selçuklularda da böyleydi, halkın ekseriyetiyle ordunun dili Türkçeydi. Bu devletlerde resmî yazışmaların Farsça ve Arapça olması veya ilmî eserlerin bu dillerde yazılması İslâm dünyâsının ortak dili olmasından doğuyordu.

Müslüman-Türk devletlerinde Türkçenin önemini gösteren vesîkalardan biri, 11. asırda Kaşgarlı Mahmûd tarafından Bağdat'ta yazılan **Dîvânü Lügat-it-Türk'**tür. Müellif, bu eserini Türk olmayanların Türkçe öğrenmek ihtiyâcını karşılamak üzere yazdığını kaydetmektedir. Selçuklu teşkilâtında çok önemli yeri bulunan Atabeglik müessesesi, Türklerin İslâm dünyâsına getirdiği bir yenilikti. Osmanlılarda bunlara Lala denmiştir.

Üç kıtanın ortasında ve iç denizler üzerinde kurulan Osmanlı Devleti, Türk milletinin en büyük eserini, Türk, İslâm ve cihân hâkimiyeti târihinin de en yüksek siyâsî teşkilâtını temsil eder. Osmanlı Devleti siyâsî istikrârı, sosyal adâleti ve bünyesinin sağlamlığı, kavimler ve dinler arasında kurduğu âhengi Nizâm-ı âlem şuur ve irâdesiyle çok yüksek ve ince idâre sistemi, kudretli ordusu, yüksek askerî tekniği, geniş hukûkî faâliyetleri ve nihâyet edebiyât, sanat ve mîmârîde vücûda getirdiği ihtişamlı eserleriyle de târihte müstesnâ mevkiini almıştır. Osmanlı devri, bu azâmeti, hiçbir devlete nasip olmayan, zengin yerli ve yabancı târih kaynakları, muazzam arşivleriyle çok geniş bir şekilde tedkik imkânlarını bahşetmektedir.

Osmanlılarda eğitim ve öğretim her seviyede yapılırdı. Sibyan mektebinden üniversite mâhiyetindeki dârülfünûn ve medreseyle medrese-i mütehassısîn denilen ihtisâs müesseselerine kadar geniş bir teşkilât vardı. Osmanlı eğitim sistemi, İslâm terbiyesi ve örfe göreydi. Öğretimde İslâmî esaslar temel alındığından ve her Müslüman Kur'ân-ı kerîm okumasını bildiğinden, Osmanlıca da Kur'ân-ı kerîm harfleri ve ilâvelerinden meydana geldiğinden, Müslümanlar arasında okuma-yazma nispeti % 100'e yakındı. Gayri müslim tebeadan dağ ve mağaralarda yaşayıp, medeniyeti kabul etmeyen mutaassıplar varsa da, Osmanlı hoşgörüsü bunlara baskı yapmaktan uzaktı. Osmanlının bütün memlekete şâmil eğitim ve öğretim müesseseleri olduğu gibi, gayri müslim ve yabancıların da okulları vardı. Eğitim ve öğretim her devirde yaygın ve mükemmel olmasına rağmen, Sultan İkinci Abdülhamîd Han zamânında daha da artıp, mükemmelleşti. Memleketin her köşesine aynı şekilde ve değerde liseler yapıldı. Bunların bâzısı hâlâ açılış günlerinin târihini taşıyan sağlam, eğitim ve öğretim seviyesi yüksek olan Türkiye'nin en meşhur liseleridir. Osmanlı eğitim ve öğretim sisteminde öğrenci-öğretmen ve velî münâsebetleri mükemmel olup, hocaya hürmet gösterilirdi. Hoca da talebesine şefkatle muâmele ederdi. Dînimiz talebeyi sopayla dövmeyi yasak ettiğinden, okullarda falaka ve dayak yoktu.

Osmanlılarda bütün dînî, fennî, sosyal ilimler ve teknik bilgiler, kuruluşundan sonuna kadar her seviyede öğretilip, tatbik edilerek yayıldı. Osmanlı Devletinin kuruluşunda, kurucuların etrâfında Türkiye Selçukluları devrinde yetişen âlim ve velîler vardı. Osman Gâziden Vahideddîn Hana kadar bütün Osmanlı sultanları ilme hizmet edip, âlimlere hürmet göstererek onların teveccühünü kazanmışlardı. Memleketin her tarafında açılan ilim yuvaları ışık ve feyz kaynağı oldu. Osmanlılar devrinde yapılan mektep ve medreselerden, yazılan kitap ve diğer eserlerin bâzılarından imkânlar ölçüsünde hâlâ faydalanılmaktadır. Eserlerin çokluğu ve tasnif edilememesi, eldekilerin

toplanamaması, bir kısmının çalınarak Avrupa'ya ve diğer ülkelere kaçırılması, bir kısmının Türkiye toprakları dışında kalması, kültür eserlerimizin Osmanlılar devrinde akıllara durgunluk verecek derecede olduğunu göstermektedir. Bütün bunlar Osmanlıların ilme ve kültüre verdikleri değeri göstermektedir. Ne yazık ki, Osmanlı Türkçesi de bu eserlere paralellik göstermekte ve kelime hazînesi hâlâ bilinmemektedir. Osmanlılar devrinde dînî ilimlerden; ilm-i tefsir, ilm-i usûl-i hadis, ilm-i hadis, ilm-i usûl-i kelâm, ilm-i kelâm, ilm-i usûl-i fıkıh, ilm-i fıkıh, ilm-i ahlâk da denilen ilm-i tasavvuf, ilm-i kırâat, akâid, belâgat, ilm-i Kur'ân, ilm-i ferâiz, fennî ve sosyal ilimlerde de riyâziye (matematik), hendese (geometri), hey'et (astronomi), ilm-i nebâtât (botanik), hikmet-i tâbi'iyye (fizik), ilm-i kimyâ (kimyâ), ilm-i tıp, mantık, felsefe, sosyoloji, Doğu ve Batı dilleriyle edebiyâtı, Slav dilleri, coğrafya, târih, lügat dâhil bütün ilimler tahsil edilirdi. Bu ilim sâhalarında her devirde pekçok âlim yetişip, kıymetli eserler bırakarak ilme hizmet ettiler. Lügatçiliğimiz bugün bile İkinci Sultan Abdülhamîd devrini geçememiştir.

Türk-İslâm devletlerinde cemiyet: Müslüman Türklerde sınıfsız bir toplum hayâtı vardı. Köle vardı fakat, Osmanlı ülkesinden alınmazdı. Kölelik devamlı değildi. Âzad edilip, hürriyete kavuşarak devlet kademesinde vazife alabilirdi. Köylü hür olup, serflik (toprağa bağlı kölelik) yoktu. Bütün dünyâ Müslümanlarını ilgilendiren halîfelik makâmı da 1516 senesinden îtibâren Osmanlı pâdişâhları eliyle Müslüman-Türklere geçti. Osmanlılar devrinde, gayri müslimlere ve Türklere verilen kendi din ve dillerinde, mâbed ve okul açıp ibâdetlerini yapabilme hürriyet ve hoşgörüşü günümüzün hiçbir liberal, kapitalist, komünist ve dikta rejiminin imkân tanınmadığı ölçüde serbestti.

Müslüman-Türklerde İslâm ahlâkı hâkimdi. Umûmî kâideler dâhil, herkes İslâm ahlâkına ve örfe uymak mecbûriyetindeydi. Vatanseverlik, vekâr, büyüğe hürmet, küçüğe şefkât, vefâ ve sadâkat, hayırseverlik, cömertlik, merhamet ve müsâmaha, tevekkül, nâmus, temizlik, hayvan ve bitki sevgisi, his, kıymet ve idealleri başlığı altında toplanabilen ahlâk ölçülerine titizlikle riâyet edilirdi. Güzel ahlâk, kıymet ölçüleri sâyesinde Türk toprakları emniyet ve huzûr içindeydi ve kardeşlik havası hâkimdi. Sultan İkinci Abdülhamîd Han zamânında Osmanlı ülkesinde bulunan Edmendo da Amicis, **Costantinopoli** adlı eserinde:

"Paşasından sokak satıcısına kadar istisnâsız her Türkte vekâr, ağırbaşlılık ve asillik ihtişâmı vardır. Hepsi derece farkları olmasına rağmen aynı terbiyeyle yetiştirilmişlerdir. Kıyâfetleri farklı olmasa, İstanbul'da bir başka tabakanın olduğu belli değildir... İstanbul'un Türk halkı, Avrupa'nın en nâzik ve kibar cemâatidir. En ıssız sokaklarda bile bir yabancı için küçük bir hakârete uğrama tehlikesi yoktur. Namaz kılınırken bile bir Hıristiyan câmiye girip, Müslüman ibâdetini seyredebilir. Size bakmazlar bile, küstahça bir bakış değil, sizinle ilgilenen mütecessis bir nazar dahi göremezsiniz. Kahkaha ve kadın sesi duyamazsınız. Fuhuşla ilgili en küçük bir hâdiseye şâhit olmak imkân dışıdır. Sokaklarda bir yerde birikmek, yolu tıkamak, yüksek sesle konuşmak, çarşıda bir dükkânı lüzûmundan fazla işgâl etmek, ayıp sayılır..." demektedir.

Rum isyânının baş plânlayıcısı Patrik Gregoryus, Rus Çarı Aleksandr'a yazdığı mektupta Müslüman-Türkün ahlâk ve seviyesini çok güzel ifâde etmektedir. Bu ibret verici mektup şöyledir:

"Türkleri maddeten ezmek ve yıkmak mümkün değildir. Çünkü Türkler, Müslüman oldukları için çok sabırlı, mukâvemetli insanlardır. Gâyet mağrûrdurlar ve izzet-i îmân sâhibidirler. Bu hasletleri, dinlerine bağlılıklarından, kadere rızâ göstermelerinden, an'anelerinin kuvvetinden, pâdişâhlarına, devlet adamlarına, kumandanlarına, büyüklerine olan itâat duygularından gelmektedir. Türkler zekîdirler ve kendilerini müsbet yolda sevk-i idâre edecek reîslere sâhip oldukları müddetçe de çalışkandırlar. Gâyet kanâatkârdırlar. Onların bütün meziyetleri, hattâ kahramanlık ve şecâat duyguları da an'anelerine olan bağlılıklarından, ahlâklarının salâbetinden gelmektedir. Türklerde evvelâ itâat duygusunu kırmak ve mânevî bağlarını parçalamak, dînî sağlamlığı zayıflatmak îcâb eder. Bunun en kısa yolu millî gelenekleriyle mâneviyâtlarına uymayan hâricî fikirler ve hareketlere alıştırmaktır. Mâneviyâtları sarsıldığı gün, Türklerin kendilerinden şeklen çok kudretli kalabalık ve zâhiren hâkim kuvvetler önünde zafere götüren asıl kudretleri sarsılacak ve onları maddî vâsıtaların üstünlüğüyle yıkmak kolay olacaktır. Bu sebeple Osmanlı Devletini tasfiye için yalnız harp meydanlarındaki zaferler kâfi değildir. Hattâ sâdece bu yolda yürümek, Türklerin haysiyet ve vekârını tahrik edeceğinden, hakîkatlerine nüfuz edebileceklerine sebep olabilir. Yapılacak şey, hissettirmeden, bünyelerindeki tahrîbi tamamlamaktır."

Türkler Müslüman olduktan sonra her gittikleri yere, adâlet, fazîlet ve medeniyet götürmüşlerdir. Bugün medenî olduklarını söyleyen Avrupa ülkeleri medeniyeti Müslüman Türklerden öğrenmişlerdir.

Türk devletlerini ve milletini asırlar boyunca ayakta tutan, yaşatan büyük ve başlıca kuvvet îmândır ve İslâm dîninde çok kuvvetli bulunan adâlet, iyilik, doğruluk ve fedakârlık kudretidir.

Türkler ve spor: Büyük ve mükemmel devletler kuran Türkler, millî târihlerini askerî zaferlerle süslemişlerdir. Sulh zamanlarında da çok iyi sporcu olmaları, muvaffakiyet sırlarından biridir. Bedenî

kâbiliyetlerinin üstün şekilde gelişmesi, her cins harp silâhlarını kullanmaktaki mahâretleri sâyesinde çok zaman bire iki, bire üç nispetinde kalabalık düşmanlarına karşı parlak meydan muhârebeleri kazanmışlardır.

Türklerin meşgul olduğu sporlar, dâimâ savaşla ilgilidir. Ata binmek, cirit oynamak, güreş, okçuluk, kılıç, gürz ve matrak tâlimi, hışt atmak, koşu, tokmak oyunu, av gibi sporlar bunların başlıcalarıdır. Ata binmek, çok eski çağlardan beri Türkler için yaya yürümek kadar tabîî bir şeydi. Türkler, âdetâ at sırtında doğar ve at sırtında ölürlerdi. Orta ve Ön Asya'da yetişen cüsse îtibâriyle biraz küçük, lâkin yorgunluğa, sıcak ve soğuğa, her türlü eziyete, sıkıntıya fevkalâde dayanıklı, çok sür'atli ve terbiye olunmak kâbiliyeti yüksek Türk atları, sâhiplerini Çin Seddi'nden Orta Avrupa'ya kadar şerefle taşımışlardır. Nitekim, bütün Türk devletlerinde seferî kuvvetin esâsını süvârî teşkil etmiş ve bunlar harplerin kazanılmasında büyük rol oynamışlardır. Osmanlı Devletinde de gerek Kapıkulu Süvârisinin ve gerekse Timarlı Sipâhinin ehemmiyeti çok büyük olduğu gibi, vezir ve beylerbeylerin kapı halkı hemen hemen tamâmen atlıydı.

Ata ve biniciliğe çok önem veren Türkler, eskiden beri at yarışları ve at üzerinde silâh kullanma müsâbakaları tertip ederlerdi. Cirit bunların en önemlisiydi. **Cirit,** bir kol boyunda, ucunda temren denilen demirden delici kısmı olan bir silâh olup, kurutulmuş kayın veya şimşir ağacından yapılırdı. Harpte, süvârî hücum ettiği vakit ciridi düşmana fırlatırdı. Ciridi uzun mesâfeye atmakta Türkler pek hünerli olup, görenler hayrette kalırlardı.

Güreşse, Türklerin çok eski milî sporuydu. Göğüs göğüse yapılan muhârebelerde güreş bilenin dâimâ üstün çıkacağı şüphesiz olduğu için, bu spor dalı Türkler arasında çok rağbet görmüş ve gelişmiştir. Türklerin asıl millî güreşi yağsız **Karakucak güreşi** idi. Sonraları Rumeli'ye mahsus olan yağlı güreşlere de yer verilmiştir.

Okçuluk, Türklerin meşhur sporlarındandır. Çok eski zamanlardan beri harp sâhasında kendileriyle karşılaşanlar, Türklerin ok atmadaki ustalıklarından hayranlıkla bahsetmişlerdir. Türkler kısa fakat çok kuvvetli yaylar kullanırlardı. Oku gerek piyâde ve gerekse süvârî olarak kullanmakta emsalleri yoktu. Sür'atle giden bir atın üzerinden hedefe isâbetli ok atarlardı. Okmeydanında kurulan meşhur kemankeşler ocağı, 15 ve 16. asırda emsalsiz üstadlar yetiştirmiştir. Bu arada lodos, poyraz, gün doğusu, batı, kıble, karayel, yıldız gibi istikâmetlerde esen rüzgârlara göre atılan kamış ve tahta oklarla kurulan menziller, yâni kırılan rekorlar erişilemeyecek kadar yüksektir.

Türkler, kılıç kullanmakta da ustaydılar. Bu **şimşirbazlık** denilen bir sporun, yâni bugünkü **eskrim** sporunun doğmasına sebep olmuştur. Türk kılıçları başlıca **yatağan** ve **pala** olmak üzere iki kısımdı. **Yatağan** Yeniçeri silâhlarından olup, meşhûr kıvrık Türk kılıcıydı. **Pala** ise, daha ziyâde bahriye askeri ve süvâriler tarafından kullanılırdı. **Pala;** düz, genişliği ucuna doğru biraz artan ve bu yüzden hafifce öne kıvrık gibi görünen bir silâhtı. Türklerin gürzleri de meşhûrdu. Bunlar, yekpâre saplı veya zincir saplı olurlardı. Spor için ise somak veya mermer gürz kullanılırdı. Tâlim gürzleri iki yüz okka (256.5 kg) kadar olurdu. Bununla müsâbakalardan önce çok idman yapılırdı. Gürz, sağ ve sol elde muhtelif istikâmetlerde muayyen kâidelerle çevrilip sallanarak, kaldırılıp indirilerek kullanılırdı.

Türklerin en dikkati çeken sporu muhakkak ki tokmaktır. Bu oyun, bugünkü futbolun babası olup, Orta Asya'da çok makbûl bir spordu. Meşhur Ali Kuşçu'nun kısaltarak Türkçeye çevirdiği **Târih-i Hata ve Hoten** adlı, aslı o taraflara giden bir İranlı tüccar tarfından yazılmış eserde; Türklerin öküz ödünü şişirip ayak topu oynadıkları, yâhut ata binerek değnekle bu topa vurmak sûretiyle müsâbakalar tertip ettikleri nakledilmektedir. İşte meşhur tokmak oyunu budur. **Tokmak** aslında tabanı kösele olmayıp, üstü gibi deriden yapılmış kısa konçlu bir çeşit çizmenin adıdır. Öküz ödünden yapılan top oynanırken, ayağa bu giyildiği için adına tokmak oyunu denmiştir.

Bütün bu sporlarda muvaffak olmanın en büyük mükâfâtı, kazanılan nam ve şandı. Bu sporlar, Türk milletini ve bilhassa askerî kuvvetleri kuvvetli, çevik, mâhir, meşakkate dayanıklı, iyi silâhşör, soğukkanlı, dâimâ muzaffer, mükemmel muhâripler hâline getirmiş, onlar da kendilerini her zaman zaferden zafere götüren bu hassalarını muhâfaza için sulh zamânlarında da tâlim ve sporu terk etmemişlerdi. İdmanlarını her zaman seve seve yapan Türkler; bu sâyede iyi bir spor terbiyesine ve bunun temin ettiği maddî ve mânevî faydalara sâhip olmuşlardır.

TÜRKMENİSTAN

DEVLETİN ADI ..... Türkmenistan Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Aşkabat

NÜFÛSU 3.859.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 448.000 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Türkmence

DÎNİ ..... İslâmiyet

PARABİRİMİ ..... Ruble

Orta Asya'da bulunan bir Türk Devleti. Kuzeyinde Kazakistan, doğusunda Özbekistan, güneyinde İran ve Afganistan, batısında Hazar Gölü yer alır.

Târihi

Türkmenler, altıncı yüzyıldan îtibâren Göktürklerin idâresinde toplanan Türk kabîlelerinden bir kısmı gibi kendi aralarında birlik kurarak Tula-Selenga ırmakları bölgesinde Dokuz-Oğuz kağanlığını meydana getirdiler. Göktürk kağanlığının; Kutluğ tarafından 682'de ikinci defâ kurulmasından sonra Göktürkler hâkimiyetlerini kabul etmeyen Türkmenler üzerine yürüdüler. Tula Irmağı kıyısında yapılan savaşta Türkmenler yenildiler. Fakat, Göktürklerin hâkimiyetini kabul etmediler. İlteriş Kağan, Türkmenler üzerine birçok sefer daha düzenledi ve Baz Kağanı öldürdü. Türkmenlerin merkezi Ötüken ve çevresini ele geçirdi. Bu yenilgi karşısında İlteriş Kağan'ın hâkimiyetini kabul etmek mecburiyetinde kalan Türkmenler, Göktürklerin Kırgız Seferine katıldılar. Daha sonra Göktürklere isyân eden Türkmenler birçok savaşta mağlup olunca Çin taraflarına göç ettiler. Bir müddet sonra yurtlarına döndüler. Uygurlara yardım ederek Göktürklerin yıkılmasını sağladılar. Türkmenler, Uygur Devletinin dayandığı başlıca boylardan biri oldu. Fakat zaman zaman Uygurlara karşı da isyân etmekten geri durmadılar. Uygurların yıkılmasından sonra batıya göç ederek Sir Derya (Seyhun) kıyılarına ve onun kuzeyindeki bozkırlara yerleştiler.

Türkmenler onuncu asırdan îtibâren göçebe hayâtı yanında yerleşik bir hayât sürmeye de başladılar. Bu asrın başlarında Oğuzlar, Mâverâünnehr çevresine yerleşip Yabgu denilen hükümdarların idâre ettiği bir devlet kurdular. Türkmenlerin bu sırada başşehirleri Sir Derya kıyısındaki Yeni Kent idi. Yabgu Devleti zamanında Türkmenler Üçok ve Bozok diye ikiye ayrıldılar.

Onuncu asrın sonlarında İslâm dînini kabûl ederek iyice güçlenen Türkmenler, komşuları Peçenekler ve Hazarlarla savaşarak onları yendiler. İslâm dînini kabul eden ve Selçuklu hâkimiyetine giren Türkmenler, Oğuz Yabgu Devleti hükümdarının kendilerine kötülük yapacağından çekinerek, İslâm diyârı olan Horasan'a göç ettiler. Mâveraünnehr'de kalan diğer Türkmen boyları da Kıpçakların hücum ve baskıları neticesinde dağıldılar ve Türkmen Devleti yıkılmış oldu. Yerlerinde kalan Oğuzlar ise Karacuk Dağları bölgesinde, Mankışlak'ta ve Sir Derya Nehri kıyılarında yerleştiler. Daha sonra Karahıtayların ve Karlukların baskısı neticesinde Selçuklulara tâbi oldular.

Türkmenlerin birçoğu Selçuklular devrinde yerleşik hayâta geçtiler. On birinci yüzyılın ikinci yarısından îtibâren akın akın İran, Irak, Anadolu ve Suriye'ye doğru yayıldılar. Gittikleri yerlerde doğruluğun, adâletin, ilmin ve medeniyetin müdâfîliğini yaptılar. İnsanlara hizmet etmek, ilmin ve medeniyetin yayılmasını sağlamak için pekçok câmi, medrese, kervansaray, hamam ve köprüler yaptırdılar.

Mankışlak ve Sir Derya Nehri kıyılarında kalan Türkmenler o havâlinin askerî istilâ yolları üzerinde olmamasından, on yedinci asrın ortalarına kadar daha rahat ve müstakil bir hayat yaşadılar. Fakat 1639 ve 1700 yıllarında, bilhassa Kazaklara indirdikleri darbeyle Orta Asya'nın Rus istilâsına açılmasına sebep olan Moğol asıllı Kalmukların hücumlarına uğradılar. Mankışlak bölgesinde yaşayan o devir Türkmen boylarının en büyüğü ve kuvvetlisi olan Teke Türkmenleri Kopet Dağı bölgesine çekildiler. Orada diğer Türkmen boylarıyla birleşerek kuvvetlendiler. Bu Türkmen boyları Türkmen-Özbek işbirliğinin ayakta tuttuğu Hive Hanlığına vergiyle bağlandılar. İran'da hâkimiyeti eline geçiren Afşar Türkmen beylerinden Nâdir Şahın Orta Asya hanlıklarını işgal ettiği devrelerde de onun hâkimiyetini kabul ettiler.

Nâdir Şahtan sonra bir müddet İran ve Hive Hanlığının baskı ve hücumlarına mâruz kalan Türkmenler, 1835'ten îtibâren Merv bölgesine doğru yayılmaya başladılar. Daha sonra İran ve Hive Hanlıkları tekrar Türkmenlere saldırılara başladılar. Türkmenler 1855'te Hive ordusunu ağır bir mağlubiyete uğratarak, Hive Hanlığı saldırılarından kurtuldular. Ancak, Türkmenistan üzerinde hak iddia eden İran saldırıları onları zor durumda bıraktı. Sulh isteyen Türkmenler karşısında, savaşı kazanacağından emin olan Hasan Mirzan, 30.000 kişilik ordu 33 top ile Türkmen topraklarında ilerlemeye başladı. Bu sırada Türkmenlerin başında bulunan Hurşid Han, diğer Türkmen boylarından yardım istedi ve zaman kazanmak için Karakum Çölüne çekildi. Kuvvetlerini bir araya toplayıp, ikmal yollarını kesen Hurşid Han, İran ordusunu büyük bir mağlubiyete uğrattı. Böylece Türkmenler tam mânâsıyla istiklallerini kazandılar. Halkının refahı için çalışan Hurşid Han, kurduğu barajlar ve açtırdığı kanallarla Türkmen topraklarını münbit bir hâle getirdi.

Ağır mağlubiyetin ardından bir müddet Türkmen topraklarına saldırmayan İran, daha sonraki saldırılarda da başarı elde edemedi. Rusların Orta Asya'ya doğru istilâlarını hızlandırdıkları devirde,

İranlıların yaptıkları hücumlar Türkmenlere oldukça büyük zarar verdi.

Türkmenlerle Ruslar arasındaki ilk münâsebet on dokuzuncu asrın ilk yarısında, Rusların İranlılara karşı kazandıkları başarılar sonunda Hazar Denizindeki Aşura'da bir üs kurmalarından sonra (1846) başlamıştır. Ruslar 1859'da Hazar'ın doğu sahillerinde bir kale kurduktan sonra, Türkmenlere karşı askerî seferler düzenleyerek, pekçok Türkmen yerleşme merkezini tahrip ettiler. Osmanlı-Rus (1877/1878) Harbi üzerine Türkmenler üzerine gönderilen Rus birlikleri Kafkasya'ya çekildi. Osmanlı ordusunun mağlubiyeti, Türkmenler üzerinde çok kötü tesir yaptı. Bazı devlet ileri gelenleri Ruslara teslim olmayı teklif ettiler. Yapılan toplantılar neticesinde Türkmen ileri gelenleri kanlarının son damlasına kadar Ruslarla savaşma kararı aldılar. Ruslar Türkmenistan'ı ele geçirmek için büyük harekat başlattılar. Birçok kaleyi ele geçiren Rus birlikleri Göktepe'de ağır bir mağlubiyete uğradılar. Göktepe'deki bu Türkmen başarısı Rusların o âna kadar Orta-Asya'daki yenilmezlik vasıflarını yıktı.

Ruslar, 1881'de Göztepe'yi ele geçirmek üzere takviye birlik alarak saldırdılar. Uzun süren savaşlar neticesinde Göktepe Rusların eline geçti. Rus kumandanı Skobelev, yayınladığı bir bildiriyle, Türkmenlerden Rus çarının hâkimiyetini kabul etmelerini istemişse de bunun cevapsız kalması üzerine, harekata devam ederek Aşkâbâd'a kadar olan Türkmen topraklarını işgal etti. Ruslar, Aşkâbâd'dan sonraki ilerlemelerini İngilizlerin baskıları ile durdurdular.

Türkmenistan'daki Rus idâresi ve sömürüsü işgal ettikleri diğer Türk memleketlerinden farklı olmayıp, yalnız daha sıkı bir şekilde denetimleri altında tutmak olmuştur. Toprakların verimli kısımları Türkmenlerin ellerinden alındı. Yirminci asrın başlarında diğer Türk memleketlerinde olduğu gibi Türkmenistan'da da fikrî ve siyasî bir uyanış başladı. 1916'da Rus yönetimine karşı başlayan ayaklanmaya Türkmenler etkili bir şekilde katıldılar.

1917 Rus Devrimini takip eden iç savaş neticesinde, savaşı kazanan bolşevikler, bütün Türk illerindeki kurtuluş hareketlerini önledikten sonra Türkmenistan'daki millî ayaklanmayı da bastırdılar. Aşkabâd'ın temmuz 1919'da, Krosnovodsk'un da Şubat 1920'de düşmesinin ardından bölgede bolşevikler yönetimi ele geçirdi.

1924'e kadar Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhûriyeti ismiyle anılan Türkistan, 1924'te yapılan idârî değişiklikle Sovyetler Birliğini meydana getiren 15 Cumhûriyetten biri hâline getirildi.

Sovyetler Birliğinde başlayan reformlar, Türkmenistan'da da köklü değişikliklere sebep oldu. Ülke yeni bir siyâsî ve ekonomik döneme girdi. Türkmenistan, 22 Ekim1991'de bağımsızlığını îlân etti. Aynı sene Bağımsız Devletler Topluluğuna katıldı.

Fizikî Yapı

Türkmenistan topraklarının beşte dördünü Karakum Çölü kaplar. Güneyinde yer alan Kugitang ve Kopet dağları, Pamir, Altay sıradağlarının kollarıdır. Kopet Dağları İran'la olan tabii sınırı da çizer. Ülkenin kuzey doğusunda Küçük (772 m), Büyük Balkan (1880 m) ve Krasnovods (308 m) yaylaları, bulunur. Kugitang Dağlarının en yüksek noktası 3319 metredir.

Ülke coğrafi yapısından anlaşıldığı gibi akarsu yönünden fakirdir. Belli başlı akarsuları Hazar Denizine dökülen Atrek, Karakum Çölünde kaybolan Tecen ile Murgap ve ülkenin kuzey doğusundan bir bölümü geçen Amu Derya'dır. Sulama gâyesiyle Cumhûriyette birçok kanal ve gölet inşâ edilmiştir. Karakum Çölü boyunca uzanan ve dünyânın en büyük sulama ve taşımacılık kanalı olan Karakum Kanalının yapımı 1950'li senelerden beri devam etmektedir. Günümüzde (1994) 900 km'si, tamamlanan kanalın önümüzdeki yıllarda bitirilmesi plânlanmıştır. Kanalın bitmiş hâli 1400 km olacaktır.

Dünyânın en büyük gölü olan Hazar Denizinin bir bölümü Türkmenistan sınırları içinde kalır.

İklim

Türkmenistan'da sert bir kara iklimi hâkimdir. Sıcaklık gün ve sene içinde büyük farklılıklar gösterir. Yazın nâdir olarak 35°C'nin altına düşen sıcaklık, Karakum Çölünde gölgede 50°C'ye kadar yükselir. Kışın sıcaklık bâzı bölgelerde -33°C'ye kadar düşer. Türkmenistan çok az yağış alır. İlkbaharda görülen yağışlarda kuzeybatı 80 mm, çöle yakın bölgeler 100-150 mm, güneybatıdaki yaylalar 200-300 mm yağış alır. Mevsim dönemlerinde ülke İran ve Afganistan yönünden esen kum fırtınalarına sahne olur.

Tabii Kaynaklar

Mâdenler: Türkmenistan yeraltı zenginlikleri bakımından oldukça zengindir. Çeleken yarımadasına Nebit Dağ, Kum Dağ ve Okarem'de petrol ve doğal gaz yatakları vardır. Ayrıca Karakum'da doğalgaz, Gavrdak'ta kükürt, kurşun, Kara Boğaz Gölünde kalium, mâdeni tuz çıkarılmaktadır. Bunların yanında

İyod, brom yatakları da işletilmektedir.

Bitki örtüsü ve hayvanlar; Türkmenistan topraklarının vahalar, vâdi ve platolar dışında kalan kısmının tabii bitki örtüsü çöl bitkileridir. Kopet Dağları arasında kalan vâdilerde badem, incir, ceviz, nehir kıyılarında ise kara kavak, söğüt ve kamış yetiştirilir. Türkmenistan'da en sık rastlanan yabâni hayvanlar tilki, yaban kedisi, Karakum ceylanı, dağ koyunu ve keçisi, çita, vaşak ve oklu kirpidir. Sürüler halinde göç eden su kuşları kışın Hazar Denizinin doğu kıyılarında konaklar. Hazar Denizinde başta havyarıyla meşhur mersinbalığı olmak üzere çeşitli balık türleri yaşar.

Nüfus ve Sosyal Hayat

3.714.000 nüfûsa sâhip Türkmenistan'da nüfus artışı % 2,7'dir. Nüfûsun % 72'sini Türkmenler, % 9,5'unu Ruslar, % 2,5'unu Kazaklar, % 9'unu Özbekler, % 7'sini diğer milletler meydana getirir.

Türkmenistan'da Aşkabat, Krasnovodski (Kızılsu), Mari (Merv), Taşağuz Cercoz olmak üzere beş eyâlet bunlara bağlı olarak 21 mahalle, 14 şehir vardır.

Türkmenistan'da eğitime, nüfûsa oranla çok önem verilmektedir. 1925'te kabul edilen Türkmen Yomut dili edebî dil olarak kullanılmaktadır. Okuma-yazma oranı % 99'dur. Ülkede 9 üniversite ve İlimler Akademisine bağlı 56 enstitü vardır. Eğitim 7-17 yaş arası mecburi ve parasızdır.

Türkmenler sünnî olup Hanefî mezhebindendir. Sovyet yönetimi 1928'de Türkmenler arasında İslâmiyeti tamâmen kaldırtmak gâyesiyle din aleyhtarı büyük bir kampanya başlatmışlardır. Bu, Orta Asya'da yürütülen en sert İslâm aleyhtarı kampanya idi ve 1941 senesine kadar sürmüştü. İkinci Dünyâ savaşı sırasında kampanya durdurulmuşsa da 1948'de yeniden başlatıldı ve son yıllara kadar devam ettirildi. Neticede resmî dînî makamlar zayıfladı. Fakat gayri resmî İslâmi hareketler güç kazandı. 1948'den bu yana basılan din aleyhtarı kitapların çoğu tasavvufa yönelikti.

Ekonomi

Türkmenistan ekonomisi tarıma dayanır. Tarımda pamukçuluk mühim yer tutar. Ayrıca kavun, karpuz yetiştirilir ve üzüm bağları bulunmaktadır. Mungap, Tecen ve Kopet Dağı eteklerinde pamuk, Çarcuy'da kavun-karpuz yetiştirilmekte olup Aşkabad, Göktepe ve Merv'de üzüm bağları vardır. Bunların dışında bir miktar buğday, arpa, mısır ve tütün de yetiştirilmektedir. Ekonomide hayvancılık önemli yer tutar. En çok Karakul koyunları beslenir. Koyunu büyükbaş hayvan ve tavuk tâkip eder.

Türkmenistan'da tekstil sanâyii önemli ölçüde gelişmiştir. Aşkabad Merv, Çarcuy, Taşağuz ve Saya'da tekstil fabrikaları vardır. Bu fabrikalarda başta pamuk olmak üzere yün ve ipekli kumaşlar dokunur. Gıdâ sanâyiine âit fabrikalar Bayram Ali, Taşağuz, Aşkabad ve Krasnovodsk'ta toplanmıştır. Ayrıca ufak makina inşâ ve elektroteknik sanâyi bulunmakta olup, bunlarda Aşkabad, Çarcuy ve Krasnovodsk gibi önemli şehirlerde kurulmuştur. Kimyâ sanâyiine âit fabrikalar ise Çeleken, Bekdaş, Çaray'da faaliyet göstermektedir.

Mâden yününden zengin olan Türkmenistan'da çıkarılan petrol borularla nakledildiği Krasnovodsk rafinerisinde işlenmektedir. Bayram Ali ve Darvasa'da çıkarılan doğal gaz Buhara ve Urala sevkedilir. Petrolün dışında kükürt, kurşun, kalsiyum mâdeni, tuz, iyod, krom, cıva gibi mâdenler çıkarılarak işlenmektedir. Madenlerin tarıma elverişli olmayan bozkır ve çöl gibi bölgelerde bulunması, bu bölgelerin nüfûsunun artmasına sebep olmuştur.

Türkmenistan'da ayrıca halıcılık çok gelişmiştir. Türkmen halıları dünyaca meşhurdur. Türkmenistan ile Türkiye arasında tıp, sağlık, telekominikasyon, ekonomi, ticârî ve turizm alanlarında ön görüşmeler neticesinde çeşitli anlaşmalar yapılmıştır.

Siyâsî Hayat

Türkmenistan'ın idârî yapısı Başkanlık sistemine dayanmaktadır. Cumhurbaşkanlığına bağlı Bakanlar Kurulu bulunmaktadır. Çok partili sistem vardır. Meclis 50 üyeden meydana gelir. Milletvekili seçimleri beş senede bir yapılır.

Ulaşım

Ulaşım belli başlı yerleşim noktası arasında yapılmaktadır. Çarlık döneminde yapılmış olan Krasnovodsk-Çarcuy arasındaki Kafkasötesi demiryolu ve Merv-Kuşka, Çarcuy-Kungnk ve Karşı-Termes arasındaki demiryollarının uzunluğu 2120 kilometredir. Ayrıca 8700 km'lik bir şose bağlantısı olup, bunların dışında ulaşım nehirlerde ve bilhassa Türkmen kanalında yapılır.

TÜRKMENLER (Bkz. Oğuzlar)

TÜRKÜ (Bkz. Nazım Şekilleri)

TÜSİAD (Bkz. Türk Sanâyicileri ve İşadamları Derneği)

TÜTÜN (Nicotiana tabaccum);

Alm. *Tabak (m),* **Fr.** *Tabac (m),* **İng.** *Tobacco.* **Familyası:** Patlıcangiller (Solanaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Türkiye'nin çoğu yerlerinde kültürü yapılır.

Haziran-ağustos ayları arasında pembemsi renkli çiçekler açan, 0,75-1,5 m boylarında, bir yıllık kültür bitkisidir. Gövdeleri dik, silindir şeklinde, tüylü ve yapışkanlıdır. Yapraklar sapsız veya kısa saplı, büyük oval, tüylü ve yapışkan, özel kokulu ve acı lezzetlidir. Çiçekler tepede salkım durumunda bulunurlar.

Tüp şeklinde, pembemsi-kırmızı renkli, tüylü ve beş sivri dişli çiçeklere sâhiptir. Meyveleri uzunca ve oval şekilli küçük tohumludur.

Tütün 1500 yıllarında Antillerden İspanyol gemicileri vâsıtasıyla İspanya'ya ve oradan Avrupa'ya yayılmıştır. Anadolu'ya ise Osmanlı İmparatorluğu zamânında (1605) Venedikli tüccarlar tarafından sokulmuş ve kullanılışı kısa bir zamanda yayılmıştır.

Tütün ekimi için toprak sonbaharda işlenir. İlkbaharda tarla dikime hazırlanır. Tohum ekilmeden önce suda ıslatılır ve ilkbaharda erkenden yastıklara ekilir. Tütün yastıklarının güneşli bir yerde kurulması lâzımdır. Fide yastıklarında ot savaşı, sulama ve gübreleme iyi yapılmalıdır. Fideler 6-8 cm olduğu zaman tarlalarda açılan yerlere dikilir. Dikim genellikle donlar geçtikten sonra mayıs ayında yapılır. Ayrıca iyi ve kaliteli tütün elde etmek için çiçeklenmenin başlangıcında bitki üzerinde 10-15 yaprak kalacak şekilde üst kısmından kesilir. Bu işleme uç alma denir. Tütün 90-120 günde yetişir. Temmuz başından îtibâren hasat edilmeye başlanır. Hasat el ile günün erken saatlerde yaplır. Kurutma işlemi birkaç şekilde yapılır (güneşte, ambarda, bacada kurutma). Kurutma bittikten sonra depolara alınan yapraklar su ile ıslatılır (tavlama) yumuşayan yapraklar ayrıldıktan sonra denklenir ve ticârete sevk edilir.

Tütünde kalite çok önemlidir. Tütünün kalitesi üzerinde iklimin önemli rolü vardır. Bu sebeple tütünün belirli iklim ve toprak şartları altında yetiştirilmesi gerekir. Kumlu-tınlı, humuslu ve su tutmayan topraklarda iyi yetişir.

Türkiye'de tütün ekimi yapılan bölgeler şunlardır:

1. Ege bölgesi (Akhisar, Söke civârı).

2. Karadeniz bölgesi (Bafra, Samsun, Trabzon civârı).

3. Trakya bölgesi (Keşan, Kırklareli çevresi).

4. Marmara bölgesi (Balıkesir, Bursa, Bolu, İzmit çevresi).

5. Doğu Anadolu bölgesi (Malatya, Bitlis, Hakkâri).

Türkiye'de ince, küçük yapraklı, iyi yanan ve hoşa giden aromalı, kaliteli tütünler (şark tipi tütünler) yetiştirilmektedir. Şark tipi tütünler kurak tip olmaları sebebiyle sulanmadan yetiştirilebilir. Yapraklardan çiğneme tütünü, pipo tütünü ve nargile (tömbeki) tütünü, hazırlanır. Sigaralık tütünler şark tipi tütünlerden hazırlanır.

Kullanıldığı yerler: Tütün yapraklarında tanen, zamk, nişasta, reçine ve alkaloitler bulunur. Bu alkaloitler içinde miktarı en fazla olan Nikotin alkaloididir ve kötü kokuludur. Tütün yaprağından hazırlanan infüzyonlar (% 1'lik) vücut parazitlerine karşı sürülmek sûretiyle kullanılabilir. Nikotinin sülfat tuzları zirâî mücâdelede böcek öldürücü olarak, yaprakları keyif verici olarak sigara îmâlinde kullanılır. Ayrıca tütün yaprağı özel bir şekilde fermente edilerek kokulandırılıp, toz edilerek enfiye adı verilen keyif verici ve aksırtıcı bir ürün elde edilir.

Tütün tohumları yağ bakımından zengindir. Yerli tütünlerimizdeki yağ oranı % 35-45 kadardır. Tütün yağı boya ve sabun sanâyiinde kullanılır. Zehirli madde taşımazlar.

Bir keyif bitkisi olan tütünün, dış ülkelere sattığımız ürünlerin arasında önemli bir yeri vardır. Ayrıca Türkiye tütün üretiminde ABD, Brezilya, Çin ve Hindistan'dan sonra 5. sırada yer alır. Memleketimizdeki tütün endüstrisi oldukça gelişmiş olup, Tekelin eli altında ticâreti yapılmaktadır. Tütün en çok sigara ve puro hâlinde kullanılmaktadır. Bu sebeple memleketimizde Adapazarı, Samsun, Tokat, Bitlis ve İstanbul'da sigara fabrikaları kurulmuş ve hâlen üretimi yapılmaktadır. Sigara ilk olarak 19. yüzyıl sonlarında İngiltere ve Amerika'da yapılmış ve oradan yayılmıştır.

Türkiye'de Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre, 1990'da 290.000 hektarlık tütün alanından 275.000 bin ton ürün elde edilmiştir. Başlıca tütün ekim alanları Ege, Karadeniz, Güneydoğu Anadolu ve Marmara bölgelerindedir.

Tütün üretimi yapan başlıca ülkeler Amerika, Çin, Brezilya, Hindistan, Türkiye, İtalya, Yunanistan, Fransa, Endonezya ve Bulgaristan'dır.

TÜYLER (Trikom-Bitkilerde tüylülük);

Alm. *Flaum (m),* **Fr.** *Duvet (m),* **İng.** *Bloom, down.* Bitkilerde epiderma tabakasının dışarı doğru meydana getirdiği çıkıntılar. Epiderma hücrelerinin dışa doğru meydana getirdiği çıkıntı bâzan kısa bir kabartı bâzan da daha uzayarak sivri uçlu konik tüyler veyâhut da tüpsü tüyler hâlindedir.

Tüyler tek veya çok hücrelidir. Tek veya çok hücreli tüyler basit veya dallanmış olabilirler. Bölünme ve dallanmanın değişik şekillerde meydana gelmesiyle çeşitli tipte çok hücreli tüyler meydana gelir. Tüyler özellikle bitkilerin genç bölgelerinde, yâni tomurcuklarında en çoktur, iç bölgelerin korunmasında rol oynarlar.

Tüy hücreleri canlı veya ölüdürler. Ölü haldeyken lümenleri hava ile dolu olduğundan beyaz görünürler. Salgı işiyle ilgili olan tüylerse dâimâ canlıdırlar.

Tüylerin ödevleri koruma, savunma, tırmanma, emme, salgı salma olarak sıralanabilir. Koruma tüyleri, bilhassa kurak yerlerde yetişen bitkilerde güneşin fazla ışınlarından bitkiyi korumak için bitki yüzeyinde bulunur ve ölü hücrelerden yapılmış olduğundan beyaz görünürler. Savunma tüyleri, dış tesirlere karşı savunma silâhıdırlar. Sivri uçlu, sert ve batıcıdırlar. Meselâ ısırgan tüyleri bu tip tüylere misâl verilebilir. Tırmanma tüyleri, sarılıcı ve tırmanıcı bitkilerde görülür. Çoğunluk tek hücreli, uçları çengel gibi kıvrık olup tutunmaya yararlar. Emme tüyleriyse kökte olduğu gibi su ve suda erimiş tuzları emerler. Salgı tüyleri saf su veya şekerli, tuzlu su, eterik yağ ve terment gibi maddeler salan tüylerdir. Değişik şekillerde olup canlıdırlar.

TÜYLÜBOYA (Bkz. Havacıva otu)

TÜZEL KİŞİLİK (Bkz. Şahsiyet)

TÜZÜK;

Alm. *1. Statut (-en pl.) (n), 2. Vorschrift (-en pl.) (f),* **Fr.** *Statut (m), ordonnance (f), réglement (m),* **İng.** *Rules and regulations.* Nizamnâme. İdâre tarafından düzenlenen dâimî, mücerret, objektif ve genel hükümleri ihtivâ eden bir hukûkî tasarruf.

Kânunlar anayasaya, tüzükler de kânunlara aykırı olamaz. Tüzükler kânunlarda yer alamayan teknik ihtiyaçları karşılamak ve teferruata âit hususları düzenlemek üzere; kânunların uygulayıcısı olan idâre tarafından ortaya konan tasarruftur.

Türk hukûkunda ilk tüzük, nizamnâme adı altında ve 1876 Anayasasıyla ortaya çıkarılmıştır. İdârî dâirelerin işlemleriyle ilgili nizamnâmeleri yapmak yetkisi pâdişâha âitti. 1909'da nizamnâmelerin, kânunların uygulanmasına âit olabileceği esâsı getirildi. 1924 ve 1961 Anayasalarındaysa durum bugünkü uygulama gibidir. Yâni tüzük, bakanlar kurulu tarafından, kânunların uygulanmasını göstermek veya emrettiği işleri belirtmek için Danıştay incelemesi ve Cumhurbaşkanı imzâsından geçirilerek çıkarılır. Kânunlar gibi **Resmî Gazete**'de yayınlanır.

Bu şekilde düzenlemeye giden 1982 Anayasasının 115. maddesi, tüzüklerin, yeni bir hüküm getirmeyip, kânunlara uygun olması gerektiğini ve çıkarılış tarzını ortaya koymaktadır. 115. maddeye göre; "Bakanlar Kurulu, kânunun uygulanmasını göstermek veya emrettiği işleri belirtmek üzere, kânunlara aykırı olmamak ve Danıştayın incelemesinden geçirilmek şartıyla tüzükler çıkarabilir. Tüzükler, Cumhurbaşkanınca imzâlanır ve kânunlar gibi yayımlanır."

Tüzükler, belli şekil ve usûl şartlarına uygun olarak çıkarılırlar. Bu yetki sâdece Bakanlar Kurulu inhisarındadır. Danıştayca mutlaka incelenir. Cumhurbaşkanınca imzâlanır ve **Resmî Gazete**'de yayınlanır. Yayınlanmayan tüzük yürürlüğe giremez. Kânuna aykırı olan tüzüğün iptâli için Danıştay'a başvurulur. Danıştay Kânununun 24. maddesine göre, Danıştay bu hususta ilk derece mahkemesidir. Danıştay Dâvâ Dâireleri Kurulu, gerektiğinde tüzüğü iptâl eder. Tüzüklerin uygulanmasını sağlamak için, ilgili bakanlıkça veya kamu tüzel kişiliğince; kânun ve tüzüklere uygun olarak "yönetmelikler" çıkarılabilir. Hangi yönetmeliğin **Resmî Gazete**'de yayınlanacağı kânunda belirtilir. Tüzükler önem bakımından, anayasa ve kânunların altında ve fakat yönetmeliklerin üzerindedir.

Ayrıca TBMM'nin kendi yönetim ve işleyişini gösteren bir tüzüğü vardır ki, buna da **içtüzük** denir. Her meclis kendi içtüzüğünü yapar. İçtüzükler çok önemli siyâsî belgelerdir. İç tüzüklerde milletvekillerinin vazifeleri, yetkileri belirlenir. Soru, gensoru, meclis soruşturması ve meclis araştırması müesseselerinin nasıl işletileceği, muhâlefet ve iktidar partilerinin söz alma hakları, kânunların yapılması usûlleri içtüzükle düzenlenir. İsim benzerliği dışında tüzüklerle içtüzüklerin hiçbir benzerliği

yoktur.

Bundan başka dernek, kooperatif ve anonim şirketlerin kendi kuruluşlarına ve işleyişlerine âit esasları belirleyen ve kânunen çıkarılması mecburî olan, yazılı asıl belgeleri de vardır ki, bunlara da “tüzük” denir. Bunların da meslekî veya mahallî gazetelerde yayınlanması mecburiyeti vardır.

U;

Türk alfabesinin 25. harfi ve Türkçe de bu harfin işâret ettiği ses. Türk alfabesinde U; kalın, dar ve yuvarlak bir ünlüdür.

U, Türkçedeki asıl seslerden biridir ve ana Türkçeden beri kullanılmıştır. Türkçe kelimelerin her hecesinde yer alabilir: Kuş, kum, tuzak, duman, kurum, uyku, uzak, odun, boyunduruk vb. Arap alfabesine dayalıOsmanlı yazı sisteminde “u”ünlüsü kelime başında “elif” ve “vav” harfleriyle, kelime içinde yalnız “vav” harfi veya “ötre” ile veya her ikisiyle gösterilirdi. Kelime sonunda “u” ünlüsü “ye” harfiyle belirtilirdi.

UBEYDULLAH-I AHRÂR;

evliyânın büyüklerinden. İnsanların îtikâd, ibâdet ve ahlâk husûsunda doğruyu öğrenip yapmalarını sağlayan, Allahü teâlânın rızâsına kavuşturmak için rehberlik eden ve kendilerine Silsile-i aliyye denilen İslâm âlimlerinin on sekizincisidir. İsmi, Ubeydullah bin Mahmûd bin Şihâbüddîn’dir. 1403 (H.806)’da Taşkent’te doğdu. 1490 (H.895) senesinde Semerkant’ta vefât etti. Babası, o zamânın büyük âlimlerinden velî bir zâttı. Soyu, annesi tarafından hazret-i Ömer’e dayanır. Çocukken yüzünde parlayan nûru görenler hayrân kalıp, ona duâ ederlerdi. Dilinden Allahü teâlânın ismi hiç düşmez, devamlı zikirle meşgul olurdu. Dedesi Hâce Şihâbüddîn, âlim ve evliyâ bir zâttı. Vefât edeceği sırada, torunlarını son olarak görüp vedâlaşmak istedi ve onlarla tek tek vedâlaştı. Torunu Ubeydullah-ı Ahrâr’ı da görmek isteyip, babasına onu getirmesini söyledi. Yanına getirdiklerinde o zaman çok küçüktü. O yanına getirilince, beni yatağımdan kaldırın deyip, yatağı üzerinde oturarak, Ubeydullah-ı Ahrâr’ı kucağına aldı. Sarılarak ağladı ve şöyle dedi:

“Benim istediğim çocuk budur. Ben, bunun büyük bir zât olduğu zaman hayatta olmam. Bunun âlemde yaptığı hizmetleri göremem. Bunun nâmı, şöhreti dünyâyı tutacak, İslâmiyete hizmet edecektir. Cihân pâdişâhları itâat edecekler. Bundan zuhûr edecek işler, önceki âlimlerde görülmemiştir.”

Daha birçok müjdeler verdikten sonra, tekrar bağrına basıp sarılarak, Ubeydullah-ı Ahrâr’ın babası Mahmûd Şâşî’ye; “Benim bu oğlumu iyi gözet, gerektiği gibi yetiştirip terbiye et.” diye vasiyet etti.

Ubeydullah-ı Ahrâr hazretleri daha çocukken, üstün hâllere kavuşmuş olup, kerâmetleri görülüyordu.

Amcasının oğlu Hâce İshak da şöyle anlatmıştır: “Ben ve öbür çocuklar oyun oynarken, aramıza katılması için ona ne kadar ricâ etsek, kabul ettiremezdik. Oynar gibi görünüp, bir kenarda durur ve kendi hâllerinde olurdu.”

Ubeydullah-ı Ahrâr hazretleri yirmi iki yaşındayken dayısı Hâce İbrâhim, onu ilim tahsili için Taşkent’ten Semerkand’a gönderdi. İki yıl müddetle Mâverâünnehr’deki büyük âlimlerin meclisinde bulunup ilim öğrendi.

Buralarda ve diğer yerlerde Şâh-ı Nakşibend Behâeddîn-i Buhârî hazretlerinin talebelerinin büyüklerinden bir kısmıyla ve onların da meşhur talebelerinden bâzısıyla görüşüp, sohbetlerinde bulundu. Horasan’a gitmeden önce, Seyyid Kâsım Tebrîzî hazretlerinin sohbetinde bulundu. Horasan’a gittikten sonra, bir defâ daha Seyyid Kâsım Tebrîzî’nin sohbetine gitti. Bundan başka Hire’de bulunan evliyâ ve meşhur zâtların da sohbetlerinde bulundu. Yirmi dört yaşında Herat’a gitti. Beş yıl da oradaki büyük âlimlerden ilim öğrendi.

Ubeydullah-ı Ahrâr’ın sohbetinde bulunduğu zâtlardan biri de, Behâeddîn Ömer hazretleridir. Dört sene bu hocasının yanında kalıp, sohbetlerine devâm etti. Bundan sonra, en başta gelen hocası Ya’kûb-i Çerhî hazretlerine talebe oldu ve onun sohbetinde kemâle ulaştı. Ondan icâzet aldı ve insanları irşadla vazîfelendirildi.

Ubeydullah-ı Ahrâr hazretleri yirmi dokuz yaşındayken, ilim tahsilini tamamlayıp, tasavvufta yüksek derecelere kavuşmuştur. Yirmi dokuz yaşından sonra memleketine dönüp, helâl kazanmak için zirâatle ve insanlara doğru yolu göstermekle meşgul olmaya başladı. Kısa zamanda mahsûlleri o kadar bereketli oldu ki, idâresi için vekil tâyin etti. 1300’den fazla çiftliği vardı. Her birinde pekçok amele çalışırdı. Allahü teâlâ onun mahsûlüne öyle bir bereket verdi ki, her sene 800.000 batman zâhire öşür verirdi. Anbarlarına konulan mahsûl, her çıkardıklarında, koyduklarından fazla geliyordu. Bu hâli görenler, Ubeydullah-ı Ahrâr hazretlerine hayran kalıp, daha çok bağlanıyorlardı. Kendisi bu hususta; “Bizim malımız fakirler içindir. Bunca malın hassası işte bu noktadadır.” buyurmuştur.

Ubeydullah-ı Ahrâr, tenhâda ve kalabalıkta, zâhirî ve bâtınî edeplere çok dikkat ederdi. Sabaha kadar iki dizi üstünde oturduğu çok olurdu. Hizmetinde olanlara ve herkese, ihsânları, lütufları çoktu. Meşakkati, zorluğu kendisi yüklenip, başkalarının râhatını, kendi istirâhatine tercih ederdi. Ömrü boyunca kimseden bir şey almayıp, verilen şeyleri kabul etmemiştir.

Ubeydullah-ı Ahrâr hazretlerinin bütün ömrü boyunca tanıdıklarına ve tanımadıklarına, dost-düşman herkese yardım ve şefkati pekçoktu. Hiç kimseyi ayırt etmeden yaptığı iyilik ve hizmetler dillere destandı. "Ben bu yolu, tasavvuf kitaplarından değil, halka hizmetten elde ettim. Herkesi bir yoldan götürürler. Bizi hizmet yolundan götürdüler. Hayır umduğum herkese hizmet ederim." buyurmuştur.

Ubeydullah-ı Ahrâr hazretleri, zamânının sultanları üzerinde büyük bir tesire sâhipti. Sultanlara sözü geçer, Müslümanların râhatı için nasîhatta bulunurdu.

Ubeydullah-ı Ahrâr hazretleri zamânında, o devrin sultanlarından Kıbçak Çölü Sultânı Mahmûd, Sultan Şeyh Ömer Mirzâ'dan da yardım alarak Semerkant Sultanı Ahmed Mirzâ üzerine yürümüştü. Bu durum Ubeydullah-ı Ahrâr hazretlerine bildirilince savaşmak üzere ordularını toplayan üç sultânı savaş meydanında barıştırıp, anlaşma yaptırdı. Böylece Müslüman kanı dökülmesine mâni oldu. Bu hâdisede de sultanların Ubeydullah-ı Ahrâr hazretlerine itâat edişlerini görenler, onun büyük evliyâ ve rehber olduğunu anlayıp çok sevindiler.

Talebelerinden **Reşahât** kitabının müellifi olan Ali bin Hüseyin şöyle anlatmıştır:

1488 senesi Rebîülâhir ayının yirmi dördünde, Pazartesi günü ikinci defâ Ubeydullah-ı Ahrâr hazretlerinin sohbetine kavuşmakla şereflenmiştim. Sohbet sırasında; "Üç yıl dört ay sonra yaşım tam doksan olur." buyurdu. 1490 senesinde, Muharrem ayının başında hastalandı. Hastalandığı senenin Rebîülevvel ayının sonunda, Cumartesi günü vefât etti. Hastalığı seksen dokuz gün sürdü. Vefâtından on iki gün önce; "Eğer sağ kalırsak, beş ay sonra seksen dokuz yaşım tamam olup, doksana girerim. Bâzı büyükler, ömrünün yıl sayısı ile hasta yattığı gün sayısı arasındaki uygunluğu; **"Bir günlük hastalık** (humma), **bir senenin keffâretidir."** hadîs-i şerîfinde buyurulan husûsa uygun olduğunu söylemişlerdir." buyurdu.

Ubeydullah-ı Ahrâr hazretlerinin en başta gelen talebesi, Mevlânâ Kâdı Muhammed Zâhid olup, halîfesidir. Bu talebesi, evliyânın büyüklerinden Ya'kûb-i Çerhî hazretlerinin kızının oğlu olup, torunudur. (Bkz. Kâdı Muhammed Zâhid)

Ubeydullah-ı Ahrâr hazretlerinin diğer talebeleriyse, Abdullah-ı İlâhî (Bkz. Abdullah-ı İlâhî), Baba Haydar Semerkandî (Bkz. Baba Haydar Semerkandî), Emir Ahmed Buhârî (Bkz. Emir Ahmed Buhârî), Abdullah-ı Semerkandî ve Ebû Sa'îd-i Harezmî gibi velîlerdir.

Ubeydullah-ı Ahrâr hazretlerinin kerâmetlerinden ve menkıbelerinden bâzıları şunlardır:

Ubeydullah-ı Ahrâr'ın talebesi olan Muhammed Kâsım şöyle nakletmiştir: Babam Abdülhâdî, Anadolu'ya gidip, Sultan Bâyezîd oğlu Sultan Mehmed Hanla buluştuktan sonra, geldiğinde bize Sultandan işittiklerini şöyle anlattı:

"Falan zamanda öğleden sonra, falan yerde düşmanla karşılaştık. Düşman askeri çoktu. Düşmanın gâlip geleceğinden korktum. Hemen Hâce Ubeydullah-ı Semerkandî'nin imdâdımıza yetişmesi için duâ ettim. İmdâdıma yetiştiler. Şöyle bir elbiseyle, şöyle bir sîmâda ve şöyle sizin söylediğiniz vasıflara sâhip bir azîz kimse görünüp bana; "Ey Sultan Mehmed Han! Korkma!" dedi. "Nasıl korkmayayım, kâfirin askeri çok kalabalıktır." dedim. Mübârek yenini açıp, (İçeri bak!) buyurdu. Baktım, bir büyük sahrâ içinde sayısız İslâm askeri vardı. Bunlar sana yardıma gelmişlerdir. Şu tepenin üstüne çık. Orada dur. Üç kere kös tokmağını vur. Askerlerine cenk etmelerini emreyle!" buyurdu. Buyurdukları gibi yaptım. Birçok kereler onu gördüm. Kâfir askerleri üzerine at koşturuyordu. Kâfirler hezîmete uğrayınca, onu bir daha görmedim."

Mevlânâzâde Nizâmeddîn anlatır: "Kış zamanıydı. Günlerin en kısa olduğu bir mevsimde, Ubeydullah-ı Ahrâr'la bir köye gidiyorduk. İkindi namazını yolda kıldık. Güneş solmaya başlamış ve ufuk çizgisine yaklaşmıştı. Menzilimiz gâyet uzaktı ve bu vaziyette oraya gecenin geç saatlerinden evvel varmak ihtimâli yoktu. Etrafta ise barınılacak hiçbir yer yoktu. Her taraf bozkırdı. Kendi kendime düşünmeğe başladım: "Menzil ırak, vakit akşam, yol korkunç, hava soğuk, sığınılacak yer yok, hâlimiz ne olacak?" Ubeydullah-ı Ahrâr atını hızla sürüp gidiyor ve hiçbir telâş eseri göstermiyordu. İçimden bu düşünceler geçince bana döndü ve "Yoksa korkuyor musun?" diye sordu, sükût ettim. "Atını sıkı sürüp yol almaya bak! Belki güneş batmadan menzilimize ulaşırız." buyurdu. Böylece atlarımızı sıkı sürerek yol almaya başladık. Bir hayli yol aldıktan sonra dikkat ettim ki, güneş sanki yerinde duruyordu. Ufka yakın bir noktada ve göğe çivilenmiş gibiydi. Köye girer girmez, sanki güneş söndürülmüş gibi, birden bire zifiri karanlık içinde kaldık."

Ubeydullah-ı Ahrâr'a muhabbeti olan Ebû Sa'îd isminde birisi, bir gün nefsini yenemeyerek şarap

içmek istedi. Hizmetçisine emir vererek; “Şarabı al, gece olunca karanlıkta getir ve bana seslen. Ben bir ip uzatır ve yukarı çekerim.” dedi. Hizmetçi dediği vakitte şarabı getirdi. Ebû Sa’îd dikkatlice şarabı iple yukarı çekerken, şişe duvara çarpıp kırıldı. Ebû Sa’îd’in canı sıkıldı. Sabahleyin kimse görmesin diye, şişe parçalarını sokaktan kaldırıp bir köşeye attı. Daha sonra Ubeydullah-ı Ahrâr’ın huzûruna gitti. Ebû Sa’îd’i görünce buyurdu ki: “Ey Ebû Sa’îd, her işte bir hayır vardır. Üç kuruşluk şişenin kırılışına üzülmemek lâzım. Şişe kırılmasaydı, bizim kalbimiz kırılacaktı.” Ebû Sa’îd tövbe etti ve tövbesinde sebât gösterdi.

Ubeydullah-ı Ahrâr hazretleri buyurdu ki:

“Dervişlik; herkesin yükünü çekmek ve kimseye kendi yükünü çektirmemektir.”

“Allahü teâlâdan gelen belâlara sabırlı, hattâ şükredici olmak lâzımdır. Zîrâ, Allahü teâlânın birbirinden acı belâları çoktur.”

“İnsanın kıymeti; idrâkinin, zekâsının, bu yolun büyüklerinin hakîkatlerini anladığı kadardır.”

“Söz, yüce bir şeydir. Zamânında ve yerinde olmalıdır.”

“Söz söylemek, dilin gönülle, gönlün de Hak ile olduğu zaman makbûldür.”

“Tasavvuf bilgilerinden maksat, kendini zorlamadan, uğraşmadan, her ân Allahü teâlâya teveccüh ve ikbâldir. Yâni her ân Allahü teâlâyı hâtırlamaktır.”

“Bütün hâlleri ve keşifleri bize verseler, fakat Ehl-i sünnet ve cemâat îtikâdını kalbimize yerleştirmeseler, hâlimi harâb, istikbâlimi karanlık bilirim. Eğer bütün harâplıkları, çirkinlikleri verseler ve kalbimizi Ehl-i sünnet îtikâdıyla süsleseler hiç üzülmem.”

“Zikir ve murâkabe, bir Müslümana hizmet yapılmadığı zamanda olur. Gönül kabûlüne sebep olan hizmet, zikir ve murâkabeden önce gelir.”

“Bir kimse, erbâb-ı cemiyet sohbetinde oturup, gönlünü Hak teâlâya verebilirse, ona zikir yapmaya ihtiyaç yoktur.”

Eserleri: Enîs-üs-Sâlikîn fit-Tasavvuf, El-Urvet-ül-Vüskâ Lierbâb-il-İrtikâ, Rukaât, Fıkarât Risâlesi, Vâlidiyye Risâlesi ve sözlerinin toplandığı **Mesmuât** ve **Silsilet-ül-Ârifîn**’dir.

UBEYDULLAH ZÂKÂNÎ;

hiciv ve fıkralarıyla tanınmış İran şâir ve edibi. İsmi, Nizâmüddîn Ubeydullah’tır. İran’ın Kazvin şehrine bağlı Zâkân nahiyesinde doğduğundan Ubeydi Zâkânî diye meşhur oldu. Doğum târihi bilinmemektedir. 1371 (H.773) senesinde vefât etti.

Ubeydullah Zâkânî aslen, Kazvin’e göçmen olarak gelip yerleşen Benî Hafâce adındaki bir Arap kabîlesine mensuptur. Şîrâz’da ilim ve fen tahsil etti. Zamânın büyük âlimleri arasına girdi. Kazvin’e dönüp kâdılık ve medreselerde talebe yetiştirmekle meşgul oldu. Daha sonra Şîraz’a gelip meânî ve beyân ilimlerine dâir eserler yazdı. Yazdığı eserlerini Benî İncü hükümdârı Şeyh Ebû İshâk’a takdim için saraya gitti. Fakat saray adamları hükümdârın yanında bir hicviyecinin, yergici zâtın bulunduğunu söyleyerek huzûra kabul etmediler. Ubeydullah Zâkânî hayretler içinde kaldı. Kendi kendine; “Hezel erbâbı, alaycı kimseler dâimâ pâdişâha yakın oldukları halde, âlimler ve fazîletli kimseler bundan niye mahrum kalıyor? İnsan niçin ilim tahsili için çalışıyor? Niçin sabahlara kadar medrese çerağının düşmanıyla latîf dimâğını yoruyor?” diye söylenip Ebû İshâk’ın meclisine girmeden dönüp gitti ve şu rubâîyi okudu:

“Hükümdârın yanında hakîr ve zelîl olmak istemezsen, benim gibi ilim ve hüner sâhibi olma. Zamâne adamlarının yanında makbûl olmak istersen...”

İyi, bir tahsil görüp, çok uzun bir ömür sürdüğü bildirilen Zâkânî; devrindeki huzûrsuzluk, haksızlık ve ikiyüzlülükleri bir takım şiirler ve hicviyelerle dile getirdi. Hiciv, alay, şaka tarzında eserler yazmaya başladı. Kendisine “bu kadar ilim hüner ve fazîletin olduğu hâlde hicviye, fıkra, latîfe gibi aşağı şeylerle uğraşman doğru değildir.” dediklerinde, onlara, karşılık olarak şu şiiri okudu:

“İlim talebinde bulunursan günlük nafakanı kazanmakta zorluk çekersin. Git maskaralık yap, hiciv, alay, şaka tarzında şeyler söyle. Ancak küçükten büyükten o zaman hakkını alabilesin.”

Ubeydullah Zâkânî, Tîmûr Han devrinde yetişmiş edîplerden Selman-ı Savecî, Hâcûy-i Kirmânî, İmâd-i Kirmânî ve Assâr-i Tebrizî gibi olup, Hâfız-ı Şîrâzi ile aynı zamanda yaşadı. Meşhur **Tezkire** yazarı Semerkantlı Devletşâh (ALaüddevle Bahdişah Gâzi-i Semerkandî) 10 Arap, 143 İran ve birçok da Türk şâirinin hayâtını ve eserlerini içine alan **Tezkiret-üş-Şuarâ’**sında; “Hiç kimse hiciv ve hezelde (alayda, şakada) Ubeyd’in derecesine yetişemez. O nâdir latîfeler yazan ilk hiciv şâiridir.” demektedir.

Ubeydullah Zâkânî, Bağdat'a gidip orada görüştüğü edîp Selmân-ı Savecî'yi hicvetti. Rükneddîn Amîdülmük bin Kâdı Şemseddîn, Celâyirlilerden Sultan Üveys, Muzafferîlerden Celâleddîn Şâh Şuca' gibi zamânın hükümdârlarını medhetti.

Ubeydullah Zâkânî manzûm (şiir) ve mensûr (nesir) tarzında eserler yazdı.

Manzum eserleri: 1) **Dîvân, 2) Uşşâknâme:** Muzafferîlerden Şah Ebû İshâk için yazılmıştır. **3) Kasîd-i Müşu Gürbe:** Fâre ve kedi mesnevisidir. 174 beyittir. Eserde kedi-fâre mücâdelesi içerisinde zamânın sosyal, politik bozuklukları, riyâkârlıkları, idârecilerin kötülükleri anlatıldı. **4) Falnâme-i Vuhûşı Tuyur. 5) Hazliya vü Tazmînat:** Mizah şeklinde yazılan şiirlerdir.

Mensûr (nesir) şeklindeki eserleri: **1) Ahlâk-ul-Eşrâf:** O devir halkının ahlâkı hakkında acı hicviyelerdir. **2) Sad-pend:** Hikmetli yüz nasîhatten meydana gelen bir eserdir. **3) Rîş-nâme. 4) Falnâme-i Burûc:** Fal ve falcıları alaya alan bir eserdir. **5) Risâle-i Ta'rîfât, 6) Risâle-i Dilgüşâ. 7) Navâdir-ül Emsâl:** Darb-ı meseller vardır. **8) Mektûbât-ı Kalenderân. 9) Risâleler.**

UÇ BEYLİĞİ;

Anadolu'da kurulan Türk devletlerinin sınırlarını muhâfaza ve yapacakları akınlarla diğer devletleri yıpratma vazifesi gören yarı bağımsız beylikler. Bu aşiretlerin reisine de Uç Beyi denir. Anadolu'da ilk Uç Beyliği, Büyük Selçuklular tarafından 1071 Malazgirt Zaferinin kazanılmasından sonra kuruldu. Karadeniz'le Akdeniz arasında bulunan uç bölgelere Uç Beyleri yerleştirildi. İlk Uç Beyi Melik Ahmed Danişmend Gâzidir.

Uç beylerinin ve emrindeki aşiretlerin, fedâkâr, azimli ve yüksek îmânlı gayretleriyle Bizanslılar Ege Denizi kıyılarına kadar atıldı. Hattâ bu fetihler neticesinde Ege Denizine erişildi. On üçüncü yüzyılda Moğol istilâsı dolayısıyla, birçok Türkmen boyları uç bölgelere yerleştiler. Bu Türkmenlerin yanında dervişler, şeyhler de gelmişlerdi. Uç bölgelerinde büyük gayretler gösterip, birlik ve berâberliği sağlayan bu dervişler, kuvvetleri yeni fetihlere hazırladılar. Bu derviş gâziler fethedilmemiş bölgelere de gidip, tekke, zâviye gibi dînî tesisler kuruyorlar, buralarda Türk-İslâm mefkûresini yayarak, fetih hareketlerine yardımcı oluyorlardı. Beylikler döneminde de bu fetih hareketleri devam etti.

Yarı bağımsız olan Uç Beylerini ilk defâ Birinci Alâeddîn Keykubad (1220-1237) merkezî idâreye bağladı. Keykubad'ın ölümü üzerine İkinci Gıyâseddîn Keyhüsrev (1237-1246) sultan oldu. Keyhüsrev, 26 Haziran 1243 yılında Moğollara Kösedağ Savaşında mağlup oldu. Bu mağlubiyet üzerine Uç Beyleri tekrar yarı bağımsız hâle geldiler. Moğol ordusu Komutanı Abaka Hanın Doğu ve Orta Anadolu'da yaptığı katliâm ve tahribattan sonra Uç Beyleri bağımsızlıklarını îlân ettiler. Türk Sultanlarını nüfuzu altında tutan İlhanlılar 1335'te yıkıldı. Bu vak'a neticesinde de Uç Beylerinin bağımsızlık hareketleri iyice hızlandı. Bağımsız hâle gelen Uç Beyleri cihâda devam etmekle birlikte aralarında da harp yapıyorlardı. Büyük kitleler hâlinde gelen Türkmenler de, Uç Beyliklerinin kuvvetlenip büyümesine yardımcı oluyordu. Beylikler arasındaki mücâdelelerin yegâne sebeplerinden birisi Bizans oyunlarıydı. Beylikler, Moğollar ve Bizanslılar başta olmak üzere düşmanlarına karşı amansız bir mücâdele verdiler. Halkı mücâdeleye, Tapduk Emre, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Velî dahil daha pekçok şeyh ve dervişler teşvik ediyorlar, bir yandan da birlik ve berâberlik bayrağını açıyorlardı. Söğüt, Domaniç ve Bilecik bölgelerinde kurulan Osmanoğulları Beyliği, Bizanslılarla yaptıkları mücâdele sonunda çok büyük fetihlerde bulundular. Devlet güçlenince onlar da Uç teşkilâtını kurdu. Osmanlılarda Uç Beyi "Akıncı Beyi" olarak da anılır.

UÇAK;

Alm. *Flugzeug (n),* **Fr.** *Avion (m),* **İng.** *Airplane, aer(o)plane, aircraft.* Havada uçabilen bir araç. Diğer uçucu araçlardan olan balon, zeplin ve helikopterden ayrılan en önemli tarafı kaldırma kuvvetinin kanatları vâsıtasıyla sağlanmasıdır. İnsanlarda, kuşlar gibi uçmak arzusunun başladığı çok eski târihlerden beri yapılan çeşitli uçma teşebbüsleri bir tarafa bırakılırsa hakîkî mânâda ilk uçuşlar 19. yüzyılda gerçekleştirildi. Yerçekimi kuvvetini mekanik enerjiyle yenme esâsına dayanan uçaklar kısa zamanda hızla gelişti. Planör, helikopter ve otojir tipi uçuş araçları da uçağın havada kalma prensibine dayanır. Kaldırma kuvveti uçan aracın sâhip olduğu mekanik enerji vâsıtasıyla kanat denilen kaldırma yüzeylerinde meydana gelir. Balon ve zeplinlerdeyse kaldırma kuvveti, havadan hafif gazların hava içinde yükselmesine dayanır.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarındaki ilk uçuşlarda ancak saatte 20-25 km, 1975'lerden sonra ise binlerce km hızlara çıkılabildi. Uçağın havada kat edebildiği mesâfe, yâni menzili ve çıkabildiği maksimum yükseklik (irtifa) ilk zamanlar çok düşüktü. Gelişen teknolojiye paralel olarak menzil yirmi bin km'nin üstüne, irtifa ise kırk bin km'ye kadar çıktı. Bunlara paralel olarak uçakların ağırlığı da süratle arttı. İlk zamanlar kg'la ifâde edilirken artık tonlarla ifade edilmektedir.

Yapılan araştırmalar göstermektedir ki, bir cismin havada uçabilmesi için uçuş ânında cisme çarpan hava en az cismin ağırlığına eşit bir kaldırma kuvveti meydana getirmesi gerekir. Uçak kanadı düz bir plâka olarak düşünülürse bu kaldırma kuvvetinin meydana gelmesi için, plâkanın hareket düzlemiyle (hücum açısı denen) bir açı yapması, yâni hareket yönünde ön kısmının biraz kalkmış olması gerekir. Kanat hareket hâlindeyken eğik pozisyonundan dolayı alt kısmına çarpan hava aynı doğrultuda akışına devam edemeyeceği için kanadın alt kısmında yönünü değiştirir. Hava akımının yönünün değişmesi kanadın ona bir kuvvet uyguladığını gösterir. Newton'un üçüncü kuralına göre hava akımı da kanada eşit ve zıt bir kuvvet tatbik eder. Bu kuvvet hem kanadı kaldırmaya hem de geriye doğru itmeye çalışır. Kanadın geriye itilmesi istenmeyen bir durumdur, çünkü uçağın hızını keser. Bu sebeple kanatlar, kaldırma kuvveti minimum olacak şekilde yapılırlar. Hem kaldırma kuvveti, hem de sürüklenme kuvveti uçak hızına ve havanın yoğunluğu gibi faktörlerin tesiriyle birlikte hücum açısına bağlı olarak değişir. Bu kuvvetlerin kanada tesir ettikleri nokta, hücum açısı arttıkça kanadın hücum kenarına (uçağın ön tarafındaki kenar) doğru kayar. Bu kayma ise hücum açısının daha da artmasına sebep olur. Bu durumda kanat dengesiz bir hâl alır. Hücum açısının belli bir değerinden sonra kaldırma kuvveti birden azalmaya başlar. Kanat artık uçağı havada tutmaz hâle gelir. Bu hâdiseye uçak "pert dövites" oldu denir.

İstenmeyen sürüklenme kuvvetinin yanında bir de uçağı kanat ekseni etrafında döndürmeye çalışan bir moment meydana gelir ki, bu momenti uçağın burnunu ya yukarı veya aşağı itmek sûretiyle döndürmeye zorlar. Uçağın havada yatay olarak uçabilmesi için bunun önlenmesi gerekir. Bu gâyeyle uçağın arka kısmında yatay kuyruklar bulunur. Bu kuyruklarda meydana gelen kuvvetler bu momenti karşılayarak uçağın dengesini sağlar. Uçan kanat diye adlandırılan uçaklarda ise bu moment, kanadın arka kısmına hareketli bir kısım ekleyerek karşılanmaya çalışılır. Fakat uçaklarda ihtiyaç duyulan motor, iniş takımları ve yük taşıma kısımları gibi sebeplerden dolayı uçan kanat tipi uçaklar gelişmedi. Bunun yerine kuyrukları kanada bağlayan ve motor gibi sistemleri taşıyan gövdeli tip uçaklar gelişti. Ayrıca uçağın inip kalkabilmesi için tekerlekleri taşıyan iniş takımları ve uçağın dengesinin sağlanması ve manevra yapabilmesi için düşey kuyruklar eklendi. Neticede uçakta gövde, kanat, iniş takımları, yatay ve düşey kuyruk gibi ana elemanlar meydana geldi.

Ana elemanların yanında uçağın sevk ve idâresini sağlamak için çeşitli yardımcı sistemler ve teçhizatlar eklendi. Bunlar uçağın manevra yapmasını ve dengelenmesini sağlayan kumanda yüzeyleri ve bunun kumanda sistemi; yakıt sistemi; uçak hızının yüksekliğini vs. ölçen gösterge ve âletler, yük ve yolcular için döşeme ve koltuklar gibi genel sistemler ve diğer bâzı özel sistemlerdir. Kumanda için kullanılan hidrolik, pnömatik sistemler, muhâbere ve seyrüsefer için kullanılan elektrik ve elektronik sistemler, askerî gâyeler için geliştirilen silâh ve nişangâh sistemleri özel sistemlerin başlıcalarıdır. Uçaklar ebat, hız, menzil bakımından geliştikçe yardımcı sistemleri de gelişti ve daha mükemmel hâle geldi.

Kanatlar: Uçakların en önemli ana elemanıdır. Uçağın kaldırma kuvveti bunlarla sağlanır. Ayrıca iç kısımlarının yakıt deposu olarak kullanılması, motor, silâh ve iniş takımlarının ve küçük kanatçıkların bunlar üzerine yerleştirilmesi kanadın diğer görevlerini teşkil eder.

Uçağa üstten bakınca, kanadın uçağın ön tarafındaki kısmına hücum kenarı, arka kısmına firar kenarı denir. Uçağın en sağ ve en sol uç noktalarını teşkil eden kısmına ise kanat ucu denir. Uçak boyuna paralel olarak kanat kesilirse mekik şeklinde bir kesit elde edilir. Kanat profili olarak adlandırılan bu kesit kanadın şeklini belirleyen en önemli faktördür. Günümüzde pekçok ülke tarafından geliştirilmiş çok çeşitli kanat profilleri vardır. Bu profilleri belirtmek için hücum kenarından firar kenarına kadar kanat kalınlığının ne şekilde değiştiğini gösteren tanıtma işâretleri bulunur. Meselâ Amerikan Havacılık Komitesinin (NASA) geliştirdiği kanat profilleri NASA 4415, NASA 23012 gibi işâretlerle belirtilir.

Kanatların üstten bakıldığındaki şekilleri de değişik değişiktir. Bunlar trapez, eliptik, delta şeklinde veya gövde tarafı dikdörtgen, uç kısım trapez olabilir. Hatta uçağın arka kısmına doğru ok açısı denen bir açı yaparak eğik olan kanatlar da vardır. Tecrübî ve teorik çalışmalar en iyi kanat şeklinin eliptik olduğunu göstermesine rağmen imâli zor olduğundan fazla kullanılmamaktadır. Uçakların hızları arttıkça kanatların geriye doğru ok açısı yapması ve neticede bir üçgen veya delta şekline yaklaşması lâzımdır. Bu noktadan hareketle günümüzde kanat şekli uçuş esnâsında pilot tarafından değiştirilebilen süpersonik (ses hızının üstünde bir hızla uçan) uçaklar geliştirildi. Amerikan F-111, Fransız Mirage G8, Rus Mikoyen MİG-23 ve Sukhoi Su-7B ve Avrupa Birliği PANAVIA'nın MRCA Tornado uçakları bu tipten uçaklardır. Bunlara rağmen uçağın dengesini sağlamak için kanatlar öne doğru eğik de yapılır.

Kanatların diğer bir husûsiyeti gövdeye bağlama şekillerinin değişik olmasıdır. Kanatlar gövdenin alt, orta ve üst kısmına bağlanabildiği gibi gövdeye irtibatı kanat dikmeleriyle sağlanacak şekilde gövdeden yukarıda da olabilir. Kanadın kaldırma kuvvetini meydana getirmesi için kanat alanının belirli bir değerde olması gerekir. İlk zamanlar kanatlarda fazla dayanıklı olmayan ağaç iskelet ve bez kaplama kullanıldığından kanatlar yanlara doğru fazla uzun yapılamıyordu ve lüzumlu kanat alanını elde etmek

için alt alta iki üç tabaka hâlinde kanatlar yapılıyordu. 1930'lara kadar bu tip kanatlar kullanıldı. Sonradan çelik ve alüminyum malzemelerin kullanılmasıyla pekçok dezavantajı olan bu katlı kanatlar târihe karıştı. Günümüzde tek kat kanat kullanılmaktadır. Kanatların gövdeye bağlama yerinin seçimi pekçok faktöre bağlıdır. Meselâ kanadın gövdeye göre yukarda olması, gövdenin yere yakın olmasına bu da yolcu ve yük indirme bindirme işinin kolaylaşmasını sağlar. Ayrıca motor pervanelerinin toprak, taş ve (deniz uçaklarında) sudan zarar görmesine mâni olur. Kanadın gövdeye, gövdenin orta kısmından bağlanması, özellikle avcı uçakları için sağlam ve uygun bir yapıyı teşkil eder. Kanadın gövde altından geçmesi, iniş takımlarının kısa olarak yapılabilmesi, kalkışta kaldırma kuvvetinin daha fazla olması, kanat yere yakın olduğundan yere vurma gibi hâllerde yolcuları koruması ve yolcu kabininden geçmediği için özellikle yolcu uçaklarında kullanılan bir kanat yerleştirme şeklidir. Uçağın iki tarafındaki yarı kanatlar aşağı veya yukarı eğik olabilir. Hatta kanat önce aşağı veya yukarı, sonra orta kısmından tekrar ters yöne belli bir açıyla eğik olabilir ve uçağa önden veya arkadan bakıldığında kanatlar komple "M", "W", "V" veya ters "V" şeklinde olabilir. Kanadın yatay düzlemle yaptığı bu açılara "Dihedral" denir.

Kanatların diğer bir görevi de kanatçık, slat, flap, aerodinamik fren, spoyler ve kanat ucu plakası gibi uçağın manevra kâbiliyetini ve kaldırma kuvvetini arttırmaya yarayan yüzeyleri üzerinde taşımaktır. Kanatçıklar, sağa sola yatışları sağlarlar ve kanadın firar kenarında bulunurlar ve kanat açıklığı boyunca uzanmayıp sâdece az bir kısmını işgâl ederler. Kanadın hücum kenarında bulunan slatlar hava akışını düzenlerler. Flaplar, uçağın iniş ve kalkış anlarında hızı düşünce havada tutunabilmesi için ek bir kaldırma sağlarlar. Aerodinamik frenler ve spoylerler, inişe geçmek ve inişten sonra kısa bir mesâfede durmak için hızın düşürülmesi gerektiği durumlarda açılarak frenleme yaparlar. Kanat ucu plâkaları, kanadın alt ve üstündeki basınç farkından dolayı meydana gelebilecek hava akımlarına mâni olur ve kaldırma kuvveti kaybını azaltır.

Kanatların içi dolu olmayıp tesir eden kuvvetleri karşılamak için lonjeron denen kiriş ve profili şekillendiren sinirlerin meydana getirdiği bir iskeletten ibarettir. Bu iskeletin dışı profile uygun bir şekilde kaplanarak içi yakıt deposu olarak kullanılır.

Gövde: Gövde esas olarak kanatla kuyruğu birbirine birleştirmesi görevi yanında çeşitli yardımcı sistemleri ve pilotu, bâzı uçaklarda iniş takımlarını, yolcuları, motorları ve silâhları taşımak gibi görevleri de vardır. Uçağın kullanıldığı yere ve şartlara göre değişik gövde şekilleri kullanılır. Meselâ deniz uçaklarının gövdesi denize inip kalkmaya elverişli bir şekilde yapılır. Yüksek irtifalarda uçabilen uçakların gövdeleri meydana gelebilecek basınç farkına dayanacak şekildedir. Eğitim uçaklarında pilot ve öğrenci kabininin yan yana veya arka arkaya olması gövdenin şekline tesir eder. Büyük yolcu uçaklarında gövde, yolcuların rahat edebilecekleri şekilde büyük bir silindir gibi yapılır. Savaş avcı uçaklarında ise gövde sadece kanat, motor ve pilot kabinini biraraya getirecek ve sürtünmeyi en düşük seviyede tutacak şekildedir. Ayrıca kanatların gövdeye bağlanış şekli ve yolcu indirme-bindirme gibi faktörler de gövde şekline tesir eder.

Gövdenin yapısı taşıdığı yük, kanat, motor, silâh, iniş takımı ve kuyruk gibi kısımların ağırlığını ve basınç farklarını taşıyabilecek mukavemette olmalıdır. Bu noktadan hareketle üç çeşit gövde yapısı geliştirildi. Bunlar kafes-kiriş, mono-kok ve yarı mono-kok gövdelerdir. Kafes-kiriş yapı hafif uçaklarda kullanılır. Gövdenin kuvvetleri taşıması için bir kafes-kiriş iskeleti yapılır ve bunun üzeri bez, plastik veya hafif maddeden saçlarla kaplanarak aerodinamik şekli verilir. Mono-kok gövdelerde iskelet yoktur, bütün kuvvetleri kaplama saç taşır. Yarı mono-kok gövdedeyse yükleri hem iskeleti meydana getiren kirişler hem de kaplama taşır.

Kuyruk: Kuyruk düşey ve yatay stabilize denen yüzeylerden ibârettir. Uçağın dengesini sağladığı gibi sağa sola dönme, burun aşağı veya yukarı gelecek şekilde yunuslama ve dalış, tırmanış hareketlerini de sağlar. Uçağın boyuna, enine ve düşey eksenler etrâfında dönme hareketleri özel adlar taşırlar. Sağa veya sola yatış şeklinde neticelenen boyuna eksen etrâfındaki dönme hareketine yalpa, uçağın burnunun aşağı veya yukarı dönmesi şeklinde neticelenen enine eksen etrafındaki dönmeye yunuslama, dikey eksen etrâfındaki sağa veya sola dönme hareketine ise dönme denir. Uçağın vida gibi döne döne alçalması şeklinde olan diğer bir hareket vril hareketidir. Yalpa hareketini kanadın firar kenarındaki kanatçıklar sağlar. Bunun için kanatçığın biri aşağı diğeri yukarı açılır. Kanatçıklardan biri kaldırma kuvvetini arttırırken, diğeri azaltır. Neticede yukarı açılan kanatçık tarafına, yâni taşımanın azaldığı tarafa uçak yalpa yapar.

Uçağa yunuslama, dolayısıyla kabre denen tırmanış ve pike denen dalış hareketini yatay kuyruk sağlar. Kuyruk yukarı çekilirse kuyruk kısmında kaldırma artar ve uçağın burnu aşağı çevrilir. Aksi durumda burun yukarı çevrilir. Yatay kuyruk tek parça olabildiği gibi bir sâbit stabilize bir de hareketli yükseklik dümeni olmak üzere, parçalı da olabilir. Ayrıca hızlı büyük uçaklarda yükseklik dümeninin hareket ettirilmesinde yardımcı olan fletner denen yüzeyler de yükseklik dümeninin firar kenarında

bulunurlar.

Düşey kuyruk dümeni uçağın sağa sola dönmesini sağlayarak istikâmetini ayarlar. Bu sebeple buna istikâmet dümeni de denir. Uçağın dengesinin kararlılığını sağlamak için düşey ve yatay kuyruğun firar kenarlarında kompanzatör denen küçük yüzeyler kullanılır. Yatay kuyruk düşey kuyruğun üstüne yerleştirilebildiği gibi düşey kuyruk iki tâne olup, yatay kuyruğun uçlarına da eklenebilir.

İniş takımları: Uçağın yere inmesini, yerden kalkmasını ve yerdeki hareketlerini sağlamak için iniş takımları kullanılır. Deniz, kara ve hem denize hem karaya inip kalkabilen anfibi uçakların iniş takımları farklılık gösterirler. Uçağın kara ile irtibatı tekerlek ile, denizleyse kayık ve uçak gövdesiyle sağlanır. İkisi ana, biri yardımcı olmak üzere iniş takımları üç tekerlekli yapılır. Yardımcı iniş takımı uçağın burun veya kuyruk kısmında bulunur ve uçağa yerde yön vermede ve ana iniş takımlarının yüklerini taşımada yardım eder. Pilot bu tekerleği sağa sola döndürmek sûretiyle uçağın yerdeki istikâmetini ayarlar. İnişte uçak hızının yatay ve düşey iki bileşeni vardır. Pilot inişte daha yere değmeden önce uçağı olduğu kadar yatay uçuş pozisyonuna getirerek düşey hız bileşenini en aza indirmeğe çalışır. Yatay hızın sebep olduğu kinetik enerji uçak frenlenerek yutulurken, düşey bileşenden ileri gelen enerji iniş takımları tarafından yutularak ısıya çevrilir. Bunu sağlamak için iniş takımlarında yay, amortisör ve tekerleğin lastiği gibi elemanlardan faydalanılır.

Üç tekerlekli iniş takımlarında ana tekerlekler kanatlarda, yardımcı tekerlek ya burunda veya kuyruk kısımda olabildiği gibi çok tekerlekli ağır nakliye ve yolcu uçaklarında ana tekerlekler dört grup hâlinde gövdenin içine arka arkaya yerleştirilir. Meselâ Boeing 747 yolcu uçağının 16 ana, 2 yardımcı olmak üzere 18 tekerleği vardır. İniş takımlarının diğer bir husûsiyeti sâbit veya katlanabilir olmalarıdır. Sâbit iniş takımları düşük hızlı, basit uçaklarda kullanılır. Uçakların hızı ve iniş takımlarının ebadı arttıkça aerodinamik dirençleri de çok artar. Bu durumda iniş takımları uçuş esnâsında katlanarak kanat veya gövde içine saklanır. Bunu sağlamak için de elektrikî, hidrolik veya pnömatik güç sistemlerinden faydalanılır. İçeri alındıktan sonra iniş takımları kapaklarıyla kapanır. İniş takımının kapalı ve açıkken olduğu gibi kalabilmesi için kilit ve emniyet mekanizmaları kullanılır. Ayrıca iniş takımlarının kapalı veya açık olup olmadığını pilota bildiren ikaz sistemleri vardır.

Takat sistemleri (Uçak motorları): Uçaklarda, uçağın havalanmasını ve havada uçuşunu sağlayan motorların hafif, güvenilir, gürültüsüz ve ekonomik olması aranan özelliklerdir. Hafiflik motorun birim tepki kuvveti veya beygir gücü başına düşen ağırlığıyla ifâde edilir. Motorun arıza yapmadan ve az yakıt harcayarak çalışması gerekir. Ayrıca bakımının, sökülüp takılmasının kolay olması da aranan özellikleridir. Uçak motorlarının tipleri şöyledir:

1) Pistonlu (pervaneli), 2) Türboprop (pervaneli), 3) Türbojet, 4) Türbofan, 5) Ram-jet ve Püls-jet, 6) Roket motoru.

Pistonlu motorlar, hızı saatte 500 km'ye varmayan pervaneli uçaklarda kullanılır. Pistonların motordaki düzeni karşılıklı veya yıldız şeklinde olmak üzere 36 silindire kadar olanları vardır. Su veya hava soğutmalıdırlar. Yüksek oktanlı benzin kullanırlar. Uçak yükseldikçe motor veriminin azalmasını önlemek için süberşarj denen aşırı besleme yapılır. Ayrıca pervâne veriminin en üst düzeyde olması için pervane paleleri kendi eksenleri etrafında dönecek şekilde değişken hatveli yapılır. Neticede yine de pistonlu, motorlu ve pervaneli uçakların hızları ve yükselişleri sınırlıdır.

Türboprop sistemlerde pervâneyi gaz türbinleri çevirir. Pistonlu motorlardan daha yükseklerde ve daha hızlı uçuşa elverişlidir. Umûmiyetle nakliye ve yolcu uçaklarında kullanılır. Helikopterlerde de aynı sistem vardır; pervâne yerine helikopter motoru çalıştırılır. Gaz türbinlerinin gücü günümüzde 500 şaft beygir gücünün üzerinde yapıldığından hafif uçaklarda pek kullanılmamaktadır. Türbinle pervâne arasında verimin üst düzeyde olması için devir düşüren bir dişli kutusu bulunur. Güçleri on bin şaft beygir gücüne kadar çıkar ve jet yakıtı kullanılır.

Türbojet sistemler, yâni jet motorlarında da gaz türbini kullanılır. Motor egzostundan çıkan hızlı sıcak gazların tepkisiyle uçuş gücü elde edilir. Pistonlu ve türboprop motorlarda sınırlı olan uçuş hızı jet motorlarıyla aşılarak ses hızının üstünde uçan süpersonik uçaklar yapılması mümkün hâle geldi. Uzun menzilli yolcu uçakları, avcı ve bombardıman uçaklarında jet motorları kullanılmaktadır. (Bkz. Jet Motoru)

Türbofan ve Baypass sistemleri de jet motorlarının bir çeşididir. Motorun ön veya arka kısmında bulunan ve pervâneye benzer fan kısmı motorun içinden geçen havayı arttırıp tepki kuvvetinin artmasını sağlar. Baypass jet motorlarında da kompresörde sıkışan havanın bir kısmı yanma için yanma odalarına girerken bir kısmı motorun dış çeperlerini soğutarak egzosta gider. Her iki çeşit motorun da gâyesi düşük hızlarda yakıt sarfiyatının azaltılmasıdır.

Ram-jet ve Puls-jet motorlar uçaklarda pek kullanılmaz. Pilotsuz bomba ve uçaklarda kullanılır. Türbin, kompresör gibi dönen bir kısmı yoktur. Önden giren hava yanma neticesinde hızla egzosttan atılarak

tepki sağlanır.

Roket motorlarının diğerlerinden en önemli farkı çalışmak için havaya ihtiyaç duymamasıdır. Çünkü yakıtla birlikte yanmayı sağlayan oksijen de motorun bulunduğu sistemde berâber bulunur. Bu sebepten roket motorları bulundukları çevreye bağlı kalmadan denizaltında ve uzayın hava olmayan boşluklarında kullanılabilmektedir. Yakıt olarak katı veya sıvı kimyevî yakıtla birlikte nükleer ve güneş enerjisi de kullanılır. Roketli mermiler, güdümlü mermiler, pilotlu ve pilotsuz uçaklar, uzay araçları başlıca kullanıldığı yerlerdir. (Bkz. Roket)

Yardımcı sistemler: Uçağın hız, yükseklik, yatış, dönüş, yükselme, alçalma gibi çeşitli pozisyonlarının yönünü pilota bildiren ve uçaklarda standart hâle gelen ana uçuş sistemleri yanında pekçok yardımcı sistem de vardır. Gelişen teknolojiye paralel olarak uçuş yükseklik ve mesafelerinin artması gece ve bulut gibi değişik hava şartlarında uçma mecburiyetini; bu da bu şartlarda uçuşun sağlanabilmesi için çeşitli yardımcı sistemleri elzem hâle getirdi. Bu sistemler çeşitli elektronik cihazlardan ibârettir. Muhâbereyi sağlayan telsizler, seyrüsefer cihazları, iniş kontrol sistemleri, atış kontrol cihazları, radarlar, otomatik pilot, kompüter ve değişik gâyeli elektronik cihazlar belli başlılarıdır.

Yüksek irtifalarda uçarken pilot ve yolcuların normal şartlarda yaşamasını sağlaması için elzem olan basınçlandırma, havalandırma ve ısıtma ve soğutma da önemli yardımcı sistemlerdendir.

Uçakların sınıflandırılması: Uçakları belirli bir kritere göre sınıflandırmak mümkün değildir. Kullanıldıkları yerlere, gâyelere göre üzerinde taşıdığı motorlara göre, şekillerine göre ve daha pekçok kritere göre uçakları tiplere ayırmak mümkündür. Kullanılma yeri açısından ana olarak askerî ve sivil uçaklar olmak üzere iki gruba ayrılabilir. Askerî uçaklar da gâyelerine göre avcı, bombardıman, önleme, keşif, nakliye uçağı gibi tiplere sâhiptir. Her tipteki uçağın kendine has yapı, ebat ve manevra özellikleri vardır. Sivil uçaklar da kendi aralarında yolcu, nakliye, ilâçlama, araştırma uçağı vb. gibi çeşitli gâyelerde kullanılacak şekilde değişik ebat ve özelliklerde yapılır. Uçakları dizayn edenler uçağın şeklini, motorunu vb. yapı elemanlarını seçerken pekçok faktörü gözönüne almak mecburiyetindedir. Meselâ süratin önemli olduğu bir avcı uçağında pervâneli motor yerine jet motorunu tercih edecektir.

Son zamanlarda gelişen savaş teknolojisi neticesinde ortaya çıkan bir uçak tipi de pilotsuz uçaklardır. Elektronik haberleşme cihazlarıyla yerden idâre edilen bu uçaklar pilottan ve pilota âit sistemlerden iktisat ederek mâliyeti pilotlu uçaklara göre düşürmektedir. Bu sebeple gelecekte pilotlu uçakların yerini alabileceği düşünülmektedir. Bunun yanında yerden kumanda eden pilotun geniş bir görüş açısı olmaması ve görevini tamamlayan uçağın tekrar üsse dönmesinin hava şartlarına bağlı olması gibi dezavantajları da vardır.

Türkiye'de uçak sanâyii: Dışardan alınan uçaklarla başlayan Türk Havacılığı, zamanla gelişerek tamâmen kendi îmâlâtı olan uçakları kullanır hâle geldi. 1913'te Teğmen Nuri Beyin Edirne-İstanbul uçuşu, 1914'te Yüzbaşı Sâlim ve Kemâl Beyin İstanbul-Kahire Seferi, 1924'teki İstanbul-Ankara yolcu taşımacılığı bu gelişmenin kayda değer belirtileridir.

1925 yılında kurulan Kayseri Tayyare Fabrikasının ardından bir sene sonra Eskişehir Tayyare Tâmir Fabrikası hizmete açıldı. Kayseri'de hava avcı uçakları ve Fledgling eğitim uçaklarının îmâlâtı gerçekleştirildi. Aynı yıllarda îmâlâta başlayan Türk Hava Kurumu Planör Fabrikası 1938-39 yıllarında 150 adet planör îmâlâtı yaptı. Bir inşaat müteahhidi olan Nuri Demirağ'ın İstanbul-Beşiktaş'taki uçak fabrikasında Nu. D. 36 ve Nu. D. 38 tipi uçaklar imâl edildi. 36 tipi iki kişilik bez bir eğitim uçağıydı. 38 tipi ise 6 kişilik tamâmen mâdenî bir uçaktı. 1942'de Etimesgut'ta açılan Türk Hava Kurumu Uçak Fabrikası, 1954'te Makina ve Kimya Endüstrisine devredilerek kapandı.

1980'lerden sonra tekrar gündeme gelen uçak îmâlâtı, (kurulan TUSAŞ şirketinin Amerikan şirketleriyle ortak çalışması neticesinde) F-16 avcı uçağının ve motorunun Türkiye'de îmâl edilmesi husûsunda önemli gelişmeler kaydetti. Bir kısmı îmâlât ve bir kısmı da montaj olmak üzere gövdesi Ankara'daki, motoru Eskişehir'deki TUSAŞ fabrikalarında ortak olarak yapılmaya başlandı.

UÇAK GEMİSİ;

Alm. *Flugzeugträger (m),* **Fr.** *Porteavions (m),* **İng.** *Aircraft Carrier, aeroplane (airplane) carrier.* Uçakların, denizlerde pist olarak kullanabileceği özellikte inşa edilmiş yüzer hava alanı olarak görev yapan büyük tonajlı savaş gemisi. Savaş uçaklarının menzili kısa olduğu için okyanus aşırı savaşlarda uçağın savaştaki yerini alabilmesi için seyyar hava alanlarına ihtiyaç duyulmuş ve bunun neticesinde uçak gemileri inşâ edilmiştir.

İlk olarak bir uçağın gemiyi üs olarak kullanıp havalanması 14 Kasım 1910'da sivil bir pilot olan Engene Ely tarafından uygulanmıştır. Uçak Amerikan kruvazörü Birmingham'ın tahta kaplı güvertesinden havalanmıştır. Bu tecrübenin tersi 18 Ocak 1911 senesinde yine aynı pilot tarafından

amerikan kruvazörü Pennsylvania'nın güvertesine inerek yapıldı. Bu denemeden sonra ABD Deniz Kuvvetleri uçak gemisi yapımına başladılar. Bunları Japonlar ve İngilizler tâkip ettiler. İkinci Dünyâ Savaşında uçak gemileri büyük görevler yaparak, önemli bir stratejik silâh olduğunu ispatlamışlardır. Uçak gemileri sâyesinde okyanuslarda denizaltılar rahat nefes alamamışlardır. Seyyar hava alanı görevi yaptıkları için de ulaşılması zor yerler dahi, uçaklarla bombalanarak stratejik ve lojistik noktalar imhâ edilebilmiştir.

Uçak gemileri tek başlarına bağımsız bir kara parçası gibi milletlerarası sularda devamlı yer değiştirerek faaliyetlerini sürdürürler. Bu sâyede düşman hedeflerine menzil olarak yaklaşma imkânı doğmaktadır. Nükleer silâh taşıyan uçakların bu şartlarda tesirliliği bir kat daha artmaktadır.

Uçak gemileri arızalanan uçakların denizde tâmir edilmesine, yakıt ve cephâne ikmâline de müsâittir. Uçak gemileri büyük olduğu için bir şehir gibi personelin her ihtiyacına cevap verecek tesisleri de vardır. Moral yönünden personele karayı özletmeyecek imkânlar tanıdığı için uçak gemileri uzun süre denizlerde dolaşabilir.

ABD Deniz Kuvvetlerinde 1970'lere kadar denizaltı arama, tarama ve avlama (SVS) ve hücum (CVA) olarak iki tip uçak gemileri vardı. Daha sonra iki maksatlı CV uçak gemileri yapıldı ve eskileri de bu maksada uygun olarak değiştirildi. Bu uçak gemileri geniş kapasiteye sâhip, en modern araçlarla, sistemlerle donatılmıştır. Uçak gemileri kara birliklerini takviye etmek, indirme harekâtı yapmak maksadıyle helikopter de bulundururlar.

İkinci Dünyâ Savaşından sonra uçak gemilerinde çok gelişmeler olmuştur. 273 metre boyunda ve 42.500 DWT'luk gemiler inşâ edilmiştir. Pilotlar aynadan yansıtılan ışık yardımıyla piste iniş yaparlarken, daha sonra tam otomatik iniş sistemleri geliştirilmiştir. Çok ağır hava şartlarında dahi süratli bir jet uçağının uçak gemisinin pistine inişi çok kolaylaşmıştır. Bunun için otomatik iniş radar sistemlerine ilâve olarak pistte hız kesen yakalama kanca sistemleri de vardır. Dikine havalanan uçakların yapımından sonra uçak gemilerindeki uçak sayıları da arttırılmıştır.

UÇAKSAVAR;

Alm. *Flak (f),* **Fr.** *Dèfense (f), Contre avions (D.C. A.),* **İng.** *Anti-aircraft.* Düşman hava araçlarına karşı kullanılmak üzere özel olarak imâl edilen, ateş sürati, mermi ilk hızı ve tahrip gücü yüksek namlulu silâhlarla güdümlü füzeler. Bunların hepsi uçaksavar silâhları olarak adlandırılırlar. İlk defâ 1794 yılında bir balona açılan ateşle başlayan uçaksavar silâhları günümüzde üstün performanslı uçakların gelişmesine paralel olarak sürekli bir tekâmül içerisindedir. Bu silâhlardaki gelişmeler, daha çok ses üstü hıza sâhip yüksek manevra kâbiliyetli uçaklara karşı etkili olabilmek için yeni sistemler meydana getirme yönünde olmaktadır. Radarlar ve bilgisayarların uçaksavar silâh sistemlerinde kullanılmaları sebebiyle hedef tâkibi, dost ve düşman uçakların ayırt edilme imkânları artmış ve uçaksavar silâhları yüksek hızdaki uçaklara karşı etkili olacak şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Uçaklardaki hızlı gelişmeye karşı ne kadar modern olursa olsun sâdece bir silâhın mükemmel olması kâfi gelmemektedir. Çağımızda hava savunması ancak radar, muhâbere şebekesi ve uçaksavar silâhı üçlüsünün koordineli olarak çalışması sonunda başarılabilir. Teknolojideki her gelişme, bu üçlüyü etkilemek sûretiyle düşman uçaklarının meydandan kalktığı andan îtibâren faaliyete geçecek bir hava savunma sistemiyle doğrudan ilgilidir.

Bugün uçaksavar silâhları kendilerinden istenilen görevleri müessir bir şekilde yapabilmeleri için bâzı özelliklere sâhip olmaları gerekir. Bu özelliklere göre uçaksavar silâhları: Yüksek bir ateş gücüne; sür'atle hareket eden hava hedeflerine karşı ateş açma kâbiliyetine; uzak mesâfelerden havan hedeflerini tâkip ve tahrip gücüne sâhip olmalıdırlar; hareket kabiliyetleri yüksek, tahrip güçleri fazla olmalıdır; radarlarla teçhiz edilmelidirler; alçak irtifalardan uçan uçaklara karşı etkili, basit ve ekonomik olmalıdırlar.

Uçaksavar silâhları genel olarak namlulu uçaksavar silâhları ve güdümlü füzeler olarak (ASM-Surface To Air Missile veya AAM-Air To Air Missile) tasnif edilebilirler. Namlulu silâhlar da, uçaksavar makinalı tüfekleri ve uçaksavar topları şeklinde sınıflandırılmaktadırlar. Güdümlü füzeler uçuş hâlindeyken hedeflerine uyarak, sâhip oldukları güdüm sistemleriyle yolları değiştirilen veya düzeltilen silâhlar olup, bu nitelikleriyle namlulu silâhlara nazaran daha fazla isâbet ihtimâline sâhiptirler. Güdümlü füzelerde; komuta ile güdüm, radar hüzmesiyle güdüm ve hedefin özelliğinden istifâde etmek sûretiyle güdüm sistemleri kullanılmaktadır.

Bugün muhtelif ordularda kullanılmakta olan uçaksavar silâh ve füzelerinden bâzılarının özellikleri şöyledir:

12,7 mm makinalı tüfek: Alçak hava taarruzlarına karşı kullanılan bir silahtır. Hava hedeflerine menzili 1000 m'dir. Dakikada 500 atım atabilir. 4 adet makinalı tüfeğin bir araya getirildiği sistemlere TARET

denilmektedir.

35 mm uçaksavar topu: İsviçre yapısı elektronik ateş idare sistemli ve çift namlulu, modern bir hava savunma silâhıdır. Menzili radarla 4000 m optik olarak 3000 m'dir. Dakikada 1100-1500 atım atabilir.

Roland hava savunma füzesi: Otomatik enfraruj tâkipli, Alman, Fransız ortak yapımı 6500 m menzilli bir füzedir. Hâlen Avrupa ordularında kullanılmakta olan diğer hava savunma silâhları HAWK-CHAPPARAL-NİKE-AJAKS-NİKE HERCULES gibi isimler almışlardır.

Doğu ülkelerindeki silâhlar ise SAM-2, SAM-3, SAM-GUİLD FROG-5 ve 7 güdümlü füzeleri, 12,7 mm'lik 14,5 mm'lik uçaksavar makinalı tüfekleriyle 100 mm'lik ve 130 mm'lik uçaksavar toplarıdır.

UÇAN AGAMA (Bkz. Uçan Kertenkele)

UÇAN BALIK (Exocoetus rondeleti veya Cephalacanthus volitans);

Alm. *Flughuhn,* **Fr.** *Poisson volant,* **İng.** *Flying fish.* **Familyası:** Uçanbalıkgiller (Exocoetidae). **Yaşadığı yerler:** Akdeniz, Atlantik ve bütün sıcak denizlere, özellikle Büyük Okyanusta. **Özellikleri:** Büyük ve kanat biçimindeki göğüs yüzgeçleriyle havada bir süre planör uçuşu yapabilen açık deniz balıkları. Havada 300-400 metre yol alabilenleri vardır. **Çeşitleri:** 50 kadar türü bulunur. Çoğu Büyük Okyanusta yaşar. İki kanatlı uçan balık veya uçar balık (C.volitans), Dört kanatlı Atlantik uçan balığı (C.haterurus), Kaliforniya uçan balığı(C.colifornicus) meşhurlarıdır.

Olağanüstü büyüklükteki göğüs yüzgeçleriyle birkaç sâniye havada süzülebilen deniz balığı. "Uçar balık" veya "tayyar balık" olarak da bilinir. Sıcak denizlerde yaşarlar. Vücutları torpido şeklinde olup kefali andırır. Boyları 15-45 cm arasında değişir. En büyükleri 45 cm boyundaki Kaliforniya uçan balığıdır. Sırtları esmer, yanları gri, karnı beyazdır. Kuyrukları"V" şeklinde olup, alt parça üst parçadan daha uzundur. Bu özellik, uçuşta en büyük rolü oynar. Denizlerin üst seviyelerinde yüzerler. Dişsizdirler. Bitki ve hayvanî planktonlarla beslenirler. Akdeniz ve Marmara'da görülenleri vardır. Sürü hâlinde dolaşırlar. Gemiler tarafından ürkütülünce veya kendilerini kovalayan orkinos gibi büyük balıklara yem olmamak için sudan fırlayarak havada 60-130 metre kadar uçarlar. Bu, kuşlardaki gibi gerçek bir uçuş değildir. Gelişmiş göğüs yüzgeçlerini açarak havada planör uçuşu yaparlar. Büyük olan hava keselerini, uçarken şişirerek hafiflerler. 15 cm'lik bir uçan balığın hava kesesinin uzunluğu 9 cm'yi bulur. Göğüs yüzgeçleriyse balığın boyunun üçte ikisi uzunluğundadır. Yüzerken göğüs yüzgeçlerini vücutlarına yapıştırırlar. Orta boyda bir uçan balığın göğüs yüzgeçleri açılınca 60 cm enine ulaşır.

Uçuş olayı, kuyruğun su içinde sâniyede 50 defâ titreşmesiyle gerçekleşir. Deniz yüzeyinde saatte 30 km, hızla yüzerken, kuyruk titreşimiyle hızı 96 km'ye kadar yükselir. Yarım sâniye içinde balık sudan havaya fırlar. Bu hızla göğüs yüzgeçlerini açtığında havada 10-15 sâniye süzülerek 80 metre kadar yol alır. Hızı kesildiğinde göğüs yüzgeçlerini kapatarak başüstü veya karın üstü suya düşer. Gündüz ve gece sürüler hâlinde uçuşlar yaparlar. Işığa doğru yöneldiklerinden kayık ve gemi güvertelerine düştükleri çok görülmüştür. Çoğunlukla 1-2 metre yüksekten uçarlarsa da bâzan 8-10 metre yükseklikle re çıktıkları da olur. Dört kanatlı uçan balıkların göğüs yüzgeçleriyle berâber karın yüzgeçleri de gelişmiştir. Dört kanatlı Atlantik uçan balığı, uçarken göğüs yüzgeçlerini de titretir. Suya düştüğünde veya dalgadan geçerken kuyruk ve göğüs yüzgeçlerine tekrar titreşim hareketi yaptırarak ikinci bir sıçrayışla uçuşunu devam ettirir. Böyle ard arda 11 sıçrayış yapabildiği, toplam 43 sâniye havada kalabildiği ve 300-400 metre uçabildiği görülmüştür. Uçma olayı düşmanlardan kaçmak için yapılır. Hava akımları uçuşu etkiler. Yunus veya orkinos saldırılarından kurtulmak için uçuş yaparken, havada da martı ve albatros kuşlarının saldırısına uğrarlar.

Uçan balıkların etleri makbuldür. Ağla avlanarak, orkinos ve kılıçbalığı avında yem olarak kullanılırlar. Bâzı bölgelerde ticârî önem taşırlar. Yumurtalarını yüzeyde bulunan yosunlar arasına bırakırlar. Havada sürü hâlinde, uçuşlarını tâkip etmek insana heyecan verir.

UÇAN KERTENKELE (Drago volans);

Alm. *Fliegende Eidechse (f),* **Fr.** *Lézard (m) volant,* **İng.** *Flying lizard.* **Familyası:** Ejder kertenkelegiller (Agamidae). **Yaşadığı yerler:** Güney Asya ormanlarında, ağaçlar üstünde. **Özellikleri:** 20-30 cm boyunda, ince, uzun yapılıdır. Vücûdunun yanlarındaki deriyi kanat gibi gererek planör uçuşu yapar. Böcekle beslenir. **Çeşitleri:** Uçan birkaç kertenkele türü vardır. En meşhuru uçan ejder (D.volans)dir.

Güney Asya veFilipinler'de ağaçlar üstünde yaşayan yeşilimtrak renkli bir kertenkele "Uçan agama" veya "uçan ejder" olarak da bilinir. Uzun bedenli, ince ve uzun kuyrukludur. En büyükleri 36 cm'dir. Vücûdunun yanlarında sarkan ince derisini gererek, yükseklerden aşağı doğru süzülerek uçabilir. Uçan kertenkeleler gerçek mânâda uçmazlar. Yarım düzine kadar yalancı kaburgalarla desteklenen yanlarındaki ince derilerini kanat gibi gererek planör uçuşu yaparak havada eğimli olarak süzülürler.

En üst dallardan kendilerini boşluğa atarak 8-10 metre süzülerek daha da alt dallara geçerler. Birbirleriyle döğüşen iki erkek, ağaçtan düştükten sonra bile havada kendilerini toparlayarak farklı ağaçlara süzülürler. Yumurtlama dönemlerinin dışında kolay kolay yere inmezler. Ençok hindistancevizi ve bir çeşit palmiye ağaçlarında yaşarlar. Vücutlarının rengi ağaç dallarına uyduğundan kolay kolay fark edilmezler. Dinlenirken veya gezinirken ince deri bedenlerinin yanlarında arkaya doğru katlanır. Havada kayarken kanat derilerinin canlı renkleri ortaya çıktığından seyredilmeye değer bir manzara arz ederler. Ağaçlardaki örümcek, karınca, güve, sinek ve çekirgeleri yediklerinden faydalıdırlar.

UÇKUR;

Alm. *Taillenband (n), Leibschnur (f),* **Fr.** *Cordon (m), detaille,* **İng.** *Waist-string or band.* Eskiden iç donları belde tutmak için kullanılan bağ. Aslı "İçkur"dur. "Kur" kuşak mânâsına gelmektedir. Lastik kullanılmadığı zamanlarda şalvar ve iç donlar için özel olarak yapılırdı. Uç kısımları süslü ve işlemeli iki metre kadar boyunda olurdu. Görünecek uçları gergefte işlenir, uçkur bağlandıktan sonra bu kısım dışarıya sarkıtılırdı.

İslâmın emirlerini yerine getirmede çok titiz davranan atalarımız harama-helâle çok dikkat ederdi. Selçuklu ve Osmanlılarda şehir ve kasabalarda sınâî, ticârî ve iktisâdî bütün faâliyetleri tanzim eden Ahîlik Teşkilâtına girebilmek ve girdikten sonra da orada barınabilmek için kişinin gözüne, diline ve uçkuruna sâhip olması çok önemli şartlardandı. Bu bakımdan "Harama uçkur çözme" deyimi darbımesel hâlinde nesilden nesile söylene gelmiştir.

UÇUCU MADDE BAĞIMLILIĞI;

uçucu kimyâsal maddelerin gerçek kullanma amaçları dışında, düşünce, davranış ve duyguda değişiklikler yapmak gâyesiyle insanlar tarafından kullanılması.

Dünyâda olduğu gibi ülkemizde de uçucu maddeleri suistimal edenlerin çoğunluğu 5-21 yaş grubunu meydana getiren çocuklar ve delikanlılardır. Uçucu maddeleri ihtivâ eden ticârî ürünlerin alım satımlarının kontrolsüz ve denetimsiz oluşu, fiatlarının ucuz, temin edilebilmenin kolay, günlük hayâtın her alanında kullanılıyor olması sebebiyle, nispeten daha pahalı ve temini güç olan yasa dışı uyuşturucu maddeleri tanımayan, bilmeyen, elde edemeyen 5-21 yaş grubu kişiler arasında uçucu madde kullanıma gerek merak, gerekse bu maddeleri kullanan arkadaşlarının teşvikiyle revaç bulmaktadır.

Ayrıca zekâ problemi olan kişiler, dialize giren kronik böbrek hastaları, uçucu maddeleri îmâl eden, îmâlâtında kullanan, satan, işyerlerinde çalışan kişiler, tıbbî personel, yatılı okullarda okuyan öğrenciler, uçucu madde bağımlılığı açısından risk grubunu meydana getirirler.

Uçucu maddeleri kullananlar uçucu maddeleri ya doğrudan kendi kabından, ya poşetlere dökerek veya beze, üstübüye dökerek koklarlar.

Uçucu maddeler solunduktan 5 dakika kadar kısa bir süre içinde sarhoşluğa sebep olur. Kişinin konuşması değişir, muhâkemesi bozulur, uykuya eğilimi artar. Bâzan gördüğü hayâllerin ve duyduğu seslerin etkisinde kalarak amaçsız hareketler yapabilir.

Kendini çok neşeli hisseder, kulakları çınlar, dikkatini bir noktaya toplayamaz. Bu etkiler uçucu madde koklanmasından 40-45 dakika sonra kaybolur. Bu sebeple kullanıcılar "Kafayı bulmak" için bu maddeleri sürekli koklarlar.

Bir uçucu madde bağımlısını, elbiselerindeki yapışkan lekelerinden, nefesindeki uçucu madde kokusundan, uçucu madde buharlarının yüzde yaptığı tahriş sonucu kızarmış yüzünden kolayca tanıyabiliriz.

Uçucu maddelerin uzun süre kullanılmasıyla; sinir sistemi, kalp ve dolaşım sistemi, kan sistemi, sinir sistemi (beyin beyincik), boşaltım sistemi (böbrekler), solunum sistemi (akciğerler), sindirim sistemi (karaciğer) ve kaslar üzerinde kalıcı hasarlara sebep olur. Hattâ bâzan kalp üzerine olan direkt zehirli etkisinden dolayı âni ölümlere sebep olabilir. Ayrıca bu maddeleri kullananların henüz gelişme çağında olmaları sebebiyle sayılan bu sistemlere âit organların gelişimi bozulabilir, gecikebilir.

Uçucu madde bağımlısı çocuğa sâhip olan ana ve babaların paniğe kapılmadan, çocuklarını azarlamadan, dövmeden, gerekli araştırma ve incelemelerin yapılması için bir psikiyatri uzmanına başvurması uçucu madde bağımlısının tedâvisi için gereklidir.

Genelde Uçucu Maddeler 9 Gruptur:

1. Alifatik ve aromatik hidrokarbonlar: N-hekzan, petrol ürünleri (benzin gibi), benzen, ksilen,

toluen, izo-butan, n-butan, propan.

2. Halojenize hidrokarbonlar: Bromokloro di floro metan, kloro di floro metan, kloroform, dikloro difloro metan, diklor metan, enfluran, halotan, 1.1.1. triklor etan, freonlar, florokarbonlar.

3. Alifatik nitritler: Amil nitrit, izo bütil nitrit.

4. Ketonlar: Aseton, siklo hekzanon, metil etil keton, metil bütil keton.

5. Esterler: Etil asetat, amil asetat.

6. Alkoller: Metil alkol, izo propil alkol.

7. Glikoller: Etilen glikol.

8. Eterler: Di etil eter.

9. Gazlar: Nitröz oksit.

Bünyesinde Uçucu Madde Bulanan Ürünler:

Yapıştırıcılar, aerosoller, lokal anestezik spreyler, yangın söndürücüler, kozmetik ürünler (aseton ihtivâ eden), leke çıkarıcılar, elbise temizleyici sıvılar, cam temizleyici sıvılar, saç ve oda spreyleri, deodorantlar, çakmaklar (butan, propan ve benzin ihtivâ eden), boya çözücüler, incelticiler (tiner gibi), daktilo yazısı düzeltme sıvıları, beyaz yazı tahtası kalemleri, mürekkepleri, benzin.

UÇUK;

Alm. *Herpes (f),* **Fr.** *Herpès (m),* **İng.** *Herpes.* Deri ve mukoza membranları üzerinde içleri temiz sıvıyla dolu vezikül kümelerinin görülmesiyle karakterize bir viral enfeksiyon. Alt ve üst dudakların birleştiği yerde çıkan ufak yaradır. Kabuk bağlar. Ağız hareket edince, kabuk çatlayarak çok acı yapar. Dâhilî hastalıktan veya mikroptan hâsıl olur. Mikroba karşı iki gram gümüş nitrat, yâni cehennem taşı, yüz gram inbik suyunda eritilir. Bu eriyik renkli şişede ve karanlık yerde senelerce saklanabilir. Bir pamuğa veya tülbende birkaç damla damlatıp, bu yaş bez bir dakika kadar uçuk üstüne dokundurulur. İki üç gece yatarken bir kere yapılır. Uçuk tamâmen geçer. İlâcı çamaşıra damlatmamalıdır. Siyah leke yapar. Antibiotikli merhem sürmek de iyi gelmektedir. C ve B12 vitaminleri verilmesi faydalı olmaktadır.

Enfeksiyon sebebi: Herpes Simplex Hominis (HVH) isimli bir virüstür. Virüsün iki tipi vardır. Tip I genellikle dudaklarda ve gözde lezyon yapar; Tip II ise genellikle genital bölgede enfeksiyon meydana getirir. Enfeksiyon iki türlü meydana gelebilir.

A) Primer enfeksiyon: Burada hassas konağın virüsle direkt teması söz konusudur. Genellikle pek belirti vermez ama bâzan yerel deri ve mukoza lezyonlarıyla birlikte sistemik enfeksiyon meydana gelir. Yeni doğanlarda ve ağır beslenme bozukluğu olan bebeklerde ekseriya yerel cilt ve mukoza belirtileri olmaksızın öldürücü sistemik enfeksiyonlar meydana gelebilir.

B) Tekrarlayan enfeksiyonlar: Bu tekrarlamalar dış ortamdaki değişiklikler (meselâ; soğuk, ultraviyole ışınları) veya iç ortamdaki âdet hâli, yüksek ateş veya stresler gibi özel olmayan uyarıları tâkip eder. Bu tipte sistemik enfeksiyon olmaz, sâdece yerel lezyonlar vardır.

Deri ve mukoza belirtileri: Primer enfeksiyonda deri ve mukozalarda 2-3 hafta kalabilen veziküllerle birlikte sistemik enfeksiyon söz konusudur. Tekrarlayan enfeksiyonda ise deri ve mukozalarda eritemli bir taban üzerinde ince duvarlı vezikül kümeleri vardır. Bunlar yırtılır, kabuklanır ve 7-10 günde iyileşirler. Sık sık tekrar etmezse yerlerinde iz kalmaz.

Çocuklarda genellikle mukoza ile derinin birleşme yerlerinde lezyon görülür. En sık tutulan bölgeler, dudak kanserinin en sık yerleştiği bölgelerdir.

Travmatik herpes: Derinin travmatik lezyonları her yerde bulunan herpesvirüsle kolayca enfekte olabilir. Çoğunlukla lenf yolları boyunca merkeze doğru yayılma olur ve bölge lenf düğümlerinin büyümesine ve aradaki zarar görmemiş deride dağınık veziküller hâsıl olmasına yol açar. Lezyonların iyileşmesi üç hafta sürebilir. Yerel travmanın olduğu yerde tekrarlamalar olabilir. Güreşçiler ve tıp personelindeki yüzey çiziklerinde de herpes enfeksiyonları yerleşebilir.

Genital lezyonlar: Herpesvirüsle genital enfeksiyonlar en sık ergenlik çağındakilerde ve gençlerde görülür. Genellikle Tip II virüsüne bağlı olup, cinsî temasla bulaşırlar. % 5 oranda da Tip I virüsüne bağlı olabilirler. Hastada her iki tip virüse karşı da antikor yoksa ateş, bölge lenf bezi şişmesi ve ağrılı idrar yapma gibi sistemik belirtiler olabilir. Yetişkin kadınlarda rahim boynu en sık yerleşme yeridir. Erkeklerde herpes vezikülleri veya ülserleri genellikle glans peniste, örten deride veya penisin alt bölümünde görülür.

Göz belirtileri: Primer veya tekrarlayan bir enfeksiyonun belirtileri olarak konjunktivit veya keratokonjunktivit meydana gelebilir. Konjunktiva kanlanmış ve şişmiş görülür, cerahatlı akıntı çok azdır veya yoktur. Primer enfeksiyonda kulak önü lenf düğümleri büyür ve duyarlı olur.

Diğer belirtiler: Ağız içi lezyonlar (aft, stomatit), herpetik ensefalit, ekzama herpeticum vs. gibi lezyonlar da herpes virüsüyle meydana gelebilir.

Teşhis: Teşhis aşağıdakilerden herhangi birisine dayandırılır.

a. Tipik bir klinik tablo,

b. Virüsün kültürle elde edilmesi,

c. Özel nötralizasyon yapan antikorların oluşması,

d. Kazıntı veya biyopsiyle elde edilen muâyene maddelerinde tipik hücrelerin veya histolojik değişmelerin gözlenmesi.

Tedâvi: Yeni doğanlardaki uçuk vak'alarında bebeklerin çoğuna bulaşmanın, enfekte doğum kanalından geçerken olduğuna inanılması, genital uçuk bulunan, doğumu yaklaşmış kadınlarda sezeryen yapılmalıdır. Antiviral bir ilâç olan Asiklovir, şiddetli vak'alarda ağızdan veya enfeksiyonla, hafif vak'alarda ise lokal tedâvilerde başarılı olmaktadır. Uçuk kremi şeklinde hazırlanan asiklovirli kremlerin kullanılması belirtilerin çabuk geçmesini sağlamakta ve nüksleri azaltmaktadır.

Ağız bakımı için ağız yıkanması, temizlik öngörülür. Ceepryn 1= 4000 veya zefiran 1= 1000 faydalı olabilir. Sıvı lidokain veya benzokain pastilleri gibi yerel analjezikler ağrıyı azaltıp çocuğun rahat yemesini sağlar. Dudak lezyonlarında calamine solüsyon veya carbami peroşid katılmış gliserin gibi kurutucu maddeler, faydalı antibiotikler yalnız sekonder bakteriyel enfeksiyonlarda kullanılır.

Yiyecek ve içeceklerin alımı çocuğun isteklerine uygun olarak kolaylaştırılır. Diğer besinleri yemeyen çocuk iyice soğutulmuş sıvılar veya yarı katı besinlerden faydalanır. Tekrarlanmalar çoğu defâ strese bağlıdır; bunlar tespit edilmeli ve tedâvi edilmelidir.

UÇURTMA;

Alm. *Drachen (n),* **Fr.** *Cerf-volant (m),* **İng.** *Kite.* Birbirini kesen iki çıtanın kâğıtla kaplanıp, kuyruk da eklenerek meydana getirilen, uzun bir iple yerden kontrol edilen, rüzgarla uçurulan bir oyuncak. Doğu Asya'da uçurtma uçurmak eski zamanlardan beri çocukların sevdiği bir spordur. Çin ve Japon uçurtmalarının kendilerine has enterasan renkleri ve kuş, balık, ejderha şekilleri vardır. Büyüklük bakımından değişen uçurtmaların 2.50 m yüksekliğinde yahut genişliğinde olanlarına rastlanmaktadır. Amerika ve Avrupa'da uçurtma uçurmak genellikle çocuklara âit bir oyun olarak nitelendirilirken, İngiltere'de bâzı yaşlı kimseler bu oyunu kendilerine eğlence olarak kabul ederler.

Uçurtmaların ilmî olarak kullanılmaları ilk olarak 1749'da Alexander Wilson, Thomos Mehvill tarafından İskoçya'da olmuştur. Bu şahıslar uçurtmaya termometre takmışlar ve bunu uçurtarak yeryüzünün yukarılarındaki hava sıcaklıklarını tespit etmişlerdir. Benjamin Franklin'in 1752'de uçurtma kullanarak elektrikî deneyler yaptığı bir gerçektir.

Uçurtmadaki ilk gelişmelerin arasında Eddy'nin kuyruksuz uçurtması, 1893'le Harprove'in kutu uçurtması vardır. Sonradan uçurtmalar dünyânın meteoroloji bürolarında rüzgâr hızı, yön ve güçlerini, sıcaklığı ölçen bir âlet olarak kullanıldı. Fakat uçurtmalar fırtına, yüksek rüzgâr yahut alçak rüzgârlarda kullanılamadığından faydaları mahdut kaldı.

1920'lerde çıkan uçak ve balonlar uçurtmaların kullanımlarını azaltmış, daha sonraki roket ve uydular ise uçurtmaların bu tip ilmî kullanımlarını tamâmen yok etmişlerdir. Şimdi sâdece çocuk ve ihtiyarların oyuncağı olarak kullanılmaktadır.

UFO;

Alm. *Ufo, fliegende Untertasse,* **Fr.** *Ufo, soucoupe volante,* **İng.** *Ufo, flying saucer.* Halk arasında uçan dâire olarak da bilinen, mâhiyeti ve özellikleri tam tespit edilememiş olan uçan gök cisimlerine verilen ad. İngilizcede "kimliği belirlenememiş uçan cisim" anlamına gelen "Unidentified Flying Object" kelimelerinin baş harflerinden meydana geldiği için "UFO" denilmektedir.

Gök yüzünde zaman zaman görülen fakat kimliği henüz tespit edilememiş olan cisimler geniş halk kitlelerini ve ilim adamlarını merak ve araştırmalara sevk etti. ABD'li bilim adamlarının 1950'li yıllarda yaptıkları araştırma ve gözlemler sonunda hazırladıkları raporda; Ufo görüntülerinin yüzde 90'ının parlak gezegenler, gök taşları, iyon bulutları, tan kızıllığı gibi astronomi ve meteoroloji olayları olduğu veya hava taşıtları, kuşlar, balonlar, projektörler ve sıcak gazlardan kaynaklandığı bildirildi. Daha

sonraki yıllarda ortaya atılan çeşitli fikirler üzerine araştırma ve incelemeler genişletildi. Değişik zamanlarda yeni raporlar hazırlandı. 1973'te bir grup ABD'li bilim adamı tarafından yeni çalışmaları sürdürmek gâyesiyle Northfield'da Ufo Araştırmaları Merkezi kuruldu. Kanada, İngiltere, İsveç, Danimarka, Avustralya ve Yunanistan'da da Ufo'larla ilgili bâzı çalışmalar yapıldı. Ancak yapılan araştırmalar ve incelemeler neticesinde Ufo'larla ilgili yeni ve değişik bilgiler elde edilemedi.

UFUK;

Alm. *Horizont (m),* **Fr.** *Horizon (m),* **İng.** *Horizon.* Gökyüzünün yerküresi veya denizle birleşiyor gibi göründüğü sınır. Buna görünen ufuk denir. Çekül doğrultusuna merkezde dik bir düzlemin gök küresiyle ara kesiti olan büyük dâire astronomik ufuk adını alır.

Büyük dâireler gökküresinin merkezinden geçerler. Gözü deniz seviyesinde bulunan bir râsıdın gördüğü ufukla astronomik ufuk çakışır. Gözlemci yerküresinden yükseldikçe görünen ufuk astronomik ufka nispetle alçalır ve genişler. Râsıdın yeryüzünden metre olarak yüksekliği "h" ise (depresyon), (depressiondip) veya (inhitât-ı ufuk) adı da verilen ufuk alçalmasının açı dakikası cinsinden değeri a= 1,78 V-h formülleriyle bulunur. Işığın atmosfer tabakaları tarafından kırılması sebebiyle (ufukta 35 dakikalık bir yükseklik açısı) ufuk gerçek yerinden yukarıda gözükür. Yerküresi yuvarlak olduğundan görünen ufuk yüzeyi de eğridir. Bu yüzey toplam yeryüzüne nispetle çok küçük olduğundan çekül doğrultusuna dik bir düzleme çok yakındır. Böyle kabul edilir. Alçalmış ufuk mer'î veya zâhirî ufuk olarak da isimlenir. Yerküresi bir nokta gibi gök küresinin merkezinde kabul edilir. Bütün gök cisimleri gök küresinin içinde yer alır. Yer ve gök kürelerinin merkezinde çekül doğrultusuna dik olan düzleme hakîkî ufuk denir. Astronomik hesaplar bu ufka göre yapılır. Çekül doğrultusuna dik olarak gözlemcinin gözünden geçen ufka riyâzî ufuk denir ve yerküresine teğet olarak buna paralel olan ufka hissî ufuk adı verilir. Rasatlar riyâzî ufka göre yapılıp neticeler hakikî ufka çevrilir. Hissî ufukla hakîkî ufuk arasında yerküresinin yarıçapı (6372 km) kadar bir mesâfe olup, güneşin buna tekâbül eden yatay paralaksı (ihtilâf-ı manzar) 9 sâniyelik bir yükseklik açısı doğurur. Güneşin yarıçapı da 16 açı dakikalık bir yükseklik hâsıl eder. Bütün bunlar güneşin doğduğu ve battığı ufka alttan teğet olduğu ânı hesaplamada kullanılır.

Vakit ve yer hesaplarında ufuk önemlidir. Güneşin irtifaı (yüksekliği) ufka göre ölçülüp ufkun üstünde (+), altında (–) alınarak zaman (saat) hesaplanır.

UGANDA

DEVLETİN ADI ..... Uganda Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ .....Kampala

NÜFÛSU 17.200.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....241.040 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İngilizce

DÎNİ ..... Hıristiyan, Müslüman, Putperest

PARA BİRİMİ..... Şilin

Doğu Afrika'da yer alan bir devlet. Kuzeyde Sudan, batıda Zaire, güneyde Rwanda ve Tanzanya, doğuda Kenya ile komşu olan Uganda, 4° 13' kuzey ve 1° 23' güney enlemleriyle 29° 35' ve 35° 02' doğu boylamları arasında bulunur.

Târihi

Bugünkü Ugandalılar, iki grup hâlinde ülkeye göç edenlerin soyundan gelmektedirler: İlk grup olarak, 15. asır civârında güneye doğru gelenler ülkenin bugünkü Bantu halklarını meydana getirdiler; daha sonra Nil yöresinden ve Sudan'dan gelen ikinci grup kuzeydeki ve doğudaki kabileleri kurdular. Uganda'da Bunyoro, Ankole, Buganda ve Toro gibi kralıklar kuruldu. On altıncı ve 17. yüzyıllarda en kuvvetli devlet Bunyoro Krallığı idi. On sekizinci asırda Buganda bölgede hâkim olmak için Bunyoro'ya karşı giriştiği mücâdelede üstünlüğü ele geçirdi. 1840 yıllarında Arap tüccarlar ülkeye gelerek, bir kısım Ugandalıların Müslüman olmalarına sebep oldular. 1884-85 BerlinKonferansında Avrupa'nın sömürgeci devletleri Afrika'yı paylaşma plânı üzerinde anlaştılar. 1880 sonlarında İngiltere veAlmanya aralarında anlaşma yaparak Doğu Afrika'yı paylaştılar. Kenya ve Uganda İngiltere'ye, Tanganika Almanya'ya kaldı. 1894'ten îtibâren Uganda İngiltere'nin himâyesi altına girdi.

Uganda 9 Ekim 1962'de bağımsız oldu. Devlet Başkanlığına otuz altıncı Uganda Kralı İkinci Mutesa geçti. Bilâhare darbeyle başkan olan Dr. Milton Obote zamânında çok az bir Yahûdî azınlığı, 90.000 İngiliz ve İngilizlerin Hindistan'dan getirdiği 50.000 Hindu, Uganda'nın bütün askerî, kültürel ve

ekonomik imkânlarını ele geçirdiler. 1971'de Uganda Ordusu Dr. Milton Obote'yi devirerek, orduda çok sevilen İdi Amin'i devlet başkanlığına getirdiler. İdi Amin Yahûdîleri, İngiliz ve Hinduları ülkeden çıkardı (Bkz. İdi Amin). Bunun zamânında Müslümanlığa geçenler hızla çoğaldı. Bu durum bâzı güçleri aşırı derecede tedirgin etti. İdi Amin'i öldürmek için 26 suikast düzenlendi. Bunlar neticesiz kalınca Hıristiyan Tanzanyalılar Uganda'yı işgal etti. Sürgünden dönerek siyâsî oyunlarla 1980 Aralık ayında Cumhurbaşkanı olan Hıristiyan Dr. Milton Obote 100.000'e yakın Müslümanı çocuk, ihtiyar, kadın demeden katletti. 1985'te bir darbeyle yönetimi ele geçiren Basilio Olara Okello, kısa bir süre sonra Yoweri Museveni idâresi altındaki Ulusal Direniş Hareketi tarafından devrildi. Cumhurbaşkanlığı görevini alan museveni, darbeden sonraki üç yıl içinde Muhalif gerilla gruplarını etkisiz hâle getirerek, iktidarını sağlamlaştırdı. 1980'den sonra ilk genel seçimler 1989'da yapıldı ve seçimleri Ulusal Direniş Konseyi kazandı. Ülke sosyal ve ekonomik kargaşa içindedir (1994-Şubat).

Fizikî Yapı

Uganda'nın büyük bir bölümü yayla hâlindedir. Kuzeyde ve kuzey-batıda arâzinin deniz seviyesinden yüksekliği 600 ilâ 900 metredir. Victoria Gölü bölgesindeyse 1000 ilâ 1500 metre arasında değişir. Yayla üzerinde birçok dağlar yükselmekte olup, bunlar ülkenin doğu ve batı sınırlarına hâkimdirler. Yüksekliği 4800 metreyi aşan Ruwenzori Dağları Zaire sınırı tarafından ikiye bölünür. 4321 metre yüksekliğindeki VolkanikElgon Dağı, Kenya sınırı boyunca uzanır. 4504 metre yüksekliğindeki volkanik Virunga Sıradağı, Zaire ve Rwanda ile paylaşılır.

Uganda yüzölçümünün yaklaşık olarak % 16'sı (42.439 km^2) su ile kaplıdır. Ülkenin başlıca gölleri, Victoria, Albert, Edward, Kyoga ve George gölleridir. Victoria Gölü, Nil Nehrinin ana kaynağını teşkil eder.

İklim: Uganda ekvator üzerinde olmasına rağmen, ülkenin yüksek rakımı sebebiyle iklim ılımandır. Ülkenin hiçbir yerinde aşırı sıcaklık görülmez. Güneyde yıllık sıcaklık ortalamaları 13°C ile 23°C arasında, kuzeyde ise 18°C ile 30°C arasında değişir. Uganda'nın büyük bölümü yılda en az 1000 mm'lik yağış alır. Uganda'da erozyon, kuraklıktan daha önemli bir mesele durumundadır.

Tabiî Kaynaklar

Uganda'da çok değişik tipte bitkilere rastlanır. En yaygın bitki türü ülkenin bütün kuzeyini kaplayan seyrek ağaçlı savanadır. Diğer farklı bitki türleri Victoria Gölü ve Albert Gölünün doğusu civârındaki eski ormanlardan kalan ağaçlar, doğudaki Karamoja bölgesindeki kurak bozkırlar, güney ve güneybatıdaki açık otluk savanalar, dağlık bölgelerin ormanları ve bunların yüksek kısımlarındaki kırlardır. Uganda'da çok değişik cinste vahşî hayvanlara rastlamak mümkündür. Şempanze, goril, fil, ceylan, aslan, su aygırı, yaban sığırı ve zebra ülkenin belli başlı vahşî hayvanlarıdır. Ülkenin önemli yeraltı zenginlikleri bakır ve kobalttır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Uganda nüfûsu 17.200.000 olup, bunun ancak çok küçük bir yüzdesi (% 8,1) şehirlerde yaşar. Nüfûsun büyük bölümü Victoria Gölü civârında, doğuda Algon Dağı ve Rwanda sınırı yakınında toplanmıştır. Kilometrekareye düşen kişi sayısı 59'dur. Ülkenin tek büyük şehri 773.500 nüfuslu başşehir Kampala'dır.

Uganda halkının % 98'i Afrika asıllıdır. Az sayıda Güney Asyalı, Arap ve Avrupalı vardır. Afrikalılar kullandıkları dillere göre 4 ana etnik gruba ayrılırlar: Bantu dilleri, Nil yöresi dilleri, Nil-Hami dilleri ve Sudan dilleri. Bantu, nüfûsun % 65'ini teşkil etmekte olup, Uganda'nın güneybatı yarısının tamâmını işgâl eder. Belli başlı Bantu grupları Ganda, Nicole, Toro, Nyoro, Soga, Gisu ve Kiga'dır. Nil yöresi halkları Uganda'nın kuzey iç kesiminde bulunur. Lango, Acholi ve Alur grupları bunların başlıcalarını teşkil ederler. Nil-Hami halkları kuzeydoğu Uganda'da mevcut olup, bunlardan Iteso ve Karamojong büyük ana grupları meydana getirirler. Sudanlı gruplar Uganda'nın kuzeybatı köşesinde yaşarlar. Bu grupların en büyüğü Lugbara'dır.

Uganda'da çok sayıda değişik kabile dilleri konuşulur. Mükemmel olmamakla birlikte aynı dil âilesindeki kabileler birbirleriyle anlaşabilmektedirler. Dört ana grup arasındaki anlaşma umumiyetle resmî dil olan İngilizce vasıtasıyla sağlanmaktadır.

Uganda halkının % 62'si Hıristiyan, % 6'sı Müslüman kalanı putperesttir. İlkokul çağındaki çocukların yaklaşık olarak yarısı okula devam etmekte olup, halkın % 25'i okuma-yazma bilmektedir. Ülkede bir üniversite, yüksek öğretmen okulları, bir teknik yüksek okul ve yüksek ticâret okulu mevcuttur.

Siyâsî Hayat

Uganda, Cumhûriyetle idâre edilen bir ülke olup, 10 eyâlet ve 34 kazâya ayrılmıştır. Yapılan askerî darbeler yüzünden 1967 târihli Anayasa askıya alınmıştır. Ülke Birleşmiş Milletlere,Afrika Birliği

Teşkilâtına ve İngiliz Milletler Topluluğuna üyedir.

Ekonomi: Uganda ekonomisi tarıma dayanır. Yetiştirilen belli başlı yiyecek bitkileri muz, manyok, süpürgedarısı, mısır, yerfıstığı, susam ve fasulyedir. Ana ticâret bitkileri ülke ihracatının % 80'ini teşkil eden kahve ve pamuktur. Ayrıca çay ve tütün de ihrâcât maksadıyla yetiştirilir.

Uganda'da hayvancılık gelişmekte olup, ülkenin kuzeydoğusunda ve güneybatısında sığır, keçi ve koyun yetiştirilmektedir. Ülkenin büyük göllerinde ve baraj göllerinde balıkçılık ileri durumdadır.

Gıdâ, çimento, yapı malzemeleri ve tekstil ülkenin gelişmiş sanâyileridir. Turizm giderek gelişme kaydetmektedir.

Uganda karayollarının uzunluğu yaklaşık 28.332 km olup, bunun 2240 km'si asfalttır. Kampala ile Kenya'nın Mombasa şehri arasında işleyen demiryolu batıda Kasese'ye ve Kenya sınırındaki Tororo'dan Albert Nil'i yakınındaki Pakwach'a uzatılmıştır. Kompala'nın yakınlarında Entebbe'de milletlerarası havaalanı vardır.

UĞURBÖCEĞİ (Coccinella septempunctata);

Alm. *Siebenpukt,* **Fr.** *Coccinellea'sept points,* **İng.** *Lady-bird.* **Familyası:** Uğurböceğigiller (Coccinellidae). **Yaşadığı yerler:** Bitkiler üzerinde bulunurlar. **Özellikleri:** 3-10 mm uzunlukta, kubbemsi vücutlu, parlak renkli, benekli kınkanatlılar. **Çeşitleri:** 5000 kadar türü vardır. Yedi noktalı uğurböceği (C.septempunctata), iki noktalı uğurböceği (A.bipunctata) en meşhurlarıdır.

Kınkanatlılar takımından parlak renkli, vücudunun üst kısmı yarımküre şeklinde bir böcek. Başı küçük, antenlerin uçları hafif topuz şeklindedir. Larva ve erginleri bitkiler üzerinde yaşar. "Hanımböceği", "Gelinböceği" veya "Uçuçböceği" olarak da bilinirler. Çoğu türleri kırmızı veya sarı zemin üzerine siyah beneklidir. Yedi noktalı ve iki noktalı uğurböcekleri kırmızı zemin üzerine siyah beneklidir. Siyah zemin üzerine kırmızı noktalı, kahverengi üzerine sarı noktalı veya tamâmen siyah görünümlü türleri de mevcuttur. Yalnız Avrupa'da 80 değişik türü vardır. Çoğunun larva ve erginleri etçil avcı olduğundan insanlar için faydalıdırlar. Yaprak bitleri ve başka küçük bitki zararlılarını yiyerek beslenirler. Birçok ülkede zirâî mücâdelede kullanılırlar. Buna rağmen bitkiyle beslenen birkaç türü de vardır. Meksika fasulyeböceği denilen bir çeşidi Kuzey Amerika'da önemli bir bitki zararlısıdır.

Uğurböcekleri bacak eklemlerinden pis bir koku saldıklarından, düşmanlarına kötü lezzetli olduklarını haber verirler. Erişkinlerin binlercesi bir araya gelerek çöp yığınları altında veya elverişli barınaklarda kış uykusuna yatarlar.

ABD'nin batı eyâletlerinde yaşayan uğurböcekleriyse kışı geçirmek için ovalardan dağlara çıkarlar. Kasımdan nisana kadar üzerinde uyuyacakları çalılara yerleşirler. Zirâî mücâdele ekipleri, kışın dağlara çıkarak uyuyan uğurböceklerini cam galonlara doldurarak soğuturlar. Herbiri 1500 kadar böcek alan cam galonlarda, hiçbir zarar görmeden aylarca alçak ısıda saklanabilirler. Gerektiğinde bitki zararlılarını yok etmek için çiftçilere dağıtılırlar. Normal ısıda aç olarak uyanan uğurböcekleri bitki zararlılarını avlamaya başlarlar.

Mayısta çiftleşerek, yumurtalarını 40-60 adetlik öbekler hâlinde yaprakların üzerine bırakırlar. Hava şartlarına bağlı olarak yumurtalardan 5-10 gün içinde larvalar çıkmaya başlar. Hareketli ve obur larvalar önlerine gelen her şeyin tadına bakarlar. Yaprak biti kolonilerine rastladıklarında ziyâfet hazır demektir. Yaprakbitlerinin uğurböceği tırtılından üç kat daha büyük oluşu sonucu değiştirmez. Yaprakbitlerini ısırarak vücut özsuyunu emerler. Kısa zamanda koloniyi tüketerek başka yapraklara geçerler. Bu oburlukları sonucu tırtıl hızla büyür.

Bâzan karıncalar tarafından korunan yaprak biti kolonilerine rastlarlar. Şekerli salgıları için yaprak bitlerini otlatan karıncalar, uğurböcekleri larvalarına karşı sürülerini korurlar. Bir uğurböceği tırtılı yaprak biti kolonisine yaklaştığında çoban karıncalar alarm verirler. Tırtılı kovmak için üzerine karınca asidi püskürtürler. Buna rağmen tırtıl kaçmaz. Büyük bir iştahla yaprak bitlerine saldırır. Bunun üzerine karıncalar formik asit püskürtmeye devam ederler ve larvayı ısırmaya başlarlar. Uğurböceği tırtılını yaprağın kenarına getirerek boşluğa atarlar. Amerika'daki bâzı karıncalar, yaprakbitlerini çok seven uğurböceği larvalarından korumak için onlara kartondan özel kafesler yaparlar.

Larvanın gelişmesi 4-6 hafta sürer. Koza dönemi de 10-14 gündür. Kozadan çıkan uğurböceğinin altın rengindeki kın kanatlarında önce benek bulunmaz. Hızla sağa sola hareket eder. Uygun bir yerde durarak kanat kapakçıklarını hafifçe yukarı kaldırır. Tâkibi harikulâde olan değişim şimdi başlar. Kapakçıklar altındaki tül inceliğinde kanatlar, kurumak için dışarı çıkar. Kapakçıkların rengi sarı veya kırmızıya dönüşmeye başlarken siyah noktaların yerleri de kararmaya başlar. Kısa bir zaman sonra kapakçıklar tabiî rengini alacak ve siyah benekler ortaya çıkacaktır. Ergin uğurböceği artık yaprakbiti kolonilerini avlamaya çıkabilir.

Her uğurböceği larvası 200-500 kadar yaprakbiti yer. Erginler larvalardan daha çok yerler. Bir uğurböceği hayâtında 3000'den fazla yaprakbitini yok eder.

Uğurböceklerinin de larva ve erginlerinin birçok düşmanı vardır. Birçok kuş ve böcek larvalara iştahla saldırır. Uğurböceğinin câzibeli rengini uzaktan fark eden çeşitli kuşlar, kertenkele ve fâreler de uğurböceklerini yok etmeye çalışırlar. Tehlikeyi fark eden ergin uğurböceği kendini yere atarak, pis bir sıvı salar ve ustalıkla ölü taklidi yapar. Bu şekilde düşmanının tâkibinden kurtulur.

UHUD SAVAŞI;

İslâm târihinde Müslümanların, İslâm dînini kabul etmeyen Mekkeli müşriklerle yaptıkları ikinci büyük savaş. Hicretin üçüncü yılında (M. 625) Medîne'ye bir saat uzaklıkta Uhud Dağının eteklerinde yapıldı.

Mekkeli müşrikler Bedr Harbinde büyük bir bozguna uğradıklarından bunun acısını unutamıyorlardı. Kureyşliler, ileri gelenlerinden bir çoğunu bu savaşta kaybetmişlerdi. Ayrıca kendileri için çok önemli olan Şam ticâret yolunun, Müslümanların kontrolüne geçmesi kendilerini çileden çıkarıyordu.

Ebû Süfyan'ın idâresindeki ticâret kervanı Mekke'ye yüzde yüz kârla dönmüştü. Sermâyeye iştirak edenlerin çoğu Bedr Savaşında öldüğünden kervanın kârı Dâr-ün-Nedve (Kureyşli müşriklerin başkanlarının toplandığı hükûmet binâsı)de toplanmıştı. Bu kervan, Müslümanlar üzerine baskın yapmak için hazırlanan orduya harcanmak üzere Suriye'ye ticârete gönderilmişti.

Safvan bin Umeyye, İkrime bin Ebî Cehil, Abdullah bin Rebia gibi babalarını, kardeşlerini, kocalarını, oğullarını Bedr Savaşında kaybedenler, intikam almak için Ebû Süfyan'a başvurdular ve "Muhammed bizim büyüklerimizi Bedr'de öldürdü. Bizleri perişan etti. Artık kendisinden intikam almak zamânı geldi. Kervanın kârıyle bir ordu hazırlayalım. Medîne'yi basalım, intikamımızı alalım." dediler.

Ebû Cehl, Bedr Harbinde öldürüldüğünden o sırada Mekkeli müşriklerin başında Ebû Süfyan bulunuyordu. (Ebû Süfyan Mekke'nin fethinde Müslüman oldu.) Yapılan bu teklif hemen kabul edildi. Kervanın malları 100.000 altına satıldı. 50.000'i sermâye sahiplerine dağıtıldı. Kalan 50.000 altının yarısıyla asker toplanmasına, diğer yarısıyla da askerlerin sayıca, silâhça üstün olmasının sağlanması için şâirler, hatipler tutulmasına karar verdiler. Ölenlerin intikamını almak, Müslümanları Medîne'den çıkarmak, Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâmı öldürmek, dînimizi yok etmek hayâlinde olan müşrikler, hemen harekete geçtiler. Özel adamlar görevlendirilerek bütün Arabistan Yarımadasını dolaşıp, asker topladılar. Şâirler, hatipler de halkı galeyana getirip savaşa teşvik için şiirler, mersiyeler okuyor, kadınlar da def, dümbelek çalarak bunlara iştirak ediyorlardı.

Daha sonra civar kabilelerden gelen askerlerin de katılmasıyla Mekke'de 3000 kişilik büyük bir ordu hazırlandı. Bunların 700'ü zırhlı, 200'ü atlı idi; 3000'de develeri vardı. Ordunun başına Ebû Süfyan geçti. Ayrıca Kureyş ordusuna çalgıcılar, şarap tulumları ve on beş de kadın alınmıştı. Bu kadınların başında Ebû Süfyan'ın eşi Hind bulunuyordu. Müşrikleri en çok savaşa teşvik eden de Hind'di. Babasını ve iki kardeşini kaybetmiş olan Hind, kadınların harbe katılmasını istemeyenlere karşı "Bedri hatırlayın. Kadınlarınıza çocuklarınıza kavuşmak için Bedr'den kaçtınız. Bundan sonra kaçmak istiyenler karşılarında bizleri bulacaklardır." diyerek onları susturmuş, Kureyşlileri tahrik ederek bütün gücüyle savaşa teşvik etmiştir.

Resûlullah efendimizin amcası hazret-i Hamza radıyallahü anh Hind'in babası Utbe ile Cübeyr bin Mut'im'in amcası Tueyma bin Adiy'i Bedr'de öldürmüştü. Bu yüzden her ikisi de hazret-i Hamza'ya karşı intikam ateşi içinde yanıyorlardı. Cübeyr bin Mut'im, mızrak atmakta çok usta olan kölesi Vahşî'ye hazret-i Hamza'yı öldürmesi karşılığında serbest bırakmayı vaad etti; Hind de, eğer bunu gerçekleştirirse altınlar, mücevherler vereceğini söyleyerek Vahşî ile anlaştılar. Vahşî, daha sonra Mekke'nin Fethi sırasında Müslüman oldu. (Bkz. Vahşî Radıyallahü Anh)

Mekke'deki bütün hazırlıklar Peygamberimizin amcası Abbas radıyallahü anh tarafından bir mektupla Resûl-iekreme bildirildi. Abbas dahaönce Müslüman olduğu halde Müslümanlığını gizliyordu. Bir iki defâ Medîne'ye gelmek istediğinde Resûl-i ekrem; **"Sen bulunduğun yerde daha güzel cihad etmektesin. SeninMekke'de oturman daha hayırlıdır."** buyurmuştu. Bundan sonra Mekke'de olup bitenlerden Müslümanları haberdar etmek için Mekke'de kalmıştı.

Peygamber efendimiz müşriklerin hazırlıklarını haber alınca durumu incelemek için birkaç sahâbîyi görevlendirdi. Bu sahâbîler Mekke'ye doğru yöneldikleri zaman yolda Kureyş ordusunu gördüler; durumu öğrendikten sonra Medîne'ye gelerek Peygamber efendimize haber verdiler. Mücâhitlerin getirdiği haberle hazret-i Abbas'ın mektupla bildirdiği haberin birbirine uyduğunu gördüler. Peygamber efendimiz ansızın bir baskına uğramamak için Medîne'nin çevresine nöbetçiler koydu. Eshâb-ı kirâm silâhlandı. Harp hazırlıkları başladı.

Resûl-i ekrem efendimiz ensâr ve muhâcirîni topladı. Harp için onlarla istişâre etti. Eshâb-ı kirâm arasında iki kanaat belirmişti. Medîne'de kalarak müdâfaa savaşı yapalım diyenler, bir de Medîne

dışına çıkıp, göğüs göğüse çarpışmak için meydan savaşı yapalım diyenler vardı.

Peygamber efendimizin kanâatiyse kısa bir müddet önce görmüş olduğu rüyâ ile Medîne'de kalıp, müdâfaa savaşı yapmaktı. Yapılan istişârede hazret-i Ebû Bekir, hazret-i Ömer, Sa'd bin Muaz radıyallahü anhüm gibi Eshâb-ı kirâmın büyükleri Peygamber efendimizin kanâatına iştirak ettiler.

Ancak Bedr Gazâsında bulunamayan kahraman ve genç sahâbîler, Bedr Gazâsına katılan sahâbîlerin kazandığı ecir ve sevâbı, Bedr şehitlerinin ulaştığı yüksek dereceleri Peygamberimizden işittikçe; o harpte bulunmadıklarına son derece üzülmüşlerdi. Bunun için düşmanı Medîne dışında karşılamak ve göğüs göğüse çarpışmak istiyorlardı. Bu arzularını bildirmek için; "Yâ Resûlallah biz Allah'tan bu günü beklerdik. Bizleri dışarı çıkar. Düşmanlarımızla göğüs göğüse çarpışalım. Bu uğurda ya ölür şehit oluruz veya harbi kazanırız." dediler. Hazret-i Hamza, Sa'd bin Ubâde gibi seçkin sahâbîlerden bâzıları da bu arzuyu taşıyorlardı.

Çoğunluk Medîne'nin dışına çıkmak fikrinde olunca Peygamber efendimiz de Medîne dışına çıkmaya karar verdi. Eshâbına hitâben de; **"Sabır ve sebat ederseniz bu sefer de cenâb-ı Hak size yardımını ihsan eder. Bize düşen azm ve gayret göstermektir!"** buyurdu.

Günlerden Cumâ idi. Cumâ namazından sonra Müslümanlara Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem, cihadın fazîletinden, cihada nasıl çıkılacağından bahsetti. İkindi namazından sonra Peygamber efendimiz, hazret-i Ebû Bekr-i Sıddık ve hazret-i Ömer-ül-Farûk ile birlikte mübârek evlerine gittiler. Peygamber efendimiz birbiri üzerine iki zırh giydi; kılıcını kuşandı. İkisi birlikte Resûl-i ekremin sarığını düzelttiler, elbisesini giymesine yardım ettiler. Dışarıda Eshâb-ı kirâm da toplanmışlar. Medîne'de kalmak, müdâfaa savaşı yapmak isteyenler diğerlerine; "Resûlullah Medîne dışına çıkmak fikrinde değildi, sizlerin sözüyle Resûlullah bunu kabul etti. Halbuki Resûlullah, emri cenâb-ı Allah'tan alır." dediler. Diğerleri de, yaptıklarına pişman olarak Resûl-iekreme muhâlefet etmiş olmayalım diyerek bu fikirlerinden vazgeçtiler. Peygamber efendimiz evlerinden çıkınca; "Yâ Resûlallah! Sen nasıl istiyorsan öyle yap. Medîne'de kalmak istiyorsan kalalım. Biz senin emrine muhâlefet etmeyiz." dediler. Resûl-i ekrem efendimiz bunun üzerine; **"Bir peygamber giymiş olduğu zırhını harp etmeden çıkarmaz. Tâ ki cenâb-ı Allah onunla düşmanı arasındaki hükmünü ortaya çıkarır; size nasihatım şudur ki, emrettiğim şeyleri yapar, Allah'ın ismini anarak sabredip sebat gösterirseniz Allah size yardım edecektir."** buyurdu.

İslâm ordusu, 1000 kişi civarındaydı. 100'ü zırhlı olup, iki at vardı. Bunlardan birine Peygamber efendimiz diğerine de Ebû Bürde biniyordu. Üç tâne sancak tertip edildi. Peygamber efendimiz muhâcirînin sancağını Mus'ab bin Umeyr'e, ensârdan Hazreclilerin sancağını Hubab bin Münzir'e, Evslilerin sancağını da Useyyid bin Hudayr'a (radıyallahü anhüm) verdi.

Peygamber efendimiz, Medîne'de yerine vekil olarak Abdullah bin Ümmü Mektum'u bıraktı. Peygamberimiz, önünde Sa'd bin Muaz ile Sa'd bin Ubâde, sağında muhacirîn, solunda ensar olduğu hâlde Medîne'den cumâ günü ayrıldı. Uhud Dağına doğru yürüdü. Yolda giderlerken Yahûdîlerden meydana gelen 600 kişilik askerî bir birlikle karşılaştılar. Bunlar münâfıkların başkanı Abdullah bin Ubey bin Selûl'ün müttefikleri olup, İslâm ordusuna katılmak istiyorlardı. Peygamber efendimiz bunların Müslüman olmadıklarını öğrenince orduya kabul etmedi. Münâfıkların başkanı bunu görünce, daha önce hep birlikte hareket edeceklerine, düşmana birlikte saldırıp savaşacaklarına dâir Resûl-i ekreme söz verdiği hâlde sözünde durmayarak 300 adamıyla birlikte İslâm ordusundan ayrıldı ve geri döndü. İslâm ordusu 700 kişi kaldı.

Peygamber efendimiz Uhud'a varmadan önce geceyi geçirmek için Medîne ile Uhud arasında Şeyhayn denilen yerde konakladı. Ordu içinde düşmanla çarpışmak ve şehit olmak arzusunda olan çocuk yaşta sahâbîler de bulunuyordu. Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem, orduyu teftiş edince yaşı küçük çocukları geri çevirdi. Râfi' bin Mâlik ve Semûre bin Cündeb de bunlardandı. Râfi' giymiş olduğu ayakkabının ucuna basarak Resûl-i ekreme uzun görünmek istiyordu. Sonradan Râfi'in iyi ok attığı söylenince Peygamber efendimiz Râfi'in gelmesine izin verdi. Semûre bunu duyunca babasına "Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem, Rafi'e müsâade etti. Halbuki güreşte ben onu yenerim." diyerek savaşa gitmek istediğini bildirdi. Durum Peygamberimize (sallallahü aleyhi ve sellem) bildirilince ikisini de huzûruna çağırıp güreştirdi. Semûre, Râfi'i yenince Peygamberimiz onun da gelmesine izin verdi.

Peygamber efendimiz geceyi burada geçirdikten sonra cumartesi günü ordusuyla birlikteUhud'a hareket etti. Peygamberimiz, Uhud'a varınca harp için en uygun yeri seçti. Ordunun düzen ve intizamını bizzat Peygamberimiz tanzim etti. Sağ ve sol kanadını düzene soktu. İslâm ordusunun arkasında Uhud Dağı vardı. Yüzleri Medîne'ye doğruydu. Sol tarafında da bir vâdi vardı. Bu vâdide Ayneyn Geçidi denilen dar bir geçit bulunuyordu. Müşriklerin buradan taarruz etme ihtimâli olduğundan Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem Abdullah bin Cübeyr radıyallahü anh başkanlığında Ayneyn Geçidine elli okçu yerleştirdi. Abdullah bin Cübeyr hazretlerine; **"Siz bizi arkamızdan koruyacaksınız. Düşman gerek gâlip gelsin, gerekse mağlup olsun benden emir almadıkça**

kesinlikle yerinizden ayrılmayacaksınız." buyurarak kesin tâlimat verdi.

Peygamber efendimiz sayıca az, îmân ve cesârette büyük olan İslâm ordusunun saflarını bizzat kendisi tertip etti. Harp nizamına soktu. Zübeyr bin Avvam radıyallahü anh, zırhlı kuvvetlerin başına, hazret-i Hamza radıyallahü anh zırhsız birliklerin başına getirildi. Ordunun sol kanadına Ebû Seleme bin Abdül-Esed, sağ kanadına da Ukkaşe bin Muhsin kumanda edecekti. Sa'd bin Ebî Vakkas ve Ebû Ubeyde bin Cerrah da öncü birliklerin başına getirildi.

Kureyş ordusu, Uhud'a Müslümanlardan önce gelip yerleşmişlerdi. Kureyş ordusuna Ebû Süfyan kumanda edecekti. Ordunun sağ kanadına Hâlid bin Velid, sol kanadına daEbû Cehil'in oğlu İkrime kumanda edecekti. Saffan bin Ümeyye de süvâri birliklerine kumanda ediyordu.

İki ordu arasında güç dengesi çok farklıydı. Müşriklerden meydana gelen Kureyş ordusu, silâh ve teçhizat yönünden kuvvetli, asker bakımından da İslâm ordusunun dört mislinden fazlaydı.

Kureyş ordusu cephesinde gürültü ve şamatadan geçilmiyor, intikam hırslarıyla gözleri dönen kadınlar def, dümbelek çalarak, şarkılar söyleyerek askerleri savaşa teşvik ediyorlar, taptıkları putlardan yardım istiyorlardı.

İslâm ordusu cephesindeyse, duâlar ediliyor, tekbirler getiriliyor, memleketlerini müdâfaa etmek, İslâmiyeti korumak için Cenâb-ı Allah'tan yardım isteniyordu. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem de, İslâm ordusunu cihâda, Allah yolunda savaşmaya teşvik ederek, bu uğurda kazanacakları sevapları anlatıyordu. Gönülleri îmânla dolu, gözlerinden cesâret kıvılcımları sıçrayan şehit olma arzusunu taşıyan mücâhidlerse, bir an önce hücum emrini bekliyorlardı. Bu sıradaPeygamberimiz üzerinde "Korkaklıkta ar, ilerlemekte şeref ve itibar var; insan korkaklıkla kaderden kurtulamaz." yazısı bulunan kılıcını eline alarak; **"Bu kılıcın hakkını ödemek şartıyla benden kim alır."** buyurdu. Ebû Dücâne radıyallahü anh; "Ben alırım yâ Resûlallah. Bunun hakkı nedir?" dedi. Resûl-i ekrem efendimiz; **"Bunun hakkı eğilip bükülünceye kadar düşmanla savaşmaktır."** buyurdu. Ebû Dücâne, Resûlullah'ın kılıcını eline alınca başına kırmızı bir sarık sararak düşmana korku veren heybetli bir yürüyüşle yürümeye başladı.

İki ordu hazırlıklarını bitirdikten sonra harp, mübâreze usûlüyle (tek tek askerlerin vuruşmasıyle) başladı. Kureyş'in sancaktarı Talha meydana çıkıp er diledi. Hazret-i Ali bunun karşısına çıkıp bir kılıç darbesiyle Talha'yı öldürdü. Talha'dan sonra sancağı kardeşi Osman aldı. Osman'ın karşısına da Hamza radıyallahü anh çıkıp omuzuna bir kılıç darbesi vurarak kolunu kesti. Daha sonra sancağı Sa'd bin Ebî Talha aldı. Bunun karşısına da yine Hazret-i Ali çıkıp onu da öldürdü. Ne kadar sancaktar ortaya çıktıysa, hepsi mücâhidlerce öldürüldü. Kureyşin sancağını tutmaya cesâret edecek kimse kalmadı. Sancaktarlarının tek tek öldürüldüğünü gören Kureyş ordusunun morali bozulmuş, intikam hırsıyla hepsi hücuma geçmişti. Artık harp kızışmış, iki ordu birbirine karışmış, amansız bir şekilde savaşıyorlardı.

Hazret-i Hamza, harp meydanında elinde iki kılıçla aslan kesilmişti. Kimse önünde duramıyor, önüne geleni biçiyordu. Ebû Dücâne radıyallahü anh ise elinde Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) kılıcıyla düşmana aman vermiyor, önüne geleni öldürüyor, savaş meydanının bir ucundan girip bir ucundan çıkıyordu. Zübeyr bin Avvam, Sa'd bin Ebî Vakkas, hazret-i Ali gibi diğer sahâbîler de harp meydanında büyük kahramanlıklar gösteriyorlardı. Bu sırada Abdullah bin Amr bin Haram şehit oldu. Savaşın başlarında düşman yirmi kadar ölü vermiş, düşman safları bozulmuş, kaçmaya başlamışlardı. Kureyş ordusu içinde bulunan kadınlar da feryadlar koparark dağa kaçışmaya başladılar. Bu, savaşın birinci safhası oldu. Artık harp bitmiş gibiydi. Kureyşliler savaş meydanını terk edip yanlarında getirdikleri malları bırakıp, Mekke'ye doğru kaçmaya başlayınca, İslâm askerleri de çok sevinmişler, harp bitti diye ganîmetleri toplamaya başlamışlardı.

Ayneyn Geçidine yerleştirilen Müslüman okçu birliği bu durumu görerek, "Arkadaşlarımız ganîmet toplamaya başladı. Biz de arkadaşlarımıza katılalım. Artık harp bitti. Görevimizi tamamladık." diyerek Peygamberimizin emrini unuttular. Ayneyn Geçidini terk ettiler. Ayneyn geçidinde Abdullah bin Cübeyr'le birlikte sâdece sekiz kişi kalmıştı.

O sırada henüz Müslüman olmadığı için müşrik ordusunda bulunan Hâlid bin Velid, 250 kişilik süvâri kuvvetiyle Ayneyn Geçidinin gerisinde durup fırsat kolluyordu. Geçitten birkaç defâ geçmek istemiş, fakat okçular tarafından geri püskürtülmüştü. Okçuların yerlerinden ayrıldığını gören Hâlid bin Velid hemen hücûma geçti. Abdullah bin Cübeyr'le sekiz arkadaşını şehit etti. Müslümanların beklemediği bir anda arkadan saldırdı. Herşey birdenbire değişti. İslâm askerleri bir anda ne olduğunu şaşırdılar. Kaçan Kureyşli müşrikler de, Hâlid bin Velid'in arkadan hücum ettiğini görünce tekrar geri döndüler. Müslümanlar iki ateş arasında kaldılar. Düşman, önden ve arkadan hücuma geçerek mücâhidleri sıkıştırmaya başladı. Mücâhidlerin birbirleriyle irtibâtı kesildi; dağılmak mecburiyetinde kaldılar. Bu esnâda Peygamber efendimizin yanında Eshâb-ı kirâmdan on beş kadar sahâbî kalmıştı. Bu

karışıklıkta ensârdan pekçok Müslüman şehit oldu.

Hazret-i Hamza düşmanla çarpışırken, bir ara Vahşî'nin bulunduğu yere gelmişti. Hazret-i Hamza'nın karşısına çıkmaya cesâret edemediğinden bir kayanın arkasında bekleyen Vahşî, bu fırsatı kaçırmadı. Elindeki harbiyi (mızrağını) atarak, hazret-i Hamza'yı şehit etti. Yanına vararak öldüğünü anlayınca karnını yardı, ciğerlerini çıkardı. Doğruca Hind'in yanına giderek durumu bildirdi. İntikam ateşiyle yanan Hind, hazret-i Hamza'nın yanına giderek ciğerini ağzına alıp çiğnedi; kulağını, burnunu kesti ve kendine gerdanlık yaptı. Küfür ve şirk karanlığı vicdanları örtmüş, kalplerden merhamet duygularını silmişti. Hind, Mekke'nin Fethinde Müslüman olarak günahları affedilen seçkin sahâbî kadınlardan oldu. (Bkz. Hind binti Utbe)

Hazret-i Hamza'nın şehit olduğunun duyulması, Eshâb-ı kirâm arasında büyük üzüntüye sebep oldu. Bunlardan sonra hazret-i Hamza "Seyyidüş-Şühedâ" (Şehitlerin Efendisi) diye anıldı. Kureyş ordusunun tek gâyesi Peygamber efendimizi öldürmek ve İslâmiyeti yok etmekti. Bunun için bütün hücumlarını Peygamberimizin bulunduğu karargâha doğru yönelttiler. Şiddetle saldırıyorlardı. Eshâb-ı kirâm da Peygamber efendimizi bütün güçleriyle korumaya çalışıyorlardı. Gelen saldırıların önüne duruyor, Peygamberimize siper oluyorlardı.

Muhâcirînin sancaktarı Mus'ab bin Umeyr radıyallahü anh da Peygamberimize yapılan hücumlara karşı duruyordu. Mus'ab bin Umeyr'in üzerinde zırhı bulunduğundan Peygamber efendimize çok benziyordu. İbn-i Kamia denilen Kureyşli müşrik, iki cihan güneşi Resûl-i ekremi öldürmek kasdıyla; "Bana Muhammed'i gösterin, ya O, ya ben kurtulurum." diyerek hücum ediyordu. Peygamberimize hücum ettiği bir sırada hazret-i Mus'ab birkaç sahabîyle karşısına çıktı. İbn-i Kamia, Mus'ab'ın sancak tutan eline bir kılıç vurarak sağ elini kopardı. Hazret-i Mus'ab sancağı düşürmemek için sol eline aldı. Sol eline de bir kılıç darbesi gelince sancağı düşürmemek için iki pazusu arasına sıkıştırdı. Daha sonra şehit edildi (Bkz. Mus'ab bin Umeyr). Mus'ab şehit edilince Peygamber efendimiz sancağı hazret-i Ali'ye verdi. İbn-i Kamia, Mus'ab bin Umeyr'i şehit edince Peygamberimizi öldürdüğünü zannederek; "Muhammed öldürüldü. Muhammed öldürüldü!" diye bağırarak Ebû Süfyan'ın yanına koştu. Halbuki Peygamber efendimiz nur saçarak olduğu yerde duruyordu.

Peygamber efendimizin vefâtı haberi Eshâb-ı kirâm arasında yayılınca İslâm ordusu hücuma geçip, çarpışmaya başladı. Herkes üzüntüden ne yapacağını şaşırmıştı. Bu esnâda Enes bin Nadr bu şaşkınlık ânında ortaya çıkarak, "Ey Müslümanlar! Muhammed şehit edildiyse onun Rabbi (Allah) bâkîdir. Allah yolunda savaşarak şehit olmak daha iyi değil midir?" diyerek Eshâb-ı kirâma cesâret vermiş, Eshâb-ı kirâm da tekrar toplanmaya başlamıştı.

Bu esnâda Müslümanların yüreklerini ferahlandıran "Ey Müslümanlar müjde işte Resûlullah burada!" diye bir ses duyuldu. Ka'b bin Mâlik hazretlerinin bu müjdesini duyan Sahâbe-i kirâm, tekrar Peygamberimizin etrâfına toplanıp çevirdiler.

Müşrikler de bu sesi duyduğundan tekrar hücuma geçtiler. Gelen saldırıları hazret-i Ali, Ebû Dücâne, Talha bin Ubeydullah, Nesîbe Hâtun gibi birçok sahâbî karşılarına çıkarak durduruyorlardı. Talha bin Ubeydullah radıyallahü anh harp esnâsında Peygamberimizin sallallahü aleyhi ve sellem üzerine gelen bir oku görünce elini siper etti. Gelen ok eline saplandı ve eli çolak oldu. Peygamber efendimiz; **"Yeryüzünde gezen Cenetlik bir kimseye bakmak isteyen varsa Talha bin Ubeydullah'a baksın."** buyurarak onu methetti. Sa'd binEbî Vakkas radıyallahü anh da, Peygamberimizin yanından hiç ayrılmıyor düşmana ok atıyordu. Peygamber efendimiz; **"At ya Sa'd, anam babam sana fedâ olsun."** buyurarak ona duâ ediyordu. Bu savaşta binden fazla ok attı. (Bkz. Sa'd bin Ebî Vakkas)

Kureyşliler gruplar hâlinde saldırıyorlar, Eshâb-ı kirâm da öne çıkarak onların saldırılarını durduruyorlardı. Yine Kureyşliler saldırdıkları bir sırada atılan bir taşla Peygamber efendimizin alt dudağı yarıldı, bir dişi kırıldı, giydiği miğferin iki halkası yüzüne batarak mübârek yanağı yaralandı. Peygamber efendimiz, bu hâldeyken de; **"Yâ Râbbi, kavmimi affet. Onlara doğru yolu göster. Çünkü onlar ne yaptıklarını bilmiyorlar."** diyerek duâ ediyordu. Peygamberimizi öldürmek kasdıyla saldırıp yaralayanlar daha sonra çeşitli musîbetlere uğrayarak helâk olup gittiler. Müşriklerin son saldırıları da durdurulunca Peygamber efendimiz, Uhud Dağına doğru hareket etiler.

Peygamber efendimizin vefât haberi Medîne'ye kadar yayılmıştı. Peygamber efendimizin kızı hazret-i Fâtıma bu acıklı haberi duyunca yanına birkaç Müslüman kadını alarak Uhud Dağına kadar gelmişti. Hazret-i Ali'nin yardımıyla mübârek babasını buldu. Yaralarını sardı. Yüzlerine batmış olan iki halkayı da, Ebû Ubeyde bin Cerrah hazretleri dişleriyle çekip çıkardı. Bu uğurda kendi dişini kaybetti.

Buradan Uhud Dağının bir tepesine çıkıldı. Eshâb-ı kirâm da etrâfında toplandılar, bir halka oluşturdular. Uhud'a çıkarken Peygamberimizi öldürmeye kasdetmiş olan Ubey bin Halef, Peygamber efendimize çok yaklaşmıştı. Sahâbe-i kirâm bunu öldürmek istediklerindePeygamber efendimiz, "Hayır durun!" diyerek eline bir süngü alarak attı. Onu vurup atından düşürdü ve böylece bir İslâm düşmanı

daha öldü.

Kureyş kadınları, Bedr'de ölen akrabâlarının intikamını almak için harp meydanının tenhâlığından istifâde ederek Uhud'da şehit düşen Müslüman ölülerinin burunlarını, kulaklarını kestiler, karınlarını yardılar.

Müşriklerin kalplerine korku düşerek, bundan sonra hücum edemediler. Ebû Süfyan, Peygamber efendimiz ve Müslümanların toplandığı bir tepenin karşısına geçti. Ebû Süfyan, Resûl-i ekremin sağ olup olmadığı hakkında şüphesi vardı. Bu şüphesini gidermek için üç defâ; "İçinizde Muhammed var mı?" diye sordu. Peygamber efendimiz, "Ebû Süfyan'a cevap vermeyin." diye tembih ettiğinden Eshâb-ı kirâm sustular. Ebû Süfyan cevap alamadı. Daha sonra; "Aranızda Ebû Bekir var mı?" diye üç kere sordu. Yine cevap alamadı. Sonra; "Aranızda Ömer var mı?" diye üç kere sordu. Yine cevap alamadı. Bundan sonra; "Demek ki bunların hepsi ölmüş, artık iş bitmiştir." dedi. Hazret-i Ömer dayanamadı ve; "Ey Allah'ın düşmanı yalan söylüyorsun. Bu saydıklarının hepsi sağdır ve işte buradadır." Ebû Süfyan bunu duyunca; "Harp nöbetledir. Bedir'de siz bizi yenmiştiniz. Bugün biz de sizden Bedr'in intikamını aldık." diye gururlanmak istedi. Hazret-i Ömer de buna karşılık; "Evet ama yine eşit değiliz. Bizim ölülerimiz Cennet'te, sizin ölüleriniz ise Cehennem'dedir!" diye cevap verdi.

Kureyş ordusu ellerinde fırsat olduğu halde, cenâb-ı Allah kalplerine bir korku vererek savunmasız durumda olan Medîne'yi basmayı unuttular, harp meydanını terk ederek Mekke'ye doğru gittiler.

Müşrikler harp meydanını terk edince, Peygamber efendimiz mücâhidlerle birlikte bulundukları tepeden indiler, şehitlerle meşgul oldular. Peygamber efendimiz, şehit olan sahâbîleri üzerlerindeki elbiselerle defnettirdi. Onların af ve mağfireti için cenâb-ı Allah'a duâ etti.

Peygamber efendimiz Kureyşlilerin Mekke'ye doğru gittiklerini kesin olarak öğrenince, Medîne'ye hareket etti. Peygamber efendimiz Medîne'ye döndüğünde düşmanın her an geri dönüp Medîne'yi basabilecekleri ihtimâli olduğundan tedbir aldı. Medîne'ye döndükten bir gün sonra, Peygamber efendimiz Müslümanların dünkü harpten dolayı zayıf düşmediğini bildirmek, düşmana gözdağı vererek Medine'ye tekrar dönmelerini önlemek için 70 sahâbîyle birlikte düşman üzerine hareket etti. Yolda giderken Revha denilen mevkide müşriklerin toplanarak Medine'ye baskın yapmak ve Müslümanları yok etmek için karar aldıklarını öğrendiler. Böyle bir tedbirin alınmasının Peygamber efendimizin bir mûcizesi olduğu ortaya çıktı.

Müşrikler Peygamber efendimizin üzerlerine doğru geldiğini duyunca korkarak bulundukları yeri terk ettiler. Mekke'ye döndüler.

Peygamber efendimiz müşrikleri Hamraü'l-Esed denilen yere kadar tâkip ettiler. Kureyş ordusundan iki kişi Müslümanların eline geçti. Burada üç gün kaldılar. Sonra Medîne'ye geri döndüler. Bu sefere Hamraü'l-Esed Seferi de denildi.

Uhud Harbinde müşriklerden 30 kişi ölmüş. Müslümanlardan ise 70 kişi şehit edilmişti. Bu harpte Müslümanlar kaybetmiş gibi görünmekteyse de, Cenâb-ı Allah'ın Müslümanları mânevî bir terbiyesiydi. Müslümanların başlarındaki emirlere kesinlikle itaat etmeleri, itaat etmezlerse başlarına ne gibi mûsibet geleceğini bildiren bu hâdise gelecek için Müslümanları uyarıyordu.

Müslümanlar arasına karışan münâfıklar (Bkz. Münâfık) Müslüman göründüklerinden, Müslümanlara büyük zararı oluyordu. Bundan sonra Müslümanların düşmanları olan münâfıklar ortaya çıkmış, ayrılmıştı.

Uhud Gazâsı üç safhada yapılmış oldu. Birinci safha İslâm ordusunun zaferi, ikinci safha müşriklerin ağır hücumları, üçüncü safha ise Müslümanların çetin bir müdâfaası ve düşmanın çekilip gitmek zorunda kalmasıdır.

UJT (UnuJonction Tronstor);

tek bileşimli transistör. Özellikle transistörlerin iletken yapılması için (ateşlenmesi, tetiklenmesi) geliştirilmiş bir yarı iletken elektronik devre elemanıdır. Silisyum bir çubuğun yaklaşık ortasından birleştirilmiş (bir diyot gibi) yarı iletken, genelde elektrikî titreşimi yapar (osilatör). B_2 ve B_1 arasına, yâni her iki tabana bir doğru akım uygulanır. UJT normal bir direnç gibi B_2 ile B_1 arasında âni bir akım artmasına sebep olur. Bu olaya negatif direnç etkisi denir. Bu etkiden özellikle osilatörlerde (elektrikî titreşim yapan devrelerde) istifâde edilir.

UKAYLÎLER;

onuncu yüzyılın sonu ile on birinci yüzyılın sonu arasında Irak ve Suriye'nin kuzey taraflarına hâkim olan devlet. Ukaylîler, Amr bin Ebû Sa'sa'nın büyük Bedevî kabilesi grubundandır. Irak'taki Hafâce ve Muntefık kabilelerini içine alıyordu. Ukaylî Muhammed, onuncu yüzyılın sonunda Musul'a hâkim oldu.

Üzerindeki Büveyhî baskısından kurtuldu. Fakat onun 996'da vefâtıyla oğulları arasında iktidar mücâdelesi başladı. Mücâdele sonunda Musul ile diğer Ukaylî şehirleri El-Cezîre'deki kalelerin kontrolü Mu'temîd-devle Kırvâş'ın eline geçti. Kırvâş (1001-1050) 11. yüzyılın ortalarına doğru Oğuzlarla mücâdele etti. Oğuzlara karşı müdâfada HilliMezyedîleriyle anlaştı. Şerefüddevle Müslim bin Kureyş (1061-1085) zamanında, Ukaylî toprakları Bağdat'tan Haleb'e kadar genişledi. Şerefüddevle Müslim, Şiî olmasına rağmen, Kuzey Suriye'deki Mirdâsî topraklarını emniyet altına almak için Selçuklu sultanlarından Alparslan (1063-1072) ve Melikşah (1072-1092) ile ittifak yaptı. Fakat, daha sonra Fâtımîlere yaklaşması, Selçuklu ordularının Musul'a gelmelerine sebep oldu. Şerefüddevle Müslim, Âmid (Diyarbekir) ve Haleb'e kaçmak zorunda kaldı. 1085'te Kutalmışoğlu Süleyman tarafından öldürüldü.

Ukaylîler, Selçuklu meliklerinden Tutuş tarafından ortadan kaldırılıncaya kadar, Musul'da Selçuklulara tâbi olarak varlıklarını devam ettirdiler. Ukaylîlerin kolları El-Cezire'de mahallî idareciler olarak kaldılar. Rakkan ve Kal'atü'l-Caber'deki kolları da 1169'da Nûreddîn Zengî'nin buraları fethine kadar devam etti. Bölge daha sonra bütünüyle Selçuklu Türklerinin hâkimiyetine geçti.

Ukaylîler, Bedevî olmalarına rağmen yağmacılıkla geçinmediler. Abbâsîlerin idâresini kısmen kontrollerine aldılar. Hâkim oldukları yer îtibâriyle ticâret yollarını ellerinde bulundurarak uzun müddet yaşama imkânı buldular. Âlemüddîn Müslim, haberleşmeye önem verip, her köyde bir posta memuru veya "Sâhib-ül-Haber" denilen istihbarat memuru bulundururdu.

Ukaylî Emirleri

Ceziret ibn Ömer, Nusaybin ve Beled Kolu

Muhammed ..... (990-996)

Cenâruddevle Ali ..... (996-1000)

Sinâruddevle el-Haram ..... (1000-1003)

Nûreddevle Mus'âb ..... (1003)

Musul'daki ve daha sonra Ceziret-i ibni Ömer, Nusaybin ve Beled'deki kol

Muhammed ..... (992-996)

Hüsâmüddevle el-Mukalled ..... (996-1001)

Mu'temidüddevleKırvâş ..... (1001-1050)

Zaîmüddevle Baraka ..... (1050-1052)

Âlemeddîn Kureyş ..... (1052-1061)

Şerefüddevle Müslim ..... (1061-1085)

İbrâhim ..... (1085-1093)

Ali ..... (1093-1096)

Tekrit'te Ma'n bin el-Mukalled Kolu:

Râfi ..... (?-1036)

Hamîs ..... (1036-1044)

Ebû Gaşşam ..... (1044-1052)

Îsâ ..... (1052-1056)

Nasr ..... (1056-1057)

Vekil olarak Ebü'l-Gana'îm ..... (1057-?)

UKRAYNA

DEVLETİN ADI ..... Ukrayna

BAŞŞEHRİ ..... Kiev

NÜFÛSU 51.944.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 604.000 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Ukranca

DÎNİ .....Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ..... Ruble

Avrupa'da yer alan bir devlet. Kuzeyinde Beyaz Rusya, doğusunda Rusya Federasyonu, güneyinde Azak Denizi, Karadeniz, Moldavya ve Romanya, batısında Macaristan, Çek Cumhûriyeti ve Polonya yer alır.

Târihi

Bölgede târih boyunca çeşitli devletler kuruldu. Dokuzuncu asırda kurulan ve ilk Rus devleti olan Kiev Prensliği, 13. asırda Moğol saldırılarına mâruz kalarak yıkıldı. Batı Ukrayna'da Galiçya ve Volinya Prensliği 11. asırdan 14. asra kadar hâkimiyetlerini devam ettirdi.

Ülke topraklarının büyük bölümü 14. asırda Litvanya'nın hâkimiyeti altına girdi. Polonya ve Litvanya'yı tek bir federe devlet hâline getiren Lublin birliğinin 1569'da sağlanmasından sonra Ukrayna toprakları fiilen Polonya'nın hâkimiyetine girdi. Zaporojye Kazaklarının lideri Bogdan Hmelnitski Polonya yönetimine karşı ayaklandı ve 1651'de Rus Çarından yardım istedi. Bu durum Rus Çarlığı ile Polonya arasında savaşa sebep oldu. Savaşın ardından Dinyeper Nehrinin doğusunda kalan topraklarla Kiev Rusların hâkimiyetine girdi. Kırım'ın 1783'te Rus hâkimiyetine girmesi üzerine Karadeniz kıyısında yeni yerleşim merkezleri kurulmaya başladı.

On sekizinci asırda Polonya topraklarının paylaşılması üzerine Dinyeper'in batısındaki Ukrayna toprakları Rus hâkimiyetine, Galiçya ise Avusturya hâkimiyetine bırakıldı. On dokuzuncu asırda Ukrayna'da milliyetçi hareketler yaygınlaşınca, Rus çarı bu hareketleri bastırmak için şiddetli tedbirlere başvurdu. Ukraynacayı kullanmayı sınırladı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu hâkimiyeti altında yaşıyan Ukraynalılar ise daha rahattılar. Birinci Cihan Harbinin başladığı sırada Galiçya'da yaşıyan Ukraynalılar kendi kültür, siyâsî ve dînî kurumlarını geliştirmişlerdi.

Rusya'da 1917 devriminden sonra Harkov'da Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhûriyeti kuruldu. Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun yıkılması üzerine Ukraynalılar 1918'de Galiçya'nın yönetim merkezi Lemberg'i ele geçirerek Batı Ukrayna Millî Cumhûriyetini kurdular. Bu devlet 1919'da Ukrayna Millî Cumhûriyetiyle birleştiyse de 1919 Haziranında Ukrayna askeri Galiçya'dan çıkarıldı. Bukovina Romanya'nın, Macaristan toprakları içinde kalan eski Ukrayna şehirleriyse yeni kurulan Çekoslovakya'nın hakimiyetine girdi. Çeşitli devletler 1917-21 arasında Ukrayna'nın hâkimiyetini ele geçirmek için çalıştılarsa da başarılı olamadılar. Ukrayna 1924'te Sovyetler Birliğini meydana getiren 15 cumhûriyetten biri oldu.

İkinci Dünyâ Harbine kadar Ukrayna hızla sanâyileşti ve tarımda kollektifleştirme politikası uygulandı. Bu harekete köylü büyük tepki gösterdi. Stalin döneminde bölgede baskılar arttırıldı ve Ukraynacanın kullanımı yasaklandı. Sâdece Çekoslovakya'da yaşayan Ukraynalılar geniş siyâsî ve kültürel haklara sâhiptiler.

Alman-Sovyet saldırmazlık Paktının 1939'da imzâlanmasıyla Polonya'nın hâkimiyeti altında bulunan Doğu Galiçya ve Batı Volniya toprakları Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhûriyetine bırakıldı. 1941 Haziranında Rusya'ya saldıran Almanlar kısa sürede Ukrayna'yı işgal ettiler. Başlangıçta Ukraynalılardan destek gören Almanlar, daha sonraları gerilla direnişiyle karşılaştılar. Almanların savaş sonunda mağlup olmaları üzerine bütün Ukrayna toprakları Rusya'nın hâkimiyeti altına girdi.

1989'da Rusya'da başlayan reformlar Ukrayna'da da köklü değişikliklere sebep oldu. İlk çok partili seçimler yapıldı. Ülke yeni bir siyâsî ve ekonomik döneme girdi. Ukrayna 1991'de bağımsızlığını îlân etti ve aynı sene Bağımsız Devletler Topluluğunun kurucuları arasında yer aldı.

Fizikî Yapı

Ülke toprakları, Doğu Avrupa Ovasının büyük bölümünü kaplar. Kuzeydoğusunda Orta Rusya Platosunun bir uzantısı yer alır. Karadeniz kıyıları boyunca uzanan Karadeniz düzlüğü, Kırım Yarımadasında Kuzey Kırım Düzlüğünü meydana getirir. Batıda yer alan Karpat Dağlarının uzunluğu 240 km'yi geçer. Karadeniz ile Azak Denizi arasında kalan Kırım Dağları birbirine paralel üç alçak sıradan meydana gelir. Bu sıralar arasında vâdiler yer alır.

Başlıca akarsuları Dinyester ve Dinyeper nehirleri olup, Azak-Karadeniz Havzasına doğru akar. Pripet Bataklıklarının bir bölümü ve bir içdeniz olan Azak Denizi ülke sınırları içinde kalır.

İklimi

Ukrayna ılıman bir iklim kuşağında yer alır.

Tabii Kaynaklar

Mâdenler: Ukrayna; manganez cevheri bakımından dünyânın en zengin bölgelerindendir. Ayrıca önemli miktarda demir cevheri vardır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Ukrayna'nın nüfûsu 51.944.000 olup, nüfus yoğunluğu 86'dır. Nüfûsun % 72,7'si Ukraynalı, % 22'si Rus, % 5,3'ü diğer milletlerden meydana gelmektedir. Halkın % 67'si şehirlerde, % 33'ü köylerde yaşamaktadır. Başlıca şehirleri Sivastopol, Odessa, Harkov, Denetsk, Krivay Rog, Zaporojye'dir.

Ukrayna'da 7-17 yaşları arasında eğitim mecbûri ve parasızdır. Eğitim Ukraynaca yapılmaktadır. Ayrıca Rusça, Moldavya dili, Lehçe, Bulgarca, Macarca, Fransızca, Almanca, İspanyolca ve İngilizcenin kullanıldığı okullar da vardır. Ülkede 140'tan fazla yüksek öğretim kurumu ile Ukrayna Cumhûriyeti Bilimler Akademisine bağlı çok sayıda ilmî çalışmalar yapan kurum vardır. Ukrayna'da okuma yazma bilmeyen hiç yok gibidir.

Ekonomi

Ekonomi tarım ve sanâyiye dayalıdır. Tarımda makina yaygın şekilde kullanılır. Ülke çapında yaklaşık sekiz bin kollektif çiftlik (Kolhoz) ile 1700 civârında devlet çiftliği (Sovhoz) vardır. Bu çiftliklerde et ve süt için büyükbaş hayvan beslenir. Ayrıca tahıl, sebze, patates ve şekerpancarı yetiştirilir.

Ukrayna'da çelik sanâyii gelişmiştir. Ülkede ayrıca metalurji araçları, dizel lokomotifler, televizyon ve traktör üreten fabrikalar vardır. Sun'î gübre, sülfirik asit ve şeker fabrikaları ekonomide önemli yer tutar. Sanâyi tesislerinde kullanılan enerjinin hemen tamâmı fosil yakıtlarından elde edilir.

Siyâsî Hayat

Ukrayna'da en yüksek yasama organı Yüksek Meclistir. Meclis üyeleri beş yılda bir yapılan seçimlerle belirlenir. Yüksek Meclis Devlet Başkanı ve Bakanlar Kurulu üyelerini atar.

ULAHLAR;

Alm. *Walache (m), Walachin, (f),* **Fr.** *Valaque (m),* **İng.** *Walachian.* Osmanlıların Eflâk, Boğdan ve Erdel'de yaşayan Hıristiyan halka verdikleri ad. Ulah tâbiri, en çok Kıpçak yöresinde yaşayanTürklerce kullanılmıştır. Eflâk tâbiri Ulah adından türemiştir. Ayrıca Makedonya'da küçük bir azınlık hâlinde Ulahlar yaşamaktaydı. Hâlen bu durum Bulgaristan ve eski Yugoslavya devletleri arasında anlaşmazlığa sebep olmaktadır.

Ulahlar, Romanya'nın asıl yerli halkı olan Daç'lar ile Romalıların buraya getirdikleri göçmenler karışımıdır. Ulahlar, TunaNehri ile Karpat Dağlarının arasındaki kurak ovalarda yaşarlardı. Ulahlar sırasıyla Bizanslılar, Bulgar kralları,Avarlar ve Macarların yönetiminde yaşadıktan sonra, 15. yüzyılda Osmanlıların idâresi altına girdiler. FâtihSultan Mehmed Hanın 1455'te Eflak ve Boğdan'da hâkimiyet kurmasıyla Ulahlar Osmanlı tâbiiyeti altına geçtiler.

Erdel, Kânûnî devrinde Osmanlı topraklarına katıldıysa da, 1699'da Karlofça Antlaşması sonunda Avusturya tarafından ilhak olundu.

Eflak ve Boğdan'ı idâre edenlere Voyvoda denir ve başlangıçta yerli prensler arasından İstanbul'dan tâyin edilirdi. 1716 yılından 1821'e kadar Dîvân-ı Hümâyun tercümanı Fenerli Rum beylerinden Eflak voyvodası tâyin edildi. 1822'de yerli beylerden voyvoda tâyin edildi. 1859'da Boğdan'la Eflâk birleştirilerek Romanya Devletinin özü teşkil edildi. 1878'de 93 Harbi sonrasında yapılan antlaşmayla Türk hâkimiyetinden çıktı. Erdel, Eflak ve Boğdan topraklarında, sonraları Romanya Devleti kuruldu. Fakat Ulahlar hiçbir zaman Osmanlı idâresindeki huzur ve refaha erişemediler.

ULAK;

Alm. *Bote, Meldereiter, Kurier (m),* **Fr.** *Courrier, Messager (m),* **İng.** *Courier, Messenger.* Haber götüren, haberci. Kelime mânâsı "ulaştırıcı" demektir. Bütün devletlerde haberlerin ulaştırılması için genel ve özel bâzı usûller uygulanmıştır. Halîfe hazret-i Ömer zamânında İslâm memleketlerinin sınırı Suriye, Mısır ve İran'a kadar genişledi. Hükûmet merkezinin emirlerini buradaki vâlilere ulaklarla göndermek usûlü kondu. Vazifeli ulaklara beytülmâldan, yâni devlet hazinesinden develer verilir, geçecekleri yerlerin vâli ve kumandanlarına bunlara yardım etmeleri emredilirdi. Bu usûl Emevî ve Abbâsîler zamânında da devam etti.

Osmanlı Devletinin geniş topraklarında da, haberleşmeyi sağlamak için ulak teşkilâtı kurulmuştur. Pâdişâh fermanlarının ve selâhiyetli şahısların haberlerinin ilgili yerlere ulaşabilmesi için belli yerlerde haberleşme merkezleri vardı. Burada at ve haberciler bulunurdu. Bunlar Reisül-küttab'a bağlı olurlardı ve Bostancı Ocağında yetiştirilirdi. Ulakların yolları üzerinde bulunan köyler ve kasabalardaki halk, bunlara yardım etmekle vazifeliydiler. Buna karşılık olarak da bâzı vergiden muaf olurlardı. Merkezler

arasında birbirine devretmek sûretiyle haberler ulaştırıldığı gibi, bir tek ulak veya ulaklar tarafından at değiştirilmek sûretiyle son noktaya kadar gidilebilirdi. Bunlar özel eğitim görmüş güvenilir kişilerden seçilirdi. Haber ve posta işlerinde kullanılan gemiye de ulak gemisi denirdi. Bu geminin vazifesi icabı sürati diğerlerine göre fazla olurdu. Donanma-yı Hümâyunun Çanakkale Boğazından çıkışından îtibâren 5-6 km önden giderek gözetleme ve keşif yapan gemilere de ulak gemisi adı verilirdi.

ULAŞIM;

Alm. *Verkehr (m),* **Fr.** C*irculation (f),* **İng.** *Circulation.* İnsan ve eşyânın bir yerden başka bir yere aktarılması. Medeniyet târihinde ulaşım, insanların yaşayışında her zaman önemli bir yer almıştır. Eşyâ ve malların üretildikleri yerler dışına taşınmaları, bunlara değişik yerlerde ihtiyaç duyulmasından ileri gelir. İnsanlar ise iş icâbı, yâhut sosyal veya kültürel ihtiyaçlarını karşılamak için bir yerden başka bir yere giderler.

Gerek herhangi bir malın gerekse bir insanın bulunduğu yerle nakledileceği yer arasındaki mesâfe, alacağı vakit, mal oluş fiyatı düşünülerek ulaşım şekli seçilir. Bundan hareket edilerek ulaşımda yapılan yeni gelişmelerde dâimâ gâye mesâfeyi azaltmak ve böylece hem vakit kazanmak, hem de fiyatı düşürmek olmuştur. Bu arada konfor ve emniyet de dikkate alınmaktadır.

Ulaşım yolları umûmiyetle düz hat olarak çizilmişler; dağ, su gibi yolu uzatacak veya dolandıracak herhangi bir engeli olmayan en kısa yoldan geçirilmek istenmişlerdir. Diğer ulaşım araçlarına nazaran en moderni olan hava taşımacılığı, yeryüzü şekilleri ve topoğrafyadan en az etkilendiğinden en kısa yolla yapılmış olur.

Ulaşım araçları eski târihlerden günümüze kadar çeşitli gelişmeler kaydetmiştir. Bir yandan ihtiyaçlar artarken diğer bir yandan da bu ihtiyaçları karşılayacak ulaşım yolları gün geçtikçe gelişmiştir. Ulaşımın gelişmesinde birçok faktör rol oynamaktadır. Bu faktörler; coğrafik, ekonomik, politik ve sosyal faktörlerdir

İlk taşıma şekli olarak, insanın sırtı ile çocuk ve eşyâlarını taşıması akla gelmektedir. Daha sonra hayvanlar taşımada yer almıştır. İnsanın tekerleği keşfetmesi ulaşımda en büyük adımdır (Bkz. Tekerlek). Tekerleğin bulunuşu ile hayvanlar artık çekici vâsıta olarak daha ağır yükleri, daha çok insanı taşır olmuşlardır. İnsanların bulduğu diğer bir ulaşım aracı ise nehir ve denizlerde kürek ve yelken gücüyle giden kayık ve gemilerdir (Bkz. Gemi). Çin'den Avrupa'ya kadar uzanan ipek ve baharat yollarının, Akdeniz'de, Nil ve Fırat gibi nehirlerde büyük limanların bulunması eskiden beri insanların ulaşımı gemilerle, hayvan sırtlarında ve vagon biçiminde arabalarla yaptığını göstermektedir. Ulaşımda yapılan büyük keşiflerden biri de pusulanın bulunuşudur. Pusula ile uzun kara ve deniz yollarına çıkma imkânı doğmuştur. (Bkz. Pusula)

Ulaşım araçlarında büyük gelişmeler 19. yüzyıldan îtibâren olmuştur. 1765 senesinde James Watt'ın buhar makinasını bulması ile büyük buharlı gemiler yapılmış, 1850'lerde yelken terk edilmiştir. Buhar makinaları demiryolu taşımacılığına da yol açmış, 1825 senesinde İngiltere ve ABD'de demiryolları faaliyete başlamıştır. 1887 senesinde ise Alman mühendis Gottlieb Daimler ilk benzinli motoru bulunca ulaşım araçlarına yenileri katılmış, hayvan taşımacılığı tamâmen ortadan kalkmıştır. Hava taşımacılığında ilk adım 5 Haziran 1783 senesinde Fransa'da balonla yapılmış, bunu 1903 senesinde ilk başarılı uçak yapımı tâkip etmiştir.

Ulaşımın târihte milletlerin yaşayışına büyük etkisi olmuştur. Romalılar kara ve deniz yoluna çok önem vermişler, her tarafa kolayca ulaşma çâreleri aramışlardır. En uzak noktalara gönderdikleri asker ve tüccarlarıyla o bölgeleri siyâsî ve iktisâdî olarak kontrol altında bulundurmuşlardır. İngiltere, 17 ve 18. yüzyılda Roma İmparatorluğuna benzer bir sistemi uygulamıştır. ABD dünyâ hâkimiyetini büyük bir hava desteği altında deniz yollarıyla sağlamakta, Roma ve Osmanlı karışımı siyâsî ve iktisâdî kontrol uygulamaktadır.

Türkler Anadolu'ya geldikten sonra kendilerinden önceki yaşamış uygarlıkların yaptıkları yolları kullandılar. Daha sonra Anadolu'ya tamâmen yerleşen Türkler bilhassa Selçuklu ve Osmanlılar dönemlerinde yeni yeni yollar yapılmaya başlandı. On altıncı yüzyılda Mîmar Sinân'ın yeni köprü yapım tekniğini geliştirip dere ve ırmakların üzerine köprüler yapması yol yapımı konusunu daha da geliştirdi. On sekizinci yüzyılda çeşitli gâyelerde araba kullanımına başlanılması, yerleşim yerlerinin iç ve dış kısımlarına yolların yapılmasını sağladı. Anadolu'da bugün kullanılan yolların hemen hemen hepsi son 150 yıl içinde yapıldı.

Yurdumuzda karayolu yapımına organizeli bir şekilde 1950 yılından sonra başlanıldı. Bu târihlerde Karayolları Genel Müdürlüğü kuruldu. Kıyılar boyunca karayolları yapıldı. İç bölgeler düzgün yollarla deniz limanlarına bağlandı. Böylece ulaşım ve taşımacılık devlet demiryollarından kara, deniz ve hava taşımacılığına kaydırılarak hızlı ulaşım ve taşımacılığa geçildi. 1933 yılında Hava Yolları Devlet İşletmesi İdâresinin kurulmasıyla THY yurtiçi ve yurtdışı ulaşımları da hızlı bir şekilde gelişti.

Günümüzde Avrupa, Asya, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine seferler yapılmaktadır. Ayrıca son yıllarda bâzı özel havayolu şirketleri de yurtiçi ve yurtdışı seferler yapmaktadırlar.

ULAŞTIRMA BAKANLIĞI;

ülkenin yurtiçi ve yurtdışı ulaştırma ve haberleşme hizmetlerini yürütmek için kurulmuş bakanlık. 1939 yılında Haber Ulaştırma Bakanlığı görevleri Nafia ve İktisat Vekâleti tarafından yürütülürdü. 27.5.1939 târih ve 3613 sayılı kânunla Ulaştırma Bakanlığı kurulunca, bu hizmetleri söz konusu bakanlık yapmaya başladı.

İkinci Dünyâ Savaşından sonra ulaştırma ve haberleşme hizmetlerinde büyük gelişmeler oldu. Mevcut hükümlerle bu gelişmelerin tâkibi zorlaştığı için 27.6.1945 târih 4770 sayılı kânunla bakanlığın teşkilat hizmet alanı genişletildi. 1954'te bakanlık bünyesine Sivil Havacılık Dâiresi ilâve edildi. 1954'ten sonraki zaman aralıkları içinde ulaştırma ve haberleşme sahasında büyük ilerlemeler oldu. Demokrat Parti (DP) devresinde plânlı döneme geçildi. Plânlı döneme geçiş diğer bakanlıklarda olduğu gibi, Ulaştırma Bakanlığı bünyesinde de yeni birimlerin ilâvesini gerektirdi. 1967 yılında Plân-Bütçe ve 1972 yılında da Haberleşme Dâiresi kuruldu. Bu târihlerden sonra Bakanlığa ihtiyaç duyuldukça başka yeni birimler de ilâve edildi.

Ulaştırma Bakanlığı; ulaştırma ve haberleşme iş ve hizmetlerinin teknik, ekonomik ve sosyal icaplara, kamu yararına ve millî güvenlik menfaatlerine uygun olarak kurulup gelişmesini ve bu hizmetlerin birbirlerini tamamlayıcı şekilde yürütülmelerini sağlayacak şartları hazırlayarak, bu şartların uygulanmasını tâkip eder ve denetler. Ulaştırma ve haberleşme ihtiyaç ve isteklerini tespit ederek bunların plânlanmasını ve sistemin düzenlenmesini sağlayıp, çeşitli ulaştırma hizmetlerinin koordinasyonunu yapar. Ulaştırma ve haberleşme işlerinde kamu düzenini, can ve mal güvenliğini sağlayıcı tedbirler alır, aldırtır. Ulaştırma ve haberleşme işletmeciliği, acente ve komisyonculuğu yapar, yapacak olan yerli ve yabancı gerçek ve tüzel kişilerin ulaştırma piyasasına giriş esas ve şartlarını hazırlar, müsâade belgeleri verir. Yabancı ülkelerin ilgili kuruluşlarıyla ulaştırma ve haberleşme ilişkilerini düzenler ve yapılacak anlaşma ve antlaşmaları uygular.

Ulaştırma Bakanlığı hâlen görevlerini; Araştırma, Plânlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Kara Ulaşımı Genel Müdürlüğü, Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, Liman ve Deniz İşleri Genel Müdürlüğü, Haberleşme Dâiresi Başkanlığı, Personel Dâiresi Başkanlığı, Târife ve Ticâret Dâiresi Başkanlığı, Savunma Sekreterliği, Teftiş Kurulu Başkanlığı, Tetkik Kurulu Başkanlığı gibi teşkilâtlarıyla yürütmektedir.

Bakanlık, merkez teşkilâtı dışında görevlerini; Bölge Liman ve Deniz İşleri Müdürlüklerine bağlı Bölge Genel Müdürlükleriyle yürütür. Devlet Demir Yolları İşletmesi Genel Müdürlüğü; Posta, Telefon, Telgraf İşletmesi Genel Müdürlüğü; Devlet Havacılık ve Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü gibi kuruluşlarla idâre eder.

ULEMÂ (Bkz. Âlim)

ULTRASONOGRAFİ (Ultrason);

Alm. *Ultrasonographie (f),* **Fr.** *Ultrasonography (f),* **İng.** *Ultrasonography.* Vücut içindeki çeşitli hastalıkları ve dokulardaki yoğunluk farklılaşmasını tespit etmek için ultrasonik pulse-eko tekniğinin kullanılması metodu. Ultrasonik dalgalar birkaç hertz'den birçok megahertz'e kadar ses dalgalarından ibârettir. Genellikle 1-15 mHz arası kullanılır. Ses dalgalarının dokulara geçişi moleküler hareketi arttıran peşpeşe pozitif ve negatif basınçların hâsıl olmasını sağlar ve daha sonra sürtüşme kuvvetleri vâsıtasıyla harâret meydana getirir.

Ultrasonik dalgalar uygun takat ve frekansta hücreleri, bâzı bakterileri vs. öldürebilir, fakat lokal harâretin enzimleri inaktive etme ve daha sonraki kimyevî faaliyetleri durdurma tehlikesi vardır.

İkinci Dünyâ Savaşı esnâsında radarın ve ses dalgalarının geliştirilmesi ultrasonografinin teşhis vâsıtası olarak kullanılmasını mümkün hâle getirdi. Bu metod gebelikte, periferik damar hastalıklarının değerlendirilmesinde ve ameliyat öncesi, bir tümör kitlesinde büyük damar mevcut olup olmadığını tâyin etmede kullanılır. Ayrıca katı-sıvı sınırının tâyininde ve kist-tümör ayırımında oldukça faydalıdır.

Tıpta teşhis amacıyla kullanılan ultrasonografi metodunda ultrasonik dalgalar incelenecek doku ve cenine hiçbir zarar vermez.

Ultrasonografideki eko sisteminin üç modeli vardır: Kompound-B Scan modeliyle karaciğer, böbrek, pankreas, dalak, mesâne ve gebelik tetkiki yapılır. Time-Motion modeliyle kalbin çalışması (Ekokardiyografi) ve büyük damarların nabız atışları incelenir. Üçüncü eko modeliyle ise, beyinle ilgili tetkik (Ekoensefalografi), intrauterin hayatta kafa çaplarının ölçülmesi, gözdeki yabancı dokuların

tespiti yapılır.

Ultrasonografinin özel birtakım avantaj ve üstünlükleri vardır. Bunlar: Hastaya ve kullanıcıya zarar veren özelliğinin olmaması, bir ön hazırlık gerektirmeyişi, yoğunluk farklılığını tâyinde röntgen ışınlarına göre daha hassas oluşudur.

Ultrasonun tıpta kullanımı: Ultrason, yâni yüksek frekanslı ses dalgalarının bütün sahalarda kullanımı gibi tıpta teşhis ve tedâvi alanlarında kullanılması oldukça yaygınlaşmıştır. Ultrason dalgalarının fizikî özelliklerinden faydalanılarak geliştirilen âletler bugün gelişmiş hastânelerde, muâyenehânelerde çok geniş bir alanda kullanılmaktadır. Ses dalgalarının değişik yoğunluktaki maddelerde yayılma hızları, absorbsiyonları ve yansımaları farklıdır. Ayrıca suyu ısıtmadan buharlaştırma ve taşları parçalama özellikleri de vardır.

Teşhiste ultrason dalgaları: Ultrasonun teşhiste kullanılması, yüksek frekanslı ses dalgalarının değişik yoğunluktaki dokularda farklı miktarda tutulmaları ve yansımaları özelliğine bağlıdır. Ultrason dalgalarının yan etkilerinin olmaması anne karnındaki bebeğe kolayca uygulanabilmesini kolaylaştırır. Röntgen ışınlarıyle fark edilemeyen yumuşak dokuların arasındaki yoğunluk farkını da göstermesi bakımından, iç organ kanserlerinin ve kistlerinin teşhisinde üstünlük sağlar.

Ultrason teşhis cihazları günümüzde altınçağını yaşıyor dense yeridir. Bu küçük ve bilgisayar kontrolü ile kaliteli görüntü oluşturan cihazlar hekimlerin teşhiste en pratik yardımcıları olmuştur. Bu maksatla değişik özellikte cihazlar geliştirilmiştir. En yaygın olanları batın(karın) organlarının tetkikinde kullanılanlardır. Göz için, daha küçük başlığı olan ve gözün iç yapısını görüntüleyen cihazlar vardır. Anne karnındaki bebeğin gelişmesinin tâkip edilebilmesi, anormalliklerin zamânında müdâhalesine imkân tanıyor. Hattâ son zamanlarda ultrasonun yardımıyla, cenin dokularının görülüp, anne karnından direkt sokulan cihazlarla bebeğe kan vermek, cerrahî müdâhale yapmak mümkün oluyor.

Gerçek zaman cihazları denen, ultrason âletleriyle dokuların periyodik hareketleri kaydedilebilir. Kalp hastalıklarının teşhisinde kullanılan ve bir çeşit ultrason cihazı olan ekokardiografi cihazları bu yolla kalp kapaklarının hareketlerini ve kalınlıklarını kaydederler. Hastaya hiçbir rahatsızlık vermeden kolayca ve risksiz olarak kalp kapak ve duvar hastalıkları da böylece tespit edilebilir.

Ultrason teşhis cihazları ile safra ve böbrek taşlarının birkaç dakika içinde tesbit edilebilmesi hekimlerimize bu sahalarda da büyük kolaylık sağlamıştır. Taşların sayıları ve şekilleri hakkında da fikir verirler.

Doppler cihazı denen âlet ses dalgalarıyla çalışır. Bununla dokuların ve damarların kan akımları ölçülür. Damar tıkanıklıklarında ve doku dolaşım bozukluklarında hastaya hiç zarar vermeden kısa sürede bilgi edinilir.

Fizik tedâvide kullanılmaları: Ultrason dalgaları vücut dokularında absorbe edilerek derin ısınma yaparlar. Ultrason tedâvi cihazları çeşitli romatizmal hastalıklarda, özellikle kas kasılmalarında tedâvi sağlarlar. Kasları ısıtarak ve doku kan dolaşımını arttırarak gevşeme ve ağrıda azalmaya sebep olur. Kemiklere de etki ederek bunların erimesine yol açarlar. Bu sebeple tedâvi esnâsında kemikler üzerinde uzun süre tutulmazlar. Kasların üzerinde dâirevî hareketlerle uygulanarak istenen tedâvi edici etki sağlanır.

Suyu ısıtmadan buharlaştırmaları, solunum yolu rahatsızlığı olanlar için rahatsız etmeden serin buhar sağlar. Nebülüzatör (nemlendirici) denen bu âletler, suyu ısıtarak buharlaştıranlara tercih edilir. Portatif nebülüzörler solunum hastalarının evlerinde kullanılmak için hazırlanmıştır.

Taşı parçalama özelliklerinden faydalanılarak geliştirilen Litotripsi (taş kırıcı) cihazlar, böbrek taşı olan hastaların ameliyatsız daha ucuza ve rahatsızlık vermeden kurtulmalarını sağlamaktadır. Hastalar içi su dolu bir havuza alınarak taşın yeri tam tespit edilip, taşları parçalayabilecek yoğunlukta ses dalgaları, taşın üzerine odaklanır. Küçük parçalara ayrılan taşlar kendiliğinden düşmekte veya âletlerle alınmaktadır. Hastaya travma yapmayan, hastânede yatmayı gerektirmeyen ve hemen işine geri dönmeyi sağlayan bu metod çok kısa bir zamanda üstünlük sağlamış ve yayılmıştır. Benzer metodun safra taşları için de geliştirilmesine çalışılmaktadır.

Taş kırma cihazlarının ilk şekli olan dişçilerin kullandığı ultrason âletleri, tıpta kullanılan ilk ultrasonik taş kırıcılarıdır. Diş taşlarının diş minesine zarar vermeden temizlenmesini sağlayan âletlerin başarıyla kullanılması vücut için de kullanılabileceği fikrini vermiştir.

ULTRAVİYOLE IŞINLARI (Mor Ötesi Işınlar);

Alm. *Ultraviolette Strahlen (m.pl.),* **Fr.** *Rayons (m.pl.), ultraviolets,* **İng.** *Ultraviolet rays.* Görünen ışın ile X- ışınları arasında kalan elektromanyetik radyasyonlar. Ultraviyole (mor ötesi) ışınların dalga boyları X- ışınlarınınkinden uzun, görünen ışınlarınkinden ise kısadır. Dalga boylarının kısalığı

sebebiyle insan gözüyle görülemezler. Fakat bâzı böcekler, meselâ bal arıları, tarafından rahatlıkla görülebilirler.

Ultraviyole ışınların varlığı ilk defâ 1801 yılında Ritter adındaki Alman fizikçisi tarafından tespit edilmiştir. Ritter X ışığının kimyâsal maddelere etkisini incelerken mor ışığın ötesindeki karanlık bantta enerji çıkışının olduğunu fark etmiştir.

Görünen ışın ile mor ötesi ışınların arasındaki sınır radyasyonun dalga boyu 4000 Angstrom (1 angstrom= 10-8 cm) olarak kabul edilir. Ancak bu sınır, yaşa göre değişir. Genç kimseler mor ötesi bölgesine âit olan 3130 Angstrom (A°)luk dalga boylu radyasyonları görebilirler.

Ultraviyole ışın bandı kabaca üç bölgeye ayrılır: 4000-3000 A° arasındaki "yakın" bölge, 3000-2000 A° arasındaki "uzak" bölge ve 2000-40 A° arasındaki "vakum" ultraviyole bölgesi.

Ultraviyole ışınların en büyük kaynağı güneştir. Güneşten yayılan enerjinin yaklaşık % 9'u ultraviyole radyasyonudur. Bunun da ancak % 14'ü 3000 A°'dan küçük dalga boylu bölgeye âittir. Güneşten gelen mor ötesi ışınların yarıdan fazlası atmosferde tutulur. Atmosferde tutulan (absorbe olan) radyasyonun ekserisi küçük dalga boylu radyasyonlardır. Öyle ki, 3000 A° olan küçük dalga boylu ışınlar, yeryüzüne hemen hemen hiç gelmez.

Ultaviyole ışınlar görünen ışınlar gibi optik kurallarına uyarlar. Kuvars, florit ve damıtık sudan rahatlıkla geçtikleri halde, görünen ışınlar için geçirgen olan birçok madde tarafından tutulurlar. Meselâ alelâde pencere camı 3000 A°dan kısa dalga boylu ışınları geçirmez. 2000 A°dan kısa dalga boylu ışınların havanın kısa bir mesâfesinde tutulmaları ihmâl edilebilecek kadar az olduğu halde, atmosfer tabakası boyunca tutulma yeterli olmaktadır. Daha kısa dalga boylu radyasyonlar oksijen tarafından tutulur. Bu olayla da oksijenden ozon meydana gelir.

Etkileri: Ultraviyole radyasyonları, foto-kimyânın bir bölümünü teşkil eden bâzı kimyevî reaksiyonların gerçekleşmesini sağlar. Renklerin güneş etkisiyle açılması veya solması bu reaksiyonlara bir misaldir. Ultraviyole ışınların kezâ biyolojik etkileri de vardır. 3050 A°dan kısa dalga boylu ışınlar insan cildinde güneş yanığı meydana getirir. 3050-2900A° arasındaki dalga boyları "Suntan" olarak bilinen pigmentasyona (boyadan meydana gelen renklilik) sebep olur.

Ultraviyole ışınların diğer önemli biyolojik etkisi insan derisinde ergosterolden D vitamini meydana getirmeleridir. Güneş ışığının bu etkisi raşitizm denilen hastalığın önlenmesini veya tedâvi edilmesini sağlar.

Ultraviyole radyasyonlarının önemli bir yönü de, bakterileri öldürme veya tesirsiz hâle getirme özellikleridir. Bu sebepten hastânelerin bâzı bölümlerinde, çocuk odalarında ve sterilize hava gereken birçok ameliyede ultraviyole lambaları kullanılır.

Ultraviyole ışınlar fosforlu madde olarak bilinen bâzı maddelere geldiği zaman, bu maddeler görünen ışın neşretmeye başlarlar. Bu olay fluoresans olarak bilinir. Fluoresans lamba esas îtibâriyle ultraviyole ışınlarını kesen bir nevi camdan yapılıdır. Ampulun iç tarafı ince bir fluoresan madde ile kaplanmıştır. Böylece ultraviyole ışınlar bu fluoresan madde tarafından tutulur ve görünen ışın olarak neşredilir. Bu işlem görünen ışın üretimi için yeterlidir.

Ultraviyole ışınların şiddeti foto-elektrik hücreler veya radyometrelerle ölçülür. Kezâ kimyevî maddelere veya fotoğraf materyallerine olan etkilerinden de ölçülebilirler.

ULU CÂMİ KÜLLİYESİ (Adana);

Ramazanoğulları tarafından 16. asırda Adana'da inşâ edilen câmi, medrese, harem ve türbeden müteşekkil yapı. 1513'te Ramazanoğlu Halil Bey tarafından inşâsına başlanan külliye, oğlu Piri Mehmed Paşa tarafından 1541'de tamamlanmıştır.

Külliye, câmi, medrese türbe ve vakıf sarayı denilen bir harem dâiresiyle Tuz Hanı da denilen bir selâmlıktan ibârettir. Külliyede Selçuklu ve Osmanlı mîmârîsi yanında güneyden gelen Zengî ve Memlük mîmârîlerinin de tesirleri görülür. 34,50x32,50 m ebâdında kareye yakın bir plâna sâhip olan câminin revaklarla çevrili bir iç avlusu vardır. Asıl câmiden iki misli fazla cemâat alacak ölçüdeki son cemâat yeri ve avlu sıcak iklime uygundur. Avlunun kuzey yönünde çift sıra hâlinde toplam on sekiz, batı yönündeyse tek sıra hâlinde dört küçük revak kubbesi vardır. Câminin doğu ve batı yönünde iki taçkapısı harimin ise üç kapısı vardır. Mihrab önünde on iki köşeli yüksek bir kasnağa oturtulmuş kubbesiyle Şam'daki Emevî Câmiine büyük benzerlik gösterir. Câmide mekanın eni, derinliğinden fazla tutularak, birinci safta daha çok cemâatin bulunması temin edilmiştir. Bu hâliyle tipik bir ulu câmi özelliği gösterir. Avlu döşemelerinde ve kemerlere kadar cephede Zengî ve Memlûk mîmârî tarzına uygun olarak siyah beyaz taşlar kullanılmıştır.

Câminin minâresi doğu portaline bitişik ve öne çıkıntı yapan dört köşe kâide üzerinde yükselmektedir.

Câminin doğusunda medrese (1540) güneydoğusunda da Ramazanoğulları türbesi (1541) bulunmaktadır.

ULUBATLI HASAN;

İstanbul'un fethinde surlara ilk çıkan kahraman. Hayâtı hakkında fazla bilgi yoktur. Fâtih Sultan Mehmed Hanın komutasında Osmanlı ordusu 6 Nisan 1453 (H. 857) Cumâ günü İstanbul'u kuşattı. 29 Mayıs Salı günü sabahı son hücum sırasında Ulubatlı Hasan surlara çıkarak Osmanlı Sancağını dikti. Ellerinde pala ve kalkanları 30 kadar arkadaşı ile surlara ulaşan Ulubatlı Hasan, atılan oklarla şehit edildi. Ulubatlı Hasan ve arkadaşlarının surlara dikmeyi başardığı sancak onlardan sonra gelen Osmanlı askerleri tarafından, Bizanslıların şiddetle karşı koymalarına rağmen, yerinde muhâfaza edildi. Sancağın dikildiği burç fethedildi ve İstanbul'un fethi bu burçtan başlamış oldu. Ulubatlı Hasan ve arkadaşlarının ilk Osmanlı sancağını dikmeyi başardıkları ve üzerinde şehit düştükleri yer Topkapı civârındadır. Her 29 Mayısta İstanbul'un fethi merâsimleri sırasında Ulubatlı Hasan ve arkadaşlarının sura hücumu sembolik olarak temsil edilir.

ULUÇ ALİ REİS (Bkz. Kılıç Ali Paşa)

ULUDAĞ;

Marmara bölgesinin en yüksek dağı. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan Uludağ'ın uzunluğu 40 km'yi bulur. Genişliği ise 15-20 km'dir. Toplu ve heybetli bir görünüşe sâhip olan bu dağın Bursa'ya bakan yamaçları kademeli, güneye Orhaneli'ne bakan tarafları ise düz ve daha diktir. En yüksek noktası Kartaltepe'de 2543 m'dir. Dağın kuzey tarafında Sarıalan, Kirazlı, Kadı, Sobra yaylaları vardır.

Uludağ'ın yüksek yerlerinde eski buzullara âit izlere raslanmaktadır. Karatepe'nin kuzeyindeki Aynalıgöl, Karagöl ve Kilimligöl buzul gölleri bu izlerin en önemlileridir. Bu göllerin mavi berrak suları, hemen aşağısında başlayan yemyeşil çam ormanları, yükseklerdeki beyaz kar yığınları buraların güzelliğine güzellik katmaktadır.

Etrafındaki çöküntü sahalarının cevresinde yükselen Uludağ'da tabakalar arasında yer yer mâden ve mâden damar yataklarına rastlanmaktadır. Türkiye'nin önemli volfram yatakları buradadır. İklimi, yüksek dağ özelliğindedir. Yükseklere çıkıldıkça kar yağışı ve miktarı fazlalaşır. Yüksekliğe bağlı olarak da ısı azalır. Dağın doruk noktasındaki karlar yaz kış erimez. Bâzı yerlerde kar kalınlığı iki metrenin üzerine çıkmaktadır. Uludağ'dan kaynaklanan derin vâdiler içindeki pekçok dere, Nilüfer Çayı ile Göksu'ya ulaşırlar. Dağın etek bölümlerinde meşe, kestâne çınar, ceviz ağaçlarına, 300-400 m kadar olan kısımda Akdeniz bitkilerine daha yukarlarda nemli orman bitkilerine rastlanır.

Uludağ modern dağ tesisleri, teleferiği Bursa'nın hemen yanında olması ile dağ turizminin merkezi olmuştur. Yol durumunun uygunluğu, her mevsim kar bulunması, eşsiz manzaraları buraya turist çekmektedir. Dağın doruk noktasından açık havada İstanbul, Marmara ve civar yakın yerlerin görünmesi buraya ayrı bir özellik vermektedir. Doğu, kuzey eteklerinin Bursa Ovasına yakın yerlerinde sıcak su kaynaklarının bulunmasından burada kaplıcalar meydana gelmiştir. Bursa'nın Çekirge semtindeki bu kaplıcalar pekçok hastalığa şifa olmaktadır.

ULÛFE;

Osmanlı Devletinde Kapıkulu Askerlerine, Acemi Ocağı mensuplarına, kimi saray ve devlet görevlilerine üç ayda bir verilen maaş. "Mevâcib" adı da verilen ulûfe Dîvân-ı Hümâyunda, Veziriâzamın huzûrunda verilirdi. Muntazam olarak verildiği zamanlarda ilk iki maaş, Muharrem ve Cemâzilevvelde son iki maaş ise Şâban ayı içinde veya bu ayın sonlarında dağıtılırdı. Bu sûretle üç ayda bir dört defâda verilmesi icap eden ulûfe, üç defâda veriliyordu. Ulûfe dağıtımı mutlak sûrette Salı günü olurdu. Yeniçerilerin maaş defterlerine çok dikkât edilirdi. Her ulûfe dağıtımında üçer nüsha hazırlanırdı. Asıl, mükerrer, hazine ismi verilen bu defterler yeniçeri kâtib dâiresinde yazılır, suistimâle meydan vermemek için ilk zamanlarda pâdişâh tarafından kontrol edilirdi. Bu işe, Sultan Birinci Süleyman Han (1520-1566) ile Dördüncü Murâd Han (1648-1687) çok fazla hassâsiyet göstermişlerdir.

Maaş, kurulan dîvânda dâvâlar dinlendikten sonra dağıtılırdı. Hazine önünde tevzi edilen maaş bölük ve ortanın mevcutlarına göre ayrı keselere konurdu. Gülbangı çekildikten sonra ağa bölüklerinden başlamak üzere masa üzerinde ayrılan keseler bölüğün efrâdı tarafından alınırdı. Merâsim bitince bunlar omuzlarına bu keseleri koyarak alayla kışlalarına giderlerdi. Kışlalarda ertesi gün her bir orta toplanarak maaşlarını alırlardı.

Hazineden alınan para ortalara gelince mutlaka sayılırdı. Fazlası hazineye iâde edilir, noksan ise mâliyeden tamamlanırdı. Yeniçeriler arasında hazineden haksız yere bir akçe dahi almak büyük suç

sayıldığından böyle bir işe hiçbir zaman tenezzül etmezlerdi.

Ulûfe dağıtıldığı dîvânın ertesi günü Sadrıâzam, Paşa Kapısında, Kapıkulu süvârileriyle cebeci, topçu ve top arabacı ocaklarının maaşlarını bizzat kendisi başında bulunarak verdirirdi. Böylece bütün ocakların ulûfe dağıtım işi tamam olurdu.

Sefer sırasında ordunun maaş dağıtımı ise divandakinin aynı olurdu. Sadrıâzamın veya Serdâr-ı ekremin dîvân çadırında toplanarak maaş verilirdi. Bu sırada bulunmayanların ocakla ilgileri kesilirdi.

Ulûfe dağıtımından önce yeniçerilere saray mutfağında hazırlanan çorba, pilav ve zerde verilirdi. Yeniçeriler bir şeye küskün oldukları zaman çorba içmezlerdi. Ramazanda ulûfe dağıtılırken askerin hepsi oruçlu olduğundan çorba, pilav, zerde verilmezdi. Yalnız Ramazanın on beşinde Pâdişâhların Hırka-i şerîf ziyâretinde Yeniçerilerle diğer Kapıkulu Ocaklarına Hırka-i şerîf ziyâretini müteakip saray matbahından tepsilerle baklava verilirdi. Her ortanın gümüş meşin önlüklü aşcı ustaları tepsileri peştemala bağlar, renkli sırıklara takar, her birini ikişer kişi alıp alayla kışlalarına götürürlerdi ki buna **Baklava Alayı** denirdi.

ULUĞ BEY;

on beşinci yüzyılda yetişmiş Müslüman-Türk astronomi âlimi, Semerkant sultânı. İsmi, Muhammed Taragay bin Muinüddîn Şahruh Bahadır Mirza'dır. Güney Âzerbaycan'daki Sultaniyye şehrinde 22 Mart 1394 târihinde doğdu. Tîmûr Hanın torunudur.

Sarayda iyi bir öğrenim gördü. On bir yaşında Kur'ân-ı kerîmi ezberledi. Arapçayı mükemmel bir şekilde öğrendi. Bursalı Kâdızâde-i Rûmî'den ders aldı. Genç yaşında önemli ve ağır sorumluluklar yüklendi. 1413'te on dokuz yaşında Horasan ve Mâverâünnehr eyâletine hâkan nâibi gönderildi. Kendisine başşehir seçtiği Semerkant'ta, idârî serbestliğe sâhip, müstakil bir hükümdâr gibi hareket etti. Bu görevindeyken babasının verdiği her emri itâatle yerine getirirdi. Ona karşı olan saygı ve bağlılığını belirtmek için Herat'a giderek ziyâret eder, yaptığı ve yapmayı düşündüğü devlet işleriyle ilgili bilgi verir müşâverede bulunurdu. Bu arada eline geçirdiği imkânlardan istifâdeyle astronomi ve matematik gibi fen bilimleri üzerinde çalıştı. Dünyâ ilim târihinin, zamânına kadar yetiştirdiği en büyük astronomi âlimi olarak şöhret yaptı. Âlimleri korudu. Yumuşak huylu, dâimâ yeni şeyler araştıran ve öğrenen bir kimseydi. Her zaman ciddî konularla ilgilenir, ilim için gerekli ortamı meydana getirmeye çalışırdı.

İlme merâkı kadar devlet ve hükûmet işlerine de ilgi duyan Uluğ Bey, Semerkant'ta 38 sene hükümdârlık yaptı. İdârî hizmetlerinin yanında ilmî çalışmalara büyük önem verdi ve sarayını bir akademi hâline getirdi. Devrinin meşhur ilim adamlarını topladı ve ortaya attığı meseleleri tartışmalara açtı. Sarayı; matematik ve astronomi âlimlerinin olduğu kadar, sanatkâr, şâir ve ediplerin de toplantı yeriydi. Fen alanında araştırmalar yapmak üzere Çin'e heyetler gönderdi. Zamânında başlaSemerkant ve Buhârâ olmak üzere, bütün ülke, Türk mîmârisinin en seçkin eserleriyle donatıldı. Birçok ilim ve hayır müesseselerini faâliyete geçirdi. Ayrıca; tarım, ticâret ve ekonomiye büyük önem verdi. Oğlu Abdüllatif tarafından tahttan indirildi. 25 Ekim 1449 Cumartesi günü, eski düşmanlarından Abbâs tarafından kılıçla feci bir şekilde katledildi. Dedesi Tîmûr Hanın yanına defnedildi.

Hayâtını Türk-İslâm dünyâsı kültür ve medeniyetinin gelişmesi ve yükselmesine vakfeden Uluğ Bey, yalnız Türk-İslâm ilim târihinde değil, dünyâ târihinde de önemli yeri olan bir fen âlimiydi. Bilhassa astronomi ve matematiğe karşı derin bir ilgi ve alâka göstererek, hayâtı boyunca bu ilimlerle meşgul oldu. İlmî araştırma ve incelemeye çok meraklıydı. Hocası Bursalı Kâdızâde Rûmî ve devrinin ünlü astronomi âlimi Gıyâseddîn Cemşid'in matematik ve bunun uygulama alanı olan astronomi ilminin tedkiki, geliştirilmesi ve bu ilme hizmet vermesi husûsunda kendisine çok tesirleri oldu. Daha sonraları Ali Kuşçu da bu ilmî çalışmalara katıldı.

Uluğ Bey tarafından Semerkant'ta kurdurulan rasathânedeki astronomi çalışmaları, astronominin bugünkü ileri seviyesine gelmesinde şeref payına sâhiptir. Astronomiyle ilgili çalışmalarının temelini, matematikteki trigonometrik esaslar teşkil etmektedir. Bu sebepten Uluğ Bey, trigonometri ilmi üzerinde geniş çalışmalar yaptı. Bir derecelik yayın sinüs değerini hesaplamak bu yolda yapılan çalışmaların ilkini teşkil eder. Kendisinden önceki doğu ve batı dünyâsındaki tahmînî ve takribî bilgileri bırakıp, ilmî esasları tespit ederek trigonometride yeni bir araştırma yolu açtı.

Uluğ Beyi dünyâya tanıtan, astronomi alanında yaptırdığı eserler oldu. Onun en meşhur eseri Semerkant'ta yaptırdığı büyük rasathânedir. Günümüzden yaklaşık altı asır önce yapılan bu rasathânedeki çalışmalar, çağımızın astronomi çalışmalarına hâlâ ışık tutmaktadır. O gün yapılan hesaplar, günümüzün astronomik hesaplarına tıpatıp uymaktadır. 1420 senesinde tamamlanan rasathânenin ilk müdürü Gıyâseddîn Cemşid'dir. Daha sonra Kâdızâde Rûmî, sonra da Ali Kuşçu bu vazîfeye getirilmiştir. Rasathâne'nin yer üstündeki kısmı üç katlı idi. Yıldızların yüksekliklerini bulmak

için kullanılan rub'-ı dâire Ayasofya Câmiinin kubbesi kadardı.

Uluğ Bey, İlhanlılar zamânında yapılan rasadları yeniden inceledi. Kontrolden geçirdi ve yeni rasadlar yaptı. On iki sene süren bu çalışmasının netîcesini ancak 1437 senesinde alabildi ve kendi adıyla anılan büyük eseri **Uluğ Bey Zîci'**ni ortaya koydu. Önceki zîclerin eksiklerini tamamlayan bu eser devrin ilmî esaslara dayanan tek cedveli olup, eski zîclerin yanlışlarını düzeltiyor ve yıldızların hareketlerini daha mükemmel gösteriyordu. Eser, bilim târihinde Batlemyüs ve Nasîrüddîn Tûsî'nin hazırladığı zîclerden sonra üçüncü büyük zîc olarak tanınmaktadır. Eserde genellikle gökyüzünün güneyinde kalan kırk sekiz takımyıldız konu edilmiş ve bu takımyıldızlar içerisinde bulunan 1018 yıldızın koordinatlarını en doğru biçimde tespit etmiştir.

Eser dört bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölüm; farklı kimseler tarafından kullanılan değişik kronolojik sistemleri belirtir. İkinci bölüm; pratik astronomi bilgilerini ihtivâ eder. Üçüncü bölüm; dünyâ merkezli kâinât sistemine göre, gök cisimlerinde görülen hareketler ve yerleriyle ilgilidir. Dördüncü bölüm astrolojiden bahseder. Eser 1665 senesinde İngilizceye tercüme edilerek Oxford'da basıldı. Fransızca tercümesi 1853'te Farsça metniyle birlikte basıldı. Esere Ali Kuşçu ve torunu Mirim Çelebi tarafından şerhler yapılmıştır.

Uluğ Beyin ayrıca **Dört Ulus Târihi** adlı başka bir eseri olduğu söylenmektedir. Bu eser Moğol İmparatorluğunun parçalanmasından sonra kurulan Çin ve Moğolistan, Altınordu, Hülâgu haleflerinin idâresinde olan İran ile Çağatay haleflerinin Orta Asya'daki devletlerinden bahseder. Farsça olan eser, zamânımıza kadar intikâl etmemiştir.

Uluğ Beye, Batı dünyâsı ilim adamları, "15. asır astronomu" ünvânını vermişlerdir. Ayrıca MilletlerarasıAstronomi Derneği tarafından Ay'ın görünen yüzeyinde bir bölgeye Uluğ Bey Krateri adı verilmiştir.

ULUSLARARASI ADÂLET DÎVÂNI (Bkz. Lahey Adâlet Dîvânı)

ULUSLARARASI ÇALIŞMA TEŞKİLÂTI (ILO);

Alm. *ILO,* **Fr.** *ILO,* **İng.** *International Labour Organisation.* Dünyâ işçilerinin menfaatlerini korumayı gâye edinen Birleşmiş Milletlere (BM) bağlı uzman bir kuruluş. Birinci Dünyâ Savaşı akabindeki Paris Barış Konferansında (1919) Milletler Cemiyetine bağlı olarak kurulan bir ajansın devamı niteliğindedir. İkinci Dünyâ Savaşında Milletler Cemiyetinin kalkmasından sonra da varlığını devam ettirmiş ve BM'nin kurulması üzerine 1946'da Birleşmiş Milletlerin bünyesine girmiştir.

ILO, bütün dünyâ işçilerinin çalışma şartlarını ve hayat seviyelerini geliştirmek, işgücü eğitimi ve kullanımı konularında teknik yardımlar yapmak, kooperatifçilik ve kırsal bölgelerde sanâyi yatırımlarını teşvik etmek gibi konularla uğraşır. Uluslararası göçmenlerin korunması, sendikal hakların savunulması, işçi ve işveren ilişkileri, ekonomik kalkınma ve teknolojik değişimlerin meydana getirdiği sosyal problemlerle de ilgilenir. İşçilerle ilgili istatistikler çıkarır. Uluslararası iş sözleşmeleri hazırlayıp üye devletlerin ilgili makamlarına sunar.

ILO, 1969'da 50. kuruluş yıldönümünü kutlarken "Nobel Barış Ödülü" aldı. Teşkilat 1988 yılında 150 kadar devlet üyesine sâhip oldu. Her ülke dört delegeyle temsil edilmektedir. Bu üyelerden ikisi hükümeti, biri işçileri, diğeri de işverenleri temsil etmektedir. Üyeler, meslek kuruluşlarının da onayı alınarak hükümet tarafından atanır. Her delegenin, genel konferans oturumlarında tam bir oy serbestliği mevcuttur.

Türkiye, 9 Temmuz 1932 senesinde Milletler Cemiyetine girmekle ILO'nun da tabiî üyesi oldu. 1946 yılına kadar teşkilâtın çalışmalarına iştiraki sembolik seviyede oldu. Sonraki yıllarda ise teşkilâtın Yönetim Kurulunda yer aldı.

ULUSLARARASI EKONOMİK İŞBİRLİĞİ VE KALKINMA TEŞKİLÂTI (OECD);

Alm. *OECD,* **Fr.** *OECD,* **İng.** *Organization for Economic Cooperation and Development (OECD).* OECD olarak bilinen teşkilât İkinci Dünyâ Savaşının etkilerinin yok edilmesi gâyesiyle, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 18 Avrupa ülkesine, ABD ve Kanada'nın katılmasıyla, 14 Aralık 1960'ta kurulmuştur. Sonradan Japonya, Finlandiya ve Yeni Zelanda da üye olmuştur. Yugoslavya ise özel bir statüde iştirak etmektedir (1994).

OECD'nin üyeleri; ABD, Japonya, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Kanada, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Yunanistan, İrlanda, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkiye, Avustralya ve Yeni Zelanda'dır.

Bütün Batılı demokratik ülkeler ve Japonya'nın üye olduğu OECD'ye, Türkiye 1961 yılında girmiştir. OECD söz konusu üye ülkeler içinde, birlik, dayanışma ve işbirliğini sağlayan, ülkelerin ekonomik ve

siyâsal konularda görüşlerini belirleyip uyumlaştırmaya aracılık eden bir kuruluştur. ABD teşkilât içinde fiilen Batı blokunun lideri gibi hareket etmektedir.

OECD toplantılarında dünyâ ekonomisindeki gelişmeler ve üye ülkelerin ekonomik durumları gözden geçirilir, raporlar yayınlanır. Temel ekonomik problemler karşısında ortak tutumlar belirlenip, millî politikalar arasında uyum sağlanarak diğer ülkelerin olumsuz yönde etkilenmeleri önlenmeye çalışılır.

Gelişmekte olan ülkelere Batılı ülkeler tarafından yapılan yardımlar da, OECD içinde bu konuyla görevlendirilen Kalkınma Yardımları Komitesi (DAC) tarafından yürütülür. Yardımların miktârı, yardım alabilme şartları ve ne gibi sınırlamalara bağlı olacağı gibi hususlarda birlikte hareket edilir.

OECD bünyesinde ayrıca, çevre kirliliği, enerji problemleri, dünyâ para sistemi, sermâye hareketleri, ticâretin serbestleştirilmesi, bilim ve eğitim, sanâyi, insan gücü ve istihdâm gibi konularda çalışmalar yapmak ve çeşitli ortak politikalar belirlemek için kurulan çeşitli komiteler vardır.

OECD'nin en üst organı Konseydir. Konseyin üyeler için bağlayıcı karar alma yetkisi vardır. Konseye bağlı çalışmalar yapan bir de Yürütme Komitesi vardır. Teşkilâtın yönetim görevi Sekreteryası tarafından yerine getirilir.

ULUSLARARASI FONETİK ALFABE (IPA);

Alm. *Phonetisches Alphabet,* **Fr.** *L'alphabet phonétique international,* **İng.** *International Phonetic Alphabet.* Dillerin doğru telaffuz edilmesini sağlamak, tutarsız ve keyfî yazımlarla çok sayıda transkripsiyon (yazı çevirimi) sisteminin doğurduğu karışıklıkları önlemek gâyesiyle geliştirilmiş alfabe. Uluslararası Sesbilgisi Alfabesi olarak da bilinir. İngilizce, International Phonetic Alphabet kelimelerinin baş harflerinin birleşimi olarak IPA diye meşhurdur. IPA'nın bir gâyesi de bir kelimeyi diğerlerinden ayırmaya yarayan her ses için ayrı bir sembol geliştirmektir.

IPA'da temel olarak Lâtin harfleri kullanılır. Bunun dışında başka alfabelerden harf alınmış, bunlar Lâtin harflerine uyacak biçimde değiştirilmiştir. İnce ses ayırımları ve genizsilleşen ünlülerle sesin uzunluk, vurgu ve titreşimi, harflerin üstüne veya altına konan çeşitli işâretlerle belirtilir.

IPA dar ve geniş yazı çevrimlerinde kullanılabilir. Meselâ anadili İngilizce olanlar tek bir t sesi ayırt ederler. Bu sebeple geniş yazı çevriminde bu sese karşılık tek bir sembol yeterlidir. Ama t'nin tap, pat ve stem gibi kelimelerdeki söylenişlerinin birbirinden biraz farklı olduğunu belirtmek için dar yazıçevrimi yâni t'nin altına veya üstüne belli işâretler koymak gerekir.

Uluslararası Sesbilgisi Alfabesi umulduğu kadar başarılı olamamıştır. ABD'de Avrupa'ya nazaran daha az kullanılmıştır. Lâtin alfabesinin yanı sıra çok sayıda özel işârete yer verdiği için basım ve daktilo etme güçlüğü vardır. Yer kazanmak ve kolaylık sağlamak gâyesiyle IPA işâretleri ekseriyetle değiştirilerek veya birbirlerinin yerine kullanılır.

ULUSLARARASI KARAYOLU TRANSİT ANTLAŞMASI (TIR);

Birleşmiş Milletler Teşkilâtı bünyesindeki, Milletlerarası Nakliyat Birliği(IRU) tarafından 15.1.1959 târihinde Cenevre'de imzâlanan bir anlaşma. Bu anlaşma 11 ülke (Avusturya, İsveç, Portekiz, Bulgaristan, Finlandiya, Macaristan, Fransa, Malta,İsviçre, Tunus ve Yugoslavya) arasında imzâlanan birleşik taşımaclığına (karayolu, demiryolu, havayolu, su yolları) ve konteyner kullanılmasına izin veren bir sözleşmedir (1994). TIR İngilizce "Transit International Routier" kelimelerinin baş harfleridir.

Bu anlaşma ile ülkelerarası ticarî eşyâ naklinde gümrük formaliteleri basitleştirilmiştir. Türkiye bu anlaşmayı 1961'de kabul etmiş, 1966'da tatbike koymuştur.

Uygulamada bu anlaşmaya dâhil ülkelerin karayolu vâsıtaları, vâsıtada yüklü bulunan gümrüklü eşyânın cinsini, miktarını, mâhiyetini belirten bir "TIR" karnesiyle yine vâsıtanın belli yerlerine takacakları "TIR" plakaları taşırlar. "TIR" karnesinde belirtilen ve vâsıtada yüklü bulunan eşyânın gümrük kontrolu mahreç ülkede yapılmakta, varış noktasına kadar güzergâhta bulunan ülkelerin gümrüklerinde sâdece hâricî kontrollar -şüpheli durumlar hâriç- yeterli olmaktadır.

Bu buluş ülkelerarası ticârî eşyâ nakliyatını çok kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır. Aranan tek husus, TIR plakası taşıyacak kamyon ve konteynerlerin sözleşmeye bağlı teknik şartnâmede belirtildiği şekilde eşyâyı koruyucu teçhizatı hâvî olmasıdır.

Türkiye'de bu hususun tespiti ve "Uygunluk Belgesi"nin verilmesi, "TIR" sözleşmesinin tatbiki ve kontrolu gümrük idârelerince yapılmaktadır.

TIR kamyonlarının taşıdıkları yüklerin vergileri husûsunda, muhtemel kayıplara karşı tazmini açısından, Türkiye Odalar Birliği, kefil kuruluş olarak, uluslararası görev yapmaktadır.

TIR sözleşmesinde, bu kolaylığı kötüye kullanacak, kaçak mal taşıyanlarla ilgili cezaî hükümler

mevcutsa da Türkiye sözleşmenin bu hükümlerini imzalamamış, bu gibi durumlarda kendi mevzuatını uygulayacağını üye ülkelere bildirmiştir.

Avrupa'dan ülkemize gelen tır araçları için girişler Kapıkule, Dereköy gümrüklerinden, ülkemizden çıkışlar ise Yayla Dağı, Cilvegözü, Habur ve Gürbulak gümrüklerinden yapılmaktadır.

ULUSLARARASI PARA FONU (IMF);

1944 yılında Amerika'nın New Hampshire eyâletindeki "Bretton Woods"da kurulan ve 1947'de fiilen çalışmaya başlayan milletlerarası ekonomik meselelerle uğraşan bir teşkilât. IMF, İngilizce "International Monetary Fund"(Milletlerarası Para Fonu) kelimelerinin baş harflerinin kısaca yazılmasından meydana gelmiştir.

Birinci ve İkinci Dünyâ Harplerinden sonra milletlerarası ekonomik meseleler karışık hâle gelmiş, Birinci Dünyâ Savaşından sonra düşülen ekonomik buhranla savaş sonrası ekonomik depresyonlar da ekonomik ilişkileri tehdit eder bir vaziyet almıştı. Avrupa devletlerinin İkinci Dünyâ Savaşı sonrası bozuk ve depresyon içindeki ekonomik durumlarının aksine Amerika Birleşik Devletlerini(ABD) savaş boyunca ihrâcâtının, altın stoklarının artması, ekonomik bakımdan yardım yapacak tek ülke durumuna gelmesine sebep oldu. ABD, Avrupa devletlerine doğrudan yardım yapmak yerine mâlî müesseseler kurarak yardım yapılması taraftarı oldu ve 1944 yılında Bretton Woods'ta 44 devletin iştirâkiyle bir takım kararlar alındı. Bretton Woods antlaşmasında; birisi, "Milletlerarası Para Fonu", diğeri, "Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası" (IBRD) yâhut kısaca "Dünyâ Bankası" isimleriyle iki ekonomik müessesenin kurulması kararlaştırılmıştır.

IMF, Avrupa devletlerinin tediye bilançolarında ortaya çıkabilecek geçici (= kısa vâdeli) ödeme güçlüklerinde kredi vererek milletlerarası ticâretin bu yüzden daralmasını önlemek; Dünyâ Bankası da uzun vâdeli yatırım kredileri vermek sûretiyle, Avrupa devletlerinin yeniden îmârını sağlamak, tediye bilançolarındaki bünyevî dengesizlikleri gidermek için kurulmuştur.

Her iki müessesenin sermâye ve kaynaklarının önemli bir kısmı ABD tarafından temin edilmiştir. Bu müesseselere üye olan ülkelerin prensip olarak, içerde enflasyonu önleyici para politikaları tâkip etmeleri, dış ticâreti ise tek taraflı develüasyonlar ve ithal tahditleri yüzünden daraltmamaları, bilakis bu tahditleri mümkün mertebe kaldırmaları gerekecekti.

IMF'nin fonksiyonları şunlardır:

1. Dünyâ para meselelerinin çözülmesi için milletlerarası işbirliği sağlamak;

2. Milletlerarası ticâretin dengeli şekilde gelişmesini üye devletlerin tam istihdama ve yüksek büyüme hızına ulaşmasına imkân hazırlamak;

3. Ödemeler bilançosu güçlüklerinin çözümünde yardımcı olmak;

4. Kambiyo istikrarını kurmak ve tek taraflı develüasyonlara mâni olmak;

5. Çok taraflı dış ödemeler sisteminin kurulmasını sağlamak.

Bu gâyeleri sağlamak için fona üye ülkelerin girmiş olduğu bâzı taahhütler de şunlardır:

1. Dış turizm de dahil olmak üzere dış ticâret muâmelelerinde döviz kontrol ve tahditlerini önlemek;

2. Millî para biriminin altın veya dolar olarak paritesini tespit ve fona tescil ettirmek;

3. Fona tescil edilen pariteyi değiştirmemek ve ancak tediye bilançolarındaki bünyevî değişikliklerde, çok zarurî hallerde develüasyona gitmek (% 10'a kadarki develüasyonlar da muhtar kılınmış, aşan miktarlardaki develüasyonlar için izin alma keyfiyeti getirilmiştir.);

4. Üye ülkelerin altın mukâbilinde döviz alıp satabilmeleri, müstahsil ülkelerin altın satmaları serbest bırakılmıştır.

IMF'nin, tediye bilançoları açık veya fazlalık veren ülkelere düzenleyici müdâhale yapma imkânı vardır. Fonun en yetkili organı, üye ülkelerin mümessillerinden teşekkül eden "Güvernörler Heyeti"dir. Yılda bir toplanır. Bu heyet kendi arasından 12 kişilik bir "Müdürler Meclisi" seçerek yetkisini bunlara devreder. Güvernörler Heyetinde her üye ülke, sâbit bir oy sayısı yanında fona iştirak hissesiyle oranlı bir oy sayısına da sâhiptir. Buna göre en fazla oy hakkına sâhip ülke, en fazla sermâyeyle iştirak eden ABD'dir.

Herhangi bir ülke mutlaka hem Milletlerarası Para Fonuna (IMF) ve hem de Dünya Bankasına (IBRD) bir arada üye olmak durumundadır. Fona üye devletlerin hisselerine "kota" denmektedir. Kotaların % 25'i altın ile, kalan% 75'i millî para ile ödenmiş veya taahhüt edilmiştir. Başlangıçta 8 milyar dolar olan sermâyesi diğer yıllarda çok artmıştır. Bunun yanında serbest dövizli ülkelerde tahvil satmak sûretiyle

fon ve kaynaklarını artırma imkânı da mevcuttur. Fon, her üyeye kotasının % 25'i tutarında krediyi talep vukûunda, otomatik olarak vermekle mükelleftir. Fonun verdiği kredilerde vâde 5 yılı geçemez.

Dünyâ Bankasının teşkilâtı, IMF'nin teşkilâtı gibidir. Başlangıçta 8 milyar dolar sermâye ile kurulan banka 1959 yılında bu sermâyesini 20 milyar dolara yükseltmiş, daha sonraki senelerde bu miktar çok artmıştır.

Banka, kredi açarken aşağıdaki şartları gözönünde bulundurmaktadır:

1. Borç almak isteyen ülkenin, özel piyasadan ve makul şartlarla kredi alamayacağı belli olmalıdır.

2. Banka tarafından verilen kredinin kullanılacağı projenin bankaya sunulması ve kabul edilmesi gerekmektedir.

3. Banka; üye ülkelerle sadece hazine, merkez bankası, istikrar fonu idâresi ve diğer resmî veya yarı resmî müesseselerle temas eder ve üye devletlere kamu yatırımları için bu kanallardan kredi sağlar.

4. Borçlanan doğrudan üye devlet değil de, üye ülkedeki özel teşebbüs ise, Banka projeleri tetkik etmekle berâber krediyi doğrudan teşebbüse açmaz; mutlaka üye devletin kefâleti ile merkez bankası veya başka bir resmî yâhut yarı resmî teşekkülün tavassutunu alır. Meselâ bizde özel teşebbüse Türkiye Sınâî Kalkınma Bankası kanalıyla ikrazda bulunmaktadır.

ULUSLARARASI SERMÂYE HAREKETLERİ;

Alm. *Die internationalen Kapitalbewegungen,* **Fr.** *Mouvementes de capital international,* **İng.** *InternationalCapital Movements.* Millî sınırları aşan sermâye akımları olup, uzun ve kısa vâdeli veya resmî ve özel olmak üzere, çeşitli gruplarda incelenebilir.

Eximbank veya Dünyâ Bankasının TC hükûmetine açtığı krediler, uzun vâdeli resmî sermâye transferine örnektir. Özel uzun vâdeli sermâye hareketleriyse, dolaysız yatırımlar ve portföy yatırımları olmak üzere ikiye ayrılır. Bir ABD çokuluslu şirketinin veya bir Alman girişimcinin, Brezilya'da sanâyi tesisi kurması, dolaysız yatırımdır. Bir İngiliz yurttaşının Japon Sony firmasından hisse senedi alması ise, uluslararası portföy yatırımına örnektir.

Kısa vâdeli sermâye yatırımları, özel ve resmî olmak üzere ikiye ayrılır. Özel kısa vâdeli sermâye hareketleri, ihracat kredileri ve kısa vâdeli banka kredileri gibi, uluslararası nitelikteki sermâye transferlerinden oluşur. Uluslararası ticârî işlemlerin gelişmesi günümüzde bu tür sermâye hareketlerine önem kazandırmıştır. Kredili satış durumlarında, bu işlemler ithâlatçı firma veya söz konusu firma adına hareket eden bankanın, ihrâcâtçıya düzenlediği kısa vâdeli borç senetleriyle gerçekleştirilmektedir. Döviz işlemleriyle ilgilenen, döviz ve kısa vâdeli aktif stoklarına sâhip bulunan uluslararası bankalar, uluslararası para piyasasındaki kısa vâdeli fâiz oranı farklılıklarından faydalanmaya çalışarak, kısa vâdeli fonların bir ülkeden diğerine transferinde önemli rol oynamaktadır. Bu ve benzeri sermâye akımları da spekülâtif nitelikte olup, kısa vâdeli özel sermâye hareketlerinin önemlibir parçasıdır. Merkez Bankaları da döviz ihtiyaçlarından doğan değişiklikleri karşılamak veya ellerindeki varlıkları riziko değişikliklerinden korumak vb. amaçlarla, kısa vâdeli borçlanmaya gitmektedir. Bu gibi işlemler de, kısa vâdeli resmî sermâye hareketlerine örnektir.

ULUSLARARASI STANDARTLAR TEŞKİLÂTI (ISO);

Uluslararası Elektroteknik Komisyonunun çalışma sahasına giren elektrik ve elektronik mühendisliği konuları dışında, bütün teknik ve teknik dışı dallardaki standartların belirlenmesi çalışmalarını yürütmek gâyesiyle 1946'da Cenevre'de kurulan Uluslararası teşkilât. İngilizce International Organization For Standardization kelimelerinin baş harflerinin birleşimi olarak ISO diye de bilinir.

Uluslararası Standartlar Teşkilâtına üye ülkelerin sayısı 80'in üzerindedir. Teşkilât üyesi olan millî birimler kendi ülkelerinde standartlar konusunda en yetkili kuruluşlardır. Her ülke teşkilâtta yetkili bir organ tarafından temsil edilir.

Standartlaştırma, ölçme, adlandırma ve yabancı adları çeşitli dillere çevirmeyle, makinelerin, deney idârecilerinin, âletlerin, işlemlerin, yüzeylerin, malzemelerin ve parçaların taşıması gereken özelliklerin ve bu özelliklerin arz edilme biçiminin tespiti gibi konular Uluslararası Standartlar Teşkilâtının faâliyet sahasına girer. Bu teşkilât talep üzerine özel bir ilmî standart konusunu çözüme bağlamak üzere uluslararası teknik komiteler kurarak bu komitelerin çalışmalarının neticelerini Uluslararası Standart (IS) olarak yayımlar. Teknolojik ihtiyaçlardan dolayı ISO standartları her beş yılda bir gözden geçirilir ve gerekli değişiklikler yapılır.

UMMAN

DEVLETİN ADI .....Umman Sultanlığı

BAŞŞEHRİ ..... Maskat

NÜFÛSU 1.650.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....306.000 km^2

RESMÎDİLİ ..... Arapça

DÎNİ ..... İslâmiyet (İbâdiyye)

PARABİRİMİ ..... Umman riyali

Arap Yarımadasının güneydoğu köşesinde bulunan bir devlet. Umman, kuzeydoğuda Umman Körfezi, güneyde Umman Denizi, güneybatıda Yemen Demokratik Halk Cumhûriyeti, batıda Suudi Arabistan, kuzeyde ve kuzeybatıda Birleşik Arap Emirlikleriyle çevrilidir.

Târih

On altıncı asır başlarında Portekiz, Maskat Limanını ve iç bölgenin önemli bir kısmını ele geçirdi. On yedinci yüzyılda bunların tesiri gittikçe azaldı. Ummanlılar yavaş yavaş İran Körfezindeki ve Doğu Afrika kıyısı yakınındaki deniz ticâret yollarını kontrol altına aldılar. Bir ara Sokotra, Zengibar ve Doğu Afrika topraklarının bir kısmı Umman Devletine bağlandı. On dokuzuncu yüzyılda Umman, İngiltere ileİkinci Dünyâ Savaşından sonra da devam eden özel bir dostluk kurdu. 1958'de Belucistan'ın Mekran kıyısındaki Guadar Limanı ve yakınındaki topraklar Pakistan'a verildi. İngiltere 1967'deKuria ve Muria adalarını Umman'a geri verdi. 23 Temmuz 1970'te Sultan Said bin Teymur, oğlu Kabus tarafından tahttan indirildi. Yeni sultan, o zamana kadar Maskat ve Umman olan ülkenin ismini Umman Sultanlığı olarak değiştirdi. Yemen Halk Cumhûriyeti ve Kızıl Çin tarafından desteklenen Güney Dofar'daki solcu gerillalarla Aralık 1975'te bozguna uğratıncaya kadar savaştı. ABD ile ekonomik ve askerî yardım anlaşmaları sonucunda, ABD kuvvetleri 1980'de Hint Okyanusu civârında deniz ve hava üsleri elde etme imkânını buldu. Kabus bin Said yönetimi İran-Irak Savaşı boyunca ve Irak'ın Kuveyt'i işgali sırasında tarafsız kaldı.

Fizikî Yapı

Umman'ın büyük bölümü kıraç tepeler ve ovalar, kumlu düzlükler ve çöllerle kaplıdır. Umman Körfezinin geri bölgesinde kalan topraklar dağlık olup, ülkenin en yüksek noktası (3017 m) olan Akdar Dağı buradadır. Ülkenin en verimli kısımları Maskat'ın kuzeybatısındaki Batinah Ovası ve Güney Dofar eyâletinde dağlarla deniz arasında kalan hilâl şeklindeki toprak parçasıdır. Kuzeyde meşhur Rubülhâli Çölü yer alır. Ülke kıyılarının toplam uzunluğu 1600 km civârındadır.

İklimi

Umman dünyânın en sıcak ülkelerinden birisidir. Sıcaklıklar ekseriya 54°C'ye kadar ulaşır. Yıllık yağış ortalaması 76 mm ile 101 mm arasında değişmekte olup, Batinah Ovası bundan müstesnâdır. Rubûlhâli Çölüne hemen hemen hiç yağmur düşmez.

Tabiî Kaynaklar

Ülkenin büyük bölümü çöller ve steplerle kaplıdır. Ülkenin tek yeraltı zenginliği petroldür.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Umman nüfûsu 1.650.000 olup, kilometrekareye 4-5 kişi düşer. Ülkenin en büyük nüfus merkezi 50.000 nüfuslu başşehir Maskat'tır. Nüfûsun % 89'u Araplardan, % 4'ü Belucîlerden, % 3'ü İranlılardan, % 2'si Afrikalılardan müteşekkildir. Nüfûsun büyük çoğunluğu Hâricîlerden Abdullah bin İbâd'ın kurduğu ve sapık bir yol olan İbâdiyye fırkasındandır. Resmî dil Arapça olup, halkın büyük çoğunluğu bu dili konuşur, okuma-yazma bilenler nüfûsun % 20'sini teşkil eder.

Siyâsî Hayat

Umman, sultan tarafından yönetilen bir ülke olup, idâri yönden bir eyâlete ve çok sayıda kazalara ayrılmıştır. Sultan, devlet işlerini kendinin seçtiği bir kabineyle yürütür. Çeşitli meslek kesimlerini ve bölgeleri temsil etmek üzere Sultan tarafından tâyin edilen 55 üyeli bir Danışma Meclisi de mevcuttur. Ülkenin yazılı bir anayasası yoktur. Umman 1971'den beri Birleşmiş Milletlere üyedir.

Ekonomi

Umman ekonomisi esas îtibâriyle petrole dayanmakta olup, petrol, ihrâcâtın % 95'ini teşkil eder. Petrolün üçte biri Japonya'ya kalanın büyük çoğunluğu Avrupa'ya ihrâç edilir. Önemli sayılabilecek bir sanâyii olmadığından, diğer ihraç malları tarım ürünlerinden ibârettir. Hurma, misket limonu, nar

bunların başta gelenleridir. Başlıca ithâl malları pirinç, buğday, un, süt, araç ve araç parçaları, elektrikli eşyâlar ve yapı malzemeleridir. Umman en çok İngiltere, Hindistan ve Körfez ülkeleri ile ticâret yapar.

Ulaşım: Ülkede ulaşım kara, deniz ve hava yoluyla sağlanır. Karayolları ağı bütün yerleşim merkezlerini birbirine balar. Karayollarının uzunluğu 27.438 km'dir. Maskat ve Salale'de modern liman ve havaalanları vardır.

UMMAN DENİZİ;

Arabistan Yarımadası, İran, Pakistan ve Hindistan arasında yer alan, Hint Okyanusunun uzantısı olan bir deniz. Hürmüz Boğazı ile Basra Körfezinden, Sakotra Adası ile de Aden Körfezinden ayrılır. Güneyi tamâmiyle Hint Okyanusuna açıktır. Doğusunda Hindistan'ın Malabar kıyıları, batısında Umman Körfezi, kuzeyinde de İran ve Pakistan yer alır. Hint Okyanusunun Bengal Körfezi, Andaman Denizi, Güney Çin Denizi gibi üç yanında belirli tabiî sınırları bulunan bölümlerin en büyüğüdür. Yaklaşık 3.860.000 km^2 yüzölçümü vardır.

Suptropikal iklim kuşağına dâhil olan Umman Denizi, denizciler için çok fırtınalı ve yağışlı bir bölge hâlindedir. Muson yağmurlarının meydana gelmesinde buranın çok önemli bir yeri vardır. Kuzeydoğu yönünde cereyan eden muson su akıntıları da oldukça kuvvetlidir. Yıllık yağış ortalaması 1500 mm civârındadır. Sıcaklık ise ocak-temmuz ayları arasında 20°C-35°C sınırlarında seyreder. Umman Denizine dökülen en büyük akarsu Pakistan'ın İndus Nehridir. Bölgedeki en mühim adalar ise, Umman'ın Masara, G.Yemen'in Kuria Muria ve Sakotra ile Hindistan'ın Lakkadiv adalarıdır. Ortalama derinliği 2734 m olan Umman Denizinde en derin nokta 4850 metredir. Derinlik birçok yerde 2900 metreyi geçer.

Umman Denizi ekonomik bakımdan çok önemli bir bölgedir. Basra Körfezine giden petrol yolu buradan geçer. Uskumru ve tonbalığı burada avlanan balıkların en önemlileridir.

UMRE (ÖMRE);

hac zamânı olan beş günden, Arefe ve Kurban Bayramının dört gününden başka senenin her günü ihrâm ile Kâbeyi ziyâretle Safâ ve Merve tepeleri arasında sa'y etmek (gidip-gelmek). Umre yapana Mu'temir adı verilir. Umre ibâdettir. Hacc-ı asgar (küçük hac) da denir. Umre için Kâbe-i muazzama yedi defâ tavâf edilir. Her defâsında Hacer-i esved selâmlanır. Daha sonra sa'y edilir. Sa'yden sonra saç kazımak veya kesmekle Umre ibâdeti tamamlanmış olur. Ömürde bir defâ umre yapmak sünnettir.

Hac için ihram giyilen mîkât denilen yerler Umre için de aynıdır. Ancak Mekke-i mükerremede kalanlar harem bölgesi dışına çıkarak Hil denilen bölgede Ci'râne ve Tev'in mevkilerinde ihrâma girerler. Umrede, Hacda olduğu gibi Arafât ve Müzdelife vakfeleri ve cemreler (şeytan taşlamalar) yoktur. (Bkz. Hac)

UMÛMÎ HEYET (Genel Kurul);

Alm. *Generalversammlung, Mitgliederversammlung (f),* **Fr.** *Assemblée (f), Générale,* **İng.** *General Assembly.* Bir topluluğu meydana getiren şahısların hepsinin bir araya gelmesi. Meselâ Türkiye Büyük Millet Meclisi Umûmî Heyeti, Bakanlar Kurulu Umûmî Heyeti,Cemiyet Genel Kurulu, Şirket Genel Kurulu gibi.

Oy hakkı olan bütün üyelerden meydana gelen heyetin tamâmıdır. Dernek, meclis ve şirketlerin en yetkili organı, umûmî heyetleridir. Uyulması ve uygulanması lâzım gelen kararları genel kurul verir. Yönetim kurulu, denetim kurulu gibi cemiyetin (diğer) alt kurullarını umûmî heyet seçer.

Umûmî heyet toplantıları, kânun ve tüzüklere göre, belli zamanlarda yapılır. Umûmî heyet, üyelerinin biraraya gelmeleriyle olur. Meselâ; normal olarak belediye meclisleri; bir yılda üç defâ; dernek ve kooperatif genel kurulları bir veya iki yılda bir defâ toplanır.

UMUR BEY;

Aydınoğulları Beyliği hükümdarlarından. Babası Aydınoğlu Mehmed Beydir. Lâkabı Bahâüddîn'dir. Genç yaşında babası tarafından İzmir Emiri tâyin edildi. Bu sırada deniz seferlerinde gösterdiği cesâreti, kumandanlık ve adâletiyle meşhur oldu. 1328-1329'da Bozcaada'ya kardeşi İbrâhim'le birlikte bir akın harekâtında bulundu. Sakız Adasına da bir sefer tertip etti. 1332 yılında Gelibolu, Semendre; 1333 yılında Yunanistan ve Ege adalarına tertip ettiği sefer neticesinde, buraları haraca bağladı. Umur Bey, bu deniz seferlerinden birçok ganîmet elde etti.

1334 yılında babasının vefâtı üzerine yirmi beş yaşında Aydınoğulları Beyi oldu. 1334-1335'te Yunanistan ve Mora'ya sefer tertip etti. 1335'te Alaşehir'i muhâsarayla aldı. Bu muhâsara sırasında üç yara aldığı rivâyet edilir. 1336 yılında Bizans İmparatorunun Midilli ve Foça'daki Cenevizliler üzerine

yaptığı sefere Umur Bey de yardım etti. Bu yardıma karşılık Sakız Adasını aldı. 1338 yılında Ege adalarına ve 1339 yılında da Yunanistan'a seferlerde bulundu. Ayrıca Karadeniz seferine de çıkıp; Kili, Eflâk gibi sâhillere baskınlar yaptı. Umur Bey bu seferleriyle Lâtinleri, Rodos Şövalyelerini tesirsiz hâle getirdi.

1341 yılında Bizans İmparatoru Üçüncü Andronikos'un ölümü ve tahta geçen İonnes'in yaşının küçük olması dolayısıyla Bizansta saltanat mücâdeleleri başladı. Umur Bey, bu mücâdeleler esnâsında kara orduları komutanı Kantakuzeni destekledi. Bu sırada Kantakuzen Dimetoka'da krallığını ilân etmişti. Umur Beyin deniz seferlerinden bunalan Lâtinler ve Bizans İmparatorunun annesi, Papa'ya mürâcaat edip, yardım istediler. Papa'nın teşvikiyle bir Haçlı donanması kuruldu. Bu donanmada Papalık, Kıbrıs, Venedik, Ceneviz ve Rodos Şövalyeleri yer alıyordu. Haçlı taarruzu başladığında Umur Bey daha yeni Kantakuzen'e yardım etmekten dönmüştü. İlk hücum başarıyla püskürtüldü. Haçlılar Aralık 1344'te yaptıkları ikinci hücumda Sâhil İzmir'i almayı başardılar. Bu durum karşısında Umur Bey Yukarı İzmir'e çekilmek zorunda kaldı. Umur Bey müsâit zaman ve şartlar kollamak gâyesiyle, anlaşma teklifinde bulundu. Böylece geçici bir süre için harp durdu. Umur Bey bu fırsattan istifâdeyle, Rumeli'ye Kantakuzen'e yardım etmeye gitti. İstanbul üzerine yapılan harekât sırasında yanında bulunan Saruhan Beyin oğlu Süleyman vefât etti. Umur Bey, bunun üzerine dönüp, Süleyman'ın cenâzesini babasına teslim etti.

Papa şiddetle, taarruzun devam etmesini istediğinden tekrar çarpışmalar başladı. Bütün bunlara rağmen 1347 yılında anlaşma yapıldı. Buna göre; İzmir, Aydınoğullarının olacak, buna mukâbil Haçlılara bâzı ticârî imtiyazlar verilecekti. Haçlı rûhu kabarmış olan Papa bu antlaşmaya da muhalefette bulunup, anlaşmayı tastik etmedi. Umur Bey bu olumsuz tutum üzerine ordusunu toplayıp, karşı hücuma geçti. 1348'deki hücum sırasında alnından okla vurularak şehit düştü. Umur Bey, Birgi'de babasının yanına defnedildi. Yerine büyük ağabeyi Ayasuluğ Emiri Hızır Bey geçti.

Umur Bey, bilhassa yaptığı deniz seferleriyle meşhur oldu. Aydınoğulları Beyliğine yükselme devrini yaşattı. Ege Adaları, Yunanistan ve civar yerlere yaptığı seferlerle bol ganimet ele geçirip, Haçlıların korkulu rüyâsı hâline geldi. Bütün bu harp faaliyetleri yanında beyliğin îmârına ve gelişmesine de önem verdi. Zamânında birçok şehirde câmi, medrese, kervansaray, çeşme vs. gibi hayır eserleri kuruldu. Umur Bey yazar, şâir ve âlimleri koruyup, teşvik ederdi. Kendi adına 5568 beyitli **Süheyl-ü-Nevbahar** manzumesiyle, Farsçadan Türkçeye çevrilmiş olan **Kelile ve Dimne** ve **Tabiatnâme** adlı eserler vardır. Umur Bey adına, üzerinde "Mehmed bin Umur" yazan bir sikke bastırılmıştır.

UN;

Alm. *Mehl (n),* **Fr.** *Farine (f),* **İng.** *Flour.* Hububat tâneciklerinden öğütülerek yapılan yarı işlenmiş yiyecek. Un çoğunlukla buğdaydan elde edildiği gibi, diğer hububat tânelerinin tohumlarından da yapılır. Patates, çavdar, mısır unlarının da buğday ununa katıldığı olur. Bununla berâber dünyâdaki unların çoğu saf buğday unudur.

Buğday tânesinden un elde edilmesi bugün birçok ülkede büyük bir endüstri olup, Dünyâ genelinde senede 110 milyon tondan fazla un üretimi yapılmaktadır. Dünyânın en çok un üreten ülkesi Amerika Birleşik Devletleridir. Rusya, Arjantin, İngiltere, Romanya, Birleşik Almanya, Japonya ve İspanya bunları tâkip eder.

Un çeşitleri: İki temel buğday un çeşidi vardır: Bunlar beyaz un ve buğday unudur. Buğday tânesi embriyon-yumurta akı, selüloz ve kepek olmak üzere üç bölümden meydana gelmiştir. Kepek kısmı buğday tânesinin ağırlık olarak % 14'ünü teşkil eder. Unun cinsini tâyin eden kepek miktarıdır. Unun çoğunu meydana getiren buğdayın iç kısmı yumurta akı maddesiyle selülozdan meydana gelen endosperm denilen kısımdır. Bu kısım buğdayın % 83'ünü teşkil eder. (Bkz. Buğday)

Buğday olduğu gibi değirmende öğütülürse elde edilen una, buğday unu denir. Kepek miktarı ve endosperm kısmında bulunan protein miktarına bağlı olarak da çok çeşitli beyaz unlar vardır. Undan yapılan hamurun elastikiyeti un içinde bulunan gluten denilen proteinli maddelerin çokluğuna bağlıdır. Bu bakımdan endosperm kısmında yumurta akı maddesi selülozdan fazla olan buğdaylardan elde edilen un, gluten teşekkülüne daha müsâittir.

Buğday unuyla yapılan ekmek ve diğer fırınlanan maddeler beyaz unla yapılanlara nazaran daha ağır olurlar ve güzel korunmadıkları takdirde ekşiyip küflenirler. Bunlardan dolayı beyaz un, buğday ununda daha çok kullanılır.

Beyaz unun da kendi arasında değişik maddeler yapmak için kullanılan çeşitleri vardır. Unlar ne kadar çok proteine sâhip olurlarsa gluten yapma güçleri o kadar artar. Ekmek, yüksek proteinli buğday ununda yapılır.

Yumuşak buğdaylar sert buğdaylardan daha az proteine sâhiptirler ve bunların unları daha az proteinli

olur. Yumuşak buğday unları kek, bisküvi gibi yumuşak ürünleri yapmada kullanılırlar. Zirâ bu ürünler sert undan yapılmaya kalkılırsa yumuşak olması gereken pasta vs. gibi ürünler çok sert olur.

Ev kadınına en elverişli olan, genelde ekmek ve yumuşak pastalar dâhil her şeyde kullanılabilen bir un çeşidi olan beyaz undur.

Buğday beyaz una dönüştürülürken buğday tânecikleri parçacıklara bölünürler, embriyo ile kepek başka yere ayrılır. Her 45.3 kg buğday tânesinden 32.6 kg beyaz un elde edilir.

Buğdaydan un elde etmek için özel değirmenlerde buğdayın öğütülmesi gerekir. Öğütme işlemine başlamadan önce buğday kalitesinin tespiti temizlenmesi ve kabuk kısmının kolay çıkması için ıslatılması lâzımdır. Elde edilecek un cinsini belirlemek üzere de çeşitli buğdaylar belli oranlarda karıştırılabilir. En basit buğday öğütme sistemi birbirine basan yüzeyleri düz ve biraz pürüzlü ağır silindir biçiminde taşlardır (Bkz. Değirmen). Üst taşın ortasından içeri giren buğday tâneleri ayrı ayrı hızlarda dönen taş silindirler arasında ezilmeye başlar. Ezilen buğday tel elek ve kumaş eleklerden defâlarca geçirilerek un elde edilir.

Unun elde edilişi insanlık târihi kadar eskidir. Prensip olarak aynı olan un üretme sistemleri zamanla gelişerek otomatik sistemlere dönüşmüştür. Bugün un, modern fabrikalarda yapılmaktadır.

Yurdumuzda 1950'li yıllara kadar çeşitli yerlerde bulunan su değirmenleriyle yapılan un üretimi, bu yıllardan sonra büyük şehirlerde kurulan modern un fabrikalarıyla gerçekleştirilmeye başlandı.

Ülkemizde 7-8 milyon ton un üretimi yapılmaktadır (1994). Bu üretim Marmara, Orta Anadolu, Güney ve Güney Doğu Anadolu vilâyetlerinde kurulan 520'ye yakın un fabrikasında üretilmektedir. Üretilen buğday ununun bir bölümü Suriye, Yemen Halk Cumhûriyeti, Libya, Sudan ve İran'a ihraç edilmektedir.

UNDERWRITING;

Alm. *Underwriting,* **Fr.** *Underwriting,* **İng.** *Underwriting.* Şirketlerin halka arz işlemlerinde hisselerinin satışını banka ve aracı kurumlar kanalıyla yapmaları. Buna "aracılık yüklenimi" adı da verilir. Underwriting, iki şekilde yapılabilir: Birincisi basit pazarlama metodudur. Burada aracılığı üstlenen banka herhangi bir risk altına girmez. Belirlenen süre içinde hisselerin tamâmı satılmazsa, kalan hisse senetlerini şirkete iâde eder. Bankanın pazarlama hizmeti karşılığında belli bir komisyon aldığı bu teknik, daha çok tanınmamış küçük şirketlerin menkul değerlerinin satışında uygulanır.

Taahhütlü pazarlama adı da verilen ikinci yöntemse senetlerin satışının sigortalanması anlamını taşır. İlgili sürede satışa sunulan senetlerin tamâmı satılmazsa, banka kalan senetleri kendi portföyüne alır ve bunların değerini şirkete öder. Buna kesin satış taahhüdü adı veriliyor. Kesin alış taahhüdündeyse banka veya aracı kurum daha senetler satışa sunulurken hisselerin tamâmını kendi portföyüne alır ve senetlerin bedelini şirkete öder.

Bu aşamadan sonra senetlerin satılıp satılmaması bankanın meselesidir. Kesin alış taahhütlerinde riski azaltmak için birkaç banka ve aracı kurum biraraya gelerek bir konsorsiyum oluşturabilirler. Bu tür satış yönteminde şirketlerin ödediği komisyon daha fazladır.

UNESCO;

Birleşmiş Milletler Beratının uluslararası işbirliğiyle ilgili 9. bölüm 57. maddesi uyarınca kurulmuş "Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilâtı"nın (United Nations Edurational, Scientific and Cultural Organisation) kısaltılmış ismi. 14 Aralık 1946'da kurulmuştur. Teşkilât çalışmaları hakkında BM'ye rapor verir ve buradan teknik yardım görür. Ancak kendi organları, bütçesi ve diğer statüleri bakımından tamâmen bağımsızdır. Bütün BM üyeleri devletler aynı zamanda UNESCO'nun da üyesi olabilirler.

Teşkilât, yapı olarak BM'ye paralellik gösterir. Bir Genel Kurul, bir İcra Kurulu ve bir de Genel Sekreterlik bulunur. Her üye devlet, Genel Kurula beş delege yollar. Genel Kurul her iki senede bir tâkip edilecek siyâseti ve gelecek iki yıllık bütçeyi görüşmek üzere toplanır. Genel Müdür, İcra Kurulunu tâyin eder, üye devletlere tavsiyelerde bulunur. İcrâ Kurulu senede üç-dört defâ bir araya gelerek Genel Kurulda alınan kararların icrâsını tâkip eder. İcrâ Kurulunun üyeleri Genel Kurul üyeleri arasından seçilir. UNESCOGenel Müdürü, Genel Sekreterliğin de başıdır. UNESCO'nun devamlı merkezi Fransa'nın başşehri Paris'tir.

UNESCO üyesi devletler kendi ülkelerinde devlet bünyesi dışında çalışan millî komisyonlar kurarlar. Bu komisyonlar UNESCO gâyelerine uygun çalışmaların yapılması için hükûmetle işbirliği yaparlar ve bu çalışmaların icrasını tâkip ederler.

UNESCO'nun gâyesi; BM Anayasasında zikredildiği gibi, "adâlete, ırk, cins, dil ve din ayrımı yapmaksızın herkes için insan hakları ve temel hürriyetlere cihanşümûl saygıyı sağlamak, bunun için

eğitim, bilim ve kültür yoluyla devletler arasındaki işbirliğini geliştirmek ve bu yoldan barışın ve güvenliğin korunmasına katkıda bulunmaktır." Teşkilât Anayasasında açık bir şekilde belirtildiği gibi UNESCO'nun zor kullanarak değil üye devletlerin kendi istekleri doğrultusunda faaliyette bulunması icab etmektedir.

UNESCO'nun Faaliyetleri

Eğitim: Dünyâda okul çağında olan çocukların yarısından fazlası tesis yetersizliği ve öğretmen azlığı dolayısıyla eğitimlerini yapamamaktadır. UNESCO'nun bu alandaki ilk çalışması, Lâtin Amerika ilk öğretimi için daha çok öğretmen yetiştirme ve öğrencilerin okul hâricinde karşı karşıya geldikleri problemleri çözmeye yönelik olmuştur. Başarılı olan bu çalışmanın benzerleri daha sonra Asya ve Afrika'da da tatbik edilerek müspet neticeler alınmıştır. Bunların en büyüklerinden olan "Karaçi Plânı" 18 devlet tarafından mâlî yönden desteklenmiş ve 200.000 Pakistanlı çocuğun mecburî eğitimi 1980'de tamamlanmıştır. Eğitimsiz yetişkinlerin sayısının okula gitmeyen çocuklardan çok fazla olması UNESCO'nun bu alana da eğilmesini mecbûrî kılmıştır. Teşkilât her sene çeşitli devletlerdeki yetişkinlere "temel eğitim" kursları vermektedir. UNESCO'ya bağlı "Education Clearing House" Paris'te çalışmakta, ilgili konularda mâlûmat toplamakta, eğitim istatistikleri yapmakta, burs dağıtmakta ve üç senelik yayın organı "World Survey of Education"ı çıkarmaktadır.

Tabiî ilimler: UNESCO'nun bu alandaki en mühim vazifesi araştırmalarda milletlerarası işbirliğini tesis etmektir. "Kurak Bölgeler "programı 1957'de teşkilâtın en büyük projelerinden biri hâline gelmiş, kurak ve yarı kurak arâzilerin tarım alanları hâline getirilmesinde çok faydalı bir rol oynamıştır. Bu kuruluşun diğer bir mühim çalışması da Avrupa Nükleer Araştırma Konsülü'ne (CERN) nükleer enerjinin barışçı maksatlarla kullanılmasında yardımcı olmaktır. Teşkilât aynı zamanda gelişmiş-az gelişmiş bölgeler arasındaki bilgi alışverişine yardımcı olur.

Sosyal ilimler: Teşkilât sosyal ilimler alanında daha çok milletler arasında anlaşmazlıklara yol açan belli problemlerin çözülmesiyle meşgul olur. Hızlı sanâyileşme ve gelişmenin meydana getirdiği sosyal problemler de mühim bir yer işgâl etmektedir. UNESCO, aynı zamanda BM'nin arzusu üzerine ırklar üzerinde bir araştırma yapmış ve ilmî olarak hiçbir ırkın tabiî bakımdan, yâni yaradılış olarak diğerinden üstün olmadığına karar vermiştir.

Kültürel faaliyetler: UNESCO günümüzde milletlerarası sanatçılar ve bilginlerin kurdukları teşkilâtları destekleyerek, ilmin ve değişik kültürlerin yayılmasına, ihtiyacı olanlara ulaştırılmasında mühim bir vazife görmektedir. Bu alandaki en mühim çalışmalar doğu-batı kültür değerlerinin incelenmesi konusu üzerinde yapılmıştır. Ancak çapı çok büyük olan bu araştırmalardan bir netice alınamamıştır. Teşkilâtın aynı zamanda Milletlerarası Yayın Hakkı Antlaşması ve savaş zamânında kültürel eserlerin korunması konulu çalışmaları mevcuttur.

Kitle haberleşmesi: UNESCO bu alanda da ihtiyacı olan devletlerin, bu konuda imkânı olan devletlerden kitap, film vb. gibi malzemeleri ucuz almasını sağlayarak mühim bir vazife görmektedir.

Teşkilât savaşlarda, sınırların belirlenmesinde arzu etmediği tarafta kalan şahısların yerinin değiştirilmesine de yardımcı olmaktadır.

UNKAPANI KÖPRÜSÜ;

İstanbul Haliç'te, Unkapanı ile Azapkapısı arasında kurulan köprü. Gelip geçenlerden para alınmadığı için bu köprüye Hayratiye Köprüsü adı verilmişti. Sultan İkinci Mahmûd'un emriyle kaptan-ı deryâ vekili Fevzi Ahmed Paşa tarafından tersânede yaptırıldı. Köprü 1836 yılında tamamlandı ve açılışı bizzat Sultan İkinci Mahmûd Han, köprüyü at üzerinde geçerek yaptı. Köprünün boyu tahminî olarak 400 m, genişliği ise 10 m idi. Köprünün ortası gerektiğinde büyük gemilerin geçmesi için açılabiliyordu.

Bir müddet sonra Fransızlarla anlaşarak mâliyeti 135.000 altın olan demir bir köprü yaptırıldı. Yirmi beş duba üzerine oturtulan 480 m boyunda, 18 m genişliğindeki köprü 1875'te açıldı. 1912 yılına kadar kullanılan köprü 1912 yılında sökülünce yerine Üçüncü Karaköy-Eminönü Köprüsü getirilip kuruldu. 1914-1925'te onarım gören köprü 1936'ya kadar kullanıldı. Çıkan kuvvetli bir fırtına ile parçalanan köprünün yerine yapımı 1940'ta biten 24 duba üzerindeki 477 m uzunluğunda, 25 m genişliğindeki köprü yapıldı.

UNSÛRÎ;

meşhur şâirlerden. İsmi, Ebü'l-Kâsım Hasan bin Ahmed'dir. MahlasıUnsûrî'dir. 961 (H.350)'de Belh'de doğdu. 1040 (H.431) senesinde Gazne'de vefât etti. Gazneli Sultan Mahmûd ve onun oğlu Sultan Mes'ûd zamânında sarayda bulunan şâirlerin başta geleni olup, "Melik-üş-Şuarâ" ünvânı ile anılmıştır.

Genç yaşta annesi ve babası vefât edince, kalan mîrasla ticâret yaptı. Bir yolculukta eşkiyâlar tarafından bütün malları alındı ve canını zor kurtardı. Bu hâdise üzerine kendini tamâmen ilme verdi.

Ancak ilim tahsilini nerede ve kimden yaptığına dâir bilgi yoktur.

Unsûrî, genç yaşta şiire başladı ve Gazneli Mahmûd'un küçük kardeşi Belh emiri Nasr vâsıtasıyla Gazne sarayına girdi. Şiirleri Sultan Mahmûd tarafından beğenilip takdir edildi. Kısa zamanda sultânın yakınları arasında yer alan Unsûrî, zamanla hükümdârın nedîmi oldu. Saraydaki pekçok şâir arasında üstâd olan ve herkes tarafından hürmet gösterilen Unsûrî, devletin ileri gelenlerinden de hürmet görmüştür. Kişiler ve hâdiseler hakkında irticâlen (içine doğduğu gibi, yazmadan) söylediği şiirlerinde gösterdiği mahâreti sebebiyle büyük servete kavuştu.

Unsûrî, Sultan Mahmûd'un vefâtından sonra tahta geçen SultanMes'ûd zamânında Gazne sarayında kaldı. Uzun ömrü boyunca pekçok şiir yazdı. Kasîde ve gazel sahasında şâir Rudekî'den sonra Fârisî şiir yazan en meşhûr şâirdir. Otuz bir sene hükümdârlık yapan Sultan Mahmûd'u, onun kardeşlerini ve oğlu Sultan Mes'ûd'u medheden şiirleri vardır. Mazmûnları ziyâde kullanması; üslubunun en önemli husûsiyetidir. Terkipleri, nâdir kullanılan kelimeleri, ilmi tâbir ve mantıkî fikirle istidlalleri şiire sokması bir başka yönüdür. Şiire şekli getirmiş ve kasîdede kendinden önce görülmeyen yenilikler yapmıştır. Rubâî sâhasında da başarılı olan Unsûrî'nin kasîdeleri gazellerinden üstündür. Ayrıca diline geldiği gibi, yazmadan söylediği rivâyet edilen şiirlerinin bir vasfı da, sebk-i Horasanî üslûbuyla yazılmasıdır. Gerçekte o, şiirlerde bu üslûbun zirvesine ulaşmıştır. Yaptığı tasvirler canlıdır. Bir **Dîvân** ile üç mesnevî yazdığı kaynaklarda zikredilen Unsûrî'nin şiirlerinde tabiat tasvirleri, medhiyeler, Sultan Mahmûd'un savaşları, ordusunun kahramanlıkları ile bayram konuları işlenmiştir. **Dîvân'**ındaki kasîde, rubâî ve gazellerinden bir kısmıyla manzum olarak yazdığı Farisî **Vâmık u Azra** adlı mesnevîsinin baş kısmından 513 beyitlik bir bölüm günümüze kadar ulaşmıştır. Onun bu mesnevîsi, İran, Türk ve diğer milletlere mensup şâir ve edipler tarafından taklit edilmiştir. Unsûrî'nin muasırı ve daha sonraki asırlardaki şâirler, onun şiirdeki üstünlüğünü kabul etmişler, methederek üslubunu benimseyip kendi şiirlerinde uygulamaya çalışmışlardır.

Arap edebiyâtında da mâhir olan Unsûrî Ehl-i sünnet îtikâdındaydı. Şiirlerinde din büyükleriyle âlim ve velîlere de yer vermiştir. Ayrıca başta âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîfler olmak üzere Arap şâirlerinden iktibaslar yapmıştır. Şiirde her şeyi gâyet mahâretli bir şekilde kullanan Unsûrî'nin manzûmelerinde akıcılık, açıklık görülmekte ve ustalığı dikkat çekmektedir. Bilhassa bu vasfı Şuarâ Tezkirelerinde önemle belirtilmiştir.

UR (Bkz. Tümör)

URAL DAĞLARI;

Kuzey Buz Denizinden Hazar Denizine doğru uzanan; Rus platformu ile Sibirya platformunu birbirinden ayıran; Birleşik Devletler Topluluğu içindeki Ukrayna, Rusya, Kazakistan ve Kırgızistan devletleri içinde bulunan dağlar topluluğu. Kuzeyde Arktik Denizinden, güneyde Kazakistan'a kadar uzanan bu dağlar 2000 km uzunluklarıyla Avrupa ve Asya arasında bir sınır teşkil ederler. 63° Kuzey enleminin kuzeyinde bulunan Kuzey Urallar ince bir şerit hâlindedirler. Tepelerinin ortalama yüksekliği 900 m olan bu dağların bâzı zirveleri 1500 m'yi bulurken en yüksek tepesi olan Naroda'nın yüksekliği 1855 m'dir. Orta ve Güney Urallar'da ortalama yükseklikler daha alçaktır. Güneye indikçe silsile 250 km genişliğin üzerine çıkar. Güney Urallar Suerdlovsk boşluğunun güneyini örterler.

Ural çemberiyle beslenen başlıca nehirler; Pechora, Ob, Ural ve Emba nehirleridir. Kuzey Sibirya'nın sert iklimine batıdan gelen rüzgârları önleyen Ural Dağları sebep olmaktadır.

Bu dağların coğrafik şekilleri granit ve somaki taşlarından ve yamaçlardaki Paleozoik tabakalardan meydana gelir. Bu bölge özellikle orta bölüm olmak üzere mineral bakımdan zengindir. Bunların yanında platin, demir, gümüş, bakır ve taş tuzu daha az miktarlarda da altın, linyit, nikel ve çinko bulunur. Urallar'ın batısında bulunan kömür işletilmektedir; güneyinde de altın bulunmuştur.

On altıncı yüzyıldan beri Urallar'da çeşitli endüstri çalışmaları yapılmış fakat bölgenin modern olarak gelişmesi 1930'larda başlamıştır. Bundan sonra endüstri fabrika ve iş alanları doğuya kaymış, Ural Bölgesi Rusya'nın endüstri merkezi hâline gelmiştir. Bu bölgenin başlıca şehirleri; Mognitogorsk, Perm, Sverdlovsk, Orenburg ve Ufa'dır.

URAN BOMBASI (Bkz. Atom Bombası)

URAN PİLİ;

Alm. *Atomkraftstoff (m),* **Fr.** *Carburant (m) nucléaire,* **İng.** *Nuclear fuel.* Nükleer reaktörlerde kullanılan pil şeklinde hazırlanmış yakıt. Nükleer bir maddenin nötronlarının süratini keserek zincirleme reaksiyon başlamasına yardımcı olmak üzere nükleer madde içerisine grafit, berilyum veya ağır hidrojen gibi hafif maddeler katılır. Bunun için nötron hızını kesen bu maddelerden yapılan kalın levhalara silindir

şeklinde boşluklar açılır. Bu boşluklara saf olmayan uran, silindir biçimindeki çubuklara yerleştirilir. Bu çubukların içeri girip çıkma miktarına bağlı olarak zincirleme reaksiyon şiddeti artar veya azalır. Çünkü grafit tabakası nötronların hızını keserek uran çekirdeklerine girme miktarını kontrol eder. (Bkz. Nükleer Enerji)

Nükleer reaksiyonları kontrol edebilen bir uran pilinde nötronun uranyum atom çekirdeğine çarpması ile 2,5 yeni nötron, uran-238 ve plutonyum-230 meydana gelir. Yeni meydana gelen nötron parçaları çekirdeğe çarpmaya devam ederek gittikçe çoğalan bir zincirleme reaksiyona sebep olur. Bu reaksiyonlarla gamma şuâları ve ısı açığa çıkar. Uran pilinin çıkardığı zararlı şuâların çeşitli metodlarla yutulması ve açığa çıkan ısı enerjisinin ısı santrallarına taşınması için etrâfı çelik zırhla kaplı ve ısıyı nakledebilecek ağır su veya sıvı sodyum gibi maddeler ihtivâ eden nükleer reaktörlere ihtiyaç vardır. Uran pilinin reaktörlere konulması ile elektrik ve sıcak su santralları yapılabileceği gibi reaksiyonu kontrol edilmeden bir atom bombasında da kullanılabilir. (Bkz. Atom Bombası)

URANÜS;

Alm. *Uranus (m),* **Fr.** *Uranus (f),* **İng.** *Uranus.* Güneş sistemini meydana getiren gezegenlerden biri. Güneş sisteminin üçüncü büyük gezegenidir. Güneş merkez alınarak yapılan sıralamada Satürn'le Neptün arasında, yedinci gezegen olarak yer alır.

Astronomide 0 veya H sembolleriyle ifâde edilir.

Kütlesi:..... 14,56 x Dünyâ'nın kütlesi (8,73 x 1021 ton)

Hacmi: .....60 x Dünyâ'nın hacmi

Yoğunluğu: ..... 0,28 x Dünyâ'nın yoğunluğu (1,2 gr/cm^3)

Ekvator çapı: .....52,400 km

Kutup Çapı: .....43.900 km

Yüzey Çekimi: .....0,9 x Dünyâ çekimi

Kaçma hızı: ..... 22,3 km/sn

Yörünge hızı: ..... 6,8 km/sn

Eksenin eğimi: ..... 8°

Güneş'e ortalama uzaklığı: .....28,70 x 106 km

Dünyâ'ya en uzak mesâfesi: ..... 12,2 Astronomi birimi

Dünyâ'ya en yakın mesâfesi: .....11 Astronomi birimi

Güneş etrâfında dönüş süresi: ..... 84,01 Dünyâ senesi

Kendi etrafında dönüş süresi: Bu konu ihtilâflıdır. 1930'da 10,8 saat, daha sonra spektroskopla 23 saat ve radyoteleskopla 12,3 saat olarak ölçülmüştür. Günümüzde 1930'da yapılan 10,8 saatlik ölçüm tercih edilmektedir.

Işığı yansıtması: ..... % 90

Uydu sayısı:..... 5

Ancak çok iyi hava şartlarında görülebilmesi yüzünden Uranüs'ün keşfi 18. asra kadar mümkün olmamıştır. 13 Mart 1781'de disk teleskobunun kâşifi Sir William Herschel ilk önce kuyruklu yıldız zannettiği Uranüs'ün varlığını fark etti. Gözlemlerine devam eden Herschel cismin kuyruğu olmadığını bir ay kadar sonra anladı. Daha sonra cismin hareketinin orbital (belli bir yörünge üzerinde) olduğunun tespit edilmesiyle bu cismin bir gezegen olduğu katiyet kazandı. Herschel'den dört ay kadar sonra A.J. Lexell de bu yeni gezegeni tespit etti ve Güneş'e uzaklığını 19 astronomi birimi olarak hesapladı. Herschel'in, zamânın İngiltere kralı Üçüncü George'un hatırasına "Georgium Sidus" diye adlandırdığı gezegene halk arasında daha çok "The Georgian" denildi. Uranüs ismiyse daha sonra J. E. Boder tarafından kullanıldı ve bütün dünyâda benimsendi.

Gezegen hakkında son gelişme Mart 1977'de gerçekleşti. NASA bu târihte yaptığı bir açıklamada gezegenin etrâfında Satürn'ün etrâfında olduğu gibi halkalar mevcut olduğunu bildirdi. Yapılan ilk tespitler halkaların gezegen ekvatorundan 18.000-26.000 km yükseklikte ve 10-97 km genişliğinde yerleşmiş bulunduğunu ortaya çıkardı. ABD ve SSCB'nin Uranüs yakınından geçen insansız uzay araçlarının verdiği bilgilerle de halkaların en büyüğünün çapı 1,5 km'yi geçmeyen kaya parçalarından müteşekkil olduğu anlaşıldı.

Uranüs, büyük bir teleskopla incelendiğinde 10 cm çaplı, mavimsi-yeşil bir dâire olarak görülür. Gezegenin merkezinde (ekvatorunda) enlemesine geniş bir yarık vardır. Bu yarık gezegenin hemen hemen tamamını sarar. Vâdi oldukları zannedilen enlemesine birkaç karanlık yarık daha görülür. Ancak boyuna hiçbir işâret yoktur. Bu sebeple gezegenin kendi etrafında dönüş müddeti uzun süre tespit edilememiş, bu ancak Doppler prensibinden faydalanılarak bulunabilmiştir. Ancak bu konuda tam bir birlik yoktur. Çeşitli gözlemlerden değişik neticeler alınmıştır.

Gezegen üzerinde bulunan karanlık bölgeler Güneş'ten gelen ışığın kırmızı, sarı, turuncu ve kızılötesi kısımlarını emerler. Uranüs'ün mavimsi-yeşil görünmesinin sebebi budur. Uranüs'ün atmosferi çeşitli gazlardan müteşekkildir. Kütle çekiminin yanında gezegenin manyetik özelliği de atmosferin mevcudiyetini sağlamaktadır. Uranüs atmosferinde en çok amonyak (NH_3) ve metan (CH_4) bulunur. Kuşaklar hâlinde atmosferi kaplayan gazların miktarı Jupiter'dekinden fazla, Satürn'ünkünden ise azdır. ABD'de Arizona ve Pasedena (Kaliforniya)da yapılan çeşitli rasatlar -200°C'lik yüzey hararetinin amonyağın donmasına sebep olduğunu ve böylece atmosferde en çok bulunan gaz olarak metanın geriye kaldığını ortaya çıkardı. Güneş sistemini meydana getiren gezegenlerin ortak özellikleri gözönüne alınarak yapılan tahminlere göre Uranüs'te büyük miktarlarda hafif elementler (hidrojen, helyum gibi) bulunduğu zannedilmektedir. Ancak hidrojen hâriç diğer elementler hakkında tahminden ileriye gidilememiştir. Çeşitli bilginlerin yaptığı araştırmalar ve uyduların verdiği bilgiler, Uranüs'te hidrojen-karbon nispetinin 70/1 olduğunu ispatladı. Helyum/Hidrojen oranı ise 3/1 olarak bulundu. Gezegen yüzeyinden 18 km yükseğe kadar çıkan atmosferdeki gazların yüzeye iki atm. (Dünyâ'dakinin iki katı)lik bir basınç yaptığı da yine son araştırmalar neticesinde keşfedildi.

1894'ten 1932'ye kadar Uranüs üzerinde rasatlar yapan W. Becker gezegeninin parlaklığının 8,4 senelik peryotlar hâlinde azalıp-çoğaldığını tespit etti. 1936-1947 arasında aynı konu üzerinde çalışan J. Ashbrook da böyle sekiz senelik bir parlaklık değişikliğinden bahsetti. Gezegenin yörüngesinin dünyâya yakınlaşıp uzaklaşmasıyla ilgili bu konu üzerinde fotoelektrikî rasatlar yapan Giclas ise parlaklık değişikliğinin olmadığını iddia etti. Böylece Uranüs yörüngesinin kesin şekli ve Uranüs-Dünyâ arası mesâfenin azalıp azalmadığı konusu karanlıkta kaldı.

Uranüs'ün günümüze kadar tespit edilmiş önemli diğer bir özelliği de eksenin eğikliğidir. Eksen meylinin 8° olması, yâni yörünge düzlemiyle eksenin 82°lik bir açı yapması gezegenin bir varil gibi görünmesine sebep olur. Aynı zamanda iki mevsim meydana gelir ve bir mevsim 20 sene sürer. Bu durum dönüş özelliğine de bağlı olarak gezegenin her bir bölümünün 20 sene karanlıkta kalmasına sebep olur. Aydınlık mevsimi de yine 20 sene sürer. Gezegenin aydınlık tarafında -200°C'nin altında olan harâretin, karanlık kısımda bunun çok altına düştüğü tahmin edilmektedir.

Uranüs'ün uyduları: Ocak 1787'de Uranüs'ün kâşifi Herschel aynı zamanda bu gezegenin uyduları olduğunu ortaya çıkaran ilk kişi oldu. Herschel'in Titania ve Oberon adını verdiği bu iki uydudan sonra Maltalı William Lassel ile yardımcısı A. Marth, Ariel ve Umbriel isimli diğer iki uyduyu keşfettiler. William Lassel bu iki uyduyu araştırırken zamânında var olanlardan teknik olarak daha üstün bir teleskop kullanmıştı. Bu yüzden ilk başta ona kimse inanmadı. 20 sene sonra Washington'da 60 cm'lik bir teleskopla yapılan rasatlar neticesinde Ariel ve Umbriel'in mevcudiyeti katileşti. Uranüs'ün uydularının bâzı özellikleri şunlardır:

Uydu	Keşfi ve kâşifi	Uranüs'e Uzaklığı	Çapı	Kütle (Ay: 1)
Ariel	1851-W. Lassel	192.000 km	800 km	0,0177
Umbriel	1851-W. Lassel	267.000 km	600 km	0,0070
Titania	1787-W.Herschel	438.000 km	1100 km	0,592
Oberon	1787-W.Herschel	586.000 km	1000 km	0,0348
Miranda	1948-G.P.Kuiper	130.000 km	300 km	0,0012

Dâirevî yörüngeler üzerinde hareket eden uyduların en mühim ortak özelliği yörünge düzlemlerinin meyillerinin fazlalığıdır. Uydular, gezegenin yörünge düzlemiyle 98°, ekliptik düzlemiyle de 97,8°lik bir açı yaparlar. Bu sebepten dolayı Uranüs ve uydularının hareketi birbirine tamâmen zıttır. Uyduların çizdikleri yörünge gezegeni kuzeyden güneye doğru kat eder.

URANYUM;

Alm. *Uran (n),* **Fr.** *Uranium (m),* **İng.** *Uranium.* Periyodik tablonun III B grubundaki aktinitler serisinde yer alan radyoaktif kimyâsal element. Yoğun, sert ve gümüş beyazı renginde bir metal olan uranyum tabiî elementler arasında atom ağırlığı en yüksek olanıdır. Kimyâda "U" sembolüyle gösterilir. 1789'da

M. H. Klaproth tarafından keşfedilen uranyum E.M. Péligot tarafından 1841 yılında uranyum-4-oksitten (UO_2) izole edildi. 1896'da Henri Bucquerel uranyumun radyoaktif bir element olduğunu keşfetti. 1934'te Fermi ve çalışma arkadaşları uranyumun ß-ışıması yaptığını buldular. 1938'de Hahn ve Strassmann uranyumu nötronla bombardıman ederek daha hafif elementler elde ettiler.

1939'da Fermi, uranyumun çekirdek reaksiyonlarının zincir reaksiyonları olduğunu söyledi. 1939 yılında araştırmacılar U^{235}'in fisyon reaksiyonu verebileceğini gösterdiler. 1942'de nükleer zincir reaksiyon yapıldı. Uranyumdan yapılmış atom bombası 1945'te kullanıldı.

Bulunuşu: Diğer elementlere göre az bulunan uranyumun dünyâdaki mevcut miktarının 1014 ton olduğu tahmin ediliyor. Yaklaşık ve ortalama olarak her bir gram kayada $4x10^{-6}$g uranyum vardır. Deniz suyu milyarda üç nispetinde uranyum ihtivâ eder. Canlı maddelerin bünyesi ağırlıklarının % 10^{-4} ilâ % 10^{-9} arasında uranyum bulundururlar. Uranyum minerallerinden uraninit % 45-85, piçblend % 60, autinit % 45-56, karnotit % 50-55 uranyum ihtivâ ederler.

Çok miktar cevher çıkarılmasına rağmen elde edilen uranyum miktarı oldukça azdır. Meselâ ton başına 1 ile 2,5 kg U_3O_8 elde edilmektedir.

Özellikleri: Uranyum 3+, 4+, 5+ ve 6+ olmak üzere dört oksidasyon kademesine sâhiptir.

Atom numarası 92, atom ağırlığı 238,03'tür. 1132°C'de erir, 3818°C'de kaynar. Yoğunluğu 19,06 g/cm^3tür. Uranyum 0,68°K'de süper iletken olup oldukça aktif bir metaldir. Oda sıcaklığında hava teması ile hemen sarı, bir müddet sonra tamâmen siyah renk alır. Azot, karbon monoksit, karbon dioksit ve diğer gazlarla reaksiyon verir. Bu sebepten uranyum laboratuvarda asal (soy) gazların saflaştırılmasında kullanılır.

Beş çeşit oksidi vardır. Bunlardan UO_2 kahverengi, U_3O_8 yeşilimsi siyah ve UO_3 sarıdır. Tabiatta üç izotopu vardır. Bunlar U-238 (% 99,27), U-235 (% 0,72) ve U-234 (% 0,006)tür.

Bu izotopların hepsi radyoaktif olup alfa ışıması yaparlar. İzotopların yarılanma müddetleri sıra ile $4,5x10^9$ yıl, $7,1x10^8$ yıl ve $2,48x10^5$ yıldır. Uranyum izotoplarının yarı ömürleri çok uzun olduğundan, bâzı uranyum ihtivâ eden kayaçlarda uranyumun son bozunma ürünü olan kurşunun ölçülmesiyle dünyânın yaklaşık yaşı tâyin edilir. Sunî olarak elde edilen diğer izotopların yarılanma süreleri oldukça kısadır. Sunî olarak elde edilen, kütle numaraları 227 ile 240 arasında olan uranyum izotopları genel olarak yine alfa ışıması yaparlar. Yalnız bunlardan U-237, U-239 ve U-240 izotopları ß ışıması yaparlar. U-238 tabiî uranyum radyoaktif bozunma sırasının ana elementidir. U-235 den ise aktinyum bozunma sırası doğar.

Elde edilmesi: Minerallerinden başlayıp metalik uranyum elde edilmesi çeşitli basamaklardan geçer. Ancak uranyumun elde edilme metotlarının bir kısmı gizli tutulmaktadır. Ayrıca çok çeşitli minerallerden elde edildiği için çok ayrı metodlar da vardır. Genel olarak filiz önce konsantre (uranyumca zengin) hâle getirilir, sonra kavurma ve yıkama yapılır. Kavurma ile filiz; gümüş, arsenik, karbonat, kükürt ve antimon uranyumdan ayrılacak şekle getirilir; sonra, mineraldeki uranyumu çözünen bir bileşik hâline getirmek için ya asitle veya alkali ile yıkamaya tâbi tutulur. Yıkama sonunda elde edilen uranyum tuzlarından metalik uranyum elde edilir. Bu iş oldukça zordur. Çünkü uranyumun reaksiyon verme kâbiliyeti oldukça yüksektir.

Kullanılışı: Atom enerjisi üretiminde kullanılmadan önce uranyumun çok az bir pratik uygulaması vardır. Seramiklerde, fotoğrafçılıkta, kimyevî reaksiyonlarda katalizör olarak ve daha birkaç işlemde kullanılmasına rağmen, bütün bu uygulamalar uranyumun ayrı bir element olarak istihsâlini gerektirmiyor ve uranyum radyum endüstrisinin bir yan ürünü olarak üretiliyordu. Nükleer enerjinin kullanımında uranyum uygulaması, durumu tamâmen değiştirdi: Uranyum asıl mâmul, radyum ise oldukça daha az önemli bir yan ürün durumuna geçti.

Bütün uranyum izotopları nükleer yakıt olarak kullanılabilir. Tam bir parçalanma sağlanırsa bir paund (yaklaşık 454 gr) yakıt 10.000 kilowatt-saat enerji verir. Bu büyük miktardaki enerjinin kontrollu şartlar altında kullanılması çalışmaları sürdürülmekte ve bir sonuca ulaşma konusunda ümitli bulunulmaktadır.

Normal izotopik kompozisyonu ile tabiî uranyum, nükleer reaktörlerde kullanılabilir. Buralarda parçalanarak enerjiye dönüştürülür. Bu işlemde uranyumun bir kısmı plutonyuma dönüşür. Bu da zincirleme patlama reaksiyonlarında kullanılabilir. Tabiî uranyumun kendisi patlayıcı olarak kullanılamaz. Fakat U-235 izotopu ondan ayrılarak, plutonyum gibi, patlamalı reaksiyonlar meydana getirmek üzere kullanılabilir. (Bkz. Nükleer Enerji)

Anadolu'daki eski kavimlerden. Doğu Anadolu'nun güney kısmında Van Gölü çevresinde yaşarlardı. Âri ırkına mensuptular. Lisanları bitişgen husûsiyete sâhiptir. Fakat asılları ve bölgeye nereden geldikleri tespit edilememiştir.

Urartulardan ilk defâ M.Ö. 13. yüzyıla âit Asurca kaynaklarda bahsedilir. Münâsebetleri en fazla Asurlularla olmuştur. Önceleri küçük krallıklar hâlindeydiler. M.Ö. 10. yüzyılda, Tuşba (Van) merkez olmak üzere birlik hâline geldiler. M.Ö. 9. yüzyılda gelişip hudutlarını genişlettiler. Hudutları, doğuda Hazar Denizinden batıda Malatya'ya kadar, kuzeyde Gökçe Gölü, Erzurum ve Erzincan'dan, güneyde Musul ve Haleb'e kadar uzanıyordu. Asurluların Akdeniz ile bağlantısını kestiler. Bölgenin en kuvvetli devleti hâline geldiler. M.Ö. 8. yüzyılda önce Kimmerlerin sonra da İskitlerin saldırılarına uğradılar. Ülkenin dağlık kesimine çekildiler. Urartu toprakları İskitlerin işgâline uğradı. Asur Devletinin M.Ö. 612'de yıkılmasıyla Urartular, Medler'in taarruzlarına açık hâle geldiler. Medler, Anadolu'yu işgâle başlayınca, Urartu ülkesi tahribata uğradı. M.Ö. 7. yüzyılın sonunda Urartu Devleti yıkıldı. Urartu ülkesi Medlerin hâkimiyetine geçti.

Urartular, çok tanrılı bozuk dinlere inanırlardı. Urartular lisanının, Hurri diliyle ortak husûsiyetleri vardı. Çivi ve hiyeroglif yazısı kullanırlardı. Daha çok taş üzerine yazılan kitâbeleri olup, seramik, mâdenî ve diğer dayanıklı maddeler üzerine yazılı olanlara da rastlandı. Kitâbeler; idârî, askerî, dînî ve iktisâdî mâhiyet taşımaktadır. Urartu bölgesinde arkeolojik kazılar, 19. yüzyıldan beri yapılmaktadır. Alman, Rus, Amerikalı arkeologların başlattıkları kazıları Türk ilim adamları devam ettirmektedir. Türkiye'de Altıntepe, Adilcevaz ve Van bölgesinde Toprakkale ve Çavuştepe'de kazı ve araştırmalar yapılmaktadır. Urartular'a âit eserler müzelerde muhâfaza edilmektedir.

URFA (Bkz. Şanlıurfa)

URUGUAY

DEVLETİN ADI ..... Uruguay

BAŞŞEHRİ .....Montevideo

NÜFÛSU 3.017.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....186.925 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İspanyolca

DÎNİ ..... Hıristiyan

PARABİRİMİ .....Peso

Güney Amerika kıtasının doğu kıyısında yer alan bir ülke. Batıda Arjantin, kuzeyde Brezilya, doğuda Atlas Okyanusu ile çevrili olan Uruguay, 30° 04' ve 34° 58' güney enlemleriyle 53° 42' ve 58° 26' batı boylamları arasında bulunur.

Târihi

Uruguay 1516 yılında İspanyol Juan Diaz de Solis tarafından keşfedilmiştir. Ülke halkını o zamanlar Charrua yerlileri meydana getiriyordu. 1624'ten îtibâren İspanyollar ülkeye yerleşmeye başladı. On sekizinci yüzyılda Uruguay İspanya'nın Rio de la Plata genel vâliliğine bağlandı. 1811'de Josè Gervasio Artigos liderliğinde bağımsızlık hareketleri başladı.

25 Ağustos 1928'de Uruguay bağımsızlığını elde etti. Bundan sonra ülkede Coloradolar (İspanyolca kırmızı renk) olarak bilinen liberaller ve Blancolar (İspanyolca beyaz) olarak bilinen muhafazakârlar arasında siyâsî çekişme başladı. Colorado-Blanco çatışması ülkeyi 1839-1851 yılları arasında iç savaşa sürükledi. 1852'de Coloradolar iktidarı ele geçirdiler. Uruguay 1865-1870 yıllarında Paraguay'a karşı Brezilya ve Arjantin'le ittifak yaparak kanlı bir savaşa girdi. Paraguay'ın yenilmesi ile Uruguay'ın kontrolu Coloradolara kaldı. On dokuzuncu yüzyılın son bölümünde, çoğunlukta bunlar olmak üzere, iktidarı elde tuttular. Blancoların 1904'te iç savaş çıkarak son iktidarı ele geçirme teşebbüsü silâhlı kuvvetler vâsıtasıyla sonuçsuz kaldı. 1950'lerde siyâsî memnûniyetsizlikler artmaya başladı.

Her ne kadar Uruguay'da uzun zamandan beri Komünist Partisi varsa da, bu parti 1960 ve 1970 yılları arasında işçi hareketlerini yönlendirmeye başladı. Ekonomik durgunluk, enflasyon, sel baskınları ve 1967'deki kuraklık ve 1968'deki genel grev hükûmeti devalüasyon, fiyat ve ücret kontrolü yapmaya zorladı. Tuparmarolar (solcu gerillalar) 1970 yıllarında tedhiş hareketlerini artırdılar. Şiddet eylemleri devam ederken başkan Juan Maria Bordaberry, 20 Şubat 1973'te askerî idâreyi kabul etti. Temmuz ayında Kongreyi feshederek yerine Devlet Konseyini kurdu. 1974 yılında askerler sıkı baskı tedbirleri kullanarak Tupamaroları tamâmen sindirdiler. 1976'da başkan Bordaberry askerler tarafından azledildi. 1980'de askerî rejim normal düzene geçmek için yeni bir anayasa hazırladı. Bu anayasa Kasım

1980'de halk oylamasına sunulduğunda kabul edilmedi. 1981'de General Gregorio Alvarez başkan olarak iktidarı ele aldı. 1981'den sonra çok partili parlamenter sisteme geçiş için hazırlıklar başladı ve 1984'te yapılan seçimlerde. Julio Maria Sanqulmetti başkan seçildi. Yüksek dış borçlar, ekonominin rayına oturtulmasına mâni oldu. 1989'da yapılan seçimlerdeyse Beyaz Parti adayı Luis Arberto Localle başkan seçildi. Hâlen başkanlıkta bulunmaktadır (1994).

Fizikî Yapı

Kuzeydeki yüksek arâziler hâriç, Uruguay toprakları dalgalı, yeşillik ovalar ve alçak tepelerle kaplıdır. Kuzey dağlık olmakla birlikte ülkenin en yüksek noktası olan Cerro Mirador (540 m) güneydedir.

Uruguay akarsular bakımından zengindir. Fakat çoğu, Negro ve Uruguay nehirleri hâriç kısa olup, ulaşım bakımından büyük bir önem taşımaz. Doğuda Mirim Gölü, ülkeyi Brezilya'nın güney kıyı ucundan ayırır.

İklim

Uruguay'da mutedil (ılıman) bir iklim hüküm sürer. Sıcaklık ortalaması Ocak ve Şubat aylarında 22°C, Temmuz aylarında 10°C'dir. Yağmur en fazla Nisan ve Mayıs aylarında yağar. Yıllık yağış miktarı yaklaşık 890 mm civârındadır. Yaz aylarında sık sık fırtınalar olur. Mayıstan ekime kadar sis yaygın olarak görülür. Fakat nâdiren bütün gün boyunca devam eder.

Tabiî Kaynaklar

Yaklaşık Uruguay'ın dörtte üçü otlaklarla kaplıdır. Ancak % 3'ü ormanlıktır. Ormanlar palmiye, meşe, sedir, manolya, söğüt ve aksalkım gibi ağaçları ihtivâ eder. Amerikan devekuşu, geyik, tilki, susamuru ve ayıbalığı ülkenin başlıca vahşi hayvanlarıdır. Belli başlı yeraltı zenginlikleri mermer ve granittir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

3.017.000 nüfuslu Uruguay'da halkın büyük bölümü (% 83) şehirlerde yaşar. Nüfûsun yarıya yakın kısmı (1.260.000) başşehir Montevideo'dadır. Bundan başka 100.000'i aşan şehir yoktur. Diğer önemli yerleşim merkezleri Salto, Paysandu, Mercedes ve Fray Bentos'tur. Bunların hepsi Uruguay Nehri kenarında kurulmuştur.

Uruguaylıların çoğu son yüzyıllık bir dönemde Avrupa'dan göç edenlerin soyundan gelir. Bunların çoğu İspanyol ve İtalyan asıllıdır. Ayrıca bir miktar Alman, Doğu Avrupa ve İngiliz asıllı vardır. Avrupa asıllılar nüfûsun % 89'unu teşkil eder. Geri kalan % 9'u melez, % 2'si Afrika asıllıdır. Ülkenin resmî lisanı olan İspanyolca herkes tarafından konuşulur. Diğer Lâtin Amerika ülkelerindeki ırk karışımı ve değişik diller Uruguay'da bulunmaz. Halk etnik yapı ve kültür yönünden değişiklikler arz etmez.

İlköğretim mecburî olup, halkın % 94'ü okuma-yazma bilmektedir. Ülkede iki üniversite, 40 kadar öğretmen okulu vardır. Çoğu Lâtin Amerika ülkelerine zıt olarak Uruguay düşük bir nüfus artışına (binde 1.2) sâhiptir.

Ekonomi

Ülke topraklarının büyük bölümü otlaklarla kaplı olduğundan hayvancılık gelişmiştir. Ençok sığır ve koyun yetiştirilir. Ülke topraklarında yetiştirilen belli başlı bitkiler; mısır, buğday, turunçgil meyveleri, pirinç, yulaf ve keten tohumudur.

Ülkede tarımla ilgili olarak, et paketleme, yün, sanâyi, şeker sanâyii ve un fabrikaları yer alır. Küçük çapta mühendislik ve elektrik malzemeleri firmaları ve kimyâ tesisleri vardır. Ayrıca küçük çelik ve alüminyum için hadde fabrikaları bulunur. Uruguay'da bilinen petrol veya mâden kömürü yatakları mevcut değildir. Bundan dolayı ısıyla çalışan tesisler ve motorlu araçlar tamâmen yakıt ithâlâtına bağlıdır.

Karayollarının uzunluğu 52.000 km olup, bunun 11.960 km'si asfalttır. Demiryolu ağı yaklaşık 3000 km'dir. Montevideo'da büyük bir milletlerarası havaalanı vardır.

İhraç mallarının başlıcaları et ve et ürünleri, yün, tekstil ürünleridir. Hammaddeler ve makinalar îmâlât sanâyi için ithal edilen belli başlı mallardır. Hidroelektrik zenginlikleri artmasına rağmen, ülke petrol ithâlâtına bağımlı olmaya devam etmektedir. Ticâret yaptığı ülkelerin başlıcaları Brezilya, ABD, Arjantin, Irak ve Birleşik Almanya'dır.

URVE BİN ZÜBEYR;

Tâbiînden, yâni Peygamber efendimizin Eshâbını gören büyüklerden. Medîne'de bulunan ve kendilerine Fukahâ-i Seb'a adı verilen yedi büyük âlimden biridir. İsmi, Urve bin Zübeyr, künyesi Ebû Abdullah'tır. Babası Zübeyr bin Avvâm Cennet'le müjdelenen on kişiden birisidir. Annesi, hazret-i Ebû

Bekr'in kızı Esmâ'dır. 642 (H. 22) senesinde doğdu. 712 (H. 94) târihinde vefât etti.

Urve bin Zübeyr, Busra ve Mısır'a gitti. Mısır'da evlendi ve orada yerleşti. Yedi sene orada kaldı. Şam'da Velîd bin Abdülmelik'in yanındayken bir ayağında yara çıkıp kangren oldu. Ameliyat olup ayağının biri kesildi. Daha sonra Medîne-i münevvere'ye döndü.

Babası Zübeyr bin Avvâm'dan, Zeyd bin Sâbit'ten, Üsâme bin Zeyd'den, hazret-i Âişe ve Ebû Hureyre'den (radıyallahü anhüm) hadîs-i şerîf rivâyet etti. Ondan da oğulları, Muhammed, Hişâm, Osman, Yahya, Abdullah, torunu Amr bin Abdullah-ı Zührî ve başka âlimler hadîs-i şerîf rivâyet ettiler. Fıkıh ilminde çok yüksek olup 712 (H. 94) senesinde Medîne'de vefât etti.

Zührî'nin; "Bunu ilim konusunda bitmeyen bir deniz buldum." diye medh ettiği Urve bin Zübeyr, Ramazan ve Kurban bayramları hâricinde, oruç tutardı. Her gün Kur'ân-ı kerîmin dörtte birini okurdu. Gecelerini ibâdetle geçirirdi.

Rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bâzıları:

Ümmetimin en kötüleri Eshâbıma dil uzatanlardır.

Kim Allahü teâlânın rızâsı için bir mescit yaparsa Allahü teâlâ da ona Cennet'te bir köşk ihsân eder.

Urve bin Zübeyr buyurdu ki:

"Bir kimsede bir iyilik görürseniz, o iyiliği ona sevdiriniz. Biliniz ki, o kişinin yanında o iyiliğin benzeri başka iyilikler de vardır. Aynı şekilde bir kimsede bir kötülük görürseniz, o kötülüğü sevdirmeyiniz. Çünkü o kişinin yanında daha başka kötülükler de vardır."

URYÂNÎ DEDE;

on altıncı yüzyılda Rumeli'de yetişmiş olan evliyânın büyüklerinden. İsmi Mehmed'dir. Üzerine avret yerleri hâricinde elbise giymediği için Uryânî Dede diye meşhur oldu. Annesi Sâliha bir hanım olup, asrının Râbiası diye bilinirdi. Rumeli'de Rusçuk yakınlarında Yergöğü kasabasında doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir. 1582 (H. 990) senesinde aynı yerde vefât etti. Kabri Yergöğü kasabasında annesinin kabrinin yanında olup ziyâret edilmektedir.

Küçük yaştan itibâren ilim tahsil eden Uryânî Dede, çeşitli dallarda ilim sâhibi olduktan sonra tasavvufa yöneldi. Aşk-ı İlâhi'nin cezbesine kapılıp, kendinden geçti. Diz kapağı ile göbeği arası hâriç diğer taraflarına bir şey giymez oldu. O şekilde etrafta dolaşmaya başladı. Mısır'a kadar gitti. Birkaç sene Kâhire ve çevresinde kalıp sıkıntı ve riyâzetler çekti. Yıllar sonra Kahire'ye gelerek Gülşeniyye dergâhına girdi. O sıradaİbrâhim Gülşenî hazretleri vefât etmiş yerine oğlu Emir Ahmed Hayâlî geçmişti. Emir Ahmed Hayâlî, Uryânî Dede'yi görünce; "Hüner insan olmaktır, hayvan gibi ot otlamak değildir." dedi. Uryânî Dede'ye nasihatlerde bulundu. Uryânî Dede, Emîr Ahmed Hayâlî'ye teslim olup, talebeliğe kabul edildi. Orada kalıp Hayâlî'nin feyz ve himmetinden istifâde etti. Zâhir ve bâtın ilimlerinde kemâle geldi. Tasavvuf yolunda ilerleyip, ahlâkı güzelleşti, ibâdet ve halleri düzeldi. İslâmiyetin emir ve yasaklarını insanlara anlatmakla vazifeli olarak memleketine gönderildi.

Memleketi olanYergöğü'nde ikâmet edip, Gülşeniyye yolunu yaydı. İnsanlara nasihatlerde bulunup, Allah rızâsına kavuşmalarına vesîle oldu. Birçok talebe yetiştirdi. **Gülşen-i Envâr** adlı eserin sâhibi Taşlıcalı Yahyâ Bey onun talebelerindendir. Kendisinde görülen hal ve kerâmetler Allahü teâlânın izniyle birçok kimsenin sâlih Müslüman olmasına sebep oldu.

1582 (H. 990) senesinde Yergöğü'nde vefât etti. Annesinin kabrinin yanında defnedildi. Sevenleri tarafından kabrinin üzerine türbe yapılmak istendiyse de, Uryânî Dede mânevî âlemde buna mânî oldu. Bugün kabri ziyâret edilmektedir.

USKUMRU (Scomber scombes);

Alm. *Makrele,* **Fr.** *Maquereau,* **İng.** *Common mackerel.* **Familyası:** Uskumrugiller (Scombridae). **Yaşadığı yerler:** Atlantik ve Akdeniz'de yaşar. Marmara ve Karadeniz'e göç ederler. **Özellikleri:** Uzunluğu 20-25 cm'dir. Mavimtrak, mâdenî parlak sırtı, az kıvrımlı siyah çizgilidir. **Çeşitleri:** Uskumru, çiroz, lipari gibi isimler alırlar.

Uskumrugiller âilesinden uzunca vücutlu, küçük pullu, sırtı eğri çizgilerle süslü bir balık. Atlantik ve Akdeniz'de yaşar. Sürüler hâlinde dolaşır. Küçük balık, karides ve solucanlarla beslenirler. Marmara ve Karadeniz'e de geçer. Akdeniz menşeli bir balıktır. Karadeniz'i beslenme yeri olarak kullanırlar. Sularımızda yaşayanların boyu 20-25 cm kadardır. Nâdiren 300 gr gelenleri vardır. Atlantik'te ise 60 cm boyunda, 3 kg ağırlığında olanlarına rastlanmaktadır. Uskumrunun sırtı mavi ile açık yeşile çalar ve karnına doğru eğri koyu çizgiler uzanır. Karın kısmı gümüşî beyazdır. Kuyruğu çift çatallı, iki sırt

yüzgeci birbirinden ayrıdır. Dünyâ balıkçılığında önemli bir gelir kaynağıdır.

Yazı Karadeniz'de geçiren uskumrular, her yıl soğukların başlamasıyle büyük sürüler hâlinde Kasım sonunda ve bilhassa Aralık başında kışlamak için Marmara'ya akın etmeye başlarlar. Ocak sonunda son sürüler de Boğaz'dan Marmara'ya ulaşır. Bu dönemde avlananların eti yağlı olduğundan ızgarası makbuldür. Mayıs sonunda veya Haziran başında Marmara'nın yüzey sularında her dişi yarım milyon kadar yumurta bıraktıktan sonra beslenmek için Karadeniz'e geçerler. Bir hafta içinde yavrular yumurtadan çıkar, en son kalan sürüyle Karadeniz'e geçerler. Bu küçük bireylere "mavrika" adı verilir. Yumurtlama döneminden sonra avlananlar zayıf olduklarından "çiroz" adını alırlar. Bunlar kurutularak yenir. Marmara veAkdeniz'den en son dönen uskumru sürüleri ağustosta Karadeniz'e ulaşırlar. Besin bakımından zengin olan Karadeniz'de yağlandıktan sonra, sonbahar sonunda Boğaz'dan tekrar akmaya başlarlar.

Uskumrunun beyaz eti lezzetli ve makbuldür. Uskumru kolyoz'a çok benzer. Bu iki balık çoğu defâ karıştırılır. Uskumrunun fiyatı pahalı olup, tadı kolyozdan üstündür. Bu sebeple balık pazarlarında bilmeyenlere kolyoz, uskumru diye satılır. Kolyoz iri gözlüdür. Rengi daha mattır. Karın tarafında yuvarlağımsı koyu lekeler bulunur. Başın üst kısmında şeffaf kemiksi bir saha mevcuttur. Bu kısma dikkat edildiği taktirde hayvanın beyninin bir kısmını görmek mümkündür. Ayrıca kolyoz'un yüzme kesesi bulunduğu hâlde uskumru da bu özellikler yoktur.

USTURA GAGALI ALK (Alca torda);

Alm. *Tordalk,* **Fr.** *Pinqouin macroptére,* **İng.** *Razorbill.* **Familyası:** Dalıcımartıgiller (Alcidae). **Yaşadığı yerler:** Atlas Okyanusunun kuzey kıyılarında. **Özellikleri:** Yağmurkuşları takımından, 44 cm boyunda, siyah-beyaz bir deniz kuşu. Sarp kıyılarda, koloniler hâlinde yaşar. Daima tek yumurta yumurtlarlar. **Çeşitleri:** Bilinen birkaç türü mevcuttur.

Dalıcımartıgiller âilesinden, uzaktan penguene benzer, perde ayaklı bir deniz kuşudur. Kuzey kutup denizlerinde yaşayan alk'larla güney kutub denizlerinde yaşayan penguenleri karıştırmamak gerekir. Renkleri ve ayakta durdukları zaman genel görünüşleri penguene benzedikleri için başlangıçta bu kuşlara penguen adı verilmişti.

Perde ayaklı kuşlardan olan alkların kanatları tıpkı penguenler gibi kısa fakat uçmaya elverişlidir. Ayakta durdukları zaman sırtlarındaki siyah tüylerle göğüslerindeki beyaz tüyler hayvanın üzerinde garip bir tören elbisesi gibi durur. Boyları 40 cm'yi pek geçmeyen bu küçük kuşlar, denize dalarak yakaladıkları balıklarla beslenirler. Dişisi her seferinde bir tek yumurta yumurtlar. Buzlara değmemesi için bu yumurtayı ayaklarının arasında tutan alklar böylece "ayakta" kuluçkaya yatarlar. Hattâ bâzıları, ayaklarının üstüne yerleştirdikleri yumurtayı kırmadan bir gezinti bile yapabilirler. İnsandan pek kaçmayan ve çok meraklı olan bu kuşların yanına rahatça yaklaşılabilir. Bu yüzden Newfoundland ve İzlanda'da yaşayan büyük alk'lar hep avlanmış ve 19. yüzyılda alk'ların bu büyük türü ortadan kalkmıştır.

USTURLÂB (Asturlab-Astrolab);

Alm. *Astrolabium,* **Fr.** *Astrolabe,* **İng.** *Astrolabe.* Bir astronomi âleti. Astronomide çeşitli problemlerin grafik olarak gösterilmesi, yıldızların yükseklik açılarının ölçülmesi, enlem dâirelerinin belirlenmesi, zaman ölçülmesi, burçlarla ilgili bilgilerin elde edilmesi vb. işlerde kullanılır. Kelime olarak Yunancadan gelmektedir.

İlk olarak Apollinius (M.Ö. 240) ve Hipporchus (M.Ö. 150) tarafından keşfedildiği, Batlemyüs tarafından kullanıldığı ve Philloponos'un altıncı yüzyılın ilk yarısında bu âletten bahsettiği batılı kaynaklarda bildirilmektedir. Dokuzuncu yüzyılda Harran'daki büyük üniversitede Abbâsî halîfelerinin ilim ve kültüre verdikleri önem neticesinde usturlâb hakkında çeşitli eserlerin yazıldığı bilinmektedir. Bu konuda yazılan en eski kitap, 829-830 senesinde Bağdat'ta ve 833 senesinde Şam'da çalışan Ali ibn Îsâ'ya âittir. Başka bir rivâyete göre de usturlâbı ilk keşfeden ve bu konuda ilk kitap yazan kimse Abbâsî devri astronomi âlimlerinden Ebû İshak el-Fezârî'dir. İslâm dünyâsında ilk kullanan da kendisidir. Bu konu hakkında kitap yazan diğer âlimler El-Bîrûnî, Nâsirüddîn Tûsî ve Habeşül Hasîb'dir.

Müslüman İspanya'da Magrib'de de usturlâb hakkında çeşitli çalışmalar, yapılmış ve enlem derecelerine göre kullanılan levhalar hâlinde usturlâblar yapılmıştır. Her enlemde kullanılabilecek evrensel usturlâb 11. yüzyılda Toledo'da Ali Ebû Halef tarafından yapılmıştır. Bu usturlâb Ez-Zerkalî tarafından geliştirilmiş ve Safiha adıyla meşhur olmuştur. Hattâ Kopernik Zerkalî'den nakiller yapmıştır.

El-Birûnî gibi âlimler yıldızların yerini bir çark ile belirleyen mekanik usturlâblar da geliştirmişlerdir. Bunlar Şamin ve Ez-Zerkalî tarafından geliştirilmiş ve mekanik saatin temeli ortaya çıkmıştır. On ikinci yüzyılda Şerafeddîn et-Tûsî usturlâba yeni bir şekil vererek baston şeklinde bir usturlâb geliştirmiştir.

Stereometrik projeksiyonlu geleneksel usturlâb 13. yüzyılda kadran-usturlâb hâline getirildi. Kadran usturlâblar 16. yüzyılda Osmanlılarda zaman ve yer tâyininde kullanıldı. Hattâ usturlâb ile ilgili **Riyâz-ı Muhtar** adlı eser Gâzi Ahmed Muhtar Paşa tarafından 1886'da yazılmıştır. Teleskopların gelişmesiyle usturlâb önemini kaybetti.

Geleneksel usturlâbın temeli stereometrik projeksiyona dayanır. Uzaydaki ve yerküresindeki bütün noktaların ekvator düzlemine paralel bir düzlemdeki izdüşümleri usturlâb üzerine çizilir. Usturlâb; Lineer, düzlemsel =(doğrusal) ve küresel olmak üzere üç sınıfa ayrılır. Lineer usturlâbda gök cisimlerinin izdüşümü bir doğru üzerine işâretlenir. Kürevî usturlâbda ise izdişüm yapılmadan bir yarım küre üzerine işâretlenir. Düzlemsel usturlâbda ise gök cisimleri ekvatora paralel düzlemlere izdüşürülerek usturlâbdaki levhalara işâretlenir. Usturlâb denince genel olarak düzlemsel usturlâb anlaşılır.

UŞAK;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 5341 km²

Nüfûsu : 290.283

İlçeleri : Merkez, Banaz, Eşme, Karahallı, Sivaslı, Ulubey.

Ege bölgesinin iç batı Anadolu bölümünde yer alan bir ilimiz. İl toprakları 38° 12' ve 38° 56' kuzey enlemleriyle 28° 48' ve 29° 57' doğu boylamları arasında kalır. Kuzeyden Kütahya, doğudan Afyonkarahisar, güneyden Denizli, batıdan Manisa illeriyle çevrilidir. Trafik numarası 64'tür. Halısı dünyâca meşhur olup, "Türkiye'nin Halı Tezgahı" olarak tanınır. Halısı yanında derisi, şekeri ve pamuklu dokumalarıyla meşhur, önemli bir sanâyi ve tarım merkezidir. İstiklâl Harbinde önemli bir târihî yeri vardır.

İsminin Menşei

Uşak ismi, "oğul (uşak)"dan gelir. Özbeöz bir Türk şehri olan Uşak'ı Selçuklu Türkleri kurmuştur. Bu şehre nüfus gerekli olduğundan "oğul (uşağı) bol olsun" diye duâ edildi. Diğer bir rivâyetse Uşak'a halıcılık sanatını Oğuz Türkleri getirdi. Halı tezgâhlarının çoğu ise evde ve küçük işyerlerinde kurulurdu. Uşak halkı bu tezgahlarda çalışacak kalabalık âileye önem verirdi. Bunun için eşikte ve beşikte yeni yeni oğul (uşak) isteyenler çoktu. Şehrin kalabalıklaşması ve halı tezgahlarının devamlı vardiye usûlü ev halkınca çalıştırılması için çok oğul (uşak) isteğiyle yapılan duâlar ve doğumlardan sonra yapılan şükürlerle bu şehrin ismi "oğul" mânâsına gelen "Uşak" olarak halk arasında yerleşti ve asırlar boyu bu isimle anıldı.

Târihi

Uşak ve çevresi çok eski çağlarda iskân edilmiştir. M.Ö. 2500'de Hititlerden evvel Luvi istilâsına uğradığı sanılmaktadır. Bu bölge Hititlerin batı komşusu Arzava ve Akiyyava krallıklarının sınırları içinde bulunuyordu.

Anadolu'da ilk siyâsî birliği kuran ve Anadolu'da târih devresini açan Hitit İmparatorluğuna dâhil oldu. Hitit Devleti iktidar kavgaları ve iç savaşlarda yıkılınca bu bölgeye Frikya krallığı hakim oldu. Daha sonra Lidya krallığının bir parçası oldu. Lidyalılar zamânında, Ege'yi Ortadoğu'ya bağlayan dünyânın ana ticâret yollarından "Kral Yolu" bu bölgeden geçti.

M.Ö. 6. asırda Pers İmparatorluğu Lidya Krallığını yenince, Anadolu'nun büyük kısmı ve bu bölge Perslerin istilâsına uğradı. M.Ö. 4. asırda Makedonya Kralı İskender, Pers İmparatorluğunu yenerek İran'ı ve Anadolu'yu Makedonya İmparatorluğuna kattı. İskender'in ölümü üzerine İmparatorluk komutanları arasında paylaşıldı ve bu bölge "Selevkoslar" Agya İmparatorluğunun payına düştü. Daha sonra bu bölgeyi Bergama Krallığı ele geçirdi. M.Ö. 2. asır sonlarında RomaİmparatorluğU bu bölgeyi Bergama Krallığı ile birlikte topraklarına kattı. M.S. 395 senesinde Roma İmparatorluğu ikiye bölününce, bütün Anadolu gibi Uşak çevresi de Doğu Roma (Bizans)nın payına düştü.

Bizans devrinde bu bölge zaman zaman, Sâsânî ve İslâm ordularının akınlarına maruz kaldıysa da Bizanslılar 1071 Malazgirt Zaferine kadar bu bölge üzerinde hâkimiyetlerini devam ettirdiler. 1071 Malazgirt Zaferinden sonra, Selçuklu Hâkanı Alparslan'ın yeğeni Anadolu fâtihi ve Anadolu Selçuklu Türk Devletinin kurucusu Kutalmışoğlu Süleyman Şahın emrindeki Selçuklu Türk Oğuz orduları Uşak ve çevresini fethederek Türk Devletinin sınırları içine kattı.

Birinci Haçlı Seferi, genç Türk Devletini sarstı ve bu darbeden faydalanan Bizans İmparatorları Komnenoslar sâhil Anadolu gibi Uşak ve çevresini de geri aldılar. On ikinci asırda Türkler bu bölgeye

devamlı akınlar yaparak Uşak ve çevresini Bizans'tan geri alarak yeniden fethettiler. Uşak; Bizans sınırı(uç) sayılıyordu. Üçüncü Haçlı Seferinin birinci dalgası, Almanya imparatoru Friedrich Barbarossa emrinde buradan geçerek Akdeniz kıyılarına indi.

Sivas ve Kayseri'de saltanatlarından mahrum edilen Danişmendoğulları, Selçuklu Devleti tarafından bu bölgeye yerleştirildiler. Danişmendoğulları her sene Bizans'a karşı savaş açarak sınırları genişletmek ve Süleyman Şah zamânında olduğu gibi Ege Denizine diğer beylikler de Marmara ve Karadeniz'e yeniden ulaşmak için çalışıyorlardı.

On üçüncü asrın ikinci yarısında Anadolu, Moğolların ve onların yerini alan İranlı Moğolların (İlhanlıların) istilâsına uğradı. On üçüncü asır sonlarında İlhanlılar Türkleştiler ve Müslüman oldular. 1308'deSelçuk Hânedanı sona erince, Anadolu Türk Beylikleri, ilhanlıları "Büyük Hâkan" olarak tanıdılar. İlhanlılar yıkılmadan önce Anadolu Beylikleri bağımsız oldu. Danişmendoğullarının bir kolu olan Karasioğulları Marmara ve Çanakkale Boğazlarına ulaşmak için Gediz Vâdisini terk edince, 13. asır sonlarında Germiyanoğulları bu bölgede uçbeyi oldular. Germiyanoğulları eski büyüklüğünü kaybedince, Anadolu'da Türk Beyliğinin kurulması için Osmanlı Devletine Birinci Sultan Murâd Hüdâvendigâr Han zamânında 1380'de tâbi oldular. 1391'de Yıldırım Sultan Bâyezîd Han, Germiyan Beyliğine son vererek, Uşak çevresi Osmanlı Devletine katıldı.

Tîmûr Han ile yapılan 1402 Ankara Savaşından sonra, beylikler tekrar bağımsız oldular. Germiyan Beyliği de Karamanoğullarına bağlı olarak beyliği devam etti. İkinci Yâkup Beyin vasiyeti üzerine 1429'da Germiyan Beyliği ve Uşak, Osmanlı Devletine katıldı.

Osmanlı Devlet Teşkilâtında Uşak, merkezi Kütahya olan Anadolu beylerbeyliğinin (eyâletinin) 14 sancağından (vilâyetinden) biri olarak merkez sancağının bir kazâsı idi.

Tanzimattan sonra merkezi Bursa olan Hüdâvendigâr Eyâletinin (vilâyetinin) 5 sancağından biri olan Kütahya Sancağının kazâ merkeziydi. Birinci Dünyâ Savaşından sonra Yunan işgâline uğrayan Uşak, Yunanlılar tarafından yakılıp yıkıldı. İstiklâl Harbinin büyük çarpışmaları bu topraklarda yapıldı. 30 Ağustos 1922'de Dumlupınar Başkumandanlık Meydan Muhârebesinden sonra Yunan ordusu yine bu topraklarda büyük bozguna uğradı. Banaz ilçesi yakınlarıdaki Göyem köyü tepelerine sığınan Yunan orduları başkumandanı General Trikopis ile General Diyenis ve diğer komutanlar Çakmaklı Tepede Türk birliklerine teslim oldular. 1 Eylül 1922'de Uşak düşman işgâlinden kurtuldu.

Uşak, Cumhûriyet devrinde Kütahya'ya daha sonra Manisa'ya bağlı bir kaza merkeziyken, 15 Temmuz 1953'te il olmuştur.

Fizikî Yapı

Uşak il topraklarının % 57'si platolarla, % 37'si dağlarla ve % 6'ya yakın kısmı ovalarla kaplıdır. Dağlar daha çok doğu ve kuzeydoğuda, ovalar ise güneybatıda yer alır.

Dağlar: İlin en yüksek dağı Uşak-Kütahya sınırında bulunan Murad Dağı (2309 m)dır. Diğer önemli dağları Bulkaz Dağı (1990 m), Elmadağ (1805 m), Ahır Dağı (1915 m), Kocatepe (1898 m), Elinoğlu Tepesi (1967 m), Kemer Dağı (1197 m), Elmas Dağı ve Burgaz Dağlarıdır.

Platolar: Yayla ve platolar geniş bir alanı kaplar. En geniş yayla ve platolar, Murad Dağının eteklerinde yer alır. Dağlar arasında kalan düzlüklerde tarım yapılır. Platoların çoğu ise otlak olarak kullanılır.

Ovalar: İlin başlıca ovaları Banaz ve Uşak Ovasıdır. Banaz Ovası: Banaz Çayı Vâdisinin genişleyerek meydana getirdiği bir ovadır. Banaz Çayı Vâdisi, kuzey-güney istikâmetinde uzanır. Çok yerde dar ve dik yamaçlıdır. Genişlediği yerde Banaz Ovası meydana gelir. 6500 hektarlık bu alanda daha çok şekerpancarı yetişir.

Uşak Ovası: Banaz Çayının genişlemesiyle meydana gelir. Uşak şehrinin kenarından başlar ve 5500 hektardır. Bu ovada tahıl, baklagiller ve sanâyi bitkileri yetiştirilir.

Akarsular: Uşak ilinin en önemli iki akarsuyu, Banaz Çayı ile Gediz Irmağıdır. Banaz Çayı: Uzunluğu 165 km'dir. Murad Dağından çıkar ve kuzey-güney istikâmetinde akar. İl topraklarını aşıp, Büyük Menderes Nehrine katılır. Gediz Irmağı: Murad ve Eğrigöz Dağlarından çıkarak ilin kuzeybatısından geçerek, Manisa il topraklarına girer. Ayrıca, Karabol Çayı ve Yaver Deresi gibi küçük akarsular da vardır.

Göller: Uşak ilinde göl yoktur.

İklim ve Bitki Örtüsü

İklim: Uşak ilinin iklimi Ege ve İç Anadolu bölgeleri arasında bir geçiş özelliği gösterir. Daha çok kara iklimi hüküm sürer. Yazları sıcak, kışları uzun ve sert geçer. Senelik yağış miktarı 430 mm ile 700 mm

arasındadır. Sıcaklık -24°C ile +39,8°C arasında seyreder. 0°C altında geçen gün sayısı 70'dir. Yağışların çoğu kışın yağar. Yazın yağış oldukça azdır.

Bitki Örtüsü: İl topraklarının % 38'i orman ve fundalıklarla, % 35'i ekili-dikili alanlarla ve % 24'ü çayır ve mer'alarla kaplıdır.

Ekonomi

Uşak ilinin ekonomisi tarıma ve tarıma dayalı sanâyi ile, deri, iplik, battaniye ve seramik îmâlâtına dayanır.

Tarım: Uşak ilinde bitki tarımı yalnız Banaz ve Uşak Ovasında yapılır. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı, arpa, nohut, fasulye, burçak, fiğ, tütün ve haşhaştır. Tarım alanına göre meyve ve sebze üretimi önemlidir. Üç bin hektarlık alanda sebze ve 5000 hektarlık alanda bağcılık yapılır. Ormanlardaki ahlat ağaçlarının aşılanmasıyla armut, yabâni fıstıkların aşılanmasıylaantepfıstığı elde edilir.

Hayvancılık: Tarımdan sonra en önemli gelir kaynağı hayvancılıktır. İlde mer'a hayvancılığı yapılır. Koyun, sığır ve kıl keçisi beslenir.

Ormancılık: İlin yüzölçümüne göre ormanları zengin sayılır. İl topraklarının % 38'i orman ve fundalıktır. Murad Dağları ormanlarla kaplıdır. Diğer dağlarda da, orman vardır. Ormanlarda meşe, palamut meşesi, karaçam, kızıl çam, dişbudak, karaağaç, ahlat, çınar ve ardıç ağaçları bulunur. Ormanaltı bitki örtüsü; böğürtlen, eğrelti, karaçalı, kekik türü bitkilerdir.

Korularda ise çam türleri, meşe ve kavak ağaçları çoğunluktadır. 27 köy orman içinde ve 103 köy orman kenarındadır. Ormanlardan senede 30.000 m^3 sanâyi odunu ile 150.000 ster yakacak odunu ve 100 ton reçine elde edilir.

Mâdenleri: Mâden bakımından fakir sayılır. Başlıca mâdeni linyittir.

Sanâyi: Uşak ilinde sanâyi son senelerde hızla gelişmektedir. Faal nüfûsun % 14'e yakını imâlat sanâyiinde çalışmaktadır. 10 ve daha fazla işçi çalıştıran sanâyi iş yeri sayısı 180, 2 ilâ 9 kişi arasında işçi çalıştıran iş yeri sayısı 1500'e yaklaşmaktadır.

Başlıca fabrikalar: Uşak Şeker Fabrikası (1926), Uşak Yem Fabrikası, Uşak Mermer Sanâyi ve Madencilik A.Ş., Besiciler GıdâSanâyii ve Ticâret A.Ş., Uşak Elektro Porselen A.Ş., Hitit Seramik Fabrikası, Radyatör îmâl eden Nip-El A.Ş., Emâye Gıdâ Tarım Ürünleri A.Ş., Makina Sanâyi Ticâret A.Ş., alüminyum sülfat üreten KimyâSanâyii Ticâret A.Ş., Dülgeroğlu Pelüş Battaniye Fabrikası başta olmak üzere çok sayıda battaniye fabrikası, un fabrikaları, çimento fabrikası ve 5 tuğla ve kiremit fabrikası, Yeni Tabakhâne'de ve Çanlı Tabakhâne sitelerinde birçok deri fabrikaları.

Ulaşım: Karayolu: İzmir-Uşak-Afyon, Ankara E-23 devlet karayolu en önemli karayolu hattıdır. Bu yol Uşak ilini ikiye böler. Ayrıca Kütahya-Uşak-Denizli karayolu da önemli bir yoldur.

Bütün ilçelere asfalt veya stabilize yollar vardır. Köy yolları yeterlidir. İl dâhilinde 172 km devlet yolu ve 230 km il yolları vardır.

Demiryolu: Uşak, İzmir-Afyonkarahisar demiryolu üzerinde yer alır. Eşme-Ulubey-Uşak-Banaz istasyonlarıyla il, Türkiye'nin muhtelif bölgelerine demiryolu ile bağlanır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfus: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 290.283 olup, 146.809'u ilçe merkezinde, 143.474'ü köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 5341 km^2 ve nüfus yoğunluğu 54 civârındadır.

Örf ve âdetleri: Târih boyunca çeşitli medeniyetler ve milletler bu bölgeden gelip geçmiştir. 1071'den beri her bakımdan Türk olan bu bölgede Türk-İslâm kültürü örf ve âdetleri tam olarak yerleşmiştir.

Mahallî kıyâfet: Kadınlar altınlarla süslü başlıklar, uzun etekli gömlekler, "girikli" denilen yırtmaçlı entariler, ayaklara yün çorap ve "lâçin" denilen ayakkabı giyerler. Erkeklerin giyimleriyse başlık, desenli poşular, işlemeli mintan, çepken, kara şalvar veya pantolondur. Ayaklara çizgili yün çorap ve kundura giyilir.

Mahallî halk oyunları: Uşak halk oyunları ve halk mûsikisi bakımından çok zengindir. Melodiler hareketlidir. Müzik ve halk oyunları İzmir bölgesine dâhildir. Başlıca oyunları: İslâmoğlu Zeybeği, Sallama Oyunu, Uşak Sürmelisi, Köroğlu, Gediz, Konyalı, Tek Zeybek, Çift Zeybek, Genç Ali Zeybeği ve Soğukkuyu Zeybeğidir.

Mahallî yemekler: Gediz güveci, pelvaze, erkeç, çepleme, çömlek eti, alacatane ve döndürmedir.

El sanatları: Uşak, halı sanâtının Anadolu'da ilk merkezdi. Halıcılık Anadolu'ya Oğuz Türkleri ile Orta Asya'dan gelmiştir. Uşak halısı, dünyâca meşhurdu. Halı "kalı"dan gelir. Gelin çeyizlerinin içinde en kalıcı eşyâ olduğu için bu isim takılmıştır. Her evde halı dokunurdu. Uşak için halıcılık, ocakta bulgur tenceresi ve tandırda yufka ekmeği gibi tabiî bir işti. Halının çözgüsüne, atkısına eli varmayan Uşaklı yok gibiydi. Uşak halılarının ilk örneklerindeki geometrik süsler (Orta Asya modelleri) ile Kızılderililerin dokumalarındaki geometrik süsler aynıdır. Günümüzde halı dokumacılığı eski önemini kaybetmiş olup, makina halıcılığı gelişmektedir.

Eğitim: Okuma çağındaki çocukların % 95'i okula gitmesine rağmen, okur-yazar nispeti % 75 tir. Okulsuz köy yoktur. İl dâhilinde 15 okul öncesi eğitim, 340 ilkokul, 42 ortaokul, 6 meslekî ve teknik ortaokul, 7 lise, 11 meslekî ve teknik lise vardır. İlde ayrıca Ege Üniversitesine bağlı Uşak Meslek Yüksekokulu da öğretim vermektedir.

İlçeleri

Uşak ili merkez (Uşak), Banaz, Eşme, Karahallı, Sivaslı veUlubey ilçelerinden meydana gelmiştir.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 145.146 olup, 105.270'i ilçe merkezinde, 39.876'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 59, Güre bucağına bağlı 26 köyü vardır. Yüzölçümü 1333 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 10'dur.

İlçe toprakları genelde engebeli olup, kuzeybatı kesimi Gediz, güneyi ise Büyük Menderes havzalarına girer. Toprakları yer yer orman ve makilerle kaplı sırtlar ve sırtlar arasında düzlüklerle kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, haşhaş, şekerpancarı, tütün, fasulye ve nohuttur. Bâzı bölgelerinde hayvancılık önemli geçim kaynaklarındandır. İlçenin en önemli sanâyi kuruluşu Uşak Şeker Fabrikasıdır.

İlçe merkezi Ankara-İzmir karayolu üzerindedir. İstiklâl Harbi sırasında Yunan işgal kuvvetleri Uşak'ın dörtte üçünü yakıp yıkmıştır. Cumhûriyetin îlânından sonra yeniden kurularak, günümüzdeki Modern hâline getirildi. İzmir, Afyon demiryolu 1886'da işletmeye açılmıştır. Uşak, 1953'e kadar Kütahya'ya bağlı bir ilçe merkeziyken, bu târihten îtibâren il merkezi oldu. Uşak Belediyesi 1867'de kurulmuştur.

Banaz: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 44.619 olup, 14.287'si ilçe merkezinde, 30.332'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 47 köyü vardır. Yüzölçümü 1063 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 42'dir.

İlçe toprakları genelde dağlıktır. Bir bölümü ise Banaz Çayının vâdisiyle parçalanmış plato özelliğindedir. İlin en yüksek dağı olan Murad Dağı (2309 m) ilçenin kuzeyinde, Sandıklı Dağları ise güneyinde yer alır. Çam ormanlarıyla kaplı Murad Dağının eteklerinde geniş yaylalar vardır. Murad Dağından doğan Banaz Çayı ilçenin ve Uşak'ın en önemli akarsuyudur. BanazÇayı Vâdisinin genişlediği yerde, çok verimli Banaz Ovası bulunur.

Topraklarının büyük kısmı dağlık olmasına rağmen, ekonomisi tarıma dayalıdır ve ilin tarım üretimi yönünden en zengin ilçesidir. Başlıca tarım ürünleri, buğday, arpa, yulaf baklagiller, şekerpancarı, haşhaş ve elmadır. İlçede hayancılık da gelişmiştir. Sığır ve kıl keçisi beslenir. Kilimcilik ilçenin en önemli el sanatıdır. İlçede mısır unu ve nişastası, glikoz ve yem üreten bir fabrika ile iki adet tuğla ve kiremit fabrikası vardır. Evrendede bölgesinde cıva çıkarılmaktadır. Çıkarılan cıva ihraç edilir. Ovacık köyü çevresinde zengin mermer yatakları vardır.

İlçe merkezi İzmir-Afyon kara ve demiryolu üzerinde kurulmuştur. 1953'te Uşak'ın il yapılması üzerine Banaz ilçe merkezi oldu. Aynı senede belediyesi kuruldu. İl merkezine 32 km mesâfededir.

Eşme: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 39.902 olup, 10.547'si ilçe merkezinde, 29.355'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 61 köyü vardır. Yüzölçümü 1338 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 29'dur.

İlçe toprakları ortalama yüksekliği 1000-1200 m olan platolardan meydana gelmiştir. İlçenin kuzey kesiminden akan Gediz Nehrinin açtığı vâdi tarıma elverişli topraklarla kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, üzüm, elma, armut, nohut ve susamdır. Hayvancılık ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. En çok sığır ve kıl keçisi beslenir. El tezgahlarında dokunan ve tabiî boyalarla boyanan kilimleri meşhurdur. Kilimcilik eski önemini kaybetmiştir. Fakılı köyünde uranyum yatakları vardır.

İlçe merkezi, Manisa-Uşak demiryolu kıyısında kurulmuştur. Manisa'ya bağlı bir ilçeyken 1953'te il olan Uşak'a bağlandı. İl merkezine 62 km uzaklıktadır.

Karahallı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 18.609 olup, 5839'u ilçe merkezinde, 12.770'i köylerde

yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 15 köyü vardır. Yüzölçümü 323 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 57'dir.

İlçe toprakları İç Batı Anadolu Eşiği adıyla bilinen plato bölgesinin güneyinde yer alır. Bulkaz Dağının uzantıları ilçe topraklarının doğu sınırlarını çizer. Bu dağın eteklerindeki yaylalar hayvan besiciliği yönünden önem taşır. İlçenin en önemli akarsuyu Banaz Çayıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Bağcılık çok yaygındır. Bol miktarda kuru üzüm elde edilir. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve nohuttur. Hayvancılık da ilçe ekonomisinde önemli rol oynar. En çok koyun beslenir. İlçede elektrikli makinalarda dokunan pamuklu dokumalar meşhurdur.

İlçe merkezi küçük bir kasaba görünümündedir. İl merkezine 60 km mesâfededir. Karahallı belediyesi 1907'de kurulmuştur.

Sivaslı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 22.804 olup, 5726'sı ilçe merkezinde, 17.078'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 21 köyü vardır. Yüzölçümü 486 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 47'dir.

İlçe toprakları orta yükseklikte düzlüklerden meydana gelir. Doğusunda Bulkaz Dağının uzantıları yer alır. Topraklardan doğan suları Banaz Çayı toplar.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri arpa, buğday, şekerpancarı, baklagiller ve susamdır. Ayrıca üzüm armut, elma ve diğer meyve ve sebzeler de bol miktarda yetiştirilir. Hayvancılık ekonomide önemli yer tutar. Daha çok küçükbaş hayvanlar beslenir. Kilimcilik ilçe halkının önemli geçim kaynaklarındandır.

İlçe merkezi Karagün Deresi Vâdisinin yukarı bölümünde kurulmuştur. Uşak-Denizli yolu ilçe merkezinden geçer. İl merkezine 32 km mesâfededir. İlçe fazla gelişmemiştir. Sivaslı belediyesi 1948'de kurulmuştur.

Ulubey: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 19.203 olup 5140'ı ilçe merkezinde, 14.063'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 27 köyü vardır. Yüzölçümü 798 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 24'tür.

İlçe toprakları genelde düzdür. Önemli bir yüksekliği olmayan topraklardan doğan sular. Banaz Çayı ile Aksaz Çayına katılır. Menderes Irmağı üzerine kurulmuş olan Adıgüzel Baraj Gölünün kuzey bölümü ilçe sınırları içinde kalır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, nohut, yulaf ve üzümdür. Ayrıca az miktarda armut, elma, fasulye ve susam yetiştirilir. Hayvancılık ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. Genelde küçükbaş hayvan besiciliği yapılır. İlçe topraklarında zımpara taşı yatakları vardır.

İlçe merkezi Kazancı Deresinin Banaz Çayına karıştığı yerde kurulmuştur. Uşak-Eşme karayolu ilçe merkezinden, İzmir-Afyon demiryolu ise kuzeyinden geçer. İl merkezine 30 km mesâfededir. Gelişmemiş ve küçük bir yerleşim merkezi olan Ulubey belediyesi 1898'de kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Uşak ili tabiî güzellikleri, târihî eserleri, zengin ulaşım imkânları ve yeterli şifâlı su kaynakları ile meşhur bir ilimizdir. Turizm bakımından her imkâna sahiptir. Başlıca tarihî eserleri şunlardır:

Ulu Câmi: Çarşı içinde sağlam yapısı, ilginç özellikleriyle dikkati çeken câminin yapım târihi kesin belli değildir. Taçkapının üzerindeki kitâbe Germiyanoğlu Süleymânşahın oğlu Yâkup Beyin 1419'da yaptırdığı bir çeşmenindir. Câminin de bu târihlerde yapıldığı tahmin edilmektedir. Gördüğü târmirler yüzünden bâzı bölümleri orijinalliğini kaybetmiştir.

Burmalı Câmii: Yapım târihi kesin belli değildir. Mîmârî tarzından 16. asırda yapıldığı tahmin edilmektedir. Çeşitli zamanlarda târmir görmüştür. Girişin sağındaki minâre silindirik gövdelidir. Gövdede tuğlalar çeşitli biçimlerde dizilerek desenler meydana getirmiştir.

Çakaloz Câmii: Kurtuluş mahallesindedir. Kitâbesi olmadığından yapım târihi bilinmemektedir. Minâresi ve taç kapısının üzerindeki Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın tuğrasından 19. asırda yapıldığı tahmin edilmektedir. Batı tesiriyle değişen Osmanlı mîmârîsinin bütün özellikleri câmide görülür.

Şeyh Hacı Kemer Türbesi: Cumâ Mahallesindedir. Türbede Germiyan Beyi Süleyman Şahın dâmâdı Şeyh Hacı Kemal Efendiyle hanımı medfundur. Kemal Efendi, Nakşibendi tarîkatı şeyhi ve uç beyiydi.

Çatalköprü: Uşak'a 45 km uzaklıktaYenişehir köyü yakınlarında Gediz Irmağı üzerinde kurulan köprü, Selçuklular zamânında yapılmıştır. Uzunluğu 145 m olup, üç kemerlidir.

Çanlı Köprü: Dokuzsele Çayı üzerindedir. Kitâbesinden 1256'da Emir Sipahsalar Şucâeddîn Kızıl'ın yaptırdığı anlaşılmaktadır. Genişliği 3, uzunluğu 8 metredir.

Beylerhan Köprüsü: Gediz Irmağı üzerinde Beylerhan köyü yakınındadır. Kitâbesi olmadığından yapım târihi kesin olarak belli değildir. Osmanlıların ilk devirlerinde yapılmıştır. Köprübaşı, Sarıkız ve

Güre Köprüsü adlarıyla da bilinir. 1894'te tâmir gören köprü 50 m uzunluğunda 3,5 m genişliğindedir. Üç büyük, üç küçük olmak üzere altı gözden meydana gelir.

Halıpazarı Köprüsü: Uşak'ın içinde Dokuzsele Deresi üzerindedir. Osmanlılar zamanında yapılmıştır. Uzunluğu 2, genişliği 5, yüksekliği 3,5 metredir.

Zafer Anıtı: İl merkezine 15 km mesâfedeki Göğem köyündedir. Kurtuluş Savaşında Yunan orduları Başkomutanı General Trikopis'in teslim alındığı tepe üzerine dikilmiştir. Trikopis ve karargâhını Süvâri Bölük Komutanı Sivaslı YüzbaşıAhmed Bey, 2 Eylül 1922 gecesi saat 22.30'da teslim almış ve Kafkas Fırkası Komutanı Albay Dadaylı Hâlit Beye teslim etmiştir.

Eski Eserler:

Selçikler Şehri Kalıntıları: Sivaslı ilçesinin Selçikler köyünde yapılan kazılarda eski târihi "Sebaeste" şehrine âit kalıntılar bulunmuştur. Bulunan eserler Hitit ve Roma devrine âittir. Trainopolis (Flaviopolis): Banaz'ın Ahlat köyündedir. Romalılardan kalma bir şehir kalıntısıdır. Bizans İmparatoru Traianugs şehri yeniden yaptırmıştı. Leşker (Leşler) Kayası: Uşak Bozkuş köyündedir. Frikyalılardan kalma kaya mezarlarıdır. Ulubey: Çarpıcı köyü yakınlarındaRomalılardan kalma anfiller ve toprak içinde âile mezarları bulunmuştur. Sülümenli: Romalılardan kalma iki heykel, saray, kale ve tiyatro kalıntılarıdır. Katakekomene Sitesi: Bugünkü Eşme buraya kurulmuştur.

Mesire Yerleri: Uşak, Mesire yerleri ve tabiî güzellikler bakımından çok zengin bir ilimizdir. bâzı mesire yerleri şunlardır:

Çevreköy Akse Çamlığı: İl merkezine 3 km mesafede orman içi dinlenme yeridir. Bölge kızılçam, söğüt, kavak ağaçlarıyla kaplıdır. İçinden bir akarsu geçer. Manzarası çok güzeldir.

Evrendi: Sivaslı ilçesine 1 km mesâfede Bulkaz Dağı eteklerinde orman içi dinlenme yeridir. Suyu ve çam ağaçları boldur.

Evrendede: Banaz ilçesine 4 km mesâfede orman içi dinlenme yeridir. Karaçam ve kızılçam ağaçları ile kaplıdır. İlin en güzel mesire yerlerindendir.

Çokrağan: Murad Dağı güneyinde orman içi dinlenme yeridir. Gediz Nehrinin kaynağı olan Çokrağan Suyu bu çamlıktan doğar.

Göğem Köyü Çamlığı: İl merkezine 15 km mesâfede Göğem köyündedir. Çamlığın içinde dinlenme evleri vardır. Bu evlerin bakımı ve geliri köy halkına âittir.

İçme ve Kaplıcaları: Uşak şifâlı sular bakımından zengindir. Bu kaynaklardan Hamamboğazı şifâlı suyu ile Aksaz Hamamı en önemlileridir.

Hamamboğazı Ilıca ve İçmesi: Banaz ilçesine 7 km mesâfededir. Dört kaynak hâlinde çıkar. Bunlar Ekşi Suyu, Sarıkız Ilıcası, Gazos Suyu ve Karakazan Suyudur. Ekşi Suyu ile Gazos Suyu 18°C sıcaklıkta olup, sâdece içilmektedir. Diğer iki kaynak ise 37°C sıcaklıkta olup, birer havuzlu hamamları vardır. Konaklama tesisleri yetersiz olan ılıcanın suyu içmeyle, karaciğer, safra yolları ve idrar yolu hastalıklarına banyo olarak ise, romatizma, nefrit, nevralji ve kadın hastalıklarına iyi gelmektedir.

Aksaz Kaplıcası: Ulubey ilçesine 25 km mesâfede Aksaz Çayı kenarındadır. Büyük bir granit kayasının dibinde 5 ayrı noktadan kaynamaktadır. Suyu 39°C sıcaklıktadır. Konaklama tesisleri olmayıp, çadırlarda kalınır. Kaplıca suyu içmeyle karaciğer ve safra yolu hastalıklarına, banyo olarak ise, romatizma nevralji, nefrit, kırık ve çıkıklarla kadın hastalıklarına iyi gelmektedir.

UŞŞÂKİYYE;

Hasan Hüsâmeddîn Uşşakî Efendinin ve talebelerinin tasavvufta tâkip ettiği yol, tarikat. Halvetiyye yolunun kollarındandır. Hasan Hüsâmeddîn Efendi Uşak'ta yerleştiği için, onun ismine nispetle Uşşâkiyye adı verilmiştir.

Uşşâkiyye yolunun kurucusu olan Hasan Hüsâmeddîn Efendi 1475 (H.880) senesinde Buhârâ'da doğdu. İlk tahsilini memleketinde tamamladı. Babasının vefâtından sonra ticâretle uğraşmaya başladı. Gördüğü bir rüyâ üzerine tasavvufa yöneldi. Rüyâda talebe olması istenen velî zâtı bulmak üzere Buhârâ'dan ayrıldı. Anadolu tarafına gelip, Erzincan'da Seyyid Ahmed Semerkandî hazretlerine talebe oldu.Tasavvuf yolunda ilerleyip evliyâlığın yüksek derecesine ulaştı. Hocası ona Kübreviyye ve Nûrbahşiyye yollarından hilâfet verdi. Seyyid Ahmed Semerkandî'nin emri üzerine Uşak'a giderek oraya yerleşti ve insanlara İslâmiyetin emir ve yasaklarını anlattı. Onların dünyâ ve âhiret saâdetine kavuşmaları için gayret sarf etti. Sultan Üçüncü Murâd Han zamânındaİstanbul'a gelerek Halvetiyye yolu büyüklerinden Ümmi Sinân hazretleriyle görüşüp onun sohbetlerinde bulundu. Ümmi Sinân hazretleri ona Halvetiyye yolundan hilâfet verdi. Sultan Üçüncü Murâd Hanın emriyle Kasımpaşa'da

Hasan Hüsâmeddîn Uşşâkî için bir dergâh inşâ edildi. Bu dergâhta talebe yetiştirmekle ve insanlara nasihat etmekle meşgul olan Hasan Hüsâmeddîn Uşşâkî hazretleri Kübreviyye, Nûrbahşiyye ve Halvetiyye yollarının usullerini birleştirerek Uşşâkiyye yolunu kurdu. Çok talebe yetiştirdi. Hilâfet verdiği talebeleriniAnadolu'nun çeşitli yerlerine, halka İslâmiyetin emir ve yasaklarını anlatmak üzere gönderdi.

Uzun müddet İstanbul'da kaldıktan sonra pâdişâhtan izin alarak hac vazîfesini yerine getirmek üzere Mekke-i mükerremeye gitti. Hac dönüşü 1594 (H.1003) senesinde vefât etti. Cenâze namazı Konya'da kılındı. Vasiyeti üzerine İstanbul'a getirilerek dergâhının bahçesinde defn edildi.

Hasan Hüsâmeddîn Uşşâkî hazretlerinin vefâtından sonra da Uşşâkiyye yolu devâm etti. Bu yoldan Cemâliyye adıyla başka bir kol da meydana geldi. Kasımpaşa'daki Uşşâkiyye dergâhı uzun müddet büyük hizmetlere vesile oldu. Ancak bir zelzele (deprem) neticesinde dergâh ve türbe çökerek harap oldu. Kabir sokak zemininden çok aşağı kaydı. Zamânın Osmanlı pâdişâhı Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın emriyle dergâh ve türbe yeniden yaptırılarak bugünkü hâline getirildi.

UYDU;

Alm. *Trabant, Satellit (m),* **Fr.** *Satellite (m),* **İng.** *Satellite.* Güneş sistemindeki gezegenlerin etrâfında gezegenden ayrılmadan dönen gök cismi. Uyduya peyk ismi de verilmektedir. Başlıca iki çeşit uydu veya peyk vardır. Bunlardan birincisi tabiî uydudur. Bunun en güzel örneği dünyânın uydusu olan ay'dır. İkincisi ise sun'î uydudur.

Tabiî uydu: Gezegenler içinde en çok uydusu olan Jupiter'dir. Tam 12 uydusu vardır. Hiç uydusu olmayan gezegenler ise Venüs, Plüton ve Merkür'dür. Jupiter'in 12 uydusunun en büyüklerinden dördünün 1610 yılında ilk yapılan teleskopları kullanarak Galile'nin keşfettiği bilinmektedir.

Çok değişik büyüklükte uydular mevcuttur. Meselâ Merih'in uydusu Deimos'un çapı 56.000 km'dir. Yer kürenin çapının 12.000 km olduğu hatırlanırsa, büyüklüğü hayâl edilebilir. Hacmiyse 125 defâ büyük demektir. 8 km çapında uydusu olan gezegenler de mevcuttur. Ayın çapı ise dünyâdan takriben dört defâ daha küçüktür. Önemli ölçüde atmosferi bulunan tek uydu Titan'dır. Başka büyük uydularda da çok ince atmosfer tabakası bulunabilir.

Sun'î uydu (Peykler): Bu uydular, insanlar tarafından imâl edilerek, dünyâ etrâfında çeşitli gâyelerle yörüngeye oturtulan mekanik sistemlerdir. Dünyânın etrâfına sun'î bir uydu yerleştirilebileceği fikri ilk defâ Amerikalı yazar Edward E. Hale'in **The Brick Moon** adlı hikâyesinde insanların açık tesislerdeki haberleşme ve meteorolojik bilgi ihtiyacına destek bir uydu kullanımını konu almasıyla oldu.

1920 ve 1930'larda uyduların gerçekleştirilmesinin getirebileceği diğer faydalar birçok yazar tarafından yazılan kurgu-bilim yazılarında işlendi. İkinci Dünyâ Savaşında büyük roketlerin kullanılmaya başlanmasından sonra sun'î uydular ve bunların gerçekleştirilmesi üzerine ciddî çalışmalar yapılmaya başlandı. Ekim 1957'de Rusların, ilk uydu olan Sputnik-1'i yörüngeye oturtmasıyla uzay çağı da başlamış sayılabilir.

Sputnik-1'in ve hemen arkasından bir ay sonra içinde bir köpekle berâber Sputnik-2'nin yörüngeye yerleştirilmesi bütün dünyâda ve bilhassa uydu projelerine 1955'te başlamış olan ABD'de sürprizle karşılandı. ABD, 1958 Ocak ayında Exploner 1 ve Mart ayında Vanguard 1 uydularını fırlatarak yarışa katıldı. O zamandan beri dünyâ etrafına irili ufaklı, basit veya karışık yapıda vazifeleri kısa veya uzun süren yüzlerce uydu fırlatılıp yörüngeye yerleştirildi.

ABD, Rusya, İngiltere, Fransa, Kanada çeşitli gâyelerle uydular geliştirdiler. Çin, Batı Almanya, İtalya, Japonya, Avustralya ve Hindistan da kendi veya diğer ülkelerin roketleriyle uzaya uydu fırlatan diğer ülkelerdir.

Peyklerin kullanılış yerleri: Atmosferin menfî tesirleri yerden yapılan gözlemelerde uzayın görüntüsünü bozduğundan veya engellediğinden, ancak uydular sâyesinde insanlar uzayı sıhhatli bir şekilde tâkip edebilmek imkânına kavuştular. Jeofizik (yer fiziği) alanında da yer yüzündeki değişmeleri uzun süreli gözlemlerle tespit edebilme imkânı verdiklerinden iyi bir şekilde kullanılmaktadırlar.

Başlıca kullanma alanları şunlardır:

1. Atmosfer ve stratosfer (yukarı atmosfer)in karakteristiklerinin gözlenmesi ve araştırılması.

2. Dünyâ etrâfındaki enerji partikülleri, planetler arası boşluktaki ortam, elektromanyetik radyasyon, yerçekimi ve manyetik alanlar; atmosfer gibi fizikî olayları ve bunların birbirlerine etkilerinin incelenmesi. Yıldızlar, planetler, güneş sistemleri, galaksiler, kuyruklu yıldızlar ve benzeri birçok uzay cisimlerinin incelenmesi.

3. Uzay cisimlerinin incelenmesi.

4. Biolojik deneyler.

5. Haberleşme, eğitim, televizyon sinyâl iletimi, hava tahmini (meteoroloji), denizcilik, haritaların yenilenmesi, askerî gâyeler gibi ilmî olmayan sahalar. Apollo programında olduğu gibi uzay programlarını da destekleyen uydular vardır.

Peyklerin yörüngeye yerleştirilmesi: Uydular genellikle dünyânın belli noktalarındaki sâbit fırlatma tesislerinden fırlatılırlar. Bunlardan bâzıları ABD'de Cape Kenedy, Fla, Western Test Kenge, Vanderberg Askerî Hava Üssü, Rusya'da Baykonur, Kazakistan ve Plesetsk Mar Archangel, Avustralya'da Woomera'dır. Bu uzay limanlarında uyduları tâmir, montaj, kontrol ve roketlerle fırlatılması gibi bütün lojistik destek sağlanabilir. Bu üslerin belirli yerlerde seçilmesinin bir sebebi de bunların birçok yer kontrol istasyonu ile birlikte berâber çalışan sistemin bir parçası olmalarının mecburiyetidir. Bu üslerin kendi radar, optik tâkip ve diğer birçok gerekli tesise de sâhip olmaları, uydularının fırlatma ve yörüngeye oturma arasında tâkiplerinin sağlanması bakımından önemlidir.

Kontrol ve test: Fırlatmadan önce gâyet ayrıntılı kontrol ve testler gerçekleştirilip her şeyin tam olduğuna karar verilmelidir. Çünkü nakliye sırasında dış şartların etkisiyle veya füzeye montaj dolayısıyla bozulma ve uygunsuzluklar meydana gelebilir. Hem roket hem uydu ve bunların berâberce çalışan sistemleri kontrol edilmelidir. Bu kontrollar geri sayma ve fırlatmaya kadar devam eder. Montaj şartlarının kontrollarından başka bütün bu anlatılan testler fırlatma rampasında gerçekleştirilir.

Bu testlerden sonra bile diğer bâzı faktörler gözönüne alınmalıdır. Meselâ emniyet faktörü bunlardan biridir. Diğer bir önemli faktör roketin tespit edilen varış yörüngesine göre tespit edilen fırlatma koridorunda tâkip istasyonlarının denetimi altında fırlatılmasıdır. Rüzgâr hızı ve meteorolojik şartlar da fırlatmayı önemli ölçüde etkileyebilir. Roketin dünyânın dönme hızından faydalanabilmesi için doğuya doğru yollanmasının ve yörüngeye oturacağı düzleme en yakın olduğu noktaya gelindiğinde ateşleme yapılarak minimum yakıt sarfiyatıyla fırlatılmasının da önemi büyüktür. (Zamânın tespiti ve ateşlemenin zamânında yapılması). Bu zaman geçirildikçe yörüngeye oturabilmek için gerekli hız ve yakıt artacak, aracın imkânlarının aşılması hâlindeyse fırlatmanın daha ileri bir târihe bırakılması gerekecektir.

Yörüngenin tâyini: Uydunun yörüngeye oturtulabilmesi için uyduya (diğer bir ek kuvvet uygulaması gerekmeden) onu yörüngede tutabilecek bir hız verilmesi gerekmektedir. Yörünge yükseldikçe uydunun ömrü artar. Alçak yörüngeler atmosferle sürtünmeye sebep olacağından uydu hızını kaybedip geri düşebilir. Çok yüksek yörüngelerdeyse ay ve güneşin çekimleri gözönüne alınmalıdır. Bu gibi hâllerde uydunun yörüngesinin muhâfazası için kendi tepki sistemlerinin bulunması ve bunların kullanılması gereklidir.

Peyklerin ana yapısı: Uydunun ana yapısı, kullanma alanları, ömrü, mevcut âletleri, tahrik sistemi ve diğer yardımcı sistemler gözönüne alınarak tasarlanır. Yapısı gerekli mukâvemette ve en hafif (minimum) ağırlıkta olmalıdır. Dizaynın basit olması imâlât ve montaj mâliyetini düşürmek için gereklidir. Uydudan ayrılacak deney tesisatları için kullanılan patlayıcı vidalar kullanıldığında, nükleer tahrik istendiğinde ve diğer bâzı özel gâyeler sözkonusu olduğunda uydunun dizaynında özel problemler çıkabilir ve yapı karışabilir. Diğer dizayn problemleriyse titreşim, ses, manyetik alan etkileri, radyasyon, toz ve küçük meteorların etkilerinden korunma olarak sayılabilir.

Genel uydu şekilleri basit küre ve silindir veya daha karışık olmakla berâber uydunun ekseni etrâfında dönmesi sırasında stabil olması için simetrik şekillerde tercih edilir. Bağımsız üniteler, ek deney paketleri ve modülleri uydu dizaynını ekseriya değiştirirler. Bu yüzden poligon (çok kenarlı) kenarlarında âlet tespit kısımları olan silindirler en çok kullanılan şekillerdendir. Gözleme uyduları genellikle uzantılara sâhip bir yapıdadırlar. Uydulara tespit edilmiş güneş panoları sık rastlanılan bir özelliktir.

Güç temini: Güç temininde esas ana gücü sağlayan enerji kaynağının uydu sistemlerinin kullanabileceği şekle dönüştürülmesidir. Gerekli güç birkaç wattan yüzlerce wata kadar, yapılan işe ve ömre bağlı olarak, değişebilir. Güç kısa süreli işleyebilen bataryalar veya uzun süreli kullanılabilen güneş panoları ve radyoisotop (atom pilleri) cihazlar vâsıtasıyla temin edilebilir. Güneş enerjisi en genel güç kaynağıdır. Uzayda güneş enerjisinin sonsuz olması ve bol bulunması, direk olarak elektrik enerjisine çevrilmesi avantaj sağlar. Güneş enerji üniteleriyle birlikte kullanılan kimyevî batarya üniteleri uydunun dünyânın gölgesine girdiğinde enerji ihtiyacını karşılarlar. Güneş enerjisi aynı zamanda kimyevî bataryaların şarj edilmesinde de kullanılır. Güneş enerji tesisatlarının pahalı olması çok yer kaplaması ve güneş panolarının meteorlar ve radyasyon sebebiyle tahribata uğrayabilmeleri başlıca mahzurlarıdır.

Yakıt hücrelerindeki yakıt oksitlenerek güç elde edilmesini sağlar. Ağırlıklarına göre verdikleri enerjinin

düşük olması dolayısıyla ancak kısa süreli uydu sistemlerinde kullanılır.

Ayrıca turbo jeneratörler güneş veya nükleer enerjiden elde edilen ısı enerjisinin elektrik enerjisine çevrilmesinde kullanılırlar.

Haberleşme sistemleri: Uzaktan fizikî ölçme yapma tekniğine telemetre denir. Uydunun telemetre sistemine bilgi girişi uydunun sensorları ile sağlanır. Sonra bu bilgiler değerlendirilmek üzere yer istasyonlarına aktarılır. Bu haberleşme sistemi bütün uydularda mevcuttur. Uydunun gönderilen sinyâlleri kabul edebilmesi (alabilmesi) uydunun kontrol edilebilmesinde veya bir bozukluk varsa düzeltilebilmesinde gerekli olur.

Uzayda haberleşme gâyesiyle özel antenler, alıcılar, ileticiler ve güç sistemleri kullanılır. Bunlar genellikle yüksek emniyetli ve hafif yapıdadırlar. Haberleşilecek yer istasyonunun tâkip edilmesi için de tâkip ve cevaplayıcı radyo vericileri gibi özel âletler bulundururlar. Ayrıca kodlayıcılar ve çeviriciler gibi bilginin giriş-çıkışında sinyâlleri kullanılabilecek faydalanabilecek hâle getiren tertibatlar bulunur. Uydunun çalışması sırasında elde edilen bilgiler devamlı yayınlanmak yerine teyp ve hâfıza ünitelerinde geçici olarak depolanıp gerektiğinde yer istasyonlarına iletilir.

Uydunun haberleşme sistemleri diğer eş frekanslı radyo sinyâllerinden de etkilendiğinden karşılıklı haberleşme en aza indirilmelidir. Sistem manyetik tesirlerden de rahatsız olabileceğinden buna da karşı tedbir alınmalıdır. Antenlerin uydunun bakış açısını kapamayacak şekilde yerleştirilmesi ve bunların ısı değişimi, uydunun hızla dönmesi gibi olayların tesirleri, dikkate alınması gereken diğer problemlerdir.

İlmî gâyeli cihazlar: Uyduya yerleştirilen elektronik ve diğer cihazlar uzayda karşılaşılan büyüklüklerin tespiti, ölçülmesi, kayıt edilmesi uzaktan fizikî olarak ölçülmesi, işlenmesi ve analizi gâyesiyle kullanılırlar. Bunlar olmadan uyduların bize faydalı işler görmeleri imkânsızdır. Bu cihazların ana kısımları “sensor” denilen, sinyâlleri algılayan ve bunları kuvvetlendirerek diğer cihazlar tarafından öçülüp değerlendirilebilecek hâle getiren kısımlarıdır. Genellikle fizikî girişler elektrik sinyâllerine dönüştürülürler.

Uydunun cihazları hafif, güvenilir olmalı ve titreşim, sarsılma, manyetik tesirler, ısı değişimi gibi olumsuz faktörlerden etkilenmemelidir. Uydudaki cihazlar birbirleriyle uyum içinde çalışmalı, kolayca kontrol edilebilip düzeltilmeli ve uygun kapasitede olmalıdırlar. Bunlar aynı zamanda boşlukta basınçsız ortamda çalışabilecek şekilde yapılırlar.

Büyük uydularda birçok deneyin yapılması için husûsî sistemler de yer alabilir. Küçük uyduların kapasitesi daha dardır.

Uyduların çoğu yeryüzüne âit olayları incelemelerine rağmen bâzı uydular biyolojik olayları ve uzaydaki cisim ve olayları incelemek için kullanılırlar. Atmosfere gelen radyasyon miktarını, iyonosfer ve güneş fiziğini inceleyen âletlere sâhip uydular geliştirilmiştir: Uydularda kullanılan bâzı âletler kütle ölçüsü, elektrostatik analizci, radyometro iyonizasyon odası, mikrometteor dedektörü, kronograf, geiger sayacıdır.

Kontrol cihazları: Bunlar uydunun ana ve yardımcı sistemlerini, bulunulan ortamın, yörünge ve yüksekliğini kontrolü için kullanılırlar. İstenilen her an uydunun çalışması, sıcaklık, basınç, yakıt durumu, kontrol edilerek dünyâya bildirilebilir. Bu ölçmeler sâyesinde yer istasyonları güçlükleri ve problemleri tespit ederek bunların çâresi için gerekli adımların atılmasını sağlayabilirler.

Çevre kontrol cihazlarının rolü uyduyu uzay ortamının veya uydunun kendi sistemlerinin meydana getirebileceği zararlı tesirlerden korumaktır. Bu alandaki ana problemlerden biri de iç sıcaklığın belli limitleri aşmamasıdır. Esas üstünde durulacak husus yüksek sıcaklıklar olmasına rağmen bâzı cihazlar için alçak sıcaklıklar da problemlere sebep olur. Uydunun kendi etrafında dönmesi sağlanarak bir tarafının fazla ısınmaması sağlanabilir. Özel boyalar kullanılarak hassas bölgelere gelen ısının emilmesi veya yansıtılması sağlanabilir. Ayrıca termoelektrik esaslı soğutma sistemleri de bu gâye için kullanılabilir.

Manyetik ve radyasyon etkilerine karşı da gerekli koruma sağlanmalıdır. Radyasyon dış ortamdan gelebileceği gibi nükleer tahrik sistemleri kullanılması hâlinde iç kaynaklardan da radyasyona mâruz kalınabilir. Fırlatma sırasında meydana gelebilecek basınç ve mekanik gerilmelere karşı da gerekli tedbirler alınmıştır.

Uydunun yörüngesinin kontrolü için gidilen yörüngenin ve uydunun pozisyonunun bilinerek karşılaştırılabilmesi gerekir. Bunun için uydunun yüksekliği yere gönderilen sinyâller yardımıyla tespit edilebilir. Güneş ve yıldız tâkipleri ve ufuk gözleyicileri manyetik alan ölçüleri bu alanda yardımcı olan cihazlardır.

Uydu uzayda görevli olduğu fonksiyonları yerine getirebilecek veya verimli bir şekilde çalışabilecek şekilde yöneltilmelidir. Uyduyu belirli bir yörüngede tutabilmek veya gerekirse yeni bir yükseklikteki başka bir yörüngeye oturtabilmek için çeşitli reaksiyon cihazları kullanılır. Meselâ, uydunun dönmesini önlemek için yo-yo gibi uzayıp kısalabilen bir cihaz radyal olarak uzatılabilir veya uyduyu belli bir yükseklikte tutabilmek için ufuk takipçileri kullanılarak gerekli bilgi edinilebilir. Bâzı araçlarda elektrik motorları ile tahrik edilen atalet çarkları (Jiroskop) kullanılır. Manyetik kavramlar, çekim ayarlama cihazları aerodinamik yüzeyler veya solar basınç vanaları gibi diğer âletler açı ataletini değiştirmekte kullanılır. Yay ve vikoz akışkanlardan faydalanarak uydulardaki istenilmeyen atalet kuvvetlerinin sönümlenmesi sağlanır.

ABD uydu rasathâneleri gibi büyük uydularda yörünge ve yükseklik kontrolu için çeşitli cihazlar kullanılır. Meselâ, kırmızı ötesi (infrared) ufuk tarayıcıları, sernomekanizmalar, soğuk gaz jetleri, elektrik tahrikli volanlar bunlardan bâzılarıdır. Ufuk tarayıcıları aracın volan ve gaz jetlerine sapmaları bildirerek aracın alt tarafının dâimâ yer küresine doğru yönelmesini veya pozisyonunu ayarlamasını sağlar. Güneş tâkipcileri solar panoların güneşe göre pozisyonunun ayar ve kontrolu için kullanılırlar.

Roketle tahrik: Gittikçe daha fazla uydu limitli bir manevra kâbiliyeti sağlayan roket motorlarıyla donanmaktadır.

Bu çeşit uydular, yörünge değiştirebilirler, belirli bir yörüngede kalabilmek için manevra yapabilir, yeniden atmosfere girmekte ve düşme sırasında yere değmeden hemen önce ateşlenerek hızı frenlerler. Buna karşılık manevra roketleri ilmî gâyeli uydularda pek kullanılmazlar. Telekominikasyon (haberleşme) alanında kullanılan sâbit uydular yer küresinin belirli bir bölgesi üzerinde sâbit durarak haberleşme hizmetlerine destek olurlar. Bu çeşit uydular hidrojen-perdesit roketleri kullanarak beş yıl süreyle yerlerini dünyâya göre sâbit tutabilirler.

Bilgisayarlar: Bilgisayarlar uydularda gittikçe artan bir kullanma alanı bulmaktadır. Bunlar yörüngeyi kontrol edebilir, uydunun çalışması hakkında bilgileri depolayabilirler, uydunun topladığı ve ölçümlerini yaptığı, ilmî değerleri kayıt edip, depolayabilirler, zamana bağlı olayları kaydedebilir ve periyodik hâdiseleri tespit edebilirler.

Günümüzde ve gelecekte uydular: İnsansız uyduların sayısı günümüz ve gelecekte gittikçe artan bir hızla çoğalmaktadır. Bunun yanında bir kısım insanlı uydu sistemleri de gerçekleştirilmiştir. Daha değişik programların çalışmaları yapılmaktadır.

İnsansız programlar: Meteorolojik, haberleşme, denizcilik gibi hemen hemen standartlaşmış uydu tiplerinin yanısıra kısaca ERTS “Earth Resources Technology Satellite” denilen dünyânın tabiî kaynaklarını inceleyen uydular büyük faydalar sağlamaktadırlar. Bu uydular 1970’lerde gerçekleştirilerek ziraat, ormancılık, fizikî ve kültürel coğrafya, jeoloji, mâden yatakları, su ve okyanus bilimlerinde çok bilgi elde edilmesine yol açmışlardır.

Meselâ mâden ve petrol endüstrileri her yıl petrol, metal ve diğer mâden yataklarının aranmasında milyonlarca dolar (milyarlarca lira) harcamaktadırlar. ERTS uyduları fotoğraf, radar, radyo dalgaları ve diğer yollarla dünyâdaki tabiî kaynakların aranmasında kuvvetli bir destek olmaktadır. Bu cihazlarla yeryüzünün tabiî yapısına ve çeşitli özelliklerine bakarak petrol ve mâden araması bilhassa ulaşılamayan bölgeler için çok önemlidir.

Bu uydular vâsıtasıyla su kaynaklarının bulunduğu yerlerde su miktarlarını, sulama imkânlarının ve sel tehlikesinin önceden tespit edilmesi imkân dâhiline girer. Uzaydan çekilen fotoğraflar bilhassa biriken kar tabakalarının genişlik ve derinliğinin tespitiyle beklenen su miktarı ve buna bağlı olarak sulama ve elektrik üretim imkânı ve sel tehlikesi anlaşılabilir. Benzer şekilde ülkelerin tahıl üretim durumu ve kuraklık ve hastalıklardan meydana gelen felâketlerin tespit edilmesi de mümkündür.

Son yıllarda ise uyduların askerî gâyelerle kullanılması önem kazanmıştır. Bu uydular hem düşmanın askerî birlik, teçhizat ve silâhlarını çok hassas fotoğraflarla tespit etme imkânı verdikleri, hem de kullandıkları lazer silâhları vâsıtasıyla diğer uydu ve düşman füzelerinin havada imhâsını mümkün kıldıklarından, günümüz ve geleceğin savaşlarında çok önemli ve stratejik bir silâh hâline gelmişlerdir. Süper güçler nükleer bir savaş durumunda uydular vâsıtasıyla kurdukları erken uyarı sistemlerinden çok istifâde edeceklerdir.

Uyduların bir başka kullanma sahası da meteoroloji tahminleridir. Bugün uydular vâsıtasıyla çekilip gönderilen fotoğraflar yardımıyla günlük meteoroloji tahminleri gâyet hassas olarak yapılabilmektedir. Bu fotoğraflardan atmosferdeki hava hareketleri, alçak ve yüksek basınç alanları, rüzgâr ve bulutların durumu gâyet doğru olarak tespit edilebilmektedir. Bu sâyede günlük hava tahminleri yanında dünyânın çeşitli bölgelerinde meydana gelen kasırga ve tayfunların, diğer atmosfer olaylarının çıkış yerleri ve sebepleri hakkında da bilgi edinilebilmektedir. Dünyânın ve bilhassa ulaşılması zor

kesimlerin iklimi hakkında çok değerli bilgilere sâhip olunabilmektedir.

Gelecekte uyduların sebep olacakları en önemli gelişmelerden biri de dünyâdaki bütün haberleşme ve yayın sistemlerinin odak noktasını teşkil etmeleri olacaktır. Şimdiden yapılan çalışmalarda televizyon, radyo gibi yayın ve telefon, teleks, telgraf gibi haberleşme tamâmen uydular vâsıtasıyla gerçekleştirilebilmektedir. Bilhassa sâbit uyduların ve yoğunlaştırılmış yayın demeti teknolojisinin geliştirilmesiyle kendi izafî hızı dünyânın dönme hızıyla aynı olduğundan belirli bir bölge üzerinde kalabilen uydularla herhangi bir ana toplayıcı anten olmadan o bölgeye yayın imkânının gerçekleştirilmesiyle bu konuda çok önemli bir mesâfe alınmıştır. Bu sâyede dünyâdaki bütün radyo ve televizyon istasyonlarının sâdece basit yapılı bir anten tertibâtıyla tâkip edilmesi mümkün hâle gelmiştir.

Bugün dünyânın en ulaşılmaz bölgeleriyle bile hiçbir tel bağlantısı olmadan haberleşme imkânı vardır. Bu çalışmaların geliştirilmesi sonucu gelecekte yeryüzünde kurulu bütün tel ve haberleşme ağı sistemlerinin yerini uydu sistemleri vâsıtasıyla haberleşmeye bırakacağına muhakkak nazarıyla bakılmaktadır.

UYGURLAR;

Alm. *Uigure (m), Uigurin (f),* **Fr.** *Ouigours (m.pl.),* **İng.** *Uigurs.* Ötüken, Kansu ve Doğu Türkistan'da bir hâkanlık iki devlet kurmuş olan Türk boyu. Uygurların anayurtları Baykal Gölünün güneyindeki Orhun, Selenga ve Tala nehirlerinin bulunduğu bölgedir. Bilinen târihleri Büyük Hun İmparatorluğu ile başlar. Tabgaçlar (386-534) devrinden sonra beşinci yüzyılın ikinci yarısında beylik kurdular. Göktürklerin ilk zamanlarında Selenga Nehri etrâfında oturuyorlardı. Yedinci yüzyılın ilk çeyreğinde Sir-Tarduşların altı kabileden meydana gelen birliğine katıldılar. P'u-ku, Tongra, Bayırku ve Fu-lo-pu kabilileri de Uygurların etrâfında toplanarak, hep berâber Uygur adını benimsediler. Beyleri, Erkin ünvanını taşıyor ve elli bin muharip asker çıkarabiliyorlardı. Göktürklerin zayıflamasıyla, kuvvetlendiler. Erkin yerine İl-teber ünvanını kullanmaya başladılar. İl-teber T'u-mi-tu devrinde, Tola havâlisini alıp, güneyde Hoang-ho'ya kadar akınlar tertip ettiler. Uygurlar akınları neticesinde, 646'da Çin İmparatoru tarafından da tanındılar. İl-teber T'u-mi-tu, kendini kağan îlân etti. Uygurlar'ı Göktürkler tarzında teşkilâtlandırdı. T'u-mi-tu 648'de Çin'in entrikalarıyla öldürülünce, yerine oğlu P'o-jon geçti. P'o-jon, Çinlilerin on-okların başına kukla kağan yaptığı Ho-lu'yu mağlup ederek, 656'da Taşkent yakınlarına kadar ilerledi. Uygurlar, Göktürklü Kapağan Kağan (693-716) zamânında Göktürklere bağlandı.

Bilâhare Uygurlar, Göktürklerin iç mücâdelesinden faydalanarak toplandılar. Göktürk Devletini yıktılar. 745'te Ötüken Şehri merkez olmak üzere Uygur Hâkanlığını kurdular. Dokuz-Uygur Urugu'ndan birlik hâline geldiler. Uruglar Çince kaynaklarda şöyle geçer; Yaglakar (Yaglakır), Hu-tuko (Uturkar), Hu (Kürebir), Mo-ko-sik-i (Bagasıgır), A-vu-çö (Ebirceg), ko-sa (Hazar), Hu-vu-su (Khifuzu), Yo-vu-ku (Yagmurkar), Hi-ye-vu (Ayabire).

Bu uruglardan kurulu Uygur kabilesinin idâresi altındaki Dokuz-Oğuz birliği de; D'u-ku (Buku), Hun (Qun), Pa-ye-ku (Bayırku), T'ung-lu (Tongra), Sse-kie (Sıkar), K'i-pi, A-pu-sse, Ku-lun-vu-ku, A-tie (Ediz)dir. Dokuz Urug'dan meydana gelen Uygur boyu, **Dokuz-Oğuz** boyunun ilâvesiyle boy sayısı ona yükselerek, **On-Uygur** diye anılan birlik meydana geldi. Basmıl ve Karlık boylarının katılmasıyla birlik sayısı onbire yükseldi. Uygur Hâkanlığı, her boyun başına birer bey olmak üzere, on bir vâli tarafından idâre edilmekteydi.

Uygur Hâkanı Kutlug Bilge Kül, Orhun kıyısında Ordu-balık şehrini kurup, burayı merkez yaptı. Kutlug Bilge Kül, 747'de ölünce, yerine oğlu Moyen-çor (Bayan-çor, Bilge Kağan) Uygur Kağanı oldu. Moyen-çor (747-759), kuzeyde Kırgızlar batıda Karluklar ve onlara yardım eden Türgişler ve Basmıllar ayrıca Sekiz-Oğuz, Dokuz-Tatar veÇikler ile muhârebe edip, bunları kendine bağladı. Hakimiyetini Yenisey kaynakları, Çu-Talas havalisi, İç-Asya ve Kerulen'e kadar genişletti. Oğullarını buralara, Yabgu, Şad ünvânıyla tâyin etti.

Moyen-çor, Çin üzerinde de çok tesirli oldu. Moyen-çor'a bağlı Karluklar, Çinlilerle İslâm dînini tebliğ için bölgeye gelen Müslümanlar arasında yapılan Talas Meydan Muhârebesinde (751) İslâm ordusu tarafını tuttu. Talas Meydan Muhârebesinde Çinliler, ağır mağlubiyete uğradı. Tarım Havzası, Uygurlara geçti. Çinliler Orta Asya'dan çekildi. Çin'de büyük hâdiseler oldu. Annesi Türk olan An-lu-şan adlı bir kumandan, 200.000 kişilik bir kuvvetle Çin'in merkezî şehirlerinden Lo-yang'ı 756'da, Ç'ang-an'ı 757'de zaptetti. An-lu-şan, kendisini imparator îlân etti. Çinliler, bu hâdiseler üzerine Uygurlardan yardım istemek zorunda kaldı. Moyen-çor, Uygurları yardıma çağıran T'ang İmparatoru Su-tsung'u destekledi. 757'de Lo-yang'ı ve diğer merkezî şehirleri geri aldı.Çin, yılda 20.000 ton ipek vermeyi taahhüt etti. Uygur Hâkanı, İmparatorun kızıyla evlendi. Moyen-çor (Bilge Kağan) 759'da ölünce yerine Bögü Kağan (Alp Külüg Bilge Kağan) geçti.

Böğü Kağan, Çin'e hâkim olmak niyetindeydi. Uygur Ordusu, 762'de Çin'e sefere çıktı. Uygurların

gelmesiyle Çin'deki iç mücâdele sona erip, birlik oldular. Uygur ileri harekâtı durdu. Fakat, Çin'de Uygur nüfûsu ve tesiri arttı. Çin'in merkez ve şehirlerinde pekçok Uygur serbestçe ticâret yapıyor, istedikleri kadar ipekli kumaş alıp, satıyorlardı. Böğü Kağan, Tibetlilerin hücumuna uğrayan Çin'i korumak üzere, Töles asıllı Çin kumandanı P'u-ku Huai-en'in dâvetiyle, 762'de Lo-yang Seferini yaptı. Lo-yang Seferi, Tibetlilerden Çin'i kurtardıysa da, Türk kültürünün aleyhine oldu. Böğü Kağan, Ötüken'e dönerken, Mani dînini Türkler arasında yaymak için dört râhibi de berâberinde getirdi. Böğü Kağan, Manihaizmi kabul edince, bu bozuk din Uygurlar ülkesinde resmî bir mâhiyet kazandı. Manihaizm, hayvânî gıdâlarla beslenmeyi yasakladığından, disiplinli ve cesur bir kavim olan Uygurların muhâriplik vasfını zayıflattı.

Böğü Kağan, Kırgızlar üzerinde de zafer kazandı. Çin'e sefer etmek isterken, buna karşı çıkan akrabâsı Nazır tung Baga Tarkan tarafından 779'da öldürüldü. Tang Bağa Tarkan, Alp Kutlug Bilge Kağan ünvanıyla Uygur Hâkanı oldu. Alp Kutlug Bilge Kağan (779-789), cesâreti, iyi idâresi ve yapmış olduğu kânunlarıyla tanınır. Kırgızları tekrar mağlup etti. Çinli bir prensesle evlenince, Uygur tüccarlarının Çin'de tahakkümlerinden doğan anlaşmazlıklar ortadan kalktı. 789'da ölmesiyle yerine Külüg Bilge Kağan (789-790) ve sonra bunun oğlu Kutlug Böge (790-795) hâkan oldular.

Uygurlar, iktisâdî ve kültürel menfaatleri sebebiyle Çin'i eskiden beri taarruzlardan koruyorlardı. Tibetlilerin tekrar Çin'e tecâvüz etmeleriyle, yine kuvvet yardımı gönderildiyse de, başarılı olmadı. Kutlug Bilge Kağan bu başarısızlık üzerine 795'te öldürüldü, yerine Alp Kutlug geçti. Alp Kutlug Bilge Kağan (795-805), sevilen bir kumandan ve idâre adamıydı.

Külüg Bilge Kağan (805-808) zamânında huzur devri açıldı. İktisâdî hayat gelişti. İç-Asya'nın önemli ticâret şehirlerine nüfûz edildi. Alp Bilge Kağan (808-821)'dan sonra hakan olan Küçlüg Bilge Kağan (821-833); Karabalasagun Kitâbesini 826'da diktirdi. Küçlüg Bilge Kağan zamânında Türkistan'ın doğusuna inmek isteyen Tibetliler durduruldu. Karlukların başına yeni bir Yabgu tâyin edilip, Soğd bölgesine kadar ticârî münâsebetler geliştirildi. Fakat Uygur ülkesinde huzursuzluk da başladı, hâkan öldürüldü. Küçlüg Bilge Kağan'dan sonra yerine geçen Alp Külüg Bilge Kağan (833-839)da nâzırının tahrik ettiği isyanda öldürüldü.

Uygurlar, millî vasıflarına ters düşen Manihaizm tesiriyle gittikçe gevşeyince; Yenisey bölgesinde olup, Orhun bölgesini de kontrol altında tutan Kırgızların taarruzuna dayanamadılar. Kırgızlar, kalabalık kuvvetleriyle, 840'ta Uygur topraklarına girdiler. Uygur başşehri Ötüken'i zaptedip, son hâkanı öldürdüler. Ötüken'de devletleri yıkılan Uygurlar büyük topluluklar hâlinde yurtlarını terk ettiler. Karluk ülkesine, Çin hudûduna ve daha kesif olarak da, zengin ticâret merkezlerinin bulunduğu İç-Asya'da Beş-balık, Turfan, Kuça sahasına göçtüler.

Uygurların Ötüken'den göçleri Hâkan âilesine mensup, Vu-hi Tegin ve Ngo-nic Tegin adlı iki kardeş tarafından idâre edildi. Göçten sonra Uygur târihinin ikinci safhası başladı. Göçü idâre eden kardeşlerden Vu-hi Tegin (841-846), kağan seçildi. Uygurlar, Kırgız ve Çin tarruzlarına mâruz kalıp, çok zarar gördüler. Bir kısmı Çin'in tâbiiyetine girip, Kan-Çou Uygur Devletini kurdular. Bir kısmı da eski yurtlarına dönüp, Doğu Türkistan (Turfan) Uygur Devletini kurdular. Fakat, bu iki devlet de Bozkır Türk Devletinden farklı vasıf taşıyorlardı. Hâkimiyetlerini genişletme idealleri yoktu. Büyük siyâsî mücâdelelere girmekten sakındılar. Başta, Çin hükümetleri olmak üzere, komşularıyla dostluk ve ticârî münâsebetlerini devam ettirdiler.

Kan-su bölgesinde kurulan Kan-Çou Uygur Devleti, Çin ile ticârî münâsebetleri ilerletti. Uygur prensleri, Çin İmparatorlarının kızları ile evlendi. Kan-Çou Uygur Devleti, Uygurların batı kolu olan Tun-huang koluna da 911'de istiklâl kazandırdılar. Kan-Çou ve Tun-huang Uygur kolları, 940'tan sonra K'itanlar, 1028'den sonra da Tangutların nüfûzu altına girdi. 1226'da Cengiz Han tarafından Moğol tahakkümü altına alındılar. Sarı Uygurlar da denilen Kan-Çou Uygurları bu adla hâlâ Batı Çin sahasında yaşamaktadır.

Doğu Türkistan (Turfan) Uygur Devleti: Uygur göçünü idâre edenlerden Ngo-nie Tegin kumandasında Tanrı Dağları, Beş-balık ve Turfan'a gelenler tarafından kuruldu. Ngo-nie Tegin (846-848) kağan seçildi. Turfan Uygur Devletini, Çin tanıdı. İsmen Çin nüfûzu altındaydılar. Bölgedeki askerî vâlilerin hâkimiyetine son verip siyâsî bakımdan güçlendiler. Ticâret yolları üzerinde bulunduklarından iktisâdî bakımdan da geliştiler. Ticârî münâsebetler, Manihaizmin bölgede yayılmasına vâsıta oluyordu. Çin'deki T'ang Hânedânının yıkılmasıyla 911'de müstakil devlet hâline geldiler. Güneyde Tibet, Batı Türkistan'da Karluk bölgesiyle çevriliydiler. Başlıca şehirleri Turfan, Kaşgar, Beş-balık, Kuça, Hami (Urumçi) olup, sanat, edebiyat ve ticâret sahasında yükseldiler. Budizm de yayılıp, Manihaizmden fazla tutuldu. Budizmle Manihaizm yanında Nasturî Hıristiyanlık ve başlangıçta çok az da İslâmiyet yayıldı. Karahanlılar İslâmiyeti kabul edince Uygurlarla mücâdele ettiler. İslâm dîni, Uygurlar arasında Karahanlılar vâsıtasıyla yayıldı. Çin'e İslâmiyet Uygurlar aracılığıyla girdiği için ilk Müslüman Çinlilere Huei-hu (Uygur) denilmiştir. Turfan Uygur Devleti, Cengiz

Han tarafından 1209'da Moğollar'a bağlandı. Uygurların hâkimiyeti fiilen bitmesine rağmen Uygur Hânedânından İdi-kutlar, Ming Sülâlesi kuruluncaya kadar varlıklarını devam ettirdiler (1368). Ayrıca Moğolların tâbiiyeti altında pekçok Uygur sülâle mensubu yüksek idârî mevkilerde vazife aldı. Uygurlar, diğer Orta Asya Türkleri gibi Ehl-i sünnet Müslüman medenî bir kavim olduklarındanAsya'nın doğusunda ve batısında başta dil ve yazı olmak üzere tesirli oldular.

Uygur Alfabesi üç sesli, biri sesli de olabilen on beş sessiz harften meydana geliyordu. Uygur yazısı, önceleri sağdan sola yazılırken, sonraları yukarıdan aşağıya doğru yazılmaya başlandı. Uygur harfleri, İslâm harflerinin 15. yüzyılda kabûlüne kadar bütünüyle, 18. yüzyıla kadar Uygurların bulundukları bölgede kısmen kullanılmıştır. Uygur Edebiyatı; Taryat, Şine Usu, Karabalasagun, Hoytu Tâmir, Gurbalcin âbideleri, mabetlerdeki dînî metinlerde bulunur. Uygurca mektuplar, hukuk belgeleri ve halk edebiyatı mahsulleri târihî bakımdan kıymetlidir. Uygurlar kâğıt yapmasını ve baskı makinasını yapıp, kullanmasını bilirlerdi. Uygurlar medenî bir Türk kavmiydiler. Toplu halde yerleşik hayâta ilk defâUygurlar geçti. Doğu Türkistan'daki Karabalasagun, Beş-balık, Turfan, Karaşar, Kara Hoça, Kaşgar dâhil birçok şehri geliştirdiler. Şehirleri surla çevirdiler. Hayvancılık, zirâat ve ticârete önem verdiler. Su kanalları açıp, sulu zirâat yaparak, toprağın verimini artırdılar. Bezelye, bakla gibi sebzeleri, kavun ve karpuz gibi meyveleri çok yetiştirirlerdi. Bu sebze ve meyveleri Çin'e de tanıttılar. At yılkıları ve koyun sürüleri yetiştirerek komşularına sattılar. Ticârete önem verip, iktisâdî seviyelerini yükselttiler.

UYKU;

Alm. *Schlaf (m),* **Fr.** *Sommeil; somme (m),* **İng.** *Sleep; nap.* Şahsın hissî veya diğer uyarılarla uyandırılabildiği tabiî ve normal olan şuursuzluk hâli. Uyanık kalmayı temin eden bir merkez mevcuttur. Bu merkezin yeri beyinde Retiküler Formasyon denilen bölgedir. Ortabeyinden buraya gelen mesajlar Retiküler Uyarıcı Sistem vâsıtasıyla beyin kabuğuna iletilir. Bu uyarılar da omurilik aracılığıyla kişiyi uyanık tutar. Uykunun anahtar bölgesiyse beynin daha altında bulunan Pons'tadır. Bu bölgeden her 90 dakikada bir uyku uyarısı gönderilir ki buna Paradoks Uyku denir. Fakat insanlar aktif oldukları zamanlarda bunun farkına varamayabilirler. Gün ortasında ağır basan uyku hâlinin sebebi budur. Gün boyu her 90 dakikada bir tekrar eden bu safha, uyku durumunda da devam eder.

Uyanıklıktan uyumaya doğru geçen bir şahsın beyin dalgaları kaydedildiğinde uykunun değişik safhaları olduğu tespit edilir. Bu safhalar başlıca ikiye ayrılır: Birinci safha yavaş dalga uykusudur ve bu da iki dönemdir; hafif ve derin uyku dönemleri. Hafif uykuda elektroensefalografide alfa ve düşük voltajlı delta dalgaları görülür. Derin uykuda ise yüksek voltajlı yavaş delta dalgaları vardır. Daha sonra uykunun ikinci safhası olan Paradoks Uyku dönemi gelir. Bu safha her 80-90 dakikada bir gelir ve 5 ile 20 dakika kadar sürer. Organizmada bu safha esnâsında bâzı değişiklikler olur; fakat bu safhanın faydasının ne olduğu henüz bilinmemektedir. Bu Paradoks Uykunun süresi kişinin yorgunluğuna göre değişir. Çok aşırı yorgunlarda 5 dakika kadar sürerken yorgun olmayanlarda 20 dakika kadar sürer. Bu safhanın bâzı özellikleri vardır. Bütün kaslar gevşemiş, kalp atışları ve solunum hızlı ve düzensizdir. Rüyâ bu safhada görülür. Gözlerde, el, kol ve bacaklarda hareketler, konuşma, kıpırdama hep bu uyku bölümündedir. Elektroensefalografide düşük voltajlı alfa dalgaları görülür.

Normal zamânın dışında insan vücûdunda bir "iç zaman" biyolojik zamanı vardır. Bu zamanda da çeşitli bölümler vardır ve belirli bir kalıba göre tekrar ederler. Bu iç zaman kalıbını her insanın günlük faaliyetleri, çalışma durumu, güneş ışıkları, gürültü, hava durumu ve atmosferdeki daha birçok faktör belirler. Beyin ve diğer organların biyolojik zamanla ilgili fonksiyonları bu kalıba göre icrâ edilir. Bu sebepten dolayıdır ki gündüz çalışan bir insanın uykusu gece gelir. Çünkü, gece uyanıklığı sağlayan uyarıcı sistemin hafiflemesi, uykuyu temin eden uyarıların üstün hâle geçmesine yol açar. Eğer Retiküler Uyarıcı Sistemin çalışması hiç hafiflemez veya uyumaya zorlayan merkez az çalışırsa kişi uzun müddet uyanık kalabilir. Bunun aksi hâlindeyse uzun müddet uyuyabilir. Sara hâlinde Retiküler Uyarıcı Sistem çok fazla çalışır ve aynı zamanda şuursuzluk vardır. Bu normal bir durum değildir.

Uyku ihtiyacı her insan için sâbit değildir. Yaşa, mesleğe, sosyo-ekonomik çevreye ve daha birçok faktöre bağlı olarak değişiklik gösterir. Bir aylık bebek bir günün 21 saatini, 6 aylık bebek 18 saatini, 1 yaşındaki çocuk 15 saatini, 4 yaşındaki çocuk 12 saatini, 12 yaşındaki bir çocuk ise 10 saatini uyumalıdır. Erişkin birisi için bu 8 saattir. Fakat rûhî ve bedenî yönden çok sıhhatli şahıslarda 4-5 saate inebildiği gibi bâzı hastalıklarda 10-12 saate kadar yükselebilir. Her şahsın kendi durumuna göre belirli bir uyku ihtiyacı vardır. Uyumanın gecikmesi hâlinde davranış, sinir sistemi ve bütün vücutta negatif yönde değişmeler olur. Huzursuzluk, başağrısı, unutma, anlamada zorluk, konsantrasyonda zayıflık, solunum sistemi gibi bâzı vücut sistemlerinde rahatsızlıklar görülür.

Uykunun normalden fazla olmasının ise hiçbir faydası bulunmadığı gibi birçok zararları olabilir. Migren başta olmak üzere çeşitli baş ağrıları, dikkat bozuklukları, fizik ve mental beceriksizlikleri bunlardan bâzılarıdır. Vakit kaybı ise en büyük zarardır. Bu yüzden küçük yaştan îtibâren belirli bir çalışma

temposu ve buna uygun bir uyku ihtiyacının teşekkül etmesine çalışılmalıdır. Güneş ışıklarının yayılmaya başlamasından sonra uykuya devam etmek, gündüz çalışan biri için gece uyumak değildir. Bu şahıs gündüzün ilk saatlerini uykuda, gece uyuması gereken saatlerin ilk birkaçını da uyanıklıkta geçiriyor demektir. Bu durum kişinin biyolojik zaman kalıbına uygun olmadığı için sağlığına menfî yönde tesir eder. Gündüz çalışıp, gece uyuyan bir insan ihtiyacı olan uykunun küçük de olsa bir bölümünü gece yarısından önce uyumalıdır. Böyle olursa güneş ışıkları yayılmağa başlamadan önce rahatlıkla uyanır ve önünde sağlıklı ve büyük bir gün mevcut olur. Tabiî bu husus sıhhatine ve hayâtının her ânına büyük kıymet verenler içindir. Bu şekilde uyuyan bir şahıs, günün öğle vaktinde, uyku dalgalarının ağır bastığı bir zamanda bir müddet daha uyursa vücûdunun biyolojik ritmi tam mânâsıyla bir denge kazanır. İslâmiyette de gün ortasında bir miktar uyumak sünnettir, bu uykuya "kaylûle" denir.

Uyku birtakım ilâçlarla etkilenir. Uyku ilâçlarının birçoğu Paradoks Uyku safhasını baskılayan uzun bir uyku dönemi temin ederler. Uykunun gelişini engelleyici ilâçlar da mevcuttur. Amfetaminler denilen bu ilâç grubunu daha çok talebeler uyanık kalmak için ders çalışmak gâyesiyle kullanmaktadırlar. Bu son derece tehlikeli ve yan tesirleri olan bir uygulamadır. Vücûdun dengesini bozar, alışkanlık yapabilir.

Uyku bozuklukları: Bu başlık altında uykusuzluk, kâbuslu uyku, uyurgezerlik gibi konular incelenebilir. Bunlardan en çok görüleni uykusuzluk, uyuyamamadır. İnsomnia denilen bu durum bir hastalık olmayıp, çeşitli şartlarda ortaya çıkabilen bir belirtidir. Bebeklerdeki uykusuzluk çoğu zaman sindirim bozukluklarına, açlığa ve herhangi bir rahatsızlığa bağlıdır. Kirli bez, yetersiz veya aşırı giydirme, kıl kurdunun uyarılarıyla rahatsız olma, kalça çıkıklığı veya diğer hastalıklar sebep olabilir. Çocuklardaki uykusuzluk ise daha ziyâde psikolojiktir. Bunlarda, gece korkuları olsun olmasın diğer nörotik bozukluklar da görülür. Tırnak yeme, uyurgezerlik, parmak emme vb. Bâzı çocuklar ışıksız veya kapısı kapalı odada uyuyamazlar. Yetişkinlerdeki uykusuzluk tok veya aç yatmaya, kahve, çay içmeye, akşam zihnin önemli bir hususla meşgul olmasına bağlı olabilir. Günlük hayâtın âniden değişmesi, uyku, yemek, çalışma düzensizlikleri ciddî uyku bozukluklarına yol açabilir. Karın ağrıları, öksürük, sık idrar, cilt uyarılarının yol açtığı uykusuzluklar tedâviyle kolay düzelir. Yetişkinlerde uykusuzluğun en sık görülen sebebi depresyondur. Bu şahıslarda uyuyamamanın yanısıra, kilo kaybı, iştahsızlık, cinsî arzularda azlık, huzursuzluk, konsantrasyon yetersizliği, hâfıza zayıflığı da bulunur. Bunlar yatar yatmaz uyuyabilirler, fakat birkaç saat sonra uyanırlar ve tekrar uyuyamazlar. Nörozlu, şizofrenli şahıslarda da uyuyamama görülür. Alkol kullanma önemli bir uykusuzluk sebebidir. Böbrek hastalıkları, siroz, kalp hastalıkları, romatizma ve kas iskelet rahatsızlıklarında da görülür.

Gece korkuları (kâbus) çocuklarda sebepsiz olabileceği gibi ateşli durumlarda sık rastlanır. Erişkinlerdeyse çeşitli zehirlenmelerde görülür.

UYKU HASTALIĞI (Afrika Tripanomiyazı);

Alm. *Schlafkrankheit (f),* **Fr.** *Maladie (f) du sommeil,* **İng.** *Sleeping sickness.* İnsanın kanında Trypanozoma Gambiense ve Trypanozoma Rhodesiense türlerinin parazitlenmesiyle meydana gelen bir hastalık. Hastalığın yayılması ve bulaşması Tse-Tse sineği vâsıtasıyla olur. Akut ve müzmin olarak ilerleyebilir. Akut hâlde yüksek ateş, adenit, deride kırmızı döküntüler ve geçici ödemler olur; müzmin halde ise parazit beyne yerleştiğinden meningo-ensefalit, meningo-miyelit sonucu sinir dokusunun hücre yıkımıyla şuurunun kaybolması ve ilerleyen koma ile ölüm meydana gelir.

Belirtileri: Uyku hastalığı düzensiz ateş, özellikle boyun arka hattındaki lenf bezlerinde şişme, deride kırmızı döküntüler ve ağrılı lokalize ödemle karakterizedir. Titreme, başağrısı, havâle geçirme gibi merkezî sinir sistemi belirtileri daha sonra gelişir ve koma ile ölüme götürür. Trypanozoma Rhodesiense ile olan hastalık diğer tipe göre daha ciddî ve öldürücü seyreder.

Teşhis: Hastalığın teşhisi tripanozomların görülmesine bağlıdır. Hastalığın erken devresinde parazitler periferik kandan yapılan yaymada veya büyümüş lenf bezinden alınan sıvıda görülürler. Hastalığın ilerlemiş safhasında parazit sâdece beyin omurilik sıvısında bulunur.

Korunma: Uyku hastalığına karşı korunmada aşağıdaki metodlar vardır:

a) Bulaşma kaynağı olan enfekte kişileri tarama muayeneleriyle ortaya çıkararak tedâvi etmek.

b) Trypanozoma Rhodesiense'de enfeksiyonunun tabiat nidalitesini sürdüren yabânî hayvanlarla savaşmak.

c) Tripanozomların vektörleri olan Tse-Tse sinekleriyle kalıcı insektisidler vâsıtasıyla geniş ölçüde ve sürekli olarak savaşmak.

d) İnsanlarda koruyucu olarak ilâç uygulamak (Kemoterapi).

Tedâvi: Gambiense tipinde erken safhada pentamidin kullanılabilir. Pentamidin 10 gün süreyle 4

mgr/kg/gün olarak adeleye zerk edilir. Rhodesiense tipindeki hastalıkta ise erken safhada Suramin damar içine tatbik edilir.

Melarsoprol diğer ilâçlara göre çok toksiktir, fakat her iki tip hastalığa da bütün safhalarda etkilidir. Hastada hafif veya orta derecede sinir tutulması olduğunda bu ilâç 2-3 gün müddetle 3,6 mgr/kg/gün damar içine verilir. Bu ilâcın meydana getirdiği arsenik zehirlenmesi neticesi sindirim sisteminde, böbreklerde ve sinir sisteminde çeşitli arızalar olabilir.

UYLUK;

insan vücûdunda kalça eklemiyle diz eklemi arasındaki bacak bölgesine verilen ad. Bu bölgede insan iskeletinin en uzun kemiği olan uyluk kemiği (femur) tek başına bulunur. Üst tarafta kalça kemiği, alt tarafta kaval kemiği ve dizkapağı kemiğiyle eklem yapar.

Uyluk kemiği üst uç, alt uç ve kemik gövdesinden meydana gelir. Üst uçta bir baş, büyük ve küçük trokanterler (çıkıntılar) ve bir boyun bulunur. Boynun ekseniyle cismi arasındaki açı 130° olup, kalça eklemini meydana getirir. Darbelere karşı oldukça dayanıklıdır. Uyluk kemiği çok sert darbelerde kırılabilir. Özellikle yaşlı kadınlarda düşmelerden sonra uyluk boynu kırıklarına sık rastlanır. Kist ve tümörleri de uyluğun hastalıkları arasındadır. Uyluk kasları ön, arka ve iç yan olmak üzere üç gruptur. Ön grup adale lifleri içinde terzi kası, uyluk dörtbaşlı kası, ilyo-psoas kasları bulunur. İç yan grupta toraksi kas; uzun, küçük ve büyük yaklaştırıcı kaslar ve ince kas bulunur. Arka grupta yarı zar kası, yarı kiriş kası, uyluğun iki başlı kası vardır. Bu kaslar vâsıtasıyla uyluk oldukça hareketli ve kuvvetli bir bölgedir.

UYURGEZERLİK;

Alm. *Somnambulishm,* **Fr.** *Somnambulisme,* **İng.** *Somnambulism.* Uykuda insanın hareket etmesi, yürümesiyle belirlenen rahatsızlık. Tıpta bir zihin hastalığı belirtisi olarak kabul edilir. Rüyâların hareket hâline dönüşmesine bağlı bir bozukluktur. Umûmiyetle çocuklarda ve bülûğ çağındaki gençlerde görülür. Derin uyku halinden hafif uyku hâline geçerken gördükleri rüyânın tesiri altında kalkıp yürürler. Hafif vak'alarda hastalar sâdece konuşurlar ve çeşitli el-kol hareketlerinde bulunurlar. Bununla birlikte kalkıp dolaşabilir. Çok uzun mesâfelere gidip gelebilirler. Hattâ hasta çatıya, duvara, uçurum kenarlarına kadar gidip gelebilir, bir işle uğraşabilirler. Uyandıklarında hiçbir şey hatırlamadıklarını söylerler. Bunların gözleri genellikle açık olmasına rağmen kör bakışlıdır. Hisleri dış tepkilere kolay cevap vermez. Bir nöbet sonrasında eve dönüp, tekrar yatağına yatar ve normal uyanma zamânına kadar rahat uyur. Psikiyatristler uyurgezerliğin histerinin bir belirtisi olduğunu savunurlar. Uyurgezer nöbet esnâsında uyandırılacak olursa, korku ile düşebilir. Bu durumda hasta uyandırılmadan sâkin emirlerle yatağına götürülmelidir. Yaş ilerledikçe azalır. Hattâ kaybolur. Tedâvisinde telkin, iknâ ve irâde kuvvetlendirici eksersizler iyi netice verir. Bu şahısların yanında uykusu hafif bir yakını tedbiren yatırılmalıdır.

UYUŞMAZLIK MAHKEMESİ;

Alm. *Kompetenz konfliktsgerichtshof (m),* **Fr.** *Trubinal (m) de Conflits,* **İng.** *Court of Disputes.* Anayasa ile kurulmuş bir yüksek mahkeme. Adlî, İdârî ve Askerî yargı mercileri arasındaki hukuk işlerinden doğan görev ve hüküm uyuşmazlıklarını incelemek ve kesin olarak çözmekle görevlidir. Fakat diğer mahkemelerle, AnayasaMahkemesi arasındaki görev uyuşmazlıklarında, Anayasa Mahkemesinin kararı esas alınır.

Bir başkan, altı üyeden meydana gelir. Başkan, Anayasa Mahkemesinin asil veya yedek üyeleri arasından görevlendirilir. Üyelerin üçü Yargıtay Hukuk Dâireleri başkan ve üyeleri arasından Yargıtay Hukuk Kurulunca, diğer üç üye Danıştay Dâvâ Dâireleri başkan ve üyeleri arasından bu kurula seçilir.

Uyuşmazlık askerî işlerle ilgiliyse; Yargıtay ve Danıştay'dan gelen en kıdemsiz üyeler yerine Askerî Yargıtay'dan seçilecek iki adlî üye alınır. Mesele incelenir ve karar verilir.

Uyuşmazlık Mahkemesi 1945'te kurulmuştur. Daha sonra 1961 Anayasası (m.142) ve 1982 Anayasası (m.158) bu mahkemeyi anayasal bir kurum olarak düzenlemiştir.

UYUZ;

Alm. *1. Krätze (f) (insanda) 2. Räude (f) (ev hayvanlarında),* **Fr.** *1. Itch (insanda) 2. Mange (köpekte) 3. Scabies (sığırda),* **İng.** *1.2.3. Gale (f).* Bulaşıcı ve kaşıntılı bir hastalık. Uyuzun âmili. Sarcopets scabiei ismi verilen bir parazittir. İnsanlarda hastalık yapan, parazitin dişisidir, erkeğinden çok büyüktür ve gözle küçük bir nokta gibi görülür. Bunlar derinin boynuzsu tabakasında yerleşirler, günde 1 mm yol açarlar ve bir yumurta yumurtlarlar.

Uyuzun kaynağı hasta insanlardır. Her ne kadar attan, koyundan bulaşma olabilirse de hayvanlardan geçen uyuz çeşitleri birkaç günden fazla yaşamamaktadır. Uyuz âmili, insandan insana aynı yatakta yatmak ve sıkı temasla geçer. Dolaylı bulaşma çok nâdir olur, çünkü uyuz âmilleri, insan derisini ancak yatak harâretinde terk ederler.

Uyuz, her yaşta ve her çeşit insanda görülebilir. Bir ev, âile hastalığı olup, eve girince herkesi yakalar. Ev hayâtının özellikleri ve bilgisizlik bulaşmayı kolaylaştırır. Uyuz; savaş, açlık, deprem ve diğer sıkıntılı hâllerde artar. Uyuzda kuluçka devresinden bahsetmek doğru olmazsa da ilk gelen uyuz âmilinin çoğalarak uyuz belirtileri göstermesi için birkaç hafta geçmesi lâzımdır.

Uyuz âmili, deri içinde tünel açarak ilerler. Bu tüneller dışardan bakıldığında zikzaklı çizgiler hâlinde görülür. Tünelin içindeki böcek, bilhassa geceleri ve sıcakta hareket eder ve bu sırada müthiş bir kaşıntı uyarır. Kaşınan yerler zedelenir, kanar, iltihaplanır, kabuklanır.

Uyuz yetişkinlerde; el parmak arasında, bilekte, dirsek, koltukaltı çukuru ön yüzünde, kuşak yerinin bütün boyunca, kaba etlerde, dizlerde, meme ucunda, erkeklerde kamışın uç kısmında yerleşir. Çocuklarda eliçi, ayak tabanı, kulak ve yüzde de yerleşebilir. Uyuz tedâvi edilmezse aylar sonra kendiliğinden iyi olabilir veya müzminleşebilir ki bu durum, bulaşmada çok önemlidir.

Tedâvi: Tedâvi, bütün âile fertlerine aynı anda uygulanmazsa, başarısız kalır. Tedâvide; Wilkinson pomat, Kwell, Scatin gibi ilâçlardan biri kullanılabilir. Şahıs önce keseli bir banyo yapar ve banyoyu müteakip ilâcını boynundan tırnağına kadar ovarak sürer ve elbiselerini giyer. 24 saat sonra yıkanmadan aynı şekilde ilâcını sürer. 24 saat sonra da iyice yıkanır, ilâç sürünmez ve yeni elbiselerini giyer. Eski elbiseler, yatak takımları ise kaynatılır, ütülenir. İyileşme olmayan hallerde 7-10 gün sonra tedâvi tekrarlanır. Başarılı uygulamaya rağmen 1-2 hafta kaşınma devam edebilir.

Uyuz ehil ve vahşî hayvanlarda da görülen bir hastalıktır. Genellikle uyuza tutulan hayvanlarda kıllar dökülür, deride kepeklenme, kabuklanma ve şiddetli kaşıntılar olur. Hasta hayvanlarla temasta bulunan herkese bulaşan bu hastalık, bilhassa seyis ve hayvan bakıcılarında daha çok görülmektedir. Hayvan uyuzu âmilleri deri içine girmedikleri için tedâvisi kolaydır. İlk şart hayvandan uzaklaşmaktır.

Memleketimizde sık rastlanan bir uyuz çeşidi de arpa uyuzudur. Buğday, arpa, mısır, fasulye gibi hububat tozlarından bulaşır. Deride şiddetli kaşıntı ve döküntüler olur. Belirtiler 3-4 günde şiddetlenip sonra yavaş yavaş iyiliğe döner. Tedâvi için sirkeli veya tuzlu suyla yıkanmak kâfidir.

UYUZBÖCEĞİ (Sarcoptes scabei);

Alm. *Krämilbe des Menschen,* **Fr.** *Sarcopte de la gale,* **İng.** *Itch mite.* **Familyası:** Uyuzböceğigiller (Sarcoptidae). **Yaşadığı yerler:** Dişisi, insanların üst derilerinde galeriler açar. **Özellikleri:** Tombul vücûdu çok küçüktür. Sırt kısmında sivri uçlu diken ve tüycükler bulunur. Uyuz hastalığına sebep olur. **Ömrü:** 28-30 gün kadar. **Çeşitleri:** Memeli ve kuşlarda uyuz âmili olan birkaç türü vardır.

Örümceğimsigiller sınıfının keneler (Acarina) takımından küçük bir eklembacaklı. Büyüteçle ancak görülebilir. Beyaz vücûdunun sırt bölgesinde, sivri uçlu dikenler bulunur. Dişisi, insanların üst derilerinde bir cm uzunluğunda galeriler açar ve burada yumurtlar. Uyuz hastalığına sebep olur. Bu hastalıkta dayanılmaz kaşıntılar olur. Çoğunlukla el parmakları arasında, dirseklerde, diz kapaklarında, boyunda ve omuzda yerleşmeyi sever. Bir hafta içinde yumurtadan çıkan yavrular dişinin sebep olduğu kaşıntıları arttırırlar. Uyuzböceğinin normalde ömrü dört hafta kadardır. (Bkz. Uyuz)

UYUZOTU (Scabiosa maritima);

Alm. *Skabiose (f),* **Fr.** *Scabieuse (f),* **İng.** *Scabious, Scabiosa.* **Familyası:** Fescitarağıgiller (Dipsacaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara bölgesi.

Haziran-ekim ayları arasında, eflâtun, mavimsi veya beyaz renkli çiçekler açan, 50-100 cm boylarında, dallanmış, bir veya çok yıllık otsu bitki. Çiçekler, sivri uçlu mızrak şeklinde yaprakçıklarla örtülü, yarım küre şeklinde bir arada toplanarak, başçık şeklinde çiçek durumları meydana getirirler.

Kullanıldığı yerler: Süs bitkisi olarak da yetiştirilmektedir. Tıpta kan temizleyici, terletici, yara iyi edici olarak kullanılır.

UZAY (Feza);

Alm. *(Welt-) Raum (m),* **Fr.** *Espace (m) (cosmique),* **İng.** *Space.* Dünyâyı ve bütün gezegenleri saran ve içinde milyarlarca yıldız bulunan boşluk. Yedi kat gökten birinci gökte bulunur. Bu boşluk mutlak bir boşluk olmayıp, çok az da olsa hidrojen gibi maddelerin parçacıkları bulunur (Plazma). Bu ise dünyâda sun'î elde edilebilen bir vakumdan daha boştur. (Bkz. Vakum)

Uzaydaki yıldızlardan her biri güneş gibi gaz hâlindedir. Hiç birinde ne su, ne de taş, toprak, ağaç,

hayvan ve insan gibi katı cisimler yoktur. Aralarındaki mesâfe o kadar çoktur ki ışık yılı denen ölçü birimiyle ölçülür. Bir ışık yılı, sâniyede 300.000 kilometre giden ışığın, bir yılda gittiği yoldur. Işık bir yıldızdan, komşu bir yıldıza yüzlerce ışık yılında varabilir. Her bir yıldız galaksi denen bir helezon (küme) içinde sâniyede ortalama yüz kilometre hızla uçar. Dünyâmızın bulunduğu güneş sistemi Samanyolu Galaksisinde bulunur. Uzay hakkındaki çalışmalar, henüz uzayın çok küçük bir kısmını kaplayan dünyâ atmosferini ve dünyâ ile güneş sistemini meydana getiren diğer gezegenler arasındaki irtibâtı ihtivâ etmektedir.

Halbuki uzayda Samanyolu gibi yüz milyonlarca galaksi vardır. 1986 yılında sonuçlandırılan çalışmalara göre her biri en az 30 kadar galaksiden meydana gelen 4000 kadar galaksi kümesi belirlenmiştir. Galaksiler uzayda kümeler hâlinde bulunmakta ve bu kümeler birbirine bağlanarak uzayda bir zincir yapısı meydana getirmektedir. Galaksi kümelerinden meydana gelen bu zincir, kürevî yapılı büyük uzay boşluklarının yüzeylerinde yer almaktadır. Meselâ Bootes, Coma, Pisces-Cetus bölgelerinde keşfedilen uzay boşluklarının çapları 260 milyon ışık yılı olabilmektedir.

Bu yapısıyla uzay, daha çok sabun köpüğüne benzemekte ve zincir meydana getiren galaksi kümeleri dev köpüklerin üzerinde yüzmektedir.

Bugüne kadar keşfedilmiş en büyük galaksi kümesi galaksimizden 150 milyon ışık yılı uzaklıkta olup çapı yaklaşık 250 milyon ışık yılıdır. Kütlesi 30 milyon kere milyar güneş kütlesidir. Akılalmaz büyüklükteki bu kümeye uzayın en büyük çekim merkezi de denmektedir. Samanyolunun da içinde bulunduğu galaksi kümesi en yakın kümeler olan Virgo ve Pavo kümeleri bu çekim merkezine doğru 600 km/s hızla sürüklenmektedir.

Uzay hakkında yapılan çalışmalar dünyâ atmosferi ve diğer gezegenlerin incelenmesi yanında, dünyâ yörüngesinde, çeşitli gâyelerle yerleştirilen sun'î peykleri de ilgilendirir (Bkz. Uydu). Dünyâ yörüngesine oturtulmadan aya, diğer gezegenlere veya uzayın derinliklerine gönderilen araçlara uzay sondası veya uzay aracı (feza gemisi) denir. Önceleri insansız olarak gönderilen bu araçlar, sonradan maymun, köpek gibi hayvanlar üzerinde uzaydaki hayat şartları hakkında yapılan denemeler neticesinde insanlı olarak da gönderilmeye başlandı. Şimdiye kadar dünyâ yörüngesine oturtulan sun'î peykler de dâhil olmak üzere uzaya gönderilen uzay araçları binleri aşmış durumdadır. Buna rağmen yapılan çalışmalar henüz güneş sistemiyle sınırlı kalmaktadır. Aya gönderilen araçlar pekçok ilmî incelemeler yaptı, toprak nümuneleri getirdi ve ayın yüzeyine deney cihazları yerleştirdi, Merkür, Venüs, Mars, Jupiter, Satürn gibi güneş sisteminin diğer gezegenlerine gönderilen çeşitli sondalar bâzılarına yumuşak iniş yapmayı, yakınlarından geçerek binlerce fotoğraf çekip, bilgi toplayarak dünyâya göndermeyi başardı. Yine bu çalışmalar neticesinde dünyânın fotoğraflarının çekilmesi, dünyâ yörüngesine oturtulan uzay laboratuvar ve istasyonları sâyesinde yerçekimi etkisi olmadan pekçok ilmî inceleme mümkün hâle geldi.

Bu laboratuvarların öncülerinden biri de Amerikalıların Skylab uzay laboratuvarıydı. İçinde bir çok deneme ve ilmî araştırma yapılan Skylab daha sonra terk edilmiş ve atmosfere girerek yanarak parçalanmıştı. Rusların ise daha çok istasyon olarak adlandırdıkları laboratuarlardan ilki olan Salyut terk edilmiş olup Skylab'ın âkibetini beklemektedir.

Daha gelişmişi olan Mir Uzay İstasyonu ise hâlen kullanılmakta ve içinde birçok ilmî araştırma yanında uzayda uzun süre yaşayabilme deneyleri yapılmaktadır. Bu deneyler 21. yüzyılın başlarında gerçekleştirilmesi beklenen Merih yolculuğu için büyük önem taşımaktadır. Çünkü NASA'nın 2007 yılında plânladığı bu ilk gezegenlerarası uzay seyahati, gidiş-dönüş olarak tam 2,5 yıl sürebilecektir.

İnsanların uzay hakkındaki merakını gidermek için teleskoplarla rasathânelerde çok eski târihlerde başlayan incelemeler astronomi ilminin ortaya çıkıp gelişmesini sağladı (Bkz. Astronomi). Bu ilim sâyesinde pekçok bilgi toplandı. Gezegenlerin güneş etrâfındaki yörüngelerinin tespiti, diğer gezegenlerin yapısı ve aralarındaki mesâfe mertebelerinin tahmini, hareketlerinin belirli fizik ve matematik kâideleriyle açıklanması çok eskiden beri yapılan astronomi âlimlerinin çalışmalarına dayanır. Yirmi birinci yüzyıla girerken, teknoloji geliştikçe ilmî araştırmalar, askerî keşifler yapmak, haberleşme, meteoroloji, jeodezi (haritacılık), yerüstü ve yeraltı tabiî kaynaklarının ve potansiyellerinin tespitinde faydalanmak üzere çeşitli sun'î peyklerin dünyâ yörüngesine oturtulabileceği aya ve diğer gezegenlere gidilebileceği inancından hareketle yeryüzünden dünyâ atmosferinin dışına çıkabilecek araçların yapımıyla günümüzdeki uzay çağı başladı. Bu düşünceyi ilk ortaya atanlar Rus K. E. Tsiolkovsky, Amerikan R.H. Goddard ve Alman H.Oberth'dir.

Böylece uzay araçlarını inceleyen Astronotik ilmi ortaya çıktı. İkinci Dünyâ Savaşında Almanların geliştirdiği V-2 roketleri bu teknolojinin ilk ürünleri oldu. Savaş sonunda Amerikalıların ve Rusların eline geçen bu roketlerin teknolojisinden faydalanılarak ilk defâ 1957'de Ruslar ilk sun'î peyk olan Sputnik 1'i ve içinde bir köpek bulunan Sputnik 2'yi dünyâ yörüngesine oturtmayı başardı. Amerikalılar ise Ruslardan dört ay sonra ilk sun'î peykleri olan Explorer 1'i uzaya gönderdi. İki süper devlet arasında

başlayan bu yarışı Fransa, Japonya, Çin, İngiltere gibi memleketlerin fırlattıkları peykler tâkip etti. İçinde insan bulunan uzay araçlarının iki süper devlette geliştirilmesine rağmen diğer ülkeler bu çok pahalı çalışmalarda kendilerini henüz daha gösteremediler. Uzay çalışmalarını Amerika'da NASA (Millî Havacılık ve Uzay Dâiresi), Rusya'da Bilimler Akademisi, Avrupa'da ise bâzı Avrupa devletlerinin dâhil olduğu (İngiltere, Fransa, Belçika, Danimarka, Almanya, İtalya, İspanya, Hollanda, İsviçre, İsveç) ESA (Avrupa Uzay Ajansı) yürütmektedir. ESA ilk olarak ESRO (Avrupa Uzay Araştırma Teşkilâtı) olarak kuruldu, sonradan bu ismi aldı. Memleketimizde bu sahada henüz bir çalışma yapılmış değildir. Fakat haberleşme, meteoroloji, yeraltı ve yerüstü tabiî kaynak potansiyellerinin belirlenmesi sahalarında memletimizdeki kuruluşlar Amerika, İtalya gibi ülkelerin bilgi toplama istasyonlarından memleketimizle ilgili bilgileri elde etmek gâyesiyle çalışmalar yapmaktadır. Türkiye, Fransızlara Türksat haberleşme uydusunu yaptırmış, 1994 Ocak ayında uzaya fırlatılmış, fakat havada meydana gelen bir ârıza sebebiyle imhâ edilmiştir. Türksat iki projesi ise devam etmektedir (1994 Mart).

Astronotik: Uzaya fırlatılan gemilerin (uzay araçlarının) yapısını, çeşitli gâyeler için donatılmasını, fırlatılmasını, uzayda tâkip edeceği yolu, uçuşun insan ve diğer canlılar üzerindeki tesirini inceleyen bir ilimdir. Uzay araçlarının şekilleri kullanıldıkları gâyeye ve zamana göre değişiklikler göstermek üzere küre, koni, silindirik, mermi şeklinde veya örümcek gibi karmaşık olabilir.

Fırlatma üslerinden dev kademeli füzelerin uç kısmında fırlatılan bu araçlar içlerinde çeşitli cihazlar ve uzay adamları için lüzümlu techizatları ihtivâ ederler. Dış kısmı ısı geçirmez bir izolasyon malzemesiyle kaplıdır. Dünyâya dönüşte atmosferle olan sürtünme dış cidarları akkor hâline getirir. Bu yüksek sıcaklığın araç içindeki insanlara tesir etmemesi için izolasyon lüzumludur.

Araçtan dışarıyla irtibat özel pencere ve periskoplarla sağlanır. Atmosfere geri dönüşte frenlemeyi sağlayan füzeler ve paraşütler, kumanda cihazları, astronotların oturduğu özel koltuklar, astronotun pozisyonunu dünyâya gönderen kameralar, haberleşmeyi sağlayan radyo sistemleri vb. uzay gemilerinin diğer ana parçalarını teşkil eder. Astronotun önündeki bir harita ona yerin neresinde olduğunu gösterir. Yön verme füzelerine kumanda, hem astronot tarafından hem de yerdeki istasyon tarafından yapılabilir.

Uzay gemisini fırlatmak için yapılacak esas iş yerçekimi kuvvetini yenmektir. Bu da roket motorlarıyla çalışan dev füzelerle sağlanır (Bkz. Roket). Uzay gemisi bu motorların uç kısmına yerleştirilir. İlk ateşleme ânında hız saatte 100 kilometre civârında olduğu halde, dünyâ etrafındaki bir yörüngeye oturtulabilmek için hızın saatte 25.000 kilometreyi aşması lâzımdır. Yine dünyâ dışında yıldızlararası boşlukta, bir hedefe doğru yollanacak gemilerin, yerçekiminden kurtulabilmeleri için hızlarının 40.000 kilometreye ulaşması lâzımdır. Araç yükseldikçe yerçekiminin tesiri azalır. Yaklaşık 100.000 km civârında yeryüzündeki çekimin yirmide birine düşer. Aracın yükseldikçe hızının artmasını sağlamak için roket motorlarının teşkil ettiği füze birkaç kademe hâlinde yapılır (daha çok üç kademe). Önce birinci kademe ateşlenir. Yakıt bitince bu kademe atılarak araç hafifleştirilir. Sonra sırayla diğer kademeler devreye girer.

Aracın az yakıt harcaması ve ucuz olması için istenen hıza çok çabuk ulaşması gerekir. Fakat bu hız artışı(ivme) aracın içindeki araçlara ve insanlı araçlarda astronotlara zarar vermemesi için sınırlanır. Meselâ insanın dayanabileceği ivme, yerçekimi ivmesinin 5 veya 6 katıdır. Yerçekiminin yedi katı olan bir ivmede kanın özgül ağırlığı yaklaşık demirin özgül ağırlığı kadar olur. Bu da insan organizması için dayanılmaz bir şeydir. Bunun zararından korunmak için astronot koltuğa sırtüstü yerleştirilir ve özel elbiseler giydirilir. Âni ivmeler de insan fizyolojisini etkileyen önemli bir faktördür.

İnsan fizyolojisi bakımından karşılaşılan diğer bir problem beslenme ve solunumdur. Ağırlığın artmaması için götürülecek gıdâlar ve ihtiyaç maddeleri hesaplanıp, özel olarak korunurlar. Solunum için lüzumlu oksijen şimdilik tüplerle sağlanmaktadır. Vücuttan atılan karbondioksitin güneş enerjisinden faydalanarak tekrar oksijen olarak kullanılır hâle getirilmesi henüz mümkün değildir.

Bunların yanında araca çarpabilecek meteorlar, radyasyon da birer problem teşkil ederler. Neticede insan fizyolojisine tesir eden çeşitli uzay şartlarını incelemek üzere geliştirilen uzay tıbbını pekçok problem beklemektedir.

Uzay araçlarının yerden fırlatılması, yer yörüngesinde dolaşması, yerçekiminden kurtulması, gezegenlere doğru gitmesi ve dünyâya geri dönmesi için tâkip edeceği yollar önceden bilgisayarlarla hesaplanır. Araç uzayda giderken, diğer gezegenler de hareketli olup, durumları değiştiğinden ve araç bunların değişik çekim kuvvetlerine mâruz kaldığından, yol alırken sâbit bir referans noktası bulamaz. Bunun için hiçbir dış referans noktasına ihtiyaç göstermeyen sâdece atalet tesiriyle çalışan jiroskopik yön bulucularından faydalanılır (Bkz. Jiroskop). Jiroskoptan gelen sinyâller bilgisayarda değerlendirilerek küçük roket motorlarına kumanda edilmek sûretiyle yönde lüzumlu düzeltmeler yapılır. İnsansız araçlarda yön bulmak diğer haberleşme işlemleri gibi radyo sinyâlleriyle olmaktadır. Araç dünyâya dönerken atmosfere yeryüzü ufuk düzlemine göre 5-7° açıyla girmesi lâzımdır. Bu

açının altına inilirse araç atmosferden çıkıp tekrar uzaya kaçabilir. Bu açıdan büyük açıyla girilirse sürtünme ısısı ve yerçekimi araca ve astronota zarar verebilir. Amerikalılar uzay gemilerini denize, Ruslar ise Sibirya'ya indirirler. Denizden helikopter ve gemilerle kurtarırlar. Bâzı araçlar ise havada uçakla yakalanarak indirilir.

İki uzay aracının uzayda bir araya gelerek kenetlenebilmesi uzay çağında elde edilmiş en önemli başarılardan biridir. Uzayda kurulabilecek uzay laboratuarları için kenetlenme şarttır. Şimdiye kadar pekçok kenetlenme yapıldı. Hatta Amerikan uzay araçları ile Rus araçları arasında gerçekleştirilen kenetlenmeler sâyesinde Amerikan astronotlarıyla, Rus kozmonotları arasında uzay ziyâretleri yapıldı. 21. yüzyılda içinde binlerce insanın barınacağı uzay şehirleri, Ay'da ve Merih'te uzay kolonileri kurulacak, güneş sisteminin dışına çıkılarak yıldızlararası uzayın araştırılması hayâl olmaktan çıkabilecek. Uzay hakkında bugünkü bilgilerimizi hiç derecesine indiren bilgiler elde edilecektir.

UZAY LABORATUVARI (Bkz. Laboratuvar, Uzay)

UZAY MEKİĞİ (Bkz. Uzay Uçuşları)

UZAY UÇUŞLARI;

Alm. *Weltraumflüge (m.pl.),* **Fr.** *Vols (m.pl.) spatiaux,* **İng.** *Space flights.* İlmî bir araştırma yapmak veya onlardan değişik şekilde istifâde etmek için uzaya gönderilen araçların uçuşları. Uzay uçuşları ilmî bir araştırma yapmak veya dünyâ yörüngesine oturtulan bir uydudan yeryüzünde değişik gâyeler için faydalanmak için yapılır. Yeryüzünde faydalanmak gâyesiyle insansız fırlatılan uzay araçlarından başlıca haberleşme, meteoroloji, jeodezi (haritacılık), tabiî kaynaklar, navigasyon vb. sahalarında faydalanılır (Bkz. Sun'î Peyk). Şu anda uzayda bu tip pekçok sun'î peyk mevcuttur.

İlmî araştırma yapmak üzere uzaya gönderilen araçlar da çeşit çeşittir. Bâzıları belirli bir yüksekliğe kadar uçak, roket veya balonla çıkartılarak orada atmosfer, kozmik ışınlar, dünyânın manyetik alanı ve meteorlar hakkında çeşitli ilmî ölçümler yaptıktan sonra geri düşen sonda tipi ve ekonomik araçlardır. Bâzıları ise uzay, yıldızlar vb. hakkındaki araştırmaları atmosferin mâni olucu tesirinin dışında daha sıhhatli yapmak üzere yer yörüngesine oturtulurlar. Yapılacak araştırmanın cinsine göre fırlatılan uzay araçları serisine değişik adlar verilir. Eski Sovyetler Birliğinin Kozmos serisi, Amerikan OSO, Explorer, OAO, OGO, HEAO vb. uçuş serileri bu tipten uçuşlardır. Her serinin inceleme konusu belli olmak üzere başlıca konular morötesi ışınlar, gamma ve x ışınları, manyetik alan, kozmik ışınlar, güneş plazması, meteoritler, biyolojik deneyler vb.dir. Aya ve diğer gezegenlere yapılan insansız uçuşlar da yine özel adları olan programlar dâhilinde yapılırdı. Ayın arkadan ilk fotoğrafı Rusların 1959'daki Luna 3 aracı tarafından çekildi. Amerikan Ranger, Surveyor ve Lunar Orbiter serileri de insansız ay uçuşları ile ilgilidir (Bkz. Aya Seyahat). Venüs, Mars, Merkür gibi diğer gezegenlere yapılan insansız uçuşlar da Venera (Rus), Pioner, Venüs, Mariner Viking gibi seri adları altında yapıldı. Jupiter ve Satürn için Voyager adı altında çeşitli uçuşlar yapıldı.

İnsanlı Uzay Uçuşları: İnsanlı uzay uçuşları Amerika ve Rusya tarafından yine belirli programlar dâhilinde yapılmaktadır. Rusların Vostok, Voskhod ve Soyuz programları, Amerikalıların Mercury, Gemini ve Apollo programları insanlı uzay uçuşlarını ihtivâ eder. Bu kelimeler çeşitli mânâlara gelir. Vostok ve Mercury serisi uzay araçları, tek kişilik ve ilk deneme araçlarıdır. Gemini ve Voshod ise iki kişilik ve kısa süreli uçuşlar için programlanmıştır. Bu uçuşlarla insanın uzayda kalabileceği tespit edildi. Hattâ bu uçuşlarda Amerikan ve Rus iki uzay aracının randevulaşıp kenetleşmesi bile plânlanmıştı. İlk kenetlenmeyi ise Amerikan Gemini 6 ile Gemini 7 uzay gemileri başardı. Apollo, Amerika Birleşik Devletleri tarafından aya gitmek için geliştirilen bir seridir. Bu araçlara da Apollo denir. Rusların Soyuz adlı araçları Amerikalıların Gemini araçlarına benzemekle birlikte, ebat olarak daha büyük ve üç parçalıdır. İlk Soyuz 1 atmosfere dönerken paraşütü açılmadığından yere çakılarak parçalandı. 1975'te Amerika ile Rusya arasında geliştirilen işbirliğiyle Soyuz 19 aracı bir Apollo aracı ile kenetlenerek üç Amerikalı astronot, iki Rus kozmonotu ile ortak deneyler yaptılar. Teknolojiler farklı olsa bile kenetlenme modülü vâsıtasıyla uzayda işbirliği ve kurtarma yapılabileceği ispat edildi.

Uzay İstasyonları (Uzay Laboratuarları): Uzay şartlarında yapılması istenen ilmî deney, inceleme ve içindeki insanların yaşaması için lüzumlu cihaz ve sistemleri ihtivâ eden bir uzay aracı. İnsanlı bir araç olabildiği gibi insansız da olabilir. İnsanlı olanlar, yapılan deneyleri astronotların tâkip etmesi ve çıkabilecek bir arızayı gidermeleri bakımından daha müsâittir. Fakat araçta astronot bulunması tehlikeli olan güneş çevresinde, radyasyon kuşağında, uzayın derinliklerinde inceleme yapılmak istendiğinde insansız laboratuarları kullanmak mecburiyeti ortaya çıkar.

Uzay laboratuarları son derece pahalı, arızalanabilen, yörüngede zor tutulabilen, hatta tehlikeli bir şekilde yeryüzüne düşüp, parçalanabilen araçlardır. Bunun yanında uzay deney ve incelemelerinin yapılabilmesi bakımından çok faydalıdır. Bu bakımdan iki avantajı vardır. Bunlar vakum (boşluk) ve

çekimsizlik. Boşluk laboratuarın bulunduğu yörüngede atmosfer yoğunluğunun çok az olmasından ileri gelir. Oradaki boşluk dünyâda elde edilebilecek en iyi vakumdan kat kat üstündür. Çekimsizlik ise aracın yörüngede dönmesinden ileri merkezkaç kuvvetin yerçekimini dengelemesi sebebiyle ortaya çıkar. Gerçekte uzay laboratuarlarında çekimin dünyâdakinin binde birine indiği, içerdeki insan ve eşyânın hemen hemen ağırlıksız hâle geldiği tetkiklerden anlaşılmıştır.

Boşluk ve çekimsizlik yeryüzünde mümkün olmayan pekçok deney ve incelemeyi mümkün hâle getirir. Bunlardan bâzıları, üstün kaliteli kaynak, bilgisayarlar gibi elektronik cihazlar için mükemmel kristaller üretmek, çeşitli ilâçlar (insülin ve interferon gibi) imâl etmek, elektroforez, kusursuz cam imâli, çeşitli dokuları, bitki, mikrop, böcek ve canlıları uzay şartlarında incelemek, atmosferin mâni olmasından uzak yıldızları, uzayı ve bilhassa yeryüzü tabiî kaynaklarını incelemektir.

SKYLAB, ABD Uzay Dairesi NASA tarafından 1973'te bir Satürn-5 füzesiyle fırlatılmış uzay laboratuarıdır. Ağırlığı 75 ton olan bu aracın iç hacmi 330 m3 civârındadır. İçinde araştırma, yatak, banyo, hattâ oyun odası bölümleri bile vardır. İlk fırlatma ânında titreşim yüzünden güneş enerjisi sağlayan kanatlardan biri koparak hasarlandı. Diğer kanat ise katlı kalmıştı. 11 gün sonra fırlatılan bir astronot ekibi bu arızaları gidermeyi başardı. Araca giden üç ekip sırayla 28, 59 ve 84 gün kalarak çeşitli deney ve incelemeler yaptı. Ayrıca laboratuar teleskopunu kullanarak güneşin ve konutok yıldızının pekçok resmini çektiler. Daha sonra serbest bırakılan Skylab 1979'da Hint Okyanusu üzerinde atmosfere girerek parçalandı. Yerden kumanda ile meskun bölgelerden uzaklaştırılan aracın bir kısmı Avustralya'nın batısına düştü. SALYUT, Soyuz araçlarına uzay limanı olarak kullanılmak ve içinde çeşitli araştırmalar yapmak üzere Ruslar tarafından fırlatılmış bir laboratuardır. Yaklaşık 30 ton olan bu aracın Soyuz ile kenetlenmiş hâlinin uzunluğu 20 metre kadardır. Gâyesi Skylab'ınkine benzerdir. İlk Salyut 1971'de fırlatıldı. Soyuz 10 ile Salyut'a varan bir ekip teknik bir ârıza sebebiyle kenetlenemeden geri döndüler. Daha sonra gönderilen bir ekip Salyut'a girmeyi başararak 23 gün deney ve inceleme yaptılar. Bu ekip yeryüzüne dönerken oksijen kaçağı yüzünden boğularak öldüler. 1973'ten beri gönderilen ekipler günümüze kadar pekçok çalışmalar yaptı. Salyut'ta çalışan kozmonotların yakıt ve malzeme ikmâli insansız araçlarla sağlanmakta, yörüngesini düzeltmek için ise uzay romörkleri kullanılmaktadır.

SPACELAB, ABD ile on bir Avrupa ülkesinin işbirliğiyle geliştirilen bir uzay laboratuvarıdır. 15 ton ağırlığında olan bu araç, Uzay Mekiği aracının arkasında bulunur. Deney malzemelerini NASA ve ESA ortak olarak sağlamaktadırlar. Bu araçla 40 uçuş yapılması plânlanmış ve Japonlar 1988'den îtibâren projenin % 40'ını finanse etmeyi kabul etmiştir.

İlk Spacelab 1983'te Uzay Mekiğiyle uzaya yollandı. Yapılması plânlanan deneylerin bâzıları şöyle sıralanabilir: Böcekler üzerinde çekimsizliğin tesiri, tohumların çekimsiz olarak filizlendirilmesi, kusursuz cam, küre imâli, dünyâ kaynaklarının tespiti vb. Daha sonra yılda birkaç kere Spacelab uçuşları devam etti. Meselâ Mayısı 1985 'te Uzay Mekiğiyle gönderilen Spacelab'de ayrıca 24 fâre ve 2 maymun da vardı. Deney hayvanlarından ve bozulan yemlerden çıkan koku mürettebatın baygınlık geçirmesine sebep oldu.

İlerde uzay endüstrisinin kurulacağı ve uzay laboratuvarlarının endüstri malzemesi ve ilâç üreten fabrikalar hâline geleceği düşünülmektedir. Uzay Mekiği Challenger'in Nisan 1983'teki uçuşunda, tıp ve sanâyide çok kıymetli 1000 kadar mükemmel lateks küreciği îmâl edildi. Şu anda bile uzay endüstrisi için yatırımlar yapılmaktadır.

Uzay Mekiği: Uzaydaki istasyonlara insan ve araç taşımak gâyesiyle yapılmış, yeniden kullanılabilen uzay aracı. İlk Uzay Mekiği Cloumbia'yı sonra daha gelişmiş olan Challenger, Discovery ve Atlantis tâkip etmiştir. Uzaya taşıdığı araçlar yanında, Spacelab adlı laboratuvar da uzaya Uzay Mekiğiyle gönderilmektedir.

UZEYR ALEYHİSSELÂM;

İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerden veya velîlerden. İsmi; Kur'ân-ı kerîmde bildirilmiş olup, peygamber olup olmadığı açıkça bildirilmemiştir. Babasının ismi Şureyha olup Hârun aleyhisselâmın neslindendir. İsrâiloğullarını Tevrât'ın hükümlerine uymaya dâvet etmiştir. İsrâiloğulları Allah'ın oğlu diye iftirâda bulunmuşlardır.

Kudüs'te doğdu ve Kudüs'te vefât etti.

Uzeyr aleyhisselâm küçük yaşından îtibâren, Tevrat ilmini öğrenip Tevrât'ı ezbere bilen sayılı kimselerden oldu. Allahü teâlâ ilâhi emirlerden yüz çevirip, peygamberlerin nasîhat ve ikâzlarına kulak tıkayan ve çeşitli azgınlık ve taşkınlıkta bulunan İsrâiloğullarına Bâbil hükümdârı Buhtunnasar'ı cezâ olarak musallat etti. Kalabalık bir orduyla Şam ve Ürdün bölgelerini istilâ edip, savunmasız insanları zâlimce öldürten Buhtunnasar Kudüs'ü de istilâ etti. Mescid-i Aksâ'yı yıkıp, Kudüs şehrinin bağ ve bahçelerini harap etti. İsrâiloğullarından çoğunu öldürüp, pekçok çocuk ve genci de esir alarak Bâbil'e

götürdü. Bâbil'e götürülen genç esirler arasında Uzeyr aleyhisselâm da vardı. Uzeyr aleyhisselâm Bâbil'de bir müddet esâret hayâtı yaşadıktan sonra elli yaşında olduğu sıralarda bir fırsatını bulup memleketi olan Kudüs'e gitmek üzere yola çıktı. Kudüs yakınına gelince, bir bahçede konaklayıp merkebinden yükünü indirdi ve bir ağaca bağladı. Geriden Kudüs şehrini seyredip; şehrin harap, yolların ve bahçelerin viran olduğunu üzülerek gördü. Bu sırada karnı acıktığı için bir miktar incir ve üzüm koparıp, incirin bir kısmını yedi, üzümün de suyunu sıkıp içti. Bir ağaç altına oturup, yıkılmış evlere, bozulmuş yollara, çürümüş tenlere, yığılmış kemiklere bakıp âlemin sonunu, yeniden dirilişi ve Allahü teâlânın kudretini düşündü. Kendi kendine: "Acabâ, bu halden sonra Hak teâlâ bu şehri nasıl tâmir ve ihyâ eder." diyerek tefekküre dalıp uyudu. Allahü teâlâ onu yüz sene öldürdü. Hayattan mahrum etti. Onun bedenini, yiyecek ve içeceğini insanların ve hayvanların gözünden gizledi. Uzeyr aleyhisselâmı ölü bırakmasından yetmiş sene kadar sonra, Fâris hükümdarlarından Nüşek adında bir hükümdar eliyle Beyt-i mukaddesi (Mescid-i Aksâ) ve Kudüs şehrini îmâr etti. Bu sırada Bâbil hükümdarı Bahtunnasar öldüğünden İsrâiloğulları esâretten kurtulup memleketlerine döndüler. Otuz sene daha geçtikten sonra Allahü teâlâ Uzeyr aleyhisselâmı yeniden diriltti. Uzeyr aleyhisselâm kendisinin bir gün veya bir günden az olarak uyumuş olduğu uykudan uyandığını zannetti. Çünkü incir ve üzümün sanki dalından yeni koparılmış ve şıra sıkıldığı saatlerdeki gibi bozulmamış olduğunu gördü. Allahü teâlâ Uzeyr aleyhisselâma vahy edip yüz sene kaldığını bildirdi. Uzeyr aleyhisselâm merkebine baktığı zaman onun parça parça olan kemiklerinin vücûdundan ayrılmış olduğunu gördü. Allahü teâlâ ona **"....Ve seni, insanlara bir âyet** (delil) **kılmak için böyle öldürüp dirilttik.** (Seni öldükten sonra dirilmenin var olduğuna delil kıldık.) **ve** (merkebin) **kemiklerine bak!Onları nasıl birbirine birleştiriyoruz? Sonra da onlara et giydiriyoruz?"** (Bakara sûresi: 259) buyurdu. Allahü teâlâ ölmüş, etleri çürümüş, kemikleri parça parça olup kaybolmuş olan merkebi tekrar diriltti. Bu durumu gören Uzeyr aleyhisselâm, "Ben bilirim ki, şüphesiz Allahü teâlâ herşeye kâdirdir. (Bütün ölüleri diriltmeye gücü yeter.) buyurarak Allahü teâlânın kudretini müşâhede etti.

Uzeyr aleyhisselâm yeniden dirilen merkebine binip Kudüs şehrine girdi. Bulduğu insanları gördüğü ev ve mahalleleri tanıyamadı. Kendi mahallesi olarak tahmin ettiği yerde bir evin önünde durdu. Kapıda gözleri görmeyen, elleri ve ayakları tutmayan bir kadına rastladı. Kadına Uzeyr'in evi neresidir? dedi. Âmâ ve kötürüm olan kadın da; "Uzeyr'in evi burasıdır, ben Uzeyr'in hizmetçisiyim. Fakat Uzeyr kaybolalı yüz yıldan fazla oldu. Ondan ümitsiziz." deyip ağlamaya başladı. Bunun üzerine Uzeyr aleyhisselâm; "Ben Uzeyr'im" deyip başından geçenleri anlattı. Uzeyr aleyhisselâmın duâsı bereketiyle kadın, hastalıklarından şifâ buldu. Kadın âilenin diğer fertlerine ve İsrâiloğullarına Uzeyr aleyhisselâmın geldiğini haber verdi. Âile halkı Uzeyr aleyhisselâmı tanıyıp iknâ oldular. Uzeyr gelmiş diyerek sevinç ve heyecanla gelen şehir halkı da Uzeyr aleyhisselâmı ziyâret edip uzun zaman geçtiği halde değişmemiş olduğunu gördüler. Yaşlılar ona çeşitli sorular sorarak imtihan etmeye başladılar. Bu sırada Uzeyr aleyhisselâma peygamberlik emri bildirildi. İsrâiloğullarına Tevrât'ın hükümlerini tebliğ etmeye onları azgınlık ve sapıklıklardan sakındırmağa çalıştı. Daha önce kendilerini dünyâ ve âhiret saâdetine dâvet eden peygamberlerin apaçık mucizelerini gördükleri halde onları yalanlayan, birçok peygamberi de şehit eden İsrâiloğulları Uzeyr aleyhisselâmın dâvetini kabul etmediler. Okuduğu Tevrât'ın uydurma olduğunu iddiâ edenler çıktı. Bâzıları onun okuduklarından Tevrât olup olmadığını karşılaştıralım dediler. İçlerinden biri "Benim dedem, Buhtunnasar'ın zulmü zamânında bütün Tevrât nüshalarını yakılmak sûretiyle yok edildiğini bildirdi. Yalnız bir nüsha Tevrât'ı filan dağın tepesine gömdüğünü söyledi. O nüshayı getirip Uzeyr'in okuduklarıyla karşılaştıralım dedi. "Gömülü olan yerden Tevrat nüshalarını getirip Uzeyr aleyhisselâmın okuduklarıyla karşılaştırdılar. Yazılı nüshada olanlarla Uzeyr aleyhisselâmın okuduklarının aynı olduğunu görünce "Bu kadar uzun zamandan sonra Uzeyr'in Tevrât'ı ezbere okuması mümkün değildir düşüncesiyle Tevbe sûresi 30. âyetinde bildirildiği gibi"Uzeyr Allah'ın oğludur." diye iftirâda bulundular.

Uzeyr aleyhisselâm ise onların bu inanışlarının küfür ve sapıklık olduğunu, vazgeçmedikleri halde şiddetli azâba uğrayacaklarını bildirdi. Vefât edinceye kadar İsrâiloğullarının arasında bulundu. Onları hak yola dâvet etmeğe devâm etti. Uzeyr aleyhisselâmın vefâtından sonra İsrâiloğullarının isyanları ve sapıklıkları iyice arttı.

Uzeyr aleyhisselâmın ismi Kur'ân-ı kerîmde (Bekara sûresi: 259 ve Tevbe sûresi: 30. âyetlerinde) zikr edilmiştir. Fakat peygamber mi yoksa insanları hak yola dâvet eden bir velî mi olduğu kesin olarak bildirilmedi. Peygamber efendimiz de buyurdu ki: **"Uzeyr'in Peygamber olup olmadığını bilemiyorum. Tubba'nın mel'ûn olup olmadığını bilemiyorum. Zülkarneyn'in peygamber olup olmadığını bilemiyorum..."**

UZUN ATLAMA (Bkz. Atletizm)

UZUN HASAN;

Akkoyunlu hükümdarlarından. Oğuzların Bayındır boyundan Akkoyunlu Hanedanının kurucusu Kara

Yülük Osman'ın torunu olup, babası Celâleddîn Ali Beydir. 1423 yılında Diyarbakır'da doğdu. Uzun Hasan'ın gençliği Akkoyunlu emirî Hamza Bey ileCihangir arasında vukûbulan savaşlarla geçti. Hamza Beyin vefâtından sonra Akkoyunlu tahtına ağabeyi Cihangir geçti. Kardeşi HasanBeyin büyük gayret ve yardımları sonucu iktidarı ele geçiren Cihangir, Ergani ve çevresini ona ikta olarak verdi.Cihangir Bey (1444-1463), 1455'te amcaları Şeyh Hasan ve Kasım'a karşı kardeşi Uzun Hasan'ı gönderdi. Uzun Hasan amcalarını mağlup etti. Erzincan valisi, Cihangir Beye isyan edince, Uzun Hasan onu da itaat altına aldı. 1452'de Karakoyunlular karşısında bozguna uğrayan Cihangir, Şah Cihan'ın hâkimiyeti altına düşünce Hasan Bey kuvvetleriyle bizzat harekete geçti. Erzincan ve Van Gölü çevresini yağmaladı. Malazgirt Hâkimi Kasım Beyin kuvvetlerini bozguna uğrattı. 1453'te ağabeyinin Diyarbakır'ı terkettiğini haber alınca süratle gelerek şehri ele geçirdi ve beyliğini îlân etti.

Uzun Hasan, Akkoyunlu tahtına sâhip olmasıyla iktidarını kuvvetlendirme faaliyeti içine girdi. Cesur, tedbirli ve cömert olduğundan ordunun kendisine itaatı tamdı. Akkoyunluların düşmanı Karakoyunlu Şah Cihan'ın Erdebil'den hudut dışı ettiği Safevîlî Şeyh Cüneyd'i ülkesine dâvet etti. 1456'da Diyarbakır'a gelen Şeyh Cüneyd'e kızkardeşi Hatice Begüm'ü verip, evlendirdi. Uzun Hasan'ın Şeyh Cüneyd ile münâsebeti ve hânedana akrabâ yapması Akkoyunluların, Türk ve İslâm âleminin aleyhine oldu. Akkoyunlu-Safevî münâsebeti önce gizli, Şah İsmâil'den sonra da aşikâr pekçok hâdiselere sebep oldu (Bkz. Safevîler). Anadolu çok zarar gördü. Trabzon Rum İmparatoru Kalo İonnas, Osmanlılara karşı ittifak teklif edince, kızı Katerina Despina'yı isteyip karşılığında 1458'de antlaşma imzâlandı. Katerina Despina, Akkoyunlulara gelin gelince, Uzun Hasan'ı Osmanlılar aleyhine faaliyet içine soktu. Trabzon Rum İmparatorluğu, Uzun Hasan'ı İstanbul'un fethinden sonra devamlıOsmanlılar aleyhine kışkırttı. Trabzon Rum İmparatorluğunun Osmanlılara ödeyecekleri otuz bin altından vazgeçilmesi için aracılık yaptı. Uzun Hasan yeğeni Murâd'ı İstanbul'a gönderdi. Osmanlı Sultanı Fâtih'ten, Trabzon Rum İmparatorluğu vergisinin affedilmesinden başka, Katerina Despina'ya çeyiz olarak verilmiş olan Kayseri bölgesini ve önceki hediyeleri istedi. Fâtih, vergi işini bölgeye gelerek bizzat halledeceğini bildirdi. Fâtih, Uzun Hasan ve müttefiki Trabzon Rum İmparatorluğu ile Gürcülere karşı 1461'de harekete geçti. Uzun Hasan'ın 1459'da zaptettiği Koyulhisar'ı aldı Akkoyunlu ordusu Erzincan'daki Munzur Dağlarında Osmanlılara yenildi. Uzun Hasan annesini Fâtih'e gönderip, antlaşma sağlandı. Fâtih, 1461'de Trabzon'u fethedip, bölgedeki Rum hâkimiyetine son verdi. Uzun Hasan, Akkoyunluların batısındaki devamlı genişleyen Osmanlılara karşı bölgedeki hâkimiyetini kuvvetlendirme siyâsetini tâkip etti. Mısır Memlûklerinden Harput'u alıp, Gürcistan'a akın harekâtı yaptırdı. Âzerbaycan ve Irak'a hâkim Karakoyunlular hükümdarı Cihan Şahı 1467'de yenerek, öldürttü. Karakoyunluların müttefiki Şeybânîlerden Ebû Saîd'in saldırısını, 1469 başında bertaraf etti. Ebû Saîd'i öldürttü. Karakoyunlu Devletine son verip, ülkelerine hâkim oldu. Anadolu beyliklerinden Karamanlıları Osmanlılara karşı kışkırttı. Avrupa devletlerinden Venediklilerden Osmanlılara karşı kullanılmak üzere malzeme ve yardımcı kuvvet istedi. Venedik, Papalık, Cenova ve Karamanlılarla ittifak yaptı. Fâtih, Uzun Hasan'ın faaliyetlerini dikkatle tâkip ediyordu. Uzun Hasan'a karşı harekete geçip, hazırlıklarını tamamladı. Uzun Hasan ve Papa, Fâtih'in hazırlıkları üzerine Venediklilerden top, teknik malzeme ve cephâne yardımıyla Almanya, Fransa ve İspanya'yı Osmanlılara karşı harekete geçirdiler. Hıristiyan donanması Uzun Hasan'a yardım için Akdeniz sâhiline çıkarma yaptı. 1473 Martı ayında sefere çıkan Osmanlı ordusu, Ağustos ayında Akkoyunlu topraklarına girdi. Bayburt'tan Tercan'a geldi. Uzun Hasan ordusuyla Fâtih'in ordusu 11 Ağustos 1473 târihinde Otlukbeli'nde karşılaştı. Uzun Hasan zekî, cesur bir kumandan olmasına rağmen Fâtih ve Osmanlı ordusunun ateşli silâhlardaki teknik üstünlük ve stratejisine karşı duramadı. Akkoyunlu ordusu bozulunca, Uzun Hasan muhârebe meydanından kaçtı (Bkz. Otlukbeli Meydan Muhârebesi). Uzun Hasan Tebriz'e gelip, ordusunu tekrar toparlamaya başladı. Osmanlıların devamlı genişleyip, bölgede hâkimiyetini artırması üzerine başşehrini Diyarbakır'dan Tebriz'e naklettirdi. Otlukbeli yenilgisinden sonra Gürcistan vâlileri Uzun Hasan'a itaatsız olmaya başladılar. 1477 sonbaharında âsi vâlileri itaat altına almak için Gürcistan Seferine çıktı. Tiflis'e harpsiz girdi. Bölgedeki prenslikleri tekrar itâat altına aldı. 1477 yılı sonunda Gürcistan'da hastalanıp, Tebriz'e geldi. 1478 yılı başında hastalığı artıp, 7 Ocak gecesi, Tebriz'de vefât etti. Kendi yaptırdığı Nasriyye Medresesi avlusuna defnedildi. Uzun Hasan'dan sonra oğlu Halil Akkoyunlu hükümdarı oldu.

Uzun Hasan, büyük bir devlet adamı ve kumandan olmasına rağmen Osmanlı Sultanı Fâtih ile mücâdeleye kalkışması tâlihsizliğidir. Lakâbı Nusreddîn Ebû Nasr'dır. İlmî, dînî, sosyal ve devlet teşkilâtıyla alâkalı mîmârî eserler yaptırdı. Tebriz'de Nasriyye Medresesini yaptırıp, bakımı için vakıflar kurdu. Nasriyye Medresesinin yanında câmi, bir de hastâne yaptırdı. Hastâne çok geniş olup, binden fazla hastaya hizmet verirdi. Hastânenin bitişiğindeki mutfakta, fakir ve kimsesizlere yemek verilirdi. Tebriz'de meşhur Heşt-Behişt Sarayının inşâsını başlattı. Fırat'ın kolu üzerinde Taşköprü'yü yaptırdı. Uzun Hasan ilim ve âlimleri sevdiğinden, Akkoyunlu ülkesinde pekçok meşhur âlim bulunurdu. Meşhur astronom Ali Kuşçu, Uzun Hasan'ın sarayında olup, büyük itibâr görürdü. Fâtih'e elçi olarak gönderilen Ali Kuşçu daha sonra tekrar gelerek İstanbul'da ilim öğretmeye, talebe yetiştirmeye devam etmiştir. Uzun Hasan'ın sarayında Ali Kuşçu'dan başka Mevlânâ Mahmûd Şârihi, Şirâzi Mehmed Münşî ve fıkıh

âlimi İmâm Ali de bulunurdu. Uzun Hasan'ın hükümdarlığı zamânında, büyük İslâm âlimi, edib ve Kâdı Celâleddîn-i Muhammed Devânî, çok kitap yazıp, bunlardan **Ahlak-ı Celâli** pek meşhurdur. Uzun Hasan'ın târihçisi MevlânâEbû Bekrî Zihrani, **Kitab-ı Diyarbekriyye** de denen **Târih-i Selâtin-i Türkmen** adlı eserini yazdı. Fazlullah Ruzbehan, **Târih-i Alemârâyı Emînî'**yi Uzun Hasan'ın oğlu Yâkub için yazdı.

Uzun Hasan, Akkoyunlu Devlet teşkilâtını Osmanlılar usûlünde tertipleyip, kuvvetlendirdi. Akkoyunlu Devletini İslâm, Oğuz boy töresi ve Osmanlı-Timurlu-Fars karakterinde teşkilâtlandırdı.

UZUN MEHMED;

memleketimizde taş kömürünü ilk bulan şahıs. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında buharlı gemilerin satın alınarak kullanılmaya başlanmasıyla kömür ihtiyacı arttı. O zaman kömür İngiltere'den ithâl ediliyordu. Buna ödenen paranın yanında İngiltere ile bir savaş hâlinde onlardan kömür almak imkânsızdı. Sultan İkinci Mahmûd Han (1808-1839) bir ferman çıkararak memleketin her yerinde kömür aranmasını emretti. Ayrıca bahriyede asker olanlara kömür nümûneleri verilerek terhislerinden sonra aramaları isteniyordu. Bu erlerden Uzun Mehmed, Kestâneci köyüne dönünce kömür aramaya başladı. Kışlık unu için değirmene gittiğinde sıra kendisine gelinceye kadar Ereğli-Zonguldak Kösedağı mevkiindeki Neyren (Niren) Deresi boyunca araştırmalarına devam etti. Ertesi gün de kömür aramasına devam eden Uzun Mehmed, ana kaynağı bulup, oradan parçalar alarak çuvalla evine getirdi. Bunları yakınca aradığı kömürün bu olduğunu anladı. Damardan aldığı parçaları İstanbul'a götürüp ilgili yere teslim etti. Sultan İkinci Mahmûd Han tarafından (50 kese altın) mükâfatla taltif edildi. Ayrıca kendisine kaydı hayat şartıyla 600 kuruş maaş bağlandı. Bir heyetle Zonguldak'a dönüp, kömürü bulduğu yeri göstereceği sırada kahvesine zehir konarak öldürüldü (1829). Bu işi, kömür aramak için ferman alanlardan, Ereğli mütesellimi (vergi tahsildarı) oradan gönderdiği iki kişiyle yaptırdı.

Zonguldak'taki mâden ocaklarından ikisine Uzun Mehmed-I, Uzun Mehmed-II adları verildi. Ayrıca şehrin caddelerinden birinin adı da Uzun Mehmed'dir. Şehrin en güzel yerindeki mâdenci feneri şeklindeki anıt Uzun Mehmed'in hâtırası olarak dikildi.

UZUN ÖMER;

İstanbul'da boyunun uzunluğu ile meşhur olan bir şahıs. 1922 yılında Bilecik ilinin Abbaslık köyünde doğdu. Bu senelerde Eskişehir-Bilecik havâlisinde Yunan işgâli vardı. Annesi, babası, Ömer daha iki aylıkken Yunan mezâlimine uğramamak için dağlara çıkarlar. Yunanlılar yenilip, yurdumuzdan kovulduktan sonra harap olan köylerine dönerler. Fakirlik içinde geçen günlerden birinde evlerinin kapısını ak sakallı bir ihtiyarın çaldığı rivâyet edilir. Bu zat Allah rızâsı için biraz ekmek ister. Uzun Ömer'in annesi ellerinde bulunan yiyecekleri ve ekmeği bu ihtiyara verir. İhtiyar da; "Allah sizden râzı olsun, evinizde kıtlık olmasın, çocuğunuza iyi bakın" diye duâda bulunur. Anne içeri girince bütün kapların yiyecekle dolu olduğunu görür. Eve dolan nîmetler zamanla kesilir; ama, Ömer'in boyunun uzaması kesilmez. Boyunun uzunluğu 2.30 m'ye kadar varır. Galata Köprüsündeki büfesinde çalışan Uzun Ömer dâima mahcup, sıkılgan, mütevâzi bir hayat sürmüştür. 1960 yılında Üsküdar'da ölen Uzun Ömer'e özel tabut yaptırılarak defnedilmiştir.

Ü;

Türk alfabesinin yirmi altıncı harfi ve Türkçe'de bu harfin işaret ettiği ses. Ü, ses olarak ince, dar yuvarlak bir ünlüdür.

Ü, Türkçe'de asıl seslerden biridir ve ana Türkçe'den beri kullanılmıştır. Ü, Türkçe kelimelerin her hecesinde yer alabilir. Kül, gümüş, süngü, üç, öksüz, gündüz, yüksek, v.b.

Ü, Arab alfabesine dayalıOsmanlı yazı sisteminde kelime başında "elif" ve "vav" harfleriyle ve bâzan yalnız "elif" veya "elif ve ötre" ile, kelime içinde yalnız "vav" harfi veya ötre ile veya her ikisiyle gösterilirdi. Kelime sonunda ise "ye" harfi veya çok seyrek olarak "vav" harfiyle belirtilirdi.

ÜBEYY BİN KA'B (radıyallahü anh);

Eshâb-ı kirâmdan. Hazrec kabîlesinin Hudeyle kolundandır. Doğum târihi bilinmemektedir. 656 (H. 35) senesinde Medîne'de vefât etti. Annesi Neccâr hânedânından Süheyl'dir. Hazret-i Übeyy, İslâmiyet'in Medîne taraflarında yayıldığı sıralarda İkinci Akabe bîatından önce Müslüman oldu. Daha sonra yetmiş kişiyle Akabe'ye gelerek Müslümanlığını ve Resûlullah'a olan bağlılığını kuvvetlendirdi. Hicretten sonra, Resûlullah efendimiz onu Aşere-i mübeşşereden (Cennetle müjdelenen) Sa'îd bin Zeyd radıyallahü anhla kardeş yaptı. Peygamberimizle birlikte bütün gazâlara iştirak etti. Büyük kahramanlıklar gösterdi.

Kur'ân-ı kerîmi güzel okuduğu için, Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem; **"Kur'ân-ı kerîmi en iyi okuyanınız Übeyy bin Ka'b'dır."** buyurmuştur. "Kur'ân okuyanların efendisi" ve "Ensârın efendisi" lakabları da ona âittir. Zekât emri geldikten sonra, Resûlullah efendimiz kendisini Beni Huzeym, Benî Kudâme, Benî Sa'd ve Benî Uzre kabîlelerinde zekât toplamakla vazifelendirdi. Bu vazîfeyi hakkıyla yerine getirdi. Hicretten sonra vahy kâtibi olmak şerefine nâil oldu. Resûl-i ekrem efendimiz zamânında Kur'ân-ı kerîmi tamâmen ezberledi.

Resûlullah efendimizin vefâtından sonra hazret-i Ebû Bekr, Kur'ân-ı kerîmi toplama vazîfesini üzerine almıştı. Bütün Eshâbı kirâm aleyhi mürrıdvân aynı vazîfeye katılmış olup, Übeyy bin Ka'b radıyallahü anh da Kur'ân-ı kerîmi toplama ve yazma işinde vazîfelendirilmişti. Hazret-i Osman devrinde, Kur'ân-ı kerîmi çoğaltacak hey'ette ve başka önemli görevlerde de bulunmuştur.

Hazret-i Ebû Bekr döneminde önemli görevlerde bulunan Übeyy bin Ka'b radıyallahü anh hazret-i Ömer devrinde de Hazrec kabîlesini, müşâvere meclisinde temsil etmiştir. Bunun yanısıra Müslümanlara dersler vermiş, ilim öğretmiştir. Ramazân-ı şerîf ayında Mescid-i Nebevî'de kılınan terâvih namazlarında imâmlık yapmış, hazret-i Ömer de kendisine "Ebü't-Tufeyl" ve "Seyyid-il-Müslimîn" künyesini vermiştir.

Hazret-i Osman'ın halîfeliği sırasında 656 (H. 35) senesinde Medîne'de vefât etti. Cenâze namazını hazret-i Osman kıldırdı. Cennetül-Bakî kabristanına defn edildi.

Übeyy bin Ka'b hayâtını, İslâmî ilimleri her tarafa yaymak üzere adamış bir Sahâbîydi. tefsirde, hadiste, büyük bir imâm olup, ünlü fakîhlerdendir. Defâlarca Peygamber efendimizin, mübârek iltifâtlarına mazhar olan Übeyy'in, Tevrât'a, İncil'e ve diğer semâvî kitaplara âit bilgisi çok fazlaydı. İlmî yönden çok geniş bir kültüre sâhip olduğu için, hazret-i Ömer çok hürmet gösterir, danışılması gereken konularda onun salâhiyetli (yetkili) olduğunu söylerdi.

Übeyy bin Ka'b, talebelerine karşı çok edebli, nâzik ve disiplinli bir Sahâbîydi. Derslerinin ciddî ve düzenli olmasını ister, lüzumlu sorulara titizlikle cevap verirdi. Talebelerinden ayrı bir yere oturmaz, onlarla aynı seviyede bulunur, öylece ders verirdi.

Übeyy bin Ka'b'ın başka bir özelliği de, Kur'ân-ı kerîmi bizzat yazmasıydı. Yazdığı mushafa **Hazret-i Übeyy Mushafı** denilmektedir. Ayrıca, tefsir ilmine hizmet eden müfessirlerin başında gelmektedir. Âyet-i kerîmelerin eshâb-ı nüzûlleri (inme sebepleri) hakkında geniş bilgisi vardı.

Hadis ilminde de büyük bir âlimdi. Hadîs-i şerîfleri nakil ve rivâyet konusunda da çok ihtiyâtlı olanÜbeyy bin Ka'b, 164 hadîs-i şerîf rivâyet etmiştir.

Bir gün Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem efendimiz, mübârek ellerini hazret-i Übeyy'in göğsüne koydular ve buyurdular ki: **"Yâ Rabbî! Burayı şekten** (şüphe) **ve tekzibden** (yalanlamaktan) **koru."** Übeyy bin Ka'b buyuruyor ki: "O anda bana öyle bir hâl oldu ki, gümüş gibi beyaz bir yer gözüme göründü ve oradan Rabbime sanki nazar ediyorcasına korkudan ter içinde kaldım."

Übeyy bin Ka'b buyurdu ki: "Bir gün Resûl-i ekremden işittim. **"Kim dünyâda hayır amel işlerse, ona çok müjdeler vardır. Allahü teâlâ ona âhirette çok ihsânlarda bulunacaktır. Lâkin, kim bu dünyâ için çalışırsa, ona âhiretten hiçbir nasîb yoktur."**

Buyurdu ki:

"Kim Allahü teâlânın rızâsı için elindekini verirse, muhakkak Allahü teâlâ da ondan daha iyisini ona ihsân eder ve hesapsız şekilde sevap yazar. Kim bunun aksini yaparsa, Allahü teâlâ elindekini alır ve ona günâh yazar."

ÜCRET;

Alm. *Lohn (m), Gehult (n); Sold (m); Honorar (n),* **Fr.** *Paie, paye (f); salaire (m); solde (f); coût (m),* **İng.** *Pay; wage; salary; price.* Bir kimseye bir iş veya hizmet karşılığında işveren veya üçüncü kişiler tarafından sağlanan nakdî ve para ile ölçülmesi mümkün aynî menfaatler toplamı. Ücret, emeği mukâbilinde çalışan insanların başlıca gelir kaynağını teşkil eder. Bilhassa sanâyileşmenin gelişmesiyle birlikte ücretle geçimini temin eden insanların sayısında hissedilir bir artış görülmüş, ileri derecede sanâyileşmiş memleketlerde, ücretle çalışan kesimin toplam nüfus içindeki oranı yüksek nispetlere ulaşmıştır. Bu sebeple genel ücret seviyesi gerek millî gelirin muhtelif gelir grupları arasındaki dağılışı bakımından ve gerekse sanâyinin gelişmesine tesir eden bir mâliyet unsuru olması bakımından mühim bir gösterge olarak ortaya çıkmaktadır.

Zamânımızda ücretlerin sosyal ve ekonomik bakımdan iki cepheli bir uygulama arzettiği görülmektedir.

Sosyal Yönüyle Ücret Uygulaması, iş kânunlarıyla sağlanmıştır. Millî gelirin dağılımında, gelir grupları arasında adâletli gelir dağılımının sağlanması için mâlî yönden zayıf durumda bulunan işçiyi koruyucu

kânun hükümlerine yer verilmiş ve ayrıca “Asgarî Ücret” dediğimiz ihtiyaca göre ücret tespiti cihetine gidilmiştir. Kanun asgarî ücreti, “işçilerin normal bir çalışma günü karşılığı olarak ödenen ve işçinin gıdâ, mesken, giyim, sağlık, ulaşım ve kültür gibi önemli ihtiyaçlarını günün fiyatları üzerindeki asgarî seviyede karşılamaya yetecek ücret” olarak târif etmiş ve en geç iki yılda bir tespit edilmesi yaş ve cinsiyet farkı gözetilmemesi esâsını getirmiştir.

Asgarî ücretten ayrı olarak iş kânunlarında, ücreti koruyucu bâzı hükümlere de yer verilmiştir. Bunlardan, haftada bir gün tâtil yapılarak ücret alınması, dînî bayramlarda ve genel tâtil günlerinde çalışılmadan ücret ödenmesi, doğum, ölüm ve evlenmelerde belirli süreli ücretli izin yapılması, yılda bir defâ olmak üzere yaptığı hizmet süresiyle mütenâsib, yıllık ücretli izin kullanması ve bu ücretinin peşin ödenmesi, günlük 7,5 saatten fazla çalışmalarda % 50 zamlı ücret ödenmesi, gece çalışmalarının farklı ücrete tâbi tutulması gibi kânun hükümleri, sosyal muhtevâlı bir ücret uygulamasını kabul etmiştir.

Ekonomik yönüyle ücret uygulaması: Yapılan hizmete göre yâni verime göre ücret ödenmesini ifâde eder. Bu iktisâdî bir kavramdır. Herkesin yaptığı işin değerine ve zahmetine göre ücret almasıdır. İş kânunları bu tip ücretlerin hizmet akitleriyle veya sendikalar vâsıta kılınarak toplu iş sözleşmeleriyle tespit edilmesini hükme bağlamıştır.

Ücretin ekleri: Prim ve ikrâmiyelerdir, (sosyal haklar) olarak da ifâde edilir. Prim uygulaması, ya işçiyi daha fazla üretim yapmaya teşvik etmek veya işçinin başarılı çalışmasını mükâfatlandırmak için verilebilir. İş kânunlarında prim ücretlerden sayılmaz, işçiler için tazminatlar açısından ve diğer bakımlardan mükteseb hak teşkil etmez. İkrâmiyeler, yılın belirli zamanlarında belirli maaş şeklinde, dînî bayramlarda belirli bir miktar olarak veya yakacak yardımı, giyim yardımı, yemek yardımı, çocuk yardımı, vâsıta yardımı şeklinde ödenmektedir. Genel olarak bu tip ikrâmiyeler iş kânunları bakımından mükteseb hak teşkil eder ve tazminatlarda dikkate alınır. Bu ödemeler geniş mânâda ücretin târifi arasına girerler.

Ücret çeşitleri: 1) Saat ücret, 2) Günlük ücret (yevmiye), 3) Haftalık ücret, 4) Aylık ücret (maaş) genel olarak bu ücretlere zamana göre ücret de denir. 5) Götürü ücret, 6) Fason ücret, 7) Parça başı(akord) ücreti, 8) Komisyon ücreti, 9) Kâra katılma şeklinde ücret, 10)Yüzde usûlüyle ücret.

Bu ücretlerin herbiri işe ve işyerine, iş koluna ve işçiyle işveren arasındaki anlaşmaya göre tespit edilerek uygulanabilmektedir. Fason ücret genellikle tekstil iş kolunda ve konfeksiyon îmâlâtında sık görülmektedir. Ana hammaddeyi bir taraf, yardımcı işletme girdilerini de diğer taraf üstlenmek sûretiyle uygulanan bir ücret nevidir. Fason iş yapan kişiler ayrıca ücretli işçi de çalıştırmakta ve diğer ücret sistemlerinden birini uygulamaktadırlar. Yüzde usûlüyle ücret uygulaması genellikle hizmet veren müesseselerde meselâ lokantalarda görülmektedir. Komisyon ve kâra katılma şeklindeki ücret tarafların anlaşmalarıyla olur. Zamâna göre ücret eskiden beri her iş kolunda uygulanabilen ücret çeşitleridir.

İktisâdî yönden ücret çeşitlerini, îtibârî (nominal) ücret, reel (hakîkî) ücret, aynî ücret, nakdî ücret, net ücret, brüt ücret, asgarî ücret, azamî ücret olarak da saymak mümkündür.

Ücretin ödenmesi: İşçi ücretlerinin, Türk parası ile en geç ayda bir ödenmesi mecbûridir. Bu ödeme, hizmet akitleri ve toplu iş sözleşmeleriyle bir haftaya kadar indirilebilir. İşveren, hizmet akitlerinde ve toplu iş sözleşmelerinde belirtilen sebepler dışında işçiden ücret kesintisi yapamıyacağı gibi işçinin meydana getirdiği zarara karşılık ongünlük ücretinden fazla ücret kesintisi de yapamaz. Bu kesintiyi de on haftada eşit taksitlerle yapmak mecbûriyetindedir. Aylık ücretlerin dörtte birinden fazlası da haczedilemez. Ücret ödemeleri sırasında işyerinin işçiye, (ücret hesap pusulası) denen ve brüt ücretle kânûnî kesintileri ve net ücreti gösteren bir belge vermek mecburiyeti de vardır.

İktisâdî bakımından ücretin izahı: İktisâdî yönden ücretler, ücret seviyesi, ücretin bünyesi ve ücret sistemleri (çeşitleri) bakımından genelde tahlile tâbi tutulmuşlardır.

Ücret seviyesi: Emek arzı ile emek talebinin piyasada karşılaşmasıyla yâni arz ve talep kânunuyla teşekkül etmektedir. Batılı Avrupa iktisatçılarına göre ücretler, uzun dönemde kendi hâline bırakılırsa asgarî geçim haddine göre teşekkül ederler. Emeğin fiyatını (ücreti) tâyin eden husus, arz ve talebin mekanik hareketleridir. Emeğin kıymeti, herhangi bir emtianın fiyatı gibi, nihâî olarak istihsal masraflarına tâbidir. Emeğin tabiî fiyatı ise, işçilerin geçimlerini temin edecek bir mevcudiyetini idâmeye kâfi gelecek olan fiyattır şeklinde ifâde etmişlerdir. Yine aynı nazariyeye göre, emeğin bir tabiî, bir de piyasa olmak üzere iki türlü fiyatı mevcuttur. Tabiî fiyat, asgarî geçinme ücretini, piyasa fiyatı ise arz ve talebin karşılaşmasından meydana gelen ücreti temsil etmektedir. Tabiî fiyat (ücret), piyasa ücretini aştığı takdirde, işçilerin yaşama şartları inkişâf eder ve ücretli çalışanların mâlî durumlarında düzelmeler meydana gelir. Tersi durum ise ücretlilerin yaşama şartlarını güçleştirir, denmiştir. Bu nazariyeye, (tunç kânun)da denir. Diğer bir nazariye (ücret fono nazariyesi)dir. Buna göre, ücret seviyesi ekonominin tamamından tahsil edilen toplam ücret fonuna karşılık çalışmakta olan

işçi miktarı arasındaki nispete göre meydana gelen ücrettir. Ayrılan fonun azlığı veya çokluğu, işçi miktarının azalıp çoğalması, genel ücret seviyesini azaltıp çoğaltmaktadır.

Ücretin bünyesindeki farklılıklar: Liberal ekonomik yapı içinde ücretlerin çeşitli etkiler altında farklılık gösterdiği görülmektedir. Emeğini arz edenle emeği talep eden arasında pazarlık yapılması, ihtisas isteyen işlerin olması, kalifiye eleman güçlüğü gibi sebepler belirli bir ücret seviyesinin tespitini güçleştirdiği gibi müessiriyeti aynı olan ve aynı işi yapan şahıslar arasında ve işletmeler arasında farklı ücret uygulaması, ücret farkları gibi sebepler de genel bir ücret seviyesinin tespitini güçleştirmektedir. Ayrıca rekâbet şartlarının her iş kolunda değil bâzı iş kollarında ve hattâ bir iş kolunun bâzı kısımlarında veyâhut belli bir coğrafî bölgede görülmesi gibi sebeplerle emeğin arz ve talebiyle genel bir ücret seviyesinden bahsetmek mümkün olmamaktadır.

İslâm hukûkunda, bir malın kendini değil de menfeatını yâni kullanılmasını satmaya kirâ veya ücret; ücretle çalışan işçiye (ecîr), işverene (müstecir) denir.

Hadîs-i şerîfte: **"İşçiye, alnının teri kurumadan hakkını veriniz"** şeklinde emredilmiştir. Emeğin karşılığında elde edilen ücret, helâl kazançların başında sayılmıştır. İslâmiyette iktisâdî genel prensiplerden biri de kâra katılma şeklinde kendini gösteren kâra katılma ücretiyle çalışma şeklidir. Bu şekilde millî gelir dağılımında bütün mala sâhip bir sınıfın doğmasının engellenmesi, helâl ve adâletli gelir dağılımının sağlanması gâyesi esas alınmıştır.

ÜÇ AYLAR;

İslâm dîninde kıymet verilen üç ay. Receb, Şâban ve Ramazan ayları. Allahü teâlâ kullarına çok acıdığı için bâzı gecelere, gün ve aylara kıymet vermiş, bu gece, gün ve aylardaki duâ, tövbe, namaz ve oruç gibi ibâdetleri kabul edeceğini bildirmiştir. Kulların çok ibâdet yapması, duâ ve tövbe etmeleri için böyle gece, gün ve ayları sebep kılmıştır.

Üç aylardan ilki Receb ayıdır. Bu ay içinde iki mübârek gece vardır. Receb ayının ilk Cumâ gecesi Regâib gecesidir. Yirmi yedinci gecesi Mîrâc gecesidir. (Bkz. Receb Ayı)

Mübârek üç aylardan ikincisi, Şâban ayıdır. Şâban ayının on beşinci gecesi Berât gecesidir. Bu ay Ramazana hazırlık ayıdır. (Bkz. Şâban ayı)

Üç ayların üçüncüsü Ramazân ayıdır. Bu ay, çok kıymetli ve şereflidir. Bu ayda yapılan bütün nâfile ibâdetlere verilen sevap, başka aylarda yapılan, farz ibâdetlere verilen sevap gibidir. Bu ayda iyi iş ve ibâdet yapanlara, bütün sene bu işleri yapmak nasip olur. Kur'ân-ı kerîmin vahyedilmeye başlandığı Kadir gecesi bu ay içindedir. (Bkz. Ramazan). Peygamber efendimiz bir hadîs-i şerîfte buyurdu ki: **"Şâban benim ayım. Receb Allahü teâlânın ayı, Ramazan da benim ümmetimin ayıdır. Şâban günâhlara keffâret ayı, Ramazan ise günâhların temizleyici ayıdır."**

ÜÇGEN;

Alm. *Dreieck (n),* **Fr.** *Triangle (m),* **İng.** *Triangle.* Aynı doğru üzerinde olmayan üç noktayı birleştiren doğru parçalarından meydana gelen geometrik şekil. Bu noktalara köşe, doğru parçalarına kenar ve kenarlar arasındaki açılara iç açı denir. Bir kenarla diğer bir kenarın köşeden dışarı taşan uzantısı arasında kalan açıya da dış açı denir. Üçgenin herhangi bir kenarı taban olabilir. Tabanın karşısındaki köşeye tepe, açısına da tepe açısı denir. Tepe noktasından tabana çizilen dik doğru parçasına ise yükseklik denir. Bir kenarın orta noktasını karşısındaki köşeye birleştiren doğru parçasına kenarortay, açıları ikiye bölen doğrulara ise açıortaylar denir. Üç köşeden geçen çembere üçgenin çevrel çemberi, kenarlara içten teğet olacak şekilde çizelen çembere de iç çember adı verilir. Çevrel çemberin merkezi, kenar orta dikmelerin kesişme noktasıdır. İç teğet çemberin merkeziyse iç açıortayların keşişme noktasıdır.

Üçgenler açılarına ve kenarlarına göre çeşitlere ayrılır. Üçgen bir düzlem üzerine çizilebildiği gibi bir küre yüzeyi üzerine de çizilebilir. Euclide geometrisi dışındaki diğer geometrilerde üçgenin özellikleri değişiklikler gösterir. Üçgenin bilinen özellikleri Euclid geometrisine göre olan özellikleridir. Buna göre bir üçgenin iç açıları toplamı 180° veya p (pi) radyandır. (Hiperbolik geometride 180°'den küçük, eliptik geometride büyük). Bütün açıları dar açı olan üçgenlere dar açılı üçgen, bir açısı geniş açı (90°'den büyük) olana geniş açılı üçgen, bir açısı 90° olan üçgene dik üçgen denir. Kenarlarına göre ise kenarların eşit ve farklı olmalarına göre üçgenler eşkenar, ikizkenar ve çeşitkenar olmak üzere üç çeşide ayrılır. Dik üçgende dik açının karşısındaki kenara hipotenüs, iki dik kenarı eşit olan üçgene de ikizkenar dik üçgen adı verilir.

şEKIL VAR-1

Üçgenlerle İlgili Özellikler ve Teoremler:

Üç kenar eşitse (eşkenar üçgen) iç açıların her biri 60°'dir.

şEKIL VAR-2

Bir üçgende birden fazla geniş veya dik açı olamaz.

Üçgenin alanı taban ile yüksekliğin çarpımının yarısına eşittir.

Bir dış açı komşu olmayan iki iç açının toplamına eşittir.

İki kenarın toplam uzunluğu üçüncü kenardan dâima fazladır.

Üç kenarın orta dikmeleri bir noktada kesişir (çevrel çemberin merkezi).

şEKIL VAR-3

İç açıortaylar bir noktada kesişir (iç çemberin merkezi).

Açıları eşit ve karşılıklı kenarı orantılı üçgenlere benzer üçgenler denir.

Euclide geometrisinde üçgen sinüs ve kosinüs teoremlerine göre incelenir. A,B,C açıları a,b,c de bunların karşılarındaki kenarlar, R çevrel çemberin yarıçapı olmak üzere sinüs teoremi,

a/Sin A= b/Sin B= c/Sin C= 2R olarak, kosinüs teoremi ise, $a^2= b^2+c^2$-2bc-Cos a olarak ifâde edilir.

şEKIL VAR-4

Dik üçgende hipotenüsün karesi diğer dik kenarların karelerinin toplamına eşittir. Bu özellik kosinüs teoreminin dik üçgenlere tatbik edilmesiyle ortaya çıkar ve pythagoras teoremi olarak bilinir.

($a^2=b^2+c^2$).

Üçgenin alanı değişik şekillerde hesaplanabilir. S alan, P yarım çevre (a+b+c'nin yarısı), r iç çemberin yarıçapı olmak üzere alanla ilgili

S= 1/2 a.ha= 1/2 ab Sin C= ÷p(p-a)(p-b)(p-c)

R= abc/4S, r=S/p bağıntıları vardır.

şEKIL VAR-5

Bir açı ortay karşı kenarı komşu kenarlarla orantılı olarak böler.

Bir kenara çizilen paralel diğer kenarları orantılı böler ve meydana gelen küçük üçgen, büyük üçgene benzerdir.

Üç kenara âit yüksekliklerin kesim noktasına orto-santr denir.

Üst üste konulduğunda üçgenin elemanları denen kenar ve açılar çakışırsa bu üçgenler eşittir. İki üçgenin eşit olması için şu teoremlerden birinin sağlanması gerekir:

a- Birer kenarları ve bu kenara komşu açıları eşit (AKA).

b- İkişer kenarı ve aralarındaki açıları eşit (KAK).

c- İkişer kenarı ve büyük kenarın karşısındaki açı eşit (KKA).

d- Üçer kenarı eşit.

e- Hipotenüsleriyle birer dar açıları eşit dik üçgenler.

f- Hipotenüsleriyle birer dik kenarları eşit dik üçgenler.

g- Üç açısı eşit üçgenler eşit olmayıp, sadece benzer üçgenlerdir.

Küre Yüzeyinde Üçgen: Küre yüzeyindeki bir üçgenin kenarları çember yaylarından ibârettir. Bu yayların kesim noktaları ise köşeleri teşkil eder. Kenarlar arasındaki açılar, kenar yaylarından ve küre merkezinden geçen dâirevî düzlemler arasındaki açılarla ifâde edilir. Bu açılar ise yarıçapı, küre yarıçapı olan üçgen kenar yaylarının uzunluğu ile ölçülür. Kenar yayları ve açıların her biri 180°'den küçüktür. Üç elemanı (kenar yayları veya açılar) 90° ise bu üçgen sekizde bir küre yüzeyinden ibarettir. Buna benzer pekçok (düzlemdeki üçgenden farklı olan) özellik vardır.

Pascal Üçgeni: (a+b)n gibi cebrik bir ifâdenin açılımını bulurken katsayıların tespitinde kullanılan üçgen şeklindeki sayı tablosudur. (Bkz. Binom Teoremi)

ÜFTÂDE;

Osmanlılar zamânında Bursa'da yetişmiş olan evliyânın büyüklerinden. İsmi, Muhammed olup, babası Manyaslı Mehmed Efendidir. Üftâde lakabıyla meşhûr olmuştur. 1490 (H. 895) senesinde Bursa'da doğdu. 1581 (H. 989) senesinde Bursa'da vefât etti.

Küçük yaşta bir ipek tüccarının yanında çalışan Muhammed Üftâde, ustasının ve babasının vefâtı üzerine âilesinin geçimini üzerine aldı. Hem âilesinin geçimini temin etmek için çalıştı, hem de boş zamanlarında Bursa'daki medreselere giderek ilim öğrenmeye gayret etti. Dînî ilimlerde belli bir seviyeye geldikten sonra, BursaUlu Câmiinde müezzinlik yapmaya başladı. Daha sonra Doğan Bey Câmiine imâm oldu. Bir gün rüyâsında Emir Sultan hazretlerini gördü. Emir Sultan hazretlerinin; "Bizim câmimizde vâz ve nasîhat et." diye işâret etmesi üzerine Emir Buhârî Camiinde vâz ve nasîhate başladı. Vakitlerini ibâdet yaparak ve insanlara Allahü teâlânın dînini anlatarak geçiren MuhammedÜftâde tasavvuf büyüklerine karşı büyük saygı duyar, bir velînin sohbetinde bulunmayı arzu ederdi. Birgün Karacabeyli Hızır Dede isminde bir velînin Bursa'ya geldiğini öğrendi. Onun huzûruna talebe olmak istediğini bildirdi. Hızır Dede de onu talebeliğe kabul ederek tasavvuf yolunda yetiştirdi. Sekiz yıl müddetle hocasının emrinde ve hizmetinde bulunan MuhammedÜftâde tasavvufta yüksek derecelere kavuştu. Hocasının vefâtından sonra Muhyiddîn ibni Arâbî'nin ruhâniyetinden feyz alıp kemâle (olgunluğa) ulaştı. Hocasının dergâhında ders ve talebe yetiştirmeye başladı. Pekçok talebe yetiştirdi. Kâdı Aziz Mahmûd Hüdâî gördüğü bir mahkeme üzerine MuhammedÜftâde'ye gelerek talebe oldu. Kâdılığı ve dünyânın debdebelerini bırakarak onun hizmetine girdi. Aziz Mahmûd Hüdâî'yi yetiştirip halîfesi olduğunu bildirdi. (Bkz. Aziz Mahmûd Hüdâî)

Pekçok kerâmetleri görüldü. Osmanlı Sultanlarının iltifatlarına kavuştu. 1581 (H. 989) senesinde Bursa'da hastalandı. Talebelerini başına toplayıp, onlara son nasîhatlerini yaptıktan sonra Kelime-i şehâdet getirerek vefât etti. Sağlığındayken kendi yaptırdığı câminin bahçesine defn edildi. Mezarının üzerine türbe yapıldı. Bugün kabri sevenleri tarafından ziyâret edilmektedir.

Muhammed Üftâde hazretlerinin **Hutbe Mecmuası** ve **Dîvan** adlı iki eseri vardır.

Muhammed Üftâde uzun boylu, şefkâtli, devamlı tebessüm hâlinde olan bir zâttı. Görünüşü ile etrâfındakilere güven ve îtimâd telkin ederdi. Kimsenin kalbini kırmaz, kalp kırarım korkusuyla kendine hakâret edenlere bile cevap vermezdi. Kur'ân-ı kerîm okurken güzel sesinde sanki ağlıyormuş hâli hissedilirdi. Vakitlerini ibâdet ederek geçirirdi.

Üftâde'nin yazdığı şiirlerden birisi şöyledir:

Hakka âşık olanlar,
Zikrullahdan kaçar mı?
Ârif olan cevherini,
Boş yerlere saçar mı?

Gelsin mârifet olan
Yoktur sözümde yalan
Emmâre'ye kul olan
Hayr-ü şerri seçer mi?

Gerçek söz bu yârenler,
Gördüm demez görenler,
Kerâmete erenler,
Gizli sırrın açar mı?

Üftâde yanıp tüter,
Bülbüller gibi öter
Dervişlere taş atan
Îmân ile göçer mi?

ÜLKE;

Alm. *Land (n),* **Fr.** *Pays (m),* **İng.** *Country.* Bir devletin hâkimiyet alanı. Devletin varlığını muhâfaza edebilmesi ve milletlerarası şahsiyetinin olması için bir ülkeye sâhip olması gerekir. Burada o devlete âit vatandaşlar yaşar ve sınırları belirlidir. Bir devletin ülkesi sınırlar içindeki kara, deniz ve hava alanını içine alır. Sınırlandırılmış ülke topraklarında devletin hâkimiyeti toprak altında olduğu gibi havada da olduğu kabul edilir. Devletin kendi ülkesi topraklarında istediği gibi mâden, petrol araştırması, kuyu ve sığınaklar açmak yetkisi vardır. Yalnız hava sahasında bütün ülkelerin faydalanmaları gereken uzay sınırlarının nereden başladığı kesin belli değildir. Uçağın çıkabileceği en son yükseklik, devletin güvenliğiyle ilgili yükseklik, atmosfer tabakasının bilfiil sona erdiği nokta bu sınır için öne sürülmüşse de, bugün için kesin birşey kabul edilmemiştir.

Bir devletin ülkesini genişletmesi alüvyonların denizi doldurması, volkanik faaliyetlerde olduğu gibi jeolojik olaylarla, başka bir devletle anlaşarak, devlet veya devletlerden anlaşma, hibe, satın alma veya karşılıklı arâzi mübâdelesi şeklinde olabildiği gibi anlaşmalar dışında bir devletin ülkesini elde etme, fetih yoluyla da olur. Günümüzde fetih, devletler arasında meşrû kabul edilmese de fiilî olarak yaşanmaktadır. Kuvvetli olan, dünyâ devletlerinin söz geçiremediği devletler, yirminci yüzyılda da istilâ yoluyla ülkelerine yeni topraklar katmaktadırlar.

ÜLSER;

Alm. *Geschwür, Ulkus (n),* **Fr.** *Ulcère (m),* **İng.** *Ulcer.* Mîde suyundaki, sindirici tesirlerle hazım kanalının çeşitli bölgelerinde husûle gelen müzmin gidişli yaralar. Ülser, genel olarak yara mânâsına gelmektedir. Derideki yaralara da ülser denebilir. Burada sindirim kanalındaki ülserlerden bahsedilecektir. Bir de yine sindirim kanalında görülebilen ve sâdece mukozanın yüzey kısmını ilgilendiren erozyonlar vardır ki, bunlar kısa zamanda ve iz bırakmadan iyileşirler.

Peptik ülserler: Sindirim kanalındaki yerlerine göre mîde ülseri veya onikiparmak barsağı ülseri olmak üzere başlıca iki gruba ayrılırlar. Yemekborusu alt ucunda ve Meckel divertikülü denen ince barsak uzantısında da peptik ülser görülebilir. Ağır vücut yanıklarından ve beyin ameliyatlarından sonra görülen had peptik ülserlere de Curling ülseri adı verilir.

Peptik ülser, toplumda en çok rastlanılan hastalıklardan biridir. Toplumun yaklaşık olarak % 2 ilâ 5'inde görülmektedir. Peptik ülsere süt çocukluğundan îtibâren her yaşta rastlanabilirse de 20 yaşından önce nâdir, ergenlikten önceki dönemde ise çok nadir görülür. Yirmi yaşından îtibâren sıklığı devamlı olarak artar, 50 yaş etrâfında erkeklerde, bundan biraz sonra kadınlarda en yüksek seviyeyi bulur, daha ileri yaşlarda tekrar azalır. Peptik ülsere erkeklerde daha sık rastlanmaktadır. Peptik ülser mesleği icabı büyük mesûliyet yüklenen kişilerde, siyasî ve askerî liderlerde, kısacası stresi ve problemleri fazla olan mesleklerde daha sık görülür. Yine çiftçi ve köylülerde, şehirlerde yaşayanlara göre daha az rastlanmaktadır. Onikiparmak barsağı ülserleri, mîde ülserlerinden daha fazla görülmektedir.

Onikiparmak ülserlerinin çoğunun çapı 5 ilâ 10 mm arasında olup, 3 cm'yi geçeni nâdir olduğu halde, çapı 4-7 cm arasında değişen birçok dev mîde ülserlerinin bulunduğu da bir gerçektir. Mîde ülserlerinin yaklaşık olarak 1/5'inde onikiparmakta da aktif ülser veya ülser izi bulunur.

Mîde suyunun asit-peptik etkisinin ülser teşekkülünde rolü bulunduğu inkâr edilemez; dolayısıyla asit ve pepsin salgısına tesirli mekanizmalar ve etkenler de ülserin meydana gelişinde dolaylı olarak rol oynarlar. Bunlar arasında stresslere yol açan çeşitli sebepler (rûhî sıkıntılar, yanıklar, travmalar, radyasyon, soğuk, ameliyat, kanama), bâzı ilâçlar, tütün, alkol, baharat, kaba yiyecekler sayılabilir.

Mîde mukozasını sindirilmekten koruyan bâzı mekanizmalar vardır. Diğer bütün proteinleri, eti ve hattâ yabancı canlı dokuyu kolaylıkla hazmeden mîde suyu kendi mukozasına normal şartlar altında tesirsizdir. Bu koruyucu mekanizma, ölümle birlikte ortadan kalkmaktadır. Asit-peptik tesirlere karşı mukozayı koruyan hayâtî mekanizmaların en önemlisi, mukozayı örten, mukus salgısıdır. Mukoza direncinin kırılması, mîde mukus salgısının azalması, mîde kan dolaşımının aksaması ve mîde asit salgısını ayarlayan mekanizmaların bozulması da ülser teşekkülünü kolaylaştırmaktadır.

Ülserin meydana gelmesinde tek bir faktörün söz konusu olamayacağı, karşılıklı tesir eden çeşitli kuvvetler arasındaki dengenin bozulması hâlinde asit-pepsin saldırısı aracılığıyla ülserin meydana gelebileceği âşikârdır.

Belirtileri: Ülser ağrısı şiddetli değildir, kemirir tarzda, yanar tarzda veya şiddetli açlık hissi şeklinde ifâde edilir. Daha az rastlanan şekli, şiddetli dolgunluk, yâhut gaz gerginliği veya karın üst kısmında fenâlık hissidir. Mîde ülserleri, onikiparmak ülserlerine göre daha az ağrılıdır. Ülser ağrısı karnın üst kısmında ve parmakla gösterilecek kadar dar bir bölgedir. Ülser ağrısı sırta doğru yayılma gösterebilir. Ülser ağrısı, ritmik özellik gösterir. Yâni mîde ülseri ağrısı yemekten yarım saat kadar sonra başlar, onikiparmak ülseri ağrısı ise mîde boşalınca başlar. Gıdâ almakla ağrının geçişi ülserli hastalarda ağrıyı önleyecek şekilde öğünler arasında ayrıca birşeyler yeme alışkanlığına yol açar. Onikiparmak ülserinde bâzan meydana gelen ve yattıktan bir müddet sonra gelip hastayı uykudan uyandıran, birşey yemek, süt içmek veya antasit almakla geçen gece ağrılarının tespiti teşhis yönünden çok değerlidir. Ülser ağrısı, kusmakla da geçer.

Ülserin bir husûsiyeti de; genel olarak haftalar süren ağrılı bir dönemi, aylar, bâzan yıllar süren ağrısız bir dönemin kovalaması ve yeniden bir ağrı periyodunun meydana gelmesidir. Genel olarak, ağrılı devreler sonbaharda, ilkbaharda başlar ve tedâvi edilmezse de en çok altı hafta sürer. Aylar veya yıllardan beri fasılasız ağrının varlığından bahseden hastalarda ülser ihtimali çok azdır.

Teşhis: Ülserin teşhisinde muâyeneden ziyâde, hastanın hikâyesi önemli rol oynamaktadır. Hastanın hikâyesiyle birlikte radyolojik tetkikler ülser teşhisinde en değerli vâsıtayı teşkil eder. Endoskopik tetkik (yâni mîde ve onikiparmak barsağının özel optik bir cihazla incelenmesi) gerek mîde, gerekse onikiparmak barsağı ülserlerinin en kesin teşhis vâsıtasıdır. Mîde tübajı (mîde suyu tetkiki)nın bir muâyene metodu olarak değeri sınırlı olmakla birlikte, mîde suyu miktarı mîde asiditesi, hücre tetkikleri ülserin teşhisi ve ayrılmasında yardımcıdır.

Komplikasyonları

1. Kanamalar: Ülser kanamaları ya gizli kanama şeklinde veya âşikâr kanamalar şeklindedir. Gizli kanama, büyük abdestin özel bir metodla incelenmesiyle tespit edilir, hasta farkına varamaz. Devamlı gizli kanama neticesinde kansızlık (anemi) ortaya çıkar. Âşikâr kanamalarda açığa çıkan kan fazla miktardadır, hastanın dışkısı katran gibi simsiyah renktedir, kusmuğundaki kan ise kahve telvesini andırır. Şâyet açığa çıkan kan çok fazlaysa hastanın dışkısında ve kusmuğunda bol miktarda kırmızı renkte kan görülür ki, bu tür kanamaların ölümle neticelenmesi mümkündür. Ülser kanaması ciddî bir durumdur. Kanama başladıktan bir müddet sonra halsizlik, baş dönmesi, tansiyon düşüklüğü ve nabızda hızlanma ortaya çıkar. Kanamadan şüphelenildiği an, hasta derhal hastâneye kaldırılmalıdır. Tekrar eden ülser kanaması geçiren hastaya cerrâhî tedâvi de düşünülebilir.

2. Delinmeler: Mîde veya onikiparmak barsağının derin ülserlerinde delinmesi sözkonusudur. Vaktinde cerrâhî müdâhaleyle delik dikilmez veya özel tıbbî tedâviyle kapanması sağlanmazsa hastanın ölümüne yolaçan tehlikeli bir durum ortaya çıkar. İlk şikâyet karnın üst kısmında şimşek çakar gibi âniden başlayan ve bütün karna yayılan çok şiddetli ağrıdır. Soğuk ter, nabızda hızlanma, solukluk, kabızlık, bazan bulantı-kusma vardır. Çok az görülür. Delinmeden sonraki 6-12 saatlerde aldatıcı bir iyileşme dönemi olur, sonra ağrı geri gelir ve tedâvi geciktirildiği takdirde karınzarı ve boşluğu iltihaplanır (peritonit) ve ölümle neticelenebilir. Muâyenede bütün karında tahta gibi bir sertlik vardır.

Mîde veya onikiparmak barsağının arka duvarında ve başka bir organ veya doku ile temas hâlindeki kısımda meydana gelen delinmenin, komşu organla yapışıklıklara veya ülserin bu organ içine açılmasına yol açması beklenen bir neticedir. Bu organlar genellikle karaciğer, pankreas, safra kesesi veya kalın barsaktır. Ülserin gidişi esnâsında belirtilerdeki şiddetlenme ve değişmeyle tıbbî tedâviye direnç hallerinde bu tür delinmeyi düşünmek lâzımdır ki, bunun da tedâvisi cerrâhîdir.

3. Pilor (mîde çıkışı) tıkanıklığı: Umûmiyetle onikiparmak ülserlerinde rastlanır. Pilor kanalı civârındaki kas spazmı, ülser etrâfındaki iltihap ve şişlik ve ülser nedbesine bağlı büzülme bu tıkanıklığa yolaçar. Daralma başlayınca yiyecekler mîdede birikir. Yemekten sonra mîdede dolgunluk hissi ve bulantı olur. Mîde, içindekini boşaltmak için kasılınca çok şiddetli ağrılar olur. Geğirme ve kusmayla şikâyetler azalır ve birçok hastalar rahatlamak için parmaklarını boğazlarına sokarak kusma yoluna başvururlar. İştah kaybolur, hasta yemekten korkar hâle gelir Yemeklerden uzun saatler sonra bol kusmalar olur. Hasta giderek zayıflar. Zamanla mîde kasılma gücünü kaybederek çanak şeklini alır. Pilor darlığının tek tedâvisi ameliyattır. Ameliyattan önce hasta, damardan beslenerek su ve elektrolit dengesi düzenlenir.

4. Mîde ülserlerinin nedbeleşmesi sonucu mîde, dar bir boğumla birleşen iki ayrı boşluk teşkil eder ki, buna kum saati mîde denir. Pilor darlığını andırır, tedâvisi cerrâhîdir.

Onikiparmak ülserlerinin kanserleşmesi veya ülserleşmiş onikiparmak kanserleriyle karıştırılması sözkonusu değildir. Mîde ülserlerinin de kanserleşmesi fikri artık kabul edilmemektedir.

Bununla berâber bâzı mîde kanserlerinin ülser şeklinde karşımıza çıkması mümkündür ve erken

dönemde bunların basit ülserden ayrılması güçtür.

Ülser tedâvisi: Ülserlerin pekçoğu tedâvi edilmese dahi, kendiliğinden tamâmıyla iyileşirse de büyük ihtimalle 1-2 sene içinde tekrarlar. Nüksler devam ettikçe ülserin iyileşmesi güçleşir ve tehlikeleri artar. Gerek hayâtı tehdit edici tehlikelerin teşekkülünü önlemek, gerekse hâdisenin müzminleşmesine engel olmak üzere, teşhis edilen her ülser, sâdece hastanın ağrıları geçinceye kadar değil, tamâmen iyileşinceye kadar sıkı bir ülser programıyla tedâviye devam edilmelidir. Ülser tedâvisinde iki safha vardır. Birisi aktif ülserin kapanmasını sağlamak, ikincisi yeni ülser teşekkülüne mâni olmaktır.

Ülserin kapanmasını sağlamak için, mîdeyi, vücut beslenmesini bozmayacak şekilde azamî derecede istirahate almak tedâvinin esâsını teşkil eder. Bunu sağlamak için; fizik ve rûhî istirahat, uygun bir beslenme tarzı tavsiye edilir. Mîdeyi çalıştıran, (tembîh eden) vagus sinirinin antikolinerjik denen ilâçlarla tesiri azaltılır. Meydana gelen asidi etkisiz hâle getirici antasitler ve müsekkinler kullanılır.

Kısa aralıklı olarak küçük porsiyonlar hâlinde yemek; mîde salgısını uyarıcı gıdâları yememek diyetin esâsını teşkil eder. Had vak'alarda ve mîde kanamalarında her saat başı bir bardak süt, takibeden saat başında 1-2 ölçek antasit vermek yıllardan beri uygulanmaktadır. Süt, gıdâ değeri yönünden olduğu kadar tahriş edici olmayışı bakımından da ülser tedâvisinde ideal gıdâyı teşkil eder. Müzmin vak'alarda normal üç öğün yemeğe ek olarak saat 10.00, 15.00 ve 22.00'de bir bardak süt ve iki bisküviden ibâret ara yiyeceği almak sûretiyle günlük yemek öğün sayısını 6'ya çıkarmalıdır.

Hasta tarafından dokunduğu bildirilen yiyecekler bertaraf edilerek, serbest, zararsız bir diyet uygulanmalıdır. Bu arada et suyu, baharat, kızartmalar, turşular men edilmeli, kahve, alkol ve sigara kesilmeli veya mümkün olduğu kadar azaltılmalıdır. Sigaranın zararları üzerinde ısrarla durulmalı ve hastaya anlatılmalıdır. Bu arada ülseri azdırdıkları ve kanamaya da yol açtıklarından aspirin, kortikosteroid, romatizma ilâçları özellikle ağız yoluyla kullandırılmamalıdır.

Örnek bir ülser diyeti verecek olursak:

Kahvaltı: Süt, rafadan yumurta, tereyağı, tuzsuz beyaz peynir, reçel, marmelat, süzme bal, kızartılmış ekmek.

Ara yemeği: Süt, iki adet bisküvi.

Öğlen yemeği: Çorbalar: Pirinç, şehriye, un (et susuz olacak). Etler: Haşlama veya ızgara et (dana, koyun, kuzu, tavuk, balık). Et suyu yasaktır. Sebzeler: Haşlama, püre veya salça ve soğan konmadan düdüklü tencerede pişmiş sebze yemeği şeklinde olmalıdır. (Patates, kabak, karnabahar, yerelması, tâze fasulye, ıspanak, ebegömeci, tâze bezelye.)

Hamurlar: Kaçınılmalıdır.

Tatlılar: Muhallebi, sütlaç, su muhallebisi, nişasta peltesi, jele, komposto (elma, erik, kayısı, şeftâli, çilek, armut), meyve suları.

Meyveler: Olgun ve tatlı olmak şartıyla kumsuz armut, muz, elma rendesi, olgun kayısı ve şeftâli.

Salatalar: Domates salatası, marul salatası (ilk haftalar kaçınılmalıdır)

Ara yemeği: Süt, iki bisküvi.

Akşam yemeği: Öğlen yemeğinin aynı.

Ülser tedâvisinde çeşitli ilâçlar kullanılmaktadır. Mîdenin asit salgılamasını önlemek veya azaltmak gayesiyle antikolinerjik denen ilâç grubu eskiden beri kullanılmaktadır. 1976'dan sonra tedâvi sahasına giren Cimetidin (tagamet) ve Ranitidin (Zantac), ve Famotidin ile bunlara benzer tarzda asit salgısını azaltan Omeprazol, ülser tedâvisinde büyük bir çığır açmıştır. Bu ilâçlar kullanıldığından hastanın sıkı bir diyete ihtiyaç göstermemesi, tablet şeklinde olduğundan alımının kolay olması, yan etkilerinin azlığı, ülser ağrısını hızla geçirmesi, hastalarca tercih sebebi olmuştur.

Mîde asidini nötralize eden ilâçlara antasid denilmektedir. Bunlar arasında sodyum bikarbonat, kalsiyum karbonat, magnezyum oksit, magnezyum trisilikat, hidrotalsid vb. sayılabilir. Fazla sütle birlikte yüksek dozda alkali antasitlerden uzun zaman alanlarda "sütalkali sendromu" denilen bir böbrek yetmezliği tablosu ortaya çıkabilmektedir.

Mîde mukozasının direncini artıran ilâçlar da vardır. Bunlar; meyan kökü ekstreleri, kalloidal bizmut ve sucralfate (antepsin) preparatlarıdır. Peptik ülser teşhisi kesin olarak konulduktan sonra, 6-8 hafta süreyle klasik ülser tedâvisi veya cimetidin, ranitidin veya famotidin tedâvisi uygulanır. 4-6 haftalık herhangi bir tedâvi uygulamasından sonra ülserin kapanıp kapanmadığı tetkik edilmelidir. Klasik ülser tedavisinin 10. gününe kadar ağrılar geçmiş olmalıdır, geçmezse cimetidin veya ranitidin kullanılmalıdır. Gene geçmezse vak'a, tedâviye inatçı, ülser sınıfına girer. Cimetidin, ranitidin

denenmesine rağmen, tedâviyle şifâ bulup, sık sık nüks gösteren; tedâviye alındığı halde 10. gün içinde ağrılar geçmeyen ülserlerde ameliyat düşünülebilir. Özellikle mîde ülserlerinde ilâç tedavisine cevap alınamazsa, kanser ihtimâliyle hasta geciktirilmeden ameliyata verilmelidir. Nadiren kanserin de ülser tedâvisiyle küçülebileceği, hatta kapanmış gibi görünebileceği unutulmamalıdır.

ÜMERÂ;

Osmanlı devlet teşkilâtında sancak beyleri hakkında kullanılan tâbir. Arapça emir kelimesinin çoğulu olup, vâli demektir. Geniş selâhiyetleri olup, sancaktaki dâvâları dinler, dînin emirlerini yerine getirirlerdi. Sefer esnâsında halkı ve sancağındaki timar ve zeamet sâhipleriyle berâber harbe katılarak çok büyük hizmetlerde bulunurlardı.

ÜMEYYE (EMEVİYE) CÂMİ;

Suriye'nin Şam şehrinde Emevîler zamânında yapılan büyük câmi. Câmi, Emevî halîfelerinden Velid bin Abdülmelik tarafından 705-715 târihleri arasında yaptırıldı. Ümeyye Câmiinin şu anda bulunduğu yerde Roma döneminde yapılan bir Jupiter tapınağı vardı. Daha sonra Hıristiyanlık döneminde bu tapınağın yerine Bizans bazilikası (Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde görülen dikdörtgen biçiminde kilise) yapıldı. Şam Müslümanlar tarafından feth edilince şehrin bir kısmı sulhla, bir kısmı kılıçla fethedildiği için (635), bazilikanın doğu kısmı Müslümanlarca fetih hakkı olarak câmi, batı kısmı da sulh sebebi olarak Hıristiyanlar tarafından kilise olarak kullanıldı. Şam şehrine doğu tarafından sulh ile giren müslüman komutan Ubeydullah bin Cerrah, şehrin batı tarafından kılıçla harp ederek giren ise Hâlid bin Velid'dir. Emevî halîfelerinden Velid bin Abdülmelik (705-715), bu bazilikanın yerine yeni bir câmi yaptırmak istedi. Yapılacak yeni câminin bilinen bütün câmilerden daha büyük, Hıristiyan kiliselerinden daha görkemli olmasını istiyordu. Yeni câminin yapımına başlandı. Suriye'nin her tarafında bulunan antik yapı kalıntılarından, sütun ve sütun başlıkları, mermer plakları getirildi. Câminin süslenmesinde İran, Hindistan, Mağrip ve değişik devletlerden meşhur usta ve sanatçılar çalıştırıldı. Bunların sayısı binin üzerindeydi.

Ümeyye Câmii, İslâm mîmârîsinin doğuşunda ilk etkileri gösteren bir eserdir. İslâm mîmârîsi târihinde, ayrı bir özelliği vardır. Câmide plân düzeni olarak dikdörtgen biçimi kullanıldı. Câminin eni 137 m, derinliği 37 m'dir (137 x 37 m).

Dikdörtgen plâna sâhip câminin önünde üç yanında, iki katlı revaklarla çevrili büyük bir avlu yer alır. Câminin kare plânlı üç minâresi vardır. Bunlardan güneydoğu köşesindeki minâre Ak Minâre olarak bilinir. Hazret-i Îsâ Minâresi de denir. Müslümanlar arasında hazret-i Îsâ'nın âhir zamanda gökten yeryüzüne bu minâreye ineceği inancı yaygındır. Güneybatı köşesindeki minâreye Kayıtbay Minâresi, avlunun kuzey revaklarının ortasında ve tam mihrap ekseni üzerinde bulunan minâreye de El-Arus Minâresi ismi verilir.

Câmi sahnını, koridor gibi bölen ve çatıyı tutan kırk somaki sütun ile yirmi dört yapma sütun vardır. Mihrabın hemen üstündeki kubbe, dört yapma sütun üzerine oturur. Bu sütunlar arasında zarif ve sanat güzelliği olan altmış dört kemer bulunmaktadır. İki yüz seksen civârında penceresi vardır. Camları renkli, çerçeveleri bezeli usûlde kaplıdırlar. Duvarları altınla cilalı madolyonlarla süslenmiştir. Madolyonların içi renk renk küçük taşlarla kaplıdır. Yan tarafındaki dehliz tavanları, güzel tezhip ve nakış motifleriyle süslüdür. Çok güzel ve sanat değeri olan bir mihrabı vardır. Görülmeye değer bir İslâm sanat eseridir.

Câminin, enine orta sahın ile dikine sahının kesiştiği yerde bir kubbesi vardır. Kubbe ilk yapıldığında ahşap olduğu, sonraki çıkan bir yangında yandığı, yazılı kaynaklarda geçmektedir. Abbâsîler zamânında dikine sahının üstü üç tâne kubbeyle örtüldü. Şu andaki kâgir kubbe Tîmûr Hanın Şam'ı fethetmesinden sonra yapıldı.

Ümeyye Câmii, Müslüman-Türk hâkimiyeti zamânında beş defâ yandı. Câmi bu sebeple büyük onarımlar geçirdi. Bu onarımlardan son ikisi ise Osmanlı Sultanlarından Kânûnî Sultan Süleymân ve Sultan İkinci Abdülhamîd tarafından yapıldı.

ÜMİT BURNU;

Alm. *Kap (n), der Guten Hoffnung,* **Fr.** *Cap-de-Bonne-Espérance (m),* **İng.** *Cape of Good Hope.* Afrika'nın güneybatı ucundaki ticârî ve denizcilik târihi bakımından önem taşıyan burun. Ticâretlerini, sömürgelerini genişletmek, Hindistan'a gidebilecek kısa yollar bulmak istiyen Portekizlilerden denizci Barthdomen Dias 1487 yılında gemisiyle fırtınaya tutulunca kendisini Hint Okyanusunda buldu. Dönüşünde Afrika'nın en güney ucuna doğru hareketle oradan geçti. Geçiş esnâsında havanın çok kötü oluşu, Hint ve Atlas Okyanusunun dev dalgaları denizcileri şaşkına çevirdi. Buraya fırtına burnu anlamına gelen "Coba Tormentoso" adını verdi. Fakat sonradan Portekiz Kralı İkinci John, buranın

adını “Ümit Burnuna” çevirdi.

Fırtına ve dalgalarıyla meşhur olan Ümit Burnunda, Hint Okyanusundan gelen sıcak su akıntısı ile Güney Kutbundan gelen soğuk su akıntısı birleşir. Ümit Burnunun yaklaşık 2 km doğusunda yer alan Cape Burnunda bir deniz feneri vardır.

ÜMİT YAŞAR OĞUZCAN;

günümüz şâirlerinden. 1926 senesinde Tarsus’ta doğdu. Eskişehir İnkılâp İlkokulunu, Konya Askerî Ortaokulunu, Eskişehir Ticâret Lisesini bitirdikten sonra on beş sene bankacılık yaptı. 1961’de Ümit Yaşar Yayınevini kurdu.

1940’ta **Yedigün** Dergisinde şiirleri yayınlanmaya başladı. O tarihten bu yana **İstanbul, Büyük Doğu, Yücel, Varlık, Toprak, Türke Doğru, Çığır, Hisar** gibi birçok dergi ve gazetelerde şiir ve yazıları çıktı. Bir süre gazetelerde manzum taşlamalar da yazdı. İş Bankası Kültür Vakfı Başkanlığına getirildi. Günümüzün hissî şâiri olarak tanındı. İlk önceleri millî ve mânevî duyguları dile getiren, daha sonraları açık ve avamî şiirler yazdı. Şiirlerinde zekâ oyunu ve nükteleri dikkat çeker. Aruzu, heceyi ve serbest vezinleri başarıyla kullanmıştır. Şiire özendiği ilk zamanlarında dil, biçim ve mısra ustalığı göstermiş daha sonraları fazla ehemmiyet vermemiştir.

Ümit Yaşar, şiir kitaplarından başka bir Garip Şiirler Antolojisi, on beş kadar seçme şiiriyle de iki şiir plağı çıkardı. Pekçok şiir kitabı vardı. Tarık Dursun Beyle berâber, **Şiirimizde Aşk ve Kadın, Şiirimizde Ölüm, Şiirimizde İstanbul, ŞiirimizdeAyrılık, Şiirimizde Taşlama, Şiirimizde Tabiat** isimlerinde 6 cilt **Türk Şiiri Antolojisi**’ni çıkardı.

Şiir kitaplarından Bâzıları: Kör Ayna (1957), **İki Kişiye Bir Dünyâ** (1957), **Beni Unutma** (1959), **Sahibini Arayan Mektuplar** (1961), **Bir Gün Anlarsın** (1965), T**aşlar ve Başlar** (1966), **Avrupa Görmüş Adam** (1967), **Önce Sen Sonra Sen** (1971), **Rubailer** (1972).

İki Kişiye Bir Dünyâ:

Deli dolu akan nehirlerden tas tas sular içtik
Öyle ateşlerle doluydu yüreklerimiz öyle tutkundu
Karlı dağların serinliğinde uyurduk geceleri
Deniz fenerlerinin ışığında yıkanırdık
Köpükten bir çalkantıydı içimizde zaman
Ne yana baksak denizdi, maviydi, ışıktı
Sonra bir çaresizlikti zifir
Akıntıya kapılmış gemiler gibiydik.

ÜMMET;

Allahü teâlânın gönderdiği bir peygambere inananların hepsi. Bir kavme, peygamber gönderilince, o kavim onun ümmeti olur. Îmân edenlerine “Ümmet-i icâbet”, îmân etmeyenlere de “Ümmet-i dâvet” denir.

Allahü teâlâ insanları ebedî saâdete götürmek için, doğru yolu göstermiştir. Bu yola din denir. Hak dinler her asırda bir peygamberle bildirilmiştir. O asırda kendilerine peygamber gönderilmiş ve din tebliğ edilmiş insanlar, o peygamberin ümmeti olmuşlardır. Bundan dolayı Âdem aleyhisselâmın ümmeti, Nûh aleyhisselâmın ümmeti, İbrâhim aleyhisselâmın ümmeti, Mûsâ aleyhisselâmın ümmeti ve Îsâ aleyhisselâmın ümmeti denmiştir.

Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâm ise bütün insan ve cinlere peygamber olarak gönderilmiştir. Bütün insanlar ve cinler O’nun ümmeti olmuşlardır. Îmân edip, mümin ve Müslüman olanlara, Ümmet-i icâbet denir. Çünkü İslâmı kabul ve çağrıya icâbet etmişlerdir. Îmân etmeyip, kâfir olanlara da Ümmet-i dâvet denir. Onlar İslâma dâvet olunup, icâbet (kabul) etmediler. Dâvet hâlinde kaldılar. Ne kadar Yahûdî, Hıristiyan, putperest ve inançsız varsa, hepsi Ümmet-i Muhammed’den olup, dâvette kaldılar, îmân etmediler. Onlara Ümmet-i dâvet denir. Cinlerin de müminleri Ümmet-i icâbet, kâfirleri Ümmet-i dâvettir.

Zamânımızda insanların çoğu, Hıristiyanları Îsâ aleyhisselâmın ümmeti, Yahûdîleri de Mûsâ aleyhisselâmın ümmeti zannediyorlar. Böyle sanmak, Muhammed aleyhisselâmın bütün insanlara ve cinlere peygamber olduğunu kabul etmemektir. Ancak bu sözler, o milletlere lakap gibi olup, hakîkî mânâda değildir. O peygamberler aleyhimüsselâm zamânında onların ümmetleri olduklarını ifâde eder.

Bütün peygamberler, hep aynı îmânı söylemiş, hepsi ümmetlerinden aynı şeylere îmân etmeği istemişlerdir. Fakat, beden ve kalple yapılacak ibâdet ve işleriyse ayrı ayrı olmuştur.

Bütün peygamberler dünyâ ve âhiret saâdeti için Allahü teâlânın emir ve yasaklarını ümmetlerine tatlı dil ve yumuşaklık ile bıkıp usanmadan anlatmışlardır. Ümmetlerinin sıkıntı ve eziyetlerine katlanmışlar onların helâk olmaları için bedduâ etmemişlerdir.

Ümmet-i Muhammed'in üstünlüğü: Allahü teâlâ, bütün isimlerinin ve sıfatlarının kemâllerini, üstünlüklerini, en sevgili kulu ve resûlü olan Muhammed aleyhisselâmda toplamıştır. Bütün bu üstünlükler, kula yakışacak şekilde O'nda görünmektedir. O'na indirilmiş olan kitap, yâni Kur'ân-ı kerîm, bütün peygamberlere aleyhimüsselâm indirilmiş olan kitapların hepsinin hulâsasıdır. Hepsinde bildirilmiş olanlar, bunda da vardır. Bu büyük peygambere aleyhissalâtü vesselâm verilmiş olan din de, geçmiş dinlerin hepsinin süzülmüş kaymağı gibidir. Hak olan, doğru olan bu dînin bildirdiği her iş, geçmiş dinlerde bildirilen amellerden, işlerden seçilmiş, alınmıştır. Ayrıca meleklerin işlerinden de seçilmiş alınmış bulunmaktadır. Meselâ, meleklerden bir kısmına rükû etmek emr olunmuştur. Bir çoklarına secde etmek, başka meleklere de kıyâm yâni ayakta ibâdet etmeleri emr edilmiştir. Bunun gibi, geçmiş ümetlerden bâzısına yalnız sabah namazı emr edilmişti. Başkalarına başka vaktlerin namazı emr olunmuştu. Geçmiş ümmetlerin ve mukarreb meleklerin ibâdetlerinden, amellerinden süzülenleri, seçilenleri, bu dinde emr olundu. Bunun için, bu dîni tasdîk etmek, inanmak ve bu dînin emirlerine uymak, geçmiş bütün dinleri tasdîk etmek ve hepsine uymak olur. Demek oluyor ki, bu dîni tastik edenler, ümmetlerin en hayırlısı, en iyileri olur. Bu dîne inanmıyan, beğenmiyen, buna uymak istemiyen de geçmiş dinlerin hepsine inanmamış, hiçbirine uymamış olur.

Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâmın ümmeti âhir zaman ümmetidir. Ömürleri kısa, günâhları ve günahkârları çoktur. Eğer Muhammed aleyhisselâm gibi bir şefâatçisi olmasaydı, bu ümmetin günâhları kendilerinin helâk olmalarına sebep olurdu.

Allahü teâlâ, Muhammed aleyhisselâm hürmetine af ve mağfiretini o kadar saçar ki, doksan dokuz çeşit rahmetini sanki bu ümmet için ayırır.

İkrâm, ihsân, af, kabahatliler, günâhlılar içindir. Allahü teâlâ af ve mağfiret etmeyi sever. Kusur ve kabâhati çok olan bu ümmet kadar af ve mağfirete uğrayacak hiçbir ümmet yoktur. Bunun için bu ümmet, ümmetlerin en kıymetlisi ve üstünü oldu.

Hazret-i Âdem ile Peygamberimiz arasında dünyâya gelmiş olan yüz yirmi dört binden ziyâde peygamberin en büyükleri, hep O'na tâbi ve O'nun ümmetinden olmayı istemişlerdir. Mûsâ aleyhisselâm O'na tâbi olmağı istemiştir. Îsâ aleyhisselâmın gökten inip, O'nun izinde ve yolunda (dîninde) yürüyeceğini bütün din kitapları haber veriyor. O'nun ümmeti olan Müslümanlar, O'na tâbi oldukları için, bütün insanların hayırlısı ve en iyileri oldu. Cennet'e gireceklerin çoğu bunlardır ve Cennet'e herkesten önce bunlar girecektir. Birçok hadîs-i şerîfte; Peygamber efendimiz, ümmetine şefâat edeceğini haber vermektedir. Günâhı çok olan müminler böylece af ve mağfirete kavuşacaklardır.

Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem buyuruyor ki:

Ümmetimden, Ehl-i beytimi sevenlere şefâat edeceğim.

Ümmetimden, nefsine zulüm edenlere, nefislerine aldananlara şefâat edeceğim.

Ümmetimden, günâhları çok olanlara şefâat edeceğim.

Bu ümmetin husûsiyetleri: Bu ümmete önceki ümmetlerden ayrı olarak pekçok şey ihsan olundu. Bunlardan bâzısı şunlardır: 1) Harpte düşmandan alınan ganîmet yalnız bu ümmete helâl kılındı. Önceki ümmetlere helâl kılınmamıştı. 2) Beş vakit namaz kılmak, 3) Namaz için ezân ve ikâmet okumak. 4) Fâtihâ'yı bitirdikten ve duâlardan sonra "Âmîn" demek. 5) Namazda melekler gibi saf yapmak. Önceki ümmetler, namazlarını yalnız kılarlardı. 6) Karşılaşma sırasında selâmlaşmak. 7) Cumâ günü. 8) Cumâ gününde duânın kabul edildiği saatin, vaktin bulunması. 9) Ramazân-ı şerîfin ilk gecesi olduğunda Allahü teâlânın, Muhammed aleyhisselâmın ümmetine nazar etmesi, bakması. Allahü teâlâ nazar ettiği kuluna aslâ azâb etmez. 10) Sahur yâni, imsak vaktinden önce kalkıp oruç tutmak için bir şeyler yemek, iftarda acele etmek. 11) Kadir gecesinin verilmesi. Böyle bir gece geçmiş ümmetlere verilmedi. 12) İstircâ' yâni belâ ve musîbet zamânında "İnnâ lillah ve İnnâ ileyhi râciûn" demek. Böyle söylemek daha önce hiçbir ümmete verilmemiştir. 13) Önceki ümmetlere yüklenen ağır vazîfeler bu ümmete yüklenmedi. 14) Allahü teâlâ bu ümmeti, hatâ, unutma ve cebr (zorlama, tehdit vs.) altında yaptığı işlerden ve kalbe elde olmadan gelen çirkin şeylerden dolayı hesâba çekmeyecektir. 15) Müslüman ismi, bu ümmete mahsustur. Daha önce peygamberlerden başkası bu isimle zikredilmemiştir. 16) İslâmiyet, önceki dinlerin en mükemmelidir. 17) Bu ümmetin dalâlet (sapıklık ve bozuk bir iş) üzerine birleşmeyeceği bildirilmiştir. 18) Bu ümmetin icmâı dinde senet ve delîldir. 19) Bu ümmette tâûn hastalığından ölen şehittir. 20) Fâsık (açıkça günâh işlemeyen) ve mübtedî (bozuk îtikâdlı) olmayan iki Müslümanın hakkında hayır ve iyilikle şâhitlik ettiği kimsenin Cennetlik olduğu bildirildi. 21) Bu ümmetin az bir ameli dahi sevap bakımından en çoktur. 22)

Aralarında kutub denen büyük evliyâ zâtlar bulunur. 23) Onlar kabirlerine günâhlarıyle girerler, müminlerin onlar için Allahü teâlâdan af ve mağfiret dilemeleri sebebiyle günâhları kalmaz, af olunurlar. Kıyâmet günü kabirlerinden günâhsız çıkarılırlar. 24) Kıyâmet günü diğer ümmetler arasından kabirlerinden ilk önce onlar kalkacaktır. Hepsinden önce de Peygamber efendimiz kalkacaktır. 25) Mahşer günü Arasat meydanında yüksek bir yerde bulunurlar. 26) Yüzlerinde secde izinden alâmet bulunur. 27) Sırat'ı geçerken, nûrları, önlerinde ve sağ taraflarında gider. 28) Yaptıkları ve onlar adına yapılan iyi işlerin sevâbları kendileri için yazılır.

20 Cild
Ümmü Eymen - Züşşimâleyn Bin Abd-i Amr (r.a.)

ÜMMÜ EYMEN;

kadın sahâbîlerden Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) **"Annemden sonra annemdir."** buyurduğu Ümmü Eymen, Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) babası Abdullah'ın kölesiydi. Esas adı Bereke olup, Ümmü Eymen künyesidir.

Ümmü Eymen radıyallahü anhâ, Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) doğuşuna şâhit olup, küçük yaşta O'na hizmet etmiştir. Peygamberimiz altı yaşındayken annesi Âmine Hâtunla Medîne'ye gittiklerinde Ümmü Eymen de yanlarında idi. Medîne'den Mekke'ye dönüşleri sırasında Ebvâ denilen yerde hazret-i Âmine vefât edince, Ümmü Eymen o sırada altı yaşında bulunan Peygamberimizi (sallallahü aleyhi ve sellem) Mekke'ye getirip dedesi Abdulmuttalib'in yanına bırakmıştır. Bundan sonra da Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) yanından ayrılmayıp hizmet etmiştir. Daha sonra İslâmiyet tebliğ edilince Müslüman oldu ve Peygamberimiz (sallallahü aleyhi ve sellem) tarafından âzâd edilip serbest bırakıldı.

Ümmü Eymen İslâmiyet gelmeden önce Ubeyd bin Zeyd adında bir kimseyle evlenmişti. Bu evlilikten Eymen adında bir oğlu oldu. Bu sebeple Bereke adı unutulup kendisine Eymen'in annesi mânâsında Ümmü Eymen denildi. Bu kocası İslâmiyet gelmeden önce vefât etti. Dul kalan ÜmmüEymen, oğlu Eymen'i büyütüp yetiştirdi. İslâmiyet gelince kendisi ve oğlu Eymen Müslüman oldu. Oğlu Eymen daha sonra Hayber Gazâsında şehit oldu.

Peygamberimiz hazret-i Hadice vâlidemizle evlendiğinde hazret-i Hadice, Peygamberimize (sallallahü aleyhi ve sellem) Zeyd bin Hârise adında bir köle hediye etmişti. Peygamberimiz de (sallallahü aleyhi ve sellem) onu âzâd ederek serbest bırakmıştı. Peygamberimiz (sallallahü aleyhi ve sellem); **"Cennet ehlinden bir kimseyle evlenmek isteyen Ümmü Eymen ile evlensin."** buyurduğunda, Zeyd bin Hârise Ümmü Eymen ile evlendi. Bu evlilikten Usâme bin Zeyd doğdu.

Hazret-i Ümmü Eymen Medîne'ye yapılan hicrete katılıp hicret etti. Hicret yolculuğu sırasında oruçlu idi. "Revha" denilen yere gelince akşam olmuştu. Son derece susamış ve hiç kimsede su bulamamıştı. Susuzluktan kıvrandığı bir anda semadan beyaz bir ipe bağlı bir kap suyun kendisine doğru uzandığını görüp, tutarak kana kana içmiştir. Bu hâdiseyi anlatıp, artık o günden sonra hiç susamadım demiştir.

Ümmü Eymen radıyallahü anhâ Medîne devrinde yapılan savaşların bir kısmına katılmıştır. Uhud Savaşında, o da diğer kadın sahâbîler gibi su dağıtmış, yaralıların yarasını sarmış, ağır yaralıların Medîne'ye götürülmesinde yardımcı olmuştur. Hayber Gazvesinde de aynı hizmeti görmüştür. Kocası Zeyd bin Hârise, Mûte Savaşında 100.000 kişilik Rum ordusuna karşı 3000 kişilik orduyla savaşıp, kumandanlık ederken şehit oldu. (Bkz. Zeyd bin Hârise)

ÜmmüEymen, Peygamberimizin sallallahü aleyhi ve sellem ağır hastalığı sırasında Suriye tarafına gitmekte olan orduya kumanda eden oğlu Usâme bin Zeyd'e Peygamberimizi (sallallahü aleyhi ve sellem) ziyâret etmesini söylemiştir. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem vefât edince Ümmü Eymen günlerce ağlayıp gözyaşı dökmüştür. Hazret-i Ebû Bekr ve hazret-i Ömer ziyâretine gidip, artık ağlamamasını söylediklerinde o; "Beni Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) vefâtı ağlatmıyor, zîrâ her canlı ölümü tadıcıdır. Beni vahyin kesilmesi ağlatıyor." şeklinde cevap vermiştir.

Ümmü Eymen radıyallahü anhâ, hazret-i Ömer'in halîfeliği sırasında çok yaşlanmış ve ihtiyarlamıştı. Eshâb-ı kirâm onu ziyâret edip, hürmet gösterirler ve ikrâmda bulunurlardı. Hazret-i Ömer, ona geçimini sağlaması için yıllık bir yardım bağlamıştı. Hazret-i Ömer şehit edilince çok ağlayıp, üzülmüştür. Ümmü Eymen, hazret-i Osman'ın halîfeliğinin ilk aylarında vefât etti.

ÜMMÜ GÜLSÜM;

Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) kızı. İslâmiyet gelmeden önce doğdu. Annesi hazret-i Hadîce'dir. Ümmü Gülsüm İslâmiyet gelmeden önce Ebû Leheb'in ikinci oğlu Uteybe ile nişanlanmıştı. İslâmiyet gelince Ebû Leheb îmân etmedi ve İslâmiyetin çok azgın bir düşmanı oldu. Onun hakkında

(Tebbet) sûresi nâzil olunca oğluna Ümmü Gülsüm'ü boşamasını söyledi. O da babasını dinliyerek boşadı ve Peygamberimize sallallahü aleyhi ve sellem üzücü sözler söyledi. Peygamber efendimiz; **"Yâ Rabbî, buna canavarlarından birini musallat et!"** diye bedduâ eyledi. Uteybe Şam yolculuğu sırasında arkadaşlarının arasında uyurken bir arslan gelip, koklayarak onu buldu ve parçalayıp öldürdü.

Ümmü Gülsüm, hazret-i Osman'ın hanımı olan kardeşi Rukayye'nin Bedir Savaşından hemen sonra vefât etmesi üzerine, hazret-i Osman'a nikâhlandı (Bkz. Rukayye). Ona nikâhlanması vahiy ile bildirildi. Böylece Ümmü Gülsüm'ün hazret-i Osman'a nikâhlanması sebebiyle hazret-i Osman'a "Zinnûreyn" iki nûr sâhibi denildi. (Bkz. Osmân-ı Zinnûreyn). Ümmü Gülsüm Peygamberimizin sallallahü aleyhi ve sellem sağlığında, hicretin dokuzuncu yılında vefât etti. Cenâze namazını Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem kıldırdı.

ÜMMÜ HABÎBE;

Resûlullah'ın mübârek hanımlarından. İsmi Remle'dir. Babası Ebû Süfyân bin Harb bin Ümeyye, annesi Hind'dir. Hazret-i Muâviye'nin kız kardeşidir. Bi'setten on yedi sene önce Mekke'de doğdu. Medîne'de 664 (H.44) senesinde vefât etti.

Hazret-i Ümmü Habîbe, önce Resûlullah'ın halasının oğluUbeydullah bin Cahş ile evlendi. Kocasıyla İslâmiyeti kabul ederek ilk Müslümanlardan oldu. Mekke'deki kâfirlerin, Müslümanlara eziyet ve zararları dayanılmayacak bir dereceye geldiğinde Habeşistan'a hicret etti. Kızı Habîbe, Habeşistan'da doğduğu için, kendisi de "Ümmü Habîbe= Habîbe'nin annesi" künyesiyle meşhur oldu. Kocası Ubeydullah bin Cahş, papasların propagandalarına aldanıp, fakirlikten kurtularak, dünyâ malına kavuşmak için dîninden dönüp mürted oldu... Ümmü Habîbe'yi de İslâmiyetten çıkıp, zengin olmaya zorladı. O, fakirliğe, ölüme râzı olacağını, fakat, Muhammed aleyhisselâmın dînini ve sevgisini, bütün dünyâya değişmeyeceğini bildirdi. Ubeydullah bin Cahş, Ümmü Habîbe'yi boşayıp, sürünerek ölmesini bekledi. Fakat kendisi içki âlemlerine dalıp az zaman sonra sarhoş öldü. Peygamber efendimiz Ümmü Habîbe'nin dîninin kuvvetini ve başına gelen acı hâli işitince, îmân kuvvetine hayrân kalıp, hâline çâre aradı. Kendisi de, Mekke kâfirlerinin baş kumandanı ve Ümmü Habîbe'nin babası Ebû Süfyân ile mücâdele ediyordu. Müslüman olan Habeşistan hükümdârı Necâşî'ye, Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem hicretin yedinci senesinde mektup yazdırıp, Amr bin Ümeyye ile gönderdi. Mektupta; **"Oradaki ÜmmüHabîbe ile evleneceğim, Nikâhımı yap! Sonra kendisini buraya gönder"** buyurdu. Necâşî, Peygamberimizin mektubuna çok hürmet edip, hemen hazırlıklara başladı. Câriyesini gönderip, Resûlullah'ın isteğini bildirdi. Ümmü Habîbe, Resûlullah'ın nikâhına girmeyi kabul edince, Habeşistan hükümdârı iki gümüş gerdanlık, mücevherât, yüzükler ve bilezikler hediye etti. Necâşî, Müslümanları sarayına dâvet etti ve Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem ile Ümmü Habîbe'nin nikâhını kıydı. Böylece Ümmü Habîbe îmânın mükâfâtına kavuşarak oradaki Müslümanlarla birlikte râhata kavuştu. Cennet'te, kadınlar kocalarının yanında bulunacakları için, Cennet'in en yüksek derecesiyle de müjdelendi. Ümmü Habîbe'nin evlenmesi, babası Ebû Süfyân'ın kalbinin yumuşayıp, ileride Müslüman olmasını hazırlayan sebeplerdendir. Ümmü Habîbe radıyallahü anhâ, Muhâcirlerle, Necâşî'nin temin ettiği iki gemiye binip Car limanında indiler. Deveye binip Medîne'ye geldiler.

Ümmü Habîberadıyallahü anhâ, Peygamberimizi sallallahü aleyhi ve sellem çok severdi. Mekkeli müşrikler, Hudeybiye Antlaşmasını bozduktan sonra endişeye kapılıp, antlaşmayı yenilemek istediler. Bu iş için o zaman henüz Müslüman olmamış olan Ebû Süfyân'ı, Medîne'ye gönderdiler. Ebû Süfyân, Peygamberimizin sallallahü aleyhi ve sellem hanımı olan kızı Ümmü Habîbe'nin odasına girdiğinde, Peygamberimizin her zaman oturduğu mindere oturmak üzereyken kızı Ümmü Habîbe; "Sen bu mübârek yere oturmaya lâyık değilsin." diyerek oturmasına mâni oldu. Ebû Süfyân kızından bu sözleri işitince, onun dînine bağlılığına hayret etti ve Mekke'nin fethinde Müslüman oldu.

Mekke-i mükerremenin feth edildiği gün, Resûlullah'ın sallallahü aleyhi ve sellem kadınlarla sözleşmesinde hanımı hazret-i Ümmü Habîbe de bulunup, bîat etti. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem bir gün evine geldiğinde, hazret-i Muâviye'yi, kız kardeşi Ümmü Habîbe'nin dizine başını koymuş görünce, hanımına; **"Sen Muâviye'yi** (kardeşini) **çok mu seviyorsun?"** buyurdu. ÜmmüHabîbe radıyallahü anhâ; "Evet, yâ Resûlallah!" cevâbını verince; **"Onu Allah ve Resûlü de çok seviyor."** buyurdu.

Peygamber efendimizin vefâtından sonra Eshâb-ı kirâm Ümmü Habîbe'ye radıyallahü anhâ çok hürmet gösterdi. Hazret-i Ömer, ona geçimi için yıllık maaş bağladı. Hazret-i ÜmmüHabîbe; fâzıla, kâmile bir hanımdı. Peygamberimizden pekçok hâdiseye şehâdet edip, otuz hadîs-i şerîf rivâyet etti. Hadîs-i şerîflere çok dikkat ederdi. Bu hususta kendisine danışılırdı. Yeğeni Ebû Süfyân ibni Saîd'e abdestli bulunmayı tavsiye edip, şu hadîs-i şerîfi rivâyet etti: **"Her kim bir şey pişirecek olursa abdest alması iyidir."** Yine; **"Her kim her gün on iki rekat nâfile namaz kılarsa, o kimse için Cennet'te bir ev hazırlanır."** hadîs-i şerîfini rivâyet ettikten sonra; "Ben bunu işittikten sonra, o

namazları hep kıldım.” buyurdu. Kendisinden kardeşi Muâviye radıyallahü anh, yeğeni Ebû Süfyân bin Saîd, Abdullah bin Utbe bin Ebû Süfyân, Sâfiye binti Şeybe, Zeyneb binti Ümmü Seleme, Sâlim bin Surâr bin Cerrâh, Urve bin Zübeyr radıyallahü anhüm hadîs-i şerîf rivâyet ettiler.

Hazret-i Ümmü Habîbe kardeşi Muâviye’nin radıyallahü anhâ hilâfeti zamânında hastalandı ve Âişe’yi radıyallahü anhâ çağırtıp; “Benimle senin ve diğerlerinin aramızda münâsebetler vardı. Eğer her ne sûretle olursa olsun aramızda hatâen bir şey geçmiş ise senden af etmeni isterim. Af edip hayır duâ ile an ve benim için mağfiret taleb et” deyince, hazret-i Âişe bu söz üzerine duâ edip; “Sen beni memnûn etmişsin. Hak teâlâ da seni memnûn kılsın.” buyurdu. Medîne-i münevverede 664 (H.44) senesinde, yetmiş üç yaşında vefât etti. Kabri Medîne-i münevveredede.

Rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bâzıları:

Peygamber efendimiz, müezzin ezân okuduğu zaman, ezânı bitinceye kadar tekrar ederdi.

Âdemoğlunun her sözü kendi aleyhinedir. Ancak emr-i ma’rûf, nehy-i münker ve bir de Allahü teâlâyı zikretmek müstesnâdır.

Hazret-i Muâviye, Ümmü Habîbe’ye; “Resûlullah gece seninle berâber uyuduğu elbiseyle namaz kılar mıydı?” diye sordu. Ümmü Habîbe; “Evet. Elbisesinde bir necâset bulunmadıkça namaz kılardı.” buyurdu.

ÜMMÜ HÂNİ;

Peygamberimizin sallallahü aleyhi ve sellem amcası Ebû Tâlib’in kızı ve hazret-i Ali’nin kızkardeşi. Asıl adı Fakite idi. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem onun evinde bulunduğu bir gecede Mîrâc’a çıkarıldı.

Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem hicretten bir yıl önce Tâif’e gidip, Tâif halkına bir ay nasîhat edip, onları îmân etmeye dâvet etmişti. Taif halkından hiç kimsenin îmân etmemesi ve işkence yapmaları üzerine Mekke’ye dönmüştü. Çok üzgündü ve her taraf düşman doluydu. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem bir gece Mekke’de Ümmü Hâni’nin Ebû Tâlip mahallesinde bulunan evine geldi. Ümmü Hâni, o zaman îmân etmemişti. “Kimdir o?” dedi. **“Amcanın oğlu Muhammed’im, kabul edersen, misâfir geldim.”** buyurdu. Ümmü Hâni; “Senin gibi doğru sözlü, emin, asil şerefli misâfire can fedâ olsun. Yalnız, teşrif edeceğinizi önceden bildirseydiniz bir şeyler hazırlardım. Şimdi yedirecek bir şeyim yok.” dedi. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem; **“Yiyecek içecek istemem. Hiçbiri gözümde yok. Rabbime ibâdet etmek, yalvarmak için bir yer bana yetişir.”** buyurdu.

Ümmü Hâni, Resûlullah’ı içeri alıp, bir hasır, bir leğen ibrik verdi. Gelen misâfire ikrâm etmek, onu düşmandan korumak, Araplar için en şerefli vazîfe sayılırdı. Bir evdeki misâfire zarar gelmesi ev sâhibi için büyük yüzkarası olurdu. Ümmü Hâni düşündü; bunun Mekke’de düşmanları çok, hattâ öldürmek isteyenler var, şerefimi korumak için, sabaha kadar onu gözeteyim, dedi. Babasının kılıcını alıp, evin etrâfında dolaşmaya başladı.

Resûlullah, o gün çok incinmişti. Abdest alıp, yalvarmaya, af dilemeye, kulların îmâna gelmesi, saâdete kavuşmaları için duâya başladı. Çok yorgun, aç, üzüntülüydü. Hasır üzerine uzanıp uyuyuverdi. Sonra Cebrâil aleyhisselâm gelip ayağının altından öperek uyandırdı. Bundan sonra Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem uyanıkken ruh ve bedeniyle Mîrâc’a çıkarıldı. (Bkz. Mîrâc)

Ümmü Hâni, kocası Hübeyre bin Ebî Vehb’in müşrik olması sebebiyle hicret sırasında îmân etmemiş olarak Mekke’de kalmıştı. Bu durum Mekke’nin fethine kadar devâm etti. Mekke’nin fethedildiği gün kocası Necrân’a kaçtı. Ümmü Hâni ise Kureyş kadınlarından on kişilik bir grupla Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) yanına gelip müslüman oldu. Vefât târihi kesin olarak bilinmemekte olup, hazret-i Ali’den sonra vefât ettiği rivâyet edilmiştir.

ÜMMÜ HIRÂM (Bkz. Hala Sultan)

ÜMMÜ SELEME;

Peygamberimizin mübârek hanımlarından. İsmi Hind’dir. Ümmü Seleme künyesiyle meşhurdur. Babası Ebû Umeyye Süheyl bin Mugîre bin Abdullah bin Ömer bin Mahzum; annesi Âtike binti Âmir’dir. Mekke’de bi’setten on beş sene kadar önce doğduğu tahmin edilmektedir. Medîne’de 667 (H.57) senesinde vefât etti.

İlk önce, halasının oğlu Ebû Seleme bin Abdülesed ile evlendi. Kocasıyla berâber İslâmiyeti ilk kabul edenlerdendir. Mekke’deki kâfirlerin, Müslümanlara eziyet ve zararları dayanılmayacak bir hâl alınca, Habeşistan’a hicret etti. Habeşistan’da Zeynep, Seleme, Ömer ve Dürre isimlerinde dört çocuğu doğdu. Mekke’ye tekrar geldilerse de, kâfirlerin Müslümanlara zulümleri netîcesinde bi’setin on birinci

senesinde Medîne'ye hicret etmek istediler. Medîne yolunda da eziyetle karşılaştılar. Müşrikler yollarını tutarak, Ümmü Seleme'yi, kocası ve çocuklarından ayırıp Mekke'deki evinde yalnız başına bıraktılar. Ümmü Seleme radıyallahü anhâ, hem kocasının hem de çocuklarının ayrılığına çok üzülüyordu. Buna amcasıoğlu fazla dayanamayıp insafa geldi ve Mekkeli müşriklere çok kızarak Ümmü Seleme'yi ve ayrı bir yerde hapsettikleri çocuklarını serbest bıraktırıp Medîne'ye dönmelerini sağladı. Ümmü Seleme, Ebû Seleme'ye; "Resûlullah'tan bir söz işittim. Ona sevindim; Müslümanlardan musîbete uğrayan bir kimse, musîbete uğradığı zaman; **"İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn"** der ve sonra da **"Yâ Rabbî! Uğradığım bu musîbetimde bana ecir ihsân et. Uğranılan musîbetime karşılık daha hayırlısını bedel kıl! diye duâ ederse, muhakkak, Allah, bunun mükâfâtını verir."** buyurduğunu rivâyet etti. Ebû Seleme, Uhud Gazvesinde yaralandı.

Uhud Gazvesinden sonra şehit oldu ve Ümmü Seleme dul kaldı. Peygamber efendimize (sallallahü aleyhi ve sellem) hazret-i Ebû Seleme'nin şehitliğini haber verip, nasıl duâ edeceğim diye suâl buyurunca; **"Yâ Rabbî! Beni ve onu affeyle! Bana onun ardından, ondan daha hayırlı, daha güzel, bir bedel ihsân et."** duâsını öğrenip, hayret etmesine rağmen emrini yerine getirdi. Hayretiyse, hayırlının kim olduğu idi. İddet müddeti bitince; önce hazret-i Ebû Bekr sonra da hazret-i Ömer tâlip olup, istediyse de, kabul etmedi. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem istetince, dünürcü Hâtib bin Ebî Beltea'ya, Resûlullah'a hürmetlerini arz ettikten sonra; kıskançlığını, çocuklarını ve şâhit olarak velîsinin bulunmadığını bildirdi. Resûlullah da, Allahü teâlânın kıskançlığı gidereceğini, kendisi çocuklarına bakacağını bildirince, nikâh kıyıldı. Mihr ve çeyiz olarak; iki el değirmeni, birer de su testisi, çanak, deri yüzlü ve içi hurma lifi dolu bir yastıkla içi hurma lifi dolu bir döşek verdi. Peygamber efendimizle 626 (H.4) Şevval ayının sonunda evlendi. Hazret-i Ümmü Seleme, Peygamber efendimizin Vedâ Haccı dâhil vefâtına kadar yanında kaldı. Pekçok hâdiseye şâhit olup, 378 hadis rivâyet etti.

Hazret-i Ümmü Seleme, Peygamber efendimizin en son vefât eden mübârek hanımıdır. 667 (H.57) senesinde vefât etti. Medîne-i münevveredeBakî kabristanlığına defn edildi.

Hazret-i Ümmü Seleme, hadis ilminde üstün olduğu gibi, Eshâb-ı kirâm kadınlarının içinde fıkhı en iyi bilenlerdendi. Hayâtını zühd, takvâ ve ibâdetle geçirdi. Her ayın ilk Pazartesi, Perşembe veCumâ günlerinde oruç tutardı. Namazın fazîletlerine ve vaktine çok dikkat ederdi.

Kendisi cömert olduğu gibi başkalarını da teşvik ederdi. Fakirlerin ihtiyâcını karşılayıp, iki hurma da olsa verir, geleni boş göndermezdi. Peygamber efendimize çok hürmetkâr olup, onun her şeyiyle bereketlenmek isterdi. Kendisi hizmetini yaptığı gibi, ömrünün sonuna kadar Resûlullah'a hizmet etmek şartıyla kölesini âzâd etti. Bereketlenmek niyetiyle Peygamberimizin mübârek sakalından birkaç teli gümüş kutuda saklardı. Eshâb-ı kirâmdan birinin bir sıkıntısı olsa, bir kâse su getirip, sakal-ı şerîfi suya daldırır, o kimsenin yüzüne sürerdi. O kimsenin de sıkıntısı giderdi. Kadınların nâmehreme yâni yabancılara görünmemesi husûsunda da şu hadîs-i şerîfi nakletti: "İbn-i Ümmü Mektûm âmâ (gözleri görmeyen) idi. Bir gün Resûlullah'ın huzûruna girmek için müsâde istedi. Hanımları Ümmü Seleme ve hazret-i Meymûne de oradaydı. Resûl-i ekrem sallallahü aleyhi ve sellem hanımlarına; **"Çekilin ve saklanın!"** buyurunca, hanımları; "Bu gelenin iki gözü de görmez. Niçin çekilelim?" diye sebebini sordular; **"O görmüyorsa, siz de mi görmüyorsunuz?"** buyurdu.

Rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bâzıları:

Akşamın farzından sonra altı rek'at namaz kılan kimse, tam bir sene nâfile ibâdet etmiş sevâbını alır veya Kadir gecesini ihyâ etmiş sayılır.

Kuvvet ve bahadırlık, güreşçilik değil, asıl kuvvet gadab ânında nefse hâkim olmaktır.

Kendisinde üç haslet veyâ bunlardan biri bulunmayanın hiçbir ameline kıymet vermeyiniz:

1. İsyandan kendisini alıkoyacak takvâ ve Allah korkusu,

2. Kötüye karşı susmasını bildirecek hilm, yumuşaklık,

3. İnsanlarla geçim sağlayacak güzel huy.

Bir kimse, insanlar kendisine baksın diye, tefâhur (öğünmek) **için giymek üzere bir elbise alırsa, Allah o elbiseyi çıkarıncaya kadar onun yüzüne bakmaz.**

Kendisinden kocası râzı olduğu hâlde ölen her Müslüman kadınCennet'e girer.

Kendinize bedduâ etmeyin, ancak hayırlı duâ edin. Zîrâ melâike, dediğinize "amîn" der.

ÜMMÜ SÜLEYM (Rumeysâ);

hanım Sahâbîlerin meşhurlarından. Peygamber efendimize on yıl devamlı hizmet etmekle şereflenen Enes bin Mâlik'in (radıyallahü anh) annesi ve Peygamber efendimizin süt teyzesiydi. Eshâb-ı kirâmın

meşhurlarından hazret-i Ebû Talhâ'nın hanımıdır. Esas adının Sehle, Rümeysâ, Gumeyrâ, Rumeyle, Uneyfe veya Rumeyse isimlerinden birinin olduğu bildirilmektedir. Ümmü Süleym künyesiyle meşhurdur. Medîne'deki Hazrec kabîlesinin Necrânoğullarından Milhan bin Hâlid'in kızıdır. Annesinin adı Melike binti Mâlik'tir. Peygamberimizin uğrunda şehit olan meşhur sahâbî Hirâm bin Milhan (radıyallahü anh), onun erkek kardeşi ve Kıbrıs Adasının fethi sırasında şehit olan ÜmmüHırâm da kız kardeşiydi. Medîne'de doğmuştur. Doğum ve ölüm târihleri belli değildir.

Müslüman olmadan önce, kendi kabîlesinden Mâlik bin Nadr ile evlenmiş ve ondan Enes isminde bir oğlu olmuştur. Eshâb-ı kirâmın meşhurlarından Enes bin Mâlik radıyallahü anh bu zâttır. Ümmü Süleym radıyallahü anhâ Medîne'de İslâmiyet yayılmaya başladığı zaman ilk olarak imâna gelenlerdendir. Fakat kocası Mâlik Müslüman olmamıştı. Ümmü Süleym, Müslümanlığı kabul edip, Peygamberimize (sallallahü aleyhi ve sellem) îmân etmesi sebebiyle kocası ona kızdı ve darılarak Şam tarafına giderken yolda öldürüldü. BöyleceÜmmüSüleym radıyallahü anhâ dul kaldı. Kocası Mâlik'ten çok iyilik görmüştü. Oğlu Enes'i büyütüp, bülûğ çağına girerek meclislerde söz sâhibi oluncaya kadar kimseyle evlenmeyeceğine dâir kendi kendine söz verdi. Bir süre dul olarak yaşadı.

Medîne'de kabîlesinin reisi olup, okçuluğu ile meşhur olan Ebû Talhâ, hazret-i Ümmü Süleym'e evlenme teklifinde bulundu. Ebû Talhâ zengin ve hatırı sayılır bir kimse olmakla berâber henüz Müslüman değildi. Ümmü Süleym Müslüman olduğu takdirde onunla evleneceğini bildirdi. Bir müddet düşündükten sonra Müslüman olduğunu bildiren Ebû Talhâ ile evlendi. Ebû Talhâ ile olan bu evliliklerinden Umeyr adında bir erkek çocukları oldu. Bu çocukları daha sonra vefât etti. Bundan sonra Ebû Talhâ'nın yedi veya dokuz tâne oğlu oldu ki, hepsi Kur'ân-ı kerîmi ezberleyip hâfız olmuşlardı.

Ümmü Süleym radıyallahü anhâ dînine son derece bağlı ve sabırlı bir kadındı. Resûlullah efendimizi çok severdi. Evinde pişirdiği yemekten, mutlaka ona ayırırdı. Daha Resûlullah efendimiz, Medîne'ye yeni hicret etmişlerdi. O sırada hazret-i Ebâ Eyyûb el-Ensârî'nin evinde kalıyorlardı. Bir hizmetçisi de yoktu. Müslümanlardan her biri, gücü yettiği miktarda, Resûlullah'a (sallallahü aleyhi ve sellem) hediyeler takdim etmişlerdi. Ümmü Süleym de (radıyallahü anhâ); o sırada elinde hediye edecek bir şey bulunmadığı için henüz 12 yaşlarında olan oğlu Enes'i (radıyallahü anh) Ebû Talhâ ile berâber elinden tutarak, Resûlullah efendimizin huzûruna getirdi ve; "Yâ Resûlallah! Enes, terbiyeli bir çocuktur, zekîdir. Müsâde ederseniz, size hizmet etsin! Haddim olmayarak size hediye ettim. Benim oğlum ve sizin de hizmetkârınızdır." dedi. Hazret-i Enes bin Mâlik, Medîne'ye gelişlerinden vefâtlarına kadar, hazarda ve seferde Peygamber efendimize hizmet etmekle şerflendi.

Hazret-i Ümmü Süleym, Eshâb-ı kirâmın diğer hanımları gibi harplerin çoğuna iştirak edip, îcâbında bizzât dövüştü. Bu harplerin her birinde önemli hizmetler gördü. Uhud Harbine katılıp, müşrik ordusuyla harp eden askerlere hizmet etti.

Hendek Harbinde ise, bütün çocuklarla birlikte kale gibi bir evde mahfuz kalmışlardı. Harbe katılamamıştı. Resûlullah efendimizle birlikte Mekke'nin Fethinde de bulunmuştur. Bunun arkasından Ümmü Süleym radıyallahü anhâ, Huneyn Savaşına da bizzat iştirak etmiştir.

Resûlullah efendimiz, çok kerre süt teyzesi Ümmü Süleym'in (radıyallahü anhâ) evini teşrîf eder ve istirâhat buyururlardı.

Hazret-i Ümmü Süleym'in Resûlullah'a sevgisi, saygısı ve hizmeti çoktu. Resûlullah efendimiz de Ümmü Süleym'e (radıyallahü anhâ) iltifât gösterirlerdi. Ona duâlar ederek kendisine, âilesine ve çocuklarına hayır ve bereket istemişlerdi. Nitekim Ümmü Süleym radıyallahü anhâ, Resûlullah'a hizmet için oğlu Enes bin Mâlik'i götürüp teslim ettiklerinde, ona duâ etmelerini istedi. Peygamberimiz de hazret-i Enes hakkında ömrünün uzun ve hayırlı olması, mal ve evlâdının çok olması ve sâhip olduğu her şeyin feyizli ve bereketli olması için duâ etmişti. Resûlullah'ın duâsı bereketiyle Enes bin Mâlik radıyallahü anh 103 yaşına kadar yaşayarak, 80 evlâdı, bunlardan; 78'i erkek, yalnızca ikisi kız olmuştur. Malı da sayılamayacak kadar çoktu. Hazret-i Ömer'in halifeliğinde, halka fıkıh ilmi öğretmek için Basra'ya gidip 710 (H.91) senesinde orada vefât etti.

Hazret-i Ümmü Süleym, çocuk terbiyesi bakımından üstün bilgi sâhibiydi. Çocukları çok güzel terbiye eder ve yetiştirirdi. Oğlu hazret-i Enes; "Allahü teâlâ anneme iyi karşılıklar versin! Bana çok iyi bakıp, çok iyi yetiştirdi." buyurdu.

Hazret-i Ümmü Süleym, hadis ilminde çok bilgi sâhibiydi. Birçok dînî meseleleri hâlleder, Eshâb-ı kirâmın çözemediği birçok mahrem meselelere cevap verirdi. Kendisinden Ebû Hureyre, oğlu Enes bin Mâlik, Zeyd bin Sâbit, Ebû Seleme ve Amr bin Âs (radıyallahü anhüm) gibi bâzı Eshâb-ı kirâm, hadîs-i şerîf rivâyet etmiştir. Bir ara Eshâb-ı kirâmdan Zeyd bin Sâbit ve Abdullah ibni Abbâs (radıyallahü anhüm), bir mesele hakkında ihtilâfa düşmüşlerdi. Gelip kendisine sordular. O da meseleyi hâlletti ve ikisinin de iknâ olacağı cevaplar verdi. Ümmü Süleym radıyallahü anhâ, Peygamberimizin süt teyzesi olduğu için, mahrem meseleleri Resûlullah'a sormaktan çekinmezdi.

gazâlarda gösterdiği cesâret ve kahramanlıklarıyla meşhur kadın sahâbî. Hazrec kabîlesine mensup Medîne'nin ileri gelen âilelerinden Mâzin bin Neccâr evlâdındandır. Annesi, Rebâb binti Abdullah'tır. Tahminen mîlâdî 573 yılında doğdu. İkinci Akabe bîatında hazır olup zevciyle birlikte Müslüman oldu. İlk Müslüman olan Medîneli iki kadından biridir. Zevci Ensârdan Zeyd bin Âsım'dır (radıyallahü anh).

Abdullah ve Habib isminde Bedr Savaşına katılan iki oğlu vardı. Diğer gazâların hepsine birlikte iştirâk ettiler. Ümmü Ümâre radıyallahü anhâ, kocası hazret-i Zeyd'in vefâtından sonra Guzeyye ibni Amr'la evlendi. Bu zâttan Temim adlı bir oğlu ile kızı Havle dünyâya geldi. Müseylemet-ül-Kezzâb'la yapılan savaşa da katılan Ümmü Ümâre'nin (radıyallahü anhâ) ne zaman vefât ettiği belli değildir. Ancak Medîne'de vefât ettiği ve Bakî Kabristanına defnedildiği bilinmektedir.

Uhud Gazâsına zevci Zeyd bin Âsım, oğulları Habîb ve Abdullah (radıyallahü anhüm) ile birlikte katılarak, şecâat ve kahramanlıklar gösterdi. Gâzilere su dağıtmak ve yaralarını sarmak vazifesiyle katıldığı savaşın en şiddetli bir ânında, Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem efendimize saldıran bir müşriki atından aşağı düşürüp öldürdü. Ok, kılıç ve kalkan kullanarak düşmana saldırırken, kendisi de birkaç yerinden yaralandı. Yaralı hâliyle zevci ve oğullarını savaşa teşvik etti. Düşman, Resûlullah efendimize hangi istikâmetten saldırırsa, hemen zevci ve oğullarıyla oradan müdâfaada bulunurdu.

Nesibe (Ümmü Ümâre) (radıyallahü anhâ) der ki: "Gündüzün başlangıcında Uhud'a vardım. Halk ne yapıyor bir bakayım dedim. Yanımda su dolu bir kırba vardı. Resûlullah'ın yanına kadar gittim. Kendisi, o sırada Eshâbı arasında bulunuyordu. Bu zamanda Müslümanlar savaş üstünlüğünü devâm ettiriyorlardı. Müslümanlar dağılmaya başlayınca, Resûlullah'ın yanına vardım. Çarpışmağa koyuldum. Kılıçla, okla müşrikleri Resûlullah'tan uzaklaştırmağa çalıştım, yaralandım. Resûlullah'ın yanında on kişi kalmamıştı. Ben, oğullarım ve kocam, Resûlullah'ın önünde çarpışıyor, müşrikleri O'ndan uzaklaştırıyorduk. Resûlullah, kalkanımın olmadığını gördü. Yanında kalkan bulunanlardan birisine; **"Ey kalkan sâhibi, kalkanını, çarpışana bırak"** buyurdu. Bırakınca, onu Resûlullah aldı. Ben de Resûlullah'tan alıp onunla korundum.

Bize ne yaptılarsa süvâriler yaptılar. Atlı bir adam gelip, bana vurdu. Kalkanımla korundum ve atının ayaklarına kılıç çaldım. At arka üstü yıkılınca Peygamberimiz aleyhisselâm oğlum Abdullah'a; **"Ey Ümmü Ümâre'nin oğlu! Annene, annene yardım et!"** buyurdu. Ümmü Ümâre'nin (radıyallahü anhâ) oğlu Abdullah bin Zeyd radıyallahü anh anlatır: "Uhud günü sol kolumdan yaralanmıştım. Beni, hurma ağacı gibi uzun bir adam vurmuştu. Resûlullah efendimiz bana; **"Yaranı sar"** buyurdu. Annem yanıma geldi. Yanındaki bezlerle yaramı sardı. Resûlullah durmuş bana bakıyordu. Annem, yaramı sardıktan sonra, bana; "Kalk yavrucuğum! Müşriklerle çarpış" dedi. Resûlullah efendimiz de; **"Ey Ümmü Ümâre! Senin katlandığın, dayanabildiğin şeye, herkes katlanabilir, dayanabilir mi?"** buyurdular.

O sırada beni yaralayan müşrik oradan geçiyordu. Resûlullah; **"İşte oğluna vuran şu adam."** deyince, annem, hemen önüne geçip bacağına vurup çökertti. Resûlullah'ın, mübârek dişleri görünecek kadar gülümsediğini gördüm. **"Hamd olsun Allahü teâlâya ki, seni düşmanına muzaffer kılıp, gözünü aydın etti. Öcünü almayı sana gözünle gösterdi"** buyurdu."

Peygamber efendimiz, elinde taş bulunan Ümmü Ümâre'nin oğlu Abdullah'a; **"Ey Ümmü Ümâre'nin oğlu!"**diye seslendi. Abdullah radıyallahü anh; "Buyur yâ Resûlallah!" deyince ona; **"At!"** buyurdu. Abdullah radıyallahü anh önünde gitmekte olan atlı müşrike bir taş attı. Taş, atın gözüne değince ürken at da, atlı da yere yıkıldı. Abdullah radıyallahü anh taşa tutup o müşriki yaraladı.

Bu savaşta İbn-i Kamîa isminde bir müşrik, Peygamber efendimize saldırmış ve mübârek başından yaralamıştı. ÜmmüÜmâre radıyallahü anhâ İbn-i Kamîa'ya saldırdı. İbn-i Kamîa, Ümmü Ümâre'nin darbesiyle ağır yaralandı. Kendisi de bu savaşta on iki-on üç yerinden yara aldı. Bunlardan en ağırı, İbn-i Kamîa'nın boynunda açtığı yaraydı. Resûlullah efendimiz oğlu Abdullah'a bu yarayı sarmasını emrettiler. **"Ev halkınızı Allah mübârek kılsın! Senin annenin makâmı filan ve filanların makâmından hayırlıdır. Allah sizin ev halkınıza rahmet etsin?"** buyurdu. Bu yara bir sene tedâviden sonra iyileşti.

Nesibe Hâtun, Peygamber efendimize; "Yâ Resûlallah! Allahü teâlâya duâ et de Cennet'te sana komşu olalım." dedi. Sevgili Peygamberimiz; **"Allah'ım! Bunları, Cennet'te bana komşu ve arkadaş et!"** diye duâ etti. Bunun üzerine Ümmü Ümâre; "Bu bana kâfidir. Artık dünyâda ne musîbet gelirse gelsin! Hiç ehemmiyeti yok." dedi.

Ümmü Ümâre, Hudeybiye Antlaşmasında, Biat-ı Rıdvanda, Mekke'nin Fethinde ve Peygamberimizin Vedâ Haccında da bulundu.

Hazret-i Ebû Bekr zamânında Yemâme de Museylemet-ül Kezzâb adında biri, yalancı peygamberliğini îlân etmişti. Buna gönderilen elçinin içinde Ümmü Ümâre'nin oğlu Habib de vardı. Müseylemet-ül

Kezzâb Habib'i elçi olduğu halde işkence ederek öldürttü. Ümmü Ümâre bunu duyunca, herkes üzüleceğini zannederken; "Elhamdülillah şehit anası oldum." diye sevindi. Hâlid bin Velîd ile birlikte Müseyleme'nin üzerine giden orduya katıldı. Yaşı altmışı geçtiği halde; "Müseylemen'in ölümünü göreceğim diye yemin etmişti. Elinde kılıç, yanında öbür oğlu ve diğer mücâhidlerle birlikte hücum etti. Sonra Müseyleme'yi öldürdüler. Bu savaşta da birçok yara aldığı ve kolunun birini kaybettiği halde; "Ey Mücâhidler, vurun Allah aşkına vurun." diye seslenerek askerleri coşturuyordu.

Hazret-i Ömer halîfe olduğu sırada kendisine güzel bir elbise getirdiler. Müminlerin emiri olan hazret-i Ömer'e dediler ki: "Bu elbise gelinin Safiye'ye çok güzel olur. Bu ona lâyıktır." Hazret-i Ömer de; "Ben bunu öyle bir kimseye vereceğim ki; o hepsinden buna daha lâyıktır. Ona Nesibe derler ki, Ümmü Ümâre'dir." buyurarak ona gönderdi.

ÜmmüÜmâre'nin Peygamber efendimizden rivâyet ettiği bir hadîs-i şerîfte şöyle buyrulmaktadır: "Peygamber efendimiz evimize teşrif etmişlerdi. Kendilerine yemek ikram ettim. Resûl-i ekrem sallallahü aleyhi ve sellem; **"Sen de ye!"** buyurdu. "Ben oruçluyum" dedim. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem buyurdu ki: **"Bir oruçlu, oruçlu olmayan bir kimseye yemek yedirdiği vakit** (oruçlu olduğu için) **onlar yemekten ayrılıncaya kadar melekler oruçlu kimseye duâ eder."**

ÜNİVERSİTE;

Alm. *Universität (f),* **Fr.** *Université (f),* **İng.** *University.* Fakülte denen ilim kollarından meydana gelen ve talebelerine belirli ihtisaslar kazandıran öğretim ve araştırma kuruluşu. Bugünkü mânâda ilk üniversitelere Abbâsîler döneminde Bağdat'ta rastlanır. İlk üniversiteyse, Emevîler tarafından Fas'ın Fez şehrinde 859 senesinde kurulan Keyruvan Üniversitesidir. Eski Yunan ve Roma dönemlerinde bâzı yüksek eğitim ve öğretim teşkilâtları olmasına rağmen bunların bugünkü mânâda üniversite niteliği yoktur. Batıda üniversiteler İslâm medeniyetinin Endülüs Emevî Devleti vâsıtasıyla Avrupa'ya girmesiyle başlar. Fas, Kurtuba ve Gırnata üniversiteleri, ilim ve fennin kilise ve piskoposların tesirindeki ruhban sınıfına mensup öğretim üyeleri olan okullara girmesine vesile olarak, sâdece hukuktan ibâret olan öğretim dalına tıp, astronomi, ilâhiyat ve benzerlerinin de eklenmesini sağladı. O zamâna kadar Avrupa kralları ve devlet adamları tedâvi olmak için Kurtuba Üniversitesinin Tıp Fakültesine gelirlerdi. Hattâ dünyânın düz olduğuna inanan Avrupalılar, Galile, Kopernik, Newton dünyânın döndüğünü İslâm kitaplarından öğrenip söyleyince onları suçlu görüp hapsedecek kadar ilim ve fende geriydi. Bağdat'taki Nizâmiye Medresesi (1065), Osmanlılardaki ilk üniversite olan İznik Medresesi (1331) gibi misalleriyle de Selçuklular ve Osmanlılar döneminde hızla gelişen medrese müessesesi Tanzimata kadar fen derslerinde de söz sâhibiydi (Bkz. Medrese). Fen dersleri kaldırılınca ilim ve fenni Endülüs Emevîleri vâsıtasıyla İslâm medeniyetinden alan batı, doğuyu geçmeye başladı. Daha sonra (1863) Dârül-Fünun adı altında teşkilâtlanan bu yüksek eğitim-öğretim müessesesi çeşitli safhalardan sonra 1933'te İstanbul Üniversitesi olarak yeniden düzenlendi.

Batıda Bologna, Pavia, Revenna ve Paris adları altında gelişmeye başlayan ilk üniversiteler uzun süre psikoposların kontrolünde kalmaya devam etti. Hattâ Bologna Üniversitesinin rektörleri öğrenciler tarafından seçilmekteydi. Öğrenciler nation denen dört gruba ayrılır ve her grubun lideri rektörün yanında yönetime katılırlardı. Buna rağmen asıl yönetici ve söz sâhibi kimseler piskoposluktan gönderilen ve kançı denen kimselerdi. Paris Üniversitesinde ise öğrencilerle birlikte öğretim üyeleri de o yönetimde rol alırlardı. Fakat neticede yine kontrol piskoposluğundu. Sonraları üniversite rektörü piskoposluğa karşı otoritesini sağlayarak özerk hâle geldi. Bunu tâkiben papalığa bağlı olmayan İngiliz Oxford veCambridge üniversitelerinden sonra 14. yüzyıla kadar çeşitli Avrupa şehirlerinde üniversiteler kuruldu.

Günümüzdeki teşkilât ve statüye sâhip üniversiteler memleketimizde, 1863'te kurulan Dârülfünunla başlar (Bkz. Dârülfünun). Avrupa üniversitelerinde eğitim-öğretim kilisenin kontrolü altındaki teoloji (din ilmi)'ye dayanmasına rağmen Türklerin Selçuklu, Osmanlı ve daha pekçok değişik dönemlerde kurdukları çeşitli statülerdeki üniversitelerde müsbet ilimlerin de okutulması bakımından üniversite olarak ilmî kariyerini başından günümüze kadar muhâfaza etti. Bu sebeple Türkiye'de modern üniversitelerin ilki olan İstanbul Üniversitesi, 1453 senesinde Fâtih Sultan Mehmed Hanın din ilimleri yanında fen ilimlerinin de okutulması için kurduğu Fâtih Külliyesine (Medreseler topluluğu) dayanmakta olup, beş asırlık bir geçmişe sâhiptir. 1933'te kaldırılan Dârülfünun, Millî Eğitim Bakanlığına bağlı olmak üzere muhtâriyet ve tüzel kişiliği olmayan İstanbul Üniversitesi olarak yeniden teşkilâtlandırıldı. Bu arada Ankara'da çeşitli târihlerde Hukuk (1927), Dil ve Tarih-Coğrafya (1935), Fen (1943) ve Tıp (1945) gibi fakülteler kuruldu. Aynı zamanda aslı 1773 yılına dayanan Yüksek Mühendis Mektebi, İstanbul Teknik Üniversitesi adını aldı (1944). 1945'te çıkarılan kânunla bütün üniversiteler, aynı hükümlere tâbi olmak üzere ilim ve idârede muhtar tüzel kişilikler haline geldi. 1960'ta üniversiteler kânununda yapılan değişiklikle üniversiteler, fakülte, enstitü, yüksek okul ve araştırma kuruluşlarından meydana gelen, idârî ve ilmî muhtâriyeti olan eğitim, öğretim ve araştırma merkezleri hâline geldi. Yine bu kânuna göre yeni fakülte açılıp kapatılması için üniversite senatosunun teklifi ve Millî Eğitim

Bakanının tasdik etmesiyle yürürlüğe girdi. 1961 Anayasası, 1971 Anayasa değişikliği ve 1982 Anayasasında üniversite teşkilâtlarında yapılan bâzı değişiklikler esnâsında memleket sathında çeşitli yeni üniversiteler kuruldu. 1955'te kurulan Trabzon'daki Karadeniz Teknik Üniversitesi, 1956'da İngilizce öğretim yapacak şekilde Ankara'da kurulan Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 1954'te yine Ankara'da kurulan Hacettepe Üniversitesi, 1955'te İzmir'de kurulan Ege Üniversitesi, 1971'de Robert Kolejinin hükümete geçmesiyle kurulan ve İngilizce eğitim yapan İstanbul Boğaziçi Üniversitesi, 1957'de Erzurum'da kurulan Atatürk Üniversitesi bunların en önemlileridir. Orta öğretimin memleket sathında gittikçe yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan talebe fazlalığını değerlendirmek için Millî Eğitim Bakanlığının açtığı çeşitli yüksek okulları Diyarbakır, Elazığ, Sivas, Malatya, Samsun, Eskişehir, Bursa, Edirne gibi illerde kurulan yeni üniversiteler tâkip etti. Akademi adı altında faaliyet göstermelerine müsâde edilen bâzı özel yüksek okullar, Anayasaya göre yüksek okul kurma yetkisi devlete âit olduğundan devletleştirildi. 1982 Anayasasıyla bütün yüksek öğrenim kurumları üniversite çatısı altına alındı. Bu kurumların kontrolü yine 1982'de kurulan Yüksek Öğretim Kuruluna (YÖK) verildi. 1982'de kabul edilen kânun hükmündeki bir kararnâmeyle memleket sathındaki üniversiteler belirlenerek yeni bir düzene sokuldu. Buna göre ve daha sonra kurulanlarla berâber Türkiye'de 1994 yılı itibariyle mevcut üniversiteler şöyledir:

Abant İzzet Baysal Üniversitesi (Bolu), Adnan Menderes Üniversitesi (Aydın), Afyon Kocatepe Üniversitesi (Afyon), Akdeniz Üniversitesi (Antalya), Anadolu Üniversitesi (Eskişehir), Ankara Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi (Erzurum), Balıkesir Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi (İstanbul), Celâl Bayar Üniversitesi (Manisa), Cumhûriyet Üniversitesi (Sivas), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çukurova Üniversitesi (Adana), Dicle Üniversitesi (Diyarbakır), Dokuz Eylül Üniversitesi (İzmir), Dumlupınar Üniversitesi (Kütahya), Ege Üniversitesi (İzmir), Erciyes Üniversitesi (Kayseri), Fırat Üniversitesi (Elazığ), Gâzi Üniversitesi (Ankara), Gaziantep Üniversitesi, Gâziosmanpaşa Üniversitesi (Tokat), Hacettepe Üniversitesi (Ankara), Harran Üniversitesi (Şanlıurfa), İnönü Üniversitesi (Malatya), İstanbul Üniversitesi, Kafkas Üniversitesi (Kars),Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi (Trabzon), Kırıkkale Üniversitesi, Kocaeli Üniversitesi, Marmara Üniversitesi (İstanbul),Mersin Üniversitesi (İçel), Mîmar Sinân Üniversitesi (İstanbul), Muğla Üniversitesi, Mustafa Kemâl Üniversitesi (Hatay), Niğde Üniversitesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi (Samsun), Ortadoğu Teknik Üniversitesi (Ankara), Pamukkale Üniversitesi (Denizli), Sakarya Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi (Konya), Süleyman Demirel Üniversitesi (Isparta), Trakya Üniversitesi (Edirne), Uludağ Üniversitesi (Bursa),Yıldız Teknik Üniversitesi (İstanbul), Yüzüncü Yıl Üniversitesi (Van), Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Gülhane Askeri Tıp Akademisi, BİLKENT Üniversitesi, Koç Üniversitesi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü (Bolu).

Açıkta kalan talebelere yüksek öğrenim fırsatı sağlamak için kurulan Açık Öğretim Fakültesi, Eskişehir'deki Anadolu Üniversitesinin bir fakültesi olmasına rağmen çalışma sistemindeki farklılık ona ayrı bir statü vermektedir. Dersler radyo, televizyon, mektup ve broşürlerle yapılmaktadır.

Üniversitelerin idâresi: Üniversitelerin idâresi rektör, senato ve yönetim kurulu tarafından sağlanır. Senato rektörün başkanlığında fakülte dekanları ve her fakülteden bir temsilci profesörden meydana gelir. Senatonun görevi üniversiteyle ilgili kanun, tüzük tasarılarını ve yönetmelikleri hazırlar. Bütçe, seçim, yeni kürsü, enstitü açılması veya kaldırılmasıyla ilgili kararları, teklifleri inceler ve yürürlüğe koyar. Üniversite yönetim kurulu yine rektör başkanlığında, dekanlar ve seçimli üç profesörden meydana gelir. Rektörler, beş yılda bir üniversite öğretim üyelerinin seçtiği 6 adaydan, YÖK'ün seçtiği üç adaydan biri. YÖK, Cumhurbaşkanı tarafından atanır. Genel Sekreterse üniversitenin idârî işlerine bakar. Yazı işleri, personel, kütüphâne, hizmetçiler buna bağlıdır.

Üniversiteler katma bütçeye tâbidir. Başlıca gelir kaynakları; genel ödenek, yardımlar, öğrencilerden toplanan harçlar, yayın satışları, araştırmave danışmanlık gelirleri, enstitü, laboratuvar ve poliklinik gelirleri, döner sermâye vb.'dir. Bütçe işlerine Mâliye Bakanlığınca görevlendirilen üniversite saymanları bakar.

Üniversiteler arasında koordine sağlamak için bir de **Üniversitelerarası Kurul** vardır. Başkanlığı rektörler sırayla yaparlar. Her sene Kasım ayında en az bir kere Ankara'da toplanır.

Üniversitelerin öğretim üyelerini ve yardımcılarını profesörler, doçentler, yardımcı doçent, araştırma görevlileri, öğretim görevlileri, uzmanlar, mütercimler, okutmanlar meydana getirir. Branşında yaptığı yayım sayısı, o dalda çalışma süresi gibi bâzı şartları yerine getiren yardımcı doçentler bir jüri tarafından imtihana tâbi tutularak doçent yapılır. Doçentin görevi ilmî araştırmalar yapmak, profesörlerin gösterdiği bâzı dersleri okutmak vb.'dir. Profesörler de belli şartlara hâiz doçentler arasından seçilir. Çeşitli ilmî araştırmaların yapılması, yönetilmesi, bâzı derslerin okutulması vb. görevleri yapar. Profesörlük kariyerinin en üst kademesi olan **Ordinaryüs Profesörlük** eskiden verilenler muhâfaza edilmek üzere, sonradan kaldırıldı.

Üniversite personelinin geri kalanını teşkil eden yabancı profesör, uzman, memur vb. kimselerin tâyini, görev ve mesuliyet sahalarının belirlenmesi değişik değişik yollarla yapılır.

Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK): Yüksek öğretim kurumlarının öğretimini plânlamak, idâre etmek, denetlemek ve bunların çalışmalarını yönlendirmek için 1982 Anayasasıyla temeli atılan YÖK, 1983'te çıkan Yüksek Öğretim Kânunuyla son şeklini aldı. Bu kânunda görev ve sorumluluklarla birlikte kendini meydana getiren personelin özellikleri, çalışma süreleri tespit edildi. Buna göre Cumhurbaşkanı tarafından seçilen sekiz (tercihen eski rektör), hükümetçe üniversite dışından seçilen altı, Gn. Kur. Bşk.lığınca seçilen bir M. E. Bakanlığınca seçilen iki ve üniversitelerarası kurula üye olmayan sekiz kişiden meydana gelir. Her bir adayın onayı yine Cumhurbaşkanınca yapılır. Cumhurbaşkanının onaylamadığı üyelerin yerine iki haftada yenileri seçilmezse kendisi direk tâyin yapar. Kurulun üyeliği sekiz yıldır. İki yılda bir dörtte biri yenilenir. Kendisine Yüksek Öğretim Denetleme Kurulu, Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi vb. birimlerin bağlı olduğu YÖK ile ilgili diğer görev ve faaliyetlerinin teferruatı yine 17 Ağustos 1983 târih ve 2880 sayılı aynı kânunda belirtilmiştir.

ÜRDÜN

DEVLETİN ADI ..... Haşimî Ürdün Emirliği

BAŞŞEHRİ .....Amman

NÜFUSU 3.700.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....88.947 km^2

RESMİ DİLİ ..... Arapça

DÎNİ .....İslâm

PARABİRİMİ .....Dinar

Ortadoğu'da bağımsız bir devlet. Ürdün batıda İsrâil, kuzeyde Suriye, kuzeydoğuda Irak ve güneydoğuda Suudi Arabistan ile çevrilidir.

Târihi

Ürdün'ün târihi çok eski devirlere dayanır. Bölgede kurulan ilk devletler arasında Gilead, Amman, Moab ve Edom yer alır. M.Ö. 13. asırda bölgeye İsrâiloğulları hâkim oldu. Bu hâkimiyete M.Ö. 721'de Asurlular tarafından son verildi. Asur egemenliği Medlerin M.Ö. 612'de devleti yıkmasıyla sona erdi. M.Ö. 587'de bölge Bâbil hâkimiyeti altına girdi. M.Ö. 332'de Büyük İskender bölgeyi ele geçirdi. Daha sonra bölge sırasıyla Ptolemaios ve Selevkosların hâkimiyeti altına girdi. M.Ö. 64-63 yılları arasında ise Romalılar bölgeyi ele geçirdi. Roma'nın ikiye ayrılmasından sonra bölge Bizansın elinde kaldı. Bugünkü Ürdün toprakları hazret-i Ömer zamânında Müslümanlar tarafından fethedildi ve halkın çoğu İslâm dînine girdi. Sırasıyla Emevî, Abbâsî, Selçuklu, Eyyûbî ve Memlûk hâkimiyetine girdi. Ürdün, Yavuz Sultan Selim Han (1512-1520) zamânında Osmanlı Devletinin bir parçası oldu (1516). Birinci Cihan Harbi sonunda, 400 seneden beri Osmanlı adâleti altında yaşayan Ürdün, 1920'de İngiltere'nin manda yönetimi altına girdi. 1921'deEmir Şerif Abdullah, Ürdün Nehrinin doğu tarafındaki topraklarda yarı bağımsız bir emirlik kurdu. Bu topraklar Filistin'in üçte ikisini ihtivâ ediyordu. İngiltere 1946'daLondra Antlaşması kararları gereğince Ürdün'ün bağımsızlığını tanıdı. Siyonistler ve Araplar o zamanlar İngiliz mandası altında olan Filistin üzerinde hak iddia ediyorlardı. İngiltere, Filistin'i paylaştırma plânını BM'ye götürdü. Plân Arap Devletleri ve Filistinliler tarafından reddedildi. Mayıs 1948'de manda rejimi sona erdiğinde, Ürdün ordusu İsrâil Devletiyle Arap devletleri arasındaki savaşta Filistinlilerin yardımına geldi. Ürdün, Kudüs şehrini ve Ürdün Nehrinin batı tarafındaki toprakları işgâl etti. Melik Abdullah, işgâl edilmiş toprakları 1950'de Emirliğine resmen ilhak etti. Fakat 20 Temmuz 1951'de EmirAbdullah Kudüs'te İngilizlerin kirâlık kâtilleri tarafından şehit edildi. Yerine oğlu Talal geçti. Fakat Talal hasta olduğundan tahtını ve tâcını oğlu Hüseyin'e terk etti. Emir Hüseyin Mayıs 1953'te göreve başladı. Ürdün, 1967 Arap-İsrâil Harbinde, 1948'de kazandığı toprakların hepsini kaybetti. 6000 kişi kayıp verdi. Savaşın sonunda Ürdün ekonomisi çöküntüye girdi. Bu arada 1964'te kurulan Filistin Kurtuluş Teşkilâtı (FKT), İsrail'e karşı yaptığı operasyonlarda Ürdün'ü ana üs seçmişti ve devlet içinde devlet olma tehlikesi gösteriyordu. FKT'nin İsrail'e yaptığı saldırılar, İsrail'in Ürdün'ü büyük zararlara sokan misillemeler yapmasına sebep oldu. 1971'de Emir Hüseyin Arap ülkelerinin kınamalarına rağmen FKT'nı ülkeden çıkardı. Ürdün 1973-1974 Arap-İsrail Harbine katılmadı. Fakat 1978'de Mısır-İsrâil Kamp David Antlaşmasını red etmede Arap ülkelerinin çoğuyla birleşti. Ürdün Mart 1979'da Mısır ile diplomatik ilişkileri kesen ilk Arap ülkesi oldu. Bu politikasını 1984'ten sonra değiştirdi. 1980'de başlayan İran-Irak Harbi sırasında Ürdün, Irak'ın başlıca silah kaynağı oldu. 1989'da Irak'ın Kuveyt'i işgaline karşı çıkan Ürdün, Amerika'nın Irak'a karşı harekette bulunması üzerine Irak'ı destekledi.

Fizikî Yapı

Ürdün toprakları esas îtibâriyle yüksek bir çöl ve dik bir yayladan meydana gelir. Arâzinin büyük bölümünün deniz seviyesinden yüksekliği 600 ilâ 900 m arasında değişmekte olup, bâzı yerlerde 1500 m'yi aşar. Ülke, Büyük Arabistan Yaylasının bir uzantısı durumundadır. Ürdün az da olsa Kızıldeniz'deki Akabe Körfezinde 25 km'lik bir kıyıya sâhiptir.

Ülkenin batı kısmını kuzeyden güneye doğru Ürdün Nehri Vâdisi, Lut Gölü ve Vadi-al-Araba kesmekte olup, bu uzantı boyunca Ürdün toprakları deniz seviyesinden aşağıdadır. Vadinin genişliği 16 ilâ 23 km arasında değişir ve kenarlarında dik uçurumlara yaslanır. Ürdün Nehrine ve Lut Gölüne birçok küçük nehir dökülmekte olup, bunların çoğu yazın kurumaktadır. Şimdi İsrail'in işgâli altında bulunan Ürdün Nehrinin batısındaki topraklar verimli olup, doğu tarafa nazaran daha alçaktır. Nehrin doğusundaki toprakların beşte dördü çöl hâlindedir. Suriye sınırına yakın yerlerin büyük bölümü püskürmüş lâvlarla kaplıdır.

İklim: Ürdün'de Akdeniz iklimine benzer bir iklim hüküm sürer. Kışlar yağışlı ve serindir. Bilhassa yüksek yerler alçaklara göre daha soğuktur. Diğer mevsimlerde ise alçaklara göre daha aşırı bir sıcaklık ve kuraklık görülür. Ürdün Vâdisinde sıcaklıklar yazın 49°C'ye kadar yükselir. Vâdinin doğu tarafındaki ovalarda yıllık yağış ortalaması 200 mm civarındadır. Ülkenin batı kısmında yağış miktarı yılda 380 ilâ 640 mm arasındadır. Lut Gölü yakınlarında yağış oldukça az olup, yılda 127 mm civarındadır.

Tabiî Kaynaklar: Ürdün'de kayda değer bir bitki örtüsü olmayıp, büyük bölümü çöllerle kaplıdır. Ülkenin en önemli yeraltı zenginlikleri fosfat ve potasdır. En büyük fosfat yatakları Vâdiel-Hasa ve Amman'ın hemen kuzeydoğusundadır. Lut Gölündeki potas kaynakları dünyâda ilk sıralarda yer almaktadır. Bunlardan başka Akabe yakınlarında ticârî kıymete sâhip bakır yatakları bulunmuştur.

Nüfus ve Sosyal Hayat

3.700.000 nüfuslu Ürdün halkının % 62'si şehirlerde, % 35'i köylerde, % 3'ü göçebe olarak yaşar. Ülkenin en büyük şehirleri 1.500.000 nüfuslu başşehir Amman ve 634.200 nüfuslu İrbid'dir. Sürekli olarak şehirlere göç vardır. Hükümet bunu önleme çâreleri aramakta olup, köylülere ve bedevîlere daha büyük hizmetler götürmekte ve daha büyük ekonomik imkânlar tanımaktadır.

Ürdünlülerin büyük çoğunluğu Arap'tır. Ürdün Nehrinin batı tarafına yerleşen İsraillilerden sonra, en büyük azınlık grubu 250.000 civârındaki Çerkez ve Çeçenlerdir. Bunlar 19. yüzyılda Rusya'nınKafkasya'yı işgâli üzerine Osmanlılar tarafından Ürdün'e yerleştirilen Kafkasyahlar olup, Ürdün'ün ekonomik ve sosyal hayâtında önemli bir rol oynamaktadırlar. Diğer azınlık gruplarıÜrdün Nehrinin batısında yaşayan Asurîler ve Ermenilerdir. Ülkede ayrıca az sayıda Kürt, Türk, İranlı ve Yahûdî vardır. Etnik azınlıklar Ürdün halkına intibak etmiş olup, büyük çoğunluğu Arapça konuşmakta veya kendi dilinden başka Arapçayı da bilmektedir.

İslâmiyet devletin resmî dînidir. Müslümanlar nüfûsun % 93'ünü, Hıristiyanlar % 5'ini teşkil ederler. Nüfûsun geri kalanı Bahaî, Yahûdî ve Dürzîdir. Ürdün halkının % 58'i okuma-yazma bilmektedir. Yüksek tahsil kuruluşları 1962'de Amman'da kurulan Ürdün Üniversitesi ve 1976'da İrbid'de kurulan Yermuk Üniversitesidir. Ayrıca Mute Üniversitesi ve 1993 kurulan Âlibeyt Üniversitesi çeşitli özel üniversiteler de vardır.

Siyâsî Hayat

Ürdün emirlikle yönetilen bir ülkedir. Emirler Ürdün'ün ilk emiri Abdullah bin Hüseyin tarafından kurulan Haşimî hânedanındandır. Kânunları koyan Millet Meclisi, 30 üyeli bir senato ve 60 üyeli Temsilciler Meclisinden meydana gelmektedir. Senato üyeleri Emir tarafından dört yıl süreyle tâyin edilir. Temsilciler Meclisi Üyeleri de dört yıl süreyle görev yapmakta olup, seçimle işbaşına gelirler. Ürdün, üçü Ürdün Nehrinin batı tarafında, beşi doğu tarafında olmak üzere sekiz vilâyete ayrılmıştır. Ürdün 1955'ten îtibâren Birleşmiş Milletlere üyedir.

Ekonomi

Ürdün ekonomisi büyük ölçüde dış yardıma bağlı durumdadır. Günümüzde bu yardım, petrol üreten Arap ülkelerinden gelmektedir. Ekonominin önceden beri belkemiği olan tarım, İsrail'in verimli topraklarının üçte birini işgâl etmesiyle, büyük ölçüde etkilenmiştir. Tarım gayri millî hâsılanın % 7 ilâ 8'ini sağlamaktadır. Ürdün, gıdâ maddelerinde kendi kendine yeterli durumda değildir. Fakat sulanan topraklarda değeri yüksek ihraç bitkileri yetiştirerek ithal ürünlerinin mâliyetini dengelemeye çalışmaktadır. Sulanan topraklarda ve meyve bahçelerinde domates, turunçgiller, muz, incir, üzüm, ceviz gibi birçok bitik ve meyve yetiştirilmektedir. Kuru tarım yapılan yerlerde özellikle buğday ve arpa olmak üzere tahıllar ve zeytin yetiştirilir. Ülkenin belli başlı hayvanları koyun, keçi ve devedir.

Enerji ve su sıkıntısı ekonomik gelişmeyi sınırlamaktadır. Tekstil, çimento ve gıdâ sanâyileri gelişmiş durumdadır. Turizm ülkeye en fazla döviz sağlayan gelir kaynağı olup, gayri millî hâsılanın % 16'sını teşkil eder. Turistlerin aşağı yukarı % 80'i Ortadoğu'dan gelmektedir.

Ürdün büyük ölçüde dış ticâret açığı vermektedir. Ülke en çok Suudi Arabistan'la ticâret yapmaktadır. Tarım ürünleri ve fosfat; Ortadoğu, Hindistan ve Japonya'ya ihraç edilir. Ana malzemeler ve tüketim maddeleri Birleşik Almanya, İtalya ve Japonya'dan ithal edilir.

Ürdün karayolları 6500 km. uzunluğunda olup, bunun 4745 km'si asfalttır. Hicaz demiryolu yeniden inşâ edilmiştir. Suriye demiryollarına bağlanan ana hatla irtibatlanmak için, fosfat mâdenlerine ve Akabe'ye kadar uzatılmıştır. Akabe'de tamâmen modern ve gelişmekte olan bir liman vardır. Amman, Akabe ve Zizya'da uluslararası havaalanları vardır.

ÜRE;

Alm. *Harnstoff (m), Urea (f),* **Fr.** *Urée (f),* **İng.** *Urea.* Organik bir bileşik. Formülü $H_2N\text{-}CO\text{-}NH_2$'dir. Karbonik asidin diamidi olan üre aynı zamanda karbamik asidin de amidi olduğundan "karbamid" adı ile de bilinir.

Ürenin ilk defâ 1773 yılında keşfedildiği bilinir. Ancak şüpheden uzak kesin sentezi 1828'de Wöhler tarafından başarılmıştır. Keşfinden bu yana 50'den fazla reaksiyonda üre bir ürün olarak elde edilmiştir.

Amonyum karbonatın 150-200°C'ye kadar ısıtılmasından üre elde edilir ki bu teknik bir metoddur. Wöhler sentezi olarak bilinen reaksiyonda ise siyanik aside amonyak katılır ve yanyana amonyum tuzuyla alkali siyanat ihtivâ eden bir çözelti ele geçer. Bunun kaynatılmasıyla da üre elde edilir. Üre 132°C'de eriyen rombik prizmalar veya iğne şeklinde renksiz kristaller verir. Su ve alkolde iyi çözünür. Kloroform, eter veya etil asetatta çözünmez. 132°C'nin üstünde amonyak, siyanür asidi vb. gibi ürünler vererek bozunur. Nitrat asidi, sodyum hipoklorit veya sodyum hipobromit gibi bileşiklerin etkisiyle azot, su ve karbondiokside ayrışır. Seyreltik asit veya alkalilerle ısıtıldığında amonyak ve karbondiokside bozunur.

En çok gübre ve hayvan yemi olarak kullanılan üreden ilâç ve plastik yapımında da faydalanılır. Üre asit ve tuzlarla bir takım katılma bileşikleri, bâzı asitlerle de kondensasyon ürünleri veya üreidleri verir. Naftalinin türevleriyle verdiği bileşikleri terapide kullanılır. Boya üretiminde de kullanılan üre aynı zamanda bitkiler için bir besin kaynağıdır.

Fizyolojik önemi: Üre, fizyolojik önemi bulunan bir bileşiktir. Memelilerin vücudunda protein maddelerinin yakılması sonucu meydana gelen amonyak, karaciğerde karbondioksitle üreye dönüşür. Kana geçen üre, idrarla dışarıya atılır. Üre ayrıca az miktarda ter, süt ve gözyaşında da bulunur. Yetişkin bir insan günde 25-30 gram üreyi idrarla atar. İnsan kanındaki üre miktarı normalde % 50 mg civârındadır. % 50 mg'ın üstü anormaldir. Fakat vücut yaşlandıkça, böbreklerin üreyi vücuttan atma kâbiliyeti de her geçen yıl bir parça daha azalacaktır. 40 yaşından îtibâren, her yıl böbreklerin süzme kâbiliyeti % 1 oranında azalmaktadır. Bu yüzden 75-80 yaşındaki bir kişide kandaki üre miktarının % 65-75 mg bulunmasını normal olarak kabul etmek gerekir. Kandaki üre miktarının beklenen normal değerin üzerinde olması hâline "üremi" adı verilir. (Bkz. Üremi)

ÜRE-FORMALDEHİT REÇİNESİ;

Alm. *Urea-formaldehydharz,* **Fr.** *Urée-la résine de formaldéhyde,* **İng.** *Urea formaldehyde resin.* Ürenin piridin veya amonyak gibi zayıf bazlar eşliğinde formaldehitle ısıtılması sonucunda elde edilen polimerlerin ortak adı. Suda çözünebilen ilk yoğunlaşma ürünleri yapıştırıcı ve kaplama malzemelerinin yanı sıra selüloz lifi, pigmentler ve başka maddelerle karıştırılıp kalıpta sıkıştırıldığında sertleşebilen tozların üretiminde de kullanılır. Polimerleşmenin ilerlemesiyle çözünmeyen bir kütleye dönüşür. Reçinenin bu şekli üç boyutlu ağ yapısındadır.

ÜREME;

Alm. *Geschlechtliche fortplanzung,* **Fr.** *Reproduction,* **İng.** *Reproduction, procreation.* Canlıların kendilerine benzer canlı fertler (yavrular) meydana getirerek neslini devam ettirmesi olayı.

Üreme Çeşitleri

1. Eşeysiz Üreme: Farklı eşey hücrelerine gerek kalmadan canlı vücûdundan yeni bir yavru meydana gelir.

Tek Hücrelilerde:

a) Bölünme: Amipte çekirdek ve sitoplazma ikiye bölünerek iki yeni yavru amip meydana gelir.

Terlikside enine, öglena vetrikpanasoma gibi kamçılılarda dikine bölünme görülür.

b) Tomurcuklanma: Ana canlı vücûdunun herhangi bir yerinde meydana gelen tomurcuk farklılaşarak ana canlıya benzer bir canlı hâsıl eder. Tomurcuk ana birey üzerinde kalarak kolonileri veya ayrılarak yeni bağımsız fertleri meydana getirir. Bira mayasında olduğu gibi.

c) Sporlanma: Bâzı canlılar spor adı verilen monoploid hücreler meydana getirir. Elverişsiz şartlarda bâzı bakteriler özsularını kaybederek spor hâline dönüşür. Bakteri sporları -250°C ile +120°C ısı farklarına dayanır. 60 yıl saklanabilir. +121°C'de 15 dakika kaynatılınca ölürler.

Plazmodium insan kanının alyuvarlarında şizogoni devresinde eşeysiz olarak sporla ürer.

Çok Hücrelilerde:

a) Regenerasyon (=Yenilenme): Vücuttan kopan büyük bir parçanın yeni bir canlı meydana getirmesi veya kopan kısmın yeniden oluşması (tâmiri) şeklindeki bir çeşit bölünerek üremedir. Buna regenerasyon denir. Planarya adı verilen tatlı sularda yaşayan yassı kurtlar enine veya boyuna parçalara bölünse, her parça ayrı ayrı bir planarya kurdu meydana getirir. Yer solucanı iki parçaya kesilse, her parça hayatına devam eder. Deniz yıldızı ve istakoz kopan kol ve bacaklarını yeniler. Kavak, söğüt, gül gibi bitkilerin kesilmiş dal parçaları (=çelik) ile üremesi birer regenerasyondur. Patates, lâle gibi bitkilerin yumrularının bir gözünden yeni bitki meydana getirmesi de regenerasyona örnektir.

b) Tomurcuklanma: Selenterelerden hidra (=polip) tomurcukla ürer.

c) Sporla: Monoploid hücrelerdir. Eğreltiotu, atkuyruğu, kaya yosunu gibi çiçeksiz bitkilerde rastlanır. Sporlar çeşitli bitki gruplarında farklı meydana gelir. Sporang denen özel kesecikler içinde meydana gelenlere endospor, üreme organlarının üzerinde (=dışta) hâsıl olanlarına ekzospor, çıplak ve suda kamçı ile hareket edenlerine zoospor denir. Zoosporlar zoosporang denen özel spor keselerinde meydana gelir.

d) Partenogenez (Döllemsiz Çoğalma): Spermle aşılanmamış (=döllenmemiş) yumurtalardan yavruların üretilmesi (=doğması) olayına partenogenez denir.

Bu üreme çeşidi arılar, bitki bitleri, daphnia (=su piresi), ipekböceği, tespihböceği, deniz yıldızlarında görüldüğü gibi kara hindiba (=aslan dişi) bitkisinde de görülür. Arılarda döllenmiş yumurtalardan bey arı (dişi) ve işçi arılar (kısır dişiler), döllenmemiş yumurtalardan erkek arılar doğar.

II. Eşeyli Üreme: Erkek ve dişi üreme hücreleri birleşerek zigot (=döllenmiş yumurta) hasıl olması ve zigottan yavrunun meydana gelmesidir.

Tek Hücrelilerde:

a) Konjugasyon (=Kavuşma): Ortama uyum sağlamak için daha dirençli bireyler meydana getirmek maksadıyla iki fert yanyana gelerek aralarında çekirdek (veya gen) değişimi yapması olayıdır. Terliksi ve bakterilerde görülür.

b) Gamet Meydana Gelmesiyle: Sıtma plazmodyumunda görüldüğü gibi erkek ve dişi hücrelerin birleşmesi olayıdır.

Çok Hücrelilerde:

a) Dış Döllenme: Erkek ve dişi üreme hücrelerinin vücut dışında birbirini döllemesi olayıdır. Balık, kurbağa, su semenderlerinde rastlanır.

b) İç Döllenme: Sperm (erkek gamet) ve yumurtanın (dişi gamet) vücut içinde birbirini döllemesidir. Kuş, böcek, sürüngen, memelilerde yaygındır. (Bkz. Embriyon)

III. Döl Almaşı (=Metagenez): Eşeyli üremeyi bir eşeysiz üremenin tâkip etmesine denir. Daha çok çiçeksiz bitkilerde (yapraklı kara yosunu, atkuyruğu, eğrelti vs.) görülmekle berâber hayvanlarda rastlanır. (Sıtma plazmodyumu, hidra, fidan biti, mazı böceği, su piresi (Daphnia) vs.).

Bitkiler Âlemi (Sınıflandırma)

1- Çiçeksiz bitkiler

(Sporlu bitkiler)

=Sporotofita

2- Çiçekli bitkiler

(Tohumlu bitkiler)

Spermatofita

I- Eğreltiler

II- Kara yosunları

III- Talli bitkiler

1- Kapalı tohumlular
(Angiosperm)

II- Açık tohumlular
(Gimnosperm)

a- Eğreltiotları
b- Atkuyrukları
c- Kibrit otları

a- Yapraklı K.Y.
b- Ciğer otları

a- Likenler
b- Mantarlar
c- Su yosunları
d- Bakteriler

a- Tek çenekliler
(Monokotiledon)
b- Çift çenekliler
(Dikotiledon)

a- Çamlar

Çiçeksiz Bitkilerde Üreme

a) Eğreltide Üreme: Döl değişimi (metagenez) görülür. Damarlı çiçeksiz bitkilerdir. İletim demetleri gelişmiştir. Nemli ormanlarda yaşarlar. Yeraltı gövdesine rizom denir. Rizomdan ek kökler çıkar. Toprak üstündeki yaşlı yaprakların alt yüzeyinde kahverenkli lekeler hâlinde spor kesesi toplulukları (sorus) bulunur. Yere dökülen haploid sporlar yürek şeklinde protalleri meydana getirir (gametofit), Protallerde anterid'ler (erkek organ) ve arkegon'lar (dişi organ) meydana gelir. Erkek organda çok kamçılı spermatozoit'ler dişi organa ulaşarak oosfer'i (yumurta hücresi) dölleyerek zigot meydana getirir (Sporotif). Zigot gelişerek yeni eğrelti meydana gelir. (Bu arada protal çürür.)

b) Atkuyruğunda Üreme: Döl alması vardır. Toprakaltı gövdesinden hakîkî kökler çıkar. Pahloid sporlar (n kromozomlu) erkek ve dişi protalleri meydana getirir. Erkek protalde erkek organ (Anterid), dişi protalde dişi organ (Arkegon) meydana gelir (Gametofit döl). Kamçılı Spermazoidler yakın dişi protallerin arkegonlarındaki yumurta hücresini dölleyerek zigot meydana gelir. Bundan da yeni bir atkuyruğu meydana gelir (Sporofit döl).

c) Yapraklı Kara Yosununda Üreme: Gövde ve yaprakları olan fakat hakîkî kökleri olmayan ilkel bitkilerdir. Odun ve soymuk boruları da yoktur. Kök yerine bitkiyi toprağa bağlayan ve suyu alan rizoidler (köksüler) bulunur. Madde iletimi ozmozla hücreden hücreye yapılır. Üremesinde döl değişimi vardır. Haploid sporlar yere dökülerek protonema'yı (ilk çim) meydana getirir. Protonema gelişerek yapraklı kara yosununu meydana getirir. Ayrı bitkilerde erkek ve dişi organlar meydana gelir. Erkek hücre dişi hücreyi dölleyerek zigot meydana gelir. Zigot aynı bitki üzerinde gelişerek sporangiumu (Saplı spor kapsülünü) meydana getirir. Hayâtı boyunca monoploid döle bağlı kalır.

Kapalı Tohumlularda Üreme

Tohum: Tohum taslağının kısımlarıyla çevrilmiş ergin bir embriyodur.

Tohum taslağı: Döllenmeden sonra olgunlaşıp, tohumları verecek olan yapılara tohum taslakları denir.

Tohum ve embriyo: Ana bitkinin küçük nümûnesi, yâni yavru embriyodur. Embriyo tohumun içinde bulunur.

Tohum yeterli ısı, hava ve nemde çimlenerek çim bitkisini meydana getirir. Bitki embriyonu şu kısımlardan meydana gelir.

1. Radikula (Kök taslağı): Bitkinin kökünü meydana getirir.

2. Plumula (Tepe tomurcuğu): Gövde taslağıdır. İlk yaprak ve çim gövdesini meydana getirir.

3. Kotiledon (Çim yaprağı= Çenek): Gerçek yapraklar meydana gelip fotosentez yapana kadar bitkinin yedek besin deposudur.

Bâzı bitki tohumlarında (fasulye, ceviz vs.) endosperm dumura uğramıştır. Bunlarda besi doku kotiledonlarda depo edilir. (Hintyağı ve haşhaş tohumunda depo yeri endospermdir.)

Meyve nedir? Döllenmiş ve çoğalmış bir ovaryumdur. Başka bir deyişle: Döllenme sonucu farklılaşmış ovaryum (yumurtalık) ve onun çevirdiği tohumların meydana getirdiği topluluktur. Karpellerden (meyve yaprağı) meydana gelen meyve çeperi perikarp adını alır ve üç tabakadan meydana gelir: 1) Ekzokarp (dış kabuk): Tek tabakalıdır. 2) Mezokarp (Orta kabuk): Çok tabakalıdır. 3) Endokarp (İç kabuk): Tek tabakalıdır.

TOHUMUN KISIMLARI

Tohum kabuğu

Çenekler

Tepe tomurcuğu Embriyo

kök taslağı

besi doku

EMBRİYONUN KISIMLARI

Plumula Çenek

Gövdecik

Radikula

ÇİÇEĞİN KISIMLARI

çiçek

tozu

Erkek

organ

Dişicik tepesi

Dişicik

borusu

Dişi organ

Yumurtalık

Tohum taslağı

Taç yaprak

Çanak yaprak

Çiçek tablası

Çiçek sapı

MEYVENİN KISIMLARI

Ekzokarp

Mezokarp

Endokarp

Tohum

(Drupa= Eriksi meyve)

ÜREMİ;

Alm. *Ürämie, Harnvergiftung (f),* **Fr.** *Urémie (f),* **İng.** *Uremia.* Çeşitli sebeplerle ortaya çıkan böbrek yetmezliğinin son döneminde meydana gelip, şuur bulanıklığı ve koma içinde ölüme götüren hastalık hâli. Üremi; sinir sistemi, mîde-barsak ve kalp damar sistemleri yönünden çeşitli belirtiler veren, üre birikimi ve asidozla kendini gösteren bir çeşit zehirlenmedir.

Böbrek, vücudun asit-baz dengesini bozmak istidadında olan asit veya baz iyonları, hücre dışı sıvının iyon dengesini bozan fazla suyu veya iyonları, protein metabolizmasının son ürünlerini atmakla vazifelidir. Böbrekler bu mühim vazifelerini başarabilmek için çok miktarda kan almak zorundadırlar. Böbreklerin süzme kâbiliyetinin azalmasıyla kanda, azot metabolizmasının son ürünleri artmaktadır. İdrarla atılması gereken azot metabolizması son ürünlerinin başlıcaları üre, ürik asit ve kreatinindir. Vücutta, kan proteinleri dışındaki bütün azotlu maddelerin ihtiva ettikleri toplam azot miktarının normal değeri% 20-40 mg'dır. Azotemi içinde en önemli yeri işgal eden üredir. Çünkü kandaki oranı diğer azotlu maddelere nazaran çok daha fazladır. Ortalama normal miktarı % 30 mg kadardır. % 50 mg'ın üstü anormal olarak kabul edilir. Ağır üremi vak'alarında kan üresinin % 500 mg'a kadar yükselmesi mümkündür. Yurdumuzda genellikle azotemi hakkında fikir sâhibi olmak için kan üresinin ölçülmesiyle yetinilmektedir. Azotemi derecesiyle üremi, arasında kaba da olsa bir paralellik bulunması ilk önce üre, ürik asit, kreatinin gibi birikime uğrayan azotlu maddelerin suçlandırılmasına yol açmıştır. Daha sonraları potasyum yüksekliği, kalsiyum düşüklüğü gibi elektrolit sapmalarının, asidozun ve barsak kokuşma ürünlerinin üremi komasında etkili oldukları düşünülmeğe başlandı. Yapılan bütün incelemeler üreminin bir üre zehirlenmesi olarak kabul edilmeyeceğini, vücutta biriken ürenin ancak çok yüksek seviyelere çıktığı zaman üremi belirtilerinden bâzılarını meydana getirebileceğini göstermiştir. Üremide görülen tendon reflekslerindeki canlılık, kas çekilmeleri, sinir kas sisteminin aşırı uyarılma belirtileri, iyonize kalsiyumun azalmasıyle ilgilidir. Vücuttan su ve tuz kaybının da, üremi belirtilerini şiddetlendirdikleri anlaşılmıştır.

Üremiyi, teşekkül hızına göre had ve müzmin; altta yatan sebebin yerine göre de prerenal (böbrek öncesi), renal (böbrekle ilgili) ve postrenal (böbrek sonrası) olarak sınıflandırmak mümkündür.

Prerenal (Böbrek öncesi) üremi sebepleri şöyle sıralanabilir: Prer şoka yol açan bütün haller (ameliyat, travmalar, zehirlenmeler, sarî hastalıklar, yanıklar, şiddetli ishal ve kusmalarla birlikte giden hastalıkların ve şeker hastalığının sebep olduğu susuzluk şoku, Addison krizi), ileri derecede kalp yetmezliği, Renal (Böbrekle ilgili) Üremi sebepleri; çeşitli had ve müzmin nefritler, polikistik böbrek, ilerlemiş böbrek veremi, böbrek tümörleri, böbrekte amiloid birikimi, iki taraflı böbrek enfarktüsü, had tübüler nekroz, damar içi hemoliz (kan erimesi), ezilme sendromu, Postrenal (böbrek sonrası) üremi sebepleriyse; her iki böbrek idrar yollarının taş, ur, kan pıhtısı veya dıştan baskı ile tıkanması, üreterlerin ameliyatlarda dikkatsizlik yüzünden kesilmesi, prostat büyümesi olarak sayılabilir.

Üreminin belirtileri: Başlangıç genellikle sinsidir. İlk belirtiler halsizlik ve kas zayıflığıdır. Gündüz dalgınlık içinde bulunan hasta, geceleyin uyuyamaz. Bâzı vak'alarda saldırganlık ve mânâsız bağırıp çağırmalar görülür. Şuur bulanıklığı, nihâyet komaya döner. Başağrısı bâzan ilk belirti olarak görülür. Kas çekilmeleri sık görülür. Hastalığın son döneminde durdurulamayan bir hıçkırık görülebilir. Ağızda kuruluk ve yanma sık rastlanan şikâyetlerdir. Dil paslıdır. Nefeste amonyak kokusu duyulur. Ağızda iltihap bulunabilir. İştahsızlık bulantı-kusma başlangıç belirtileri olabilir. Başlangıçta hemen dâimâ kabızlık bulunduğu halde, sonradan ishaller eklenebilir.

Hastanın solunumu, ileri dönemde düzensiz bir hal alır ve denkleşir (Kusmaul solunum). Zatürre, sık

rastlanan bir komplikasyondur.

Üremide kalp yetmezliğine sık rastlanır ki, bunun sebebi yüksek tansiyondur. Kalp zarı iltihabı, son dönemde ortaya çıkar. Deri genellikle soluk, kuru ve sarımsı kirli renktedir. Kaşıntı mevcuttur. Üremide zayıflama söz konusudur, fakat ödem bunu gizleyebilir. Kansızlık sık görülür.

Üremi teşhisi: Kan tahlilleriyle kesinlik kazanır. Üremiye yol açan hâdise gelip geçici ve şifası mümkünse, üremi de geçicidir. Üremi, müzmin ve iyileşmesi mümkün olmayan hastalıklara bağlıysa şifâ yoktur.

Üreminin tedâvisi, üremiye yol açan hastalığa yöneliktir. Tedâvi, hastahânede yapılır. Hasta yatak istirahatine alınır. Su ve elektrolit dengesi çok iyi tâkip edilerek düzenlenir. Özellikle had vak'alarda sun'î böbrekten istifâde edilir.

Müzmin vak'alarda yâni irreversibl (dönüşü olmayan) üremi vak'alarında bugün için en iyi (hattâ tek) kesin tedâvi şekli böbrek transplantasyonu (nakli) dur. Bu da iki türlü olabilir. Ya ölüden ölüm ânında alınan böbrek nakledilir. Veya hastanın yakın akrabâlarından kan ve doku grubu testleri yapılıp uygun olanın bağışladığı bir böbreği hastaya nakledilir. Özellikle bu iki tür nakillerde böbreği vücûdun reddetmemesi için uzun süre özel ilâç tedâvileri yapılır.

ÜRETAN;

Alm. *Urethan (n),* **Fr.** *Uréthanne,* **İng.** *Urethane.* Kimyâda ($NH_2COOC_2H_5$) formülüyle gösterilen, beyaz, billuri yapıda bir katı madde. Karbamik asidin bir esteridir. Alkalikloroformatın düşük sıcaklıkta amonyakla reaksiyonundan elde edilir. Alkil karbamat da denilen üretanın erime noktası 49-50°C'dir. Suda ve alkolde çözünür.

Üretan, tıp sahasında lösemi ve multipl miyelom (kan kanserleri) tedâvisinde, plastik endüstrisinde poliüretan elde edilmesinde kullanılır. Üretan önce yatıştırıcı ve uyuşturucu olarak tıbba girdi. Fakat insanda etkisi belli olmadığından ve halsizlik yaptığından uzun yıllar kullanılmadı. Hızla bölünen hücrede kromozomları etkileyerek hücre bölünmesini kontrol altına alabilme kâbiliyetiyle bâzı kanserlerin tedâvisinde kullanılır. Mantığa aykırı görünen bir husus ise üretanın bâzı laboratuvar hayvanlarında kanser hâsıl ettiğinin bilinmesidir. Bu yüzden kanser yapabilecek bir madde olarak da telakki edilmektedir.

ÜRETKEN REAKTÖR (Breeder Reaktör) (Bkz. Nükleer Enerji)

ÜRETİM (İstihsâl);

Alm. *Produktion, Erzeugunf (f),* **Fr.** *Production (f),* **İng.** *Production.* İktisâdî fayda, yâni insan ihtiyaçlarını tatmin etme kâbiliyetini artıran her türlü faaliyet. Daha dar mânâda, fikren veya bedenle belli bir emek veya sermâye sarf ederek, karşılığında elde edilen hâsılat veya hizmet.

Üretim veya istihsâl, toprağın işlenerek bir ürün elde edilmesi şeklinde olabileceği gibi, bir fabrikada emek, sermâye ve hammaddenin belirli ameliyelerden sonra yeni bir mâmül mal elde edilmesi şeklinde de olabilir. Üretilen bir mal, başka bir üretim biriminin (işletmenin) hammadde girdisi olabileceği gibi nihaî tüketim maddesi de olabilir. İktisâdî mânâda üretim, bâzan da hizmet şeklinde kendisini gösterebilir. Meselâ, otellerde ve lokantalarda yapılan hizmetlerde, insan ihtiyaçlarına yönelik faaliyetler olduğu ve ülke ekonomisine fayda temin ettiği için üretimden sayılırlar. Nitekim, bir devletin toplam üretim miktarı tespit edilirken sanâyii ve tarım sektörünün yanında hizmet sektörü de dikkate alınır ve para cinsinden değeri toplama dâhil edilir.

İktisat, kıt kaynaklarla sayısız ihtiyaçlar arasında bir denge kurmaya çalıştığı için önemli ve faydalı malların seçimi sözkonusu olmaktadır. Üretimin yapılması için de toprak, emek, sermâye ve müteşebbise ihtiyaç duyulmaktadır. Bu dört unsur, insanların ihtiyaçlarını öncelik sırasına göre tespit ederek üretmektedir. Üretimle tüketim atbaşı gitmektedir. Genel olarak tüketimi yapılmıyan mal veya hizmetler üretilmezler. Diğer bir ifâdeyle üretim yapılması, ihtiyaçlardan doğmaktadır. Ancak bu durum bâzan da sun'î ihtiyaç dediğimiz lüks tüketimin sonucunda kaynakların lüks üretime tahsis edilmesi şeklinde de kendini gösterir. Bu şekildeki bir üretim şekli, kıt olan kaynakların adâletli bir şekilde kullanılmasını ortadan kaldırmaktadır.

Üretim belli başlı dört şekilde görülür:

a) Maddenin tatmin özelliğini değiştirerek maddî fayda meydana getirir.

b) Malların bir yerden başka bir yere nakledilmesiyle mekân faydası meydana getirilir. Meselâ, malın çok bulunan bir yerden az bulunan bir yerde pazarlanması ve satılması gibi.

c) Malların bol olduğu zamanlarda stok edilerek az bulunan zamanda kullanılmaya ve istihlâka

arzedilmesiyle zaman faydası meydana getirir.

d) Hizmet faydası meydana getirir. Bir doktorun bir berbere yaptığı iş, hizmet faydasıdır.

Üretim faktörleri: Bir üretimin meydana gelmesinde, kullanılan unsurlardır. Üretim faktörleri; toprak, emek ve sermâyedir. Ayrıca müteşebbis de üretim faktörlerinden sayılmıştır. Yer altı ve yer üstü kaynaklarıyla tabiattaki her türlü unsur, toprak kavramı içine girer. Emek faktörü, bir mal veya hizmet faktöründeki insan gayretidir. Bu çalışmaların bâzısı kol kuvvetine dayanırken, bâzılarında fikir kuvveti daha ağır basar. İktisatta her türlü üretim aracı, sermâye sayılır. Böylece daha önce üretilmiş olan bu araçlar, üretim faaliyetinde insana yardımcı olup, faaliyetin verimliliğini arttırır. Bunlardan başka günümüzde, klâsik bu üç üretim faktörünün dışında "Teşebbüs unsuru" işin organizasyonunu üstlenmesi ve idâre etmesi sûretiyle üretimin gerçekleşmesinde önemli bir faktör olarak sayılmıştır.

ÜRİK ASİT;

Alm. *Harnsaeure,* **Fr.** *Acide urique,* **İng.** *Uric acid.* Pürin grubunda yer alan organik bir bileşik. Kuşlarda ve sürüngenlerde sindirim sırasında proteinin parçalanmasıyla açığa çıkan azotun büyük bölümü ürik asit biçiminde vücuttan atılır. İnsanlarda nükleoproteinlerin bileşenleri olan pürinlerin parçalanması sonucunda çok az miktarda ürik asit oluşur ve idrarla dışarı atılır. Ancak gut hastalığında kandaki ürik asit seviyesi yükselir. Ürik asit oluşumunun artması böbrek taşlarından üratların oluşumuna sebep olur.

ÜROLOJİ;

Alm. *Urologie (f),* **Fr.** *Urologie (f),* **İng.** *Urology.* İdrar yollarının ve erkeklerde üreme organlarının yapısı, hastalıkları ve tedâvileriyle uğraşan tıbbın bir cerrâhî dalı. Ürolojinin bir diğer adı, bevliyedir. Üroloji dalında ihtisas yapan hekimlere ürolog denilmektedir.

Böbrek taşları, pyelonefritler, üreter ve mesâne taşları, idrar yollarıyla ilgilidirler. Tümörler, prostat büyümeleri ve iltihapları, erkeklerdeki kısırlıkların teşhis ve tedâvisi gibi birçok konular hep ürolojinin ilgi sahası içine girmektedir. Hastalıkların teşhisinde kan ve idrar tahlillerinden, ilâçlı ve ilâçsız röntgen filmlerinden, endoskopik incelemelerden; ultrasonografiden istifâde edilmektedir.

ÜROTROPİN;

Alm. *Urotropin (n),* **Fr.** *Urotropine,* **İng.** *Urotropine.* Kimyâda hekzemetilen tetramin ismiyle de bilinen suda çözünebilen kristal yapıda bir madde. Formaldehid'in amonyakla olan reaksiyonundan elde edilir.

Ürotropin, gıdâların muhâfazasında, tıpta idrar yolları için antiseptik olarak ve sentetik reçineleri sertleştirmede kullanılır. Romatizma ve gut hastalığı olduğu takdirde ürik asit böbrek taşları için çözücü olarak kullanılır. Ticârî ismi ürotropin veya aminoform'dur.

Ürotropinin amonyum nitrat ve asetik asit anhidridi mevcudiyetinde derişik nitrat asidiyle nitrolanmasından hekzogen (siklonit) elde edilir ki, bu madde İkinci Dünyâ Savaşında elde edilen çok kuvvetli patlayıcılardan biridir.

ÜRÜN;

Alm. *Erzeugnis, Produkt n, Ernte (f),* **Fr.** *Produit (m), récolte (f),* **İng.** *Product.* Ekonomide belirli bir malzeme ve insan hizmeti vererek meydana getirilen kullanılabilir yarı işlenmiş veya tamamlanmış madde. Ürün, yetiştirilen, yapılan ve bir yerden diğer bir yere taşınan şekillendirilmiş ticârî eşyâdır. Zirâî, teknik üretim işlemi sonunda elde edilen bir ürün ayrıca pazarlanmak, kullanılmak üzere ticârî gâyelerle nakledilir. İnsan gücünün bir hizmet olarak belirli işlerde kullanılması da ürün olarak kabul edilebilir. Meclislerin çıkardığı kânunlar, insanların hizmetine sunulan bir nevî üründür. Ürün bir çalışmanın neticesidir. Dolayısıyla bir mal oluş fiyatı vardır. Hava, su, toprak gibi çok bulunan maddeler de bir nevî ürün gibi gözükürse de çoğu zaman parasız olduğu için ekonomik yönden ele alınmaz ve ürün kavramı içinde düşünülmezler.

Ürün normal olarak belli fiyatlarda ekonomik gelir sağlaması için piyasaya sürülür. Ürünün elde edilişi elle veya teknik âletlerle olur. Ürün elde edilirken dört ana faktör göz önünde bulundurulur.

a) İnsan yardımı olmaksızın tabiatta hazır bulunan maddeler,

b) İnsan gayretiyle bir işçilik karşılığı elde edilen maddeler,

c) Yarı mâmul maddelerin daha ileri işlemlere tâbi tutularak yeni maddeler elde edilmesi için lâzım olan yatırım kapitali,

d) Elde edilen ürünün daha verimli usûllerle elde edilmesi için çalışmalar yapılması ve

pazarlanmasıdır.

Ürünün elde edilmesinde iş ve sanâyi idârecileri dâima en ucuz ve en çok kâr getirecek istihsâl metodlarını araştırır ve tatbik ederler. Tek tek yapılarak elde edilen bir ürünle serî olarak yapılan aynı ürünün mal oluş fiyatları arasında büyük fark olduğu için iş ve sanâyiciler serî üretim metodlarını tercih ederler.

ÜSÂME BİN ZEYD;

Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem efendimizin; **"Üsâme bana herkesten daha yakındır."** hadîs-i şerîfine mazhar ve Resulullah'ın sevgilisi diye meşhur olan sahâbî. Babası Peygamber efendimizin âzâdlılarından Zeyd bin Hârise, annesi Ümmü Eymen'dir (r. anhâ). Künyesi Ebû Muhammed nesebi, Üsâme bin Zeyd bin Hârise bin Şerâhbil'dir.

Doğum târihi kesin olarak bilinmemekte olup, 673 (H. 54) veya 678 (H. 59) senesinde Medîne'de vefât etti. Mekke'ye giderken Resûlullah'ın devesinde, arkasında oturmuş ve birlikte Kâbe'ye girmişti. Huneyn Gazâsında kahramanca çarpıştı. Çok cesûrdu. On sekiz yaşındayken Resûlullah efendimiz tarafından İslâm ordusuna kumandan tâyin edildi. 673 (H. 54) veya 678 (H. 59) senesinde Medîne'de vefât etti.

Peygamber efendimiz âzâdlı kölesi hazret-i Zeyd bin Hârise'yi çok severdi. Onu kendisine evlâd edindiğinden, hazret-i Üsâme bin Zeyd Peygamber efendimizin terbiyesi altında yetişti. Böylece, Peygamber efendimizin torunları hazret-i Hasan ve hazret-i Hüseyin'in sevgisine hazret-i Üsâme de ortak oldu. Sevgili Peygamberimiz; **"Üsâme bana herkesten daha yakındır."** buyurdular. Hazret-i Üsâme'nin Ehl-i beytin bir ferdi kabul edilmesinden sonra, gece gündüz demeden her zaman, Peygamber efendimizin hâne-i seâdetlerine girip çıkmasına izin verildi.

Çocuk yaşta hicret sevâbı kazandı. Medîne döneminde, çocuk olduğu için, hicretin 7-8. yılına kadar yapılan muhârebelere katılamadı. Bundan sonra katıldığı muhârebelerde çok kahramanlıklar gösterdi.

Hazret-i Üsâme Mekke'nin fethinden sonra yapılan Huneyn Gazâsında Peygamber efendimizin yanından hiç ayrılmadı. Müşriklere karşı kahramanca çarpıştı.

Peygamber efendimiz, 632 senesinde hastalandılar. Hasta hâllerinde Rumlarla savaşmak üzere bir ordu hazırlanmasını emir buyurdular. Eshâb-ı kirâm radıyallahü anhüm hazırlık için dağıldı.

Resûlullah efendimiz, hazret-i Üsâme'yi çağırdılar; onu hazırlanan orduya kumandan tâyin ettiler ve mübârek elleriyle sancağı bağlayıp hazret-i Üsâme'ye teslim ettiler. Sonra mescitte minbere çıkıp; **"Ey Eshâbım! Üsâme'nin babası Zeyd, kumandanlığa nasıl lâyık ve benim katımda nasıl en sevgiliyse, ondan sonra oğlu Üsâme de kumandanlığa öyle lâyıktır. Üsâme, benim katımda insanların en sevgililerindendir."** buyurdular. Hazret-i Üsâme ve savaşa gidecek Eshâb-ı kirâm, Peygamberimizle vedâlaştılar. Kumandası altında savaşa gidecekler arasında Ebû Bekr, Ömer, Ebû Ubeyde bin Cerrâh, Sa'd bin Ebî Vakkâs radıyallahü anhüm gibi Eshâbın ileri gelenleri de vardı.

Resûlullah efendimizin hastalığı ağırlaştı. Bu arada ordu hazırlıklarını tamamlamış ve karargâhta toplanmıştı. Pazar gecesi orada yatıldı. Sabahleyin hazret-i Üsâme, yanında hazret-i Abbâs olduğu hâlde Peygamber efendimizin yanına geldi. Peygamberimizin mübârek ağzına ilâç veriyordu. Hazret-i Üsâme'yi görünce ona duâ ettiler ve; **"Allahü teâlâ yardımcın olsun! Haydi cenge git."** buyurdular. Ordu hareket etmek üzereyken Peygamber efendimizin vefât haberi geldi.Rebî'ül-evvel'in on ikinci, pazartesi günüydü. Ordu, Peygamberimizin hâne-i seâdetinin önüne geldi. Sancağı kapının önüne dikti. Hazret-i Ebû Bekr, hazret-i Üsâme'ye "Sancağı açmamak üzere evine götür!" buyurdu. Peygamber efendimizi yıkamak üzere harekete geçtiler. Hazret-i Üsâme de Peygamber efendimizi yıkamak, kefenlemek ve kabr-i şerîfine indirmek vazîfelerinde yardımcı oldu. Peygamber efendimizin defninden ve hazret-i Ebû Bekr'in halîfe seçilmesinden sonra hazret-i Üsâme idâresindeki ordu Şam tarafına hareket etti. Halîfe hazret-i Ebû Bekr bâzı tavsiyelerde bulundu ve Üsâme'yi ve emrindeki orduyu Şam tarafına yolcu etti. Üsâme, Huzâ'a kabîlesine gidip, mürtedlere (dinden dönenlere) karşı kazandığı zaferden sonra Medîne'ye döndü.

Hazret-i Ömer, halîfeliği sırasında hazret-i Üsâme'ye tâzim ve ihsânlarda bulundu. Çünkü Peygamber efendimizin; Üsâme'yi çok sevdiğini biliyordu. Üsâme bin Zeyd hazret-i Osman'ın halîfeliği sırasında devlet idâresiyle ilgili işlere karışmadı. Yine hazret-i Ali ve hazret-i Muâviye arasındaki hâdiselere de karışmak istemedi ve; "Müslümanlar arasında kardeş kanı dökülmesinden çekinirim." buyurdu. Hâdiseler ilerleyince, ictihâdı hazret-i Ali'nin ictihâdına uygun oldu ve son nefesinde bile bunu bildirdi. 673 (H.54) veya 678 (H. 59) senesinde Medîne-i münevvere de vefât etti.

Hazret-i Üsâme'nin yirmi seneye yakın ömürleri Peygamber efendimizin mübârek dizleri dibinde geçti. Her işte, her hususta Resûlullah efendimizin emirleri üzere hareket eder, hizmetlerinde bulunmakla

şereflenirdi. Peygamberimizin sünnet-i şerîflerini iyi öğrendiği için, Eshâb-ı kirâm, bâzı mes'eleleri hazret-i Üsâme'den sorarlardı.

Hazret-i Üsâme, Peygamber efendimizin en îtimâd ettiği kimselerden olup, sırlarının mahremi idi. Peygamberimiz, önemli meselelerde hazret-i Üsâme ile istişâre ederlerdi. Hazret-i Ömer de bu sebepten hazret-i Üsâme'ye danışır, fikrini alırdı. Eshâb-ı kirâmın hepsi gibi, hazret-i Üsâme bin Zeyd de fazîlet ve güzel ahlâkı kendinde toplamıştı.

Üsâme bin Zeyd diyor ki: "Peygamber efendimizi sallallahü aleyhi ve sellem gördüm. Hazret-i Hasan ve hazret-i Hüseyin mübârek kucağında oturuyorlardı. Buyurdu ki: **"Bu ikisi, benim oğullarımdır ve kerîmemin oğullarıdır. Yâ Rabbî! Ben bunları seviyorum. Sen de sev ve bunları sevenleri de sev!"**

Ey Allah'ın kulları, tedâvî olunuz. Allahü teâlâ derdi yarattığı gibi dermânı da yaratmıştır.

"Dikkat edin, Cennet için hazırlanan yok mudur? Allahü teâlâya yemîn ederim ki, Cennet'te tehlike diye bir şey yoktur. Cennet, parlayan bir nûr, etrâfa yayılan bir kokudur. Binâları kuvvetlidir, ırmakları devamlı akar, bol ve olgunlaşmış meyve yeridir. Orada temiz ve güzel zevceler vardır. Onlar dâimâ neşelidirler. Nîmetleri devamlıdır. Orada, aklın eremeyeceği fevkalâde güzellikler vardır" buyurduğunda, Eshâb-ı kirâm; "Biz ona hazırlandık" dediler. Bunun üzerine Resûl-i ekrem sallallahü aleyhi ve sellem; **"İnşâallah deyiniz"** buyurdular ve sonra cihâdı anlatarak ona teşvik ettiler.

ÜSTÜBEÇ;

Alm. *Bleiweiss (n),* **Fr.** *Céruse (f),* **İng.** *White lead.* Hâricî boyalarda kullanılan ve esas îtibâriyle kurşun karbonat olan bir pigment. Kurşun bileşikleri zehirli olduğundan üstübeç daha çok hâricî boyalarda kullanılır. Çok eski târihlerden beri bilinir. Bugün üstübeç üç gruba ayrılmaktadır. Bazik kurşun karbonatın formülü 2Pb CO_3.PbO $(OH)_2$ şeklinde olup, en eski üstübeçtir. Toz veya pasta hâlinde pazarlanır. Bazik kurşun sülfatın formülü 2Pb SO_4.PbO olup, 1876'dan beri ticârî olarak üretilir, fakat şu anda ikinci derecede önemlidir. Bir de silisyum oksit ve kurşun oksit ihtivâ eden üstübeç vardır. Bu da evlerin hâricî boyalarında kullanılır. Bir diğer tipindeyse kurşun silikat vardır ki bununla metaller boyanır.

Üstübeç'in çok temiz bir beyaz rengi ve örtme gücü vardır. Ayrıca boyanın hızla kurumasına da sebep olur. Bugün kurşundan elde edilen üstübecin yerini çinko üstübeci almıştır. Kurşun bileşikleri zehirli olduğundan kurşun üstübeçlerinin îmâlâtı birçok memlekette yasaklanmıştır. Buna rağmen kurşun üstübeci hâlen kıymetli bir pigment olarak kabul edilmektedir.

Çinko üstübeci çinko oksitten (ZnO) ibârettir. Beyazlığı esas üstübeç gibi olduğu halde örtme gücü onun kadar değildir. Dış tesirlere de dayanıklılığı daha azdır. Buna karşılık kurşun üstübeci gibi hidrojen sülfürden etkilenmez.

ÜTÜ;

Alm. *Bügeleisen, Plätteisen (n),* **Fr.** *Fer (m) à repasser,* **İng.** *Iron.* Kumaş ve bezden yapılmış giyim ve ev eşyâlarının buruşukluklarını gidermek, düzgün durmalarını sağlamak için kullanılan âlet. Ütü ısıtılıp kızdırılarak kullanılır. Ütüyle yapılan düzeltme işlemine ütüleme denir.

Eskiden kömürlü ütüler kullanılırdı. Günümüzde kömürlü ütü tamâmen terk edilmiş durumdadır. Evlerde ve terzilerde elektrikli ütüler tercih edilmektedir. Elektrikli ütüler 300-1000 Watt gücündeki rezistans yardımıyla kızdırılır. Ağırlıkları 3-10 kg arasında değişir. Termostatlı olanlarında ise belirli sıcaklığa erişildiğinde otomatik olarak elektrik akımı kesilir. Ütüleme işlemi bir müddet o sıcaklıkta devam eder. Sıcaklık hissedilir seviyede düşünce tekrar elektrik akımı gelir ve ütü kızmaya devam eder. İçine konulan suyu buharlaştırıp, kumaşın bu buhar yardımıyla hafifçe nemlenmesini temin eden buharlı ütüler de günümüzde yaygın kullanma sahası bulmuştur. Kuru temizlemeciler ve konfeksiyoncular ütülerini doğrudan doğruya su buharı ile ısıtıp, pantolon ve diğer giyim eşyâlarını presleme metoduyla ütülerler.

ÜTÜV (Etüv);

Alm. *1. Trockenofen, Trockenapparat (m) 2. Heissluftapparat (m),* **Fr.** *Etuve (f),* **İng.** *Sterilizer 2. Drying-out cupboard.* İçinde belirli bir sıcaklık elde edilerek kurutma, mikrop üretme ve dezenfekte veya sterilizasyon gibi gâyelerle kullanılan âlet. Cihazlar iki kat saçtan olup, hava geçirmez bir de kapağı vardır. Kurutma ve nem alma gibi fizikî hâdiseler yanında bâzı kimyevî reaksiyonlar için lüzumlu yüksek sıcaklık derecelerini elde etmek için de etüvlerden faydalanılır. Mikrop üretmek için laboratuvarlarda kullanılan etüvler, gelişmeleri belirli bir sıcaklığı icâbettiren mikroplara müsâit sıcaklık

şartları sağlamada kullanılır.

Mikropların öldürülmesi (dezenfeksiyon) için kullanılan etüvlerin çeşitli tipleri vardır. Bunların bâzısı(160-180°C)'lik kuru havayla çalışır. Cerrahî âletlerin dezenfeksiyonunda kullanılır. Pasteur fırını ve Poupinel etüvü bu tiptendir. Bundan başka kızgın su buharı ile çalışan ve formüllü etüvler de vardır. Chamberland otoklavı, Geneste-Herscher etüvü kızgın buharlı tipe birer misâldir. Formole 80°C'lik su buharı katılarak kullanılan formüllü etüvler ipekli kumaşlar, deri, kauçuk, kürk gibi eşyâların dezenfeksiyonunda kullanılırlar. Gonin etüvü formollü bir etüvdür. (Bkz. Dezenfeksiyon, Otoklav)

ÜVEYK (Streptopelia [Turtur] turtur);

Alm. *Gemeine Turteltaube,* **Fr.** *Tourterelle des bois,* **İng.** *Turtle dove.* **Familyası:** Kumrugiller (Peristeridae). **Yaşadığı yerler:** Avrupa, Ön Asya ve Kuzey Amerika ormanlarında. **Özellikleri:** 30 cm boyunda tohumla beslenen, çok renkli bir kuş. **Çeşitleri:** Tek türdür. "Orman kumrusu" veya "Yabânî kumru" olarak da bilinir.

Kumrugiller âilesinden, 30 cm boyunda, çok renkli bir kuş. Avrupa, Ön Asya ve Kuzey Amerika'nın sık ormanlarında yuva yapar. Güney Avrupa'da bol olup, kışı Afrika'da geçirir. "Orman kumrusu" veya "Yabânî kumru" olarak da tanınır. Yılda iki kez kuluçkaya yatar. Ağaç ve yabânî ot tohumlarına düşkündür. Yabânî ot tohumlarını yediğinden çiftçiler için faydalı sayılır.

ÜVEZ (Sorbus domestica);

Alm. *Spierling, Sperberbaum (m),* **Fr.** *Cormier, sorber domestique (m),* **İng.** *Service-tree.* **Familyası:** Gülgiller (Roseceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara ve Karadeniz bölgesi.

5-10 m yüksekliğinde, Mayıs-Haziran ayında beyaz renkli çiçekler açan ve kışın yaprağını döken ağaçlar. Yaprakları 7-11 çift yaprakçığa parçalanmışlardır. Meyveleri 10-20 mm çapında, küre veya armut şeklinde, yeşilimsi sarı veya kırmızımsı-esmer renkli olup, buruk lezzettedir. Türkiye'de 11 kadar üvez türü bulunur. Sarbus aucuparia türü kuş üvezi olarak bilinir ve Kuzey Anadolu'da yaygındır. Sorbus domestica türü (üvez) Karadeniz bölgesinde tabiî olarak yayılış gösterdiği gibi meyveleri için birçok bölgede yetiştirilir.

Kullanıldığı yerler: Meyveleri parasorbinik asit, malik asit, şekerler (sorbos) sorbitanik asit, pectin karotensid ve vitamin C ihtivâ eder. Özellikle bir şeker olan sorbos şeker hastaları rejimi için iyi bir tatlandırıcıdır. Meyveleri ve yaprakları kabız edicidir. Yine meyveleri idrar söktürücü, kadınlarda âdetleri kolaylaştırıcı etkilere sâhiptir. Meyveler C vitaminince zengindir. Onlardan şurup ve ekstraktları hazırlanır. Yapraklarının % 5'lik çayı şeker hastalığına karşı kan şekerini düşürücü olarak kullanılmaktadır. Zararsızdır.

ÜZENGİ;

Alm. *Steigbügel (m),* **Fr.** *Etrier (m),* **İng.** *Stirrup.* Ata ve buna benzer hayvanlara binenlerin eyer üzerindeki oturuşlarını veya duruşlarını sağlamlaştırmak için kullanılan eyerin iki yanında asılı, altı düz mâdenî halka. Orta kulak kemiklerinden biri üzengiye benzediği için buna da üzengi kemiği ismi verilmektedir. Bunun gibi üzengi kelimesi çeşitli yerlerde kullanılarak değişik isim ve mânâlara gelmektedir; "üzengi kası", "üzengi tabanı", "üzengi yatağı", "üzengi taşı", "üzengi ağası" vs. gibi mânâlarda kullanılması da böyledir.

İlk zamanları ata ve diğer hayvanlara binenler eyer bile kullanmazlardı. Eyerin hayvanlar üzerine konulup faydalanılmasından sonra üzengi de kullanılmaya başlandı. Bu durum 12. yüzyıllarda Çin'de ortaya çıktı. Daha sonra Orta-Asya Türklerinde eyer ve üzengicilik gelişti. On beş ve on altıncı yüzyıllarda ise Osmanlılarda eyer ve üzengicilik mesleği zirveye ulaştı. (Bkz. Saraçlık)

Eyerle ata ve diğer havanlara binen kişilerin üzengi kullanması lâzımdır. Üzengi, binilen hayvanın yönetimini, bineninse rahat yolculuk etmesini kolaylaştırır. Üzengiyi eyere bağlayan kayış binicinin bacaklarının uzunluk ve kısalığına göre ayarlanır.

Üzengiler; gümüş, bakır, pirinç, çelik gibi mâdenlerden yapılarak, güzel kabartma çiçeklerle süslenir. Cıvayla yaldızlanırlar. Üzengilerin kullanıldıkları yerlere göre değişik tipleri vardır. Binicilikte kullanılan üzengiler tek tiptirler. Yarışlarda jokeylerin kullandıkları üzengilerse ince ve çok hafiftir.

Selçuklu ve Osmanlı devri pâdişâh, vezir ve devlet erkânına özel olarak yapılan üzengiler görenleri hayrete düşürmektedir. Her sahada olduğu gibi bu san'atta da emeğin, ince zevkin en güzel örnekleri görülmektedir. Seyredenler eski şaşalı devrin, komutanlarının serhat boylarındaki akıncıların kullandıkları üzengileri hayranlıkla seyretmektedirler.

ÜZERLİK OTU (Peganum harmala);

Alm. *Syrische Steppenraute (f),* **Fr.** *Hermale, harmel (m),* **İng.** *Harmal.* **Familyası:** Nazarotugiller (Zygophyllaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Orta Anadolu.

Mayıs-Ağustos ayları arasında yeşilimsi-beyaz renkli çiçekler açan, 30-50 cm boyunda, çok yıllık otsu bir step bitkisi. Daha çok kumluk ve taşlık yerlerde, mezarlıklarda görülür. Gövdeleri yatık ve otsudur. Yapraklar çok parçalıdır. Çiçekler uzun saplı ve tek tek bulunur. Meyveleri çok tohumlu, toparlak şekilde bir kapsüldür. Tohumları kırmızımsı kahverengidir.

Kullanıldığı yerler: Çoğunlukla tohumları kullanılır. Tohumlarında hamin, harmalin, peganın gibi alkaloitler vardır. Kurt düşürücü ve narkotikdir. Halk arasında ekzama, basura karşı ve tütsü olarak kullanılır.

ÜZÜM;

Alm. *Trauben (f.pl.),* **Fr.** *Raisin (m),* **İng.** *Grapes.* **Familyası:** Üzümgiller (Vitaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Türkiye'nin çoğu yeri.

Asmanın meyvelerine verilen isim (Bkz. Asma). Üzümler genellikle asmada yetiştirilir. Hemen hemen her toprakta yetişir. Fakat bakımı zordur. Aksi halde külleme vs. gibi hastalıklar olur. Verim ve kalite düşer. Üzümün şekli, rengi ve büyüklüğü çeşitlerine göre değişir. Çekirdekli veya çekirdeksiz cinsleri vardır. Olgun üzüm meyveleri yeşil, sarı veya mor renklerde olabilir. Memleketimizde üzüm çeşitlerinin başında razaki, çavuş, kürt, müşküle, misket, keçi memesi, çekirdeksiz, yapıncak gelir.

Memleketimizde üzümler çeşitli gâyelerle yetiştirilir: 1) İhrâcât yönünden oldukça önemli olan kurutmalık üzümler, 2) Yemeklik üzümler, 3) Şıralık üzümler, 4) Şaraplık üzümler.

Memleketimizde üzüm yetiştiriciliği önemli rol oynamaktadır. Bilhassa Trakya, Marmara ve Ege bölgeleri üzüm yetiştiriciliği bakımından oldukça önemlidir. Güneydoğu Anadolu (G. Antep) bölgesinde de üzüm yetiştiriciliği çok ileridir. Doğu Anadolu bölgesinde (Elazığ, Erzincan, Iğdır) iyi cins üzümler yetiştirilmektedir.

Türkiye'de üretilen üzüm miktarı yılda ortalama dört milyon ton civarındadır. İhracatta da diğer ülkelerin başında yer almaktayız. Dış satışımızın başında da çekirdeksiz üzüm gelmektedir. Üzüm satımında sırayla Türkiye'nin ardından Yunanistan, Avustralya, İran ve ABD gelir.

Kullanıldığı yerler: Üzüm iyi bir gıdâ maddesidir. Üzüm, şekerler, organik asitler, B ve C vitaminleri, tanen taşır. Tıpta idrar arttırıcı, sindirim kolaylaştırıcı, müshil ve kuvvet verici olarak kullanılır. Tâze üzümün sıkılmasıyla elde edilen usareye şıra denir. Kuvvet verici ve gıdâ olarak kullanılır. Şıranın ısıtılarak koyulaştırılmasıyla pekmez, bunun da yoğunlaştırılmasıyla bulama elde edilir. Ayrıca, üzüm şırasından çeşitli yiyeceklerde istifâde edilir.

V;

Türk alfabesinin yirmi yedinci harfi ve Türkçe'de bu harfin işâret ettiği ses. V, ses olarak bir diş-dudak sessizidir.

V, eski Türkçe döneminden beri Türk dilinde kullanılan bir sestir. Göktürk alfabesinde "V" sessizini göstermek için özel bir işâret bulunmazken Uygur alfabesinde "O" ve "U" seslerini göstermek için kullanılan işâret "V" için de kullanılırdı. Arap alfabesine dayalı Osmanlı ve diğer Türk yazı sistemlerinde "V" sesini göstermek için "vav" kullanılmıştır.

"V", ana Türkçe'de kelime başında kullanılmaz. Günümüzdeki Türk diyalektlerinde, başında "V" bulunan kelimelerin hemen hepsi yabancı dillerdendir: Vapur, vagon, vida, virgül, vinç, viran, vitrin, vâli vs. gibi. Ancak "var, varmak, vermek" gibi birkaç kelime istisnâdır.

Türkçe'de iki ünlü arasındaki -y- sesi -v- ye çevrilir.

VÂCİB;

İslâm dîninde zannî (kat'î ve açık olmayan) delille bildirilen emirler, işler. Zannî delîl, ya mânâsı kapalı bir âyet-i kerîmedir, yâhut bir sahâbînin Peygamber efendimizden sallallahü aleyhi ve sellem bildirdiği bir hadîs-i şeriftir. Vâcib, Allahü teâlânın emridir. Fakat farz gibi açıkça ve kesin olarak bildirilmemiştir. Bu sebeple Hanefî mezhebinde farzla vâcib ayrı şeylerdir. Farzı inkâr eden kâfir olur yâni îmânı gider. Vâcibin vâcib olduğuna inanmayan kâfir olmaz. Çünkü vâcib olduğu kat'î olmayan bir delille sâbit olmuştur. Ancak dinde vâcib olan işi yapmayan tövbe etmezse, Cehennemde azâb çeker. Vâcibin ibâdet olduğuna, yapılması lâzım olduğuna inanmayan, kâfir olur. Çünkü vâcib olduğu sözbirliğiyle ve

zarûrî olarak bildirilmiştir.

Vâcib olan bir emri özürsüz olarak bir kere bile terk etmek günâha girmeye sebep olur. Terk etmeyi âdet hâline getirmekse büyük suçtur. Şartları taşıyanın kurban kesmesi, fıtra vermesi, erkeklerin bayram namazlarını kılmaları, vitir namazında kunut duâsını okumak vâcibdir. Ayrıca yapılması farz, vâcib ve sünnet olan namaz, hac gibi ibâdetlerin içinde yerine getirilmesi vâcib olan işler de vardır. Meselâ namazdaki vâcibler şunlardır:

Fâtihâ okumak, Fâtihâ'dan sonra bir sûre veya âyet okumak, zamm-ı sûreyi farzların birinci ve ikinci rekatlerinde, sünnetlerin her rekatinde okumak, secdeleri birbiri ardınca yapmak, ikinci rekatta teşehhüd miktarı oturmak, son rekatta otururken "Ettehiyyâtü" okumak, tâdil-i erkân, namaz sonunda esselâmü... demek, kunut duâsı okumak, imâmın; sabah, cumâ, bayram, terâvih, vitir namazlarında ve akşam ile yatsının ilk iki rekatında yüksek sesle okuması, imâmın ve yalnız kılanın öğle ve ikindi farzlarında ve akşamın üçüncü, yatsının üçüncü ve dördüncü rekatlerinde hafif sesle okumalarıdır. Bu vâciblerden birini bilerek yapmayan "secde-i sehv" eder. Haccın da yirmi bir vâcibi vardır. Bilerek veya bilmiyerek, haccın bir vâcibini vaktinde ve yerinde yapmıyana cezâ lâzım olur. Bu cezâ, kurban kesmek veya bir fıtır sadakası vermektir.

Yapılması veya terki vâcib olan hususlar dînimizde çok olup, bunlar ilmihâl kitaplarında geniş olarak anlatılmaktadır.

VADİÜ'S-SEYL MEYDAN MUHÂREBESİ;

Fas'ın Tanca şehrinin güneyindeki ovada yapılan Osmanlı-Portekiz Meydan Savaşı (4 Ağustos 1578).

Kuzey Afrika'da hâkimiyet kurmak isteyen Portekizlilere karşı, Fas şerîflerinden Abdülmelik'in dâvetiyle bölgeye Osmanlı kuvveti gönderildi. Portekiz Kralı Sebastiao, yanında Şürefâ-ı Sâdiyeden Mevlây Muhammed de olduğu halde Osmanlılara karşı harekete geçti. Sebastiao 360 topla takviyeli 80.000 kişilik kuvvet ve kuvvetli bir donanmayla Kuzey Afrika'ya çıkarma yaptı. Cezâyir-i Garb Beylerbeyi Halil Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu ve Abdülmelik'in kuvvetleri, Portekizlilere karşı cephe alıp, Vadiü's-Seyl Ovasının Kasrü'l-Kebîr mevkiinde karşılaştı. Çok şiddetli bir muhârebe oldu. Portekizliler müthiş bir bozguna uğradı. Kral Sebastiao ve Mevlây Muhammed bozgundan kaçarken nehirde akıntıya kapılarak boğuldular. Portekiz ordusundan 20.000 asker muhârebe meydanında öldürüldü. 40.000 esir alındı. Gemilerle kaçmayı başaran Portekiz askerlerinden bir kısmı, Cezayir'den kalkan bir Osmanlı filosunun taarruzuna uğradı. Bu sırada Abdülmelik de, büyük zaferin sevincinden muhârebe meydanında vefât etti. Osmanlılar, Abdülmelik'in yerine oğlu Ahmed el-Mansûr'u Fas Şerîfi tanıdılar.

Vadiü's-Seyl Muhârebesi neticesinde, Osmanlı hâkimiyeti Kuzey Afrika'nın batı sâhillerine kadar genişledi. Sultan Üçüncü Murâd Han (1574-1595), Ahmed el-Mansûr'u Magrip Sultanlığına tâyin etti. Muhârebe sonunda pekçok ganîmet alındı. Ahmed el-Mansûr hazinelerle altınları Osmanlı merkezine gönderdi. Altınların çokluğundan Ahmed el-Mansûr'a (ez-Zehebî) lâkabı takıldı. Vadiü's-Seyl mağlûbiyeti Portekiz Krallığının çok gerilemesine sebep oldu. Sebastiao'nun oğlu olmadığından yerine amcası Hanri geçti. 1580'de İspanyol kralı İkinci Filip, Portekiz krallığını ele geçirdi. Hindistan sâhillerine kadar uzanan Portekiz sömürgeciliği de geriledi.

VAFTİZ (Bkz. Hıristiyanlık)

VAHA;

Alm. *Oase (f),* **Fr.** *Oasis (f),* **İng.** *Oasis.* Çöllerdeki sulak ve bitkili yerler. Çölün ortasında su ve yeşilliğin bulunmadığı belli yerlerde hayat fışkıran vahalara tesadüf etmek mümkündür. Su bulunan bu yerlerde bitkiler yetiştiği gibi insanlar da yerleşip barınırlar. Yeraltı sularının bulunduğu, artezyen kuyularının açıldığı, büyük su kaynaklarına yakın ve dağ eteğinde taban suyunun yüze çıktığı yerlerde vahalara rastlanır.

Genelde bütün vahalarda sulama yoluyla sebze ve meyve yetiştirilir. Kuzey Afrika'daki vahalarda yetişen en önemli bitki hurmadır. Hurma olgunlaşmak için yakıcı sıcağa ihtiyaç gösterir. Heybetli olan bu ağaçların gölgesinde de sebze ve meyveler yetiştirilir. Vahalarda sulamanın bittiği yerlerde hemen uçsuz bucaksız çöl başlar. (Bkz. Çöl)

En büyük vahalara, çölde büyük nehirlerin aktığı yatağa yakın yerlerde rastlanır. Mısır'da Nil Nehrinin kenarlarında yerleşme yeri şeklinde pekçok vaha vardır. Dağ eteğinde taban suyunun yer yüzüne çıktığı Büyük Sahra'daki Tibesli Dağlarının ve Atlas Dağlarının eteğindeki vahalar dikkati çekenlerdir. Bâzı vahalarda ise yeraltı suları büyük kaynaktır. Libya Çölünün Kharya ve Dakkla vahalarıyla Avustralya'da Batı Queenslan'daki vahalar yeraltı su kaynakları ile beslenirler.

Çöl vahalarında tarım, sulanabilen topraklarda yapılır. Pamuk, zeytin, domates, soğan ve meyve gibi

çok çeşitli ürünler yetiştirilir. Vahalar çöldeki ulaşım vâsıtaları için konaklama ve pazar yerleridir. Bunların içinde küçük bir şehir görünüşünde olanları da vardır.

VAHDEDDÎN HAN (Bkz. Vahideddîn Han)

VAHİDEDDÎN HAN;

son Osmanlı pâdişâhı ve İslâm halîfesi. Sultan Birinci Abdülmecîd Hanın oğullarının en küçüğüdür. Annesi Gülistû Sultan'dır. 2 Şubat 1861 târihinde doğdu. Çok küçükken anne ve babasını kaybetti. Ağabeyi İkinci Abdülhamîd Han tarafından büyütülüp, himâye edildi. Çok zekî olup fıkıh bilgisinde pek ileriydi. 4 Temmuz 1918'de ağabeyi Sultan Reşâd'ın vefât ettiği gün pâdişâh ve halîfe oldu. Saltanata geçtiğinde ordu ve donanmaya bir Hatt-ı Hümâyun göndererek Başkomutanlığı üzerine aldığını bildirdi. Enver Paşanın Başkumandan Vekili ünvânını Başkumandanlık Kurmay Başkanı şekline çevirdi. Tahta geçişi dolayısıyla hazırlanan Hatt-ı Hümâyunda Pâdişâh: Kabinede adâletin dağıtımı ve güvenliğin sağlanması husûsunda daha fazla gayret harcanmasını, zarurî gıdâ maddelerinin ucuzlatılması için acele tedbir alınmasını, üretimin arttırılmasını, siyâsî suçluların af edilmesini, savaş bölgesi dışındaki sıkıyönetimin kaldırılmasını, devlet hizmetinde çalışacak olanların nâmuslu kimselerden seçilmesini, kânûnî bir sebep olmadıkça kimsenin işinden uzaklaştırılmamasını istedi. (Ali Fuat Türkgeldi. **Görüp İşittiklerim,** s. 156)

Bu istekler ve yeni icraatı pâdişâhın devlet işlerinde ve memleket meselelerinde aktif bir yol tutacağının açık bir deliliydi. Ancak bu sıralarda Birinci Dünyâ Savaşının korkunç neticeleri alınmak üzereydi. Nitekim 30 Ekim 1918'de Mondros Mütârekesi imzâ edilerek, Birinci Dünyâ Harbi, mağlubiyetimizle bitti.

Mütârekeye imzâ koyan delegeler, 10 Kasım 1918'de saraya arz-ı tâzim için geldiklerinde pâdişâh bunları kabul etmedi. Mütârekeden hemen sonra Osmanlıları Birinci Dünyâ Savaşına sokan Talât, Enver ve Cemâl Paşalar 3 Kasımda yurt dışına kaçtılar. 24 Kasım 1918'de Pâdişâh **Daily Mail Gazetesi** muhâbirine beyânat verdi. Daha sonra **Times Gazetesi'**nde de yayınlanan bu beyânatta, Osmanlıların Dünyâ Savaşına girmeleri sorumluluğunu İttihat ve Terakki Fırkasına yüklüyor, bu sûretle felâkete onları sebep gösteriyordu. Bu beyânatında: "Osmanlı Devletinin harbe katılması âdetâ bir kazâ neticesidir. Eğer siyâsî vaziyetimizle coğrafî durumumuz ve millî menfaatlarımız ciddî sûrette nazarı dikkate alınsaydı, vukû bulan teşebbüsün aslâ mâkul olmadığı açıkça anlaşılırdı. Maalesef o zamanki hükûmetin basiretsizliği bizi bu bâdireye sürükledi ve felâketimize sebep oldu. Eğer ben Makam-ı saltanatta bulunsaydım, bu elim vak'a katiyyen husûle gelmezdi." demiştir.

Neticede İttihatçı liderlerin baskısından kurtulan Sultan Vahideddîn'in elinde ancak düşmanlara teslim edilmiş bir milleti idâre etmek kaldı.

16 Mart 1920'de İstanbul İtilâf devletleri tarafından işgâl edildi. Yunanlılar İzmir'e, İtalyanlar Güneybatı, Fransızlar da Güney Anadolu'ya girdiler. Vahideddîn Han 11 Mayıs 1920'de düşmanların hazırladığı ve Anadolu'nun işgâlini ihtivâ eden Sevr Antlaşmasını bütün baskılara rağmen imzâlamadı. Osmanlı ordusu tamâmen lağvedildi. Medîne muhâfızı Fahri Paşa, on ikinci ordu kumandanıAli İhsan Paşa ve Harbiye Nâzırı Mersinli Cemâl Paşa gibi değerli kumandanlar Malta'ya sürüldüler. Yalnız pâdişâhın şahsını korumak için, yedi yüz kişilik maiyyet-i seniyye kıt'ası bırakıldı. Sultan bu taburu, Ayasofya etrâfındaki sipere sokup câmiye çan takmak veya müze yapmak isteyenlere ateş ediniz emrini verdi.

İşgâl altındaki İstanbul'dan vatanın kurtarılamayacağını anlayan Vahideddîn Han, güvendiği kumandanları Anadolu'ya göndermek istedi. Ancak bunlar; "Dünyâya karşı harp edilmez. Bu iş olmaz." diyerek gitmeyi reddettiler. Sultanın, kurtuluşun Anadolu'dan gerçekleşeceğine ümidi tamdı. Bir ara kendisi gitmeyi düşündüyse de İngilizler; "Eğer Anadolu'ya geçersen İstanbul'u Rumlara işgal ettirir, taş üstünde taş bırakmayız." diyerek engellediler. Bunun üzerine bir gün saraya çağırdığı Mustafa Kemâl'i; "Paşa, paşa! Şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin. Bunları unutun. Asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Devleti kurtarabilirsin." sözlerinden sonra, büyük yetkilerle Anadolu'ya gönderdi.

Vahideddîn Han, bundan sonra İstanbul'daki işgâl kumandanlarını oyalamak ve Anadolu'daki mücâdeleyi gözden uzak tutmak için türlü siyâsî gayretler içine girdi. Fakat İngilizler de Türk birliğini parçalamak için pâdişâh aleyhine çalışmaktan geri kalmadılar ve aleyhinde kampanya başlattılar. Yegâne arzuları pâdişâhı milletin gözünden düşürmekti. Nitekim bunda ısrar eden İstanbul'daki İngiliz işgâl kuvvetleri, 17 Kasım 1922 Cumâ günü halîfeyi baskı ve silah zoruyla DolmabahçeSarayından motora alarak Malaya harp gemisine bıraktı. Bu gemi, son Osmanlı pâdişâhı ve İslâm halîfesini, İngilizlerin Türk aydınlarını sürdükleri Malta Adasına götürdü. Vahideddîn Han, acı ve sıkıntı içinde geçen bir sürgün hayâtından sonra, 16 Mayıs 1926'da İtalya'da vefât etti. Cenâzesi Şam'a getirilerek Sultan Selim Câmii Kabristanına defnedildi.

Vahideddîn Han, çok akıllı ve çabuk kavrayışlıydı. Arada Sultan Reşâd olmayıp da, İkinci Abdülhamîd Handan sonra tahta çıksaydı, İttihat ve Terakki hükûmetinin hatâlarını önleyecek, felâketlerin önüne geçecek kudret ve idâre sâhibiydi. Mala, dünyâya düşkün olmadığı güzel ahlâklı ve eşi az görülebilecek kadar fazla nâmuslu olduğu vesîkalarda göze çarpmaktadır. Çok sevdiği vatanından koparken yanında şahsî ve pek cüz'î mal varlığından başka bir şey götürmediği, ayrılmasının üzerinden henüz dört yıl geçmeden vefâtında kasaba, bakkala ve fırına olan borçlarından dolayı 15 gün tabutunun kaldırılmamış olmasından da anlaşılmaktadır.

Vahiddedîn Hanın vatanının ve milletinin uğradığı felâketler karşısında neler düşündüğü ve neler hissettiği kayıtlara geçmiş şu hadîseden çıkarılabilir. 1919 senesi Ramazanında bir sabah Yıldız Sarayında yangın çıkar. Kısa zamanda büyüyen alevler, sultanın geceleri kaldığı dâireyi de sarar. O geceyi tesâdüfen Cihannümâ Köşkünde geçirmiş olanVahideddîn, yangını haber alınca, üzerine pardesüsünü giyerek dışarı çıkar. Köşkün önünde hiç telaş göstermeden yangını seyrederken çevrede ağlayanları görünce gözleri yaşararak; "Benim vatanım ateş içinde, onun yanında bunun ne kıymeti var." demekten kendini alamaz.

VAHİY (Vahy);

Alm. *Göttliche, Eingebung,* **Fr.** *Révélation,* **İng.** *God's revelation, revelation.* Allahü teâlânın dilediği şeyleri, emir ve yasaklarını peygamberlerine bildirmesi.

Allahü teâlâ, insanlar arasından seçtiği peygamber denilen kullarını vahy ile şereflendirmiştir. Bu sûretle, insanlara, dünyâda ve âhirette rahat ve huzûra kavuşacakları esasları bildirmiştir. Vahy, ilk peygamber Âdem aleyhisselâmdan son peygamber Muhammed aleyhisselâma kadar devâm etmiş ve onda son bulmuştur.

Vahyin olduğu kat'îdir. Mâhiyeti, hakîkatı bilinmez. Eserleri görülür, bu eserleriyle bilinir. Peygamberimizin sallallahü aleyhi ve sellem mübârek yüzünde, vahy esnâsında soğuk kış günlerinde bile yağmur tânecikleri gibi ter belirirdi. O sırada yanında bulunanlar vahy geldiğini anlarlardı. Hattâ vahyin ağırlığını hissederler, o esnâda ellerini ve kollarını kaldıracak güçleri kalmazdı. Bir defâsında Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem deve üzerinde iken, vahy gelmiş, deve vahyin ağırlığına dayanamıyarak arka ayakları üzerine çöküvermiştir.

Vahyin geliş usûlleri:

Vahiy şu şekillerde gelirdi.

1. Doğru rüyâlar. Bu, vahyin ilk şeklidir. Peygamberlerin bilhassa Peygamberimizin gördüğü rüyâlar, daha sonra uyanınca gerçek hayatta aynen meydana gelirdi. Hazret-i Âişe şöyle buyurur: "Peygamberimizin gördüğü rüyâlar aynen çıkardı. Bu rüyâlar sabah aydınlığı kadar açıktı."

2. Peygamberimizin uyanıkken Cebrâil aleyhisselâm tarafından vahyin Peygamberimizin kalbine bırakılmasıdır.

3. Cebrâil aleyhisselâmın insan şekline girerek getirdiği vahiylerdir. Vahyin en kolay şekli de budur. Cebrâil çoğunlukla Peygamberimize Dıhye isimli sahâbînin şeklinde gelirdi. Cibrîl hadîsinde bildirilenler böyledir.

4. Cebrâilin görülmeden, çıngırak sesine benzer bir sesle vahyi bildirmesidir. Kendisinde; korkutma ve azap bulunan âyetler bu şekilde gelirdi. Peygamberimiz, vahyin bu çeşidi gelirken, titrer ve terlerdi. Hattâ heyecanlanırdı.

5. Cebrâil'in Peygamberimize uyku hâlindeyken gelmesidir.

6. Cebrâil'in bizzat kendi şekliyle getirdiği vahiydir. Peygamberimize Hira Dağında gelen ilk vahiy bu şekilde olmuştur. Aynı durum Mîrâc hâdisesinde de meydana gelmiştir.

7. Peygamber efendimiz uyanıkken, arada perde olmaksızın doğrudun Allahü teâlâ ile konuşması şeklindeki vahydir. Mîrâc gecesi meydana gelmiştir.

8. Mîrâc gecesi beş vakit namazın farz olmasına dâir arada perde olmadan vukû bulan vahy.

VAHŞÎ;

Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olan eshâbdan. Adı, Vahşî bin Harb Habeşî'dir. Hazret-i Hamza'nın Bedir Gazâsında öldürdüğü Tu'ayme'nin kardeşinin oğlu olan Cübeyr bin Mut'im'in kölesiydi. Habeşli olduğu için, el ile ok (harbe) atmada ustaydı. Uhud Gazâsında, Cübeyr buna; "Hamza'yı öldürürsen âzâd ol!" demişti. Hind de, babasının ve amcasının intikâmı için, Vahşî'ye mükâfat vâd etmişti. Uhud Savaşında Vahşî, taş arkasına saklanıp hazret-i Hamza'ya ok atarak ağır

yaraladı ve kılıcıyla şehit etti. (Bkz. Hamza bin Abdülmuttalib)

Uhud Savaşında Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem birkaç kâfire bedduâ etmişti. Vahşî'ye niçin lânet etmiyorsun dediklerinde; **"Mîrâc gecesi, Hamza ile Vahşî'yi kolkola, birlikte Cennet'e girerlerken görmüştüm."** buyurdu.

Hicretin sekizinci yılında Mekke feth edildiği gün, Resûlullah, Kureyş'in hepsini affetti. Yalnız on kişinin adını söyleyip, bunları gören öldürsün buyurdu. Hind ile Vahşî bunlar arasındaydı. Hind, Müslüman oldu. Vahşî Mekke'den kaçtı. Bir zaman uzak yerlerde kaldı. Sonra pişman olup, Medîne'de mescide gelip selâm verdi. Resûlullah selâmını aldı. "Yâ Resûlallah, bir kimse Allah'a ve Resûlüne düşmanlık yapsa, en kötü, en çirkin günâh işlese, sonra pişman olup, temiz îmân etse Resûlullah'ı canından çok sevici olarak, huzûruna gelse, bunun cezâsı nedir?" dedi. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem; **"Îmân eden, pişman olan affolur. Bizim kardeşimiz olur."** buyurdu. "Yâ Resûlallah, ben îmân ettim. Pişman oldum. Allahü teâlâyı ve O'nun Resûlünü her şeyden çok seviyorum. Ben Vahşî'yim." dedi. Îmân edip, affa kavuştu ve Eshâb-ı kirâm olmakla şereflendi. Fakat Yemâme tarafına gitmesi emrolundu. Peygamberimize (sallallahü aleyhi ve sellem) karşı çok mahçup olup, başını eğip hep öyle yaşadı. Bir daha Medîne'ye gelmedi.

Hicretin on birinci senesinde hazret-i Ebû Bekr'in halîfeliği sırasında Yemâme'de mürtedler (dinden dönenler) ile çok şiddetli harp oldu. Müseyleme ordusundan 20.000 kişi öldü. Hâlid ibni Velîd askerlerinden 2000 kişi şehit oldu. Önce Müslümanlar bozuldu. Sonra hazret-i Vahşî kahramanca saldırıp, hazret-i Hamza'yı şehit etmiş olduğu kılınçla yalancı peygamberlik iddiâsında bulunan Müseylemet-ül Kezzâb'ı öldürdü. Bunu gören Müslümanlar hücum ederek zafer elde ettiler. Peygamberimizin sallallahü aleyhi ve sellem Vahşî'yi Yemâme tarafına göndermesinin büyük mûcize olduğu böylece meydana çıktı. (Bkz. Müseylemet-ül Kezzâb)

Vahşî radıyallahü anh, Yermük Gazâsında da bulunup, Rumlara karşı çok kahramanlıkları görüldü. Humus'ta yerleşti. Hazret-i Osman zamânında orada vefât etti.

VÂİZ VE VÂZ;

öğüt vermek, nasîhat etmek. İbâdet yapmak için toplanılan mescit, câmi gibi umûmî yerlerde yapılan dînî nasîhat. İnsanlara doğru yolu göstermek için yapılan irşad hizmeti de bir vâzdır. Vâz, insanların kalbini yumuşatacak ve Allahü teâlânın azâbından korkutacak şeyleri hatırlatmak ve O'na itâat etmeleri için tavsiyede bulunmaktır. Vâz lügatta "Öğüt, nasîhat, uyarmak, anlatmak, bilgi vermek" mânâlarına gelen Arapça bir kelimedir.

Vâz, insanlara dünyâ ve âhiret işlerinde iyiliği öğreten, kötülüklerden kaçınılması gerektiğini telkin etmek sûretiyle, Allahü teâlânın bildirdiği doğru yolu anlatan ve onların bilemediği karanlık yolları aydınlatan bir İslâm âlimi tarafından yapılan nasîhat demektir (Bkz. Emr-i Ma'rûf ve Nehy-i Anil Münker). Bu nasîhatı yapan kimseye de **"Vâiz"** denir.

Vâz, cemiyet hayâtının düzenine, insanların huzûruna, saâdetine sebep olması bakımından oldukça tesirli bir yoldur. Bunun için vâiz ve irşad hizmetleri, kânun ve yönetmeliklerde geniş ve açık olarak yer almıştır. Diyânet İşleri Başkanlığının görev ve yetkilerini düzenleyen 633 sayılı kânunun ilgili maddelerinde ve buna dayanılarak çıkarılan "Çalışma Yönetmeliği"nde vâiz ve irşad çalışmaları ile ilgili şartlar düzenlenmiştir.

Vâz, Allahü teâlânın dînini, emir ve yasaklarını insanlara anlatma işidir. Müslümanların birbirlerine, iyilikleri emrederek ve kötülüklerden vaz geçirerek nasîhat yapması, dînimizin bir emridir. Peygamber efendimiz (sallallahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **"Din nasîhattır."** Nitekim cenâb-ı Hak da, Kur'ân-ı kerîmde Âl-i İmrân sûresi 110. âyetinde meâlen, Muhammed aleyhisselâmın ümmeti için; **"Siz ümmetlerin en iyisi oldunuz. İnsanların iyiliği için yaratıldınız. İyilik yapılmasını emreder, kötülükten de sakındırırsınız."** buyurdu.

Vâz ve nasîhat, birinin yüzüne karşı kusurlarını bildirmek şeklinde değil, umûmî olmalıdır. Vâiz, yumuşak ve tatlı söyler ve sert konuşmaktan kaçınır. Çünkü Peygamber efendimiz (sallallahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **"İyiliği tavsiye eden, kötülüğü yasaklayan bunları yumuşaklıkla ve şefkâtla yapmalıdır."**

Vâiz, dinde ilim sâhibi olmalı ve vâz ettiği insanların anlayışlarına, kültür seviyelerine göre hitâp etmelidir. Halkın örf ve âdetlerini göz önünde tutmalıdır. Ayrıca fitneye, huzursuzluğa sebep olacak söz ve davranışlardan kaçınmalıdır. Vâz eden kimse; herkese tatlı dil ve güler yüz göstermeli, kimseyi incitmemeli, kimsenin malına, ırzına göz dikmemeli, İslâmın güzel ahlâkına uygun yaşamalıdır. Müslümanlar arasında bölücülüğe sebep olacak, halkın huzursuzluğunu arttıracak nasîhatı yapmamalıdır. Devamlı karamsar tablolar çizerek insanları ümitsizliğe düşürmemelidir.

İnsanlara rehberlik eden, onlara dinde bilmediklerini öğreten vâizlerin, dikkat edecekleri önemli hususlardan bâzıları şunlardır:

1. Vâiz, dinde söz sâhibi olabilecek derecede ilim sâhibi olmalıdır. Kur'ân-ı kerîmi ve hadîs-i şerîfleri, en doğru şekilde tefsir eden, açıklayan hakîkî İslâm âlimlerinin kitaplarından okuyup vâz etmelidir. Kur'ân-ı kerîmi ve hadîs-i şerîfleri kendi görüşüne göre açıklamaya kalkışmamalıdır. Peygamber efendimiz buyurdu ki: **"Kur'ân-ı kerîmi kendi görüşüne uyarak tefsir eden, açıklayan kâfir olur, dinden çıkar."**

2. Vâiz, her sözünde ve her işinde dînimizin emir ve yasaklarına uymalıdır. İslâm ahlâkıyla ahlâklanarak hâl ve hareketleri, güzel davranışları ile insanlara örnek olmalıdır. Çünkü (lisan-ı hâl, lisan-ı kâl'den daha üstündür) sözü meşhurdur. Yâni hâl, davranış, sözden daha tesirlidir.

3. Vâiz, konuştuğu sözlerle Allahü teâlânın rızâsını kazanmayı ve insanların dünyâ ve âhiret saâdetine kavuşmalarına vesîle olmayı niyet etmeli, düşünmelidir. Şan, şöhret, mal ve mevki kazanmak gibi dünyâlık peşinde olmamalıdır. Hadîs-i şerîfte buyuruldu ki: **"Biliniz ki, din adamlarının kötüsü, kötülerin en kötüsüdür. Din adamların iyisi de, iyilerin en iyisidir."** Ders vermek, vâz etmek ve dînî yazı, kitap, mecmua çıkarmak, ancak, Allah rızâsı için olduğu vakit ve mevki, mal ve şöhret kazanmak için olmadığı zaman faydalı olur. Böyle hâlis, temiz düşünmenin alâmeti de dünyâya düşkün olmamaktır.

VAK'A-İ HAYRİYYE;

Yeniçeri Ocağının kaldırılması hâdisesi için kullanılan tâbir. Yeniçeri Ocağının, kuruluş yılları sonrasında, Osmanlı Devletinin Yükselme Devrinde seferde ve hazarda pekçok hizmetleri görüldü. Büyük zaferlerin kazanılmasında hizmeti geçti (Bkz. Yeniçeriler). Fakat, hizmeti devamlılık arz etmedi. On beşinci yüzyılda Fâtih'e itaatsizlikleriyle başlayan disiplin bozukluğu 16. yüzyılda daha açık görüldü. Sultan Üçüncü Murâd Han (1574-1595) zamânında genel olarak bozulmaya başladı. Devşirme Kânunu bütünüyle tatbik edilmeyince, Yeniçerilerle hiç alâkası olmayanlar Ocağa kaydedilmeye başlandı. Disiplin bozuldu. Hâdise çıkarma âdet hâline geldi. Seferden kaçma, muhârebeye katılmama, kumandanları, devlet adamları ve hattâ sultanı dahi azl, katl etmek fiillerinde bulundular. İslâh teşebbüsleri kâr etmediği gibi kabul de etmiyorlardı. Tâlime yanaşmadıklarından devrin silahlarını kullanmıyor, muhârebe taktiklerini kabul etmiyorlardı. Zamanla aslî vazifelerinden tamamen uzaklaştılar. Esnaflık ve ticâretle meşgul olmaya başladılar. Osmanlının yüzyıllarca üç kıtada hâkim kılmaya çalıştığıİslâm ahlâkını terk ettiler. Kadın ve erkeklere sarkıntılık, birbirleriyle kavga, odaları arasında mücâdele, tüccar, esnaf ve diğer çalışanları haraca bağlama veyâhut kazançlarına ortak olma, tüccar gemilerine balta asma gibi gayr-i İslâmi (kânunsuz) hareketler önü alınmaz hâle geldi. Harpten kaçma, ağalarını öldürme, reâyaya her türlü zulm ve işkence gibi zorbalıkları da ahâlinin Yeniçeriler aleyhine dönmesine sebep oldu.

Yeniçerilerin katl ettiği büyük ıslâhatçı Sultan Üçüncü Selim Hanın şehâdeti günü 28 Temmuz 1808 târihinde pâdişâh olan Sultan İkinci Mahmûd Han Yeniçeri Ocağı kalkmadıkça zamânın ihtiyaçlarına uygun askerî teşkilâtın ve diğer ıslâhatların yapılamayacağını açıkça görmüştü. Yeniçeri Ocağı mensuplarını şüphelendirmeden uzun vâdeli plânlar yaptı. İtimâda şâyan adamlarını devlet ve askerî teşkilât kadrolarına tâyin etti. Benderli Mehmed Selim Sırrı Paşayı Sadrâzamlığa, Kadızâde Târhir Efendiyi Meşihat makâmına getirdi. Sultan Mahmûd Hanın âlimlere hürmet ve iltifatları bunların da halîfenin safında yer almasına sebep oldu. Topçu Ocağı mensuplarına rütbe verip, kıymetlendirdi; onlarla gizli müzâkerelerde bulunup, bâzı tedbirler aldı. Sultanın emri üzerine, yüksek devlet memurları uzun süren müzâkereler sonunda muntazam ordu teşkiline karar verdiler. Eski Yeniçeri ağalarından Boğazlar Muhâfızı Ağa Hüseyin Paşanın teklifiyle, isteyen Yeniçerilerin de girebileceği "Eşkinci" adıyla bir teşkilât kuruldu. Yeniçeri Ağası Celâleddîn Ağa vâsıtasıyla, Kul Kethüdâsı Hasan ve Ocağın ileri gelenlerine rütbe ve diğer makamlar verilmesi vaadiyle tasvipleri alındı. Şeyhülislâm Kadızâde Mehmed Târhir Efendinin konağında 25 Mayıs 1826 târihinde; Sadrâzam Mehmed Selim Paşa, Rumeli Kadıaskeri, İstanbul Müftüsü, Sadâret Kethüdâsı, Defterdar, Darphâne Nâzırı, Tophâne Nâzırı, Yeniçeri Ağası ve Ocağın ileri gelenleri toplandı. Yüksek devlet ricâli ve âlimlerin katıldığı bu toplantıda devletin iç ve dış durumu müzâkere edildi. Burada tâlimli asker yetiştirilmesi husûsunda ittifakla fikir birliğine varıldı. Âlimler, harp tâlimi yapılmasının gerekli olduğuna dâir fetvâ verdiler. Toplantıdan sonra, vezirler, âlimler ve ocağın ileri gelenleri, Ağa Kapısında toplanarak verilen kararlar gereğince çalışacağını belirten sened imzâladılar. Eşkinci Lâyihası denilen bu senede göre; İstanbul'da bulunan elli bir Yeniçeri Ortasından herbiri asker olmaya müsâit yüz elli kişi çıkaracak. Eşkinci Sınıfının her odasında, Yeniçeri Odasındaki kadar subay bulunacak. Yâni, birer tâne Çorbacı, Odabaşı, Vekilharç, Bayraktar, Usta Başkarakullukçu, Saka bulunacaktı. Subaylar tâyinlerinde Yeniçeri Ağasına câize vermeyeceklerdir. Yeniçeri Ağası vazifesine başlarken Sadrâzama hiçbir para vermiyecekti. Eşkincilerin eğitimlerine îtinâ edilecekti. Tâlim, subayların nezâretinde Etmeydanı'nda, atış Kâğıthâne yâhut Davutpaşa'da yapılacaktı. Eşkinci nezâretine Matbah ve Gümrük Emini Hacı Sâib Efendi tâyin

edildi.

Eşkinci Lâyihasının yayınlanmasıyla, Yeniçerilerin taahhüdü altında projenin tatbikatına başlandı. Eşkinci Ocağına birkaç gün içinde beş yüz kişi mürâcaat etti. Eşkincilere üniforma ve silâhları dağıtılıp, 11 Haziran 1826 târihinde Etmeydanı'nda tâlim başladı. Fakat, pâdişâh ve devlet ricâli Yeniçerilerden emin olmadıklarından ihtiyâtî tedbir aldılar. Topçu, Humbaracı, Lâğımcı ve Tersâne Ocaklarının ileri gelenleri hükûmet safına alındı. Boğaziçi'nin Rumeli Sâhil Muhâfızı Ağa Hüseyin Paşa ve Anadolu Sâhil Muhâfızı İzzet Mehmed Paşanın maiyyetlerindeki üç bin kadar sekban askeri, lüzumunda derhal müdâhale için hazır kuvvet olarak ayrıldı. Devlet ricâli her ihtimâle karşı Boğaziçi'ndeki yalılara çekildi.

Yeniçeriler, Eşkinci Ocağının tâlime başladığı gün aleyhte propagandaya başladılar. Yeniçeri Ocağının kaldırılacağı etrafa yayıldı. Yeniçeriler, Eşkinci Ocağını istikbâlleri için zararlı görerek, isyan bayrağını açtılar. 15 Haziran 1826 târihinde kazanları alıp, Etmeydanı'nda toplandılar. Âsiler, etrafa tellâllarını gönderip, "Sadrâzamın, Yeniçeri Ağasının, Ağa Hüseyin Paşanın öldürüldüğünü" îlân ederek, halka "Etmeydanı'nda toplanma" dâveti yaptılar. Serseriler, Yeniçeri menfaatkârları dâvete katıldılar. Yağma, soygun, halka tecâvüz, anarşi başladı. Harp tâlimine fetvâ veren âlimler hakârete uğrayıp, tehdit edildi.

Yeniçerilerin isyanı üzerine Sadrâzam, Şeyhülislâm ve diğer devlet adamlarıTopkapı Sarayına gittiler. Sadrâzam, Topçu, Humbaracı, Arabacı, Tersâne Ocaklarına, Şeyhülislâm ise müderrislere, şeyhlere ve talebelere saraya gelmeleri için haber gönderdi. Sultan Mahmûd Han da, Beşiktaş Sarayından Topkapı Sarayına geldi. Pâdişâh, önce Sadrâzam ile Şeyhülislâmı, sonra da devlet ricâli ve âlimleri kabul etti. Onlara, Yeniçerilerin dayanılmaz hâle gelen isyan hareketlerinden bahsetti. İsyânın dînî hükmünü sorunca âlimler isyancıların katlinin meşrûluğuna cevaz (izin) verdiler. SultanahmedCâmii harekât üssü kabul edildi. Sancak-ı şerîf çıkarıldı. Müslümanlar Sancak-ı şerîf altında Sultanahmed Câmiinde toplandılar. Sancak-ı şerîf tekbirlerle minbere dikildi. Silâhsızlara içcebehâne açılarak, silâh dağıtıldı. Âsiler, Sancak-ı şerîf altında toplanılmasını engellemek için, Sultanahmed ve Bâyezîd meydanlarında cana tecâvüz ederek, terör havası estirdilerse de muvaffak olamadılar. Âsiler, Divanyolu ile Bâyezîd etrâfını, Uzunçarşı ile o tarafın yollarını tutmuşlardı. Devlete sâdık kuvvetlerin kumandanlarındanAğa Hüseyin Paşa, Topçu askeriyle Divanyolu'ndan, İzzet Mehmed Paşa, Humbaracı, Lâğımcı, Tersâne askerleriyle Saraçhâne tarafından, Etmeydanı istikâmetine hareket ettiler. Silâhlandırılmış ahâliyse askerin gerisinden geliyordu. Âsiler, tahminlerinin üstünde mukâvemetle karşılaşınca geri çekildiler. Ağa Hüseyin Paşa kuvvetleri, Horhor Çeşmesi yakınlarında âsi müdâfîlerin mukâvemetiyle karşılaştılar. Topçu Yüzbaşı İbrâhim Ağanın gayretiyle mukâvemet kırıldı. Âsiler devamlı gerileyip, Etmeydanı'nda Yeni Odalar denilen Yeniçeri kışlalarına çekildiler. Âsilerin kışlası çembere alındı. İbrâhim Ağa, topçu ateşiyle, kışla kapısını tahrip etti. Topçu İmamı Hacı Hâfız Ahmed Efendi önde olmak üzere askerlerle kışlaya girdi.

Kışla yakıldı. Şiddetli bir taarruzla âsilerin çoğu kılıçtan geçirildi. Kaçıp da, yakalananlar îdâm edildi. Yeni Odalardan sonra Eski Odalar denilen kışlaya kaçanlar da yakalandı. Kaçaklardan yakalananlar îdâm edildi. Serseriler ve zararlı fiillerde bulunan şahıslar İstanbul'dan uzaklaştırıldı. İsyânın bastırılmasıyla Sadrâzam ve Şeyhülislâm, Sancak-ı şerîfi Sultanahmed Câmiinden alarak tekbir ve tehlîl ile Topkapı Sarayına getirdiler. Sultan Mahmûd Han, Sancak-ı şerîfi karşıladı. Sancak-ı şerîfi Bâbüssaâde çatısı altında kurulan taht yerine dikti. Muhteşem merâsim yapıldı. Sancak-ı şerîf yerine konduktan sonra, SultanMahmûd Han harekâtı muvaffakiyete götürenlere, merâsime katılanların huzûrunda teşekkür etti. Devlet ricâli, meseleleri görüşmek üzere sarayda kalıp, diğerleri dağıldı.

Yeniçeri Ocağının imhâ edildiği 15 Haziran 1826 târihine Osmanlılar ve târihçiler "Vak'a-ı Hayriyye" dediler. Yeniçerilerin imhâ edilişi her tarafta sevinçle karşılandı. Yeniçeri Ocağı resmen 17 Haziran 1826 târihinde kaldırıldı. Sultan Mahmûd Han, bir Hatt-ı Hümâyun yayınlayarak Yeniçerilerin devlet ve millete yaptıkları kötülükleri saydı ve ocağın kaldırıldığını belirtti. Sadrâzam vâlilere özel tâlimat göndererek vilâyetlerdeki Yeniçeri Ocaklarının söndürülmesini istedi. Yeniçeri Ocağı kurulurken duâ eden Hacı Bektaş-ı Velî hazretlerinin yolundan ayrılan sapık Hurûfîlerin tekkeleri kapatıldı; Hurûfî babaları sürüldü.

Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye" adıyla devrin usûlüne göre yeni bir ordu teşkilâtı kuruldu. Seraskerliğine Ağa Hüseyin Paşa tâyin edildi. Osmanlı şâirleri an'aneye uyarak Vak'a-i Hayriyye için târih düşürdüler. En meşhuru Keçecizâde İzzet Molla'nın şu mısralarıdır:

"Tecemmü eyledi meydan-ı lahme
İdüb küfrân-ı ni'met nice bâği
Koyup kaldırmada ikide birde
Kazan devrildi söndürdü ocağı."

VAK'ANÜVİS;

zamânın olaylarını kayıtla vazifelendirilmiş resmî devlet târihçisi. Târihin lüzumu anlaşılıp, kendilerinden sonra gelen nesillere bir eser bırakmak arzusu doğunca târihî vak'alar bir memura tutturulmaya başlandı. Bunlar ibret ve bilgi alınacak vesikalar olarak yeni nesillere bırakılmıştı. Osmanlılarda önceleri şehnâmenüvis nâmıyla bilinen görevli memurlar sonradan vak'anüvis adını aldı. İlk vak'anüvis târihi 18. asırda tutulan **Nâimâ Târihi**'dir. Son vak'anüvis târihiyse **Lütfi Târihi**'dir. Osmanlıların son vak'anüvisi Abdurrahman Şeref Efendinin yazdığı târih basılmadığı için hangi târihten hangi târihe kadar hazırlandığı bilinmemektedir. Resmî olarak ilk vak'anüvis Halebli Mustafa Nâimâ Efendidir. Meşhur **Nâimâ Târihi**'ni Sadrâzam Amcazâde Hüseyin Paşanın emriyle yazmıştır. Kendisinden önce yazılmış olan husûsî târihlerden de istifâde eden Nâimâ 1591-1659 yılları arasındaki olayları anlatarak mükemmel bir mîras bırakmıştır. Bundan sonra Raşid, Küçük Çelebizâde Âsım, Sami, Şakir, Refet Hıfzı, Suphi, İzzî, Şefik, Rahmi, Hakim, Mehmed Said, Mûsâzâde Ubeydullah, Behçetî, Süleyman Molla, Enverî, Edib, Halil Nuri,Vâsıf, Pertev, Amir, Mütercim Âsım, ŞanizâdeAtaullah, Esad, Mehmed Recai Efendiler, Cevdet Paşa, Lütfi Efendi ve en son olarak Abdurrahman Şeref Bey sırasıyla vak'anüvis olmuşlardır. Bunların içinde Nâimâ ile Cevdet Paşa bu görevi tam hakkıyle yerine getirmişlerdir. İsimleri sayılan vak'anüvislerin kaydettikleri hâdiselere âit meydana gelen târihler: (1591-1659) Nâimâ, (1660-1727) Raşid, (1730-1743) Suphi, (1744-1751) İzzî, (1752-1773) Vasıf, (1774-1811) Cevdet, (1787-1807) Âsım, (1808-1817) Şanizâde, (1825-1876) Lütfi.

VAKFE (Bkz. Hac)

VÂKIDÎ (Muhammed bin Ömer);

sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda yetişmiş târih, fıkıh, hadis, kırâat, tefsir ve edebiyât âlimi. Künyesi Ebû Abdullah, ismi Muhammed bin Ömer bin Vâkıd'dır. Dedesi Vâkıd'e nispetle Vâkıdî, Medîneli olduğu için de el-Medenî nisbet edildi. 747 (H. 130) yılında Medîne'de doğan Vâkıdî, 822 (H.207) senesinde Bağdat'ta vefât etti.

İlim tahsiline babası Ömer bin Vâkıd'den aldığı derslerle başlayan Muhammed bin Ömer el-Vâkıdî; İmâm-ı Mâlik, Süfyân-ı Sevrî, Ma'mer bin Râşid, Sevr bin Yezîd, İbn-i Cüreyc (rahmetullahi aleyhim) ve daha birçok âlimden hadis, fıkıh ve diğer ilimleri tahsil edip, hadîs-i şerîf rivâyet etmekle şereflendi. Kıraat ilmini Nâfi bin Nu'aym, Îsâ binVerdân, Süleymân bin Müslim ve İbn-i Cemmâz'dan aldı. Gazâlarla ilgili bilgilerin çoğunu 786 (H.170) yılında vefât eden Ebû Ma'şer Nuceyh es-Sindî'den öğrendi. Şehit çocuklarından, gâzîlerin yakınlarından savaşlarla ilgili bilgileri topladı.

Buğday ticâretiyle meşgul olan Muhammed bin Ömer el-Vâkıdî, Peygamberimize, peygamberliğinin bildirilmesinden, kendi zamânına kadar geçen bütün hâdiselerin cereyân ettiği yerleri, tek tek gezerek gördü. Oralarda incelemeler yaptı. Çok cömert olan el-Vâkıdî, elindeki malları fakirlere dağıtınca, muhtaç duruma düştü. Ticâreti bırakarak 796 (H.180) yılında Bağdat'a gitti. Vezir Yahyâ Bermekî'nin tertip ettiği ilmî meclislerdeki sohbetlere iştirâk etti. Şam ve Rakka'da da bir müddet bulunduktan sonra, tekrar Bağdat'a döndü. Halîfenin de ihsânlarına mazhar olan bu büyük âlim, Bağdat'ın Asker-i Mehdî (Rasâfe) bölgesinde kâdılık yaptı. Vefâtına kadar burada kaldı. 822 (H.207) senesinde Bağdat'ta vefât etti.

Borçlarının ödenmesini Halîfe Hârûn Reşîd'in oğlu Abdullah'a vasiyet etti. Namazını Batı Bağdat kadısı Muhammed bin Semâa kıldırdı. Hayzerân Kabristânına defnedildi.

Her ilimde söz sâhibi olan Vâkıdî'nin, bilhassa târih ilminde mühim bir yeri vardır. İslâm târihini doğru olarak yazmıştır.

Talebelerinden İbn-i Sa'd'ın ifâdesine göre, zamânındaki âlimler, Vâkıdî'ye gelirler, bilmediklerini sorarlar, îtirâz etmeden cevâbını alıp giderlerdi.

Vâkıdî'nin idrâk etmiş olduğu bu dönemde, Sahâbe-i kirâm ve Tâbiînin şâhit oldukları hâdiseleri, doğum ve vefâtları kaydedip, kitaplara geçiren yok denecek kadar azdı. Vâkıdî, Eshâb-ı kirâmın katıldığı muhârebeleri, siyâsî hareketleri, yaptıkları fetihleri inceledi, bunlarla ilgili her yere giderek, bu hususta bilgisi olan kimselerle görüştü. Elde ettiği bilgileri günü gününe yazdı.

Kendisinden; Kâtib-i Vâkıdî diye bilinen meşhur tabakât müellifi Muhammed bin Sa'd, Ebû Hasan Ziyâdî, Muhammed bin İshak Sagânî, Ahmed bin Halîl Bercilânî, Abdullah bin Hasan Hâşimî, Ahmed bin Ubeyd bin Nâsuh, Muhammed bin Şücâ' Selcî, Hâris bin Ebî Üsâme gibi âlimler ilim tahsil edip hadîs-i şerîf rivâyet ettiler.

Vâkıdî'nin yardımcısı tarafından gece-gündüz temize çekilen yazıları, onun eserlerini meydana getirmiştir. Bâzı rivâyetlerde, yüz yirmi devenin taşıyabildiği bir külliyâtı vücûda getirdiği bildirilen bu eserler, hadis, fıkıh, târih, tefsir, edebiyat gibi ilimlere dâirdi. Onun bilhassa mümtaz talebesi ve kâtibi, **Tabakât-ül-Kübrâ** yazarı Muhammed bin Sa'd, hocasının kaybolan **Tabakât'**ını günümüze aktarmıştır. Vâkıdî, **Tabakât'**ını, hadîs-i şerîflerin rivâyet merkezi olan Medîne-i münevvereden yirmi

beş büyük âlimi senet göstererek yazmıştır. Hulefâ-i râşidîn (radıyallahü anhüm) devri ve daha sonraki yıllarda cereyân eden hâdiseleri, Sahâbe, Tâbiîn ve Tebe-i tâbiînin (rahmetullahi aleyhim) tabakalarına göre yazmıştır.

Dünyânın dört bucağına nüshaları yayılan ve çeşitli şehirlerde ve dillerde baskıları yapılmış olan Vâkıdî'nin eserlerinden bâzıları şunlardır: Bilhassa şehit çocuklarından, râvilerden, âlimlerden ve ilk olarak bu hususta kitap yazan Ebû Ma'şer'den en ince ayrıntısına kadar öğrenerek yazdığı, **El-Megâziy-ün-Nebeviyye,** Afrika'daki fetihleri anlatan **Fütûh-u Afrikiyye, Fütûh-u Mısır ve'l-İskenderiyye** gibi cüzler hâlindeki **Târih-i Kebîr'**i meşhûrdur. İmâm-ıTaberî, yazdığı târih kitabında, 795 (H. 179) târihine kadar olan kısmı, Vâkıdî'nin yazdığı **Târih-i Kebîr'**den istifâde ederek hazırlamıştır. Peygamber efendimizin vefâtını müteâkip ortaya çıkıp, savaşlara sebep olan dinden dönenler ve yalancı peygamberlerle yapılan muhârebelerden bahseden **Er-Ridde** ve **Megâzî** adlı kitapları ve **Tefsîr-i Vâkıdî** bilinen eserleridir. Vâkıdî'nin **Târih-i Kebîr'**i 1882 yılında Welhausan tarafından Almancaya tercüme edilmiştir.

VAKIF;

mükellef kimsenin; kendi mülkü olan belli ve dayanıklı malının menfaatini bir şarta bağlamadan Müslüman veya zımmî fakirlere bırakması. Vakıf; lügatte habs ve men etmek, alıkoymak mânâlarına gelir. Vakf yapana **vâkıf,** vakf edilen şeye **mevkûf** denir.Vakfı idâre edene **mütevellî,** mütevellîyi kontrol edene **nâzır,** vakıf şartlarının yazılı olduğu belgeye de **vakfiye** denir. Vakfedilen mal, sâhibinin mülkünden çıkar. Satılmaz, bağışlanmaz, mîras bırakılmaz. Vakıf, dünyâda insanlara ihsân ve ikrâm etmek gâyesiyle kurulur. Vakıf, ibâdet değil kurbettir. Yâni sevâb kazanmak için yapılan bir iştir.

Vakıfların çok eski bir târihi olup, Peygamber efendimizden önceki peygamberler zamanlarında da vakıflar kurulmuştur. Önce dînî gâyelere dayalı olarak kurulan vakıflar, zamanla sosyal gâyelerle kurulmaya başlanmıştır. Dînî mânâda vakıf olmayıp cemiyeti ilgilendiren husûsiyetlerinden dolayı vakıf adı verilmiş olan kuruluşlara, eski milletlerden Mısırlılar, Romalılar ve diğerlerinde de rastlanır.

İslâmiyetin gelmesiyle hakîki hüviyetine kavuşan vakıf müesseseleri, Müslümanları hayra, yardıma ve iyilik yapmaya teşvik eden âyet-i kerîmeler, vakıfla alâkalı hadîs-i şerîfler, icmâ-i ümmet ve Sahâbe-i kirâmın tatbikâtı esaslarına göre kurulmuştur. İslâmiyette ilk vakıf, Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâm tarafından Hicret'in üçüncü senesinde Medîne-i münevverede kuruldu. Peygamber efendimiz kendi mülkü olan yedi hurmalığı Müslümanlığı koruma maksadıyla vakfetti. Peygamber efendimizin sünnetine tâbi olan Hulefâ-i râşidîn ve diğer Eshâb-ı kirâm da (radıyallahü anhüm) vakıflar yaptılar. Emevîler zamânında vakıf müessesesinde büyük gelişmeler oldu. Abbâsîler zamânında İmâm-ı Ebû Yûsuf hazretleri vakıf müessesesinin hukûkî mâhiyetini tespit etti. Orta Asya'dan Atlas Okyanusuna kadar her tarafta câmiler, ribatlar, kervansaraylar, medreseler, tekkeler, mektepler, köprüler, yollar, hastahâneler, imâretler gibi pekçok hayırlar yapılarak vakf edildi. Büyük Selçuklular zamânında Müslümanlar tarafından vakıf kurma işleri daha da hızlandı.

Müslümanlar, **"Bir kimse ölünce, ameli kesilir, amel defteri kapanır. Yalnız şu üç kimsenin amel defteri kapanmaz: Sadaka-i câriyesi, ilmî bir eseri, kendisine duâ eden hayırlı bir evlâdı olan"** meâlindeki hadîs-i şerîfte haber verilen bir sadaka-i câriye bırakabilmek için âdetâ birbirleriyle yarış ettiler. Anadolu Selçukluları, Dânişmendliler, Gazneliler, Atabegler, Eyyûbîlerle Hindistan,Afganistan ve diğer Müslüman ve Türk devletlerinde birçok vakıf kuruldu. Mısır'daki Memlûkler döneminde iyice gelişip yaygınlaştı.

Vakıflar, en büyük gelişmeyi Osmanlılar zamânında gösterdi. **"İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olanıdır"** hadîs-i şerîfini rehber edinen Osmanlılar, her sâhada olduğu gibi, bu sâhada da muazzam ve kalıcı eserler meydana getirdiler. Vakıf yoluyla tesis edilen bu sayısız eserler, muazzam Osmanlı ülkesini bir baştan diğer başa ağ gibi ördü. 1530-1540 seneleri arasında yapılan vakıflarla ilgili tahrirlere göre; yalnız Anadolu eyâletinde vakıf yoluyla 45 imâret, 342 câmi, 1055 mescit, 110 medrese, 154 muallimhâne, 1 kalenderhâne, 1 mevlevîhâne, 2 dârülhuffâz, 75 büyük han ve kervansaray kuruldu. Bu müesseselerde vazîfe yapan 121 müderris, 3756 hatîb, imâm ve müezzinle 3229 şeyh, şeyhzâde, kayyım, talebe veya mütevellînin iâşe giderleri ve maaşları vakıf gelirlerinden karşılandı.

Yine aynı târihlerde Karaman eyâletinde vakıf yoluyla 3 imâret, 75 câmi, 319 mescit, 45 medrese, 272 zâviye, 2 dârülhadîs, 31 dârülhuffâz, 4 muallimhâne, 2 dârüşşifâ, 14 kervansaray, Rûmeli eyâletindeyse; 10 imâret, 93 câmi, 218 mescit, 35 medrese, 275 zâviye, 13 muallimhâne ve 17 kervansaray tesis edildi.

Tesis edilen bu vakıflar gördükleri hizmetlere göre değişiklik arz ederdi. Yukarıda zikredilenlerden başka, su yolları, su kemerleri, çeşme ve sebiller, yollar, kaldırımlar, aşevleri, dul ve yetim evleri, çocuk emzirme ve büyütme yuvaları gibi vakıf eserleri tesis edilmiştir. Bunlardan başka namazgâh,

kütüphâne, dükkân, misafirhâne, kuyular, çamaşırhâne, helâ, han, hamam, bedesten, türbe, iskele, deniz feneri,ok ve güreş meydanları, esir ve köle âzâd etmek, fakirlere yakacak temin etmek, hizmetçilerin efendileri tarafından azarlanmaması için kırdıkları kâse ve kapların yerine yenilerini almak, gâzilere at yetiştirmek, ağaç dikmek, borçtan hapse girenlerin borcunu ödemek, dağlara geçitler kurmak, öksüz kızlara çeyiz hazırlamak, borçluların borçlarını ödemek, dul kadınlara ve muhtaçlara yardım etmek, çocukları baharda açık havada gezdirmek, mektep çocuklarına gıdâ ve yiyecek yardımı, fakirlerin ve kimsesizlerin cenâzesini kaldırmak, bayramlarda çocukları ve kimsesizleri sevindirmek, kalelere, istihkâmlara veya donanmaya yardımda bulunmak, kış aylarında kuşların beslenmesi, hasta ve garîb leyleklerin bakımı ve tedâvisi gibi pekçok maksatla çeşitli vakıflar kurulmuştur. Müslümanların iki mukaddes beldesi olan Mekke ve Medîne şehirlerine, İslâm dünyâsının her tarafında binlerce vakıf tesis edilmiştir. Bilhassa Osmanlı sultanlarının, devlet adamlarının ve diğer hayırsever kimselerin meydana getirdikleri vakıflarla, her sene Osmanlı ülkesinden buralara ulaştırılan vakıf gelirleri, bütün İslâm dünyâsının şükrân hislerini kabartacak seviyeye ulaşmıştır.

Din ve ırk farkı gözetmeksizin bütün insanlığın hizmetine tahsis edilmiş olan, insanların bedenî ve rûhî hastalıklarını tedâvi etmek gâyesiyle kurulmuş vakıf hastaneler, dârüşşifâlar ve tımarhâneler de önemli vakıf müesseseleridir. Bu sağlık kuruluşlarıyla ilgili bâzı vakfiyelerde birtakım ilâçların formülleri bildirilmiş, bu formüllere göre yapılan ilâçların hastaların tedâvisinde kullanılması istenilmiştir. Sosyal hizmetler yönünden pek önemli olan imâretlerse, seyâhatin meşakkati altında yorgun düşen yolcuların istirâhatini temin ederek, din ve kültür birliğinin kurulmasını sağlamış, açlık tehlikesiyle karşı karşıya bulunan ümidsiz kimselere bir sığınak vazîfesi görmüş, dînî ve insânî vecîbeleri en iyi şekilde yerine getirmiştir. İmâretler bünyesinde yer alan dârüşşifâlar, halkın poliklinik ve hastâne hizmetlerini görmüştür. Bu hizmetler devrin en selâhiyetli tıp otoriteleri eliyle parasız olarak yapılırdı. İmârethâneler yüzlerce yetime maaş bağlamak, binlerce fakirin karnını doyurmak, dul kadınları himâye altına almak, yetim ve fakir çocuklarını okutmak üzere mektepler açmak gibi hizmetlerle gerçekten Türk hayırseverliğinin takdirle yâdedilecek birer şefkat âbidesi hüviyetindeydiler.

Şehirlerarası nakliyenin sağlanması için pekçok yol, köprü ve kalenin inşâsı önemli ticâret yolları üzerindeki konak yerlerinde kervansaraylar kurulması vakıflar sâyesinde gerçekleşmiştir. Sokakların adınlatılıp temizlenmesi ve bâzı şehirlerin muhtelif yerlerinde bahçeler açılması gibi hizmetler de vakıf yoluyla yaptırılmıştır.

Osmanlı iskân siyâsetini kolaylaştıran önemli unsurlardan biri olan ve Osmanlı Devletinin başlangıcından îtibâren; ülkenin çeşitli yerlerinde kurulan tekkeler, ahî ocakları ve bunların masrafları vakıflar yoluyla karşılanmıştır. Ahîler, yerleştikleri yerlerde devlet politikasının propagandasını yaptıkları gibi, gelip gidenleri misâfir etmişler, gerektiğinde harbe katılmış, halkı da bu işe teşvik etmişlerdir.

Yüzyıllar boyunca İslâm ve Türk dünyâsında ictimâî nizâmın korunmasına fertler arasında yardımlaşma ve dayanışma yoluyla karşılıklı sevgi bağının kurulmasına, başka bir ifâdeyle insanlığın dünyevî ve uhrevî saâdetine hizmet eden birer sosyal kuruluş olarak önemli bir yer tutan vakıflar, Osmanlı devlet nizâmının kurulmasında ve devâm etmesinde temel faktörlerden biri olmuştur.

Osmanlılar zamânında kurulan vakıf müesseseleri iki kısımda incelenmektedir. Birincisi; vakfedilen şeyin bizzat kendisinden faydalanılan vakıflardır. **Müessesât-ı hayriye** de denilen, câmiler, medreseler, mektepler, imâretler, zâviyeler, kütüphâneler, misâfirhâler, köprüler, hastahâneler, çeşmeler, sebiller ve kabristanlar bu kısma girer. İkincisi ise; vakfedilen şeyin bizzat kendisinden faydalanılmayan, fakat birincilerin sürekli ve düzenli bir şekilde işlemesini temin eden binâ, arâzi, nakit para vs. gelir kaynaklarının teşkil ettiği vakıflardır. Bunlara **asl-ı vakf** denilmektedir. Vakfedilen bu nesneler arasında bâzı köylerin tamâmı, her türlü zirâat işletmeleri, çiftlikler, tarlalar, üzüm bağları, bahçeler, mesken olarak kullanılan binâlar, dükkanlar ve iktisâdî gâye için yapılmış başka yapılar gibi gayr-i menkuller ve hayvan derisi, gemi, nakit para gibi menkuller görülmektedir. Mülkiyeti devlete âit olan ve arâzî-i mîriye adı verilen toprakların da vakıf hâline getirildiği görülmektedir; buna **vakıf-ı irsâdî** adı verilmektedir. Ancak vakfedilen şey bu arâzilerin çıplak mülkiyeti değil, ya üzerinde çalışan kimselerin devlete ödemek zorunda oldukları vergiler veya arâzinin tasarruf hakkıydı. Tahsis ve irsâd kâbilinden evkâf adı da verilen bu vakıflarda esas olan, vakfedilen gelirlerin devlet bütçesinden karşılanması, gereken hizmetlere tahsîs edilmesidir.

Osmanlılardaki toprak vakıfları da üç kısma ayrılmıştır:

Birincisi; sâhiplerinin mülkü olan öşürlü ve harâclı toprakların vakfedilmesiyle meydana gelen toprak vakıflarıdır. Bunlar, mülkiyeti devlet tarafından satılmış veya îmâr ve ihyâ maksâdıyla kolonizatör Türk dervişlerine ve zâviye sâhiplerine mülk olarak terk edilen boş toprakların vakıf hâline getirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu toprakları vakıf sâhiplerinin kendileri veyâ adamları işlemektedir. Kirâya verildiği takdirde vakıf idârecisi toprağı işleyen köylülerden sâdece toprak kirâsı isteyebilmekte bunun dışında

onlar üzerinde idârî ve inzibâtî selâhiyetleri ve resmî sıfatları bulunmamaktadır.

İkincisi; mâlikâne-dîvânî sistemine bağlı toprakların vakfedilmesi hâlinde, vakfedilen şey, topraktan ve toprak üzerinde yaşayan köylülerden alınan her türlü vergiler olmayıp, sâdece toprağın kuru bir mülkiyet hakkıdır. Bu mülkiyet hakkına mâlikâne hissesi denilmekte olup, umûmiyetle mahsûlün beşte biri, yedide biri veya onda biri olarak kabul edilmektedir. Vakfedilen bu haktır.

Üçüncü kısmı ise; bilcümle hukûk-ı şer'iye ve rüsûm-ı örfiyesiyle ve serbestiyât üzere vakfedilen topraklardır.

Burada söz konusu edilen vakıflardan birinci ve ikincisi **vakf-ı sahîh,** üçüncüsü ise **vakf-ı irsâdî**dir.

Osmanlılarda, önceleri pâdişâh ve Harameyn vakıfları için teşkilâtlı nezâretler kurulmuş, 1839'da kurulan ve taşrada teşkilâtlandırılan Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti, imparatorluktaki bütün vakıfları merkezî bir idâreye kavuşturmuştur.

Osmanlıların yapmış olduğu vakıflarda, İslâmiyetin vakfetme şartlarına azamî bir titizlikle riâyet edilmiştir. İslâmiyette Vakıf, faydalanılması mübâh ve mümkün olan mülk ve maldan olur. Vakfedilen maldan yalnız veya en sonra bir mescidin veya fakirlerin faydalanmasını bildirmek şarttır. "Şu arâzim fakirlere sadaka olarak ebedî bir vakıftır." "Şu malım Allah için vakıftır" gibi vakfa mahsûs sözlerle vakıf yapılır. Âdete göre zenginler de istifâde edebilir. Vâkıfın yâni vakfedenin, vakfı idâre için tâyin ettiği kimse nâzır ve mütevellî olur. Vâkıf, malını mütevellîye teslim eder. Nâzır ve mütevellî sonra ölürse, bunların vasiyet ettiği olur. Bunlar yoksa, kâdı yâni hâkim bir mütevellî tâyin eder. Bu tâyinde vâkıfın evlâd ve yakınlarından ehil olanların tercih hakları vardır. Vakıf sâhibinin tâyin ettiği mütevellî, nâzırın bilgisi altında vakfı idâre eder. Akd ve alış-veriş yapar. Malını vakfeden kimse bunu hâkime tescil ettirdikten, yâhut mütevellîye teslim ettikten sonra vaz geçemez. Mülkümü vakfettim diyen kimse, tescil ettirmeden önce vazgeçebilir.

Vakfın gelirinden, önce tâmir, sonra hizmet edenlerin ve nâzırın ücretleri ödenir. Vakıf binâların tâmirleri, içinde parasız oturmaya hakkı olanların malları ile yapılır. Yapamazlarsa kâdı (hâkim) bunları çıkarıp, kirâya verip, ücretleriyle tâmir ettirir, sonra bunlara teslim eder. Kirâcı bulunmazsa hâkim tarafından harâb binâ satılıp, parasıyla başkası alınıp, mütevellîye teslim edilir. Başkasını satın alamazsa para fukarâya dağıtılır. Bu işi ancak kâdı yapar. Fakat kâdı vâkıfın şartlarına aykırı hüküm veremez. Herkesin bu şartlara uyması lâzımdır. Ancak kâdının hıyânet eden mütevellîyi ve nâzırı azl etmesi vâcibdir.

Binâ, tarla, kuyu gibi nakledilmeyen şeyler sözbirliğiyle vakfolunur. Nakledilmeyen şeyle birlikte buna lâzım olan naklolunan şey de İmâmeyne göre vakfolunur. Vakfedilmesi âdet olan menkûl mallar yâni taşınabilir şeyler, İmâm-ı Muhammed'e göre yalnız olarak da vakfolunur. Bu imâma göre altın, gümüş, yâni para da vakf olunur. Hacm ve vezn (tartı) ile ölçülen şeylerin hepsi böyledir. Hacimle, vezinle ölçülen eşyâ satılıp bedelleri ve vakıf paraları fakirlere ödünç verilir ve müdârebe yoluyla sermâye olarak tüccâra verilir ve kâra ortak olunur. Vakfın hissesine düşen kârlar fakirlere sadaka verilir. Vakfolunan paranın misli hep vakfın emrinde kalması lâzımdır. Bununla bir şey satın alınmaz ve borç ödenemez. buğdaylar fakir olan köylüye tohumluk olarak ödünç verilip yeni mahsûlden ödenmek şartıyla vakfolunur. Sütü fakirlere verilmek üzere inek vakfolunur. Ev eşyâsı gibi vakfı âdet olmayan şeyleri vakfetmek câiz değildir.

Cumhûriyet devrinde vakıflar: Birinci Büyük Millet Meclisinde kabul edilen ilk "Teşkilâtı Esasiye" kânununda, din işleri devlet işlerinden ayrılmamıştı. Bakanlar Kurulunda bir de "Şer'iye ve Evkaf Vekâleti" vardı. Cumhûriyetin îlânından sonra 3 Mart 1924'te bu vekâlet kaldırıldı. Cumhûriyet hükûmeti vakıfların yönetilmesini din işlerinden ayırarak bağımsız bir devlet teşkilâtına verdi. Bu gâyeyle kurulan "Umûmî Evkaf Müdürlüğü" başbakanlığa bağlandı. 22 Şubat 1926 târihli kânunlar, doğrudan doğruya merkezden idâre edilen vakıfların, belediyeler ve genel menfaatlere yarar başka kuruluşlara satılması kabul edildi.

Daha sonra vakıfların cinsleri ve yönetim şekilleri değiştirildi. 5 Haziran 1935 târihinde çıkarılan bir başka değişik kânunla "Vakıflar Umum Mütürlüğü" kurularak, Türkiye'deki bütün vakıfların idâresi bu teşkilâta verildi.

Yeni kânuna göre vakıflar başlıca iki kısma ayrılmıştı. 1) Mazbut Vakıflar, 2) Mülhak Vakıflar. Bunlardan Mazbut Vakıfların yönetimi doğrudan doğruya Vakıflar Umum Müdürlüğüne, Mülhak Vakıfların yönetimiyse, devletin denetlemesinde olan "mütevellî" adı verilen kişideydi. Bunlar daha ziyâde âile vakıflarıydı.

Vakıfların idâresi daha sonra 17 Haziran 1938'de çıkarılan bir başka kânunla yeni esaslara bağlanmıştır. Bu yeni esaslara göre kurulan teşkilât, Türkiye'deki bütün vakıfları yönetmekle vazifelendirilmiştir. Buna göre, 1935 yılında kabul edilen "Vakıflar Kânunu" esas alınarak kurulan

“Vakıflar Umum Müdürlüğü” tam yetkili olup, Türkiye’deki bütün vakıfları yönetip temsil etmeye, bütün vakıfları koruyup îmar etmeye ve bir idâre meclisinin yönetimi altında bu vazifeleri yapmağa memur edilmişti. Vakıflar Umum Müdürlüğünün merkez ve illerde kurulmuş teşkilâtı vardır. Kânuna göre, Vakıflar Umum Müdürünü Başbakan seçer, Cumhurbaşkanı da tasdik eder.

Vakıflar İdâresi, bugün de yurdumuzda kendi çapında hizmetler görmektedir. Eski eserlerin tâmiri, fakir çocuklar için yurtlar inşâ etmesi, fakirler için az da olsa imâretler açması ve muhtaçlara aylık bağlaması gibi sosyal hizmetleri yapar.

Vakıflar hakkında son kânun değişikliğiyle (1967) târih ve 903 sayılı kânun) yeni teşkil edilecek vakıflar için bâzı hükümler getirilmiştir. Bu hükümlerle halkın vakıf kurma arzu ve istekleri teşvik edilmek istenmiştir. Netice îtibâriyle bu isteklere ulaşılmış ve bugün Türkiye’de sosyal, ekonomik ve kültürel muhtevâlı birçok vakıf kurulmuştur. Bu vakıfların dînî hükümlü bir özelliği olmayıp, hepsi sosyal muhtevâlıdırlar. Bunlar; Koç Holding Vakfı, Hacettepe Üniversitesi Vakfı, Türk Eğitim Vakfı, İktisâdî Araştırmalar Vakfı, Türk Donanma Vakfı, Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı ve Türk Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı vs. gibi vakıflardır. Bunların yanında 1986’dan sonra her il ve ilçede Sosyal Yardım ve Dayanışma Vakıfları kurulmuştur. Bâzı vakıflar için de vergi muafiyeti tanınmıştır.

Bu tür vakıflar resmî senetle veya ölüme bağlı tasarrufla kurulurlar. Bir vakfın meydana gelmesi için dört unsura ihtiyaç vardır: a) Vakfı kurma irâdesiyle hareket eden şahıs, b) Vakfın bünyesini teşkil eden mal topluluğu, c) Malın tahsis edileceği gâye, d) Malın bu gâyeye tahsil edileceğine dâir irâde beyânıdır. Bu unsurları tafsilatla açıklayacak olursak:

a) Vakıf kurmak için malını belli bir gâyeye tahsis eden şahsa veya şahıslara, kuran (veya vâkıf) denir. Vakıf kurma hakkına tüzel kişiler de hâizdir. Hakîkî şahıslar vakıf kurabilmek için fiil ehliyetine sâhip olmalıdırlar. Vasiler, vesâyet altındaki kimselerin mallarını hibe veya vakfedemezler (M.K. 392). Ölüme bağlı bir tasarrufla vakıf kurabilmek için, kişinin tam ehliyetli olması aranmaz. Medenî Kânunun 449’ncu maddesi gereğince 15 yaşını bitiren ve temyiz kudretine hâiz olan kişiler vasiyet yoluyla vakıf kurabilirler.

b) Vakfın bünyesini teşkil eden mal topluluğu, menkûl veya gayri menkûl mal olabileceği gibi vakfın üçüncü şahıslarda olan alacağı da olabilir. Ayrıca ekonomik değeri olan haklar, vakıf kuranın, vakfa karşı bir borç yüklenmesi sûretiyle mal tahsisi, alacak ve borçlardan teşekkül eden mameleki (olanca şeyi) hattâ mamelekin gerçekleşeceği anlaşılan geliri dahi vakfa tahsis edilebilir.

c) Vakıfta malın tahsis edileceği gâye, vakıf mallarının sarfedileceği maksadı gösterir. Bu gâye vakfı kuran tarafından serbestçe seçilir. Vakıf kuran, kânunun âmir hükümlerine ve ahlâk kurallarına aykırı olmamak şartiyle istediği bir gayeye mallarının bir kısmını tahsis etmek sûretiyle vakıf meydana getirebilir. Vakfın gâyesinin açık olması ve az çok devamlı olması lâzımdır.

d) Vakfın meydana gelebilmesi için vakıf kuran şahsın veya şahısların müstakil hak konusu meydana getirmek maksadıyla kendi mal varlığından ayırdığı belli malı yine belirli bir gâyeye tahsis etmek husûsunda irâdesini açıklaması lâzımdır. Medenî Kânuna göre vakıf kurma irâdesi şekle tâbidir. Vakıf kurma irâdesinin tecellî ettiği vesikaya “vakıf senedi” denir. Bu senet noter tarafından düzenlenir. Ölüme bağlı tasarrufla kurulan vakıflarda ise vasiyetnâme, resmî, el yazılı ve sözlü şekle tâbidir. Vakıf kurmak için aranan irâde beyânı, tek taraflı hukûkî bir muâmeledir. Bu muâmeleyle vakıf tüzel kişilik kazanmış olmaz. Ancak tescille tüzel kişilik kazanır.

Vakfın tescili işine, vakfedenin ikâmetgâhının bulunduğu yerdeki Asliye Mahkemesi bakar. Mahkeme gerekli görüp, tescili yaptıktan sonra bunu Vakıflar Genel Müdürlüğündeki “merkezî sicile” kaydolunmak üzere gönderir. Mahkeme siciline tescil istemeğe, vakfın organlarıyla, vakfeden kişi ve teftiş makamı (Vakıflar Genel Müdürlüğü) yetkilidir.

Mahkeme, kânuna, ahlâka ve âdâba veya millî menfaatlere aykırı olan veya siyâsî düşünce maksadıyla kurulup belli bir ırk veya cemâat mensuplarını desteklemek gâyesiyle kurulmuş olan vakıfların tesciline karar veremez. Vakıflar Genel Müdürlüğü, Asliye Mahkemesinin vereceği tescil kararına karşı iki ay içinde Yargıtaya îtirazda bulunabilir. Reddedilmiş tescil kararına, tescil talebinde bulunan da temyize başvurabilir. Asliye Mahkemesince uygun görülen tescil ise, Vakıflar Genel Müdürlüğü “Merkezî Siciline” kaydolunarak, **Resmî Gazete**’de îlân edilir. Böylece vakıf kişilik kazanarak kurulmuş olur.

Vakıfta bir idâre heyeti bulunur. İdâre heyetinin kimlerden teşekkül edeceğini vakıf kuran, vakıf senedinde serbsetçe tâyin eder. İsterse tek başına vakıf kuran aynî görevi kendi yüklenebilir. Vakıf senedinde idâre heyeti belli edilmemişse, teftiş makâmı(Vakıflar Genel Müdürlüğü) bu organı kurar.

Vakfın son bulması hâlinde, eğer; vakıf kânûnî gerekçelerle (ahlâka-âdâba ve kânunun emredici hükümlerine veya M.K. 741’deki sebeplere aykırı hâle gelme sonucu, hâkim tarafından fesholunmuşsa, bu durumda mal varlığı kânun kuruluşlarına geçer. Vakıf diğer sebeplerle son

bulmuşsa, geriye kalan malvarlığı kamu kuruluşlarına aktarılır.

VAKIF GUREBÂ HASTÂNESİ;

İstanbul'da Şehremini semtindeki vakıf olarak yapılan hastâne. Sultan Abdülmecîd Hanın hayır yapmayı çok seven annesi Bezm-i Âlem Vâlide Sultan tarafından yaptırılmıştır. 1843'te İstanbul'da çok sayıda ölüme sebep olan çiçek hastalığı sonucunda sağlık kurumlarının yetersiz kaldığını gören İkinci Mahmûd'un kadın efendilerinden olan, Birinci Abdülmecîd'in annesi Bezm-i Âlem Vâlide Sultan bir hastâne yaptırmak istedi. Mekan olarak Çapa ile Vatan Caddesi arasında bulunan, o zamanki adıyla Yenibahçe Çayırı uygun görülerek hastâne yapılmaya başlandı. 1845'te hizmete açıldı.

Kuruluşundan iki yıl sonra hazırlanan bir vakfnâmeyle Bezm-i Âlem Gurebâ-ı Müslimin Hastânesi adıyla garip, elden ayaktan düşmüş, fakir, kimsesiz Müslümanlara tahsis edildi. Tam anlamıyla garipler, fakirler hastânesi olan Gurebâda, her türlü muâyene ve tedâvi ücretsiz olarak yapılırdı. Çünkü Bezm-i Âlem Vâlide Sultan, hastâneyi ve vakfı kurarken ücretsiz muâyene ve tedâvi şartı koymuştu. Hastânenin o günkü şartlara ve dînî inançlara göre hazırlanan tâlimatnâmesi çok mükemmel kabul edilmektedir. İdârî ve diğer konularda karşılaşılabilecek bütün hususlar hattâ hasta kabul ve tedâvi şartları bile, en ince noktalarına kadar belirtilmiştir.

Hastânede hekim, cerrah, eczâcı ve diğer işleri yürütecek personel maaşlı olarak bulunuyordu. Çalışma gece gündüz olup, evli olan hekimler haftada üç gün evlerine gidebiliyorlardı. İlk kuruluşunda hastânede 12 koğuş ve 210 yatak vardı. İlk başhekimi Kaymakam Ahmed Beydi. Vebâ ve buna benzer bulaşıcı hastalıklar koğuşu öbürlerinden ayrıydı. Hastâne 1894 yılındaki depremden büyük zarar gördüğünden, hastalar Okmeydanı'nda yaptırılan yerlere taşındı. Tâmirat bir senede bitirildi. Bu arada hastâneye havagazı tertibatı bağlandı. Daha sonra 1920'ye kadar çok sayıda tâmirat yapılarak yeni ilâve ve servis hizmet birimleri açıldı. Hastâne tam teşekküllü hizmet verecek duruma getirildi.

Vakıf Gurebâ Hastânesi, Cumhûriyet döneminde ödenek yönünden Vakıflar Genel Müdürlüğüne 1 Mayıs 1924'te de yönetim yönünden Sıhhat ve Muâvenet-i İctimâiye Vekâletine bağlandı. 1924-25 öğretim yılındaHaydarpaşa Tıp Fakültesinde okuyan talebeler için Gurebâ Haseki ve Cerrahpaşa hastânelerinden istifâde edilmeye karar verilince, hastâne öğretim görevine başladı. Uzun zaman, gerek talebe, gerekse klinik olarak Tıp Fakültesi istifâdesinde kaldı.

Evkaf Nâzırı Hayri Efendi zamânında 1910'da Yukarı Gurebâ'da yapımına başlanan ek idâre ve poliklinik binâsı ancak 1942'de bitirilebildi. Tıp Fakültesi poliklinikleri buraya taşındı.

1956 yılında hastânenin yönetimi; Vakıflar Genel Müdürlüğüne bağlandı. Bu târihlerden sonra ek inşaat yapımları devam etti. Yukarı Gurebâ'da diş hekimliği fakültesinin ve diğer bâzı kliniklerin de kurulmasıyla İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi bütün kuruluşlarıyla Yukarı Gurebâ'ya taşındı. 1965 yılında da buranın mülkiyeti satın alındı.

Vakıf Gurebâ, zamânımıza kadar şu isimler altında hizmet vermeye devam etti. Gurebâ Hastânesi, Bezmiâlem Hastânesi, Gurebâ-i Müslimîn Hastânesi, Vâlide Sultan Hastânesi, Vakıf Gurebâ Hastânesi, Bu günkü ismiyse (1993) Bezmiâlem Vâlide Sultan Vakıf Gurebâ Hastânesi. Hastâne, Vakıflar Genel Müdürlüğüne bağlı katma bütçeli bir hastânedir. On dört servisin hizmet verdiği hastânede 400 yatak vardır. 1969'da temeli atılarak yapımına başlanan 700 yataklı yeni Gurebâ Hastânesinin binâsı (1991) bitirilerek hizmete girmiştir. Eski binâ ise tâmire alındı. Ayrıca onkoloji servisi mevcuttur. Hastâne eğitim amaçlı da kullanılmaktadır.

VAKUM;

Alm. *Vakuum (n); luftleerer Raum (m),* **Fr.** *Vacuum, Vide (m),* **İng.** *Vacuum.* Hiçbir madde bulunmayan boşluk. Pratikte böyle bir boşluk elde etmek mümkün değildir. Bu sebeple çok düşük yoğunlukta madde bulunan boşluklar da vakum veya kısmî vakum olarak kabul edilir. Kısmî vakumda kalan çok az miktardaki gazların basıncı vakum miktarını belirtir. Bu basınç dâimâ atmosfer basıncından küçüktür. Laboratuvarlarda elde edilen en düşük vakum 10-15 atmosferdir. Bu derece bir vakumda bir metreküp hacme 30 milyar atom düşer. İdeale yakın en iyi vakum uzay boşluğunda olup, metreküpe bir atom düşer (yaklaşık 3.10-25 atmosferlik basınç). Bir atmosfer 760 mm yükseklikteki cıva sütununun basıncına eşittir. 1 mm cıva sütunu basıncına denk olan 1 Torr'dan büyük basınçları ölçmek için sıvı kolonlu barometreler ve diyaframlı basınç saatleri kullanılır. Daha küçük değerdeki basınçlar ise dolaylı yollarla ölçülür. Bunun için belirli bir yoğunluktaki gazın ısı iletkenliği gibi çeşitli özelliklerinin değişiminden faydalanılır.

Vakumun pekçok kullanma sahası vardır. Flouresant lâmbalarda ısı yoluyla enerji kaybını azaltmada vakumdan faydalanılır. Saf maddelerin çok ince tabakalar hâlinde îmâl edilmesi yine vakumla mümkündür. İnce cam lenslerin îmâli bunlardan biridir. Çimento, kâğıt, tütün, tekstil, şeker, kimyevî ve tıbbî ürünler gibi endüstrilerde vakumlu kurutma yapılır. Böyle sahalarda ısıl işlemle kurutma hasar

verme tehlikesinden dolayı mümkün değildir. Vakumun teknolojideki diğer kullanım sahalarından olan dökümcülük, yüksek gerilim kabloları gibi uygulamalar yanında vakum metalurjisi denen mühendislik dalında vakum vazgeçilmez bir unsurdur. Pekçok metalin ısıl işlemi, eritilmesi, işlenmesi, alaşımlandırılması, saflaştırılması ancak vakumda mümkündür.

X ışını tüpleri ve elektron tüpleri yanında biyoloji ve tıp sahasında da daha çok vakumla çalışan sistemler mevcuttur. Dokuların, kan plazmasının ve plâstik cerrâhîdeki deri tabakalarının kurutulması bunlardan bâzılarıdır.

Vakum şişesi, vakumlu fren, vakumlu temizleyici, vakum pompası, vakumdan faydalanılarak yapılmış başlı başına ayrı birer sistemdir.

VALF;

Alm. *Ventil (n),* **Fr.** *Clapet (m),* **İng.** *Valve.* Bir boru tesisatındaki akışkanın hareketini kullanma bölümlerinin ihtiyacına göre ayarlamaya yarayan âlet. Supap ve vanalara da valf adı verilmektedir. (Bkz. Supap, Vana)

VÂLİ;

Alm. *Gouverneur,* **Fr.** *Prétet,* **İng.** *Gonernor.* Bir ilde hükûmeti temsil eden en büyük memur. Vâli, ilde devletin ve hükûmetin temsilcisi ve ayrı ayrı her bakanın mümessili ve bunların idârî ve siyâsî yürütme vâsıtasıdır. İl Özel İdârelerinin başı, belediye ve köy mahallî idârelerinin idârî vesâyet makâmıdır. Vâli, ilin genel idâresinden ve gidişinden sorumludur. Kânun, tüzük, yönetmelik ve hükûmet kararlarını yayımlar, îlân eder. Uygular, askerî ve adlî teşkilâtlar dışında kalan bütün devlet dâire müessese ve işletmelerinin özel işyerlerini, özel idâre, belediye ve köy idâreleri ve bunlara bağlı bütün müesseseleri denetler ve teftiş eder; suç işlenmesini önleyen, amme (kamu) düzen ve güvenliğini sağlayan tedbirleri alır. Plân ve programlarla il'e verilen görevlerin plân gâyelerine uygun şekilde gerçekleşmesini denetler. İl dâhilindeki bütün kalkınma çabalarını ve yatırımları tâkip eder, değerlendirir, aralarında işbirliği ve koordinasyonu sağlar.

Vâli, İçişleri Bakanlığına bağlıdır. İdârî teşkilât içinde İçişleri Bakanlığının memurudur. Bakanlığın teklifi, Bakanlar Kurulunun tâyini ve Cumhurbaşkanının imzâlamasıyla tâyin edilir. Vâli olmak için Türk olmak, medenî ve siyâsî haklara sâhip olmak şartı aranır.

Vâliliğe Bağlı Birimler

Vâlinin il'e âit işleri yapmasında kendisine çeşitli hususlarda yardımcı olurlar. Bu birimler şunlardır:

Vali Yardımcıları: Vâli tarafından verilen işleri yapar. Vâlinin bulunmadığı hallerde vâliye vekâlet eder. İlin durumuna göre birkaç tâne olur.

Hukuk İşleri Müdürlüğü: İl İdâre Kurulunun kânun sözcülüğünü ve vâlinin danışmanlığını yapar.

İl Plânlama ve Koordinasyon Müdürlüğü: İlin plânlama ve koordinasyon işlerine bakar. İl hizmetlerini yürütür.

İl Nüfus Müdürlüğü: İl düzeyinde nüfus işlerini düzenler.

İl Savunma Sekreterliği: Seferberlik işlerini düzenler. İl'e âit topyekün savunma işlerine bakar.

İl Sivil Savunma Müdürlüğü: İlin sivil savunma plânını hazırlar ve uygular.

İl Jandarma Alay Komutanlığı: Sorumluluk sahası içinde, amme düzenini, genel emniyeti ve âsâyişi sağlar. Güvenlik konusunda vâlinin müşâvirliğini yapar.

İl Emniyet Müdürlüğü: İl'in emniyet ve güvenlik işlerinden sorumludur. Âsâyişi sağlamakla görevlidir.

Yazı İşleri Müdürlüğü: Vâlinin yazışmalarını, personelin özlük işlerini, ayniyat, tahakkuk ve mûtemetlik işlerini yürütür. Vâlilik konağının temizlik ve koruma hizmetlerini düzenler.

Vâliliğin Târihçesi:

Yapılan araştırmalardan öğrenildiğine göre târihte en eski olarak Mezopotamya'da Hammurabi Krallığında ve daha sonra Asurlularda vâliler vardı. İranlılarda vâlilere "Satrap" ismi veriliyordu. Bunlar soylu veya kral âilesinden seçiliyordu. Gerektiğinde kral tarafından vazifeden alınırlardı. Vâlilik vazifesinin bâzan babadan oğula geçtiği de olurdu.

Eski Mısır krallık devrinde her ilde bir vâli bulunurdu. Orta Krallık devrinde bu makam babadan oğula geçen ve parayla satılan bir müessese hâline getirilmişti. Yeni Krallık devrinde ise, vâliler kral tarafından tam denetime (kontrola) tâbi tutuluyordu. Tâyinler merkezden yapılıyordu.

Roma İmparatorluğunda eyâletlerin başına mutlak egemenlik yetkisine sâhip vâliler tâyin edilirdi. Bu vâliler, yargı işlerinde uygulayacakları kânun maddelerini ihtivâ eden kararnâmeler yayınlarlardı. Romalılarda ilk vâliler, M.Ö. 227'de Sicilya ve Sardinya-Korsika'ya eyâlet "praetor'u" ünvânıyla tâyin edilmişlerdir. Daha sonra senato, vâlileri bir yıl süreyle seçmeğe başladı ve "propraetor" diye adlandırıldılar. Roma'da Doğu illerine gönderilen vâlilere "prokonsül" denirdi. Diğerlerine de "propraetor" denirdi. Prokonsüller daha yetkiliydi. Propraetor da küçük konsül demekti. Prokonsül'ün yanında yetkileri azdı.

Romalılarda vâliler senato tarafından seçilir ve denetlenirdi. Fakat bunun uygulamada hiç önemi yoktu. Vâlilerin yaptığı herşey senato meclisince hoş karşılanırdı. Bu bakımdan Romalı vâliler, halka eziyet eder, gittikleri bölge halkına esir muâmelesi yaparlardı. Romalılardan vâli olanlar çok çabuk zengin olurdu. Halktan haksız vergi toplamak en tabiî âdetleriydi. Kendilerinden hesap sorulmazdı. Roma krallarından Sezar, vâlileri kendi seçmeye başladı. Vâliler arasında prokonsül-propraetor ayırımını kaldırdı. Daha sonra Augustus zamânında daha değişik tarzda vâliler arasında farklılık tekrar getirildi. Ancak ikinci yüzyıl sonunda Romalılarda vâliler arasında rütbe farkları iyice azaltıldı. Vâlilerin hepsine "praesides" adı verildi. Üçüncü yüzyılın sonlarına doğru vâliler arasında bir kademeleşme kuruldu. Buna göre vâliler bütün askerî vazifelerini kaybettiler. Ancak yargılama, devlet için vergi toplama ve devlet topraklarını denetleme vazifeleri kendilerine bırakıldı.

Bizanslılarda sivil ve askerî görevler arasında fark vardı. Sivil görevi sâdece vâliler yapıyordu. Ama dış tehlikelerin artması hâlinde sivil görevin yerini askerler alıyordu. Askerî vâlilere "thema" adı veriliyordu. Onuncu yüzyılda Bizanslılarda otuz kadar thema vardı. Bunların on sekizi Asya'da, on ikisi Avrupa'da bulunuyordu.

İslâmiyette Vâlilik:

Peygamberimiz ilk İslâm devletini Medîne'de kurup sonra sınırlar büyüyünce, devletin daha iyi idâre edilebilmesi için merkezden uzak yerlere vâliler tâyin etmiştir. Bu usûl sonradan bütün İslâm devletlerinde uygulanmıştır.

Peygamberimiz şehirler ve kabileler üzerinde idâreci olarak âmiller tâyin etti. Yemen ve Hicaz bölgelernideki küçük ve büyük bütün kabilelere gönderilen "Âmil" ismi verilen bu temsilciler Müslümanlara namaz kıldırıyor ve zekât topluyor, adlî işlerine; kısaca vâlilik işlerine bakıyorlardı. Daha sonraları siyâsî vasıflara da hâiz oldular. Bunlardan en meşhuru Yemen'e vâli olarak gönderilen Muaz bin Cebel ile Amman Vâlisi Amr bin As idi. Resûlullah zamânında Mekke vâlisi tâyin edilen Itâb bin Useyid'e günlük bir dirhem maaş verildi. İlk defâ vâlilere verilen maaş budur.

Hazret-i Ebû Bekr zamânında Resûlullah'ın vâlileri yerlerinde bırakıldı. Ancak memleket çeşitli vilâyetlere ayrıldı. Bunlar: Mekke, Medîne, Taif, San'a, Hadramut, Havlan, Zübeyd, Rama, Cündel, Nercan, Cevrş ve Bahreyn'dir. Hazret-i Ömer zamânında, siyâsî ve idârî bakımdan kolaylıklar temin etmesi için eyâletler teşkil edildi. Bunlar: Bahreyn, Sicistan, Mekran, Kirman, Taberistan, Horasan. Fars (İran) eyâleti de üç vilâyete bölündü: Irak (Basra ve Küfe), Şam (Humus ve Dımaşk) ve Filistin. Afrikiyye de üç vilâyete ayrıldı: Yukarı Mısır, Aşağı Mısır ve Batı Mısır (Libya). Hazret-i Ömer'in son zamanlarına doğru vilâyetlere tâyin edilen idârecilerin âmil olan ünvanları, yerini vâli ve emir tâbirine bıraktı.

Emevîler ve Abbâsîler dönemlerinde de bu idârî taksimat bâzı değişiklikler ve yarı muhtar eyâletler şeklinde devam etti.

Hazret-i Ömer (634-644 (H.13-23)

Zamânı Vâlisi	**Vilâyet**
Nâfi bin Hâris el-Hıza'î	Mekke
Süfyan bin Abdullah es-Sekafî	Taif
Ya'lâ bin Menbe Halif bin Nevre	San'a
Ebû Mûsâ el-Eş'arî	Basra
Mugîre bin Şu'be	Kûfe
Amr bin el-As	Mısır
Osman bin Ebî el-As	Bahreyn
Muâviye bin Ebî Süfyan (Dımaşk)	Suriye
Amr bin Sa'd	Humus-Filistin

Hazret-i Osman (656 (H.27)

Zamânı Vâlisi	**Vilâyet**
Abdullah el-Hadrumî	Mekke
Kâsım bin Rabia es-Sekafî	Taif
Ya'lâ bin Menbe	San'a
Abdullah bin Âmir	Basra
Saîd bin el-As	Kûfe
Abdullah bin Sa'd bin Ebî Serh	Mısır
Abdullah bin Kays el-Fezârî	Bahreyn
Muâviye bin Ebî Süfyan	Suriye
Abdurrahman bin Hâlid bin el-Velid	Humus-Filistin

İslâm devletinde vâliyi halîfe seçerdi. Seçme, imtihanla ve ehil kişiler arasından seçilirdi. Vâlinin Müslüman ve hür olması "Genel Vâli" olanın müctehid olması aranırdı. Özel vâlilerin de âlim ve hukukçu olanları tercih edilirdi.

İslâm devletinde iki çeşit vali vardır:

1. Genel vâli: Genel vâlilik de kendi arasında ikiye ayrılırdı: a) Serbest bir tâyin işlemiyle meydana gelen vâlilikler: Bu göreve tâyin edilecek vâlileri bizzat halîfe kendisi tâyin ederdi. Bunlar; tâyin edildikleri yerlerdeki halkın hepsini idâre ederler, onların adliye, muhâkeme, vergi ve zekât toplama işlerini yürütürdü. Halkın bütün dertleri ve şikâyetleriyle yakından alâkalanırlar ve bu konularda tam yetkiye sâhiptiler.

b) Fetih sûretiyle: Mecbûrî bir tâyin ve tanıma işlemiyle meydana gelen vâlilikler; buralara tâyin edilen vâliler de halîfe tarafından seçilirdi. Bu gibi yerlere tâyin edilen vâlilerin görevleri sınırlıydı. Bunların yanına ayrıca tam yetkiye sâhip bir de vezir tâyin edilirdi. Birçok işlere bu vezir bakardı.

2. Özel vâli: Vâliler de halîfe tarafından seçilirdi. Genel vâliden daha az yetkiye sâhiptiler. Bunlar; bir toplumu sevk ve idâreye, orduya, belirli bir topluluğun haklarının korunmasına, konulan yasaklara halkın riâyet etmesini temine ve buna benzer işlere bakardı.

Genel ve özel vâliler; halîfe tarafından kendilerine ulaşan emirleri aynen uygularlardı. Bunların görevden alınması ve başka bir göreve tâyin edilmesi yine halîfeye bağlıydı. Yalnız özel vâlileri, tam yetkiye sâhip vezirle de görevden alma yetkisi vardı. Özel ve genel vâlilerden şahsî gelirleriyle, idâre ettikleri halkın hizmetine sunulmak üzere eser yapanlar çoktur.

Türk İslâm Devletlerinden, Selçuklular, Memlûkler, Akkoyunlular ve Karakoyunlularda vâliye; beylerbeyi denilirdi. Selçuklulardan sonra Türkiye'ye hâkim olan Osmanlılarda ise, vâlilik görevini eyâlet ve vilâyetlerde beylerbeyi, livâ denilen sancaklarda ise mutasarrıflar yapardı.

Cumhûriyet devrindeyse; eyâlet, livâ ve sancaklar İl'e çevrilip bugünkü bilinen vâli idâresine verildi.

Olağanüstü hal uygulanan bölgeler için ayrıca Olağanüstü Hal Bölge Vâlisi mevcuttur.

VÂLİDE SULTAN;

Osmanlı Devletinde pâdişâh anneleri için kullanılan tâbir. Vâlide sultanların resmî ünvânı Mehd-i ulyâ idi. Vâlide sultan tâbiri ilk defâ Sultan Üçüncü Murâd Han tarafından vâlidesine verilmiş ve sonra devamlı olarak kullanılmıştır.

Harem-i hümâyûnun en yüksek makâmı vâlide sultanlıktı. Vâlide sultan, protokolde pâdişâhtan sonra gelirdi. Devlet içindeki büyük nüfûzlarına rağmen, siyâsetle uğraşanları yok denecek kadar azdır. Bunun yanında, hemen hepsi hayır işleriyle meşgul olmuşlardır.

Pâdişâh tahta geçince, annesi hayatta ise, Eski Saraydan Yeni Saraya naklolunurdu. Tahta geçen pâdişâhın annesi vefât etmişse, vâlide sultanlık boş kalırdı.

Vâlide sultânın haremde geniş bir câriye kadrosu vardı. Haremi, haznedar usta vâsıtasıyla idâre ederdi. Bütün kadınlar, sultanlar, ustalar ve câriyeler kendisinden çekinirler, onu sayarlardı. Haremdeki bütün işler onun emriyle yapılırdı. Hiç kimse emirlerine karşı gelemezdi. Harem halkının gezintilere çıkması onun muvâfakatıyla olurdu.

Vâlide sultanlara darphâneden belli bir ödenek ve has derecesinde dirlik verilirdi. Vâlide sultanlara

tahsis edilen gelirlere başmaklık da denilirdi. Has veya tahsîsâtlarından başka yiyecek, içecek ve yakacak tâyinleri de bulunan vâlide sultanlar, zaman zaman pâdişâhın ihsânlarına da mazhâr olurlardı.

Vâlide sultanların mâlî işlerini idâre için bir kethüdâ (kahyâ) tâyin olunurdu. Bu zât, devlet ricâlinden olup, îtimâda lâyık görüldüğü için bu hizmete seçilirdi.

Otuz altı Osmanlı pâdişâhından yirmi birinin annesi oğullarının pâdişâh olmasına yetişerek, vâlide sultan olmuştur. Bunlardan sâdece Mâhpeyker Vâlide Sultan şehit edilmiş, diğerleri vefât etmişlerdir.

Gelirlerini hayır işlerine sarfeden vâlide sultanlardan bâzıları şunlardır:

Üçüncü Murâd Hanın annesi Nûr Bânû Vâlide Sultanın İstanbul'un Anadolu ve Rumeli yakasında birçok eseri vardır. Üsküdar Toptaşı'nda Atik Vâlide Câmii, imâreti, medresesi, dârüşşifâsı ve çifte hamamını yaptırdı.

Dördüncü Murâd ile İbrâhim Hanın anneleri Mâhpeyker Kösem Vâlide Sultan: Hüsn-ü cemâli, aklı ve zekâsı ve hayrât ve hasenâtıyla meşhur sâlihâ ve afîfe bir vâlide sultandı. YeniCâminin temelini attı. Üsküdâr Çinili Câmii ve yanına mektep, çeşme, dârülhadîs, çifte hamam ve sebille Anadolu Kavağı'ndaki câmiyi yaptırdı. Çarşamba'daki Vâlide Medresesi Mescidinin de bânîsidir. Çakmakçılar Yokuşu'nda büyük Vâlide Hanı ile içindeki mescit de onun eseriydi. Rumeli'de çok değerli vakıfları ve hayrâtı vardır.

Dördüncü Mehmed Hanın annesi Hadîce Turhan Sultan: Sâlihâ ve hayırsever bir hanımdı. Eminönü'nde Yeni Câminin temelini Mâhpeyker Kösem Sultan atmıştı. Turhan Sultan tamamlatıp 1664 (H.1074) yılında ibâdete açtı. Mektep, medrese, imârethâne, kütüphâneler ve çeşmeler yaptırdı.

ÜçüncüSelim Hanın annesi Mihrişâh Vâlide Sultan: Halıcıoğlu'nda Abdüsselâm Câmii Mezarlığı önünde çeşmesi vardır.

Birinci Mahmûd Hanın annesi Sâlihâ Sebkatî Vâlide Sultan: Tophâne civârındaKâdirî Dergâhının avlu kapısı bitişiğinde kesme taştan bir çeşmesi vardır. Galata Azapkapı'sında kıymetli bir sebille sağda ve solda birer çeşmesi bulunmaktadır.

Birinci Abdülmecîd Hanın annesi Bezm-i Âlem Vâlide Sultan: Târihe mâlolan ve senelerce hizmet veren pekçok hayır müessesesi yaptırdı. Yaptırdığı câmilerin en büyüğü sâhil boyunda, Dolmabahçe Sarayı karşısındaki Vâlide Câmi-i şerîfidir.

Bugün Kız Lisesinin bulunduğu yerde, sultan Mahmûd Han Türbesinin arkasında mektep yaptırmıştır. Ayrıca râmi ve Maltepe yolunun tam ortasında bulunan çeşme de onun eseridir. Hayır eli çok uzaklara kadar ulaşan Vâlide Sultan, büyük velî Abdullah-ı Dehlevî'nin talebelerinden Muhammed Cân Mekkî için Mekke-i mükerremede bir dergâh yaptırmıştır.

Vâlide Sultan, şahsî servetini vakfederek, Gurebâ Hastahânesini yaptırdı. 1843 yılında câmi ve çeşmesiyle birlikte hizmete açıldı.

İkinci Mahmûd Hanın annesi Nakş-i Dil Vâlide Sultan: Üsküdar Alemdağı Sarıkadı köyünde ve Ayasofya arasındaki eski tevkîfhâne binâsının deniz tarafı köşesinde çeşmeleri vardır.

Sultan Abdülazîz Hanın annesi Pertevniyâl Vâlide Sultan: İstanbul Aksaray'da bir câmi (Vâlide Câmii), kütüphâne, çeşme, mektep yaptırdı. Eyüp Defterdâr İskelesi yakınında Yâ Vedûd Câmii sırasında ve Karagümrük pazarı arkasındaki çeşmelerin bânisidir.

VAMPİR;

Alm. *Vampir,* **Fr.** *Vampire,* **İng.** *Vampire.* **Familyası:** Vampiryarasagiller (Desmodontidae). **Yaşadığı yerler:** Orta ve Güney Amerika'da. **Özellikleri:** Uyuyan sıcakkanlı hayvan ve insanların kanını emerek beslenirler. Fâre büyüklüğündedir. **Ömrü:** 12-15 yıl. **Çeşitleri:** Amerika'da yaşayan üç türü vardır. Âdi vampir, beyaz kanatlı vampir ve kıllı bacaklı vampir.

Yarasaların Desmodontidae familyasının Güney Amerika'da yaşayan, sâdece kuş ve memelilerin kanıyla beslenen, "Desmodus", "Diaemus" ve "Diphylla" cinsinden üç küçük türünün ortak adı. Uyumuş hayvan ve insanların kanını emdikleri için vampir adı verilmiştir. Korku filimlerinde görüldüğü gibi, insan büyüklüğünde yaratıklar değillerdir. Koyu kırmızımtrak postları vardır. Fâre büyüklüğünde olup, uzunlukları 5-9 cm, ağırlıkları 15-50 gr arasında değişir. En büyüklerinin kanat açıklığı 37 cm kadardır. En yaygın olanı, kan emici koca yarasa olarak da bilinen âdi vampir (Desmodus rotundus)dir. Sâdece 20 dişi vardır. Beyaz kanatlı vampir (Diaemus youngi) in sayısı daha azdır. Kanatlarının etrafı ve kanat zarlarının bir kısmı beyazdır. Amazon vampiri olarak da bilinir. 22 dişi olan tek türdür. Kıllı bacaklı vampir (Diphylla ecaudata) pek iyi tanınmaz. 26 dişi vardır. Kuyruk vampiri olarak da bilinir.

Ön dişleri ustura gibi keskindir. Uyuyan kümes hayvanları, at, sığır ve keçi gibi memelilerin kanını

emerek beslenirler. Nâdir olarak uyuyan insanlara da musallat olurlar. Uyuyan kurbanının toplardamarını ön dişleriyle en iyi bir operatör ustalığıyla çizerek sızan kanı yalar. Küçük başlı ve sivri kulaklı yarasalardır. Burun yaprakları ve kuyrukları yoktur.

Gündüzleri mağaralarda küçük koloniler hâlinde uyur, gece ortaya çıkarlar. Kan emeceği kısmı kanatlarıyla âdeta yelpâzeler. Bu olayın o kısmı uyuşturduğuna inanılır. Tükürüğü kanın pıhtılaşmasını önler. Kan emmek için daha doğrusu yalamak için, açtıkları yaralar çabuk kapanırsa da kuduz mikrobunu bulaştırma tehlikeleri vardır.

Orta ve Güney Amerika'da yaşayan, 16 cm uzunluk ve 75 cm kanat açıklığına sâhip olan ve Vampir (Vampyrus spectrum) olarak tanınan bir yarasa türü daha mevcuttur. Adına rağmen kan emici değildir. Meyveyle beslenir ve yaprakburunlu yarasagiller (Phyllostomatidae) familyasındandır.

VAN;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 19.069 km^2

Nüfûsu : 637.433

İlçeleri : Merkez, Bahçesaray, Başkale, Çaldıran, Çatak, Edremit, Erciş, Gevaş, Gürpınar, Murâdiye, Özalp, Saray.

Doğu Anadolu bölgesinin Yukarı Murad-Van bölümünde yer alan bir ilimiz. İl toprakları 42° 30' doğu boylamlarıyla 37° 43' ve 39° 26' kuzey enlemleri arasında kalır. Kuzeyden Ağrı, batıdan Van Gölü ve Bitlis, güneyden Hakkari ve Şırnak, güneybatıdan Siirt illeriyle, doğudan ise İran sınırıyla çevrilidir. "Doğunun incisi" ismiyle anılan Van ilinde Türkiye'nin en büyük gölü bulunmaktadır. Trafik numarası 65'tir.

İsminin Menşei

Van Gölü kenarında bir sayfiye şehri olan (Tuşba) Turuşba'yı Urartulu kumandan Van, îmar etmiştir. Zamanla Turuşba ismi yerine Van ismi kullanılmaya başlanmıştır. Van şehrini ilk kuran Asur kraliçesi Semiramis'tir ve annesinin ismini vermiştir.

Târihi

Van bölgesinin zengin târihi 4000 sene önce Orta Asya'dan göç ederek bu bölgeye yerleşen Hurrilerle başlar. Hurrilerin bir kolu da Mitannilerdir. Hurriler Hititlerle, aynı çağda yaşadılar. Anadolu'da ilk siyâsî birliği kuran Hititler Van bölgesini Hurrilerin elinden alamadılar. Esâsen Hititler de Orta Asya menşeylidir. Asur ve Babiller hâkimiyetlerini Van Gölü güneyine kadar götürmüşlerse de, bu bölgeyi ele geçiremediler.

Orta Asya'dan gelen Urartular bu bölgeyi Hurrilerin elinden alarak Urartu Krallığını M.Ö. 9. asırda kurdular. M.Ö. 859 ile M.Ö. 612'ye kadar 247 yıl devam eden Urartu Kralığında 12 kral gelip geçti. M.Ö. 713 ile M.Ö. 612 arasında Asur İmparatorluğunun hâkimiyetini kabul ederek krallığı devam ettirdiler. Urartu Krallığının başşehri Van (Tuşba) Asur Dilinde ise (Turuşba) idi. Fakat M.Ö. 830'dan önce Urartu'nun başşehri Van Gölü kuzeynideki "Arzaşkun" idi. M.Ö. 585 senesinde Medler Urartu Krallığına son verdiler. Medlerden sonra onların yerine geçen Persler bu bölgeye hâkim oldular. M.Ö. 331 senesine kadar, Bu bölge Medler ve Perslerin kontrolünde kaldı. M.Ö. 4. asırda (331 senesinde) MakedonyaKralı İskender Pers İmparatorluğunu yenerek sona erdirdi. İskender'in ölümünden sonra Selevkoslar (Asya) İmparatorluğuna dâhil olan bu bölge, sonra Roma İmparatorluğu topraklarına katıldı. Roma İmparatorluğu ile Partlar arasında bu bölge için sık sık savaşlar oldu. Bu bölgedeki Ermeni Derebeyleri bâzan Roma'ya bâzan da Partlara tâbi oldu. Fakat târihin hiçbir devrinde bağımsız bir Ermeni Krallığı kurulamadı. M.Ö. 225'te Partların eline geçen Van, M.S. 226'da Sâsânîlere devredildi.

Roma İmparatorluğunun M.S. 395'de ikiye bölünmesi üzerine bu bölge Doğu Roma (Bizans)ın payına düştü. Bizans'la Sâsânîler bu bölge için zaman zaman savaştı ve bölge devamlı el değiştirdi. Bu bölgedeki Ermeni Derebeyleri bâzan Sâsânî bâzan da Bizans'a tâbi oldular.

M.S. 7. asırda hazret-iÖmer, İran'ı fethederek Pers İmparatorluğuna son verdi. M.S. 675'te hazret-i Ömer zamânında Van fethedildi. Bu fetihten sonra İslâm orduları Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu tamâmen, Anadolu'nun bâzı şehirlerini de kısmen fethederek bu toprakları İslâm devleti topraklarına kattılar. Van civârındaki bâzı Ermeni derebeyleri İslâmiyetle şereflendiler. Müslüman olmayanlarsa o târihte İslâm Devletinin başşehri olanBağdat'a ve halifeye bağlı kaldılar. Van civârında gerek Müslüman olan Ermeniler, gerekse bu bölgeye gelerek yerleşen Müslümanlarla Müslüman beylikler kuruldu. 975'te Mervanoğulları bölgeye hâkim oldu. İslâm devletlerinde iç savaş, iktidar kavgaları

başlayıp devlet zayıflayınca Bizans fırsattan istifâde ederek bu bölgeyi yeniden işgâl etti. Bizanslılar bu bölgedeki Müslümanlara ve kendi mezheplerine girmeyen Hıristiyan Ermenilere çok zulüm yapıyorlardı. Van bölgesindeki Müslüman ve Ermeniler, Selçuklu Hâkanı Tuğrul Beyle onun yerine geçen yeğeni Sultan Alparslan'dan yardım (imdat) istediler.

Selçuklu hükümdarı Alparsan 1065 senesinde Van bölgesini fethetti. Bizans İmparatoru Romanus Diogenes büyük bir ordu ile bu bölgeye geldi. 26 Ağustos 1071'de Van Gölünün kuzeyinde Malazgirt'te Bizans ordusu yenildi ve Bizans İmparatoru esir düştü. 1071 Malazgirt Zaferinden sonra bu bölge Türklerin eline geçti ve Anadolu'nun kapısı açılarak, bütün Anadolu, Türklerin anayurdu oldu.

Selçuklu Devletiyle Türkleşen Van ve civarı Osmanlı hâkimiyetine kadar çoğunluğu Türk olan çeşitli devlet ve beyliklerin eline geçti. Selçuklu ve bunlara bağlı beyliklerden sonra, Musul Atabegleri (Zengiler) Eyyûbiler 1098'de Artukluların, Ermen Şahların, İlhanlılar (Türkleşmiş İran Moğolları) Celayirliler, 1284'de Karakoyunlular, 1467'de Akkoyunlular, Akkoyunluların yerine geçen İranlı Türk Safevilerin hâkimiyeti altında (1507) yaşadı.

Osmanlı Devletiyle Safevî Türk Devleti arasında bu bölge ihtilaf konusu oldu. Yavuz Sultan Selim Han bu bölgeyi fethettiyse de Çaldıran seferinden sonra Safevîler tekrar bu bölgeyi ele geçirdiler. Kânûnî Sultan Süleyman Hanın "Irakeyn (iki Irak) Seferi diye anılan İran Seferinde bütün Doğu Anadolu ve Irak ile berâber fethedildi ve 1534'te Van ve Doğu Anadolu çevresi kesin bir şekilde Osmanlı Devletinin toprağı oldu.

23 Haziran 1534'te Vezir-i âzam Dâmâd Makbul İbrâhim Paşa, Van'ı fethetti ve Suriye Beylerbeyi Hüsrev Paşayı Van Beylerbeyi yaptı. Van Beylerbeyliği Erzurum ve Diyâr-ı Bekr eyâletleri yanında İran'a karşı yapılan seferlerde büyük önem kazandı ve mühim bir sınır eyâleti oldu. Van'da Osmanlılarla Safevîler arasında birçok çarpışmalar (savaşlar) meydana geldi. Bir ara 1535'te Safevîler Van'ı ele geçirince Kânûnî Sultan Süleyman Han on birinci Seferi Hümâyunu sırasında Tebriz dönüşünde Van'ı 1548'de tekrar fethedince İskender Paşa, Van Beylerbeyi oldu.

Tanzimattan sonra da, eyâlet merkezi olan Van'da birçok değerli ve tanınmış devlet adamı beylerbeyliği (vâlilik) yapmıştır. Birinci Cihan Harbinde 20 Mayıs 1915'te Ruslar Van'ı işgâl ettiler. Rusların yardımıyla Van şehrine hâkim olan Ermeniler Ruslar çekildikten sonra burada yaşayan Müslüman ve Türklere çok zulüm yaptılar. Türkleri şehir dışına sürdüler. 2 yıl 10 ay 13 gün süren bir işgâlden sonra Türk ordusu 2 Nisan 1918'de Van'ı işgâlden kurtardı. Ruslarla işbirliği yaparak silâhlı baskın yapan Ermeniler bu bölgeden çıkarıldılar. Ruslar ve Ermeniler işgâl esnâsındaVan'ı yakıp yıkmış ve harâbe hâline getirmişlerdir.

Cumhûriyet devrinde Van aynı ismi taşıyan ilin merkezi olmuştur. 1950'den sonra hızla gelişmeye başlamıştır.

Fizikî Yapı

Türkiye'nin en yüksek bölgeleri üzerinde bulunan Van ili volkanik dağlarla kaplıdır. İl topraklarının yaklaşık olarak % 53'ü dağlardan % 33'ü platolardan ve % 14'ü ovalardan ibârettir.

Dağları: Van ili toprakları yüksek bir yayla görünümünde olup, ortalama yükseklik 2200 m'dir. Dağların tepeleri düz, yamaç ve etekleri parçalanmış durumdadır. Başlıca yüksek dağları: Aladağ (3356) Tendürek Dağı (3660) Yumru Dağı (3354), Mengene Dağı (3412 m), Yiğittepe (3628 m), Başet Tepe (3684 m), Hasabeşir Tepe (3503 m), Cat Dağı (3146 m), İsabey Dağı (2837 m), Kuş Dağı (3529 m), Yedi Tepe (3162 m), İspiriz Dağları (3668 m), Kazan Dağı (2890 m), Çadır Dağı (3537 m), Calban Dağı (3250 m),Vaviran Dağları 3550 m), Erek Dağı (3200 m)'dir.

Plato ve Yaylaları: Dağların arasında yer alan yayla ve platolar hayvancılığa çok müsâittir. Başlıca yaylalar Hoşap Suyu ile Memedik Çayı arasında kalan yaylalar, Erçek Gölü kuzeyindeki yaylalar, Manda Dağı eteklerindeki yaylalarla Norduz Yaylasıdır.

Ovaları: Van ili çok verimli ve oldukça geniş ovalara sâhiptir. Başlıcaları: Çaldıran Ovası (Abuğa Düzü), Yüzölçümü 315 km^2dir. Deniz seviyesinden yüksekliği 2000 m'dir. Kışın kar altında kalan bu ova ilkbaharda bataklık hâlini alır. Murâdiye Ovası: Bendimahi Suyunun, Van Gölüne döküldüğü yerde meydana gelmiştir. Yüzölçümü 115 km^2dir. Karasu Vâdisinin genişlemesiyle meydana gelen ovalar ise Tarhani Düzü 5 km^2, Noşar Düzü 80 km^2 ve Akbulak Düzüdür. Hoşap Vâdisinin genişlemesiyle meydana gelen ovalar Hoşap Ovası 180 km^2 ve Havasor Ovası 190 km^2'dir. Memedik Vâdisinde bulunan ovalarsa Saray Düzü, Karahalk Düzü, Erçek Düzü, Van şehrinin kurulduğu Van Ovası ve Erciş'in kurulduğu Erciş Ovasıdır.

Akarsuları: Van il topraklarında çok sayıda küçük akarsu vardır. Bunların çoğu Van Gölüne dökülür. Memedik ÇayıErçek Gölüne dökülür. Başlıcaları Zilan Suyu, Bendimahi Çayı, Hoşap Suyu, Karasu,

Arpak Çayı ve Memedik Çayıdır.

Gölleri: Van ilinde irili ufaklı çok göl vardır. Bunların en önemlisi Van Gölü ve Erçek Gölüdür. Van Gölü: Türkiye'nin en büyük gölüdür. Yüzölçümü 3713 km2dir. Üçgen şeklindedir. Deniz seviyesinden yüksekliği 1647 m'dir. Kıyıları çok girintili çıkıntılı olup, manzarası fevkalâde güzeldir. 250 m'den derin yerleri vardır. Gölde Akdamar, Adır, Çarpanak ve Kuş Adaları vardır. Göl tuzlu ve sodalı olduğu için sâdece inci kefalı vardır. Van Gölüne mahsus olan bu balık yörenin en büyük besin kaynaklarındandır. Yılın büyük bölümü gölün derinliklerinde yaşar. İlkbahar aylarında yumurtlamak için göle dökülen dere ağızlarına akın ederler. Dere ağızlarında yakalanan balıklar İl merkezi ve ilçelerde satılır. Halk balığın bir kısmını kış aylarında tüketmek için kurutur. Van Gölünün kirlenmesi ve bilinçsiz avlanma balığın neslinin azalmasına sebep olmuştur.

Erçek Gölü: Van Gölünün doğusundadır. Yüzölçümü 100 km^2dir. Deniz seviyesinden yüksekliği 1803, derin yeri 15 m'dir. Erçek Gölünün tuz ve soda oranı Van Gölüne oranla daha fazladır. Burada balık yaşamaz. Ancak son zamanlarda Van Gölündeki İnci kefalinin bu gölde de çoğaltılması için çalışmalar sürmektedir. Göl çok az sayıda tatlı su kaynağıyla beslenir. Diğer göller: Van Gölü ile İran sınırı arasında 11 küçük göl vardır. Bu göllerin deniz seviyesinden yüksekliği 2000 m'den fazladır.

İklim ve Bitki Örtüsü

İklimi: Van ilinde kara iklimi hüküm sürer. Kışlar sert ve uzun geçer. Çok yüksek bölgelerinde, kışın daha az sert geçmesini Van Gölü temin eder. Kışın 150 güne yakını 0°C altında geçer. Yazın ise 20 gün +30°C'nin üstündedir. Toprak 80 gün karla örtülü kalır. Senelik yağış miktarı ilçelere göre 370 mm ile 570 mm arasında değişir. Yazlar az yağışlı ve çok sıcak geçer. Sıcaklık -26,9°C ile +36°C arasında seyreder.

Bitki Örtüsü: Van Gölü civarı ve vâdiler zengin bitki örtüsüyle kaplıysa da, dağlar genel olarak ağaçsızdır. İl toprakları bir bozkır manzarası arz eder. İl topraklarının % 70'i çayır ve mer'alarla, % 23'ü ekili ve dikili alanlarla ve % 2'si orman ve fundalıklarla kaplıdır.

Ekonomi

Van ekonomisi tarıma, küçükbaş hayvancılığa ve hayvan ürünlerini işleyen sanâyiye dayanır. Faal nüfûsun % 77'si tarım sektöründe çalışır.

Tarım: Van il topraklarının engebeli olması, kışın uzun ve sert geçmesi sebebiyle bitki üretimi sınırlıdır. Van Gölü çevresinin iklimi daha az soğuk geçtiği için tahıl ve sebze ekimi burada yapılır. Ekime müsâit alanların ancak % 20'sinde sulama yapılmaktadır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, çavdar, fasulye, şekerpancarı ve patatestir. Van Gölü civârında domates, tâze fasulye, karpuzve kavun yetişir. Van Gölü civârında meyvecilik de yapılır. En çok ceviz yetişir. Elma, armut, kayısı da yetiştirilir.

Sovyet bilgini Shutavsky'ye göre kavunun ana vatanı Van'dır. Van ve Diyarbakır'da yetişen cep kavunu, külahlı kavun, seyhan kavunu 16. asırda Anadolu'dan İtalya'ya gönderilmiş ve Papa Cantaluppı'nin çiftliğinde yetiştirilmiş bu sebeple "Cantalupp" ismini alan yuvarlak, basık dilimli, kabuğu hafif pürtüklü, turuncu renkte ve ananasa benzeyen kokusu olan bu kavun türü dünyâya Van'dan yayılmıştır.

Hayvancılık: Van ili en çok hayvan besleyen illerden biridir. Koyun sayısı Konya'dan sonra ikinci sırada yer alır. Mer'a hayvancılığı yapılır. Geniş mer'a ve çayırlara sâhiptir. Türkiye'deki koyun varlığının % 5,5'i Van'dadır. En çok koyun beslenir. Arıcılık gelişmiştir.

Balıkçılık: Van ilinde büyük göller olmasına rağmen bu göllerin sodalı oluşu sebebiyle balık türleri ve miktarı azdır. Akarsularda sazan, karabalık, kayabalığı ve Van Gölünde inci kefali bulunur.

Ormancılık: Van ili orman bakımından oldukça fakir sayılır. İl topraklarının ancak % 2'si orman ve fundalıklarla kaplıdır. Sanâyi ve yakacak odunu üretilmez.

Mâdencilik: Van ilinde çıkarılan mâdenler demir, soda, tuz, perlit, jips, kömür ve kükürttür. Rus işgâli sırasında Ruslar Muradiye ilçesi yakınlarında Korzot köyünde günde 1 ton petrol çıkarmışlardır.

Van'ın Özalp ve Erçek bölgelerinde hâlen petrol arama çalışmaları devam etmektedir.

Sanâyi: Sanâyi yeni yeni gelişmeye başlamıştır. Mevcut fabrikalar tarım ve hayvan ürünlerini işleyen tesislerdir. 10 veya daha fazla işçi çalıştıran iş yeri sayısı 40'a ve 2-9 arasında işçi çalıştıran işyeri sayısı 400'e yakındır. Başlıca fabrikaları: Van Çimento Fabrikası, yem fabrikası, et kombinası, Van Peynir Tereyağ Fabrikası, çivi fabrikası, plastik boru fabrikası, Özalp Mandıra İşletmesi, tuğla fabrikası, yün ipliği fabrikası, un fabrikaları ve tuz, linyit işletmeleridir.

Hayvancılık ve tarımdan sonra en faal sektör ticârettir. İran, Irak, Kuveyt ve BDT'ye et ve canlı hayan

ihraç edilir. İran'la sınır ticâreti son dönemlerde önemli gelişmeler göstermiştir.

Ulaşım: Kara, hava ve demiryolu ulaşımından istifâde eder. Doğu Anadolu Bölgesindeki karayolu ağının kavşak noktasıdır. Türkiye-İran yolu üzerindedir. İran transit ticâretinin önemli bir merkezidir. Karayolu: Van Gölü güneyindeki bir yolla Bitlis-Muş-Bingöl, Elazığ yolu ile İç Anadolu ve Akdenize bağlanır. Van Gölünün doğu kıyısını tâkip eden bir yolla Erzurum-Kars yoluna bağlanır. Böylece Doğu Anadolu, Doğu Karadeniz ve BDT'ye ulaşır. Gürpınar-Başkale üzerinden Hakkari ve İran'a ulaşır.

Demiryolu: Malatya-Elazığ-Muş-Bitlis demiryolu Tatvan'dan sonra feribotla Van İskelesine buradan da İran'a ulaşır. İl içinde 10 istasyon vardır. Van İskelesi-İran sınırı arası 114 km'dir.

Havayolları: Van'a 8 km mesâfedeki havaalanının pisti 2600 m'dir. Büyük uçaklar inebilir. Van-İstanbul arasında Ankara üzerinden her gün sefer yapılır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfus: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 637.433 olup, 258.967'si ilçe merkezlerinde 378.466'sı köylerde yaşamaktadır. Senelik nüfus artışı binde 40.49'dur. Yüzölçümü 19.069 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 33'tür.

Örf ve âdetleri: Van ve çevresi çok eski bir yerleşim merkezidir. En az 4000 senelik bir târihe sâhiptir. Bölgeden birçok medeniyet ve milletler gelip geçmiş ve bunların sâdece mîmârî eserleri ve eski şehir kalıntıları günümüze ulaşmıştır. Diğer kültürler unutulmuş olup; 11. asrın ortalarından îtibâren Türk egemenliğine geçmiş olan bu bölgede Türk sanat ve kültürü bölgeye yerleşen Orta Asya'dan gelen Türkler sâyesinde bütün kültürlerin üstüne çıkmış; Van ve civârıOrta Asya menşeyli Türkler sâyesinde başta nüfus olmak üzere her bakımdan Türkleşmiş ve 11. asırdan bu yana Van'da Türk-İslâm kültürü hâkim olmuştur. Van ve civârında Oğuz Türklerinin gelenek ve görenekleri hayâtın her safhasında görülür.

Mahallî halk oyunları: Van ve çevresi folklor bakımından en zengin illerden biridir. Doğu Anadolu'nun orta ve güney kısmına âit halk oyunlarıve halk mûsikisi bu bölgede etkilidir. Bar oyunları oynanır. Oyunlar hareketli ve kıvraktır. Âşıklık geleneği ve bağlama kültürü devam etmektedir.

Halk türküleri sayılamayacak kadar çoktur. Bar oyunları yanında zeybek, horon ve kaşık oyunu da oynanır. Başlıca oyunlar: Çayda Kumlar Kaynaşır, Dezvır, Hırhır, Kersi, Sunalar Halayı, Pencerede Şişesin, Baso, Yar Güzeli Papuri, Koçeri, Çokeri, Goşınık, Hıleyli, Kız Oyunu, Van Koçerisi, Lezgi Oyunu, Hoş Bilezik, Tuyenler, Şirvan, Havasor, Govend ve Temir Ağadır.

Mahallî kıyâfet: Kadın kıyâfeti çok teferruatlıdır. Başlarına "kofik" denilen püsküllü yazma, "leçek" denilen oyalı yazma, "Ağvan" denilen fes giyerler. Kofi üzerine "heft" denilen ve yedi renk mânâsına gelen çok renkli örtüler bağlarlar.

Gövdede kadife, canfes veya yün kumaştan yapılmış fistan giyilir. Bunun altına ayak bileklerinde düğmeli "tuman" denilen şalvar bulunur. Bele gümüş kemer takılır. Fistan üzerine boncuklarla işlenmiş renkli yelek giyilir. Ayaklara desenli yün çorap "galoş potin" denilen ayakkabı giyilir. Evden dışarı çıktıklarında üzerlerine çeşitli renkte çarşaflar örterler.

Erkek kıyâfeti oldukça sâdedir. Başa takke giyilir. Takkenin etrâfına "Ahmediye" denilen sarık sarılır. Vücûda ise şalvar, çepken, uzun kollu, düğmeli ve yakasız gömlek, kışın "sako" denilen palto giyilir. Ayaklara yün çorap, çarık veya yemeni giyilir.

Van ilinin simgesi olan "Van kedisi" nesli tükenmek üzeredir. Özel bir ilgiye ihtiyaç vardır. Uzun beyaz tüylü, uslu, temiz, sevimli ve gâyet uzun ömürlü, bir gözü mavi bir gözü sarı ve son derece avcı olan bu kedi türü hızla azalmaktadır. Van kedisinin en büyük özelliği insanlarla berâber yaşamasıdır. İnsan sevgisi ve şefkati olmadan yaşıyamazlar.

Mahallî yemekler: Cılbır, ayranaşı, keledoş, çınğırdak, kabak bastı, kaz lokması, kellebaş, helise, yumurta tatlısı, kavut, murtuğa, sengeser ve Van'a mahsus tandırıdır. Van'ın kokulu balı, kavunu ve otlu peyniri ve ince kabuklu "Aslik elması" meşhurdur.

El san'atları olarak köylerde el tezgahlarında kilim dokunur. Çok meşhur olan Van kuyumculuğu gerilemiştir. Van'ın gümüş işlemeciliği eskiden çok meşhur idi. Yeniden geliştirilmesi için vâlilik tarafından atölyeler kurulmaktadır.

Eğitim: Okur-Yazar nispeti son senelerde hızla artmış ve % 80'e ulaşmıştır. İl dâhilinde 27 okul öncesi eğitim kurumu, 734 ilkokul, 48 ortaokul, 2 meslekiî ve teknik ortaokul, 25 lise vardır. Van, Üniversite bulunan iller arasındadır. 20 Temmuz 1982'de "100. Yıl Üniversitesi" kurulmuş olup, bu üniversiteye Fen-Edebiyat, Veteriner, Eğitim, Tıp, İlâhiyat, Ziraat Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Fen İlimleri Enstitüleri bağlıdır. Yeni tesislerle üniversite gelişmektedir. Van Gölü çevresindeki il ve ilçelere meslek yüksek

okulları açılmıştır.

İlçeleri

Van ili, Merkez (Van) Bahçesaray, Başkale, Çaldıran, Çatak, Edremit, Erciş, Gevaş, Gürpınar, Muradiye, Özalp ve Saray ilçelerinden meydana gelmiştir.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 207.870 olup, 153.111'i ilçe merkezinde, 54.759'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 23, Erçek bucağına bağlı 20, Timar bucağına bağlı 47 köyü vardır.

İlçe toprakları genelde dağlık ve engebelidir. İlçenin başlıca düzlükleri, Erçek düzlüğü ile buna açılan küçük ovalar ve Van Ovasıdır. Van Ovası aynı zamanda ilin en büyük ovasıdır. İlçede yerleşim merkezleri bu ova ve çevresinde toplanmıştır.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Ovalarda ve göle dökülen akarsu ağızları çevresinde tarım yapılır. Buralarda tahıl, sebze ve meyve yetiştirilir. İlçede en çok küçükbaş hayvan beslenir.

İlçe merkezi Van Gölünün 7 km kadar doğusunda kale ve kalenin güney eteklerinde kurulmuştur.

Bahçesaray: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 17.246 olup, 3116'sı ilçe merkezinde, 14.130'u köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 16 köyü vardır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. İlçenin en önemli düzlüğü Bahçesaray Deresinin meydana getirdiği vâdidir. İlçe nüfûsu daha çok buralarda toplanmıştır. İlçede yer alan dağlar ulaşımı büyük ölçüde etkiler. Bölgeye ilk karın yağmasından yaz başına kadar çevresiyle bağlantısı kesilir.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. En çok küçükbaş hayvan beslenir. Bahçesaray Deresi Vâdisinde tarım yapılır. Başlıca tarım ürünleri, buğday, arpa ve cevizdir. Önemli ölçüde bal üretimi yapılmaktadır.

İlçe merkezi Bahçesaray Deresi Vâdisinde kurulmuştur. Eski ismi Müküs'tür. Gevaş'a bağlı bir bucakken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu.

Başkale: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 55.597 olup, 16.418'i ilçe merkezinde 39.179'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 40, Albayrak bucağına bağlı 21 köyü vardır. Yüzölçümü 2599 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 21'dir.

İlçe toprakları ilin en yüksek bölümü olan güneydoğu kesiminde İran sınırında yer alır. İlçe sınırları içinde kalan İspiriz Dağı (3668 m), ilin en yüksek dağıdır. Yiğit Dağı, İran sınırında, Gökdağ ve Mordağ güneyinde, Mengene Dağı ise kuzeybatısında yer alır. İlçe merkezinin kuzeyini Başkale Dağı, güneyiniyse Merkez Dağı çevreler. Bu dağların eteklerinde ve aralarında geniş platolar vardır. İlçenin düzlükleri Çığlı Suyu Vâdisinde toplanmıştır.

Ekonomisi hayvancılığa dayanır. En çok koyun beslenir. İç ve dış pazarlara canlı hayvan satılır. Tarıma elverişli bölgelerde arpa buğday ve patates yetiştirilir.

İlçe merkezi İspiriz Dağı eteğinde Çığlı Suyu Vâdisinde kurulmuştur. Van-Yüksekova yolu ilçe merkezinden geçer. İl merkezine 112 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1926'da kurulmuştur.

Çaldıran: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 41.879 olup, 4780'i ilçe merkezinde, 37.099'u köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 65 köyü vardır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Bendimahi Çayı Vâdisinde yer alan Çaldıran Ovası ilçenin en büyük düzlüğüdür. Denizden yüksekliği 2000 m civârındadır. Ova, ilçe merkezine doğru hafif bir eğimle alçalır. Ovayı Bendimahi Çayı sular. Kışın kalın bir kar tabakasıyla örtülü olan ova, karların erimesiyle yer yer bataklık görünümü alır.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Çaldıran Ovasının büyük bölümü otlak ve mer'a olarak kullanılır. Ovanın sulanabilen kısımlarında arpa ve buğday yetiştirilir. İlçe merkezi, ovanın kuzey batı kesiminde, Bendimahi Çayının bir kolu kenarında kurulmuştur. Özalp ilçesine bağlı bucakken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kanunla ilçe oldu.

Çatak: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 21.755 olup, 4270'i ilçe merkezinde, 17.485'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı, 19, Narlı bucağına bağlı 8 köyü vardır. Yüzölçümü 1826 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 12'dir.

İlçe toprakları dağlıktır. Dağların yükseklikleri genelde 3000 metrenin üzerindedir. Bu dağlar arasında kuzey-güney istikâmetinde akan Çatak Deresi, birçok kollarla beslenir. İlçenin tek düzlüğü Çatak Deresi boyunca doğuya doğru genişleyen küçük bir bölgedir.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. En çok koyun beslenir. Hayvancılıkla uğraşanlar yazın gür çayırlarla kaplı yaylalara çıkarlar. Yaylalarda kurulan mandıralarda Van'ın ünlü otlu peyniri sâdece bu ilçede îmâl edilir. Hayvancılığa bağlı olarak deri ve yapağı üretimiyle dokumacılık gelişmiştir. Tarım sâdece Çatak Deresi Vâdisinde yapılır. Başlıca tarım ürünleri tahıldır. Meyvecilik gelişmiş olup, armut ve ceviz üretimi

önemlidir.

İlçe merkezi Çatak ve Norduz derelerinin birleştiği dar bir vâdide kurulmuştur. Köy görünümünde küçük bir yerleşim merkezidir. İl merkezine 82 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1937'de kurulmuştur.

Edremit: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 13.989 olup, 3853'ü ilçe merkezinde, 10.136'sı köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 10 köyü vardır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Gölün kıyısında ise düzlükler olup, doğu kesimlerde Erek Dağı yer alır. Yerleşim merkezleri gölün kıyısındaki düzlükte toplanmıştır.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Ovalık kesimde tarım yapılır. Burada tahıl, sebze ve meyve yetiştirilir. İlçede en çok küçükbaş hayvan beslenir.

İlçe merkezi Van Gölü kıyısında Bitlis-Van karayolu üzerinde kurulmuştur. Merkez ilçeye bağlı bucak merkeziyken 1990'da ilçe oldu. Eski ismi Gümüşdere'dir. Tabiî güzelliği çok meşhurdur.

Erciş: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 99.754 olup, 40.481'i ilçe merkezinde, 59.273'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 35, Deliçay bucağına bağlı 14 ve Kocapınar bucağına bağlı 30 köyü vardır. Yüzölçümü 2115 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 47'dir.

İlçe topraklarının kuzeyi ve doğusunda yüksekliği 3000 metreyi aşan dağlar yer alır. Güneyindeyse gölle aynı yüksekliğe sâhip geniş bir ova vardır. Dağlardan doğan akarsuların göle döküldüğü kesimde yer alan alüvyonlu ova üç taraftan dağlarla çevrili olduğundan tarıma elverişli bir iklime sâhiptir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı ve patatestir. Meyvecilik gelişmiş olup, elma, armut, kayısı ve üzüm yetiştirilir. Sebzecilik gelişmiştir. Dağ köylerinde hayvancılık yapılır. En çok koyun beslenir. Sığır besiciliği ve deri üretimi ekonomide önemli yer tutar. İlçe topraklarında perlit, ponza taşı ve linyit yatakları vardır.

İlçe merkezi Van Gölünden 5 km içeride Sulu Ova denilen düzlükte kurulmuştur. İl merkezinden sonra en büyük yerleşim merkezidir. Ağrı-Van karayolu üzerinde yer alan Erciş, il merkezine 96 km mesâfededir. Denizden yüksekliği 1750 metredir. Van'ın en yeşil ve büyük ilçesidir.

Gevaş: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 32.119 olup, 9994'ü ilçe merkezinde, 22.125'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 34 köyü vardır. İlçe topraklarının büyük bir kesimi dağlıktır. Kuzey bölgesinde Bitlis Dağlarının bir bölümü yer alır. Bu dağlar kışın ulaşıma imkân vermez. İlçenin en önemli akarsuyu Van Gölüne dökülen Hoşap Suyudur. Van Gölü kıyısında düzlükler vardır.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. En çok koyun beslenir. İlçede aşiret düzeni hâkim olduğundan yazın bunlar sürülerini yaylalara çıkarırlar. Canlı hayvan ticâ reti yaygın olduğu için hayvânî ürünler azdır. Süt, peynir, yapağı ve deri en önemli hayvânî ürünlerdir. Bölgenin otlu peyniri meşhurdur. Göl kıyısındaki düzlüklerde tarım yapılır. En fazla elde edilen tarım ürünü şekerpancarıdır. Ayrıca az miktarda buğday, arpa, patates, ceviz, elma elde edilir. İlçede arıcılık gelişmiştir.

İlçe merkezi Çadır Dağının kuzey eteklerinde, göl kıyısının 3 km güneyinde kurulmuştur. Muş-Bitlis-Van karayolu ilçenin 2 km yakınından geçer. İl merkezine 39 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1923'te kurulmuştur. Bitlis'in Ahlat ilçesinden sonra bölgenin en önemli Selçuklu mezarlığı bu ilçededir.

Gürpınar: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 42.947 olup, 3994'ü ilçe merkezinde, 38.953'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 9, Güzelsu bucağına bağlı 27, Kırkgeçit bucağına bağlı 17, Yalınca bucağına bağlı 11 köyü vardır. Yüzölçümü 4063 km^2 olup, Nüfus yoğunluğu 11'dir. Yüzölçümü bakımından ilin en büyük ilçesidir.

İlçe topraklarının doğusunda Koçlular, güneyinde Hakkari batısında, Kavuşşahap Dağlarının uzantısında yüksek yaylalar yer alır. Hoşap Suyu boyunda Hoşap ve Havasar Ovaları vardır. Yarısı ilçe topraklarında kalan Keşiş Gölü, Erek Dağından kaynaklanan küçük bir akarsu vâdisinin sulama için kapatılmasıyla meydana gelmiş sunî bir göldür.

Ekonomisi hayvancılığa dayalıdır. Mer'a hayvancılığı yapılan ilçede en çok koyun ve kıl keçisi beslenir. Süt, peynir, tereyağı, et, yapağı ve deri önemli hayvânî ürünlerdir. İlçenin kuzeyindeki düzlüklerde tarım yapılır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, yem bitkileri, patates, soğan, fasulye, ceviz ve elmadır.

İlçe merkezi Hoşap Suyu kenarında kurulmuştur. Denizden yüksekliği 1740 metredir. Van-Hakkari karayolu ilçenin 3 km kuzeyinden geçer. İl merkezine 21 km mesâfededir. İlçe merkezi 1936'da bugün Kırkgeçit bucağının olduğu yerde kurulmuştu. 1954'te bugünkü yerine nakledilmiştir. İlçe belediyesi 1954'te kurulmuştur.

Murâdiye: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 40.040 olup, 11.167'si ilçe merkezinde, 28.873'ü

köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 36 köyü vardır.

İlçe toprakları genelde dağlıktır. Kuzey ve doğu bölgelere gidildikçe yükseklik artar. Dağlardan kaynaklanan suları Bendimahi Çayı toplar. Bu çayın göle döküldüğü bölgede Muradiye Ovası yer alır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Muradiye Ovasında tarım yapılır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, buğday ve arpadır. Dağlık bölgelerdeki yaylalarda çok sayıda koyun ve kıl keçisi beslenir. Yaylalarda yazın kurulan mandıralarda tereyağ ve bölgeye âit otlu peynir üretilir.

İlçe merkezi Bendimahi Çayının doğusunda bir vâdinin yamacında kurulmuştur. Doğubeyazıt-Van karayolu ilçe merkezinden geçer. İl merkezine 78 km mesâfededir. Denizden yüksekliği 1735 metredir. Eski ismi Bargiri'dir. İlçe belediyesi 1935'te kurulmuştur.

Özalp: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 46.453 olup, 4920'si ilçede merkezinde, 41.533'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 28, Doruntay bucağına bağlı 24 köyü vardır.

İlçe toprakları genelde dağlıktır. Dağları Karasu'nun kolları olan Memedik Suyu ve Yeniçay Deresinin açtığı vâdilerle parçalanmıştır. Bu vâdilerde küçüklü büyüklü düzlükler meydana gelmiştir. Dağ eteklerinde hayvancılık bakımından önemli çayırlarla kaplı sulak yaylalar vardır.

Ekonomisi hayvancılık ve tarıma dayalıdır. Yaylacılık yöntemiyle çok sayıda koyun yetiştirilir. Küçük düzlüklerde tarım yapılır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve patatestir.

İlçe merkezi Memedik Çayı Vâdisinde kurulmuştur. Eski ismi Mahmudi'dir. Van'ı İran'a bağlayan kara ve demiryolu ilçe merkezinden geçer. İl merkezine 61 km mesâfededir. Gelişmemiş ve küçük olan ilçenin belediyesi Cumhûriyetten önce kurulmuştur.

Saray: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 17.784 olup, 2863'ü ilçe merkezinde, 14.921'i köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 23 köyü vardır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Memedik Vâdisinde bulunan Saray Ovası ilçenin tek düzlüğüdür. Saray Ovası 45 km^2lik alanı kaplar. Denizden 2100 m yüksekliktedir.

Ekonomisi hayvancılık ve tarıma dayalıdır. Yaylacılık sistemiyle çok sayıda koyun beslenir. Saray Ovasında tarım yapılır. Başlıca tarım ürünü tahıldır. Ayrıca az miktarda patates yetiştirilir.

İlçe merkezi Saray Ovasının en doğusunda yamaçlara doğru kurulmuştur. Van-İran karayolu ilçe yakınından geçmektedir. Özalp'a bağlı bucakken 1990'da ilçe oldu.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Van ili târihî ve tabiî güzellikleri çok zengin bir ildir. Başlıca târihî eserleri şunlardır:

Ulucâmi: 1389-1400 seneleri arasında Karakoyunlu Kara Yûsuf zamanında yapıldığı mimari tarz ve bezemelerinden anlaşılmaktadır. Yıkık vaziyettedir. 1970-1973 arasında yapılan kazılarla câminin toprak altındaki bölümleri ortaya çıkarılmıştır.

Hüsrev Paşa Câmii: Kânûnî Sultan Süleyman Hanın vezirlerinden Koca Hüsrev Paşa tarafından 1567'de yaptırılmıştır. Mîmar Sinân'ın eseri olup, beş kubbelidir. İki renkli kesme taşlarla değişik görünüşlü ve göz alıcıdır. Yapı günümüzde yıkıktır.

İzdipar Câmii: Van beylerbeyi İzzeddin Şir Beyin yaptırdığı tahmin edilmektedir. Tâmir edilen kesme taştan yapıyı, medrese odalarının sıralandığı avlu çevreler.

Van Kalesi: M.Ö. 9. asırda Birinci Sarduri tarafından yaptırılmıştır. Defâlarca tâmir edilmiştir. Van Gölüne 2 km uzaklıkta Van şehri yakınında yalçın kayaların üzerinde kurulmuştur. Çekici ve muhteşem bir görünüşü vardır. Uzunluğu 1800 m, genişliği 120 m, yüksekliği gölden 80 metredir. Kale içinde cami, depolar, kuyular, dükkanlar ve kışla bulunmaktadır. Kaleden aşağıya bin basamaklı bir merdivenden inilir.

Norgûh Kalesi: Gürpınar ilçesinin 10 km kuzeydoğusunda Erek Dağlarının alçak uzantılarından biri üstündedir. Sitadel veAşağı kent olarak iki bölüme ayrılır.

Hoşap Kalesi: Gürpınar ilçesindeki kitâbesinden 1643'te Sarı Süleyman Mahmudi Bey tarafından yaptırılmış Selçuklu eseri olduğu anlaşılmaktadır. Başkale yolu üzerindedir. Kalenin altından ve kayalar arasından Hoşap Suyu akar. Kalenin içinde 360 hücre, iki câmi, üç hamam, zindan ve kuyular vardır. Üç surla çevrilidir.

Toprak Kale: Van şehrinin kuzeyinde olup, aynı yerde Urartu şehir kalıntıları vardır. M.Ö. 734'ten Urartuların yıkılışına kadar başşehirlik yapmıştır. Kalede mâbet ve taş merdivenle inilen sarnıç vardır.

Çavuştepe Harâbeleri: Hoşap yolu üzerindeki bu tepede Urartulardan kalma bir şehir kalıntısı vardır. 1963'te bulunan bir kitâbede şehrin Kral İkinci Sarduri tarafından kurulduğu yazılıdır. Bu kalıntılar

arasında kaleler, saraylar ve çeşitli kalıntılar vardır.

Şamran Kanalı: Urartular zamânında yapılmış olup, Gürpınar ilçesinden Van Gölüne kadar uzanır ve 56 km uzunluktadır.

Akdamar Adasındaki târihî Manastır: M.S. 915-921 yılları arasında Gagik tarafından yaptırılmıştır. İçinde freskler ve dışında kabartmalar vardır. Kilisede Bizans sanatından çok doğu etkisi görülür.

Anzaf (Ansaf) Kalesi: Târihî bir açık hava müzesidir. Urartulardan kalmadır. Van şehrini korumak için yapılmış bir kaledir. Van-Özalp karayolu üzerindedir.

Hoşap Köprüsü: Hoşap Suyu üzerinde 1671'de yapılmıştır. Üç gözlü olup, ortadaki büyük yandakiler küçüktür. Yapıda iki renk taş kullanılmıştır.

Türbeler: Van ilinde bulunan türbelerin başlıcaları şunlardır: Seyyid Fehîm-i Arvâsî hazretlerinin türbesi. Müküs'ün Arvas (Doğanyayla) köyündedir. İslâm âlimlerinin büyüklerindendir. Binlerce mâsumun şehit edildiği Zeve şehitleri Sultan-ı Yekpa Türbesi, Başeti Mehendan Türbesi, Van Kalesi yanında Şeyh Abdurrahmân Baba Türbesi, Güzelsu'da Seyyid Abdurrahman-ı Kutp, Görentaş köyünde Şeyh Muhammed Tayyar Türbesi.

Mesire Yerleri: Van ili tabiî güzellikler bakımından oldukça zengindir. Bölgede bulunan çok sayıdaki göl, ilin tabiî, güzelliğini arttırmaktadır. Mesire yerleri bakımından Van ili Doğu Anadolu bölgesinin en zengin illerindendir. Başlıca mesire yerleri şunlardır:

Van Gölü: Türkiye'nin en büyük gölü olup, çevresinin tabiî güzelliği çok fevkalâdedir. Gür yeşilliklerle mavi sular âdetâ kucaklaşır.

Bendimahi Çağlayanı: Van Gölüne dökülen Bendimahi Suyu üzerindedir. Çağlayanın çevresi eşsiz bir güzelliğe sâhiptir. İl merkezine 100 km mesâfededir. Murâdiye-Çaldıran yolu üzerindedir.

Akdamar Adası: Gevaş ilçesine iki km uzaklıkta, Van Gölünde bulunan bir adadır. Ada, bâdem ağaçları ve fundalıklarla kaplıdır. Adada eski bir târihî kilise vardır. Yaz aylarında düzenli gemi seferleri yapılır.

Çatak: Tabiî güzelliği bakımından dünyânın en güzel yerlerinden biridir. Çatak Deresi kenarı meşe, ceviz, meyve ağaçları ve ormanlarla süslü bol av hayvanı bulunur.Çatak girişindeki Ganisipi Şelâlesi haziran sonuna kadar akar.

Amik: Van-Erciş karayolunun 20. kilometresinde ayrılan yollarla ulaşımı sağlanan Amik Gölü kıyısında bir dinlenme yeridir Süphan Dağına bakan meyve bahçeleri ve tabiî plajlarıyla meşhurdur.

Kaplıca ve İçmeler: Van yeraltı su kaynakları bakımından oldukça zengindir. Hemen hemen ilin her bölgesinde şifâlı su kaynağı vardır. Fakat bunların bir çoğunda tesis yoktur ve ulaşım imkânı olmadığından sâdece bölge halkı tarafından kullanılır. İldeki başlıca mâdensuları ve kaplıcalar şunlardır: Erciş Hasanabdal Zilan Kaplıcası, Başkale Hagi Mâdensuyu, Başkale Kanlıbudak Mâdensuyu, Başkale Kiloğlan Kaplıcası, BaşkaleZereni Kaplıcası, Erciş Akbaş Köyü Mâdensuyu, Gürpınar Yoldüştü Köyü Mâdensuyu, Murâdiye Aşağı Şerefhâne Mâdensuyu, Muradiye Deftriş Kaplıcası, Murâdiye Dergezin Kaplıcası Özalp Bolbölük Mâdensuyu.

VAN GOGH, Vincent;

ünlü bir ressam. Hollanda'nın Brabant eyâletindeki, Groot-Zundert kasabasında 1852 yılında doğdu. Babası râhip olan Van Gogh, küçük yaştayken tablo ticâretiyle uğraşan bir firmada çalıştı. 1876 senesinde sanat öğretmenliği ve râhiplik yaptı. 1877-1878 senelerinde Amsterdam'da ihtisas yaptıktan sonra mâden işçileri arasında râhipliğe devam etti. 1880 senesinde resim dalında ihtisas görmek için Brüksel'e gitti.

Bir ara ağabeyinin dâveti üzerine Paris'e gitti. Burada kaldığı süre içerisinde empresyonist ve neo-empresyonist ressamların tesiri altında kaldı. Şöhretinin temeli olan resimlerini burada yapmaya başladı. Resimlerinde kullandığı renkler giderek daha aydınlık olmuş ve en bâriz özelliği olan güneş sarıları tablolarında yer almaya başlamıştır. 1888 yılında Paris'ten Arles'e taşınmış ve burada düşmüş olduğu bunalım yüzünden sol kulağının bir kısmını kestirmiştir. 1889 senesinde bir akıl hastânesine yatırılmış ve bir yıl sonra intihar etmiştir.

Van Gogh, resimlerinde genellikle kır manzaralarını ve köy hayâtını işliyordu. Râhiplik yıllarında yaptığı "Patates Yiyenler", "Dokumacı", Paris'te yaptığı "Tanguy'nin Portresi", "Hapishâne" ile Arles'te yaptığı "'Köylü Kızı", "Odacı Rolin" tabloları en meşhurlarıdır.

VAN GÖLÜ;

memleketimizin en büyük gölü. Büyüklük bakımından Avrupa'nın beşinci gölüdür. Yüzölçümü 3713 km^2, en derin yeri 451 m ile Ahlat ile Adilcevaz arasındadır. Denizden yüksekliği 1646 metredir. Gölün en geniş yeri, körfezdeki Bendimai Çayının döküldüğü yerle güneybatıdaki Tuğ arasıdır. Bu mesâfe 125 km, kuzey-güney doğrultusunda azamî genişlikse 75 km'dir. Van ile Tatvan arası ise 90 km'dir.

Lav seddi göllerinin en büyüğü olan Van Gölünün çok girintili çıkıntılı muntazam olmayan bir kenarı vardır. Göl esas bir gövdeyle kuzeydoğuda geniş bir geçitle bağlı büyük bir körfezden meydana gelir. Gölün bulunduğu bölge batıdaki Muş Ovası ile birlikte Geniş bir çöküntü havzasıdır. Nemrud Dağından çıkan volkanların meydana getirdiği setle Muş Ovasından ayrılmıştır. Muş Ovasının zamanla alüvyonlarla dolmasına karşılık, kapalı havza durumunda olan Van depresyon bölgesi, sularla dolarak göl hâline gelmiştir. Kapalı havza durumundaki göle büyük akarsular dökülmemekte, ancak çok sayıda dere sularını buraya boşaltmaktadır. Bütün dereler kar ve yağmur sularıyla beslenirler. Suları kış mevsiminde oldukça az, ilkbahar ve yaz aylarında fazladır. Yaz aylarındaki fazlalığa yüksek yerlerdeki karların erimesi sebep olmaktadır. Göl seviyesi temmuzda en yüksek, ocak ayında ise en düşüktür. Yıl içindeki seviye farkı ortalama 50 cm civârındadır. Gölün doğu kesiminde adalar bulunur. Bunlar Erciş Körfezinde yer alan Andır Adası, Van koyunun ağız kesimindeki Çarpanok Adası, Gevaş boyundaki Akdamar Adası ve bu koyun 3 km kuzey batısında yer alan Kuş Adasıdır.

Van Gölünün dışarıya akıntısı olmadığından sular ancak buharlaşmayla kaybolmakta, bu ise suda tuz birikimine sebep olmaktadır. Zamanla biriken tuzlar sebebiyle tuzluluk nispeti binde 22,4'e yükselmiştir. Gölü besleyen dereler volkanik araziden geçtiklerinden fazla miktarda sodyum karbonat getirirler. Bu bakımdan göle sodalı göl denir. Gölün suyu acı, tuzlu ve sodalıdır. Yaz aylarında kenarlarında görülen soda birikintileri toplanıp satılır. Soda üretim yeri olarak Van Gölü önemli bir potansiyele sâhiptir.

Göl ve çevresinde Doğu Anadolu'nun sert iklimi, hüküm sürer. Büyük ve derin göl civardaki çok sert iklimin biraz yumuşamasına sebep olmuştur. Etrafında çok şiddetli donlar görülmez. Çevresindeki yüksek dağlara iki metre yüksekliğe kadar varan kar yağar. Bunlar yaz aylarında eriyerek gölü beslerler. Gölün hemen çevresinde ormana rastlanmaz, yalnız güneydeki yamaçlarda çalılık ve bozulmuş ormanlar vardır.

Göle dökülen akarsu ağızlarında çok miktarda balık yaşar. (En çok tatlı su kefalının avlandığı) balıklardan havyar da elde edilir.

Tatvan-Van arasında feribot seferlerinin devamlı yapılması nakliye bakımından önemlidir. Elazığ-Muş demiryolu, Tatvan-Van feribot seferleriyle İran'a bağlanır. Ayrıca karayolları ile etrâfa bağlantıların olması bölgenin ticaretine müspet olarak tesir eder.

VANA;

Alm. *Ventil (n), Verschlussdeckel (m),* **Fr.** *Aile, aube (f), robinet (m),* **İng.** *Vane.* Suların akışını durdurmak, serbest bırakmak veya isteğe göre ayarlamak üzere iki yatak arasında düşey yönde hareket eden kapak. Birçok vana çeşitleri mevcuttur. Bunlardan bâzıları:

Sürgülü vana: Düşey olarak yerleştirilmiş bir disk vâsıtasıyla kapanan vana.

Dengeleme vanası: Her defâsında eşit hacimde suyu boşaltacak tarzda ayarlanan tahliye vanası.

Ayar vanası: Hidroelektrik santrallarda türbinlerin hemen yanına yerleştirilen vana. Savaklara ters yönde çalıştırılır. Su debisini sâbit tutmaya yarar. Türbinler âniden durursa koç darbelerini önler.

Otomatik vana: Buna kontrol vanası da denir. Elektrik veya hava basınçlı servomotorla donatılmış vanadır.

Boşaltım vanası: Bir havuzdaki fazla suların bir sızma kanalına alınmasını temin eden vanadır.

Seyyar vana: Eğik bir tabladan meydana gelir. Her yere taşınabilen, temizlenecek lâğıma dahi götürülebilen portatif vanadır.

Temizleme vanası: Çamur birikintilerini temizlemek için kullanılır. Birikintideki suları önce toplar sonra da birden boşaltır.

VANADYUM;

Alm. *Vanadium (n),* **Fr.** *Vanadium (m),* **İng.** *Vanadium.* V sembolüyle gösterilen metalik bir element. **Bulunuşu:** Vanadyum arz kabuğunun % 0,017 nispetinde ve tabiatta dağılmış olarak bulunur. Daha ziyâde demir mineralleri yanında bulunduğu gibi vanadyum sülfür bileşiminde patronit ve klor ihtivâ eden kurşun vanadat bileşiminde vanadinit adlı mineralleri de vardır. Tabiatta çok dağılmış olması biyolojik bir öneminin olduğu intibaını verir. Meselâ deniz hıyarı gibi bâzı deniz yaratıklarının kanında

mevcuttur. Deniz suyunda 100 ton su başına 0,3 gram vanadyum bulunur.

Özellikleri: Vanadyum çelik parlaklığında, gri renkte olan bir metaldir. Atom numarası 23 atom ağırlığı 50,95 ve özgül ağırlığı 6,1 g/cm^{3}tür. 1710°C'de erir. 3000°C'de kaynar. Elektron düzeni (Ar) $3d^34s^2$ şeklinde olup, bileşiklerinde 2+, 3+, 4+ ve 5+ değerliklerini alabilmektedir.

Metalik vanadyum havada kararlıdır ve seyreltik asit veya bazların çoğundan etkilenmez. Saf metal soğukta işlenebilecek yumuşaklıktadır ve işlendiğinde de gerilme direnci artar. Az miktarlardaki oksijen, azot veya karbon mevcudiyetinde metal oldukça sertleşir.

Elde Edilişi: Vanadyum, birçok cevherinden kireç tozu, karbonat veya bunların bir karışımıyla fırında kızdırılmakla elde edilir. Meydana gelen sodyum vanadat suyla çekilir. Dönüşüme uğramayan vanadyum bileşikleriyse sülfürik asitle ekstrakte edilir (ortamdan çekilir). Gerektiğinde her iki yolla elde edilen vanadyumlu çözeltiler karıştırılır ve ortamın asitliği kontrol edilerek ticarî ismi vanadyum pentoksit olan sodyum (veya kalsiyum) heksavanadat çökeltileri elde edilir. Metalik vanadyum, vanadyum pentoksidin (V2O5) alüminyumla indirgenmesi sonucu elde edilir.

Kullanılışı: Vanadyum üretiminin % 90'dan fazlası demir ve çelik alaşımlarında kullanılır. Yapı çelikleri % 0,03-0,2 arasında vanadyum ihtivâ ederler. Bu az orandaki vanadyum ilâvesi çeliklerin mekanik özelliklerini iyileştirir. Nitekim vanadyum çelikleri özel yerlerde meselâ lokomotif konstrüksiyonlarında, uçak motorlarının parçalarında, yay ve dişlilerde vs. kullanılır. % 4 kadar vanadyum ihtivâ eden çelikler, âlet çelikleridir. Bunların sertlik, dayanıklılık ve sağlamlıkları yüksektir.

Kimyâ endüstrisinde vanadyum bileşikleri katalizör olarak kullanılırlar. Meselâ naftalinin oksidasyonla ftalitik anhidrite dönüştürülmesinde ve benzer reaksiyonlarda, kezâ amonyağın nitrik aside oksitlenmesinde kullanılır. V_2O_5 bileşiği sülfat asidi üretiminde kükürt dioksitten kükürt trioksit elde edilmesinde katalizör olarak geniş çapta kullanılır.

Vanadyum tuzları fotoğrafçılıkta, seramiklerde bir boya olarak, cam sanâyiinde renk verici ve ultraviyole ışınlarının geçişini engelleyici olarak kullanılırlar. Mürekkep yapımında kullanılan az miktardaki vanadyum bileşikleri mürekkebe çabuk kuruma özelliği verirler.

VANDALLAR;

Alm. *Vandalen (pl.),* **Fr.** *Vandales (pl.),* **İng.** *Vandals.* Eski kavimlerden. Romalılar zamânında Avrupa'da bulunup, onlarla mücâdele ettiler. Yurtları ve asılları bilinmemektedir. Beşinci yüzyılda Afrika'ya göç ettiler. Kartaca'ya hâkim oldular. Altıncı yüzyılda Bizanslılara yenilip, onların hâkimiyetine girince; kendilerini muhâfaza edemeyip eridiler. Vandallar önceleri Ariusçu iken sonra Hıristiyanlaşmışlardır.

VÂNÎ MUHAMMED EFENDİ;

Osmanlı âlim ve devlet adamlarından. Van civârındaki Hoşap Kasabasında yetişti. Fâzıl Ahmed Paşa 1661 yılında Van'dan İstanbul'a getirdi. Kısa zamanda yaptığı vâz ve güzel konuşmalarıyla tanındı. Sadrâzam Fâzıl Ahmed Paşa vâsıtasıyla Sultan Dördüncü Mehmed'e tanıtılarak saraya girdi. Pâdişâh tarafından çok sevilen Vânî Efendi sarayda ona vâz ederdi. İkinci Mustafa Hanın hocası oldu.

Dînimize sonradan sokulan hurâfeler ve bozuk mezheplerle mücâdele etti. 1666 yılında Mevlevîlerin simâlarını ve Halvetîlerin rakslarını yasak ettirdi. Babaeski'deki Hurûfî tekkesini yıktırdı (Bkz. Hurûfîlik). Dînimizin içilmesini, satılmasını yasak ettiği şarabın, 1671'de satılmasını yasak ettirdi.

Sultan Dördüncü Mehmed Han, Vâlide Turhan Sultan, vezirler ve âlimlerin açılışında hazır bulunduğu Yeni Câmideki ilk Cumâ vâzını yaptı (1664). Vânî Mehmed Efendi, çeşitli beyannâmeler yayınlayarak Osmanlı Devletine karşı çıkan, bu beyannâmeleri bütün dünyâ Yahûdîlerine göndermeye çalışan, kendisinin Mesih olduğunu iddiâ eden meşhur dönme Sabatay Sevi'nin yargılandığı yüksek dîvânda üye olarak bulundu. Sabatay Sevî kendisinin Mesih olmadığını ve yaptıklarını inkâr ve Müslüman olduğunu îlân etti. Mehmed Efendi ismini aldı. Onun Müslüman olmuş görünmesiyle ilgili olarak Vânî Mehmed Efendi; "Bu adamın Müslümanlığı kalbî hisler ve ihlâs ile kabul ettiğine kâni değilim. Fakat dînimiz şüpheyi reddeder ve kişinin îmânı üzerinde hüküm ancak cenâb-ı Hakk'ındır. Bu îtibârla ihlâsla Müslüman olmasını niyâzdan başka şey yapamam." dedi.

1682 yılında Sadrâzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Viyana'daki Haçlı orduları karşısında bozguna uğradığında, Vânî Muhammed Efendi ordu şeyhiydi. Bunun için ordunun dönüşünde Bursa'daKestelKöyüne sürgün gönderildi. Kestel'de büyük bir câmi ve mektep yaptırdı. 1684'te Kestel'de vefât etti.

Boğaziçindeki Vaniköy Câmiini de yaptırdı. Bu semt ismini Vânî Efendiden almıştır ve Vânîköy

denmiştir.

VANİLİN;

Alm. *Vanillin (n),* **Fr.** *Vanilline (f),* **İng.** *Vanillin.* Kimyâda 4-hidroksi- 3-metoksibenzaldehid ismiyle bilinen, tabiî olarak vanilyanın meyvesinde glikozid hâlinde bulunan hoş kokulu bir madde. İğne kristaller hâlinde, renksiz, erime noktası 82°C olan bu aromatik bileşik, alkolde, eterde ve yağlarda soğukta dahi çok iyi çözünür. Fakat kaynar suda çok az çözünür. Kapalı formülü $C_8H_8O_5$ olan vanilinde (-OH), (-C=O) ve eter grupları bulunmaktadır. Vanilya bitkisinden elde edildiği gibi sentetik olarak da elde edilir. (Bkz. Vanilya)

VANİLYA (Vanilla planifolia);

Alm. *Vanille (f),* **Fr.** *Vanille (f),* **İng.** *Vanilla.* **Familyası:** Salepgiller (archidaceae), **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Türkiye'de bulunmaz.

Birçok tropikal ülkelerde yetiştirilen, tırmanıcı gövdeli bitkiler. Vatanı Meksika, Madagaskar, Java ve Antillerdir. Bitkinin yaprakları sapsız, yassı ve etlidir. Meyveleri 15-20 cm uzunlukta, yassı, iki uca doğru incelmiş, parlak siyahımsı renkli bir kapsüldür. Kokusu özel ve tadı acıdır.

Kullanıldığı yerler: Yeşilken toplanıp, sonra suda haşlandıktan sonra kurutulan meyveleri kullanılır. Özel kokulu vanilin maddesi ancak fermentatif bir kurutma sonucunda meydana gelmektedir. Vanilin meyveden glikosit ile bağlı durumdadır. Ancak böyle bir kurutma esnâsındaki mayalanma ile serbest hâle geçmektedir. Mîde ve sinir sistemini uyarıcı etkilere sâhiptir. Koku verici olarak gıdâ sanâyiinde kullanılmaktadır.

VANKULÎ MEHMED EFENDİ;

Osmanlılar zamânında yetişen fıkıh ve lügât âlimi. Aslen Vanlı olduğu için Vâni veya Vankulî nisbeleriyle meşhur olmuştur. Doğum târihi kesin olarak bilinmemektedir. 1591 (H. 1000) senesinde Medîne'de vefât etti.

Zamânının âlimlerinden ilim öğrenip, tahsilini tamamladıktan sonra çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. 1562 senesinde İstanbul'da Mahmûd Paşa, daha sonra Atik Ali Paşa Medresesine müderris olarak tâyin edildi. 1568 senesinde Rodos'ta müftü ve Kânûnî Sultan Süleyman Han Medresesi Müderrisliğine tâyin edildi. 1573 senesinde Sahn-ı Semân (Fâtih) medreselerinden birine müderris oldu. Manisa müftülüğü ve Selânik kâdılığı yaptı. Tâyin edildiği Amasya kâdılığını kabul etmeyince Kütahya kâdılığına tâyin edildi. 1582 senesinde emekli oldu. Yedi sene müddetle aralıksız ilim ve ibâdetle meşgul oldu. Faydalı eserler yazdı. 1590 senesinde Medîne-i münevvere kâdılığına gönderildi. Peygamber efendimizin sallallahü aleyhi ve sellem kabrini ziyâret etmekle ve hizmet etmekle şereflendi. 1591 (H.1000) senesinde Medîne-i münevverede vefât etti.

Arapçada üstâd olan Vankulî Mehmed Efendi İslâm dîninin emirlerine uymakta ve yasaklarından kaçınmakta çok gayretliydi. Müslümanlara nasîhat edip doğru yoldan ayrılmamaları için çalışmayı, kâfirleri İslâmiyete dâvet için çalışmaktan daha mühim görürdü.

Eserleri:

1. Vankulî Lügati: Sıhah-ı Cevherî adlı meşhur Arapça lügatın Türkçeye tercümesidir. Eserin aslında bulunmayan ve **Kâmûs-ı Muhit'**te bulunmayan pek faydalı bilgileri de esere ilâve etti. İbrâhim Müteferrika tarafından kurulan matbaada ilk olarak basılan eser **Vankulî Lügatı'**dır.

2. Tercih-i Beyyinât: Fıkıh ilminde tercih ehli olarak bilinen âlimlerin tecrih ettikleri müftâbih (fetvâ verilen) kavillerin hangi kitaplarda bulunduğuna ve kolayca nasıl istifâde edilebileceğine dâir bir eserdir. Bu kitap bir nevi anahtar kitaptır.

3. Seyyid Şerif Cürcânî'nin, Sirâcüddîn Muhammed Secâvendî'nin **Ferâiz-üs-Secâvendî** adlı eserine yaptığı şerh üzerine yazdığı hâşiye.

4. Şerh-i Miftâh-ün-Necat.

5. İmâm-ı Gazâlî'nin Farsça olan **Kimyâ-yı Seâdet** adlı eserinin Türkçeye tercümesi.

6. Nakd-üd-Dürer: Molla Hüsrev'in Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan **Dürer-ül-Hükkâm** adlı eserine yazdığı hâşiye.

VANTİLATÖR;

Alm. *Ventilator (m),* **Fr.** *Aérateur, ventilateur (m.),* **İng.** *Ventilator; fan.* Basınçlı hava akımı elde

etmekte kullanılan âlet. Evlerde, umûmî yerlerde mahâllerin içini serinletmekte kullanılır. Ayrıca büyük işyerlerinin, mâden ocaklarının, sinema ve tiyatro gibi büyük salonların havalandırılmasında da vantilatörlerden faydalanılır.

Emici vantilatörler, kullanıldıkları mahâlde hafif bir boşluk meydana getirirler. Halbuki basıcı vantilatörler kullanıldıkları yerde hafif basınç fazlalığının meydana gelmesine sebep olurlar. O halde zararlı gazları, kokuları, toz ve dumanı önlemek gibi sıhhî bakımlardan emici vantilatörleri kullanmak uygun olmaktadır. Başka havanın girmesi istenilmeyen yerlerde basıcı vantilatörleri kullanmak iyidir.

Tatbikatte ençok santrifuj (radyal) vantilatörler kullanılmaktadır.

VANTUZ BALIĞI (Bkz. Yapışkan Balığı)

VANUATU

DEVLETİN ADI ..... Vanuatu Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Vila

NÜFÛSU 154.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 12.190 km^2

RESMÎ DİLİ .....İngilizce ve Fransızca

DÎNİ ..... Hıristiyan

PARA BİRİMİ.....Avustralya Doları ve Vanuatu frankı

Güneybatı Pasifik'te yeni Kaledonya'nın 400 km kuzeydoğusunda ve Fiji adalarının 800 km batısında yer alan Yeni Hebrid adlı adalar grubu üzerinde yeni kurulmuş bir devlet. Yeni Hebrid Avustralya'nın Brisbane şehrinin 1920 km kuzeydoğusunda bulunur.

Târihi

Yeni Hebrid takımadaları 1606'da Portekizli bir denizci tarafından keşfedildi. İlk olarak ülkeye yerleşenler Fransız ve Avustralyalı misyonerler oldu. Fransa ve İngiltere 1878'de Yeni Hebrid'i tarafsız bölge îlân etti. 1906'dan îtibâren Fransız-İngiliz ortak yönetimi altına girdi. 30 Temmuz 1980'de bağımsız Vanuatu Cumhûriyeti oldu. 1981 yılında Birleşmiş Milletler Teşkilâtına üyeliğe kabul edildi.

Fizikî Yapı

Takımadalar kuzey-güney istikâmetinde yaklaşık 640 km boyunca uzanır. Vanuatu'yu meydana getiren adaların en büyükleri Banks adaları (Vanua Lava, SantaMaria, Mota ve Mota Lava) ile Espirutu Santo, Malakula, Epi, Efate, Erromango, Pentecote, Aoba, Amrim, Tanave Aneityum'dur. Adalar volkanik ve dağlık bir yapıdadır. En yüksek nokta Espiritu Santo Adasında olup, 1888 m'dir. Hâlâ faal olan üç volkan vardır. Zelzeleler yaygın olarak görülür.

İklim: İklim iki mevsime bölünür. Kasımdan nisana kadar sıcak ve yağışlı, mayıstan ekime kadar soğuk ve kuraktır. Adalara güneydoğu alizeleri eser, yağış miktarı güneydeki adalarda ortalama yılda 2286 mm, kuzeydeki adalarda ise 3937 mm'dir.

Tabiî Kaynaklar: Adalar, çoğunluğu sık ormanlarla kaplıdır. Fakat kurak bölgelerde savana ağaçları bulunur. Adalarda bol miktarda kuş ve böcek bulunmakla birlikte, hayvan sayısı azdır. Yeraltı zenginliği olarak manganez vardır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

154.000 nüfuslu Vanuatu halkını esas îtibâriyle Melanezyalılar meydana getirir. Diğer etnik gruplar olarak bir miktar Avrupalı, Çinli, Vietnamlı, Polinezyalı ve Mikronezyalı vardır. Ülkede büyük yerleşim merkezi, 15.100 nüfuslu başşehir Vila olup, Éfaté Adasındadır. Halkın çoğunluğu tarafından Bislama dili konuşulur. Vanuatu Cumhûriyetinde İngilizce ve Fransızca olmak üzere iki resmî dil vardır. Halkın çoğunluğu İhtiyarlar Meclisince yönetilen kilise sistemine üyedir. Ayrıca başka dînî gruplar olarak Anglikanlar, Katolikler ve Putperestler bulunur. Öğrenim mecburî değildir. Bununla birlikte ilkokul çağındaki çocukların % 85-90'ı ilkokullara devam etmektedir.

Ekonomi

Vanuatu'nun ekonomisi esas îtibâriyle tarıma dayanır. Yetiştirilen belli başlı bitkiler hindistancevizi, kakao ve kahve olup, kurutulmuş hindistancevizi içi ihraç mallarının % 38'ini teşkil eder. Hayvanlardan sığır önemli ölçüde yetiştirilir. Balıkçılık, et, konserve ve turizm gelişmiştir. Ekonomide önemli yer tutan balıkçılık, büyük bir filoya sâhip bir Japon firmasının denetimindedir. Ormanlar önemli bir gelir kaynağı

teşkil etmektedir. Vanuatu en çok Avustralya, Belçika, Fransa ve Japonya ile ticâret yapar.

Ulaşım

Ulaşım daha çok deniz yoluyla sağlanır. Vila ve Santo'da büyük limanlar vardır. Vila yakınlarındaki Baner Field ve Santo yakınındaki Pekoa havalimanlarından uluslararası seferler yapılır.

VAPUR (Bkz. Gemi)

VARAN (Varanus);

Alm. *Varan.* **Fr.** *Varan,* **İng.** *Varan, monitor lizard.* **Familyası:** Varangiller (Varanidae). **Yaşadığı yerler:** Afrika, Güney Asya ve Avustralya ormanlarında, su kenarlarında ve çöllük bölgelerde. **Özellikleri:** Uzun ve çataldilli, büyük kertenkeleler. Hepsi etçil olup, kuyrukları uzun, bacakları güçlüdür. 2-3 metre boyunda olanları vardır. Ç**eşitleri:** 40 kadar türü mevcuttur. Nil varanı (Varanus niloticus), şeritli su varanı(V. salvator), Dev varan (V. komodoensis), Çöl varanı (V. griseus) iyi bilinen türlerdir.

Varangiller familyasından, büyük kertenkele cinsi. Uzun başlı ve boyunlu, kuvvetli ayaklı, uzun kuyruklu, çatal dilli, etçil sürüngenlerdir. Üzerleri küçük pullarla örtülü olup, dişleri çenelerinin iç kenarında dizilidir. Uzun çatallı dilleri bir kın içine çekilebilmekte, başlarının yarısı uzunluğunda dışarı uzanabilmektedir. Dillerini av ararken yılanlar gibi koku alma organı olarak kullanırlar. Ayrıca ince ve Uzun kuyrukları, diğer kertenkeleler gibi ne kopar ne de yenilenir. Gelişmiş güçlü bacaklarının her ayağında beşer parmak ve keskin kuvvetli tırnaklar bulunur. Hepsi etçil ve saldırgandır. Büyük varanlar oldukça iri memelileri de avlarlar. Yumurta da yerler özellikle timsah yumurtasına düşkündürler. Boyları 20-25 cm ile 3 metre arasında değişir. Güney yarıkürenin her tarafına yayılmışlardır. Özellikle Afrika, Güney Asya ve Avustralya ormanlarında yaşarlar. Bir kısmı ise çöl, su ve bataklık kenarlarında barınırlar. Tehlike karşısında suya dalar, iyi yüzer, koşabilirler kaçamadıkları zaman saldırganlara karşı üzerine sıçrayarak sağlam dişlerini ve sivri tırnaklarını etkili birer silah olarak kullanırlar.

Yumurta ile ürerler. Parşömen kadar ince kabuklu yumurtalarını toprakta kazdıkları çukurlara bırakırlar. En büyük düşmanları insandır. Doğu Hindistan gibi bâzı bölge insanları varanları avlayarak etlerini yerler.

40 kadar türleri bilinmektedir. Nil varanı (Varanus niloticus), Afrika'da su kenarlarında yaşar. Boyu 2 metreye yaklaşır. Bâzan termit yuvalarını bozarak içine yumurtalarını bırakırlar. Şeritli su varanı (V. salvator), Tayland ve Doğu Hindistan, arasındaki alanlarda akarsu yakınlarında yaşar. Uzunluğu 220 cm'yi aşar. Zamânının büyük bir bölümünü su içinde geçirir. Çöl varanı (V. griseus) Kuzey Afrika ve Güney batı Asya'nın yarı çöllük bölgelerinde yaşar. Boyu 130 cm kadardır. Çoğunlukla akşam serinliğinde avlanmaya çıkar. Küçük memelilerle beslenir. Kertenkele, yılan ve yumurta da yer, kuyruğunun desteğiyle bir metre kadar yükseğe kalkarak büyük bir hızla insanın ve binek hayvanlarının üzerine sıçrayarak ısırır. Araplar bundan çok çekinirler. Dev varan (V. komodoensis) Komodo Adasında yaşar. Komodo ejderi olarak da bilinir. Uzunluğu bâzan 3 metreyi aşar. Görünüşü timsaha benzer gündüzleri dolaşır. Geyik iriliğindeki hayvanları bile avlar. Ölü ve canlı avlarını yutarak yer. Kısa kuyruklu varan (V. brevicauda) Avustralya'da kayalık gölgelerdeki ağaçların tepesinde ve kayalıklar arasında yaşar. Boyu 20 cm olup, varanların en küçüğüdür.

VARİKOSEL;

Alm. *Varikozele (f), Krampfaderbruch (m),* **Fr.** *Varicocèle (f),* **İng.** *Varicocele.* Yumurtalık (haya veya testis)ların kanını götüren toplardamarlar şebekesinin genişlemesi. Damarlar uzamış ve kıvrıntılı hale gelmiştir. Genellikle 15-35 yaşları arasında ve % 98 sol taraftadır. Sağda ise karın veya böbrek kanseri açısından hasta değerlendirilmelidir. Damar duvarları serttir ve küçük miktarda iltihabî hâdise yıllar süresince damar duvarında meydana gelir. Genellikle belirti vermez. Nâdiren torbada rahatsızlık ve ağrı olur ki, torbaların askıya alınmasıyla rahatsızlık ve ağrı giderilebilir.

Sperm yapımının varikosel ile ilgisi vardır. Varikosellilerde sperm sayısında ve özellikle sperm hareketliliğinde azalma tespit edilmiştir. Varikosel ameliyatından sonra % 80 belirgin düzelme, kısır erkeklerde % 35 çocuk sâhibi olabilme oranı tespit edilmiştir.

Tedâvide, spermatik toplardamarın yüksek bağlanması genellikle uygulanan ameliyat olmasına rağmen, bâzıları varikoselin torbadan direkt alınmasını tavsiye etmektedirler.

VARİS;

Alm. *Krampfader (f),* **Fr.** *Varice (f),* **İng.** *Varix; varicose vein.* Orta ve büyük yüzey venlerin (kirli kan damarları) uzaması, kıvrılması ve kanla dolarak genişlemesi (Bkz. Toplardamar). Bu terim aynı

zamanda atardamar ve lenfatik damarlardaki benzer anormallikler için de kullanılır. Variköz venler sıklıkla bacaklarda olmakla berâber, çeşitli bölgelerde de meydana gelir. Makat civârındaki variköz venler hemoroid (basur) meydana getirebilir. Hayalarda (Scrotum) meydana gelen varislere varikosel denir. Özofagus (yemek borusu) ve mesâne venlerinde de varis görülebilir. Hemoroid ve özofagus varisi karaciğer portal venindeki basınç artışı sonucunda meydana gelir.

Varisler en sık bacaklarda görülür. Erişkin toplumda % 10-17 nispetinde bulunur. Kadınlarda erkeklere göre iki kat fazladır. Bunda muhtemelen hamilelikte venlerdeki kan göllenmesinin etkisi vardır. Varislerin gelişmesinde en önemli faktör irsî olarak ven duvarları ve kapakçıklarının zayıf olmasıdır. Ven kapakçıkları iyi çalışmadığı zaman kan yüzey venlerde toplanır, genişleme ve kıvrılmalara yol açar. Diğer muhtemel sebepler arasında bacakları uygun olmayan bir biçimde sıkan uzun botlar sayılabilir. (Bacağın alt kısmını boylu boyunca sıkan botlar varis yapmazlar). Büyümüş lenf düğümleri ve kalça tömürleri de varise sebep olabilir. Hâmilelik esnâsında varislerin artmasında hormonal faaliyetlerdeki anormalliğin de rolü düşünülebilir.

Varisler nâdiren belirti verirler. İlerleyicidir, ayakta durmakla şikâyetler artar. Sıklıkla ağırlık hissi, ağrı, kramp veya günün sonunda ayaklarda şişme gibi hemen hepsi bacakların yukarı kaldırılmasıyla geçen şikâyetlere sebep olurlar. Daha ileri vak'alarda; uzun süren venöz yetmezlik, ciltte kararma, cilt, cilt-altı iltihabı gibi venöz staz belirtilerine yol açar. Topuk çevresinde iyileşmeyen yaralar, kan damarlarında pıhtılar olabilir. Venler nâdiren yırtılarak, çevre dokuları kanayabilir. Bütün varislerde ven duvarları sertleşir.

Bacak varisleri, elâstik bandaj veya çoraplarla desteklenebilir. Şikâyet fazla ise, venöz staz belirtilir varsa, yüzey tromboflebit, ani kanama olmuşsa cerrâhî olarak varisler çıkarılır.

VARLIK VERGİSİ;

Alm. *Vermögensabgabe (f),* **Fr.** *Impôt (m), sur le capital et foncier,* **İng.** *Capital tax; property tax.* İkinci Dünyâ Savaşında Türkiye'de uygulanan bir servet vergisi. 1942 yılında uygulamaya konulan bu verginin gâyesi harp zamânındaki karaborsa ve spekülasyon kazançlarını bir defâya mahsus olmak üzere vergilemekti. Ancak verginin matrahı ve nispetinin kânunla tespit edilmemiş olması idârenin keyfî takdirine yol açmış ve vergi mükelleflerinin arasında adâletsiz bir yük dağılımı meydana gelmiştir.

Varlık vergisinde mükellefiyetin parayla ödenmemesi hâlinde bedenî olarak îfâsı söz konusuydu. Karaborsa spekülasyon kazançlarıyla hiç ilgisi olmayan halktan vergisini ödeyemeyenler Anadolu'da yol inşaatlarında, taş ocaklarında çalıştırılmışlardır. Ne var ki, bu vergi gâyesine ulaşamamış ve beklenilen hâsılatı sağlayamamıştır.

VARNA MEYDAN MUHÂREBESİ;

10 Kasım 1444'te Varna'da yapılan Osmanlı-Haçlı muhârebesi. Sultan İkinci Murâd Hanın Rumeli fütûhâtları sonunda Macaristan ve Lehistan ile 12 Temmuz 1444 târihinde imzâlanan Segedin Antlaşması on yıllık bir sulh devresi getiriyordu. Sultan Murâd Han, sulh devresinden istifâdeyle, velîahd Mehmed'in idâresini görmek için, yorulduğunu ileri sürerek saltanattan çekildi. Oğlu Sultan İkinci Mehmed Han on üç yaşında Osmanlı tahtına geçti. Osmanlı tahtına tecrübesiz zannettikleri birinin çıktığını öğrenen Haçlılar, hazırlığa girişiltiler. Fırsatı kaçırmak istemeyen Bizans İmparatoru ile Venedik senatosu, Osmanlıları Rumeli'den çıkarmanın zamânının geldiği iddiâsıyla, Macar kralı Vladislas'a yeminini bozdurdular.

Bizans imparatoru, kardinal Çesarini ve Macar kralı Vladislas, Haçlı seferi için hazırlıklara başladılar. Yaptıkları plâna göre; Haçlı gemileri, Çanakkale ve Karadeniz boğazını tutacaklar, Anadolu'da bulunan Sultan İkinci Murâd'ın Rumeli'ye geçmesine mâni olacaklar ve zincirleme savaşlarla yorulmuş ve çocuk yaştaki Sultan İkinci Mehmed'in kumandasında olan Osmanlı ordusunu kolayca imhâ edeceklerdi.

Kısa zamanda hazırlanan Haçlı ordusunu; Macarlar, Lehli, Ulah, İtalyan, Çek, Litvanya, Hırvat, Alman, Fransız ve Venedik kuvvetleri teşkil etmekteydi. Venedik, müttefik ordularına kuvvetli bir donanmayla yardım edecekti. Eflak ve Boğdan voyvodalıkları da mühim kuvvetlerle müttefiklere katılmışlardı.

Hıristiyan müttefiklerin harp îlânı ve giriştikleri hazırlıklar, Osmanlılar tarafından haber alınınca, Edirne'de endişeli bir hava esmeye başladı. Edirne'de toplanan saltanat şûrâsında, alınacak tedbirler düşünüldü ve ordunun başında tecrübeli bir hükümdârın bulunmasına karar verildi. Sadrâzam Çandarlı Halîl Paşanın isteğiyle İkinci Mehmed Han babasını başkumandan olarak ordunun başına dâvet etti.

Sultan Murâd Han, oğlunun dâvetine uyarak süratle Anadolu askerini topladı. O sırada Papa ve Venedik gemileri Çanakkale boğazı önünde toplanmış, Türklerin şimdiye kadar kuvvetlerini Rumeli'ye naklederken kullandıkları Çanakkale boğazı yolunu kesmişlerdi. Buradan Rumeli'ye geçmek

imkânsızdı. Murâd Han Çanakkale tarafına az bir kuvvet gönderip, düşmanı yanıltarak süratle İstanbul boğazına (Anadolu Hisarı'na) geldi. Sadrâzam Halîl Paşa, yeniçeri, topçu, cebeci ve Rumeli askeriyle İnceğiz'de bekliyordu. Sultanın boğaza ulaştığını haber alınca, bugünkü Rumeli Hisarının bulunduğu yere geldi ve yanında getirdiği topları yerleştirdi. Böylece târihte ilk defâ İstanbul Boğazı top ateşiyle kontrol altına alındı. Sultan Murâd Han derhâl maiyyetindeki 40.000 kişilik Anadolu askerini, topçunun himâyesinde, asker başına bir düka altını vermek sûretiyle Ceneviz gemileriyle karşıya geçirdi. Bizanslılar, İstanbul surları yakınından sancak ve bayraklarını dalgalandıra dalgalandıra ilerleyen Osmanlı ordusunu seyretmekten başka bir şey yapamadılar.

20 Ekim 1444 târihinde Rumeli'ye ayak basan Sultan Murâd Han, bu geçişin emniyetle başarılmasında hizmeti dokunan topçu kumandanı Saruca Paşaya ihsânlarda bulundu. Geçişi Edirne'ye bildirmek için kapıcıbaşı ile Muhtesibzâde acele yola çıkarıldı. Murâd Han Edirne'ye yaklaşınca, devlet adamları ve halk tarafından karşılandı. Fakat Edirne'ye girmeyerek şehrin dışında konakladı. Sultan Mehmed ve vezîriâzam Halîl Paşayı Edirne'nin muhâfazasına bırakıp süratle Varna üzerine yürüdü.

Macar Kralı Vladislas da sefer hazırlıklarını tamamladıktan sonra, 1 Eylül 1444 târihinde Segedin'den hareket ederek 16 Eylül'de Orsova'ya vardı. Meşhur Macar komutanı Jan Hunyad 4000 seçme zırhlı süvariyle burada asıl kuvvetlere iltihak etti.

Orsova'da yapılan toplantıda Jan Hunyad, Haçlı ordusunun başkumandanlığına getirildi. Ayrıca ordunun harekât plânı kararlaştırıldı. 18-22 Eylül'de Tuna'yı aşan Haçlı kuvvetleri 24 Ekim'de Yenipazar'a girdiler ve şehirdeki Müslümanları kılıçtan geçirdiler. 26 Ekim 1444 günü Şumnu, Tırnova, Prevadi, Retric, Mihaliç'te de aynı katliâmı yaptılar. 9 Kasım 1444 günü Varna önüne gelen Haçlı ordusu, şehrin güneyindeki Galatahisar, Makropolis, Kavarna köylerini ele geçirdi ve Varna'nın kuzey bölgesinde ordugâhını kurdu.

Haçlı ordusunun sol kanadı, Varna bataklıklarıyla çevriliydi ve bu cenâhta Ulahlarla bir kısım Macarlar bulunuyordu. Sağ cenah tamâmen açık bulunduğundan Macarların hemen bütün kuvvetleri bu taraftaydı. Siyah Macar bayrağı, Erlau piskoposunun muhâfazasına verilmişti. Alemdâr, Franko idi. Ordu kuvvetleri, meşhur kardinal Çesarini, Franko ve Erlan piskoposunun arasında taksim edilmişti. Varadin piskoposu, ordunun arkasını, eşyâ ve top mühimmâtını muhâfaza etmekteydi. Kral Vladislas ortada yer aldı.

Haçlıların bu nizâmına mukâbil Osmanlı ordusunun başkumandanı Sultan Murâd Han, kademeli olarak tertibât aldı. Kuvvetlerin en mühim kısmını iki sıra üzerine yerleştirdi. Harp Rumeli'de olduğundan, usûl mûcibince Rumeli beylerbeyi Turhan Bey Rumeli askeriyle sağda, Anadolu beylerbeyi Karaca Bey de, Anadolu askeriyle sol cenâhta yerlerini aldılar. Osmanlı ordusunun başkumandanı Murâd Han da yanında yeniçeriler olduğu hâlde ortada üçüncü sırayı teşkil eden bölümdeydi. Muhârebe idâre yeri biraz yüksekçe bir tepe üzerinde kurulmuştu.

Sultan Murâd Han, Varna Sahrâsında saf tutan Haçlı ordusuyla muhârebeye başlamadan evvel iki rekat namaz kıldı ve şöyle duâ etti: "İlâhî! Mümin kullarını, benim günâhımın çokluğundan ötürü küffâr elinde zebûn etme. İlâhî! Habîbinin hürmeti için ümmetini sen sakla ve sen mansûr ve muzaffer eyle."

Târihin en mühim meydan muhârebelerinden biri olan Varna Muhârebesi, 10 Kasım 1444 sabahı Osmanlı askerinin Allah Allah nidâlarıyla başladı. Murâd Han, azabları ve akıncıları düşmanın en zayıf tarafı olan sağ kanada doğru sürdü. Öğleye doğru savaş şiddetlendi. Düşman başkumandanı Jan Hünyad, yanına Eğri piskoposunun alayını da alarak sağ kanat üzerine yüklenen Türklere karşı taarruza geçti. Haçlı süvârîleri zırhlı olduğu için az telefât veriyor, Türkler bu yüzden müşkil vaziyete düşüyordu. Kardinal Jülyen Çesarini'nin alayları taarruza kalkınca, Osmanlı akıncı ve azabları gerilemeye başladı. Karaca Bey kumandasındaki Anadolu sipâhîleri, derhâl Jan Hunyad'ın tarafına doğru taarruza geçtiler. Bu hücum karşısında Hırvatlar gerilemeye başladı. Düşmanın sağ kanadı çökmeye yüz tuttu. Haçlıların bir kısmı Varna'ya doğru şehir kapılarına kadar çekildiler.

Sağ kanat kuvvetlerinin müşkil vaziyete düşerek gittikçe eridiğini gören Jan Hunyad, Kral Valdislas'ın kumandasındaki alayları da alarak Bosna piskoposu ile birlikte ileri atıldı. Bu şiddetli saldırılar karşısında Osmanlı sol cenahı geriledi. Bu sırada sol kanat kumandanı Karaca Paşa şehit düştü. Anadolu sipâhîleri de savaş meydanından dışarı itildi. O sırada sol cenahla merkez bölümü arasında meydana gelen boşluktan içerilere ilerleyen düşman kuvvetleri, yeniçerilerin tuttuğu hatta kadar sokuldular ve taarruzlarının en şiddetlisini Osmanlı karargâhına yönelttiler. Mevkiini azim ve metânetle muhâfaza eden Murâd Han, muhârebenin aldığı şekle göre askerinin harekâtına mâhirâne müdâhalelerde bulunarak, fazla zaman kaybetmeden cephenin sıkışan kısımlarını düzeltebilme kudretini gösterdi.

Öbür taraftan Haçlı ordusunun tekmil kuvvetlerini muhârebenin seyrine ve ihtiyâcına göre kullanmak isteyen Jan Hunyad, Kral Vladislas'ın kendisinden haber almadan müdâhalede bulunmamasını istemişti. Fakat savaşın Haçlılar lehine gelişmesi üzerine, kazanılacak zaferin şerefini tamâmen Jan

Hunyad'a kaptırmak istemeyen Vladislas ise, ondan habersiz ihtiyattaki mevkiini terk ederek işe müdâhale etti. Bu sırada Jan Hunyad'ın Osmanlı ordusunun merkezine doğru ilerlediğini gören Murâd Han, yeniçerileri yanlara doğru açarak düşmanı boşluğa çekti. Boş alana taarruz eden Haçlı birlikleri arasında Macar kralı ve emrindeki alaylar da vardı. Haçlılar kısa bir süre sonra kuşatma çemberinin içine girdiklerini anladılar.

Düşman kıskaç arasına alınınca, çok şiddetli bir taarruza geçildi. Yeniçeriler zafere ulaşmak şevk ve heyecânıyla kat'î hücûma geçtiler. Bu arada Kral Vladislas bir balta darbesiyle yere düşürüldü. Bir yeniçeri yetişerek kralın başını kesti ve Sultan Murâd'a götürdü. Vladislas'ın başı bir mızrağın ucuna geçirilerek, yemînine rağmen bozduğu muâhede nüshasının asılı olduğu mızrağın yanına dikildi. Macar kralının ölümü ve teşhir edilen başı, Haçlı ordusunun mâneviyâtını bozdu. Jan Hunyad'ın çabalamaları bozgunu durduramadı. Sabahtan başlayan muhârebe ikindi vakti sona ermişti.

Jan Hunyad muhârebenin kaybedildiğini anladığı vakit, ordusuna haber vermeden yanındaki Ulahlarla birlikte geri çekildi ve Karadeniz'in kuzey kısmını tâkip ederek kaçmaya muvaffak oldu. Dâvûd Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri, Jan Hunyad'ı iki gün tâkip ettilerse de yakalayamadılar.

Erlau ve Grosvaradin piskoposları ile ahitnâmenin bozulmasına sebep olan papa vekîli kardinal Çesarini, ölüler arasında olup, düşmanın kaybı 65.000 civârındaydı.

Kralın kıymetli eşyâlarıyla dolu 250 araba Türklerin eline geçti. Bu muhârebede Osmanlı ordusu 15.000 şehit verdi.

Zaferi müteâkip Müslüman hükümdârlara fetihnâmeler yazıldı. Bütün İslâm âlemi Osmanlının zafer sevincine iştirâk etti.

Târihte büyük netîceler doğuran harplerden olan Varna Zaferiyle Balkanlarda Osmanlının güç ve kuvvetine karşı koyacak bir kuvvet kalmadı. Lehistan ve Macaristan, Kral Vladislas'ın ölümüyle bir daha birleşememek üzere ayrıldı ve Baltık kıyısından Adriyatik Denizine kadar uzanan Lehistan-Macaristan Devleti ortadan kalktı.

Varna Muhârebesi; Bizans'ın, Balkanlardan ve Avrupa'dan ümidini kesmesine ve yıkılacağı günlerini beklemesine sebep oldu; İstanbul'un fethine zemin hazırladı.

VAROLUŞÇULUK (Bkz. Edebî Akımlar)

VARSAĞI (Bkz. Nazım Şekilleri)

VARSAKLAR;

Oğuzların Üçok koluna bağlı bir Türk Boyu. Ulaş, Elvanlı ve Kusun gibi obalara ayrılırlar. On üçüncü asırda Anadolu'ya gelerek Tarsus-Mersin civârındaki dağlık arâziye yerleştiler. Osmanlı-Karamanlı mücâdelesinde Karamanoğulları tarafında yer aldılar. Memlûklerle de komşu olduklarından zaman zaman Karâmanlılara karşı da tavır aldılar. Varsakların bir kısmı Çelebi Sultan Mehmed zamânında Osmanlı idâresi altına alındı. Osmanlı-Akkoyunlu savaşında bir kısım Varsaklar, Akkoyunlu tarafını tuttu. Savaş sonunda Uzun Hasan'la birlikte İran'a gittiler (1473). Anadolu'da kalanları Fâtih Sultan Mehmed Hana tâbiiyyetlerini arz ettiler. İkinci Bâyezîd'e karşı Cem Sultanı destekleyen Varsaklar, Yenişehir Savaşından sonra bu işten vazgeçtiler. Osmanlı-Memlûk mücâdelesinde Memlûkler lehine hareket edip, İçel sancak beyliğini ele geçirdiler. Ancak Sadrâzam Dâvûd Paşa, bunları denetim altına alarak çoğunluğunu; Karaman, Kırşehir, Antalya, Aydın ve Maraş tarafına sürgün edip yerleştirdi (1487). Bu durum, Varsakların bir daha devlet aleyhine birleşmelerine imkân vermedi.

VARŞOVA PAKTI;

Alm. *Warschauer Pakt (m),* **Fr.** *Pacte (m) de Varsovie,* **İng.** *Warsaw Pact.* Demirperde diye bilinen devletlerin 14 Mayıs 1955'te aralarında yaptıkları yirmi yıllık bir antlaşma. Varşova'da Arnavutluk, Demokratik Alman Cumhûriyeti, Bulgaristan, Macaristan, Polonya, Romanya, Çekoslovakya ve Rusya toplanarak sözleşme imzâladılar. Paktın gâyesi; müttefiklerin birine saldırıldığı takdirde diğer üyelerin askerî kuvvet kullanmak da dâhil olmak üzere gerekli her yardımı yapması. Arnavutluk Pakt'tan 1968'de ayrıldı. Antlaşma müddeti 1975'te bittiğinden bu târihte 10 sene, 1985'te de 20 sene daha uzatıldı.

İkinci Dünyâ Harbi sırasında Almanya'nın yenilmesi için Rusya, müttefiklerinden geniş yardım ve müsâmaha gördü. Büyük kayıplar veren Rusya'nın dünyâ hâkimiyetini düşünmeyip kendi yaralarını saracağı tahmin edilmişti. Dünyâ hâkimiyeti kurmak isteğinden hiçbir zaman vazgeçmeyen Ruslar, Tahran ve Yalta Konferanslarında müttefiklerini oyaladılarsa da 17 Temmuz 1945 Postdam Konferansında niyetlerini açıkça ortaya döktüler. Böylece Batı ile olan münâsebetlerinde derin görüş

ve anlayış farkları ortaya çıktı. Romanya, Çekoslovakya, Bulgaristan, Macaristan, Doğu Almanya'da komünist idârelerin arka arkaya kurulması Rusya'nın düşüncelerinin tatbikatı olarak görüldü. Bu devletlerle ayrı ayrı saldırmazlık paktı imzaladı. Batı devletlerinin 1949 Kuzey Atlantik Paktını imzâlamalarının arkasından Rusya da peyk devletleriyle müşterek ordu kurmanın hazırlıklarına girdiler. 1951-1952 yıllarında DoğuBloku peyk devletleri Rusya ordusu düzenine girdiler. Bu çalışmalar devam etti.

Batı Almanya'nın 1955 yılında NATO'ya girmesiyle Doğu Avrupa ülkelerinin bütünlüğünü korumak mecburiyetinde olduklarını söyleyen Rusya, Varşova Paktını kurdu. Askerî gâyelerle kurulan bu paktın sevk ve idâresi tamâmen Rusya'ya âitti. Peyk devletler bu antlaşmaya zorla iştirak etmekteydiler. Macaristan ve Çekoslovakya'da olan hâdiseler, bunların kanlı olarak bastırılması bu baskının neticeleriydi.

Paktın en büyük organı siyâsî danışma komitesiydi. Komite, tam teşkilâtlı olarak, üye ülkelerin Komünist Parti Genel Sekreterleri, Hükümet Başkanları, Dışişleri ve Savunma Bakanlarından meydana geliyordu. Bu komite Moskova'daydı. Batı ile herhangi bir harp hâlinde paktın silâhlı kuvvetleri Sovyet Yüksek Komutanlığının harekât kontrolunda bulunurlardı. Güç dengesi bakımından Varşova Paktının asker sayısı NATO'dan bir milyon fazlaydı. 1955 yılında altı demir perde ülkesi tarafından kurulan Varşova Paktı, 1.7.1991 târihinde resmen sona ererek târihe karışmış oldu.

Varşova Paktı lağvedilmeden önce NATO ile aralarındaki silah oranı şöyleydi (1990).

	Nato	Varşova Paktı
Denizaltı	268	464
Savaş gemisi	561	616
Savaş uçağı	3513	6850
Tank	28000	55000
Uçak gemisi	19	5
Helikopter	1195	768
Kıtalararası füze	1775	2387

VASFÎ;

Sultan İkinci Bâyezîd devri kadı ve şâirlerinden. Doğum târihi muhtemelen 1454 olarak bilinmektedir. Serez ve Malkara kâdılıklarında bulundu. Malkara kâdısıyken 1514'te vefât etti.

Hadım Ali Paşanın kâtibi olan şâir Mesihî'nin gençlik arkadaşıydı. Şiir sevgisini Mesihî'den aldı. O devirde her şâirde bulunması gereken bilgilere sâhip orta derecede bir şâirdir. Elimizde bulunan **Dîvân**'ında birçok güzel gazel, yer yer güzel beyitler vardır. Zamânında edebî çevrelere kendini kabul ettirmiştir. **Dîvân**'ına başka mecmualarda bulunan şiirleri de ilâve edilerek yayınlanmıştır.

VASFİ RIZA ZOBU;

tiyatro ve sinema oyuncusu ve tiyatro yönetmeni. Asıl ismi; Mehmed Vasfi Rıza'dır. 1902 senesinde İstanbul'da doğdu. Bâyezîd Rüştiyesinde, Kuleli Askerî Lisesinde, Alman Ticâret Mektebinde ve Sanâyî-i Nefîse Mektebinde (Güzel Sanatlar Akademisinde) öğrenim gördü. 1917'de Dârü'l-Bedâyinin tiyatro okuluna girdi. Bu okula devam ederken küçük rollerle sahneye çıktı. 1921'de bir müddet Türk Tiyatrosunda rol aldı. 1923'te Şehir Tiyatrosunda oyuncu olarak çalışmaya başladı. Güldürü adı altında Osmanlı devlet ve toplum hayâtı ve kurumlarıyla alay edici eserler veren Musâhipzâde Celâl'in Aynaroz Kadısı ve Bir Kavuk Devrildi gibi oyunlarında rol aldı. Bilhassa 18. yüzyıl Osmanlı hayâtı ve aslî şahsiyetlerinin yozlaştırılarak anlatıldığı bu oyunlardan sonra NâzımHikmet'ten sahneye uyarlanan Kafatası oyununda oynadı. Ekrem Reşit Rey'den Lüküs Hayat ve Deli Dolu, Nalyan'dan Leblebici Horhor, Goldoni'den İki Efendinin Uşağı, Cevat Fehmi Başkut'tan Paydos, Daniel Riche'den Hisse-i Şâyia adlı oyunlarda rol yaptı. Sinemada da Muhsin Ertuğrul'un yönettiği filmlerde aktörlük yaptı. Bican Efendi Vekilharç, Ateşten Gömlek, Karım Beni Aldatırsa, Söz Bir Allah Bir, Aynaroz Kadısı, Tosun Paşa, Kızılırmak (Karakoyun), Edi İleBüdü Vasfi Rıza Zobu'nun rol aldığı filmlerdir.

Şehir Tiyatrolarında oyuncu, yönetmen ve idâreci olarak vazife yapan Vasfi Rıza Zobu, son olarak 1972'de Cevat Fehmi Başkut'un Buzlar Çözülmeden adlı oyununda sahneye çıktı. Daha sonra İstanbul Şehir Tiyatroları genel sanat yönetmenliğine getirildi. 1975'te yaş haddinden emekli oldu. 1981'de tekrar getirildiği bu vazifeden 1984'te ayrıldı. 24 Kasım 1992'de İstanbul'da öldü.

Gazete ve dergilerde tiyatro konusunda birçok yazıları yayınlanmış olan Vasfi Rıza Zobu, rol aldığı

oyun ve filimlerde tiyatroculuk ve sanat yönüyle kendine has bir üslup geliştirmiştir. Ancak rol aldığı eserlerde Müslüman-Türk milletinin târihî, millî, ahlâkî ve mânevî şahsiyet ve değerlerini küçültücü ve alay edici temaları işlemesi sebebiyle, sanat hayâtına gölge düşürmüştür. Türk tiyatro târihi konusunda önemli bir kaynak özelliği taşıyan ve Önce ŞehirTiyatrosunun dergisi **Türk Tiyatrosu'**nda yayımlanan hâtıraları daha sonra **Ogünden Bugüne Anılar** adıyla kitap hâline getirildi.

VÂSIF-I ENDERÛNÎ (Bkz. Enderunlu Vâsıf)

VÂSIFÎ;

târih yazarı. Adı Zeynüddîn Mahmûd'dur. Tîmûrlu münşîlerinden Abdülcelil'in oğlu olup, 1485'te Herat'ta doğdu. Herat'ta medrese tahsili yaptı. Edebî türlerden muamma söyleme ve çizmede meşhur oldu. Tîmûrlu Sarayına girdi. Devlet adamı ve edip Ali Şir Nevâî'nin edebiyat ve ilim meclislerine katıldı. Tîmûrlu hükümdârlarından Hüseyin Baykara'nın oğlu Feridun Hüseyin Mirza'nın yanında kâtiplik yaptı. Tîmûrlulardan sonra, Safevîler Herat'ı işgâl edince, sapık Safevî ideolojisine karşı çıktı. 1512'de Mâverâünnehr'e gitti. Buhara'da Ubeydullah Hanın, Şahruhiye'de Sultan Muhammed'in yanında kaldı. 1553'te Taşkent'te vefât etti.

Vâsıfî; Herat'ta Tîmûrlular, Mâverâünnehr'de Şeybânîler devrinin sosyal hayâtını anlatan **Bedâyi-ül-Vekâyi** adlı meşhur eserini yazdı. Eser Tacikçe olup, Moskova ve Tahran'da neşredilmiştir.

VASÎ;

Alm. *Erblasser,* **Fr.** *Tuteur,* **İng.** *Guardian.* Vesâyet altındaki küçüğün ve mahcurun hukûkî muâmelelerde işlerini görmek, onları temsil etmek üzere mahkemece vazifelendirilmiş kişi. Medenî hakları kısıtlanmış olan kimselerin (mahcur) ve kânûnî velilerinin ölmesi sebebiyle velisiz kalan küçüklerin mallarını idâre etmek ve hukûkî muâmelelerinde onları temsil etmek üzere mahkemece vazifelendirilmiş olan şahıstır.

Tâyini: Vasîyi sulh mahkemesi tâyin eder. Sulh mahkemesi bir veya birkaç kişiyi vasî tâyin edebilir. Fakat vesâyet altına girecek kişilerin cezâsı olmadıkça birden fazla kişi vasî olarak tâyin edilemez (M.K. md.363). Mahkeme, herhangi bir mâni yoksa prensip olarak vasîliğe kasırın yâni vesâyet altına alınanın yakın kan veya sıhri hısımlarından birini tâyin eder. Tercihen karısını veya kocasını tâyin eder. Bunlar içinde kasıra en yakın akrabâ olan ve ona yakın bir yerde oturan vasî olarak tâyin edebilir (M.K. md.364). Sulh mahkemesi vasîyi tâyin ederken küçüğün rızâsını da alır (M.K. md. 365). Küçüğün veya mahcurun erkek hısımları, kocası ve vesâyet mıntıkasında oturan ve medenî-siyâsî haklara sâhip olan diğer erkekler vesâyet vazifelerini kabul ile mükelleftir (M.K. md.366). Fakat, 60 yaşını bitirmiş olanlar, maluliyetten dolayı vesâyeti güçlükle yapacak olanlar, dörtten fazla çocuğun velisi bulunanlar, uhdesinde ikiden fazla, vesâyet bulunanlar veya işi aşkın bir vesâyeti olanlar, mebuslar, vekiller ve temyiz mahkemesi reisi ve âzâları vasî olmayı reddedebilirler (M.K. md.367). Vesâyet altında bulunanları, medenî ve siyâsî haklardan mahrum olanlar, menfaatleri kasrın (vesâyet altına alınacak kişi) menfaatleriyle zıt olan veya onunla düşmanlığı olanlar ve ilgili vesâyet dâireleri hakimleri vasî olamazlar (M.K. md.368). Vasî tâyin edildikten sonra durum yazılı olarak vasî tâyin edilen kişiye bildirilir. Durum hem doğduğu yerde, hem de ikâmetgâhının bulunduğu yerde îlân edilir (M.K. md.371). Vasî tâyin edilen kişi tebliğ edildiği andan îtibâren 10 gün içinde mahkemeye mâzeret bildirerek îtiraz edebilir. Bu îtirâzı mahkeme karar verene kadar vasî olarak vazifesini yapmaya mecburdur (M.K. md.372-374).

Vazifeleri: Vasî, vazifesine başlarken sulh mahkemesinin bir temsilcinin huzûrunda, vesâyet altındaki kimsenin mallarının bir defterini yapar. Vesâyet altındaki kimse temyiz kudretini, hâiz ve imkân da mevcut ise defter yapılırken hazır bulundurulur (M.K. md.382). Senetleri, kıymetli eşyâları ve mühim vesikaları sulh mahkemesinin murâkabesi altında emin bir yere konur (M.K. md.383). Şâyet vesâyet altındaki kişinin menfaati gerektiriyorsa menkul eşyâları açık artırmayla veya iki tarafın anlaşmasıyla satılır. Kıymetli eşyâları, mecburiyet olmadıkça satılmaz (M.K. md.384). Vesâyet altındaki kişinin alacakları yeteri ölçüde teminattan mahrumsa, daha teminatlı hâle getirilir (M.K. md.386). Sınâî, ticârî ve sâir teşebbüsleri varsa sulh mahkemesi bunların tasfiyesi veya idâmesi için gerekli tedbiri alır (M.K. md. 387). Gayrimenkul mallar, sulh mahkemesinin izniyle satılabilir. Satış açık artırmayla yapılır. Asliye mahkemesi karar verirse satış iki tarafın karşılıklı anlaşması yoluyla da yapılabilir. (M.K. md. 388).

Vasî, küçüğün terbiyesi için îtinâ gösterir. İstisnalar dışında çocuğun terbiyesi konusunda vasî anne ve babanın yetkilerini kullanır (M.K. md.389). Vasî, bütün tasarruflarında küçüğü temsil eder, fakat onun mallarını bağışlayamaz, vakfedemez, onun hesâbına kefâlet yapamaz (M.K. md.391-392). Vesâyet altındaki küçük temyiz kudretine sâhipse ve 16 yaşından küçük değilse işlerini yaparken vasî onun da rızâsını alır, fakat bu rızâ vasîyi sorumluluktan kurtaramaz. (M.K. md. 393). Vesâyet altında bulunan kişi vasînin rızâsını almak şartıyla borca girebilir, bir haktan ferâgat edebilir. (M.K. md. 394). Vesayet

altında bulunan kişiye sulh mahkemesi bir sanatta veya işte çalışma izni vermişse, o sanat ve iş dolayısıyle yaptığı tasarruflardan sorumludur (M.K. md.396).

Vasî, sulh mahkemesinin tâyin eylediği zamanlarda ve hiç olmazsa senede bir defâ mahkemeye arzetmek üzere hesap tutmaya mecburdur. Hesap incelenirken temyiz kudretini hâiz ve on altı yaşında bulunan vesâyet altındaki kişi de bulunur (M.K. md.397). Vasî, vesâyeti altındaki kimsenin malından ücret alabilir. Bu ücret, her bir hesap müddeti için vasînin sarfettiği emeğe ve vesâyeti altındaki kimsenin gelirine göre sulh mahkemesi tarafından takdir olunur (M.K. md.400).

Vasînin vazifesinin sona ermesi: Vesâyet kural olarak dört yıl için verilir. Dört yıl sona erince, vasî vesâyetten çekilebilir (M.K. md.399). Vasîlik sıfatı, vasînin vefâtı veya medenî haklarını kullanmaktan mahrum kalırsa sona erer (M.K. md. 423). Vasî, vasîlikle bağdaşmayan bir harekette bulunursa istifâ etmeye mecburdur. Fakat, müddeti dolmadıkça kendi isteğiyle istifâ edemez (M.K. md. 425). Vasînin, vasîlikle bağdaşmayan fâhiş bir ihmâli görülürse, asliye mahkemesi onu vasîlikten azleder. Borcunu ödemekten âciz kalan vasî hakkında da hüküm böyledir. Sulh hâkimi, vesâyet altındaki kimsenin menfaatlerini tehlikede gördüğü anda, vazifesini gereği gibi îfâ edemeyen vasînin başka bir kusuru olmasa bile, vazifesine nihayet verebilir (M.K. md.427).

Temyiz kudretini haiz vesâyet altındaki kimse ve ilgililerden herbiri, vasînin azlini talep edebilirler (M.K. md.428). Gecikmede tehlike varsa sulh mahkemesi, vasîye geçici olarak işten el çektirebilir; îcâbında tevkif ve mallarını haciz ettirebilir (M.K. md.430).

Vasîliğin sonunda yapılacak işlemler: Vesâyeti sona eren vasî, idaresi döneminde tutmuş olduğu raporu ve hesabı sulh mahkemesine vermeye ve malları vesâyet altındaki kimselerin veya mirasçılarının yâhut yeni vasînin emrine teslim etmeğe mecburdur (M.K. md.433). Bu raporlar ve hesap sulh mahkemesince incelenir. Tasdik edilen rapor ve hesaplar yeni vasîye ve vesâyet altındaki kişinin mirasçılarına bildirilir. (M.K.md. 435). Vasînin mesuliyetine âit dâvâlar kesin hesâbını verdiği andan îtibâren 1 yıllık zaman aşımı süresine tâbidir (M.K. md.436). Vesâyet altındaki kimsenin, vasî veya vesâyet dâireleri âzâsı zimmetindeki alacağı, imtiyazlı olacaktır (M.K. md.438).

VASİYET;

Alm. *Testament (n), Letzter Wille (m),* **Fr.** *Testament (m), dernières volontés (f. pl.),* **İng.** *Will, testament.* Bir şahsın kendi mal varlığı üzerinde serbestçe yaptığı ve ölümünden sonra hukûkî bir mânâ ifâde edecek, hukûkî bir netice meydana getirecek olan tek taraflı, ölüme bağlı bir tasarruf. Lügât mânâsı, bağlamak, bitiştirmektir. Vasîyet, ölümünden sonra geçerli olmak üzere teberru yoluyla bir malı bir şahsa temlik etmek, bırakmak demektir.

Şartları: Medenî Kânuna göre 15 yaşını bitiren ve temyiz kudretine mâlik olan herkes, kânunun kabul ettiği şekil şartlarına riâyet ederek ölümünden sonra geçerli olmak üzere vasiyette bulunabilir (M.K. md. 449). Vasiyet yapma hakkının şahsen ve bizzat kullanılması şarttır. Ölüme bağlı, tasarruf yapmak hakkı münhasıran şahsa bağlı haklardır. Bir kimse vasiyetnâme yapmak ehliyetine sâhip değilse, kânûnî temsilcisi de onun adına bu muameleyi yapamaz. Ölümüne bağlı, tasarrufların bizzat ve şahsen vasiyetçi tarafından yapılması şarttır. Vasiyetçi, vasiyetinin kalan kısmını sonradan tamamlaması için başkasına bırakamaz. Medenî Kânuna göre; hiçbir kimsenin vasiyet yapmak mecburiyeti yoktur, böyle bir taahhüt altına girmişse de hükümsüzdür.

Vasiyette bulunacak kişinin temyiz kudretine sâhip olması lâzımdır. Temyiz kudretinden mahrum bulunan şahsın yaptığı vasiyet geçersizdir. Bu konuda şâhit de dinlenebilir. Vasiyetçinin vasiyetnâmeyi yaptığı anda temyiz kudretine sâhip olup olmadığının tespiti, herşeyden önce bir ihtisas meselesidir. Bilirkişi veya mütehassıs hekimlerin fikirleri bu hususta daha fazla önem taşır.

Bâzı istisnâî hâller dışında, akıl hastalığı ve akıl zayıflığı sebebiyle tesir altına alınmış olanlar, esas îtibâriyle vasiyet ehliyetinden mahrumdurlar. Evli kadının, gerek kocası gerekse başkası lehine vasiyetnâme veya mîras mukâvelesiyle ölüme bağlı, tasarruf yapması mümkün ve geçerlidir. M.K. md.449'da, vasiyette bulunma ehliyeti için 15 yaşın bitirilmesi şartını koymuştur. Buradaki yaş, kânunun kabul etmiş olduğu rüşd yaşı olan 18 yaşına girme şartının altındadır. Bunun sebebi kişinin ölüm ânındaki arzularının mümkün olduğu kadar yerine getirilmesini gerçekleştirmektir.

Vasiyetin şekilleri: Vasiyetnâme ve mîras mukâvelesi şekle bağlı işlemlerdir. Bunların geçerli olabilmesi için kânunda gösterilen şekil şartlarına uyulması şarttır. Roma Hukûkunda da vasiyetnâme şekle bağlıydı. İslâm Hukûkunda vasiyetnâme şekle bağlı olarak yapılmaktadır. Fakat Medenî Kânun bu şekil şartlarına her zaman uymanın zorluğunu düşünerek, birkaç çeşit vasiyetname tipi düzenlemiştir. Bunların bâzıları diğerlerine nazaran daha sâde ve basittir. Medenî Kânun üç türlü vasiyetnâme şekli kabul etmiştir: 1) El yazısı ile vasiyetnâme (Md. 485), 2) Resmî vasiyetnâme (Md. 479), 3) Şifâhî (sözle) vasiyetnâme (Md. 486). Bu üç şekilde vasiyetnâme yapmak tahdidî olarak

tanzim olunmuştur. Yâni bunların dışında bir vasiyetnâme şekli, Türkiye'de geçerli değildir. Vasiyette bulunacak şahıs bu üç şekilden birine uymak mecburiyetindedir. İki veya daha fazla şahısların birlikte vasiyetnâme yapmaları (müşterek vasiyetnâme) memleketimizde geçerli değildir.

1. El yazısı ile vasiyetnâme: M.K. 485. maddesinde düzenlenmiştir. El yazısı vasiyetnâme, resmî bir memurun katılmasına hiçbir zaman lüzum göstermediğinden, buna "Özel Vasiyetnâme" adı verilmektedir. Bu vasiyetnâmeyi vasiyetçi tek başına tanzim edebilir. Bütün metninin, yapıldığı yerin, târihin ve imzânın hepsinin vasiyetçinin el yazısı ile yazılmış olması şarttır.

2. Resmî vasiyetnâme: M.K. 479. maddesinde Resmî Vasiyetnâme düzenlenmiştir. Bu vasiyetnâme için, resmî memurun ve iki şâhidin bulunması şarttır. Resmî vasiyetnâme, sulh hâkimi, noter veya bunu yapmakla vazifelendirilebilecek diğer resmî merciler tarafından tanzim olunur. Tatbikatta, resmî vasiyetnâme genellikle noter vâsıtasıyla tanzim olunmaktadır.

Medenî Kânun iki tip Resmî Vasiyetnâme şeklini kabul etmiştir. Birincisi; okuma-yazma bilenler için (Md. 480-481), ikincisi; okuma-yazma bilmeyenler için kabul edilmiş şeklidir. (Md. 482). Okuma-yazma bilenler, son arzularını resmî memura (notere) bildirir. Vasiyetçinin bildirdiği istek ve tasarrufları resmî memur, bu konuda soracağı suâllerle, vasiyetnâmesini onun arzı ve irâdesine uygun bir tarzda, açık bir hâle getirir. Resmî memur tarafından hazırlanan vasiyetnâme metni, okuması için vasiyetçiye verilir. O da okur ve imzâsını atar. Sonra resmî memur da (noter) târih koyarak imzâlar. Vasiyetçi daha sonra, iki şâhit huzûrunda, vasiyetnâmeyi okuduğunu ve bunun son arzularına uygun bulunduğunu beyan eder.

Resmî vasiyetnâmenin bir tipini sağır ve dilsizler de yapabilir; fakat körler yapamaz. Hem kör, hem de sağır-dilsiz olanlar her iki çeşit resmî vasiyetnâmeyi de yapamazlar. Okuma-yazma iktidarından mahrum olanlar, meselâ hastalık veya körlük sebebiyle okumak ve yazmak kudreti olmayanlar için; resmî vasiyetnâmenin özel bir şekli tanzim edilmiştir (Md. 482). Burada; resmî memura (notere) vasiyeti (son arzularını) bildirir. Bu arzularına uygun olarak noter vasiyetnâmeyi hazırlar. Resmî memur, hazırlamış olduğu vasiyetnâme metnini, iki şâhit önünde, vasiyetçiye okur. Okunan senedin arzu ve iradesine uygun bulunduğunu vasiyetçi iki şâhit önünde resmî memura beyan eder. Daha sonra resmî memur târih koyarak vasiyetnâmeyi imzâlar. Bu tip resmî vasiyetnâmede vasiyetçinin imzâsı yoktur. Daha sonra iki şâhit bir şerh vererek imzâlarlar. Bu şerhte vasiyetçinin vasiyet ehliyetinin bulunduğu, vasiyetnâmenin kendileri önünde vasiyetçinin yüzüne karşı okunduğu, vasiyetçinin okunan metni son arzularına uygun bulduğu yazılır. Bunlardan herhangi birinin şerhte bulunmaması, bir iptâl sebebidir.

Yabancı ülkelerde Türklerin, Türkiye'de ise yabancıların resmî vasiyetnâme temin etmeleri mümkündür. Vasiyetnâmeyi tanzim eden resmî memur, resmî vasiyetin aslını veya tasdikli bir sûretini muhâfaza etmekle mükelleftir (Md. 484).

3. Sözlü vasiyetnâme: Sözlü vasiyetnâme (Md. 486-488), istisnâî nitelikte bir vasiyet şeklidir. Normal hâllerde yapılabilecek vasiyetnâme şekilleri, el yazısı ve resmî vasiyetnâmedir. Sözlü vasiyetnâme ise, ancak fevkalâde hallerde (olağanüstü durumlarda), el yazısı veya resmî vasiyetnâmenin yapılmadığı durumlarda başvurulabilir. Bu sebeple bu tip vasiyetnâme, zarûretten doğan bir vasiyetnâme olarak nitelendirilebilir. Ölüm hâli vs. gibi.

Böyle olağanüstü hâllerde, vasiyetçinin vasiyetini iki şahit önünde söylemesi ve bunun yazılı bir vesika hâlinde tanzimi husûsunda bu şahısları yetkilendirmesi gerekir. Şâhitler bu işi kabul edip vasiyetnâme tanzim etmek zorunda değillerdir. Şâhitler bunu kabul ettikleri takdirde, kânunun kendilerine düşen mükellefiyetleri yerine getirmek ve kânundaki şartlara uymak sûretiyle, sözlü vasiyetnâmenin sonraki formalitelerini îfâ etmek zorundadırlar. Kusurlu olarak bunu yerine getiremezlerse, bunun sonuçlarından sorumlu olurlar.

İki şâhit, vasiyetçinin söylemiş olduğu son arzu ve tasarruflarını yazılı olarak derhâl tespit ederler. Sonra bu yazılı vesikayı hâkime verirler. Şâhitler isterlerse, vasiyetçinin sözle yaptığı ölüme bağlı tasarrufları yazıyla tespit etmeden doğrudan doğruya hâkime giderek sözlü olarak da bildirebilirler.

M.K. 487. madde askerler hakkında özel bir düzenleme getirmiştir. Sözlü vasiyetnâme yapmak zorunda kalan askerin, iki şâhit önünde son arzusunu bildiren bu tür bir vasiyeti hâkime hemen bildirmesi güç olduğundan, kânun, bunun bir teğmene veya daha üst derecede bir subaya tevdi edilebileceğini, hükme bağlamıştır. Sözlü vasiyette bulunduktan sonra, vasiyetçi iyileşir. Fevkalâde hâl sona ererse, yapılan sözlü vasiyetnâme geçersiz kalır. M.K. 488'e göre, olağanüstü hâlin sona ermesinden bir ay sonra, eğer vasiyetçi hayatta ise, sözlü vasiyetin hükmü kalmaz.

Vasiyetten geri dönme: Vasiyetnâme tek taraflı, bir hukûkî muâmele olduğu için vasiyetçi ölmeden önce istediği zaman vasiyetinden vazgeçebilir. Vasiyetçi, vasiyetnâmeden istediği zaman vazgeçebildiği hâlde, mîras mukâvelesinden istediği zaman vazgeçemez. Zîra, bu iki taraflı bir

tasarruftur.

İslâm hukûkunda vasiyet: İslâm Hukûkunda vasiyet bâzı hâllerde farz, bâzan sünnet, bâzan da müstahabdır. Eskiden her Müslüman, bir vasiyet yazardı. Burada evlâdına, ahbabına son nasihatlerini bildirirdi. Kendinde hakkı bulunanlarla, helâllaşılmasını, vereceklerini, borçlarının ödenmesini, iskât, hac yapılmasını isterler; cenâze hizmetindeki ve defnden önceki isteklerini bildirirlerdi. Zevcesine (hanımına) olan mehr-i müeccel (Bkz. Mehr) borcunun ödenmesi için vasiyet etmesine çok dikkat edilirdi. Bu isteklerinin İslâmî hükümlere uygun olması için, âdil iki şâhit yanında bir vâsi seçerdi.

Peygamber efendimiz buyurdu ki: **"Vasiyet etmek istediği bir şeyi olup da vasiyeti başucunda yazılı olmadan iki gece geçirmek müminin harcı değildir."**

Osmanlı Devletinin kurucusu Osman Gâzinin vefât edeceği zaman oğlu Orhan Beye gönderdiği meşhur vasiyetnâmesinin özü şöyledir:

(Allahü teâlânın emirlerine muhâlif bir iş işlemiyesin. Bilmediğini şeriat ulemâsından sorup anlıyasın. İyice bilmeyince bir işe başlamayasın. Sana itaat edenleri hoş tutasın. Askerlerine ihsanı eksik etmiyesin ki, insan ihsanın kulcağızıdır. Zâlim olma. Âlemi adâletle şenlendir ve Allah için cihâdı terk etmeyerek beni şâd et. Ulemâya riâyet eyle ki, şeriat işleri nizam bulsun. Nerede bir ilim ehli duyarsan, ona rağbet, ikbâl ve hilm göster. Askerine ve malına gurur getirip, şeriat ehlinden uzaklaşma. Bizim mesleğimiz Allah yoludur ve maksadımız Allah'ın dînini yaymaktır. Yoksa kuru kavga ve cihangirlik dâvâsı değildir. Sana da bunlar yaraşır. Dâimâ herkese ihsânda bulun. Memleket işlerini noksansız gör. Hepinizi Allahü teâlâya emânet ediyorum). Osmanlı sultanları bu vasiyetnâmeye candan sarılmış, devletin 600 sene hiç değişmeyen anayasası olmuştur.

Bir vasiyetnâme misâli: İstanbul şehrinde Gedikpaşa semtinde oturan bezzâz (manifaturacı) Osman Efendi meclis-i şer'i şerîf-i enverde veAhmed Ağanın yanında der ki: "Allahü teâlânın emriyle vefât ettiğim zaman, bıraktığım malın hepsi ve bütün alacaklarım alınarak, önce âdet üzere techiz (donatma) ve tekfinim (kefenlenme) yapılıp, sonra, borcum çıkarsa, bunları ödeyip geriye kalan üçte biri ayrılsın. Bu ayrılan sülüs içinden şu kadar kuruşla namaz iskâti ve oruç, yemin ve adaklarım için keffâretim yapılsın. Dînimize uygun olarak iskât apılıp, Müslüman fakirlere dağıtılsın. Şu kadar kuruşu ile tatlı (helva ve lokma) pişirilip, fakirlere yedirilsin. Şu kadar kuruşu ile kabrim yapılsın. Bu arta kalanını da, seçtiğim vasim, dilediği hayrat ve hasenâta harc etsin, diye vasiyet etti. Bu vasiyetimi yerine getirmeğe yanımdaki Ahmed Ağayı seçtim ve tâyin eyledim, dedi. Ahmed Ağa da bu vasiyeti dinleyip kabul etti ve hepsini en iyi şekilde yapmayı üzerine aldı. Biz de hazır bulunup gördük, işittik ve şâhit olduk."

İmzâ imzâ şâhit şâhit

Hasanoğlu Osman, Ali oğlu Ahmed, Süleyman oğlu Ömer, Veli oğlu Bekir.

İslâm Hukûkuna göre, malının üçte birini hayırlı işlerde kullanması için biri vasî tâyin edilip, vasî de bu kadar malı hayırlı işlere verse, ölünün vârisleri, bu malı nerelere verdin diye soramazlar. Vârislerin mahfuz hissesi (saklı payı) techiz ve borçların tasfiyesinden sonra kalan terekenin üçte ikisidir. Eğer vasiyet terekenin üçte birini aşıyorsa artan kısımla ilgili icrâ vârislerin kabûlüne bağlıdır. Vasî tâyin etmeden ölen kimsenin vasiyetini yerine getirmek için, hâkim bir vasî tâyin eder.

İslâm Hukûkuna göre de, bir kimse vasiyetinden dönebilir. Vasiyetini inkâr etmesi iptâl sayılmaz. Vasiyette bulunan kimsenin vasiyetini yerine getirmeyi taahhüt eden kimse, o kişinin ölümünden sonra bu işi yapmayı reddedemez. Emin olmayan fâsık (açıkça günah işleyen mümin) veya zımmî (İslâm devleti uyruğundaki gayri müslim)vasî yapılırsa, hâkim bunları değiştirir. Ücretle vasî yapmak câiz değildir. Fakat söylemiş olduğu ücret ona vasiyet edilirse o zaman o ücreti alabilir.

VASSÂF;

meşhur İranlı edîb ve târihçi. İsmi, Abdullah bin Fadlullah eş-Şîrâzî'dir. Vassâf-ül-Hadra lakabıyla meşhur oldu. 1264 (H. 663) senesinde Salgurlu Atabeglerinin merkezi Şiraz'da doğdu, 1334 (H.735) senesinde orada vefât etti.

Vassâf, tahsilini Salgurlu Atabeglerin himâyesinde Şirâz'da tamamladı. Moğol emîri Takaçar'ın nâibi Sadrüddîn Ahmed'e bağlanarak Moğoların hizmetinde bulundu. Dîvân'da tahsildârlık vazifesi gördü. Sa'düddîn Savecî'nin teşvik ve himâyesini gördü. Meşhur vezir ve târihçi Reşîdüddîn Fadlullah, onun edebiyat ve târih sahasındaki kâbiliyetini takdir ederek himâyesine aldı. Vassaf, böylece büyük bir edîb ve târihçi olarak yetişti.

Vassâf, **Tecziyet-ül Emsâr Tezciyet-ül A'sâr** adlı beş ciltlik eserini 1297 (H. 697) senesinde otuz dört yaşında yazmaya başladı. Eserinin ilk üç cildini 1303 (H. 702) senesinde Fırat kenarındaki menzillerden biri olan Âne'de, Şam'a gitmekte olan İlhanlı hükümdârı Gazân Hana takdim etti. Eserinin ikinci kısmını ise, 1312 (H. 712) senesinde Sultaniye'de İlhanlı hükümdârı Olcaytu'ya takdim etti ve

sultânı öven bir kasîde okudu. Olcaytu'nun iltifâtına kavuştu. Sultan tarafından kendisine Vassâf-ül-Hadra (Saray meddâhı) lakabı verildi.

Vassâf'ın sonraları bâzı ilâvelerle genişlettiği eseri **Târih-i Vassâf** adıyla meşhur oldu.

Târih-i Vassâf; Moğol Hanı Mengü'nün ölümüyle başlamakta, Kubilay, Temür Olcaytu'nun cülûsları ve İlhanlı târihi anlatılmaktadır. İran ve komşuları, Kirman, Şabankâre ve Fars denizindeki adalarda bulunan devletler, Mısır, Şam ve Hindistan'daki hâdiselerden bahsedilmektedir. Eserin ikinci cildinde; İran'daki Salgurlu Atabekleri ve bunların Moğollarla münâsebetleri, üçüncü ciltte, Kirman, Dehli sultânları, dördüncü ciltte Moğolların ortaya çıkışları, Türkistan ve Mâverâünnehr'de oynadıkları rol ele alınmakta, son ciltte ise İlhanlı hükümdârı Ebû Saîd devri ortasına kadar olan vak'alar anlatılmaktadır.

Vassâf Târihi, târihçilerin çok mürâcaat ettikleri kaynakların başında yer aldı. Vassaf'ın, hâdiseleri bizzat yaşaması, devlet erkânının ağzından işitmesi, sarayda vazifeli bir memur olarak devlet arşivine girebilmesi, eserinin sıhhatli ve îtimâd edilir olmasına sebep olmuştur.

Vassâf, siyâsî kanâatlerinde hâmisi Reşîdüddîn Fadlullah gibi Moğolları medhetmiş olmasına rağmen, yer yer onların merhametsiz, adâletsiz davranışlarına da temâs etmiştir.

Hoca Sâdeddîn Efendi, **Selimnâme**'sinde Osmanlı pâdişâhlarından Yavuz Sultan Selim Hanın târih ilmine büyük önem vermesi sebebiyle **Târih-i Vassâf'**ı okuduğunu bildirmekte, Mısır Seferinde kaybolan bir sandık arasında **Târih-i Vassâf'**ın da bulunmasına üzüldüğünü, Mısır'ın fethinden sonra ise eserin yeni bir nüshasının yazılması için ferman verdiğini zikr etmektedir.

Fârisî olan eserin iyi anlaşılması için birçok şerh (açıklama) Zeyl (ek) ve lügatler yazıldı. Bunlardan bâzıları şunlardır:

1) Bağdatlı Nazmîzâde Murtazâ Efendi şerhleri, **Lügat-ı Müşkilât-ı Vassâf, Şerh-i Târih-i Vassâf, Tercüme-i Târih-i Vassâf, Zeyl-i Nazmîzâde,** 2) Ebû Bekr bin Rüstem **Şerh-i Târih-i Vassâf,** 3) Molla Nâili Ahmed Efendinin **Şerh-i Lügât-ı Târih-i Vassâf,** 4) İbrâhim Hanîf'in **Muhtasar-ı Şerh-i Lügat-i Vassâf,** 5) Ahmed Vâsıf Efendinin **Müşkilât-ı Lügat-i Vassâf,** 6) Mehmed Ârif'in **Şerh-i Târih-i Vassâf.**

Târih-i Vassâf, önce Bombay, daha sonra Tebriz'de tab'olundu. Birinci cildi de Hammer tarafından Almanca'ya tercüme edildi.

VASVAR ANTLAŞMASI;

Osmanlı-Avusturya Antlaşmalarından. Sultan Dördüncü Mehmed Han (1648-1687) zamânında. 1663 Avusturya ve 1664 Alman seferleri üzerine Avusturyalılar sulh istedi. Müzâkereler 29 Temmuz 1664 günü tamamlandı. Antlaşmanın Osmanlıca ve Lâtince nüshaları Osmanlı Sultanı ve Alman İmparatoruna gönderildi. İstanbul ve Viyana tarafından tasdik edilinceye kadar, Osmanlı ordusu harekâtında serbest kalacaktı. Ordunun harekât serbestliği kaydı, antlaşmanın bir an önce tasdikini kolaylaştırdı. Osmanlı temsilcisi vezir-i âzam Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa ve Avusturya temsilcisi İstiryalı Simon Reniger von Renigle idi. Vasvar Antlaşması Osmanlı Karargâhında 10 madde hâlinde, 10 Ağustos 1664 târihinde tasdik edildi. Antlaşmaya göre:

1) Osmanlılar tarafından zapt edilen Uyvar ve Neograd kaleleriyle etrâfındaki palangalar Osmanlılarda, 2) Sceckelbyd Kalesi Avusturya'da kalacaktı, 3) İki taraf askerleri de Erdel'den çekilecekti, 4) Erdel kralları Avusturya topraklarına tecâvüz etmeyecekti. 5) Yıkılan Zerinva veya Yeni Kale tekrar yapılmayacaktı, 6) İki taraf da akın ve çeteciliğe son verecekti, 7) Antlaşma yirmi yıllıktı, 8) Dostluk nişânesi olarak, İmparator Sultana 240.000 filorin kıymetinde hediye takdim edecekti, 9) Sultan da büyükelçiyle İmparatora münâsip bir hediye gönderecekti, 10) Önceki antlaşmaların bozulmayan esaslarına yeniden riâyet edilecekti.

Vasvar Antlaşmasıyla, Avusturya, Osmanlı üstünlüğünü bir defâ daha kabul etmiş oluyordu.

VAŞAK (Lynx lynx);

Alm. *Sumpfluchs,* **Fr.** *Lynx,* **İng.** *European lynx.* **Familyası:** Kedigiller (Felidae). **Yaşadığı yerler:** Sık kozalak ormanlarında. **Özellikleri:** Yaban kedisine benzer, yırtıcı bir hayvan. Boyu 130 cm kadardır. Kulak uçları püsküllüdür. Gece avlanır. **Ömrü:** 15 yıl kadar. **Çeşitleri:** Avrupa vaşağı, İspanya vaşağı, Kanada vaşağı, kızıl vaşak, çöl vaşağı, bataklık vaşağı gibi türleri vardır.

Kuzeye yakın sık kozalak ormanlarında yaşayan, kediye benzer, bir memeli. Boyu 65-130 cm kadardır. Ekseriya kuyruğu kısa, tüyleri uzun, kulakları sivri ve uçları bir demet tüyle biter. Tüy tutamları, sesin geldiği yeri, kesin bir şekilde tespit etmekte, anten gibi görev yapar. "Karakulak" olarak da bilinir. Postu kıymetlidir. Sırtı kül rengi ve kara beneklidir. Sinsi ve çevik bir hayvandır. Gündüzleri ağaç dalları

arasında veya kovuklarda gizlenir. Gece avlanmaya çıkar. Yalnız dolaşır. Ancak eşleşme dönemlerinde bir araya gelirler. Küçük memelileri ve kuşları avlar. Leş de yediği olur. Uzun bacaklarıyla iyi sıçrar, ağaçlara tırmanır ve yüzer. Rahatlıkla en yüksek ağaçların tepesine çıkarak kuşları yuvalarında avladığı gibi, samur, sincap ve yaban kedilerini de avlar. Bâzan ağaçların alçak dalları arasında pusuya yatarak geyik, karaca gibi av hayvanlarının geçmesini gözler. Gözüne kestirdiği zayıf ve cılızlardan birine saldırır. Bâzan bir gecede 30-40 keçi ve koyun boğazladığı görülmüştür. Kanada vaşağı, güçlü ayaklarının altındaki post sâyesinde rahatça kar üstünde hareket eder. Hızlı koştuğunda tavşanları kovalayarak yakalar. Güney Asya'nın kurak bölgeleriyle Afrika'da yaşayan çöl vaşağının kulakları anormal uzunluktadır. Toprak altında barınır, son derece çevik bir hayvandır. Kuzey Amerika ormanlarında yaşayan Kızıl vaşağın kulak uçlarında hemen hemen hiç püskül yoktur. Günümüzde yalnız İspanya'da yaşayan İspanya vaşağı kıymetli postu yüzünden çok avlanır. Nesli tükenme tehlikesi geçirmektedir. Türkiye'de vaşak avlamak kânunen yasaklanmıştır. Vaşaklar, sıkıştırılınca, kedi gibi tıslar, pençe ve dişleriyle kendilerini korurlar. İnsanlara saldırgan değildir. Evcilleştirilerek av köpeği yerine kullanılabilir. Ocak-şubat aylarında çiftleşirler. İki aylık gebelikten sonra dişi 2-4 yavru doğurur. Yavruların gözleri 12 gün sonra açılır. Diğer yılın eşleşme mevsimine kadar annelerinin yanında kalırlar. Bir yılda erginleşerek annelerinden ayrılırlar.

VATAN;

bir kimsenin doğup büyüdüğü; bir milletin hâkim olarak üzerinde yaşadığı, barındığı, gerekirse uğrunda canını vereceği toprak. Bir kimsenin yerleştiği yere de vatan denir. Vatan ile yurt aynı mânâdadır. Vatanın geniş mânâda târifi ise ülkedir.

Vatan, milleti meydana getiren değerlerin başında gelir. Millet dediğimiz varlık vatan denilen toprak parçası üzerinde yaşar. Vatan dar mânâda yalnızca doğup büyünen, üzerinde yaşanan toprak parçası değildir. O, bir milletin tamâmının barındığı ülke veya ülke topraklarıdır (Bkz. Ülke). Bir kimse bağlı bulunduğu ülkenin vatandaşı, yurttaşıdır. Ülke, vatan toprağının altında yatan şehitlerin hâtıralarıyla kutsaldır. Vatan, topraklarından başka deniz ve hava sahalarını da içine alır. Gemiler ve uçaklar temsil ettikleri ülkenin bayrağını çekmiş olarak dolaştıkları vakit de tek başına vatan kabul edilirler.

İnsanların daha yaratılışından içlerinde, vatan sevgisi bulunur. Vatanını seven, haysiyetli ve şahsiyetli insanların vatana bağlılıkları sebebiyle uğrunda her şeylerini seve seve fedâ edebilecekleri bâzı kutsal değerleri vardır: Din, dil, şeref, nâmus, ırz gibi değerler bunların başında gelir. Vatanı korumak; dîni, îmânı, nâmusu korumak gibidir. Bu uğurda canlar fedâ edilir. Yâni vatanı sevmek kadar korumak da önemlidir. Vatanını korumak ve saldıranlara karşı canla başla karşı koymak yüce dînimiz İslâmın emirlerindendir. Kur'ân-ı kerîmde Bakara sûresi 190. âyet-i kerîmede meâlen; **"Size savaş açanlara karşı, Allah yolunda savaşın, aşırı gitmeyin. Doğrusu Allahü teâlâ aşırı gidenleri sevmez."** buyrulmaktadır. Peygamber efendimiz de; **"Allahü teâlâya îmândan sonra en fazîletli ibâdet, vatan savunmasıdır."** buyurur.

Târih boyunca milletler, üzerinde yaşadıkları vatan toprağı uğrunda kan akıtmışlardır. Şâir bunu;

Toprakları toprak yapan üstündeki kandır,
Toprak, eğer uğrunda ölen varsa vatandır.

sözüyle îzah etmiştir. Bütün bunlar, ancak milletin varlığıyla mümkündür. Bir milletin var olabilmesi, bir devletin varlığına; devlet de vatanın mevcudiyetine bağlıdır. Vatan olmasa millet de, devlet de olmaz. İnsanlık haysiyeti ve şerefi hiç kalmaz. Bunların muhâfazası yine vatanı sevmekle mümkündür. Vatan sevgisi, kişilerin çeşitli tesirler altında kalmasıyla zamanla artar veya eksilir. İnançlı bir kimse mutlaka vatanını sever. Peygamberimiz Muhammed alehisselâm; **"Vatan sevgisi, îmândandır."** buyurmuştur.

Vatanından ayrı kalan vatanını özler. Bunun böyle olduğunu altın kafesteki bülbül misâli de anlatmaktadır: Bülbülü altın kafese koymuşlar "Ahhh! Vatanım" demiş.

Her nîmete sâhip olan, iyi iklimi, bol suyu, zengin mâden yataklarıyla dünyâda eşi bulunmayan vatanımız Türkiye, onu yükseltecek hakikî vatanseverlere muhtaçtır. Ancak bu hakikî vatanseverler; el ele vererek, birbirlerini sayarak, koruyarak, Türk ve Müslüman ismini taşıyan bozuk fikirlilerin ve vatan düşmanlarının saçma ve sapık yayınlarını, sözlerini reddederek, durmadan çalışarak, yirminci asrın fen ve teknolojisine ulaşarak ve hattâ onu da geçerek, bu kudsî vatanı lâyık olduğu dereceye ulaştırabilirler.

BİR YOLCUYA

Dur yolcu! Bilmeden gelip bastığın
Bu toprak bir devrin battığı yerdir.
Eğil de kulak ver bu sâkit yığın

Bir vatan kalbinin attığı yerdir.

Bu ıssız, gölgesiz yolun sonunda
Gördüğün bu tümsek Anadolu'nda
İstiklâl uğrunda, nâmus yolunda
Can veren Mehmed'in yattığı yerdir.

Bu tümsek, koparken büyük zelzele
Son vatan parçası geçerken ele
Mehmed'in düşmanı boğduğu sele
Mübârek kanını akıttığı yerdir.

Düşün ki haşrolan kan, kemik, etin
Yaptığı bu tümsek, amansız, çetin
Bir harbin sonunda bütün milletin
Hürriyet zevkini tattığı yerdir.

Necmeddin Halil Onan

VATİKAN

DEVLETİN ADI ..... Vatikan Şehir Devleti

NÜFÛSU 1000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... (44 Hektar) 0.44 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İtalyanca ve Lâtince

DÎNİ ..... Roma Katolikliği

PARABİRİMİ ..... Liret

Roma şehrinde etrâfı tamâmen İtalya ile çevrili küçücük bir şehir devleti. Papalığın merkezi durumundadır.

Târihi

Papalar yüzyıllar boyunca, İtalya'nın yarısı üzerinde kısa sürelerle çok defâ geçici olarak hükümran oldular. Bunların yönettiği devletlere Papa devletleri adı verildi. 13 Mayıs 1871'de Papanın hâkimiyeti Roma'daki Vatikan ve Lateram sarayları, Castel Gandolfe villası üzerinde olacak şekilde bir İtalyan kânunuyla sınırlandı.

11 Şubat 1929'da Kardinal Gasparri ve Başbakan Mussolini arasında uzlaşma antlaşması imzâlandı. Antlaşma kararları sonucunda Vatikan şehri bağımsız bir devlet oldu ve Roma Katolikliği İtalya'da özel bir statü kazandı. Antlaşma 1947'de İtalyan Anayasasına sokularak anayasanın 7. maddesini teşkil etti. İtalya ve Vatikan antlaşmayı yeniden gözden geçirmek üzere 1976'da biraraya geldi. Alınan kararlar sonucunda Roma Katolikliği İtalya'da resmî din olmaktan çıktı ve İtalyan okullarındaki din eğitimi son buldu.

Fizikî Yapı

Vatikan, İtalya'nın başşehri Roma'da üçgene benzeyen bir alan üzerinde kurulmuştur. Devlet sınırları içinde St. Peter Kilisesi, bâzı başka kilise ve yapılar ve Papanın yazlık evi olan Gandolfe Şatosu vardır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Halkın % 85'i İtalyan, % 15'i İsviçreli ve yabancılardır. Vatikan'da İtalyanca ve Lâtince konuşulur. Dînî öğretim yapan 7 üniversitesi mevcut olup, bunların dışarıdan gelen 5000 kadar öğrencisi vardır.

Siyâsî Hayat

Vatikan, Papa tarafından idâre edilen bir devlet olup, devlet yönetiminde bir Papalık Sekreterliği, 9 rûhânî bakanlık ve çeşitli kurullar vardır. Kânunlar Katolik mezhebine dayanır.

Ekonomi

Vatikan'da herhangi bir ekonomik üretim alanı yoktur. Gelirler kiliseye yapılan bağışların yatırımlarından, müzelere gelen ziyâreçtilerin bıraktığı para, pul ve mâdenî paraların satışından

ibârettir.

Vatikan, bankalardaki para, tahvil, başta silâh fabrikaları olmak üzere çeşitli sanâyi kuruluşlarındaki hisseleriyle dünyânın en zengin şirketlerini çok geride bırakacak servete sâhiptir. Gelirinin çoğunu Hıristiyanlık propagandasına harcar.

VATOZ BALIĞI (Raja clavata);

Alm. *Nagelroche,* **Fr.** *Raie bouclée,* **İng.** *Thornback ray.* **Familyası:** Öz kedi balığıgiller (Rajidae). **Yaşadığı yerler:** Avrupa kıyılarındaki sığ deniz sularında. **Özellikleri:** Yassı vücutlu bir balık. Kuma gömülür. Sırtı benekli ve çivilidir. Erkeği 70, dişisi 125 cm uzunluktadır. **Çeşitleri:** 180 kadar türü vardır. Vatoz, yıldızlı vatoz, gözlüklü vatoz, dev burunlu vatoz meşhurlarıdır.

Avrupa'nın sığ deniz kıyılarında yaşayan yassı vücutlu bir balık. Sırtı kahverengi, derisi ince ve kaygandır. Karın derisi beyazdır. Göğüs yüzgeçleri büyük ve vücûdun iki yanına bitişiktir. Kuyruğu az çok uzun olup, sırt yüzgeçleri birbirine yakındır. Sırtı lekeli ve çivilidir. Erkekler 70, dişiler 125 cm uzunluğu bulurlar. Kumluklara gömülür, gece avlanırlar. Küçük balıklar ve küçük kabuklularla beslenirler. Yumurtaları zarımsı bir kabukla kaplıdır ve zeminlere tutunmak için ipliksi uzantıları vardır. Ege, Marmara ve Boğazlarda rastlanan bir dip balığıdır. Eti pek lezzetli değildir. Bâzı balıkçılar, vatozların kuyruk ve kanatlarını kesip, vücûdunu dilimlere ayırarak kalkan eti diye satarlar.

VAZELİN;

Alm. *Vaseline (f), Vaselin (n),* **Fr.** *Vaseline (f),* **İng.** *Vaseline.* Ekseriya on beş ile yirmi karbonlu hidrokarbonlardan meydana gelmiş bir petrol türevi. Özellik bakımından birbirine benzeyen yarı katı haldeki birçok karışıma genel olarak vazelin denmektedir. Vazelin, soluk sarı, yarı şeffaf, hafifçe floresan, yarı katı, suda çözünmeyen alkolde çok az; eterde, kloroformda, benzende, karbon sülfürde, terebentin yağında çözünen bir maddedir. Erime noktası 38°C ile 54°C arasında değişir. 1876'dan beri bilinen vazelin en çok tıpta ve eczâcılıkta kullanılır. Pansumanda koruyucu olarak, merhem ve kozmetik ürünlerinde ise sıvağ olarak faydalanılır. Vazelin deri tarafından emilmez, fakat deriyi de tahriş etmez. Eskiden merhemlerin imâlinde domuz yağı kullanılırdı. Şimdiyse vazelin gibi çok mükemmel bir madde kullanılmaktadır. Çünkü vazelinde bozulma ve kokuşma gibi bir durum ortaya çıkmaz. Vazelin ayrıca çeşitli parlatıcılarda, yağlayıcı preslerde ve pas önleyicilerde de kullanılır.

VEBÂ;

Alm. *Pest (f),* **Fr.** *Peste (f),* **İng.** *Plague, pestilence.* Eskiden milyonlarca insanın ölümüne sebep olan bulaşıcı bir hastalık. Kara ölüm, kıran, peste veya plague da denen vebânın etkeni Pasteurella Pestis'dir. Mikrop ilk defâ 1884'te Hong Kong'da tespit edilmiştir.

Genellikle kemiriciler arasında salgınlar yapar. İnsana, uygun çevre şartlarında, pirelerden geçer. İnsanlar arasında damlacık yoluyla da yayılabilir. Mikrop 1,5-2 mikron boyunda, 0,5-0,7 mikron eninde, gram negatif bir basildir. Hastalık M.Ö. 9 ve 10. yüzyıldan beri bilinmekte olup, zaman zaman salgınlar yaparak milyonlarca insanın ölümüne sebep olmuştur (Bkz. Salgın). 1347'deki Avrupa salgınında 25.000.000 insan ölmüştür. Birçok memleketten on binlerce insanın öldüğü vebâ salgınları bildirilmiştir. İstanbul'da Justinien zamânında (565)'te çıkan vebâ salgınında günde 8-10.000 kişinin öldüğü târihî kayıtlara geçmiştir. Türkiye'de 1919'da 13 kişilik, 1947'de 32 kişilik iki vak'a rapor edilmiştir.

Bakterinin derideki giriş yerinde içi renksiz sıvı veya iltihap dolu kabarcıklar veya kanlı lekeler meydana gelir. Komşu lenf bezlerinde iltihaplanma ve hücre ölümünden sonra bakteri kana geçerek karaciğer, dalak ve kemik iliği de tutulur.

Vebâ aslında kemirci hayvanların bir hastalığıdır. Pire, vebâlı insanın kanını emerken mikropları alır. Basil pirenin yutağında çoğalır. Pire başka birisini ısırdığında önce hortumunu dolduran basilleri kusar ve bundan sonra kan emebilir. Pirenin dışkısıyla da bulaşma olabilir. Vebâ mikrobu ölü hayvanların üzerinde birgün canlı kalabilmektedir. Hasta bakımı çok önemli olup, günümüzde salgınların azalması ve tedâvide tesirli antibiyotiklerin kâfi doz ve sürede uygulanmasıdır.

Pirenin ısırmasından 2-5 gün sonra giriş yerinde bir kabarcık meydana gelir. Hastalık üç şekilde seyredebilir:

Lenf bezi vebâsında (hıyarcık, bubonik) ısırdıktan 1-2 gün sonra titremeyle ateş yükselir. Isırığın üst tarafındaki lenf bezleri şişer ve ağrılıdır. Lenf bezleri cerahatlanıp, akabilir. Nabız artar. Hastanın genel durumu kötüdür. Mikrop kan yoluyla akciğer, karaciğer, dalak ve beyine yerleşebilir.

Deri vebâsındaysa ısırık yerinde noktacık şeklinde kanama, ülserler (yaralar) ve ölü dokuların bulunduğu görünümler olabilir.

Akciğer vebâsı kan yoluyla veya damlacık yoluyla mikropların akciğere gelmesi neticesinde meydana gelir. Başağrısı, yüksek ateş, öksürük ve nefes zorluğu vardır. Hastanın kan basıncı düşer, rengi morlaşır; balgamı kanlıdır. Bronşit gibi başlar, sonra zâtürre şekline döner. Karaciğer bozukluğu da olaya eklenerek 2-3 günde ölümle neticelenir.

Ateşli dönemde alınan kan kültürü veya hayvan deneyleri de teşhiste yardımcıdır. Serolojik testler yapılabilirse faydalı olur. Ayrıca teşhiste akciğer vebâsında zâtürre ve Q humması, lenf bezi vebâsında lenfogranuloma inguihale, frengi ve tularemi düşünülmelidir. Hıyarcık vebâsında ölüm oranı % 30-90 iken akciğer vebâsında % 70-100'e varmaktadır. Vebâ geçirende 6-12 ay süren bir bağışıklık meydana gelir.

Tedâvisinde sulfamid ve berâberinde streptomisin, kloramfenikol veya tetrasiklin grubu bir antibiyotik yüksek dozda devamlı kullanılmalıdır.

Vebâdan korunmak için Peygamber efendimiz tarafından ilk defâ tecrit ve karantina tavsiye edilmiştir. Hadîs-i şerîflerde: **"Vebâ olan yere girmeyiniz ve vebâ olan bir yerden, başka yerlere gitmeyiniz, oradan kaçmayınız!"** ve **"Vebâ hastalığı bulunan yerden kaçmak muhârebede kâfir karşısından kaçmak gibi, büyük günahtır."** buyurmuştur.

Vebâ salgınları olmaması için fârelerle mücâdele edilmelidir. Şüpheli vak'alar bir hafta karantinaya alınmalıdır. Salgın şüphesi olunca günde 2 gr sulfamidle koruma yapılmalıdır. 1964 Moskova Vebâ Seminerinde 1-2 yıl bağışıklık sağlayan canlı aşı uygulanmasına karar verilmiştir. Salgınlarda toplu yerlerdeki fâreler incelenmelidir. Hasta fâreler insandan korkmaz ve kaçmaz, bir süre sonra ölürler.

VEDÂ HACCI;

Peygamber efendimizin en son yaptığı hac. Haccet-ül-Vedâ, Haccet-ül İslâm, Haccet-ül-Belağ, Haccet-üt Temâm adı da verilir. Peygamber efendimiz 632 (H.10) yılı Zilkâde ayında son haccı için Medîne'de hazırlıklarını tamamlayıp 25. günü öğle namazından sonra gusl edip, mübârek saçlarını tarayıp, güzel kokular sürünmüş olarak Eshâb-ı kirâmla birlikte yola çıktılar. Zülhuleyfe'de Eshâb-ı kirâmın sayısı kırk bin kişiyi aştı. Kurbanlık develeri de berâberinde götürdüler. Peygamber efendimiz Kusva adlı deveyle ihrâmlı halde Mekke'ye geldiler. Yolda katılanlarla Eshâb-ı kirâmın sayısı 124.000'e ulaştı. Zilhicce ayının dördüncü günü Peygamber efendimiz Kâbe'yi görünce doğruca Hacer-ül-esvede varıp selâm verdiler ve mü bârek göz yaşlarıyla Hacer-ül-esved köşesinden tavâfa başladılar. Tavâftan sonra Makâm-ı İbrâhim arkasında iki rekat namaz kıldılar ve Safâ Tepesinden başlayarak Safâ ve Merve arasında yedi defâ Sa'y ettiler. Zilhicce ayının terviye günü yâni Zilhicce ayının sekizinci günü Kusva adlı devesine binip Mina'ya girdiler. Daha sonra Müzdelife'ye geçip Arefe günü sabahı Kusva ile Arafat'a yürüdüler. Kusva üzerinde Urene denilen vâdide etrâfına toplanan Eshâb-ı kirâma meşhur Vedâ Hutbesi'ni irâd eylediler (Bkz. Vedâ Hutbesi). Eshâbına ve ümmetine vasiyetlerini bildirdikten sonra öğleyle ikindi namazları cem-i takdim edildi. Peygamber efendimiz daha sonra devesiyle Rahme'ye varıp kıbleye dönerek vakfeye durdular. Herkese vakfeye durmasını emrettiler. Akşam üzeri Mâide sûresi üçüncü âyet-i kerîmesi nâzil oldu. Bu âyet-i kerîmede meâlen; **"Bugün dîninizi ikmâl eyledim. Üzerinize olan nîmetimi tamamladım ve size din olarak İslâmiyeti vermekle râzı oldum."** buyrulmuştur.

Peygamber efendimiz Müzdelife'ye hareket edip orada önce akşamın farzını sonra yatsı namazını kıldırdılar. O gece Müzdelife'de kalıp sabah vakti, Meşaril haram denilen yerde vakfeye durdular. Resûlullah efendimiz Zilhiccenin onuncu günü yâni bayramın birinci günü güneş doğmasına yakın Minâ'ya geçip Minâ'yı sağ tarafa alıp cemre yaptılar. Sonra Minâ'da kurban kesim yerinde Medîne-i münevvereden getirilen kurbanlık yüz deveden 63 adedini bizzat kendileri kestiler. Geri kalanını da hazret-i Ali kesti.

Peygamber efendimiz kurbanı kestikten sonra önce berberi Ma'mer bin Abdullah'ı çağırıp mübârek saçlarını traş ettirdiler. Mübârek saçları Eshâb-ı kirâm tarafından yere düşmeden kapışılmıştır.

Peygamber efendimiz traştan sonra elbiselerini giyip güzel kokular sürünüp öğleden önce Kâbe-i muazzamayı tavâf ettiler. Zemzem suyundan içip teşrik günleri gecelerini Minâ'da geçirdiler ve cemreleri tamamladılar.

Sevgili Peygamberimiz Vedâ tavâfından sonra Eshâb-ı kirâmla birlikte Medîne-i münevvereye dönmüşlerdir.

VEDÂ HUTBESİ;

Peygamber efendimizin Vedâ Haccında 124.000'den fazla Müslümana yaptıkları vâz ve nasîhatlar. Peygamberimizin Allahü teâlâ tarafından insanlara, doğru yolu göstermek için görevlendirilmelerinden sonra mübârek ağızlarından çıkan her söz, mânâ ve hakîkatler yönünden beşeriyete birer rehberdir.

Bunlardan “Vedâ Hutbesi” olarak bilinen son haclarında buyurdukları hususların ise ayrı bir ehemmiyeti vardır. “Vedâ Hutbesi” değişmez prensip, kânun ve nizamlar olarak on dört asırdır, bütün insanlığa ulaşabildiği seviyenin çok üstünde bir insan hakları anlayışı getirmiştir. Peygamberimiz Vedâ Hutbesinde buyurdular ki:

“Hamd, Allahü teâlâya mahsûstur. O’na hamd eder, O’ndan yarlıganmak diler ve O’na tövbe ederiz. Nefislerimizin şerlerinden ve amellerimizin günahlarından Allahü teâlâya sığınırız. Allahü teâlânın doğru yola ilettiğini saptıracak, saptırdığını da doğru yola iletecek yoktur.

Şehâdet ederim ki, Allahü teâlâdan başka ilâh yoktur. O, birdir. O’nun eşi, ortağı yoktur. Ve yine şehâdet ederim ki, Muhammed O’nun kulu ve resûlüdür.

Ey Allahü teâlânın kulları! Ben size, Allahü teâlâdan sakınmanızı tavsiye ve O’na itâate sizi teşvik ederim. Size hayr olan şeyden söz açmak ister ve bundan sonra derim ki:

Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz! Bilmiyorum, belki bu seneden sonra sizinle burada ebedî olarak bir daha birleşemiyeceğim.

İnsanlar! Bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ise, bu şehriniz (Mekke) **nasıl mübârek bir şehir ise, canlarınız, mallarınız, nâmuslarınız da böyle mukaddestir. Her türlü tecâvüzden korunmuştur.**

Eshâbım! Yârın Rabbinize kavuşacaksınız ve bu günkü her hâl ve hareketinizden muhakkak sorulacaksınız. Sakın benden sonra eski sapıklıklara dönüp de birbirinizin boynunu vurmayınız! Bu vasiyyetimi burada bulunanlar, bulunmayanlara bildirsin!Olabilir ki, bildirilen kimse, burada bulunup işitenden daha iyi anlayarak muhâfaza etmiş olur.

Eshâbım! Kimin yanında bir emânet varsa onu sâhibine versin! Fâizin her çeşidi kaldırılmıştır, ayağımın altındadır. Lâkin borcunuzun aslını vermeniz gerekir. Ne zulmediniz, ne de zulme uğrayınız. Allahü teâlânın emriyle, fâizcilik artık yasaktır. Câhiliyyetten kalma bu çirkin âdetin her türlüsü, ayağımın altındadır. İlk kaldırdığım fâiz de Adülmuttalib’in oğlu (amcam) **Abbâs’ın fâizidir.**

Eshâbım! Câhiliyyet devrinde güdülen kan dâvâları da tamâmen kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan dâvâsı Abdülmuttalib’in torunu (amcamoğlu) **Rebîa’nın kan dâvâsıdır.**

Ey insanlar! Harbedebilmek için haram ayların yerlerini değiştirmek, şüphesiz ki, küfürde çok ileri gitmektir. Bu, kâfirlerin kendisiyle dalâlete düşürüldükleri bir şeydir. Bir sene, helâl olarak kabul ettiklerini (bir ayı)**, öbür sene haram olarak îlân ederler. Cenâb-ı Hakk’ın helâl ve haram kıldıklarının sayısına uydurmak için bunu yaparlar. Onlar, Allahü teâlânın haram kıldığını helâl, helâl kıldığını da haram ederler.**

Hiç şüphe yok ki, zaman, Allahü teâlânın yarattığı gündeki şekil ve nizâmına dönmüştür.

Ey insanlar! Bugün şeytan, sizin şu topraklarınızda yeniden tesir ve hâkimiyetini kurma gücünü ebedî sûrette kaybetmiştir. Fakat siz; bu kaldırdığım şeyler dışında, küçük gördüğünüz işlerde ona uyarsanız, bu onu memnûn edecektir. Dîninizi korumak için bunlardan da sakınınız!

Ey insanlar! Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu husûsta Allahü teâlâdan korkmanızı tavsiye ederim. Siz, kadınları, Allahü teâlânın emâneti olarak aldınız; onların nâmuslarını ve iffetlerini Allahü teâlâ adına söz vererek helâl edindiniz. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız; onların da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin kadınlar üzerindeki hakkınız; onların, âile mahremiyetinizi, sizin hoşlanmadığınız hiçbir kimseye çiğnetmemeleridir. Eğer râzı olmadığınız herhangi bir kimseyi âile yuvanıza alırlarsa, onları hafifçe dövüp sakındırabilirsiniz. Kadınların da sizin üzerinizdeki hakları, meşrû bir şekilde, her türlü yiyecek ve giyeceklerini temin etmenizdir.

Ey müminler! Size bir emânet bırakıyorum ki, O’na sıkı sarıldıkça, yolunuzu hiç şaşırmazsınız. O emânet, Allahü teâlânın kitâbı Kur’ân-ı kerîmdir. (Başka rivâyetlerde; “Sünnetim” ve “Ehl-i beytim” diye de bildirilmiştir.)

Ey müminler! Sözümü iyi dinleyiniz ve iyi muhâfaza ediniz! Müslüman, Müslümanın kardeşidir ve böylece bütün Müslümanlar kardeştir. Din kardeşinize âit herhangi bir hakka tecâvüz, başkasına helâl değildir. Meğer ki gönül hoşluğu ile kendisi vermiş olsun.

Eshâbım! Nefsinize (kendinize) **de zulmetmeyiniz. Kendinizin de üzerinizde hakkı vardır.**

Ey insanlar! Allahü teâlâ her hak sâhibine hakkını (Kur’ân-ı kerîmde) **vermiştir. Vârise, vasiyete lüzum yoktur. Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa, ona âittir. Zinâ eden için mahrûmiyet vardır. Babasından başkasına âit soy iddiâ eden soysuz, yâhut efendisinden başkasına intisâba kalkan**

nankör, Allahü teâlânın gazâbına, meleklerin ve bütün Müslümanların lânetine uğrasın! Cenâb-ı Hak, bu gibi insanların ne tövbelerini, ne de adâletle şehâdetlerini kabul eder.

Ey insanlar! Rabbiniz birdir. Babanız da birdir; hepiniz Âdem'in çocuklarısınız. Âdem ise topraktandır. Allah katında en kıymetliniz, takvâsı çok olanınızdır. Arabın Arap olmayana bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvâ iledir.

Ey insanlar! Yarın beni sizden soracaklar, ne diyeceksiniz?!.

Eshâb-ı kirâm; "Allahü teâlânın dînini tebliğ ettin. Vazîfeni yerine getirdin. Bize vasiyet ve nasîhatte bulundun, diye şehâdet ederiz." dediler.

Bunun üzerine Resûl-i ekrem sallallahü aleyhi ve sellem efendimiz, mübârek şehâdet parmağını kaldırarak cemâat üzerine çevirip indirdiler ve; **"Şâhid ol yâ Rab! Şâhid ol yâ Rab! Şâhid ol yâ Rab!"** buyurdular.

VEDAT DALOKAY;

Türk mîmar ve siyâset adamı. 10 Kasım 1927'de Elazığ'da doğdu. İlk ve orta tahsilden sonra 1944'te İstanbul Teknik Üniversitesi Mîmarlık Fakültesine girdi. 1949'da bu fakülteyi bitirdikten sonra devlet hizmetine girdi. 1950-51 yıllarında PTT ve Bayındırlık Bakanlığında mîmar olarak vazife yaptı. 1951'de Paris'e gitti. Orada August Perret ve Le Corbusier gibi mîmarların bürolarında çalıştı. Paris'te Sorbonne Şehircilik Enstitüsünün kurslarına katıldı. 1953'te kazandığı bir yarışmadaki projesini uygulamak üzere yurda döndü. Ankara'da büro açarak serbest çalışmaya başladı. Yurt içinde ve milletlerarası özellikte birçok proje yarışmalarına katıldı. Bunlardan 13 tânesinde birinci oldu. 1958'de Ankara Kocatepe Câmii için açılan proje yarışmasında birinci oldu. Bu projede teknolojinin imkânlarını değerlendirerek ana ibâdet mekânının üzerini kubbe yerine betonarmeden katlanmış bir kabukla örttü. Fakat daha sonra geleneksel câmi mîmârîsine uymayan bu projenin uygulanmasından vazgeçilerek Osmanlı klâsik dönem câmilerinin bir benzeri olan bugünkü câmi yapıldı. 1970 senesinde Pakistan hükûmetinin açtığı milletlerarası proje yarışmasında birincilik kazandı. İslâmâbâd şehrindeki Kral FaysalCâmiini inşâ etti. Klâsik câmi mîmârîsine uymayan bu projede betonarmeyi gereği gibi kullandı.

Hareketli ve renkli bir kişiliğe sâhip olan Vedat Dalokay, bu özel çalışmaları yanında Mîmarlar Odasının kuruluşunda önemli rol aldı.

1964-1968 seneleri arasında Odanın genel sekreterliğini ve Ankara Şûbesi başkanlığını yaptı. 1969-70'te TMMOB ikinci başkanlığı vazifesini yürüttü. 1973 senesi mahallî seçimlerinde CHP'den Ankara Belediye Başkanlığına seçildi. 1976 yılına kadar sürdürdüğü Ankara Belediye Başkanlığı vazifesinden sonra serbest mîmarlık yapmaya devam etti. 1984 mahallî seçimlerinde Sosyal Demokrat Parti (SODEP)den Ankara belediye başkanlığına aday oldu, ancak seçilemedi. Kayseri'nin Kocasinan ilçesi belediyesinin Sinan Parkı içinde yaptırmayı plânladığı hizmet binâsı için açtığı proje yarışmasını kazandı. Bu projeyle ilgili çalışmaları dolayısıyla Kayseri'ye giderken 21 Mart 1991'de Kırıkkale yakınlarında geçirdiği trafik kazâsında öldü.

Çeşitli meslek dergilerinde şehirleşme, gecekondu, belediyecilik ve dînî mîmarlık konularında yazıları yayınlanmış olan Vedat Dalokay edebiyatla da ilgilendi. Çocuklar için yazdığı **Kolo** adlı hikâye kitabı 1980 Türk Dil Kurumu Ödülünü kazanmıştır.

VEDİA;

Alm. *Depositnm (n),* **Fr.** *Dépot (m),* **İng.** *Deposit.* Güvenilen kimseye saklanmak üzere emânet olarak bırakılan mal. Kâide olarak vedia sözleşmesi ücretsizdir. Ancak taraflar, bunun ücretli olmasını aralarında kararlaştırabilirler. Bunun dışında vedianın ücretli olduğu, hâlin icâbından da anlaşılabilir. Vedia veren, saklamanın gerektirdiği bütün masrafları ödemek zorundadır. Ayrıca malın, vedia alana verdiği bütün zararlardan da sorumludur. Ancak zararın, kendi kusurlarından gelmediğini ispat ederek sorumluluktan kurtulabilir.

Vedia alan kimse, vedia verenin izni olmadıkça, Borçlar Kânunu hükümlerine göre vediayı kullanamaz. Buna aykırı hareket ettiği takdirde vedia veren, adâlete uygun tazminat ödemekle yükümlü olur. Ayrıca, kazara meydana gelen zararlardan da sorumludur. Vedia alan, kararlaştırılan sürenin bitiminden önce vediayı emânet verene iâde edemez. Bununla birlikte, önceden düşünülmeyen haller yüzünden vedianın durumu tehlikeye girer veya emânet alan, vedianın saklanması yüzünden bir zarara uğrarsa, vedia kararlaştırılan sürenin bitiminden önce de iâde olunabilir. Eğer bir üçüncü şahıs, vedia hakkında istihkak iddiasında bulunursa, emanet alan kimse vediaya haciz koymadıkça veya istihkak dâvâsı açılmadıkça, vediayı gene emânet verene iâdeyle mükelleftir. Borçlar Kânununun 470. maddesi bu hususla ilgilidir.

İslâm hukûkunda vedia: Söz veya halle yapılan îcab (teklif) ve kabulle vedia akti meydana gelir. Veren ve alan, diledikleri zaman akti feshedebilirler. Tarafların bâliğ (reşid) olmaları lâzım değildir. Parasız vedia zayi olursa ödenmez. Ödemesi şart edilince, sözleşme bâtıl olur. Ücretli olan vedia helâk olunca, ödenir. Mümkün ve faydalı şartla vedia sözleşmesi câizdir. Vedia olan malı, emânet bırakılan kendi malı gibi saklar. Vedia hayvanın nafakası, sâhibine âittir. Vedia, sâhibinden izinsiz kullanılmaz. Vedia; âriyet, kirâ, rehin ve ödünç verilemez. Vedia sâhibinin borcunu, onun izni olmadan başkası ödeyemez. Bunları izinle yapabilir. Tazmin etmesi lâzım olmaz. Sâhibi isteyince aynen geri vermesi lâzımdır. Ödemezse gasbetmiş olur. Birisine teslim edilmek üzere verilen para, mal da vedia (emânet) olur. Paranın da kendisini vermek lâzımdır. Başkasına veremez.

Vedia sözleşmesi, emânetin genel hükümlerine tâbidir. Bu sözleşmenin genel hükümleri, Mecelle'nin 762-803. maddelerinde düzenlenmiştir.

VEFÂ KONEVÎ;

Osmanlı Devleti zamânında yetişen büyük âlim ve velîlerden. İsmi, Mustafa bin Ahmed'dir. Lakabı Muslihiddîn olup Şeyh Vefâ, Ebü'l-Vefâ isimleriyle meşhur olmuştur. Konya'da doğduğu için Vefâ Konevî de denilmektedir. Doğum târihi bilinmemektedir. 1490 (H. 896) senesinde İstanbul'da vefât etti. Türbesi İstanbul'da olup, ismini ondan alan Vefâ semtindedir.

İlk tahsilini yaptıktan sonra, Edirne'de Debbaglar Câmii imâmı Şeyh Müslihiddîn'e talebe oldu. Bir müddet hocasından ilim öğrendi. Sohbetlerinde bulunup feyz aldı. Daha sonra hocasının tavsiyesi üzerine Abdüllâtif-i Kudsî hazretlerinin sohbetlerinde bulundu. Din ve fen ilimlerinde mütehassıs olarak yetişti. Tasavvufta da ilerleyip yükseldi. Bir ara hac vazîfesini yerine getirmek için Hicâz'a gitti. Hacdan deniz yoluyla dönerken yolda Hıristiyan korsanları tarafından bindiği gemi yağma edilip, kendisi de esir alınarak Rodos Adasına götürüldü ve hapsedildi.

Zamânının kahramanlarından Kahramanoğlu İbrâhim Bey tarafından esâretten kurtarıldıktan sonra İstanbul'a döndü. İstanbul'a dönüşünde şimdi ismiyle anılan Vefâ semtine yerleşti. Vefâtına kadar burada kalıp insanlara Allahü teâlânın emir ve yasaklarını anlattı. Fâtih Sultan Mehmed Han ve Sultan İkinci Bâyezîd Han onun sohbet meclisinde bulundular. Ondan mânevî feyz alıp istifâde ettiler. Vefâ Konevî hazretleri gerek, Fâtih Sultan Mehmed Han, gerekse Sultan İkinci Bâyezîd Hanın iltifat ve ihsânlarına kavuştu. 1490 (H. 896) senesi Ramazan ayında vefât etti. İstanbul Vefâ'da kendi adıyla anılan câminin sol tarafında defnedildi. Kabri üzerine sonradan yeşil kubbeli bir türbe yapıldı. Türbeyi Sultan İkinci Bâyezîd Han yaptırdı. Kabri Müslümanlar tarafından ziyâret edilmekte, feyz ve bereketlerine kavuşulmaktadır. Ebü'l-Vefâ hazretlerinin adına Konya'da bir câmi, İstanbul'da ise bir câmi, medrese, hamam, halvethâne ve bir türbe inşâ edilmiştir.

Vefâ Konevî hazretleri zâhiri ve bâtınî ilimlerde yetişmiş büyük âlim ve evliyâ idi. Sözleri gâyet beliğ yâni açık ve yerinde, hikmetli ve nükteli olup, herkesin kolayca anlayabileceği şekildeydi. Sohbetleri pek tatlı idi. Herkes onun yüzünü görmek ve sohbetini dinlemek için can atardı. Çok ibâdet ettiği için sohbetine gelenleri ancak belli vakitlerde kabul ederdi. Din husûsunda hiç tâviz vermezdi. Allahü teâlânın emirlerine tam uyar, yasaklarından şiddetle kaçınırdı. Dünyâya düşkün olanlara iltifât etmez, dünyâya düşkün olmayan kimselerle sohbet etmeyi severdi. Zamânının meşhur kimseleri kapısına gelir, sohbetine kavuşmak için kabul etmesini beklerdi. Fâtih Sultan Mehmed Han ve Sultan İkinci Bâyezîd Han ona pek âşık ve hayrandılar. Sultan İkinci Bâyezîd Han, o vefât ettiği zaman cenâze namazında bulunmuştu. Hattâ o esnâda kefenini açıp, yüzüne bakarak eskiden beri olan hasretini gidermek istemişti.

Dînî ilimlerde çok yüksek bir âlim olan Vefâ Konevî hazretleri fen bilimlerinden, özellikle astronomi ve astroloji ilimlerine de vâkıftı. Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde yazılmış ârifâne söylediği şiirleri vardır.

Eserleri:

1. Makam-ı Sülûk: Tasavvufla ilgili olup, Türkçe ve 396 beytten meydana gelen manzum bir eserdir. Edebiyat ve şiir yönünden de kıymetli olan bu eserinde tasavvufî ve ahlâkî konuları şiir yoluyla anlatmıştır.

2. Şâz-ı İrfan: Türkçe ve manzûm bir eserdir.

3. Evrâd-ı Vefâ: Nesir olarak yazılmıştır.

4. Rûznâme-i Vefâ: Astronomi ve astrolojiyle ilgili olan bu eserde İstanbul'un enlem ve boylamlarını belirtmiştir. Bu eseri Defterdâr Ali Çelebi tarafından **Miftâh-ı Rûznâme** adıyla şerh edilmiştir.

5. Tecrid: Bu eserine Hoca Sâdeddîn Efendi geniş bir şerh yazmıştır.

VEHB BİN MÜNEBBİH;

Tâbiîn devrinde yetişmiş meşhur hadis âlimlerinden. İsmi; Vehb bin Münebbih, künyesi Ebû Abdullah'tır. Yemen'e sonradan yerleşmiş olan İranlılardandır. Hemmâm bin Münebbih'in kardeşidir. 645(H. 24) senesinde Yemen'in San'a şehrinde doğdu. 741 (H.124) senesinde yine burada vefât etti.

Doğru sözlü bir kimse olan Vehb bin Münebbih çok kitap okudu. Geçmiş ümmetlere, peygamberlere aleyhimüsselâm ve hükümdârlara dâir çok bilgisi vardı. Ebû Hureyre, İbn-i Abbas, İbn-i Ömer, Abdullah bin Amr bin Âs, Hemmâm bin Münebbih (radıyallahü anhüm) ve başkalarından hadîs-i şerîf rivâyet etti. İki oğlu Abdullah ve Abdurrahmân, kardeşinin iki oğlu Abdüssamed ve Akil, Sammak bin Fadl, İsrâil Ebû Mûsâ ve başkaları da ondan hadîs-i şerîf naklettiler.

Rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerde buyuruldu ki, **"Müminin duâsından ve firâsetinden sakınınız. Çünkü o Allahü teâlânın nûru ile bakar."**

Allahü teâlâ verilen sadaka ile yetmiş dünyâ belâsını def eder. Ayrıca sadaka verene, âhirette sevâb ve ecr verir.

Vehb bin Münebbih rahmetullahi aleyh buyurdu ki:

"Çok kitap okudum. Onlardan şunu öğrendim. Allahü teâlâ Muhammed aleyhisselâma çok yüksek akıl vermiştir. İnsanların akılları O'nunkinin yanında yeryüzündeki bütün kumların yanında küçücük bir kum tânesi kadar kalır."

"Münâfığın özelliklerinden ikisi övülmeyi sevmek, zemmedilmekten (yerilmekten) hoşlanmamaktır.

"Hazret-i Îsâ havârilerle birlikte bir köye uğradı. Köydeki insanların hepsinin öldüğünü gördüler. Îsâ aleyhisselâm yanındakilere; "Belki bunlar Allahü teâlânın azâbına ve gazâbına sebep olacak bir şeyler yapmışlardır. Çünkü dağınık ölmemişler, azâb onları bir anda yakalayıvermiş. Yoksa dağınık ölürlerdi." buyurdu.

Allahü teâlâ Îsâ aleyhisselâma ölüleri diriltme mûcizesi vermişti. Îsâ aleyhisselâm orada yatan ölülere seslenince, Allahü teâlânın izniyle ölülerden biri dirilerek; "Buyur ey Îsâ aleyhisselâm!" dedi. Îsâ aleyhisselâm; "Suçunuz neydi ki, bu hâle geldiniz, bu azâba müstehak oldunuz?" diye sorunca, o kimse; "Çocuğun annesine olan sevgisi gibi dünyâyı çok sevmiştik. Biz dünyâlık bakımından, mal, mülk ve evlât yönünden iyi olunca sevinir, dünyâ işi iyi gitmeyince de üzülürdük. Hem de uzun emel sâhibiydik. Allahü teâlânın beğendiği işleri terk edip, gazâbına sebep olacak işlere yönelmiştik. Kötü, azgın ve sapık kimselerin peşinden gider onların dedikleri gibi hareket ederdik." dedi. Hazret-i Îsâ sordu: "Sonra ne oldu?" O kimse de; "Gece durumumuz çok iyiydi. Sıhhat içinde yattık. Sabahleyin işte bu hâle geldik." dedi.

"Mümin günahlarını düşünür, onlar için üzülür, amellerini küçük görür, yaptıklarından dolayı gururlanmaz."

VEHBİ EMRE;

Türk güreşçi ve yönetici. 17 Şubat 1907'de İstanbul'da doğdu. 17 Şubat 1981'de İstanbul'da öldü. Birçok şampiyonluklar kazandığı güreşi 1930'da genç yaşta bıraktıktan sonra güreş hakemi ve yönetici olarak tanındı. Güreş Federasyonunun çeşitli kademelerinde çalıştı. Çeşitli târihlerde on beş yıl süreyle Güreş Federasyonu başkanlığını yürüttü. 1949'dan 1981'e kadar uluslararası güreş federasyonu (Fila) Asya-Avrupa komitesi ikinci başkanlığı görevini yürüttü.

VEHHÂBİLİK;

Alm. *Wahhabismus (s),* **Fr.** *Vahabisme,* **İng.** *Wahhabite.* On sekizinci asrın ortalarında Arabistan Yarımadasında Necid bölgesinde Mehmed bin Abdülvehhab tarafından kurulan dînî ve siyâsî bir yol, fırka. Mehmed bin Abdülvehhab 1699 (H.1111)da Necd'de, Hureymile kasabasında dünyâya geldi. 1791 (H.1206)de öldü. Önceleri seyâhat ve ticâret için Basra, Bağdat, İran, Hind ve Şam taraflarına gitti. İbn-i Teymiyye'nin kitaplarını okuyarak onun sapık fikirlerinin savunucusu ve yayıcısı oldu (Bkz. İbn-i Teymiyye). Yazdığı kitaplarıyla ve bozuk düşünceleriyle köylüler ve Der'iyye ahâlisini ve bunların reislerini aldatıp, saptırdı. Vehhâbilik ismini verdiği fikirlerini kabul edenlere "Vehhâbi" ve "Necdî" denir. Vehhâbilik daha sonraları dînî ve siyâsî görüş olarak Arabistan Yarımadasına hâkim oldu.

Düşüncelerinin temeli, üç meseledir:

1. Amel, ibâdet, îmânın parçasıdır. Bir farzı yapmayan meselâ farz olduğuna inandığı halde bir namazı kılmayan dinden çıkar. Bunu öldürmeli, mallarını Vehhâbilere taksim etmeli, diyorlar!

2. Peygamberlerin (aleyhimüsselâm) ve evliyânın ruhlarından şefâat isteyen, bunların mezarlarını

ziyâret edip, bunları vesile ederek duâ eden İslâmiyetten ayrılır, diyorlar!

3. Yine bunlara göre; mezarlar üzerine türbe yapmak ve türbelerde namaz kılmak ve orada hizmet ve ibâdet edenlere kandil yakmak ve ölülerin rûhuna sadaka adanması uygun değildir diyorlar!

Böyle bozuk fikirlere ilk önce babası Abdülvehhab karşı çıkmış, oğlunun peşinden gidilmemesini tavsiye etmiştir. Kardeşi Süleyman bin Abdülvehhab da **Savaik-ı İlâhiye fî Redd-i Alel Vehhâbiyye** isimli kitabında vesikalarla kardeşinin yanlış yolda olduğunu ispat etmiştir. Ayrıca Mekke müftisi Ahmed ibni Zeyni Dahlan (öl. 1772) tarafından **Hülâsat-ül-Kelâm, Ed-Dürer-üs-Seniyye, Fitnet-ül-Vehhâbiyye** adlı ve daha pekçok kitap yazılmıştır. Vehhâbilik hakkında, birçok Türkçe kitap da neşredilmiştir.

VEKÂLET;

Alm. *Vollmacht (f), Auftrag (m),* **Fr.** *Procureur, intérim (m), Mandat,* **İng.** *Proxy, deputy, interim.* Bir kimsenin, diğer bir kimseye âit işin yapılmasını veya görülmesini üzerine alması. Bu işin yapılmasını isteyene **Müvekkil** bu işi yapmak mükellefiyetini üzerine alana da **vekil** denir. Vekil, verilen yetkiyi kabul ederse akit kurulmuş olur.

Türk hukûkunda vekâlet: Vekâlet müessesesi Borçlar Kânunu'nda (Md. 386-398) bir akit olarak düzenlenmiştir.

Vekâlet akti ve vekilin sorumluluğu: Vekâlet aktinin mevzuu bir işin yapılmasıdır; müvekkil bir icapta (teklifte) bulunur ve vekile hangi konularda yetki verdiğini belirtir. Vekâlet yetkisi, vekilin yapmayı taahhüt ettiği işin yapılması için gerekli hukûkî işlemlerde bulunmak yetkisini içine alır; fakat özel olarak yetki verilmemişse vekil, müvekkil adına dâvâ açamaz, sulh yapamaz, tahkim edemez, kambiyo taahhüdünde bulunamaz, bağışlamada bulunamaz, bir gayrimenkulü satamaz veya bir hakla onu sınırlayamaz.

Vekil, müvekkilin kendisine verdiği yetkiyi kabul ettiği anda vekâlet akti kurulmuş olur. Fakat vekil böyle bir işi resmî sıfatı gereği, mesleği icâbı bu işleri yapmak mecburiyeti varsa, yâhut önceden resmî kuruluşlara bildirmişse vekâlet vekil tarafından derhal reddedilmedikçe kabul edilmiş sayılır.

Vekâlet aktinin şumulü, mukâveleyle açıkça belirtilmemişse taalluk ettiği işin mâhiyetine göre tâyin edilir.

Vekil, müvekkilin açıkça belirttiği tâlimatına muhâlefet edemez. Fakat başka türlü davranmak zorunda kalır ve vekilden müsâade almak imkânı bulamazsa, şâyet müvekkile bildirseydi kabul edeceğine inanıyorsa o tip bir tasarrufta bulunabilir. Bunun dışında kalan işlerde müvekkilin rızâsını almadan yaptığı faaliyetlerden doğan zararları vekil karşılamak zorundadır.

Vekil müvekkilin işini iyi bir şekilde bitirmekle mükelleftir. Vekil başkasını vekil tâyin etmeye yetkili değilse, işi bizzat yapmak zorundadır. Şâyet başkasını tâyin etmişse onun verdiği zararlardan müvekkile karşı bizzat vekil sorumludur. Vekil, müvekkilin rızâsıyla bir başkasını o işi görmeye yetkili kılmışsa, müvekkil o kişiye karşı da vekâlet sözleşmesindeki haklarını ve yetkilerini kullanabilir.

Vekil, müvekkilin talebi üzerine yapmış olduğu işin hesabını vermeye ve işten doğan gelirleri müvekkile teslime mecburdur. Ayrıca elinde kalan parasının fâizini de vermek zorundadır.

Vekil de, müvekkilin işin îfâsı için yaptığı masrafları ve avansları fâizle berâber vermek zorundadır. Vekil, vekâlet dolayısıyla uğramış olduğu zararların tazminini müvekkilden isteyebilir.

Birkaç kişi, bir kişiye karşı toplu olarak bir işin yapılması taahhüdüne girmişlerse, müvekkil vekâlet haklarını herbir vekilden müteselsilen talep edebilir.

Vekâlet aktinin sona ermesi: Vekil, istediği zaman vekâlet aktini bozup vazgeçebilir. Kezâ müvekkil de her zaman vekili bozan diğer tarafın zararlarını tazmin etmekle mükelleftir.

Vekâlet ilişkisi, vekilin veya müvekkilden birinin ölmesiyle de sona erer. Fakat bu ölüm hâdisesi sonunda karşı taraf işin yapılmamasından dolayı zarar görecekse vekilin veya müvekkilin mîrasçıları vekâlet ilişkisini devam ettirirler.

Müvekkil, vekâlet ilişkisini bozar ve bundan da vekili haberdar etmezse vekilin o âna kadar doğan zararlarını ödemek zorundadır.

İslâm hukûkunda vekâlet: İslâm hukûkunda vekâlet, bir işi yapmak için başkasını kendi yerine koyması demektir. Yerine geçirilen başka kimseye "vekil" denir. Vekil edene "sâhip" veya "müvekkil" denir. Birini vekil yapmak, icâb ve kabulle olur. Yâni "seni vekil yaptım" ve "kabul ettim" sözleriyle olur. Vekil, cevap vermeden işi yapmaya başlasa, kabul etmiş olur. İş habersiz yapıldıktan sonra sâhibinin izin verdim demesiyle de, vekil etmiş olur. Bir iş için emir verince, bâzan vekil, bâzan da "haberci"

yapılır.

Vekil yapmak bâzan şartlı olur. Meselâ “şu saatımı yüz liraya satmaya seni vekil ettim” demek gibi. Vekil edenin, işi yapabilecek kimse olması, vekilin akıllı olması şarttır. Büluğ yaşına girmiş olması şart değildir. Hediye, âriyet, rehin, emânet, ödünç vermek ve dâvâ açmak da vekil, sâhibinin (müvekkilin) adını söyleyerek iş görür. Söylemezse işleri sahih olmaz. Alış-verişte, kirâya vermekte, dâvâcı ile uyuşmakta, kendi adına yapması da câiz olursa da, o işin, haklarından kendi mesul olur. Aldığı şeyler sâhibinin (müvekkilin) olur.

Alış-veriş, borç vermeye veya ödemeye vekil olan kimsenin teslim aldığı mallar kendine emânet olur. Kendisi sebep olmadan helâk olunca ödemez.

Bir kimse, iki kişiyi birlikte bir işe vekil etse, vekiller yalnız başına iş göremez. Vekil, sâhibinden (müvekkilden) ayrıca izin almadıkça veya umumî vekil edilmedikçe başkasını kendine vekil yapamaz. Yalnız, zekât vermek için vekil izinsiz olarak başkasını, o da başkasını vekil yapabilirler. İkinci vekil doğrudan doğruya sâhibinin (müvekkilin) vekili olur.

Vekil ederken, ücret şart edildiyse, iş yaptığı zaman ücret alır. Ücret şart edilmediyse, teberru etmiş olur, ücret isteyemez.

Alış-verişte, malın cinsi, fiyatı vekile bildirilmelidir. Umûmî vekilse bildirmeye lüzum yoktur. Şartı olan vekil, şarta uymazsa, aldığı mal kendinde kalır. Şartı sâhibinin lehine değiştirebilir. Veresiye al deyince peşin alsa, mal kendinde kalır. Peşin al deyip veresiye alsa, sâhibi için (müvekkil için) almış olur. Malın bir kısmını bulup alsa, bölmesi zararlı olan malda (kumaş gibi), sâhibi için (müvekkil için) olmaz; zararsız ise (pirinç, şeker gibi) sâhibi için almış olur. Değeri bildirilmeyen malı, vekil az aldanmak şartıyla alabilir. Fakat, et, ekmek, şeker gibi kıymeti meşhur şeyler de az aldanmak af olmaz. Fâhiş aldanmakla alınan malı, sâhibi kabul etmeyebilir. Belli malı almaya vekil olan kimse, o malı kendisi için satın alamaz. Kendim için aldım dese bile sâhibinin olur. Sâhibi yanındayken aldığı mal, vekilin olur. Vekil sahibine kendi malını satamaz. Vekil veresiye aldığı malın parasını, sâhibinden peşin isteyemez. Peşin aldığı malın parasını peşin isteyebilir. Fakat bu süre içinde mal telef olursa, vekil başkasını satın alıp öder.

Umûmî vekil, sâhibinin malını dilediği fiyatla satabilir. Fiyat söylenmişse daha aşağı satamaz; satarsa, öder. Vekil, sâhibinin malını kendisi satın alamaz. Umumî vekil peşin de, veresiye de satabilir. Fakat peşin sat denilmişse, veresiye satamaz. Borç ödeme vekili kendi malından ödese sâhibinden bunu ister. Filana ödünç veya sadaka ver, yâhut hediye ver dese, vekil bunu verince, emir edenden isteyemez. Sonra ben sana veririm dediyse, isteyebilir.

Avukat, sâhibi (müvekkili) aleyhinde mahkemede konuşabilir, başka yerde konuşamaz. Konuşursa dinlenmez ve vekillikten çıkmış olur. Aleyhte hiç konuşmamak üzere avukat tutulabilir; konuşursa azil olur.

Umûmî vekil, talak (boşama), hediye, sadaka ve vakıftan başka her şeyi sâhibi adına yapabilir. Birinden ödünç istemek için başkasını vekil yapmak bâtıldır. Bunun için haberci göndermek sahihtir. Ödünç istenilen malı almak için vekil yapılabilir.

Vekilin vekil olmayı kabul etmesi, şart değildir. Red etmezse kabul ettiği anlaşılır.

Sâhibi (müvekkili), başkasının hakkı karışan vekilini azil edemez; başkasının hakkı karışmadı ise azil edebilir. Bu takdirde vekil de, kendisini azil edebilir. Azil olunan vekil, azil haberini alıncaya kadar yaptığı işler geçerli olur. Kendi kendini azil eden vekil, sâhibine (müvekkiline) bildirinceye kadar iş yapar. Vekilin işi bitince vekillik biterse de, vekillik başkasının hakkı karışmışsa bitmez. Vekilin ölmesiyle de, vekillik biterek, vârisleri vekil olamaz.

VEKÎ’ BİN CERRÂH;

Hanefî mezhebi âlimlerinden. İsmi Vekî’ künyesi Ebû Süfyan’dır. Babası Kûfe beytülmâl nâzırı el-Cerrâh idi. Aslen Nişaburlu veya Sindli olup Ruvar kabîlesine mensuptur. 744 (H.127) senesinde Kûfe’nin Feyd köyünde doğdu. 812 (H.197)de hacdan döndükten sonra aynı köyde vefât etti

İmâm-ı A’zam’ın talebelerinin ileri gelenlerinden olup, fıkıh ilmini ondan öğrendi. Ayrıca İmâm-ı A’zam’ın yüksek talebelerinden olan İmâm-ı Ebû Yûsuf ve İmâm-ı Züfer’den de ilim öğrenmiştir. Hişam ibni Urve, Süfyan bin Uyeyne, Süfyan-ı Sevrî, Evzâi, Şu’be bin el-Hâlid gibi hadis âlimlerinden hadîs-i şerîf dinlemiştir. İlmi geniş, hâfızası fevkalâde kuvvetli olduğundan işitmiş olduğu hiçbir hadîs-i şerîfi unutmamıştır. Hem ilim öğrenmeye çalışır, hem ilmi yayar, hem de gece-gündüz ibâdetle meşgul olurdu.

Hadis ilminde sika yâni güvenilir bir kimse olan Vekî’ bin Cerrâh, hadislerin tasnif edilmesinde büyük hizmet etti. Tefsir ilminde de yüksek olup, tefsir âlimlerinin ikinci tabakasına mensuptu. Fıkıhta İmâm-ı

A'zam Ebû Hanîfe'nin îtikâdına uyardı. Zamânında Kûfe'nin en fakiriydi. Abbâsî halîfelerinden Hârun Reşîd kâdılık teklif ettiyse de kabul etmedi.

Vekî' bin Cerrâh'tan İmâm-ı Şâfiî, Ahmed bin Hanbel, Rehaveyh ibni Saîd, Ebû Hayseme, Ali bin el-Medenî, Abdullah ibni Mübârek, Yahyâ bin Muin gibi meşhur âlimler hadîs-i şerîf dinlemiş ve fıkıh ilmini öğrenmişlerdir.

Talebesi İmâm-ı Şâfiî bir gün kendisine gelip hâfızasının zayıflığından bahsetmiş, o da günahlardan kaçınmanın lüzûmunu anlatmıştır. Sonra İmâm-ı Şâfiî bunu şu şiirle dile getirmiştir.

"Şekevtül Veki'a min sû-i hıfzî
Fe evsânî ilâ terk-il-meâsî
Liennel ilme nûrun min envâr-i ilâhî
Felâ yuğtâ nûrahû ilel-âsî"

mânâsı şöyledir:

(Vekî'e hâfızam zayıftır dedim,
Bana "Her günahtan uzak dur." dedi.
"İlim, ilâhi nûrlardan bir nûrdur.
Bu nûru âsî(ye vermez" diye söyledi.)

Dört Hak mezhebin reislerinden olan büyük âlim Ahmed ibni Hanbel buyurdu ki: "Gözlerim Vekî'nin mislini görmemiştir. O hadis ezberler, fıkıh müzâkere eder, ibâdet ve tâatle uğraşır, hepsinde güzelce muvaffak olur, kimsenin aleyhinde söz söylemezdi. Vekî'in eserlerine îtinâ ediniz. Ben ondan daha ziyâde ilmi kavramış kimse görmedim."

İbn-i Eksem şöyle demiştir: "Ben Vekî' ile çok berâber bulundum. O dâimâ oruç tutardı. Her gece Kur'ân-ı kerîmin üçte birini okumadıkça yatmazdı. Onu seher vakitlerinde dâimâ uyanık görürdüm."

Buyurdu ki:

"Dünyâlığa düşkün olmayınız. Ondan sâdece ihtiyâcınız kadar alınız. O aldığınız da helâl yoldan olsun."

"Hak ehline târif edilen yol, esas gâyedir. Ona girmek ve ötelere ulaşmak için, sâdık olmak lâzımdır. Başka türlü olmaz."

"Helâlin hesâbı, haramın cezâsı vardır."
"Verâ şüpheli şeylerden sakınmaktır."

Eserleri:

Vekî' bin Cerrâh'ın tefsir, hadis, fıkıh, ahlâk ve çeşitli ilimlere dâir yazdığı eserler şunlardır:

1) Tefsîr-ül-Kur'ân, 2) El-Cüz', 3) Kitâb-üz-Zühd, 4) El-Müsannef, 5) El-Müsned, 6) Kitâb-üs-Sünen, 7) Kitâbü'l-Ma'rife.

VEKTÖR;

Alm. *Vektor (m),* **Fr.** *Vécteur (m),* **İng.** *Vector.* Doğrultusu, yönü ve şiddeti (büyüklüğü) olan doğru parçası. Bir vektörün başlangıç veya etki noktası, bitim noktası, doğrultusu ve yönü dâimâ bulunur.

Fizikte ve teknikte bâzı büyüklükler vektörlerle ifâde edilir. Kuvvet, hız, ivme, basınç gibi kavramlar vektörel büyüklüklerdir. Zîra hepsinin de bir etki noktası doğrultusu yönü ve şiddeti vardır. Bu şartları ihtivâ eden bütün teknik büyüklükler, vektörlerle ifâde edilirler. İş, güç, enerji gibi büyüklükler skaler büyüklüklerdir.

Vektörel toplam: İki vektörün vektörel olarak toplanması üçüncü bir vektöre eşittir.

$\overrightarrow{AB}$ ve $\overrightarrow{AC}$ vektörlerinin toplamı $\overrightarrow{AD}$ ye eşittir.

$\overrightarrow{AB}+\overrightarrow{AC}=\overrightarrow{AD}$'dir. $\overrightarrow{AD}$ vektörünün şiddeti (büyüklüğü)

ABCD paralel kenarının AD köşegen uzunluğu kadardır.

$\overrightarrow{AB} + \overrightarrow{AC} = \overrightarrow{AB} + \overrightarrow{BD} = \overrightarrow{AC} + \overrightarrow{CD} = \overrightarrow{AD}$'dir.

İki vektörün farkı da yine üçüncü bir vektöre eşittir.

$\overrightarrow{AB} - \overrightarrow{AC} = \overrightarrow{CB}$

Vektörel çarpım: İki vektörün vektörel olarak çarpımı, bu iki vektörün meydana getirdiği düzleme dik üçüncü bir vektöre eşittir.

$\overrightarrow{AB} . \overrightarrow{AC} = \overrightarrow{AD}$'dir.

$\overrightarrow{AB} . \overrightarrow{AC} = |AB| . |AC| . \text{Sin } a = \overrightarrow{AD}$

Skaler çarpımı: İki vektör skaler olarak çarpılırsa bir vektör değil bir doğru parçası elde edilir.

$\overrightarrow{AB} . \overrightarrow{AC} = |AD|$

$\overrightarrow{AB} . \overrightarrow{AC} = |AB| . |AC| . \text{Cos } a$'dır.

Bir vektörün izdüşümü: Bir vektörün herhangi bir doğrultu üzerindeki izdüşümü yine bir vektördür.

$\overrightarrow{AB}$ vektörünün izdüşümü

$\overrightarrow{A'B'}$ dür.

$\overrightarrow{A'B'} = (AB) . \text{Cos } a$

VELÂYET;

Alm. *Vormundschaft,* **Fr.** *Tutelle,* **İng.** *Guardianship.* Reşit olmayan veya hacir altında bulunan çocukların sâhip oldukları haklar ve mükellefiyetlere ilişkin hususlar. Bu konu Medenî Kânunda düzenlenmiştir (M.K. md.262-289).

Velâyet hakkı: Çocuklar üzerinde velâyet hakkı anne ve baba tarafından birlikte kullanılır. Ana ve baba velâyetin yürütülmesi husûsunda anlaşamazlarsa, babanın reyi mûteberdir (M.K. md.263). Çocuk küçükken ana ve babasının velâyeti altındadır, kânûnî sebep olmadıkça ana ve babadan alınamaz. Hâkim, vasi tayinine lüzum görmedikçe hacredilen çocuklar dahi ana ve babanın velâyetine tâbidirler (M.K. md.262). Karı ve kocadan birinin vefâtı hâlinde, velâyet sağ kalan eşe verilir. Boşanma hâlinde velâyet hakkı, çocukların teslim edildiği kişiye âittir (M.K. md.264).

Velâyet hakkının muhtevâsı: Çocuk, ana ve babasına riâyete mecburdur, ana ve baba kudretine göre çocuğu yetiştirmekle ve terbiye vermekle mükelleftir. Çocuğun adını ana ve babası koyar. Ana ve baba, çocuğun meslekî terbiyesini sevk ve idâre eder. Mümkün mertebe kuvvet ve kâbiliyetini ve arzularını nazara alır. Çocuğun dînî terbiyesini tâyin ana ve babaya âittir. Ana ve babanın bu hususdaki hürriyetini tahdit edici her türlü mukâvele mûteber değildir. Ana ve baba çocukları terbiye etmek hakkına sâhiptir (M.K. md.264-267).

Ana ve baba, velâyet hakları devam ettiği müddetçe çocuklarının kânûnî temsilcileridir. Velâyet altındaki çocuk, ehliyet yönünden vesâyet altındaki kimse gibidir. Bir borç altına giren çocuk borcunu kendi malından ödemekle mükelleftir. Bu hususta, ana ve babanın; çocuğun malları üzerinde hâiz oldukları idâre ve intifa haklarına bakılmaz (M.K. md.268-269).

Çocukla ana ve baba arasında, yâhut ana ve babanın lehine olarak çocukla üçüncü şahıs arasında yapılacak herhangi bir tasarrufta çocuk borç altına girmişse husûsî bir vasînin iştiraki ve hâkimin tasdiki lâzımdır (M.K. md.271).

Ana ve baba, velâyet hakları devam ettiği müddetçe çocuğun mallarını idâre ederler. Hesap ve teminat vermezler. Ana ve baba vazifelerini yapmadıkları takdirde, hâkim müdâhale eder. Evliliğin sona ermesinden sonra çocuğun velâyeti kendisine verilmiş olan taraf çocuğun mâlî vaziyetini gösterir bir defter vermeye mecburdur (M.K. md.278-279).

Ana ve baba velâyet hakları devam ettiği müddetçe rüşt yaşına gelinceye kadar çocuğun mallarından istifâde hakları vardır. Çocuğun geliri ilk önce kendi geçimi ve terbiyesine sarf olunur; kalanı, karı kocadan hangisi âile masrafıyla mükellefse ona âit olur. Aksine bir şart konulmuşsa ana ve baba

çocuğa bağışlanan mallardan istifâde edemez, yine aksine bir şart konulmamışsa bu mallar üzerinde de ana ve babanın idâresi mevcuttur. Küçüğün kazancı, yanlarında yaşadıkça ana ve babaya âittir. Bir meslek veya sanat için ana ve baba tarafından çocuğa, mallarından verilen kısmın idâresi ve ondan istifâde hakkı çocuğundur (M.K. md.280-284).

Ana ve baba, vazifelerini îfâ etmedikleri takdirde hâkim, çocuğun himâyesi için gerekli tedbiri alır (M.K. md.272). Çocuğun malları tehlikeye düşerse, hâkim vasîler üzerinde hâiz olduğu murâkabeyi ana baba hakkında tatbik eder veya onlardan teminat talep eder ve çocuğun menfaatini korumak için kayyım da tâyin edebilir (M.K. md.285).

Velâyet hakkının kaldırılması: Velâyeti îfâdan âciz veya mahcur olan, yâhut nüfûzunu ağır sûrette suistimal eden veya fâhiş ihmalde bulunan ana ve babadan, hâkim velâyet hakkını kaldırır. Ana ve babadan velâyet hakkı kaldırılınca çocuğa bir vasî tâyin olunur. Doğacak çocuklar üzerinde de ana ve babanın velâyet hakkı kalkmış olur. Velâyeti hâiz olan ana ve baba yeniden evlenince çocuğa bir vasî tâyin olunur. Velâyetin kaldırılması sebebi ortadan kalkarsa velâyet hakları ana ve babaya geri verilir. Fakat bir sene dolmamışsa bu hakları geri verilmez. Velâyet hakları ellerinden alınan ana ve baba evvelce olduğu gibi çocuğun iâşe ve eğitim masraflarını karşılamak zorundadırlar (M.K. md.274-277).

Velâyet hakkının sona ermesi: Çocuk reşid olursa ve mahcuriyeti kaldırılmışsa velâyet hakkı da sona erer. Ana ve babanın idâre hakkının sona ermesi durumunda, mallar reşid olan çocuğa veya vasisine hesap görülerek teslim olunur. Ana ve baba, çocuğun mallarını iâde ederken intifa hakkı sahibi gibi sorumludur; hüsnüniyetle sattıkları malların semenini verirler. Ana ve baba, çocuğun malından onun menfaati için, yetkileri dâiresinde yaptıkları harcama ve masraflardan sorumlu tutulmazlar. Ana ve baba haciz ve iflas durumunda iseler, çocuk imtiyazlı alacaklı durumundadır (M.K. md.287-289).

VELÎ (Bkz. Evliyâ)

VENEDİKLİLER;

Alm. *Die Venezianer (pl.),* **Fr.** *Les Vénitiens (pl.),* **İng.** *The Venetians.* Venedik ahâlisi. İtalya'nın Venedik şehrinde oturup, daha çok gemicilikle meşgul olurlardı. Ortaçağın en meşhur kolonicisi ve korsanları olup, Haçlılarla birlikte İslâm devletleri, Türkler ve Osmanlıları târih boyunca çok meşgul etmişlerdir.

Venedikliler, Roma İmparatorluğu zamânında şehre geldiler. Avrupa Hunlarının Roma İmparatorluğunu tazyik etmesiyle, asıl yurtları olan Adriyatik kıyılarından Venedik'e sığındılar. Pia ve Adiye nehirlerinin ağızlarında bulunan bu adacıkları, 170 kanal ve 400 kadar köprüyle birleştirdiler. Bulundukları mevki îtibârıyla gemicilik ve ticâretle uğraştılar. Korsanlıkta meşhur olup, Akdeniz, Adriyatik, Ege ve Karadeniz sâhillerine koloniler kurarak ticâret yaptılar. Çok zenginleşip, siyâsî hâdiselerde de faal rol oynadılar. Roma İmparatorluğundan sonra Bizans İparatorluğuna bağlandılar. Venediklilerin Bizans'a bağlılığı görünüşteydi. Doj adı verilen Düklerinin başkanlığında federal bir cumhûriyet idâresine sâhiptiler. Venedikliler Hıristiyan olup, Katolik mezhebine mensuptular. Hıristiyanların İslâm ülkeleri ve Türkler üzerine başlattıkları Haçlı Seferlerine katıldılar. Dördüncü Haçlı Seferinde **Doj Dondolu,** Kudüs'e gitmeyip, Bizans İmparatorluğunun merkezi olan İstanbul'da kaldı. İstanbul'a hâkim olup, Lâtin İmparatorluğunu kurdu. İstanbul'un zenginliğini yağma ettiler. Ege Denizindeki ada ve bölgenin şehirlerine hâkim oldular. Ticârî menfaatlar sebebiyle Cenovalılarla mücâdele ettiler. Cenovalıları yendiler. Osmanlıların Anadolu'ya hâkim olup, Balkanlarda fetihlerde bulunmasıyla Osmanlı-Venedik münâsebetleri başladı. Osmanlıların Fetret Devrinde Ege sâhilleri ve Marmara çevresinde korsanlık yaptılar. Sultan İkinci Murâd Han (1421-1451) Venediklilerle mücâdele etti. Osmanlılar Venediklilerin elindeki Mora, Adriyatik, Makedonya veEge kıyılarındaki şehirleri aldı. Venedikliler, Osmanlılara karşı Akkoyunlularla ittifak kurdular. Fâtih (1451-1481) ve oğlu Sultan İkinci Bâyezîd Han (1481-1512) zamanlarında Venediklilerle mücâdele edildi. Cem Sultan hâdisesine karıştılar. Osmanlılar, Venediklilerin elindeki İnebahtı, Modon, Koron ve Adriyatik kıyılarındaki Orag'ı fethettiler.Sultan Süleyman Han (1520-1566) zamânındaki Avrupa ve Doğu seferlerinde iki yüzlü siyâset tâkip ettiklerinden cezâlandırıldılar. Meşhur denizci Kaptan-ı derya Barbaros Hayreddin Paşa, Venediklilerle harp etti. Venedikliler, 1571'de İnebahtı'da Osmanlı Donanmasını yaktılarsa da, 1572'de cezâlandırıldılar. Kıbrıs Adası, Venediklilerden alındı. Girid Adası için mücâdele edilip, 1669'da ada fethedildi. Venedikliler, İkinci Viyana felâketinden sonra Osmanlılara karşı yapılan ittifaka katıldılar. Avusturya ve Rusya ile Osmanlılara karşı savaştılar. 1699 Karlofça Antlaşmasıyla Mora ve Dalmaçya sâhillerini aldılar. Buraları, 1715'te Osmanlılara tekrar verdiler. 1716'dan sonra Osmanlı-Venedik münâsebetleri dolaylı olarak Avusturya ile devam etti. On sekizinci yüzyılın sonunda, Napolyon, Venedik'i alınca şehir Fransa'ya geçti. Fakat, 1797 Campoformio Antlaşmasıyla Venedik Avusturya'ya verildi. Napolyon, Venedik'i tekrar almışsa da, 1815'te Venedik yine Avusturya'ya verildi. 1848'de İtalya'nın Piyemonto Hükümeti Venediklileri Avusturya'ya karşı kışkırttılar. Avusturyalılar isyanı bastırıp, Venediklileri ağır şekilde cezâlandırdılar. Avusturya, Prusyalılara 1866'da yenilince Venedik

ve Venedikliler, İtalya'ya verildi. Venedikliler, hâlâ İtalya'nın hâkimiyetindedir. (Bkz. İtalya)

VENEZUELA

DEVLETİN ADI ..... Venezuela Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Caracas

NÜFÛSU 20.184.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 912.050 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İspanyolca

DÎNİ .....Hıristiyanlık

PARA BİRİMİ..... Bolivar

Güney Amerika'nın kuzeyinde yer alan bir devlet. Kuzey'de Karayib Denizi ve AtlasOkyanusu, doğuda Guyana, güneyde Brezilya ve batıda Kolombia ile çevrilidir.

Târihi

Venezuela 1498'de Chistophes Colombus (Kristof Kolomp) tarafından keşfedilinceye kadar, ülke nüfûsunu Carib yerlileri meydana getiriyordu. İspanyollar için Venezuela'nın fethi, yerlilerin şiddetli mukâvemet göstermeleri sebebiyle zor ve yavaş oldu. Ülkede birçok kasaba kuruldu. Caracas 1567'de kurularak 1577'de başşehir oldu. Venezuela, İspanya İmparatorluğunun nispeten önemsiz bir parçası kabul edildiğinden diğer sömürgelerin idâresine verildi. Önce bugünkü Dominik Cumhûriyeti olan Santo Domingo'ya, sonra Yeni Granada Genel Vâliliğine bağlandı. 1776'da ABD'nin bağımsızlığını îlân etmesi ve 1789 Fransız ihtilâli, bağımsızlık için bir misâl teşkil etti. Napolyon'un, İspanya'ya savaş açması Nisan 1810'da sömürge devrinin sonunu getirdi. Kreollar (ülkede doğan beyazlar) İspanyol yöneticiyi azlederek bir cunta kurdular. 5 Temmuz 1811'de bağımsız konfederasyon îlân edildi. Bu îlân kraliyet kuvvetleri ve Kreollar arasında 10 yıl devam eden bir savaşa sebep oldu. 24 Haziran 1821'de Carababo Muhârebesinde İspanya'ya karşı kesin zafer elde edildi. Anlaşmazlık sonucunda 1830'da Venezuela birçok Güney Amerika ülkesini ihtivâ eden konfederasyondan ayrılarak bağımsız bir cumhûriyet oldu. 1830'dan 19. yüzyıl sonuna kadar büyük krizler birbirini tâkip etti. Yirminci yüzyılın büyük bölümünde ülkeyi askerî diktatörler idâre etti. Bunlar petrol sanâyiini geliştirdiler, birçok sosyal reformlar yaptılar. 1959'dan îtibâren ülke demokratik seçimlerle işbaşına gelen hükümetler tarafından idâre edilmeye başladı. Essequibo sınır bölgesinde Guyana ile olan anlaşmazlık 1982'de tekrar başladı. 1989'da ikinci kez başkanlığa seçilen Pérez'in açıkladığı ekonomik tedbirler, sokak gösterilerine sebep oldu. Halk yağma işine başlayınca askerî birliklerin müdâhalesi üzerine çok sayıda insan öldü. Aralık 1993'te yapılan seçimlerde devlet başkanlığına Rafael Caldera oyların çoğunluğunu alarak seçildi. Rafael Celdera 25 yıldan sonra ikinci defâ devlet başkanlığına geldi. 6 Aralık 1993'te göreve başladı.

Fizikî Yapı

Venezuela dört farklı tabiî bölgeye ayrılır: Maracaibo alçak arâzileri, kuzey dağlık bölgesi, Orinoco alçak arâzileri ve Guyana Yaylası. Kıyıların uzunluğu 2815 km olup, ülke topraklarına Karayib Denizindeki irili-ufaklı 72 ada da dâhildir. Bu adaların en büyüğü Margorita'dır.

Maracabio alçak arâzileri, Maracabio Gölü ve Venezuela Körfezi etrâfında 52.000 km2lik düz ovaları ihtivâ eder. Bu bölgeye Paraguana Yarımadası da dâhildir. Burası ülkenin kalan kısmından güney doğuda Cardillera de Mérida ve kuzeydoğuda Segovia yüksek arâzileriyle ayrılmıştır.

Kuzeydeki dağlık bölge, Kolombiya Andlarının bir kolu olan Sierra de Périja ile başlar. Andların diğer bir kolu olan Cordillera de Mérida kuzeydoğu istikâmetinde kıyıya doğru uzanır. Bu dağların genişliği 13 ilâ 64 km arasında değişmekte olup, en yüksek noktası Pico Bolivar'dır (5007 m). Bütün sene boyunca yalnız bu dağların üzerinde devamlı kar bulunur.

Kuzeydeki dağların güneyinde Orinoco Ovaları bulunur. Bu ovalar Kolombiya sınırından Atlas Okyanusu kıyısındaki Orinoco Deltasına kadar uzanır. Ovalar, nehirler arasında doğuya doğru daralarak genişlikleri 400 km'den 80 km'ye düşer. Sonra Orinoco Deltasında tekrar genişler.

Guyana Yaylası, Orinoco Nehrinin güneyinde yer almakta olup, Venezuela topraklarının yarıdan fazlasını ihtivâ eder. Geniş yaylalar 762 m'lik sarp kayaların ucunda âniden kesilir. Yükseklikler dik olarak tabanlarından yükselen kitle hâlindeki düz tepelerde 2180 m'ye ulaşır. Auyáan-Tepui'den dünyânın en yüksek şelâlesi olan Angel çağlayanları (979 m) dökülür.

Ülke büyük bir nehir ağıyla örülmüştür. Orinoco Nehri 436 kolu ile birlikte kuzeydeki dağların güney yamaçları, ovaları ve Guyana Yaylasını sular. Orinoco, Brezilya sınırındaki kaynağından önce kuzeye,

sonra doğuya doğru yönelerek geniş bir delta meydana getirir. Atlas Okyanusuna dökülür. Bu güzergah boyunca uzunluğu 2736 km'dir. Maracaibo, Lâtin Amerika'nın en büyük gölü olup, 121 km genişliğinde, 230 km uzunluğundadır. Yüzölçümü 13.000 km^2dir.

İklim

Venezuela'da tropikal bir iklim hüküm sürer. Kuzeydoğudan senenin büyük bölümünde nispeten soğuk ve kuru alizeler eser. Sıcaklık yüksekliğe bağlı olarak değişir. Alçak kıyı kesimi ve iç bölgedeki nehir vâdileri sıcak ve nemlidir. Yüksek arâziler gündüzün genellikle ılıman, geceleyin soğuktur.

Sıcaklık ortalama olarak 800 m yüksekliğe kadar 24°C civârındadır. 800 ilâ 2000 m yüksekliklerde 10 ilâ 27°C arasında değişir. 2000 m'nin üstündeki yerlerdeyse 18°C'dir. Paraguana Yarımadasında yıllık yağış miktarı 508 mm'dir. Güney Maracaibo Ovalarında ve Orinoco Deltasında yılda düşen yağış miktarı yüksek olup, 2032 mm civârındadır. Guyana Yaylasının yüksek yerleri ve kuzeydeki dağlar arasındaki merkezî vâdi, orta miktarda yağış alır. Caracas'a yılda 787 mm'lik yağış düşer.

Tabiî Kaynaklar

Venezuela'nın yaklaşık % 40'ı ormanla kaplıdır. Maracaibo alçak arâzilerinde, Cardillera de Mérida'nın aşağı yamaçlarında ve Guyana yüksek arâzilerinin güneybatı dağ eteklerinde cengeller (sık orman) bulunur. 1800 m'nin üstünde ormanlar seyrekleşerek yavaş yavaş yerini otlara bırakır. And Dağlarının yüksek eteklerinde Alp tipi çeşitli küçük çalı ve likenlerden meydana gelen paramó bitki örtüsü vardır. Orinoco alçak arâzilerinde nehir kıyıları boyunca yaprakları dökmeyen ağaçlar vardır. Orinoco deltası sık mangrov çalılıklarıyla kaplıdır. Ülkede bulunan belli başlı vahşi hayvanlar büyük yabankedisi, jaguar, puma, ayı, geyik, tapir ve maymundur. Venezuela'da petrol, demir ve altın çıkarılmaktadır. Petrol üretiminde dünyâda beşinci sıradadır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

20.184.000 nüfuslu Venezuela halkının dörtte üçü şehirlerde yaşar. Büyük şehirleri başşehir Caracas (2.265.874), Maracaibo, Barquisimeto veValencia'dır.

Nüfûsun % 69'unu melezler, % 20'sini beyazlar (İspanyol, Portekizli ve İtalyan), % 9'unu zenciler ve % 2'sini yerliler meydana getirir. Her ne kadar melezler çoğunluğu teşkil ediyorlarsa da, beyazlar sosyal ve kültürel hayâta hâkim durumdadırlar. Beyazlar gelirlerin çoğunu ticâret yaparak kazanır. Melezler ve zencilerin çoğu zirâatle uğraşır veya işçidir. Melezler ülkenin her tarafına dağılmışlardır; beyazlar şehirlerde toplanmıştır. Çoğu zenciler kuzeydeki kıyıda yaşar. Kabîleler hâlindeki yerlilerse genellikle güneyde veya Kolombiya sınırında bulunur.

Venezuelalıların % 96'sı Katoliktir. 1961 Anayasasına göre Katoliklik ülkenin resmî dînidir. Nüfûsun yaklaşık % 2'si Protestandır. Büyük şehirlerde küçük Müslüman ve Yahûdî toplulukları bulunmaktadır. Ormanlarda ve Güney Venezuela'da yaşayan yerliler putperesttir.

Eğitim ücretsiz ve 14 yaşına kadar mecbûrîdir. Nüfûsun % 86'sı okuma-yazma bilmektedir. Başlıca yüksek tahsil kuruluşları Caracas, Maracaibo ve Mérida şehirlerindedir. Hemen hemen herkes resmî dil olan İspanyolcayı konuşur. İngilizce, işadamları arasında ikinci bir dil olarak kullanılır. Portekizce ve İtalyanca, göç edenlerin önemli bir kısmının ana dilidir. Yerliler kendilerine has kabîle dillerini konuşurlar.

Siyâsî Hayat

Venezuela bir federal bölge, iki federal memleket ve 20 eyâlet ve Karayib'deki bâzı adalardan meydana gelen federal bir cumhûriyettir. Cumhurbaşkanı eyâlet yöneticilerini tâyin eder. Bütün kânunları Millî Kongre koyar. Cumhurbaşkanı direk halk oyu ile beş yıllık süreyle seçilir ve ard arda gelen dönemlerde başkanlık yapamaz. Kongre bir senato ve Millet Meclisinden meydana gelir. Her eyâlet iki senatör seçer, milletvekilleri nüfusla orantılıdır. Millî kongre seçimleri beş senede bir yapılır. Oy verme mahkûmlar ve askerler hâriç 18 yaş ve yukarısı için mecbûrîdir. Venezuela Birleşmiş Milletler ve Amerika Devletleri Teşkilâtının bir üyesidir.

Ekonomi

Venezuela ekonomisi büyük ölçüde petrol ürünlerine bağlıdır. Petrol, ihrâcâtın % 95'ini ve Gayri millî hâsılanın % 30'unu meydana getirir. Petrol sanâyii, demir madenciliği, çelik üretimi ve diğer temel sanâyiler hükümetin kontrolü altındadır. Venezuela pek az tarım ürünleri ihraç eder. Yiyecek ve kereste ithâl eder. Tüketim malzemeleri îmâlâtı çok pahalıya mâl olduğundan, sınırlı bir iç pazara sâhiptir. Îmâlâtla ilgili olarak, başlıca gıdâ, tütün, tekstil, kâğıt ve plâstik sanâyileri bulunur. İnşaat sektörünün yarısı özel sektörün elindedir. Yetiştirilen belli başlı bitkiler kahve, pirinç, meyveler ve şekerdir. Hükûmet tarım ürünlerini artırmak için çaba sarfetmektedir. Dışarıdan makine ulaşım araçları,

kimyâsal maddeler ve gıdâ ürünleri alır.

Sık nüfuslu Maracaibo ve kuzeydeki dağlık bölgelerde ulaşım ağı oldukça gelişmiştir. Ekspres anayollar, Caracas'ı, Valencia, La Guaria ve Puerto Cabello limanlarına irtibatlar. Karayollarının uzunluğu 100.571 km olup, bunun yaklaşık 33.188 km'si asfalt kaplıdır. Önemli demiryolları Puerto Cabello ile Barquisimeto arasında ve Ciuadad Guyana ile Cerro Bolivar'daki demir mâdenleri arasındadır. Petrol boru hatları ana kuyulardan limanlara ve önemli şehirlere kadar uzanır.

Venezuela en çok ABD, Birleşik Almanya ve Japonya ile ticâret yapar. Ayrıca komşu Lâtin Amerika ülkeleriyle ticârî münâsebetlerini sıklaştırmaya çalışmaktadır. Lâtin Amerika Serbest Ticâret Birliğine üye ve Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütünün (OPEC) kurucularındandır.

VENİZELOS, Eleutherios;

Yunan devlet adamı. 23 Ağustos 1864'te Crete'de doğdu ve 18 Mart 1936'da Paris'te öldü. Syros ve Atina Üniversitelerinde hukuk tahsili yaptıktan sonra Crete'de çalışmaya başladı. Yunanistan'daki Türklere karşı olan hareketlerde aktif rol oynadı. Hemen akabinde meclise seçilerek Adâlet Bakanlığı görevi verildi. Prens Georgei'nin Crete'yi tam olarak merkezî hükümete bağlamak fikrine karşı ve bölge idâresini savunmasıyla etkisi daha da artarak 1910 senesinde Başbakanlık görevine yükseldi.

Venizelos, Cumhuriyetçi olmasına rağmen icraatında dâima revizyonist yol tutmuştur. Zamânında orduya çeki düzen vermiş, vergileri ayarlamış, memlekette politik bir denge kurmuştur. Bulgarlarla anlaşma yaparak Türkiye'ye Birinci Balkan Savaşında çok zarar vermiştir. Birinci DünyâSavaşında kraliyetin Almanları destekleme isteklerine rağmen Yunanistan'ı Almanlara karşı savaşa sokmayı başarmış ve 1920 senesinde imzâlanan Sevr Antlaşması ile Ege Adalarından çoğunu, Doğu Trakya, İzmir gibi Türklerin elinde bulunan toprakları sınırlarına katmıştır. Daha da ileri giderek BatıAnadolu'yu işgâl etmişse de İstiklâl Savaşının kazanılması neticesinde 1922-1923 senelerinde Lozan Konferansında İzmir ve Doğu Trakya'yı tekrar Türkiye'ye bırakmak zorunda kalmıştır. Venizelos 1924-1930 seneleri arasında da Başbakanlığa devam etmiş ve içerde yaptığı reformlar başarısızlıkla neticelenirken dışarda İtalya ve Yugoslavya ile yaptığı anlaşmalarla denge sağlamaya uğraşmıştır. 1930'larda Türkiye ile de münâsebetlerini düzelterek aradaki gerginlikleri ortadan kaldırmayı başarmıştır.

1932 senesinde kendi isteğiyle istifâ etmişse de 1933 Haziranına kadar Başbakanlık görevine devam etmiştir. Bu târihte Cumhûriyetçi subaylar Venizelos'u devirerek idâreyi ele almışlardır. Venizelos 1935 senesinde bir karşı devrim yapmak istemiş, muvaffak olamayınca Paris'e sürgüne gönderilmiş ve 1936'da Paris'te ölmüştür.

VENÜS;

Alm. *Venus (f),* **Fr.** *Vénus (f),* **İng.** *Venus.* Güneş sisteminde güneşe en yakın ikinci yörüngede dönen bir gezegen. Akşam karanlığında gökyüzünde Aydan sonra en parlak ışığa sâhiptir. Venüs'e Zühre yıldızı da denir. Güneş ve ay dışında âletsiz gündüz görülebilen tek gök cismidir.

Kütlesi ..... 5,3x1012 ton

Hacmi ..... 9,3x1020m^3

Yoğunluğu ..... 5,1 gram/cm^3

Çapı..... 12100 km.

Yüzey çekimi .....8,6 m/sn

Kaçma hızı ..... 10,4 km/sn

Yörünge hızı..... 35 km/sn

Eksenin eğimi ..... 0°

Güneşe ortalama uzaklığı..... 108 milyon km

Dünyâya en uzak mesâfesi..... 252 milyon km

Dünyâya en yakın mesâfesi ..... 40 milyon km

Kendi etrâfında dönüş süresi..... 243 dünyâ günü.

Güneş etrâfındaki dönüşü ..... 225 dünyâ günü.

Işığı yansıtıcılığı..... 1.70

Atmosferik yüzey basıncı .....90 bar

Yüzey sıcaklığı.....475°C

Uyduları .....Yok

Venüs gezegeninin tâkip ettiği yol Merkür gezegeni ve Dünyâ arasında yer alır. Diğer gezegenler gibi Venüs de yansıyan güneş ışıklarıyla parlar. Dünyâdan görüldüğü kadarıyla Venüs diğer bütün gezegen ve yıldızlardan daha parlak ışıl ışıldır. Bu hem Dünyâya yakın olmasından, hem de yüksek yansıma güçlü bulutlarla kaplı olmasından ileri gelir.

İlim adamları güneş sistemindeki Venüs ve diğer gezegenlerin 4,5 milyar yıl önce toz, duman ve gaz bulutlarından meydana geldiklerini söylemektedirler. Diğer gezegenler arasında dünyâya ağırlık ve biçim bakımından en çok benzeyeni Venüs gezegenidir.

Ağırlığı Dünyâ'nınkinin % 81'i, yoğunluğu ise % 90'ı kadardır. Venüs'ün yüzeyindeki yerçekimi dünyânınkinin % 88'i kadardır. Böylece dünyâda 45 kg ağırlığı olan bir madde, Venüs gezegeninde 40 kg ağırlıktadır. Çok zayıf olduğu anlaşılan Venüs'ün manyetik alanı hemen hemen yok gibidir.

Güneş sisteminin yukarısından bakıldığında, Venüs ve diğer gezegenlerin güneşin etrâfında saat yelkovanları gibi döndükleri görülür. Venüs'ün dâiresi üzerinde sâniyedeki hızı 25 km'dir. Dünyâ'nınki ise 298 km'dir. Bu gezegenin Güneş'e en yakın noktası Güneş'ten 107.5 milyon km uzakta, Güneş'e en uzak noktası da Güneş'ten 108.9 milyon km uzaklıktadır. Venüs gezegeni Dünyâ'ya diğer bütün gezegenlerden daha çok yaklaşır. Dünyâ'ya en yakın olduğu zaman dünyâdan 40 milyon km uzakta olan Venüs gezegeni, Dünyâ ile Güneş'in arasında yer alır. Güneş, Dünyâ ile Venüs'ün arasına girdiği zaman ise bu iki gezegen arasındaki uzaklık en son haddini bularak 252 milyon km olur.

Venüs'ün atmosferi ve yüzey yapısı hakkında geniş bilgi Amerikan ve Sovyet uzay araştırma çalışmaları neticesinde elde edilmiştir. 1962 senesiyle 1982 seneleri arasında Venüs'e 16 adet uzay aracı gönderilmiştir. Venüs'e gönderilen uzay araçları (Mariner ve Venera serileri) ile elde edilen neticelerin özeti şöyledir:

Venüs'e gönderilen uzay araçlarının sağladığı bilgilerden Venüs'ün jeokimyevî yapısının Ay, Mars ve Dünyâ'dakine benzer olduğu; dolayısıyla Güneş sistemi gezegenlerinin de aynı şekilde meydana geldiği anlaşılmıştır. Fotoğraf, manyetik kayıtlara göre bulut parçalarının üstündeki sis ve duman tabakası bu gezegeni kabuk gibi sararken, bulut parçalarının yükseklikleri yüzeyden 80-64-40 km yüksekliktedirler. Bulut tabakası saatte 320 km hızla gezegenin etrâfında, gezegenin döndüğü yönde döner. Bulutların altındaki Venüs atmosferi % 95 karbondioksit, biraz nitrojen ve % 0.1 oranında buhardan meydana gelir. Bulutların üstündeki sıcaklık -33°C iken altlarındaki sıcaklık 325°C'dir. Atmosferin daha dikine doğru gittikçe sıcaklık da artar. Venüs, Güneş'e Merkür'den daha uzak olmasına rağmen yüzeyindeki sıcaklık Merkür'ün sıcaklığından daha fazladır. Bunun sebebi kalın ve yoğun atmosfer tabakasıdır. Atmosferdeki gaz karbonik ısıyı tutmakta ve Venüs'ü fırın hâline getirmektedir.

Venüs gezegeninin yüzey sıcaklığı 475°C, yüzeydeki atmosfer basıncı ise Dünyâ'dakinden 95 defâ daha fazladır. Bu gezegenin yüzeyi radarla görüldüğü kadarıyla tepelik, dağlık olup, kraterler vardır.

Bitki ve hayvanların Venüs'te yaşamaları mümkün değildir. Bunun sebebi yüzeyin çok sıcak olması, su ve oksijenin olmamasıdır.

VENÜSSAÇI (Bkz. Baldırıkara)

VERÂSET;

Alm. *Erbschaft (f), Erbanfall (m), Erbe (n),* **Fr.** *Héritage (m), succession (f),* **İng.** *Inheritance.* Bir kimsenin vefâtı (ölümü) üzerine mevcut mal varlığının kânûnî vârislerine (mîrasçılarına) intikâl etmesi. Ölümle mûrisin malları bir bütün olarak, doğrudan doğruya ve kendiliğinden mîrasçılarına intikâl eder. Mîras bırakan bu kişiye mûris, mîrasçılarına vâris, bu ikisi arasındaki münâsebete de verâset denir.

Mûrisin birden fazla mîrasçısının bulunması hâlinde, bu şahsın tereke malları üzerindeki haklarının tanzimi konusunda iki sistem vardır. Birinci sisteme göre, mîrasçılar mîras hisseleri ölçüsünde, tereke(mûrisin malvarlığı) üzerinde müşterek mülkiyet hakkına sâhiptir. Bunun sonucu serbestçe tasarruf edilebilirler, bunu başkasına satabilirler, üzerinde rehin ve istifâde (faydalanma) hakkı da verebilirler. Bu sistem, İslâm Hukûkunda, eski Türk Hukûkunda, Roma Hukûkunda ve Fransız Hukûku tarafından kabul edilmiştir. İkinci sistem, Cermen (Alman) Hukûkunun iştirak hâlinde mülkiyet prensibine dayanmaktadır. Her mîrasçının hakkı, tereke bütünü üzerindedir. Bunların idâresi ve üzerindeki tasarruf muâmeleleri mîrasçılar tarafından birlikte yapılır. Mîrasın taksimine kadar, tereke taksim edilmemiş tek bir kişiye âit mal durumundadır. Bu sistem, Alman, İsviçre ve bugünkü Türk

Hukûku tarafından kabul edilmiştir.

Mîras ortaklığı: Medenî Kânuna (M.K.) göre, mûrisin birden fazla mîrasçısı bulunduğu takdirde, bunların tereke malları üzerinde iştirak hâlinde mülkiyet hakları vardır. Mûris, vasiyetnâmesinde bunun aksine bir tasarıda bulunmuş olsa bile, bunun bir hükmü yoktur.

Mîras ortaklığı kânundan doğar (Md.518). Mîrasçıların bu ortak hak sâhipliği mîrasın taksimine kadar devam eder. Medenî Kânuna göre, mîrasçılardan herbiri her zaman mîrasın taksimini talep edebilir. Bunu önlemek için, ortaklığın devamı maksadıyla, mîrasçıların aralarında muvâfakatleri alınmak sûretiyle yapılması gerekir. Buna rağmen, mîrasçıların mîrasçı sıfatıyla hâiz bulundukları talep ve dâvâ hakları mahfuzdur. Meselâ yapılan vasiyetnâmenin iptâlini, tenkisini isteyebilir veya mîras sebebiyle istihkak dâvâsı açabilir.

Mîrasın taksiminden önce, mîrasçı kendi hissesini prensip olarak mîrasçı olmayan birine devredemez. Fakat M.K. 612. md.de bunun bir istisnası vardır. Mîrasçı mîras hissesini başkalarına geçirmişse bu hisse ancak mîrasın taksiminden sonra o şahsa geçebilir. O kişi mîrasçı sıfatını kazanamaz, mîrasçılık sıfatından doğan dâvâları alamaz.

Mûrisin malları vârisçileri arasında paylaştırılmadan önce hepsi ortak kullanır. Mülkiyet ve zilyetlik hakları, kullanma, faydalanma hakkı vardır. Bu hak ve yetkilerini karşılıklı olarak anlaşmak sûretiyle kullananlar arasında ihtilâf çıkarsa mîrasçılardan biri mîrasın taksimini talep edebilir.

Mîras henüz taksim edilmemiş durumdayken mîras ortaklığına âit dâvâlar bütün mîrasçılar tarafından açılabilir. Açılan dâvâya mîrasçılardan herbiri şahsen veya temsilcileri vâsıtasıyla katılırlar. Mîrasçılardan biri tarafından açılan dâvâya, diğer mîrasçıların sonradan katılmaları veya muvâfakatlarını bildirmeleri de mümkündür. Mîras ortaklığına tâyin olunan bir temsilcinin vasiyeti tenfiz memurunun veya M.K. 533 ve 572'de belirtilen mîrasına resmen idâresinin lâzım geldiği hallerde, dâvâ, mîras ortaklığı adına bunlardan biri tarafından açılabilir.

Mîras bırakanın alacakları da mîrasçılarına geçer. Bu alacakların tahsili, için de ancak bütün mîrasçılar birlikte dâvâ açabilir. Bir veya birkaç mîrasçının açacağı dâvâ hüküm ifâde etmez. Fakat yapılması gereken ve süreye bağlı işlerde mîrasçılardan birinin dâvâ açması da mümkündür. Ayrıca her mîrasçı mîrasın durumunu öğrenmek için "Tespit Dâvâsı" da açabilir.

Mîrasçılar, ittifakla verecekleri bir kararla mîrasın idâresini bir temsilciye bırakabilirler. Mîrasçılar bu konuda anlaşamazlarsa, mîras bırakanın (müteveffa) son ikâmetgâhı olan yerdeki Sulh Mahkemesi bir temsilci tâyin eder. Fakat mahkemenin bir temsilci seçebilmesi için mîrasçılardan en az birinin bunu talep etmesi gerekir (M.K. md. 581).

Mîrasçıların mesûliyeti: Mîrasçılar, mîras bırakanın bütün borçlarından da mesûldür. Mîrasın tamâmı alacak ve borçlarıyla birlikte bir bütün olarak mîraçsılara intikâl eder. İslâm Hukûkunda, Fransız Medenî Kânununda, Roma Hukûkunda mîrasçı ancak terekeden kendi hissesine düşen mal nispetinde mesul tutulur. Mûrisin borçları tereke mevcudundan fazla olduğu takdirde, borçların terekeyi aşan kısmı sâkıt olur (düşer). Bugünkü Türk Medenî Kânununda ve İsviçre Medenî Kânununda, mûrisin (mîras bırakanın) borçlarından dolayı mîrasçıların müteselsil ve şahsî mesûliyetleri vardır. Mîras bırakanın bütün borçlarından mîrasçıların hepsi teker teker sorumludur. Mîras kalan mal bu borçları ödemeye yetmezse her mîrasçı kendi şahsî gelirinden bu borçları ödemek zorundadır. Alacaklı, alacak hakkını isterse mîrasçıların hepsinden, isterse bir kısmını birinden bir kısmını diğerinden, isterse tamâmını bir tek mîrasçıdan talep edebilir. M.K. md. 616 gereğince mîrasçıların bu şekildeki müteselsil mesûliyetleri mîrasın taksiminden îtibâren 5 yıl sonra düşer. Beş yıllık sürenin geçmesinden sonra mîras bırakanın borçlarından dolayı, mîrasçılar ancak mîras hisselerine düşen borçlardan mesûl olurlar.

Mîrasın taksimi: Mîrasçılar arasındaki iştirak hâlindeki hak sâhipliği münâsebeti (mîras ortaklığı) taksimle sona erer. Her mîrasçı, her zaman mîrasın taksimini, talep edebilir (M.K. md. 583). Mîrasçılardan birisi, mîras ortaklığı devam ederken ölmüşse, ölen mîrasçının mîrasçıları onun yerine mîrasın taksimini talep edebilirler (M.K. md. 583). Mîrasçıların mîrasın taksimini istemeleri belli bir süreyle sınırlı değildir; her zaman mümkündür. Taksim dâvâsı, bütün tereke mallarına şâmil olmalıdır; kısmî taksim dâvâsı açılamaz. Taksim dâvâsına diğer mîrasçılar muhâlefet etseler bile, taksimi önleyemezler. Bir mîrasçının taksim talebine, diğer bütün mîrasçılar muhalefet etmekte iseler, bu takdirde mîrasçılar taksim isteyenin hissesini kendisine vermek veya ödemek sûretiyle mîras ortaklığını aralarında devam ettirebilirler.

Prensip olarak mîrasçılar kendi aralarında anlaşarak mîrası istedikleri gibi paylaşabilirler. Fakat bunun için mîrasçıların bu konuda ittifak etmeleri şarttır. Birisi, muhâlefet ederse karar alınamaz. Bu takdirde, mîrasçılardan birinin talebi üzerine, mîrasın taksimi, selâhiyetli merci tarafından yapılmak icap eder.

Müteveffa ölüme bağlı tasarrufu ile bizzat tâyin etmiş olabilir. Fakat mûris bu çeşit tasarrufları ile mîrasçıların mahfuz hisse haklarını ihlâl edemez. Yâni kânunun mîrasçılara verdiği hisseleri kaldıramaz.

Mîrasçılar arasında anlaşamazlarsa, herbir mîrasçının yetkili merci olan müteveffanın son ikâmetgâhı olan yerdeki Sulh Mahkemesine mürâcaat ederek taksimin yapılmasını talep etme hakkı vardır.

Medenî Kânun, mîrasçılar arasında taksimde "eşitlik" prensibini kabul etmiştir. Bunun anlamı, bütün mirasçıların aynı hukûk kurallarına tâbi olmasıdır. Mîras hisselerinin büyüklüğü veya küçüklüğü kânun hükümlerine veya müteveffanın (mîras bırakanın) vasiyetine göre tespit edilir; bu bakımdan eşitlik zûrurî değildir.

Mîrasın taksimi tarzı: Mîrasın taksim edilebilmesi için, evvelâ tereke (malların) tam bir tespitini yapmak gerekmektedir. Müteveffadan mîrasçılarına intikâl eden malları ve borçları kesin olarak tâyin ve tespit etmek gerekir. Bunun içine müteveffanın mîrasçılarından olan alacakları ve bunlara olan borçları da girer. Buna karşılık, mîras bırakanın vasiyetnâmeyle yaptığı muayyen mal vasiyetleri, vakıflar tereke mamalekinden (mallarından) çıkarılırlar ve mîrasın taksimine dâhil olmazlar.

Mîras taksimine katılan ne kadar mîrasçı varsa o kadar hisse teşkil olunur (M.K. md. 590). Meselâ, mûrisin (mîrası bırakanın) üç çocuğu ve kendisinden önce ölen dördüncü bir oğlundan da üç torunu varsa, burada evvelâ dört hisse teşkili ve ikinci olarak da dördüncü hissenin üç hisseye bölünmesi îcab eder.

Diğer bir misâl: Mîrasçı olarak sağ kalan eş ve mîras bırakanın kendisinden önce ölmüş oğlundan üç torunu varsa, burada evvelâ iki hisse teşkil olunur ve bunu müteâkip fürûa âit hissenin üçe taksimi îcab eder. Buna karşılık, mîrasçılar sağ kalan eş ve mîras bırakanın üç çocuğundan ibâretse, bu takdirde, dört mîrasçı bulunduğundan, dört mîras hissesi teşkili gerekir.

Mîrasçıların mîras haklarının eşit büyüklükte olmaması hâlinde, mîras hisseleri farklı büyüklükte olacaktır. Meselâ, nesebi sahih çocukların yanında, nesebi sahih olmayan bir çocuğun mîrasçı olması veya yarım kan kardeşlerin tam kan kardeşlerle birlikte mîrasçı olmaları hâlinde çeşitli büyüklükte mîras hisseleri teşkili îcab eder.

Mîrasın taksimi, mümkün olduğu derecede aynen taksim yoluyla yâni mal olarak taksim edilmelidir. Bu mümkün değilse paraya çevrilerek taksimi yoluna gidilir.

M.K. md. 592'ye göre, mîrasçılardan birisinin îtirâzı üzerine, âile evrakı ve hâtıra teşkil eden eşyâ satılamaz. Meselâ mîras bırakanın mektupları, âile şeceresine âit resimler, portreler, heykeller , madalya ve takdirnâmeler, diplomalar satılmaz. Bunların mîrasçılardan birine tashihi gerekir.

Mîras bırakanın sağlığında mîrasçılardan birine veya birkaçına bırakmış olduğu mallar ve paralar diğer mîrasçılar tarafından talep edilir. Fakat mîras bırakan o mîrasçıya bıraktığı malların terekeye dâhil olmadığını belirtmişse o mallar geri alınmaz. Meselâ, mîras bırakan mîrasçılarından birine doğum günü, evliliği, imtihanda muvaffakiyet vs. gibi sebeplerle bâzı şeyler hediye etmişse bunlar geri alınmaz.

Mîrasçılar daha mîras bırakanın sağlığında, beklenen mîras hakkını aynı mûrisin diğer bir mîrasçısına veya mîrasçı olmayan bir başka kişiye temlik edebilir (M.K. md. 613).

Mîrasçılar arasında cenin varsa, mîrasın taksimi doğmasına bırakılır (M.K. md. 584). Mîras bırakanın sağ kalan eşi (karı veya koca) diğer mîrasçılarla birlikte mîrasçı olduğunda, dilerse terekenin yarısını intifa hakkını (faydalanma hakkı) veya dilerse dörtte birinin mülkiyetini alır (M.K. md. 444). Karı veya koca, intifa hakkı yerine ona eş değerde olmak üzere her sene verilecek bir gelire bağlanmayı da isteyebilir (md. 445).

Mîrasçının evlât edindiği kişi ve onun çocukları, evlât edinenin ölümü hâlinde onun mîrasçısı olur. Fakat evlât edinen evlâtlığın mîrasçısı olamaz (md. 447).

Mîras bırakanın hiçbir mîrasçısı yoksa mallar devlete (Hazineye) geçer (md. 448).

İslâm Hukûkunda, mîrasın taksimini (verâset) gösteren, vefât eden kimsenin bıraktığı malın kimlere verileceğini ve nasıl dağıtılacağını bildiren ilme "Ferâiz İlmi" denir. (Bkz. Ferâiz)

VEREM;

Alm. *Tuberkulose (f),* **Fr.** *Tuberculose (f),* **İng.** *Tuberculosis.* En çok akciğerlerde yerleşen, had ve müzmin şekilleri olan özel mikroorganizmalar tarafından husûle getirilen çok eskiden beri bilinen bir enfeksiyon hastalığı. Tıp târihi bu hastalığın binlerce seneden beri var olduğunu göstermektedir. Eski Mısır mumyalarında omurga tüberkülozunun izlerine rastlanmıştır. Tüberküloz terimi ilk olarak 1834 senesinde kullanılmağa başlandı. Tüberkülozun âmili 1882'de Robert Koch tarafından keşfedilmiş ve

“Koch Basili” olarak adlandırılmıştır. Yıllar geçtikçe, tüberkülozun bilinmeyen yönleri gün ışığına çıkmış, teşhis ve tedâvisi konusunda büyük ilerlemeler kaydedilmiştir.

Tüberküloz basili, mikroorganizmaların mikobakteriler sınıfındandır. Mikobakteriler; hareketsiz, sporsuz, asit ve alkalilere dayanıklı ve oksijen seven bakterilerdir. Mikobakteriler grubunda zararsız olan birçok mikroorganizma da vardır. İnsan tüberkülozu; mikobakterilerin insan tipi, sığır tipi ve nâdiren de kuş tipiyle meydana gelir. Bir de atipik mikobakterilerle meydana gelen tüberküloz vardır ki, bu tüberküloz tipi, tedâviye dirençli olması ve bâzan öldürücü olması sebebiyle ehemmiyet arzetmektedir. Tüberküloz basili ortalama 1-4 mikron uzunluğundadır. Patatesli, yumurtalı, gliserinli katı ortamlarda yaklaşık olarak 4-6 haftada üreme gösterir.

Tüberküloz basili hasta organizmada hastalığın yerleştiği organın salgı materyali içinde bulunur. Akciğer tüberkülozunda balgamla, böbrek tüberkülozunda idrarla, barsak tüberkülozunda dışkı ile, kemik veya lenf bezi tüberkülozunda cerahatle dışarı atılır. İnfeksiyon, bu salgı maddeleriyle herhangi bir şekilde temas etmek sûretiyle bulaşır. İnsanda tüberkülozun en mühim bulaşma yolu, solunum yoludur. Bu yolla hastalık, ya hastanın öksürük, aksırık ve salyası ile bulaşmış havada basili taşıyan gözle görülmeyen çok küçük damlacıkların solunması veya kurumuş ve toz hâline gelmiş basilli balgamın karıştığı havanın solunması yoluyla meydana gelir. Ayrıca basilli materyel doğrudan ağız ve boğaz yoluyla da vücûda girebilir. Sığır tipi tüberküloz enfeksiyonunda başlıca kaynak inekler ve bunların sütüdür. Yurdumuzda süt ve süt mâmülleri genellikle kaynatılarak hazırlandığı için bu yolla bulaşma daha az önemlidir.

Tüberkülozun insanda en çok yerleştiği organlar akciğerler, komşu lenf düğümleri, plevra (akciğer zarı) bronşlar ve gırtlaktır. Buna karşılık kalp kası, iskelet kasları, mîde pankreas, trioit, erbezleri, yumurtalıklar ve hipofiz bezi tüberküloza en dirençli organlardır.

Akciğer tüberkülozunda, akciğerlerde yer alan kaviteler, hem iyileşmelerin güçlüğünden, hem de hastaların çevrelerine hastalığı yaymalarına sebep olduklarından dolayı büyük önem taşırlar. Kaviteler tek veya çok sayıda olup, büyüklükleri 2 ilâ 10 cm arasında değişir. Biçimleri yuvarlak, oval, düzensiz olabilir. Kavitenin içinde havadan başka cerahat, salgı ve bol miktarda tüberküloz basili bulunur. Kavite şâyet bronşlara açılıyorsa bu durum, hem hasta için, hem de hastanın çevresi için büyük tehlike doğurur.

Tüberküloz, primer (birincil, ilk) ve reinfeksiyon (tekrarlamış) tipi tüberküloz olmak üzere ikiye ayrılır.

Primer tüberküloz, daha önce tüberküloza hiç yakalanmamış olan vücutta, ilk basil alımını tâkiben tüberküloz husûlüne verilen addır. Reinfeksiyon tüberkülozu ise daha önce tüberküloz basiliyle temas etmiş ve primer enfeksiyonu geçirmiş ve organizmada bunun üzerinden az veya çok bir zaman geçtikten sonra yerleşen tüberkülozdur. Tüberküloz basili; deri, göz, ağız, solunum sistemi, mîde, barsak kanalından girebilirse de, primer enfeksiyon, büyük bir oranda solunum yoluyla husûle gelir ve akciğerlerde genellikle üst loblara yakın yerleşir ve böylece primer kompleks meydana gelir. Primer kompleks genel olarak zararsız bir lezyondur ve çoğunlukla hiçbir belirti vermeden iyileşir. Bâzan iyileşirken kireçli bir iz bırakır. Primer kompleks nâdiren ilerleyici bir gidiş gösterir ve bir primer tüberküloz durumu ortaya çıkar.

Primer kompleksin iyileşmesinden sonra organizmanın tüberküloz basiline karşı reaksiyonları değişmiş ve tüberküloz allerjisi gelişmiştir. Tüberkülozda allerji organizmada canlı tüberküloz basilleri taşıyan özel tüberküloz dokusunun bulunuşu ile meydana çıkmış özel bir reaksiyon şeklidir. **Reinfeksiyon tüberkülozu:** Primer enfeksiyonu geçirmiş ve tüberküloz allerjisi husûle gelmiş olan bir vücutta, aylar veya seneler süren gizli bir dönemden sonra başgösteren tüberkülozdur. Bu tüberküloz, ya dışardan yeniden tüberküloz basili alınmasıyla veya eskiden mevcut olan tüberküloz odaklarının alevlenmesiyle meydana gelmektedir.

Akciğer tüberkülozunun akciğer içine ve vücûda yayılımı, kan yoluyla, bronşlar yoluyla, lenf damarları yoluyla ve doğrudan komşuluk yoluyla olabilmektedir. Tüberkülozun yaygınlaşmış hâline miliar tüberküloz denir ki, bu durum ağır ve ciddî bir hâldir.

Tüberkülozda diğer enfeksiyonlarda olduğu gibi bir bağışıklık bulunmaz. Tüberküloz bağışıklığı kısmî ve özel bağışıklıktır; tam bir direnç değildir. Tüberkülozda, basillerin vücûda ilk girişiyle sonraki girişi arasındaki olaylar birbirinden farklıdır. İnsanda ilk enfeksiyon genellikle hiç belirti vermeden iyileşebilen küçük bir lezyon olarak kalır. Tüberkülozda allerji teşekkülünü, bir başka deyimle ilk bulaşmanın koruyucu etkisini gösteren klinik müşâhadeler, verem aşısı fikrini doğurmuş ve böylece BCG aşısı geliştirilmiştir. Kitle hâlinde aşılanmalarla, tüberkülozdan ölüm oranları oldukça azalmıştır. Aşı, deri testiyle şahsın, daha önce enfeksiyona mâruz kalmadığı tespit edildikten sonra, sol omuz bölgesi deri içine yapılmaktadır. Bugün 0-5 yaş arası grupta, kitle hâlindeki aşılamalarda, deri testi yapılmadan BCG uygulanmaktadır. Bu usûlde deri testi müspet olanlarda bile aşı tatbikinin hiçbir tehlikesi yoktur.

Akciğer tüberkülozunun belirtileri ve seyri: Vak'aların pekçoğunda silik belirtilerle sinsice başlar. Bu yüzden çok ilerlemiş hâle gelinceye kadar gizli kalan pekçok vak'a vardır. Bu sebeple verem taramalarında hiç klinik belirti göstermeyen birçok vak'anın tespiti mümkün olmaktadır. Ateş, veremin en sık görülen belirtilerindendir. Genellikle akşama doğru yükselen hafif bir ateş vardır. Bu ateş bâzan haftalar ve hattâ aylarca devam eder. Yorgunluk ve hâlsizlik, erken belirtilerin başında gelir. Kilo kaybı umûmiyetle yavaş ilerler, fakat bâzan çok belirgin olabilir. İştahsızlık ve hazımsızlık vardır. Gece terlemeleri daha ziyâde ilerlemiş vak'alarda rastlanan bir belirtidir.

Kadınlarda âdet bozuklukları da sık görülür. Bu sayılan belirtiler genellikle sinsi başlar ve gelişir. Fakat bazan belirtiler âni olarak gelişir ki, bu durum da bir soğuk algınlığı veya gribi andırır.

Öksürük ve balgam çıkarma, en çok görülen belirtilerdendir. Hastalık ilerledikçe öksürük şiddetlenir, balgam miktarı artar. Kanlı balgam da önemli belirtilerden biridir. Balgamdaki kanın miktarı ve niteliği çok değişiktir. Balgamda çizgiler hâlinde görülen kan bulaşımından, büyük ve öldürücü kanamalara kadar değişebilir.

Veremli hastalarda bir belirti de hışırtılı solunumdur. Önemli bir belirti de yan ağrısıdır. Yan ağrısı özellikle tüberküloza bağlı olarak ortaya çıkan zâtülcenpte görülmektedir.

Tüberkülozda teşhis metodları:

1. Hastanın teferruatlı olarak hikâyesi alınmalı, yukarda anlatılan bilgilerin doğrultusunda, gerekli bütün suâller sorulmalıdır.

2. Klinik muâyene bulgularının mevcûdiyeti teşhisi destekler, normal oluşu tüberküloz ihtimâlini reddettirmez.

3. Radyolojik muâyene bulguları: En mühim teşhis metodlarından biridir. Klinikte hiçbir belirti vermeyen bir çok lezyonlar röntgenle tespit edilebilmektedir. Gerek klasik röntgen cihazlarıyla gerekse Bilgisayarlarla olan Tomografi cihazlarıyla Akciğer dokusunun bütün derinliklerindeki lezyonlar tespit edilebilir.

4. Tüberküloz deri testleri: Tüberkülinle yapılan deri testleri çok mühim ve özel bir teşhis değeri taşır. Müspet bir tüberkülin deri testi, dâima vücutta canlı tüberküloz basillerinin mevcûdiyetini gösterir. Test yapılırken old tüberkülin veya P.P. D (Saflaştırılmış tüberkülin proteini) kullanılmaktadır. Tüberkülin deri içine belirli miktarda verilecek olursa 72 saat sonra meydana gelen sertlik ölçülmektedir. Testin müspet olması, sâdece vücutta tüberküloz basilinin mevcudiyetini gösterir; tüberküloz hastalığını ispat etmez. Enfeksiyon almış ve allerjize olmuş bir kimsede ömür boyu, deri testi müspet bulunur. Kitle taramalarında deri testi müspet olanlar radyolojik tetkike tâbi tutulurlar.

5. Tüberkülozun kesin teşhisi hiç şüphesiz Koch basilinin mikroskobik olarak bulunmasıyla konulur. Diğer teşhis metodlarıyla ne kadar kuvvetli olursa olsun ihtimâlî teşhis konulur.

Mutlak teşhis, ancak (hastalığın yerine göre) balgam da, idrarda, lenf düğümünde vs. Koch basilinin görülmesiyle konulabilir. Bunun için ya ilgili materyel direkt olarak veya özel vasatlarda üretilerek veya kobaya zerkedilerek basil aranır.

Akciğer dışı tüberkülozlar: 1) Gırtlak Tüberkülozu: Ses kısıklığı, ağrı ve yutma güçlüğü vardır. 2) Soluk borusu ve yutak tüberkülozu; oldukça nâdirdir. 3) Plevra (akciğer zarı) tüberkülozu. 4) Periton (karın zarı) tüberkülozu: Karında su toplanır, ateş, belirsiz ağrılar ve bazan da barsak tıkanıklığı belirtileriyle kendini gösterir. 5) Perikard (kalp zarı) tüberkülozu. 6) Lenf bezlerinin tüberkülozu: Tedâviye oldukça inatçı olup, uzun yıllar etkisiz gibi görülmesine rağmen sıklıkla nükseder. Bu sebeple tedâviye en az 2,5-3 sene devam edilmeli ve hasta lenf bezleri çok büyük ve yumuşaksa cerrâhî olarak çıkarılmalıdır. 7) Mîde-barsak kanalına âit tüberküloz: Akciğer tüberkülozunda balgamın sık ve çok miktarda yutulması ile meydana gelir. Barsaklarda yer yer ülserler vardır. 8) Böbrek ve idrar yolları tüberkülozu: İdrarda kanama olur. 9) Genital tüberküloz. 10) Kemik tüberkülozu. 11) Deri tüberkülozu.

Görüldüğü gibi, tüberküloz, vücutta akciğerlerden başka birçok organda görülebilmektedir.

Tedâvi: Bir tüberküloz hastasının başarıyla tedâvisi için lüzumlu bilgilere sâhip olmak yanında, her şahsın özel problemleriyle ilgilenmek ve bunları değerlendirmek de şarttır. Hastalık, fakir, yaşama şartları kötü ve eğitimi yetersiz ortamlarda artış gösterir. Hastalanma temâyülünü artıran sebepler arasında; ergenlik çağı, gebelik, kötü beslenme, kontrolsüz şeker hastalığı, steroid tedâvisi, bağışıklık sistemini baskılayan ilâçlarla tedâvi ve meslek hastalıkları sayılabilir.

Tedâvide mühim prensip, hastalara sağlıklarını kazandırmanın yanısıra, skellerin husûlünü önlemek veya en aşağı seviyeye indirmektir.

Birçok hastalıktan farklı olmak üzere tüberkülozda en az bir, birbuçuk sene gibi uzun bir süre devam

eden sabırlı bir ilâç tedâvisi gereklidir. Ayrıca, dâimâ birden fazla ilâcın birarada kullanılması da zarûrîdir. Hastalığın aktif döneminde, hastanın bir müddet hastânede yatırılmasında fayda vardır, sanatoryumlar daha uygundur.

Streptomisinin keşfedilmesiyle, tüberküloz tedâvisinde büyük bir çığır açılmıştır. Sonradan birçok ilâç daha keşfedilmiştir. Streptomisinden başka ençok kullanılan ilâçlar, isoniazid, etambutol, rifampisindir. Bu ilâçların bâzı istenmeyen tesirleri de vardır. Tedâvinin tam bir disiplin içinde ve doktor kontrolünde yürütülmesi şarttır. Düzensiz ilâç kullanımı, tüberküloz basillerinde ilâçlara karşı direnç meydana getirmektedir.

Tüberkülin deri testi müspet olan 5 yaşından küçük çocuklarda enfeksiyonun hastalık hâline dönüşmesini önlemek için 5-6 ay kadar koruyucu olarak isoniasid verilmesi, ayrıca aktif ve basil çıkaran bir âilede hastayı tecrit imkânı yoksa, âile fertlerini koruyucu olarak isoniasid tedâvisine almak faydalıdır. Tüberkülozda cerrâhî tedâvi bugün önemini kaybetmiştir.

Tüberkülozdan korunmada önemli bir husus, yeni doğan bütün çocukların hayâtın ilk ayı içinde aşılanmasıdır. Ayrıca beslenme şartlarının düzeltilmesi, temizliğe ve hijyenik kâidelere riâyet, halkın sağlık eğitimine tâbî tutulması ve belirli zamanlarda yapılan kitle taramaları ile tüberkülozdan korunmak mümkündür.

VERGİ;

Alm. *Steuer,* **Fr.** *Impot,* **İng.** *Tax.* Devletin veya devletten aldığı yetkiye dayanan kamu tüzel kişilerinin, geniş anlamdaki faaliyetlerinin gerektirdiği harcamaları karşılamak ve amme hizmetlerinin gereklerini yerine getirmek gâyesiyle, ekonomik birimlerden (bunlar gerçek veya tüzel kişiler olabilir) kânunda öngörülen esaslara uymak kaydıyla ve hukûkî zorlama altında özel bir karşılık vaadi olmaksızın geri vermemek üzere aldıkları para tutarları. Günümüzün şartlarına uygun olmak maksadıyla yapılan bu târifin târih boyunca **vergi** kavramının geçirdiği çeşitli değişmeleri kavramadığı açıktır.

Türk vergi mevzuatında ve özellikle VergiUsul Kânunu'nda, verginin târifi yapılmamıştır. Ancak 1982 Anayasası'nın 73. maddesinde **Vergi Ödevi** başlığı altında şöyle bir ifâde mevcuttur: "Herkes kamu giderlerini karşılamak üzere, mâli gücüne göre vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi, resim, harç ve benzeri mâlî yükümlülükler kânunla konulur, değiştirilir veya kaldırılır." Anayasanın bu târifine göre:

1. Verginin gâyesi kamu giderlerini karşılamaktır.

2. Verginin miktarı ödeyenin mâli gücüyle orantılı olacaktır.

3. Kânunla alınacaktır.

Vergi, çağdaş devlet gelirlerinin en önemlisidir. Kaynağı millî gelir ve servettir. Özelliklerinin başında cebrî ve karşılıksız oluşu gelmektedir. Vergi bir kamu tüzel kişisi olan devletin egemenlik hakkı dolayısıyla tek taraflı irâdeyle ihdas edilmiş bir mükellefiyettir. Devlet açısından bir alacak olan bu yükümlülük, yükümlü açısından bir kamu borcudur. Kapitalist ve karma ekonomi düzenindeki ülkelerin devlet gelirlerinin % 70-90 arasındaki bir kısmını vergi gelirleri teşkil etmektedir.

Vergi gelirlerinin toplam devlet gelirleri içindeki payı ülkelerin iktisâdî seviyelerine göre değişmektedir. Gelişmiş ekonomilerde devlet gelirlerinin % 90'ı hattâ daha fazlası vergi yoluyla elde olunmaktadır. Gelişmekte olan ekonomilerdeyse bu nispet % 70 civârındadır. Vergi gelirlerinin toplam gelirler içindeki payını etkileyen diğer bir faktör de gelirin elde edildiği dönemin şartlarıdır. Olağan dönemlerde vergi gelirlerinin payı genellikle yukarıda açıklandığı şekildedir. Olağanüstü dönemlerde ise borçlanma yoluyla gelir elde etmek yöntemine daha çok başvurulduğu için vergi gelirlerinin toplam gelirler içindeki payı nisbî olarak azalmaktadır. Sosyalist ekonomilerdeyse durum farklıdır. Bu ekonomilerde temel finansman aracı merkezî plânlama otoritesi tarafından belirlenen fiyattır; vergi tamamlayıcı nitelikte bir fonksiyon îfâ etmektedir. Bu sebeple sosyalist ekonomilerde vergi gelirlerinin payı piyasa ekonomisindeki ülkelere oranla daha düşüktür.

Cumhûriyet dönemi îtibâriyle vergi sistemimize bakıldığında (1925-1950) zaman diliminde kayda değer en önemli olay olarak âşarın kaldırılması görülür. Âşar 1925'te tamâmen ilga edildi. 1926 yılında ihdas edilen ve 1914 târihli Temettü Vergisi'nin yerini alan Kazanç Vergisiyle Umûmî İstihlâk Vergisi'dir. Bu ikincisi Husûsî İstihlâk ve Eğlence Vergisiyle tamamlanmıştır. Lozan Antlaşması hükümlerine paralel olarak 1927'den îtibâren hâmi karakterde (koruyucu) bir gümrük târifesi de kabul edilmiştir. Kendi içinde tutarlı ve modern bir vergi sisteminin kurulması yönündeki çabalar 1925-1950 döneminde başarıya ulaştırılmamıştır. Bu dönemde vergi sisteminin geliştirilmesi bir yana, bâzı dış siyâsî ve ekonomik olaylar tarafından engellenmesi söz konusu olmuştur. Bu olayların en önemlileri 1929 Dünyâ Ekonomik Buhranı ile İkinci Dünyâ Savaşıdır. 1929 krizinin ortaya çıkardığı güçlükleri gidermek için 1931'de yürürlüğe konan Buhran Vergisi, krizin 1933'te sona ermiş olmasına rağmen 1950 yılına kadar

yürürlükte kalmıştır.

1950 yılı Türk vergiliciğinde bir dönüm noktasıdır. Çünkü, Yasama Organı'nda 1949 yılında kabul edilen Gelir Vergisi, Esnaf Vergisi, Kurumlar Vergisi ve Vergi Usul Kânunu'ndan oluşan mâlî reform kânunları manzumesi 1950 yılında yürürlüğe girmiştir. 1953 yılında Tahsili Emvâl Kânunu'nun yerini alan Amme Alacaklarının Tahsili Kânunu'nu da bu kategoride mütâlaa etmek gerekir. 1950-1960 döneminin büyük reformları 1956 yılında kabul edilip, 1957 yılında uygulanmasına başlanılan Gider Vergileriyle tamamlanmıştır.

1960'tan sonraki dönemde Türk Vergi Sistemi'nin yeniden düzenlenmesi husûsunda yoğun çalışmalara girişilmiş ve bunların sonucu olarak modern fiskalitenin gereklerine uygun olumlu bâzı adımlar atılabilmiştir. 1960 sonrasının vergi sistemini düzeltmek konusundaki ilk girişimi, sözü geçen yılın sonunda Gelir Vergisi Kânunu ile Vergi Usul Kânunu'nun yeniden yazılmasıyla başlanmıştır (193 ve 213 sayılı Kânunlar). Evvelce politik sebeplerle vergi dışında bırakılan tarım kesimi Gelir Vergisi kadrosu içinde vergilendirilmeye başlanmış; vergi kaçakçılığını önlemek gâyesiyle bir güvenlik tedbiri olarak "servet beyanı" müessesesi ihdas edildiği gibi 1950 yılında 5421 sayılı Gelir Vergisi Kânunu ile vergi sistemine ithal edilmiş bulunan "ortalama kâr hadleri" ve "gider esâsı" müesseseleri de esaslı bir şekilde tâdil edilmiştir.

1960'tan sonra vergi Reform Komisyonu'nun da katkılarıyla gerçekleştirilen reform hareketleri sonunda vergi sistemine kazandırılan yeni müesseseleri şöyle sıralamak mümkündür: Yatırım indirimi, değer fazlası istisnası, yeniden değerleme azalan bakiyeler üzerinden hesaplanan (degressif) amortisman usûlü, zarar nakli, vergi uzlaşması.

12 Eylül 1980 târihinde işbaşına gelen yönetim, iktisâdî politika yönünden 24 Ocak Kararlarını benimsediğini ve bunun uygulanmasına devam edileceğini açıkça belirtmiştir. Nitekim, iktisâdî alandaki ilk hareket, vergi kânunlarında yapılması artık kaçınılmaz hâle gelen fakat politik sebeplerle münfesih parlamento tarafından bir türlü ele alınamayan değişikliklerin gerçekleştirilmesi olmuştur. Yalnız yapılan değişiklikler vergi sistemi yönünden bir reform değildi. Tamâmen pragmatik bir yaklaşımın gereği yapılması mecburî hâle gelen ve ayrıca benimsenen iktisat politikasının gereklerine uygun bir vergi düzenlemesini uygulamaya koymak idi.

12 Eylül 1980 sonrasında vergi kânunlarında yapılan değişikliklerle ulaşılmak istenilen başlıca gâyeler şunlardı: 1) Vergi yükünün dağılışı çok adâletsiz hâle gelmişti ve bunu düzeltmek gerekiyordu. 2) Piyasa ekonomisi iktisat politikasının esâsını meydana getireceğine göre vergi kânunlarında tasarrufu arttırıcı ve bunları yatırımlara yöneltici tedbirlere yer verilmesi öngörülüyordu. 3) Döviz darboğazını aşabilmek için vergi kânunlarında mal ve hizmet ihracını teşvik edici düzenlemeler yapılması gâye alınıyordu. 4) Enflâsyonla mücâdelede vergi politikasından da yararlanılmasına ve vergi kânunlarında vergi hâsılatını arttıracak düzeltmeler yapılmasına özen gösteriliyordu. Vergi yükünün dağılışındaki adâletsizlikler özellikle Gelir Vergisi târifesindeki bozulmadan kaynaklanıyordu. Sözü geçen târife son olarak 1963 yılında düzenlenmiş, daha doğrusu düzeltilmişti. Aradan geçen süre içinde enflâsyon oldukça hızlı bir trend göstermiş fakat târifeye hiç dokunulmamıştı. Sonuçta temel niteliklerinden biri artan oranlılık olarak tanımlanan Gelir Vergisi fiilen düz oranlı hâle gelen târife ıslah edildi. 12 Eylül 1980 sonrasında getirilen bir diğer önemli yenilik "vergi alacağı" sisteminin getirilmiş olmasıdır. 1981-82'de peşin vergi uygulamasına geçildi. 1983'te hayat standardı temeline dayalı asgarî bir vergi ödeme zorunluluğu getirildi. Bu şekildeki ödeme 1986'ya kadar sürdü. 1986-88 arası bir başka peşin vergi ödeme sistemi olan "dâhilî tevkifat" sistemi uygulandı. 1989'dan sonra aynı vergi politikası "geçici vergi" adıyla devam ettirildi. Ayrıca 1985 yılı başında yürürlüğe konulan Katma Değer Vergisi gerçek bir vergi reformu niteliğindedir. Aynı dönemde KDV toplayan ücretlilere vergi iâdesi verilmeye başlandı. Bu arada yazar kasa uygulamasının başlatılması vergi toplanmasının tabana yayılmasına katkıda bulundu.

BAŞLICA VERGİCİLİK KAVRAMLARI

Verginin konusu:

Verginin konusu (mevzuu), verginin üzerinden alındığı şeydir. En geniş anlamıyla vergi ne üzerinden alınıyorsa, o şey verginin konusudur. Esas olarak bireyler ve firmalar tarafından satın alınan, satılan, alınan veya verilen veya sâhip olunan her şey vergi konusu olabilir. Bu sebeple vergi konusu bâzan bir "olay", bir "fiil (eylem)" veya bir muâmele (işlem) olabilir. Geçmişte bunların dışında insanın fizik varlığının da vergi konusu olduğu görülmüştür.

Her vergi kânununun başlangıç maddesi, verginin konusunu belirler. Vergi türlerini maddî ve terminolojisi yönünden birbirinden ayırdetmede kullanılan ölçü, söz konusu vergilerin konularıdır. Bir başka deyişle, vergiler adlarını konularından alırlar. Türk Vergi Mevzuatından bu duruma çeşitli örnekler verebiliriz. Gelir Vergisi'nin konusu, gerçek kişilerin bir takvim yılı içinden elde ettikleri kazanç

ve iratların sâfi tutarıdır. Emlâk Vergisi'nin konusu, Türkiye sınırları içindeki gayrimenkullerdir.

Vergi matrahı:

Vergiciliğin temel kavramlarından birisi de vergi matrahıdır. Gerçekte matrah, dar anlamda verginin konusudur. Bununla birlikte bu ifâde matrahı tam olarak açıklamaz. Verginin hesaplanması için dayandığı temel, verginin matrahı olarak târif edilir. Bu durumda matrah, vergi konusunun, vergi borcunu hesaplamak maksadıyla indirgendiği, teknik, fizikî veya ekonomik bir miktardır. Matrahın bu târifi kantitatif bir kavram olduğunu ortaya koymaktadır. Verginin matrahı, teknik bir miktar, fizikî bir ölçü olduğu takdirde spesifik vergiler söz konusudur. Günümüzde sayısı giderek azalan spesifik vergilerde ağırlık, yüzölçümü, hacim, uzunluk, adet, alkol derecesi vb. gibi ölçüler matrah olmaktadır. Meselâ, Motorlu Kara Taşıtları Vergisinde verginin matrahı, motorlu taşıtın yaşı ve ağırlığına göre hesaplanmaktadır.

Vergi matrahı, ekonomik-para ile ilgili bir değer olarak ifâde edildiği zaman ad valorem vergiler söz konusudur. Bu durumda vergi, o mal veya hizmetin değeri üzerinden alınır. Gelirin belli bir oranı üzerinden alınan gelir vergisi, ad valorem vergilere bir örnektir.

Vergiyi doğuran olay:

Bir vergi borcundan söz edebilmek için vergiyi doğuran olayın meydana gelmesi gerekir. Bilindiği gibi verginin konusu birtakım şeyler, muâmeleler, olaylar olabilmektedir. Vergi, bu şey veya muâmeleler üzerinden alınmakla birlikte vergiyi ödeyen bireyler veya kurumlardır. İşte, verginin konusu ile bu birey veya kurumlar arasındaki ilişkiler vergi borcunu ortaya çıkarır. Söz konusu bu ilişkilere "vergiyi doğuran olay" denmektedir. Öyleyse vergi, borcu esas olarak vergiyi doğuran olayla ortaya çıkmaktadır. Vergiyi doğuran olay, maddî bir olay, somut bir durum veya hukûkî bir sözleşme olabilir. Bununla birlikte her vergi konusunda vergiyi doğuran olay açıkça belli edilmelidir. Emlâk Vergisi'nde vergiyi doğuran olay, hukûkî durumun tamamlanması, daha açıkçası mülkiyetin kazanılmasıdır.

Gelir Vergisi'nde gelirin elde edilmesi, vergiyi doğuran olaydır.

Veraset ve intikâl vergisinde, ölüm olayı vergiyi doğurucu bir olaydır.

Vergi mükellefiyeti:

Vergi mükellefiyeti (yükümlülüğü) bireyin, vergi konusunu, dolayısıyla vergiye bağlılığını ifâde eder. Vergi mükellefiyetinde bir yanda devlet, diğer yanda ise bireyler bulunmaktadır. Gerçekte vergi mükellefiyeti, vergi tâbiiyeti demektir.

Geniş anlamda vergi mükellefiyeti kavramına hem maddî vergi borcu hem de buna ek olarak şeklî ödev ve görevler dâhil olmaktadır. Her vergi, konusu bakımından bir objektif mükellefiyet, mükellef kıldığı kimseler bakımından da bir sübjektif mükellefiyet meydana getirir.

Vergi mükellefiyeti, hiçbir zaman mutlak değildir. Çeşitli ekonomik, sosyal ve diğer sebeplerle her vergi mükellefiyetine sınırlamalar getirebilir.

Mükellefiyetin sınırlandırılması:

Vergilemenin, vergi konusu veya vergi mükellefiyeti açısından sınırlanması istisna (ayrıcalık) ve muâfiyet (bağışıklık) kavramlarıyla ifâde edilir. İstisna veya muafiyet; bâzı konu veya kişilerin vergi dışı kalmasına yol açar. Buna göre:

Objektif vergi mükellefiyetini kaldırıcı kurallara istisnâ denir. Burada vergi konusunda bir sınırlama vardır.

Sübjektif vergi mükellefiyetini kaldırıcı kurallara ise muâfiyet denir. Burada ise belli kişiler veya kurumlar vergi dışı bırakılır.

İstisnâ ve muâfiyetler, süreli-süresiz; tam veya kısmî; mutlak yâhut şarta bağlı olabilir. Konut kirâlarının belirli bir kısmının gelir vergisi dışında bırakılması, istisnâya bir örnek meydana getirirken, sakatların gelirlerinin belirli bir kısmının vergi dışı bırakılması ise muâfiyete bir örnektir.

Mükellef (Yükümlü):

Vergi mükellefi (yükümlüsü), vergi yasalarına göre üzerine düşen vergi borcunu, ödemekle yükümlü olan gerçek veya tüzel kişidir. Mükellef kavramdır. Uygulamada ise değişik mükellef kavramlarıyla karşılaşılmaktadır.

Kendisine vergi yasaları gereğince maddî ve şeklî vergi borcu, düşen kimseye kânûnî mükellef denir.

Vergi sorumlusu, esâsında aracı (mutavassıt) bir ödeyiciden başka bir şey değildir. Kaynakta kesme (stopaj) yönteminde olduğu gibi, vergi borcu bâzan doğrudan doğruya asıl vergi mükellefi bulunan

kimseden değil de mükellef adına ve hesabına yasal bir aracıdan taleb olunur. Söz gelişi, bir işverene bağlı olarak ücretle işgörenler, vergi mükellefidirler. Ne var ki bu iş görenlerin ücretlerinden yasada belirlenen oranlarda gelir vergisinin kesilip, vergi dâiresine ödenmesi görevi işverene yüklenmiştir. Burada işveren, "vergi sorumlusu" olmaktadır. Görüldüğü gibi vergi sorumlusu, kendi adına ve hesâbına bir ödemede bulunmayıp, başkalarından kestiği vergiyi vergi dâiresine yatırmaktadır. Vergiyi ödeyen kişiyle vergi yükünü taşıyan kişiler birbirinden farklı olabilir. Piyasa mekanizması aracılığıyla kânûnî mükellef, vergiyi başkalarına yansıtır. Verginin gerçek yükünü taşıyan kişilere "Vergi taşıyıcısı" denir. İşte, kendi adına ve hesâbına ödediği vergiyi, yansıma yoluyla başkalarına devreden kişi, aracı (mutavassıt) mükelleftir. Meselâ, ithâlâtçı, ithal ettiği malların üzerinden ödediği gümrük vergisini bu malı satarken, malın bedeline ekleyerek vergiyi başkalarına yansıtır. Dolayısıyla bu örnekte ithâlâtçı, aracı mükellef; malı alan kişi ise vergi taşıyıcıdır.

Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta, aracı (mutavassıt) mükellefle aracı(mutavassıt) ödeyicinin aynı kavram olmadığıdır.

Vergi oranı:

Verginin hesaplanabilmesi için gerekli ögelerden birisi de vergi oranıdır. Vergi oranını açıklarken, ad valorem vergilerle, spesifik vergilere ayrı ayrı değinmek gerekecektir.

Ad valorem vergilerde vergi miktarı, matrahın belirli bir yüzdesi olarak ifâde edildiği için, burada vergi oranları söz konusudur. Gelir Vergisinde, matrahın belli bir yüzdesi vergi olarak alınır.

Spesifik vergilerdeyse, vergi oranı yerine vergi miktarı, söz konusudur. Ağırlık, yüzölçümü, hacim gibi maddî ölçülere bir vergi miktarı uygulanır. Elektrik tüketiminde kilovat saat; inşaatta metrekare; kibritte 1000 çöp üzerinden belirli miktarda vergi alındığı zaman oran yerine miktar sözkonusu olmaktadır.

Verginin tarh, tebliğ, tahakkuk ve tahsili:

Tarh:

Tarh kelimesinin sözlük anlamı hesaplamadır. Verginin tarhı, vergi alacağının, vergi yasalarında gösterilen matrah ve oranlar üzerinde hesaplanmak sûretiyle, bu alacağı miktar bakımından tespit eden idârî bir işlemdir.

Tebliğ:

Tarh, esas îtibâriyle idârî bir işlem olduğuna göre, bundan mükellefi haberdar etmek gerekir. Buna "tebliğ" denir. Tebliğ vergilendirmeyi ilgilendiren ve hüküm ifâde eden özelliklerin yetkili makamlar tarafından mükellefe veya diğer ilgililere yazı ile bildirilmesidir.

Tahakkuk:

Verginin tahakkuku, tarh ve tebliğ edilen bir verginin ödenmesi gereken bir aşamaya gelmesidir. Verginin tahakkuku ile birlikte, mükellef açısından vergi borcunun, devlet açısından da vergi alacağının doğması mümkün olur.

Tahsil:

Verginin tahsili, vergi borcunun mükelleften talep edilerek alınmasını ifâde eder. Başka bir ifâdeyle verginin tahsili, yasaya uygun sûrette ödenmesidir. Gerçekte devlet açısından verginin tahsili, mükellef açısından da verginin ödenmesi söz konusudur. Tarh, tebliğ ve tahakkuk aşamalarından geçen bir verginin, tahsiliyle birlikte vergi borcu ortadan kalkar. Böylece vergilendirme işlemi de sona ermiş olur.

VERGİ MAHKEMESİ;

Alm. *Steuergericht (n),* **Fr.** *Cour des impots (f),* **İng.** *Court for taxes and duties, Tax court.* Vergi mükellefleriyle mâliye arasında mâlî konularda çıkan uyuşmazlıkları halletmekle vazifeli mahkeme. Vergi Mahkemeleri 2576 sayılı ve 6 Ocak 1982 târihli "Bölge İdâre Mahkemeleri, İdâre Mahkemeleri ve Vergi mahkemelerinin Kuruluşu ve Görevleri Hakkında Kânun" ile kurulmuştur. Bu mahkemelerin çalışma ve muhâkeme usûlü 2577 sayılı ve 6 Ocak 1982 târihli "İdârî Yargılama Usûlü Kânunu"nda düzenlenmiştir.

Vazifesi: Genel bütçe, İl Özel İdâreleri, Belediye ve Köylere âit vergi, resim ve harçlarla benzeri mâli yükümlülükler ve bunlara ilişkin zam ve cezâlarla târife uyuşmazlıklarına bakarak, 6183 sayılı "Amme Alacaklarının Tahsili Usûlü Hakkında Kânun"un uygulanmasından doğan uyuşmazlıkları halleder. Ayrıca, diğer kânunlarla verilen meseleleri halleder (Kuruluş Kânunu, m. 6).

Teşkili: Vergi mahkemeleri, Kuruluş Kânununun 4. maddesi gereğince, bir başkan ile yeteri kadar üyeden kurulur. Başkan bulunmadığı zaman en kıdemli üye vekâlet eder. Fakat, Kânunun 7.

maddesine göre, kazançları götürü usulde tespit edilen mükelleflerin sınıf ve derecelerinin tespitine ilişkin işlemlere karşı açılan dâvâlarla her türlü vergi, resim, harç ve benzeri mâlî yükümlülükler ve bunların zam ve cezâları toplamı 75.000 lirayı geçmeyen miktarlara (tarhlara) karşı açılan dâvâlar, vergi mahkemelerinde tek hâkim tarafından çözüme bağlanır.

Yetkili mahkeme: Vergi konusundaki uyuşmazlıkları halledecek olan "yer" îtibâriyle yetkili mahkeme, uyuşmazlığın cinsine göre değişiktir. Usül Kânununun 37. maddesine göre: a) Uyuşmazlık konusu vergi, resim, harç ve benzeri mâli yükümlülükleri tarh ve tahakkuk ettiren, zam ve cezâları kesen; b) Amme Alacaklarının Tahsili Usûlü Hakkında Kânunun uygulanmasında ödeme emrini düzenleyen; c) Diğer uyuşmazlıklarda dâvâ konusu işlemi yapan dâirenin bulunduğu yerdeki vergi mahkemesi yetkilidir.

Çalışma usûlü: Vergi mahkemelerinin nasıl çalışacakları, hangi usûlü tatbik edecekleri, İdârî Yargılama Usûlü Kânunu'nda gösterilmiştir. Bu kânunun 3. maddesine göre, vergi dâvâları, vergi mahkemelerine yazılan bir dilekçeyle açılır. Dilekçede: a) Tarafların ve varsa vekillerinin ad ve soyadları veya ünvanları ile adresleri; b) Dâvânın konusu ve sebepleriyle dayandığı deliller; c) Dâvâya konu olan işlemin tebliğ târihi; d) Uyuşmazlık konusu olan miktar; e) Dâvânın ilgili bulunduğu verginin veya vergi cezâsının nev'i ve yılı, tebliğ edilen ihtarnâmenin târihi ve numarası ile varsa mükellef hesap numarası gösterilir. 4. maddeye göre, vergi mahkemesi bulunmayan yerlerde dilekçeler, yetkili vergi mahkemesine gönderilmek üzere, Asliye Hukuk Hâkimliğine veya yabancı memleketlerde Türk Konsolosluklarına verilir.

Vergi mahkemelerinde dâvâ açma süresi, özel kânunlarda ayrı süre gösterilmeyen hallerde 30 gündür. Adresleri belli olmayanlara özel kânunlarda gösterilen îlân yolu ile bildirim yapılan hallerde, özel kânunda aksine bir hüküm bulunmadıkça süre, son îlân târihini tâkip eden günden îtibâren 15 gün sonra işlemeye başlar (Usul Kânunu, m. 7).

Vergi mahkemelerinde prensip olarak duruşma yapılmaz, dosya üzerinde inceleme yapılır. Fakat uyuşmazlık konusu olan vergi, resim ve harçlar ile bunların zam ve cezâlarının toplamı 200.000 lirayı aşması hâlinde duruşmalı yapılır, duruşma yapılması taraflarca istenebileceği gibi, mahkeme de duruşma yapılmasına karar verebilir (Usul Kânunu, m. 17).

Karara îtirâz: Vergi mahkemelerinin kararlarına karşı bir üst yargı merciine karşı îtirâz edilebilir. Tek hâkimli vergi mahkemelerinde kararın tebliğinden îtibâren 30 gün içinde mahkemenin bulunduğu yer yargı çevresindeki Bölge İdâre Mahkemesine îtirazda bulunur. Bölge İdâre Mahkemesinin bu konuda vereceği karar kesindir, başka yargı organlarına îtirâz edilemez (m. 45). Tek hâkimli vergi mahkemelerinin dışında kalan vergi mahkemelerinin vermiş olduğu kararlara karşı 60 gün içinde Danıştayda dâvâ açılır (m. 46). Danıştay, Vergi Mahkemesinin vermiş olduğu bu kararı bozarsa, alt mahkeme de eski kararında direnirse, İtilaf, Danıştay Vergi Dâvâ Dâireleri Genel Kurulunca, kesin karara bağlanır (m. 49).

Vergi mahkemesinin verdiği karara karşı bir üst mahkemeye îtiraz edilmiş olması veya temyiz yoluna gidilmiş olması verilen kararın uygulanmasını durdurmaz. Fakat ilgili kişi teminat gösterirse, îtiraz sonucuna kadar kararın infazını durdurmasına mahkeme karar verebilir (m. 52).

VERİCİLER;

Alm. *Sender,* **Fr.** *Transmetreur (m),* **İng.** *Transmitter.* Elektromanyetik dalgaları antenden yayın yolu ile göndermek üzere yüksek frekanslı enerji üreten elektronik cihazlar. Kullanılış gâyelerine göre çok çeşitli güç ve tipte yapılırlar. Vericilerin temel görevi antene belirli bir frekansta güç sağlamak ve bu yolla meydana getirilen elektromanyetik dalgalar yardımıyla bilgi iletmektir. İlk zamanlar vericiler sâdece, sâbit bir frekansta yüksek frekanslı enerjiyi gönderebiliyordu. Bu tip vericilere devamlı dalga vericileri (CW-Continov Wave) denir. Bunlarla bilgi nakli ancak kodlu olarak mümkündür (Mors kodu gibi).

Son zamanlarda istenen bir bilgi (özellikle de konuşma, müzik ve görüntü) taşıyıcı bir dalgaya (Carrier Wave) bindirilerek gönderilmektedir. Bu işleme modülasyon ve böyle dalgaya modüleli devamlı dalga denir. (MCW) vericiler modülasyon şekline göre iki temel sınıfa ayrılırlar:

1. Genlik (Amplitude) modülasyonlu vericiler:

a) Çift yanbantlı tam taşıyıcılı vericiler (A-M Amplitude Moduletion).

b) Tek yanbantlı vericiler (SSB-Single Side Band.

2. Açık modülasyonlu vericiler:

a) Frekans modülasyonlu vericiler (FM-Freguency Moduletion).

b) Pals modülasyonlu vericiler.

c) Faz modülasyonlu vericiler.

Genelde pratikte üç tip verici kullanılır. Bunlar da:

A) A-M vericiler.

B) FM vericiler.

C) SSB vericiler

En basit bir A-M verici dört ana bölümden meydana gelir.

1. Osilatör katı.

2. Tampon katı (Buffer).

3. Yüksek Frekanslı (RF) güç yükseltici.

4. Modülator katı (Bu kat CW vericilerde yoktur).

Osilatör: Vericilerin en önemli kısmıdır. Radyo Frekanslı (100 KHz'den yüksek) enerji üretir. Burada üretilen enerji belirli sınırlar içinde olmalıdır. Aksi takdirde verici çalışırken frekansı kayar ve dinlenemez.

Tampon katı (Buffer): Tampon katı, güç katını osilatörden yalıtır. Böylelikle osilatörün daha kararlı çalışması sağlanır. Aynı zamanda bu kat istenirse osilatörün frekansını iki veya üç katına çıkartabilir ki, buna frekans çoğaltıcı denir.

RF güç katı: Bu kat, antene istenen güçte sinyali besler; modülatörden gelen bilgi, osilatörden gelen taşıyıcıya burada bindirilir.

Modülatör ve ses frekans katı: Mikrofondan elde edilen elektrik işâreti çok küçüktür. Ses frekans yükselteci (katı) bunu istenen seviyeye yükseltir. Modülatör katı da ses sinyalini güç katına aktaran bir uygunlaştırıcıdır. Ses frekansının şiddetine göre güç katının kazancına tesir ederek amplitüd (genlik) modülasyonu gerçekleştirir.

Basit bir FMverici şu katlardan meydana gelir:

1. Ses frekans yükseltici ve reaktans modülatör katı. (Reaktans: Bobin veya kondansatörün alternatif akıma karşı gösterdiği dirençtir.)

2. Osilatör katı.

3. Tampon ve sürücü katı.

4. RF güç yükselteci katı.

Ses frekans yükseltici ve reaktans modülatörü: Mikrofondan alınan sinyâl, istenen seviyeye kadar yükseltilerek reaktans modülatörüne uygulanır. Reaktans modülatörü, osilatörün bobin devresine kapasitif veya endüktif reaktans ilâve eder veya çıkartır. Böylece ses frekansının şiddetine göre osilâtör frekansını değiştirerek FM(Frekans Modülasyonu) sağlanır.

Osilatör: Belli sınırlar içinde Radyo-Frekanslı enerji üretir. (Standart olarak FM kanalı radyolarda 88-108 MHz arasıdır)

Tampon ve sürücü: Burada hem yalıtma işlemi hem de istenirse frekans çoğaltma işlemi yapılır.

RF güç yükseltici: Frekans modüleli sinyal, antenden yayılacak seviyeye kadar bu katta yükselir.

Anten: Elektromanyetik enerjiyi uzaya yayar. (Bkz. Anten)

VERNİK;

Alm. *1. Firnis, Lack, Schellack, 2. Farbanstrich (m),* **Fr.** *Vernis (m),* **İng.** *Varnish.* Cisimlerin yüzeylerine sürülerek onları atmosfer tesirlerinden koruyan ve parlak görünmelerini sağlayan herhangi bir çözücüde çözünmüş reçine. Vernik en çok ağaç işlerinde mobilyaların parlaklığını sağlamak, ağacın desenlerini daha iyi meydana çıkararak gösterişini arttırmak maksadıyla kullanılır. Verniklenmiş mobilyada oyma kısımlar ışık parlaması, gölge düşmesiyle daha göz alıcı bir durum alır.

Vernik işleri eski Mısırlılar, Çinliler, Hintliler ve Japonlar tarafından M.Ö. 600'lü senelerden beri kullanıldığı, bulunan bâzı târihî eserlerden anlaşılmaktadır. Verniğin Avrupa'da kullanılmaya başlaması 17. yüzyıla rastlar.

Vernikle yapılan işlerde iyi bir netice elde edebilmek için bâzı özel şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Verniğin akışkan olması hertarafta yoğunluğu ve renginin aynı olması, sürüldüğü yerde düzgün bir satıh meydana getirmesi, çabuk kuruması, sürüldüğü zeminin desenlerini göstermesi ve atmosfer şartlarına dayanıklı olması lâzımdır.

Verniklerin cinslerine göre içinde ihtivâ ettiği reçine ve çözücüsü (solvent) farklıdır. Vernik rûhu olarak adlandırılan ve sürüldüğü yerde ince şeffaf bir tabaka meydana getiren vernikler; lak, çamsakızı, üreformaldehid, vinil reçineleri, akrilik asit reçineleri ve klorlandırılmış, kauçuk gibi film yapıcı maddelerin terebentin, toluen, nafta ve alkolde eritilmesiyle elde edilir. Bu tür vernikler kâğıtları, trafik yol işâretlerini, gemilerde böcek kovucu boyaları vs. kaplamak maksadıyla çok kullanılır. Vernikler reçine, yağ, boya maddesi ve eriticisiyle yapılırsa atmosfer şartlarına oldukça dayanıklı, titreşim, su ve kimyevî maddeler gibi ortam şartlarına elverişli, kullanma sahası geniş olan vernik türleri elde edilmiş olur. Mobilya vernikleri, yer döşeme vernikleri, elektrikli cihazlarda yalıtkan olarak kullanılan vernikler, matbaa vernikleri bu cinstendir.

VERNE, Jules;

meşhur Fransız romancısı. 1828'de Nantes'te doğdu. Paris'te hukuk tahsil ettikten sonra edebiyat ve tiyatro ile meşgul oldu. İlk başarılı oyunu Alfonse Dumas'ın himâyesinde 1850'de sahneye konmuştur. 1905'te Amiens'te öldü.

Yazılarında, yaşadığı yıllarda hayretle karşılanan ve gerçekleşmesi imkânsız görülen konuları işlemiştir. Son zamanlarda kurgu-bilim diye isimlendirilen roman çeşidinin ilk temsilcisidir.

Tiyatro eserleri yazmakla başladığı yazı hayâtında 1863'te yazdığı **Balonda Beş Hafta** isimli romanı kendisine büyük bir ün sağladı. Böylece ilmî buluşlarla ilgili bir takım romanlar yazmaya koyuldu. Romanlarında enteresan ve göz kamaştırıcı fikirler ortaya attı. Bunlardan bâzıları çok sonraları gerçekleşti. Kitaplarında şimdi kullanılan radyo, televizyon ve roketler işlenmiş ve o zaman için saçmalık olan bu âletler gerçek olmuşlardır.

Dünyânın Merkezine Seyâhat adlı eseri yeraltı dünyâsının fantazisiyle meşhur olurken, **Dünyâdan Aya Seyâhat** uzay seyâhatini konu alır. **Kaptan Hatteros'un Mâceraları** kutuplara yapılan seyâhatleri, **Deniz Altında Yirmi Bin Fersah** denizaltı seyâhatiyle **Esrarlı Ada** bir adada bulunan insanların köle gibi çalıştırılmalarını konu alır. **Michel Strogoff** Rus ve Tatarları, **Seksen Günde Devri Âlem** gerçek bir seyâhati anlatan en popüler romanlarıdır.

VERSAILLES (VERSAY) ANTLAŞMASI;

Alm. *Versailler (Friedens-) Vertrag (m),* **Fr.** *Traite (m) de Versailles,* **İng.** *Treaty of Versailles.* Birinci Dünyâ Savaşını sona erdiren antlaşma. Müttefik devletler Paris Barış Konferansında hazırladıkları antlaşma şartlarını Almanya'ya verdiler. Almanya bu antlaşmaya îtiraz ettiyse de imzâlamak zorunda kaldı. Antlaşma, 18 Ocak 1871'de Alman İmparatorluğunun kuruluşunun îlân edildiği Paris yakınlarındaki Versailles Sarayının Aynalı Salonunda 28 Haziran 1919 târihinde imzâlandı. Alman İmparatorluğunu yıkan ve Avrupa haritasında önemli değişiklikler yapan antlaşma dört yüz kırk maddeden ibâretti. Bu antlaşmanın önemli maddeleri şunlardır:

Almanya sömürgelerinden vazgeçecek ve bu sömürgeler Belçika, İngiltere, Fransa ve Japonya tarafından paylaşılacaktı. Almanya'nın elinde tuttuğu Eupen, Monschau ve MalmedyBelçika'ya; Asace-Lorraine'i Fransa'ya; Saar bölgesi ise Milletler Cemiyeti idâresine bırakılacaktı. Yukarı Silezya'nın bir kısmı Çekoslovakya'ya; Batı Prusya'nın büyük bir kısmı Lehistan'a veriliyordu. Almanya'da mecburî askerlik kaldırılacak, Alman ordusu ancak 100.000 kişi olabilecekti. Her çeşit silâh yapılması yasak olacak, ayrıca donanma müttefik devletlere teslim edilecekti. Deniz Kuvvetlerinde 15.000 asker bulundurabilecekti. Ayrıca çok ağır bir harp tazminâtı ödeyecekti.

Almanya için çok ağır olan Versailles Antlaşmasının bütün hükümleri tam mânâsıyla uygulanmadı. Alman toplumunun hepsinin savaş suçlusu sayılması, ayrıca maddelerin ağır ve halkın gururunu rencide edici olmasından dolayı, Almanya'da milliyetçilik akımları başladı. Hattâ bu antlaşmanın bir neticesi olarak; Alman milletinin Hitler'i iktidara getirdiği ve İkinci Dünyâ Savaşına sebep olduğu umûmî bir kanaattir.

VERSAILLES (VERSAY) SARAYI;

Fransa'nın meşhur târihî sarayı, Versay Şatosu. Kuzey Fransa'da, Paris yakınlarındaki Versailles kasabasındadır. Fransa krallarından Ondördüncü Louis (1643-1715) tarafından yaptırıldı.

1661'de Mîmar Vau idâresinde başlanan inşaat çalışmalarını, Mîmar Monsart devam ettirdi. Louis, 1682'de kısmen tamamlanan saraya taşınarak Fransa'yı buradan idâre etmeye başladı. 1710 yılında

saraya bir de kilise eklendi.

Onbeşinci Louis (1715-1774) zamânında da büyük ilâveler ve süslemeler yapıldı. Versay Sarayına yapılan eklemeler Napoléon Bonaparte, Louis-Philippe zamanlarında da devam etti. Sarayın çeşitli gâyelerle yapılan oda ve bölümleri pekçok olmasına rağmen zarûrî ihtiyaçlar için dahi olsa helâ ve banyosu yoktu.

Versay Sarayının Aynalı Salonu meşhûr olup, Almanya'nın kuruluş îlânı ve Birinci Cihan Harbinde Almanya'nın mağlûbiyeti kabûlü antlaşması burada imzâlanmıştır.

VESPUCCI, Amerigo;

Amerika kıtasının keşfedilmesiyle ilgili ilk yolculuklara katılan İtalyan denizci. Amerika kıtasına onun adı verilmiştir. Bir noterin oğludur. 1454'te İtalya'nın Floransa şehrinde doğdu. Genç yaşta Fransa'ya gitti. Dönüşünde bir bankada çalıştı. 1490 senesinde İspanya'ya giderek orada yerleşti. Sevilla'dan gemi ve denizcilik malzemeleri satan bir İtalyan ticârethânesi hesabına, Kristof Kolomb'un yolculuğu için malzeme ve tayfa sağlamaya çalıştı. Kristof Kolomb'un deniz seferlerine karşı ilgi duydu ve onunla tanıştı. 1499'da Amiral Alonso de Hojeda'nın Surinam, kıyılarına yaptığı sefere katıldı. 1501-1502 yıllarında yeni dünyâya ikinci bir yolculuk yaptı. Önceleri Portekizlilerin hizmetindeyken daha sonra İspanyolların hizmetine girdi. Özel bir görüşme için İspanya sarayına çağırıldı. Gemi kaptanlarının sefer lisanslarını denetlemekle vazifeli olan piloto mayorluk (başkılavuzluk) vazifesine getirildi. Daha önce İslâm coğrafyacılarının çizdiği dünyâ haritalarından öğrendiği bilgileri ve kaptanların elde ettikleri bilgileri yorumlayıp düzenleyerek yeni keşfedilen toprakların ve yeni yolların haritalarını çıkarmaya çalıştı. Katıldığı iki seferle ilgili serüvenleri çevrede konuşulmaya başlandı. Alman keşiş Martin Waldseemüller **Cosmographiae Introductio** (Kozmoğrafiye giriş) adlı eserinin ekinde neşrettiği **Insuper Quatuor Amerigo Vespucci Navigationes** adlı eserinde, Amerigo Vespucci'nin yeni bir kıtayı keşfettiğini yazdı. Bu yeni kıtanın Amerigo Vespucci'nin adıyla anılmasını teklif etti. Bu adı yalnızca kıtanın güney kısmı için kullandı. Bu teklif kısa zamanda benimsendi. Daha sonra kıtanın kuzey kısmı da Amerika adıyla anılmaya başlandı. Amerigo Vespucci 1512 senesinde İspanya'nın Sevilla şehrinde öldü.

Bâzı araştırmacılar Vespucci'nin, başkalarının buluşlarını çalan ve kendi için değerlendiren bilgisiz bir denizci olduğunu ileri sürmüşlerdir.

VESVESE;

insanın kalbine gelen kötü düşünceler. Vesvese, kalbe şeytan ve insanın kendi nefsi tarafından verilir. İnsanın kalbine her an çeşitli düşünceler gelmektedir. Bunlara İslâm dîninde "hâtıra" ismi verilir.

İnsanın kalbine gelen **hâtıra** iki çeşittir. Bâzıları iyi, bâzıları kötüdür. İyilerine **ilham,** kötülerine **vesvese** denir. İlham, Allahü teâlânın her insanın kalbinde vazifelendirdiği bir melek tarafından verilir. Vesvese ise, şeytan ve insanın kendi nefsinin kalbinde uyandırdığı çirkin ve kötü şeylerdir.

Kalbe gelen hâtıranın iyi mi, kötü mü olduğunu anlamak için ölçü, dînimizin bildirdiği emir ve yasaklara uygun olup olmamasıdır. İslâm dîninin beğendiği şeyler iyidir ve melek tarafından ilham edilmiştir. İslâm dîninin beğenmediği ve yasakladığı şeyler kötüdür ve şeytan veya nefis tarafından kalbe vesvese verilmiştir. Dînini iyi öğrenen bir Müslüman, kalbine gelen hâtıranın ilham veya vesvese olduğunu, kendisi de anlayabilir. Eğer kendisi anlayamaz veya karar veremezse, İslâmiyeti bilen ve tatbik eden hakîkî İslâm âlimlerine sorarak veya onların kitaplarından okuyarak öğrenir.

Vesvese, şeytanın insanlar üzerindeki silâhlarından biridir. Şeytanın vesveseden maksadı, insanı aldatıp dünyâ ve âhiret zararlarına sürüklemektir. Şeytan, insanın kalbine her fırsatta kötü düşünceler (vesveseler) getirir. İnsan, şeytanın bir vesvesesine uymazsa, şeytan bunu bırakıp yeni bir vesvese vermeye başlar. Çok çeşitli hilelere başvurur. Kötülüğü âşikâr olan bir şeyi yaptıramazsa ve insan hep iyiliğe gidiyorsa, iyiliği daha az olanları yaptırmaya çalışır. Bir kötülüğe sürükleyebilmek için küçük iyilikler ve hayır yapmaya teşvik eder. Şeytanın vesvesesi aslında zayıftır. Din bilgisi tam ve doğru olup, bunlara uyan insanları aldatması çok güçtür. Şeytan, vesvese verip insanları kötülüğe teşvik ederken, insanların bâzı zaaflarından faydalanır. İnsanların şeytan tarafından istismar edilen en büyük zaaflarından biri "aceleci" olmalarıdır. Bunun için Peygamberimiz (sallallahü aleyhi ve sellem); **"Acele emek şeytandandır. Beş şey bundan müstesnâdır: Kızını evlendirmek, borcunu ödemek, cenâze hizmetlerini çabuk yapmak, misâfiri doyurmak, günah işleyince hemen tövbe etmek."** buyurdu.

İnsanın nefsi de kalbine kötü düşünceler getirir. Bu düşünce ve arzulara **hevâ** denir. Meleğin kalbe getirdiği ilhamla şeytanın vesvesesi devamlı olmaz. Nefsin hevâsı ise devamlıdır ve gittikçe artar. Vesvese duâ ederek, dînin emirlerini yerine getirerek azalır ve yok olur. Hevâ ise nefsin isteklerini yerine getirmemek için mücâdeleyle azalır ve yok olur. Hevâ-yı nefis, insana saldıran azgın kaplan gibi

olup, onun kötü arzuları öldürülmedikçe, nefsin zararından kurtulunmaz.

Nefsin hiç istemediği şey, İslâmiyete uymaktır. Nefsin hevâsını yok eden tek çâre de İslâmiyete uymaktır. Kalbe gelen hâtıra nefse acı gelirse hayır olduğu, tatlı gelip hemen yapmayı isterse şer (kötü) olduğu anlaşılır.

Nitekim hadîs-i şerîfte; **"Elini göğsüne koy! Helâl şeyde kalp sâkin olur. Haram şeyde çarpıntı olur. Şüpheye düşersen yapma!.."** buyuruldu. İnsan ilham olunan şeyleri yapıp, vesveseyi yapmamak için uğraştığı zaman dünyâda ve âhirette rahat eder. Peygamberimiz (sallallahü aleyhi ve sellem); **"Melekten gelen ilham İslâmiyete uygun olur. Şeytandan gelen vesvese İslâmiyetten ayrılmaya sebep olur." "Şeytan kalbe vesvese verir. Allah'ın ismi söylenince kaçar. Söylenmezse vesveselerine devam eder."** buyurdu.

VETERİNER;

Alm. *Tierarzt, Veterinär (m),* **Fr.** *Vétérinaire (m),* **İng.** *Veterinary surgeon; ABD veterinarian.* Ehlî ve yabânî hayvanların hastalıklarının teşhis ve tedâvileri, ıslâhıyla uğraşan kimseye verilen isim. Her türlü hayvan hastalıklarının teşhis ve tedâvileri hayvanların üreme ve ıslâhlarıyla gıdâ kontrol hizmetleri zoonoz hastalıkların (hayvanlardan insanlara bulaşan) önlenmesiyle uğraşan meslek dalına veteriner hekimlik denir. Veteriner hekimlik mesleği dünyâda en eski târihe sâhip meslek dallarından birisidir. Hayvanların ehlîleştirilerek insanlara faydalı olmaya başlamasıyla birlikte veteriner hekimlik mesleği de ortaya çıkmaya başlamıştır.

Hayvanların ehlîleştirilmesiyle insanların beslenme işi daha düzenli hâle gelmiş, bunların et, süt, yumurta, yün gibi verimlerinin daha fazla arttırılarak en yüksek verim elde etme yolları araştırılmaya başlanmıştır.

Yüksek verim elde etme araştırmalarıyla birlikte hayvanların verimlerinin düşmesine veya ölümlerine sebep olan hastalıkların teşhis ve tedâvi yolları da araştırılmıştır. Bunlarla ilgili araştırmaların mîlâttan önceki yüzyıllarda Türklerde, Hindistan'da, Eski Çin'de, Mısır'da ve İran'da yapıldığı arkeolojik kazılarda çıkan târihî eser ve papirüslerden anlaşılmaktadır.

Daha sonraki yüzyıllarda da gelişmeler devam etmiş, İslâmiyetin dünyâya yayılmasıyla birlikte diğer ilim dallarında olduğu gibi, veteriner hekimlik mesleği de gelişme göstermiştir. Yunancadan tercümeler yapılmış, eski bilgilerden faydalanarak Müslüman baytarlar yeni yeni teşhis ve tedâvi usûlleri geliştirmişlerdir. Bunların sonucu olarak at, koyun, keçi, sığır, deve gibi hayvanların hastalıklarının nasıl teşhis ve tedâvi edileceğini anlatan binlerce kitap yazılmıştır. Misâl olarak 9. yüzyılda yaşamış olan İbn-i Ahi Hizam'ın **Kitab al-Hayl val-Baytara** isimli 30 bâblık eserinde at, katır, deve, sığır ve koyunların hastalıkları ve ilâçları hakkında günümüzde dahi geçerli olan bilgiler vardır.

Avrupa'da ise bu meslek İslâm baytarlarının kitaplarının tercümesiyle gelişmeye başlamıştır. Mikroskobun keşfiyle de hastalık sebeplerinin teşhis ve tedâvisi daha kolay hâle gelmiştir.

Osmanlılarda babadan oğula geçme baytarlık yanında ilmî öğretim düzenine bağlı ilk veteriner okulu İstanbul'da Harbiye Mektebinde "Baytar Sınıfı" adıyla özel dershâne olarak kuruldu (1842). Sultan Abdülmecîd Han devrinde tıbbiyeye bağlandı. 1909'da Harbiye Nâzırı Mahmûd Şevket Paşanın gayretiyle Selimiye'deki İtfâiye Kışlasına taşındı. Veteriner Teşkilâtı daha sonra Nâfia Nezâretine alınarak Ziraat, Orman ve Maadin Nezâretine bağlandı. Avrupa'ya öğrenci gönderildi. Salgın hayvan hastalıkları ile mücâdele için gereken aşı ve serumları hazırlamak üzere bakteriyoloji ve hayvanlardan yüksek verim elde etmek için zooteknik kurumları açıldı. Bakteriyoloji kurumu daha sonra beşerî ve baytarî bakteriyolojihâne olarak iki kısma ayrıldı. Pendik'te 1913'te bir bakteriyolojihâne kuruldu. Burada ülke hayvanlarının salgın hastalıkları için üretilen aşı ve serumlar yeterli olmadığından yeni bakteriyoloji kurumları faaliyete geçti. Ankara-Etlik'te bir bakteriyoloji ve seroloji kurumu kuruldu. Cumhûriyet döneminde kurulanlarla birlikte bugün 8 adet veteriner kontrol ve araştırma enstitüsü ile Kayseri, Denizli, Antalya, Diyarbakır, Adana, Bursa, Konya, Samsun, Elazığ, İzmir'de hastalık teşhis ve gıdâ tahlil laboratuvarları açıldı. Osmanlı Devleti döneminde hayvan ırklarını ıslâh etmek amacıyla Eskişehir (Çifteler), Malatya (Sultansuyu), Adana(Çukurova), Kurtuluş Savaşından sonra Bursa (Karacabey), Samsun (Karaköy'de) haralar, Bandırma ve Ereğli'de merinos ırkı yetiştirme çiftlikleri, Tekirdağ (Muradlı), Tokat (Kazova), Antalya (Boztepe), Çanakkale (Kumkale'de) inek ıslâh kurumları açıldı. Ayrıca Ankara'da Lalahan Zooteknik Araştırma Enstitüsü, Bursa Merinos Yapağı Muayene Laboratuvarı Türkiye'deki veteriner kurumlarının mühim bölümlerindendir. 1937 târihli ve 3203 sayılı Ziraat Vekâleti Vazife ve Teşkilât Kânunu ile baytar terimi yerine veteriner terimi kullanılmaya başlanmıştır.

Veteriner Fakültesi, Türkiye'de ilk defâ 1889 târihinde yüksek okul olarak Halkalı'da kurulmuştur. Öğretim süresi 4 yıldı. Önceleri ilk iki yılı sivil tıbbiye talebeleriyle son iki yılı ise Halkalı'da yatılı olarak

geçiren veteriner talebeleri daha sonra Kadırga'da bir konak satın alınarak bir araya toplanmışlardır. Burası da kâfi gelmeyince Tunuslu Hayreddin Paşanın Sultanahmed'deki konağında Mülkiye Baytar Mektebi Âlîsi olarak 1921'e kadar öğretim yapılmıştır. Okul 1921'de yanınca, Selimiye'deki Askerî Baytar Mektebine taşındı ve Yüksek Baytar Mektebi adını aldı. 1933'te burası da kapatıldı. Cumhûriyetin 10. yıldönümü günü Veteriner Fakültesi adıyla Ankara'da öğretime başladı. 1939'da öğretim süresi 5 yıla çıkarıldı. 7 Temmuz 1948'de AnkaraÜniversitesine bağlandı.

Veteriner Hekimler Birliği: Yurdumuzda hayvancılığın gelişmesi için çalışmalar yapmak paraziter ve salgın hayvan hastalıklarıyla mücâdele etmek ve bu konuda Tarım Bakanlığına yardımcı olmak üzere 1954 yılında özel kânunla kurulmuştur. Tüzel kişiliğe sâhiptir. Kamu kuruluşu niteliğinde meslek kurumudur.

Türkiye'de veteriner hekimin görevleri arasında; hayvan sağlığı yanısıra doğrudan insan sağlığı vardır. Veteriner hekimler, hayvan hastalıkları konularında ihtisas yaparak mütehassıs oldukları gibi hâlen tıp fakültelerinde mikrobiyoloji ve bakteriyoloji ihtisası yapma imkânına da sâhiptir. Böylece doğrudan insan sağlığıyla ilgili konulara da girmişlerdir. Hayvan sağlığının korunması insanların zoonoz (hayvandan insana bulaşan) hastalıklardan korunması, hayvanların verimlerini yükseltmek gâyesiyle ıslâh edilmeleri, hayvânî ürünlerin (et, süt, yumurta, peynir, yoğurt vs.) ve yemlerin muâyene ve kalite kontrollerinin yapılması veteriner hekimin görevleri arasındadır.

VETO;

Alm. *Veto (n), Einspuruch (m),* **Fr.** *Veto (m),* **İng.** *Veto.* Kabul veya tasdik etmeme, reddetme. Genel olarak hukuk dilinde, yetkili kişi ve kurullarda bir kararın veya bir kânunun geri çevrilmesi anlamında kullanılır. İç hukukta olduğu gibi devletlerarası hukukta da kullanılır. Kabul veya tasdik etme, reddetme hakkına veto hakkı denir. Veto yetkisi kânunları bir kez daha geri gönderme yetkisine nazaran daha zayıf bir yetkidir. Mutlak veto yetkisinde devlet başkanının meclise iâde ettiği kânunu meclis tekrar oy birliğiyle de kabul etse Devlet Başkanı o metni onaylamadıkça kânunlaşamaz. Birinci Meşrutiyet döneminde böyleydi. Gerçekleştirici vetoda ise Devlet Başkanının gönderdiği metnin kânunlaşabilmesi için meclisin 2/3 gibi nitelikli bir çoğunlukla kabul etmesi şarttır. İkinci Meşrutiyet döneminde ve bugün ABD'de bu usul geçerlidir.

Bizde Cumhûriyet döneminden îtibâren veto yetkisi yerine daha zayıf bir yetki olan, çıkan bir kânunu geri gönderme yetkisi Devlet Başkanına verilmiştir. İç hukukta memleketimizde uygulama Cumhurbaşkanının kânunları geri göndermesi şeklindedir. Anayasanın 89. maddesine göre; Cumhurbaşkanı TBMM'de kabul edilen kânunların yayınlanmasını uygun bulmazsa bir daha görüşülmek üzere gerekçeleriyle birlikte on beş gün içinde TBMM'ye geri gönderir. Bütçe kânunu bu hükme tâbi değildir. TBMM'ye geri gönderilen kânun aynen kabul edilirse, Cumhurbaşkanınca bir daha veto edilmez, yayınlanır. Dünyâdaki pekçok devletin anayasalarında Cumhurbaşkanı veya devlet başkanlarına veto hakkı tanınmıştır.

Devletlerarası hukukta ve diplomasi alanında vetonun uygulandığı en önemli yer Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyidir. Birleşmiş Milletler Anayasası'na göre, konseyden usûl hakkındaki kararlar on beş üyenin dokuzunun kabul etmesiyle çıkabilir. Alınan kararları yedi üye veto ettiği zaman karar yürürlüğe girmez. Usûl dışındaki kararlarda ise dâimî üye olan ABD, Rusya, İngiltere, Fransa ve Çin'den biri karara olumsuz oy verirse veto etmiş sayılır. Bu veto hakkı Güvenlik Konseyinde birçok önemli kararın alınmasını engellemektedir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyince alınan kararları veto etmede Rusya başta gelmektedir. Kurulduğundan îtibâren 30 sene içindeki görüşmelerde tespit edilen 134 vetonun 110 adedi Rusya'ya âittir. Veto yetkisine sâhip olan ülkelerden ABD ve Rusya bu haklarını çoğu kez siyâsî sebeplerle kullanmaktadır. Bu bakımdan Birleşmiş Milletler Teşkilâtı fonksiyonunu tam olarak icrâ edememiş ve inandırıcılığını kaybetmiştir.

VEYSEL KARÂNÎ;

Tâbiînin büyüklerinden. İsmi, Üveys bin Âmir'dir. Yemen'in Karn köyünde doğduğu için Karnî ismiyle de bilinir. Memleketimizde Veysel Karânî diye meşhur olmuştur. Doğum târihi belli değildir. 657 (H.37)de Sıffîn Muhârebesinde şehit edildi.

Yemen'in Karn beldesinde doğup büyüyen Üveys-i Karnî, Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) sağlığında Müslüman olmasına rağmen onu göremediği için Sahâbî olamadı. Peygamber efendimizin medhine mazhar olup, Tâbiînin büyüklerinden olduğu hadîs-i şerîfle bildirildi. Peygamber efendimizin zamânında Medîne-i münevvereye gelmedi. Yazılan evliyâ tezkirelerinde ekseriyâ Câfer-i Sâdık'tan (rahmetullahi aleyh) sonra ikinci olarak zikredilir.

Sevgili Peygamberimizin risâletini duyan Üveys-i Karnî Müslüman oldu. Peygamberimizin aşkı ile yanıp tutuştu. İhtiyâr, âmâ ve hasta olan annesini çok sevdiği ve ona çok bağlı olduğu için onu hasta

hâlinde bırakıp Medîne-i münevvereye sevgili Peygamberimizi görmeye gidemedi. Onu görmeyi çok arzu ettiği için, annesinden defâlarca izin istedi. Annesi kendisine bakacak kimsesi olmadığı için izin veremedi.

Yemen'de deve güderek geçimini temin eden ve sâde bir hayât yaşayan Üveys-i Karnî'nin hasta, âmâ ve ihtiyâr bir annesinden başka kimsesi yoktu. Güttüğü develer için belli bir ücret istemez, ne verirlerse alır, onun da yarısını ihtiyaç sâhiplerine sadaka olarak verir, fakirlerden de ücret almazdı. Gece-gündüz ibâdet ve tâatle vakit geçirir, kendini halktan gizlerdi. İlk zamanlar herkes ona mecnûn gözüyle bakardı.

Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem, zaman zaman mübârek yüzünü Yemen tarafına döndürür ve; **"Yemen tarafından rahmet rüzgârı estiğini duyuyorum."** buyururdu. Bir defâsında; **"Üveys-i Karnî ihsân ve iyilikte Tâbiînin hayırlısıdır."** buyurdu. Bir başka zaman da; **"Kıyâmette Allahü teâlâ, Üveys sûretinde yetmiş bin melek yaratır ve Üveys'i onların arasında Arasat'a götürürler. Cennet'e gider ve Allahü teâlânın dilediği** (bildirdiği)**nden başka mahlûk hangisinin Üveys olduğunu bilmez."** ve; **"Ümmetimden bir kimse vardır ki, Rebîa ve Mudâr kabîlelerinin koyunları kıllarının adedince kişiye kıyâmette şefâat edecektir."** buyurdu. Eshâb-ı kirâm; "Yâ Resûlallah bu kimdir?" dediler. **"Allah'ın kullarından biri"** buyurdu. "Biz hepimiz kullarız, ismi nedir?" dediler. **"Üveys!"** buyurdu. "Nerelidir?" dediler. **"Karnlıdır."** buyurdu. "O sizi gördü mü?" dediler. **"Baş gözü ile görmedi."** buyurdu. "Hayret size bu kadar âşık olsun da, hizmet ve huzûrunuza koşup gelmesin." dediler. **"İki sebepten; biri hâllerine mağluptur. İkincisi ise benim dînime bağlılığından dolayıdır. İhtiyâr bir annesi vardır. Îmân etmiştir. Gözleri görmez, el ve ayakları hareket etmez. Üveys gündüzleri deve çobanlığı yapar, aldığı ücreti kendisinin ve annesinin nafakasına harcar."** buyurdu. Eshâb-ı kirâm; "Biz onu görür müyüz?" diye sordular. Sevgili Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem, hazret-i Ebû Bekr'e; **"Sen onu kendi zamânında göremezsin."** buyurdu. Hazret-i Ömer ve Ali'ye de; **"Siz onu görürsünüz. Bedeni kıllıdır. Sol böğründe ve avucunun içinde bir gümüş miktârı beyazlık vardır. Bu, baras hastalığı beyazlığı değildir. Ona varınca benim selâmımı söyleyin ve ümmetime duâ etmesini bildirin."** buyurdu. Peygamber efendimizin vefâtı yaklaşınca da; "Hırkanızı kime verelim?" dediler. **"Üveys-i Karnî'ye verin."** buyurdu.

Müslüman olduktan sonra bütün ömrü boyunca sevgili Peygamberimizin aşkı ile yanıp tutuşan, bir an bile Rabbini unutmayan, her hâli ve sözüyle insanlara nasîhat veren Üveys-i Karnî, Peygamberimizin vefâtından sonra Mekke'de hac vazifesini yapıp Medîne'ye geldi. Resûlullah efendimizin türbesini görünce kendinden geçerek bayılıp düştü. Ayılınca beni buradan götürün. Resûlullah'ın medfûn bulunduğu bir beldede benim için yaşamanın tadı olmaz diyerek tekrar memleketi olan Yemen'e döndü. Bir müddet orada yaşadıktan sonra Basra tarafına gitti.

Peygamber efendimizin vefâtından sonra hazret-i Ömer'in halîfeliği sırasında kendilerine emânet olarak bırakılan hırka-i saâdeti, Üveys-i Karnî'ye vermek üzere hazret-i Ömer ve hazret-i Ali Kûfe'ye geldiler. Onun olduğu yere gittiler. Namaz kıldığını gördüler. Namazı bitip selâm verince, hazret-i Ömer kalktı ve selâm verdi. Selâmı aldı. Hazret-i Ömer; "İsmin nedir?" diye sorunca; "Üveys!" diye cevap verdi. Sağ elini göstermesini isteyince, gösterdi. Peygamber efendimizin bildirdiği işâretin olduğunu gören Ömer radıyallahü anh; "Peygamber efendimiz size selâm etti. Mübârek hırkalarını size gönderdi ve **"Alıp giysin, ümmetime de duâ etsin."** diye vasiyet etti." buyurdu.

Hazret-i Ömer'in bu sözleri üzerine Üveys-i Karnî; "Yâ Ömer! Ben zayıf, âciz ve günahkâr bir kulum. Dikkat buyur. Bu vasiyet başkasına âit olmasın?" deyince; "Hayır yâ Üveys! Aradığımız kimse sensin. Peygamber efendimiz senin eşkâlini ve vasıflarını belirtti." cevâbını verdi. Bunun üzerine Hırka-i şerîfi hürmetle alan Üveys-i Karnî onu öptü, kokladı ve yüzüne-gözüne sürdü. Sonra da; "Siz burada bekleyin." dedi. Yanlarından ayrılarak biraz ileride hırkayı hürmetle yere bırakıp, yüzünü yere koydu. Cenâb-ı Hakk'a; "Yâ Rabbî! Peygamber efendimiz bu fakîr ve âciz kuluna hazret-i Ömer ve hazret-i Ali ile Hırka-i şerîflerini göndermiş." diye yalvararak gözyaşı döktü ve; "İlâhî! Bütün ümmet-i Muhammed'i bana bağışlamadığın müddetçe bu hırkayı giymeyeceğim." diye niyâzda bulundu. "Şu kadarını sana bağışlamış bulunuyorum, hırkayı giy!" diye gâipten bir ses gelince; "Hepsini isterim yâ Rabbî!" dedi. Bu hâldeyken hazret-i Ömer ile hazret-i Ali, Üveys-i Karnî'nin yanına vardılar. Üveys-i Karnî ah çekerek onlara; "Niçin geldiniz? Gelmemiş olsaydınız bütün ümmet-i Muhammed'i Allahü teâlâ benim için bağışlamadıkça hırkayı giymeyecektim." dedi ve hırkayı giydi. "Şu hırkanın yüzü suyu hürmetine, Muhammed ümmetinden Rebîa ve Mudar kabîlelerinin koyun sürülerinin kılları adedince kimse bağışlanmıştır." dedi.

Üveys-i Karnî'ye (Veysel Karânî) hediye edilen Hırka-i şerîf, Van civârındaki İrisân beylerine kadar geldi ve 1618'de Osmanlı pâdişâhlarından Sultan İkinci Osman Hana getirilip hediye edildi. Sultan Abdülmecîd Han, bu Hırka-i şerîf için Fâtih civârında Hırka-i Şerîf Câmiini yaptırdı. Her sene Ramazan ayında halka ziyâret ettirilmektedir.

Veysel Karânî rahmetullahi aleyh bu Hırka-i şerîfi aldıktan sonra bilinmez yerlere gitti. Hazret-i Ömer'in dâveti üzerine bir ara Medîne'ye gelen Üveys-i Karnî çok hürmet gördü. Daha sonra Basra'ya gidip insanlardan uzak bir hayat yaşadı. İnsanların gözlerinden uzak, tanınmaz ve bilinmez yerlere gitti. Pek az kimse onunla karşılaşıp sohbet etti. Onunla karşılaşıp sohbet eden Herem bin Hayyan nasihat isteyince buyurdu ki:

"Yattığın zaman ölümü yastığının altında bil. Kalkınca da karşında bulundur. Günâhın küçüklüğüne değil, onunla olan isyânının büyüklüğüne bak! Günâhı küçük tutarsan onu yasak eden Rabbini küçük tutmuş olursun. Onu büyük bilirsen, Rabbini büyük tutmuş olursun." dedi.

"Bir nasîhatta daha bulun." dedim. "Ey Hayyân'ın oğlu! Baban öldü. Âdem aleyhisselâm, Dâvûd aleyhisselâm, Muhammed aleyhisselâm öldüler. Halîfesi Ebû Bekr öldü. Kardeşim Ömer öldü. Ah Ömer! Ah Ömer!" dedi.

"Allah sana rahmet eylesin hazret-i Ömer ölmemiştir." dedim. "Allahü teâlâ onun öldüğünü bana bildirdi." dedi ve devâm etti: "Ben ve sen ölülerdeniz."

Salevât-ı şerîfe okuyup kısa bir duâ yaptı ve; "Vasiyetim şudur ki: Allah'ın kitâbını ve onda bildirilen Sırât-ı müstakîmi (doğru yolu) elden bırakma. Ölümü bir an unutma. Kavmine ve akrabâna varınca onlara nasîhat et. Allah'ın kullarına öğüt vermekten geri durma. Ehl-i sünnete uymaktan bir an ayrılma ki, dînini kaybedersin de haberin olmaz. Cehennem'e düşersin." dedi.

Birkaç duâ daha ettikten sonra; "Git Herem bin Hayyân! Bir daha ne sen beni gör, ne de ben seni. Beni duâ ile hatırla, ben de seni duâ ile anarım. Sen bu taraftan git, ben de bu taraftan gideyim." dedi ve birbirinden ayrıldılar.

Hazret-i Ömer'in halîfeliği devrinden sonra Osman'ın (radıyallahü anh) halîfeliği zamânında da insanlardan uzak, Allahü teâlâya ibâdet ederek yaşayan Veysel Karânî, hazret-i Ali'nin halîfeliği zamânına da yetişti. Ömrünün sonuna doğru Emîr-ül-müminîn hazret-i Ali'nin huzûruna geldi. Ona tâbi olarak Sıffîn Muhârebesine katıldı ve bu muhârebede şehit oldu. Anadolu'ya hiç gelmedi.

Ömrünü Allahü teâlâya ibâdet etmekle ve zühdle geçiren Veysel Karânî, geceleri hiç uyumazdı. Bir gece, "Bu gece kıyâm gecesidir." der; diğer gece, "Bu gece rükû gecesidir."; öbür gece, "Bu gece secde gecesidir." der; bir geceyi kıyâm, bir geceyi rükû, bir başka geceyi secde ile geçirirdi. "Ey Üveys, bu kadar uzun geceyi bir hâlde geçirmeye nasıl katlanıyorsun?" dediklerinde; "Secdede, sabah oluyor da, ben hâlâ bir kere Sübhâne Rabbiyel a'lâ diyemem. Halbuki üç tesbîh sünnettir. Bunu yapmamın sebebi, meleklerin ibâdetini yapmak istememdir." derdi.

Kendisine; "Namazda huşû nedir?" dediklerinde; "Böğrüne iğne batırılsa, namazda duymamaktır." dedi. Kendisine "Nasılsın?" dediler; "Sabahleyin kalkıp, akşama sağ çıkacağını bilmeyenin hâli nasıl olur?" dedi. "İş nasıldır?" dediler. "Ah! Yolun uzaklığından, azıksızlıktan, ah!" dedi.

Bir zât, Veysel Karânî'yi ziyârete gitti. Ona hitâben; "Ey Allahü teâlânın sevgili kulu! Bana bir nasîhatta bulun?" dedi. Veysel Karânî hazretleri; "Allahü teâlâyı bilir misin?" "Evet bilirim." "Öyle ise, Allahü teâlâdan gayri şeyleri bilme. Bu yetişir.""Yâ Üveys! Bir nasîhat daha söyle." "Allahü teâlâ seni bilir mi?""Evet bilir.""Öyle ise, Allah'tan gayrisi seni bilmesin. Allahü teâlânın bilmesi senin için kâfîdir." buyurdu.

Veysel Karânî bir defâsında üç gün üç gece yemek yememişti. Dördüncü günün sabahı dışarı çıktı. Yolda bir altın para gördü. Bir kimseden düşmüştür deyip, almadı. Açlığını gidermeye çalışırken, bir koyun kendisine doğru geldi ve ağzında o bir altınla önünde durdu. Bir kimsenin olabilir deyip, yüzünü çevirdi. Koyun dile gelip; "Ben de, senin kulu olduğun zâtın kuluyum. Allah'ın rızkını Allah'ın kulundan al!" dedi. Altını almak için elini uzatınca, koyun altını eline bıraktı ve kayboldu.

Buyurdu ki: "Allahü teâlâyı tanıyana hiçbir şey gizli kalmaz."

"Ey insan! Bu fânî hayatta Allah korkusunu kalbinden çıkarma!Kurtuluş çâresi O'na itâattedir."

"Yüksekliği aradım, tevâzûda buldum Başkanlık aradım, halka nasîhatta buldum. Neseb aradım, takvâda buldum. Şeref aradım, kanâatte buldum. Râhatlık aradım, zühdde buldum. Zenginlik aradım, tevekkülde buldum."

VEYSÎ;

Osmanlı edip, şâir ve târih yazarlarından. Asıl ismi Üveys ibni Mehmed'dir. Alaşehirli Kadı Mehmed'in oğlu! olup, 1561'de Alaşehir'de doğdu. Mükemmel bir tahsil ve terbiye gördü. Kâdı tâyin edildi. Mısır, Anadolu, Rumeli ve Üsküp'te çok bulunduğundan "Üskübî" lakabı verildi.

Veysî, edebiyat türlerinden inşâda meşhur eserler verdi. İnşânın en büyük mümessilidir. Münşilerin pîrî kabul edilir. Kelime ve gruplarını kâfiyelendirerek bir iç ahenk, aynı mânâdaki kelimeleri yan yana

kullanarak nesri süslerdi. Kuvvetli bir şâir olup, **Dîvân** yazmıştır. Hicvi çok kuvvetlidir. **Siyer-i Veysî** denilen **Dürret-üt-Tac fi Sîreti Sâhib-il-Mi'rac, Habnâme-i Veysî** de denilen **Habnâme** ve **Münşeat** adlı eserleri vardır. Veysî, Üsküp'te 15 Ağustos 1628'de vefât etti; kabri buradadır.

VEZİN;

Alm. *Versmass, Silbenmass (n),* **Fr.** *Mètre (m),* **İng.** *Meter.* Edebiyatta mısraların düzenini sağlayan ölçülere verilen ad. Her dilin kendi öz benliğinden doğan bir ahenk ölçüsüdür. Kelime anlamı tartı, düzen olan vezin; bir manzumenin bütün mısraları arasında bir ahenk bir uyum sağlama yoludur.

Yazılı Türk Edebiyatında ilk vezinli söyleyiş, Göktürk kitâbelerine Yollug Tegin'in yazdığı şu mısralardır:

Yigirmi kün olurup

Bu taşka bu tamga kop

Yollug Tegin bitidim

Bu mısraların üçü de toplam 7 hece tutan sözlerle söylenmiştir. Türkler, edebiyat târihinde bu uyumu heceler düzenine ve sayısına göre sağladılar. Buna Hece vezni denmektedir. (Bkz. Hece Vezni)

Bâzı dillerde hecelerin sesleri ne denk ne de eşittir. Bu dillerde heceler ya uzun, ya kısa, bâzan çok uzun ve çok kısa olabilir. Hecelerin sesi denk olmayan böyle dillerde âhenk, heceleri saymakla sağlanamaz. Böyle dillerde âhenk, uzun ve kısa hecelerin seslerine göre tertiplenmiş kalıplarla sağlanır. Aruz vezinleri böyle ses kalıpları ile tertiplenmiştir (Bkz. Aruz). Nazımda hecelerin seslerine göre gelişen vezin, yalnız aruz vezni değildir. Meselâ bir kısım Avrupa dillerinde böyle ses kalıplarına, yâhut hecelerin seslerine ve vurgularına göre âhenkleşmiş vezinler vardır. Bunun sebebi, bu dillerde çok kere iki hece yerini tutacak kadar uzun, bâzan uzun sesli heceler bulunmasıdır. Âhenkleri, hecelerinin vurgulu, vurgusuz, uzun veya kısa oluşları gibi ses ölçüleriyle sağlanan vezinlere ritmik (rythmique) vezinler denir.

Bir ara hece vezni çağdaş Türk şiirinde tamâmen yerleşmişse de kısa bir süre sonra "serbest vezin" veya vezinsiz şiir geleneği kurulmuştur. Bugün Türk şâirlerinin bir kısmı vezinsiz şiir yazmaktadır. Bu arada heceyle hattâ aruzla yazanlar da vardır.

VEZİR;

Osmanlı Devletinde askerî ve idârî sâhalarda geniş selâhiyetlere sâhip en üst derecedeki memurlara verilen ünvân. **Vezir** kelimesi, lügatta "yardımcı" mânâsına gelmekte olup, devlet başkanı olan pâdişâhın hemen hemen bütün işlerini yüklenen ve hükümdârlıkla ilgili meselelerde görüş ve tedbiriyle ona yardımcı olan kimsedir. Vezirlerde, doğruluk, sabır, metânet ve yücelik gibi dört haslet bulunurdu.

Vezirliğe ilk ihtiyaç duyan, hazret-i Mûsâ olmuş ve cenâb-ı Hak'tan kendisine kardeşi Hârûn aleyhisselâmı yardımcı istemişti. Sevgili Peygamberimizin de başta hazret-i Ebû Bekr olmak üzere vezirleri, yâni yardımcıları vardı. Vezir ünvânı ilk defâ Abbâsî Devletinde, daha sonraları da çeşitli İslâm devletlerinde kullanılmaya başlandı. Büyük Selçuklu, İlhanlı, Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar da bu ünvânı kullandılar.

Osmanlılarda vezirlik müessesesi ilk defâ, Orhan Gâzi zamânında (1324-1362) kurulan dîvân teşkîlâtının başına vezir ünvânıyla bir zâtın getirilmesiyle teşekkül etti. İlk vezir ulemâ sınıfından gelmiş olan Alâaddîn Paşa olup, bunu yine aynı sınıftan Ahmed Paşa bin Mahmûd, Hacı Paşa ve Sinâneddîn Yûsuf Paşa tâkip ettiler. Yûsuf Paşa, Orhan Gâzinin son ve Murâd-ı Hüdâvendigâr'ın ilk vezîriydi. Onun vefâtından sonra Sultan Murâd, Çandarlı Kara Halîl'i vezârete getirmiştir.

Orhan Gâzi zamânında tek vezir olup, dîvân; vezir, kâdı ve hükümdâr olmak üzere üç kişiden teşekkül ediyordu. Devletin büyümesi ve işlerin artması üzerine, vezirleri de arttırmak îcâb etti. Böylece sayıları artan vezirlerden biri **vezîriâzam** ismiyle baş vezir tâyin edildi. Kânûnî Sultan Süleymân Han (1520-1566) zamânından îtibâren vezîriâzam yerine **sadrâzam** ünvânı kullanılmaya başlandı. (Bkz. Sadrâzam)

Vezirlik rütbesine yükselebilmek için mükemmel hizmet etme, iktidâr ve ehliyet sâhibi olma özellikleri aranırdı. Mîr-i mîrân da denilen bir beylerbeyinin vezir olabilmesi için, sancakbeyliğiyle eyâletlerde uzun müddet hizmet ettikten sonra Rumeli beylerbeyi olması lâzımdı. Ancak oradan vezirliğe geçebilirdi.

Kânûnî Sultan Süleymân zamânının sonuna kadar merkezdeki vezir adedi dörtten yukarı çıkmamıştı. Bundan sonra artarak yediye kadar çıktı. Sonradan vezir adedi daha da artınca, kubbe vezirliğinden hâriç olarak bâzı mühim eyâletlere (Bağdat, Budin, Yemen gibi) vâli olarak vezirler gönderildi. Daha

sonra bu da kâfi gelmediğinden eyâletler parçalandı ve birkaç sancak birleştirilip bir vezire verildi.

Vezirliğe tâyin edilenler evvelâ pâdişâh huzûrunda ve sonra da sadrâzam tarafından kabullerinde hil'at giyerlerdi. Bundan sonra vezir tâyin edilen zâtın vezâret menşûr veya berâtı reîsülküttâb; nişân-ı hümâyûn takımı da nişancı tarafından alınarak konağına götürülürdü. Bu hizmetlerinden dolayı yeni vezir; reis efendiye, nişancı, mîr-i âlem ve çavuşbaşıya kânûnen muayyen ve münâsip hediyeler verirdi.

Kubbe vezirleri dîvân toplantıları sırasında vezîriâzamın sağında otururlardı. Dîvân-ı hümâyûnda işler çok olduğu zaman kubbe vezirleri vezîriâzamın izniyle tuğra çekerek nişancıya yardım ederlerdi.

Kubbe vezirleri zaman zaman **serasker** veya **serdâr** ünvâniyle sefere memur edilirlerdi. Böyle durumda maiyetine kapıkulu askerinden münâsip miktarda yeniçeri, cebeci, topçu ve süvârî askeri verilirdi. Ayrıca mâlî işlerini görmek üzere bir defterdâr veya defterdâr makâmında bir hazîne kâtibi bulunur ve kendi tezkirecisi de reîsülküttâb vazîfesi görürdü.

Serdâr vezir hareketinden îtibâren dîvân kurar, dâvâ dinlerdi. Maiyetindeki vazîfe sâhipleriyle gideceği mıntıkalardaki azl ve tâyin husûsunda selâhiyeti vardı. Dönüşünde yaptığı işler hakkında dîvân-ı hümâyûna bilgi verirdi.

Yine vezirler bir vazîfeyle taşraya çıktıklarında, eyâletine gidinceye kadar yol üzerinde dâvâlara bakmak ve karar almak selâhiyetine sâhiptiler. Aynı durum İstanbul'a dönen vezirler için de geçerliydi. Ancak, kendisi bir vezîrin eyâletine uğrarsa orada dâvânın hâllini ona havâle ederdi.

Vezirler gelir bakımından büyük imkânlara sâhip olup, bunların başlıca gelir kaynaklarını kendilerine tahsis edilen haslar teşkil ederdi. **Fâtih Kânunnâmesi'**ne göre; bir vezîrin haslarının yıllık geliri 1.200.000 akçeydi. Bunlar diğer Türk İslâm devletlerinde olduğu gibi ganîmetlerden de pay alırlardı. Vezir, kendi hasının her beş bin akçelik geliri için sefere bir cebelü asker götürmeye mecburdu.

Yaşı îtibâriyle hizmet yapamayacak bir dereceye gelen veyâhut uzun tecrübelerle idârî ve askerî aczi anlaşılan bir vezir, tekâüd edilerek kendisine geçinebilecek kadar tekâüd hasları veya bir mahallin mukâtaasından veya başka bir yerden muayyen bir para verilirdi.

Vezirler hakkında şikâyet olur ve hakkındaki şüpheler sâbit olursa, kendisinden vezirlik alâmetleri ve rütbeleri alınarak belli bir mahalde ikâmete mecbûr tutulurlardı. Eğer halka zulüm ettikleri duyulursa, muhâkeme edilerek cezâlandırılırlardı.

Kalabalık maiyetlere sâhip olan vezirlerin emirleri altında en az üç yüz kişi bulunurdu. Kapı halkı denilen bu maiyetin kalabalığı vezîrin derecesini gösteren bir ölçüydü.

Her vezîrin dokuz kat mehterhânesi vardı. Fakat bu mehterhânede pâdişâhlık alâmeti olan kös bulunmazdı.

VEZÎRİÂZAM (Bkz. Sadrâzam)

VEZÜV;

İtalya'nın Napoli Körfezi ve doğu tarafında yer alan 1200 metre yüksekliğinde hakikî bir volkan dağı. Vezüv aktif bir yanardağ olup, zaman zaman buhar, duman, lâv fışkırtır. Lav kraterinin çapı 1200 metredir. Vezüv'ün daha önceleri kuzeydoğusunda rastlayan Monte Somma Yanardağı olarak faaliyet gösterdiği yapılan kazı ve incelemelerden anlaşılmıştır. Bu eski yanardağın kraterinin çapı 16 kilometreyi bulmaktadır.

Vezüv Yanardağı sönmüş bir volkan dağıyken M.S. 79 senesinde bir anda kırmızı lâvlarla kaplanmıştır. Vezüv Yanardağının bu âni faaliyete geçişi ile Pompei ve Herculaneum şehirleri lâvlar altında kalmıştır. Pompei'de yapılan kazılarda insan, hayvan, bitki ve yapılar yer yer açığa çıkarılmıştır.

Vezüv zaman zaman aktif yanardağ hâline geçmiştir. 203, 472, 512, 685, 993, 1036, 1139, 1560 senelerinde de faaliyete geçen Vezüv 1631 senesinde büyük bir patlamayla yine etrâfına lâvlar saçmıştır. Vezüv 1794, 1872, 1906 senelerinde de volkanik faaliyetini göstermiştir. 3 Haziran 1929 günü Vezüv'ün tekrar faaliyeti çok âni olmuş, binlerce ton taş parçaları infilâk neticesinde çevreye dağılmış, krater ağzı açılarak lâvlar çevreye yayılmaya başlamıştır. Krater ağzında patlamalar devam ederken kül bulutunun taşıdığı elektrik yükleri arasında kuvvetli şimşek patlamaları görülmüştür. Vezüv'ün en son faaliyete geçişi İkinci Dünyâ Savaşında İtalya'nın işgâl edildiği günlerde 18 Mart 1944 günüdür.

VİCDAN HÜRRİYETİ;

Alm. *Gewissensfreiheit (f),* **Fr.** *Liberté de conscience,* **İng.** *Freedom of conscience.* Kişinin bizzat

kendi davranışlarında rahatça düşünme ve bir karara varma serbestliği. Vicdan, insanı kanaat ve amme (kamu) iktidarından uzaklaştırmak demek olan, insanın içindeki hâdiseler değildir. İnsanın dışını içinden böylece ayırmak, bugünkü felsefî ve psikolojik bilgilere göre mümkün değildir.

Vicdan hürriyeti; her şeyden önce insanın, vicdanının özel dünyâsı üzerinde mutlak bir şahsiyet hakkı, bu sâhaya her türlü müdâhaleyi yasaklama hakkı içinde yer alır. Bu sebeple hiç kimse kanaat ve düşüncesini açıklamaya zorlanamaz. Bu açıklamayı temin etmeye yönelik her türlü teşebbüs tehditle, maddî zarar vermekle, ilâçlarla veya hipnotizma yolu ile olsun kesinlikle kabul edilemez ve istisnâsız yasaktır. İnsan, vicdan hakkındaki meselelerde "susmak" hakkına sâhiptir.

Vicdan hürriyeti çerçevesinde, hiç kimseye kendi dînî veya felsefî kanaati hakkında soru sorulamaması prensibi de vardır. Fakat soru sorulan kişinin veya bir başka şahsın hukûkî statüsü o kişinin açıklama yapmasına bağlı ise, bu hususa âit olmak üzere ilgili kişiye sorular sorulabilir. Meselâ, dînî fiillerden dolayı mahkûmiyete yâhut harp hizmetini yerine getirmekten kaçınması hâlinde verilecek cezâ için ilgiliye suâl sorulması gibi. Ancak suâl sorulan, cevaptan kaçınmakta serbesttir. Şüphesiz o kişi, susmasından doğan netîcelere katlanmak zorundadır.

Vicdan hürriyeti, din hürriyetinden farklıdır. Vicdan hürriyeti, bir kimsenin herhangi bir dîne, Allah'a inanması veya inanmaması anlamına geldiği halde; din hürriyeti, bir dîne inanan kimsenin o dînin emirlerini serbestçe ve korkusuzca yerine getirebilmesini garanti eden bir hürriyettir.

Literatürde ve tatbikatta genellikle vicdan hürriyeti; "Din ve Vicdan hürriyeti" şeklinde kullanılmaktadır. Her memlekette, din ve vicdan hürriyetinin, diğer hürriyetlere nazaran farklı bir yer işgâl ettiği görülür. Eğer bir memlekette hürriyetleri tahdit edici bir mevzuat varsa, bilhassa din ve vicdan hürriyetinin mâhiyetine uygun bir şekilde tatbik edilmemesinden dolayı insanlar ızdırap içinde yaşarlar. İnsanların kafalarındaki ve kalplerindeki ulvi olarak saydıkları değerlere bağlı kalmak ve onları tatbik etmek ihtiyaçları ve mecburiyetleri, din ve vicdan hürriyeti konusunda onlara geniş bir biçimde istifâde imkânı ve hakkının tanınmasını gerektirmektedir. Fakat vicdan hürriyeti herkese her istediğini, istediği şekilde yapmak serbestliğini vermez. Zîrâ sınırsız hürriyetin sonu zulüm ve istibdatla biter.

Liberal sistemi benimsemiş devletler Anayasalarında, din ve vicdan hürriyetini açıkça düzenlemişlerdir. Fakat totaliter devletlerde ve komünist ülkelerde din ve vicdan hürriyeti mevcut değildir.

Memleketimizde 1982 Anayasası ve önceki Anayasalar din ve vicdan hürriyetini açıkça düzenlemişlerdir. 1982 Anayasasının 24. maddesinde; "Herkes vicdan, dînî inanç ve kanaat hürriyetine sâhiptir... Kimse, ibâdete, dînî âyin ve merâsimlere katılmaya, dînî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz." hükmü mevcuttur. (Bkz. Lâiklik)

İslâm dîninde vicdan hürriyeti: İslâm dîninde insanlar için asıl olan hürriyettir. Bütün insanlar dünyâya hür olarak gelirler. İslâmiyet, kâfirlerin İslâma dâvet edilmesini emrediyor, fakat onları zor kullanarak Müslüman yapmayı yasaklıyor. Allahü teâlâ, **"Dinde zorlama yoktur."** emr-i ilahiyesiyle bu gerçeği Kur'ân-ı kerîmde haber veriyor. İslâmiyet gayri müslim vatandaşlara da iyi davranılmasını emretmiş. Onlara her türlü baskı ve istibdatı yasaklamıştır. Tıpkı, Müslümanların olduğu gibi, İslâmın adâletine sığınmış olan zımmîlerin (Hıristiyan ve Yahûdîlerin) de, can, mal, ibâdet, hakları mevcuttur. İslâm dîninde, bir Müslümanın hayat hakkı ne kadar mukaddes ise, gayri müslimlerin hakları da aynı ölçüde korunmuştur. Peygamber efendimiz bu hususta; **"Kim zımmîlerden bir kişiyi öldürürse kokusu yetmiş senelik mesâfeye ulaştığı halde, yine de Cennet kokusunu alamaz."** buyurmuşlardır.

Dârü'l-İslâmda zımmîlerin kanı haramdır. Bir zımmîyi kasten öldüren bir Müslümana, kısas olarak ölüm cezâsı verilir. Asr-ı Saâdette, bir Müslüman, zımmîlerden birini öldürmüştü. Durum Peygamber efendimize haber verildiğinde kâtilin öldürülmesini emretti. Bu tatbikat, Dört Halife döneminde ve sonraki İslâm devletlerinde de aynen devam ettirilmiştir. Bu hususta binlerce hâdise mevcuttur.

İslâm dîni, gayri müslimlerin mal emniyetini de sağlamıştır. Zımmîlerin malları da, Müslümanların malları gibi haksız yere gasp olunamaz. Peygamber efendimiz bu hususta; **"...Kim gönül rızâsı olmadan, onlardan birşey alırsa kıyâmet gününde ben mazlumların tarafını tutacağım."** buyurmuştur. Mısırlı Hıristiyan bir kadın, evinin bir kısmını yıkıp câmi arsasına kattığı için Amr ibni Âs'ı, zamânın halîfesi hazret-i Ömer'e şikâyet etti. Hazret-i Ömer, Âmr ibni Âs'tan sorduğunda, evin değerinden fazla para teklif ettiği halde kadının râzı olmadığını, neticede hazîneden kendisine bir miktar mal ayrılıp câmi yapımı için evini yıktırdığını söyledi. Hazret-i Ömer, buna İslâmiyetin izin vermediğini beyan ederek, yapılmış olan câminin Hıristiyan kadının arsasına taşan kısmının yıkılıp yeniden yapılmasını emretti.

İslâm dîni, bilhassa ibâdet hürriyeti konusunda tam bir vicdan hürriyeti vermiştir. Zımmîler, kendi yerleşme bölgelerinde istedikleri şekilde her türlü âyinleri, dînî merâsimleri yapabilirlerdi. Müslüman bir

erkekle evlenmiş olan zımmî bir kadın, kendi dînî üzere yaşamaya devam edebilir. Onu kiliseye veya havraya gitmekten men etmek uygun görülmemiştir.

Azınlıkların ve zımmîlerin ibâdethâneleri, mâbetleri de can ve malları gibi korunmuştur. Harp yolu ile alınan yerlerin dışında, sulh yolu ile alınan yerlerde de zımmîlerin mâbetlerine, dinlerinde kutsal sayılan yerlerine kesinlikle dokunulmamıştır. Gayri müslimlerin medenî hakları da vicdan hürriyeti çerçevesindedir. Zımmîler, evlenme ve boşanma gibi konularda kendi dînî inançlarına göre serbestçe hareket edebilirler. Fakat Müslüman bir kız gayri müslimlerden bir erkekle aslâ evlenemez.

Zımmîlerin ikâmet ve seyâhat hakları da, vicdan hürriyeti çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bâzı istisnâlar ve zarûretler dışında zımmîler istedikleri yere yerleşebilirler ve istedikleri yerlere gidip gelebilirler. Gayri müslimlerin ve zımmîlerin, eğitim ve öğretim hakları da İslâm dîninde serbesttir. İslâm dînini öğrenmeye kesinlikle zorlanamazlar. Gerek kendilerine âit okullarda, gerekse devletin belli eğitim müesseselerinde kendi dinlerini tahsil etmek hak ve yetkisine sâhiptirler.

Zımmîlere bu kadar geniş hak ve hürriyet tanınması, İslâmiyetin vicdan hürriyeti konusunda oldukça hoşgörülü olduğunu göstermektedir.

VİCTORİA GÖLÜ;

Afrika'da ekvatorun güneyinde. Doğu Afrika Platosunun ortasındaki bir göl. Denizden yüksekliği 1115 m olan bu gölü, Uganda, Kenya ve Tonganika gibi ülkeler çevreler. Göl, 1858 yılında John Hanning Speke tarafından bulunmuştur. Tanganika ve Nyrea gibi dar ve derin Doğu Afrika göllerine nazaran Victoria Gölü sâdece 7 m derinlikte olup, batı sâhili hâriç diğer sâhilleri derince oyulmuştur. Gölün kıyı şeridi 2500 km'dir. 40.000 km'lik alanıyla Superior Gölünden sonra dünyânın ikinci büyük tatlı su gölüdür.

Üzerinde bulunan çok sayıdaki adalardan, Sese Adaları ve kalabalık insan yaşayan Ukerewe Adaları en önemlileridir. En büyük körfezleri, Kavirondo, Speke ve Emin Pasha körfezleridir. En önemli limanları Kisumuku (Kenya), Mwanza ve Bukaba (Tanganika), Bukutata ve Bell (Uganda) limanlarıdır.

Victoria Gölünü çevreleyen alan iyi sulanmakta olup, bu alanda büyük miktarda kahve, pamuk, şeker ve diğer yiyecek ürünleri üretilir. Bu civardaki nüfûsun yoğunluğu çok yüksektir. 200 çeşitten çok balık yaşayan Victoria Gölünün en önemli balığı Tilopia'dır.

VİCTORİA ŞELÂLESİ;

Afrika'da, Zambezi Nehri üzerinde, Zambia ve Zimbabve sınırlarının birleştiği noktada yeralan bir şelâle. Victoria Şelâlesi 16 ekim 1855'te David Liginstone tarafından keşfedilmiş ve isimlendirilmiştir. Keşiften sonra 1904 yılında şelâlenin altına demir ve karayolu köprüleri yapılmıştır. Bölgenin 12 km kuzeyine kurulan Living-stone kasabası ise, yüzyılımızda büyük gelişme göstermiştir. Şelâle turist çekmesi ve hidroelektrik enerji kaynağı olarak kullanılmasıyla Zimbabve'ye büyük iktisâdî faydalar getirmektedir.

Victoria Şelâlesi, yaklaşık 60 m yükseklikten büyük bir gürültüyle akar. Bu sırada suların çarparak püskürmesiyle geniş bir bulut meydana gelir. Genişliği yaklaşık 50 m'dir. Bölgedeki halkın konuştuğu Mokolulu lisanında Victoria Şelâlesine "gürüldeyen duman" mânâsına gelen "mosioatunya" denmektedir.

VİDEO (Vidyo);

Alm. *Videogerät (n),* **Fr.** *Vidéo (f),* **İng.** *Video.* Görüntü sinyâlini bir banda kaydeden ve tekrar televizyon ekranında görüntülemeye yarayan araç. Vidyo kayıt, ses kaydına benzer şekilde banda alınır (Bkz. Teyp). Vidyo bandının bir yüzünde çok ince tâneli demiroksit tozları vardır. Vidyoda band bir makaradan diğerine sarılırken "kafa" olarak târif edilen bobin altından geçer. Vidyo sinyâli manyetik saha banda doğru yayılır. Band üzerindeki demiroksit zerreleri manyetik saha titreşimlerine göre yer değiştirirler. Vidyoda görüntü elde ederken, tamâmen ters işlemler meydana gelir. Ses bandında 20 ile 20.000 Hz olan sinyâl frekansı, video bandında 30 ile 4 MHz arasında değişir. Bu bakımdan videoda kafa ile band arasındaki mesâfe önem kazanır. Band geçiş hızı da çok önemlidir. Normal olarak bir vidyoda hava aralığını temin eden silikon dioksit cam tabakanın kalınlığı 850x10-9 cm'dir. Band geçiş hızı 19 cm/sn (71/2 inç/sn)dir. Bandın hızı kafanın duruşuna göre izafîdir. Kafa ekseni etrâfında döndüğü için band kafa altından hızlı geçmiş olur.

Televizyon stüdyo programlarının hemen hepsi vidyo kayıt olarak banda alınır. Vidyo yayınlarda görüntü çok net olduğu için canlı yayınlardaki görüntülerden fark edilemez Televizyon yayın istasyonlarında kullanılan bantlar 4 MHz'e kadar kayıt alabilecek özellikte ve 1 inç (2,54 cm) genişliktedir. Evlerde kullanılan bantlar daha ucuz ve 1/2 inç (1,26 cm) genişliktedir. Vidyo kayıtları monokromatik (siyah-beyaz) ve renkli olabilir.

Vidyo kayıt banttan başka plâk şeklindeki disklere de alınabilir. Vidyo kaydın kaliteli olabilmesi için diskin kayıt esnâsında hızlı dönmesi gerekir. 8 inçlik (20 cm) çapındaki diskin dönme hızı dakikada 1500 devirdir. Disk üzerindeki kayıt izleri ya mekanik bir iğneyle veya optik olarak lazer ışını ile alınır. Vidyo diskler, vidyo bantlardan daha ekonomiktir. Vidyo bantlara muhtelif zamanlarda kayıt imkânı bulunması banda ilgiyi arttırmaktadır.

Son zamanlarda ilektronik şirketleri videoları dijital olarak hazırlamaya çalışmaktadırlar. Dijital videoların, daha iyi resim kalitesi, birkaç proğramı aynı anda kaydedebilme ve kasetlerin görüntü ve ses kaybına uğramadan sınırsız kopyalanabilmesi gibi üstünlükleri olacaktır. Dijital sistemle video ebatları ve bantları küçülecektir. Dijital video kayıt sisteminde, büyük ölçekli bir bilgiyi küçük bir teybe kayıt etme imkânı da doğmaktadır. Dijital video sinyalini kaydetmek için bugünkü videolardaki teknoloji kullanılmaktadır. Kayıt kafasının bir tânesi belli bir açıda kayıt yaparken, başka bir kayıt, kayıt kafasının değişik bir açısıyla yapılabilmektedir. Böylece, teybe daha fazla bilgi kaydetme ve ses kaybının daha az olduğu görülmektedir.

VİETNAM

DEVLETİN ADI ..... Sosyalist Vietnam Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Hanoi

NÜFÛSU 69.050.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 331.688 km^2

RESMÎ DİLİ .....Vietnam dili

DÎNİ ..... Budizm, Taoizm

PARA BİRİMİ.....Dong

Güneydoğu Asya'daki Çinhindi Yarımadasının doğu kısmında yer alan bağımsız bir devlet. Vietnam'ın kuzeyde Çin, batıda Kamboçya ve Laos ile hudutları vardır. Vietnam'ın uzun kıyı hattı doğuda Güney Çin Denizine bakar, güneyde ise Siyam Körfezine ulaşır. Ülke 8°34' ve 23°23' kuzey enlemleriyle 102°09' ve 109°28' doğu boylamları arasında bulunur.

Târihi

M.Ö. 3. yüzyılda Viet kabileleri, Çin'in Kanton şehrinden Orta Vietnam'a kadar uzanan Nam Viet Devletini kurdular. M.Ö. 111'de Nam Viet Devleti yıkılınca, Vietler Çin hâkimiyeti altına girdiler. Uzun bir savaştan sonra Çinlileri Kızıl Nehir Vâdisinden çıkaran Vietnamlılar M.S. 939'da bağımsızlıklarını kazandılar. Vietnam 15. asır başlarında Çin tarafından tekrar alındı ise de, kısa bir süre sonra 1427'de tekrar bağımsızlığına kavuştu. 1887'de Tonkin ve Annam'la birlikte Kamboçya ve Laos, Çinhindi Birliği içinde teşkilatlandı. Yönetim bir Fransız Genel Vâlisine verildi.

Fransa'nın ülkeyi ekonomik yönden sömürmesi ve siyâsî baskısı, Fransız yönetimine karşı kuvvetli bir millî direniş hareketine sebep oldu. 1930 ve 1945 yılları arasında Fransa'ya karşı hareketlerde komünistler en kuvvetli grup olarak ortaya çıktılar. Bunlar 1941'de Vietnam Bağımsızlık Cemiyetini (Vietminh) kurarak komünist olmayan birçok grupları da kendilerine çektiler.

İkinci Dünyâ Savaşında Vietnam'ı işgâl eden Japonya 1945'te teslim olunca, Vietminh birlikleri Hanoi'de iktidarı ele geçirdiler. Liderleri Ho Chi Minh Vietnam'ın bağımsızlığını îlân etti. Fransa güneyde millî ihtilâli bastırmayı başardı. Fakat kuzeyde sömürge rejimini yeniden kurmak istemesi, Çinhindi Savaşlarının patlak vermesine sebep oldu. 1946'dan 1954'e kadar devam eden savaş, Fransa Dienbienphu Muhârebesinde bozguna uğrayınca son buldu.

21 Temmuz 1954'te Cenevre Antlaşması imzâlandı. Bu antlaşma kararlarına göre geçici olarak ülke, kuzeyde komünist kontrolündeki Demokratik Vietnam Cumhûriyeti, güneyde Vietnam Cumhûriyeti olmak üzere iki ayrı devlete bölündü. Bölünme hattı 17. paraleldi. Bu bölünme hattı 1956'da yapılacak olan genel seçimlerle kaldırılacaktı. Fakat genel seçimler yapılmadı. Bunun üzerine Kuzey Vietnam, Güney Vietnam hükümet başkanı Diem'i düşürmeyi hedef alan bir terör kampanyası başlattı. 1960'ta Diem ve Vietcong olarak bilinen komünist gerillalar arasındaki mücâdele şiddetli bir iç savaşa dönüştü. Güney Vietnam ABD tarafından, Vietcong ise Kuzey Vietnam tarafından destekleniyordu. Diem komünistlerle baş edemeyince, 1963'te subaylar bir darbe yaparak hükümeti devirdi. Diem'in düşüşü birbirini tâkip eden birçok askerî darbeleri peşinden getirdi. Siyâsî bir istikrarsızlık dönemi başladı.

Vietcong ve Kuzey Vietnam birlikleri baskısı altındaki Güney Vietnam'ın çöküşünü ancak ABD müdâhalesi engelledi. Amerikan yardımıyla Güney Vietnam ordusunun kuvveti üç kat arttı. 1964'te ABD, komünist kuvvetlerin artan taarruzlarına cevap olarak Kuzey Vietnam'ı bombalamaya başladı. Nisan 1969'da 543.000'e ulaşan Vietnam'daki Amerikan kuvvetleri Başkan Nixon'un emriyle Temmuz

1969'dan îtibâren yavaş yavaş çekilerek azaltılmaya başlandı. 27 Ocak 1973'te Paris'te ABD, Kuzey ve Güney Vietnam ve Vietcong arasında bir ateşkes antlaşması imzâlandı. Fakat bu anlaşma kararlarına hiç uyulmadı.

1974'te Güney Vietnam'a Amerikan yardımı, ABD kongresi tarafından durduruldu. Çinhindi'nin her tarafında iki yıl boyunca çetin muhârebeler devam etti. Kuzey Vietnam 1975'in ilk aylarında merkezi Vietnam'da kalan son Güney Vietnam kuvvetlerine taarruza başladı. Güney Vietnam'ın geri çekilme harekâtı bozguna dönüştü. Saygon rejimi 30 Nisan'da teslim oldu. Geçici bir ihtilâl hükümeti, kontrolü ele geçirdi ve komünizmi yerleştirmek için adımlar atıldı. Bütün işyerleri ve çiftlikler devletleştirildi. 165.000'i ABD'ye olmak üzere binlerce Vietnamlı diğer ülkelere iltica etti. Ülkenin iki tarafının Millet Meclisleri toplanarak 2 Temmuz 1976'da Vietnam tekrar birleştirildi. Kuzey Vietnam'ın başşehri, bayrağı, marşı, amblemi ve parası ülkede geçerli oldu. Hemen hemen yüksek hükümet kademelerinin hepsine eski Kuzey Vietnam hükümetinin görevlileri getirildi. Vietnam İç Savaşı bütün Vietnam'ın Rus peyki olmasıyla neticelendi. Güney Vietnam'daki ABD üsleri Rus üsleri oldu.

Sivillere karşı saldırı ve zulüm devam ederken 1977-1980'de Kamboçya ile şiddetli bir savaş patlak verdi. Vietnamlı azınlıkların deniz yolu ile veya karadan Kamboçya üzerinden artan kaçış hareketleri üzerine, 1983'te Vietnam, Kamboçya'daki mülteci kamplarına taarruzda bulundu. 140.000 Çin asıllı Vietnam'ı terk edince Çin ile münâsebetler bozuldu ve Çin ekonomik yardımı kesti. Çin, Vietnam'ın dört sınır eyâletine taarruz etti. Birçok ekonomik hedefleri tahrip etti. Vietnam, Çin saldırılarını püskürtmekle birlikte büyük ekonomik kayıplara uğradı. Parti genel sekreteri olan ve ülke yönetiminde ağırlığını koruyan Le Duan'ın ölümü üzerine, Vietnam'ın siyâsetinde değişiklikler oldu. 1989 sonlarında Vietnam birlikleri Kamboçya'dan çekilmeye başladı. Buna bağlı olarak ABD ile ilişkilerin normale dönmesi gündeme geldi. Nisan 1992'de Millî Meclis 1980'den beri yürürlükte olan anayasanın yerine yeni bir anayasa kabul etti. Yeni anayasayla devlet konseyi ve Bakanlar Kurulu kaldırıldı. Devlet Konseyi başkanından daha fazla yetkilere sâhip Cumhurbaşkanlığı makâmı kuruldu. Sandalye sayısı 496'dan 295'e indirilen meclis için Temmuz 1992'de seçimler yapıldı. Yeni meclis eski savunma bakanı Le Duc Anh'ı cumhurbaşkanlığına seçti. Ekonomi 1992'de hızlı bir gelişme gösterdi.

Aynı sene Rusya burada bulunan üslerdeki gemilerini ve askerî danışmanlarının hepsini geri çekti. Amerika ve yakın komşuları ile diplomatik ilişkileri yeniden başladı.

Fizikî Yapı

2240 km'lik bir kıyı hattına sâhip olan Vietnam uzun ve dar bir ülke olup, yaklaşık bir S şeklinde Çin sınırından Siyam Körfezine kadar uzanır. Ülkenin sâdece % 25'i verimli delta ve ovalardan meydana gelmiştir. Kalanı kıraç dağları ve kısmen ekilebilir yüksek yaylaları ihtivâ eder. Ülkenin en geniş yeri olan kuzey kesimde, dağlık kısımlarla Kızıl Nehir Vâdisi büyük ölçüde birbirine zıttır. Kızıl Nehir Çin'den doğarak, güneydoğu istikâmetinde akar ve Tonkin Körfezine dökülür. Vietnam'ın dar merkezî kısmı kıyıda ancak birkaç tâne verimli toprak parçasına sâhiptir. Merkezî kısmın uzunluğunun 800 km'den fazlası, kolları doğu istikâmetinde okyanusa uzanan Annam Sıradağları ile kaplıdır. Vietnam, güneydeMekong Nehri tarafından meydana getirilen ve bunun getirdiği topraklarla sürekli olarak zenginleşen büyük bir ova hâlindedir.

İklim

Vietnam'da tropikal bir iklim hüküm sürer. Yazın kuzeydeki sıcaklıklar güneydekinden pek farklı değildir. Bu mevsimde sıcaklıklar Hanoi ve Saygon'da 27°C ilâ 38°C arasında değişir. Fakat kışın sıcaklıklar kuzeyde daha düşüktür. Güney ise bütün yıl boyunca sıcaktır. Vietnam'da yağışlar sâdece bölgeye göre değişmez, aynı zamanda seneden seneye değişir. Yıllık yağış ortalaması Saygon ve Hanoi'de 1830 mm'dir. Fakat Vietnam'ın sık sık karşılaştığı kuraklık ve su taşkınlarına bağlı olarak, yağış miktarı yılda 1220 mm ve 2240 mm arasında değişir.

Tabiî Kaynakları

Vietnam bambu, Japon sediri, meşe, rodendron (açalyaya benzer bir bitki), mahun ağacı, abanoz ağacı ve tik ağacı gibi ağaçları ihtivâ eden ormanlara sâhiptir. Fakat bu ormanlar henüz kâfi derecede işletilmemektedir. Ülkedeki başlıca vahşî hayvanlar kaplan, panter, ayı, yabânî domuz ve maymundur. Fosfat, mâden kömürü, demir, manganez, boksit, antimon, volfram, tungsten ve çinko Vietnam'ın belli başlı yeraltı zenginlikleridir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Vietnam halkının % 84'ü Vietnam asıllı, % 2'si Çinli, geri kalanı Muong, Thai, Meo, Khmer, Man ve Cham'dır. Çok sayıda azınlık gruplar olmakla birlikte, Vietnam halkı kültür birliğine sâhiptir. Dil ve âdetlerde, kuzeydeki ve güneydeki halk arasında pek az fark vardır. Ayrıca etnik gruplar arasında fizikî görünüm bakımından pek fark yoktur.

69.050.000 kişilik Vietnam nüfûsu aşırı derecede düzensiz olarak dağılmıştır. Aşağı yukarı nüfûsun % 80'i toprakların % 20'lik bir bölümünde yaşar. Halkın büyük çoğunluğu kuzeyde Kızıl Nehir deltasında, güneyde verimli kıyı ovalarında ve Mekong Deltasında toplanmıştır. Kilometrekareye düşen kişi sayısı ortalama 173 kişi civârındadır. Vietnam'ın büyük nüfus merkezleri güneyde 3.500.000 nüfuslu Ho Chi Minh (Saygon) ve 2.000.000 nüfuslu başşehir Hanoi'dir.

Vietnamlıların çoğunluğu Budizm, Taoizm ve Konfüçyüsizm gibi bozuk inançlara mensuptur. Diğerleri Katolik, Putperest, Müslümandır.

Vietnam dili tek heceli kelimelerden meydana gelmiştir. Aynı kelime ses tonu seviyesine göre farklı mânâlar almaktadır. Vietnam dili Çin'in edebiyat, felsefe ve teknik terimleriyle zenginleşmişse de, temelde Çince ile bağıntısı yoktur. Sömürge döneminde resmî dil olan Fransızca hâlâ tahsilli Vietnamlılar tarafından konuşulmaktadır. Fakat Fransızca yavaş yavaş yerini ikinci dil olarak İngilizceye bırakmaktadır. Vietnam halkının % 78'i okuma-yazma bilmektedir.

Siyâsî Hayat

1992'de yürürlüğe giren yeni anayasayla, Devlet Konseyi başkanlığı kaldırıldı. Yerine ondan daha fazla yetkilere sâhip Cumhurbaşkanlığı makâmı kuruldu. Cumhurbaşkanı meclis tarafından seçilir. Meclis 395 üyeden meydana gelmektedir. Vietnam 39 eyâlete ayrılmış olup, 1977'den îtibâren Birleşmiş Milletler Teşkilâtına üyedir.

Ekonomi

Vietnam esas îtibâriyle bir tarım ülkesi olup, çalışan nüfûsun % 70'i tarımla uğraşmaktadır. Ülkenin ana ürünleri pirinç, kauçuk ve mâden kömürüdür. Güneyde pirinç ve kauçuk, kuzeyde ise mâden kömürü başlıca ihraç mallarıdır. Önem bakımından ikinci derecede olan bitkileri geliştirmek için büyük gayret sarf edilmektedir. Bunlar mısır, çay, kahve, tarçın, biber, şekerkamışı, büyük hindistancevizi, tütün, ham ipek ve pamuktur.

Gıdâ, tekstil, mâden, kimyevî gübre, cam ve lâstik sanâyileri Vietnam'ın başlıca gelişmiş sanâyileridir. Sömürge rejiminin zamânında şiddetle sınırladığı sanâyi üretimi daha ziyâde iç tüketime yöneliktir. BDT ve Japonya Vietnam'ın en çok ticâret yaptığı ülkelerdir.

Vietnam karayollarının uzunluğu 15.000 km'nin üzerindedir. Demiryolu ağı ise 1900 km civârındadır. Ülkenin belli başlı havaalanları Saygon, Hanoi ve Hayfong'dadır.

VİETNAM SAVAŞI;

Alm. *Vietnamesekrieg,* **Fr.** *Guerre Vietnamien,* **İng.***Vietnamese War.* Kuzey Vietnam'la ABD desteğindeki Güney Vietnam arasında 1955'ten 1975'e kadar devam eden çarpışmalara verilen ad.

Bir Fransız sömürgesi olan Vietnam'da Fransız idâresine karşı memnûniyetsizler giderek fazlalaştı. Kurulan Vietnam Ulusal Partisi Fransızların ülkeden kovulması için mücâdele başlattı. Başarısız biri ayaklanma girişiminden sonra bu parti kapatıldı. Parti kapatılınca Vietnam Devrimci Gençlik Derneği adıyla teşkilâtlanan komünistler bu mücâdeleyi devam ettirdiler. Fransa bâzı reformlar yapmak sûretiyle idâreye hakim olmak istediyse de, Ho ChiMinh tarafından Mayıs 1941'de kurulan Vietnam Bağımsızlık Cephesi 9 Mart 1945'te Fransız yanlısı Bao Dai'yi tahttan indirerek bağımsız bir cumhûriyet kurdu. 2 Mart 1946'da Ho Chi Minh yeni devletin başkanı îlân edildi. Fransa ile Vietnam Komünistleri arasında uzun mücâdeleler devâm etti. 20 Temmuz 1954'te toplanan Milletlerarası Cenevre Konferansında, Fransa ve Vietnam Bağımsızlık Cephesi (Vietminh) arasında ateşkes görüşmeleri yapıldı. Konferansta 17. paralel sınır olmak üzere Vietnam'ın Kuzey ve Güney Vietnam adıyla ikiye ayrılması kararlaştırıldı. Vietnam Demokratik Cumhûriyeti(Kuzey Vietnam) ve VietnamCumhûriyeti (Güney Vietnam) adıyla iki devlet kuruldu.

Kuzey VietnamCumhurbaşkanlığına Ho Chi Minh getirildi. SSCB ve Çin yanlısı bir politika tâkip eden Kuzey Vietnam'da yeni rejime karşı tepkiler başgösterdi. Komünist rejime karşı tepki gösteren kimselere baskı ve zulüm uygulandı. Bu insanlar Fransız kuvvetlerinin desteğiyle Güney Vietnam'a göçtüler. Fransızlar da Vietnam'ı terk ettiler. Ho Chi Minh'in uyguladığı reform programları da başarısızlıkla neticelendi. Ho Chi Minh eğiterek silâhlandırdığı Vietkong adlı gerilla teşkilâtı üyelerini Güney Vietnam'a göndererek yıkıcı eylemler tertipletti.

Güney Vietnam'da Devlet Başkanlığına seçilen Ngo Dinh Diem ülkede otoriter bir düzen kurmaya yöneldi. Uyguladığı yanlış politikalar sebebiyle kısa sürede halkın desteğini kaybetti. Bu durumu fırsat bilen Vietkong gerillaları eylemlerini gittikçe yaygınlaştırdılar. Diem kendi otoritesini sağlamlaştırmak ve Kuzeyli Komünist gerillalara karşı mücâdele etmek için ABD'den askerî eleman ve araçlar aldı. 1960'ta Vietnam Millî Kurtuluş Cephesinin kuruluşu ve ülkedeki karışıklıkların artması üzerine, ABD idâresi Vietnam'a daha çok askerî personel gönderme kararı aldı. 1962 senesinin sonunda ABD'li askerî

danışman sayısı 11.000'e ulaştı. ABD başkanı John F. Kennedy'in emriyle bu danışmanlar eğittikleri birliklerin yanında Vietnam gerillalarına ve diğer rejim muhâliflerine karşı savaşmaya başladılar.

ABD gizli haber alma teşkilâtının perde arkasından yönlendirmesiyle Güney Vietnam'da karışıklıklar ve Diem idâresine karşı iç ve dış muhâlefet gittikçe fazlalaştı. Nihâyet 1 Kasım 1963'te yapılan askerî bir darbe Ngo Dinh Diem'in devrilmesi ve öldürülmesiyle neticelendi. Darbeden sonra iç karışıklıklar ve Vietkong gerillalarının eylemleri daha da fazlalaştı. Birbiri ardınca gelen başarısız hükûmetler bu bunalıma çâre bulamadılar. Güney Vietnam'daki askerî gücünü her gün biraz daha artıran ABD bu karışıklıklardan faydalandı. ABD Başkanı Lyndon B. Johnson, Ağustos 1964'te Kuzey Vietnam devriye botlarının Tonkin Körfezinde seyreden bir ABD destroyerine ateş açtığı iddiasıyla ABD Deniz Kuvvetleri uçaklarına Kuzey Vietnamı bombalama emrini verdi. ABD'nin fiilen girdiği Vietnam Savaşı 1965'ten sonra daha da hızlandı. ABD Denizden çıkarma yaparak Güney Vietnam ordusunun yanında savaşa katıldı. ABD'nin askerî varlığı 1965 sonunda 185.000, 1966 sonunda 390.000, 1967 sonunda 510.000, 1968'de 580.000'e Komünist Vietkong gerillalarıyla birlikte hareket eden Kuzey Vietnam ordusunun mevcudu ise 1965'te 135.000, 1966'da 210.000, 1967'de 280.000, 1968'de 320.000'e ulaştı. Güney Vietnamın 700.000 kişilik düzenli 200.000 kişilik milis kuvvetinden meydana gelen askerî gücü savaşın giderek şiddetlenmesini sağladı. B-52 ağır bombardıman uçaklarının da katılmasıyla 1965'ten 1968 senesine kadar geçen üç yıllık müddet içinde Kuzey Vietnam'a 500.000 ton bomba atıldı.

Üstün askerî güce ve modern silâh ve donanıma sâhip olan ABD ve Güney Vietnam orduları Kuzey Vietnam'a karşı üstünlük sağlayamadılar. Kuzey Vietnam ve Vietkong birlikleri 30 Ocak 1968'de 36 il merkezine karşı saldırı başlattılar. Bu saldırılar karşısında ABD ordusu başarı sağlayamadığı gibi önemli ölçüde kayıplar verdi. Bu durum karşısında ABD kamuoyunda savaşa karşı tepkiler giderek fazlalaştı. Bir iç savaşa girilmesini protesto için yürüyüşler, gösteriler ve toplantılar yapıldı. Aydınlar, kilise, işadamları, gençler ve yetişkinler tertipledikleri programlarla savaşı onaylamadıklarını açıkça îlân ettiler.

Savaşta beklenen başarının elde edilememesi ve kamuoyunun savaş aleyhtarı tepkileri üzerine başkan Johnson 31 Mart 1968'de 20. paralelin kuzeyinin bombalanmasının durdurulacağını ve başkanlık seçimlerine katılmayacağını bir televizyon konuşmasında açıkladı. Kuzey Vietnam'da askerî tırmanmayı durdurarak yumuşama eğilimini ortaya koydu. Ekim 1968'de başkan Johnson genel bombardımanı durdurma emrini verdi. ABD ile Kuzey Vietnam arasında barış görüşmelerinin Paris'te başlatılması husûsunda anlaşmaya varıldı. Güney Vietnam'daki askerî çatışmalar azaldığı gibi, Kuzey Vietnamlıların güneye sızma hareketi de yavaşladı. ABD başkanlığına yeni seçilen Richard M. Nixon ve Güney VietnamCumhurbaşkanı Nguyên Van Thieu Haziran 1969'da Midway Adasında bir araya gelerek ABD askerî birliklerinin bir kısmının Güney Vietnam'dan geri çekileceğini açıkladılar. Güney Vietnam ordusunun, savaşı kendi başına sürdürmesi görüşünü benimseyen yeni ABD yönetimi ABD askerî gücünün giderek azaltılmasını kararlaştırdı.

Kuzey Vietnam devlet başkanı Ho Chi Minh Eylül 1969'da ölünce üç günlük ateşkes îlân edildi. Paris'te devam eden barış görüşmelerinde önemli bir gelişme kaydedilemedi. Ancak Güney Vietnam hükümeti, Ulusal Kurtuluş Cephesi ve Kuzey Vietnam hükümetiyle doğrudan görüşmeyi kabul etti. Bu gelişmeleri fırsat bilen ve kendi kamuoyundaki tepkileri susturmayı plânlayan ABD yönetimi askerî birliklerini kademeli olarak Güney Vietnam'dan çekmeye devâm etti.

1970 senesi ilkbaharında ABD ve Güney Vietnam birlikleri, Ho Chi Minh yollarındaki komünist üsleri ve kamplarını yok etmek bahânesiyle Kamboçya'ya saldırdılar. Savaş bütün Güneydoğu Asya'ya sıçradı. Kuzey Vietnam kuvvetlerinin komünist eğilimli Lao ülkesiyle birlikte, ABD destekli Vientiane hükûmet birliklerine karşı savaştığı Laos'un kuzey kesimleri ABD savaş uçakları tarafından bombalandı. Bu yeni harekâtlar da dünyâ ve ABD kamuoyunda tepkiyle karşılanınca, başkan Nixon 1971'de Güney Vietnam'dan bütün yabancı kuvvetlerin çekilmesini, ateşkes sağlanmasını ve esirlerin değiştirilmesini teklif etti. Fakat netice alınamadı. 1972 senesi içinde ABD'nin bütün kara askerî gücü Güney Vietnam'dan çekildi. Fakat hava ve deniz kuvvetlerinin bâzı müdâhaleleri devam etti. ABD'nin tek taraflı olarak çekilmesini fırsat bilen Komünist Kuzey Vietnam (Vietnam Demokratik Cumhûriyeti) 30 Mart 1972'de umûmî bir saldırı harekâtına girişti.

Güney Vietnam birçok yer kaybetti. Bu saldırıya ABD hava kuvvetleri şiddetle karşılık verdi. Kuzey Vietnam şimdiye kadar görülmemiş bir biçimde bombalandı. Güney Vietnam Ordusu da zırhlı malzeme, tanksavarlar ve topçu malzemeleriyle kuvvetlendirildi. Kaybedilen yerlerin birçoğu geri alındı. Barış görüşmeleri de Temmuz 1972'de yeniden başladı. ABD'li arabulucu Henry Kissinger'in çalışmalarına rağmen taraflar arasındaki görüşmeler Aralık 1972 ortalarında kesildi. Hanoi ve diğer Kuzey Vietnam şehirleri Aralık 1972'de ABD hava kuvvetlerinin 11 günlük bombardımanına uğradı. Ocak 1973'te başlayan görüşmeler 27 Ocak 1973'te Geçici Devrim Hükûmeti, Kuzey Vietnam, Güney Vietnam ve ABD arasında bir ateşkes anlaşmasıyla neticelendi. Anlaşmaya göre Kuzey ve

GüneyVietnam'da ateşkes yürürlüğe girecek, bütün ABD kuvvetleri çekilecek, üsler sökülecek, savaş esirleri serbest bırakılacak, ABD Güneye verdiği savaş malzemelerini artırmayacak, bölgede barışı milletlerarası bir kuvvet sağlayacak, Güney Vietnam'ın kendi geleceğini tâyin etme hakkı tanınacak, takviye edilmemek kaydıyla Kuzey Vietnam birlikleri Güney Vietnam'da kalabilecekti. Bu anlaşmaya Haziran 1973'te 14 maddelik ikinci bir anlaşma daha eklendi.

Ateşkes anlaşmalarına rağmen çarpışmalar devam etti. ABD desteğinden mahrum kalan Güney Vietnam 1974'te savunamadığı uzak askerî mevzileri terk etmeye başladı. Ağustos 1974'te ABD Başkanı Nixon istifâ edince GüneyVietnam lideri Thieu desteksiz kaldı. Komünist Vietkong gerillaları Güney Vietnam'da birçok il merkezini ele geçirdiler. Ocak 1975'te Komünistler umûmî bir saldırı tehdidinde bulunarak Saigon'da üçlü bir hükûmet kurma isteğinde bulundular. Kısa sürede geniş saldırıya geçerek Güney Vietnam'ın orta kesimlerine kadar işgal ettiler.

Güney Vietnam ordusu ağır ateş altında geri çekildi. Bâzı şehirleri birbiri ardınca boşaltıldı. Paniğe kapılan halk güneye doğru göç ettiler. İşgalci komünistler de ele geçirdikleri yerlerde baskı ve zulüm uyguladılar. Güney Vietnam'daki Amerikalılar da havadan ve denizden kaçarak ülkeyi terk ettiler. Thieu 21 Nisan'da istifâ ederek Tayvan'a sığındı. Güney Vietnam'da kalan idâreciler de 30 Nisanda kayıtsız şartsız olarak teslim oldular. Geçici bir askerî hükûmet kuruldu. Böylece Vietnam Savaşı fiilen sona erdi. 2 Temmuz 1976'da Vietnam Sosyalist Cumhûriyeti adıyla Kuzey ve Güney Vietnam tek devlet hâlinde birleşti. Hanoi başşehir oldu.

Başta ABD olmak üzere SSCB ve Çin gibi çeşitli ülkelerin tahrik, teşvik ve destekleriyle ortaya çıkan ve kardeş kavgası olarak devam eden Vietnam Savaşı her iki tarafın da büyük kayıplar vermesine sebep oldu. Kuzey ve Güney Vietnam'da ölen, yaralanan ve evsiz kalan kimselerin sayısı yüz binleri buldu. Kırsal alanlar zehirlendi, ormanlar kimyâsal silâhlarla tahrip edildi, bombaların açtıkları büyük çukurlar ve patlamamış mayınlar ülkeyi bir harâbe görünümüne soktu. Sulama sistemleri ve şehirler yıkıldı. Tarım, ticâret ve sanâyi işlemez hâle geldi. Savaşın ABD'ye mâliyeti sâdece 200 milyar doları buldu. 55.000 Amerikalı, 200.000 Güney Vietnamlı öldü. Vietkong gerillaları ve Kuzey Vietnamlılardan ise 725.000 kişi öldü. Güney Vietnam'dan sonra Kamboçya ve Laos'un da komünistlerin idâresine girmesi Güneydoğu Asya'daki güç dengesini değiştirdi. Birleşik Vietnam bölgenin etkili bir gücü durumuna geldi.

VİKİNGLER (Bkz. Normanlar)

VİLÂYET (Bkz. İl)

VİNÇ;

Alm. *Kran m, Hebewerk (n),* **Fr.** *Grue (f), treuil (m),* **İng.** *Crane, winch.* Binâ inşaatlarında, büyük iş fabrikalarında, tersânelerde ağır bir yük veya iş parçasını kaldırıp başka bir yere koymak için kullanılan kancalı, halatlı, motorlu bir iş makinası. Vinçlerde ağır bir yükü yükseğe kaldırmak için uzun bir kol üzerine monte edilmiş makara ve halatlardan istifâde edilir. Halatların sarıldığı makara sayısı vincin kaldıracağı yüke bağlı olarak değişik sayıdadır. Vinçlerin ağır bir yükü kaldırma yanında, dik ve yatay olarak hareket ettirme özelliği de vardır. Vincin bu hareketlerini üzerinde bulunan motorlar sağlar. Vinçler umûmiyetle dizel-elektrik veya yalnız elektrik motorlarla çalışırlar. Büyük ve ağır yük taşıyan güçlü buharlı makinalarla çalışan vinçler de vardır. Elle çalışan vinçler küçük kaldırma kapasitesinde atölye tipi olanlardır.

Vinçler gaga, makina donanımlarını ve operatörü taşıyan gövde, gövdeyi taşıyan seyyar veya sâbit ayaklar ve gövdeyle gaga arasındaki makara-halat donanımlarından meydana gelmiştir. Vinçler uzaktan bakıldığında uzun bacakları üzerine oturmuş gövde ve onun da üzerinde hareketli boyun ve gagası ile bir leyleğe benzer.

Vinçler şekilleri ve yaptıkları işler bakımından sınıflandırılırlar. Bunların yanında diğer bir sınıflandırma da kaldırabildikleri en fazla yük miktarına göre yapılmıştır. Bu sınıflandırmada vinçler 1 tondan 1000 tona kadar değişen büyüklüktedirler.

Maçuna vinci: Özel bir vinç çeşidi olup, bu vinçte halatın sonundan sütuna kadar olan mesâfe değiştirilebilir. Bu çeşit vinçler en çok inşaat yapımında kullanılırlar.

Sütun vinci: Bu vincin kendi yatay ekseni etrâfında dönebilen kendinden destekli ve dayanıklı sütunu vardır. Yük halatın ucundan indirilip kaldırılır.

Portatif halatlı vinç: Bu vinç binâların duvar ve çıkıntılarına adaptörlerle tespit edilerek kullanılır. Küçük bir vinçtir. Portatif halatlı vinçler özellikle dükkân, toptan satış yeri ve mağazalarda kullanılırlar.

Yürüyen vinçler: Yürüyen vinçlerin birçok çeşidi vardır. En iyi bilineni yürüyen halatlı vinçlerdir. Bunun

dışında yürüyen köprü vinçleri ve makaslı vinçler vardır. Bu vinçlerde ayaklar tekerlekler üzerine yerleştirilmiş, böylece aletin ray ve yollar üzerinde gitmesi sağlanmıştır.

Kamyon vinci: Bu vinçler büyük tekerlekli yâhut paletli kamyonlar üzerine tespit edilmiştir. Seyyar olduklarından çok kullanışlıdırlar.

Yüzen vinç: Gemilere yük verme ve onlardan yük alma işlemleri çoğunlukla bu vinçlerle yapılır. Duba ve mavnalar üzerine kurulmuş olan yüzen vinçler batan gemileri ve diğer maddeleri su yüzüne çıkarmak için de kullanılırlar.

Musaşı tipi vinç: Bu çeşit vinçler 3000 ton yük kaldırabilirler.

Kablolu vinçler: Bu vinçler çoğunlukla toprak ve kaya taşımada kullanılırlar. İki kule arasına gerilen hareketli kablolara asılı olan küpler vâsıtasıyla taş ve toprak bir yerden diğer bir yere taşınır. Bu cins vinçler teleferik çalışmalarına benzer. Engebeli arâzilerde mâden, tomruk ve buna benzer ham madde taşınması için elverişlidir.

VİRMAN;

Alm. *Ubertragung, Überweisung, Giro,* **Fr.** *Virement,* **İng.** *Transfer.* Fransızca bir kelimedir. Bir banka hesâbındaki herhangi bir fonun bir başka hesâba aktarılması anlamına gelir. Türkçede, hesâbı olan kişiler tarafından bankalara verilen ödeme emirleri anlamında da kullanılır. Bir işletme veya kişi tarafından bankadaki hesaptan belli bir miktarın başka bir hesâba aktarılması için verilen emirdir.

VİRÜS;

Alm. *Virus (n),* **Fr.** *Virus (m),* **İng.** *Virus.* Bakteri süzgeçlerinden geçen, bakteri vasatlarında üremeyen, biyolojik karakteri kesin olarak bilinmeyen, soğuk algınlığından öldürücü hastalıklara kadar birçok arazın âmili olan mikroorganizma; bulaşıcı hastalıklara yol açan mikrop. Bunlar 10 ilâ 400 nm (nanometre) büyüklüğündedir.

Virüslerin varlığı 19. asrın sonlarına doğru Cöffler ve Frosch tarafından ispatlandı. 1899'da M.W. Beijerinck, hastalıklı tütün yapraklarında "tütün mozayik virüsü"nü tespit etti. Daha sonraki yıllarda ultralsantrifüj, kültürler ve elektronmikroskop kullanılarak virüsler üzerindeki bilgiler artırıldı. 1933'te elektronmikroskobun keşfiyle virüsün yapısı hakkında kesin görüntüler elde edildi. Araştırmalar neticesi, virüslerin belli sıcaklıklarda bâzı canlı dokular üzerinde üreyebildiği ve bunun için en uygun usûlün aşılanmış tavuk yumurtalarında olduğu tespit edildi.

Virüsler, tek nükleik asit zincirinin (RNA veya DNA) etrâfını saran protein kılıflı ve bâzan yapılarında embranöz zarf bulundurabilen yapılardır. Virüs bünyesinde, normal hücrelerde bulunan büyüme ve üremeyle alâkalı kısımlar yoktur. Canlı organizmalarda bulunan diğer özelliklerin birçoğu bunlarda olmamasına rağmen, üreyebildikleri için canlıdır, denilebiliyor. Virüsler, asalak olarak yaşadığı hücrelerden temin ettikleri ham maddelerle yapılarındaki proteinleri meydana getirirler. Hücre içinde kendilerine has olan nükleik asit zinciri (RNA veya DNA) içine girerek yerlerini alırlar. Böylece hücre metabolizmasını etkilerler. Yaptıkları hasar şâyet büyükse, hücre ölür. Virüs ise kılıflanarak tekrar üremeye devam eder. Bir kısmı da atipik dev hücreler şekline dönüşür.

Virüslerin metabolizma, genetik yapı ve üremeleriyle ilgili son bilgiler bilim adamlarının genetik mühendisliği ve moleküler bilgi sahasındaki araştırmalarına ışık tutmuştur. Küçük bir bakterinin ortalama çapının 1500 nm, tipik bir hayvan hücresinin ortalama 100.000 nm olduğu kabul edilirse virüslerin 10-400 nm olan çaplarının ne kadar küçük olduğu ortaya çıkacaktır.

Virüslerin en sık rastlanan iki şekli vardır. Bunlar: Icosahedral virüsler, çubuk şeklindeki virüslerdir.

Icosahedral virüsler 20 üçgen yüz, 12 köşe ve 30 kenardan meydana gelen düzgün bir polihedrondur. Bunların nükleik asitleri iç kısımda bir öz (kor) meydana getirir. Kor etrâfında (cabsid) manto bulunur. Bu manto da capsomer denilen alt birimlerden meydana gelir. Kor ile manto birlikte nükleocapsiti meydana getirir. Icosahedral virüsler kabaca kürevî görünümdedirler. Bu grubun en meşhur üyesi adenovirüslerdir.

Çubuk şekilli virüslerde, manto proteinlerinin alt birimleri, çubuğun ekseninde sarmal bir biçimde dizilmişlerdir. Sarmalın komşu uçları arasında nükleik asitler sıkışmıştır. Capsomerler, nükleik asidi çevrelerler. 300 nm uzunlukta ve 18 nm çapındaki "Tütün mozaik virüsü" bu gruba misâl teşkil edebilir.

Ayrıca karmaşık yapılı bakterileri tutan virüsler de mevcuttur. Elektronmikroskopla incelenebilen bu virüsler yanında, bâzı Poxvirüsler ışık mikroskobu ile gözlenebilir pozisyondadır.

Virüs hastalıklarının, âmillerinin adlandırılması ve tasnifi bunların ilk defa görüldüğü, tetkik edildiği, identifiye edildiği memleketin veya bu araştırmayı yapan bilginin adı, tabiî enfeksiyonu, klinik, patolojik,

epidemiyolojik belirtilerine göre yapılır.

Virüsler insanlarda hafif soğuk algınlığından tutun da kuduz, sarı humma gibi bâzı öldürücü hastalıklara, hattâ bir takım kanser çeşitlerine bile sebep olabilirler. Bir takım virüs gruplarının sebep oldukları hastalıkların sıralanışı:

Adenovirüsler: Solunum sistemi hastalıkları.

Herpes virüsler: Uçuk, gözde keratit, zona, rahim kanseri (muhtemelen), Burkit lenfoma (küçük kız çocuklarında).

Poxumus: Suçiçeği.

Pücarnovirüs: Çocuk felci, üst solunum yolu hastalıkları, soğuk algınlığı.

Mixovirüs: Grip.

Paramyxovirüs: Kabakulak, kızamık, SSPE hastalığı.

Rhabdovirüs: Kuduz.

Togavirüs: Sarı humma, ensafalit.

Rektrovirüs, meselâ HTLU-III: AIDS hastalığı.

AIDS virüsü: Bu da bir cytomegalovirüstür.

VİSKOZİMETRE (Bkz. Viskozluk)

VİSKOZLUK;

Alm. *Viskostät (f),* **Fr.** *Viscosité (f),* **İng.** *Viscosity, viscidity.* Bir maddenin akışını yavaşlatan bir özellik. **Ağdalılık** da denir. Sıvı yakıtları, yağlama yağlarını, boyaları ve diğer birçok maddeleri karakterize etmekte kullanılan bir özelliktir. Viskozluğun tersine de **akışkanlık** denir. Viskozite büyüdükçe akışkanlık azalır. Viskozite (viskozluk) genel olarak sıvı ve gaza uygulandığı halde, katılara da uygulanır. Gazların viskozitesi çok az, katıların viskozitesi çok fazla, sıvıların viskozitesi ise sıvının cinsine ve sıcaklığa bağlı olarak geniş aralıklarda değişir.

Sıcaklığın artması ile sıvılarda viskozite katsayısı küçülür, gazlarda ise artar.

Viskozite ile ilk uğraşanlardan biri Poıseuille'dir. Bunun bulduğu sonuçlar hekimler (doktorlar) için önemlidir. İnsandaki kan damarlarının uzunluğu arz çevresini iki defâ saracak kadar uzunluktadır. İşte çok ince damarlardan t müddetinde ne kadar kanın geçtiği;

$$V = \frac{\pi . r^4 . p . t}{8 \eta l}$$

p= Basınç farkı

t= zaman

l= kapiller (ince boru) boyu

r= yarıçap

η= viskozite

formülüyle bulunabilir. Kanın viskozitesi suyun viskozitesinin 5-6 mislidir.

Organizmada faaliyet başlayınca organizmaya gelen kanın da fazlalaşması gerekir. Formülden anlaşılacağı gibi V, yâni kan miktarı, r, p, t ile orantılıdır. Kalp basıncını arttırdığı zaman p artar ve kan miktarı da artmış olur. Fakat yalnız p değişmesi olmaz aynı zamanda organizma kepiller borularının r yarı çapını da genişletir.

Yoğunluğu (d), yarı çapı (r) olan bir kürenin, yoğunluğu (dl) olan bir sıvı içindeki yerçekimi kuvvetine bağlı olarak, düşüşünden faydalanarak viskozite katsayısı hesaplanabilir.

$$\eta = \frac{2r^2 (d - d^1)}{g\ v}$$

Bu formüle Stokes Formülü denir. Bu formül meteorolojide su damlacıklarının hızlarının bulunmasında da kullanılır.

Belli sıcaklıktaki ve miktardaki bir sıvı yağın, akış zamânının aynı miktardaki ve 20°C'deki suyun akış zamânına oranına Engler viskozitesi denir.

Belli bir sıcaklıktaki bir akışkanın, mutlak viskozitesinin akışkanın yoğunluğuna bölünmesinden, Kinematik viskozite katsayısı elde edilir. Bu katsayının CGS sistemine göre birimi stokestir.

Petrol sanâyiinde viskozite önemlidir. Bir petrol ürününün borudan akıp akmayacağı, pompalanıp pompalanmıyacağı ürünün viskozitesine bakılarak anlaşılır. Çeşitli memleketlerde çeşitli viskozite âletleri (viskozimetreler) kullanılır. Avrupa'da Engler, ABD'de Saybolt, İngiltere'de Redwood metodlarına dayanan viskozite âletleri kullanılır.

Elektrik viskozitesi: Bir gazın yoğunluğuna ve mekanik viskozitesine bağlı olmadan, elektrik şerâresine (kıvılcımına) gösterdiği dirence denir.

VİŞNE (Prunus cerasus);

Alm. *Sauerkirschbaum (m),* **Fr.** *Griottier (m),* **İng.** *Morello cherry.* **Familyası:** Gülgiller (Rosaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu.

Nisan-mayıs ayları arasında beyaz renkli çiçekler açan, 2-10 m yüksekliğinde ağaçlar. Gövdeleri koyu gri renkli ve dallar aşağı doğru sarkıktır. Yapraklar kısa saplı, tüysüz, parlak yeşil, kenarları dişli, ucu sivridir. Çiçekler yapraklardan önce açar ve kısa sürgünlerin ucunda, şemsiyemsi çiçek durumları teşkil ederler. Çiçek sapları uzun, çiçek tablası çanak şeklindedir. Meyve olgunlukta tek tohum ihtivâ eden, küre şeklinde koyu kırmızı renkli, ekşi lezzetli bir drupa tipidir. Vatanı Anadolu ve Balkanlardır.

Kullanıldığı yerler: Meyvelerinde şekerler, elma ve limon asidi, vitamin A ve C, meyve sapları ve gövde kabuğunda tanen ve potasyum tuzları vardır. Vişne ağacı kabukları kabız edici ve ateş düşürücü etkiye sâhiptir. Meyve sapları ise idrar söktürücü olarak kullanılır. Meyveleri tâze olarak yenebildiği gibi, şerbet, şurup ve reçel imâlinde de kullanılır.

VİTAMİNLER;

vücuttaki biyolojik olayların normal olmasına, insan ve hayvanın dengeli gelişmesine sebep olan uzvî (organik) maddeler. Vitaminler vücûdun yapı taşı ve enerji verici olmamakla birlikte sağlıklı bir hayat için mutlaka besinler vâsıtasıyle dışardan alınmalıdır.

Vitamin kelimesi, sıhhata sebep olan amin mânâsında olup, ilk defâ 1911 senesinde C. Funk adlı bir kimyâcı tarafından kullanıldı. Vitamin isminin kullanılmasından asırlar önce, protein, karbonhidrat, lipid, mâdenler ve su dışında henüz belirlenmemiş bâzı kimyâsal maddelerin de normal beslenme için gerekli olduğu bilinmekteydi. Meselâ, aylarca denizlerde gezen gemiciler limon ve sebze yemediklerinden skorbüt hastalığına yakalanmışlar ve bunun tedâvisinin de limon yemekle mümkün olduğu anlaşılmıştır. Çünkü limonda C vitamini bulunmaktadır. Diğer taraftan, yalnız kabuğu soyulmuş pirinçle beslenen insanlarda beriberi hastalığının meydana geldiği ve bu hastalığın pirinç kabuğu ile tedâvi edildiği bilinmekteydi. Vitamin eksikliğinin sebep olduğu hastalıklara "Avitaminoz" veya "Hipovitaminoz" denir.

Bugün ülkemizde, belirli vitamin eksikliklerine seyrek rastlanmaktadır. Böyle eksiklikler görülen kimselerde ya alkolizm gibi çok kötü alışkanlıklar veya sindirim bozukluğu bulunmaktadır. Teknoloji bakımından ileri ülkelerde meydana gelen egoizm (bencillik) ve metaryalizm (maddecilik) hastalığı yaşlanan kimselerin tek başına yaşamasına sebep olmaktadır. Böyle yaşlı kimseler de, tek yönlü hazır yemeklerle beslendiklerinden, vitamin eksikliği görülmektedir. Ayrıca bol miktarda bira ve şarap tüketen bu ülkelerin insanlarında vitamin eksikliğinin olması çok tabiîdir. Çünkü, alkol ince barsaktaki emilimi bozmaktadır. Bu da birçok bakımdan vitamin alamama olayıdır. Bugünkü tıp kat'i olarak alkolün, B2 B6 ve B12 vitaminlerinin alınmasına mâni olduğunu ortaya koymuştur. Bunların eksikliğinin nelere sebep olduğu B_2, B_6, B_{12} vitaminleri kısmında geniş olarak anlatılmaktadır.

Ayrıca büyük şehirlerdeki yerleşim bozukluğu, insanların güneş ışını almasına mâni olduğundan D vitamini eksikliği ortaya çıkmaktadır. Afrika ve Güney Asya insanlarında hâlen şaşılacak derecede vitamin eksikliği bulunmaktadır.

Bütün vitaminler ya oldukları gibi veya provitamin (vitaminin önmaddesi) şeklinde bitkiler tarafından sentez (basit maddelerden meydana getirme) edilirler. Provitaminler, vücutta vitamin hâline dönüştürülür. Bu dönüşme ya vücûdun kendi gücüyle veyâhut dış bir kuvvet vâsıtasıyla olur. Vücut kendine lâzım olan enzim ve hormonları kendisi yaptığı halde vitamini yapamaz. Onun içindir ki vitaminlerin mutlaka dışardan alınması gerekiyor. İncelemeler, metabolizmanın kontrolünde, minerallerle birlikte vitaminlerin, hormon ve enzimlerin birbirlerine bağlı olarak çalıştıklarını göstermektedir. Vitamin etki bakımından hormonlara benzemektedir. Vitaminler az miktarda bütün hücrelerde depolanmaktadır. Bâzıları ise önemli miktarda karaciğerde birikir. Bugün, yaklaşık 20

değişik iyi karekterize edilmiş vitamin bilinmektedir. Fakat bunlardan 14'ünün kat'i olarak gerekliliği ispatlanmıştır. Her vitaminin ara metabolizmada kendine has bir fonksiyonu vardır ki, bu başka bir şeyle karşılanamaz. Ayrıca bâzı vitaminler etkilerinde birbirlerine bağlıdır. Vitaminlerin yapıları aydınlatılmadan önce vitaminleri A, B, C, K gibi büyük harflerle adlandırma alışkanlığı vardı. Bugün de böyle devam etmektedir.

Vitaminler genel olarak et, sebze, meyve ve tahıllardan temin edilir. Sürekli olarak vitamin alınması gerekir. Her şeyi yiyebilen bir insan için vitaminsizlik mesele değildir. Bugün birçok vitaminler sun'î olarak, hayvan ve bitkilerden elde edilmektedir. Eczânelerde ilâç olarak satılmaktadır. Vitaminler, suda ve yağda çözünen vitaminler şeklinde tasnif edilmektedir. A, D, E ve K vitaminleri yağda, C ve B vitaminleri suda çözünürler. Vitaminler başlıca üç şekilde analiz edilmektedir: Kimyevî veya fizikokimyevî, biyolojik ve mikrobiyolojik.

Vitaminlerin keşfinden sonra bunları âdetâ her derde devâ gibi aşırı kullanma meselesi ortaya çıkmıştır. Esâsında vitaminin ilme uygun olarak kullanılması gerekir. Fakat ilim, vitamin konusunu hâlen araştırmaktadır. Son zamanlarda, vitaminler araştırmacı tıp adamlarının dikkatini çekmeye başlamış ve eksiklik veya fazlalıkların sebep olduğu olayların dışında, kişilerin günlük aldıkları vitaminlerin değişik miktarlarıyla uzun süredeki sağlık durumları ve sağlık bozuklukları arasındaki münâsebet yeniden büyük bir incelikle araştırılmaya başlanmıştır.

A Vitamini (Retinol): Eski doktorlar gece körlüğünü sığır ciğeriyle tedâvi ederlerdi. Sonra bu hastalık tereyağı, morina balığı karaciğeri yedirilerek tedâvi edildi. 1915'te, ABD'de, sâdece kazein, nişasta ve şekerle beslenen sıçanlardaki gelişme bozukluğunun, morina karaciğerinden elde edilen bir maddeyle giderildiği keşfedildi ve bu maddeye A vitamini denildi. Bu maddeye A vitamini denmesinin sebebi daha önce keşfedilen B vitamininden ayırmak içindi. Bundan sonra, 1920'de, bitkilerde bulunan boyalı madde korotenin A vitamininin başlangıç maddesi olduğu bulundu. Hayvansal besinlerde bulunan etkin A vitamini akseroftol veya retinoldür. A1 vitamini de denir. Kapalı formülü C_{20} H_{29} OH dır. Erime noktası 62-64°C olan renksiz kristal bir maddedir. Molekülün bir sikloheksen p-iyonon halkası vardır. Bu halkaya ucunda (-OH) grubu bulunduran 11 karbonlu bir grup bağlanmış olup bir atlamalı 4 tâne çifte bağ vardır. Yağda çözünür suda çözünmez. Yiyeceklerde A vitamini yağlarla esterleşmiş halde bulunabilir. Uzun süre ışıkta kalırsa harap olur. Pişirmekle pek harap olmaz. A vitamininin içinde bulunduğu yağ, bozunur veya ekşirse vitamin de harap olur.

Az ışıkta görebilmek için retinol (A vitamini) gereklidir. Bu vitaminin eksikliği sebebiyle retinada, bir boyalı madde olan rodopsin meydana gelemez. Rodopsin alacakaranlıkta görme olayına sebep olan maddedir.

Eksikliği: A vitamini eksikliğinin erken ve önemli belirtisi gece körlüğüdür. Yine bu vitaminin eksikliğinde epitel hücrelerinin gelişmesi ve farklılaşması bozulur. Deri kepeklenir ve kurur. El, derinin üzerinde gezdirilirse kuru ve pürtüklü bir deri hissedilir. Benzer bozukluklar mukozada da görülür. Bunun sonucu olarak da, mukozada enfekte (iltihâbî) durum ortaya çıkar. Yine aynı durum sindirim kanalı mukozasında da görülür ki bunun sonucu emilim bozukluğu ve ishaller görülür. A vitaminine bağlı ishaller A vitamini verilmesiyle 48 saatte düzelir. A vitamini eksikliği böbrek taşı meydana gelmesine sebep olur. A vitamini eksikliği uzun sürerse kornea bozulabilir, yumuşayabilir ve üzerine de iltihaplanma eklenirse kornea delinir ve körlük meydana gelir. A vitamini eksikliği kemiklerde rezorpsiyonu azaltır ve kalınlaşmaya sebep olur. Bu kalınlaşma sonucu bâzı sinirler sıkıştırılmış olur.

Fazlalığı: A vitamininin ön maddesini ihtivâ eden besinleri çok fazla olan kimselerin derisinde sarılık olur. Göz akında sarılık olmaz. Çünkü vücut bu gıdalarda bulunan karoten'in yeteri kadarını A vitaminine çevirir. Geri kalan kısım da hipokarotene, bu da sarılığa sebep olur (Karaciğerle ilgili sarılıktan farklı sarılık). A vitamininin fazlası zehirleyicidir. Zehirlenme, baş ağrısı, beyin omurilik sıvısının artışı ve şuur bulanması şeklinde kendini gösterir. Daha kronik zehirlenmelerde iştahsızlık, bulantı, bâzan kusmalar, baş ağrısı, görme bozuklukları, saçlarda kalınlaşma ve seyrelme, deride kuru bir kaşıntı görülür. Karaciğer büyür. Bu durum vitaminlere aşırı düşkün olanlarda ve deri hastalıkları sebebiyle aşırı A vitamini alanlarda görülür. Vitamin alınması kesildiğinde iyileşme başlar.

Biyokimyâsal mekanizması: A vitamininin gözdeki biyokimyâsal mekanizması bilindiği halde vücûdun diğer yerlerindeki biyokimyevî mekanizması bilinmemektedir. Ancak bâzı ihtimaller mevcuttur.

Günlük ihtiyaç ve tedâvide kullanılması: A vitamini ihtiyacı yaşa, kadın ve erkek oluşa göre farklıdır. Süt veren kadınların saf olarak ihtiyaç duyduğu A vitamini 1200 mikrogram/gün kadardır. 7 yaşından îtibâren günlük A vitamini ihtiyacı 400-700 mikrogramdır. Anne gerekli şekilde besleniyorsa süt çocuğuna dışardan ilâve A vitamini vermeye gerek yoktur. Normal pişirmeyle A vitamini ve bu vitaminin meydana geldiği karoten pek harap olmaz. Kızartmalarda ikisi de tamâmen bozunur. Güneşte kurutulan yiyeceklerde A vitamini harap olur. Gece körlüğü için üç gün arka arkaya 30 mg (100.000 ünite) verilir. Ağızdan ve enjeksiyon hâlinde verilebilir. Üç gün sonra doz 9 mg düşürülür ve

belirtiler yok oluncaya kadar devam eder. Yanıklarda ve deri hastalıklarında kullanılır. Son zamanlarda ağızdan alınan sentetik bir retinoik asit türeviyle ağır ve tedâviye dirençli psoriasislerde çok iyi sonuç alındığı bildirilmektedir.

Kan serumunda A vitamini miktarı düşük olan kimselerin daha sık kansere yakalandığı ve bu vitaminin kişiyi kansere karşı dirençli kıldığı bazı ciddî yayınlarda belirtilmiştir. Sindirim bozukluğu ve yalnız pirinç, buğday, beyaz mısır gibi nişastalı besinlerle beslenen kimselerde A vitamini eksikliği görülmektedir. A vitamini karaciğerde depo edilir ve buradan vücûda dağıtılır. Uygun besinler alan kimsenin karaciğerindeki A vitamini deposu o kimseye aylarca yeter.

Gıdâlarda A vitamini: Bir insanın günlük A vitamini ihtiyacı 1 yumurta, bir litre süt, 25 gr tereyağı ve 100 gr tâze domatesten sağlanabilir. Hayvanlar yeşil ot yiyerek ihtiyaçlarını temin ederler. Aşağıdaki gıdâların her birinin yüz gramındaki A vitamini, retinole eşdeğer olarak mikro gram cinsinden verilmiştir. Balık ve balık yağlarında 45-27.000, tereyağında 800, yumurtada 100, sütte 40, yağlı peynirde 300, sığır-koyun etinde 0,4, dana veya koyun karaciğerinde 5000-10.000, havuçta 2000, yapraklı sebzelerde 600-700, domateste 100, tâze kayısıda 250, muzda 30, sarı patateste 600, sarı şeftâlide 200 mikrogram retinol'e eşdeğer A vitamini bulunmaktadır. Normal patates, koyun, sığır yağı, tahıllar, beyaz etli balıklar, bitkisel yağlar ve şeker A vitamini ihtivâ etmez.

D Vitamini: Yüz yıllarca önce rahitis (raşitizm) denen kemik hastalığı balık yağı ile tedâvi edilirdi. Raşitizm hastalığının, D vitamini eksikliği sebebiyle meydana geldiği 1918 yılında Mellanby adlı bir hekim tarafından tetkikler sonunda bulundu. 1922 yılında D vitamini keşfedildi. Son 20 yıl içinde yapılan çalışmalar, D vitamininin vücuttaki etkileri ve hareket tarzlarını büyük ölçüde aydınlattı.

Özellikleri: Özellikleri birbirine benzeyen D_2, D_3, D_4, D_5, D_6, D_7, şeklinde adlandırılan altı D vitamini elde edilmiştir. D_2 vitamini (ergokalsiferol) bitki menşeyli olup, en çok mantar ve mayalarda bulunur. Ergosterol'un morötesi ışınlara mâruz kalmasıyla meydana gelir. Bu arada zehirli maddeler de meydana gelebilir. D_2 vitamini tedâvide D_3 gibi etkilidir. Ancak tabiatte pek bulunmaz. D_3 vitamini (kolekalsiferol) hayvânî yağlarda çok bulunan 7-dehidrokolesterol'un morötesi ışınlara mâruz kalması ile meydana gelen bir tabiî vitamindir. Tabiattaki besinlerin çok azında D vitamini vardır. Vücutta D Vitaminini aktif hâle geçiren güneştir. Çünkü dışardan alınan 7-dehidrokolesterol aynı zamanda vücut tarafından da yapılmaktadır. Îmâl edilen bu madde deri yüzeyine gelir ve bu yüzey güneşe mâruz kalınca D vitamini meydana gelir. Araştırmacılar, yanakların yeteri kadar güneş ışığına mâruz kalması sonucunda vücut için lâzım olan D vitamini meydana geldiğini belirtmektedirler. Sıcak bölgelerdeki insanların esmer veya siyah olması D vitamininin yeterinden fazla meydana gelmesine mâni olur. Fazla D vitamini zehirlenmelere yol açar. Hayvanlarda, sentez edilen D vitamininin ön maddesi tüysüz derilere gider. Meselâ tavukların bacaklarının çıplak kısmında D vitamini meydana gelir. Sentetik D vitaminleri de morötesi ışınlar kullanılarak laboratuvarlarda elde edilmektedir.

D vitamini eksikliği ve fazlalığı: D vitamini eksikliğinden ilk etkilenen sistem kemiklerdir. Kemiğin teşekkülü için lâzım olan kalsiyumun, kemiğin teşekkül ettiği noktaya oturabilmesi için D vitamini gereklidir. D vitamininin buradaki etkisi dolaylıdır. Yine D vitamini eksikliğinin sonucu kanda kalsiyum ve fosfor miktarı azalır. D vitamini eksikliği çocuklarda raşitizm (rahitis) hastalığına sebep olur. Erişkinlerde osteoporoz denilen (kemik yumuşaması) hastalık da D vitamini eksikliğindendir.

D vitamini fazlalığı önemli zararlara sebep olur. Ne kadar fazlasının zararlı olduğunu söylemek zordur. Uzun süre günde 150 mikrogram D vitamini alınırsa zehir etkisi yapabilir. D vitamini fazlalığında kanda kalsiyum fazlalığı olur ve zararlı etkiler buna bağlı olarak gelişir. İlk belirtiler kusma, sık idrar yapma, bulantı ve iştahsızlıktır. Şuur bozulabilir. Kemiklere, böbreklere, damarlara, kalbe ve akciğere kalsiyum oturması ve bu oturmalar öldürücü olabilir.

Sindirimi: İnce barsaktan yağ ile birlikte alınır. Yağ sindirimi bozulunca D vitamini alınması da bozulur. Emilen D vitamini karaciğere gelir ve ilk değişme burada olur. Karaciğer de, D vitamininin 25. karbonuna bir hidroksil kökü eklenir ve bu vitamin, 25-hidroksi kolekalsiferal hâlini alır. Bu madde alfa-2-globülün'e yüklenerek kana geçer. Sonra böbrekte özel bir enzim vâsıtasıyla D vitamininin hakiki aktif şekli meydana gelir ki bu 1,25-dihidroksi D vitaminidir. Bu D vitamini D3 vitamininden en az 10 defâ daha aktiftir. Bu 1,25-dihidroksi şeklindeki D vitamini hormon gibi davranarak, diğer bâzı maddelerle birlikte kalsiyum ve fosfor metabolizmasını ayarlar. 1,25- dihidroksikolekalsiferolün üç ana etkisi vardır: 1) İnce barsaktan kalsiyum sindirimini sağlar. 2) Kalsiyumun kemiklerden kana geçmesini sağlar. 3) İnce barsakta fosforun emilimini sağlar.

Günlük ihtiyaç ve tedâvide kullanılması: D vitaminin günlük ihtiyacı kişinin güneş ışığına mâruz kalışıyla alâkalıdır. Bol güneş alan bir kimse dışardan D vitamini almadan da idâre edebilir. Güneşe mâruz kalmayan çocukların 10, büyüklerin ise 2,5 mikrogram D vitaminine ihtiyaçları vardır. Ancak raşitizm hastalığına yakalanmış çocukların günde 25-125 mikrogram D vitamini alması gerekir. Hastalık belirtileri yok oluncaya kadar devam edilir. Fakat bu arada D vitamininin zehir etkisi gözden

uzak tutulmamalıdır. 300.000 ünite D vitamini kalçadan veya ağızdan bir defâda verilmesi pek tavsiye edilmez. D vitaminiyle tedâvide kalsiyumun da alınması gereklidir. Böbrekleri hasta olan raşitizm hastalarına bol kalsiyumla 3-5 mg (120.000-200.000 ünite) D vitamini verilir. Osteoporoz tedâvisindeki dozlar raşitizminkinin aynıdır. Eğer sindirim (emilim) bozukluğu varsa yine D vitamini vermek gerekir. Ilıman ülke olan memleketimizde bilhassa büyük şehirlerde yaşayan çocuklarda ilk dört yaş bitinceye kadar kış aylarında günde 10 mikrogram (400 ünite) D vitamini vermek faydalıdır. Sara ilâçları alan çocukların sürekli D vitamini alması gereklidir.

Bâzı yiyecek maddelerinin 100 gramında bulunan D vitamininin mikrogram cinsinden miktarı şöyledir:

Morina balığı karaciğerinin yağında 210, konserve balıklarda 7 ilâ 10, yumurtada 1,5, tereyağında 0,75, yaz sütünde 0,03, karaciğerde 0,25, ette 0,001 mikrogram. Tabiattaki besinlerin çok azı D vitamini ihtivâ eder. Sâdece bitki besinleriyle beslenen kimseler dışardan D vitamini almamış olurlar. Çünkü tahıl, meyve ve sebzelerde D vitamini yoktur. Otlakta otlanan, yâni güneş gören hayvanların ürünlerinde D vitamini daha çoktur.

E Vitamini (Tokoferol): Kazein, mısır, nişasta, domuz yağı, tereyağı ve maya ile beslenen fârelerin beslenme bakımından iyi olmalarına rağmen, üremedikleri tetkikler sonunda anlaşılmıştır (1923). Meselâ erkekleri kısırlaştılar. Dişileriyse yavrularını düşürdüler. Yukardaki beslenmeye bitkiden elde edilen yağ ilâve edilince fârelerde görülen bozukluğun düzeldiği görüldü. Bu bozukluğun sebebinin E vitamini eksikliği olduğu tespit edildi ve o yıl E vitamini keşfedildi, sentezi yapıldı ve yapısı aydınlatıldı.

Özellikleri: E vitamini yağda çözünen vitaminlerdendir. Bu yüzden hücre zarında bol miktarda bulunur. E vitamininin etkilerini gösteren 8 tokoferol ve tokotrienol vardır. ∝ tokoferol diğer tokoferoller içinde en etkili olanıdır. µ -tokoferol ve daha çok kullanılan µ- tokoferol asetat hafif sarı, kokusuz, yağımsı berrak ve oldukça yapışkan maddelerdir. Tabiatte bulunan dekstro şekli fizyolojik olarak en etkili izomeridir. Sun'î rasemik µ- tokoferol (DL- µ - tokoferol) ve esteri, tekâbül eden dekstro izomerinin % 70-75 etkisine sâhiptir. ß ve g tokoferoller, µ izomerinin yarısı kadar, d izomeriyse ancak % biri kadar etkilidir. Tokoferoller billuri şekilde elde edilemedi. Oksijensiz ortamda 200°C'ye kadar dayanır. Organik asitlerden 100°C'ye kadar müteessir olmazlar. Alkaliler etki eder. Oksidasyonla biyolojik etkisini hızla kaybeder. Acılaşmış yağda E vitamini bulunmaz. Işık ve bilhassa ultraviyole (morötesi) ışınlara karşı dayanıksızdır. Onun için E vitamini ihtivâ eden gıdâlar güneşe mâruz bırakılmamalıdır. E vitamininin bâzı oksidasyon ürünleri K vitamini etkisi gösterir. Kızartmalarda E vitamininin % 50-90'ı kayıp olur. Sun'î olarak ağartılmış unlarda E vitaminin bir kısmı harap olmaktadır. E vitamini antioksidan olduğundan yağlara katılarak yağın dayanıklılığı artırılır.

E vitamini eksikliği: E vitamini eksikliği her hayvanda başka etki göstermektedir. Tavşan ve maymunların erkeklerinde kısırlık, hindilerde kanama, maymunlarda hemolitik anemiye vs. sebep olmaktadır. Tabiatta ve besinlerde oldukça bol olan E vitamini eksikliği insanlarda çok az görülür. Erken doğan bebeklerde E vitamini eksikliğine bağlı olarak hemolitik anemi görülür. Sindirim esnâsında yağ alınamadığı zaman E vitamini eksikliği görülür ki, bu da kandaki eritrositlerin ömrünün kısalmasına yol açar. E vitamini eksik olan kimselerin eritrositleri bâzı oksidan maddelere karşı dayanıksızdır. İnsanda E vitamini eksikliğinin zararının ne olduğu tam anlaşılmamıştır.

E vitamini fazlalığı: E vitamininin fazlalığının zararlı olduğuna dâir bir keşif yoktur.

E vitamininin tedâvide kullanılışı: Erken doğan bebeklerdeki hemolitik anemiyi düzeltmek en yaygın kullanım alanıdır. Orak hücreli anemide E vitamininin oraklaşma oranını azalttığı ve hastalığın prognozunu önemli ölçüde düzelttiği gösterilmiştir. Kistik pankreas fibrozu olan çocuklara E vitamini vermek faydalıdır. Yeni doğanın solunum sıkıntısını gidermekte kullanılır. Akdeniz tipi glikoz-6-fosfatdehidrogenaz eksikliği memleketimizde çok sık görülmektedir. Bu hastalara günde 800 (IU) E vitamini verildiğinde üç ay içinde hemolizin azaldığı ve eritrositlerin yaşama müddetinin uzadığı kat'i olarak gösterilmiştir. Bir yıllık tedâvi ise bu hastaların kansızlıklarını önemli ölçüde gidermiş ve krizleri hafif atlatmasını sağlamıştır. Bâzı kaynaklar, E vitamininin vücuttaki serbest köklerin birikmesine mâni olduğunu ve böylece yaşlanmayı geciktirdiğini iddia ediyor. Fakat demir ve C vitamini ise bu serbest kökleri meydana getirerek iltihaplanma ile mücâdeleyi kolaylaştırıyorlar.

Eğer E vitamini yaşlanmayı yavaşlatıyorsa antioksidan olan selenyum, bakır ve B2 vitamininin de bu işi yapması gerekir. E vitamini şeker hastalığındaki dejeneratif değişiklikleri önlemek, devamlı düşükleri tedâvi etmek, sporcuları kuvvetlendirmek, erkek kısırlığını düzeltmek, prostat büyümelerini kontrol altında tutmak için, katarakt meydana gelmesini önlemek, bâzı deri hastalıklarını tedâvi etmek için kullanılmıştır. Fakat bu kullanımın mantıklı bir açıklaması da yoktur.

E vitamini kaynakları: En önemli kaynak tohum yağları (nebâtî) yağlardır. Ekmek ne kadar esmer ise o kadar çok E vitamini ihtivâ eder. Et ve meyvede çok az vardır. Normal yeme ile günde 5-10 mg E vitamini alınır. Amerika'da tavsiye edilen miktar 15 mg/gün olduğu halde Kanada'da 9 mg/gün'dür.

Bâzı besinlerin 100 gramında µ- tokoferol miktarı şöyledir: Tereyağda 1,6, margarinde 10,2, sıvı yağlarda 50, tavukta 1,6, yumurtada 10,7, koyun ve sığır etinde 1,7, fasulyede 9, tahılda 45 ve sebzelerde 90 mg'dır.

K Vitamini: Danimarkalı araştırmacı Dam, 1934 yılında civcivleri yağsız gıdâlarla beslediği zaman onlarda C vitaminine bağlı olmayan bir kanama istidadı gördü. Değişik besinlerle beslenince kanama istidadının düzeldiğini gördü. Bu bozukluğu düzelten aktif maddeye K vitamini (Koagulasyon= Pıhtılaşma Vitamini) adını verdi. Bu araştırmacı 1939 yılında bu maddeyi saf olarak da elde etti.

Özellikleri: Tabiî kaynaklarda K_1 ve K_2 olmak üzere iki çeşit K vitamini vardır. K vitamininin ikisi de bir naftokinondur. K_1 vitamini bitkilerde bulunur ve filokinon ve filomenadion şeklinde adlandırılır. K1 vitamininin kimyâda adı, 2-metil-3-fitil-1,4-naftokinondur. Yeşil yapraklarda bulunur. Erime noktası yaklaşık -20°C olan sarı yağımsı bir maddedir. K_2 vitamini ise kokuşmuş balık unlarından elde edilmiş olup bir grup menakinonlar ve bakteriler tarafından üretilir. 53,5-54,5°C'de eriyen sarı kristalimsi bir maddedir. Kimyâda 2-metil-3-difarnizel-1,4-naftakinon şeklinde adlandırılır ki bu K_2 (30) olarak bilinir. Karbon sayısına bağlı olarak K_2 (35) ve K_2 (45) vitaminleri de vardır.

K vitaminleri organik çözücülerin çoğunda ve yağda çözünür. Fakat suda çözünmez. K vitamini ısıya dayanıklıdır. Pişirme sırasında kısmen parçalanır. Işığa çok hassastır. K_2 vitamininin etkisi K1 vitamininin 2/3'si kadardır. K_3 vitamini ise K_1'den birkaç defâ daha etkilidir. K vitamininin tesiri naftokinon halkasından ileri gelir.

K vitamini eksikliği: Sağlam bir insanda bu vitamin eksikliği pek görülmez. Çünkü alınan gıdâların pekçoğunda K vitamini olduğu gibi ayrıca barsaktaki bakteriler de K vitamini üretirler. Yeni doğan çocukların barsakları ve beslendikleri anne sütü siteril (mikropsuz) olduğundan bebeklerde K vitamini eksikliği gelişebilir. Anne sütü K vitamini ihtivâ etmediği halde inek sütünde boldur. Bebeklerin barsaklarında bakteriler meydana geldikçe K vitamini eksikliği düzelir. K vitamini eksikliği kanamaya sebep olur. Geniş spektrumlu antibiyotik alanlarda, barsak florası bozulduğundan, K vitamini eksikliği olur. Karaciğer yetersizliği olanlarda, safra yolları tıkanmış olanlarda, K vitamini yetersizliği olduğundan takviye olarak bu vitaminin de verilmesi iyi olur.

K vitamini fazlalığı: K vitamini fazlalığı sonucu aşırı bir kan pıhtılaşması ve tromboza eğilimi meydana geldiği tespit edilmemiştir. K vitamini fazla olarak şırınga edilirse bulantı ve bâzan da kusma görülür. Fazlalığının karaciğerin vazifelerini bozma ihtimali vardır. Emniyetli olması bakımından, özel haller dışında, erişkinlerin günde 10 mg'dan fazla K vitamini kullanmaması iyi olur.

Sindirimi ve tedâvide kullanılması: K vitamini yağda eriyen bir vitamin olduğundan emilmesi için safra ve pankreas özsuyuna ihtiyaç vardır. Yağ sindirimi bozulduğunda K vitamini sindirimi(emilimi) bozulur. K vitamini kana şilomikronlarla girer ve karaciğere gelir. Burada bâzı pıhtılaşmaya sebep olan maddelerin yapımını sağlar. K vitamini karaciğerde pek depolanmaz. Günlük ihtiyacın ne kadar olduğu kat'î belli değildir. Karaciğeri sağlam kimselerde, K vitamini eksikliğine bağlı, protrombin (pıhtılaştırma faktörünün bir cinsi) zamânın uzaması 1 mg K vitamini vermekle düzelir. Kanın pıhtılaşma gücünü azaltan ve çok antibiyotik alanlarda kanama görülebilir ve bu durumda K vitamini vermek gerekir.

Travmalı doğumlarda ve kanama belirtileri gösteren bebeklere K vitamini verilmektedir. Safra yolları tıkanmaları, kronik pankreatit ve pankreas tümörü sebebiyle ameliyat olacaklara üç dört gün süreyle günde 10-20 mg K1 vitamini verilir.

K vitamini kaynakları: K1 vitamini yeşil sebze ve tahıllardan sağlanır. K2 vitamini ise kalın barsakta ürer. Bâzı besinlerin 100 gramındaki K vitamini; inek sütünde 3, peynirde 35, tereyağında 35, yumurtada 10, karaciğerde 90, sığır etinde 15, buğdayda 15, ekmekte 4, sebzelerde 15-600, şeftalide 8, kahvede 38 mg bulunmaktadır. Pirinçte, mısır ve ayçiçeği yağında, çilekte, çayda yoktur.

B_1 Vitamini (Tiamin): İlk keşfedilen B vitaminidir. 1926 yılında saf olarak elde edildi. 1890 yılında Hollandalı hekim Eijkman, yıkanmış beyazlatılmış pirinçle tavukları beslediğinde, tavukların bacaklarında felçler, başlarında kasılmalar gördü. Sonra bu tavukları tesâdüfî olarak kabuklu pirinçle beslemek zorunda kaldı ve bu hastalıkların yok olduğunu hayretle gördü. Uzak Doğudaki **beriberi** hastalığının sebebini kabuğu soyulmuş pirinçlerin çok yenmesine bağladı. Pirincin kabuğunda beriberi hastalığını tedâvi eden maddenin olduğunu söyledi. Bundan sonra, bu madde elde edilmeye çalışıldı. 1936 yılında sun'î olarak elde edildi.

Özellikleri: Suda kolay çözünür. Isıya pek dayanıklı değildir. Asidik ortamda 120°C'ye kadar dayanabilir. Işık ve havadan pek az etkilenir. Pastalara ve hamur işlerine sodyum bikarbonat (kabartmatozu) konursa bu vitamin büyük ölçüde harap olur. Etler tabiî olarak pişirilirken B1 vitamini pek bozulmaz. Besinlerin kurutulması ve depolanması esnâsında pek az kayba uğrar. Unların ağartılmasında yaklaşık % 20 nispetinde kayba uğrar. Renksiz kristalsi bir maddedir. 221°C'de erir.

Hafif tuzlu bir tadı ve kendine has ceviz kokusu vardır. Hekzasiyanoferrat gibi uygun yükseltgenler etkisiyle mavi fluorassanslı sarı bir pigment tiokroma'a yükseltgenir.

B1 vitamini eksikliği: B1 vitamini eksikliği, genellikle başka vitamin eksiklikleri ve kalori yetersizliğiyle birlikte görülür. Eskiden olduğu gibi günümüzde B_1 vitamini eksikliği yalnız başına görülmemektedir. Özel beslenmeyle insanda B_1 vitamini eksikliği meydana getirildiğinde iştahsızlık ve gerginlik (anksiete) hâline benzeyen psişik hastalıklar meydana çıkıyor. Ancak bu durumun tiamin (B_1) eksikliğine bağlı olduğu kesin ispatlanmamıştır. Tiamin eksikliği, gıdâ olarak az B_1 vitamini alınmasına, mîde-barsak kanalındaki sindirim bozukluğuna ve B_1 vitaminine fazla ihtiyaç duyulmasına bağlı olarak ortaya çıkar. Hafif tiamin eksikliği daha çok kilo alma kaygısıyla beslenme şeklini bozan kadınlarda ve çok fakir olanlarda görülebilir. Bu durumda kişide iştahsızlık, kuvvetsizlik, öğleden sonra artan yorgunluk, rûhî gerginlik, sıkıntı ve kabızlık gibi bozukluklar görülür. Fazla B_1 vitamini eksikliği beriberi hastalığına sebep olur. Bu da, yalnız beyaz ekmek ve iyice soyulmuş pirinç yiyenlerde görülür. Günümüzde böyle bir durum yok sayılır.

Dört çeşit beriberi vardır: 1) Bebek beriberisi, 2) Yaş beriberi, 3) Kuru beriberi, 4) Alkolik beriberi. Bugün dünyâda ilk üç beriberiye pek rastlanmaz. Ancak sık olarak alkolik beriberiye rastlanmaktadır. Bir kimse sürekli bir hafta şarap-rakı vs. içse bu hastalığa yakalanabilir.

Sindirimi ve vücuttaki davranışı: Barsak kanalından kolayca sindirilir. Kalın barsakta dahi emilebilir. Vücutta 3-4 günlük B1 vitamini deposu vardır. Aşırı miktarda verilirse, vücut ihtiyacının fazlasını idrar vâsıtasıyla dışarı atar. Tiamin (B_1) organizmada pirofosfat asidiyle esterleşmiş olarak bulunur. Bu durumda kokarboksilazdır. Bu koenzim bir mol spesifik protein ve 1 atom Mg ile birleşerek aktif enzimin kendisine veya holo-enzime dönüşür. Bu hâli de karbonhidrat (şeker) metabolizmasını ayarlar. Glikoz yıkımı laktat ve pirüvat seviyesinde duraklar. Kanda, beyinde, çevre sinirlerinde ve diğer dokularda laktat ve pirüvat birikimi olur. Dokuların ve beynin oksijen tüketimini azaltır. Ayrıca tiamin sitrik asit sirküsünde (çemberinde) de rol oynar.

Tedâvide kullanılması: Beriberi tedâvisinde Wernicke ensefalopatisinde hayat kurtarıcıdır. Şarap ve rakı içme sonucu meydana gelen B1 vitamini eksikliğini gidermek için alkolden vazgeçilip uygun gıdâlarla beslenmek gerekir. Bu gıdâlara ek olarak 5 mg B1 vitamini ayrıca diğer vitaminleri de ihtivâ eden haptan günde iki defâ vermek uygundur. Beriberi hastalığında 20 mg B_1 vitamini verilir. Alkolik beriberi tedâvisi için ilk işin alkollü içki alımını yasaklamak ve sonra da B_1 vitamini vermek gerekir. Ameliyattan sonra ve ağızdan beslenemeyen kimselere ayrıca B_1 vitamini de vermek gerekir.

B_1 vitamini kaynakları ve günlük ihtiyaç: Beslenmede şeker miktarı ne kadar fazla ise günlük B_1 vitamini ihtiyacı da o kadar fazladır. Alkol içmek de bu ihtiyacı önemli ölçüde artırır. Dünyâ Sağlık Teşkilâtı, günlük beslenmenin 1000 kalorisi için, 0,4 mg tiamini (B_1) yeterli görmektedir. Genellikle, toplam olarak günde 1 mg tiamin alınması yeterlidir. B_1 vitamini bütün hayvan ve bitkilerde bulunur. En bol bulunduğu yer bitki tohumlarıdır. Yine yeşil sebzelerde, et, yumurta ve sütte bol miktarda bulunur. Tereyağı ve bitkilerden elde edilen yağlarda bulunmaz. Rafine şekerde, beyazlatılmış buğday ve mısır unları ve bunlarla yapılmış makarnada hemen hemen hiç bulunmaz. B_1 vitamini suda çözündüğü için gıdâların pişirilmesi esnâsında suya geçer. Bu su dökülürse gıdâdaki B_1 vitamininin büyük miktarı kaybedilmiş olur. Bâzı gıdâların 100 gramındaki B1 vitamini; işlenmemiş buğdayda 0,4, 70 randımanlı beyaz ekmekte 0,05-0,07 kepekte 2-4, evde hazırlanmış çiğ pirinçte 0,08-0,15, parlatılmış pirinçlerde 0,02-0,4, baklagillerde 0,4, tâze sebze ve meyvelerde 0,02-0,2, koyun etinde 0,16-0,20, sığır etinde 0,08-0,30, balık etinde 0,01-0,1, yumurtada 0,9, inek sütünde 0,04, kuru bira mayasında 6-24 ve malt hülâsasında 2-3 mg bulunmaktadır.

B_2 Vitamini (Riboflavin-Laktaflavin): Bu vitamini, Kuhn ve arkadaşları 1933 yılında sütten elde ettiler ve bunun riboflavin olduğunu öne sürdüler. Molekül yapısı bir şeker olan rıbose benzediği için ribo eki, sarı kristal olduğundan flavin (flavuas= sarı) eki alınarak B_2 vitaminine riboflavin denildi. 1935 yılında yine aynı araştırmacılar tarafından sentez edildi.

Özellikleri: Yeşil floresans gösteren sarı boyar maddedir. Kristal yapıya sâhiptir. 282°C'de bozunarak erir. Suda çözünür, fakat yağda çözünmez. Hafif kokusu acı bir tadı vardır. Suda çözündüğü için hayvânî ve nebâtî gıdâlardan kolayca çekilebilir. Sulu çözeltilerinde uzun süre ısıtmaya bile dayanıklıdır. Işığa karşı hassastır. Işıkta kalan sütte B2 vitamini azalır.

B_2 vitamini eksikliği: Hayvanlarda riboflavin eksikliğinin en göze çarpan sonucu büyümenin durmasıdır. Bunun yanında dermatit, konjonktivit, saç dökülmesi ve üreme gücünde azalma görülür. İnsanlarda yalnız başına B_2 vitamini eksikliğini görmek oldukça zor olduğundan eksikliğin insana neler getirdiği söylenemiyor. 1949 yılında insanlar üzerinde yapılan deneyler, B_2 vitamini eksikliğinin ağız

köşelerinde stomatit hâli, burun-dudak oluğunda kepeklenme, seborreik dermatit, skrotumda deri zedelenmeleri ve gözde korneaya doğru kılcal damarların yürümeleri gibi vak'aların olduğunu gösterdi. B_2 vitamini eksikliğinin sebepleri, az miktarda alınma, sindirim bozukluğu, ateş, hipertiroidi, gebelik ve emzirme olabilir. B_2 eksikliği aşırı miktarda ise beriberi belirtileri ortaya çıkar. B_2 vitamini eksikliği sonucu gözlerde kaşıntı ve yanma, dudak köşelerinde yanma hissi ve deride kepeklenme şeklinde kendini gösterir. B_2 vitamini verilince bunlar düzelir. İçki içenlerde B_2 vitamini eksikliğine çok sık rastlanır. Fazla alınması, idrar yoluyla atıldığından zarar vermemektedir.

Sindirimi: Barsaklarda sindirilen B_2 vitamini organizmada fosfat asidiyle esterleşmiş olarak bulunur. Yine adenil asidiyle birleşmiş olarak bulunan B_2 vitamini böyle sarı enzimlerin koenzimlerini meydana getirir.

Yukarıda bahsedilen hafif hastalıklar için günde üç defâ 5 mg riboflavin ağız yoluyla verilir. Beriberi ve pellegra hastalıklarının tedâvisi esnâsında B_2 vitamini de verilir.

B_2 vitamini kaynakları ve günlük ihtiyaç: Dünyâ Sağlık Teşkilâtına göre günlük alınan 1000 kalori başına 0,55 mg B_2 vitamini yeterlidir. Günlük ihtiyaç 1 mg civarındadır. Daha çok alınması gerektiğini ileri sürenler de vardır. B2 vitamini tabiatta çok dağılmış vaziyette bulunur. Hayvan ve bitkilerde vardır.

100 gram hesâbıyla, bira mayasında 1,3-4,0, malt hulâsasında 3,0-4,0, karaciğer-böbrekte 2,0-3,0, buğday kepeği 0,5, buğday 0,1-0,2, mısır 0,15, yulaf 0,15, buğday unu (70 randıman) 0,03, yeşil sebzede 0,1, patateste 0,05, ette 0,1-0,3, balıkta 0,2-0,4, yumurtada 0,3-0,5 mg B_2 vitamini bulunmaktadır.

Nikotonik asit (niasin) ve nikotin amid (PP vitamini): Genel olarak daha çok mısır yiyen kimselerde pellegra (pelle= deri, agra= kaba) hastalığı ortaya çıkar. On sekizinci yüzyılda Amerika'da ve Avrupa'da çok görülen bu hastalık 19. asırda Afrika'da çok yayılmaya başladı. Goldberger adlı bir tabip pellegra hastalarına mısır dışında et ve sebze yedirince bu hastalığın tedâvi olduğunu gördü. Böylece bu hastalığın gıdâ eksikliğine dayalı olduğunu ortaya çıkardı 1937 yılında Elvejhem ve arkadaşları köpeklerdeki karadil hastalığını karaciğerden elde edilen nikotinamidle tedâvi ettiler. Aslında nikotinamid, kimyâgerler tarafından 1894 yılında tütünden elde edilen nikotinden elde edilmişti. Zamânımızda pellegra Afrika'da, Pakistan ve Hindistan'ın belli bölgelerinde hâlâ sağlık meselesi olarak durmaktadır.

Özellikleri: Beyaz iğne şeklinde billurdan ibârettir. Su ve alkolde çözünür. Eterde az çözünür. Piridin ß- karboksilli asidin amidi olan nikotinamid 131-132°C'de erir. Niasin maddesi vücutta niasinamid'e dönüşür. Isı ve ışığa dayanıklıdır. Sentezi kolaydır.

Eksikliği: Niasinamit, eksikliği beslenme yetersizliğinden, kanser tümörlerinin meydana gelmesinden, izoniazit tedavisinden ve Hartnup hastalığı gibi sebeplerden olabilir. Az eksiklik, kolay yorulma, kolay sinirlenme, dilde yanma ve kabızlık gibi şikâyetlere yol açar. Çok eksikliği pellegra hastalığına sebep olur. Alkoliklerde bu vitaminin eksikliği çok sık görülür.

Sindirimi: Barsak kanalından kolayca sindirilir. Nikotinik asit vücutta nikotinamid şeklinde bulunur. Barsakta da bir miktar nikotinamid meydana gelmektedir. Deposu çok azdır. Vücutta dokuların çoğunda bulunur. Nikotinamid, NAD (nikotinamid adenin dinükleotid) ve NADP (nikotinamid adenin dinükleotid fosfat-TPN) nin yapılarına girer. Böylece, hücrelerin, oksijeni kullanabilmesi için gerekli solunum enzimlerinin işlemesini sağlar. Nikotinik asit, primer ve sekonder pellegranın ve Hartnup hastalığının tedavisinde ana tedâvi maddesidir. Bu vitamin yüksek dozda (miktarda) verilirse geçici damar açıcı etkisinden dolayı yüzde, boyunda ve avuç içlerinde yanma ve iğnelenme hisleri olabilir. Doğrudan nikotinik asidin amidi verilirse bu da görülmez. Pellegra için dört saatte bir 100 mg verilir. Nikotinik asit damar açıcılığı sebebiyle arter yetersizliklerinde kullanılmıştır. Hiperlipemi de günde 4 defâ 250 mg ile başlanarak iki üç hafta içinde doz günde üç defâ birer grama yükseltilir. Yan etki olarak derideki kaşıntı ve mîde şikâyetleri olabilir. Karaciğer için zararlı etki ve kanda ürik asit seviyesinde artış olabilir.

Günlük ihtiyaç ve kaynakları: 1967 de FAO ve WHOortak komisyonu günlük beslenmenin 1000 kalorisi başına 6,6 mg nikotinik asit veya muadili triptofan ihtivâ etmesi gerektiğini belirtmiştir. Günlük ihtiyaç 10-14 mg nikotinamid veya 600 mg civarında triptofandır.

Nikotinik asit, besinlerde mevcut olan triptofan amino asitten vücutta sentez edilebilir. 60 mg triptofandan 1 mg nikotinik asit sentez edilir. Besinlerdeki nikotinik asidin bir kısmı mısırda olduğu gibi bağlı halde olup, vitamin değeri yoktur. Mısırda niastein şeklinde bağlı bulunan bu vitamin, pişirmeden önce sodalı su ile muâmele edilirse serbest hâle geçer ve vitamin etkisini gösterir. Kızgın külde pişirilen mısır kebabında nikotinik asit serbest hâle geçer ve faydalı olur. Tahıllarda epeyce nikotinik

asit bulunduğu halde bağlı olduğu için biyolojik değeri yoktur.

100 gram hesabıyla besinlerdeki nikotinik asit-nikotinamid miktarı; böbrek-karaciğerde 7-17, ette 3-6, balıkta 2-6, bira mayasında 30-50, buğdayda 4-5, baklagillerde 1,5-3,0, fındık ve cevizde 1-2 az terbiyeli pirinçte 2-4, kurutulmuş meyvede 0,5-4 mg'dır.

B_6 Vitamini (Piridoksin-Adermin): 1936 yılında keşfedildi ve hemen sentezi de gerçekleştirildi.

Özellikleri: Pridoksin, piridoksal ve piridoksamin maddelerinin herbiri bir B_6 vitaminidir. Bu üç madde vücutta birbirine dönüşebilir ve biyolojik olarak birbirine eşdeğerdirler. Piridoksin, 1938 yılında Kuhn tarafından mayada bulunmuş ve sentez edilmiştir. Piridoksinin sentetik paraparatları hidroklorür bileşiği hâlindedir. Bu bileşik beyaz, kokusuz, billûri ve tuzlumsu tadı olan bir maddedir. 204-208°C'de bozunarak erir. Suda kolay, alkolde güç çözünür. Eterde çözünmez. Isıya ve bazlara dayanıklıdır. Sulu çözeltisi ışığa karşı hassastır ve ışıkta bozunur. Yemeklerin pişirilmesi esnâsında harap olmaz ise de kızartmada bozunur. Piyasada satılan piridoksin hidroklorürdür.

Eksikliği: Maymunda, köpekte, sıçanda ve domuzda özel besleme ile B_6 vitamini eksikliği meydana getirildiğinde her birinin bu eksikliğe verdiği cevap farklı olmuştur. Maymunlarda ateroskleroz'a (atardamarının iç kısmının kireçlenmesi), köpeklerde sara nöbetlerine, sıçanlarda deri hastalıklarına ve domuzlarda mikrositer anemiye (kan alyuvarlarında çap ufalmasına) sebep olmaktadır. İnsanlarda eksikliği pek yaygın değildir. Ancak, INH (tüberküloz ilâcı), hidralazin (tansiyon düşürücü) penisilamin (Bâzı siroz cinslerinin ilâcı) ve östrojenler (kadın cinsiyet hormonu) gibi ilâçlar B_6 vitaminini yok edici özelliğe sâhip olduğundan, bu ilâçları alanlarda B_6 vitamini eksikliği görülür. Bunun sonucu olarak periferik nevritler (bir nevi sinir hastalığı) ortaya çıkar. Ağız yoluyla alınan gebelikten korunma hapları (östrojen) sinir sistemini bozuyor ki bunun sebebi B_6 vitaminini bu ilâcın yok etmesindendir. İnsanlarda B_6 vitamini eksikliğinin nelere sebep olduğu hâlen kat'i olarak bilinmediği halde B_6 vitamini birçok hastalıkların tedavisine sebep olmaktadır.

Sindirimi: B_6 vitamini en çok jejunumdan (onikiparmak barsağından sonra gelen ince barsak bölümü) emilir. Deriden dahi emilir. Barsak bakterileri tarafından sentez edilip edilmediği belli değildir. Vücutta piridoksal fosfat şeklinde bâzı transaminaz ve dekarbaksilazların koenzimi olarak bulunur. Vücuttaki bu aktif hali kısaca PLF şeklinde gösterilir ki 60 kadar enzimin işlemesine sebep olur. Bu enzimlerin çoğu protein metabolizması ile ilgilidir.

B6 vitaminini yok edici özelliklerdeki ilâçları kullananlara günde 3 defâ 10 mg B_6 vitamini vermek lâzımdır. Konvülsiyon nöbetlerinde günde 2 mg verilir. Demir eksik olmadığı halde hipokrom sideroblastik anemiye yakalanan büyüklere yüksek dozda B_6 vitamini verilirse bu hastalık tedâvi olabilmektedir. Bâzan bulantı ve kusmaya iyi gelmektedir. Parkinson hastalarının kullandığı Levodopanın meydana getirdiği distoniye, hidrazin zehirlenmelerine B_6 vitamini iyi gelmektedir. Bâzı gebelik diabetlerinin, B_6 vitamini vermekle düzeldiği bildirilmiştir.

Günlük ihtiyaç ve kaynakları: Büyüklerde günlük ihtiyaç 2-3 mg, bebeklerde ise 0,3 mg kadardır. Sırf anne sütünden 0,1 mg sağlanabilir. Onun için bebeklere ilâve olarak vermekte fayda vardır. Gebelikte ihtiyaç artar ve en az 4 mg gereklidir. Bitkilerde ve hayvanlarda yaygın olarak bulunur. Karaciğer, fıstık ve tahıllar zengin kaynaklardır. Bitkisel ve hayvansal yağlarda, mısır ununda, şekerde ve alkollü içkilerde bulunmaz. 100 gram hesabıyla bâzı gıdâlarda bulunan B_6 vitamini: Dana karaciğerinde 840, dana böbreğinde 360, dana etinde 140-160, koyun etinde 270, balıklarda 200-400, piliçlerde 300-600, yumurtada 110, beyaz peynirde, kaşar peynirinde 38, beyaz ekmekte 40, siyah ekmekte 180, pirinçte 170, bulgurda 244, sebze ve meyvelerde 30-500, kavrulmuş fıstıkta 400 mikrogramdır.

Pantotenik asit: B grubu vitaminlerinden biridir. Tabiatta çok yaygın olarak bulunur. (Pentoten= Heryerde demektir.) 1940 yılında sentez edilmiştir. Açık sarımsı yağımsı bir maddedir. Butirik asidin beta alanin'e bağlanmış hâlidir. Piyasada kalsiyum pentotenat şeklinde satılır ki, bu tuz suda kolaylıkla çözünür. Tam nötr olan ortamda ısıya dayanıklıdır. Kalsiyum tuzu ısı ve havaya dayanıklıdır.

Eksikliği: Eksikliğinde sıçanlarda büyüme durmakta, kıllar ağarmakta ve böbrek üstü kapsüllerinde kanamalar olmaktadır. İnsanlarda saf eksikliği pek görülmez. İnsanlarda özel beslenmeyle bu vitamin eksikliği meydana getirildiğinde, topuklarda ağrı ve yanmalar, sindirim şikâyetleri, halsizlik ve şahsiyet değişikliği dikkati çekmiştir. Yaşlı kimselerin kanında pantotenik asit miktarı azalmaktadır. Bu vitaminin eksikliği hayvanların kıllarını ağarttığı halde, insan saçının beyazlığını yok etmekte faydası yoktur.

Sindirimi: Suda çözündüğü için barsaklarda kolayca emilmektedir. Vücutta Adenozin difosfat (ADP) ile birlikte koenzim A'yı meydana getirir. Bu koenzim de vücutta pekçok biyokimyâsal reaksiyonların meydana gelmesine sebep olmaktadır.

Alkolik nöropatilerin ve yanık tedâvisinde merhem olarak kullanılır. Fazlası ishal yapabilir.

Günlük ihtiyaç ve kaynakları: Günlük ihtiyacın 6-10 mg olduğu tahmin edilmektedir. Normal beslenmeyle bu miktar kolaylıkla sağlanır. Karaciğer, böbrek, yumurta sarısı, mayalar, buğday, kepek ve bâzı sebzeler önemli kaynaklardır. Şeker, tereyağı, mısır nişastası, makarna ve margarin, alkollü içkilerde, kola ve gazozlarda bu vitamin yoktur. Et, donduktan sonra eritilirken altından damlayan suyu ile birlikte bütün pantotenik asidini kaybeder.

B_{12} Vitamini: Permisiöz hastalığının tedâvisinde tıp 1926 yılına kadar âciz kalmıştı. Bu yılda, Minot ve Murphy bu hastalığın tedâvisinde karaciğerin kullanılabileceğini gösterdiler. Daha sonra Casttle, etin mîde suyu ile birlikte yedirilmesinin bu hastalığı daha çok düzeltebileceğini gösterdi. Sonra karaciğer ekstralarının şırıngası ile daha iyi sonuç alındı. Bunun üzerine etkili madde araştırması hızlandı ve 1948 de B_{12} denilen vitamin izole edildi. 20 mg renkli kristal B_{12} vitamini elde etmek için bir ton tâze karaciğer kullanıldı. Bu bileşik % 4 nispetinde kobalt mâdeni ihtivâ etmekteydi. Onun için bu maddeye siyanokobaltamin adı verildi. 1955'te molekül yapısı aydınlatıldı.

Özellikleri: B_{12} vitamini 300°C'de eriyen kırmızı billurdur. Saf madde nötr çözeltide ısıya dayanıklıdır. Alkali ve asidik çözeltilerde ısıya dayanıklı değildir. Saf olmayan B_{12} vitamini ısıya daha dayanıklıdır. Billuru % 12 su ihtivâ eder ve 25°C'de % 1,25 çözünürler.

Eksikliği: Az alımına bağlı eksiklik pek seyrek gibidir. Hayvânî gıdâ almayan Vejetaryen ve Hintlilerde görülmüştür. B_{12} vitamininin eksikliği sonucu Pernisioz anemi denilen hastalık belirir. B_{12} vitamini eksikliği beslenmeden dolayı olabileceği gibi, bu vitaminin sindirimine yardımcı olan glikoprotein tabiatındaki bir vâsıtanın eksikliğinden de olabilir. Çeşitli barsak hastalıkları da B_{12} vitamininin emilmesine mâni olmaktadır. Bâzı ilâçlar ve bilhassa alkollü içkiler (bira, şarap, rakı vs.) B_{12} vitamininin sindirilmesine mâni olur. B_{12} vitamini eksikliği, kansızlığa ve buna bağlı olarak sinir sistemi bozukluğuna sebep olmaktadır. Eritrositlerin yaşama müddeti 120 günün altına düşmektedir. Renk iyice solar, dil kırmızı olur ve papillaları silinmiş ve bâzan ağrılıdır. Sinir sisteminde değişiklik olur.

Sindirimi: İleum (ince barsakların son bölümü) un distal (aşağı) kısımlarından emilir. Emilmenin olabilmesi için mîdede salgılanan glikoprotein lâzımdır. Pernisiöz anemide B_{12} vitamini sindirimi ortadan kalktığı için birkaç mg gibi yüksek dozlar vermek gerekir. B_{12} vitamini vücutta bütün hücreler için gereklidir. Hücrenin bu vitamine olan ihtiyacı, hücrenin çoğalma hızı ile orantılıdır. Mesela mîde barsak kanalının sık sık yenilenen hücreleri B_{12} vitaminine çok muhtaçtır. Bâzı sinir lifleri çok yenilendiği için bunların da B_{12} vitaminine ihtiyaçları vardır. Sinir liflerinde miyelinin yapılması, korunması ve DNA, yâni gen yapımı için de B_{12} vitamini gereklidir.

B_{12} vitamini pernisiöz kansızlık tedâvisinde kullanılır. Başlangıçta haftada iki defâ 1 mg şırınga edilir. Kansızlık düzeldikten sonra 6 haftada bir 1 mg şırınga etmek kâfidir. Bu tedâvi ömür boyu devam etmelidir. Gıdâî veya sindirim sistemi bozukluğuna dayalı eksikliklerde, B_{12} vitaminini haftada iki defâ 1 mg şırınga etmek kâfidir. Alkoliklerde B_{12} vitaminini diğer vitaminlerle birlikte vermek ve en önemlisi her çeşit alkollü içki almasına mâni olmak gerekir. Aşırı tütün içenlerin aldığı fazla siyanürü yok etmek için de B_{12} vitamini kullanılır.

Günlük ihtiyaç ve kaynakları: Günlük B_{12} vitamininin 3 mikrogram alınması tavsiye edilmektedir. İyi bir beslenme ile günde 3 ilâ 35 mikrogram B_{12} vitamini almak mümkündür. Bitkisel besinlerde bulunmaz. İnsanın kalın barsağındaki bakteriler tarafından B_{12} vitamini meydana getirilir. Lâkin burada B_{12} vitamininin emilmemesi gerekir. Fakat tamamen bitki menşeli gıdâlarla beslenen Veceteryanlarda B12 vitamini eksikliğinin görülmemesi ise ilgi çekici bir olaydır. En bol, karaciğer, böbrek, yürek, et, balık ve yumurtada bulunur. Besinlerde hidroksikobalamin, metilkobalamin ve adenozil-kobalamin şeklinde bulunabilir. Bunlar barsakta birbirlerine dönebilir ve hepsinin biyolojik değeri aynıdır.

100 Gram	**B_{12} (mikrogram)**
Sütte	0,3
Peynirde	1,5
Yumurtada	1,7
Ette	1,6
Karaciğer (kuzu)	84
Karaciğer (sığır)	110

Beyaz balık 2

Folik asit (Folat-polisin): B grubundan bir vitamindir. Yeşil yapraklarda yaygın olarak bulunduğundan bu ad verilmiştir. Çünkü Lâtincede folum yaprak mânâsındadır. Mitchell ve arkadaşları bu vitamini 1941 yılında ıspanak yapraklarında keşfettiler.

Özellikleri: Kimyâca adı pteroil glutamik asit (PGA)tır. Bc faktörü de denir. Bu madde suda mızrak şeklinde kristallenen portakal sarısı renginde bir katıdır Isıtılmakla erimez, fakat 250°C'de esmerleşerek bozunur. Serbest asit hâlinde az, fakat sodyum tuzu hâlinde suda çok çözünür. Bazik ve nötr çözeltilerinde ısıya pek dayanıklı değildir.

Eksikliği: Eksikliği sonucu megaloblastik kansızlık meydana getirir. Tropikal bölgelerde çok rastlanır. Bu eksikliğin başlıca sebebi protein-kalori eksikliğine dayanmaktadır. Normal beslenen insanlarda ancak sindirim bozukluğunda ve gebelikte görülebilir. Sarada kullanılan ilâçlar verilirken de bu vitaminin verilmesi gerekir. Bâzı antibiyotikler (Meselâ Trimetoprim + Sulfamid kombinonyonları) bu vitamini yok edebilmektedir. Bira, şarap, rakı vs. içen kimselerde bu vitamin eksikliği oldukça sık görülmektedir.

Sindirimi: Bu vitamin, ince barsak epitelinde bulunan bir karbonksipeptidaz enziminin yardımıyla, besinlerde bulunan poliglutamil şeklindeki folatlar parçalanarak serbest folat şeklinde ince barsakların üst kısımlarından emilir. Bu arada bâzı değişikliğe uğrayarak kanda metil tetrahidrofolat şeklinde bulunur. Karaciğerde de bu şekilde depo edilir. Bu depo 5 mg kadardır. Barsakta da ayrıca bir miktar üretilir. Bir karbon atomlu köklerin, moleküller arasındaki geçişlerinde önemli rol oynar. Bâzı amino asitlerden aldığı köklerin pürin ve pirimidin sentezinde kullanılır. DNA'nın sentezinde vazife alır. Bu vazifeyi yapabilmesi için bu vitaminin 5,10- metiltetrahidrofolat hâlinde olması gerekir. Bu geçiş ise B_{12} yokluğunda mümkün olmaz. Buna göre megaloblastik kansızlığa, B_{12}'nin, dolaylı olarak tesiri vardır.

Folik asit, megaloblastik kansızlığın tedâvisinde günde 5-10 mg vererek kullanılır. Tedâviye demir de katmak gereklidir. Çocuklara koruyucu olarak 0,5 mg bu vitaminden verenler vardır. Keçi sütü bu vitamin bakımından fakirdir. Bu sütle beslenen çocuklara bu vitamin de ilâve edilmelidir. Sara hastalarına bu vitaminin B_{12} ile birlikte gerektiği zaman verilmesi uygun olur.

Günlük ihtiyaç ve kaynakları: Bu vitaminden günlük olarak serbest folat üzerinden 200, toplam folat üzerinden ise 300 mikrograma ihtiyaç vardır. Günde 100 mikrogram olanlarda bile eksiklik görülmemektedir. Gebelikte ihtiyaç % 50 kadar artar. Bu vitamin nebâtî ve hayvânî gıdâların bir çoğunda bulunur.

100 Gram Gıdâdaki Folat Miktarı

Gıdâ	Serbest (mg)	Toplam (mg)
Karaciğer	–	140
Böbrek	60	80
Pişmiş karaciğer	–	40-80
Sığır eti	4	7
Koyun-tavuk eti	3	6
Ispanak	170	200
Marul	20	20
Esmer ekmek	15	50
Beyaz ekmek	8	30
Yumurta	10	20
Pişmiş yumurta	2	5
Portakal	13	24
Muz	10	20
Elma-üzüm	3	6

Biotin (H vitamini): B vitaminleri grubu ile alâkası olan bu vitamin çiğ yumurta akının fazla yenmesi sonucu meydana gelen bâzı cilt hastalıklarının tedâvisine sebep olabilmektedir. Çünkü yumurta akındaki avidin maddesi biotini bağlamakta ve böylece deri hastalığına sebep olmaktadır. Bu vitamine

deri mânâsına gelen Haut kelimesinden H vitamini denmiştir. 1943'te sentez edilmiştir.

Özellikleri: Maya hücresinin ve bâzı diğer mikroorganizmaların normal üremesi için gerekli sebepler bios adı altında toplanmıştır.

Görüldüğü gibi H vitamini de bu gruptandır. Kimyâca adı 2-keto-3,4 -imidazolin-2 tetrahidrotiyofen-n-valerik asittir. Saf H vitamini 230-232°C'de erir. Renksiz iğne billurlar hâlindedir. Suda ve alkolde az çözünür, eter ve asetonda çözünmez Asit olduğu için alkalilerde iyi çözünür. Isıya dayanıklı fakat hava oksijenine ve ışığa karşı hassastır.

Eksikliği: Tabiatta yaygın olan bu vitaminin çok az miktarda eksikliği bile etkisini gösterir. Memelilerin barsaklarında bu vitamin üretildiğinden eksikliğine pek rastlanmaz. Bütün vitaminler tam olduğu halde dahi, bu vitaminin eksikliği yorgunluk, iştahsızlık, depresyon, nöropati, kansızlık, deride pullanmaya sebep olmaktadır. Genel olarak büyüklerde bu vitamin eksikliğine pek az rastlanır. Bunlar da yumurta akı ve kırmızı şarap içenlerdir. Anne sütü ile beslenen bebeklerde bu vitamin eksikliğine bağlı olarak kepeklenme görülür. Bebeklerde Leiner hastalığı bâzan biotin tedâvisine cevap vermektedir.

Barsak çeperinden emilen bu vitamin eğer avidin ile bileşik hâline geçerse barsaktan emilmeden dışarı atılır. Emilen bu vitamin vücutta önemli biyokimyâsal olaylara katılır. Karbondioksidin organik maddelere katılmasını ve bu maddelerden alınmasını sağlar. Çeşitli reaksiyonlardan sonra meydana getirdiği maddeler vâsıtasıyla yağ asitlerinin ve proteinin metabolizmasında önemli rol oynar.

Biotin tabiatta çok dağılmış, maya ve birçok hayvan ürünlerinde suda çözünmeyen bileşik hâlinde bulunur. Yeşil sebze ve bitkilerde serbest, yâni suda çözünebilir haldedir.

İnozit (İnozitol): Sıçanlarda özel beslenme ile meydana getirilen kıl dökülmesinin inozitol verilmesiyle düzeldiği görülmüştür. İnsan dokularının çoğunda bulunur. Vücuttaki hareket tarzı kati olarak tespit edilememiş durumdadır. İnozitlerden dokuz stereoizomer mümkün olup, bunlardan yedisi optikce inaktif mezo şekilleri, ikisi optikçe aktif (D-ve L-inozit) antipodlardır. Optikçe inaktif olan myo-inozit en iyi bilinen etkili maddedir. Bu da bâzılarınca B grubu vitaminlerinden sayılmaktadır. Hücre kültürlerinde, insan hücreleri büyümek ve çoğalmak için inozitole muhtaçtır. Şeker hastalarında idrarla inozitol itrahı artar. Bunun sonucu olarak da şeker hastasında inozitole bağlı aksaklıklar görülebilir. Tabiatta çok yaygın olan bu vitamin eksikliğine normal olarak rastlanmaz. Beyin dokusunda, bakteriler ve soya fasulyesinde bulunan bâzı fosfolipidlerin bünyesine girer. Besinlerde inozit, serbest halde, fitinasit ve fitin şeklinde bulunur. Tâze meyvelerde, birçok sebzede ve çimlenmiş buğdayda bol miktarda vardır. Tâze portakalda ağırlığının % 0.2'si kadar bu vitaminden vardır.

Kolin: Trimetillenmiş etanolamindir. Kolin renksiz, yapışkan, bazik özellikte ve çok nem çekicidir. Asitlerle kolayca tuz yapar, su ve alkolde çözünür. Karaciğerin yağlanmasını önleyen sebep olarak bilinir. Bunun eksikliğiyle kolesterol esterleri karaciğerde birikir ve yağlı karaciğer bozulması husûle gelir. Kolin, organizmada başlıca lesitin sentezi (Karaciğerde meydana gelen yağ asitleri normal olarak lesitin şeklinde kana verilir.), metil verici olarak ve önemli bir hormon olan asetil kolin sentezi için kullanılır. Kolini birçok ilim adamı vitamin saymaktadır. Kolin dokularda az miktarda serbest olarak bulunur. Çoğu fosfolipidlerin yapısına girmiştir.

Kolin eksikliği hayvanlarda gelişme gecikmesi ve insanlarda karaciğer sirozuna sebep olabilir. Bunu önlemek için en önemli kolin olan Lipotrop maddeler denilen bileşikler verilir. Alkolikler de kolin parçalanması olduğundan siroz meydana gelmektedir. Bunaklık tedâvisinde kolin kullanma denemelerine başlanmıştır. Kolin yumurta sarısında, sakatatta, et, tahıl ve soya fasulyesinde bolca bulunur. Beyaz peynirde bol bulunan metionin amino asidi de vücutta koline çevrildiğinden, beyaz peynir de kolin kaynağı sayılır.

Biyoflavonoidler (P vitamini): Kapiller kanamalarına limon suyunun iyi geldiği 1936 yılında keşfedildi. Bu sebeple P vitamini denildi. Limon suyundan çıkarılan ve doku geçirgenliğine etkili olan bu faktörün, flavonon türevleri hesperidin ve eriodiktrin glikozidlerinin bir karışımı olduğu anlaşıldı. Aynı özelliğe karabuğdaydan elde edilen rutinin de sâhip olduğu anlaşılınca P vitamini terimi kullanılmamakta ve bu maddelere biyoflavonoidler ve P (permeabilite) faktörü denilmektedir. En saf olarak elde edileni hasperidindir. C vitamini emilimini kolaylaştırdığı ve kılcal geçirgenliğinin normal sınırlarda kalmasını sağladığı düşünülmektedir. Daha çok, ilâç gibi kullanılmaktadır. İtiyadi düşüklerde, düşüklüklerde, gözdibi ve çeşitli sebeplere bağlı kapiller kanamalarda tedâvi maksadıyla denenmiştir. Faydalı etkileri görülmemiştir. Son zamanlarda katarakttan koruduğuna dâir haberler verilmektedir. Biyoflavonoidler bâzı maddelerin 100 gramında şu şekildedir: Limonda 500, portakalda 490, gül yaprağında 240-680, cevizde 100, lahanada 60-100, domateste 60-70, bezelyede 40-80, maydanozda 130 ve elmada 60 miligram.

Karnitin: Fraenkel, araştırmaları sonunda et kurdunun büyüyebilmesi için bir faktöre (sebebe) ihtiyacı olduğunu ve sonra da bunun karnitin denilen bir madde olduğunu buldu. Bu maddeye B-1 vitamini

dedi. Karnitin, insan ve hayvan bünyelerinde meydana gelir. Bu madde kaslarda ve birçok dokularda bulunur. Bu madde yağ metabolizması ile yakından alâkalıdır. Yakın zamanlarda eksikliği ve meydana getirdiği hastalıklardan sözedilmeye başlandı. Âilevî hipertrigliseridemi'lerde karnitin tedâvisiyle etkili olarak trigliserid seviyesini düşürmek mümkün olmaktadır. Kolesterol seviyesine etkisi yoktur. ABD'de bir âilenin 5 çocuğundan dördünde endokardial fibroelastoz mevcuttu. İşte bu çocukların kan ve dokularında fazlaca karnitin eksikliği tâyin edildi. Bunlardan üçü öldü, dördüncüsü karnitin tedâvisine tâbi tutuldu ve çocuk yaşadı. Üstelik kalp fonksiyonlarında da önemli ölçüde düzelme görüldü. Vitamin olup olmadığı münâkaşa edilmektedir.

C Vitamini (Askorbik asit): 1500 yıllarından sonra uzun seferlere çıkan Avrupalı denizcilerde skorbüt hastalığı görülmüş ve bu yüzden çoğu ölmüştür. Bilgisizce beslenmeden ileri gelen bu hastalığın tedâvisini Avrupalılar 1753 yılında yapabildiler.

J.Kind Lind, skorbütlü 12 hastayı gruplara ayırarak her bir grubu çeşitli gıdâlarla besledi. Limon ve portakal suyu verdiği hastaların hızla iyileştiğini gördü. Bundan sonra uzun seferlere çıkan denizciler uğradıkları limanlardan yeşil sebze ve limon ve meyveler alarak yollarına devam ettiler ve bunun sonucu olarak da skorbüte rastlanmadı. On dokuzuncu asırda, hızlı sanâyileşme ve ekonomik dengesizlik ve bunun sonucu olarak sefâlet Avrupa'da yine skorbüt hastalığının ortaya çıkmasına sebep oldu. Çünkü beslenme zayıflamıştı. Bunun üzerine tekrar deneyler ve araştırmalar başladı. Holst ve Frönchlich 1907'de tesâdüf eseri deney hayvanı olarak kobay seçtiler. Eğer başka bir hayvan seçselerdi sonuca varamazlardı. Çünkü kobay da insan gibi C vitaminini kendisi sentez edemeyen mahlûklardandı. Bu araştırmacılar bâzı denemelerde kobaylarda skorbüte benzer hastalık meydana getirebildiler. 1932 yılında ABD'den Glen King skorbüte sebep olan C vitamini denen faktörün askorbik asit olduğunu buldu. Askorbik asitse limondan ve böbrek üstü kapsüllerinden 1928 yılında elde edilmişti. Fakat elde eden bunun C vitamini olduğunu düşünememişti.

Özellikleri: Kapalı formülü C6H8O6 olup, molekül ağırlığı 176'dır. 190-192°C'de bozunarak erir. Tadı limon gibi ekşidir. Optikçe aktif olup, suda spesifik çevirmesi (μ)D20= 23°dir. Alkolde ve suda çözünür. Yağda ve birçok organik çözücüde çözünmez. Endiol grubuna sâhip olduğu için kuvvetli indirgendir. Kolayca yükseltgenebilir ve bunun sonucu teşekkül eden dehidroaskorbik asit gene kolayca indirgenebilir. Bundan dolayıdır ki dehidroaskorbik asit (C6H6O6) de C vitamini vazifesini görür. Kuru halde oldukça dayanıklı, ışıkta yavaş yavaş esmerleşir. Asitli çözeltileri dayanıklıdır. Oksijensiz ortamda ısıya dayanıklıdır. Eser miktardaki bakır ve gümüş çabuk parçalanmasına sebep olur. Pişirilen besinlerde C vitamini azalır. Zedelenerek kesilen meyvelerdeki C vitamini hemen bozulmaya başlar. Teneke kutularda saklanan, meyve sularındaki C vitamini, plastik şişelere nispetle çok daha iyi korunmaktadır.

Eksikliği: İnsan, kobay ve maymun dışındaki hayvan ve bitkiler C vitaminini kendileri sentez eder. Bu yüzden, insanların bu vitamini dışardan almaları gerekir. Kandaki C vitamini miktarı 0,1 mg/dl olduğu zaman skorbüt denilen hastalık meydana gelir Az eksikliğinde skorbüt ortaya çıkmadan önce halsizlik, kemik ağrıları, enfeksiyonlara eğilim ve gözden geçen belirtileri olabilir. Skorbüt başladığı zaman deride peteşi ve eskimoz tarzında kanamalar, diş etlerinde şişme ve kanamalar, idrar ve mîde barsak kanalında kanamalar meydana gelir. Deri kaba ve kuru bir hal alır. Kemik büyümesi durur ve kemik mineralini kaybeder. Çocuklarda C vitamini eksikliğinde dişlerde dentin hâsıl olmadığı için dentin gözenekli sünger gibi bir hal alır ve dişler dökülür. Demir emilmesi bozulduğundan kansızlığa sebep olur. Ateş olabilir ve iltihaplanmaya meyil artar ve yaralar iyileşmez. İyi beslenen annenin sütünde yeteri kadar C vitamini olur. Fakat süt ve mama ile beslenen çocuklarda C vitamini eksikliği görülebilir. Bunun sonucu bebek skorbütü gelişebilir. Skorbüt öldürücü bir hastalıktır.

Sindirimi: İnce barsaktan kolaylıkla emilir. Günde 75 mg C vitamini verilen kimselerin kanında 1 mg/dl C vitamini bulunmuştur. C vitamini organizmada başta böbrek üstü bezleri olmak üzere birçok doku ve organlarda yoğun olarak bulunur. Beyin, dalak, pankreas, böbrek, karaciğer, kalp kasları ve göz merceği C vitaminince zengindir.

Karaciğer C vitamini depo eder. C vitamini idrarla atılır. Eğer kandaki seviyesi 1,4 mg/dl civârında olursa, idrarda bulunan C vitamini böbrek tarafından emilir. C vitamini güçlü bir indirgeyicidir. Canlılardaki önemli rolü de bu özelliğinden gelmektedir. Koenzim görevi almaz. Destek dokusunun esas maddesi olan kollagen proteinin meydana gelişinde lâzım olan hidroksiprolin'in prolinden yapılabilmesi için C vitamini gereklidir. Burada C vitamini elektron nakil vazifesini yüklenmektedir. Trizoni amino asidin metabolizmasında gereklidir. Böbreküstü bezlerinde steroid hormonların üretilmesinde ve salınmasında C vitamini bol miktarda tüketilir. Bu hormon üzüntü ve sıkıntılarda çok salgılandığından bu sırada C vitamini çok lâzımdır. C vitamini barsak kanalında üç değerlikli demiri, iki değerlikli hâle indirgeyerek kana demir geçmesini kolaylaştırır. Besinlerde folik asidin dayanıklılığını arttırır. E vitamininin, antioksidan vazifesini yapmasında, yardımcı olur. Antioksidan özelliğe sâhip olan

C vitamininin, nitritlerin sebep olduğu kanseri önlediği bildirilmiştir.

C vitamini skorbüt hastalığında âcil bir tedâvidir. Yalnız yaşayanlarda, bebeğiyle ilgilenmeyen âilelerin bebeklerinde, bira, şarap gibi alkollü içkileri kullananlarda görülen bu hastalık memleketimizde görülmemektedir.

Bebeklere ikinci haftanın sonunda günde bir çay kaşığı portakal suyu vermek iyi olur. Bu günlük miktar her hafta bir çay kaşığı arttırılır. Skorbüt için günde 4 defâ 250 mg C vitaminini ağızdan bir hafta vermek yeterlidir. Çocuk skorbütleri için günde 150-200 mg C vitamini yeterlidir. İyileşmeyen yaralar ve ameliyat sonrası birkaç gün C vitamini vermek gerekir. Ülser tedâvisinde kullanılan H2 Reseptör Antagonish denilen Cimetidin, Ranitidin, Famotidin gibi ilâçlar uzun süre kullanılırsa, mîde salgılamasını durdurduğundan mîdede kanser yapan nitritlerin belirme ihtimâli vardır. Bu açıdan bu hastaların antioksidan olarak C vitamini almaları gerekir. Soğuk algınlığı, grip ve anjin gibi hastalıklarda günde bir gram C vitamini tavsiye edilmektedir. Fakat bunun nasıl bir etkisinin olduğu kat'i olarak bilinmemektedir. İlim adamlarının genel kanaati, nezle, grip ve anjin salgınında, önceden alınan C vitamininin, vücûdun bunlara karşı dirençli olmasına sebep olduğu yönündedir. Bu maksatla günde 500-1000 mg C vitamini verilebilir. Yalnız C vitamini alımını birden kesmemek gerekir. Bâzı araştırmacılar tarafından, Streptokokun sebep olduğu akut eklem romatizmasının C vitaminiyle belli ölçülerde önlendiği ileri sürülmektedir. Fazlaca alınan C vitamininin ateroskleroza ve iskemik kalp hastalığına karşı koruyucu etkisinin olduğunu gösteren bâzı çalışmalar vardır. C vitamininin kanserden koruması günümüzün münâkaşa konusudur. A, E ve C vitaminlerinin kanserden koruduğuna dâir oldukça çok sayıda yayınlar yapılmaktadır. Kanser yapıcı nitritlere karşı C vitamininin hayvanı koruduğu tecrübelerle ortaya konmuştur. İnsanda, bilhassa meme kanserinde tedâvi maksadıyla kullanıldığında iyi sonuçlar alındığı ileri sürülmektedir. Yüksek dozdaki C vitamininin kansere iyi geldiği tam ispatlanamamış durumdadır. C vitamini eksikliği îtiyâdi düşüklüğe sebep oluyorsa C vitamini vermek gerekir. Mani-depresyon hastalarına yüksek dozdaki C vitamininin faydalı olduğu savunulmuştur. Tedâvi maksadıyla uzun süre ve çok miktarda C vitamini alınması böbrekte kalsiyum oksalatın çökmesine, yâni kalsiyum oksalat terkipli böbrek kum ve taşlarının teşekkülüne yol açabilir.

Günlük ihtiyaç ve kaynakları: Birleşmiş Milletler FAO ve WHO teşkilâtlarının ortak komisyonunun günlük miktar olarak tavsiyeleri şöyledir:

12 yaşının altında ..... 20 mg

13 yaş ve daha büyükler ..... 30 mg

Hâmile kadınlar ..... 50 mg

Emziren kadınlar ..... 50 mg

Bütün tâze meyve ve suları (özellikle limon, greyfrut, portakal, mandalina, kuşburnu) C vitaminince en zengin kaynaklardır. İçlerindeki C vitamini miktarı, yetiştiği yere göre hattâ ağaçtan ağaca değişmektedir. Yeşil yapraklı sebzeler de oldukça iyi kaynaklardır. Pişirilirken önemli miktarda kaybolur. Bu yüzden tâze ve çiğ olarak yenilenlerden istifade etmek daha kolaydır (maydanoz, tâze ve kuru soğan, marul gibi). Pişirilecek tâze sebzeler, iyice kaynatılarak oksijenini kaybetmiş suya birden atılarak haşlanırsa C vitamininin % 50'si korunabilir. Beklemiş sebze ve meyveler C vitaminlerini önemli ölçüde kaybetmiş olur. Gıdâların kesilen yüzeyleri hava ile temas ettikçe C vitaminini kaybederler. Sebzeleri doğradıktan sonra yıkamak C vitamini kaybına sebep olur.

VİTES;

Alm. *Gang,* **Fr.** *Vitesses,* **İng.** *Gear.* Benzinli ve dizel motorlu taşıtlarda güç ve hız değiştirmeyi sağlayan dişli donanımı. Taşıt ilk harekete geçerken, hız kazanırken, yokuş çıkarken ve inerken tekerleklerden motora değişen yükler intikal eder. Motorun devamlı yüksek devirde dönmesi hem yakıt sarfiyatını arttırır hem de mekanik aksamların hasara uğramasına sebep olur. Farklı büyüklükteki yükleri en iktisatlı şekilde karşılamak üzere motor devrinin değiştirilmesi, bir başka ifâdeyle motor gücünün değiştirilmesi istenilir. Bu işlem dişli gruplarından meydana gelen vites donanımı ile sağlanır.

Taşıt hızı, vites kademeleriyle değiştirilir. Vites kademeleri motor krank şaft devriyle tekerlek şaft devrinin oranına uygun dişliler seçilmek sûretiyle temin edilir. Vites dişlileri vites kutusu denilen bir muhâfaza içerisindedir. Vites kutusu motor ile diferansiyel kutusu arasında yer alır. Vites donanımını motor şaftı ile irtibatlandıran debriyaj donanımı, her vites kademe değiştirilmesinde irtibatı ayırmaya yarar. Vites dişli çapları her hız kademesi için farklıdır. Vites kademesi büyüdükçe dişli çapı küçülür. Küçük viteste, tekerlek şaftı tarafındaki dişlinin bir devir dönmesine karşı motor şaftı tarafındaki dişli birçok devir yapar. İlk harekette, yokuşta ve ağır yük taşırken düşük vites kademesi kullanılır. Taşıt hız kazandıkça vites kademesi büyütülür Vites dişlilerinin birbirine kolay geçip birleşmesi için kenarları kesik ve yuvarlaktır. Ayrıca vites kademeleri dişlilerinin devirlerini eşitlemeye çalışan sinkronize ağırlık

düzenleri vardır.

Vites kademeleri elle değiştirildiği gibi otomatik vites donanımları ile otomatik olarak da değiştirilebilir. Otomatik vitesli vâsıtalarda vites kolunu ileri, nötr, geri veya park konumuna almak yetişir. Ayrıca debriyaj yoktur. Otomatik vites, tork konventeri ismi verilen akışkanlı bir kaplinle birlikte plamet dişli grubundan meydana gelir. Vites değişmeleri gaz pedalına basarak motor şaft devrini arttırdıkça tekerlekteki yüke bağlı olarak kendiliğinden olur. Otomatik vites, taşıtın iktisatlı ve düzgün seyrine yardımcı olması, ayrıca kullanma kolaylığı sağlanması ile oldukça avantajlıdır. Bakım zorlukları yüzünden küçük güçlü taşıtlarda el vitesleri kullanılır.

VİTİLİGO;

Alm. *Vitiligo,* **Fr.***Vitiligo,* **İng.** *Vitiligo.* Halk arasında ala, baras, ebreş ve albino denilen cilt hastalığı. Derideki pigment (renk) hücrelerinin (melanositlerin) yıkımı ve kaybına bağlı gelişen bir renk bozukluğudur. Derinin rengi gider. Büyük beyaz lekeler olur. Ciddî kozmatik problemlere sebep olabilen beyaz deri lekeleriyle karakterlidir. Beyaz deri hastalıklarından en sık görülenidir. Toplumun % 1 kadarında Vitiligo vardır. En sık 20 yaş civârında görülür. Erkek ve kadında görülme sıklığı aynıdır. Siyah ırkta daha çoktur.

Sebebi kesin olarak bilinmemekle berâber otoimmün, anormal sinir tembihi, melanositlerin kimyevî olarak kendini yakması ve irsî teoriler sebep olarak gösterilmektedir. Bunlardan en bâriz olanı irsî teoridir ki vitiligoluların % 30'unun âilesinde aynı durum vardır.

Vitiligo vak'alarının çoğunda bâzı ilâve hastalıklar bulunur: Trioid bozukluğu, böbrek üstü bezi yetmezliği, şeker hastalığı, halonevüs, permisiyoz anemi gibi.

Vitiligo genellikle iki taraflı ve sıklıkla simetriktir. Keskin kenarlıdır. Bâzan sınırı deriden kabarık ve koyudur. Tipik lekeler, kemik çıkıntıları, vücûdun dışa açılan yerleri (ağız, burun, göz, üreme organları çevresi) ,vücut kıvrımları (kasık ve koltuk altı) ve tazyik altında kalan yerlerdedir. Zamanla açık renklilik yayılır. Ciddî, fizikî ve rûhî stresler lekeleri ortaya çıkarır, büyütür. (Ağır güneş yanığı, cerrâhî müdâhale, gebelik, fenol gibi kimyevî maddeler, iş kaybı gibi.) Kıl folliküllerı ve gözdeki pigment hücreleri ise mevcuttur. Ancak lekelerin üstündeki kıllar beyaz olabilir ama genellikle gridir.

Âile hikâyesi ve tipik görünüm teşhis koydurur. Sarışınlarda Wood lâmbası muâyenesi benzer lekelerden ayırır. Biyopsi alınırsa elektron mikroskopisinde pigment hücrelerinin yokluğu görülür. Ayrıca eşlik eden hastalıklar açısından araştırmalar yapılır.

Tedâvi: Repigmentasyon (yeniden renklendirme), Tedâvisi: Vak'aların bir kısmı ağızdan psöralen alıp, 1-2 saat sonra güneş ışığına veya sun'î morötesi ışına tutularak düzelebilir. Bu tedâviyle kıl foliküllerinden yeni pigment meydana gelmektedir.

Depigmentasyon (Renksizleştirme) tedâvisi: Vücûdun yarısından çoğu vitiligolu ise depigmentasyon tedâvisi yapılır. Bunda normal deri sahalarında Hidroginon, Monobenzone Eter Kremi sürerek aradaki pigment hücreleri de harap edilir ve tek bir renk sağlanır.

Bunların dışında kozmetiklerle boyayarak lekeler örtülebilir.

VİTİR NAMAZI;

yatsı namazından sonra kılınan üç rekatlik vâcib namaz. **Salât-ı vitir** de denir. Vitir namazı tek başına kılınan bir namazdır. Yalnız Ramazân-ı şerîfte cemâatle kılınır. Gece yarısından sonra kılmak çok sevâb ise de uyanamayanların yatsının son sünnetinden sonra yatsı ile birlikte erken kılmaları lâzımdır. Vitir namazı yatsı namazından önce kılınmaz. Vitir namazı için ezân ve ikâmet okunmaz. Vaktinde kılmayanın kazâ etmesi lâzımdır.

Vitir namazı için; "Niyyet ettim Allah rızâsı için bugünkü vâcib olan vitir namazını kılmaya." diye kısa bir niyet edilir. Birinci ve ikinci rekat kılındıktan sonra üçüncü rekatte Fâtiha ve kısa bir sûre okunur. Sonra iki el yana salıverilmeden doğruca kulaklara kaldırılarak "Allahü ekber" denir. Eller doğruca bağlanır. Meşhur iki kunut duâsını okumak sünnettir. Bunları bilmeyen üç kere istiğfar okur. Meselâ (Allahümmağfirlî) yâhut bir kere (Rebbenâ âtinâ...) âyetini sonuna kadar okur. Daha sonra rükû ve secde yapılıp oturulur ve selâm verilir.

VİYADÜK;

Alm. *Viadukt (m); Talbrückef, Überführung (f),* **Fr.** *Viaduc (m),* **İng.** *Viaduct.* Bir vâdi veya bir dağ üzerinden yolu veya demiryolunu geçirmek için inşâ edilen uzun bir köprü veya bir seri köprüler veyahut kemerler serisi. İsim, Lâtincede via (bir yol) ve ductus (ducere= ulaştırmak)tan gelmektedir. Genellikle yüksek mesnetleri olan kısa aralıklarla sıralanan kuleler üzerine kurulmuş bir seri beton

veya taş örme kemerlerden ibârettir. Günümüzde betonarme de kullanılır. Viyadük çelik kuleler ve kirişlerle de inşâ edilebilir.

VİYANA;

Avusturya'nın başşehri ve ülkeyi meydana getiren dokuz federal eyâletten biri. Avusturya'nın kuzeydoğusunda, Tuna Nehri kıyısında yer alır. Nüfûsu bir buçuk milyon (metropoliten alanınki ise iki milyon) civârındadır. Yüzölçümü 415 km^2, metropoliten alanınki ise 3862 km^2dir. Viyana'da tipik bir kara iklimi hüküm sürer. Ortalama sıcaklık ocakta 0°C, temmuzda ise 20°C'dir.

Viyana idârî bakımdan 23 ilçeye ayrılır. Şehir merkezini kısaca Ring olarak isimlendirilen Ring Caddesi çevreler. Ring Caddesindeki yapıların en meşhuru, değişik üsluplarda inşâ edilmiş İmparatorluk Sarayıdır. Sarayda Avusturya Millî Kütüphânesi ile Albertina ve başka müzeler yer alır. Ring Caddesindeki diğer meşhur yapılar Adak Kilisesi ve Borsa Binâsıdır. Viyana Üniversitesi Adak Kilisesinin yanında olup, Avrupa'daki en eski üniversitelerden biridir.

Viyana'nın ekonomisi sanâyi, ticâret ve turizme dayanır. Avusturya ekonomisinin neredeyse yarısı Viyana'daki ekonomik faaliyetlere dayanır. Başlıca sanâyi dalları makine, elektrikli âlet, kimyâsal madde ve metal üretimidir. Viyana'da her yıl iki defâ (mart ve eylül aylarında) düzenlenen milletlerarası ticâret fuarı Avusturya ekonomisine önemli katkılar sağlar.

Viyana Avusturya'nın kültür merkezi olmasının yanısıra dünyânın başta gelen müzik merkezlerinden biridir. Haydn, Mozart, Beethoven, Schubert ve daha birçok meşhur müzisyen Viyana'da yaşamış ve çalışmalarını orada sürdürmüştür. Viyana'da 30'dan fazla müze vardır. Habsburglara, Kutsal Roma-Germen İmparatorlarına ve müzisyenlere âit eşyâların sergilendiği birçok koleksiyon bu müzelerde sergilenir. Viyana aynı zamanda kendine has atmosferi olan kahvehâneleriyle meşhurdur. Yüzyıllardan beri Viyanalıların hayâtında mühim rol oynayan bu kahvehânelerden bâzıları meşhur sanatçıların ve yazarların buluşma yeri olarak tanınmıştır.

İlk yerleşmelerin mîlâttan çok öncelere dayandığı bölgeye, Romalılar M.Ö. 15 seneleri dolayında yerleşmişlerdir. M.S. 5. yüzyılda Romalıların çekilmesi üzerine bölgeye Bavyeralılar yerleşmiş ve bu dönemde halk Hıristiyan dînine girmiştir. Viyana târihinde mühim bir dönem de 1278'de başlayan Habsburglar dönemidir. Kutsal Roma-Germen İmparatoru V. Karl'ın kardeşi I. Ferdinand, Aşağı Avusturya Meclisinin başlattığı ayaklanma üzerine 1526'da Viyana şehrine verilmiş bütün hakların geri alındığını îlân eden bir beyannâme yayınladı. Ferdinand'ın 1558'de imparator olarak taç giymesinden sonra eski haklarını yeniden kazandı ve imparatorluğun merkezi durumuna geldi. Viyana 1529 ve 1683'te olmak üzere Osmanlılar tarafından iki defâ kuşatıldı fakat fethi müyesser olmadı.

Yirminci yüzyılın başlarında nüfûsu iki milyona yaklaşan şehre, Birinci Dünyâ Harbi sırasında pekçok mülteci yerleşti. 1918'de Alman-Avusturya Devletinin kurulmasından sonra şehre eyâlet statüsü verildi (1922). 1938'de Alman ordularının işgal ettiği Viyana, Nisan 1945'te Sovyet birliklerince kurtarıldı. Avusturya'nın milletlerarası sahada bağımsız bir ülke olarak tanınmasını sağlayan Avusturya Devlet Antlaşması 15 Mayıs 1955'te imzâlandı.

VİYANA KONGRESİ;

Alm. *Wiener Kongress (m),* **Fr.** *Congrès (m) de Vienne,* **İng.** *Vienna Congress.* Napolyon'un kurduğu imparatorluğun çökmesiyle, Avrupa'nın yeni durumunu görüşmek üzere Viyana'da toplanan kongre. Napolyon İmparatorluğunun yıkılmasıyla Avrupa'nın siyâsî durumu altüst olmuş, birçok problem ortaya çıkmıştı. Ayrıca güçler dengesi de bozulmuştu. Bütün bu meseleleri bir çözüme bağlamak için, Viyana Kongresi toplandı. Kongre, Avrupa üzerinde söz sâhibi ve büyük çıkarları olan İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya liderliğinde toplandı.

Temmuz 1814'te açılmasına karar verilen Viyana Kongresi, Ekim 1814 târihinde toplandı. Kongre başkanlığına Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Başbakanı Prens von Metternich seçildi. Kongre, çalışmalarını meselelerin çeşidine göre komisyonlar kurulmasıyla yürütmeye başladı. Her devlet kendi çıkarlarına uygun kararlar çıkmasını istediğinden görüşmeler uzadı. İngiltere, deniz ve ticâret üstünlüğünü sürdürmek, devletinin güvenliğini sağlamak için, Fransa ve Rusya'nın kuvvetlerini belirli seviyede tutmak gâyesindeydi; ayrıca, Belçika ve Hollanda'nın birleştirilmesini de istiyordu. Bâzı Alman prenslikleri üzerinde hâkimiyet tesis etmek de, başka bir gâyesiydi. Prusya; Ren bölgesiyle, Saksonya'nın tamamını ve önceden kaybettiği Lehistan topraklarını geri almak istiyordu. Bu gâyelerinden başka, Alman prenslikleri üzerinde de hâkimiyet kurma isteği vardı. Avusturya, İtalya ve Almanya üzerindeki hâkimiyetinin devam etmesini Fransa ve Rusya'nın büyümemesi için çeşitli tedbirler alınmasını istiyordu. Rusya'nın istekleriyse, İngiltere ve Avusturya'nın aleyhineydi. Rusya büyük paylar peşindeydi. İngiltere, Rusya'nın doğudaki yayılma politikasından oldukça rahatsız oluyordu. Ayrıca Rusya,Varşova Büyük Dükalığı'nı ve eski Lehistan'ı almak istiyordu.

Kongrede fikir ayrılıkları ve çıkar tartışmaları uzadığı, balolar tertiplenip eğlenceler düzenlendiği bir sırada, Napolyon, sürgünde bulunduğu Elbe Adasından 20 Mart 1815'te Fransa'ya dönerek tahta oturdu. Bu yeni gelişme karşısında kongre çalışmaları ciddîleşti ve nihâyet 9 Haziran 1815'te alınan kararlar **Viyana Kongresi Kararları** adı altında imzâlandı.

Bu kongrede alınan kararların mühim bâzı hükümlerine göre, Fransa'nın ele geçirmiş olduğu topraklar geri alınacak, İngiltere Malta'yı, İyonAdalarını, Hollanda'ya âit Cape Coloni'yi, SeylanAdasını, Güyan, Trinidat ve Honduras adalarını, Danimarka'dan Heligoland'ı aldı. Rusya, İsveç'ten aldığı Finlandiya'ya ve Osmanlı Devletinden aldığı Basarabya'ya yine sâhip olacaktı. Bunun yanında Varşova Büyük Dükalığı'nın büyük bir kısmına sâhip oluyordu. Avusturya, Doğu Galiçya, Venedik ve Lombardiya'ya; Prusya, daha önce Varşova Büyük Dükalığı'na verdiği Pojen bölgesiyle, Saksonya'nın ve Ren Nehrinin batı kıyılarından Vestefalya'nın bir kısmına sâhip oluyordu. Almanya'da, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu devletlerinin birçoğu kaldırıldı. Ayrıca Napolyon'un kurduğu Ren Konfederasyonu da kaldırılarak, yerine otuz sekiz devletten müteşekkil Germen Konfederasyonu kuruldu. İtalya'da, Napoli'de eski Bourbon Hânedanı tahta geçecek ve Sicilyayı alacaktı. Bâzı dükalıkların başına, Avusturya hânedanlığından kişiler getirilecekti. Esir ticâreti kaldırılarak, tâkibi İngiltere'ye bırakıldı. Belçika ve Hollanda birleştirildi.

Viyana Kongresi kararlarıyla İngiltere, büyük bir deniz gücüne kavuştu. Birçok önemli adaları ele geçirdi. Belçika ve Hollanda'nın birleşmesiyle Britanya Adaları ile Avrupa arasında tampon bir bölge meydana gelmiş oluyordu. Rusya, elde ettiği topraklar sâyesinde Avrupa'da etkili bir hâle geldi. Bu durum, bilhassa Avusturya ile İngiltere'yi düşündürdüğü gibi bu devletin yayılma ve güçlenmesi, Osmanlı Devleti için de, tehlikeli bir hâl arz ediyordu. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Kuzey İtalya'ya, Galiçya ve Doğu Avrupa'ya doğru yayılarak devletlerarası siyâsette ön plâna geçti. Prusya, aldığı topraklarla büyük bir krallık hâline geldi. Alman devletleri üzerinde hâkimiyeti arttı.

Bu kararların alınmasında büyük devletler, kendi çıkarlarını düşündüler. Hudutların tespitinde millet, din, dil gibi önemli unsurlar düşünülmedi. Ayrıca bir Napolyon hâdisesi, demokrasi, milliyetçilik vs. gibi, o zamanın düşünceleri de göz önüne alınmadı. Büyük devletlerin yegâne gâyeleri başka milletleri sömürmekti.

Bu antlaşma bâzı değişikliklerle, Birinci Dünyâ Savaşının neticelenmesine kadar devam etti.

VİYANA KUŞATMALARI;

Batı Avrupa'nın kapısı sayılan Viyana şehrinin Osmanlı Devleti tarafından kuşatılması. Birincisi 1529'da Kânûnî Sultan Süleyman Han, ikincisi de 1683'te Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından yapıldı.

Birinci Viyana Kuşatması: Mohaç'ta Macaristan ordusunu tamâmen imhâ edip, bölgeyi Osmanlı Devleti sınırları içine katan Kânûnî Sultan Süleyman Han, savaştan sonra Budapeşte'ye gelip Macaristan'ın yeni statüsünü tespit etmişti. Buna göre Macaristan, Osmanlı Devletine bağlı bir krallık olarak bilinen ve Mohaç Muhârebesine katılmayan Transilvanya (Erdel) Voyvodası Zapolya'ya verilecekti. Nitekim Kânûnî Sultan Süleymân Han, 16 Ekim 1526'da Macaristan tâcını Zapolya'ya veren târihî fermanını imzâladı ve Budapeşte'de Macaristan tahtına geçirdi. Ancak Zapolya Osmanlılar sâyesinde Macar Kralı seçilmesine rağmen kral olduktan sonra Osmanlılara fazla yaklaşmaktan çekindi. 1527 baharında toplanan Regensburg İmparatorluk Meclisinde Osmanlılara karşı yardım dahi istemişti. Ancak bu sırada Alman İmparatoru Şarlken'in tahriki ve desteğiyle Avusturya Arşidükü Ferdinand büyük bir ordunun başında olarak harekete geçti. Tokaj'da Zapolya'nın kuvvetlerini yenerek 20 Ağustos 1527'de Budin'e girdi. Lehistan kralına sığınmak zorunda kalan Zopolya tekrar Osmanlılardan yardım istemeye mecbur kaldı. Zapolya yardım isteğinde bulunmasa dahi Osmanlıların bu duruma müsâade edebileceği düşünülemezdi. Ancak onun yardım talebi, Osmanlıların daha fazla işine yaramış ve durum Zapolya'nın müdâfaası şekline dönmüştür. 10 Mayıs 1529'da 200.000 kişilik bir ordu ile sefere çıkan Kânûnî, 7 Eylül'de Budin'e girdi. Zopolya'yı Macar tahtına oturttu. Şehirde altı gün kadar kaldıktan sonra Ferdinand ile karşılaşmak niyetiyle Viyana'ya doğru yürüme kararı aldı. Avusturya-Macar sınırındaki Ovar kasabasını alan Osmanlı ordusu, Viyana önlerinde toplanmaya başladı. Bu arada Ferdinand ise kuvvet toplamak için Avusturya içlerine çekilmişti.

Çok iyi tahkim edilmiş olan Viyana şehrinin muhâsarası 27 Eylülde kesin olarak başladı. Fakat Osmanlı ordusu hazırlıksızdı ve muhâsara için gerekli büyük toplarla malzeme getirilmemişti. Surlar altından lağım açma teşebbüsleri de başarılı olmuyordu. Yine de aralıksız süren çalışmalar sonucu surlarda gedikler açılıp buralardan hücumlarda bulunuldu ise de, havaların soğumaya başlaması, kışın yaklaşması ve erzak sıkıntısının had safhaya varması askerin gücünü ve dayanıklılığını etkiledi. 14 Ekim 1529'da yapılan umûmî hücum sırasında birçok gedik açıldı. Avusturyalıların meşhur komutanları yaralandı ve müdâfilerin dayanma güçleri büyük ölçüde kırıldı. Ancak havanın bozulması üzerine Osmanlı ordusu tekrar bir hücumda bulunmayıp acele hareketle toplanarak Budin'e geri döndü (16

Ekim 1529).

Bu seferle Macaristan'ın ve Almanya'nın kuvveti kırıldı. Osmanlı târihinin en büyük akın hareketi gerçekleştirildi. Avusturya, Güney Almanya toprakları Türk akıncılarınca çiğnenerek, bütün Avrupa Osmanlıların azametini, şâşaasını gördü.

İkinci Viyana Kuşatması: Sultan Dördüncü Mehmed Han (1648-1687) zamânında 1683'te yapıldı. Sultan Mehmed Han, Avusturyalıların kanlı hudut hâdiselerine son vermek, devamlı çapulculuklarını ortadan kaldırmak ve Orta Macaristan Kralı tanınıp, himâye edilen Tökeli İmre'ye yardım etmek için 12 Ekim 1682'de Avusturya Seferine çıktı. Belgrat'a kadar geldi. Pâdişâh buradan ileri geçmeyip, kumandayı Yanıkkale ve Komran kalelerinin fethi vazifesiyle, Merzifonlu Kara Mustafa Paşaya devretti. Kumandayı aldıktan bir müddet sonra, 27 Haziranda İstolni Belgrat'ta bir harp meclisi toplayan Mustafa Paşa, Viyana üzerine yürünmesi fikrini ortaya attı. Kırım Hanı Murâd Giray ve Budin Beylerbeyi İbrâhim Paşanın karşı olmalarına rağmen, diğer komutanların tasvibiyle Viyana üzerine yürünmesi fikri kabul edildi.Viyana düşürüldüğü takdirde Avusturya'nın payitahtı ele geçirilmiş olacağından bütün Avusturya itaat altına alınabilecek ve Orta Avrupa'da Türk hâkimiyeti sağlam bir şekilde tesis edilmiş olacaktı.

Budin vâlisi, 20.000 kişilik kuvvetle Raab Nehri üzerindeki köprülerin ve geçişin muhâfazasına memur edilerek bırakıldı. Kara Mustafa Paşa ise 14 Temmuz 1683'te Viyana önlerine varıp kaleyi kuşattı.

Avusturya İmparatoru, Osmanlıların Viyana'ya gelip, şehri kuşatacaklarını tahmin etmiyordu. Osmanlı Seferinin Macaristan harekâtı ile neticeleneceğini zannediyordu. Osmanlı ordusunun, Vezir-i âzam kumandasında Viyana önüne gelmesi Almanya ve Avrupa'da büyük heyecan ve telâşa sebep oldu. İmparator Birinci Leopold, Viyana'da Von Starhemberg kumandasında yirmi-yirmi beş bin asker bırakıp saray halkı ile Linz'e çekildi. Lehistan ve Bavyera ile ittifaklar kurdu. Papa XI. Lnosan, Fransa Kralı XIV. Lui'yi Avusturya-Lehistan-Bavyera ittifakına sokmaya çalışırken, bütün Hıristiyan âlemini de Osmanlılara karşı yardıma çağırıyordu. Fransa, Osmanlılarla ticârî münâsebetlerini hesâba katarak Papanın teklifini kabul etmedi. Şehir tahkimle hânedan âilesi ve sivil halk tahliye edildi. Osmanlılar, Viyana'nın teslimini istediyse de reddedildi.

Osmanlılar, Viyana'nın teslimi reddedilince muhârebeyi başlattılar. Avusturya Seferi, Viyana'nın kuşatılması için çıkılmadığından orduda çok büyük toplar yoktu. Altmış bir gün devam eden muhâsarada 40 lağım atıldı ve 18 hücum yapıldı. Buna karşılık müdâfiler de sayısız lağım atarak huruc hareketinde bulundular. Türk ordusu çok şiddetli bir müdâfaa ile karşılaştı. Buna rağmen Viyana'nın dış tahkimatının çoğu zaptedildi. Osmanlı ordusu ve Akıncı kuvvetleri pekçok ganimet ve esir aldı. Esirlerin 81.000'i Osmanlı ülkesine gönderildi. Serdâr-ı ekrem Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Viyana'nın şehir içi muhârebeleriyle tahrip edilip zarar görmemesi için kalenin hücum ile alınmasını istemiyordu. Fakat, kaçak Avusturya İmparatoru etraftan yardım alarak faaliyete geçti. Viyana'nın devamlı yardım almasından başka, Leh, 85.000 Avusturya, Saksonya ve Bavyera kuvvetlerinden meydana gelen Alman ordusuyla 100.000'den fazla kuvvetin gelmekte olduğu haber alındı. Kara Mustafa Paşa, Hıristiyan ordusunun hareketi üzerine tedbir aldı. Bunlar; 1) Kırım Hanı Murâd Giray, Viyana'dan altı saat yukarıdaki Tuna Nehri üzerindeki Taşköprü'yü tutarak, düşman ordusunun geçmesini engelliyecekti. 2) Metrislerdeki askerler muhâsaraya ve şehrin fethi gayretlerine devam edeceklerdi. 3) Yardımcı düşman kuvvetleri köprüyü zorlayıp geçebildiği takdirde elde bulunan diğer kuvvetlerle karşılanacaktı. 4) Düşman gelinceye kadar ve hattâ geldikten sonra, Kırım Tatar atlıları arkadan çevirip, geriden tehdit edecekti.

Bu plân gereğince, Murâd Giray Han, Tatar atlıları ile köprüyü tuttu. Fakat Murâd Giray, düşman köprüyü geçerken tepenin üstüne çekildi. Serdâr-ı ekreme kızgınlığından köprüden geçen düşmanı seyretti. Murâd Giray'ın bu hâline yanındaki imâmı karşı çıkınca da "Osmanlı tatarın kıymetini anlasın!" diyerek târihî ihânetinin sebebini gösterdi.

Jan Sobyeski kumandasındaki düşman ordusu Türklerin Alaman Dağı da dedikleri Kahlenberg Dağını işgâl edince, sol kanattaki Osmanlıordusunun gerisine düştüler. Serdâr-ı ekrem gelmekte olan düşman kuvvetlerine karşı tedbir aldı. Vezir Kara Mehmed Paşa 6000 kişilik kuvvetle öncü olarak gönderildi. Budin Vâlisi Uzun İbrahim Paşa da, 23.000 kuvvetle Kahlenberg Dağı üzerindeki kilisenin yanından geçen yolun muhâfazasıyla vazifelendirildi. Kırım Hanı, düşman Tuna Nehrini geçtikten sonra arkadan çevirme imkânı olmasına rağmen yapmadı.

Kahlenberg Meydan Muhârebesi, 12 Eylül 1583'te Düşmanın taarruzu bütün şiddetiyle, top, gülle, kurşun yağdırması ve diğer harp levazımatıyla başladı. Savaşın en şiddetli bir ânında İbrâhim Paşanın kuvvetleriyle Yanıkkale cihetine doğru çekilmesi Osmanlı ordusu için ikinci bir darbe oldu. Bu durumda düşman, Osmanlı ordusunun merkezine doğru kolay bir yol buldu. Serdâr-ı ekrem, sağ ve sol kollar açılmasına rağmen mukâvemet etti. Leh Kralı, merkezdeki sancak-ı şerîf üzerine hedef tâyin ederek taarruzu hızlandırdı. Kara Mustafa Paşa, kahramanca mukâvemet etti. Fakat, kanatlar çöktüğünden

çekilmeye mecbur kaldı.

Karargâhına gelip, metrislerde bulunan 30.000 askerin siperlerden çıkmalarını emretti. Ordugâha kadar giren düşmanla mücâdale başladı. Serdâr-ı ekrem, can siperâne mukâvemet edip, yalın kılıç düşmanla döğüşmek istediyse de, Sipâhiler Ağası OsmanAğanın îkâzıyla vaz geçti. Sancak-ı şerîfi alıp, Yanıkkale istikâmetine çekildi. Bütün malzeme ve eşyâlar düşmana bırakıldı. 14 Eylülde Yanıkkale'ye gelindi. Düşman, Osmanlı geri çekilmesini taktik sanıp, tâkip etmedi. Serdâr-ı ekrem Kara Mustafa Paşa, hudûdun ve bölgenin emniyeti için tâyinlerde bulunup, Macaristan'ın çeşitli kalelerine takviye kuvvetler gönderdi. Bozulan kuvvetleri topladı. Belgrat'taki Sultan Mehmed Han, Edirne'ye dönünce, Vezir-i âzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa da, 22 Eylülde Yanıkkale'den budin'e hareket etti. Viyana önündeki hezimet, başlangıçta Dördüncü Mehmed'in KaraMustafa Paşa'ya karşı beslediği îtimadı sarsmamış hattâ ona kılıç ve kaftan göndererek iltifat etmiştir. Ancak daha sonra sadrâzamın düşmanları harekete geçerek Viyana bozgununun yegâne müsebbibinin sadrâzam olduğuna pâdişâhı inandırdılar ve belki de hezimetin kayıplarını telâfi edebilecek olan bu muktedir devlet adamının îdâmına sebep oldular.

İkinci Viyana Kuşatmasında da, hıyânet, ağır topların getirilmemesi, mevsimsizlik sebebiyle muvaffak olunamadı.

İkinci Viyana Kuşatması, itaatsizliğin en kuvvetli orduları bile nasıl perişan edebileceğinin ibret verici bir nümûnesi olarak değerlendirilir.

VİZE;

Alm. *Passvisum (n),* **Fr.** *Visa (m),* **İng.** *Visa.* Bir ülkeye girmek veya ülkeden çıkmak için yetkili makamlardan alınması gereken izin. Bir ülkeden çıkış yapabilmek için yetkili makamlardan alınması gereken vizeye "çıkış vizesi"; buna karşılık bir ülkeye giriş yapabilmek maksadıyla alınan vizeye de "giriş vizesi" denilir.

Bir yabancı ülkeye girmeden önce o ülkenin konsolosluklarında pasaportu vize yaptırmak gerekmektedir. Yabancıların Türkiye'ye girebilmeleri için, pasaportlarını yurt dışındaki yetkili Türk makamlarından (konsolosluklardan) "vize" almaları mecbûridir. Fakat her ülke vize şartı koymamış olabilir. Bunda daha çok karşılıklı anlaşmalar veya ülkelerin kânunlarında gösterilen belirli istisnâlar esastır. Meselâ Ortak Pazara dâhil olan devletler, bâzı Avrupa Konseyi antlaşmasına katılmış bulunan ülkeler, aralarında karşılıklı olarak vize almak mecburiyetini kaldırmışlardır. Bu ülkelere girip çıkmalarda anlaşmalı devletlerin vatandaşları için, pasaport belgesi yeterli görülmüştür.

Türkiye'den başka ülkelere yapılan çıkış, kural olarak vizeye bağlı değildir. Fakat birçok Avrupa ülkesi Türkiye'ye karşı vize şartı koymuşlardır. Bilhassa yurtlarında Türk işçilerinin çalıştığı Birleşik Almanya, Fransa gibi ülkeler bu hususta önde gelmektedir.

Türkiye ise, bunlara karşı aynı uygulamaya gitmemiştir. Anlaşmalarla kaldırdığı vize şartını kaldırmayarak yaptığı antlaşmalara sadâkat göstermiştir. Türkiye'nin şartları (turizm, yabancı ülkelerde çalışan işçiler ve siyâsî bakımdan) bunu gerektirmektedir.

VİZİGOTLAR (Bkz. Gotlar)

VİZON (Mustela vison);

Alm. *Mink,* **Fr.** *Vison,* **İng.** *Vison.* **Familyası:** Sansargiller (Mustelidae). **Yaşadığı yerler:** Kuzey Amerika'nın su kenarı ormanlarında. Sibirya vizonu (M. sibirica), ayrı bir tür olup Sibirya'da yaşar. **Özellikleri:** Kahverengi kürkü çok değerli bir memeli. Boyu, kuyruğu ile berâber 60 cm, ağırlığı 1 kg kadardır. Usta bir avcıdır. **Çeşitleri:** Amerika vizonu (Mustela vison) ve Sibirya vizonu (Mustela sibirica) kürkü makbul türlerdir.

Kürk manto yapımında postu kıymetli bir memeli. "Mink" veya "Amerika vizonu" olarak da bilinir. Kanada'nın, gelinciğe benzer bir nevi sansarıdır. Gelincikten daha iri ve güçlüdür. Boyu kuyruğu ile beraber 60 cm'yi bulur. Kuyruğu vücûdunun üçte biri uzunluğu kadardır. Kulakları gâyet kısa, geniş ve yuvarlaktır. Bütün vücûdu koyu kestâne renginde yumuşak, ışıkta parlayan tüylerle örtülüdür. Postu, içine su almayacak yapıdadır. Hem suda hem karada yaşayabilen Usta bir avcıdır. Çoğunlukla gece ortaya çıkar. Küçük kemirgenler, bataklık kuşları ve tavşanları avlar. Ayakları kısmen perdeli olduğundan usta bir yüzücü olup, iyi bir balıkçıldır. Çoğunlukla avlarını inine götürerek yer. İni, girişi sualtında kalan eski bir miskfâresinin veya susamurunun yuvasıdır. Bâzan suya yakın ağaç kovuklarında da barınır. Ağaçlara tırmanmaz. Şubat ve mart aylarında eşleşir. Dişi, altı haftalık gebelik sonucu 3-4 yavru doğurur. Yavruların gözleri bir ay zarfında açılır. Yaz sonuna kadar anne ve babalarıyla berâber avlanırlar. Sonra her biri yuvadan ayrılarak başının çâresine bakar.

Baykuşlar, vaşak ve tilkiler, vizonun amansız düşmanlarıdır. Kürk manto (mink veya vizon manto) yapımında çok değerli postu vardır. Avlanmakla nesli azaldığından Amerika'da vizon yetiştirme çiftlikleri açılmıştır. Ticâretteki vizon derilerinin çoğu bu çiftliklerden sağlanır.

En makbul kürkler Kuzey Amerika ve Sibirya vizonlarından elde edilir. Sibirya vizonu (M. sibirica), aynı cinsin Sibirya'da yaşayan bir türüdür. Aynı familyadan olan bataklık samurunun (Mustela latreola) kürkü "Avrupa vizon" adıyla meşhurdur. Avrupa'nın su kenarlarında yaşar. Amerika vizonundan daha küçüktür.

VOLEYBOL;

Alm. *Volleyball (m),* **Fr.** *Voley, volleyball (m),* **İng.** *Volley-ball.* Meşin bir topun iki direk arasına gerilmiş olan ağ üzerinden vurulup aşırılarak, karşılıklı oynanan bir takım oyunu. Voleybol ilk defâ 19. yüzyıl sonlarında Amerika'da oynanmıştır. Yurdumuzda ise 1919'da Amerikalılar tarafından gemi takımlarının aralarında yaptıkları maçlar vâsıtasıyla tanıtıldı. İlk defâ bir okul sporu olarak İstanbul okullarında oynanmaya başlandı. 1948 yılında ise Türkiye Birinciliği ile Türkiye çapında oynanan bir spor kolu hâline geldi.Voleybol sporu yurdumuzda Voleybol Federasyonu denetiminde faaliyetlerini sürdürmektedir.

Voleybol 1964'ten beri Olimpiyat spor oyunları içerisinde yer almaktadır. Milletlerarası Voleybol karşılaşmaları 1947'deParis'te kurulan Milletlerarası Voleybol Federasyonu (FIVB) tarafından yönetilmektedir. Bu federasyona üye olan ülke sayısı 145'tir. FIVB yönetim merkezi İsviçre'nin Lozan şehrindedir.

Voleybol takımı altı oyuncudan meydana gelir. Voleybol sahası 18 m uzunluğunda, 9 m genişliğindedir. Saha tam ortadan iki direk arasına gerilmiş bir ağ ile bölünmüştür. Erkekler için ağın yüksekliği 2,43 m, bayanlar için ise 2,24 metredir. Her iki yarı alanın sağ taraflarında 3 m genişliğinde bir servis atma koridoru bulunur. Deri kaplı olan voleybol topunun çapı 16.5 cm civârında, ağırlığı ise 196-280 gr arasındadır. Sahayı çevreleyen çizgiler 5 cm kalınlığındadır. Sahanın ortasında bulunan ağın alt kenarının yerden yüksekliği 1 m, genişliği 9,5 metredir. Ağ yan çizgilerden en az 50 cm dışta bulunan direklere bağlanır. Ağın oyun sahası dışındaki kısmına 1 metresi ağa bağlı, 80 cm'si ağın üstünde olmak üzere iki renkli bir anten bağlanır. Voleybol resmî müsâbakalarda sâdece zemini tahta veya sentetik bir maddeyle kaplı olan sahalarda oynanır.

Voleybolda sporcuların gâyesi, topu filenin üzerinden, kâidelere uygun olarak rakip alana göndermek ve orada yere değmesini sağlamaktır. Top servis bölgesinde bulunan sağ arka oyuncunun, servis atışı ile oyuna sokulur. Servis atışında, top tek elle vurulmalı ve filenin üzerinden ağa değdirmeden rakip alana gönderilmelidir. Modern voleybolda çok tutulan servis atışlarının birisi "Flooting" veya "Japon Servisi" olarak bilinen servistir. Çok sert olmayan bu servisler, havada yön değiştirmesi ve beklenmeden önce âni düşmesiyle, topu karşılayan takımın oyuncularını zor durumlara düşürmesidir. Topa takımda en fazla üç kere vurulabilir. Bir oyuncu topa iki kere arka arkaya vuramaz. Takım sahaya, sağ ileri, orta ileri, sol ileri, sağ geri, orta geri, sol geri olacak şekilde yayılır. Oyuncular hep servis değişiminde yerlerini değiştirerek saat dönüşü yaparlar. En az iki farkla 15 sayıya ulaşan takım o seti kazanır. 14-14, 15-15 gibi berâberliklerde 2 sayılık farkı elde eden takım tarafından alınır.

Günümüzde voleybol, futboldan sonra çoğunlukta amatör olarak yapılan en yaygın spor kolu hâline gelmiştir. İnsanların boş zamanlarında, paydos saatlerinde oynayacakları spor oyunları arasında voleybol (geniş bir yer kaplamayan sahasıyla) tercih edilen bir spor dalıdır. Ülkemize 1919 yılında giren Voleybol sporu 1936 yılına kadar amatör olarak yapıldı. 1936'da ilk Voleybol Federasyonu, Spor Oyunları Federasyonuna bağlı olarak kuruldu. 1958 yılında bağımsız Voleybol Federasyonu kuruldu. Bu târihlerden sonra millî voleybol takımı kuruldu. Millî voleybol takımımızın milletlerarası karşılaşmalarda aldığı en iyi dereceler, 1975 Akdeniz Oyunlarında ve 1984 Balkan Voleybol Şampiyonasında üçüncülük oldu.

Voleybol Dünya Şampiyonaları

Erkekler	**Bayanlar**
1949 SSCB	1952 SSCB
1952 SSCB	1956 SSCB
1956 Çekoslovakya	1960 SSCB
1960 SSCB	1962 Japonya
1962 SSCB	1967 Japonya

1966 Çekoslovakya	1970 SSCB
1970 ADC	1974 Japonya
1974 Polonya	1978 Küba
1978 SSCB	1982 Çin
1982 SSCB	1986 Çin
1986 ABD	1990 SSCB
1990 İtalya	1990 SSCB
1992 Brezilya	1992 Küba

Voleybol Dünya Kupasını Kazananlar

Erkekler	**Bayanlar**
1965 SSCB	1973 SSCB
1969 ADC	1977 Japonya
1977 SSCB	1981 Çin
1981 SSCB	1985 Çin
1985 ABD	1989 Küba
1989 Küba	

Voleybol Olimpiyat Oyunları Şampiyonları

Erkekler	**Bayanlar**
1964 SSCB	1964 Japonya
1968 SSCB	1968 SSCB
1972 SSCB	1972 SSCB
1976 Polonya	1976 Japonya
1980 SSCB	1980 SSCB
1984 ABD	1984 Çin
1988 ABD	1988 SSCB
1992 Brezilya	1992 Küba

Deplasmanlı Türkiye Voleybol Ligi Şampiyonları

Erkekler	
1971 (Kuruluş)	Galatasaray
1972	Eczacıbaşı
1973	İETT
1974	İETT
1975	Muhafız Gücü
1976	Eczacıbaşı
1977	B. D. Boronkay
1978	Eczacıbaşı
1979	Eczacıbaşı
1980	Eczacıbaşı
1981	Eczacıbaşı
1982	Eczacıbaşı
1983	Eczacıbaşı

1984	Eczacıbaşı
1985	Eczacıbaşı
1986	Eczacıbaşı
1987	Galatasaray
1988	Galatasaray
1989	Galatasaray
1990	Eczacıbaşı
1991	Eczacıbaşı
1992	Eczacıbaşı
1993	Halk Bank

Bayanlar

1955	İÜSBK
1956	F. Bahçe
1957	F. Bahçe
1958	F. Bahçe
1959	F. Bahçe
1960	F. Bahçe
1961	Galatasaray
1962	Galatasaray
1963	Galatasaray
1964	Galatasaray
1965	Beşiktaş
1966	Galatasaray
1967	Rasim Paşa
1968	F. Bahçe
1969	F. Bahçe
1970	Kolej
1971	G. Birliği
1972	F. Bahçe
1973	Eczacıbaşı
1974	Eczacıbaşı
1975	Eczacıbaşı
1976	Eczacıbaşı
1977	Eczacıbaşı
1978	Eczacıbaşı
1979	Eczacıbaşı
1980	Eczacıbaşı
1981	Eczacıbaşı
1982	Eczacıbaşı
1983	Eczacıbaşı
1984	Eczacıbaşı

1985	Eczacıbaşı
1986	Eczacıbaşı
1987	Eczacıbaşı
1988	Emlak Bankası
1989	Emlak Bankası
1990	Emlak Bankası
1991	Emlak Bankası
1992	Vakıf Bank
1993	Güneş Sigorta

VOLFRAM (Tungsten);

Alm. *Wolfram (n),* **Fr.** *Wolfram (m),* **İng.** *Wolfram.* W sembolüyle gösterilen metalik bir element.

Bulunuşu: Yeryüzünde mineral damarlarında ve nehir sularının getirdiği mâden birikintilerinde bulunur. Kayaçlarda ton başına 1,5 gram nispetinde mevcuttur. En önemli minerali kalsiyum volframat ($CaWO_4$) bileşiminde olan şelit adlı mineraldir. Bundan başka wolframit [$(Fe,Mn)WO_4$], hübnerit ($(MnWO)_3$ ve ferberit ($FeWO_4$) mineralleri de vardır. En önemli volfram kaynakları Burma'da bulunur. Üretimin iyi olduğu bir ülke de Portekiz'dir. Bundan başka ABD'nin bâzı bölgelerinde de kıymetli volfram kaynakları mevcuttur. Türkiye'de Uludağ'da da vardır.

Özellikleri: Periyodik tablonun VI B grubunda bulunur. Atom numarası 74, atom ağırlığı 183,92'dir. Erime noktası 3410°C, kaynama noktası 5930°C ve özgül ağırlığı 19,3 g/cm^{3}tür. Elektron düzeni (Xe) 4 f^{14} $5d^4$ $6s^2$ şeklinde olup, bileşiklerinde +2'den +6 'ya kadar değerlikler alabilmektedir.

Volfram parlak, camı çizebilecek kadar sert ve dövülebilir bir metaldir. Hava oksijenine karşı çok dayanıklı olup, kızıl derecede WO3 meydana getirerek yanar. Mineral asitlerinden kolay etkilenmez. Florür asidi ve altın suyu bile çok yavaş etki eder. Alkalihidroksitlerle eritilirse volframat durumuna geçer.

Bileşikleri: En önemli volfram bileşiği Mohs sertliği 9,5 olan Volfram karbürdür. Volfram karbür tek başına veya başka metal karbürleriyle birlikte dökme demirin, testere ve matkapların kesici uçlarının ve zırh delici mermi çekirdeklerinin sertliğini arttırmak maksadıyla kullanılır. Metal benzeri bir yoğunluğu olup, mavimsi açık gri renklidir. 2600°C'de erimeden ayrışır.Çimentolanmış volfram karbür-kobalt malzemelerinin ticârî önemi vardır. Diğer önemli bileşikleri H_2WO_4 (volframat asidi), WO_3, WCl_2 WCl_4 ve WCl_6'dır.

Elde edilişi ve kullanılışı: Volfram minerallerinden soda eritmesiyle önce sodyum volframat yapılır. Elde edilen çözeltinin asitlendirilmesiyle WO_3 çökeltisi meydana gelir. Bu da H_2 ile 1200°Cdolaylarında indirgenirse saf metalik volfram siyah toz hâlinde ele geçer. Saf metalik volfram Goldschmitt prosesiyle de elde edilir. Bu proseste volframat asidi alüminyum talaşı ile veya mangal kömürüyle elektrik fırınında indirgenerek elementel volfram ele geçer.

Volfram demir, alüminyum gibi metallerle iyi özellikleri hâiz alaşımlar yapar. Volfram çeliği oldukça sert, sağlam, yüksek manyetik özellikli ve kolay paslanmayan bir çeliktir. Volframın alüminyumla olan alaşımı hafif ve sert olduğundan otomobil konstrüksiyonlarında geniş çapta istifâde edilir. Uzay sanâyiinde roket motorlarının bile boğazlarının ve hücum kenarlarının yapımında volframdan faydalanılır.

Volfram erime noktasının çok yüksek olması sebebiyle elektrik ampullerinde ve fırınlarda direnç teli olarak kullanılır.

VOLGA;

Avrupa'nın en uzun nehri. Uzunluğu takriben 3500 km olan Volga, Moskova ile Leningrad arasındaki Valday tepelerinden doğar. Deniz seviyesinden 28 m aşağıda olan Hazar Denizine dökülür. Valday tepelerinde bulunan birçok göl ve bataklıklardan gelen kaynak kollarının birleşmesiyle meydana gelen Volga, R'jev'den îtibâren ulaşıma elverişli bir hâlde akar. Moskova Kanalıyla birleştiği yerden sonra genişliği 230 m'yi bulur. Bundan sonra nehirde düzenli bir ulaşım sağlanır. Volga'nın yatağı üzerinde beş adet baraj bulunur. Bu barajlardan Volgograd Baraj Gölündeki santral, dünyânın belli başlı hidroelektrik tesislerinden biridir.

Bundan sonra Don Nehrine 72 kilometre yaklaşır ve iki nehir arasında açılan bir kanal vâsıtasıyla Azak ve Hazar denizleri arasında ulaşım sağlanır. Hazar denizine 50 km kala 200'den fazla kola ayrılarak Volga Deltası meydana gelir. Bu deltanın genişliği 100 km'den fazladır.

Volga Havzası, 1.360.000 kilometrekarelik bir alanı kaplar. Aynı zamanda Rusya'nın nüfûsunun büyük bölümü bu havzada yaşar. Bölge ulaşıma elverişlidir.

Volga kışın üç ayında donar. Bu zaman zarfında da nehirden karayolu olarak faydalanılır. Volga'nın kıyılarında Rusya'nın önemli limanları ve ticâret merkezleri yer almaktadır. Bunlardan en önemlileri Stalingrad, Gorki, Kalinin, Kazan, Kuybişev ve Volgograd'dır. Ortaçağdan beri bir ticâret yolu olan Volga, bugün hâlâ önemli bir ulaşım yoludur.

VOLKAN;

Alm. *Vulkan (m),* **Fr.** *Volcan (m),* **İng.** V*olcano.* Magmanın yerkabuğunu yararak taş parçaları ve ergimiş maddeler hâlinde çıkıp çevreye yayıldığı yer. Magma, ergimiş hâlde maddeler olduğu için çok sıcaktır. Bu yüzden yerkabuğunu yardığı yerde kayaları ve suları gaz, buhar ve irili ufaklı taşlar hâline getirerek genleşmenin neticesinde infilâk ederek yukarıya doğru fırlatır. Sıvı hâlde akan ergimiş maddelere **lâv** denir.

Dünyâ üzerinde teşekkül etmiş ve devam etmekte olan volkanlar çıkardıkları lâv ve parçaların yayılış şekline göre başlıca iki ana tipe ayrılır. Bunlardan kubbe tipi volkan büyük patlamalar meydana getirmeyen, taş toprak parçalarını savurmayan, çıktığı yerde geniş sahalara yayılarak bir kubbe biçimi olan alçak yapılı volkanlardır. Okyanus dibinden meydana çıkan Hawaii Adaları bu cinstendir. Volkanların diğer cinsi ise büyük patlamalarla başlayıp etrâfına taş, kaya toprak yağdıktan sonra lâv birikintileri trik bir koni biçiminde meydana gelen birleşik volkan cinsidir. Bu tür volkanlar yanardağ olarak da adlandırılır. Bu yanardağlar 3000-4000 metreye ulaşır. Tepe noktasında çapı 1500 metreyi geçmiyen krater ihtivâ eden Vezüv, Fuji ve Mayon yanardağları bu cins volkana misâldir.

Dünyâ üzerinde muhtelif zamanlarda faaliyete geçmiş 430 volkan vardır. Bunlardan 275 adedi kuzey yarımkürede, 155 adediyse güney yarımkürede yer alır. Okyanuslarda 2500 adet volkanik faaliyet kaydedilmiştir. Bunlardan 2000 adedi Pasifik Okyanusunda olmuştur. Okyanuslarda hâlen 336 faal volkan vardır. Dünyâ üzerinde faaliyeti çok önceleri bitmiş ve yıpranmış sayısız, volkanik kara parçaları ve yanardağlar da mevcuttur.

Volkanik faaliyetler sonucu okyanuslarda yeni kara parçaları ortaya çıkmaktadır. Atlas Okyanusundaki Azor Adalarının sayısı devamlı artmaktadır. Bu hâdiseler yerkabuğunun bu bölgede çok yavaş bir şekilde volkanik büyük bir kubbe hâlinde yükseldiğini göstermektedir. Hint Okyanusunda bulunan Kerguelen Adası da Azor Adaları gibi meydana çıkmış büyük bir kara parçasıdır. Volkanik faaliyetler dünyâ üzerinde dar bir şerit içerisinde meydana gelmekle dikkat çekicidir. Hawai Adalarıyla Azor Adaları aslında okyanusun en derin yerlerine rastlamaktadır. Volkanlar hareket eden yerkabuğunun iki ayrı parçasının kesiştiği ve birbirini zorladığı noktalarda meydana gelmektedir. Okyanus içinde faal olup da daha satha çıkmamış birçok volkan mevcuttur. 27 Ağustos 1883 senesinde Java ve Sumatra adaları arasında volkanik çökme sonucu seviyesi 36 metre birden alçalan Krakatau Adasında 36.000 kişi boğularak ölmüştür. Pasifik Okyanusundaki Falkon Adaları 1911 senesinde ânî olarak sular içine gömülmüş ve 4 Ekim 1927 senesinde su yüzeyine çıkmış, 1941 senesinde tekrar kaybolmuştur.

Bir volkanın faaliyet şekli buhar kazanlarındaki emniyet valfinin çalışmasına benzer. Kazan basıncı artarsa emniyet valfinin ayarlandığı değeri geçince buhar valftan dışarıya fışkırır. Basınç düşünce valf tekrar buhar yolunu kapatır. Eğer basınç artmaya devam ederse valf devamlı açık kalır. Bir yanardağın krater kısmı da volkanın emniyet sübabıdır. Bu sübab bir valf gibi çalışır. Eğer volkanik faaliyet 1300°C gibi çok yüksek harârette meydana gelirse patlama âni ve devamlı lâv akması şeklinde olur. Volkanik faaliyet 1100°C civarında ise lâv akışkanlığı az olacağı için krater sübabı peryodik olarak açılır ve kapanır. 1100°C altı asitli lâv ihtivâ eden volkanlarda (lâv çok katı olduğu için) ise basınç yeterli seviyenin çok üzerine çıktığı hâlde atmosfere açılamadığından çok şiddetli patlamalarda civâra gaz ve kaya parçaları saçılır. Diğer bir volkan faaliyetindeyse yeterli seviyede lâv basıncı meydana gelmediğinden patlamalar yavaş olur ve çevreye katı parçalar ve ağır bir gaz yayılır. Gaz ağır olduğu için volkandan aşağı doğru yayılan bir özellik gösterir.

Volkanlardan çıkan lâv ergimiş halde silikatlarla birlikte demir, kalsiyum, alüminyum, magnezyum, potasyum, sodyum ve az miktarda diğer elementleri ihtivâ eder. Lâvda bulunan silisyum oranına göre lâvlar asitli ve bazlı olmak üzere ikiye ayrılır. Volkanik kayalardan yer kabuğunda en çok bulunan bazalttır.

Dünyâdaki Başlıca Yanardağlar

Dağın Adı	Ülke	Yüksekliği
Kamerun	Kamerun (Afrika)	4100
Shistaldin.....	Alaska (Amerika)	2857
Pavlof	Alaska (Amerika)	2714
Paos	Kosta Rika (Amerika)....	2704
St. Helens	ABD (Amerika).....	2549
Kiyuçevskaya	Rusya (Asya)	4750
Movna Loa.....	Hawai (Amerika)	4169
Etna	İtalya (Avrupa)	3323

VOLT;

Alm. *Volt (n),* **Fr.** *Volt (m),* **İng.** *Volt.* Elektrikte kullanılan potansiyel farkı (gerilim) birimi. Elektromotor kuvveti birimi de volttur. Bir ohm'luk bir direnç üzerinden, bir amperlik elektrik akımı geçmesi hâlinde direncin iki ucu arasındaki gerilim bir volttur.

VOLTA, Count Alessandro;

ilk pili yapan ve bundan elektrik üreterek, elektrik çağını başlatanİtalyan fizikçi ve kimyâcısı. 18 Şubat 1745 günü İtalya'nın Como şehrinde doğdu ve 5 Mart 1827 günü orada öldü.

Volta'nın ilk çalışmaları statik elektrik yükünü ölçen elektrometreler üzerinde olmuş ve 1771 senesinde elektrik konusunda ilk eseri yazmıştır. 1774 senesinde Como'da fizik profesörü olan Volta burada 25 sene elektrik konusunda çeşitli yazılar yazmış, deneyler yapmıştır. Elektroskopun geliştirilmesi, odyometre, elektrikli tabanca, yanıcı gazları tutuşturan elektrikli çakmak Volta'nın ilk buluşlarıdır.

20 Mart 1800 günü açıkladığı "Volta pili" ise elektriğin ilk olarak bir kaynaktan su gibi devamlı akmasını sağlıyordu ki, bu buluşu elektrik çağını açmıştır. Volta pili elektrokimyevî bir olayın sonucu akım üreten elektrik güç kaynağıdır (Bkz. Akümülatör). Volta'nın bu buluşu yapması Napolyon-I'in takdirlerini kazanmasına sebep olmuş, altın madalya ve para ile taltif edilmiştir. Daha sonra Lombardy senatörü olmuş ve bir müddet sonra da Fransız şeref madalyası verilmiştir. İngiliz Kraliyet Cemiyeti 1881 senesinde elektromotif kuvvet birimi olan "volt"u Volta'nın ismine izâfeten kabul ederek kullanmaya başlamışlardır.

VOLTAIRE;

Fransız şâir ve edibi. Asıl ismi François-Marie Arouet'tir. 1694'te Paris'te doğdu. Öğrenimini, Cizvit papazlarının idâre ettiği Louis-le-Grand Kolejinde yaptı. Babasının arzusu üzerine hukuk öğrenimi gördü.

Kolej'de papazlar onun özel kâbiliyetini görünce dindar olarak yetiştirmek istedilerse de, bu, Voltaire üzerinde tam aksi bir tesir gösterdi. Hıristiyanlığı reddettiği gibiİslâm düşmanı da oldu. 1741'de yazdığı **Mahomet** isimli kitabında Resûlullah'ın hazret-i Zeyneb vâlidemizi nikâh etmesini, tiyatro olarak yazdı. Bu kitabında çok iftiralar etmiştir. Bu yüzden, düşmanı olan Papa'dan tebrik mektubu aldı. İkinci Abdülhamîd Han, bu tiyatronun Avrupa'da oynatılmasına, gerekli tepkiyi göstererek mâni oldu.

Genç yaşta gelişen edebiyat kâbiliyeti, onu bu alanda çalışmaya itti. Paris'in aydınlar çevresine giren Voltaire, kısa zamanda hiciv yazarı olarak tanındı. Sert fikirlerinden dolayı yazıları sansür edildi ve 1717'de altı ay Bastille Hapishânesinde yattı. Hapishâneden çıktıktan bir yıl sonra ilk trajedisi **"Oedipe",** Paris'te sahneye konulmuş ve geniş ilgiyle karşılanmıştır. Bu başarısı üzerine Voltaire, tiyatro alanındaki çalışmalarına önem verdi. Voltaire, kendisini Homeros ve Virilius ile aynı seviyeye yükselten **La Henriade** (1724) isimli millî destanı yayınladı. Birkaç yıl sonra ikinci defâ Bastille Hapishânesine atıldı. Çıktıktan hemen sonra Fransa'yı terk etti. Önce İngiltere'ye gitti. Burada Newton'un fizik ve matematik; John Lacke'in felsefe ve politika üzerine eserlerini inceledi. Fransa'ya döndükten sonra İngiltere'nin siyâsî ve sosyal kurumları üzerinde intibalarını **Lettres Sur les Anglais** isimli kitabında yazdı. Dînî ve siyâsî açıdan bu eserin yasak edilmesi üzerine Voltaire, Lorrain'e kaçtı. Prusya Kralı Büyük Frederik'in dâveti üzerine Potsdam'a gitti. **Ondördüncü Lui Çağı** ismindeki eserini orada tamamladı. Fakat kralı ve sarayını sert şekilde hicvedince, oradan da kovuldu. Buradan İsviçre'ye geçti.Cenevre'de bir çiftlik alarak oraya yerleşti. Hayâtının son yıllarını geçirdiği bu çiftlikten, bir ara, birkaç gün için gittiği Paris'te hastalandı ve orada 1778'de öldü.

Çok ileri, dîne karşı amansız düşman, ihtilâlci fikirlerin babası olan Voltaire, yalnız Fransa'nın değil,

bütün dünyânın en karakteristik filozof yazarlarındandır. Fransız İhtilâlini hazırlayan düşüncelerden önemli bir kısmı ona âittir. Avrupa'da insan haklarının en belirli esaslarından bir kısmı onun eserleriyle dile gelmiştir. Voltaire bir fikir adamı olarak kalmamış, kendine has, tasavvur ettiği yeni bir dünyâ görüşü için yılmadan hayâtı boyunca savaşmıştır.

Bütün tasavvurların dış hislerden ileri geldiğini savunmuştur. Metafizik fikir ve düşünceleri bu açıdan incelemiştir.

Lacke'in cevherin bilinmezliği teorisinden ayrılarak, düşünen cevher ve yer kaplayan cevherin birbirine bağlı olduğunu savundu. Bununla birlikte Voltaire, ruh ve beden birliğini inkâr etti. Varlıkların maddî ve rûhî niteliklerini ayırdığından materyalizmin dışında kalmaktadır.

Eserleri:

Oedipe (1718), **La Henriade** (1724), **Brutus** (1730), **Zaire** (1732), **Alzire** (1736), **Lettres Sur les Anglais** (1734), **Histoire de Charles XII.** (1741), **Mérope** (1743), **Essai Sur les Moeurs et L'esprit des Nations** (Milletlerin Örfleri ve Rûhu Üzerine Deneme, 1756), **Candide** (1758), **Dictionnaire Philosophique** (Felsefe Sözlüğü, 1764).

VOLTMETRE;

Alm. *Voltameter (n),* **Fr.** *Voltamètre (m),* **İng.** *Voltameter.* Bir elektrik devresinde iki nokta arasındaki potansiyel farkını (gerilim) ölçmeye yarayan ölçü âleti. İlk defâ İtalyan fizikçisi Volta tarafından yapıldığı için ona izâfeten Voltmetre denmiştir. Gerilim kaynağının veya elektrik devresinin pozitif ve negatif kutupları arasına paralel olarak bağlanır.

Bir pil veya batarya gibi, elektrik üretecinin gerilimini ölçmek için voltmetrenin iki ucu, üretecin kutuplarına temas ettirilir. Böylece üretecin (+) ve (–) kutuplarının bulunması da sağlanmış olur.

Voltmetrelerin hassâsiyeti volt başına ohm (ohm/volt) olarak ifâde edilir. Meselâ 200 voltluk bir voltmetrenin direnci 120.000 ohm ise âletin hassâsiyeti 120.000/200= 600 ohm/volt olur. Bu değer ne kadar büyükse voltmetrenin hassâsiyeti o derece yüksektir. Bobinin direnci ne kadar büyükse o kadar küçük akımla çalışır ve gerilim kaybına sebep olmaz.

VOLVERİN (Gulo luscus);

Alm. *Vielfrass (m),* **Fr.** *L'eurs de Pistois,* **İng.** *Wolverene, wolverine.* **Familyası:** Sansargiller (Mustelidae). **Yaşadığı yerler:** Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya ormanlarında. **Özellikleri:** 120 cm uzunluk, 15-20 kg ağırlıkta, korku bilmeyen, son derece kurnaz bir hayvan. Grizzly ayısına ve dağ aslanlarına bile meydan okumaktan çekinmez. **Çeşitleri:** Amerika volverinlerinin üç türü vardır. Avrupa ve Asya türlerinin nesli hayli azalmıştır.

Kuzey ülkelerinin en cüretkâr, en hırsız ve en kurnaz hayvanlarından biri. Sansargillerden olmasına rağmen küçük kahverengi bir ayıyı andırır. Bu sebeple **kokarca ayı** olarak da tanınır. Bâzı bölgelerde ise "kutup porsuğu" veya "obur" olarak bilinir. Uzunluğu 120 cm, ağırlığı 15-20 kg kadardır. En irisi 25 kg'ı geçmez. Uzun, kıvrık pençeleri ve jilet gibi keskin dişleri vardır. Kısa bacaklara, geniş yuvarlak bir kafaya, alçak ve yere yakın bir vücûda sâhiptir. Son derece kuvvetlidir. İki adamın kaldıramayacağı ağır bir kütüğü kaldırabilecek kadar kuvvetlidir. Tek zayıf yeri gözleridir. Bir insanın güneşte elini gözlerine siper yaptığı gibi, ön ayağını gözlerinin üstüne kaldırarak pençesiyle gölgelik yapar ve uzaklara öyle bakar. Bu zayıflığı ise, çok keskin koku alma duyusuyla bertaraf edilmiştir.

Kuzey Amerika ve Avrupa ormanlarında çok nâdir görülen volverin, korku nedir bilmeyen amansız bir kâtildir. Kavga esnâsında terör estirir.

Öldürdükleri avlarının başında karınlarını doyuran grizzly ayısı, kurt veya dağ aslanı volverini gördüklerinde avlarını ona bırakıp uzaklaşmayı tercih ederler. Volverin gezinirken onu uzaktan fark eden hayvanlar, panik içinde kaçışarak hemen sığınacak bir yer ararlar.

Volverin tam bir orman cânisidir. Kesinlikle hiçbir şeyden korkmaz. Çok cesur ve kurnazdır. Meselâ; bir tilki ondan daha az kurnazdır. Kavgada merhamet nedir bilmez, kendisi de merhamet dilemez. O mutlaka kazanmak için döğüşür. Hücum ederken avının üzerine bükülür. Öyle ürkütücü hırıltı ve homurtular çıkartarak gürültü eder ki, bakanları da korku ve nefret içinde bırakır. Korku ve kaçma nedir bilmeyen volverin, saldırırken sayıya hiç bakmaz. Bir kurt sürüsü bile tek bir volverine yer açar. Hayvanat bahçesine konan bir volverin, ânında bir kutup ayısını öldürmüştür.

Ormanların en tahripkâr hayvanı olan volverin, orman koruyucuları tarafından korku ile anılır. Yerliler, bu hayvanı kötülük timsali olarak bilirler. Kuzey Amerika ve Avrupa ormanlarında az miktarda yaşayan bu hayvanın üç türü vardır.

Çok kurnazdır. Bir insan kadar kurnaz olduğu savunulmaktadır. Avcılar volverinden nefretle bahsederler. Musallat olduğu bölgenin kapanlarını bozarak, yemlerini çalarak avcılara büyük ziyanlar yapar. Sinsice avcıların kulübelerine girerek her şeyi kırıp döker. Yiyebildiklerini yer, yiyemediklerini de pisler. Kulübesine volverin giren avcı, ne kadar dövünse azdır.

Volverinin ini izbe bir mağara veya oyuktur. Tabanı ot döşeli, yaprak ve yosun doludur. Yalnızlığı seven bir mizaçtadır. Nisan-ağustos arasında çiftleşir. Müteakip ilkbaharda 3-5 yavru doğurur. Dişi her zaman tehlikeliyse de yavrularını korumak için silahlı adama bile saldırır. Yavrular Sonbahara kadar cânilik eğitimine tâbi tutulur. Sonbaharda yuva dağılır, herkes kendi başının çâresine bakar.

Yürüyüş esnâsında volverin yorulmaz. 50-60 mil arasında yuvasının civârında gezer. Genellikle küçük hayvanlar, kuşlar veya leşle beslenir. Ama sık sık büyük av peşindedir. Karibu geyiği ve dağ koyunlarını sinsice tâkip eder. Bir ağaca veya yüksek bir kayaya tırmanarak pusu kurar. Avının üstüne atlayarak dişlerini ensesine geçirir. Puma ve ayılar bile böyle bir saldırıdan emin değildir. Bütün yaşayan canlılara karşı nefret besleyen bu hayvan, çoğu zaman sâdece zevk aldığı için öldürür. Çelik tuzaklardan nasıl kurtulduğu, yaylarını nasıl boşalttığını kimse anlayamamıştır. Bu işleri sâdece tecrübeye dayanarak yapmaz. Çünkü dümdüz arâzide büyüyen yavru volverinler bile çok kurnazlıkla bu tuzaklardan kaçabilmektedir. Çok usta olup gece avlanmaya çıkar. Bütün tuzaklardaki yemlik hayvanları yer. Tuzakları tahrip etmeyi ihmal etmez. Bâzan insanları tâkip eder. Ya tuzakların yaylarını boşaltır veya millerce uzağa götürüp saklar.

Bir avcı volverinle ilgili mâcerasını şöyle anlatıyor: Av sezonu başladıktan sonra 2-3 ay içinde çok iyi iş yaptım. Tuzaklar kuruyor, epeyce hayvan yakalıyordum. Zerdeva (ağaç sansarı), as (kakum), tilki yakaladım. Sonra bir volverin benim bölgemde görülmeye başladı. Birgün tuzaklarımı kurduğum hattı kontrol için gittiğimde, bir tâne sağlam tuzak kalmadığını gördüm. Volverin hepsini harap etmişti. Volverini öldürmeye karar verdim. Tuzaklardan kurtulduğunu bildiğim için koca kurt köpeğini de alarak peşine düştüm. Eğer bulamazsam çok eskiden kullanılan, kütüklerle yapılan ve ancak hayvanların ölüsünü ele geçirmek için kullanılan değişik bir tuzak da yapacaktım.

Çok defâ tâze izlerini tâkip ettim. Köpeğimin havlamasından yakında olduğunu anladım. Tüfeğimi hazırladım. Tam bir şeyler atıştırırken, köpeğim ok gibi fırladı. Peşinden koştum. Benim kurt köpeğiyle volverin altalta üstüste boğuşuyordu. Volverin, köpeğimin boğazından yakalamıştı. Ateş etmek istedim. Köpeğimi vuracağımdan korktum. Tüfeğimi sopa gibi kullanarak volverine vurmaya başladım. Köpeği bırakıp çalılıkların arasına daldı. Ateş ettim ama tutturamadım. Ancak köpeğimin boğazındaki şah damarından akan kan durmadı. Köpeğim oracıkta öldü.

Tuzağı yapmaya karar verdim. Ancak öğleden sonra kar fırtınası geldi. Geceyi orada kamp kurarak geçirdim. Dolaşan hayvanlar zarar vermesin diye kar pabuçlarımı bir ağacın üst dalına astım. Sabahleyin gördüm ki, kar ayakkabılarım paramparça edilmiş. Geyik derisi malzemelerim kasıtlı olarak kısa kısa dişlenip parçalanmış. Kar ayakkabılarım olmadan karda yürüyemezdim. Yiyeceğim azdı. Malzemelerimi sakladım. İptidai bir kar ayakkabısı yapabilmek için söğüt ağacı aradım. Kamptan yarım saat kadar ayrılmıştım. Geri döndüğümde battaniyem parçalanmış, kibritlerimi sakladığım küçük mâdeni kutum kaybolmuştu. Daha da kötüsü, paha biçilmez tüfeğim çengelinden tutulup sürüklenerek götürülmüştü.

Panik içinde hemen bir çift yuvarlak kar ayakkabısı yaptım. Çok zor durumdaydım. Ne âletim, ne de ısınmak için ve parmaklarımı ısıtmak için ateş yakacak kibritim vardı.

O iptidai ayakkabılarla kulübeme akşam üzeri kan ter içinde zor yetiştim.

Eve geldiğimde hayretten dona kaldım. Volverin, daha önceden yakaladığım bütün hayvan kürklerini paramparça etmiş, konserve hâlinde olmayan, açıkta olan bütün yiyecekleri yemiş, dökmüş veya götürmüştü. Kırılıp dökülecek ne varsa hepsi kırılıp dökülmüştü. Yiyemediği ve götüremediği yiyecekleri de pisleyerek kullanılmaz hâle getirmişti. Bir zelzele bu kadar zarar yapmazdı.

Bir tuzak hattında volverin görülürse, avcının iki tercihi vardır: Bunlardan biri, volverinin yakalanmasıdır. Diğeri ise tuzakları toplayıp başka bir bölgeye gitmektir.

Volverini öldüren tek hayvan çok gariptir ama barışsever kunduzdur. Bir defâsında bir kunduz su kenarında yavaş yavaş yürüyordu. Volverin hırsla kunduzun üzerine atladı. Volverini silkeleyemediği için kunduz suya daldı. Volverin suda boğulmamak için pençelerini gevşetti. Usta bir yüzücü olmasına rağmen volverin karada savaşı tercih ederek karaya yöneldi. Kunduz dipten bir manevra yaparak dişlerini batırıverdi ve onu dibe çekti. Ta boğulana kadar onu zaptetti. Birkaç dakika içinde volverinin işi bitmişti.

Volverin kürkü, soğuğa karşı keçeleşmez ve donmaz. Buz, kar tutmayıp beyazlaşmayan tek kürktür. Bundan dolayı ticârî önemi büyüktür. Eskimolar volverin kürkünün donmama özelliğini bildiklerinden,

başlık kenarlarında ve ceketlerinin kol ağızlarına dikerler. Bu kısımlarda vücut nemi, dış çevreyle temas hâlindedir.

VOYNUK;

Osmanlı Devletinde, seferdeyken ordunun ve devlet adamlarının atlarına; sulh zamânında ise has ahır ve çayır hizmetlerine bakmakla vazifeli bir sınıf. Gayri müslim ve bilhassa Bulgarlardan seçilirdi.

Voynuk teşkilâtı Sultan Birinci Murâd Han (1359-1389) zamânında Rumeli beylerbeyi olan Timurtaş Paşa tarafından ilk defâ Bosna'da kuruldu. Mensupları Bulgarlar arasından seçilerek, yaygınlaştırıldı. Hassa, amme veya seferli ve Çayır Voynukları hâlinde teşkilâtlanırdı. Hassa voynukları, Istabl-ı âmire (saray ahırı) hizmetlileriydi. Amme voynukları, seferlerde askerî hizmetlerde bulunurlardı. Muhârebeye gitmek için dâvet edilenlere Sefer Voynukları denirdi. Istabl-ı âmire'ye çayır biçmek ve hayvanları çayırlatmak için gelmeleri emir olunan voynuklara da Çayır Voynukları denilirdi. Hassa Voynuklarının başına Voynuk Beyi, Amme Voynuklarının bulunduğu timar sâhiplerinin başına da Voynuk Seraskeri denirdi. Has Ahır hayvanlarıyla, Istabl-ı âmire çayırlarına bakan voynukların kayıtlarını tutup, bunlarla ilgili muâmelelerle Voynuk Kâtibi meşgul olurdu. Mıntıkalardaki birlik kumandanlarına Çeribaşı denirdi.Voynuk Beyi, Seraskeri ve Çeribaşı Müslümandı. Diğer küçük âmirlerden Primkür ve Likatör Hıristiyandı. Voynuklar "Gönder" adıyla üçer dörder kişilik müfrezelere ayrılmışlardı. Her gönderden bir tânesi nöbetleşe her sene hizmete girerdi. Voynuklar nöbet hizmetine kendi beygirleriyle gelirlerdi. Hizmete gelen nöbetçi voynukların yoklamaları defterdarlara âitti. Mevcutları binin altındaydı.

Voynukların kaynağı Rumeli olup, bilhassa Bulgaristan idi. Açık kadrolara, ölen veya sakatlanan voynuğun oğlu, kardeşi veya akrabâlarından biri tâyin edilirdi. Voynukların oğullarına veVoynukluğa aday olan akrabâlarına "Zevâit Voynuk" denilirdi. Ölüm ve sakatlanmalar hâlinde Zevâit Voynuklarıyla kadro tamamlanırdı. Zevâitle kadro tamamlanmazsa dışardan Voynuk yazılırdı. Voynuklara hizmeti karşılığı verilen arâziye "Baştına" adı verilirdi. Voynuk, hizmeti karşılığında Baştına'yı (belirli ve sınırlı bir alan) kullanırdı. Bu arâzi için hiçbir tarafa vergi ve rüsum vermezdi. Voynuk belirli arâzisinden başka yer tuttuğu zaman bu arâzinin aşar ve sâir rüsûmunu dirlik sâhibine vermeye mecbur olduğu gibi kendi dirliğini teşkil eden arâziden başkasının istifâdesi hâlinde de bunun vergi ve rüsûmunu kullanandan almak hakkına sâhipti.

Voynuk Teşkilâtı 1691'de kaldırıldıysa da, 1693'te tekrar kuruldu. 1878 târihinde ise tamâmen kaldırıldı.

VOYVODA;

Alm. *Woiwode (m),* **Fr.** *Vivode (m),* **İng.** *Voivode.* Osmanlı Devletinde Eflak-Boğdan yöneticilerine ve 17. yüzyıldan sonra kazalarda vezirler adına vergi toplayan görevlilere verilen ad.

Voyvoda, İslavca bir kelime olup, "yönetici, reis, vâli" vs. mânâlarına gelmektedir. Slav ülkelerinde önceleri ordu kumandanlarına ve daha sonra da hükümdarlara Voyvoda deniliyordu. Fâtih Sultan Mehmed Han zamânında Eflak'ın Osmanlı tâbiiyeti altına girmesiyle (1467) voyvodalar, pâdişâhlar tarafından tâyin edilmeye başlandı. 1716 yılına kadar voyvodalar yerli beylerden tâyin edildi. 1716-1821 târihleri arasında Dîvân-ı hümâyunda tercüman olarak görev yapan Fenerli Rumlar voyvoda tâyin edilmeye başlandı. Bu uygulamaya da 1822 yılında son verilerek, tekrar yerli beyler voyvoda tâyin edilir oldu. Voyvodalar 1826 Akkerman Antlaşmasıyla 7 yıl müddetince hüküm sürme selâhiyetine sâhip oldular. 1829 Edirne Antlaşmasıyla da, voyvodalar üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti oldukça azaldı. 24 Ocak 1859'da Boğdan ve Eflak'ta prens seçilen AlbayCuza'nın önderliğinde Rumen birliğinin kurulmasından sonra voyvodalık sistemi kaldırıldı.

Diğer taraftan voyvodalık 17. yüzyılın başından îtibâren başlayarak gelişen iltizam usûlü (devlet gelirlerini, birisinin, bedelini taksitle ödeyeceğini kefil göstererek toplamak) içinde yaygınlaştı. Eyâlet vâlileri ve sancak mutasarrıfları kendilerine tevcih olunan eyâlet ve sancakların kazâlarına kendi kapı halkından veya bölgenin ileri gelenlerinden birini voyvoda tâyin ederlerdi. Timar ve zeâmet üsûlünün geçerli olduğu yerlerde voyvodalar yalnızca mukâtaat ve hass kısmının gelirlerini toplardı. Tanzimattan sonra voyvodalık kaldırılarak kazâlara kaymakamlar tâyin edilmeye başlandı.

VURGUN;

Alm. *Caissonkrankheit (f),* **Fr.** M*aladie (f) des caissons,* **İng.** *Caisson disease, the bends decompression.* Denizin derinliklerinden yüzeye çıkan dalgıçlarda ve çok fazla yükselen havacılarda atmosfer basıncının âniden düşmesine (dekompresyon) bağlı olarak meydana gelen hastalık hâli. Dekompresyon hastalığı veya Caisson hastalığı da denir. Eğer bir dalgıç su altında vücûdunda büyük miktarda azotun çözünebileceği kadar uzun bir zaman kalmışsa ve sonra âniden deniz yüzeyine çıkarsa, hücre içi veya hücre dışı vücut sıvılarında önemli miktarlarda azot kabarcıkları teşekkül eder

ve bu da meydana gelen kabarcıkların miktarına göre vücûdun hemen her yerinde küçük veya ciddî hasarlar meydana getirebilir. Bu durum deniz dibinde bir atmosferden fazla bir basınca maruz kaldıktan sonraki dekompresyon (basıncın kalkması) esnâsında olabildiği gibi, benzer şekilde, deniz seviyesinden (1 atmosfer) yukarı doğru 0,5 atmosferlik bir basınca yapılacak çıkışlarda da olabilir.

Dalgıç, denizin derinliklerinde kaldığı müddetçe vücûdunun dışındaki basınç çözünmüş gazları sıvı şekilde tutmaya yetecek bir şekilde bütün vücut dokularını sıkıştırır. Sonra dalgıç âniden deniz yüzeyine çıktığı zaman vücûdun dışındaki basınç sâdece 1 atmosfer olur, bu esnâda vücut sıvılarının içindeki basınç vücûdun dışındaki basınçtan daha fazladır. Bu yüzden çözünmüş durumda bulunan gazlar kaçarak dokuların içlerinde gerçek kabarcıklar meydana getirebilirler.

Eğer vücut sıvılarındaki azot basıncı vücut dışındaki basıncın üç katından daha fazla yükselmemişse "aşırı doygunluk kuralı" azotun önemli miktarlarda kabarcık meydana getirmeyecek şekilde çözünmesine izin verir. Bu sâyede bir dalgıç teorik olarak denizin 22 m derinliğinden (3 atmosfer basınçlı) deniz seviyesine (1 atmosfer) önemli bir kabarcık teşekkülü olmadan ve dekompresyon hastalığı gelişmeden bir anda çıkarılabilir. Fakat güvenlik açısından bir dalgıcın denizden çıkarken bu teorik sınırları zorlamasına nâdiren izin verilir.

Dekompresyon hastalığında; aşırı vücut ağırlığı, uzun süreli basınca mâruz kalma ve eksersiz, olayı arttıran faktörlerdir. Yaşlılık, bitkinlik ve geçmişte geçirilmiş bir hâdise de bilinen menfî faktörler arasındadır. Bu durumlarda muhtemelen gazın dokulardan dış çevreye taşınmasında bir bozukluk vardır. Giderek artan basınçlara düzenli bir şekilde mâruz kalan şahıslar belirgin dekompresyon hastalığına karşı daha az yatkın olurlar. Bu yüksek basınca mâruz kalma sonlandıktan sonra, kazanılan muhite alışma özelliği de kaybolur.

Dekompresyon hastalığının klinik belirtileri gaz kabarcıklarının damar yatakları ve damar dışı bölgelerde birikmesine bağlı olarak çeşitlidir. Bu belirtiler âni dekompresyondan sonraki birkaç dakika ile bir saat içinde görülür. Bununla birlikte nâdiren belirtiler dekompresyondan sonraki 6 saat veya daha fazla zamanda gelişebilir. Kabarcıklar bir bölgeye geçici olarak yerleştikten hemen sonra belirtiler ortaya çıkar; kanlanma bozulur, ağrıya sebep olur veya organın işleyişini bozar. Belirtilerin hafif ve ciddî olarak ayrı ayrı tasnifi hastanın durumuna göre tedâvi plânı yapmayı sağlamaktadır.

Hafif dekompresyon hastalığının açık husûsiyetleri cilt veya lenfatik tutulumudur. Bacak ve kollarda eklemlerin civârına yerleşen ağrı en sık görülen belirtidir. Başlangıçta hasta uyuşma hisseder. Zaman geçtikçe rahatsızlık şiddetlenir ve kuvvetli ağrı kesiciler kullanmak gerekebilir. Ağrılı bölgede ödem olabilir. Ânında basınç odasına alınan hastada ağrı tamâmen geçer veya azalır. Tedâvi edilmeyen ağrı birkaç günde yavaş yavaş azalır. Cilt belirtileri arasında kaşıntı ve morarma olabilir. Hastayı basınç altına almak cilt belirtilerinde çok seri şekilde etkilidir. Tedâvi edilmeyen belirtiler 2-3 gün içinde geriler.

Ciddî dekompresyon hastalığı sinir sistemi veya dolaşım-solunum sisteminin tutulumuyla karakterizedir. Belirtileri çeşitlidir ve önceden tahmin edilemez. Ağır vak'alar şok ve ölümle sonuçlanır. Felçler ihtivâ eden ciddî, kalıcı sinir sistemi arazları meydana gelebilir. Diğer vak'alarda mühim nörolojik arazlar haftalar ve aylar süren bir dönemde dereceli olarak düzelir.

Dolaşım-solunum sistemini tutan dekompresyon hastalığında; göğüste rahatsızlık, öksürük, nefes darlığı olur. Nefes alma esnâsında nefesin tutulması hissî olur. Kabarcıklar akciğer kanlanmasını daha fazla bozacak olursa nefes darlığı tablosunu aşırı akciğer ödemi tâkip eder ki bu da ölüme sebep olabilir.

Bir dalgıç su üstüne yavaşça çıkartılacak olursa çözünmüş azot akciğerlerden dekompresyon hastalığını önleyebilecek bir hızla atılabilir. Eğer bir dalgıç uzun bir süre denizin derinliklerinde kalmışsa saatlerce dekomprese edilmesi gerekebilir. Bir dalgıcın hangi hızla su yüzüne çıkartılacağı ilk olarak indiği derinliğe, ikinci olarak burada kaldığı süreye bağlıdır. Su yüzüne çıkma hızının tâyininde basınçlı hava soluyan dalgıçlar için yapılmış "dekompresyon tabloları" kullanılmaktadır. 100 m derinlikte 20 dk kalmak iki buçuk saatten fazla dekompresyon zamânını gerektirir. Eğer dalgıç yukarı çıkarken saf oksijen soluyacak olursa vücut sıvılarında azotun uzaklaşma hızı önemli ölçüde artacaktır. Böylece deniz yüzeyine çok daha hızlı çıkarılabilecektir.

Dekompresyonda bilhassa aşırı kirli sularda ve hava şartları sebebiyle kullanılan diğer bir metod dalgıcı yüzeye hemen çıkartmak ve çıktıktan sonra 5 dk içinde bir basınç odasına (dekompresyon tankı) yerleştirmektir. Bu odada basınç tekrar uygulanır. Uygun bir dekompresyon tablosu kullanılır.

Yukarıdaki tedbirlere ilâve olarak şokta, sıvının yerine konması, heparin verilmesi gibi destekleyici metodlar faydalıdır.

VÜCÛDNÂME (Bkz. Yaşnâme)

VÜCUT;

Alm. S*eim, Existenz, Leib, Körper,* **Fr.** *Corps,* **İng.** *Existence, body.* İnsan, hayvan ve bitkilerin hücre, doku, organ ve sistem topluluğundan ibâret maddî yapısı. Vücutta yapıtaşı hücredir. Vücut hücreleri birbirleriyle birleşerek doku (nesc) meydana gelir. Çeşitli cinsten dokular birleşince uzuvlar (organlar), organların bir araya gelmesinden cihâzlar (sistemler) meydana gelir. Ancak mikroskopla görülebilen bir hücre, çeşitli atölyeleri bulunan muazzam bir fabrika gibidir. İnsan aklı bugüne kadar bu fabrikanın ancak birkaç makinasını görebilmiştir. Bir hücrenin genişliği ortalama 0.02 mm'dir. Bir kesme şeker içinde 250 milyon hücre yaşayabilir. Bir insan vücûdunda ortalama 30 trilyon hücre vardır. Bu hücrelerin çalışabilmesi gerek insanda, gerekse dış âlemde binlerce uygun şartların bulunmasına bağlıdır. Bunlardan biri bozulursa, insan vücûdu çalışamaz durur. Allahü teâlâ, bu sayısız düzenleri yaratarak beden makinasını otomatik olarak çalıştırmaktadır. Ruh, bu makinanın elektrik kuvveti gibidir. Bir motorda ufak bir ârıza olunca cereyan kesildiği gibi, insan vücûdunun içindeki ve dışındaki yapı ve düzenlerde hâsıl olacak bir ârıza da, rûhun bedenden ayrılmasına sebep olur ve insan ölür. Dünyâda hiçbir makina süresiz çalışmayıp, aşınarak, yıpranarak çürüğe ayrılır. Bu genel kânundur. Vücut makinası da bu kânuna uyarak, yıpranarak çürüğe ayrılır.

İnsan bedeninin yapısında bulunan maddeler, topraktan, sudan ve havadan gelmektedir. Canlıların ihtiyaç maddeleri bu üç kaynaktan hâsıl olur. İnsan çürüyünce, hâsıl olan maddeler, yine bu üç yere dağılır. Vücûdun ortalama % 64'ü sudur; % 20'si protein, % 10'u yağ, % 5'i mâdenî tuzlar, % 1'i karbonhidratlardan ibârettir.

Eşref-i mahlûk olarak yaratılan insanoğlunun vücûdu, sayısız odalardan meydana gelmiş muazzam bir binâ gibidir. Bu muazzam binâda çeşitli fabrikalar vardır.

Vücut binâsında bir gıdâ deposu, alarm tertibâtı, kalorifer tesisleri, işitme cihâzları, hazır kuvvet, askerî üsler, radarlar, odalar arasında mu'azzam yollar, modern taşıma vâsıtaları, yemekhâneler, kanalizasyon şebekeleri, rasathâneler, çöpçüler, kabristan gibi lüzumlu her teşkilât mevcuttur.

Vücûdumuzda, bizim haberimiz bile olmadan bir ömür boyu muntazaman cereyan eden öyle hâdiseler, işler vardır ki, bunlar, bugün geliştirilen en modern cihazların yapabildiği işlerle mukâyese dahi edilemez. Meselâ vücuttaki taşımacılık işleri, dolaşım sistemi tarafından yapılmakta, dağıtım ve ulaştırma işleri o kadar mükemmel yürütülmektedir ki, vücut içinde ulaşmadığı bir nokta kalmaz. Gâyet intizamlı ve uyum içinde çalışırlar. Dolaşım sisteminin merkezi kalptir. Kalbin muntazam çalışmasıyla kan, damarlar vâsıtasıyle en ücrâ köşelere kadar ulaşır.

Vücûttaki kanın, hücrelerde lüzumlu gıdâ maddelerini sağlamak, gıdâların enerji hâline gelmesine yarayan oksijeni hücrelere sevk etmek, vücûda dışarıdan girmeye çalışan düşmanlara, hastalık mikroplarına karşı vücûdu korumak, hücrelerde biriken kirli artıkları çeşitli kanallarla dışarı atmak, vücut ısısını ayarlamak gibi çeşitli vazîfeleri vardır. Kalbin pompaladığı kan atardamarlar vâsıtasıyle vücûda dağılır ve kılcal damarlarla dokulara kadar ulaşır.

Böylece kandaki besin ve oksijen lüzûmu kadar dokulara verilmiş olur. Burada besin maddesi "Oksijen" tarafından yakılır. Açığa çıkan enerjiyle vücut makinası çalışır. Bu yanmanın hâsıl ettiği sıcaklık 37°C'dir. Buna karşılık hücrelerde biriken "Artık maddeler" ve "Karbondioksit" toplardamarlarla dışarı atılır. Bu işler muntazaman olmazsa, hücreler gıdâsız ve oksijensiz kalır, hücre faaliyeti neticesinde meydana gelen artık maddeler dışarı atılamaz, her yer çöplük hâlini alır. Görüldüğü gibi herhangi bir sistemdeki bir ârıza birçok rahatsızlıklara sebep olmaktadır.

Vücûda alınan gıdâların enerji hâline gelebilmesi için yakılması gerekir. Bunun için lüzûmlu olan oksijenin alınıp hücrelerdeki "yanma" hâdisesinden sonra karbondioksidin atılması lâzımdır. Oksijen, teneffüs edilen hava ile alınır. Teneffüsle alınan oksijen temiz olmalıdır. Hava burundan girerken, "filtre" vazîfesini gören kıllar vardır.

Akciğerde kanın temizlenmesi için vazîfe gören hava, dışarı çıkarken de nefes borusundaki telleri titreştirmek sûretiyle "Ses"in teşekkülünü temin eder. İçeri giren temiz hava ile dışarı çıkan hava karşılaştıkları hâlde birbirini kirletmiyor ve birbirleri ile karışmıyor.

İnsan vücûdu aynı zamanda muazzam bir laboratuardır. Yalnız nefes alıp vermek bile, muazzam bir kimyevî hâdisedir. Havadan alınan oksijen vücutta yakıldıktan sonra, karbondioksit hâlinde dışarı atılmaktadır. Vücûdun mikrop ve gazlara karşı mühim kapısı, nefes yollarıdır. Ağız ve burun boşluğunu ciğerlere birleştiren 15 santimetrelik hava borusu (trake)nun yukarı ucu gırtlak (hançere)tır. Burada hava borusu ses iplikleri vâsıtasıyla daralmış, bir ince yarık hâline gelmiştir. Toz, balık kılçığı ve tahriş edici gazların tesiriyle kendiliğinden kapanır. İnsan arzu etse de, klor, amonyak ve diğer zehirli gazları teneffüs edemez. Hava borusu göğüs boşluğunda, yarım milimetre inceliğinde, 25 milyon kadar ince kollara ayrılır. Her son kolun ucu kese gibi şişkindir. Bu hava kesecikleri, kollar ucunda üzüm salkımına benzer. Bu hava keseciklerinin hepsine "Akciğer" denir. Akciğerde, kalpten gelen kan

damarları da kollara ayrılır. Ayrıla ayrıla nihâyet ciğerde 400 milyon kapiller meydana gelir. Bu kapiller, hava keseciklerini sarar. Gaz basıncından dolayı, kandaki karbondioksit (CO_2)in fazlası, hava kesesine ve kesedeki oksijen de kapillere, yâni kana geçer. Bu gaz mübâdelesi bir sâniyede vukû bulur. Bir insanın akciğerlerinden dakikada yatarken 8, otururken 16, yürürken 24, koşarken 50 litre hava geçer.

Kalp, hiç durmadan işleyen muazzam bir pompadır. Vücut fabrikasının çalışma merkezidir. Kalbin kasılması, yumruk sıkmak gibi, basit bir sıkışma değildir. Kanın hareketi istikâmetinde giderek kalbin ucunda nihâyetlenen bir titreşim dalgası şeklindedir. Sâniyenin altıda biri kadar süren bir aralıkla tekerrür eder. Bu tekerrürler, kalp faaliyetinin nizam ve ahengidir. Her organ, her makina gibi kalp de dinlenmeye ihtiyâç gösterir. Kalp, çalışırken dinlenecek şekilde yaratılmıştır. Her kasılıp gevşedikten sora sâniyenin altıda biri kadar istirahate geçer. Kalbimiz, günde 100.000 defâ çarpar; 100.000 defâ, bir sâniyenin altıda biri kadar zaman istirâhat eder. Yâni günde beş saate yakın dinlenir. Ortalama bir insan ömrü altmış sene kabul edilirse, böyle bir insanın kalbi, 12 sene kadar istirâhatte kalır. Kalp, her çarpışında 100 cm^3 kan çekerek, günde damarlara 10.000 litre kan gönderir. Buna göre kalp, her darbesinde, bir kilo ağırlığı yarım metreye kaldıracak kadar iş yapmaktadır. Bir insan, kendi kalbinin kuvvetiyle işlemekte olan bir asansörle, bir saatte yerden bir apartmanın beşinci katına çıkabilecektir. Yani insan kalbi 1/375 beygir kuvvetinde bir motordur. Parmaklar, diğer kolun başparmak hizâsına konursa, nabız atması duyulur. Nabız atması, bize kalbin çarpmasını gösterir.

Nabzın dakikadaki adedi vücûdun kan ihtiyacına tâbidir. İnsanda ortalama dakikada 75'tir. Birkaç aylık çocuk kalbi büyüklerinkinin iki misli çarpar. Kalp, bir otomobil gibi olmayıp, bir elektron motoru gibidir. Kanda erimiş tuzlardan biri olan potasyum atomu radyoaktiftir. Bir insanda toplam otuz gram potasyum vardır. Hergün bir milyar elektron neşreder. Kalbin giriş kapısında bir sinir makinası vardır. Bu makina tıpkı bayram yerlerinde çocukların atış tecrübelerinde, mermi hedefe isâbet edince, hedef olan cisimde hareket meydana geldiği gibi, bir elektron isâbetiyle, kalbi harekete getirir.

Kalpten çıkan kan, damarlarla, vücûdun her tarafına dağılır. Bu damarlar çok sağlamdır. Kalbe bağlı epher damarı (aort), yirmi atmosfer basınca mukâvemet eder. Lokomotifler, 10-16 atmosferlik buhar tazyikiyle işlediğinden, yanmaktan korunabildiği taktirde bu damarlarla lokomotif boruları yapılabilecektir. Damarlar, kalpten uzaklaştıkça dallara ayrılır. Yâni incelir. En ince damarlara şa'rî damar (kapiller) denir. Kapiller bir kıldan elli defa daha incedir. İğne kalınlığındaki bir et parçasında bin kapiller vardır. Bir insanda, elli kilo adale bulunduğuna göre, kapiller adedi kolay hesap edilebilir. Her kapiller, ortalama yarım milimetre uzunluğundadır. İnsandaki bütün kapiller uçuca konursa, dünyâyı dört defâ saracak bir boru elde edilir. Her birinin ağız genişliği yanyana getirilirse 60.000 m^2 bir satıh meydana gelir. Aorttan ve bütün kapillerden aynı zamanda geçen kan miktarı eşittir. Çünkü, aorttaki kan birkaç metre süratle aktığı hâlde etrafta sürat azalarak, kapillerde hemen hemen sıfır olur. Kan, yarım milimetre uzunluğundaki kapillerden bir sâniyede geçer. Bu bir sâniye içinde gaz mübâdelesi vukû bulur. Kan, kalp içinden 1,5 sâniyede geçer. 5-7 sâniyede ciğerleri dolaşır. Beyni 5 sâniyede, elleri, ayakları 18 sâniyede dolaşır. Bir kan hücresi, yirmi dört saatte, 3000 defâ kalpten vücûda gönderilir. İş esnâsında veya ateşli hastalıklarda, kalbin çarpma kuvveti azalınca, kan sürati iki misline kadar artar.

Bir insanda beş-altı litre kan bulunur. Kanının üçte biri giden kimse tehlikesiz yaşayabilir. Kan suyuna plazma denir. Plazma içinde alyuvarlar (eritrosit; hemati) ve akyuvarlar (lökosit) yüzer. Bundan başka fibrinojen denilen azotlu bir madde, erimiş hâlde bulunur. Kesilen yerden çıkan kandaki fibrinojen, iplikler hâlinde pıhtılaşır. Bu pıhtıya fibrin denir. Fibrin, kan akmasını durdurur. Fibrin çökelirken, kandaki alyuvarlar da, pıhtı içine çökelir. Bir milimetreküp kanda, 5 milyon hemati vardır. Alyuvarlar oksijen nakli ile görevlidir. Bu alyuvarlar kemik iliğinden hâsıl olur. Otuz-kırk gün çalıştıktan sonra, ihtiyar olurlar. İhtiyar eritrositleri, dalak, kandan alarak öldürür. Lökositler, kanın polis memurları gibidir. Sağlam bir insanın bir milimetreküp kanında 6000 ile 8000 arası lökosit vardır. Vücûda mikrop girince sayıları artar. Vücûda girmeyi başaran düşman mikroplarını zararsız hâle getirirler. Hastalık mikroplarının zehirli ve öldürücü tesirlerine karşı, imhâ edici salgılarla vücûda mukâvemet kazandırırlar. Bir damla kandaki lökosit sayısından, vücutta mikrop kavgası olup olmadığı anlaşılır.

Akyuvarlar da kemik iliğinden meydana gelir. Bunların lenfosit denilen çeşitleri, lenfa bezlerinde hâsıl olur. Hastalığın cinsine göre lökosit ve lenfosit artışları başka başkadır. Bir yarada bulunan irin, akyuvar ölülerinin yığınıdır. Bunlar mikrop savaşında ölmüştür. İçinde akyuvar bulunup, alyuvar bulunmadığı için sarı renk alan lenf sistemi, vücûda giren mikropları lenf düğümlerinde tutarak zararsız hâle getirir. Lenf düğümleri akyuvar îmâl eder. Ayrıca ikinci bir bakteri hücûmuna karşı koymasına yardımcı olan bâzı proteinler îmâl eder. Aynı zamanda sindirilen yağları toplar, damarlara ulaştırır. Kanda bunun gibi çeşitli hayâtî faaliyetler cereyan etmekte, kimyevî hâdiseler vukû bulmaktadır.

Kanın içinde al ve akyuvarlardan başka kanın pıhtılaşmasında görev alan "trombositler" de mevcuttur. Bir milimetreküp kanda 200.000-300.000 kadar "trombosit" denen, çok küçük tânecikler vardır. Bunlar

da kemik iliğinde hâsıl olur. Trombositler kan çıkan yerde yığılarak, kanın pıhtılaşmasını kolaylaştırır. Kanın ömrü 102 gündür. Yâni 102 gün sonra, insanın kanı tamâmen değişir.

Sindirim sistemi, sanki bir fabrikadır. Ağızla alınan yiyecek ve içecekler, mîde ve barsaklarda parçalanıp öğütüldükten sonra vücûda faydalı kısmı ince barsaklarda süzülerek kana karışır. Gıdâların "posa" kısmı kalın barsak vâsıtasıyle, kan ve hücrelerdeki gıdâ artıkları ve vücûda zararlı maddelerse böbrekler vâsıtasıyle süzülerek dışarı atılır. Bu muazzam işlem, otomatik olarak ve çok düzenli bir şekilde yapılır. Bu iki temizleme vâsıtası olmasaydı, vücût pislik içinde kalır, uzuvlar zehirlenir, üstelik yeni gıdâ alma imkânı da olmazdı.

Vücûdun en büyük bezi olan "karaciğer", 400'den fazla vazîfesi bulunan bir fabrika, bir erzak deposudur. İnce barsakta emilerek kana karışan "gıdâlar", "vitaminler" karaciğerde "depo" edilir. İhtiyaç hâlinde, vücûda yarayışlı hâle getirilerek, lâzım olan yerlere gönderilir.

Sindirim sisteminin kapıcısı durumunda olan "dil" ağızdaki lokmaları çevirerek sindirime yardımcı olur, tad alır ve konuşurken telâffuzda kullanılır. Cenâb-ı Hakkın dilde yarattığı husûsiyetlerle gıdâların tadları bilinmekte, zararlı, faydalı ayrılmaktadır. Gıdâların kokuları dildeki tad alma husûsiyetini artırmakta ve "iştah" meydana getirmektedir. Bu iştah sâyesinde gıdâ alma işi külfet değil, bir lezzet olmaktadır.

Organların hareketi "kaslar" sayesinde olmaktadır. Sinirler kasları, kaslar da uzuvları harekete geçirmektedir. Kasılma esnâsında harcanan enerji, kaslarda depo hâlinde bulunan glikozdan temin edilmektedir. Oksijen azaldıkça kasta laktik asit çoğalır. Laktik asitin çoğalması kasın "yorulması" demektir. Dinlenirken aldığımız oksijenin laktik asitle birleşmesinden meydana gelen enerji, kas hücrelerinde depolanır. Ölen kimsenin kaskatı kesilmesi oksijensizlikten, yâni ölüm hâlinde kaslarda fazla miktarda "laktik asit" birikmesindendir.

Dışarıdan gelen darbelere reaksiyon gösteren iskelet kaslarından başka, isteğimiz dışında çalışan "düz kaslar"da vardır. Meselâ mîde ve barsak kasları düz kaslardandır. Kalp kası çizgili kas olmasına rağmen isteğimiz dışında çalışır. Eklem kasları gibi isteğimizle çalışsaydı, ufak bir ihmâl neticesinde kalbimiz duruverirdi. Uyurken çalıştıracak birisine ihtiyâç olurdu.

Habersizce ayağımıza bir diken batsa, vücûdumuzu saran telefon şebekesine benzer sinir sistemi sâyesinde haberdar oluruz. Bu sistem, beyin, omurilik ve sinirlerden meydana geliyor. Beyin, beş duyu faaliyetinin merkezidir. Hâfıza, zekâ, bilgi, düşünme gibi hareketler beyin tarafından idâre edilir. Beyin aynı zamanda uzuvların ve kasların muntazam çalışmasını sağlar. Beynin altındaki omurilik soğanı, solunum, boşaltım, dolaşım gibi hayâtî faaliyetleri idâre eder. Omurilik, refleks hareketleri, iç uzuvların ve salgı bezlerinin faaliyetlerini idâre eder. Bir ikâzın, "nöron" denilen sinir hücreleri tarafından teşekkülü, elektrik akımına benzer. Felç hâlinde sinir sisteminde bozukluk olduğu için, uzuvlar isteğimizle hareket etmez.

Vücuttaki kemikler, en hassas ölçüler içinde irili ufaklı yaratılmıştır. Kemikler, vücûda dayanak sağlar. Çeşitli uzuvları korur, kasların irtibatını sağlar, vücûdun hareketi için lüzûmludur. Otuz üç omurdan meydana gelen omurga, vücûdun ana direğidir. "Omurga" aynı zamanda omuriliğin zedelenmesine mâni olur. Omurilik zedelenirse felç ve sakatlık meydana gelir. Bu bakımdan Allahü teâlâ, onu, üç tabaka sağlam zarlar içinde muhâfaza etmiş, en dışını da kolay kolay tahrip olmayan omurga ile kapatmıştır.

İnsan yürüdükçe birbirine sürten omurların aşınmaması için conta vazîfesini gören "kıkırdaklar" mevcuttur. Vücûdun taşınması gibi mühim bir vazîfesi bulunan kemikler, sağlam olduğu kadar, elâstikiyet sağlayacak şekilde yaratılmıştır.

El, kol, bacak ve parmak gibi kemikler eklemler sâyesinde oynar, hareket eder. Her eklemin hareket kâbiliyeti, o uzvun ihtiyâcı nispetinde yaratılmıştır. Omuz eklemiyle dirsek eklemi aynı değildir.

Vücûdumuzu örten "deri" dokunma, vücut sıcaklığını koruma, vücûdu dış tesirlerden koruma, soğuk ve sıcaktan koruma gibi vazîfeler görmektedir. Deride kıl ve tırnaklar vardır. Sakal, kaş ve saçlar aynı keratin dokusundan meydana geldiği hâlde kaşlar, belli bir boydan fazla uzamazlar. Kirpiklerimiz devamlı uzasaydı görmemiz zorlaşır, her zaman bunları kısaltmak îcâb ederdi. Canlı hücrelerden cansız kıllar meydana getiren Rabbimiz sonsuz hikmet sâhibidir. Eğer bu kıllar canlı olsaydı traş olurken çok acı duyardık. Kezâ, tırnaklarımız da öyledir.

Ayrıca vücutta bulunan "salgı bezleri"nin de birçok fonksiyonları vardır. Vücûdun düzenli çalışamamasından dolayı hastalıklar meydana gelir. Meselâ "hipofiz bezi" kan kaybını önler, büyüme hormonu salgılar, hücrelerin büyümesine ve çoğalmasına tesir eder. Vücûtta su dengesini korur. Düzenli çalışmaz, fazla hormon salgılarsa devlik hastalığı, az salgılarsa cücelik meydana gelir.

İnsan vücûdunda her türlü ve çok karışık formüllü maddeler îmâl eden, türlü türlü kimyevî reaksiyonlar

meydana getiren, analiz yapan, tedâvi eden, tasfiye eden, zehirleri yok eden, yaraları tâmir eden, türlü maddeleri süzen, enerji veren tertibat olduğu gibi; mükemmel bir elektrik ağı, manivela tertibatı, elektronik bilgisayar, haber verme tesisatı, optik, ses alma basınç yapma ve ayarlama tertibatı; mikroplarla mücâdele ve onları yok etme sistemi de mevcuttur.

Eskiden Avrupalılar, "Bir insan vücûdunda bol su, biraz kalsiyum, biraz fosfor ve biraz da inorganik ve organik maddeler vardır. Onun için bir insan vücûdunun kıymeti beş-on liradan ibârettir." derlerdi. Bugün Amerika üniversitelerinde yapılan hesaplar insanın vücûdunda durmadan meydana gelen kıymetli hormon ve enzimlerle birçok organik preparatların en azından milyonlarca dolar kıymetinde olduğunu meydana koymuştur. Bir Amerikalı profesör, "Otomatik olarak, böyle kıymetli maddeleri muntazaman meydana getiren bir tertibat yapmaya kalkacak olursak, dünyâda bulunan bütün paralar, bunu yapmaya kâfi gelmez." demiştir.

İnsan vücûdu muazzam incelikle ve hassas yaratılmıştır. Bununla birlikte çok sağlamdır. Her türlü iklime dayanır. Açlığa, aşırı üzüntülere ve yorgunluklara karşı da dayanıklıdır.

İnsan bedeni doğumundan îtibâren değişikliğe uğrayarak gelişir. Kırk yaşındaki insanın eti, yağı, derisi, kemikleri başkadır. Çocukluğunda bulunanlar başkadır. Fakat o, hep aynı insandır. Çünkü insan, rûh demektir. Beden değişiyor ise de rûh değişmez. İnsanın parmak izi de hiç değişmez. Hiçbir insanın parmak izi başkasının parmak izine benzemez. Bir insanın parmak uçlarındaki çizgilerin şekli, doğmadan önce, rûh bedene bağlandığı sıralarda teşekkül eder. İnsan ölüp, çürüyünceye kadar hiç değişmez. 5000 yıllık mumyalarda aynen kaldıkları görülmüştür. Parmak ucundaki çizgilerden herbiri, yanyana dizilmiş deliklerden meydana gelmiştir. Her delikçikten ter sızmaktadır. İnsan birşeyi tutunca sızan ter o şey üzerinde çizgilerin şekli gibi yapışıp kalır. Teri boyayan bir ilâç sürülünce, o kimsenin parmak izi, o şey üzerinde görülür.

İnsanda, bütün bu maddî mükemmelliğin yanısıra anlama, düşünme, ezberleme, hatırlama hüküm ve karar verme gibi çok muazzam, mânevî kudretler de bulunur. Bu kudretlerin kıymetini ölçmek, insanlar için imkânsızdır.

Bunlar, Yaratıcının ne kadar büyük, ne kadar kudretli olduğunu göstermektedir. Allahü teâlâ, Kur'ân-ı kerîmin birçok yerlerinde; **"Sizden evvel gelip geçenlerin hayatlarını, gittikleri yolları ve başlarına gelenleri gözden geçirip, onlardan ders alınız. Yerleri, gökleri, canlıları, cansızları ve kendinizi inceleyiniz! Gördüklerinizin içini, özünü araştırınız. Bütün bunlarda yerleştirmiş olduğum kuvvetimi, kudretimi, büyüklüğümü ve hâkimiyetimi bulunuz, görünüz, anlayınız!"** buyuruyor.

Hadîs-i şerîfte de; **"Kendini bilen Rabbini bilir."** buyuruldu. O hâlde kendimizi, yaratılış gâyemizi bilmemiz lâzımdır.

WAGNER, (Wilhelm) Richard;

Alman besteci ve yazar. 22 Mayıs 1813'te Leipzig'te doğdu ve 13 Şubat 1883'te Venedik'te öldü. Babasını küçük yaşta kaybetti. On yaşında Yunan târihine çalıştırıldı ve Yunan trajedisini öğrendi. Daha sonra müziğe karşı ilgisi arttı. 1830'da hazırladığı uvertürü Leipzig Operasında sahneye konulduğu vakit daha 16 yaşındaydı. Üniversite eğitimi sırasında ünlü müzik öğretmeni Weinlig'ten ders aldı. Tamâmen kendisini müziğe vererek Magdeburg Orkestrası Şefliğine tâyin edildi. Bu ana kadar hazırladığı müzik eserleri Die Hochzeit, Die Feen, Das Liebesverbot adlı libretto operalarıdır. 1836 ile 1838 arası Kraliyet Orkestrasında şef olarak çalıştı. İşini kaybedince 1839 ile 1842 seneleri arasında Fransa'ya giderek orada para kazanmak için müzik çalışmaları yaptı. Burada "Der Fliegende Holländer (Uçan Hollandalı) opera eserini hazırlayarak büyük üne kavuştu. 1843'te Dresden Operasında sahneye konulan bu eserinde ilk olarak ikinci melodik sesi denemiş, sesle saz arasında büyük bir yakınlık kurmuştur. Daha sonra Dresden'de 1845 senesinde "Tannhauser" operasını tamamladı. 1850 senesinde hazırladığı "Lohengrin" opera eseriyle ünlü virtöz bestecisi Franz Liszt tarafından oynatıldı. Bu târihten sonra Avrupa başşehirlerinde bir kral gibi karşılandı.

Wagner 1851 senesinde **Opera ve Drama** adlı felsefî bir kitap yazdı. 1860 ile 1882 seneleri arasında Die Meistersinger, Siegfried gibi birçok opera eseri hazırladı. Viyana, Petersburg, Moskova, Budapeşte, Münih, Berlin gibi büyük şehirlerde operaları oynatıldı. 1876 senesinde ABD'nin yüzüncü kuruluş yıldönümü münâsebetiyle bestelediği "American centennial March" adlı eserine 5000 dolarlık mükâfat verildi.

WALESA, Lech;

demokrasinin Polonya'ya gelişini sağlayan işçi lideri ve Cumhurbaşkanı. 1943'te Popowo, Wroclaw yakınlarında doğdu. Bir marangozun oğludur. Kitleler karşısında olağanüstü etkileme gücü bulunan Walesa, bağımsız sendika hareketinin lideri olarak ülkesinde ve milletlerarası alanda ün kazandı ve

1983'te Nobel Barış Ödülünü aldı.

Yalnızca ilköğretim ve meslekî eğitim gördü. Önce makine, sonra Dobrzyn'de elektrik işçisi olarak çalıştı. 1967'de Gdansk'taki Lenin Tersânelerine elektrikle ilgili montajcı olarak girdi. 1970'te Gdansk'ta gösteri yapan işçilerin üzerine, polisin ateş açmasıyla başlayan kanlı hâdiselerden sonra, bağımsız sendika kurma mücâdelesine katıldı. Grev Komitesine üye oldu ve Aralık 1970'te tutuklandı. Tersânedeki resmî sendikanın temsilciliğini yaptığı 1976'da, yönetime, işçilerin bâzı isteklerini sundu. İstekleri yönetimce beğenilmediği, için işten atıldı.

Elektrik makinaları yapan bir fabrikada çalışmaya başladı. 1979'da bir gösteriye katıldığı için, bu işinden de çıkarıldı. 1980'de Lenin Tersânelerinde başlayan gösteriler sırasında, işçilere grev çağrısında bulundu ve bu hareketin lideri seçildi. Birkaç gün sonra istekleri kabul edildiyse de, diğer işyerlerinde çalışan işçileri de greve katmak ve dayanışma sağlamak amacıyla grevi sürdürme kararı aldı. Fabrikalararası Grev Komitesinin meydana gelmesinde öncülük etti. Genel grev sırasında Başbakan Birinci Yardımcısı Jagielski'yle resmi görüşmeleri yürüttü. Karşılıklı görüşmeler, 31Ağustos 1980'de, işçilere bağımsız ve hür sendika kurma, siyâsî ve dînî hürriyetlerin genişletilmesi ve ücretlerin artırılmasıyla sonuçlandı. Fabrikalararası Grev Komitesi, daha sonra Dayanışma adıyla bağımsız bir sendika olarak faâliyetlerine devâm etti.

Sendikanın başkanı olarak, devlet yöneticilerine bir takım reformlarını kabul ettirmeye çalışan Walesa, Ekim 1981'de hükûmetle, Sovyet tipi merkezî ekonomik sistem yerine, işçinin yönetime katılmasını sağlayan bir anlaşma yaptı. Fakat bu durum uzun sürmedi. Hükûmet 13 Aralık 1981'de sıkıyönetim îlân ederek Dayanışmayı yasaklayınca, Walesa ve sendikanın diğer ileri gelenleri tutuklanarak, Varşova yakınlarında gözetim altına alındı. Walesa ve arkadaşlarının, gizliden yaptırdıkları bâzı direniş hareketleri pek etkili olmadı. Dayanışmanın çeşitli seçimlerde yaptıkları boykot çağrıları da pek destek görmedi. Walesa, 14 Kasım 1982'de serbest bırakılmasına rağmen 27 Nisan 1983'te işinin başına dönebildi.

Koyu bir Katolik olan Walesa, 1983 Haziranında Papa İkinci Jean Paul'ün ülkeyi ziyâreti sırasında onunla görüştü. Pâris Üniversitesi ve Harvard Üniversitesi tarafından, Walesa'ya fahri doktorluk pâyesi verildi.

1985'te hükûmetin, Dayanışma Sendikasına karşı olan sert tutumu yumuşamaya başladı. 1987'de halk oylamasıyla kabul edilen siyâsî ve ekonomik reformların güçlükle yürütülmesi; Nisan 1988'de yeni bir işçi grev dalgasının yükselmesine yol açtı. Hükûmet, çok geçmeden Walesa ve Dayanışmanın ileri gelenleriyle görüşmek zorunda kaldı. Kânûnen serbest hâle gelen Dayanışmanın, diğer muhâlefetin de desteğini almasıyla siyâsî bir lider durumuna getirilen Walesa, Demokrasi kapısının açılmasında önemli bir rol oynadı. Haziran 1989'da yapılan demokratik seçimlerde milletvekili seçildi. Böylece Dayanışma, iktidâra ortak oldu. Hükümetin icrâatlarını tenkit eden Walesa, Kasım 1990'da yapılan devlet başkanlığı seçimlerinde Mazowiecki'ye karşı adaylığını koydu ve devlet başkanı oldu.

WASHİNGTON;

ABD'nin başşehri. Tam ismi Washington, D. C.'dir. District of Columbia ile aynı alanı kaplar. Washington şehrinin nüfûsu 600.000'in üzerindedir. Metropollerle birlikte nüfûsu 3.500.000 civârındadır. Washington, Potomac Nehri kıyısında, nehir üzerinde yapılan taşımacılığın başlangıç noktasında yer alır. Kuzeydoğusunda Maryland, güneybatısında da Virginia eyâletleri bulunur.

Washington, idâre merkezi olarak plânlanıp kurulan az sayıdaki başşehirden biridir. Şehrin ilk plânını Fransız askeri mîmar L'Enfant yaptı. 1791'de tamamlanan plânın temel unsurlarını Capitol, Mall adlı mesire yeri ve sonradan Beyaz Saray olarak isimlendirilen mâlikane teşkil ediyordu. Plânda şehrin merkezinde Capitol ile Beyaz Sarayın bulunması ve birbirlerini dik açıyla kesen caddelerin bu iki binâdan başlayarak şehrin dört bir yanına dağılması öngörülmüştü.

Şehirdeki resmî binâların çoğu Capitol ile Beyaz Saray arasında uzanan ve Federal Üçgen olarak bilinen bölgede toplanmıştır.

Washington'da çoğu devlet adamlarına veya savaş kahramanlarına âit 300'den fazla heykel veya âbide vardır. Bunların en meşhurları Mall olarak bilinen bölgede, Capitol'ün batısında yer alan Washington Anıtı ile bu anıtın güneyindeki Jefferson ve batısındaki Lincoln anıtlarıdır.

Şehrin kuzeybatı ucunda yer alan ve Maryland banliyölerine doğru sokulan semtte genellikle orta sınıftan kişilere âit evler bulunur. Şehrin batısında yer alan ve Potomac Nehrine bakan Georgetown, Washington'ın en eski ve en iyi semtidir. Bu semtlerde yabancı elçilik binâlarıyla büyük kiliseler, özel kulüpler ve güzel evler yer alır.

Şehir nüfûsunun büyük bölümü federal hükümete âit kuruluşlarda çalışır. Şehrin ikinci mühim gelir

kaynağı da turizmdir. Diğer ekonomik unsurların şehrin ekonomisi içindeki payı çok düşüktür.

Washington, yirminci asrın ortalarında bir "federal şehir" olmaktan çıkıp ülkenin önde gelen haberleşme merkezlerinden biri durumuna gelmiştir. Şehirde ayrıca pekçok millî şirket ve kuruluşun merkezi vardır. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünyâ Bankasının (IBRD) varlığı, milletlerarası ticâret ve finans ilişkilerinde eşgüdüm sağlayan bir merkez olarak şehrin önemini daha da arttırmaktadır.

Washington'da şehiriçi ulaşım, Washington Metropoliten Alanı Taşımacılık idâresi tarafından işletilen tren, metro ve otobüslerle sağlanır.

Washington, ülkedeki federal yönetim birimi statüsüne sâhip tek şehirdir. Yönetim biçimi pekçok merhaleden geçerek şimdiki yönetim şeklini almıştır. 1973'te belediye başkanının ve şehir konseyi üyelerinin dört yılda bir yapılan seçimlerle belirlenmesi karara bağlandı. Ayrıca şehir konseyinin üye sayısı 13 olarak tespit edildi ve belediye başkanı ile şehir konseyinin yetkileri genişletildi.

Washington'da dokuz üniversite ve yüksek okul vardır. Bunların başlıcaları bölgedeki en eski yüksek öğretim kurumu olan Georgetown Üniversitesi, 1860'larda siyahların tahsil göreceği bir yükseköğretim kurumu olarak açılan Howard Üniversitesi, George Washington Üniversitesi ve Amerikan Üniversitesidir.

İkinci Dünyâ Harbinden sonra bir kültür merkezi olarak da gelişmeye başlayan Washington'da bir seri müze, sanat galerisi, konser salonu ve kütüphâne bulunur. Şehirde ayrıca Smithsonian Institution'a bağlı pekçok müze ve araştırma kurumu vardır. Bunlardan Millî Tabiat Târihi Müzesi, antropoloji, biyoloji ve jeoloji alanında ülkenin önde gelen müzelerinden biridir.

Washington aynı zamanda geniş parkları ve yeşil alanlarıyla da tanınır. Yaklaşık 710 hektarlık bir alanı kaplayan Roch Creek Parkı, dünyânın, bir şehrin sınırları içinde kalan en geniş parkıdır.

Millî bir başşehir kurma fikrinin ilk defâ Haziran 1873'te Kongrenin Philadelphia'daki toplantısında ortaya atıldığı bilinmektedir. Şehrin kesin yerinin seçimi, ABD'nin ilk başkanı George Washington'a bırakılmıştı. Şehrin plânını çizme işi Fransız mîmar L'Enfant'a verildi. Eylül 1805'te Capitol'ün temelleri atıldı; aynı dönemde projesini İrlandalı Hoban'ın yaptığı Beyaz Sarayın yapım çalışmaları başladı. Ekim 1800'de hükümet dâireleri Philadelphia'dan Washington'a taşındı ve Başkan John Adams Beyaz Saraya yerleşti.

Washington, ülkenin öteki kesimlerine uzak kaldığı için, başlangıçta bir gelişme gösteremedi. 1808'de nüfûsu beş binin altındaydı. Şehir 1814'te İngiliz ordusunun bölgeyi işgâli üzerine boşaltıldı. Bu olay, ABD halkının Washington'ı başşehir olarak benimsemesinde tesirli oldu.

İç savaş sırasında ve sonrasında nüfusu hızla artan şehre iç savaştan sonra yaklaşık kırk bin azatlı köle yerleşti. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru şehirde bir yandan görkemli anıtlar inşâ edilirken bir yandan da fakir mahalleleri ortaya çıkmaya başladı. Washington, yüzyılımızda yerli ve yabancı turistlerin akın ettiği bir şehir hâline geldi.

WASHİNGTON, George;

Amerika Birleşik Devletlerinin kurucusu ve ilk devlet başkanı. 22 Şubat 1732 senesinde doğmuş ve 14 Aralık 1799 senesinde Mount Vernon'da ölmüştür. Dedeleri 1657 senesinde İngiltere'den göç etmiştir. Gençliğinde Virginia bölgesinde bir mühendis yanında arâzi incelemesi yapmış, ağır tabiat şartlarına alışmıştır. Fransız ve yerlilerle savaşta İngilizlerle birlikte savaştı. İngilizlerle yakın münâsebetlerde bulunduğundan onların asıl niyetlerinin sömürgecilik olduğunu anladı ve onlardan nefret etmeye başladı. Çiftliğine çekilip tütün ve diğer ziraî işlerle uğraşmaya başlayınca İngilizlerin çiftçilerin mallarını yok pahasına alarak büyük kârlar elde ettiğini ve bu kârları asıl vatanları olan İngiltere'ye gönderdiklerini anladı.

1774 senesinde İngiltere ile kolonileri arasındaki münâsebetler oldukça gerginleşti. Washington o sene ısrarlar üzerine Virgina meclisi üyeliğine getirildi. 1776 senesinde Philadelphia şehrinde toplanan kongreye üye olarak katıldı. Kongre, Kurucu Meclis adı altında İngiliz mallarına karşı boykot veİngilizlere mal satmama kararı aldı. Şehir ve kasabalarda İngilizlere karşı açık mücâdele edilmesi kararlaştırıldı. İngilizlerle savaşın başlaması üzerine Amerikan kuvvetlerinin başkomutanı olarak göreve getirildi. Amerikan birlikleri düzensiz olmasına rağmen, bunlarla Boston'a girerek şehri teslim aldı. 1781 senesinden sonra daha önce İngilizler tarafından bu topraklardan atılan Fransızlar, Amerikan milliyetçi birliklerine yardım etmeye başladı. 1778 senesinde Fransız donanmasının bağımsızlık savaşında Amerikan kuvvetlerine yardımı savaşın gidişâtına çok tesir etti. Nihâyet 1782 senesinde ABD'nin bağımsızlığı İngilizler tarafından kabul edildi. 1789 senesinde ABD'nin ilk devlet başkanı olarak göreve başladı. 1792 senesinde ikinci defâ devlet başkanlığına seçildi.

Washington, devlet başkanı olarak yeni kurulan devletin temel politik yapısını düzene soktu. Devletin

icrâ organlarını teşkilâtlandırarak faaliyete başlattı. İlk önce Savunma Bakanlığını, daha sonra Mâliye Bakanlığını kurdu. Bunları devlet bakanlıkları ve ulaştırma bakanlığı tâkip etti.Çalışmalarında dâimâ tam bir sistemi oturtmaya uğraşmıştır. Birleşik devletler arasında uygulanacak ekonomik tedbirleri kânunlar hâlinde tespit ederek merkezî hükümetin kontrolunda federe bir idâreyi esas almıştır. İngiliz, Fransız ve İspanyollarla yaptığı politik anlaşmalar, hukuk konusunda aldığı tedbirler, devletin temelleri üzerine yükselmesinde büyük rol oynamıştır. 1796 senesinde üçüncü defâ devlet başkanlığı seçimine aday gösterildi, yaptığı bir konuşma ile tecrübelerini dile getirip, tavsiyelerde bulunduktan sonra çiftliğine çekildi ve iki sene sonra orada öldü.

WATERLOO MUHÂREBESİ;

Birinci Napolyon'un son savaşı. Napolyon'un Rusya fâciası arkasından müttefiklere yenilmesi, tahttan ferâgat etmesine sebep olmuştu. Elbe Adasında ikâmete mecbur edilen Birinci Napolyon, burada yüz gün kaldıktan sonra kaçmayı başarmıştı. 20 Mart 1815'te Paris'e vararak imparatorluk görevine yeniden başlamıştı. Ancak müttefik Avrupa devletleri, Napolyon'un İmparatorluğunu kabul etmeyerek aralarında anlaştılar. Buna göre; teşkil edilen müttefik orduya İngiltere, Prusya, Avusturya ve Rusya, Napolyon imparatorluktan uzaklaşıncaya kadar 150.000 kişilik kuvvet vereceklerdi. Bir müddet sonra toplam kuvveti 800.000'e çıkarmayı ve Paris'e doğru harekete geçmeyi kararlaştırdılar.

Napolyon, Avusturya ve Rus kuvvetlerinin gelmesinin zaman alacağından müttefiklerin toparlanmasına fırsat vermeden hareketi başlatmayı plânladı. Fransız ordusu, 120.000 asker ve 570 top ile 15 Haziran 1815'te Belçika hududunu geçti. Napolyon, Blücher kumandasındaki Prusya kuvvetlerini, 16 Haziran 1815'te Ligny Muhârebesinde yendi. Fakat, Prusya kuvvetlerini imhâ edemedi. Blücher, Waterloo yakınındaki Wawre'ye çekildi. Napolyon, Wellington kumandasındaki İngiliz kuvvetlerini yerinden sökemedi. Wellington, bölgenin keşfini yaptırdı. İngiliz kuvvetlerini Brüksel yolunun iki tarafına mevzii aldırdı. Wellington'un müdâfaa stratejisi; "Tek er kalıncaya kadar burada bulunmanızı emrediyorum!" emri esâsına dayanıyordu. İngiliz ve Prusya kuvvetlerinin mevcudu 220.000 asker ve 500 top kadardı. Müttefikler, Viyana Kongresinde alınan karara uygun kuvvet toplayamamışlardı. Bunda Napolyon'un âni hareketinin de payı vardı.

Waterloo Savaşı, 18 Haziran 1815 târihinde öğleye doğru başladı. Sabah şiddetli bir yağmurun yağması, Napolyon'un taarruzunu geciktirdi. Ligny Savaşında yenilen Blücher de Prusya kuvvetlerini Waterloo'ya getirdi. Muhârebe, karşılıklı taarruzla çok şiddetli geçip, her iki taraf da can siperâne muhârebe etti. Napolyon'un üst üste taarruzlarına ve taktiklerine, Wellington çok iyi müdâfaada bulunup, karşı taarruzu da eksik etmedi. İngiliz kuvvetleri yorulunca, Prusyalı süvârilerin taarruzu muhârebenin seyrini değiştirdi. Napolyon, emrindeki kuvvetleri, kanatlardaki kumandanların yardımına zamânında gönderemedi. Kanatlardaki Fransız kuvvetleri ilerlemişse de, takviye edilmediğinden, son hatları geçemedi. Prusyalıların tâze kuvvetlerle taarruzunun neticesinde, Fransızlar geriye çekildi. Prusyalıların amansız tâkibi, Napolyon'un geri çekilmesini bozgunla neticelendirdi. Fransızlar çok kayıp verdi. Müttefikler, zafer kazanmalarına rağmen; muhârebenin istikâmet değiştirmesi husûsunda Wellington'un söylediği; "Kaybedilen bir harpten sonraki en fecî şey, kazanılmış bir muhârebedir!" vecizesi, kayıplarının çokluğunu ve vaziyetlerinin fenâlığını gösterir. Napolyon'un yenilmesine sebep; taarruzun gecikmesiyle plânın tatbik edilmemesi, kumandanların zamânında emri yerine getirmemesi, değişen duruma uyulmaması, kumandanların yardım talebinin karşılanmaması, kendi zekâsına güvenip aklî hareket etmemesi ve Prusyalıların tâze kuvvetlerle taarruza geçmesidir.

Waterloo Muhârebesi; Fransızların yenilmesiyle neticelendiği gibi; Napolyon'un da sonunu getirdi. Napolyon'un Elbe'den kaçışından sonraki yüz günlük iktidarı hezimetle neticelendi. St. Helena Adasına götürüldü. Viyana Kongresi, 9 Temmuz 1815 târihinde imzâlanıp, Fransa'nın aleyhine olacak şekilde Avrupa kıtası ve sömürgeler büyük devletlerce paylaşıldı.

WATT;

fizikte güç birimi. Mekanikte, sâniyede bir joulelik (jül) iş yapan makinanın gücü bir Wattır.

1 Watt= 1 joule/sn

1 Joule= 107 erg olduğuna göre

1 Watt= 107 erg/sn

Elektrikte uçları arasına bir voltluk gerilim uygulandığında üzerinden bir amper akım geçiren rezistansın gücü bir Watt'tır.

1 Watt= 1 volt amper.

WATT, James;

modern buhar makinasının kâşifi. İskoçyalı olup, 19 Ocak 1736'da dünyâya geldi. 19 yaşındayken bir cihaz imâlatçısının yanında çalışmaya başladı. Daha sonra kendi başına işyeri açarak çalışmaya devam etti. Fakat izinsiz olduğu için işyeri kapatıldı. Üniversite Watt'a sâhip çıkarak onu laboratuarlarında cihaz yapması için işe aldı. Üniversite profesörleri Watt'ın kâbiliyetini fark ederek onu yetiştirmeye çalıştılar.

Watt ilk olarak 1705 senesinde Thomas Newcomen'in yaptığı buhar yoğunlaştırıcı silindir üzerinde çalışmalarına başladı. Bu çalışmalarında buharın, basıncın ve sıcaklığın tesirlerini deneylerle tespit etti. Deneylerde bulduğu önemli husus silindire giren buharın sıcaklığı kadar silindirin de sıcaklığının yüksek tutulması olmuştu. Daha önce yapılan buhar makinalarında silindir soğuk olduğu için buhar yoğunlaşıyor ve makina verimi düşüyordu. Bu prensiplerle ve hareketle Watt, dik hareketli buhar makinaları yapmaya başladı. 1781 senesinde ise dik hareketi döner hareket hâline çeviren buharlı makinayı yaptı. Bu buluşunu silindir içindeki pistonun hem alt hem üst kısmına buhar basıncı tatbik ederek iki yönlü kullanma imkânı tanıyan çift hareketli buhar makinası tâkip etti. Böylece makina güç kapasitesi iki kat artmış oluyordu. Buhar basıncını gösteren ilk buhar göstergesi de Watt tarafından yapılmıştır.

Watt yüksek basınçlı buhar sistemlerine geçişin hazırlayıcısı, termodinamik prensiplerin birçoğunun bulucusudur. Modern buhar türbinlerindeki devir kontrol regülatörü de Watt'ın ortaya çıkardığı kontrol prensibine göre çalışır. "Beygir gücü" ve "Watt" tâbirlerinin güç ifâdesi olarak kullanılması da Watt tarafından başlatılmıştır.

WEBER, Max;

Alman sosyolog, ekonomici ve politik yazarı. 21 Nisan 1864 senesinde Erfurt'ta doğdu ve 14 Haziran 1920 senesinde Münih'te öldü. Hastalıklı geçen gençlik yıllarında üniversiteye ara vererek Münih'te bitirdi. Mesleğe başlar başlamaz sosyal târih konularına ağırlık vererek çalıştı. Bilhassa Romalmparatorluğunun son zamanlarındaki sosyal problemleri inceledi. Weber, daha sonra sosyoloji konusundaki çalışmalarını daha da derinleştirerek devlet, ekonomi, hukuk, din yönünden sosyal meselelere ehemmiyet verdi.

Weber'in dikkatini çeken önemli bir sosyal konu İslâm devletlerinde kapitalizm ve rasyonalizmin batı devletlerine nazaran istihsâli zorlamada önemli bir unsur olmayışıdır.

Weber, politika ile de uğraşmıştır. Politikaya doğrudan doğruya girmemekle birlikte Birinci Dünyâ Harbi öncesi ve sonrası politik tavsiyeleriyle gazete sütunlarında oldukça tesirli olmuştur. Bismark ve William-II'nin bürokratik idâre şartlarını tenkit ederek Almanya'nın da ABD gibi radikal demokrasi kuralları içerisinde emeğe kıymet verme ve kuvvetli dış politika prensipleri üzerine idâresini savunmuştur.

Weber, sosyolojiyle uğraşan birçok sosyolog ve metodolojistleri tesir altında bırakan bir sosyologdur. Kalvenizm ve kapitalizmle ilgili teorisi büyük tartışmalara yol açmış ve bu konuda birçok yazı yazılmıştır.

WEGENER, Alfred Lother;

Alman jeofizikçisi ve meteorolojisti. 1880'de Berlin'de doğdu ve 1930'da Grönland'da buzların arasında donarak öldü. Lindenberg Aeronotikal İnceleme Kurumu üyesi olarak havacılık ve meteorolojiyle ilgili konularda çalışmalar yaptı. 1906, 1912, 1929 ve 1930 senelerinde olmak üzere dört defâ kutuplara seyahata çıktı. Hamburg jeofizik ve meteoroloji profesörüydü.

Wegener atmosferin termodinamik özellikleri üzerinde uzun müddet inceleme çalışmaları yapmıştır. 1911 senesinde bu konuyla ilgili olarak **Thermodynamik der Atmosphäre** (Atmosferin Termodinamiği) isimli kitabını yazdı. Wegener'in bundan daha mühim çalışması kıtaların kayma teorisidir. Bu konuda da 1915 senesinde **Die Estehung der Kontinente und Ozeane** (Kıtaların ve Okyanusların Orijini) adlı kitabıdır. Bu teoriye göre başlangıçta dünyâ üzerindeki bütün kara parçaları bir bütündü. Karalar birbirinden ayrılarak parçalanmış ve bugünkü hâlini almıştır. Kıtaların kayması devam etmektedir. Wegener bunu Batı Afrika kıyıları ile güney Amerika'nın doğu kıyılarındaki kaya yapılarının benzerliğini göstermesiyle ispat etmeye çalışmıştır. Bu teori üzerindeki çalışmalar devam etmektedir.

WHO (Bkz. Dünyâ Sağlık Teşkilâtı)

WOODWARD, Robert Burns;

Amerikan sentetik organik kimyâ bilgini. Birçok kompleks organik bileşiğin sentezini yapması ve

bunların yapılarını aydınlatmasıyla tanınmıştır.

Robert Woodward, 1917'de ABD'de Massachusetts eyâletinin Quincy kasabasında doğdu. Çocukluğunda diğer öğrencilerden üstün bir yanı yoktu. Ancak kimyâya büyük ilgi duyardı. Bu ilgisi gittikçe arttı. On altı yaşında Massachusetts Institute of Technology'ye (Massachusetts Teknoloji Enstitüsü) girdi. Burada kâbiliyetini gören üniversite idârecileri onun için özel bir laboratuar açtılar. Tahsilini üç yıl içinde tamamladı. Bir sene sonra Ph. D. (Philosophy Doctor) ünvanını aldı. M.I.T.'nin ümitlerini boşa çıkarmayan Woodward, ilk önemli araştırmasının neticesinde kinini sentezlemede muvaffak oldu. C20H24O2N2 formülünde, iki benzen halkası, bir üçlü halka, bir çift bağ, bir OH grubu ve bir metil eter bağından müteşekkil olan böylesine kompleks bir yapıyı aydınlatması dünyâ çapında tanınmasını sağladı.

İrili-ufaklı yüzlerce şahsî başarısının yanında ortak çalışmalara da ehemmiyet veren bir bilgindi. Bu tip çalışmalar neticesinde penisilin, terramisin, areomisin gibi birçok antibiyotiğin sentezlenebilmesi mümkün oldu. Yetiştirdiği yüzlerce ilim adamından birçoğu da kendisi gibi mühim sentezler yaptı. Bir ara amino asitlerin protein hâlinde polimerleşmeleri üzerinde çalıştı. Bu konuda bilinenlere ilâveler yaptı. İpek ve yüne çok benzeyen sentetik polimerler elde etmeye muvaffak oldu.

Woodward'ın başarıları, onun geniş bir kimyâ bilgisinin yanısıra üstün zekâsına ve çalışma gücüne sâhip olduğuna işâret etmektedir. Woodward, yetmişe yakın yaşına rağmen eskisi kadar olmasa da ilmî çalışmalarına devâm etti. 8 Temmuz 1979'da öldü.

Y;

Türk alfabesinin yirmi sekizinci harfi ve Türkçede bu harfin işâret ettiği ses. Bir ön damak ünlüsü olan "y", bâzı benzerlikleri düşünülerek yarım ünlü kabul edilir.

Y, ana Türkçe döneminden beri Türk dilinde kullanılan bir sestir. Göktürk alfabesinde "Y" sesini göstermek için iki özel işâret vardı. Uygur alfabesinde "Y" için tek işâret kullanılmıştır. Arap alfabesine dayalı Osmanlı yazı sisteminde de "Y" sesi için yalnız bir harf vardı.

Y, Türkçenin asıl sesleri arasında yer almaktadır. Türkçe kelimelerin başında, içinde ve sonunda bulunabilir.

YABANCI SERMÂYE;

Alm. *Auslandskapital,* **Fr.** *Capitaux etrangers,* **İng.** *Foreign Capital.* Bir ülkeye ekonomik gâyelerle çeşitli şekillerde gelen sermâye. Bu para, ham madde, techizat, tesis ve teknoloji şeklinde olabilir. Dünyâ devletlerinin pekçoğunun kânunlarında yabancı sermâyeyi teşvik eden maddeler vardır. Yalnız yabancı sermâyenin ana hedefi yüksek kâr sağlayıp, bunun önemli bir kısmını döviz hâlinde dışarıya çıkarmak olduğundan devletler bunun asgaride olması için gerekli tedbirleri alırlar.

Yabancı sermâyenin sâdece az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere geldiği, zengin gelişmiş ülkelere gitmediği fikri yanlış bir hükümdür. Halbuki yabancı sermâye kâr imkânı olan her ülkeye, kânûnî bir mahsur olmadıkça, kendisini garantide bulduğu müddetçe girer ve çalışır. Dünyâ devletleri içinde zenginliği ve teknolojisiyle en önde gelen ABD ve Japonya'da pekçok yabancı sermâyeli firma faaliyet göstermektedir. Bu ve bunlara benzer devletlerin istikrarlı idâreleri, özel mülkiyetin kânunlarla himâye edilmeleri, yabancı sermâyenin tercih sebepleridir. Günümüzde yabancı sermâye hareketleri sâdece demokrasiyle idâre edilen devletlere âit bir olay olmaktan çıkmıştır. Eski sosyalist doğu bloku devletlerinin bir kısmı da yavaş yavaş yabancı sermâyeyi kendi ülkelerine çekmenin şartlarını aramaktadırlar.

Memleketimizde yabancı sermâyenin gelmesi Devlet Plânlama Teşkilâtının onaylaması ve Bakanlar Kurulunun müsâadesiyle olmaktadır. (Bkz. Yabancılar Hukûku)

YABANCILAR HUKÛKU;

Alm. *Auslanderrecht (n),* **Fr.** *Droitm des étrangers,* **İng.** *Strangers'law.* Bir ülkede bulunup da o ülkenin vatandaşı olmadan yaşayan kişi: Yabancılar hukûku, bir ülkede yaşayan ve o ülkenin vatandaşı olmaması dolayısıyle bir takım haklardan faydalanamayan kişilerin tâbi olduğu hukuk sistemi. Konusu, yabancı gerçek ve tüzel kişilerdir.

Yabancı, bulunduğu ülkenin hâkimiyeti altındadır. Vatandaşı bulunduğu devletin diplomatik himâyesine sâhiptir. Yabancılar hukûku, kuralları ile milletlerarası antlaşmalarla tespit edilen haklardan daha az hak verilirse yabancının vatandaşı olduğu devlet diplomatik himâye yoluna başvurur.

Yabancı kavramına girenler: 1) Vatansızlar: Hiçbir devletin vatandaşı olmayanlar. **2) Mülteci:** Vatandaşı olduğu devlette olan siyâsî olaylar sonucunda onu terk etmiş ve başka bir devletin

vatandaşlığına geçmemiş olan kişi. **3) Azınlıklar:** Bir ülkede yaşayan ortak dil, din, kültür dolayısıyla çoğunluğa göre farklı olan kişiler. Bunlar bulundukları devletin vatandaşıdırlar. **4) Muhacirler:** Türkiye'ye yerleşmek maksadıyla dışardan gelen Türk soyundan olan ve Türk kültürüne bağlı kimselerdir.

Yabancılara tanınacak haklar için milletlerarası hukukta hâkim olan prensipler: 1) Yabancıya, bir ülkede vatandaşlara uygulanan rejimin aynının uygulanmasını öngören eşitlik prensibi. 2) Yabancıya insan olması sebebiyle bir takım asgarî hakların tanınması için asgarî standartlar prensibidir. Bu prensipler İkinci Dünyâ Savaşından sonra yapılan sözleşmelere esas teşkil eder.

İslâm hukûkunda yabancılar: 1) Müslümanlar: Osmanlı ülkesinde eşit haklardan faydalanırlardı. 2) Kitâbîler veya zımmîler: Tam himâyeye hak kazanan ve Müslüman olmayan yabancılar. 3) Müstemen: İslâm ülkelerinde izin alarak oturma hakkını alan yabancılar. 4) Harbî: Harp hâlinde yabancı devlet vatandaşına verilen addır. Bunlar da izinle İslâm ülkesine girebilirdi.

Yabancı hukûkunda iç hukuk kaynağı: 1982 Anayasası, kânun, tüzük ve kararnâmelerdir. Milletlerarası hukuk kaynakları ise adâlet dîvânı statüsünün 38. maddesine göre antlaşmalar, milletlerarası teamül, hukûkun genel prensipleri, adlî kararlar ve doktrindir.

1982 T.C. Anayasası 16. maddesinde "Temel hak ve hürriyetler, yabancılar için milletlerarası hukûka uygun olarak kânunla sınırlanabilir." diyor.

Anayasa, temel hak ve hürriyetleri, vatandaş-yabancı ayırım yapmadan milletlerarası hukuk esaslarına uygun olarak kabul etmiştir. Yabancıların faydalanması mümkün olmayan siyâsî haklar içinse ilgili maddelerde yalnız Türkler veya vatandaşlar deyimi kullanılmıştır. Gerçekten bugün bâzı haklar ya yabancıya tanınmakta veya sınırlı olarak tanınmaktadır. Meselâ, yabancı şirketlerin çalışmasında, taşınmaz edinmede, bâzı meslek ve sanatları icrâda, Türkiye'ye giriş ve ikâmette, basın özgürlüğü ve eğitim konularında bâzı sınırlamalar vardır. Anayasa bu sınırlamaları milletlerarası antlaşma, genel prensipler, örf ve âdet kuralları ve yabancı mahkeme kararlarına uygun olarak kabul etmektedir.

Yabancıların kişi olarak hak ve özgürlüklerden faydalandığı haklar:

1. Yabancıların Türkiye'ye giriş hakkı: **Pasaport Kânununda** T.C. sınırlarında giriş-çıkış, yabancılar açısından olduğu kadar Türk vatandaşları hakkında da düzenlenmiştir. Pasaport Kânununa göre yabancıların Türkiye'ye giriş çıkışı pasaport veya pasaport yerine geçecek bir vesika gösterilmesi şartına bağlı tutulmuştur.

Pasaport Kânunu madde 8'de, bâzı yabancıların Türkiye'ye girişi yasaklanmıştır. Bunlar; serseri ve dilenciler, deliler ve bulaşıcı hastalığı olanlar, T.C.'nin taraf olduğu suçluların iâdesine âit anlaşma veya anlaşmalarla iâdeye esas kabul edilen suçlardan birinden sanık veya hükümlü olanlar, Türkiye'den sınır dışı edilip de dönüşüne izin verilmeyenler, Türkiye'nin güvenliği ve düzeni aleyhinde çalışanlara yardım niyetiyle geldiği sezilenler, fâhişeler, beyaz kadın tâcirleri ve her türlü kaçakçılar, Türkiye'de kalmasına yetecek parası veya himâye edecek kimsesi veya Türkiye'de yabancılarca yapılabilen bir işi yapacağını ispat edemeyenler. Pasaport Kânunu 9'a göre ülkelerine Türk vatandaşlarının girişini zorlaştıranlar veya engel olan devletlerin vatandaşlarına karşı, uygun görülecek kayıtlar ve yasaklar konabilir. Göçmen ve mültecilerden pasaport aranmaz.

Vize: Yabancının gireceği ülkenin resmî makamları tarafından verilen o ülkeye girme çıkma iznidir. Pasaport Kânunu madde 5'e göre istisnalar dışında Vize mecburidir. Vizesiz gelenlerin kabûlü emniyet makamlarının iznine bağlıdır.

Türkiye'ye girmesi yasak olan biri Türk konsolosluklarından vize almış olsa bile Türkiye'ye giremez.

2. Türkiye'de yabancıların ikâmet seyahat ve yerleşme hürriyeti: Bu konuda bir kânûnî düzenleme vardır. Anayasa bu hürriyeti yabancı ve vatandaş herkese tanımıştır. Ancak askerî yasak bölgelere girmek, millî güvenlik sebebiyle yasaktır. Geçici olarak girmeleri ve oturmaları genel Kurmay Başkanlığının iznine bağlıdır.

İkâmet izni: Türkiye'ye gelip de bir aydan fazla kalmak isteyenler bu süre bitmeden yetkili makamlara mürâcaat ederek izin almalıdırlar. Bu izne ikâmet tezkeresi denir, emniyet makamlarından alınır. Bâzı hallerde ikâmet tezkeresi verilmez. Bunlar: a) İş için gelip de yapacağı iş Türklere ayrılanlar. b) Türk örf ve âdetlerine aykırı harekette bulunan yabancılar. c) Maddî geliri olmayanlar ve bunu meşrû şekilde sağlayacağı sâbit olmayanlar. d) Girişi yasak olup da girenler. e) Türkiye'de oturduğu süre içinde asâyiş ve huzuru bozanlar.

İkâmet izninin süresi idârece takdir edilir, ikâmet tezkeresi en fazla iki yıl sürelidir. Sürenin bitiminden en fazla 15 gün içinde emniyete mürâcaatla yenisi alınmalıdır. f) İkâmet tezkeresine sâhip olan yabancılar ikâmetgâhlarını değiştirdikleri takdirde, durumu 48 saat içinde çıktıkları ve gittikleri yerdeki

polis ve jandarma karakoluna bildirmek zorundadırlar.

3. Basın özgürlüğü: 1982 Anayasası 28-32. maddeleri basın özgürlüğüyle ilgilidir. Vatandaş ve yabancı ayırımı yapılmadan uygulanır. Ancak, Basın Kânunu yabancıların gazete ve dergi çıkarması İçişleri Bakanlığının iznine bağlıdır.

4. Yabancının kişi dokunulmazlığı: İnsan Hakları Evrensel Beyannâmesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi paralelinde 1982 Anayasası 17. maddedir. Vatandaşla farklı olan iki hâl vardır. a) Sınırdışı etme hakkıdır ki, bu hak târihin hiçbir devrinde sınırlanmamıştır. Bir devlet kendi menfaatini korumak zorundadır. b) Suçluların iâdesidir ki, bu da devletlere, milletlerarası hukukça tanınmıştır. Devlet iâde edip etmemekte serbesttir. Bu konuda mevzuat ve anlaşmalar düzenlenmiştir.

Umûmî güvenlik, siyâsî ve idârî sebeplerle İçişleri Bakanlığı yabancıyı sınırdışı edebilir. Ayrıca çingeneler, pasaportlarını kaybedip de 15 gün içinde gereğini yerine getirmeyenler ve vatandaşlığı iptal edilenler de İçişleri Bakanlığınca sınır dışı edilebilirler, geri dönmelerine izin vermeye de aynı makam yetkilidir.

5. Yabancıların ekonomik hakları ve sınırları: Çalışma hakkı kamuyla ilgili bir haktır. İç hukukta ve antlaşmalar hukûku olarak belirtirsek: İç hukûka göre Anayasanın 49. maddesi herkese dilediği alanda çalışma hakkı tanımaktadır. Yabancıların ikâmeti ve Seyâhati Kânunun 15. maddesi ise, yabancılara kânun yasaklamadığı işleri yapabilmek hakkını tanır.

Yabancıların yapamayacağı işler 1932 târihli 2007 sayılı Türkiye'de Türk vatandaşlarına tahsis edilen meslek ve sanatlar hakkında kânunla düzenlenmiştir.

a) Bu kânunun 1. maddesinde çalgıcılık, fotoğrafçılık, berberlik, mürettiplik, simsarlık, baytarlık, kimyâgerlik, elbise, şapka ve kundura imâlciliği, garsonluk, bar oyunculuğu ve şarkıcılık gibi işler vardır. Bunun dışındaki işleri, Bakanlar kurulu isterse yasaklayabilir. 2. maddede de Bakanlar Kurulunun izniyle şu işler yapılabilir. Uçak makinistliği ve pilotluğu, belediye ve vilayetlere bağlı tesisat hizmetleri.

b) Yasaklanan ikinci iş Türk kıyı limân ve karasularında yolcu ve yük taşımadır. Bu husus Kabotaj Kânunumuzda belirlenmiştir. Türkiye sâhillerinde bir yerden bir yere yolcu taşıma işi Türk gemilerine hasredilmiştir. Yabancı bir gemi yabancı bir limandan yüklediği yükü ve yolcuyu Türk limanına getirebilir.

1982 târihli Turizmi Teşvik Kânunu ile yat turizmi düzenlenmiş; buna göre yabancıların kurduğu şirkette Türk ortak alınması şartıyla yat limanı işletmeciliği yapması mümkündür. Bu işletme için Bakanlar Kurulundan izin alınır. İstisnâ olarak yabancı gemilere Türk bayrağı çekme hakkı tanınır.

Kabotaj Kânunu, Türk karasularının deniz ürünleri, kum ve çakıl çıkartma işini Türk vatandaşlarına tahsis etmiştir. 1971 târihli Su Ürünleri Kânunu spor gâyesiyle ve yasak olmayan bölgelerde küçük araçlarla su ürünü elde edilmesini Türk ve yabancılara serbest bırakmıştır.

Kabotaj Kânunu kurtarma ve yardım işini de Türklerin tekeline bırakmıştır.

c) Hava limanları arasında yolcu ve yük taşıma işi Türklere münhasırdır. Turistik maksatla ve zarûret hallerinde izinle bu mümkündür.

d) Avukatlık ve noterlik sâdece Türk vatandaşlarına âittir.

e) Doktorluk da kânunla yasaklanmıştır. Yabancılar özel hastâne kurabilir ama yabancı doktor çalıştıramaz, eczâcılık, gözlükçülük, kimyâgerlik yapamazlar.

f) Mühendislik konusunda 1954 târihli Türkiye Mühendislik Mimar Odaları Birliği Kânunu yabancı müteahhit ve müesseseler, Türkiye'de devlet dâireleri resmî ve özel bütün müesseselerle müştereken giriştikleri mühendis ve mîmarlıkla ilgili işlerde TBMM'nin mütâlaası ve Bayındırlık Bakanlığının izniyle mühendis ve mîmarlık yapmak mümkündür.

g) Mâdencilikte ise Mâden Kânunu bu hakkı Türk gerçek ve tüzel kişilere tanımıştır. Fakat ortak yabancı olabilir. Yabancı uzmanların çalışması izne bağlıdır.

h) Sigortacılık ve Sigorta Şirketleri için, sigorta Şirketleri Murâkabesi Hakkındaki Kânuna göre yabancı uzman çalışması Ticâret Bakanlığının iznine bağlıdır. Yabancı bir şirketse ancak anonim veya kooperatif şirket olmak üzere, 10 senedir kendi ülkesinde çalışmalıdır ve sigorta şirketinin bağlı olduğu ülke çalışma şartları Türkler için ağırsa, Türkler aynı tedbirleri alabilir. Takdir hakkı bakanlığındır.

Yabancı sigorta şirketleri Türkiye'deki muâmelelerine âit bilanço kâr ve zarar hesaplarını Ticâret Bakanlığına kendisi neşir ve îlâna mecburdur.

i) Turizme yönelik yatırımlar: 12.3.1982 târih ve 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kânununda düzenlenmiştir.

Çeşitli kânunlarımızdaki yasaklamaları gerçek kişilerin çalışması için kaldırmıştı. Yabancı ve tecrübeli personel çalıştırılması izne ve Turizm Bakanlığının kontrolünde uygun görülmüştür.

j) Bankacılık 25.4.1985 târihli Bankalar Kânununa göre, Türkiye'de kurulmuş ve kurulacak veya yabancı ülkede kurulmuş olup da Türkiye'de şûbe açmak isteyen bankalar düzenlenmiştir. İzin için Hazine ve Dış Ticâret Müsteşarlığına yapılan başvuru, Sanâyi Bakanlığınca incelenir. Bakanlar Kuruluna gider ve alınacak izinle kurulabilir.

k) Yabancı Sermâye ile yapılan yatırımlar ise 6224 sayılı Yabancı Sermâyeyi Teşvik Kânunu 1.1.1980 târihli Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi ve 7.7.1984 târihli Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki 30 sayılı kararnameler yabancı sermâyenin Türkiye'ye girişi bu sermâye ile kurulan müesseselerin hukûkî durumu ve yabancıların getirdiği menkul kıymetler konusu düzenlenmiştir. Yabancı sermâye aynî, fikrî ve nakdî şekilde olabilecektir. Yabancı sermâyenin teşviki için kâr transferi, ana sermâye transferi, hisse transferi kolaylaştırılmış, yerli ve yabancı teşebbüslerin eşit muâmele göreceği belirtilmiş yabancı personel konusu düzenlenmiştir.

Serbest Bölgeler Kânunu (6.6.1985) ile de yabancılar için çeşitli açılardan kabul edilen kısıtlamaların serbest bölge îlân edilen yerler için uygulanmıyacağı kabul edilmiştir. Serbest bölge îlânına Bakanlar kurulu yetkili görülmüştür, Faaliyet konusu ise Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulunca tespit edilecektir.

Petrol arama ve işletme, 28.3.1983 târihliPetrol Reformu Kânunu ile petrol arama ve işletme hakkı TPAO'ya verilmiş ve millî menfaatleri için belirli şartlarla yabancı şirketlere de bu iznin verilmesi öngörülmüştür. Ayrıca çok taraflı antlaşmalara da Türkiye katılmıştır. 25.12.1979'da Göçmen İşçilerin Hukûkî Statüsü Hakkında Avrupa Sözleşmesini Türkiye onaylamıştır. Bu antlaşmalarla göçmen işçilerin kazandıklarının transferi öngörülmüştür.

6. Yabancıların sosyal hak ve özgürlükleri:

a) Yabancının sosyal güvenlik hakkı; Bu hak Anayasa, Sosyal Sigorta Kânunu ve Bağ-Kur Kânunu ile sağlanmıştır.

Mâlûllük, yaşlılık, ölüm sigortaları, istek hâlinde mümkündür. İş kazâsı, meslek hastalığı, hastalık ve analık sigortalarından mecbûrî olarak faydalanılır. Bağ-Kur'dan faydalanmak isteğe bağlıdır. Bu konuda Türkiye'nin taraf olduğu çok taraflı sözleşmelerde karşılıklılık ve eşitlik esâsı öngörülür. Milletlerarası Çalışma Teşkilâtının bâzı sözleşmelerine Türkiye de katılmıştır. Diğerleriyse "Vatandaşla, Vatandaş Olmayan Kimselere, Sosyal Güvenlik Konusunda Eşit Muamele Yapılması Hakkında Sözleşme, Sosyal Güvenliğin Asgâri Normları Hakkında Sözleşme, Avrupa SosyalGüvenlik Sözleşmesi ve Türkiye ile AET arasındaki ilişkileri düzenleyen Katma Protokol, AET'de çalışan Türk işçileri hakkında tedbirler getirmiştir.

b) Yabancının Türkiye'de Sendika Kurma Hakkı: 5.5.1983 târihli Sendikalar Kânununda tanınmıştır.

c) Diğer haklar ise, Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Hakkı İşkânunu ile kabul edilmiştir. Sağlık hizmetlerinden de ücret karşılığı faydalanacakları yönetmeliklerle kabul edilmiştir.

7. Eğitim öğretim özgürlüğü: Türk okullarında eğitim Anayasa ile tanınmıştır. İlköğretim yabancılar için ihtiyarîdir. Özel okullarda yabancı öğrenci sayısı Türk çocuklarının % 20'sini geçemez. Üniversite ve yüksekokullarda da yabancı öğrenci okuyabilir. Özel bir yerleştirme imtihanı uygulanmaktadır.

Yabancılar kendi vatandaşlarının bulundukları mıntıkada izinle ilkokul açabilir. Bu ilkokullara Türk vatandaşları gidemez.

İstanbul'un Fethiyle birlikte yabancı okullar kurulmuş, zamanla bu okullar Fransa ve Papa'dan yardım görmüştür. Sen Benna ilk açılan okullar arasındadır. 1863'te Amerikalı Misyonerler Robert Koleji açtılar. Yabancı okul sayısı 1900'lü yıllarda 300 kadardı. Lozan Konferansı ile Türk Hükümeti, 30 Ekim 1914'ten evvel Türkiye'de fiilen var olan müesseselerin devâmını kabul etti: Buna göre düzenlenen ikâmet ve adlî yetki anlaşmasının 7 yıllık yürürlük süresi geçtiği halde bu okulların müktesep hakları saklı tutulmaktadır.

Yabancı okulların faaliyetleri hakkında çeşitli düzenlemelerle kontrol sürdürülmektedir. 16.6.1983 değişikliğiyle son şeklini koruyan Özel Eğitim Kânunları Kânunu, bu konuyu düzenlemektedir. Millî Eğitim Bakanlığının denetim ve gözetimi yabancı eğitim kurumları içinde yapılmaktadır.

8. Yabancı gerçek kişilerin taşınmaz mal edinme hakkı:

22.11.1934 târih ve 2644 nolu Tapu Kânunu 35 ve 36. maddelerinde düzenlenir. Sınırlayıcı kanûnî hükümler saklı kalmak ve karşılıklı olmak şartıyla yabancı gerçek kişiye gayrımenkül mal edinme

imkânı tanınmıştır. Kânûnî sınırlamalar ise şunlardır:

a) Köy Kânunu yabancıların köylerde gayri menkul edinmesini yasaklamıştır. b) Askerî Yasak Bölgeler Kânunu, bu kânunda belirtilen 1. yasak bölgede vatandaş dahi gayri menkul edinemez. 2. yasak bölgede sâdece yabancılar gayri menkul edinemez.

c) Mukâbele-i Bilmisil Kânunu, Türk vatandaşlarının mülkiyet hakkını kısmen veya tamâmen tehdit eden devletlerin Türkiye'deki Tebeasının mülkiyet hakkı BakanlarKurulu kararıyla kısmenveya tamâmen sınırlanabilir.

d) Tapu Kânunu 36. maddeye göre bir köye bağlı olmayan müstakil çiftliklerle bir köy sınırı dışında kalan 30 hektardan fazla arâziye hükümetin izniyle sâhip olabilirler.

Köy dışında 30 hektardan az arâziye izinsiz gerçek kişi sâhip olabiir.

e) Türk Parası Kıymetini Koruma Kânununa göre çıkarılan 30 sayılı kararnâmenin 16. maddesine göre, dışarda yerleşik kişilerin Türkiye'de taşınmaz mal veya bunlara müferri aynî hakları satın almaları ve taşınmazlarını inşâ ve tevsi ettirmeleri için gerekli bedel ve zarûrî giderleri karşılayacak miktarda döviz getirmeleri ve bunu bankaya satmaları gerektiğini bildirmektir (16/1).

Bu şekilde satın alınan taşınmaz malların mâkul gelirleri ve getirilen döviz miktarını aşmamak kaydıyla satış bedelleri bankalarca dışarıya transfer edilebilecektir (16/2).

Hükümle dışarda yerleşik kişilerin mîras, hibe gibi yollarla döviz ödemeden sâhip oldukları malları ve bunlara bağlı aynî hakların Türkiye'de yerleşik kişilere satımı hâlinde bedelin bloke edilmesi gerekir.

Yabancı tüzel kişilerin Türkiye'de gayri menkul Edinme Hakkı: Genellikle yabancı kamu tüzel kişilerine yabancı bir devlet ülkesinde taşınmaz mal edinme hakkı tanınmamaktadır. Elçilik ve konsolosluk binâları bunun istisnâsıdır.

Hukûkumuzda, Tapu Kânunu 35. maddeyle tüzel kişilere bu hakkın tanındığından bahsedilmemektedir. Hukukçularımız bu görüştedir. Köy Kânunu madde 87 ise hem gerçek hem tüzel kişilere köy sınırlarında bu hakkı vermez. Askerî Yasak Bölgeler Kânununda gerçek kişilerde olduğu gibi yasaktır.

Köy Kânunu ve Tapu Kânunu ile gelen yasakların istisnâları;

a) Turizm Endüstrisi Teşvik Kânunu ile Bakanlar Kurulunun izniyle kânundaki yasaklamadan istisnâ edilmiştir.

b) Petrol Kânunu 28.3.1983 değişikliğinden sonra belirli nitelikte petrol şirketlerine taşınmaz mal edinme hakkı da tanınmıştır.

c) Yabancı Sermâyeyi TeşvikKânununda yabancı tüzel kişilerin taşınmaz mal edinme hakkı tanınmamıştır.

Yabancı gerçek ve tüzel kişilere Türkiye'nin taraf olduğu ikâmet ve Ticâret antlaşmaları ile karşılıklı olarak taşınmaz mal edinme hakkı âkit devlet vatandaşlarına tanınmaktadır.

9. Yabancıların mîras hakkı:

Tapu Kânunu 35. maddesi yabancıların mîras edinmesini kânûnî tahditler altında olmak ve karşılıklı şartı ile mümkün olacağını düzenlerken, miras hakkının da bu şartlara bağlı olduğunu düzenlemiştir. Bu kısıtlayıcı hükümlerse:

a) Köy Kânunu ile köylerde taşınmaz mallara mîras yoluyla sâhip olmalarına engel olan kânûnî bir hüküm yoktur. Ancak köy kânunu yabancıların her ne şekilde olursa olsun taşınmaz mala sâhip olmalarını önlemek gâyesi taşıdığı için, yabancılara mîras yoluyla intikâl eden bu malların tasfiye edilmesi gerekir.

b) Tapu Kânunu 36. maddede yer alan kısıtlama; Yabancılar köye bağlı olmayan müstakil çiftliklere ve köy sınırı dışında kalan arâzinin 30 hektardan fazlasına hükümetin izni olmadan kânûnî mîras yoluyla sâhip olabilirler. (Alım-satım veya hibe yoluyla iktisaplarda hükümetin izni gereklidir. Vâsiye, mensup mîrasçı olmak) şâyet arâzi 30 hektardan az ise izin gerekmez.

c) Askerî yasak bölgelerde de mîras yoluyla iktisap olmaz, mal intikal etmişse tasfiyesi yoluna gidilir.

Bugün herhangi bir sebeple vatandaşlıktan ıskat edilenler ve vatandaşlığı kaybettirilenler yabancı statüsüne girdikleri için mîras hukûkundan mahrum değildirler.

Alm. *Wildschwein,* **Fr.** *Sanglier,* **İng.** *Wild boar.* **Familyası:** Domuzgiller (Suidae). **Yaşadığı yerler:** Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika'nın ormanlık ve bataklık alanlarında. **Özellikleri:** İri-uzun kafalı, gri veya kahverengi sert tüylü bir hayvan. Erkeği 180 cm uzunluk, 100 cm yükseklik ve 200 kg ağırlığa ulaşabilir. Tarlalara büyük zararlar yaparlar. **Ömrü:** 30 yıl kadar. **Çeşitleri:** Avrasya yabandomuzu, Afrika yabandomuzu, Hindistan yabandomuzu meşhurlarıdır.

Ormanlık ve sulak bölgelerde sürüler hâlinde yaşayan bir memeli. Evcil domuzun atasıdır. İri, kaba vücutlu ve atik bir hayvandır. Çoğunlukla Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika'da rastlanır. Ilık bölge hayvanlarıdır. Avustralya'da bulunmaz. İri-uzun başının ucunda disk biçiminde oynak bir burnu vardır. Ayakları dört parmaklıdır. Üst köpek dişleri dışarı uzayarak yukarı kıvrılır. Bunları toprağı kazıyarak bitki köklerini çıkarmakta ve savunmada kullanır. Gündüzleri çalılıklar arasında uyuklar. Pis çamurlu sularda yatarak vakit geçirir. Gece sürüler hâlinde ortaya çıkarak tarlaları 30 cm'yi bulan güçlü dişleriyle sökerek ekinlere büyük ziyan verirler. Yediğinden fazlasını sökmek ve çiğnemek sûretiyle israf eder. Bitki köklerine düşkündür. Solucan, fâre ve sürüngen de yer. Erkekler ayrı gruplar hâlinde dolaşır.

Üreme devrelerinde dişilerin arasına karışırlar. Kızgınlık dönemleri kasım-ocak arasındadır. Dişi 4 aylık gebelik devresinden sonra 2 ile 12 arasında yavru doğurur. Çoğunlukla doğum mart-mayıs ayları arasına rastlar. Yavruların kahverengi postları koyu çizgili ve beneklidir. Dişi ile berâber dolaşırlar. 3-4 yılda erginleşirler.

Pis ve çirkin hayvanlardır. "Döğmeli Afrika domuzu", dünyânın en çirkin hayvanı olarak şöhret yapmıştır. Düşmanları tarla sâhipleri, kurt, vaşak ve leopardır. İnsanın kokusunu çok uzaktan alarak kaçarlar. Yaralı yabandomuzu çok tehlikelidir. Böyle bir durumda yüksek bir ağaca çıkmak en uygundur. Yavruları ile sıkıştırılan bir dişi de saldırgandır. Tarlalara büyük ziyan verdiğinden köpeklerin yardımıyla avlanır. Eti tirişinlidir. (Bkz. Domuz)

YABANKEDİSİ (Bkz. Kedi)

YABANÖKÜZÜ (Bibos gaurus);

Alm. *Gaur,* **Fr.** *Gaur,* **İng.** *Gaur.* **Familyası:** Boynuzlugiller (Bovidae). **Yaşadığı yerler:** Hindistan'ın tepelere yakın ormanlarında ve yüksek otlar arasında. **Özellikleri:** Alnı geniş, boynu kısa ve kalın iri bir hayvandır. Enli boynuzları yukarı kıvrıktır ve uçları siyahtır. Erkeği dişiden daha iri olup, 380 cm uzunluk ve 200 cm yüksekliğindedir. Ağaç sürgünleri ve ot yer. **Çeşitleri:** Hindistan'ın tek türüdür.

Doğu Hindistan'ın yüksek kayalıklı ormanlarında yaşayan iri cüsseli bir yaban sığırı. "Gevir" veya "Hindistansığırı" olarak da bilinir. Erkekler dişilerden daha iri olurlar. Yetişkin erkekler koyu kahverengidir. Bacakların dizlerden aşağısıysa beyazdır. Ensesiyle sırtı arasında bir yükseklik göze çarpar. Alnı geniş, boynu kısa ve kalındır. Yukarı kıvrık enli ve güçlü boynuzlarının uçları siyahtır. Daha küçük olan dişilerin rengi kırmızıya çalar. Ağaç sürgünleri ve otlarla beslenir. Çekingen ve ürkek olmasına rağmen yaralı olduğu zaman tehlikelidir. Böyle bir zamanda, avcı ölümle burun buruna gelir. Gebelik ve doğumu ehlî sığırlar gibidir. İnekle eşleşmesinden elde edilen melezine "gayal" denir.

YABANYASEMİNİ (Bkz. Sofur)

YABGU;

Türklerde hükümdarlık ünvanlarından. Bilinen ilk Türk hükümdarı Teoman'ın ünvanı Yabgu idi. Hunlar, Göktürkler, Uygurlar, Karahanlılar ve OğuzlardaYabgu, "hükümdar" mânâsında kullanıldı. Türk-İslâm devletlerinde Yabgu yerine melik tâbiri kullanılmaya başlandı. Yabgu ünvanı Selçukluların başlangıçta tâbi oldukları Oğuz-Yabgu Devletinin adında görüldüğü gibi boy ve müessese adıyla berâber kullanılmıştır.

Yabgu, asil bir kökten gelen hükümdar âilesi mensubuydu. İrsiyet, tâyin ve seçim yoluyla Yabgu olunurdu. Devlet ve ülke, Yabgu ile âile mensuplarının malıydı. Devletin yüksek makamları, Yabgunun oğulları veya hânedan mensuplarına âitti. Eski Türk devletlerinde görülen ortak iktidar sisteminde; doğudakine sol yabgu, batıdakine sağ yabgu denirdi. Ortak iktidar sistemindeki yabguluk, Göktürkler ve Karahanlılarda çok kullanılmıştır. Selçukluların ilk dönemlerinde hükümdar durumunda bir yabgunun bulunduğu görülmektedir.

YAĞ ASİDİ (Bkz. Yağlar)

YAĞ KAPANI;

eskiden yağların toptan satıldığı yer. Kapanın Arapçası kabban olup, "büyük terâzi, kantar, mizan,

çardak" mânâlarında kullanılır. Önemli gıdâ maddelerinden olan un, bal, yağ belli yerlerde satılırdı. Bu maddelerin toptan satış yerlerine un kapanı, yağ kapanı, bal kapanı denilirdi. Günümüzde eskiden kalma bu isimler hâlâ kullanılmaktadır. Osmanlılar zamânında kurulan kapanlarla devlet vergi ve rüsûmları aksatmadan alır, hem de şehir halkının önemli ihtiyaç malları ihtikâra (dolandırıcılığa) meydan verilmeden sattırılırdı.

Yağ, bal, un, hububat, erzak, kahve, tütün, dokuma kumaşlar, pamuk kapanlara getirildiğinde emin ve naipler tarafından kontrolları yapılır, gerektiğinde halkı korumak için narh da konurdu. Kapanlar bir nevi umûmî pazar, hal gibi hizmet vermekteydiler. (Bkz. Kapan)

YAĞIŞIN SUN'Î KONTROLÜ;

Alm. *Künstlicher Regen,* **Fr.** *Le controle antificiel de la pluie,* **İng.** *Artificial contro lof rain.* On dokuzuncu asrın sonuna doğru top atışları, patlamalar ve büyük ateşlerle yağış kontrol edilmek istenmiştir. Birinci Dünyâ Savaşında ara sıra, yağışın önemli savaşlarda veya hemen sonra meydana geldiği gözlenmiştir. Bundan, meydana gelen yağışın, top atış sesleri sonucunda ortaya çıktığına inanılmıştı. Ancak, daha sonraki araştırmalar bunun doğru olmadığını ortaya koymuştur.

Bu konuda ilk yapılan sistematik deneyler Vincent J.Schaefer tarafından 1946'da yapılmıştır. Deneylerde, gümüş iodid dumanları ile bulutların tohumlanması sonucunda çok soğuk bulut tabakalarından hafif kar yağdırılması mümkün olmuştur.

Deneylerde kullanılan teori, yağışı başlatan tabiî yağış çekirdeklerinin yeterli sayıda olmamasına dayanmaktadır. Gümüş iodid-aseton çözeltisinin yakılmasıyla elde edilen gümüş iodid dumanı -5°C'den daha düşük sıcaklıkta etkili yağış çekirdeği meydana getirebilir. Meseleye diğer bir yaklaşım da büyük çekirdeklerin veya küçük su tâneciklerinin uygun bulutlara bırakılarak yağışın böylece oluşmasını sağlamaktır.

Bu tür tekniklerle yağışın artırılıp artırılamayacağı, meteorolojik duruma bağlıdır. Tabiî yağışın zaman ve yer olarak çok değişik bir şekilde değişmesi, yağış meydana getirme tekniklerinin dikkatli tatbik edilmesini gerektirir. Eğer tohumlanmış bir buluttan bir yağmur geldiğinde ilk akla gelen soru, tohumlanma olmaması durumunda da yağmurun meydana gelip gelmeyeceğidir. Eğer, yağmazsa, diğer bir soru da, yağışı tohumlamanın önlemiş olup olmadığıdır. Bu sebepten daha önceden tohumun etkisini sâdece bir iki deneyden anlamak mümkün değildir. İstatistikî bir analiz gereklidir.

1946-1956 arasında yapılan çok sayıdaki deneyler bâzı bulutları ve bâzı çok uygun durumlarda etkileyerek yağış meydana getirmesinin mümkün olduğunu ve bunun miktarının tabiî yağıştan daha çok olduğunu ortaya koymuştur. Artmanın derecesi kesin olarak bilinmemektedir, ancak bunun % 10 oranında olduğu tahmin edilmektedir.

YAĞLAMA;

Alm. *Schmierung,* **Fr.** *Lubrification,* **İng.** *Lubrication.* Birbirine sürterek çalışan makina parçaları arasındaki sürtünme, aşınma ve ısınmayı önlemek için sürtünen yüzeyler arasında farklı bir madde kullanma. Makinalarda birbirine sürterek çalışan yataklar makinanın fonksiyonlarını yapması bakımından hayâtî önem taşırlar. Yataklarda temas eden yüzeyler kayma veya yuvarlanma hareketi yaparlar. Bu hareket esnâsında sürtünme, aşınma ve sürtünme neticesinde ısınma meydana gelir (Bkz. Sürtünme). Bunlar yatağın görevini yapması açısından istenmeyen faktörlerdir. Yatak yüzeyleri arasında kullanılan yağlayıcı madde vâsıtasıyla sürtünme ve aşınma azaltılır, ısı yatak bölgesinden uzaklaştırılır. Yağlayıcı yatağa ya açık olarak gönderilip yağlamadan sonra tekrar kullanılmaz; veya kapalı bir devrede tekrar tekrar yatağa geri dönderilir.

Yağlayıcı maddenin yağlama görevini yapabilmesi için bâzı özellikler taşıması gerekir. Yağladığı yüzeylere iyi yapışması, kendi iç sürtünmesi az olması, yatak yüzeylerini kimyâsal olarak etkileyip bozmaması, sıcaklık ve atmosfer etkilerine karşı dayanıklı olması gerekir. Bu hususları yerine getiren yağlayıcı maddeler katı, plastik, sıvı ve gaz olmak üzere dört gruba ayrılırlar.

En çok kullanılan katı yağlayıcılar grafit, teflon ve molibden disülfit ($Mo S_2$)tir. Grafit bilhassa yüksek sıcaklıklara ve radyoaktif ışınlara maruz yataklarda kullanılır (atom reaktörleri, uzay araçları). MoS_2 radyoaktif yerlerde, teflon daha çok kimyâsal tesirlere maruz yerlerde kullanılır.

Plastik yağlayıcılar bir mâdenî sabuna emdirilmiş mâdenî veya sentetik yağdan meydana gelen greslerden ibârettir. Açıkta çalışan ve uzun yağlama süresi gerektiren yataklarda kullanılır.

Sıvı yağlayıcılar organik mineral ve sentetik olmak üzere üç gruba ayrılır. Organik olanlar bitki ve hayvan esaslıdır. Gıdâ endüstrisinde yaygın olarak kullanılır. Bitki esaslı hintyağı, şalgamyağı, zeytinyağı ve hayvan esaslı mafsal/kemik yağı (saatçılıkta kullanılır) bâzı organik yağlardır. Mineral

yağlar petrol esaslı olup ince, hafif ve ağır olarak sınıflanırlar. Sentetik yağlar sentetik olarak îmâl edilen çeşitli esterler, silikon vb. yağlardır.

Gaz yağlayıcılar, çok yüksek hızlarda çalışan yataklarda ve nükleer reaktörlerin (bilhassa gaz soğutmalı olanların) yataklarında kullanılır. Hava, karbondioksit veya bir soy gazdan ibârettir.

Yağlamanın hedefine ulaşabilmesi için yağlayıcı madde yanında yatak malzemesinin de önemi vardır. Bunlar kullanılacağı yere göre seçilirler. Kalay, kurşun, antimon, bakır, aliminyum, çinko vb. metallerin alaşımları ve çeşitli bronzlar gibi metalik yatak malzemesi olduğu gibi teflon, odun, lastik gibi metalik olmayanlar da vardır.

YAĞLAR;

Alm. *Fette (n.pl),* **Fr.** *Corps gras (m.pl.),* **İng.** *Oils and fats.* Kimyâsal yapısı gliseritlerden oluşan nebâtî veya hayvânî ürünlerin ortak adı. Genel olarak lipidler diye de isimlendirilirler.

Lipidler genellikle nötral yağlar ve lipoidler olarak iki ana gruba ayrılırlar. Lipoidler yağlarla birlikte bulunan, yağa benzeyen maddelerdir. Kayganlık hissi veren, suda çözünmeyen ve uçucu olmayan yağlar oda sıcaklığında katı veya sıvı hâlde bulunabilir.

Besinlerin önemli bir grubunu meydana getiren yağlar, saf kimyevî bileşik olarak, çift karbon sayılı (4-24 karbonlu) doymuş ve doymamış yağ asitlerinin gliserin triesterleridirler. Yâni yalnız C, H ve O'dan yapılmışlardır, azot ihtivâ etmezler. Kalori veren besinlerin başında gelirler. Proteinler ve karbonhidratlar bir gram başına 4 kcal verdikleri halde yağlar 9 kcal verirler. Mono ve digliseridler tabiî yağlarda ancak % 0,1-0,4 kadar bulunurlar. Tabiî yağlarda trigliseridler yanında pek az miktarda, çok sayıda başka maddeler (lipoidler) bulunursa da bunların çoğu rafinasyon ile ayrılabilir.

Yağlar, süt yağı ve vücut yağı (iç yağı, don yağı, balık yağı) olarak hayvanlarda bulunudğu gibi bitkilerde de meyve ve tohum (zeytin, hindistancevizi, susam, fıstık, soya fasulyesi vs.)larda bulunurlar.

Yağlarda çok sayıda yağ asidi bulunmaktadır. Gliserinin her üç alkol grubu aynı asitle esterleşmiş olursa trigliserid basit trigliseriddir (tripalmitin, triolein, tristerin gibi). Gliserinin üç alkol grubunun iki veya üç ayrı asitle esterleşmesinden meydana gelmiş karma trigliseridler tabiî yağlarda bulunurlar.

Yağların yapısı ve sınıflandırılması: Yağların yapı taşları gliserin ve tabiî yağ asitleridir. Gliserin, formülü CH_2-CHOH-CH_2OH olan bir trialkoldür.

Yağ asitleri, alifatik monokarboksilli asitlerin büyük bir grubunu meydana getirirler. Bunların çoğu; yağlar, mumlar ve uçucu yağlar gibi ürünlerin başlıca bileşenleridirler. Doymuş ve doymamış yağ asitleri olarak iki gruba ayrılırlar.

Yağlar, kaynak, fizikî özellikler, kimyevî bileşim, kullanılış veya fizyolojik görevlerine göre sınıflandırılabilir. Kaynağına göre yağlar önce; 1) Nebâtî yağlar, 2) Hayvânî yağlar olarak iki büyük sınıfa ayrılırlar. Nebâtî yağlar meyve ve tohum yağları olabilirler.

Fizikî özellik bakımından yağlar katı, yarı katı ve sıvı olarak sınıflandırılabilirse de, böyle bir gruplama pek doğru değildir. Çünkü dış sıcaklığa göre, aynı yağ her üç özelliği gösterebilir.

Sıvı yağlar, teknik bakımından kuruma özelliğine göre kurumayan yağlar (iyod indeksi düşük, yaklaşık 90'ın altında), yarı kuruyan yağlar (iyod indeksi yakaşık 90-130) ve kuruyan yağlar (iyod indeksi 130'un üstünde) olarak doymamışlık derecelerine göre sınıflandırılırlar. Kuruyan yağlar sınıfında bezir yağı, haşhaş yağı, ayçiçek yağı, kendir tohumu yağı, ceviz yağı vs. yağlar bulunmaktadır. Soya fasulyesi yağı, pamuk yağı, tahıl, hardal yağları, yarı kuruyan; zeytin, fıstık, hint, kakao yağları kurumayan yağlardır.

Bütün yağlar, kâğıt üzerinde ısıtmakla kaybolmayan sâbit bir yağ lekesi meydana getirirler. Yağların yoğunlukları 1,0'dan küçüktür. Yâni sudan daha hafiftirler. Suda çözünmezler, alkolde pek az, fakat hidrofob çözücüler; eter, kloroform, benzin, benzen, karbon sülfür, karbontetraklorür vs. de çözünürler. Hindyağı petrol eterinde çözünmez, fakat alkolde erir. Yağlar kendileri gibi hidrofob maddeleri çözündürürler. Bundan parfümeride faydalanılmaktadır.

Kuvvetli asitlerle muâmele etmekle veya basınç altında su ile ısıtılmakla yağlar gliserin ve serbest aside hidrolizlenirler. Kuvvetli alkalilerin etkisiyle gliserin ve yağ asitleri alkali metal tuzları "sabun" meydana gelir. Genellikle yağların bu şekilde parçalanmasına "sabunlaşma" denir.

Yüksek yağ asitlerinin saf trigliseritleri tamâmen kokusuz ve tadsızdırlar. Tereyağı ve zeytinyağı gibi tabiî yağların karakteristik koku, renk ve tatları az miktarda ihtivâ ettikleri trigliserid olmayan başka maddelerden ileri gelir. Fakat düşük yağ asitlerinin gliseritleri de uçucudur ve bundan dolayı bâzı tabiî yağlara bunlar da koku verirler.

Tabiî yağların renkleri yağda eriyen pigmentlerin bulunmasından ileri gelir. Bu pigmentlerin başlıcaları karatinoitler ve klorofildir; birincisi kırmızı veya sarı rengi, ikincisi de yeşil rengi verir. İnek tereyağı bol miktarda karotin ihtivâ ettiği için sarı renktedir. Manda tereyağı karotin ihtivâ etmediğinden renksizdir.

Yemeklik yağların teknolojisi: Yağların bulundukları hayvânî veya nebâtî dokulardan ekstraksiyonunda uygulanan başlıca üç metod: Isı ile destraksiyon, basınç ve çözücülerle ekstraksiyondur.

Yağlarda bulunan istenmeyen maddelerin çoğu, yağ ekstraksiyonundan önce, yağlı maddelerde bulunan lipit, protein ve karbonhidrat maddeleri üzerine enzimlerin ve suyun etkisiyle meydana gelirler. Onun için tohum, yağlı meyveler ve yağlı hayvan dokusunun, bozucu etkileri en aza düşürecek biçimde saklanması ve taşınması gerekir.

Isı ile ekstraksiyon: Hemen hemen yalnız hayvânî yağ elde edilmesinde uygulanır. Isı, yağın hücrelerden dışarıya akmasını sağlar. Yalnız fazla ısı hücrelerin büsbütün parçalanmasına ve pişmişlik tadının meydana gelmesine sebep olur. Isı ile ekstraksiyon su ile birlikte "yaş ekstrakisyon" veya susuz olarak "kuru ekstraksiyon" olabilir. Yaş ekstraksiyonda yağ açık kazanda veya otoklavda buharla ayrılır. Açık kazan metodunda iyice kıyılmış yağlı dokular bir miktar su ile kazana konup, yavaş yavaş karıştırılarak yaklaşık olarak 50°C'ye kadar ısıtılır. Yağ üste çıkar ve oradan dikkatle alınır. Bunun ılımlı bir tadı vardır. Koku giderme işine pek lüzum kalmaz; fakat bu metodla dokudan yağın tamâmı çıkartılamaz. Şimdi daha çok otoklavda, nispeten yüksek sıcaklık ve 40 ile 60 psi basınçta buharla ekstraksiyon metodu uygulanmaktadır. Bu şekilde doku daha çok dağılmakta ve yağ ayrılması daha etkili olmaktadır.

Kuru ekstraksiyonda doku, buhar gömlekli ve karıştırıcılı yatay kazanlarda, vakumda ısıtılır. Yağın bir kısmı erimiş olarak dışarıya akıtılır, kalan kısmı ya basınçlı veya çözücüyle ekstraksiyon sonucu elde edilir. Bu metod yanmayan yağlar için kullanılmaktadır.

Basınçla yağ elde edilmesi: Bu metodla yağlı dokudan yüksek basınç altında yağ çıkarılır. Bâzı durumlarda, meselâ zeytinyağında, birden fazla basınç uygulanır. İlk basınçta az verimle fakat en iyi kalitede yağ elde edilir. Sıcak basınçla daha iyi verim alınırsa da, bu sırada istenmeyen müsilaj, renk, koku ve tad veren yabancı maddeler ve serbest yağ asitleri yağa karışırlar. Basınçla bütün yağı, yabancı maddelerden ayırmak zordur. Basınç metodu genellikle bitkilerden elde edilen yağlarda uygulanır.

Çözücü ile ekstraksiyon: Bu metod Fransız E. Deiss'in 1855'te Marsilya'da zeytinden karbon sülfürle yağ elde etmesiyle başlamıştır. Amerika'da bu metod başlıca petrol eteriyle soya yağı ekstraksiyonunda uygulanmaktadır. Sürekli ters akım cihazlarıyla bu metod Avrupa'da başka yağlara da uygulanmaktadır. Genellikle kullanılan çözücüler petrol eteri, benzen, trikloretilen, sikloheksan, karbon sülfür ve alkoldür.

Yağların rafinasyonu: Yağlı maddelerden elde edilen yağlar, temel madde olan trigliseridlerden başka yabancı maddeler de ihtivâ ederler. Bunlar yağın cinsi ve miktarına göre değişirler. Bunlardan bâzıları yemeklik yağlarda istenmezler. İnsan beslenmesine yarayan iç yağlar ve tereyağı gibi kara hayvanları yağları, uygun metodlarla elde edilerek, ayrıca bir rafinasyona gerek olmadan tüketilir ve saklanabilirler. Tereyağı daha dayanıklı hâle getirilmesi için eritilerek sâdeyağ şekline dönüştürülür.

Genellikle insan beslenmesinde kullanılan bitkilerden elde edilen ham yağlar yağlı meyve veya tohumun hasadından hemen sonra elde edilmişse, meselâ presle elde edilmiş tâze zeytinyağı ve ayçiçeğiyağı gene çok saftır. Doğrudan doğruya beslenmede kullanılabilirler.

Uzun taşıma ve depolama sırasında ham yağ hava, sıcaklık, nem ve enzimlerin tesiriyle içindeki istenmeyen maddelerin miktarı artar. Yağların saklanabilmeleri, yemeklik yağ olarak kullanılabilmeleri, kezâ margarin ve mayonez gibi yağlı ürünler elde edilmesinde kullanılmaları oldukça zordur. Ham yağlarda bulunabilen bu istenmeyen maddeler çoğu karbonhidrat olan zamklı maddeler, pigmentler, su, serbest yağ asitleri, fosfatidler, aldehitler, ketonlar, hidrokarbonlar ve uçucu yağlar gibi koku ve tad veren maddelerdir.

Yağları bu istenmeyen maddelerden kurtarma, kalitesini yükseltme işlemlerine rafinasyon (arıtma) denir.

Yağların sertleştirilmesi:

Sıvı yağlardan katı yağların elde edilmesine yağların sertleştirilmesi denir. Eskiden bu iş doymamış yağların yalnızca hidrojenlenmesi anlamına gelirdi (Bkz. Hidrojenlenme). Hidrojenlenmeyle doymamış yağ asitleri nikel, kobalt, palladyum vs. gibi katalizatörle birlikte hidrojen atmosferinde indirgenerek doymuş yağ asitlerine dönüştürülürler. Bundan özellikle margarin sanâyiinde istifâde edilir. (Bkz.

Margarin)

Yağların bozulması:

Yağlar ısı, ışık, su, hava ve bâzı metaller gibi dış tesirler ve bakteri, maya ve küf mantarları gibi mikroorganizmaların etkisine karşı hassastırlar. Bekletilmeleri sırasında bu faktörlerin tesiriyle yağlar "yağ bozulması" veya "acılaşma" dediğimiz, kimyevî olarak çok yönlü değişmelere uğrarlar. Bunun sonucu tad ve koku değişmesi olur ve sonunda da yağ yenilemez duruma gelir. Bu olay yağların hidroliz olması ve atmosfer oksijeniyle yükseltgenmesi sonucu değişik maddelerin meydana gelmesinden ileri gelir.

YAĞLIBOYA;

Alm. *Ölfarbe, Ölanstrich,* **Fr.** *Coulevr ahvile,* **İng.** *Oil Paint.* Bir koruyucu olarak veya dekoratif gâyeyle bir yüzeye tatbik edildiği zaman, o yüzeyde kalıcı ve sert bir film tabakası meydana getiren sıvı. Meselâ, ahşap binâların hava şartlarından, metallerin korozyondan korunmaları için, yüzeyleri yağlıboya ile boyanır. Yağlıboyalar dekoratif gâyelerle çok kullanılır. Okul, hastâne, büro vs. yerleri hoş ve parlak renklere büründürmek için kullanılır. Ayrıca yağlıboya tabloları bunlarla yapılır.

Yağlıboyada bulunan esas maddeler:

1. Bağlayıcılar: İnce boya tabakası hava oksijenine mâruz kaldığında, boyada bulunan bağlayıcı madde polimerize olup kurur ve sert bir satıh meydana getirir. Bağlayıcının çabuk kuruma ve sağlam bir film tabakası meydana getirme özellikleri bulunmalıdır. Bu gâyeyle eskiden beri keten tohumu yağı, diğer bâzı yağlarla muâmele edilerek veya karıştırılarak kullanılmıştır. Film tabakasının meydana gelmesinde hem bir oksidasyon, hem de bir polimerleşme olayının vukû bulduğunu keşfeden kimyâcılar 1920'lerden sonra film yapıcı ürünler olarak sentetik reçineler sentez etmeye başladılar. Meselâ, önemli bir sentetik bağlayıcı olan alkit reçinesi gliserin veya pentaeritritol gibi bir polialkolin, ftalik, izoftalik veya maleik asit gibi bir polibazik asitle reaksiyonundan elde edilir. Plastik boyalarda kullanılan bağlayıcılar da tiren, butadien, polivinil asetat ve akrilik reçinesi gibi lateks olarak adlandırılan sentetik reçinelerdir.

Boyalarda kullanılan bağlayıcılar ve özellikleri:

Keten tohumu yağı: Hava ve suya dayanıklı esnek ve yapışkan.

Fenolik reçineler: Çabuk kurur, sağlam, kararmaya meyilli.

Alkit reçineleri: Hava ve suya dayanıklı, sağlam ve yapışkan.

Üre melâmin: Kimyevî maddelere dayanıklı sert ve gevrek bir tabaka, fakat satıha kolay yapışmaz.

Vinil asetat: Işığa suya dayanıklı, kolay yapışan, fakat ısı, asit ve alkalilerden etkilenir.

Akrilik reçineler: Yapışkan, kimyevî maddelere, ışık ve ısıya dayanıklı.

Polivinil alkol: Kimyevî maddelere dayanıklı ve gerilme direnci çok yüksek.

Silikonlar: Isı direnci fevkalâde.

Epoksi reçineleri: Yüzeye yapışması mükemmel, kimyevî maddelere dayanıklı ve sağlam.

Poli üretanlar: Hava şartlarına, kimyevî maddelere fevkalâde dayanıklı ve sağlam.

Stirenli alkit reçineleri: çabuk kurur, hava ve alkalilere dayanıklı.

2. Çözücüler: Boyalar için kullanılan ve uçucu olan bu maddeler inceltici olarak da bilinir. Plastik boyalarda inceltici olarak su kullanılır. Yağlıboyalarda ise değişik uçuculukta olan, bir seri organik sıvı karışımları kullanılır. Yağlıboyaların başlıca incelticisi olan tiner, toluen ekseriyetli bir hidrokarbon karışımıdır.

3. Boyar maddeler (pigmentler): Bir boyada kullanılan boyar madde sâdece renk veya dekoratif özellik vermez, aynı zamanda boyanan filmin mekanik özelliklerine de katkıda bulunur. Nemin boya filmine geçişini kontrol ettiği gibi ışığın zararlı etkilerini de perdeler. Boyar madde renginin karakteristik özelliği bâzı ışınları emmesi ve diğerlerini de yansıtması özelliğine dayanır. Meselâ, beyaz pigment ışığın az kısmını tutar, buna mukâbil siyah pigment ışığın çoğunu tutar. Az bir kısmını yansıtır. Boyanın ışığı tutma gücü, kırılma indisine bağlıdır. Bu da pigmentin özelliğine bağlı olmakla berâber kurumakta olan boya filmindeki pigmentin tâne büyüklüğüne ve miktarına da bağlıdır.

Titandioksit (TiO_2) ilmenit mineralinden elde edilen önemli bir beyaz pigmenttir. Boya tekniğinde korozyonu önleyici pigmentlerin başında sülügen tozu, bazik kurşun sülfat, bazik çinko kromat, stronsiyum kromat ve kalsiyum plumbat gelir. Bu maddeler tatbik edildikleri metalle kimyâsal bir

birleşmeye girerek, yüzeyde geçirmezlik sağlarlar. Yâni geliştirilen korrozyon önleyici bir pigment bazik kurşun kromat kabuğu ile silis çekirdeğinin kaynaşmasından ibârettir.

Paslanmaz çelik, çinko ve alüminyum gibi metalik pigmentler korrozyona dayanıklı boyalarda (özellikle gemi ve köprüler için) geniş çapta kullanılırlar. Metallik tozlar (genellikle alüminyum tozları) fazla dekoratif otoların son boyamasında kullanılırlar. Çinko tozu ise paslanmaz çeliği korrozyona karşı korur. Burada çinkonun galvanik bir etkisi olup, kendisi anod çelik ise katod kutup durumundadır.

4. Kurutucular: Kurutucular boya filminin oksitlenmesine yardımcı olup, kurumayı hızlandıran kimyevî maddelerdir. Kobalt, mangan, baryum ve kurşun tuzları yaygın bir şekilde kullanılan kurutuculardır.

5. Dolgu maddeleri: Dolgu maddeleri inert ve ucuz maddeler olup, boyaya belirli bir kıvam kazandırırlar. Bunlar boyanın mekanik özelliklerini de geliştirirler. Meselâ, kuruyan boya filminin çatlamasını önler ve boyanın aşınma direncini arttırırlar. Bunlar kezâ bitmiş boyanın düz ve parlak olmasını sağlarlar. Dolgu maddesi olarak kullanılan bu maddeler başlıca tebeşir, kil, mika, alçı, talk ve silistir.

6. Yüzey aktif maddeler: Bunlar da çözünmeye yardım eden ve pigmentin boyada dağılmasını sağlayan maddelerdir.

YAĞMUR;

Alm. *Regen (m),* **Fr.** *Pluie (f),* **İng.** *Rain.* Havadaki su buharının gerekli (uygun) ortama ulaştıktan sonra yoğunlaşarak yeryüzüne su damlacıkları hâlinde düşmesi. Yağmurun önemi çok büyüktür. Çünkü bütün canlıların hayatlarının devam etmesi, büyük ölçüde suya bağlıdır. Bu suyun tabiî olarak gerek canlılar ve gerekse bitkiler tarafından temin edilebilmesi ise yağmurun yağmasına bağlıdır. Yağmur, zamânında yeter derecede yağmazsa toprak nemsiz kalacağından bitkiler kendi ihtiyaçları olan suyu alamayıp kuruyacaktır. Yine hayvanlar ve insanlar da bu kuraklık neticesi sularını temin edemeyeceklerdir. Bu arada tarım alanları da sulanamayacağı için yiyecek sıkıntısı da olacaktır. Bu ehemmiyetinden dolayı, dînimiz yağmuru **rahmet** olarak da adlandırmaktadır.

Yağmurun meydana gelişi: Yağmur, suyun “su-buhar-yağmur” çevriminin bir parçasıdır. Bilindiği gibi su normal şartlarda sıvı hâlinde bulunur. Sıcaklığın artmasında buhar hâline dönüşen su, havaya yükselerek bulut kümeleri hâlinde toplanır. Genelde suyun dâima 100°C’de buharlaştığı sanılır. Su havanın basıncına bağlı olarak 100°C’nin altındaki sıcaklıklarda da, meselâ 20°C civârında da buharlaşabilir. 100°Cise 1 atmosfer basınç altında suyun kaynama ve hızlı buharlaşmaya başladığı noktadır.

Bulutların meydana gelmesini sağlayan su kaynakları büyük ölçüde okyanuslar, denizler, göller ve nehirlerdir. Hava sıcaklığının artmasına bağlı olarak suyun buharlaşması fazlalaşır. Bu yüzden sıcak kuşak denizleri (ekvator bölgeleri) bulutların en fazla meydana geldiği yerlerdir.

Sıcaklığın artması suyun buharlaşmasını arttırdığı gibi; havanın bu buharları (nemi) taşıma kapasitesini de yükseltir. Misâl olarak 1 m3 hava 0°C’de 17,3 gram nem taşıyabilir. Bu sıcak havaların daha fazla yağış getirebileceğini de göstermektedir. Nitekim Iodostan esen rüzgârlar sıcak bölgelerden geldiğinden çoğu defâ yağışı da berâberinde getirmektedirler. Ama bu mutlaka böyle olur demek değildir. Diğer yönlerden esen rüzgârlar da yağış getirebilirler.

Buharlaşarak havaya karışan su zerrecikleri havada yükselmeye başlar. Bu zerrelerin kümeleşmesi bizim bulut dediğimiz olaydır. Bulutlar içindeki nem oranının azlığına, çokluğuna göre alçakta veya yüksekte toplanır. Nemi en fazla olanlar alçak olanlardır. Bu alçak bulutlar çok çabuk yağmur hâline dönüşebilir. Bununla birlikte yüksek bulutlar da aşağıda belirtilecek olan şartların meydana gelmesiyle yağış hâline dönüşebilir.

Bunların yağış hâline dönüşebilmesi için, bulutu taşıyan havanın sıcaklığının düşmesi lâzımdır. Şöyle ki; havanın sıcaklığının artmasıyla taşıyabileceği nem oranının da artmasına mukâbil, havanın sıcaklığının düşmesiyle de taşıyabileceği maksimum nem miktarı da azalacaktır. Bu miktarın üzerindeki nem tekrar yoğunlaşarak su hâline gelir. Bu su damlacıkları ise yerçekimine tâbi olarak aşağıya düşmeye başlayınca artık yağmur adını alır.

Yağmur başlıca şu hallerde meydana gelebilir:

1. Denizlerden suyun buharlaşarak yükselmesi neticesinde kümeleşen bulutlar rüzgârla birlikte sürüklenerek soğuk yerlere giderek yoğunlaşır ve yağış hâline dönüşür.

2. Bu bulutlar yüksek dağ silsilelerine çarparak alçaklara göre soğuk olan bu yerlerde yağışlar meydana getirirler. Misâl olarak Rize dolaylarının fazla yağış alması bu sebeptendir.

3. Havanın alçak basınç alanlarından gelen bulutlar yüksek basınç alanlarıyla karşılaşınca yine yağış

meydana gelir. Çünkü basıncın yükselmesi yoğunlaşmayı arttırır.

Dünyâda en fazla yağış alan yerler ekvator bölgesi ve muson memleketleridir. Buralarda sıcaklık çok yüksek olduğundan buharlaşma da çok olur. Bu buharlar bu bölgelerdeki yüksek yerlere çarparak veya soğuk memleketlerden gelen rüzgârlara çarparak hemen yağmur hâline dönüşüverir. Bu bölgeler bütün yıl yağışlıdır.

Diğer yerlerdeki karaların kıyıları iç kısımlarına göre daha fazla yağış alır. Denizden gelen bulutlar daha iç kısımlara gitmeden kıyı bölgelerinde yağmuru sıcak farkından dolayı bırakır. Bu yüzden denizden uzak memleketlerde kuraklık daha fazla olur. Umûmiyetle kıtaların batı kıyıları daha fazla yağış alır. Bunun sebebi ise rüzgârların büyük ölçüde batıdan esmesidir.

Havada yağmurun meydana gelebilmesi için toz ve minerallerden hâsıl olan yoğunlaşma çekirdeklerinin olması gerektiği anlaşılmıştır. Bu çekirdekler rüzgâr vs. gibi atmosferik olaylarla havaya karışan toz mineralcikleridir. Yoğunlaşma bu çekirdekler etrâfında başlamaktadır. Bu hâdiseden kaynaklanarak sun'î olarak yağmur yağdırılıp yağdırılamayacağı araştırılmış ve neticede yağmur bombaları îmâl edilmiş. Bu bombaların esâsı da bulutun içinde sun'î olarak yoğunlaşma çekirdeklerini taşıyan bu bombanın patlatılarak bu çekirdekleri bulut içine dağıtmaktan ibârettir.

Sun'î olarak yağmur bombası ile yağmur yağdırabilmek için yağışa elverişli bulutların bulunması gerekir. Yoksa hiç bulut yokken bomba ile yağmur yağdırılması demek değildir. Bu bir nevi bulutların sağılmasıdır.

YAĞMUR BOMBASI (Bulut Tohumlama);

Alm. *Regensbombe (f),* **Fr.** *Bomba à pluie,* **İng.** *Rain-bomb.* Çok soğuk bulutlara, buz kristalleri saçarak yağmur ve kar şeklinde yağışın sağlanması. Çok soğuk bulutlar sıkça görülür. Bunlar 0°C'nin altında veya hattâ -40°C'nin altında bulunan çok küçük su damlacıklarından ibârettir. Böyle bir buluta buz kristallerinin atılması şartları değiştirir. Kristaller suya göre daha düşük buhar basıncına sâhip olduğu için, su damlacıklarının buharlaşmasına sebep olurlar. Daha sonra bu nem, buz kristallerinin üzerinde yoğunlaşır. Böylece, buz kristallerinin büyüklüğü aşağı düşerken sürekli artar. Bu şekildeki bulut tohumlaması, yüksek seviyelerde buz kristallerinin oluşması ile tabiî olarak meydana gelir. Buz kristallerinin buluta düşmesi veya atmosferdeki buzlaşmış tozların bulunması olayı tamamlar.

Metod: Sun'î bulut tohumlaması havadan veya yerden yapılabilir. Bir uçak kullanılarak, bulutların içine katı karbondioksit (kuru buz) tanecikleri saçılır. Sıcaklıkları çok düşük olduğu için bu tâneciklerde çok miktarda buz kristalleri vardır.

Diğer bir metod, mikroskopik gümüş iyodür parçacıkları veya benzer maddeleri "duman" şeklinde havadan veya yerden bırakmaktır. Bu parçacıklar buluta düşer veya çekilirse, bunlar buz kristallerinin meydana gelmesinde merkez teşkil eder. Birkaç santimetreküplük madde, kilometreküplük çok soğuk bulutları tohumlamak için kâfidir. Bu sebeple atmosferde büyük hacimlerle meşgul olunması ekonomiktir.

Kullanılışı: Bulut tohumlaması, bulutta önemli değişiklikler meydana getirir. Isı ortaya çıkarır, su taneciklerinin tabiatını, büyüklüğünü ve sayısını değiştirir. Nem ve hava akımını da değiştirir. Bu anlamda hava şartlarını değiştirmek gâyesiyle önemli bir araç olarak kullanılır. Hava alanlarını kaplayan çok soğuk bulutlarda delik açmak veya çok soğuk sisleri ortadan kaldırmak için kullanılır. Bulut mevcutsa, yağmur ve kar yağışını bir bölgede artırmak için de kullanılır. Ayrıca doludan meydana gelecek mülk ve zirâî hasarı önlemek için kullanılır.

YAĞMURKUŞU (Charadrius pluvialis);

Alm. *Gold-regenpfeifer,* **Fr.** *Gravelot,* **İng.** *Golden plover.* **Familyası:** Yağmurkuşugiller (Charadriidae). **Yaşadığı yerler:** Dünyânın hemen her tarafında, tuzlu ve tatlı su kıyılarında. **Özellikleri: U**zun bacaklı, tombul göğüslü bir kıyı kuşu. Uzunluğu 28 cm kadardır. Sonbaharda güneye göç eder. Eti pek fazla beğenilmez. **Çeşitleri:** 36 kadar türü vardır: Yaldızlı yağmurkuşu, büyük kolyeli yağmurkuşu, küçük kolyeli yağmurkuşu meşhurlarıdır.

Bataklıklar ve çakıllı su kenarlarında yaşayan bir kıyı kuşu. Boyu 28 cm'dir. Kanat açıklığı 60 cm'ye ulaşır. Tombul göğüslü, uzun bacaklıdır. Parmakları birbirinden çok ayrıktır. Gagası bacaklarına oranla kısadır. 36 kadar çeşidi vardır. Bir kısmının sırtı siyah, kahverengi veya gridir. Karınları beyazdır. Üreme dönemlerinde sırtlarında çil çil altın sarısı benekler meydana gelir. Uzun ve sivri kanatlarıyla hızlı uçabilirler. Kuzeyde yaşayan türleri göçmendir. Pasifik yağmurkuşları hiç mola vermeksizin, Alaska ile Hawai adaları arasında 3500 km'lik mesâfeyi katederler. Saatteki hızları 60-110 km'dir. Çoğunun göğüs veya karnında koyu bir leke bulunur. Gündüz ve gece aktif olduğundan gözleri oldukça büyüktür. Yeni Zeland yağmurkuşu diğer türleri gibi göç etmez. Yaşadığı bölgeden ayrılmaz.

Üreme mevsiminde karın bölgesi kestane rengini alır. Yağmurkuşları böcek, böcek larvaları ve yumuşakçalarla beslenir. Yuvalarını karada basit oyuklara yaparlar.

2-4 kadar benekli yumurta yumurtlarlar. Erkek ve dişi sıra ile kuluçkaya yatarlar. Islığa benzer sesler çıkarırlar.

Yurdumuzda yaz aylarında kumlu ve çakıllı su kıyılarında yaygın olarak küçük kolyeli yağmurkuşuna rastlanır. Gagası sarı, ayakları pembe, sırtı toprak renginde, karın altı beyazdır.

YAHÛDÎ BAKLASI (Bkz. Acıbakla)

YAHÛDÎLİK;

Allahü teâlânın Mûsâ aleyhisselama bildirdiği Mûsevîlik dîninin bozulmuş ve değiştirilmiş hâline verilen ad. Yâkûb aleyhisselâmın on iki oğlundan biri olan Yahûdâ'nın neslinden gelenlere nispetle veya Filistin'in güney bölgesinde kurulan Yahûdâ Krallığına nispetle Yahûdî diye anılan kimseler bu dîne mensup oldukları için Yahûdîlik denilmiştir. Dinler târihi kitaplarında ve bâzı kaynaklarda "Mûsevîlik" ile "Yahûdîlik" aynı mânâda kullanılmışsa da Yahûdîlik daha ziyade, Mûsevîliğin bozulmuş şekli için kullanılmaktadır. Bugün yaşayan ilâhî dinlerden mensûbu en az olanı ve târihi en eski olanı Yahûdîliktir.

İbrâhim aleyhisselâmın küçük oğlu olan İshak aleyhisselâmın oğlu Yâkub aleyhisselâmın bir adı da İsrâil idi. Bunun on iki oğlunun neslinden gelenlere "Benî İsrâîl= İsrâîloğulları" denildi. Yâkûb aleyhisselâm zamânında Ken'an diyârına, bugünkü Sayda, Sur, Beyrut ve Sûriye'nin bir kısmında yerleşen İsrâîloğulları, Yûsuf aleyhisselâm zamânında Mısır'a yerleştiler. Önce rahat bir hayat sürdüler. Daha sonra büyük bir zulüm ve sıkıntı gördüler, köleliğe düştüler.

Mûsâ aleyhisselâma peygamberlik emri bildirilince, insanları zorla kendine taptıran Mısır hükümdârı Firavun'u da îmâna dâvet etti. Firavun ve ona tâbi olan Mısır'ın yerli halkı Kıbtîler, Mûsâ aleyhisselâmın dâvetini kabul etmediler. Hattâ Mûsâ aleyhisselâma inanıp, Allahü teâlâya ibâdet eden İsrâîloğullarına şiddetli zulüm yaptılar. Firavun, Mûsâ aleyhisselâmın mûcizelerini görünce; "Mûsâ büyük sihirbazdır. Bizi aldatıp memleketimizi elimizden almak istiyor!" dedi. Yanındaki vezirlere sordu. Onlar da; "Sihirbazları topla onu mağlup etsinler!" dediler.

Ülkenin her tarafından sihirbazlar getirildi. Mısır halkı önünde ipleri yere attılar. Her ip yılan görünüp Mûsâ aleyhisselâma doğru yürüdü. Hazret-i Mûsâ asâsını yere bıraktı. Büyük bir ejderhâ olup iplerin hepsini yuttu. Sihirbazlar şaşırdılar. Olanlar karşısında Mûsâ aleyhisselâma îmân ettiler. Firavun kızdı ve onlara:

"O sizin ustanızmış. Ellerinizi ayaklarınızı keseceğim. Hepinizi hurma dallarına asacağım!" dedi.

Îmân etmiş olan o kimseler:

"Biz Mûsâ'ya inandık. Onun Rabbine sığındık. Yalnız O'nun af ve merhâmetini isteriz." dediler. Firavun onların el ve ayaklarını çaprazlama keserek işkenceyle şehit ettirdi.

Allahü teâlâ, Firavun ve Mûsâ aleyhisselâma inanmayan Kıbtîlere türlü musîbetler verdi. Kâfirlerin suları kan oldu. Kurbağa yağdı. Cilt hastalıkları başgösterdi. Üç gün karanlık oldu. Firavun bu mûcizeleri görünce korktu. İsrâîloğullarının Mısır'dan çıkmasına izin verdi. Mûsâ aleyhisselâm İsrâîloğullarını alıp Kudüs tarafına gitmek üzere Mısır'dan çıktı. Onlar yoldayken Firavun izin verdiğine pişman oldu. Askerleriyle arkalarına düştü. Mûcize olarak Kızıldeniz açılıp Mûsâ alehisselâm ve ona inananlar karşıya geçti. Firavun geçerken deniz kapandı. Askerleriyle birlikte boğuldu.

İsrâiloğulları yolda giderken öküze tapanları gördüler. Mûsâ aleyhisselâma: "Biz de böyle tanrı isteriz!" dediler. Hazret-i Mûsâ; "Allahü teâlâdan başka ibâdete lâyık olan ilâh yoktur. Allahü teâlâ sizi kurtardı." buyurdu. Sonra Tih Çölüne düştüler. Yolu şaşırdılar. Aç ve susuz kaldılar. Olanlar karşısında pişman olup Mûsâ aleyhisselâma geldiler. Kendilerine nîmetler vermesi için Allahü teâlâya yalvarmasını istediler. Mûsâ aleyhisselâm duâ etti. Allahü teâlâ gökten Men (bıldırcın eti) ve Selvâ (helva) indirdi. Hazret-i Mûsâ asâsı ile yere vurunca su çıktı. Men ve Selvâdan yediler sudan içtiler. Bir müddet sonra "Helva ile etten bıktık. Bakla, soğan gibi şeyler isteriz." dediler. Mûsâ aleyhisselâmı gücendirdiler. Bunun için kırk sene şaşkın ve perişan halde çölde kaldılar.

Mûsâ aleyhisselâm kardeşi Hârûn aleyhisselâmı yerine vekil bırakıp Allahü teâlâ ile konuşup vahiy almak üzere Tur Dağına gitti. Orada kırk gün ibâdet etti. Allahü teâlânın kelâmını işitti. Allahü teâlâ, Tevrat kitabını ve on emrin yazılı olduğu levhaları indirdi. Mûsâ aleyhisselâm Tûr'da iken Tîh Çölünde Sâmirî adındaki bir münâfık çıkıp, herkesteki altınları, süs eşyâlarını topladı ve eritti. Bunlardan bir buzağı heykeli yaptı. "Mûsâ'nın ilâhı budur. Buna tapınız!" dedi. İsrâîloğulları buzağı heykeline tapmaya başladılar. Hârûn aleyhisselâmı dinlemediler. Mûsâ aleyhisselâm Tûr'dan dönüp onları

görünce çok üzüldü ve kızdı. Sâmirî'ye lânet etti. İsrâiloğulları pişman olarak yalvardılar. Mûsâ aleyhisselâm Tevrât'ı ve on emri onlara tebliğ etti. Tevrât'a göre ibâdet etmeye başladılar.

Mûsâ aleyhisselâm ümmetiyle birlikte Lût Gölünün güney taraflarına geldi. Uç bin Ûnk adında bir melikle harp etti. Şeria Nehri doğusundaki yerleri ele geçirdi. Erîha şehri karşısındaki dağa çıktı. Ken'an diyârını uzaktan gördü. Yerine Yûşâ aleyhisselâmı halîfe bırakıp bir rivâyete göre mîlâttan 1605 sene önce 120 yaşında orada vefât etti. Erîha şehrini ve sonra da Kudüs'ü Yûşâ aleyhisselâm Amâlikalılardan aldı.

İsrâiloğulları bozulup yetmiş bir fırkaya ayrıldılar. Daha sonra Dâvûd aleyhisselâm hükümdar oldu. Kudüs'ü tekrar aldı. Böylece Yahûdîlerin en parlak zamânı başladı. Dâvûd aleyhisselâma peygamberlik emri bildirildi ve Zebûr kitabı indirildi. İsrâîloğullarını Mûsâ aleyhisselâmın dînine dâvet eden Dâvûd aleyhisselâm Mescid-i Aksâ'nın temelini attı. Daha sonra oğlu Süleymân aleyhisselâm babasının attığı temeller üzerine Mescid-i Aksâ'yı çok süslü bir şekilde yaptırdı. İçinde Tevrât, diğer emânetler ve on emrin yazılı olduğu levhalar bulunan Tâbût-ı Sekîne'yi yâni Mukaddes sandığı mâbedin bir odasına koydurdu.

On iki kabîleye ayrılmış olan Yahûdîler, Süleyman aleyhisselâmın vefâtından sonra iki devlete ayrıldılar. On kabîle İsrâîl Devletini, diğer ikisi Yahûdâ Devletini kurdular. Azgınlaşarak hak yoldan ayrılıp taşkınlık ettiler. Gadab-ı İlâhî'ye uğradılar. İsrâil Devleti M.Ö. 721'de Âsurlular; Yahûdâ Devleti ise M.Ö. 586'da Bâbilliler tarafından yıkıldı. Âsurlular, Bâbil Devletini işgâl ettiler. M.Ö. 587'de Âsurlu Hükümdarı Buhtunnasar Kudüs'ü yakıp yıktı. Yahûdîlerin çoğunu öldürdü, kalanlarını da Bâbil'e sürdü. Bunlar arasında genç yaşta olan Üzeyr aleyhisselâm da vardı. Bu karışıklıkta o zamana kadar bozulmadan gelen Tevrat yakılarak yok edildi. Bu hakîki Tevrât çok büyüktü. Bu muazzam kitabı Üzeyr aleyhisselâmdan başka kimse ezberlememişti. Bâbil esâretinden kurtulan Üzeyr aleyhisselâm Tevrât'ı Yahûdîlere yeniden okutup öğretti. Zamanla birçok yerleri unutuldu ve değiştirildi. Muhtelif kimseler hâtırlarında kalan âyetlerini yazarak Tevrât isminde çeşitli risâleler meydana geldi. Azrâ ismindeki bir haham bunları toplayarak şimdi mevcut olan Ahd-i Atîk denilen Tevrât'ı yazdı.

Yahûdîler Tevrât'ı unutup doğru yoldan ayrılınca kendilerine nasihat için gönderilen peygamberlere inanmadılar. Çoğunu şehit ettiler. Daha sonra Kudüs Romalıların eline geçince çok Yahûdî öldürdüler. Yahûdîler kendilerine peygamber olarak gönderilen Îsâ aleyhisselâmı ve dâvetini kabul etmediler. Îsâ aleyhisselâma ve ona inananlara karşı çıktılar.

Îsâ aleyhisselâma bilinmeyen babanın çocuğu diye iftirâ ettiler. Onu yalancı peygamber deyip öldürmeleri için Romalılara şikâyet ettiler. Îsâ aleyhisselâmın (gök'e) kaldırılmasından sonra getirdiği hak dîni sinsice değiştirdiler. Bolüs adında bir Yahûdî hazret-i Îsâ'ya inandığını söyleyerek ve İsevîliği yaymaya çalışıyor görünerek hakîki İncil'i yok etti.

Önce Perslerin, sonra Makedonyalıların ve daha sonra da Romalıların hâkimiyetinde yaşayan Yahûdîler, Roma hâkimiyetine isyân ettiler. M.S. 70 senesinde Roma imparatoru Titus, Kudüs'ü tamâmen yakıp yıktı. Şehri virâneye çevirdi. Mescid-i Aksâ da yandı. Sâdece batı duvarı kaldı. "Ağlama duvarı" adı verilen bu duvar yüzyıllarca Yahûdîlerdeki millî ve dînî şuuru ayakta tutmuştur. Titus'un katliâm ve zulmünden sonra Yahûdîler bölük bölük Filistin'i terk ettiler. Kudüs ve çevresinden kovuldular. Yahûdî esirler Romalıların emrinde çalıştırılmak üzere Mısır'a sevk edildiler. Böylece Yahûdîler çeşitli Avrupa ve Asya ülkelerine yayıldılar.

Yahûdîler gittikleri yerlerde sâdece halkı Hıristiyan olmayan yerlerde rahat edebildiler. Zîra Îsâ aleyhisselâmın öldürüldüğüne inanan Hıristiyanlar, Yahûdîlere Îsâ aleyhisselâmın kâtili gözüyle bakıyorlardı. Bu sebeple Yahûdîlere Hıristiyanlar tarafından çok zulümler yapıldı. Bu baskı ve zulümler sebebiyle, Tevrat'ta geleceği bildirilen ve Yahûdîlerden olacağına inandıkları bu son peygamberin kendilerini Hıristiyan zulmünden kurtaracağı günü hasretle beklediler. Fakat bekledikleri peygamber Muhammed aleyhisselâm Araplardan olunca, O'nu hased ettiler. Hazret-i Muhammed'in hak peygamber olduğunu kesin olarak bildikleri halde kabul etmediler. Müşriklerle ve bâzı Hıristiyan kabîlelerle birleşerek Peygamber efendimize karşı çıkıp O'nu yok etmeye çalıştılar. Fakat İslâmiyetin yayıldığı ve İslâm devletinin hâkim olduğu yerlerde râhat ve huzûr içinde yaşadılar. Hıristiyanların çoğunlukta olduğu veya Hıristiyanların hâkimiyeti altında olan ülkelerde çeşitli dînî ve siyâsî baskılara mâruz kaldılar. Yerleştikleri bu ülkeleri de terk etmeye mecbur kaldılar. Mîlâdî 11-14. asırlarda başta İspanya ve Fransa olmak üzere birçok Avrupa ülkelerinde kilisenin Hıristiyanlara bu topluluğa karşı her türlü münâsebeti yasak etmesi dolayısıyla her nevî haklardan mahrum bırakılan Yahûdîler, Kuzey Afrika'ya ve Osmanlı ülkesine göç ettiler. Osmanlı ülkesinde yerleşen Yahûdîler asırlarca huzûr ve râhat içinde yaşadılar. Bilhassa İstanbul, Selânik, Edirne ve İzmir gibi merkezlerde yerleştiler. Amerika kıtasının keşfi üzerine bir kısım Yahûdîler de bu ülkeye göç ederek yerleştiler.

Kaybettikleri hakları değişik yollardan hareket ederek elde etmeye çalışan Yahûdîler, kilisenin emirlerine saygı duymayan Hıristiyanlarla olan temaslarını, mason locaları vâsıtasıyla geliştirdiler.

Masonlar bu bağlantıyı devamlı olarak inkâr ettilerse de sâdece kendi üyeleri için çıkardıkları gizli dergi ve kitaplarında Yahûdî idealleri için çalıştılar. Kendilerine has ticârî zekâları neticesinde faaliyet gösterdikleri ülkelerin ticârî hayatlarında etkili oldular. Geçici de olsa bâzı haklar elde ettiler. Fransız İhtilâli neticesinde kilisenin ülke idâresindeki tesirinin zayıflaması, Yahûdîlerin belediye ile ilgili bâzı meclislere girmelerini sağladı. Ancak Avrupa'da ve dünyânın çeşitli yerlerinde gelişen milliyetçilik hareketleri Yahûdîlere karşı baskı ve şiddet hareketlerinin yaygınlaşmasına sebep oldu.

19. yüzyılın sonlarında Fransa'daki Dreyfus Olayı ile 20. yüzyılın ortalarında Almanya'da Nazilerin hareketlerinin temelinde bu duygu yatmaktaydı. Polonya ve İngiltere'de de benzeri olaylar görüldü. Bütün dinlere karşı olduğu gibi Yahûdîliğe karşı da müsâmahalı davranmış olan Türkiye ise ayrıca Yahûdîliği Hıristiyanlığa karşı korumuştur. Nihâyet Yahûdîler 1947 senesinde Birleşmiş Milletlerin kararı ile Filistin'de resmî dili klasik İbrânice olan İsrâil Devletini kurdular.

Bugün için millî bir din özelliğini taşıyan ve sâdece İbrânilerin veya İsrâiloğullarının daha açık ifâdeyle Yahûdîlerin dîni olan Yahûdilik'te tek ilah inancı vardır. Ancak Yahûdîler "Yehova" veya "Yahve" adını verdikleri bu ilâhın sâdece kendi ilahları olduğuna inanırlar. Bu ilah kendiliğinden vardır. Doğmamıştır ve doğurmaz. Her şeyi görür ve bilir. Affetmek veya cezâlandırmak ancak onun elindedir. Millî ilah olarak kabul edilen Yehova diğer kavimlerle münâsebetlerinde dâimâ milleti olan İsrâiloğullarını destekler ve onlara hareket tarzı tâyin eder. Bütün insanlığı aydınlatmak, uyarmak, mutlu kılmak için Yehova İsrâiloğullarını seçmiştir. Yehova aynı zamanda savaşçı bir ilahtır. Düşmana karşı ordunun başında veya içinde bulunur. Yehova, milleti adâletsizlik yapsa bile onları bırakmaz. İsrâil milleti yenildiği zaman Yehova, milletine kızmış ve düşmanı kılıç olarak kullanmıştır. Savaş hâli dışında toprak ürünleri ve insan zürriyeti bakımından nîmetler yağdırır. Sosyal teşkilâtlanmayı ve kralın tâyinini Yehova yapar. Kral, Yehova'nın gölgesi ve hahamların başıdır. Yahûdîler zaman zamanYehova'dan başka tanrılar da kabul ettiler.

Yahûdilikte peygamberlik de millî bir karakter arz eder. Yahûdîler sâdece İsrâiloğullarından olan peygamberlere inanırlar. Başta hazret-i Mûsâ olmak üzere bütün Yahûdî peygamberleri kabul ederler. Yalnız bunlardan hazret-i Dâvûd'la hazret-i Süleyman bir melik olarak telakki edilir. Bu peygamberlerin dışında herhangi bir peygamberi kabul etmezler. Îsâ ve Muhammed aleyhimesselâmın peygamberliğine inanmazlar. Onlara göre mümin olabilmek için peygamberlerin hepsini kabul etmek şart değildir.

Yahûdîlikte gâipten haber veren bir kimse peygamberdir. Bu îtibarla bâzan bir kâhin peygamberden üstündür.

Peygamberler yaşayış ve davranış bakımından insanlardan farksızdırlar. Onlar da diğer insanlar gibi günah işlerler ve kötülük yaparlar. Nitekim onlara göre; hazret-i Nuh sarhoş ve ahlâksızdır, hazret-i Lût iki kızıyla zinâ etmiştir, Dâvûd aleyhisselâm da bir zânîdir ve Süleyman aleyhisselâm putlara tapmıştır. Hazret-i Hârûn kendisi putperest olduğu gibi kavmini de teşvik etmiştir.

Yahûdîlikte melek inancı vardır. Meleklere karşı aşırı bir şekilde saygı gösterilir. Fakat çeşitli devir ve mezheplere göre melek inancı değişiklik gösterir. Bâzıları da hiç kabul etmezler. Âhirete, kazâ ve kadere îmânın da mevcut olduğu Yahûdîlikte insanın vücûdunun ayrı rûhunun ayrı olduğuna ve rûhun kıyâmete kadar ölmeyeceğine inanılır. Ba'sû ba'del-mevt, yâni öldükten sonra tekrar dirilme vardır. Mesih'in geleceği kabul edilir. Mesih ergeç gelip Yahûdîleri kurtarıp dünyâda barışı sağlayacaktır. Böylece Yehova'nın krallığı kurulacak ve Yahûdîlerin dünyâ hâkimiyeti ideali gerçekleşmiş olacaktır.

Yahûdîler ibâdetlerini Sinagoglarda yaparlar. Sinagog Kudüs'teki Beyt-i Mukaddes'in (Mescid-i Aksâ) yıkılmasından sonra Yahûdilerin mâbed olarak kullandıkları yapılara verilen addır. Sinagoglara "Havra" adı da verilir.

Sinagoglarda Tevrât tomarlarının saklandığı "Aron ha-kodeş" denilen Kudüs'e yönelik kutsal bir bölüm vardır. Sinagoglarda Yahûdîlerin dînî ve millî sembollerinden biri olan "Menora" adı verilen "yedi kollu şamdan" bulunur. Tevrât kaynaklı yedi kollu şamdan târih boyunca Yahûdîlerin en önemli, sembolü olmuştur. Bugün de İsrâil Devletinin sembolü yedi kollu şamdandır. Tevrât'ın Huruc (çıkış) bölümü 25/31-37'de; "Ve hâlis altından bir şamdan yapacaksın. Ve onun kandillerini yedi kollu yapacaksın." denilmektedir. Onların diğer bir sembolü, Kral David'in mührü olarak kabul edilen iki üçgenden meydana gelmiş "Magen David" denilen altı köşeli yıldızdır.

Yahûdîlikte ibâdetleri "Haham" adı verilen din görevlileri idâre eder. Hahamların Hıristiyan papazları gibi günah affetmek yetkileri yoktur. Ancak ibâdetleri idâre ederler. Dînî âyinleri ve hahamların ibâdeti idâre tarzı Mûsâ aleyhisselâmdan sonra gelen peygamberler tarafından daha çoğaltılmış ve değiştirilmiş, yeni esaslar ilâve olunmuştur. Dâvûd aleyhisselâmdan sonra, ona gönderilen Zebur'un da âyinlerde okunması veya çalgı ile çalınması ibâdete eklenmiştir. İbâdet esnâsında en önemli an Tevrât rulolarının bohçalar içerisinden çıkarılması ve haham tarafından okunmasıdır. Sinagogda

Yahûdîler sesli bir şekilde Tevrât parçalarını okurlar. Okunan ilâhîler İbrânicedir. Yahûdîlerde ibâdet sâdeceSinagogda değil evlerde de yapılır. İbâdet sırasında Kudüs'e dönülür. Kadınlar ibâdete katılamaz. Ancak başları örtülü olarak ibâdeti seyredebilirler. Yahûdî ibâdetinde bir düzen, disiplin yoktur. Herkes canının istediği gibi ilâhîlere katılır veya yanındakilerle sohbet eder. Onlara göre Sinagog bir mâbetten ziyâde bir toplantı yeridir.

Yahûdîlikte ibâdetler günlük, haftalık ve yıllık olmak üzere üç kısma ayrılır. Günlük ibâdet sabah, (güneşin doğmasından sonra), öğle (öğleden güneş batıncaya kadar olan zaman) ve akşam yapılır. Bu günlük ibâdetler Sinagog'ta toplu olarak yapıldığı gibi ferdî olarak da yapılır.

Hahamlar tarafından idâre edilen ibâdet sırasında cemâatin de katıldığı metinler haham tarafından sesli ve makamla okunur. Tahminen bir buçuk saat süren duâ büyük bir gürültü içinde hahamın duâsı ve mukaddes kabul edilen şaraptan içmesiyle son bulur. Duâların en önemlisi sayılan 16 tânesi ayakta yapılır. Yahûdîlikte cemâat teşkil edilebilmesi için en az on kişinin bulunması ve bu kişilerin 13 yaşına girmiş olmaları gerekir. Mecbûri durumlarda ferdî ibâdet yapılabilir. İbâdetler esnâsında özel kıyâfetler ve başlıklar giyilir. Fötr şapka Yahûdîlerin değişmez dînî kıyâfetidir. Yahûdîler kendilerini dünyânın efendileri olduklarına ve giydikleri şapkanın Sion tacı olduğuna inanırlar.

Haftalık ibâdet, kutsal gün olan Cumartesi (Şubat= Sebt) günü yapılır. Cumâ akşamı güneşin batmasıyla başlar, Cumartesi akşamı sona erer. Bu ibâdet Sinagog'ta yapılır. O gün ateş yakmak, çalışmak yasaktır. Yahûdî inancına göre, Tanrı Yehova, âlemi altı günde yaratmış, yedinci günü istirahat etmiştir. Bunun için Yahûdîler yedinci gün olan Cumartesi'yi dinlenmeye ve ibâdete tahsis etmişlerdi. Cumartesi onlar için bayram ve resmî tâtil günüdür.

Yahûdîlikte yıllık ibâdet olarak yapılan ibâdetler değişik zamanlardaki bayramlardır. Pesah, Şavvot, Roş-ha Şanah, Kipur, Suhkot, Purim, Hanuka ve daha birçok bayramları vardır. Pesah Yahûdîlerin Mısır esâretinden kurtuluşlarının hâtırasıdır. Şavvot, gül bayramıdır ki Tevrât'ın ve Evâmir-i Aşere'nin verilişinin hâtırasıdır. Kipur, büyük oruç günü olup Yahûdîlerin tövbe edip affedilmelerinin hâtırasıdır. Suhkot, kamış bayramıdır. Çöldeki hayâtın hâtırasıdır. Roş-ha Şanah, yılbaşı olup iki gün devam eder. Purim, şeker bayramı; Hanuka, kandil bayramıdır. SuriyeKralı Antıyokus'a karşı Yahûdîlerin zaferinin hâtırasıdır. Yahûdîler her yıl Sion Dağına çıkıp ibâdet ederler. Tevrât'ta umûmiyetle Kudüs'ü ifâde etmek için kullanılan Sion Dağı Yahûdî dünyâ krallığının merkezini temsil etmektedir.

Yahûdîlikte temel ibâdetlerden birisi de kurbandır. Kanlı veya kansız kurban kesilmelidir. Yahûdîler her hayvanı, hattâ güvercini, en çok koyun, keçi ve sığırı kurban ederlerdi. Eskiden kurban ibâdetine çok önem verilirdi. Hazret-i Süleyman'ın Kudüs'te yaptırdığı muhteşem mâbedin avlusunda kurban kesmeye mahsus mezbahalar vardı. Kesilen kurbanların kanları havuzlara akıtılır, etleriyse umûmiyetle yakılırdı. Kurbanları hahamlar keserlerdi. Kudüs'teki mukaddes yere inhisar ettirilen kurban ibâdeti bugün artık kalkmış gibidir. Zamanla tuzsuz ekmekten yapılan çöreklerle, hamursuz adı verilen pideler de kurban yerine geçti. Bunları dağıtmak da kansız kurban kesmek sayıldı. Eti yenilecek hayvanların kesilmesi lâzımdır. Başka şekilde öldürülen hayvanın eti yenmez. Yahûdî kasapların dükkanlarında "Kaşer" adı verilen bir işâret bulunur ki, bunun mânâsı o dükkanda satılan etin hahamların gösterdiği tarzda kesilen hayvanların eti olduğudur. Yahûdîler ancak bu tarzda hazırlanmış bir eti yiyebilirler. Müslümanlar da ancak Allahü teâlânın ismi söylenerek kesilmiş olan hayvanın etini yerler. Domuz etini yemezler. Domuz eti yemek Yahûdîlere de haramdır.

Yahûdilik'te, ahlâk esasları on kudsi emir, yâni Evâmir-i Aşere'dir. İnsanların bu on emre harfi harfine uyması lâzımdır. Yahûdî kitaplarında ve Tevrât'ın Tesniye kitabında ve Huruc (çıkış) kitabında bildirilen on emir şunlardır:

1. Seni Mısır diyârından, esirlik evinden çıkaran Allah benim.

2. Benden başka tanrın olmayacak. Ne gökte, ne yerde, ne de yer altında bulunan şeylerden hiçbirinin sûretini, oyma put yapmayacaksın. Hiçbir sûrette onlara tapmayacaksın.

3. Allah'ın ismini boş yere ağzına almayacaksın.

4. Haftanın altı gününde çalışacak, yedinci günde istirahat edeceksin. Cumartesi (Sebt) gününü dâima hâtırlayıp onu kudsî kılacaksın.

5. Anne ve babana hürmet edecek, itâat edeceksin.

6. Adam öldürmeyeceksin.

7. Zinâ yapmayacaksın.

8. Kimsenin malını çalmayacaksın.

9. Komşuna yalan şehâdette bulunmayacaksın.

10. Komşunun zevcesine, evine, tarlasına, kölesine, câriyesine, öküzüne, eşeğine ve hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin.

Bu on emir, Yahûdîlerle Yehova arasında akdedilen bir ahit bir sözleşme olarak kabul edilir. Yehova, bu emirlere uydukça Yahûdî milletini koruyacak, aksi halde onları cezâlandıracaktır. İsrâiloğulları hazret-i Mûsâ'nın şahsında bu emirlere uyacaklarına dâir Yehova'ya söz vermişlerdir.

Yahûdîlikte yeni doğan çocuğa belirli bir süre içinde ad konulur. Erkek çocukları sekizinci gün sünnet edilir. Yahûdîler, çocuklara okula başlamadan önce en azından bir sabah, bir de akşam duâsı öğretirler. Okula törenle gidilir. Haham bu konuda bir konuşma yaparak öğretimi başlatır. Çocuğa Sinagogda 6-7 yaşında dînî eğitim verilir. Küçük yaşta Tevrât okuma öğretilir. Yahûdîlikte evlenme dînî bir hükümdür. Yahûdîlerde başka din mensuplarıyla evlenme câiz değildir. Evlenmeyi gerçekleştiren nikahtır. Nikah genellikle Sinagogta yapılır. Evlenme günü yeni çift oruç tutar. Yahûdîlikte kadının boşanma hakkı yoktu. Erkek istediği zaman karısını boşayabilirdi. Şimdi ülkelere göre değişik uygulamalara rastlanmaktadır. Yahûdî kadınları evlendikten sonra saçlarını örtmeye mecburdur. Bu işi bugün Yahûdî kadınları Avrupa'da başlarına peruk takarak yerine getirmektedirler.

Yahûdîlikte, Yahûdî olmayan milletler, putperest (puta tapan) sayılır. Bunlardan uzak durmalıdır. Onlardan mümkün olduğu kadar alâkayı kesmelidir. Kısâsa karşı kısâs yapılır. Bir fenâlık yapana aynı sûretle mukâbele edilir.

Yahûdîlerin mukaddes saydıkları kitapları Torah ve Talmud olmak üzere ikiye ayrılır. Birincisi yazılı emirleri, ikincisi ise sözlü emirleri ihtivâ ediyor derler. Torahı, üç kısma ayırmışlardır:

1. Torah (Tevrât): Yahûdîler Tevrât ismini verdikleri beş kitabın Allahü teâlâ tarafından Mûsâ aleyhisselâma indirildiğine inanırlar. Bu beş kitap, Tekvin, Hurûc, Levililer, Sayılar, Tesniye'dir.

2. Neviim (peygamberler) iki kısımdır. İlk Peygamberler altı kitap, Son Peygamberler on beş kitaptır.

3. Ketûbîm (Kitaplar): Yahûdîlere göre on bir kitaptır. Hıristiyanlara göre ise on beş kitaptır. (Bkz. Tevrât)

Yahûdîlerin Torah (Tevrat)tan sonra mukaddes kitapları Talmut'tur. Mûsâ aleyhisselâmın Tûr-i Sînâ'da Allahü teâlâdan işitip, sözlü olarak anlattıklarının daha sonra yazılmış hâli ve Tevrât'ın yorum ve tefsirleri olduğuna inanılır (Bkz. Talmûd). Yahûdîlerin ekserisinin inanmadığı bir Tevrât daha vardır ki buna Şomranim Tevrâtı=Tora Ha-Şomranin derler. Bu Tevrât'a inananlar yazıcıların Tevrât'a açıklamalar ve ilâveler yapmalarına, hattâ harflerini dahi değiştirmelerine karşı çıkmışlardır. Yahûdîlerin ellerindeki Tevrât'la Şomranim Tevrâtı arasında 6000 kadar ihtilaf bulunduğu bildirilmektedir.

Yahûdîlikte birçok mezhep vardır. Zamânımızda kurulanlarla birlikte 100'ün üstünde mezhep olduğu söylenebilir. Bunlardan en meşhurlarının isimleri şunlardır: Sadûkîler, Farizîler, Essenîler, Terapöt (Therapettes)ler, Talmudcular ve Karaîler, Perisîler, Îseviyye, Yudganiyye ve Sazkâniyye. Bu mezheplerin dışında Muhâfazakâr Yahûdîlik, Ortodoks Yahûdîlik, Hıristiyan Yahûdîlik ve Reformist Yahûdîlik gibi çeşitli dînî ve siyâsî gruplar da vardır. Hıristiyan Yahûdîlik, bugün **Yehova Şâhitleri** adı altında faaliyet göstermektedir. (Bkz. YehovaŞâhitleri)

Yahûdîlerle ilgili olarak Kur'ân-ı kerîmde şu bilgiler verilmektedir: Allah tarafından Yahûdîlere bahşedilen nîmetler, uymaları gereken dînî hükümler, kendilerine peygamberler tarafından getirilen hükümleri ve tebliğ edilen hususları değiştirmeleri ve doğru yoldan sapmaları, Allahü teâlâya karşı ahitlerini bozmaları, verdikleri sözden dönmeleri ve bunu âdet edinmeleri, Yahûdîlerin yaptıkları işlerin kötülüğünden dolayı zillet ve meskenete uğramaları, yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışmaları, bâzı peygamberlere ve sâlih kimselere iftirâ etmeleri veya onları öldürmeleri, basit çıkarları uğruna hakîkatlara yüz çevirmeleri.

Mûsâ aleyhisselâma gönderilen hak din, Yahûdîler tarafından tahrif edilip değiştirilmiştir. Bugün Yahûdîlerin Tanah; Hıristiyanların ise Ahd-i Atîk dedikleri kitapları okuyan bir kimse, Allahü teâlâ tarafından indirilmiş bir kitap değil, fuhuş, müstehcenlik ve ahlâksızlığı öğreten bir seks kitabı okuduğunu zanneder. Bu kitapların Allah kelâmı olmadığını anlayan papaz ve fen adamları, pekçok kitaplar neşrederek, hakîkati herkese duyurmaya çalışmışlardır. Fransız papazlarından Richard Simon, **Histoira Critique du Vieux Testament** kitabında Tevrât'ın Mûsâ aleyhisselâma vahyedilen Tevrât olmadığını, sonradan farklı zamanlarda yazılarak bir araya getirildiğini belirtmiştir. Papazın bu kitabı toplattırılmış, kendisi de kiliseden kovulmuştur.

ABD'nin Kaliforniya Üniversitesi profesörlerinden Elliot Friedman'ın 1987 senesinde neşrettiği **Tevrat'ı Kim Yazdı?** adlı kitap Yahûdî veHıristiyan dünyâsını karıştırdı. Friedman, Tevrât'ı teşkil eden beş kitabın, beş ayrı ilâhiyatçı tarafından yazıldığını ve Mûsâ aleyhisselâma indirilen, Tevrât kitabının asıl nüshasıyla hiçbir sûrette kıyaslanamıyacağını açıkladı. Hıristiyanların inandığı **Kitâb-ı Mukaddes**'in

Ahd-i Atik ve **Ahd-i Cedîd** kısımlarının birbirleriyle tenâkuz içerisinde bulunduğunu belirten Profesör Friedman, kitabında bunun misallerini zikretmiştir. Ayrıca, Tevrât'ın içerisindeki kitapların da birbirleriyle hattâ kendi babları arasında tenâkuzlarla dolu olduğuna dikkati çeken Prof. Friedman böyle bir esere ilâhî kitap vasfının verilemeyeceğini bildirmiştir.

Prof. Elliot Friedman'a göre bugünkü Tevrât, Mûsâ aleyhisselâmdan birkaç asır sonra yaşayan beş haham tarafından kaleme alınmış ve Azrâ adındaki haham bunları tek tek toplayarak, Ahd-i Atîk'in asıl nüshası olduğu iddiâsıyla çoğalttırmıştır. Târih profesörü Friedman, kaleme aldığı eserinde, daha sonra şu ifâdelere yer vermiştir:

"Günümüzde, Tevrât'ın üç nüshası mevcut: Yahûdîler ve Protestanların kabul etdikleri İbrânîce nüsha, Katolik ve Ortodokslar tarafından kabul edilen Yunanca nüsha ve Sâmirîlerce kabul edilen Sâmirî dilinde yazılmış nüsha. Bunlar Tevrât'ın en eski ve en güvenilir nüshaları olarak bilinmelerine rağmen, gerek aynı nüshanın içinde ve gerekse nüshalar arasında birçok yerlerinde tezatlar vardır. Hiçbir ilâhî dinde bulunmayan, insanlara zulüm telkinleri, Peygamberlerden bâzılarına karşı çok çirkin ve makâmlarına yakışmayacak isnâdlar vardır. Hakîkî Tevrât'ta ise, tezatlar bulunacağından söz edilemez."

On dokuzuncu yüzyılda İbrânî lisânı üzerindeki incelemeler artınca, Tevrât'taki beş kitabın Mûsâ aleyhisselâma âit olmadığı ve Ahd-i Atîk'teki kitapların muhtelif zamanlarda bir araya getirildiği ispat edildi. Bu hususta, Avrupalı pekçok târihçi, papaz ve piskopos eserler neşretmişlerdir.

Mûsâ aleyhisselâmın bildirdiği hak dinde adâlet, sevgi, iyilik ve hoşgörü emredilmekteyken tahrif edilmiş ve bozulmuş Tevrât'a dayanan Yahûdîlikte üstün ırk inancı, insan katliamı, kan içme, yakma, işkence gibi pekçok sapık görüş ve emirler yer almaktadır. Yahûdîlerin üstün ırk oldukları, onlara âit olan dünyânın diğer milletler tarafından gasb edildiği temel inancı hâkimdir. Bu sebeple Yahûdîliğin emirleri asırlardır süren kin ve nefreti ve akıl almayacak katliâmları ihtivâ etmektedir. Tahrif edilmiş olan Tevrât'taki bir ifâde şöyledir: "İşte benden ve mîras olarak sana milletleri mülkün olarak yeryüzünün uçlarını da vereceğim. Onları demir çomakla kıracaksın. Bir çömlekçi kabı gibi onları parçalayacaksın."(Tevrât, Mezmurlar bölümü 2/8-9). "Ve Allah'ın Rabbin sana teslim edeceği bütün kavimleri bitireceksin, gözün onlara acımayacak (Tevrât, Tesniye bölümü 7/16).

Bugün Yahûdî Devleti olan İsrâil'in işgal ettiği yerlerdeki mâsum ve savunmasız insanlara uyguladığı vahşet, asırlar önce uydurulan bozuk Yahûdîliğin emridir.

YAHYÂ;

İslâm devlet adamı, kumandan ve meşhurlarından yirmi dokuzunun adı. Yedi Hafsi, beş Endülüs Tavâif-i Mülûk, dörder İdrisî, Zeydî, iki Murâbitîn, birer Muvahhidîn, Muzafferî, Resûlî, Saffarî, Vattâsî hükümdarının, birer Murâbitîn, Sâmânî vâlisinin adı Yahyâ idi. Hafsîli Yahyâ (1228-1249), Yahyâ el-Vâsık (1277-1279), Yahyâ el-Müntehab (1285-1295), Bicâye ve Konstantine'de 1299'a kadar) Ebû Yahyâ Ebû Bekir eş-Şehid (1309), Ebû Yahyâ Ebû Bekir el-Mütevekkil (1318-1346), Ebû Zekeriyâ Yahyâ (1488-1489), Ebû Yahyâ Zekeriyâ (1490-1494), Tavâif-i Mülûk'ten Yahyâ el-Mu'tali (I. 1021-1023, II. 1023-1036), Yahyâ II (1039), Yahyâ el-Me'mun (1043-1075), Yahyâ el-Kadir (I.1075-1085, II.1085-1090), Yahyâ el-Muzaffer (1023-1029), İdrîsîli Yahyâ I(849-?), Yahyâ II(?), Yahyâ el-Mikdâm (?-905), Yahyâ IV(905-922), Yemen-Zeydî Yahyâ el-Hâdîz (893-911), Yahyâ el-Hâdî II(1217), Hamideddîn Yahyâ (1890-1904), Yahyâ Mahmûd el-Mütevekkil (1904-1948), Murâbitînli Yahyâ bin İbrahim (?), Yahyâ bin Ömer (?), Muvahhidînli Yahyâ el-Mu'tasım (1227-1299), Muzafferîli Nusreddîn Yahyâ (1387-1393), Resûlili Melik ez-Zâhir Yahyâ (1428-1439), Saffârîli Nizâmeddîn Yahyâ (1438-1480), Vattasîli Ebû Zekeriyyâ Yahyâ (1428-1448) târihlerinde hükümdarlık, Murâbitînli Yahyâ bin Ganiye (v. 1148) Endülüs, Samânîli Yahyâ, Şaş Vâliliği yaptılar.

YAHYÂ ALEYHİSSELÂM;

İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerden. Zekeriyyâ aleyhisselâmın oğludur. Annesinin ismi Elisa olup, İmran'ın kızıydı. Hıristiyanlar Elizabeth diyorlar. Dâvûd aleyhisselâmın neslinden olup, hazret-i Meryem'in teyzesinin oğluydu.

Allahü teâlâ, onu babası Zekeriyya aleyhisselâmın duâsı üzerine ihsân etti. Zekeriyyâ aleyhisselâm doksan dokuz veya yüz yirmi yaşına geldiği halde neslini devâm ettirecek bir evlâdı yoktu. Hanımı da doksan sekiz yaşındaydı. Gerek kendisinin, gerekse hanımının çocuk sâhibi olma yaşları geçmişti. Fakat içine evlâd sevgisi düşüp kendisine sâlih bir evlâd ihsân etmesi için Allahü teâlâya duâ etti. Allahü teâlâ Zekeriyyâ aleyhisselâmın duâsını kabul etti. Zekeriyyâ aleyhisselâm odasında namaz kıldığı sırada Cebrâil aleyhisselâm ona şöyle nidâ etti:

"Yâ Zekeriyyâ muhakkak Allahü teâlâ sana kendinden gelen bir kelimeyi (Îsâ aleyhisselâmı) **tasdik edici ve kereminin seyyidi ve nefsine hâkim ve sâlihlerden bir peygamber olmak üzere**

Yahyâ'yı müjdeliyor."

Bu husus Âl-i imrân sûresi 38-39. âyetlerinde bildirilmiştir.

Zekeriyyâ aleyhisselâmın ihtiyar olan hanımı hâmile kaldı ve belirli müddetten sonra Yahyâ aleyhisselâm doğdu. Rivâyete göre Yahyâ aleyhisselâmın doğumu ile Îsâ aleyhisselâmın doğumu aynı seneye rastlamaktadır. Doğumundan îtibâren fevkâledelikler içinde olan Yahyâ aleyhisselâm babası Zekeriyyâ aleyhisselâmın nezâretinde yetişti. Küçük yaşta **Tevrât'**ı okumaya ve hükümlerini anlamaya başladı. Zâten Allahü teâlâ tarafından ona küçük yaşından îtibâren hikmet ihsân edildiği, Tevrât'ı okuyup hükümlerini anlama kâbiliyeti verildiği bildirilmiştir. Tevrât'ı ve hükümlerini küçük yaşta öğrenmiş olan Yahyâ aleyhisselâm bâzan Beyt-ül Makdis'te (Mescid-i Aksâ) bâzan da tenhâ ve ıssız yerlerde Allahü teâlâya ibâdet ve tâatla meşgul olurdu.

Öğrendiklerini İsrâiloğullarına anlatır, onları Allahü teâlânın emirlerini yapmaya yasaklarından kaçınmaya dâvet ederdi. Gâyet mütevâzî ve sâde bir hayat yaşar, kıldan elbise giyer, arpa ekmeği yerdi. Dünyâya gönül vermezdi. Gece gündüz Allahü teâlâya ibâdet eder, Allah korkusundan dolayı çok ağlardı. Göz yaşları sebebiyle nûrlu yüzü yara olurdu.

Yahyâ aleyhisselâm rüşd (olgunluk) çağına ulaştığı zaman, kendisine Allahü teâlâ tarafından peygamberlik emri bildirildi. İlk önce Mûsâ aleyhisselâmın bildirdiği dînin esaslarına uyması ve Tevrât'ın hükümlerini insanlara tebliğ etmesi emredildi. Îsâ aleyhisselâma **İncîl** nâzil olup, Tevrât'ın hükmü kaldırılınca İsrâiloğullarını İncîl'in emir ve yasaklarına uymağa çağırdı. Daha sonra Şam'a giderek insanları hak dîne dâvet etti.

Yahyâ aleyhisselâmın dâvetini kabul edenler olduğu gibi, türlü bahânelerle ona karşı çıkanlar da oldu. Peygamberlerin mûcizelerini gördükleri hâlde onlara inanmayıp, karşı çıkan ve birçok peygamberi şehit eden İsrâiloğulları Îsâ aleyhisselâma karşı çıkıp onu şehit etmek istediler. Allahü teâlâ Îsâ aleyhisselâmı göğe kaldırdıktan sonra Yahyâ aleyhisselâm İncîl'in hükümlerini insanlara anlatmaya devâm etti. Zâlim Yahûdî Hükümdârı Herod'un torunu Birinci Herod, hazret-i Yahyâ'ya iyi muâmelede bulunurdu. Kendi kardeşinin kızı veya hanımının önceki kocasından bir kızı vardı.Yahûdî hükümdârı Birinci Herod bu kızla evlenmeyi ve nikâhlarını Yahyâ aleyhisselâmın yapmasını istedi. Yahyâ aleyhisselâm böyle bir evliliğin hazret-i Îsâ'nın tebliğ ettiği İncîl kitabında yasaklandığını ve böyle bir nikâhın imkânsız olduğunu bildirdi. Bu duruma içerleyen kızın annesi, Yahyâ aleyhisselâmın öldürülmesini istedi.

Yahyâ aleyhisselâma karşı iyi niyet sâhibi olan birinci Herod da kadının ve kralla evlenmek isteyen kızının israrı üzerine Yahyâ aleyhisselâmın yakalanıp getirilmesi veya öldürülüp, başının getirilmesini adamlarına emretti.

Herod'un adamları Yahyâ aleyhisselâmı yakalayıp, başını kesmek sûretiyle şehit ettiler. Başka bir rivâyette de yakalayıp getirdiler. Herod kendisi başını kesmek sûretiyle şehit etti. Kesilmiş olmasına rağmen Yahyâ aleyhisselâmın başı mûcize olarak: "Bu kızı almak sana helâl değildir." diye defâlarca söyledi. Allahü teâlâ Yahyâ aleyhisselâmın intikâmını almak için onların başına bâzı musîbetler gönderdi. Bâzı rivâyetlerde Herod ve evlenmek istediği kızı, Kârûn gibi yerin yuttuğu bildirilmektedir.

Yahyâ aleyhisselâm şehit edildiği zaman otuz dört yaşlarında bulunuyordu. Yahyâ aleyhisselâmın mübârek bedeninin parçaları, başka başka şehirlerdedir. Başı ise Şam'daki Ümeyye Câmiindeki türbededir.

Yahyâ aleyhisselâm sûret îtibâriyle zamânındaki insanların en güzeli ve hüsn-ü Cemâl sâhibiydi. İnsanlara karşı yumuşak huylu, tevâzû ve şefkât sâhibiydi. Başındaki saçları seyrek ve sesi inceydi.

Ondan önce Yahyâ ismiyle isimlendirilen olmamış ve ismi Allahü teâlâ tarafından bildirilmişti. Bu husus Meryem sûresi 7. âyetinde bildirilmiştir. Yahyâ aleyhisselâm günahlardan temiz kılınmış olup, takvâ sâhibiydi. Tevâzu sâhibi olup itâatkar ve halim selîmdi. Yahyâ aleyhisselâm doğduğu, öldüğü ve dirildiği günlerde Alahü teâlâ tarafından selâmete erdirildi. Bu husûsiyetleri Meryem sûresi 13, 14 ve 15. âyetlerinde bildirilmiştir.

Mûcizeleri:

1. Taşın dile gelmesi: İsrâiloğulları, Yahûdî Hükümdârı Birinci Herod'un emri üzerine Yahyâ aleyhisselâmı şehit etmek için arıyorlardı. Bu haberi duyan Yahyâ aleyhisselâm onlardan uzaklaşıyordu. Bu sırada bir kaya dile geldi:

"Ey Allah'ın peygamberi! Bana gel!"

Yahyâ aleyhisselâm kayaya yaklaştığı zaman içinin kovan gibi oyulmuş olduğunu gördü. O taşın içine girdi. Yahyâ aleyhisselâmı şehit etmek üzere arayan kâfirler o kayaya yaklaştıkları zaman, o kayadan

kâfirler üzerine oklar atılmaya başlandı. Bu durumu gören Yahûdîler geriye dönüp kaçtılar.

2. Gündüz vakti yıldız göstermesi: Yahyâ aleyhisselâm peygamber olarak vazîfelendirilip Şam'a geldikten sonra insanlar ona; "Hakîkaten peygambersen, bize gündüz gözü ile yıldızları göster." dediler. İnsanların bu isteği üzerine Yahyâ aleyhisselâm duâ edip gündüz güneşin çevresindeki yıldızlar görünmeye başladı.

Kur'ân-ı kerîmde Âl-i imrân, Meryem ve Enbiyâ sûrelerinde Yahyâ aleyhisselâmdan bahsedilmektedir.

YAHYÂ EFENDİ (Beşiktaşlı);

Osmanlı âlim ve evliyâsından. İsmi Yahyâ olup, Beşiktâşî diye de tanınır. Şamlı Ömer Efendinin oğludur. AslenAmasyalıdır. Beşiktâşî Müderris Yahyâ Efendi; İbn-i Ömer el-Arabî, Yahyâ bin Ömer Beşiktâşî ve Molla Şeyhzâde gibi isimlerle tanınıp meşhur olmuştur. 1494 (H.900) senesinde Trabzon'da doğdu.

Babası Şamlı Ömer Efendi, uzun müddet Trabzon'da kâdılık yaptı. Yahyâ Efendi orada dünyâya geldi. Kânûnî Sultan Süleymân da, Trabzon'da aynı sene aynı haftada doğdu. Kânûnî ile süt kardeşi oldular. Kânûnî, Yahyâ Efendiye "Ağabey" derdi.

İlk tahsilini, babasından ve orada bulunan başka âlim zâtlardan yapan Yahyâ Efendi, küçüklüğünden îtibâren ilim öğrenmeye başladı. Çok riyâzet ve mücâhede yaptı. Zâhir ve bâtınî ilimlerde yüksek derecelere, mânevî olgunluklara kavuştu. İlimdeki kemâlâtını arttırmak ve daha yükseklere kavuşmak maksadıyla, hilâfet merkezi olan İstanbul' geldi. Zenbilli Ali Cemâlî Efendinin hizmet ve derslerine kavuştu. Vefâtına kadar derslerine devâm etti. Kânûnî Sultan Süleymân, sultan olunca, ona çok yakın alâka gösterdi ve yardım etti.

Ali Cemâlî Efendinin vefâtından sonra müderris oldu. Yahyâ Efendi, uzun müddet çeşitli medreselerde vazîfe yaptıktan sonra, 1553 senesinde, Sahn-ı semân medreselerinden birine müderris tâyin edildi. İki sene sonra da emekli oldu. Emekliliğinden sonra inzivâya çekilip, yalnız kalarak hep ibâdet ve tâatle meşgul olmayı tercih etti. Beşiktaş'ta satın aldığı deniz kenarında bulunan bahçesinde, bir ev ve mescit yaptırdı. Sonraları evin etrâfında; medreseler, hamam ve orada kalanların barınacakları odalar ve yol üzerinde herkesin gelip geçtiği bir yerde de, çok güzel bir çeşme yaptırdı. Pek mahâretli olup, inşaat işlerini bizzat kendisi yapardı.

Yahyâ Efendinin iyilik, ikrâm ve ihsânları pek çoktu. Bâzan şehrin ileri gelenleriyle ilim sâhiplerini dâvet eder, çeşit çeşit ikrâmlarda bulunurdu. Bâzan da fakirlere, yoksullara ziyâfet çeker, gönüllerini alırdı.

Beşiktaşlı müderris Yahyâ Efendi, ömrünün sonuna kadar Beşiktaş'taki yerinde, ibâdet ve mücâhede ile vakit geçirdi. 1570 (H.978)te burada vefât etti. Cenâze namazını Şeyhülislâm Ebüssü'ûd Efendi kıldırdı. Bahçesi yakınında bulunan ve daha önceden hazırladığı kabrine defnolundu. Cenâzesinde vezîrler, âlimler, zenginler ve fakirlerden müteşekkil çok kalabalık bir cemâat hazır bulundu. Kabri üzerine İkinci Selim Han tarafından türbe yaptırıldı. Daha sonra gelen Osmanlı sultanları, Yahyâ Efendinin türbesi, câmi ve zâviyesiyle diğer külliyesinin bakım ve tâmirini büyük bir hassâsiyetle ve aksatmadan yapmaya devâm ettiler.

Yahyâ Efendi, çeşitli ilimlerde söz sâhibi olup, naklî ilimlerden başka; tıp, hikmet, hendese ve fizik gibi aklî ilimlerde de mahâret ve ihtisâs sâhibiydi. Duâsı, Allahü teâlânın izniyle hastalara şifâ olurdu. Hem zâhirî, hem de bâtınî kemâlâtâ sâhipti. Ziyâretine gelenler, onun kereminden, kerâmetinden, hikmetli sözlerinden, tıbba dâir bilgilerinden, ilim ve fazîletinden istifâde eder ve feyz alarak dönerlerdi. Sohbetinde bulunanların herbirine; "Âşık" diye hitâb ederdi. Sohbetlerinde din büyüklerinden bahseder, onların menkıbelerini, güzel hâllerini anlatırdı.

Kânûnî Sultan Süleyman Han, Yahyâ Efendinin pek yüksek bir zât olduğunu, Hızır aleyhisselâmla görüştüğünü bilir, kendisini de görüştürmesini isterdi. Aralarında geçen bir menkıbe şöyle anlatılır:

Kânûnî, bir gün kayıkla Boğaz'da gezmeye çıkmıştı. Ortaköy hizâsına gelince, kıyıya yanaşıp, bir adam göndererek Yahyâ Efendiyi çağırttı. O da yanında bir ahbâbı ile gelip kayığa bindi, birlikte giderlerken, Yahyâ Efendinin ahbâbı, devamlı Kânûnî'nin parmağındaki çok kıymetli bir yüzüğe bakıyor ve bu bakış dikkati çekiyordu. Kânûnî bu hâli farkedince, parmağındaki yüzüğü çıkarıp; "Buyurun, daha yakından iyice bakıp inceleyebilirsiniz" diye uzattı. O zât yüzüğü aldı, evirip çevirdikten sonra, denize atıverdi. Yahyâ Efendi hâriç, kayıkta bulunanlar çok hayret ettiler. Bir müddet gittikten sonra, o zât inmek istediğini bildirince, kayık kıyıya yanaştı. O zât ineceği sırada denizden bir avuç su alıp Sultan'a uzattı. Avucundaki suda, biraz önce denize attığı yüzük görünüyordu. Yahyâ Efendi hâriç, kayıkta bulunan herkes yine çok hayret ettiler. Kânûnî elini uzatıp yüzüğü alınca, o zât birdenbire gözden kayboluverdi. Kânûnî, Yahyâ Efendiye dönerek; "Ağabey, neler oluyor?" deyince; "O gördüğünüz Hızır aleyhisselâmdı." cevâbını verdi. Bunun üzerine Kânûnî; "O hâlde bizi niye

tanıştırmadınız?" deyince; Yahyâ Efendi; "O kendini tanıttı. Ama siz tanımakta geç kaldınız!" buyurdu.

Yahyâ Efendinin iki oğlu olup, her ikisi de babaları gibi ilim ve irfân âşığı kimselerdi. Babalarının yolunda bulunmuşlar, vefâtlarında aynı türbeye defnolunmuşlardır.

Yahyâ Beşiktâşî hazretlerinin şâirliği de kuvvetliydi. Müderris mahlasıyla tasavvufî şiirleri ve müretteb **Dîvân'**ı vardır.

YAHYÂ KEMÂL BEYATLI;

yirminci yüzyıl Türk Edebiyatının şâir ve yazarlarından. 1884'te Üsküp'te doğdu. İlk öğrenimini Üsküp'te yaptı. Selânik İdâdîsinde başladığı orta öğrenimini 1902'de geldiği İstanbul Vefâ İdâdîsinde tamamladı. İkinci Sultan Abdülhamîd Han devrinde Jön Türkler cereyânına kapılarak, 1903'te Paris'e kaçtı. Orada Meaux Kolejinde Fransızcasını ilerlettikten sonra Siyâsal Bilgiler Fakültesine girdi. Dokuz yıl kaldığı Paris'ten döndükten sonra Darüşşafaka'da târih ve edebiyat öğretmenliği, Dârülfünun'da çeşitli dersler okuttu. Bu vazifelerini sürdürürken çeşitli gazetelerde "Süleyman Sâdi" mahlasıyla makâleleri çıktı. Türk Ocağındaki konferans ve sohbetleriyle sanat, târih ve milliyetçilik üstündeki yeni fikirlerini aydın çevrelere benimsetti. Şiirlerini ilk defâ Birinci Dünyâ Harbi sıralarında Ziya Gökalp'in çıkardığı **Yeni Mecmua**'da neşretmeye başladı. Birkaç şiiriyle çok geniş bir şöhret kazandı. Mütâreke yıllarında bâzı gençlerle berâber **Dergâh** dergisini çıkardı. İki yıl kadar süren bu dergide şiir ve makâleleri yayınlandı. Mütâreke yıllarında ve Anadolu Kurtuluş Mücâdelesi yıllarında bu hareketi destekleyen ve değerlendiren, güçlü ve cesâret dolu yazılarıyla milliyetçi gençliğin lideri durumuna geçti. Ankara'ya geçip **Hâkimiyet-i Milliye** gazetesine başyazar oldu. Lozan'a giden Türk heyetine müşâvir sıfatıyla katıldı. Lozan'dan döndükten sonra birkaç dönem, Urfa, Yozgat, Tekirdağ ve İstanbul'dan milletvekili seçildi. Varşova, Madrit, Lizbon elçiliklerinde bulundu. Bir yıl Pakistan Büyükelçiliğinde bulunduktan sonra emekliliğini isteyerek, yurda döndü. 1 Kasım 1958'de İstanbul'da vefât etti. Ertesi gün vasiyeti üzerine Rumelihisarı Mezarlığına gömüldü.

Yahyâ Kemâl, yetişme tarzı, kültürü, tesirleri ve her hâli Türk olan davranışlarıyla millî şahsiyetlerimizden biridir.

Paris'te Siyâsal Bilgiler Fakültesinde derslerini tâkip ettiği Albert Sorel'in kuvvetli tesiri altında kalarak Türk târihini incelemeye başladı. Jean Moréas, Baudelaire, Verlaine gibi Fransız şâirlerinin edebî mülâhazalarını iyi kavradı.Paris'e gidişi bir kaçış olduğu halde orada, bilhassa Jön Türkler tarafından organize edilen siyâsî faaliyetlere katılmayarak sanat çevrelerinde kendini yetiştirdi. Bu yıllarda, İstanbul'da parlayıp sönen Servet-i Fünûn şiiri tesirinden kendini kurtardı. Klâsik divan şiirini ve konularını batı şiirindeki bütünlük anlayışıyla millî bir ses ve yeni bir üslupla ele aldı.

Avrupa dönüşü **Yeni Mecmua'**da, "Bulunmuş Sahifeler" başlığıyla yayınladığı gazeller ve şarkılarla tanındı. Bu neo-klâsik şiirler, onun çıkış noktasının Osmanlı târih ve şiiri olduğunu gösterdiği gibi, sonradan yeni şekiller ve sâde dille yazdıklarında da şâirin Osmanlı medeniyet ve kültürüne bağlı kaldığı görülür. Millî değerlerimize dayanmayan Batı taklitçiliğinin olamıyacağını bunun için de şiir ve yazılarıyla hiç gösterişe kapılmadan millî sanatı kurmaya çalıştı. Onda târih, vatan, millet ve İstanbul sevgisi, hep bu açıdan işlenir. Osmanlı medeniyeti yüzyıllar boyu en güzel eserlerini İstanbul'da vücûda getirdiği için, İstanbul, Boğaziçi ve tabiat güzellikleri sevgisinin yanısıra, târih değerlerine de şiirlerinde yer verir. Duygu, düşünce ve hayâli ustalıkla kaynaştıran şâir, pekçoğunda hikâye karakteri verdiği lirik-epik şiirlerinin konularını aşk, tabiat, deniz ve ölümden alır. Şiirde iç ahengi her şeyden üstün tutmuştur. Ona göre ahenk, veznin bittiği yerde başlar. Bütün şiirlerini bu ahengin sağlanmasına daha elverişli gördüğü, aruzla yazmıştır. Yalnız "Ok" şiiri hece vezniyledir.

Ana dilimize olan sevgisini "Bu dil ağzımda annemin sütüdür." mısrasıyle anlatan Yahyâ Kemâl, söylediğimiz lisan dediği İstanbul Türkçesine bağlıdır.

Şiirde olduğu gibi nesirde de yerli yersiz mecazlardan arınmış; duygu ve şiir yüklü, her cümlesiyle fikri bir adım daha ileriye götüren yepyeni bir nesir üslûbuna sâhiptir.

Yahyâ Kemâl Beyatlı şiirlerini, makâle ve hikâyelerini sağlığında kitaplara toplamamış; eserleri dergilerde, birçok gazetelerde dağınık kalmıştı. Ölümünden sonra dostları ve talebeleri tarafından bir "Yahyâ Kemâl'i Sevenler Cemiyeti" kurulduğu gibi, İstanbul Fetih Cemiyetine bağlı bir de Yahyâ Kemâl Enstitüsü ve Müzesi açıldı (1961). Hakkında yayınlanmış kitapların sayısı on beşi geçer.

Usta bir şiir yapısına ve kelime işçiliğine sâhip olan Yahyâ Kemâl, yüzyılımızın en başarılı Türk şâirlerindendir.

Eserleri: Kendi Gök Kubbemiz (1961-1963), **Eski Şiirin Rüzgâriyle** (1962), **Rubâiler ve Hayyam Rubâilerini Türkçe Söyleyiş** (1963), **Aziz İstanbul** (1964), **Eğil Dağlar** (1966), **Siyâsî Hikâyeler** (1968), **Siyâsî veEdebî Portreler** (1968).

YAHYÂ MUAMMER MEZÛRÎ İMÂDÎ;

on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Bağdat'ta yaşayan evliyâdan ve fıkıh âlimlerinden. Büyük evliyâ Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretlerinin talebelerinin büyüklerindendir. Doğum ve vefât târihi kesin olarak belli değildir. 1834 (H.1250)te yüz yaşlarında vefât edip Bağdat'ta Abdülkâdir-i Geylânî'nin kabri yakınlarına defnedildi.

Küçük yaştan îtibâren ilim tahsiline başlayan Yahyâ Mezûrî, Bağdat'ta Seyyid Âsım Hayderî ve Sâlih Hayderî gibi âlimlerden âlet ilimlerini ve din ilimlerini öğrendi. Zamânının ilimlerinde söz sâhibi oldu. Bilhassa fıkıh ilminde pek yüksek ihtisas sâhibi oldu Müctehid âlimlerin ictihadları arasında tercih yapabilecek ilmî dereceye ulaştı. Irak bölgesindeki âlimler suâllerini ve müşkillerini ondan öğrenip hallettiler. Daha sonra Süleymâniye şehrine giderek büyük velî Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretleriyle karşılaşıp ona talebe oldu.

Yahyâ Muammer Mezûrî'nin, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretleriyle karşılaşması şöyle oldu:

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretleri Hindistan'a gidip Abdullah-ı Dehlevî hazretlerinden aldığı feyzlerle Irak'a dönünce, daha önce müderrislik yaptığı Süleymâniye şehrine gitti. Oradaki âlimler kendisinin sözlerini yanlış anlayıp îtirâz ettiler. Fakat Mevlânâ Hâlid hazretlerinin derin ilmi ve güzel sözleri karşısında da tutunamadılar. En büyükleri olarak bildikleri Yahyâ Mezûrî'ye bir mektup yazarak, Süleymâniye'ye çağırdılar. Yahyâ Mezûrî atına binip Süleymâniye'ye doğru gelirken Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretlerini imtihan için içinden çıkılması zor olan bâzı sorular hazırladı. Süleymâniye'ye gelince Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretlerinin dergâhına gitti. Ona gelmesi için haber gönderenler de berâberindeydiler. Yahyâ Mezûrî hazırladığı soruları sormaya hazırlandığı sırada, Mevlânâ Hâlid hazretleri:

İlimde birçok müşkiller vardır. Bunlardan bâzısı şunlardır ve cevâbı şöyledir." diyerek Yahyâ Mezûrî'nin sormak istediği bütün sorulara cevap verdi.

"Âlim âlimi anlar" sözü gereğince Yahyâ Mezûrî rahmetullahi aleyh, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretlerinin ilimdeki üstünlüğünü, tasavvuftaki yüksek derecesini anlayıp teslim oldu. Talebeliğe kabul edilmesini istedi. Daha önce Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretlerine îtirâz eden kişiler de yaptıklarına pişman oldular. Birçokları gelip Mevlânâ Hâlid hazretlerine talebe oldular.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretleri talebeliğe kabul ettiği Yahyâ Muammer Mezûrî hazretlerini kısa bir müddet içinde tasavvufun inceliklerine ulaştırdı. Yahyâ Mezûrî'yi çok seven Mevlânâ Halid-i Bağdâdî hazretleri, talebesi olduğu hâlde ona akran muâmelesi yapardı. Yahyâ Mezûrî de Mevlânâ Hâlid hazretlerinin meclisinde kendisini hizmetçi kabul etmekten zevk alırdı. Takvâda, güzel ahlâkta, edepte ve hayâda insanı hayrete düşürecek derecede olan Yahyâ Mezûrî, fıkıh ilminde tercih derecesindeydi. Tevâzû sâhibiydi. Çamaşır yıkamakta ve ekmek pişirmekte hanımına yardım ederdi. Yaklaşık yüz senelik bir ömür sürdükten sonra Bağdat'ta vefât etti. Âlimlerin büyüklerinden Molla Hüseyin bin Molla Câmi cenâzesini yıkadı. Cenâze namazını büyük âlim Abdurrahmân Ruzbehânî kıldırdı. Seyyid Abdülkâdir-i Geylânî hazretlerinin türbesi civârında defnedildi.

Yahyâ Muammer Mezûrî hazretleri; İbn-i Âbidîn, İbrâhim Fasîh Hayderî ve oğullarını da kendisi gibi âlim ve velî olarak yetiştirdi. Abdullah, Selim ve Mustafa adlarındaki oğullarının üçü de âlim ve Mevlânâ Hâlid hazretlerinin sevenlerindendiler.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretleri, halîfesi Yahyâ Mezûrî ile mektuplaşır, ona nasîhatlerde bulunurlardı.

YAK (Bos grunniens);

Alm. *Jak,* **Fr.** *Yack,* **İng.** *Yak.* **Familyası:** Boynuzlugiller (Bovidae). **Yaşadığı yerler:** Yüksek Tibet yaylalarında. **Özellikleri:** Sırtı bir nevi hörgüçlü, uzun kıllı bir sığırdır. "Tibet sığırı" da denir. Yabânilerin rengi siyahımtraktır. Boynuzları 90 cm'ye ulaşır. **Ömrü:** 25 yıl kadar. **Çeşitleri:** Yaşayan tek türüdür. Yabâniler evcil soylardan daha iri ve güçlüdür.

Tibetin yaylalarında yaşayan iri ve uzun tüylü bir sığır. Tibet öküzü olarak da bilinir. Sırtında hörgüce benzer bir yükseklik vardır. Kuyruk ve yanlarındaki tüyleri hemen hemen yere değecek kadar uzundur. Yabânî olanları dünyânın en yüksek ve ıssız olan Tibet yaylalarının 6000 metre yüksekliğine kadar çıkarlar. Bacakları kısa fakat güçlüdür. En tehlikeli dağ yollarında rahatça dolaşırlar. Erkeğin yüksekliği 190 cm'yi bulur. Ağırlığı 720 kg gelenleri vardır. Evcil olanları biraz daha küçüktür. Evcil yak, tehlikeli dağ geçitlerinde en iyi bir yük ve çekim hayvanıdır. Etinden, derisinden, kılından ve sütünden de istifâde edilir. Kuyruğunun uzun tüyleri, eskiden mızrakların ucuna tuğ ve atların boğazlarına katar (tüylü gerdan) olarak takılırdı. Yumuşak olan tüylerinden peruk dahi yapılabilmektedir. Yabâni yakların erkekleri 3-5 bireylik gruplar hâlinde, dişilerse yavrularla berâber 20-200 başlık sürüler hâlinde

dolaşırlar. Üreme devrelerinde erkekler arasında şiddetli döğüşler olur.

Her erkek sürüden ayırdığı 4-5 dişiyle berâber dolaşır. Çiftleşme sonbaharda olur. Yavrular 10 ay kadar sonra tâze otların bol olduğu nisan ve haziran aylarında doğarlar. Her dişi tek yavru doğurur ve bir yıl kadar yavrusuna bakar. 25 yıl kadar yaşarlar.

YAKALAMA;

Alm. *Festnahme (f),* **Fr.** *Détention (f), Préventive,* **İng.** *Arresting.* Sanığın, hiçbir hâkim kararı olmadan hürriyetinin kısıtlanması sonucunu doğuran en ağır koruma tedbiri. Cezâ Mahkemeleri Usûlü Kânunu'nda bu müessese "muvakkat yakalama" olarak geçmektedir.

Yakalama, kişi hürriyetini kısıtlayan en ağır bir koruma tedbiri olduğu için, şartlarını Anayasa ve kânunlar açıkça tespit etmiştir (Anayasa mad. 19).

Yakalama, sanık durumuna girmemiş, bir suç işlemiş olduğu şüphesi altındaki kimsenin yargılama makâmı önüne götürülmek üzere hürriyetinin sınırlandırılmasıdır. Yakalama bir kimsenin tutuklanması gâyesiyle yapılır.

Yakalama yapabilenler: Suçlu zannı ile kaçan kişiyi duruma göre savcı, kolluk âmiri, kolluk memuru ve herkes yapabilir. Herkesin yakalama yapabilmesi için ilk şart suçun "meşhût" olması yâni suçun alenen işlendiğinin görülmesi gerekir. Ayrıca, suç işleyen kişinin kaçma ihtimâli olması veya hüviyetinin tespiti imkânı bulunmamasıdır. Bu şartların hepsi bir arada bulunmadığı takdirde herkes yakalama yapamayacaktır. Meselâ, bir kimse başkasının çantasını kapıp kaçmaya başlasa onu herkes yakalayabilir. Fakat birkaç gün sonra çantası çalınan o kişi kendi çantasını hırsızın elinde gördüğünde, suç artık "meçhul suç" olmaktan çıktığı için şüpheli şahsı yakalayamayacaktır. Çünkü meçhul suç durumunda deliller çok tâzedir, fâilin çoğu defâ inkâra mecali yoktur. Halbuki meşhût suç olmayan durumlarda karışıklık ihtimâli her zaman vardır.

Herkesin yakalama yapmadığı durumlarda savcı ve kolluk âmiri yakalamaya yetkilidir. Bu durumlarda yakalama, müzekkereli veya müzekkeresiz olmaktadır. Müzekkereli yakalama durumunda kişi cezâevinden veya muhâfızların elinden kaçmıştır. Bu durumda, gerek savcılık, gerekse kolluk idâresi bu kişi hakkında yakalama müzekkeresi çıkarır. Yâni yakalama emri yayınlar (CMUK mad. 131). Bu emre göre kişi yakalanır. Müzekkeresiz yakalama durumunda herkesi yakalaması için gerekli şartlar hâsıl olmamıştır. Fakat ilgilinin kaçma ihtimâli kuvvetlidir. Meselâ ağır cezâyı gerektiren bir suç işleme durumunda fâilin kaçacağı farz edilir. Bu durumda herkes yakalayamaz, fakat kolluk kuvvetlerinin savcılıktan yakalama emri çıkarmaya zamanı yoksa ilgili kişiyi müzekkeresiz olarak yakalayabilir.

Yakalanan kişi hakkında yapılması gereken işlemler: Yakalanan kişiye yakalama sebepleri "yazılı olarak ve hemen bildirilecektir" (Anayasa mad. 19/5). Benzer hüküm Cezâ Muhâkemeleri Usûlü Kânunu'nda da mevcuttur (mad. 128/1). Yakalanan kişi, yakalama yerine en yakın mahkemeye götürülmesi için gerekli süre hâriç en geç 24 saat, toplu olarak işlenen suçlarda en geç 4 gün içinde hâkim önüne çıkarılır (CMUK 128). Bu süreler, olağanüstü hâl, sıkıyönetim ve savaş hallerinde uzatılabilir. Yakalanan kişinin durumu, tahkikatın muhtevâ ve konusunun açığa çıkmasının sakıncalarının gerektirdiği kesin zorunluluklar dışında, yakınlarına derhal bildirilir.

Bu genel yakalama dışında özel yakalama durumları da vardır. Meselâ, sarhoşlar ve çevreyi rahatsız edenler polis tarafından âmirden emir almadan yakalanabilir (CMUK mad. 13). Bunlar 24 saat içinde hâkimin önüne çıkarılırlar. Bir başka özel yakalama durumu da olay yerinde görevine başlayan memura karşı gelme durumudur. Bu durumda polis karşı gelen kişiyi yakalayabilir. En fazla 24 saat gözaltında tutabilir (CMUK mad. 157).

Anayasa ve Cezâ Muhâkemeleri Usûlü Kânunu'nda (CMUK) belirtilen bu esaslar dışında bir işleme tâbi tutulan kişilerin uğradıkları zararlar, devlet tarafından ödenir (Anayasa mad. 19/son). Bu konu 7.5.1964 târihli ve 466 sayılı "Kânundışı Yakalanan veya Tutuklanan Kimselere Tazminat Verilmesi Hakkında Kânun" ile düzenlenmiştir.

YAKIOTU (Epilobium);

Alm. *Weidenröschen (n),* **Fr.** *Epilobe (m),* **İng.** *Rose-bay.* **Familyası:** Küpeçiçeğigiller (Denotheraceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu'da yaygındır.

Nemli yerlerde yetişen, pembe veya kırmızı renkli çiçekler açan bir veya iki yıllık otsu bir bitki. Çiçeğin taç ve çanak yaprakları dört parçalıdır. Tohumların tepesinde tüylerden meydana gelen bir kısım vardır. Memleketimizde 21 türü bulunmaktadır.

Kullanıldığı yerler: Bitki, şeker, tanen, yağ ve müsilajlar taşır. Bitkinin kökleri kabız edici ve

yumuşatıcı olarak gargara hâlinde kullanılır. Yaprakları da çay yerine geçer.

YAKIT;

Alm. *Brennstoff (m), Heizmaterial (n),* **Fr.** *Carburant; combustible (m),* **İng.** *Fuel.* Havada yanarak veya nükleer reaksiyonlarla ısı elde etmeye elverişli madde. Yakıtların çoğunluğu hava veya hava içerisindeki oksijenle yanabilen karbon türü maddeler ihtivâ eder. Uranyum gibi nükleer reaksiyonla ısı açığa çıkaran maddelerde hâdiseler daha farklıdır. İnsanlar daha rahat yaşıyabilmek için çeşitli yakıt cinsleri üzerinde çalışmalar yapmışlardır. Yakıtlar ya doğrudan doğruya ısı elde etmek için veya bir kazanı ısıtmak üzere buhar kuvvetiyle veya bir motoru çalıştırarak mekanik enerjiyle iş yapmak için kullanılabilir.

Yakıtlar fizik yapılarına göre katı, sıvı, gaz; ısı açığa çıkarma kâbiliyetine göre de birkaç sınıfa ayrılır. Nükleer yakıtlar hâricindeki katı, sıvı, gaz yakıtlar genel olarak hidrojenin, oksijenin az da olsa kükürdün, fosforun karbonlu bileşikleridir. Yakıt içinde bulunan hidrojen, fosfor, kükürt, magnezyum kolayca oksijenden etkilenen elementlerdir. Bu elementlerin oksijenle, yüksek derecelere kadar oksitlenmesiyle yakıt yanmış olur. Yanma hâdisesi neticesinde karbondioksit, karbonmonoksit, su buharı ve ısı açığa çıkar. Buradan yakıtın kimyâsal bileşiminden elde edilebilecek ısı miktarı hesaplanabilir. Yakıtın kıymeti birim kütlesinin ürettiği ısı potansiyeline (kalori şiddeti) bağlıdır. Yakıtta bulunan yanmayan madde miktarı hem kalori değerine hem de kalori şiddetine tesir eder.

1. Katı yakıtlar:

Katı yakıtlar tabiî ve sun'î olmak üzere iki sınıftır. Bunlardan tabiî olanlar taş kömürü, linyit, ağaç ve kurutulmuş bitkilerdir. Sun'î olanlar ise tabiî yakıtların hava ile teması olmayan kapalı fırınlarda damıtılmasıyla elde edilir. Kok kömürü ve odun kömürü sun'î yakıt sınıfına girer. Sun'î yakıt elde edilirken yan ürün olarak gaz hâlinde yakıt ve zift elde edilir. Katı yakıtlardan bir kısmının bileşimleri tabloda görülmektedir.

Muhtevâ Yüzdeleri

Yakıt Cinsi	Karbon (C)	Hidrojen (H_2)	Oksijen (O_2)	Kükürt (S)	Azot (N)	Kül
Odun	48.05	6.0	43.5	0.0	0.5	1.5
Linyit	67.0	5.1	19.5	1.0	1.1	6.3
Taşkömürü	90.0	2.5	2.5	0.5	0.5	4.0
Kok kömürü	85.8	0.6	0.6	1.0	1.2	9.9

Taşkömürü 1.093°C de havasız olarak ısıtılıp arıtılırsa kok, zift ve gaz elde edilir. Metalurjide metallerin eritilmesinde çok kullanılır. Taşkömürü 593°C de arıtılırsa elde edilen kok ev ısıtmalarında dumansız olduğu için çok elverişlidir. Taşkömüründe nem oranı % 3'tür. Linyit kömürü tortu kömürüyle taşkömürü arasında yer alan % 60 nem ihtivâ eden koyu kahverengi veya siyah renkte bilhassa termik santrallarda kullanılmaya elverişli katı yakıttır. Linyit, içerisindeki nem miktarını kaybederse kalori değeri düşer.

Taşkömürü, linyit ve diğer katı yakıtların tozlarının bir kalıba sıkıştırılmasıyla yuvarlak veya prizmalar hâlindeki biriket kömürü elde edilir. Toz hâline gelmiş veya getirilmiş katı yakıtları yakmanın bir yolu da yanma odasına toz hâlinde püskürtmektir. Pulvarize kömür denilen bu yakıt sıvı yakıtlar gibi çok çabuk oksitlenme imkânına sâhip olduğu için yanma verimi yüksektir.

Odun kömürü odunun kapalı bir yerde içten yakılmasıyla elde edilir. Odun kömürünün kalori değeri yüksektir. Yakıldıktan sonra zehirsiz ve dumansız olduğu için ev ısıtmasında, çok kullanılır. Odun kömürü, barut, renk ve nem alıcı maddeler, ısı izolasyon maddesi gibi birçok madde îmâlâtında kullanılır.

2. Sıvı Yakıtlar:

Sıvı yakıtların kaynağı petroldür. Petrol, yüzlerce hidrokarbon bileşiklerinden meydana gelmiştir. Ham petrolün % 84'ü karbon, % 11,5'i hidrojen, % 4,5'i oksijen ve diğer elementlerdir. Petrolün damıtılmasıyla gazyağı benzin, mazot, ağır yakıt gibi sıvı yakıtlar elde edilir (Bkz. Petrol). Sıvı yakıtlarda kalori değeri yakıtın özgül ağırlığıyla alâkalıdır. Özgül ağırlığı yüksek olan sıvı yakıtların kalori değeri de yüksektir.

Sıvı yakıtlar kullanma maksadına uygun olarak seçilirler. Seçimde sıvı yakıtın kalori değeri, akışkanlığı, kaynama noktası, parlama noktası, ateş alma noktası, içerisinde ihtivâ ettiği kükürt, su gibi

maddeler dikkate alınır. Sıvı yakıtlarda parlama noktası, belli atmosfer şartlarında bir yakıt üzerinden alev geçtiğinde buharlaşarak tutuşma istidadı gösterdiği harârettir. Ateş alma noktası ise parlama noktasından birkaç derece yukarıda yakıtın parladıktan sonra yanmaya devam edebileceği harârettir.

Sıvı yakıtlar, katı ve gaz hâlindeki yakıtların işlem görmesiyle sun'î olarak elde edilebilir. Katı yakıtların damıtılmasından elde edilen zift sıvı yakıt üretilmesinde de kullanılır. Bir ton kömürden yaklaşık olarak 100 litre sıvı yakıt elde edilir. Sıvı yakıt elde etmenin bir yolu da hidrojenle, karbonmonoksitin katalitik olarak reaksiyona sokulması sonucu sentez edilmesidir. Katalitör olarak kobalt nikel, rutenyum kullanılır. Katı yakıtlar yaklaşık 200 atmosfer basınç ve 500°C harârette molibdenyum sülfür, tungsten sülfür, amonyum sülfomolibdat katalizörlerinden biriyle hidrojenlenirse hidrojen yönünden zengin, kalori değeri daha yüksek sıvı yakıt elde edilmiş olur. Bu tür sıvı yakıt elde etme usûlü ilk olarak İkinci Dünyâ Savaşı esnâsında Almanya'da geliştirilmiştir. Bugün ABD Virginia eyâletinde kömürden sıvı yakıt elde eden büyük bir fabrika mevcuttur.

Petrolden elde edilen sıvı yakıtlar içten patlamalı motorlarda, gaz türbinlerinde; kömürden elde edilen sıvı yakıtlar ise püskürtülmek üzere buhar kazanlarında kullanılır. Sıvı yakıtlar kapladıkları yere göre katı yakıtlardan % 50 daha az yer işgal etmeleri ve % 30 daha hafif olmaları, kolay nakledilmeleri, hemen yanmaları, artık ve duman bırakmamaları sebebiyle daha avantajlıdır.

3. Gaz yakıtlar:

Katı, sıvı, bütün yakıtlar yanma hâdisesi olmadan önce gaz hâline dönerler. Gaz yakıtlar denilince normal atmosfer şartlarında gaz hâlinde bulunan yakıtlar anlaşılır. Bunlar hidrojen (H_2), karbonmonoksit (CO), metan (CH_4), etan (C_2H_6), etilen (C_2H_4), propan (C_3H_8), propilen (C_3H_6), bütan (C_4H_{10}), bütilen (C_4H_8), benzen (C_4H_6) ve asetilen (C_2H_2) gibi yanıcı gazların bir veya birkaçının karışımıdır. Kok gazı kömürünün arıtılmasından; fırın gazı, yüksek fırında pik demir elde edilirken; mavi gaz, kızgın karbon üzerine su buharı göndermekle; tabii gaz bilhassa petrol çıkan bölgelerde doğrudan doğruya elde edilir.

Gaz yakıtların katı ve sıvı yakıtlara nazaran nakliyesinin kolay, kullanmaya göre ısıveriminin yüksek olması, duman ve kül bırakmaması, ısı kontrolünü yapmaya elverişli olması gibi çok üstün özellikleri vardır.

4. Nükleer yakıtlar:

Nükleer yakıtlar, atom çekirdeğinin parçalanmasıyla (fizyon yoluyla) ısı enerjisi açığa çıkmasına müsait maddelerdir. Nükleer yakıtlardan elde edilen ısı enerjisi katı, sıvı ve gaz yakıtlar gibi alelâde oksitlenme şeklindeki yanmadan açığa çıkan ısı enerjisinden kat kat fazladır. Yarım kilo uranyum -235, yarım kilo taşkömüründen 2.600.000 defâ daha fazla ısı enerjisi üretebilir. (Bkz. Nükleer Enerji)

YAKIT PİLİ;

Alm. *Kraftstoffbatterie,* **Fr.** *Pileà combustible,* **İng.** *Combustible pile, fuel cell.* Herhangi bir yakıtın kimyâsal enerjisini elektrik enerjisine dönüştüren cihaz. Yakıt pillerinin normal pillerden önemli bir farkı, elektrolit ve elektrotlarda herhangi bir değişikliğin meydana gelmemesidir. Yakıt pillerinde yakıt olarak hidrojen, karbonmonoksit, metanol, hidrazin ve bâzı hidrokarbonlar, yakıcı olarak da oksijen veya doğrudan hava kullanılır. Pilde elektrolit olarak 150°C'nin altındaki sıcaklıklarda derişik alkali veya asidik çözeltiler, yüksek sıcaklıklarda ise erimiş karbonatlar veya başka tuzlar kullanılır. Elektrot olarak da gözenekli metal veya karbon kullanılır.

ABD'nin uzaya gönderdiği insanlı araçlarda sıvı hidrojen ve oksijen kullanan yakıt pillerinden faydalanılarak elektrik enerjisi üretilmiştir. Yakıt pillerinin üzerindeki yoğun araştırmalara rağmen, ticâri nitelikli yakıt pilleri henüz geliştirilememiştir.

YÂKÛB;

Türk ve İslâm devlet adamlarından, kumandanlarından, meşhurlarından onunun adı. İkişer Germiyanlı, Muvahhidîn; birer Akkoyunlu, Karahanlı, Keşmir, Merînî, Rüstemî, Saffârî hükümdarının adı Yâkûb idi. Germiyanlı Yâkûb Bey-I (1300-?), Yâkûb Bey-II (I. 1387-1390) (II: 1402-1429), Muvahidînli Yâkûb Yusuf-I (1163-1184), Yâkûb Yusuf-II (1214-1224), Akkoyunlu Yâkûb (1478-1490), Karahanlı Yâkûb (1089-1095) Keşmir Sultanı Yâkûb (1586-1589), Merînîli Yâkûb Yûsuf (1286-1307), Rüstemîli Yâkûb bin Eflak (897-901), Saffârîli Yâkûb bin Leys es-Saffâr (867-879) yıları arasında hükümdarlık yaptılar.

YÂKÛB ALEYHİSSELÂM;

Ken'an diyârında, yâni Fenike denilen Sayda, Sûr ve Beyrut ile Filistin ve Sûriye'nin bir kısmından ibâret olan bölgede yaşayan insanlara gönderilen peygamber. İsmi Yâkûb olup İbrânicede Saffetullah,

yâni “Allahü teâlânın sâf ve temiz kıldığı kul” mânâsına gelmektedir. Diğer adı İsrâil olup “Allah’ın kulu” mânâsına gelmektedir. İbrâhim aleyhisselâmın küçük oğlu olan İshâk aleyhisselâmın oğludur. Yâkûb aleyhisselâmın on iki oğlu vardı. Bu yüzden, onun on iki oğlunun torunlarına Benî İsrâil, yâni İsrâiloğulları denilmiştir. Oğullarından her birinin sülâlesine “Sıbt”, hepsine birden torunlar mânâsına gelen “Esbât” denir. Sonradan Yahûdî adı verilmiştir. Yâkûb aleyhisselâmın neslinden birçok peygamber geldi: Mûsâ, Hârûn, Dâvûd, Süleyman, Zekeriyyâ, Yahyâ ve Îsâ aleyhimüsselâm bunlardandır.

Yâkûb aleyhisselâm Şam’da veyaMedyen’de doğdu. Onun Iys isminde bir kardeşi vardı. Çocukluğu babasının yanında geçti. Babası İshâk aleyhisselâm, Yâkûb aleyhisselâm için; “Yâ Rabbî! Neslimden peygamber geleceğini buyurmuştun. O vâdini bu oğlumdan zuhûr ettir.” diye duâ etti. Onun soyundan nice peygamberler göndermesi için Allahü teâlâya niyâzda bulundu.

Yâkûb aleyhisselâm babasının vefâtından sonra annesinin tavsiyesi üzerine Harran’da bulunan dayısının yanına gitti. Orada uzun müddet kaldı. Dayısının büyük kızı Leya ile evlendi. Bu evlilikten Rabil, Şem’ûn, Lâvi, Yehûda, İsâhar ve Zablûn adlı oğulları ile Dînar isimli kızı doğdu. İbrâhim aleyhisselâmın bildirdiği dinde iki kız kardeşle evlenmek câiz olduğundan ilk evliliğinden yedi sene sonra dayısının küçük kızı Râhil ile de evlendi. Bu hanımından da Bünyamin ve Yûsuf adlı iki oğlu oldu. Belhe ve Zülfâ adlı iki câriyesi vardı. Belhe adlı câriyeden Dân ve Neftâle, Zülfâ adlı câriyesinden de Câd ve Âşir adlı oğulları doğdu. Böylece on iki oğlu oldu.

Kırk sene kadar dayısının yanında kalan ve ona hizmet eden Yâkûb aleyhisselâma Allahü teâlâdan Vahy gelip Ken’an diyârı ahâlisine peygamber olarak vâzifelendirildiği bildirildi. Dayısından izin alarak hanımları, oğulları ve kendisine tâbi olanlarla birlikte Harran’dan ayrılıp Ken’an diyârına geldi ve oraya yerleşti. Kendisi ve oğulları için evler yaptırdı. Bu sırada Yûsuf ve Bünyamin adlı oğullarının annesi olan Râhil vefât etti.

Yâkûb aleyhisselâm insanları Hak dîne ve tek olan Allahü teâlâya inanmaya ve O’na ibâdet etmeye dâvet etti. Ken’an diyârı ahâlisinden çok kimse ona îmân etti. Ken’an diyârını idâre eden Şüceym bin Dâran isimli kral, Yâkûb aleyhisselâma karşı çıktıysa da başarılı olamadı.

Yâkûb aleyhisselâm anneleri vefât etmiş olan oğulları Bünyamin ve hazret-i Yûsuf’u diğer oğullarından çok seviyordu. Çünkü bu ikisi anne şefkâtinden mahrûm kalmışlardı. Yâkûb aleyhisselâmın özellikle hazret-i Yûsuf’a karşı aşırı muhabbeti olduğu için onu bütün oğullarından üstün tutuyor ve yanından ayırmıyordu. Hazret-i Yûsuf yedi yaşındayken rüyâsında on bir yıldız, ay ve güneşin kendisine secde ettiklerini gördü. Bu rüyâsını babasına anlattı. Rüyâ tâbirini iyi bilen Yâkûb aleyhisselâm oğluna ileride büyük nîmetlere kavuşacağını ve kendisine peygamberlik verileceğini söyleyerek rüyâsını kardeşerine anlatmamasını tavsiye etti.

Yâkûb aleyhisselâmın oğlu Yûsuf’a karşı aşırı muhabbet göstermesini kıskanan diğer oğulları onu hased ettiler. Hazret-i Yûsuf’a berâberce tuzak kurup onu öldürmek istediler. Babalarından korktukları için de ne şekilde kötülük yapacaklarını tespit edemediler.

Daha sonra kendi aralarında konuşup Yûsuf aleyhisselâmı yol üzerindeki bir kuyuya atmayı kararlaştırdılar. Yûsuf aleyhisselâmı babalarından alıp, berâberlerinde götürebilmek için hîleye başvurdular. Yûsuf aleyhisselâmı alıp kıra götürdüler ve kervanların geçtiği yolun kenârındaki bir kuyuya attılar. Sırtındaki gömleğini çıkarıp kestikleri bir hayvanın kanıyla boyadılar. Akşam olunca da kanlı gömleği babalarına getirip; “Biz kırda yarış ederken, Yûsuf’u eşyâlarımızın yanında bırakmıştık. Onu kurt yemiş.” dediler. Yâkûb aleyhisselâm kana bulanmış fakat hiç yırtık ve çizgi bile olmayan gömleğe bakıp oğlu Yûsuf’u kurt yemediğini ve onun hayatta olduğunu anladı. Diğer oğullarına o kurdun Yûsuf’uma karşı şefkâti sizden fazlaymış. Vallahi bugüne kadar bu kurt gibi yumuşak huylu bir kurt görmedim. Oğlumu yemiş de sırtından gömleğini bile yırtmamış. Bu söyledikleriniz yalandır. Yûsuf’a ne ettinizse siz ettiniz. Fakat elimden ne gelir. Benim için sabr etmekten güzel bir şey yoktur” dedi. İçli içli ağlayıp, kalbini Allahü teâlâya bağladı ve oturdu. Yûsuf aleyhisselâmın ayrılığından dolayı üzülüyor, fakat bu üzüntüsünü kimseye bildirmiyor, hâlinden de kimseye şikâyette bulunmuyor, oğluna kavuşacağı günü hasretle bekliyordu. Hasret ve üzüntüsü sebebiyle ağlamasından dolayı gözlerine ak inmiş göremez olmuştu.

Atıldığı kuyudan bir kervancı tarafından çıkarılan ve Mısır’a götürülerek bir köle diye satılan Yûsuf aleyhisselâm, Mısır Mâliye Nâzırı tarafından satın alındı. Mâliye Nâzırının sarayında özel olarak büyütülen Yûsuf aleyhisselâm, Nâzırın ölümünden sonra Mâliye Nâzırı oldu. Aldığı ekonomik tedbirler sâyesinde, yedi sene müddetle devâm eden kıtlık esnâsında Mısır halkının rahat ve refâh içinde yaşamasını sağladı.

Yâkûb aleyhisselâm Bünyamin dışındaki oğullarını buğday ve erzak almak üzere Mısır’a gönderdi. Yûsuf aleyhisselâm onları tanıdı ve ikrâmlarda bulunarak erzak verdirdi. İkinci defâ gelişlerinde

kardeşleri Bünyamin'i de getirmelerini söyledi. Onlar da ikinci gelişlerinde kardeşleri Bünyamin'i getirdiler. Kendi anne-baba bir kardeşi olan Bünyamin'i bir tedbirle yanında alıkoydu. Yâkûb aleyhisselâmın oğulları üçüncü defâ Mısır'a gidince Yûsuf aleyhisselâm kendini onlara tanıttı. Gömleğini babası Yâkûb aleyhisselâma gönderdi. Babasını ve bütün akrabâlarını da Mısır'a dâvet etti. Yâkûb aleyhisselâm gömleği yüzüne gözüne sürünce gözleri açıldı.

Yâkûb aleyhisselâm oğlunun dâveti üzerine bütün akrabâsını alarak Mısır'a gidip oğlu Yûsuf aleyhisselâma kavuştu. Yûsuf aleyhisselâm babasına ve yanındakilere büyük ikrâmlarda bulundu. Kardeşlerini affettiğini bildirdi. Yâkûb aleyhisselâm oğlu hazret-i Yûsuf'a kavuştuktan sonra oğullarıyla birlikte on seneden fazla Mısır'da yaşadı. İyice ihtiyarlayınca oğullarını başına toplayıp, vasiyette bulundu. Oğullarından, tek olan Allahü teâlâya ibâdet edeceklerine dâir söz aldıktan sonra vefât etti. Oğulları cenâze namazını kıldılar. Vasiyeti üzerine Kudüs yakınlarındaki Halîl-ür-Rahmân'da bulunan babası İshak aleyhisselâmın yanına defnedildi. Rivâyete göre burada dört kabir vardır. Bunlar İbrâhim aleyhisselâma, İshâk aleyhisselâma, Sâre vâlidemize ve Yâkûb aleyhisselâmâ âittir.

Yâkûb aleyhisselâm dedesi İbrâhim aleyhisselâma gönderilen kitaptaki (sahifelerdeki) emir ve yasakları insanlara tebliğ etti.

Yâkûb aleyhisselâm Allahü teâlânın seçtiği, kendi zamânında yaşayan insanların sûret (görünüş) ve sîret (huy ve yaşayış) yönünden en üstünüydü. Buğday benizli, uzun boylu, nâzik yapılı bir bedene sâhipti. Babası, İshâk aleyhisselâm gibi halim selîm, yumuşak huylu, doğru sözlü, kerim ve cömertti. Kur'ân-ı kerîmde Yâkub aleyhisselâmın, dinde kuvvetli olduğu, ihlâs sâhibi olduğu, sâlihlerden olduğu, bitmeyen güzel bir sabra sâhip olduğu, seçkin ve hayırlı kimselerden olduğu ve rüyâ tâbirini iyi bildiği açıklanmıştır. Yâkûb aleyhisselâmın beş çeşit mûcizesi vardı:

1. Duâsı bereketiyle bir koyunun karnından dört kuzu doğmuştu. Bir kavim gelip, Ey Allah'ın peygamberi, geçen sene koyunlarımız hiç doğurmadı. Cenâb-ı Hakka duâ ediniz, hem bu seneki, hem de geçen seneki kuzuları birden versin, diye ricâ ettiler. Yâkûb aleyhisselâm duâ edince, her bir koyundan dörder tâne doğmak sûretiyle koyunları çoğaldı.

2. Sesi sürekli olup, üç konaklık yerden bile duyulurdu. Düşman askerine bağırdığı zaman korkularından hep kaçarlardı.

3. Hazret-i Yâkûb'un attığı şey, pek uzaklara giderdi. Oğullarını Amâlika kavmiyle muhârebeye gönderince, muhârebe esnâsında Yehûda adlı oğlunun, süngü ve mızrakla silâhı parçalanmıştı. Yehûda, silâhım kırıldı babacığım, bir silâh gönderiniz, diye seslendiği anda, hazret-i Yâkûb işitip, bir dağ başından önceki gibi bir silâh attı ve seslendi. Yehûda sesini işitip, silâhı aldı ve hemen düşmana saldırdı ve gâlib geldi. Halbuki aralarında 360 km'lik mesâfe vardı.

4. Yâkûb aleyhisselâmın duâsı bereketiyle büyük ve küçük dağlar yerlerinden kalkmışlardır. Ken'an ahâlisini dîne dâvet ettiği vakit, orada bulunup, yörenin iki tarafını darlaştıran dağların başka yere naklolunmasıyla, yerlerinin geniş bir saha olmasını istemişlerdi. Yâkûb aleyhisselâm duâ edince, murâdları hâsıl olup, yerleri geniş ve düzlük olup havası da gâyet güzel olarak Hicaz'da en güzel yer olarak tanınmıştır.

5. Ken'an ahâlisini îmâna dâvet ettiği vakit, oturdukları yerlerde bulunan dağlık ve taşlık yerlerin, bütün tepe ve taşların toprak olmasını teklif etmişlerdi. Yâkûb aleyhisselâm duâ edince, diledikleri gibi olmuştur.

Yâkûb aleyhisselâmın en büyüğü Rabil olmak üzere Şem'un, Lâvî, Yehûda, Zablun (Yâlun), İsâhar, Dân, Neftâli, Âşir, Cad, Yûsuf ve Bünyamin adlı on iki oğlu vardı. İsrâiloğulları bu on iki oğlunun neslinden çoğalmışlardır. Yûsuf aleyhisselâmdan sonra akılca en üstün olan Yehûdânın neslinden Dâvûd aleyhisselâm ve Benî İsrâil (İsrâiloğulları) hükümdarları gelmiştir. Bu sebeple İsrâiloğullarına genel olarak Yahûdî de denilmiştir. İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerin çoğu da Yûsuf aleyhisselâmın neslindendir. Kur'ân-ı kerîmde zikr edilen Tâlût da Bünyamin'in neslindendir.

Kur'ân-ı kerîmde Yûsuf sûresinde ve Bakara sûresi 132, 133, 140; Âl-i İmrân sûresi 84-93; Nisâ sûresi 163; En'âm sûresi 84; Hûd sûresi 71; Meryem sûresi 6, 49, 58'inci âyetlerinde Yâkûb aleyhisselâmdan ve fazîletlerinden bahsedilmektedir.

YÂKÛB HAN BÂDEVLET;

Türkistan'ın Kâşgar emirlerinden. Muhammed Yâkûb Bey de denir. 1826'da Taşkent'te doğdu. Dînî ve millî terbiye ile yetiştirilip, eğitim ve öğretim gördü. Enîştesi Nur Muhammed'in himâye ve yardımlarıyla askerî makamlarda yükseldi. Binbaşıyken 1849'da Akmescid hâkimliğine tâyin edildi.1864 yılı sonunda, Cihangir Türe'nin oğlu Buzurk Han Töre başkanlığındaki heyetle Kâşgar'a gitti. Buzurk Han Töre,Kaşgar'da idareyi ele alınca, Yâkûb Bey idârede önemli vazifeler aldı. Yâkûb Bey, Buzurk Han Töre'nin idâredeki alâkasızlığından faydalanarak, askerî ve mülkî kadrolara hâkim oldu. Askerî

faaliyetleri arttırıp, ordu kurdu. 1866'da Yenihisar, Yarkend ve Hotan'ı zaptetti. 1867'deKaşgar'a bütünüyle hâkim oldu. Çinliler ve Döngenlerle mücâdele etti. Hudutlarını, doğuda Börköl, Urumçi ve Kumul'a, batıda Pamir ve Isıkgöl havâlisine, kuzeyde Balkaş Gölü ve Altay Dağlarına, güneyde KaranlıkDağ ve Karakurum Dağlarına kadar genişletti. Buhara emiri Muzafferüddîn, Yâkûb Beye "Atalik Gâzi" ünvânını verdi.

Yâkûb Han, Doğu Türkistan'da istiklâlini îlân ettikten sonra müttefik ve destek aradı. 1872'de Osmanlı sultanı ve İslâm âleminin lideri Sultan Abdülazîz Hana yeğeni Seyid Yâkûb Han Töre başkanlığında bir heyet gönderdi. Osmanlı Devletinden destek, yardım, harp levâzımatı ve askerî mütehassıslar istedi. Talepleri kabul edildi. Sultan Abdülazîz Han (1861-1876) beş askerî mütehassıs ve çok miktarda silâh ve harp levâzımatını Kaşgar'a gönderdi. Yâkûb Hana "Emirü'l-müslimin" ünvanı verildi. Yâkûb Han, Sultan Abdülazîz Han adına hutbe okutup, bastırdığı altın ve gümüş sikkelerde Osmanlı Sultanının ve halîfesinin adını yazdırdı. Rus Çarlığı ile 8 Haziran 1872'de beş maddelik ticâret antlaşması imzâlandı. Hindistan'daki İngiliz koloni idâresiyle de 2 Şubat 1874'te on iki maddelik antlaşma imzâlandı.

Yâkûb Hanın içte ve dışarda kuvvetlenmesi doğu komşusu Çinlileri çok telaşlandırdı. Tedbir almaya sevk etti. Çin'in Mançu hükümeti, 1877 baharında General Tso Tsung-t'ang ve General Liu Chin-t'ang kumandalarında büyük bir ordu gönderdi. Çinliler, doğuda Kumul ve Urumci'yi 1877 Nisanında işgâl edip, Kâşgar'a doğru ilerlemeye başladılar. Yâkûb Han, Mançu hükümetiyle antlaşma yapmak istedi. General Tso Tsung-t'ang'a elçilik heyeti gönderip, antlaşma isteğini bildirdi. Fakat, teklifi kabul edilmeden, suikasta uğradı.

Hotan hâkimi Niyaz Hâkim Beyle yardımcısı Aşur Bey tarafından Yâkûb Hana suikast tertiplendi. Suikastçılar, Yâkûb Hanın yâverine çok miktarda para vermek sûretiyle zehirlettiler. Yâkûb Beyin 1877'de şehit edilmesiyle Çinliler, Doğu Tirkistan'a tekrar hâkim oldu.

Yâkûb Han zekî, çalışkan ve faal bir şahsiyete sâhipti. Ülkesini ittifak sistemiyle kuvvetlendirip, kültür ve îmar faaliyetlerini de arttırdı. Adına altın ve gümüş sikke bastırdı. Devrin en büyük İslâm devleti ve halîfelik merkezine karşı dâimâ hürmetkâr ve dostâne hareket etti. Kâşgar'da 1872'de İdgâh Camiini yaptırdı.

YÂKÛB-İ ÇERHÎ;

evliyânın büyüklerinden. İnsanların îtikâd, amel, ibâdet ve ahlâk husûsunda doğruyu öğrenip yapmalarını sağlayan ve Allahü teâlânın rızâsına kavuşturmak için rehberlik edenve kendilerine **Silsile-i aliyye** denilen İslâm âlimlerinin on yedincisidir. İsmi, Yâkûb bin Osman bin Mahmûd'dur. Gazne'nin Çerh köyünde doğdu. Doğum târihi belli değildir. 1447 (H.851) senesinde Hülfetû'da vefât etti. Burası, sınır köylerinden bir köy olup, kabri oradadır. Derin âlim, veliyy-i kâmil idi.

Yâkûb-i Çerhî, önce Hirat'a gidip, bir müddet ilim tahsil ettikten sonra Mısır'a gitti. Orada Zeynüddîn-i Hâfî ile birlikte, zamânının büyük âlimi Mevlânâ Şihâbüddîn Şirvânî'den ve diğer âlimlerden aklî ve naklî ilimleri öğrendi. Sonra Buhârâ'ya gitti. Orada da âlimlerden ilim öğrenip, icâzet aldı. Zâhirî ilimlerde yetiştikten sonra tasavvufa yöneldi. Tasavvuf ilminde ve hâllerinde önce Şâh-ı Nakşibend Behâeddîn-i Buhârî'nin, sonra da onun halîfesi Alâüddîn-i Attâr'ın sohbetinde yetişti.

Hocası Alâüddîn-i Attâr'ın halîfesi olup, insanlara doğru yolu gösterdi. Onun en başta gelen talebesi ve halîfesi de Ubeydullah-i Ahrâr'dır. Yâkûb-i Çerhî hazretlerinin yazdığı, **Tebâreke ve Amme CüzleriTefsîri** ve Fârisî **Risâle-i Ünsiyye** adlı eserleri vardır. Bu eserleri Hindistan'da basılmıştır.

Yâkûb-i Çerhî hazretleri, Şâh-ı Nakşibend MuhammedBuhârî hazretlerinin sohbetine kavuşmasını ve o büyük rehberden duyduklarının bir kısmını Farsça bir risâle hâlinde yazmış, bu risâlesinde o büyükler yolunun edep ve dîne bağlılıklarını hâlisâne bildirmiştir.

Buyurdu ki:

"İç temizliği; kalbin kin, çekememezlik (hased), insanlara düşmanlık, cimrilik gibi kötü sıfatlardan ve Allah sevgisinden başka her sevgiden temizlenmesi ve Allah sevgisi ile râhatlamaktan ibârettir. Kalp, kötü sıfatlardan temizlenip, iyi sıfatlarla süslenince, düzeltilmiş olur. Bu dünyânın kötülüklerinden, ancak sâlim, doğru kalple kurtulunabilir."

"Bütün ibâdetlerden maksat; zikr, Allahü teâlâyı anmaktır, demişlerdir. Hak teâlâdan gâfil olunca, ibâdetlerden beklenen fayda hâsıl olmaz. Zikir de, ihlâssız olunca, beklenen faydayı vermez."

"Her hâlde uyanık olmalıdır Yerken, yatarken, konuşurken, yürürken, alışveriş ederken, abdest alırken, namaz kılarken, Kur'ân-ı kerîm okurken, yazarken, ders ve vâz verirken, bir göz açıp kapayacak kadar, Hakk'tan gâfil olmamalıdır."

"Birbirini inkâr etmeyen aynı yol erbâbının sohbetleri faydalıdır. Ama sohbet ve arkadaşlık haklarını

gözetmelidir. Kâmil ve mükemmil bir zâtın bir bakışı, kalbi o kadar temizler ki, uzun riyâzetlerle buna kavuşmak pek zordur."

"Sohbetin sahîh, doğru olduğunun alâmeti, onda kulun kalbine Rahmânî ve Rabbânî feyzlerin gelmesi, Allahü teâlânın sevgisinden başka sevgilerin kalpten silinmesidir. Eshâb-ı kirâm (aleyhimürrıdvân) birbirlerine; "Gelin bir miktar oturalım da îmân edelim." derlerdi. Yâni berâber olup, Allah'tan başkasını unutup, hakîkî îmâna kavuşalım derlerdi. Allah adamları, yâni Allahü teâlânın sevgili kulları ile oturup kalkmanın, onlarla sohbet etmenin faydaları pekçoktur."

YÂKÛB KADRİ KARAOSMANOĞLU;

Türk edebiyatında tanınmış bir roman yazarı. 1888'deKahire'de doğdu. Manisa ve Aydın dolaylarında yaşamış Karaosmanoğlu soyundan gelmektedir. Altı yaşındayken âilesiyle berâber geldiği Manisa'da ilk öğrenimini gördü. 1903'te başladığı İzmir İdâdîsini bitirmeden âilesiyle yine Mısır'a döndü. Orada İskenderiye Firerler Fransız Mektebinde okudu, sonra İsviçre Lisesine gitti. 1908'de İstanbul'a gelip yerleşti.

Fecr-i Âtî topluluğuna katıldı. Mekteb-i Hukukta üçüncü sınıfa kadar okudu. 1912'de vereme yakalandı. 1916 yılında tedâvi için İsviçre'ye gitti. Bir aralık edebiyat ve felsefe öğretmenliği yaptı. Mondros Mütârekesinden sonra Millî Mücâdeleyi destekleyerek 1921'deAnadolu'ya geçti. Cumhûriyetten sonra Mardin (1923-1931) ve Manisa (1931-1934) milletvekilliği yaptı. Tîran, Prag, Lahey, Tahran ve Bern elçiliklerinde bulundu (1934-1954). 1960'tan sonra Kurucu Meclis üyesi ve 1961'de Manisa mebusu seçildi. Son yıllarında hâtıralarını kaleme aldı. 13 Aralık 1974'te Ankara'da öldü. İstanbul-BeşiktaşYahyâEfendi Mezarlığına defnedildi.

Öğrenimi düzenli olmayan Yâkûb Kadri, hiçbir okuldan diploma alamadı. Edebî kültürünü okuduğu eserlerden edindi.

Yâkûb Kadri, 1909'dan 1915'e kadar ilk yazılarında, bir Fecr-i Âtîci olarak Servet-i Fûnun dil ve üslûbuna özenmiş, çok terkipli, süslü olarak yazmıştır. 1915'ten sonra Ziyâ Gökalp'ın sâdeleşme prensiplerini benimseyerek her yeni çıkan eserini biraz daha duru dille yazdı. Cümleleri uzun, sağlam, bol mecazlı ve esrarlıdır. Ahenkli cümleleri vardır. Bunu sağlamak için de yapmacıklığa kaçtığı olmuştur. Cümlelerinde asıl göze çarpan husus çok sıfat kullanmasıdır. "ve, ki" bağlaçlarını çok kullanır. Yazılarında Fransızca kelimeler çoktur. Bol bol mecaz, süslü, örtülü ve işitilmemiş sözler bulma ve bilhassa hayvanlara dayanan teşbihler yapma merakı üslûbunun bir başka özelliğidir.

Yâkûb Kadri, nesir yazarı olarak daha başarılı eserler vermiştir. Edebiyata ilk defâ küçük hikâye ile başladı. Sonra roman yazdı. Mensur şiir, tiyatro, deneme, makâle, hâtıra, monografi, hikâye ve roman tarzında eserler verdi. Hikâyelerinde İstanbul dışına çıkan ilk yazardır. Mısır, Batı Anadolu bunlara çevre teşkil eder. Kurtuluş Savaşı devrine âit düşman zulümleri ve yıkık, yanık yurdumuzla cephede Mehmetçik ve cephe gerisinde dul, yetim, ihtiyar kişiler, hikâyelerinin çoğuna konu olmuştur. Yazarın romanını besleyen kaynaklar, kendi özel hayâtı, duygu, fikir ve hâtıraları ile milletimizin geçirdiği târih dönemleri ve büyük hâdiselerdir. Kişilerin dış görünüşlerine değer vermez. Bunları birkaç tasvirle geçiştirir. Bâzan önemli bir kıyâfet, çehre ve vücut özelliğini yakalayarak ruh tahliline girer. Hep bir hayal, fikir ve umut peşinde koşan kahramanlar, kötü bir hakîkatle karşılaştıklarında üzülürler. Yazar eserlerinde hep karamsar kişileri seçmiştir.

Yâkûb Kadri için, kuvvetli bir hikâye ve roman yazarı demek yerinde olur. İlk romanı da 1922'de yayınlanan **Kiralık Konak'**tır. Yâkûb Kadri'nin diğer yazarlardan daha çok ilgi toplayan tanınmış romanları **Nur Baba** ile **Yaban'**dır.

Yaban'ında, Birinci Cihan Harbinde sakatlanmış olan bir subayın, kendi emirerinin köyünde kaldığı sıralardaki duygularını; **Ankara** isimli romanında ise İstiklâl Mücâdelesinden sonra Ankara'nın gelecek zamanlarını ve Cumhûriyetin 20. yıldönümüne kadar olan Ankara'yı anlatır. Ancak bunlardan birincisinde Anadolu insanına karşı küçümseyici bir bakışa yer verir.

Yazarın ilk eserleri arasında bulunan bâzı küçük ve büyük hikâyeleri de **Bir Serencam** isimli kitabında toplandı. Bunlar yazarın Mısır'da geçen çocukluk hâtıralarından yankılar taşıyan uzun ve romantik hikâyelerdir. Garp gözüyle şarkın kabataslak bir tablosu hâlinde düzenlenen mektup şeklindeki nesirleri de **Alp Dağlarından** isimli eserindedir. **İkdam Gazetesi**'nde neşrettiği millî mücâdele devrine âit makâleleri **Ergenekon** isimli bir ciltlik kitabındadır. Bu eserlerde yazarın millî hassasiyeti daha iyi ve daha açık şekilde görülür.

Mensur şiirleri: **Erenlerin Bağından** (1922), **Okun Ucundan** (1940).

Tiyatroları: **Nirvana** (1909), **Veda** (1909), **Sağanak** (yayınlanmamıştır) ve **Mağara** (1933).

Denemeleri: **Miss Chalfrin'in Albümü** (1926), **Alp Dağlarından** (1942).

Hâtıraları: **Zoraki Diplomat** (1955), **Anamın Kitabı** (1957), **Vatan Yolunda** (1958), **Gençlik ve Edebiyat Hâtıraları** (1969), **Politika'da 45 Yıl** (1968).

Hikâyeleri: **Bir Serencam** (1913), **Rahmet** (1923), **Millî Savaş Hikâyeleri** (1947).

Romanları: **Kiralık Konak** (1922), **Nur Baba** (1922), **Hüküm Gecesi** (1927), **Sodom ve Gomore** (1928), **Yaban** (1932), **Ankara** (1924), **Bir Sürgün** (1937), **Panaroma** (1953), **Hep O Şarkı** (1956)dır.

YÂKUT;

Alm. *Jakute (m), Jakutin (f),* **Fr.** *Rubis (m),* **İng.** *Ruby.* Alüminyum oksitin (Al_2O_3) bir mineral şekli olan korundumdan meydana gelen kırmızı renkli, şeffaf, kıymetli taş. Yâkutun mavi renkteki korundum türüne **safir** (gökyakut) ismi verilmiştir. Elmastan sonra en sert taştır. Yâkutun kristal yapısı rombohedral sisteminde olup, içerisinde çatlak gözükmemesine rağmen çok düzgün bir şekilde kesilebilir. Renkleri kırmızının tonları ve hattâ mordur. En kıymetli olanları güvercin kanı renginde olanlardır.

Yâkut çok nâdir olarak rastlanan mineraldir. En çok Burma'da bulunur. Yâkuta, kireçtaşı, granit ve yâkut toprağı diye adlandırılan yerlerde rastlanır. Burma'dan başka Afganistan, Seylan, Hindistan, Kamboçya, Tayland ve Tanzanya'da da çıkarılmaktadır.

Divan Edebiyatında benzetmelere, mazmunlara konu olan yâkutun en kıymetlisine "yâkut-ı Gürgâni" denir. Güneş ışınları nereye dik vurursa, oradaki mâdenin çok kıymetli olacağı inancı vardır ki Gürgân yâkutu böyledir. Meselâ, Bedehşân'da çıkarılan la'l taşına da "la'l-i Bedehşân" adı verilir.

Yâkut ve safir sun'î yoldan aslına çok yakın özelliklerde elde edilebilmektedir. Yâkut'un çok küçük parçalarının da sıkıştırılmasından daha büyük parçalar elde edilebilir. Sun'î olarak elde edilen yâkutların içi incelendiğinde tabiî olanda bulunmayan mikroskobik kabarcıklar ve oyuklara rastlanır. Sentetik olarak elde edilen yâkut ve safir ışıkla birlikte ultroviyole ışınını ve kızılötesi ışınını da yansıtmadan geçirdiği için optik sanâyinde, ısıya dayanıklı cam yapımında, çeşitli ilmî ve teknik cihazlarda kullanılır.

Yâkutun târihî önemi de vardır. Hindistan, Çin ve Orta Asya'da Türkler kama, kılıç ve diğer silâhlarını zümrüt ve yâkutla süslemişlerdir. Osmanlı Devletinde de hanımların küpe, toka, broş, gerdanlık gibi ziynet eşyâlarında yâkut dâimâ birinci sırayı almıştır.

YÂKÛT HAMEVÎ;

on ikinci yüzyılın sonunda ve on üçüncü yüzyılın başında yaşamış olan coğrafyacı, seyyâh. İsmi Yâkût, künyesi Ebû Abdullah, lakabı ise Şihâbüddîn'dir. Asker bin Ebî Nasr İbrâhim el-Hamevî adlı bir tüccârın terbiyesinde büyüdüğü için Hamevî ismiyle meşhur olmuştur. Rum bir âilenin çocuğu olduğundan Rûmî diye de tanınır. Doğum yeri, kesin olarak bilinmemektedir. 1168'de doğdu. 1229'da Halep'te öldü.

Esir olarak Bağdât'a getirilip satılan Yâkût-ı Hamevî bir tüccar olanAsker bin Ebî Nasr İbrâhim el-Hâmevî'nin yanında kaldı. Bağdat'taki ilmî cemiyetlere katıldı. Ticâret için birkaç defâ Amman, Kîş gibi yerlere gitti. Güzel yazı yazmasını bildiği için geçimini temin için ücretle kitap istinsah etti (yazdı). Mesleği sebebiyle birçok kitapları inceleme fırsatı buldu ve geniş bilgi sâhibi oldu. Fakat eline geçen Eshâb-ı kirâma düşmanlıkla ilgili Hâriciyye fırkasına âit kitapları okuyup onların etkisinde kaldı. Hârîcilerin bozuk fikirlerinin yayılması için çalıştı. Şam, Haleb, Musul ve Erbil'e gitti. Bozuk fikirleri sebebiyle gittiği yerlerde tutunamadığı için Horasan'a kaçtı. Horasan'ın Merv şehrinde bir müddet kaldı.

Gittiği yerlerde birçok seyâhat notları derledi. Bu notlarından ve kütüphânelerdeki eserlerden istifâde ederek **Mu'cem-ül-Büldân** adlı eserini yazdı. Daha sonra Nesâ, Hârezm ve Mâverâünnehr taraflarına gitti. Ortaya çıkan Moğol yağması ve zulmünden kaçarak Musul'a geldi. Bir müddet Musul'da kaldıktan sonra Haleb'e geçti. Bir müddet sonra tekrar Musul'a döndü. Daha önce yazmağa başladığı coğrafî eserini bitirdi. Sonra Mısır'a gitti. En son olarak Haleb'e döndü. Coğrafî tercümelerini gözden geçirmekle meşgulken 1229 senesinde öldü.

Eserleri:

1. Mu'cem-ül-Büldân: Harf sırasına göre yazılmış geniş bir coğrafya lügatidir. Sekiz ciltten meydana gelen bu eserin birinci cildinde beş bölümlük bir girişten sonra harf sırasına göre coğrafî isimleri anlatmaya başlamıştır. Sâdece, coğrafya lügati olmayan bu eserde, bilgi verilen beldenin kısa târihçesi, îmâr ve medeniyetteki yeri, orada yetişen meşhur âlimlerle ilgili bilgiler de yer almıştır. Türk

târihinin ikinci çağı için önemli bir kaynak olan eserde, Oğuzların ve diğer Türk boylarının bulundukları yerlere dâir bilgiler de yer almaktadır. Eserde, tahkîk edilmeden konulan mevzûlar da vardır.

SeyyidMuhammed Emir el-Hancî bu esere **Mu'cem-ül-Umrân** adlı bir ciltlik zeyl yazmıştır. Bu ek eser de kitabın orijinaliyle birlikte basılmıştır. **Mu'cem-ül-Buldân,** Mısır'da zeyliyle berâber on cild hâlinde basılmıştır.

2. İrşâd-ül-Erîb ilâ Mârifet-il-Üdebâ: Mu'cem-ül-Üdebâ ve **Tabakât-ül-Üdebâ** adıyla da bilinen bu eser altı cilt hâlinde yayınlanmıştır. Alfabe sırasına göre tertip edilen eserde; gramerciler, filologlar, hattatlar, edipler, şâirler ve umûmî bir şekilde bütün âdab ile uğraşanların hâl tercümeleri verilmiştir.

3. Kitâb-ül-Mutetaf fil-Ensâb; Arapların şecerelerine dâirdir.

4. Kitâb-ül-Müşterek Vaz'an vel-Muhtelif Sak'an; coğrafyaya dâir bir eserdir.

5. Mu'cem-üş-Şuarâ; eski ve yeni Arap şâirlerinin hâl tercümeleri anlatılmıştır.

6. Kitâb'ul Mebde Vel-Meâd; târihe dâirdir.

7. Kitâb-üd-Düvel; 8. Kitâbu Ahbâr-il-Mütenebbî; 9. Unvânü Kitâb-il-Egânî; 10. Mecmû'u Kelâm-i Ebû Ali Fârisî bilinen diğer eserleridir.

Yâkût'un yazdığı bu eserler, orijinal olmayıp istinsah ettiği eserlerden derlemedir.

YÂKUT-I MUSTA'SIMÎ;

meşhur hattatlardan. İsmi, Yâkut bin Abdullah'tır. Künyesi Ebü'l-Mecd, lakabı Cemâleddîn'dir. Son Abbâsî halîfesi Musta'sım-billah'ın kölesi olduğu ve onun terbiyesinde yetiştiği için Musta'sımî diye de meşhurdur. Doğum târihi, kesin olarak bilinmemektedir. Amasya'da doğduğunu nakleden kaynaklar vardır. 1298 (H.698)de Bağdat'ta vefât etti.

Aslen Türk veya Rum asıllı bir köle olan Yâkut bin Abdullah, son Abbâsî halîfesi Musta'sım-billah tarafından satın alındı. Halîfenin himâyesinde ve terbiyesinde yetişen Yâkut el-Musta'sımî, zamânının âlimlerinden ilim öğrendi. Bilhassa Arap dili ve edebiyâtı husûsunda ihtisâs sâhibi oldu. Abdülmü'min Safiyyüddîn Bağdâdî ve İbn-i Habîb gibi kimselerden hat sanatını (güzel yazı yazmayı) öğrendi. Eski hattatlardan İbn-i Mukle ve İbn-i Bevvâb gibi üstâdların eserlerini okuyup, inceleyerek kendisine has bir yazı stili geliştirdi. Güzel yazı yazmakla meşhurdu. Halîfeden çok yakınlık görüp, onun iltifât ve ihsânlarına kavuştu. Hat sanatı üzerine pek kıymetli talebeler yetiştirdi. Bin kadar mushafı kendi el yazısıyla yazdı. Moğol hükümdârı Hülâgu'nun Bağdat'ı istilâsını gördü. Rivâyete göre Hülâgu Bağdat'a girdiği zaman bir minâreye gizlenen Yâkut, kan, ateş ve yağma ile dolu günleri burada yazı yazarak geçirmişti. Hattâ kâğıdı bittiği için yanında bulunan keten mendil üzerine yazı yazmıştı.

Hayâtının daha sonraki yılları hakkında açık ve kesin bilgi bulunmamakla birlikte, yazılarının ferağ kayıtlarından Bağdat'tan ayrılmadığı, bu sebeple Bağdat'ın bir müddet daha hat sanatının merkezi olarak devâm ettiği anlaşılmaktadır. Moğol istilâsından sonra tekrar îtibâra kavuşmuş olan Yâkut-ı Musta'sımî, bilhassa Alâaddîn el-Cüveynî ve kardeşi Şemseddîn el-Cüveynî gibi İlhanlı devlet adamlarının takdir ve iltifâtlarını kazandı. İbn-i Sînâ'nın tıbba dâir **Şifâ** adlı eserini bir cildde yazarak Hindistan melikine hediye edince kendisine iki yüz bin miskal altın verildi.

İyi bir edîb, şâir, fakîh ve fazîlet sâhibi olan Yâkut-ı Musta'sımî, 1298 (H.698)de, yüz yaşına yaklaşmış olduğu hâlde, Bağdat'ta vefât etti. İçinde kendi yazıları ve levhaları bulunan câminin kabristanına defnedildi.

Hat târihinin belli başlı dönüm noktalarından birini teşkil eden Yâkut-ı Musta'sımî, kendinden öncekilerle sonrakiler arasında halka vazifesi görmüştür. Hat sanatı târihinde muhtelif yönlerden gelen nehirlerin tekrar çeşitli kollara ayrılmak üzere birleştiği durulma noktası gibi olan Yâkut-ı Musta'sımî, kendinden önce gelen hattatların eserlerinden ve zamânındaki üstadlardan istifâde ederek şöhret bulmuştur.

Daha hayattayken hat sanatındaki kudretini kabul ettirmiş, şöhretiyle birlikte, tesiri de yayılmış ve haklı olarak, Kıblet-ül-küttâb (kâtiplerin yâni hattatların kıblesi) diye anılmıştır. İbn-i Mukle ve İbn-ül-Bevvâb gibi hattatların bildirdiği yazı kâidelerine bağlı kalmakla birlikte kendine has yenilikler geliştirmiştir. Altı yazı stilinde de üstâd derecesinde hattatlar yetiştirmiştir. Müstekimzâde **Silsilet-ül-Hattâtîn** adlı kitabında **Menâkıb-ı Hünerverân** yazarı Âlî Efendiden faydalanarak Yâkut'un çeşitli yazı stillerinde üstâd olan talebelerini şöyle sıralamıştır.

1. Abdullah es-Sayrafî (Nesih üstâdı),

2. Ergun bin Abdullah (Muhakkak üstâdı),

3. Yahyâ Sofî (Sülüs üstâdı),

4. Mübârek Şâh Kutb (Tevki üstâdı),

5. Mübârek Şâh Süyûtî (Reyhânî üstâdı),

6. Şeyh Ahmed Sühreverdî (Rik'a üstâdı).

Kendisiyle birlikte bu altı büyük talebesi hat sâhasında; üstâdan-ı seb'a, yâni yedi üstâd olarak anılır.

Yâkut-ı Musta'sımî'nin günümüze kadar gelen eserlerinin çoğu Kur'ân-ı kerîm yazmasıdır. Kur'ân-ı kerîmden başka küçük hadîs-i şerîf mecmûaları da yazmış olan Yâkut, küçük kısa dîvânlar, şiir mecmûaları, manzum ve mensur sözlerden derlenmiş, risâleler de yazmıştır. Bu çalışmalarından bilinenleri; **Esrâr-ül-Hükemâ, Ahbâr ve Eş'âr ve Nevâdir ve Fiker ve Hikem ve Vasâyâ-i Müntehaba, Âdâb ve Hikem ve Ahbâr ve Âsâr ve Fiker ve Eş'âr-i Müntehaba, Risâle fil-Hatt** gibi eserlerdir.

Yâkut-ı Musta'sımî'nin 1296 (H.696)'da istinsah ettiği **Meşâriku'l-Envâr** adlı kitap, İstanbul Süleymâniye Kütüphânesi Ayasofya bölümü 899 numarada kayıtlıdır.

Kendisinden önceki hat sanatıyla kendisinden sonraki hat sanatı için bir köprü özelliğinde olan Yâkut el-Musta'sımî, hat sanatıyla ilgili yeni bir mekteb kurmuş, Osmanlı devri hattatlarına da ışık tutmuştur.

YÂKUTİYE MEDRESESİ;

İlhanlı Vâlisi Hoca Cemâleddîn'in Sultan Olcaytu ve Bulgan Hâtun adına Erzurum'da yaptırdığı medrese. 1310 yılında yaptırılan medresenin orta bölümü, dört pâye üzerine iki tonoz ve aralarında mukarnaslı, ortası açık bir çapraz tonozla örtülüdür. Çifte Minârenin tesiri açıkça görülür. Yaklaşık 25x34 m ebadında, dikdörtgen plânlı ve kesme taştan olan binânın orta bölüme açılan üç eyvanı vardır. Doğu yanında bulunan baş eyvanın iki yanında sivri beşik tonozla örtülü birer büyük oda mevcuttur. Soldaki odadan bir merdivenle baş eyvana dışardan bitişik olan kümbete çıkılır. Medresenin mescidi sağ yan eyvandadır. Diğer taç kapılı medreselerin aksine minâreler, taç kapı üzerinde olmayıp, köşe kuleleri üzerinde iki taraftan cepheyi kavramaktadır. Sağdaki minâre, şerefe altına kadar ayakta kalmış, soldaki minâre ise beden duvarının biraz üstüne kadar yükselebilmiştir. Yukarısı belki yıkılmış, belki de hiç yapılmamıştır. Portalin iki dış yanına hurma ağacının tepesine başı sağa veya sola dönük kartal, alta da simetrik olarak karşılıklı birer aslan figürü işlenmiştir.

YAKUTLAR;

Sibirya'nın kuzeydoğusunda yaşayan bir Türk boyu. Sahalar adıyla da bilinen Yakutların Gulıganlar (Kurıkanlar)la Tunguzların karışmasından meydana geldiği tahmin edilmektedir. Kurıkanların, 7. yüzyılda Çin sarayına hediyeler verdikleri, Göktürk Devletini ikinci defâ kuran İlteriş Kağana karşı çıktıkları bilinmektedir. Yakutlar 10. yüzyıldan sonra Moğol istilâları yüzünden yurtlarını terk ederek Selenga Irmağının aşağı kıyılarında, Angara ve Lena ırmaklarının yukarı bölgelerine göçtüler.

On yedinci asrın başlarında Ruslar Asya'yı ele geçirme tasavvurlarını gerçekleştirmek üzere Yakutların ülkesine girmeye başladılar. 1620-1630 yılları arasında tamâmen işgâl ettiler. Yakutlar zaman zaman ayaklandılar ise de, bir netice elde edemediler. Bu târihten sonra Yakutların büyük çoğunluğu Rusların etkisiyle Hıristiyanlaştı. Buna rağmen Şâmânî inançlarını da devam ettirmişlerdir.

İyi at yetiştirmeleriyle tanınan ve zengin insanlar olan Yakutlar, Rusların zulmü altında fakirleştiler. Yakutistan Çarlık Rusya'sında siyâsî suçluların sürgün edildiği bir ülke durumuna geldi. Diğer bölgelerden Rus nüfus göçürülerek Yakutistanda iskân edildi. Sürgünler, Yakut ülkesinde Batı kültürünü ve muhtariyet fikrini yaydılar. On dokuzuncu asırda kültürlü kimseler yetişti. 1900'lü yılların başından 1917 ihtilâline kadar bağımsızlık mücâdelelerine devam ettiler. 1920-1921'de kurulanYakut Millî Hükümeti, komünistlere karşı savaştı. Fakat Moskova'nın güçlü ordusu karşısında mağlup oldular. Ruslarla yapılan barış neticesinde Yakutistan Sovyet Sosyalist MuhtarCumhûriyetini kurdular (1922). Fakat Ruslar, 3.062.000 km2yi bulan Yakutistan'ı kolonizatör Ruslarla iskan ederek Yakut nüfûzunun oranını devamlı düşürmektedirler. 1970 sayımına göre Yakutların nüfusu 602.000 idi. 1992'de 944.000'e yükselmiştir.

YALANCI AKASYA (Bkz. Beyaz Salkım)

YALANCI SAFRAN (Bkz. Aspir)

YALIÇAPKINI (Alcedo atthis);

Alm. *Eisvogel,* **Fr.** *Martin-pecher,* **İng.** *Kingfisher.* **Familyası:** Yalıçapkınıgiller (Alcedinidae). **Yaşadığı**

yerler: Dünyânın her tarafında yayılmış olmakla berâber, çoğunlukla tropik bölgelerin göl, nehir ve deniz kenarlarında yaşar. **Özellikleri:** Sırtı mavimtrak yeşil, karnı pas renginde, 17 cm uzunlukta bir kuş. Kısa tombul vücûdunun yanında kafası iri, gagası düz ve uzundur. Balık ve böcek avlar. **Çeşitleri:** İki alt familyada toplam 87 türü bilinmektedir. Avrupa yalıçapkını, Kuşaklı yalıçapkını, Afrika dev yalıçapkını, İzmir yalıçapkını meşhurlarıdır.

Gökkuzgunumsular takımından bodur yapılı, uzunca gagalı bir kuş. Sırtının tüyleri gökmavisi olup, ışığın karşısında zümrüt yeşili gibi de parlar. Karın kısmı kızılımsı turuncu ile beyaz karışımıdır. Serçe iriliğinde bir kuştur. İri kafalı, düz ve uzun gagalıdır. Kuyruğu kısa, kanatları yuvarlak, bacakları kısa ve zayıftır. Yalıçapkınıgillerin iki altfamilyası vardır. Su kenarlarında yaşayan balıkçı türler "Alcedininae" altfamilyasındadır. Bunların gagaları uzun, dar ve sivri uçludur. Erkeklerde gaga tamâmen siyah, dişilerde ise alt gaga parçası kısmen pembedir. Küçük ve zayıf bacakları kırmızı renklidir. Yavrularda gaga ve ayaklar siyah renkli olur. Başlıca besinleri balık ve su böcekleridir.

Eşler hayat boyu birbirlerinden ayrılmazlar. Berâber avlanır ve bölgelerini savunurlar. Nehir kenarında, toprakta kazdıkları oyuk yuvalarda yaşarlar. Eşler yuva açmada gagaları ile toprağı kazar, ayakları ile dışarı atarlar. Bazan yuvanın giriş kanalı 40-100 cm uzunluğa ulaşır. Her yıl yeni bir yuva yaparlar. Kimi zaman eski yuvalarını da kullandıkları olur.

Her çift sulak yerlerde kendilerine bir avlanma bölgesi seçer. Diğer çiftler de buna karışmazlar. Bu sulak yerde yalıçapkını suyun üzerinde bir dala konarak akan nehir veya göldeki balıkları gözlemeye koyulur. Avını görünce de kafasının üzerine dik olarak suya dalar ve gagasının arasında bir balıkla çıkar. Dalına konduğunda balığın kafası yutulmuştur. Yalı çapkını avladığı balığın etini sindirdikten sonra kılçıklarını istifra eder. Yırtıcı kuşlar da yedikleri kuşların tüy ve kemiklerini tıpkı bu kuşlar gibi sonradan istifra ile mîdelerinden çıkarırlar. Bâzan yalıçapkını daha pratik olarak havada avını gözler ve suya havadan dalar. Bu uçuşlar sırasında kız böceklerini de avlar. Gerektiğinde örümcek, tetari ve yumuşakçaları da yediği olur. Suların donduğu kış aylarında, akarsu ağızlarına, tuzlu bataklıklara ve kayalık kıyılara göç ederler.

Su kenarında 12-15 cm uzunluğundaki yuvasının bir köşesinde 6-8 yumurta yumurtlar. Eşler sırayla kuluçkaya yatarlar. Yalıçapkınlarının eşleşmesi ilgi çekicidir. Yuva yapımından sonra dişi kuş bir yere tüner. Kanatlarını sarkıtarak ötmeye başlar. Bu sırada erkek suya dalarak yakaladığı bir balığı eşine ikram eder. Çiftleşme, erkeğin dişisini beslemesinden sonra gerçekleşir. Kuluçka süresi 19-21 gündür. Yavrular iki hafta içinde tüylenir, üçüncü hafta sonunda uçabilirler. Avrupa'nın tek türü olan (alcedo atthis), Afrika ve Solomon Adalarının doğusunda da yaygındır. Serçe iriliğinde olup uzunluğu 17 cm'yi geçmez. Kuzey Amerika'da yaşayan "kuşaklı yalıçapkını" 33 cm uzunluğundadır. "Amazon yalıçapkını" 28 cm'dir. En iri tür, Afrika dev yalıçapkınıdır. Uzunluğu 45 cm'yi bulur.

Âilenin ikinci alt familyası "Deceloniae"dir. Bunlar sudan uzaklarda yaşayan "orman yalı çapkınları"dır. Gagaları daha eğiktir. Suya fazla önem vermezler. Yuvalarını odun ve ağaç kovuklarında yaparlar. Orman yalıçapkınlarının bâzı türleri hiç su kenarlarına gitmezler. Böcek, küçük memeli ve sürüngenlerle beslenirler. Bir kısmı ise yiyecek bulamadıklarında derelere inerler ve küçük balıkları avlarlar. Bu alt âileden olan "İzmir yalıçapkını" yurdumuzun güney ve güneybatı kısımlarında rastlanan çok güzel renkli bir kuştur. Boyu 27 cm kadardır. Sırtı yeşil mavi parıltılıdır.

YALITKAN;

Alm. *Isolator, Nichtleiter (m),* **Fr.** *Isolant (m),* **İng.** *Insulator.* Sesi, ısıyı ve elektrik akımını çevreye iletmemek maksadıyla kullanılan maddeler. Yalıtkanlar, ses, ısı ve elektrik enerjisinin çevreye yayılmadan, kayıpsız olarak muhâfazasına ve nakline yardımcı olurlar. Yalıtkanlar kullanma maksadına uygun olarak seçilir. Ses için iyi bir yalıtkan, elektrik akımı için uygun olmayabilir. Tatbikatta yalıtkanlar en çok elektrik konularında ve ısı üretme ve naklinde kullanılmaktadır.

Elektrikî yalıtkanlar: Elektrikî yalıtkandan beklenilen, iletken tarafından taşınan elektronların kayıp vermeden kullanılacağı cihaza ulaştırılmasıdır. Elektrikî yalıtkanlarda aranılan hususlar yalıtkanlık direnci (tecridiyet), dielektrik kuvvet, güç faktörü ve dielektrik sâbitidir. Bir iletkende elektrik akımı belli bir potansiyele (gerilim) akıtılıyorsa elektronların çevreye yayılmaması için yalıtkanlık direncinin yüksek olması lâzımdır.

İletken üzerindeki potansiyelin çevredeki daha düşük seviyedeki potansiyele elektron atlaması yapmaması için de dielektrik kuvveti yeterli olmalıdır. Bütün bu özelliklere rağmen yine bir miktar kayıp söz konusudur. Bu kayıpların düşük olması için, yalıtkan güç faktörünün düşük olması lâzımdır. Güç faktörü ısı ile orantılı olarak artar. Yalıtkanda istenilen bir husus da bünyesinde tutabildiği elektrik yükü (şarj) miktarıdır. Buna yalıtkanın dielektrik sâbiti denir.

İyi bir elektrikî yalıtkanda elektron akımını önleme yanında yüksek ve düşük ısıya, mekanik

sarsıntılara, kimyevî maddelere, yağa, suya mukâvemet de mühimdir. Mika çok iyi bir elektrikî yalıtkandır ama kırılgandır. Teflon mükemmel bir yalıtkandır. Fakat çok pahalıdır. Yalıtkanlar seçilirken kullanma yerlerine göre özellikleri dikkate alınır. Dielektrik kuvveti 1000-5000 V arasında değişen, 100°C-250°C ısıya dayanıklı, her türlü kimyevî, mekanik sarsıntıya dayanıklı, su asit gibi sıvılar içinde çalışabilecek elektrik âletlerinde kullanılmaya elverişli silikonlu, epoksili, fenolik, polietilenli, asfalt türü muhtelif özelliklerde vernikler yalıtkan olarak kullanılmaktadır. Yalıtkan malzeme olarak tatbikatta kâğıttan, poliester emdirilmiş pamuklu ve cam elyafı kumaşlardan, asbestostan ve ısıtıcı dirençlerde magnezyum oksitten de istifâde edilir. Bu iletken veya elektrik cihazında bâzan birkaç tür yalıtkan birlikte kullanılır. Mika, fiber levha, teflon yalıtkanlar daha ziyâde iletkenler arasında levha hâlinde bulunur.

Isı yalıtkanları: Termal yalıtkanların ana görevi ısı kaybını önlemektir. Bu tür yalıtkanlar dolgu ve yansıtıcı olmak üzere iki cinstir. Yalıtkan seçimi için cinsine, ısı miktarına, mekanik şartlara, işin ekonomisine bağlıdır.

Dolgu yalıtkanı olarak mâden talaşları, bitki lifleri, asbestosla karışık kalsiyum silikat, ateş tuğlası gibi maddeler kullanılabilir. Bunlar, aralarındaki hava boşlukları vâsıtasıyla ısı kayıplarına mâni olurlar.

Yansıtıcı yalıtkanlar umûmiyetle alüminyum ince levha, alüminyum kaplı kâğıt ve kumaş metaller üzerine parlaklık sağlayan bir kaplama metodu ile elde edilen malzeme olabilir. Bunlar ısıyı yansıttığı için arka taraflarına geçişe izin vermemiş olurlar.

Isı yalıtkanların 0°C ile 3000°C arasında tatbikat sahası vardır. Düşük derecelerde sıvı hidrojen ve helyum ısı yalıtkanları ile çevrilmiş muhâfazalarda saklanır. Roket ve uzay araçlarında 3000°C üstünde ısı artışlarına karşı kapsül ve donanımları koruyucu yalıtkanlar vardır.

YALTA KONFERANSI;

İkinci Dünyâ Harbi yıllarında toplanan meşhur konferanslardan. Kırım'da bulunan Yalta'da 4-11 Şubat 1945 târihinde toplandı. Bu konferansa ABD Başkanı Ruzvelt, İngiliz Başbakanı Çörçil ve Rus lideri Stalin katıldılar. Bu buluşmada, Almanya mağlup edildikten sonra, bu ülkenin geleceği husûsu görüşüldü. Yalta Konferansında Almanya'nın kesin mağlubiyete uğratılıp, işgâl edilmesi, Alman ordularnın dağıtılması ve askerî sanâyinin yokedilmesi, savaş tazminatı alınması, savaş suçlularının cezâlandırılması, Nazizmin ortadan kaldırılması ve Berlin'de kurulacak olan Kontrol Komisyonunun ülkeyi idâre etmesi kararlaştırıldı.

Konferansta Almanya'dan başka dünyâ meseleleri hakkında da kararlar alındı. Birleşmiş Milletlerin (BM) kurulması, bu konferansta kararlaştırıldı. Ayrıca BM'de oy verme meselesi de bir karara bağlandı. Savaş sonrasında Alman hâkimiyetinden kurtarılan devletlere her türlü yardımın yapılması ve buralarda demokratik görüşlü hükûmetlerin kurulması kararlaştırıldı. ABD ve İngiltere, sürgünde bulunan Polonya Hükümetini desteklemeyi bırakacaklardı.

Yalta Konferansında Türkiye'yi ilgilendiren Boğazlar meselesi üzerinde de duruldu. Stalin, Boğazlarla ilgili yapılmış olan Montrö Sözleşmesinin değiştirilmesini istedi. Bu isteğin ileriki toplantılarda görüşülmesine karar verildi. Birleşmiş Milletlere girebilmek için, 1 Mart 1945'ten önce Almanya'ya harp îlân edilmesi ve Birleşmiş Milletler Beyannâmesinin imzâlanması şartı getirildi. Bu durumda Türkiye'de 23 Şubat 1945'te Almanya'ya harp îlân etti. Fakat fiilî olarak harbe girilmedi.

YANARDAĞ (Bkz. Volkan)

YANGIN;

Alm. *Brand (m), Feuerbrunst (f),* **Fr.** *Feu, incendie (m),* **İng.** *Fire, conflagration.* Bir evin, bir mahallenin, bir köyün, bir ormanın veya büyük bir şeyin tutuşarak yanması. İnsanların başına gelen, deprem, su baskını, toprak kayması gibi elde olmayan sebeplere karşılık, yangınların çoğu, dikkatsizlik, tedbirsizlik ve ihmalden ileri gelmektedir.

Ateş bulunduğu târihten îtibâren insanlara birçok faydası olmuş, fakat kontrol edilememesi veya dikkatsizlik sonucu büyük yangın kazâlarına sebep olmuş olan bir maddedir.

Büyük maddî ve mânevî zararlara sebep olan yangın başlangıcının sebepleri pekçoktur. Son senelerdeki yangınların sebeplerinin başında, elektrik kontağı, tüpgaz, sigara, soba, baca ve patlayıcı maddeler gelmektedir. Tüpgazların dikkatsiz kullanılması yüzünden çıkan yangın ve patlamalar pekçok kimsenin ölümüne sebep olmaktadır. Daha çok yaz aylarında çıkan orman yangınları da ormanlarımızın azalmasına ve tabiat güzelliklerimizin yok olmasına sebep olmaktadır. Son on yılda meydana gelen yangınlarda yüzlerce insan ölmüş, trilyonlarca maddî zarar tespit edilmiştir (1994).

Yangın güvenlik tedbirleri:

1. Aktif yangın güvenlik tedbirleri: Portatif söndürücüler, binâ içi ve dışı yangın suyu devreleri, otomatik yangın söndürme sistemleri, infilak söndürme sistemleri.

2. Pasif yangın güvenlik tedbirleri: Yangın alarm ve erken uyarı sistemleri, yapı ile ilgili tedbirler, binâ tehlike ve kaçış imkânlarının plânlanması, tutuşabilirliği kontrol etme, kullanıcı davranışları sınırlama.

Yangından korunma çâreleri:

Dikkatli ve tedbirli olmakla yangından korunmak, büyük ölçüde insanların elindedir. Bunun için alınacak tedbirlerin bâzıları şunlardır:

1. Rastgele yerlere, sönmemiş sigara ve kibrit atmamalı ve sönmemiş bir şeyi kendi hâline bırakmamalıdır. Bilhassa, gece yatarken ve evi terk ederken soba, küllük, mangal, ocak ve lambaları kontrol edip söndürmelidir.

2. Pirize sokulmuş olan fırın, ütü, ocak, su ısıtıcısı gibi şeyleri kontrol edip fişleri çekilmelidir.

3. Bilhassa çocukların, kibrit, çakmak, soba, ütü, havagazı, tüp gibi tutuşturucu şeylerle oynamasına müsaade edilmemeli, evde çocukları yalnız bırakmamaya çalışmalıdır.

4. Bacaları ve soba borularını sık sık temizlemelidir.

5. Yanan ocak ve soba gibi şeylerin yakınına parlayıcı ve yanıcı eşyâlar koymamalıdır.

6. Fırın, baca, elektrik ocağı, kalorifer kazanı gibi araçları, bunlardan iyi anlayan kimselere tâmir ettirmelidir.

7. Elektrik sigortaları, hat ve prizlerindeki arızaları ihmal etmeden tâmir ettirmelidir.

8. Tüpgaz ve doğal gaz kullanırken sızıntı olmamasına çok dikkat etmeli, kaçakların yanına katiyen ateşle yaklaşılmamalıdır. Tüpün başındaki kısım, sabun köpüğü ile kontrol edilmeden kullanılmamalıdır. (Bkz. Doğal Gaz)

9. Gaz sobalarına yakıt ikmâli yaparken sobamızı tamâmen söndürüp, iyice soğumasını beklemeliyiz.

Yangın söndürme:

Çıkan yangınları söndürmek için büyük yerleşim yerlerine itfâiye teşkilâtları kurulmuştur (Bkz. İtfâiye). Ayrıca, resmî dâireler, büyük işletmeler, taşıtlar kendi imkânları ile yangın söndürme tedbirleri alırlar.

Yeni başlamış olan yangını söndürmek daha kolaydır. Bunun için, korkuya, telaş ve heyecana kapılmadan müdâhale etmek lâzımdır. Bununla birlikte hemen çevreye ve ilgililere haber vermelidir. Önce çocuklar ve ihtiyarlar yangından uzaklaştırılıp zaman kaybetmeden ateşin hava ile teması önlenmelidir.

Küçük yangınları söndürmek için özel olarak hazırlanmış, içinde sodalı ve karbonatlı su olan yangın söndürme cihazları kullanılır. Taşıtlardaki yangın söndürücüler köpük saçarak ateşi söndürürler. Su, her zaman ateşi söndürmez. Hele, petrol mâmullerinin tutuşmasına karşı, su kullanmak daha tehlikelidir. Böyle bir yangının üzeri hemen örtülüp, hava alması önlenmelidir. Yangında, kapı ve pencereleri açarak, yangın yerinde hava akımını hızlandırmak doğru değildir. Şunu hiç unutmamalıdır ki, havasız kalan ateş hemen söner.

Ateş söndürülürken, çevresinde bulunan yanıcı ve parlayıcı eşyâlar oradan uzaklaştırılmalıdır. Yangın, elektrik kontağından çıkmışsa hemen sigortayı gevşetmeli, tüpgazdan çıktı ise, düğmesini kapatmaya çalışmalıdır. Yangın mahallinde bulunan tüpgaz, buradan uzaklaştırılacak eşyâların başında gelir.

Onbinlerce görevlinin çalışmakta olduğu New York, Londra ve Tokyo itfâiyeleri dünyânın en büyük itfâiye teşkilâtlarıdır. Eski devirlerde, yangın söndürme ve haberleşme araçları gelişmemiş olduğu için, yangınlar daha geniş alanlara yayılırdı. Dolayısıyle maddî ve mânevî birçok zararları olurdu. Son senelerde bu teşkilâtların gelişmesiyle, çıkan yangın adedi artmasına rağmen söndürme çalışmaları daha başarılı olmaktadır.

Büyük şehirlerde çıkan yangınlar, eskiden çok geniş bir alana yayılırdı. Meselâ İstanbul, 24 Temmuz 1660 Cumartesi günü târihinin en büyük yangın felâketine uğradı. Öyle ki 49 saat içinde şehrin üçte biri kül oldu. Yangın Unkapanı semtinde başlayarak, Topkapı Sarayı yönüne, Aksaray'dan surlara doğru ve Fâtih semtine yayıldı. Deniz kenarındaki surların tepesinden aşarak, Marmara kıyılarında bulunanların üzerine kıvılcımlar sıçradı. En az 4000 kişinin öldüğü bu yangında 80.000 ev kül oldu. Yangında su yolları kapandı ve fırınlar çalışmadığı için, halkın büyük bir kısmı aç ve susuz kaldı. Sultan Dördüncü Mehmed Hanın büyük gayretleri ve yardımlarıyla iki ay içinde Anadolu'dan getirilen ustalarla yanan binâların yerlerine yenileri yaptırıldı. Bu yangında 360 câmi ve mescit, 40 hamam, 100

han ve kervansaray, 100 depo, yüzlerce konak, okul, medrese, tekke yanmıştı.

5 Eylül 1693'te AyazmaKapısında çıkan yangında; 18 câmi, 19 mescit, 17 ilkokul, 10 medrese ve tekke, 11 hamam, 12 fırın, 2517 ev, 1146 dükkan birçok han ve depo yandı.

7 Temmuz 1795 gecesi çıkan yangında İstanbul'un mal depoları büyük ticârethâneleri yandı. Uğranılan zarar tahmini olarak o zamanki Osmanlı Devletinin iki yıllık geliri kadardı.

1908, 1911, Mart ve 13 Haziran 1918'de çıkan dört yangın Sultanselim, Fâtih, Halıcılarda büyük zararlara sebep oldu. Harp içinde olan devlet bunların yerine hemen yenisini yaptıramadığından uzun yıllar yanık yerler öyle kaldı.

Dünyâ çapında önemli yangınlar ise; 1871'de ABD'nin Wisconsin Eyâleti Peshtigo şehrinde 1152 kişinin ölümüne sebep olan yangın ve yine ABD'de 1906'da San Fransisco'da çıkan yangında 28.000 binâ yanmış, 350 milyon dolarlık maddî hasar meydana gelmişti.

YANIKLAR;

Alm. *Brandwunden (f.pl.),* **Fr.** *Brûlures (f.pl.),* **İng.** *Burns; scalds; sores.* Kimyevî maddeler, kuru ısı, elektrik, alev, radyasyon ve benzeri fizikî tesirler sebebiyle meydana gelen doku hasarı. İleri memleketlerde her geçen gün yanık yaralanmalarında bir artma dikkati çekmektedir. Yanık; vücutta sistemik (genel) bozukluklar meydana getirmesi, hastaya olan aşırı hasarı ve meydana gelen psikolojik yönlerinin yanında âileye yüklediği masrafla büyük bir felâket olarak karşımıza çıkmaktadır. Kalp hastalığı ve kanser gibi hastalıklara nispetle ölüm sayısı düşük olmakla birlikte, yanıklı hastalarda kaybolan iş gücü süresi daha fazladır. Bunda yanıkların genç yaşlarda daha fazla görülmesinin de rolü vardır.

Ülkemizde elektrik yanıkları oldukça sık görülür. Sıcak su yanıklarında ölüm, alev yanıklarından daha azdır. Küçük çocuklarda çok defâ sıcak su ile haşlanma şeklinde yanıklar meydana gelmektedir. 3-14 yaşları arasındaki çocuklarda ise daha çok alev ve elektrikle olan yanıklara rastlanmaktadır. 15-60 yaşları arasındaki kimselerde iş kazâları sonucunda yanıklar olmaktadır.

45°C'lik bir ısı enerjisiyle olan yanıklar kolayca düzelirler. Bunun üstündeki enerjiler vücuttaki proteinlerin parçalanmasına, doku ölümlerine yol açarlar. Eğer yanık sathî ve küçük bir alanda ise kendiliğinden şifâ bulur. Fakat bütün vücut sathının % 25-30'unu kaplayan bir yanık sözkonusu ise yaralının genel durumu bozulabilir, hattâ hayâtı tehlikeye girebilir. Bütün deri tabakalarını tutan yanıklarda ise enfeksiyon tehlikesi artmakta ve ayrıca nedbeleşmelere sebep olmaktadır. Bu gibi geniş ve derin yanıkların tedâvisi, özel yanık merkezlerinde yapılabilir.

Elektrik yanıklarında meydana gelen harabiyetin şiddetini çeşitli faktörler etkilemektedir. Vücut dokularının elektrik akımına karşı dirençleri çok farklılık gösterir. İletkenlik, doku, su muhtevası ile orantılıdır. Cildin direnci nemle azalır. Bu nem, hafif bir hasarla atlatılabilecek bir hâdiseyi, öldürücü bir şoka çevirebilir. Temas esnâsındaki topraklama da önemlidir, geçen akım miktarını azaltır. Temasın süresi de önemlidir.

Şiddetli bir akımla temas sonucunda vücûdun dışında 10.000°C'a kadar yüksek sıcaklıklar meydana gelebilir, cilt ve altındaki dokularda yaygın kömürleşme ve yanıklara sebep olabilir. Bu tip yanıklar çok defâ üstteki elbiseleri veya yakındaki eşyâları tutuşturarak alev yanıklarıyla sonuçlanırlar. Ayrıca dokuların elektrikle direkt ısınması sonucunda meydana gelen hasarlar vardır. Akımdan meydana gelen enerji cildi geçerken, cilde girdiği ve çıktığı noktalarda, geçtiği çizgili kas ve kan damarlarında doku ölümüne sebep olur. Damar kasları çoğu kere vücut sathından derinlerde pıhtılaşmalara yol açar. Bu durum bir elektrik yanığında ilk bakışta görülenden daha fazla doku yıkımının meydana gelişini izah etmektedir.

Yanan bölgedeki damarların geçirgenliği bozulur ve sıvı kaybı başlar. İlk 8 saatte sıvı kaçağı fazla olur, 48 saatte kayıp azalır. Yanık büyükse sıvı kaybı hastayı şoka sokabilir. Serumdaki proteinler de damar dışına kaçar ve kanda protein azalır. Sıcağa hassas olan alyuvarlar parçalanır, anemi (kansızlık) meydana gelir.

İleri devrede yanık bölgesinde bakteriler üremeye başlar. Yanıkta mevcut olan ölü dokular hastalık yapıcı mikroplar için çok iyi bir beslenme vasatıdır. Yanıklarda, geç devrede mikropların vücuda yayılması en sık ölüm sebebidir.

Yeni meydana gelen bir yanık yaralanmasında hastalığın seyri; yanığın derinliği, genişliği ve hastanın yaşına bağlıdır. Hastanın durumunu başlangıçta tespit etmek çok zordur. Ölüm oranı ilerliyen yaşla birlikte artar. Eskiden vücut sathının % 30'u yanık olan kimselerden çok azı kurtulup yaşayabilirdi. Bugün modern tedâvi metodları ile % 50-60'ı yanık olan kimseler bile hayatta kalabilmektedirler. Fakat yine de vücut sathının % 40'ı yanmış olan kimselerde dikkatli olmak gerekmektedir.

Yanığın genişliğinin tâyin edilmesi: Dokuzlar kâidesi, erişkinlerde yanık yüzdesini tahmin etmekte kullanılan en kolay yoldur. Bu kâideye göre; baş ve boyun toplam vücut alanının % 9'unu, kolların her biri % 9'unu, gövde ön yüzü % 18'ini, gövdenin arka yüzü % 18'ini, bacakların herbiri % 18'ini, tenâsül organları % 1'ini meydana getirmektedir. Çocukların başları büyük, kol-bacakları nispeten küçük olduğu için yanık genişliğini tâyin etmede daha değişik bir yanık şeması kullanılır.

Yanığın derinliğinin tâyin edilmesi: Birinci derece yanıklar; genellikle uzun zaman güneşe mâruz kalma, sıcak sıvılarla kısa zaman temasla ve gaz patlamaları ile meydana gelir. Ağrılı ve çok hassastırlar. Cilt kurudur, kızarıklık vardır. Bir haftada iyileşirler. Cilt hasarı çok sathidir.

İkinci derece yanıklar ise biraz daha derindirler. Şiddetli parlayıcı sıcaklığa (aleve) kısa zaman mâruz kalmakla, çok sıcak sıvılarla temastan meydana gelir. Bu yanıklarda sıvı toplanır, oldukça ağrılı ve hassastır.

Üçüncü derece yanıklar: Alevler ve sıcak maddelerle uzunca müddet temas sonucunda meydana gelirler. Deri köseleşmiştir, kurudur. Ölü beyazı veya kömür gibidir. Yanığın şiddetinin tersine ağrı yoktur, çünkü sinir uçları da ölmüştür.

El-ayak, yüz yanıkları, solunum sistemi harabiyeti olan yanıklar olup % 30'un üstü ikinci derece yanıklardır. % 10'un üstü üçüncü derece olan yanıklar ise kritik yanıklardır. Bunlar bir yanık merkezinde tedâvi edilirler.

Yanıkta ilk yardım (ilk 48 saat) ve yanıklı hastanın tedâvisi:

Âcil safha:

A. Yanığın olduğu yerde yapılacak işlemler:

1. Yanıklı kimse yanık sebebinden hızla uzaklaştırılır.

2. Yanmış elbiseleri keserek çıkarılır (bilhassa sentetik giyecekler çıkarılmalıdır), mikropsuz veya temiz bir şeye sarılır (çarşaf vb.).

3. Kimyevî madde yanıklarında eğer imkân varsa yanmış bölge bol su ile uzun süre yıkanır.

4. İlk anlarda bağırarak yardım isteyen hastaya ağızdan bir şey vermemelidir.

5. Yanıklının doktorun bulunduğu yere hemen gönderilmesi sağlanır.

B. Hastânede yapılacak işlemler:

1. Hastanın hava yolunun açık olması temin edilir. Yüz ve boyun derisi yanıklarında önceleri az olan solunum zorluğu ödemin artmasıyla saatler ilerledikçe artar.

2. Güvenilir bir damar yolu bulunup, sıvı vermeye başlanır ve kan örnekleri alınır.

3. Ağrı dindirilir. Ağır yanık vak'alarında uygun ağrı kesici ve uyuşturucuların erkenden verilmesi gereklidir.

4. Yanma zamânı ve yanık sebebi (etkeni) öğrenilip, yanığın değerlendirilebilmesi için basitçe durum tetkik edilir. Sıvı tedâvisi plânı, kazânın oluş zamanına göre yapılır, hastanın geliş zamânına bağlı değildir.Yanıklının ağırlığının ölçülmesi sıvı tedâvisi için gereklidir.

5. Yanığın derinliğine ve genişliğine göre yanık tasnif edilir. Yanık genişliği yüzde oranı olarak değerlendirilir. Yanmış alanın genişliği tedâvi plânlaması için kesinlikle gereklidir.

6. Yanık sathı % 20'den fazla olan bütün yanıklarda idrar sondası uygulanmalıdır. Böylece böbreklerin fonksiyonları, idrar bileşimi, idrar miktarı gibi önemli bilgiler elde edilir. Saatte çıkarılan idrar miktarı verilecek sıvının hızı ve miktarında etkilidir. İhtiyaca göre sıvı verilmesi ayarlanır.

7. Gereken sıvı ve plazma miktarı hesaplanır. Yanıklı hastalarda yanığın ağırlığıyla doğru orantılı olarak yanık yarasından vücut dışına plazma ve tuz kaybı olur. Plazma ve sıvı kaybı yanığın teşekkülüyle başlar, ilerleyerek sürer. Bu sebeple yanığın ilk 48 saatinde kaybedilen sıvı, plazma ve elektrolitlerin hızla yerine konulması gereklidir. Bu yapılmazsa şokun gelişmesi önlenemez. Gerekli sıvı tedâvisinin plânlanmasında birçok formül teklif edilmiştir. Formüller, gerekli sıvı miktarını belirlemede doktora yardımcı olur.

8. Tetanoz aşısı yapılır, ayrıca geniş yanıklarda gerekli antibiyotikler verilir.

Had (akut) safha:

A. Yara bakımı: Mevziî yara bakımının gâyesi enfeksiyonun kontrolu ve yaranın elden geldiğince çabuk kapatılmasıdır. Yanıklı hastalar çoğunlukla 48 saat içinde doktora başvururlar. Daha önce

anlatılan işlemler uygulandıktan ve sıvı tedavisine başlandıktan sonra bütün îtinâ yara bakımına gösterilmelidir. Yara bakımında her işlem, mikrop bulaşmasını en aza indirecek ve cerrâhî mânâda temiz ve yara meydana getirecek şekilde olmalıdır.

Hasta yanık pansuman odasına alınıp, steril (mikropsuz) çarşaflar üzerine yerleştirilir. Hasta ılık ve steril suyla yıkanır, sonra cerrahî sabunlarla yıkanarak yara ve ölü dokular temizlenir. Yaranın üzerine antibakteriyel pomad sürülür, bunun üzerine de steril gaz bezi dolanır. (Sargısız açık pansumanı tercih eden merkezler de vardır.) Sızan sıvı emilmelidir, yoksa bu sıvıda bakteriler ürer. Temizleme yanık yarası iyileşinceye kadar gün aşırı yapılır. Eğer bir kol veya bacağın bütün çevresini saran derin bir yanık varsa yanmış deri gerilip bacağı kolu sıkabilir. Böylece dolaşım ileri derecede engellenir. Böyle durumlarda yanık deri üzerine uzunlamasına derin kesiler yapılmalıdır (eskaratomi).

Yanık yarası tedâvisinde yaraya sürülmek üzere gümüş nitrat çözeltisi, sulfamylon, gümüş sulfadiazin kullanılabilir.

15 gün ilâ 1 ay içinde yarada granülasyon dokusu gelişir. Bundan sonra greftleme (yama) ile yara korunabilir.

B. Beslenme desteği: Yanıklı hasta ilk 24 saat damardan beslenmeye çalışılır. Bunlarda barsak düğümlenmesi sık olur. Sonra süt ve sıvı gıdâlara başlanır. Bu hastalarda ilk hafta yeterli beslenme sağlanamaz. Üçüncü günden îtibâren yumuşak gıdâlar verilir. Birinci hafta sonunda normal beslenmeye geçilir Yanıklı hastada metabolik hız çok artmış olduğundan kalori açığının kapatılması gereklidir.

Yanığa bağlı olarak ortaya çıkan diğer hastalıklar:

A. Mikrobik hastalıklar: 1. Sepsis: Yara dokusunu işgal eden mikroorganizmaların vücûda yayılmasıyla meydana gelir. “Kan zehirlenmesi” de denen bu durum oldukça tehlikelidir. Tedâvide dikkatli yara bakımı ve vakaya sebep olan yara dokusunun kazınması gereklidir. Hastalar ekseriyâ ölürler.

2. İltihâbî tromboflebit: Bacaklardaki kirli kan damarlarının iltihaplanması sonucu meydana gelir. Tutulan damarın çıkarılması gereklidir.

B. Sindirim sistemi hastalıkları: 1. İleus (Barsak düğümlenmesi): Geniş yanıklarda, potasyum eksikliğine bağlı olarak sık görülür. Üç-beş gün içinde iyileşir. **2. Mide kanaması:** Yanık hastalarının % 12’sinde strese bağlı olarak üst sindirim sistemi kanamaları olabilir. Bundan korunmak için hastalara ülser ilâçları verilmeye başlanabilir.

C. Nedbeleşme ve yanık yarasının kontraktürü (Büzüşme, şekil bozukluğu): Yanık iyileşmesi esnâsında bağ dokusunun artışı büyük nedbe dokuları ve büzüşmelerin gelişmesine zemin hazırlar. Bağ dokusu hücrelerindeki kasılma özelliği sebebiyle yanık yarası kısalır. Eklemleri kat eden yanık yaraları, bu sebeple eklemlerin kasılmasına, açılmamasına sebep olur. Bunu önlemek için eklemler, büzüşmeye mâni olacak şekilde uygun pozisyonlarda sarılmalı, yapılacak eksersizlerle hareket kâbiliyeti korunmalı, basınçlı sargılar yapılmalıdır. Nedbe olgunlaştıktan sonraki geç safhada cerrâhî olarak kontraktürler (büzüşmeler) düzeltilebilir.

YANKI (Bkz. Ses)

YANMA (Bkz. Ateş)

YANSIMA;

Alm. *Reflexion, Rückstrahlung (f),* **Fr.** *Réfleixon (f), réfléchissement (m),* **İng.** *Reflection.* Işık ışınlarının önlerine çıkan parlak yüzeylere çarparak geri dönmeleri. Fizik ilminin optik bölümünde incelenen bir hâdisedir. Işık ışınları klasik fiziğe göre saydam ortam içinde doğru yol boyunca hareket ederler. Önlerine şeffaf olmayan bir cisim çıkınca yollarına devam edemeyip kısmen veya tamâmen geri dönerler. Bu cisim ne kadar pürüzsüz ve parlaksa geri dönen ışınların nispeti o kadar yüksektir. Kara cisimler ışığın tamâmına yakınını yutar hiç yansıtmaz. Aynalar ise ışığı tamâmen yansıtırlar. Bu sebepten aynalarda elde edilen görüntüler net ve düzgün olur. Zîrâ cisimden gelen ışınların ne kadar büyük bir kısmı göze girerse o cisim o kadar net görülür.

Yansıma kânunları: Yansımanın başlıca iki kânunu vardır: Bunlardan birincisi; gelen ışık ışını, normal ve yansıyan ışık ışını aynı düzlem içinde bulunurlar. Gelen ışın, yansıtıcı yüzey üzerine düşen ışındır. Geri dönüşte yansıyan ışın adını alır. Gelen ışının yansıtıcı yüzeye temas noktasından yüzeye çizilecek dik doğruya veya doğrultuya normal denir.

Yansımanın ikinci kânunu ise, kısaca; “Geliş açısı, yansıma açısına eşittir.” Yansıtıcı yüzeyin normali

ile gelen ışın arasında kalan açıya geliş açısı, normal ile yansıyan ışın arasında kalan açıya ise yansıma açısı denir ki, bu iki açı birbirine eşittir.

Aynalarda ışınların yansıması kânunlarını ilk defa bulan Muhammed bin Hasan ibni Heysem'di. Avrupalılar buna (Alhazem) derler. Hicri 965'te Bağdat'ta doğmuş 1039'da Mısır'da vefât etmiştir. Tıp, fizik, matematik üzerinde yüze yakın kitap yazmıştır. Eserlerinin çoğu Avrupa dillerine tercüme edilmiştir. (Bkz. İbn-iHeysem)

Düzlem aynada yansıma: Düzlem aynalar ışığın % 100'e yakın kısmını yansıtırlar. Cisimlerin; düz, aynı büyüklükte, simetrik ve zâhiri görüntülerini net bir şekilde verirler.

Küresel bir aynada yansıma: Yansıma kânunları, düzlem aynalarda olduğu gibi yansıtıcı yüzü küre kapağı şeklinde olan küresel aynalarda da geçerlidir. Küresel aynalarda, ışığın aynaya temas noktası ile aynanın merkezi hayâlî olarak birleştirilirse, aynanın o noktasındaki normali elde edilir.

YAPIŞKANBALIĞI (Echeneis naucrates);

Alm. *Schiffschalter, Schildfisch (m),* **Fr.** *Rémora (m),* **İng.** *Remora.* **Familyası:** Yapışkanbalığıgiller (Echeneidae). **Yaşadığı yerler:** Tropik ve ılık denizlerde. **Özellikleri:** Başındaki tutunma vantuzu ile iri balıklara ve gemilere yapışarak kendini taşıtır. Sırtı beyaz, karnı koyudur. **Çeşitleri:** Birkaç türü vardır.

Başının üst kısmında birçok safikadan (yaprakçıktan) meydana gelmiş bir yapışma organı (vantuz) bulunan bir balık. Vantuz balığı da denir. Uzunluğu 90-120 cm kadardır. Birinci sırt yüzgeçi bulunmaz. Yerini yapışma organı almıştır. Köpek balığı, yunus, balina gibi iri balıklara veya gemilere yapışarak kendini bunlara taşıtarak seyahat eder. Yapıştığı balığın artık besinleriyle beslenir. Bâzan küçük balıkları avlamak için yapıştığı kısımdan ayrılır. Kendisi de usta ve hızlı bir yüzücüdür.

Yapışma organı, arkaya yönelmiş küçük dikenlerle de silahlıdır. Bunlar, yapıştığı kısımdan kayıp düşmesini önler. Bir zemine yapıştıktan sonra, kuyruğundan geriye çekilerek yerinden oynatılamaz. Öne veya yana doğru oynatılması veya yapışma organının kenarının kaldırılması gerekir. Bâzı bölgelerde vantuz balığının kuyruğuna ip bağlanarak denize bırakılır. İri bir balığa veya kaplumbağaya yapıştığında yavaş yavaş geri çekilerek kayığa alınır. Batı Hint Adalarında bu balık avlama usûlü hâlen geçerlidir. Güney vantuz balığı (Remora australis) yalnız balinalara yapışarak kendini taşıtır.

Balinanın derisindeki parazitleri ve besin artıklarını yer. Vantuz balıkları Akdeniz'de de vardır.

YAPIŞKANOTU (Parietaria);

Alm. *Glaskraut (n),* **Fr.** *Pariétaire (f),* **İng.** *Pelliotory.* **Familyası:** Isırganotugiller (Urticaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Batı, Orta ve Kuzey Anadolu.

Temmuz-eylül ayları arasında küçük çiçekler açan, duvarlarda, kayalıklarda ve taş aralarında yetişen çok yıllık otsu bir bitki. Gövdeleri dik, yapışkan tüylü ve kırmızımsı yeşil renklidir. Çiçekler yaprakların tabanında topak hâlinde durumlar yaparlar. Aynı ferd üzerinde hem erkek, hem dişi çiçekler bulunur.

Kullanıldığı yerler: Bitki potasyum tuzları, tanen, musilaj ve konin alkoloidi taşır. İdrar arttırıcı ve yumuşatıcı etkilere sâhiptir. Halk arasında şeker hastalığına karşı kullanılmakta ise de pek etkisi yoktur. Yaprakları saç dökülmesine karşı kullanılır.

YAPRAK;

Alm. *Blatter,* **Fr.** *Feuille (f),* **İng.** *Leaf.* Bitkilerin; gaz alışverişini sağlayan, ışıktan mümkün olduğu kadar faydalanarak özümleme yapan ve su buharı kaybını kolaylaştırmak bakımından kütlesine kıyasla yüzeyleri fazla olan iletim sistemi bakımından zengin damarlama gösteren yan organları. Gövde ve dallar bitkinin tepe ve yan tomurcuklarından büyürler. Tomurcuklar sürgen dokudan yapılmış bir bitkisel dirim konisine (büyüme konisi) sâhiptir. Yapraklar, yan tomurcukların büyüme konisinin yan tarafında bulunan yaprak taslaklarından meydana gelirler. Sınırlı bir büyüme gösterdiklerinden kısa sürgün olarak kabul edilirler. Yapraklar kloroplast bakımından zengin olduğundan fotosentezin en bol olduğu yerdir.

Yaprakta esas olarak üç kısım bulunur: 1) Yaprak ayası (Lamina), 2) Yaprak sapı (Petiyol), 3) Yaprak tabanı (Bazis).

Yaprak ayası (Lamina): Yaprağın büyük kısmını teşkil eden yassı, yeşil görünüşlü kısımdır. Büyük olsun, küçük olsun her yaprakta lamina bulunur. Özümleme, terleme ve solunum olaylarının en çok cereyan ettiği yerdir. Yaprak ayasının şekli ya bütündür veya parçalara ayrılmıştır. Bir sap üzerinde tek olarak bulunan yapraklara basit veya yalın yapraklar denir. Basit yapraklarda yaprak ayası, yaprak sapı üzerinde bir bütün hâlindedir. Eğer yaprak ayası parçalanıp bölümlere ayrılmış ise bileşik

yapraklar meydana gelir. Bileşik yapraklarda yaprak sapı üzerindeki her lamina parçasına yaprakçık denir.

Laminanın şekli bitkilere göre çeşitlilik gösterir. Şerit, iğne, yürek, mızrak, üçgen, dâire, böbrek, bakla, orak, kılıç, ok gibi şekillere sâhip yaprak ayaları vardır. Yaprakları, yaprak ayasının kenarlarının şekillerine göre birçok kısımlara ayırmak mümkündür. Düz dişli, testere dişli, oymalı, girintili gibi isimler alır.

Gövdeden ayrılan iletim demetleri, yaprak sapı yoluyla yaprak ayası içinde dağılarak damarları meydana getirirler. Genellikle yaprak ayasında bir orta damar ve bu orta damardan ayrılan yan damarlar mevcuttur. Yan damarlar daha sonra ağsı damarlara ayrılırlar. Damarlanma, bitkilere göre, farklılık gösterir. Basit damarlanma, çatalsı damarlanma, paralel damarlanma, ağsı damarlanma olmak üzere dörde ayrılır. Basit damarlanmada aya ortasında bir tek damar görülür. Çam ve selvi gibi iğne veya pulsu yapraklara da rastlanır. Laminada damarlar iki çeşit kola ayrılarak dağılım gösteriyorsa buna çatalsı damarlanma denir. Bu durumda orta damar bulunmaz. Eğreltilerde durum böyledir. Paralel damarlanmada orta damar hâkimdir. Yan damarlar orta damara paralel uzanır. Mısır gibi tek çenekli bitkilerin çoğunda görülür. Ağsı damarlanmada orta damar hâkim olup, bundan çıkan yan damarlar lamina içinde ağ gibi dağılmıştır. Çift çenekli bitkilerde böyledir. Bâzı bitkiler (yeşil renk maddesi) diğer pigmentler tarafından maskelendiğinden dolaylıdır. Bu yapraklar da fotosentez olayını sürdürürler.

Yaprak sapı (petiyol): Yaprak ayasını belli bir açıyla gövdeye bağlıyan, genellikle ince yapılı kısma yaprak sapı denir. İçi gövdeden gelen iletim demetleriyle doludur. Yaprak sapı çoğunlukla yaprak ayasının tabanına bağlanır. Yaprağı taşıyan ve laminayı ışığın yönüne göre hareket ettiren kısımdır. Petiyol, farklı bitkilerde değişik uzunlukta olabildiği gibi, bâzan hiç de bulunmayabilir. Hanımeli yaprakları sapsızdır.

Yaprak tabanı (Bazis): Yaprak sapının gövde ile birleştiği yere bazis denir. Bazis yaprakların hareketinde rol oynar. Yaprak sapından daha geniştir. Bâzı bitkilerde genişleyerek yaprak koltuğunda bulunan lateal tomurcuğu örter. Böyle koruyucu şekline yaprak kını (vagina) denir. Sapı olmayan yapraklar tabanlarıyla gövdeyi sarar veya gövdeyi delinmiş gibi çevreler veya karşılıklı iki yaprak tabanlarıyla birleşmiş durum gösterir. Bâzı yaprakların tabanında kulakçıl (stipül) denen yan yaprakçıklar teşekkül eder. Gül ve menekşede yan yaprakçıklar belirgindir. Öz çimenlerde ve buğdaygillerde yaprağın üst yüzü kulaklı bir kın gibi gövdeyi sarar. Bâzı bitkilerde kulakçıklar kuru bir deri hâlinde yaprak tabanını sararlar. Bu duruma okrea adı verilir. Bâzan kulakçıklar diken şeklinde olabilir.

Bitkilerin, yeşil renkteki geniş yüzeyli yapraklarının esas ödevi özümleme, solunum ve terlemedir. Bâzan bu ödevlerden başka görevleri yapmak için yapraklarda değişiklikler meydana gelmiştir. İlk bakışta böyle olan organların yaprak olduklarını kabul etmek çok zordur. Yaprak metamorfozları (değişimleri): Tomurcuk pullar, diken yapraklar, depo yapraklar, sülük yapraklar, kapan yapraklar ve üretken yapraklar olmak üzere altıya ayrılır. Tomurcuk pullar; genel olarak kısa, kalın ve sapsız yaprakçıklardır. Ödevleri, iç kısımdaki gövde ve yaprakları verecek olan ince yapılı meristen hücrelerini dış tesirlere ve fazla su kaybına karşı korumaktır.

Diken yapraklar, iletim demetleri ve fazla miktarda sklerankima dokusu ihtivâ eder. Yaprakların hepsi veya bâzı kısımlarının dikenleşmesiyle meydana gelir. Bu yaprakların görevi hayvanlara karşı savunma silâhı olmaktadır.

Depo yapraklar, su veya besin maddelerini depo etmek üzere farklılaşmış, etli ve kalın yapraklardır. Kurak veya tuzlu bölgelerde yaşıyan bitkilerin yaprakları böyledir.

Sülük yapraklar; tırmanıcı bitkilerin tutunmasını sağlamak için yaprak veya yaprakçıklar incelerek sülük hâline geçer.

Kapan yapraklar; böcek kapan bitkilerin yaprakları farklı şekilde değişikliğe uğrayarak böcekleri yakalayarak kapan şeklini almasından meydana gelmiştir. Böyle yapraklar bitkinin beslenmesinde rol oynar.

Üretken yapraklar, bitkilerin çoğalmasında rol oynayan yapraklardır. Çiçek parçaları, gerek çiçek örtüsü yaprakları, gerek eşeysel üremede rol oynayan erkek ve dişi organlar yaprakların değişmesiyle meydana gelmiştir.

Yaprağın İç Yapısı

Yaprağın iç yapısı fotosentez olayına elverişli bir durum göstermektedir. Hücrelerinde fazla sayıda kloroplast, fazla ışık alacak şekilde yer almıştır. Gaz alışverişini sağlamak bakımından hücrelerin yüzeyleri mümkün olduğu kadar hücre-arası boşluklarıyla çevrilmiştir. Fotosentezde kullanılacak su ve

suda erimiş maddeleri alma, fotosentez ürünlerini iletim demetlerine ulaştırma bakımından elverişli bir yapıya sâhiptir. Gelişmiş bir yaprağın enine kesiti incelenecek olursa epiderma ve iki epiderma arasındaki parankima dokusundan meydana gelmiş mozofilden meydana gelmiş olduğu görülür. Yaprağın bütün dış yüzeyi tipik bir epiderma dokusu ile örtülüdür. Epidermada stomalar, tüyler, emergensler ve hidatodlar bulunur. Alt epidermadaki stomaların sayısı üst epidermadaki stoma sayısından fazladır. Bir yaprakta ortalama olarak mm2 ye 250 stoma düşer.

Yaprak epiderması ya tüysüzdür veya şekilleri, bulundukları yer ve sayıları bakımından değişik olan tüylere sâhiptir.

Epiderma arasında bulunan mezotil ince çeperli parankima hücrelerinden meydana gelmiştir. Mezofil palizat parankiması ve sünger prankiması olmak üzere iki cins parankimadan meydana gelmiştir. Genellikle silindir şekilli palizat parankiması üst kısımda, düzgün olmayan hücrelerden meydana gelen sünger parankiması da alt kısımda bulunur. Palizat parankiması hücreleri klorofil bakımından, sünger parankimasından daha zengindir. Sünger parankimasının hücre ara boşlukları daha fazladır. Gözenekler (stomalar) açılacağı zaman klorofilli stoma hücreleri fotosentez yaparak şişer ve gözenekler açılır. Kapanacağı zaman glikoz nişastaya dönüşerek soymuk demetleriyle depo yerlerine taşınır ve gözenekler kapanır.

Yaprakların çoğunda üst ve alt epiderma tek sıra hücreden olmuştur. Lastik ağacında üst epiderma, üç sıradan meydana gelmiştir. Dutgillerde, ebegümecigillerde ve begonyagillerde çok tabakalı epidermis görülmektedir.

Bâzı bitkilerin yapraklarının üst yüzeyinde mum örtüsü bulunur. Epidermis hücrelerin yer yer kilit hücrelerine değişmesiyle gaz alış-verişini ve terlemeyi sağlayan stomaların (gözenek) oluşu sağlanır. Stomalar her iki yüzeyde de bulunabilir. Stomalar sâyesinde bir tek ayçiçek bitkisi günde 1 litre, bir normal ağaç ise 60-70 litre su kaybeder. Yıllık su kaybı çok büyüktür. Bir kırmızı kayınağacı yılda 1 ton su kaybeder. Bitkiler topraktan aldıkları suyu gözenekleri sâyesinde havaya verirler. Orman olan yerlerde topraktan çekilen su tonlarcadır.

Bütün bitkiler yapraklarını döker. Çam gibi yaz-kış yeşil yapraklı gözüken bitkiler de yapraklarını zaman zaman dökerler. Fakat yaprakların hepsi aynı zamanda dökülmediğinden yaprak dökmez bitkiler olarak tanınırlar. Susuzluk, aşırı ısı veya don gibi olaylarda yaprak dökümü hızla olur. normal olarak bitkiler sonbaharda yapraklarını dökerler. Yaprak dökümünden kısa bir zaman önce, yaprak sapının dip tarafından parankima hücrelerinden meydana gelen bir ayrılma tabakası teşekkül eder. Bu ayrılma tabakasının hücreleri dıştan içe doğru çok sayıda bölünerek iletim dokusuna kadar çoğalırlar. Daha sonra yuvarlaklaşırlar. Sonra da orta lamelleri eriyerek birbirlerinden ayrılırlar. Böylece yaprak sapı iletim dokusu ile gövdeye tutunmuş olur. Hafif bir rüzgâr, yaprağı dalından koparır ve yaprak düşer. Yapraklar dökülmeden önce renk değiştirirler. Sarı ve kırmızı gibi renklerin meydana gelişi, besin maddelerinin yapraktan uzaklaştırılması esnâsındaki kimyâsal olaylarla ilgilidir.

YAPRAKBİTİ (Aphis);

Alm. *Blattlaeus,* **Fr.** *Pucéron,* **İng.** *Aphide.* **Familyası:** Yaprakbitigiller (Aphidae). **Yaşadığı yerler:** Genellikle bitkilerin yapraklarında toplu halde yaşarlar. **Özellikleri:** Ufak ve yumuşak vücutlu böcekler. Boyları 3 mm'yi pek aşmaz. Kanatlı ve kanatsız olanları vardır. Bitkilerin öz sularını emerek ziyanlara sebep olurlar. **Çeşitleri:** Birçok türü vardır. Lahana biti (A. brassica), elma biti (Eriosoma lanigerum), pamuk yaprak biti (Aphis gossypii), akasya biti (A. laburni) meşhurlarıdır.

Böcekler sınıfının eşkanatlılar (Homoptera) takımından, bitkilerin yaprak ve saplarındaki öz sularını emerek yaşayan, küçük ve yumuşak vücutlu böcek cinsi. Boyları 1-5 mm kadardır. Gri, yeşil renkte olduklarından uzaktan fark edilmezler. Vücutları armut biçimindedir. Bitkilerin yaprak ve filizlerindeki öz sularını emerek, yaprak kıvrımlarına ve şekil bozukluklarına yol açma gibi ziyanlara sebep olurlar. Taşıdıkları virüsleri de emdikleri bitkilere bulaştırırlar. Dâimâ toplu halde bulunarak bitkileri işgal ederek emerler. Yaprakbitlerinin saldırısına uğramayan bitki hemen hemen yok gibidir.

Döllemli ve döllemsiz (partenogenetik) üreyebilirler. Yılda birkaç döl verirler. Pamuk yaprak biti, bir yılda 50 kuşaktan çok yavru üretir. Fakat düşmanları tarafından yenilerek aşırı artışı önlenir. Çoğu türün hayat devreleri farklı ve karmaşıktır. Kanatlı ve kanatsız formlarına rastlanır. Erkekler çoğunlukla kanatlıdır.

Antenleri ekseriya 6 halkalı olup, sert ve kıl gibidir. Hortumları 4 iğnelidir. Kanatları, istirahat hâlinde çoğunda çatı gibi, bâzılarında ise vücut üzerinde yatay vaziyette durur. Arka kanat çiftinin ön kenarında, ön kanatlara tutunmayı sağlayan çengeller mevcuttur. Yaprak bitleri, bitkiyi dört parçalı kıl görünümündeki hortumları ile delerek emerken, bitkiye de zehirli bir salgı akıtarak bitkinin renk değiştirmesine sebep olurlar. Bu salgıda bulunan virüsler bitkiyi kuvvetten düşürür.

Çoğu, kışı yumurta döneminde geçirirler. İlkbahar ve yaz dönemlerinde döllemsiz, sonbaharda ise dölemli olarak çoğalırlar. Yaz boyunca 15-20 nesil türeterek süratle çoğalırlar. Sonbahara doğru bir kısmı kanatlanır. Dişi yaprakbitinin yumurtaları sonbaharda erkek tarafından döllenir. Dişiler, sonbaharda döllenmiş yumurtalarını bitkilere yapıştırır. Kışın sağlam kalan yumurtalardan, ilkbaharda yavru yaprakbitleri çıkar. Tropik türler bütün yıl boyunca döllemsiz üremeye devam ederler. Birçoğunun karınlarının sonundan dışarı doğru boruya benzer bir çift eklenti uzanır. Bu kısımlardan, tatlı balmumsu bir savunma maddesi salgılanır. Çoban karıncalar, bunların salgısı olan tatlı sıvıya düşkün olduklarından yaprakbitlerine özel bir ilgi gösterirler. Düşmanları olan böceklerden onları korurlar. Antenleriyle onları âdeta okşayarak tatlı sıvı çıkarmalarını teşvik ederler. Damlalar hâlinde salgılanan bu tatlı sıvıları içerler. (Bkz. Karınca)

YARA;

Alm. *Verletzung (f),* **Fr.** *Tort, mal, prejudice (f),* **İng.** *İnjury, hurt.* İnsan vücûduna dıştan yapılan etkilerin meydana getirdiği sınırlı tahribat. Ameliyat kesisi, trafik, endüstri kazâları yara meydana getiren dış etkilerdir. Deri ve doku bütünlüğünün bozulması, kanama, şekil bozukluğu, organda vazife bozukluğu ve ağrı belirtilerine göre yaraların teşhisi yapılır, yerleri belli olur.

Yaralar ağırlık derecesine göre, **basit sathi yaralar, hafif yaralar** ve **ağır yaralar** olarak üçe ayrılır. Dış görüntüsüne göre **sıyrık, bere, ezik, yırtılma, yarılma, kesikler, delinme, yanık, haşlanma** ve **nekroz** diye isimlendirilir. Yaralanma ve yaralar adlî tıbbın da en geniş konularındandır.

Yara çeşitleri:

1. Bir âlet ve vâsıta ile yapılan yaralar: Kesici âlet yaraları (kesik yaralar), kesici, delici âlet yaraları, kesici-ezici âlet yaraları, delici (batıcı) âlet yaraları, ezici cisim yaraları (ezikler), ateşli silâh yaraları.

2. Patlayıcı cisimlerin açtığı yaralar.

3. Ateş ve sıcaktan yanmalar, yanıklar ve haşlanmalar.

4. Elektrik yanıkları.

5. Kimyevî maddelerin açtığı yaralar.

6. Işınların açtığı yaralar.

Kesici âletlerle (ustura, jilet, bıçak, cam gibi yalnız kesici vasfı olan âletlerle) ve keskin kenarı bulunan her türlü âletle açılan yaralara “kesik yaralar” denir. Kesici âletler yalnız yumuşak dokuları keser, kemik zarını ayırır, kemiklere çentik yapabilir.

Tabanca ve tüfekle atılan kurşun, saçma gibi cisimlerin açtığı yaralara “ateşli silah yaraları” denir. Ateşli silahların türüne göre vücutta değişik vasıfta yaralar açılır.

Basit bir yaranın düzelmesi sırasında önce küçük damarlar genişler, kapiller damar duvarının geçirgenliği artar ve serum, akyuvarlar yaralı sahaya geçer. Yara kenarında teşekkül eden fibrin ağı sâdece o bölgeyi örtmekle kalmaz, aynı zamanda açılmış olan küçük kan damarlarını da tıkar. Böylece kanamanın durmasına da yardım eder. Fibrinin büzülme kabiliyeti ve kuvveti yara kanarlarını birbirine yaklaştırır. Zamanla yara kenarlarında bulunan bağ dokusunun hücreleri çoğalırlar ve fibrin ağının üzerine yerleşirler. Enzim faaliyetiyle fibrin kollejene döner ve nedbe dokusu teşekkül ederek yara kapanır.

Cerrâhide ameliyat kesisi ile meydana gelmiş olan yara, tekrar dikilerek, yara kenarları karşı karşıya getirilir. Tıpta buna “perprimum” yara iyileşmesi denir. Böyle yaralarda dikişler yedinci günde alınır.

Bâzı yaralarda yara kenarları herhangi bir sebeple ayrı kalabilir. Bunlarda yara dibinde tamirat başlar, doku teşekkül ederek yara kenarları büzülür. Böylece yara dokusu yarayı kapatır. Bu tip yara iyileşmesine “persekundum” tipi denir. Trafik, endüstri kazâları, harp yaraları böyle iyişelir. Bu yaralar çok kirlidir. Cerrahi kliniklerine çoğu zaman geç ulaşırlar. Doku harap olmuştur. İçinde yabancı cisimler vardır. Bâzan ilk yardım yerinde çok sıkı sarılmış ve dolaşımı bozulmuş olarak cerrâhî kliniğine ulaşmış olur. Vitamin azlığı, vücutta çok su kaybı, açlık, karaciğer sirozu, kanda fibrinojen ve albümin azlığı ve ur, yaranın iyileşmesinde gecikmeye sebep olur.

Trafik ve endüstri yaralarında yara çok iyi temizlenmelidir. Narkoz uygulanan veya sâdece yara bölgesi uyuşturulan hastanın yarası antiseptikli sularla yıkanır. Ölü dokular ve yabancı cisimler çıkarılır. Kanama varsa kontrol edilir. Çok harap ve kirli yaralara dren konur ve seyrek dikişlerle yara kapatılır. 3-4. gün yara kızarır, ağrır ve içinden iltihap gelirse birkaç dikiş alınır. Yara açılır ve her gün pansuman değiştirilerek temiz tutulur. Yara çevresini en iyi temizleyip, mikroptan arındıran madde zefirandır. Yara içine temas ettirilmez. Çünkü canlı dokuları öldürür. (Alkol ve tentürdiyot da böyledir.) Yara içi

antibiyotikli su ve kremlerle korunur.

YARA BAKIMI (Bkz. Pansuman)

YARASALAR (Chiroptera);

Alm. *Flattertiere,* **Fr.** *Chauves-souris,* **İng.** *Bats.* Kanatlarını çırparak gerçek anlamda uçabilen yegâne memeliler takımı. 980 türü bilinmektedir. Her iki yarım kürenin tropikal bölgelerinde yaşarlar. Küçücük tilkiye benzeyen yüzleri, büyük kulakları, ön ve arka ayakları arasında gerili tüysüz zarımsı kanatları, vücutlarını örten kürkleri, parlak küçücük gözleriyle garip görünüşlü hayvanlardır. Derimsi kanatlarından dolayı bunlara "etkanatlı" da denir. Gececidirler. Gündüzleri karanlık yerlerde, arka ayaklarının çengelleriyle başaşağı sarkarak dinlenirler. Gece avlanmaya çıkarlar. Çoğu böcekçildir. Meyve, çiçek özü ile beslenenleri de vardır. Kuş, kertenkele, kurbağa ve balık avlayanlarına da rastlanır.

Kaliforniya Körfezinde balık avlayan yarasalar, Cordonosa Adasının mağaralarında binlercesi bir arada tüner. Akşam balık tutmaya çıkarlar. Suyun üst yüzeyindeki balıkları pençeleriyle kaparlar. Ön parmaklar, arka parmaklarından daha uzun olup, perde kanatları germeye yarar. Baş parmaklar kanat dışında olup, kanca tırnaklıdır. Arka bacakları öndekilere nazaran küçük olup, dizlerden geriye bükük olur. Bu bacak pozisyonu tüneme ânında rol oynar. Uçarken kanat ve ayakları bir ahenk içinde hareket ederler. Kürkleri çoğunlukla, kahverengi ve siyahtır. Kırmızı ve beyaz olanları da vardır. Arı kuşundan büyük olmayan minik yarasalar olduğu gibi, kanatları açıldığında 1,5 metre eninde olanları da vardır. Sıcak bölgelerdekilerin boyları büyüktür. Avustralya'da yaşayan ve meyve ile beslenen bir çeşidinin kanat açıklığı 1,5 metredir. Meyve ağaçlarına büyük zarar verenleri vardır. Bu tiplerin ön dişleri daha uzundur.

Böcekçil olanlar küçük olup, keskin ve sivri dişleri böcekleri yemeye müsaittir. Bu grup, Kuzey Amerika ve Avrupa'da bulunan umûmî yarasaları kapsar. En büyük düşmanları baykuşlardır.

Sıcak bölgelere göç eden veya kış uykusuna yatanları vardır. Kuyruklu olanlarının kuyruklarının üstünde tüy bulunmaz. İskeletleri hafif olduğundan dolayı uçuş için mükemmeldirler. Güney Amerika'da yaşayan vampir yarasası (Desmodus), açık havada uyuyan memeli hayvanların ve büyük kuşların kanını emerek beslenir. (Bkz. Vampir)

Yarasalar koloni topluluğu hâlinde yaşamayı severler. Mağaralar, ağaç kovukları veya harâbelerde tünerler. Düz zeminlere yapışmak için ayak parmakları vantuzlu olanları da vardır. Çoğunlukla erkek ve dişi koloniler ayrı tüneklerde barınırlar. Yarasa acayip şekilli garip yaratılışlı bir hayvan olduğundan hakkında türlü türlü efsâneler söylenmiştir. Söylendiği gibi pis hayvan değildir. Her sabah ve yemeklerden sonra kediler gibi yalanarak kendilerini temizlerler.

Yarasalar gerçekte eşsiz yaratıklardır. 15-20 yıl kadar yaşarlar. Uzmanlar onlarla ilgili geniş çaplı araştırmalara girişmişlerdir. Yarasaların barınakları tabiatın henüz tam çözülmemiş bir sırrıdır. Yarasalar kış uykusuna yatabilen sıcakkanlı yaratıklardır. Aktiflik dönemlerinde sıcakkanlıdırlar. Fakat uykudayken soğukkanlı olurlar. Diğer memelilere nazaran daha kolay ve daha çabuk kış uykusuna girebilirler. Buzdolabında bile hayatlarını devam ettirebilirler. Laboratuvarlardaki buzdolaplarında uyuyan yarasalar üzerinde yapılan çalışmalar, kalp ve dolaşım hastalıkları ile kadın hastalıklarına ışık tutmaktadır.

Bütün yarasaların gözleri görür, fakat görmekten çok tabiî radar sistemi olan his organlarını kullanırlar. Yarasa, ses-yankı sistemiyle bezenmiş, canlı bir radardır.

Ağızları açık uçarlar ve kanat çırparken insan kulağının duyamayacağı derecede yüksek frekanslı sesler çıkarırlar. Bu ultrasonik titreşimler bir cisme çarpınca hemen yarasaya yansıtılır. Yarasa buna göre cisimlerin şekil ve uzaklıklarını, hareketli veya sâbit olduklarını tespit eder. Yarasanın ekolokasyon (ses titreşimiyle yer tespiti) sistemi hem yönünü bulması hem de avını tespit edebilmesi bakımından son derece önemlidir. Buna göre avını yakalar ve düşmanından kaçar. Birçoklarının kulak ve burunlarından sarkan acayip şekilli zarımsı ilâveleri vardır. Bu ilâveler çoğunlukla küçük böcek yiyici yarasalarda bulunur. Kulakların altlarında da tragus adı verilen küçük memeleri vardır. Tragus ve burun yaprakları yarasaların hissî organları olarak bilinirler. Ses dalgalarına karşı muazzam hassastırlar. 200.000 frekanslı sesleri rahatlıkla duyarlar. Halbuki insan, frekansı azamî 20.000 olan titreşimleri ses olarak duyar. Ses-yankı sistemiyle çalışan tabiî radarları sâyesinde karanlık gecede, gündüz gibi hiçbir yere çarpmadan rahatlıkla uçarlar. Yarasa süpersonik sesleri burnu ve ağzı ile çıkarır. Hassas kepçe kulakları ve hissî organlarıyla algılar.

Yarasalar böcek avlarken uçuş esnâsında sâniyede 200 beep (çığlık) çıkarırlar. Eskiden beri yarasaların avlarını ağızlarıyla yakaladıkları söylenirdi. Ancak son zamanlarda yüksek hızlı fotoğraflarla yapılan çalışmalar göstermiştir ki, bâzı yarasalar uçan böcekleri arka bacakları arasında

bulunan zarı cep gibi açarak yakalar ve uçarken bunları yerler. Hızları normal olmakla berâber manevra kâbiliyetleri çok yüksektir. Hattâ kolibri ve kırlangıçlardan daha fazla manevra kâbiliyetine sâhiptirler. Son hızla uçarken 90 derece sağa ve sola dönüş yaparken ancak boyu kadar ileri bir kayma olur. Havadayken kendi ağırlıklarının iki katını taşıyabilirler.

Silahlı kuvvetler yarasaların ekolokasyon (yankı ile yer tespiti) sistemi üzerinde çalışmışlardır. Buna bağlı olarak radar ve sonarlar geliştirilmiştir. Bilim adamlarına göre yarasanın sonar sistemi, insanoğlunun yapmış olduğu radar ve sonar sistemlerinden bir milyar defâ daha hassas ve tesirlidir.

Yarasaların lokasyon (yer tespiti) sisteminin ve eko (yankı) sisteminin hassaslığını ölçmek için birçok deney yapılmıştır. Bunlardan birinde; karanlık bir odaya yarasalarla aynı frekansta ve 2000 defâ daha güçlü ses üreten 70 tâne hoparlör yerleştirilmiştir. Ayrıca zemin-tavan ve duvarlar arasına, saç kalınlığında 28 adet ince çelik teller gelişi güzel gerilmiştir. Bu durumda dahi hayvan, sâdece bu incecik tellere çarpıp kendisine geri dönen ekoya dayanarak bu yüksek gürültü arasında bile, tellerin arasından hiçbirine dokunmadan karanlık odanın içinde uçuşlar yapabilmiştir. Başka bir deneyde de kör edilen bir yarasanın hiçbir yere çarpmadan uçtuğu gözlenmiştir.

Karanlık bir odanın tavanına ucu çıngıraklı ipler asılmış ve içeriye uçan bir yarasa salınmış, yarasanın uçuşu sırasında hiç çıngırak sesi duyulmamıştır. Hiçbir ipe çarpmadan zikzaklar çizerek uçmuştur. Bir defâsında bir bilim adamı yarasa kolonisinin tünediği karanlık bir mağaraya girdi. Gürültü çıkararak yarasaları rahatsız etti. Bir anda binlerce yarasa mağaranın içinde uçmaya başladı. Bu şaşkınlık ve karanlık içerisinde hiçbiri diğerine çarpmıyordu. Mağarayı dolduran ses dalgaları içinde her yarasa kendi sesini ayırarak çevrede uçuşan bireylere çarpmadan uçabiliyordu. Yarasalar yansıyan ses dalgalarını değerlendirmede harika denecek kadar hassastır.

Bu hayvanlar yerde zorlukla yürürler, âdetâ sürüne sürüne gezerler. Dâimâ kuru yerleri seçerler. Art ayaklarının pençeleriyle veya ön ayak çengelleriyle çıkıntılı bir cisme baş aşağı asılarak dinlenirler. Kanatlarıyla vücutlarını öyle örterler ki, yağan yağmurlar kanatları üzerinden aşağı akarak vücûdunu ıslatmaktan korur. Yarasalar, yiyeceklerini günlük temin ettikleri için kışlık yiyecek biriktirme imkânına sâhip değildirler. Ilık iklimlere göç etmeyenler kış uykusuna yatarlar. Kış uykusu esnâsında vücutlarındaki yağı azar azar tüketirler. Bu yağ tabakası aynı zamanda hayvanın üşümemesini sağlar. Yarasaların bir kısmı sivrisinek ve bâzı mahsule zarar veren böcekleri yerler. Bir kısmının ise gübrelerinden mühim derecede istifâde edilmektedir. Gübresi ziraat dışında, barut yapabilmek için güherçile imâlinde kullanılmaktadır.

Yarasaların memeleri ve döl yatakları çifttir. Bâzılarının dişileri hayz görür. Gebelik süresi 110 gün kadardır. Genellikle 1 veya 2 yavru doğururlar. Dişiler yavrularını büyüyünceye kadar kanatlarının altında taşırlar. Yarasada annelik şefkati yüksektir.

Memeli hayvanlar içinde sâdece dişi yarasa erkeğinin spermini depolayıp gerektiğinde ve uygun gördüğü zaman kullanabilen tek memelidir. Birçok yarasa türü kış uykusuna yatmadan evvel sonbaharda çiftleşirler. Dişide ancak ilkbaharda üreme hücresi (yumurta) meydana gelir. Kış uykusu müddetince vücûdunda depoladığı spermle bunu döller. Hâmile dişiler doğum oluncaya kadar erkeklerden ayrı olarak doğum koğuşlarında tünerler. Doğum oluncaya kadar erkekler buraya uğramazlar. Yavrular, haziran ve temmuz aylarında doğarlar. Genelde dişi, bir yavru doğurur. Bilim adamları dişi yarasaların sperm depolama hâdisesini henüz çözememiştir. Bununla ilgili olarak yoğun araştırmalar devam etmektedir. Bunun çözümü sun'î tohumlamaya yardımcı olacaktır. Bu yolla saf ırk hayvanların spermlerinin uzun müddet bozulmadan saklanması ve ithal edilmesi gerçekleşebilecektir.

Vücûdunda sperm depolama özelliği bal arılarının kraliçesinde de mevcuttur. Zifaf uçuşunda kraliçe ile çiftleşen erkek, kraliçenin vücûduna ömrü boyunca depolayacağı milyonlarca sperm aktarır.

Genelde memeli bir hayvanın ömrü, onun vücut ölçüsüyle ilgilidir. Bir tarla fâresi nâdiren bir yıldan fazla yaşar. Bir kedi 13 yaşında, köpek 14 yaşında, at 20 yaşında yaşlı sayılır. Ancak yarasaların birçoğu fâreden daha ufak olduğu halde 15 veya daha fazla yıl yaşayabilmektedir. Hattâ çok garip olan bir olay da şudur ki; hayatları boyunca yağlı böceklerle beslenen yarasalarda yan etki olarak hiçbir rahatsızlık görülmez. 20 yaşlarında bir yarasayla bir yaşındaki bir yarasanın hiçbir atardamar çeperinde bir yağ birikintisine rastlamak mümkün değildir. Bugün çözüm bekleyen konulardan biri de; yarasalar yağlı yiyeceklerle bol bol beslendiği halde damar hastalıklarına yakalanmamalarıdır.

Yarasalar (Chiroptera) takımının, büyük yarasalar (Megachiroptera) ve küçük yarasalar (Microchiroptera) olmak üzere iki alt takımı mevcuttur. Büyük yarasalar alt takımı, Afrika, Hindistan ve Avustralya ormanlarında yaygındır. Kanat-ayaklıgiller (Pteropodidae), bu alt takımın tek familyasıdır. Küçük yarasalar alt takımı; Nalburunlu yarasagiller (Rhinophidae), Yaprakburunlu yarasagiller (Phyllostomatidae), Serbest kuyruklu yarasagiller (Emballonuridae), Kapakburunlu yarasagiller (Rhinopomidae), Yassı burunlu yarasagiller (Vespertilionidae), Balık yiyen yarasagiller (Noctilionidae)

familyalarını ihtivâ eder.

Yarasa, üzerine gittiği hareketli bir böcekten yansıyan eko ile, kendisinin çarpmamak için kaçtığı bir dal parçasından akseden ekoyu birbirinden nasıl ayırt edebiliyor? Nasıl oluyor da kendisiyle birlikte binlerce yarasanın bulunduğu bir mağarada kendi ekosunu diğerlerinden ayırt edebiliyor? Bu tip soruların cevâbı bulunabilirse insanlığın elektronik güdüm ve tespit sahasında yapmış olduğu buluşlar bir anda akılları durduracak bir seviyeye ulaşır.

YARGITAY;

Alm. *Kassations (gerichts) hol (m), Revisionsgericht (n),* **Fr.** *Cour (f) de Cassation,* **İng.** *Supreme Court of Appeal.* Temyiz mahkemesi. Yargıtay; adliye mahkemelerince verilen ve kânunun başka bir adlî yargı merciine bırakmadığı karar ve hükümlerin, son inceleme yeridir. Kânunla belirtilen dâvâlara ise ilk ve son derece mahkemesi olarak bakar. İslâm Adliye Teşkilâtında ilk derece mahkemelerinin vermiş olduğu kararlar, kaziye-i muhkeme (kesin hüküm) teşkil ettiklerinden, istinaf mahkemeleri bahis mevzuu değildir. Bununla birlikte şekil yönünden temyiz yolu açıktır. Verilen karar ve hükmün ihtivâ ettiği hal tarzının kânunlara uygun olup olmadığı, dâvânın bakılmasında muhâkeme usulü kâidelerine riâyet edilip edilmediği husûsu, şekil yönünden tetkik edilir, hukûka yâni kitap, sünnet ve icmâya aykırı bir hüküm bozulur ve dâvâya yeni baştan bakılırdı. Halîfe hazret-i Ömer ve hazret-i Osman zamanlarında hac mevsimlerinde, Mekke'de temyiz mahkemeleri kurulurdu.

Osmanlı Devletinde, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar, temyiz mahkemesi yoktur. Yargıtayın ilk kuruluşu 1868 olarak kabul edilmektedir. Ancak, daha önceleri mevcut olan Fetvahânenin bir Temyiz Mahkemesi sayılması mümkün olabilir. Temyiz Mahkemesi hüviyetinde ilk mahkeme, Dîvân-ı Ahkâmı Adliye adıyla 6 Mart 1868 (11 Zilhicce 1284) de pâdişâh fermanıyla kuruldu. Buna 1877 (H.1294) yılında Mahkeme-i Temyiz adı verildi. O târihlerde, yeni kabul edilen hukuk ve cezâ usul kanunları ile Temyiz Mahkemesi yeni bir çalışma düzenine kavuşturuldu. İstanbul'da kurulan bu yüksek mahkeme, Osmanlı Devletinin sona ermesine kadar görev yaptı.

Osmanlı Devletinin son günlerinde, Ankara Hükümetince ayrıca Sivas'ta bir Temyiz Heyeti kurulmuştur. Cumhûriyet îlân edilince de Eskişehir'e nakledilerek, Temyiz Mahkemesi adı verilmiştir. 1227 sayılı kânunla yeniden düzenlenmiş; 10 Haziran 1935 gün ve 2769 sayılı kânunla Ankara'ya taşınmıştır.

Yargıtay üyeleri, birinci sınıfa ayrılmış adlî yargı hâkim ve cumhûriyet savcıları ile bu meslekten sayılanlar arasından, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunca, üye tam sayısının salt çoğunluğuyla ve gizli oyla seçilir.

Yargıtay Birinci Başkanı, birinci başkan vekilleri ve dâire başkanları, kendi üyeleri arasından, Yargıtay Genel Kurulunca üye tamsayısının salt çoğunluğu ve gizli oyla, dört yıl için seçilirler; süresi bitenler yeniden seçilebilirler.

Yargıtay Cumhûriyet Başsavcı ve Cumhûriyet Başsavcı Vekili, Yargıtay Genel Kurulunun kendi üyeleri arasından gizli oyla belirleyeceği beşer aday arasından Cumhurbaşkanı tarafından dört yıl için seçilirler. Süresi bitenler yeniden seçilebilirler.

Yargıtayın kuruluşu, işleyişi, başkan, başkan vekilleri, dâire başkanları ve üyeleri ile Cumhuriyet Başsavcısı veCumhûriyet Başsavcı Vekilinin nitelikleri ve seçim usulleri, mahkemelerin bağımsızlığı ve hâkimlik teminatı esaslarına göre kânunla düzenlenir (1982 Anayasası mad. 154).

Yargıtay, yurt çapında yapılan hukuk uygulamasında, birliği sağlayan bir yüksek mahkemedir. On beşi hukuk, dokuzu cezâ dâiresi olmak üzere toplam yirmi dört dâireden meydana gelir. Bu dâireler önceden yapılan iş taksimine göre sulh ve asliye cezâ mahkemeleri, sulh ve asliye hukuk mahkemeleri, ağır cezâ mahkemeleri ve toplu asliye ticâret mahkemelerince verilen kararları; ilgili kânunda yer alan hükme göre, doğrudan doğruya veya mürâcaat üzerine, en yüksek yargı mercii olarak inceler. İlk ve son derece mahkemesi olarak Yargıtayın karar vereceği hususlar için başvurma doğrudan doğruya bu mahkemeye yapılır.

Dâirelerin görev konuları önceden tespit edilmiştir. Ancak bunlardan herhangi birine, bir yıl içinde gelecek kişilerin çok fazla olması, dolayısıyla normal çalışma ile bitirilemiyeceğine kanaat hâsıl olursa; bir dâireye âit iş çeşidi, bir başka dâireye verilebilir.

Yargıtay'da, Hukuk Genel Kurulu ve Cezâ Genel Kurulu adı altında iki genel kurul vardır. Hukuk Genel Kurulu, birinci başkanının başkanlığında, hukuk, ticâret ve icra-iflâs dâireleri başkan ve üyelerinden kurulur. Bu kurul ilgili dâirenin bozma ilâmına karşı, ilk mahkemenin eski kararında ısrar etmesi halinde yeni bir temyiz isteği olursa, dâvâyı kesin sonuca bağlar. Esas mahkemesi, bu karara uymak mecburiyetindedir. Cezâ Genel Kurulu da, cezâ dâireleri başkan ve üyelerinin Yargıtay Birinci Başkanının başkanlığında toplanması ile meydana gelir. Cezâ dâiresince bozulmuş fakat ilk

mahkemenin ısrar ettiği kararlara karşı, yapılacak temyiz mürâcaatı ile doğrudan doğruya temyize tâbi konularda, Cumhûriyet Başsavcısının îtirazlarını inceler ve karara bağlar. Yargıtay Hukuk dâireleri ile Genel Kurulların ictihadları arasındaki farklılıkları ise Yargıtay Büyük Genel Kurulu çözüme bağlar. Bu kurul, Yargıtay Birinci Başkanı başkanlığında bütün dâire başkan ve üyelerinden meydana gelir.

Askerî Yargıtay:

Askerî Yargıtay, askerî mahkemelerden verilen karar ve hükümlerin son inceleme merciidir Ayrıca, asker kişilerin kânunla gösterilen belli dâvâlarına ilk ve son derece mahkemesi olarak bakar.

Osmanlı Devletinde (1857 târihli Fransız Askerî Cezâ Kânunu esas alınarak) ilk defâ 1244'te Askerî Cezâ Kânunnâme-i Hümâyunu ile, ilk derece mahkemelerinin verdiği hükümleri inceleyen bir askerî temyiz mahkemesinin kuruluşu gerçekleştirildi. Dîvân-ı harplerde verilen kararlara itiraz hakkı tanındı, fakat bunu da yine aynı mahkeme karara bağlıyordu. Dîvân-ı harp kararlarının bir üst derece mahkemesi tarafından incelenmesi 6 Nisan 1914'te çıkarılan Dîvân-ı Temyiz-i Askeriyenin Teşkilât ve Vazifeleri Hakkındaki Kânun-u Muvakkat ile gerçekleşti. Askerî Yargıtayın kuruluşu olarak bu târih kabul edilmektedir. Bu kânunla İstanbul'da Harbiye Nezâretine bağlı bir Dîvân-ı Temyiz-i Askerî kurulmuştu. Bu mahkeme dört binbaşı ile üç daha yüksek rütbeli subaydan meydana geliyordu. Başkan, en aşağı kolordu komutanı yetkisinde bir subay olurdu 1916'da iki heyet hâline geldi. Ayrıca on bir kişilik bir genel kurulu vardı.

Dâmâd Ferid Hükümeti, 1920'de bu mahkemeyi dağıttı. Yerine Harbiye Nezâreti Adliye-i Askeriyesine bağlı Heyet-i Temyiziyeyi kurdu. Bu heyet, mirliva (Tuğgeneral) rütbesinde bir başkan, üç binbaşı, iki sivil, bir savcı ve iki adlî müşâvirden meydana geliyordu. Tevfik Paşa Hükümeti de, Dîvân-ı Temyiz-i Askerî sistemini uygun buldu. Yirmi kişilik bu heyet 1922'ye kadar faaliyetini devam ettirdi.

20 Mayıs 1922'de 237 sayılı kânunla, Ankara'da Millî Hükümet tarafından Dîvân-ı Temyiz-i Askerî teşkilâtı (İstanbul'dakinden ayrı olarak) kuruldu. Bir başkan (sivil), ikisi asker, ikisi de sivil dört üyeden meydana geldi. SonraKonya ve Daha sonra İstanbul'a taşındı. 22 Mayıs 1930'da 1631 sayılı kânunla Askerî Temyiz Mahkemesi kurulmuş oldu.

Askerî Yargıtay üyeleri, birinci sınıf askerî hâkimler arasından Askerî Yargıtay Genel Kurulunun üyelerinin tam sayısının salt çoğunluğu ve gizli oyla, her boş yer için göstereceği üçer aday içinden Cumhurbaşkanınca seçilir.

Askerî Yargıtay Başkanı, Başsavcısı, İkinci Başkanı ve dâire başkanları Askerî Yargıtay üyeleri arasından rütbe ve kıdem sırasına göre tâyin edilirler.

Askerî Yargıtayın kuruluşu, işleyişi, mensuplarının disiplin ve özlük işleri, mahkemelerin bağımsızlığı, hâkimlik teminâtı ve askerlik hizmetlerinin gereklerine göre kânunla düzenlenir (1982 Anayasası mad. 156).

Askerî Yargıtay, herbiri bir başkan ve dört üyeden meydana gelen dört dâire ile bunların üstünde üç kuruldan meydana gelir: **1) Dâireler Kurulu:** İkinci Başkan başkanlığında dâire başkanları ile Birinci Başkanın seçtiği on altı üyeden meydana gelir. **2) İctihatı Birleştirme Kurulu** Birinci Başkanın başkanlığında, İkinci Başkan, dâire başkanları ve her dâireden en az beşer üyenin katılmasıyla meydana gelir. **3) Genel Kurul:** Birinci Başkan, İkinci Başkan, Dâire başkanları ve bütün üyelerden meydana gelir.

Bu kuruluş 27 Haziran 1972 târih ve 1600 sayılı kânuna göredir. Birinci başkan, başsavcı, ikinci başkan ile dâire başkanları, üyeler arasından rütbe ve kıdem sırasına göre tâyin edilirler. Bu husus, Genel Kurmay Başkanının teklifi, Millî Savunma Bakanı ve Başbakanın ortak kararnâmesi ve Cumhurbaşkanının tasdikiyle **Resmi Gazete**'de yayınlanarak gerçekleşir Üyeler ise en az albay rütbesinde birinci sınıf askerî hâkimler arasından, Askerî Yargıtay Genel Kurulunca üye tamsayısının salt çoğunluğu ve her boş üyelik için gösterilen üç aday arasından Cumhurbaşkanınca seçilir.

YARI ÖMÜR;

Alm. *Halbwertszeit (f),* **Fr.** *Moitié (f),* **İng.** *Half life.* Radyoaktif bir maddedeki atom çekirdeklerinin yarısının bozunması için gereken zaman aralığı. Yarılanma süresi de denir. Yarı ömür, radyoaktif bir maddedeki bozunum hızının yarıya düşmesi için gerekli süre olarak da tanımlanır.

Bir atomdaki proton ve nötron sayılarındaki farklılıklar atoma kararlı veya kararsız olarak vasıf kazandırır. Proton ile nötron arasındaki sayı farkı fazla ise atom kararsızdır. Kararsız atom tabiatta dâimâ kararlı atoma dönüşür.

Atomların kararlı durumdan nasıl kararsız duruma geçtiği, ilâhi bir sırdır. Dünyâ yaratıldığı vakit kararsız olarak meydana gelmiş olan birçok madde bozunarak devamlı daha basit bir maddeye

dönüşmüştür. Meselâ 92U238 radyoaktif maddesinin yarılanma zamânı 4,5x109 sene olup, dünyânın ömrü 5 trilyon sene kabul edilse, daha yarısının ilk yaratıldığı gibi durmakta olduğu anlaşılır.

Yarılanma süresi birkaç milyon sene olan radyoaktif çekirdekler olduğu gibi, sâniyenin trilyonlarda biri kadar olan çekirdekler de vardır. Meselâ radyoaktif karbonun:

$_{6}C^{14}$ - $_{7}N^{14}$ + -1ß

şeklindeki bozunma tepkimesinin yarılanma süresi 5580 senedir. Yâni herhangi bir cisimde bulunan radyoaktif karbon miktarı 5580 yıl sonra yarıya, 11.160 yıl sonra da tekrar yarıya (yâni çeyreğine) düşer. (Bkz. Radyoaktif Karbon)

Yarılanma süresi kararsız çekirdeklerin ve bozunmanın türüne bağlı olarak değişir. Meselâ alfa ve beta bozunumları gamma bozunumuna nispetle daha yavaş olan bir süreçtir. Beta bozunumunda yarı ömürler genellikle 10-2 saniyenin üstünde, alfa bozunumunda ise 10-6 saniyenin üstündedir. Gamma bozunumunda ise bâzan ölçülemeyecek kadar kısadır (10-14 saniye gibi) (Bkz. Radyoaktivite).

Yarılanma süresi kavramı, zamana bağlı başka süreçlere ilişkin olarak da tanımlanır. Meselâ bir ilâcın yarılanma süresi, vücuttaki ilâcın belli bir andaki miktarının yarısının vücuttan dışarı atılması için gereken süre olarak tanımlanır. Kimyasal kinetikte bir kimyasal tepkimenin yarılanma süresi, tepkimenin sona ermesine kadar geçecek sürenin yarısına eşittir.

YARIMBAŞ AĞRISI (Bkz. Migren)

YARPUZ (Mentha pulegium);

Alm. *Polei (-minze f) (m),* **Fr.** *Origan (m), marjolaine (f),* **İng.** *Punnyroyal.* **Familyası:** Ballıbabagiller (Labiate). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Batı Karadeniz ve Akdeniz bölgesi.

15-50 cm boyunda nâne kokusunda tüylü ve otsu bir bitki. Yapraklar kısa saplı ve ovaldır. Çiçekler pembemsi mor renklidir. Çanak ve taç yaprakları tüylü ve tüp şeklindedir. Sulak çayırlarda ve dere kenarlarında yayılmışlardır. Halk arasında yabânî nâne olarak bilinir.

Kullanıldığı yerler: Bitki uçucu yağ taşır. Mentol ve pulegon uçucu yağlarını ihtivâ eder. Nâne gibi kullanılır.

YASAMA DOKUNULMAZLIĞI;

Alm. *Gesetzliche Immunivat (f),* **Fr.** *Immunité (f), législative,* **İng.** *Legislative immunity.* Milletvekillerine, vazifelerini bir baskı altında kalmadan serbestçe ifâ edebilmelerini sağlamak için verilmiş olan bir imtiyaz. 1982 târihli Türkiye Cumhûriyeti Anayasasının 83. maddesinde yasama dokunulmazlığı şu şekilde düzenlenmiştir:

"Yasama Dokunulmazlığı" başlığını taşıyan 83. maddeye göre, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden, mecliste ileri sürdükleri düşüncelerden, o oturumdaki başkanlık dîvânının teklifi üzerine meclisçe başka bir karar alınmadıkça bunları meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan sorumlu tutulamazlar (mad. 83/1). Seçimden önce veya sonra bir suç işlediği ileri sürülen bir milletvekili, meclisin kararı olmadıkça, tutulamaz, sorguya çekilemez, tutuklanamaz ve yargılanamaz. Ağır cezâyı gerektiren suç üstü hâli ve seçimlerden önce soruşturmasına başlanılmış olmak kaydıyla, Anayasanın 14. maddesindeki durumlar (Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerin, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk devletinin ve cumhûriyetinin varlığını tehlikeye düşürmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, devletin bir kişi veya zümre tarafından yönetilmesini veya sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini sağlamak veya dil, ırk, din veya mezhep ayırımı yapmak veya sair herhangi bir yoldan bu kavram ve görüşlere dayanan bir devlet kurmak maksadıyla kötüye kullanılmış olması), bu hükmün dışındadır. Ancak bu halde yetkili makam, durumu hemen ve doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisine bildirmek zorundadır (mad. 83/2).

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyesi hakkında, seçimden önce veya sonra verilmiş bir cezâ hükmünün yerine getirilmesi, üyelik sıfatının sona ermesine bırakılır, üyelik süresinde zaman aşımı işlenemez (mad. 83/3). Tekrar seçilen milletvekili hakkında soruşturma ve kovuşturma, meclisin yeniden dokunulmazlığını kaldırmasına bağlıdır (mad. 83/4). Türkiye Büyük Millet Meclisindeki siyâsî parti gruplarınca (Yasama Dokunulmazlığı) ile ilgili görüşme yapılamaz ve karar alınamaz (mad. 83/9).

Yasama Dokunulmazlığı mutlak (dâimî) ve geçici olmak üzere iki türlüdür. Mutlak dokunulmazlığa **yasama sorumsuzluğu** da denilir. Buna göre, milletvekilleri meclis çalışmaları sırasındaki oy ve sözlerinden hiçbir zaman sorumlu tutulamazlar. Bu dokunulmazlık milletvekilliği sona erdikten sonra da devâm eder. Geçici dokunulmazlık ise, milletvekillerini sâdece Milletvekili seçildikleri sürece koruyan,

fakat milletvekilliği sıfatları sona erince kaldırılan bir dokunulmazlıktır. Anayasada belirtilen iki istisnâ dışında milletvekilleri işledikleri herhangi bir suç sebebiyle tutuklanamazlar ve sorguya çekilemezler. Onlar hakkında bu işlemler ancak dokunulmazlıkları kaldırılırsa mümkün olabilir.

YASEMİN ÇİÇEĞİ (Jasminum Oficinale);

Alm. *Jasmin (m),* **Fr.** *Jasmin (m),* **İng.** *Jasmine.* **Familyası:** Zeytingiller (Oleaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Güney Anadolu bölgesinde.

Beyaz renkli ve kuvvetli kokulu çiçekleri olan tırmanıcı bir bitki. Vatanı Himalayalar'dır. Akdeniz bölgesi ikliminde kolayca yetiştiğinden süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir. Bitkinin yaprakları karşılıklı ve 5-9 yaprakçıklıdır.

Kullanıldığı yerler: Çiçekleri uçucu yağ taşır. Uçucu yağ parfümeri sanâyiinde kullanılır. Çiçeklerinden hazırlanan çay (% 5'lik) göğüs yumuşatıcı ve sinirleri yatıştırıcı olarak kullanılır. Yaseminin dallarından ağızlıklar yapılır. İtalyan yasemini, sarı yasemin veya yaban yasemini (Anadolu'da kurt düşürücü olarak kullanılan sarı çiçekli çalı tipindeki bitkiler), Arap yasemini, Hind yasemini gibi çeşitleri vardır.

YASER ARAFAT;

Filistin Kurtuluş Teşkilâtı içindeki en büyük grup olan El-Fetih'in kurucusu, lideri ve Filistin Kurtuluş Teşkilâtı Yürütme Kurulu ve Filistin Devleti Başkanı. Asıl adı; Abdurrahmân Abdurraûf el-Kudva'dır. Yaser Arafat diye meşhurdur. Ebû Ammar (Kurucu) künyesiyle de tanınır.

Zengin bir tüccarın yedi çocuğundan birisi olan Yaser Arafat, 1929 senesinde Kudüs'te doğdu. Annesi, siyonizme karşı olan hareketin önderlerinden Kudüs Başmüftüsü Hacı Emin el-Hüseynî'nin akrabâsıydı. 1948 Arap-İsrâil Savaşının arkasından âilesiyle birlikte Gazze'ye göç etti. Gazze'de orta öğrenimini tamamladıktan sonra Mısır'a gitti. Kahire Üniversitesinde inşaat mühendisliği öğrenimi gördü. Müslüman Kardeşler Teşkilâtının çalışmalarına katıldı. Filistin Talebe Birliğini kurdu. 1952-1956 seneleri arasında bu birliğin başkanlığını yürüttü. 1953'te Kahire Üniversitesi Mühendislik Fakültesini bitirdi. Talebeliği sırasında askerî eğitim de görerek, Mısır ordusunun Filistin Birliğinde vazife aldı. 1956 Arap-İsrâil Savaşına katıldı. Mısır'da bir müddet İnşaatMühendisliği yaptı. Kuveyt'e geçerek kendi işini kurdu.

10 Ekim 1959'da bâzı arkadaşlarıyla birlikte FilistinKurtuluş Teşkilâtının çekirdeğini teşkil eden El-Fetih'i kurdu. 1964'te düzenlenen gizli bir konferansta silahlı mücâdelenin başlatılmasını isteyen tarafta yer aldı. 1 Ocak 1965'te İsrâil hedeflerine ilk askerî harekâtı gerçekleştiren, El-Fetih'in askerî kolu El-Âsifa (fırtına) birliğine komuta etti. Mısır, Sûriye ve Ürdün'ün 1967'de İsrâil karşısında yenilmesi üzerine, İsrâil işgali altındaki Batı Şerîa'da direniş hareketini teşkilâtlandırmaya çalıştı. Şerîa Irmağı boyunca üsler kurarak gerilla savaşını idâre etti. 1969 senesinde bütün Filistin gruplarını bir çatı altında toplayan Filistin Kurtuluş Teşkilâtının kuruluşuna öncülük etti ve teşkilât yürütme kurulu başkanlığına seçildi. Filistinli gerillaların Ürdün'ü terk etmeye zorlandığı ve yaklaşık 40.000 kişinin hayâtını kaybettiği (1970-71) iç savaştaFilistin kuvvetlerinin başında çarpıştı. Ürdün'den ayrıldıktan sonra siyâsî ve askerî merkezini Beyrut'a nakletti.

Filistin Kurtuluş Teşkilâtının Arap devletlerince Filistin halkının tek temsilcisi sayıldığı 1974'te BM Genel Kuruluna gözlemci olarak katıldı ve bir konuşma yaptı. Başta sosyalist ülkeler olmak üzere birçok ülkeyi ziyâret etti. Filistin meselesine barışçı bir çözüm arayan usta bir diplomat olarak kendini gösterdi. 1975-76 Lübnan İç Savaşında Hıristiyan milislerle çarpışırken Lübnan'a giren ve onlara yardım eden Sûriye ordusunun hücumlarına karşı koydu. Lübnan'ın fiilen bölünmesi üzerine Filistinlilerin denetiminde kalan bölgelerde Filistin Kurtuluş Teşkilâtının bir devlet yapısı kazanması için çaba harcadı. Yabancı ülkelerle diplomatik münâsebetler kurdu.

1977 senesinde Libya Mısır arasında; 1979'da ABD Büyükelçiliğinin işgal edilmesi üzerine İran-ABD arasında ve 1980'de İran-Irak arasında arabuluculuk yaptı.

İsrâil uçakları 1981'de Beyrut'taki karargâhını bombaladı. Haziran 1982'de İsrâil Güney Lübnan'ı işgâl ettiği zaman iki ay süreyle Beyrut'u savundu. Diplomatik manevralarla zaman kazanarak Filistin gerillalarının şehri boşaltmalarını sağladı. Ardından kendisi de Beyrut'tan ayrıldı. Tunus'a giderek FKT'nin yeni merkezini kurdu.

1983 senesinde El-Fetih içinde YaserArafat'a karşı başlatılan ayaklanma onun liderlik konumunu sarsmaya başladı. Uzun zamandan beri arası açık olan Mısır ile yeniden münâsebet kurdu. Filistin meselesinin BM kararları çerçevesinde barışçı yollardan çözülmesi için çok gayret sarf etti. Ürdün ile birlikte barış masasına oturmayı kabul etti. Ancak Ürdün Emiri Hüseyin'in son anda vazgeçmesiyle bu çalışmalar neticesiz kaldı.

Filistin toprakları üzerinde Müslüman, Hıristiyan ve Mûsevîlerin bir arada yaşıyabileceği laik ve

demokratik bir Filistin Devletinin kurulmasını savunan Yaser Arafat, 100'ü aşkın devletle diplomatik münâsebet kurdu. 7 Kasım 1985'te yayımladığı Kâhire bildirisi ile FKT üyelerine, İsrâil'in işgal ettiği topraklar dışında terörist hareketlerde bulunmayı ve operasyonlar düzenlemeyi yasakladı. Böylece barışçı yollardan Filistin meselesine çözüm bulunması prensibini kabul etti.

15 Kasım 1988'de Filistin Millî Konseyinin Cezâyir'de yapılan 19. olağanüstü toplantısında "Bağımsızlık Bildirisi" kabul edilerek "Filistin Devleti" kuruldu. Devlet Başkanlığına da Yaser Arafat seçildi.

13 Eylül 1993'te Washington'da İsrâil Başbakanı İzak Rabin ile Yaser Arafat'ın yaptıkları anlaşmayla İsrâil ile Filistin Kurtuluş Örgütü birbirini resmen tanıdı. Anlaşmaya göre İsrâil Filistinlilere Gazze Şeridi ve Erîha'da özerklik sağlayacak ve antlaşmanın imzâlanmasından dört ay sonra da askerlerini bu bölgelerden çekecek. İmzâdan 9 ay sonra ise özerk toprakların yönetimini üstlenecek olan Filistin Konseyi seçilecek. İki yıl içinde İsrâil ve Filistin Kurtuluş Örgütü, Kudüs ve Batı Şeria'daki Mûsevîler ve Filistinli mültecîlerin durumunu görüşmek için masaya oturacaklardı. Bu anlaşmadan dört ay geçmesine rağmen İsrâil askerlerini Gazze Şeridi ve Erîha'dan geri çekmemiştir (Nisan-1994).

YAŞ ANTLAŞMASI;

1787-1791 harbi sonunda 10 Ocak 1792 târihinde imzâlanan Osmanlı-Rus Antlaşması.

Osmanlı Devletinin Kırım'ı kurtarmak gâyesiyle 19 Ağustos 1787'de Rusya'ya açtığı savaş Avusturya'nın da savaşa dâhil olmasıyla aleyhte gelişti. Özi, Kili,İsmail, Anapa ve Soğucak gibi kaleler Rusların eline geçti. Neticede İngiltere Prusya ve İspanya'nın arabuluculuğuyla 18 Ağustos 1791 târihinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında sekiz aylık bir süre için Kalas Mütârekesi imzâlandı. Arkasından Kasım 1791'de Yaş kasabasında barış görüşmelerine başlandı. Yaklaşık iki buçuk ay süren uzun ve çetin müzâkerelerden sonra 10 Ocak 1792 târihinde Osmanlı Devletiyle Rusya arasında Yaş Barış Antlaşması imzâlandı. Tamâmı on üç madde olan bu antlaşmaya göre:

1. 1774 Kaynarca, 1779 Aynalıkavak, 1783 Ticaret ve 1784'te Kırım ile Taman'ın ilhakıyla Koban Nehrinin hudut tâyini hakkındaki antlaşmalar yine eskisi gibi kalıyordu.

2. Turla (Dinyester) Nehri hudut kesilerek, bunun sol tarafındaki arâzi, yâni Aksu ile Turla arasındaki Özi Kırı, Özi KalesiRuslara terk edildi. Sağ tarafındaki memleketler yâni Bender, Akkerman, Kili, İsmail ve diğer tarafta Rusların işgâlindeki kale ve şehirler Osmanlılara iâde ediliyordu.

3. Boğdan Voyvodalığının borçları ve geride kalan vergileri iptal edilecek ve antlaşmadan sonraki iki yıl her türlü vergiden muaf tutulacaktı. Af îlân edilip, isteyenler yine memleketlerine dönebileceklerdi.

4. Tiflis Hanlığına Çıldır vâlileri veya beyleri tarafından taarruz olunmayacaktı.

5. Kuzey Afrika'daki Garb Ocakları, Rus ticâret gemilerine taarruzda bulunurlarsa zarar tazmin edilecekti.

Böylece Yaş Antlaşmasının da imzâlanmasıyla, 1787 yılında Osmanlı Devletiyle Rusya arasında başlayan, sonra da Avusturya'nın katılmasıyla genişleyen savaş fiilen ve resmen sona ermiş oldu.

YAŞ HADDİ;

Alm. *Altersgrenze (f),* **Fr.** *Limite (f) d'age*, **İng.** *Agelimit, retirement age.* Bir kimsenin hak alabilmesi, mükellefiyet yüklenebilmesi için hukûken erişmesi gereken asgari yaş sınırı. Bir kimsenin hak sâhibi olabilmesi ve bâzı vecibeler yüklenebilmesi için her hâdisede, her muâmelede uygulanabilecek ortak, sâbit bir yaş haddi belirlenmemiştir. Kânunlar hâdisenin cinsine ve muâmelenin çeşidine göre farklı bir yaş haddi belirlemişlerdir. Memuriyete girmede, emekli olmada, evlenmede, gayri menkul alım-satımında, evlatlık edinmede, seçime katılıp oy kullanmada, milletvekilliğine aday olmada vs. hep ayrı yaş hadleri mevcuttur.

Meselâ; kânûnî istisnâları hâriç olmak üzere evlenmek için erkeğin 17, kadının 15 yaşını ikmâl etmesi lâzımdır. Fakat hâkim, fevkalâde hallerde ve pek mühim bir sebebe dayanarak 15 yaşını ikmâl etmiş erkeğin ve 14 yaşını bitirmiş olan kadının evlenmesine müsaade edebilir (M.K. mad. 88). Medenî Kânun, vasiyetnâme yapmak yoluyla ölüme bağlı tasarruflarda bulunabilmek için 15 yaşını bitirmiş olmak şartını getirmiştir (M.K. mad. 449). Kânun, medenî haklardan istifade edebilmek için kişinin reşit olması şartını aramıştır. Bunun için de kişinin 18 yaşını ikmâl etmesi gerekmektedir (M.K. mad. 11). Yine Medenî Kânuna göre, evlât edinebilmek için en az 40 yaşını doldurmuş olması, evlât edinen kimsenin evlâtlıktan en az 18 yaş büyük olması şartını aramıştır (M.K. mad. 253).

Cezâ Kânununda da buna benzer yaş hadleri mevcuttur. Meselâ fiili işlediği zaman 11 yaşını bitirmemiş olanlar hakkında tâkibat yapılamaz ve cezâ verilemez. Kezâ, fiili işlediği zaman 11 yaşını bitirmiş olup da 15 yaşını doldurmamış olanlarla, 15 yaşını bitirmiş olup da 18 yaşını bitirmemiş olanlar

hakkında indirimli cezâ verilir (TCK mad. 53, 54, 55).

1982 Anayasasında da belli kânunlarda yaş haddi kabul edilmiştir. Meselâ seçimlerde oy kullanabilmek için 21 yaşını doldurmuş olmak şarttır (mad. 67). Milletvekili seçilebilmek için 30 yaşını (mad. 76), Cumhurbaşkanı seçilebilmek için de 40 yaşını doldurmuş olmak lâzımdır (mad. 101).

Askerî ve mülkî memurlar devlet hizmetine girerken belli bir yaşta olmak ve belli yaşın da üzerine çıkmamış olmak şartı vardır. Memuriyetin özelliklerine göre muhtelif kânunlar değişik yaş hadleri kabul etmişlerdir. Emeklilik bakımından da yaş mevcuttur. 8 Haziran 1949 târihli ve 5434 sayılı TC Emekli Sandığı Kânununun 40. maddesine göre memurlar 65 yaşını doldurunca mecburen emekli olurlar. 4 Kasım 1981 târihli ve 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kânununa göre, üniversite öğretim üyeleri 67 yaşını doldurunca emekli olurlar.

Askerî kişilerin emeklilik yaş hadleri rütbelerine göre değişir. Kezâ emniyet mensupları, gümrük memurları, posta, telefon ve telgraf idâresinde çalışanların, farklı emeklilik yaş hadleri vardır.

Sosyal SigortalarKânununa tâbi olan işçilerin en erken emekli olacakları yaş haddi arttırılmıştır. 17.7.1984 târihli ve 506 sayılı, Sosyal Sigortalar Kânunu, 3246 sayılı ve 24.12.1985 târihli kânunla değiştirilmiştir. Bu değişikliğe göre, 1 Ocak 1990 târihinden îtibâren Sosyal Sigortalar Kânununa bağlı olarak çalışacak işçilerden kadın 55, erkek 60 yaşını doldurmuş olmadıkça emekli maaşı alamayacaktır.

Bu şekildeki yaş haddi kânunu 26 Şubat 1992'de çıkarılan emeklilik kânunu ile ortadan kaldırıldı. Kadınlardan 20, erkeklerden 25 hizmet yılını dolduran memur, işçi... herkesin yaşı ne olursa olsun istekleri üzerine emekli olabilir hükmü getirildi. (Bkz. Emeklilik)

YAŞ TASHİHİ;

Alm. *Altersberichtigung (f),* **Fr.** *Rectification (f) d'age,* **İng.** *Agen rectification.* Bir kimsenin nüfus kütüğüne yanlış yazılmış olan yaş kaydının ve doğum târihinin yetkili mahkeme kararı ile düzeltilmesi. Medenî Kânuna göre, mahkeme kararı mevcut bulunmadıkça, şahsî durumlara ilişkin resmî kayıtlar ve kütükler değiştirilemez (mad. 38). Kezâ, Cezâ Mahkemeleri Usûlü Kânununa göre de, Cezâ Mahkemesinde son tahkikât sırasında suçtan zarar görenlerle sanıkların yaşlarında cezâ hükümleri bakımından gereken düzeltmelerin nüfus kânunundaki usûle göre yapılması Cezâ Mahkemesine âittir. Bu konuda verilecek karar, esas hükümle birlikte temyiz olunabilir (mad. 255).

Yaş tashihine âit hükümler ve tâkip edilecek usül, 1587 sayılı ve 5.5.1972 târihli nüfus kânununda gösterilmiştir. Bu kânuna göre selâhiyetli mahkeme yaş tashihi (yaşının düzeltilmesini) isteyen kişinin ikâmet ettiği yerdeki Asliye Hukuk Mahkemesidir. Duruşma sırasında Cumhûriyet Savcısı, nüfus memuru da bulunur. Dâvâda şâhit dinlenebilir ve resmî evraklar ibraz edilebilir. Yaş tashihini isteyen kişi 18 yaşından küçükse onun yerine kânûnî velisi dâvâyı açar.

Temyiz Mahkemesinin (Yargıtay) ictihatlarına göre, yaş küçültülmesi talebinde bulunduğu zaman ilgilinin fizikî görünüşü, şâhitlerin ifâdeleri ve nüfus siciline kayıt olduğu târih dikkate alınır. Yaş küçültülmesi talebinde bulunulduğu zaman; yaşının düzeltilmesi istenen kimsenin sicildeki yaşına göre gerçekten daha büyük görünmesi, iddia edilen yaşta olduğunun güvenilir şâhit ve raporlarla ispatlanması, ana ve babanın nikâh yaptıkları târihin de dikkate alınması lâzımdır.

Mahkemenin, gerek yaş küçüklüğü gerekse yaş büyütmek gâyesiyle açılan dâvâ konusunda verdiği karar aleyhine temyiz yoluna (Yargıtay) gidilebilir.

Yaş tashihi sonucu ilgili kişi askerlik yaşına giriyorsa kararı veren mahkeme, durumu 15 gün içinde Askerlik Şûbesine de bildirir.

YAŞAR DOĞU;

Olimpiyat, Dünyâ, Avrupa ve Balkan Şampiyonluklarını kazanmış olan Türk güreşçi ve antrenör.

1915 yılında Samsun'un Kavak ilçesine bağlı Karlı köyünde doğdu. On beş yaşındayken güreşe başladı. İlk zamanlar karakucak güreşte kendini yetiştirdi. Ankara'da askerliğini yaparken 1936'da minder güreşine geçti. Ankara'daki Güneşspor Kulübünde Faik Hocanın idâresinde çalıştı. 1939'da Millî takıma seçildi. 25 Nisan 1939'da Oslo'da yapılan Avrupa Şampiyonasında ilk olarak millî oldu. Güreş hayâtındaki ilk ve son yenilgisini bu şampiyonada Estonyalı Toots'a karşı aldı. Grekoromen 66 kilo ikincisi oldu. 1940'ta serbest stilde güreşerek bütün rakiplerini tuşla yendi ve Balkan Şampiyonluğunu elde etti. Olağanüstü acı kuvvetinin yanısıra, teknik olarak güreşmesi sebebiyle sonraki senelerde grekoromende ve serbest stilde başarıdan başarıya koştu. 1946'da Stockholm'de serbest, 1947'de Prag'da grekoromen stilde 73 kilo Avrupa şampiyonluklarını kazandı. 1948'de LondraOlimpiyat Oyunlarında serbest stilde 73 kilo birincisi oldu. 1949'da serbest stilde 79 kilo Avrupa,

1951'de 87 kilo Dünyâ Şampiyonu oldu. 1948 Olimpiyat Oyunlarından sonra ev armağan edilen güreşçilerin profesyonel îlân edilmesi üzerine 1952 Olimpiyat Oyunlarına katılmadı. Son şampiyonluğundan sonra millî takım antrenörlüğüne getirildi. Birçok şampiyon güreşçi yetiştirdi. 8 Ocak 1961'de geçirdiği bir kalp krizi neticesinde Ankara'da öldü.

Millî formayı 47 defâ giyen, gâlip geldiği 46 güreşin 33'ünü tuşla kazanan Yaşar Doğu, Dünyâ minderlerinde elde ettiği başarılı neticeler ve üstün tekniğiyle dînine bağlılığı, efendiliğiyle gelmiş geçmiş en iyi güreşçiler arasında kabul edildi. Ölümünden sonra adı Ankara'da bir spor salonuna verildi. Yaşar Doğu'nun hâtırasına her yıl milletlerarası güreş turnuvası düzenlenmektedir.

YAŞLILIK;

Alm. *Altern (m),* **Fr.** *Vieillissement (m),* **İng.** *Ageing, growing old.* Yaşın ilerlemesi. İnsanlar yaşlandıkça gerek bedenî, gerekse rûhî bir takım değişikliklere uğrarlar. Bunlar arasında derinin buruşması, ciltte lekeler, saçların ağarması ve dökülmesi, boyun kısalması gibi dıştan fark edilen ve pek de önemli olmayan belirtilerin yanında bütün fonksiyonlarda yavaşlama ve düşme dikkati çeker. Vücûdun tâmir hızı ağırlaşır. Organizmanın bedenî ve rûhî intibak gücü çok azalır. Kas kuvvetinde azalma, kapasite kaybına ve iş yapabilmenin çöküntüsüne yol açar. Yine yaşlılıkta her türlü hastalık halleri, ızdırap veren her şey, ölüm düşüncesi, güçsüzlük hissi, sevilen eşyâ ve kişilerin kaybı ciddî rûhî problemlere sebep teşkil edebilir.

Büyüme 22-25 yaşında durur. 25 yaşında adale gücü maksimumdur. Saçların kalınlığı ve gürlüğü tamdır. Ama yine de bağışıklık sistemini düzenleyen hormonlar azalmaya, boy da kısalmaya başlamaktadır.

30 yaşından sonra, vücut fonksiyon kapasitesi, her yıl % 0,8 kadar düşecektir. Kalp kasları kalınlaşmaya, işitme gücü azalmaya, deri elastikiyetini kaybetmeye başlar, kırışıklıklar belirir. Omurga diskleri birbirine yaklaşır ve hafif kamburluk belirtileri görülür.

40 yaşlarında çöküntü başlamıştır, kilo artıp boy birkaç milim kısalmıştır. Vücûdun tabiî savunması zayıflar. Lemfositlerin gücü, kanser hücrelerini öldürme konusunda azalır. Diğer infeksiyon yok edici hücrelerin gücü düşer. Saç kırlaşması ve dökülmesi artar, saç tellerinin çapları 2 mikron kadar incelir. Göz, yakını iyi göremez.

50 yaşlarında deri kırışıp sarkmaya başlar, gözde hipermetropi artar. Pankreas daha az trypsin ve insülin üretir, diyabet başlayabilir. Tırnak büyümesi ve tat duyusu azalır. Kas ve diğer dokular zayıfladıklarından, vücut ağırlık kaybeder. Fakat metabolizma da yavaşladığından, vücutta yağ toplanabilir ve zayıflama görülmez. Seste kalınlaşma olabilir, hâfıza kayıpları görülebilir.

60 ve 70 yaşlarında, boy yaklaşık 2 cm kısalmıştır, kas gücü, gençliktekinin yarısıdır. Akciğer kapasitesi yarıya inmiştir. Burun, kulak ve kulak memeleri yarım-bir santim daha uzundur. Tat alma duyusu iyice zayıflar.

Yaşlanmanın sebebi olarak birçok görüş öne sürülmüştür.

En çok kabul edilen; 1) Beynin, 2) Hormon salan endokrin sistemin (Meselâ, thymus guddesinden çıkan thymosin hormonunun azalması), 3) İnterferon gibi çeşitli tabiî ilâçlar ve antikorlar üreten bağışıklık sisteminin yaşlanması sonucu vücutta yaşlılığın meydana çıkması görüşüdür.

Yaşlılığın sınırı: Genel olarak yaşlılığın 65 yaş ile başladığı kabul edilmektedir. Dünyâ Sağlık Teşkilâtının yaptığı yaş gruplaması şöyledir: 45-59 orta yaşlı, 60-74 yaşlı, 75-89 ihtiyar, 90 ve üstü çok ihtiyar. Bu sınıflandırma umûmidir. İklim ve sağlık şartlarının değişmesiyle yaş sınırları da değişir. Onun için değişik memleketlere ve değişik insanlara göre sınıflandırma farklıdır.

Günümüzde yaşlılar: Toplumlarda yaşlıların sayısında nisbî ve mutlak artış görülmektedir. 1950 yılında genel nüfus içinde yaşlı oranı Fransa'da % 12, Almanya'da % 11 iken, bu oran son yıllarda % 14-15 civârına ulaşmıştır. ABD'de 1900 ve 1960 seneleri arasında, nüfus yaklaşık iki buçuk misli artarak 70 milyondan 179 milyona ulaşırken, 65 yaşın üzerindekilerin sayısı beş misli artarak 3 milyondan 16 milyona yükselmiştir.

Yurdumuzla ilgili rakamlar ise şu şekildedir: Yaşı 65'ten fazla olanlar 1960'ta % 3,5 oranındayken 1975'te 1.814.000 kişi ile oran % 4,5'e yükselmiştir. 2000 yılında 3.700.000 civârında 65 yaş üzeri kişi olacağı tahmin edilmektedir.

Bütün dünyâ nüfûsu içinde 1970'te 65 ve daha yukarı yaştakilerin sayısı 291.000.000'ken, 2000 yılında bunun 600.000.000'a ulaşacağı tahmin edilmektedir. 1980 yılında sanâyileşmiş ülkelerde yaşlıların toplum nüfûsundaki oranı % 15 gibi yüksek bir rakamdır. Bu duruma göre; dünyâda yaşlıların mutlak sayısı artarken, genel nüfûsa nispetleri de artmaktadır. Bu ise birtakım ekonomik, sosyal ve sağlıkla

ilgili meseleleri de berâberinde getirmektedir.

Yaşlılıkla ortaya çıkan bedenî değişiklikler kişinin faal hayâtını da değiştirir. Bunlar sosyal şartlardaki hızlı değişikliklere ayak uyduramadığından toplum içindeki yerleri sarsıntıya uğrar. Bu da yaşlıyı şiddetle etkiler. Bunlar senelerden beri devam eden kâbiliyetlerin silinmesi, faalliğin kaybedilmesi ve toplumda bilinmeyen, tanınmayan bir kişi hâline gelmesi demek olur.

Günümüzde şehirleşmenin arttığı görülmektedir. Şehirleşme, kişilerarası münâsebetleri gevşetir. Bunların yerini radyo, televizyon, gazete, sinema gibi âletler alır ve böyle bir cemiyette kişi, saygınlığını tatmin edici şekilde hissetmez. Var olan insan münâsebetleriyse daha çok menfaata dayanmaktadır. Kardeş ve çocuk sayısının da azaldığını eklersek, bütün bunlar kişiyi yalnızlığa iter, desteksiz bırakır, çevre ve topluma yabancılaştırır.

Değişen sosyal şartlara bağlı olarak büyük âilelerin yerini küçük âileler almıştır. Âile içinde de kişiler arası bağ çok zayıflamıştır. Yaşlı kişi, kendisine yardım edecek, bakacak, ihtiyaçlarını karşılayacak ve kendisine samimiyetle yaklaşacak kimse bulamamaktadır. Gerek âile fertleri, gerekse toplum içinde kendini desteksiz görmeye başlayan, etrâfındakilerin kendisinden uzaklaştığını düşünen kişi, hayâtını kimseye muhtaç olmadan sürdürebilmek için geleceğiyle ilgili bir teminât, bir ipucu, bir ümit aramaya başlar.

Yaşlılık şu iki durumda mesele hâline gelir:

1. Yaşlılığı ve hastalığı, güçsüzlüğü ve beceri kaybını kat'i ve sert bir tarzda inkâr edip benimsemeyerek önceki faaliyeti aynen sürdürmeye çalışırsa;

2. Tersine, korku ve endişe içinde kendisini her türlü meşgaleden uzak tutmaya yönelik bir vaziyet içine girerse.

Yaşlılık ve hastalıklar: Günümüzde yaşlılığın ciddî bir problem hâline gelmesinde hastalıkların da mühim yeri vardır. 50-60 yıl kadar önce enfeksiyon dediğimiz öldürücü hastalıklar yaygındı. Koruyucu hekimlik çalışmaları ve antibiyotiklerin keşfiyle bu mikrobik hastalıklar önlendiyse de son yıllarda bu defâ dejeneratif hastalıklar yaygınlık kazanmıştır. Bunlar; damar sertliği (kalp ve beyin damar hastalıkları), romatizmal hastalıklar, şeker hastalığı gibi öldürmeyen ve ancak belirtilerinin, sürekli ilâç kullanma ve perhiz yapma ile hafifletilebildiği bedenî bozukluklardır.

Yaşlılara yardım: Yaşlılığın kendisine, yâni yaşlanmaya tesirli bilinen bir hormon, aşı veya başka bir ilâç yoktur. Bugün batı ülkelerinde yaşlılara yapılabilen yardım ve tavsiyeler şunlardır:

1. Hasta ve sağlam yaşlılar için yeterli huzurevi dediğimiz bakım müesseseleri açılmaktadır. Yaşlı, sıhhatli bile olsa kendi çocukları tarafından kabul edilmemekte ve tek yaşamakta veya huzurevine yerleştirilmektedir.

2. Meşgale bulması tavsiye edilmekte, gâyesiz duran yaşlının daha çabuk yıkılacağı hatırlatılmaktadır.

3. Yaşlılığa ve yaşlanmanın getirdiği zorluklara önceden hazırlanması sağlanmaktadır.

4. Yaşlılığa iyi uyum sağlaması için kişinin kendisini maddî bakımdan muhtaç hissetmeyecek şekilde yardımlar yapılmakta ve maaş bağlanmaktadır.

İslâmiyette yaşlılık: Yaşlılar, İslâmiyete uymakla huzurlu olurlar. Çünkü yaşlı Müslüman, ihtiyarlığın, hayâtın mûtad ve mecburî sonu olduğunu bilir. İhtiyarlıktan paniğe kapılmaz. İhtiyarlığı da gençlik kadar hayâtın normal bir devri olarak görür. Yaşlı Müslüman, hastalığın ve güçsüzlüğün Allah'tan geldiğini ve geçici olduğunu düşünerek bunların verdiği ızdırabı hafif hisseder.

Yaşlılar, Müslümanların saygı gösterdikleri kimselerdir. Kendilerinden hayâ ederler. OnlaraResûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) asrına daha yakın olduğu için saygı gösterirler. Allahü teâlâyı tanımakta önde olmaları ve ibâdetlerinin çokluğu sebebiyle hürmet ederler. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem; **"Müslüman yaşlılara hürmet ve ikrâm, Allahü teâlâya saygıdandır."** buyurdu. Müslüman, yaşlıların huzurunda izinsiz konuşmaz. Şöyle buyrulmuştur: "Bir genç, bir yaşlıya yaşından dolayı hürmet ederse, onun yaşına varınca Allahü teâlâ, ona gençleri hürmet ettirir." Bir hadîs-i şerîfte; **"Güçsüzlere, hastalara, yaşlılara ve küçüklere merhamet edilir."** buyuruldu. Câbir'in (radıyallahü anh) Resûlullah'tan (sallallahü aleyhi ve sellem) bildirdiği hadîs-i şerîfte; **"Büyüklerimizi saymayan, küçüklerimize acımayan bizden değildir."** buyruldu.

İslâmiyette anne ve baba her zaman kıymetlidir. Yaşlılıkları çocukları için büyük nîmettir. Babaya ve anneye hizmet vâcibtir. Bunlara çocuklarının hizmeti, muhtaç oldukları zamandır. Abdullah bin Amr radıyallahü anh Resûlullah'tan (sallallahü aleyhi ve sellem) bildirir. Buyurdu ki: **"Allahü teâlânın rızâsı, baba ve annenin rızâsındadır. Allahü teâlânın rızâsızlığı da, baba ve annenin rızâsızlığındadır."** Yine bir hadîs-i şerîfte; **"Baba ve annesini kendinden râzı eden, dünyâ ve âhiret**

iyiliğini, kendisi için bir araya getirmiştir."

Adamın biri; "Yâ Resûlallah, annem yanımda yaşlandı ve yaşlılıktan ötürü aklını kapbetti. Onu elimle yediriyor, elimle içiriyorum. Her işini ben görüyorum. Sırtımda taşıyorum. Acaba hakkını ödemiş oldum mu?" diye suâl etti. **"Hayır. Hakkının yüzde birini bile edâ etmemişsin."** buyurdu. "Acaba neden? Yâ Resûlallah" dedi. **"Çünkü o sana, elinden hiçbir şey gelmediği zamanda yaşamanı isteyerek hizmet etti. Sen ise ona, ölümünü isteyerek hizmet ediyorsun. Ama yine de ona çok iyilik yapmışsın."** buyurdu.

Biri Peygamberimizin yanına geldi ve; "Yâ Resûlallah, annem sakatlandı. Ağzına yemeği ben koyuyorum, abdesti ben aldırıyorum, onu sırtıma alıp, helâya götürüyorum, onun hakkını ödemiş olur muyum?" deyince,Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem; **"Onun hakkının yüzde birini ödeyemezsin. Lâkin iyi bakarsan, ona yapacağın küçük bir hizmete çok sevap verilir."** buyurdu.

Bir defâsındaPeygamber efendimiz; **"Burnu yere sürtmüştür, burnu yere sürtmüştür!"** buyurdu. "Kimin? Yâ Resûlallah", dediler. **"Ana ve babasından birinin veyâ ikisinin, yanında ihtiyarladığı halde, Cennet'e girmeyenin."** buyurdu. Yâni onlara iyilik ve ihsan etmeyip, Cennet'e girmeyen, demektir. Bir hadîs-i şerîfte **"Cennet, anaların ayakları altındadır."** buyruldu.

Kur'ân-ı kerîmde İsrâ sûresi 23. âyet-i kerîmesinde meâlen; **"Anaya babaya güzellikle muâmele edin. Onlardan biri veya ikisi yanında ihtiyarlık hâline ulaşırsa, sakın onlara öf bile deme, onları azarlama, yüksek sesle hitab edip, onlara bağırma, ikisine de iyi ve yumuşak söyle."** ve 24. âyet-i kerîmede meâlen; **"İkisine de acıyarak tevâzu kanadını indir ve şöyle de: "Ey Rabbim! Onlar, beni küçükken terbiye edip yetiştirdikleri gibi, sen de kendilerine merhamet et."** buyuruyor.

İslâmiyette kişinin anne ve babasına karşı vazifeleri şunlardır: Her dediklerini dinlemeli, özürsüz önlerinden yürümemeli, günah olmayan emir ve sözlerini yerine getirmeli, onlar kalkınca ayağa kalkmalı, sesini onların sesinden yüksek çıkarmamalı, seslendikleri zaman, hemen "Buyurun!" demeli, onların rızâsını almaya gayret etmeli, kendini onların önüne atmalı, fedâ olurcasına hizmet etmeli, onlara saygı ve haklarını gözetmekten dolayı sitem etmemeli, yüzlerine sert bakmamalı, kaşlarını çatmamalı, huzurlarında edeple oturmalı, yanlarında ayak uzatmamalı, bir yeri ağrıdığında mümkün mertebe onlara söylememeli, kalplerini üzmemelidir.

Kısaca İslâmiyette yaşlılar, toplumun hürmet gösterdikleri her işini danıştıkları, etraflarında hizmet etmek için pervâne gibi dolaşılan kişileridir. Hor görülmezler. Aksine daha çok sözleri dinlenir.

Yaşlılarda, boşluk ve gâyesizlik bunalıma sebep olur. Emekli olan yaşlı, gâye hissini kaybeder. Ümitsiz kalır. Halbuki Müslümanın vazife ve mesuliyetleri ölene kadar bitmez. Beş vakit namazı, oruç, hac ve diğer ibâdetleri yanında, insanlara faydalı olma isteği, hayır ve hasenatı bütün vaktini doldurur.

Yaş dönümü psikozu: İnvolüsyonel psikoz veya yaşdönümü melankolisi de denir. Kadınlarda sıktır. Bu şahıslar evvelce bir psikoz (cinnet, akıl hastalığı) geçirmemiş kimselerdir. Soya çekimde de (ırsiyet) bir özellik görülmez. Hezeyanlı ve ajitasyonlu olabilen depresyon (çöküntü) hâli tabloya hâkimdir. Özellikle sabahları artan sıkıntı; intihar arzuları, kendini değersiz, sâhipsiz, âciz ve hattâ ölmüş görme; derin elem ve keder hali, suçluluk hisleri, hayattan zevk almama, az konuşma gibi belirtileri vardır. Kadınlarda 45-55 yaşlarında, erkeklerde 50-60 yaşlarında görülür.

Hastalık bâzan birkaç sene sürebilir. Tedâviye genellikle cevap verir. Antidepresif ve anksiete (endişe) giderici ilâçlar, elektrokonvülsif tedâvi (EKT) ile berâber gâyeye matuf bir hormon tedâvisi çok faydalıdır. Had safha geçip, hasta, etrâfıyla temas kurulabilecek bir hâle geldikten sonra psikoterapiye geçilir.

YAŞNÂME;

her yaşın durumuna göre, insan hayâtını konu edinen şiir. Vücûdnâme. Yaşnâmeler konuyu ele alışlarına göre çeşitlilik gösterirler. Bir kısmı insanı hazret-i Âdem'le ele alıp, yaşlara göre meseleleri işlerken bir kısmı, doğrudan doğruya insanın anne-baba ilişkisi neticesinde, ana rahmindeki hâlinden ölünceye kadar geçecek bütün bir ömrü ele alır. Bâzı yaşnâmelerde yirmi beş, otuz yaşlarına kadar her sene ayrı ayrı ele alınırken, otuzdan sonraki yaşlar beş veya on sene atlamalı olarak işlenir. Ayrıca her atlamalı yaş; bir çağ gibi düşünülür. Bunun yanında doğuştan başlayarak; çocukluk, gençlik, ihtiyarlık, geçkin ihtiyarlığa da çağ olarak yer veren yaşnâmeler vardır. Ayrıca, ölüm ötesi kabir, sırat, mîzân ve Cennet'e kadar konuyu işleyen yaşnâmelere de rastlanır.

İslâmî edebiyat içinde görülegelen yaşnâmelere Türk Edebiyâtında 11. yüzyıldan îtibâren rastlanır ve ilk örneği **Kutadgu Bilig**'de görülür.

Ömür destanı, yaş destanı, yaş türküsü, hayatnâme ve vücûdnâme de denilen yaşnâmeler şekil olarak

ekseriyâ dörtlüklerle yazıldıkları gibi, mesnevî tarzında yazılanlar da vardır. Bu türün bir başka husûsiyeti de yazanın bilgi ve görgüsü yanında yaşadığı yerin tesirini taşımış olmasıdır. Bunda şâirler geçmişte yaşayan uzun ömürlü kimseleri ele alırlar. Hazret-i Nûh gibi bin yıl yaşayanların yanında yine ömrü Âdem ve Şit peygamberler gibi beş yüz senenin üstünde olanları da örnek vererek insan sonunun netîcede ölüm olduğunu, ömür merdiveninde önceleri çıkılırken sonraları belirli bir yaşta iniş başladığını, ancak yapılan iyiliklerin kaybolmayacağını anlatırlar. Bu bakımdan yaşnâmeler gerçekte nasîhat türünden manzûmelerdir. Bilmece şeklinde kısa olanlarının yanında, Ahmed Yesevî'de görüldüğü gibi, 25, 30 bend olanları da vardır.

Yaşnâmeler, genellikle umûmî insan ömrünü işlerler. Ancak kadın-kız ömrüyle ilgili olanlarının yanında, şâirin hâyâtına yer veren, hattâ insan ömrünü mevsimlere benzeterek ele alanları da vardır.

Edebiyâtımızda bu tür daha çok halk şâirleri tarafından yazılmıştır. Ahmed Yesevî, Yûnus, Pir Sultan Abdal gibi tekke şâirlerinin yanısıra Karacaoğlan, Âşık Ömer gibi âşık edebiyâtı şâirleri de yaşnâme söylemişlerdir. Günümüzde ise halk şâirleri bu geleneği devâm ettirmektedirler.

YAT;

Alm. *(Segel-) Jacht (f),* **Fr.** *Yachi (m),* **İng.** *Yacht.* Genellikle yarış gâyesi veya eğlence için kullanılan narin, hafif yelken veya motor gücü ile hareket eden bir deniz aracı. Kürekle, tekne dışından motorla tahrikli deniz araçları yat sınıfına girmezler. 1850'lere kadar tamâmen yelkenli olan yatlar bu târihten îtibâren buhar makinalarının sahneye çıkması ile makineyle de tahrik edilmeye başlanmıştır. Yirminci asrın ikinci yarısında yapılan yatların çoğunda yardımcı makine olarak dizel motor kullanılmıştır. Birinci Düyâ Savaşı esnâsında dizel motorla tahrikli yatların tonajı 2500 tonu geçmiştir. İkinci Dünyâ Savaşı sonunda ise savaş gemilerinden bilhassa mayın gemileri yapı olarak hafif ve yata yakın olduğu için özel firmalar ve zengin kimseler tarafından satın alınarak eğlence ve spor maksadı ile yatçılıkta kullanılmıştır.

Yatın doğuş yeri Hollanda'dır. On altıncı yüzyılda kanallarda, göllerde ve denizlerde avcı gemisi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Yat hafif olduğu için yelkenlerini şişirince zarif teknesi süratle hedefe yetişir. 1660 senesinde İngiltere bu tür tekneler yapmaya başlamıştır. Yatın bir spor ve eğlence aracı hâline gelişi 19. yüzyıla rastlar. İlk defâ ABD'de 1851 senesinde başlayan yat yarışları, yat kulüplerinin kararlaştırdığı senelerde yapılmak üzere devam etmektedir. Yat yarışları tekne ve yelken formlarında gelişmelere sebep olmuştur. 1937 senesinde yapılan ABD'ye âit "Ranger" yatının yelken alanı 1903 senesinde yapılan yine ABD'ye âit "Relience" yatının yelken alanından yarı yarıya az olmasına rağmen tekne aerodinamik yapısı ve yelken şeklindeki değişiklik sebebiyle daha süratli yol alma özelliğine kavuşmuştur.

Yelkenler 18. yüzyıla kadar alt tarafı geniş dörtgen biçiminde yapılırken araştırmalar yelkenlerin üst tarafını uzun üçgen yapmanın daha verimli olduğunu ortaya koymuştur. Olimpiyat yarışlarında müsâbakaya giren üçgen yelkenli yatlar standart şekiller almıştır. Bunlara finn flying dutchman, star, dragon ve 5,5 metre isimleri verilmiştir. İki tekneli katamaron yatlar ve üç tekneli trimaran yatlar da vardır.

Yat yarışları uzun ve kısa mesâfelerde yapılabilir. Bu yarışlar muhtelif yat kulüpleri tarafından tertiplenir. En meşhur yat yarışları Fastnet, Bermuda yarışları, San Francisco-Honolu, Sydney-Hobart yarışları... Milletlerarası yarışlar, Olimpiyat yarışları gibi büyük ölçüde yarışlar yanında amatör yarışmaları da vardır.

Yat yarışlarında açık deniz yat yarışları çok önemsizdir. Bu yarışta yelkenliler 8 sınıfa ayrılmıştır. Her türlü yelkenli için geçerli olan yarış kurallarını International Yacht Racing Union (İYRU) belirler. Genelde açık deniz yat yarışları International Off Shore Racing (İOR) tarafından hazırlanan yarış şartları yönetmeliğine göre yapılır.

Günümüzde açık deniz yat yarışlarının şartları, Büyük Britanya yarışlarını yöneten Royal Racing Club'ın (RORC) kurallarıyla Cruising Clup of America'nın (CCA) şartlarının birleştirilmesinin neticesinde meydana gelmiştir.

Yat yarışlarında yarışmaya girecek teknelerin sınıflarını tâyin etmede tekne boyu, tekne ağırlığı ve yelken alanı rol oynar. Yelkenli sınıflandırılmasında kullanılan formül:

$$\text{Yarışma kademesi} = \frac{8 \times 1 \times \div 5}{10003 \div T}$$

Formülde 1 metre olarak tekne boyu: 8 metrekare olarak yelken alanı; T teknenin ton olarak deplasmanıdır. Sınıflar S,P,Q,R gibi harflerle gösterilir. Meselâ P sınıfının yarışma kademesi 31, Q

sınıfınınki 25, R sınıfınınki 20'dir.

Türkiye'de yatçılık; gelişme hâlindedir. Yat ve yelken kulübünün düzenlediği yarışlarla gençler yatçılığa teşvik edilmektedir.

YATAĞAN TERMİK SANTRALİ;

Muğla ilinin Yatağan ilçesi yakınlarında kurulmuş olan termik santral. Yatağan çevresindeki havzada bulunan yataklardan çıkarılan düşük kaliteli linyitleri değerlendirmek gâyesiyle kurulmuştur. Termik santralin yapımına 1977 senesinde başlandı. Her biri 210 MW gücünde olan ünitelerden ilki 1982'de, ikincisi 1983'te, üçüncüsü ise 1985'te işletmeye açıldı. Toplam kurulu gücü 630 MW olan santralin yıllık enerji üretim kapasitesi 3.780.000.000 kwh'tir.

Yatağan termik santraline kaynaklık eden, Eskihisar ve Yatağan yöresinde yer alan yataklardaki düşük kaliteli linyit rezervinin yaklaşık 230.000.000 ton olduğu hesaplanmıştır.

YATAK YARASI;

uzun süreli yatağa bağlı kalan insanlarda (yatağa temas eden) bölgeye gelen kan miktarının azalması sonucunda cildin ve altındaki dokunun parçalanması. Dekübitis ülseri veya basınç yarası olarak da isimlendirilir. Normal kan akımının engellenmesi vücûdun yatak üzerinde uzun süre basınç yapması ve çarşaflarla olan sürtünme sonucunda olur. Yatak yaraları daha çok vücutta dirsek, kalça, kalça kemiklerinin arka kısmı gibi kemiklerin çıkıntı meydana getirdiği yerlerde görülür.

Yatalak hastada enfeksiyon gelişirse, yatak yarası ihtimali artar. Bu hastaların yatak çarşafları ılık kuru olmalı, hasta bölge hergün silinmeli, cilt sabun ve su ile yıkanıp dikkatlice kurulanmalıdır. Yatak yarasının önlenmesinde yatalak şahsın pozisyonunun sık değiştirilmesi önemlidir. Gece ve gündüz hastanın pozisyonu iki saatte bir değiştirilmelidir. Bu gibi hastalar için (dekübitis yaralarının teşekkülünü önleyen) özel havalı yataklar geliştirilmiştir.

Eğer ülser gelişmişse ölü doku temizlenmeli, pansuman ve sargılar sık değiştirilmelidir.

YATAKLIK;

Alm. *Hehlerei (f),* **Fr.** *Recel (m),* **İng.** *Harbouring.* Suç işleyen kişileri barındırma veya bir suç neticesinde ele geçen eşyâları saklama. Suçluya yataklık etmek, Türk Cezâ Kânununda suç sayılmış ve cezâ öngörülmüştür.

Bir kimse hapis cezâsından aşağı olmayan bir cürmü, suçu işledikten sonra bu cürmün icrâsında fâilleri evvelce ittifak etmiş ve cürmü neticelendirmekte yardımı dokunmuş olmaksızın, bir kimsenin o cürümden istifâdesini temine veya hükümetçe icra olunacak tahkikatı yanlış yola sevk etmeye, yâhut hükümetin araştırmalarına veya hükmün icrâsına karşı fâili gizlemeye yardım eder; yâhut hakkında yakalama veya tevkif müzekkeresi çıkarılmış olan bir kimsenin saklı bulunduğu yeri bildiği halde yetkili mercilere derhal haber vermezse veya her kim bu cezâları gerektiren bir cürmün eser ve delillerini yok eder, yâhut, bunları değiştirir veya bozarsa, hapis cezâsını gerektiren suçlarda altı aydan iki yıla kadar, ağır hapis cezâsını gerektiren suçlarda, iki seneden dört seneye kadar, ölüm cezâsına mahkum olur. Fakat, bu cezâ müddeti asıl suç için kânunda gösterilen cezânın üçte birini geçemez. Bu suçların dışında kalan suçlarda ilgiliye hapis cezâsı değil, para cezâsı verilir (TCK mad. 296). Bu fiili usûl veya fürûnun, karı veya kocasının lehine olarak işlerse cezâ verilmez (TCK mad. 296).

Bir kimse, kendisi cürmün işlenmesine katılmaksızın, bu cürümden elde edilen para ve diğer eşyâyı bilerek kabul eder, saklar veya satın alırsa, yâhut bu hususlarda yardımcı olur, aracılık ederse, üç yıla kadar hapis ve kânunda öngörülen miktarda para cezâsıyla cezâlandırılır. Fakat, verilecek cezâ, asıl fiil için verilecek cezânın üçte birini geçmez. Eğer fâil, bu fiili alışkanlık hâline getirmiş olanlardan ise, bir yıldan aşağı olmamak üzere geçici sürgün cezâsı ile birlikte, kânunda belirtilen miktarda para cezâsına mahkûm olur (TCK mad. 512).

YATÇILIK (Bkz. Su Sporları)

YATIRIM;

Alm. *Investierung, Anlage (f),* **Fr.** *Placement (m),* **İng.** *Investment.* Bir ülkede sermâye stokuna yapılan eklentiler. Yatırım millî gelirin arttırılması ve iktisâdî büyüme amacıyla bir ülkede mevcut beşerî ve maddî sermâyeye yapılan eklentileri ifâde eder. Beşerî sermâye, yapılan eklentiler eğitim ve sağlık yatırımlarıyla, maddî sermâyeye yapılan eklentiler, sâbit sermâye ve stok artışı yoluyla gerçekleşir. Sermâye stokundaki her yılki aşınma ve yıpranmaya karşı yapılan eklentilere ikâme yatırımı toplumda gelir artışıyla yapılan yatırımlara uyarılmış yatırım adı verilir. Yatırımlar kamu kesimi ve özel kesimce

gerçekleştirilebilir. Özel kesimin gerçekleştirdiği yatırımla imâlat ve sanâyi, kamu kesiminin gerçekleştirdiği yatırımlar ise alt yapı hizmetleri konusundadır.

YAVŞANOTU (Artemisia);

Alm. *Römischer Beifuss (m),* **Fr.** *Véronique (f),* **İng.** *Wormwood of Judea.* **Familyası:** Bileşikgiller (Compositae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu.

Anadolu'da yirmi kadar yavşan türü yetişmekte ve çeşitli adlar altında kullanılmaktadır. (Bkz. Pelin Otu)

YAVUZ SULTAN SELİM HAN;

Osmanlı sultanlarının dokuzuncusu, İslâm halifelerinin yetmiş dördüncüsü. Sultan İkinci Bâyezîd Hanın oğlu olup, annesi Dulkadirli âilesinden Âişe Hâtundur. 1470 yılında Amasya'da doğdu. Şehzâdeliğinde, devrin âlimlerinden mükemmel bir tahsil ve terbiye gördü. Arap, Fars dilleriyle yüksek din ve fen ilimlerini öğrendi. Askerî sevk ve idâre ile devlet yöneticiliğini öğrenmesi için şehzâdeliğinde Trabzon Vâliliğine gönderildi.

Trabzon'da başlayan devlet idâreciliğinde, pehlivan yapılı vücûdu, devrin silâhlarını kullanmadaki mahâreti, Müslümanlara hayranlık ve rahatlık, düşmanlara korku ve dehşet verdi. İdâreciliğini Trabzon dışına da taşırarak, Osmanlı Devleti aleyhine propaganda yapan âsileri tâkip ettirdi. Trabzonluları rahat bırakmayan Gürcüler üzerine üç sefer yaptı. 1508 Kütayis Seferinde Kars, Erzurum, Artvin illeriyle on beş mahalli fethederek Osmanlı topraklarına kattı. Buralarda yaşayan Gürcülerin hepsi Müslüman oldu. Diğer taraftan Şah İsmâil'in Doğu Anadolu'da artan ve Akdeniz sâhilleriyle İç Anadolu içlerine ve Rumeli'ye kadar varan propagandasına karşı, gâyet şiddetli tedbirler aldı. Şah İsmâil'in gâyesi ve propagandasının neticesini iyi tespit ettiğinden, daha köklü tedbirler alınması gerektiğini teşhis etti. Vâlilik selâhiyetiyle bütün ülkede, Şâh İsmail'in faaliyetlerinin önüne geçilemeyeceğini bildiğinden, şehzâdeler meselesinden faydalanarak, Osmanlı tahtına namzed oldu. Babası İkinci Bâyezîd Han hayatta olmasına rağmen, Şehzâde Ahmed ve Korkud Osmanlı Sultanı olmak için faaliyetlerde bulunduğundan, Şehzâde Selim de harekete geçti. Uzun mücâdelelerden sonra, 24 Nisan 1512 târihinde, Osmanlı Sultanı olup, babası İkinci Bâyezîd Hanı yılda iki milyon akçe tahsisatla Dimetoka'ya, büyük hürmet göstererek maiyetiyle berâber yolcu etti. Babası 26 Mayıs 1512 târihinde yolda vefât edince, cenâzesini İstanbul'a getirtti. Bâyezîd Câmii yanına türbe yaptırıp, buraya defnettirdi.

Sultan Selim Han, tahta geçtikten sonra 1512 ve 1513 yıllarında iç meseleleri halletti. Ülke içinde hâdise çıkartan ve ilerisi için büyük tehlike olabilecek râfizi faaliyetlerin teşvikçisi, doğudaki Sâfevî devletine karşı sefere çıkmadan batı, kuzeybatı ve güney hudutlarını emniyete aldı. Eflâk, Boğdan, Macar, Venedik ve Mısır elçileriyle sulhun devâmını teyid eden antlaşmalar imzâladı.

Bu sırada Akkoyunlu Devletini ortadan kaldıran, Âzerbaycan, Irak-ı Acem, Irak-ı Arab ve İran'ı ele geçirerek Ceyhun Nehrine kadar hududunu genişleten Şah İsmail, sünnî Özbekleri de yendikten sonra, Anadolu'ya yönelmişti. Gönderdiği dâî ve halifeleri vâsıtasıyla Osmanlı hudutları içinde yaşayan Şîîleri kendisine bağlıyor ve fırsat buldukça da isyanlar çıkartıyordu.

Şah İsmail'in bu tehlikeli teşebbüslerini önlemenin tek çıkar yolunun, Anadolu'da Şîîliğin gelişmesini önlemek hattâ kökünü kazımak olduğunu biliyordu. Bunun için İran'da kurulan Şîî devletlerin ikide bir Osmanlı Devletini tehdit etmesine ve batıya karşı açılan her seferde Osmanlıyı arkadan vurmasına son vermek emelindeydi. Bu sebeple daha önceki Osmanlı sultanlarının Avrupa fütuhâtını doğuya çevirdi. Bu sâyede İslâm âlemini birleştirmek, Anadolu Türklüğü ile Orta Asya'yı birbirine yaklaştırmakla Asya ve Afrika'daki devletlerin Osmanlı hâkimiyetine girmesi mümkün olacaktı. Yavuz SultanSelim Han topladığı olağanüstü dîvânda, Şah İsmail'in yaptığı saldırıları bir bir anlattı. Dîvânda yapılan uzun müzâkerelerden sonra İran'a sefere karar verildi.

Sefer hazırlığı esnâsında, şehzâdeliğinden beri tespit ettirdiği bozguncuları, memleket aleyhinde çalışanları sürgün, hapis ve gerekli olan cezâlarla cezâlandırdı. Sultan Selim Hanın âsi, hâin ve ahlaksızları Anadolu ve Rumeli'den temizlemesi, Türkiye'nin birlik ve berâberliği, ülke bütünlüğü için çok yerinde isâbetli bir karar oldu. Bu arada sefer hazırlıklarını tamamlayan Yavuz, 20 Nisan 1514'te Üsküdar'a geçerek orduyu hümâyun ile İran Seferine çıktı. Anadolu'dan takviye kuvvetleri alınarak ilerlendi. Şah İsmail, yiğitlik harcı olan er meydanına dâvet edildi. Meydana çıkmayınca, Sâfevî topraklarına girildi. Şahın, Sultan Selim Hana karşı ülkesini müdâfaa etmemesi üzerine ikinci bir nâme gönderildi. Bu nâmede; Osmanlı ordusunun uzun bir yoldan gelip epeyden beri muhârebe için ordu aramasına rağmen meydana çıkan olmadığı, pâdişâhların ellerindeki memleketlerin nikâhlıları olduğu, erkek ve yiğit olanın onu nâmahreme dokundurtmayacağından bahsedilerek, miğfer yerine yaşmak, zırh yerine çarşaf giymesi tavsiye edildi. Kadın elbiselerinden hırka, şal ve çarşaf gönderildi. Osmanlı ordusunun aylardır yolda bulunması, sefer güzergâhını Sâfevîler çekilirken tahrip etmesi, Şah İsmâil'in

ajanlarının faaliyetleri, Yeniçeriler arasında hoşnutsuzlukların çıkmasına sebep oldu. Sultan Selim Han sefer bozgunculuğuna, meselenin gâyet hassas olduğu bu safhasında aldığı kesin ve kararlı tedbirle mâni oldu. Çadırına ok atacak kadar ileri gidildiğinde askere verdiği nutuk, harp psikolojisinin şaheserlerindendir. Bu nutukla; hedefe daha varılmadığını, seferden aslâ dönülmeyeceğini, cihad için çıkılan bu seferden hâtunlarını düşünenlerin dönebileceğini, yiğit olanın gelmesini isteyip, tek başına da olsa gideceğini, bütün heybet ve azâmetini göstererek, gür sesiyle söyledi. Sultan Selim Hanın nutku asker arasında çok tesirli oldu ve ordu onu tâkip etti. Bu arada Sâfevî ordusunun ÇaldıranOvasında olduğu haberi alındı. Çaldıran'da mevzii alındı. Sultan Selim Han kumandasındaki Osmanlı ordusu ile İran Şahı İsmail-i Sâfevî kumandasındaki Sâfevî ordusu, 23 Temmuz 1514 târihinde Çaldıran Ovasında muhârebeye tutuştu. Çaldıran Ovasında yapılan meydan muhârebesi, Osmanlı zaferiyle neticelendi. Şah İsmâil-i Sâfevî tahtını, tacını ve hanımını muhârebe meydanında bırakarak, kaçtı (Bkz. Çaldıran Muhârebesi). Sâfevî başşehri Tebriz'e kadar ilerlendi. Şah İsmâil, İran içlerine kaçtı. Sultan Selim Han, Tebriz'e girip, şehirde kaldı. Tebriz'de Cumâ selâmlığı yapıp, hutbeyi aslına uygun olarak, dört halîfeyi zikrettirerek, adına okuttu. Tebriz'deki âlim, sanat erbâbı, tüccar âilelerini İstanbul'a gönderdi.

Sultan Selim Han, bölgedeki fetihleri tamamlamak için, kışı Âzerbaycan'daki Karabağ'da geçirmek istedi. Başşehirden çok uzakta bulunulması bâzı devlet adamları ve askerlerin hoşnutsuzluğuna sebep olunca, Amasya'yâ hareket etti. Amasya'da fesatçıları cezâlandırdı. Doğu ve güney hudutlarının emniyet altına alınması gerekiyordu. Çaldıran'da gayret gösteren Bıyıklı Mehmed Ağaya Bayburt, Erzincan ile Kiğı'nın beylerbeyiliği verilip, âsilerin elindeki Kemah Kalesini muhâsara etmekle vazifelendirdi. Sultan Selim Han da 1515 Mayıs ayında Kemah'a geldi. Pâdişâhın da muhâsaraya katılmasıyla, Kemah muhâfızı 19 Mayıs 1515 târihinde kaleyi Osmanlılara teslim etmek zorunda kaldı.

Mısır Memlûkleri ve İran Sâfevîleri ile Osmanlıya karşı münâsebetleri tespit edilen Dulkadiroğulları Beyliğinin de Anadolu'nun birlik ve berâberliği için Osmanlı ülkesine katılması gerekiyordu. Sultan Selim Han, Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşayı 409.000 kişilik kuvvetle Dulkadirli ülkesinin zaptına gönderdi. Osmanlı kuvetleri, Göksun Muhârebesi ve Turna (Nurhak) Dağı harekâtında Dulkadirli Alâüddevle ve ordusunu mağlup etti. Alâüddevle ve oğulları öldürülerek, ordusu bozuldu. Dulkadirli ülkesi bütünüyle fethedildi. Dulkadir memleketi başta Maraş ve Elbistan olmak üzere bir sancak hâline getirilerek Şehsuvaroğlu Ali Beye verildi. Bu savaşta büyük hizmetleri görülen Hadım Sinan Paşa da veziriâzamlığa tâyin edildi. Dulkadirli topraklarının Osmanlıya katılmasıyla, Mısır Memlûkleri ile hudut komşusu olması Osmanlı-Memlûk münâsebetlerini gerginleştirdi. Doğu ve güneydeki fetihlere devam edilerek ÇaldıranZaferinden sonra Osmanlı hizmetine giren; Doğu Anadolu'da çok hürmet edilen meşhur âlim, târihçi ve yazarlardan İdris-i Bitlisî Osmanlı nüfûzunu bölgede hâkim kılmak için çalışmaya başladı. Bıyıklı Mehmed Paşa, Diyarbekir'i zapt etmekle vazifelendirildi. Diyarbekir, bölgenin merkezi durumunda büyük bir şehir olup, müstahkem kalesi vardı. Şehir ve suru ile muhâfazasında bulundurulan kuvvet miktarı, Sâfevîlerin batı hududunda set vazifesi görmekteydi. Bıyıklı Mehmed Paşa, 1515'te Diyarbekir'e karşı harekete geçerek, şehri muhâsara altına aldı. Sâfevîli muhâfız Karahan, Osmanlının şiddetli muhâsarasına dayanamayıp, şehri terk ederek, Mardin tarafına çekildi. 19 eylül 1515 târihinde, Diyarbekir'in merkezi olan Âmid kalesi fethedildi. Mardin'e sığınan Sâfevîli kuvvetler de, meşhur âlim İdris-i Bitlisi'nin nüfûzuyla bölgeden atıldı. Safevîli Karahan, Ekim ayında Koçhisar mevkiinde yapılan muhârebede öldürüldü. Osmanlının askerî kuvveti, İdris-i Bitlisî'nin mânevî tesiriyle, beylerinin çoğu Sünnî olan bölge Osmanlı hâkimiyetini tanıdı. Çaldıran Zaferi sonrasında, Doğu ve Güney harekâtıyla; Harput, Silvan, Bitlis, Hısnkeyfâ, Diyarbekir, Urfa, Mardin, Cezîre'den Rakkâ'ya kadar olan Kuzeydoğu bölgeleri ile Musul havâlisi Osmanlı idâresine alındı.

Sultan Selim Han, 1514 baharında çıktığı İran Seferinden 1515 yazında döndü. Sefer dönüşünde İstanbul'da devletin idârî, siyâsî, askerî, sosyal, iktisâdî ve ticârî meselelerinin halline başladı. Sefer esnâsında meydana gelen hâdiseleri bütünüyle tetkik ve tahkik ettirdi. Devlet adamlarını tek tek huzûruna çağırıp, hâdiselerin sebep ve suçlularını tespit etti. Yeniçeriler, suçlarını anlayıp, "Hepimiz günâhkarız!" diyerek, pâdişâhtan af istediler. Hâdiseleri kökünden hâlletmeye azimli olan pâdişâh, tahkikâtı derinleştirerek suçluları tespit etti. Hâdiselerden Kazasker Tâcizâde Câfer Çelebi, İkinci Vezir İskender Paşa ve Ocaktan Sekbanbaşı Balyemez Osman Ağa suçlu bulunarak, huzûra çağrıldı. Bizzat Câfer Çelebi'ye:

"İslâm askerini itaatsizliğe ve isyana tahrik edenin cezâsı nedir?" diye fetvâ istedi.

O da:

"Eğer sâbit olursa cezâsı îdâmdır." deyince:

"Senin fesadın, bence gerek lâhikan ve gerek sâbıkan sâbittir ve kendi hakkındaki fetvâyı kendin verdin." diyerek suçluları Dîvân-ı hümâyûn önünde îdâm ettirdi.

Pîrî Mehmed Paşayı yeni bir donanma ve tersâne inşâ ettirmekle vazifelendirdi. Sultan SelimHan,

istikâmetini gizli tuttuğu sefer için ordu ve donanma hazırlattı. Seferin tekrar İran'a olduğu tahmin edilmekteyse de, donanmanın hazırlanışından denizde kıyısı olan Mısır Memlûkleri ihtimâlini kuvvetlendirmekteydi. Osmanlı-Memlûk münâsebetleri Şah İsmail ve Dulkadirli meselesinden çıktı. Sultan Selim Hanın, buna rağmen, ikinci sünnî devletin Haçlılara ve İran Sâfevîlerine karşı ortak mücâdele etmesi gerektiğini belirten temasları oluyordu. Sultan Selim Han, 1516 baharında veziriâzam Sinan Paşayı 40.000 kişilik bir kuvvetle Maraş üzerinden Fırat tarafına sevk etti. Veziriâzam Sinan Paşa, Fırat Nehrini geçip, Diyarbekir'e gitmeye memur olduğunu huduttaki Memlûk beylerine bildirdi. Fırat Nehrini geçmek için izin istedi. Memlûkler, Suriye hudûdunda kuvvet bulundurduklarından, Osmanlı talebini reddettiler. Sultan Selim Hana durum bildirildi. Sinan Paşanın Memlûk hudûduna gelmesi üzerine, Mısır Sultanı Kansu Gûri de 50.000 kişilik bir kuvvetle Şam'a geldi. Mısır Sultanının durumu Sultan Selim Hana arz edildi. Kansu Gûri'nin Şah İsmâil-i Sâfevî ile ittifakı ihtimâline karşı, güney hudûdundan ve gerisinden daha da emin olmak için Mısır Seferine karar verildi.

Müslümanlara işkence ve eziyet edip, Eshâb-ı kirâm ve Ehl-i sünnet âlimlerini kötüleyenlere karşı sefere giderken, buna mâni olmak isteyen bir İslâm hükümdarına karşı ne yapmak lâzım geldiğini âlimlere sordu. Âlimler, sefer açılabileceğini bildirdiler. Hilâfeti de himâye eden Memlûklere karşı sefer için fetvâ alınıp harp etmek meşrulaşınca, kendi kumandasındaki kuvvetlerin Kayseri'de toplanmasını emretti. Ayrıca Rumeli Kâdıaskeri Zeyrekzâde Rükneddîn ile ümerâdan Karaca Paşayı Kansu Gûri'ye elçi gönderdi. Osmanlı elçisi, Mısır Memlûk Sultanından, İran üzerine hareketle oraları bozgunculardan temizleyeceğini ve kendisine hayır duâ edilmesini istiyordu. Kansu Gûri, Osmanlıların Dulkadirli topraklarının zaptını uygun karşılamadığından, eçlileri önce hapsettirdiyse de, sonra serbest bırakıp, Sultan Selim Hana yüz kantar şeker ve büyük kutularla helva gönderdi. Sultan Selim Han, 1516 Haziranında Mısır Seferine çıkıp, Osmanlı Donanması da Suriye sâhillerine gönderildi. Sultan Selim Han, Mısır elçisi Moğolbay'ı ülkesine geri gönderirken:

"Efendine söyle, Mercidâbık'ta karşıma çıksın." dedi.

Memlûk Sultanı Kansu Gûri, yanında Abbâsî Halîfesi Üçüncü Mütevekkil olduğu halde Mercidâbık'a geldi. Sultan Selim Han kumandasındaki Osmanlı ordusu da, Mercidâbık'a gelip, Kansu Gûri kumandasındaki Memlûk ordusu ile, 24 Ağustos 1516 târihinde muhârebeye tutuştular (Bkz. Mercidâbık Meydan Muhârebesi). Muhârebe Osmanlıların üstün harp gücü ve teknik imkânlarıyla zaferle sonuçlandı. Son Abbâsî Halîfesi Üçüncü Mütevekkil Sultan Selim Hanın yanına getirilip, çok hürmet gösterildi.

Suriye Osmanlı hâkimiyetine geçti. Suriyeliler, Osmanlı adâlet ve Müsâmahalarını iyi takdir ettiklerinden halk ve kale muhâfızları şehirlerin anahtarlarını SultanSelim Hana kolayca teslim ettiler. Sultan Selim Han; Halep, Hama, Humus ve Şam şehirlerine girdi. Üç ay kadar Şam'da kaldı. Memlûk Sultanı Kansu Gûri, Mercidâbık Muhârebesi sonrasında vefât ettiğinden, Mısır Kölemenleri de Tomanbay'ı sultanlığa getirmişlerdi. Sultan Selim Han, Tomanbay'a Osmanlı hâkimiyetini tanıması şartıyla, antlaşma teklifi için iki elçi gönderdi. Osmanlı elçileri, Sultan Tomanbay'ın arzusu dışında, Kölemenlerce öldürüldü. Sultan Selim Han, Osmanlı elçilerinin katledilmesini harp sebebi saydı.

15 Aralık 1516 târihinde Şam'dan Mısır Seferine çıktı. Mısır'ın merkezi Kâhire'ye ulaşmak için Sina Çölünü geçmek gerekiyordu. Eski fâtihlerin bütün teşebbüslerine rağmen, kurak ve çorak çölün geçilmesi imkânsız gibi olduğundan vezir Hüseyin Paşa başta olmak üzere Mısır Seferine îtiraz edildi. Sultan Selim Han îtirazları susturmak, ordu bozanlığın önüne geçmek için, Vezir Hüseyin Paşayı, îdâm ettirdi. Osmanlı ordusu Sina Çölünü günde ortalama otuz kilometre yürüyüşle bir haftada geçerek, harp târihinde rekor yaptı. Sina Çölünü geçerken şu vak'a o târihten beri menkıbe olarak anlatılır:

Sina Çölünde yıllardan beri yağmur yağmamasının verdiği kuraklıkla, müthiş çoraklık, ıssızlık ve kum fırtınası vardı. Pâdişâh, devlet adamları ve süvâriler ata binmiş hâlde çölde ilerlerken SultanSelim Han bir ara atından iner. Sultanın piyâde yürüyüşüne geçmesiyle, bütün devlet adamları ve süvâriler attan inerler. Başta Sultan Selim Han ve bütün ordu kurak ve çorak Sina Çölünde piyâde yürüyüşü yaparlar. Ordu harap ve bîtab bir hâle gelir. Fakat, Sultan Selim Han, büyük bir edeb ve hûşu içinde yürümektedir. Sebebi sorulunca; bütün heybet ve azâmetinden sıyrılıp, sâkin ve edeple buyurur ki:

"Önümüzde, fahri kâinat Resûlullah efendimiz hazret-i Muhammed yürümükteyken at üstünde gitmekten hayâ ederim."

Sina Çölünü geçerken yağmur da yağıp, kolayca Mısır'a ulaşırlar.

21 Ocak 1517 târihinde Kahire'ye çok yakın Birk-ül-Hac mevkiinde konaklandı. 22 Ocak 1517 günü Kâhire yakınlarındaki Ridâniye'de Osmanlı-Memlûk muhârebesi başladı. Sultan Selim Han kumandasındaki Osmanlı ordusu, Tomanbay kumandasındaki Memlûk ordusuna karşı Ridâniye'de zafer kazandı (Bkz. Ridâniye Meydan Muhârebesi). Memlûk Sultanı Tomanbay, Kahire'den çekildi. Sultan Selim Han, Kahire'ye 15 Şubat 1517 târihinde parlak bir merâsimle girdi. 20 Şubat Cumâ günü

Melik Müeyyed Câmiinde okunan hutbede kendisi için söylenen “Hâkim-ül-Haremeyn-iş-Şerifeyn” ünvânını kabul etmedi. Mübârek makamlara hürmeten ünvânındaki “Hâkim” kelimesi yerine hizmetçi mânâsındaki “Hâdim”i getirtip, “Hâdim-ül-Haremeyn-iş-Şerîfeyn” (Mekke ve Medîne’nin Hizmetçisi) ünvânını aldı. Bunu belirtmek için de sarığının üstüne süpürge biçiminde sorguç taktı.

Sultan Selim Han, 1516 Ağustosundan beri yanında bulunan son Abbâsî Halifesi, Üçüncü Abdülazîz el-Mütevekkil-al-Allah Muhammed’in rızâsı, Kâhire’den Osmanlı merkezine gönderilen Câmi’ül-Ezher Medresesi âlimleri ve İstanbul’daki âlimlerin meclisinde ittifakla varılan kararla, Osmanlı pâdişâhlarına Sultanlık ünvânı ile berâber, İslâm âleminin etrâfında toplandığı “Hilâfet” makâmı da verildi.

Sultan Selim Hanın kazandığı Ridâniye Zaferi ile; Mısır, Arabistan Yarımadası Osmanlı hâkimiyetine geçti. Kızıldeniz’e ve Hind Okyanusuna inilip, Kuzey Afrika hâkimiyet yolu açılarak Osmanlı hududu Atlas Okyanusuna dayandırıldı. Venedikliler Memlûklere verdikleri, Kıbrıs Adasının haracını Osmanlılara göndermeye başladılar. Hicaz ve Orta Doğudaki mübârek makamlar Osmanlı hizmetine açıldı. Mübârek emânetler İstanbul’a getirtilerek, İstanbul şereflendi. Buralar nâdide eserlerle süslendi. Sultan Selim Han, 4 Haziran 1516’da çıktığı MısırSeferinden 10 Eylül 1517’de Kahire’den hareket ederek, 25 Temmuz 1518’de İstanbul’a döndü. İstanbul dönüşü Şam’a uğrayıp, kabrini yaptırdığı büyük İslâm âlimi, Muhyiddîn-i Arabî hazretlerinin türbe ve câmiini merâsimle açtı. Muhyiddîn-i Arabî’nin türbedarı firâsetle Sultan Selim Hanın çok yaşamayacağını da söyledi.

Sultan Selim Han, Mısır Seferi dönüşü, İstanbul’dan Edirne’ye geldi. Avrupa devletlerinden Macaristan ve Venedik, eski sulh antlaşmalarını yenilemek, İspanya da Osmanlı Devletiyle dostâne münâsebetlerde bulunmak istediler. SultanSelim Han, Osmanlı Devleti, bütün İslâm âlemi için büyük tehlike arz eden Sâfevîli Şah İsmail’in faaliyetlerinin önüne geçmek için, Avrupa devletleriyle antlaşmaları yeniledi.

Safevîli Şah İsmâil’in kumandasındaki İran ordusu, Osmanlılar ile meydan muhârebesi yapmak cesâreti gösteremiyordu. Böyle olmasına rağmen Sâfevîli propagandacılar, Osmanlı ülkesinde faaliyet göstererek, âsi taraftarlar bulup, bunları isyana hazırladılar. Bunlardan Bozoklu Şeyh Celâl, Kalender kıyâfetinde Turhal’a gidip bir mağarada riyâkârca münzevî hayat yaşadı. Çevresinde propaganda yapıp, câhil kimseleri etrâfında topladı. Yakında Mehdî yâhut Mesih geleceğini söyleyip, kendini Mehdî îlân etti. Mehdîliği îlânıyla berâber, etrâfında toplanan 20.000 süvâri ve piyâdeden meydana gelen silâhlı kuvvet kurdu. “Şâh Velî” ünvânı alıp, saltanatını îlân ederek, çevrede istilâ hareketine başladı. Bozoklu Celâl, Turhal’dan Ankara’ya yürüdü. Sultan Selim Han, isyânın üzerinde hassâsiyetle durup, müdâhale ettirdi. RumeliBeylerbeyi Ferhad Paşa ve Maraş Vâlisi Şehsuvar oğlu Ali Bey isyanı bastırmakla vazifelendirildi.Şehsuvaroğlu âcilen âsiler üzerine kuvvet sevk etti. Âsi Celâl, üzerine kuvvet sevk edilmesi üzerine, Şah İsmâil tarafına kaçarken Erzincan Akşehiri’nde yakalanıp, taraftarları ile birlikte öldürüldü. Bundan sonra, Râfizî isyanlarına “Celâlî Vak’ası” denildi.

On altıncı yüzyılda Osmanlı kara ordusu, dünyânın en büyük ordusuydu. Sultan Selim Han, kara askerine verdiği önemi donanmaya da verdi. İstanbul’da ilk tersânenin yapımını 1515 yılında başlatıp, 1516’da bitirdi. Gelibolu’daki büyük tersâne, Sultan Selim Han devrinde önemini korudu. Mısır’dayken, Memlûkler zamânında Kızıldeniz’de donanma kumandanı olan Selman Reis, huzûra gelince, Osmanlı hizmetine alındı. Cezayir hâkimi Barbaros Hayreddîn de Sultan Selim Hana elçi gönderip, yardım istedi. Barbaros’un Osmanlı hizmetine girmesiyle, Akdeniz Türk Gölü olma yoluna girdi. Donanma faaliyetini tamamlayan Yavuz, devrin büyük âlimi Kemâl Paşazâde’ye niyetinin feth-i Efrenciye, yâni Avrupa olduğunu bildirmişti. Ancak yüce Hakan’ın yine Eyyûb Sultan Türbesini ziyâretle başladığı bu seferine yakalandığı amansız şirpençe hastalığı mâni oldu.

Çorlu’da başhekim nezâretinde tedâvi gördü. İki ay hasta yatıp, 22 Eylül 1520 târihinde Cumâ akşamı Osmanlı karargâhının bulunduğu Çorlu’nun Sırt Köyünde vefât etti.Vefât etmeden bir müddet önce yanında bulunan Hasan Can; “Sultanım Allah’ı hatırlamak zamânıdır.” deyince Yavuz Sultan Selim Han:

“Lala, Lala bunca zamandan beri bizi kiminle biliyordun. Cenâb-ıHakk’a teveccühümüzde bir kusur mu gördün?” buyurmuş ve Yâsin-i şerîf okumasını istemişti.

Kendisi de onunla birlikte okurken rûhunu teslim etmiştir.

Cenâzesi İstanbul’a getirilip inşaatını başlattığı SultanSelim Câmii yanına defnedildi. Yerine Osmanlı Sultanı olan oğlu Sultan Süleyman Han tarafından câmi tamamlanıp, kabri üstüne türbe de yapıldı.

Sultan Selim Hanın Sandukasının üstünde büyük âlim Ahmed ibni Kemâl Paşanın kaftanı örtülüdür. Örtünün konması meşhur rivâyette şöyle anlatılır: Sultan Selim Han MısırSeferini tamamlayıp, Kahire’den Şam’a dönerken, yolda, o sırada Anadolu Kâdıaskerliği vazifesini yapan Ahmed ibni Kemâl Paşazâdeyi yanına çağırdı. Sohbet ederek giderlerken, İbn-i Kemâl’in atı birdenbire bir su çukuruna bastığı için Sultan Selim Hanın üstü başı ıslanıp, kaftanı çamur oldu. İbn-i Kemâl Paşa telâşa düşünce,

azametiyle meşhur olan Sultan Selim Han; “Bir âlimin atının ayağından sıçrayan çamur, benim için şereftir. Öldüğüm zaman bu kaftanı böylece sandukanın üstüne koysunlar!” deyip, sırtından kaftanı çıkarıp, saklattı.

Doğu Anadolu, Kuzey Irak, Lübnan, Suriye, Filistin, Mısır ve Hicaz’ın fethiyle Osmanlı Hânedanına Halifelik makâmını ve mübârek emânetleri kazandıran Sultan Selim Han, sekiz buçuk yılda devleti iki kat büyüttü.

Sultan Selim Han devrin meşhur âlimlerinden, Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi ile ilmî sohbet edip, ona hürmet gösterirdi. Sofiyye-i âliyyenin büyük âlimi Muhyiddîn-i Arabî’nin Şam’daki kabr-i şerîfini tespit ettirip yanına câmi, türbe, imâret yaptırdı. Seferlerinde evliyânın büyüklerinden Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin türbesini ziyâret ederdi. Ehl-i sünnete çok hizmet edip, İslâm âlemi için büyük tehlike olan Sâfevîli Şah İsmail’in ideolojisinin yayılmasını önleyerek İran’da mahsur bıraktı. Çok heybetli olup, azâmetinden çevresindekiler titrediği hâlde, âlimlere, halkına karşı tevâzu sâhibiydi. Devamlı; “Pâdişâh-ı âlem olmak bir kuru kavga imiş. Bir velîye bende olmak cümleden âlâ imiş.” buyururdu. Çok mütevâzi olup, sâde giyinirdi. Muhteşem Osmanlı Devletinin en son din olan, İslâm âleminin lideri olmasına rağmen Peygamber efendimizin ahlâkı ile ahlâklandığından debdebe ve şaşaadan uzak hayat sürerdi. Bir defâsında oğlu Şehzâde Süleyman çok süslü bir elbiseyle huzûruna girince; “Süleyman annen ne giysin!” diyerek sitem etmişti. Arapça ve Farsçayı çok iyi bilip, edebiyat, târih ve coğrafyaya da meraklıydı. Farsça ve Türkçe şiirleri olup, Farsça **Dîvân**’ı Almanya’da yayınlanmıştır.

YAY;

Alm. *Feder (f),* **Fr.** *Ressort (m),* **İng.** *Spring.* Belirli bir kuvvet altında bir dereceye kadar büyük elastik şekil değişikliği gösteren, kuvvet kaldırılınca kısmen veya tamâmen eski vaziyetini alan mekanik enerji biriktirme elemanı. Yük altında şekil değişikliği esnâsında yaylar bir deformasyon (şekil değişikliği) enerjisi biriktirirler, boşalma sırasında bu enerjinin büyük bir kısmını geri verirler. Teknolojide yaylar şu maksatlar için kullanılır.

Kuvvet ölçmek; dinamometre ve kantarlarda olduğu gibi. Kuvvet uygulamak veya bir hareketi kontrol etmek. Kavramalarda veya frenlerde kavrama ve fren kuvvetlerini hâsıl etmek. Patlamalı motorlarda subapların kapanmasını temin etmek, kam sisteminde kam ile çubuk arasındaki irtibatı sağlamak vs.

Bâzı sistemlerin frekanslarını değiştirmek. Darbe ile meydana gelen kuvvetlerin şiddetini azaltmak. Taşıt makinalarında olduğu gibi sönümleme görevi yapmak. Biriktirilen enerjiyi bir hareketi meydana getirmek için harcamak, yâni motor görevini yapmak. Mekanik saatlerde olduğu gibi.

Yayların sınıflandırılması:

a) Ana zorlanmaya göre: Burulma, eğilme, çekme ve basma yayları.

b) Yayın dış şekline göre: Silindirik, konik, helisel çubuk, spiral, disk, yaprak, bilezik yaylar.

c) Yay telinin kesitine göre: Dairesel ve dikdörtgen kesitli.

d) Yüklenme şekline göre: Çekme ve basma kuvveti ile zorlanan yaylar.

Teknolojide genellikle birçok yaylardan meydana gelen yay sistemleri kullanılır. Sebebi, kullanma hacimlerinin sınırlı olması tek yaydan daha güçlü olması ve istenen şartların elde edilmesidir.

Prensip olarak sistemin rijitliği yayların bağlanış şekline göre tâyin edilir. Bağlantı şekli paralel veya seri olabilir.

Paralel bağlantıda şekil değişiklikleri birbirine eşittir:

$Dytop= Dy_1= Dy_2=...$

Toplam kuvvet ise her bir yayın direnci kuvvetinin toplamına eşittir:

$Ftop= F_1 + F_2 +...$

Sistemin yay sâbiti: ktop:

$ktop= k_1 + k_2 + ...$’e eşittir.

Yayların seri bağlanması hâlinde:

$Ftop= F_1= F_2=.....$

Toplam deformasyon $Dytop= Dy_1 + Dy_2 +...$

Yay sâbiti ise $1/kt= 1/k_1 + 1/k_2 + ...$ olur.

YAY;

Alm. *Bogen (m),* **Fr.** *Arc (m),* **İng.** *Bow.* Ok atmak için kullanılan bir âlet. Kavs veya kabza da denir. Ateşli silâhlar bulunmazdan önce savaşların önemli silâhı olan ok, yayların sağlam, kullanışlı olmasına göre isâbetli olurdu. Yayın yapımı uzun bir emek mahsulü olduğu kadar ince bir sanatın da ifâdesiydi. İyi bir yayın yapımı çok sabır ister ve yıllarca sürerdi. Türk yayları 110-140 cm uzunluğunda, 300-360 gr ağırlığında olurdu. Ağaç, kemik, sinir ve tutkal yay yapımında kullanılan esas maddelerdir. Yapımda kullanılan ağaçların en kıymetlisi akça ağaç ve kızılcık ağacı sürgünleridir. Yayın önemli bir parçası kemik, öküz veya manda boynuzundan yapılırdı. Yaya gerilen ve atış hızı sağlayan sinir ise öküzün, bilek ve dizi arasından çıkartılırdı.

Türklerde yay yapımına çok önem verilirdi. Sanatkârâne yapılanlar altın ve yaldızla tezyin edilirdi. Süslemelerin bir köşesine yapan ustanın adı ile yapım târihi konurdu. Bilhassa askerî müzelerimizde eski târihlerde kullanılan çeşitli yay örnekleri pekçoktur.

Yaylar yapılışına göre tımanlı veya sağınlı; kullanılma sahalarına göre de tirgeş, menzil, peşrev (pişrev), kepaze, hedef ve savaş yayları gibi çeşitleri vardır, Yaylarla yapılan ok atış mesâfelerine "geze", atışı yapana da "kemankeş" denirdi.

YAYINBALIĞI (Silurus glanis);

Alm. *Wels,* **Fr.** *Glane,* **İng.** *Sheat fish.* **Familyası:** Yayınbalığıgiller (Siluridae). **Yaşadığı yerler:** Avrupa ve Anadolu'da; göl ve nehirlerde. Diğer türleri Amerika, Afrika ve Asya'nın tatlı sularında. **Özellikleri:** 5 metre boyunda. Vücûdu uzun, pulsuz ve kaygandır. **Ömrü:** 100 yıl kadar. **Çeşitleri:** Yayın (silurus glanis), köpek yayını (Amiurus nebulosus), zırhlı yayın (Callichtis asper), elektrikli yayın (Malopterurus electricus) türleri iyi bilinmektedir.

Yayınbalığıgiller (Siluridae) familyasından, göl ve nehirlerde yaşayan bir balık. Zeytûnî renkte, açık benekli, pulsuz kaygan bir vücut yapısına sâhiptir. Ağzı dikkati çekecek kadar büyük, kuvvetli testere gibi dişleri vardır. Dilinde de kesici tırtıklar mevcuttur. Dişleri, vücûda girecek yiyeceği içeriye gönderecek fakat dışarı bırakmayacak biçimde içe doğru kıvrıntılıdır. Sırtında ve karnında toplam beş adet yüzgeci vardır. Sırt ve yan yüzgeçleri küçük veya yoktur. Çok uzun olan anal yüzgeçleri kuyrukla birleşir. Tehlikeyi seziş kâbiliyeti diğer tatlı su balıklarına oranla yüksektir. Yayınbalığı çoğu zaman su dibinde çamura yatarak avını bekler. Ağız çevresinde üç çift bıyığı vardır. Bir çifti üst çenede, iki çifti de alt çenede yer alır. Çamura gömüldüğünde çevresinde olup bitenleri bunlarla algılar. Avının yaklaştığını üst çenesindeki iki adet bıyığı ile hisseder. Besin bulmada bıyıklarını kullandıklarından kedibalığı olarak da adlandırılırlar. Yayınbalığı çok oburdur. Uzun ömürlü olup, 100 yıl kadar yaşayabilir.

Yayınbalığı ABD'de göllerde özel olarak yetiştirilir Alabalıktan sonra eti en lezzetli balıktır. Etinde kılçık olmaması ve kemiğinin ufak olması da ayrı bir özelliğidir. Hava keselerinden balık tutkalı îmâl edilir. Mayıs ve haziranda yumurtlamak için sazlık ve durgun su kenarlarına gelirler. Erkek hem yumurtalara hem de yavrulara bekçilik yapar.

Türkiye'de Sakarya Nehrinde, İznik, Manyas Apolyont ve Çıldır göllerinde yetiştirilmektedir. Yayınbalığı 5 metreye kadar büyüyebilir. Bunların ağırlıkları 300 kg, 1 metre boyundakiler 10 kg olabilir. Yayınbalığının ızgarası iyi olur.

YAYLA;

Alm. *Hochebene (f), Platedu (n),* **Fr.** *Plateau (m),* **İng.** *(High) plateau.* Yüksek yerlerdeki derin akarsu vâdileriyle yarılmış düzlükler hâlinde bir coğrafik yeryüzü şekli. Yükseklikleri beş yüz metreden birkaç bin metreye kadar çıkabilir. Meselâ memleketimizdeki Erzurum-Kars yaylasının yüksekliği 2000 metre civarında (1800 m) olmasına rağmen Orta Asya'da bulunan Pamir Yaylasının yüksekliği 4000 m civarındadır.

Yaylayı parçalayarak bir ağ gibi saran akarsu vâdileri arasında kalan düz veya az eğimli yayla parçaları, vâdilerin derinleşerek ve yayılarak genişlemesiyle daralır ve yayla dağlık-tepelik bir şekil alır.

Yaylaların meydana gelişleri değişik şekillerde olur. Bâzı yaylalar, volkanlardan püsküren lavların meydana getirdiği tabakaların akarsular tarafından yarılmasıyla ortaya çıkar. Bu tip yaylalara Kuzey Amerika'da rastlanır. Diğer bir şekil ise aşınma neticesinde deniz seviyesine kadar alçalan düzlüklerin jeolojik hareketlerle tekrar yükselerek akarsular tarafından yarılmasıdır. Bâzıları ise dağlar arasında meydana gelmiş olan geniş yatay düzlüklerin yine akarsu vâdilerince yarılarak parçalanmasıyla ortaya çıkar.

Yayla, coğrafik bir yüzey şekli olması yanında memleketimizde değişik mânâlarda da kullanılır. Meselâ

yazın hayvan otlatmak için çıkılan dağlık ve ormanlık bölgelerdeki yüksek, düz, otluk yerlere yayla dendiği gibi; dinlenme, tâtil yapma gâyesiyle çıkılan yüksek yerlere, hattâ şehir gibi yerleşim yerlerindeki yüksek kısımlarda bulunan mahallelere bile yayla adı verilir. Şehir ve köylere göre daha serin ve yağışlı olan bu tip yaylalar hayvancılığın gelişmesinde büyük fayda sağladığı gibi, bu yerlerde yaşayan ahaliye ekonomik destek de sağlar. Memleketimizde sayılamayacak kadar çok olan bu yaylaların dinlenme, turizm gâyesiyle kullanılan ve mahalle niteliğinde olanları turizm tâtil köyleri hâline gelmekte hattâ geçici yerleşim yeri olmaktan çıkıp dâimî ikâmetgâh yerleri olmaktadır.

Türkiye'nin hemen hemen bütün bölgelerinde yaylalara rastlamak mümkündür. Giresun-Akçalı köyü Tarsus-Namrun, İskenderun-Soğukoluk ve Belen, Kemaliye-Sarıçiçek ve Munzur, Artvin-Kafkasör, Ordu-Çambaşı, Kaş-Gömbe, Mersin-Fındıklıpınar, Kadirli-Maksutoğlu, Muğla-Karabağ yaylaları ülkemizin meşhur yaylalarındandır.

YAZ;

Alm. *Sommer,* **Fr.** *Été,* **İng.** *Summer.* En sıcak mevsimdir. Kuzey yarım kürede günlerin en uzun olduğu günden başlar, gece ve gündüzün eşit olmasına kadar devâm eder. Dünyâ ısıyı depo ettiği için en sıcak günler genellikle yaklaşık iki ay sonra ortaya çıkar. Kuzey yarım kürede 22 Haziran ile 22 Eylül arasında, güney yarım kürede ise 22 Aralık ile 21 Mart arasındadır.

Yaz mevsiminde, tabiatın bütün güzelliklerinden faydalanma imkânı bulunur. İnsanın sağlığına büyük faydası bulunan ve kemiklerin gelişmesi için lâzım olan D vitamini, güneş ışınlarından alınır. İnsanın cildine ve bâzı hastalıkların şifâsı olan deniz suyu ve deniz kumundan faydalanılır. Güneş banyoları romatizmalar için çok faydalıdır. Güneşin tatlı, kuvvetli ışınları birçok hastalıkları yok eder ve iyileştirir. Meyvelerin, sebzelerin ekserisi bu mevsimde yetişir. İnsan gıdâsının büyük bir kısmını tutan; buğday, arpa, mısır ve yulaf gibi hububatlar bu mevsimde toplanır ve ambarlanır. Bu mevsimde arâziler gelecek ekim dönemine hazırlanır.

Yazın aşırı ve kavurucu sıcaklığından da sakınmak lâzımdır. Uzun süre başı açık kalmak, aşırı güneş banyosu yapmak, cilt ve insan sağlığı için çok tehlikelidir. Serinletici içecekler içmede de aşırı gidilmemelidir. Bu mevsimde yiyecek ve içeceklerin yanında giyeceklere de dikkat etmek lâzımdır. Yazın ter emici, rutûbeti çekici giyecekler tercih edilip, naylon ve buna benzer giyecekler giyilmemelidir.

YAZ UYKUSU (Estivasyon);

Alm. *Sommerschlaf,* **Fr.** *Estivation,* **İng.** *Estivation.* Sıcak ve kurak iklim bölgelerinde yaşayan bâzı hayvanların, zor şartları atlatmak için çok sıcak yaz günlerini uyku veya uyuşukluk arası bir dinlenme hâlinde geçirmesi. Ağustos gibi aşırı sıcak aylarda tabiata bir sessizlik çöker. Bu sessizliğin sebebi, yaz uykusuna yatan hayvanlardan ileri gelir. Birçok hayvanın kış soğuğundan kaçmak için kış uykusuna (hibernasyon) yattığı bilinmektedir. Bunun bir eşi de yazın uzun, sıcak ve kurak ortamından kaçmak mânâsına gelen yaz uykusudur. Bâzı çöl salyangozları, aşırı sıcaklarda kabuklarına çekilip dinlenirler. Kabuklarıyla dışarısı arasında kalın bir zar tabakası örerek su kaybını önlerler. Yer kurtları küçük odacıklarında birbirlerine sarılarak yumak oluştururlar.

Sıcak bölgelerde yaşayan her hayvan yaz uykusuna yatmaz. Yaz uykusuna yatanların vücut fonksiyonları çok azalmış bir tempoda devâm eder.

Yaz mevsiminin aşırı sıcak ayları, bâzı canlılar için atlatılması zor günlerdir. Baharda ötüşen kuşların sesini yaz sıcaklarında duymak hayli zordur. Tüneklerinde gagalarını açarak serinlerler. Hayvanların bir kısmı sıcaktan korunmak için kovuklarına kapanarak enerji sarfiyatını azaltmaya çalışırlar. Dünyâdaki bâzı hayvanlar da kıtlık sebebiyle uzun bir yaz uykusuna girerler. Bu uykucuların arasında mikroskobik olanlar da vardır.

Zor şartlar altında yaz uykusuna yatan hayvanlar arasında; timsahlar, tropik bölgelerde yaşayan bâzı tatlı su balıkları, çamurgolyan balığı, salyangozlar, kurbağalar sıralanabilir.

Ağustos günlerinde, dallar ve yapraklar altında kendilerini kamufle etmiş, kaskatı kesilerek toprağa yapışmış kurbağalara rastlamak mümkündür. Kendilerini kurumuş bataklıklara canlı canlı gömenler de vardır. Bataklık kazıldığında bunlara rastlamak mümkündür. Böyle bir kurbağa alınıp bir akvaryuma bırakıldığında kısa bir zaman içinde tekrar canlanıp yüzmeye başlar. Ancak yüzüşü, bahar aylarındaki gibi enerjik değildir. Hiç ses çıkarmadan yavaş yavaş yüzer. Hattâ arka bacakları çimdiklense bile vıraklamaz.

Yaz sessizliğini bozanlar ise bâzı böceklerdir. Yeşil çekirgelerin, ağustos böceklerinin sesi, boğucu sıcaklıkta tarlaları inletir. Bu ayda böcek boldur. Böcekler, diğer canlılardan daha çok ısıya dayanıklıdır. Yiyeceklerindeki nemden başka pek suya ihtiyaç duymazlar. Bu bakımdan ağustos tam

bir böcek ayıdır.

Hayvanların bir kısmı tam bir yaz uykusuna yatmaz. Ara sıra kovuklarında uyanırlar. Çizgili sincap kısmî bir uykucudur. Kütüğün altındaki toprak inini yapraklarla döşeyerek kendine bir yatak hazırlar ve üstünde uykuya dalar. Isıyı geçirmeyen serin toprak altında besine ihtiyacı yoktur. Uyku süresince vücût ısısı düşer. 2-3 hafta uykuda kalır. Şâyet yumuşak toprak açılarak yatak odasına ulaşılacak olursa, uykuda yakalanabilir. Derisine dokunulduğunda, vücûdunun soğuk olduğu hissedilir. Fakat tam bir yaz uykucusu olmadığından, dokunmayla tatlı uykusundan uyanacak ve rahatsız edildiğinden acı acı çığlıklar atacaktır.

Yer sincabı, çizgili sincaptan daha fazla uykucudur. Gerçek bir yaz uykusuna yatar. Bir şubat günü yer sincabının kovuğu faaliyet içinde sarsılır. Bu altın sarısı hayvan havayı çığlıklarla doldurur. Bacakları telaşla koşuşur. Ağustos ayında ise kovuğu, terk edilmiş bir çöl şehri kadar sâkindir. Dikkatlice toprağı eşeleyerek, düzgünce açılmış tünelden yer sincabının tabanı çimle döşenmiş yatak odasına ulaşılabilir. Çizgili sincabın tersine bu hayvan dokunulduğunda uyanmaz. Kafası aşağı bükülmüş, kuyruğu kulaklarına kadar kıvrılmış, vücûdu tostoparlak bir vaziyettedir. Bu canlı kürk torbasına dokunulduğunda bir hayat emâresi fark edilmez.

Afrika'nın akciğerli balıklarının da yaz uykusu meşhurdur. Nehir suları kuruyunca balçığa gömülerek uyuşuk hâlde suların tekrar gelmesini beklerler. Nehirler veya göller kuruduğu zaman dip çamurunda kendileri için bir oyuk açarlar. Etraflarında su geçirmez bir koza örerek bir mevsim kadar veya daha fazla bir zaman için derin bir uykuya dalarlar. Kozalarında akciğer solunumu sâyesinde kurak mevsimi atlatırlar. Sularda solungaç solunumu yapan bu ilgi çekici balıklar ihtiyâç duydukları böyle zamanlarda akciğer solunumu yaparlar. Çift solunumlu mânâsında "Dipnoi" olarak da bilinirler. Çamurun arasından geçen bir delik vâsıtasıyla oksijen ikmali yaparlar. Bu balıklar yaz uykusundayken kendi kas dokularının bir kısmını gerekli enerji için harcar. Kendi dokusunu besin olarak absorbe etmesi sonucu 3 cm'lik bir boy kaybı olur Avustralya'nın Burnett ve Mary Irmağındaki "Akciğerli baramunda", Afrika'nın "Senegal balçık balığı", "Nil balçık balığı", Güney Amerika'nın "Karamaru" balıkları hep yaz uykusuna yatan akciğerli balıklardır. (Bkz. Akciğerli Balıklar)

YAZAR KASA;

Alm. *Registrierkasse (f),* **Fr.** *Caisse (f), enregistreuse,* **İng.** *Cash register.* Satış merkezlerinde satılan malın cinsini, miktarını fiyatını, vergilendirme ve indirimini otomatik olarak kaydeden ve bunları fatura şeklinde bir kağıda yazan tuşlu, hafızalı hesaplayıcı para kasası. İlk yazar kasa 1879 senesinde Amerikalı James Ritty tarafından gemi şaft devir sayacının çalışması esas alınarak yapılmıştır. Yazar kasa bir saat gibi çalışıyor ve akrep ibresi doları, yelkovan ibresi de sent miktarını gösteriyordu. Yazar kasanın yapılmasında ilk düşünce kasaya giren para ile satılan malın karşılaştırmasını yaparak kasiyerleri kontrol etmekti. Mekanik olan ilk yazar kasalar birçok dişli, kol, pin, kam, bağlantı parçalarından meydana gelmekteydi. Mekanik yazar kasalarda tuşa basıldığı vakit miktar gösterge kadranında okunur, bu miktar bir kâğıt üzerine yazılır, peş peşe yapılan ilave miktarları toplanarak netice elde edilir ve sonunda kasa açılırdı. Bu çalışma şekli bir otomobilin kilometre gösterge ve sayıcısından hemen hemen farksızdır. Mekanik yazar kasalar çok yer işgâl etmesi, hareketli kısımlarının çok olmasından dolayı arıza yapması sebebi ile yerini bilgisayarlı çok daha üstün kabiliyetlere haiz elektronik yazar kasalara bırakmaktadır. Bununla berâber dünyâ üzerinde milyonlarca mekanik yazar kasa hâlâ görev yapmaktadır.

Elektronik yazar kasalar merkezi bilgisayarlarla da irtibatlanarak aynı zamanda çeşitli satış merkezlerindeki satılan mal stok seviyelerinin stok kontrolcular tarafından anlaşılmasına da yardımcı olurlar. Merkezî bilgisayar çıkışlarından satış merkezlerinde eksilen mal yerine ayrıca talep edilmeden mal sevki yapılarak talebin çok olduğu yere arz hızlandırılarak ticârete hareket kazandırılmış olur.

Elektronik yazar kasalar vergi oranlarını, indirimleri otomatik olarak hesapladığı gibi kredi kartlarındaki numaraları da tanıyarak alıcı bankadaki hesabına borç kaydetmek sûretiyle hesâbı görmekte böylece lüzumsuz yere paranın elde dolaşmasını önlemiş olmaktadır. Elektronik yazar kasalarda geliştirilen bir kolaylık da malın üzerine kodlanmış işâretlerin kasa optik hassas elemanı ile okunması ve herhangi bir tuşa basmaksızın kayıt ve fatura verebilmesidir. Bu kodlu işâretler malın cinsini, stok numarasını, fiyatını ve daha birçok özelliğini tanıtmak için kullanılır.

Optik okuma elemanlı elektronik yazar kasalarla işlem tuşlu elektronik kasalara nazaran on misli süratle yapılır. Ayrıca insan faktörü tamâmen ortadan kalktığı için hatâ yapma oranı büyük ölçüde azalmış hattâ hiç kalmamıştır.

Otomatik yazar kasaların firmalara stok kontrol, fiyat analizleri kasa hesaplarını yapmada sağladığı kolaylıklar yanında vergi miktaralrını da kendiliğinden hesapladığı için büyük muhâsebe işlemlerine gerek kalmaz.

YAZI;

Alm. *Schreiben (n),* F**r.** *Ecriture (f),* **İng.** *Writing.* Konuşma dışındaki muhâbereye imkân sağlayan belli mânâlara sâhip işâret ve şekillerden meydana gelmiş insan gözüne hitap eden ifâde vâsıtası. Şekil ve işâretler taş, metal, papirüs, kâğıt üzerine çizilir. Yazı yalnız insanlara mahsus bir muhâbere cinsidir. Hayvanların çoğu sesle birbiriyle anlaşırlar. Fakat hiçbir hayvan yazı yazamaz ve okuyamaz.

Yazı, zamana ve yere bağlı olmaksızın bir fikrin insanlara aktarılması için zarûrîdir (Bkz. Lenguistik). Konuşma, el veya yüz işâretleriyle yapılan muhâbere şekli o an için geçerli olup, daha sonra yine tekrar edilmesi îcâb eder. İnsanların doğruyu bulmasına yardımcı olmak üzere Cenâb-ı Hak tarafından gönderilen Peygamberlerin çoğuna bilgiler yazılı olarak gönderilmiştir. Dört büyük peygambere gönderilen Zebur, Tevrât, İncîl ve Kur'ân-ı kerîm böyledir. İlk olarak kalemle yazı yazan ve insanlara öğreten İdris aleyhisselâmdır. Eski Yunanlıların yazı öğrendikleri Hermes, İdris aleyhisselâmın yazdığı kitaplardan aldığı bilgileri kendisine mal ederek anlatmıştı. Eski Yunanlılar taşkınlık yaparak Hermes'i kendilerine tanrı kabul etmişlerdir. Eski Sümer, Mısır, Bablil yazıları, Eski Çin yazıları hep aynı şekilde doğmuştur.

Arkeologların yaptığı kazılardan yazının kelimelerle ifâde edilişinin ilk olarak M.Ö. 3000 senelerinde Sümerlere âit olduğu ileri sürülmüştü. Halbuki M.Ö. 20.000 senelerinden kalma Fransa'nın güneyindeki bir mağarada ayı, inek, öküz resimleri bulunmuştur. Zaman zaman insanların bulundukları kültür ve medeniyet seviyesine paralel olarak yazı şekillerinde de gelişme olduğu muhakkaktır. İlk yazılar Âdem aleyhisselâm tarafından kayalar, kerpiçler üzerine çiviyle yazılmıştır. Bunlar, Süryânî, İbrânî ve Arabî lisanla idi.

Yazı, târih boyunca kullanılış şekillerine göre birçok sınıfa ayrılır. Bunlar resimlerle ifâde (ikonografi); konuyu seri haldeki resimlerle anlatan (ideografi); kısmen resim, kısmen fonetik ifâde (analitik sistem); sesin grafik şeklini ifâde eden yazı(fonetik sistem); hecelerin ayrı ayrı sembollerle ifâdesi (heceleme) ve sesli sessiz 20-40 harften meydana gelen (alfabe) yazılarıdır. (Bkz. Alfabe)

Türkler bugüne kadar çeşitli yazıları kullanmışlardır. Bunlar sırası ile Göktürk, Uygur, Arap ve Lâtin alfabeleridir. Türkler İslâmiyeti kabul ettikten sonra 10. asırdan, 20. asra kadar Arap alfabesini kabul etmişlerdir. Bütün ilim eserleri Arapça yazıldığı için Arapça ilim lisanı olmuş ve yazılar bu dilde yazılmıştır. Önce devletin yazısı Uygur yazısıyken Arapçanın çok mükemmel bir lisan olduğunu anlayan İslâm Türk âlimleri, diğer İslâm topluluklarıyla sürekli bir ilişki kurmak için devletin resmî yazışma dilinin de Arapça olmasını teklif etmişlerdir. Uzun seneler Arapça ve Uygurca yazılar birlikte kullanılarak nesillerin örf ve âdetlerinin, teknik ve bilgilerininin birbirlerine intikâli sağlanmıştır. Türkler Arap alfabesini kendilerine mâl edercesine kabul ederek kullanmışlar ve hat denilen bir yazı sanatı meydana çıkarmışlardır (Bkz. Hat). Hat sanatı ile yazılmış binlerce yazı kitaplarda, tablolar hâlinde binâlarda mevcuttur. Bin seneyi aşkın Türk târihi Arap harfleriyle yazılı ve arşivlerde saklıdır.

Arap alfabesiyle yazılan yazı sağdan sola doğrudur. Lâtin alfabesinde yazı soldan sağa; Çin ve Japon alfabesinde yukarıdan aşağıya doğrudur.

YAZI MAKİNESİ (Bkz. Daktilo)

YAZMA;

Alm. *Manuscript (n), Handschrift,* **Fr.** *Manuscrit (m),* **İng.** *Manuscript.* Herhangi bir yazı basma âletiyle basılmamış olup, özel mürekkep ve kalemle çoğu defâ yine özel işlenmiş kâğıtlara yazılarak meydana getirilen, ilmî, fennî, edebî eserler. Deyim "el yazması eser, yazma eser" olarak da kullanılır. Taş, kiremit, tuğla, deri gibi şeyler üzerine yazılan yazılar, mektuplar, fermanlar, imtiyaznâme ve diğer şeyler de elle yazılmış olmakla berâber, bunlara genellikle el yazması denilmez. El yazmasına "kol yazması" da denir.

İlk el yazmaları papirus, daha sonra da parşömen üzerine yazıldı. Bunlar iki ucundan birer sopaya tutturularak rulo şeklinde saklanır ve metin yukarıdan aşağıya iki sütun hâlinde yazılırdı. Bugünkü kitapların ilk biçimi olan dörde katlanmış sahifeler (kodeks) üstüne yazı yazılması 3 ve 4. yüzyıllarda ortaya çıktı. Eski çağda kitapları köleler veya âzâtlılar çoğaltırdı. Ortaçağda kitap yazma işi manastırlardaki keşişlerin elinde kaldı. 13. yüzyıldan sonra manastırların yerini müstensih atelyeleri aldı. Bâzı devirlerde, parşömenin az ve pahalı olması sebebiyle yazılı yapraklar silinerek, başka metinler yazıldı.

Kâğıdı önce Çinliler, daha sonra Türkler kullandı. Türklerden Araplar öğrendi ve Endülüs Emevîleri vâsıtasıyla Batıya geçti. 11 ve 13. yüzyıllarda kâğıt, Batıda iyice yayılmıştı. Fakat parşömen hâlâ gözdeydi. Bu arada el yazmalarının altın ve gümüşle süslenmesine de başlandı. Başlıklar ve minyatürler için daha çok altın kullanıldı. Minyatür ve tezhip, ortaçağ boyunca batıda olduğu gibi

doğuda da büyük gelişme gösterdi. Kitapların elle yazılarak çoğaltılması, 15. yüzyılda matbaanın bulunmasına kadar devam etti. Osmanlı Devletinde matbaanın kullanılması daha geç târihlere rastladığı (1728) ve o zamanki müstensihlerin ve hattatların çokluğu sebebiyle, başlıbaşına bir sanat dalı ve meslek olan elle kitap çoğaltma işi 19. yüzyıla kadar devam etti.

İslâm kültür ve medeniyeti içinde başlıbaşına bir sanat dalı olarak gelişen el yazması sanatı, yüzbinlerce ilmî, fennî, edebî, eserlerin ortaya konmasını sağladı. Şimdi bu eserler, dünyâ kütüphânelerini süslemekte ve ilim âlemini aydınlatmaktadır.

El yazması eserlerin kesin sayısı henüz bilinmiyor. En güzel ve nefis nümûneleri, Osmanlılar devrinde ortaya kondu. Çoğu İstanbul Kütüphânelerinde muhâfaza edilmektedir. Ne yazık ki, bir çoğu da yurt dışına kaçırılmış, yabancılara satılmıştır. Yabancı kültürlerin İslâm ülkelerini istilâ etmeleri, Müslümanların dinlerini ve an'anelerini tahrip ettiği gibi, nice sanat dallarını da köreltti. Tabiatıyla, ehli ve erbâbı azalan sanat ve meslekler de eski verimliliğini kaybetti. Bu sebeple el yazması sanatı yeryüzünde sayılı birkaç hattatın elinde kaldı.

El yazması eserler gâyet güzel yazılarla yazılıp, sahifeleri tezhiplerle süslenirdi. Kâğıdı, mürekkebi, kalem tekniği ve yazı çeşitleri başlıbaşına birkaç ilim dalı ve meslek olarak gelişti. İslâm âleminde, Kur'ân-ı kerîme karşı gösterilen büyük hürmet, cilt ve yazı(hat) sanatının gelişmesinde büyük rol oynadı. Bu sebeple çok büyük hattatlar yetişti. İcâzeti (diploması) olan hattatlar, yenilerini yetiştirerek bu sanatın günümüze kadar devâmını sağladılar. Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddîn Efendi, **Tuhfe-i Hattâtin** adlı eserinde, bu sanatın meşhur büyüklerini tanıtmaktadır. İbnü'l-Emin Mahmûd Kemâl İnal Bey de **Son Hattatlar** adlı iki ciltlik kitabında, son hattaları tanıtmaktadır. Hemen hemen bütün dünyâ kütüphânelerini süsleyen yazma eserlerimiz nice hattatların göz ve gönül nûru, ömür sermâyesidir. Her kütüphânede basma kitaplardan ayrı olarak el yazması eserlerin saklanıp, tasnif edildiği, îtinâ ile korunduğu bölümler vardır. Nüshası nâdir olan el yazması eserler daha îtinâ ile korunur. Gerektiğinde fotokopisi çıkarılarak, yâhut mikrofilm tekniğiyle çoğaltılarak araştırmacıların istifâdesine sunulur. Böylece nâdir ve orijinal eserler muhâfaza edilerek gelecek nesillere ulaştırılır.

Yazma kitap, zahmetli ve uzun süren bir çalışmanın sonunda ortaya çıktığı için hem Batı, hem de doğu medeniyetlerinde çok kıymetli sayılırdı. Kitaplar çoğu zaman altınla ve değerli taşlarla bezeli kapaklarla ciltlenerek kıymetleri daha da artardı. Ayrıca kitabın içine minyatürler ilâve edilir ve sahifeleri tezhiplenerek zenginleştirilirdi. Yazma eserlerin ciltlenmesinde deri kullanılırdı. Klasik bir ciltte dört kısım bulunurdu. Üst kapak, alt kapak, sertab ve miklab. Üst kapak, kitabın önünde bulunur ve sırtla alt (arka) kapağa bağlanır. Sertab, miklapla alt kapak arasındadır. Sertab, kitap kapandığı zaman sayfaların kenarlarını örten parça olup, alt kapakla berâber hareket eder. Miklab, sertaba bağlı olan ve okunmakta olan yerin kaybolmaması için sahifelerin arasına konulan parçadır. Cilt kapaklarının dış yüzünde kapağın tam ortasında "şemse" denilen tezyinat bulunurdu. Bâzan kapağın çevresi de tezyinatlı olurdu (Bkz. Cilt). Kıymetli el yazmalarının cildi de çok sanatkarâne olurdu.

El yazmalarında genellikle âhârlı kâğıt kullanılırdı. Âhâr; kâğıdın pütürlü yüzeyini düzelttiğinden, kamış kalemin çok rahat hareket etmesini, yanlış yazılan yerlerin kolaylıkla silinmesini temin eder ve kâğıda dayanıklılık sağlardı. Osmanlılarda daha çok Hint âbâdîsi, Çin ve Venedik kâğıtları tercih edilirdi. Daha sonraları Avrupa'dan getirilen Fligranlı ve su yollu kâğıtlar kullanıldı. Sonra bizde de kâğıtçılık gelişince, kendi kâğıtlarımız kullanılmaya başlandı. Yazmalarda sayfa numarası bulunmaz, bunlara sonradan varak numarası verilmiştir. Her yaprak (varak); a (ön) yüzü ve b (arka) yüzünden ibârettir. Yazmalarda formalar 10 yapraktan meydana gelirdi. Genellikle sağdaki sayfanın en altına soldaki sayfanın ilk kelimesi yazılarak, yaprakların birbirini tâkip etmesi sağlanırdı. Buna yaka, pâyende, çoban, müşir, rakabe, muvâsıla ve reddadiye gibi isimler verilirdi.

Çizgisiz olan kâğıtlara düzgün bir şekilde yazı yazabilmek için, bir karton üzerine münâsip aralıklarla ince iplikler, bunların da sağına ve soluna yukarıdan aşağıya doğru birer iplik gerilir, buna "mıstar" denirdi. Yazılacak kâğıt mıstar üzerine konur ve bastırılırsa, ip kâğıtta çizgiler hâlinde iz bırakırdı. En çok kullanılan kâğıtlar nohudî, yâni nohut renginde olanlardı. Yazının dört kenarına "cetvel" adı verilen çizgiler çizilirdi. Kitabın kıymetine göre bu cedvellerin sayısı artar ve bâzan iki çizgi arası altın yaldızla doldurulurdu. Bâzan el yazması eserlerin sahife kenarlarına notlar, eklemeler, şerhler ve hâşiyeler yazılır, buna "derkenar" veya "hâmiş" denilirdi. Yazıda beziryağı isinden yapılmış mürekkep kullanılırdı.

Yazma kitapta, ciltten sonra ara kapak (iç kapak) gelir. Bunu içindekiler kısmı tâkip eder. İçindekiler kısmı yoksa metnin başladığı yaprak iç kapak adını alır. Eğer bu sayfa (yaprağın ön yüzü) süslü ise "zahriye" adı verilir. Zahriyelerde yazar ve kitap adı ile bâzan hangi kütüphâneye âit olduğu yazılıdır. İç kapağın ön (a) yüzünde zahriye denilen süsleme yoksa, bu sahîfede yazar ve kitap adından başka temellük kaydı denilen, yâni kitabın kime âit olduğunu, kimden satın alındığını bildiren kayıtlar vardır. Bu kayıtlar mühür şeklinde de olabilir. Yine bu sahifede fevârid adı verilen; doğum ölüm, azil, yangın, zelzele önemli hâdiseler ve şiirler şeklinde rastlanan küçük notlar vardır. Bâzı yazmalarda da vakf

kaydı bulunur. Bunlar vakfedilmiş eserler olup, alınıp satılması yasaktır. Yazma kitapta asıl metin zahriyenin arka yüzünde (b yüzü) başlar. Hattat elinden çıkan el yazmalarının ilk sahifesi süslemeli olur ve serlevha veya mihrabiye adıyla anılır. Dikdörtgen veya üçgen şeklindeki bu süslemeli serlevhada besmele veya kitabın adı yer alır.

Metin, Besmele ile başlar. Bunu Allahü teâlâya hamd olsun anlamına gelen "hamdele" kısmı tâkip eder. Bundan sonra Peygamber efendimizi (sallallahü aleyhi ve sellem), Ehl-i beyti ve Eshâbını selâmlayan ve hürmet dolu olan salvele kısmı gelir. Daha sonra günümüz kitaplarındaki önsöz ve giriş yerine geçen, mukaddime, dibâce veya sebeb-i telif bölümü yer alır. Bu bölümde yazar adı ve kitap adı belirtilir, zamânın sultanına sitâyiş yapılır. Yâni dîne, ilme, fenne yaptığı hizmetleri övülür. Ondan sonra eserin konusu, yazılış gâyesi, eserin ne zaman nerede ve kimin için yazıldığı belirtilir. Ayrıca kitabın hangi kaynaklardan faydalanarak yazıldığı da gösterilir.

Dîvân, mesnevî, gibi manzum eserlerde yazar kendi adından bir münâsebetle bahseder ki, buna "mahlas" denir. Bâzı kitaplarda yazar adı bulunmayabilir. Bu durumda bibliyografik kaynaklardan faydalanılır. Genellikle 15. yüzyıldan sonra yazılan eserlerde, içindekiler veya fihrist, dibâce kısmında verilmiştir. Yazma kitap "hâtime" adı verilen bir sonuçla bitirilir. Hâtimenin sonunda "ferâğ kaydı"na rastlanırsa, bu kayıt, eserin bizzat müellif veya musannif tarafından yazıldığını, kısaca müellif hattı olduğunu gösterir. Müellif burada kitabı yazdığı yeri ve târihi belirtir, kısa bir duâ ile sözlerine son verir. Ferâğ kaydından başka yazmaların çoğunda rastlanan "ketebe" ve "istinsah" kayıtları vardır. Bu kayıtlar müstensihe âit olup, müstensihin adını, eserin adını, yazıldığı yeri ve târihi bildirirler.

Orijinal eserlere "tasnif" ve yazarına "musannif" denilir. Çeşitli eserlerden faydalanılarak yazılan eserlere "telif", yazarına da "müellif" denir. Başkalarının eserlerini kâğıda geçiren, kitap hâline getiren kâtip ve hattatlara da "müstensih" ve bu işe de "istinsâh" denilir. Kitabı her zaman usta bir hattatın yazması şart değildir. Bu işte, üstat sayılan hattatlar dışında ikinci derecede hattatlar da çalışırdı. Abbâsîler döneminde kitap kopya eden hattatlara "varrâk" adı verilirdi. Görüldüğü gibi, yazmalarda rastlanan bu düzen, günümüz kitaplarında oldukça değişiktir. Üstelik yazmalardaki bu düzen, kitabın konusuna ve türüne göre de değişiklikler gösterir.

Türkiye kütüphânelerinde 400.000'in üstünde yazma kitap bulunmaktadır. Kütüphânelerdeki yazmaların ayrıntılı katalogları hazırlanıp yayınlanmaktadır. El yazması eserlerimiz, özellikle İstanbul, Bursa, Konya, Manisa, Kayseri, Edirne, Erzurum gibi eski ilim ve kültür merkezlerindeki kitaplıklarda, şahısların özel kitaplıklarında bulunmakta olup, yerli ve yabancı araştırmacıları hayran bırakmaktadır.

YAZMA ESER (Bkz. Elyazması Eserler)

YE'CÜC VE ME'CÜC;

kıyâmetin büyük alâmetlerinden. Kıyâmetin kopmasına yakın, bulundukları seddin arkasından çıkıp yeryüzüne dağılacak olan iki kötü millet. Nûh aleyhisselâmın oğlu Yâfes'in soyundandırlar. Müslüman değildirler. İnsanları öldürür, etrâflarına zarar verirler, ekinleri telef ederlerdi. O sırada Asya ve Avrupa kıtalarına Peygamber veya evliyâdan olan Zülkarneyn hâkimdi. Asya'nın kuzey doğusundaki Türklerin ricâsı üzerine Ye'cüc ve Me'cüc kavminin kötülüklerine mâni olmak için büyük bir duvar yaptı. Bu sed, iki dağ arasında, altı kilometre uzunluğunda, yirmi beş metre genişlik ve yüz metre yükseklikteydi. Taş ve demirden yapılmıştı. Bugün bilinen Çin Seddi başkadır. Ye'cüc ve Me'cüc sed arkasında kaldı. Sedden dışarı kalanlar Türklerdir.

Bu seddin yapılışına dâir Kur'ân-ı kerîmde şöyle buyrulmaktadır: **"Nihâyet Zülkarneyn** (aleyhisselâm) **İki dağ arasına ulaştığı zaman, onların önünde hemen hiç söz anlamaz bir kavim buldu. Onlar** (tercümanları vâsıtasıyla) **"Ey Zülkarneyn! Ye'cüc ve Me'cüc bu yerde** (katil, tahrip, zirâati telef etmek sûretiyle) **fesat çıkarıyorlar. Sana masrafını versek, bizimle onlar arasına bir sed yapıversen de dışarı çıkmasalar?" dediler."** (Kehf sûresi: 94)

Zülkarneyn dedi ki: Rabbimin beni içinde bulundurduğu iktidâr (kuvvet, mal), **sizin vereceğinizden daha hayırlıdır. Haydin, bedenî kuvvetimizle ve lâzım olan âletlerle bana yardım edin de, sizinle onların arasına sağlam bir mâni** (engel) **yapayım.** (Kehf sûresi: 95)

Bana demir parçaları getirin. O iki dağın arası demir kütleleriyle doldurulup, dağlar birbirine müsâvî (eşit) **hâle geldiği vakit, körükleyin, dedi. Demir ateş gibi olunca, bana erimiş bakır getirin üzerine dökeyim, dedi.** (Kehf sûresi: 96)

Artık onu (seddi) **ne aşabildiler, ne de delebildiler.** (Kehf sûresi: 97)

Arkeolojik araştırmalar, yer altında kalmış şehirleri, dağ tepelerindeki deniz fosillerini bulduğuna göre, o duvarın bugün meydanda bulunması ve bu insanların çok sayıda olmaları lâzım gelmez. Nitekim, bugünkü milyarlarca insan, nasıl iki kişiden meydana geldiyse, o iki milletin de, bugün nerede oldukları

bilinmiyen birkaç kişiden üreyerek yeryüzünü kaplıyacakları düşünülebilir.

Ye'cüc ve Me'cüc, kıyâmetin kopmasına yakın bir zamanda bulundukları seddin arkasından çıkacaklardır.

Kur'ân-ı kerîmde, Enbiyâ sûresinin 96. âyet-i kerîmesinde Allahü teâlâ şöyle buyurmaktadır: **"Ye'cüc ve Me'cüc seddi yıkıp, her yüksek tepeden** (süratle) **çıkarlar, saldırırlar."**

Sahîh-i Müslim ismindeki hadis kitabında Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) şöyle buyurduğu bildirilmektedir:

Cenâb-ı Hak, Ye'cüc ve Me'cüc'ü gönderir. Bunlar yüksek yerlerden akın edeceklerdir. Bu sûretle öncüleri Taberiye Gölüne uğrayacak ve içindeki suyu içecekler. Sonra gelenler de oradan geçecekler ve; vaktiyle burada çok su varmış, diyeceklerdir. (Bu sırada yeryüzüne tekrar gelen) **Nebiyyullah** (Allahü teâlânın peygamberi) **Îsâ ve eshâbı** (berâberindekiler), **Tûr Dağında mahsur kalacaklar. Öyle ki muhâsaranın şiddetinden bir öküz başı, onlardan her biri için, bugünkü paranızla yüz dinârdan daha makbul olacak. Bunun üzerine nebiyyullah Îsâ ve eshâbı, onların belâsından kurtulmak için Allahü teâlâya yalvarırlar. Allahü teâlâ onların duâsını kabul edip, Ye'cüc ve Me'cüc kabîlesinin enselerine, nugaf denilen küçük kurtçukları musallat eder. Sabahleyin hepsi de Allahü teâlânın kudretiyle tek bir nefes gibi, bir anda helâk olurlar. Sonra Îsâ ve eshâbı, Tûr Dağından yere inerler. Yeryüzünde onların kokmuş leşlerinin olmadığı bir karış yer bulamazlar. Îsâ ve eshâbı, yine Allahü teâlâya yalvarırlar; cenâb-ı Hak, Horasan develerinin boyunları gibi kuşlar gönderir. Onlar leşleri alıp Allahü teâlânın dilediği yere atarlar. Sonra cenâb-ı Hak, pekçok yağmur indirir ki, hiçbir ev ve çadır, yağmurun inmesine engel olamaz. O yağmur, bütün yeryüzünü tertemiz, yemyeşil bir hâle getirir. Sonra yeryüzüne: Meyvelerini bitir. Evvelki gibi feyz ve bereket ver, diye emrolunur. İşte o gün bir cemâat, tek nardan yiyip doydukları gibi, onun kabuğu ile de gölgelenirler. Mer'aya gönderilen deve, sığır, koyun ve keçilerin de sütleri bereketli olur. Öyle ki sağmal devenin sütü, kalabalık bir cemâati, sığırınki bir kabîleyi, koyunun sütü de yakın akrabâdan bir cemâati doyurur. İşte bunlar, böylece bolluk içinde huzurlu bir hayat geçirirken, Allahü teâlâ hoş bir rüzgâr gönderir. Bu latîf rüzgâr onları koltuklarından tuttuğu hâlde, her mümin ve Müslümanın rûhları kabz olunur. Ortada en şerli insanlar kalır. O zaman da birbirleriyle boğuşurlar. Merkepler gibi halkın huzûrunda alenen zinâ ederler. İşte bu fenâ kimseler üzerine de kıyâmet kopar.**

Ye'cüc ve Me'cüc Kur'ân-ı kerîm ve hadîs-i şerîflerde bildirildiği için, her Müslümanın bunu olduğu gibi kabul etmesi, inanması lâzımdır.

YEDİYIL SAVAŞLARI;

Avrupa'da yedi yıl süren iki ayrı savaş. 1563-1570 ile 1756-1763 yılları arasında oldu.

1563-1570 yıllarındaki Yediyıl Savaşları; Lübeck, Danimarka ve Polonya'dan meydana gelen ittifakın İsveç ile mücâdelesidir. Bu savaşların sonunda İsveç yenildi. Yediyıl Savaşları sonunda Stettin Antlaşması imzâlandı. İsveç, Gotland'ı kaybetti. Narva Nehrinde deniz ulaşımında trafik serbestiyetini kabul etti.

1756-1763 yıllarındaki Yediyıl Savaşları; Prusya, İngiltere ile Avusturya, Fransa ve müttefikleri arasında oldu. Avusturya verâset savaşlarının devâmı olup, sömürgecilik ve iktisâdî sebeplerle çıktı. Yediyıl Savaşları, karada Almanya'da, denizlerde ve sömürgelerde yapıldı. Prusya, İngiltere'nin yardımı ile 1757 Kasımında Rossbach'ta Fransa'yı; sonra Avusturya ve müttefiki Rusya'yı da yendi. Prusya ile Avusturya, 1763 yılında Saksonya'daki Hubertsburg kasabasında yaptıkları antlaşmayla aralarındaki savaşa son verdiler. Prusya güçlenip, önemli bir devlet hâline geldi. Alman birliği meydana gelmesine sebep oldu. Paris Antlaşması ile de; İngiltere, Fransa'dan Kanada'yı, Louisiana bölgesinin Mississippi doğusundaki kısmını, Antil Adalarının birkaçını, Senegal'deki üslerini aldı. Fransa, İspanya'ya Orleans'ı ve Louisiana'nın diğer kısmını verdi. İngiliz sömürgeciliği çok gelişti.

YEDİKULE HİSARI;

Alm. *Schloss (n), der Sieben Türme,* **Fr.** *Châateau (m), des Sept- Tours,* **İng.** *Castle of the Seven Towers.* İstanbul surlarının Haliç'ten gelen kısmı ile Marmara surlarının birleştiği yere verilen isim. İlk inşası muhtemelen Bizans İmparatoru Birinci Theodosius zamânına rastlar. İmparator, savaşlardan dönüşte şehre giriş olarak kullanılan bu kısma bir zafer takı inşâ ettirdi. Daha sonra Üçüncü Theodosius devrinde, Marmara'dan gelecek saldırılara karşı deniz surlarının yapılmasıyla zafer takı, kapı hâline getirildi. İkinci Theodosius, Atilla'ya yenildikten sonra surlara bir duvar daha yaptırmış ve böylelikle imparatorların seferden dönüşte büyük bir kibirle girdikleri kapı, savunma gâyesiyle kullanılmaya başlanmıştır.

İstanbul'un fethinden sonra şehrin îmârına büyük ehemmiyet veren Fâtih Sultan Mehmed Han, surların bu kısmını tâmir ettirerek, buraya üç kule daha yaptırdı. 1457'de inşâ edilen bu kulelerle, semte ismini veren Yedikule meydana gelmiş oldu.

Zaman içinde birçok tabiî âfetlere mâruz kalan Yedikule Hisarındaki Kuzey Kulesi, 17. asırda yıkıldıktan sonra yenisi inşâ edilmedi. "ÜçüncüAhmed kulesi" ise, adı geçen pâdişâh zamânında bir zelzelede büyük hasar gördüyse de Sultan Üçüncü Osman (1754-1757) devrinde tâmir edildi.

Topkapı Sarayı İç Hazinesinde yer kalmadığından Kânûnî Sultan Süleyman Han, devlet hazinesinin bir kısmını Yedikule'ye naklettirdi. Hisara hazîneyi koruyan askerlerin yatmaları için bir koğuş ve câmi inşâ edildi. Devlet hazinesi, Yedikule'de Sultan Üçüncü Murâd Han devrine kadar kaldı. Hazinenin buradan nakliyle hisar, bâzı devlet adamları ve meşhur şahsiyetlerin hapsedildiği bir hapishâne durumuna geldi.

YEHOVA (Yahova) ŞÂHİTLERİ;

Amerika Birleşik Devletlerinde Charles Taze Russel tarafından 1872'de kurulan, 1931 senesinden sonra kendilerini bu adla tanıtmaya çalışan misyoner teşkilâtına verilen ad.

Teşkilâtın kurulduğu yıllardaki ismi "Zions Watch Tower Bibel and Tract Society of Penssylvania" (Siyon Gözetleme Kulesi Pensilvanya Bilimsel Araştırma Cemiyeti) olarak îlân edildi. 1896 târihinde teşkilâtın adı değiştirilerek Watch Tower Bible and Tract Society (Gözetleme Kulesi İncil Araştırma Cemiyeti) oldu ve teşkilâtın merkezi Penssylvania'dan Brookyln'e taşındı. Charles Taze Russel'den sonra teşkilâtın başına geçen Joseph Franklin Rutherford hakîki tanrının Yehova (Yahova) olduğunu ileri sürerek teşkilâtın adının Yehova Şâhitleri olmasını benimsedi. Rutherford banda aldığı vaazlarını dernek üyelerine dağıtarak propagandalarının yapılmasını teşvik etti. Dernek üyeleri ses bantlarını kapıların önünde dinleterek yeni üyeler ve yandaşlar kazanmaya çalıştılar. New York'ta Brooklyn'deki merkezden idâre edilen derneğin başına Rutherford'dan sonra Nathan Homer Knorr geçti. Knorr yeni liderler ve misyonerler yetiştirmek üzere Gilead'da, Watch Tower Kitab-ı Mukaddes okulunu kurdu. Teşkilâtın bütün kitap ve makâlelerinin imzâsız yayınlanması prensibini getirdi. Knorr önderliğindeki teşkilât üyeleri Kitab-ı Mukaddese yeni yorumlar yaptılar. Knorr'dan sonra Frederick W. Franz teşkilât başkanı oldu.

Diğer Hıristiyanlardan ve Yahûdîlerden farklı inanışlara sâhip olan Yehova Şahitleri teşkilâtı gün geçtikçe genişledi. Amerika Birleşik Devletleri dışındaki diğer ülkelerde de merkezler ve şûbeler açıldı. Gizli ve kendilerine has metodlarla propaganda yapan Yehova Şâhitleri 1917-1928 seneleri arasında öğrettikleri hususlarda ve inançlarında 148 kadar değişiklik yaptılar. Karmakarışık bir inanç sistemi hâline gelen Yehovacılık, gerçek Hıristiyanlık iddiası ile ortaya çıkmasına ve Yahûdîlikle Hıristiyanlık karması gibi görünmesine rağmen onlardan tamâmen farklı bir inanış haline geldi. Yehova Şâhitleri kendilerini "Yeni Millet" kabul ettiler. Bu sebepten hiçbir milletin bayrak ve sancağını benimsemedikleri gibi kendilerinden başka bütün milletleri ve toplulukları şeytanın askerleri olarak kabul ettiler. Kendi teşkilâtları içinde papaz, kilise veya kilise topluluğu gibi terimleri kullanmaktan kaçındılar. Kiliseler Birliği hareketine de katılmadılar. İkinci Dünyâ Savaşı yıllarında Almanya ve öteki mihver devletlerinin yanında bâzı Müttefik Devletler de Yehova Şâhitlerinin faâliyetlerini yasakladılar. Yeni bağımsızlığına kavuşmuş olan ve daha çok milliyetçilik duygusuna sâhip olan diğer devletler de Yehova Şâhitlerine karşı baskı uyguladılar. Daha sonra ABD mahkemelerinde açılan çeşitli dâvâlar sonunda Yehova Şâhitleri görüşlerini ve inançlarını açıklama hakkını elde ettiler. Pekçok ülkede açılan dâvâlar neticesinde Yehova Şâhitlerinin çalışmaları Kânûnî bir statüye bağlandı. 1950'den sonra Türkiye'de de faâliyet göstermeye başlayan Yehova Şâhitleri hakkında birçok kânûnî soruşturma dâvâları açıldı. Ancak dâvâların hepsi beraatla netîcelendi. 1960'larda yargıtay kararlarıyla bu akımın ayrı bir inanç olduğu hükme bağlandı.

Kurulmuş makina gibi merkezden gelen fikir ve düşüncelerin propagandasını yapan Yehova Şâhitlerinin hepsi aynı şeyi anlatırlar. Tatlı okşayıcı dillerle bilhassa Müslüman yavrularını aldatmaya, kendi gâyelerine hizmet ettirmeye çalışırlar. Telefon rehberlerinden aldıkları adreslere broşürler, risâleler, gönderirler. Şık, süslü giyinmiş güzel kızları kapı kapı dolaştırarak evlere, iş yerlerine bu risâleleri bıraktırırlar. Müslümanlar, dinlerinin esaslarını çok iyi bildiklerinden bunların saçma, mesnetsiz yalanlarına kanmamaktadır. Propagandalarını çok sayıda kitap, broşür ve vaazla yürüten Yehova Şâhitleri Krallık salonları denen kiliselerde toplanırlar. Râhip ve papazları yoksa da, toplanma merkezleri New York'ta (Brooklyn) olan vaizleri vardır. Teşkilâtın mahallî şûbe veya topluluklarına bağlı üyelerinin çoğu krallık yayımcısı olarak çalışır. Bunların haftada beş saati Krallık Salonu'ndaki toplantılara ayırması ve şartlar müsâit olunca kapı kapı gezerek inançlarını halka anlatması istenir.

Teşkilâta bağlı misyonerlerin bir kısmı yarım günlük işlerde çalışırlar ve ayda yüz saat dînî hizmetlerde bulunurlar. Bir kısım misyonerler ise bütün zamanlarını dernek çalışmalarına ayırırlar. Ücret karşılığında ayda en az 150 saat dernek için çalışırlar. Yehova Şâhitlerinin çalışmalarını başlıca üç kuruluş düzenlemektedir. Bunların en büyüğü Pennsylvania'da Russel tarafından kurulan Watch

Tower Biblo and Tract Society, diğerleri aynı kuruluşun New York Şûbesiyle Uluslararası Kitab-ı Mukaddes Talebeleri Derneğidir. İki ayda yayımlanan Watchtower ve Awake dergileri başlıca yayın organlarıdır.

Dünyâdaki 216 ülkede faaliyet gösteren Yehova Şâhitlerinin sayısı 2.000.000 civârındadır. Türkiye'de ise 1000 kadar Yehova Şâhidi bulunmaktadır.

Teşkilâtı kuran Charles Taze Russel karakter yapısı, yaşayışı ile çok dikkat çeker. Söyledikleri ile yaptıkları tamâmen birbirine zıttır. Şöyle ki; evlâtlık kızı Rose Boly'ye tecâvüz ettiği için karısı Maria Francis tarafından mahkemeye verilmiş ve mahkemede suçunu îtirâf ederek hüküm giymiştir. Ayrıca kendisini çevresinde "Çok saygıdeğer bir çoban" olarak tanıttığı için Protestan Baptist Kilisesi Yesi C. Ross, onun "sahte bir çoban" olduğu hakkında bir broşür yayınladı ve bu sebepten mahkemelik oldular. Russel; kendisinin hiçbir din adamı tarafından takdis edilmemiş olduğunu mahkemede îtirâf etti. Mahkeme, Russel'in "yalan yere yemin eden" bir yalancı olduğuna dâir hüküm vermiştir.

Russel ayrıca, buğday satışında halkı dolandırdığından mahkemeye sevk edilmiş ve mahkûm olmuştur.

Çin'e ve Japonya'ya yaptığı seyâhatler sonunda oralarda ilk misyoner teşkilâtını kurduğunu iddiâ ettiğinden, kiliseler tarafından mahkemeye verilerek, mahkeme kayıtlarına; "Yalan yere propaganda yapan" kişi olarak geçmiştir.

Görünüşte hazret-i Îsâ'dan, Kitab-ı Mukaddesten bahs eden Yehova Şâhitleri gerçekte "dünyâ cenneti" inancını yaymak için Siyonizmin emrinde çalışmaktadırlar. Kitâb-ı Mukaddesin Yehova adını verdikleri tanrının kelâmı olduğunu, kendilerinin hazret-i Âdem'in oğlu olan Hâbil'den, hazret-i Îsâ'ya kadar süregelen uzun devredeki şâhitlerin son temsilcileri olduklarına inanırlar. Hazret-i Îsâ'nın Tanrı Yehova tarafından yer yüzünde Îsâ Krallığı adında bir din devleti kurmakla vazifelendirildiğine ve günahkârların hazret-i Îsâ aracılığıyla yeniden Tanrı Yehova'ya bağlanabileceğine inanırlar. Kurulacak olan Îsâ Krallığının 144.000 seçkin Yahûdî tarafından idâre edileceğine inanırlar. Cennete, Cehenneme ve öldükten sonra dirilmeye, meleklere, kazâ ve kadere, kıyâmete ve rûhun varlığına inanmazlar. Ölüm kişinin tamâmen yok olmasıdır derler. Yeryüzünde kurulacak Cennete hazret-i Îsâ'nın bu krallığı idâre edeceğine, Yehova Şâhitlerinin bu krallıkta yaşayıp hiç ölmeyeceklerine inanırlar. Ayrıca kehânette bulunarak, Şeytan ve Yehova arasında, Yehova'nın zaferiyle neticelenecek olan bir savaşın haberciliğini yaparlar. Dünyânın bu savaşta sağ kalanların mekânı olacağını söylerler. Suda vaftiz olurlar.

Millî ve mânevî değerleri inkâr ve insanlara "dünyâ cenneti" vâd etmeleri bakımından, Yehova Şâhitleri ile komünistler arasında tam bir benzerlik vardır.

Zinâ dışında herhangi bir sebeple boşanmaya ve kutsal metinlere aykırı olduğunu ileri sürerek kan nakline karşı çıkarlar. Asker olmayı ve bayrağı selâmlamayı reddederler.

Yehova Şâhitleri üç zümreye ayrılır. İlk zümre sâdıklar olup, bunlar 150.000 civârındadır. Geri kalanlar ise uşak ve hizmetçi mevkiindedirler. Teşkilâta yeni girenler üçüncü zümrede olmayı baştan kabul ederler.

Yehova Şâhitleri kendi inanışları ve kurmayı hayâl ettikleri düzen dışında bütün dinlere, anayasalara, kânunlara, nizamlara, milletlere, bayrağa, sancağa, devlete ve askerliğe düşmandırlar. İsrâilde savaş aleyhtarlığı, sancak, bayrak, vatan, millet, millî marş, devlet, askerlik vb. düşmanlığı ile ilgili propaganda yapmazlar. Yehova Şâhitlerinin "1968 Yıllığı'nda İsrail'in "Altı Gün Savaşı"nda Araplara karşı zafer kazanmaları medh edilmekte, Arap devletlerinin sınırlarının açılması sebebiyle bu sınır bölgelerindeki Yehova Şâhitlerinin buluşup görüşmeleri sevinçle anlatılmaktadır.

Müstakil bir dîne sâhip olmayan, kendisini açıkça ortaya koymayan bu gizli teşkilât devletimizin hukûkî, siyâsî, iktisâdî ve sosyal nizamlarına tamâmen aykırı bir kuruluştur. Bu teşkilât mensupları İslâmiyetin ve Müslümanların da düşmanıdırlar.

YELDEĞİRMENİ;

Alm. *Windmühle (f),* **Fr.** *Moulin (m), à vent,* **İng.** *Windmill.* Enerji üretmek için rüzgâr gücünden faydalanarak çalışan büyük pervâneli çarklı makina. Çok eski zamanlardan beri yeldeğirmenleri, buğday öğütmek ve su pompalamak gibi işler için mekanik güç elde etmekte kullanılmıştır. Hollanda'da bulunan yeldeğirmenleri, karayı denizden ayırmak için su pompalamakla görevlidir. Yeldeğirmenleri gelişen ülkelerde hâlâ önemli güç kaynakları olmalarına rağmen endüstri bakımından gelişmiş ülkelerde az rolleri vardır. Elektrik enerji kaynağı olarak kullanılan ilk yeldeğirmeni 1890'da Danimarka'da yapılmıştı. Bu târihten sonra rüzgârla çalışan değirmenler küçük ev ve çiftliklere elektrik sağlamak için kullanılmışlardır.

Rüzgâr enerjisi kaynakları: Fosil yakıtlarının aksine rüzgârlar yenilenebilir enerji kaynaklarıdırlar. Yeldeğirmeninin model ve çalışması rüzgârın hızına, yönüne ve yüksekliğine bağlıdır. Rüzgârın ortalama saatteki hızı 29-40 km olan yerler yeldeğirmenleri için uygun yerlerdir. Saatte 8 km hızı olan hafif rüzgârlar ise yeldeğirmenini çalıştıramazlar. Güçlü rüzgârlar ve fırtınalar ise yeldeğirmeni çalışırken hasara uğratabilirler.

Yeldeğirmenleri genel olarak rüzgârla dönen bâzı parçalardan meydana gelmişlerdir. Başlıca iki çeşidi vardır. Bunlar; yatay eksenli ve dikey eksenli yeldeğirmenleridir.

Yeldeğirmeni gücü ve kullanışlılığı: Bir yeldeğirmenini döndüren rüzgârın gücü hızının küpü, yeldeğirmenini döndüren pervâne çapının karesi ve havanın yoğunluğu ile doğru orantılıdır. Küçük çaptaki rüzgâr güç sistemleri, elektrik ve mekanik güç sağlamak bakımından ekonomik önem taşırlar.

6 kilowattlık bir rüzgâr jeneratörü ortalama rüzgâr hızı 16 km (saatte) olduğu kabul edilirse ayda 325 kwh elektrik üretebilir. Bu da modern bir orta halli evin bütün elektrik ihtiyaçlarını karşılamaya yeter. Böyle bir sistem kurulduğunda rüzgâr olmadığı zamanlarda elektrik rüzgâr enerjisinin kimyâsal enerji olarak depolandığı akümülatörlerden sağlanır.

Büyük çaptaki yeldeğirmenleri birçok avantajları olduğu için çok tutulurlar Herhangi bir kirletme yapmazlar, çalışırken gürültü çıkarmazlar ve yakıta ihtiyaçları yoktur. Bu sebeplerden dolayı bu cins büyük sistemli yeldeğirmenleri Hollanda ve ABD gibi memleketlerde kullanılmaktadır. 1970'li yıllarda yeldeğirmenleri aracılığıyla elektrik üretimine ilgi arttı. Hâlâ ABD'de kurulan "rüzgâr çiftliklerinde" yedeğirmenleriyle elektrik üretimi yapılmaktadır.

İlk yeldeğirmenlerinin 7. yüzyılda İran'da, daha sonraları Çin'de kullanıldıkları ve sonraları da Avrupa'ya yayıldıkları eldeki belgelerden anlaşılmaktadır.

YELKEN SPORU (Bkz. Yelkenli)

YELKENCİLİK (Bkz. Su Sporları)

YELKENLİ;

Alm. *Segelschiff, Segelboot (n), Segler (m),* **Fr.** *Voillier (m),* **İng.** *Sailboat, sailing -ship.* Rüzgâr gücünden faydalanıp yol almak üzere direklerine kalın bez gerilen su aracı, gemi. Gerilen beze yelken adı verilir. İnsanlar binlerce yıldır çeşitli vâsıtalar yaparak denizlerden, göllerden akarsulardan istifâde etmişlerdir. Nuh aleyhisselâmın tufanda, kendisine inananlarla gemiye binerek kurtulduğu ve bu geminin buharla işlediği Kur'ân-ı kerîmde zikredilmektedir.

İnsan kuvvetiyle yürüyen deniz araçlarına daha fazla sürat kazandırabilmek için rüzgârdan istifâde çâreleri arandı. Direkler arasına gerilen kalın bezler, rüzgârı arkadan alınca hız kendiliğinden arttı.

İlk önceleri yelkenler kare biçimindeyken, bunun yerine daha sonraları üçgen biçiminde yelkenler kullanılmaya başlandı. Çünkü kare yelkende (dört yakalı yelken) sâdece arkadan gelen rüzgârdan yararlanılabiliyordu. Üçgen yelkende (üç yakalı yelkende) ise her yönden gelen rüzgârdan istifâde etmek mümkün oluyordu. On dördüncü asırla 19. asır sonlarına kadar bütün dünyâ devletlerinin ticâret filosu ve donanması yelkenli gemilerden meydana gelmekteydi. Fakat bu gemiler rüzgârın yönüne göre hareket ettiğinden tam güvenilmediği için gemilerde kürekler bulunurdu. Bunları esirler çekerdi. Bu yelkenli gemiler 19. yüzyılın sonlarında yerini kömürle çalışan buharlı gemilere bıraktılar.

Günümüzde yelkenli gemilerden faydalanan ülkeler hâlen vardır. Fakat yelken, eski önemini kaybetmiştir. Ancak küçük yelkenli yatlar deniz gezintilerinde ve yarışlarda kullanılmaktadır. Bu yatların birçok çeşitleri ve motorla çalışanları vardır. İki kişilik küçük yelkenlilerin yanısıra boyu 12 m uzunluğunda olan büyük yelkenliler de kullanılmaktadır.

Osmanlılar zamânında donanmada kullanılan yelkenli gemilere kadırga ismi verilirdi. Bir kadırganın üç yelkeni vardı. Büyüğüne "cankurtaran" denilirdi. Bir kadırganın cankurtaran yelkeni 75 yaprak olup, 952 metre bezden yapılırdı. Orta yelken 671 metre bezden yapılıp, dâimâ kullanılan yelkendi. 544 metre bezden yapılan küçük yelken ise üç köşeliydi. Bu yelkenlerden başka her kadırgada "trinkete" denilen dört köşe küçük bir yelken bulunur ve 408 metre bezden yapılırdı.

Yelkenli çeşitlerinin bir çoğunun dip kısımlarında sert rüzgârların tesiriyle yana yattığı zaman devrilmemesi için yassı bir çıkıntı salma bulunur. Yelkenli bir teknenin rüzgârı alış yönüne göre hareketlerine çeşitli adlar verilir. Tam arkasından rüzgârı alarak ilerleyen yelkenliye "pupa", yandan alarak gidene "apaz" gidiyor, denir. Yelkenli gemiler rüzgâr yönüne doğru yol alamaz. Fakat dümen ve yelkenleri gerektiği ustalıkla kullanmak şartı ile az veya çok yaklaşılabilir. Böylece zikzaklar yaparak rüzgârın içine doğru ilerlemesine yelkenli "orsa çekiyor" denir.

Günümüzde yelkenliler daha çok spor gâyesiyle kullanılmaktadır. Son yıllarda dev tankerlerde yakıttan tasarruf maksadıyla elektronik düzenle çalışan yelkenlerin kullanılması için bilhassa Japonya'da çeşitli araştırma ve denemeler yapılmaktadır.

Yelken sporu: Bu spor, deniz sporlarının en zevklisi ve en çok yapılanıdır. Yelken sporu küçüklü büyüklü çeşitli teknelerle yapılır. Milletlerarası Olimpiyat Komitesinin belirlediği ve günümüzde kullanılan tekneler şunlardır:

1) **Finn;** 4,5 m boyunda, tek kişilik olup, yelken alanı 10 m2dir. 2) **470;** ikili bir dingi olup, 4,7 m boyundadır. 13 metrekarelik ana yelkene ek olarak 13 metrekarelik yardımcı balon yelken ve yelkeninin dışa sarkarak denge sağlamasına yarayan bir tropez vardır. 3) **Flying Dutchman;** 6.05 m boyunda olup, ana yelkeni 18.58 m2, balon yelkeni 17.5 metrekaredir. 4) **Tornado;** 6.1 m boyunda olup, iki kişiliktir. Yelken alanı 21.83 metrekaredir. 5) **Star;** 6.92 m boyunda, iki kişilik olup, yelken alanı 26.13 metrekaredir. 6) **Soling;** 8.15 m boyunda, üç kişiliktir. Yelken alanı 21.7 metrekaredir. Olimpiyat sınıfı teknelerin en büyüğüdür. 7) **Winglider:** 3.6 m boyunda olup, 6.5 metrekarelik yelken alanı vardır. Sörf tahtası ve üzerine dikilmiş 4.5 metrelik bir direkten meydana gelmiştir.

Bu sporu yapanların tekneyle ilgili teknik bilgilere sâhip olmaları gereklidir. Yelken sporu 19. yüzyılın ikinci yarısında yat sporunun gelişmesiyle başladı. Bu yatlarla denizlerde, göllerde ve akarsularda yelken yarışları düzenleniyordu. Bu spor daha sonraları gelişerek Olimpiyat Oyunlarında da yapılmaya başlandı. Her ülkede bu sporla ilgili bir federasyon bulunmaktadır.

Yurdumuzda Cumhûriyet sonrası gelişen yelken sporu Yelken Federasyonu kontrolünde faaliyetlerini sürdürmektedir. 1957 senesinden sonra bununla ilgili çeşitli klüpler kurulmuştur. Bugün yelken sporuyla uğraşan birçok spor kulübü vardır.

Yelken yarışları, yarışmacıların belirli bir yönde, çevresinden dolaşmaları gereken şamandıralarla tespit edilmiş bir güzergah üzerinde yapılır. Bu güzergâhın toplam uzunluğu 10 ile 20 mil arasında değişir. Yarışma yelken açmış olarak başlama usulüne göre, karadan veya bir gemiden top atışı veya bayrakla hareket işâreti verilir. Yarışmacıların uymak zorunda olduğu kurallar Milletlerarası Yat Federasyonu tarafından tespit edilmiştir.

Yelken yarışlarının puanlaması ise şöyledir: Birinci gelen "O", ikinci 3, üçüncü 5, dördüncü 8, beşinci 10, altıncı 11, yedinci 13, sekizinci 14 gibi puan alır. Yarışı terk eden tekneler ise en son bitiren tekneden % 10 fazla puan alır.

Türk yelken sınıfları: Yurdumuzda genelde optimist, cadet, 380, 470, Finn, Laser ve Dragon sınıflarında yarışmalar düzenlenir. Bu sınıflarda Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık, Federasyon Kupaları ile Türkiye Birinciliği yarışmaları yapılır.

YELKOVANKUŞU (Puffinus puffinus);

Alm. *Schwarzshnabel-Sturmtaucher,* **Fr.** *Puffin,* **İng.** *Shearwater.* **Familyası:** Yelkovangiller (Puffinidae). **Yaşadığı yerler:** Kuluçka zamânı hâricinde okyanuslarda yaşar. **Özellikleri:** Martı büyüklüğünde, perde ayaklı, göçmen bir kuş. Küçük balık, yengeç, salyangoz yiyerek beslenir. **Ömrü:** 15 yıl kadar. **Çeşitleri:** 15 türü bilinmektedir. Karagagalı yelkovan (P. puffinus), sarıgagalı yelkovan (P. kuhlii) meşhurlarıdır.

Fırtına kuşları (Tubinares) takımından martı iriliğinde bir okyanus kuşu. 15 türü vardır. Hepsi iyi yüzücü ve çoğu dalıcıdır. Boyları 30-63 cm uzunluğundadır. Perde ayaklı göçmen kuşlardır. Sivri ve uzun kanatlarıyla uzun mesâfeler kat ederler Yalnız üreme dönemleri karaya çıkarlar. Uzun ve ucu çengelli gagaları boynuzsu plaklarla örtülüdür. Burun delikleri tüp şeklinde ayrık iki boru hâlinde dışarı açılır. Fırtına kuşları gibi mîdelerinden yağlı ağır kokulu bir madde salgılarlar. Bâzıları bunu yavrularını beslemede, bir kısmı ise düşmanlarına karşı kendilerini korumada kullanırlar. Tehlike ânında bu sıvıyı burun deliklerinden dışarı fışkırtırlar. Çoğunun sırtları gri, siyah, kahverengi ve karın altları beyazdır. Tamâmen siyah olan türler de vardır. Tüyleri sık ve su geçirmez özelliktedir. Çok uzaklara göç eden mükemmel uçuculardır. Yelkovankuşları uçarken su yüzeyine yakın uçar ve yüzeyde bulabildikleri küçük deniz hayvanlarını yerler.

Koloniler hâlinde açık adalarda ürerler. Kullanılmayan tavşan yuvalarını veya kendi açtıkları çukurları yuva olarak kullanırlar. Tek ve beyaz bir yumurta yumurtlarlar. Özellikle Avustralya adalarında büyük koloniler meydana getirirler. Erkek ve dişi sırayla kuluçkaya yatarlar. 50 gün içinde yumurta açılır. Yavru 12-14 hafta anne ve baba tarafından yuvada beslenir. Sonra yalnızlığa terk edilir. Yürüyemeyecek kadar irileşen yavru bir hafta zarfında zayıflayarak yuvadan ayrılır. Anne ve babasının uçtuğu yöne doğru uçmaya başlar. 3-4 yıl sonra içgüdüsü ile doğduğu yere döner. Yelkovan kuşlarının yön bulma kâbiliyetleri güçlüdür. Uçsuz bucaksız okyanuslar üzerinden uçarak yuvalarını şaşırmadan

bulurlar.

Deney için alınan iki yelkovankuşundan biri Venedik'te (İtalya'da), diğeri Boston'da (ABD'de) serbest bırakıldı. İlki, 1300 km'lik yolu iki haftada aşarak yuvasına ulaştı. İkincisi ise 500 km'yi 12,5 günde alarak yuvasını buldu. Yelkovankuşları güney yarım küreye mahsus göçmen kuşlarıdır. Kuluçka zamânı hâricinde dâimâ denizde yaşarlar.

YELTSİN, Boris Nikolayeviç;

Rusya devlet ve siyâset adamı. 1931'de Sverdlovsk'ta doğdu. Rus kökenli bir çiftçinin oğludur. İnşaat mühendisliği öğrenimi gördükten sonra, bir inşaat işletmesinde idâreci olarak vazife aldı. 1861'de Sovyetler Birliği Komünist Partisine girdi. Parti içinde hızla yükselerek Sverdlovsk bölgesi parti birinci sekreterliğine getirildi. Mihail Gorbaçov'un Sovyetler Birliği devlet başkanı oluşundan hemen sonra Moskova'ya çağrıldı. Nisan 1985'te Komünist Partisi Merkez Komitesine seçildi. Ekim 1985'te de Moskova Parti Teşkilâtı Şefi oldu. Kısa zamanda kamuoyunun güvenini kazandı. Aynı zamanda Politbüro'ya da girdi. Yegor Ligaçev ile anlaşmazlığa düştü. 1987'de Gorbaçov tarafından görevden uzaklaştırıldı. Şubat 1988'de partiyle ilgili bütün yetkileri elinden alındı. İnşaat bakan yardımcılığına tâyin edildi.

Daha sonra Moskova'da halkın isteklerini dile getiren bir siyâsetçi olarak sivrildi. Mart 1989'da Moskova'da % 89,6 oranında oy alarak SSCB Halk temsilcileri Kongresine seçildi. Siyâsî ve ekonomik sahada çoğulculuğu savundu. Mayıs 1990'da Gorbaçov'un isteğine aykırı olarak Rusya Federasyonu Komünist Partisi başkanlığına getirildi. Haziran 1991'de Rusya Federasyonu başkanlığına seçildi. 19 Ağustos 1991 de SSCB başkanı Gorbaçov'a karşı sertlik yanlıları tarafından düzenlenen darbeyi şiddetle protesto etti. Darbecilere karşı halkı direnişe çağırdı. Moskova'da Beyaz Saray denen Rusya parlamento binâsına ulaşmayı başardı. Darbecileri suçlu ve hâin îlân ederek, ordu ve KGB içinde darbeye karşı çıkanların da yardımıyla Beyaz Saray'ı direnişin merkezine dönüştürdü. Siyâsî ustalığını göstererek Gorbaçov'un devlet başkanı olarak yeniden göreve dönmesini sağladı.

Darbenin başarısızlığa uğratılmasında ve Gorbaçov'un yeniden göreve dönmesinde en önemli rolü oynadı. Darbecilere karşı gösterdiği kararlı tutumuyla büyük bir prestij kazandı. Gorbaçov'un bâzı başarısızlıkları Yeltsin'i daha güçlü hâle getirdi. Gorbaçov'un göreve dönmesinden sonra Liderin kendisi olduğunu ortaya koydu. Anayasaya aykırı kararnâmeler çıkardı ve Gorbaçov'dan bağımsız uygulamalara girişti. Komünist partiyi yasakladı ve bütün parti mallarına el koydu.

Siyâsî reformların yanısıra, ekonomik konularda da reformlara giden Yeltsin, 2 Ocak 1992'de yürürlüğe girecek olan yüksek oranlı fiyat artışları husûsunda halktan ve parlamentodan destek istedi. Rusya parlamentosundan olağanüstü yetkiler aldı.

8 Aralık 1991'de Yeltsin ile Ukrayna ve Beyaz Rusya cumhûriyetlerinin devlet başkanları Bağımsız Devletler Topluluğunun (BDT) kuruluşunu îlân ettiler. 21 Aralıkta geri kalan 12 Cumhûriyetin 11'i de BDT'ye katıldı. Yeltsin Gorbaçov'la birlikte BDT'nin yıl sonunda Sovyetler Birliğinin yerini alacağını açıkladı. Ancak Gorbaçov 25 Aralık 1991'de devlet başkanlığı vazifesinden istifâ etti. Çok çabuk davranan Yeltsin, Gorbaçov'un Kremlin'deki ofisine taşındı. Ordunun komutasını eline aldı. Birleşmiş Milletlere Sovyetler Birliğinin Güvenlik Konseyindeki yerini Rusya Federasyonunun alacağını bildirdi. Nükleer füzelerle ilgili fırlatma şifrelerine el koydu. İdârede ABD'yi örnek alan Yeltsin başkanlık vazifesini de kendinde topladı. 1993 yılında Parlamentoyu asker kullanarak dağıttı. Seçimler yapıldı. Böylece Yeltsin konumunu daha da güçlendirdi.

YELVE KUŞU (Bkz. Florya)

YEM;

Alm. *Futter, Fressen (n),* **Fr.** *Fourrage (m), pature (f),* **İng.** *Fodder, food.* Hayvanlara yedirilen organik ve inorganik maddeler veya bunların karışımları. Yem hayvana madde ve enerji bakımından yaşama ve verim ihtiyaçlarını karşılamak gâyesiyle yedirilir. Yemde; ham protein ham yağ, ham selüloz, azotsuz öz maddeler, kalsiyum, fosfor gibi temel gıdâ maddeleri bulunur.

Yem çeşitleri: Nebâtî yemler, hayvânî yemler, mineral yemler ve preparat yemler olmak üzere üç sınıfta gösterilir.

1. Nebâtî yemler: Yaş ve kuru olarak doğrudan doğruya kullanılmaya elverişli olan her çeşit otlarla öğütülmemiş tâne yemlerdir. Bunlar yumru, meyve, saman, silaj yemleridir. Otlar, tâze veya kuru olarak doğrudan doğruya veya parçalanarak hayvan beslenmesinde kullanılan buğday, arpa, çavdar, yulaf, yonca, hayvan pancarı, şekerpancarı yaprakları, lahana yaprakları ve pancar, patates, şalgam vb. gibi kök ve yumrular en çok bilinen nebâtî yemlerdir.

Yeşil yemlerin ve bünyelerindeki su miktarı fazla olan diğer yemlerin uzun zaman muhâfazasını sağlamak için belirli şartlarda bir fermantasyon devresi geçirmeleri sonucu silaj, yâni eksiltilmiş yemler elde edilir. Yonca, fiğ, çavdar silajı vb. silo yemleri bu gruptandır.

Bâzı nebâtî ürünlerin işlenmesi sırasında elde edilen un, nişasta, şeker, yağ gibi maddelerin artıkları da yem olarak kullanılır. Bunlar ezme, kepek, küspe ve çeşitli posalardır.

2. Hayvânî yemler: Cesetlerin, hayvan organlarının ve hayvânî ürünlerin özel sûrette kurutulması ve öğütülmesinden elde edilen et, kemik ve balık unları ile süt ve süt sanâyi kalıntıları, mezbaha kalıntıları, deniz hayvanlarından elde edilen hayvânî yemlerdir.

3. Mineral yemler: Kalsiyum, fosfor, sodyum, demir ve çinko gibi elementlerin tuzları veya diğer bileşikleriyle amonyum tuzları ve benzeri maddeler veya bunların karışımlarıdır.

Yemlik preparatlar: Kimyâsal analiz, sentez veya çıkarma ile elde edilen ve yemin değerini organizmada arttırmaya yardım edebilecek nitelikteki antibiyotik, hormon ve vitaminler gibi katkı maddelerini ihtivâ eden yemlerdir. Çeşitli yemlerin standartlara uygun olarak karıştırılması ile elde edilen yemlerdir. İnce, pelet veya granüle (tâneli) olarak yapılır. Evcil hayvan yemleri bu cins yemlerdendir.

Bu yemler karışıma girebilecek mevcut hammadde durumuna göre normları, yem kânununa göre ilgili bakanlık zaman zaman tespit ve îlân eder. İmâl edenler bu esaslara uyarlar.

Yem sanâyii: Ülkemizde yem sanâyii, Tarım ve Köyişleri Bakanlığına bağlı, çalışmalarında özerk tüzel kişiliği olan Türk A.Ş. Genel Müdürlüğünce yürütülmektedir. Bu kuruluş ülke çapında hayvancılığın gelişmesi ve verimin arttırılması için 1956'da kuruldu. 1984'te 233 sayılı kânun hükmünde kararnâmeyle yeniden düzenlendi. Bu düzenlemeye göre, yurdumuzda karma yem hazırlamaya elverişli her türlü ilk maddeleri işlenmiş veya işlenmemiş olarak iç ve dış piyasalardan sağlamak, bunları işleyerek hazırlamak, hayvanların cinslerine, ırk, yaş, verim ve yetiştirme amaçlarına uygun olarak onları istihdam etmek, ettirmektir. Bunlar ve diğer hayvanlar için yem çeşitlerini geliştirmek üretmek vb. görevleri vardır.

Kuruluşa bağlı olarak yem üreten fabrikalar şunlardır: Adapazarı, Ankara, Bursa, Erzurum, İstanbul, Konya, Samsun, Doğubeyazıt (Ağrı), Tatvan (Bitlis), Çankırı, Diyarbakır, Elazığ, Kızıltepe (Mardin), Yatağan (Muğla), Van, Siirt, Hilvan (Şanlıurfa), Tunceli, Kırklareli, Korkuteli (Antalya).

Kuruluşun ayrıca; Eskişehir, Isparta, İzmir (Yemta-Tariş), Bandırma (Balıkesir), Biga(Çanakkale), Kayseri, Manisa, Kars, Sivas, Çorum, Uşak, Çukoyem (Mersin), Aksaray ve Bingöl gibi yem fabrikalarında da iştiraki ve hissesi bulunmaktadır (1994).

YEM BİTKİLERİ;

Alm. *Futterpflanzen,* **Fr.** *Plantes fourrageres,* **İng.** *Fodder plants.* Hayvanların beslenmesinde kullanılan bitkiler. Memleketimizde yetiştirilen önemli yem bitkileri necliyeler ve bakliyeler olmak üzere iki grup altında toplanabilir. Bunların bir kısmı yaşadığımız çevrenin çayır ve mer'alarında kendi hallerinde yetiştiği gibi, bâzılarını da çiftçiler tarlalarına ekerek yetiştirirler.

Yem bitkilerinin iklim ve toprak istekleri az çok birbirinden farklıdır. Genellikle yeşil, kuru ot ve silo yemleri hâlinde hayvanlara verilerek onların beslenmesinde kullanılır.

Yem bitkileri bir tarım işletmesinde ekim nöbetine girerek toprağın fizikî yapısını ıslah ederler. Verimliliğini de arttırırlar. Tarlalarda bir bitki örtüsü meydana getirerek, toprak erozyonuna engel olurlar.

Bilhassa bakliyat grubuna giren yem bitkileri çok faydalı hayvan yemleridir. Bitkisel protein, vitaminler ve mineral maddelerce zengindirler.

YEM TORBASI;

Alm. *Futtersack, Futterbeutel (m),* **Fr.** *Musette (f), sac (m) à avoine,* **İng.** *Nose-bag.* İçinde hayvan yemi bulunan torba. Yüzyıllardır insanın en sâdık arkadaşı, taşıyıcı olan atın Türklerin yanında önemli bir yeri vardır. Günlük iş görmelerinin yanında cenk meydanlarının ele avuca sığmaz yiğitlerinin zafere ulaştırıcıları bunlardı. Böyle bir yardımcının eğeri, özengisi, gemi ve beslenmesinin ayrı bir husûsiyeti vardı. Bilhassa beslenmesine çok dikkat edilirdi. Seyahatlerde yemler torba ile verilirdi. Torbaların boyu ekseriya 50, eni 30-35 cm olurdu. Boyları 60, enleri 50 cm olanlarına da raslanırdı. Bu torba içine yem konduktan sonra bir askılık ile hayvanın kulak çukuruna asılır. Hayvan torbanın içine başını sokarak yer.

Yem torbaları umûmiyetle kıldan yapılır. Kıldan yapılmasının belli başlı sebepleri; hayvan yemini

yerken kıl torbada rahatça hava alabilir. Yem tozlu ise bu cins torbada kolayca elenir. Son olarak da kıl torbalar suyu kolayca geçirmedikleri gibi yemi de hemen rutubetlendirmezler. Önemli olan, iyi kıldan îtinâ göstererek dokunmuş olmasıdır.

Eski ve köklü geleneğe, titizlikle riâyet eden atalarımız yollu, püsküllü, süslü, güzel görünüşlü yem torbalarının yapılmasına çok dikkat ederlerdi.

YEMÂME CENGİ (Bkz. Müseylemetü'l-Kezzâb)

YEMEK BORUSU;

Alm. *Speiseröhre (f), Ösophagus (m),* **Fr.** *Oesophage (m),* **İng.** *Oesophagus, (ABD) esophagus.* Hazım kanalının başlangıç kısmı. Yetişkin bir şahısta boyu 25 cm kadar olup, üç kısımdan teşekkül eder. Bunlar:

1. Boyun parçası: En kısa bölümüdür.

2. Göğüs parçası: En uzun parçadır.

3. Karın parçası: Diyafragmayı geçtikten sonraki bölümdür.

Üç darlık mevcuttur. Birinci darlık dişlerden îtibâren 18 cm'de boğaz (farinks) ile birleştiği yerde; ikinci darlık 28 cm'de yemek borusunun sol bronş dalı ile çaprazlaştığı yerde; üçüncü darlık ise 43 cm'de yemek borusunun mîdeyle birleştiği yerdedir. Bu darlıkların bilinmesi hastalıkların daha çok buralarda oturması, yabancı cisimlerin buralara takılması, yanıkların daha fazla buralarda olması bakımından mühimdir.

Yemek borusunun iç yüzeyini; alt (karın) parçasında çok katlı silindirik epitel hücreleri, geri kalan parçalarında çok katlı yassı epitel hücreleri, örter. Alt 1/4 bölümü, irâdemiz dışında hareket sağlayan çizgisiz adalelerden, 1/4 yukarı bölümü irâdemizle hareket sağlayan çizgili adalelerden ve geri kalan 2/4 orta bölümü her iki cins kasın karışımından yapılmıştır. Oksijenden zengin kanı, sol mîde atardamarı alt trioid atardamarı, aort kavisi ve inen aort vâsıtasıyla alır.

Oksijenden fakir kanı götüren damarlar portal ve kaval toplardamar sistemine açılır. Portal ve Kaval toplardamarları birbirleriyle ağızlaştığından sinoz gibi bâzı hastalıklarda yemek borusunda varisler meydana gelir ve tehlikeli öldürücü kanamalara sebep olur. Vagus sinirinden ve sempatik ağdan gelen sinirlerle uyarılır.Yemek borusunda üç hareket husûle gelir. Birincisi yutmayı temin eden hareketler; ikincisi yutma güçlüğü olan hastalarda müşâhade edilebilen ve besinlerin geri gelmesini sağlayan hareketler; üçüncüsü ne gibi bir vazifesi olduğu hâlâ tartışmalı olan solucan kıpırdamaları şeklindeki hareketlerdir.

Yemek borusunun hastalıklarında, hemen hemen hiçbir hastalıkta görülmeyen şekilde kolay ve yeterli bir hikâye alınır. Dil bilmeyen bir hasta, hatta hiç konuşmayan bir hasta bile işâret ederek kolaylıkla yutamadığını, yiyecekleri geri çıkardığını anlatabilir. Üç tipik belirtisi vardır: Yutma güçlüğü (disfajı); yutulan şeylerin mîdeye değmeden geri çıkarılması (regürjitasyon) ve ağrı. Yemek borusu hastalıklarının teşhisinde baryum içirilerek yemek borusunun röntgen filminin çekilmesi mühim bir usüldür. Ayrıca "özofagoskop" denilen özel âletle yemek borusu içine girilerek kanalın içi gözlenebilir ve hastalığın teşhisi için parça (biopsi) alınabilir. En sık görülen hastalıkları arasında yabancı cisimlerle had tıkanması, doğuştan anormal yemek borusu, yemek borusu iltihabı, kimyevî maddelerle meydana gelen yanıklar, yemek borusu ülserleri ve kanserleri sayılabilir.

YEMEKLER;

Alm. S*peisen (f. pl.), Gerichte (n. pl.),* **Fr.** *Repas, mets, plats (m. pl.),* **İng.** *Foods, meals.* Vücûdun yapısında lüzumlu olan ve iş görmesi için gerekli enerjiyi sağlayan pişmiş veya çiğ gıdâ maddeleri.

Yemek yemek ve pişirmek insan ve ilk peygamber hazret-i Âdem zamânından beri vardır. Hazret-i Âdem'e Allahü teâlâ tarafından on sahife gönderildi. Bu sahîfelerde îmân edilecek hususlar, çeşitli dillerde lügâtlar, gusul abdesti almak, oruç tutmak, leş, kan, domuz eti yememek, tıp ilâçları, hesap gibi şeyler bildirilmişti. İlk insanlar, bâzı târihçilerin zannettiği gibi ilimsiz, fensiz, görgüsüz, çıplak ve vahşî kimseler değildi. Bugün Asya, Afrika çöllerinde ve Amerika ormanlarında tunç devrindekilere benziyen bâzı ilkel görüşlere sâhip bilgisiz, yaşayışları basit insanlar vardır. Bundan dolayı ne bugünkü, ne de ilk insanların hepsi için bilgisiz, yemek pişirmeyi bilmeyen denilemez. Hazret-i Âdem ve ona inananlar şehirlerde yaşarlardı. Okuma-yazma bilirlerdi. Demircilik, dokumacılık, çiftçilik, ekin ekmek, ekmek yapmak, yemek pişirmek gibi sanat ve âletleri vardı. Altın üzerine para dahi basılmış, mâden ocakları işletip, çeşitli âletler yapılmıştı. Daha sonra insanlar sanat ve teknikte ilerledikleri gibi, yavaş yavaş değişik yemek pişirme geleneği de kendini gösterdi. Her milletin kendilerine has pişirme, servis yapma, sofra düzeni kurma vs. gibi durumlar ortaya çıktı. Eski Mısırlılarda, Romalılarda ve

Türklerde bu gibi değişiklikleri görmek mümkündür.

Türklerin İslâm dînini kabul etmeleri netîcesinde yemek çeşitlerinde de önemli değişiklikler oldu. İslâm dîninin yenmesinde ve içmesinde mahzur görmediği yemekler, etler yenmeye başlandı. Yemekler, vücûdun ihtiyacı olan mâdensel tuzları ve vitaminleri de sağlarlar. Mâdensel tuzlar vücûda enerji vermezler. Fakat bunlar vücûda bir yapı taşı gibi gereklidir. Vücut iskeletini meydana getiren kemiklerin gelişmesi, dişlerin sağlam ve uzun ömürlü olması mâdensel tuzların varlığına bağlıdır. Mâdensel tuzlar, organizmadaki sıvıların osmotik basıncı ile asit alkali reaksiyonunu ve oksijen taşınması gibi çok önemli fizyolojik olayları düzenlerler. Mâdensel tuzlar; dışkı, ter ve idrarla vücuttan dışarı atılarak tekrar yemeklerle geri alınırlar.

Yemeklerle; demir, kükürt, bakır, fosfor, kalsiyum, klor, potasyum, magnezyum ve sodyum tuzları da alınır. Bunun için yemekler pişirilirken suyu ve diğer malzemeleri iyi ayarlanmalıdır. Çünkü mâdensel tuzlar ve maddeler pişirme sırasında suya geçer. Pişmiş yemeğin suyu çok geldi diye atılırsa, insan için faydalı olan tuzlar da atılmış olur.

Dünyâ mutfaklarınca tanınan zengin Türk yemekleri Anadolu'da özellikle Osmanlılar zamânında ortaya çıkmıştır. Bugün bile hâlâ Osmanlı mutfağı ve içinde pişirilen yemekler diğer dünyâ milletleri tarafından benimsenerek zevkle yenmektedir.

Yemek pişirmek bilgi işi olduğu kadar zevk işidir. Vücûdumuz için faydalı besin maddelerini yalnız sindirilmesi kolay hâle gelecek duruma getirmek değil, aynı zamanda zevkle, iştahla yenebilecek şekilde hazırlamak lâzımdır. Açlığı karşılamak için yemek yenirse vücut gerektiği gibi beslenemez. Günlük yemeklerde besinlerin uygunluğuna ve yeterliliğine, sağlığa uygun olup olmadığına, verdiği enerji miktarlarına çok dikkat etmek gereklidir.

İnsan vücûdu için lâzım olan karbonhidrat, protein ve yağlar orantılı bir şekilde alınmalıdır. Sağlıklı bir hayat için günde ortalama 100 gram protein alınması gereklidir. Dokuların yeniden canlılık kazanması ve tâmir edilmesi, yeni hücrelerin teşekkülü için proteine ihtiyaç vardır. Enerjinin temin edilmesi için de yağ ve karbonhidratlar dengeli alınmalıdır. Vitamin ihtiyacı, salata ve meyvelerle de desteklenmelidir.

Besinler insan vücûduna yararlı olması için pişirilir ve yemek hâline getirilir. Pişirmenin gâyesi besinlerde bulunan faydalı maddalerin kolayca emilmesini sağlamaktır. Hastalık yapacak mikrop ve parazitler varsa onları yok etmektir.

Yemek pişirmek, sofra düzenlemek, pişen yemekleri ağız tadıyla yedirmek, ev hanımları için ayrı bir sanat ve zevk işidir. Bunun için bir ev hanımından beklenen sâdece aşçıbaşılık değil, dengeli beslenmeyi sağlayıcı iştah açıcı yemekler pişirip, gönül açıcı ve zevk verici bir sofra kurabilmektir.

Yemekler evin günlük ihtiyacına göre hazırlanmalıdır. Bunun yanında şu şartlara da uymak çok faydalıdır:

1. Pişirilmek istenen yiyecekler yapılacak yemeklere göre seçilmeli.

2. Yemek pişirmek için verilen reçetedeki ölçülere uyulmalı (Biber, yağ ve tuz oranları isteğe göre değişebilir).

3. Pişirilen yemeklerin lezzetli ve besin değerlerini fazla kaybetmemeleri için pişiriliş usûllerine, fırın ve buna benzer âletlerin ateş harâret dereceleri iyi ayarlanmalı.

4. Hazırlanan ve pişirilen yemekler; protein, mâdenler, enerji, karbonhidrat ve yağ oranları bakımından birbirlerini tamamlamalıdır.

Yemeklikler genellikle hayvânî, nebâtî olmak üzere ikiye ayrılırlar. Bunların herbirinden değişik şekilde yemekler pişirilir. Yemek pişirme usûlleri çevreden çevreye değişir. Her yörenin kendine has yemek çeşitleri ve pişirme usûlleri vardır. Genelde bunlar şöyle sıralanabilir:

1) Haşlamalar, 2) Izgaralar, 3) Tavalar, 4) Soteler, 5) Kavurmalar, 6) Tencere yemekleri, 7) Fırın yemekleri, 8) Gratenler (değişik usûllerle pişen yemeklerin, piştikten sonra olduğu gibi veya yemeklerin üstüne salça dökerek harâreti üstten ayarlı ve kızgın fırına konularak üstleri kızartılır. Yemeklerin lezzetlerinin daha iyi olması sağlanır.), 9) Hamur işleri, 10)Benmari usûlü: (Genelde içine yumurta ve salça karıştırılmış yemeklerdir. Bu cins yemeklerin târif üzerine hazırlanış malzemeleri bir kaba konur. Bu kap da içinde su kaynıyan kabın içine yatırılır. Böylece yemek suyun harâret ve buharıyla pişmiş olur. Bunların hepsinin pişiriliş şekilleri ayrı ayrıdır.

Yemeklerin güzel ve lezzetli olması için pişirilmede kullanılan âletler çok önemlidir. Toprak çömlekte, maltız üzerinde ağır ağır pişen bir kuru fasulye ile bugünkü bilinen usûlde pişirilen kuru fasulye arasında lezzet bakımından çok fark vardır. Bunun için yemekler, taşkömürü veya odun kömürü yakan maltızlarda, kömür ve odun yakan kuzine sobalarda pişirilirse daha lezzetli olur. Bu gün tabanları kalın

ısı iletme derecesi yüksek olan kaplarda pişirilen yemekler de lezzetli olmaktadır. Yemeklerin pişirilmesi kadar saklanması da çok önemlidir. Çok güzel pişirilmiş bir yemek iyi saklanmazsa hemen bozulur. İnsana fayda vereceği yerde zarar verir ve hasta eder. Bunun için yemeği günü gününe pişirmelidir.

YEMEN (Bkz. Birleşik Yemen Arap Cumhûriyeti)

YEMİN;

Alm. *Schwur, Eid (m),* **Fr.** *Serment (m),* **İng.** *Oath.* Allahü teâlânın adını anarak yapılan ahd ve verilen teminat. Yemin lügatte "kuvvet" demektir. Sözün, niyetin, işi yapmak veya yapmamak arzusunun kuvvetli olduğunu gösterir. Yemin yerine half, hilf ve kasem kelimeleri de kullanılır. Silahlı kuvvetlere katılan her askere hizmeti tam, noksansız ve başarıyla yapacağına dâir içirilen "and" ile hukuk dâvâları esnâsında taraflardan birinin, olayın doğru olup olmadığı husûsunda yaptırılan and içmeye ve nâmusuyla kuvvetlendirmesine de yemin denir. Yemin kelimesinin Türkçe karşılığı "and"dır.

Türk hukuk sisteminde yemin: Gerek devlet idâresinde gerek hukuk sisteminde, yemine pekçok yerde mürâcaat edilmektedir. Anayasanın 81. maddesi, Meclis üyelerinin (milletvekillerinin); 103. maddesi, Cumhurbaşkanının yemin etmesini düzenlemiştir.

Kezâ, Anayasa Mahkemesinin kuruluşu ve muhâkeme usûlleri hakkındaki kânunun 10. maddesi, Yüksek Hâkimler Kurulu Kânunu 25. maddesi bu mahkeme üyelerinin yemini hakkında hüküm getirmiştir.

Cezâ mahkemelerinde şâhitlere, açıklama yapmalarından önce yemin ettirilmektedir.

Hukuk mahkemelerinde yemin bir ispat vâsıtasıdır. Suç muhâkemelerinde ise yeminin ispat vâsıtası olduğu durumlar çok azdır. Bu mahkemelerde yemin, doğru söylemeye zorlama bakımından yardımcı görevi olan bir vâsıta olmaktadır. Hukuk mahkemelerinde bu bakımdan yemin hâkimin takdirine bırakılmıştır. Hâkim yemine lüzum görmez ve iki taraftan biri de ihtiyaç duymazsa, şâhit yeminsiz dinlenmektedir. Bunların dışında asker ocağına alınan kişilere, yüksek okulları bitiren talebelere diploma verilirken, vazifelerini gereği gibi yapacaklarına ve dürüstlükten ayrılmayacaklarına dâir yemin ettirilmektedir.

Mahkemelerdeki yemin sırasında herkesin ayağa kalkması, yemine önem kazandırmak maksadıyladır. Yeminin ehemmiyeti hakkında hâkimin şâhide açıklamada bulunması kânun tarafından hükme bağlanmıştır.

Hemen hemen bütün memleketlerin idâre ve hukuk sistemlerinde yemin veya and içme müessesesi vardır. Meselâ ABD Cumhurbaşkanı vazifeye başlarken, başsavcı ve elinde İncil olan râhip karşısında el kaldırarak yemin etmektedir.

İslâm dîninde yemin ve hükümleri: Dînimizde yemin etmek üç türlü yapılır. Allahü teâlanın isimleriyle, küfre sebep olan şeyi şarta bağlamakla ve talak, boşamayı şart etmekle (Şart olsun, demekle) yemin edilir. Allahü teâlânın isimleriyle yemin, ya harfle veya kelimeyle olur. İsmin başında (bi, tâ, ve) harflerinden biri söylenip, ismin sonu esre okunursa yemin olur. Yâni (vallâhi, billâhi, tallahi) denilerek söylenen söz yemin olur. Yalnız Allahü teâlânın isimlerinden, Halîm, Alîm, Cevad gibi, insanlar için de kullanılan bir isimle yemin ederken Allahü teâlânın ismi olduğuna niyyet etmek lâzım olur. Yemin etmek âdet hâlini alan bâzı sıfatları ile de yemin câizdir. Allahü teâlânın kudreti veya azameti, rahmeti için demek gibi. Kur'ân, Peygamber, Kâ'be için diyerek yemin olmaz. Nâmusum üzerine söz veriyorum, şerefim üzerine doğru söylüyorum demek, İslâmiyette yemin değildir. Canın için, başın için gibi yemin etmek ise uygun değildir. Allah için yemin ediyorum demek, yemin olur. Kasem ediyorum, half ediyorum, yemin ediyorum veya ... ederim, yâhut eşhedü diyerek, Allahü teâlânın ismini söylemek de yemin olur. Ahdım olsun, nezrim olsun demek yemin olur.

Birine eğer bunu yaparsan kâfirsin veya Yahûdîsin yâhut Hıristiyansın veya Allahsızsın gibi küfre sebep olan her şey demek veya bunları ... olacaksın veya ol diye söylemek, hepsi yemin olur. Karşısındaki kimse o işi yapınca, yemin bozulur. Bunları yemin niyetiyle söyledi ise, yemin eden keffâret verir.

Yemin ederken inşaallah derse, yemin olmaz.

Mushaf hakkı için demek veya Mushafa elini koymak yâhut Mushafı gösterip, bunun hakkı için demek, yemin olur. Çünkü, böyle yemin âdet olmuştur. Haram işlemek, ibâdet yapmamak için yemin eden bozar. Sonra keffâret verir.

İslâmiyetin hükme bağladığı üç çeşit yemin vardır:

1. Yemin-i gâmus: "Günâha ve Cehenneme sokucu" yemindir. Geçmişteki bir şey için bile bile yalan

söylemek sûretiyle yemin etmektir. Çok büyük günâhtır. Çünkü böyle yemin eden biri yalanına Allahü teâlâyı şâhit tutmak istemiş, O'nun adını istismar etmiştir. (Kişinin ödemediği bir borcu için bile bile "Vallâhi ödedim!" demesi gibi.) Bu çeşit yeminler, kefâretle dahi bağışlanmayacak kadar büyük günâhtır. Pişman olunca tövbe, istiğfâr edilir. Keffâret lâzım gelmez.

2. Yemin-i mün'akide: Gelecekte yapacağım veya yapmayacağım diyerek yalan yere yapılan yemindir. "Vallâhi yarın şuraya gideceğim." yâhut "Vallâhi şu kimse ile konuşmayacağım." şeklinde yapılan yemindir.

Yemin-i mün'akide üç şekilde olur. Üçüncüde yemini bozunca keffâret vermek lâzımdır. Yemini bozmadan önce keffâret verilmez:

a. Zamânı bildirilmez. Ahmed'i döveceğim diye yemin edince, ikisi de sağ kaldıkça dövmezse, yemin bozulmaz. Biri ölünce bozulur. Çünkü, yapacağım diye yemin edince, ölünceye kadar dövmezse, sonsuz olarak bozulmaz. Çünkü yapmaması hemen vâcib olur. Bir kere döverse, bozulur. Keffâret verir ve yemin biter. İkinci defâ döverse, bir daha keffâret vermez.

b. Zaman bildirilendir. Zamânı gelmeden bozarsa keffâret lâzım olur. Zamânı gelmeden önce ölürse, yemin bozulmaz.

c. Şarta bağlı yemindir. Yemin ettiği şeyin yapılıp yapılmamasını, kendinin veya başkasının birşeyi yapmaya hazırlanırken, bunun yapılmaması için (Eğer bunu yaparsan...) veya oturan ikinci bir kimseye bir şey yaptırmak için (Eğer bunu yapmazsan...) dedikten sonra başka bir şeye yemin etmektir.

3. Yemin-i lağv. "Boş yere" yemindir. Yanlışlıkla veya doğru olduğu zannıyla yemin etmektir. Kişinin borcunu ödememiş olduğu halde, ödediğini zannederek "Vallâhi ben borcumu ödedim." diye yemin etmesi böyledir. Burada kasıt yoktur. Bu şekildeki yemine günâh da, keffâret de yoktur. Tövbe edilerek Allahü teâlâdan af dilemesi istenir.

Üç yeminde de, unutarak, zorlanarak yemin etmek veya yemini bozmak bunları bilerek, isteyerek yapmak gibidir.

Yeminlerde niyet: Herhangi bir kimsenin istediği için yapılan yeminlerde yemin eden kişi, karşısındakini yanıltmak için başka şeylere niyet ederek yemin edemez. Bu düşüncelerle yemin etse dahi yemin, yemin ettiren kişinin düşüncesine göre değerlendirilir. Daha önce yukarıda izah edildiği gibi yalan yere yapılan yemin (yemin-i gâmus) için keffâret yoktur. Çünkü keffâret bu çeşit yeminlerin günâhını gidermez. Böyle yeminler, büyük günâhtır. Halkımız arasında yaygın olduğu gibi; yemin ederken bir ayağı kaldırmanın veya kalpten yemin konusundan değişik bir şey geçirmenin, düşünmenin dînimizde yeri yoktur. Bunlar tamâmen yalan olan ve tatbik edilen önemli hususlardır.

Yemin keffâreti: Yemin keffâreti, bozulan bir yeminin dînî vebâlinden yemin edeni kurtarmak için yapılır. Bu keffâret usûlü, İslâm dîninin Müslümanlara gösterdiği kolaylıklardan biridir. Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmde Mâide sûresinin 89. âyeti kerîmesinde meâlen:

"Allah yeminlerinizdeki hatâdan (lagv) **dolayı sizi sorumlu tutmaz. Fakat** (geleceğe dönük) **yaptığınız yeminlerden sorumlu tutar. Bunun keffâreti** (cezâsı) **çoluk-çocuğunuza yedirdiklerinizin ortalamasından olmak üzere on fakiri yedirmek veya on fakiri giydirmek veya köle âzâd etmektir. Kim bunları bulamazsa üç gün oruç tutar. Yemin ettiğinde onların keffâreti işte budur. Yeminlerinizi koruyunuz, böylece Cenâb-ı Allah size âyetlerini açıklar. Belki siz de şükredersiniz."** buyurmaktadır.

Geleceğe âit olan bir işi yapacağım veya yapmayacağım şeklinde yapılan yeminler bozulduğu zaman keffâret (cezâ) verilmesi lâzımdır. Yalan yere yapılan yeminler, genelde bir hakkın çiğnenmesine sebep olur. Bunun için yemin eden kimsenin üzerine kul hakkı geçer. Bundan dolayı hak sâhibinden helallık dilemesi lâzımdır. Keffâret (cezâ) ise kul hakkı değil, Allahü teâlânın hakkını affettirmek içindir.

Yukarıdaki âyet-i kerîmede açık olarak belirtildiğine göre; yemini bozan kişi yemin keffâreti için, bir köle âzâd eder. Yâhut, zekât alması câiz olan, erkek veya kadın on fakire bütün bedeni örtecek kadar, bir kat çamaşır verir veya her gün on fakiri iki kere doyurmakla da olur. Bu üçünden birini yapamayan fakir, üç gün ard arda oruç tutar. Yemin keffâretini geciktirmek günâhtır. Çeştili yeminlerin keffâretleri ayrı yapılır. "Vallâhi, verrahmâni, verrahîmi şu işi yapmam." dese üç yemin olur. O işi yaparsa, üç keffâret lâzım olur. Doyurmak yerine fülus (kâğıt para) da verilir. Keffâret yaparken niyet etmek lâzımdır.

Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem buyurdu ki: **"Tüccarın, pazarcıların çoğu fâcirdir."** Sebebini sorduklarında; **"Alışverişleri helâl olmaz. Çünkü çok yemin ederek günâha girerler ve yalan söylerler."** buyurdu. Bir hadîs-i şerîfte; **"Yalan yere yemin ederek, birinin malını alan kimse kıyâmet günü, Allahü teâlâyı gazaplı görecektir."** buyuruldu.

Dînimizde yemin etmeye gerektiği zaman izin verilmekle berâber, ağzı yemin etmeye alıştırmak ve dünyâ işleri için yemin etmeyi âdet hâline getirmek uygun görülmez.

YEMİŞ (Bkz. İncir Ağacı)

YEMİŞEN (Bkz. Alıç)

YENGEÇLER (Brachyura);

Alm. *Krabben,* **Fr.** *Crapes, décapodes,* **İng.** *Crabs, Brachyura.* Eklembacaklıların kabuklular (Crustacea) sınıfının, önayaklılar (Dekapoda) takımının denizlerde, tatlı sularda ve karada yaşayabilen bir grubu. 4000 kadar türü olup, 26 familyada toplanmıştır.

Vücutları kitinden yapılmış karapaks denen kireçli sert bir kabukla örtülüdür. Dış iskelet ödevini gören bu kabuk genellikle kurşunî renktedir. Baş ve göğüs kısımları kaynaşmış olup, karapaksla örtülüdür. Vücutları kütleşmiş, daha doğrusu genişlemiş durumdadır. Üstten bakılınca hemen hemen sefalotoraks (başlıgöğüs) görülür. Altı parçadan meydana gelen karın kısmı küçük olup, göğsün altına doğru kıvrılmıştır. Üstten bakınca görülmez. Bu kısım erkeklerde, uca doğru daralarak sivrilir, dişilerde ise daha geniş ve yuvarlakçadır. Karın kısmının son halkasında istakozlarda olduğu gibi "telson" denen yelpâze şeklinde bir kuyruk bulunmaz. İnsanlar için tehlikesizdirler. Ancak balık ağlarına takılanlar ağları keserek ziyan verirler. Yengeçler solungaç solunumu yaparlar.

Göğüs kısmından çıkan beş çift yürüme bacakları vardır. İlk çifti gelişmiş olup, uçlarında kuvvetli birer makas (kıskaç) bulunur. Avlanmada ve korunmada bu organlarını kullanırlar. Genellikle sağ ayak daha iridir. Yengeçler çoğunlukla yan yan yürürler.

Yumurtlayarak çoğalırlar. Başta bulunan birinci antenleri kısa ve kıvrık, gelişmiş olan gözleri sap adı verilen iki çıkıntı üzerinde bulunur. Bu saplı gözler, birinci antenlerle berâber orbita denen bir çukurcuk içinde bulunur ve oyukların içine geri çekilebilirler. İkinci antenlerin ucunda uzunca birer kamçı vardır. Boyları 2-3 cm'den 3 metreye kadar değişen çeşitli yengeç türleri vardır. Yengeçler, çoğunlukla taşlık ve yosunluk yerleri severler. 1500 metre derinlikte yaşayanlarına rastlanmıştır. Karada yaşayanları da nemli yerlerden fazla uzaklaşmaz ve yumurtlamak için suya dönerler.

Dişilerin karın segmentlerinde (parça) yarık ayak tipindeki ekstremiteler döllenmiş yumurtaların taşınmasında görev yaparlar. Erkeklerde ise karın kısmında ancak eşleşmede görev yapan kapulasyon ekstremiteleri vardır.

Yengeçler etçil olup, balık, karides ve yiyebildikleri her çeşit hayvanları kıskaçlarıyla avlayarak yerler. Kokuşmuş et yiyenleri de vardır. Pavurya çingene yengeci, kıllı yengeç, kara yengeçleri, dev yengeç (örümcek) gibi çeşitleri vardır.

YENİ CÂMİİ;

İstanbul-Eminönü'ndeki Türk-İslâm mîmârisinin zarif muhteşem mâbedi. Câminin bulunduğu yerde daha önceleri Sirkeci'ye doğru uzanan bir Yahûdî Mahallesi vardı. Sultan Üçüncü Murâd'ın eşi Safiye Sultan burada câmi yaptırmak isteyince binâların değeri iki misli ödenerek istimlâk edildi. Mîmar Sinân'ın talebelerinden Başmîmar Dâvûd Ağa, 1597'de câminin yapımına başladı. İnşaatın arsasının denizin hemen yanında ve sonradan doldurulmuş olması sebebiyle temelde çıkan suyu boşalttıran Dâvûd Ağa, büyük kazıklar çaktırıp, başlarını kurşun kuşaklarla birleştirdi. Binânın temel taşlarını bu tabanlara oturtarak câminin zelzele ve dış tesirlere karşı korunmasını temin etti.

Dâvûd Ağanın bir yıl kadar sonra vebâdan ölümü üzerine suyolu Nâzırı Dalgıç Ahmed Çavuş inşaata devam etti. Safiye Sultan 1605'te ölünce câmi, 59 yıl yarım vaziyette kaldı. Sultan Dördüncü Mehmed'in annesi Turhan Sultan hassa mîmarı Mustafa Efendiyi câmiyi ilk plânına uygun şekilde bitirmekle vazifelendirdi. Câmi 1663 yılında Rebîülâhir ayının beşinci günü Cumâ namazında ibâdete açıldı. Câminin genel görünüşü fevkalâde güzeldir. Göze ağır ve kaba gelen hiçbir tarafı yoktur. Mavi ve yeşil çinilerle ahenkli olarak süslenmiş dört büyük sütun üzerinde oturtulan kubbenin çapı 17,5 m yüksekliği ise 36 metredir. Dış görünüşte ana kubbenin etrâfında küçük kubbeler vardır. Beyaz mermerden yapılan minber tek kelimeyle şaheserdir. Câminin her tarafını kaplayan çinilerin şekillerindeki güzellik, pencerelere konan camların rengindeki ahenk, aydınlatmanın verdiği rahatlık bu güzel câmiye ayrı bir hava vermektedir. Pencere ve kapıların sedef kakmalı kapaklarında zarif bir işçilik görülür.

Câminin beş kapısı, iç avluya bakan iki köşede üçer şerefeli iki minâresi vardır. Câmiye gelen Vâlide Sultanlar için yapılan kasr, câminin bir parçasıdır. Bu kasrın bütün odaları baştan başa çinilerle süslüdür. "Vâlide Câmii", "Yeni VâlideCâmii" adlarıyla da anılan bu muazzam binâ, kasr, darülkurra, mektep, türbe, hazire, Sultan Üçüncü Ahmed tarafından yaptırılan kütüphâne ve muvakkithâne ile bir

külliye hâlindeydi. Bugün Mısır Çarşısı adıyla anılan yapılar da câminin müştemilâtındandı.

YENİDÜNYA (Bkz. Maltaeriği)

YENİ GİNE

DEVLETİN ADI ..... Papua Yeni Gine

BAŞŞEHRİ ..... Port Moresby

NÜFÛSU 3.834.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 462.840 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İngilizce

DÎNİ ..... Katolik, Protestan

PARABİRİMİ ..... Kina

Güneybatı Pasifik'te, Avustralya kıtasının kuzeyinde ve ekvatorun güneyinde, 0°-10° güney enlemleri ve 130°-150° doğu boylamları arasında, Yeni Gine Adasının doğu yarısı, Bismarck Takımadası ve birçok bitişik ada gruplarını içine alan bağımsız bir ülke. Batısında Endonezya, güneyinde Avustralya bulunur.

Târihi

Bölgede yaşayan ilk insanların kimler olduğu hakkında bilgiler kesin değildir. Bu adalar topluluğunda hayâtın 10.000 yıl evvel başladığı kabul edilir. Arkeolojistlerin çalışmalarına ve elde edilen târihî kayıtlara göre bölgenin bilinen ilk insanları kuzeyden gelen Malenezyalılar ile Papua yerli dilini kullanan ada yerlileridir. Daha sonra Asya ve Endonezya'dan göçler yapılmıştır.

Bölgeye Avrupalıların ilk gelişleri 15. yüzyıla rastlar. 1526 yılında Portekizli Jorge de Meneses Yeni Gine Adasına gelen ilk Avrupalıdır. Meneses Adanın kuzey kıyılarına Malay dilinde "kıvırcık saçlı" anlamına gelen "Ilhas dos Popuas" adını verdi. 1545 yılında bölgenin insanlarının, Afrika Gine'si Kıyısı insanlarına çok benzediğini görerek, adanın ismini Yeni Gine olarak değiştirdi. Bundan sonra bölgeye sırasıyla, İspanyollar, İskoçlar, İngilizler ve Fransızlar geldi.

1884 yılında İngilizler adanın güney yarısını ve Almanlar kuzey kıyılarını işgal etti. Daha sonra bu bölgeler Birinci Dünyâ Harbinin tesiriyle, Avustralya'ya bırakılmak zorunda kaldı. 1920 yılında Milletler Cemiyeti adayı manda altına soktu. İkinci Dünyâ Harbi esnâsında kuzey kıyıları Japonya işgali altına girdi. Japonların yenilmesinden sonra bölge, 1949'da Milletler Cemiyeti tarafından Avustralya idâresine verildi. Daha sonra 1973'te kendi kendini yönetme hakkını elde etti. Papua Yeni Gine nihâyet 1975'te bağımsız oldu. Michael T.Somare ülkenin ilk başkanı olarak 1988'e kadar görevde kaldı. 1998 seçimlerini kazanan Rabbie Namalin, 1992'ye kadar başbakanlık vazifesine devam etti. 1992 seçimlerini kazanan Paias Wingti yeni hükümeti kurdu.

Fizikî Yapı

Papua Yeni Gine, Yeni Gine Adasının doğu kısmı, Bismarck Takımadaları ve diğer birçok alçak mercan adalarından ibârettir. Yüzölçümü yaklaşık olarak 462.840 km^2dir.

Ülkenin büyük bir bölümü İrian Jaya'ya kadar uzanan dağ silsilesiyle örtülüdür. Bölgede Vitiaz Boğazı boyunca Bismarck Takımadasına kadar volkanik bir dağ grubu vardır. Bunlardan güneydoğuda kalan Lamington Dağı 1951'de çok şiddetli bir püskürme ve patlama göstermiştir. En yüksek bölge 4509 m'lik Wilhelm Dağıdır. Ülkenin başlıca nehirleri; Fly, Kikori, Purari, Sepik, Ramu ve Murkham'dır.

Papua Yeni Gine'yi meydana getiren belli başlı volkanik olmayan adalar ise şöyle: D'Entrecasteaux Grubu, Louisrade Takımadası, Trobriand Adaları ve Woodlark'tır. Bunlardan başka Yeni İrlanda, Yeni İngiltere, Manu ve Bougahville volkanik olan adalarıdır. Diğer küçük adalar umûmiyetle mercan resiflerinden (kayalık, döküntü) ve mercan adalarından (atol) meydana gelmiştir.

İklim

Papua Yeni Gine ekvatorun yaklaşık 10° altında yer alır. Bu yüzden birbirine yakın iki dönence bölgesinin içerisinde olup, iki mevsimli genel olarak sıcak ve nemli bir iklimin tesirindedir. Mayıs-aralık aylarında şiddetli güneydoğu rüzgârları bölgeye yağmur ve nispeten serin bir ortam (muhit) getirir. Ocak-nisan aylarında ise kuzeybatı rüzgârları aşırı sıcaklıkları ve şiddetli yağışları berâberinde getirir. Ortalama aylık sıcaklık haziran ayında 25°C ve aralık-ocak aylarında 28°C civarındadır. Yağışlar, kıyı ve dağlık bölgelerde, yıllık ortalama 2540 mm civârı ve üzerindedir.

Tabiî Kaynakları

Ülkenin % 70'ine yakın bir bölümü ve yüksekliği fazla olan adalar tropikal ormanlarla kaplıdır. Şiddetli yağışlar ormanların çok sık olmasına yol açmış ve buna mukâbil tarıma müsâit toprakların azalmasına sebebiyet vermiştir. Ormanlardaki ağaçlar çok çeşitlidir. Genellikle yüksek bölgelerde daha çok meşe, kayın (ak gürgen), funda ve kozalaklı ağaçlar yetişir.

Papua Yeni Gine'nin hayvanları hemen hemen Avustralya'nınki ile aynıdır. Keseli hayvanlar çoğunluğu teşkil eder. Ayrıca birçok cinste sürüngene her tarafta sık rastlanır.

Ülkede çeşitli cinste kuş mevcuttur. Herbiri birbirinden farklı, rengarenk kuşlar ülke ormanlarının en ilgi çeken hayvanlarıdır. Bunların arasında hiç şüphesiz devekuşu ve papağanın ayrı bir yeri vardır.

Ülke yeraltı kaynakları bakımından orta seviyededir. Daha çok altın ve gümüş gibi kıymetli mâdenler çıkarılır. Ayrıca bakır ve tabiî gaz yatakları da mevcuttur.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Yaklaşık olarak ülkenin nüfûsu 3.834.000 kişidir. Nüfus yoğunluğu ise 77 civârındadır. Bunun % 13,5'i şehirlerde yaşamaktadır. Yıllık nüfus artışı % 2,7'dir.

Ülkede yerli nüfûsu olarak üç ana grup vardır; güney ve iç bölgelerde Papuanlar, kuzey ve doğuda Malenezyalılar ve batı bölgelerde Pigmeler. Bunların dışında ayrıca Avustralyalılar, Polinezyalılar ve bir miktar da Çinliler mevcuttur. Yerlilerin çoğunluğu siyah derilidir. Bunlardan deri renkleri sarı ile siyah arasında değişebilen, yuvarlak kafa yapılı Pigmeler, çok küçük boylu olmalarıyla bilinir.

Ülkenin resmî dili İngilizcedir. Ayrıca "Pidgin İngilizce" denen İngilizcenin bozulmuş ve değiştirilmiş bir şekli olan bir dil de kullanılmaktadır. Bundan başka ülkede yerli dillerin ve lehçelerin sayısı 700'ü aşkındır. Bunlardan 200 adedi Malayo-Polinezya kökenli Malenezya dil grubuna âittir. Standart İngilizceden bozma "Pidgin" İngilizcesi ise daha çok ticârî sahada konuşulur.

Halkın çoğunluğu kendi yerli inançlarından kurtulamamıştır. Bundan başka Katoliklik ve Protestanlık yaygındır.

Papua Yeni Gine insanlarının % 90'ı esas adada yaşarlar. Çoğunluğu kıyı bölgelerde ve başşehir Port Moresby'da oturur. Diğer önemli şehirleri; Lae, Samarai, Goroka ve Modang'dır. Diğer adalar üzerinde kurulu şehirleri ise Rabaul YeniİngiltereVe Arawa Bougainville Adası üzerindedir.

Ülkede okur-yazar oranı % 32'dir. Genç nüfûsun % 30'u okula gitmektedir. İki üniversite mevcuttur; biri 1965'te Port Moresloy'de açılan Papua Yeni Gine Üniversitesi ve diğeri 1967'de açılan Lae Teknoloji Üniversitesidir.

Siyâsî Hayat

Bağımsız bir millet olan Papua Yeni Gine parlamenter demokrasi sistemini kabul etmiştir. 1975 yılında İngiltere Milletler Topluluğu içerisinde, tam bağımsızlığını kazanan bir devlet olmuştur. Michael T.Somare ilk başbakandır. Devlet Başkanı Kraliçe Elizabeth II'dir. Bunu ülkede genel bir vâli temsil eder.

Ülke idârî olarak bir başşehir ve 20 il'e bölünmüştür. Her bir ilin seçilmiş bir meclisi vardır.

Papua Yeni Gine BM ve Güney Pasifik Komisyonu üyesi bir ülkedir. Ayrıca Güney Pasifik ülkeleri arasındaki politik ve ekonomik işbirliği ve kalkınmayı gâye edinen Güney Pasifik Formu üyesi olmuştur.

Ekonomi

Ülke ekonomisi umûmiyetle tarıma dayanır. Ayrıca hayvancılık ve balıkçılık da önemlidir. Daha çok domuz ve kümes hayvanları yetiştirilir. Ülkede yetişen başlıca tarım ürünleri; yulaf, kulkas, muz, kokonat, tatlı patates, kahve ve kakaodur. Ayrıca meyve ve sebze yetiştiriciliği de oldukça gelişmiştir.

Başlıca endüstri ve îmâlât sahaları; orman ürünleri, mineraller, balık, gıda, inşaat malzemeleri ve ev eşyâlarıdır.

Dışarıya kahve, çay, kakao, orman ürünleri, balık, meyve, sebze satar. Dışardan ağır makinalar ve çeşitli araçlar satın alır.

Altın ülkenin en önemli mâdenidir. Ayrıca gümüş, bakır, petrol ve tabiî gaz da çıkartılmaktadır.

Nüfûsun % 53'ü tarım, % 17'si endüstri ve ticârette ve % 10'u resmî hizmetlerde çalışır. Para birimi Kina'dır. İhrâcât ve ithâlâtını çoğunlukla, Japonya, Birleşik Almanya, Avustralya ve ABD ile yapar. Başlıca iki limanı vardır: Port Moresby ve Lae limanları. Turizm gelirleri orta seviyededir.

Ulaşım ve haberleşme yetersizliği başlı başına bir problem teşkil etmektedir. 1973'ten sonra ulaşım ve

haberleşme üzerine yapılan çalışmalar sonunda biraz düzelmiştir.

YENİ OSMANLILAR (Bkz. Jön Türkler)

YENİ ZELANDA

DEVLETİN ADI ..... Yeni Zelanda

BAŞŞEHRİ .....Wellington

NÜFÛSU 3.481.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 270.534 km^2

RESMÎ DÎNİ..... Angalikan, Katolik, Metodist, Presbiteryan

DİLİ ..... İngilizce, Maorice

PARA BİRİMİ..... Yeni Zelanda doları

Güneybatı Pasifik Okyanusunda, iki büyük ada ve birçok küçük adalar üzerinde kurulmuş, 34°25'-47°17' güney enlemleri ve 166°27'-178°35' doğu boylamları arasında yer alan bir güney yarım küre ülkesi.

Târihi

Yeni Zelanda adalarına ilk yerleşenler 1500 yıl önce Doğu Pasifik Okyanusu adalarından gelen Maorilerdir. Maoriler, bir Polinezya grubu kavimdir. Maorilerin adalara yerleşmesi 14. yüzyıla kadar devam etti. Yeni Zelanda'ya ilk ulaşan Avrupalı, Danimarkalı Abel Tasman'dır. Tasman 1642'de buraya geldi. Bundan sonra İngiltereli Kaptan James Cook 1769'da Ülkenin kıyılarını dolaştı. Bu târihten sonra ülke İngiltere'nin kontrolü altına girdi. 1840 ve 1860 yıllarında yerlilerle birçok çatışmalar oldu. Maoro harpleri 1870 yılında tamâmen kesildi. Böylece adalar İngiltere'nin kolonileri arasına girdi. Yeni Zelanda kolonisi 1907 yılında, İngiliz Milletler Cemiyeti içerisinde bir dominyon oldu.

Birinci Dünyâ Harbinin patlak vermesiyle, Yeni Zelanda, İngiltere yanında savaşa katıldı. Avustralyalı ve Yeni Zelandalı askerlerden kurulmuş ANZAC (Australian and New Zealand Army Corps) Kolorduları Çanakkale'de Osmanlı ordusu karşısında bozguna uğradı. 17.000 ölü ve 50.000 yaralı ile kaçmak zorunda kaldı. Yeni Zelanda birlikleri İkinci Dünyâ Harbi esnâsında Alman (1942) ve İtalyan (1944) ordularına karşı da savaşarak hezimete uğradı.

İkinci Dünyâ Harbinden sonra 1951 yılında ABD ve Avustralya ile karşılıklı Güvenlik Antlaşması imzâlayan Yeni Zelanda hükümeti Kore, Malezya ve Vietnam karışıklıklarına asker gönderdi. İngiltere'nin desteğiyle Singapur ve Malezya'ya birliklerini yerleştirdi. Böylece kısmen bölgenin kontrolü Yeni Zelanda ve İngiltere tarafından sağlanmış oldu. Yeni Zelanda, İngiltere'ye bağlı monarşik bir idâreyle yönetilir.

Fizikî Yapı

Yeni Zelanda güneybatı Pasifik Okyanusunda biri kuzeyde diğeri güneyde olmak üzere iki büyük adadan meydana gelmiştir. Civardaki küçük adalar da dâhil toplam yüzölçümü 267.844 km^2dir. En yakın komşusu olan Avustralya'nın 1930 km kadar doğusunda kalır.

Yaklaşık olarak bir dikdörtgene benzeyen Güney Adasının güneybatı ucundan kuzeydoğu ucuna olan mesâfesi aşağı yukarı 800 km'dir.

Adanın batısını boydan boya Güney Alp Dağları örtmüştür. Güney Alplerin en yüksek tepesi olan Cook Dağı yaklaşık 3764 m'lik yüksekliğiyle ülkenin de en yüksek noktasıdır. Dağlar kıyıdan 32 km kadar içerdedir. Güney Alplerin üzerinde yaklaşık 16 tâne tepe vardır. Bunların en alçağı 3048 m civârındadır. Alplerin doğu yamaçlarında birçok buzul göl bulunur. Bunlardan Tasman, Fox ve Josef buzulları en genişleridir. Ülkede birçok irili ufaklı göl ve nehir mevcuttur. En geniş göl Te Anau'dur. Yaklaşık 344 km^2 olup, uzunluğu 61 km ve genişliği 10 km'dir. Güney Adasındaki başlıca büyük nehirler: Rakaia, Waimakariri ve Clutha'dır. Batı kıyılarında yeralan fiyordlar ve şelâleler ülke manzarasına ayrı bir özellik katmaktadır. Dünyânın dördüncü büyük şelâlesi Sutherland da buradadır. Alplerin doğusu adanın doğu kıyısına kadar uzanan Canterbury yaylası ile kaplıdır. Foveaux Boğazıyla Güney Adasından ayrılan Stewart Adası yaklaşık 1700 km mesâfededir.

Cook Boğazından yaklaşık 22 km kuzeyde Kuzey Adası bulunur. Tahminen 114.489 km2 bir alana sâhiptir. Adanın ortasından Tongariro, Ngauruhoe ve Ruapehu adlarındaki faal volkanik dağlar bulunmaktadır. Batı kıyısındaysa yaklaşık 2400 m yüksekliğindeki Egmont Dağı da faal bir volkanik dağdır. Bu dağın kuzeyinde dev mağaralar vardır. Tabiî olarak kireçtaşlarından meydana gelmişlerdir. Adanın Rotorua bölgesinde ve civârındaki sıcak su kaynakları sürekli gaz ve buhar çıkarırlar. Öyle ki,

nehirden tutulan balık biraz ilerdeki kaynağa daldırılıp pişirilebilir. Adanın bu bölgesi soğuk ve sıcak mevsimleri aynı anda üzerinde bulundurur. Kuzey Adasının termal ve volkanik bölgelerinde Taupo Gölü yaklaşık olarak 616 km^2dir. Ülkenin en uzun nehri Waikato kuzeyde Taupo Gölüne doğru akar ve yaklaşık 425 km uzunluğundadır. Adadaki mevcut ovalar genellikle fazla yüksek değildir. Bunlardan Taranaki, Manawatu ve Wairarapa ovaları en genişleridir. Doğu kıyılarında bulunan Plenty, Hawkes ve Poverty körfezleri birer tabiî limandır.

Yeni Zelanda'nın Stewart Adasından başka birçok irili ufaklı adaları mevcuttur. Bunlardan başlıcaları Chatham, Campbell, Kermadec, Snares, Auckland, Antipodes, Baunty, Niue ve Tokelau adalarıdır.

İklim

Sıcak ve nemli Pasifik havası ve değişen Antarktika havası kuru, Avusturalya kıta havasıyla karışmak sûretiyle, Yeni Zelanda üzerine alçak-basınç ve yüksek basınç hava akımlarının gelmesine sebep olurlar. Okyanus içinde yer alması sebebiyle, Yeni Zelanda aşırı sıcaklık farklarına ve yaz kuraklığına mâruzdur. Auckland bölgesinde ortalama sıcaklık 16°C iken Güney Adasında invercargill civârında 10°C kadardır. Pasifik Okyanusu ve mevcut tabiî kaynaklar ülke iklimine önemli ölçüde tesir etmektedir.

Ülkenin batı kıyısı, doğu kıyısına göre daha çok yağış alır. Meselâ Kuzey Adasında batı kıyısında bulunan New Plymauth bölgesi yaklaşık yılda 142 gün yağış alır ve ortalama yağış miktarı 1565 mm'dir. Aynı enlemde yer alan Napier bölgesi ise doğu kıyısında olup, Ortalama 780 mm yağış alır. Yağış süresi ise 92 gün kadardır.

Yeni Zelanda ekvatorun güneyinde yer aldığı için Kuzey Yarımküreye göre mevsimler farklı geçer. Kuzeyde yaz sıcaklığı insanı bunaltırken, Yeni Zelanda'da kayak yapılır.

Tabiî Kaynakları

Yeni Zelanda topraklarının yarısına yakın bir bölümü yeşil alanlarla örtülüdür. Sâdece dörtte bir kadar arâzi kayalık ve çoraktır. Geri kalan alanlar ormanlarla kaplıdır.

Nehirler, göller ve tabiî gaz ve buhar kaynakları ülke için çok önemlidir. Nehirler çok kısa ve çok hareketlidir. Göllerle birlikte önemli elektrik kaynaklarını teşkil ederler. Ülkenin en büyük hidroelektrik santralı Manapouri Gölü üzerinde olup, bir milyon kilowatlık kapasitededir. Bu santral sâyesinde Avustralya'dan gelen boksit filizinden alüminyum elde edilir. Yeni Zelanda yeraltı kaynakları bakımından zengin bir ülkedir. Kömür, kireçtaşı, altın, petrol, tabiî gaz ve demir başlıca minerallerdir.

Ülkenin ormanları diğer önemli bir tabiî kaynaktır. Dünyâda pek eşine rastlanmayan cinste ağaçlarla doludur. Bunlardan en meşhuru Yeni Zelanda'ya mahsus Kauri ağacıdır. Bu ormanlar birçok hayvan ve çeşit çeşit cinste kuşlarla doludur. Bunlardan uçması olmayan, kısa gagalı kiwo kuşu, Yeni Zelanda'nın sembolüdür. Ülkede en çok koyun ve sığır yetiştirilir. Bütün boş yeşil sahalar hayvancılığa ayrılmıştır. Ülkede bol miktarda kırmızı geyik yaşar.

Yeni Zelanda'da mevcut yeraltı buhar kaynakları çok önemli bir gelir kaynağıdır. Bu buharlar ile türbünler çevrilmek sûretiyle, elektrik enerjisi üretimi arttırılmıştır. Dünyâda sâdece İtalya, İzlanda, Meksika ve Japonya'da mevcut bulunan tabiî buharlı elektrik santrallarının bir benzeri de Yeni Zelan'dadaki Wairakei santralıdır.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Yeni Zelanda'nın yaklaşık 3.481.000 olan nüfûsunun çoğu gençtir. Nüfus yoğunluğu 13 kişi kadardır. Yeni Zelanda nüfûsunu esas olarak iki tip insan grubu meydana getirir. Bunlardan birincisi yerli Maori halkıdır. Diğeri ise, ülkeye sonradan gelmiş bulunan Avrupalı beyazlardır. Bugün bu ayırım pek fark edilemeyecek seviyededir. Avrupalılar umûmiyetle İngiliz, İrlanda veya İskoç kökenlidir. Önceleri Maori nüfûsu pek fazlaydı. Fakat adalardaki İngilizlerin kolonileştirme siyâseti sonunda yerli mevcudu azaldı. Çoğu savaşlarda öldü. Bu arada Rusya, Polonya, Almanya, Vietnam ve Şili'den birçok sürgüne gelen veya kaçarak yerleşenler de nüfûsun bir bölümünü meydana getirmektedir.

Nüfûsun % 83'üne yakın bir bölümü şehir hayâtı yaşar. Kırlarda yaşayanlar ise genellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşır.

Halkın maddî refah seviyesi yüksek durumdadır. Her çeşit kara, su ve deniz sporları herkes tarafından yapılabilmektedir.

Resmî dil İngilizcedir, Maori lisanı ise unutulmamış olup, hâlen konuşulmaktadır. Çok az da olsa Çince ve Hintçe konuşan gruplar vardır. Yeni Zelanda'nın din yapısı da tıpkı etnik yapısı gibi karışıktır. Nüfûsun % 55'inden fazlası Protestandır. Ayrıca Angalikan, Katolik, Yahûdî, yerli inanışlara mensup kişiler mevcuttur. İslâmiyet ülkede yeni tanınmış olup, hızla yayılmaktadır.

Ülkenin eğitim düzeyi çok yüksektir. Okuma-yazma bilenlerin oranı hemen hemen % 99'a ulaşır. 6-15 yaş arası mecburi öğrenime tâbidir. Dünyâda en çok gazete basılan ülkelerden biridir. Her bin kişiden 400'ü gazete satın almaktadır.

Siyâsî Hayat

Yeni Zelanda bir parlamenter-demokratik monarşi idâreye sâhiptir. Resmî devlet başkanı İngiltere Kraliçesidir. Kraliçeyi, ülkede genel bir vâli temsil etmektedir. Hükümet başkanı aynı zamanda Mâliye Bakanlığı görevini de sürdürür.

İdârî olarak dört ile üç kazâya, 132 nâhiyeye ve 96 köye ayrılmıştır. Ülkenin anayasası mevcut değildir. Ülke parlamentosu 96 üyeden meydana gelir. Meclis üç yılda bir yeniden seçilir. Başbakan ve hükümet kabinesi meclis içinden çıkar.

Ekonomi

Yeni Zelanda genellikle yumuşak bir iklime ve az fakat verimli topraklara sâhiptir. Bu yüzden ülke bir "tarım" ülkesi kabul edilir. Buğday, arpa ve yulaf en önemli tarım ürünleridir. Hayvancılık oldukça gelişmiştir. Koyun ve sığır yetiştiriciliği bakımından dünyânın sayılı ülkelerinden biridir. Yaklaşık olarak 9 milyon hektarlık çayır ve otlak alanlar bu alanın gelişmesinde önemli bir rol oynar. Bu yüzden ülkede et ve süt endüstrisi çok gelişmiştir.

Ülke endüstri bakımından da gelişmiştir. İngiltere ile olan ticârî münâsebetleri endüstri sektörünün kontrolünü İngiltere'ye vermiş durumdadır. Başlıca endüstri alanları gıdâ, tekstil, kâğıt, çelik, petrol, petrol ürünleri ve alüminyumdur. Ülke nüfûsunun % 35'ine yakın bir bölümü endüstri ve ticâret alanında çalışmaktadır.

Ülke etrafı tamâmen okyanus ile çevrilmiştir. Bu yüzden balıkçılık çok önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Kılıçbalığı ve tonbalığı bol miktarda avlanmaktadır. Ayrıca balina avcılığı da yapılmaktadır.

Orman ürünleri ülkenin diğer önemli bir gelir kaynağıdır. Ormanlardaki mevcut ağaçlar dünyâda nâdir yetişen ağaçlardır. Hemen hemen hepsinin kerestesi çok kıymetlidir. Daha çok kauri, sedir ve kozalaklı ağaçlar mevcuttur. Ormanlarda yetişen çeşitli cinsteki süs kuşları önemli bir ihraç maddesidir.

Yeni Zelanda'da mâdencilik endüstrisi bir hayli gelişmiş durumdadır. En çok kömür ve tabiî gaz elde edilmektedir. Petrol ülke ihtiyâcının sâdece % 3'ünü karşılayacak durumdadır. Geri kalan ihtiyacı için dışarıya bağlıdır. Avustralya'dan ithal edilen boksit cevherinden alüminyum elde edilir. Yeni Zelanda çok zengin nehir, göl ve tabiî kaynaklara sâhiptir. Bu yüzden hidroelektrik santrallarının sayısı ve kapasitesi oldukça fazladır. Cook Boğazında inşâ edilmiş sualtı kanalları sâyesinde Güney Adasında elde edilen her çeşit enerji Kuzey Adasına ulaştırılır.

Yeni Zelanda'da deniz, hava ve demiryolu ulaşımı oldukça gelişmiş durumdadır. Auckland, Wellington, Tauranga, Dunedin ve Whangarei limanları ülkenin ekonomisini üzerinde taşıyan limanlardır. Auckland, Christchurch ve Wellington şehirlerinde üç tâne milletlerarası hava alanı mevcuttur. Cook Boğazı üzerinden feribot, denizkayağı ve sualtı kanal ulaştırması yapılmaktadır.

Yeni Zelanda daha çok İngiltere, Avustralya, ABD, Japonya ve Uzak Doğu ülkeleriyle ticârî münâsebetlerde bulunur. Et, süt, yün, kürk, deri ve balık en önemli ihraç ürünleridir. Ayrıca kereste, çeşitli cinste hayvanlar, meyve, konserve ve canlı hayvan ihrâcâtı da yapılır. Buna karşılık boksit, demir, çelik, petrol, petrol ürünleri, plastik eşyâlar, otomobil ve makine satın almaktadır.

Turizm, Yeni Zelanda için önemli bir gelir kaynağıdır. Dağ sporları özellikle kayak ve su sporları en önemli turizm kaynaklarıdır. Ülkenin tabiî gaz kaynakları, göller ve kıyıları tabiat manzarasına ayrı bir güzellik katmakta ve her yıl çok sayıda turist çekmektedir.

YENİÇERİLER;

Alm. *Janitscharen,* **Fr.** *Janissaire,* **İng.** *The Janissary Corps.* Osmanlı Devletinde pâdişâhın şahsına bağlı kapıkulu ocaklarının piyâde sınıfı. Eyâletlerdeki topraklı veya timarlı sipâhilerle diğer eyâlet kuvvetlerinden tamâmen ayrı olarak Osmanlı devlet merkezinde pâdişâhların şahıslarına bağlı kapıkulu denilen yaya ve atlı maaşlı askerler vardı (Bkz. Kapıkulu Ocakları). Kapıkullarının en meşhur sınıfı "Yeniçeri Ocağı" idi.

Osmanlı Devleti Rumeli tarafında genişlemeye başlayınca, dâimî bir orduya ihtiyaç duyuldu. Savaşta esir alınan askerî şartlara uygun Hıristiyan çocukları, İslâm terbiyesiyle yetiştirilerek yeni bir askerî sınıf meydana getirildi. Bu uygulamayı ilk olarak Orhan Gâzinin oğlu Şehzâde Süleymân Paşanın başlattığı rivâyet edilmektedir. Yine rivâyete göre, kuruluşu sırasında Hacı Bektâş-ı Velî hazretlerinin duâsını alan bu ordu, yeniçeri ocağının kurulmasına kadar Osmanlı Devletinin tek ve muntazam ordusu olarak

kaldı.

Orhan Beyin vefâtından sonra yerine geçen Sultan Birinci Murâd Han, Çandarlı Kara Halil'i yeniçeri ve acemi ocaklarını kurmakla vazifelendirdi. Molla Rüstem Karamânî ile birlikte bu işi başarıyla yürüten Çandarlı Kara Halil, devlet hazînesi ve devletin mâlî teşkilatını da kurup çeşitli düzenlemeler yaptı. Yeniçeri ocağına asker yetiştirecek ilk acemi ocağı Gelibolu'da kuruldu. İslâm hukûkunda, harpte elde edilen esir ve ganîmetlerin beşte birinin beytülmâle âit olması hükmüne dayanılarak **Pençik Kânunu** çıkarıldı. Bu kânunla, savaşlarda elde edilen her beş esirden biri devlet hesâbına ve asker ihtiyacına göre acemi oğlanı olarak alındı. Daha sonra **Devşirme Kânûnu** çıkarılarak, pençik oğlanından başka, devşirme ismiyle, Rumeli tarafındaki Osmanlı tebaası olan Hıristiyanların çocuklarından da acemi oğlanı alınması kararlaştırıldı. Sonraki yıllarda bu kânun Anadolu'daki Hıristiyan tebaaya da uygulandı (Bkz. Devşirme). Tespit edilen esaslara göre acemi oğlanları yetiştirildi. Muhtelif hizmetlerde bulunan acemilerin yeniçeri ocağına kayıt ve kabullerine çıkma veya kapıya çıkma adı verilirdi. Bunların kapıya çıkmaları umûmiyetle sekiz yılda bir yapılırdı. Bu müddeti dolan acemi oğlanlarının isimleri İstanbul ağası tarafından düzenlenen defterlere kaydedilir ve yeniçeri ağasına sunulurdu.(Bkz. Acemi Ocağı)

Yeniçeriliğin ilk teşkilinde orduya bin nefer alındı. Bunların her yüz kişisinin başına Yayabaşı adıyla bir kumandan tâyin olundu. Ocak, 15. yüzyıl ortalarına kadar yaya bölükleri veya daha sonra cemâat adı verilen bir sınıftan ibâretken Fâtih Sultan Mehmed zamânından îtibâren "sekban bölüğü"nün de kurulmasıyla iki sınıf hâline getirildi. 16. asır başlarında ise "ağa bölükleri" denilen üçüncü bir sınıf daha teşkil edildi. Bu üç sınıf toplam 196 ortadan meydana geliyordu. Bunun 101'i cemâatli, 61'i bölüklü, 34'ü sekban ortasıydı. Cemâat ortalarından 60, 61, 62 ve 63. ortalar İstanbul'da otururlar, pâdişâhın merâsim günlerinde maiyet askerini teşkil ederlerdi. Bunlara "solaklar" denirdi. Diğerleri hudut kalelerine taksim edilmiş olup, bu kalelerin muhâfazasıyla vazifeliydiler. Bölük ortalarından 31'i İstanbul'da sancak-ı şerîfin muhâfazasıyla vazifeliydiler. Sekban ortaları ise, pâdişâhın av mâiyetiydi.

Osmanlı pâdişâhlarının eğitimi geliştirmek için tertipledikleri muhteşem ve büyük sürek avları sekbanlar tarafından hazırlanırdı. İstanbul civârındaki mîrî çiftliklerin muhâfazası onlara bırakılmıştı. İstanbul'da bulunan cemâat ve bölük ortaları aynı zamanda büyük şehrin inzibat ve âsâyişiyle vazifeliydiler. Her semt bir ortanın emrine verilmişti. Her semtte **kolluk** denilen bir yeniçeri karakolhânesi vardı.

Her yeniçeri ortasının nişân denen bir bayrağı ve alâmeti vardı. Nişanlar, bayrak üzerine işlenirlerdi. Yeniçeri ocağının bayrağına, ocağın sünnî mezhebe mensup olduğunun işâreti olarak **İmâm-ı A'zam bayrağı** denilirdi. Bu; beyaz ipekten, üstüne altın sırma ile bir tarafına, **"İnnâ Fetahnâ leke fethan mübînâ",** diğer tarafına da, **"Ve yensurekellahü nasran azîzâ"** âyet-i kerîmesinin işlendiği bir sancaktı. Ordugâhta yeniçeri ağasının çadırı önüne dikilirdi. Merâsimlerde yeniçeri ağasının atının önü sıra götürülürdü. Bu bayrağı taşıyan yeniçeriye **Başbayrakdar** denilirdi. Ocağın bir de alay bayrağı vardı ki, bu da yarısı sarı, yarısı kırmızı ipek bir bayraktı. Her yeniçeri ortasının, üzerlerinde orta nişanlarının işlenmiş olduğu uçları çatal bayrağı vardı.

Her ortanın **çorbacı** denilen bir kumandanı, **odabaşı** denilen bir kumandan muâvini, **Vekilharç** ünvânlı bir idâre memuru ve **bayraktâr**'ı**,** vardı. Ortanın en kıdemlisine **başeski,** aşçıbaşısına **usta,** aşçı muâvinine **başkarakollukçu** denilirdi.

Yeniçeriler başlarına börk denilen beyaz keçeden bir külah giyerlerdi. Bunun arkasında ise yatırtma denilen ve omuza kadar inen bir parça yer almaktaydı. Yeniçeriler börklerini eğri, subayları da düz giyerlerdi.

Ayakkabıları şehirde ökçesiz yemeni, seferde yandan kopcalı bir çeşit çizmeydi. Zâbitler (subaylar) sarı, neferler kırmızı sahtiyandan ayakkabı giyerlerdi. Ocak zâbitleri her türlü tören ve ordu alaylarında özel üniforma kullanırlardı.

Her yeniçeri ortasının, içinde yemeklerini pişirdikleri büyük kazanları vardı. Harpte kazânın düşman eline geçmesi, o orta için büyük felâket sayılırdı. Ortaları ile ilgili bir işi görüşecekleri zaman kazânın etrâfında otururlardı. İsyân ânında kışlalardan kaldırılan kazanlar, büyük törenle ihtilâlin idâre edileceği meydana götürülürdü. Kazan kaldırmak; hükûmete karşı ayaklanmak, isyân etmek demekti.

İstanbul'da eski odalar ve yeni odalar adıyla iki büyük yeniçeri kışlası vardı. Eski odalar Şehzâde Câmiinin karşısında, yeni odalar da Aksaray'da Etmeydanı'ndaydı. Her iki kışla da geniş bir avlunun etrâfını çeviren, önü revaklı odalardan meydana gelmişti. Avlunun ortasında, OrtaCâmii denilen bir mescit vardı. Yeniçeri ayaklanmaları arefesinde ilk toplantılar hep bu câmilerde yapılırdı. Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra bu kışlalar halk tarafından tahrip edildi.

Yeniçeri ocağı neferlerine ulûfe denilen maaş verilirdi. Acemi bir yeniçeri neferine ilk devirlerde ocağa kaydı ile berâber, iki akçe yevmiye bağlanırdı. Sonraları bu beş-altı akçeye çıkarılmıştı. Gösterilen yararlıklar ve hizmetler karşılığı da ulûfeleri arttırılırdı. Yapılan bu artışlara terakkî denirdi. Bu sûretle

yevmiyeleri on-on beş akçe olan yeniçeriler bulunurdu. Harplerde “serdengeçti”, yâni “fedâi” yazılanlar, sağ döndükleri zaman yevmiye beş-on akçe terakkî alırlardı. Ulûfeler üç aydan üç aya, yılda dört taksitte ve dîvân-ı hümâyunda düzenlenen törenle dağıtılırdı. Taksitlere mevacib denirdi. Neferlerin ulûfesinden başka her yeniçeri ortasına ekmek, et, yağ, bulgur ve mum verilirdi. Her nefere de senede, bir kat elbise veya bedeli verilirdi.

Yeniçeri ocağının en büyük kumandanı yeniçeri ağasıydı. Yeniçeri ağaları, 16. yüzyıl başlarına kadar ocaktan yetişirlerdi. Fakat bir süre sonra bunların yolsuzlukları ve itâatsizlikleri görülünce, saraydan yetişmiş, pâdişâhın tam güvenini kazanmış kimseler yeniçeri ağası tâyin edilmeye başlandı. On sekizinci asırdan îtibâren yine ocaktan tâyin edildiler. Yeniçeri ağaları Süleymâniye’de devlet malı bir konakta otururlardı. Yeniçeri ağası, ağa dîvânının reîsiydi. Dîvân-ı hümâyûn âzâsı olmamakla berâber, vezîr rütbesine hâiz olursa, dîvân toplantılarına katılırdı. Pâdişâhın cumâ namazına çıkışında maiyetindeki yeniçerilerle berâber selâmlıkta bulunurdu. Sefer sırasında da pâdişâhın koruyucusu ve has askeriydiler. Aynı zamanda İstanbul’un en büyük zâbıta âmiriydi. Ağalık alâmeti iki tuğ olup bayrağı beyazdı. Yeniçeri ağası sefere çıktığında yerine sekbanbaşı bakardı. Yeniçeri ağaları terfi ettirilecekleri zaman, beylerbeyi ve kaptan paşa olurlardı.

Yeniçeri ağasının muâvinine **kul kethüdâsı, kethüdâ bey** veya **kahyâ bey** adları verilirdi. Nefer sayısı 400-500 olan, pâdişâhın av köpeklerine bakmakla vazîfeli bulunan yeniçeri cemâat ortalarından 64. ortanın kumandanına **zağarcıbaşı** denirdi. **Sekson** denilen ve bâzan ayı avında da kullanılan cenk köpeklerine bakan 71. ortanın kumandanına **seksoncu** veya **samsuncubaşı** adı verilirdi. Tazılara bakan, turna kuşları besleyen 68. ortanın kumandanına **turnacıbaşı,** 14, 49, 66 ve 67. ortaların kumandanlarına **haseki ağaları** denirdi. Pâdişâhın cumâ namazı alaylarında kıdemlerine göre, ikisi sağında, ikisi solunda pâdişâhın atının yanısıra yürürlerdi. En kıdemlisine **başhaseki** denirdi. Beşinci bölük ortasının kumandanı ve bütün yeniçeri ocağının çavuşuna **başçavuş,** bölük ortalarında muayyen olmayan bir ortanın kumandanına **muhzir ağa** denirdi. Dîvânda yeniçeri ağasına hitâben yazılan fermanlar muhzir ağaya verilirdi. Muhzir ağadan bir rütbe aşağı olup, muayyen olmayan bir ortanın kumandanına, **kethüdâ ağa** denirdi. Kethüdâ bey sefere gittiğinde ona vekâlet ederdi. Yeniçeri ocağına bağlı sanatkârlarla îmâlâthânelerin de en büyük âmiriydi. 101 cemâat ortasının bütün kumandanlarının en kıdemlisine, **yayabaşı ağa** denirdi. Diğerlerine de **yayabaşı** denirdi. Vazîfeleri, ocak beytülmâlciliği, seferde hazîne bekçiliği, zahîre tedâriki, kâdılara ve sancak beylerine sefer emirleri götürmek, yaralı nakletmek, kale muhâfızlığıy yapmaktı. Bölük ortaları kumandanlarının en kıdemlisine **bölükbaşı ağa;** 60, 61, 62 ve 63. cemâat ortaları kumandanlarına da **solakbaşı ağaları** denirdi. Cemâat ortalarından muayyen olmayan bir ortanın imâmlık yapmaya ehliyetli olan kumandanına **ocak imâmı,** bu ortaya da **imâm ortası** denirdi. Beş vakit namazda ağa kapısındaki câmide yeniçeri ağasına imâmlık ederdi. Yeniçeri ocağının künye defterini tutan vazîfeliye **ocak kâtibi** veya **yeniçeri efendisi** denirdi. Bu ağaların hepsine birden **katar ağaları** denilirdi. İçlerinden biri azledilince veya ölünce, alt derecede bulunanlar derece terfî ederek boşluğu doldururdu.

Ocak disiplini sağlam olduğu devirlerde yeniçeriler, geceleri kışlalarındaki koğuşlarından başka yerde yatmazlardı. Askerlik tâliminden başka bir şeyle uğraşamaz ve emekliye ayrılıncaya kadar da evlenemezlerdi. Emekliye ayrılan yeniçeriye **oturak** denilir ve kendisine ölünceye kadar emekli gündeliği verilirdi. Emekli olduktan sonra evlenenler öldüğü zaman, geride bıraktığı dul ve yetimlere **fodla** denilen maaş bağlanırdı.

Suç işleyen yeniçeri ancak kendi ortası neferleri huzûrunda ve kendi koğuşunda cezâlandırılırdı. Ocaktan kovulmaya **keçe külah etmek** denilirdi. Bir yeniçeri, ortasını değiştiremezdi. Ocak disiplininin bozulduğu devirlerde bir ortadan öbürüne geçmeye **semer devirmek** denilirdi. Suçlu yeniçeri merâsimle ihtar edilir, hapsedilir, kale hizmetiyle sürgün edilir veya keçe külah edilip, ocaktan tard edilirdi. Îdâma mahkûm edilen bir yeniçeri evvelâ ocaktan tard edilir, sonra boynu vurulmak sûretiyle îdâm edilirdi.

Bir yeniçeriye îdâm hükmü, ancak ağa dîvânında verilirdi. Bir odabaşı da, emrindeki yeniçerilere ancak otuz dokuz sopaya kadar dayak cezâsı verebilirdi. Yeniçerilerin 15. yüzyıl ortalarına kadar mevcutları 10.000, Kânûnî Sultan Süleymân’ın vefâtı sırasında da 12.000 dolaylarındaydı. Bu sayı Sultan Üçüncü Mehmed Han zamânında 45.000’e kadar yükseldi. Dördüncü Murâd Han zamânında ocak mevcudu tekrar düşürüldüyse de 17. yüzyılın sonunda 80.000’i bulan ocak mevcudu 19. yüzyılın başından îtibâren 100.000’i geçmiştir.

Yeniçeri ocağı 16. asrın sonlarına kadar Osmanlı ordusunun tâlimli, mükemmel bir yaya kuvveti olup, savaşlarda vurucu güç durumundaydı. Osmanlı Devletinin asıl askerî gücünü meydana getiren timarlı sipâhilerin ehemmiyetini kaybettiği 16. yüzyıl sonlarında yeniçeri ocağına, **Devşirme Kânunu’**na aykırı olarak, yabancı efrad alınması ve ocak mevcudunun arttırılması yoluna gidildi. Böylece tâlimsiz, başıboş kimselerin ocağa girmesiyle bu askerî teşkilât doğrudan siyâsete katılan, devlet adamlarını

tâyin veya azlettiren, pâdişâhları tahttan indiren veya tahta çıkaran bir kuvvet hâline geldi. Birinci Ahmed Handan îtibâren Osmanlı pâdişâhlarının ilerleme hamleleri veya disiplinli modern ordular kurma teşebbüsleri dâhilî ve hâricî düşmanlar tarafından hep yeniçeri ocağı kullanılmak sûretiyle baltalandı. Düzeltilmesi için, her türlü fedâkarlıkta bulunulan ancak yola gelmeyen ocak, Sultan İkinci Mahmûd devrinde 15 Haziran 1826'da kaldırıldı. Hâdise tarihe "Vak'a-i Hayriyye" olarak geçti. (Bkz. Vak'a-i Hayriyye)

YENİŞEHİRLİ ABDULLAH EFENDİ;

Osmanlılar zamânında yetişen Hanefî mezhebi fıkıh âlimlerinden. İstanbul'da ilk olarak kurulan matbaanın kurulmasına fetvâ veren, elli yedinci Osmanlı şeyhülislâmıdır. İsmi, Abdullah olup, Çatalcalı Ali Efendinin soyundandır. Doğum târihi bilinmemektedir. Yenişehir'de doğdu. 1744 senesinde İstanbul'da vefât etti.

İlk tahsilini Yenişehir'de yaptıktan sonra İstanbul'a geldi. Zamânının âlimlerinden aklî ve naklî ilimleri tahsil etti. Yapılan imtihanı kazanarak müderris oldu. Çeşitli medreselerde müderrislik yapıp talebe yetiştirdi. En sonunda Süleymâniye Dâr-ül-hadîs müderrisliğine ulaştı. Hanefî fıkhında özel ihtisas kazanıp kâdılık mesleğine geçti. Mevleviyyet derecesiyle fetvâ emini oldu. Haleb ve Bursa kâdılıklarında bulundu. 1714 senesinde Mora Seferine İstanbul kâdılığı pâyesiyle ordu kâdısı olarak katıldı. 1716 senesinde Anadolu Kazaskerliğine, bir müddet sonra da Rumeli Kazaskerliğine getirildi. Bundan sonra Sultan Üçüncü Ahmed Han tarafından şeyhülislâmlığa getirildi. Dâmâd İbrâhim Paşayla iyi anlaşıp hizmette bulundu. Pâdişâhın ihsânlarına kavuştu. Zamânındaki birtakım kültür ve yenilik faâliyetlerine ön ayak oldu. İbrâhim Müteferrika tarafından kurulan matbaanın kurulmasıyla ilgili fetvâyı verdi. Bu matbaanın kurulmasıyla ilgili fetvâsı şöyledir:

"Kitap basma sanatını iyi bildiğini söyleyen bir kimse, lügat, mantık, astronomi, fizik ve benzerleri âlet ilimleri kitaplarının harflerini ve kelimelerini birer kalıba çıkarıp, buradan kâğıtların üzerine basarak bu kitapların benzerlerini elde ederim, dese, bu kimsenin, böyle kitap basmasına dînimiz izin verir mi?" Abdullah Efendi cevâbında:

"Kitap basma sanatını iyi bilen bir kimse, bir kitabın harflerini ve kelimelerini birer kalıba çıkarıp, kâğıtlara basmakla bu kitaptan az zamanda kolayca çok sayıda kitap elde ediyor. Böylece çok ucuz kitap yazılmasına sebep oluyor. Fâideli bir iş olduğundan dînimiz bu kimsenin bu işi yapmasına izin verir. Kitapta yazılı ilmi bilen birkaç kişi önce kitabı tashih etmelidir. Tashih ettikten sonra basılırsa güzel bir iş olur." buyurdu.

Yenişehirli Abdullah Efendinin bu fetvâsı, İslâm dîninin ilmî, fennî ve teknik gelişmeleri teşvik ettiğini göstermekte, "İslâmiyet bizi geri bıraktı, ilmî ve teknik gelişmelere mâni oldu." diyerek gençliği târihinden, dîninden ve îmânından soğutmak isteyen din düşmanlarının çirkin iftirâlarına cevap teşkil etmektedir.

Şeyhülislâmlık vazîfesini üstün bir liyâkatle yürüten Yenişehirli Abdullah Efendi, 1730 senesinde bu vazîfeden alınıp Bozcaada'ya gönderildi. Oradan da hac vazîfesini yapmak üzere Hicâz'a gitti. Hac vazîfesini yerine getirip Peygamber efendimizin mübârek kabrini ziyâret etti ve İstanbul'a döndü. Bir müddet İstanbul dışındaki çiftliğinde kaldıktan sonra Kanlıca'daki evinde istirahat edip ibâdetle meşgul oldu. 1744 (H.1156) senesinde Kanlıca'daki evinde vefât etti. Kanlıca İskender Paşa Câmi bahçesine defnedildi.

Yenişehirli Abdullah Efendinin **Behçet-ül-Fetavâ** adlı fetvâ kitabı pek kıymetlidir.

YENİŞEHİRLİ AVNÎ;

on dokuzuncu asır divan şâirlerinden. 1826 senesinde Rumeli'de bulunan Yenişehir'de doğdu. Bekr Paşanın oğludur.

Husûsî tahsil görerek yetişti. Arabî ve Fârisî öğrendi. Edebiyatla meşgul oldu. Abdurrahmân Sâmi Paşa Vidin vâlisi olunca, Avnî Beyi kâtiplik vazîfesiyle yanına aldı. Abdurrahmân Sâmi Paşa, Avnî'nin yetişmesi, ilminin artması için gereken bütün yardımı yaptı. Bilhassa **Mesnevî'**yi bizzat öğretti. Avnî Bey daha sonra İstanbul'a gelerek Beşiktaş Mevlevihânesi ŞeyhiNazif Dedeye intisap etti. Kızı ile evlenerek dâmâdı oldu. Bağdat ve Gelibolu'da çeşitli vazîfelerde çalıştıktan sonra, İstanbul Bidâyet Mahkemesi âzâsı oldu. 1883 senesinde Üsküdâr'da vefât etti. Kabri, Eyüb'te Bahriye Mevlevîhânesi Mezarlığındadır.

Avnî Bey, divan şiirinin bütün inceliklerine vâkıf fesâhat ve belâgatta mâhirdi. Gazel ve rübâîde fevkalâde mâhir bir şâirdi. Mevlevî tarîkatine bağlıydı.

Yenişehirli Avnî'nin yazmış olduğu eserlerden bâzıları şunlardır: 1) **Dîvân:** Dâmâdı tarafından bastırıldı. 2) **Mesnevî Tercümesi: Mesnevî'**nin ilk üç cildinin mensur olarak Türkçeye çevrilmiş hâlidir.

Tamamlanmamıştır. 3) **Mir'at-ı Cünûn:** Tamamlanmamış bir mesnevîdir. 4) **Âteşgede:** Şeyh Gâlib'in **Hüsnü Aşk'**ına nazîre olarak yazılmış bir mesnevî olup tamamlanmamıştır.

YERALTI SULARI;

Alm. *Grundwässer (n.pl.),* **Fr.** *Eaux (f-pl.) souferraines,* **İng.** *Subterranean waters.* Yer altında biriken ve topraktaki boşlukları tamâmen doldurarak akan sular. Bunlar içme, kullanma, tarımda sulama, fabrikaların su ihtiyaçlarının temininde büyük önem taşırlar. Yağmur, kar, dolu olarak yeryüzüne düşen yağışlar, toprak, geçirimli taş delikleri, çatlak ve yarıklardan sızarak yer altında toplanarak yeraltı sularını meydana getirirler. Sızma, geçirimli topraklarda daha fazladır. Sular killi topraklar gibi sızdırmıyan tabakalara raslayınca toplanırlar. Genelde yer altında toplanan bu sular yerin üstünden dibe inmiş sulardır. Bunlara gün görmüş mânâsında "vodos sular" denir. Çok az olmakla birlikte çok derinlerde gazların ayrışması, oksijenle hidrojenin çeşitli şartlarda birleşmesiyle meydana gelen sular da vardır. Bunlara gün görmemiş mânâsında "juvenil sular" adı verilir. Yerin derinliklerinden gelen sıcak suların bu şekilde meydana gelip gelmediğini anlamak çok zordur.

Yeraltı suları, yeryüzünden içerlere doğru sızarlarken kimyâsal bâzı aşındırmalara sebep olur. Kayatuzu, jibs, kalker gibi yerlerde bu daha fazla olur. Sarkıt, dikit ve yeraltı mağaraları bu şekilde meydana gelirler. Ayrıca yeryüzünden sızan sular süzülürken geçtikleri yerdeki minerallerin durumuna ve kimyâsal değişmelere göre tat alırlar. Çeşitli sertlik derecelerindeki sular, menba suları hep böyle meydana gelirler.

Yeryüzünden sızarak toplanan yeraltı suları akış şekilleri durumları, beslenmeleri ve hareketleriyle ilgili olarak üç ana bölümde toplanırlar: 1) Serbest yüzeyli yeraltı suları, 2) Basınçlı su yüzeyli (artezyen) suları, 3) Kaya çatlakları içindeki yeraltı suları.

Yeraltı suları kuyuları ve menbâ (pınar)ları besler. Yeraltında çok yavaş bir hızla süzülerek hareket eder. Bu sebepten çoğu zaman berrak ve mikropsuz olur. Fakat, çevre kirlenmesinin arttığı günümüzde yeraltı suları da gelen kirli sular ve geçtiği kirli topraklar sebebiyle kirlenmektedir.

Yeraltında su taşıyan kumlu (geçirimli) tabakalara akifer (aquifer), killi (geçirimsiz) tabakalara da (aquiclude) adı verilir. Killerin boşluk oranı yüksek olmasına rağmen boşluk ve tâne boyutları çok küçük olduğundan sızdırmazlıkları mevcuttur. Yapışan su delikleri tıkar ve hadhezyan kuvveti su hareketini önler.

Yeraltı suları iktisatlı kullanılmalı ve yeraltından çekilen su yeraltını besleyen sudan fazla olmamalıdır. Yoksa bir müddet sonra bunlardan istifâde mümkün olmaz.

YERALTI ŞEHİRLERİ;

Alm. *Unterirlische Städte,* **Fr.** *Les cités souterraines,* **İng.** *Underground cities.* İlk ve ortaçağlarda insanların sürekli savaşlar sırasında düşmandan korunmak için yeraltında oydukları şehirler.

Bilhassa Kapadokya adı verilen Nevşehir civârında bu yeraltı şehirlerinin meşhurları yer almaktadır. Bunlardan birisi Nevşehir'in 29 km güneyinde bulunan Derinkuyu yeraltı şehridir. Yedinci yüzyılda meydana gelen sürekli savaşlar sırasında güvenlik sebebiyle yöre halkının tehlike sırasında gizlenerek korunmak gâyesiyle meydana getirdikleri, şehir büyüklüğünde sığınaktır. Kapadokya yöresinde insan eliyle kolayca işlenebilen kayaların oyulmasıyla meydana getirilen Derinkuyu yeraltı şehri yedi katlıdır. En alt kat 85 m derinliğe kadar iner. Dıştan belirsiz dar bir kapı ile girilen yeraltı şehrinin katları eğimli ve basamaklı, dar koridorlarla birbirlerine bağlanmış, bu koridorlara giriş, gerektiğinde kapatılan yuvarlak taş kapılarla emniyet altına alınmıştır. Binlerce kişiyi barındırabilecek büyüklükte olan yeraltı şehrinde depo, mutfak, salon, sarnıçlar, hava bacaları gibi hayat için gerekli bölümler ve ibâdet yerleri vardır.

Bu bölgede yer alan diğer bir yeraltı şehri ise Nevşehir il merkezinin 20 km güneyinde yer alan Kaymaklı'daki yeraltı şehridir. Binlerce kişiyi uzun müddet barındırmaya ve gizlemeye elverşili olan 7-8 katlı yeraltı şehri volkanik tüfler içinde oyulmuştur. Havalandırma bacaları, birbirine bağlantılı odalar, mutfaklar, şarap mahzenleri, erzak depoları ve kiliseleri içinde bulunduran yeraltı şehri 6-10. yüzyıllar arasındaki baskın ve yağmalamalardan korunmak için yöre halkı tarafından sığınak olarak yapılmıştır. Her iki yeraltı şehri günümüzde ışıklandırılmış olup yerli ve yabancı turistler tarafından ziyâret edilmektedir.

YERÇİKİMİ (Bkz. Ağırlık)

YEREBATAN SARAYI;

İstanbul'da Sultanahmed Meydanında, Bizans devrinden kalma büyük su sarnıcı. Altıncı yüzyılda

birinci Justinianus tarafından İstanbul'un su ihtiyacının karşılanması gâyesiyle inşâ ettirildi.

Sarnıcın suyu, buraya takriben 19 km uzaklıktaki Belgrad Ormanlarından, Cebeci köy kemeri vâsıtasıyla getiriliyordu. 140x70 metrelik bir alanı kaplayan sarnıcın yüksekliği 8 m olup, tavanı 336 tâne sütun üzerinde durmaktadır. Korent tarzı başlıkları olan sütunların toprak altı kısımları yoktur.

Zamânımızda 50-100 cm su bulunan sarnıçta sâdece yağmur suları birikmektedir. Önceleri tavanda bulunan delikler vâsıtasıyla çevrenin su ihtiyacı karşılanırken, şimdi yalnızca turistik bir binâ olarak kullanılmaktadır. 1946 senesinde bir giriş merdiveni ve giriş binâsı yapılan sarnıç, 1951'de ziyârete açılmıştır. 1985'te esaslı bir tâmirden sonra, suyun üzerine platform yapılarak 1987'de yeniden ziyârete açıldı.

YERELMASI (Helianthus tuberosus);

Alm. *Topinambur (m. f), Erdschocke (f),* **Fr.** *Topinambour, hélianthe tubéreux (m),* **İng.** *Jerusalem artichoke, Canada potato.* **Familyası:** Bileşikgiller (Compositae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Sebze bitkisi olarak yetiştirilir.

Toprak altında patates gibi yumruları olan bir sebze bitkisi. Vatanı Kuzey Amerika olmakla berâber Avrupa ve Türkiye'de sebze olarak yetiştirilir.

Kullanıldığı yerler: Besin maddesi olarak inulin ihtivâ eder. Besin değeri patatese yakındır. Karbonhidrat miktarının düşük olması sebebiyle şeker hastalarının kullanabileceği iyi bir besin kaynağıdır. Süt arttırıcı ve safra söktürücü etkisi de vardır. Haşlanarak sebze olarak yenir.

YERFISTIĞI (Arachis hypogaea);

Alm. *Erdnuss (f),* **Fr.** *Arachide; cacahouete (f),* **İng.** *Peanut, earth nut, ground nut.* **Familyası:** Baklagiller (Leqüminosae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Marmara, Ege ve Akdeniz bölgesinde yetiştirilir.

Yazın sarı renkli çiçekler açan, 20-40 cm boyunda bir yıllık otsu bir bitki. Vatanı Brezilya'dır. Tropik ve Subtropik bölgelerde yetiştirilir. Bitkinin gövdesi tüylü, yaygın ve dallanmıştır. Yapraklar saplı ve yaprakçıklar eliptik şekilli ve koyu yeşil renkli ve tüylüdür. Çiçekler yaprakların koltuğunda 2-3'ü bir arada bulunur. Çiçekler solduktan sonra dişi organı olan ovaryum toprak altına girerek orada olgunlaşır. Böylece meyve toprak altında olgunlaşan sarımsı renkli üzeri ağımsı damarlı, bir ile üç boğumlu ve her boğumda bir tohum taşıyan açılmayan fındıksı bir meyvedir.

Kullanıldığı yerler: Yerfıstığı tohumları çok miktarda yağ (% 48 kadar) taşırlar. Ayrıca % 25 kadar protein ihtivâ ederler. Tohumları gıdâ ve çerez olarak kullanılır. Tohumlarının soğukta sıkılmasıyla elde edilen yağ yumuşatıcı ve merhem olarak kullanılır. Sıcakta sıkılan yağ ise sanâyide sabunculukta kullanılır.

YERMEŞESİ (Bkz. Dalakotu)

YERMÜK SAVAŞI;

Hâlid bin Velîd komutasındaki İslâm ordusunun Yermük'te Bizanslılarla yaptığı muhârebe. Hazret-i Ebû Bekr, Hâlid bin Velîd'i Irak'ın fethiyle görevlendirdikten sonra, Şam ve civârı için de ayrı bir ordu hazırlığına başladı. Hicretin 12. yılının sonlarına doğru Amr bin Âs, Yezid bin Ebî Süfyan, Ebû Ubeyde bin Cerrah ve Şurabbil bin Hasene gibi dört büyük komutan seçti. Bu komutanların her biri savaş alanına istedikleri yoldan gidecekti.

Bizans İmparatoru Heraklius, İslâm ordusunun Şam'a yürüdüğünü haber alınca Humus'a gelerek savaş hazırlığına başladı. İslâm ordularını dört komutanın idâre edeceğini öğrenince onlarla ayrı ayrı savaşacağını düşünerek memnun oldu. Çünkü her birliğin karşısına birkaç kat fazla askerle çıkacak kadar sayı üstünlüğüne sâhipti. Bizanslıların niyetini öğrenen İslâm komutanları aralarında mektupla istişâre ettiler. Amr bin Âs "Ayrılıktan zaaf, birlikten kuvvet doğar." prensibinden hareketle tek cephede savaşmalarının uygun olacağını belirtti. Onun bu görüşünü diğer komutanlar da benimsediler ve durumu hazret-i Ebû Bekr'e bildirdiler. Hazret-i Ebû Bekr, görüşün muvafık olduğunu belirtip savaş yeri olarak Yermük'ü seçmelerini istedi.

Müslümanların Yermük'te toplandığını duyan Heraklius da komutanlarına haber göndererek orada toplanmalarını emretti. Hıristiyan ordusu 240.000 kişiden mürekkepti. Bu sırada hazret-i Ebû Bekr Irak'ta kesin zafer kazanan Hâlid bin Velîd hazretlerine de Yermük'teki orduya katılmasını emretti. Hâlid bin Velîd'in emrindeki kuvvetlerle Yermük'te orduya katılmasından sonra İslâm askerinin sayısı 46.000'e ulaştı.

Hâlid bin Velîd savaş alanına girdiğinde, İslâm ordusunun dört ayrı komutanın idâresinde yan yana, fakat ayrı ayrı cephede savaşa hazırlandığını gördü. Bizans ordusunun tam bir savaş düzeni içinde ve İslâm askerlerinin parçalarını birbirinden ayırmak ve öldürücü darbeyi vurmak üzere ustaca dizildiğini anladı. Öteki dört komutanla bir araya geldiklerinde onlara şöyle dedi:

"Bu savaş bir ölüm kalım meselesidir. Böyle bir günde övünme, büyüklük taslama kimseye yakışmaz. Allah rızâsı için savaşıyoruz. Savaşta ihlâstan ayrılmayalım. Bu savaş geleceği tâyin edecek, başarılı olursak, yarın da zafer bizimdir. Yenilirsek bir daha kendimize gelemeyiz. Yanlış bir savaş düzeni kurmuşsunuz. Hazret-i Ebû Bekr böyle yaptığınızı bilse mâni olur. Her komutan kendi birliğini değil, bütün İslâm ordusunu idâre etsin ve bu sıra ile olsun. Bugün biriniz, yarın diğeriniz orduya komuta etsin. İlk günü bana bırakın." dedi.

Hâlid bin Velîd'in askerî dehâsını bilen komutanlar onun sözlerini severek kabul ettiler.

Hâlid bin Velîd, orduyu görülmemiş bir savaş düzenine soktu. Birlikleri her biri biner kişiden mürekkep 38 kerdûsa (bölük) ayırdı. Merkezde on sekiz kerdûs, sağda ve solda onar kerdûs bıraktı. Merkezi Ebû Ubeyde, sağ kanadı Amr bin Âs ve Şurahbil, sol kanadı da Yezid bin Ebî Süfyan komutasına verdi. Ebû Süfyan bin Harb yaptığı konuşmalarla askerin moralini yükseltiyordu. Savaş başlayacağı sırada bir asker Hâlid bin Velîd'e yaklaşarak; "Şu düşman askerine bak, ne kadar çok." dedi. Hâlid bin Velîd ona; "Savaşı çok olan değil, bilen kazanır. Allahü teâlânın yardımı bize yeter." diye cevap verdi.

Yermük Harbi, târihte eşine ender rastlanan çarpışmalara ve kahramanlıklara sahne oldu. Hâlid bin Velîd, birlikleriyle düşmanın tam kalbine hücum etti. Öyle ki, bir ara kendisini Bizans süvarileriyle piyâdelerin arasında buldu. Bu âni taarruz karşısında düşman şaşkına döndü. Bizans atları, ürküp savaş alanının dışında dar bir geçide doğru kaçmaya başladılar. Fırsatı değerlendiren İslâm birlikleri Bizans piyâdelerinin üzerine toplu olarak hücuma geçtiler. Bu hücum onlara ölüm darbesi oldu. Vakusa Vâdisine doğru gerilemeye başlayan Bizans askerleri birbirlerini çiğneyerek derin hendeklere döküldüler. Kaynakların ifâdelerine göre hendeklerde 120.000 Bizanslı öldü. Ayrıca savaş sırasında ölenler de az değildi. Savaş gece geç saatlere kadar sürdü. Bizans karargahı Müslümanların eline geçti.

İslâm askerlerinden şehit olanların sayısı ise 3000 civarındaydı. Yaralıların sayısı ise oldukça fazlaydı. Bu savaşta İslâm kadınları da geri hizmetlerde cansiperâne çalıştılar. Bizans ordusunun ağır yenilgisini haber alan imparator Heraklius, ikâmet ettiği Humus'tan uzaklaşırken; "Elvedâ sana Suriye, ebediyen elvedâ!" diyordu. Gerçekten de bu savaşla birlikte Irak, Şam ve Suriye tamâmiyle Müslümanların eline geçmiş oldu.

Ömrü cihâd etmekle geçen Hâlid bin Velîd hazretleri ömrünün son günlerinde şehit olamamanın üzüntüsü içinde eski günleri yâd ederken bir ara yanındakilere; "Ahhh! Yermük günü... İnsan kanlarının vâdide sel gibi aktığı Yermük! Şiddetli bir yağışın olduğu gece, gökten boşanan yağmura karşı kalkanımın altında gecelediğimi unutamıyorum. O gece Muhâcirlerden kurulu akıncı birliğinde baskın yapmak için sabahı zor etmiştik. Ah! Yermük Harbi... 3000 yiğitle, 100.000 kâfire karşı zafer kazandığımız Mûte'yi bile unutturdu. Yermük, Rumlarla yaptığımız ilk büyük muhârebedir. Bundan sonra daha nice savaşlar birbirini tâkip edecektir. Sakın gaflete düşmeyin. Şimdi kendimi at kişnemeleri arasında Allah Allah nidâlarıyla insanlara dar gelen Yermük Vâdisinde hissediyorum. Vallâhi Rabbimden beni her gazâda diriltmesini ve o savaşın hakkını vermeyi isterim!" demiştir.

Yermük zaferinden sonra İslâm ordusu, çeşitli bölgelere ayrıldılar. Amr bin Âs komutasında bir kısım birlikler Filistin tarafının fethine yöneldiler. Bu sırada Heraklius'un ana bir kardeşi Artabun isimli zâlim birisi burada vâliydi. Topladığı ordu yüz binleri aşıyordu. Amr bin Âs çeşitli taktikler uyguladıysa da netice alamadı. Sonunda Ecnadin'de iki ordu karşılaştı. Amr bin Âs kendinden sayıca üstün bu Bizans kuvvetlerini büyük bir hezîmete uğrattı. Neticede Filistin ve civârı kolayca fethedildi. Bâzı kaynaklarda Ecnadin zaferinin Yermük'ten önce olduğu da zikr edilmektedir.

YERSOMUNU (Bkz. Siklamen)

YESEVİYYE;

Ahmed Yesevî'nin ve talebelerinin tasavvufta tâkip ettikleri yol, tarîkat. Ahmed Yesevî hazretlerinin Yesî beldesinden olmasına nispetle onun yoluna Yeseviyye adı verilmiştir.

Yeseviyye yolunun kurucusu olan Ahmed Yesevî hazretleri Pir-i Türkistan, Hazret-i Türkistan, Hazret-i Sultân, Hâce Ahmed ve Kul Hâce Ahmed gibi lakablarla meşhur olmuştur. Doğum târihi bilinmemektedir. Yesî'de doğmuş, 1194 (H.590) senesinde Yesî'de vefât etmiştir. Kabri oradadır. Tîmûr Han onun için muhteşem bir türbe yaptırmıştır.

Ahmed Yesevî hazretleri ilk zamanlar Arslan Baba'nın derslerinde ve hizmetinde bulunarak tasavvuf

yolunda ilerledi. Arslan Baba'nın vefâtından sonra Buhârâ'ya giderek Ehl-i sünnet âlimlerinin ve evliyânın büyüklerinden Yûsuf-i Hemedânî'ye talebe oldu. Ondan icâzet ve hilâfet aldı. Onun vefâtından sonra bir müddet Buhârâ'da kalıp talebe yetiştirdi. Daha sonra Yesî'ye döndü ve talebe yetiştirmeye devam etti. Büyüklüğü ve şöhreti kısa zamanda Türkistan, Mâverâünnehr, Horasan ve Harezm'e yayıldı. Tasavvuftaki yoluna Yeseviyye adı verildi. Yeseviyye yolu önce Seyhûn çevresinde, Taşkent ve civârında tutundu. Daha sonra Harezm dolaylarında yayıldı ve Mâverâünnehr'de kuvvetlendi. Ahmed Yesevî hazretlerinin sohbetlerinde yetişen herbiri birer evliyâ olan Yesevî dervişleri bu yolu Horasan, Âzerbaycan, Hicaz ve Anadolu taraflarına yaydılar.

Bunlar gittikleri yerlerde güzel ahlâk ve hoş sohbetleriyle insanların dünyâda ve âhirette saâdetlerine, kurtuluşlarına vesile oldular.

Yeseviyye yolunun tarikat silsilesi hazret-i Ebû Bekr vâsıtasıyla Sevgili Peygamberimize ulaşmaktadır. Bu silsile şöyledir: Hazret-i Muhammed sallallahü aleyhi ve sellem, Ebû Bekir radıyallahü anh, Selmân-ı Fârisî radıyallahü anh, Kâsım bin Muhammed, Câfer-i Sâdık, Bâyezid-i Bistâmî, Ebü'l-Hasan Harkânî, Ebû Ali Fârmedî, Yûsuf-i Hemedânî, Ahmed Yesevî (rahmetullahi aleyhim).

Yeseviyye yolu Ahmed Yesevî hazretlerinden sonra da devam etti. Yeseviyye yolundan, başka tarîkatler ortaya çıktı. Hacı Bektaş-ı Velî'nin yolu olan hakîkî Bektâşîlik Yeseviyye'nin kollarındandır.

Yeseviyye yolunda bulunan kimselerin dikkat etmesi gereken edebler şunlardır: 1) Kendisinden dînini öğrendiği hocasının, talebelerin hepsinden faziletli olduğunu bilmek ve ona tam tâbi ve teslim olmak. 2) Talebe gâyet uyanık, zekî ve dikkatli olup hocasının sözlerinden, rumûzlarından ve işâretlerinden hemen anlamalıdır. 3) Hocasının bütün sözlerinden ve işlerinden râzı ve ona itaatkâr olmalıdır. 4) Hocasının husûsî hizmetinde veya bildirdiği, emrettiği, bir hizmeti yaparken gâyet atik, dikkatli, ağır başlı olmalı, fakat ağır canlı olmamalıdır. İsteksizlik, gevşeklik hâli hocasının rızâsızlığına sebep olabilir. Onun rızâsızlığı ise silsile yoluyla Peygamber efendimize, dolayısıyle Allahü teâlâya gider. 5) Sözünde sağlam, güvenilir ve vâdinde sâdık olmalıdır. Hocasının büyüklüğü husûsunda hiçbir zaman şek ve şüpheye düşmemeli ki, Allah korusun bu hal hüsrâna sebep olur. 6) Ahde vefâ ve hocasına olan bağlılık ve teslimiyetinde çok titizlik göstermelidir. 7) Hocasının ufak bir işâretiyle bütün mal ve mülkünü onun emrettiği yere fedâ etmeye hazır olmalı, bunda en ufak bir tereddüt hâli bulunmamalıdır. 8) Hocasına âit husûsî hal ve sırları tutmasını bilmeli, bunları uygun olmayan şekilde ifşâ etmekten, açıklamaktan çok sakınmalıdır. 9) Hocasının bütün hareketlerini sözlerini ve nasihatlerini dikkatle tâkip etmeli, uymakta gevşeklik yapmamalıdır. 10) Allahü teâlânın rızâsına kavuşmak yolunda, kendisini vesîle, vâsıta olan hocası için her fedâkârlığa hâzır olmalıdır. Onu sevenlere dost olmalı, sevmeyenlere, sevmediklerine ve istemediği şeylere meyl ve muhabbet etmeyi öldürücü zehir bilmelidir.

Yeseviyye yolunda umûmî olarak uyulması gereken hususlar ise şunlardır: Bu yolda şeyh olan kimse, din ve tasavvuf ilimlerini iyi bilmeli, yumuşak huylu ve sabırlı olmalı, ihlâslı olmalı, Allahü teâlânın rızâsını kazanma ve O'na yaklaşma gayreti içinde olmalıdır. Bu yolda bulunan kimseler cömert ve tam doğru olmalı, tam bir tevekkül ve derinliğine tefekkür içinde olmalıdır. Gece gündüz Allahü teâlâya ve rızâsına kavuşma şevki içinde olmalıdır. Allahü teâlâdan çok korkmalı, fakat ümidini kesmemelidir. Devamlı zikir etmelidir.

Devamlı abdestli bulunmalı, seherlerde uyanık olmalı ve namazları cemâatle kılmaya dikkat etmelidir. İbâdet ederken Hakk'ın huzûrunda olduğunu düşünmeli, devamlı olarak Allahü teâlâyı zikr etmeli ve sâlih kimselerle berâber bulunmalıdır.

Yeseviyye yolunda bulunan kimse şu hususlara da dikkat etmelidir: Arzû ve istekle misâfir beklemeli, misâfir ne kadar çok olursa ganîmet bilmeli, misâfirin fazla kalmasını temin etmeli, her arzusunu yerine getirmelidir. Bağlı bulunduğu hocasına ve Ahmed Yesevî hazretlerine duâ etmelidir. Bu yolda bulunan kimse, tevâzû sâhibi olup kendini herkesten aşağı görmeli âlimlerin ve velîlerin huzûrunda iki dizi üstüne çöküp tevâzû ve edeple oturmalı, onların meclisinde izinsiz konuşmamalıdır.

Yeseviyye yolunda esas olan zikri hafî (gizli zikir)dir ve zikr-i erre adıyla meşhurdur. Zikr edenin hançeresinden bıçkı sesine benzer bir ses çıktığı için bu isim verilmiştir.

Tarîkatler başlıca iki kısımdır. Zikr-i hafî yâni sessiz zikir yapan ve zikr-i cehrî yâni yüksek sesle zikir yapan tarîkatler. Birincisi hazret-i Ebû Bekr'den gelmiş olup mürşidlerinin (kurucu hocalarının) adına göre Tayfûriyye, Yeseviyye, Medâriyye, hakîkî olan Bektâşiyye, Ahrâriyye, Ahmediyye-i müceddidiyye ve Hâlidiyye gibi isimler almışlardır. İkincisi ise hazret-i Ali'den oniki imâm vâsıtasıyla gelmiştir. Bunlardan sekizincisi olan İmâm-ı Ali Rızâ'dan Mârûf-ı Kerhî almış ve Cüneyd-i Bağdâdî'nin çeşitli halîfelerinin silsilelerinde bulunan meşhur velîlerin ismi verilerek kollara ayrılmıştır. Ebû Bekr-i Şiblî yolundan Kâdiriyye, Şâziliyye, Sa'diyye, Rıfâiyye, Ebû Ali Rodbârî yolundan Kübreviyye, Edhemiyye, Çeştiyye ve Bedeviyye yolları meydana gelmiştir.

YEŞİL CÂMİ (Bursa);

Osmanlı pâdişâhı Sultan Çelebi Mehmed'in Bursa'da inşâ ettirdiği, yeşil renkteki çinileriyle meşhur câmi.

Sultan Çelebi Mehmed, Fetret Devrine son vererek devlette birliği temin etti. Sonra memleketin ve özellikle başşehir olan Bursa'nın imârına başladı. Bu maksatla Bursa'da 1415 senesinde bir câmi inşa ettirmeye karar verdi. Yapılacak câmiye HacıİvaZ ibni Ahi Bâyezîd mîmar olarak tâyin edildi. Ancak câminin inşâsı bitmeden Sultan Çelebi Mehmed (1413-1421) vefât etti. İnşaatı oğlu İkinci Murâd Han (1421-1451) tamamlattı.

Kesme taştan inşâ edilen ve zâviyeli câmiler sınıfına giren bu câmi, alt ve üst katlarında birçok odaya sâhiptir. Zâviyeli câmilerin en önemli özelliği olan yan mekanlarının; kâdı mahkemeleri, devlet dâireleri veya medrese olarak kullanıldığı bilinmektedir. 1552'den sonra, bâzı önemli tâmirler geçiren Yeşil Câmi, en önemli tâmirini 1855 zelzelesinden sonra 1862 senesinde görmüştür.

Câminin süslemeleri Nakkaş Ali bin İlyas Ali'nin emrinde çalışan Mehmed Mecnun ve Tebrizli bir usta tarafından yapılmıştır. Erken Osmanlı devri süslemesinin en zengin örneği bu câmide görülmektedir. Câmi, ismini aldığı yeşil çinilerle ve her yeri çeşitli desenlerle bezenmiştir. Bu özelliğiyle erken Osmanlı mîmârîsinin en zengin örneğidir. Câminin tamâmında, motiflerindeki kompozisyon birliği bütün süslemenin aynı atölyenin eseri olduğuna bir işârettir. Süslemedeki diğer bir özellik, çok kaliteli aynı desenlerin çini, taş, alçı, ahşap ve kalem işlerinde tekrar edilmesidir.

Daha sonra inşâ ettirilen Selâtin Câmilerine göre küçük ölçülerde yaptırılan bu eser, zaman içinde gördüğü tâmirlerle büyük değişikliklere uğramıştır. Zamanla dökülen ve çalınan çinilerin yerine yenileri konulamamıştır.

YEŞİL CÂMİ (İznik);

Osmanlı devrinde yapılan ilk câmilerden. Adını minâresinde bulunan yeşil renkli çinilerden almaktadır. Çandarlı Kara Halil Hayreddîn Paşa tarafından 1378 yılında inşaası başlatıldı. Onun aynı yılda ölümü üzerine oğlu Ali Paşa 1392'de tamamladı. Mîmarlığını Hacı Mûsâ adlı bir Türk mîmârı yaptı. Eser, mekânı tek kubbe altında toplama esâsına dayanan Osmanlı câmi mîmârisinin ilk uygulamalarındandır.

Oldukça derin ve yanlara doğru da ikişer kemerle açılan üç gözlü son cemâat yeri, yüksek sekizgen kasnak üzerine tutulmuş dilimli bir kubbe ile örtülmüştür. Kubbenin iki yanında aynalı tonozlar vardır.

Câminin son cemâat mahallinden büyük kubbeyle örtülü kısmına geçilen giriş bölümü, son cemâat yerinin bir tekrarı gibi yanlarda aynalı tonoz, ortada iri dilimlerle yivlenmiş sağır fenerli bir kubbe ile örtülüdür. Giriş kapısı ile büyük kubbe arasında kalan bu ara bölüm sebebiyle câmi, Osmanlı mîmârisinde tek kubbeli câmi stilinden büyük ve merkezî kubbeli Selâtin câmilerine giden inkişâfın ilk basamağı sayılır.

Aşağı yukarı yarım küre olan ana kubbeye geçiş, prizmatik üçgenlerle sağlanır. 11 metre çapındaki kubbe bir kasnak üzerine oturmaktadır. Câminin duvarları içten ve dıştan mermer levhalarla kaplıdır.

Câminin son cemâat yerinde bulunan mermer şebekeler orijinal olmayıp, inşâ edilmiştir. Selçuklu mîmârisi etkisinin çok görüldüğü binâda, giriş kapısını çevreleyen mukarnaslar, bu tesirlerin eseridir. Mîmârisinde yer alan çinilerde yeşilin yanında sarı, firuze ve mor renkler de kullanılmıştır.

Mihrap mermer olup sâde bir işlemeye sâhiptir. Köşe sütûnlu mukarnas nişli, geometrik geçmeli rumî ve palmelerle süslüdür. Câmide kullanılan bütün sütunlar ve başlıklar orijinaldir.

YEŞİL KERTENKELE (Lacerta viridis);

Alm. *Smaragdeideechse,* **Fr.** *Lézardvert,* **İng.** *Green Lizard.* **Familyası:** Özkertenkelegiller (Lacertidae). **Yaşadığı yerler:** Doğu Akdeniz memleketlerinde. **Özellikleri:** Uzunluğu 30-50 cm kadardır. Yeşil renginden dolayı, otlar ve yapraklar arasında kolay fark edilmez. **Çeşitleri:** Tek türdür.

Özkertenkelegiller familyasının yeşil renkli bir türü. Çoğunlukla tarlalarda, çayırlıklarda, orman kıyısındaki çalılıklarda rastlanır. Yeşil rengi, bitkiler arasında rahatça gizlenme imkânı sağlar. Bitkiler arasında bulunan bir yeşil kertenkelenin varlığı, ancak otların ve yaprakların kıpırdamasından anlaşılabilir. Memleketimizin kuzey kesimlerindekiler 30, güneydekiler 50 cm uzunluğa ulaşır. Boyunun üçte ikisini kuyruğu teşkil eder. Çok uzun kuyruğundan dolayı ince yapılı görülürse de, aslında tıknaz vücutludur. İri olmalarına rağmen bu türün bireyleri hızlılıklarıyla ünlüdürler. Gelişkin bacaklarında beşer parmak bulunur. Kuyrukları tutulunca, hemen kopar. Bir süre sonra yenisi sürer.

Yeşil kertenkele, diğer türler gibi etçildir. Solucan, böcek, böcek kurtçukları, akrep, çokbacaklılar ve

başka küçük yaratıklarla beslenir. Dilleri çatallıdır. Böcekleri yakalamak için, yapışkan tükrükle bulanmış dillerini hızla ileriye fırlatıp geri çekerler. Ağızlarındaki sivri küçük dişler de avlarını yakalamada etkilidir. Halk arasında yaygın olan, yılanlara zehir verme olayının aslı yoktur. Ağızlarında zehir bezleri ve zehir dişleri bulunmaz. Bâzen yılan tarafından avlanarak, baş kısmından yutulan yeşil kertenkeleler görüldüğünden, bu yanlış düşünce yayılmıştır.

Yumurtlayarak çoğalırlar. Türün her iki cinsiyeti de yeşil renklidir. Ayrıca erkeklerin boğazında belirgin mavi veya sarımtrak bir leke mevcuttur. Dişilerde de beyaz ve kestâne rengi noktacıklardan oluşan iki çizgi uzanır. Koklama sinirleri, dilin ve damağın üzerinde bulunur. Dillerini sık sık dışarı çıkartarak ağızlarına aldıkları havayla koku alırlar.

YEŞİL TÜRBE;

Bursa'da Sultan Çelebi Mehmed'in kabrinin bulunduğu meşhur türbe. Sekizgen plânlı ve kubbeli bir yapı olan türbede, Çelebi Sultan Mehmed'den başka kızı Selçuk Hâtun, kardeşleri Hafsa Hâtun, Ayşe Hâtun, Mahmûd, Yûsuf, Mustafa, ebesi Daya Hatun'un sandukaları mevcuttur. Türbenin bahçesinde ise; Hoca Sâdeddîn Efendinin babası Hasan Can ile Aziz Ahmed Paşa medfundur.

Türbeye dışarıya taşan portaldeki kapıdan girilir. Girişin iki yanında çiçekli çinilerin süslediği iki mihrap vardır. Ceviz ağacından ve hendesi tezyinatla süslü kapıyı Tebrizli Ali bin Hacı Ahmed isimli bir usta yapmıştır.

Yeşil Türbenin iç duvarları, yerden üç metreye kadar yükselen, altıgen yeşil çinilerle süslenmiştir. Zamanla yerinden düşen bu çinilerin yerine 19. asırda firûze renkli çiniler konulmuştur. Türbenin dış cephesi de firûze renkli çinilerle süslüdür. Pencerelerin çerçevelerinde kıvrık dal ve çiçek motifleri bulunur. Pencere alınlıklarında ise firûze renkli dallarla süslü, kenarları mâvi konturlu celî sülüs yazılar bulunan kitâbeler mevcuttur.

Türbeye girince iki basamaklı sekizgen bir setin üzerinde, Sultan Çelebi Mehmed'in sandukası bulunur. Kitâbesi altın yaldızla yazılmış olan sanduka yeşil çinilerle bezenmiştir.

Yine türbenin içinde bulunan mihrab bir sanat şaheseridir. Kenarları küçük sütuncuklarla süslü olup, mihrap bir mukarnasla tamamlanmaktadır. Mihrap beşli bir süs kemeriyle çerçevelenir. Bunun da üzerinde kûfî hatla yazılmış bir kitâbe bulunur. Mihrap üç çerçeve ile çevrilidir ve burada mâvi renkli kabartma nesih hatla bir âyet-i kerîme bulunmaktadır. Mihrap çinilerini Yeşil Caminin çini ustası Mehmed Mecnun yapmıştır.

Çini, türbenin tek süsleme unsuru olup, binânın her tarafını kaplamaktadır. 1855'te yıkılan kubbenin kalem işleriyle kaplı olması muhtemeldir. Vitrayların (Birbirine bağlı kurşun bölmelerden meydana gelen renkli camlı bölmeler) da tâmir gördüğü, ancak asıllarına uygun oldukları sanılmaktadır.

YEŞİLAY;

Alm. *Grüner Halbmond (m),* **Fr.** *Croissant Vert (m),* **İng.** *The Green Crescent.* Alkol ve uyuşturucu maddelerle mücâdele eden teşkilât.

Birinci Dünyâ Harbinden sonra yurdumuzu işgal eden düşmanlar Türk varlığını içten çökertmek için çârelere başvurdular. Gemilerle getirdikleri alkolü fazla içkileri bilhassa gençlere ulaşacak şekilde dağıttılar. Ülkemizde kısa bir zaman sonra içki ve uyuşturucu madde alışkanlığı bir salgın hâlini aldı. Bilhassa yurt müdâfaasında faal unsuru olan gençlerimize ulaştırıyorlardı. Bunun üzerine 1919 yılında Şeyhülislâm İbrâhim Efendi, Doktor Mazhar Osman ve arkadaşları önceleri gizli olarak "Alkol ve Uyuşturucu Maddelerle Mücâdele" teşkilâtını kurdular. Daha sonra bu kurucular, merkezi İstanbul olmak üzere 5 Mart 1920'de "Hilâl-i Ahdar" (Yeşilay) adıyla cemiyeti resmen kurdular. Cemiyetin adı bir süre sonra Yeşil Hilâl, son bir değişiklikle de "Yeşilay" oldu. 1934 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla "Kamu yararına" diğer deyimiyle "Amme menfaatine Hâdim" dernek arasına katıldı. 1946'da Millî Eğitim Bakanlığı okullara bir genelge göndererek toplumla ilgili çalışmalar arasında Yeşilay Kolunun bulunmasını mecbur etti.

Yeşilay Cemiyeti; ahlâkî ve kültürel bir kalkınma atmosferi içinde içki, uyuşturucu madde ve sigara tüketimini, devlet organlarıyla da işbirliği yaparak asgarîye indirmeye çalışır. Bu gâyeyi gerçekleştirebilmek için, konferanslar, radyo-televizyon konuşmaları, geziler, sergiler, kurs ve seminerler tertipler. Kitap, dergi ve makâleler neşreder. Kültür ve sanat çalışmaları yapar. Alkol ve uyuşturucu düşkünlerinin tedâvisinde yardımcı olur. Okul ve kurumlarda yapılacak çalışmaların doküman, video, kaset, afiş ve pankart ihtiyaçlarını karşılamaya çalışır. Alkollü içki ve uyuşturucu maddelerin zararlarına karşı mücâdele yolunda gerekli tedbir ve kararların alınmasını temin için hükümet ve yetkili merciler nezdinde teşebbüslerde bulunur. Kendi konularında bölgesel çalışmalar yapmak üzere şûbeler açar. Bu çalışmalarında bilhassa ülkemizin geleceği olan gençlerimizin

uyarılması, korunması konusunu ön plânda tutar.

Yeşilay Cemiyetinin çalışmaları neticesinde, 1920-1924 yıllarında alkollü içki kullanmaya karşı Men-i Müskirât Kânunu çıkarıldı. Cumhûriyetin ilk yıllarında ve sonraki dönemlerde beyaz (uyuşturucu) îmâlât ve kulanımına karşı ciddî tedbirler alındı. 1982 Anayasası'na içki ve uyuşturucu kullanımına karşı alınacak tedbirlerle ilgili 58. madde konuldu. Birayı alkollü içki sayan 3023 sayılı kânun kabul edildi. Uyuşturucu karışımı ilâçlar konusunda yeşil ve kırmızı reçete uygulaması getirildi. Trafikte alkollü araç kullanımını önleyici tedbirler artırıldı. Sağlık dersleri proğramına Yeşilay konuları konuldu ve okullarda Yeşilay kolları kurulması mecburi hâle getirildi.

Yeşilay Cemiyeti; kapalı yerlerde, nakil araçlarında sigara içimini ve sigara reklâmlarının yasaklayacak kânunun çıkarılması, Anayasa'nın 58. maddesinden sorumlu Başbakanlığa bağlı bir müsteşarlık kurulması, Millî Eğitimde haftada 1-2 saatlik mecbûri ders konulması, trafikte alkole kesin yasak getirilmesi, ithal içki ve sigaraya yasak getirilmesi, ülkede alkol ve sigara kullanımını azaltıcı kânûnî ve eğitimle ilgili tedbirler alınması, uyuşturucu kültürünün önlenmesi için radyo ve TV'ye ve Millî Eğitime mecbûri tedbirlerin getirilmesi, kamu yararına çalışan Yeşilaya yeterli devlet desteğinin sağlanması için çalışmalarını sürdürmektedir.

Yeşilayın Genel Merkezi İstanbul'da olmak üzere yurt sathında 20 şûbesi ve 16 temsilciliği vardır (1994). 1924'ten bu yana sürekli olarak aylık Yeşilay adında bir dergi çıkarmaktadır. 1953'ten beri her yılın 1-8 Mart günleri arası Yeşilay Haftası olarak değerlendirilip, alkolizm ve uyuşturucuların zararları bütün yayın organlarıyla halka anlatılmaktadır. Yeşilay, her yıl 200 civârında konferans ve seminer tertiplemekte, 500.000 dolayında doküman dağıtımı yapmaktadır. Cemiyetin bütün bu çalışmaları, bağışlar, üye âidatları ve Genel Merkez İşhanının gelirleriyle yürütülmektedir.

YEŞİLIRMAK;

Karadeniz'e dökülen, Türkiye'nin önemli akarsularından biri. Sivas'ın kuzeydoğusundaki Kösedağı (2812 m)ndan doğar. Kelkit ve Çekerek ırmaklarını alarak büyür. Uzunluğu 519 km, yağış alanı toplamı 36.000 km^2dir.

Batıya doğru akan ırmak, Turhal'dan sonra dar bir boğazdan geçerek Amasya'ya uzanır. Yanlardan gelen kollarla beslendikten sonra geniş bir boğazdan Canik Dağlarını geçer. Daha ileride suların derin ve hızlı aktığı dar bir boğazdan geçtikten sonra Çarşamba Ovasına ulaşır. Bu ova Yeşilırmak'ın binlerce yıldır getirdiği alüvyonların meydana getirdiği bir deltadır. Irmak Civaburnu yakınlarında Karadeniz'e dökülür.

Yeşilırmak üzerinde Türkiye'nin en büyük barajlarından olan Hasan Uğurlu Barajı ile Tokat'ın Almus ilçesi yakınındaki Almus Barajı kurulmuştur.

YEŞİM;

Alm. *Jade (f),* **Fr.** *Jade (m),* **İng.** *Jade.* Asırlar boyunca mücevherât ve küçük heykel yapımında kullanılmış, en çok yeşil renkte bulunan sert, kıymetli taş. En kıymetlileri zümrüt yeşimi ve Burma yeşimidir.

İki tür yeşimden biri sodyum alüminyum silikat, diğeri ise kalsiyum magnezyum demir silikattır. Yeşim tabiatta küçük parçalar hâlinde bulunur. En çok yeşil ve tonları renge sâhip olması yanında, mücevher olarak kullanıldığında siyah, gri, kırmızı, mâvi renkleri yeşime özel adlar kazandırır. Dünyâ üzerinde en zengin yeşim yatakları Burma, Çin, Yeni Zelanda ve Meksika'da bulunur. Hotan, Yarkent, Türkistan ve Baykal Gölü yakınlarında eskiden beri yeşim elde edilmektedir. Müzelerde yeşimden yapılmış Çin, Buda, Aztek küçük heykel ve sanat eserleri sergilenmektedir.

Yeşim'in bir sanat ham maddesi olarak kullanılması onun birbirine sıkı kenetlenmiş kristal yapısından ileri gelir. Bu özelliği, yeşime çok ince oyma işçiliği yapılmasına imkân sağlar. Mermerden çok sert olduğu için iklim şartlarına dayanıklıdır.

Yeşim, M.Ö. 880 senesinde Çin'de kullanılmaya başlamıştır. En çok insan kafası, hayvan, ağaç, mobilya gibi heykelcikler yapımında kullanılmıştır. ABD yüklü paralar ödeyerek Çin'den satın aldığı yeşim heykelcikleri müzelerinde saklamaktadır.

YETİM;

Alm. *Waise,* **Fr.** *Arphelin,* **İng.** *Orphan.* Babası ölmüş çocuk. Yetim, "tek kalma" anlamına gelen yetem kelimesinden alınmıştır. Babasından ayrı ve tek kaldığı için yetim denilmiştir. Hukukta; babasının ölümünden sonra doğan çocuk evlilik içinde doğan bir çocuğun bütün mîrâs haklarından faydalanır. İslâm dîninde yetimlik, büluğa ermekle (evlenecek yaşa gelmekle) sona erer. Kur'ân-ı kerîmde meâlen buyruldu ki: **"Yetimin malına, büluğ çağına ve rüşdüne varıncaya kadar,** (muhâfaza etmek,

arttırmak gibi) **en güzel olanından başka bir sûretle yaklaşmayın."** (En'âm sûresi: 152)

Hazret-i Ali de; "Büluğa erdikten sonra yetimlik kalkar." buyurmuştur.

Yetim malını muhâfaza etmek vâcibdir. Eğer yetimin velîsi zengin ise, o maldan ihtiyâç için hiçbir harcamada bulunamaz. Yetim velîsinin yetimin faydasına olan tasarrufu yapması müstehabdır (iyidir). Kur'ân-ı kerîmde meâlen bildirildiği üzere: **"Yetimlere** (büluğ çağına ve rüşdüne erince) **mallarını verin."**(Nisâ sûresi: 2) buyrulmuştur.

İslâmiyette yetime ikrâmda bulunmak çok sevaptır. Allahü teâlâya ve âhiret gününe inanan Müslümanlar, miskînlere, yetimlere, esirlere, borçlulara yardım ederler. İnsanlar içinde yakın alâkaya ve yardıma en çok muhtâç olanlar, yetim ve öksüzlerdir. Bunların himâyesi Müslümanların başta gelen vazîfelerindendir. Öksüz ve yetimler, Allahü teâlânın kullarına emânetidir. Yakınlarından başlamak üzere bütün Müslümanlara bu emâneti korumak vazîfe verilmiştir. Bu görevi yerine getirenler, Allahü teâlânın ve O'nun sevgili peygamberi Muhammed aleyhisselâmın rızâsına kavuşmuş olur.

Yetimler hakkında Peygamber efendimiz buyurdu ki: **"Yetim işlerine bakan kimse, ister yetimin akrabâsından olsun, ister yabancılardan olsun, benimle o, Cennet'te şu iki parmak gibi bulunacağız."** Peygamberimiz bunu söylerken, orta parmağı ile şehâdet parmağını biraz açarak göstermiştir.

Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem, yetimlerin mallarını gaspeden ve onlara haksızlık edenler hakkında buyurdu ki:

(Mîrâca götürüldüğüm gece) **Baktım, dudakları deve dudaklarına benzeyen bir topluluğun yanındaydım. Başlarında bulunan biri, bunların dudaklarını tutuyor ağızlarına ateşten bir taş parçası koyuyor. Ağızlarından atılan bu taş, aşağılardan çıkıyor. Bunların feryatları çok fazla oluyor. Cebrâil'e** (aleyhisselâm) **bunların kim olduğunu sordum: "Bunlar yetimlerin mallarını zulüm ve haksızlık ile yiyenlerdir." dedi.**

Yetimleri gözetmek ve korumak aynı zamanda Peygamber efendimize karşı olan bir borçtur. Çünkü Peygamberimiz de hem yetim hem de öksüz olarak büyümüştür.

Yetim ile ilgili hadîs-i şerîflerde buyruldu ki:

Bir kimse, merhâmetle yetimin başını okşasa, elini üstünde gezdirdiği her kıl için bir kötülüğü siler. Her kıl için bir derecesini arttırır.

Ben iki zayıfın, yetim ile kadının hakkına tecâvüz etmeyi yasaklıyorum.

Yetim dövüldüğü zaman, ağlamasından dolayı arş-ı a'lâ titrer ve Allahü teâlâ meleklerine: "Ey meleklerim! Babası vefât eden yetimi kim ağlattı?" buyurur.

YEZÎD;

Emevî halîfelerinin ikincisi. Eshâb-ı kirâmdan hazret-i Muâviye'nin oğludur. 646 (H.26)da Şam'da doğdu. Babası Suriye Vâlisiyken doğan Yezîd vâlilik konağında büyüdü. Babasının halîfeliği sırasında iki defâ hac emirliği ve Bizans'a karşı yapılan gazâlarda kumandanlık yaptı. Hazret-i Muâviye 670 (H.50) senesinde onu, emrine verdiği bir ordu ile İstanbul'u fethetmeye gönderdi. Başta Hâlid bin Zeyd Ebû Eyyûb el-Ensârî olmak üzere Eshâb-ı kirâmdan bâzıları İstanbul Kuşatmasında şehit oldular. Neticede Bizans'tan her sene vergi almak şartıyla sulh yapıldı.

Muâviye radıyallahü anh vefâtına yakın, çok hastalandı. Vefât edeceğini anlayınca oğlu Yezîd'i yanına çağırttı. Yezîd yanına gelince; "Herkesin muayyen bir eceli vardır. İnsanın eceli geldiği zaman Allahü teâlâ onu aslâ geciktirmez. Her nefis ölümü tadacaktır. Artık ölümüm yaklaştı. Bütün emir ve hüküm Allahü teâlânındır." buyurdu. Yezîd bu arada; "Babacığım! Senden sonra kim halîfe olacak?" diye sordu. Hazret-i Muâviye; "Sen olacaksın. Fakat söyleyeceklerimi iyi dinle. Sana şunları tavsiye ederim. Maiyetinde olanlara ve halka iyi muâmele et. Çünkü melikler yarın kıyâmet gününde Allahü teâlânın huzûrunda Cennet ile Cehennem arasında bulunan bir köprü üzerinde hesap vermek için dururlar. Allahü teâlâ dünyâdaki adâleti sebebiyle dilediğini Cennet'e kor, dilediğini de dünyâdaki haksızlık ve zulmü sebebiyle Cehennem'e atar. Ey oğlum! İnsanları huzûrunda üç kısma ayır. Senden büyük olanları baban yerinde kabul et, küçükleri çocukların yerine koy, orta durumda olanları da kardeşin say. Oğlum! Maiyetine adâletle muâmele et. Bütün işlerinde Allahü teâlâdan kork.

Ey oğlum! Hazret-i Hüseyin, çocukları, kardeşleri, kardeşlerinin çocukları, bütün akrabâsı ve Hâşimoğullarını sana ısrarla tavsiye ederim. Ey Yezîd! Hüseyin radıyallahü anh ile istişâre etmeden, halk hakkında hiçbir iş yapma. Senin yanında onun emrinden daha yüksek emir, onun elinden daha yüksek el olmasın. Onsuz ve onun çoluk çocuğu olmadan bir şey yeme ve içme. Ondan ve onun çoluk çocuğundan önce kimseyi giydirme. Ey oğlum! Biz sâdece onun babasının ve dedesinin köleleriyiz. Ey

oğlum! Bir harcama yaparsan yarısı Hüseyin radıyallahü anh için olsun. Onun üzülmesinden ve kızmasından çok sakın. Onun gazâbı Allahü teâlânın ve Resûlünün sana gazab etmesine sebep olur. Çünkü onun dedesi Resûlullah efendimiz önce gelenler ve sonra gelenler hakkında şefaat edecektir. Onun babası Ali bin Ebî Tâlib kerremallahü vecheh kıyâmet gününde Kevser Havuzunun suyundan dağıtacaktır.Liva-i Hamd onun elindedir. Annesi Fâtımat-üz-Zehrâ radıyallahü anhâ kadınların efendisidir. Büyük annesi Hadîce-i Kübrâ'dır. Onlar bu dîne hizmet ettiler, yardımcı oldular. Allahü teâlâ onlar sebebiyle bizi doğru yola iletti. Ey oğlum! Öyleyse onların gazâbından pekçok sakın. Çünkü onların gazâbı, Allahü teâlâ ve Resûlünün gazâbına sebep olur. Onlara ve çoluk çocuğuna herkesin iyilik etmelerini tavsiye et. Onları râzı et. Hazret-i Hüseyin, çoluk çocuğu, akrabâları ve Benî Hâşim hakkında ileri gitme. Eğer böyle yapıp onları gazaplandırırsan senden dünyâda ve âhirette uzak olurum. Kıyâmet günü Cehennem'de mücrimlerle berâber haşrolunursun." buyurdu. Bunları dinleyen Yezîd; "Bana yaptığın bütün tavsiyelerine uyacağıma söz veriyorum." dedi.

Hazret-i Muâviye, oğlu Yezîd'i kendine veliaht tâyin edip vefât ettikten sonra Yezîd 679 (H.60) senesinde halîfe oldu. Halîfe olduktan bir sene sonra Kerbelâ Fâciası vukû buldu. İbn-i Mercane ve İbn-i Sümeyye künyeleriyle tanınan Ubeydullah bin Ziyâd, hazret-i Hüseyin'i şehit ettirdi. Kûfelilerden 30.000 kişi hazret-i Hüseyin'e seni halîfe seçtik diyerek Mekke'den Kûfe'ye dâvet ettiler. Kûfe'ye doğru hareket edip Kerbelâ'ya gelince, Kûfe Vâlisi Ubeydullah bin Ziyâd hazret-i Hüseyin'e karşı birlik gönderdi. Bunun üzerine hazret-i Hüseyin; "Geri dönerim." dedi. İbn-i Ziyâd; "Yezîd'e bîat etsin öyle gitsin. Bîat etmezse su vermeyin." dedi. Hazret-i Hüseyin, kendisine düşmanlık etmelerine sebep olmamak için Yezîd'e bîat etmedi. Bunun üzerine Ömer bin Sa'd, askerlerini üzerine sürdü. 680 (H.61) senesi Muharrem ayının onuncu günü hazret-i Hüseyin yetmiş kişi ile birlikte şehit edildi.

Yezîd, babası hazret-i Muâviye'nin nasihatlerini unutmadı. Bunun için hazret-i Hüseyin'i Kûfe'ye çağırmadı, onu öldürmek için emir vermedi. Şehit edildiğini işitince ağladı ve hazret-i Hüseyin'e rahmet okudu. "Hüseyin bana gelseydi onu affederdim." dedi. Haberi getiren Zübeyr'e müjde olarak bir şey vermedi. "Allah İbn-i Mercâne'ye lânet eylesin! Hüseyin'in istediklerini kabul etmeyip de onu katlettirdi. Böylece beni kötü tanıttı." diye üzüntüsünü bildirdi. Hazret-i Hüseyin'in çocuklarını Kerbelâ'dan Şam'a getirdiler. Yezîd onları sarayına alıp çok hürmet ve ikramda bulundu. Yezîd'in sarayında, Yezîd'in âilesi hazret-i Hüseyin için üzülüp çok ağladılar. Yezîd İmâm-ı Hüseyin'in Ehl-i beytini kendi sarayına yerleştirdi. Çok ikramda bulundu. Sabah akşam yemeklerini İmâm-ı Zeynelâbidîn ile yedi. Onlar bir müddet Şam'da kaldıktan sonra Medîne'ye gitmek istediler.Yezîd onlara çok mal ve hayvan ile iki yüz altın verdi. Her ihtiyâcınızı her zaman bildirin, hemen gönderirim." dedi. Nûmân bin Beşir'i beş yüz süvâri ile bunların emrine verdi. İzzet ve hürmetle Medîne'ye gönderdi. Zeynelâbidîn hazretleriyle vedâlaşırken de; "Allahü teâlâ İbn-i Mercâne'ye lânet etsin. Vallâhi ben olsaydım babanın her teklifini kabul ederdim. Allah'ın takdiri böyleymiş ne çâre. Her ne istersen bana yaz, hemen gönderirim." dedi.

Hindistan âlimlerinden Mevlânâ Hâfız Hâkim Abdüşşekûr Mirzâpûrî, **Şehâdet-i Hüseyin** kitabında hazret-i Hüseyin'i Kûfe şehrindeki Şiîlerin şehit ettiklerini ve şehit eden Şemmer'in hazret-i Ali'nin askeri arasında, hazret-i Muâviye'ye karşı harp ettiğini vesikalarla ispat etmektedir.

Yezîd'in halîfeliği sırasında meydana gelen bir hâdise de 683 (H.63) senesinde vukû bulan Harre Savaşıdır.Kendisine bîat etmeyen Medînelilere Yezîd, önce bir heyet gönderdi. Heyeti dinlemeyip hapsetmeleri üzerine de Müslim bin Ukbe idâresinde bir ordu gönderdi. Bu ordu Medîne'ye yaklaşınca, Yezîd'e bîat etmelerini söyleyip üç gün mühlet verdi.Mühlet sonunda da kabul etmemeleri üzerine Medîne üzerine hücum edip, şehri yağmaladılar ve bîat etmeyenleri bîat ettirdiler.

Yezîd'in halîfeliği sırasında meydana gelen diğer bir hâdise de, o zaman Mekke'de halîfeliğini îlân etmiş olan Abdullah bin Zübeyr'in (radıyallahü anh) bulunduğu Mekke'nin kuşatılmasıdır. 683 (H.64)te vukû bulan bu kuşatma sırasında Yezîd'in öldüğü haberi geldi. Bunun üzerine kuşatma durduruldu.

Üç sene sekiz ay on dört gün halîfelik yapan Yezîd, 683 (H. 64) senesinde Şam'ın Havran köyünde vefât etti. Yezîd'in ölümünden sonra Şam'da oğlu İkinci Muâviye bin Yezîd'e, Mekke'de ve Hicaz'da ise Abdullah bin Zübeyr'e bîat edildi.

Yezîd'in halîfeliği sırasında Atlas Okyanusuna kadar ilerleyip; "Allah'ım eğer şu deniz önüme çıkmasaydı senin rızan için devam eder, geri dönmezdim." diyen Ukbe bin Nâfî idâresindeki İslâm orduları Kuzey Afrika'nın tamâmını fethetti. Devletin savunma ve mâlî sistemlerinde yenilikler yapıldı. Bâzı Hıristiyan toplulukların vergileri hafifletildi.Sulama sistemleri geliştirildi.

Halîfeliği zamânında meydana gelen üç büyük fitne sebebiyle ismi Müslümanlarca kötü olarak anılan Yezîd, gerçekte Müslüman bir kimseydi.Namaz kılardı. İslâmiyete düşman değildi. Yüzüğünün taşı üzerinde "Rabbünallah" yazılıydı.

YEZÎDÎLİK;

hazret-i Ali'ye düşman olanlar ve şeytana tapınanlar. Hazret-i Ali, hazret-i Muâviye ile anlaştığı için

Abdullah bin İbâd, hazret-i Ali'den ayrılarak Trablusgarb'a gitti. Kendilerinden başka herkesi dinsiz kabul eden İbâdiyye fırkasını kurdu. Bunlar hazret-i Ali ve Eshâb-ı kirâmın çoğunu dinsizlikle itham ettiler. Zamanla İbâdiye fırkası dörde ayrıldı. Bunlardan Yezid bin Enise'nin adamlarına "Yezîdi" denildi. Bunlar, Acemden bir peygamber gelecek, buna gökte yazılmış bir kitap inecek, Muhammed aleyhisselâmın dîninden çıkacak, yıldızlara tapınacak derler. Küçük büyük her günâhı işleyenin dinsiz olacağını söyelerler.

Yezîdîler şeytana tapınırlar. İblise melek ve tavus deyip, dertleri, belâları onun yarattığını söylerler. Şeytana söğeni öldürürler. Müslümanlardaki îmân ve ibâdetlerin hiçbiri bunlarda yoktur.

Irak'ın kuzeyindeki Sengal Dağlarının ortasındaki Ladeş Vâdisindeki Baadır köyünde bulunan ölülerini gidip dolaşmayı hac kabul ederler. Bunu eylül ayında yaparlar. Hergün güneş doğarken ona karşı durup, ilk ışık gelen toprağı öperler. Güneş batarken de ona yalvarırlar. Bu yaptıklarına namaz kılmak, ibâdet etmek derler. Bunların hazret-i Muâviye'nin oğlu Yezîd ile hiçbir alâkaları yoktur.

Yezîdîlerin okuma yazma öğrenmesi büyük günâhtır. Bunun için câhildirler. İlimden ve İslâmiyetten hiçbir haberleri yoktur. Irak'ta, Suriye'de, Yemen'de,Âzerbaycan'da, Hindistan'da Yezîdîler vardır.

YILAN (Ophis);

Alm. *Schanger,* **Fr.** *Serpent,* **İng.** *Snake.* Uzun vücutlu, bacaksız, sürüngenlerin genel adı. Omurgalı hayvanlardan sürünenler (Reptilia) sınıfının, pullu sürüngenler (Squamata) takımına giren kalabalık bir alt takımı meydana getirirler.

Boalar (Boaefornia), su yılanları (Colubriformia), solucan yılanları (Opoterodonta), geniş başlılar (Amblycephalidiformia) ve oluklu zehirdişliler (Solenoglypha) olmak üzere beş bölüme ayrılırlar. Bu bölümler de çeşitli familyaları ihtivâ ederler. Dünyâda 3000 kadar yılan türü bilinmektedir. Bunların çok azı zehirlidir. Sıcak bölgelerde yaşayan soğukkanlı (değişken ısılı) etçil hayvanlardır. Dış kulak deliği ve zarı yoktur. Dillerinin ucu çatallı olup, alt çenedeki bir yarıktan uzatılıp çekilebilmektedir. Alt ve üst göz kapakları birleşerek saat camı gibi şeffaf saydam bir lens meydana getirmiştir.

Vücutlarını örten boynuzsu tabakanın kalınlaşmasından pulları meydana gelmiştir. Bu sâyede vücuttaki suyun buharlaşma ile kaybı önlenmiş olur. Vücutlarını örten pulların şekli ve rengi sınıflandırmada önemli rol oynar. Salgı bezleri olmadığından derileri dâimâ kurudur. Büyümeye mâni olduğu için zaman zaman deri değiştirirler.

Dişler besini tutmaya yarar ve geriye doğru yatıkçadır. Zehirli yılanlarda ön çenede uzun oluklu zehir dişleri de vardır. Bunlarda tükrük bezleri, zehir bezine dönüşmüştür. Yürekleri üç gözlüdür. Yarım bir zar ile kısmen ayrılmış olan karıncıkta karışık kan bulunur. Vücutlarında da karışık kan dolaşır. Güneşin altında yatarak vücutlarını sıcak kayalara temas ettirerek, vücut ısılarını yükseltirler. Sonbaharda, kuytu yerlere çekilerek kışı hareketsiz ve uyuşuk olarak geçirirler. İlkbaharda, kış uykusundan uyanınca tekrar ortalıkta görünmeye başlarlar.

Canlı hayan avlayarak beslenirler. Böcek, karınca yiyenleri olmakla beraber, fâre gibi kemirgenlerin baş düşmanıdırlar. Boa ve piton gibi büyükleri avlarını sıkarak öldürdükten sonra yutarlar. Bütün yılanlar avlarını parçalamadan bütün olarak yutarlar. Çeneleri 180° ye kadar açıldığından iri avlarını yutmakta zorluk çekmezler. Küçük bir bahçe yılanı, iri bir kurbağayı rahatça yutabilir. Ziraat için zararlı, fâre, tavşan gibi kemirgenleri yiyerek yok ettiklerinden bir bakıma faydalı da sayılırlar. Kuş ve kertenkele de yerler. Zehirlerinden de panzehir yapılarak faydalanılmaktadır.

Yılanlar, genellikle üç metre öteyi göremezler. Koku almada burun deliklerini değil dillerini kullanırlar. Uzun ve çatallı dillerinin her iki ucu havadan ve yerden gelen kimyâsal kokuları alır. İçeri çekildiğinde dil ucundaki kokular damaktaki jakobson organında duyu hâline dönüştürülür. Engerek yılanları zehirledikleri avının izini dilleriyle tâkip ederler ve ölüsünü bularak yutarlar. Yılanların burun delikleri, ağız kapalıyken alt çenedeki hava borusunun üzerine geldiğinden ağızlarını açmadan solunum yaparlar. Avlarını yutarken ağız açık olduğundan burun deliklerinin hava borusuyla ilgisi kesilir. Böyle zamanlarda, vücutlarında bulunan hava torbalarındaki yedek havadan faydalanırlar. Çoğu yılanların sâdece sağ akciğerleri gelişmiştir. Diğeri âdetâ kaybolmuştur. Boa ve piton yılanlarında sol akciğerler küçüktür. İri avların yutulması uzun sürdüğü zaman ağız tabanında bulunan soluk borusunun girişi ağızdan dışarı çıkarılabilir. Bu özellik büyük hayvanları yemek için bir adaptasyondur, yılana ağız dolu olduğunda dahi nefes alma imkânı sağlamaktadır.

Dış kulakları olmadığından, uzun zaman yılanlar sağır zannedildi. Çeneleriyle kulakları arasında kemik bağlantıları olduğundan, üzerinde bulunduğu toprağın yansıttığı sarsıntıları kolayca işitirler. Çenesini yere koyan çıngıraklı bir yılan çok uzaktan gelen bir atın ayak seslerini kolayca duyabilir. Yılanların bulunabildiği arâzilerden geçen bir insan, gürültülü ayak darbeleriyle yürüdüğünde hiçbir yılana rastlamaz. Bâzı yılanların göz ve burunları arasında ince zarlı iki çukur bulunur. Bunlar, sıcak kanlı

hayvanların vücutlarından yayılan ısı dalgalarını (infrared) tespit ederler. Bunların sâyesinde avlarını karanlıkta bile bularak tâkip ederler.

Boa yılanlarının çoğunda dudaklarını çevreleyen pullarda ısı his organları vardır. Bunların sâyesinde karanlıkta gözle görünmeyecek şekilde gizlenen sıcak kanlı hayvanları bularak avlarlar. Bu tabiî infrared dedektörleri (kızılötesi ışınları seçebilen araç) yalnız boa, çıngıraklı ve çukur engerek yılanlarında bulunur. Türkiye'de kum boa yılanı ve birçok engerek çeşidi vardır.

Yılanlar seyrek yerler, yiyecek hazır olsa bile bu düzenlerini bozmazlar. Büyük bir piton yılanı senede 7-8 defâ yemek yerken, daha küçük yılanlar haftada veya on günde bir yerler. Yılanlar 290 gününü aç geçirebilirler. Zaman zaman dillerini suya değdirerek veya başlarını suya dokundurarak su da içerler. Aç oldukları zaman besin bulmak için uzun mesâfeler katetmekten çekinmezler. Bunun dışında zamanlarının çoğunu uyuşuk hâlde geçirirler. Sâdece vücutlarını gerekli ısı seviyesine getirmek için hareket ederler. Anakonda, boa ve piton gibi büyük yılanlar avlarını önce vücutlarıyla sarar ve sıkarlar. Nefes darlığından ölen hayvanları sonra yutarlar. Bu sıkıştırma esnâsında avın kemiklerinin kırıldığı az görülmüştür.

Yılan zehiri av etini eritmeye yarayan kuvvetli bir sindirim sıvısıdır. Zehirsiz yılanlarda bile zehirli olan kuvvetli bir sindirim sıvısı vardır. Ağızlarına parmak sokulduğunda veya dişlendiğinde tükürüklerinden dolayı yanma ve şişme yapar. Dişleri sökülen zehirli yılanlarda dişler tekrar sürer. Yılanların renkleri ve boyları çeşitlidir. Zehirli yılanların başları üçgen ve kuyrukları küt olduğu söylenirse de bunlar kesin belirtiler olamaz. Her yılan zehirli kabul edilerek sakınmak gerekir.

Yılanlar yumurtlayarak ürerler. Yumurtalardan ergine benzer yavrular çıkar. Bunlar hemen başlarının çevresine bakarlar. Boa, anakonda ve engereklerin çoğu yavrularını doğurur. Bunlar gerçek doğum değildir. Yumurtalar ana karnında gelişip açıldığından doğum gibi görülür. Buna "'ovoviviparite" denir. Sarı engerek, yumurtlar. Pitonların bâzılarının dişisi, yumurtaların üzerine kıvrılarak kuluçkaya yatar. Yumurtalar 2-3 ay içinde açılır. En küçük yılanlar 5-10 cm uzunlukta olan kör yılanlardır. Karınca ve yumurta ile beslenirler. Toprağı kazarak hızla içine girerler. Çift süren çiftçiler ona rastlayınca, yılan değil, solucan zannederler. Türkiye'de de bol bulunurlar.

En büyük yılanlar arasında 5.4 metre uzunlukta olan kobra, 10 metre boyunda piton ve 11.2 metreye varabilen anakonda yılanıdır. Yılanlarda kaburgaların uçları serbesttir. Uçlarındaki kaslar, karın pullarına bağlıdır. Kaslar yardımıyla pulları dikleştirip yatırmak sûretiyle yol alırlar. Pullar, çengel gibi toprağı kavrayarak vücûdu ileri çekerler. Buna dayalı çeşitli sürünme stilleri vardır. Su yılanları vücutlarını "s" şeklinde dalgalandırarak yüzerler.

Yılanlar çok hızlı hareket eder gözükürler. Fakat bu yılanın meydana getirdiği görünüşte olan bir aldatmadır. Aslında diğer hayvanlarla karşılaştırılacak olursa yılanlar çok yavaş hareket ederler. Hızları saatte 3.2-6.4 km'dir. Hız bakımından rekor, Afrika mambasındadır. Bu da saatte 11.2 km hız yapabilmektedir.

Yılanların çoğu türleri 10-20 sene, daha büyük türler 30 sene civârında yaşarlar. En büyük düşmanları kedigiller, yırtıcı kuşlar ve mongo denen bir memelidir. Sâdece yılanla beslenen yılanlar da vardır. Kobra âilesinin üyeleri iyi yılan yiyiciler olup, "kral kobrası" çok nâdir başka bir şey yer. Vücut renkleri bulundukları ortama adapte olacak şekildedir. Çöl yılanı açık kum renginde, orman yılanları yeşil yaprak rengindedir. Gece aktif olan yılanlar, gündüzleri kaya altları, oyuklarda ve bu gibi yerlerde gizlenirler. Siyah bir yılan zıplayan bir kurbağayı kovalayabilir, fakat kurbağa zıplamayıp olduğu yerde kalınca onu göremez. Her ne kadar bu kurbağa bir insanın gözüne kolayca görülebilirse de yılan onun orada olduğunu ancak diğer bir his organıyla anlayabilir. Su yılanlarının çoğu sâdece soğuk kanlı hayvanlarla beslenen zehirsiz hayvanlardır. Görünüşleri engerek yılanlarına benzer. Bâzan uzmanlar bile su yılanlarını zehirli engerek yılanlarından çok zor ayırt ederler. Su yılanlarında zehir dişleri yoktur ve kuyrukları yavaş yavaş daralır. Engereklerin ise uzun zehir dişleri vardır ve kuyrukta daralma daha sert bir haldedir. Su yılanlarına sazlıklar arasında, su kenarlarında bol rastlanır. Türkiye'de de çoktur. Genellikle yeşilimtrak sarı renklidirler. Su kenarlarında güneşte yatmayı severler. Buralarda kurbağa ve fâre avlarlar. Tehlike ânında hızla suya dalarak kaybolurlar. Suyun altında ustalıkla balık avlayanları vardır. Dere ve nehirlerde yavaş hareket eden balıkları avladıklarından, ortada hep aktif ve sağlıklı balıklar kalır. Bu da balıkçılık için önemlidir.

Ok yılanı, yol ve çit kenarlarında, yıkık yerlerde barınır. Siyahımtrak bir rengi vardır. Kertenkele ve fâre avlayarak beslenir. Hızlı ve vahşîdir. Çöreklenerek avlarının üzerine atılarak gövdesiyle yıkar ve yutar. Boyu 1-1.5 metre kadardır. En zehirli yılanları yer ve zarar görmez. İnsan ve hayvanlardan da korkmaz. Çoğunlukla sıçrayarak atlar dudaklarından ısırır. Yakalandıklarında çoğunlukla ısırırlar. Bunun zehirsiz olduğunu bilmeyenler çok korkarlar. Isırığı hemen yıkamalıdır. Büyük bir tehlike olmamakla berâber ısırılan yerde yanma ve şişme olur.

YILAN AKBABASI (Bkz. Sekreter Kuşu)

YILAN BOYUNLU KUŞ (Anhinga);

Alm. *Schlangenhals-vogel,* **Fr.** *Anhinga d'Amerique,* **İng.** *Snake-bird.* **Familyası:** Yılankuşugiller (Anhingidae). **Yaşadığı yerler:** Irmak, göl ve bataklık kenarlarında yaşar. **Özellikleri:** Karabatağa benzeyen, son derece uzun boyunlu bir kuş. İyi yüzücüdürler. Balıkları zıpkınlayarak avlar. **Çeşitleri:** Tropik Amerika, Güney Asya, Afrika ve Avustralya'da yaşayan dört türü vardır.

Nehir, göl ve bataklık kenarlarında yaşayan karabatağa benzer bir kuş. Uzun boynu "S" şeklinde kıvrılır. Siyah tüyleri mâden gibi parıldar. Su kenarlarındaki ağaçlarda yuva kurar. Uzunluğu 90 cm kadardır. Perdeli ayakları ile iyi yüzer. Avlanmak veya düşmanlarından kaçmak için suya girer. Suda yüzerken boynu dışarda kalır. Bir balık gördüğü zaman, boynunu engerek yılanı kadar hızla ileriye atarak avını sivri gagasıyla zıpkınlar. Bâzı bölgelerde "yılankuşu" veya "suhindisi" olarak da bilinir. Amerika, Afrika, Madagaskar ve Suriye'nin bâzı su kenarlarında rastlanır. Türkiye'de Hatay bölgesinde bulunur.

YILAN ISIRMASI (Bkz. Akrep ve Yılan Sokması)

YILANYASTIĞI (Arum italicum);

Alm. *Aronsstab (m); Aronswurz (f),* **Fr.** *Arum (m),* **İng.** *Arum.* **Familyası:** Yılanyastığıgiller (Araceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Batı, Güney, Güneydoğu, Kuzey ve Orta Anadolu.

25-50 cm yüksekliğinde toprak altında patates gibi yumrusu bulunan otsu ve zehirli bir bitki. Yapraklar saplı ok şeklinde ve koyu yeşil renklidir. Çiçekler çomak şeklinde olan bir durum üzerinde sıralanmış olup tek eşeylidirler. Bu çomağın alt kısmında dişi çiçekler, üst kısmında ise erkek çiçekler ve bu ikisi arasında tüy şeklinde verimsiz çiçekler bulunur. Bu çomağın tepesi etli ve şişkince olup, külah şeklinde bir yaprak ile sarılıdır. Bu etli çomak bitki, böcekler aracılığıyla tozlaştığı için böcekleri çekici güzel renklerde olup, pis bir dışkı kokusundadır. Meyveler kırmızı ve turuncu renklerde ve bezelye büyüklüğünde olup, sonbaharda olgunlaşır.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin yumrusu saponin, nişasta, zamk, musilaj ve alkoloit taşır. Aynı zamanda hücrelerinde rafit şeklinde kristaller bulunduğundan cildi tahriş edicidir. Gerek yumrusu, gerek yaprakları hayvanlar ve insanlar için zehirlidir. Ancak kurumuş ve kaynamış yumrular bu zehirli özelliğini kaybettiğinden dolayı bâzı yöre halkı tarafından gıdâ olarak kullanılmaktadır. Ayrıca tâze yumru ve yapraklar çıbanları açıcı, yara iyi edici olarak ve basura karşı kullanılır. Adana bölgesinde bu bitkinin bir türü tırşık ismi altında sebze olarak kullanılmaktadır.

YILANBALIĞI (Anguila anguila);

Alm. *Europäischer Aale,* **Fr.** *Anguille,* **İng.** *Common eel.* **Familyası:** Yılanbalığıgiller (Anguillidae). **Yaşadığı yerler:** Nehirlerde yaşar. Üreme dönemlerinde yumurtlamak için denizlere geçerler. **Özellikleri:** Sırt ve anal yüzgeçleri uzun, yılana benzer silindirik vücutlu bir balık. Boyu 1.5 metre, ağırlığı 4 kg kadardır. **Ömrü:** 10-15 yıl kadar. **Çeşitleri:** Avrupa yılanbalığı (A. anguilla), Amerikan yılanbalığı (A. rostrata) en meşhur türleridir.

Uzun vücûdu yılana benzeyen bir balık. Sırt ve anal yüzgeçleri uzayarak kuyrukla birleşir. Yılanbalığı ismi, hakikî yılanbalıkları ile alâkası olmayıp yılana benzeyen balıklara da takılmaktadır. Bataklık yılanbalıkları (Synbranehidae), Elektrikli yılanbalıkları (Electrophoridae) böyledir. Günümüzde yaşayan gerçek yılanbalıklarının 23 familyası vardır. Yalnız bir familyası tatlı suda yaşarken, diğerleri denizlerde ve okyanus sularında yaşar. Bütün yılanbalıklarının vücut yapısı hemen hemen birbirlerine benzer. Alt karın yüzgeçleri bulunmaz. Birçok türlerin pulları yoktur. Olanlarında ise yatar vaziyette olduklarından yok gibi gözükür. Derileri sert ve kaygandır. Canlı olarak elle tutulursa kayıp kurtulabilir. Yılanbalıkları renk bakımından çeşitlidir. Derin denizlerin ve tatlı suların yılanbalıkları genellikle gri ve kahverengi renkli olup, tropikal denizlerin kıyı balıkları ise yeşilimsidir. Hayatları boyunca renk değiştiren türler de mevcuttur. Yılanbalıklarının bâzı çeşitleri ömürlerinin tamâmını denizde geçirirler. Bunlar tatlı su yılanbalıkları gibi uzun göçler yapmazlar.

Zemini oyarak yuva yaparlar. Oldukça sert yapılı kuyruklarını kazıcı bir organ olarak kullanırlar. Her türün omur sayısı kendine hastır. Balık, solucan, yumuşakça ve yengeç avlayarak beslenirler. Yırtıcı olanların çene ve dişleri güçlüdür. Uzunluğu 3 metre, ağırlığı 65 kg gelen deniz balıkları (Conger conger) vardır. Dişiler erkeklerden daha büyük olurlar. Gelişkin bir dişi 8 milyon kadar yumurta bırakabilir. Deniz yılanbalıkları özellikle sıcak denizlerde yaşarlar. Alt tropikal ve ılıman denizlere yayılmış olanlar da üreme devrelerinde sıcak denizlere dönerler.

Etleri zehiri olan deniz yılanbalıkları da vardır. Orta Amerika Atlantik sularında ve Akdeniz'de rastlanan "moray" zehirlidir. Uzunluğu 180 cm'yi bulan bu balık, genellikle kayalıklar arasında bulunur.

Bütün yılanbalığı türlerinin ortak yanı ince ve yaprak biçimli bir larva (yavru) dervesi geçirmeleridir. Bu larva dönemi türlere göre birkaç ay veya 2-3 yıl sürebilir. Bunun sonucunda, başkalaşım geçirerek ergin hâle gelirler. Tatlı su yılanbalıklarını içine alan Anguillidae familyasının bireyleri, üreme zamânı nehirlerden çıkarak denizlerin derinliklerine göç ederler.

En önemli iki türü Avrupa yılanbalığı (A. anguilla) ve Amerikan yılanbalığı (A. rostrata)dır. Amerikan yılanbalığı ortalama 3.1-3.6 kg ağırlığında, 90 cm uzunluğundadır. 1.2 metre uzunlukta olanlarına da rastlanır. Avrupa yılanbalığı 15 metre uzunluk ve 4 kg ağırlıktadır. Derileri kılcal damarlarca zengin olduğundan deri solunumları güçlüdür. Uzunca bir süre karada da yaşayabilirler. Gündüzleri bir delikte veya derinlerdeki balçıklarda saklanarak dinlenir, gece her türlü küçük su hayvanlarını ve balık yumurtalarını avlarlar. Geceleri nemli karalara çıkarak yeşil tahıl yemeyi de severler. Gök gürültüsü ve şiddetli yağmurlarda nehirlerin derinliklerine kaçarlar. Kışın derinlere inerek uyuşuk bir devre geçirirler. Yurdumuzun Karadeniz ve Akdeniz'e akan nehir ve göllerin bazılarında bol miktarda yılanbalığı vardır. Amerikan halkı etini yağlı bulduğundan pek yemezler.

Yılanbalıkları denizlerde yumurtlar, tatlı sularda olgunlaşırlar. Erginler üreme dönemlerinde yumurtlamak için, yaşadıkları tatlı sulardan denizlerin 7000 metre derinliklerine göç ederler. Avrupa ve Amerikan yılanbalıkları ünlü göçmenlerdir. Atlantik Okyanusu yakınlarındaki Sargasso Denizinde yumurtlarlar. Burada yumurtladıktan sonra ölürler.

Kısa bir zaman içinde yumurtalardan çıkan yavrular atalarının yaşadığı dere ve nehirlere varmak için dönüş yolculuğuna girişirler. Dönüş sırasında değişime uğrayarak nehirlerin içlerine girerler. Bâzen kıvrımlı nehirlerde yolu kısaltmak için tarlalardan geçerler. Tuzlu sularda doğan Amerikan yılanbalığının yavrularının tatlı sulara varmak için göçü, bir yıl kadar sürer. Avrupa yılanbalığı ise üç yılda anavatana ulaşır. Atalarının geldiği nehirleri bulmakta asla şaşırmazlar. Avrupa nehirlerinde bir Amerikan balığına, Amerikan nehirlerinde Avrupa balığına rastlamak vâki değildir. Tatlı sulara ulaşan yavrular gelişerek cinsel olgunluğa ulaşınca yumurtlamak için denizlere göç etmeye başlarlar. Dişi 12 yaşında, erkekler ise 4-8 yaşında cinsel olgunluğa erişirler. Çeşitli deniz ve okyanuslara göç ederken uzun mesâfeler kat ederler. Avrupa nehirlerinde yaşayanlar Atlas Okyanusuna, Nil ve diğer Afrika nehirlerinde yaşayanlar Akdeniz'e geçerler. Akdenizdekiler Cebelitarık Boğazını aşarak okyanustakilerle birleşirler. Beraberce yollarına devam ederek binlerce mil uzaklıktaki Batı Hint Adalarına, Bermuda'nın güneyine inerler. Bunlar denize ölmeye giderken yavruları da hayatlarının büyük bir bölümünü geçirmek için tatlı sulara akın ederler.

1900'lerin başlangıcında Danimarkalı biyolog Johannes Schmidt, gelişkin Avrupa ve Amerika tatlı su balıklarının yumurtlamak için Sargasso Denizine gittiklerini ve ayrı bölgelerde yumurtladıklarını tespit etti. Okyanus akıntıları, gelişmekte olan yavruları Kuzey Amerika ve Avrupa kıyı nehirlerinin ağızlarına sürükler. Kuzey Amerika yılan balıklarının yavrularının kıyılara varışı bir yılı bulurken Avrupa yılanbalıklarının yolculuk süresi ise üç seneyi bulur.

YILANCIK;

Alm. *(Wund-), Rose (f), Erysipel (n),* **Fr.** *Erysipèle (m),* **İng.** *Erysipelas.* Deride, hemolitik streptokok denen mikroorganizmalarla husûle gelen, had ve bölgesel bir enfeksiyon. Tıptaki ismi "erizipel"dir. Deride, kesin olarak sınırlanmış bir ödem, kırmızılık, parlaklık, sıcaklık ve ağrı vardır. Mikropların giriş yeri deri ve mukozadaki çatlak ve sıyrıklardır.

Hastalık iyileştikten sonra bağışıklık bırakmaz. Bâzı şahıslarda yılancığa karşı bir yatkınlık vardır, sık sık hastalanırlar.

Kuluçka devri ortalama 3-4 gündür. Hastalık âniden titreme, yüksek ateş, halsizlik, baş ve vücut ağrıları ve hasta deride gerginlik hissi ile başlar. Hasta deri kısmı sıcaktır. Hastalanan deri kısmına yakın bölgedeki lenf düğümleri şişer ve ağrılıdır. Yılancık en fazla yüzde görülür, vücûdun diğer yerlerinde de meydana gelmesi mümkün olmakla berâber nâdirdir.

Ateş yüksek ve devamlıdır. Kusma ve ishal de olabilir. Ağır vak'alarda sinir sistemi belirtileri de bulunur. Zatürre, nefrit, endokardit, myokardit nâdir olmakla berâber görülebilirler.

Antibiyotikler bulunmadan önce öldürücü bir hastalık olan yılancık bugün önemini kaybetmiştir. Tedâvide en mühim ilâç penisilindir. Ayrıca hastalar yatak istirahatine tâbi tutulur. Sıvı gıdâlar, ateş düşürücü ve sâkinleştirici ilâçlar verilir.

YILANLI KALE;

Adana-Antakya yolu üzerinde, Ceyhan Ovasına hâkim ortaçağda yapılmış bir kale. Ceyhan Nehri

kıyısında Misis'in kuzeydoğusundadır. Halk arasında Yılanlı Kale, Şahmaran Kalesi olarak da bilinir. Yılanlı Kalenin kat'î yapılış târihi belli değildir. Roma İmparatorluğunun parçalanmasından önceki zamanlarda yapıldığı kabul edilir. Dört cepheli olan kalenin çevresi 700 metredir. Araları mazgallı olan sekiz burç ikişer katlıdır. Sarp kayalar üzerine yapılmış olan kalenin önemli bir sanat değeri vardır. Yol tarafında yukarı doğru açılan büyük bir kapısı olup, burası mazgallarla korunur. Kapıdan düz bir meydan olan kale iç sahasına girilir. Buradan gitmek istenilen yere düzgün merdivenlerle ulaşılır.

YILBAŞI (Bkz. Noel)

YILDIRIM (Bkz. Paratöner)

YILDIRIM AKBULUT;

Türk siyâset adamı. Anavatan Partisinin Turgut Özal'dan sonraki genel başkanı ve Başbakan. 2 Eylül 1935'te Erzincan'da doğdu. 1955'te Erzincan Lisesini bitirdi ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine girdi. Fakültenin son sınıfındayken Çanakkale-Bayramiç'te evlendi. Askerlik hizmetini Nevşehir'de yedeksubay-öğretmen olarak tamamladıktan sonra 1964'te hukuk diploması aldı. 1967'de serbest avukatlığa başladı.

1968'de Adalet Partisi listesinden Erzincan belediye meclisi üyeliğine seçildi. 1972'de AP'nin Erzincan il başkanı oldu. 1977'ye kadar bu görevini sürdürdü. 12 Eylül Harekâtından sonra 1983'te siyâsal partilerin teşkilâtlanmasına izin verilince, ANAP Erzincan teşkilâtının kuruluşuna katıldı. 6 Kasım 1983 seçimlerinde bu partiden Erzincan milletvekili seçilip parlamentoya girdi ve TBMM başkanvekilliğine getirildi. Birinci Özal Hükümeti döneminde görevinden istifâ eden Ali Tanrıyar'ın yerine 26 Ekim 1984'te İçişleri Bakanı olarak tâyin edildi. 29 Kasım 1987 seçimlerinde tekrar milletvekili ve 24 Aralık 1987'de TBMM başkanlığına seçildi. 11 Eylül 1989'da TBMM başkanlığı seçimini ikinci defâ kazandı. 31 Ekim 1989'da Cumhurbaşkanı olan Turgut Özal tarafından 9 Kasım 1989'da başbakanlığa tâyin edildi. 17 Haziran 1991'de yapılan ANAP Genel Başkanlığı seçimini kaybedince başbakanlıktan istifâ etti. 20 Ekim 1991'de yapılan milletvekilliği erken seçimlerinde tekrar ANAP'tan Erzincan milletvekili oldu.

YILDIRIM BÂYEZÎD HAN;

Osmanlı pâdişâhlarının dördüncüsü. Babası Murâd-ı Hüdâvendigâr, annesi Gülçiçek Hâtundur. 1360'ta doğdu. Küçük yaştan îtibâren zamânın en mümtaz âlimlerinden din ve fen ilimlerini tahsil etti. Değerli kumandanlardan sevk ve idâre dersleri aldı. 1381 yılında devlet idâresini öğrenmesi için Kütahya'ya vâli tâyin edildi. 1389'da yapılan BirinciKosova Savaşına katılarak büyük kahramanlık gösterdi. Savaş sonunda babası Sultan Murâd'ın şehâdeti üzerine tahta çıktı. Cesâret ve gözü pekliğiyle ün yaptığından kendisine "Yıldırım" lakabı verilmiştir.

Tahta geçtikten sonra ilk olarak Sırbistan işlerini düzene koydu. Bu sırada saltanat değişikliğinden faydalanmak isteyen Karamanoğulları ve diğer Anadolu beyliklerinin Osmanlılara âit yerleri tahribe başlamaları üzerine, Yıldırım Bâyezîd güçlü bir orduyla 1389 kışında harekete geçti. Aydınoğulları, Saruhanoğulları, Germiyanoğulları, Menteşe ve Hamid beylikleri topraklarını ülkesine kattı. Bundan sonra adına yaraşır bir hızla Karaman ülkesine girdi ve Konya'yı muhâsara etti. Karamanoğlu Çarşamba Suyu sınır olmak şartıyla anlaşmak zorunda kaldı. Denizciliğe de önem veren Yıldırım Bâyezîd Han, 1390 sonbaharında Sakız ve Eğriboz adalarıyle Ege Denizindeki Venedik kıyılarına seferler düzenledi.

Yıldırım Bâyezîd Anadolu'dayken Eflak Kralı Mirça, Osmanlı sınırını geçerek Karinâbâd'a kadar olan bölgede yağmalama hareketinde bulunmuştu. Sefer dönüşünde hemen Rumeli'ye geçen Pâdişâh, Edirne'de kuvvetlerini toparladı ve Niğbolu ile Silistre'den Eflak içlerine akıncılar gönderdi. Bu kuvvetler Mirça'yı yakalayarakBursa'ya gönderdiler. Mirça, her sene Osmanlı hazînesine 3000 duka altın vermek ve Macarlar üzerine yapılacak seferlerde Osmanlı ordusuna yardım etmek kaydıyla serbest bırakıldı. Yıldırım Bâyezîd bundan sonra Macarlarla ittifak kurmaya çalışan Bizanslılar üzerine yürüdü ve 1391'de İstanbul'u muhâsara altına aldı. Yedi aylık bir kuşatmadan sonra şehirde bir Türk mahallesi kurulması, bir câmi yapılması ve yıllık verginin arttırılması şartlarıyla antlaşma imzâlandı.

Yıldırım Bâyezîd 1392'de yeniden Anadolu üzerine yürüdü. Bu harekât sırasında Candaroğullarının Kastamonu şûbesi, 1392 ilkbaharında ele geçti. Bu arada Bâyezîd'in oğullarından Şehzâde Çelebi Mehmed Amasya'yı; Süleymân Çelebi ise Tırnova, Silistre, Niğbolu ve Vidin'i zaptettiler.

1394'te Selânik ve Yenişehir'i (Mora) de alan Osmanlı orduları, Teselya ve Arnavutluk'a kadar ilerlediler. Bâyezîd Han, İstanbul'un birinci muhâsarasından sonra imparatorun şehirde bir Müslüman mahallesi tesisi, bir câmi inşâsı ve bir kâdı bulundurulması husûsundaki vâdini yerine getirmemesi üzerine, şehri ikinci defâ kuşattı. 1395 yılındaki bu kuşatma, yaz boyunca devâm etti. Bu sırada

Yunanistan'dan Tırhala, Domasia ve Patros şehirleri alındı. İstanbul Muhâsarası Balkanlarda büyük bir Haçlı ordusu hazırlandığı haberi üzerine kaldırıldı. Macar kralının propagandası ve papanın tahrikleri netîcesinde bir Haçlı ordusu kuruldu. Mevcûdu 100.000'den fazla olan bu Haçlı ordusu, Tuna'yı geçerekVidin, Orsova ve Rahova şehirlerini ele geçirerek Doğan Beyin müdâfaa ettiği Niğbolu'yu muhâsara etti. Ancak Edirne'den yola çıkarak sür'atle gelen Sultan Bâyezîd, Haçlı ordusunu Niğbolu Kalesi önünde ağır bir bozguna uğrattı (25 Eylül 1396). Esir edilen ve fidye karşılığı serbest bırakıldıktan sonra Pâdişâh'a karşı bir daha savaşmamaya yemin eden Avrupalı asilzâdeler ve şövalyelere Yıldırım Bâyezîd Han şöyle diyordu:

"Ettiğiniz yeminleri size iâde ediyorum. Gidiniz, ordular toplayınız ve bizim üzerimize geliniz. Bana bir kere daha zafer kazanma imkânı sağlamış olursunuz. Zîrâ ben, Allahü teâlânın dînini yaymak ve O'nun rızâsına kavuşmak için dünyâya gelmişim."

Niğbolu Zaferinden sonra, Bâyezîd, İstanbul Boğazının en dar yerinde Anadolu tarafında "Güzelcehisarı" (Anadolu Hisarı) inşâ ettirdi. İstanbul 1397'de yeniden muhâsara edildi ve muhâsara sırasında Yunanistan ve Anadolu üzerine seferler yapıldı. Teselya ve Yenişehir'i aldıktan sonra hiçbir mukâvemetle karşılaşmadan Orta Yunanistan'a girenYıldırım Bâyezîd bölgedeki bâzı dükalıkları fethederek geri döndü. Turhan Beyi Mora içlerine akınlar yapmakla görevlendirdi. Bunun neticesinde Yunan Despotu Teodoros eskisi gibi Osmanlı hâkimiyetini tanımayı ve vergi vermeyi kabul etti.

Diğer taraftan Niğbolu Savaşı esnâsında Karamanoğulları Ankara'yı basıp, Sarı Timurtaş'ı esir almışlardı. Bu sebeple Bâyezîd Han, Yunan meselesini hallettikten sonra Karaman ülkesi üzerine sefere çıktı. 1397'de Akçay Ovasında yapılan savaşta Karaman kuvvetleri büyük bir bozguna uğradı. Konya ve Lârende (Karaman) Osmanlılar eline geçti.

Yıldırım Bâyezîd 1398 ilkbaharında Samsun üzerine yürüdü ve Müslüman Samsun'u aldı. Böylece Osmanlı sınırı Karadeniz havâlisinde Trabzon İmparatorluğu sınırına dayandı. 1398 sonlarında Kâdı Burhâneddîn, Akkoyunlu hükümdârı Karayülük Osman'a mağlup olmuştu. Bunun üzerine Bâyezîd şehzâdelerinden birini Sivas'a göndererek burayı zaptettirdi. Böylece Tokat, Kayseri, Niksar, Şarkikarahisar, Kırşehir ve Aksaray şehirleri Osmanlı ülkesine katıldı. Bâyezîd Dulkadiroğullarından Elbistan'ı aldıktan sonra Memlûklerin elindeki Malatya, Divriği ve Besni gibi şehirleri de sınırları içine kattı. Böylece Osmanlı sınırı Fırat kıyılarına kadar dayandı.

Bu arada Bizanslılar Hıristiyan devletlerden yardım istemişler ve Türklere baskı yapmaya başlamışlardı. Boğaziçi ve İzmit Körfezi kıyılarını vurmaları üzerine Bâyezîd 1400 baharında İstanbul'u dördüncü defâ kuşattı. Bu kuşatma diğer kuşatmalardan daha şiddetliydi. Ancak Doğu'da Tîmûr tehlikesi ortaya çıkınca kuşatmaya son verilmek zorunda kalındı (1402).

Bâyezîd'in hükümdârlıklarına son verdiği beyler Tîmûr'un yanına giderek Bâyezîd aleyhine propaganda yapmaktaydılar. Bu sırada Tîmûr Handan kaçan Karakoyunlu ve Celâyir beyleri de Yıldırım Bâyezîd'i Tîmûr'a karşı tahrik ediyorlardı. Bu tahrikler ve Tîmûr'un Osmanlılara âit Sivas'ı zaptetmesi, netîcede iki büyük Türk hâkânını Ankara'da karşı karşıya getirdi.Çubuk Ovasında yapılan ve çok şiddetli geçen muhârebe sonunda Osmanlı ordusu mağlûbiyete uğrarken, Yıldırım Bâyezîd de esir düştü (28 Temmuz 1402). Esâret zilletini çekemeyen Yıldırım Bâyezîd Han yedi ay kadar sonra kederinden ve nefes darlığından kırk dört yaşında vefât etti (1403). Tîmûr Han ölüm haberini alınca; "Yazık oldu, büyük bir mücâhidi kaybettik." demekten kendini alamadı.

Yıldırım Bâyezîd, çevik, atılgan, cesûr, zamânının hâdiselerini kavramış iyi bir kumandan ve iyi bir sultandı. Âni olaylar karşısında soğukkanlılığını muhâfaza ederek karârını verir ve ordusunu süratle istediği yere sevk ederdi. Bu yüzden düşmanları çok ihtiyatlı davranırlardı. Ömrünü cepheden cepheye koşmakla geçirmiş Türklüğün ve İslâmiyetin Rumeli'de yerleşmesini sağlamıştır.

Adâleti çok meşhurdu. Hergün belirli bir zamanda herkesin kendisini görebileceği bir yere gelir ve dört bir yandan gelen tebeasının şikâyet ve arzûlarını dinler, haksızlığa uğrayanların haklarını derhal iâde ederdi. Kâdıların hükümlerine kesinlikle karışmaz ve kimseyi de karıştırmazdı. Âlimlerin sohbetlerinde bulunur, onların Allahü teâlânın emir ve yasaklarını bildiren sözlerini canla başla kabul ederdi. Evliyâya çok hürmette bulunurdu. Osmanlı topraklarının her tarafında ilim yuvaları kurdu. Memleketin her tarafında câmi, mescit, dârüşşifâ, medrese, imâret ve misâfirhâneler yaptırdı. Bunlardan en meşhuru Bursa'da yaptırdığı Ulu Câmidir. Ayrıca bütün bu imâretler için geniş vakıflar kurdu.

YILDIZ;

Alm. *Stern (m),* **Fr.** *Etoile (f) astre (m),* **İng.** *Star.* Güneş gibi kendiliğinden ışık, ısı ve diğer elektromanyetik radyasyonları yayan ve uzayda galaksiler hâlinde gruplanmış çok sayıdaki büyük gök cisimlerinden biri. İçerisindeki termonükleer reaksiyonlardan meydana gelen çeşitli enerjiler ve sıcaklık saçan, kor hâlinde bir gaz kütlesidir. Yıldızlar ve galaksi olarak adlandırılan yıldız toplulukları uzayın

apartman bloklarını meydana getirirler. (Bkz. Astronomi, Kozmoloji)

Açık ve aysız bir gecede şehir ışıklarının ulaşamadığı ıssız yerlerden semâya bakıldığında gökyüzünün sonsuz sayıda yıldızlarla kaplı olduğu görülür. Aslında bu sayı sanıldığından gâyet azdır. Bütün semâdaki yıldızların sayısı çıplak gözle bakıldığında 6000'i geçmez. Tek bir sefer bakıldığında ise kişi, bunun ancak yarısı kadarını görebilir. Çıplak gözle ve teleskopla görülebilen bütün bu yıldızlar, bir yıldız topluluğu olan Samanyolu Galaksisine bağlıdırlar. Uzayda daha nice galâksiler vardır. Bizim galâksimizde 200 milyar yıldız olduğu tahmin edilmektedir. Bizden başka da takriben 100 milyar galâksi vardır.

Yıldızların görülebilen bir karakteristik özelliği, onları güneş sisteminin beş gezegeni olan Merkür, Venüs, Mars, Jupiter ve Satürn'den ayırır. Gezegenler durgun bir ışıkla gözükürlerken, yıldızlar devamlı parıldarlar. Parıldama yıldızların Dünyâya olan mesâfelerinin uzaklığı ve atmosferin yoğunluğunun ortaya getirdiği bir olaydır. Bunun anlamı da yıldızların dünyâya olan çok fazla uzaklıklarından dolayı büyük diskler hâlinde değil de çok küçük ışık kaynakları hâlinde görüldükleridir. Gezegenler dünyâya yakın olduklarından disk hâlinde gözükürler. Atmosferdeki yoğunluk değişiklikleri yıldız ve gezegenlerden gelen ışıkların kırılmasına ve yansımasına sebep olur, böylece parıltılı görüntüleri meydana getirmiş olurlar. Yıldızlar ışık kaynakları olduklarından parlıyor gözükürler. Gezegenlerse disk olduklarından üzerlerindeki noktaların parıltıları yok olur, duru bir ışığa sâhip olurlar. Ufukta gözüken gezegenlerse daha yoğun atmosferle kaplı olduklarından parlar gibi gözükürler.

Astronomlar, dünyâya çok uzak olan yıldızların uzaklıklarını anlamaya yarayan bir metod geliştirmişlerdir. Yıldızlara âit mesâfeler, bunları güneş sistemindeki en uzun mesâfelerle karşılaştırarak elde edilir. Işığın sâniyede 299.776 km yol aldığından faydalanarak en uzak gezegen olan Plüton'dan yansıyan ışığın Dünyâya beş saatte varabileceği hesaplanmıştır. Fakat uzay o kadar büyüktür ki, ışığın yıldızlardan gelme süresi gün ve ay'la değil ancak senelerle ölçülebilir. Işığın bize en yakın yıldız olan Proxima Centauri'den bizim güneş sistemimize erişme süresi dört yıldan fazla bir zaman alır. Bir ışık ışınının Samanyolu Galaksisinin bir ucundan öbürüne erişmesi için 100.000 sene lâzımdır. Bu zamânı bir galaksiden diğerine olarak hesapladığımızda ise karşımıza milyonlarca ışık yılı gibi bir müddet çıkmaktadır. Meselâ galaksimize en yakın komşu galaksi olan Andromeda'nın bizden uzaklığı yaklaşık 2.000.000 ışık yılıdır.

Yıldızların renkleri sıcaklık derecelerine bağlı olarak değişir. Bâzıları devamlı aynı parlaklıkta kalırken bâzılarının parlaklıkları zaman zaman değişir. Tek, yalnız olan yıldızlar var olduğu gibi ikili-üçlü gruplar hâlinde olan yıldızlar da vardır.

Güneş, parlaklık bakımından orta halli bir yıldızdır. Diğer bâzı yıldızlar güneşten 100.000, 1.000.000 kat daha parlak oldukları halde Dünyâya Güneş kadar yakın olmadıklarından dolayı güneş kadar parlamazlar.

Samanyolundaki en parlak yıldızlar ise Güneş'imizden yaklaşık 5.000.000 defâ daha parlaktırlar. Ne var ki, bu derece parlak yıldızlar oldukça enderdir. Samanyolundaki yıldızların büyük bir çoğunluğu yıldızlar âilesinden "kızıl cüce" adı ile bilinen ve az parlak olan yıldızlardan meydana gelmiştir. Kızıl cücelerin en tanınmışlarından biri olan Barnard Yıldızı bizden 5.9 ışık yılı ötede olup Güneş'ten 2300 kez daha sönüktür. Yıldızlar bizden o kadar uzaktırlar ki, onların birbirlerine olan mesâfeleri bize hep aynı görünür.

Aslında yıldızların hareketleri birbirlerine ve güneş sisteminden alınan referans kıymetlere göre değerlendirilir.

Dünyânın birçok yerine yerleştirilmiş olan dev teleskoplarla yıldızların gökyüzü haritasındaki koordinatları hassas bir şekilde tâkip edilir. Belirli zamanlarda yıldızın pozisyonu her sene kontrol edilir ve yıldızın açısal yer değiştirmesi veya düzgün hareketi tespit edilir. Fakat bu genellikle gözle fark edilemeyecek kadar az, meselâ 2000 senede çapının bir buçuk katı kadar bir mesâfedir. Uzaktan bir girdabı andıran galaksimizde Güneş Sistemi ve yakınındaki Yıldızlar Galaksi Merkezi etrâfında sâniyede 250 km'lik bir hızla Kuğu Takımyıldızı yönünde savrulmaktadır. Güneşin galaksi merkezi etrâfındaki bir tam dolanma hareketi 200.000.000 yıl sürmektedir. Bu süreye "galaktik yıl" denir. Yıldızların bundan başka "parallax" denilen hareketleri vardır. Bu hareketleri ölçmek için de Parallax ölçümleri denilen özel bir ölçme sistemi kullanılır. Parallax; yıldızın Dünyâdan görülen yönüyle güneşten görülen arasındaki en büyük açısal mesâfesidir.

Herhangi bir yıldızın gökteki parlaklığı onun hakîkî parlaklığı değildir. Zîrâ bâzı yıldızlar Güneş sistemine yakın olduklarından dolayı parlak, bâzıları da çok uzaklarda oldukları için sönük gözükürler. Yıldızların parlaklıkları, şimdiki parlaklık listelerine orantılıdır. Parlaklık bakımından birinci parlaklıkta olan yıldız ikinci parlaklıkta olan yıldızın 2.5 katı; ikinci parlaklıkta olan yıldız, üçüncü parlaklıktakinin

2,5 katı parlaklıktadır. Parlaklık derecesi bu şekilde devam eder. Buna göre birinci sıradaki yıldız altıncı sıradaki yıldızdan 2,5x2,5x2,5x2,5x2,5= 100 kat daha parlaktır.

Yıldızların bâzılarının diğerlerinden değişik renklere sâhip oldukları çıplak gözle bile bakıldığında görülmektedir. Yıldızlar arasındaki bu renk farkı aralarındaki büyüklük farkından ileri gelir.

Görülebilen bir yıldızın kesin büyüklüğü yıldızın parlaklığından istifâde edilerek anlaşılır. Bu iş için fotoelektrik fotometre kullanılır. Teleskopun odağına tespit edilen bu âlet bir diyagram vâsıtasıyla yıldızın ışığının içeri girmesini ve gerekli ölçümlerin yapılmasını sağlar. Yıldızlara âit parlaklık farkları bilinen bir parlaklıktaki yıldızla mukâyese edilerek büyüklüğü hakkında hesap yolu ile neticeye gidilir.

Mutlak büyüklük: Herhangi bir yıldızın dünyâdan belirli standart bir uzaklıkta bulunduğu sıradaki parlaklığıdır. Bu standart mesâfe 32,6 ışık yılı olarak belirlenmiştir. Mesâfenin seçilen bu rakam olmasının sebebi gözüken parlaklıkla hakîkî parlaklığı eşdeğer yapmaktadır. Bir yıldızın parlaklığı ölçülür, gözüken parlaklığı da bilinirse bunun hakiki parlaklığını hesaplamak mümkün olur.

Yıldız tayfları: Yıldızlardan gelen ışıklar prizmalar vâsıtasıyla spektroskopta dalga boylarına ayrılarak sonuçta elde edilen tayftan yıldızın fizikî yapısı hakkında geniş bilgi elde edilebilir.

Görülebilen yıldızların büyük birçoğunluğundaki tayf değişiklikleri bunların atmosferlerindeki kimyâsal bileşimlerin farklılıklarının sonucu değil, atmosferlerindeki farklı fiziksel durumların ortaya koyduğu bir sonuçtur.

On dokuzuncu yüzyılda bâzı yıldızların mavi diğerlerinin kırmızı tayfları olduğu ortaya çıkınca, yıldızların tayflara göre sınıflandırılması gereği duyuldu. Tayf sınıfları alfabenin harfleriyle ifâde edildi. Başlıca sınıflar; O, B, A, F, G, K ve M sınıflarıdır.

O yıldızları; diğer sınıflar arasında en mavi olan yıldızlardır. Tayf parlak ve koyu çizgilerden teşekkül etmiştir. Yüzey sıcaklığı 35.000°C dir. Bu sınıftan bir örnek Eta Puppis yıldızıdır.

B yıldızları; mavimsi beyaz (BO) beyaz tayflıdır. (BO) yüzey sıcaklığı 25.000°C, (B9) 12.000°C'dir. Rigel B8 bu gruptan bir yıldızdır.

A yıldızları; beyaz yıldızlardır. Tayfları hidrojen çizgilerinden meydana gelir, yüzey sıcaklıkları 10.000°C civarındadır. Sirius Vega ve Altair yıldızları bu gruptandır.

F yıldızları; krem renklidirler. 7000°C civârında sıcaklıkları vardır. Procyon, Polaris yıldızları bu gruptandır. Polaris, kutup yıldızıdır.

G yıldızları; sarıdırlar. Tayflarında zayıf hidrojen ve bol miktarda metalik hatlar vardır. Yüzey sıcaklıkları 5000°C civârıdır. Capella ve Güneş bu gruptandırlar.

K yıldızları; portakal rengidirler. Güçlü metalik hatları, 4000°C civârı sıcaklıkları vardır. Arcturus, Aldebaran ve Pollux bu gruptandır.

M yıldızları; portakal rengi-kırmızı arasıdırlar. Yüzey sıcaklıkları 3200°C civârındadır. Mira Ceti, Betelgeux, Antares, Proxima Centauri bu gruptandır.

Hertzspung-Russel diyagramı: Bu diyagram Danimarkalı astronom Ejnar Hertzsprung ve Amerikalı astronom H.W.Russel tarafından bulunmuştur. Yıldızların parlaklıklarıyla tayflarının tiplerini karşılaştıran bu tablo vâsıtasıyla doğru sayılabilecek ortalama yıldız çapları ölçülür.

Yıldızlar tayflarına göre sıralandıkları gibi parlaklıklarına ve büyüklüklerine göre de ayrı ayrı sınıflandırılırlar. Büyüklüklerine göre sınıflandırıldıklarında iki ana grup yıldız ortaya çıkar. Bunlar dev ve cüce yıldızlardır. Aynı tayf sınıfında cüce ve dev yıldızları bir arada bulmak mümkündür.

En parlak dev yıldızların ağırlıkları güneşinkinin 50-75 katı, en sönük cüce yıldızların ağırlılarının ise güneşinkinin dörtte biri kadar olduğu tespit edilmiştir.

Yapılan basit hesaplamaların bir sonucu olarak dev yıldızların içlerindeki maddelerin bir birinin ürettiği enerjinin, sönük cüce yıldızların tamâmının ürettiği enerjinin 50.000 katı olduğu anlaşılmıştır.

Yukarıda anlatılan yıldızlardan başka değişik yıldız çeşitleri vardır. Bunlardan bâzıları beyaz cüceler (White dwarfs) nötron yıldızları, karadelikler (Pulsarlar) ve değişken yıldızlardır.

Hakikî parlaklıkları +11.5 olan beyaz cücelerin renkleri mavimsi beyazdır. Çapı dünyânınkinin 2,5 katı kadardır. Beyaz cüceler güneşin yakın çevresindeki 50 yıldızdan 20'sini meydana getiren yıldızlardır. Fakat hemen hemen görülemeyecek kadar sönüktürler.

Nötron yıldızlar, elektron ve protonları merkeze doğru sıkışarak yoğunlaşmış yıldızlardır. Pulsarlar da yoğun yıldızlar olup radyo dalgaları yayarlar. Karadelikleri ışık saçmayan çok yoğun yıldız kütlesidir.

(Bkz. Karadelik)

Değişken yıldızlar: Bu yıldızlar zaman zaman parlayıp koyulaşan yıldızlardır. Şu anda 20.000 civârında çoğalan yıldız olduğu tahmin edilmektedir. Değişken yıldızlar da kendi aralarında gruplara ayrılırlar. Bu ayrılıklar ışık değişiklikleri ve yıldızların fizikî tabiatlarından ileri gelmektedir.

Yıldızların enerjileri: Yıldızlar arasında birçok farklılıklar vardır, bunlar değişik özelliklerden kaynaklanırlar. Fakat yıldızların tamâmında temel enerji kaynağı aynıdır. Bu temel enerji kaynağı, hafif atomlardan, ağır atomlar meydana gelmesidir. Bu gibi termonükleer reaksiyonlarda ağırlık hemen hemen hiç azalmaz.

Güneş ve yıldızların enerjilerini nereden aldıkları ilim adamları için devamlı bir soru olmuştur. Enerjilerini maddelerin kimyevî yanmasından aldıkları öne sürülmüş, bu bir sonuç getirmeyince radyoaktif atomların bu enerjiyi meydana getirdiği öne sürülmüştür. Sonradan bunun da doğru olmadığı anlaşılmış ve 1920'lerde bu enerjiye, nükleer reaksiyonların meydana getirdiği maddenin değişmesinin sebep olduğu anlaşılmıştır.

Orta büyüklükte bir yıldız olan Güneşin yüzey sıcaklığı 6000°C olmakla beraber sıcaklık merkeze gittikçe artmakta ve merkezde 14-15.000.000 dereceyi bulmaktadır.

Güneşin içerisinde temel enerji üreten reaksiyonların var olduğu bir gerçektir. Bu reaksiyonlar hidrojen çekirdeği yâhut protonlar arasındaki çarpışmalardan meydana gelen Helyum çekirdeğidir.

Güneşte ve Güneşe yakın ağırlıkları olan yıldızlarda "Proton-proton birbirini etkileme" reaksiyonu vardır. Bu reaksiyondan başka ağır yıldızlarda aktif olan başka bir reaksiyon daha vardır. Sıcaklıkları 20.000.000 dereceyi bulan bu yıldızlarda "karbon devresi" adı verilen reaksiyon aktif haldedir. Bu devrede karbon atomunun geçen protonlarla hareket ettiği altı basamak vardır. İşlemin, yâni reaksiyonunun sonunda dört proton kullanılarak bir helyum çekirdeği meydana getirmiştir. Bunun ağırlığı "Proton birbirini etkileme" reaksiyonunda olduğu gibi, orijinal çekirdek ağırlığının 0.810'u kadar bir azalma gösterir. Bu azalan fark enerji olarak çevreye yayılır.

Karbon devresinin Güneşte de az miktarda olduğuna dâir çok kuvvetli olmayan deliller vardır.

Yıldızların ömrü: Aslında bir yıldızın yaşaması ve ölümü kütlesine bağlıdır. Ağır kütleli bir yıldız (yaklaşık 20 Güneş kütlesi) nükleer yakıtını hızlı kullanır ve hidrojenini çabucak tüketir. Hafif kütleli bir yıldız ise, başlangıçta çok az bir yakıta sâhip olmasına rağmen, bunu azar azar kullanır ve daha uzun bir süre yaşar. Bir yıldızın ömrü bizim kolayca değerlendiremeyeceğimiz kadar uzundur. Bu yüzden Güneşi bir kıyas unsuru olarak kullanabiliriz. Güneş yaklaşık olarak 10 milyar yıl yaşayacaktır. En ağır bir yıldız bu sürenin binde biri kadar bir sürede ömrünü sürdürecek çok hafif kütleli yıldızlar ise bu süreden 100 kat daha uzun bir süre yaşayacaklardır.

Ağır yıldızların ömrü şu safhalardan geçer: Milyarlarca yıl parlayarak merkezindeki hidrojeni tamâmen tüketen yıldız yoğun bir helyum koru ile kırmızı dev hâline gelmek için genişler. Sonunda bu genişleme yıldızın birkaç sâniye içinde tamâmı ile çökmesine ve çöken kordan yayılan bir enerji dalgası ile bir süpernova olarak patlamasına yol açar.

Süpernovanın çöken koru korkunç bir çekim kuvvetinin tesirinde gittikçe büzülerek sonunda düzenli radyo dalgaları gönderen bir nötron yıldızı hâline gelir. Buna aynı zamanda pulsar adı verilir. Bir nötron yıldızı yaklaşık 25 km çapındadır ve içindeki madde o kadar yoğundur ki nötron yıldızının toplu iğne başı büyüklüğündeki maddesi yaklaşık 1.000.000 ton ağırlığındadır. Nötron yıldızının çekimi yüzeyine inmeye çalışan bir astronotu parçalayacak ve atomlarına ayrıştıracak kadar güçlüdür.

Eğer çöken bir süpernovanın koru çok ağırsa (üç güneş kütlesinden daha ağır) yıldızın ömrü bir nötron yıldızı olarak son bulamaz. Kendi çekimi o kadar güçlüdür ki kor sonunda birkaç kilometre çapında akıl almaz bir yoğunluk ve çekim gücüne sâhip bir bölge hâline gelir. İçinden hiçbir şeyin, ışığın bile kaçamadığı bu bölgeye "karadelik" adı verilir.

Hafif yıldızlar ise kırmızı dev safhasından sonra dış gazlarını git gide kaybetmeye başlar. Zamanla etrâfında fazla yoğun olmayan bir gaz halkası yer alan basit bir gezegen gibi gözükür. Bu safhaya "gezegenimsi nebülöz sahfası" denir.

Yıldızın dış bölgeleri tamâmen yok olduktan sonra ancak çok sıcak küçük koru görebiliriz. Bu yalnızca güneş çapının yüzde biridir. Yâni dünyâ çok fazla büyük değildir ve yüksek sıcaklıktan dolayı yıldız beyaz bir renk almıştır. Bu yüzden bu cisimlere "beyaz cüce" adı verilmiştir. Beyaz cüceler çok küçük olduklarından gökyüzünde oldukça sönük gözükürler. Bu bir anlamda hafif yıldızın ömrünün sonu, yâni ölümü demektir.

otuz ikinci Osmanlı Pâdişâhı Abdülazîz Hanın tahttan indirilerek şehit edilmesine sebep olanları yargılamak için kurulan mahkeme. Yıldız Sarayı yakınındaki Malta Karakolunun yanında kurulan bir çadırda görüldüğü için bu ad verilmiştir.

Sultan Abdülazîz Han; Sadrâzam Mütercim Rüşdî Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Şeyhülislâm HayrullahEfendi ve Midhat Paşanın gizli çalışmaları neticesinde 30 Mayıs 1876'da tahttan indirildi. Hüseyin Avni Paşanın ayda yüz altın lira maaşla Fer'iyye Sarayına bahçıvan adıyla aldığı Cezayirli Mustafa, Yozgatlı Mustafa Çavuş ve Boyabatlı Hacı Mehmed adlı pehlivanlar tarafından 4 Haziran 1876'da şehit edildi. Fakat intihar süsü verilerek olayın üzerine gidilmedi.

Sultan Beşinci Murâd Hanın kısa saltanatından sonra pâdişâh olan Sultan İkinci Abdülhamîd Han, amcası Abdülazîz Hanın şehit edilmesiyle ilgili olarak el altından soruşturmaya başladı. Bizzat veya vâsıtalı olarak yaptığı soruşturma neticesinde amcasının iddia edildiği gibi intihar etmeyip, sûikastle öldürüldüğü kanaatine vardı. Olayın resmî olarak soruşturulmasını istedi. Savcı olarak vazifelendirilen Fındıklılı Mehmed Efendi 1 Nisan 1881'de soruşturmaya başladı. Soruşturma komisyonunda Şûray-ı Devlet Tanzimat Dâiresi başkanı Çorluluzâde Mahmûd Celâleddîn Beyle mâbeynci Râgıb Bey de vazifelendirildiler. Yapılan soruşturma sırasında sanıklar ve şâhitler dinlendi. Soruşturma neticesinde; bahçıvan ve uşak olarak üç kişinin yüzer altın lira aylıkla Abdülazîz Hanın hizmetine tâyin olundukları, Abdülazîz Hanın icâbında kendisini savunabileceği palasının bir tertiple alındığı, üzerinde daha hayat eseri varken doktorlara odasında muâyene ettirilmeden bir pencere perdesine sarılarak alelacele Fer'iyye Karakoluna indirildiği, ölümü hakkında on dokuz doktor tarafından verilmiş raporun yazılı ve açık olmadığı ve bileklerini keserek intihar ettiği söylenen makasın bu yaraları meydana getirilebileceği kaydıyla yetinilerek kapalı ifâdede bulunulduğu, Hüseyin Avni Paşanın; "Bu avam cenâzesi değildir. Size her tarafını muâyene ettirmem." demek sûretiyle tam muâyeneye mâni olduğu, cenâze görülmeden yalnız Fahri Beyin sözüyle yetinilmek sûretiyle şer'î (dînî) îlam yazıldığı, Abdülazîz Hanın hizmetine tâyin edilen pehlivan Mustafalar ve Hacı Mehmed'in olaydan sonra cüzi bir maaşla emekliye ayrıldıkları halde "Yüksek maaşla memleketlerine gönderilmiştir" diye halka îlân edildiği, Abdülazîz Hana büyük kin besleyen Hüseyin Avni Paşanın olay günü Kuzguncuk'taki yalısından ilk olarak Fer'iyye'ye gelmiş olduğu, Dâmâd Mahmûd Celâleddîn ve DâmâdNûri paşaların Beşinci Murâd'ın annesinin isteğiyle Abdülazîz Hanı öldürmek üzere emir verdiklerini beyan ettikleri ortaya çıktı. Soruşturma neticesinde hazırlanan raporda Abdülazîz Hanın ölümünün intihar olmayıp suikast sebebiyle olduğu belirtildi.

Sultan İkinci Abdülhamîd Han bu raporu Şeyhülislâm UryânizâdeAhmed Esad Efendi, Dâhiliye Nâzırı Mahmûd Nedim Paşa, Tunuslu HayreddînPaşa ve Şûray-ı Devlet Tanzimat Dâiresi başkanı Mahmûd Celâleddîn Beyden meydana gelen bir komisyona ve Sadrâzam, Şeyhülislâm, Dâhiliye Nâzırı ve Hâriciye nâzırından meydana gelen ikinci bir üst heyete inceletti. Bakanların tam kanaat getirmesi için sanıkların ve şâhitlerin Bakanlar Kurulu huzûrunda ifâdelerinin dinlenmesini de uygun gören Sultan İkinci Abdülhamîd Han, bu görüşünü heyete bildirdi. Ayrıca bu işle ilgili görülen Mütercim Rüşdî ve Midhat paşaların da tutuklanarak muhâkeme edilmeleri için olağanüstü bir Soruşturma Meclisinin kurulmasını Bakanlar Kurulu (Vekiller Heyeti) üyelerine bildirdi. Bunun için sarayda toplanarak bir karar vermelerini istedi. Sadrâzam Saîd Paşanın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu (Vekiller Heyeti) meseleyi görüştü. İfâdeleri tespit edilmiş olan sanıklar hakkındaki iddianâme okundu, fâillerden bir kısmı getirtilip Bakanlar Kurulu huzûrunda konuşturuldu. Durumu tekrar değerlendiren Bakanlar Kurulu, sanıkların cezâlandırılmak üzere evraklarıyla birlikte mahkemeye sevk edilmelerini, Yıldız Sarayı yakınında Malta Karakolunun yanındaki bir çadırda mahkeme kurulmasını, mahkemenin alenî (açık) olması ve seyircilerin Adliye Nâzırlığından alınacak dâvetiye ile mahkeme salonuna girmeleri gibi hususları kararlaştırdı.

Mahkemeye Adliye Nâzırlığından alınan dâvetiye ile girildiği için yabancı muhâbirlerin ve kordiplomatiğin hepsine ve sanıkların âilelerine dâvetiyeler verildi. Türk gazetecileri de mahkemeyi tâkip ediyorlardı. Sanıkların duruşma ve muhâkemeleri temyize bağlı İstinaf Mahkemesinin Cinayet Mahkemesi tarafından yürütülecekti. Bu mahkemenin reisi Ali Sürûrî Efendi, ikinci reisi de Hristo Forides idi. Mahkeme heyetinin diğer üyeleri, Emin Bey, Hüseyin Hâmid Bey, Emin Efendi, Gadban Efendi ve savcı, Latif Bey yardımcıları ise Reşid ve Raif beylerdi. Ayrıca soruşturmayı yapmış olan Fındıklılı Mehmed Efendi ile Hüseyin Şükrü Efendi de bu heyette yer almıştı.

27 Haziran 1881 Pazartesi günü saat 10.00'da başlayan mahkemeye başta Midhat Paşa olmak üzere on bir sanık getirildi. Kalabalık bir dinleyici kitlesinin tâkip ettiği sabah oturumunda savcının iddianamesi okundu. Sanıklar veya avukatları ile şâhitler dinlendi.

Reis Sürûrî Efendi şâhitlere sanıkların itirazlarını dinlettikten sonra, sanık avukatlarının savunmaları ve sanıkların savunmaları dinlendi. 29 Haziran Çarşamba günü saat 11.00'de reis Sürûrî Efendi; "Bugün mahkeme, müdde-i umûmî (savcı) beyle müdâfileri dinledikten ve yeniden müşâverede bulunduktan sonra hak edilen cezâların miktarını açıklayan hükmünü beyân edecektir. Söz savcınındır" dedikten

sonra duruşmayı açtı. Savcı sanıklar hakkında Cezâ Kânununun ilgili maddelerinin tatbikini taleb etti. Sonra söz alan sanık avukatları müvekkillerini savundular. Bundan sonra hâkimler yarım saat çekildiler. Bu müddet sonunda reis Sürûrî Efendi verilen cezâları bizzat okumaya başladı.

Karara göre; Abdülazîz Han tahttan indirildikten sonra kaldığı Fer'iyye Sarayının bahçıvan ve bekçileri Pehlivan Mustafa, Cezayirli Pehlivan Mustafa ve Boyabatlı Pehlivan Hacı Mehmed ile Mâbeynci Fahri Bey, Ali Bey, Necib Bey, Dâmâd Mahmûd Celâleddîn Paşa ve Dâmâd Nûri Paşa îdâma, Seyyid Bey ve İzzet Bey onar sene hapse mahkûm edildiler. Cinâyete ortak olduğu anlaşılan, fakat cezâsı tespit edilmemiş olan Midhat Paşa da kendisini savundu. Mahkeme heyeti karar için çekildi. İkinci reis Hristo Forides tekrar celseyi açarak, Midhat Paşanın da îdâma mahkûm edildiğini, temyiz yolunun açık olduğunu, îtiraz için sekiz gün mühlet verildiğini açıkladı.

Abdülazîz Hanın öldürülmesinde eli bulunanlardan Hüseyin Avni ve Kayserili Ahmed Paşalar mahkemeden önce öldükleri için haklarında işlem yapılmadı. Midhat Paşa 6 Temmuz 1881'de temyize başvurdu. Temyiz Mahkemesi Midhat Paşanın îtirâzını görüşerek taleplerinin reddine karar verdi. Mahmûd Celâleddîn ve Nûri Paşaların cezâlarının hafifletilmesinin kararı ile Temyiz Cezâ Dâiresinin tasdikine âit iki îlâm Adliye Nezâretine gönderildi. Adliye Nâzırı Ahmed Cevdet Paşa ve başvekil ünvânıyla Sadrazam olan Küçük Saîd Paşa da îlâmları göndererek Vekiller Heyetinde görüşülmesini istedi. Vekiller Heyeti toplanarak felâketlerin kaynağının Abdülazîz Hanın tahttan indirilmesi olduğunu, ayrıca mahkeme kararlarını değiştirmeye selâhiyet ve lüzum olmadığını, cezâların affı veya hafifletilmesinin Kânûn-i Esâsîye göre pâdişâhın yetkisi dâhilinde olduğunu belirtti. Sultan İkinci Abdülhamîd Han, bakanlar dışında birçok devlet adamının katılmasıyla bir heyet toplayarak mahkeme kararlarının aynen tatbiki veya değiştirilmesi hakkında tek tek tekliflerinin bildirilmesini istedi. 9 Temmuz günü Yıldız Sarayında eski sadrâzamlardan Safvet Paşanın başkanlığında toplanan 25 kişilik heyetten 15 kişi kararların aynen uygulanmasını, 10 kişi ise cezâların hafifletilmesini istedi. Sultan İkinci Abdülhamîd Han, heyet üyelerinin yazılı mütâlaalarını tek tek inceledikten sonra kendi yetkisine dayanarak îdâm cezâlarının hepsini ömür boyu hapse çevirdi. Sivil ve askerî rütbelerini, nişanlarını ve madalyalarını kaybeden mahkûmların on birinin de cezâlarını Hicaz eyâletindeki Taif Kalesinde çekmeleri kararlaştarıldı. Mahkûmlar cezâlarını çekmek üzere Taif'e gönderildi. Böylece Osmanlı târihinde karanlıkta bırakılmak istenen bir cinâyet de aydınlığa kavuşturuldu.

YILDIZ PARKI;

İstanbul'un târihî parklarından, Osmanlı Devleti zamânında saraya mensup hanımların mesire yeriydi. Yerinin güzelliği bakımından fevkalâde olması, ağaçlarının gönüllere ferahlık veren hâli, Üçüncü Selim Hanın annesinin dikkatini çektiğinden buraya ilk köşkü yaptırdı. Daha sonraİkinci Mahmûd Han da başka bir köşk inşâ ettirdi. Sultan Abdülazîz Han zamânında köşkler çoğaltıldı. Çadır, Malta, Şale, Bâhçıvanbaşı, Tâlimhâne, Acem köşkleri buradaki köşklerin en önemlileriydi. Bugün bunlardan Çadır, Malta, Şale köşklerinden başka hepsi yıkılmıştır. Koru, usta bahçıvanların bakımı ile tabiîliği bozulmadan zenginleştirilip güzelleştirildiği için o zamanlar emsâlsiz yerlerden biriydi.

Sultan Abdülhamîd Han, Dolmabahçe Sarayında oturmayıp Yıldız'a yerleşti. Kısa zamanda küçük köşkler, Hamidiye Câmii, ayrıca çini, marangozhâne, tâmirhâne, bıçkıhâne, dökümhâne, kilithâne ayar atölyeleri yaptırdı. Burada saray, köşk, atölyelerden başka 14.000'den fazla askerin barınacağı kışla vardı.

Bu parktaki Tâlimhâne köşkü, Alman İmparatoru İkinci Wilhelm İstanbul'a geldiği zaman resmî geçidi rahat seyredebilmesi için pâdişâh tarafından üç günde yaptırıldı. Sultan Abdülhamîd Han bâzı akşamlar buraya gelir askerlerin tâlimlerini tâkip eder, yemek yiyişlerini seyreder, karavanalarını tadardı.

Eskiden Yıldız Parkında çini fabrikası ile Şale Köşkü arasında hayvanat bahçesi vardı. Burada çoğu hükümdarlar tarafından hediye gönderilen çeşit çeşit hayvanlar bulunuyordu. Hayvanat bahçesinden günümüze kalan tek hatıra yıkık dökük bir iki kafestir.

Bugün Yıldız Parkı eski hâtıraların yattığı, târihi sarayların bir kısmının bulunduğu, herkese açık İstanbul'un en büyük mesire yeridir.

YILDIZ SARAYI;

meşhur Osmanlı saraylarından. İstanbul'da, Beşiktaş ile Ortaköy arasındaki tepededir. Burada Yıldız Sarayından başka pekçok köşk ve kasır vardır. Bütün bu yapılar Beşiktaş'a oradan da Ortaköy'e kadar uzanan beş yüz bin metre karelik bir sahayı kaplar. Kânûnî Sultan Süleyman Han zamânında bir av yeri olan bu saha üzerinde ilk inşâ edilen saray, Sultan Üçüncü Selim Han zamânında annesi Mihrimâh Vâlide Sultan için yapıldı. Babası için de şimdi sarayın has bahçesinde bulunan bir çeşme inşâ edilmişti.

Sultan İkinci Mahmûd Han bilhassa yaz aylarında Yıldız tepelerine giderek Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusunun orada yaptığı tâlimleri tâkip ederdi. 1834-1835 senelerinde bu tepede bir köşk inşâ ettirdi. Sultan Abdülmecîd Han ise, 1842'de annesi Bezmiâlem Vâlide Sultan için Kasr-ı Dilküşâ adıyla yeni bir köşk yaptırdı.

Sultan Abdülazîz Han ise çevreyi değişik bir yönden ele alarak, arâzinin tabiî hâliyle muhâfaza edilmesi için çalışmalar yaptırdı. Sarayın bahçıvanları, Ortaköy'den Beşiktaş'a kadar olan arâzinin tabiî durumunu koruyarak muhâfazasını sağlamaya çalıştılar. Sultan Abdülazîz Han, Yıldız Sarayını devamlı merkez olarak kullanan ilk pâdişâhtır. Bu pâdişâh devrinde Büyük Mâbeyn, Malta, Çadır köşkleriyle Çit Kasrı ve Yıldız'ı Çırağan Sarayına bağlayan köprü inşâ ettirildi.

Yıldız Sarayı ve çevresine en çok ehemmiyeti Sultan İkinci Abdülhamîd Han (1876-1909) gösterdi. En son hâlini adı geçen pâdişâh devrinde alan Yıldız, büyük bir site hâline getirildi. Etrâfı duvarla çevrilen arâzi içine mesken olarak kullanılan binâlardan başka asıl saray kısmında; müze, kütüphâne, silâhhâne, Kaskat Köşkü, eczâne, hayvanat bahçesi, mescit, hamam, tâmirhâne, marangozhâne, bıçkıhâne, kilithâne, demirhâne, ayar atölyesi ve çini atölyesi inşâ edildi ve hizmete girdi. Sarayın en hareketli günlerinde on iki bin kişinin barındığı bildirilmektedir. Çünkü bu devrede Bâb-ı âli Yıldız'a taşınmış, hükûmet kelimesiyle Yıldız aynı mefhumu ifâde etmiştir.

Yıldız Sarayı sitesi başlıca üç bölüm hâlinde görülür. 1) Asıl Saray, 2) İç Bahçe, 3)Dış Bahçe. Zamânımızdaki kısmı dış bahçe veya şimdi Yıldız Parkı denilen kısımdır. Burada da sâdece üç köşk kalmıştır.

Asıl Saray kısmı kısa bir süre önce buradan taşınan Harp Akademilerinin bulunduğu kısımdır. Burada iç içe kapılardan saray kompleksinin binâlarına geçilir. Bu kısımdaki en büyük binâ Büyük Mâbeyndir. Sultan Abdülazîz Hanın emriyle dinlenme köşkü olarak inşâ edilmiştir. Büyük târihî olaylara sahne olan Büyük Mâbeynde elçilerin yanısıra, Avusturya-Macaristan veliahtı Arşidük Rudolf, Almanya İmparatoru Wilhelm misâfir edilmiştir.

Yıldız'da ikinci büyük binâ Çit Kasrıdır. Harp Akademilerince kütüphâne olarak kullanıldı. Sultan Abdülazîz Han zamânında yaptırılan bu binâ, Büyük Mâbeynden ayrı olarak elçilerin kabul edildiği yerdir. Küçük Mâbeyn ise, Sultan İkinci Abdülhamîd Han tarafından dinlenme ve çalışma dâiresi olarak inşâ ettirildi. İki katlı ve kâgir olan binâ, Sultan Vahideddîn Hana kadar aynı maksatla kullanıldı. Devlet adamlarını kabul için kullanılan binânın en mühim husûsiyeti, Sultan Abdülhamîd'in hal' edildiğine dâir kararın burada tebliğ edilmesidir.

İç Bahçe ise, tabiî güzelliklerin hâkim olduğu bir korudur. Her çeşit ağacın ve renk renk çiçeklerin bulunduğu bahçedeki havuz, buraya ayrı bir güzellik vermektedir. İç Bahçede bulunan Cihannümâ Köşkü, üç katlı olup, bütün Marmara'ya ve Boğaziçi'ne hâkim bir görüş açısına sâhiptir.

Dış Bahçe, bugün Yıldız Parkı olarak isimlendirilen arâzidir. Eski ihtişâmını kaybetmekle berâber günümüzde dinlenmek için gidilen mesire yerlerinin başında gelir. Osmanlı Devleti zamânında sarayda yaşayan hanımların dinlenmek, gezmek için kullandıkları bu koruda birçok köşk bulunmaktaydı. En önemlileri şunlardır:Bahçıvanbaşı Köşkü, Tâlimhâne Köşkü, Acem Köşkü ki bunlar yıkılmıştır. Bugün ayakta olanlar ise Çadır, Malta ve Şale köşkleridir.

Yıldız Parkında köşklerden başka, çini atölyesi, marangozhâne, tâmirhâne, bıçkıhâne, dökümhâne ve ayar atölyeleri gibi binâlar da mevcuttur. Bunlardan sâdece çini atölyesi ayakta kalabilmiştir. 1896'da kurulan Yıldız Çini Atölyesi, memleketimizde kurulan ilk fabrikasyon porselen îmâlâthânesidir. Îmâl ettiği kıymetli porselenlerle dünyâca meşhur bu fabrika, Birinci Dünyâ Savaşı sırasında kapatılmış ve 1962 senesinde Sümerbank tarafından yeniden işletmeye açılmıştır.

Abdülhamîd Hanı tahttan indirmek için Bulgar çeteleriyle birlikte İstanbul'a gelen Hareket Ordusu tarafından Yıldız Sarayı ve çevresi 1909 yılında yağma edildi. Bu esnâda pekçok târihî eser çalındı. Saltanat arabası dâhil, kıymetli pekçok eşyâ parçalanıp taksim edildi. (Bkz. Otuzbir Mart Vak'ası)

Yağma ve tahripten arta kalan taşınabilir eserler, Cumhûriyetten sonra diğer saraylara dağılmıştır. Çit Kasrındaki kütüphânede bulunan eserler de, İkinci Abdülhamîd Hanın kitapçıbaşılarından Sabri Kalkandelen'in hayâtını ortaya koymasıyla yağmacıların elinden kurtarılmış ve İstanbul Üniversitesi Kütüphânesine nakledilmiştir.

YILDIZÇİÇEĞİ (Dahlia);

Alm. *Dahlie (f),* **Fr.** *Dahilia (m),* **İng.** *Dahlia.* **Familyası:** Bileşikgiller (Compasitae). **Türkiye'de Yetiştiği Yerler:** Park ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Anavatanı Kuzey Amerika olan, yumrulu, katmerli güzel çiçekler açan bir süs bitkisi. Çok çeşitli renk ve şekilleri vardır. Nemli, organik maddelerle zengin, kumsal toprakları sever. Tohumları, yumruları ve

çelikleriyle üretilir. Amerika'dan İspanya'ya ve diğerAvrupa ülkelerine dağılmıştır.

Kullanıldığı yerler: Süs bitkisi olarak kullanılır.

YIRTICI HAYVANLAR;

Alm. *Raubtiere (n),* **Fr.** *Carnivore,* **İng.** *Predacious animals, Beast of prey.* Etle beslenen, avlarını dişleriyle, tırnaklarıyla parçalayan, çoğunluğu memeli olan hayvanların genel adı. Bunlara yeryüzünün hemen hemen her tarafında rastlanabilir. Vücut yapıları, yaşama şartlarına uygun yaratılıştadır. Avlarının yerini bulmak için keskin duyularla ve yakalamak için güçlü kaslarla donanmışlardır. Avlarından daha zeki ve daha güçlüdürler. Dişleri et yiyecek yapıdadır. Köpek dişleri, avlarını yakalayıp parçalamak için büyük ve uzundur. Kesici dişleri, küçük fakat çok keskindir. Öğütücü dişleri, kemikleri parçalayacak güç ve kalınlıktadır. Dört-beş parmaklı olan ayakları keskin ve kalın tırnaklıdır.

Hayvanlar kralı olan aslan, bir pençe darbesiyle bir atın bel kemiğini kırabilir. Gece ırmak ve dere kenarlarındaki sazlıklarda pusuya yatarak su içmeye gelen ceylân, maymun ve zebra gibi hayvanları bekler ve 60-70 km hızla avının üzerine atılarak yakalayıp parçalar. Bir sıçrayışta 4-5 m uzağa atlar. Fil ve gergedandan başka bütün hayvanların hepsine saldırır.

Ayı; Antarktika, Avustralya ve Orta Afrika'dan başka her yerde yaşar. 5 parmaklı pençeleri kanca gibi kıvrık, içeri çekilmeyen güçlü tırnaklıdır. Çok temkinli ve ihtiyatlı bir avcıdır. Avlarını ön pençe darbesi ve dişleriyle öldürür. Kutup ayısının ayak tabanlarının altında deriden yastıklar ve tüyler olduğundan buzlar üstünde kaymadan rahatça yürür. Saatte 40 km hızla koşarak bir ren geyiğine yetişebilir. Kuzey Amerika ormanlarının korkunç ayısı Grizzly 2,5 m uzunlukta ve 450 kg ağırlıkta bir devdir. Bir pençe darbesiyle öküzün boynunu veya bir geyiğin bel kemiğini kırabilir.

Kedigiller âilesinin en hızlı koşan kara hayvanı çitadır. Gözlerinin altında çenesine doğru birer siyah çizgi uzanır. Yüksek otlar arasına gizlenerek antilop, ceylan, tavşan gibi memelileri avlar. Avına saatte 112 km'lik bir hızla saldırır, fakat bu hızını devamlı koruyamaz. 400-500 metre sonra hızı düşmeye başlar. Bu mesâfe içinde yakalanmayan avları pençesinden kurtulmuş demektir.

Kurtların görme ve işitme duyuları keskindir. Çoğunlukla gece avlanmaya çıkarlar. Aç kaldıklarında insana da saldırırlar. Kuzey Amerika'ya mahsus olan Kır Kurdu (Canis latrans) tavşan ve küçük kemirgenleri bol avladığından faydalı sayılır. Kurtlar kışın sürü hâlinde ava çıkarlar. Bâzan köylere kadar sokularak ağıllara saldırırlar. Osmanlılarda vakıfların güçlü olduğu dönemlerde şiddetli kış aylarında köylerin dışında belirli yerlere vahşî hayvanlar için et bırakılırdı. "Hayvanât-ı Vahşiye'ye Vakıf" ismiyle anılan bu hayır kurumları aç kurtları doyurarak köylere saldırmalarını önlerdi.

Avcı veya yırtıcı hayvanları sırf memeliler olarak sınıflandırmak hatâlıdır. Çünkü omurgalıların her sınıfında avcılar vardır. Omurgasızlarda da etle beslenen birçok tür mevcuttur. Ahtapot ve mürekkepbalıkları denizlerdeki usta avcılardır. Afrika'nın "Anoma karıncaları" ile Tropik Amerika'da yaşayan "Eciton"lar etle beslenen avcı karıncalardır. Kuşların gece ve gündüz yırtıcıları ideal avcılardır. Eğri ve keskin gagalarıyla güçlü pençeleri avlarını yakalama ve parçalamada en güçlü silâhlarıdır. Görme duyuları da keskindir. İri olan kartallar; antilop, maymun, tilki, tavşan gibi hayvanları rahatça öldürebilirler. Avlarının kemiklerini rahatça sindirebilirler. Tüylerini sindirimden sonra topak hâlinde ağızlarından çıkarırlar.

Balıkların çoğu da birbirlerini avlayarak beslenirler. Köpekbalıkları 3 km uzaktaki kan kokusunu alarak o yöne doğru hareket ederler. Ağızları altta olduğundan avlarına yandan dönerek saldırırlar. Avlarını testereyle kesilmiş gibi ikiye bölerler.

Güney Amerika nehirlerinin kana susamış canavar balığı pirayadır. Bunlar çoğunlukla 30 cm kadardır. Jilet gibi keskin konik dişleri vardır. Kan kokusu alınca çılgına dönerler. Her ısırışta zeytin iriliğinde et parçası koparark yutarlar. Kazaen suya giren bir insanı veya hayvanı birkaç dakika içinde iskelet hâline getirirler.

YİRMİSEKİZ MEHMED ÇELEBİ;

Osmanlı devlet adamlarından. Edirne'de doğmuş olup, doğum târihi belli değildir. Yeniçeri ocağında Seksoncubaşı iken Peç Seferinde şehit düşen Süleyman Ağanın oğludur.

Yeniçeri ocağında yetişti. Yirmi sekizinci ortada hizmet gördüğü için bu isimle anıldı. Çorbacılık ve muhzır ağalığında bulunduktan sonra yeniçeri efendisi oldu. Darphane nâzırlığı ve şıkk-ı sâlis defterdarlığı görevlerinde bulundu. Bu görevlerde gösterdiği başarılar ile kısa zamanda tanındı. Sultan Üçüncü Ahmed Han (1703-1730) zamânında başmuhâsebeci oldu. 1720 yılında bu görevde bulunduğu sırada Fransa'ya büyükelçi olarak gönderildi. İlk defâ devamlı elçilik görevi ile Fransa'ya giden Mehmed Çelebi,Paris'te bir yıl kadar kaldı. Dönüşünde seyâhati sırasında gördüklerini bir eser

hâlinde pâdişâha sundu.

Mehmed Efendinin Fransa'da sefirlik dönemini anlattığı **Sefâretnâme'**si târihî ve edebî açıdan bu alanda yazılmış en önemli eserlerden biridir. Kitabında İstanbul-Paris yolculuğu, Onbeşinci Louis tarafından kabul edilişi, katıldığı askerî merâsimler ve Paris'in ilgi çekici yerlerini konu edinmiştir. Diğer taraftan Mehmed Çelebi giyimi, hâli, tavrı, konuşması ve terbiyesiyle Osmanlı devlet adamlığının üstünlüğünü bütün Fransızlara kabul ettirdi. Başta saray olmak üzere ilim ve teknik kurumlarından geniş ölçüde saygı ve hürmet gördü.

Eseri, 1757'de Fransızcaya çevrilerek **Mehmed Efendinin 1721 Fransa Sefâretnâmesi** adıyla basıldı. Osmanlı Devletinde ise ilk defâ 1867'de basılan **Sefâretnâme'**nin daha sonra pekçok baskısı yapılmıştır.

Yirmisekiz Mehmed Çelebi, Paris'ten döndükten sonra çeşitli görevlerde bulundu. Siyâsî bir görevle Mısır'a da gönderildi. Patrona Halil isyânından sonra Kıbrıs'a gönderilen Yirmisekiz Mehmed Çelebi, 1732'de Kıbrıs'ta öldü. Kabri Magosa'daki fetih câmilerinden Buğday Câmii kenarındadır. Bu câmi günümüzde mâlesef tiyatro olarak kullanılmaktadır.

YİRMİYEDİ MAYIS İHTİLÂLİ;

27 Mayıs 1960'ta Demokrat Parti iktidarına karşı yapılan ve bu iktidara son veren askerî ihtilâl.

7 Ocak 1946'da kurulan, 1946 seçimlerinde 62 milletvekilliği kazanarak TBMM'deki tek parti uygulamasına son veren Demokrat Parti 1950 seçimlerinden büyük bir zaferle çıktı. 393 milletvekili çıkararak, senelerdir milletin inancı ve yaşayışı üzerine baskı uygulayan Cumhûriyet Halk Partisi (CHP) iktidarına son verdi. Türkiye'nin iç ve dış politikasında önemli adımlar attı. Şehirlerin îmar edilmesi, tarımın makinalaşması, yol, baraj ve modern fabrikaların yapılması, üniversite ve teknik okulların açılması, okullara din derslerinin konulması, ezan yasağının kaldırılarak Arapça aslına uygun olarak okunması gibi birçok hizmetleri gerçekleştirdi. 1954 ve 1957 seçimlerinde de milletin oylarının çoğunu alarak iktidarını sürdürdü.

Cumhûriyet Halk Partisi, senelerce elinde bulundurduğu iktidarı kaybetmenin verdiği hırçınlık içinde yapılan faydalı çalışmalara karşı çıktı. Bu muhâlefeti giderek sertleştiren CHP, bakanlar ve milletvekilleri hakkında çeşitli dedikodular yaydı. İktidar ile muhâlefet arasındaki sert tartışmalar TBMM dışına da taşmaya başladı. CHP'yi destekleyen basın basit olayları büyüterek tek yanlı bir tutum tâkip etti. Üniversite öğretim üyeleri ve diğer okumuş kesim de Demokrat Parti iktidarına karşı tutum aldılar. Demokrat Parti içindeki bâzı milletvekilleri de bu muhâlefete katıldılar.

1957 seçimlerindeki kısmî başarısından cesâret alan CHP mecliste kavga gürültü çıkarmakla yetinmeyerek, siyâsî münâkaşaları sokağa taşırdı. İsmet İnönü ve berâberindeki heyet, gittiği yerlerde iktidar yanlısı vatandaşları tahrik edici söz ve hareketlerde bulundular. Birçok yerde yaralanmalara sebep olan çarpışmalar oldu. Muhâlif basının iktidârı ve icraatını kötüleyici yayınları da had safhaya ulaştı. "Zâlimleri yıkmak için gereken cesâret bizim ordumuzda ve gençliğimizde vardır" şeklinde sloganlar yayan CHP, orduyu ve üniversite gençliğini de yanına almaya çalıştı. Bu propagandaların tesirinde kalan bir kısım subaylar da hükûmetin icrâatından memnun olmayanlar safına geçti. 1958'de "Dokuz Subay Hâdisesi" diye bilinen bir askerî komplo ortaya çıkarıldı. İddiaya göre bu subaylar Demokrat Parti hükûmetini devirip, iktidarı İsmet İnönü'ye teslim etmeye karar vermişlerdi. Komplo, başarısızlığa uğramaktan korkan elebaşılardan Yarbay Samet Kuşçu tarafından ihbâr edildi. Tertipçi dokuz subay hükûmet tarafından tutuklatılarak askerî mahkemeye teslim edildi. Uzun süren dâvâdan sonra, komployu ihbar ederek arkadaşlarına iftirâ etmiş ve onlar hakkında yalan beyanda bulunmuş olmaktan dolayı on sene hapse mahkum edilen Yarbay Samet Kuşçu dışındaki diğer sanıklar delil yokluğundan beraat ettiler.

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesindeki birkaç profesörle anlaşan CHP'liler kurdukları çeşitli kuruluşları faaliyete geçirdiler. Böylece ordu ile Üniversite gençliğini kendi saflarına çekmiş oldular. Demokrat Parti düşmanlığıyla tanınan birkaç profesörün gençliği tahrik edici beyanatları 27 Nisan 1960 târihli gazetelerde yayınlanınca CHP'nin üniversitedeki kuruluşları faaliyete geçti. Bu kuruluşların temsilcileri 27 Nisan günü öğleden sonra grup hâlinde toplanıp ertesi gün için bir ayaklanma plânı hazırladılar. Bu plâna göre 28 Nisan günü İstanbul Üniversitesi bahçesinde toplananüniversite talebeleri "Kahrolsun hükûmet, Menderes istifa" sloganlarını atmaya başladılar. Polisler kalabalığı dağıtmak için göz yaşartıcı bomba kullandılar. Kısa bir dağılmadan sonra tekrar toplanan 4000 civârındaki üniversite öğrencisi hükûmete karşı hakâret ifâde eden sloganları söylemeye devam ettiler. Göstericileri dağıtmak isteyen polislere kalabalık tarafından taşlarla hücûm edildi. Polisler geri çekilmek zorunda kalınca süngülü askerler başlarında subayları olduğu halde talebe kalabalığının üzerine doğru yürüdüler. Tam bu sırada öğrenciler var güçleriyle; "Yaşasın ordu, yaşasın Türk askeri" diye bağırmaya başladılar. Askerlerle kalabalık arasında birkaç adımlık mesâfe kaldığı sırada askerler

durdular. Aradan birkaç sâniye geçmeden askerler ve subaylarla öğrenciler birbirlerine sarılarak kucaklaştılar. Böylece iktidara karşı üniversite gençliği ile ordu mensupları arasındaki gizli anlaşma ortaya çıkmış oldu. Daha sonra tekrar Bâyezîd Meydanında toplanan göstericiler polise karşı daha sert hareket etmeye devam ettiler. Silah sesleri arasında gürültü son haddini buldu.

Bu gösteriler sırasında Turan Emeksiz adında bir Orman Fakültesi öğrencisinin polis kurşunu ile öldüğü, bir lise öğrencisinin de kazâ eseri olarak, tank altında kalarak hayâtını kaybettiği sonradan anlaşıldı. Ankara'da da İstanbul'dakine benzer öğrenci gösterileri oldu. Her geçen gün yeni olaylar başgösterdi. Öğrenci olaylarını bastırmak için Ankara ve İstanbul'da sıkıyönetim îlân edildi. Buna rağmen gösterilere devam eden öğrencilerden elebaşı durumunda olanlar tutuklandı. Tutuklananlardan çoğunun CHP'li kuruluşların üyesi olduğu dikkati çekiyordu.

Başbakan Adnan Menderes Ege bölgesine tertiplediği gezi sırasında gelişen olayların CHP'nin sert tutumu sebebiyle ortaya çıktığını anlatarak halk desteğini sağlamaya çalıştı. 22 Mayıs'ta Harp Okulu öğrencileri Ankara'da sessiz yürüyüş yaparak olaylara yeni boyut kazandırdı. İktidara karşı gelişen gizli ordu muhâlefeti böylece açığa çıkmış oldu. CHP, basın, üniversite gençliği ve ordu, Demokrat Parti iktidarının karşısında açıkça ve birlikte hareket etmeye devam ettiler. Hükûmetten memnun olmayan subaylar aralarında bir komite kurarak gerekli bütün ön hazırlıkları yaptıktan sonra 26-27 Mayıs 1960 gecesi saat dörtte harekete geçtiler. PTT, Ankara radyosu ve tespit edilen diğer yerleri ele geçirmek için silahlı Harp Okulu öğrencileri şehre indiler. Küçük çapta bâzı mukâvemetle karşılaştılarsa da bir buçuk saatte duruma hâkim oldular. Önce hükûmet üyeleri sonra da Refik Koraltan ve diğer Demokrat Partili milletvekilleri yataklarından kaldırılarak tutuklandılar ve Harp Okuluna gönderildiler. Bu sırada Ankara Radyosu iktidarın silahlı kuvvetler tarafından ele geçirildiğini halka îlân etti. İstanbul'da her şey aynı zaman ve sürat içinde olup bitti.

Millî Birlik Komitesi (MBK) adı altında teşkilâtlanan darbeci subaylar her türlü siyâsî faaliyeti yasaklayarak TBMM'yi ve hükûmeti fesh ettiler. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı tutuklayarak Çankaya Köşkünden alıp Harp Okuluna gönderdiler. Eskişehir'de bulunan Başbakan Adnan Menderes, Kütahya'ya doğru hareket ettiği sırada alçaktan uçan askerî uçaklar tarafından tâkip edildi. Kütahya'ya vardığı sırada tutuklanarak berâberindekilerle birlikte Harp Okulundaki tutukluların yanına konmak üzere uçakla Ankara'ya götürüldüler. Genelkurmay Başkanı Rüşdü Erdelhun ve bâzı yüksek rütbeli subaylar da gözetim altına alındılar. Tutuklular daha sonra Harp Okulundan alınarak Marmara Denizindeki Yassıada'ya nakledildiler.

MBK başkanlığına ve Türk Silahlı Kuvvetleri başkomutanlığına Orgeneral Cemal Gürsel getirildi. Yeni bir anayasa hazırlanması için faaliyete geçildi. İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'ın başkanlığında bir kurul yeni anayasayı hazırlamakla vazifelendirildi. Cemal Gürsel, MBK başkanlığı ve Türk Silahlı Kuvvetleri başkomutanlığının yanında Başbakanlık ve Millî Savunma Bakanlığı vazifelerini de üstlendi. 12 Haziran 1960'ta geçici anayasa metni açıklandı. İhtilalden kısa bir müddet sonra Türk Silahlı kuvvetlerinde büyük bir tasfiyeye gidildi. İhtilâle karşı olması muhtemel olan 235 general ve amiral ile çeşitli rütbelerde 4000 subay re'sen emekliye ayrıldı. Üniversitelerle ilgili bâzı düzenlemelere gidilerek, 147 öğretim üyesi vazifeden uzaklaştırıldı. MBK içinde anlaşmazlıklar ve bölünmeler ortaya çıktı. Ondörtler olarak adlandırılan grup tasfiye edilerek idâreden uzaklaştırıldı.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, başbakanAdnan Menderes ve diğer hükûmet üyeleriyle Demokrat Partili idârecilerin yargılanması için 14 Ekim 1960'ta Yüksek Adâlet Dîvânı adıyla olağanüstü bir mahkeme kurdurdu.

Hukuk kurallarını çiğneyerek peşin hükümlerle ve uydurma belge ve bilgilerle faâliyet gösteren bu mahkeme 14 Ağustos 1961 târihine kadar süren çalışmaları sırasında Celal Bayar ve Adnan Menderes'in de dâhil olduğu 15 kişiyi ölüm, 32 kişiyi de ömür boyu hapis cezâsına çarptırdı. Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu dışındaki sanıkların cezâları ömür boyu hapse çevrildi. Türk demokrasi târihinde büyük hizmetler gören, Türkiye'yi içte ve dışta aşağılık kompleksinden kurtaran, ülkeyi bir baştan bir başa îmâr edip kalkındırmaya çalışan ve on senelik bir döneme damgasını vuran Başbakan Adnan Menderes 17 Eylül 1961'de, çalışma arkadaşları Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu ise bir gün önce, 16 Eylül 1961'de İmralı Adasında asılarak îdâm edildiler. Böylece Türk demokrasi târihine silinmez bir leke konulmuş oldu. Ancak 1990 senesinde çıkarılan bir kânunla îtibarlarının iâde edilmesi sağlandı. Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın naaşları İmralı'dan alınarak 17 Eylül 1990 târihinde başta devlet büyükleri, Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve hükûmet erkanı olmak üzere milletvekillerinin ve halkın katıldığı bir törenle İstanbul'da Adnan Menderes Bulvarı-Topkapı çıkışında yapılan Anıt Mezara nakledildiler.

Kurucu Meclis tarafından hazırlanan 27 Mayıs 1961'de kabul edilen yeni anayasa 9 Temmuz 1961 târihinde yapılan halk oylamasında % 60,4 kabul oyuyla benimsendi. Kurucu Meclis genel seçimlerin 15 Ekimde yapılmasını kararlaştırdı. Sivil idâreye dönüşten sonra demokrasinin oturması uzun zaman aldı. 27 Mayıs 1960'ta açılan askerî darbe çığırı 12 Mart 1971 ile 12 Eylül 1980 yıllarında da

tekrarlandı.

YİVLİ MİNÂRE CÂMİİ;

Antalya Kaleiçi semtinde Hamidoğullarından Mehmed Beyin yaptırdığı câmi. Kubbeyle örtülü çok ayaklı câmilerin Anadolu'daki en eski nümûnesidir. Kitâbesinden Balaban et-Tavaşî adlı bir mîmâr tarafından 1373 yılında inşâ edildiği anlaşılmaktadır. Câmi mihrabının eğik olması, câminin eski bir kilisenin temelleri üzerine yapıldığını gösterir. Yaklaşık 9x15 m boyutlarında, enine dikdörtgen plânlı bir yapı olan câmi, üzeri iki sıra hâlinde dizilmiş altı kubbe ve kuzey-batı ucunda binâyı bütün enince geçen bir beşik tonozla örtülüdür. Çatıyı kubbeler arasında dizili on iki sütun taşır. Kubbelerin üstü kiremitle kapatılmıştır.

Câmiye adını veren Yivli Minâre, Türkiye Selçukluları Sultanı Birinci Alâeddîn Keykubâd zamânında (1220-1237) yapılan daha eski bir câmiden kalmıştır. Câminin yaklaşık iki metre açığındadır. Kürsü bölümü taştan, sekiz dilimli, yarım silindir şeklindeki gövdesi tuğladan yapılmıştır.

Ata yâdigârı bu eser, ibâdete kapatılarak müze hâline getirilmiştir.

YOĞUNLUK;

Alm. *Dichte, Dichtigkeit (f),* **Fr.** *Densité (f),* **İng.** *Density.* Homojen bir yapıya sâhip maddenin birim hacminin kütlesi. Yoğunluk birimi gram/cm3 (gram/mililitre) veya kg/m3 tür. Yoğunluk, herhangi bir cismin hacminden kütlesinin veya kütlesinden hacminin hesaplanabilmesine imkân sağlar. Kütle hacimle yoğunluğun çarpımına, hacim ise kütlenin yoğunluğa bölümüne eşittir. İki tür yoğunluk vardır. Birincisi mutlak yoğunluktur ki, pratikte mutlak kelimesi kullanılmaz, sâdece yoğunluk denir. İkincisi ise izâfi yoğunluk (bağıl yoğunluk)tur.

Mutlak yoğunluk: Katı ve sıvıların yoğunluğu ısı ve basınçla çok az değişir. Gazların yoğunluğu ise ısı ve basınçla çok değişir. Gazların yoğunluğu târif edilirken bulunduğu sıcaklık ve basınç değerleri de verilir.

Maddelerin yoğunlukları birbirinden çok farklılıklar gösterir. Atom çekirdeğinin yoğunluğu 1014 gram/cm^3 değerindedir.

Endüstride yoğunluk yerine genellikle özgül ağırlık târifi kullanılır. Özgül ağırlığın birimi yoktur (Bkz. Özgül Ağırlık). Özgül ağırlık mukâyese esâsına dayanılarak ölçüldüğü için ölçme tekniği daha kolaydır.

Elektrik akımı ve manyetik saha konularında geçen akım yoğunluğu ve manyetik saha yoğunluğu başkadır. Her ikisinde de birim kesitten geçen akım ve saha çizgisi, yoğunluğu tâyin eder.

Bağıl (İzâfî) yoğunluk: Verilen bir hacimdeki bir cismin kütlesinin, aynı hacimdeki bir mukâyese cisminin kütlesine oranı. Aynı zamanda verilen cismin yoğunluğunun, mukâyese cisminin yoğunluğuna oranı olarak da târif edilebilir. Her iki durumda da bağıl yoğunluk boyutsuz bir büyüklüktür. Bu sebepten dolayı bu sayı her türlü birim sisteminde aynıdır. Bağıl yoğunluğun belirlenmesinde mukâyese cismi olarak 4°C'deki su alınır. Suyun yoğunluğu ise bu sıcaklıkta 1 gr/cm3tür. Gazların bağıl yoğunluğunun belirlenmesinde de 0°C ve bir atmosfer basıncındaki hava alınır. Gazların yoğunluğu sıcaklık ve basınçla değiştiğinden dolayı, bunların belirtilmesi önemlidir.

YOĞURT;

Alm. *Joghurt (m, n),* **Fr.** *Yaourt, yogourt (m),* **İng.** *Yogurt.* Sütün laktik asit (sütasidi) kültürleriyle mayalanması sonucunda elde edilen ekşimsi aromalı pelteleşmiş bir süt ürünü. Millî bir yiyeceğimiz olan yoğurdun ilk defâ ne zaman ve nasıl yapıldığına dâir eldeki bilgiler yetersizdir. Amerika'da yaklaşık olarak 45-50 yıl önce, Avrupa'da da yirminci yüzyılın başlarından îtibâren tanınmaya ve yapılmaya başlanan bu yiyeceğin en azından 1000 yıl önce Türk ülkelerinde yapıldığı ve yendiği bir gerçektir. 1000 yıl önce Balasagunlu Hacip ve Kaşgarlı Mahmûd tarafından yazılmış olan **Kutadgu Bilig** ve **Divanü Lügâti't-Türk** adlı eserlerde yoğurda bugünkü anlamda raslanılmaktadır.

Fransa'ya yoğurt, 16. yüzyılda, Birinci Fransuva'yı tedâvi gâyesiyle Türkler tarafından götürülmüş ve o târihte yoğurt Fransa'da daha ziyâde ilâç olarak tanınmıştır. Yoğurdun esas yayılması ve geniş çapta Türk sınırlarını aşması 20. yüzyılın başlarına rastlar.

Yapılışı: İşlenişi pek zor değildir. Küçük çapta yapılacağı zaman fazla âlet ve ekipmana da ihtiyaç göstermez. Hammadde, yâni süt pişirilip sıcaklık 42-46°C'ye getirildikten sonra yoğurt mayası ile aşılanır. 3-4 saat böyle bırakılarak sütün yoğurtlaşması, yâni ekşimsi bir tatla, peltemsi bir yapı alması sağlanır. Yoğurt mayası olarak genellikle bir gün önceki yoğurt kullanılır.

Yoğurt yapılacak sütün seçimi önemlidir. Yoğurt hemen her çeşit sütten yapılabilir. Ancak kaliteli ve dayanıklı yoğurt yapmak için hammaddenin de aynı özellikte olması gereklidir. Yoğurt yapılacak süt

temiz, tâze, normal ve hilesiz olmalıdır.

Hastalık yapıcı faktörlerden arındırmak, fazla suyu uçurarak yoğurda daha iyi bir kıvam kazandırmak, oksijeni bertaraf etmek ve hammaddedeki yağı yumuşatmak gâyesiyle süt ısıtılır. Isıtma genel olarak 85-90°C'de 30 dakika süreyle yapılmaktadır. Sütün ısıtılması işleminde gözönüne alınması gereken bir husus da homojenlendirmedir. Yağın yüzeyde toplanmasını üstte kaymaklı, altta yağsız bir kısım meydana gelmesini önlemek için homojenizasyon gerekli olmaktadır. Homojenizasyon genellikle pastörize kazanlarda 60°C'ye kadar sütün ısıtılmasından sonra yapılır.

Süt homojenizatürden geçirilir. Burada 200 kg/cm^2 basınç altında homojenize edilerek esas ısıtmanın yapılacağı pastorize kazanına sevk edilir. Isıtma sistemi tamamlandıktan sonra soğutucularda soğutulur.

Yoğurt mayası sütün asitliğini geliştirerek onu pıhtılaştıran ve yoğurda has aromanın meydana gelmesini sağlayan bir bakteri kültürüdür. Yoğurt mayasında başlıca iki bakteri bulunur. Bunlar streptecoccus thermophilus ve loctobasillus bulgaricus'tur.

Ülkemizde yoğurt yapımı için genellikle saf olmayan karışık mayalar kullanılmaktadır. Bu da birgün önce yapılan yoğurttur. Bu şekilde maya kullanıldığında başarı tesâdüflere kalmaktadır. Mayalamada sütün sıcaklığı 42-46°C'ye getirildikten sonra iyi kaliteli maya ile (% 2-3 oranında) mayalanır. Steril bir çubukla yavaşca karıştırılır. Sonra hemen doldurma kaplarına gönderilir veya mayalanmış olarak kazanda bir miktar bekletilir. Modern yoğurtçulukta mayalanmış süt genellikle hemen kaplara doldurulur. Kapların ağızları hava almayacak şekilde kapatılır. Yoğurtlaşma mayalanmış sütün 42-44°C'de 2.5-3 saat tutularak bilinen kıvam ve aroma kazanması sonucu olmaktadır. Buna inkübasyon da denir.

İnkübasyondan sonra yoğurtlar 10°C'nin altına kadar soğutulur. Bununla, yoğurt bakterilerinin faaliyetleri için en elverişli derecelerden uzaklaştırılarak çalışmalarına, dolayısıyle asitliğin gelişmesine, mümkün mertebe engel olunmaya çalışılır.

Soğuması tamamlanan ve 4°C'lik bir depoda birkaç saat veya satış durumuna göre en fazla bir gece bekletilen yoğurtlar ambalajlanarak satışa arz edilir.

Evlerde pratik bir yoğurt yapımı şöyle olabilir:

Süt geniş bir kapta kaynatılır, kaynama işleminin, süt içindeki suyun buharlaşmasına yetecek sürede olması önem taşır. Kaynama süresi 1.5 veya 2 saat olarak hesaplanabilir. Bu sırada, sütün taşmaması ve dibini tutmaması için karıştırılması gerekir. Kaynama ise sütün dörtte biri buharlaşır. Kaynatılan süt, yoğurt yapılacak kaplara, biraz yüksekten, azar azar dökülür. Yoğurdun sütün kaynatıldığı kapta yapılması düşünülüyorsa kap bir kenara alınır. Bir kenara alınan kaplardaki süt, kış aylarında 50, yaz aylarında 45 dereceye kadar ılıması için bekletilir. Süt, elin dayanabileceği kadar ılıtılmalı, daha fazla soğutulmamalıdır. Bu bekleme süresi içinde sütün üzeri kaymak tutacaktır. Bu arada maya hazırlanır. Maya olarak kullanılacak yoğurdun tatlı veya ekşi olmasına göre, yapılacak yoğurt tad kazanır. Bir litre süt için bir çorba kaşığı yoğurt, maya olarak hesaplanır. Hazırlanan maya, biraz süt karıştırılarak sulandırılır. Maya, bir kaşıkla veya bir şırıngayla süt üzerindeki kaymağın kenarı biraz kaldırılarak sütün içine katılır. Sütün üzeri kapatılır, kalınca bir örtü ile sarılır ve 4-5 saat mayalanmaya bırakılır. Mayalanma ortamında daha fazla kapatılarak bekletilirse yoğurdun tadı ekşir. Yoğurt, üzeri açıldıktan sonra iki saat kadar serin bir yerde bekletildikten sonra kullanılır.

Yoğurt çeşitleri: Birçok çeşidi vardır. Başlıcaları âdi yoğurt, aromalı yoğurt, silivri tipi yoğurt, dayanıklı yoğurt, reform yoğurt ve bioghurttur. Memleketimizde hattâ diğer ülkelerde de en fazla yapılan yoğurt çeşidi âdi yoğurttur. Bunlar normal olarak işlenir, aroma maddeleri katılmaz. Tabiî tad ve kıvamda tüketiciye sunulur.

Aromalı yoğurtlar batı memleketlerinde fazlaca ilgi görmüş çok yaygınlaşmıştır. Bunlar iki gruba ayrılabilir. Meyveli yoğurtlar, şekerli yoğurtlar. Meyveli yoğurtlar ilk öncelsviçre'de yapılmıştır. Çeşitli ülkelerde değişik işleme usûlleri vardır. Çok çeşitli meyvelerden işlenmektedir. En fazla yaygın olanı da çilekli yoğurttur.

Dayanıklı yoğurtları torba yoğurdu, pastörize yoğurt, kış yoğurdu (pişmiş yoğurt) ve kurut olmak üzere dört grupta toplanabilir.

Sindirim üzerinde etkileri: Yoğurt hazmı çok kolay olan bir besindir. Bunun sebebi şu şekilde izah edilebilir: Çok yavaş asit teşekkülü süt asidi bakterileri ile sütü çok ince zerrecikler hâlinde pıhtılaştırır. Böylece mîde barsak kanallarının hazım suları, proteine nisbi olarak çok büyük bir yüzey üzerinden etki etmektedir. Diğer taraftan yoğurt yapımında mikroorganizmalar, proteini kısmen peptitlere ve serbest amino asitlerine kadar parçalamakta, böylece bir çeşit ön hazım vukû bulmaktadır.

Yoğurt kalsiyumdan yararlanmayı gıdâdaki laktozdan daha fazla düzeltmektedir. Çünkü süt asidi ilâve olarak kalsiyumun hazmolmasına yardım etmektedir. Sıhhatli insanlara herhangi bir rahatsızlık olmadan günlük bir litreye kadar yoğurt verilebilir.

Sağlık için önemi: Yoğurt, bâzı enterit ve kolit gibi gastro intestinal bozukluklarda diet olarak çok kıymetli gıdâ maddesi sayılmaktadır. Çeşitli yaştaki insanların özellikle süt çocuklarının ishallerinin veya diğer hazım bozukluklarının tedâvisinde çok faydalı görülmüştür.

Çok sayıdaki araştırmalar neticesinde yoğurtta antibiyotik özellikler tespit edilmiştir. Çünkü birçok bakteriye karşı önleyici bir etkisi tetkikler sonucu anlaşılmıştır. Antibiyotik etkili maddeler herşeyden önce gram negatif barsak bakterilerinin gelişmesini, çoğalmasını önlemektedir. Hayvanlar üzerinde yapılan denemelerde barsaklarda koli bakterileri tamâmen yok edilmemekle berâber sayıları yoğurtta iyice azaltılabilmiştir. Bünyeye alınan patojen, yâni hastalık yapıcı koli bakterileri yoğurt alınmasıyla çok çabuk dışarı atılabilmektedir. Nisbî olarak kısa zaman içinde öldürülebilen mikroorganizmalara karşı bakteriyostatik veya bakterisit etki gösterir. Şâyet bu tip bakteriler ekşi süte bulaşmışlarsa, meselâ salmonellerin yoğurt içerisinde yaşama kâbiliyeti çok kısa sürmektedir.

Türberkülozlu hastalar üzerinde de antibiyotik etki göstermektedir. Yoğurt aynı şekilde bulaşıcı hastalıkların tedâvisinde de oldukça öneme sâhiptir. Ayrıca çocukların bulaşıcı karaciğer iltihâbı (hepatit) hastalıklarının dietik tedâvisinde yoğurt kullanılır. Yoğurdun bundan başka radyoaktivitelerin sebep olduğu hastalıklarda, kalp rahatsızlıklarına karşı hattâ kanser tedâvisinde bile faydalı olduğu ileri sürülmüştür. Bâzı zehirlenmelere karşı da yoğurt tavsiye edilmektedir.

YOĞURTOTU (Galium);

Alm. *Labkraut (n),* **Fr.** *Gaillet (m),* **İng.** *Cheese rennet.* **Familyası:** Kökboyagiller (Rubieaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Batı Anadolu'da yaygın olarak.

Mayıs-ağustos ayları arasında küçük sarı renkli çiçekler açan 10-75 cm boyunda çok yıllık otsu bitki. Gövdeleri dik veya tırmanıcı dört köşeli tüysüz ve hafif yapışkanlıdır. Yaprakları dar sivri uçlu ve koyu yeşil renklidir. Çiçekler gövdelerin ucunda salkım şeklinde toplanmıştır.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin toprak üstü kısımları uçucu yağlar organik asitler ve glikozitler taşır. İdrar söktürücü, kabız edici ve yatıştırıcı etkilere sâhiptir.

YONCA (Medicago);

Alm. *Luzerne (f),* **Fr.** *Luzerne (f),* **İng.** *Lucerne, alfalfa, medick.* **Familyası:** Baklagiller (leguminosae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Yaygın olarak yetişir.

Yaprakları üç parça olan otsu bitkiler. Meyveleri küçük fasulye gibidir veya helezon şeklinde kıvrıktır. Gerek tırfıl (Torijolium) türleri gerek Yonca (Medicago) türleri genel olarak yonca adıyla bilinir. Yoncanın hayvan yemi bakımından önemi oldukça büyüktür. Bu maksatla memleketimizin çoğu yerinde ekimi yapılmaktadır. Tıbbî olan türü kokulu yonca (Melilotus officinalis) olarak bilinir. Bu tür haziran-eylül ayları arasında güzel kokulu, sarı renkli, küçük çiçekler açan 25-100 cm boylarında tarla ve yol kenarlarında rastlanan otsu bitkilerdir. Çiçekleri dalların ucunda, uzunca ve dik salkımlar teşkil ederler.

Kullanıldığı yerler: Kokulu yonca yumuşatıcı olarak, romatizma ağrılarını teskin edici ve kabız edicidir.

Su yoncası (Menyanthes trifoliata): Avrupa ve Kuzey Asya'da yetişen çok yıllık otsu bir su bitkisidir. Memleketimizde Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde görülür. Rizomları kalın, silindirik ve sürünücü, yaprakları uzun saplı üç parçalıdır. Çiçekler pembemsi beyaz renklidir. Bitki glikozit taşır.

Kullanıldığı yerler: Yaprak ve kökleri iştah açıcı, kuvvet verici ve ateş düşürücü olup yüksek dozları zararlıdır.

YORGUNLUK;

Alm. *Müdigkeit, Ermüdung, Erschöpfung (f),* **Fr.** *Lassitude, fatigue (f),* **İng.** *Weariness, fatigue.* Tekrarlanan uyarılara karşı adalenin kasılma şeklinde verdiği cevâbın giderek azalması ve vücutta bitkinlik, iyi olmama hâlinin meydana gelmesi. Ayrıca yorgunluk muhtelif hastalık hallerinde bitkinlik, kırgınlık, güçsüzlükle bir arada görülen bir belirtidir.

Kasların kuvvetli ve uzun süreli kasılması yorulmasına yol açar. Bu durum kas liflerinin aynı işi yapabilmek için gerekli kasılma ve metabolik faaliyetleri devam ettirememesinden ileri gelir. Kas lifine olan sinir uyarıları devam etmekte, fakat kasılma kas liflerindeki enerjiyi sağlayan ATP (Adenosin

Trifosfat)nin gittikçe tükenmesi sebebiyle zayıflamaktadır. Kasılmakta olan bir adaleye gelen kan akımı engellenecek olursa, bir dakika veya daha uzun bir sürede adalenin beslenmesi engellendiği için adalede tam bir bitkinlik hâli ortaya çıkacaktır. Aşırı bir egzersizden sonra kasların glikojen muhtevası büyük ölçüde azalırken kandaki laktik asit miktarı artmaktadır.

Yorgunluk ve kırgınlık; önemi, derecesi hastaya göre değişen birçok şikâyetlerden meydana gelir. Bir hastâneye başvuran hastaların yarısından fazlası yorgunluk, bitkinlik, kırgınlık gibi şikâyetleri olduğunu söyler ve sorulduğunda kabul eder.

Eğer yorgunluk, uzun fizikî çalışmaların sonunda meydana gelmişse normal bir fizyolojik cevap olarak kabul edilir. Bu tip bir sebebe bağlanamıyorsa hastalık belirtisi olarak şüphelenilebilir. Doktorun görevi burada hastanın şikâyetinin, fark etmediği bir aşırı çalışmanın, fizikî ve zihnî tesirinin sonucu olup olmadığını ortaya çıkarmaktır. Bu tip şahıslar toplumda her zaman görülebilirler, bunlar genellikle vazifesini yapma isteği ile dolu, kendi sıhhatini düşünemeyen kimselerdir. Veya bâzan da kendisinden mevcut bir eksikliği telâfî etmek için vazifesinden başka bir faaliyette bulunan insanlarda bu durum görülebilir.

Normal bir insanda yorgunluğun bâzı âşikâr ve gizli tesirleri vardır. Yorgunluk; çeşitli organlarda birçok fizyolojik ve biyoşimik değişikliklere yol açar, davranışında âşikar bir değişikliğe, iş gücünde azalmaya, dışa vurulan bir tatminsizlik ve yorgunluk hissine sebep olur.

Sürekli bir kas çalışması, kas glikojenini tüketir. Laktik asit ve diğer artıkların birikmesine yol açar. Bunlar kasılma kuvvetini azaltır ve iyileşmeyi geciktirirler. Aşırı derecedeki kas faaliyeti kas liflerinin parçalanmasına, normal insanda bile serumda “kreatin fosfokinaz” ve aldolaz gibi bâzı mayaların artmasına sebep olur. Kaslar hafifçe şişer ve birkaç gün ağrır. Kasın faaliyeti devam ettikçe kasılmaların gittikçe zayıfladığı, titremelerin meydana geldiği görülür. Solunum sayısı artar, nabız hızlanır, kan basıncı yükselir, metabolik hız artar. Bu değişiklikler yorgunluğun artan metabolizmanın bir belirtisi olduğu fikrini destekler.

Yorgun insan zor meseleleri çözmede yeterince etkili değildir, mantıksız hareketler yapar. Karara varma kâbiliyeti azalmıştır. Ev işlerini pek yapamaz. Zihninde aşağılık (küçüklük) hissi hâkimdir.

Bir hastâneye, izah edilemeyen yorgunluk, bitkinlik şikâyetiyle başvuran hastaların büyük bir çoğunluğunda bâzı psikiyatrik hastalıklar tespit edilmiştir. Bu gibi durumlar eskiden nevrasteni diye adlandırılırdı. Şimdi daha çok genel klinik tabloya göre isimlendirilmektedir. Genellikle sinirlilik, huzursuzluk, anksiyete, depresyon, uykusuzluk, baş ağrısı, iştahsızlık gibi belirtilerle birlikte görülür. Bu hastalarda anksiyete nevrozu depresyon gibi psikiyatrik hastalıklar vardır. Bu grupta bitkinlik sabahları daha fazladır.

Mikrobik hastalıklar müzmin yorgunluğun diğer bir sebebidir. Kaslarda bir yorgunluk ağrısı ve bitkinliğin arkasından ekseriya bir grip hâli gelebilir.

Çeşitli metabolik ve endokrin (hormonal) hastalık hallerinde değişik derecelerde bitkinlik ve yorgunluğa sebep olur. Addison hastalığında, hipotiroidi’de bu tablo sık görülür. Kontrolsuz şeker hastalığında bitkinlik olabilir. Orta veya şiddetli bir anemi (kansızlık)de, beslenme yetersizliğinde, kalp infarktüsü gibi durumlardan sonra da bu tabloyla karşılaşılabilir Yorgunluk hissinin belirgin olduğu nörolojik hastalıklar arasında; felçler, parkinson hastalığı, multiple skleroz hastalığı, miyasteni ve miyotoni gibi kas hastalıkları sayılabilir.

YOSUNLAR (Algler);

Alm. *Algen (pl.),* **Fr.** *Algues (pl.),* **İng.** *Algae.* Tatlı veya tuzlu sularda yaşayan tek veya çok hücreli organizmalar. Su yosunları; mavi-yeşil su yosunları (Cyanophyceae) ve gerçek su yosunları Algler= Phycophyta) olarak ikiye ayrılır.

Mavi-yeşil su yosunları: Tek hücreli ilkel organizmalardır. Ototrofturlar. Klorofil, karatinoitler ve fikoeritin maddesini taşırlar. Bu iki maddenin oranına göre hücreler mavimsi veya kırmızımsı görünürler. Hücrelerinin gerçek çekirdekleri yoktur. Bunlar serbest veya koloniler hâlinde yaşarlar. Üremeleri eşeysizdir ve hücrelerinin ikiye bölünmeleri sûretiyle olur. Bu su yosunları yeryüzünün bütün bölgelerine yayılmıştır. Nemli topraklarda, özellikle tatlı sularda, bâzan tuzlu sularda, ağaç kabuklarında, kayalar üzerinde ve arktik bölgelerde yaşarlar. Bâzı türleri kaplıca sularında 70-80 dereceye kadar dayanabilirler. Su üzerinde bilhassa göl ve havuzların yüzeylerinde “suçiçeği” denilen ve diğer plankton bitkilerin de katıldığı yeşilimsi bir örtü hâsıl ederler. Mavi-yeşil su yosunlarının bir kısmı mantarlarla birlikte likenleri meydana getirirler. Mavi-yeşil su yosunlarının bâzı türleri hayvanlar için zehirlidir. Bu su yosunları bakımından zengin olan suyu içtiklerinde ölümle neticelenen zehirlenmeler görülür. Mavi-yeşil su yosunlarına örnek olarak şunlar verilebilir: Nostoc, Gloeocapsa, Microcystis flos-equae (Su çiçeği yapar.), Arabaena gibi.

Gerçek su yosunları (Algler= Phycophyta): Tek veya çok hücreli, çeşitli renklerde, ototrof, ipliksi su bitkileridir. Klorofil taşırlar. Hücrelerinin gerçek çekirdekleri vardır. Eşeysiz üremeleri yanında eşeyli üremeleri de vardır. Eşeyli üremeleri izogami, anizogami, ovogami şekillerinde olur. Spor ve gametleri meydana getiren organları bir hücreden meydana gelir. Bu bölümdeki su yosunları yedi sınıfa ayrılır: 1) Öglenalar, 2) Ateş rengi su yosunları, 3) Altın rengi su yosunları, 4) Yeşil su yosunları, 5) Sarı su yosunları, 6) Esmer su yosunları, 7) Kızıl su yosunları.

Bu bölümdeki su yosunları içerisinde tek hücreli ve mikroskobik formlardan, çok hücreli ve denizlerde zayıf, kısa dalgalı ışığın girebileceği yerlere (60-200 m) kadar inebilenleri, boyları 100 metreye ve ağırlıkları 100 kg'a kadar varan su yosunları ile gıdâ olarak ve sanâyide kullanılan türlerine rastlanılır. Bunlara âit bâzı misâller verilebilir. Yeşil su yosunlarından **Cheorella** türleri çabuk üreyen kolayca yetiştirilen tatlı su algleridir.

Protein ve vitamin A, C bakımından zengindir ve besleyici özelliktedir. Kurutularak una ilâve etmek sûretiyle gıdâî önem kazandırılır. Antibiyotik elde edilmesinde (krorellin) kullanılabilmektedir. Yine bâzı **Ulva** türleri salata olarak kullanılmaktadır. Bâzıları (Chara ve Nigalla) kalsiyum karbonatça zengindirler.

Tek hücreli su yosunlarından olan **diatome'**ler bugün sanâyide kullanılan en önemli su yosunlarındandır. Jeolojik devirlerde üremiş olan diatomeler suların, denizlerin dibine çökerek silisli kabuklarından meydana gelen kalın tabakalar meydana getirmişlerdir. Bu tabakalar bugün ya göl diplerinde veya toprak arasında kalmıştır. Bu tabakaların kalınlığı bâzan 15-25 m'yi bulmaktadır. Diatomeler ve kalıntılarından meydana gelen bu toprağa diatome toprağı, kieselgur, diatomit veya tripoli gibi isimler verilir. Memleketimizde Ankara, Erzurum, Kayseri ve Afyon civârında rastlanmaktadır. Bu toprağın rengi kirli beyazımsı veya beyazdır ve hafiftir. % 60-90 silis taşır. Sanâyide önemlidir. Meselâ hacminin 2-4 misli su çektiğinden asit gibi zararlı maddelerin ambalajlanmasında, yanmadığından ve ısıyı nakletmediğinden fırınların izolasyonunda; sert olduğundan mâdenî eşyâların temizlenmesinde; nitrogliserin ile karıştırılarak dinamit yapımında; flitrasyonda vs. kullanılır.

Esmer su yosunlarından bâzı **laminoria** türleri alginik asit ve tuzların elde edilmesinde kullanılır. Bu ise eczâclık tekniğinde tablet ve süspansiyon hazırlanmasında, gıdâ sanâyiinde, konservecilikte, kozmatik sanâyiinde, tekstil sanâyiinde çok kullanılır. **Fucus** türlerinden iyot elde edilmesinde çok faydalanılmıştır. Ayrıca kızıl su yosunlarından olan **Gelidium** türlerinden Agar elde edilmesinde çok faydalanılır. Agar yapısında polisakkaritler taşır. Tedâvide, bakteriyolojide, eczâcılık sanâyiinde, gıdâ sanâyiinde kullanılır.

Bugün memleketimizin sâhillerinde de yukarıdaki sınıflara âit 120 civârında su yosun türü tespit edilmiştir. Fakat dünyâ üzerinde su yosunlarından en çok faydalanan ve onların kültürünü yapan ülkelerin başında Japonya gelmektedir.

YOZGAT;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 14.123 km²

Nüfûsu : 579.150

İlçeleri : Merkez, Akdağmâdeni, Aydıncık, Boğazlıyan, Çandır, Çayıralan, Çekerek, Kadışehri, Saraykent, Sarıkaya, Sorgun, Şefaatli, Yenifakılı, Yerköy.

İç Anadolu bölgesinin Orta Kızılırmak bölümünde yer alan bir ilimiz. İl toprakları 34°02' ve 36°09' doğu boylamları ile 38°54' kuzey enlemleri arasında kalır. Doğudan Sivas, kuzeyden Tokat ve Çorum, batıdan Kırıkkale, güneybatıdan Kırşehir, güneyden Nevşehir ve Kayseri illeri ile çevrilidir. Türkiye'nin beş tahıl ambarından biridir. Trafik numarası 66'dır.

İsminin Menşei

Türkmenler "ot" a "yoz" derler. Çapanoğlu Aşireti Horasan'dan bu bölgeye geldiklerinde yemyeşil uzanıp giden bir otlakla karşılaşınca sürülerini bu otlağa bırakıp çadırlarını kurmuşlardır. Zamanla çadırların yerini taş ve kerpiç binâlar almış ve küçük bir kasaba meydana gelmiştir. Türkmenler bu kasabaya "Yoz Kant" (Otlak Kenti) ismini vermişlerdir. Zamanla bu kelime "Yozgat" olarak halk dilinde yerleşmiştir.

Yozgat ili ile ilgili efsâne şöyledir: Çapanoğlu Aşireti henüz Yozgat bölgesine varmış, sürüler otlağa bırakılmıştı. Çadırların yanında aşiretin en yaşlısı Cabbar Ağa koyunlarını otlatırken bir yandan da,

elinde tesbih kalben zikrederken, nur yüzlü ak sakallı bir derviş Cabbar Ağadan su istedi. “Suyum yok ama buz gibi bir bakraç süt var. Az önce gelinim GülsümHâtun getirdi. Kabul edersen çok sevinirim.” dedi. Nur yüzlü zât oturdu ve üç nefeste bütün sütü içti. Cabbar Ağa hepsini içtiği için çok memnun oldu.

Nur yüzlü zât Cabbar Ağanın sırtını okşadı ve; “Gönlün gani, mülkün de fâni olsun. Yozuna yoz katılsın, köyün oban Yozkent olsun.” dedi ve kayboldu. Bakraç içindeki süt yine ilk hâlini almış olup, ağzına kadar dolu haldeydi. Bu hâdiseyi, aşiret beylerine anlattı ve hepsi bu zâtın Hızır aleyhisselâm olduğuna inandılar ve bulundukları yerde kalarak “Yozkent” kurmaya karar verdiler.

Târihi

Yozgat ili Anadolu’nun en eski yerleşim merkezlerinden biridir. Alişar Höyüğünde 5000 sene önceye âit eserler bulunmuştur. Yozgat il toprakları Anadolu’da ilk siyâsî birliği kuran veAnadolu’da târih devrinin başlangıcı kabul edilen Hititlerin sınırları içinde ve en kalabalık yerleşme merkezlerinden biriydi. M.Ö. 1500-2000 yılları arasında kurulan Hitit Krallığının merkezi Hattuşaş, Yozgat il sınırları içindedir.

Sâmi Asurlular Kızılırmak’ı geçerek buraya kadar gelmişlerse de, bu bölgeye hâkim olamamışlardır. Frikya ve Lidya krallıkları bu bölgeye devamlı hâkim olamadılar.

M.Ö. 6. asırda Presler Anadolu’nun mühim kısmını ve bu bölgeyi istilâ ettiler. M.Ö. 4. asırda Makedonya Kralı İskender, Pers Devletini yenerek Anadolu ve İran’ı krallığına kattı. İskender’in ölümü üzerine imparatorluk komutanları arasında taksim edilerek Anadolu, Asya İmparatorluğu (Selevkoslar Devleti)nin payına düştü. Az sonra bu bölge Kapadokya Krallığına geçerek Kayseri’den idâre edilmiştir.

M.Ö. 1. asırda Roma İmparatorluğu bütün Anadolu gibi bu bölgeyi de kendi toprakları içine kattı. M.S. 395 senesinde Roma İmparatorluğu ikiye bölününce Anadolu Doğu Roma (Bizans)nın payına düştü.

İslâm orduları ve Sâsânîler zaman zaman Bizans’ın elindeki bu bölgeye akınlar yapmışlarsa da bu bölgeyi devamlı olarak ellerinde tutamadılar.

1071 Malazgirt Zaferinden sonra Anadolu fâtihi ve Anadolu’da ilk Türk devletinin kurucusu Kutalmışoğlu Gâzi Süleymân Şah başkumandanlığındaki Selçuklu Oğuz orduları, bütün Anadolu gibi Yozgat bölgesini de fethederek 1077’de kurulan Selçuklu Türk Devletine kattı. Bir ara Danişmendoğullarının nüfûzuna giren bu bölge, devamlı Konya’ya yâni, Anadolu Selçuklu Türk Devletine bağlı kaldı. 1308’de Selçukoğulları Hânedanı düşünce, Anadolu gibi bu bölge de İlhanlı Devletine bağlandı.

İlhanlıların sonuncu Anadolu Genel Vâlisi Uygur Türklerinden Eratna Bey 1335’te Sivas’ta istiklâlini îlân edince bu bölge Eretna Beyliğine geçti. Bu topraklar 1380’de Selçukoğullarından Melik Rükneddîn’e intikal etti. 1398’de Kâdı Burhâneddîn öldürülünce Sultan Yıldırım Bâyezîd Han bu bölgeyi 1398’de Osmanlı Devletine kattı.

Tîmûr Han 1402-1403 senelerinde Yozgat’ı ele geçirdi. Tîmûr Han Anadolu’yu terk edince Çelebi Sultan Mehmed Han bu bölgeyi Osmanlı Devleti sınırlarına yeniden kattı. Bu târihten îtibâren Osmanlı Devleti yıkılıncaya kadar Yozgat bir İç Anadolu şehri olarak Osmanlı idâresinde yaşadı.

Türkmen beylerinden Çapanoğlu Ahmed Paşa Yozgat’ı yeni baştan îmâr etti. Bu zat 1762-1813 arasında 51 yıl vâlilik yaptı. Bir ara Çorum, Kayseri, Ankara, Amasya, Çankırı, Niğde, Tarsus bu âilenin idâresine verildi. Sultan İkinci Mahmûd Han zamânında idârî değişiklikler olunca, Üçüncü Çapanoğlu Süleymân Beyin büyük oğlu Celâleddîn Paşa vezir (mareşal) olarak devlet hizmetinde çalıştı. Diyarbakır, Halep, Maraş, Erzurum, Adana ve Kayseri vâliliği yaptı ve 1846’da vefât etti. Çapan (Çapar) veya Cebbaroğullarından Ahmed Paşa ve oğulları Hacı Mustafa ile Süleymân Bey; Ömer Ağa ve Müderris Abdülcebbar ve Abdülfettah Efendiler bu âileden olup, devlete büyük hizmetleri oldu.

Osmanlı devrinde “Bozok” denilen ve aşağı yukarı bugünkü Yozgat topraklarını içine alan Sancak (vilâyet), Sivas Beylerbeyliğinin (eyâletinin) 8 sancağından biriydi. Tanzimattan sonra ise Ankara vilâyetinin (eyâletinin) beş sancağından biri oldu. Üç kazâsı vardı.

Cumhûriyet devrinde sancaklara (mutasarrıflıklara) vilâyet (il) denilince Yozgat vilâyet oldu.

Fizikî Yapı

Yozgat ilinin % 38’i dağlardan, % 51’i platolardan ve % 11’i ovalardan ibârettir. Genel olarak “Bozkır” görünümündedir.

Dağları: Yozgat ilinde dağların daha çoğu doğu, batı ve orta kısmındadır. Başlıca dağları Akdağlar, Karababa Dağları ile Çamlıbel Dağları ve bunların uzantılarıdır. Akdağ (Hamza Sultan Tepesi 2281 m),

Sivritepe (2076 m), Sırıklıdağ (2090 m), Karababa Dağı (2235 m), Deveci Dağı (1907 m), Geyiklidağ (1933 m), Kokenez Dağı (1524 m), Yazır Dağı (1683 m), Dağnı Dağı (1755 m) ve Keklicek Dağı (1350 m)dir.

Yozgat il topraklarının yarısı plato ve yaylalarla kaplıdır. Bunlardan Bozok Yaylası Orta Anadolu'nun başlıca platosudur. Ortalama yüksekliği 1200-1400 metredir.

Ovaları: Yozgat ili vâdileri büyük ovalar hâlinde geniş değildir. Delice Irmak Vâdisi ile Çekerek Suyu Vâdisi bâzı yerlerde genişliyerek verimli ovalar meydana getirmişlerdir. Delice Irmak Vâdisi boyunca Sorgun, Boğazlıyan, Şefaatli ve Yerköy Ovaları meydana gelir. Çekerek Suyu Vâdisi boyunca da Kümbet, Koyunculu ve Kadışehri düzlükleri meydana gelir.

Akarsuları: Başlıca akarsuları Delice Irmak ve Çekerek Suyudur.

Delice Irmak: Akdağların batı eteklerinden çıkar, Kanat Suyu adıyla batıya akar, Sorgun Deresini alarak Şefaatliye ulaşır. Yerköy yakınında il sınırını meydana getirir. İl sınırını aşarak biraz ileride Kızılırmak'la birleşir.

Çekerek Suyu: Yeşilırmak'ın önemli bir koludur. Sivas'ın Çamlıbel Dağlarından çıkar. Yozgat il sınırlarına girer. Akdağmâdeni çevresindeki derelerin sularını toplayıp Çekerek ilçesi yakınında il sınırlarını terk ederek Amasya il sınırına girer ve Yeşilırmak ile birleşir.

İklim ve Bitki Örtüsü

Yozgat ilinde sert kara iklimi hüküm sürer. Yaz ile kış, gece ile gündüz arasında büyük ısı farkı vardır. Isı -23°C ile + 37,1°C arasında seyreder. Senenin 40 günü kar yağışlı geçer ve 20 günü -10°C'nin altındadır. Senelik yağış ortalaması 540 mm'dir.

Bitki örtüsü: Yozgat il topraklarının % 56'sı ekili-dikili alanlardan, % 28'i ormanlardan, % 15'i çayır ve mer'alardan ibârettir. Akdağlar, Bozok Yaylasının tepeleri ile Merkez ilçede 270 hektarlık bir bölge orman ve fundalıklarla kaplıdır.

Ekonomi

Yozgat ilinin ekonomisi tarıma dayanır. Faal nüfûsun % 80'i tarım sektöründe çalışır.

Tarım: Yozgat ilinde en fazla tahıl ekimi yapılır. Buğday, arpa ve çavdar en çok yetişen ürünlerdir. Türkiye'nin beş tahıl ambarından biridir. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, çavdar, fasulye, mercimek, şekerpancarı, patates, soğan ve ayçiçeğidir. Sebze ve meyve üretimi il ihtiyacını karşılar. Elma, armut, ayva, üzüm, kayısı ve zerdali en çok yetişen meyvelerdir.

Hayvancılık: Yozgat ilinde geniş mer'alar bulunur. İlde besi hayvancılığı yapılmaz, mer'a hayvancılığı yaygındır. En çok koyun, sığır, kıl keçisi ve tiftik keçisi beslenir. Tavukçuluk ve arıcılık gelişmiştir. Hindileri meşhurdur.

Ormancılık: Yozgat ili, İç Anadolu bölgesinde orman varlığı zengin sayılabilecek bir ildir. Yaklaşık 240.000 hektar orman ve 160.000 hektar fundalığa sâhiptir. Orman içinde 86 ve orman kenarında 73 köy vardır. Yüksek yerlerde iğne yapraklı, daha az yükseklerde meşe ağaçları çoğunluktadır. Bu ormanlardan bol miktarda sanâyi odunu ile yakacak odunu elde edilir.

Mâdenleri: Yozgat ili mâdenler bakımından zengin sayılmaz. Akdağmâdeni ilçesinde kurşun ve çinko, Sorgun ilçesinde kömür yatakları işletilmektedir.

Sanâyi: Yozgat ilinde sanâyi 1970'ten sonra gelişmeye başlamıştır. 10 kişiden fazla işçi çalıştıran sanâyi iş yeri 40, 10 kişiden az işçi çalıştıran sanâyi iş yeri sayısı 600 civârındadır. Başlıca fabrika ve sanâyi kuruluşları: Çimento Fabrikası, Orta Anadolu Köyişbir Deri Sanâyii A.Ş., yem fabrikaları, un fabrikaları, Deri Sanâyi ve Ticâret A.Ş., Ayça Yağ Fabrikası, Topel Ticâret ve Sanâyi A.Ş., Gentaş Tuğla Fabrikası, Tuğsan Tuğla Fabrikası, prefabrike konut îmâl eden Teknik İnşaat ve Ticâret A.Ş., Akdağ İnşaat ve İnşaat Malzemeleri Sanâyii ve Ticâret A.Ş. başlıcalarıdır (1994).

Ulaşım: Yozgat, İzmir-Afyon-Ankara-Yozgat-Erzurum-İran'a uzanan E-23 karayolu ile bütün bölgelere ulaşır. İl sınırları içinde devlet yolları 444 km, il yolları 510 kilometredir. Köylerinin % 85'inin yolları vardır. Ankara'dan Doğu Anadolu'ya uzanan demiryolu Yozgat ilinin güney batısından geçer. Yozgat merkez ilçe, demiryolu hattı üzerinde değildir. İlin Yerköy, Şefaatli ve Boğazlıyan ilçeleri demiryolu hattı üzerindedir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfûsu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 579.150 olup, bunun 208.183'ü şehirlerde ve 370.967'si köylerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 14.123 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 41'dir.

Örf ve âdetleri: Yozgat ve çevresi 5000 senelik bir târihe sâhiptir. Fakat 1071 Malazgirt Zaferinden sonra bu bölgeye yerleşen Orta Asya menşeli Türkmenlerle bu bölge tamâmen Türkleşmiş ve Türk-İslâm kültürü bu bölgede hâkim olmuştur. Diğer kültürler tamâmen unutulmuştur. Yozgat ilinde gelenek ve görenekler iç Anadolu'nun diğer şehirleri gibidir. Folkloru Çankırı, Ankara, Niğde, Amasya, Tokat ve Kayseri ile aynı özelliğe sâhiptir.

Mahallî kıyâfet: Kadınlarda üç etek, büzmeli şalvar, çizgili mintan, delme yelek, pullu fes, tepelik üzerine renkli yazma; yaşlılarda kadife ve aba başlık, bele gümüş kemer, ayağa yün çorap, lapçin, kundura veya çarık giyilir.

Erkeklerde yakasız mintan, geniş kollu hırka, salta veya yelek giyilir.

Mahallî halk oyunları ve mûsikî: Mûsikî ve halk oyunları İç Anadolu'nun etkisindedir. Melodi yapısı hareketli fakat hüzünlüdür. Karşılama oyunları yaygındır. Oyunlar davul ve zurna eşliğinde oynanır. Başlıcaları: Halaylar, karşılamalar, çifte telli, tek ayak, kamalı, pobbili, yerli gelin, cema ve bozok semahıdır. Yozgat ili türküler bakımından da oldukça zengindir.

Mahallî yemekler: Madımak, çiğdem pilavı, testi kebabı, arabaşı, teltek ve haside tatlısıdır.

Yozgat ilinin güreş bakımından önemli bir yeri vardır. Güreş bu ilde târih boyunca îtibârlı bir spor olmuştur. Olimpiyat ve Dünyâ ve Avrupa şampiyonluğunu kazanan Celal Atik ve Nasuh Akar Yozgatlıdır.

Yozgat'ın her yanında halı dokunur. Halıların renkleri parlak, desenleri geometriktir. Yozgat, Boğazlıyan, Sorgun ve Çiçekdağ Türkmen halısı meşhurdur.

Eğitim: Okur-yazar nispeti % 80'e varmıştır. Okulsuz köy yoktur. İlde 44 anaokulu, 719 ilkokul, 68 ortaokul, 11 meslekî ve teknik ortaokul, 15 lise, 21 meslekî ve teknik lise vardır (1994). Erciyes Üniversitesine bağlı Yozgat Meslek Yüksek Okulu, ilin tek yüksek öğretim kurumudur.

İlçeleri

Yozgat ili, biri merkez olmak üzere 14 ilçeden ibârettir.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 93.424 olup, 50.335'i ilçe merkezinde, 43.089'u köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 50, Musabeyli bucağına bağlı 31, Osmanpaşa bucağına bağlı 19 köyü vardır. Yüzölçümü 2039 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 46'dır. İlçe toprakları hafif dalgalı olup, akarsu vâdileriyle parçalanmıştır. Çorum Suyu, Delice, Sorgunözü, Yozgat ve Killi Çayları, ilçe topraklarını sulayan başlıca akarsulardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, fasulye, patates, soğan, keten, kenevir, haşhaş ve şekerpancarıdır. Vâdi tabanlarında daha çok meyve ve sebze yetiştirilir. Yamaçlarda ise bağcılık yapılır. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. En çok küçükbaş hayvan beslenir.

İlçe merkezi, Yozgat Çayı Vâdisinin yamaçlarında kurulmuştur. Ankara-Sivas karayolu ilçe merkezinden geçer. Ankara'ya 217 km mesâfededir.

Akdağmâdeni: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 62.776 olup, 12.220'si ilçe merkezinde, 50.556'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 71 köyü vardır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Akdağ doğu ve güneyinde yer alır. Dağlardan kaynaklanan suları Çekerek Suyunun kolları olan Göndelen, Akdağmâdeni ve Saray dereleri toplar. Batısında Orta Anadolu'nun önemli platolarından olan Bozok Platosu yer alır. Kara iklimi hâkim olması yüzünden bitki örtüsü zengin değildir.

Ekonomisi tarım, hayvancılık ve mâdenciliğe dayanır. Meyvecilik yaygındır. Başlıca yetiştirilen meyveler elma, armut, kayısı, vişne, ceviz ve üzümdür. Ayrıca arpa ve çavdar üretilir. En çok koyun, tiftik ve kıl keçisi beslenir. İlçe topraklarındaki çinko ve kurşun yatakları işletilir. İlçede sanâyi kuruluşu olarak bir deri farikası vardır.

İlçe merkezi Akdağ'ın kuzey eteklerinde, çam ormanları içinde kurulmuştur. Yozgat-Sivas karayolunun orta kesimlerinde yer alır. İl merkezine 113 km mesâfededir. 1815'ten sonra bölgedeki gümüş ve kurşun yatakları işletilmeye başlanınca, ilçe merkezinde yerleşmeler başladı ve hızla nüfûsu arttı. 1839'da nâhiye 1860'da kazâ oldu.

Aydıncık: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 22.098 olup, 5734'ü ilçe merkezinde, 16.364'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 28 köyü vardır. İlçe toprakları Çekerek Suyu Vâdisinden ve etrâfındaki orta yükseklikteki dalgalı düzlüklerden meydana gelir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri patates, soğan, şekerpancarı, buğday, arpa ve ayçiçeğidir. Akarsu boylarında sebzecilik yapılır. İlçe merkezi Çekerek Suyu Vâdisinde kurulmuştur.

Çekerek-Alaca karayolu ilçenin kuzeyinden geçer. Çekerek ilçesine bağlı bir bucakken 16 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu.

Boğazlıyan: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 55.576 olup, 16.895'i ilçe merkezinde, 38.681'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 28, Yenipazar bucağına bağlı 5 köyü vardır. İlçe toprakları İç Anadolu Platosu üzerinde olup, doğusunun küçük bir bölümünde Akdağlar yer alır. İlçe topraklarını Delice Irmağının kolu olan Karasu sular. Düz arâzi az olup, Boğazlıyan Ovası, Karasu Vâdisinde yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, patates, şekerpancarı, fasulye ve mercimektir. Hayvancılık gelişmiştir. En çok koyun ve sığır yetiştirilir. Yün ve yapağı üretimi önemli gelir kaynağıdır. Deri fabrikası başlıca sanayi kuruluşudur.

İlçe merkezi Keklicek Dağı ile Yatırdağı arasında kalan vâdide kurulmuştur. Yozgat-Kayseri karayolu ilçe merkezinden geçer. İl merkezine 120 km mesâfededir. Ticârî yönden Kayseriye bağlıdır. İlçe belediyesi 1879'da kurulmuştur.

Çandır: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 11.317 olup, 8432'si ilçe merkezinde, 2885'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 4 köyü vardır. İlçe topraklarının büyük bölümü dağlar ve platolarla kaplıdır. Doğusunda Akdağlar, kuzeyinde Gevencik Dağı yer alır. Başlıca akarsuyu Pınar Deresidir. Akdağlar ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, patates, ayçiçeği, şekerpancarı ve baklagillerdir. Meyvecilik ve hayvancılık gelişmiştir. El tezgahlarında halı dokunur. İlçe merkezi Pınar Deresi kenarında kurulmuştur. Çayıralan ilçesine bağlı bucakken 16 Haziran 1987'de 3992 sayılı kânunla ilçe oldu.

Çayıralan: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 24.381 olup, 7644'ü ilçe merkezinde, 16.737'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 27 köyü vardır. İlçe topraklarının büyük bölümü dağlar ve platolarla kaplıdır. Doğusunda Akdağlar, kuzeydoğusunda Karababa Dağı, kuzeyinde Sırıklıdağı, batısında ise Gevencik Dağı yer alır. Dağlardan kaynaklanan suları Kanak Çayı toplar Ayrıca Kızılırmak ve Delice Irmağını besleyen irili ufaklı birçok akarsu vardır. Akarsu kıyılarında dar düzlükler vardır. Akdağlar ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, patates, ayçiçeği, şekerpancarı ve baklagillerdir. Meyvecilik son senelerde gelişmiş olup, en çok elma yetiştirilir. Hayvancılık eski metodlarla yapılır. En çok koyun ve sığır beslenir. Orman varlığına rağmen, ormancılık gelişmemiştir. Ev tezgahlarında halı dokunur.

İlçe merkezi Akdağların batı eteklerinde kurulmuştur. İl merkezine 119 km mesâfededir. 1948'de ilçe olmuştur. İlçe ortasından Pınar Deresi geçer. İlçe belediyesi 1926'da kurulmuştur.

Çekerek: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 38.420 olup, 10.398'i ilçe merkezinde, 28.022'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 43 köyü vardır. Yeşilırmak Havzasında kalan ilçe topraklarının büyük bölümü Bozok Platosunda yer alır. İlçe topraklarını Çekerek Irmağı sular. Çekerek Vâdisinin genişlediği yerlerde Kümbet ve Koyunculu ovaları yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri patates soğan, şekerpancarı, buğday, arpa, ayçiçeğidir. Sebzecilik gelişmiştir. Tarımda makina kullanımı yaygındır. Hayvancılık fazla yaygın değildir.

İlçe merkezi Çekerek Irmağının batısında kurulmuştur. Gelişmemiş bir yerleşim merkezidir. Zile ilçesine bağlı Hacıköy isimli bir köyken, 1928'de Yozgat'a bağlanarak bucak hâline getirildi. 1944'te ilçe merkezi oldu ve aynı yıl belediyesi kuruldu. İl merkezine 88 km mesâfededir.

Kadışehri: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 24.400 olup, 4195'i ilçe merkezinde, 20.205'i köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları genelde dağlıktır. Kuzeyinde Deveci Dağları, güneyinde Bozok Platosu yer alır. Başlıca akarsuyu Çekerek Çayıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri patates, buğday, arpa, şekerpancarı ve ayçiçeğidir. İlçe merkezi Deveci Dağları eteklerinde kurulmuştur. Çekerek ilçesine bağlı bucakken 16 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu.

Saraykent: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 9842 olup, 6059'u ilçe merkezinde, 3783'ü köylerde yaşamaktadır. İlçe toprakları Bozok Platosunda yer alır. Topraklarını Çekerek Suyunun kolları sular.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Meyvecilik gelişmiştir. Başlıca yetiştirilen meyveler elma, armut, kayısı, vişne, ceviz ve üzümdür. En çok koyun, tiftik ve kıl keçisi beslenir. İlçe merkezi, Bozok Platosunda kurulmuştur. Yozgat-Sivas karayolu ilçenin güneyinden geçer. Eski ismi Karamağra'dır.

Akdağmâdeni ilçesine bağlı bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu.

Sarıkaya: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 44.857 olup, 11.586'sı ilçe merkezinde, 33.271'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağına bağlı 39, Hasbek bucağına bağlı 18 köyü vardır. Yüzölçümü 976 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 46'dır. İlçe toprakları, akarsu vâdileriyle parçalanmış olup, Bozok Platosunun güneyinde yer alır. İlçe topraklarını Delice Irmağının kolları sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri; buğday, şekerpancarı, arpa, mercimek, patates, çavdar ve üzüm olup, ayrıca az miktarda soğan, fasulye, elma ve armut yetiştirilir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. İlçe topraklarında demir yatakları vardır.

İlçe merkezi, Güllerözü Deresinin kuzey kıyısında geniş bir düzlükte kurulmuştur. Eskiden merkez Aşağısarıkaya idi. Daha sonra Hamam adlı şimdiki yerine taşındı ve daha sonra Sarıkaya ismiyle anılmaya başlandı. 1957'de İlçe merkezi oldu. Yozgat-Kayseri karayolu ilçe merkezinden geçer. İl merkezine 77 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1957'de kurulmuştur.

Sorgun: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 96.046 olup, 31.179'u ilçe merkezinde, 64.867'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 89 ve Eymir bucağına bağlı 11 köyü vardır. Yüzölçümü 1769 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 54'tür. İlçe toprakları Bozok Platosunun orta yükseklikteki dağlık düzlüklerinden meydana gelir. Sorgunözü ve Çekerek Çayına karışan bâzı dereler ilçe topraklarını sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, mercimek, nohut, üzüm, şekerpancarı, patates, çavdar ve fasulyedir. Hayvancılık gelişmiş olup, en çok sığır, koyun ve Ankara keçisi beslenir. Tuğla, kiremit ve un fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşlarıdır. İlçe topraklarında linyit yatakları vardır.

İlçe merkezi, Sorgunözü Deresi Vâdisinde kurulmuştur. Osmanlılar zamânında Köhne-i Kebir adıyla anılıyordu. Yozgat-Sivas karayolu ilçe merkezinden geçer. Tarım ürünlerinin pazarlandığı bir ticâret merkezi olan ilçe, il merkezine 34 km mesâfededir. 1926'da ilçe olmuş ve aynı yıl belediyesi kurulmuştur.

Şefaatli: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 36.246 olup, 13.171'i ilçe merkezinde, 23.075'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 44 köyü vardır. Yüzölçümü 833 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 43'tür. İlçe toprakları orta yükseklikte dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Bu düzlükler akarsu vâdileriyle parçalanmış olup, topraklardan kaynaklanan sular Delice Irmağına karışır. İlçe toprakları orman yönünden çok fakir olup, step görünümündedir.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı, arpa, mercimek ve üzüm olup, ayrıca az miktarda elma, patates, soğan, çavdar ve armut yetiştirilir. Hayvancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. En çok koyun, Ankara keçisi ve sığır beslenir. İlçe topraklarında flüorit yatakları vardır.

İlçe merkezi Konak Çayı ile Boğazlıyan Çayının birleştiği yerde kurulmuştur. Gelişmemiş bir yerleşim merkezi olan ilçeden Kayseri-Ankara demiryolu geçer. İl merkezine 42 km mesâfededir. Şefaatli 1934'te ilçe olmuş ve aynı yıl belediyesi kurulmuştur.

Yenifakılı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 11.305 olup, 4087'si ilçe merkezinde, 7218'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 8 köyü vardır. İlçe toprakları genelde düzdür. Karasu Çayı ilçe topraklarını sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, patates, şekerpancarı, fasulye ve mercimektir. Hayvancılık gelişmiştir. İlçe merkezi Karasu Çayı Vâdisinde kurulmuştur. Ankara-Kayseri demiryolu ilçeden geçer. Boğazlıyan'a bağlı bucakken 9 Mayıs 1990'da 3644 sayılı kânunla ilçe oldu. İlçe belediyesi 1951'de kurulmuştur.

Yerköy: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 48.462 olup, 26.248'i ilçe merkezinde, 22.214'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 32, Salmanlı bucağına bağlı 22 köyü vardır. Yüzölçümü 1245 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 39'dur. İlçe toprakları dalgalı düzlüklerden meydana gelir. Kuzeybatısında Zincirli Dağı yer alır. İlçe topraklarından kaynaklanan suları Delice Irmağı toplar. Bu akarsu vâdisinin genişlediği bölümde Yerköy Ovası yer alır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, şekerpancarı, patates, soğan ve elmadır. Hayvancılık gelişmiştir. En çok küçükbaş hayvan beslenir. Sarayköy'de bulunan çimento fabrikası başlıca sanâyi kuruluşudur. Diğer sanâyi kuruluşları ise kraft torba, tuğla ve briket fabrikalarıdır.

İlçe merkezi DeliceIrmağı Vâdisinde kurulmuştur. Ankara-Yozgat ve Ankara-Kayseri karayolu üzerindedir. İl merkezine 39 km mesâfededir. Türkiye'nin hiçbir yerinde görülmeyen bir şekilde

Kırşehir'in Çiçekdağ kasabası ile birleşmiş durumdadır. İlçe belediyesi 1945'te kurulmuştur.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Yozgat tabiî güzellikler ve târihî eserler bakımından zengindir. Târihte önemli ticârî yollar üzerinde olan Yozgat'ın birçok târihî eseri zamânımıza ulaşmamıştır. Başlıca eserleri şunlardır:

Ulu Câmi: Çapanoğlu Mustafa Bey tarafından 1779'da yaptırılmıştır. İlin en eski câmisi olup Çapanoğlu Câmii olarak da bilinir.

Capanoğlu Süleyman Bey Câmii: Çapanoğlu Süleyman Bey tarafından 1794'te yaptırılmıştır. Kesme taş işçiliği, iç ve dış süslemelerinin sanat değeri büyüktür. Ulu Câminin ön kısmında olduğundan bu iki câmi iç ve dış câmi olarak anılır.

Cevahir Ali Efendi Câmii: Ali Efendi tarafından 1788'de yaptırılmıştır. Günümüzde oldukça yıkık vaziyettedir.

Başçavuşoğlu Câmii: 1880 târihinde yapılmıştır. Ahşap bezemelerinin sanat değeri büyüktür. Tavanı Barok motiflerle kaplıdır.

Çapanoğlu Câmii: Ahmed Paşa tarafından 1749'da yaptırılmıştır. Yerköy ilçesindedir. Taş işçiliği ve iç süslemeleri çok güzeldir.

Saat Kulesi: 1870'te Belediye Reisi Tevfikizâde Ahmed Efendi yaptırmıştır.

Eski eserler:

Ankova Harâbeleri: Sorgun ilçesinin Alişar köyünde eski bir Hitit şehri olan Ankova'nın kalıntıları vardır. Hitit târihine ışık tutacak pekçok eser bulunmuştur. Çoğu AnkaraEtnoğrafya Müzesindedir. Bu höyükte 5000 senelik eserlere rastlanmıştır. Bunların bakır ve tunç devirlerine âit olduğu ifâde edilmektedir. Çengeltepe Höyüğü: Merkez ilçenin Çengelköyü köyünde târih öncesi ilk tunç devrine âit eserler bulunmuştur. Dört bin sene önce yapılan binâların duvarları hâlen ayaktadır. Kerkenez: Eski bir Hitit şehridir. Hattuşaş: Hitit başşehridir. Yedi kilometrelik bir surla çevrilidir. Şehre 7 kapıdan girilir. Yeraltı geçitleriyle Hitit mîmârîsinin eşsiz örneğidir. Bu harâbelerin yanında dînî inançları sembolize eden yazılı kayalar bulunmaktadır. Türüdüler Köyü Mağaraları: Şefaatlı ilçesindedir. Târihin çok eski çağlarından kalma mağaralardır.

Kaleler: Boğazkale; târihî bir kaledir. Çeşka Kalesi: İl merkezine 5 km mesâfededir. Keçi Kalesi: Yerköy iline 25 km uzaktadır.

Mesîre yerleri: İlin çeşitli yerlerine yayılmış birçok mesîre yeri vardır. Bunların bâzıları şunlardır:

Çamlık: İl merkezine 5 km mesâfededir. 264 hektara yakın olan Çamlık 1956'da millî park hâline getirilmiştir. Temiz havası, bol suyu ve şahâne bitki örtüsü ile bir dinlenme yeridir.

Çayıralan Ormanları: Çayıralan ilçesindedir. Karaçam, ladin, meşe, kayın ve kavak ağaçlarından meydana gelmiş gür bir ormandır. Av yapmaya ve kamp kurmaya müsâittir.

Karanlık Dere: Yerköy ile Şefaatli arasında yer alır. Çekerek Suyu ortasından akar. Yeşillik, av hayvanları ve balığı bol bir mesîre yeridir.

Akdağ Ormanları: Akdağmâdeni çevresi ormanlarla kaplıdır. Soğuk su kaynakları ve yaylaları ile güzel bir piknik yeridir. Av hayvanları boldur.

İçmeler ve kaplıcalar: Yozgat kaplıcalar ve şifâlı sular bakımından zengin bir ilimizdir. Önemli kaplıcaları şunlardır:

Sarıkaya Kaplıcaları: İl merkezine 79 km mesâfede, Sarıkaya ilçesindedir. Konaklama tesisleri mevcut olan kaplıcanın suları, romatizma, nevralji, nefrit, cilt ve kadın hastalıklarına iyi gelmektedir.

Karadikmen Kaplıcası: Akdağmâdeni ilçesine bağlı Karadikmen köyündedir. Tesisleri mevcut olmayan kaplıcanın suları içme olarak günde 4-5 bardak içmek sûretiyle karaciğer, safra yolları, barsak hastalıkları ile idrar yolları hastalıklarına, banyo olarak romatizma ve kadın hastalıklarına iyi gelir.

Yeşilova Ilıcası: Sorgun ilçesine 2 km mesâfededir. Tesisleri mevcut olan kaplıca suları banyo olarak romatizma, nefrit, nevralji ve kadın hastalıklarına, içme olarak mîde, barsak, karaciğer ve safra kesesi rahatsızlıklarına faydalıdır. İl merkezine 38 km mesâfededir.

Yerköy Kaplıcası: Yerköy ilçesine 3 km mesâfededir. Tesisleri yetersiz olan kaplıca suyu romatizma, nefrit, nevralji ve kadın hastalıklarına faydalıdır. İl merkezine 36 km mesâfededir.

Alm. *Richtung, Seite (f),* **Fr.** *Sens, cöté (m),* **İng.** *Direction.* Herhangi bir şeyin yüzlerinin baktığı taraf. Coğrafyada yön denilince kuzey, güney, doğu ve batı denilen dört yön hatıra gelir. Kısaca bunlara ana yönler de denir. Nakledilecek bir şeyin veya seyahat edecek bir kimsenin hedefine ulaşabilmesi, yönleri bilmekle mümkün olabilecektir. Havacılar, gemiciler, askerler ve turistler yön bulma işine çok ehemmiyet verirler.

Yön bulma usûlleri: En basit yön bulma aracı pusuladır (Bkz. Pusula). Pusula yatay durumda kalacak şekilde düzlem bir yüzey üzerine konur. İğnesinin hareketi duruncaya kadar beklenir. İğnenin beyaz veya renksiz ucu güneyi, tersi olan mavi ucu ise kuzeyi gösterir. İnsan önünü güneye çevirirse sağı batı, solu ise doğuyu gösterir. Arkasında kalan taraf da kuzeydir.

Haritaların yukarı kısmı dâima kuzeyi, aşağısı güneyi gösterir. Yüz haritaya çevrildiğinde sağı doğu, solu ise batı tarafı gösterir.

Pusulanın yokluğunda başka âletlerle de yönler bulunabilir. Bir yön tespit edilince diğer yönler kendiliğinden ortaya çıkar. Saatler de birer yön bulma âletidir. Gündüzün saatin akrebi güneşe doğru çevrilir. Bu işi tam olarak yapabilmek için bir ipin ucuna ağır bir kütle, meselâ demir parçası asarak ipin çekül doğrultusunda, yâni düşey durumda olması temin edilir. Saatin akrebi ipin gölgesi ile çakıştırılır. Saatin 12 işâreti ile bu gölgenin hâsıl ettiği açının açıortayı güneyi göstermektedir. İstanbul'da, bulunan bu yönden takriben 30° sola dönülürse kıble istikâmeti bulunmuş olur.

Güneşe bakarak da yönler kabaca tahmin edilebilir. Güneş doğudan doğar, batıdan batar. Sabah ile öğle arasında güneş doğu ile güney arasındadır. Meselâ saat 10.00 civârında yüzümüzü güneşe çevirdiğimizde yönümüz güneydoğudur. Öğleden sonra ise güneş güney ile batı arasında bulunur.

Geceleyin yıldızlar görülebiliyorsa kutup yıldızı yardımıyla da yönler bulunabilir. Kutup yıldızı tam kuzeyde bulunan ve diğer takım yıldızlardan parlak olan bir yıldızdır (Bkz. Kutup yıldızı). Küçük ayı takım yıldızlarının en uçta olanıdır. Yüzü kutup yıldızına çevirince ön tam kuzey, arka güney, sağ doğu, sol batı olur.

Şehirlerde yön bulmak daha kolaydır. Minârelerin şerefe kapıları kıbleye doğru yapılmıştır. Karıncalar da yuvalarının girişini kuzeyden esen rüzgarlardan korumak için güneye çevirmişlerdir. Aynı sebepten bâzı ağaçlar da güneye doğru eğik dururlar.

Bu usûllerin tamâmı yaklaşık yön bulmaya yarar. En hassas pusulaların dahi yön bulmada hatâsı mevcuttur. Yönleri tam bulabilmek için pusula iğnesinin sapma açısını hesaplamak lâzımdır. Sapma açısı yer ve zamana göre değişir. Sapma açısı hesaplanır ve tespit edilen yöne olan etkisi ilâve edilirse tam doğru yön bulunmuş olur. Câmilerin kıble istikâmeti böyle tespit edilir.

YÖNETMELİK;

Alm. *Bestimmungen, Vorschriften (pl.) (ver-) Ordnung (f),* **Fr.** *Réglement (m),* **İng.** *Governing statute, instructions, drill book, regulation.* Kânun ve tüzüklerin tatbiki için çıkarılan idârî düzenleyici işlem. İdâre, kânun ve tüzüklere göre vazifelerini yapabilmek için, kendi yetki sahalarına âit olmak üzere, gerekli düzenlemeleri yönetmelikler çıkarmak sûretiyle yapabilir. Eski ismi tâlimatnâmedir.

Anayasada; Bakanlıkların ve kamu tüzel kişilerin kendi görev alanlarını ilgilendiren kânunların ve tüzüklerin uygulanmasını sağlamak üzere ve bunlara aykırı olmamak şartıyle, yönetmelikler çıkarabilirler ve bu yönetmeliklerin **Resmî Gazete**'de yayınlanarak yürürlüğe girecekleri belirtilmektedir (mad. 124). Anayasanın bu hükmü doğrultusunda çıkarılan yönetmeliklere "Uygulama Yönetmeliği" denir. Bunun dışında, idârenin faaliyetlerini düzenleyen, bâzı hallerde yalnız kendi mensuplarını ilgilendiren yönetmelikler de vardır. Bunlara "Âdi Yönetmelik" denir. "Uygulama Yönetmelikleri"nin **Resmî Gazete**'de yayınlanması gerekir. Fakat, "Âdi Yönetmelik"lerden vatandaşları ilgilendirenlerin yayınlanması, diğerlerinin de alâkalı kişilere duyurulması yeterlidir.

Yönetmelikler, kânun ve tüzüklere aykırı olamayacağı gibi, diğer üst hukuk prensiplerine de aykırı olamazlar. Kânuna ve tüzüğe aykırı olan yönetmeliklere karşı Danıştayda iptal dâvâsı açılabilir.

YÖNLER (Bkz. Yön)

YÖRGÜÇ PAŞA (Lala);

Osmanlı veziri. Babası Amasya ileri gelenlerinden Atabekzâde Abdullah Beydir. Doğum târihi bilinmemektedir.

Çelebi Sultan Mehmed Amasya'dayken hizmetinde ve lalalığında bulundu. Ankara Savaşı (1402) sonrasında bozulan Osmanlı birliğinin tekrar sağlanmasında Çelebi Sultan Mehmed'e yardımcı oldu. Bunun mükâfâtı olarak da, Çelebi Sultan Mehmed'in Osmanlı birliğini sağlamasından sonra Amasya

sancakbeyliğine tâyin edildi. Samsun ve civârında ve Sivas'ta çıkan isyanları bastırdı. 1415 yılında Murâd Çelebî (İkinci Murâd) Amasya sancakbeyliğine tâyin edilince Şehzâde'nin lalası oldu. Şehzâde Murâd'ın 1420'de tahta çıkması üzerine Amasya'dan ayrıldı. Bilâhare 1422 yılında vezirlik rütbesiyle Rum beylerbeyi olarak Amasya'ya gönderildi. Pâdişâh değişikliğinden istifâde edip karışıklık çıkarmak isteyen eşkıyâ ve yerli beylere karşı başarılı faaliyetler yaptı. Eşkıyânın tamâmına yakınını ortadan kaldırıp bir kısmını da yakalayarak muhâfaza altına aldı. 1434'te yaşlılığı dolayısıyla beylerbeylik vazifesinden alındı.

1441 yılında vefât eden Yörgüç Paşa Amasya'da câmi, imâret, medrese ve türbeden müteşekkil bir külliye yaptırmıştır.

YÖRÜK ALİ EFE;

Kurtuluş Savaşında Ege bölgesinde faydalı hizmetleri görülen bir efe. 1896 senesinde Sultanhisar'ın Kavaklı köyünde doğdu. Köklü bir âileye mensup olan Yörük Ali, 1916'da İzmir'de askerliğini yaptığı sırada bir hakâreti hazmedemeyerek dağa çıktı. Üç yıl süren çete hayâtından sonra hükümete teslim oldu.

Yunanlıların Anadolu'yu işgâle başlamasından sonra, adamlarını tekrar toplayarak işgalcilere karşı çete savaşlarına başladı. Yörük Ali Efenin bu karşı harekâtı, İzmir ve Aydın bölgesinde Millî Mücâdelenin başlangıcı oldu. Çok geçmeden alay seviyesinde askere sâhip olan çete, "Millî Aydın Alayı" olarak anılmaya başlandı. Zaman zaman Kıllı Efe ve DemirciEfe ile müşterek yaptıkları savaşlarda Yunan ordusuna büyük zâiyatlar verdirdiler. Kurtuluş Savaşı esnâsında büyük kahramanlıklar gösteren bu alay, halen 37. Tümende "Yörük AliEfe Alayı" olarak ismen muhâfaza edilmektedir.

Ege bölgesinde, Yunanlıları oyalamak, durdurmak gibi hizmetleri olan Yörük AliEfe, çetelerin kaldırılmasından sonra emrindeki kuvvetleri dağıttı. Hizmetlerinden dolayı kendisi MilisAlbayı rütbesi ve İstiklâl Madalyası ile taltif edildi. Kurtuluş Savaşından sonra Yenipazar'a yerleşenAliEfe, son zamanlarını zirâat ve ticâretle geçirdi ve 1953 senesinde vefât etti.

YÖRÜKLER;

Anadolu ve Rumeli'de göçebe olarak yaşayan, geçimlerini hayvancılıkla sağlayan ve mevsimlere göre ova veya yaylalarda kurdukları çadırlarda oturan Oğuz Türklerine verien ad. Bunlara **Türkmenler** adı da verilir. "Cesur, muhârip, iyi yürüyen, eli ayağı sağlam" gibi mânâları ifâde eden "yörük" kelimesi yerine "yürük" kelimesi de kullanılır. Umûmî olarak konar-göçer hayat yaşayan bütün topluluklar için kullanılan bu isim, daha çok göçebe Oğuz boyları için alem (özel isim) olmuştur.

On birinci yüzyılda Orta Asya'dan göç eden ve göçebe hayat yaşayan Oğuzlar, İran'dan geçerek, Malazgirt Zaferinden sonra Anadolu'ya geldiler. Burada da eski hayat tarzlarını aynen devâm ettirdiler. İlk zamanlar Türkmen adıyla anılan Oğuzların bir kısmı yerleşik hayâta geçti. Anadolu'nun İslâmlaştırılıp Türkleştirilmesi sırasında Oğuz boyları Anadolu'nun her tarafına yayıldı. Bir kısmı yerleşik hayâta geçerek Türkmen adını aldı, bir kısmı da göçebe hayâtını sürdürüp yörük ismiyle anıldı.

Anadolu Selçukluları ve beylikleri dönemlerinde yörüklerden askerî güç olarak faydalanıldı. Selçuklular ve Osmanlılar yörükleri sistemli bir şekilde toprağa yerleştirmeye çalıştılar. Orhan Gâzi ve Yıldırım Bâyezîd devirlerinde geçitlerin, derbentlerin korunması, yörüklere yaptırıldı. Osmanlıların Rumeli'ye geçişinden sonra Yörüklerin önemli bir bölümü de Rumeli'ye göç ettirildi. Sultan Birinci Murâd Han zamânında Saruhan'dan Serez taraflarına kalabalık gruplar hâlinde sevk edilen yörükler, iskân edildikleri yeni bölgelerde yabancı unsurlar arasında bir dayanak noktası teşkil ettiler ve ileride yapılacak fetihlere yardımcı oldular. Yörüklerin Rumeli'ye geçirilmeleri Yıldırım Bâyezîd Han devrinde daha kesîf bir şekilde devâm etti.

Sultan İkinci Murâd Han ve Fâtih Sultan Mehmed Han zamanlarında yeni fethedilen yerlere çok yörük nüfus nakledildi. Fâtih Kânunnâmesi'nde yörüklere diğer ahâliye göre bâzı vergi muâfiyetleri tanındı. Fâtih Kânunnâmesi'nde yörüklerin ağnam resmî mükellefi ve askerlikle mükellef oldukları belirtildi. Orduda yardımcı kuvvet olarak vazîfe alan yörükler, Kânûnî devrinden îtibâren, daha çok îmâr ve muhâfaza hizmetlerinde kullanıldı. Bulundukları coğrafî mevki îtibâriyle çeşitli hizmetler gören yörükler, sâhillerde gemi malzemesi temini ve gemi yapımında; derbentlerde ve ana güzergâhlarda yol emniyeti, tâmir, muhâfaza, köprü inşâsı ve menzillere zâhire toplanması ve korunmasında; mâdenlerde, ordunun nakliye işlerinde ve devletin kalelerinin onarımlarında da istihdam edildiler. Yörüklerin geçtikleri yerlerde kalabilecekleri, yaylak ve kışlak alanları belirlendi.

Yörüklerin Rumeli'ye geçirilmesi ve fethedilen yerlere yerleştirilmesi, daha sonra Osmanlı Devletinin umûmî bir siyâseti oldu. Ancak sonraki devirlerde yörüklerin Rumeli'ye yerleştirilmesi yavaşladı. Fakat

18. yüzyılın sonlarına kadar devâm etti. Bu göçlerin bir kısmı isteğe bağlı olduğu gibi, bir kısmı ise devlet siyâseti doğrultusunda mecbûrî olmuştur.

Anadolu'da başgösteren Celâlî isyânları ve netîcesinde meydana gelen iç çalkantılar ve ekonomik buhranlar Anadolu'daki yörüklerin düzeninin bozulmasına yol açtı. Bu karışıklıklar yörük câmiâsına da sirâyet etti. Devlet bu yüzden yörükler üzerindeki idârî otoriteyi sağlamak ve doğabilecek zararları önlemek için onları mecbûrî yerleşmeye tâbi tuttu. Mecbûrî iskânın gâyesi, göçebe hayat tarzı sebebiyle yörüklerin yerleşik halka zarar yapmalarını önlemek, harâb ve boş olan iskân merkezlerinin îmâr edilmelerini, ekilmeyen toprakların işlenmesini temin etmek, devlet tarafından kontrol edilmesi zor olan eşkıyâ gruplarına karşı bir emniyet unsuru olarak set vazîfesi görmelerini sağlamaktı.

1683 ViyanaSeferinin mağlûbiyetle netîcelenmesi, Rumeli ve Anadolu'da geniş çapta aşîret hareketleri ve eşkıyâlık hâdiselerine sebep odu. Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşanın sadrâzamlığı sırasında 1691 senesinde yörükleri tamâmen iskân etmek için harekete geçildi.

Rumeli'deki yörükler, "Evlâd-ı Fâtihân" adı altında yeni bir teşkilâta tâbi tutuldu. Bunlardan askerî maksatlarla faydalanılmaya çalışıldı. Anadolu'daki yörükler ise bilhassa Hama, Humus, Rakka ve Haleb bölgelerine yerleştirilmek sûretiyle Aneze ve Şammar aşîretlerinin baskınları önlenmeye çalışıldı. 18 Mart 1692 târihli bir ferman ile Anadolu'nun çeşitli vilâyet ve sancaklarından muhtelif yörük aşiretlerine mensup yetmiş kadar oymak yerleştirildi. Bu aşiretlerin yerlerini terk etmemeleri için de Adana ve Maraş taraflarında derbent mahallelerine yörükler yerleştirildi. 1720 senesinde Şam vilâyetine bağlı bâzı sancaklara yörükler yerleştirilmek sûretiyle Türk nüfûsu yönünden takviye edildi. Bâzı yörük oymakları da kendi yaylak ve kışlaklarında iskâna tâbi tutuldular. 1693 senesinde Kayseri vilâyetine bağlı Zamantı ve Pınarbaşı yaylaları, 1728'de Zamantı Irmağının etrâfındaki harâbe köyler bu bölgede yaylak kışlak hayâtı yaşayan yörüklere tahsis edildi. Ayrıca Kozan Dağındaki yörükler Çukurova'ya, Orta Toroslardaki kalabalık yörük cemâatleri İçel'e, Antalya ve Isparta bölgelerinde dağınık halde bulunan yörükler ise Taşeli yaylaklarına yerleştirildiler. Bu arada Orta Anadolu'ya (Çiçekdağı, Nevşehir, Niğde) yörük iskânı yapılırken, Teke, Hamid, Beyşehir, Alanya ve Akşehir yörüklerinin de uygun yerlere yerleştirilmeleri için 1732 senesinde ferman çıkarıldı. Ayrıca doğudan batıya uzanan Toros Dağlarının iç ve dış kısımlarında yeni kurulan birçok kasaba ve nâhiyelere de çeşitli yörük cemâatleri yerleştirildi. İçel ve Alanya bölgesinde yaşayan bâzı yörükler Kıbrıs Adasına gönderildiler.

On dokuzuncu yüzyılın ortalarından îtibâren yörüklerin iskânı daha düzenli olarak yapılmaya başlandı. Vilâyetlerine yörük iskân edilecek vâliler, yaylak ve kışlaktaki yörükler üzerine iskân nâzırı tâyin ederek, onları disiplin altına almaya çalıştılar. Tanzimattan îtibâren de boş arâziler ve terk edilmiş yerler iskân sâhası olarak seçildi. Bu şekilde iskân için Bursa, Sivas, Ankara, Konya ve Aydın eyâletleriyle mülhakâtı (bağlı yerler) seçildi. Yörüklerin iskânı için tertip edilen Fırka-i Islâhiye, Adana Halep, Maraş ve Ayıntab (Anteb)da yeni kasabalar da kurmak şartıyla pekçok yörük cemâatini iskâna tâbi tuttu.

Bugün yörüklerin tamâmı yerleşik hayâta geçmişlerdir. Ancak eski hayat tarzlarını devâm ettiren ve yaylak-kışlaklarda göçebe olarak yaşayan yörükler Toroslarda hâlâ mevcuttur.

Yörüklerin isimleri ve onlarla ilgili kânûnî hükümler ilk defâ Fâtih Kânunnâmesi'nde yer aldı. Buna göre kurulan yörük teşkilâtı, idârî ve askerî maksatlara uygun şekilde düzenlendi. Fâtih Kânunnâmesi'nde yörüklerin sefere çıktıklarında her türlü techizâtı kendilerinin temin etmeleri ve avârızdan muaf tutulmaları ve sefere çıkanların ertesi yıl çıkmamaları kânun hâline getirildi. Ancak yörüklerle ilgili kânunnâme Kânûnî devri ortalarına doğru tamamlandı. Hâsılatı devletin hazine defterlerinde yazılı ve muayyen birer zeâmet birliklerine çevrilen yörükler seraskerlik adı altında bir takım gruplara ayrıldı.

Bunların başında yörüklerin arasından seçilerek bir berât ile tâyin edilen "serasker" (yörük reisi) bulunurdu. Yörük seraskerlikleri kendi aralarında ocaklara taksim olunmuşlardı. İlk zamanlar yirmi beş kişi bir "ocak" sayılırken, sonradan ocağın sayısı otuza çıkarıldı. Bu ocakların herbirinden beş kişi sefere gitmek veya devlet hizmetini görmek üzere "eşkinci" olarak ayrılır, ocakta kalan diğer yirmi beş kişi de "yamak" olurdu. Eşkinci olarak seçilen bu beş kişinin sefer ve dîvân-ı hümâyûna hizmet masraflarını altı aylık müddetle ve ellişer akça olmak üzere yamaklar karşılar, buna mukâbil avârız-ı dîvâniye vergisinden muaf tutulurlardı. Yörükler yörük tarzı hayâtını devâm ettirirlerse, kendi hayat düzenlerine göre ayarlanmış bir kısım vergileri verirlerdi. Onlardan hiçbir sûrette diğer halktan alınan vergi alınmazdı. Ancak yörükler tabiî hayatlarını bırakır da zirâî hayâta geçerlerse reâya kaydolunurlar, diğer halkın verdiği vergileri öderlerdi.

Yörüklerin yaşadıkları mıntıkalarda köyler, mezrâlar ve yurtlardan meydana gelen kazâlar kurulmuştu. Yörükler için câzip bir hâle getirilen kazâlarda yörüklerin kazâî meselelerini hal için bir kâdı bulunurdu. Kâdılar aynı zamanda yörüklerin sâhip oldukları hayvanların tahrirleri ile sefer esnâsında orduda ikmâl ve nakliye işlerinde vazife alacak olanların isimleri ve kirâ bedelleri de tespit edilirdi. Anadolu'da bu

şekilde kurulan birçok yörük kazâsı vardı.

Yörükler Orta Asya'dan getirdikleri an'aneleri devâm ettiriyorlardı. Hayatları belli kâidelere bağlanmıştı. Bu kâideler daha çok örfe bağlıydı. Yazları serin olan yaylalarda, kışları ise sıcak veya ılık kışlaklarda geçen yörüklerin, yaylalara gidiş gelişleri belli bir düzen içinde yapılırdı. Bu gidiş gelişler belli yollardan olurdu. Yaylağı ve kışlağı olmayan yörükler de otlak kirâlarlardı. Yörüklerde yaylaklar oymakların malı sayılır, o oymağa mensup olan herkesin hayvanları burada serbestçe otlardı. Yaylak veya kışlaklardaki evler ve çevrelerindeki küçük bahçeler şahıslara âitti. Çadırların ve küçük bahçelerin bulunduğu yere "yurt yeri" denirdi. Bir oymağın hayvanlarının diğer oymakların hayvanlarına karışmasını önlemek için hayvanlara "dökün, dövme" veya "döğme" adı verilen damgalar vurulurdu. Hayvanların kulakları belli şekillerde çentilerek de diğer oba hayvanlarından ayrılırdı. Bu işâretlere "en" adı verilirdi. Koyun, keçi, sığır ve deve gibi hayvanlar besleyen yörükler yaylak ve kışlaklarda buğday, arpa, mısır ve bâzı sebzeleri yetiştirirlerdi. Süt mâmülleri ve et temel gıdâlarını teşkil ederdi. Giyim ve ev eşyâlarını kendileri dokurlardı. Bununla berâber kapalı bir ekonomiye sâhip olmayıp, köy ve kasabalardaki pazarlara inerler, ürünlerini satarak kendi ihtiyaçlarını satın alırlardı. Develeriyle şehirler arasında yük taşırlardı. İstanbul gibi büyük şehirlere buğday ve benzeri tüketim maddelerini develeriyle yörükler taşırlardı. Keçi besleyen yörükler kıldan yapılmış çadırlarda, diğerleri ise keçeden yapılış çadırlarda otururlardı. Evi andıran yörük çadırlarında oturma, yatma ve yemek pişirme için bölümler vardı. Çadır orta direğin etrafına sıralanmış 5-9 direk üzerine kurulurdu. Büyük çadırlarda binek hayvanlarının bağlandığı bölüm dahi bulunurdu. Çadırın oturma bölümü yörük kilimleriyle döşenir, kenarlarda minderler bulunurdu. Çadırda herkesin oturacağı yer belliydi.

Yörüklerde âile yapısı daha çok erkek hâkimiyetine dayanırdı. Yörüklerde esas evlilik şekli tek evliliktir. Umûmiyetle evlenen çocuklar babayla birlikte yaşardı. Bu yüzden büyük âileler meydana getirirlerdi. Yörükler amca kızı, dayı kızı, amca ve teyze kızı gibi yakın akrabâyla da evlenirlerdi.

Yörüklerin idârî teşkilâtlanmaları oba, oymak, boy ve ulus şeklindeydi. Yaylak ve kışlaklarda bir soyun yaşadığı alana "oba" denirdi. Bu terim zamanla kaybolmuş ve yerini mahalle kelimesi almıştır. Bir veya iki oba halkına "oymak" denirdi. Oymakların başında "kethüdâ" bulunurdu. Yörükler buna "kahya" derlerdi. Birkaç oymağın birleşmesinden meydana gelen topluluklara "boy" adı verilirdi. Boyun başında "boybeyi" bulunurdu. Boy beylerine daha sonra "yörük başbuğu" adı da verildi. Birkaç boyun birleşmesinden "ulus" meydana gelir, bunun başkanlarına "ulusbeyi" denirdi.

Arı duru bir Türkçe konuşan ve zengin bir folklörü bulunan yörüklerde an'ane ve geleneklere bağlılık vardı. Yörüklerin göçleri, belli esaslara bağlanmıştı. Yaylaklara göç bahar aylarında olurdu. Oymak veya boybeyleri göçün gününü önceden tespit ederek herkese duyururdu. Göç günü gelmeden önce gerekli hazırlıklar yapılırdı. Önceden bildirilen gün gelince, bütün eşyâlar develere yüklenir, üzerine kilimler atılırdı. Develerin alınlarına süs, küçük ve büyük çanlar takılırdı. Kervanın önünde yeni elbiselerini giymiş elinde kirmanı ile yün eğirerek bir gelin giderdi. Çevrede ata binmiş genç erkekler, silah atarak, at sürerek yayla yoluna yürürlerdi. Boyun çocukları, kadınları ve genç kızları hayvan sürülerinin önünde veya yanında yürürlerdi. Uzun yolculuktan sonra yaylağa varılır yerleşilirdi. Sonbaharda da buna benzer merâsimle yaylaktan göç edilirdi. Yörüklerin nişan, düğün, bayram ve sünnet zamanlarında uyguladıkları buna benzer merâsimleri vardı.

Yörüklerin, bir kısmı bugün de devâm eden nişan ve düğün âdetleri şöyleydi:

Oğlu evlenme çağına gelen yörük âilesi kendisine uygun bulduğu âilenin kızına dünür giderdi. Eğer olumlu cevap alınırsa, kız evinde kahve içilirdi. Bunun tersi olursa, dünürcüler hemen evi terk ederlerdi. Dünürcüler uygun cevap aldıkları zaman oğlan evi tarafından hazırlanan ve berâberlerinde getirdikleri şerbeti içerlerdi. Uygun cevap alınıp, söz kesildikten sonra "beylik" ismi altında oğlan tarafından seçilen kadınlar kız evine giderler ve kıza nişan takarlardı. Nişanlar elbise, altın, gümüş gibi zînet eşyâlarıydı. Söz kesiminde oğlan tarafından kızın babasına veya velîsine bir miktar para verilirdi. İslâm dînine göre alınmasının haram olduğu bildirilen bu paraya "başlık" adı verilirdi. Oğlan tarafı kızın elbise, mutfak ve diğer eşyâlarını aldıktan başka kızın akrabâlarına da uygun hediyeler alırdı. Bunun ismine "yol" denirdi. Kız başka köyden gelecek olursa, oğlan babası dâvet edeceği köylerin her odasına ve her oda sâhibine ayrıca birer yol (dâvet hediyesi) gönderirdi. Bu yollar kâse, bardak, sahan, şeker, kahve gibi şeylerdi. Oda sâhipleri düğüncüleri odalarına dâvet ederek yedirip içirirler ve oğlan babasına düğün sâhibiymiş gibi yardım ederlerdi. Odalara inen misâfirlerin misâfirliği tamâmen oda sâhiplerine âit olurdu. Kız tarafı da dâvetçiler çıkarırdı. Düğün başladığında her iki taraf misâfirlerine ikramlarda bulunurdu.

Kız evinde kına gecesi yapılırdı. Gelin gideceği gün kız evinde hazırlanan ve oğlan tarafından önceden kız evine gönderilen çeyizler kapının önüne çıkarılırdı. Kız evinden yüzü alla örtülü olarak çıkarılan gelin ata bindirilirdi. Çeyizler de yükletilip oğlan evine götürülürdü. Oğlan evine götürülen gelinin yollarda önüne sıksık çocuklar tarafından ipler gerilir. Çocuklara hediyeler verilerek geçilirdi. Gelini güveyinin evi önünde attan yengeler indirirdi. Gelin attan inmeden önce güveyinin yakın

akrabâlarından biri başına üzüm, şeker, arpa, buğday, para gibi şeyler serperdi. Gelin attan ineceği sırada oğlan babası dâvet edilir, geline hediye verir veya vâd ederdi. Kaynana ve diğer yakınlar da çeşitli hediyeler verirlerdi. Gelin attan indikten sonra güveyinin evine gider. Çeyiz içinde ayrılmış olan ve "dürü" adı verilen bâzı eşyâlar dâvetlilere dağıtılırdı.

Dâmâda törenle elbise giydirilirdi. Güveyi elbiseyi giydikten sonra "sağdıç" adı verilen evli bir kimsenin evine götürülür. Vaktin gelişine kadar güveye her türlü şakalar yapılır. Güveyi burada izin almadıkça yerinden kalkamaz, gülemez ve söz söyleyemezdi. Bundan sonra meclise köyün hocası gelir. Güveyiye gerdeğe âit sıhhî ve dînî öğütler verir, kendisine hayırlı bir evlilik için duâ ederdi. Yatsı namazı kılındıktan sonra güveyiyi arkadaşları evine götürürler. Evin giriş kapısı önünde hoca tarafından duâ okunduktan sonra arkadaşları tarafından vurulan birkaç yumruk arasında güveyi eve girerdi.

Ertesi gün kadınlar gelini ziyâret ederler. Bu ziyâret esnâsında yapılan törene "baş bağlama" veya "duvak açma" adı verilirdi. Bir hafta veya bir ay sonra dâmât gelinle berâber kayınpederin evine giderek, büyüklerin ellerini ve dizlerini öptükten sonra da kayınpeder ve kayınvâlidesini evine dâvet ederdi. Bu dâvet günü kayınpeder de ayrıca bir gün için onları dâvet etmiş olur ki buna "el öpme" denirdi.

Yörükler mensup oldukları Oğuz boylarına göre isim alırlardı: Kayı, Bayat, Karaevli, Yazır, Döğer, Dodurga, Yaparlı, Avşar, Kızık, Beğdili, Karkın, Bayındır, Peçenek (Beçenek), Çavundur, Çepni, Salur, Eymir, Alavuntlu, Yüreğir, İğdir, Buğdüz ve Kınık isimleri yörük boylarına âit isimlerdir. Bugün Anadolu'daki birçok mezra, köy ve kasaba, isimlerini bu yörük boylarının isimlerinden almışlardır. Yörükler umûmiyetle Orta, Güney ve Batı Anadolu'da yerleşmişlerdi. Bugünkü, Sivas, Ankara, Bolu, Kastamonu, Balıkesir, Manisa, Kütahya, Afyon, Uşak, İzmir, Aydın Antalya, Konya, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Adana, Hatay, Gaziantep ve Maraş illerinin bulunduğu geniş bir sâhaya yayılmışlardı. Büyük gruplar hâlinde yaşayan yörükler ayrıca birçok tâli kollara ayrılmışlar ve çeşitli yerlere dağılmışlardı. Bunlardan Ankara, Tokat, Kırşehir bölgesinde yaşayan Ulu-yörük topluluğu ve Ankara yörükleri Orta Anadolu yaylalarında yaşamaktaydılar. Aydın, Honaz, Nif, Çeşme ve Bozdoğan havâlisinde Karaca-Koyunlu, Menteşe bölgesinde Oturak Barza, Güne Barza, Küre Barza, İskender Bey, Kayı, Horzum, Kızılca-Yalınç, Bolu, Uluborlu, Tefenni ve Ereğli civârında Bolu Yörükleri diye adlandırılan yörükler yaşamaktaydı. Söğüt Yörükleri diye anılan büyük bir topluluk Bursa'daki Emir Sultan Evkafı reâyası olarak, Söğüt, Edincik, Balıkesir, Bursa, Bergama, Gönen ve İnegöl'e kadar yayılmışlardı. Kara-Keçili yörükleri Söke, Boynu-İncelü yörükleri Nevşehir ve Aksaray, Kayı ve Çoban yörükleri Manisa civârında dolaşıyorlardı. Kalabalık nüfûsa sâhip Dânişmendlü Yörükleri de, Aksaray, Kırşehir, Aydın ve Adana gibi geniş bir sahaya yayılmışlardı. Biga ve çevresinde yaşayan Ağaca-Koyunlu Yörükleri ise daha küçük bir cemâati teşkil etmekteydi.

Anadolu'da dağınık bir durumda bulunan yörükler Rumeli'de daha teşkilâtlı ve belli yerlerde yaşamaktaydılar. Rumeli'deki yörükler, İstanbul'dan kuzeye doğru Bender ve Akkerman'a kadar, Tuna'yı tâkiben Bulgaristan ve Sırbistan hudutlarına oradan da Selânik Çatalcasına kadar yayılmışlardı. Bu geniş saha içinde sekiz grup olarak defterlere kaydedilmiş olan yörükler daha sıkı disiplin altındaydılar. Rumeli'deki yörükler, Tekirdağ, Naldöken, Kocacık, Vize, Selânik, Ofçabolu yörükleri, Aktuğ ve Oktav Tatarları adlarını taşımaktaydılar.

Uzun müddet Rumeli'de kalan, fetihler sırasında Osmanlı ordularına yardımcı olan bu yörükler zamanla azaldılar. Osmanlıların Rumeli'den çekilmeleri üzerine onlar da Anadolu'ya göç ederek çeşitli yerlere yerleştirildiler. Rumeli'de kalan yörüklerden bir kısmı bugün Yugoslavya'da Oğrazden Dağlarının güney eteklerinde hayvancılıkla uğraşmakta, geleneklerini, dillerini ve ekonomik yapılarını korumaktadırlar.

Bugün hemen hemen tamâmen yerleşik hayâta geçmiş olan yörükler; Aydın, Manisa, Kütahya, Antalya, Mersin, Adana, Muğla ve Balıkesir gibi muhtelif yerlerde yerleşmişlerdir. Eski an'anelerini ve hâlen konar-göçer yaşayışlarını sürdüren yörükler de vardır. Bilhassa Orta Toroslar üzerindeki Bulgar (Bolkar) Dağlarının eteklerinde bulunan, Güzeloluk, Yağdağ, Karagül, Eğriçayır, Perçengediği, Sarıtaşgediği, Konçagediği, Bayboğan, Düden, Çatalca, Dikmen, Yağlıpınar, Bastırık, Dedeli, Barçın, Alaçayır, Cumayalık, Konurcuk yaylalarında, yine Toroslar üzerindeki Aladağlar eteğindeki Üçkapılı, Demirkazık, Baş Yayla, Alagöl, Göşdere, Dönberi, Taşhan, Tekir ve Namrun yaylalarında Kozandağı eteklerindeki, Uyuzpınarı, Seyhan Nehrinin kolu Zamantı Suyunun yamaçlarındaki Şıhlı, Yeniköy, Bakırdağı, Kurşundağı, Çataloluk, Dereşimli, Gölalan, Çadıryeri, Boncuklubel, Boyduran yaylalarında Binboğa Dağlarındaki Ayran Pınarı, Yedi Kardeş Pınarı, Alapınar, Karagöl, Yaylaklı, Kemerli gibi yaylalarda, Nurhak Dağlarındaki Gülkice, Akpınar, Beysöğüt, Yamrıtaş, Issırganlı, Yapraklı ve Abeş yaylalarında yarı konar göçer hâlde yaşamaktadırlar.

Alm. *Kreisbahn, Bahn (f),* **Fr.** *Orbite (m), trajectoire (f),* **İng.** *Orbit, trajectory.* Çekim merkezi etrâfında bir cismin çizdiği döner hat. Yörüngenin bir başka adı da mahrektir. Yörünge bir atom çekirdeği etrâfında bu atoma âit elektronların hareketlerini târif etmede kullanılabileceği gibi, güneş sistemine âit gezegenlerin güneş etrâfında dönme hattı olarak da bilinir. Dünyânın kendi etrâfında ve güneş etrâfında döndüğünü ilk söyleyen İslâm âlimleridir. Mîlâdi 1000 yıllarında astronomi âlimleri gezegenlerin yörüngeleri hakkında büyük inceleme ve açıklamalar yapmışlardır (Bkz. Astronomi). 1609 senesinde ise Kepler, batı âlemine, Dünyânın güneş etrâfında elips biçiminde bir yörünge üzerinde döndüğünü neden sonra kabul ettirebilmiştir. Atomlara âit elektronların çekirdek etrâfında muhtelif cins ve özelliklerde yörüngelerde döndüğünü Rutherford ve Bohr teori hâline getirerek îzâh etmişlerdir.

Yörünge bir merkeze göre dâire olabileceği gibi, merkezi kayık dâire veya elips de olabilir. Elips yörüngede iki odak noktası ile farklı çap vardır. Elipsteki bu iki farklı çapa elipsin büyük ve küçük ekseni denir. Elipsin büyük eksen orta noktasından odak noktasına mesâfesinin, büyük eksen yarısına oranı elipsin egzantrisitesi olarak târif edilir. Egzantrisitesi sıfır olan elips bir dâiredir. Egzantrisite 0 ile 1 arasında büyüdükçe elips yörünge basıklaşır. Egzantrisitesi bir olan elipse parabol denir.

Bir gök cisminin etrâfında dönen diğer bir gök cismi bir elips çiziyor ve sâbit gök cismi elipsin bir odağında yer alıyorsa elipsin odak noktasına en yakın noktasına “perihelion”; en uzak noktasına da “aphelion” denir. Dönen gök cisminin yörünge hızı perihelionda en büyük değerine ulaşır. Yörünge bir düzlem içinde yer alır. Dönen her gök cisminin bir yörünge düzlemi vardır. Dünyânın yörünge düzlemine ekliptik düzlemi denir. Diğer gezegenlerin yörünge düzlemlerinin uzaydaki konumu ekliptik düzlemiyle yaptığı açı ile târif edilir.

Uzay cisimlerinin bir merkez etrâfında yörünge hattında hareket edebilmeleri için büyük bir enerjiye ihtiyaçları vardır. Atom çekirdeği etrafında çeşitli kuantum seviyelerindeki elektronların da yörüngelerinde dönüşleri bir enerji iledir. Bu çok büyük görünmez enerjinin bu cisimlere ne zaman, ne şekilde, nasıl verildiği, Allahü teâlânın kudretine işâret eden sırlardan bir sırdır. İnsanlığın bu günkü fen bilgisi, henüz bunu anlayabilecek seviyede değildir.

YUGOSLAVYA

DEVLETİN ADI ..... Yugoslavya Federal Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ .....Belgrad

NÜFÛSU 10.394.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....102.173 km^2

RESMÎ DİLİ .....Sırpça

DÎNİ .....Sırp Ortodoks

PARA BİRİMİ..... Yeni Yugoslavya dinarı

Güneydoğu Avrupa’da Balkan Yarımadasında yer alan ve iki cumhûriyetten meydana gelen bir devlet. Doğusunda Romanya ve Bulgaristan, güneyde Makedonya, güneybatıda Arnavutluk, kuzeyde Macaristan, kuzeybatıda Bosna-Hersek, batıda Adriyatik Deniziyle çevrilidir.

Târihi

Bugünkü Yugoslavya topraklarında yaşadığı bilinen ilk kavim İlliryalılardır. Daha sonra Islav grupları Yugoslavya’ya göç etmişlerdir. Beşinci yüzyılda artık Yugoslav topraklarında İlliryalılar kalmamıştır. Islavlar târih boyunca dâimâ başkaları tarafından yönetilmişlerdir. Avusturyalılar, Macarlar, İtalyanlar, Türkler ve Fransızlar değişik zamanlarda bunları idâreleri altına almıştır. En uzun ve önemli dönemleriyse Türk idâresinde kaldıkları yıllardır.

Sırbistan olarak bilinen ülke toprakları 1389 yılında yapılan Kosova Savaşıyla Osmanlılara bağlı bir derebeylik olmuştu. Sırp halkı uzun yıllar Osmanlı idâresinde kaldı. Osmanlı Devletinin zayıflamaya başladığı yıllarda Balkanlarda çeşitli isyanlar çıktı. Bu isyanlardan biri de Sırp İsyanıdır. 1878 Berlin Antlaşmasıyla Sırbistan, bağımsız bir krallık oldu. Böylece 500 yıllık Osmanlı idâresi sona erdi. BalkanHarpleri esnâsında, Osmanlı Devleti oldukça zayıflamıştı. Bu durumdan istifâde eden Sırplar 1913 yılında eski Sırbistan ve Makedonya’yı da alarak topraklarını genişlettiler. Birinci Dünyâ Harbi sonunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu çökünce Hırvatistan,Dalmaçya, Bosna-Hersek, Slovenya ve 1389’dan beri bağımsız olan Karadağ toprakları üzerindeki mevcut, Slovenler, Hırvatlar, Boşnaklar ve Sırplar, Sırbistan Krallığı adı altında birleşti. Daha sonra bu krallığın ismi “Yugoslavya” şeklinde değiştirildi. Bu krallık 1929 yılına kadar devam etti. Bundan sonra ülke 1934 yılına kadar Kral

Aleksandır-I'in diktatörlüğü altında kaldı. Onun öldürülmesiyle yönetim vekiller heyetine geçti.

Yugoslavya 1941 yılında Almanlar tarafından işgal edildi. Ülke içinde gerilla harpleri başgösterdi. Rusya'dan destek alan Mareşal Josep Broz Tito, 1943 yılında ülkenin kontrolünü eline geçirdi. İkinci Dünyâ Harbi sonunda Almanlar, Yugoslavya'dan geri çekildiler. Tito, iç harp esnâsında muhâlifi olan Draja Mikallaviç'i 1946 yılında îdâm ettirdi. Bu arada Yugoslavya 1945 yılında cumhûriyet oldu. Ardından 1946 yılında birleşik cumhûriyet hâline geldi. Tito, hükümet başkanlığına getirildi.

Tito, Stalin'den farklı bir sosyalist siyâset tâkip etti. 1968 Çekoslovak hareketinde, Rusya'ya muhâlefet etti. Batılı ülkelerle ticârî münâsebetler içine girdi. 1972 yılında Hırvatistan Cumhûriyetinde olaylar çıktıysa da kısa sürede bastırıldı.

Tito, 1979 yılında yapılan altı zirve toplantısı neticesinde Castro ile olan mücâdelesini kazandı ve Üçüncü Dünyâ diye bilinen bağlantısızlar teşkilâtını Rusya'nın nüfûzundan kurtardı.

BaşkanTito, 1980 yılında ölünce yerine Kollektif Başkanlık idâresi geldi. 1984 yılında devlet başkanlığı Veselin Djuranovic'e verildi. 1989'da görülen ekonomik ve siyâsal bunalım, Hırvatistan ve Slovenya cumhûriyetleri arasında ilişkilerin bozulmasına sebep oldu. Aynı yıl doğu blokunda görülen yenileşme hareketleri Yugoslavya'ya da yansıdı ve 1990'da çok partili düzene geçildi. 1991'de başlayan cumhûriyetler arasındaki iç savaşın neticesinde aynı senenin sonlarında Slovenya, Hırvatistan, Makedonya ve Bosna-Hersek, bağımsızlıklarını îlân ettiler. Karadağ ve Sırbistan birleşerek Yeni Yugoslavya Federal Cumhûriyetini kurdular. Sırplar, bâzı bölgelerde hak iddiâ ederek Bosna-Hersek'e saldırdı. Avrupa Devletleri ve Birleşmiş Milletlerin göstermelik baskısına rağmen Sırpların vahşice saldırıları devam etmektedir (1994).

Fizikî Yapı

Güneydoğu Avrupa'da Balkan Yarımadasının Adriyatik kıyısında yer alan Yugoslavya yaklaşık olarak 102.173 km^2lik bir yüzölçüme sâhiptir. Ülkenin beşte biri hâriç hemen her tarafı dağlık, tepelik ve yüksek yaylalıktır.

Makedonya sınırıyla Belgrad arası dağlık alanlarla kaplıdır. Ülkenin kuzeydoğusunda ise en verimli bölge olan Vojvodino Ovası yer alır.

Yugoslavya'da çok miktarda nehir vardır. Başlıca nehirleri Tuna, Sava, Morova, Dravu ve Tisa'dır. İşkodra, Gölü ülkenin en büyük gölüdür. Scutari Gölü, Arnavutluk sınırında yer alır. Balkanların en büyük gölüdür.

İklimi

Yugoslavya'nın dağlık, yüksek yaylalık ve kıyı bölgelerinde farklı şekillerde iklim özellikleri görülür. Adriyatik kıyıları genellikle yazları sıcak ve kışları ılık geçen Akdeniz ikliminin etkisi altındadır.Kıyı bölgeler ve güney Yugoslavya bu yüzden bol yağış almaktadır. Yaz ayları oldukça sıcak geçerken, kış ayları soğuktur.

Tabiî Kaynakları

Yugoslavya mâden kaynakları çok zengin ve çok çeşitli olan bir ülkedir. Fakat henüz hepsi işletilmeye başlanmamıştır. En önemli yeraltı kaynağı kömürdür. Bunun bir kısmı linyittir. Doğuda bakır, güneydoğuda Trepca'da çinko yatakları vardır. Ayrıca petrol, kurşun, boksit ve antimon da elde edilir. Yugoslavya dağları kireç bakımından çok zengindir.

Yugoslavya'nın diğer önemli tabiî kaynağı nehirlerdir.Yaklaşık 9-10 km uzunluğunda çok sayıda nehir vardır. Bunlardan en büyüğü Tuna Nehridir. Tuna Nehri Macaristan'dan Yugoslavya'ya girer, Belgrad şehrini sular ve Romanya üzerinden Karadeniz'e dökülür.

Ülkenin % 30'una yakın bir bölümü ormanlıktır. Daha çok kayın ağacı (akgürgen), meşe ve çam bulunur.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Yugoslavya yaklaşık olarak 10.394.000 kişilik bir nüfûsa sâhiptir. Nüfus yoğunluğu kilometrekareye 102 kişi civârındadır. Yugoslavya Avrupa ve Asya arasında geçiş yolu üzerindedir. Bu yüzden çeşitli işgallere ve egemenliklere mâruz kalmıştır. Dolayısıyla etnik yapısı da oldukça çeşitli gruplardan meydana gelmiştir. Dalmaçya ve Arnavutluk bölgesinde yaşadıkları sanılan İlliryalıların yerini almış olan Islav grup, bugün birçok etnik gruplara ayrılmıştır.

Yogoslavya nüfûsunun hemen hemen hepsini Sırplar meydana getirir. Resmî dili Sırpçadır. Ülkede yazı dili için iki tür alfabe kullanılır. Bunlardan biri Islav gruplarının ve Rusların kullandığı Islav alfabesi, diğeri ise Lâtin alfabesidir. Islav alfabesine "Kiril" alfabesi de denir.

Yugoslavya nüfûsunun büyük bölümü Sırp Ortodoks Kilisesine bağlıdır. Ayrıca Katolik ve Protestan da vardır.

Yugoslav halkının % 85'ine yakın bir kısmı okur-yazardır. İlköğretim mecbûridir. Yugoslavya'nın kültür hayâtı da bir hayli karışıktır. Okullarda Slovakça, İtalyanca ve Romence yabancı dil olarak öğretilir. Aşağı yukarı 100'ü aşkın yüksek öğretim yapan okul ve teknik enstitü mevcuttur. Okullarda öğretim dili çoğunlukta bulunan grubun dilidir.

Yugoslavların % 43'ü şehirlerde yaşar. En büyük ve gelişmiş şehir başşehir Belgrad'dır. Diğer önemli şehirler: Novi, Sad ve Niş'tir. Nüfûsun % 70'ine yakın bir kısmı endüstride, geri kalan bölümüyse tarım alanında çalışır.

Yugoslav hayat tarzında, birçok milletin özelliklerinin birbirleriyle karıştığı göze çarpar. Kuzey bölgelerde yapılan yemekler genellikle Macar usûlündedir. Çorba, kebap, kahve ve çok çeşitli Türk tatlıları Osmanlı Devletinin hâtırasını yaşatır. "Pita" adındaki dondurma İtalyanlara âittir.

Siyâsî Hayat

Yugoslavya iki cumhûriyetten meydana gelmiş federal bir cumhûriyettir. Bu cumhûriyetler Sırbistan ve Karadağ'dır. Yugoslavya Parlementosu 250 sandalyeden meydana gelir (1994).

Ekonomi

Yugoslavya halkının % 30'una yakın bir bölümü, İkinci Dünyâ Harbinden sonra ülkede endüstri gelişmesi olmasına rağmen, tarımla uğraşır. Ülkenin genel olarak başlıca tarım ve hayvancılık ürünleri şunlardır: Arpa, buğday, mısır, yulaf, patates, çavdar, tütün, ayçiçeği tohumu, şekerkamışı, kenevir lifi, kuru erik, et ve yün.

Endüstri 1945 yılında millîleştirilmiştir. Ülkenin başlıca endüstri alanları çelik, orman ürünleri, çimento ve tekstildir. Yapılan ilk beş yıllık plân, daha çok tarım ve tüketim eşyâlarına dayanan bir endüstriyle ilgiliydi. Daha sonraki yıllarda şeker ve mâden endüstrileri de gelişti.

Yugoslavya'nın diğer önemli bir gelir kaynağı elektrik enerjisidir. Romanya ile birlikte Tuna Nehri üzerine 11 milyar klowat saatlik bir hidroelektrik santralının temeli 1971'de atılmıştır.

Yugoslavya'nın ticârî hayâtı 1954 yılından sonra gelişmeye başlamıştır. Daha çok ABD, Rusya Federasyonu, Birleşik Almanya, İngiltere ve Çek Cumhûriyetiyle ticârî münâsebetleri vardır. Başlıca ihraç ürünleri:Makine ve motorlu vâsıtalar, çeşitli mâdenler, canlı hayvan, et, kimyevî ürünler, erik ve çeşitli meyveler, tütün ve kerestedir. Dışardan ise, çeşitli endüstri ürünleri ve ham maddeler, ulaştırma malzemeleri ve gıdâ maddeleri satın almaktadır. Turizm Yugoslavya için önemli bir gelir kaynağıdır. İç savaş devam ettiğinden bir ekonomik kriz yaşanmaktadır (1994-Şubat).

Yugoslavya, doğu ve batı arasında geçiş yolu üzerindedir. Karayolu ve demiryolu ulaşımı oldukça gelişmiştir.Samac-Sarajevo ve Bonovic-Brcko ve Belgrad-Zagreb demiryolları oldukça işlektir. Yugoslav demiryollarının bir kısmı elektriklidir. Deniz ve nehir ulaştırması da oldukça önemlidir.

YUKARI VOLTA (Bkz. Burkina Faso)

YULAF (Avena);

Alm. *Hafer (m),* **Fr.** *Avoine (f),* **İng.** *Oats; oat.* **Familyası:** Buğdaygiller (Graminae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** İç Anadolu, Marmara, Akdeniz bölgeleri.

50-150 cm boyunda, bir yıllık otsu bir tahıl bitkisi. Yulafın çiçek durumu arpa ve buğdaydan çok farklıdır. Burada başak yerine bileşik salkım durumu yer alır. Başakçıklar 2-3 çiçekli olup, eksen üzerinde salkım şeklinde dizilmişlerdir. Kılçık nispeten kısadır. Kavuzlar tânelere yapışıktır. Tarımda kullanılan türü Avena Sativa'dır.

Yulaf serin iklim bitkileri içinde en fazla iklim isteği olan bir bitkidir. Su isteği fazladır. Yıllık yağışı 600 m'den çok olan yerlerde yulaf yetiştirilmesi daha uygundur. Kumlu-tınlı, humuslu topraklarda iyi yetişir. Topraklar sonbaharda işlenir. Memleketimizde yulaf yazlık ekilir. Ekim ilkbaharda erken yapılmalıdır. Dekara 10-15 kg tohum atılır. Fazla ürün almak için gübreleme ve ot mücâdelesi gereklidir. Yeşilköy, âdi yulaf, acar yulafı, kısa yulaf, tatar yulafı gibi çeşitleri vardır. Daha çok yazlık olarak ekilen yeşilköy çeşidi önemlidir. Türkiye'deki senelik yulaf üretimi 400.000 ton civârındadır.

Kullanıldığı yerler: Yulaf tâneleri sâbit yağ, azotlu maddeler ve karbonhidratlar taşır. Ortaçağlardan beri gıdâ ve ilâç olarak kullanılır. Kıymetli bir hayvan yemidir. Hâricen yulaf lapası çıbanları olgunlaştırmada kullanılır. Dâhilen ise (% 5'lik) çayı idrar çoğaltıcı, müshil, kuvvet verici olarak kullanılır. Küçük çocuklarda ve hastalık sonlarında kuvvet verici olarak çok tercih edilir. Yulaf unu

bilhassa çocuk mamalarının yapımında kullanılır. Kavuzlarından ilâç sanâyiinde faydalanılır.

YUMURTA (Ovum);

Alm. *Ei,* **Fr.** *Oeuf,* **İng.** *Egg.* Dişi üreme hücresi. “Oogonium”un bölünmesinin son safhasında ortaya çıkan “oocyte” (olgunlaşmamış dişi gamet) olgun yumurta meydana getirmek üzere büyür ve gelişir. Olgunlaşma safhasından sonra yumurta, yumurtalıklardan (ovaryum) çıkar ve erkek üreme hücresi spermle dölleneceği bir yere taşınır. Dişi eşeylik organında yumurtaları meydana getiren yumurta hücrelerinin her birine “oogonium” denir. Oocyte, yumurta olmadan önce birçok kimyevî ve fizikî değişikliklere uğrar, her şeyden önce hacmi değişir. Olgunlaşmış yumurta bütün türlerde, vücûdun diğer hücrelerinden büyüktür. En büyük yumurta, kuş ve sürüngenlere âittir. Kurbağa oocyte’i olgun yumurta hâline gelene kadar ilk hacminin 27.000 katı kadar büyür. Oocyte’in olgunlaşmış yumurta (ovum) hâline gelmesi işlemine “oogenesis” denir. Sonuçtaki olgunlaşmış yumurtaya ise “ovum” denir. Yumurtanın çekirdeği de olgunlaşma esnâsında önemli değişikliklere uğrar. Oogonium çekirdeği de diğer vücut hücreleriyle aynı sayıda kromozom çifti taşır. Oogoniler, oocytlere dönüştükçe meiosis (mayoz) bölünmeye uğrayarak kromozom sayılarını yarıya indirger. İnsanın, vücut hücrelerinde 46 kromozom bulunmasına rağmen üreme hücrelerinde (gamet) 23 kromozom vardır (Bkz. Mayoz bölünme). Yumurtanın, sperm tarafından döllenmesinden meydana gelen zigotta 46 adet kromozom vardır. Bunların 23 tânesi spermden, diğer 23’ü de yumurtadan gelmiştir. Neticede zigot, gerçek kromozom sayısına sâhip olur.

Çoğu yumurtalar kürevîdir. Ancak, dış zar ona değişik şekiller verir. Memeli yumurtası kürevîdir ve zarımsı tabaka ile kaplıdır. Kuş ve sürüngen yumurtası da aynı özelliğe sâhip olmakla berâber, ilâve bir dış kabuk vardır. Dış kabuk kurtçuklar, böcekler, eklembacaklılar, omurgalılar, örümcekler gibi yavrunun dışarıda geliştiği türlerde karakteristik olarak mevcuttur. Bir kerede çıkan yumurta sayısı, yumurtanın büyüklüğü, dış kabuğun yapısı, yumurtanın döllendiği ve embriyo olarak geliştiği çevreye bağlıdır. Yumurtaları birçok dış faktöre açık olan hayvanlar, binlerce yumurta bırakırlar. Alabalıklar, bir defâda 17.000 morina balığı ise 6.000.000 yumurta bırakabilir. Gelişmiş hayvanların yumurtaları daha az ve daha iyi korunmaktadır. Memeliler ise diğer hayvan grupları içinde en az yumurtlayanlardır; bir seferde bir veya iki adet. Memeli yavru gelişirken o kadar iyi korunur ki, 3 veya 4 milyon yumurta içinden gelişecek bir morina balığı yavrusundan daha şanslıdır.

Sarısı fazla olan yumurtalara megalecithal (kuşlar, sürüngenler), normal olanlara medialecithal (hem karada hem suda yaşayanlar), az olanlara miolecithal (deniz omurgalıları ve yüksek memeliler) denir.

Bilinen en büyük kuş yumurtası 33 cm boy, 24 cm genişlik ve 2 galon (7.5 lt) hacmiyle, nesli tükenmiş Aepyornis kuşuna âittir. Günümüzde ise 18x33 boyut, 1.3 kg ağırlık ve 2.8 lt hacmiyle devekuşununki en büyük yumurtadır. En küçük yumurta ise bezelye büyüklüğü ve 1 gr ağırlığıyla sinekuşu (Kolibri)na âittir. İnsan yumurtasının büyüklüğü 100 mikrondur. Bir dişi insan, ömründe döllenmeye elverişli yaklaşık 480 yumurta bırakır. Normal bir kadın ergenlik çağından 45-52 yaşına kadar 300-500 defâ hâmile kalabilir. Ancak hâmilelik süresi 9 ay 10 gün olduğundan ömründe 30 kadar doğum yapabilir.

Yumurta denince genellikle kuş ve tavuk yumurtası akla gelir. Halbuki bitkilerin de dişi organlarında döllenmek için çiçek tozunu bekleyen yumurtalar vardır. Gelişmiş bitkiler ve hayvanlar döllenmiş yumurta ile çoğalırlar. Yumurtadan yeni bir canlı üremesi için döllenmesi lâzımdır. Nâdir olarak bâzı hayvanlarda partenogenez denen döllenmesiz çoğalma da görülmektedir. Döllenme balık ve kurbağalarda vücut dışında, memelilerde ise vücut içinde olur. Döllenmiş bir yumurtadan uygun bir ortamda sür’atle embriyo teşekkül eder. Dışarıda döllenen yumurtadan çıkan yavru çevreden beslenmeye başlar.

Diğer hücreler gibi yumurtanın da bir çekirdeği, çekirdeği çevreleyen stoplazması ve dışta zarı vardır. Yumurta normal vücut hücresinden daha büyüktür. Yumurta, embriyonu besleyecek depo gıdâ da ihtivâ eder. Canlı cinsine göre yumurtanın dışı protein, jöle veya sert kabukla kaplıdır. Yumurta değerli bir besin maddesidir.

Yumurta deyince çok yönlü bir vitamin kaynağı olması yanında, yumurtaya boyatılması dışında hile katılamaz. Tavuk yumurtası yanında az da olsa kaz, ördek ve hindi yumurtası da yenir. Tavuk yumurtasının % 66’sı su, % 34’ü katı (2/3 organik, 1/3 inorganik madde)dır. Ana organik madde olarak yumurtanın % 12’si protein, % 10.5’i yağ, % 1’i karbonhidrattır.

Gözenekli dış örtü kabuğunun, % 94’ü kalsiyum karbonat, gerisi kalsiyum fosfat, magnezyum karbonat, organik madde ve sudur. Vitellin zarıyla çevrili yumurta sarısı, akının ortasındadır. Yumurta sarısının organik maddesi 2/3 yağ, 1/3 protein ve biraz karbonhidrat ihtivâ eder, civcivin gelişmesi için ana besin maddesini meydana getirir. Yumurta sarısında A,D,B vitaminleri ve demir vardır. % 88’i su, % 10.6’sı protein ve % 1.4’ü karbonhidrat, mineral ve pigman (boya maddesi)dan meydana gelen yumurta akı bir albümin eriyiğidir, su ve suda çözünen vitamin kaynağıdır. Şalaz yumurta akının

yoğunlaşmasıyla meydana gelir ve yumurta sarısını ak içinde askıda tutar. Yumurtanın geniş yönünde dış ve iç kabuk arasında bir hava boşluğu bulunur; ancak bu boşluk ne kadar azsa yumurta o oranda tâzedir.

Bir tavuk, cinsine göre yılda 150-300 yumurta yapar. Randımanlı bir tavuk ömründe 135 kg yumurta verebilir (ağırlığının 70 katı). Randımanı arttırmak için hergün yumurtaları düzenli şekilde almak lâzımdır. Bu sistem verimde % 10 artış sağlar. Bir yumurta yaklaşık 60 gr'dır. Bunun % 10'u kabuk, % 58 yumurta akı ve % 32'si yumurta sarısıdır. Bir yumurtanın boyutları 6x4 cm'dir. Dış kabuk 0.2-0.3 mm kalınlığındadır. Tavuk yumurtası 100 gramda 160 kalori (bir yumurta 75-80 kalori) verir. Ördek yumurtası ise yağlı olduğu için 100 gramda 200 kalori verir. Tavuklar genelde şubat ayı sonlarında kuluçkaya yatarlar. Kuluçkalık yumurta çok tâze olmalıdır. Bu yumurtaların kalitesi çıkacak civciv miktarına tesir eder. Randıman % 80'in altına düştüğü zaman iyi netice alınmamış demektir.

Yumurtanın bayatlaması şartlara bağlıdır. Civcivlik yumurta içinde ısı 24°C'yi geçince emriyo gelişmeye başlar. 18°C'nin altında iki hafta durabilir. Buzdolabında 4-6 hafta bekleyebilir. Ancak su miktarı azaldığı için vitamin ve besin değerini kaybeder. Yumurta kabuğu üzerinde 7500 adet gözenek vardır. Buradan buharlaşma yoluyla su çıkar ve hava boşluğu büyür. Bu ise bayatlamanın tipik bir belirtisidir. -1.5-0°de ve % 85-90 nemli soğuk hava depolarında yumurta 6-7 ay tâze kalabilir. Yumurta durdukça su kaybedeceğinden yoğunluk azalır. Tâze yumurtanın tuzlu suyun dibine çökmesi, bayat yumurtanın aynı suda askıda kalması veya su yüzüne çıkmasının sebebi yoğunluğundaki değişmedir. Yeteri kadar pişirildikten sonra yenilen yumurtanın büyüme, üreme, süt meydana gelmesi ve vücûdun kendi kendini tâmirinde büyük yardımı vardır.

Yumurtada sağlığa zararlı hiçbir unsur yoktur. Damar hastalığı yaptığı görüşü bugün geçerliliğini kaybetmiştir. Çiğ yumurtanın hazmı biraz zordur.

YUMUŞAK ŞANKIR (Bkz. Zührevî Hastalıklar)

YUNANİSTAN

DEVLETİN ADI ..... Yunanistan (Helen) Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ .....Atina

NÜFÛSU 10.288.000

YÜZÖLÇÜMÜ .....131.944 km^2

RESMÎ DİLİ .....Yunanca

DÎNİ .....Hıristiyanlık, İslâmiyet

PARA BİRİMİ..... Drahmi

Balkan Yarımadasının güneyinde, kuzeyden Arnavutluk, Makedonya ve Bulgaristan, Doğudan Türkiye, güneydoğudan Ege Denizi, güneyden Akdeniz ve batıdan Adriyatik Denizi ile çevrili küçük bir ülke.

Târihi

Târihçiler Yunanistan târihini üç büyük bölüme ayırırlar; Eski Yunan târihi, Orta Devir-Bizans târihi ve Yeni Yunanistan târihi. M.Ö. (2000-146) târihleri arasında hayat süren Eski Yunanlıların bu devirleri de dört bölüme ayrılır; M.Ö. (2000-500) yıllarına kahramanlık seneleri ve ilk olimpiyat seneleri adı verilir. M.Ö. (500-400) yıllarında meydana gelen İran savaşları, medeniyet seneleridir. M.Ö. (400-300) yılları eski Yunanlıların gerileme devridir. İskenderin Makedonya, Tiva ve İsparta istilâları bu devre dâhildir. M.Ö. (300-146) târihleri dördüncü ve son devirdir. Bu son devre aynı zamanda Helenistik Dönem de denir. M.Ö. 146 yılında Roma İmparatorluğunun idâresi başlar. Romalılar M.S. 395'te ikiye ayrılınca Yunanlıların Orta Dönem ve Bizans târihi başlar. Bizans İmparatorluğunun ilk hükümdarı Konstantin'dir.

Konstantin 330 yılında, DoğuRoma'nın Bizans şehrini alarak ismini "Constantinople" şeklinde değiştirdi. Konstantin'in 378'de ölümüyle birlikte, imparatorluğun 1081'de başlayan gerileme dönemine kadar, sırasıyla Teodosiu, Lostianu, Iraklios, Isavroslar ve Mekadonya dönemleri geçti. Gerileme devri, Fâtih Sultan Mehmed Hanın 1453 yılında "Constantinople"u alarak "İstanbul" yapmasıyla son buldu. Böylece yaklaşık 1000 yıllık Bizans İmparatorluğu târihe gömüldü.

Fâtih'in İstanbul'u fethetmesi, dünyâ târihinin olduğu gibi Yunan târihinin de dönüm noktasıdır. Artık Yunan Devleti kalmamış ve Yunanistan toprakları bir Osmanlı eyâleti olmuştu. Atina 1458 sonbaharında Osmanlı topraklarına katıldı. Fâtih Sultan Mehmed Han hemen Atina'ya geldi ve dört gün kaldı. Türk ve Yunan arşivlerine göre Atina'da Türk idâresi zamânında tekke, küçük kervansaray, çeşme ve sebillerin dışında 9 câmi ve tam teşekküllü bir medrese yapılmıştı. Bunlar; Mescidi İsmâilî,

Fethiye Câmii, Yeni Câmi, Aşağı Şadırvan veya Voyvoda Câmii, Sofya veya Hüsnü Bey Câmii, Sütunlu Câmi, Akropol eteğindeki câmi, Küçük Câmi, Kafisiye Kazâsı Câmii ve Ravaklı Medrese. Osmanlıların 400 sene hâkim olduğu bu yerlerdeki eserlerden bugün minâresi yıkılmış iki câmiyle bir medrese kapısı kalmıştır. Diğerlerinin ise izleri bile kalmamıştır. Yunanlılar 400 yıl kadar rahat ve huzur içinde Osmanlı tebeası olarak yaşadı. 1821 yılında, Osmanlı Devletinin gerilemeye başladığı dönemlerde, Avrupalıların kışkırtmalarıyla Yunan isyanı çıktı. İsyandan sekiz yıl sonra Yunanistan Krallığı kuruldu. 1832-1913 yılına kadar Danimarka asıllı krallar tarafından idâre edildi. Yunanistan, bundan sonra 1923 yılına kadar Balkan Savaşları, Birinci Dünyâ Harbi ve iç karışıklıklarla uğraştı. Müttefiklerin yardımıyla Yunanlılar "Megalo İdea" hülyâsı ile, "Helen İmparatorluğu"nu yeniden kurmak üzere 15 Mayıs 1919'da İzmir'i Batı Anadolu topraklarını işgâl ettiler. Çok geçmeden, Türk Ordusu karşısında tutunamayarak 1922'de hayalleriyle birlikte denize döküldüler. (Bkz. Balkan Savaşları, İstiklâl Harbi)

Bu yenilgiyle birlikte Yunanistan'da iç karışıklıklar başgösterdi. 1923 yılında yapılan halk oylamasıyla Yunanistan Cumhûriyeti îlân edildi. Fakat 1926'da General Theodoros Pangalos diktatörlüğünü îlân etti. 1935 yılında monarşik idâre yeniden ortaya çıktı ve Helen Kralı, George II, tahta geçti. İkinci Dünyâ Harbi patlak verince, Yunanistan 1940 yılında İtalya'dan bir ültimatom aldıysa da bunu reddetti. Fakat ardından Alman, İtalyan ve Bulgarlar ülkeyi işgâl etti. 1944 yılında işgâl kuvvetleri ülkeden çekildi. Ülkede tekrar iç karışıklıklar başgösterdi. Ülkeye sızmış komünist güçler, Kralcılar ve İngiliz birlikleri tarafından mağlup edildi. 1947'de yapılan yeni bir halkoylamasıyla George-II, idâreyi eline aldı. Daha sonra yerine kardeşi Paul-I geçti.

Komünistler 1947-1949 yılları arasında tekrar karışıklıklar çıkardılarsa da, ABD'nin yardımıyla dağıtıldılar. 1963 yılına kadar ülke, Karamanlis hükümetince yönetildi. Bu târihteki seçimleri Merkez Partisi kazandı. Ülke içinde yeniden karışıklıklar çıktı 1967 yılında Albay Papadopoulos ihtilâlle idâreyi eline geçirdiyse de 1973 yılında General Demetrius'un yeni bir ihtilâliyle idâreyi kaybetti. 1974 yılında Kıbrıs problemi ortaya çıktı. Türk ordusunun "Barış Harekâtı" Yunanistan'da iktidar değişikliğine sebep oldu. Yunan askerî cuntası dağıldı. Yerine Karamanlis hükümeti geldi. (Bkz. Kıbrıs)

Yunanistan, 1974 yılında referandumla yeniden Cumhûriyet oldu. 1981'de Avrupa Ekonomik Topluluğuna katıldı. 1981 ve 1985 seçimlerini PASOK (Panhelenik Sosyalist Hareket) partisi kazandı. Haziran 1989'da yapılan seçimlerde PASOK ikinci parti durumuna düştü. Seçim sonuçları hiçbir partiye hükümet kurma imkânı vermedi. Geçici hükümet altında Kasım 1989'da yapılan erken seçimlerde de hiçbir parti hükümet kuramayınca, Nisan 1990'da yeniden ikinci kez erken seçime gidildi. Meclisteki sandalye sayısının bir fazlasını kazanan Yeni Demokrasi Partisi hükümet kurdu. Hükümetin kurulmasından sonra yapılan seçim neticesinde Karamanlis ikinci kez cumhurbaşkanı oldu.

Fizikî Yapı

Yunanistan, Balkan Yarımadasının güney ucunda yaklaşık olarak 131.944 km^2lik küçük bir ülkedir. Üç kenarı denizle çevrilidir. Doğu veGüneydoğusunda Ege Denizi, güneyinde Akdeniz ve batısında Yunan Denizi bulunur. Küçük bir ülke olmasına rağmen kritik bir mevkidedir. Avrupa ve Afrika kıtalarının en çok birbirine yaklaştığı yerlerden birinde bulunur. "Avrupa-Kıbrıs-Ortadoğu", "Avrupa-Süveyş-Hind Okyanusu" ve "Rusya-Boğazlar- Ege Denizi-Akdeniz" su yollarını kontrol edebilecek coğrafî özelliğe sâhiptir.

Yunanistan genel olarak beş bölgeye ayrılır: Makedonya, Trakya, Epirus, Teselya ve Mora. Yunanistan topraklarının hemen hemen beşte dördü dağlık, çok az bir bölümü de ovalıktır.

Orta Yunanistan'da uzanan sıra dağlar Korintos Boğazında son bulur. Bu dağlar, daha sonra Mora Yarımadasının içlerine kadar devam eder. Mora Yarımadasındaki başlıca dağlar şunlardır: Panahayiko, Erimantos, Zirra, Helmos, Mealo, Tavyetos, Parnonas.

Arnavutluk sınırından ülke içlerine doğru uzanan sıradağlara Pindos Dağları denir. Yaklaşık olarak 200 adet tepe bu bölgede birbirine paralel olarak yer alır. Pindos Dağlarının kuzeyine Grammos Dağları denir. Güneydeki kısımda ise, Nafpaktros ve Lodorikiyu dağları bulunur. Bu dağların ve ülkenin en yüksek noktası 2917 m'ye kadar yükselen Olimbos Dağıdır. Yunanistan ovaları kıyılarda yer alır ve genellikle denize açılır. Bir kısım ovalar ise iç kısımlarda bâzı göllerin kurumasıyla ortaya çıkmışlardır. Başlıca ovalar şunlardır: Selanik, Argolidas, Messinas, Lakonias, Kopayidas ve Karlos.

Yunanistan kıyıları oldukça girintili çıkıntılı olup yaklaşık olarak 150-160 km kadar uzunluğundadır. Kıyılar boyunca, Ege Denizinde ve Akdenizde yaklaşık 2000'e yakın ada Yunanistan'a âittir. Bunlardan sâdece 169 tânesi yerleşim yeridir. Ege Denizinde İmroz ve Bozcaada Türkiye'ye âittir. Başlıca büyük adalar şunlardır: Girit, Rodos, Milos, Korfu, Sakız, Midilli (Lesbos), Sisam, Eğriboz, Delos ve Mykonos.

İklim

Yunanistan, genel olarak yazları sıcak, kışları ise ılık ve serin geçen, Akdeniz ikliminin tesiri altındadır. Ülke toprakları küçük olmasına rağmen, denizlerin ayırdığı ve oyarak meydana getirdiği girintili çıkıntılı kıyı bölgelerinde adalarda ve iç kesimlerde, bu iklim yer yer değişen ve başkalaşan bir özellik gösterir. Adalarda, kıyılarda ve Halkidiki Yarımadasında yumuşak Akdeniz iklimi hüküm sürer. Dağlık bölgelerde ve iç kesimlerde ise Akdeniz'in dağ iklimi mevcuttur. Kuzeye doğru gidildikçe kış ayları soğuk ve yaz ayları daha sıcak geçer. Yağış miktarı genel olarak düşüktür. Batı sâhilleri daha çok yağış alır. Bu bölgelerde esen güneyin nemli rüzgârları bol yağış getirir. Fakat yükselen dağlar, bu rüzgârların doğuya geçmesine mâni olur.

Tabiî Kaynakları

Yunanistan'ın batı bölgeleri, doğu bölgelerine nazaran daha yeşillik ve ovalıktır. Doğu bölgelerde geniş ovalar ve ormanlar çok daha azdır. Kıyı bölgeler ve adalarda bilhassa yabânî zeytin, sakız ve çam gibi ağaç türlerine sık rastlanır.

Kuzey bölgelerde ve genellikle dağlık kesimlerde büyük gövdeli ve çok yapraklı ağaç türleri daha çoktur. Dağlık ve ormanlık olmasına rağmen büyük vahşî hayvanlar pek yoktur. Ancak küçük ve çok çeşitli yabânî hayvan türlerine ve sürüngenlere çok rastlanır.

Doğu Yunanistan mâden kaynakları bakımından çok zengindir. Daha çok Eviya, Argolido, Halkidiki, Kozani ve Ege adaları mâden bakımından bolluk içinde olan bölgelerdir. Mâdenlerin bir kısmı toprak üstünden ve bir kısmı da toprak altından elde edilir. Darnasso, Grona, Elikona ve Kiteronada bölgelerinde boksit, Halkidiki, Eviya, Domoko ve Kozani çevresinde krom ve beyaztaş, Aliveride,Ptolemagida ve Megalopolide yörelerinde linyit ve Taşoz Adasının kuzeybatısında da petrol yatakları mevcuttur. Diğer önemli mâdenler şunlardır: Demir, nikel, amyant ve magnezyum filizi.

Nüfus ve Sosyal Hayat

Yunanistan nüfûsu yaklaşık olarak 10.096.000 kadardır. Nüfus yoğunluğu 77'dir. Nüfûsun % 98.5'i Yunanlı olup, bunun % 60'ı şehirlerde yaşar. Bugünkü Yunanlıların eski Yunanlılarla alâkaları kalmamıştır. Yıllarca çeşitli egemenlikler altında çeşitli milletlerle karışmış ve başka bir topluluk hâline gelmişlerdir.

Nüfûsun üçte birine yakın bir bölümü başşehir Atina ve çevresinde yaşar. Bu bölgedeki nüfus yoğunluğu 100 kişinin üzerindedir. Bundan başka diğer önemli bölgeler şunlardır: Selânik, Pire, Patras, Kandiye, Tirhala, Serez, Yanya, Kırkira, Levkadas, Ahayas, Attiki, Iraklia ve Kavala'dır. Ülkede en kalabalık azınlık grup Türklerdir. Nüfûsun yaklaşık % 2'sini meydana getirirler. Ayrıca bir miktar Bulgar, Rum ve Ermeni de yaşar.

Ülkenin resmî dili Yunancadır. Yunanistan'da yaşayan Türkler, her türlü baskılara rağmen Türkçe konuşurlar ve Yunanca da bilirler. Yunan hükümetleri Türklere çeşitli konularda zorluklar çıkarmaktadır. Halkın % 97'si Ortodokstur. Geri kalanların çoğunluğu Müslümandır. Çok az da olsa Katolik, Protestan ve Yahûdî de vardır. Yunanlılar küçük yaşlardan îtibâren "Türk düşmanlığı" ile yetişirler. Alfabelerinde küçücük çocuklara bu düşmanlığı öğretirler. Gâyeleri eski Bizansa kavuşmaktır. Kendilerini hâlen Helen Medeniyetinin devâmı sayarlar.

Yunanistan 1830'da Osmanlı Devletinden Hıristiyan batı ülkelerince koparılıp bağımsız olduğunda Mora Yarımadasında yaşayan 700.000 kişi kendisinin hangi ırk ve millet olduğunu bilmiyordu. Çoğunluğu çobanlık yapan muhtelif millet ve ırkların karışımından olan, Rumca konuşan bu topluluğu Avrupalı ülkeler Osmanlı Devleti aleyhine kullanarak, sizler eski Yunanlıların nesillerisiniz dediler. Nitekim A.J. Toynbee, 13 ciltlik İngilizce **A. Study of History** isimli eserinde eski Yunan fikrinin Akdeniz'i ele geçirmek isteyen sömürgeci emperyalist Avrupalı devletlerin, devlet adamlarının ortaya attığı bir yalan oduğunu açıkça ifâde eder.

Charles Seignobos'un **Medeniyet Târihi** isimli eserinin 441'inci sayfasında; "Ortaçağda tamâmen yok olan Grek milleti siyâsî maksatlarla Osmanlılara karşı yeniden ortaya çıkartıldı." der.

Bulgar, İskit, Hunlar, Avarlar, Kumanlar, Peçenekler, Hazerler, Sırplar, Slâvlar, Arnavut, Türkmen, Tatar ve İlliryalılar karışımı olan bu topluluğa Batılı târihçi ve siyâsetçiler tarafından eski Yunan şuuru verilerek Osmanlı Devletinin Akdeniz hâkimiyetine son verilmesi ve Mora Yarımadasının elinden alınarak, yıkılışı hızlandırılmıştır. Böylece Batı emperyalizmi hem İslâm ülkeleri, hem de diğer dünyâ devletlerinde kendine daha rahat ve kolay yerleşme yolu bulmuştur.

Çok eski lügatlarda Larousse dâhil; Grek kelimesi "hilekâr, dolandırıcı" mânâsına gelir. On dokuzuncu asırda Avrupa ülkelerinde Grek şenlikleri yapılırken, Alman târihçi Profesör Fall Merayere, **Mora Yarımadası'nın Ortaçağlardaki Târihi** isimli eserinde; "Avrupa'da Hellen ırkı tamâmen yok olmuştur. Bu günkü Hıristiyan Yunanlıların damarlarında bir damla Hellen kanı yoktur." demiştir. Konstantin Porfirogeret ise 8. asırda İtalya'dan gelen vebâ ile Hellenlerin son kalıntılarının da kaybolduğunu ifâde

eder.

1830'dan bu yana Türkiye aleyhine propaganda üç misli artmıştır. Yunanistan ilkokullarında Yunan çocuklarına; "Bir tek Türk kalmayıncaya kadar Türklerle savaşacağına..." dâir yemin metnini ezbere okutmaktadır.

Siyâsî Hayat

Yunanistan, başkanlık sistemine dayalı bir parlamenter cumhûriyettir. Devlet başkanı ve hükümet başkanı birbirinden ayrıdır. Kânun yapma yetkisi dört yılda bir seçilen meclise âittir. Yargı gücü bağımsız mahkemelere âittir. Yunanistan idârî olarak 10 bölgeye ve 51 ile ayrılır.

Ekonomi

Yunanistan ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanır. Topraklarının % 29'una yakın bir bölümü tarıma elverişlidir. Çoğu bölgeler dağlık olduğundan tarım için müsâit geniş ve verimli ovalar ve sulama ihtiyacı için gerekli akarsu miktarı azdır. Buna rağmen nüfûsun % 30'una yakını tarım ve hayvancılıkla uğraşır. En önemli tarım ürünleri; tahıl, tütün, pamuk, pirinç, zeytin, üzüm, meyve ve sebzedir. Son yıllarda meyveciliğe ve sebzeciliğe çok önem verilmiştir. Özellikle kuru üzüm, limon ve portakal yetiştirilir. Hayvancılık gerektiği kadar gelişmemiştir. Kendisinin et ihtiyacını karşılayamamaktadır. Bu sebeple et dış pazarlardan satın alınmaktadır. Hayvancılığın geri olmasının başlıca sebebi yetersiz sayıdaki geniş otlak arâzidir. Daha çok koyun, inek ve kümes hayvanları beslenir.

Yunanistan balıkçılık bakımından çok gelişmiş bir ülkedir. Çok çeşitli türde balık avlanır ve yetiştirilir. İçinde soğutucuları bulunan özel balıkçı tekneleri yapılmıştır. Açık denizlerde avlanan balıkçı filosu, ülkeye dondurulmuş balık temin etmektedir.

Yunanistan yeraltı mâdenleri bakımından çok zengin bir ülkedir. Başlıca mâdenleri; boksit, krom, beyaztaş, mermer, demir, nikel, amyant, magnezyum, bakır, kurşun, linyit, zımpara, sülfür, alüminyum ve petroldür. Yunanistan mâdencilik bakımından zengin olmasına rağmen bu alanın ekonomiye katkısı çok düşüktür. Ülkenin % 30'una yakın bir bölümü îmâlât sanâyii ve endüstri alanında çalışır. En önemli endüstri kolları tekstil, kimyevî maddeler, gıdâ, çimento ve metal endüstrisidir.

Yunanistan daha çok Federal Almanya, İtalya, Fransa, Benelüks devletleri, Japonya, Libya, ABD, İngiltere ve BDT ile ticârî münâsebetlerde bulunur. Avrupa ekonomik topluluğunun bir üyesidir. İhrâcâtının % 50'sine yakın bir bölümünü sanâyi ürünleri özellikle kimyevî maddeler teşkil eder. Diğer ihraç ürünleri şunlardır: İşlenmemiş veya yarı yarıya işlenmiş mâden cevherleri, tütün, zeytinyağı, kuş üzümü, pamuk, narenciye ürünleri, tekstil ürünleri, kuru üzüm ve balık. Ülkenin ambalaj sanâyii oldukca gelişmiş durumdadır. Çeşitli Türk mallarını, özellikle incir, üzüm gibi maddeleri ambalajlayarak kendi malı olarak Avrupa ülkelerine satmaktadır.

Turizm, ülkenin çok önemli bir gelir kaynağıdır. Marathon, Mycenae, Olympia, Sparta, Thermopylae ve Tiryus gibi eski Yunan şehir devletleri turistlerin bir hayli ilgisini çekmektedir.

Ülkenin ana asfalt yolları ve demiryolları genellikle tabiî târihî yolları tâkip eder. Esas demiryolu sistemi İkinci Dünyâ Harbinden sonra inşâ edilmiştir. Karayolları çok gelişmiş durumdadır. Biri yatay, diğeri dikey olarak ülkeyi kesen iki eski ana yol Atina'da kesişir. Deniz ulaştırması ve gemicilik oldukça gelişmiştir. Pire, Akdeniz'in en önemli limanlarından biridir. Atina'da milletlerarası bir havaalanı vardır. Bâzı uçak şirketleri özel kuruluştur.

YÛNUS ALEYHİSSELÂM;

Musul yakınlarındaki Nineve (Ninova) ahâlisine gönderilen peygamber. Babası Metâ adında bir zât olup sâlih kimselerdendi. Yûnus aleyhisselâm kendisini balık yuttuğu için Zinnûn ve Sâhib-i Hût adlarıyla da anılmıştır.

Yûnus aleyhisselâm, Asûr Devletinin başşehri ve önemli bir ticâret merkezi olan Nineve şehrinde doğdu. Babası Metâ ve annesi, Allahü teâlâya duâ edip, kendilerine bir erkek evlâd ihsân etmesini dilediler. Cenâb-ı Hak onlara Yûnus'u ihsân etti. Ancak Yûnus aleyhisselâm ana rahmindeyken babası vefât etti. Annesi onun doğum ve çocukluğu sırasında birçok hârikulâde, olağanüstü haller gördü. Yûnus aleyhisselâm Nineve'de büyüdü. Kavmi içinde emin, yalan söylemeyen, yardım seven bir kişi olarak meşhur oldu. Otuz yaşına gelince Nineve ahâlisine peygamber olarak gönderildi. Putlara tapan Nineve halkını senelerce Allahü teâlâya îmân ve ibâdet etmeye dâvet etti. Kavmi ona îmân etmedikleri gibi birçok ezâ ve cefâda bulundular. Onunla alay ettiler. Fakat Yûnus aleyhisselâm yılmadan ve ümitsizliğe kapılmadan onları hak dîne dâvet etti. Allahü teâlânın azâbıyla korkuttu. Fakat Nineve halkı, "Tek bir kişinin hatırı için azap inip herkesi yok edecekse müsâde et bu azap gelsin." deyip alay ettiler.

Yûnus aleyhisselâm kavminin küfürde ısrâr etmesine üzülüp onların arasından ayrıldı. Allahü teâlâ ona

vahyedip; “Kullarımın arasından ayrılmakta acele ettin. Geri dön, kırk gün daha onları îmâna çağır.” buyurdu. Yûnus aleyhisselâm bu ilâhi emir üzerine kavmine döndü ve onları hak dîne dâvete devam etti. Otuz yedi gün aralarında kaldı. Kavmi yine inanmadı. Bunun üzerine Yûnus aleyhisselâm “O halde üç güne kadar başınıza gelecek azâbı bekleyin. Bunun alâmeti önce benizleriniz sararacaktır.” buyurdu ve ilâhî bir emir gelmeden üzüntüyle aralarından ayrıldı.

Yûnus aleyhisselâmın haber verdiği gün gelince Ninevelilerin benizleri sarardı. Gökyüzü karardı. Şehri simsiyah bir duman kapladı. Herkesi korku ve telâş sardı. Feryad ve figâna başladılar. “Yûnus aleyhisselâm aramızda ise korkmayın, eğer gitmişse azâb bizi helâk edecektir.” diye söyleştiler. O zaman Allahü teâlâ kalplerine pişmanlık hissini verdi. Onlar tövbe etmek arzusu ile yaşlı sâlih bir zâta geldiler ve ne yapmaları gerektiğini sordular. O zât da henüz azâbın gelmesine iki gün olduğunu ve tövbe etmelerini ve azâbı kaldırması için duâ etmelerini tavsiye etti.

Bunun üzerine Nineve halkı şehrin yakınındaki bir yüksek tepeye çıkıp Allahü teâlâya ve O’nun peygamberi Yûnus aleyhisselâma îmân ettiler. Allahü teâlâya duâ edip azâbı kaldırmasını niyaz ettiler. O zamana kadar yaptıkları her türlü kötülük ve haksızlığa da tövbe ettiler. Hattâ öyle oldu ki, evlerindeki başkasına âit olan taşları söküp sâhiplerine iâde ettiler. Bunun üzerine Allahü teâlâ tövbelerini kabul edip, azâbı üzerlerinden kaldırdı. Duânın yapıldığı gün Cumâ olup, Aşûre günüydü. Sonra sevinç içinde şehre dönen Nineve halkı şehirde Yûnus aleyhisselâmı aramaya başladılar.

Yûnus aleyhisselâm da ayrılışından bir müddet sonra kavminin hallerini öğrenmek için Nineve’ye yakın bir yere geldiğinde azâbın rahmete tebdil olduğunu gördü. Fakat şehre girmedi. “Eğer şehre girersem beni yalancılıkla ithâm ederler.” diyerek sahra (çöl) tarafına yöneldi ve oradan uzaklaştı ve Dicle Nehri kenarına vardı. Fakat buraya Allahü teâlâdan emir almadan gelmişti. Dicle Nehri kenarındayken yolcularla dolu olan bir gemiye bindi. Gemi hareket edip kıyıdan uzaklaştı. Gemi bir müddet seyrettikten sonra durdu ve kımıldamaz oldu. Gemidekiler şaşırıp kaldılar. Ne kadar çalıştılarsa da gemiyi bir türlü yürütemediler. Sonra da; “Aramızda bulunan bir suçlu yüzünden gemi yürümüyor.” diye aralarında söylendiler. Geminin batacağından endişe edip paniğe kapıldılar. Durumu uğursuzluk kabul edip:

“Burada efendisinden kaçan bir kul vardır. Kur’a atalım o meydana çıkar!” diye söyleştiler.

O zamâna kadar âdetleri kur’a kime isâbet ederse onu cezâ olarak denize atmaktı. Âdetleri gereği kur’a çektiler. Kur’a Yûnus aleyhisselâma çıktı. O zaman Yûnus aleyhisselâm bunun kendisi hakkında ilâhi bir imtihan olduğunu kabul edip tevekkülle; “O âsi kul benim!” dedi. Gemidekiler Yûnus aleyhisselâma bakıp sâlih bir kimse olduğunu anlayıp; “Bu zât köleye benzemiyor!” diyerek yeniden kur’a çektiler. Kur’a yine hazret-i Yûnus’a isâbet etti. Üçüncü defâ çekilen kur’a da Yûnus aleyhisselâma isâbet etti. Bâzıları; “Şüphesiz bu kişinin suçu olmalı!” dediler.

Yûnus aleyhisselâm yolcuları Allahü teâlâya îmân etmeye dâvet etti. Fakat gemidekiler Yûnus aleyhisselâmı denize attılar. O an gece vaktiydi. Yûnus aleyhisselâmı bir balık yuttu. O zaman cenâb-ı Hâk balığa emredip onu yaralamamasını, kemiklerini kırmamasını bildirdi. Balık bu hal üzere hazret-i Yûnus’u alıp denizin derinliklerinde kayboldu. Yûnus aleyhisselâm balığın karnında sağ, aklı başında ve şuûru yerindeydi. Balığın karanlık vücûdunda çok üzgün bir halde:

“Yâ Rabbî! Emir ve hüküm senindir. Fakat Nineve’ye dönmeye ve kavmimi îmânlı bir şekilde görmeye ümîdim sonsuzdur. Bütün bunlara rağmen senin takdirin ne ise ona râzıyım.” dedi.

O sırada bâzı sesler işitti. “Bu nedir acabâ?” diye söylendi. Allahü teâlâ ona balık karnında olduğunu vahyederek: “Ey Yûnus! Bu sesler beni denizde zikreden canlıların sesleridir!” buyurdu.

Yûnus aleyhisselâm balığın karnında dahi her zaman zikre devam ediyordu. Melekler onun sesini işitip Allahü teâlâya arz ettiler. Allahü teâlâ; “Bu kulum Yûnus’un sesidir. Bir hâli sebebiyle onu denizde bir balığın karnında hapsettim.” buyurdu.

Yûnus aleyhisselâm **“Lâ ilâhe illâ ente sübhâneke inni küntü minezzâlimîn** (Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni bütün noksanlıklardan tenzih ederim. Gerçekten ben haksızlık edenlerden oldum.” (Enbiya sûresi 87)” duâsına devam etti. Bu duâsı ve tesbihi onun kurtuluşuna sebep oldu. Balığın karnında üç, yedi veya kırk gün kaldıktan sonra kurtuluşa erdi. Yûnus aleyhisselâm balığın karnından Muharrem ayının onuncu (Aşûre) günü çıktı.

Balık onu çıkarıp sâhile bıraktığında; Yûnus aleyhisselâm zayıflamış, bitkin, hasta bir durumda ve himâyeye muhtâçtı. Cenâb-ı Hak ihsânıyla orada hazret-i Yûnus’u güneşin yakıcı sıcağından gölgelendirerek geniş yapraklı, çabuk büyüyüp yükselen bir ağaç veya bitki bitirdi. Bu ağaç sinek ve haşerâtın zararını da önlemekteydi. Cenâb-ı Hak bir rivâyette o bitkiden hazret-i Yûnus’a süt damlattı. Diğer bir rivâyette dağ keçisini emrine verdi. İyice kuvvetleninceye kadar o dağ keçisi sabah akşam gelip hazret-i Yûnus’u emzirdi. Yûnus aleyhisselâm kendine gelince Allahü teâlâya şükredip ibâdete

başladı. Birgün kendisine gölge veren ağacın kuruduğunu görüp üzüldü. Allahü teâlâ ona vahy edip kavmine dönmesini emir buyurdu ve kavminin tövbelerini kabûl ettiğini bildirmesini emretti.

Yûnus aleyhisselâm kavmine gitmek üzere yola çıkıp, Nineve şehri yakınlarına gelince gördüğü bir çobana kavminin durumunu sordu. Çoban da; "Peygamberleri olan Yûnus aleyhisselâm onlara darılıp gittiğinden kendi başlarına kaldı. Cenâb-ı Hak onlara azâb gönderdi. Azâb bulutları başları üzerinde üç gün üç gece durdu. Fakat onlar bin bir pişmanlıkla ağlaştılar. Yûnus aleyhisselâmı aramalarına rağmen bir yerde bulamadılar. Neticede Allahü teâlâ onları bağışladı. Üzerlerinden azâbı kaldırdı. Şimdi yolları gözetip kendilerine emir ve yasakları öğretecek Yûnus aleyhisselâmın gelmesini bekliyorlar." dedi. Yûnus aleyhisselâm kendisinin bekledikleri kimse olduğunu ve gidip onlara haber vermesini istedi. Çoban Nineve'ye gidip Yûnus aleyhisselâmın geldiğini haber verdi.

İlk anda Yûnus aleyhisselâmın geldiğine inanmayan Nineve halkı ağacın ve koyunun dile gelip, konuşması netîcesinde inandılar. Yûnus aleyhisselâmın bulunduğu tarafa gittiler. Yûnus aleyhisselâmı namaz kılarken buldular. Namazdan sonra onu hasretle kucaklayıp özür dilediler. Berâberce şehre döndüler. Bundan sonra Yûnus aleyhisselâm onlara Allahü teâlânın emir ve yasaklarını anlattı. Kavmi mesut ve iyilik üzere oldular. Yûnus aleyhisselâm seksen üç yaşında ibâdet hâlindeyken Nineve'de vefât etti. Vefât ettiği yer hakkında başka rivâyetler de vardır.

Yûnus aleyhisselâmın mûcizeleri:

1. Yûnus aleyhisselâm, Kur'ân-ı kerîmde bildirildiği üzere balığın karnında üç, yedi veya kırk gün yaşamıştır.

2. Yûnus aleyhisselâmın duâsı bereketiyle bulutlardan ateş çıkardı. Bir gün Nineve ahâlisi kendisinden bulutlardan ateş çıkarılmasını istediklerinde duâ etti ve bulutlardan ateş düşüp memleketin bir bölgesindeki ağaçları yaktı.

3. Yûnus aleyhisselâmın duâsı bereketiyle dağdan su çıkmıştır.

4. Yûnus aleyhisselâmın peygamberliğine bir keler şehâdet etmişti. Nineveliler Yûnus aleyhisselâmdan mûcize isteyince, Allahü teâlânın emriyle dağa işâret etti. Dağdan çıkan bir keler dile gelerek; "Ey insanlar! Biliniz ki, Yûnus hak peygamberdir. Sizi Cennet'e, Rabbinizin mağfiretine dâvet ediyor." dedi.

5. Yûnus aleyhisselâm Nineve hâkimini îmâna dâvet etti. O zaman Hâkim; "Kapımda bulunan şu demir halka altın olursa îmân ederim." dedi. Yûnus aleyhisselâm Allahü teâlânın emriyle elini kapının halkasına koydu. Demir halka altın hâline geldi.

6. Yûnus aleyhisselâm odun olmadığı halde su üstünde ateş yakmıştır.

7. Yûnus aleyhisselâm, Dâvûd aleyhisselâm gibi güzel sesli olduğundan, tatlı sesi vahşî ve yırtıcı hayvanlara da tesir eder, onu dinlemek için etrâfında toplanırlardı.

Yûnus aleyhisselâmın hayâtı ve başına gelen hâdiseler hakkında Kur'an-ı kerîmin Sâffat, Nisâ, Yûnus, Enbiyâ, Kalem, sûrelerinde haber verilmektedir. Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem de hadîs-i şerîfte buyurdu ki:

Balığın karnındayken Yûnus'un (aleyhisselâm) **yaptığı duâ; "Lâ ilâhe illâ ente sübhâneke innî küntü minez-zâlimîn" idi. Müslüman bir kişi bu duâyı her ne şey için okursa, Allahü teâlâ elbette onu kabul eder. Hiçbir kula, Yûnus bin Metâ'dan** (aleyhisselâm) **daha hayırlıyım, demek yakışmaz.**

YÛNUS EMRE;

on üçüncü yüzyıl tasavvuf şâiri. Hayâtı ve kimliği hakkında kesin mâlumât yoktur. Şiirleri asırlar boyunca zevkle ve hayranlıkla okunmuş, yalnız bizde değil birçok ülkelerde de alâka uyandırmış bulunan müstesnâ bir şahsiyettir.

Bâzı kayıtlardan ve şiirlerinden 1240 yıllarında doğduğu, 80 sene civârında yaşadığı, Bolulu olduğu, Eskişehir-Sarıköy'de (Bugünkü ismi Yûnus Emre) vefât ettiği ve buraya defnedildiği anlaşılmaktadır.

Ankara-Eskişehir demiryolunun kenarında bulunan türbesi 1948'de yolun genişletilmesi için kaldırılmak istendi. Fakat bir türlü bu işte muvaffak olunamamıştı. Hatta bir defâsında döşenen rayların sökülüp sekiz metre geriye atıldığı görüldü. Bunun üzerine Yûnus Emre için bir türbe yapılıp bedeninin oraya nakline karar verildi. Yûnus Emre'nin yeni kabri eskisinden 100 m kadar ilerideki bir tepecikte yapıldı. Yeni kabrine taşıyacak beş kişilik heyet, kimseye haber vermeden ve hiçbir merâsim yapmadan çalışacaktı. Karar verildiği üzere hareket edildi. Yalnız ertesi gün Yûnus Emre'nin çevresine dâvetsiz, îlânsız 30.000'den fazla insanın toplandığı görüldü.

Yûnus Emre'nin kabri îtinâ ile açıldı. Bedeni 700 seneden beri hiç bozulmamış bir halde, bir eli

yüzünde, bir eli kalbinin üstünde, rahat bir şekilde uzanmış yatıyor görüldü. Mübârek bedeni oradan alındı, tabuta kondu ve kalabalığın elleri üzerinde 100 metrelik mesâfe tam üç saatte kat edildi. Yeni mezarına defnedildi. Yûnus Emre'nin vasiyeti şu idi:

"Beni Hocamın türbesinde, giriş yolu üzerine gömsünler!" Bundan murâdı şeyhini ziyârete gelenlerin, kendisini çiğneyip geçmeleri idi. Bu, onun hocasına ne ölçüde bağlı olduğunu göstermektedir.

Yûnus Emre'nin kabrinin Karaman gibi başka şehirlerde olduğu da rivâyet edilmektedir.

Yûnus Emre, Hacı Bektaş-ı Velî hazretleri zamânında yaşamış, onunla sohbet etmiştir. Taptuk Emre'nin talebesidir. Otuz seneden fazla onun hizmetinde bulunmuş ve ondan feyz almıştır. Hattâ bâzı kaynaklar, Taptuk Emre'nin kızını, Yûnus Emre'ye verdiğini hem talebesi, hem de dâmâdı olduğunu kaydeder.

Yûnus Emre, Taptuk Emre'nin hizmetinde bulunurken mânevî âleminde bir ilerleme olmadığını zannederek, üzüntüsünden dağlara, kırlara düştü. Bir gün yolculuğunda iki kişiye rastgeldi. Onlarla arkadaş oldu. Her öğün bunlardan biri duâ eder, duâlarının bereketiyle bir sofra yemek gelirdi. Duâ sırası Yûnus Emre'ye geldi. O da duâ etti.

Duâda "Yâ Rabbî benim yüzümü kara çıkarma. Arkadaşlarım kimin hürmetine duâ ettiyse, onun hürmetine duâmı kabul et!" dedi. Duâ bitince iki sofra yemek geldi. Arkadaşları, "Kimin yüzü suyu hürmetine duâ ettin?" diye sordular. Yûnus Emre; "Önce siz söyleyin." dedi. Arkadaşları da;

"Biz Taptuk Emre'nin kapısında hizmet eden Yûnus'un hürmetine diye duâ ettik!" dediler. Bunun üzerine Yûnus Emre durumunu anlayıp, tekrar Taptuk Emre'nin yanına döndü ve hizmetine devâm etti.

Senelerce hocasına dağdan odun taşıdı. Getirdiği odunlar gerilmiş ip gibi düzgündü. Hocası; "Ey Yûnus, bu ne iştir? Hiç eğri odun görmedim." buyurunca; "Efendim, bu kapıya eğri odun yakışmaz." cevâbını verdi.

Anadolu halkı tarafından Yûnus Emre öylesine sevilmiştir ki, bu sevgi, saygı ve hayranlık zenginliği için bir başka misâl göstermek zordur. O her bakımdan milletimizi birbirine bağlayan mânevî ibrişim olmuştur. Onda, toplumumuzun iç yapısındaki aynı hisler, duygular ve değer yargıları vardır. Onu unutturmayan sebep budur. Yûnus Emre'nin **Dîvân'**ının bulunmadığı, ilâhîlerinin okunmadığı ev yok gibidir.

Yûnus Emre şiirlerini arûzla ve daha çok hece vezniyle yazmıştır. Şiirleri açık, derin mânâlı, samimî ve heyecanlıdır. İlâhî aşk, varlık, yokluk, hayat, ölüm meseleleri ve bunlara bağlı olarak, dünyânın fâniliği gibi meseleleri şiirlerinde en güzel şekilde anlatmıştır.

Yûnus Emre'den başka bu ismi kullanan birkaç şâir daha görülmüştür. Bunlardan bilinenlerden ikisi, "Aşık Yûnus" ve "Derviş Yûnus"tur. Bunların şiirleri de yanlışlıkla Yûnus Emre'ye mâl edilmiştir.

Bâzıları, Yûnus Emre'nin tahsil görmediğini ümmî olduğunu iddiâ etmekteyse de, şiirlerinden Arapçayı, Farsçayı, İslâm ilimlerini, İslâm târihini kısaca zamânının bütün ilimlerini iyi bildiği ve bir "Hak âşığı" olduğu anlaşılmaktadır.

Yûnus Emre'de günübirlik konulara rastlamayız; geçim endişesi, âile sıkıntısı, evlât acısı, yakınlarının şahsî ve âilevî meselelerine hemen hemen hiç yer vermez. O, insanlığın umûmî kader çizgisi üzerinde durmuştur. Bunlar: Kabir, ömrün geçişi, ölüm, vahdet-i vücut, dünyâlık, Allahü teâlâya îmân ve yalvarma, dînî esaslar, insanın yalnızlığı, aşk ve mâverâ, nasihatlar ve hayâtın gâyesi gibi insanlığa has meselelerdir.

İslâm dîninde üzerinde durmaktan çekinilen meseleler karşısında Yûnus Emre, her dilin söyleyemeyeceği bir kolaylıkla terennüm etmiştir. Meselâ, Yaratıcıyı güllerde koklayan bir insan hazzıyle söylediği sâde, basit fakat söylenilmesi güç mısralar, Allah için olan, sevgi dolu bir inanışın terennümüdür:

Salınır Tûbâ dalları
Kur'ân okur hem dilleri
Cennet bağının gülleri
Kokar Allah deyü deyü

Her yerde, her seste, her renkte Allah'ın varlığını bulan şâir, bu dilsiz varlıklardaki "gizli dil"in hayranıdır:

Altındandır direkleri
Gümüştendir yaprakları

Uzadıkça budakları
Biter Allah deyü deyü

mısralarla bize önce bulutsuz bir günün ışıklarıyla aydınlanmış bir ağaç gösterir. Biz bu altın tablo karşısında hayran hayran bakınırken, o ağacın dış güzelliğinden iç güzelliğine akarak, budaklarının uzayışındaki sırrı anlatır. Varlıkların her zerresinde Yaratıcıyı aramakla uğraşır. Bütün Allah âşıkları gibi sevgilisine kavuşamama endişesini taşır:

Murâdıma, maksûduma ermezsem
Hayıf bana, yazık bana, vah bana
Kadir Mevlâm cemâlini görmezsem
Hayıf bana, yazık bana, vah bana

diye feryat edişi bundandır. Allah'tan uzak kaldıkça, kalabalıklar içinde dahi kimsesiz olan insanın sonsuz garipliğini, şiir dolu Türkçe bir söyleyiş hâline getirmek için Yûnus'un şöyle bir düşüncesi yeter:

Acep şu yerde var m'ola
Şöyle garip bencileyin
Bağrı başlı gözü yaşlı
Şöyle garip bencileyin

Bir garip ölmüş diyeler
Üç günden sonra duyalar
Soğuk su ile yuyalar
Şöyle garip bencileyin

Yûnus Emre:

Bâd-ı Sabâya sorsunlar
Cânân illeri kandadur
Görenler haber versinler
Cânân illeri kandadur

diye diyâr diyâr aradığı Allah sevgisine erdiğinde ve O'na yaklaştığını anlayınca:

Canlar canını buldum
Bu canım yağma olsun
Ballar balını buldum
Kovanım yağma olsun

diyerek sevincini coşkun bir şevkle dile getirmiştir.

Onun, hiçbir yapmacığa sapmadan, bir sanat kaygısına düşmeden söylediği sâde, külfetsiz, fakat güzel şiirlerine bütün tasavvuf edebiyatında benzer şiirler bulmak kolay değildir.

Yûnus'un şiirlerinde, İslâmî bir duyuş ve düşünüş sistemi olan tasavvuf ilmi hâkimdir. Fakat geri kalan her şey dil, vezin, nazım şekli hemen hemen tamâmıyla millîdir. Şiirleri, tasavvufî olduğu için yanlış mânâlara bile çekilmiştir. Yûnus Emre, böyle şiirleri için diyor ki:

Yûnus bir söz söyledi
Hiç bir söze benzemez
Câhillerin içinde
Örter mânâ yüzünü

Çok incelikler sezilen Yûnus Emre'nin şiirleri okundukça, insana yeniden ve tekrar tekrar okuma hevesi verir. Çünkü tatlı bir söyleyiş, ferahlık verici bir anlam ve kolay anlaşılır nasihatları vardır. Temas ettikleri konular hemen hemen her insanı ilgilendirir. Yûnus Emre'nin şiirlerinin çoğu atasözü hâlini almıştır. Meselâ dünyâ fâniliği hakkında milletin ağzında çok yaygın olan mısraları böyledir:

Mal sâhibi, mülk sâhibi
Hani bunun ilk sâhibi
Mal da yalan, mülk de yalan
Var biraz da sen oyalan

Birçok şiirinde gönül kırmamaya dikkat edilmesini dile getirmiştir:

Durma kazan, ye, yedir
Bir gönül ele getir
Yüz kâbe'den yegrektir
Bir gönül ziyâreti

İslâm âlimlerine uyulmasını tavsiye eden başka bir şiiri de şöyle:

Bu yol gâyet uzaktır
Dünyâ ona tuzaktır
Bu tuzağa uğrayan
Komaya kılavuzun

İlimden, okumaktan maksadın hakkı bilmek olduğunu da şöyle anlatır:

Okumaktan maksat ne
Kişi hakkı bilmektir
Çün okudun bilmezsin
Bu nasıl okumaktır

İlim, ilim bilmektir
İlim kendin bilmektir
Sen kendini bilmezsen
Bu nice okumaktır

Verenin-alanın yalnız Allahü teâlâ olduğunu, takdire rızâ gösterilmesini de şöyle anlatır:

Ne varlığa sevinirim
Ne yokluğa yerinirim
Aşk ile avunurum
Bana seni gerek seni

Çok konuşmayı da şu şekilde özetlemiştir:

Az lâf erin yüküdür, çok lâf hayvan yüküdür
Yûnus Emre'de aşk, gerçek insanlık yoludur

"Bu dünyâda öldür beni, varıp orda ölmeyeyim, birden aşksız olmayayım" diye niyâzda bulunur.

Velhâsıl çileli yoldan geçmedikçe Allahü teâlâya kavuşamayacağını anlamıştır. Çünkü huzura çıkış ve bağışlanmada kesin bir emniyet yok, onda ümit ve korku birlikte yürüyor. Ayrıca kitap, peygamber, Kâbe gibi îmân bilgileri şiirlerinde büyük bir yer tutuyor. Hepsinin başında Ehl-i sünnet inancına uygun bir peygamber îmânı, Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem sevgisi vardır.

"Allahü teâlâ, âlemi Muhammed aleyhisselâmın aşkına yaratmıştır. Hadîs-i kudsîyi şiirleştirirken:

Araya araya bulsam izini
İzinin tozuna sürsem yüzümü
Hak nasip etse görsem yüzünü
Yâ Muhammed canım arzular seni

gibi samîmî deyişlerinin yanında; salevât-ı şerîfin mânâ ve âhenk bakımından Türkçemizde karşılığı olan "Adı güzel kendi güzel Muhammed" gibi veciz anlatımlar vardır. "Güzel Kâbetullah" da kıblegâhımız için söylenmiş nefis bir şiirdir.

Muhtevâ yönünden, Yûnus Emre'nin şiirleri, âhenk, mânâ, mecaz, duygu, düşünce zenginliği ile yüklüdür. Bir kitap dolduracak derinliği ve genişliği olan fikirleri kolaylıkla birkaç mısrada söylemek Yûnus Emre'de görülür:

Ete kemiğe büründüm
Yûnus diye göründüm

gibi.

Yûnus Emre, şiirlerinde duran, oturan, tasarlayan değil de, dâimâ düşünen, gezen, konuşan, seyreden

çalışan hareketli bir insan olarak görünmektedir. Yûnus Emre yepyeni bir mecaz örgüsü kurmuştur. Bu yoldaki bilgilerini, hislerini, müşahhas eşyâ ve tabiata âit unsurlarla canlı bir hâle koymuştur. Bu teşbih, istiare ve tasvir unsurlarını herkesin çok iyi tanıdığı, hemen gözönüne getireceği bahçe, ev vâsıtalarından, onlara âit isim ve sıfatlardan seçmiştir. Tarla, ekin, ağaç, çiçek, meşe, çadır, yağ, balık, arı, kova..." gibi yalnız tabiatı bir vâsıta olarak kullanır. Yeşil dünyâsı, sembol ve ibretlerle doludur.

Büyük mutasavvuflardan Niyâzî Mısrî, Yûnus Emre'nin ünlü şahsiyeti üstünde sekiz ay düşünüp çalıştıktan, hattâ rüyâsında görerek, onunla konuştuktan sonra şiirini tefsir edebildiğini söylemiştir.

Allah katında bir ermiş kul olan Yûnus Emre'yi milletimiz, menkıbelerin kucağında gerçek bir hayat ile yaşatmıştır. Hayâtının her dönemine âit menkıbeleriyle edebiyat târihinin boşlukları doldurulmuştur.

Yûnus Emre, 3000 kadar şiir söylemiş, bunlar bir **Dîvân** hâlinde toplanmıştır. Molla Kasım, eline geçen bu **Dîvân'**ı bir su kenarında okur. Dîne uygun bulmadıklarını yırtıp yırtıp suya atar. Böylece 2000 kadarını imhâ etmiştir ki, şu beyitle karşılaşır:

Derviş Yûnus bu sözü eğri büğrü söyleme

Seni sigâya çeken bir Molla Kâsım gelir

Bu beyti okur okumaz Yûnus'un kerâmet ehli erenlerden olduğunu anlar. **Dîvân'**ı öpüp başına koyar. Fakat ne çâre ki elde 1000 şiir kalmıştır.

Nazar eyle ilerü
Pazar eyle götürü
Yaradılanı hoş görür
Yaradandan ötürü

İlim meclislerinde aradım kıldım talep
İlim geride kaldı ille edep, ille edep

Ana rahminden geldik pazara
Bir kefen aldık döndük mezara

Yûnus Emre; Peygamber efendimizle bütün yakınlarının, Dört Halifenin, hazret-i Peygamberin soyundan gelenlerin, bütün İslâm âlimlerinin ezelî âşıkıdır. Hiçbir bâtıl cereyana kapılmadığı gibi, onlar karşısında ahlâkî nizâmı, din sevgisini ve gerçek tasavvufu koruyan kültür ve sanat seddi olmuştur. Sâdece azap korkusuyla değil, ihlâsla, Allah rızâsı için ibâdet yapmayı şiirlerinde işlemiştir. Yûnus Emre için "dervişlik" herkese faydalı olmak ülküsüdür. Tembelliği, tufeylî ve faydasız olmayı kınamıştır. Dâimâ hakikate, yâni Allah sevgisine kavuşmaya çalışmış:

Şerîat, tarîkat yoldur varana
Hakîkat, mârifet ondan içerü

diye hakîkî tasavvufu terennüm etmiştir.

"Yaradılmışı hoş gör yaradandan ötürü" diyen Yûnus Emre, bütün insanlar, hattâ bütün canlı ve cansızlar Allahü teâlânın yaratığı ve mazharı olduklarına göre, soy, millet, renk, mevki ve refah farkı gözetmeksizin onları sevmek gerekir. Tasavvufun ve İslâmın bu yüce ilmini Yûnus Emre çok işlemiş, bu yüzden bütün çağlara ve milletlere hitap eden bir lisan hâline gelmiştir.

1408 yılında Osmanlı Türklerine esir düşen ve Anadolu'da 20 yıl kadar kalmış olan Transilvanyalı Mülbacher isimli Avusturyalı bir yabancı, Yûnus Emre'ye âit şiirleri, ilâhîleri duymuş ve öğrenmiştir. Memleketine döndüğünde Yûnus Emre'nin şahsiyetinde İslâmı anlatmış, kitaplar yayınlamış, yazılar yazmıştır. Bundan sonra da Batı ülkelerinde Yûnus ismi çok yaygınlaşmıştır.

Eserleri:

Yûnus Emre'nin bilinen iki eseri vardır:

1. Risâlet-ün-Nushiyye: Mesnevî şeklinde, "Fâilâtün Fâilâtün Fâilün" vezniyle yazılmış tasavvufî, ahlâkî, dînî bir eserdir.

2. Dîvân: Yûnus Emre Dîvânının birçok yazma nüshaları vardır. Fakat bu Dîvân'daki bütün şiirlerin Yûnus Emre'nin olduğu söylenemez. Yûnus tarzında söylenen daha sonraki şâirlerin şiirleri de karışmıştır. Taş basması nüshaları da vardır.

Yûnus Emre'nin şiirlerinden:

DOLAP

Benim adım dertli dolap
Suyum akar yalap yalap
Böyle emreylemiş Çalap
Derdim vardır inilerim

Ben bir dağın ağacıyım
Ne tatlıyım ne acıyım
Ben Mevlâya duâcıyım
Derdim vardır inilerim

Beni bir dağda buldular
Kolum kanadım yoldular
Dolaba lâyık gördüler
Derdim vardır inilerim

Dağdan kestiler hezenim
Bozuldu türlü düzenim
Ben bir usanmaz ozanım
Derdim vardır inilerim

Şol dülgerler beni yondu
Her âzâm yerine kondu
Bu iniltim Hak'tan geldi
Derdim vardır inilerim

Suyum alçaktan çekerim
Dönüp yükseğe dökerim
Görün beni neler çekerim
Derdim vardır inilerim

Yûnus bunda gelen gülmez
Kişi murâdına ermez
Bu fânide kimse kalmaz
Derdim vardır inilerim

***

Dağlar ile taşlar ile
Çağırayım Mevlâm seni
Seherlerde kuşlar ile
Çağırayım Mevlâm seni

Su dibinde mâhiyle
Sahralarda âhû ile
Abdal olup yâhû ile
Çağırayım Mevlâm seni

Gökyüzünde Îsâ ile
Tûr Dağında Mûsâ ile
Elindeki asâ ile
Çağırayım Mevlâm seni

Yûnus okur diller ile
Ol kumru bülbüller ile
Hakk'ı seven kullar ile
Çağırayım Mevlâm seni

***

Canlar canını buldum
Bu canım yağma olsun
Assı ziyândan geçtim
Dükkanım yağma olsun

Ben benliğimden geçtim
Gözüm hicâbına açtım
Dost vaslına eriştim
Gümânım yağma olsun

İkilikten usandım
Birlik hanına kandım
Dürd-i şarabın içtim
Dermânım yağma olsun

Varlık çün sefer kıldı
Dost ondan bize geldi
Virân gönül nur doldu
Cihânım yağma olsun

Yûnus ne hoş demişsin
Bal ü şeker yemişsin
Ballar balını buldum
Kovanım yağma olsun

***

Aşk îmândır bize gönül cemaat
Dost yüzü kıbledir, dâimdir salât
Dost yüzün göricek şirk yağmalandı
Onunçun kapuda kaldı şeriat

Kimsenin dînine hilaf demeyiz
Dîn tamam olunca doğar muhabbet
Yûnus öyle esridi ol kapıda
Diler ki olmaya ebedî azad

***

Kılalım seyrân, edelim Cevlân
Mest olup hayran şeyh eşiğinde

Nice bir ülfet, edelim uzlet
Çekelim halvet şeyh eşiğinde

Bıraktım ârı, istedim yârı
Kestim zünnârı şeyh eşiğinde

Aldım himmeti, geçtim zulmeti
Buldum hayâtı şeyh eşiğinde

Yûnus'um elhak Didar'a müştak
Eriştim aşka şeyh eşiğinde

***

Bilirim seni, yalan dünyâsın
Evliyâları alan dünyâsın

Kaçan kurtulsa, kuş kurtulaydı

Şâhin kanadın kıran dünyâsın

Sevdiğim aldın, beni ağlattın
Dönüp yüzüme gülen dünyâsın

Süleymân tahtın sen vîrân kıldın
Masumlar boynunu buran dünyâsın

***

Severim ben seni cândan içerü
Yolum vardır bu erkândan içerü

Şerîat, tarîkat yoldur varana
Hakîkat, mârifet andan içeri

Beni bende demen bende değilim
Bir ben vardır bende, benden içerü

Süleymân kuş dilin bilür dediler
Süleymân var Süleymândan içerü

Tecelliden nasib erdi kimine
Kiminin maksudu bundan içerü

Senin aşkın beni benden aluptur
Ne şirin derd bu dermandan içerü

Miskin Yûnus gözü tuş oldu sana
Kapunda bir kuldur senden içerü

YUNUSBALIĞI (Dalphinus delphis);

Alm. *Delphin,* **Fr.** *Dauphin propremententdits,* **İng.** *Common dolphin.* **Familyası:** Yunusbalığıgiller (Delphinidae). **Yaşadığı yerler:** Bütün denizlerde, sürüler hâlinde yaşarlar. **Özellikleri:** Burunları gagalı, sırtları tek yüzgeçli bir memeli. Yüzerken havaya sıçrama özellikleri vardır. **Ömrü:** 25-35 yıl. **Çeşitleri:** Şişe burunlu yunus, umûmî yunus en meşhurlarıdır.

Yunusbalığıgiller familyasının türlerine genel olarak verilen ad. Her türlü denizde, hattâ tatlı sularda yaşayan memelidir. 60'tan fazla türü vardır. En çok tanınanı umûmi yunus (D. delphis) ve şişe burunlu yunus (T. turuncatus)tur. Genellikle boyları 2 metre, ağırlıkları 250 kg kadardır. Sırtları yeşilimsi esmer, karnı beyazdır. Diğer balıklarla beslenir. Sırtında geriye kıvrık tek bir yüzgeci vardır. Göğüs yüzgeçleri, başının yanında tarak gibidir. Kuyruğu bütün balinalar takımında olduğu gibi yataydır. Keskin, konik dişleri vardır. Vücûdu torpile benzer. Bütün memeliler gibi akciğer solunumu yapar. Başının üstünde bir hava deliği vardır. Kulakları gözlerinin önünde ufak birer delik şeklindedir. Yavrularını doğurur ve sütle besler.

Yunusbalıkları bâzan tek tek, bâzan çift hâlinde dolaşmalarına rağmen genellikle sürü hâlinde dolaşırlar. Sardalya ve ringa balıklarına düşkündürler. Böyle bir sürüye rastladıkları zaman her bir yunus, ortalama 5000 tâne balık yiyebilir. Normalde günlük besini 40 kg balıktır. Gemilerin köpüklü sularında oynaşmayı ve deniz taşıtlarına eşlik etmeyi severler. İnsanoğluna en çok yakınlık gösteren deniz hayvanıdır. Birçok hareketler öğreterek sirklerde gösteriler yaptırılır. Akrobotik hareketler, sıçrayarak çemberlerden geçme gibi numaralar onun işidir. Şişe burunlu yunus en çok bu işte kullanılır.

Yunusbalıkları, tabiî bir su altı radarı sistemine sâhiptir. Gözleri kapatılan bir yunus, dipteki balıkları eliyle koymuş gibi şaşırmadan bulur. Bunun sebebi araştırılmış, yunusların bir çeşit sinyaller yaydığı anlaşılmıştır. Sinyaller sâyesinde, deniz dibindeki balıkların yerini keşfetmektedir. Balıklar yunusla karşılaştıklarında, oldukları yerde donakalırlar.

Yunusun yüksek frekanslı sesler çıkarıp balıkları tesirsiz hâle getirdiği sanılmaktadır. Yunusların, bilgi ve zekâları, su altında acâyip seslerle haberleşmeleri hakkında çok geniş çalışma ve araştırmalar yapılmaktadır. Bâzı ülkeler yunusbalıklarını programlayarak su altındaki yabancı gemileri veya batık gemileri bulma araştırmaları yapraktadırlar.

Yunusbalığı, halk arasında sevilen bir memelidir. Pusulasını şaşıran gemilere yol gösteren,

boğulmakta olan insanları sırtına alarak sâhile çıkaran, birçok yunusa rastlanmıştır. Yeni Zelanda hükümeti, bu hizmetlerini gözönüne alarak yunusların avlanmasını yasak etmiştir. Birçok ülkede açgözlü avcılar tarafından bol avlandığından nesilleri tükenme tehlikesi göstermektedir. Yağı çıkarılır, etinden özel muâmeleler sonucu balık unu elde edilir. Gübre veya yem sanâyiinde kullanılır. Yaralandığında veya yavrusu yakalandığında insan gibi inleme sesleri çıkarmaktadır.

YURTTAŞLIK (Vatandaşlık);

Alm. *1. Land-smannschaft (f), 2. Volksgemeinschaft (f), 3. Staatsbürgeschaft (f),* **Fr.** *Compatriotisme (m), qualite (f) de compatriotisme,* **İng.** *Common citizenship.* Bir memleketin mensubu olma hâli. Tâbiiyet. Yurtları bir olanların herbirinin, yurttaşlık durumu. Aynı yurtta doğmuş, büyümüş ve yaşamış olan gerçek kişileri (hakîkî şahısları); devletine, vatanına bağlayan hukûkî mesûliyet ve alâkadır.

1982 Anayasasının 66. maddesine göre "Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür."

Vatandaşlık 4 şekilde kazanılır: Nesepten, doğum yeri, telsik ve evlenme yoluyla:

1. Nesepten: Ana-babanın ikisi de Türk veya ana veya baba Türk ise çocuk Türktür. Yabancı baba, Türk anadan olan çocuğun vatandaşlığı kânunla düzenlenir.

2. Doğum yerinden: Türkiye'de doğan çocuk Türktür.

3. Telsik: Türkiye'de 5 yıl oturan yabancı, Türk vatandaşlığına alınabilir.

4. Evlenme yoluyla: Türkle evlenen yabancı kadın Türk olur. Yabancı ile evlenen Türk kadını da Türklüğünü muhâfaza eder.

Ayrıca **Türk Ticâret Kânunu'**na göre bir Türk vatandaşına âit olan gemi **Türk gemisi'**dir. Yabancılar bu geminin tamâmı veya bir payına sâhip olamazlar.

Bir vatanda yaşıyan şahısların, devletiyle milletine (toplumuna) karşı vatandaşlık hak ve vazifeleri vardır: Askere gitmek, oy kullanmak, vergi vermek gibi. Evlenme, isim sâhibi olma, satma, satın alma, malların kullanılması vs. hakları yurttaşlık haklarıdır.

Herkes vatandaş olarak medenî haklara sâhiptir. Ancak yaş, cinsiyet gibi bâzı sınırlamalar vardır. Erkek (koca) evin reisidir. Medenî hakları, ençok reşid olanlar ve temyiz kudreti bulunanlar kullanabilir.

Vatandaşlık; bir ülke vatandaşının vatandaşlıktan çıkması, vatandaşlığın iptali, vatandaşlığın kaybettirilmesi, vatandaşlıktan çıkarma ve seçme haklarının kullanılması kânunla düzenlenir.

1982 târihli Anayasanın 66. maddesi, vatandaş olma esaslarını düzenlemektedir. Bu maddeye göre, herkes Türktür. Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türktür. Yabancı babadan ve Türk anadan olan çocuğun vatandaşlığı kânunla düzenlenir. Türk vatandaşlığının kazanılması, kaybedilmesi, vatandaşlıktan çıkarılmaya dâir kâideler 1964 târihli 403 sayılı **Türk Vatandaşlığı Kânunu'**nda tanzim edilmiştir.

Vatandaşlık konusunda milletlerarası antlaşmalar yapılmıştır. Ayrıca milletlerarası mahkemeler ve hakem kararları; vatansızlık, mültecilik, çifte vatandaşlık gibi mevzuların meydana getirdiği ihtilafları çözümlemektedir.

YUSUF;

Türk ve İslâm devlet adamı, kumandanı ve meşhurlarından yirmi üçünün adı. Beş Endülüs Nasrî, ikişer Karahanlı, Muvahidin, Resûlî, birer Alâiye, Bengal, Fas Şerifleri, Karmatî, Keşmir, Memlûk, Merînî, Murâbitin, Saragosa'daki Hudi, Zeydî, Zîrî hükümdarlarının ve Âdilşahların Bicapur vâlisinin adı Yusuf'tu.

Endülüs'te Benî Ahmer Devleti denen Nasrîli Yusuf-I (1333-1354), Yusuf-II(1391-1395), Yusuf-III(1407-1417), Yusuf-IV(1432-1445), Yusuf-V (I. 1445-1446, II. 1462), Karahanlı Yusuf Kadîr Han-I(1026-1032), Yusuf-II(?-1211), Muvahhidinli Ebû Yâkûb Yusuf-I(1163-1184), Ebû Yâkûb Yusuf-II(1214-1224), Resûlili Yusuf-I(1250-1295), Yusuf-II(1442), Alâiyeli Yusuf Bey (?), Bengal Sultanı Yusuf Şâh (1474-1481), Fas Şerifi Yusuf Filâli (1912-1927), Karamitili Ebû Yâkûb Yusuf (972-977), Keşmir Sultanı Nasreddîn Yusuf (1579-1586), Memlûklerden Aziz Cemâleddîn Yusuf (1437-1438), Merînîli Ebû Yusuf Yâkûb (1258-1286), Murâbitînli Yusuf Tâşufîn (1061-1106), Saragosa'daki Hudîli Yusuf el-Mu'temin (1081-1085), Zeydî Yusuf el-Mensur ed-Dâî (?), Zîrî Yusuf Bulukkîn bin Zîrî (972-984) târihlerinde hükümdarlık yaptılar.

YÛSUF ALEYHİSSELÂM;

Mısır ahâlisine gönderilen peygamber. Yâkûb aleyhisselâmın oğludur. Annesinin ismi Râhil'dir. İsrâiloğullarından (Yâkûb aleyhisselâmın neslinden) gönderilen ilk peygamberdir.

Küçük yaştayken annesi vefât eden Yûsuf aleyhisselâmı ve küçük kardeşi Bünyâmin'i babaları olan Yâkûb aleyhisselâm şefkâtle bakıp büyütüyordu. Çünkü onlar anne şefkatinden mahrum kalmışlardı. Annesinin vefâtından sonra Yûsuf aleyhisselâm halasının yanında kaldı. Halasının vefâtından sonra tekrar babasının yanına döndü. Yâkûb aleyhisselâmın diğer hanımlarından olan Rabil, Şem'un, Lâvî, Yehûda, İsâhar, Zablun, Dân, Neftâli, Câd ve Âşir adlı oğulları Yûsuf ve kardeşi Bünyamin'i babalarının daha çok sevmesini kıskanıyorlardı.

Yûsuf aleyhisselâm yedi veya on iki yaşlarındayken on bir yıldız, ay ve güneşin kendisine secde ettiklerini rüyâsında gördü. Bu rüyâsını babasına anlattı. Oğlu Yûsuf'un anlattıklarını dinleyen Yâkûb aleyhisselâm on bir yıldızın diğer oğulları güneşin kendisi, ayın da hanımı olduğu şeklinde tâbir etti. İleride hazret-i Yûsuf'un büyük nîmetlere kavuşacağını ve ona peygamberlik verileceğini anladı. Bu rüyâyı duydukları takdirde kardeşlerinin kendisini daha çok kıskanacaklarını ve şeytanın vesvesesiyle ona bir kötülük yapabileceklerini düşünerek, rüyâsını kardeşlerine anlatmamasını hazret-i Yûsuf'a söyledi.

Yâkûb aleyhisselâmın oğlu hazret-i Yûsuf'u kendilerinden daha çok sevmesi sebebiyle kıskançlıkları iyice artan diğer oğulları toplanıp aralarında konuştular. Yûsuf'u babalarından uzaklaştırmaya karar verdiler. Bunun için de iki yol düşündüler. "Ya öldürürüz veya onu babamıza ulaşamayacağı bir yere bırakırız. Böylece babamızın sevgisini kendimize çekeriz." dediler.

İçlerinden biri (Rabil veya Yehûda); "Eğer benim sözümü tutarsanız, Yûsuf'u öldürmeyin. Onu büyük bir kuyunun dibine bırakın ki, oraya uğrayan yolculardan biri çıkarıp başka bir yere götürür. Böylece Yûsuf babamızdan uzaklaştırılmış olur." dedi. Diğerleri de bu görüşü benimseyip hazret-i Yûsuf'u kuyuya atmaya karar verdiler.

Ertesi gün hep birlikte Yâkûb aleyhisselâma giden oğulları koyunlarını otlatmak için kıra gideceklerini, kardeşleri Yûsuf'u da çok sevdikleri için, yanlarında götürmek istediklerini söylediler. Kardeşlerinin Yûsuf'a birşey yapacaklarından çekinen Yâkûb aleyhisselâm:

"Onu götürmeniz beni mahzûn eder. Siz ondan habersizken onu kurt yemesinden korkarım." dedi.

Oğulları babalarına karşı yemin ederek; "Biz kuvvetli bir toplulukken, onu kurt yerse âciz ve güçsüz kimseler olmuş oluruz." diyerek hîle ile hazret-i Yûsuf'u babalarından aldılar. Yâkûb aleyhisselâm oğullarının ısrârı ve hazret-i Yûsuf'un da onlarla gitmek istemesi karşısında takdire râzı oldu. Kardeşleri babalarından uzaklaşınca Yûsuf'a eziyet etmeye başladılar. Bir müddet sonra atmayı kararlaştırdıkları kuyunun başına vardılar. Kardeşleri Yûsuf aleyhisselâmın elbiselerini soydular. İpe bağlayıp kuyuya sarkıttılar. Kuyunun yarısına kadar varınca da ipi kestiler. Yûsuf aleyhisselâm suyun içine düştüğü sırada şu duâyı okudu:

"Ey gâib olmayan Şâhit! Ey uzak olmayan Karîb! Ey Mağlup olmayan Gâlib! Beni bu musîbetten kurtar. Bunun için bana bir çıkış yolu nasip et!"

Yûsuf aleyhisselâm kuyuda duâ edip Allahü teâlâyı zikretmeye başladı. Yûsuf aleyhisselâmın zikrini duyan melekler onun etrâfına toplanıp, teselli ettiler. Cebrâil aleyhisselâm da gelip ona arkadaşlık etti.

Yûsuf aleyhisselâmın kardeşleri de, onun sırtından çıkardıkları gömleği kestikleri bir hayvanın kanına buladılar ve babaları Yâkûb aleyhisselâma götürdüler. "Ey bizim babamız, hakîkaten biz gittik. Yarış edecektik. Yûsuf'u da eşyâlarımızın yanında bırakmıştık. Onu kurt yemiş." dediler. Kesmiş oldukları hayvanın kanına buladıkları gömleği getirdiler. Yâkûb aleyhisselâm onların yalan söylediklerini anlayarak; "Hayır nefisleriniz sizi aldatıp böyle bir işe sürüklemiş. Artık bana düşen sabr-ı cemildir. Sizin bu yaptıklarınız üzerine sabrımla Allahü teâlâdan yardım isterim." dedi. Yûsuf aleyhisselâmın kana bulanmış gömleğini yüzüne gözüne sürdü. Gömleğin hiç yırtılmamış olduğunu görüp; "O kurdun Yûsuf'uma karşı şefkati sizden fazlaymış. Vallâhi bugüne kadar bu kurt gibi yumuşak huylusunu görmedim. Oğlumu yemiş de, sırtındaki gömleğini bile yırtmamış." dedi ve takdire râzı olup sabr-ı cemilin kendisi için en güzel yol olduğunu söyledi.

Yûsuf aleyhisselâm kuyuya atıldıktan bir müddet sonra Medyen'den gelip Mısır'a gitmekte olan bir kervan kuyunun yanında konakladı. Su almak için vazîfeli olan bir kişi kovasını kuyuya saldığı zaman Yûsuf aleyhisselâm kovaya sarıldı. Kova yukarı çekilince Yûsuf aleyhisselâm da kovayla berâber dışarıya çıktı. Kovayı çeken kişi güzel yüzlü bir çocuğun da kovanın ipine tutunup çıktığını görünce şaşırdı. Onu yanına alıp, kâfiledekilere götürdü. Böylece Yûsuf aleyhisselâm kuyudan çıkıp kurtuldu. Bu sırada hazret-i Yûsuf'u kuyuya atan kardeşlerinden biri ona yiyecek vermek üzere attıkları kuyunun yanına gelmişti. Onun kervancılar tarafından kuyudan çıkarılmış olduğunu görünce diğer kardeşlerine haber verdi. Kervancıların yanına gelen kardeşleri; "Bu bizim kölemizdi, kaçtı. İsterseniz onu satın alıp

başka bir memlekete götürün.” dediler. Yûsuf aleyhisselâmı da; “Bizi yalancı çıkarma, seni öldürürüz.” diye korkuttular. Kervancılar paralarını mala yatırdıklarını, yanlarında bulunan birkaç dirhemi verebileceklerini söylediler. Asıl maksatları Yûsuf aleyhisselâmı satmak olmayıp, babalarından uzaklaştırmak olan kardeşleri, kervancıların verdiği birkaç dirheme râzı olup onu sattılar.

Kervancılar hazret-i Yûsuf'u Mısır'a götürüp pazara çıkardılar. Birçok kimse onu satın almak isteyince fiyatı yükseldi. O sırada Mısır Azîzi, yâni Mâliye Nâzırı (Bakanı) olan Kıtfîr (veya İzfîr) Yûsuf aleyhisselâmı kervancılardan çok yüksek bir fiyata satın aldı. Eve varınca da hanımına, ona iyi muâmele etmesini ileride kendilerine faydalı olabileceğini söyledi. Yûsuf aleyhisselâmı satın alan Mısır Azîzi'nin hanımı Zelihâ (veya Züleyha) idi ve çocukları olmamıştı. Bu yüzden Azîz, Yûsuf aleyhisselâmı evlâd edinmeyi düşündü. Yûsuf aleyhisselâm Azîz'in evinde gâyet rahattı. Azîz'in hanımı genç ve güzel bir kadındı. Azîz ise, ınnîn, yâni iktidarsız idi.

Yûsuf aleyhisselâm ise, akıllara durgunluk verecek derecede güzeldi. Yüzünde parlayan nübüvvet (peygamberlik) nûru herkesi hayran bırakırdı. Bu hal Züleyhâ'nın ona âşık olmasına sebep oldu. Yûsuf aleyhisselâma karşı süslenip onu kendine çekmek için çalıştı. Fakat Yûsuf aleyhisselâm Allahü teâlânın yardımıyla ona hiç îtibâr etmedi. Züleyhâ sonunda kapıları kapadı ve ondan murâd almak istedi. Yûsuf aleyhisselâm:

“Efendim (Kıtfîr) iyi bakman için beni sana bıraktı. Bunun karşılığında onun haremine hıyânet etmekten Allah'a sığınırım.” dedi.

Yûsuf aleyhisselâmın kendisine îtibâr etmediğini gören Züleyhâ ona iftirâ etti. Züleyhâ'nın Yûsuf aleyhisselâma yaptıkları bir müddet sonra Mısır ahâlisi tarafından duyuldu. Haber sarayda vazîfeli kimselerin hanımları tarafından da duyulunca, kadınlar:

“Züleyhâ, Ken'anlı kölesi Yûsuf'un nefsinden murâd almak istiyormuş. O gencin sevgisi onun yüreğine işlemiş, onu deli etmiş. Azîzin hanımı olduğu halde, Züleyhâ'nın bir köleye gönül vermesini açık bir hatâ olarak görüyoruz.” dediler.

Züleyhâ Mısırlı kadınların kendisi hakkındaki sözlerini işitti. O kadınların da Yûsuf aleyhisselâmı görmesi için bir ziyâfet tertip etti. Kendisini ayıplayan kadınlarla berâber şehir eşrâfından kırk kadar hanımı dâvet etti. Onlar için bıçakla kesilerek yenecek yiyecekler de hazırlattı. Misâfirler gelip kendileri için hazırlanan yemekleri yemeye başladılar. Züleyhâ, başka bir odada bulunan Yûsuf aleyhisselâmın kadınlara görünmesini istedi.

Yûsuf aleyhisselâm Züleyhâ'dan çekindiği için, emrine karşı gelmeyip kadınlara göründü. Kadınlar Yûsuf aleyhisselâmı görünce cemâlinin heybetinden yüzünün güzelliğinden kendilerini unuttular. Meyve yerine hiç acı duymadan ellerini kestiler. Onun güzelliğini ve cemâlinin heybetini hiçbir insanda görmemişlerdi. Böylece, onun melek olmadığını bildikleri halde; “Bu bir melektir.” demekten kendilerini alamadılar. Onların bu hâlini seyreden Züleyhâ; “İşte gördünüz mü? Siz benden daha çok kınanmaya, ayıplanmaya lâyıksınız. Çünkü onu bir defâ görmekle kendinizi kaybedip ellerinizi kestiğinizin bile farkında olmadınız. Ben ise, uzun zamandır onunla birlikteyim. Fakat hiçbir vakit sizin bu hâlinize düşüp, hayranlığımdan dolayı kendimden geçmedim. Şimdi gördüğünüzü önceden görseydiniz, beni kınamazdınız.” dedi.

Sonra da onlara; “Duyduğunuz gibi ben ondan bu iş için talepte bulundum. O ise, bu hususta teklifimi kabul etmedi. Eğer ona emrettiğim şeyi yapmazsa muhakkak zindanlarda sürünür.” dedi. Misâfir gelen kadınlar Yûsuf aleyhisselâmın etrâfına toplanıp; “Azîzin hanımının emrine karşı gelmen sana bir fayda getirmez.” diye Züleyhâ'nın arzusuna uymaya teşvik ettiler. Yûsuf aleyhisselâm kadınların fuhşu güzel gösteren hîleleri ve sözleri karşısında Allahü teâlâya sığınıp duâ etti. Başına gelen bu musîbetten korunmasını niyâz etti:

Ey Rabbim! Zindan bana bu (Mısırlı) **kadınların beni dâvet ettikleri şeyden daha sevimlidir. Eğer sen onların hîlelerini benden çevirmezsen** (beni ismet üzere sâbit kılmak sûretiyle korumazsan, ben ihtiyârî olmayan tabiî bir meyl ile) **onlara meyleder, böylece sefihler zümresine dâhil olurum.**

Bunun üzerine Rabbi onun duâsını kabul etti. Kadınların hîlelerini, şerlerini ondan çevirdi. Çünkü O (Allahü teâlâ, kendine tazarrû ve ilticâ edenlerin duâlarını) **işitici ve** (hallerini) **bilicidir.** (Yûsuf sûresi: 33)

Züleyhâ'nın kocası Azîz, Yûsuf aleyhisselâmın yapılan soruşturma netîcesinde suçsuzluğunu anlamış olduğu için herhangi bir cezâ vermeye lüzum görmemişti. Fakat yayılan dedikoduları kesmek için ve Züleyhâ'nın baskılarına boyun eğerek Yûsuf aleyhisselâmın hapsedilmesine karar verdi. Böylece hazret-i Yûsuf zindana atıldı. Uzun zaman zindanda kaldı. Zindanda ne kadar kaldığı kesin olarak bilinmemektedir.

Yûsuf aleyhisselâmla birlikte Mısır Firavununun ekmekçisi ve şerbetçisi de hapishânedeydiler. Yûsuf

aleyhisselâm zindandayken hastaları ziyâret eder, geceleri dâimâ namaz kılar, Rabbini zikrederdi. Kendisine Allahü teâlâ rüya tâbiri ilmini öğretti. Yûsuf aleyhisselâm Firavun'un ekmekçisi ve şerbetçisinin görmüş oldukları rüyâyı tâbir etti. Birisi rüyâsında üzüm sıktığını, diğeri de başının üzerinde ekmek taşıdığını ve bu ekmekten kuşların yediğini görmüştü. Yûsuf aleyhisselâm rüyâsında üzüm sıkanın serbest bırakılacağını, ekmek taşıyanın ise îdâm edileceğini söyledi. O kimselerin rüyâları, yorumladığı gibi çıktı. Şerbetçi serbest bırakılıp eski vazîfesine döndü, ekmekçi de asıldı ve başının etini kuşlar yedi.

Yûsuf aleyhisselâm zindandayken Mısır hükümdarı bir rüyâ görmüştü. Dehşetle uykusundan uyanıp; "Ben rüyâmda yedi semiz ineğin yedi zayıf ineği yediğini ve yedi yeşil başak, yedi de kurumuş başak gördüm. Ey ileri gelenler, eğer rüyâ tâbiri biliyorsanız, bu rüyâmı yorumlayın." dedi. Onlar "Biz böyle rüyâların yorumunu bilmeyiz." dediler. Bu sırada daha önce Yûsuf aleyhisselâm ile zindanda kalan şerbetçi kendi rüyâsını tâbir ettirdiğini hatırlayarak; "Ben bu rüyânın yorumunu yaptıracağım. Beni Yûsuf'un (aleyhisselâm) bulunduğu zindana götürüp onunla görüştürün" dedi. Şerbetçiyi Yûsuf aleyhisselâmın yanına götürdüler. O da Mısır hükümdârının rüyâsını anlatıp yorumunu istedi.

Allahü teâlâ Yûsuf aleyhisselâma zindandayken peygamberlik emrini bildirdi. Yûsuf aleyhisselâm Mısır hükümdârının rüyâsını tâbir etmeden önce Allahü teâlânın peygamberi olduğunu söyleyip, mûcize gösterdi. Gelecek yemekler daha gelmeden önce cinsini ve tadını haber verdi. Peygamber âilesinden geldiğini, baba ve dedelerinin peygamber olduğunu bildirdi. Zindandayken insanları tevhid inancına dâvet etmeye başladı. Zindandakilere; "Ey zindan arkadaşlarım! Çok sayıdaki putlarınız mı hayırlı, yoksa (zâtında ve sıfatlarında) tek ve her şeye gâlib olan Allahü teâlâ mı?" dedi. Arkadaşlarına tevhid inancını, inanmanın gerekli olduğunu ve hak dînin emir ve yasaklarını anlattı.

Yûsuf aleyhisselâm hükümdarın rüyâsını yorumlayıp; "Yedi sene bolluk, sonra yedi sene kıtlık olacak. Bollukta saklayın, kıtlıkta bunları yersiniz." buyurdu. Hükümdar, tâbiri duyunca Yûsuf aleyhisselâmı istedi. Yûsuf aleyhisselâm Mısır hükümdârının elçisine; "Efendine dön de ellerini kesen o kadınların zoru (hâli) neydi? Kendisine sor. Benim Rabbim onların hîlelerinin ne olduğunu (ne söylediklerini, ne yaptıklarını) elbette bilir." dedi. Elçi, hükümdarın yanına dönüp Yûsuf aleyhisselâmın isteğini arz etti. Meseleyi araştıran hükümdar, o kadınları yanına getirtip; "Yûsuf'un nefsinden Murâd almak istediğiniz vakit ne halde idiniz? Onu Züleyhâ'nın emrine itâat etmeye teşvik ederken size karşı bir meylini hissettiniz mi? Kendisinde bir kötülük, şüphe götürür bir hareket gördünüz mü?" dedi. Kadınlar "Hâşâ! Biz onun hiçbir kötü hâline, hiçbir günahına muttalî omadık." dediler. O mecliste bulunan Azîzin hanımı Züleyhâ da; "Şimdi hak (doğru) ortaya çıktı. Ben onun nefsinden murâd almak istemiştim. O ise şüphesiz doğru söyleyenlerdendir." dedi. Böylece Yûsuf aleyhisselâmın suçsuzluğu ve senelerdir zindanda suçsuz olarak kalmış olduğu ortaya çıktı.

Mısır hükümdârı Yûsuf aleyhisselâma tekrar elçi gönderip; "Onu bana getirin, kendisini has müsteşâr edinip işlerimi ona bırakayım." dedi. Hükümdârın dâvetini kabul eden Yûsuf aleyhisselâm zindandan çıktı. Zindanın kapısına da; "Burası belâ, musîbet ve hüzün evi, dirilerin kabri, düşmanların sevinç, dostların tecrübe yeridir." diye yazdı.

Yûsuf aleyhisselâm hükümdârın sarayına varınca, hükümdâr ona çok iltifatta bulundu. Hükümdar görmüş olduğu rüyâ ile ilgili ne gibi tedbirler alınması gerektiğini sordu. Yûsuf aleyhisselâm; "Bolluk senelerinde çok ekip, ekinleri sapları ile berâber, başaklarıyla ambarlara koymalısın. Bu şekilde ekinler bozulmadan kalır, hem de saplar hayvanlarınız için yem olur. Halka da, ekinlerinden ihtiyaçları kadarını yemelerini, geriye kalanını saklayıp korumalarını emretmelisin. Bu yiyecekler kıtlık senelerinde sizin ve çevredeki insanların ihtiyaçlarını karşılayacaktır." dedi. Yûsuf aleyhisselâmın tavsiyeleri çok hoşuna giden hükümdâr; "Bu işleri yapmakta bana kim yardım eder?" dedi. Yûsuf aleyhisselâm ona; "Arzın (Mısır'ın) hazînelerinin idâre işini bana bırak. Ben onu korumaya muktedirim. Tasarruf yollarını bilirim, bu işi ben yaparım." buyurdu.

Yûsuf aleyhisselâmın teklifinden bir sene sonra Mısır Azîzi (Mâliye Nâzırı) öldü. Hükümdar hazret-i Yûsuf'u onun yerine Mâliye Nâzırı yaptı. Mücevherlerle süslü taht ve tâclarla birlikte hazînelerin anahtarlarını ona teslim etti. Hükümdar bütün yetkilerini de ona verdi. Memleketin her tarafında Yûsuf aleyhisselâmın emri geçer oldu. Yûsuf aleyhisselâm, Azîzin ölümünden sonra sarayı terk edip perişân hâle gelen ve Allahü teâlâya îmân etmiş olan Züleyhâ'yı Allahü teâlânın emriyle kendine nikâhlayıp onunla evlendi. Yûsuf aleyhisselâm Züleyhâ'ya: "Bu senin istemiş olduğundan hayırlı değil mi?" dedi. Züleyhâ da ona: "Ey Sıddîk! Beni kınama. Bildiğin gibi ben, mal, mülk, güzellik gibi dünyâ nîmetlerine sâhip bir kadındım. Ancak kocam kadınlara yaklaşmaktan mahrumdu. Sen de benim gördüğüm en güzel kimseydin." diye cevap verdi. Yûsuf aleyhisselâmın Züleyhâ'dan iki oğlu ile Rahmet adında bir kızı oldu.

Yûsuf aleyhisselâm yetkileri eline alınca kıtlık senelerinin geleceğini düşünerek gerekli tedbirleri aldı. Gerekli gıdâ stoklarını yaptırdı. Bu stoklar için büyük depolar yaptırıp topladığı yiyecekleri buralarda depoladı. İnsanlara da çok iyilik ve ihsânlarda bulundu. Yedi sene olan bolluk seneleri geçip, peşinden

bütün şiddetiyle kıtlık başgösterdi. Kıtlığın ilk senesinde insanlar hazırladıkları yiyecekleri bitirdiler. Yûsuf aleyhisselâmdan para ile yiyecek satın almaya başladılar. Yûsuf aleyhisselâm kim olursa olsun, kimseyi kayırmadan yiyecek almaya gelene bir deve yükünden fazla yiyecek vermezdi. Bu hususta adâletten aslâ ayrılmazdı. Mısır hükümdârı ve pekçok kimse onun adâleti ve güzel huyları sebebiyle Allahü teâlâya inanmışlardı.

Mısır'dan ve çevre ülkelerden olan insanlar akın akın gelip Yûsuf aleyhisselâmdan yiyecek alıyorlardı. Babası Yâkûb aleyhisselâmın ve kardeşlerinin yaşadığı Ken'an diyârında da kıtlık baş gösterdiğinden Yâkûb aleyhisselâm, Yûsuf aleyhisselâmın anne-baba bir kardeşi olan Bünyamin hâricindeki on oğlunu Mısır'a erzak almak üzere gönderdi. Yâkûb aleyhisselâmın oğulları Mısır'a varınca hazret-i Yûsuf onları tanıdı. Onlar ise, hazret-i Yûsuf'u tanıyamadılar. Fakat, hazret-i Yûsuf onların kim olduklarını, nereden geldiklerini sordu. Onlar dediler ki: "Biz Ken'an vilâyetindeniz. İhtiyar bir babanın on evlâdıyız. Babamızın ismi Yâkûb'dur. Beldemizde kıtlık var. Babamız bizi buraya erzak almaya gönderdi." dediler. Yûsuf aleyhisselâm; "Şimdi babanız nerede ve kiminle berâberdir?" deyince, onlar da; "Ken'an ilinde bizim en küçük kardeşimizle berâber kaldı. Babamızın küçük kardeşimizle aynı anadan olan çok sevdiği bir oğlu daha vardı. Kırda telef oldu. Onun derdinden Bünyamin adındaki küçük oğlunu yanından hiç ayırmaz. Oğlu Yûsuf'a üzüntüsünden dolayı gözleri görmez oldu." dediler.

Yûsuf aleyhisselâm her bir kardeşi için birer deve yükü erzak hazırlattı. Onlardan almış olduğu paralarını da gizlice tekrar yüklerinin içine bıraktırdı. Gelecek sefere diğer kardeşlerini de getirmelerini istedi. Getirmedikleri takdirde erzak vermeyeceğini bildirdi. Yâkûb aleyhisselâmın oğulları Mısır'a varınca babalarına, Mısır Mâliye Nâzırı tarafından büyük ihsân ve iltifat gördüklerini anlattılar. Mısır Mâliye Nâzırının bir daha Mısır'a gittiklerinde kardeşleri Bünyamin'i de getirmelerini istediğini, aksi hâlde erzak vermeyeceğini söylediğini bildirdiler. Yâkûb aleyhisselâm Bünyamin'i göndermek istemedi. Yüklerini açtıkları zaman da paralarının ihsân olarak yüklerinin içine konulduğunu gördüler. Bunun üzerine babalarına; "Ey babamız! Daha ne istiyoruz, işte sermâyemiz de bize iâde edilmiş. Biz onunla tekrar âilemize zahîre getiririz. Kardeşimizi de koruruz. Kardeşimizi götürmekle bir deve yükü zahîre de fazla alırız. Bu seferki aldığımız zahîre az bir ölçektir, bizi idâre etmez." dediler. Bünyamin'i getireceklerine dâir söz aldıktan sonra onlarla birlikte tekrar Mısır'a gönderdi. Onlara da; "Daha önce Yûsuf'a olanı biliyorsunuz. Fakat Allahü teâlâ en iyi koruyucudur. Merhametlilerin en merhametlisidir." dedi.

Yâkûb aleyhisselâmın oğulları ikinci defâ Mısır'a gittiler. Bünyamin'i Yûsuf aleyhisselâmın yanına getirdiler. Yûsuf aleyhisselâm kardeşlerine ikram ve ihsânlarda bulundu. Diğer kardeşlerinden ayrı olduğu sırada kardeşi Bünyamin'e kendisini tanıttı. Bir tedbirle onu göndermeyeceğini bildirdi. Her bir kardeşi için bir deve yükü erzak hazırlattı. Kardeşi Bünyamin'in yükünün içine Mısır hükümdârının altından yapılmış su tasını koydurdu. Yâkûb aleyhisselâmın oğullarının yükleri hazırlanıp yola çıkacakları sırada saraydan bir vazîfeli gelerek; "Ey kâfile ehli! Durun! Muhakkak siz hırsızlarsınız." dedi. Yûsuf aleyhisselâmın kardeşleri geri dönerek; "Ne kayboldu. Aradığınız nedir?" diye sordular. Vazîfeli; "Hükümdârın tası kayboldu. Onu getirene bir deve yükü zahîre var. Ben de buna kefilim." dedi. Yûsuf aleyhisselâmın kardeşleri; "Vallahi muhakkak siz de bilirsiniz ki, biz buraya fesâd çıkarmak için gelmedik. Biz hırsız da değiliz." dediler. Vazîfeli ve yanındakiler; "Eğer sözünüzde yalancı çıkarsanız sizin dîninizde hırsızlığın cezâsı nedir?" dediler. Yâkûb aleyhisselâmın oğulları; "Su kabını çalanın cezâsı kimin yükünde bulunursa, çalan kimse, mal sâhibinin kölesi olur. Biz hırsızlık yapanları böyle cezâlandırırız." dediler. Saray vazîfelileri Yâkûb aleyhisselâmın oğullarının yüklerini aradılar. Su tası en son aradıkları Bünyamin'in yükünde çıktı. Bunun üzerine Yâkûb aleyhisselâmın bildirdiği dînin hükümlerine göre Bünyamin Mısır'da alıkonuldu. Yâkûb aleyhisselâmın oğulları:

"Ey Azîz! Hakikat, onun (Bünyamin'in) ihtiyar ve çok muhterem bir babası var. Kaybolan kardeşimizin acısını onunla unutur. Onu bizden çok sever. Onun yerine birimizi alıp onu serbest bırak. Biz muhakkak seni ihsân edenlerden görüyoruz. Bu ihsânını tamamla." dediler.

Yûsuf aleyhisselâm:

"Eşyâmızı yanında bulduğumuz kimseden başkasını alıkoymaktan Allahü teâlâya sığınırız. Çünkü bu takdirde (dîninize uygun olarak verdiğiniz fetvâya göre) biz de elbette zâlimlerden oluruz." dedi.

Yâkûb aleyhisselâmın büyük oğlu ve Şem'un da, babam bana izin verinceye kadar gelmem, deyip Mısır'da kaldı. Yâkûb aleyhisselâmın diğer oğulları Mısır'dan ayrılıp utanarak ve sıkılarak babalarına geldiler; "Ey babamız! Muhakkakki oğlun Bünyâmin hırsızlık yaptı. Biz ancak gördüğümüze şâhitlik ederiz. Su kabının Bünyamin'in yükünden çıktığını gördük. Biz gaybı, yâni onun gerçekten çaldı mı, yoksa onun haberi olmadan eşyâsı arasına mı kondu? bilmeyiz. Eğer bize inanmazsan içinde bulunduğumuz (kendisinden döndüğümüz) şehre (Mısır halkına) da aralarında geldiğimiz kervana da sor. Biz hakîkaten doğru söyleyicileriz." dediler. Yâkûb aleyhisselâm bu habere çok üzülüp, anlatılanlara inanmadı. Fakat; "Artık bana düşen sabr-ı cemildir. Umulur ki, Allahü teâlâ oğullarımı bana getire. Şüphesiz Allahü teâlâ Alîmdir, Hakîmdir." dedi. Allahü teâlânın kendisini bu sıkıntıdan

yakında kurtaracağına inanan Yâkûb aleyhisselâm son derece üzüntülü ve kederli olmasına rağmen, hâlini Allahü teâlâdan başkasına arz etmedi. Başına gelen musîbetlere rağmen, dâimâ sabırlı oldu. Bir gün oğullarına kavuşacağını ümit eden Yâkûb aleyhisselâm; "Ey oğullarım! Mısır'a gidin, Yûsuf ile kardeşlerinden haber sorun. Allahü teâlânın fadl ve ihsânından ümit kesmeyin. Çünkü hakîkat, kâfirler gürûhundan başkası Allahü teâlânın fadl ve rahmetinden ümit kesmez." dedi.

Yâkûb aleyhisselâmın oğulları babalarının tavsiyesi üzerine üçüncü defâ Mısır'a geldiler. Yûsuf aleyhisselâmın huzûruna varıp; "Ey Azîz! Bize ve âilemize darlık, kıtlık, fakirlik ve açlık isâbet etti. Çok az ve ehemmiyetsiz bir sermâye ile geldik. Bize daha önce tam bedelle verdiğin gibi tam ölçek ver. Sermâyemizden eksik olan bu miktara karşılık olan zahîreyi vermekle veya kardeşimizi iâde etmek sûretiyle hakkımızda ayrıca tasaddukta bulun. Zîrâ Allahü teâlâ sadaka verenleri mükâfatlandırır. Yûsuf aleyhisselâm onlara:

"Siz sonunun nereye varacağını bilmeden Yûsuf'a ve kardeşine yaptığınız işin kötülüğünü anlayıp ondan tövbe ettiniz mi?" dedi.

Bu sözler üzerine onlar bu kimsenin, kardeşleri Yûsuf olabileceğini düşündüler. Ona Yûsuf olup olmadığını sordular. Onların yalvarışlarını, çâresiz kaldıklarını görünce, kalbi inceldi. Merhametinden dolayı, kendisinin kardeşleri Yûsuf olduğunu açıkladı. Kardeşleri; "Yoksa sen gerçekten Yûsuf musun?" dediler. Yûsuf aleyhisselâm; "Evet, ben Yûsuf'um ve bu kardeşim Bünyamin'dir. Allahü teâlâ birbirimize kavuşturmakla bize ihsânda bulundu." dedi. Kardeşleri Yûsuf aleyhisselâmın üstünlüğünü ve ona yaptıklarından dolayı günahkâr olduklarını kabul ettiler. Yûsuf aleyhisselâm onlara; "Bugün size bir kınama ve ayıplama yoktur." dedi.

Kardeşlerine çok izzet ve ikrâmda bulundu. Babası Yâkûb aleyhisselâmın hâlini, kendisinin yokluğundan sonra ne durumda olduğunu sordu. Onlar da; "Senin için çok üzüldü, ağladı. Bu sebeple gözleri görmez oldu." dediler. Bunun üzerine Yûsuf aleyhisselâm gömleğini çıkarıp onlara verdi ve; "Şu gömleğimi babama götürün ve yüzüne sürsün. O benim kokumu koklasın ve gömleğimi gözlerine sürsün. O artık rahatlıkla görmeye başlar. Sonra bütün âilenizi bana getirin." dedi. Yûsuf aleyhisselâm kardeşlerinin yol hazırlıklarını yaptırdı. Babası Yâkûb aleyhisselâma verilmek üzere bütün hânedânı ve akrabâsı ile birlikte Mısır'a gelmelerini isteyen bir mektup da verdi.

Yâkûb aleyhisselâm, oğulları Mısır'dan yola çıktıktan sonra oğlu hazret-i Yûsuf'un kokusunu aldığını söyledi. Fakat yanındakiler, Yûsuf aleyhisselâma duyduğu aşırı muhabbetten dolayı böyle bir koku duyduğunu zannedebileceğini söylediler. Nihâyet Yâkûb aleyhisselâmın oğulları Ken'an diyârına yaklaşınca, onlardan birisi müjdeci olarak gelip Yûsuf aleyhisselâmın gömleğini babasına verdi. Yâkûb aleyhisselâm gömleği alıp yüzüne, gözüne sürdü. Gözleri açılıverdi. Yâkûb aleyhisselâm, bütün oğulları ve akrabâsıyla birlikte Ken'an diyârından Mısır'a gitmek üzere yola çıktı. Yûsuf aleyhisselâm Mısır hükümdârı ve halkıyla birlikte Yâkûb aleyhisselâmı ve berâberindekileri karşıladı. Babasını sarayına götürdü. Babasını ve üvey annesini tahtının üstüne çıkarıp oturttu. Hepsi (babası, üvey annesi ve kardeşleri ona kavuştukları için) secde (şükür secdesi) ettiler.

Yûsuf aleyhisselâm babasına; "Ey babam! İşte bu evvelce gördüğüm rüyânın tevili (yorumu)dir. Hakîkaten Rabbim o rüyâyı tahakkuk ettirdi. Beni zindandan çıkarıp mülk ihsân etti. Şeytan benimle kardeşlerimin arasını (hased ile) açtıktan sonra, Allahü teâlâ sizi çölden (Ken'an diyârından) getirdi. Muhakkak ki, Rabbim dilediği şeyleri hakkıyla bilen herşeyi hikmetinin icâb ettirdiği vakit ve şekilde yapan odur." dedi. Kardeşlerini affettiğini bildirdi.

Yâkûb aleyhisselâm Yûsuf aleyhisselâmla birlikte on seneden fazla yaşadıktan sonra vefât etti. Vasiyeti üzerine Kudüs yakınlarındaki Halîlürrahmân denilen yere defnedildi. Yûsuf aleyhisselâm babasının vefâtından sonra bir müddet daha yaşadıktan sonra vefât etti. Mısır'da herkes Yûsuf aleyhisselâmı kendi mahallesine defnetmek istiyordu. İş kavgaya kadar vardı. Sonunda mermer bir Sandukaya koyup Nil Nehri kıyısına (veya Nil Nehrinin ortasına) defnetmekte anlaştılar. Bir rivâyete göre ondan dört yüz sene sonra, gelen Mûsâ aleyhisselâm kabrini bulup, mübârek cesedini oradan alarak Yâkûb aleyhisselâmın da medfûn bulunduğu Halîlürrahmân'da defnedildi.

Yûsuf aleyhisselâmın güzelliği fevkalâdeydi. Âdem aleyhisselâma çok benzerdi. Mısır sokaklarında gezerken yüzünün pırıltısı güneş ışıklarının yansıması gibi duvarlara aksederdi. Bir kimse onun yüzüne bakmak isterse hemen gözlerini çevirmek zorunda kalırdı. Bütün bunlara rağmen Yûsuf aleyhisselâma güzelliklerden sâdece bir parça verilmişti. Muhammed aleyhisselâma ise tamâmı verilmişti.

Eshâb-ı kirâm Peygamber efendimize, siz mi güzeldiniz, Yûsuf âleyhisselâm mı güzeldi? diye sorunca Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem; **"Kardeşim Yûsuf benden sabih** (güzel), **ben ondan melihim** (sevimliyim). **O'nun görünen güzelliği benim görünen güzelliğimden çoktur."** buyurdu. Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) görünmeyen güzelliği gösterilseydi, kimse bakmaya tâkat getiremezdi.

Eshâb-ı kirâmın gençleri, hazret-i Âişe vâlidemizden Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) güzelliğini sorduklarında hazret-i Âişe şu şiiri söylemiştir:

Ve lev semia ehlü Mısre evsâfe haddihî,
Lemâ bezelû fî sevmi Yûsüfe min nakdin.
Levîmâ Zelihâ lev reeyne cebînehû,
Le âserne bilkat'il kulûbi alel eydi.

Mısırdakiler, onun yanaklarının güzelliğini işitmiş olsalardı, Yûsuf aleyhisselâmın pazarlığında hiç para vermezlerdi. Yâni, bütün mallarını, onun yanaklarını görebilmek için saklarlardı. Zelihâ'yı kötüleyen kadınlar, onun parlak alnını görselerdi, ellerinin yerine kalplerini keserlerdi (de acısını duymazlardı).

Yûsuf aleyhisselâm güzel ahlâk sâhibi olup, Mısır Azîzinin hakkını gözeterek Züleyhâ'nın tekliflerini reddetti ve iyilik gördüğü kimseye ihânet etmedi. Hiçbir menfâat ve zarar onun doğruyu söylemesine mâni olamadı. Allahü teâlâ onu Kur'ân-ı kerîmde "Sıddîk= Çok doğru sözlü" olarak medh etti. Kendisine hıyânet ve zulmedenleri affediciydi. İnsanların rüyâlarını doğru olarak tâbir ederdi. İnsanlara hizmet eder ve onların ihtiyaçlarını tedârik ederdi. Yûsuf aleyhisselâm iffet sâhibi, olup iffetini korumakta gayretliydi. Mısır kadınları ile arasında geçen hâdise meşhurdur.

Mûcizeleri:

Yûsuf aleyhisselâmın üç çeşit mûcizesi vardı:

1. Hazret-i Yûsuf'un konuşması pek şirin, çok tatlı olduğu için, herkesin kalbi ona meylederdi. Onun tatlı sözleri karşısında îmân eden pekçoktu.

2. Hazret-i Yûsuf'un yüzü güneş gibi nûrluydu. Hattâ bir kimse yüzüne bakmak istese, hemen gözlerini çevirmeye mecbur olurdu. Bu nûrun tesiriyle, yâni başkasına sirâyetiyle huzûruna getirilen âmânın hemen gözleri görmeye başlamıştı.

3. Yûsuf aleyhisselâmın duâsı bereketiyle ağaçların yapraklarından güzel kumaş olmuştu. Huzûruna bir büyük kişi gelmiş, şu gördüğümüz ağaçların yaprakları birbiriyle birleşip güzel kumaş olsun, diye mûcize teklifinde bulunmuştu. Hazret-i Yûsuf öyle duâ edince, kıymet biçilmez bir kumaş olmuştur.

Yûsuf aleyhisselâmın hayâtı, başından geçenler ve hikmetleri Kur'ân-ı kerîmde **Ahsen-ül-Kasas** (kıssaların en güzeli) diye medh edilen Yûsuf sûresinde bildirilmiştir. Bu sûrede Yûsuf aleyhisselâmın başına gelenlerle, kavuştuğu ihsânlardan bahsedilir. Hasedin noksanlık ve Allahü teâlânın yardımından mahrum kalmaya, sabrın ise sıkıntı ve gamlardan kurtulmaya sebep olduğu; Yâkûb aleyhisselâmın sabrettiği için maksâdına kavuştuğu; Yûsuf aleyhisselâmın sabrı ve doğruluğu anlatılmaktadır.

YÛSUF HAS HÂCİB;

Karahanlı edip, şâir ve devlet adamı. Doğu Türkistan'daki Balasagun şehrinde, muhtemelen 1017 yılında doğdu. Asil bir Türk ve Müslüman âileye mensup olduğu tahmin edilmektedir. Balasagun'da tahsil ve terbiye gördü. Karahanlı hizmetine girip, "Has Hâcib" ünvânını almadan önce Balasagunlu Yûsuf, olarak tanındı. Balasagunlu Yûsuf, kendini çok iyi yetiştirdi. Elli yaşlarındayken on sekiz ay içerisinde manzum olarak **Kutadgu Bilig** adlı meşhur eserini yazdı. Bu kitabı, Kaşgar'a gelip, 1070'te Karahanlı hükümdarı, edebiyat meraklısı Uluğ Kara Buğra Hana arz etti. Kara Buğra Han, Türklerin ahlâk hukuk ve devlet idâresi ile törelerini çok güzel olarak dile getiren eseri, Balasagunlu Yûsuf'a, sarayında okuttu. Kutadgu Bilig Karahanlı Sarayında günlerce okunup, çok beğenildi. "Uluğ Has Hâcib" ünvânı ile başvezir yardımcılığı ile taltif edilerek, en yüksek Karahanlı devlet memuriyetlerinden biri verildi. Bu vazifesiyle "Yûsuf Has Hâcib" olarak tanınıp, târih ve edebiyat literatürüne girdi.

Yûsuf Has Hâcib, İslâmî Türk edebiyatının eseri elimize geçen ilk yazardır. Devrinin bilgin bir yazarı ve Türk tefekkür târihinin mümtaz mütefekkiridir. Ehl-i sünnet olup, İslâm kültürünü de benimseyip, eserini münâcât, nât, cihâr yâr-ı güzîn'i övme ile süslemiştir (Bkz. Kutadgu Bilig). Yûsuf Has Hâcib'in vefâtı muhtemelen 1077'dir.

YÛSUF İZZEDDÎN EFENDİ;

son devir Osmanlı veliahtlarından. 1857'de İstanbul'da doğdu. Sultan Abdülazîz Hanın büyük oğludur. Sarayda özel öğrenim görerek yetiştirildi. 1867'de henüz 10 yaşındayken babasıyla birlikte Avrupa seyahatine katıldı. 1876 yılında Sultan Abdülazîz Hanın tahttan indirilip şehit edilmesi, onun üzerinde büyük tesir bıraktı. Babasına ve kadın efendiye yapılan muameleler ömür boyunca unutamadığı hâdiseler oldu. Bu bakımdan her an öldürülme endişesiyle yaşadı.

Sultan İkinci Abdülhamîd Han tahttan indirilince Sultan Reşâd pâdişâh oldu. Yûsuf İzzeddîn Efendi de veliaht îlân edildi. 1910 yılında İngiltere Kralı Yedinci Edvard'ın cenâze törenine katılmak için

Londra'ya gitti. Osmanlı hükümeti adına cenâze törenine katılan heyetin başkanlığını yaptı. Dönüşte Paris, Viyana, Budapeşte şehirlerine uğradı ve buralarda manevralara katıldı. Belgrad ve Sofya'ya resmî ziyâret yaparak Sırbistan ve Bulgaristan krallarının kısa müddet önce Sultan Reşâd'a yaptıkları resmî ziyâretleri iâde etti.

1911'de Yedinci Edvard'ın oğlu ve halefi Beşinci George'nin tac giyme töreninde bulunmak üzere tekrar Londra'ya gitti. Buralarda şıklığı, zerâfeti ve asâletiyle ecdâdını lâyıkıyle temsil etti ve herkesin hayranlığını çekti.

1912'de Köstence yoluyla gayri resmî bir Avrupa gezisi daha yaptı. 1913'te Bulgaristan'dan geri alınan Edirne'yi resmen ziyâret etti ve halkın coşkun sevgi gösterileriyle karşılandı.

Enver ve Cemal paşaların Osmanlı Devletini bir oldu bittiyle Birinci Dünyâ Savaşına sokmalarından kısa bir müddet sonra İzzeddîn Efendi harbin korkunç gidişini gördü. Askerin boş yere kırılmamasını söyleyerek ateşkesin sağlanması için çalışmalara başladı. 1915'te harp içinde Viyana'ya gidip geldi. Çanakkale cephesinde incelemelerde bulunurken Enver Paşayı Kayser'in yanında şiddetle azarladı.

Devlet idâresinde aktif rol oynamasını, gelecekleri için tehlikeli gören İttihat ve Terakkinin gözü kanlı iki diktatörü Enver ve Cemal Paşalar, Yûsuf İzzeddîn Efendiyi öldürttü. Tâlihsiz veliahd 1 Şubat 1916'da Zincirlikuyu'daki köşkünde sol kol damarları kesilmiş olarak bulundu. Babasının şehit edilmesinde her iki kol damarlarını kesmek sûretiyle intihar süsü vermek isteyenlerin foyaları kısa bir sürede ortaya çıktı. Çünkü intihar eden bir kişinin iki kol damarlarını birden kesemeyeceği tıbben açıklanmıştı. Önlerinde böyle bir vak'a bulunan İttihatçılar, İzzeddîn Efendinin tek kol bileğini keserek olaya intihar süsü verdirdiler. Ayrıca devlete bütünüyle hâkim olan İttihatçılar Harbi Umûmînin karışıklığı içerisinde olayın çabuk unutulmasını da sağladılar. Yûsuf İzzeddîn Efendi, şehit edilmesinin ertesi günü Ayasofya Câmiinde namazı kılındıktan sonra babasının ve annesinin yanına büyük bir merâsimle defnedildi.

YÛSUF ZİYÂ AKIŞIK;

son devir âlimlerinden. Bosna, Foça'da 1886'da doğdu. Ahmed Beyin oğludur. Dedesi Zülfikâr Paşa, Akkoyunlu soyundandır. İyi bir tahsil gördü. Yaşayışı, ilmi, edebi herkese örnek olacak şekildeydi. Gâyet vakarlı ve sabırlıydı. Son asrın zâhir ve bâtın ilimlerinde kâmil ve dört mezhebin fıkıh bilgilerinde mâhir büyük âlim Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin sohbet ve hizmetinde bulunurdu. Çok sevilir ve beğenilirdi. Aldığı feyzlerin bereketiyle kemâl derecelere ulaştı. Halk içinde Hak'la berâberdi.

Yûsuf Ziyâ Bey yakınlarından birine şöyle anlatmıştı: "Rüyâda Abdülhakîm Efendinin elinin ayasını öpmüştüm. Ertesi günü, Eyüpsultan'daki evine giderek, rüyâmı anlatmak istedim. Her zaman olduğu gibi eline öpmek için eğildiğimde, mübârek elini, ayası yukarı doğru olarak uzattı ve "Akşam rüyânda öptüğün gibi öp!" dedi ve iltifât buyurdu."

Son derece cömert olan Yûsuf Ziyâ Bey, hocaları Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin "Yâ Rabbî! Bu Ziyâ kuluna her türlü nîmetlerini ihsân eyle!" duâsına mazhar olmuştur.

Yûsuf Ziyâ Bey, Vefâ'daki Karamürsel Kumaş Fabrikasının uzun zaman müdürlüğünü yaptı. İdâreciliği, meslekteki bilgisi örnekti. Çalıştırdığı yüzlerce Müslüman fakirin sığınağıydı. Cömertliği ve merhâmeti herkes tarafından takdir edilirdi. İşçilerin her şeyiyle ilgilenir, onlara müşfik bir baba gibi davranırdı. Tekstil Sanâyiinde çalışmaları, gayretleri devlet adamlarınca da beğenilir, takdir edilirdi.

Kendisini ziyârete gelen temiz gençlerden biri ne kıyâmetle alâkalı bir suâline verdikleri cevapta; "Bir insanın ömrü boyunca söylediği her sözün, yaptığı her işin, her hareketin hesâbının yapıldığı o günde, ebedî azaptan kurtulabilenlere imrenilerek, büyük kahraman, diye bakılacaktır." dedi.

Peygamber efendimizin torunları olan Seyyidleri çok sever, hürmet gösterirdi. Bunlardan biri de Seyyid Fehim'in (kuddise sirruh) torunlarından Seyyid Tâhâ idi. Seyyid Tâhâ, Van'dan her gelişinde, muhakkak Yûsuf Ziyâ Beyi ziyâret ederlerdi. Böyle ziyâretlerden birinde, berâberce son devrin hattatlarından Safi Beye gittiler. Hasta olan Safi Bey gelen misâfirlerden şöyle bir ricâda bulundu. "Seyyid Fehîm Efendinin kabrinde gül vardır. Ondan mektupla birkaç yaprak gönderin. Ziyâ Beye gözlerime, ağzıma kalbime koymalarını vasiyet edeceğim. İnşallah yetiştirirsiniz." Aradan zaman geçti. Bir ziyâretlerinde açılmış gülü gören Seyyid Tâhâ ricâyı hemen hatırladı. Gül yapraklarını koparıp mektupla gönderdi. Ziyâ Bey mektubu aldığında açmadan telefondan Hattat Safi Beyin vefât haberini aldı. Mektubu açtığında Safi Beyin vasiyet ettiği gül yapraklarını gördü. Cenâzeye gidip arzularını yerine getirdi.

Yûsuf Ziyâ Akışık 1958 (H.1378)de İstanbul Fâtih'te vefât etti. Kabirleri Edirnekapı Kabristanındadır.

YÛSUF-I HEMEDÂNÎ;

on birinci ve on ikinci yüzyıllarda yetişen evliyânın büyüklerinden. İsmi Yûsuf bin Eyyub, künyesi Ebû Yâkub'dur. İnsanları Hakk'a dâvet eden, onlara doğru yolu gösterip, hakîkî saâdete kavuşturan ve kendilerine Silsile-i aliyye denilen büyük âlim ve velîlerin sekizincisidir. 1048 (H.440) senesinde Hemedan'da doğdu. 1141 (H.535)de Herat'tan Merv'e giderken yolda vefât etti. Merv'de bulunan kabri ziyâret yeridir.

On sekiz yaşında Bağdat'a gelip fıkıh ilmini Ebû İshâk-ı Şirâzî'den öğrendi. Yaşı küçük olmasına rağmen, Ebû İshak rahmetullahi aleyh kendisine husûsî ihtimâm gösterirdi. Bunun ve diğer fıkıh âlimlerinin derslerine devâm etmekle, Hanefî mezhebinde fıkıh ve münâzara âlimi oldu. İsfehan ve Semerkant'ta, zamânının meşhur hadis âlimlerinden hadis ilmini öğrendi. Tasavvufu Ebû Ali Fârmedî hazretlerinden öğrenip, sohbetinde yetişerek kemâle ulaştı. Abdullah-ı Cüveynî, Hasan Simnânî gibi büyüklerle görüşüp, sohbet etti ve onlardan ilim öğrendi.

Altmış yıldan fazla, insanlara doğru yolu göstermekle meşgul oldu. Yüzlerce talebe ondan ders aldı. Abdullah-ı Berkî, Hasan-ı Endâkî, Ahmed Yesevî ve Abdülhâlık-ı Goncdüvânî gibi büyük velîler yetiştirdi. Bunlardan Ahmed Yesevî, Türkistan tarafına göç edip, insanları irşâd ederek büyük hizmetler yaptı.

Yûsuf-ı Hemedânî rahmetullahi aleyh önce Merv'de bir müddet kalıp Herat'a gitti. Herat'ta uzun zaman kaldıktan sonra, tekrar Merv'e gelip bir müddet daha kaldı ve tekrar Herat'a döndü. Herat'tan Merv'e giderken yolda vefât etti.

Yûsuf-ı Hemedânî, bütün dostlarına, talebesi Abdülhâlık-ı Goncdüvânî'ye tâbi olmalarını söyledi. Kendisinden sonra, bu talebesi insanlara doğru yolu gösterdi.

Yûsuf-ı Hemedânî Irak, Horasan, Mâverâünnehr bölgelerinin muhtelif şehirlerinde bulunarak, halka saâdet yolunu anlatmakla meşgul olmuştur. İlmi, fazîleti ve kerâmetleriyle İslâm dünyâsında tanınıp çok sevilmiştir.

Hakîkî İslâm âlimlerinden ve evliyânın büyüklerinden olan Yûsuf-ı Hemedânî rahmetullahi aleyh, orta boylu, buğday benizli, kumral sakallı, zayıf bir zâttı. Eline ne geçerse muhtaçlara verir, kimseden bir şey istemezdi. Herkese iltifât eder, yumuşak ve merhametli davranırdı. Yolda yürürken bile Kur'ân-ı kerîm okumakla meşgul olurdu.

Arada bir, yüzünü Hemedân'a çevirir ve çok ağlardı. Selmân-ı Fârisî hazretlerinin asâsı ile sarığı kendisindeydi. Her aybaşında, Semerkant âlimlerini çağırarak onlarla sohbet ederdi. İnsanlarla uğraşmaktan, onları yetiştirmek için çalışmaktan hiç sıkılmazdı. Bir taraftan yanına gelen herkese doğru din bilgilerini öğretmeye çalışır, diğer taraftan, ağrılara ve yaralara ilâç yaparak herkesin derdine yetişmeye gayret ederdi. Böylece, maddî ve mânevî hastalıkların mütehassıs bir tabibi olduğunu gösterirdi.

Talebelerine ve kendisini sevenlere dâimâ Peygamber efendimizin ve Eshâb-ı kirâmın yolunda gitmelerini tavsiye ederdi. Kalbi, bütün mahlûkât için derin bir sevgi ile doluydu. Gayri müslimlerin evlerine giderek, onlara İslâmiyeti anlatırdı. Her şeye sabır ve tahammül eder, herkese karşı muhabbet gösterirdi. Altın ve gümüş eşyâ kullanılmasına müsâade etmez, fakirlere zenginlerden daha fazla îtibâr ederdi. Zühd sâhibiydi. Dünyâya ehemmiyet ve kıymet vermezdi. Odasında hasır, keçe, ibrik, iki yastık ve bir tencereden başka bir şey bulunmazdı. Talebelerine, dört büyük halîfenin menkıbe ve fazîletlerinden bahseder, onların ahlâkı ile ahlâklanmalarını nasihat ederdi. **Menâzil-üs Sâyirin** ve **Menâzil-üs-Sâlikîn** adlı eserleri vardır.

Yûsuf-ı Hemedânî'ye; "İslâm âlimlerinin ve kıymetli rehberlerin azalıp, yok olduğu zaman ne yapmak lâzım?" denildiğinde; "O zaman her gün o büyüklerin yazdığı kitaplardan bir miktar okuyunuz." buyurdu.

Sayısız kerâmetlerin ve fazîletlerin kendisinde toplandığı velî-i kâmil bir zâttı. Kerâmetlerinin en büyüklerinden birisi; Allahü teâlâyı tanımak yolunda çok yüksek derece ve makamlar sâhibi olan, Abdülhâlık-ı Goncdüvânî gibi büyük bir velîyi yetiştirmesidir.

Ebû Saîd Abdullah, Abdülkâdir-i Geylânî hazretleri ve İbn-üs-Saka ilim tahsili için Bağdat'a gelmişlerdi. Yûsuf-ı Hemedânî Bağdat'ta Nizâmiye Medresesinde vâz ediyordu. İbn-üs Saka adındaki meşhur bilgin kalkıp saygısızca bir şey sordu. Ona otur senin sözünden küfür kokusu geliyor buyurdu. Hakikaten İbn-üs Saka o zaman İstanbul'a sefir olarak gidip orada Hıristiyan oldu.

Bir gün, Hemedân'dan bir kadın ağlayarak, Yûsuf-ı Hemedânî'nin huzûruna geldi ve dedi ki:

"Oğlumu Bizanslılar esir etmişler."

"Sabredin."

“Sabredecek hâlim kalmadı.”

Bunun üzerine Yûsuf-ı Hemedânî hazretleri:

“Yâ Rabbî, bu kadının oğlunu esirlikten kurtar. Üzüntüsünü neşeye çevir!” diye duâ etti.

Kadın eve gelince, bir de ne görsün, oğlu evde oturuyor! Şaşakaldı. Oğluna:

“Anlat evlâdım! Buraya nasıl geldin?”

“Biraz evvel İstanbul’daydım. Ayaklarım bağlıydı. Başımda muhâfız vardı. Âniden bir kimse geldi. Beni kaptığı gibi, bir anda buraya getirdi.” dedi.

YÛSUF-I NEBHÂNÎ;

son devirde yetişen İslâm âlimlerinin büyüklerinden. İsmi; Yûsuf bin İsmâil’dir. Mensup olduğu Nebhânoğulları kabîlesine nispetle Nebhânî diye meşhur olmuştur. Filistin’in kuzeyinde bulunan Hayfa’ya bağlı Eczim köyünde 1849 (H.1265) senesinde doğdu. Daha sonra Mısır’a giderek Câmi-ül-Ezher Medresesini bitirdi. Aklî ve naklî ilimlerde yetiştikten sonra çok kıymetli kitaplar yazdı. İstanbul’a gelerek **El-Cevâib** Gazetesi’nin hazırlanmasında, tashihinde ve basımında çalıştı. Daha sonra Şam’a döndü. Şam’da kâdılık yaptı. Beyrut hukuk mahkemesi reisliğine yükseldi. Beyrut’ta yirmi seneden fazla kaldı.

Beyrut’ta vazîfeli olduğu sırada, Beyrut vâlisi bir takım sebepler ileri sürerek Yûsuf-ı Nebhânî’nin vazîfesinden azledilmesi veya başka bir yere tâyin edilmesi için Sultan İkinci Abdülhamîd Hana yazı yazdı. Sultan İkinci Abdülhamîd Han da Beyrut’a yakın bir yere tâyin edilmesiyle ilgili kararnâmeyi imzâladı. Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem, Sultan İkinci Abdülhamîd Hanın rüyâsına girip; “Beyrut’ta bizi en çok seven Yûsuf Nebhânî idi. Bizim, bu âşıkımızın Beyrut’taki eski vazîfesinde kalması uygundur.” buyurdular. Sultan İkinci Abdülhamîd Han, bu rüyâ üzerine onun Beyrut’ta kalmasını emretti.

1932 (H.1350) senesi Ramazan ayında Beyrut’ta vefât etti.

Eserleri:

1. Feth-ül-Kebîr: Bu eserinde 14.450 hadîs-i şerîfi harf sırasına göre tertip ederek toplamıştır. Üç cilt olan bu kitabı basılmıştır.

2. Câmi’ül-Kerâmât-il-Evliyâ: Bu kitabı iki cilt olup, kerâmetin hak olduğu delilleriyle ispat edilmiştir.

3. Şevâhid-ül-Hak: Bu kitabında Eshâb-ı kirâmın üstünlüklerini, Muâviye ve Amr bin Âs’ın (radıyallahü anhümâ) yüksekliklerini ve İslâm dînine hizmetlerini anlatmıştır. Bu eserinin büyük bir bölümünde İbn-i Teymiyye’yi ve Vehhâbileri reddetmiş, onların fikir ve inanışlarının bozuk olduğunu vesîkalarla ispat etmiştir. Bu kitabında Vehhâbilerin; “Mutlak ictihat her zaman vardır.” demelerinin yanlış olduğunu, Resûlullah’ın ve bütün evliyânın mezarlarını ziyâret etmek için uzaklardan gitmenin câiz olduğunu, Resûlullah efendimizi ve diğer evliyâyı vesîle ederek Allahü teâlâya duâ etmenin câiz olduğunu delilleriyle açıklamıştır. Yûsuf Nebhânî’nin bu eseri kendi zamânındaki ve daha sonraki Ehl-i sünnet âlimlerince beğenilmiş ve medh edilmiştir.

4. Huccetullahı alel-Âlemin fî Mûcizât-ı Seyyid-il-Mürselîn: Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) zamânında ve daha sonra meydana çıkan mûcizelerini çok güzel anlatan bir eserdir.

5. Envâr-ül-Muhammediyye min-el-Mevâhib-il-Ledünniyye: Peygamber efendimizi çok güzel anlatmaktadır. İmâm-ı Kastalânî’nin **Mevâhib-i Ledünniyye** adlı eserinin kısaltılmış şekli olup İstanbul’da İhlâs A.Ş. tarafından ofset yoluyla basılmıştır.

6. Sihâm-üs-Sâibe: Vehhâbileri reddetmektedir.

7. Seâdet-üd-Dâreyn, 8. Hulâsat-ül-Kelâm fî Tercih-i Dîn-il-İslâm, 9. Müntab-üs-Sahihayn, 10. İrşâd-ül-Hayâra Litahzîr-il-Müslimîn min Medâris-in-Nasârâ.

YÛŞÂ ALEYHİSSELÂM;

İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerden. Mûsâ aleyhisselâmdan sonra gönderilmiş olup Mûsâ aleyhisselâmın yeğeni veya vekîliydi. İsmi Yûşâ olup, Hıristiyanlar Yeşû diyorlar. Yûsuf aleyhisselâmın neslinden gelen Nûn’un oğludur. Annesi Mûsâ aleyhisselâmın kız kardeşidir. Yûşâ aleyhisselâm Mûsâ aleyhisselâma bildirilen dînin esaslarını insanlara tebliğ etti.

Mısır’da doğan Yûşâ aleyhisselâm, Mûsâ aleyhisselâmın husûsî talebesi, hâlis hizmet görücüsü ve en yakın dostlarındandı. Mûsâ aleyhisselâm Firavun’un zulmü üzerine Allahü teâlânın emriyle kendine inanan ve tâbi olanlarla birlikte Mısır’dan Tîh Sahrasına hicret ederken Yûşâ aleyhisselâm da onunla

berâber bulundu. Mûsâ aleyhisselâmın Hızır aleyhisselâmla görüşmek üzere çıktığı yolculukta onunla berâber bulundu. Mûsâ aleyhisselâm Hızır aleyhisselâmla karşılaşınca Yûşâ aleyhisselâm geriye döndü.

Allahü teâlâ, Mûsâ aleyhisselâmın kavmine Arz-ı Mev'ûdu (Filistin ve Şam bölgesini) ihsân edeceğini bildirdi. Fakat İsrâiloğulları o beldelerde zâlim ve zorba bir kavim olan Amâlikalıların bulunduğunu ileri sürerek gitmek istemediler. Allahü teâlâ Mûsâ aleyhisselâma vahyedip:

"Ey Mûsâ! Ben burayı sizin için memleket ve yerleşme yeri olarak yazdım; takdir ettim. Oraya git ve düşmanlardan kim varsa onlarla harp et. Zîrâ onlara karşı sizin yardımcınız benim. Kavminden her koldan bir temsilci (nakib) seç al. Onlar vefâkar ve itâatkar olsunlar." buyurdu.

Bunun üzerine Mûsâ aleyhisselâm her bir koldan iyi haber toplayan, sözünde sâdık ve vefâkar birer temsilci seçti. Bunları Erîha Şehri ve ahâlisi hakkında bilgi toplamak için gönderdi. Aralarında Yûşâ bin Nûn'un da bulunduğu haber toplamakla vâzifeli kimseler Erîha'ya gittiler. O belde ahâlisinin iri cüsseli, çok kuvvetli ve kalabalık olduğunu görünce korktular. Geriye dönüp kavimlerine gördüklerini anlatarak onların harbe gitmelerine mâni oldular. Mûsâ aleyhisselâmın kavmi, gelen temsilcilerin anlattıklarını dinleyip harp etmekten vaz geçtiler. İçlerine korku düşüp, feryâda başladılar: "Keşke Mısır'da ölseydik. Yâhut burada ölsek de, Allah bizi o zâlimlerin memleketine sokmasa, yoksa hanımlarımız, çocuklarımız ve mallarımız ganîmet olarak kalacak." dediler.

Temsilciler içinde bulunan, Allahü teâlânın kendilerinden "İsmet ve tevfik" ile haber verdiği Yûşâ bin Nûn ile Kâlib bin Yuknâ ise kavimlerine gelip, Erîha beldesi ahâlisinin kötü hallerinden bahsetmediler. Diğer kabîlelerden o belde ahâlisi hakkındaki haberleri duyanlara ise korkulacak birşey olmadığını, Allahü teâlânın yardım ve inâyetiyle Erîha'nın fethedileceğini bildirip, Mûsâ aleyhisselâma yardımcı olmaya çalıştılar. Onlara dediler ki:

"Ey İsrâiloğulları! Cebbarların (zâlimlerin) **şehrinin kapısından hemen girin** (onların vücutlarının büyüklüğünden korkmayın. Biz onları gidip gördük ve öğrendik. Onların bedenleri büyük ve kuvvetli fakat kalpleri zayıftır. Sizinle harp etmeye rûhî metânetleri yoktur). **Bir defâ kapıdan girdiniz mi** (Allahü teâlânın vâd ettiği yardımın size gelmesiyle) **elbette siz gâliblerden olursunuz. Siz gerçekten inanan, Allahü teâlânın vâdini tasdik eden kimseler iseniz,** (Allahü teâlânın kudretine, size yardım edeceği hakkındaki vâdine, Musâ aleyhisselâmın peygamber olduğuna inanıyor, îmân ediyorsanız, düşmanların boy ve cüsselerine bakarak aldanmayınız. Onlardan korkmayınız. Size ilâhi yardımın geleceği husûsunda ve bütün her hâlinizde) **Allahü teâlâya tevekkül ediniz.** (O'na îtimâd ediniz. Yalnız O'na güveniniz ve cihâddan geri durmayınzı.)**"** (Mâide sûresi: 23)

Fakat İsrâiloğulları onların söylediklerine inanmadılar ve Mûsâ aleyhisselâmın nasîhatlerine uymadılar. Yûşâ bin Nûn ve Kâlib bin Yuknâ aleyhimesselâmı taş ve sopalarla öldürmek istediler.

İsrâiloğulları Yûşâ bin Nûn ve Kâlib bin Yuknâ'yı taşlayıp, Mûsâ aleyhisselâma karşı gelerek Allahü teâlâya isyân edince Mûsâ aleyhisselâm üzüldü. Allahü teâlâ İsrâiloğullarını kırk sene müddetle Arz-ı Mev'ûd denilen bölgeye girmelerini haram kıldığını ve onların Tîh Sahrasından çıkamıyacaklarını bildirdi. "Biz harbe gitmeyiz." diyerek isyân eden kimseler kırk sene müddetle Tîh Sahrasında şaşkın bir halde dolaştılar. Kırk sene içinde öldüler. Kırk senenin sonuna doğru Hârûn aleyhisselâm ve ondan üç sene sonra da kardeşi Mûsâ aleyhisselâm vefât etti.

Mûsâ aleyhisselâm vefât ederken yerine Yûşâ aleyhisselâmı halîfe bıraktı. Allahü teâlâ Yûşâ aleyhisselâmı da İsrâiloğullarına peygamber olarak vazîfelendirdi. Bu sırada Mûsâ aleyhisselâma karşı çıkıp; "Biz harbe gitmeyiz." diyen kimseler ölmüş, onların yerlerine oğulları ve torunları çoğalmıştı. Allahü teâlâ Yûşâ aleyhisselâma İsrâiloğullarını toplayıp Tîh Sahrasından çıkarmasını ve Arz-ı Mev'ûd denilen bölgeye gidip cebbârlarla (zâlimlerle) harp etmesini emretti.

Yûşâ aleyhisselâm İsrâiloğullarını toplayarak Erîha şehrini kuşattı. Kuşatma altı ay sürdü. Nihâyet bir Cumâ günü Akşam üzeri mûcizeler göstererek şehri fethetti. Yûşâ aleyhisselâm ve O'na inananlar Erîha'yı fethettikten sonra İlyâ (Eyliyâ) şehrini de aldılar. Bu şehrin Yûşâ aleyhisselâm tarafından fethedildiğini duyan çevre şehirlerin hükümdarlarından beşi bir araya gelip İsrâiloğullarıyla topluca savaşa girdiler. Sonunda hepsi de yenilerek hezîmete uğradılar.

Yûşâ aleyhisselâm Erîha ve İlyâ şehirlerini ve civârını fethettikten sonra Belka şehri üzerine yürüdü. Belka şehrini de fethedip, Belâk adındaki hükümdârını ve İsm-i A'zâm duâsını bildiği halde Yûşâ aleyhisselâmın ordusuna karşı bedduâ etmeye teşebbüs eden, fakat ibret için dili göğsü üzerine sarkık kalan Bel'âm bin Bâûrâ'yı öldürdü (Bkz. Bel'âm bin Bâûra). Böylece Belka şehri de fethedilmiş oldu.

Erîha, İlyâ ve Belka şehirlerinin fethedilmesinden sonra Arz-ı Mev'ûd diye bilinen Filistin ve Şam diyarı da peyderpey İsrâiloğullarının eline geçti. Fetihler yedi sene devâm edip Kudüs şehri de Yûşâ aleyhisselâm ve ona inananlar tarafından fethedildi. Bu bölgedeki diğer şehirleri de fetheden Yûşâ

aleyhisselâm batıda beş şehre gidip orayı da düşmanlardan aldı. Daha sonra Şam diyârına giderek orada yerleşmiş otuz bir hükümdârlığın beldelerini zaptetti. Putperest ve Allahü teâlâya isyân eden hükümdarları öldürtüp memleketlerini İsrâiloğulları arasında taksim etti. İsrâiloğullarını Arz-ı Mev'ûd'a yerleştiren Yûşâ aleyhisselâm, onlara Mûsâ aleyhisselâma nâzil olan Tevrât'ı okudu ve hükümlerini açıkladı. Onların Allahü teâlâya îmân ve ibâdet üzere kalmalarına çalıştı.

Yûşâ aleyhisselâm, Mûsâ aleyhisselâmın vefâtından sonra yirmi yedi yıl insanlara Allahü teâlânın emirlerini bildirdi. Ömrünün sonuna doğru hastalandı. Yerine Kâlib bin Yuknâ'yı halîfe tâyin etti. Yüz yirmi yedi yaşında vefât etti. Kabrinin Nablûs veya Haleb yakınındaki Mearre şehrinde olduğu rivâyet edilir.

Yûşâ aleyhisselâm İstanbul'a hiç gelmedi. Beykoz Tepesinde ziyâret edilmekte olan kabrin Yûşâ peygambere âit olduğu söyleniyorsa da târihî bilgilere uygun değildir. Bu bir velî veyâ havârilerden birine âit olabilir. Böyle ise yine kıymetlidir. Kabrin Yûşâ peygambere âit olup olmadığını kesin olarak söylemek uygun değildir.

Yûşâ aleyhisselâm karayağız, orta boylu, güzel yüzlü, iri gözlü, yassı göğüslü bir görünüşe sâhipti. Yüzünün güzelliği Yûsuf aleyhisselâma çok benzerdi. Cesûr, kahraman, yiğit, harp taktik ve tekniğinde mahâret sâhibiydi. Mûsâ aleyhisselâma gönderilen Tevrât'ın hükümleriyle amel edip, insanlara tebliğ etmekle vazîfelendirilmişti. Tefsir âlimleri Mâide sûresi 23. âyetinde bildirilen Allahü teâlâya îmân edip, O'ndan korkanlardan iki kimseden birisinin ve Kehf sûresi 60-65. âyetlerinde bildirilen Mûsâ aleyhisselâmın Hızır aleyhisselâmla görüşmek üzere yolculuk ettiği sırada yanında bulunan gencin Yûşâ aleyhisselâm olduğunu bildirmişlerdir.

Yûşâ aleyhisselâmın mûcizeleri

1. Yûşâ aleyhisselâm, Erîha'yı fethetmek üzere İsrâiloğullarını topladı. Yolculuk esnâsında Şeria (Ürdün) Nehrinin suları çok olduğu için geçemediler. Nehrin üstünde köprü de yoktu. Yûşâ aleyhisselâm duâ edince Şerîa Nehrinden bir yol açıldı. İsrâiloğulları o yoldan geçtikten sonra sular tekrar eskisi gibi akmaya devâm etti.

2. Bir şehrin fethi esnâsında kuşatma uzun sürmüştü. Bütün çalışmalara rağmen surlarda gedik açılmamıştı. Yûşâ aleyhisselâm duâ etti. Allahü teâlânın kudretiyle yer sarsılıp kalenin surları yıkıldı. Yûşâ aleyhisselâm ve ona inananlar şehre girip fethettiler.

3. Yûşâ aleyhisselâm Kudüs şehrini fethetmek için muhâsara etti. Bir Cumâ günü akşam üzeri güneş batarken, güneşin bir müddet daha batmaması için Allahü teâlâya yalvardı: "Ey Allah'ım! Güneşi geri al!" diye duâ etti. Allahü teâlânın emri ve takdiri ile batmak üzere olan güneş yükseldi. Bir müddet daha gündüz devâm edip Kudüs fethedildikten sonra battı.

Ahmed bin Hanbel'in **Müsned'**inde bildirdiği hadîs-i şerîfte; **"Güneş hiçbir kimse için batmaktan alıkonulmaz. Ancak Beyt-i Mukaddesi fethetmek için gittiği gecelerden birinde Yûşâ aleyhisselâm için batmaktan alıkondu."** buyuruldu.

YUVA;

Alm. *Nest (n); Horst; Bau (m),* **Fr.** *Nid; repaire; alvéole (m),* **İng.** *Nest; home.* Kuşların ve bâzı hayvanların barınak olarak kullandıkları yerler. Buralar yumurtlamak, yavrulamak, yavrularını büyütmek için kullanılır. Çeşitli kuş ve hayvanlar bulundukları muhite ve cinslerine göre çok değişik yuva yaparlar. Yuvaların birkaç dal ve tüyden ibâret çok basit olanlarının yanında, mîmârî tarzda yapılan mükemmelleri de vardır. Kuşların çoğunluğu yuvalarını dal aralarına kupa şeklinde yaparlar. Ekserisinin üstleri kapalı olduğu gibi kapısı yandan olanları da bulunur. Düşmanlarına karşı kuşların çok güzel gizlediği yuvalardan biri de ağaç içinde oyukta olanlarıdır.

Yuva yapan eklembacaklılardan kazıcı zarkanatlılar, karıncalar, yuvalarını toprak içine yaparlar. Yuvalarını odacık hâlinde yaptıktan sonra buralara yumurta ve yiyecek koyarlar. Örümceklerin yaptıkları yuvalar ise bir hârikadır. Bunlardan mygala cinsinden örümceklerin istenildiği zaman açılıp kapanabilen kapıları olan yuvaları çok ilgi çekicidir. Toplu yaşayan zarkanatlılardan yaban eşek ve bal arılarının yaptıkları yuvalar çok ilgi çekicidir. Yaban ve eşek arılarının yuva yapıcıları ağaç kabuklarını çiğneyerek keçemsi bir madde hâline getirirler. Bunlara papirüs yuva denir. Yuvanın içindeki altıgen gözlü peteklerin ağızları yere doğrudur. Böylece gözlerde kurtçuklar yağmur ve güneşin zararlarından korunurlar.

Okul çağına gelmemiş çocukların eğitim ve öğretimlerinin yapıldığı yerlere de yuva denir. Çalışan annelerin çocuklarının bakıldığı, gerekli eğitimlerinin temin edildiği bu yerlere kreş de denir. (Bkz. Kreş)

YÜCE DÎVÂN;

Alm. *Staatsgerichtshof (m),* **Fr.** *Haute Cour (f),* **İng.** *High Court.* Çok yüksek seviyedeki yöneticilerin yargılandığı organ. Bu görev Anayasamıza göre Anayasa Mahkemesine verilmiştir. Yüce Dîvânda; Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu Üyeleri, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay, Askerî Yüksek İdâre Mahkemesi Başkan ve Üyeleri, Başsavcılar, Cumhûriyet Başsavcıvekili, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, Sayıştay Başkan ve Üyeleri görevleriyle ilgili suçlardan dolayı yargılanır. Yüce Dîvânda savcılık görevini Cumhûriyet Başsavcısı veya Cumhûriyet Başsavcı Vekili yapar. Yüce Dîvân kararları kesindir.

Cumhurbaşkanının vatan hâinliği suçundan ve Başbakan veya Bakanlardan birinin TBMM iç tüzüğünde gösterilen şekilde yargılanmasını gerektiren bir suçu dolayısıyle Yüce Dîvânda yargılanmalarına karar verilebilir. Cumhurbaşkanı, vatana ihânetten dolayı, TBMM üye tam sayısının en az üçte birinin teklifi üzerine, üye tam sayısının en az dörtte üçünün vereceği kararla suçlandırılır. Ondan sonra yüce Dîvâna sevkedilir. Başbakan ve Bakanlardan herhangi biri hakkında açılan soruşturma neticesinde hazırlanan rapor Mecliste görüşülür. Meclis gerek gördüğünde ilgiliyi yüce Dîvâna sevk kararı verir. Yüce Dîvâna sevk kararı ancak üye tam sayısının salt çoğunluğu ile alınır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde 1876 Kânun-i Esâsisi Yüce Dîvân adı altında müstakil bir mahkeme öngörmüştür. İtham ve Hüküm dâirelerinden oluşuyordu. 1924 Teşkilât-ı Esâsiye Kânunu İtham Dâiresinin vazîfesini Cumhûriyet Başsavcısına verdiği için Yüce Dîvânı sâdece Hüküm Dâiresi olarak tek dâire şeklinde düzenlemişti. 1961 ve 1982 Anayasası (mad. 148) Yüce Dîvân adı altında müstakil bir mahkeme kurmamış bu mahkemenin vazîfesini de yapmak üzere Anayasa Mahkemesini yetkilendirmiştir.

YÜE-ÇİLER;

eski Türk kavimlerinden. Çince kaynaklarda “Yüeh-ch’ih” olarak geçer. Târihî kayıtlarda ilk defâ M.Ö. 3. yüzyılda rastlanır. Çin’in kuzeyine hâkimdiler. Anayurtları Orta Asya’da Tanrı Dağları ile Kan-su havâlisiydi. Büyük ve Küçük Yüe-çiler olmak üzere ikiye ayrılırlardı. M.Ö. 3. yüzyılda Çin’in Şansi ve Kan-su eyâletlerinde kuvvetli bir devlet kurdular. Çinlilerle sıkı münâsebette bulundular. Çin kültürünü benimsediler. Millî kıyâfet ve dilleriyle Çinlilere benzediler. Hunluların meşhur imparatorlarından Mete, Yüe-çileri M.Ö. 203 yılında mağlup etti. Yüe-çiler devleti yıkıldı. Çin’den çıkarak Orta Asya’ya göçtüler. Makedonyalı İskender’in Baktria (Belh) bölgesinde kurduğu Grek hâkimiyetine M.Ö. 166’da son verdiler.

M.Ö. 129’da Türkistan’a yerleştiler. Türkistan’da kuvvetli bir devlet kurdular. İran’ın doğusunu ele geçirerek, Partlarla komşu oldular. Partlara M.Ö. 127’de yenilince, beş ayrı beyliğe ayrıldılar. Bir asır birlik olamadılar. Kuşan Beyi Kucuhu, merkezleri Belh olmak üzere, Yüe-çiler’i M.Ö. 25’te birleştirdi. Yüe-çilere Kuşanlar denmeye başladı (Bkz. Kuşanlar). Yüe-çiler önce Çin kültürünü sonra da Budizm inancını benimsediler. Bundan sonra Türklük vasıflarını, benliklerini kaybedip, târihten silindiler.

YÜKSEK ASKERÎ ŞÛRÂ (Bkz. Askerî Şûrâ)

YÜKSEK ATLAMA (Bkz. Atletizm)

YÜKSEK FIRIN;

Alm. *Hochofen (m),* **Fr.** *Haut fourneau (m),* **İng.** *Blast-furnace.* İçine basınçlı hava üflenerek hızlı yanma sağlanan fırın. Yüksek fırınlar demir cevherinin yüksek bir sıcaklıkta ve kireçtaşı gibi bir eritici maddenin eşliğinde karbonla (genellikle kok kömürü) indirgenmesi yoluyla pik demir üretiminde kullanılır. Kurşun ve bakır gibi başka metallerin üretiminde de kullanılabilir.

Değişik tipleri olmasına rağmen esas olarak yüksekliği otuz metreye, çapı on metreye kadar varan dikey bir silindirik yapısı vardır. İçine bir anda tonlarca cevher doldurulabilir. Cidarları çelik bir muhâfazanın içine ateşe dayanıklı tuğlalar örülerek yapılır. Üst kısmından doldurulan cevher, pota denen alt kısmından erimiş ham demir olarak alınır. Cevheri eritmek için önceleri odun kullanılmasına rağmen artık kok kömürü kullanılmaktadır. Hattâ elektrik enerjisinden de faydalanılır.

Mal diye adlandırılan eritilecek madde bir kat kok bir kat cevher olacak şekilde fırına doldurulur. En alt kısma ise tutuşturmak için odun konur. Mal eridikçe üstten kok ve cevher doldurmaya devam edilir. Kokun yanması için gerekli hava, fırının alt kısmından ısıtılmış olarak verilir. Bu havayı ısıtmak için ise fırının üst kısmındaki bacadan çıkan sıcak gazlar kullanılır. Yakma havası soğuk olduğu takdirde, fırının soğuyup erimiş demirin donmasına ve neticede istenmeyen bir durum olan fırının sökülmesine kadar gider.

Sıcaklığı 2000°C’ye yaklaşan pota kısmında toplanan erimiş demirin üzerinde daha hafif olan ve curuf denen artıklar toplanır. Curuf ayrı bir delikten, pik ayrı bir delikten dışarı alınır. Belirli bir miktar cevher

için kullanılacak kok, hava ve eritici miktarları otomatik olarak ayarlanır. Sıcak gazlar içindeki tozların ayıklanarak havanın ısıtılmasında kullanılması, cevherin ve kokun yüklenmesi pekçok yan tesisleri lüzumlu hâle getirir. Bu da yüksek fırını tek bir yapıdan, çok komplike bir sistem olmaya götürür. (Bkz. Fırın, Demir)

YÜKSEK HÂKİMLER KURULU;

Anayasayla kurulmuş bağımsız yüksek bir kurul. 1982 Anayasasının 159. maddesi. Yüksek Hâkimler Kurulu ile ilgili olup şöyledir:

"Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, mahkemelerin bağımsızlığı ve hâkimlik teminâtı esaslarına göre kurulur ve görev yapar. Kurulun Başkanı, Adâlet Bakanıdır. Adâlet Bakanlığı Müsteşarı, kurulun tabiî üyesidir. Kurulun üç asil ve üç yedek üyesi, Yargıtay Genel Kurulunun iki asil ve iki yedek üyesi, Danıştay Genel Kurulunun kendi üyeleri arasından, her üyelik için gösterecekleri üçer aday içinden Cumhurbaşkanınca dört yıl için seçilir. Süresi biten üyeler yeniden seçilebilirler. Kurul, seçimle gelen asıl üyeleri arasından bir başkan vekili seçer.

Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, adlî ve idârî yargı hâkim ve savcılarını mesleğe kabul etme, tâyin etme ve nakletme, geçici yetki verme, yükselme ve birinci sınıfa ayırma, kadro dağıtma, meslekte kalmaları uygun görülmeyenler hakkında karar verme, disiplin cezâsı verme, görevden uzaklaştırma işlemlerini yapar. Adâlet Bakanlığının, bir mahkemenin veya bir hâkimin veya savcının kadrosunun kaldırılması veya bir mahkemenin yargı çevresinin değiştirilmesi konusundaki tekliflerini karara bağlar. Ayrıca anayasa ve kânunlarla verilen diğer görevleri yerine getirir.

Kurul kararlarına karşı yargı mercilerine başvurulamaz. Kurulun görevlerini yerine getirmesi, seçim ve çalışma usulleriyle îtirazların kurul bünyesinde incelenmesi esasları kânunla düzenlenir.

Adâlet Bakanlığının merkez kuruluşunda geçici veya sürekli olarak çalıştırılacak hâkim ve savcıların muvafakatlarını alarak atama yetkisi Adâlet Bakanına âittir. Adâlet Bakanı, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun ilk toplantısında onaya sunulmak üzere, gecikmesinde sakınca bulunan hallerde hizmetin aksamaması için hakim ve savcıları geçici yetkiyle görevlendirebilir."

1961 Anayasası savcılar için Yüksek Savcılar Kurulunu, hâkimler için Yüksek Hâkimler Kurulunu kurmuştur. 1982 Anayasası bu iki kurumu tek kurum hâline getirerek hem hâkimlerin hem savcıların özlük işleri hakkında karar vermek üzere Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunu oluşturmuştur.

YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU (YÖK); (Bkz. Üniversite)

YÜKSEK SEÇİM KURULU (Bkz. Seçim)

YÜKSELTGENME (Bkz. İndirgenme ve Yüseltgenme)

YÜKSÜKOTU (Digitalis);

Alm. *Fingerhut (m),* **Fr.** *Digitale (f),* **İng.** *Foxglove.* **Familyası:** Yüksükotugiller (Scrophulariaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Anadolu.

Başlıca Avrupa, Batı Asya ve Akdeniz bölgelerinde yayılmış olan iki veya çok yıllık otsu zehirli bir bitki. Yapraklar dar veya geniş mızraksı, gövde tabanında rozet şeklinde ve gövde üzerinde almaçlı olarak dizilmiştir. Çiçekler salkım şeklinde durumlar yapar. Taç yaprakları çan veya tüp şeklinde olup, iki dudaklıdır. Üst dudak ise büyük ve sarkıktır. Meyveleri kapsül şeklindedir.

Memleketimizde sekiz türü yayılmış bulunmakta olup, şunlardır. Pas renkli yüksükotu, arı kovanı (D. ferruginea), büyük çiçekli yüksükotu (D. grandiflora) Muğla yüksükotu (D. cariensis) doğu yüksükotu (D. lamarckii), yönlü yüksükotu (D. lanata) gibi.

Bitki kardiyotonik glikozitler taşır ve zehirlidir. Memleketimizde ancak park ve bahçelerde yetiştirilen ve yabânî olarak yalnız Orta Avrupa'da yetişen ve tıbbî olarak kullanılan diğer bir yüksükotu türü de D. purpurea (Kırmızı çiçekli yüksükotu)dır. Bu tür, 50-100 cm boyunda kırmızı çiçekli iki yıllık otsu bir bitkidir. Çiçekleri çan şeklinde olup, yaprakları büyük ve oval şekildedir.

Kullanıldığı yerler: Bitki saponinler, glikozitler taşır. Taşımış olduğu ve kalp üzerinde etkili bu glikozitler sebebiyle insan ve hayvanlar için zehirlidir. Meselâ 40 gr tâze, 10 gr kuru yaprağın alınmasıyla insanlarda ölümle neticelenen zehirlenmeler görülmektedir. Etki kalp ve böbrekler üzerindedir. Kalp kuvvetlendirici, idrar arttırıcı, ödem boşaltıcı etkisi vardır. Ancak hekim tavsiyesi ve kontrolü altında kullanılabilir.

YÜN;

Alm. *Wolle (f),* **Fr.** *Laine (f),* **İng.** *Wool.* Koyun, keçi, deve gibi ot yiyen evcil hayvanların vücutlarını örten yumuşak kıvırcık kıl görünümünde organik elyaf. Hayvanları yağmur, soğuk ve fizikî şartlardan koruyan yün, insanların giyecek, sergi ve diğer ev ihtiyaçlarını da karşılar. Dokumacılıkta ve tekstilde kullanılan elyafın % 9'u yündür. Geri kalanı sentetik olarak petrolden elde edilir.

Yün elyafı keratin denilen bir çeşit protein olup, 5 ile 12 adet daha ince elyafın birbirine bitişik olarak epidermden çıkması ile meydana gelir. Yün elyafının hemen dibinde yağ ve ter bezleri vardır. Bir koyunun derisinde santimetrekarede 4000 ile 10.000 arasında tüy vardır. Tüyü meydana getiren elyaf sayısı koyunun cinsine ve vücut bölgesine göre değişir. Yetişkin bir merinosun derisinde 20 milyon ile 126 milyon arası tüy bulunur. Yün elyafları ne kadar ince ise o kadar kıvırcık olur. Bir yün elyafı yaklaşık olarak 20 kilogramlık yükü taşır ve bu esnâda boyu % 30 nispetinde uzayabilir. Yün elyafının mikroskoptaki görünümü bir timsahın derisi gibi pul puldur. Elektrik ve ısıyı iletmez. İyi bir nem tutucudur. Yün yakıldığında amonyak gazı çıkarır ve alev söndüğünde yün de hemen söner. Bu özelliği aynı zamanda ateşe dayanıklı olduğunu gösterir. Yün protein olduğu halde saç kılı, tavuk tüyü ve boynuz kemiği yapısında değildir.

Yünün kalitesinin hayvanın yaşı ile ilgisi vardır. En kaliteli yün iki yaşını doldurmuş hayvanlardan alınır. Daha yaşlı hayvanlarda yün sertleşmeye başlar. Yün denilince akla koyun yünü gelir. Tiftik keçisinin (Angora) yünü de çok kıymetlidir.

Yün hayvanlardan, havaların ısınmaya başlamasıyle kırkılarak alınır. Kırkım işlemi özel makaslarla yapılır. İyi bir işçi motorlu bir makasla günde 100-150 koyun kırkabilir. Dünyâ üzerinde elde edilen yünlerin toplam miktarının dörtte biri Avustralya'ya âittir. Bundan sonra Yeni Zelanda gelir. Türkiye'de yün elde edilen hayvan cinsleri Trakya bölgesinde kıvırcık; İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgesinde Karaman; Bursa, Balıkesir havâlisinde merinos koyunları ile Ankara tiftik keçileridir.

Keçi kılları yün sınıfına girmez. İlkbaharda kırkılan kirli koyun yününe "yapağı" denir. Yün elyafları çok ince olduğu için yapağıdan kaliteli iplik elde edilir. Yünün kalitesini, elyaflarının inceliği ve kopma mukâvemetinin büyüklüğü tâyin eder. Belli kalınlıkta üretilen iplik boyu uzadıkça yünün kaliteli olduğu anlaşılır. En ince elyaflı yün merinos koyunlarında bulunur. Bu yün elyafları 16 mikron ile 50 mikron arasında değişen kalınlıklardadır. Hayvanın omuz başlarına rastlayan kısımlarındaki yünler daha ince olur.

Yapağı "kaba pisliklerden" temizlendikten sonra deterjan ile yıkanır. Yıkama sonucu yünde bulunan potasyum karbonat, ter, lanolin gibi yağlı maddeler alınır. Kurutulan yün özel taraklarda elyaflarına ayrılır. Elyaflar bir huniden geçirilerek pamuk ipliği yapımına benzer şekilde iplik hâline getirilir.

Yün, kalite ve imâl ediliş metodlarına göre kumaş, örgü ipi, battaniye, halı, kilim yapımında kullanılır.

Yün, Anadolu'nun köy ve bâzı kasabalarında elde taranıp kirmanlarda eğirilir. Tabiî boyalarla istenilen renge boyanıp kullanılır. Bunlardan örülen renk renk kazak, çorap ve eldivenler ince bir zevkin ve göz nurunun eseridir.

YÜRÜYÜŞ (Bkz. Atletizm)

YÜZ;

Alm. *Gesicht (n),* **Fr.** *Fare, figure (f), visage (m),* **İng.** *Face.* Başın ön kısmında alında saçların bitim yerinde başlayıp, kulak önünden çene altına kadar sınırlanan bölge. Yüzde alın kemiği, göz çukuru kemikleri, üst çene kemiği, alt çene kemiği, elmacık kemikleri ve şakak kemiklerinin bir kısmı yer alır.

Yüzün hareket eden uzuvları, alın, göz kapakları, yanaklar, burun uçları, alt çene ve dudaklardır. Alın derisinin hareketi, ince, geniş ve örtülü bir adale ile olur. Aynı zamanda gözleri, yummaya da yardımcı olur. Üst göz kapaklarının hareketiyle gözleri tamâmen yummak mümkündür. Alt göz kapaklarının hareketine ihtiyaç kalmamıştır. Yanaklarda çiğneme işini gören kuvvetli adaleler vardır. Üst çene hareket etmez. Alt çene hareket eder. Üç hareketi vardır: Ağzı açma, kapama ve çiğneme-öğütme hareketi. Yüzün adaleleri; ağız çevresi kasları, burun adaleleri, baş derisini hareket ettiren kaslar, çiğneme kasları ve göz çevresi kaslarıdır. Yüzün sinirleri fasiyal (ana yüz) sinir ve bunun dalları ile trigeminus siniridir.

İnsan yüzü tipleri ırklara göre farklılık arz eder. Kara ırkta bütün vücut derisinde olduğu gibi yüz derisinde de, gözündeki iriste ve kıllarda melanin denen kara madde vardır. Alt çene kemiği ileri doğru uzundur. Burun yassıdır. Yüzündeki kıllanma seyrektir. Dudakları kalındır. Sarı ırkta, deri rengi sarımtrak veya bakır rengindedir. Yüz kısa ve enli, elmacık kemikleri büyüktür. Göz çekik ve koyudur. Sibiryalılar, Moğollar, Eskimolar ve Amerikalı kızılderilileri bu gruptandır. Beyaz ırkın kesin yüz vasıfları

mevcut değildir. İnsanların çoğu bu ırktandır ve dünyânın her tarafına yayılmışlardır.

Yüzün umûmî görünümü tıbbî açıdan çok büyük ehemmiyeti hâizdir. Bâzan hemen teşhis koydurtabilecek belirtiler taşıyabilir. Eskiden beri hekimler yüz ifâdesinden mânâ çıkarmışlardır. Yüz ve gözlerin ifâdesinden kişinin karekteri, zekâ durumu hakkında fikir sâhibi olunabilir. Korku, şaşkınlık, heyecan, bunalma, kızgınlık, ümitsizlik, ağrı ve ızdırap gibi değişik durumlar yüz ifâdesinden anlaşılabilir. Akıl hastalıklarının bâzıları ve zekâ geriliği de yüze bakılarak tanınabilir.

"Hipokrat yüzü" denen yüz manzarasında gözler çukura kaçmış, burun sivrilmiş, göz kapakları düşmüş, yanaklar çökük, alt dudak sarkıktır. Kaşeksiden veya ağır hastalıktan ölmek üzere olan kimselerde görülür. Parkinsonizm denilen asabiye hastalığında yüz ifâdesiz, maske gibidir (mimikler kaybolmuş, yâni ifâdesizdir). Miksödemde (tiroid yetersizliği) bütün yüz şiş gibi durur. Göz kapakları şiştir. Dudaklar kalın, burun kaba, dil büyüktür. Deri kuru ve kalındır. Kaşların dış kısımları dökülmüş olabilir. Doğuştan olan tiroid yetersizliği (Kretenizm= cücelik) göz yuvarlak, dudaklar kalın, dil ağıza sığmayacak kadar büyük, göz kapakları şiştir. Alın buruşuktur. Toksik guatrda her iki göz dışarı fırlamış gibi görünür. Akromegali denilen hipofiz bezi hastalığında ve jigantizm (devlik)de kafatasıyla birlikte yüz de büyür ve uzar. Alt çene uzun ve öne fırlamıştır.

Böbreküstü bezinin fazla çalışmasıyla müterâfık Cushing hastalığında ve aşırı kortizon tedâvisi görenlerde yüz yuvarlaklaşır (aydede yüz). Yanaklar, dudaklar kırmızıdır (pletora). Alında akneler bulunur. Gerdan belirginleşmiştir. Kadınlarda kıllanma (hirsutizm) da mevcuttur. Hirsutizm, yüzde ve gövdede erkek tipi kıllanmaya denir. Cüzzamda yüz derisinde ve deri altı dokusunda kalınlaşma ve fındık büyüklüğünde şişlikler meydana gelir. Kaşlar dökülür. Yüz felci gelişebilir. Yüz şekli arslan yüzüne benzer. Müzmin alkoliklerin yüzleri yorgun görünümünde, yanaklar ve burun kırmızıdır. Üzerinde telanjiektaziler (genişlemiş kapiller damarlar) mevcuttur. Gözler de kırmızıdır.

Sol kalp kulakçığı ve karıncığı arasındaki mitral kapağın darlığında yanaklar kırmızı, dudaklar mordur. Aort kapağının yetersizliğinde ise yüz soluktur. Ağır tam kalp yetersizliğinde ve sağ kalp yetersizliğinde yüz menekşemsi kırmızı, burun ucu, dudak ve kulaklar morarmış, boyun toplardamarları şiştir.

Yüz renginden her zaman anemi (kansızlık) anlaşılamayabilir. Soluk olanlarda alyuvar sayısı normal, normal renklilerde ise eksik olabilir. Anemiyi anlamak için göz kapaklarının içine bakmak gerekir.

Sarılıkta önce göz akında sarı renk ortaya çıkar. Kuvvetli sarılıklarda yüz de sapsarıdır. Kızamık, kızıl, çiçek, kızamıkçık gibi hastalıklarda yüzde döküntü meydana gelir. Böbreküstü bezi yetersizliği olan Addison hastalığında yüz esmerleşmiştir.

Yüzde şişlik bulunduğunu fark etmek güç bir iştir. Yüzde şişlik göz kapaklarından başlar. Çünkü göz kapaklarının deri altı dokusu gevşektir. Had nefritte ve müzmin nefritin âni şiddetlenmelerinde, nefrotik sendromda ve trişinozda göz kapaklarında ve yüzde şişlik bulunması tipiktir. Tam kalp yetersizliğinde hem yüz şişer hem de boyun toplardamarları genişleyip, belirginleşir.

YÜZ FELCİ;

Alm. *Gesichtslahmung (f),* **Fr.** *Paralysie (f) du visage,* **İng.** *Paralysis of the face.* Merkezi, beyin sapında olan yedinci kafa çiftinin (yüz siniri, fasyal sinir) çeşitli sebeplerle hastalanması neticesinde meydana gelen felç. Fasyal sinir (nervus facialis), orta kulakta oldukça uzun bir yol tâkip eder.

Yüz felci umûmîyetle soğuğa mâruz kalmakla ortaya çıkar. Sıcaktan soğuğa çıkmak, hava ceryanına mâruz kalmak gibi sebeplerle yüz siniri, kanal içinde kemik zarının ve sinir kılıfının şişmesi neticesinde sıkışır. Çok ağır zehirli madde ortaya çıkaran (hipertoksik) iltihaplar sırasında bizzat toksinlerin tesiriyle husûle gelen sıvı birikmesi, kapalı kemik kanalı içinde sinirin sıkışmasına ve buna bağlı olarak felcin meydana çıkmasına sebep olabilir. Diğer taraftan yüze gelen darbeler de kanal içinde komşu atardamarın kanamasından husûle gelen göllenmenin tazyiki; darbelerde veya cerrahî müdâhalelerde sinirin kesilmesi ve kopması, yüz felcine sebep olabilir.

Yüz felcinde hasta olan tarafta yüz hatları siliktir. Yüz ifâdesizdir. Hareket ettirilmek istendiğinde o taraf kas ve alın derisi hareket etmez. Göz kapağı kapanmaz. Teneffüs esnâsında burun kanadı diğer taraf gibi açılıp kapanmaz. Islık çalmada hava felç olan taraftan kaçar, dudaklar büzülmez. Ağızda sağlam tarafa doğru kayma görülür.

Felcin sebebi bilindiği takdirde buna uyan tedâviye süratle geçmek lâzımdır. Soğuktan dolayı olduğu düşünülen yüz felcinde hastanın soğukla alâkası kesilmelidir. İki hafta müddetle hastanın yıkanması, üç hafta süreyle dışarı çıkması yasaklanır. Günde 2 grama kadar salisilat (aspirin), 30 mgr kortizon (prednizolon) verilir. B grubu vitaminler de tedâviye eklenir. 10 günlük sıkı tedâviden sonra fizik tedâvi usulleri denenir. Yüze sıcak havlu konur. Elektronik akupunktur, kulağın bir santimetre altındaki ve dudak ile üst kulak kepçesinin başladığı yer arasındaki hayali doğrunun tam ortasındaki akupunktur

noktalarına sabah, akşam 5'er dakika uygulanırsa bu safhada çok faydalı olur.

Had orta kulak iltihâbı esnâsında meydana gelen yüz felcinde orta kulak iltihâbının tedâvisiyle birlikte vitamin ve kortizon verilir. Müzmin orta kulak iltihâbı sebebiyle olanlarda ameliyat gerekir. Darbeye bağlı ezilme ve kesilmelerde, saha, cerrâhî mikroskop altında açılarak yüz siniri açığa çıkarılır, tazyik kaldırılır, kesik sinir uçları bulunarak birleştirilir

---

YÜZEY;

Alm. *(Ober-) Fläche (f),* **Fr.** *Surface (f),* **İng.** *Surface.* Cisimlerin uzay ile temas eden kısmı. İki boyutludur. Bir insanın, bir ağacın, bir dağın yüzeyi gibi karmaşık olanları olduğu gibi; masanın üstü, top, soba borusu, şeker külahı gibi geometrik olanları da vardır.

Analitik geometri, kurallı yüzeylerin genel özelliklerini ve denklemlerini inceler. Diferansiyel geometri ise, yüzeyi nokta nokta inceler.

Yüzeyin genel denklemi: Dik koordinat sisteminde bir yüzeyin genel denklemi, üç boyutlu uzayda:

F(x,y,z)= 0

veya

Z= G (x,y)

şeklindedir. Yüzey denklemi polinom şeklinde ise yüzey cebirsel olur. Birinci ve ikinci dereceden polinom şeklinde denkleme sâhip olan yüzeyler, analitik geometrinin temel konularını teşkil eder.

Yüzeylerin bir de parametrik denklemleri vardır. u ve v gibi iki parametriye bağlı olan yüzey denklemi:

x= f(u,v), y= g(u,v), z= h (u,v)

şeklindedir. u ve v parametrileri, açı veya uzunluktur. (0,2 p) aralığı, bütün reel sayılar veya bunların alt aralıklarında değişirler.

Denklemi birinci dereceden olan yüzey (Düzlem): a,b,c,d birer reel sayı olmak üzere, denklemi:

ax+by+cz+d= 0

şeklinde olan yüzeyler, bir masanın yüzeyi gibi düzlem denkleminin genel hâlidir. Buradaki a,b,c,d sayılarından bir veya birkaçının sıfır olmasına göre düzlemlerin durumu değişir.

İrdeleme:

1. d= 0 ise düzlem, başlangıç noktasından geçer.

2. a= 0 ise düzlem, x eksenine paraleldir. Benzer şekilde b= 0 ise y eksenine ve c= 0 ise düzlem "z" eksenine paralel olur.

3. a= 0, b= 0 ise düzlem, "z" eksenine dik olur. Örnek olarak x= 2 denklemi, üç boyutlu uzayda "x" ekseni üzerinde apsisi 2 olan noktadan bu eksene çizilen dik düzlemi gösterir.

4. a= b=d=0 ise, düzlem denklemi z= 0 olur ki "xoy" koordinat düzleminin kendisidir. Diğer koordinat düzlemleri y= 0 ve x= 0'dır. Aşağıda bu dört halden her birine birer misâl, dik koordinat sisteminde gösterilmiştir.

dšo denklem 3x+y+2.z= 6

2x+3y= 6 düzlemi aşağıdaki gibidir:

x= 2 düzlemi aşağıdaki gibidir:

ŞEKİL VARRRRRR-3

x= 2 düzlemi

ŞEKİL VARRRRRR-4

Koordinat düzlemleri aşağıdaki gibidir:

Denklemi ikinci dereceden olan yüzeyler (Kuadrikler):

Silindir, koni, küre ile kesitleri birer konik olan elipsoit, hiperbolit, paraboloid (Konikoitler) bu gruba girerler. Hepsine birden kuadrikler denir.

Genel denklemi:

$a_1x^2+a_2y^2+a_3z^2+b_1xy+b_2xz+b_3yz+c_1x+c_2y+c_3z+d= 0$ şeklindedir.

Katsayılardan bir kısmının sınır olması hâlinde çeşitli kuadrik yüzey denklemleri elde edilir.

Küre yüzeyi: Kuadriklerin genel denkleminde $a_1= a_2= a_3$ ise yüzey bir küre olur. Merkezi orjinde olan küre denklemi; $x^2+y^2+z^2= R^2$ şeklindedir.

Koni yüzeyi: Kuadriklerin genel denkleminde $C_1= C_2= C_3= d= 0$ ise tepe noktası orjinde olan özel bir koni elde edilir.

Denklemi:

$f(x,y,z)=a_1x^2+a_2y^2+a_3z^2+b_1xy+b_2xz+b_3yz$'dir.

ŞEKİL VARRRRRR-5

Silindir yüzeyi: Genel olarak silindir yüzeyi, bir eğriye dayanarak ve bir doğruya paralel olarak hareket eden bir doğrunun taradığı yüzeye denir.

En çok kullanılan, ana doğrusu z eksenine paralel olup tabanı merkezî çember olan dâiresel silindir yüzeyin denklemi $x^2+y^2=R^2$ şeklindedir.

ŞEKİL VARRRRRR-1

Konikoitler:

1. Elipsoit: Denklemi, yüzeyin eksenleri kestiği noktaların koordinatları a,b,c olmak üzere:

FORMÜL ve ŞEKİL VARRRRRR-7

2. Hiperboloit 2 türlüdür:

a) Bir parçalı hiperboloit, bir hiperbolün yedek ekseni etrâfında döndürülmesiyle elde edilir.

FORMÜL ve ŞEKİL VARRRRRR-8

b) İki parçalı hiperboloit; bir hiperbolün asal ekseni etrâfında döndürülmesiyle elde edilir.

DENKLEM VE ŞEKİL VARRRRRR-9

3. Paraboloit; bu da iki türlüdür:

a) Eliptik paraboloit: Bu parabolün simetri ekseni etrâfında döndürülmesiyle elde edilir.

DENKLEM VE ŞEKİL VARRRRR-10

b) Hiperboloit paraboloit (Eyer yüzeyi):

DENKLEM VE ŞEKİL VARRRRR-11

Bu yüzey at eyerine benzediği için bu ismi almıştır.

Regle yüzeyler: Bir doğrunun hareketi ile meydana gelen yüzeylere regle yüzeyler denir. Silindir ve koniler birer regle yüzeydir.

Tor yüzeyi: Aynı düzlem içinde, eğrinin kendisini kesmeyen bir doğru etrâfında dönmesiyle elde edilen yüzeye dönel yüzey denir. Bu eğri bir dâire olursa elde edilen yüzey simit veya tekerlek lastiği şeklinde sınırlı bir yüzey olur ki bu yüzeye tor yüzeyi adı verilir.

Merdiven yüzeyi: Herkesin bildiği vidada bir koni yüzeyi üzerine sarılmış helis eğrisi vardır. Dâiresel silindir üzerine sarılmış bir helis eğrisi düşünüldüğünde helis eğrisi üzerindeki noktalardan silindirin eksenine çıkılan dik doğruların geometrik yerine, merdiven yüzeyi (Helikoit) denir. Denklemi: z= Arctg y/x'dir. Minâre merdiveni veya yangın merdiveni bu yüzeye benzediğinden bu isim verilmiştir.

YÜZEY GERİLİMİ;

Alm. *Oberflächenspannung,* **Fr.** *Tension superficielle,* **İng.** *Surface Tension.* Sıvıların yüzeylerinin gerilmiş bir zar gibi davranması özelliği. Su damlacığının küresel biçimde olması yüzey gerilimi etkisindendir. Bir sıvının içindeki moleküller çevrelerindeki moleküllerce bütün yönlerde eşit kuvvetle çekilir. Halbuki sıvı yüzeyindeki moleküller sıvının içerisine doğru çekilirken dışarıya doğru çekim kuvveti olmaz. Böylece sıvı yüzeyindeki moleküller sıvının içerisine doğru çekilmiş olurlar. Bunun sonucunda da sıvı yüzeyi gerilmiş esnek bir zar gibi davranır. Bir sıvının birim yüzeyindeki molekülleri uzaklaştırmak için gerekli enerji, yüzey geriliminin birimini verir. Meselâ suyun yüzey gerilimi 0,07275 joule/m2dir. Alkol ve benzen gibi organik maddelerin yüzey gerilimi suyunkinden düşüktür. Cıvanınki ise daha büyüktür.

Yüzey gerilimi sıcaklıkla azalır. Ayrıca yüzey aktif maddeler olarak tanımlanan bâzı maddeler de yüzey gerilimini düşürürler. Meselâ sabun ve deterjanlar yüzey aktif maddeler olup suyun yüzey gerilimini düşürerek köpük denilen gaz-sıvı karışımı meydana getirirler.

YÜZEYE TUTUNMA (Adsorbsiyon);

Alm. *Adsorption,* **Fr.** *Adsorption,* **İng.** *Adsorption.* Katı maddelerin, elektriksel ve kimyâsal özelliklerine göre gazları veya çözünmüş maddeleri yüzeylerine çekerek birkaç molekül kalınlığındaki tabakalar hâlinde tutması olayı. "Adsorbsiyon" veya "yüze tutma" olarak da bilinir. Bütün katı maddelerin, gaz ve sıvı maddeleri yüzeylerinde tutup yapıştırması özelliği mevcuttur. Odun kömürü en yaygın bilinen yüze tutucu maddedir. Adsorbsiyon, katının yüzeyinde meydana gelen özel bir yoğunlaşma olayı olarak düşünülebilir. Tuz eriyiğine batırılan katı bir cisim, eriyikteki tuzun bir kısmını yüzeyine çeker. Fuksin boyası eriyiğine batırılan odun kömürünün, eriyiği renksiz bırakması adsorbsiyona tipik bir misâldir.

Bir maddenin adsorbsiyon kâbiliyeti yüzeyinin büyüklüğü ile doğru orantılıdır. Çok ince toz hâline getirilmiş maddelerin yüzeyleri, aynı miktardaki maddenin kristal durumundaki yüzeyinden milyonlarca defâ daha büyüktür. Toz hâlindeki bir gram kömürün yüzeyi 200 cm2dir.

Birçok maddenin boyar maddelerle boyanması adsorbsiyon olayına dayanır. Boyar maddelerin çoğu gevşetilmiş elektronlara sâhip olduklarından katı yüzeylere kolayca tutunurlar. Renk gidermede de adsorbsiyon olayından faydalanılır. Şeker ve alkaloid fabrikasyonlarında meydana gelen sarı ve kahverengi ekstrelerin, renklerinin giderilmesi için aktif kömür, ağartıcı toprak, mikroskobik diatome kabukları (kieselgur) kullanılır. Bu maddelerin yüzeyleri fevkalâde büyük olduğu gibi suda da çözünmezler. Renginin giderilmesi istenen bir çözelti, aktif kömür tozu ile çalkalanır veya ısıtıldıktan sonra aktif kömür üzerinden süzülürse elde edilen çözelti renksiz olur. Organik maddelerin havasız bir yerde ısıtılmasıyla sanâyide kullanılan amorf ve geniş yüzeyli kömür miligram madde başına iki metrekareye kadar olan yüzeylerinde, çeşitli aktif maddeler, boyalar, kokulu maddeler, sis ve zehirli gazlar adsorbe edilerek tutulur.

Kan kömürü, kemik kömürü ve odun kömürü bu maksatlarla kimyâ sanâyiinde fazla miktarda kullanılır. Ayrıca gaz maskelerinin süzgeçlerinde ve barsaklardaki bakteri ve zehirlerin tutulması için "adsorbsiyon kömürü" adıyla ilâç olarak da kullanılır. Aktif kömür, odunların havasız bir yerde 500°C'ye kadar ısıtılması sonucu elde edilir. Su arıtma cihazlarında da, sudaki bulanıklığı, bilumum koku ve

gazları (özellikle kloru), organik maddeleri ve bakterileri tutar.

Bir maddeyi adsorbe etmiş olan bir adsorbsiyon maddesi üzerine, saf çözücü ilâve edilmek suretiyle adsorbe edilmiş maddeyi çözmek mümkündür. Buna "elüe etmek" denir. Yüze tutucu maddeler tarafından adsorbe edilmiş olan boyar maddeler, yoğun çözücülerle elüe edilerek ayrı ayrı alınabilir. Çözücünün uçurulmasıyla da saflaştırılmış olur.

YÜZME;

Alm. *Schwimmen (n),* **Fr.** *Nage, Natotion,* **İng.** *Swimming.* Suyun yüzeyinde ve içinde hareket etmeyi ve bir yöne doğru ilerlemeyi sağlayan hareketlerin bütünü. Bir çeşit su sporu. Dünyânın her yerinde yaygın olan zevk ve yarış sporudur. İnsanoğlunun en eski sportif faaliyetlerinden biridir. Yüzyıllardır insanlar yüzme sporunu biliyorlar ve yapıyorlardı. Yüzmeyi insanların kendilerini sularda korumak için öğrenmeleri gerekmektedir. Peygamber efendimiz bir hadîs-i şerîfte; **"Çocuklarınıza yüzmeyi, ok atmayı ve ata binmeyi öğretiniz."** buyurmaktadır.

Bugünkü şekliyle modern yüzme şekli, ilk olarak İngiltere'de başlatılmıştır. İlk yüzme havuzu 1828'de İngiltere'nin Liverpool şehrinde açılmıştı. Bundan sonra İngiltere ve Amerika başta olmak üzere çeşitli ülkelerde yüzme şampiyonaları ve turnuvaları düzenlenmiş, yüzme bugünkü modern hâline gelmiştir. Yurdumuzda modern yüzme şekli ilk olarak 1960 senesinde başlamıştır. Bu seneden sonra çeşitli yüzme ihtisas kulüpleri kurulmuştur. Yüzme sporu, Türkiye Yüzme Federasyonu kontrolünde faaliyetlerini sürdürmektedir.

Günümüzde yüzmenin sırtüstü, kurbağalama, serbest, kelebek ve yan kulaç en çok kullanılan çeşitleridir. Bunlardan başka daha birçok yüzme çeşidi vardır.

Yüzme çeşitleri

Serbest yüzme (Kravl): Bu stilde, yüzücü suyun su yüzeyine paralel ve yüzükoyun durumdadır. Kollar bitişik olarak baş seviyesinde gezdirilerek, ileri uzatılır. Ayaklar dâhil bütün vücut gergin ve düz bir şekildedir. Kollar ve bacaklar, münâvebe ile uyumlu bir şekilde hareket ettirilir. Kollar aşağıya ve yanlara doğru itilir. Ayaklar ise önce arka tarafa kalçalara doğru çekilir, sonra indirilir ve vücut ileri itilir. Mevcut yüzme stillerinin en hızlısıdır. Bu stil daha çok kısa ve orta menzilli yüzme yarışlarında kullanılır. 100 m, 200 m, 400 m, 800 m, 1500 m mesâfelerde yapılır.

Sırtüstü: Bu stilde beden su üstünde sırtüstü yatmış, düz olarak bulunur. Omuzlar kalçalardan daha üsttedir. Baş göğüse doğru çekilir ve başın yarısı su içinde durur. Kollar nöbetleşe baş üzerinden arka kısımdan suya vurulur. Bu sırada eller de kürek vazifesi görür. Bacaklar serbest yüzmede olduğu gibi hareket ederler.

Kurbağalama: Bu stilde de vücut suyun içinde yüzükoyun durumdadır. Bu yüzme stili, her yaştaki insanın uzun mesâfelerde sıkıntısız ve kolay yüzebilmesi bakımından tutulmuş bir yüzme şeklidir. Bu yüzme şeklinde kollar su üstünden öne doğru atılır, sonra ritmik ve paralel olarak su içinden gövdeye çekilir. Ayaklar kalçaya doğru çekilir. Sonra yanlara doğru açılır ve tekrar birleştirilir. Bu stil 100 m ve 200 m mesâfelerde yapılır.

Yan kulaç: Bu yüzme şekli genellikle cankurtaranlarda kullanılır. Vücut su üzerinde yan tarafın üzerine yatay şekilde olur. Bir kol başın altından ileri doğru uzatılırken diğeri bacağın üzerinde durur.

Yüzme yarışları: Havuz yarışları, kros ve mukâvemet yarışları olmak üzere ikiye ayrılır. Yüzme havuzları 50 m boyunda, 8 kulvarlı, tatlı su ile doldurulmuş normal ısısı olan havuzlardır. Kros ve mukâvemet yarışları ise denizlerde ve akarsularda yapılır. Her ülkede uygulanan başka başka stilleri vardır.

Yüzme, sağlığımıza faydalı olan bir spor dalıdır. Vücut kaslarını çalıştırır ve vücuttaki yağların erimesine yardımcı olur. Yüzme insanın sağlıklı ve zinde olmasını sağlar. Zayıf ve kalp hastası olan kişiler bu sporu yaparlarken kendilerini yormamaya dikkat etmelidirler.

Yüzmeye başlama yaşı 6-7 yaşları arasındadır. Bu yaşlardaki çocuklar, hareketleri yumuşak ve iyi bir ritim içinde yapabildiklerinden lüzumsuz enerji sarfını önlerler. Çocuğun kasları ve iç organları buna göre gelişir ve suyun kesâfeti ile uyum sağlayarak balık gibi kaygan olurlar. Yüzme sporunda bütün bu imkânların yanında beslenme işi de mühim bir yer tutar. İyi besin almayan yüzücüler, yüzmede başarılı olamazlar.

OLİMPİYAT DERECELERİ

Erkekler

100 metre serbest

1972 Mark A.Spitz (USA) .....51”22
1976 Jim Montgomery (USA) .....49”99
1980 Woithe (DDR).....50”40
1984 Rowdy Geines (USA).....49”80
1988 Matt Biondi (USA).....48”63
1992 Aleksandr Popov (BDT) .....49”02

200 metre serbest

1972 Mark Spitz (USA) ..... 1’52”78
1976 Bruce Furnis (USA) ..... 1’50”29
1980 Kapliakov (SSCB)..... 1’49”81
1984 Michael Gross (BRD) ..... 1’47”44
1988 Dungan Ammstrong (Avusturya) 1’47”25
1992 Yevgeni Sadovyi (BDT) ..... 1’46”70

400 metre serbesst

1972 Bradford P.Cooper (Avustralya) 4’00”27
1976 Brian Goodel (USA) ..... 3’51”93
1980 Salnikov (SSCB)..... 3’51”31
1984 George di Carlo (USA)..... 3’51”23
1988 Uwe Dassler (DDR) ..... 3’46”95
1992 Yevgeni Sadovyi (BDT) ..... 3’45”00

1500 metre serbest

1972 Micke J. Burton (USA) .....15’5 2”58
1976 Brian Goodell (USA)..... 15’02”40
1980 Salnikov (SSCB)..... 14’58”27
1984 Michael O’Brien (USA)..... 15’05”20
1988 Vladimir Salnikov (SSCB)..... 15’00”40
1992 Kieren Perkins (ABD)..... 14’43”48

100 m sırtüstü

1972 Roland Matthes (DDR).....56”58
1976 John Nober (USA) .....55”49
1980 Baron (İsveç) .....56”53
1984 Rick Carey (USA).....55”79
1988 Daichi Suzuki (Japonya).....55”05
1992 Mark Tewskbury (Kanada).....53”98

200 m sırtüstü

1972 Roland Matthes (DDR)..... 2’02”82
1976 John Nober (USA) ..... 1’59”19
1980 Wladar (Macaristan)..... 2’01”93
1984 Rick Carey (USA)..... 2’00”23
1988 İgor Polanski..... 1’59”37
1992 Martin Lopez Zubero (İspanya) 1’58”47

100 m kurbağalama

1972 Nabutaka Taguchi (Japonya) .... 1’04”94
1976 John Hencken (USA) ..... 1’03”11
1980 Duncan Gobdhew (İngiltere) .... 1’03”34
1984 Steve Lundxuist (USA)..... 1’01”65
1988 Adrian Moorhose (İngiltere) ..... 1’02”04

200 m kurbağalama

1972 John Hencken (USA) ..... 2’21”55
1976 David Wilkie (İngiltere) ..... 2’15”11
1980 Zulpa (SSCB)..... 2’15”85
1984 Victor Davis (Kanada) ..... 2’13”34
1988 Jozsef Stabo (Macaristan) ..... 2’13”52
1992 Nelson Diebel (Macaristan) ..... 1’01”50

100 m kelebek

1972 Mark A.Spitz (USA) .....54”27
1976 Matt Vogel (USA) .....54”35
1980 Arrividsson (İsveç) .....54”92
1984 Michael Gross (BRD) .....53”08
1988 Anthony Nesty (Surinam) .....53”00
1992 Pablo Morales (ABD) .....53”32

200 m kelebek

1972 Mark A.Spintz (USA) ..... 2’00”70
1976 Mike Bruner (USA)..... 1’59”23
1980 Fesenko (SSCB) ..... 1’59”76
1984 John Sieben (USA)..... 1’57”04
1988 Michael Gross (BRD) ..... 1’56”94
1992 Melvin Stevart (ABD) ..... 1’56”26

200 m karışık

1972 G.Larsson (İsveç)..... 2’07”17
1984 A. Baumann (Kanada) ..... 2’01”42
1988 Tamas Darnyi (Macaristan) ..... 2’00”17
1992 Tamas Darnyi (Macaristan) ..... 2’00”76

400 m karışık

1972 Gunnar Larsson (İsveç) ..... 4’31”98
1976 Rod Strachan (USA)..... 4’39”68
1980 Sidorenko (SSCB) ..... 4’22”89
1984 Baumann (Kanada) ..... 4’17”41
1988 Tamas Daryni (Macaristan) ..... 4’14”75
1992 Tamas Daryni (Macaristan) ..... 4’14”23

4x100 m karışık bayrak

1972 (USA) ..... 3’48”16

1976 (USA) ..... 3’44”22
1980 (Avustralya) ..... 3’45”70
1984 (USA) ..... 3’39”30
1988 (USA) ..... 3’36”93
1992 (USA) ..... 3’36”93

4x200 m serbest bayrak

1972 (USA) ..... 7’35”78
1976 (USA) ..... 7’23”22
1980 (SSCB) ..... 7’23”30
1984 (USA) ..... 7’15”69
1988 (USA) ..... 7’12”51
1992 Birleşik Takım ..... 7’11”95

Bayanlar

100 metre serbest

1972 Sandra Neilson (USA) .....58”59
1976 Korneli Ender (DDR) .....55”65
1980 Krause (DDR).....54”79
1984 Racl Nogzneod (USA) .....55”92
1984 Carrie Steinseifer (USA).....55”92
1988 Kristin Otto (DDR) .....54”93
1992 Yong Zhuang (Çin).....54”64

200 metre serbest

1972 Shane Gould (Avustralya) ..... 2’03”56
1976 Korneli Ender (DDR) ..... 1’59”26
1980 Krause (DDR)..... 1’58”33
1984 C.Wayte (USA)..... 1’59”23
1988 Heike Feidrich ..... 1’57”65
1992 Nicole Haislett ..... 1’57”90

400 metre serbest

1972 Dehane E.Gould (Avustralya).... 4’19”04
1976 Petra Thuemer (DDR) ..... 4’09”89
1980 Diers (DDR) ..... 4’08”76
1984 Tiffany Cohen (USA) ..... 4’07”10
1988 Janet Evans (USA)..... 4’03”83
1992 Dagmar Hase (Almanya) ..... 4’07”18

800 metre serbest

1972 Keena Rotehhammer (USA) .... 8’53”68
1976 Petra Theulmer (DDR) ..... 8’37”14
1980 M.Ford (Avustralya) ..... 8’28”96
1984 Tiffany Cohen (USA) ..... 8’24”95
1992 Janet Evans (ABD)..... 8’25”52

100 m sırtüstü

1972 Melissa Bolete (USA) ..... 1’05”78
1976 Ultrike Richter (DDR) ..... 1’01”83
1980 Reinisch (DDR) ..... 1’00”86
1984 Andrews (USA)..... 1’02”55
1988 Kristin Otto (DDR) ..... 1’00”89
1992 Krisztina Egerszegi (Macaristan) 1’00”68

200 m sırtüstü

1972 Melissa Bolete (USA) ..... 2’19”19
1976 Utrike Richter (DDR) ..... 2’13”43
1980 Reinisch (DDR) ..... 2’11”77
1984 Jolondo Der Rover (Hollanda) .. 2’12”38
1988 Krisztina Egerszegi (Macaristan) 2’09”29
1992 Krisztina Egerszegi (Macaristan) 2’07”06

100 m kurbağalama

1972 Catherine Carr (USA) ..... 1’13”58
1976 Hannelore Anke (DDR) ..... 1’11”16
1980 Geveniger (DDR) ..... 1’10”22
1980 Van Staveren (Hollanda) ..... 1’09”88
1988 T. Dangalakova (Bulgaristan).... 1’07”95
1992 Elena Raudkovskaya (BDT)..... 1’08”00

200 m kurbağalama

1972 Bererley J.Whitfield (Avustralya) 2’41”71
1976 Marina Koshevaia (SSCB) ..... 2’33”35
1980 Kachushite (SSCB) ..... 2’29”54
1984 L.Ottenbrite (Kanada)..... 2’30”38
1988 Silke Hoerner (DDR) ..... 2’26”71
1992 Kyoko İwasak (Japonya) ..... 2’26”65

100 m kelebek

1972 Mayumi Aoki (Japonya) ..... 1’03”34
1976 Kornelia Ender (DDR) ..... 1’00”13
1980 Metschuck (DDR)..... 1’00”42
1984 Mary Maegher (USA) .....59”26
1988 Kristin Otto (DDR) .....59”00
1992 Hong Qian (Çin) .....58”62

200 m kelebek

1972 Karen Moe (USA)..... 2’15”57
1976 Andrea Pollack (DDR) ..... 2’11”41
1980 Giessler (DDR)..... 2’10”44
1984 Mary Maegher (USA) ..... 2’06”90
1988 Kathleen Nord (DDR)..... 2’09”51

1992 Summer Sanders (ABD)..... 2’08”67

200 m karışık

1972 C.Kolb (Avust.) ..... 2’23”07

1984 T.Caulkins (ABD) ..... 2’12”64

1988 D.Hunger (DDR)..... 2’12”59

1992 Li Lin (Çin) ..... 2’11”65

400 m karışık

1972 Gail Neall (Avustralya) .....5(.02”97

1976 Ulrike Tauber (DDR)..... 4’42”77

1980 Schneider (DDR) ..... 4’36”29

1984 Tracy Caulkins (USA)..... 4’39”24

1988 Janet Evans (USA)..... 4’37”76

1992 Krisztina Egerszegi (Macaristan) 4’36”54

4x100 m serbest bayrak

1972 (USA) ..... 3’55”19

1976 (USA) ..... 3’44”82

1980 (DDR) ..... 3’42”71

1984 (USA) ..... 3’43”43

1988 (DDR) ..... 3’40”63

1992 (ABD) ..... 3’39”46

4x100 m karışık bayrak

1972 (USA) ..... 4’20”75

1976 (DDR) ..... 4’07”95

1980 (DDR) ..... 4’06”67

1984 (USA) ..... 4’08”74

1988 (DDR) ..... 4’03”74

1992 (ABD) ..... 4’02”54

YÜZÜK;

Alm. *Ring (m),* **Fr.** *Bague (f), anneau (m),* **İng.** *Ring.* Parmağa takılan halka. Çeşitli mâdenlerden yapılan taşlı ve taşsız olanları vardır. Çok eski târihlerden beri mühür olarak kullanıldığı gibi nişanlanan gençler tarafından da takılmaktadır. Yapılan kazılarda altın, gümüş, bakır ve demirden yüzüklere raslanmaktadır. İsparta ve Romalılarda demir yüzük takmak âdetti. Kadınların ziynet eşyâsı olarak altın ve platinden yüzük takmaları zamânımızda da moda hâlindedir. Tek taş elmas, pırlanta, zümrüt, yakut gibi kıymetlilerin yanında, âdi cam ve tellerine de raslanmaktadır. Yüzüklerin kıymetleri mâden ve taşının değeriyle ölçülür.

Peygamberimiz taşı akikten gümüş yüzük takardı. Yüzüğünü mühür olarak kullanırdı. Üzerinde “Muhammedün Resûlullah” yazılıydı. Dört büyük halife ve Eshâb-ı kirâmın önde gelenleri ile mezhep imamları, bâzı din büyükleri ve İslâm devletlerinin başkanları da yüzüklerini imzâları veya mühürleri olarak kullanmışlardır (Bkz. İmzâ, Mühür). Peygamberimiz erkeklerin gümüşten başka mâdenlerden yüzük takmalarına müsâade etmezlerdi. Dînimizde nişan yüzüğü takmak emir olunmadı. Âdet üzere takılmaktadır.

YÜZYIL SAVAŞLARI;

on dört ve on beşinci yüzyıllarda İngiltere ve Fransa krallıkları arasında belirli aralıklarla devam eden savaşlar. Bu iki krallık arasında 12. yüzyıldan sonra, İlk Yüzyıl Savaşı olarak adlandırılan savaş olmuş ve 1259 Paris Antlaşması ile geçici olarak barış sağlanmıştı. Asıl Yüzyıl Savaşları olarak adlandırılan

mücâdele 1337-1453 yılları arasında meydana geldi.

Paris Antlaşmasından beri Fransa ve İngiltere kralları, Aktinya için devamlı mücâdele hâlindeydiler. Fransa kralı İngiltere kralına tâbiydi. İngiltere Kralı Üçüncü Edvard'ın annesi, Fransa Kralı Üçüncü Filip (Philippe)in kızıydı. Fransa'da krallık, 1328'de Kapetler Hânedanından Valois Hânedanına geçince, Üçüncü Edvard, yeni Fransa Kralı Altıncı Filip'e vasal olmayı reddedip, Fransa tahtına geçmek isteyince, mücâdele yeni bir yön kazandı. Böylece iki krallık arasında savaş yeniden başladı. 1345'e kadar sönük bir şekilde devam eden çatışmalar, bu târihten îtibâren kızıştı. Fransa'da cereyan eden savaşlarda İngilizler, birçok yerde Fransızları yendiler. Üçüncü Edvard, Fransız süvârilerini Greey'de bozguna uğrattıktan sonra Kale (Calais) şehrini ele geçirdi (1347). Bu savaşlar sırasında çıkan vebâ salgını dolayısıyla çok sayıda insan öldü. Savaşa bir süre ara verildiyse de anlaşma sağlanamadığı için 1355'te yeniden başladı. Fransızlar yine ağır yenilgiye uğradılar ve Kral İkinci Jean esir düştü. Nâib seçilen veliaht Şarl (Charles) zamânında Fransa, karışıklık içerisinde kaldı. Düzeni yeniden sağlayan veliaht, 1360'ta ağır şartlı bir antlaşma imzâlayarak Fransa tahtını babasına, bir kısım yerleri ise İngiltere kralına bırakmak zorunda kaldı.

Babası İkinci Jean'ın ölümü ile tahta çıkan oğlu Beşinci Şarl'ın on altı yıllık saltanatı, Fransızların toparlanmasını sağladı. 1369'da başlayan çarpışmalarda, daha çok çete savaşları yapan Fransızlar, İngiliz ordularını birer birer yok ederek, daha önce kaybedilen yerlerin birçoğunu geri aldılar. 1380-1413 yılları arasında, her iki devlette iç karışıklıklar çıktığından savaş olmadı. Tahta çıkan Kral Altıncı Şarl'ın bir süre sonra delirmesi üzerine Fransa iki partiye ayrıldı ve ülkede iç savaş başladı. Bundan dolayı Fransa'da, bu barış döneminde kuvvetli bir yönetim kurulamadı.

İç buhranlarını daha erken halleden İngiliz Kralı Beşinci Henri (Henry), Fransa'nın bu karışık durumundan faydalanmak için harekete geçti. 1415'te Normandiya'ya çıkan Henri, Fransızları ağır bir yenilgiye uğrattı. Fransız ileri gelenlerinin birçoğu öldü veya esir düştü. 1422'de Beşinci Henri ve Altıncı Şarl öldüler. Beşinci Henri'nin oğlu Altıncı Henri, Paris'te Fransa kralı îlân edildi. Bu târihten îtibâren altı yıl içinde İngilizler, Loire Irmağına kadar bütün Kuzey Fransa'yı ele geçirdiler. Bu sıralarda Altıncı Şarl'ın oğlu Yedinci Şarl'ın krallığını îlân etmesi, yeni karışıklıklıklara yol açtı. İngilizler, 1428'den sonra Loire ötesindeki bölgelerin anahtarı sayılan Orleans şehrini kuşattılar. Bu kuşatma sırasında kuvvet dengesi yeniden değişti ve Yüzyıl Savaşlarının Fransa'nın zaferiyle sonuçlanacak son safhası başladı. Lorenli köylü bir kız olan ve dînî hislerle hareket ederek, İngilizleri ülkeden çıkarma görevi aldığına inanan Jan Dark (Jeane d'Arc)ın Orleans'ı kurtarması, Fransa'da millî hissin güçlenmesine sebep oldu. İngilizleri Patay'da mağlup eden Jan Dark, Yedinci Şarl'ı Reims'te tahta çıkardı. Jan Dark, Paris'i kurtarma teşebbüsünde muvaffak olamıyarak esir düştü. Uzun süren bir muhâkemeden sonra 1431'de canlı olarak yakılması, Fransa'da milliyetçilik hislerini körükledi. Kendi aralarındaki anlaşmazlıklara son veren Fransız halkı, Yedinci Şarl'ın etrâfında birleşerek İngilizlere karşı ayaklandılar. Yedinci Şarl, merkezî ve mahallî idâreyi, mâliyeyi ve orduyu yeniden düzenledikten sonra kaybedilen yerleri geri almak için harekete geçti. 1436'da Paris, 1441'de Champagne, 1450'de Maine ve Normandiya, 1453'te Guyenne, İngilizlerin elinden alındı. Yalnız İngiltere'ye yakın olan Kale şehri onların elinde kaldı. Böylece savaş sona erdi. Ancak iki devlet arasında sulh, Ağustos 1475'te imzâlandı.

Yüzyıl Savaşlarının çok önemli sonuçları oldu. En başta, her iki devlet, savaştan çok büyük zarar gördü. Fransa yıkılıp yakıldığından ülkede yoksulluk arttı. Savaşlarda derebeylerin çoğu öldüğü için krallık otoritesi güç kazandı. Bu savaş aynı zamanda Avrupa'da bir devletin sömürge durumuna getirilemeyeceğini ortaya koydu.

Yüzyıl Savaşlarının Osmanlı târihi için de önemi vardır. İngiltere ve Fransa'nın uzun süre savaşmaları, Osmanlıların Balkanlarda ilerlemelerini kolaylaştırdı. Öte yandan, 1402 Ankara Meydan Savaşından sonra parçalanan Osmanlı Devleti, yine bu mücâdele dolayısıyla Avrupa tarafından önemli bir saldırıya mâruz kalmadı.

Z;

Türk alfabesinin 29. harfi ve Türkçede bu harfin işâret ettiği ses. Z, bir diş ünsüzüdür.

Z, ana Türkçeden beri bütün Türk dil ve diyalektlerinde kullanılan bir sestir. Göktürk alfabesinde bu ses için bir işâret kullanılmıştır. Arap alfabesine dayalı Osmanlı yazı sisteminde ise birbirinden ayrı üç çeşit "z" kullanılmıştır.

Z, Türkçe kelimelerin içinde ve sonunda yer alır: Azı, azık, kazık, yazık, kazan, yüzük, yaz, ayaz, dokuz, yüz, ikiz, semiz, kuduz, sazan, göz, öz gibi.

Türk dil ve diyalektlerinde "z" ile başlayan bütün kelimeler diğer dillerden alınmıştır: Zaman, zamk, zehir, zemberek, zil, zımpara, zerde, zehmeri, zindan, zümrüt vs.

Günümüz Türk dil ve diyalektlerinde “z” sesi kelime içinde “azı, kazık, kızıl” örneklerinde görüldüğü gibi aynen kalmıştır. Kelime sonunda ise bâzan “s”ye dönüşmüştür.

ZAFER;

Alm. *Sieg, Triumph,* **Fr.** *Victoire,* **İng.** *Achievement, victory.* Savaşta kazanılan başarı. Düşmanın bozguna uğratılması. Uzun bir geçmişe sâhip Türk milletinin târihe altın harflerle yazılmış zaferleri vardır. Bu zaferler, neticesi îtibâriyle Türk milletinin vaziyet ve istikbâline yön vermiştir. Her zaferin ayrı bir neticesi vardır: Talas Zaferi Türklerin Müslümanlarla tanışması; Malazgirt Zaferi Türk’e Anadolu kapılarını açıp, kazandırması; Miriye Zaferi Anadolu’nun müdâfaası ve Otuz Ağustos Zaferi Türkiye’nin kurtarılması hususiyetini taşır.

Türklerin kazandığı en önemli zaferler şunlardır:

Talas Zaferi, Çinlilere karşı 751 Temmuzunda kazanıldı.

Malazgirt Zaferi, 26 Ağustos 1071’de Bizanslılara karşı kazanıldı. Miryakefalon Zaferi, 17 Eylül 1176’da Bizanslılara karşı kazanıldı. Hattin Zaferi, 3 Temmuz 1187’de Haçlılara karşı kazanıldı.

Ayn-ı Câlut Zaferi, 3 Eylül 1260’ta Moğollara karşı kazanıldı.

Koyunhisar Zaferi, 27 Temmuz 1301’de Bizanslılara karşı kazanıldı.

Sırpsındığı Zaferi, 1363 yılında Haçlı ittifâkına karşı kazanıldı.

Çirmen Zaferi, 26 Eylül 1371’de Balkan ittifâkına karşı kazanıldı.

Birinci Kosova Zaferi, 9 Ağustos 1386’da Haçlı ittifâkına karşı kazanıldı.

Niğbolu Zaferi, 25 Eylül 1396’da Haçlı ittifâkına karşı kazanıldı.

Varna Zaferi, 10 Kasım 1444’te müttefik Haçlılara karşı kazanıldı.

İstanbul’un Fethi, 29 Mayıs 1453’te Bizanslılara karşı kazanıldı.

Otlukbeli Zaferi, 11 Ağustos 1473’te Akkoyunlulara karşı kazanıldı.

Çaldıran Zaferi, 23 Ağustos 1514’te Safevîlere karşı kazanıldı.

Mercidabık Zaferi, 24 Ağustos 1516’da Memlüklere karşı kazanıldı.

Ridâniye Zaferi, 22 Ocak 1517’de Memlüklere karşı kazanıldı.

Mohaç Zaferi, 29 Ağustos 1526’da Macarlara karşı kazanıldı.

Preveze Deniz Zaferi, 27 Eylül 1538’de müttefik Haçlı donanmasına karşı kazanıldı.

Cerbe Zaferi, 14 Mayıs 1560’ta müttefik Haçlı donanmasına karşı kazanıldı.

Haçova Zaferi, 26 Ekim 1596’da Haçlı kuvvetlerine karşı kazanıldı.

Vadi-üs-Seyl Zaferi, 4 Ağustos 1578’de Portekizlilere karşı kazanıldı.

Çıldır Zaferi, 9 Ağustos 1578’de Safevilere karşı kazanıldı.

Koyunadaları Zaferi, 18 Şubat 1695’te Venediklilere karşı kazanıldı.

Çanakkale Zaferi, 18 Mart 1915 müttefik İtilaf Devletlerine karşı kazanıldı.

Sakarya Meydan Muhârebesi, 13 Eylül 1921’de Yunanlılara karşı kazanıldı.

30 Ağustos Zaferi, 1922’de Yunanlılara karşı kazanıldı.

ZAFER BAYRAMI;

Başkumandanlık Meydan Muhârebesinin kazanıldığı, 30 Ağustos 1922 târihini yâd etmek için her yıl 30 Ağustosta kutlanan millî bayram. Zafer Bayramı, Türkiye’de, Kıbrıs’ta ve dış temsilciliklerinde büyük merâsimlerle kutlanır. Zaferin önem ve anlamını belirten konuşmalar yapılır. Resmî ve özel müesseselerin katıldığı merâsimde geçit resmi yapılır. Türk Silâhlı Kuvvetlerine mensup askerî birlikler de bayrama katılıp, merâsime ayrı bir hususiyet katar. Hava Kuvvetlerine âit uçaklar semâlarımızda gösteri mâhiyetinde uçuşlar yapar. Cadde ve sokaklara taklar kurulup, fener alayları düzenlenir.

ZAĞANOS MEHMED PAŞA;

Fâtih Sultan Mehmed Han devrinin meşhur vezirlerinden. Doğum yeri ve târihi hakkında bilgi yoktur. Sultan İkinci Murâd Hanın kızını alarak ona dâmât ve daha sonra başka bir hanımından kızını, Fâtih

Sultan Mehmed Hana vererek kayınpeder oldu. Fâtihin şehzâdeliğinde lalalık yapan Zağanos Mehmed Paşa, ona Rumca ve Lâtinceyi öğretti. Sultan İkinci Murâd Hanın vefâtından sonra pâdişâh olan Fâtih Sultan Mehmed Hanın yakını, en güvendiği devlet adamı olarak vezirliğe yükseltildi. İstanbul'un fethi için genç pâdişâhı devâmlı teşvik etti. Rumeli Hisarının yapımında bizzat çalıştı.

İstanbul kuşatmasında Cenevizlilerin harekâtına karşı bugünkü Beyoğlu sırtlarını tuttu. Haliç cephesi tamâmen Zağanos Paşa kumandasındaydı. Kuşatma esnâsında muhâsaranın kaldırılması gerektiğini ileri sürenlere karşı, büyük ve kahraman velî Akşemseddîn, Molla Gürânî, Molla Hüsrev'le birlikte muhâsaranın fethe kadar devâm etmesini istedi. İstanbul'un fethinde büyük faydası görüldü. Fetihten sonra Galata'nın Cenevizlilerden sulhla alınmasını sağlayan anlaşmayı imzâladı.

1460'ta Mora'da çıkan isyânı bastırmakla görevlendirildi. 1461'de Fâtih Sultan Mehmed Hanın Trabzon-Rum İmparatorluğuna açtığı sefere katıldı. Trabzon'un fethi üzerine buranın ilk sancakbeyi oldu. Daha sonra Gelibolu sancakbeyi ve kaptan-ı deryâlık vazifelerinde bulundu. 1469'da Balıkesir'de vefât etti. Balıkesir'de yaptırdığı pekçok eserin en önemlileri kendi adını taşıyan câmi ile çeşmesidir. Bir de hamam yaptırmıştır.

Zağanos Mehmed Paşa, çalışkan, sadâkatle devletine bağlı, bilgili, hayırsever bir vezirdi. Oğlu Ahmed Çelebi, Sultan İkinci Bâyezîd ile Yavuz Sultan Selim Han devirlerinde iki defâ defterdârlık vazîfesi yapmıştır.

ZÂHİD-ÜL-KEVSERÎ;

Osmanlı âlimlerinden. İsmi Muhammed Zâhid bin Hasan'dır. 1878 yılında Düzce'nin Hacı Hasan Efendi köyünde doğdu. Babası doğduğu köye Kafkasya'dan göçmüş ve bu köye, âlim bir zât olan babasının ismi verilmiştir. 1951 (H.1370)de Mısır'da vefât etti.

İlk tahsilini Düzce'de babasından yaptıktan sonra İstanbul'a gelip, Fâtih Câmiinde Eğinli İbrâhim Hakkı'nın derslerine devâm etti. Sonra da Alasonyalı Ali Zeynel-Âbidin Efendinin derslerine devam edip tahsilini tamamlayarak icâzet (diploma) aldı. Kastamonulu Şeyh Hüseyin Efendi de ders aldığı hocalarındandır.

1907 senesinde Birinci Dünya Savaşına kadar Fâtih Câmiinde müderrislik yaptı. Ürgüplü Mehmed Hayri Efendinin Şeyhülislâmlığı sırasında medreselerde belâgat, aruz, mantık dersleri okuttu. Bir müddet sonra da Kastamonu'da açılan yeni bir medreseyi faaliyete geçirmekle görevlendirildi. Üç yıl Kastamonu'da kaldıktan sonra İstanbul'a döndü. İstanbul'a gelince Dârüşşafaka'ya, bir ay sonra da Medreset-ül-Mütehassisine müderris olarak tâyin edildi. Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendinin ders vekilliğini yaptı.

1922 senesinde İstanbul'dan ayrılıp, Mısır'a gitti. Birkaç ay Kâhire'de kaldıktan sona Şam'a geçip bir yıl Şam'da kalıp, Kâhire'ye döndü. Bundan sonra âilesini de Kâhire'ye götürüp, orada yerleşti.

Zamânının tefsir, hadis, fıkıh âlimi olan Zahid-ül-Kevserî Türkiye'de ve Mısır'da bulunduğu sırada birçok eser yazmış ve yüzlerce talebe yetiştirmiştir. Talebelerinin çoğunu Mısır'a gitmeden önce Türkiye'de yetiştirip, her birine icâzet (diploma) vermiştir. Mısır'a göçtükten sonra ilmî incelemeler yapması ve vaktinin çoğunu kitap yazmaya ayırması sebebiyle Mısır'da yetiştirdiği talebe sayısı, Türkiye'de yetiştirdiği talebe sayısına göre oldukça azdır. Mısır'da yazdığı eserler ve verdiği derslerle dinde reform yapmak isteyen sapık kimseleri susturdu. Onun bulunduğu mecliste konuşamaz hâle getirdi.

Eserleri:

1. Nazm-ı Avâmil-il-İ'rab (Farsçadır).

2. Esseyf-üs-Sakil.

3. El-İşfâk alâ Ahkâm-it-Talak.

4. Er-Ravdun-Nazır-ül Verdi fi Tercemet-il İmâm-ir-Rabbânî es-Serhendî (Türkçedir).

5. Irgâm-ül Merid: Tasavvuf ve tasavvuf büyükleri hakkındadır. Bu eser İhlâs A.Ş. tarafından ofset olarak basılmıştır.

6. Makâlât: Çeşitli mevzularda yüzden fazla makâlesinin toplandığı kıymetli bir eserdir.

ZAİRE

DEVLETİN ADI .....Zaire Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Kinshasa

NÜFÛSU 41.150.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 2.345.409 km^2

RESMÎ DİLİ ..... Fransızca

DÎNİ ..... Hıristiyanlık, İslâmiyet, Putperestlik

PARA BİRİMİ..... Zaire

Güney Afrika'da bağımsız bir devlet. Zaire, batıda Kongo, kuzeyde Orta Afrika Cumhûriyeti ve Sudan; doğuda Uganda, Rwanda, Burundi ve Tanzanya; güneyde Angola ve Zambiya ile çevrili olup, 13° güney ve 5° kuzey enlemleri ile 12° ve 32° doğu boylamları arasında yer alır.

Târihi

Bugünkü Zaireliler muhtemelen Nijerya'nın güneydoğu kısmından göç eden Bantu kabilesinden meydana gelmektedir. Bunların çoğu M.S. 800 yıllarında Kongo havzasına geldiler. Bantululular ülkenin asıl yerlileri olan Pigmeler'i (Çok kısa boylu Orta Afrika Zencileri) ülkenin ulaşılması güç olan yerlerine sürdüler.

On üçüncü ve on dokuzuncu yüzyıllar arasında tropikal orman kuşağının güneyinde birçok büyük devletler ortaya çıktı. Bunların en meşhuru Kongo Krallığıydı. Atlantik kıyısındaki bu krallığı ilk ziyâret eden Avrupalılar, 1482'de Portekizli denizciler oldu. Sonraki yıllarda diğer Avrupalılar da Kongo kıyılarına gemiler gönderdi. Burada kurulan önemli devletler bugünkü Zaire'nin güneyinde, Angola ve Zambiya'da hüküm süren Bakuba, Luba ve Lunda krallıkları, kuzeydeki Savana kuşağındaki Azande ve Mangbetu devletleriydi.

On beşinci ve on dokuzuncu asırlarda Avrupalılar Orta Afrika içlerine pek giremediler. Kıyıda kalmakla iktifa ederek, iç kesimden yerli tüccarlar vâsıtasıyla gelen mal akışını yönlendirdiler. Bunlar sâdece mal almakla kalmayıp, köle de satın aldılar. Köle ticâreti 19. yüzyılın ilk yarısında zirveye ulaştı. Her yıl aşağı yukarı 150.000 köle, büyük çoğunluğu Amerika'ya gönderilmek üzere gemilere yüklendi.

Avrupalılar, 19. yüzyıl yarısında Orta Afrika'da sistematik olarak keşfe başladılar. Belçika Kralı İkinci Leopold, Henry Stanley'i anlaşmalar yapması için bugünkü Zaire topraklarına gönderdi. Stanley, Afrikalı şeflerle kralın kefil olduğu bir teşkilât nâmına anlaşmalar imzâladı. 1884-1885 Berlin Konferansında ülke Leopold'un hükümranlığına ve mülkiyetine verildi. Ülkenin adı Serbest Kongo Devleti oldu. Leopold'un hükümet görevlileri Müslüman tüccarları ülkenin doğu kısmından çıkardı. Bunlara çok acımasız ve insânî olmayan davranışları ve faaliyetleri, milletlerarası bir skandala sebebiyet verdi. Leopold, Kongo bölgesinin kontrolünü Belçika'ya teslim etmek zorunda kaldı ve böylece sömürge dönemi başlamış oldu.

Sömürge devrinde ülkede büyük şehirler kuruldu ve modern ulaşım imkânları getirildi. Fakat bütün bunlar sömürge iktidarının ihtiyaçlarına cevap verebilmek içindi. Ancak birçok sebepten dolayı pek az Belçikalı devamlı olarak toprak sâhibi olabildi. Dolayısıyla arâzinin ekseriyeti Afrikalıların elinde kaldı. 1950 yıllarının ortasına doğru yerli halk yönetime katılmayı arzulayarak siyâsî partiler kurmaya başladılar. Belçikalılar ekonomik kontrolü ellerinde tutacaklarından emin olduklarından siyâsî iktidarı Kongolulara vermeye râzı oldular. 30 Haziran 1960'ta Demokratik Kongo Cumhûriyeti kuruldu.

Bağımsızlığı müteakiben başlayan yaygın şiddet eylemleri Avrupalıların ülkeyi terk etmesine sebep oldu. BM Güvenlik Konseyi 9 Ağustos 1960'ta Belçika'nın birliklerini geri çekmesini istedi ve bir grup BM askeri gönderdi. Başbakanlıktan azledilen Lumumba iktidarı tekrar ele geçirmek için mücâdeleye girişti, fakat 1961'de öldürüldü.

Son BM kuvvetleri 30 Haziran 1964'te Kongo'yu terk etti ve Moise Tshombe başkan oldu. 7 Eylül 1964'te solcu isyancılar Stanleyville'de Halk Cumhûriyeti kurdular. Tshombe yabancı paralı askerler tuttu ve Kongo ordusunu yeniden kurmaya çalıştı. Solcular, 1964 yılı Kasım ve Aralık aylarında çok sayıda beyaz rehine aldılar ve binlerce Kongolu'yu öldürdüler. ABD yolcu uçaklarından Belçikalı paraşütçü askerler indirildi. 1965 yılı Temmuz ayı sonuna doğru solcu isyancılar tesirlerini kaybettiler.

1965'te General Joseph D. Mobutu başkan oldu. Sonra ismini Mobutu Sese Seka'ya çevirdi. 27 Ekim 1971'de ülkenin ismi Zaire Cumhûriyeti olarak değiştirildi. 1972'de halkın Hıristiyan isimleri yerine Afrikalı isimler kullanması istendi ve Avrupalıların koyduğu coğrafî isimler Afrikalı isimlerle değiştirildi.

1977 ve 1978'de Angola'daki Katangalı sürgünler Katanga'yı (Shaba) istilâ etti. Bunlar açıkça Sovyetler ve Küba tarafından desteklendi. İstilâ hareketleri Fransız ve Belçikalı birlikler yardımıyla geri püskürtüldü. Fakat savaşlar çok can ve mal kaybına sebep oldu. Günümüzde Mobutu Sese Seko devlet başkanlığını sürdürmektedir. Ülkede zaman zaman iç karışıklıklar olmaktadır.

Fizikî Yapı

Zaire'nin büyük bölümü Kongoe (Zaire) nehir havzasında bulunur. Ülkenin kuzey orta kısmı alçak yaylalarla kaplıdır. Bu arâzi batıdan dağlık taraçalarla kuşatılmıştır. Güneyde ve güneybatıda ovalara karışıp birleşen yaylalarla çevrilidir. Kuzeybatıda geniş otlaklar bulunur. Ülke sınırlarının küçük bir parçası Atlas Okyanusuna bakar. En yüksek dağlar Kongo-Uganda sınırında, Great Rift Valley olarak bilinen kuzey-güney hattı boyunca bulunur. Aynı zamanda burada ülkenin en büyük gölleri vardır (Albert, Edward, Kivu ve Tanganika gölleri). Bölgedeki iki büyük dağ silsilesi, Ruwenzari ve Virunga sıradağlarıdır. Ülkenin en yüksek noktası olan Margherika Dağı 5119 m yüksekliğindedir. Virunga Dağlarında hâlâ bâzıları faal olan sekiz büyük volkan bulunmaktadır. Ülkenin en büyük nehri olan Zaferi (Kongo) istikrarlı bir su seviyesine sâhiptir ve 2736 km'si bütün yıl boyunca ulaşıma elverişlidir. Toplam uzunluğu 4348 km'dir.

İklim

Zaire'de sıcaklık devamlı olarak yüksektir. Bununla berâber yağış, yüksekliğe bağlı olarak büyük ölçüde değişir. Bütün ülkedeki ortalama yıllık sıcaklık 27°C'ye yakındır. Zaire ekvator tarafından ikiye bölünür. Ekvator boyunca bütün yıl yağışlı geçer ve yıllık yağış ortalaması 1500 mm civârındadır. Ekvatorun kuzeyinde yağış esas îtibâriyle mayıs-ekim döneminde düşer ve yılda ortalama 1500-2000 mm arasında değişir. Ekvatorun güneyinde yağış en çok eylül ve mayıs ayları arasında olur ve yılda ortalama 1000 mm civârındadır.

Tabiî Kaynakları

Kuzey orta kısımda yer alan geniş yaylalar tropikal cengellerle (sık ağaçlıklı ormanlar) kaplıdır. Güneyde ve güneydoğuda savanalar, kuzeybatıda otlaklar bulunur. Ülkenin önemli vahşi hayvanları goril, şempanze fil, aslan, zürafa, leopar, antilop, sırtlan ve gergedandır. Kobalt, bakır, kadmiyum, altın, gümüş, kalay, germanyum, çinko, demir, manganez, uranyum ve radyum ülkenin başlıca yeraltı zenginliklerini teşkil eder. Dünyâ kobalt rezervlerinin % 60'ı Zaire'dedir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

41.150.000 nüfûsa sâhip olan Zaire'de halkın % 30'u şehirlerde, geri kalanı köylerde yaşar. Nüfus dağılımı düzensizdir. Nüfus yoğunluğu Zaire-Kasai-Sankuru nehir sisteminin güneyinde ve ülkenin doğu sınırı boyunca yüksek olup, yaklaşık 14'tür. En büyük yerleşim merkezleri 3.800.000 nüfuslu başşehir Kinşasa ve 739.082 nüfuslu Lubumbashi'dir.

Nüfûsun % 80'ine yakınını Bantu kabîleleri meydana getirir. Sudan ve Nil yöresi insanları ülkenin kuzey ve doğu kenarlarında bulunur. Ayrı bir etnik grup olarak ülkede cüce Pigmeler mevcuttur. Bantu kabileleri dışındaki kabileler yaklaşık 200 çeşittir.

Zairelilerin çoğu Bantu dillerini konuşur. % 10 civârında Sudan dillerini konuşanlar mevcuttur. Resmî dil olan Fransızca, tahsilli Zairelilerin hepsi tarafından kullanılır.

Halkın % 70'i Hıristiyan, % 10'u Müslüman, kalanı Putperesttir.

Eğitim Hıristiyan misyonerlerin kontrolü altındadır. İlkokula giden çocukların üçte ikisi Katoliklerin idâre ettiği okullara, % 25'i Protestanların yönettiği okullara devam eder. Yüksek tahsil yapan öğrencilerin sayısı 10.000 civârındadır. Bunların % 60'ı ülkenin üç üniversitesine kayıtlıdır. Kinshasa Lovanium Üniversitesi Katolik, Lumumbahsi Devlet Üniversitesi ve Serbest Kongo Üniversitesi Protestanların kontrolü altındadır. Erkeklerin % 40'ı, kadınların % 15'i okuma yazma bilmektedir.

Zaire tek partili sistemle yönetilen bir cumhûriyettir. Ülkenin tek partisi, Başkan Mobutu'nun kurduğu Mouvement Populaire de la Révolution'dir (MPR). MPR'nin icrâ komitesi ile hükümet 1972'de birleştirilerek Millî İcrâ Konseyi meydana getirilmiştir. Yasama organı Millet Meclisidir. Zaire, 9 idârî bölgeye ayrılmıştır. Ülke, Birleşmiş Milletler ve Afrika Birliği teşkilâtlarına üyedir.

Ekonomi

Zaire ekonomisinin belkemiğini mâdencilik teşkil eder. Mâdenler ülke ihrâcâtının % 85'ini meydana getirir.

Çalışan nüfûsun % 75'i tarımla uğraşmaktadır. Ülkede yetiştirilen belli başlı bitkiler kahve, pamuk, pirinç, şekerkamışı, muz, büyük hindistancevizi, manyok, hintkirazı (monyo), çay, kakao ve hurmadır. Doğudaki yaylalarda sığır yetiştirilmektedir. Balıkçılık, avlanma, keçi ve kümes hayvancılığı iyi durumdadır.

Zaire gelişmekte olan ülkelerden biridir. Ülkede tekstil sabun, kundura, yapı malzemeleri, sigara, boya, vernik, otomobil ve bisiklet malzemeleri ve plastik fabrikaları mevcuttur.

Zaire'nin ticâret dengesi eskidenberi iyi durumdadır. Ülke ihrâcâtı bakır, kobalt, manganez, elmas, kereste, sebze yağları, kauçuk, hurma ve kahveye dayanır. Ana ithal malları makinalar, ulaşım malzemeleri, petrol ve kimyâ ürünleri, giyecek ve içeceklerdir. Zaire'den en çok alışveriş yapan ülke Belçika'dır.

Zaire 5000 km'lik demiryolu ve 16.000 km'lik su yoluna sâhiptir. Bu yollar ihrâcâta yönelik ekonominin ihtiyaçlarına cevap verecek durumdadır. Zaire 145.000 km'lik karayolu ağına sâhiptir. Bağımsızlığı tâkip eden yıllarda ülkedeki kargaşa karayolu ağında ciddî tahriplere sebep olmuştur. Kinshasa ve Lubumbashi arasındaki yolun asfaltlanması projesi pek az gelişme göstermiştir. Uçak en yaygın yolcu taşıma vâsıtasıdır. Ülkede târifeli seferler yapılan 24 havaalanı vardır.

ZAKKUM-ZIKKIM AĞACI (Nerium oleander);

Alm. *Oleander, Rosenlorbeer (m),* **Fr.** *Laurier (m) rose,* **İng.** *Orleander.* **Familyası:** Zakkumgiller (Apocynaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Batı ve Güney Anadolu.

Haziran-eylül ayları arasında beyaz veya pembe renklerde çiçekler açan 2-5 m yüksekliğinde, süt ihtivâ eden, dere yataklarında ve su kenarlarında yetişen ve kışın yapraklarını dökmeyen, ayrıca bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilen çalı tipinde ağaççıklar. Gövdeleri dik, esmer renkli ve silindir şeklindedir. Yaprakları mızrak şeklinde, kısa saplı, karşılıklı veya üçlü dâirevî durumlarda dizilmiştir. Çiçekler, yalancı şemsiye durumunda toplanmış, güzel kokulu, büyük çiçeklerin sapları tüylü ve oldukça kısadır. Bitki zehirlidir.

Kullanıldığı yerler: Bitki kardiotonik glikozitler taşır. Dâhilen idrar arttırıcı ve kalp kuvvetlendirici etkisi vardır. Fazla miktarda alındığında zehirlenmelere sebep olur. Hâricen zeytinyağı ile yoğrulmuş olan yapraklar bilhassa uyuza karşı kullanılır. Bir gram kuru yaprak, insanlarda tehlikeli zehirlenmelere yol açar. Zehir etkisi kurutma ve kaynatmayla ortadan kalkmaz. Bu bitkiyi yiyen ölmüş hayvanların etleri de zehirlidir.

ZAKKUMGİLLER (Apocynaceae);

Alm. *Hundsgiftgewächse, Apozynazeen pl.* **Fr.** *Apocynacées, apocynées pl.,* **İng.** *Apocynaceae.* Çoğu tropikal bölgelerde yetişen, süt taşıyan, yaprak dökmeyen ağaç ve çalılar. Yapraklar karşılıklı veya üçlü dâirevî durumlarda veya tepede yayık 5 lopludurlar. Çoğu türleri güzel çiçeklerinden dolayı süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir. Memleketimizde 4 cins ve 7 türü bulunur. Bu familyaya âit bâzı bitkiler şunlardır: Zakkum, Cezayir menekşesi, Japon sarmaşığı, hünkâr beğendi gibi.

ZALOĞLU RÜSTEM;

İran efsânevî kahramanlarından. Ünlü İran şâiri Firdevsî'ye âit olan **Şehnâme** adlı eserde büyük bir kahraman olarak gösterilir. Rüstem, Türk Edebiyatında Rüstem-i Zal, halk ağzında da Zaloğlu Rüstem diye anılır. Bilhassa İranlılar ile Turanlılar arasındaki mücâdelelerde kahramanlık, güçlülük ve yiğitlik göstermiştir. Bu yüzden pehlivan, yiğit, hükümdar gibi şahısları övmek için Zaloğlu Rüstem'in adı kullanılır.

ZAMAN;

Alm. *Zeit (f),* **Fr.** *Temps (m),* **İng.** *Time.* Değişmekte olan bir standart hâdiseyle kıyaslanarak ölçülen; başlangıç ve son kabul edilebilecek iki hâdise veya vakit arasında geçen müddet (süre). Zamanın ölçülmesinde ekseriya bir sarkacın salınımı, dünyânın dönüşü veya bir elektromanyetik radyasyonun titreşimi gibi devrî (periyodik) bir hâdise esas alınır. SI (Systeme International) birim sisteminde zaman birimi olan sâniye, sezyum elementinin tayfındaki çizgiler kullanılarak tespit edilmektedir. Buna göre 1 sâniye (1 s) sezyum 133 atomunun en düşük enerjiye sâhip olduğu haldeki iki çok yakın seviye arasındaki geçişte ortaya çıkan radyasyonun titreşiminde 9.192.631.770 periyod meydana gelmesi için geçen müddet olarak târif edilir. Bu müddet sezyum saati (atom saati) kullanılarak ölçülür. Daha önceleri 1 sâniye 1 ortalama güneş gününün 86.400'de biri olarak târif edilirdi. Hâlen bu târif de kullanılmaktadır.

İnsanlar çok eski zamanlardan beri güneşin ve ayın hareketlerinden zamanı ölçmek maksadıyla faydalanmışlardır. Bir günden veya aydan daha uzun müddetlerin ölçülmesi ise hava durumunda, hayvanların davranışlarında ve bitkilerin görünüşlerinde bâriz değişikliklerin meydana geldiği mevsimler esas alınmıştır. Zirâat ve hayvancılıkta faaliyetler için zaman ölçüsü olarak mevsimler esas alınır. Daha uzun müddetleri, meselâ târihî bir hâdisenin zaman içinde yerini veya bir kimsenin yaşını ifâde etmek için ise bâzı hâdiseler başlangıç veya referans noktası olarak kullanılmıştır. Bunlar önemli kıtlık, bolluk, soğuk veya sıcak, salgın hastalık, harp veya bir hükümdarın idâreyi ele alması gibi önemli hâdiseler olmuştur. Daha da uzun zaman parçalarını meselâ, târihî devirleri ifâde etmek için tesiri

devam etmekte olan büyük bir değişikliğin başlangıcı, meselâ, peygamberlerin gelişi ve dînin yayılışında önemli târihler esas alınmıştır. Bu şekilde takvimler ortaya çıkmıştır.

Güneşin günlük görünen hareketinde aynı noktadan müteâkip iki geçişi arasında geçen zaman gün olarak târif edilmiştir. Bâzı iptidâî topluluklarda bunun yerine iki uyku veya karanlık arasındaki zaman esas alınmıştır. Medenî topluluklarda ise gün içinde taksimât yapılmış ve; yalın gözle rasat edilmesi kolaylıkla mümkün olabilen akşam veya güneşin batışı (gurûb, "sunset"), yatsı veya yıldızların görünmesi ve gökyüzünün tamâmen kararması (işâ, "end of evening twilight"), gece yarısı (midnight), imsak veya gökyüzünün aydınlanarak yıldızların kaybolması (fecr, "morning twilight"), sabah veya güneşin doğuşu (tulû-ı şems, "sunrise"), güneşin ufuktan bir mızrak boyu yükselerek bakılamayacak kadar parlaklaşması (işrak vakti), gündüz zamânının ikinci dörtte biri (duhâ vakti), öğle veya zevâl (zuhr, "noon, midday"), ikindi veyâ gündüzün takriben üçüncü dörtte biri (asr, "late afternoon"), güneşin ufka bir mızrak boyu yaklaşması ve yalın gözle bakılabilecek kadar sararması (isfirar) vakitleri tespit edilmiştir. Böylece gün, güneşin aydınlatmasına bağlı olarak parçalara ayrılmış olmaktadır. Bu bölünüş ekvatordan uzaklaşıldıkça mevsimden mevsime değişmektedir. Mekanik (kumlu, sulu veya rakkaslı) saat makinalarının yapılması ve kullanılması ile bir günü, uzunlukları birbirine eşit parçalara bölmek mümkün olmuştur. Bir yıl içinde gündüzlerin ortalama uzunluğu ile gecelerin ortalama uzunluğu takriben birbirine eşittir. Ortalama gündüz 12 saat ve ortalama gece de 12 saat olmak üzere 1 gün 24 saate ayrılmıştır. (Bir dâire sâdece cetvel ve pergel kullanılarak 2, 3, 6, 12, 24,... parçaya kolayca bölünebilmektedir.) Günlerin saatlere bölünmesi, zamânımızda nakliyat, haberleşme ve ticâretin yaygınlaşması ve hızlanması neticesinde büyük önem kazanmıştır.

Günden daha uzun bir müddet olarak da esası daha çok insan hayâtını tanzim eden dînî âdetlere dayalı ve 7 günden meydana gelen **hafta** kabul edilmiştir. Ticârî ve idârî bakımdan da haftanın belirli günlerinde belirli işlerin yapılması, muayyen günlerde muayyen saatlerde çalışmanın tâtil edilmesi ve ibâdet yapılması bütün dünyâda içtimâî hayâtın bir parçasıdır. Haftanın müddet ve başlangıç ve bitiş günleri bakımından ay veya güneşin devrî hareketiyle hiçbir münâsebeti bulunmamaktadır.

Ay ise, arzın uydusu olan ayın hareketine, daha doğrusu ayın görünüşüne dayanan bir zaman ölçüsüdür. Yeni ayın müteakip iki görünüşü veya iki ictima veya kavuşum (lunation) arasında geçen takriben 29.5, (29.530) ortalama güneş günü uzunluğundaki müddet "1 ay" dır. 12 kamerî (lunar) ay takriben 354 gün veya 1 kamerî yıl olmaktadır. Bu kamerî yıl ortalama güneş yılından yaklaşık 11.25 gün daha kısa olduğundan kamerî ayların yeri güneş yılı içinde değişir. Bu sebeple kamerî yılbaşı tropik yıla göre her yıl takriben 11 gün daha önce olmakta ve her mevsimi dolaşarak takriben 33.5 tropik yılda bir aynı mevsime gelmektedir. Buna karşılık arzın güneş etrâfında bir tam devir yapması için geçen müddet de dünyânın kendi ekseni etrâfında tam sayıda devrine veya tam güne tekâbül etmemektedir. Bir güneş yılı (tropik, dönencel yıl) ortalama güneş zamanı cinsinden 365,24 2216 gün, yâni 365 gün 5 saat 48 dakika 46 sâniyedir. Bu sebeple takvimin güneş yılına uydurulabilmesi için esas olarak 365 günlük bir yılı aldıktan sonra takriben dörtte bir günlük fazlalık için bâzı düzenlemelerin getirilmesi gerekmiştir. Ayların farklı fakat birbirine yakın gün sayısına sâhip olarak seçilmesi ve artık (kebîse) yıl fikri bu sebeplerle ortaya çıkmıştır. Artık yılda Şubat 29 (diğerlerinde 28) gün olur. 4 ile tam bölünen yıllar artık yıl alınır, ancak sonu 00 ile biten 2000, 2100, 2200 gibi yılların 400 ile bölünmeyenleri artık yıl alınmaz.

M.Ö. 1 Ocak 4713 yılı öğle ânından îtibâren geçen gün sayısına Juliyen târihi denir. Güneşin meyl (deklinasyon) ve tâdil-i zaman (zaman denklemi) değeri hesabı gibi işlemlerde kullanılır. Böyle düzenlemelerle takvimde yılın aynı mevsimine aynı ayların isâbet etmesi temin edilmeye çalışılmıştır.

Bu maksatla güneşin yıllık görünen hareketi sırasında hizâsında bulunduğu takım yıldızları güneş doğmadan hemen önce ve battıktan hemen sonra rasat edilerek tespit edilmiştir. Böylece yılbaşı günü güneşin tutulma çemberi (ekliptik dâire-i husuf) üzerindeki yerine bağlanabilmekte, inkılap (solstice) ve itidâl (equinoks) (günberi ve günöte) noktalarına göre yeri belirlenebilmekteydi. Ancak bu usûl de istenen hassâsiyette değildi. Çünkü mevsimler hem arzın güneş etrâfında yörüngesi üzerindeki yerine ve hem de arzın mihverinin bu yörünge düzlemi ile yaptığı açıya bağlıdır. İtidâl noktalarının yerlerinin zamanla değiştiğinin M.Ö. 130 yıllarında fark edildiği kaydedilmiştir. İtidâl veya ekinoks noktalarının gerileme (precession) hareketinin sebebi arzın mihverinin (ekliptik ile yaptığı açının ortalama değeri pek değişmemekle birlikte) bir eksen etrâfında takriben 25.000 yılda bir devir yapacak şekilde dönmesidir. Bu düzeltmeler de yapılarak bilhassa jeodezik ve astronomik maksatlarla daha hassas zamanlar târif edilmiştir.

Standart zaman (Müşterek zaman):

Boylamları farklı, birbirlerinden ayrı olan ve hızlı ulaşım ve haberleşme bağlantısı bulunmayan şehirlerde her bir şehrin kendi mahallî zamânını kullanması ticârî ve idârî bakımdan bir mahzur doğurmaz. Önceleri her şehir kendi mahallî zamânını kullanırdı. Sonra haberleşme ve ulaşımın

hızlanması neticesinde karışıklıklar ve yanlış anlamalar olmaya başladı. Bu karışıklığı ortadan kaldırmak için 1870 yıllarında başlayan arayışlar Kanada'da Sanford Fleming ve Amerika Birleşik Devletlerinde Charles F. Dowd'un da ileri sürdükleri 15 meridyen derecelik zaman dilimleri fikrinin umûmî kabul görmesiyle neticelendi. Günümüzde zaman veya saat dilimleri Greenwich'ten îtibâren sayılmaktadır. Her birisi 1 saatlik olmak üzere 24 adet zaman dilimi vardır.

Günümüzde Avrupa'da; Batı Avrupa ve Doğu Avrupa zamanları kullanılmaktadır. Bu usûlde, her zaman diliminde, o dilime âit standart meridyenin mahallî vasatî (yerel ortalama) zamanı kullanılır. Böylece zamanın bilindiği belirli bir yerden meridyen derecesi cinsinden uzaklığı bilinen yerlerdeki zaman hesaplanabilmektedir. Zaman dilimleri haritasından da görülebileceği gibi bâzı dilimlerde husûsî durumları olan bölgelerin bulunması sebebiyle dilim sınırları meridyen dâirelerini aynen tâkip etmemiş, hattâ kaymalar yapılmıştır. On ikinci zaman diliminin içinde bulunan 180° tul veya boylam dâiresi ise "târih çizgisi" kabul edilmiştir. Bu çizginin hemen batısında bulunan memleketler doğusundakilerden veya Greenwich'ten bir takvim günü ileridedir. Bu çizgi bir memleketi, meselâ Yeni Zelenda'yı ortasından ikiye ayırmayacak şekilde bir kırık çizgi olarak geçirilmiştir. Bu düzenlemeler ticârî ve idârî bakımdan belirlilik temin ederek karışıklıkları ortadan kaldırmak maksadıyla yapılmıştır. Bu şehrin hangi zaman diliminde olduğu bilindiği takdirde bulunulan yer ile ortalama standart zaman farkı bulunabilir. Her zaman dilimi içindeki yerlerde o dilimin standart meridyenine âit mahallî vasatî zaman kullanılmaktadır. Meselâ:

Türkiye'nin içinde bulunduğu ve Greenwich'ten 2 saat ileride olan zaman diliminin standard meridyeni 30° Doğu meridyenidir. Türkiye toprakları takriben 26,5° ilâ 44,5° tul dâireleri (meridyenleri) arasında yer aldığından doğu ve batı uçları arasındaki mahallî zevâlî zaman farkı (18°x4 dak/°)= 72 zaman dakikasıdır. İzmit şehrinden geçen standart meridyenden ise Türkiye'nin doğu ucunda -58 dakika batı ucunda +14 dakika fark vardır. Yâni Ağrı'da Ağrı'nın mahallî vasatî, zevalî zamânından 58 dakika geride olan; Edirne ve Ezine'de ise bu şehirlerin mahallî, vasatî zamanından takriben 14 dakika ileri olan Türkiye standart vasatî zamanı kullanılmaktadır.

Günlerin uzun olduğu, güneşin erken doğduğu mevsimlerde bâzı memleketlerde standart zamandan 1 saat ileride olan daha doğudaki komşu dilimin standart zamanı kullanılmaktadır. Yaz zamanı (summer time), ileri saat veya ileri zaman olarak isimlendirilen bu tatbikat ise gün ışığından daha uzun bir müddet istifâde etmek maksadı ile yapılmaktadır. Bilhassa topraklarının büyük kısmı standart meridyenin doğusunda bulunan memleketlerde resmî, idârî, mesâî bakımından gün ışığından istifâde edilen zaman arttırılmış olmaktadır.

Günlük zaman başlangıcı olarak günümüzde International Astronomical Union (Milletlerarası Astronomi Birliği) tarafından tavsiye edilen vasatî, yâni ortalama geceyarısı (veya vasatî zevâlî zaman cinsinden saat 12.00) kabul edilmiştir. Dünyâ için 24 saatlik bir vasatî günün başlangıcı Greenwich vasatî geceyarısıdır. Bu zaman "Greenwich (Griniç) Mean Time (GMT)", yâni "Greenwich vasatî zaman" adını alır. Aşağıdaki paragraflarda teferruatı açıklanacak olan bu zaman, Fransızca "Temps Universel (TU)", Almanca "Weltzeit (WZ)" ve İngilizce "Universal Time (UT)" isimleriyle anılmaktadır.

Zamanın ölçülmesi: Aynı anda vukû bulmayan iki hâdise arasında geçen müddet, muntazam bir şekilde tekerrür eden bir hâdisenin tekrar sayısı olarak ölçülür. Ölçmek için bir mebde veya başlangıç ve bir de mukâyese birimi olarak kullanılacak standart zaman aralığına ihtiyaç vardır. Standart zaman aralığı muntazam tekerrür eden hâdisenin müteakip iki tekerrürü arasında geçen zaman cinsinden tespit edilir. Böyle bir zaman kâidesinin umûmî olarak kullanılabilmesi için târif edilen zamanın arzın her yerinde çok iyi bir takribiyetle aynı adedî (sayısal) değerle tespit edilmesine imkân vermesi lâzımdır. Arzın kendi mihveri (ekseni) etrâfında dönme hareketi, aynı arz etrâfında ve arzın güneş etrâfındaki dönme hareketleri bu şartı hâizdir. Rakkas (sarkaç) ise bu şartı yerine getirmez.

Arzın mihveri etrafında dönüşü esas alınarak vasatî güneş zamanı (mean solar time) ve vasatî yıldız zamanı (mean sidereal time), arzın güneş etrâfında dönüş hareketi esas alınarak efemeris (ephemeris) zamanı, atomun muayyen kuantum seviyelerinde yaydığı elektromanyetik radyasyon esas alınarak atom zamanı (atomic time) târif edilmiştir. Bunlardan arz, ay ve güneşin dönme hareketine istinad edenlerin az da olsa zamanla ölçü birimi değişmektedir. Bunun sebebi ise bir tam devri tespit etmek için gök küresinde sâbit kabul edilen noktaların bir devre bâzan on binlerce yılı bulan devrî ve üniform olmayan (dalgalı) hareketleridir. Bunun için rotasyonel (deverânî), Efemeris ve Atom zamanları olarak ayrı ayrı ele alınırlar.

Rotasyonel (Deverânî, Gayri Mütesâvî) zaman:

Güneş zamanı-görünen güneşin günlük hareketi sırasında arz üzerinde bir yerin tûlünden (meridyeninden) müteakip iki geçişi arasında geçen müddete bir hakîkî güneş günü denir. Güneşin bir yerin tûlünden üst geçişi bir güneş saati (meselâ Dâire-i Hindiyye), bir teodolit veya bir teleskopla

tespit edilebilir.

Güneş, yıllık görünen hareketi sırasında her gün takriben 1° (4dak) doğuya doğru intikal ettiğinden (ötelendiğinden) bir hakîkî güneş gününün uzunluğu arzın kendi ekseni etrâfında bir tam dönüş müddetinden, vasatî güneş zamanı cinsinden ortalama olarak 3 dakika 56,555 saniye kadar daha uzundur. Ayrıca arzın güneş etrâfındaki yörüngesinin elips şeklinde olması ve arzın kendi etrâfında dönme mihverinin yörünge düzlemine (ekliptik veya dâire-i husûf'a) dik olmayıp bununla takriben 23,5° açı yapması sebebiyle hakikî güneş günlerinin uzunlukları birbirinden farklı olur. "Bir hakîkî güneş gününün uzunluğu" farkı zaman denkleminin o güne âit günlük değişimine eşittir."

Sâbit hızla çalışan mekanik saatlerin yapılarak on yedinci asırdan îtibâren kullanılmaya başlamasıyle uzunluğu değişmeyen bir ortalama güneş günü (mean solar day) kabul edilmiştir. Bir ortalama güneş günü, ortalama güneşin (ki bu güneş hakîkî güneşten ileride veya geride olabilir)meridyenden müteakip iki alt geçişi arasında geçen müddet olarak târif edilir. Bir vasatî güneş gününün 1/24'üne bir vasatî güneş saati, veya sâdece vasatî saat; bunun 1/60'ına bir vasatî güneş dakikası, bunun da 1/60'ına bir vasatî güneş saniyesi denir.

Hakîkî güneş zamanı ile vasatî (ortalama) güneş zamanı arasındaki farka zaman denklemi (tâdil-i zaman, "equation of time") denir. Bu fark iki güneşin saat açıları arasındaki farka muadildir ve rasatlarla tespit ve hesap edilerek almanaklarda cetveller hâlinde verilir. "Hakîkî zaman-ortalama zaman" olarak hesaplanan zaman denkleminin değeri takriben -14 dakika ile +16 dakika arasında değişir. Zaman denkleminin günlük değişim miktarı ise 0 ilâ ±0.5 dakika kadardır. Hakîkî güneş zamanı G_Z ve vasatî güneş zamanı O_Z ile gösterilirse, zaman denklemi $E_{(t)}= G_Z-O_Z$ olur.

Yıldız zamanı (Sidereal Time): Gök cisimlerinin koordinatlarını belirlemek gibi astronomik ölçme işlerinde yıldız zamanı kullanılır. Ekvatorun, ekliptik ile ara kesit noktasına Hamel burcu (koç burcu) denir. Rektesansiyon; Hamel noktasından geçen saat dâiresiyle gök cisminden geçen saat dâiresi arasında kutupta meydana gelen açı veya bu saat dâireleri arasındaki ekvator yayıdır. İlkbahar noktasının meridyenden müteakip iki üst geçişi arasında geçen müddet bir yıldız günü olarak târif edilir. Herhangi bir yıldızın (s) saat açısı ile belirlenen zamâna yıldız zamânı veya zâhirî yıldız zamânı denir. Presesyon (devinme) veya lunisolar presesyon (ay gün devinmesi; arz mihverinin bu mihveri kesen başka bir mihver etrâfında bir devri takriben 25.000 sene süren, uzun periyotlu hareketi) ve nutasyon (arz mihverinin arzın şekli ve ay ve güneşin câzibe kuvveti neticesinde, daha kısa periyotlu dalgalanmalar şeklindeki hareketi) sebebiyle hakîkî ilkbahar noktasının yeri devamlı fakat gayri mütesâvî (üniform olmayan) bir şekilde yıldızlara göre ters istikâmette, yâni gerileyerek, değişir. Arz mihverinin bu hareketinin kararlı, düzgün kısmına kısaca presesyon, kısa devirli dalgalanmalarına ise nutasyon denilmektedir. Nutasyon sebebiyle, ilkbahar notası esas alınarak bulunan hakîkî yıldız günleri farklı uzunluktadır. Bir hakîkî yıldız gününün vasatî yıldız gününden farkı en çok 0,01 sâniye kadar olabilmektedir. Rakkaslı saat makinalarının tekâmül etmesi neticesinde 1925 senesinden îtibâren mütesâvî îtidâlî zaman (uniform equinoctial time) kullanılması gerekli olmuştur.

Vasatî yıldız zamanı: Vasatî ilkbahar noktasının, yâni nutasyondan arındırılmış ilkbahar noktasının saat açısı olarak târif edilir. Bir vasatî yıldız günü, vasatî ilkbahar noktasının meridyenden müteakip iki geçişi arasında geçen müddettir. Bu müddet arzın kendi mihveri etrâfında 1 tam devir müddetinden takriben 0,0084 sâniye daha kısadır. Vasatî yıldız; gününün 1/24'ü bir vasatî yıldız saati, bunun da 1/60'ı bir vasatî yıldız sâniyesi olarak târif edilir.

Hakîkî yıldız zamanı ile vasatî yıldız zamanı arasındaki farka rektasensiyonda nutasyon veya ta'dîl îtidâl (îtidâl noktaları denklemi, ekinokslar denklemi) adı verilir ve 0 ilâ 1 sâniye civârında kıymetler alır.

Güneş zamanı, yıldız zamanı ve aralarındaki münâsebet-vasatî güneş zamanı: Vasatî güneşin saat (veya zaman) açısı +12 saat olarak târif edilir. Vasatî güneş gök Ekvatoru üzerindeki hakîkî güneşin senelik ortalama hızına sâhip ve bu sâbit hızla hareket ettiği farz edilen hayâlî bir noktadır. Tatbikatta, ortalama güneşin rektasensiyonu zaman denklemi (ta'dîl-i zaman) formülüyle elde edilir. Bu formülle, vasatî güneş zamânı, arzın güneş esas alınarak bulunan dönme hızına uyacak şekilde düzenlenmiş olmaktadır.

Hakîkî güneşin senelik sanal hareketi arasında hakîkî ilkbahar noktasından müteakip iki geçişi sırasında geçen müddete bir medârî sene (tropik yıl) denir. Bu müddet zarfında güneş bir yerin meridyeninden 365,242216 defâ geçer. Gök ekvatoru üzerinde sâbit hızla hareket ettiği farz edilen vasatî güneşin rektasensiyonu 1 medarî senede $360^{\circ} \hat{} = 24$ saat, 1 günde ise ortalama (86.400 sâniye/365,242216)= 3 dakika 56,555 sâniye artar. Buna göre ortalama güneş zamânını gösteren bir zaman ölçme makinası ile ölçüldüğünde 1 vasatî yıldız günü 24 vasatî güneş saatinden 3 dakika 56,555 sâniye kadar daha uzun bulunur.

Hakîkî güneş zamânını ve hakîkî yıldız zamanının gayri mütesâvî olmasının başlıca iki sebebi vardır:

1) Arzın güneş etrâfında dönüş hareketindeki ve ilkbahar noktasının hareketindeki farklılıklar; 2) Arzın kendi mihveri etrâfında dönüş hızındaki değişimler. Bunlardan 1'incinin sebep olduğu farklar gök mekaniği bilgilerine dayanılarak önceden hesaplanabilir, fakat 2'incinin sebep olduğu farklar önceden hesaplanamaz. Arzın kendi mihveri etrâfında dönüş hızının değişmesi: (a) Denizlerde med ve cezir sürtünmesi sebebiyle devamlı bir yavaşlama, (b) Buzulların erimesi ve teşekkülü gibi iklim ve mevsimlik değişimler, (c) Arz içinde kütle hareketleri, arzın genleşmesi ve büzülmesi neticesi meydana gelen düzensiz hızlanma ve yavaşlamalar şeklinde olur.

Ortalama Ekvator düzlemi ve ortalama ekliptik (husuf) düzlemi arasındaki açı e, ortalama yıldız zamânı 0 ve hakîkî yıldı zamanı o olduğuna göre 0-0= Ncose+ dNcose veya 0-0= N+N" şeklinde ifâde edilir. Burada Ncose veya N uzun devirli farkları, dNcose veya N" ise kısa devirli farkları gösterir. Bunların değerleri yıldız yıllıklarında (almanac, salnâme) verilmiştir. Bu düsturlar kullanılarak bir rasat âni veya bir vakit için ortalama yıldız zamânı 0 verildiği takdirde, hakîkî yıldız zamânı 0 ve ayrıca yıldız a zâhirî rektasensiyonu biliniyorsa yıldızın saat açısı t= 0-a olarak hesaplanır. Eğer belirli bir vakit için yıldızın saat açısı (t) başka bir yoldan hesaplanmış veya verilmişse hakîkî yıldız zamânı 0= a+t ve ortalama yıldız zamânı 0+0= N'-N" olarak hesaplanır.

Benzer şekilde, hakîkî güneş zamânı G_Z ile vasatî güneş zamânı O_Z ise zaman denklemi $E_{(t)}= G_Z-O_Z$ farklı yıldız yıllıklarında rasat ve hesap neticelerine dayanılarak cetveller hâlinde verilir. Bu düsturdan da istifâde edilerek herhangi bir rasat ânı veya vakit için vasatî güneş zamânı verildiği takdirde hakîkî güneş zamânı G_Z ve hakîkî güneşin saat açısı t= G_Z-12 münâsebetinden hesaplanır. Eğer muayyen bir vakit veya rasat ânı için hakîkî güneşin saat açısı (t) başka bir yoldan (meselâ, güneşin yükseklik açısı veya zenit uzaklığından ve deklinasyonundan hareketle) hesaplanmış veya verilmişse hakîkî güneş zamânı G_Z= t+12h ve vasatî güneş zamânı $O_Z= G_Z-E_{(t)}$ münâsebetinden hesaplanır. Vasatî ve hakîkî güneşin saat açıları (E) ve (t) ve rektasensiyonları a ve a^- olduğuna göre zaman denklemi: $E_{(t)}= G_Z-O_Z= t-t^-= a—a$ yazılabilir. Rektasensiyon ilkbahar noktasından îtibâren doğuya doğru ekvator üzerinde deklinasyon dâiresine kadar ölçülen açı olduğuna göre, zaman denklemi sıfırdan büyük olduğu zaman hakîkî güneşin batıdan doğuya doğru olan yıllık hareketi sırasında ortalama güneşten geride olduğu ve bu sebeple arzın kendi mihveri tarafında dönmesi sırasında meridyene ortalama güneşten önce gireceği anlaşılmaktadır. Zaman denkleminin sıfırdan küçük olması hâlinde ise yıllık harekette hakîkî güneş ileride, yâni daha doğuda olur ve meridyene ortalama güneşten sonra girer.

Güneş zamânı, güneşin meridyenden alt geçişinden îtibâren ölçülen zaman açısı olarak târif edilir. Güneşin, üst geçiş meridyeninden batıya doğru ölçülen açı cinsinden uzaklığı saat açısıdır. (Bu halde $O_Z= t^-+12h$ olmaktadır.) Ortalama güneşin a^- rektasensiyonu biliniyorsa, yıldız zamânı $0= a^-+t$ şeklinde hesaplanabilir. Burada rektasensiyon ortalama ilkbahar noktasına göre verilmiş ise 0 ortalama yıldız zamanı olur.

Günlerin başlangıcı `ve saatlerin ayarlanması: Standart zamâna göre gün gece yarısı başlar ve 24 saat devam eder. Saatler ve dakikalar dört hâneli bir rakamla verilir: İlk iki hâne saati, ikinci iki hâne dakikaları gösterir. Meselâ, saat 00.23, saat gece yarısını 23 dakika geçiyor demektir. 12.33, öğle vakti saat on ikiyi 33 dakika geçiyor demektir. Benzer düşüncelerle 11 Eylül saat 24.00 ile 12 Eylül saat 00.00'ın aynı ânı gösterdiği anlaşılır.

Günün iki adet on iki saatlik bölümden meydana geldiğini kabul eden usûlde, vaktin birinci ve ikinci on iki saatlik bölümde olduğunu belirtmek gerekir. Zevâlî zaman kullanılıyorsa öğleden önce (ante meridiem, a.m.) veya öğleden sonra (post meridiem, p.m.) olduğu ifâde edilmelidir. Gurûbî zaman (gurûb vakti 00.00 saat olan zaman) kullanılıyorsa gece gündüz olduğu belirtilir.

Rotasyone (Deverânî) zamanın tatbiki olarak tespit edilmesi: Zamânın tespiti işi astronominin ihtisas gerektiren bir dalıdır ve devlet rasathaneleri tarafından yapılır. Zaman tespitinde kullanılan temel târifler standartlaştırılmıştır. Milletlerarası Astronomi Birliği (International Astronomical Union, IAU) kuruluşuna bağlı Paris'teki Milletlerarası Zaman Bürosu (International Time Bureau) çeşitli rasatlarda bulunan zamanların kıyaslamalarını yaparak rasatların uyumlu bir değerlendirme ve dengelemek için gerekli bilgileri temin etmektedir.

Üniversal zamânın (UT) veya astronomik dünyâ zamânının tespitinde şu adımlar tâkip edilir:

1. Mahallî vasatî yıldız zamânını tespit etmek için yeri bilinen bir yıldızın, geçişi sırasında, rasat edilir.

2. Greenwich yıldız zamânını bulmak için Greenwich'in doğusunda olan yerlerin boylamı çıkarılır. Batısında olan yerlerin boylamı ilâve edilir.

3. Bu sonuç UTO'dan îtibâren bir matematik işlemle UT üniversal zamânına tahvil edilir. Bu tahvil işlemi aşağıda açıklanacaktır.

Zaman tespiti için gerekli başlıca âletler bir rasat âleti veya teleskop ve bir de zaman ölçen bir âlet, yâni saat makinasıdır. Yeri bilinen bir yıldızın gök küresinde rasat yerine göre vaziyeti (konumu) sâbit muayyen bir mürâcaat çizgisinden geçiş ânı kaydedilir. Bu mürâcaat çizgisi bulunan rasat yerinin meridyeni veya ufuktan yükseklik açısı (veya başucu [zenit] açısı, semt-ür-re's zâviyesi) muayyen bir küçük dâire olabilir. Aşağıda zaman tespit için kullanılmış ve kullanılmakta olan âlet ve usûllerden bâzıları izâh edilmiştir.

Güneş saati ve dâire-i hindiyye: Bir rasat yerinin meridyenini tespit etmek için güneş gören bir ufkî (yatay) saha üzerine çizilen dâirenin merkezine şâkulî (düşey) olarak dikilen uzunluğu dâire çapının dörtte biri kadar olan bir çubuğun üst ucunun gölgesi kullanılmıştır. Bu usûlü ilk defâ Hindistanlı Müslümanlar buldukları için adına Dâire-i Hindiyye denilmiştir. Çubuğun ucunun gölgesi sabahleyin dâireye batı tarafından girer, akşama doğru doğu tarafından çıkar. Çubuğun ucunun gölgesinin çizdiği çizginin dâireyi kestiği noktaların arasında kalan kirişin orta noktasını dâirenin merkezine birleştiren doğrultu bu yerin meridyenini veya coğrafî kuzey-güney istikâmetini gösterir. Hassâsiyetin artması için ölçü yapılan sahânın düzgün ve ufkî olması, dâire çapının büyük, çubuğun şâkulî, uç noktasının gölgesinin keskin olması ve rasat günü olarak güneşin denklinasyonundaki değişim hızının en az olduğu bir gün seçilmesi lâzımdır.

Bir yıldızın veya güneşin meridyenden geçişi kuzey-güney istikâmetinde şâkulî bir düzlem içinde rasat yapmaya ve geçişi tespit etmeye müsâit bir dâire, bir boru veya teleskop kullanılarak tespit edilir ve vakti kaydedilir. Saat ayarı veya düzeltmesi buna göre yapılır.

Nısfünnehâr âleti (Transit Instrument): Meridyen düzlemi içinde hareket edebilen bir teleskopu vardır. Geçiş ânı bir saat kullanılarak kronograf üzerine kaydedilir.

Fotoğraflı zenit tüpü (Photographic Zenith Tube, PZT): Nısfünnehâr âletinden daha hassastır. Fotoğraflı zenit tüpü âleti şâkulî olarak tespit edilmiş bir tüple zenit civârından geçen yıldızlara rasat edilmesine yarar. Yıldızın ışığı tüpün altındaki bir kap içindeki cıvanın ufkî sathından yansıyarak meridyen düzlemi içinde bulunan zenit (semtürre's veya başucu) istikâmetini gösterir. Gelen ışıklar bir mercekle toplanarak merceğin odak noktasında bir fotoğrafik levha üzerine düşürülür. Yıldız geçişini yaparken fotoğrafik levha yıldızının hareketine uyacak şekilde bir motorla hareket ettirilir ve herbiri 20 sâniye kadar süren ve zaman işâretleri de olan dört kayıt yapılır. Her 20 sâniyelik kayıt sonunda levha ve mercek 180° döndürülür. Rasat neticesinden îtibâren hesaplanan zamanla saat makinasının gösterdiği zaman karşılaştırılarak düzeltme miktarı bulunur.

Prizmalı astrolab (Impersonal Astrolabe): Bir 60°lik prizma ve bir cıva yüzeyi (ufkî yansıtıcı) kullanılarak yıldızın prizma içinde ve cıva yüzeyinden yansıyarak gelen görüntüsünden faydalanılarak yıldızın yüksekliğinin tam 60° olduğu ânı tespit etmeye yarayan bir âlettir. Ayrıca Wollaston prizmasının birefrenjans husûsiyetinden (özelliğinden) istifâdeyle, yıldız teleskopla tâkip edilir, değişik azimut değerlerinde daha hassas ölçmelerle yüksekliğin 60° olduğu an kronograf üzerine kaydedilebilmektedir. Böylece her zaman bulunulan arz derecesi tespit edilebilmektedir.

Zaman aralıklarının ölçülmesi: Zamânı göstermek ve zaman aralıklarını ölçmek için çeşitli saat makinaları geliştirilmiştir.

Güneş saatleri: Yukarıda da açıklandığı gibi bir çubuğun gölgesi zamânı göstermek üzere kullanılmıştır. Gölgenin istikâmeti ve uzunluğu, güneş yüksekliğinin yeterli olduğu saatlerde zamânın bir göstergesidir.

Kum ve su saatleri: Belirli miktardaki kum veya suyun bir kaptan diğerine akışı zaman aralıklarını ölçmek için kullanılmıştır.

Rakkaslı saatler: Rakkasın küçük genlikli (vüsatlı) salınımlarının eş zamanlı olması esâsına dayanır. Bu tür saatlerin günümüzde ulaştığı hassasiyet günde 0,001 sâniyedir. Ancak çok hassas zaman ölçmelerinde artık rakkaslı saatlerin yerini kuvartz kristalli saatler ve atom saatleri almıştır.

Kuvartz kristalli saatler: Kuvartz kristalinin piezoelektrik hassasından istifâde edilerek zaman ölçülebilmektedir. Bir kuvartz kristaline şekil değiştirme yaptırılırsa belirli kristal yüzeyleri arasında elektrikî potansiyel farkı doğar. Eğer, bunun tersine, bu iki yüze bir elektrikî potansiyel farkı tatbik edilirse kristal şekli değiştirir. Bu hassasından dolayı kuvartz kristali elektronik bir osilatör devre içinde yerleştirilebilir. Kristalin titreşim frekansı veya periyodu elektronik devrenin titreşim frekansını tespit eder. Osilatörün frekansı sâniyede birkaç milyon devir (MHz. megahertz) mertebesindedir. Bu sinyaller uygun bölücü veya sayıcı devreler vâsıtasıyle, elektromekanik saatlerde bir sankron motoru harekete geçirerek, tam elektronik saatlerde doğrudan bir gösterge ile zamânı göstermek için kullanılır. Ancak

zamanla yaşlanma sebebiyle kristallerin frekansları arttığından bu değişikliğin az olması için tedbirler ve en uygun bir frekans (2,5 MHz) seçimi gerekmiştir. En iyi vasıflı kuvartz kristallerde hızlanmanın günde 0,3x10-3 sâniye olduğu görülmüştür.

Atom saatleri: Atom osilatörleri bir saat makinesi ile birleştirilerek atom saatleri yapılır. Hassâsiyetleri günde bir mikrosâniye (10-3 sâniye) civârındadır. Atom zamanı ile alâkalı yazılarda bu mevzuda daha teferruatlı bilgi vardır.

Arzın mihveri etrâfında dönüş hızındaki değişmeler: Efemeris ve atom zamânı ile kıyaslandığında rotasyonel (deverânî) zamânın değişken olduğu görülür. Bunun sebebi arzın dönüş hızındaki değişikliklerdir. Bu değişiklikler seküler (asırlık), düzensiz ve periyodik (devrî) olmak üzere üç çeşittir.

Med ve cezir hâdisesinin doğurduğu sürtünme sebebiyle yüz yılda 0,001 sâniyeye varan devamlı bir yavaşlama olduğu eski ay tutulmalarının târihlerinden hesaplanmıştır. Simon Newcomb 1900 yılları civârında geçen iki asır içerisinde ayın hesaplanan yerinden bâzan ileride bâzan da geride olduğunu gösteren kayıtları incelemiştir. Bu inceleme sonunda bu farkların kayıt hatâsı değil arzın yavaşlamasından ileri gelebileceğini belirtmiştir. Sir HS. Jones 1959 yılında arzın mihveri etrâfındaki dönüşünün gayri mütesâvî olduğunu ispat etmiştir. Rasatlar hızdaki değişikliğin tedricî olduğunu fakat ivmelerin hızlı değişebildiğini göstermiştir.

Yıllık ve altı aylık devrelerle meydana gelen değişikliği ifâde eden terimin takriben 0,025 sâniye olduğu anlaşılmıştır. Rüzgârların da bu hıza tesir ettiği görülmüştür. Ay, arz sathındaki şâkul istikâmetini değiştirerek doğrudan doğruya ve med-cezir yoluyla dolaylı olarak, tespit edilen zamâna tesir etmektedir. Arzın şeklinin ayın câzibesi sebebiyle değişmesi, mihveri etrâfındaki atalet ânını değiştirerek dönme hızına tesir etmektedir. Doğrudan doğruya tesiri ifâde eden terimin katsayısı takriben 0,5 gündür. Med-cezir tesirini ifâde eden 13,6 gün ve 27,6 gün devirli iki terim daha vardır. Her bir terimin vüs'ati (amplitüdü) takriben 0,001 sâniyedir.

Düzeltilmiş üniversal zaman (Düzeltilmiş dünyâ zamânı) (UTI): Bir yıllık bir müddet zarfında üniversal zamânın gayri mütesâvî olmasının sebepleri şunlardır:

1) Kutupların hareketi, 2) Arzın dönüşünde yıllık ve altı aylık periyodlu değişimler, 3) Doğrudan ve dolaylı olarak ay ile alâkalı değişiklikler.

Milletlerarası Astronomi Birliği 1 ve 2 numaralı sebepler için tashihat yapılmasını, 3 numaralı sebebin ise üniversal zamâna tesirinin ihmâl edilebileceğini kararlaştırmıştır. Bu şekilde hesaplanan zaman nispeten mütesâvî (üniform) bir zamandır veUT2 ile gösterilir.

Zamanın çeşitlerini göstermek için kullanılan işâretler aşağıda verilmiştir:

UTO, klasik üniversal zaman (dünyâ zamanı).

UTI, 1'in tesiri için tashih edilmiş UTO.

UT2, 1 ve 2 tesirleri için tashih edilmiş UTO.

UTC koordine üniversal zaman.

Radyodan verilen zaman sinyalleri UTC'dir. UTC ve UT2 arasındaki fark 0,1 sâniyeden azdır. Hassas jeodezik ölçmelerde UTO ve UTI kullanılır. Bunlardan birisi bilinirken diğerlerini bulmak için gerekli düzeltmeler hesaplanır ve milletlerarası kuruluşlar (Bureau International de l'Heures, International Time Bureau) tarafından yayınlanır. Mevsimlik değişmeler tam mânâsıyla her devirde aynen tekerrür etmez, fakat ampirik tashihler yapılabilmektedir.

Kutup noktaları takriben 9 metre yarıçaplı bir dâire üzerinde hareket eder. Bu hareket bir rasat yerinin hem arz derecesinin hem de tul derecesinin 14 aylık devirlerle değişmesine sebep olur. UT zamânının hesaplanmasında tul değişikliğinin de hesaba katılması gerekir.

Efemeris zamânı:

Târif-Gök cisimlerinin hareketleri Sir Isaac Newton tarafından keşfedildiği söylenen gök mekaniği kânunlarına uyar. Bu kânunlarda Albert Einstein'in izâfiyet faraziyesi (theory of relativity) ile bâzı küçük tâdilât yapılmıştır.

Bu kânunlar ve faraziyelerden istifâ edilerek gök cisimlerinin meydana getirdiği heyet içindeki cisimlerin bir to başlangıç ânındaki kütleleri, koordinatları ve hızları biliniyorsa, herhangi bir t ânındaki koordinatları, ilgili diferansiyel denklemler çözülerek bulunabilir. Bu cisimlerden birisinin bir x1 koordinatı için denklemlerin çözümü genel olarak:

$x_1 = f_1 (t, a_1, a_2, \ldots a_n)$

şeklinde yazılabilir. Burada f_1, t üniform astronomik zamânının ve a_1, a_2,... a_n integrasyon sâbitlerinin bir fonksiyonudur. Bir gök cismi için sâbitler verildiği zaman koordinatları ve mahreki tespit edilmiş olur. Bu matematik bağıntıları kullanarak t zamânının düzgün değişen değerlerine bağlı bir cetvel veya takvim (ephemeris) hazırlanabilir. Böyle bir cetvel, t verildiği takdirde bir gök cisminin koordinatlarının bulunması için veya koordinatlar rasat neticesinde belirli olduğu takdirde zamânın tespiti için kullanılabilir. Bu hareket denklemlerinde, çözümlerinde ve cetvelde kullanılan zamana efemeris zamânı ve bu cetvellere de efemeris adı verilir.

Efemeris zamânının ölçülmesinde arzın güneş etrâfındaki mahreki üzerindeki hareketi esas alınmıştır. Arzın mahreki üzerindeki yeri, güneşin yıldızlara göre yeri rasat edilerek tespit edilir. Efemeris zamânın fonksiyonu olarak arzın koordinatlarının hesaplanmasında astronomlar tarafından Simon Newcomb'un "Tables of the Sun" (güneş cetvelleri) kullanılmaktadır. Tatbikatta ise, arzdan daha hızlı hareket etmesi ve rasat edilmesinin güneşten daha kolay olması sebebiyle, efemeris zamânı ayın mahreki üzerindeki hareketi ve yıldızlara göre yeri rasat edilerek elde edilmektedir. Ayın koordinatları efemeris zamânının bir tabiî fonksiyonu olarak efemeris denilen cetvellerde verilmiştir.

Ay ve güneşin sebep olduğu med ve cezir hâdisesi bir kuvvet çifti doğurarak ayın mahreki üzerindeki hareketine tesir eder. Ay efemerisinin hesâbında kullanılan bağıntıdaki bir terim bu tesiri geçmiş rasatlara dayanarak hesâba katan bir katsayı ihtivâ eder. Bu katsayı zamanla değiştiğinden ay efemerisi güneş efemerisinden farklı olur. Bu sebeple ay efemerisi zamânın târif ve tespitinde esas olarak alınmaz.

Efemeris zamânın tespiti: Güneşin ve ayın yıldızlara nazaran yerinin tespitinde nısfünnehâr (meridyen) dâiresi adı da verilen büyük nısfünnehâr âletleri (geçiş âletleri, "transit instruments") kullanılır. Ayın yeri, meridyen geçişinden veya yeri bilinen bir yıldızı örtmesinden, yâni bu yıldız ile arz arasına girerek onun ışığının arza ulaşmasına mâni olmasından faydalanılarak da tespit edilebilir. Daha doğru ve hassas ölçmeler için ay'ın hareketini tâkip edebilen özel bir fotoğraf makinası kullanılarak 20 sâniyelik poz müddetli fotoğraflar çekilir. Bu fotoğraflardan ayın yeri belirlenir. Ay rasatlarından îtibâren ayın üniversal zaman içinde muayyen bir andaki görünen koordinatları belirlenir. Bu görünen koordinatlarda paralaks düzeltmesi yapılarak görünen jeosentrik koordinatları elde edilir. Ayın hesapla bulunan jeosentrik koordinatları efemeris zamâna bağlı olarak cetveller hâlinde verilmiştir. Bir rasat neticesinde bulunan koordinatlara tekâbül eden efemeris zamânı ay efemerisinden (ay zaman cetvelinden) alınır. Efemeris zamânı ET ile üniversal zaman UT arasındaki fark Dt= ET-UTformülü ile hesaplanır.

Atom zamânı:

Târif - Kuantum nazariyesine göre, bir atom veya molekül, herbiri bir E enerji seviyesine tekâbül eden, değişik kuantum hallerinde bulunabilir. Yüksek bir E_1 enerji seviyesinden daha düşük bir E_o enerji seviyesine geçiş olması hâlinde aradaki enerji farkı, frekansı $V= (E_1-E_0)/h$ bağıntısı ile hesaplanan bir elektromanyetik enerji hâlinde yayılır. Burada h Planck sâbittir.

Her enerji geçişi bu frekansa tekâbül eden bir tayf çizgisi meydana getirir. Görülebilen ışık tayfındaki frekanslar $5x10^{14}$ devir/sâniye mertebesinde olduğundan bir elektronik düzenle doğru olarak sayılması güçtür. Dalga boyu 10 milimetre ve frekansı 1010 devir/s mertebesinde olan mikrodalgalar frekans tespiti için kullanılabilmektedir. Bu tür dalgalarla elektronik bir osilatörün sâbit frekansta titreşmesi temin edilebilmektedir. Mikrodalga elde etmek için amonyak, sezyum, hidrojen, talyum ve rubidyumdan faydalanılmaktadır.

Mikrodalga elde edilmesi ve atom saatleri:

Amonyak - 1946 yılında R.W.Paund tarafından başlatılan çalışmalar neticesinde 1947 yılında W.V.Smith ve arkadaşları tarafından NH_3 molekülünün 3,3 inversiyonuna tekâbül eden tayf çizgisi kullanılarak bir osilatörden kararlı bir titreşim elde edildi. Dalga sonra 1954 yılında C.H. Townes maser adı verilen ilk mikrodalga amplifikatörünü geliştirdi. Bu âletle üst enerji seviyesine çıkarılmış amonyak molekülleri diğerlerinden ayrılarak uyumlu, insıcamlı (cohorent) ve sâbit frekanslı bir ışın destesi elde edilebildi. Ancak frekans, biraz âletin yapısına ve daha çok amonyak molekülündeki azot izotopuna bağlı olmaktadır. Takribi frekanslar n^{14} için 23.870.129.300 devir/s ve N^{15} için 22.789.421.700 değerlerini almaktadır.

Sezyum - Sezyum atomunun en dıştaki elektronunun "sipin"inin çekirdekle aynı veya ters yönlü olmasına bağlı olarak birbirine çok yakın iki enerji hâli vardır. Bir fırında meydana getirilen bir sezyum atomu huzmesi bir mıknatısın önünden geçirildiği takdirde bir kuantum enerji hâlindeki sezyum atomları ayrılır. Diğerleri bir radyo frekansı atomu bir üst enerji seviyesine çıkarmaya uygun değerde ise bu alan içinden geçerken atomlar enerji alırlar ve ikinci mıknatıs tarafından yollarından saptırılırlar. Sapan sezyum atomları uygun bir detektörle sayılırlar. Radyo frekansı elektromanyetik alanın frekansı

sezyum geçiş frekansına eşit olmadığı takdirde detektöre hiçbir atom giremez. Atom ve moleküllerin huzme usûlü ile incelenmesi I.I. Rabi ve arkadaşları tarafından 1939'da geliştirilmiştir. Sonra 1955 yılında L. Essen ve J.V.L. Parry tarafından İngiltere'de National Physical Laboratory (Millî Fizik Laboratuarı) ve ABD Deniz Kuvvetleri Rasathânesi ile müşterek bir çalışma sonucu sezyum - 133 atomunun frekansının 9.192.631.770 ± 20 devir/sâniye (efemeris zaman sâniyesi) olduğu tespit edilmiştir. Bu teknikten faydalanılarak yapılan atom saatleri 10^{12} de 5 hatâ ile zamânın ölçülmesini mümkün kılmıştır. İlk yapılan sezyum saatleri takriben 30 kg ağırlığındaydı. Bu tip saatler uçaklarla taşınarak saatlerin 1 mikrosâniye hassâsiyetle ayarlanmasında kullanılmaktadır.

Diğer atom saatleri - Hidrojen "maser"i, N.F. Ramsey ve arkadaşları tarafından Harvard Üniversitesinde yapılmıştır. Buna dayalı saat makinalarında doğruluk 10^{12} de 1 mertebesinde olup sezyuma kıyasla frekans 1 420 405 751,8 devir/sâniyedir.

Talyum huzmesi kullanılarak Neuchatel Rasathânesinde J. Bunami daha yüksek hassâsiyet elde etmiştir. Talyum'un geçiş frekansı 21 310 833 945 devir/sâniyedir.

Rubidyum gaz hücresinden elde edilen titreşimin frekansı 6 834 681 610 devir/sâniyedir. Frekans 1/10-11 mertebesinde doğrudur. Ancak hücrenin yapısına ve ayarlamalara bağlı olarak değişik frekanslar elde edildiğinden ölçü standardı veya esası olarak kabul edilmez. Buna karşılık huzme tüplü atom saatlerinde frekans, yapım ve ayarlardan müstakildir.

Sâniye - Metrik sistemde sâniye resmî kabul neticesinde değil, fakat gelenek olarak vasatî güneş zamânı sâniyesi, yâni bir vasatî güneş gününün 1/86400'ü, alınmıştır. Arzın mihveri etrâfındaki, dönüş hızının değişken oluşu sebebiyle bu zaman birimi kifâyetsiz kalmıştır. Bunun için 1955 senesinde Milletlerarası Astronomi Birliği efemeris zamânı (ET) sâniyesini, 1900 senesi 0 Ocak saat 12^h ET ânını esas alarak, bir tropik (deverânî) senesinin 1/31 566 925,9747'si olarak târif etti. Bu târif 1960'taki Ağırlıklar ve Ölçüler Genel Konferansında tasdik edildi.

Genel Konferans 1964'te de bir atom sâniyesini sezyum-133 atomunun radyasyonunun 9 192 631 770 periyodu olarak târif etti. Bu, metrik sistemin yerini alan Milletlerarası Birim Sisteminde (SI) 1967'de sâniye için tek târif olarak kabul edildi. Efemeris zamânı (ET) sâniyesi Milletlerarası Astronomi Birliği tarafından 1964 senesinde kabul edilen sâbitler cümlesi arasında zaman birimi târifi olarak kalmıştır. 1968 senesinde 1 atom sâniyesi 1 vasatî güneş sâniyesinden 3/108 nispetinde kısaydı. Bu fark sebebiyle atom saati ortalama güneş zamânını gösteren saate göre 1 senede 1 sâniye fazla gösterecektir.

Atom zamânı ölçekler: Atom osilatörlerine bağlı, çeşitli başlangıç anlarına sâhip ölçekler (takvimler) kabul edilmiştir. Bu ölçeklerin başlangıçları diğer zamanlara bağlanmıştır.

Efemeris zamânı ve atom zamânı: Atomlar ve atom içindeki parçacıklar elektrik, manyetik ve nükleer kuvvetlerden, buna mukâbil gök cisimleri de gravitasyonel kuvvetlerden mütessir olurlar. Bu tesirler sebebiyle efemeris zamânı ile atom zamânı arasında çok küçük de olsa bir fark ortaya çıkabilir. Efemeris sâniyesi, târifi sebebiyle sâbit kalan îtibârî veya nazarî bir zaman birimidir. Atom radyasyonu ise ölçmenin yapıldığı yerdeki manyetik ve elektrik alana bağlı olarak değişebilir.

Radyoaktivite ile zaman ölçülmesi: Bir radyoaktif elementin atomlarının şuâ neşrederek zamanla bozundukları ve çekirdek bileşimlerinin değiştiği bilinmektedir. Bu bozunma elementin cinsine bağlıdır, fakat sıcaklık, basınç ve benzeri dış tesirlere bağlı olmadığı görülmüştür. Radyoaktif bozunma hâdisesine dayalı, pek hassas olmayan, fakat uzun zaman aralıklarını ölçmek için çok faydalı olan bir çeşit zaman ölçme usûlü geliştirilmiştir. Bu mevzuda ilk çalışmalarda uranyum ve toryumun kurşuna dönüşmesi kullanılmıştır. Sonra radyoaktif rubidyumun stronsiyuma ve radyoaktif potasyumun argona dönüşmesinden istifâde edilerek kayaların yaşları tahmin edilmiştir. W.F. Libby tarafından geliştirilen karbon-14 usûlü 100 yıldan 50.000 yıla kadar yaşların tahmin edilmesine imkân vermektedir. Bu usûl kozmik şuâların tesiriyle atmosferde teşekkül eden ve hayatları boyunca canlıların vücûdunda bozunmayan karbon-14'ün ölçülmesi esâsına dayanır. Yarı ömrü takriben 5600 yıl olan C14 miktarının C12 miktarına nispetinden bu cismin veya canlı kalıntısının yaşı hesaplanır.

Zaman sistemlerinin kullanılışları: Denizcilik, havacılık ve uzay yolculuklarında, hassas yer ölçmelerinde, uydu tâkibinde ve arzın ekseni etrafındaki dönme miktarının bilinmesini gerektiren hallerde ve birçok teknik ve ilmî işlerde üniversal zaman veya dünyâ zamânının doğru olarak bilinmesi gerekir. Gök cisimlerinin hareketlerinin tedkikinde efemeris zamâna ihtiyaç vardır. Atom zamânı ile de zaman birimi târif edilir.

Zaman ve frekans yayınları: Zamanı doğru tâyin ihtiyacı zaman sinyalleri yayınlayan radyo istasyonları ile gönderilir. Birçok memlekette zaman sinyali yayınları 0,001 sâniyeye kadar "koordine" edilmiştir. Her yıl, atom frekansından istifâde edilerek, üniversal zamâna uygun zaman sinyalleri verecek şekilde sâbit frekans yayınları yapılır. Frekansın 10-10 mertebesine kadar sâbit kalması temin

edilebilmektedir. Böylece havacılık ve denizcilik için gerekli dünyâ zamânı ve fizikçiler için gerekli sâbit frekans, radyo yayını ile temin edilmektedir.

İzâfiyet ve zaman ölçülmesi: Birbirlerine nazaran hareket etmeyen saat makinalarının senkronizasyonu (ayarlarının birbirine uydurulması) işlemi târif edilmiştir. Ancak, saat makinaları birbirlerine nazaran hareketli ise ve/veya farklı gravitasyonel alanlarda bulunuyorlarsa güçlükler çıkar.

Saat makinalarının ayarlanması elektromanyetik dalga yayınlarıyla yapılmaktadır. Herhangi bir râsıta göre ışığın hızının râsıtın hızına bağlı olmadığı, râsıta göre sâbit kıldığı Michelson-Morley tecrübesi ile gösterilmiştir. Zaman sinyallerinin değerlendirilmesinde izâfiyet nazariyesinden istifâde edilerek gerekli tashihler yapılabilir.

Sun'î peykler ve bunlara yerleştirilen saat makinalarından istifâde edilerek arz yüzeyindeki uzak noktalar arasında saatlerin 0,1 mikrosâniye ile 30 mikrosâniye arasında bir farkla senkronizasyon temin edilebilmektedir (1 mikrosaniye= 0,001 saniye).

Newton mekaniğinde zaman mutlak bir unsurdur ve bütün kâinat için aynıdır. İzâfî mekanikte ise bu doğru değildir. İzâfî tesirler v/c nispetinin karesine bağlı olarak ortaya çıkar.

ZAMAN AŞIMI (Bkz. Mürûr-ı Zaman)

ZAMBAK (Lilium);

Alm. *Lilie (f),* **Fr.** *Lis (m),* **İng.** *Lily.* **Familyası:** Zambakgiller (Liliaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Batı Anadolu ve Karadeniz bölgesi.

50-100 cm boyunda beyaz, sarı veya kırmızı renklerde olan çok yıllık soğanlı ve otsu bir süs bitkisi. Çiçekler hoş kokuludur. Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirildiği gibi Batı ve Kuzey Anadolu'da tabiî olarak yetişen yabânî türleri de bulunur. Nemli ve kumlu topraklardan hoşlanır. Taşlık ve kayalık yerleri sever. Memleketimizde yabânî olarak yetişen zambakların başında akzambak, kırmızı zambak, Zigana zambağı ve Trabzon zambağı gelir.

Kullanıldığı yerler: Dâhilen (% 2'lik) idrar arttırıcı ve balgam söktürücü etkiye sâhiptir. Zambak çiçeklerinden su buharı destilasyonu ile zambak suyu elde edilir ve sivilcelerin tedâvisinde kullanılır. Ayrıca zambak esansı parfümeride de kullanılır.

ZAMBAKGİLLER (Liliaceae);

Alm. *Liliazeen, Liliengewächse pl.,* **Fr.** *Liliacées pl.,* **İng.** *Liliaceae.* Dünyânın çoğu yerlerinde yayılmış olan, fakat sıcak bölgelerde daha çok rastlanan, çoğu çok yıllık, otsu, bir kısmı odunsu bitkiler. Toprak altında soğan, rizom veya yumruları vardır. Yapraklar yassı ve şeritsi veya kalp şeklinde, bâzan da küçük zarımsı pul şeklinde veya etlidir. Bu familyanın takriben 250 cins ve 4000 kadar türü bulunur. Memleketimizde ise 32 cins, 200 kadar türü mevcuttur. Bu familyaya âit bâzı bitkiler şunlardır: Adasoğanı, çiğdem, sarısabır, mügeçiçeği, sarmısak, soğan, kuşkonmaz, sümbül, lâle gibi. Bunların çoğu süs bitkisi olarak yetiştirilmekte olup, kıymetli birer salon ve bahçe bitkileridir.

ZAMBİA

DEVLETİN ADI ..... Zambia Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Lusaka

NÜFÛSU 8.300.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 752.614 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İngilizce

DÎNİ ..... Putperestlik, Hıristiyanlık, İslâmiyet

PARA BİRİMİ..... Kwacha

Güney Afrika'da yer alan bir devlet. 8° 12' ve 18° 03' güney enlemleri ile 22° ve 33° 42' doğu boylamları arasında kalır. Zambia'nın komşu olduğu ülkeler, kuzeyde Zaire; doğuda Tanzanya, Malami, Mozambik; güneyde Zimbabwe, Namibia, batıda Angola'dır.

Târihi

Zambia'nın ilk târihi hakkında pek az şey bilinmektedir. Buraya ilk gelen Avrupalılar, 1514'te Portekizliler oldu. Fakat ülkede ilk defâ büyük çapta keşif yapan misyoner David Livingstone'dur. 1850'de ülkeye gelen Livingstone ölünceye kadar (1873) İngiltere lehine sömürgeleştirme hazırlıkları

yaptı.

Zambia târihinde diğer önemli bir şahıs olan Cecil John Rohdes 1888'de ülkedeki mahallî şeflerle mâdenler üzerine anlaşmalar imzâladı. Bölgeyi keşf ve geliştirme için İngiltere hükümetinin imtiyaz tanıdığı İngiliz Güney Afrika şirketini kurdu. İngiliz hükümeti buna ülke üzerinde tam ekonomik ve siyâsî kontrol imkânı tanıdı. 1924'e kadar ülkeyi gerçekten yöneten bu şirketti. 1924'te İngiliz hükûmeti kontrolü üzerine alarak, Kuzey Rodezya himâye devletini kurdu.

1953'te Kuzey Rodezya (şimdiki Zambia), Güney Rodezya (şimdiki Rodezya) ve Nyasaland (şimdiki Malami) Rodezya ve Nyasaland federasyonunu kurdular. Afrikalıların çoğunluğu, yönetim beyazların elinde olduğundan, muhâlefet ettiler. 1962'de Nyasaland federasyondan ayrıldı ve 31 Aralık 1963'te federasyon dağıldı.

1964 Ocağında Kuzey Rodezya'da iç bağımsızlık tanıyan bir anayasa uyarınca seçimler yapıldı. 24 Ekim 1964'te ülke Zambia ismini alarak bağımsızlığını kazandı. Bağımsızlığını kazanmasından sonra devlet başkanı olan Kenneth Kaunda 1991'de yapılan başkanlık ve parlamento seçimlerini kaybedinceye kadar bu görevini devam ettirdi. 1991'de seçimleri kazanan Frederick Chiluba devlet başkanı oldu.

Fizikî Yapı

Zambia topraklarının çoğu hafif dalgalı yüksek bir yayla üzerindedir. Yaylanın deniz seviyesinden yüksekliği 915 m ilâ 1525 m arasında değişmektedir. Güneye doğru uzanan ve Afrika'nın nehirlerinden biri olan Zambezi'nin meydana getirdiği vâdi yaklaşık olarak 600 m yüksekliğindedir. Kuzeydoğudaki yaylayı kuzey-güney istikâmetinde akan LuangwaNehri keser. Zaire hudûdundan doğan Kafve Nehri, güney istikâmetinde akarak batı yaylasına uzanır. Luangwa ve Kafve nehirleri Zambezi'nin kollarıdır. Zambia'nın kuzeyinde üç göl bulunur: Tanganika, Nweru ve Bangweulu gölleri. Bunlardan sâdece Bangweulu tamâmen Zambia hudutları içindedir. Kuzeydoğuda Muchinga Dağları 2130 m yüksekliğe ulaşır. Zaire sınırı boyunca yükseklik ortalaması 1280 m'dir.

İklim

Zambia ekvatora yakın olmakla birlikte, iklimi daha çok rakımla (yükseklikle) ilgilidir. Ülkede üç mevsim görülür. Mayıstan ağustosa kadar ülke soğuk ve kuraktır. Kasıma kadar sıcaklık yükselir ve yağış görülmez. Aralık-nisan arası yağışlı geçer. Güneyde yıllık yağış miktarı 584 mm, kuzeyde 1278 mm'dir. Ülkedeki ortalama yıllık yağış miktarı ise 814 mm'dir. Sıcaklıklar soğuk mevsimde 16°C ilâ 27°C, sıcak mevsimde 27°C ilâ 32°C arasındadır. Sâdece kasım ayında, vâdilerde aşırı sıcaklık görülür.

Tabiî Kaynaklar

Zambia'nın büyük bölümünü meydana getiren yüksek yaylalar kesif ormanlarla kaplıdır. Kobalt, bakır, çinko, altın, kurşun, vanadyum, manganez ve mâden kömürü ülkenin başlıca yeraltı zenginlikleridir.

Nüfus ve Sosyal Hayat

8.300.000 nüfuslu Zambia'da nüfus yoğunluğu 11'dir. Halkın % 43'ü şehirlerde, kalanı köylerde yaşar. En büyük nüfus merkezleri başşehir Lusaka ile Kitwe ve Ndola'dır.

Zambialıların çoğu Bantu kabilelerine mensuptur. Bantular M.S. 1200 yıllarında Kongo havzasından göç etmiş ve Zambia'daki bir kısım Pigmeleri (Cüce Orta Afrika Zencileri) sürmüşlerdir. Bugün Zambia'da 8 büyük etnik gruba ayrılmış 73 kabile vardır. Güneybatıda Barotseler, kuzeyde Bembalar ve doğuda Çeva önemli etnik gruplardır. Zambia'da % 1,5 civârındaki Avrupalıların çoğu şehirlerde ikâmet eder.

Zambialılar 30'a yakın lehçe kullanır. En çok konuşulan diller arasında Bemba, Lozi, Nyanja, Tonga, Luvale ve Lunda sayılabilir.

Halkın büyük çoğunluğu putperest, % 21'i Protestan ve Müslümandır.

Zambia bağımsızlığını kazanmadan önce ilkokul paralı ve yıllığı 30 dolardı. Ortaokul ise 50 dolardı. Çok kimse bu yüzden çocuklarını okula gönderemiyordu. Bağımsızlığını kazandıktan sonra okul parasız oldu. Okuma-yazma oranı % 54'tür. Lusaka'da modern bir üniversite mevcuttur.

Siyâsî Hayat

Zambia Cumhûriyeti 136 üyeli bir parlamentoya sâhiptir. 11 üyesi devlet başkanı tarafından atanır. Parlamento üyeleri beş yılda bir seçilir. Devlet başkanı anayasaya göre 5 yılda bir doğrudan halk tarafından seçilir. Ülke 9 eyâlete ayrılmıştır. Üye olduğu milletlerarası kuruluşlar: Birleşmiş Milletler, Afrika Birliği Teşkilâtı ve İngiliz Milletler Topluluğudur.

Ekonomi

Zambia'da çalışan nüfûsun % 65'i tarımla, % 35'i sanâyi ve ticâretle uğraşır. Ülkenin belli başlı tarım ürünleri mısır, tütün, yerfıstığı, pamuk ve şekerdir. Tekstil, lastik, boru, patlayıcı madde ve tütün sanâyileri gelişmiş durumdadır. Önceleri yabancı sermâyenin elinde olan mâden işletmesi, 1969'dan îtibâren yavaş yavaş devletleştirilmiştir. Kauçuk ve fildişi ülkenin önemli zenginlik kaynaklarındandır.

Zambia'nın belli başlı ihraç malları bakır, kurşun, çinko ve tütündür. Ülke en çok mâmul maddeler ve makinalar ithal eder. Bakır ana ihraç malı olup, dünyâ piyasasında bakır fiyatlarının düşmesi Zambia'ya büyük ölçüde tesir etmektedir. Meselâ 1980 başlarında bakır fiyatlarındaki düşüş, ekonomik sıkıntıya sebep olmuştur. İthal mallarının çoğu Suudi Arabistan, Almanya ve ABD'den gelir. İhraç mallarının çoğu Japonya, Fransa, İngiltere ve ABD'ye gider.

Ulaşım: Denize kendi topraklarından çıkış yolu olmaması, Zambia için mesele teşkil etmektedir. Hâlihazırdaki demiryolu Zimbabwe'ye irtibatlıdır. Dares Salam'a giden bir petrol boru hattı döşenmiş ve Tanzanya'nın Dar es Salaam'a bağlanan demiryoluna irtibat için demiryolu yapılmıştır. Denize doğru geniş bir karayoluna ihtiyaç duyulmaktadır. Zaire'den denize çıkış sağlayan mevcut karayolunun kullanılması güç ve pahalıdır.

ZAMİR;

Alm. *Pronomen, Fürwort (m),* **Fr.** *Pronom (m),* **İng.** *Pronoun.* Bir ismin yerine kullanılan, ismin yerini tutan kelime veya ek. İsim olmayıp ismin yerini tutan kelimelerdir. Kelime durumundaki zamirler dörde, ek zamirleri de ikiye ayrılır.

Kelime zamirler:

1. Kişi (Şahıs) zamirleri: Bunlar kişi adlarının yerlerini tutmak için kullanılır: Ben, sen, o, biz, siz, onlar gibi. Ayrıca, asıl şahıs zamirlerinden daha kuvvetli mânâya sâhip olan "kendi" kelimesi dönüşlülük zamiri adını alan bir başka şahıs zamiridir.

2. İşâret zamirleri: Varlıklar işâret edilerek onların adları yerine kullanılan zemirlerdir: Bu, şu, o, bunlar, şunlar, onlar gibi.

3. Belirsiz zamirler: Yerlerine kullandıkları isimleri belirsiz olarak bildiren zamirlerdir. Bâzısı, birkaçı, pekazı, pekçoğu, herkes gibi.

4. Soru zamirleri: Varlık adlarının yerini soru yolu ile tutarlar: Kim, ne, kimler, neler gibi.

Ek durumundaki zamirler de iyelik ve ilgi zamirleri olarak ikiye ayrılırlar.

İyelik zamirleri, âit olduğu kişinin yerini tutar. Ekleri: -(i)m, -(i)n, -(s)i, -(i)miz, -(i)niz, -leri'dir. Meselâ; ev-im, ev-in, ev-i, ev-imiz, ev-iniz, ev-leri veya sıra-m, sıra-n, sıra-sı, sıra-mız, sıra-nız, sıra-ları gibi.

İlgi zamiri ise, tek şekilli bir ek olan -ki ekidir. Bu ek, isim tamlamasında tamlananın yerini tuttuğu için ilgi zamiri adını almıştır. Meselâ; bizim-ki, annemin-ki, Seyfi'ninki gibi.

ZAMK (Bkz. Tutkal)

ZAPPELİN, Ferdinand Von;

Zeplinin ilk yapımcısı. Württemberg'in başlıca mahkeme görevlilerinden birinin oğludur. Ludwigsburg Askerî Akademisini, Tübingen Üniversitesini bitirmiş ve 1859'da askerî görev almıştır. 1864'te ABD'ye giden Zeppelin,Amerikan sivil savaşına katılmıştır. Daha sonraları Mississippi sularındaki deneycilere katılmıştır. Bundan sonra ilk balonunu yapmıştır. Avrupa'ya döndükten sonra Württemberg'de Prusya'ya karşı yapılan Yedi Hafta Savaşlarına (1866) katılmış, Fransız-Prus Savaşında (1870-1871) subay olarak görev almıştır. 1891'de 53 yaşındayken general rütbesine yükseldi ve âniden emekli oldu. Bundan sonra vaktini, kontrol edilebilir balonlarla uğraşarak geçirdi.

Dış ve iç kaynaklardan aldığı yardımlar sâyesinde deneylerini tamamlayarak 1900'de bir hava gemisini uçurmayı başardı. İlk uçuşu yirmi dakika kadar sürdü. 1914'e kadar zeplin adı verilen balonları 1800 km'den fazla uçuş yapmış ve bunlardan 13'ü düşmüştü. Birinci Dünyâ Savaşının başlarında İngiltere'yi bombalamak için kullanılan Zeplinler kısa zamanda tehlikeli hâle geldi. Sonra da uçaklar zeplinlerin yaptığı işi yapmaya başladı.

ZAPTİYE;

yurt içinde genel düzen ve güveni korumakla görevli askerî teşkilâta eskiden verilen ad. Osmanlı Devletinde 19. yüzyılın sonlarına kadar İstanbul'da zâbıta işleri Yeniçeri Ağalarıyla, Kaptanpaşalar, Bostancıbaşılar, diğer yerlerde Beylerbeyiler, Sancakbeyleri tarafından görülürdü. Tanzimattan sonra

1869 yılında çıkarılan Nizamnâme ile zaptiye teşkilâtı kuruldu ve zabıta işleri bu teşekkül tarafından yerine getirildi. Seraskerliğe bağlı olan zaptiye teşkilâtı bölük, tabur ve alaydan meydana gelirdi. Zamanla bu teşkilâtın görevini yapacak polis ve jandarma teşkilâtlarına geçildi. (Bkz. Jandarma, Polis)

ZARAR;

Alm. *Verlust, Schaden (m),* **Fr.** *Perte (f), dommage (m),* **İng.** *Loss, damage.* Bir işletmenin öz sermâyesinde meydana gelen eksilme. Bir iktisâdî birimin giderleri, gelirlerini aşınca aradaki fark sermâye eksilmesiyle karşılanır. Dolayısiyle, zarar, gelirin gideri aşması hâli olarak ifâde edilen kârın zıddıdır. Bir işletmenin zarara uğraması; sermâyesini verimli şekilde kullanmaması, mâliyetinin altında fiyatla satış yapması gibi hallerde söz konusu olur. Zararla işletmenin nakit yetersizliği aynı mânâda değildir. Zarar etmeyen bir işletmenin finansman sıkıntısı olabilir. Buna karşılık zarar eden bir işletmede likidite noksanı görülmeyebilir.

ZARF;

Alm. *Umschlag (m), Kuvert (n),* **Fr.** *Enveloppe (f), contenant (m),* **İng.** *Envelope; cover; wrap.* İçinde muhâfaza ettiği maddenin dışardan görülmesini ve dışarıya sızmasını önleyen, kullanma maksadına göre şekillendirilmiş kılıf veya kab. Mektup, evrak gibi şahıs veya teşkilâtlarla ilgili özel yazışmalar kapalı, düz ve umumiyetle kağıttan yapılmış zarflarda taşınır. Bu tür zarflarda kolaylık olması için bir taraf zamklanmıştır. Zamk ıslatılarak açık olan kenar kapatılabilir. Zarf bir örtüdür.

Zarfın PTT hizmetlerinde önemi büyüktür. Mektup ve evraklar dağılmadan, tahrib olmadan, ilgisiz kişilerin göremeyeceği bir şekilde üzerlerinde yazılı olan adrese ulaşmasını sağlar. Zarf üzerinde gönderenin ismi sol üst köşeye; gideceği adres ise sağ alt köşeye yakın yazılır. Düzgün yazılmış bir adres PTT dağıtıcısına büyük kolaylık sağlar.

Balonlarda ve hava gemilerinde bulunan balon bölmeleri uçucu gazın kaybolmaması için şekil verilmiş bir nevi zarftır. Buradaki görevi gazın sızmadan bir arada kalmasını sağlamaktır. Mayınlarda kullanılan zarf da böyledir. Mayın zarfı, patlayıcı maddeleri toprak, su içinde ıslanmaya, mekanik sıkışmalara karşı korur. Patlayıcı madde ve ateşleme donanımı mayın zarfı içinde kalır. Derin sularda dahi su, zarftan iç kısımlara geçemez.

Zarf, dilbilgisinde bir kelime çeşidi olarak mânâya yer, yön, zaman, nicelik azlık-çokluk, soru ifadesi kazandırmak için diğer kelimelerle birlikte kullanılır.

ZARGANA (Belone acus);

Alm. *Hornhecht,* **Fr.** *Aguglia,* **İng.** *Gar-pike.* **Familyası:** Zarganagiller (Belonidae). **Yaşadığı yerler:** Bütün denizlerde bulunur. Tatlı suda yaşayan türleri de vardır. **Özellikleri:** Yılana benzer ince uzun vücutlu bir balık. Boyu 1 metre kadar olabilir. Küçük balıklarla beslenir. **Ömrü:** 18 yıl kadar. **Çeşitleri:** 7 türü bilinmektedir.

Dünyânın bütün denizlerinde yaşayan ince, uzun vücutlu bir balık. Daha önceleri Uskumrumsugiller (Scombresocidae) familyasında kabul edilirdi. Sırtı yeşilimsi, karın tarafı beyazdır. Çeneleri leylek gagası gibi sivridir. Alt ve üst çenelerinde keskin ince dişleri vardır. Sırt ve anal yüzgeçleri alt alta olup çatallı kuyruğa yakındır. Vücudunu örten ufak pulları vardır. Ele alındığında kolayca dökülürler. Çevik ve hareketli bir balıktır. Çoğunun boyu 60 cm'dir; fakat bir-iki metre gelenleri de vardır. Türkiye'de Akdeniz, Marmara ve Karadeniz'de boldur. Bizdekilerin boyları 40-70 cm, ağırlıkları 200-300 gr kadardır. Hamsi, çaça, gümüş, çamuka ve kıraça gibi balıklarla beslenir. Düşmanlarından kaçmak için su yüzüne çıktığı ve sıçradığı da görülür. İlkbaharda yumurtlar. 18 yıl kadar yaşar. Bir yaşındakilerin boyları 30 cm kadardır. Dişileri, erkeklerden daha çabuk gelişirler. Fosfor oranı yüksek, besleyici bir balıktır. Tavası, buğulaması ve fırında pilakisi meşhurdur. Zarganaların etleri lezzetlidir. Fakat, kemikleri yeşilimsi olduğundan bâzı kimseler tarafından pek beğenilmezler. Tatlı sularda yaşayan 2 türü vardır. Bunlardan biri Asya ve Hindistan ırmaklarında rastlanan ve boyu 30 cm'yi bulan "Xenetodon cancila" türü, diğeri ise Amazon'da yaşayan "Potamorhaphis guianensis" türüdür.

ZATÜLCENP;

Alm. *Brust, Rippen- fellentzün dungi, Pleuresie, Pleuritis (f),* **Fr.** *Pleurésie (f),* **İng.** *Pleurisy.* Akciğerleri örten zarların iltihaplanıp, bu zarlar arasında sıvı toplanması hâli. Tıp lisanındaki ismi, plörezidir.

Akciğerleri örten zarlara plevra denir. Plevra; kan ve lenfa yollarıyla gelen mikropla iltihaplanabildiği gibi başta akciğer olmak üzere kalp zarı, göğüs duvarı gibi komşu organ hastalıklarının ilerlemesiyle de hastalanabilir. İltihaplı plevranın cilâsı bozulur, sertleşir, elastikiyetini kaybeder, üzerinde fibrin pıhtıları görülür. İltihap devam eder ve ilerlerse cerâhatli bir sıvı toplanması meydana gelir.

Plevra iltihaplarında yan ağrısı vardır. Hastalar ağrı sebebiyle derin nefes almaktan korkarlar. Plevra iltihapları kuru veya sıvılı olabilir. Toplanan sıvı, serofibrinoz, kanlı, cerahatli veya yağlı olabilir.

Zatülcenpin en çok görülen sebepleri şunlardır: Tüberküloz (verem), kalp yetmezliği, mediyasten urları, büyük anevrizmalar, viral zatürreler, akciğer damarlarının tıkanması, kanserler, kollagen doku hastalıkları, bâzı mantar hastalıkları. Zatülcenpin belirtileri; kuru veya sulu oluşuna ve altta yatan asıl sebebe göre değişir.

Primer kuru plevra iltihapları âniden veya birkaç gün içinde yavaş yavaş yükselen ateş, halsizlik, iştahsızlık ve yan ağrısı ile başlar. Çok defâ bir tahriş öksürüğü bunlara ilâve olur, balgam yoktur. Muâyenede göğsün hasta olan tarafının solunuma az katıldığı görülür. Dinleme ile özel sesler duyulur (frotman= sürtünme sesi).

Sulu plöreziler, kuru plörezi safhasından sonra veya doğrudan doğruya akut, subakut veya çok defâ olduğu gibi sinsi olarak başlar. Umûmiyetle hastalık belirtileri tamâmiyle meydana çıkmadan önce hafif öksürük, kırıklık, halsizlik, başağrısı, iştahsızlık, hafif ateş gibi başlangıç belirtileri görülür. Sıvı toplanması arttıkça ateş de yükselir. Ateş yükseldikçe nabız da hızlanır. Sıvının artmasıyla dokunun zorluğu da ortaya çıkar. Hastalar fazlaca terler. Yan ağrısı, sıvının artmasıyla kaybolur.

Zatülcenpin kendine has muâyene ve röntgen bulguları vardır. Şüpheli kalan vak'alarda göğüs duvarından özel bir iğne ile girilerek, sıvı toplanıp toplanmadığı araştırılır. Sıvı alınırsa incelenerek özellikleri tespit edilir ve hastalığın sebebi bulunmaya çalışılır. Gerektiğinde plevradan parça almak sûretiyle de incelemeler yapılmakta ve teşhis için kıymetli bilgiler elde edilmektedir.

Plevranın (akciğer zarı) cerahatli iltihaplarına ampiyem ismi verilir. Mikroplar çok defâ komşuluk sebebiyle, nâdir olarak da kan yoluyla plevraya gelirler. Akciğerin zatürre, apse, tüberküloz gibi çeşitli hastalıkları, göğüs yaralanmaları ampiyeme yol açabilirler. Ampiyemdeki muâyene bulguları plörezideki gibidir. Ancak ampiyem, hiçbir zaman kendiliğinden şifâ bulmaz, ateş ilk günlerden îtibâren yüksektir ve hastanın durumu daha ciddîdir. Cerahat akciğer açılıp, öksürükle balgam hâlinde dışarı atılabilir. Ampiyem, yemek borusuna, soluk borusuna, göğüs duvarına da açılabilir. Antibiyotiklerin tedâviye girmesinden önce çok ağır olan ampiyemin gidişâtı, bugün tedâviye erkenden başlanılması şartıyla çok düzelmiştir.

Tedâvi: Ateşli devrede yatak istirahati, bol kalorili, poteinli ve vitaminli beslenme, ateşin düşürülmesi lüzumlu ve faydalıdır. Zatülcenpin altında yatan sebep biliniyorsa asıl hastalığın tedâvisi cihetine gidilir. Aşırı sıvı toplanıp rahatsızlık hissi artarsa sıvı boşaltılır. Ampiyemlerde ise cerahatın hergün boşaltılması ve kuvvetli antibiyotik tedâvisi şarttır. Gerekirse ameliyata başvurulur.

ZATÜRRE;

Alm. *Lungenentzündung, Pneuonie (f),* **Fr.** *Pneumonie (f),* **İng.** *Pneumonia.* Akciğerlerin bakteri, virüs, riketsiya gibi çeşitli mikroorganizmalarla veya kimyevî ajanlarla ve yabancı maddelerle ihtihaplanması hâli. Tıp lisanındaki adı pnömonidir.

Pnömoniler, anatomik dağılış şekillerine göre lober ve lobüler olarak ayrılmışlardır. Lober pnömonide akciğerin bütün bir lobu yaygın olarak iltihaplanmıştır. Daha ziyâde çocuk ve yaşlılarda rastlanan lobüler, diğer adıyla bronkopnömonilerde, ihtihap yer yer odaklar hâlindedir ve bronşiyoller de iltihaba katılmışlardır. Lober pnömonilerin çoğu pnömokok denen mikroplarca meydana getirilmektedir. Bronkopnömoniler; kronik, boğmaca, grip, kızıl, difteri, tifo gibi hastalıkların gidişi esnâsında meydana gelir. Kaşeksi, ihtiyarlık, raşitizm, beslenme bozuklukları, müzmin ishaller, müzmin nefrit, dolaşım yetmezliği bronkopnömoniler için zemin hazırlar.

Pnömoniler (Zatürreler), omilin cinsine göre şöyledir:

1. Bakteriyel zatürreler:

a) Pnömokoksik zatürre: Lober zatürrelerin tipik misâlini teşkil etmektedir. Pnömokoklar, normal kişilerin boğazında hastalık yapmadan uzun zaman bulunabilirler.

Zatürre, ilkbahar ve kış mevsimlerinde daha fazla görülmektedir. Bunun sebebi, grip ve nezle gibi virüs enfeksiyonlarının bu mevsimlerde daha sık görülmesi ve virüslerin boğaz mukozasını hasara uğratarak, zâten boğazda mevcut olan pnömokoklara giriş kapısı hazırlamalarıdır. Pnömokokların birçok insanın boğazında mevcut olmasına rağmen hastalığın seyrek görülmesi, bu mikroorganizmaların akciğerlere kadar ilerlemesini engelleyen kuvvetli bir müdâfaa tertibatının bulunmasındandır (mukus salgısı, epiglot refleksi, lenf akımı vb.). Bu müdâfaa tertibatının soğuk, alkol, morfin, narkoz gibi sebeplerle bozulduğu hallerde boğazdaki pnömokoklar akciğerlere inme imkânını bulmaktadırlar. Akciğerlere inen pnömokoklar ödem husûle getirip, üremeye başlayarak hastalık

tablosunu meydana getirirler.

Genellikle hastalık birden bire başlar. Başlangıç belirtileri, titreme başağrısı, sür'atle yükselen ateş, öksürük, yan ağrısı ve paslı balgamdır. Devamlı bir gidiş gösteren yüksek ateş, tedâvi görmeyen hastalarda 5 ilâ 10'uncu günler arasında kriz şekline döner. Ateş, yaşlı ve zayıf bünyeli hastalarda fazla yüksek değildir. Yan ağrısı bâzan çok şiddetli, bâzan da künt (kısa kısa) bir ağrı şeklindedir; hastalık ilerledikçe şiddeti azalır. Başlangıçta kuru bir öksürük vardır. Umûmiyetle ilk gün içerisinde az miktarda yapışkan ve paslı bir balgam çıkmaya başlar. Yaşlı ve zayıf hastalarda paslı balgam yerine kanla karışık sulu bir balgam bulunabilir.

Başağrısı, huzursuzluk, uykusuzluk ve ruhsal bozukluklar sık rastlanan belirtilerdendir. Nefes darlığı da sık görülür. Ağır vak'alarda ölüm en fazla 6 ilâ 8. günler arasındadır.

Zatürreli hastanın görünümü ağır bir hasta intibaını verir. Hasta çok terler, yüz kırmızı, hafifçe morumsu ve ızdıraplıdır. Vak'aların 1/3'inde dudak kenarında uçuk görülür.

Muâyenede, akciğerlerde zatürre ile ilgili anormal bulgular ve sesler tespit edilir. Nabız sayısı, ateşle birlikte artmıştır. Kandaki beyaz küre (lökosit) sayısında artış vardır. Akciğerlerin röntgenle tetkiki, teşhise oldukça yardımcı olur. Balgamın mikroskobik muâyenesi de önemlidir. Lober pnömoninin başlıca komplikasyonları; zatülcenp, ampiyem, kalp zarları iltihapları, menenjit, akciğer apsesi, eklem iltihabı, karın zarı iltihabı, tükrük bezi iltihabı ve nâdir olarak da konjonktivit, sarılık ve nefrittir.

b) Streptokoksik zatürreler: Genellikle bronkopnömoni (Lobüler pnömoni) şeklindedirler. En çok grip ve kızamık gibi solunum yollarının viral enfeksiyonları sırasında ortaya çıkarlar. Hastalığın seyri esnâsında ampiyem (akciğer zarları arasında iltihap birikmesi) sık görülür. Hastalığın başlangıcı sinsi olup, âşikâr morarma, aşırı terlemeyle berâber görülen düzensiz bir gidiş gösteren yüksek ateş, bulantı ve kusma vardır. Hastalığın gidişi, pnömokoksik zatürreden daha ağırdır ve ölüm nispeti daha fazladır.

c) Stafilokoksik zatürreler: Bunlar da pronkopnömoni tarzındadırlar. En fazla grip komplikasyonu olarak ortaya çıkarlar. Yeni doğanlarda ve süt çocuklarında, büyük çocuklara ve erişkinlere nispetle daha fazla görülür. Nâdir görülen bir zatürre türüdür. Çok sayıda apselere, bronş genişlemelerine ve akciğer fibrozisine bu tür zatürrelerde fazla rastlanır. Hastalığın başlangıcında çok defâ boğaz ağrısı, öksürük, kırıklık vardır. Sonra ekseriya titreme, yüksek ateş, nefes darlığı, morarma, şiddetli yan ağrısı, terleme ortaya çıkar, öksürük şiddetlenir, kanlı ve iltihaplı balgam çıkmaya başlar. Ağır vak'alar tedâvi edilmediği takdirde birkaç gün içinde ölümle neticelenir.

d) Friedlaender zatürresi: Erken teşhis çok mühimdir, zîrâ tedâvi edilmeyen hastaların % 80'i ölür. Nâdir görülürler. Lober veya lobüler tarzda olabilirler. Bunlar akciğer cerahatlenmelerine yol açarlar. Zayıf ve dayanıksız kişilerde, yaşlılarda, alkoliklerde, müzmin hastalığı bulunanlarda daha sık görülür. Ağır vak'alarda çok defâ sarılık bulunur.

e) Hemophilus influenza zatürresi: Nâdir görülen bir zatürredir.

Bunlardan başka, vebâ, tularemi ve tüberkülozda da pnömoni benzeri durumlar vardır.

Bakteriyel zatürrelerin tedâvisi: İlk yapılacak iş, zatürrenin âmilini, yâni sebebini bulup uygun olan ilâcı tespit etmektir. Yatak istirahati, iyi bir bakım çok mühimdir. Hastalar önceleri sulu, sonraları yumuşak gıdâlarla beslenmelidirler. Yan ağrısına karşı yüksek dozda kodein ve diğer ağrı kesiciler verilir. Sıcak tatbikatı da faydalıdır. Zatürre tedâvisinde en tesirli antibiyotik penisilindir. Zatürre neticesi ortaya çıkan komplikasyonlar da tedâvi edilir.

2. Viral zatürreler: Viral zatürrelerin bir kısmı psittakozis, grip, çiçek, su çiçeği, kızamık, lenfositler koryomenenjit, enfeksiyöz mononükleoz, bulaşıcı sarılık, kedi tırnağı hastalığı gibi bilinen bir virüs hastalığının gidişi esnâsında husûle gelirler.

a) Primer tipik zatürre: Etken, Aeton ajanı olup, bu gerçek bir virüs değildir. Fakat hastalık tablosu, viral zatürrelerin bir örneğidir. İnsandan insana tükrük damlacıklarıyla bulaşır. Hastalık daha ziyâde okul, kışla gibi sıkı bir temas hâlinde yaşayan insanlarda görülür. Kuluçka süresi 2-3 hafta kadardır. Hastalık başağrısı, kırıklık, iştahsızlık, nezle, farenjit ve anjinle veya sâdece ateşle sinsi olarak kendini gösterir ve bundan sonra tahriş öksürüğü başlar. Öksürük nöbetleri hastaları çok rahatsız eder. Yan ağrısı nâdirdir. Nabız hızlanmamıştır. Hastalık değişik tablolar arz edebilir. Hastalığın gidişi iyidir. Ölüm çok nâdirdir.

Tedâvide, tetrasiklin, codein, ağrı kesiciler verilir. Yatak istirahati lüzumludur. Diyette (perhizde) önemli bir değişikliğe gerek yoktur.

Psittacosis zatürresi: Papağan, güvercin, kanarya gibi kuşlarda bulunan viral bir hastalığın insanlara bulaşmasıyla hûsule gelir. (Bkz. Papağan Hastalığı)

3. Q Humması: Hastalığın âmili riketsiya grubundan bir mikroorganizmadır. Kenelerin dışkısı ile veya bu bulaşık dışkının kurumuş tozları ile bulaşmış olan et ve derilerle uğraşan insanlarda meslek hastalığı olarak görülmüştür. Mikrobu taşıyan keneler vâsıtasıyla sığırlara, keçi ve koyunlara geçerek, bunlarda gizli bir hastalık meydana getirdiği ve bunların sütleri veya süt ürünleriyle de insanlara bulaştığı anlaşılmıştır.

Bu hastalık, her mevsim ve yaşta görülebilir. Bâzı vak'alarda şiddetli başağrısı, göz dibi ağrıları, adale ağrıları, bulantı, nezle, boğaz ağrısı gibi başlangıç belirtileri vardır. Bundan sonra ateş yükselir. Bol terlemeler olur. Yan ağrısı, kuru öksürük vardır. Sonradan balgam eklenir. Muâyenede belirgin bulgu yoktur. Filmde zatürre odakları görülür. Hastalık tam şifâ ile neticelenir. Ölüm çok nâdirdir. Nekâhat devri haftalarca sürer ve hastalar kendilerini çok halsiz hissederler. Kesin teşhis mikrobun balgam veya kandan elde edilmesi veya özel testlerle konulur. Tedâvide belirtilerle mücâdele edilir ve tetrasiklin verilir.

Zatürre, memleketimizde çocukluk döneminin önemli bir hastalığı olmaya devam etmektedir. Yurdumuzdaki bebek ölümlerinin 1/3 kadarı zatürreden olmaktadır. Bebeklerde görülen zatürre, daha ziyâde kızamığın bir komplikasyonu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zatürreden ölüm ise, beslenmesi bozuk olan bebeklerde daha çok görülmektedir. Zatürre ve diğer enfeksiyon hastalıklarından husûle gelen bebek ölümlerini azaltmak için, topluma sağlık eğitimi uygulamak, kötü beslenme şartlarını ortadan kaldırmak ve çocukların aşılanma hizmetlerini aksatmadan yürütmek şarttır.

ZAYIFLAMA;

Alm. *(Ab) schwachung (f); Entkräftung (f),* **Fr.** *Affaiblissement (m), atténuation (f),* **İng.** *Debility, attenuation.* Çeşitli sebeplere bağlı olarak, kişinin kilo kaybetmesi hâli. Zayıflamaya yol açan birçok hastalık vardır. Bunlar arasında çeşitli kanser türleri, zehirli guatr (hipertiroidim), tüberküloz gibi müzmin enfeksiyon hastalıkları, anoreksi nervosa gibi ruh hastalıkları sayılabilir.

Durup dururken kısa zamanda süratle kilo kaybeden insanlar, kanser yönünden araştırılmalıdır. Kanserli hastalardaki zayıflamanın asıl sebebi iştahsızlıktır. Hasta o derece zayıflar ki bir deri, bir kemik hâlini alır. Bu tür aşırı zayıflığa "kaşeksi" adı verilir.

Hipertiroidismde hastanın iştahı oldukça artmış olmasına rağmen, hasta giderek zayıflar. Bunun sebebi de vücut metabolizmasının aşırı derecede artmış olmasıdır.

Anoreksia nervosa denen ruh hastalığı; daha ziyâde genç kız ve kadınlarda görülür. Hastanın aklî dengesi ve davranışları normal görünmektedir. Fakat bu hastalar yemek yemekten nefret ederler. Bir deri, bir kemik hâlini almışlardır. Normal kilonun çok altında olduklarının ve kilo almaları lazım geldiğinin şuurunda oldukları halde, yemek yemeye yanaşmazlar. Hastalığın temelinde, psikolojik ve sosyal problemler yatmaktadır. Tedâvisi çok güçlük arz eder.

Çeşitli müzmin enfeksiyon hastalıklarının seyri esnâsında görülen zayıflama, bu hastalıkların tedâvi edilmeleriyle düzelmektedir. Zayıflamanın en çok görülen sebeplerinden birisi de, yeterli gıdâ maddesi bulamama veya mevcut gıdâlardan bilgili bir şekilde istifâde edememe hâlidir. Bu durum bugün en çok Afrika ülkelerinde, Hindistan, Endonezya ve Filipinler'de görülmektedir. Bu ülkelerde hergün açlık ve açlığın yol açtığı hastalıklar sebebiyle binlerce insan ölmektedir. Protein ve kalori yetersizliğine uğrayan çocuklarda "Marasmus" ve "Kwashiorkor" denen beslenme bozukluğu hastalıkları görülmektedir. Bu çocuklar şiş bir karına sâhiptirler. Kemikleri sayılabilmekte ve normal beslenmeye geçilmezse bu çocuklar bir süre sonra ölmektedir.

Her insanın yaşına, boyuna göre ideal bir vücut ağırlığı hesaplanabilmektedir. Bu ideal ağırlığın üstündeki insanlar şişman olarak vasıflandırılırlar. Şişmanlığın ise sağlığa birçok zararları vardır (Bkz. Şişmanlık). Hem şişmanlığın sağlık üzerine olan menfî tesirlerinden korunmak hem de mütenâsip bir dış görünüşe kavuşmak için, insanlar fazla kilolarını atmak istemektedirler. Çeşitli rejimler, yâni şişmanlığı azaltıcı ve önleyici beslenme metodları her zaman ve özellikle kadınlar arasında büyük rağbet görmektedir.

Vücutta gereğinden fazla aldığı enerjiyi depo etme kâbiliyeti vardır. Eğer bir insan, bir süre yemek yemezse veya az yemek yerse, biriktirdiği enerjiyi harcayacaktır, yâni depoladığı yağı eritmiş olacaktır Vücut ağırlığı, gereğinden az veya çok yemekle azaltılıp arttırılabilir. Jimnastik, yüzme, gibi sporlar kilo vermeye yardımcı olursa da insanı asıl zayıflatan husus, aldığı besinleri azaltmasıdır. Birçok ülkede, birtakım zayıflatma cihazları, masaj makinaları, vibrasyon ve akupunktur makinaları da kullanılmaktadır. Fakat bu makinaların nasıl zayıflattığı ilmî olarak yeterli açıklanabilmiş değildir.

Bütün zayıflama rejimlerinin temeli daha az besindir. Ancak sağlıklı bir zayıflama rejimi esnâsında protein, vitamin ve mineral ihtivâ eden besinlerden yeteri kadar alınmalıdır. Seçilecek rejim, uygulanacak kimseye uygun olmalıdır. Bunun için de zayıflamak isteyen şahıs rastgele bir rejim

uygulamamalı, mutlaka bir doktor veya diyet uzmanının (diyetisyen) tavsiyesine göre hareket etmelidir. Çok sıkı bir rejimle süratli kilo vermek sağlık açısından oldukça zararlıdır. Muhteviyatı ne olursa olsun bütün zayıflama rejimlerinin temelinde karbonhidratlı gıdâların azaltılması yer almaktadır (tatlılar, pastalar, çörekler, börekler vs.).

ZEÂMET (Bkz. Timar)

ZEBERCET;

Alm. *Topas (m),* **Fr.** *Topaze (f),* **İng.** *Topâz.* Flüorlu alüminyum silikat $Al_2SiO_4(OH,F)_2$ yapısında, kıymetli taş özelliğine sâhip silikat minerali. Beyaz zebercet buji porseleni yapımında kullanılır. Isıya dayanıklılığı oldukça yüksektir. Katışıksız zebercet renksiz olabilir ve pırlanta kesim yoluyla traşlandığında elmasla karıştırılabilir. Zebercet sarı, mavi veya kahverenginin çeşitli tonlarında da olabilir. Taşın rengi ekseriya kararsızdır ve güneş ışığında renk değiştirir. Meselâ Sibirya'nın kahverengi zeberceti güneş ışığında beyazlaşır. 1750'lerde ilk defâ bir kuyumcu Brezilya zebercetinin hafifçe ısıtıldığında pembeleştiğini buldu. Sonra bu metod yaygınlaştı. Böyle yanık zebercete çoğu yerde Brezilya yakutu denir ve nâdir bulunan tabiî kırmızı zebercetle aynı isimle anılır.

Zebercet granit ve pegmatit kristalleri içinde bulunur. Brezilya'nın Ouro Preto bölgesinde çok çıkar. Sibirya, Seylan ve Nijerya'da da zebercet yatakları oldukça fazladır.

Zebercetin sertliği 8, özgül ağırlığı 3,5-3,6 ve kristal sistemi ortorombiktir. Zeytunî renkli ve bileşimi magnezyum-demir silikat olan krizolite de yanlışlıkla zebercet denilmektedir. Ayrıca zebercet, topaz olarak da bilinmektedir.

ZEBRA (Equus zebra);

Alm. *Bergzebra,* **Fr.** *Zebre de montagne,* **İng.** *Mountain zebra.* **Familyası:** Atgiller (Equidae). **Yaşadığı yerler:** Afrika'nın uçsuz bucaksız otlaklarında. **Özellikleri:** Katır iriliğinde, beyaz zemin üzerine siyah çizgili vücûdu vardır. Sürüler hâlinde yaşar. Otla beslenir. **Çeşitleri:** Üç türü vardır. Dağ zebrası (E. zebra), Greyvi zebrası (E. greyvi), Burşeli zebrası (E. burchelli).

Afrika'da Büyük Sahra'nın güneyinde yaşayan vücûdu çizgili katır iriliğinde bir memeli. Çizgili yaban eşeği olarak da bilinir. Vücûdunun beyaz tonu üzerindeki siyah çizgiler tırnaklarına kadar devam eder. Tek parmaklılar takımındandır. Geviş getirmez. Sürüler hâlinde yaşar. Koku alma ve görme duyusu güçlüdür. Kısa ve dik bir yelesi, iri kulakları vardır. Kuyruk ucu püsküllüdür. Grubun bireyleri birbirine çok düşkündür. En büyük düşmanları aslan ve kaplandır. Zebra; vahşî, hızlı, ele geçmez bir hayvandır. Tekme ve dişleriyle kendini korur. Su içerken aslan saldırısına karşı çok dikkatlidir. Açık tepe ve ovalarda yaşarlar. Ormanlardan kaçınırlar. Genellikle sabah ve akşamları gezer, aralıklarla suya gider, ayakta durarak da dinlenirler. Su kenarlarından pek uzaklaşmazlar. Ürktüklerinde sürü heyecanla koşmaya başlar. Sürüden kaybolan bir bireyi saatlerce, hattâ günlerce ararlar.

Kuzey Doğu Kenya'da yarı çöllerde bulunan Greyvi zebrası (E. greyvi) en büyük zebra olup 1.5 metre yüksekliktedir. Güney Batı Afrika'nın dağ zebrası (E. zebra) en küçük zebradır. Bunun yüksekliği ise 1.2 metre civârındadır. Fakat bunların soyu gün geçtikçe azalmaktadır. Doğu Afrika'da en çok yaygın olan Burşeli (E. burchelli) zebrasıdır. Buna "ova zebrası" diyenler de vardır. Ehlileştirilememiştir.

Gebelik dönemi 12 ay olup, yavru doğumdan hemen sonra anneyi tâkip eder. Afrika yerlileri zebranın etini yerler. Fakat başkaları için ağır bir tadı vardır. Bâzan antilop ve zürafalarla da berâber gezerler. Eşek ile zebranın eşleşmesinden meydana gelen meleze "zebroid" denir.

ZEBRABALIĞI (Pterois volitans);

Alm. *Zebrafisch,* **Fr.** *Foissoin de Zébre,* **İng.** *Zebrafish.* **Familyası:** İskorpitgiller (Scorpaenidae). **Yaşadığı yerler:** Hint Okyanusu ve Güneydoğu Pasifik'te yaşar. Akvaryumda da beslenir. **Özellikleri:** Uzunluğu 30 cm kadardır. Vücûdunda siyah beyaz yollar vardır. Dikenleri zehirlidir. Küçük balıklarla beslenir. **Çeşitleri:** Tek türdür.

Vücûdu siyah ve beyaz çizgilerle süslü bir deniz balığı. Sırt ve göğüs yüzgeçlerinde uzun, oynak zehirli dikenleri vardır. İnsana battığında çok ızdırap verir, hattâ öldürebilir. İskorpitgiller âilesinin en zehirli türüdür. Vücûdu kemiksi dikenlerle kaplanmış olduğundan fark edilmesi oldukça güçtür. Çoğunluğu ılık ve kayalık denizlerde yaşar. Küçük balıkları avlayarak beslenir. Avlarını âdeta hipnotizma eder. Zebrabalığı ile karşılaşan bir balık bulunduğu yerde donakalır. Titreyerek yutulmasını bekler. Çok obur bir balıktır. Esâret hayatında ölü balıkları yediği de görülmüştür. Akvaryumlarda süs balığı olarak da beslenir. Fazla yem verilmemelidir. Tıkabasa yemesi sonucu hazımsızlıktan ölebilir. Boyu 30 cm kadardır. Hint okyanusu ve Güneydoğu Pasifik'te yaşar.

ZEBÛR;

meşhur dört büyük ilâhî kitaptan biri. Allahü teâlâ tarafından Dâvûd aleyhisselâma indirilmiştir. Benî İsrâil'in peygamberlerinden olan Dâvûd aleyhisselâm, peygamberlikle sultanlığı kendinde toplamış bir peygamberdir (Bkz. Dâvûd aleyhisselâm). Dâvûd aleyhisselâmın çok güzel ve tesirli sesi olup, kendisine İbrânî dilinde Zebûr kitabı geldi. Kur'ân-ı kerîmde meâlen; **"Biz Dâvûd'a** (aleyhisselâm) **Zebûr'u verdik."** (İsrâ sûresi: 55) buyrulmuştur.

Bu kitap manzum şekilde olup, Tevrât'tan sonra indirilmiştir. Vâz ve nasîhat şeklindedir. Tevrât'ı açıklamış, onun hükümleriyle amel etmeye çağırmıştır. İçinde, helâl ve harama dâir hükümler yoktur. Zebûr, Tevrât'ı neshetmemiş, onun hükümlerini yürürlükten kaldırmamıştır. Ayrı bir şerîat kitâbı değildir. Dâvûd aleyhisselâm da hazret-i Mûsâ'nın getirdiği dîni kuvvetlendirdiğinden, resûl olmayıp, İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerden biridir.

Dâvûd aleyhisselâmın çok güzel, pek yanık ve tatlı sesle okuduğu Zebûr'u, dinleyenler hayran kalıp, kendinden geçerdi. Zebûr okunacağı zaman, insanlar, cinler, ehil ve yırtıcı hayvanlar durur, kuşlar üzerlerine kanat gerer, rüzgâr dinerdi.

Hadîs-i şerîfte bildirildiği üzere Peygamber efendimiz bir gün Ebû Mûsel Eş'arî'yi (radıyallahü anh) Kur'ân-ı kerîm okurken dinledi ve; **"Gerçekten sana Dâvûd'un** (aleyhisselâm) **mizmarlarından** (güzel ses ve âhenginden) **biri verilmiştir."** buyurdu. Resûlullah efendimiz onun sesini Dâvûd aleyhisselâmın sesine benzetmiştir.

Kur'ân-ı kerîmden önce inzâl edilen (indirilen) bu Zebûr ve diğer ilâhî kitapların elde asılları olmayıp, hepsi zamanla tahrif veya yok edilmişlerdir.

ZEHEBÎ;

fıkıh, hadis ve târih âlimi. İsmi, Muhammed bin Ahmed bin Osman bin Kaymâz bin Abdullah et-Türkmânî el-Mısrî, künyesi Ebû Abdullah, lakabı ise Şemsüddîn'dir. Babası Şihâbüddîn Ahmed'in kuyumculuk sanatındaki mahâretinden dolayı, Zehebî, yâni "kuyumcu" diye meşhur oldu.

Zehebî, aslen Türkmâniyye âilesinden olup, dedesi Diyârbekir'e bağlı Meyyâfârikîn şehrindendi. Dedesi Fahrüddîn Ebû Ahmed Osman, ticâret ve sanatla meşgul olurdu. Fakat mârifet ve hüsn-ül-yakîn sâhibiydi. 1274 (H.673) senesi Rebîülâhir ayında Şam'da doğdu. 1348 (H.748) senesi Zilkâde ayının üçünde, Mısır'da vefât etti. Bâbüssagîr denilen yere defnedildi.

Çocukluğu, dînine bağlı olan âilesinin himâyesinde geçti. Çocuk terbiyesini çok iyi bilen, El-Basbas diye meşhur Alâeddîn Ali bin Muhammed el-Halebî isimli bir mürebbînin elinde yetişti. Onun mektebinde dört sene okudu ve terbiye gördü. Daha sonra Şâgûr Mescidinin imâm ve hatîbi olan Mes'ûd bin Abdullah es-Sâlihî'den, Kur'ân-ı kerîmi öğrendi ve huzûrunda tam kırk hatim indirdi. Ondan sonra oradaki bâzı âlimlerin meclislerine gidip, derslerini dinledi. Meşhur Iraklı âlim İzzüddîn el-Fârûsî, 1291 senesinde Dımaşk'a geldiği zaman, Zehebî onun meclisine gidip, hadîs-i şerîf dinledi.

Zehebî on sekiz yaşındayken, kırâat ve hadîs-i şerîf ilmine yöneldi. 1292 senesinde Şeyh-ul-Kurrâ (kırâat âlimlerinin reîsi) Cemâleddîn Ebû İshak İbrâhim bin Dâvûd el-Askalânî'den kırâat ilmini okudu. Bundan başka, Mecdüddîn Ebî Bekr bin Muhammed el-Mürsî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed bin Mensûr el-Halebî ve Ebû Hafs Ömer bin Kavvâs'tan da kırâat ilmini öğrendi ve genç yaşta bu ilimde yüksek derecelere kavuştu. Sonra da Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed bin Abdülazîz ed-Dimyâtî'den okudu.

Zehebî, kırâat ilmi yanında, hadîs ilmine de çok önem verdi. Birçok hadis âlimiyle görüştü. Bizzat kendisi, Şihâbüddîn Gâzî bin Abdurrahmân ed-Dımaşkî, Ebû Abdullah Muhammed bin Ahmed el-Makdisî, Mahmûd bin Yahyâ et-Temîmî ed-Dımaşkî, Muhammed bin Nâsırüddîn el-Müezzin, Mahmûd bin Muhammed el-Harâitî'den hadîs-i şerîf dinlediğini haber verdi.

Zehebî'de ilim öğrenmek, âlimlerle görüşüp onlardan istifâde etmek arzusu çoktu. Fakat babasından ilim öğrenmek için seyâhate çıkma teşvîki görmedi. Babası da yanından ayırmak istemedi. Fakat 20 yaşına basınca, babası, yakın yerlere gidip gelmesine izin verdi.

1294 senesi, Zehebî'nin ilmî yolculuklara başlama senesi olarak kabul edilir.

Zehebî, ilk seyahatini 1294 senesinde Baalbek'e yaptı. Orada el-Muvaffak en-Nasîbî'den kırâat ilmi öğrendi ve Kur'ân-ı kerîmin tamâmını okudu. Hadis âlimi İmâm Tâcüddîn Ebû Muhammed el-Magribî'den hadîs-i şerîf dinledi. Bu seyâhatinde birçok âlimle görüştü. Daha sonra Haleb'e gitti. Orada Alâüddîn Ebû Sa'îd el-Emevî ile görüşüp, derslerini dinledi.

Ayrıca Haleb ve civârında birçok âlimden ilim ve ahlâk öğrendi. Hama, Humus, Trablus, Kerk, Maaria, Basra, Nablûs, Remle, Kudüs, Tebük ve o civardaki birçok şehre ilim öğrenmek için yolculuklarda

bulundu.

Zehebî, 1296 senesi Receb ayında Filistin'e oradan da Mısır'a gitti. İlk önce İbn-üz-Zâhirî diye bilinen Cemâlüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed bin Muhammed el-Halebî ile görüştü. Ondan hadîs-i şerîf dinledi.

Ayrıca, birçok zâtla görüştü. Orada Ebü'l-Meâlî Ahmed bin İshak el-Ebrekûhî, Şeyh-ül-İslâm Kâdı'l-Kudât Takıyyüddîn Ebü'l-Feth, Muhammed bin Ali ve Allâme Şerefüddîn Abdülmü'min bin Halef ed-Dimyâtî'den ilim öğrendi. Daha sonra İskenderiye'ye gitti. Orada Ebi'l-Haccâc Yûsuf bin Hasan et-Teymî el-Kâbisî el-İskenderânî ile görüştü ve ondan **Tecrid** adlı eserini dinledi. Ayrıca kırâat âlimlerinden İmâm Şerefüddîn Ebi'l-Hüseyin Yahyâ bin Ahmed el-Cüzâmî el-İskenderânî'den kırâat ilmini okudu. Sahnûn adıyla meşhûr İmâm-ül-Mukrî Sadrüddîn Ebi'l-Kâsım Abdurrahmân bin Abdülhalîm ile görüştü. Sonra Belbîs'e gitti ve orada hadîs-i şerîf dinledi.

1298 senesinde, babasının vefâtının akabinde, hac farîzasını yerine getirmek için yolculuğa çıktı. Mekke ve Medîne'de birçok âlimden hadîs-i şerîf dinledi. Nahiv, Arap dili ve edebiyâtının inceliklerini Mavaffakuddîn Ebû Abdullah Muhammed bin Ebi'l-Alâ en-Nasîbî el-Ba'lbekî'den ve Şeyh Behâüddîn Muhammed bin İbrâhim'den öğrendi. Ayrıca meğâzî, siyer ve umûmî târih hakkında hocalarından çok şey dinledi.

Zehebî, ders aldığı İbn-i Teymiyye'ye bâzı îtikat ve fıkıh meselelerinde uymayıp, muhâlefet etti ve nasîhatlerde bulundu. Bâzı görüşlerinin yanlış olduğunu söyledi.

1328 senesinde Zâhiriyye Medresesinin Hadis Külliyesine müderris oldu. Medrese-i Nesefiyye'de ders okuttu. Ayrıca Meşhed-i Urve, Dâr-ül-hadîs-it-Tenkiziyye, Dâr-ül-Hadîs-il-Fâdiliyye ve Ümmü Sâlih Mescidi gibi yerlerde hadis bölümü başkanlığı yaptı.

Zehebî'nin son zamanlarında gözleri görmez oldu. Buna rağmen ders vermeye devâm etti. 1348 (H.748) senesi Zilkâde ayının üçünde, Pazartesi gecesi, gece yarısından önce Mısır'da vefât etti. Bâbüssagîr denilen kabristana defnedildi. Zamânın büyük âlimleri cenâze namazında bulundu. Tâcüddîn Sübkî bunlardandı. Talebeleri, sevenleri, hakkında mersiyeler söylediler.

Zehebî, çeşitli ilimlerde meşhur olması yanında, zühd, verâ ve sağlam îtikat sâhibiydi. Zaman zaman tasavvuf erbâbı ile görüşerek sohbetlerinde bulundu. Talebesi Takıyyüddîn bin Râfî es-Selâmî; "Zehebî, sâlih, hayırlı, mütevâzî, güzel ahlâk sâhibi, sohbeti tatlı bir zâttı. Zamanlarını, eser yazmak ve ibâdetle geçirdi. Çok cömertti" diye bildirdi.

Eserleri:

Zehebî, çeşitli ilimlere âit birçok eser yazdı. Eserleri, zamânında ve daha sonraki asırlarda okundu. Eserlerinden bâzıları şunlardır:

1. El-Erbeûn-el-Büldâniyye: Taberânî'nin **Mu'cem-üs-Sagîr'**inden derlenmiştir.

2. Er-Risâlet-üz-Zehebiyyetü ilâ İbn-i Teymiyye: Zehebî, hocası ve arkadaşı olan İbn-i Teymiyye'ye nasîhat etmekte ve bâzı hareketlerini ayıplamaktadır.

3. Târih-ül-İslâm ve Vefeyât-ül-Meşâhiri vel-A'lâm: İslâmın başlangıcından, 9. asrın başlarına kadar sene sene vak'aları anlatmıştır. Kitabını yetmiş tabakaya bölmüş, her tabakanın sonunda meşhur kimselerin hâl tercümelerini de vermiştir. Zehebî'nin en meşhur eserlerindendir. Eserine birçok nâdir rivâyetleri de kaydetmiştir. Bu eser matbûdur.

4. Düvel-ül-İslâm: Zehebî bu eserini, **Târih'**inden derlemiştir. **Et-Târîh-üs-Sagîr** diye tanınır. Matbûdur.

5. Siyeru A'lâm-in-Nübelâ: Zehebî'nin en meşhur eserlerindendir. Bu eserini de tabakalara göre tertib etmiştir. İslâmiyetin başlangıcından, Hicrî 700 senesine kadar yazmıştır. Peygamber efendimizi ve Hulefâ-i Râşidîni ayrı iki cilt hâlinde toplamıştır. Bu eseri son zamanlarda neşredilmiştir. İslâm târihi araştırmaları için mühim bir kaynaktır.

6. El-İber fî Haberi men Aber: Târîh-ül-Evsat diye de bilinen bu eserini **Et-Târîh-ül-Kebîr'**inden derlemiştir. Yalnız bâzı ilâvelerde bulunmuştur. Daha sonra bu târihine bir de zeyl yazmıştır.

7. Et-Tıbb-ün-Nebevî: Çok faydalı bir eserdir. İbrâhim Ezrâk'ın yadığı **Teshîl-ül-Menâfî** kenarında Mısır'da basılmış, ayrıca 1976 yılında ofset yoluyla Hakîkat Kitabevi tarafından basılmıştır.

8. El-Müstedrek alâ Müstedrek-il-Hâkim, 9. Ehâdîs-üs-Sıfat, 10. El-İ'lam bi Vefeyât-il-A'lâm, 11. Tabakât-üş-Şüyûh, 12. Tezkiret-ül-Huffâz.

ZEHİR;

Alm. *Gitt,* **Fr.** *Poison,* **İng.** *Poison.* İnsan veya canlı vücûduna girince kimyevî tesiriyle, organların

vazifesini bozan, hattâ öldürebilen maddelere verilen genel ad. Aslında zehirin umûmî bir târifi yapılamaz. Keçi, yirmi gram morfin yiyip, sıçramasına devam eder. Oysa morfin zehirdir. Ada tavşanları zevkle belladon yer de müteessir olmaz. Tuz rûhu da zehir olamaz. Zîrâ insan mîdesi bizzat bunu yapıyor ve hiçbir zararı olmuyor. Zehirli ve faydalı maddelerin tam târifini yapmak çok güçtür. Çünkü:

Zehir, bunu alan canlının türüne tâbidir. Keçiye zehir olmayan morfin insan için zehirdir.

Zehir, aynı cinse mensup canlıların şahsiyetine tâbidir. Babaya zararsız olan sigara, üç yaşındaki çocuğunu öldürür.

Zehir, alınan doza tâbidir. Her cismin bir dayanabilecek miktarı vardır. Ancak bu miktardan fazlası zehirdir. En şiddetli zehir bildiğimiz siyanürlerin kanda dolaşan miktarı zehirlemez. Mîdeye doldurulan beş litre su ise, insanı öldüren zehirdir. Hattâ yeni doğan bir bebek için bir bardak su zehirdir.

Zehir alışmaya da tâbidir. Alışmış bir ihtiyara dokunmayan sigara miktarı, ilk defâ içen ihtiyarı öldürebilir.

Zehir, zamana da tâbidir. Sabah aç karna içilen bir sigaranın zehir tesiri, öğle yemeğinden sonra içilen aynı sigaranın tesirinin on katıdır.

Zehir, berâber alındığı diğer maddelere de tâbidir. Aynı miktar kafeini hâvi çay ve kahvenin tesirleri başka başkadır. Aynı miktarda ispirto bulunduran absent ile şarabın zehir tesirleri de farklıdır.

Amerika'daki vahşilerin oklarının ucuna sürdükleri kürar ismindeki zehir, adaleyi hareket ettiren sinir uçlarını felce uğratır. Adale hareket edemez. Kürar zehirlerin en fenâsıdır. Ağrı yapmadığından, insan zehirlendiğini anlamaz. Elini, ayağını oynatamayarak yere yıkılır veya taş gibi dikilip kalır. Görür ve işitir ise de, gözünü kırpamaz, dilini oynatıp, bağıramaz. En son teneffüs adaleleri uyuşarak, ses çıkaramadan ölür.

Zehirlenme akut veya kronik olabilir. Meselâ tek doz fosfor, cıva klorür veya arsenik alınmasından kısa süre sonra ortaya çıkan belirtiler akut zehirlenmedir. Bunun tersine günlerce düşük dozda arsenik alan kişide sindirim bozukluğu, deri döküntüsü, kol ve bacak sinirlerinde vazife bozukluğundan başka belirtiler görülmeyebilir. Bu tür zehirlenmeye kronik zehirlenme denir.

ZEHİRLENMELER;

Alm. *Vergiftungen (f. pl.),* **Fr.** *Empoisonnements (m. pl.), intoxications (f. pl.),* **İng.** *Poisonings.* Bir zehirin organizmaya alınması, birikmesi veya organizmanın bunu kendi bünyesinde üretmesi neticesinde meydana gelen, çeşitli dokulardaki geçici veya dâimi, menfî (zararlı) değişiklikler. Zehirlenme, bir defâda alınan zehirle husûle gelebildiği gibi, küçük dozların üst üste alınmasıyla da meydana gelebilir. Zehirlenmenin ağırlığı alınan maddenin miktarına ve vasıflarına bağlıdır. Zehirlenmeler çeşitli sebeplerden olabilir. Bunların başlıcaları:

Endüstri mahsulleri ile: Bu zehirlenmeler çok çeşitli maddelerle meydana gelir. Bunların başında boya sanâyiinde kullanılan anilin, metilalkol; kauçuk endüstrisinde benzen, toluen, ksilol; eskiden tabâbette kullanılan bugün boya ve kozmetik sanâyiinde kullanılan arsenik; bakırla uğraşanlarda bakır; akü sanâyiinde kullanılan antimon, kadmium ve kurşun; gene matbaacı, boyacı ve ressamlarda kurşun; tütünle uğraşanlarda ve devamlı sigara içenlerde nikotin; fâre zehirinde kullanılan strikinin ve talium, termometre yapan ve cıva ile uğraşanlarda cıva; haşere öldürücüler, ilâçlarda ve yangın söndürücülerde karbon tetroklorür; DDT, kömür ocakları, grizu patlamalarında kezâ iyi yanmamış mangal ve bozuk sobalarda, otomobil ekzoz gazlarında karbon monoksit; evlerde böcek öldürücü olarak kullanılan naftalin; nihâyet harplerde forsgen ve kloropikrin gazlarıyla zehirlenmeler olabilir.

İlâçlara bağlı zehirlenmeler: Eter, azot protoksit gibi anestetik maddelere bağlı zehirlenmeler, uyuşturucu maddeler başta morfin, esrar gibi maddeler; romatizma ve kalp hastalıkları tedâvisinde kullanılan antikogulan (pıhtılaşmayı önleyici) ilâçlar, antikolinerjik (ülser tedâvisinde kullanılan) ilâçlar, antiallerjik (allerjiyi önleyici) ilâçlar, uyku ilâçları, intihar kastı ile alınan asitler, alkaliler, uyuşturucu ilâçlar, kezâ aspirin, keyif verici madde olarak içilen alkollü içkiler, epilasyon (kıllanmada) ve radiolojik tetkiklerde kullanılan, suda eriyen, baryum tuzlarına bağlı zehirlenmeler görülebilir. Bu zehirlenmeler özel klinik belirtiler gösterir. Bu belirtilere bakarak zehirlenmenin hangi maddeyle husûle geldiğini tahmin etmek mümkün olabilir. Fakat bu konuda yapılan soruşturma veya zehirlenen şahsın mesleği oldukça faydalı bilgiler verir. Tabiatiyle intihar kastı olup olmadığı, son zamanlarda bu şahsın rûhî durumu ve sosyal münâsebetlerinde değişiklikler olup olmadığı sorulup araştırılır.

Bu tip zehirlenmelere teşhis konduktan sonra zehirlenmeye sebep olan maddenin antidotu yapılmalıdır. Zehirli maddeyi ağızdan alanlara süt içirilir, sonra mîde yıkaması yapılır, mushil verilir, lavman yapılır. Zehirli maddeyi injeksiyon yoluyla almışlarda kol veya bacak hangisinden injeksiyon

yapılmışsa bağlanır. Kezâ yılan sokmasında olduğu gibi zehirin kan dolaşımına geçmesi de bu yolla önlenir. Hemen solunum, dolaşım ve beyinde ortaya çıkabilecek belirtiler için tedbirler alınır. Bu tedbirler sun'î solunum, kalbin takviye edilmesi, şoka karşı tedâvi, kan nakli, ihtiyaçları önleyici müsekkin ilâçlar ve antibiyotikler yapılır.

Asitlerle zehirlenme vak'alarında mîde sondası takılır, süt ve hafif alkaliler; alkalilerle zehirlenmede ise bol su ve süt içirilmesi ile diğer tedbirler alınır.

Gıdâ zehirlenmeleri: Gıdâ zehirlenmeleri zehirli mantar, çimlenmiş patates, çavdar mahmuzu ihtivâ eden unlar, toksik maddeler, yâhut bakteriler veya bunların toksinleri ile bulaşmış gıdâlarda husûle gelir. Eskiden gıdâ zehirlenmesinin bekletilmiş yemeklerde meydana gelen bâzı zehirli maddelerden veya kalaysız bakır ve alüminyum kaplarda teşekkül eden bakır ve alüminyum oksitle ortaya çıktığı zannedilirdi. Halbuki bugün bunların bakteri ve bakteri toksinleriyle husûle geldiği anlaşılmıştır.

Bakteriyle husûle gelen gıdâ zehirlenmeleri: Bu zehirlenmelere sebep olan bakteriler Salmonella tifi ve Salmonella Paratifi A ve B'dir. Daha nâdir olarak alfa hemolitik streptokoklar, koli basili, pyocyaneus, proteus basilleri ve enterekoklar gıdâ zehirlenmesine sebep olabilir. Bu tip gıdâ zehirlenmeleri en fazla et, yumurta, balık, süt ve süt mâmullerinin yenilmesi ile veya diğer yiyeceklere bu bakterilerin bulaşması ile ortaya çıkar. Bâzan da Salmonella enfeksiyonu geçirmekte olan bir hayvanın etini yemek veya hastalık taşıyan insanların (portörlerin) yiyeceklere bakteri bulaştırması ile zehirlenme meydana gelir. Bu sebepten aşçıların ve gıdâ maddeleri satan kimselerin sık sık sağlık kontrolünden geçirilmesi gerekir. Bu tip gıdâ zehirlenmeleri en çok sıcak iklimlerde veya sıcak mevsimlerde görülür. Aynı gıdâyı yiyen bir grup insanda fabrika ve okul gibi müesseselerde patlak verir. Bu zehirlenmelerde klinik tablo süratle gelişir. Üşüme ile ateş, adale ağrıları, bulantı, kusma, kramp tarzında karın ağrıları ve ishaller vardır.

Toksinlerle husûle gelen zehirlenmeler: Bâzı stafilokoklar sıcaklığa dayanıklı bir toksin (zehir) ifraz ederler. Gıdâ ile bulaşmış bu toksinler zehirlenmeye sebep olur. Bu zehirlenmelerde gene et, süt ve süt mâmülleri, kremalı pastalar ve balık konserveleri ile husûle gelir. Bu tip zehirlenmelerin sebebi elinde çıban, dolama veya cerahatli iltihaplar veya burun-yutak bölümünde iltihap bulunan kimselerin yukarıdaki gıdâ maddelerini mikroplarla kirletmeleridir.

Hastalığın belirtileri önceki bakteriyle ortaya çıkan gıdâ zehirlenmesi gibidir. Ancak bu hastalarda ateş bulunmaz; hastalık daha kısa sürede kendini gösterir ve şoka eğilim daha fazladır.

Botulismus: Bu zehirlenme clostridium botulinum adında bir mikrobun husûle getirdiği toksin ile ortaya çıkar. Ülkemizde az görülür. Evlerde konserve hazırlamak âdetinde olan batı ülkelerinde sık rastlanır.

Hastalık baş ağrısı, baş dönmesi ve halsizlikle başlar. Görme bozuklukları, çift görme, şaşılık, göz kapaklarında düşüklük yutma güçlüğü, konuşma bozukluğu, tansiyon düşüklüğü, solunum felci ile ölüm olabilir.

Botulismus zehiri bulaşmış yemekler ve konservelerde ekşime ve etkili kokular vardır. Kutu içinde gaz teşekkülüne bağlı olarak konserve kutusunun altı ve üstü kabarmıştır. Bu tip konserveler yenmemelidir.

Bakterilere bağlı olmayan toksik maddeler yenilmesine bağlı gıdâ zehirlenmeleri: Bu zehirlenmeler arasında mantar zehirlenmesi, midye, çavdar mahmuzu ve bakla, çimlenmiş patates zehirlenmeleri zikredilebilir.

Diğer zehirlenme sebepleri: Yılan, akrep, örümcek, arı ve karınca gibi hayvanların sokmasına bağlı zehirlenmeler olabilir. Bu zehirlenmelerin bâzıları tehlikeli olmayabilir. Fakat engerek yılanı ve akrep sokması tehlikelidir. Öldürücü olabilir. Hemen tedbir alınması gerekir.

ZEHİRLİ GAZLAR;

Alm. *Giftgase (n. pl.),* **Fr.** *Gaz (m. pl.) toxiques (asphyxiants),* **İng.** *Poison gases.* Düşman birliklerinin doğrudan doğruya veya yiyeceklerini etkilemek sûretiyle hareket kâbiliyetini azaltmak maksadıyla kullanılan çeşitli özelliklere sâhip kimyâsal ve biyolojik ajanlar. Zehirli gazlar savaşlarda en son kullanılan silâhlardan olup, havadan veya yerden çeşitli metodlarla atılarak bölgeye yayılır. Zehirli gazların etkilerini azaltan veya tamâmen yok eden karşı kimyâsal ve biyolojik ajanlar da zehirli gazlar sınıfında mütâlâa edilir Zehirli gazların canlılara etkisi teneffüs yolu ile veya cilde temas ederek vücut içine girmesiyle olur. Zehirli gazların silâh olarak kullanılması düşman birliklerinin ve tesislerinin zarar görmeden ele geçirilmesine yardımcı olur. (Bkz. Kimyâsal Silahlar, Biyolojik Savaş)

Zehirli gazlara karşı korunma:

Zehirli gazlara karşı korunmada alınacak birinci tedbir maskedir (Bkz. Maske). Maske yüzü tamâmen örterek teneffüs edilecek havanın aktif kömür ve fiber filitrelerden geçirilerek zehirli gazları emmesi sağlanır. Maske tam zamânında ve uygun bir şekilde kullanılırsa ciğerler ve gözler gazların etkisinden korunmuş olur. Gazın mevcut olduğunu gösteren alarm cihazları varsa maske zamanlı kullanılabilir.

Diğer bir korunma yolu koruyucu giyilen özel elbiseler biyolojik veya kimyâsal zehirli gazların vücutla temâsını keser. Hattâ biyolojik gazlarda bulunan mikroorganizmaların tahrip olmasına sebep olur. Bütün tedbirlere rağmen zehirlenme mevcut ise zehirli gazın cinsine göre antidot kullanılarak tehlike azaltılır. Zehirli gazların etkisini azaltmak için su ile temizlenme en iyi çâredir. Gözler ve yüz devamlı su ile yıkanırsa zehirli gazın etkisi azalır. Zehirli gazlara karşı umûmiyetle atropin antidotu enjeksiyon yoluyla kullanılır. Biyolojik gazların sebep olduğu hastalığın cinsine göre tedâvisi yapılır.

Kimyâsal ve biyolojik zehirli gazlar insanların ihtiyacı olan hubûbat ve hayvana da tesir edecek şekilde kullanılabilir. Bölgenin bitki örtüsünü tamâmen yok eden 2,4 D (diklorofenooksiasetik asit), kocodilik asit gibi kimyâsal silâhlar bunlardandır.

Kimyâsal ve biyolojik zehirli gazların kullanılması 1899 Hagne ve 1925 Cenova protokolları ile yasaklanmışken bilhassa Birinci Dünyâ Savaşında Almanlar ve Amerikalılar; 1936 senesinde Etyopya'da İtalyanlar ve 1937 ile 1943 senelerinde Çin'de Japonlar bu gazları bol miktarda kullanmışlardır. 1971 senesinde Cenova Silâhsızlanma Konferansı ile zehirli gazların kullanımı tamâmen yasaklanmış ve 1972 senesinde ABD'deki zehirli gaz stokları tahrip edilmiştir. Halbuki aynı konferansta teklif ve imzâsı bulunan Sovyet Rusya, 1979 ile 1986 seneleri arasında Afganistan'da tonlarca zehirli gaz kullanmıştır. 1980-1986 seneleri arasında da İran ve Irak birbirlerine karşı zaman zaman zehirli gaz kullanmışlardır.

ZEHRÂVÎ;

Endülüs'te yetişen meşhur tıp âlimi. İsmi, Halef bin Abbâs ez-Zehrâvî olup, künyesi Ebü'l-Kâsım'dır. 930-1013 seneleri arasında yaşamıştır. Kurtuba yakınlarındaki Ez-Zehrâ'da doğduğu için Zehrâvî ismiyle meşhur oldu. Batı ilim âleminde Ebü'l-Kâsis, Bukasis ve Al-Zahravivs olarak bilinir. Zamânında ilim ve kültür seviyesi en yüksek olan Kurtuba Üniversitesinde öğrenim gördü. Özellikle tıp ilminin nazarî ve tatbikî sâhalarında derinleşerek söz sâhibi oldu. Endülüs Emevî halîfelerinden Üçüncü Abdurrahmân ile sonra yerine geçen İkinci Hakem devrinde saray doktoru olarak çalıştı ve hükümdârların özel tabibi oldu.

Müslüman cerrahların babası olarak kabul edilen Zehrâvî, daha çok cerrâhî sâhasında başarılı ve meşhurdur. Cerrâhîye ilk önem veren âlim, meşhur Râzî idi. Ali bin Abbâs onun yolunu tâkip etmiş, sonra İbn-i Sînâ yetişmiştir. Endülüs'te de İbn-i Zühr bu sâhada temâyüz etti. Tıp ve cerrâhîyi birleştirerek tıp ilminde hamle yaptı. Fakat cerrâhînin başlı başına bir ilim hâline gelmesi Zehrâvî sâyesinde olmuştur. Zîrâ o, sâdece nazariyelerle uğraşmadı. Bizzat ameliyâtlar yaparak, metodlar ve âletler keşfetmeyi ve bunları mahâretle kullanmayı başardı. Avrupa'da İslâm âlimleri ve ilimlerinin ışığı sâyesinde teşekkül eden rönesans hareketinde Zehrâvî'nin de büyük tesiri ve rolü oldu. O devirde Avrupa'da Zehrâvî'nin eserleri ve bunlarda ortaya koyduğu tıbbî ve cerrâhî usûller de temel mürâcaat kaynağıydı.

Zehrâvî, daha o devirlerde birçok günlük âcil hâllerde cerrâhî usûllerini başarı ile tatbik etmiş, burun ameliyatları yapmış, gümüş nitratı kullanmıştır. Dağlama yoluyla da önceleri hiç yapılmamış birçok cerrâhî tedâvîyi başarmıştır. Hayâtının büyük bir kısmını doğduğu yer olan Medînet-üz-Zehrâ'da tıp ve eczâcılık araştırmalarıyle geçiren Zehrâvî, ayrıca din ve zamânının diğer fen ilimlerini de tahsil etmiştir. O, cerrâhî uygulamalarda çok hassastı. Ameliyatlarda kullandığı âletleri kendisine has bir metodla mikroplardan temizledikten sonra kullanıyordu. Bu işte bilinen ve Maddet-üs-safra denilen bir maddeden faydalandı. Günümüzde yapılan araştırmalar bu maddenin bakterileri imhâ edici özelliğe sâhip olduğunu ispatlamıştır.

Zehrâvî'nin en çok meşgul olduğu ve çağdaşlarını da en fazla yoran hastalıklardan biri kanserdi. Onun bu hastalık için ortaya koyduğu tedâvi usûlleri günümüze kadar uygulanagelmiştir. O, akciğer iltihaplanmaları üzerinde çalışmış ve ameliyatla göğsü yarıp dağlama yoluyla bunu tedâvî etmeyi başarmıştır. Böbrek taşlarını düşürme ve ameliyatla çıkarmayı ilk defâ gerçekleştiren yine odur. Yaptığı ameliyat günümüz operatörlerininkiyle aynıydı. Göz, kulak, burun, boğaz ve diş cerrâhîsinde önderlik etti ve ilk defâ fıtık ameliyatını gerçekleştirdi. Kadın hastalıkları dalında yeni usûl ve âletlerle büyük gelişmeler kaydetti. Çocuğun ters doğumuna müdâhaleyi ilk defâ o tavsiye etti. Bu metod doğuma çok yardımcıydı. Zehrâvî'den asırlar sonra Stutgartlı Jinekolog Walcher (1806-1935) bu yolu kullanmaya teşebbüs etti ve Müslüman bir ilim adamının buluşu olan bu usûl, Avrupalı bir hekime mâl edilerek Walcher Durumu adıyla meşhur oldu. Vaginal taş ameliyâtını tıp dünyâsına kazandırarak, doğumda büyük bir yardımcı olan kolpeurynter âletini yaptı.

Ebü'l-Kâsım Zehrâvî, ameliyâtlarda kendine has anestezi metodlarını tatbik etti ve bunun için banotundan faydalandı. Mafsal iltihâplarını tedkik ederek, tedâvisi üzerinde durdu. Varis, yâni damar genişlemesi hastalığı üzerinde çalışmalarda bulundu. Poliplerin çıkarılmasında çengel uyguladı ve bir hizmetçisine başarılı bir trakeotomi ameliyâtı yaptı. Fransız cerrahı Pare'yi şöhrete ulaştıran ve 1552 senesinde ilk defâ onun tarafından yapıldığı sanılan, büyük damarların bağlanmasını altı asır önce Zehrâvî gerçekleştirdi. Ameliyât sırasında mum ve alkol kullanarak kanamayı durdurmayı başardı. Pratisyen cerrahlara sun'î dikişi, kürk dikişi, karın yaralarında sekiz dikişi, bir ipliğe geçirilen iki iğneli dikişi, bu münâsebetle kedi barsakları ile yapılan dikişi, barsak ameliyatında kalkük kullanmayı öğretti. Bütün ameliyât dikişlerinde, özellikle karın çukuru altındaki cerrâhî müdâhalelerde, ilk defâ havsalayı (kalça boşluğunu) yatakta yüksekte tutan o oldu. Yirminci asrın başlarında Alman cerrahı Friedrich Trendelenburg (1844-1924), Zehrâvî'nin bu buluşuna sâhip çıkıp kendine mâl etmiş, Ebü'l-Kâsım'ın ismi unutturulmuştur.

Zehrâvî ayrıca birçok diş operasyonlarını târif etmiştir. Bunlar arasında diş çekme, tespit etme, kökünü besleme ve takma dişle ilgili bilgiler vermiştir. Diğer metallerin ağız içinde kimyâsal reaksiyona gireceğini düşünerek altın tel kullandı. Demir, bakır ve altından yapılmış cerrâhî âletlerini esaslı bir şekilde geliştirdi. Cerrâhî ameliyatlarda dikişler için kullanılacak ipek ipliği îmâl etti. Burun içindeki fazlalık et parçalarını temizleyip almak için ilk defâ senânin denilen orijinal bir âlet yaptı. Yine ilâçları mesâneye vermek için mâdenî şırıngayı ilk defâ o yapıp kullandı.

Ebü'l-Kâsım Zehrâvî'yi meşhur eden ve Avrupa'da cerrâhînin temeli olan **Te'lif** adlı eseridir. İki ciltten meydana gelen eser 900 sahîfedir. Eserin asıl adı **Et-Tasrif Limen Acize an'it-Te'lif'**tir. Otuz bölümden meydana gelen eserin birinci ve ikinci bölümlerinde hastalıkların genel değerlendirmesi yapılarak tedâvileriyle ilgili bilgiler verilmektedir. Üçüncü bölümden yirmi beşinci bölüme kadar olan kısımda ilâçların terkibi anlatılmaktadır. Yirmi altıncı bölümde hastalık, sağlık ve yiyecek rejiminden bahsedilmektedir. Yirmi sekizinci bölüm ise basit ilâçlarla yiyeceklere ayrılmıştır. Kitabın en önemli kısmını 30. bölüm meydana getirmektedir. Burada cerrahlıkla ilgili bilgiler anlatılmaktadır.

Te'lif'in seksenden fazla yazma ve basılı kopyası vardır. Birçok defâ lâtinceye ve İbrâniceye tercüme edildi. Eserin birinci ve ikinci kısımları 1519 senesinde Ausburg'da Lâtince olarak basıldı. Cerrâhî ile ilgili cüz'ü, meşhur Gerard de Cremona tarafından Lâtinceye tercüme edilmiştir. Bu bölümü Fâtih Sultan Mehmed Han zamânında Amasya Hastânesi başhekimi Sabuncuzâde Şerefeddîn tarafından bâzı ufak tefek ilâvelerle **Cerrahiye-i İlhâniye** adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.

Avrupa'da cerrâhînin temelinin atılmasına sebep olan bu eser, Salerno, Montpelleier ve diğer Avrupa tıp fakültelerinde asırlarca ders kitabı olarak okutulmuştur. Ebü'l-Kâsım Zehrâvî'yi Müslümanlardan çok, asırlarca eserinden istifâde eden Avrupalılar tanımışlar, buluşlarını ve tedâvî şekillerini kendilerine mâl etmişlerdir.

ZEKÂ;

Alm. *Intelligenz, Klugheit (f),* **Fr.** *Intelligence,* **İng.** *Intelligence.* En geniş mânâsıyle bir genel zihin gücü. Psikolog Terman'a göre, zekâ "mücerret (soyut) düşünme yeteneği"dir. Davis, zekâyı, "edinilen bilgilerden faydalanarak meseleleri halletme kâbiliyeti" olarak açıklar. Stern ise, "yeni karşılaşılan hallerin gereklerini, düşünme yeteneğinden faydalanarak karşılayabilme, yeni hayat şartlarına uyabilme gücü" olarak görür. Bergson'un klâsik târifine göre zekâ, "evvelce elde edilmiş tecrübe ve bilgilerden istifâde ederek bugünkü hayat meselelerini çözmek ve hayat şartlarına uymak kâbiliyeti"dir. Hinsie ise zekâyı, üç ana gruba ayırarak târif etmektedir. Bu müellife göre, abstre (mücerret, soyut) fikir ve sembolleri anlama ve kullanma kâbiliyeti teorik zekâyı; muhtelif makina ve âletleri anlama, çalıştırma ve keşfetme kâbiliyeti mekanik zekâyı, insânî münâsebet ve ictimâî hâdiselerle ilgili durumlarda akıllı ve mantıkî bir şekilde hareket etmek kâbiliyeti ise sosyal zekâyı teşkil etmektedir.

Zekâ, akılla karıştırılmamalıdır. Zekâ, bir meleke, bir alışkanlıktır. Bu kuvvet yardımı ile insan, bilinen şeylerden bilinmeyenleri çıkarır. Delilleri toplayarak aranılan şeyleri bulur. Zekâ, sebep ile netice arasındaki bağlılıkları bulmak, benzeyiş ve ayrılışları anlamaktır. Akıl anlayıcı bir kuvvettir. Hakkı bâtıldan, iyiyi kötüden, faydalıyı zararlıdan ayırt etmek için yaratılmıştır. İsviçreli Clapare de zekâyı, "yeni icap ve vaziyetlere, zihnin en iyi şekilde uyması"dır diye anlatmıştır. Yâni muhite uymayı sağlayan bir kuvvettir. Tek hücreli hayvanlar, muhitin yalnız tesir etmesi ile hal değiştirerek bu tepkiye uyar. Daha ileri olan eklembacaklılarda, tepkilere sevkitabiî (içgüdü)ler de katılır. Kemikli hayvanlarda, bu iki kuvvete alışkanlık da karışır. En yüksek hayvanlarda ve insanlarda ise, muhite uymak için yeni bir faaliyet, bir davranış ortaya çıkar ki, bu da zekâdır.

Bergson diyor ki: "Her asrın geri kalmış kısımları, tabiate uymak, hayvanlar ve kendileri arasında münâsebet kurmak için âletler yapmıştır. Bu aletler, zekâ ile yapılmıştır." Alet yapmak, teknikte yükselmek akla değil, zekâya alâmettir. Zekâ, içgüdüden yukarı, akıldan aşağı, bir şuur basamağıdır.

Aklın tatbikçisi gibi olan zekâ, akıldan önce teşekkül etmektedir. Akıllı kişiler, teorik yollar ve kâideler ortaya koyar. Zeki kimse, bunların pratiğe tatbikini sağlar. Zekâ düşünebilme kuvvetidir. Fakat, düşüncelerin doğru olması için, akıl lâzımdır. Zeki insan düşüncelerinin doğru olabilmesi için bir takım prensiplere muhtaçtır. Bu prensipleri idâre eden akıldır.

Her zeki kimseyi akıllı sanmak doğru değildir. Zeki bir kimse, büyük bir kumandan olabilir. Akıllı kimselerden öğrendiği usûlleri, yeni harp vaziyetlerine uydurarak, kıtaları fethedebilir. Fakat aklı az ise, bir hatâ ile, başarıları felâkete döner. Meselâ Napolyon'un zekâ saçan askerî plânları, zaferleri ve akılsız hareketlerinin sonu olan felâketleri meydandadır. Üçüncü Selim Han zamânında, Napolyon'un, Suriye'de, İslâm askerleri karşısında bozguna uğrayarak nasıl kaçtığı târihlerde yazılıdır. Bir arslanın zekâsı, insan zekâsı kadar kuvvetli olsaydı, bu arslan öteki arslanlardan, on bin kat daha çok korkunç olurdu.

Zekâ, yeni doğmuş bir çocukta potansiyel olarak vardır, zamanla olgunlaşır. Fikrî gelişimin en hızlı olduğu zaman onuncu yaşa kadar olan dönemdir. Zekânın gelişmesi, beynin ve sinir sisteminin olgunlaşmasına dayanır.

Normal olarak, zekâ, doğuştan îtibâren şahsın olgunluğa erdiği 15-25 yaşlara kadar devamlı olarak artmaktadır. Fizikî ve bedenî büyüme ve gelişmede de olduğu gibi, zekâdaki gelişmenin ilk beş senesinde çok süratli olmasına mukâbil, 10-16 yaşlarda gitgide yavaşlamakta ve 15-20 yaşından sonra tamâmiyle durmaktadır. 20 yaşına kadar gelişen zekâ, ondan sonra 7-8 senelik bir duraklamayı tâkiben hızla zayıflamakta ve düşmektedir.

Zekânın ölçülmesi: Zekâ birtakım testler aracılığıyla ölçülebilir. Bu gâyeyle birçok test geliştirilmiştir. Târihte bilinen ilk zekâ testi Osmanlı Devletinde uygulanmıştır. O zaman saraya bağlı olan Enderun adlı mektebe, Müslüman ve gayri müslim çocukları bir çeşit zekâ testiyle seçilerek alınırlardı. Enderun, idâreci ve devlet adamı yetiştirirdi (Bkz. Enderun). Batıda kullanılan ilk zekâ testini bir Fransız psikologu olan Alfred Binet ve Dr. Theodor Simon yapmıştır. "Binet-Simon Testi" adı altında 1905 yılında yayınlanan bu test, Paris ilkokullarında başarısız kalan öğrenciler arasında zekâca geri olanlarla zekâca normal olup, olumsuz çevre faktörlerinden dolayı başarısız kalanları ayırt etmek gâyesiyle meydana getirilmiştir.

Zekâ testleri muhtelif yaşlardaki çocukların normal olarak (yâni % 50'sinin) yapabilecekleri işlerden, çözebilecekleri problemlerden ve cevaplandırabilecekleri sorulardan meydana getirilmiştir. Bu tipik sorular, problemler ve işler, etraflı incelemelerden sonra tespit edilmiştir.

Binet-Simon Testi son yıllarda revizyondan geçirilerek Stanford-Binet Testleri adı altında hâlen çocuklarda geniş ölçüde kullanılmaktadır. 8 yaşındaki bir çocuğa kendi yaşından iki yıl öncesine âit olandan başlanarak testler uygulanır. Çocuk bunları bildiği gibi, 8 yaşına âit problemleri de çözebilir, daha ileri yaşlara âit olanları yapamazsa normal zekâlı sayılırlar. Böyle bir çocuğun doğum yaşı gibi zekâ yaşı da sekizdir. Şâyet 8 yaşındaki bir çocuk kendi doğum yaşının problemlerini çözemeyip, ancak 7 yaş seviyesine kadar olan problemleri halledebiliyorsa zekâ yaşı 7 olarak kabul edilir. Dokuzuncu yaşa kadar olan problemleri çözüyorsa, 9 zekâ yaşında sayılır. Buna göre çocuğun zekâ yaşı, doğum yaşından üstün veya düşük oluşuna göre zekâsının üstün veya düşük olduğu anlaşılır.

Zekâ yaşının doğum yaşına bölünmesiyle zekâ derecesi tespit edilir. Kesirden kurtarılması için 100 ile çarpılarak elde edilen rakama "zekâ bölümü" (IQ) adı verilir. Yâni:

$$\text{Zekâ Bölümü (IQ)} = \frac{\text{Zekâ Yaşı}}{\text{Doğum Yaşı}} \times 100$$

İnsanları zekâ derecelerine göre düşükten yükseğe doğru sıralarsak, normal dağılma eğrisi (çan eğrisi) elde edilir.

Zekâ bölümlerinin (IQ) mânâları şunlardır:

IQ 0- 25 arası "ağır gerilik" (idio)

IQ 26-50 arası "orta gerilik" (embesil)

IQ 51-75 arası "hafif gerilik" (debil)

IQ 76-90 arası "sınır zekâlılar"

IQ 91-110 arası "normal zekâ"

IQ 111-125 arası "ileri zekâ"

IQ 126-140 arası "üstün zekâ"

IQ 140-155 arası “çok üstün zekâ”

IQ 156-ve üzeri “dehâ”

Üstün zekâlılık: 1000 rastgele çocuk alınırsa, ancak 10 tânesinin bölümü 140 ve biraz üzerinde olur. 160 ve 160’ın üzerinde olanların oranı ise binde birden bile azdır. Bir bakıma yeryüzündeki tekniğin bulucuları ve taşıyıcıları bu zekâlardır. Üstün zekâlı çocuklar üzerinde yapılan geniş araştırmalar, bunların özellikleri hakkında bize şu bilgileri vermektedir: Her şeyden önce, bu çocuklar vücut sağlığı bakımından normalden üstün bulunmaktadırlar. Öyle ki, doğdukları zamanki boy ve ağırlık ölçüleri normalin üstündedir. Bebeklik devresinde daha az hastalık geçirmekte ve öteki bebeklerden daha fazla uyumaktadırlar. Bu çocuklar erken diş çıkarmakta, erken yürümekte ve erken konuşmaktadırlar. Okulda çabuk ilerleme göstermekte ve teorik konulara daha fazla ilgi duymaktadırlar. Genel olarak el mahâretini gerektiren konulara, beden eğitimi ve resim derslerine fazla ilgi göstermemektedirler. Vakit geçirmek için yaptıkları faaliyetlerde okuma büyük yer almaktadır. Oyun oynarken kendilerinden büyük arkadaşları tercih etmektedirler. Ergenlik çağına akranlarından daha erken girmektedirler.

Şurası da muhakkaktır ki, sâdece üstün zekâya sâhip olmak her şey demek değildir. Çok zeki oldukları halde hayatlarını cezâevlerinde geçiren kimseler de çoktur (Bkz. Psikopati). Zekânın üstünde akıl dediğimiz kuvvet vardır ve zekânın iyi yönde kullanılması önemlidir. Dînî ve ahlâkî terbiye, çevre şartları ve hayat tecrübeleri zeki doğmuş olmanın yanısıra büyük ehemmiyet taşır. Öte yandan, okulda ve okul sonrası yaşayışta elde edilen başarılar tabiî ki, alınan eğitimle de ilgilidir. Eğitim ancak mevcut olan bir kâbiliyeti geliştirir.

Üstün zekâlı çocuklar yalnız kendileri, âileleri veya memleketleri için değil, bir bakıma bütün dünyâ için önem taşımaktadırlar. Çünkü, özellikle ilim dallarında onları bekleyen çözülmemiş problemlerin cevapları; yapılacak keşifler, bulunacak ilâçlar bütün insanlığın malı olacaktır.

Zekâ geriliği: Çocukluk çağlarının en sık görülen rûhî şikâyet konusu, zekâ geriliğidir. Dünyâ Sağlık Teşkilâtı bunu, “zihin kâbiliyetlerinin eksik veya yetersiz gelişmesi” diye târif etmektedir.

Zekâ geriliğinin sebepleri:

1. İrsî (soyaçekim) zekâ gerilikleri: Hafif derecedeki zekâ geriliklerinin büyük bir kısmını bu grup meydana getirir. Anne ve babanın geri zekalı olması hâlinde çocuk da geri zekâlı olabilecektir. Alkolizm, toksikomani, aşırı yaşlılık buna etken olabilir.

2. Gebelik sırasında annenin ve bebeğin karşılaştığı tehlikeler, önemli birer sebep sayılabilir: Çocuğu düşürme denemeleri, özellikle hâmileliğin ilk üç ayında annenin kızamıkçık, çiçek, toksopalsmosis, kabakulak, kızamık, çocuk felci, su çiçeği, mikrobik sarılık, grip, boğmaca, tifüs, kızıl, sıtma geçirmesi gibi. Bu hastalıklardan birine yakalanan kadının, doğacak çocuğunun muhakkak geri zekâlı olması söz konusu değildir. Gebelikte röntgen çektirme, sigara ve alkol kullanma yine zekâ geriliğine sebep olabilir.

3. Doğum sırasında çocuğun beyninin zedelenmesi, beynin oksijensiz kalması yine önemli sebeplerdendir.

4. Dört-beş yaşına kadar beyin ve sinir sistemi hızlı bir olgunlaşma (tekâmül) hâlindedir. Bu olgunlaşmayı engelleyen sebepler (enfeksiyonlar, kafa travmaları ve zehirlenmeler), zekâ gelişiminin duraklamasına veya aksamasına yol açabilirler. Beynin, daha çok virüs adı verilen mikroplarla ortaya çıkan, ansefalit dediğimiz iltihâbî hastalığında hayâtî tehlikeleri olabilir. Hastalığı atlatanların bir çoğunda zekâ geriliği görülür. Küçük yaşlardaki boğmaca diğer bir sebeptir. Menenjit, ciddî kafa darbeleri, ağır orta kulak iltihapları, beyni etkileyen zehirlenmeler zekâ geriliğine yol açabilirler.

5. Beynin gelişmesini doğuştan veya erken çocukluk çağında engelleyen mühim sebeplerden biri de kafatasının yapı anormallikleridir. Mikrosefali (küçük beyin) bunun tipik örneğidir. Kafa içi sıvılarının basınç artması sonucu başın büyümesi ve gelişmekte olan beynin sıkışması şeklinde meydana gelen, hidrosefali denen hastalıkta zekâ geriliği oldukça sıktır. Bütün bunların dışında, kromozom anormallikleri yine irsî (soyaçekim) bir başka zekâ geriliği sebebidir. Mongolismus denen, Moğol ırkını andıran çocuklar, geri zekâlıların önemli bir kısmını meydana getirirler. Zekâları hafif veya orta derecede geridir. Normalde 46 olan kromozom sayısı 1 artarak 47 olmuştur. Daha çok ileri yaşlarda doğum yapan annelerin çocukları arasında da rastlanır.

Zekâ geriliğinin sıralanması: Zekâ gerilikleri, zekâ bölümlerine göre şu şekilde sıralanır:

IQ’su 0-25 olanlar ağır geridir (idio): Bütün zekâ faaliyetleri hemen hemen yok gibidir. Buna ilâveten birtakım bedenî gelişme kusurları da vardır. Kurumlarca korunması gerekir. Bâzı basit alışkanlıkları bile kazandırmak mümkün değildir. Bâzıları birkaç cümleyle konuşma öğrenebilir. Büyük kısmı konuşmaz. Çoğu tuvalet, beslenme alışkanlıkları kazanamaz. Büyük bir kısmında yürüme bile

gelişemez. Çoğu erken yaşta ölür.

IQ'su 26-50 arası olanlar orta geridir (embesil): Normal bir çocuğun kâbiliyetinin yaklaşık en fazla yarısı kadar kâbiliyeti gelişeceğinden, konuşmaları ve sosyal intibakları daha sınırlı ve geç olacaktır. Çok az bir kısmı 10-12 yaşından sonra basit okuma yazma öğrenebilir. Kelime hazineleri kıttır. Günlük yaşantıları için gerekli olan basit uyum ve alışkanlıkları kazanabilirler. Fazla sorumluluk taşımayan basit el zanaatlerinde veya tarla-bahçe işlerinde 13-14 yaşından îtibâren çırak niteliğinde çalıştırılırlarsa, işe uyum sağlayabilirler. Esâsen en doğru yol da budur. Çevrelerince geri oldukları kolayca fark edildiklerinden, alay konusu edilmemeleri, bilakis korunmaları, desteklenmeleri gerekir.

IQ'su 51-75 arası olanlar hafif geridir (debil): Zorlukla da olsa ilkokul öğretimine başlayabilirler, bir kısmı okulu bitirebilir, bir kısmı ise okula hiç devam edemez. Bu seviyedeki gerilerin kendine mahsus, hafif ve yavaş ilerleyen eğitim programı çerçevesinde, özel alt sınıflarda eğitim görmeleri gereklidir. Büyük şehirlerimizin bâzı ilkokullarında böyle sınıflar vardır. Bu çocuklarda dikkat, muhâkeme, hâfıza, irâde zayıf gelişir. Fikir üretimi kıttır. Heyecanları değişken olup, telkine kolayca yatkın olduklarından gençlik ve yetişkinlik yaşlarında kolayca suça yönelebilirler, şaka kaldırmazlar. Geri oldukları kolayca fark edilemez, uyumsuzlukları terbiyesizlik sayılabilir. Yetişkin çağa vardıklarında 11-12 yaşındaki bir çocuğun zekâsına sâhip olabilirler.

IQ'su 76-90 arası olanlar sınır zekâlıdırlar: Normalle geri arasındaki kişilerdir.

Zekâ geriliğinin oranları: Bu bölümlenmeye göre, zekâ bölümü (IQ) 75'ten aşağı olan çocuklar geri zekâlı sayılır. Bunların çocuk kesimindeki oranı % 3 dolayındadır. Sınır zekâlılar ise % 10-15 arasındadır. Zekâ bölümü 90'ın üstünde olanlar normal zekâlılardır. Bütün geri zekâlıların yaklaşık % 75'i hafif, % 20'si orta, % 5'i ağır gerilerdir.

Zekâ geriliğinde tedâvi: Şâyet bir çocukta zekâ geriliği ortaya çıkmışsa, bunun giderilerek tedâvisi mümkün değildir. Burada esas tedâvi, mevcut zekâ kâbiliyeti ile en yüksek verimde, çocuğun aktivitesini ve topluma uyumunu sağlayabilmek, mümkün olan seviyede öğretimini sürdürebilmektir. Yâni eğitimini yapmaktır. Psikomotor eğitim (yürüme, denge, koşma hareketleri, ince el becerileri) önceleri önemlidir. Konuşma eğitimi özel bir yer tutar. Ayrıca günlük hayatta gerekli olan bilgiler ve alışkanlıkların (beslenme, tuvalet, tehlikelerden sakınma gibi) kazandırılması gerekir. Bu uygulamalarda müsbet davranış ve fiilleri teşvik, tasdik etme ve mükâfatlandırma, daha sonra da tekrarlayarak pekiştirme başlıca prensiptir. Menfi davranışlar engellenmeli ve doğrusu öğretilmelidir. Âile ile de işbirliği yapılarak, evdeki yaşayışın da tedâvinin paralelinde tesirini sağlamak gereklidir.

Zekâ testleri: Zekâ testlerinden sık kullanılanlardan bâzıları şunlardır:

Cattell Zekâ Testi: Kültürden arınmış bir testtir. Bütün toplumlara uygulanabilir. Üç çeşidi vardır: Birincisi 4-8 yaş arasındaki çocuklar ve debiller (hafif zekâ gerisi olanlar) için; ikincisi 8-12 yaş arası çocuklar ve bütün yetişkinler için; üçüncüsü yüksek seviyedeki genç ve yetişkinler için hazırlanmıştır. Sorulan soruların belli bir zaman içinde cevaplanması istenir.

Alexander Pratik Zekâ Testi: Bu testle ilkokulu bitiren çocukların teknik kâbiliyetlerini ölçmek ve onları daha ileri sınıflara (özellikle sanat okullarına) yöneltmek maksadıyla hazırlanmıştır. Test aynı zamanda özel sınıflarda okutulması icab eden çocukların tespitinde çok işe yaramaktadır. Testte tahta kutulardan, boyalı küplerden çeşitli problemler çözülmesi istenir.

Porteus Labiret Testi: Zekâ fonksiyonunun özel bir şeklini ölçer. Meselâ, bâzı vaziyetlerde temkinli davranmak, ileriyi görmek, çeşitli engellerden kendini korumak gibi. Bu test bilhassa bir insanın bugünkü hayâtındaki davranışlarda gösterdiği kâbiliyeti tespit eder.

Binet-Terman Testi: Sözlü bir testtir. Okul, âile bilgisine ve kültürüne dayanır. Binet-Terman testinden bâzı örnekler:

Yaş 4:

1) Anlayış: "Ne yaparsın?"

-Uyku gelince

-Üşüyünce

-Acıktığın zaman

2) Dört rakamı ezberden tekrarlamak:

-4-3-7-9

-4-8-5-6

-9-1-5-7

Yaş 7:

1) Farklarını söylemek:

-Sinekle kelebek

-Taşla yumurta

-Tahtayla cam

Yaş 10:

1) Saçma cümleler: “Burada saçma olan nedir?”

a) Adamın biri diyor ki: “Öyle bir yol biliyorum ki, evimden şehre doğru yokuş aşağı, şehirden evime doğru da yokuş aşağı.”

b) Dün polisler vücûdu parçalara ayrılmış bir ceset buldular. Bu şahsın kendini öldürdüğü zannediliyor.

c) Bir mühendis diyor ki: “Trende ne kadar çok vagon varsa tren o kadar çabuk gider.”

d) Dün bir tren kazâsı oldu, fakat çok önemli değil, yalnız 48 kişinin öldüğü söyleniyor.

Yaş 12:

1) Benzeyişleri kavramak: “3 şey nasıl birbirine benzer?”

a) Yılan, inek, serçe

b) Kitap, öğretmen, gazete

c) Yün, pamuk, deri

d) Bıçak, kuruş, demir tel

e) Gül, patates, ağaç

Binet-Terman zekâ testinin değerlendirmesi ise şöyle olur:

140 ve üstü deha

120-140 yüksek zekâ

95-120 normal zekâ

80-95 orta zekâ

70-80 aşağı zekâ

50-70 debil

20-50 impesil

0-20 idio

ZEKÂ GERİLİKLERİ;

Alm. *Schwachsinn (m),* **Fr.** *Arrierations (f. pl.) mentales,* **İng.** *Feeble-mindedness, backwardness.* Çeşitli sebeplerden dolayı meydana gelen ve değişik derecelerde olabilen zekâyla ilgili hastalıklar. Zekâ, öğrenme, öğrenilenden faydalanabilme, yeni durumlara uyabilme ve yeni çözüm yolları bulabilmek kâbiliyetidir (Bkz. Zekâ). Zekî insan, öğrendiğini değerlendiren ve yeni durumlara yeni çözümler getirebilen kişidir.

Zekâ geriliği, gelişim dönemlerinden kaynaklanan ve ahenkli davranışlardaki bozulmayla birlikte olan, genel zihnî fonksiyonlarda normalin altında olma hâlidir. Sebebi ne olursa olsun, zekâ geriliği gösteren çocukta en belirgin özellik, konuşmanın başlamamış olması veya çok yavaş gelişmesidir. Beden gelişmesi de yavaştır. Başı dik tutma, emekleme, yüzme, oturma, koşma genellikle geç başlar.

Zekâ geriliği oranının, toplam nüfûsun % 2-3’ü kadar olduğu kabul edilmektedir.

Zekâ gerilikleri şu şekilde tasnif edilebilir:

1. Derin zekâ geriliği: 0-5 yaş arası çocuklar, tam bağımlı çocuklardır. Genellikle kurum ve hastânelerde devamlı bakım ve gözetim altında tutulurlar, pek uzun yaşamadıkları ileri sürülmektedir. 6-20 yaş arasındakiler tek tek kelimelerle sınırlı olarak ihtiyaçlarını anlatabilirler, tuvalet eğitimi ve yeme gibi konularda çok az da olsa eğitilebilirler. 21 yaş üstündekilerde ise bâzı hareket ve konuşma,

ses kâbiliyetlerinde ilerleme olabilir. Tuvalet ve yeme alışkanlıklarını sürdürebilirler, özel bakımı gerektirirler.

2. Ağır zekâ geriliği,

3. Orta derecede zekâ geriliği,

4. Hafif derecede zekâ geriliği,

5. Sınırda ve donuk zekâlı normal çocuklar: Ağır öğrenen çocuklar olarak bilinirler. Bunlar için özel eğitim uygulanmamakta, ilkokul eğitimini 1-2 sene geriden tâkip etmektedirler. Bunlar geri zekâlı düzeyde değillerdir, ama yaşıtlarından çok daha geç ve güç öğrenirler. Çabuk kavrayamaz ve öğrendiklerini çabuk unuturlar.

Zekâ testleriyle çocukların zekâ yaşları tespit edilebilmektedir. Şâyet yedi yaşındaki bir çocuk kendi yaşı için hazırlanmış testleri başarırsa, zekâsı yaşına uygundur denir. Şâyet on iki yaş için hazırlanmış testi de başarırsa zekâsı yaşına göre çok üstündür denir.

Zekâ geriliklerinin sebepleri:

1. Doğum öncesi faktörler:

İrsiyet, alkolizm, toksikomani, aşırı yaşlı ana-baba vb.

2. Lipid metabolizmasına bağlı bozukluklar.

3. Karbon hidrat metabolizmasına bağlı bozukluklar.

4. Hormonal bozuklukları: Normal tiroid bezinin az çalışması.

5. Kromozom bozuklukları: Down sendromu (Mongolizm).

6. Gebelik sırasında annenin geçirmiş olduğu enfeksiyon hastalıkları: Frengi, kızamıkçık, çiçek, su çiçeği, toksoplasmosis, kabakulak, kızamık, mikrobik sarılık, grip, boğmaca, sıtma, kızıl vb.

7. Gebelik zehirlenmesi, kontrol altına alınmayan annenin şeker hastalığı, yetersiz beslenme, kontrolsuz ilâç kullanma, sigara, alkol ve benzeri alışkanlıklar.

8. Doğum esnâsında meydana gelen travmalar, bebeğin oksijensiz kalması, kan uyuşmazlığı sonucu meydana gelen öldürücü sarılık (Kernicterus) zekâ geriliklerine yol açabilmektedir.

9. Çocuklarda meydana gelen menenjitler, beyin iltihapları, travmalar, çocuk beyin felci, sara nöbetleri ve zehirlenmeler de zekâ geriliklerine yol açabilmektedir.

10. Sosyal ve moral sebeplerden zekâ geriliği olabilmektedir: Toplumun sosyal şartları, âilenin yapısı ve görgüsü, maddî imkânsızlıklar, eğitimsizlik, beslenme bozuklukları, harp, esâret gibi ağır şartlar vb.

Teşhis: Bebeklik çağında teşhis koymak zor olup, îtina isteyen bir iştir. Anne ve babadan çok iyi bir hikâye alınmalı ve şüpheli kalan her şey sorulmalıdır. Çocuğun dikkatli bir gözlemi ve muâyenesi, zekâ geriliği teşhisini koyma kadar, sebepleri konusunda da aydınlatıcı olmaktadır. Nörolojik belirtilerin görülüş sıklığı ve ciddiyeti, zekâ geriliği konusunda oldukça mühim ipuçları vermektedir. İdrar, kan ve kromozom tetkikleri de teşhiste oldukça faydalı olabilmektedir. İşitme ve konuşmanın değerlendirilmesi, psikiyatrik ve psikolojik muâyene ile çocuğun zekâ yaşının tespiti, teşhisinin diğer unsurlarını teşkil etmektedir.

Çok değişik durumlar zekâ geriliğini taklit edebilir. Özellikle körlük ve sağırlık, yanlışlıkla zekâ geriliği şeklinde değerlendirilir. Konuşma bozuklukları ve çocuk beyin felci, çocuklar normal olduğu halde, sıklıkla zekâ gerisi intibaını verebilmektedir. Bunun için teşhis konurken çok dikkatli olunmalıdır.

Zekâ geriliklerini önleme: Bunun için en önemli husus, zekâ geriliğine yolaçan faktörlerin giderilmesidir. Bunu sağlamanın en etkili yolu da toplumun eğitimidir. Ayrıca, kan uyuşmazlıklarının önceden tespiti gibi konularda genetik, danışma da önemli bir yer tutar.

Hastalıkların erken teşhisi ve uygun tedâvi metodlarıyla, hasar yapmadan kontrol altına alınabilmesi de oldukça mühimdir. Meselâ troid bezinin yeterli çalışmama hâli erkenden tespit edilip tedâvi cihetine gidilince, çocukta meydana gelecek olan zekâ geriliği önlenmektedir.

Tedâvi: Tedâvide gâye; zekâ geriliği gösteren çocukların kapasitelerini, ulaşabilecekleri en üst seviyeye çıkartmak, kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek hâle getirmek, âilelerine ve topluma yük olmaktan kurtarmak ve nispeten mutlu bireyler hâline getirmektir.

Tedâvi, hastalığın cinsine göre değişmekle berâber temelde davranış şekillendirilmesi, ana-babadan faydalanma, bakım ve kısımlardan faydalanma, fizikî rehabilitasyon ve birtakım özel eğitimleri ihtivâ

etmektedir.

ZEKÂT;

İslâmın beş temel şartından dördüncüsü. Zekât vermek, Hicretin ikinci senesinde Ramazan ayında farz oldu. Zekât, malla yapılan bir ibâdettir. Kazancı yerinde ve ihtiyâcından fazla malı olan Müslümanın bunun yüzde iki buçuğunu, yâni kırkta birini senede bir defâ muhtaç olanlara vermesi demektir. Bu farz, varlıklı Müslümanlar için geçerlidir. Kazancı, ancak kendi geçimine yeten kimseler zekât vermez.

Zekât, lügâtta "temizlik, bereket, artma" mânâlarına gelir. Müslümanların mallarını ve canlarını, maddî ve mânevî kirlerden temizleyen, verimsizlikten, hoşnutsuzluklardan koruyan bir ibâdettir. Zekâtını hakkıyla veren bir kimse mutludur. Allahü teâlânın emri olan zekât borcunu yerine getiren zengin, hem Rabbine karşı kulluk yapmış ve hem de insanlara iyilik etmiş olur. Bu ibâdet onu gayretli, çalışkan, sağlam irâdeli bir hâle sokar. Malında, kazancında bereket, evinde, âilesinde huzur, sıhhat ve muhabbet gibi nice üstün hâller görülür.

Malının zekâtını vermeyen zengin, Allahü teâlâya isyân etmiş ve insanlara da kötülük yapmış olur. Böylelerine âhirette çok azap yapacağını Allahü teâlâ haber veriyor. Tevbe sûresi 34. âyetinde meâlen; **"Malı, parayı, zekâtını Müslüman fakirlerine vermeyenlere çok acı azâbı müjdele!"** buyuruyor. Bu azâbı bundan sonraki âyet-i kerîme şöyle bildiriyor: **"Zekâtı verilmeyen mallar, paralar Cehennem ateşinde kızdırılıp, sâhiplerinin alınlarına, böğürlerine, sırtlarına mühür basar gibi bastırılacaktır."** (Bakara sûresi: 43)

Hadîs-i şerîfte buyruldu ki: **"Mallarınızı zekât ile koruyunuz, hastalıklarınızı sadaka ile tedâvî ediniz. Belâ dalgasını duâ ve niyâz ile karşılayınız."**

Zekât, sosyal adâletin temelidir: Zekât ibâdeti, hem şahıslara ve hem de topluma sayısız faydalar sağlar. Zekâtını veren zengin, Allahü teâlânın verdiği nîmetler karşısında şükretmiş olur. Şükür ise, nîmeti arttırır. Şükretmemek nîmetin elden gitmesine sebep olur. Zekât, insanlar arasında sevgi, saygı, birlik ve berâberlik bağlarını kuvvetlendirir. Zengin-fakir arasında meydana gelebilecek kin ve düşmanlığa engel olur. Fakir ve zengin arasındaki düşmanlığı ortadan kaldırır. Kardeşliği, muhabbeti arttırarak, cemiyete huzur sağlar. İnsanları isyankâr olmaktan, hak yiyici ve saldırgan olmaktan koruyup, topluma faydalı hâle getirir.

Müslüman olan zenginlerin, fakirlere zekât vermesini Allahü teâlâ emir buyurmuştur. Bu emir, sosyal adâletin temelini teşkil eder. Zenginin malından zekat vermesi, mevsiminde bir ağacın dallarını budamak gibidir. Ağacı budadığımız zaman görünüşte biraz küçülmüş gibi olur. Fakat zamânında budanan dalların arkasından daha gür ve daha genç dallar çıkar. Bu hâliyle ağaç daha verimli ve güzel görür. Zengin de malının zekâtını bu şekilde zamânında verirse, parası ve malı biraz noksanlaşmış gibi görünür ama, Allahü teâlâ zekâtı verilen malın bereketini daha çok arttırır ve malın kazâdan, belâdan korunmasını sağlar. Zekât, malın kırkta birini hak eden fakirlere vermek demektir. Dînimizde eli, ayağı tutup da çalışabilenlerin dilenmesi haramdır. Zekât, çalışamayacak derecede hasta ve sakat olanlara ve çalışıp da güç geçinenlere verilir. Allahü teâlâ, böyle fakirleri, milletin içinde kırkta bir olarak yaratmıştır. Bunlara zekât veren zengin bir Müslüman, hem dînî ibâdetini yaparak, Allahü teâlânın rızâsını kazanır, hem sosyal yardım yapmış olur. Hem de, malını, servetini fakirlerin haklarından ve tecâvüzlerinden korumuş olur. Millî servet hesap edilip, kırkta biri muhtaçlara verilecek olursa, hiçbir Müslüman memleketinde, sıkıntı olmaz, komünizm vesâir tehlikeler baş kaldıramaz. Baş kaldırmasına sebep de kalmaz. Zekât, öşür ve sadakalar hep sosyal yardım olup, ekonomik felâketleri önlemek için emrolunmuş, ilâhî tedbirlerdir. Bunlara ne kadar çok riâyet edilirse, komünizm, insanın insanı sömürmesi gibi felâketler o kadar önlenmiş olur.

İnsanların dünyâ ve âhiretteki saâdeti (kurtuluşu), Allahü teâlânın her emrine itaat edip, boyun bükmelerine ve yarattıklarına acıyıp onlara iyilik etmelerine bağlıdır. Zekât, hem emre itaattır ve hem de insanlara iyilik etmektir.

Malın hakîki sâhibi, Allahü teâlâdır. Zenginler, O'nun vekilleri memurları, fakirler ise, muhtaç halde olan kullarıdır. Vekillerin, Allahü teâlanın verdiği maldan fakirlere vermesi lâzımdır. Zerre kadar iyilik eden karşılığını bulacaktır. Hadîs-i şerîfte **"Allahü teâlâ iyilik edenlere, karşılığını elbette verecektir."** buyruldu. İmrân sûresi 180. âyet-i kerîmede meâlen; **"Allahü teâlânın ihsân ettiği malın zekâtını vermeyenler, iyi ettiklerini, zengin kalacaklarını sanıyor. Halbuki, kendilerine kötülük yapmış oluyorlar. O malları, Cehennemde azâp âleti olacak, yılan şeklinde boyunlarına sarılıp, baştan ayağa kadar onları sokacaktır."** Kıyâmete ve Cehennem azâbına inanan zenginlerin, mallarının zekâtını, tarlalarının, meyvelerinin öşrünü vererek, bu azaplardan kurtulmaları gerekmektedir.

Sevgili Peygamberimiz bir hadîs-i şerîfte; **"Ey Âdemoğlu! Benim malım, benim malım dersin. O**

maldan senin olan, yiyerek yok ettiğin, giyerek eskittiğin ve Allah için vererek, sonsuz yaşattığındır." buyurdu. Malını seven, onu düşmanlarına bırakıp gitmemelidir. İnsanın dünyâ malından hiç ayrılmaması mümkün değildir. Çünkü ölüm vardır. Hepsini Allah için veremeyen zengin hiç olmazsa zekâtını verip azaptan kurtulmalıdır.

Kimler zekât verir? Akıllı olan ve bülûğ çağına giren ve hür olan Müslüman erkek ve kadının, zengin olup, şartları bulununca, zekât vermeleri farzdır. Dört çeşit malı bulunup zengin olan kimse zekât verir. Bu mallar, altın ve gümüş, ticâret eşyâsı, hayvanlar ve toprak mahsûlleridir. Nisap miktarı malı olan kimse zengindir. İhtiyaç eşyâsı ve kul borçları nisâba katılmaz.

Ödünç alma karşılığı olan borçlar, zekât vermek farz olduğu günden önce ödeme zamânı gelmiş olan tecilli kul borçları ve ihtiyaç eşyâsından mevcut olanlar nisâb hesâbına katılmaz. Zekât farz olduktan sonra yapılan borçlar özür olmaz. Bunların zekâtı verilir. Geçmiş senelerin ödenmemiş zekâtları kul borcu sayılır. Bunlar, yeni nisâba katılmaz.

İhtiyaç eşyâsı: İnsanı ölümden koruyan şeylerdir. Bunların birincisi nafakadır. Nafaka, insan hayatta olduğu müddetçe muhtaç olduğu eşyâların tamâmı demektir. Bunlar iktisâdî ve sosyal şartlara göre değişir. İnsan için lâzım olan nafaka üçtür. Bunlar yiyecek, giyecek ve evdir. Yiyecek deyince, mutfak eşyâsı da anlaşılır. Ev demek, ev eşyâsı da demektir. Binek hayvanı veya arabası, silâhları, hizmetçisi ve sanat âletleri ve lüzumlu kitapları da ihtiyaç eşyâsı sayılır.

Nisap miktarı: Zekâtı verilecek her mal için ne kadar bir kısmının veya buna karşılık verilecek altın, gümüş ve mal miktarına dâir ölçüdür. Dînimizde bu ölçüye "zekât nisâbı" ismi verilmektedir. Belirlenen bu miktar mala sâhip olan bir Müslümanın, bu mallarının üzerinden bir kamerî yıl (354 gün) geçmesi veya elinde kalması netîcesi zekât vermesi farz olur.

Zekât malları nelerdir? Dört çeşit zekât malına sâhip olan kimse, zengin olunca bunların zekâtını verir:

1. Senenin ekserî zamânında, çayırda parasız otlayan dört ayaklı hayvanlar: Yılın yarıdan fazlasında parasız, çayırda otlayan hayanlara, üretmek için veya sütü için olursa "sâime" hayvan denir. Sâime hayvan sayısı, nisâb miktarı olduktan bir yıl sonra zekâtı verilir. Yük için, yük taşımak için, binmek için olursa sâime denilmez ve zekât lâzım olmaz. Deve, sığır gibi başka cinsten sâime hayvanlar, birbirlerine ve diğer ticâret eşyâsına eklenmezler.

Hayvanın zekât nisâbı: Koyun ve keçi 40 adet olunca birisi zekât olarak verilir. Sığır 30 adet olunca, bir dana zekât olarak verilir. Manda da sığır gibidir. Devenin nisabı beştir. Beş devesi olan, bir koyun verir. Atın nisabı yoktur. Binmek ve yük için olmayan her at için, bir miskal (4.8 gram) altın verilir.

2. Altın, gümüş ve kâğıt paralar: Altın ile gümüşün on iki ayardan ziyâdesi, para olarak kullanılsın, kadınların süsü gibi, helâl olarak kullanılsın veya haram olarak kullanılsın, ev, yiyecek, kefen satın almak için saklanılsın, kılıç ve altın diş gibi ihtiyaç eşyâsı olsalar bile, nisâba katılıp zekâtı verilecektir. Hac, adak ve keffâret için saklanan paraların zekâtı verilir. Çünkü kul borcu değildirler. Senetli veya iki şâhitli olan yâhut îtiraf olunan alacak, iflas edende ve fakirlerde de olsa nisaba katılır. Ele geçince, geçmiş yılların zekâtı da verilir.

Altın ile gümüşün ağırlığı ve ticâret eşyâsının mal oluş kıymeti nisab miktarı olduktan îtibâren bir Hicrî sene (354 gün) elde kalırsa yıl sonunda elde bulunanın, kırkta birini ayırıp Müslüman fakirlere vermek farzdır. Altının nisabı 20 miskal, yâni 96 gramdır. Gümüşün nisabı da 672 gramdır.

Kâğıt paraların, bakır ve her türlü mâdenî paraların kıymeti 200 dirhem (672 gr) gümüş veya 20 miskal (96 gr) altın olduğu zaman bu paranın zekâtını vermek lâzımdır. Ticâret niyetiyle kullanılması şart değildir ve değeri kadar altın verilir. Kâğıt paraların nisapları, çarşıda bulunan en ucuz altın para ile hesap edilir. Çünkü bunlar, şimdi altın karşılığı senetlerdir ve kâğıt parçaları olup, kendi kıymetleri azdır. Nisab miktarı olamaz. Altın karşılığı olan îtibârî kıymetleri, hükûmetler tarafından konmuştur. Her zaman değişmektedir.

3. Ticâret için alınıp, ticâret için saklanılan ticâret eşyâsı: Eşyânın ticâret niyetiyle satın alınması lâzımdır. Öşür vermesi lâzım gelen topraklardan hâsıl olan ve mîras olarak ele geçen veya hediye, vasiyet gibi kabul edince mülk olan şeylerde, ticârete niyet edilse de bunlar ticâret malı olmaz. Çünkü ticâret niyeti, alış-verişte olur.

Canlı cansız her mal, meselâ yerden, denizden çıkarılmış tuzlar, oksitler, petrol ve benzerleri, ticâret eşyâsı olurlar. Altın ile gümüş her ne niyetle olursa olsun hep ticâret eşyâsıdır.

Ticâret eşyâsının zekâtı, altın nisâbına göre verilir. İhtiyaç eşyâsından ve kul borçları çıkarıldıktan sonra kalanın kırkta biri (yüzde ikibuçuk) zekât olarak verilir.

4. Yağmur suyu veya nehir suyu ile sulanan, haraçlı olmayan bütün topraklardan (uşurlu toprak

olmasa bile) ve vakıf topraktan çıkan şeyler: Bunların zekâtına "öşür" denir. Öşür vermek Kur'ân-ı kerîmde, En'âm sûresinin 141. âyetinde emredilmiş, onda birinin verilmesi de Peygamber efendimiz tarafından bildirilmiştir. Öşür, mahsulün onda biridir. Haraç ise, beşte bir, dörtte bir, üçte bir, yarıya kadar olabilir. Bir topraktan, ya öşür veya haraç vermek lâzımdır. Kul borcu olan, borcunu düşmez. Öşrünü tam verir. (Bkz. Öşür)

Zekât kimlere verilir: "Zekâtlar (sadakalar), **Allah'tan bir farz olarak fakîrlere, miskinlere** (düşkünlere), **zekât memurlarına, müellefe-i kulûba** (kalpleri İslâma alıştırılmak, ısındırılmak istenenlere), **kölelere, borçlulara, Allah yolunda olanlara ve yolda kalanlara verilir. Allahü teâlâ bilendir, hikmet sâhibidir."** (Tevbe sûresi: 60)

Bunlardan müellefe-i kulûba Ebû Bekr radıyallahü anh zamânında zekât verilmesine lüzum kalmadı. Bu hususta Eshâb-ı kirâmın (radıyallahü anhüm ecmaîn) icmâı (sözbirliği) vardır. Onun için sekizinci sınıf bugün mevcut değildir. Ancak İslâmiyete yardım için, düşmanın zararını önlemek için müellefe-i kulûba mal, para her zaman ödenir. Fakat bu, beytülmâlın zekât bölümünden değil, başka bölümden ödenir. Görülüyor ki müellefe-i kulûb denilen kimselere ödeme yapılması yasak edilmemiş, onlara zekât verilmesi yasak edilmiştir. Bu sebeple zekât yalnız aşağıda yazılı yedi sınıfta bulunan Müslümanlara verilir.

1. Fakir: Nafakasından fazla, fakat nisap miktarından az malı olana fakir denir. Maaşı kaç lira olursa olsun, evini idârede güçlük çeken her fakir memur, îmânı var ise, zekât alabilir ve kurban kesmesi, fıtra vermesi lâzım olmaz.

2. Miskîn: Bir günlük nafakasından fazla bir şeyi olmayan kimseye miskîn denir. Müslüman olmayana zekât verilmez.

3. Sâime hayvanların ve toprak mahsullerinin zekâtlarını toplayan "sâî" ile şehir dışında durup rastladığı tüccardan ticâret malı zekâtını toplayan "âşir", zengin dahi olsalar, işleri karşılığı zekât verilir. Sâi ve âşir İslâm devletinde zekât toplayan memurlardır. Sâime yılın fazlasında parasız çayırda otlayan üretmek ve sütü için olan hayvanlardır.

4. Efendisinden kendisini satın alıp, borcunu ödeyince, âzâd olacak köle.

5. Cihâd ve hac yolunda olup, muhtaç kalanlar. Din bilgilerini öğrenmekte ve öğretmekte olanlar da, zengin olsalar bile, çalışıp kazanmaya vakitleri olmadığı için zekât alabilirler. Hadîs-i şerîfte; **"İlim öğrenmekte olanın kırk yıllık nafakası olsa da, buna zekât vermek câizdir."** buyruldu.

6. Borcu olan ve ödeyemeyen Müslümanlar.

7. Kendi memleketinde zengin ise de, bulunduğu yerde yanında mal kalmamış olan ve çok alacağı varsa da, alamayıp muhtaç kalan.

Bunların hepsine veya birine vermelidir. Zekât parasıyla, ölen kimseye kefen alınmaz, ölenin borcu ödenmez. Câmi, cihat, hac yapılmaz. Hayır kurumlarına, kâfire (Müslüman olmayana) zekât verilmez. Bunlara fıtra, adak, sadaka, hediye verilebilir.

Anaya, babaya ve dedelerin hiçbirine ve kendi çocuklarına ve torunlarına zekât verilmez. Bunlara sadaka-ı fıtır (fitre), adak ve keffâret gibi vâcip olan sadakalar da verilmez. Nâfile sadaka verilebilir. Kocası, hanımına da zekât veremez. Kadın da, fakir olan kocasına veremez. Fakir olan gelinine, dâmâdına, kayın vâlideye, kayın pedere ve üvey çocuğuna zekât verilebilir.

ZEKERİYYÂ ALEYHİSSELÂM;

İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerden. İsmi Zekeriyya bin Âzan bin Müslim bin Sadun olup, soyu Süleymân aleyhisselâma ulaşır. Yahyâ aleyhisselâmın babasıdır. Mûsâ aleyhisselâmın getirdiği dînin emir ve yasaklarını insanlara tebliğ etti. Marangozluk yapar elinin emeğiyle geçinirdi. Kavmi tarafından şehit edildi..

Zekeriyyâ aleyhisselâm zamânında Şâm vilâyeti Batlamyüsilerin elindeydi. Onlar Kudüs'te bulunan Beyt-ül-Makdis'e hürmet ederlerdi. Beyt-ül-Makdis mâmur olup gece ve gündüz orada ibâdet edilirdi. Mescidde Hârûn aleyhisselâm neslinden din büyükleri vardı. O zamanlarda İsrâiloğulları arasında peygamber yoktu. Bunlar bir peygamber göndermesi için gece gündüz Allahü teâlâya duâ ettiler. Allahü teâlâ, Beyt-i Makdis'te Tevrât yazmayı ve kurban kesmeyi idâre eden Zekeriyyâ aleyhisselâmı peygamber olarak vazîfelendirdi. Zekeriyyâ aleyhisselâm insanlara nasîhat ederek doğru yola çağırdı. İsrâiloğullarından onun bildirdiklerine inananlar olduğu gibi, inanmayıp karşı çıkanlar daha çok oldu.

Zekeriyyâ aleyhisselâm, İmrân bin Mâsân isminde bir dostunun kızı olan Elîsa ile evlendi. Elîsa ile hazret-i Meryem kardeş olup babaları İmran idi. İmrân önce Elîsa'nın annesi ile sonra bunun başka erkekten olan kızı Hunne ile evlenmişti. Hazret-i Meryem'in annesi olan Hunne; "Cenâb-ı Hak bana bir

oğul ihsân ederse Beyt-ül-Makdis'e hizmetçi yapacağım." diye adakta bulundu. Kızı oldu. Adını Meryem koydu. Hazret-i Meryem doğmadan önce babası İmrân vefât etti. Hunne kızı Meryem'i teslim etmek üzere Beyt-ül-Makdis'e götürdü. Orada bulunan âlimlere niyetini anlatıp nezrinin kabûlünü ricâ etti. Meryem, Beyt-i Makdis'e kabul edildi. Fakat Meryem'in kimin himâyesinde kalacağı husûsunda Beyt-i Makdis hizmetçileri olan âlimler arasında anlaşmazlık oldu. Zekeriyyâ aleyhisselâm; "Çocuğu himâyeme ben alacağım. Akrabâlık yönünden çocuğa en yakın benim." dedi.

Diğer âlimler de çocuğu himâyelerine almak istediler. Çekilen kur'a netîcesinde hazret-i Meryem'in Zekeriyyâ aleyhisselâmın himâyesinde kalması kararlaştırıldı.

Zekeriyyâ aleyhisselâm hazret-i Meryem'i evine götürdü. Onu hanımı Elîsa büyüttü. Sonra da hazret-i Meryem için Beyt-i Makdis'te yüksek bir oda yaptırdı. Hazret-i Meryem bu odada hem Allahü teâlâya ibâdet etti, hem de Zekeriyyâ aleyhisselâmdan Tevrât okudu. Zekeriyyâ aleyhisselâm ona hergün yiyecek getirir, ibâdetten bir şey öğretirdi. Bir kış günü odasına girdiğinde önünde dünyâ yiyeceklerine benzemeyen türlü türlü nîmetler gördü. Nereden geldiğini sorduğunda; "Allahü teâlâ tarafından geliyor." diye cevap verdi. Bu yiyecekler Allahü teâlânın kudretinden hazret-i Meryem'e verdiği bir kerâmetti. (Bkz. Meryem)

Zekeriyyâ aleyhisselâm 99 veya 120 yaşına geldiği halde neslini devâm ettirecek bir evlâdı yoktu. Hanımı da zâten çocuk doğurmuyordu ve 98 yaşındaydı. Gerek Zekeriyyâ aleyhisselâmın, gerekse hanımının çocuk sâhibi olma yaşları geçmişti. Fakat içine bir evlâd sevgisi düşüp kendisine sâlih bir evlâd ihsân etmesi için Allahü teâlâya duâ etti. Allahü teâlâ ona Yahyâ isminde bir oğlan çocuğu ihsân edeceğini Cebrâil aleyhisselâm vâsıtasıyla bildirdi. Birgün Zekeriyyâ aleyhisselâm odasında namaz kılarken beyaz elbiseler içersinde Cebrâil aleyhisselâm gelerek Allahü teâlânın kendisine Yahyâ isminde bir oğul ihsân edeceğini müjdeledi. Ayrıca onun hazret-i Îsâyı tasdik edeceğini, zamânın büyüklerinden ve bütün kötülüklerden uzak, nübüvvetle (peygamberlikle) muttasıf, sâlihler zümresinden bir zât olacağını haber verdi.

Zekeriyyâ aleyhisselâm bu müjdeye sevinip arzusunun çabukluğunu arz ederek: "Yâ Rabbî! Bana vâd ettiğin çocuğun meydana geleceğine delil ve alâmet olmak üzere, bu gönlüme yerleşmesi ve kalbimin bana vâdettiğin şeyde mutmain olması için bir nişan ver. O alâmetle bu nîmeti şükürle karşılayayım." diye münâcaatta bulundu. Allahü teâlâ Zekeriyyâ aleyhisselâmın duâsını kabul ederek; "Senin için alâmet, birbiri ardınca üç gece (ve gündüz) insanlarla konuşmamandır." Bir hastalık ve sebeb olmaksızın, sen sıhhatli olduğun halde üç gece (ve gündüz) dilini konuşmadan alıkoymandır" buyurdu. Yahyâ aleyhisselâm ana rahmine düşünce Zekeriyyâ aleyhisselâm konuşamaz oldu. Meramını ancak işâretle anlatabiliyordu. O, bu üç gün içinde devamlı ibâdet ve zikirle meşgul oldu. Cenâb-ı Hakka karşı hamd ve şükür vazîfesini yerine getirdi.

Müddet tamam olunca Zekeriyyâ aleyhisselâmın oğlu Yahyâ aleyhisselâm dünyâya geldi. Yahyâ aleyhisselâmın doğumu ile, Zekeriyyâ aleyhisselâm ve âilesi sevince gark oldular. Yahyâ aleyhisselâmdan altı ay sonra Îsâ aleyhisselâm dünyâya geldi. İsrâiloğulları Îsâ aleyhisselâm beşikteyken Allahü teâlânın kudretiyle konuşmasına rağmen, onun babasız dünyâya gelmesiyle ilgili olarak Zekeriyyâ aleyhisselâma iftirâ ettiler. Zekeriyyâ aleyhisselâmı şehit etmek üzere aramaya başladılar. Yahûdîlerin iftirâlarını ve kendisini öldürmek istediklerini haber alan Zekeriyyâ aleyhisselâm "Takat getirilemeyen şeyden uzaklaşmak, peygamberlerin sünnetidir." kâidesince Yahûdîlerin bulundukları yerden uzaklaştı. Yahûdîler, onu yakalamak için peşine düştüler. Zekeriyyâ aleyhisselâm Beyt-ül-Makdîs yakınlarında ağaçlı bir bahçeye girdi. Bir ağacın yanından geçerken ağaç: "Ey Allah'ın peygamberi! Bana gel" diye seslendi. Ağaç yarıldı ve Zekeriyyâ aleyhisselâm içine girdi. Sonra kapandı ve onu gizledi. İsrâiloğulları Zekeriyyâ aleyhisselâmın izini tâkip edip nereye gittiğini anlayamadılar. O sırada mel'ûn İblis (şeytan) gelerek onlara; "Bu ağacı bıçkı ile kesin, burada ise meydana çıkar. Yoksa ne kayb edersiniz." dedi. Kâfirler o ağacı biçerek Zekeriyyâ aleyhisselâmı şehit ettiler. Zekeriyyâ aleyhisselâmın türbesi Halep'tedir.

Mûcizeleri:

1. Kalemleri, kendi kendine Tevrât'ı yazardı. Zekeriyyâ aleyhisselâm Beyt-i Makdis'te maiyyetinde yetmiş kişi olduğu halde Tevrât yazarlardı. Yahûdîlerin biri gelip; "Hak peygamber olsaydın, elinde Tevrât yazmağa muhtaç olmazdın; sen de elinle yazıyorsun, emrindekilerle aranızda hiçbir fark görmüyorum." diye konuştu. Hazret-i Zekeriyyâ bu söze çok üzüldü ve meraklandı. Cebrâil aleyhisselâm gelip: "Ey Zekeriyyâ, buradan kalkınız! Kaleminize emr ediniz, kendi kendine yazsın!" dedi. Zekeriyyâ kalkıp, emr edince, kalem istenen şeyi yazmaya başladı. O saatte kalem on iki sûre yazdı. Bu mûcize ile birçok kimse îmân etti.

2. Zekeriyyâ aleyhisselâm hazret-i Meryem'i terbiyesi altına aldığı vakti, yazılması lâzım gelen kefâletnâmeyi, kalemsiz, hokkasız yazmışlardır.

3. Kur'ân-ı kerîmde bildirildiği gibi, Zekeriyyâ aleyhisselâm ve Beyt-i Mukaddes hademe ve kayyimlerinden yirmi dokuz kişi arasında hazret-i Meryem'in kefâleti hakkında meydana çıkan ihtilaf üzerine herkes kendi kalemini Ürdün suyuna atmışlarken, yalnız Zekeriyyâ aleyhisselâmın kalemi suyun üzerinde dikilmiş kalmıştır.

4. Ağaçlar, Zekeriyyâ aleyhisselâmla konuşurlardı. Yahûdîlerden bir tâife kendisini şehit etmek üzere araştırırlarken, kendileri de onlardan kaçtığı vakit, bir ağaç; "Ey Allah'ın peygamberi, gel bende gizlen seni ben muhâfaza ederim" diye dile gelmişti.

5. Zekeriyyâ aleyhisselâm su üzerinde yürür ve mübârek ayakları ıslanmazdı. Kendisi için suda yürümekle, karada yürümek arasında fark yoktu.

6. Zekeriyyâ aleyhisselâmdan mûcize istendiği vakitte, yakınlarındaki ağaçlara mübârek eliyle işâret etmiş, hemen ağaçlar, köklerinden kopup, önlerine gelip kalmışlardır.

Kur'ân-ı kerîmin Âl-i İmrân, Meryem, Enbiyâ ve En'am sûrelerinde Zekeriyyâ aleyhisselâmla ilgili haberler verilmektedir.

ZEKİ ÖMER DEFNE;

Cumhûriyet devri şâirlerinden. 1903'te Çankırı'da doğdu. İlk ve ortaokulu Çankırı'da bitirdikten sonra Ankara Orta Muallim Mektebine kaydoldu. 1920'de bu okulu bitirdi. Bir müddet ilkokul öğretmenliği yaptı. Yeterlilik imtihanını vererek Kastamonu Lisesinde Türkçe-edebiyat öğretmeni, müdür yardımcısı ve vekili olarak çalıştı. İstanbul Kabataş Lisesinde vazife yaparken İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitirdi (1939). Kabataş Lisesinde ve Alman Lisesinde edebiyat öğretmenliğine devam etti. 1950-1969 yılları arasında Galatasaray Lisesinde edebiyat öğretmenliği yaptı. 1969'da emekliye ayrıldı. 2 Aralık 1992'de İstanbul'da öldü.

1923 senesinden îtibâren şiir denemelerine başlayan Zeki Ömer Defne'nin Mûsikî adlı ilk şiiri Çankırı'da **Halk Yolu** gazetesinde yayımlandı. **Çınaraltı, Sanat ve Edebiyat, Hareket, Ün, Şadırvan, İstanbul, Edebiyat Dünyası** ve **Çağrı** dergilerinde yayımlanan şiirlerini umûmiyetle hece vezniyle yazdı. Tabiat, vatan, millet ve aşk temalarını işlediği şiirlerinde, halk şiiri geleneğinden, destanlardan faydalanarak yerli motiflerle süslü yurt güzellemeleri yazdı. 1980'den sonra **Türk Edebiyâtı** dergisinde yayımlanan şiirlerinde daha çok serbest mısralara da yer verdi. Bir takım misallerle günlük olayları anlattı.

Şiirlerini; **Denizden Çalınmış Ülke, Sessiz Nehir, Kardelenler** adlı kitaplarında topladı. **Denizden Çalınmış Ülke** adlı eseri 1971'de Millî Eğitim Bakanlığı yayınları arasında neşredildi.

ZEKİ VELÎDİ TOGAN;

târihçi yazar. 10 Aralık 1890'da Başkırdistan'ın Sterlitamak şehrinde doğdu. İlk tahsiline Ötek Medresesinde başladı. Gayri Rus Muallim Mektebi ve Kazan Üniversitesinde tahsil hayâtına devam etti.

Tahsilini tamamladıktan sonra Kazan Kasimiye ve Ufa Osmaniye Medreselerinde Arap edebiyatı ve Türk târihi dersleri verdi. Kazan Üniversitesi Târih Coğrafya ve Etnografya Derneği adına Taşkent, Buhara, Fergana'da târih, edebiyat ve etnografya araştırmalarında bulundu (1913-1914). Bu araştırmalar sırasında Yûsuf Has Hâcib'in yazdığı **Kutadgu Bilig** adlı eserin yeni bir nüshasını buldu. Ufa Müslümanlarının temsilcisi olarak 1916'da Duma'ya seçildi. 1917 Sovyet devriminden sonra Başkırdistan topraklarında bir Türk Devleti kurdu. 1920'de bu devletin başkanlığına seçildi. Sovyet idâresi ile arası açılınca, Güney Türkistan'a giderek, Sovyet idâresiyle mücâdele eden basmacılarla işbirliği yaptı. Mücâdelesinin başarısızlıkla neticelenmesi üzerine Fransa'ya gitti. Paris kütüphânelerinde ve Berlin Devlet Kütüphânesinde doğu yazma eserleri üzerinde çalıştı.

Zeki Velîdi Togan, 1925'te Türkiye'ye çağrıldı. 1927'de İstanbul Dârülfünûnunda Türk târihi ve târihte usul muallimliğine tâyin edildi. 1932'de yapılan Birinci Türk Târih Kongresinde resmî târih tezine aykırı fikirler savunduğu için görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Daha sonra Viyana'ya gitti. Viyana Üniversitesinde **İbn-i Fadlan'ın Seyahatnâmesi** adlı teziyle doktorasını bitirdi. Bonn ve Göttingen üniversitelerinde ders verdi.

1939'da tekrar Türkiye'ye dönen Zeki Velîdi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde profesör olarak göreve başladı. Daha sonra ordinaryüs profesör oldu. Turancı siyâsî faaliyetlerde bulunduğu iddiasıyla 1944'de tutuklandı. Bir sene kadar tutuklu kaldıktan sonra, mahkeme sonucunda berat etti. 1948'de Edebiyat Fakültesindeki görevine tekrar döndü. 1950'de İslâmî Tetkikler Enstitüsünü kurarak, ölünceye kadar bu enstitünün müdürlüğünü yaptı. İstanbul'da 1970'te öldü.

Zeki Velîdi, genelde Rusya ve Orta Asya'daki Türkler üzerine 300 kadar makâle ve kitap yazdı.

Anılarını **Hatıralar** adlı eserinde 1961'de yayınladı. Diğer eserlerinden bâzıları şunlardır: **1) Bugünkü Türkeli Türkistan ve Yakın Târihi** (1947), **2) Umûmî Türk Târihine Giriş** (1946), **3) Târihte Usul** (1950), **4) Türklüğün Mukadderâtı Üzerine** (1970), **5) Oğuz Destanı.**

ZELZELE;

Alm. *Erdeben (n),* **Fr.** *Tremblement de terre, séisme (m),* **İng.** *Earthquake.* Yeraltındaki kayaların büyük basınçların tesiriyle değişmesi ve kırılması neticesinde yeryüzünde meydana gelen sarsıntı. Binâlarda ciddî hasarlar yapıp yeryüzünün görünüşünü değiştirebildiği gibi geniş çapta can ve mal kaybına da sebep olabilir.

Her şey Allahü teâlânın yaratmasıyladır. Bunlar bir sebeple hâsıl olduğu gibi, zelzeleyi meydana getiren sebebe göre üç çeşide ayrılır. Bunlar yeraltındaki büyük boşlukların göçmesine dayanan çöküntü zelzeleleri; yanardağ püskürmesi, mağma faaliyetleri neticesinde ortaya çıkan volkanik zelzeleler ve yer kabuğunun kırılması, kayması gibi hareketleriyle meydana gelen tektonik zelzelelerdir. Jeolojik zelzelelerin % 90'ı tektonik tiptendir. % 3'ü çöküntü, % 7'si volkanik tiptir Türkiye'deki zelzelelerin çıkış sebebi Jeolojik hareketlere dayanır. Karmaşık bir yapıya sâhip olan zelzeleyi izah edebilmek için yerkabuğunun mozaik gibi dizilmiş hareketli plakalardan meydana geldiği düşünülebilir. Bu plakaların herhangi bir hareketi yerkabuğunda kopma, kayma, genleşme, göçme ve volkanik püskürme gibi jeolojik hâdiseler meydana getirir. Bir günde binlercesinin meydana geldiği böyle zelzelelerin çok azı insanlar tarafından hissedilebilir. Kimisinin şiddeti çok düşük, kimisi de insanların olmadığı yerlerde cereyan eder. Bu hafif sarsıntılar ancak sismograf denen âletlerle tespit edilebilir. Yer altında iç merkez, ocak, odak veya hiposantr denen zelzelenin başlangıç noktasında meydana gelen sarsıntı dalgalar hâlinde yayılarak yeryüzünde üst merkez veya episantr denen bir noktada zelzele şoku olarak ortaya çıkar. Burası yeryüzünde zelzelenin merkezidir ve buradan uzaklaştıkça şiddeti azalır.

Zelzele esnâsında meydana gelen titreşimli dalgaları kaydedip grafiklerini çizdirmek için sismoloji merkezi denen yerlerdeki sismograf âletleri kullanılır. Çeşitli merkezlerce elde edilen kayıtlar karşılaştırılarak zelzelenin derinliği ve merkezi tespit edilebilir. Hafif bir sarsıntı ve yeraltından gelen gürültülerle başlıyan zelzele âniden şiddetlenerek tesirini gösterip tekrar yavaşlamaya başlar. Neticede söner ve hissedilmez olur. Bu hâdiseler cereyan ederken sismoloji merkezlerinde hızları ve doğrultuları değişik üç çeşit dalga hissedilir. P, S ve L diye adlandırılan bu dalgalardan "P" dalgaları en hızlı yayılır ve yayılma doğrultusunda gidip gelme şekinde titreşim yaptığından boyuna dalgalar da denir. En önce bu dalgalar hissedilirler. "S" dalgalarının hızı biraz daha azdır ve titreşim hareketi yayılma doğrultusuna dik düzlem üzerinde olmak üzere aşağı yukarı olacak şekildedir. Bu sebeple enine dalgalar da denir. "L" dalgaları veya uzun dalgaların hızları çok azdır. Kayıt merkezlerine en son gelirler ve grafikler üzerinde şiddetli tesirler yaptıkları gibi en yıkıcı tesirleri de bu dalgalar yaparlar. P, S, L dalgalarının yayılma hızlarının farkından, dolayısıyla yayılma sürelerinden faydalanarak zelzele merkezinin sismoloji merkezlerine uzaklıkları tespit edilir. Üç istasyona uzaklığı tespit edildikten sonra bu uzaklık yarıçap olmak üzere kayıt üslerinden çemberler çizilir. Çemberlerin kesiştiği nokta zelzelenin merkezi olarak ortaya çıkar.

Zelzelenin şiddetini ölçmek için önceleri gözleme dayalı ölçekler kullanıldı. Sonraları teknolojinin gelişmesiyle birlikte âletlerle ölçü değerlerine dayalı ölçekler kullanılmaya başlandı. İlk ölçeklerden olan Cancanı-Mercalli-Sieberg şiddet ölçeği gözlem ve titreşim ivmesine dayanmaktaydı. Zelzele şiddeti bu sistemde 12 dereceye ayrılmaktadır. Günümüzde ise âletlerle yapılan ölçümlere dayalı **Rıchter ölçeği** kullanılmaktadır. Amerikalı Charles F. Rıchter tarafından geliştirilen bir ölçekte maksimum şiddet 9 ile ifâde edilir. Çünkü şimdiye kadar kaydedilen en şiddetli deprem 8,9 Rıchter derecesindedir. 4,5 şiddetinde bir zelzele hafif hasarlar yaparken 6 şiddetinden sonra tehlikeli neticeler ortaya çıkar. Her sene yaklaşık yüz civarında 6 şiddetinin üstünde zelzele olur. Yedi veya daha şiddetli zelzeleler senede yaklaşık 25 kadardır. Sekiz şiddetinin üstünde ise senede bir-iki zelzele vukû bulur. Zelzelelerin şiddeti meydana getirdikleri hasar ve can-mal kaybıyla orantılı değildir. Şiddeti az olan bir zelzele çok büyük hasarlara ve kayıplara yol açabilir. Aksine çok şiddetli bir zelzelede can ve mal kaybı az olabilir. Bunların böyle olması yapıların malzeme ve şekilleri, yangınlar, sismik deniz dalgaları, su ve kanalizasyon arızaları gibi sebeplerden olabilir. Zelzele şiddetinin yerkabuğunun jeolojik özellikleriyle çok yakın ilişkisi vardır.

Zelzeleler 4-16 sn gibi kısa süreler devam etmesine rağmen insanlar üzerinde çok uzunmuş gibi bir tesir yapar. Ânî olarak meydana geldiği için insanlar üzerinde esrarlı bir hava bırakır. Berâberinde gelen yangınlar daha da tehlikeli olur. Zelzele kuşağı üzerinde bulunan ülkeler, yapılar dayanıklı olması yanında yangına karşı sağlam tesislerin kurulmasına da önem verirler.

Zelzelelerin en sık olduğu yerlerde şiddet de en yüksektir. Zelzelenin az veya hafif olduğu, çok sık ve şiddetli olduğu veya hiç olmadığı bölgeler gözönüne alınarak çizilmiş ve zelzele kuşakları ve

bölgelerini gösterir haritalar vardır. Yeryüzünü teşkil eden plâkaların birleşme veya ayrılma bölgeleri zelzelenin fazla olduğu yerlerdir. Türkiye de böyle bir bölgede bulunmaktadır. Biri Büyük Okyanus çevresi, diğeri Akdeniz çevresi, Alpler, Antiller ve Hindistan'ı da içine alan bölge olmak üzere iki büyük zelzele kuşağının yanında Kanada ve Sicilya gibi oturmuş zelzele görülmeyen yerler de vardır. Türkiye'de zelzelelerin çoğu Kuzey Anadolu, Doğu Anadolu fayları ve Ege'nin çökmüş bölgelerinde meydana gelir. Bunların içinde en sık Kuzey Anadolu fayında görülür. Buna göre memleketimizin en fazla görülen zelzeleyi belirten birinci dereceden başlayarak 2., 3., 4. ve hiç görülmeyen 5. derece zelzele bölgelerini gösterir haritalar mevcuttur.

Allahü teâlâ her günahın cezâsını hemen dünyâda vermez, hesap ve cezâ yeri âhirettir. Fakat kullarının bâzı suçlarına cezâ vermede acele eder. Bu suçların çirkinliği ve büyüklüğü o kadar çok olur ki, Allahü teâlânın gazabının hemen gelmesine sebep olur. Eski ümmetler, günahları, isyanları sebebiyle hemen helak edilirdi. Muhammed aleyhisselâmın ümmetine, bu dünyâda her günah sebebiyle umûmî helak yapılmayacağı bildirildi. Bu, ümmet-i Muhammed'e (sallallahü aleyhi ve sellem) Allahü teâlânın bir rahmetidir. Fakat Allahü teâlânın peygamberine ve O'nun varisleri olan âlimlerine sövülmesi, hakâret edilmesi, insanların birbirine nasihatı, iyilik göstermeyi terketmesi ve günah işlemelerine göz yumması, aralarındaki işlerde zulüm, haksızlığın çoğalması, çirkin işlerden zinânın, fuhuşun artması... gibi günahlar sebebiyle helakları umumî olur. İnsanların umûmî felâketine sebep olan ilâhî azabın çeşitleri çoktur: Hiç yağmur yağdırılmaması, derelerin, çeşmelerin kuruması, otların ekinlerin bitmemesi, yer sarsıntılarının, zelzelelerin olması vs. bunlardandır. Hazret-i Ömer buyurdu ki: "Zulüm ve zinâ artınca zelzeleyi bekleyiniz."

Zelzelenin zararlarını en aza indirmek için alınacak tedbirler:

1. İlk 2-3 sn içinde zelzelenin şiddetlenip şiddetlenmemesine göre tedbir almak. Eğer şoklar hafif ise zelzele uzaktadır ve asıl şok gelmeden tehlikeli yerden uzaklaşmak.

2. Kaçarken yanan ocak gibi şeyleri bırakmamaya dikkat etmek.

3. İki üç katlı evlerin üst katları daha emindir. Merdivenler en tehlikeli yerleri teşkil ederler.

4. Duvar, kiriş ve devrilebilecek eşyâlardan uzak durup, masa, sıra gibi altı emin yerlere sığınmak.

5. Dışarda binâlardan uzak durmak.

6. Kıyılarda sismik dalgaların tehlikesine karşı sâhilden uzaklaşmak.

7. Heyelanlı alanlarda kaya parçalarının yuvarlanabileceğini gözönüne almak.

8. Zelzelenin birinci dakikasından sonra tehlikenin çoğu geçmiştir. Bu takdirde yangın büyümemesi için yanan şeyleri söndürmek.

9. Zelzele sonrası su ve elektrik sistemlerini kontrol edip tedbir almak.

10. Asıl zelzeleden sonra hafif sarsıntılar olabilir. Bunların sağlam bâzı binâları yıkabileceği gözönüne alınmalı.

11. Bu tedbirlerle birlikte yapılacak en önemli iş, soğukkanlılıkla Allahü teâlâya sığınmak ve yersiz telaşlara kapılarak bâzı zararlara sebep olmamaktır.

İstanbul'un büyük zelzeleleri: Osmanlılar zamânındaki en eski zelzele 1489 yılında olmuştur. Can ve binâ kaybı hakkında bilgi yoktur. 1509 yılındaki zelzelede ise İstanbul 45 gün aralıklı olarak sallanmıştır. Bu zelzelede minâre hiç kalmamış 109 câmi ve mescit, 1070 ev büyük zarar görmüştür. Ölü sayısı ise değişik kaynaklarda 3000-5000 arasında gösterilmektedir. Bu zelzelede surların bâzı yerleri, su bentleri de kısmen yıkılmıştı. Sultan İkinci Bâyezîd Han çıkardığı bir fermanla Anadolu sancaklarından 37.000, Rumeli sancaklarından 29.000 kişiyi İstanbul'a getirtmişti. Bunların başına verilen 3000 usta ile iki ay içinde yıkıntılar temizlenmiş, surlar, hisarlar ve evler yeniden yapılmıştı.

28 Haziran 1648 günü akşamdan önce olan büyük zelzele için zamânın meşhur târihçisi Nâimâ "Nice hâneler ve ocaklar ve minâre külahları yıkıldı, benzeri bu asırda görülmemiştir" demektedir.

11 Temmuz 1690 gecesi akşam namazından sonra meydana gelen zelzele birkaç gün devam etmiş, Topkapı surları dâhil İstanbul'da pekçok yapı zarar görmüştür.

24 Mayıs 1719 günü saat beş sıralarında meydana gelen zelzele üç dakika sürmüş ve büyük tahribat meydana gelmiştir.

3 Eylül 1754 günü hava karardıktan sonra iki dakika süren zelzele aralıklarla beş, altı gün devam etmiştir. Pekçok binânın yerle bir olduğu bu zelzelede, Fâtih ve Bâyezîd câmilerinin kubbeleri çatlamış, pâdişâhın emriyle bunlar ve diğer harap olan binâlar derhal tâmir edilmiştir.

23 Mayıs 1766'da Kurban Bayramında olan zelzele iki dakika kadar sürmüştü. Aralıklarla üç ay kadar devam eden sarsıntılardan İstanbul bir taş yığını hâline gelmiş harâbeye dönmüştü. Fâtih Câmii, Kapalı Çarşı, Baruthâne, Saraçhâne, Tophâne, Yeniçeri kışlaları, Saray-ı Hümâyun ile surların bâzı yerleri yıkılmıştı.

10 Temmuz 1894'te öğle üzeri meydana gelen zelzele çok büyük hasara sebep oldu. Kapalıçarşı, Bitpazarı, Çadırcılar, Yağlıkçılar, Yeniçeriler Çarşısı, Bodrum ve Kellekesen Hanları, Uzunçarşı, Tahtakale, Kutucular, Kantarcılar baştan başa yıkıldı. Bir kısım câmilerin harap olduğu, Gedikpaşa, Kadırga, Kumkapı, Yenikapı, Langa ve Samatya'da yüzlerce evin yıkıldığı bu zelzelede pekçok insan öldü. Sultan İkinci Abdülhamîd Han yaralıların tedâvisi, çadırların kurularak halka ve muhtaçlara yardım edilmesini emretmiştir. Bunların yanında saray mutfağı halka ekmek dağıtmak üzere seferber olmuştur.

Dünyâda Olan Önemli Zelzeleler

Yıl	Şiddeti	Ölü Sayısı	Yeri
1737	....	- 300.000	Kalküta (Hindistan)
1883	....	- 100.000	Cava (Endonezya)
1908	..7.5	..... 58.000	.... Calabria (İtalya)
1920	..8.5	..... 200.000	Gansu Eyâleti (Çin)
1932	..7.6	..... 70.000	Gansu Eyâleti (Çin)
1939	..8.0	..... 32.962	..Erzincan (Türkiye)
1970	..7.8	..... 66.794	..... Kuzey Peru
1976	..7.5	..... 23.000	..... Guatemala
1976	..7.8	..... 240.000	..... Tangshan (Çin)
1980	..7.2	 4800	..... Güney İtalya
1985	..8.1	 9000	..... Mexico City
1990	..7.7	40.000'den fazla	Gilan, Zencan (İran)

Türkiye'de Olan Önemli Zelzeleler

Yıl	Şiddeti	Ölü Sayısı	Yeri
1924	9	 50	..... Erzurum
1924	9	 60	..... Erzurum
1925	9	 140	..... Ardahan (Kars)
1925	.... 5.9	 330	.... Dinar ve dolayları
1928	8	 52	..... İzmir-Torbalı
1938	.... 6.6	 200	..... Kırşehir
1938	8	 132	..... Dikili-İzmir
1939	..... -	 13	.. Tercan ve dolayları
1939	11	.....40.000	..... Erzincan
1940	..... -	 37	.....Develi-Erciyes
1941	7	 192	..... Van-Başkale
1942	..... -	 16	..... Bigadiç
1942	9	 500	.....Niksar-Erbaa
1943	10	 4000	..... Ladik
1944	.... 7.2	 2831	..... Bolu-Gerede
1944	..... -	 30	..... Edremit Körfezi
1946	.... 5.7	 650	..... Varto-Hınıs

1949 .....8 ..... 450 ..... Karlıova (Bingöl)

1966 .....8 ..... 2394 ..... Varto-Hınıs

1967 .... 7.2 ..... 89 ..... Adapazarı

1967 .....7 ..... 92 .... Pülümür (Tunceli)

1968 ..... - ..... 29 .....Amasra-Bartın

1969 .....8 ..... 53 .... Alaşehir (Manisa)

1970 .... 7.3 ..... 1086 ..... Gediz

1971 .....8 ..... 57 .....Burdur

1971 .....9 ..... 870 ..... Bingöl

1971 .... 6.9 ..... 2868 ..... Lice (Diyarbakır)

1976 .....11 ..... 3683Van (Muradiye-Çaldıran)

1976 .....11 ..... 131 ..... Ağrı-Diyadin

1977 ..... - ..... 9 ..... Elazığ-Palu

1983 .... 7.1 ..... 1330 ..... Erzurum-Kars

1986 .... 5.8 ..... 9 .. Malatya-Adıyaman

1988 .... 3.2 ..... 4 ..... Kars

1992 .... 6.8 ..... 653 ..... Erzincan

ZEMAHŞERÎ;

tefsir, fıkıh ve lügat âlimi. İsmi, Kâsım bin Ömer, künyesi Ebü'l-Kâsım, lakabı Allâme Cârullah'tır. 1074 (H.467) senesinde Hârezm'in Zemahşer kasabasında doğdu. 1144 (H.538)te bir arefe gecesi Cürcâniyye'de vefât etti.

Zemahşerî, ilim öğrenmek için seyâhatler yapmış ve birkaç defâ Bağdat'a gitmiş, bir müddet Mekke'de kalmıştır. Mekke'de bir müddet bulunması üzerine kendisine **Cârullah** ünvânı verilmiştir. Bağdat'ta Ali bin Muzaffer en-Nişâbûrî'den, Ebü'n-Nasr el-İsbehânî'den ve Ebû Mansûr el-Cevâlikî'den ilim öğrenmiştir. Fıkıh ilmini Şeyh Sedîd-i Hayyatî'den tahsil etti. Arapçayı çok iyi bilen Zemahşerî, tefsir, fıkıh, lügât, belâgat ilimlerinde derin bilgi sâhibi oldu. Bilhassa belâgat ilminde, fevkalâde ileri olan Zemahşerî'nin yazdığı **Keşşâf Tefsîri,** bu bakımdan çok beğenilmiş ve tanınmıştır. Ehl-i sünnet âlimleri belâgatla ilgili bilgilerde onun tefsirinden istifâde etmişlerdir.

Zemahşerî, Hanefî mezhebinde olmasına rağmen îtikâd bakımından Mu'tezilîdir. Ölürken Mu'teziliden dönüp tövbe ettiği söylenmektedir. Ancak tefsirinde açık ve kapalı olarak Mu'tezile îtikadına yer verdiği görülür. **Keşşâf Tefsîri** belâgat husûsunda büyük bir değer taşıyan ve Kur'ân-ı kerîmin belâgatını gösteren bir şâheserdir.

Eserleri:

1) Keşşâf an Hakâik-it-Tenzil, 2) Esâs-ul-Belâga, 3) Mukaddimet-ül-Edeb, 4) Kudûrî Muhtasarı Şerhi, 5) El-Fâik fî Garâib-il-Hadîs, 6) El-Makâmât, 7) Er-Râiz fil-Ferâiz'dir.

ZEMBEREKOTU (Bkz. Atkuyruğu Otu)

ZEMZEM;

Mekke-i mükerremede, Mescid-i haram içerisinde, Kâbe'nin Hacer-i esved köşesi tarafında bulunan kuyudan çıkan mübârek su. Zemzemin çeşitli isimleri vardır. Allahü teâlâ zemzem ile İsmâil aleyhisselâmı suya kandırdığı için, "Sakıyyullâh-ı İsmâil", inananlara fayda verdiği için "Nâfiâ", doya doya içenlerin Cehennem azâbından kurtulacakları müjdesinden dolayı, "Büşrâ", berrak ve sâfiyetinden dolayı "Muazzibe"; bozulmadığı için, "Sâlime"; sıhhat ve berekete sebep olduğu için "Meymûne"; yemeğin yerini tuttuğu için "Kâfiye"; içenler rahatlık ve âfiyet bulduğu için "Âfiye" denilmiştir.

Zemzem suyu, İbrâhim aleyhisselâm zamânında çıkmıştır. **Buhârî'**de Abdullah ibni Abbâs'ın bildirdiği hadîs-i şerîfte hâdise şöyle cereyan eder:

Hazret-i İbrâhim zevcesi (hanımı) Hâcer ile oğlu hazret-i İsmâil'i bugünkü Mekke-i mükerreme şehrinin

bulunduğu yere getirdi. Yanlarına da içi hurma dolu bir sepet ve su dolu bir testi bıraktı. O sırada Mekke-i mükerremede kimsecikler olmadığı gibi içecek su da yoktu. İbrâhim aleyhisselâm onları bırakıp Şam'a dönüp gitmek üzereyken hazret-i Hâcer; "Ey İbrâhim! Görüşecek bir ferd, yiyip içecek bir şey bulunmayan bir vâdide bizi bırakıp nereye gidiyorsun?" dedi. İbrâhim aleyhisselâm cevap vermeyip yoluna devâm edince, Hâcer tekrar; "Bizi burada bırakmayı sana Allahü teâlâ mı emretti?" diye sordu. İbrâhim aleyhisselâm; "Evet Allahü teâlâ emretti." diye cevap verince; "Öyleyse Allahü teâlâ bizi zâyi etmez ve korur." diyerek oğlunun yanına döndü. Bir müddet sonra su bitip oğlunun susuzluktan toprak üstünde yuvarlandığını görünce üzüldü. Su bulma ümidi ile Safâ ile Merve tepeleri arasında koşuşmaya başladı. Hacda Safâ ile Merve tepeleri arasında gidip gelme buradan gelir. Bu sırada Cebrâil aleyhisselâm topuğu ile veya kanadı ile yeri kazıp su çıkardı. Hazret-i Hâcer bunu görünce zâyi olmasın diye hemen suyun etrâfını çevirip havuz hâline getirdi. Bir taraftan da testisini doldurmaya çalışıyordu. Cebrâil aleyhisselâm Hâcer'e; "Sakın mahvoluruz diye korkmayınız. İşte şurası Beytullah (Kâbe)dır. O beyti şu çocukla babası yapacaktır. Allahü teâlâ o beytin ehlini zâyi etmez." dedi. Hâcer bu şekilde yaşarken Cürhüm Kabîlesi geldi. Hâcer'den izin alıp oraya yerleşti. Zemzem suyunun çıktığı yer sonradan İbrâhim aleyhisselâm tarafından kazılarak kuyu hâline getirildi. Önceleri kurak ve ıssız bir yer olan Mekke, Zemzemin ortaya çıkması ile şenlendi. Kuşlar gelip cıvıl cıvıl dolaşmaya başladı.

Yemen kabîlelerinden Cürhümîler, burada yerleşip Mekke şehrini kurdular. İsmâil aleyhisselâm büyüyünce, babasına yardım edip, Allahü teâlânın emriyle Kâbe'yi yaptılar. Allahü teâlâ Mekke'yi mübârek kılıp, insanların Kâbe'yi tavâf etmesini emreyleyince, her taraftan insanlar akın akın Kâbe'yi tavâfa geldiler ve zemzemin suyundan içtiler. Açlar doyup susuzlar kandı ve hastalar şifâ buldu. İsmâil ve çocukları, gelen hacıların ibâdetlerini kolayca yapmalarını sağlayıp, İsmâil'in (aleyhisselâm) akrabâları olan Cürhümîler de onların hukûkuna riâyet ettiler. Yıllar sonra İsmâil aleyhisselâm vefât etti. Muhammed aleyhisselâmın nûrunu taşıyan oğlu Kaydar da vefât etti. Cürhümîler, akrabâlıkları münâsebetiyle Kâbe'nin idâresini ele geçirdiler. Zamanla Kâbe'ye ve Harem-i şerîfe hürmetsizlik edip Harem-i şerîfte günâh işlediler. İsmâil'in (aleyhisselâm) torunları çevreye dağıldılar, sonunda Cürhümîler de, düşmanları olan Huzâa kabîlesi tarafından Mekke'den çıkarıldı. Huzâalar Mekke'ye ve Kâbe'nin idâresine hâkim oldular. Cürhümîler, çıkarlarken Zemzem kuyusuna Kâbe'nin kıymetli eşyâlarını doldurup, ağzını kapatarak, kuyuyu belirsiz hâle getirdiler. Yıllar geçince hâfızalardan silinerek tamâmen unutuldu.

Aradan uzun seneler geçti. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem efendimizin dedesi Abdülmuttalib'e bir gece rüyâsında zemzemin yeri haber verildi. Abdülmuttalib zemzem kuyusunu bulup, oğulları ile berâber onu kazdı. İçinden kılıçlar, zırhlar ve altından yapma geyik sûretleri çıktı. Zemzem kuyusunu tamâmen temizleyip Kâbe'yi ziyârete gelenlere zemzem dağıtmaya başladı. Peygamber efendimizin asr-ı saâdetlerinde (zamanlarında) hacılara zemzem dağıtma (sikâye) vazîfesi Abdülmuttalib'in oğlu Abbâs'a verildi (Bkz. Abbâs bin Abdülmuttalib). Yüzbinlerce hacı içtiği, yıkandığı ve memleketine götürdüğü halde, kuyudaki zemzem tükenmiyor, şimdi her gün motorla ve geniş bir hortum ile gece gündüz çekildiği halde bitmek bilmiyor.

Zemzem kuyusu, Mescid-i harâm içinde, Hacer-i esved köşesi karşısında ve köşeden sekiz metre uzakta bir odadadır. 1,8 metre yükseklikte taş bileziği vardır. Bu odayı, İstanbul'da Beylerbeyi Câmiini yaptıran Sultan Birinci Abdülhamîd Han yaptırmıştır. Odanın mermer döşeli zemîni duvarlara doğru meyillidir. Duvar diplerinde olukları vardır. Kuyuya su sızmayacak şekilde ustalıklı yapılmıştır. Kuyu ağzı, bu hizâdan bir buçuk metre kadar yüksektir. Târihin kıymetli yâdigârı olan bu güzel sanat eseri, 1963 (H. 1383) yılında yıktırıldı. Kuyu ağzı ve birkaç metre çevresi, yeryüzünden birkaç metre aşağı indirildi.

Hadîs-i şerîflerde buyruldu ki:

Yeryüzünde bulunan kuyuların en hayırlısı, Zemzem suyunun mübârek kuyusudur.

Zemzem-i şerîfin suyu mübârektir.

Zemzem suyu hastalara şifâ verir. Onu içenler, yemek yemiş gibi açlıklarını giderirler.

Zemzem suyu ne için içilirse, ona şifâdır.

Kim hac niyeti ile Beyt-i şerîfe (Kâbe'ye) **gelip yedi tavâf etse, sonra Makâm-ı İbrâhim'e gelip iki rekat tavâf namazı kılsa, ondan sonra Zemzem kuyusuna gelip suyundan içse, Cenâb-ı Hak onu, anasından doğduğu gün gibi günâhından tertemiz yapar.**

Zemzem içmeden önce şu duâ okunur: "Allahümme innî es'elüke ilmen nâfian ve rızkan vâsian ve şifâen min külli dâin ve sekamin birahmetike yâ erhamerrâhimîn: Allah'ım! Senden faydalı ilim, bol rızık ve her türlü hastalıktan şifâ dilerim."

Câbir'in (radıyallahü anh) rivâyet ettiği hadîs-i şerîfte; **"Zemzem suyu ne için içilirse, ona şifâdır."** buyruldu. Abdullah ibni Abbâs; "Zemzem-i şerîfin kendisine mahsus en açık husûsiyeti, hangi niyetle içilirse faydasının da ona göre olmasıdır." buyurdu. Eğer içen şifâ niyeti ile içerse şifâ bulur, muhâfaza için içerse hıfzolunur; harâret gidermek için içilirse, harâreti giderir. Bütün bunlar, hadîs-i şerîfte bildirileni denemek kastıyla değil, hâlis niyetle olmalıdır. Yoksa Hak teâlâ, imtihân için hareket edeni rezil ve rüsvâ eder. Abdullah ibni Mübârek hazretleri zemzemi içerken, kıyâmet günü olacak olan susuzluğun giderilmesi için niyet ederek içerlerdi.

Bahr-ül-Amîk ve **Menâsik-i İbn-ül-Acemî** kitaplarında buyruldu ki: Zemzem-i şerîfi cenâb-ı Hak'tan mağfiret talebiyle içenlerin; "Yâ Rabbî! Ben, Resûlullah efendimizin; **«Zemzem-i şerîf her ne niyetle içilirse, şifâsı onun içindir.»** buyurduklarından haberdar oldum. Yâ Rabbî! İşte ben onu günahlarımın affedilmesi için içiyorum. Ey Allah'ım! Beni magfiret eyle." diyerek içmelidir. Hastalıklardan şifâ için içenler ise; "İlâhî! Ben zemzem-i şerîfi, şifâ için içiyorum. Yâ Rabbî! Muzdarib olduğum bu hastalıktan beni kurtar!" diye duâ ederek içmelidir.

Hazret-i Ebû Bekr-i Sıddîk'in torunu Muhammed radıyallahü anh anlatır: "Bir gün İbn-i Abbâs'ın huzurundaydık. Bir adam geldi. İbn-i Abbâs, ona nereden geldiğini sordu. Zemzem kuyusundan geldiğini söyleyince; "Resûlullah efendimizin sallallahü aleyhi ve sellem sünnet-i şerîfi üzere Zemzem içebildin mi?" buyurdu. O zât da; "Zemzem içtim. Ama sünnet-i şerîf üzere nasıl içildiğini târif ederseniz memnun olurum." deyince; "Zemzem içileceği vakit kıbleye dönmeli ve Allahü teâlânın ismini anarak doyuncaya kadar içmeli, içme esnâsında üç nefes alıp, sonunda Allahü teâlâya hamdetmelidir." Ayakta su içilmez. Zemzem suyu, abdest aldıktan sonra kalan su ve ilaç yutmak için içilen su ayakta içilebilir.

Zemzem suyunun Harem hâricine nakli, Müslüman memleketlerine teberrüken götürülmesi, abdest alınması ve gusl edilmesi câizdir. Ancak zemzem ile istincâ yapanlar, sıkıntılı hastalıklara tutulurlar.

ZENBİLLİ ALİ EFENDİ;

Osmanlı âlimlerinin meşhurlarından. Sekizinci Osmanlı şeyhülislâmıdır. İsmi, Ali bin Ahmed bin Cemâleddîn Muhammed, lakabı, Alâeddîn el-Hanefî er-Rûmî'dir. Evliyânın ve âlimlerin meşhurlarından olan Cemâleddîn Aksarâyî'nin torunudur. Dedesine nispetle Cemâlî denilmiş ve Ali Cemâlî ismiyle tanınmıştır. Evinin penceresinden bir zenbil sarkıtır, suâl sormak isteyenler, suâllerini kâğıda yazıp zenbile koyardı. O da çekip suâllerin cevâbını yazar, zenbili tekrar sarkıtırdı. Bu sebeple, Zenbilli Ali Efendi ismiyle meşhur olmuştur. Doğum târihi bilinmemekte olup, 1526 (H.932) senesinde İstanbul'da vefât etti. Türbesi Zeyrek Yokuşundadır. Aslen Aksaraylıdır. O zaman Aksaray, Karaman eyâletine bağlı olduğu için, kendisine Karamânî nispeti de verilmiştir.

Zenbilli Ali Efendi, ilim tahsiline memleketinde başlayıp, Alâeddîn Ali bin Hamza Karamânî'den ders aldı. Bu ilk tahsilinden sonra İstanbul'a gitti. Orada, zamânın en meşhur âlimlerinden olan Molla Hüsrev'in derslerine devam edip, ondan ilim öğrendi. Daha sonraMolla Hüsrev, onu Bursa'ya gönderip, Sultan Medresesi müderrisi Hüsâmzâde Mevlânâ Muslihüddîn'den ders almasını tavsiye etti. Bu zâtın derslerine devam edip, ondan aklî ve naklî ilimleri öğrendi. İlimde yetiştikten sonra hocası Mevlânâ Muslihüddîn, onu kendisine muîd (yardımcı müderris) seçti. Mevlânâ Muslihüddîn'in kızı ile evlenip dâmâdı oldu. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptı.

Fâtih Sultan Mehmed Han devrinde, Edirne'de TaşlıkAli Bey Medresesine müderris olarak tâyin edildi. Fakir olduğu öğrenilince, pâdişâh tarafından kendisine, bir miktar kıymetli elbise ile beş bin akçe ihsan olundu. 1477 (H.882)'de Edirne'de Beylerbeyi, sonra da Sirâciyye Medresesine geçti. Bu sırada kendisini çekemeyenlerin tutumları karşısında, müderrislikten istifâ edip, bir rivâyete göre Şeyh Muslihüddîn Ebü'l-Vefâ'ya, diğer bir rivâyete göre de, Halvetiyye büyüklerinden Şeyh Mes'ûdî Edirnevî'ye talebe olup, tasavvufta kemâle geldi.

Fâtih Sultan Mehmed Hanın vefâtından sonra, İkinci Bâyezîd Han tarafından, Bursa Kaplıca Medresesine müderris tâyin edildi. İznik'teki Orhan Gâzi, Bursa'daki Murâd Gâzi medreselerinde de müderrislik yaptı. Daha sonra, İkinci Bâyezîd Medresesi müderrisliği ve Amasya müftiliği vazîfeleri verilerek Amasya'ya gönderildi. Bir müddet bu hizmetlerde bulunduktan sonra, hacca gitmek üzere Amasya'dan ayrıldı. O sene Hicaz'da bâzı karışıklıkların çıkması sebebiyle, bir sene Mısır'da kalıp ertesi sene hac yaptı. Mısır'da kaldığı sırada oranın âlimleriyle görüşüp, ilmî incelemeler ve müzâkereler yaptı. Ertesi yıl hacca gitti. Hacda iken, Efdalzâde Hamîdüddîn Efendi vefât edince, 1497 (H.903)'de şeyhülislamlığa tâyin edildi. İkinci Bâyezîd Han, Zenbilli Ali Cemâlî Efendi gelinceye kadar, fetvâ işlerinin Sahn-ı Semân Medresesi müderrisleri tarafından yürütülmesini emretti. Zenbilli Ali Efendiye ayrıca yeni yapılmış olan Bâyezîd Medresesi müderrisliğinde de vazîfe verildi. Bundan sonra, şeyhülislâmların, Bâyezîd Medresesinde müderrislik yapmaları da âdet hâline geldi.

Yavuz Sultan Selim Hanın tahta çıkmasından sonra da vazîfesine devâm eden Zenbilli Ali Efendi, hak severliği ve doğruluğu ile dikkati çekmiştir. Pâdişâhın her hareketinde, İslâmiyete uymasında yardımcı

olmuştur. 1516 (H. 922)'de yapılan Mısır Seferi için fetvâ vermiştir.

Zühdü, takvâsı, istikâmeti ve doğruluğu ile meşhur olan Zenbilli Ali Efendi, dîne uymayan her çeşit hükme ve karara şiddetle karşı çıkardı. Celâlli olmasıyla tanınan Yavuz Sultan Selim Hanın, şiddetli hareketlerini bile teskine muvaffak olurdu. Bir defâsında Yavuz Sultan Selim Han, TopkapıSarayı hazîne görevlilerinden 150 kişinin sorumsuz davranışlarından dolayı îdâmını emretmişti. Zenbilli Ali Efendi, bu karârı duyunca derhal dîvân-ı hümâyûna koştu. Vezîrler ayağa kalkıp saygı ile karşıladılar ve baş köşeye oturttular. Şeyhülislâmın dîvâna gelmesi âdet olmadığından, niçin geldiğini sordular. Pâdişâhla görüşmek istediğini söyledi. Durum Pâdişâha arzedildi. Yavuz Sultan Selim Han, huzûra girmesine izin verdi. Arz odasına girip selâm verdi. Pâdişâhın hürmet göstermesinden sonra, gösterilen yere oturdu. Sonra Pâdişâha; "Fetvâ vazîfesinde (şeyhülislâmlıkta) bulunanların bir işi de, Pâdişâhın âhiretini korumak, onları dînen hatâ olan şeylerden sakındırmaktır. Duyuldu ki, 150 kişinin îdâm edilmesine pâdişâh fermânı çıkmış. Fakat onların öldürülmeleri için, dînen bir sebep tespit edilmiş değildir. Recâ olunur ki, af buyrula!" dedi. Zenbilli Ali Efendinin bu sözlerine kızan Pâdişâh; "Bu iş saltanatın gereğidir. Âlimler böyle işlere karışırsa, devlet idâresi kargaşaya uğrar. Sorumsuzluklara göz yummak, beğenilecek tutum değildir. Bu işlere karışmak sizin vazîfeniz değildir." deyince; "Bu karar âhiretinizle ilgilidir ve buna karışmak da bizim vazîfemizdir. Eğer affederseniz ne iyi, ne güzeldir. Yoksa âhirette cezâya müstehak olursunuz." cevâbını verdi. Bu sözler Pâdişâhın kızgınlığını yatıştırdı. "Affettik!" diyerek lütûf gösterip, neşeyle sohbete başladı. Konuşma bittikten sonra, gitmek üzere ayağa kalkan Zenbilli Ali Efendi, Yavuz Sultan Selim Hana; "Âhiretinizle ilgili olan hizmeti yerine getirdim. Mürüvvetle ilgili bir sözüm daha var." dedi. Pâdişâh; "Onu da söyle." deyince; "O sözüm de şudur ki, Pâdişâhın affına uğrayan o kişilerin, işlerinden el çektirilip, el açarak sokaklarda dolaşmaları, Pâdişâhın şânına lâyık mıdır?" dedi. Pâdişâh, bu isteği de kabul etmekle berâber, vazîfelerinde kusur ettikleri için, bunları tâzir edeceğini belirtti. Zenbilli Ali buna karşı da; "Tâzir (azarlama) Pâdişâhın reyine kalmıştır. Orasını siz bilirsiniz. Bizim arzumuzu kabul etmeniz bize yeter." dedi ve teşekkür ederek, Pâdişâhın huzûrundan ayrıldı. Yavuz Sultan Selim Han da onu medhederek uğurladı.

Zenbilli Ali Efendi, Kânûnî Sultan Süleymân Han devrinde de vazîfesinde kalıp, Rodos Seferine katıldı. Rodos'un fethinden sonra orada imâmlık ve hatiblik yapıp, İslâm müesseseleri kurdu. ZenbilliAli Efendi; İkinci Bâyezîd Han, Yavuz Sultan Selim Han ve Kânûnî Sultan Süleymân Han devrinde olmak üzere, 24 sene şeyhülislâmlık yaptı. Ömrünü ilme, talebe yetiştirmeye ve İslâma hizmete harcamıştır. Üstün hâlleri, ahlâkı, başarılı hizmetleriyle meşhur olup, tasavvufta da kemâle ermiştir. Kendisine "Mevlânâ Sûfî Ali Cemâlî" de denilmiştir.

Zenbilli Ali Efendinin **El-Muhtârât** adlı eseri bir fıkıh kitabı olup, çok kıymetlidir. Bundan başka; **Muhtasar-ul-Hidâye, Âdâb-ül-Evsiyâ** ve **Risâle fî Hakk-ıd-Deverân** adlı eserleri vardır.

ZENCEFİL (Zingiber officinale);

Alm. *Ing-werstaude (f), Ingwer (m),* **Fr.** *Gingembre (m),* **İng.** *Ginger.* **Familyası:** Zencefilgiller (Zingiberaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Yetişmez.

100 cm boyunda kamış görünüşünde çok yıllık otsu bir bitki. Yapraklar mızrak şeklinde sivri uçlu ve tarçın kokuludur. Çiçekler sarı renkli ve çoğu bir arada bulunurlar. Zencefilin vatanı Güney Asya olmakla berâber Hindistan, Batı Afrika gibi birçok tropik bölgelerde ekimi yapılır. Memleketimizde ancak seralarda yetiştirilir. Nemli iklimi ve sulak yerleri sever.

Kullanıldığı yerler: Bitkinin kökleri nişasta, reçine ve uçucu yağlar taşır. Kökler yassı ve grimsi renklidir. Kuvvetli kokulu ve biraz acımsı lezzetlidir. Baharat olarak kullanılır. Zencefil yağının hazmı kolaylaştırıcı tesiri vardır. Ayrıca yatıştırıcı ve gaz söktürücü etkiye sâhiptir.

ZENCEFİLGİLLER (Zingiberaceae);

Alm. *Zingiberazeen, Ingwegewächse pl.,* **Fr.** *Zingibéracées pl.,* **İng.** *Zingiberaceae.* Tropik ve Subtropik bölgelerde yetişen sürünücü rizomlu veya yumrulu çok yıllık otsu bitkiler. Yapraklar büyük saplı, aşağıda kın şeklinde, düz veya eliptik şekillerdedir. Çiçekler tüp şeklinde birleşik ve üç lopludur. Bu familyada uçucu yağ bakımından zengin tohumlar veya rizomlar taşıyan bitkiler vardır. Familyada 1400 kadar tür vardır. Önemli bitkileri şunlardır. Zencefil, havlıcan, zerdeçöp, cedvar vb.

ZENCİ;

Alm. *Neger, Schwarzer (m),* **Fr.** *Nègre (m),* **İng.** *Negro, black.* Genellikle Afrika'da yaşayan siyah bir ırk. Afrika kelimesinin anlamı da siyah demektir. Nuh aleyhisselâmın üç oğlundan biri olan Ham'dan Hindistan, Habeş ve Afrika halkı meydana geldi. Zengibar ahâlisine zenci denir. Afrika'da yaşayanlar tabiî olarak parlak güneş ışığına ve sıcaklığa adapte olmuştur. Zencilerin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz: Zencilerin deri renkleri Kuzey Afrika'da açık kahverengi, Orta Afrika'nın batısında

siyahımsı kahverengi olarak değişmektedir. Saç renkleri koyu kahverengi-siyah arasında değişir. Saçlar dalgalı, kıvrık ve serttir. Vücut tüyleri seyrektir. Gözlerinin renkleri genelde koyu kahverengi, dışı sarıdır. Burun kemikleri alçak, basık ve geniştir. Burun kanatçıkları çok geniş, burun delikleri de yuvarlaktır. Dudakları kalın ve dolgundur. Başları uzun ve yüksek olup, alın yuvarlaktır. Yüzleri uzun ve oval ile kare şekli arasında değişir. Yukardan aşağı doğru genellikle genişleme vardır. Kol ve bacaklar uzun, gövde kısa ön kol ile bacakların altı üstlere nazaran daha uzundur. Zenciler çok kısa (Negritu) türleriyle çok uzun (Sudan) türleri arasında değişirler.

Dünyânın birçok yerinde bugün zenciler yaşamaktadır. Yüzyıllar boyunca bu ırk Avrupalılar tarafından köle olarak kullanılmış ve dünyânın çeşitli yerlerine götürülmüşlerdir. Zenci ırk bugün hâlâ Afrika'nın çeşitli devletlerinde ikinci sınıf insan muâmelesi görmektedir. Amerika'da ise uzun süren mücâdelelerden sonra normal vatandaş haklarını kazanmışlardır.

ZENDLER;

İran'daki Müslüman hânedanlardan. Zendler Hânedanı, Kaçarlardan Ali Merdan'ın Luri asıllı bir askeri olan Muhammed Kerim Zend tarafından Güney İran'da kuruldu. Muhammed Kerim Zend, Ali Merdan'ı öldürüp, 1750'de GüneyİIran'da hükümdarlığını îlân etti. Mazenderan'daki Kaçarların reisi Muhammed Hasan ile mücâdele etti. Safevîlerin vekili olarak Şiraz'da hüküm sürdü. Muhammed Kerim Han, otuz yıl hükümdarlık yaptı. Zamânında İngiltire ile ticârî münâsebetleri geliştirdi. Muhammed Kerim Hanın 1779'da ölümüyle âile içinde saltanat mücâdelesi dolayısıyla huzursuzluk başladıysa da, Ali Murâd tahtı ele geçirdi. Câfer Şah (1785-1789), Zendlerin rakibi Kaçarlarla mücâdele etti. Fakat İsfehan'ı Kaçarlara terk etmek zorunda kaldı. Lütfi Ali Han (1789-1795) Kaçarlara karşı başarılı muhârebelerde bulundu ise de, Kirman'da öldürüldü. Bundan sonra Kaçarlar İran'a tamâmen hâkim oldular.

Zend Şâhları:

Muhammed Kerim Han .....(1750-1779)

Ebü'l-Feth ile Muhammed Ali ortaklaşa (1779)

Şiraz'daSâdık .....(1779-1781)

İsfehan'da Ali Murâd .....(1779-1785)

Câfer .....(1785-1789)

Lütfi Ali.....(1789-1795)

ZENGÎ ATÂ;

on üçüncü asırda Türkistan'da yaşamış olan evliyânın büyüklerinden. Babası, Ahmed Yesevî hazretlerinin ilk hocası Arslan Baba'nın torunlarından Tâc Hoca'dır. Doğum târihi ve yeri kesin olarak bilinmemektedir. 1258 (H.656) senesinde Taşkent yakınlarındaki Zengî Atâ köyünde vefât etti. Kabri oradadır.

Âlim ve evliyâ bir âileye mensup olan Zengî Atâ uzun yıllar dede ve babasından zâhir ve bâtın ilimlerini öğrendi. Ahmed Yesevî hazretlerinin halîfelerinden Hâkim Atâ'nın hizmetine girdi. Onun yüksek ilim ve feyzinden istifâde etti. Taşkent'te ikâmet edip, bir müddet Taşkent halkının hayvanlarına çobanlık ederek onların gönlüne girmeye çalıştı. Hocası Hâkim Atâ 1186 (H.582) senesinde vefât edince, onun hanımı Anber Ana ile evlendi. Zengî Atâ'nın Anber Ana ile evlenmesi şöyle oldu: Hâkim Atâ biraz esmerceydi. Bir gün Anber Ana'nın kalbinden "Keşke kocam siyah almasaydı." şeklinde bir düşünce geçti. Allahü teâlânın velî kulu Hâkim Atâ, onun bu düşüncesini Allahü teâlânın izniyle anlayıp; "Sen beni beğenmiyorsun ama, benden sonra dişinden başka beyaz yeri olmayan bir karaya düşeceksin." buyurdu. Anber Ana bu düşüncesinden dolayı pişman olup, tövbe ettiyse de, Allahü teâlânın sevgili kulu dilek dilemiş, iş işten geçmişti. Hâkim Atâ vefâtına yakın Harezm'de ilim tahsil etmekte olan oğulları Muhammed Hoca ile Asgar Hoca'yı çağırttı. Onlara; "Ölümünden sonra gün doğusundan kırk ebdâl gelecek, içlerinde gözü zayıf ve ayağı aksak bir kara ebdâl vardır. İddet (bekleme) müddeti bitince ananızı onunla evlendirirsiniz." dedi. Hakîkaten Hâkim Atâ'nın vefâtından kısa bir müddet sonra bahsettiği kırk kişi geldi. İçlerinden biri arkada kalmıştı. Târiflere uygun olan o mübârek kimse Zengî Atâ idi. Kalın dudaklı, dişlerinden başka beyaz yeri olmayan oldukça esmer bir kimse olan Zengî Atâ Anber Ana'nın iddet müddeti bitince bir yakınını gönderip nikâh talep etti. Anber Ana kabul etmeyip; "Ben Hâkim Atâ'dan sonra kimseye varmam." deyip reddetti. Bu sırada boynu tutulup yüzünü çeviremez oldu. Çok sıkıntı çekti. Zengî Atâ'ya durum haber verildi. Zengî Atâ adam gönderip; "Bilmez misin ki bir gün hatırından keşke "Hâkim Atâ esmer olmasaydı." düşüncesi geçmişti de Hâkim Atâ bunu kerâmetle bilip; "Yakında benden siyaha eş olursun." demişti." buyurdu. Anber Ana takdirin böyle olduğunu anlayıp nikâha rızâ gösterdi. Nikâha râzı olur olmaz da boynu eski hâline geldi. Zengî Atâ ile

evlendiler. Çocukları oldu. Soylarından sâlih kimseler, âlimler ve evliyâlar yetişti.

Taşkent'te çobanlık yapıp âilesinin geçimini sağlayan Zengî Atâ, kırlarda namazını kılar, namazdan sonra Kur'ân-ı kerîm okur, Allahü teâlâyı zikr ederdi. Akşam da yakmak için topladığı odunları sırtına yüklenir evine götürürdü. Taşkent'te bulunduğu sırada Uzun Hasan Atâ, Seyyid Atâ, Sadr Atâ ve Bedr Atâ isimli gençleri tasavvufta yetiştirdi. Ahmed Yesevî hazretlerinin yolu Zengî Atâ'dan sonra Seyyid Atâ ve Sadr Atâ vâsıtasıyla devam etti. Seyyid Atâ, Hâce Azîzân (Pîr-i Nessâc Ali Râmitenî) hazretleriyle sohbet etti. Sadr Atâ'nın halîfeleri daha uzun zaman Yeseviyye yolunu devam ettirdiler. Onun halîfeleri, Eymen Baba, Şeyh Ali, Mevdûd Şeyh şeklinde sıralanır. Mevdûd Şeyh'in iki meşhur halîfesi, Hoca Abdullah ve Kemal Şeyh idi. Hoca Abdullah'ın halîfesi Hadım Şeyh, onun da halîfesi Cemâlüddîn Buhârî idi. Reşâhat sâhibi, Cemâlüddîn Buhârî'den nakiller yapmıştır.

Zengî Atâ 1258 (H.656) senesinde Şâş (Taşkent) yakınlarında Semerkant yolunun on birinci kilometresindeki Zengî Atâ köyünde vefât edip oraya defn edildi. Zengî Atâ'nın kabri belli olup, ziyâret edilmektedir Ubeydullah-ı Ahrâr hazretleri; "Ne zaman Zengî Atâ'yı ziyârete gitsem, kabrinden "Allah! Allah!" sesleri işitirim." buyururdu.

ZENGÎLER (Musul Atabeyliği);

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın kumandanı, Aksungur'un oğlu İmâdeddîn Zengî tarafından el-Cezîre ve Sûriye'de kurulan atabeylik.

Irak Seçluklu Sultanı Mahmûd, iki oğluna atabey tâyin ettiği Zengî'yi 1127 senesinde Musul Vâlisi yaptı. Atabey Zengî Musul'a hâkim olunca, büyük ve kuvvetli bir devlet kurmaya çalıştı. Niyeti, önce bölgeyi hâkimiyeti altına alıp, sonra Haçlılarla mücâdele etmekti. Bu yüzden Diyarbekir ve Sûriye'nin Arap ve Türk hâkimlerine karşı bir fetih siyâseti tâkip etti. Aynı siyâseti Haçlılara karşı da uyguluyordu. Arzusunu gerçekleştirmek için harekete geçen Zengî; Sincâr, Habr, Nusaybin ve Harran'ı ele geçirdi. Arkasından Haleb'e hâkim oldu (1128). Bu durum Haçlıların Haleb üzerindeki arzularına da son verdi. Zengî'nin Dımaşk'ı (Şam'ı) alması için önce Hama ile Humus'u ele geçirmesi gerekiyordu. 1130 senesinde Hama'yı ele geçirdi ise de, Humus önünde başarılı olamayarak, Musul'a döndü.

Zengî'nin genişleme hareketleri karşısında, toprakları tehdit altında kalan Artuklular birleştiler. İki taraf arasında yapılan muhârebede Zengî, Artuklu ordusunu geri çekilmeye mecbur etti. Bir süre sonra iki taraf arasında barış yapıldı ve 1130 yılında antlaşma imzâlandı. Daha sonra Artuklulardan Dâvûd ile mücâdeleye başlayan Zengî, Amid'i (Diyarbekir) ele geçirdi ve şehri, adına hutbe okumak şartıyla Artuklulardan Tîmûrtaş'a bıraktı (1141). Zengî'nin idâresi altına almak için çalıştığı devletlerden birisi de Böriler idi ve bir müddet sonra onlar da Zengî'nin hâkimiyetini tanımak mecbûriyetinde kaldılar. Böylece bölgede güçlü bir hâkimiyet tesis ettikten sonra Haçlılarla mücâdeleye başladı ve Esârib Kalesini kuşattı. Kudüs kralının yardıma gelmesine rağmen Haçlıları yendi ve kaleyi ele geçirdi. Sonra Haçlı Kontluğu işgâlindeki Urfa üzerine yürüdü. Çünkü Urfa Kontluğu, Zengîler Devletini ikiye ayıran bir durumda ve ticâret yolu üzerinde çok mühim mevkideydi. Nice bir siyâsetle Hıristiyanları birbirinden ayırıp, Haçlılar arasında çıkan anlaşmazlıktan faydalanan Zengî, Katoliklerden memnun olmayan Ermenilerin de desteğiyle, 1144 senesinde Urfa'yı ele geçirdi ve zaferi bütün İslâm dünyâsında sevinçle karşılandı. Urfa'nın Müslümanlar eline geçmesi, Hıristiyan âleminde büyük şaşkınlığa sebep oldu. Papanın teşvikiyle Hıristiyan âleminde İkinci Haçlı Seferinin hazırlığı başlatıldı.

Atabey Zengî'nin, Irak Selçuklu sultanları ve Abbâsî halîfeleriyle olan münâsebetleri zaman zaman değişik bir seyr tâkip etti. 1146 senesinde Caber Kalesini kuşatan Zengî, muhâfızlarından biri tarafından öldürülünce, toprakları oğulları Nûreddîn Mahmûd ve Seyfeddîn Gâzi arasında bölündü. Nûreddîn Mahmûd, Sûriye'nin idâresini alıp, Haleb'i başşehir yaparken, Seyfeddîn Gâzi, el-Cezîre bölgesini idâresi altına alarak Musul'u başşehir yaptı. Böylece Zengîler ikiye ayrıldı.

Zengî'nin ölümü üzerine, Selçuklu şehzâdelerinden Alb Arslan bin Mahmûd, atabeyliğin idâresini ele geçirmeye çalıştı ise de, başarılı olamadı. Seyfeddîn Gâzi, Musul'a gelerek babasının yerine geçti; kardeşi Nûreddîn ile anlaştı. Kardeşinden aldığı kuvvetlerin de yardımıyla Urfa üzerine yürüyen Nûreddîn Zengî, şehri kolayca ele geçirdi. Haleb bölgesine hâkim olup, Hıristiyanların elinde bulunan Keferlâsâ ve Artah'ı aldı. 1148'de Seyfeddîn Gâzinin Musul'da vefât etmesi üzerine yerine ağabeyi Kutbeddîn Mevdûd geçti. Kardeşi Nûreddîn'le birlikte hareket eden Mevdûd, Haçlılardan Antakya, Harim, Famiye, Irka ve Cebele kalelerini aldı. Daha sonra Mısır işleri ile ilgilenen Nûreddîn Zengî, emirlerinden Şirkûh ve yeğeni Selâhaddîn-i Eyyûbî'yi bölgeye gönderdi. 1169 yılında Şirkûh, Mısır'da hâkimiyeti ele geçirdi. Selâhaddîn-i Eyyûbî, Nûreddîn Zengî'nin emriyle 1171 yılında Fâtımîleri tamâmen ortadan kaldırdı (Bkz. Eyyûbîler). Kutbeddîn Mevdûd'un 1170 senesinde ölümü üzerine oğulları İmâdeddîn ile Seyfeddîn Gâzi arasında anlaşmazlık çıktı.

İmâdeddîn, amcasından yardım isteyince, Nûreddîn, Musul üzerine yürüyerek, şehri kısa bir kuşatmadan sonra ele geçirdi. Seyfeddîn Gâzi ile barış antlaşması yapıldı. Bu antlaşmaya göre,

Seyfeddîn Gâziye Musul, İmâdeddîn'e Sincar veriliyordu. Bu anlaşmazlıktan en kârlı Nûreddîn çıktı. Nusaybin ve Habur gibi yerleri kendi topraklarına kattı. Böylece Seyfeddîn resmen amcasına bağlanmış oldu. Nûreddîn Zengî, 1173 yılında Anadolu'ya girerek, İkinci Kılıç Arslan'a âit bâzı kasabaları ele geçirdi. Bu esnâda Bağdat Abbâsî halîfesi tarafından; Musul, el-Cezîre, İrbil, Hilât, Sûriye, Mısır ve Konya, hükümdarlığını tasdik eden bir menşûr verildi. Fakat çok geçmeden Sultan Nûreddîn Zengî, bir boğaz iltihabından Şam'da vefât etti (1174). Kendi yaptırdığı Nûriye Medresesine defnedildi. 1147-1149 yılları arasında gerçekleşen İkinci Haçlı Seferlerini netîcesiz bırakan İslâm kahramanlarından biri olan Nûreddîn Zengî, kurduğu eğitim kurumları ve sosyal tesisler, yaptığı îmâr faâliyetlerinin yanında güçlü bir devlet kurucusu olan Selâhaddîn-i Eyyûbî'yi yetiştirmesiyle de tanınmaktadır. Haleb, Şam, Hama, Humus, Ba'albek, Menbic ve diğer şehirlerde büyük medreseler, câmiler, imâretler, kervansaraylar, hastahâne ve dâr-ül-hadîsler yaptırıp, masraflarının karşılanması, tâmirâtı ve yaşatılması için büyük vakıflar bıraktı. Şam'da yaptırdığı büyük hastâne, devrin en meşhur mütehassıs doktorlarının hizmet verdiği bir sağlık müessesesiydi. Hadis üniversitesi mâhiyetindeki ilk dâr-ül-hadîsi o kurdu ve pekçok kitap vakf etti. Rasathâne kurdurarak, güneş saati yaptırdı. Dindar olup, ilim adamlarının hâmisiydi. Karargâhında dahi Kur'ân-ı kerîm okutup, hürmetle dinlerdi. Haksızlıkların önüne geçmek ve devletin menfaatlerini korumak için, hassas bir haber alma teşkilâtı kurdu. Sultanlığı devrindeki siyâsî hâdiseler büyük, bulunduğu çevre çok karışık bir yapıya sâhip olmasına rağmen, halkının sağlığını ve huzûrunu korudu.

Nûreddîn Zengî'nin vefâtından sonra, on bir yaşındaki oğlu Melik-üs-Sâlih İsmâil tahta çıkarıldı ise de, Mısır'da güçlenen Selâhaddîn-i Eyyûbî, toprakların büyük bir kısmına hâkim oldu. Nûreddîn Zengî'ye bağlı olarak Musul'u idâre eden ve ötedenberi amcasının Haçlılara karşı yaptığı bütün seferlere katılan yeğeni İkinci Seyfeddîn Gâzi de, daha önce kendisine âit olan Harran, Nusaybin, Urfa, Habur ve Surûc gibi şehirleri geri almaya çalıştı. Dımaşk emirleri, Dımaşk'ı da alması için onu dâvet ettiler. Fakat o, bu dâvete uymadı. Dımaşk emirleri de şehri Selâhaddîn-i Eyyûbî'ye teslim ettiler (1174). Bunun üzerine Seyfeddîn Gâzi, Selâhaddîn Eyyûbî'ye karşı sefere çıktı ise de Cibâl-üt-Türkmân denilen mevkide yapılan savaşı kaybederek Musul'a çekildi (1176). Kısa bir süre sonra da hastalanarak öldü.

Seyfeddîn Gâzinin yerine vasiyeti üzerine kardeşi İzzeddîn Mes'ûd geçti. Mes'ûd, 1180'de MelikSâlih'ten Haleb'i aldı. BöyleceZengîlerin Haleb kolu sona erdi. Bir süre sonra Sincar hâkimi olan İkinciİmâdeddîn Zengî, Sincar'a karşılık Haleb'in kendisine verilmesini istedi. Verilmediği takdirde şehriSelâhaddîn Eyyûbî'ye teslim edeceğini bildirdi. İzzeddîn Mes'ûd, emirlerle meşveret ettikten sonra,Haleb'i, Sincar karşılığında kardeşi İmâdeddîn'e verdi.

Selâhaddîn Eyyûbî, zayıf şahsiyetli olan İmâdeddîn'inHaleb'e hâkim olmasından faydalanmak içinZengîler üzerine sefer düzenledi. Önce Urfa'yı, daha sonra Hıms, Rakka, Surûc ve Nusaybin'i aldı. 1182 senesinde Musul'u bir ay kadar kuşattı ise de geri çekildi. Selâhaddîn Eyyûbî, 1183 senesinde Amid'i ele geçirdikten sonra, Haleb üzerine yürüdü. Haleb hâkimi İkinci İmâdeddîn Zengî ile Selâhaddîn-i Eyyûbî arasında bir antlaşma yapıldı. Buna göre Haleb'i Selâhaddîn Eyyûbî'ye bırakan İmâdeddîn Zengî, bunun karşılığında Sincar ve bâzı kasabaları alıyordu.

İzzeddîn Mes'ûd'un 1193'te ölümünden sonra yerine vasiyeti üzerine oğlu Nûreddîn Arslanşâh geçti. Diğer taraftan İzzeddîn Mes'ûd'un ölümünden faydalanmak isteyen İmâdeddîn Zengî, Nusaybin civârındaki bâzı köyleri ele geçirdi. Bu yüzden Nûreddîn'in Nusaybin üzerine sefer düzenlemek için harekete geçtiği sırada İmâdeddîn Zengî öldü ve yerine oğlu Kutbeddîn Muhammed geçti. Nûreddîn, mücâdeleye devam ederek Nusaybin'i ele geçirdi. Fakat asker arasında baş gösteren bir salgın hastalık ve Eyyûbî sultânı Melik Âdil'in Nusaybin üzerine yürümesi, Nûreddîn Arslanşâh'ı şehri boşaltıp Musul'a çekilmek mecbûriyetinde bıraktı (1198).

1201 senesinde yeğeni Kutbeddîn'in Nusaybin'de Eyyûbî sultânı Âdil adına hutbe okutması üzerine harekete geçen Nûreddîn, Nusaybin şehrini aldı ve kaleyi ele geçireceği sırada, Muzaffereddîn Gökböri'nin Musul ve çevresine sefer düzenlediğini öğrendi. Bunun üzerine geri dönen Nûreddîn, durumun sandığı gibi tehlikeli olmadığını görünce, tekrar yeğeninin üzerine yürüdü ve Tell A'far'ı zapt etti. Fakat emirlerin çoğu Kutbeddîn'in yardımına geldiler. Yapılan savaşta mağlup olan Nûreddîn, Musul'a dönerek, barış yapmak mecbûriyetinde kaldı (1204). Bir süre sonra Muzaffereddîn Gökböri, Sultan Âdil'e karşı Nûreddîn ile anlaştı. Bu ittifâka, Türkiye Selçuklu Sultanı Birinci Keyhüsrev, Haleb Eyyûbîlerinden Melik Zâhir ve Erzurum hâkimi Tuğrulşâh da katıldı. Halîfe Nâsır'ın araya girmesiyle Müslümanlar arasında muhtemel büyük bir savaş önlendi. Sultan Âdil, Habur ve Nusaybin'in kendisinde kalması şartıyla anlaşmaya râzı oldu. Nûreddîn Arslanşâh tutulduğu hastalıktan kurtulamıyarak, 1211 senesi Ocak ayında vefât etti.

Nûreddîn Arslanşâh'ın vefâtından sonra, atabeylik emirler ve şehzâdeler arasında mücâdele sahası hâline geldi. Bu durumdan faydalanan Eyyûbî sultânı Eşref, 1220'de Sincar'ı teslim alarak, Zengîlerin buradaki kolunun hâkimiyetine son verdi. Nâsıreddîn Mahmûd'un 1223 senesinde ölmesiyle Musul'daki Zengîler hâkimiyeti de sona erdi.

Zengîlerin hâkim olduğu bölgelerde halk, adâlet ve emniyet içinde yaşıyordu. Bu atabeylik devrinde zirâat her tarafa yayıldı ve özellikle meyvecilik çok gelişti. Zengîlerin sağladıkları emniyet sâyesinde ticârî faâliyetler arttı. Musul, Ortadoğu ile Yakındoğu arasında büyük bir ticâret merkezi hâline geldi.

Zengîler, Selçuklularda olduğu gibi, edebiyâtın gelişmesine yardımcı oldular. Ahmed bin Münir el-Kayserânî, Müslim bin Hazir ve Haysa Bahsa bu devirde yetişen belli başlı şâirlerdendir. Bu dönemde yetişen din âlimleri de çoktur. Bunlardan Türk asıllı Ebû Abdullah Vâsıtî ve fıkıh âlimi Abdullah bin Muhammed en meşhurlarıdır. Târihçiler bakımından Zengîlerin dönemi en zengin devrelerden biridir. Meşhur târihçilerden el-Azimî, Usâme bin Munkız, İbn-i Şeddâd ve İbn-ül-Esîr bu dönemde yetişmiştir.

Güzel sanatlara önem veren Zengîler, bir kısmı zamânımıza kadar gelen, çok sayıda mîmârî eser yaptırdılar ve pekçok medrese inşâ ettirdiler. Birinci Seyfeddîn Gâzi, Musul'da el-Atika adıyla bilinen medreseyi yaptırdı. Musul'daki Ulu Câmiye, Birinci Seyfeddîn Gâzi başlamış, Nûreddîn Mahmûd da tamamlamıştır. Bu sebeple câmi, **Câmi-i Nûri** adıyle anılmaktadır. Zengî atabeyleri içinde îmâr yönünden en çok faaliyet gösteren Nûreddîn Mahmûd bin Zengî'dir. O, Sûriye'nin önemli bütün şehirlerinin surlarını tâmir ettirdi. Dımaşk'ta iç kaleye bir câmi yaptırdı. Yeni bir kapı olarak **Bâb-ül-Ferec'**i açtırdı ve Dâr-ül-Adl denilen bir binâ inşâ ettirdi. Haftanın iki gününde kendisi burada dâvâlara bakardı. Ayrıca Dâr-ül-Hadîs ile Mâristân, yaptırdığı meşhûr eserler arasındadır. Kendi adına nispetle **Nûriye** adında bir medrese de yaptırdı ki, kabri bunun içindedir. Diğer Zengî atabeyleri devrinde ise, Medreset-ül-İzziyye, Medreset-ül-Nûriyye ve Kâhiriyye adlarıyla bilinen medreseler yaptırıldı. Zengîlerin emirlerinden Mücâhiddîn Kaymaz da, Musul'da câmi, tekke, medrese ve köprü gibi birçok mîmârî eser inşâ ettirdi.

Zengîler

	Tahta Geçiş Târihi
İmâdeddîn Zengî bin Aksungur	1127
Birinci Seyfeddîn Gâzi	1146
Kutbeddîn Mevdûd	1149
İkinci Seyfeddîn Gâzi.....	1169
Birinci İzzeddîn Mes'ûd	1176
Birinci Nûreddîn Arslanşâh	1193
İkinci İzzeddîn Mes'ûd	1211
İkinci Nûreddîn Arslanşâh	1218
Nâsıreddîn Mahmûd	1219
Yönetimin Bedreddîn Lü'lü tarafından ele geçirilmesi	1211
Haleb'de	
Nûreddîn Mahmûd bin Zengî.....	1146
Nûreddîn İsmâil	1174
Musul kolu ile birleşmesi	1181

ZENTA SAVAŞI;

Osmanlı ve Avusturya orduları arasında, 11 Eylül 1697'de, Tisa Irmağı kıyısındaki Zenta'da yapılan ve Osmanlıların mağlubiyetiyle sonuçlanan savaş. Avusturya ile harpler 1683 yılında başladı. Sultan Dördüncü Mehmed Han (1648-1687), Sultan Üçüncü Süleyman Han (1687-1691), Sultan İkinci Ahmed Han (1691-1695) zamanlarında devam eden Avusturya harplerine İkinci Mustafa Han (1695-1703) son vermek istiyordu. Bu gâyeyle 1695 ve 1696 yıllarında iki defâ sefere çıkılıp, Lipve ve Lügoş geri alındı. 27 Ağustos 1696'da Ulaş Zaferi kazanıldı. 1697 yılında üçüncü sefere çıkıldı.

Harp Meclisi, Belgrad'da 10 Ağustosta toplandı. Müzâkereler sonunda Temaşvar'a gidilmeye karar verildi. Tuna, Temş ve bir nehir daha geçildikten sonra Tisa Nehri kenarına gelindi. Avusturya ordusundan Mareşal Prens Öjen de Savua'nın da kuvvetlerinin büyük kısmı Tisa Nehri yakınında bulunuyordu. Osmanlı ordusu, Tisa'yı geçip, Erdel'e taarruz etmek istiyordu. Osmanlı donanmasının Tisa Nehri ağzına gelmesi istendi. Prens Öjen, Osmanlı harekât plânını câsuslar vasıtası ile öğrendi.

Avusturyalılar, Osmanlı ordusunun Tisa'yı geçmesinden önce oraya yetişmek istedi. Avusturya öncüleri ve Prens Öjen kuvvetleri, Osmanlı ordusu Zenta mevkiinde nehri geçerken yetişti. Osmanlı ordusu sefer plânı gereği Tisa Nehri üzerinde köprü kurarken düşmanın gelmesi üzerine, âni tedbirlere başvuruldu. Boşnak Câfer Paşa bir miktar kuvvetle düşmanın baskınına mâni olmak için karşıya geçirildi. Câfer Paşa karakol vazifesi yapacaktı. Düşmanın fazlalığı karşısında karakol birliği geri çekildi. Boşnak Câfer Paşa dönerken, atı yuvarlanıp esir düştü. Prens Öjen, Osmanlıların bütünüyle daha karşıya geçmemesinden istifâde ederek, 11 Eylül 1697'de taarruzu başlattı. Vezir-i âzam Elmas Mehmed Paşa, düşmanın taarruzu üzerine Zenta'ya doğru çekildi. Zenta'dan Temaşvar'a 7000 asker geçmişti. Vezir-i âzam, düşmanın taarruzuna mâni olmak için karşıya geçişin tamamlanmasını istedi. Yeniçeri Ağası Mahmûd Paşa bu teklife karşı çıktı. Köprü başında metris alındı. Metris alınınca, müdâfaa hattı daraldı. Askerlerin son değişiklikten haberi olmadığından, baskın zannıyla panik başladı. Elmas Mehmed Paşa panik ve geri çekilmenin önüne geçmek için yalın kılıç köprüyü tuttu. Vezir-i âzamı, kaçan askerler şehit ettiler. Düşman köprüyü zapt edip, top atışlarıyla yıktı. Temaşvar muhafızı olup, Serhad kurtlarından Koca Câfer Paşa, Anadolu Beylerbeyi Mıcırlıoğlu İbrâhim Paşa, Rumeli Beylerbeyi Küçük Câfer Paşa, Yeniçeri Ağası Mahmûd Paşa, Diyarbekir Vâlisi Kavukçu İbrâhim Paşa, Adana Vâlisi Fazlı Paşayla pekçok sancakbeyi, ocak ağaları, alaybeyleri ve ordunun sekizde biri fâciada kayboldu. Harp malzemeleri, pekçok araba, silâh, mühimmat, ordu hazinesi, düşmanın eline geçti. Nehrin karşı tarafında bulunan Osmanlı ordusu, geçiş olmadığından yardımda bulunamadı. Sultan İkinci Mustafa Han ve ordunun geri kalanı Temaşvar'a çekildi. Avusturyalılar da çok kayba uğradığından Sultanın yanındaki Osmanlı kuvvetlerine taarruz edemedi.

Sultan Mustafa Han, Temaşvar'ı takviye edip, Belgrat'a gelerek, Edirne'ye döndü. Orduda, serhad boyları ve vefât edenlerin yerine tâyinlerde bulunuldu. Zenta Savaşının Osmanlılara çok tesiri oldu. Bu arada Rusya'nın da Azak'ı işgal etmesiyle İkinci Mustafa Han 1699'da Karlofça Antlaşmasını imzâlamak zorunda kaldı.

ZEPLİN;

Alm. *Zeppelin (m), Luftschiff (n),* **Fr.** *Zeppelin (m),* **İng.** *Zeppelin, airship.* Hafif bir gazla doldurularak havada askıda kalma özelliği kazandırılmış, idâre edilebilir balonlu hava gemisi. Zeplini balondan ayıran en büyük özellik tahrik ve dümen sistemidir (Bkz. Balon). Zeplin'de gaz olarak Helyum kullanılır.

Zeplin, iskeleti mâdenî birçok balon hücrelerin bir araya gelmesinden hâsıl olan aerodinamik yapıya sâhip bir gemi görünümündedir. Zeplinin irtifâ kazanması ve kaybetmesi balon hücrelerine hafif gaz doldurup boşaltmakla, ileri hareketi ise bir pervâneli motor tarafından sağlanır. Zepline yön verme, irtifâ kazandırma veya kaybettirme dümenlerle de temin edilir. Prensip olarak Zeplinin yapı ve havadaki hareketi denizaltının yapı ve su altındaki hareketine benzer. (Bkz. Denizaltı)

Zeplinin târihî gelişimi 1783 senesinde ilk balon uçuşu ile başlar. 1851 senesinde Henri Giffard isimli bir Fransız kâşif üç beygir gücünde buhar kuvvetiyle çalışan pervâne motorunu geliştirince, balona yatay yönde hareket imkânı sağlanmış oldu. İçten patlamalı benzin motor tatbikatı 1872'de Alman mühendisi Paul Haenlein ile başlamıştır. 1883 Ekiminde ise elektrik motoru ile çalışan ilk zeplin yapıldı. Almanların 1900 senesinde yaptığı LZ-1 Zeplini 140 metre boyunda ve 13 metre çapında büyük bir hava gemisi idi. Bu gemi 24 adet boyuna ve 16 adet dâire biçiminde enine mukavim elemanlardan meydana geliyor ve 16 beygir gücündeki motoru ile saatte 33 kilometre hız yapıyordu. Yatay ve baş-kıç doğrultusundaki denge kontrolları hem dümen hem de uç taraflarda bulunan balon odaların gaz basınçları ayarlanarak yapılıyordu. Bunu Almanların ABD'ye harp tazminatı olarak yaptığı LZ-126 "Los Angeles" tâkip etti. 1928 senesinde yapılan LZ-127 "Gıraf Zeppelin" 590 seferde 13.110 kişi ve 200 ton yük taşımıştır. 1936 senesinde yapılan LZ-129 "Hindenburg" zeplini 1100 beygir gücünde tahrik motoruna sâhip olup, saatte 110 kilometre hız yapıyordu. Bu zeplinle Atlantik seferleri düzenlenmiş, on seferde 1002 kişi taşınmıştır. 1938 senesinde yapılan LZ-130 "Graf Zeppelin" ise helyumla çalışıyordu. İkinci Dünyâ Savaşının başlaması ile zeplin inşâası da durdu. Günümüzde çeşitli kolaylıkları düşünülerek üzerinde çalışmalar yapılmaktadır.

ZERDAÇAL (Zerdeçöp) (Curcuma longa);

Alm. *Gelbwurzel, Kurkuma (f),* **Fr.** *Curcuma (m),* **İng.** *Turmeric.* **Familyası:** Zencefilgiller (Zingiberaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Yetişmez.

Sarı çiçekli, büyük yapraklı, rizomlu çok yıllık otsu bir bitki. Vatanı Hindistan olmakla berâber çoğu tropik bölgelerde yetişir. Bitkinin toprak altındaki ana rizomları yumurta veya armut şeklindedir. Yan rizomları ise parmak şeklindedir. Rizomların üst yüzü sarımsı, iç yüzü ise sarı renklidir. Tadı acımsıdır.

Kullanıldığı yerler: Bileşiminde uçucu yağlar, reçine ve kurkumin adında sarı renkli boya maddesi vardır. Tedâvide mîdevî ve gaz söktürücü etkiye sâhiptir. Sanâyide gıdâ maddeleri, ipekli kumaşlar ve

derilerin boyanmasında kullanılır.

ZERDALİ (Bkz. Kayısı)

ZERDE;

Alm. *Mit safran zubereitete süsse Reisspeise,* **Fr.** *Espéce de soupe au riz et au safran qu'on sert froide,* **İng.** *Dish of sweetened rice colored with saffron.* Pirinç, şeker, safran, nişasta ve suyla yapılan bir çeşit tatlı. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, düğün ve sünnet töreni yemeklerinde ikrâm edilir.

Yapılışı: Bir çay bardağı pirinç, ılık suda yarım saat bekletilir. İyice yıkandıktan sonra, 5 bardak su ile ağır ateşte 20-25 dakika pişirilir. İçine 1,5 su bardağı şeker, 1-2 damla safran boyası ilâve edilerek beş dakika daha kaynatılır.

Bir çorba kaşığı gülsuyunda ezilmiş 2 çorba kaşığı nişasta ilâve edilerek, 1-2 dakika daha kaynatıldıktan sonra ateşten alınır. Buharı geçince, kâselere boşaltılır. Üzeri kuş üzümü, beyaz çamfıstığı ve nar tâneleri ile süslenebilir.

ZERDEVA (Bkz. Sansar)

ZERKÂLİ;

Endülüs'te yetişen meşhur astronomi âlimlerinden. İsmi, İbrâhim bin Yahyâ et-Tecîbî en-Nekkâş olup, künyesi Ebû İshak'tır. Zerkâlî diye meşhur oldu. 1029 senesinde Tuleytula şehrinde doğdu. Küçük yaşta ilim öğrenmeye başladı. Kısa zamanda din ve fen ilimlerini öğrenen Zerkâlî, astronomi ilminde söz sâhibi oldu. Astronomi çalışmalarını ve rasadlarının çoğunu Tuleytula'da yaptı. Ömrünün sonuna doğru Kurtuba'ya yerleşti ve 1087 senesinde burada vefât etti.

Zerkâli, ilk defâ Batlemyüs'ün aksine dünyânın gerçek yörünge noktası hareketini ve güneşin ta'dîl merkezinin asırlık değişikliğe bağlı olduğunu keşfederek kânuna bağladı. Halbuki, Batlemyüs, güneş sisteminin yörünge noktasını sâbit ve ta'dîl merkezini de değişmez kabul etmişti. Güneşin yörünge noktasını 12 sâniye kadar doğru bir yön, yâni doğudan batıya doğru bir değişiklik vererek güneş için yeni bir teori ortaya atıp değişim merkezindeki düzensizliği de ortadan kaldırdı.

Zerkâlî, Tuleytula adıyla meşhur olan ilk astronomi cetvellerini düzenledi. Güneş, gezegenler ve diğer yıldızların hareketlerini ilgilendiren bu cetveller, kısa zamanda Avrupa'nın her tarafında kullanılmaya başlandı. Sabır ve dikkatle incelemeler yapan Zerkâlî dünyânın güneşe olan uzaklığını hesapladı. Ayrıca bu mesâfeyi güneş yörüngesine dayanan gün dönümleri ile gece ve gündüz eşitliğinin prestesyonuna intibak ettirebilmek için Tuleytula'da 402'den fazla gözlem yaptı vepresesyon vüs'atini de aynı tarzda doğru olarak hesapladı.

Zerkâlî'nin hazırladığı Zîyc, 1450 senesinde birçok eksikliklerle Lâtinceye tercüme edildi. Bu tercümenin bir nüshası Pâris Kütüphânesinde bulunmaktadır. Bu Zîyc, kendisinden sonra yapılan bütün zîyclere esas oldu. Tercümenin önsözünde trigonometri cetvellerinin nasıl çıkarıldığı konusunda bilgi verilmiş ve buna bir de sinüs cetveli ilâve edilmiştir. Eserde ayrıca 35 sâbit yıldızın kataloğu ile berâber meyil cetvellerine yer verilmiş ve Safiha Usturlâbı hakkında açıklamalar yapılmıştır.

Zerkâli çalışmalarında usturlab kullanmıştır. Batıda Zerkâlî Safihası adıyla meşhur olan âlet Afakî bir şekilde, her yerin ufkunu temsil edecek sûrette ufuk dâiresi hareketli yapılmış, menâzırî usûl ile ayın tutuluş durumu resimlenmiş, dâirevî ve safihadan ibârettir. Bu âletin özelliklerinden bahseden Zerkâlî'nin risâlesi, **Kitâb-ül Amel Bis-safiha ez-Zicîya,** Lâtince, İbrânice ve diğer dillere tercüme edilmiştir. Bir örneği Paris Kütüphânesinde mevcut olan âlet hakkında Mîrim Çelebi, Sultan İkinci Bâyezîd Hanın emriyle Farsça mükemmel bir eser yazmıştır.

Zerkâli ayrıca:

1) El-Amel-bis-Safihat-iz-Zîciyye, 2) Et-Tedbîr, 3) El-Medhal ilâ İlm-in-Nücûm, 4) Risâletün fî Tarîkati İstikdâm-is-Safihat-il-Müştereke li Cemî-ul Urûd adlı eserleri de yazmıştır.

ZERKÂNÎ;

on yedinci ve on sekizinci asırlarda Mısır'da yaşamış hadis, siyer ve Mâlikî mezhebi fıkıh âlimi. İsmi, Muhammed bin Abdülbâkî'dir. Künyesi, Ebû Abdullah'tır. Babası gibi Zerkânî nisbesiyle meşhur oldu. 1645 senesinde Mısır'da Zerkan köyünde doğdu. 1710'da Kâhire'de vefât etti.

Muhammed Zerkânî ilk önce âlim olan babasından ilim öğrendi. Sonra da zamânın büyük âlimleri, Nûreddîn Ali Şebrâmelîsi, Şeyh Yâsîn Hımsî, Şeyh Muhammed Bâbilî, Muhammed bin Halîl, Aclûnî, Cemâleddîn Abdullah Şibrâvî gibi zâtlardan ilim tahsil etti. Fıkıh, hadis ve diğer Arabî ilimlerde üstün

dereceye yükseldi. Bütün hocalarından icâzet (diploma) aldı. Ezher Üniversitesinde ders okuttu. Tasavvuf yolunu Ebi'l-İkrâm bin Vefî'den öğrendi. Birçok kıymetli eser yazdı. 1710 senesinde Kahire'de vefât etti. Cenâze namazını büyük âlim Şeyh Muhammed Kûşî kıldırdı ve orada defnedildi.

Eserleri:

1) Telhîsü'l-Mekâsıdü'l-Hasene: Hadis ilmine dâirdir. **2) Şerhu'l-Beykûniyye, 3) Şerhu'l-Mevâhibü Ledünniyye:** Bu eser İmâm-ı Kastâlânî'nin **Mevâhibü Ledünniyye** adlı eserinin şerhidir. Peygamber efendimizin sallallahü aleyhi ve sellem hayâtına dâir olup sekiz cilttir. 1911 senesinde Mısır'da, 1973 senesinde Lübnan'da basılmıştır. **4) Şerhu Muvatta-ı İmâm-ı Mâlik, 5) Vusûlu Emânî.**

Naklettiği hadîs-i şerîflerden bâzıları:

Bir kul üzerine Allahü teâlânın nîmeti büyüdüğü müddetçe, insanlardan gelen sıkıntılar da büyür. Bunlara tahammül edemeyen, sabredemeyen kimseden o nîmet gider.

Dikkat ediniz! Sizin hastalığınızı ve onun şifâsını size söyleyeyim mi? Dikkat ediniz! Şüphesiz sizin ilâcınız istiğfârdır.

Allahü teâlâ hastalığı yarattığı zaman onun ilâcını da yarattı. Öyleyse tedâvi olunuz.

Buyurdu ki: "Bir kimse günahları sebebiyle ilimden mahrum kalır. Çünkü bir nur olan ilmi, Allahü teâlâ bir kimseye verirse, o kimse Allahü teâlânın emirlerine uyar, yasaklarından kaçınır. Günahlar ilim nûrunu söndürür. İlim nûrunun sönmesi ise, ya o kulun o ilimden bir şey anlamaması sûretiyle o ilimden mahrûmiyetine, yâhut öğrendiği ilmin faydasını görmemeye sebep olur. Hattâ öğrendiği ilim her iki dünyâda da o kimse için zararlı olur."

"Günah işleyen kimse helâl rızıktan mahrum olur. İnsan helâl yoldan kazansa bile günah işlemesi sebebiyle bereketini göremez. Günah işleyen kimse işlerinde zorluklarla ve mânilerle karşılaşır. Bir işe başladığı zaman, önüne bir mâni çıkıverir veya yapacağı işler ona zor gelir. Bir işi yaparken onda yorgunluk ve isteksizlik meydana gelir. O işi yapmaya muvaffak olamaz.

Günahlar kulu dünyâ ve âhiret helâkına sebep olan şeylerin içerisine düşürür. Günahlar iyice yerleşince öldürücü olur. Bedenin sıhhati, bedenin kuvvetini muhâfaza eden gıdâyı almak, zararlı maddeleri vücûdundan atmak, bedene zarar veren şeylerden sakınmakla olur. Bunun gibi kalbin gıdâsı da îmândır. Sâlih ameller, îmânı kuvvetlendirir ve parlatır. Tövbe-i Nasûh insandaki günahları dışarı atar. Günahlardan sakınmak ise, kalbin sıhhatini muhâfaza eder. Bunlar da takvâ ile mümkün olur. Takvâ üç şeyi içine alır. Îmân gıdâsı, tövbe-i nasûh ile günahları atmak ve günahlardan sakınmaktır. Bu üç taneden birisi noksan olursa takvâ da noksan olur."

ZERRİN (Bkz. Nergis)

ZEYBEK;

Ege bölgesinde bilhassa Aydın, Muğla, Denizli, Manisa, İzmir yörelerinde köy ve çiftliklerde yaşıyan Türklere verilmiş bir isim. Din, karakter, örf ve âdetlere bağlılık yönünden tamâmen Türk köylüsünün aslıdırlar. Mert ve cesur, mazlumun dostu kimselerdir. Bunlar tek tek olduğu gibi gruplar hâlinde de yaşarlar. Aralarından her hususta liderlik yapabilecek olanı başkan seçerler. Buna efe denir (Bkz. Efe). Efenin yanında çalışanlara da kızan denir. Kızanlar efeye itaat ve bağlılıkta çok samimi olup, aksi harekette bulunanların o toplulukta bulunamayacağı anlayışındadırlar.

Zeybek kıyâfeti; diz altına kadar şalvar, kuşak, üstte işlemeli cepken, başta fes üzerine sarılmış telli çevre veya börk, silâhlık, ayakta desenli yün çorap, yemeni veya çizme şeklindeydi. Koyu renklerin yanında sarının da kullanıldığı bu giyim kuşam Türk yiğidinin ince zevkinin bir ifâdesini gösteriyordu.

Osmanlıların son zamanlarında bozulan asayişten istifâde ederek dağlara çıkan zeybekler efelik karakterini tamâmen zedelediler. Devletin zaptiye kuvvetleri ile çarpışacak kadar ileri gidenler, yakalandıkça cezâya çarptırıldılar. İstiklâl Harbinde düşmana karşı yaptıkları savaşlarla eskiden kaybolan itibarlarını kazandıkları gibi kendilerini de affettirdiler. Yunanlılara aman vermeyen çete muhârebelerine savaş sonuna kadar devam eden efeler ve zeybekler cumhûriyetten sonra tamâmen ortadan kalktılar. Zeybekler, târihî bir hatıra olarak millî bayramlarda görülmekte, oynadıkları zeybek oyunları ile eski günleri hatırlatmaktadırlar. Oynanan meşhur zeybek oyunları: Çakıcı zeybeği, dağlı zeybeği, Yörük Ali zeybeği, ikili-dörtlü zeybek, alıdaverin zeybeği, soğukkuyu zeybeği, harmandalı zeybeği, ortaklar zeybeği, bulanık zeybeği, seğmen sekmesi zeybeği, alaylar zeybeği.

ZEYD BİN HÂRİSE;

Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem efendimizin âzâdlı kölesi. Yemenli olup, tahmînen mîlâdî 575 yılında doğmuştur. Künyesi, oğluna nispetle, Ebû Üsâme'dir. Yemen'in muhterem ve şerefli bilinen

Kudâs kabîlesine mensuptur. Annesi ise Tay kabîlesi kollarından Maanoğullarına mensup Su'da binti Sa'lebe'dir. 629 (H.8) senesinde Mûte Gazâsında şehit oldu.

Zeyd bin Hârise radıyallahü anh çocuk yaşlarında annesi ile akrabâlarını ziyârete giderken başka bir kabîlenin baskınına uğradı. Esir alınan Zeyd, Mekke'ye Sûk-ı Ukâz denilen panayıra getirilerek satılığa çıkarıldı. Hâkim bin Hizâm, Zeyd'i 400 dirheme satın aldı ve halası hazret-i Hadîce'ye hediye etti. O da Peygamber efendimize hediye etti. Peygamber efendimiz onu âzâd ederek yanında alıkoydu. Zîrâ âzâd olan Zeyd bin Hârise'nin gidecek yeri olmadığı gibi, Resûlullah efendimizden daha iyi ona bakacak kimsesi de yoktu. O da seve seve Resûlullah efendimizin yanında kalarak hizmet etti. Anne ve babası, oğullarının nereye götürüldüğünü, ne yapıldığını bilmiyorlardı. Zeyd'in babası Hârise, evlat ateşiyle yanıp tutuşuyor, diyâr diyâr dolaşarak oğlunu arıyordu.

Netîcede, İslâmiyetin gelmesinden bir süre önce Benî Kelb kabîlesinden bâzıları Kâbe'yi ziyârete gelmişler ve Zeyd'i görmüşlerdi. Dönüşte âilesine haber verdiler. Bu habere çok sevinen Hârise derhal, kardeşi Ka'b ile birlikte yanına fazla miktarda para alarak Mekke'ye geldi ve Peygamber efendimizin huzurlarına çıktı. Sonra:

"Ey Kureyş kavminin efendisi! Ey Abdülmuttalib'in torunu! Ey Benî Hâşim soyunun oğlu! Siz Harem-i şerîfin komşususunuz. Misâfirlere ikram, esirlere ihsan eder, onları esâretten kurtarırsınız. Oğlum kölenizdir. Kurtulması için ne kadar para isterseniz verelim, serbest bırak ve dileğimizi geri çevirme!" dedi. Peygamber efendimiz; **"Zeyd'i çağırıp durumu kendisine bildirelim. Onu serbest bırakalım. Şâyet sizle gelmeyi tercih ederse sizden herhangi bir para almam. Onu alıp gidersiniz. Eğer beni tercih eder, yanımda kalmayı isterse, Allah'a yemîn ederim ki, beni tercih edeni kimseye terk etmem, yanımda kalır."** buyurdular. Peygamber efendimiz Zeyd'i çağırıp babasıyla gitmek isteyip istemediğini sordu. Zeyd radıyallahü anh; "Ben hiç kimseyi size tercih etmem. Siz benim hem amcam, hem de babam makâmındasınız. Sizin yanınızda kalmak istiyorum." dedi. Zeyd'i almak için gelmiş olan babası ve amcası üzülüp, bu duruma kızdılar.

Peygamber efendimiz Zeyd'i çok severdi. Kendisine olan bu bağlılığını ve sevgisini görünce, onu Kâbe-i muazzamanın duvarında bulunan Hacer-i Esved taşının yanına götürüp oradakilere hitâb ederek; **"Şâhit olunuz, Zeyd benim oğlumdur. O bana vâris, ben ona vârisim."** buyurdu. Babası ve amcası bu durumu görünce kızgınlıkları geçti. Sevinç içinde memleketlerine döndüler. Bundan sonra Zeyd'e, Zeyd bin Muhammed (Muhammed'in oğlu Zeyd) denilmeye başlandı. Bu hâdiseler olduğunda henüz İslâmiyet gelmemişti. Daha sonra Allahü teâlânın, Ahzâb sûresinin 5. ve 40. âyetlerindeki; **"Evlâtlarınızı babalarının ismiyle çağırın, böylesi Allah katında daha doğrudur." "Muhammed** (aleyhisselâm) **sizden hiçbir erkeğin** (Zeyd gibi) **babası değildir."** emirleriyle evlat edinmek de kaldırılınca, hazret-i Zeyd babasının ismiyle, yâni "Hârise'nin oğlu Zeyd" (Zeyd bin Hârise) diye çağrılmaya başlandı.

Zeyd bin Hârise ilk îmân edenlerdendir. Hazret-i Hadîce, hazret-i Ebû Bekr ve hazret-i Ali'den sonra dördüncü, âzâd olmuş köleler içinde ise ilk Müslüman olmakla şereflendi. Peygamber efendimiz, Zeyd'i Mekke'de Ümmü Eymen'le radıyallahü anhâ evlendirdi. Bundan, Eshâbın büyüklerinden hazret-i Üsâme doğdu. Peygamber efendimiz daha sonra kendi halasının kızı Zeyneb binti Cahş'la evlendirdi. Bu evlilikleri kısa sürdü ve ayrıldılar.

Zeyd bin Hârise radıyallahü anh, Mekke'deyken pekçok ezâ ve cefâlara katlandı. Peygamber efendimizle birlikte Tâif'e gittiklerinde hiç kimse îmân etmedi. Geri dönerlerken yolda Tâifliler taşa tuttular. Zeyd bin Hârise, Peygamberimizi atılan taşlardan korumak için, önüne, arkasına, sağına, soluna geçerek siper olmuş, böylece pekçok yerinden yaralanmıştı. Hicret izni çıkınca Medîne'ye hicret ederek, Ensâr'dan Gülsüm bin Hidm'in evinde misâfir kaldı. Üseyd bin Hâfız'la din kardeşi oldu.

Zeyd bin Hârise, Bedr'den Mûte Harbine kadar Peygamber efendimizin bulunduğu bütün gazvelere katıldı. Yalnız Müreysi Gazâsında Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem, Zeyd bin Hârise'yi, Medîne'de yerine vekil bıraktığı için bulunamadı. Bunun dışında pekçok seriyyede de (Peygamber efendimizin katılmadığı savaşlarda) bulunmuş, bir çoğunda kumandanlık ederek, şecâati, kahramanlığı ile örnek olmuştur.

Peygamber efendimiz de, Zeyd'i ve oğlu Üsâme'yi çok severdi. Bir hadîs-i şerîfte; **"Bana insanlar arasında en sevimli gelen kişi, benim ve Allah'ın ihsânına mazhar olan kişidir. Bu zât Zeyd'dir."** buyurmuştur.

Allah'ın ihsânı; Müslüman olmasını nasip etmesi, Peygamberimizin ihsânı ise onu hürriyetine kavuşturmasıdır.

Kur'ân-ı kerîmde Eshâb-ı kirâm içinde Zeyd'den başka hiçbir kimsenin ismi açıkça zikredilmedi. Sâdece Zeyd'in ismi geçmektedir. Bu, onun için büyük şeref olmuştur.

Hicretin sekizinci senesinde Peygamber efendimizin Busra Vâlisine elçi olarak gönderdiği Hâris bin Umeyr radıyallahü anh şehit edilmişti. Bu habere pek üzülen Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem Zeyd bin Hârise'nin idâresinde bir ordu hazırlatarak: **"Cihâda çıkacak olan şu insanlara, Zeyd bin Hârise'yi kumandan tâyin ettim! Zeyd bin Hârise şehit olursa yerine Câfer bin Ebî Tâlib geçsin. Câfer bin Ebî Tâlib şehit olursa, Abdullah bin Revâha geçsin. Abdullah bin Revâha da şehit olursa, Müslümanlar aralarında münâsip birini seçsin ve onu kendilerine kumandan yapsın!"** buyurdu. Bunun üzerine Eshâb-ı kirâm, isimleri sayılan kahramanların şehit olacağını anlayarak ağlamaya başladılar; "Yâ Resûlallah! Keşke sağ kalsalar da kendilerinden istifâde etseydik!" dediler. Peygamber efendimiz onlara cevap vermeyip sustular.

Mücâhidler hazırlıklarını bitirmişler, kumandanlarını bekliyorlardı. Sevgili Peygamberimiz, beyaz İslâm sancağını Zeyd bin Hârise hazretlerine teslim etti. Ona, Hâris bin Ümeyr'in şehit edildiği yere kadar gitmesini velslâmı tebliğ etmesini, kabul etmedikleri takdirde düşmanla çarpışmasını emir buyurdular.

Üç bin kişilik İslâm ordusu; "Allahü ekber! Allahü ekber!" sesleri arasında yürümeye başladı. Sevgili Peygamberimiz Medîne'de kalan sahâbîler, mücâhid ve gâzileri VedâYokuşuna kadar tâkip ettiler.

Peygamber efendimiz, orada bir hutbe irâd ederek, mücâhidlerle vedâlaştıktan sonra yolcu etti. Zeyd bin Hârise kumandasındaki İslâm ordusu Sûriye'de bulunan Mûte isimli köye geldiklerinde, 100.000 kişilik Rum ordusuyla karşılaştılar. Dağ taş düşman askeriyle dolmuştu.

Her iki taraf da harp düzenine girdiler. Bu sırada, Peygamber efendimizin sallallahü aleyhi ve sellem emri gereği İslâm ordusundan bir heyetin, Rum ordugâhına doğru ilerlediği görüldü. Bunlar Rum ordusuna, İslâma gelmelerini, yoksa cizye vermelerini teklif ettiler. Fakat onlar, bu dâveti reddettiler. Artık kaybedilecek zaman yoktu. Kumandan Zeyd bin Hârise hazretleri, elinde mukaddes İslâm sancağı olduğu halde, ordusuna hücum emrini verdi. Bu ânı bekleyen mücâhidler, "Allahü ekber! Allahü ekber!" nidâları ile ileri fırladılar. Tekbir sadâları ve vurulanların feryadları ayyuka çıkıyor, daha harbin başında, meydan, kan gölü hâline geliyordu. Elinde Resûlullah'ın beyaz sancağı olan hazret-i Zeyd düşmanın ortalarında görülüyordu. Kumandanlarını bu şekilde gören sahâbiler, ondan geri kalmıyor ve bütün gayretleri ile düşmana saldırıyorlardı. Bir ara, birkaç mızrağın, kumandanları hazret-i Zeyd'in mübârek göğsüne saplandığı görüldü. Arkasından diğer mızraklar, onu tâkip etti. Şanlı sahâbînin vücûdu, delik deşik olmuştu. Zeyd bin Hârise özlediği şehâdete kavuşmuştu.

Hazret-i Zeyd bin Hârise'den sonra, hazret-i Câfer ve hazret-i Abdullah bin Revâha da şehit oldular. Netîcede hazret-i Hâlid bin Velîd'i kumandan seçtiler ve Mûte'de 100.000 kişilik bir orduya karşı gâlip geldiler.

Resûlullah efendimiz Mûte'ye orduyu gönderdikten epey sonra bir gün minberde konuşma yapıyorlardı. Birden bire efendimizin gözlerinden yaşlar boşanmaya başladı ve konuşmalarını keserek:

"İşte Zeyd şehit oldu. Bayrağı Câfer aldı. O da şehit oldu. Bayrağı Abdullah aldı. O da şehit oldu. Şimdi bayrağı Hâlid bin Velîd aldı. Cenâb-ı Hak zaferi Hâlid'e müyesser kıldı." buyurdular.

Zeyd bin Hârise radıyallahü anh orta boylu ve güzeldi. Onun fazîleti hakkında bildirilen bâzı hadîs-i şerîfler şunlardır: Üsâme bin Zeyd'den gelen rivâyette Peygamber efendimiz; **"Zeyd bana kavmimin en sevgilisidir."** buyurmuştur.

Yine diğer bir hadîs-i şerîfte; **"Cennet'e baktım. Bir de gördüm ki, Cennet narlarının herbiri deve derisinden yapılmış şişirilen tulum gibi, kuşları, büyük develer gibi iri. Bunların arasındaki bir gence gözüm ilişti. "Sen kimsin?" diye sordum. O da Zeyd bin Hârise olduğunu söyledi. Sonra baktım ki, Cennet'te gözlerin görmediği kulakların duymadığı, hâtır ve hayâle gelmeyen şeyler vardır."**

ZEYD BİN SÂBİT;

Eshâb-ı kirâmın büyüklerinden. 610 yılında Medîne'de doğdu. 665 (H.45) veya 674 (H.55)te aynı yerde vefât etti. Nesebi; Zeyd bin Sâbit bin Dahhâk bin Zeyd bin Lûzân bin Amr bin Abdiaf bin Ganm bin Mâlik bin Neccâr el-Ensâriyyi'l-Hazrecî, Benî Neccâr'dır. Annesi, Nevvâr binti Mâlik bin Muâviye bin Adî'dir. Künyesi, Ebû Sa'îd veya Ebû Sâbit'tir. Ayrıca Ebû Hârice veya Ebû Abdurrahmân da denilmektedir. Lakabı ise el-Kârî' veya el-Mukrî veya el-Farzî yâhut da Kâtib-ül-Vahy, Hibr-ül-Ümme'dir. Babası Sâbit hicretten önce Evs ile Hazrec kabîleleri arasında (Yevm-ül-Buâs) adıyla bilinen bir muhârebede ölmüştü. Babası öldüğünde çocuk olan Zeyd radıyallahü anh henüz altı yaşlarında idi. Annesi tarafından büyütüldü, yetiştirildi.

Peygamber efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem, İslâmiyeti yaymak üzere Eshâb-ı kirâmdan Mus'âb bin Umeyr'i (radıyallahü anh) Medîne'ye göndermişti. Bu sırada on bir yaşlarında olan Zeyd bin Sâbit de, Mus'ab bin Umeyr vâsıtası ile Müslüman oldu. Müslüman olunca hemen, Kur'ân-ı kerîmin

vahyolunan âyetlerini ezberlemeye başladı. Bir taraftan ezberliyor, bir taraftan da Benî Neccâr kabîlesinin çocuklarına öğretiyordu. Kur'ân-ı kerîme olan muhabbet ve sevgisinden Peygamber efendimiz Mekke'den Medîne'ye hicret etmeden önce, on yedi sûreyi ezberlemişti. Hicretten sonra, Peygamberimiz onun bu hâlini büyük bir memnûniyetle karşıladı.

Bedr Savaşı yapıldığında Zeyd bin Sâbit on üç-on dört yaşlarında idi. İslâm ordusu hareket etmek üzereyken o da katılmak istedi. Fakat yaşı küçük olduğu için Resûlullah efendimiz izin vermedi. Emre itâat edip Medîne'de kaldı. Aynı sebeple Uhud Savaşına da katılamadı. Hendek Harbinde hazırlık için önce hendek kazma işinde çalışmış, sonra savaşa katılıp, büyük fedâkârlıklar göstermişti. Peygamberimiz; **"Bu ne güzel bir genç."** diyerek onu taltif buyurmuşlardır.

Tebük Gazvesinde Mâlik bin Neccâr'ın sancağınıÜmâre bin Hazm taşıyorken Resûl-i ekrem, sancağı alıp, Zeyd bin Sâbit'e vermiş, Ümâme'nin, "Yâ Resûlallah! Yoksa aleyhimde bir şey mi duydun?" demesi üzerine de; **"Hayır! Kur'ân-ı kerîm öncedir. Zeyd ise Kur'ân-ı kerîmi senden daha çok bilir."** buyurmuştur. Hudeybiye Antlaşmasında, Mekke'nin Fethinde, Huneyn Gazvesinde ve Tâif Muhâsarasında ve Vedâ Haccında bulunmuştur. Resûl-i ekrem efendimizin vefâtından sonra, hazret-i Ebû Bekr devrinde meydana gelen Yemâme Harbine katılarak, yalancı peygamberlik iddiâ eden Müseylemet-ül-Kezzâb'a karşı savaşırken yaralanmıştı.

Resûl-i ekrem sallallahü aleyhi ve sellem efendimizin hayâtı müddetince, vahy kâtipliğinden başka, yazılar da yazardı. Peygamberimiz, bâzı hükümdarlar tarafından gönderilen mektupların hatâsız tercüme edilmesi için, Zeyd'e (radıyallahü anh) Süryânî ve İbrânî lisanlarını öğrenmesini emir buyurmuşlardı. Çok zekî olan hazret-i Zeyd, on beş gün gibi kısa bir zamanda, her iki dili de öğrenmeye muvaffak olmuştu. Bundan sonra bu lisanlarla Medîne'ye gönderilen hükümdarların mektuplarını tercüme etti.

Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem vefât ettiği sırada Eshâb-ı kirâmdan Kur'ân-ı kerîmi tamâmen ezberlemiş olan çok hafız vardı. Hazret-i Ebû Bekr zamânında dinden dönme olayları sebebiyle çıkan savaşlarda çoğu şehit olmuştu. Yemâme Savaşında yetmiş hâfız şehit edilmiştir. Böylece sayıları bir hayli azalmaya başlamıştı. Bu durum karşısında hazret-i Ömer, hazret-i Ebu Bekr'e mürâcaat edip, o zaman dağınık sahifelerde yazılı olan Kur'ân-ı kerîm âyetlerinin bir kitap hâlinde toplanmasını ricâ etti. Hazret-i Ebû Bekr bu iş için Zeyd bin Sâbit'i çağırıp; "Ey Zeyd sen genç ve akıllı birisisin. Senin ayıplanacak ve seni töhmet altında bırakacak hiçbir hâlin yoktur. Resûl-i ekremin hayâtında O'nun vahiy kâtibi idin. Sen Kur'ân-ı kerîm âyetlerini bir araya topla" buyurdu. Bunun üzerine Zeyd bin Sâbit bu iş için bir heyet kurarak büyük bir titizlikle ve gayretle Kur'ân-ı kerîm âyetlerini bir araya toplayıp mushaf hâline getirdi. Bu mushafı hazret-i Ebû Bekr'e teslim etti. (Bkz. Kur'ân-ı Kerîm)

Hazret-i Ömer halîfeliği sırasında Zeyd bin Sâbit'i Medîne kâdılığına tâyin etti. Medîne'den bir yere gidince de Zeyd bin Sâbit'i yerine vekil olmak üzere Medîne'de bırakırdı. Hazret-i Ömer'in danışma meclisinde bulunurdu.

Zeyd bin Sâbit, hazret-i Osman'ın halîfeliği sırasında da ona en başta gelen yardımcılardan olmuştur. Hazret-i Osman onu Beytülmâl emini tâyin etti. Hazret-i Ebû Bekr devrinde bir kitap hâlinde bir araya getirilen Kur'ân-ı kerîmin tek nüshası, hazret-i Osman'ın emriyle Zeyd bin Sâbit başkanlığında bir heyet tarafından altı tâne daha mushaf-ı şerîf yazılıp, belli merkezlere gönderilmiştir. Hazret-i Ali zamânında Medîne'den ayrılmamıştır.

Hazret-i Muâviye'nin halifeliği sırasında elli yaşının üzerindeyken Medîne'de vefât etti. Vefât haberi Müslümanları çok üzmüştür. Cenâzesinde Abdullah ibni Abbas, Saîd bin Müseyyib ve Ebû Hureyre de bulunup, göz yaşı dökmüşlerdir. Cenâze namazını Mervan bin Hakem kıldırdı.

Zeyd bin Sâbit radıyallahü anh, Eshâb-ı kirâm arasında, ferâiz bilgilerini en çok bilendi. Nitekim bir hadîs-i şerîfte; **"Sizin ferâizi en çok bileniniz Zeyd'dir."** buyruldu. Eshâb-ı kirâm arasında fıkıh ilminde dört sahâbe meşhurdur. Bunlar, Zeyd bin Sâbit, Abdullah bin Mes'ûd, Abdullah bin Ömer ve Abdullah bin Abbas'tır. Bütün dünyâya yayılan fıkıh ilminin kaynağı bu dört büyük sahâbidir.

Hazret-i Zeyd, daha hazret-i Ömer devrinde ferâizle ilgili meseleleri tertip ederek, bu ilmin esaslarını bizzat yazıp, tedvîn etmiştir.

Fıkıh ilminin her meselesinde, Eshâb-ı kirâmın en yüksek müctehidlerindendi. Daha Resûl-i ekrem efendimiz zamânında fetvâ vermek şerefine kavuşmuştu. Hazret-i Ebû Bekr, hazret-i Ömer, hazret-i Osman, hazret-i Ali ve hazret-i Muâviye devirlerinde Medîne'nin en büyük müftüsüydü. Eshâb-ı kirâmın fakihlerinin ilk tabakasındandı. Fetvâları toplandığı zaman büyük ciltler ortaya çıkar. Zeyd bin Sâbit kırâat ve tefsîr ilminde de baş imâm idi. Kırâat ilminde Eshâb-ı kirâmın en yükseklerindendi. Kur'ân-ı kerîmin tamâmını güzelce ezberlemiş, kendisinden İbn-i Abbâs, Ebû Abdi'r-Rahmân es-Sülemî gibi Sahâbe-i kirâm Kur'ân-ı kerîm okumuşlardır.

Hazret-i Zeyd bin Sâbit'in bu ilimdeki üstünlüğü, Eshâb-ı kirâmın ve Tâbiînin ileri gelenlerinin îtirâfı ve takdiri ile sâbittir.

Şimdi onun zamânından bu zamâna kadar, on dört asırdan beri, hâlen ondan rivâyet edildiği şekilde Kur'ân-ı kerîm okunmaktadır.

Zeyd bin Sâbit'in oğlu Hârice-tebni-Zeyd, Fukahâ-i Seb'a denilen yedi büyük âlimden birisidir.

Zeyd bin Sâbit'in Peygamber efendimizden rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bâzıları şunlardır:

Kim İslâm dîninden başka bir milletin (dînin) **yemini üzerine yalan yere, bile bile yemîn ederse, o dediği gibi olur. Kim kendini bir şeyle öldürürse, kıyâmet günü onunla azâb olunur. Bir kişi üzerine, mâlik olmadığı şeyde nezretmek yoktur. Bir mümine lânet etmek, onu öldürmek gibidir.**

Kim dünyâlık peşinde olarak sabahlarsa, Allahü teâlâ onun işini zorlaştırır, malzemesini dağıtır. Kendisini aç gözlü kılar, yoksulluğu gözünün önünde canlandırır. Dünyâdan da nasîbinden fazla bir şey kendisine verilmez. Ama âhiret düşüncesiyle sabahlayan kimsenin işini Allahü teâlâ kolaylaştırır, varlığını (servetini) **korur, kalbini zenginleştirir, kendisi yüz çevirdiği hâlde dünyâ kendisine teveccüh eder** (yönelir)**.**

ZEYD BİN ZEYNELÂBİDÎN;

Tâbiînden fıkıh âlimi. Hazret-i Hüseyin'in torunu ve İmâm-ı Zeynelâbidîn'in oğludur. Yâni, Zeyd bin Zeynelâbidîn Ali bin Hüseyin bin Ali bin Ebî Tâlib'dir (radıyallahü anhüm). KünyesiEbü'l-Hüseyin olup, Hâşimî ve Kureşî nisbetleri verildi. Medîne'de 698 (H.79) yılında doğdu. Emevî halîfesiHişâm bin Abdülmelik zamânında, kendisine taraftar gözüken münâfıkların kışkırtması netîcesinde, halîfenin askerleriyle yaptığı savaşta şehit oldu. Şehâdeti, 740 (H.122) yılında olmuş, cesedi Kûfe'ye, başı Mısır'a defnedilmiştir.

İlk önce babası Ali Zeynelâbidîn bin Hüseyin'den ders almaya başlayan Zeyd bin Ali Zeynelâbidîn, ağabeyi Muhammed Bâkır, Ebân bin Osman, Urve bin Zübeyr, Abdullah bin Hasan, Abdullah bin Ebî Râfi ve daha birçok âlimden ilim öğrenip hadîs-i şerîf rivâyet etti. Medîne'den başka diğer İslâm memleketlerini de dolaşarak oralarda ilim tahsil etti. Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) Eshâbından bâzılarını gördü. Hitâbette eşi olmadığı gibi, fıkıh ve kırâat ilminde de zamânının bir tânesiydi. Güzel konuşmaları ile etrâfındakilerin dikkatini çeker, dinleyenlere sözleri tesir ederdi.

Zamânındaki bölücüler, Zeyd'in (rahmetullahi aleyh) değişik memleketlere ilim için yaptığı seyahatleri bahâne ederek, halîfeyi aleyhine kışkırttılar. Onun ilim için dolaşmayıp, hilâfete geçmek için çevresine adam topladığını söyleyince, Medîne dışına çıkışı yasaklandı. Fakat Zeyd rahmetullahi aleyh bir fırsatını bularak Kûfe'ye gitti. Orada Ehl-i beyt taraftarı gözüken bölücülerin kışkırtması ve halîfenin yakalattıracağı korkusuyla savaş için hazırlanmaya başladı. Kendisine binlerce kişi bîat etti. Başka şehirlerden de yardım vâdettiler. Halîfenin askerleri Kûfe'ye yaklaştıkları sırada taraftarları kendisine; "Ebû Bekr ve Ömer'e düşman ol." dediler. O da; "Büyük dedem olan Resûlullah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) sevdiği iyi kimselere düşmanlık edemem." dedi. Bunun üzerine 400 kişi hâriç, diğerleri onu savaş alanında terk ettiler. Zeyd, bunlara; "Ve kad rafadûnî." dedi. "Beni terkettiler." mânâsına gelen bu kelimeden dolayı, hıyânet edenlere râfızî denildi. Hazret-i Zeyd'in yanında kalanlara ve sonradan onların yolunda olduklarını söyleyip sapıtanlara da Zeydî denildi. Burada yapılan savaşta Zeyd rahmetullahi aleyh şehit edildi. Daha sonra oğlu Yahyâ, Horasan taraflarına gitmiş, fakat onun da sonu şehâdetle netîcelenmiştir.

Vaktini ilim öğrenmek ve yaymak, ibâdet ve Kur'ân-ı kerîm okumakla geçiren bu mübârek zât için, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe rahmetullahi aleyh; "Zeyd bin Ali Zeynelâbidîn zamânında ondan daha büyük fıkıh âlimi, sorulara ondan daha seri cevap veren ve daha açık konuşan kimse görmedim." buyurdu.

Fıkıh ilminde ilk kitap yazan kişi olarak bilinen Zeyd bin Zeynelâbidîn, birçok âlime ilim öğretti. Bunlardan, oğulları Hüseyin ve Îsâ, kardeşinin oğlu Câfer-i Sâdık, Zührî el-A'meş, eş-Şu'be, İsmâil es-Süddî gibi âlimler en meşhurlarıdır. **El-Mecmu-ul-Kebîr fil-Fıkh** adlı kıymetli bir eser yazmıştır.

ZEYDÎLER;

halîfeliğin Zeyd bin Zeynelâbidîn'e ve soyundan gelenlere âit olduğunu söyleyen Şiî-Zeydiyye fırkası mensuplarına verilen ad.

Oniki imâmın dördüncüsü olan Zeynelâbidîn'in oğlu Zeyd'e tâbi olan ve ; "Hazret-i Ali, Eshâbın en efdalidir. Bununla berâber Ebû Bekr, Ömer ve Osman'ın (radıyallahü anhüm) hilâfetine câizdir diyen Zeydîler, imâmetin (halîfeliğin), Zeynelâbidîn'den sonra oğlu Zeyd'e ve onun soyundan gelen

kimselere âit olduğunu söylemelerinden dolayı bu adı almışlardır.

Âlim ve fâzıl bir zât olan Zeyd bin Zeynelâbidîn ve oğlu Yahyâ'nın vefât etmelerinden sonra bir müddet dağınık halde kalan Zeydîler, Abbâsî halîfelerinin siyâsî otoritelerinin zayıflamasından istifâde ederek hazret-i Ali'nin torunlarından olan Hasan bin Zeyd'in etrâfında toplandılar. Abbâsîlere kırgın halkı ve şîanın diğer kollarından olan kimseleri de, berâberlerine alarak 864'te Taberistan'da isyan ettiler. Deylem bölgesi halkını ve henüz tam Müslüman olmamış Hazar Denizinin güney-batı sâhilleri halkını kendi taraflarına çektiler.

Bağımsızlıklarını îlân edip Rey'i ele geçirdiler ve Zeydîler Devletini kurdular. Fakat kısa bir müddet sonra yenilgiye uğrayarak Deylem'e çekildiler. 870'te tekrar harekete geçerek Rey, Cürcan ve Kumis'i aldılar. Fakat başarıları sürekli olmadı. 875'te Taberistan'a tekrar hâkim oldular. Bu bölgede Zeydîlerin kurduğu devlet, "En-Nâsır-Lil-Hak" ünvânıyla bilinen el-Utruş'un 917'de vefâtına kadar devam etti. Daha sonraki zamanlarda küçük bir fırka hâline gelen Zeydîler, fazla bir varlık gösteremediler.

Zeyd bin Zeynelâbidîn ve oğlu Yahyâ'nın vefâtından sonra dağılan Zeydîlerden bir kısmı da Yemen taraflarına gitmişti. Abbâsî halîfelerinin denetim ve kontrolünden uzak olan bu bölgede hazret-i Hasan'ın soyundan gelen el-Kâsım bin Tabataba'nın etrâfında toplandılar. **Ressîler** adıyla anılan **Yemen Zeydîleri,** Kuzey Yemen'deki San'a'da yerleştiler ve hâkim oldukları bölgeleri; Hâricîlere, Karamita ve diğer fırkalara karşı korudular. Zaman zaman San'a'yı ellerine geçirdiler. El-Kâsım bin İbrâhim'in torunu olan ve "Hâdîlil-Hak" ünvânıyla bilinen Hüseyin zamânında bağımsız bir devlet kurdular (860). Yemen'i merkez yapıp, İslâm dünyâsının her tarafına fikir ve görüşlerini anlatacak ve siyâsî propagandalarını yapacak dâîler (propagandacılar) gönderdiler. 1062 yılında Süleyhîler tarafından San'a alınıp, Zeydî hâkimiyetine son verildi. Daha sonra 1099'da Hamdânîlerin idâreyi ele alması üzerine onların hâkimiyetine girdiler.

Başkalarının hâkimiyeti altında dağınık bir hâle gelen Zeydîler, 1150'de Ahmed el-Mütevekkil'in idâresinde tekrar Yemen'de iktidarı ele geçirdiler. Hamdânîlere karşı zaman zaman hâkimiyet mücâdelesi verdiler. Fakat fazla bir zaman geçmeden 1174'te Yemen, Eyyûbîler tarafından zapt edilince, Zeydiyye imâmlarının Yemen'deki yetkileri önemli ölçüde kısıtlandı. İlk Resûlîler zamânında bir dereceye kadar yeniden kuvvetlenen Zeydîler iktidarı, 1281'de tekrar sona erdi.

Bu devreden sonra aralarında mücâdele ederek bölünen Zeydîler, 1538'de Osmanlı hâkimiyetine girdiler.

On altıncı asrın sonlarından îtibâren Zeydîler, Osmanlılara tâbi olarak Yemen'e tekrar hâkim oldular. On dokuzuncu asrın ortalarına doğru 1840'larda, Mustafa Reşid Paşanın hâince tutumu sâyesinde Yemen'in Kızıldeniz'e hâkim noktasında üs elde eden İngilizler, diğer Avrupa kavimleri ile birlikte Zeydîleri Osmanlı Devletine karşı kışkırttılar. 1849 yılında bölgeye gelen Osmanlı kuvveti Yemen'i ikinci defâ Osmanlı hâkimiyetine aldı. Fakat İngiliz ve diğer Avrupa devletlerinin kışkırtmaları ile Zeydîler, ikide bir isyan ediyorlardı. 1911'de yapılan bir anlaşma barış getirdi ise de, 1918'de Osmanlılar, Yemen'i tamâmen terk etmek mecbûriyetinde kalarak idâreyi Zeydî İmâmı Yahyâ'ya bıraktılar. Bilhassa İngiliz sömürgesinden Yemen, şeklî olarak Zeydî imamlarının idâresinde kaldı. 1967'de İngilizlerin bölgeden çekilmesiyle ayrı ayrı bağımsızlıklarına kavuşan Güney ve Kuzey Yemen cumhûriyetleri 1990'da birleştiler (Bkz. Birleşik Yemen Arap Cumhûriyeti). Zeydîlik bugün Yemen'in resmî mezhebidir.

Zeydiyyenin temel görüşleri şunlardır: Zeydiyyeye göre; taşıdığı vasıflar îtibâriyle imâm, hazret-i Ali olmalıdır. Çünkü o, imâmet için gerekli bütün şartları taşımaktadır. Onlara göre imâm, takvâ ve ilim sâhibi olmalı, en küçük şüpheli şeylerden dahi kaçınmalıdır. İmâmın ismet yâni günahlardan korunmuş olması şart değildir. İsmet sıfatı peygamberlere âittir. İmâm, Hâşimî soyundan olmalıdır. Bu ise hazret-i Ali ve hazret-i Fâtıma'nın çocuklarında yürür. Gâib İmâm fikrini reddeden Zeydîler, imâmın kendi imâmetini açıkça îlân etmesi gerektiğini söylerler. Şîanın diğer kolları tarafından gâsıb olarak görülen hazret-i Ebû Bekr ve hazret-i Ömer'in halîfeliklerini meşrû kabul ederler. Buna göre hazret-i Ali, sahâbenin en üstünüdür. Ancak en üstün birinin bulunması hâlinde de ondan daha az üstün olan daha az fazîletli olan biri imâmet mevkiine getirilebilir. Böylece hazret-i Ali'den önceki halîfelerin imâmetlerini meşrû sayarlar. Böyle olmalarına rağmen sahâbeden bâzılarını küfürle ithâm eden kolları vardır.

Büyük günah işleyen kimse hakkında Mû'tezîle ve Hâricîler gibi düşünen Zeydîler; "Büyük günah işleyen kimse tam mânâsı ile tövbe etmedikçe temelli olarak Cehennem'de kalacaktır" derler. Netîcesine bakmaksızın emr-i bil-ma'rûf ve nehy-i-anil-münker (iyiliği emir, kötülüğü yasaklama) esâsının tatbik edilmesini isterler. Zeydîler; İmâmiyyeden farklı olarak; mest üzerine mesh etmeyi, âdil ve zâlim olsun her imâmın arkasında namaz kılmayı ve Ehl-i kitabın kestiğini yemeyi câiz görürler ve müt'a nikâhını kabul etmezler.

Peygamber efendimizin mübârek hanımlarından. İsmi Zeyneb, künyesi Ümmü Hakem'dir. Benî Es'ad kabîlesinden Burre'nin kızı olup, annesiResûlullah sallallahü aleyhi ve sellemin halası Ümeyme'dir. Burre, îmân etmediği için Cahş denildi. Bi'setten yirmi sene önce Mekke'de doğdu ve 640 (H.20) yılında Medîne'de vefât etti.

Zeyneb radıyallahü anhâ, ilk îmân edenlerdendi. Mekke'den Medîne'ye hicret ettiği zaman bekârdı. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemin âzâdlı kölesi olan Zeyd bin Hârise'ye radıyallahü anh 623 (H.2) yılında nikâhlandı. Bir yıl sonra, hicretin üçüncü senesinde ayrıldılar. Zeyneb (r.anhâ), Zeyd'den (radıyallahü anh) ayrıldıktan sonra geçen birkaç ay içinde, bir âzâdlı tarafından zevceliğe lâyık görülmediği zannıyla üzülüyordu. Resûl aleyhisselâm halasının kızının durumuna üzülüp, onun şerefini iâde etmek ve câhilliyye âdeti olan, evlatlıkların zevceleriyle evlenme yasağını ortadan kaldırmak niyetiyle Zeyneb'i (radıyallahü anhâ) nikâh etmek istedi. O zaman otuz sekiz yaşında bulunan Zeyneb radıyallahü anhâ bunu işitince, sevincinden iki rekat namaz kılıp; "Yâ Rabbî! Senin Resûlün beni istiyor. Eğer onun zevceliği ile şereflenmemi takdir buyurdunsa, beni ona sen ver." diye duâ etti. Duâsı kabul olup, Ahzâb sûresinin otuz yedinci âyet-i kerîmesi gelerek meâlen; **"Zeyd, onun hakkında istediğini yaptıktan sonra** (yâni Zeyneb'i boşadıktan sonra)**, biz onu sana zevce eyledik."** buyruldu. Zeyneb'in nikâhını, Allahü teâlâ yaptığı için, Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem ayrıca nikâh yapmadı. Zeyneb radıyallahü anhâ bununla her an öğünür ve; "Her kadını babası evlendirir. Beni ise, Allahü teâlâ nikâhladı." derdi.

Zeyneb'in (radıyallahü anhâ) düğün gecesi, Peygamber efendimizin bir mûcizesi daha görüldü. Duâsınn bereketiyle az yemek çoğaldı. Bütün dâvetliler yediği hâlde, Enes bin Mâlik'in (radıyallahü anh) annesi Ümmü Süleym'in gönderdiği yemek hiç azalmadı. Enes bin Mâlik radıyallahü anh; "Üç yüz kişi kadar yediği hâlde, Peygamberimizin yemeği kaldır buyurmasıyla kaptaki yemeğin, ortaya koyduğum zamanda mı çoktu, yoksa kaldırdığım zamanda mı anlayamadım." buyurdular.

Zeyneb radıyallahü anhâ, ihsânı, sadakayı pekçok severdi. El işlerinde de mâhirdi. İşlediği şeyleri ve eline geçen her şeyi akrabâsına ve fakirlere verirdi. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem, Zeyneb'in vefâtının önce olacağını şu hadîs-i şerîf ile haber verdi: **"Zevcelerim arasında bana en önce kavuşacak olanı, eli uzun olanıdır."** Peygamber efendimizin sallallahü aleyhi ve sellem pekçok iltifâtına kavuşarak, yüksek makamlara sâhip oldu. Sadaka ve ihsânı o kadar çoktu ki; Resûlullah'ın sallallahü aleyhi ve sellem vefâtından sonra, halîfe tarafından Ezvâc-ı mutahherâta tahsis edilen parayı alınca, bir peçesini parçalayarak onu kese yapar ve bu keselerle parayı akrabâlarından muhtaç olanlara ve yetimlere dağıtırdı. Resûlullah'tan sonra, Zevcât-ı tâhirât radıyallahü anhünne arasında, en önce vefât eden Zeyneb'dir (radıyallahü anhâ). Hicretin yirminci yılında elli üç yaşında Medîne'de vefât etti. Nâşının, Peygamberimizin Serir'i üzerine konularak taşınmasını vasiyet etti ve öyle yapıldı. Cenâze namazını halîfe hazret-i Ömer kıldırdı. Kabre, yakın akrabâlarından Muhammed bin Abdullah bin Cahş, Abdullah bin Ubey, Ahmed bin Cahş ve Muhammed bin Talhâ indirdiler. Âişe radıyallahü anhâ onun vefâtı üzerine; "O saâdetli ve iyi hâtun aramızdan gitti. Yetimler ve dullar hâmisiz kaldı." buyurdu. Âişe radıyallahü anhâ, Zeyneb'i (radıyallahü anhâ) çok medh ve senâ ederdi. Onun hakkında; "İster dînî muâmeleler, ister takvâ ve sadâkat, ister sıla-i rahm, isterse cömertlik ve fedâkarlık olsun, Zeyneb'den daha iyi bir hâtun yoktur." buyurdu.

Ümmü Seleme de, Zeyneb radıyallahü anhâ hakkında; "Zeyneb sâlih, oruç tutan ve ibâdetle vakit geçiren bir hâtundu." buyurdu. Çok hassastı. Kuvvetli bir edebiyâtçıydı. On bir hadîs-i şerîf nakletti.

Rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bir tânesi: **"Allahü teâlâya ve âhiret gününe îmân eden bir kadının zevcinden başka bir ölü için üç günden fazla yas tutması helâl değildir. Lâkin kadın, zevcine karşı dört ay on gün teessürünü ifâde eder."**

Fransız şâiri Volter, Resûlullah'ın hazret-i Zeyneb'i zevceliğe kabul buyurmasını, târihlere, vak'a ve haberlere taban tabana zıt ve uydurma, alçak iftirâlarla, şiir düzerek bir tiyatro kitabı yazmıştır. Edebiyat ve fikir adamına yakışmayan bu çirkin, iğrenç yazısı, kendisini aforoz etmiş olan, büyük düşmanı papanın hoşuna gitmiş, onu okşayıcı mektup yazmıştır. Müslümanların halîfesi, Sultan İkinci Abdülhamîd Han, bu piyesin sahnede oynatılacağını işitince, Fransa ve İngiltere hükûmetlerine ültimatom vererek hemen önlemiş, bütün insanlığı, yüz kızartıcı, aşağılıklardan kurtarmıştır.

ZEYNEB BİNTİ HUZEYME;

Resûlullah'ın hanımlarından. Nesebi, Zeyneb binti Huzeyme bin Abdillah bin Amr bin Abdimenaf bin Hilâl bin Âmir bin Sa'saa el-Hilâliyye'dir. Lakabı Ümmü'l-Mesâkin'dir.

Müminlerin annesi hazret-i Zeyneb, önce hazret-i Abdullah bin Cahş ile evliydi. Abdullah, Resûlullah'ın halası Ümeyme'nin oğlu idi. Uhud Savaşında şehit oldu. Diğer rivâyete göre, ilk önce Tufeyl bin Hâris'in hanımı idi. Tufeyl boşayınca onun kardeşi Ubeyde bin Hâris ile evlendi. O da Bedr Savaşında

şehit oldu.

Peygamber efendimiz, hazret-i Hafsa'dan sonra hicretin üçüncü senesi Ramazan ayında hazret-i Zeyneb ile evlendi. Kendisine dört yüz dirhem mehr verdi.

Hazret-i Zeyneb, İslâmiyetten önceki devirde fakir, yoksul ve muhtaçlara çok merhamet ettiği ve şefkatli davrandığı, onlara dâimâ yemek yedirip sadaka verdiği için Ümmü'l-Mesâkin (fakirlerin annesi) lakabıyla tanınırdı. Çok ibâdet yapar, çok sadaka verirdi. Eline geçen mal ve parayı bekletmeden hemen sadaka olarak dağıtır, bizzat fakir ve düşkünleri arar, bulur ve onlara yardım ederdi.

Zeyneb binti Huzeyme, Peygamberimizin sallallahü aleyhi ve sellem nikâhı ile şereflendikten sekiz ay kadar kısa bir zaman sonra, 626 (H.4) senesi Rebîulâhır ayında otuz yaşlarında vefât etti. Resûlullah efendimiz namazını kıldırdıktan sonra Medîne'nin Bakî' kabristanına defnetti. Peygamberimiz hayatta iken yalnız hazret-i Hadîce ve hazret-i Zeyneb vefât ettiler. Resûlullah'ın sallallahü aleyhi ve sellem vefâtından sonra ise hanımları arasında ilk vefât eden hazret-i Zeyneb binti Cahş'tır.

ZEYNEB BİNTİ RESÛLULLAH;

Resûlullah efendimizin dört kızından birincisi. Bi'set-i Nebevî yâni Resûlullah efendimize Peygamber olduğunun bildirilmesinden on sene önce Mekke'de doğdu. Hicretin sekizinci yılında otuz bir yaşında Medîne'de vefât etti.

Hazret-i Zeyneb, Resûlullah efendimizin sevgi ve şefkatinde büyüdü. Nübüvvetten önce, annesi hazret-i Hadîce'nin yeğeni Ebü'l-Âs bin Rebî' ile evlendi.Hazret-i Zeyneb, Resûlullah efendimize Peygamber olduğu bildirildiğinde îmân etti. Kocası Ebü'l-Âs îmân etmediğinden Kureyş'ten bâzı kimseler Ebü'l-Âs'ı zorlayıp hazret-i Zeyneb-i boşamasını istediler. Zeyneb'i boşadığı takdirde Kureyş'ten istediği kızı verebileceklerini söylediler. Ebü'l-Âs buna yanaşmadı. Hazret-i Zeyneb ile aralarındaki samîmi ve asîlâne âile münâsebetleri devâm etti. Resûlullah efendimiz Ebü'l-Âs'ı övüp onun akrabâlığından iyilik geleceğini bildirdiler.

Resûlullah efendimiz, Medîne'ye hicret edince hazret-i Zeyneb kocasının âilesi yanında kaldı. Bir müddet sonra Ebü'l-Âs müşriklerle birlikte Bedr Savaşına katılmak mecbûriyetinde kaldı. Bedr Gazâsında esir düştü. Diğer esirlerle birlikte Peygamber efendimizin huzûruna getirildi. Mekke halkından herkes kendi esirini kurtarmak için fidye gönderdiler. Hazret-i Zeyneb de kayınbirâderiyle, çehizi arasında annesi hazret-i Hadîce'den kalma gerdanlığı gönderdi. Resûlullah efendimiz gerdanlığı görünce hazret-i Hadîce'nin hâtırası tâzelendi. SonraEbü'l-Âs'ın, hazret-i Zeyneb'i Medîne'ye göndermesi şartıyla serbest bırakılmasına karar verildi. Gerdanlığı da kendisine geri gönderdiler. Resûlullah efendimiz Zeyneb'i getirmek için de Zeyd bin Hârise'yi vazifelendirdiler. Hazret-i Zeyd, hazret-i Zeyneb'i Medîne'ye götürdü.

Ebü'l-Âs, hazret-i Zeyneb'e çok bağlı olduğundan, ayrılığı sebebiyle sarsılıp üzüntülü günler geçirdi.

Hicretin altıncı yılı Cemâzilevvel ayında Ebü'l-Âs bir kâfileyle Şam'a mal götürdü. Dönüşte bu haber, Resûlullah efendimize ulaştı. Peygamber efendimiz, Zeyd bin Hârise'yi yüz yetmiş süvârî ile onun üzerine yolladı. Müslümanlar Ays mevkiinde onları yakalayıp mallarını ele geçirdiler. Fakat Ebü'l-Âs'a dokunmadılar. Ebü'l-Âs bu durumda Medîne'ye geldi. Daha sonra mallarının Resûlullah tarafından kendisine verilmesiyle Mekke'nin yolunu tuttu. Mekke'ye varınca mal ve alacakları hesap edip, borçlarını ödedi. Her işini düzene koydu. Sonra Kureyş'in ileri gelenlerini toplayıp; "Ey Kureyş! Artık beni dinleyin. Ben şu andan îtibâren İslâmiyeti kabul ediyorum." dedi ve Kelime-i şehâdeti okudu. Sonra; "Yemîn ederim ki, ben Muhammed aleyhisselâmın huzûrunda çoktan Müslüman olduğumu açıklamak istiyordum. Fakat bende mallarınız olduğu için mallarımızın üzerine oturmak istiyor dedirtmemek için geciktim. Allahü teâlâ beni bu ağır yükün altından kurtarıp yüzü kara çıkarmadığı için şimdi Müslüman oluyorum." dedi.

Hicretin yedinci senesiMuharrem ayı başlarında Müslüman olan Ebü'l-Âs, Mekke'den hicretle Medîne'ye geldi. Peygamber efendimiz, onun hazret-i Zeyneb ile olan eski nikâhının devâmına hükmedip, yeni nikâh kıymadılar. O sırada Berâe sûresi nâzil olmamıştı. Müslüman kadınlar kendi müşrik kocalarından ayrılmadı. Kocaları Müslüman olunca nikâhları devâm etti.

Hazret-i Zeyneb ile Ebü'l-Âs'ın biri oğlan, diğeri kız, Ali ve Ümâme isminde iki çocukları vardı. Çocuklar, Resûlullah efendimizin himâye ve terbiyelerinde büyüdüler. Ali, Mekke'nin fethinde Resûlullah efendimizin bindikleri devedeydi. Ali, henüz reşîd olmadan babasından önce vefât etti. İbn-i Asâkir ise onun, Yermük Harbinde şehit olduğunu haber vermektedir.

Hazret-i Zeyneb'in kızı Ümâme, hazret-i Fâtıma'nın vefâtından sonra hazret-i Ali ile evlendi.

Hazret-i Zeyneb, Ebü'l-Âs'ın Müslüman olmasından bir buçuk sene sonra vefât etti. Resûlullah efendimizin mübârek zevcelerinden Ümmü Seleme radıyallahü anhâ vâlidemiz tarafından gasl edildi.

Hazret-i Ümmü Eymen ve hazret-i Sevde de su döktüler. Gaslden sonra Peygamber efendimiz mübârek peştemâllerini verip; **"Bunu da kefenin altından sarınız."** buyurdular. Resûlullah efendimiz, cenâze namazını kıldırıp, bizzat mübârek elleriyle kabre koydular. Mübârek çehreleri üzüntülü ve kederliydi. Allahü teâlâya duâ edip, kabir azâbından kurtulmasını niyâz ettiler. Hazret-i Zeyneb'in vefâtından birkaç gün sonra da Ebü'l-Âs radıyallahü anh vefât etti.

ZEYNÎ DAHLÂN;

on dokuzuncu yüzyılda Haremeyn'de (Mekke ve Medîne) yetişen âlimlerden. İsmi Ahmed bin Seyyid Zeynî Dahlân'dır. 1816 (H.1231) senesinde Mekke-i mükerremede doğdu, 1886 (H.1304) senesinde Medîne-i münevverede vefât etti.

Zamânın âlimlerinden aklî ve naklî ilimleri tahsil etti. İlimde yüksek dereceye ulaştı. 1871 (H. 1288) senesinde Mekke-i mükerreme Şâfiî müftîsi oldu ve Şeyh-ül-ulemâ (Mekke ulemâsının reisi) ünvânını kazandı.

Harem-i şerîfte ders okutup talebe yetiştirdi. Etrâfına ilim ve irfan nurları saçarak Müslüman sapık ve bid'at fırkalarına karşı uyandırdı. Ehl-i sünnetin savunuculuğunu yaparak yazdığı kıymetli kitap ve risâlelerle Ehl-i sünnet îtikâdı dışında olan kimselere susturucu cevaplar verdi. Sünnî îtikâda sâhip olan âlimleri eser yazmaya teşvik etti. Hindistan'da İngiliz misyonerleriyle mücâdele eden, müstemlekecilerin zulmünden dolayı Mekke-i mükerremeye hicret eden Rahmetullah bin Halîlürrahmân el-Hindî es-Saharenpûrî hazretleriyle görüşüp sohbet etti. Rahmetullah Efendi Şeyh Seyyid Zeynî Dahlân hazretlerinin teşvik ve desteğiyle **İzhâr-ul-Hak** adlı eserini yazdı.

Bilhassa Mekke Şâfiî müftülüğü makâmına geçtikten sonra vaktinin büyük bir kısmını dînî sualleri cevaplandırmak, müşkülleri halletmek ve fetvâ vermekle geçiren Zeynî Dahlân hazretleri hayâtının son senelerinde daha çok eser yazmakla meşgul oldu.Mekke'de ilk matbaa onun zamânında kurulmuştur. Zeynî Dahlân hazretleri eserlerinin çoğunu bu matbaada bastırdığı gibi, birçok kıymetli İslâmî eserlerin de basılmasını teşvik etmiştir.

Mekke Şerîfi Avn-ür-Refik ile Osmanlı vâlisi Osman Paşanın arasında çıkan bir anlaşmazlık üzerine Avn-ür-Refik'le birlikte Medîne-i münevvereye göç eden Seyyid Zeynî Dahlân hazretleri yolculuk esnâsında rahatsızlandı. Medîne'de 1886 (H.1304) senesinde vefât etti ve orada defnedildi. Hicaz'ı işgal eden Vehhâbiler, Medîne-i münevveredeki diğer zâtların kabirleri gibi onun kabrini de düzleyip, belirsiz hâle getirmişlerdir.

Eserleri; Seyyid Ahmed Zeynî Dahlân'ın yazmış olduğu 29 eserinden bâzıları şunlardır:

1. Şerh-ul-Ecrümiyye: Müellifin en tanınmış eserlerinden olup, Kahire'de, Mekke'de ve Medîne'de defâlarca basılmıştır.

2. Mecmuâ Müştemil alâ Erbaa Resâil: Müslümanları namaza ve cemâate teşvik edici bir irşâd kitabıdır.

3. El-Ezhar ez-Zeyniyye fî Şerhi Metn-il-Elfiyye: Arapça dil bilgisine dâir bir eser olup Kahire'de basılmıştır.

4. Esne'l-Metâlib fî Necâti Ebî Tâlib: Peygamber efendimizin amcası Ebû Tâlib'in kurtulmuş olup olmadığı ile ilgilidir. Mekkeli şeyh Muhammed Hasaballah'a karşı reddiyedir. Kahire'de basılmıştır.

5. Takrîb-ül-Usûl lit-Teshîl-il-Vüsûl li-Ma'rifet-ir-Rabbi ver-Resûl: Tasavvufa dâirdir.

6. Hulâsat-ül-Kelâm fî Beyâni Ümerâ-i Beled-il-Haram: Vehhâbilerin ortaya çıkışı ve yaptıkları zulümleri anlatmaktadır.

Kahire'de, Mekke'de ve bir kısmı İstanbul'da Hakîkat Kitabevi tarafından bastırılmıştır.

7. Ed-Dürer-üs-Seniyye fî-Reddi alel-Vehhâbiyye: Necid'de Muhammed bin Abdülvehhâb adında biri tarafından ortaya atılan veEhl-i sünnet âlimleri tarafından reddedilen Vehhâbiliğe karşı yazdığı reddiyedir. Mısır'da basılmıştır. Ayrıca bir kısmı İstanbul'da Hakîkat Kitabevi tarafından bastırılmıştır.

8. Risâletün fi Cevâz-it-Tevessül: Bu da Vehhâbilere ve İbn-i Teymiyyecilere cevaptır. Kahire'de basılmıştır.

9. Fî-Redd-i alel-Vehhâbiyyeti-Etbâ-ı Mezheb-i İbn-i Teymiyye.

ZEYNELÂBİDÎN;

Tâbiînin büyüklerinden ve oniki imâmın dördüncüsü. İsmi, Ali bin Hüseyin bin Ali bin Ebî Tâlib'dir. Künyesi, Ebû Muhammed ve Ebü'l-Hasan, lakabı, Seccâd ve Zeynelâbidîn'dir. Hazret-i Hüseyin'in

oğludur. Annesi, Acem pâdişâhının kızı Şehr-i Bânû Gazâle'dir. 666 (H.46) senesinde Medîne-i münevverede doğdu. 713 (H.94) yılı Muharrem ayının on sekizinde doğum yerinde şehit edildi. Bakî Kabristanında amcası hazret-i Hasan'ın yanına defnedildi.

İmâmlığı, yâni tasavvufta insanlara feyz vermesi, doğru yola kavuşturması otuz dört sene sürmüştür. Hadis, fıkıh ve tasavvuf ilminde âlimdir. Eshâb-ı kirâmın çoğunu görmüştür. Abdullah ibni Abbâs, Ebû Hüreyre radıyallahü anhüm, hazret-i Âişe, babası hazret-i Hüseyin, amcası hazret-i Hasan, Ümmü Seleme ve diğerlerinden hadîs-i şerîfler işitip rivâyet etmiştir. Rivâyet ettiği bâzı hadîs-i şerîfler, **Kütüb-i Sitte** adı verilen altı hadis kitabında yazılıdır.

Zeynelâbidîn'den (rahmetullahi aleyh) kendi oğulları, Muhammed Bâkır, Zeyd bin Ali, Abdullah bin Ali, Ömer bin Ali'den başka Zeyd bin Eslem, Âsım bin Amr, Ebû Seleme bin Abdurrahmân, Tâvus bin Keysan, Yahyâ bin Sa'îd, Ebü'z-Zinâd ve diğerleri hadîs-i şerîf rivâyet etmişlerdir. İmâm-ı Zührî; "Ondan daha üstün fıkıh âlimi görmedim." demiştir. Tasavvuf ilmindeki yüksek derecesi ve hâlleri de medhedilmiştir. Her gün ve gecede bin rekat namaz kıldığı ve buna ölünceye kadar devam ettiği nakledilmiştir.

Hazret-i Ömer'in hilâfeti zamânında Eshâb-ı kirâmın ordusu İran'a gidip, Yezdicürd'ün memleketini fethettiler. Oradan çok ganîmet ile esir getirdiler. Esirlerin arasında pâdişâhın üç kızı da vardı. Medîne-i münevvereye geldiklerinde hepsini halîfe Ömer'e (radıyallahü anh) teslim ettiler. Hazret-i Ali bu kızları satın aldı. Bunlardan Şehr-i Bânû Gazâle'yi oğlu hazret-i Hüseyin'e nikâh etti (Zeynelâbidîn bundan oldu). Birisini hazret-i Abdullah bin Ömer'e, diğerini de hazret-i Muhammed bin Ebû Bekr'e nikâh ederek verdi.

Zeynelâbidîn'in (rahmetullahi aleyh), her abdest aldığında yüzü sararır, vücûdu titrerdi. Sebebini sorduklarında; "Kimin huzûruna çıkacağımı biliyor musunuz?" buyururdu. Bir gece teheccüd namazı kılarken, şeytan ejderha şekline girip, kendisini meşgul etmek istedi. Aldırış etmeyince, ayak parmağını ısırdı. Namazdan sonra ejderhanın şeytan olduğunu anlayınca ona vurup; "Defol ey mel'ûn!" dedi. İbâdetlerini tamamlamak için kalktığında gaybdan bir ses üç kere; "Sen Zeynelâbidîn'sin (yâni ibâdet edenlerin süsüsün)." dedi.

Oğlu Muhammed Bâkır'a buyurdu ki: "Ey oğlum! Dört çeşit kimselerle arkadaşlık etme ve onlara güvenme. Fâsık olan kimselerle arkadaşlık etme, zîrâ fâsık kimse seni bir lokma ekmek için terk eder. Cimri ile arkadaşlık etme, cimri senin çok muhtaç olduğun şeylerini elinden almak ister. Yalancı ile arkadaşlık etme. Yalancı da fâsık bir kadına benzer, senin yakınlarını senden uzaklaştırmak ister ve senden uzak kimseleri sana yaklaştırmak ister. Bir de sıla-i rahmi terk edenlerle arkadaşlık yapma. Zîrâ onlar Kur'ân-ı kerîmin üç âyeti ile lânetlenmiştir."

Buyurdu ki: "Allahü teâlâ, günâhlarına pişman olup, tövbe edenleri sever."

"Allahü teâlânın bütün yaratıklarını gözleri ile müşâhede ettikleri hâlde, öyle kimseler vardır ki, Allahü teâlânın varlığı ile birliği hakkında şüpheye düşerler. Yoktan nasıl var edildiklerini gözleri ile gören pekçok insan var ki, ölümden sonraki dirilmeyi inkâr ediyor. Bunlar gelip geçici olan dünyâya emek verip, ebedî âhireti unuturlar. Ben bunların bu hâllerine çok şaşarım."

"Hakîkî cömert, Allahü teâlâya itâat eden, kulların haklarını gözeten, yaptığı iyiliği Allah için yapıp, karşılığında insanlardan teşekkür beklemeyendir."

"İnsanlar, zarûret diyerek, yiyecek kazanma peşinde koşarlar. Hâlbuki esas zarûret, günahlardan kaçınmaktır Fakat çokları bundan kaçınmayıp, yiyecek peşinde koşarlar."

Zeynelâbidîn rahmetullahi aleyh ibâdet edenleri şöyle sınıflandırırdı: "Allahü teâlâdan korktukları için, O'na ibâdet ederler. Bâzı insanlar da Allahü teâlânın rahmetini ve Cennet'ini istedikleri için O'na ibâdet ederler. Bu ibâdet tüccar ibâdetidir. İnsanların diğer bir kısmı ise, Allahü teâlânın gazâbından korkarak sâdece cenâb-ı Hak ibâdete lâyık olduğu için, şükrünü îfâ etmek için ibâdet ederler. İşte bu, tam mânâda müttekî olanların ibâdetidir."

Vefât edecekleri gece oğlu Muhammed Bâkır'dan abdest almak için su istedi. Suyu getirdiklerinde buyurdu ki: "Bu su içinde hayvan ölmüş, bununla abdest alınmaz." Yakınları mum ışığında dikkatlice baktıklarında kabın içinde bir fâre ölüsü gördüler. Oğlu tekrar su getirdi. Abdest aldı ve; "Artık ölümüm yakındır." buyurup, vasiyetini bildirdi. O gece Osman bin Hayyâm tarafından zehirletildiği için şehit oldu 713 (H.94).

ZEYNEDDÎN HÂFÎ;

on dördüncü ve on beşinci asırlarda yaşamış evliyânın büyüklerinden ve Hanefî mezhebi fıkıh âlimlerinden. Halvetiyye yolunun kollarından olan Zeyniyye yolunun kurucusudur. İsmi, Muhammed bin Muhammed bin Muhammed bin Ali'dir. Künyesi, Ebû Bekir, lakâbı, Zeyneddîn'dir. Hâfî ve Hirevî

nisbeleriyle bilinir. Daha çok Zeyneddîn Hâfî diye meşhurdur. 1356 (H.757) senesinde Horasan'ın Hâf (veya Havâf) kasabasında doğdu. 1435 (H.838) senesinde Hirat'ta vefât etti.

Küçük yaştan îtibâren ilim tahsiline başlayan Zeyneddîn Hâfî, bu maksatla çok seyahat yaptı. Memleketi olan Horasan'dan başka, Mâverâünnehr, Irak, Âzerbaycan, Şam, Mısır ve Hicaz'a gitti. Gittiği beldelerin büyük âlimlerinin sohbetlerinde ve ilim meclislerinde bulunarak ilimde yükseldi. Celâleddîn Ebû Tâhir Ahmed el-Hocendî, Zeyneddîn-i Irâkî, Ebü'l-Berekât Ahmed Kazvînî, İbnü'l-Cezerî, Seyyid Şerîf Cürcânî ve daha birçok âlimden ilim öğrenip icâzet aldı. Kâhire'de Zeyneddîn Abdurrahmân eş-Şebrisî ile görüştü. Tasavvuf erbâbından büyük velî Nûreddîn Abdurrahmân Mısrî'nin sohbetlerinde bulunup ondan feyz aldı. İlimde ve tasavvufta yüksek dereceye ulaşan Zeyneddîn Hâfî'ye hocası bizzat icâzet yazdı. Talebe yetiştirmekle vazîfelendirerek memleketi olan Horasan'a gönderdi. Zeyneddîn Hâfî hazretleri Horasan'da bulunduğu sırada insanlara Allahü teâlânın emir ve yasaklarını anlattı. Pekçok kimse onun vesîlesiyle hidâyete kavuştu.

Pekçok talebe yetiştirdi. Abdüllatîf Kudsî Bursevî ve Ahmed Semerkandî talebelerinin büyüklerindendir. Abdüllatîf Kudsî Bursevî Halvetiyye yolunun Zeyniyye kolunu Anadolu'da yaymıştır. Onun halîfesi Şeyh Muslihuddîn Mustafa Vefâ bin Ahmed (Vefâ Konevî) de İstanbul'da yaymıştır. İstanbul'da Vefâ semti, ismini ondan almıştır. Pekçok kerâmetler sâhibi olan Zeyneddîn Hâfî ömrünün sonuna doğru sessiz ve sâkin bir hayat yaşadı. 1435 (H.838) senesi Şevvâl ayının ikinci günü Pazar gecesi Hirat'ta vefât etti.

Zeyneddîn Hâfî hazretleri zâhirî ve bâtınî ilimlerde çok yüksek, ilim, irfân sâhibi ve çok ibâdet eden bir zât idi. Haram ve şüphelilerden çok sakınırdı. Olgun ve kâmil bir velî idi. İlim ve mârifet deryâsı olan sohbetleri hasta ruhların şifâsı, ilim tâliplerinin sığınağı idi. Her hâli sevgili Peygamberimizin sallallahü aleyhi ve sellem sünnet-i seniyyesine uygun idi. İslâm dîninin yayılması için, herkesin bu kıymetli bilgileri öğrenmesi ve bunlarla amel ederek dünyâ ve âhiret seâdetine kavuşmaları için çok gayret ederdi. Bid'at, dalâlet ve sapıklıkların karşısında tam bir kal'a gibi dururdu. Sözleri, sohbetleri çok tesirli olup, herkes bu büyük zâttan istifâde ederdi. Evliyâdan birçok zât ondan hep medh ile bahs edip onu övmüşlerdir. Evliyânın büyüklerinden Hâce Muhammed Pârisâ hazretleri Zeyneddîn Hâfî hazretlerinden "Efendimiz, büyüğümüz." diye bahsederdi.

ZEYREK (Bkz. Keten)

ZEYTİN AĞACI (Olea europeae);

Alm. *Ölbaum (m),* **Fr.** *Olivier (m),* **İng.** *Olive-tree.* **Familyası:** Zeytingiller (Oleaceae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Ege, Akdeniz, Güneydoğu Anadolu ve Marmara bölgesi.

Nisan-mayıs ayları arasında yeşilimsi-beyaz renkli çiçekler açan, 5-15 m yüksekliğinde, kışın yapraklarını dökmeyen uzun ömürlü ağaç. Gövdeleri çok dallı, bilhassa yan dallar tepe dallardan daha gelişmiş, gri renkli ve yer yer çatlamış kabukludur. Yapraklar kısa saplı, karşılıklı dizilmiş, oval veya mızrak şeklinde, derimsi üst tarafı koyu yeşil, alt tarafı grimsi yeşil renkli ve tüylüdür. Çiçekler bileşik salkım durumlarında toplanmışlardır. Meyveleri zeytin adını alıp ekim ile ocak ayları arasında olgunlaşırlar. Oval şekilli ve eriksi olan meyveler önceleri yeşil renkli, daha sonra mor veya siyah renge dönerler. Zeytin ağaçları 700-2000 yıl kadar yaşayabilirler.

Zeytin ağaçları killi-kireçli ve su geçirebilen topraklarda iyi yetişir. Engebeli ve yamaç, fakat ılık rüzgârlı olan yerlerde yetiştirilebilir. Ancak yabânî olan zeytin ağaçları aşılanarak verimli hâle getirilebilmektedirler.

Zeytinin anavatanı Anadolu'dur. Ege adalarından Yunanistan, İtalya, Fransa ve İspanya'ya kadar uzanmış ve buradan da Kuzey Afrika'ya geçmiştir. Yine Güney Anadolu yoluyla, Suriye, Mısır, Fas'a kadar uzanarak bütün Akdeniz kıyılarını sarmıştır. Üçüncü bir kol olarak da Afganistan ve Pakistan'a kadar uzanmıştır.

Dünyâda 80 milyon dekar üzerinde 750 milyon zeytin ağacı vardır. Memleketlere göre zeytin ağacı varlığı çoktan aza doğru; İspanya, İtalya, Yunanistan, Türkiye, Portekiz, Tunus, Fas, Suriye, Arjantin ve diğerleri olarak sıralanmaktadır. Zeytinyağı üretiminde ise sırasıyla İspanya, İtalya, Yunanistan, Türkiye, Tunus, Portekiz, Fas, Cezayir, Arjantin, Suriye, Ürdün ve diğerleri gelmektedir. Yağlık zeytin ağaçları sofralık çeşitlerine göre % 85 nispetinde olup, son yıllarda sofralık zeytinler daha kârlı hâle geçmesi ve hem de beslenmede önem kazanması sâyesinde büyük bir artış göstermiştir.

Dünyâda yemeklik (sofralık) zeytin üretiminde ve tüketiminde Türkiye birinci sıradadır. Türkiye'yi İspanya, Yunanistan ve İtalya tâkip etmektedir. Zeytinyağı üretim ve tüketiminde ise şahıs başına düşen miktar olarak dördüncü sıranın altındadır.

Türkiye'de 8 milyon dekar alan üzerinde 83 milyon zeytin ağacı bulunmakta ve her geçen yıl da bu

rakam artmaktadır. Son yirmi yılda zeytin ağacı adedinde ikibuçuk misli artış olmuştur. İllere göre en çok zeytin ağacı İzmir, Aydın, Muğla, Balıkesir, Bursa, Gaziantep, Çanakkale, Hatay, Manisa, Antalya, İçel olarak sıralanır. Sofralık zeytin ağacının dağılışı olarak Bursa ilk sırada olup Bursayı, Aydın, İzmir, Antalya, Balıkesir, Çanakkale, Manisa, İçel, Gaziantep, Hatay ve Muğla tâkip eder. Genel bir değerlendirme yapılacak olursaMarmara bölgesiyle Akdeniz bölgesi başta gelir. Yılda ortalama 1.400.000 ton zeytin tânesi istihsal edilir. Sofralık olarak ise sâdece bu rakam 600.000 ton kadardır (1991).

Zeytin su, protein, yağ, selüloz, fosfor, kükürt, kalsiyum, klor, demir, bakır, manganez, A,C,E vitaminlerinden meydana gelmiştir. 100 gram zeytinde 224 kalori vardır. 100 gram zeytinyağında 30 miligram E vitamini bulunmaktadır. Bileşiminden de anlaşılacağı gibi çok besleyici bir gıdâdır. Zeytinin et kısmında % 10-25, çekirdeğinde % 25-50 oranında yağ vardır.

Kullanıldığı yerler: Zeytin ve yağı dünyânın en makbul yemeklik yağlarındandır.

Târih boyunca sağlığın korunmasında ve hastalıklara karşı kullanılmıştır. Safra kesesi hastalıklarında, sindirim organlarının normal çalışmasında, karaciğerin temizleyicisi olması, şişkinliklerin giderilmesi, kan çıbanı, ekzemanın tedâvisinde, ağrı giderici, raşitizm hastalığı ve saç dökülmesinde hâricen kullanılmıştır.

Zeytin yaprakları kaynatılarak suyunun içilmesi hâlinde idrar söktürücü, tansiyon düşürücü ve şeker hastalıklarında; zeytinyağı pişiklerde, mîde-barsak hastalıklarında, kabızlıkta, el ve yüz çatlaklarının iyileştirilmesinde emniyetle kullanıla gelmiştir.

Zeytin bu özelliklerinden dolayıKur'ân-ı kerîmin 35. âyetinde övülmüş, mübârek bir bitki olarak bahsedilmiştir. Zeytinden Yüce Peygamberimiz de sık sık bahsetmiş, hurma, su, zeytin ile iftar edilmesi de fıkıh kitaplarında beyan edilmiştir. Mîdeyi doldurmadığı halde çok besleyici özelliğinden dolayı tasavvufta riyâzet yapanlara zeytin verilirdi. Yine çok önemli bir sünnet olan misvak husûsunda da erak ağacı dalından yapılan misvak bulunmazsa, zeytin ağaçlarının çokça lif veren dal veya köklerinden faydalanılacağı bilinmektedir.

ZEYTİNGİLLER (Oleaceae);

Alm. *Oleazeen, Ölbaumgewächse pl,* **Fr.** *Oléacées pl,* **İng.** *Oleaceae.* Çalı veya ağaçlar yâhut da odunlu tırmanıcı bitkiler. Yaprakları basit veya parçalı ve karşılıklıdır. Çiçekler tek eşeyli veya erdişidir. Taç ve çanak yaprakları 4 veya 5 parçalıdır. Meyve eriksi veya üzümsü yâhut kapsüldür. Memleketimizde 7 cins ve 10 kadar türü vardır. En önemli bitkileri, zeytin, dişbudak, ful, akçakerme ve leylaktır.

ZIMMÎ;

İslâm devletinin himâyesinde yaşayan gayri müslim vatandaş. Ehl-i zimmet de denir. Zimmet, ahd, eman, himâye, sâhip çıkma koruma mecbûriyeti emniyetini garanti etmek demektir. Zımmîlerin İslâm devletinin vatandaşı olması başlıca şu şekillerden biri ile olur. Müslümanlar tarafından harp ile veya sulh ile fetholunan bir beldenin (memleketin) halkı, cizye ve harac vermeği kabul ederlerse İslâm devletinin vatandaşı olurlar. Cizye, erkeklerden şahıs başına, harac arâzilerinden, topraklarından alınan vergidir (Bkz. Cizye, Haraç). Zımmîler cizye vermekle artık onlara dokunulmaz, emniyet içinde yaşarlar. Canlarını, mallarını, ırz ve nâmuslarını, İslâmın adâletine sığınarak korumuş olurlar. Ticâretlerinde, işlerinde serbest olurlar. Müslümanlar gibi huzur içinde yaşarlar. Din ve vicdan hürriyetine sâhip olurlar. Onlara haksızlık yapılmaz. Peygamber efendimiz; **"Kim zımmîye zulmeder veya taşıyamayacağı yükü yüklerse o kimsenin hasmıyım."** buyurmuşlardır.

Ancak zımmîlerden şu hususlara uymaları istenir.

1. Kur'ân-ı kerîme ve Peygamber efendimize dil uzatmamaları,

2. Müslüman kadınlarla zinâ etmemeleri ve evlenme teşebbüsünde bulunmamaları,

3. Müslümanları dinlerinden döndürmeye çalışmamaları,

4. Düşmana yardım etmemeleri ve onların zenginleri ile dost olmamaları.

Zımmîler, bu şartlara uydukları ve İslâm devletinin aleyhine faâliyetlerde bulunmadıkları müddetçe rahat ve huzur içerisinde yaşamışlardır. Hattâ Osmanlı idâresini kendi dinlerinden olan devletlere tercih etmişlerdir. Fakat, daha sonraları yabancı devletlerin kışkırtmaları ile Osmanlı Devletine karşı ayaklanmışlar, nankörlük yapmışlardır. (Bkz. Gayri Müslim)

ZIRH;

Alm. *Rüstung (f); Panzerung (f),* **Fr.** *Armure (f); Cuirasse (f),* **İng.** *Armor; cuirasse.* Eskiden savaşlarda ok, kılıç, balta gibi silâhlardan vücûdu korumak için kullanılan çelik giyecek.

Eskiden beri savaş alanlarında hasımların kesici silâhlarından kendilerini korumaya çalışanlar çeşitli tipte zırhlar kullanmışlardır. Zırh gömlek, kolçak, dipçek şeklindeki Osmanlı ve Memlûklerin kullandığı hafif, hareket serbestliği veren zırh ile Avrupalıların kullandıkları zırhlar birbirinden çok farklıdır. Avrupalılarınki yapılış şekli, ağırlığı îtibâriyle kullananda hareket kâbiliyetini çok sınırlar. Orta Asya'dan beri Türklerin kullana geldikleri ise küçük parçaların birleşmesinden meydana gelen hafif ve kullanışlı zırh takımlarıydı. Bilhassa 15 ve 16. yüzyıllara âit Osmanlıların kullandıkları zırhlar göğüs ve sırtı takviye eden mâdenî plâkalar ve küçük halkaların birbirleriyle birleşmesinden meydana gelen zincir örgüden yapılırdı. Genellikle zırh gömlek, yarım kollu, arkadan tek yırtmaçlı olurdu. Bileğin, kolun muhâfazası için kolçak tâbir edilen zırh parçası, dizleri korumak için bacakların diz ve baldır kısmına dizçek adı verilen zırhlar giyilirdi.

On sekizinci yüzyılda Osmanlı ordusunda kullanma önemi kalmadığı için zamanla kaldırıldı. Sultan İkinci Abdülhamîd Han (1876-1909) zamânında çelik göğüslükler yapıldı.

Süvâriler kendilerini ve çok kıymetli olan atlarını kesici silâh darbelerinden korumak için zırh kullanmışlardır. Savaşlarda atlara giydirilen zırh, at alın zırhı, boyun zırhı, sağrı zırhı olmak üzere üç parça olurdu.

Harp gemilerinin korunması için kaplanılan çelik levhalara da zırh denir. On sekizinci yüzyılda harp gemileri, bordalarına asılmış zincir veya kum torbaları ile korunurdu. Çelik levhalarla korunma 1895 yılında başladı. Birinci Dünyâ Harbinden sonra ise uçak, torpido ve diğer silâhların tesirlerinden korunmak için zırh kalınlıkları artırıldı. Uçak gemilerinde, güvertedeki zırh kalınlığı 400-450 mm'ye kadar çıkartıldı.

ZIRNIK;

Alm. *Gelbe Arsenblende (f); Auripigment, Operment (n),* **Fr.** *Arsenic (m) Juane; Sulfure (m) jaune d'arsenic; orpiment (m),* **İng.** *Yellow arnesic; orpiment.* Sarı renkli tabii arsenik sülfür minerali. Limon sarısı renginde, özgül ağırlığı 3.45, sertliği 1,5-2 ve kimyâsal bileşimi AS2S3 olan rombik trimentrik prizma yapısına sâhip çok zehirli bir maddedir.

Zırnık önceleri kral sarısı adı ile renklendirme maksadı ile kullanılırdı. Sanâyide en çok deriden kılları ayırmak için kıl dökücü olarak kullanılır. Kızıl renkli zırnık da vardır.

ZİFT;

Alm. *Pech (n),* **Fr.** *Poix (f),* **İng.** *Pitch.* Taşkömürü, linyit, odun ve ham petrolün ısıtılarak damıtılması ile elde edilen siyah yapışkan atık. Soğukta sert ve kolaylıkla kırılabilen, vücut sıcaklığında yumuşayan ve kaynak su içerisinde tamâmen eriyen kokulu bir maddedir. Taşkömürü, linyit ve odunun damıtılması ile önce katran, katranın damıtılıp muhtelif organik maddeleri ayrıldıktan sonra geride artık madde olarak da zift elde edilir. Petrolün damıtılmasında benzin, gazyağı, mazot ve mâdenî yağlar ayrıldıktan sonra, geride kalan maddeye asfalt denir. Asfalt da elde edilmiş şekli îtibâriyle zifttir. (Bkz. Asfalt)

Zifti çıkarılacak madde hava ile teması olmayan kapalı bir kazan içerisine konularak ısıtılır. Isıtma işleminde genellikle buhar kullanılır. Buhar aynı zamanda ayrışmayı da kolaylaştırır. Bir başka metod ise hava üflenerek oksitleme yolu ile elde etmedir. Bu işlemler sonunda uçucu maddeler bir başka kapta biriktirilerek yoğunlaştırılır. Su ile karışık halde zift elde edilmiş olur. Ziftin evvelâ suyu ayrılır, daha sonra sülfürik asit içerisinden geçirilerek kükürdünden temizlenir. Zift buharı yağdan veya aktif kömürden geçirilerek benzin, toluen gibi kıymetli kimyevî maddelere ayrılır. Odun ve kömür katranından elde edilen zift için 450-700°C düşük ısı karbonlaşması ve 900-1200°C arasında ise yüksek ısı karbonlaşması söz konusu olup, farklı yapıya sâhip maddeler açığa çıkar. Odundan elde edilen zifte halk arasında karasakız da denir.

Zifti ilk elde eden Alman tıp profesörü J.J. Becher'dir. 1665 senesinde ilâç yapmak maksadı ile taşkömürünü damıtmıştır. Odundan elde edilen zift daha sonra gemilerin karinolarına böcek tutmaması için sürülmeye başlandı. Ziftin tekrar damıtılması ile elde edilen daha akıcı madde (creosote) ise denizyolu traverslerinin, telgraf direklerinin çürümemesi için kullanıldı. 1865 senesinde zifttten karbolik asit (fenol) elde edilmesiyle eczâcılıkta antiseptik çığırı açılmış oldu. Ziftin yol yapımında kullanılışı ise 1901 senesine rastlar. Zifttten elde edilen maddelerin sayısı üç yüzden fazladır. Bakalit, naylon, aseton, etilalkol, metiletilketon, asetikasit, naftalin, benzin züfaten elde edilen organik maddelerdendir.

Odunun damıtılması ile elde edilen maddeler % 81 su, % 3-4 metil alkol, % 6-8 asetik asit ve % 7 zifttir. Bu şekilde elde edilen ziftte çeşitli yağlar, esterler, ketonlar, alkoller, fenoller ve daha birçok organik maddeler vardır. Çam ağacı gibi reçineli odundan elde edilen ziftte bol miktarda terebentin de

bulunur. Merhem hâlinde deri hastalıklarında (uyuz, ekzama, mantar gibi) kullanılır. Linyit kömüründen elde edilen ziftte ise parafinli maddeler çoktur. Bu tür ziftlerden motor yağlama yağları ve yakıtları da elde edilebilir.

ZİHNİ DERİN;

Türkiye'de çay tarımının başlamasına, gelişmesine ve yerleşmesine önderlik eden zirâat mühendisi. 1880 senesinde Muğla'da doğdu. İlk ve Orta öğreniminden sonra İstanbul Halkalı Yüksek Zirâat Okulunu bitirdi.

Bir müddet Orman mühendisliği ve öğretmenlik yaptı. 1920 senesinde İktisat Vekâleti, Zirâat Umûm Müdürlüğü vazifesine tâyin edildi. Vazîfesiyle ilgili bir gezi sırasında Doğu Karadeniz bölgesinin çay ve turunçgiller üretimine elverişli olduğunu görerek bu bölgede çay tarımının başlatılması için gayret sarf etti. Bunun üzerine 1924 senesinde Rize yöresinde çay, fındık ve turunçgiller üretimiyle ilgili özel bir kânun çıkarıldı ve Çay Araştırma Enstitüsü kuruldu. Enstitünün kurucusu olan Zihni Derin aynı iklim özelliklerine sâhip olan Batum'dan getirttiği çay fidanlarıyla Enstitünün bahçesinde ilk çay fidanlığını kurdu. Fidanların bir kısmını da deneme üretimi için halka dağıttı. Fakat toprağı az olan yöre halkı, geleceği belli olmayan bu ürüne fazla rağbet etmedi. Devletin de gerekli desteği sağlamaması üzerine Zihni Derin'in çalışmaları neticesiz kaldı. Zihni Derin bu vazifeden ayrılarak çeşitli liselerde ve Ankara Gâzi Eğitim Enstitüsünde öğretmenlik yaptı. 1936 senesinde Edirne'de İkinci Umûm Müfettişlik kuruluşunda tarım danışmanlığına 1938 senesinde Zirâat Vekâleti Çay Organizatörlüğüne getirildi. Bu vazifesi sırasında Batum'dan getirttiği iki ton çay tohumu ile enstitüye bağlı üç fidanlıkta çay fidanı üretimini sürdürdü.

1940 senesinde çıkarılan bir kânunla çay üreticilerine bâzı maddî kolaylıklar getirildi ve üretilen çayların devlet tarafından satın alınacağı garanti edildi. Bu özendirici tedbir ve teşvikler üzerine yöre halkı çay üretimine yöneldi. Zihni Derin'in özel gayretleriyle Doğu Karadeniz bölgesinde çay tarımı yaygınlaştı. Hayâtında iken gayret ve çalışmalarının meyvesini gören Zihni Derin, 1945 yılında emekliye ayrıldı. Emekli olmasına rağmen bakanlık organizatörü olarak çay tarımıyla ilgili çalışmalarını sürdürdü. 1964 senesinde "Çayın 40. Yılı" kutlama törenlerine katılmak üzere Rize'ye giderken bir trafik kazâsı geçirdi. Kazâda aldığı yaralar neticesinde 1965 yılında öldü. Çay tarımında önder kabul edilen Zihni Derin'in hâtırasına 1969 yılında TÜBİTAK hizmet ödülü verildi.

ZİKİR;

anmak, Allahü teâlâyı hatırlamak, her sözünde ve her işinde O'nun emirlerine uymak, yasakladıklarından sakınmak. (Bkz. Tasavvuf)

ZİL (Elektrik);

Alm. *Klingel (f),* **Fr.** *Sonnette (f),* **İng.** *Electric bell.* Duyulabilir ses vermesi için yaygın olarak kullanılan elektrikli bir âlet. Kullanıldığı yerler kapı zilleri, hırsız alarmı, yangın alarmı ve telefon zilleridir.

Elektrikli zilin çalışması, U şeklindeki elektro mıknatısın bobinlerinden akım geçmesiyle yaylı çelik çubuğa bağlı tokmağı çeker. Bu esnâda tokmak çana vurur. Tokmağın çekilmesiyle devre kesilir, yay tokmağı geriye iter. Bu anda tekrar devre kapanır ve bobinden akım geçer. Olay bu şekilde devâm ederek tokmağın sürekli olarak çana vurması sağlanır. Bu ziller hem çağırma işlemi için hem de okullarda ve fabrikalarda zamânı bildirmek için kullanılır.

Kapı zilleri genelde 8 veya 12 voltluk gerilimle çalışırlar. Bu gerilim 220 volt şehir cereyanı transformatörler yardımıyla 8-12 volta indirilerek veya kuru pillerden istifâde yoluyla elde edilir. Günümüzde muhtelif kuş sesleri (meselâ kanarya sesi) tek tip kesikli ses veren elektronik devrelerden meydana gelen kapı zilleri de kullanılmaktadır.

ZİMBABVE

DEVLETİN ADI ..... Zimbabve Cumhûriyeti

BAŞŞEHRİ ..... Harare

NÜFÛSU 9.870.000

YÜZÖLÇÜMÜ ..... 390.759 km^2

RESMÎ DİLİ ..... İngilizce

DÎNİ ..... Putperestlik

PARA BİRİMİ..... Dolar

Güney Afrika'da 15° 36' ve 22° 25' güney enlemleri ile, 25° 16' ve 33° 04' doğu boylamları arasında yer alan bağımsız bir devlet. Zimbabve'nin komşu olduğu ülkeler kuzeyde Zambia, batıda Botsvana, güneyde Güney Afrika ve doğuda Mozambik'tir.

Târihi

M.S. 4. asırda Banbu kabileleri bölgeye girmeye başladılar. On beşinci yüzyılda bugünkü Fort Victoria şehri yakınında Zimbabve veya Büyük Zimbabve olarak bilinen yerde bir din ve ticâret merkezi kuruldu. On beşinci asırda Mutota ve Matope yöneticileri doğuda Hint Okyanusuna ve batıda Kalahari Çölüne uzanan bir krallık kurdular. Sonradan bu krallığa Portekiz, Monomotapa krallığı adını verdi.

1505'te Portekiz Mozambik kıyısındaki Sofala'da bir üs kurdu. Buradan iç kesime giden ticâret yolları yapıldı. Portekiz'in Zambezi'nin yukarılarına doğru sokulması Monomotapa Krallığını zayıflattı. Ülke 1830'larda güneyden gelen kavimler tarafından istilâ edildi. Bunlardan en önemlisi esas îtibâriyle günümüzdeki Zimbabve'nin güney kısmında yerleşmiş olan Ndebele idi.

1888'de İngiliz Cecil Rodes, Ndebele şefinden mâden işletme imtiyazı elde etti. Bunun kurduğu İngiliz Güney Afrika Şirketi, 1889'dan 1923'e kadar ülkede siyâsî ve ekonomik kontrolü elinde tuttu. 1923'te GüneyRodezya (bugünkü Zimbabve) politik ve siyâsî iktidarı beyaz bir azınlığa veren bir anayasa altında muhtar bir sömürge olarak İngiltere tarafından ilhak edildi.

1953'te Güney Rodezya ve Kuzey Rodezya (şimdiki Zambia) ve Nyasaland (şimdiki Malawi) Rodezya ve Nyasaland Federasyonunu kurarak birleştiler. Federasyon 1963'te dağıldı. 1964'te Kuzey Rodezya ve Nyasaland beyazların idâresinde bağımsızlıklarını kazandılar.

11 Kasım 1965'te Başbakan İan D. Smith tek taraflı olarak Rodezya'nın bağımsızlığını îlân etti. İngiltere buna karşı çıktı ve BM vâsıtasıyla ekonomik müeyyideler uygulattı. Meselâ Rodezya'ya gemiyle petrol ihrâcına ambargo koyuldu. Bununla berâber bir miktar petrol ve benzin GüneyAfrika'dan ve Mozambik'ten ülkeye girdi. Mayıs 1968'de BM Güvenlik Konseyi ticâret ambargosu koydurttu. Mart 1970'te ülkede cumhûriyet îlân edildi. Aralık 1972'de Afrikalılar beyaz yönetime karşı gerilla savaşı başlattılar. 1978 ortasında altı binin üstünde asker ve sivil öldürüldü. Rodezya birlikleri gerillaları mağlup etti. 1978'de iktidar zenci çoğunluklara devroluncaya kadar kontrol Simith ve üç tanınmış zenci liderin elinde olmak üzere anlaşma imzâlandı.

21 Nisan 1979'da ülkenin herkese oy hakkı tanındığı ilk genel seçimde zencilerin çoğunlukta olduğu parlamento işbaşına geçti. İngiltere'nin Thatcher hükümeti 1979'da Zimbabve ile münâsebetlerini normal hâle getirmek için gayret safretmeye başladı. Zimbabve nihâyet 18 Nisan 1980'de tam bağımsızlığına kavuştu. Yapılan seçimleri büyük bir çoğunlukla Mugabe kazandı. Günümüzde de devlet başkanı olan Mugabe, çeşitli kargaşalıklara rağmen yönetimde kalmayı başardı (1993).

Fizikî Yapı

Zimbabve doğu sınırında dağlarla yükselen, diğer sınırlarda alçalan yüksek bir yayla üzerindedir. Yaklaşık ülke topraklarının dörtte biri deniz seviyesinden 1200-1500 m yüksektir. Arâzi, doğu sınırı boyunca bulunan İnyanga Dağlarında 2600 m'yi aşarak en yüksek rakıma ulaşır. Arâzi kuzeybatıda Zambezi Nehrine ve Kariba Gölüne doğru yavaş yavaş alçalır. Bu nehir vâdisinde yükseklikler 200 m ile 600 m arasında değişir. Yukarı Zambezi'deki Victoria şelâlelerinin genişliği 1,6 km'yi aşar ve ana çağlayan 108 m yükseklikten dökülür.

İklim

Zimbabve'de subtropikal bir iklim hüküm sürer. Yağışlı ılık mevsim Kasım'dan Mart'a kadar sürer ve soğuk kurak mevsim Mayıs'tan Ağustos'a kadar devam eder. Aradaki aylar geçiş aylarıdır. Yükseklik sıcaklığa tesir eder. Soğuk mevsimin Temmuz ayında değişik yüksekliklerde sıcaklık ortalaması 11° ilâ 18°C arasında, sıcak ay olan Ekim'de 20° ilâ 31°C arasında değişir. Yaylalarda yağış ortalamaları 650 ilâ 750 mm arasındadır. Yağış doğudaki dağlarda daha yüksek, güneydeki Limpopo ve Sabi vâdilerinde daha azdır.

Tabiî Kaynaklar

Güneybatıda bitki örtüsünü bodur çalılıklar ve dikenler, doğuda ise yapraklarını dökmeyen ağaçlar meydana getirir. Ülkenin belli başlı yeraltı zenginlikleri krom, altın, nikel, asbestos, bakır, demir ve mâden kömürüdür.

Nüfus ve Sosyal Hayat

9.870.000 nüfûsa sâhip olan Zimbabve'de, halkın % 20'si şehirlerde, kalanı köylerde yaşar. En önemli nüfus merkezleri 863.000 nüfuslu başşehir Harare ve 495.000 nüfuslu Bulawayo'dur.

Zimbabve nüfûsunun % 96'dan fazlasını zenciler meydana getirir. Zenciler Bantu dillerini konuşan iki

büyük ana gruba ayrılırlar. Bunlar Ndebele (zencilerin % 16'sı) ve Shona (zencilerin % 80'i)'dır. Nüfûsun % 3'ü Avrupalı, % 1'i kadarı da Asyalı ve değişik ırklardandır. İngiliz asıllı olan beyazların çoğu Protestandır. Zencilerin çoğu ise Putperesttir.

Beyazlar arasında okuma-yazma oranı % 100'dür. Genel okuma-yazma oranı ise % 45'tir. Resmî dil İngilizcedir. Halkın çoğu Shona ve Ndebele dillerini konuşur.

Siyâsî Hayat

Zimbabve Cumhûriyetlerinde Parlamento Senato ve Temsilciler meclisinden meydana gelir. Senato 40 Millet Meclisi ise 100 üyelidir. Senatonun 10, meclisin 20 üyesi devlet başkanı tarafından seçilir. Ülke 8 eyâlete ayrılmıştır. Zimbabve 1980'den îtibâren Birleşmiş Milletlere üyedir.

Ekonomi

Zimbabve ekonomisi çeşitlilik arz eder. Tarım, mâdencilik ve îmâlât sektörlerinin hepsi önemlidir. Çalışan nüfûsun % 35'i tarımla, % 30'u sanâyi ve ticâretle, % 20'si hizmetlerle, % 15'i hükümet işleriyle uğraşır.

Ülkenin belli başlı tarım ürünleri tütün, şeker, pamuk, mısır ve buğdaydır. Giyim, kimyâ sanâyileri ve hafif endüstri gelişmiştir. Îmâlât için gerekli enerjinin çoğu Kariba Hidroelektrik Santralinde üretilir.

Ticârî münâsebetlerde bulunduğu ülkelerin başlıcaları GüneyAfrika, İngiltere, ABD ve Birleşik Almanya'dır.

ZİNÂ;

Alm. *İllegaier Geschlechtsverkenr, Fhebrruch (m), Fornication (f),* **Fr.** *Adultére (m),* **İng.** *Fornication, adultery.* Dînen ve kânûnen cezâyı gerektiren, meşrû olmayan cinsî münâsebet. Aralarında bir nikâh bağı bulunmayan mükellef yâni cezâî ehliyete sâhip bir erkekle bir kadın arasındaki gayri meşrû ilişki.

Bugünkü Türk hukûkunda zinâ: Medenî Hukuk yönünden bir boşanma sebebidir. Medeni Kânunun 139/1 maddesi hükmüne göre: "Karı kocadan herbiri, diğerinin zinâ etmesi sebebiyle boşanma dâvâsında bulunabilir." Zinâ mutlak boşanma sebeplerindendir. Hâkim, bu konuda ayrıca evlilik birliğinin temelden çökmediğini araştırarak ve takdir hakkını kullanarak karar veremez.

Türk Cezâ Kânunu'nda zinâ fiili suç teşkil etmektedir. Zinâya verilen cezâ altı aydan üç seneye kadar hapistir. Cezâ Kânunu'nun 440. maddesine göre: "Zinâ eden kadın hakkında altı aydan üç seneye kadar hapis cezâsı tertip olunur. Karının evli olduğunu bilerek bu fiilde ortak olan kimse hakkında da aynı cezâ hükmolunur." 441. maddede: "Karısı ile birlikte ikâmet etmekte olduğu evde yâhut herkesçe bilinecek sûrette başka yerde karı koca gibi geçinmek için başkası ile evli olmayan bir kadını tutmakta olan koca hakkında altı aydan üç seneye kadar hapis cezâsı hükmolunur. Erkeğin evli olduğunu bilerek bu fiilde şerik (ortak) olan kadın hakkında da aynı cezâ verilir" hükmü vardır. Cezâ Kânunu'nun 416'ncı maddesinin son fıkrası hükmüne göre; "Reşit olmayan bir kimse ile rızâsı ile cinsî münâsebette bulunanlar fiil daha ağır cezâyı gerektirmediği taktirde, altı aydan üç seneye kadar hapis cezâsı ile cezâlandırılır."

İslâm hukûkunda zinâ: Zinâ bütün dinlerde yasak edilmiş olup, çirkin bir fiildir. İnsanlara zarar verir. Cemiyetin ahlâkî ve âile düzenini yıkar. Hayâ, utanma ve iffet duyguları zedelenir. Akrabâlar ve arkadaşlar arasında işlenen zinâ fiili, dostlukların yıkılmasına, sevgi bağlarının kopmasına sebep olur. Nesebin, soyun bozulması, zinânın yayılması ile olur. Zinânın haram ve suç olduğunu Allahü teâlâ, Kur'ân-ı kerîmde çeşitli âyetlerinde beyan etmektedir. İsrâ sûresinde; **"Zinâya yaklaşmayın, çünkü o, şüphesiz bir hayâsızlıktır, kötü bir yoldur."** buyurdu. Nûr sûresinde; **"Zinâ eden kadın ve erkekten herbirine yüz sopa vurunuz"** buyuruyor. Yine aynı sûrede; **"Mümin erkeklere söyle! Yabancı kadınlara bakmasınlar ve zinâ etmesinler! Ve mümin kadınlara söyle! Onlar da yabancı erkeklere bakmasınlar ve zinâ etmesinler!"** buyrulmaktadır. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem buyurdu ki: **"Zinânın dünyâda üç fenâlığı vardır: Biri, güzelliği ve parlaklığı giderir. İkincisi, fakirliğe sebep olur. Üçüncüsü, ömrün kısalmasına sebep olur. Âhiretteki üç zararına gelince, Allahü teâlânın gazâbına sebep olur. İkincisi suâlin, hesâbın fenâ geçmesine sebep olur. Üçüncüsü, Cehennem ateşinde azap çekmeye sebep olur."**

Resûlullah zamânında ve daha sonra İslâm Hukuku'nun tatbik edildiği ülkelerde, evlinin zinâ etmesi hâlinde verilen had cezâsı recm şeklinde olmuştur. Recm, evli olan Müslüman erkek ve kadının (boşanmış dul olsalar bile) bir meydanda ölünceye kadar taşlanmasıdır. Recm gibi ağır bir cezâyı gerektiren zinâ suçunun ispatı, İslâm Cezâ Hukûku'nda ileri derecede sınırlandırılmıştır: Recm cezâsı için dört erkek şâhidin birlikte ve zinâ halinde gördük demeleri veya kadın ve erkeğin dört kerre îtiraf etmeleri gerekir. Recm, bu sebeple ender sayılacak olaylarda uygulanmıştır. Cezânın ağırlığı ölçüsünde suçun ispatı üzerinde hassâsiyet gösterilmesi, İslâm Cezâ Hukûku'nun üstün hoşgörüşünün

ve ince ihtiyatının ulvî bir ifâdesidir.

Evli olmayan kimsenin had cezâsı ise yüz sopa vurmaktır.

İslâm Hukûku'nda zinâ fiiline cezâ verilmesi için gerekli kânûnî unsurlar şunlardır: 1) Fâilde cezâî ehliyet olmalıdır. Fâilin akıl hastası veya çocuk olmaması ve mümeyyiz (temyiz kudretine sâhip) olması gerekir. 2) Kasıt bulunmalıdır. Fiil bilerek ve isteyerek yapılmalıdır. Korkutma ile veya cebirle cimâ edenin fiiline zinâ suçu vasfı verilerek cezâlandırılamaz. Hatâ hâlinde de had cezâsı verilmez.

ZİNCİRLER;

Alm. *Kette,* **Fr.** *Chaines,* **İng.** *Chains.* Birbirine geçmiş metal halkalardan meydana gelen bağlama ve hareket iletim elemanı. Zincirler çok değişik biçimlerde yapılan halka ve baklalardan meydana gelir. Şekilleri ve kullanma yerlerine göre bağlama, güç ve hareket iletim elemanı olarak ikiye ayrılabilirler. Kablolar gibi bağlama gâyesiyle kullanılan zincirlerde birbiri içine geçirilen halkalar her iki yöne bükülebilirler. Kablolardan daha kuvvetli ve uzun ömürlü olmaları sebebiyle mâdencilik, metalurji, gemicilik gibi ağır çalışma şartlarında tercih edilirler. Güç ve hareket iletim gâyesiyle kullanılan transmisyon zincirleri, birbirlerine mafsallı olarak bağlanan birçok rijit elemandan hâsıl olan bir sistem meydana getirir. Bunlarda bağlantı mafsalları yalnız bir düzlem içinde bükülebilir. Üzerlerine geçirildikleri karşılıklı iki dişli çark (zincir dişlisi) arasında güç ve hareket iletirler.

Bağlama elemanı olarak kullanılan halkalı zincirler çok eski târihlerden beri kullanılmaktadırlar. En eski kullanımı M.Ö. 2500'de Mezopotamya'da Ur şehrinde ve daha sonra da Mısırlılarda görülmektedir. Asurlular M.Ö. 8. yüzyılda S şeklinde bağlantıları olan dökme bronz zincirler kullandılar. Roma İmparatorluğunda bronz zincirler gemilerin bağlanmasında ve ev eşyası olarak kullanıldı. Köle ve mahkumlar zincirlenerek bağlanırlardı. Ortaçağlarda ve rönesansta zincirler, halatların zorlama altında kopmaları sebebiyle ziraat, inşaat, taşıma gibi birçok alanda gittikçe artan bir şekilde kullanıldı.

Günümüzde daha çok ağır çalışma şartlarının olduğu birçok yerde kullanılırlar. Halkaların şekline bağlı olarak başlıca halkalar, bağlantılı, bağlantısız, halkalı olmak üzere üç çeşittir. Halkaları ortadan bağlantılı zincirlerde, bağlantı halkaları kuvvetlendirdiği ve ağırlaştırıp sallanmalarını azalttığı için daha çok gemi zincirlerinde kullanılırlar. Diğer bağlantısız halkalı zincirler kaldırma, çekme, bağlama ve diğer hallerde kullanılırlar. Halkalı zincirlerin ceraskallardaki gibi zincir dişlileriyle tahrik edilen hassas kalibreli tipleri de vardır.

Bağlama zincirleri değişik metallerden ve alaşımlardan yapılırlar. Çubuktan kesilip, bükülüp elektrik kaynağında kaynak edilerek îmâl edilirler. Dövme çelik büyük zincirler ise elle îmâl edilirler. Bu halde çubuk metalden belli uzunlukta kesilen her halka kenar uçları düzeltildikten ve U şeklinde büküldükten sonra ocakta ısıtılıp diğer halkaya geçirilip çekiçle birleştirilir.

Karşılıklı millere bağlı iki dişli çark etrafına geçirilip güç ve hareket ileten zincirlere, bunların iki uçlarının bitişik olması sebebiyle sonsuz zincirler denir. Bu tür zincirler yardımıyla oldukça uzak mesâfelere (8 m'ye kadar) güç ve hareket iletilebilir. İyi bir verime (% 96) sâhiptirler. Bir milden aynı anda birkaç mile hareket iletebilirler. Çeşitli ortamlarda (sıcaklık, pislik, toz, rutûbet) iyi bir çalışma kâbiliyeti gösterirler. Kayış-Kasnak mekanizması aksine hareketi kaymasız iletebilirler. Bunlarda çevrim oranı hassas olarak sağlanabilir. Hareket ileten millerin devir sayılarının oranı olan çevrim oranı, zincir dişlilerin diş sayıları ile ters orantılıdır. Bu mekanizmanın mahzurları ise ağır ve pahalı olması, gürültülü çalışması, iyi bir bakım gerektirmesidir.

Genellikle güç ve hareket iletiminde kullanılan bu tip zincirlerin kesici baklaları olan diğer bir türü de orman sanâyinde, ağaç kesme ve işlemesinde kullanılır ve kesici zincir adını alır. Güç ve hareket iletiminde kullanılan zincirlerin rulolu manşonlu, burçlu, dişli ve menteşeli olmak üzere dört ayrı tipi vardır.

Bisikletlerin tahrikinde de kullanılan rulolu manşonlu zincirlerde iki sıra hâlindeki baklalar birbirlerine aralarındaki pim ve burçlardan meydana gelen mafsallarla bağlanmışlardır. Ayrıca burçların üzerine yüzeyi sertleştirilmiş rulolar geçirilerek zincir dişlilerine temasta olabilecek aşınma önlenmek istenmiştir. Tek, iki veya üç sıralı olabilirler. Bu zincirlerin diğer bir şekli de kademeli rulolu manşonlu zincirlerdir. Daha büyük bir esnekliğe sâhip bu zincirler oldukça ağır şartlar altında kullanılabilmektedir.

Burçlu zincirlerde burçlar üzerinde rulolar yoktur. Daha hafif olan bu zincirler burç yüzeyleri aşındığından ancak küçük güç ve hızlarda iyi bir yağlama ile kullanılırlar. Dişli zincirlerde zinciri meydana getiren baklaların alt kısmı diş şeklindedir. Baklalar birbirine pimler vâsıtasıyla bağlanmışlardır. Yüksek hızlarda gürültüsüz çalışabilirler. Yapıları diğerlerine göre daha karışık olduğundan daha dikkatli bakım isterler. Baklaların temas yüzeyleri sertleştirilir.

Menteşeli zincirlerde baklalar döküm yoluyla elde edilir. Baklaları birbirlerine pimle bağlanan bu zincirler küçük güçlerde ve düşük hızlarda kullanılırlar. Rulolu manşonlu ve burçlu zincirlerin dişli

çarkları diş aralarında rulo veya burçların oturacağı şekilde yuvarlatılmıştır. Dişler burç ve ruloların arasına girerek onları kavrarlar. Dişli zincirlerde ise baklaların alt kısımlarındaki dişler çarkın diş aralarına geçerek hareket iletirler. Bu zincirler üzerlerindeki tek sıra kılavuz baklalarının dişli üzerindeki kanala geçmesiyle kılavuzlanırlar.

Zincir mekanizmaları çok iyi bir yağlama ile maksimum çalışma kapasitesine ulaşabilirler. Elle, damlalıkla, banyolu ve püskürtmeli olarak yağlanabilirler. Banyoluda dişlilerden biri çok az yağ banyosuna girdiğinden zincir buradan geçerken yağlanır. Püskürtmeli yağlamada yağ bir memeden basınçla zincir üzerine püskürtülerek yağlama sağlanır.

ZİRAAT (Tarım);

Alm *Landwirtschaft (f), Ackerbau (m),* **Fr.** *Agriculture (f),* **İng.** *Agriculture.* İnsanlara gerekli olan giyecek ve yiyecek maddelerini temin için toprağı işleme, bitki ve hayvan yetiştirme sanatı. Hayvan yetiştirme için (Bkz. Hayvancılık). Geçmişte olduğu gibi bugün de insanlar bitkilerle çok daha yakından meşgul olmaktadırlar. Beslenme, giyinme ve endüstri bakımından bitkiler, insanların vazgeçilmez ihtiyaç kaynaklarıdır. Târih boyunca ülkeler, yetiştirdikleri bitkilerin bolluğu veya kıtlığı ile değer kazanmışlardır. Açlık tehlikesi insanları memleketlerini terke veya savaşlara mecbur etmiştir. Bugün de hızlı nüfus artışı, dünyânın çeşitli yerlerindeki açlık problemi, ziraate daha fazla önem verilmesini gerektirmektedir.

Türkiye ekonomisinin temel sektörü durumunda olan ziraat, nüfûsun büyük bir bölümüne istihdam imkânı sağlamaktadır. Ancak yıldan yıla kırsal nüfûsun genel nüfus içindeki payının azaldığı görülmektedir. Meselâ 1960 yılında bu oran % 68.08 iken 1980'de % 56.47'ye düşmüştür. Ancak, bugün ulaşılan durum henüz gelişmiş ülkelere oranla ülkemiz açısından yeterli değildir. Gelişmişlik kriterlerinden biri olarak kabul edilen kırsal nüfus oranına göre, gelişmiş ülke kategorisine Türkiye'nin dâhil edilebilmesi için, kırsal nüfûsun % 10'un altında olması gerekir. Bu oran Almanya'da % 4, İngiltere'de % 2, ABD'de % 3.1, Yunanistan'da % 37.6'dır.

Türkiye'nin arâzi varlığı: Türkiye, ziraat alanı bakımından yüksek bir potansiyele sâhip bulunmaktadır. 1950 yılında 16.5 milyon hektar civarında olan toplam ekili ve dikili alanlar bugün 28 milyon hektara yaklaşmaktadır. Türkiye'de ziraat arâzisi, toplam arâzi varlığının % 36.09'unu teşkil ederken bu oran AET ülkelerinde % 61'dir.

1950'li yıllarda traktörün tarıma yoğun bir şekilde girmesiyle yeni alanların sürülmesi mümkün olmuştur. Özellikle son yıllarda traktör miktarında önemli bir artış meydana gelmiştir. 1964 yılında Türkiye'de toplam traktör mevcudu 51.781 iken bu rakam 1983 yılında 53.516'ya ulaşmıştır. Ancak bugünkü şartlarda artık işlenebilir arâzinin sınırına gelinmiş bulunulmaktadır. Henüz ziraat arâzisinin büyük kısmı tarla arâzisidir. Tarla arâzisinin mer'a arâzisi aleyhine gelişmesi ülkemizde hayvancılığı olumsuz yönde etkilemektedir.

Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından hazırlanan istatistiklerine göre ülkemiz ziraat arâzilerinin bitkilere göre dağılışı şöyledir.

	(Hektar)
Hububat	13.332.299
Baklagiller	1.365.517
Endüstri Bitkileri	1.278.783
Yağlı Tohumlar	1.281.751
Yumrulu Bitkiler	269.800
Sebzeler	678.000
Yem Bitkileri	222.505
Bağlar	655.000
Meyve ağaçlarının kapladığı alan	1.453.000
Zeytin ağaçlarının kapladığı alan	814.000
Çay yetiştirilen alan	64.603
Nadas	5.854.000

ZİRAATİ YAPILAN BİTKİLER

1. Tarla Bitkileri:

Hububat: Buğday, arpa, çavdar, yulaf, mısır, akdarı, kumdarı, cindarı, çeltik.

Baklagiller: Fasulye, nohut, mercimek, bakla, bezelye, börülce.

Yem Bitkileri: Yonca, burçak, fiğ, üçgül.

2. Endüstri Bitkileri:

Lif bitkileri: Keten, kenevir, jüt, pamuk, kendir, lif kabağı.

Yağ bitkileri: Ayçiçeği, susam, kolza, yağ şalgamı, hardal, haşhaş, aspir.

Şeker bitkileri: Şekerpancarı, şekerkamışı.

Nişasta bitkisi: Patates.

Kauçuk bitkileri: Guayül, göksakızı.

Keyf bitkileri: Tütün, kahve, afyon.

Baharat bitkileri: Hardal, anason, şerbetçiotu, kişniş, kekik, kimyon, salep, vanilya, zağfiran.

İlâç bitkileri: Haşhaş, hintyağı, hatmi, çiğdem, banotu, karahindiba, yüksükotu.

3. Sebzeler:

Yapraklı yenen sebzeler: Ispanak, pazı.

Salatalık sebzeleri: Kereviz, maydanoz, tere, kıvırcık salata.

Lahana türü sebzeler: Beyazbaş lahana, karnıbahar, brüksel lahana.

Kökleri yenen sebzeler: Havuç, şalgam, turp, pancar.

Soğanlı sebzeler: Soğan, sarmısak, pırasa.

Fasulye ve bezelyeler: Fasulye, bezelye, bakla.

Patlıcangil meyveleri: Domates, patlıcan, biber.

Kabaklar: Hıyar, kavun, karpuz ve kabaklar.

Baharlı sebzeler: Nâne, dereotu.

Bamya: Bamya.

4. Meyveler:

Sert kabuklu meyveler: Badem, ceviz, fındık, kestâne, antepfıstığı.

Yumuşak kabuklu meyveler: Armut, ayva, elma, muşmula, yenidünyâ.

Taş çekirdekli meyveler: Erik, kayısı, kızılcık, iğde, kiraz, şeftali, vişne, zerdali.

Üzümsü, meyveler: Nar, incir, dut, keçiboynuzu, çilek, muz, üzüm.

5. Turunçgiller:

Altıntop, limon, mandalina, portakal, turunç.

6. Zeytin

7. Çay.

Zirâî üretimin artışında en önemli faktörlerin başında sulama gelmektedir. Ancak, bugün sulanabilecek 8.5 milyon hektar tarım arâzisinin henüz % 30'u sulamaya açılmış durumdadır. Yıldan yıla sulanan arâzi miktarında artış görülmesine karşılık mevcut su kaynaklarından istifâde etme yetersiz durumdadır. Türkiye'de toplam ziraat arâzisinin % 76.1'i sulanırken, bu oran Yunanistan'da % 19.6, İtalya'da % 16.3, İspanya'da % 11.4'tür.

Memleketimiz sâhip olduğu çok değişik iklim ve toprak özellikleri dolayısıyla pekçok bitkinin yetişmesine elverişli bir ülkedir. Güneyde pamuk, turunçgil, sebze; Güney Doğu Anadolu'da hububat, fıstık; Batıda üzüm, incir, zeytin, pamuk, tütün, sebze; Kuzeyde fındık, çay, tütün; İç Anadolu'da hububat, çeltik, şekerpancarı, haşhaş; Trakya'da hububat, ayçiçeği, pancar; Doğu Anadolu'da hububat, yem bitkileri ve pancar önemli ölçüde yetiştirilmektedir. Step ile deniz arasındaki geçit bölgelerde ise meyvecilik ziraatı yapılmaktadır.

Ayrıca son yıllarda bilhassa Güney ve Batı Anadolu'da seracılık ve turfanda ziraatçilikte önemli bir artış meydana gelmiştir. Böylece yılın her mevsiminde tâze sebze bulma imkânı doğmuştur.

Ülkemizde yetiştirilen zirâî mahsüller, kendi ihtiyacımızı karşıladığı gibi önemli bir kısmı da ihraç edilmektedir. Türkiye, dünyâ ülkeleri arasında gıdâ maddeleri ithal etmiyen yedi ülkeden biridir. İhraç ettiğimiz zirâî ürünler arasında fındık, pamuk, tütün, nârenciye, kuru üzüm ve incir önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca turfanda sebze ihrâcâtında da her yıl artış olmaktadır.

ZİRAAT BANKASI;

Türkiye'nin en eski en büyük bankalarından. Yurdumuzdaki tarımla ilgili kredi düzeninin temeli; tarımla ilgili kredi meselesinin ayrı bir teşkilât kurulması sûretiyle çözümlenmesine inanan Midhat Paşanın 1863 yılında Niş Vâlisiyken, Pirot kasabasında kurduğu ilk ikraz sandığıyla atılmıştır.

Tuna vilâyetlerinden başlamak üzere, yurdun birçok yerinde kurulan ikraz sandıkları, 1867 yılında çıkarılan **Memleket Sandıkları Nizamnâmesiyle** bütün yurda teşmil edilmiştir. Ancak, başlangıçta büyük bir hızla gelişen bu sandıklar, daha sonraları sermâyesizlik yüzünden yavaş yavaş çalışamaz hâle gelmiştir. Devamlı sermâye akışını sağlamak gâyesiyle, 1863 yılından başlamak üzere, alınan âşârdan onda bir kısmı sandıklara tahsis edilmiştir.

Bu hisseye "Menâfi Hissesi" ismi verildiğinden, buna izâfeten memleket sandıklarına da **Menâfi Sandıkları** adı verilmiştir. Bu sandıkların sermâyeleri usulsüz olarak nüfuzlu kişilere dağıtmaları, dağıttıkları kredileri geri alamamaları ve murâkabeden yoksun olmaları sonucunda, tarım alanlarında durmadan artan kredi sıkıntısının yeni bir teşkilâtla giderilmesi kararlaştırılmış ve 15 Ağustos 1888 târihli Ziraat Bankası Nizamnâmesiyle, Menâfi Sandıkları kaldırılarak, yerlerine Ziraat Bankası kurulmuştur. Söz konusu nizamnâmeyle, tarımla ilgili kredi işleri hükümetin murâkabesine tâbi merkezî bir teşkilâta bağlanmış ve bankanın kredi dağıtımı yanında, kendisine fâizle verilecek paraları da kabul etmesi öngörülmüştür.

Cumhûriyetin îlânını tâkiben, 19.3.1924 târihinde, Banka bir devlet kuruluşu hüviyetinden çıkartılarak, anonim şirket hâline getirilmiştir. Bu sûretle dinamik bir karaktere sâhip olması istenmiştir. Ancak, sermâyesinin hissedarlara dağıtılmasındaki teknik imkânsızlık, bankayı kısmen de özel bir kuruluş durumuna sokmuştur. Bankanın hukûkî bünyesindeki özellikler zamanla daha açık olarak kendini hissettirmeye başlamış ve Bankaya yeni bir şekil verme zarûretini doğurmuştur. Hükümetçe yapılan incelemelerden sonra, 12.6.1937 gün ve 3202 sayılı T.C. Ziraat Bankası Kânunu ile Banka özerk bir devlet kuruluşu hâline dönüştürülmüştür.

Daha sonra Banka, 4.7.1938 gün ve 3460 sayılı kânun kapsamına alınarak, 3202 sayılı kânuna ve bu kânunda açıklık bulunmayan hallerde özel hukuk hükümlerine tâbi, tüzel kişiliğe sâhip, çalışmalarında özerk ve sermâyenin tamâmı devlete âit bir iktisâdi devlet teşekkülü hâline getirilmiştir.

İktisâdi Devlet Teşekkülleri ve Kamu Kuruluşları hakkında 11.4.1983 târihli ve 60 sayılı Kânun Hükmünde Kararnâmeye istinâden Bankanın teşkilat kânunu olarak 107 sayılı Kânun Hükmünde Kararnâme yürürlüğe girmiş, ancak bu Kânun Hükmünde Kararnâmeler daha sonra 8.6.1984 târih ve 233 sayılı Kamu İktisâdî Teşebbüsleri hakkındaki Kânun Hükmünde Kararnâmeyle yürürlükten kaldırılmıştır. 233 sayılı Kânun Hükmünde Kararnâme çerçevesinde düzenlenen T.C. Ziraat Bankası Ana Statüsüyle Bankaya bir "Sektör Bankası" hüviyeti içinde modern bir kredi kuruluşuna sâhip olan bütün çalışma imkânları verilmiştir.

Ayrıca banka: Tarım ürünlerinin üretilmesi, işlenip değerlendirilmesi, pazarlanması; tarıma dayalı sanâyiyle tarıma girdi sağlayan tarımla ilgili sanâyiye dönük her türlü girişimlerde ve kalkınma plânı prensiplerine göre üretimde bulunma ve gelişmesiyle ilgili finansman desteği sağlama, kaynak bulma ve gerekli kredileri düzenleme, tâkip etme ve bu gâyelerin elde edilmesini sağlayacak ortaklıkları kurmak ve korumak, kurulmuş ve kurulacak ortaklıklara ve yapılmış ve yapılacak teşebbüslere gereği hâlinde katılmak görevleri yanında tarım sektörünün kalkınma bankacılığı görevini de üstlenmiştir.

Kuruluşunun 129. yılında T.C. Ziraat Bankası; toplam kaynakları, net değerleri, kredileri açısından, Türkiye'de bütün bankacılık sektörü içinde, aktifler, kaynaklar, krediler, toplam mevduat oranı yönünden bankacılık sektöründe ön sıraları almaktadır. Ayrıca 10 bölge müdürlüğü, yurt içinde 1280, yurt dışında 9 şûbe olmak üzere toplam 1289 şûbesi (4'ü Kıbrıs'ta) 11 Dış Temsilciliği, 26 Change ofisi, 50 bürosu, 41.375'e yakın personelle Türkiye'nin en büyük ve en eski bankasıdır (1994).

ZİRÂÎ MÜCÂDELE (Bitki Koruma);

Alm. *Schädlingsbekämpfung,* **Fr.** *Lutte agricóle,* **İng.** *Agricultural struggle.* Bitkileri hastalık ve haşerelerden korumak için yapılan çalışmalar. Bitkiler, diğer canlılara göre sâbit oluşları ve atmosfere açık yüzeylerinin daha fazlalığı sebebiyle hastalık ve zararlı böcek tesirlerine her zaman mâruz

kalmaktadırlar. Genel olarak hastalık ve haşerelerin bitkilerde% 10 oranında mahsül kayıplarına sebep olduğu kabul edilmektedir. Ancak bu oran tropik bölgelerde % 20'ye kadar çıkmaktadır. Mücâdelelerin yapılmadığı zamanlar bâzı salgın hastalıklar mahsulün tamâmının kaybına sebep olduğu gibi bitkileri de kurutabilirler.

Bitkileri hastalandırarak mahsül kayıplarına sebep olan âmiller başlıca iki grup altında toplanmaktadır.

Cansız hastalık âmilleri: İklim ve toprak gibi çevre faktörlerinin elverişli olmadığı durumlarda, bitkilerde çeşitli arazlar meydana gelmektedir. Bitkilerin hastalanmasına sebep olan bu çeşit faktörler arasında en önemlileri şunlardır: Düşük ve yüksek sıcaklıklar, aşırı rutûbet, topraktaki besin maddesi noksanlığı, ışık noksanlığı, yıldırımlar, kuvvetli rüzgâr, havadaki çeşitli kimyevî maddeler.

Canlı hastalık âmilleri:

Böcekler: Meyve iç kurtları, meyve ağ kurtları, kırmızı örümcekler, kabuklu bitler, yaprak bitleri, floksera, süne, kımıl gibi.

Mantarlar: Buğday sürmesi, hububat pasları, bağ ve sebze mildiyöleri, meyve, sebze ve bağ küllemeleri, yaprak leke hastalıkları gibi.

Bakteriler: Zeytin ağacı kanseri, turunçgil dal yanıklığı, ceviz bakteriyel yanıklığı, pamuk köşeli leke hastalığı, meyve ağaçları kök kanseri.

Virüsler: Bağlarda bulaşık soysuzlaşma, tütün mozayik virüsü, hıyar mozayik virüsü, pancartepe kıvırcıklığı virüsü, nârenciye virüsleri.

Nematodlar:Kök ur nematodları, buğday gal nematodu, soğan ve sarmısak nematodu.

Kemiriciler: Tarla fâreleri, kör fâre, tavşanlar, sincaplar.

Yabancı otlar: Sarı ot, yabânî hardal, köygöçüren, gelincik, yabânî yulaf, karamuk, pelemir, kanyaş, sarmaşık, pıtrak, yavşan, tilkikuyruğu, ayrık vs.

Zirâî mücâdele metodları:

Zirâî mücâdelede önemli olan koruyucu mücâdeledir. Bitkiyi hastalık ve haşerelerden korumak veya hastalık ve haşereleri ekonomik zarar seviyesinin altında tutmak esastır. Bunun için çeşitli metodlar uygulanır.

Kültürel mücâdele: Gübreleme, toprak işlemesi ve münâvebe yapılarak sıhhatli bitki yetiştirilir. Ayrıca çevredeki hastalık ve haşerelere konukçuluk yapan yabancı otlar ve hastalıklı bitki artıkları sağlam bitkilerden uzaklaştırılarak bulaşmalar önlenir.

Diğer taraftan bâzı tehlikeli hastalık ve zararlıların yayılmasını önlemek için zirâî karantina tedbirleri uygulanarak; her türlü hastalıklı bitki aksamının bir bölgeden diğer bölgeye veya bir ülkeden diğer ülkeye nakli yasaklanır.

Biyolojik mücâdele: Bitkilere zarar veren böceklerin diğer bâzı böceklerle (Parazit, predatör) öldürülmesidir. Biyolojik mücâdelede kullanılacak canlılar özel olarak yetiştirme laboratuvarlarında çoğaltılarak uygun zamanlarda zarar görülen yerlere salınır. Ülkemizde Antalya ve Adana'da nârenciye unlu bitine karşı **Cryptolaemus montrouzieri** adlı böcek, laboratuvarda yetiştirilerek biyolojik mücâdele yapılmaktadır. Biyolojik mücâdele, tabiî dengeyi korumak bakımından son yıllarda üzerinde en fazla durulan bir mücâdele şeklidir.

İlâçlı mücâdele: Çeşitli ilâçlar kullanılarak yapılan mücâdele şeklidir. Kullanılan bu ilâçlarla hastalık âmillerinin bitkilere bulaşması önlenir ve bitkide zarar yapan haşereler öldürülür. İlâçlama, etkili olması sebebiyle bugün için en çok kullanılan bir mücâdele şeklidir. Ancak kullanılan ilâçların insan, hayvan ve çevre sağlığı üzerinde olumsuz tesirleri bulunmaktadır. Zirâî mücâdele ilâçları kullanıldıkları hastalık ve haşerelere göre şu gruplara ayrılmaktadır.

Böcek öldürenler (İnsektisit)

Mantarları öldürenler (Fungusit)

Bakterileri öldürenler (Bakterisit)

Yabancı otları öldürenler (Herbisit)

Örümcekleri öldürenler (Akarisit)

Kemiricileri öldürenler (Rodentisit)

Nematodları öldürenler (Nematisit)

Salyangozları öldürenler (Molluskisit)

Kuşları öldürenler (Auenisit)

Karıncaları öldürenler (böcek, tavşan v.s.) (Reperlent)

Çekirgeleri öldürenler (Atraktanlar)

Zirâî mücâdele Âletleri:

Zirâî mücâdelede kullanılan ilâcın uygulama şekline, mücâdelenin yapılacağı yerin büyüklük ve arâzi yapısına göre çeşitli âletler kullanılmaktadır. Son yıllarda geniş alanlarda bu iş için geliştirilmiş zirâî mücâdele uçak ve helikopterleriyle ilâçlama yapılmaktadır. Zirâî mücâdelede kullanılan başlıca âletler şunlardır:

Tozlama âletleri: El körükleri, göğüs körükleri, sırt körükleri, arabalı körükler, motorlu tozlayıcılar, uçak körükleri.

Püskürtme âletleri: El pülverizatörleri, sırt pülverizatörleri, arabalı pülverizatörler, motorlu pülverizatörler, sisleme pülverizatörleri (Atomizör).

Zirâî mücâdele ilâçlarının kullanılmasında dikkat edilecek hususlar:

1. Zirâî mücâdele ilâçları dâimâ kilitli ve meskun olmayan yerlerde, kapalı odalarda ve dolaplarda saklanmalıdır. Boş orijinal ambalaj kapları başka maksatlar için aslâ kullanılmamalı, çocukların ulaşabileceği yerlerden uzak tutulmalıdır.

2. İlâçlar, içerisinde gıdâ ve yem maddeleri bulunan mutfak, ahır ve benzeri yerlerde hazırlanmamalıdır.

3. Zirâî mücâdele ilâçları yalnız ambalajlarının üzerinde kullanma tâlimatlarında gösterilen dozlarda kullanılmalıdır.

4. İlâçların kullanılması sırasında koruyucu elbise, lastik çizme giymeli, ayrıca koruyucu gözlük ve maske takılmalıdır.

5. Koruyucu elbiseler sık sık değiştirilmeli ve temizlenmelidir.

6. Zirâî mücâdele ilâçları ile çalışırken yemek yememeli, su ve sigara içilmemelidir.

7. Bilhassa iş esnâsında ve işten sonra alkollü içkilerin kullanılması çok tehlikelidir.

8. İlâçlamadan sonra ve her yemekten önce eller su ve sabunla îtinâ ile yıkanmalıdır. İlâçlar asla deriye ve göze temas ettirilmemeli ve herhangi bir şekilde temas ettiği zaman bol sabunlu su ile yıkanmalıdır.

9. Tıkanan meme ve hortumların üfleyerek açılmaya çalışılması tehlikelidir.

10. Rüzgâra karşı ilâç atılmamalıdır.

11. Arılara karşı, zehirli olan ilâçlarla çalışırken özel îtinâ gösterilmeli ve ilâçlama öncesi kovan sâhiplerine haber verilmelidir.

12. Hazırlanan ilâçlardan arta kalanlarla, âletlerin temizlenmesinde kullanılan suları aslâ su çukurlarına, derelere, nehirlere, göllere ve denize dökülmemeli bunlar açılan bir çukur içerisine dökülmelidir.

13. İlâçların kalıntıları bâzan hayvanlarda bariz bir zarar meydana getirmekle birlikte, ürünlerine meselâ süte geçebilmektedir. Sebze ve meyveler ise kullanılmadan önce mutlakâ yıkanmalıdırlar.

14. Zirâî mücâdele ilâçları ile çalışanlar bedenî ve rûhî yönden sağlıklı olmalı ve aynı zamanda kendilerine kullanma, zehirlilik ve dikkat edecekleri hususlar hakkında bilgi verilmelidir.

15. Gündüzleri devamlı olarak 8 saatten fazla ve peşipeşine 6 günden fazla sürelerle, mücâdele ilâçları uygulamalarından kaçınılmalıdır.

16. Üşüme, bronşit ve mîde rahatsızlığı olan şahıslarla, ellerinde çatlak ve yaralar bulunanlar zehirlere karşı bilhassa hassastırlar. Böyle kişiler sıvı ve toz ilâçlarla çalıştırılmamalıdır.

17. Eğer iş esnâsında veya işten sonra baş ağrısı, mîde bulantısı, baş dönmesi, göz kararması ve diğer rahatsızlıklar meydana gelirse işi derhal durdurmalı, kirli elbiseler çıkarılmalı ve doktor çağırmalı veya hasta derhal hastâneye kaldırılmalıdır.

Kuzey Afrika'da İslâm devleti kuran hânedanlardan. Zîrîler, Mağrib'in iç kısmında oturan Senhâce Berberî kabîlelerindendir. Hâricilerden Ebû Yezid'e karşı 945'te Fâtımîler'e askerî kuvvet yardımı yaptılar. Bu yardım üzerine, Fâtımî halîfesi Mu'izz (953-975) zamânında, Zîrîlerden Yusuf Bulukkîn bin Zîrî'ye İfrikiye Vâliliği verildi. Bulukkîn, Zendler ile mücâdele etti. Sebte'ye kadar bütün Magrib'i zaptetti. Zîrîlerin hâkimiyeti çok genişleyince, bu toprakları bir kişinin idâre etmesi zorlaştı. Yusuf Bulukkîn'in torunu Nâsıreddevle Bâdîs (996-1016) zamânında, topraklarda idârî taksimat yapıldı. Batıdaki bölgeler âilenin Hammâdî koluna geçti Anakol Zîrîlerin merkezi Kayravan olup, İfrikiye'ye hâkimdiler. Hammâdîlerin merkezi ise Kala idi. Zîrîler, 1041'de Bağdat'taki Abbâsî halîfeliğine sadâkatını bildirdiler. Hammâdîler, Mısır Fâtımîlerine bağlı kaldılar. Zîrîler, Fâtımîlerden ayrılınca, saldırıya uğradı. Fâtımîler, Zîrî topraklarına karşı saldırıya geçip, kuvvet gönderdi. Zîrîler Kayravan'ı boşaltarak sâhildeki el-Mehdiye şehrine göç ettiler. Hammâdîler de, Bicâye Limanına çekildiler. Denizciliğe önem vermeye başladılar. Normanlar ile münâsebet kurdular. Zîrîlerin hâkim oldukları topraklar 12. yüzyılda, önce Normanlar daha sonra da Muvahhidlerin eline geçti.

1. Zîrî Hükümdarları:

Yusuf Bulukkîn bin Zîrî-I ..... (972-984)

Mansûr bin Bulukkîn ..... (984-996)

Nâsıreddevle Bâdîs ..... (996-1016)

Şerefeddevle el-Muiz..... (1016-1062)

Temim ..... (1062-1108)

Yahya ..... (1108-1116)

Ali ..... (1116-1121)

Hasan ..... (1121-1148)

2. Hammâdî Kolu

Hammad bin Bulukkîn bin Zîrî-I .. (1015-1028)

Ka'îd ..... (1028-1054)

Muhsin..... (1054-1055)

Bulukkîn-II ..... (1055-1062)

Nasır ..... (1062-1088)

Mansûr ..... (1088-1105)

Bâdîs ..... (1105)

Aziz ..... (1105-1121)

Yahya ..... (1121-1152)

ZİRKONYUM;

Alm. *Zirkonium (n),* **Fr.** *Zirconium (m),* **İng.** *Zirconium.* Zr sembolüyle gösterilen metalik bir element. Zirkonyum yer kabuğunun % 0,028'ini teşkil eder. Tabiatta bakır, nikel, kurşun, kalay, çinko ve cıvanın toplamlarından daha fazla bulunmaktadır. Dağınık durumda çok rastlanmakla berâber bâzı mineraller meydana getirdiği de görülmektedir. En çok bulunan minerali silikat yapısında olan zirkondur ($ZrSiO_4$). Bundan başka baddeleyit (ZrO_2) adlı, oksit yapısında bir minerali daha vardır.

Metalik zirkonyum, zirkonyum tetraklorürün ($ZrCl_4$) kalsiyum veya sodyum ile indirgenmesinden elde edilir. Bu işlem eritilmiş magnezyum ile de yapılabilmektedir. Reaksiyonlar kapalı bomba tipi kaplarda 800°C'de yapılmaktadır. Elde edilen zirkonyum, termik ayrışma reaksiyonlarından faydalanılarak saflaştırılır.

Özellikleri: Zirkonyumun atom numarası 40, atom ağırlığı 91,22'dir. Peryodik tabloda IVB grubunda bulunur. Elektron düzeni (Kr) $4d^2\ 5S^2$ şeklinde olup bileşiklerinde 2+ ve 4+ değerliklerinde bulunabilmektedir. Kütle numaraları 90, 91, 92, 94 ve 96 olan beş tâne kararlı izotopu; 93, 95 ve 97 kütle numaralı üç tâne de kararsız izotopu vardır.

Zirkonyum beyaz renkli bir metaldir. İki modifikasyonu vardır. 862°C'nin altında a, üstünde ise ß modifikasyonu kararlıdır. Saf halde yumuşak, bükülebilen ve dövülebilen bir metaldir. Erime noktası 1852°C, kaynama noktası 3580°C ve özgül ağırlığı 6,52 g/cm^3tür.

Elementel zirkonyum sülfat asidinde (sıcakta), seyreltik florür asidinde ve altın suyunda çözünür.

Kullanılışı: Yavaş nötronları geçirme özelliğinin yüksek olması ve reaktörde ortaya çıkan şartlara karşı korrozif direncinin fazla olması sebebiyle nükleer enerji reaktörlerinde kullanılır. Korozyona karşı direnci çok yüksek olduğundan cerrâhî âletlerde, alaşımlarda vs. kullanılır. Toz hâlindeki zirkonyumdan vakum tüpü üretiminde gaz giderici olarak faydalanılır.

ZİŞTOVİ ANTLAŞMASI;

Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında 1788-1791 savaşlarına son veren ve Ziştovi'de imzâlanan barış antlaşması. 1787'de başlayan Osmanlı-Rus Harbi devam ederken 1788'de Avusturya Rusya'nın yanında Osmanlı Devletine harp îlân etti. Buna karşılık İsveç de Rusya'ya karşıOsmanlı Devletinin yanında savaşa girdi. Ayrıca Osmanlı Devleti, iki cephe ile karşı karşıya gelince savaş hâlinde bulunduğu Prusya ile 1790 yılında antlaşma imzâladı ve Avusturya sınırına yeni kuvvetler gönderdi. 8 Haziran 1790'da Yergöği'de Avusturya kuvvetleri büyük bir bozguna uğratıldı. Bu mağlubiyet üzerine Avusturya imparatoruİkinci Leopold barış istedi. Prusya'nın da delâletiyle 18 Eylül 1790'da Yergöği'de dokuz aylık bir mütâreke imzâlandı. Bundan sonra 5 Aralık 1790'da Ziştovi'de başlayan barış görüşmeleri uzun çekişmelerden sonra 4 Ağustos 1791'de neticelendi. Tamâmı on dört madde olan bu antlaşmaya göre Avusturya Orsova dışında işgal ettiği bütün yerlerden çıkacaktı. Hotin Kalesi, Ruslarla antlaşma yapılana kadar, Avusturyalılarda kalıp sonra Osmanlılara terk edilecekti. İki devlet arasında, daha önce yapılan ticâret antlaşmalarına göre ticâret serbestisi ve ticârî imtiyazlar devam edecekti. Osmanlılar antlaşmadan sonra Viyana'ya bir büyükelçi gönderdi.

ZİTVATORUK ANTLAŞMASI;

1593-1606 Osmanlı-Avusturya savaşlarına son veren sulh antlaşması (11 Kasım 1606).

1593'te başlayan Osmanlı-Avusturya savaşı başlangıçta Osmanlılar aleyhine cereyan etti. Orta Macaristan ve Romanya'nın bir bölümü Avusturyalıların eline geçti. Ancak Eflak, Boğdan ve Erdel'de vaziyetini düzelten ve isyanları bastıran Osmanlılar kısa sürede duruma hâkim oldular.Vezir-i âzam Mehmed Paşa 1605'teEstergon'u fethetti. Bu zafer Avusturya'nın ümitlerini kırdı ve onları barış istemeye mecbur bıraktı

Estergon ile Komaron arasında Zitva Çayını Tuna'ya döküldüğü yerde başlayan müzâkereler üç hafta sürdü. Nihâyet 11 Kasım 1606'da 20 sene müddetle 17 maddelik antlaşma imzâ edildi.

Antlaşmanın önemli maddeleri şunlardı:

Avusturya'nın Osmanlı Devletine vermekte olduğu yıllık otuz bin duka altını tutarındaki haraç kaldırılacaktı.

Avusturya-Almanya İmparatoru İkinci Rodolphe, bir defâya mahsus olmak üzere Osmanlı Sultanı'na 200.000 kuruş tazminat verecekti.

Antlaşmanın tasdikinden îtibâren her üç yılda bir ihtiyarî hediyeleşme olacak, fakat bunun kıymet ve miktarı muayyen olmayacaktı.

Osmanlı Sultanı ile Avusturya-Almanya İmparatoru haberleşme protokol muhâberelerinde eşitlik kâidesine riâyet edeceklerdi.

Yazışmalarda Avusturya İmparatoruna (Kral) tâbiri yerine "RomaCâsârı" ünvânı ile hitap edilecekti. İki taraf birbirinin arâzisine tecâvüz etmiyecek, tecâvüz meydana gelirse esirler iâde edilip, zarar ve ziyanlar da karşılıklı olarak ödenecekti.

Hudut boyu ihtilafında Osmanlı Devletinden Budin Beylerbeyi, Avusturya'dan da Raab/Yanıkkale kumandanı hakem olacaktı.

Yirmi yıl süre ile imzâlanan antlaşma, Sultan Birinci Ahmed Han ve İkinci Rodolphe arasında kalmayıp, bunların halefleri de uymak mecburiyetindeydi.

İspanya Kralı da, bu antlaşmaya girme hakkına sâhipti.

ZİVİRCİK (Anagyris foetida);

Alm. *Anagyriz,* **Fr.** *Anagyris, anagyre, bois puant,* **İng.** *Anagyris.* **Familyası:** Baklagiller (Leguminosae). **Türkiye'de yetiştiği yerler:** Ege ve Akdeniz bölgesi.

1-3 m boylarında olan çalımsı ve kokulu bitkiler. Yapraklar basit, açık yeşil renkli, alt yüzü tüylü saplı ve üç yaprakçıklıdır. Çiçekler çoğu bir arada kısa salkımlar hâlinde toplanmışlardır. Taç yaprakları kelebek şeklinde ve sarı renklidir. Yapraklar ve dal kabukları kötü kokuludur.

Kullanıldığı yerler: Tohumlar alkoloit taşırlar. Müshil ve kurt düşürücü etkisi vardır.Fakat çok zehirlidir. Zehirli olduğundan tedâvide kullanılmaz. Hâricen çıbanlara karşı yara iyi edici olarak kullanılır.

ZİYÂ GÖKALP;

yirminci asır Türk sosyolog, yazar ve şâiri. 1876'da Diyarbakır'da doğdu, asıl ismi Mehmed Ziyâ'dır. Önce mahalle mektebinde okudu. DiyarbakırAskerî Rüştiyesi ve Mülkiye İdâdisini bitirdikten sonra İstanbul'a geldi. Mülkiye Baytar Mekteb-i Âlisine girdi. Sultan İkinci Abdülhamîd Hanı devirmek için faaliyet gösteren gizli bir cemiyete girdiği için tevkif edildi. Daha sonra Diyarbakır'a sürüldü. Burada amcasının kızıyla evlendi.

1908'de İttihat ve Terakkinin Diyarbakır Şûbesini kurdu. 1911'de Selanik'e yerleşti. 1912'de Ergani'den meb'us seçildi. Meclisin 18 Ağustosta feshiyle bu vazifesi dört ay devam etti. 1914'te İstanbul Darü'l-Fünûnunda içtimaiyat (sosyoloji) dersleri okuttu. İstanbul'un işgâlinden sonra İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü. Dönüşünde bâzı arkadaşları ile Ankara'ya gitti. Te'lif ve Tercüme Reisliğine tâyin edildi. 1923'te Diyarbakır'dan meb'us seçildi. 1924'te İstanbul'da Fransız Hastânesinde öldü.

Gökalp, gençlik yıllarında birbirine zıt fikirlerin çarpışmasıyla buhran içine düştü. Maddî hiçbir derdi bulunmadığı halde felsefî düşünceleri ızdıraplarının kaynağı oldu. Bir ara beynine kurşun sıkarak intihara teşebbüs etti.

1908'de **Diyarbakır Gazetesi**'nde yazı hayâtına başladı. 1909'da **Peyman Gazetesi**'ni çıkardı. **Genç Kalemler** mecmuâsında yayınlanan Turan şiiri İttihat ve Terakkici gençler tarafından büyük bir heyecanla benimsendi.

Yazar olan babasının tesiriyle çok küçük yaşta folklor ve halk şiiriyle ilgilenmiştir. Ziyâ Gökalp, şiir, nesir, destan ve masal türünde yazmış; ilmî-fikrî makâleler, kitaplar kaleme almış kendine has bir fikir adamıydı. Bilgi ve fikirlerini çok kolay ve basit görünen yazılarla âdetâ çocuksu bir söyleyişle nazım diline aldı. Ziyâ Gökalp'ın milliyetçiliği, değişik merhaleler geçirmiş bir "Türkçülük'tür". Daha geniş sahada ise Turancılık mefkûresini düşünmüştü. **Türkçülüğün Esasları** isimli kitabında Türk aydınları için daha olgun bir "Türkçülük ve hedeflerini gösterip, milliyetçiliğin programını çizdi. Bu kitapta kendisine has ideallerini, sosyolog olarak ortaya koydu". Türkçülüğün programını "Lisanî Türkçülük, Dînî Türkçülük, Bedîî Türkçülük, Ahlâkî Türkçülük, Hukûkî Türkçülük, İktisâdî Türkçülük, Siyâsî Türkçülük, Felsefî Türkçülük" gibi bölümlerden özetledi. Ortaya koymak istediği, önemli saydığı fikirlerin başında Türkleşmek, İslâmlaşmak ve Muasırlaşmak vardı. Fakat bu idealine tam anlamıyla bağlı kalan olmadığı gibi, kendisi de bu konuda mutedil olamadı.

Ziyâ Gökalp, aynı zamanda bir sosyologdur. Sosyolojideki sistemi sosyal mefkûrecilik sistemidir. Ancak, görüşlerinde, geniş ölçüde bir milliyetçilik hâkimdir. Sosyal konulardaki örneklerini Türk insanından, Türk târihinden seçmiştir. Hemen bütün eserlerinde kullandığı lisan, sâde konuşma dili kadar samimi bir lisandır. Nazım dili bile her nev'i sanat gösterişlerinden uzak, bir sâdelik içindedir. Manzumelerini -birkaç tânesi hâriç- hep hece vezniyle yazdı. Fakat dörtlük (kıt'a) esâsına dayanan, şiirdeki millî Türk birimini kullanmayı ihmal ettiği gözden kaçmaz.

Türkiye'de çağdaş sosyoolji ilmini o kurdu. Millî edebiyat hareketlerinin yaygın bir çığır hâlini almasında onun büyük rolü oldu. "Bir Kavmin Tetkikinde Usûl" gibi ilmî çalışmaları, sosyoloji sahasında çalışanlar için rehber vazifesi gördü. **Küçük Mecmua**'da neşrettiği Halkiyât, Masallar gibi yazıları da Türkiye'de folklor araştırmaları için kaynak eserdir.

Başlıca Eserleri:

Manzum masal, destan, didaktik manzume, mefkûre manzumeleri ve Yunus Emre tarzı ilâhiler çeşidinden şiirlerini üç ayrı kitapta topladı. Bunlar **Kızıl Elma** (1914), **Yeni Hayat** (1918), **Altın Işık** (1923), isimli şiir kitaplarıdır. Bunlardan başka **Türkleşmek-İslâmlaşmak-Muasırlaşmak** (1918), **Türkçülüğün Esasları** (1923), **Türk Medeniyeti Târihi** (1925), **Malta Mektupları** (1931), **Kolsuz Hanım** (1950), **Millî Terbiye ve Maarif Meselesi** (1964) isimli eserleri vardır.

Ziyâ Gökalp'ten şiirler:

ÇOBANLA BÜLBÜL

Çoban kaval çaldı, sordu bülbüle:
"Sürülerin hani, ovan nerede?"
Bülbül sordu, boynu bükük bir güle:
"Şarkılarım hani, yavrum nerede?"

Ağla çoban, ağla! Ovan kalmadı.
Gözyaşı dök bülbül, yuvan kalmadı.

Çoban dedi: "Ülkeler hep gitse de,
Kopmaz benden Anadolu ülkesi."

Bülbül dedi: "Düşman haset etse de,
İstanbul'da şakıyacak, Türk sesi!"

Çalış çoban, çalış! Kurtar öz yurdu!
Şâirlerden topla, bülbül bir ordu!

Çoban dedi: "Edirne'den tâ Van'a
Erzurum'a kadar benim mülklerim!"
Bülbül dedi: "İzmir, Maraş, Adana,
İskenderun'u, Kerkük en sâf Türklerim"

Sarıl çoban sarıl! Mülkü bırakma!
Yâd elinde, bülbül, Türk'ü bırakma!

Çoban dedi: "Sürülerim hep kaçsa,
Birim sürüm var, kaçmaz, adı Türk ili!"
Bülbül dedi: "Şarkı ölsün, yok tasa;
Türkülerim yaşar, söyler halk dili!

Yalvar çoban, yalvar! İlin kurtulsun!
Dile Haktan, bülbül, dilin kurtulsun!

KÖYÜM

Ey Türk, senin köyün hür bir yuvadır
Çiftlik değil, yoktur beyi ağası
Her köylünün var bir tarlası,
Öz evinde o hem bey hem ağadır.

Hiç kimsenin yarıcısı rençberi
Olmaz, ancak olur vatan askeri.

Ümmî değil, muallimsiz kalsa da
İmamı yok, gene bilir dînini.
Dost ve düşman kimdir, bilir dünyâda.
Doğru bulur... Sevgisini kinini

Ona câmi, mektep, kitap yapınız.
Emin kalır hudutta hep kapımız.

ZİYÂ OSMAN SABA;

Cumhûriyet devri şâirlerinden. İstanbul'da 1910'da doğdu. Galatasaray Lisesini 1931'de, İstanbul Hukuk Fakültesini 1936'da bitirdi. Şiirlerini lise yıllarında iken yazmaya başladı ve ilk şiiri **Servet-i Fünun Dergisi'**nde Ocak 1927'de çıktı. Bu dergide tanıştığı arkadaşlarıyla Yedi Meşale topluluğuna girdi. Muhasebecilik ve banka memurluğu yanında 1945-50 arasında Millî Eğitim Basımevi düzeltme şefliği yaptı. Bir süre **Milliyet** Gazetesi'nin edebiyat sayfasına **İçtihad** Dergisi'ne yazılar yazdı. **Varlık** Dergisi çıkmaya başlayınca, yazı ve şiirlerini burada yayınlamaya başladı. **Ağaç** ve **Yücel** dergilerinde de yazılar yazdı. 29 Ocak 1957'de İstanbul'da öldü.

Ziyâ Osman, duygu ve hatıraları dile getirdiği şiirleri ile tanındı. Yedi Meşale topluluğunun en genç şâiri olup, bu topluluğun şiir çalışmalarını hayâtının sonuna kadar sürdüren tek üyesidir. Şiirlerinde çocukluk hatıraları, ev ve âile sevgisi, yoksullara karşı duyarlılık, küçük mutlulukların sevinci, Tanrı'ya ve yazgıya boyun eğiş, ölüm ve ötesi gibi konuları işlemiştir. Son dönemlerinde serbest biçimle ve duru bir dille yazdığı şiirlerinde ise en belirgin özellik hüzün, yumuşaklık ve açıklık olmuştur.

Ziyâ Osman, anılarının ağırlık kazandığı hikayeler de yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: **1) Mesut**

İnsanar Fotoğrafhânesi (1952), **2) Değişen İstanbul** (1959), **3) Sebil ve Güvercinler** (1943), **4) Geçen Zaman** (1947), **5) Nefes Almak** (1957).

Şiirlerinden:

EKMEK

Çocukluğumdan beri mübârek,
Yere düşse, öpüp başıma koyduğum,
Uğrunda mektep mektep okuduğum,
Senin için önümü ilikleyip eğildiğim;
Sen, evimin nafakası, çocuğumun rızkı,
Günden güne daha aziz bildiğim...
Senin için kadın, erkek,
Taş taşıyarak, dikiş dikerek...
Kara toprağı iki büklüm, süren.
Verem: Öksüren...
El açıp dilenmek,
Bir lokma için ekmek.

ZİYÂ PAŞA;

Tanzimat devri yazar, şâir ve devlet adamlarından. Esas ismi AbdülhamidZiyâüddîn'dir. 1825'te İstanbul'da doğdu. İlk ve orta öğreniminin bir bölümünü Süleymaniye'deki Edebiye Mektebi ile Beyazıt Rüştiyesinde yaptı. Bir taraftan Arapça ve Farsça'yı öğrenirken, diğer taraftan da eline geçen dîvânları okudu. Hattâ divan şiirleri yazmaya başladı. 30 yaşına kadar Sadâret Mektûbî Kalemi memurluğunda bulundu. 1855'te Reşid Paşanın yardımı ile Mâbeyn Üçüncü Kâtibi oldu. Bu arada Fransızcayı öğrendi ve Fransızcadan eserler tercüme etmeye başladı. Fransızca ve bu sâyede elde ettiği Fransız kültürü Ziyâ Paşanın şahsiyetini değiştirdi.

Sultan Abdülazîz Han devrinde Âli Paşa sadrâzam oluncaonu saraydan uzaklaştırdı. Evvelâ Zaptiye Müsteşarlığına tâyin edildi. Buradan da mutasarrıflık vazifesiyle Kıbrıs'a gönderildi. Bilâhare Meclis-i Vâlâ âzâlığına tâyin edildiğinden tekrar İstanbul'a döndü. Daha sonra Amasya ve Canik Mutasarrıflıklarında bulundu. Birinci Meşrutiyetin kurulmasına çalışan YeniOsmanlılarCemiyetine üye oldu. Nâmık Kemâl'le birlikte Paris'e kaçtı. 1868'de Londra'da Nâmık Kemâl ile **Hürriyet Gazetesi**'ni çıkardı. Sultan Abdülaziz Hanın tahttan indirilip şehit edilmesinden sonra yurda döndü ve Maarif müsteşarı oldu. Sultan İkinci Abdülhamîd Han devrinin ilk yılında Kanûn-i Esâsî Encümenliği yaptı. Vezir rütbesiyle Suriye ve Konya Vâlilikleri vazifesinde bulundu. Adana'da vâliyken 1880'de vefât etti. Kabri oradadır.

Ziyâ Paşa, istikrarlı sitemli bir fikir adamı değildi. Devamlı değişen, zikzaklar çizen bir karaktere sâhipti. Bilhassa fikrî yönden batı tesiri altında kaldı. Kendisinde Fransız filozofu J.J. Rousseau (Russo)nun tesiri çok fazlaydı. Fikrî bakımından bu tesirlere rağmen, divan edebiyatı geleneğinden kopmadı. **Harâbât** isimli antolojisi eski geleneğin en güzel örneğidir. Hattâ bu eserindeki eskiye bağlılığı sebebiyle yakın arkadaşı Namık Kemâl'in sert hücumuna mâruz kaldı. Bununla berâber Ziyâ Paşa bir divan şâiri olamadı. Divan edebiyatına karşı sevgi duyup ve bu alışkanlığı devam ettirmekle berâber; hak, adâlet, ilerleme gibi siyâsî ve sosyal konuları işleyen, savunan şiirleri de vardır.

Mevki ve makam hırslısı olan Ziyâ Paşa; makale, şiir, hiciv, antoloji ve edebiyat târihi türlerinde eserler yazdı. Mizah edebiyatının meşhur simaları arasına girdi. Nazım şekli, vezin ve dil olarak eskiye bağlı kaldı. Şinasi'den beri gelen yeni sanat ve dil görüşlerini savundu, Fakat:

"Çıktıkça lisân tabiatından
Elbette düşer fesâhatından"

sözünü söylemekten kendini alamadı. Bu arada; hece vezni ve sâde dille bir de türkü yazdı. Nesirlerinde dili açık ve sâdedir. Konuşma diline yakın olmaya çalıştı. Yine makâlelerinde siyâsî ve sosyal konuları işledi. Anadolu'nun değişik yerlerinde idârecilik yaptığından, tenkitleri gözlemlere dayanıyordu. Bu bakımdan tesirli oldu. Büyük bir lügât ve gramer noksanlığından dertlidir Fakat bu konuda önemli bir çalışması yoktur. Başlıca eserleri:

1. Zafernâme (nazım-nesir karışık hiciv) Mizah edebiyatının önemli eseri sayılır.

2. Harâbât (3 cilt) Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler antolojisi.

3. Eş'ar-ı Ziyâ(şiirleri). **Külliyet-i Ziyâ Paşa** ismiyle Süleyman Nazif tarafından tekrar basılmıştır.

Tercümeleri: 1) Viardot'tan; **Endülüs Târihi,** 2) Cheruel ile Lavallee'den **Engizisyon Târihi,** 3) J.J. Rousseau'dan**Emil**'i, 4) Moliere'den **Tartuffe**'ünü tercüme etmiştir.

Ziyâ Paşadan seçmeler:

MUKADDİME-İ HARÂBAT'tan

İster isen anlamak cihânı
Öğrenmeli Avrupa lisânı
Bilmek gerek ordaki fühunu
Terk eyle taassub u cünûnu

Taklit ile aslını unutma
Milliyetini hâkir tutma.

Bend

İkbâl için ahâbı siâyet yeni çıktı;
Bilmez idik evvel bu dirâyet yeni çıktı
Sirkat çoğalıp lâfz-ı sadâkat modalandı.
Nâmus tamam oldu, hamiyyet yeni çıktı.
Düşmanlara, ahbabını "zem" oldu. Zarâfet;
Dildârdan, ağyâra şikâyet yeni çıktı.
Sâdıkları tahkir ile red kâide oldu;
Hırsızlara ikram ü inâyet yeni çıktı.
Hak söyleyen evvel dahi menfur idi gerçi,
Hâinlere ammâ ki riâyet yeni çıktı.
İsnad-ı taassub olunur merd-i gayura,
Dinsizlere tevcih-i reviyyet yeni çıktı.
İslâm imiş devlete pâpend-i terakki,
Evvel yoğidi işbu rivâyet yeni çıktı.
Milliyetin isyanı ederek her işimizde
Efkâr-ı Firange tebaiyyet yeni çıktı.

Eyvah bu bâziçede bizler yine yandık,
Zîrâ ki ziyân ortada, bilmem ne kazandık

Beyitler

Müselsel bir esârettir zarûret her hükûmette
Ki Sultan nâzırla, nâzır da hizmetkâra tâbidir.

Nik ûbed herkes bulur âlemde, bir gün ettiğin
Kendi çekmezse cezâ miras kalır evlâdına.

Terkib-i Bend'den seçmeler:

Dehrin ve safâ var acabâ sim üzerinde
İnsan bırakır hepsini bin-i seferinde
Onlar ki verir lâf ile dünyâya nizâmât
Bin türlü teseyyüb bulunur hânelerinde
Âyinesi iştir kişinin lâfa bakılmaz
Şahsın görünür rütbe-i aklı eserinde

İnsana sadâkat yakışır görse de ikrâh
Yardımcısıdır doğruların hazret-i Allah

ZİYÂ-ÜL-HAK;

Pakistanlı general ve devlet adamı. 1924 senesinde Cullundur'da doğdu. 17 Ağustos 1988 günü

uçağına yapılan bir sabotajla şehit edildi.

Ziyâ-ül-Hak, Kraliyet Hindistan Askerî Akademisini 1945 senesinde bitirerek orduya katıldı. On dokuz yıl kurmay olarak görev yaptı. İngiliz ordusunda ve ABD'de askerî öğrenim gördü. Kuetta'daki Komuta Karargâh Okuluna öğretmen olarak tâyin edildi. 1965'te kıta görevine başladı. 1966-69 seneleri arasında Kara kuvvetlerinde çeşitli birliklerde komutanlık yaptı. 1969-71 arasıÜrdün Kara Kuvvetlerinde danışmanlık görevinde bulundu. 1972'de tuğgeneral oldu; ardından Butto tarafından generalliğe yükseltildi. 1976 senesinde Genelkurmay başkanı oldu.

Ziyâ-ül-Hak, 1977 seçimleri sonunda Pakistan iç savaşın eşiğine gelince, 5 Temmuz'da kansız bir darbe yaptı ve Butto'yu devirdi. 1978'de Pakistan devlet başkanı oldu. Aynı yıl bütün siyâsal partileri kapattı, grevleri geçici olarak yasakladı. Ülkede sıkıyönetim îlân etti. 1974 senesinde muhâliflerinin öldürülmesini emrettiği için tutuklanan Butto'nun Lahor Yüksek Mahkemesince 1979'da verilen îdâm karârını onayladı. Ziyâ-ül-Hak, asker ve sivil bürokratlardan meydana gelen yeni bir hükümet kurdu. 1979 seçimlerini muhâlefet boykot edince, bütün siyâsî faâliyetleri durdurdu ve seçimleri süresiz erteledi.

İslâm düşmanlarının Müslümanlar için neler düşündüklerini, Müslümanları ve İslâmiyeti yok etmeğe çalıştıklarını iyi anlayan Ziyâ-ül-Hak, onların arzu ettikleri şeyleri yapmadı. Vatanının fende, teknikte ve sanatta ilerlemesi için uğraştı. Fert, âile, cemiyet ve milletin refah ve seâdetinin tek kaynağının İslâmiyet olduğuna inandığı için, kânunların İslâm dînine uygun olmasını istedi. Bu isteğini Pakistan milletine sordu. 1984 yılında yapılan referandumda, Pakistan milleti topyekün müsbet rey kullandı. Referandumla berâber kendi başkanlığı da bir beş yıl daha uzamış oldu. 1985'te cumhurbaşkanlığına başladı. Aynı yıl sıkıyönetimi kaldırdı.

Pakistan birlik ve berâberliği, huzur, maddî refah ve kalkınmayı, Ziyâ-ül-Hak'ın on bir sene süren iktidârında sağlamıştır. Ziyâ-ül-Hak'ın şahsına münhasır idealleri vardı: Atom bombasını yapan ilk İslâm ülkesi olmak. Pakistan-Bangladeş-Afganistan arasında "Asr-ı seâdet" ölçüleri içinde federe bir devlet kurmak. Sovyetler Birliği, Kızıl Çin, Bulgaristan, Filipinler, Habeşistan başta olmak üzere esâret altında bulunan 390 milyon Müslümanı kurtarmak, en azından insan haklarına sâhip olmasını temin etmek. Pakistan-Bangladeş-Afganistan-Malezya-İran-Türkiye-Irak ve Körfez ülkeleri arasında Asya Ortak Pazarını kurmak...

Afgan mücâhidlerine ve göçmenlere gerçek anlamda kucak açan ve yardım eden sâdece Ziyâ-ül-Hak olmuştur. Onlara yardım etmiş ve yaralarına merhem olmuştur. Vakur ve mütevâzi insan, samîmî bir Müslüman olan Ziyâ-ül-Hak, gerçek anlamda bir Türk dostuydu. Yakınları; "Türkiye'ye çok sık gidiyorsun; hattâ birkaçında dâvet bile edilmedin." dediklerinde; "İnsan, kardeşinin evini dâvetiye ile mi ziyâret eder?" şeklindeki anlamlı cevâbı ile, Türkiye'yi kardeş ülke gördüğünü ifâde etmiştir. Türkiye sevgisinde daha ileri giderek; "Pakistan, Türkiye'nin doğudaki bir vilâyetidir. Ben bu vilâyetin cumhurbaşkanı emrindeki vâlisiyim." demiştir.

Büyük devlet adamı Ziyâ-ül-Hak, İslâmî devletin esaslarını tespit edecek Konsey için kânun hazırlatırken ve; "Ülkemde İslâmî hükümleri hâkim kılmak için her türlü fedâkârlığa hazırım." dedikten en geç on gün sonra şehit edildi.

Ziyâ-ül-Hak, inanç ve fikir yapısı konusunda şöyle der: "... Bir milletin gerçek gücü, ideâl sâhibi ferdlerin çokluğu ile ölçülür. İdeali olmayan bir millet, ne kadar güçlü olursa olsun, eninde sonunda yıkılmaya ve târihten silinmeye mahkûmdur. Kültür emperyalizminin en önemli hedefi, bir milleti geleceğe dönük ideallerden mahrum bırakmaktır. Bütünüyle Müslüman olan Pakistan için, millî hayâtın ve ideallerin İslâm ile tespit edilmesi ve sınırlanması Pakistan'da çok çeşitli etnik gruplar oluşu sebebiyle, İslâmiyetin birleştirici özelliği, güçlü bir din kardeşliği ve İslâmın emrettiği dayanışma duygusu; Pakistan'ın bütünlüğü ve bölünmezliği için en güçlü teminattır. Pakistan'ın gelişmesi ile toprak ve millet bütünlüğünün idâmesi (devâmı), ancak İslâmî yaşayış tarzı ile mümkündür. Pakistan'ın durumundaki mantıkî yön bir yana, halkın tabiî eğilimi onları bu inancı benimsemeye, milliyet ve memleketlerin temel dayanağını bütünleştirmeye yönelmiştir. İslâmiyet ayrıca, fert ve toplum için sosyal ve ekonomik adâleti temsil eder ve âdil bir toplumun meydana gelmesine önem verir..." (Şerîf el-Mücâhid'in **Pakistan İdeolojisi** isimli yazısından).

ZİYÂEDDÎN GÜMÜŞHÂNEVÎ;

Osmanlılar zamânında yetişen evliyânın büyüklerinden. İsmi Ahmed Ziyâeddîn'dir. 1813 (H.1228) senesinde Gümüşhâne'nin Emirler mahallesinde doğdu, 1893 (H.1311)te İstanbul'da vefât etti. Kabri SüleymâniyeCâmii bahçesindedir.

Beş yaşında okumaya başladı. Sekiz yaşında Kur'ân-ı kerîmi, **Delâil-i Hayrat, Kasîde-i Bürde** ve **Hizb-ül-A'zam** adlı eserleri okumak için icâzet aldı. On yaşındayken babası ile birlikte Trabzon'a

göçtüler. Orada zamânın âlimlerinden Arapçayı ve din ilimlerini okumaya başladı. Bir taraftan ilim öğreniyor, bir taraftan da ticâretle uğraşan babasının dükkânına gidip ona yardımcı oluyordu. Fakat o, büyük bir şevkle ilim öğrenmeye gayret ediyordu. Bizzat kendi eliyle ördüğü para keselerini satarak tahsili için para biriktiriyordu.

1831 senesinde amcası ile birlikte alış veriş için İstanbul'a geldi. Babası için gerekli ticâret eşyasını satın aldıktan sonra onları amcasına teslim edip: "Amcacığım ben şu anda ilmin merkezi olan İstanbul'da bulunmaktayım. Burada kalıp, ilim öğrenmek istiyorum. Askerden dönen ağabeyim babama yardımcı olur. Benim için ilim ve mârifet elde etmek herşeyden önce gelir. Sakın bana incinmeyesiniz. Vaktiyle örüp sattığım keselerin parasını da babama götürmek üzere tamâmını sana veriyorum. Üzerimde hakkı olan akrabâlarım haklarını helal edip, bana duâ etsinler. Ben ilim öğrenmek için kapanacağım medrese odasında size duâ edeceğim." dedi.

Böylece İstanbul'da ilim tahsiline başlayan Ahmed Ziyâeddîn Efendi, önce Bâyezîd Medresesinde bir odaya yerleşti. Oradayken hayırsever sâlih bir zât tarafından çok yardım ve himâye görerek bir müddet ilim tahsili yaptı. Kendisine yardımcı olan o zât vefât edince Mahmûdpaşa Medresesinde bir odaya taşınıp, Süleymâniye Medresesindeki derslere devâm etti. O zamânın meşhur âlimlerinden Hâce-i Şehriyâr-i (Pâdişâhın hocası) Hacı Hâfız Muhammed Emin Efendi, Abdurrahmân el-Harpûtî, Laz Osman gibi meşhur müderrislerin derslerine devam ederek din ilimlerini öğrenip icâzet (diploma) aldı. Henüz talebeliği sırasındayken üstün zekâsı, kavrayışı ve çalışkanlığı ile hocalarının dikkatini çekmişti. Bu sebepten vekâleten **Şerh-i Akaid** adlı kelam ilmine âit kitabı okutmaya başladı. Bir taraftan da eser yazmaya başlamıştı. Tahsilini tamamlayınca Bâyezîd Câmii dersiâmlığına (Herkese ders vermeye selâhiyetli âlim) tâyin edildi.

Ahmed Ziyâeddîn, Tasavvuf ilminde ve hallerinde de yetişip kemâle ulaşmayı çok arzu ediyordu. Bu sebeple o zaman İstanbul'da bulunan Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin talebelerinin en büyüklerinden olan Abdülfettâh el-Akrî'ye gitti. Fakat o zât senin nasîbin benim vâsıtamla değildir. Bu iş için sabırla bekle, bundan nasîbini sana verecek olan bir zâta kavuşursun buyurdu. Daha sonra hasret ve iştiyak dolu bir bekleyiş içindeyken, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretlerinin talebelerinden Ahmed bin Süleyman Ervâdî'yi ona tasavvuf ilmini öğretmek ve kemâle ulaştırmak üzere İstanbul'a gönderdi. Ahmed bin Süleyman Ervâdî 1845 senesinde İstanbul'a geldi. Abdülfettah el-Akrî'nin odasında, Ahmed Ziyâeddîn Efendi onunla görüşüp, bir müddet tasavvuf üzerine ve hallerine dâir ders aldı. Ahmed bin Süleyman Ervâdî o sene İstanbul'dan ayrılıp, iki sene sonra tekrar geldi. Bu gelişinde Ahmed Ziyâeddîn Efendiyi tasavvufun yüksek derecelerine kavuşturup kemâle ulaştırdı. Nakşibendiyye, Kâdiriyye, Sühreverdiyye, Kübreviyye ve Çeştiyye tarîkatlerinden hilâfet ve bu tarîkatlerde talebe yetiştirmek üzere icâzet verdi.

Ahmed bin Süleyman Ervâdî hadis ilminde de son derece derin bir âlimdi. Ahmed Ziyâeddîn Efendiye bu ilimde de icâzet verdi. Ayrıca kendi telifi olan 240 eserin okutulması ve öğretilmesi vazifesini de ona havâle etti. Sonra Abdülfettâh el-Akrî ile sohbet etmesini söyleyerek İstanbul'dan ayrıldı.

Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî, 1867 senesinde hacca gitmek üzere yola çıktı. Bu hac yolculuğunda Sultan Abdülazîz Han tarafından kendisine husûsî bir gemi tahsis edilmiştir. Bu yolculuğunda İskenderiyye ve Mısır'da bir buçuk ay kalıp insanlara nasihat etmiş ve irşatta bulunmuştur.

1876 (H. 1293)da Ruslarla yapılan ve Doksanüç Harbi denilen savaşa talebelerinden bir kısmı ile katılıp, ateş hattında bulundular ve askerlerin, kumandanların mâneviyâtını yükselttiler. Bu savaştan bir sene sonra ikinci defâ hacca gitti. Sonra Mısır'a gidip üç seneden fazla Mısır'da kaldı. Nâsırıyye ve Câmiül-Ezher'de kendi eseri olan **Râmuz-ül-Ehâdis** adlı hadîs-i şerîf kitabını yedi defâ okutarak yüzlerce Arap âlimine icâzet (diploma) verdi. Ayrıca bâzı kimselere de tasavvuf ilmini öğretip, buna dâir icâzet vedi. Sonra da İstanbul'a döndü.

İstanbul'da vilâyet civârındaki câmi ve dergâhında talebe yetiştirdi. (Sonradan burası yıkılmıştır.) Onun dergâhı bir ilim ve irfan üniversitesi oldu. Orada din ilimleri ve kendi eserlerinden olan **Râmuz-ül-Ehâdîs, Levâmi'ul-Ukul**'u ve diğer eserlerini okuttu. Talebelerinin sayısı bir milyondan fazla idi.

Müslümanların yardımlaşması için sermâyesi yüz milyonları bulan bir yardımlaşma şirketi ve İslâma hizmet için bir matbaa kurdu. Rize, Bayburt ve Of'ta büyük kütüphâneler kurdurdu. Dergâha âit matbaada basılan kıymetli kitapları erbâbına parasız dağıtırdı.

Ziyâeddîn-i Gümüşhânevî 29 sene müddetle insanlara irşâd hizmetinde bulundu. Zühd ve takvâda derecesi çok yüksekti. Gâyet perhizkâr, kanâatkâr yaşar, çok zaman katıksız ekmekle yetinerek eline geçen parayı fakirlere dağıtırdı. Gece uyumaz, zikirle, ibâdetle ve eser yazmakla meşgul olurdu. Gündüzleri de talebe yetiştirmekle uğraşırdı. Kaylûle vakti oturduğu yerde yüzüne havlu örterek biraz uyurdu. On sekiz yıl, oruç tutulması haram olan günler dışında, aralıksız oruç tuttu. Yatsı namazından

sonra konuşmayı sevmez, yatsının abdesti ile sabah namazını kılardı. Hocası Muhammed Emin Efendi de tasavvuf ilmini öğrenmek ve tasavvufta ilerlemek için ona bağlananlar arasındaydı.

25 Mayıs 1893 senesi Pazar günü sabah vaktinde hasta bir halde kendinden geçmiş vaziyette yatarken bir ara gözlerini açıp; "Hepsini isterim yâ Kibriyâ!" diyerek vefât etmiştir.

Çoğu Arapça olmak üzere hadis, fıkıh, tasavvuf, kelâm, sarf, nahiv ve diğer ilimlerde kıymetli eserleri vardır. Bu eserlerinden bir kısmı şunlardır:

1. Râmûz-ül-Ehâdis: Çok kıymetli bir hadîs-i şerîf kitabı olup, harf sırasına göre yazılmıştır. Bu eserine bir de şerh yazmıştır.

2. Câmi-ul-Usûl fi'l-Evliyâ ve Envaihim: Tasavvuf ilmine dâir bir eserdir.

3. Hadîs-i Erbaîn,

4. Rûh-u Ârifîn ve İ'rşâdut-Tâlibîn,

5. Câmi-ül-Mütûn,

6. Netayic-ül-İhlas fî Hakkıd-Düâ,

7- Fedâil-ül-Cihâd,

8. Esrâr-ut-Târih

9. Zübdet-ül-Akâid gibi daha birçok eseri vardır.

ZİYÂEDDÎN NURŞÎNÎ;

son devir din adamlarından. İsmi Muhammed Ziyâeddîn'dir. Nurşînî nisbesiyle meşhur olmuştur. Büyük velî Abdurrahmân Tâgî'nin oğludur. 1857 (H. 1273) senesi Ocak ayında Bitlis'in Hizân ilçesinin İspayirt bucağına bağlı Üsb köyünde doğdu. 1924 (H. 1342) senesi Şubat ayında Nurşin'de vefât etti. Kabri Nurşin'dedir.

Âlim ve evliyâ bir zâtın oğlu olanMuhammedZiyâeddîn Nurşînî ilk tahsilini babası Abdurrahmân Tâgî'den gördü. Babasının yanında terbiye görüp ilim öğrendi ve tasavvufa çalıştı. Zâhirî ilimlerde ve tasavvufta yüksek derecelere kavuştu. Daha sonra babasının talebelerinden Şeyh Fethullah Verkânisî'nin sohbetlerinde ve ilim meclislerinde bulundu. Nakşibendiyye yolunun esaslarına göre yetişti. Hocası, ona ilimde ve tasavvufta icâzet (diploma) verip, ilim öğretmekle ve talebe yetiştirmekle vazifelendirdi. Hocasının sağlığındayken on sene, vefâtından sonra da yirmi dört sene dînî ilimleri öğretti. Sohbetlerinde insanlara İslâm dîninin emir ve yasaklarını anlattı. 1914 senesinde başlayan Birinci Dünyâ Harbi sırasında akrabâ, tâbî ve talebeleriyle birlikte Ruslara ve Ermenilere karşı kahramanca savaştı. Kardeşi Muhammed Said, Muhammed Eşref ve birçok sevenleri şehit oldular. Kendisi de bir merminin isâbeti neticesinde bir kolunu kaybetti. Dînine ve milletine yaptığı hizmet ve fedâkarlıklarından dolayı bütün âlimlerin ve devlet adamlarının hürmet ve takdirlerini kazandı.

Ömrü boyunca Allahü teâlânın dînini öğrenmeye ve öğretmeye çalışan Muhammed Ziyâeddîn Nurşînî pekçok talebe yetiştirdi. Muhammed Ziyâeddîn Nurşînî hazretlerinin önde gelen talebelerinden MuhammedAlâeddîn Uhînî onun çeşitli kimselere yazdığı mektuplarını **Mektûbât** adıyla topladı. Ahmed Haznevî, Muhammed Ma'sum-ı Sânî, Seyyid Muhammed Şerîf Arabkendi ve Adıyamanlı Abdülhakim Hüseynî onun önde gelen talebelerinden olup, ondan ilim, irfan ve feyz aldılar. Başka talebeler de yetiştiren Muhammed Ziyâeddîn Nurşînî 1924 (H.1342) senesinde Nurşîn'de vefât etti. Babası Abdurrahmân Tâgî hazretlerinin türbesi yanında defn edildi.

ZİYÂRÎLER;

İran'daki Müslüman hânedanlardan. Taberistan ve Gürgan'a hâkim olan hânedanın kurucusu, Deylemli ücretli askerlerin kumandanlarından Merdâviç bin Ziyâr idi. Sâmânilerin iç mücâdelesinden faydalanıp, hâkimiyetini İsfehan ve Hemedan'ın güneyine kadar genişletti. Merdaviç bin Ziyâr, 395'te kendi askerlerince öldürüldü. Ziyârîler, geçici olarak parçalandı. Merdaviç'in kardeşi Vuşmegir, sâdece Hazar Denizi eyâletinde Sâmânilere bağlı kaldı. Ziyârîler, 10. yüzyılda, Kuzey İran'daki Büveyhî-Sâmânî mücâdelelerinde mühim rol oynadılar. Şems el-Me'âlî Kabus bin Vuşmegir (978-1012) zamânında kültür hayâtına önem verildi. Kendileri gibi Ehl-i sünnet olan Gaznelilerin hâkimiyetini tanıdılar. Evlilik yolu ile iki hânedan arasında akrabalık da tesis edildi. Ziyârî emirlerinden Keykâ'ûs, Fars edebiyatının meşhur eserlerinden **Kâbusnâme**'yi yazmıştır.

Ziyârî Emirleri:

Merdâviç bin Ziyâr ..... (927-935)

Zahireddevle Vuşmegir ..... (935-967)

Zahireddevle Busutûn ..... (967-978)

Şems el-Me'âlî Kâbus ..... (978-1012)

Felek el-Me'âlî Menûçihr ..... (1012-1029)

Anûşirvan ..... (1029-1049)

Unsur el-Me'âlî Keykâ'ûs..... (1049-?)

Gilân Şah..... (?-1090)

ZOLA, Emile;

Fransız romancı. 2 Nisan 1840 senesinde Paris'te doğdu ve 29 Eylül 1902'de orada öldü. Babası, Mûsevî asıllı İtalyan mühendisidir. Zola düzenli bir eğitim görmemesine rağmen gençlik yıllarından îtibâren yazmaya karşı istidatlıydı. Romantik şiirler yazarak işe başladı ama pek başarılı olamadı. Realizme kayarak denemeler yaptı. Bu arada gazetelerde makâle yazarı olarak çalıştı.

Zola, Balzac, Stendhal, Flaubert'in tesiri altında kalarak insanlığın kirli, suçlu, çirkin yüzlerini tam çıplaklığı ile anlatmayı prensip edinmiş, bu tarzda birçok eser vermiştir. Bu eserlerinde realizmin ilmî temelini teşkil eden naturalizmi esas almıştır. Çalışmalarında pornografik (müstehcen) ifâdelere çekinmeden yer verdiği için tenkitlere uğramıştır.

Emile Zola, roman yanında siyâsî yazılar da yazmıştır. Albay Alfred Dreyfus'un suçsuzluğu üzerine yazdığı yazıları menfi tesir etmiş, hüküm giyeceğini, anlayınca İngiltere'ye gitmiştir. Bir süre sonra Dreyfus'un suçsuzluğu ispat edilince tekrar Fransa'ya dönmüş ve eserlerini yazmaya devam etmiştir.

Zola insan tabiatının, nesilden nesile geçen bir özellik taşıdığına inanarak işe koyulmuştur. Bir kişide bulunan karakter zâfiyetinin, o kişinin dedelerinden birinden intikal ederek geldiğine inanıyor ve savunuyordu. Romanlarında insan rûhunun çelişkiler içinde verdiği mücâdeleyi anlatır.

Zola, 1902 senesi sonbaharında evinin şöminesinden çıkan zehirli gazlardan ölmüştür.

Zola'nın Türkçeye çevrilen eserlerinden bâzıları: **Bir Aşk Hikâyesi, Doktor Pascal, Gerçek, Germinal, Thérése Raquin, Dreyfüs Meselesi-İtham Ediyorum** adlı eserleridir. Sosyalist fikirleri savunduğu için zamânında birçok kişi tarafından ağır tenkitlere uğramıştır.

ZONA (Zoster, Herpes Zoster);

Alm. *Gürtelrose (f),* **Fr.** *Zona(m),* **İng.** *Zona.* Herpesvirus varicella tarafından ortaya çıkarılan akut, tek taraflı ve sinir dağılımı üzerinde gelişen veziküllerle (içi su dolu kabarcık) seyreden döküntülü bir hastalık. Genellikle erişkinlerde (en sık 50 yaş üstü) ortaya çıkar ve şiddetli sınır ağrısı yapar. Herpesvirus varicella aynı zamanda çocuklarda yaygın döküntülerle seyreden su çiçeği hastalığının da âmilidir.

Zona arka kök sinir düğümünde sessiz yaşayan virüsün; yaralanma, habis hastalıklar (bilhassa lenfoma) ve röntgen şuasına mâruz kalma gibi hazırlayıcı faktörlerle aktif hâle geçmesi sonucunda gelişir.

Hastalık; ateş ve kırgınlıkla başlar. 2-4 gün içinde gövde ve nâdiren kol ve bacaklarda şiddetli ağrı, kaşıntı ve duyu değişiklikleri çıkar. Ağrı keskin, künt, yanıcı ve devamlı veya gelip geçici karakterde olabilir ve genellikle 1-4 hafta sürer. Başlangıçtan iki hafta sonra ağrılı sahalarda sert, küçük (1 cm kadar), kırmızı döküntüler çıkar. Bunlar bir sinir dağılımı üzerinde olduğundan gövdede tek taraflı kemer tarzı veya kol ve bacaklarda yukarıdan aşağı istikâmettedir. Sonra bunların içi saydam sıvı veya irinle dolar. 10 gün içinde kurur ve kabuklanırlar. Sıklıkla iz bırakırlar. Patlarsa çevre lenf bezleri büyür ve bazan gangrene sebep olabilir. Bazan da döküntü bütün vücûda yayılır. Yaşlılarda en yaygın görülen komplikasyon olarak postherpetik nevralji (Zona sonrası sinir ağrısı) yıllarca sürebilir.

Zona en sık göğüste görülür. Ayrıca boyun, bel ve nâdiren kafa sinirleri tutulabilir. Kafa sinirleri tutulumu daha ağır seyreder ve tek taraflı yüz felci, sağırlık, tad kaybı, görme bozukluğu ortaya çıkabilir.

Hastalık genellikle tipik deri döküntüleri çıkmadan teşhis edilemez. Vezikül sıvısında virüs görülmesi teşhis koydurucudur.

Tedâvi: Kaşıntı ve sinir ağrısını azaltmak için kalamin losyon, aspirin, kodein kullanılır. Benzoin tentürü de kullanılabilir. Sâkinleştirici verilir. Veziküller patlarsa antibiyotik tedâvisi eklenir.

Gözdeki kornea zonasında iodoksiüridin merhemi gibi antiviral ilâç kullanılır. Postherpetik nevralji

açısından kortikosteroid tedâvisi yapılır. Elektronik akupunktur cihazı göz ağrısı noktasına tutulur. Hasta çok faydasını görür. Geçmeyen ağrılarda siniri kesmek gerekebilir. Gözde katiyen kortikosteroid kullanılmaz.

ZONGULDAK;

İlin Kimliği

Yüzölçümü : 6489 km²

Nüfûsu : 867.726

İlçeleri : Merkez, Alaplı, Çaycuma, Devrek, Eflani, Ereğli, Gökçebey, Karabük, Safranbolu, Yenice.

Batı Karadeniz bölümünde yer alan bir ilimiz. Güneyden Bolu,Çankırı, doğudan Bartın ve Kastamonu illeri, batıdan ise Karadeniz ile çevrilidir. Türkiye'nin kara elmas (kömür) yatağıdır. Trafik numarası 67'dir.

İsminin Menşei

Zonguldak, toprağının altındaki kömürün henüz varlığının bilinmediği sıralarda bir köydü. Sazlık ve bataklık bir arâzide bulunduğu için (Sazlık) mânâsına gelen "Zongalık" adıyla anılırdı. Yirminci asır başında küçük bir kasabayken Cumhûriyet devrinde hızla gelişmiştir. Bu mütevâzi köy bilâhare modern kasaba ve büyük bir şehir hâline gelmiş ve (Zongalık) kelimesi de halk lisanında "Zonguldak" olarak yerleşmiştir.

Târihi

Zonguldak ve çevresinin târihi Hititlerle başlar. Anadolu'da ilk siyâsî birliği kuran Hitit İmparatorluğu bu bölgeyi sınırları içine dâhil etti. Bu devirde bu bölgeye verilen isim "Palla"dır. Hitit İmparatorluğu iç savaşlar ve iktidar kavgaları ile zayıfladı ve nihâyet yıkıldı.

Hititlerden sonra Anadolu'ya ve dolayısıyla bu bölgeye Firigya Krallığı hâkim oldu. Frigya Krallığının yıkılışı ileAnadolu'ya ve bu bölgeye Lidya Krallığı hâkim oldu. M.Ö. 6. asırda Pers İmparatorluğu Lidya ordusunu yenerek topraklarını kendisine kattı. Bu sıralarda Dorlu Rumları Ereğli'de (Herakleis) ve Amasra'da (Amastris) ticârî koloniler kurdular. M.Ö. 4. asırda Makedonya Kralı İskender, Pers İmparatorluğunu yenerek Anadolu ve İran'ı Makedonya Krallığına kattı.

Makedonya Kralı İskender'in ölümü üzerine bu bölge Pers asıllı, fakat Rumlaşmış, Pontus Krallığı tarafından alındı. Karadeniz'in kuzeyi (Kırım) ve güneyi(Kuzey Anadolu sâhilleri) Pontus Krallığının elinde olup, batısında Bitinya Krallığı ve güneyinde Galata Krallığı bulunuyordu.

M.Ö. 1. asırda Roma İmparatorluğu Anadolu'da bulunan Pontus, Bitinya, Galata, Bergama, Kapadokya ve diğer krallıklara son vererek bütün Anadolu'yu Roma İmparatorluğu sınırları içine kattı. M.S. 395 senesinde Roma İmparatorluğu ikiye bölününce Anadolu gibi bu bölge de Doğu Roma (Bizans)nın payına düştü. Bizanslılar devrinde Bizans topraklarına İslâm orduları ve İranlı Sâsânîler pekçok akınlar yapmışsa da bu bölge akınlardan uzak kalabilen nâdir bölgelerden biridir.

1071 Malazgirt Zaferinden sonra bütün Anadolu gibi bu ölgeyi de AnadoluFâtihi ve Anadolu Türk Devletinin kurucusu Selçuklu Oğuzlarından Kutalmışoğlu Birinci Süleyman Şah fethetmiştir. Bunun üzerine Hıristiyan dünyâsı, Bizans'ın dâveti ve papalığın teşviki ile Haçlı Seferlerini başlatmışlardır. Yirmi beş sene Haçlı Seferleri sebebiyle Anadolu içlerine çekilen Selçuklulardan Batı, bilhassa sâhil şehirlerinden çoğunu Bizans yeniden işgal etmiştir. Zonguldak bölgesi de Bizans'ın geri aldığı yerlerden biriydi. 1204'te Dördüncü Haçlı Seferinden sonra Cenevizliler Karadeniz ticâretine hâkim oldular. Amasra, Ereğli ve Filyos'ta Ceneviz siteleri kurdular.

On üçüncü asırda bu bölge (Amasra hâriç) tamâmen Türkler tarafından yeniden fethedilmiştir. 1291'de Candaroğulları Beyliği başşehrini Eflani'de kurmuştur. Daha sonra başşehir Kastamonu'ya taşındı. (Eflani Zonguldak'a bağlı bir kaza merkezidir). Candaroğulları sonraki isimleri (İsfendiyaroğulları) 1326'da Safranbolu'yu fethettiler.

Candaroğulları 1309 senesine kadar Selçuklu Devletine (Konya'ya) bağlı oldular. 1309'dan sonra İlhanlılara tâbi oldular. 1392'de Yıldırım Bâyezîd Han, Zonguldak ve Kastamonu bölgesini ele geçirdi. Bu sırada Osmanlı Devletiyle Cenevizliler arasında dostluk devam ettiğinden Ereğli ve Amasra Cenevizlilerin elinde kaldı.

Yıldırım Bâyezîd Han 1402 Ankara Savaşında Tîmûr Hana yenilince, Osmanlı Devleti "Fetret Devri" denilen bir devre içinde sıkıntılı günler geçirdi. Osmanlı Devleti taht kavgaları ile parçalanma

durumuna geldi. Osmanlı Devletini yeniden şahsında birleştiren Çelebi Sultan Mehmed Han bu bölgeye hâkim oldu. Fetret Devrinden sonra Osmanlı Devleti yeniden eski gücüne ulaştı ve seferler ve genişleme başladı.

Fâtih Sultan Mehmed Han 1459'da Amasra'yı Cenevizlilerden alarak fethetti. Bu sefer Fatih'in Güney Karadeniz'i (Anadolu'nun kuzey sâhillerini) Osmanlı Devletine katan üç seferinden ilki idi. Zonguldak'ın toprakları içinde Osmanlı devrinde hiçbir sancak (vilâyet) yoktu, hepsi Anadolu Beylerbeyliğine bağlı 14 sancaktan biri olan Bolu'ya bağlı idiler.

Tanzimattan sonra bu kazâlar Kastamonu vilâyeti (eyâletine) bağlandılar.

Osmanlı devrinde her türlü istilâ ve savaştan uzak kalan bu topraklar üstünde insanlar sükûnet içinde yaşamıştır. Târihî hiçbir mühim vak'aya sahne olmamıştır. On dokuzuncu asır başlarında gemilerde buhar gücü kullanıldığı için kömür büyük önem kazandı. Ticâret gemileri gibi savaş gemileride buharla çalışıyor ve buhar da kömürle temin ediliyordu. Henüz Osmanlı topraklarında kömür bulunamamıştı. Sultan İkinci Mahmûd Han, Osmanlı toprakları içinde mâden kömürü bulacaklara mükâfat vereceğini bir fermanla îlân etti. Orduda da askerlere mâden kömürü tanıtılarak terhislerinde memleketlerinde bu mâdeni aramaları ders olarak anlatıldı.

1829 senesinde Ereğli ilçesinin Kestanelik Köyünde oturan Uzun Mehmed bir gün deniz kenarına inmişti. Bir fırtına sebebiyle "limancık" isimli kuytu bir köşeye sığındı. Isınmak için ateş yaktı. Az sonra ateş etrafındaki siyah taşların yanarak kor hâline geldiğini görünce "Buldum, kömürü buldum" diye bağırdı. Çünkü askerlikte deniz eri iken öğretilenlere çok benziyordu. Bu yerden bir küfe dolusu kömürü sırtına yükleyip "Alaplı" yolundan İstanbul'a geldi. İstanbul'daki ilgililere başvurdu. Yapılan incelemelerde bunun kömür olduğu anlaşılarak Pâdişâhın fermanı ile Uzun Mehmed'e 30 altın mükâfat ve ölünceye kadar 6 altın maaş bağlandı. "Kara elmas" denilen kömür yatağını bulan ve ülkeye önemli bir yeraltı zenginliğinin kazandırılmasında yer alan Uzun Mehmed'in hâtırası için Zonguldak'ta bir anıt dikilidir.

Kömür mâdeni sebebiyle Zonguldak gittikçe gelişti. Cumhûriyet devrinde ise en çok gelişen birkaç şehirden biridir. Ereğli Demir ve Çelik Tesisleri ile Zonguldak daha büyük hızla kalkınmıştır. Cumhûriyet devrinde il olan Zonguldak demiryolu ile Ankara'ya bağlanmış ve liman tesisleri yapılmıştır.

Fizikî Yapı

Zonguldak il topraklarının % 49'u dağlardan % 35'i platolardan ve % 16'ya yakını ovalardan ibârettir. Karadeniz'de uzunca bir kıyısı olup, dağlar denize paraleldir. Dağlar genel olarak 2000 metrenin altındadır.

Dağlar: Zonguldak ilinde dağların tipik bir özelliği vardır. Dağlar denize paralel üç sıra hâlindedir. Denizden içeriye gittikçe bu sıra dağlar Zonguldak Dağları olup, yükseklikleri 1000 metreden alçaktır. Başlıca tepeleri ise Göldağı (771 m), Boğma Tepe (663 m) dir.

İkinci sıradaki dağlar birinci sıraya nazaran daha yüksektir. Fakat batı kısmında yükseklik bin metrenin altındadır. Doğudaki kısım daha yüksektir. Kızılcaören Tepesi (1379 m), Göktepe (1416 m), Sarıçiçek Tepesi (1726 m), başlıca yüksek tepeleridir.

Üçüncü sıra daha yüksek olup, Bolu Dağlarının kısmen uzantısıdırlar. Başlıca dağları ise Keltepe (1999 m), il'in en yüksek dağıdır. Kızıltaç Tepesi (1486 m), Kaklıcak Tepesi (1462 m), Karatepe (1517 m) vePanayır Tepe (1544 m) dir. Dağların etekleri ve araları plato ve yaylalarla kaplıdır. Başlıcaları Karabük ve Safranbolu platoları ve Avdan ve Çetiören yaylalarıdır.

Ovalar: Zonguldak ilinde akarsuların meydana getirdiği pekçok vâdi vardır. Bazıları genişliyerek ovalar meydana gelir.

Akarsular: Zonguldak ili akarsu bakımından oldukça zengindir. Başlıca akarsuları: Filyos Çayı, Köroğlu Tepesinden gelen Gerede Çayı ve Bolu'dan gelen Bolu suyu ile beslenir. Zonguldak içinden geçerken Soğanlı ismini alır. Karabük'te Araç Çayı ile birleşir. Hisarönü doğusunda Karadeniz'e dökülür.

Diğer akarsular Araplı Irmağı, Üzülmez Deresi ve Gülünçırmak gibi küçük akarsulardır.

Göller: Zonguldak ilinde önemli tabiî ve sun'î göl yoktur.

İklim ve Bitki Örtüsü

İklim: Zonguldak ilinde Karadeniz iklimi hüküm sürer. Balkanlar üzerinden gelen soğuk hava akımlarına karşı açık olduğundan Doğu Karadeniz bölgesine nazaran kışlar daha soğuk geçer. Ortalama senelik yağış miktarı 1250 mm'dir. Her mevsim yağışlıdır. Kıyıdan içlere gidildikçe yağış

azalır. Karadeniz'in en serin bölgesidir. Sıcaklık -8°C ile +40,5°C arasında seyreder.

Bitki Örtüsü: Zonguldak ili bitki örtüsü bakımından çok zengin sayılır. İl topraklarının % 65'i orman ve fundalıklar, % 32'si ekili-dikili alanlar, % 3'ü çayır ve mer'alarla kaplıdır. Yüksek yerlerdeki ormanlar iğne yapraklı, daha alçaklardaki ormanlar ise yayvan yapraklı ağaçlardır. Kuzeydeki ormanlarda kayın, güneydeki ormanlarda ise köknar, karaçam, kayın ve meşe çoğunluktadır. Ormanaltı bitkileri ise kızılcık, alıç, ahlat, üvez, çayır otları, sarmaşık, çalısüpürgesi, ormangülü, kuş üvezi, eğreltiotları, fındık, ısırgan, karayemiş, çoban püskülü ve böğürtlen olarak çok zengin bir ormanaltı bitki örtüsüne sâhiptir.

Ekonomi

Zonguldak ilinin ekonomisi mâdenciliğe ve sanâyiye dayanır. Ormancılık, hayvancılık ve tarla tarımı ikinci önemli bir kaynaktır. İl sınırları içinde zengin kömür (kara elmas) yatakları bulunur. Bunlara dayalı demir-çelik fabrikaları ve bunlara bağlı yan sanâyii ekonominin belkemiğidir. Zonguldak bir nevi işçi şehridir.

Tarım: Zonguldak il ekonomisi büyük ölçüde mâdenciliğe ve sanâyiye dayanmasına rağmen, faal nüfûsun yarısı tarım sektöründe (tarım, ormancılık, avcılık ve hayvancılıkta) çalışır.

Ormanlar geniş bir bölgeyi kaplamasına rağmen ekili alan azdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, yulaf, mısır, bakla ve fasulyedir. Sebze ve meyvecilik gelişmiş olup, en çok karalahana, hıyar, sakızkabağı, pırasa, ıspanak, armut, fındık, erik, dut, ceviz, kestâne, kızılcık ve kiraz yetiştirilir.

Ekime müsâit alanlar az ve engebeli olduğu için tarım araçlarının kullanılmasına izin vermez fakat tarımda sulama gübreleme ve modern araçlar kullanılır.

Hayvancılık: Zonguldak ilinde çayır ve mer'a çok az olmasına rağmen hayvancılık (besi hayvancılığı) oldukça gelişmiştir. "Jersey" ırkı inekleri ile sığır cinsi ıslah edilmiştir. Sığır sayısı daha fazladır. Ayrıca koyun, kılkeçisi ve tiftik keçisi beslenir. Tavukçuluk ve arıcılık gelişmiştir.

Zonguldak ilinde balıkçılık da önemli yer tutar. Zonguldak ve Bartın kıyılarının açıkları hamsi sürülerinin yuvalandığı yerlerdir. Ereğli ve Amasra'da balıkçı barınakları vardır. Bu ilde hamsinin yanında kalkan, istavrit, palamut, mezgit, lüfer ve torik de avlanır.

Ormancılık: Zonguldak ili orman varlığı bakımından çok zengin sayılır. 540.000 hektara yakın orman ve 30.000 hektara yakın fundalık alanı vardır. Orman içinde 254 ve orman kenarında 269 köy vardır. İl genelinde bol miktarda sanâyi odunu ve yakacak odunu elde edilir.

Mâdenler: Zonguldak ili mâden kömürü bakımından Türkiye'nin en zengin ilidir. Mâden kömürü Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumunun Ereğli Kömür İşletmesi tarafından çıkarılır. Faal nüfûsun % 15'i ve 50.000'e yakın kişi mâden çıkarma işlerinde çalışır. Mâden kömürü çıkarılan üretim havzasında 14 milyar ton kömür rezervi vardır. Zonguldak ilinde zengin mâden kömürü yanında demir, manganez, barit, kalker, dolamit, kuvarsit, alüminyum ve kil de bulunmaktadır.

Kömür yatakları Ereğli'nin doğusunda Köseağzı yakınından başlar, Kozlu, Zonguldak, Kilimli arasında büyük damarlar hâlinde bulunur. Çatalağzı bölgesinde yer yer kaybolur. Kömür havzasının boyu 180 km, eni 50 km'dir. 1829'da bulunan kömür 20 sene sonra işletilmeye başlanmıştır. Bu bölgedeki kömürün enerjisi bol, kalitesi üstün ve dünyânın en iyi cins taşkömürleri arasında yer alır. Senelik istihsal 10 milyon tona yakındır. Devrek'te bakır ve Çaycuma'da volfram çıkarılır.

Zonguldak'ta bir kısmı yer üstünde çalışırken, çok sayıda kişi de yerin çok derinliklerinde mâden kömürünü yer üstüne çıkarmak için çalışır.

Enerji: Zonguldak ilinde kömür artıkları ile çalışan Çatalağzı Termik Santrali vardır. Üretilen elektrik enerjisi Marmara bölgesine ve Batı ve İç Anadolu'ya verilir. Termik Santral, Etibank tarafından işletilir.

Sanâyi: Zonguldak ili sanâyi bakımından İstanbul, Kocaeli ve İzmir'den sonra gelir. Zengin mâden kömürü, enerji santrali, liman şehri oluşu, gür orman varlığı, başta demir-çelik tesisleri olmak üzere pekçok sanâyi tesisinin kurulmasına ve ilin ileri bir sanâyi bölgesi hâline gelmesinin başta gelen sebebi olmuştur. Zonguldak limanı 1893'te yapılmıştır. Karabük Demir-Çelik Fabrikasının yapımına 1937'de başlandı. 1948'de Karadeniz Ereğlisi limanı yapıldı. 1949'da Filyos Ateş Tuğla Fabrikası açıldı. Eskiden beri Ereğli ve Bartın'da bulunan büyük tekne tersâneleri geliştirildi. Çok sayıda, mobilya fabrikaları, kireç, kâğıt ve bisküvi fabrikaları; 1970'ten sonra artan özel sektöre âit fabrikalar önemli sanâyi kuruluşlarıdır.

Çaycuma'da Türkiye'nin üçüncü büyük kâğıt fabrikası, yem fabrikası, deri ve kösele atölyeleri, CDK Demir Sanâyi Koll, Şti., Devrektaş, Çaytaş, Dokap Orman Ürünleri işleten fabrikalar bulunmaktadır.

İlin en önemli sanâyi kuruluşları Karabük Demir-Çelik İşletmeleri (KDÇİ) ile Ereğli Demir Çelik

İşletmeleri (Erdemir)'dir. Türkiye'de ağır sanâyiinin kalbi Ereğli ve Karabük'te atar. Ereğli'deki tesisler Ortadoğu'nun en büyük tesisleridir. Karabük'teki fabrika genel olarak inşaat demiri, pik boru benzeri yuvarlak maddeler, Ereğli saç levhalar, teneke gibi yassı maddeler îmâl eder.

Ulaşım: Karayolu: Milletlerarası E-5 karayolunun İstanbul-İzmit-Bolu-Ankara bölümü Gerede yakınından ayrılan Devrek-Çaycuma ile Zonguldak'a ulaşır. Karasu'dan îtibâren Karadeniz'e (kıyıya) paralel olarak uzanan yol Adapazarı'ndan ayrılan bir yol ile birleşerek E-5 karayoluna bağlanır. Gerede yakınından ayrılan diğer bir yol Karabük-Safranbolu-Bartın-Kurucaş'a ulaşır. Bu hat üzerindeki yerleşim merkezleri de Gerede vâsıtasıyla E-5 karayoluna bağlanır.

İl sınırları içinde devlet yolları uzunluğu 1003, il yolları 490 km olup, bu yollar oldukça iyi kalitededir. 3000 km yol vardır (1994).

Demiryolu: Ankara-Kayseri hattından ayrılan Çankırı ilinin güneydoğu ve güneybatı doğrultusundan geçerek Eskipazar'ın kuzeyinde Zonguldak il topraklarına giren hat; Karabük-Çaycuma-Bartın ilçelerinden sonra kıyıya paralel giderek Zonguldak'a ulaşır. Ankara-Zonguldak arasında hergün Kara Elmas Ekspresi karşılıklı olarak çalışır. Ayrıca Zonguldak-Karabük, Zonguldak-Çaycuma ve Zonguldak-Gökçebey arasında karşılıklı olarak günde 3 posta treni sefer yapar.

Denizyolu: 1953'te işletmeye açılan Zonguldak limanı 460 m uzunlukta ve 25 m genişlikte kuzey mendireği ile 412 m uzunlukta ve 12 m genişlikte güney mendireği vardır. Aynı anda 7 gemi doldurma ve boşaltma yapabilmektedir. Rıhtımlarda havzada üretilen kömür yüklenir ve ocaklarda kullanılacak direkler boşaltılır. Yolcu gemileri ve feribotlar 300 m uzunluktaki rıhtıma yanaşırlar.

Ereğli'de iki ayrı liman vardır. Ayrıca Deniz Kuvvetlerinin 8640 m'lik kapalı ambarı ile Ereğli Kömür İşletmesinin açık kömür depoları da bulunur. Bartın limanında da 1500 m'lik bir kapalı ambar ile yükleme boşaltma kapasitesi 800 ton olan bir liman bulunmaktadır (1994).

Nüfus ve Sosyal Hayat

Nüfus: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 867.726 olup, bunun 370.106'sı şehirlerde ve 497.620'si köylerde yaşar. Yüzölçümü 6489 km^2 olup nüfus yoğunluğu 134'tür.

Örf ve âdetler: Zonguldak bölgesinde Hititler'den bu yana birçok millet ve kültürler gelip geçmiştir. On üçüncü asırda Türkler bu bölgeyi ikinci defâ fethedince buraya Türkmen boyları yerleştirilmiştir. Bu bölge kısa zamanda nüfus ve kültür bakımından Türkleşti ve Türk-İslâm kültürü bu bölgede hâkim oldu. Diğer kültürler, örf ve âdetler unutulmuştur.

Mahallî kıyâfet: Devrek ve Safranbolu'da an'anevî giyimler devam etmektedir. Kadınlar; başlarına fes geçirir ve üzerine "çatkı" veya "atça" denilen örtüler örterler. Gövdeye önü boydan boya açık kol ağızları ve yakası oyalı "ustufa" giyilir. Özel günlerde telli yelekler, ipekliden sırmalı yelekler "kutnu"lar giyilir. İş esnâsında pazenden şalvar üzerine bol büzgülü etek, bunun üzerine aynı kumaştan çarşaf giyilir. Ayakkabılar kısa topukludur. Yemeni veya takunya giyilir. Erkeklerde; "seymen" kıyâfeti hâkimdir. Keçe külah veya fes, bürümcek, gömlek, zıpka ve poturdan ibârettir. Zıpka bol ağlı olup, paçaları dar, dizden yukarısı geniştir. El dokuması bezden veya ketenden yapılır. Sık düğmeli mintan ve üstüne körüklü yelek, ayaklara kabaralı ayakkabı giyilir.

Halk oyunları: Safranbolu, Devrek ve Eflani folklor bakımından zengindir. Kıyılarda Karadeniz, iç kısımlarda Bolu, Kastamonu ve Çankırı ilinin özellikleri görülür. Halk türküleri ve müziği zengindir. Halk oyunlarında davul oyunları, seymen, köçek ve efe oyunları yaygındır. Köroğlu, Sepetçioğlu-Çardak, Açkapı, Beylere, Aman gibi zeybek oyunları, Amani, Kaşık oyunu, Çıtırdağ ve Gençosman gibi çengi oyunları en çok oynanan oyunlardır.

El sanatları: Amasra'nın şimşir torna işleri Türkiye çapında meşhurdur. Bu ilde yetişen ketenden yapılan keten el dokumalar meşhurdur. Ereğli'nin çileği de çok tanınmıştır.

Mahallî yemekleri: Kuyu kebabı, bandırma ve beyaz baklavası meşhurdur.

Eğitim: Zonguldak ilinde okur-yazar nispeti % 95'e yakın olup, eğitim seviyesi oldukça yüksektir. Okulsuz köyü yoktur. Zonguldak Karaelmas Üniversitesi 1992 senesinde kurulmuştur. Buna bağlı olarak Bartın Orman Fakültesi, Çaycuma İktisâdî ve İdârî Bilimler Fakültesi, Devrek Fen-Edebiyat Fakültesi, Mühendislik Fakültesi, Alaplı, Safranbolu, Zonguldak ve Zonguldak Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulları bulunmaktadır.

İlçeleri

Zonguldak biri merkez olmak üzere 13 ilçeden ibârettir.

Merkez: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 249.610 olup, 116.725'i ilçe merkezinde, 132.885'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 7, Beycuma bucağına bağlı 16, Kilimli bucağına bağlı 7

ve Kozlu bucağına bağlı 14 köyü vardır. Yüzölçümü 637 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 392'dir.

İlçe topraklarını Bolu Dağlarının kuzey uzantıları engebelendirir. Kıyı şeridinde dar bir düzlük vardır. İlçe ekonomisi sanâyi ve mâdenciliğe dayanır. Türkiye'nin zengin taşkömürü yatakları ilçe topraklarında bulunur.

İlçe merkezi Üzülmez Deresinin denize döküldüğü kesimde kurulmuştur. Kozlu ve Kilimli bucakları ile birleşme durumundadır. Limanı mevcut olup, buradan taşkömürü ihrâç edilir. İlçe Ankara'ya 268 km, İstanbul'a ise 377 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1899'da kurulmuştur.

Alaplı: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 41.267 olup, 12.105'i ilçe merkezinde, 29.162'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 37 köyü vardır. İlçe toprakları genelde düzdür. İlçe topraklarını Alaplı Deresi sular.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri mısır, buğday, arpa ve patatestir. Akarsu boylarında sebze ve meyve yetiştirilir. Elma, armut ve fındık en çok yetişen ürünlerdir. Kıyı kesimlerde balıkçılık yapılır.

İlçe merkezi deniz kıyısında Akçakoca-Ereğli sâhil yolu üzerinde kurulmuştur. Ereğli'ye bağlı bir bucakken 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kanunla ilçe oldu.

Çaycuma: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 105.586 olup, 13.308'i ilçe merkezinde, 92.278'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 30, Hisarönü bucağına bağlı 8, Perşembe bucağına bağlı 28 ve Saltukova bucağına bağlı 20 köyü vardır. Yüzölçümü 490 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 215'tir.

İlçe toprakları genelde düzdür. Batısında yüksek olmayan Batı Karadeniz Dağları yer alır. En önemli akarsuyu Filyos Çayıdır. Bu çayın vâdisinin genişlediği yerlerde Çaycuma ve Filyos ovaları vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünü mısırdır. Akarsu boylarında sebze ve meyve yetiştirilir. Hayvancılık gelişmiş olup, en çok manda beslenir. Deniz kıyısında olan Hisarönü bucağında başlıca gelir kaynağı balıkçılıktır. Avlanan balıkların büyük kısmı İstanbul'a gönderilir. Sümerbank Filyos Ateş Tuğlası Fabrikası ve Seka Kâğıt Fabrikası başlıca sanâyi kuruluşlarıdır.

İlçe merkezi, Çaycuma Ovasının batı kıyısında kurulmuştur. Deniz kıyısından 25 km içeridedir. Eski ismi Coycami idi. Devrek'e bağlı bucakken, 1944'te ilçe oldu. Zonguldak-Bartın karayolu ve Ankara-Zonguldak demiryolu ilçe merkezinden geçer. İl merkezine 53 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1944'te kurulmuştur.

Devrek: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 74.138 olup, 16.442'si ilçe merkezinde, 57.696'sı köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 46, Eğerci bucağına bağlı 13 köyü vardır. İlçe toprakları Batı Karadeniz ile Bolu Dağları arasında hafif engebeli alanda yer alır. Devrek Çayı ilçe topraklarını sular. Filyos Çayının küçük bir bölümü ilçe sınırları içine girer. Devrek Çayı Vâdisinde Devrek Ovası yer alır. Topraklarının büyük bölümü ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, çavdar, mısır ve patates olup, akarsu boylarında sebze ve meyve yetiştirilir. Hayvancılık gelişmiş olup, en çok koyun ve keçi beslenir. Köylü nüfûsunun büyük kısmı Ereğli-Zonguldak kömür havzasında dönüşümlü olarak çalışır. Ormancılık ve orman ürünlerinin işlenmesi yaygındır. İlçede sunta, kereste ve yapı malzemesi fabrikaları vardır.

İlçe merkezi, Devrek Çayı Vâdisinde kurulmuştur. Ankara-Zonguldak karayolu ilçeden geçer. İl merkezine 61 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1887'de kurulmuştur.

Eflani: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 17.266 olup, 2894'ü ilçe merkezinde, 14.372'si köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 53 köyü vardır. Yüzölçümü 619 km^2 olup nüfus yoğunluğu 28'dir. İlçe toprakları dağlık olup, küçük akarsularla parçalanmıştır. Dağlar ormanlarla kaplıdır.

Ekonomisi tarım ve ormancılığa dayalıdır. Topraklarının ancak üçte biri ekilebilir. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, patates, ayrıca az miktarda soğandır. Meyvecilik yaygın olarak yapılır. En çok ceviz, elma ve armut yetiştirilir. Ormancılık ekonomik açıdan önemli gelir kaynağıdır. Toprakları otlak bakımından zengindir. En çok sığır, koyun ve tiftik keçisi beslenir. Arıcılık yaygındır.

İlçe, dağlık bir alanda, ulaşımı zor bir bölgede kurulmuştur. Gelişmemiş bir yerleşim merkezidir. Bartın-Safranbolu-Karabük karayoluna bağlayan 26 kilometrelik yol, zaman zaman ulaşıma kapalı kalır. İl merkezine en uzak ilçedir ve 187 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1953'te kurulmuştur.

Ereğli: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 152.710 olup, 63.987'si ilçe merkezinde, 88.723'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 76, Ormanlı bucağına bağlı 17 köyü vardır. İlçe topraklarının büyük kısmı fazla yüksek olmayan dağlarla kaplıdır. Dağlar küçük akarsu vâdileriyle parçalanmıştır.

Ekonomisi ağır sanâyiye dayalıdır. Ereğli Demir-Çelik Fabrikaları başlıca sanâyi kuruluşudur. Mâdencilik ve tarım ilçenin diğer gelir kaynaklarıdır. Başlıca tarım ürünleri mısır, buğday, arpa ve patatestir. Sebze ve meyvecilik yaygındır. Elma, armut ve fındık en çok üretilen meyvelerdir. İç kesimlerde hayvancılık, kıyı kesimlerinde balıkçılık önemli gelir kaynağıdır. Türkiye'nin en zengin kömür yatakları bu ilçededir.

İlçe merkezi deniz kıyısında kurulmuştur. İlçe merkezi, Zonguldak ve Karabük'ten sonra ilin üçüncü büyük yerleşim merkezidir. Ereğli Demir-Çelik İşletmelerinin kurulması ilçenin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. İl merkezine 56 km mesâfededir. İlçe belediyesi 1890'da kurulmuştur.

Gökçebey: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 30.428 olup, 5081'i ilçe merkezinde, 25.347'si köylerde yaşamaktadır. Merkeze bağlı 20 köyü vardır. İlçe toprakları orta yükseklikte dağlarla kaplıdır. Filyos Irmağı Vâdisinde düzlükler vardır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, çavdar, mısır ve patates olup, akarsu boylarında sebze ve meyve yetiştirilir. Orman ürünlerini işleyen küçük atölyeler vardır. İlçe merkezi Filyos Çayı vâdisinde kurulmuştur. Devrek ilçesine bağlı bucakken 9 Mayıs 1990'da ilçe merkezi oldu.

Karabük: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 123.361 olup, 105.373'ü ilçe merkezinde, 17.988'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 38 köyü vardır. İlçe topraklarının güneyinde Demiroluk Dağları yer alır. Bu dağlardaki Keltepe (1999 m) ilin en yüksek noktasıdır. Dağlar sarıçam, karaçam, köknar, kayın, ıhlamur, meşe ve gürgen ormanları ile kaplıdır. Dağlardan kaynaklanan suları Filyos Çayı toplar.

Ekonomisi sanâyiye dayalıdır. Karabük Demir-Çelik İşletmeleri, Türkiye'nin üç büyük demir-çelik tesislerinden ilkidir. Ayrıca ilçede orman ürünlerini işleyen çok sayıda atölye vardır. Kırsal kesimde yaşayan halkın bir bölümü tarımla uğraşır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, patates, elma ve armuttur. Dağ köylerinde ormancılık önemli gelir kaynağıdır.

İlçe merkezi Filyos Çayı vâdisinde kurulmuştur. Demir-Çelik İşletmelerinin kurulmasından sonra hızla gelişen ilçe, önemli bir sanâyi ve ticâret merkezi oldu. 1953'te ilçe merkezi yapılan Karabük il merkezine 115 km mesâfededir. Yüz binden fazla nüfûsu ile Karadeniz bölgesinin dördüncü büyük yerleşim merkezidir. İlçe belediyesi 1939'da kurulmuştur.

Safranbolu: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 42.815 olup, 24.351'i ilçe merkezinde, 18.464'ü köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 43, Ovacuma bucağına bağlı 14 köyü vardır. Yüzölçümü 1013 km^2 olup, nüfus yoğunluğu 42'dir. İlçe toprakları dağlık olup, akarsu vâdileriyle parçalanmıştır. Dağlar ormanlarla kaplıdır. Güneyde tabiî sınırı çizen Filyos Çayı bölgede Soğanlı Çayı olarak isimlendirilir. Diğer bir akarsuyu da Araç Çayıdır.

Ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, elma ve üzümdür. Eskiden çok miktarda yetiştirilen safran üretimi günümüzde önemini kaybetmiştir. Hayvancılık gelişmiş olup, en çok sığır beslenir. Orman ürünlerini işleyen küçük atölyeler vardır. Halkın büyük kesimi 10 km mesâfedeki Karabük'e çalışmak için gider.

İlçe merkezi Karabük-Bartın ve Karabük-Kastamonu yollarının kesiştiği yerde Bartın Çayına katılan küçük akarsuların meydana getirdiği bir vâdide kurulmuştur. İl merkezine 125 km mesâfededir. Bir sanâyi şehri olan Karabük'e olan göç hareketi 1970'li yıllarda Safranbolu'yu da etkiledi. Karabük'e olan yakınlığı dolayısı ile hızla Karabük'e doğru gelişti. Eski evleri meşhûr olup, Çarşı ismi verilen eski mahalleler "sit alanı" îlân edilerek muhâfaza altına alınmıştır.

Yenice: 1990 sayımına göre toplam nüfûsu 30.545 olup, 9.840'ı ilçe merkezinde, 20.705'i köylerde yaşamaktadır. Merkez bucağa bağlı 18 köyü vardır. Toprakları genelde dağlıktır. Filyos Çayı vâdisinde küçük düzlükler vardır. Dağlar ormanlarla kaplıdır. Dağlardan kaynaklanan suları Filyos Çayı toplar.

Ekonomisi tarım ve ormancılığa dayalıdır. Akarsu vâdilerinde tarım yapılır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, patates, elma ve armuttur. Dağ köylerinde ormancılıkla uğraşılır. İlçe merkezinde Orman ÜrünleriSanâyi kurumuna bağlı Kereste Fabrikası vardır.

İlçe merkezi Filyos Çayı kenarında, Zonguldak-Karabük demiryolu üzerinde kurulmuştur. Karabük'e bağlı bucakken, 19 Haziran 1987'de 3392 sayılı kânunla ilçe oldu.

Târihî Eserler ve Turistik Yerleri

Zonguldak ili çok sayıda tabiî güzelliklere, av bölgelerine, târihî eserlere, içme ve kaplıcalara sâhiptir. Târihî eserlerin çoğunluğu Osmanlı devrine âittir. Başlıca târihî eserler şunlardır:

Köprülü Câmii: Safranbolu ilçesindedir. Sadrâzam Köprülü Mehmed Paşa tarafından 1622'de yaptırılmıştır. İlçenin en büyük câmisidir.

Gâzi Süleymân Paşa Câmii: Safranbolu ilçesinde Câmi-i kebir mahallesindedir. On altıncı asırda yapıldığı tahmin edilen eser, çok bakımsızdır.

Hidâyetullah Câmii: Safranbolu ilçesi İzzet Mehmed Paşa Mahallesindedir. Hidâyet Ağa tarafından 1718-1719 senesinde yapılmıştır. Birkaç defâ tâmir gören câminin minâresi bezemelerle süslüdür.

İzzet Mehmed Paşa Câmii: Safranbolu'da İzzet Mehmed PaşaMahallesindedir. Sultan Üçüncü Selim Hanın sadrâzamı İzzet Mehmed Paşa tarafından 1779'da yapılmıştır. Çeşitli zamanlarda tâmir görmüştür. Kubbelerinin hepsi kurşunla kaplıdır.

Lütfiye Câmii: Safranbolu'da Akçasu Mahallesindedir. Hacı Hüseyin Hüsnü tarafından 1879'da yaptırıldığı kitâbesinden anlaşılmaktadır. Kaçak Câmii de denir. Ahşap minâresi ilgi çekicidir.

Gâzi Süleymân Medresesi: Safranbolu Câmi-i kebir Mahallesindedir. Candaroğlu Gâzi Süleymân Paşa tarafından yaptırılmıştır. Sultan Abdülmecîd Han 1846'da medreseyi tâmir ettirmiştir. İlk yapıdan günümüze sâdece duvarların bir bölümü kalmıştır. Diğer kısımlar tâmirlerle değişmiştir.

Taş Köprü: Safranbolu ilçesinde Eflâni Çayı üzerindedir. Kitâbesi olmayan köprü, Candaroğulları zamânında yapıldığı tahmin edilmektedir. Uzunluğu 3.4 km olup, iki kemerli bir köprüdür.

Tokatlı Köprüsü: Safranbolu ilçesinin kuzeyinde, Gümüş Deresi üzerinde inşâ edilmiştir. 1179'da su kemeri olarak yaptırılmış olup, 1797'de köprüye çevrilmiştir. 40 m uzunluğundadır.

Safranbolu Evleri: Anadolu Türk sivil mîmârîsinin en güzel örneğidir. On dokuzuncu asırdan beri orijinalliğini muhâfaza eden bu evlerin bulunduğu bölge "sit alanı" îlân edilmiştir. Koruma altına alınan bu evlerin tavanları, oymalı duvarları, pencereleri ve kapı tokmakları ile ilgi çekmektedir. Kaymakam Konağı, Saraçoğlu Konağı, Safranbolu Arasta Çarşısı, Havuzlu Asmalar Konağı restore edilmiştir.

Safranbolu, koruma ve restore çalışmalarının çok ehemmiyet arz ettiği ve turistik değeri gittikçe artan bir ilçedir. Türkiye'nin târihî ve an'anevî husûsiyetlerini burada bulmak mümkündür.

Folklor araştırmacı ve uzmanları dikkati bu şehre çevirince, târihî değeri olan bu evler, korunma altına alındı. Safranbolu neredeyse bütünüyle muhâfaza altına alınmış bir şehir hâline gelmiştir.

Roma Devri Kilisesi: Roma devrinde bir mağarada yapılan bu kilise, dünyânın kilisesi kabul edilmektedir. Ereğli'dedir. Romalılar Hıristiyanlığı serbest bırakınca Ereğli metropolis olmuştur.

Mesîre Yerleri: Zonguldak tabiî güzellikler bakımından oldukça zengindir. Zengin ormanları, kıyı boyunca uzanan tabiî kumsalları ilde birçok mesîre yeri meydana gelmesine yol açmıştır. Başlıca mesîre yerleri şunlardır: **Yedigöller:** Devrek ilçesindedir. Bölgede yedi küçük göl vardır. Gür ormanlarla kaplıdır. Yedigöller bölgesi millî park îlân edilmiştir. Gölde bol balık ve civârında av hayvanları vardır. **Yayla:** Zonguldak-Devrek karayolu üzerinde olup, il merkezine 18 km mesâfededir. Orman içi dinlenme yeridir. **Çamlık:** Karabük'e 1 km mesâfede orman içi dinlenme yeridir. Manzarası güzel, bitki örtüsü zengin ve suyu boldur.

Filyos Kıyıları: Filyos Çayının denize döküldüğü bu yerin tabiî güzelliği emsalsizdir. **Ereğli Kıyısı:** Çeliği ve çileği meşhur olan Ereğli'nin deniz sâhilleri çok güzeldir.

İçme ve Kaplıcalar: Zonguldak ilinde çok sayıda mâden suyu ve kaplıca vardır. Fakat bunlardan yeterli derecede istifâde edilmez. Başlıca kaplıcaları şunlardır: **Aşağıçayır Kaplıcası:** Ereğli-Kozlu yolu üzerindedir. İl merkezine 20 km mesâfededir. Konaklama tesisleri yetersiz olan kaplıcanın suyu içme olarak; mîde, karaciğer, safra yolları hastalıklarına faydalıdır. Banyo olarak vücûdu dinlendirici özelliği vardır. **Bostanbükü İçmesi:** Safranbolu ilçesine bağlı Bostanbükü köyündedir. İlçe merkezine 4 km mesâfededir. Tesisleri mevcut olmayan içmenin suyu barsak, karaciğer ve safra yolları hastalıklarına tavsiye edilir.

ZOOLOJİ;

Alm. *Zoologie,* **Fr.** *Zoologie,* **İng.** *Zoology.* Hayvanları inceleyen bilim dalı. Biyolojinin hayvanları inceleyen dalına "Zooloji", bitkileri inceleyen dalına da "Botanik" denir. Zooloji, hayvanları toplu olarak ele alır ve onların canlı, cansız diğer varlıklarla münâsebetlerini araştırır ve tespit eder. Hayvanların anatomisi, hücre yapısı, embriyo gelişimleri, eski çağlardan beri geçirdikleri değişiklikler, sınıflandırılmaları, genetik özellikleri, yaşayış şekilleri ve psikolojik davranışları hep zoolojinin konusudur. Zooloji, incelediği konular bakımından birçok dallara ayrılır.

Morfoloji: Şekil bilimi olup, canlıların dış yapısını inceler.

Anatomi: Canlıların iç yapısını inceler.

Histoloji: Doku bilimidir.

Sitoloji: Hücreleri inceleyen bilimdir.

Fizyoloji: Canlılarda bulunan organların görev ve çalışmalarını inceler.

Embriyoloji: Zigottan (döllenmiş yumurta) yavru meydana gelene kadar embriyonun geçirdiği safhaları inceler.

Sistematik: Canlıları ortak özelliklerine göre sınıflandırır.

Genetik: Canlıların karakterlerinin nesilden nesile aktarılmasını inceleyen soyaçekim (kalıtım) bilimidir.

Evolusyon (evrim): Canlıların menşeini ve geçirdikleri değişiklikleri inceler.

Ekoloji: Canlıların yaşadıkları ortam ve birbirleri ile olan münâsebetlerini inceler.

Patoloji: Organizmanın organ ve doku bozukluklarını ve hastalıklarını inceler.

Paleontoloji: Fosil bilimi olup, jeolojik devirlerdeki hayâtı inceler.

ZUHAL (Bkz. Satürn)

ZÜBEYR BİN AVVÂM;

Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem efendimizin; **"Her peygamberin bir havârisi** (samimi dostu) **vardır. Benim havârim Zübeyr'dir."** hadîs-i şerîfine mazhar olan ve sağlığında Cennet'le müjdelenen sahâbî. Huveylid bin Esed bin Abdüluzzâ bin Kusey'in torunudur. Eshâb-ı kirâmın büyüklerindendir. Hazret-i Hadîce'nin erkek kardeşinin ve Resûlullah'ın halası olan hazret-i Safiyye'nin oğludur. 590 veya 591 senesinde Mekke'de doğdu. 656 (H. 36) senesinde altmış yedi yaşındayken Cemel (Deve) Vak'asında şehit oldu.

Zübeyr bin Avvâm Müslüman olduğunda on iki yaşındaydı. Dördüncü olarak îmâna geldi.

Zübeyr bin Avvâm radıyallahü anh îmân ettiği zaman, amcası çok kızmıştı. Bu yüzden onu, bir hasıra sarar, ateşe sokar-çıkarır ve küfre dönüp putlara tapmasını isterdi. O ise; "Aslâ küfre dönmem. Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah." der, yapılan bütün işkencelere büyük bir sabır ve metânetle tahammül ederdi.

Zübeyr bin Avvâm radıyallahü anh Allah yolunda kılıç sıyıranların ilkiydi.

Bir defasında Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem müşrikler tarafından şehit edildi şeklinde yalan bir haber yayıldı. Zübeyr bin Avvâm bunu duyunca derhal kılıcını çekip büyük bir heyecanla müşriklerin üzerine doğru koşmaya başladı. Yolda Peygamberimize (sallallahü aleyhi ve sellem) rastlayınca, Peygamberimiz; **"Böyle nereye koşuyorsun?"** dedi. O da; "Anam babam sana fedâ olsun yâ Resûlallah! Sizi şehit edildi diye duydum." dedi. Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem tebessüm ederek ona duâ etti. **"Zübeyr bin Avvâm'ın çektiği bu kılıç İslâm uğruna çekilen ilk kılıçtır."** buyurdu.

Îmân edenler arttıkça Mekke'de müşriklerin Müslümanlara yaptıkları işkenceler çok şiddetlendi. Peygamber efendimiz Sahâbilerinin işkenceler altında kıvrandıklarını görünce; **"Ey Eshâbım! Şimdi yeryüzüne dağılın! Yüce Allah, sizi yine toplar."** buyurdu.

Eshâb-ı kirâm da; "Yâ Resûlallah! Nereye gidelim?" dediler. Peygamber efendimiz mübârek eliyle Habeş ülkesinin bulunduğu tarafa işâret ederek; **"İşte oraya, Habeş ülkesine gitseniz iyi olur. Habeş zulme uğramaz. Orası doğruluk yurdudur. Allahü teâlâ, sizi belki orada rahatlığa kavuşturur."** buyurdu. Bunun üzerine bi'setin beşinci yılında aralarında hazret-i Zübeyr bin Avvâm'ın da bulunduğu 15 kişilik ilk muhâcir kâfilesi, müşriklere yâni puta tapanlara duyurmadan Mekke'den ayrıldılar. Habeşistan hükümdârı Necâşî, gelen muhâcirlere çok iyi davrandı. Râhat ve huzûrlarını sağladı. Eshâb-ı kirâma sorduğu sorulara olgun cevaplar alınca Müslüman oldu.

Peygamber efendimiz, Medîne'ye hicret ettiği zaman, hazret-i Zübeyr bin Avvâm'ı Ensâr'dan Ka'b bin Mâlik ile kardeş yaptı. Hicretten iki yıl sonra Mekkeli müşriklerle Bedr Savaşı yapıldı. Bu savaşta Müslümanlar 313 kişi, Mekkeli müşrikler bin kadar idi. Peygamber efendimiz Bedr MuhârebesindeZübeyr bin Avvâm'ı sağ kanada kumandan tâyin etti ve; **"Melekler alâmetli ve nişanlıdırlar. Siz de kendinize birer alâmet ve nişân yapınız."** buyurdular. Bunun üzerine Zübeyr bin Avvâm başına sarı bir sarık sardı. Her iki taraf bütün güçleriyle saldırıya geçti. Hazret-i Zübeyr'in Bedr Harbi esnâsında gösterdiği kahramanlık çok büyüktü. Vücûdunda yaralanmadık yer kalmamıştı. Bedr Muhârebesi Müslümanların galibiyetiyle neticelenip, 14 sahâbî şehit oldu. 70 müşrik öldürüldü.

Uhud Muhârebesine de katılan Zübeyr bin Avvâm büyük kahramanlıklar gösterdi. Başına sarı bir sarık sararak müşriklerin sancaktarı Kilâb'ı öldürdü. Yedi arkadaşı ile Peygamber efendimizin yanında şehit

oluncaya kadar ayrılmamak üzere yemin etti. Müşrik okçuları, Peygamber efendimizi ok yağmuruna tutunca, Eshâb-ı kirâm Peygamber efendimizi ortalarına aldılar. Atılan oklarPeygamber efendimizin sağından solundan geçiyor, ya önüne düşüyor veya arkasından aşıp geçiyordu. Müşriklerin bu kuşatması karşısında, hazret-i Zübeyr ve arkadaşları, Peygamber efendimizin etrâfında pervâne gibi dönerek, gelen oklara, kılıçlara vücutlarını siper ettiler.

Hendek Gazâsında da bulunan Zübeyr bin Avvâm Müslümanlara hıyânet eden ve müşriklerle birlikte hareket eden Kureyzâ Yahûdîlerine gidip onların tutum ve davranışlarını öğrenip geldi. Hendek Savaşında müşrikler bozguna uğradılar. Hayber'in fethinde de büyük kahramanlıklar gösteren Zübeyr bin Avvâm meşhur Yahûdî cengâver Merhab'ın oğlunu öldürdü.Netîcede Hayber fethedildi. Mekke fethi için hazırlanan orduda Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) sancağını Zübeyr bin Avvâm taşıdı. Peygamber efendimiz Mekke'ye yaklaşınca kollara ayırdığı ordunun bir kısmına Zübeyr bin Avvâm'ı kumandan tâyin etti. Mekke'nin fethinden sonra meydana gelen Huneyn Gazâsında da büyük kahramanlıklar gösteren Zübeyr bin Avvâm Hevâzinlileri perişan etti. Zübeyr bin Avvâm Tâif Muhâsarasına, Tebük Seferine ve Vedâ Haccına da katıldı.

Hazret-i Ebû Bekir'in halîfeliği zamânında bir müddet sâkin bir hayat yaşayan Zübeyr bin Avvâm, hazret-i Ömer'in halîfeliği sırasında YermükSavaşına katıldı.

Mısır'ın kalbi olan Fustat şehrini zaptetmek için Amr İbn'il-Âs, hazret-i Ömer'den 4000 kişilik kuvvet istediğinde, halîfe ona dört kişi göndermiştir. Bunlar; Zübeyr bin Avvâm, Mikdâd bin Esved, Ubâde bin Sâmit ve Mesleme bin Muhalled idi (radıyallahü anhüm). Bunlar yedi aylık muhâsaradan sonra Fustat şehrini zaptetmeye muvaffak olmuştur. Sonra İskenderiyye üzerine yürüyerek buranın alınmasında büyük rol oynadı.

Hazret-i Zübeyr bin Avvâm, 656 târihinde yapılan Deve Vak'asında hazret-i Âişe'nin ordusunda çarpıştı. Sonra harpten çekilen hazret-i Zübeyr, namaz kılarken İbn-i Cermuz tarafından şehit edildi. Şehit olduğunda 67 yaşında idi. Hazret-i Ali, hazret-i Zübeyr'in vefâtına çok üzülmüş ve cenâze namazını bizzat kendisi kıldırmıştır.

Hazret-i Zübeyr bin Avvâm, uzun boylu, beyaz tenli, zarîf bir kimse idi. Emânete son derece riâyet eder, hassâsiyet gösterirdi. Kendisine emânet edilen şeyleri saklamak için ne yapacağını şaşırırdı. Nitekim, birçok sahâbî, mallarından başka, çocuklarını da emânet ederlerdi. Ticâret ve zirâatle meşgul olurdu. Medîne zenginlerinin önde gelenlerindendi. Medîne civârındaki arsalardan başka Basra, Kûfe ve Mısır'da da bir hayli emlâki vardı.

Etrafındaki fakirlerin hepsinin maişetini temin etmek husûsunda büyük gayretler sarfetmiştir. Borç para isteyene borç para verir, cihâda gitmek isteyenleri Allah rızâsı için techiz ederdi (donatırdı.) Zekâtını zamânında ve muntazaman verirdi. Bütün servetine ve zenginliğine rağmen, son derece sâde bir hayâtı vardı. Zînet eşyâsına iltifât etmezdi. Ancak, silâhına hassâsiyet gösterirdi. Bu îtibârla kılıcının kabzâsını gümüşten yaptırmıştı.

Rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bâzıları: **"Birinizin ipi alıp odun yüklenerek satması ve Allah'ın onun yüzünü ak etmesi dilencilikten hayırlıdır. İstediği kimseden bir şey alsın veya almasın böyledir."**

"Bilmediğini hadis olarak söyleyen, Cehennemde azâb görecektir."

ZÜHREVÎ HASTALIKLAR;

Alm. *Venerische Krankheiten, Geschlechtskrankheiten (f.pl.),* **Fr.** *Maladies (f.pl.) vénériennes,* **İng.** *Veneral diseases.* Başka yollarla da bulaşabilen, fakat daha ziyâde cinsî temasla bulaşan hastalıklar grubu. Zührevî hastalıklar şu şekilde sıralanabilir:

1. Sifiliz: Bkz. Frengi.

2. Gonore: Bkz. Belsoğukluğu.

3. Yumuşak şankır: Ducrey basili, hastalığın amilidir. Ekseriya cinsel temasla, nâdiren de meslekî olarak geçer. Mikrobun yerleşebilmesi için deri veya mukozada bir yara bulunması şarttır. Bu mikrop, sıcak ve rutûbetli muhiti sevdiği için hastalık daha ziyâde sünnetsiz erkeklerde görülür. 1-3 günlük bir kuluçka döneminden sonra mikrobun girdiği yerde şiddetli kırmızı bir leke meydana gelir. Bu leke gelişerek kısa zamanda yara hâlini alır. Yaranın zemini yumuşaktır. Yaranın büyüklüğü toplu iğne başından el ayasına kadar değişir. Bölgesel lenf düğümleri şişebilir. Yumuşak şankır genellikle tenâsül organları bölgesinde görülürse de nâdiren parmaklarda ve dilde de rastlamak mümkündür.

Tedâvide en çok sülfonomid grubu ilâçlar kullanılmakta ve şifâ hâsıl olmaktadır. Hastalıktan korunmada evlilik dışı, cinsel temaslardan kaçınmak esastır.

4. Nicolas favre hastalığı: Cinsel temasla geçen bir hastalık olup, erkekler kadınlardan fazla hastalanırlar. Ortalama 10-15 günlük bir kuluçka döneminden sonra virüsün girdiği yerde bir kabarcık veya yara meydana gelir ve bir süre sonra kaybolur. Daha sonra bölgesel lenf bezleri şişer cerahatlenir ve dışarı açılırlar. Hastalığın seyri esnâsında kırıklıklar, başağrısı, ateş ve vücutta döküntüler görülebilir. Hastalık genellikle çok uzun sürer; tedâvide istirahat ve sıcak tatbikat esas olup, streptomisin ve tetrasiklinler kullanılır.

5. Beşinci zührevî hastalık veya donovaniasis: Ekseriyâ cinsel temasla bulaşan, kuluçka devri birkaç günden üç aya kadar değişen ve orta derecede bulaşıcı bir hastalıktır. Mikrobun girdiği yerde bir döküntü veya yara meydana gelir. Giderek yayılır. 10-12 sene devam eder. Tenâsül organları bölgesinde ödemler ve idrar yolu darlıkları, kansızlıklar meydana gelebilir. Tedâvide streptomisin veya kloranfenikol kullanılabilir.

6. AIDS: Son yıllarda tespit edilen ve giderek büyük bir önem kazanmaya başlayan virütik (virüsle meydana gelen) bir hastalıktır. Son tespitlere göre bugüne kadar ABD'de 1993'te 293.000 kişi ölmüştür. Gerçek rakam ise bunların çok üstündedir. Maalesef son yıllarda ferdî vak'alar hâlinde olsa bile AIDS vak'aları yurdumuzda da görülmektedir. Fakat her yıl binlerce turistin girip çıktığı memleketimizde gelecek yıllarda gruplar hâlinde AIDS tehlikesi sözkonusudur. (Bkz. AIDS)

ZÜHRÎ;

Tâbiîn devrinde yetişmiş hadis ve fıkıh âlimlerinden. İsmi Muhammed bin Müslim, künyesi Ebû Bekir'dir Kureyş'in Zühreoğulları kabîlesine mensup olmasından dolayı Zührî diye meşhur olmuştur. Bâzan büyük dedesine nispetle İbn-i Şihâb ez-Zührî diye de söylenir. Kendisi Medîneli olup 672 (H.52) senesinde doğmuştur. 742 (H. 124) senesinde Şam civârında "Şegbedâ" denilen köyde vefât etmiştir.

Aslen Medîneli olup Şam'da yerleşmiş olan Zührî, zamânının âlimlerinden ilim tahsil etti. Eshâb-ı kirâmdan on kişi ile görüştü. Abdullah bin Hattab, Abdullah bin Câfer, Rebîa bin Ubbâd, Misver bin Mahreme, Abdurrahman bin Ezher ve başka sahâbîlerden hadîs-i şerîf rivâyet etti. Atâ bin Ebî Rebâh, Ebû Zübeyr, Mekkî, Ömer bin Abdülazîz, Amr bin Dînar, Sâlih bin Keysan, Yahya bin Saîd el-Ensârî ve daha birçok âlim ve fazilet sâhibi zât ondan hadîs-i şerîf rivâyet etmişlerdir.

Zührî iki bin hadîs-i şerîf rivâyet etti. Peygamber efendimizin sallallahü aleyhi ve sellem hadîs-i şerîflerinin sağlam bir şekilde zabt edilmesi (korunması) için ilk çalışmayı başlatan Zührî'dir. Hadîs-i şerîfleri önce tedvin etmiş yâni toplamıştır. Hadîs-i şerîf toplamaya Emevî halîfelerinden Ömer bin Abdülazîz zamânında onun emriyle başlamıştır. Zührî topladığı hadîs-i şerîfleri hayatta iken kitap hâline getirdi. Halîfe bu kitabı çoğaltarak her tarafa gönderdi. Böylece Zührî hadîs-i şerîflerin toplanarak korunması husûsunda hayırlı bir çığır açmıştır. Onun rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerin bir çoğu **Kütüb-ü Sitte** adı verilen altı sahîh hadis kitabında ve İmâm-ı Mâlik'in **Muvatta'**ında mevcuttur. Üstün bir zekâya sâhip olan Zührî Kur'ân-ı kerîmi seksen gecede ezberlemişti. Fıkıh ilminde de yüksek derece sâhibi olan Zührî, Medîne-i münevveredeki Fukahâ-i Seb'a yâni yedi meşhur fıkıh âliminin bildirdikleri fıkıh bilgilerinin hepsini öğrenmişti.

Başka ilimlerde de vukûf sâhibi olan Zührî hangi ilim dalı olursa olsun konuşmaya başlayınca, dinleyen, o mevzûyu en iyi bilen o, kanâatine varırdı. Ayrıca güzel ahlâk sâhibi ve cömertti. 742 (H.124) senesinde Şam civârında Şegbedâ denilen köyde vefât etti. Burası Hicâz sınırının sonu ile, Filistin sınırının başlangıcında bir yerdir.

Rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden bâzıları:

Birbirinize buğz etmeyiniz. Birbirinize hased etmeyiniz. Birbirinizden yüz çevirmeyiniz. Ey Allah'ın kulları! Kardeş olunuz. Bir Müslümana darılıp da din kardeşini üç geceden fazla terk etmek helâl olmaz.

Size atılan adımlardan Allahü teâlânın en çok râzı olduğu adımı bildireyim mi? Allahü teâlânın en hoşnut olduğu adım, akrabâyı ziyâret için veya cemâatle namaz kılmak için atılan adımdır.

Sizden biriniz ezânı işitince aynısını söylesin.

Zührî buyurdu ki:

"Biz bir âlime gittiğimizde bize göre, ondan edep ve terbiyeyi öğrenmek, onun ilminden istifâde etmekten önce gelirdi."

"İlim sormakla kazanılır."

"İlmiyle amel etmiyen âlimin ilmine güvenilmez."

"İlmin bir takım düşmanları vardır. Birisi âlimi terk etmek. Böylece âlim ölümüyle ilmini de alıp götürür.

Diğeri unutmak. En tehlikeli düşmanı ise yalandır.”

ZÜLFİKÂR ALİ BUTTO;

Pakistan devlet adamı. 5 Ocak 1928 senesinde Larkana’da doğdu. Çok zengin bir âilenin çocuğuydu. Bombay’daki tahsilinden sonra Berkeley-Kalifornia Üniversitesini bitirdi. İngiltere-Oxford Üniversitesinde hukuk öğrenimi yaptı. Bu arada bir İngiliz gibi yetiştirildi. 1953’te Pakistan’a döndükten sonra avukatlığa başladı. 1956-58 târihleri arasında, Sind Eyâletinde hukuk dersleri verdi.

Butto, İskender Mirza’nın 1958’de ilk cumhurbaşkanı olarak kurduğu hükûmette Ticâret Bakanı oldu. Mason olan Eyüp Hanın darbe yaparak idâreyi ele geçirmesinden sonra da bakanlığı devam etti. Eyüp Hanın beş yıl için devlet başkanlığına seçildiği dönemde, Butto da Dışişleri Bakanlığına getirildi. 1963-66’daki Dışişleri Bakanlığı görevindeyken, batıdan uzaklaşıp Rusya ve Çin ile yakınlık kurdu. Hindistan’la yapılan savaşta, savaş taraftarı olup, barış yapılmasına karşı çıktığı için azledildi. 1967 senesinde Pakistan Halk Partisini kurdu. EyüpHanı, koyu dikta rejimi uygulamakla suçladı. Eyüp Hana karşı sûikast teşebbüsünden sonra, diğer muhâlefet liderleriyle berâber hapsedildi (1968). Muhâlefet partilerinin yoğun baskılarına dayanamayan Eyüp Han, iktidarı Şiî olan Genelkurmay Başkanı Yahyâ Hana devretti. Bundan sonra Butto, diğer muhâlefet liderleriyle berâber serbest bırakıldı (1969). Yahyâ Han tarafından, Başbakan Yardımcılığı ve Dışişleri Bakanlığına getirildi.

Pakistan’da 1970’te genel seçimler yapıldı. Bu seçimde hiçbir parti tek başına iktidara gelemedi. Seçimi kazanamayan Butto, Avami Birliği Partisi ile koalisyon hükûmeti kurmaya yanaşmadı. Bu durumda meclis, süresiz olarak kapatıldı. İktidar boşluğundan ülke genelinde karışıklıklar çıktı ve savaşa dönüştü. Pakistan’ın parçalanması tehlikesi ortaya çıktı. Netîcede Doğu Pakistan, Hindistan’dan da yardım alarak, Bangladeş adıyla yeni bir devlet kurdu. Doğu Pakistan’ın bu muhtâriyet savaşında Pakistan ordusu, Hindistan birliklerine yenilince, Yahyâ Han 1971’de hapsedildi. Yahyâ Handan sonra hükûmeti Zülfikar Ali Butto devraldı. Butto, 1973’te yeni bir anayasa hazırlattı. Bu anayasaya göre meclisin ve senatonun seçtiği Sadri Fâzıl Elahi Çavduri Cumhurbaşkanı olurken, kendisi başbakanlığa geldi. 1974’te Lahor’da yapılan İslâm Konferansında Bangladeş’i resmen tanıdı. 1976’da Hindistan’la olan ticârî ve siyâsî münâsebetleri yeniden kurdu.

1977 senesinde ülkede genel seçimler yapıldı. Butto, bu seçimlerde çoğunluğu elde etti. Fakat muhâlefet tarafından seçimlere hîle karıştırıldığı iddiâ edildi. Ülkede karışıklık çıktı; istikrar iyice bozuldu. Genelkurmay Başkanı Ziyâ-ül-Hak 5 Temmuz 1977’de hükûmete el koydu. Butto, kısa bir süre sonra tutuklandı. 1974 senesinde muhâliflerinin öldürülmesini emrettiği için, Lahor Yüksek Mahkemesinde yargılandı. 1978’de mahkeme tarafından hakkında îdâm karârı verildi ve Şubat 1979 senesinde onaylandı. 4 Nisan 1979’da Ravalpindi’de îdâm edildi.

ZÜLKARNEYN ALEYHİSSELÂM;

Peygamber veyâ velî. Kur’ân-ı kerîmde kıssası, doğuya ve batıya seferleri zikr edilmiştir. Asıl ismi İskender’dir. Doğuya ve batıya gittiği için İskender-i Zülkarneyn diye anılmıştır. Nûh aleyhisselâmın oğlu Yâfes’in soyundandır. Peygamber olup olmadığı açıkça bildirilmedi. Yemen’de yaşamış olan Münzir İskender ile Aristo’nun talebesi olan Makedonyalı İskender’den daha önce yaşadı.

Sâlih bir zât olan Zülkarneyn aleyhisselâmı Allahü teâlâ yeryüzündeki insanlara emir ve yasaklarını tebliğ ile vazîfelendirdi. Zülkarneyn aleyhisselâm Allahü teâlâya niyazda bulunup; kendisine kuvvet vermesini, insanlar arasında hangi ilim ve adâletle hükmetmesi gerektiğinin bildirilmesini istedi.

Allahü teâlâ şöyle buyurdu: “Sana verdiğim vazîfeyi yapabilmen için kuvvet ihsân ederim. Göğsünü açarım. Herşeye gücün yetecek hâle gelirsin. Anlayışını açar, konuşmanı genişletirim, kulağını açarım, tâ uzaktakileri işitirsin. Basîretini genişletirim, çok uzakları görür, her şeye nüfûz edersin. Her şeyi sağlam yaparsın. İstediğin herşeyi ihsân ederim. Sana heybet veririm hiç kimse sana kötü gözle bakamaz. Ben sana yardım ederim. Hiçbir şey sana zarar vermez. Seni kuvvetlendiririm. Hiçbir şeye yenilmezsin. Kalbine kuvvet veririm hiçbir şeyden korkmazsın. Aydınlık ve karanlığı emrine verir, onları senin askerin yaparım. Aydınlık senin önünde yol gösterir, karanlık arkandan seni muhâfaza eder.”

Allahü teâlâ hazret-i Zülkarneyn’in emrine bulutları ve başka vâsıtaları verdi. Ona ilim ve kudret, insanlar üzerine tasarruf hâkimiyeti verdi. Ayrıca beyaz ve siyah olmak üzere iki sancak ihsân etti. Zifiri karanlık olan gecede beyaz sancağı açınca, ortalık aydınlığa gark olurdu. Gündüz harp ederken düşman askerinin karanlıkta kalmasını arzu ederse siyah sancağını açar, düşman tarafı zifiri karanlık, kendi tarafı aydınlık olur, böylece düşmana kısa zamanda gâlip gelirdi. Her sefere çıkışında önü aydınlık, arkası karanlık olurdu. Çok geçmeden memleketi genişledi. Devleti güçlendi. Allahü teâlânın emir ve yasaklarını bütün dünyâya yaymağı azmetti.

Teyzesinin oğlu Hızır aleyhisselâmı kendisine vezir, ordusuna kumandan tâyin etti. Allahü teâlânın emriyle müminlerden meydana gelen ordusu ile ilk önce batıya yürüdü. Vardığı yerlerde kâfirleri hak

dîne dâvet etti. İnsanlara iyilik ve ihsânlarda bulundu. İnanmayanlarla harp etti. Batıda meskûn (yerleşilmiş) yerlerin sonuna vardı. Artık karalar bitmiş denizler başlamıştı. Oraya vardığı sırada orada bir kavim buldu. Bu kavim kâfir olup vahşî hayvan derisinden elbise giyerler, denizin dışarı attığı balık cinsinden şeyleri yiyerek geçinirlerdi. Zülkarneyn aleyhisselâm bu kavmi, güzel muâmelede bulunarak hak dîne dâvet etti. Kavimden bir kısmı îmânla şereflendi bir kısmı ise îmân etmekten yüz çevirdi. Zülkarneyn aleyhisselâm inanmayanların üzerine yürüdü ve onları karanlıkta bıraktı. Onlar karanlıkta ne yapacaklarını bilemediler. Sonunda pişman olup tövbe ettiler ve Allahü teâlânın varlığına, birliğine inandılar.

Zülkarneyn aleyhisselâm müminlerden kurduğu ordusu ile uğradığı her yerdeki bütün insanları hak dîne dâvet etti. Allahü teâlâya îmân ve ibâdete çağırdı. Îmân etmeyenler cezâlarını gördüler. Yaya olarak Mekke-i mükerremeye gitti ve haccetti. İbrâhim aleyhisselâmla görüşüp hayır duâsını aldı. Nasîhatlerine kavuştu. Daha sonra doğuya yöneldi. Güneşin ilk ışıklarının vurduğu en uçtaki kara parçasına vardı. Zülkarneyn aleyhisselâm orada, yer altındaki mahzenlerde yaşayan kavmi hak dîne dâvet etti. Daha sonra kuzeye bir sefer yaptı. İki dağ arasına vardı. O iki dağın yakınında oturan kalabalık bir kavimle karşılaştı. O kavmi de hak dîne dâvet etti. Kavmin pâdişâhı Zülkarneyn aleyhisselâmı iyilikle karşıladı ve hediyeler takdim etti. Bütün kavmiyle birlikte hak dîni kabul etti. Zülkarneyn aleyhisselâmın iltifatlarına kavuştu. Ye'cüc ve Me'cüc adlı kavimlerin zararından şikâyette bulundu. Zülkarneyn aleyhisselâm o kavimle birlikte Ye'cüc ve Me'cüc'ün zararından korunmak için sed yaptılar.

Zülkarneyn aleyhisselâm bir seferi esnâsında hiçbir dünyâ malı ve serveti olmayan, rızıklarını sebzeden temin eden bir kavme rastladı. Ayrıca bu kavimde herkes kendi mezarını kazar, her gün mezarını temizler ve ibâdetlerini burada yaparlardı. Zülkarneyn aleyhisselâm o kavmin hükümdarıyla da görüştü. Hükümdar kendilerinin dünyâya önem vermediklerini, âhireti hatırlamak için de ibâdetlerini mezarlarda yaptıklarını anlattı.

Zülkarneyn aleyhisselâm Allahü teâlânın yardımıyla, doğu, batı ve kuzeydeki bütün ülkeleri feth edip, Allahü teâlânın emir ve yasaklarını yayma vazîfesini tamamladıktan sonra, askerine izin verdi. Kendisi Medîne ile Şam arasında Dûmet'-ül-Cendel denilen yerde insanlardan ayrıldı. Yalnız Allahü teâlâya ibâdet ve tâatle meşgul oldu.

Vefât etmeden önce yakınlarına "Ben vefât edince usûlüne uygun yıkayıp kefenleyin. Sonra tabuta koyun. Yalnız kollarım dışarda sarkık kalsın. Hazînelerimi de katırlara yükleyin" diye vâsiyette bulundu. Söyledikleri aynen yapıldı. Az bir zaman sonra da vefât etti. Mekke'ye veya Mekke civârındaki Tehâme Dağlarında bir yere defn edildi.

İskender-i Zülkarneyn böyle vâsiyyet etmekle "Arkamdan gelen ordular ile doğu ve batıya hâkim oldum. Hizmetçilerim emrimden çıkmadı. Dünyâyı baştan başa tuttum. Sayısız hazînelerim vardı. Fakat bütün bu dünyâ nîmetleri kalıcı değildir. Gördüğünüz gibi mezâra eller boş gidiliyor. Dünyâ malı dünyâda kalıyor. Sizler âhirette de faydalı olacak işler yapın." demek istedi.

Zülkarneyn aleyhisselâm beyaz-kırmızı benizli, orta boylu idi. Güzel ahlâk sâhibi, Hakka teslimiyeti tam, halkına karşı mütevâzi, alçak gönüllü ve adâlet sâhibi idi. Gazâ ve cihâda çıkmakta, beldeleri tâmirde çok gayretli idi. Dünyâ malına rağbet etmez, elinin emeği, alnının teri ile geçinirdi. Bunun için zenbil örer kendine, çoluk çocuğuna bu paradan harcar, artanını fakirlere sadaka verirdi. Ye'cüc ve Me'cüc kavminin zararlarına mâni olmak için sed yapmıştı.

Seddi rivâyetlere göre Asya'nın doğusundaki mümin Türklerin ricâsı üzerine inşâ etmişti. İki dağ arasına taş ve demirden yapılmış olan bu sed bugünkü Çin Seddinden başkadır.

Kur'ân-ı kerîmin Kehf sûresi 83-98. ayet-i kerimelerinde Zülkarneyn aleyhisselâmla ilgili haberler verilmektedir. Peygamber efendimiz, sallallahü aleyhi ve sellem de buyurdu ki:

İsmini duyduğunuz kimselerden yeryüzüne dört kişi mâlik oldu. İkisi mümin ikisi kâfir idi. Mümin olan ikisi Zülkarneyn ile Süleymân (aleyhisselâm) **idi. Kâfir olan ikisi de Nemrûd ile Buhtunnasar idi. Beşinci olarak yeryüzüne benim evlâdımdan biri yâni Mehdî mâlik olacaktır.** (Bkz. İskender)

ZÜLKİFL ALEYHİSSELÂM;

İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerden. Peygamberliği kesin olarak belli olmayıp, âlimlerin ekserisi peygamber olduğunu söylemişlerdir. Asıl ismi Bişr olup, lakâbı Zülkifl'dir. Elyesâ aleyhisselâmdan sonra, kızmadan sabır göstererek dînin emirlerini ve yasaklarını İsrâiloğullarına bildirmeyi üzerine aldığı, kefil olduğu için kefâlet sâhibi mânâsında Zülkifl denilmiştir. Elyesâ aleyhisselâmın amcasının oğludur. İsrâiloğullarına Mûsâ aleyhisselâmın dîninin emir ve yasaklarını tebliğ etmiştir.

Allahü teâlânın İsrâiloğullarına gönderdiği peygamberlerden Elyesâ aleyhisselâmın eceli gelip vefâtı yaklaşınca Allahü teâlâ rûhunu kabz edeceğini vahiyle bildirdi ve “Mülkünü, İsrâiloğullarından gece sabaha kadar ibâdet eden, namaz kılan, gündüzleri oruç tutan ve insanlar arasında kızmadan hükm edecek birine ver.” buyurdu. Bu peygamber kendisine verilen emri İsrâiloğullarına bildirdi. Aralarından bir genç kalkıp: “Bu işe ben kefil olurum, üzerime alırım.” dedi. Peygamber o gence; “Bu kavmin içinde senden daha büyükleri var, sen otur.” dedi. Sonra ikinci defâ aynı teklifi yaptı o genç yine “Kefil olurum.” dedi. Üçüncü defâ aynı teklif tekrarlanınca cevap veren yine o genç oldu. Bunun üzerine Elyesâ aleyhisselâm, onu yerine halîfe bıraktı. Bu genç Bişr idi. Bu sebeple o gence Zülkifl lakabı verildi.

Bu genç aldığı vazîfeyi eksiksiz olarak yerine getirmek için çalışırken İblis (Şeytan) onu kıskandı ve bu vazîfeyi yaptırmamak için çeşitli hîlelere başvurdu. Fakat bu genç İblisin hîlelerine aldanmadan aldığı vazîfeyi eksiksiz yerine getirdi. Bu hâlinden dolayı Allahü teâlâya şükr etti.

Allahü teâlâ Zülkifl aleyhisselâma peygamberlik vazîfesi verdi.Zülkifl aleyhisselâm Mûsâ aleyhisselâmın dîninin emir ve yasaklarını insanlara bildirdi. Tevrât’ı okuyup hükümlerini yerine getirdi. Tebliğ vazîfesini hakkıyla yerine getirdikten sonra Şam beldelerinden birinde vefât etti.

Kur’ân-ı kerîmin Enbiyâ sûresi 85-86. âyet-i kerîmelerinde, Sâd sûresi 48. âyetinde Zülkifl aleyhisselâmla ilgili haberler verilmektedir.

ZÜMRÜT;

Alm. *Smaragd (m),* **Fr.** *Emuraude (f),* **İng.** *Emerald.* Parlak yeşil renkli bir berilyum ve alüminyum silikatı. Be3Al(SiO3)6 formülü ile gösterilir. M.Ö. 200 senesinden beri çok kıymetli mücevher taşı olarak kullanılmaktadır. Büyük İskender, Kleopatra ve Romalılar zamânında büyük ölçüde mâdenciliği yapılmıştır. Güney Amerika’yı işgal eden İspanyollar tarafından da burada bulunan insanların ellerinden alınıp Avrupa’ya taşınmıştır.

Zümrüt oldukça serttir. İçinde ihtivâ ettiği eser miktardaki krom sebebi ile yeşil renktedir. Çok düzgün altıgenler prizması hâlinde bulunur. Zümrüt kuartzdan sert, elmastan yumuşaktır. Yoğunluğu 2,64-2,72 arasındadır. Zümrütün kıymetli olması yeşil, parlak, ışığı geçirgen ve çatlaksız kusursuz bir yapıya sâhip olmasındandır.

Mücevher olarak kullanılan zümrüt umûmiyetle küp, dikdörtgenler prizması şeklinde kesilir. Kesilen parçalarda renklerin en derin kısımlarda dahi eşit olmasına dikkat edilir. Romalılar zamânında altıgen kesitli prizmalar hâlinde kullanılmıştır. Hattâ seramik işlerinde aralara konulduğu da olmuştur.

Zümrüt’ün renginden dolayı elbiseye takıldığında göz değmesine; kolye olarak takıldığında epilepsiye iyi geldiği; dizanteriyi tedâvi ettiği, hâmile kadınların kolay doğum yaptıkları 1969 baskı Encyclopedia Britannica sekizinci cilt 331’nci sayfasında yazılıdır.

Zümrüt, 1930 senesinde Almanya’da sentez edilerek küçük parçalar hâlinde sun’î yoldan yapılmıştır. Daha sonra ABD’de 200 grama ulaşan ve tabiîsini aratmayacak mükemmellikte sun’î olarak elde edilmiştir.

ZÜNNÛN-İ MISRÎ;

evliyânın büyüklerinden. Künyesi, Ebü’l-Feyz, adı Sevbân bin İbrâhim’dir. Doğum târihi belli değildir. 860 (H.245) senesinde Mısır’da vefât etti.

Deniz yolculuğu yaparken bindiği gemide bir tüccârın mücevher dolu bir kesesi kaybolmuştu. Gemidekiler; “Sen aldın” diyerek iftirâ edip, hakârete ve işkence yapmaya başladılar. Suçsuz olduğundan, duâ ederek kurtulmak istedi. Zünnûn-i Mısrî, Allahü teâlâya duâ edince, hemen suyun yüzüne, ağızlarında birer mücevher bulunan binlerce balık çıkmaya başladı. Onlardan birini alıp gemidekilere verdi. Bunu gören asıl hırsız keseyi getirip verince, Zünnûn-i Mısrî işkencelerden kurtuldu. Bu sebeple ismine, balık sâhibi, balıkçı mânâsında Zünnûn denildi.

Mısır’da tasavvuf ilmini ilk defâ o açıklamıştır. Yüksek din ilimlerinin sekizincisi olan tasavvuf (ahlâk) ilmi, onun açıklamasından ve îzâhlarından sonra Mısır’da yayıldı ve nice kimsenin dünyâ ve âhiret saâdetine kavuşmasına sebep oldu.

Hocası, Mâlikî mezhebinin imâmı, Mâlik bin Enes’tir. Onun eseri **Muvattâ’**yı bizzat kendisinden okumuş ve fıkıh ilmini ondan öğrenmiştir. Tasavvuf ilmini Şeyh İsrâfil’den öğrenip, kemâle ulaştı. Fakat hâlini bilmeyen pekçok kimse, ona düşman oldular ve değerini vefâtına kadar anlayamadılar.

Zünnûn-i Mısrî, cenâb-ı Hakk’ın âşığı idi. O’nun sevgisiyle deli divâne olurdu. Darda kalanların dostu, dehşet içinde olanların tesellîsi ve hasrette kalanların arzusu idi.

Zünnûn-i Mısrî'nin doğru yolu bulması şöyle anlatılır: Bir ağaç altında otururken, iki gözü kör bir kuşun ağaçtan indiğini, yeri eşerek altın bir kutu çıkardığını gördü. Dikkat edince, kutunun içinde susam olduğunu ve kuşun bunu yediğini gördü. Daha sonra başka bir yeri gagası ile eşti ve başka bir kutuda bulunan suyu içti. Tekrar gagası ile gömdü. Ağaca kondu. Topraktaki kutu yerleri belirsiz hâle geldi. Bu hâli gören, Zünnûn-i Mısrî hazretleri, Allahü teâlâya tevekkül etmenin gerçeğini anladı ve tevekkül etmeye karar verdi. Biraz ileride, bir virânede fakirlerle karşılaştı. Birlikte geceyi orada geçirdiler. Ertesi gün, Zünnûn-i Mısrî hazretleri, bir küp altın buldu. Bu küpün ağzındaki tahta kapakta, Allah ismi yazılı idi. Altınları fakirlere dağıttı, kendisi de tahtayı alıp, o gece yine orada yattı. Uyandıkça, yazıyı öpüyor ve başına koyup gözüne sürüyordu. Gece rüyâsında şöyle söylediler: "Arkadaşların altınları aldılar. Sen Allahü teâlânın ismini azîz tuttun. Sen de dünyâda azîz ol!"hemen uyandı. O anda, gönlü ve içi nûr ile doldu.

Ömrü boyunca Allahü teâlânın emirlerine uyup, yasaklarından titizlikle kaçınan Zünnûn-i Mısrî 860 (H.245) senesinde Mısır'da vefât etti. Amr bin Âs'ın yanına defnedildi.

Bu Allah dostu zâtın birçok kerâmetleri, menkıbeleri ve veciz sözleri vardır.

Birgün Zünnûn-i Mısrî'nin yanına birisi geldi ve; "Borcum var; hiç param yok ki ödeyeyim." dedi. Yerden bir taş aldı ve o borçluya verdi. O da çarşıya götürdü, cebinde zümrüt olmuştu. Dört yüz altına sattı ve borcunu verdi.

Bir genç Allah adamlarını, velîleri inkâr ederdi. Zünnûn-i Mısrî yüzüğünü ona verip, bunu çarşıya götür, bir altına sat buyurdu. Götürdü, çarşıdakiler bir gümüşten fazla vermediler. Genç geri gelip durumu anlattı. Mücevheratçılara götür, bakalım ne verirler buyurdu. Bin altına o yüzüğü satın almak istediler. Genç geri dönüp durumu haber verdi. O zaman gence; "Senin tasavvuf ehlini anlamadaki ilmin, çarşıdakilerin bu yüzüğü bilmeleri ve ona değer biçmeleri gibidir." buyurdu. Genç bu söz üzerine tövbe ederek kalbinden o inkârı attı.

Vefât ettiğinde, hava çok sıcaktı. Cenâzesini götürürlerken bir bölük kuş da cenâzenin üstünde kanatlarını açarak birlikte uçuyor ve gölge yapıyorlardı. Oradaki insanlar o kuşların kanatlarının gölgesi altında kalıyorlardı. Fakat hiç kimse öyle kuşlar görmemişti.

Şöyle anlatılır: Zünnûn-i Mısrî, on sene canı bir aşı yemek istemesine rağmen yememişti. Bir bayram gecesi nefsi kendisine; "Ne olur, bayram günü olsun bana arzu ettiğim bu aşı versen." deyince, Zünnûn-i Mısrî; "Ey Nefs! Şâyet bu gece bana yardım edip de, iki rekat namazda Kur'ân-ı kerîmi hatm edersen, istediğin bu yemeği veririm." dedi. Ertesi gün bayram namazından sonra nefsinin arzu ettiği aşı getirdiler. Tabaktan bir lokma almasına rağmen tekrar geri koydu ve namaza durdu. "Niçin böyle yaptın?" deyince; "Tam yiyeceğim sırada nefsim bana en sonunda maksadıma ulaştım, deyince ben de; "Hayır ulaşamadın, diyerek lokmayı geri koydum." dedi.

Zünnûn-i Mısrî'ye; "Kul hangi sebeple Cennet'e girer?" diye sorulunca; "Beş şeyle: Eğrilik bulunmayan bir doğruluk, gevşeklik bulunmayan bir gayret, gizli âşikâr Allahü teâlâyı anmak, yol hazırlığı yapıp, ölüme hazırlanarak, ölümü beklemek, hesâba çekilmeden önce kendini hesâba çekmek." buyurdu. "Allah korkusunun alâmeti nedir?" deniline; "Bu korkunun diğer bütün korkulardan kişiyi emin kılmasıdır." cevâbını verdi.

"Kulun, ihlâs sâhibi kimselerden olduğu nasıl belli olur?" diye sorduklarında; "Kendisini tam mânâsıyla ibâdete verip, insanların nazarında mertebe ve îtibârının silinmesini severek kabul ettiği zaman." diye cevap verdi.

"Bozulan kalbi düzeltmek için ne yapmalı?" diye sorduklarında; "Beş şey yapmalıdır. Helâl yemek, Kur'ân-ı kerîm okumak, sâlihlerle sohbet, gece ibâdet etmek, seher vaktinde ağlamak." cevâbını verdi.

"Kalbin hasta olmasının alâmeti dörttür: Birincisi; tâattan (ibâdetten) tad, haz almaz. İkincisi; Allahü teâlâdan korkmaz. Üçüncüsü; eşyâya, mahlûkâta ibret gözüyle bakmaz. Dördüncüsü; dinlediği ilim ve nasîhatten istifâde etmez."

"Öyle birisiyle dostluk kur ki, senin değişmenle değişmesin."

"İlim tahsil ettiği hâlde, bu ilmiyle amel etmeyen kimseye âlim denilmez."

"Eline iki ekmek geçip, bunların hangisi helâldendir diye araştırmadan, düşünmeden yiyen kimse, hak yoldan felah bulamaz."

"Sabır, Allahü teâlânın emirlerine karşı olan davranışlardan uzaklaşmak, O'ndan gelen musîbetlere sükûnetle karşılık vermek ve fakirlik ihsân ettiği zaman, zengin görünmektir."

"Allahü teâlâyı sevmenin alâmeti bütün ahlâk ve işlerde, sevgili Peygamberi Muhammed aleyhisselâma uymaktır."

“Doğruluk; Allahü teâlânın, üzerine konulan her şeyi kesen bir kılıcıdır.”

“Doğru kimse, dili hak ve gerçek olanı anlatandır.”

“Kanâat eden râhat bulur, üstün olur.”

“Tevekkül eden, emin ve metin olur. Faydalı işleri ihmâl eden, faydasız işlerle uğraşır.”

“İnsanların ayıpları ile meşgul olan, kendi aybını görmez.”

“Rûhun sıhhati günah işlememekte; bedenin sıhhati de az yemektedir.”

“Sevgi seni konuşturur, korku râhatsız eder, hayâ susturur.”

“İnsanlar Allahü teâlâdan korktukları müddetçe, doğru yolda yürürler. Bu korku kalplerinden gitti mi, yollarını kaybederler.”

“Bir kula bak, vaktini boşa harcıyorsa, boş şeylerle vakit geçiriyorsa, Allahü teâlâyı anmıyorsa, bilesin ki, Allahü teâlâ onu sevmiyor.”

ZÜRAFA (Giraffa camelopardalis);

Alm. *Giraffe,* **Fr.** *Giraffe tachté,* **İng.** *Giraffe.* **Familyası:** Zürafagiller (Giraffidae). **Yaşadığı yerler:** Orta Afrika’da. **Özellikleri:** Karada yaşayan en uzun boylu memeli. Yerden yüksekliği 4-5 metredir. Ağaç yaprakları ve filizlerle beslenir. **Ömrü:** 25-30 yıl. **Çeşitleri:** İki türü vardır. Lekeli zürafa (G.camelopardalis), Ağlı zürafa (G.reticulata).

Afrika çayırlarında sürüler hâlinde yaşayan en yüksek memeli. Boynu ve ön ayakları çok uzundur. Erkek zürafanın başından yere kadar yüksekliği 5,5 metredir. Ağırlığı ise 2 ton kadardır. Sarımtrak vücûdunda koyu lekeler vardır. Erkek ve dişilerin her ikisinde de kıllı deri ile örtülü kısa boynuzları, başından sırtına kadar uzanan kısa tüylü bir yelesi vardır. Kuyruk ucunda uzun bir püskül bulunur. Uzun kulakları oynaktır. Görme duyusu çok güçlüdür. Burun deliklerini istediği zaman kapatabilir. Tırnakları iki parçalı, geviş getiren, yaprak ve ağaç filizleriyle beslenen bir hayvandır. Nadir hallerde çalı ve ot da yer. Bu durumda ön ayaklarını bir pergel gibi açarak başını yere eğebilir. Su içerken de aynı hareketi yapar. Sert ve kıllı dudakları hareketlidir. 45-50 cm’ye kadar uzayabilen diliyle yaprak ve filizleri kavrayarak yer. Fazla su ihtiyacı duymaz. Bâzan bir ay kadar su içmeyebilir. Su bulunan bölgelerde normal su içer. Dişiler 5 metre boyunda, 900 kg ağırlıktadır.

Belli bir üreme dönemi yoktur. Erkekler arasında bâzan şiddetli döğüşler olur. Baş darbesi ve tekmeyle birbirlerine saldırırlar. Dişi 15 ay kadar bir gebelikten sonra 2-5 yavru doğurur. Doğan yavru 2 metre boyunda, 70 kg ağırlıktadır. Hemen ayağa kalkarak annesini tâkip eder. 9 ay kadar emzirilir. Zürafa uysal bir hayvandır. Çok hızlı koşar. En hızlı at bile ona yetişemez. Aslandan bile çekinmez. Fakat uysal karakterli olduğundan koşmayı tercih eder. Zürafanın tekmesi meşhurdur. En büyük düşmanı insan ve aslandır. Eti ve derisi için avlanır. Nesli tükenme tehlikesi ile karşı karşıyadır.

Su içerken veya yerde otlarken birkaç aslan boynuna saldırarak onu öldürebilirler. En çok akasya ağaçlarının filiz ve yapraklarını sever. Sulak ve çamurlu yerlerde güçlükle yürüdüğünden sert arâzileri tercih eder. Çoğunlukla Senegal, Beyaz Nil ve Natal bölgelerinde rastlanır.

Memelilerin kıl ve bacaklarından gelen toplardamarların içinde kapakçıklar bulunur. Kan, yukarı çıkarken, yerçekimi tesiri ile geri dönmesi için kapakçıklar kapanır. Atardamarlarda böyle bir sistem yoktur, dişleri düzdür. Fakat zürafanın boynundaki atardamarlarda da kapakçıklar mevcuttur. Pek uzun olan boynunda diğer memelilerde olduğu gibi 7 omur vardır. Küçük bir fâre ile zürafanın boyun omur sayısı aynıdır. Fakat zürafada kemikler büyüktür.

Zürafanın şekli deveye, başı öküze, rengi leopara benzer. Eskiden Avrupalılar zürafanın deve ile leoparın eşleşmesinden olduğunu sanırlardı. Yavruları kuzular gibi meler. Yetişkinler daha kaba sesler çıkarır. Zürafaların çok az memelide bulunan başka bir özellikleri daha vardır. Koşarken sağ ön ve arka ayağını aynı anda öne atar, sol ön ve arka ayağını da aynı anda öne atar. Onun için yalpalayarak koşar. Ayakta veya uzanarak uyur. Fırtınalı havalarda kumların burnuna dolmaması için burun deliklerini kapatır. Ömürleri 25-30 yıl kadardır.

ZÜŞŞİMÂLEYN BİN ABD-İ AMR;

Eshâb-ı kirâmın büyüklerinden. Muhâcirlerden olup, Bedr Savaşında şehit olan Eshâb-ı kirâmdandır. Asıl adı Umeyr, künyesi; Ebû Muhammed olup, İslâm târihinde Züşşimâleyn lakabıyla tanınmaktadır. Doğum târihi kesin olarak bilinmemektedir. Ölüm târihi için ise, Bedr’de şehit olduğu 624 (H.2) târihi kabul edilir.

Hazret-i Züşşimâleyn, Hicret-i Nebeviyye’den önce İslâm dînini kabul ederek îmân etmiştir. Daha

sonra bütün Müslümanlar gibi Medîne'ye hicret etti. Orada Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem tarafından Muhâcir ile Ensâr arasında yapılan kardeşlik anlaşmasında Yezid bin Hâris radıyallahü anh ile din kardeşi yapıldı.

Hakkında çok az şey bilinen Züşşimâleyn radıyallahü anh, dünyâ makam ve mevkisine değer vermezdi. Hattâ zamânının pekçoğunu Peygamberimizin sallallahü aleyhi ve sellem sohbetinde ve hizmetinde geçirirdi. Her iki elini de kullanmada çok mâhirdi. Bu özelliğinden dolayı kendisine "Züşşimâleyn" lakabı verilmişti. Medîne'ye hicretten sonra Müslümanların müşriklerle yaptıkları Bedr Savaşına katıldı. Aynı savaşa din kardeşi olduğu Yezid bin Hâris de iştirak etti. Her ikisi de bu savaşta çok yararlıklar gösterdiler. Kahramanca savaştılar. Allahü teâlânın rızâsı için din kardeşi olan bu iki sahâbî, dünyâdaki bu samîmi arkadaşlıklarını âhirette de devâm ettirmek ister gibi Bedr Savaşında şehit oldular.

Sahâbeler arasında yine her iki elini de çok iyi kullanan "Zülyedeyn" lakabı ile bilinen başka bir sahâbî vardı. Bâzı târihçiler bu iki ismi ("Züşşimâleyn" ile "Zülyedeyn") birbirine karıştırırlar. Güvenilen İslâm âlimlerinin yazdıkları kitaplarda, bildirdikleri haberlere göre, Zülyedeyn lakabıyla meşhur sahâbî, Bedr Savaşına katılmamıştır. Bunlar her ikisi de ayrı şahıslardır.

Hazret-i Züşşimâleyn, Peygamberimizden sallallahü aleyhi ve sellem önce vefât ettiği için naklettiği hadîs-i şerîf yoktur.